

वीर सेवा मन्दिर
दिल्ली

★

क्रम संख्या

काग नं०

सं०

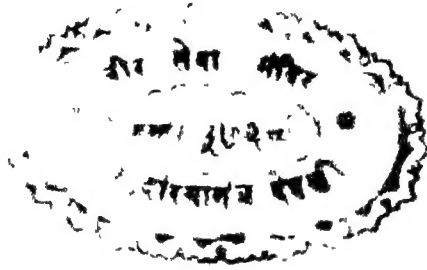
१०८
०२०.२
रहित

वीर सेवा में

सिपाही

१८२२

वृन्दारककल्पवादिवृन्दवन्दितचरणकमल-सर्वतन्त्रस्वतन्त्र-कलिकाल-
सर्वज्ञकल्प-जङ्गमयुगप्रधान-श्रीसौधर्मबृहत्तपागन्धीय-जैन-
श्वेताम्बराचार्य-श्रीमद्भट्टारक-श्री श्री १७०८ श्री
श्री-विजयराजेन्द्रसूरिविरचितः

अभिधानराजेन्द्रः ।

तस्याऽऽकारादिशब्दमङ्गलने द्वितीयो जागः ।

स च

श्रीसर्वज्ञप्ररूपितगणधरनिर्वर्तितायश्रीनोपलब्धमानाशेष-सूत्र-
तट्टित-जाण्य-निर्युक्ति-चूण्यादिनिहितसकलदार्शनिक-
सिद्धान्तेतिहास-शिष्टप-वेदान्त-न्याय-वैशेषिक-
मीमांसादिप्रदर्शितपदार्थयुक्तायुक्तवनिर्णायकः ।
श्रीमुनिदीपविजय--श्रीयतीन्द्रविजयाच्यां संशोधितः

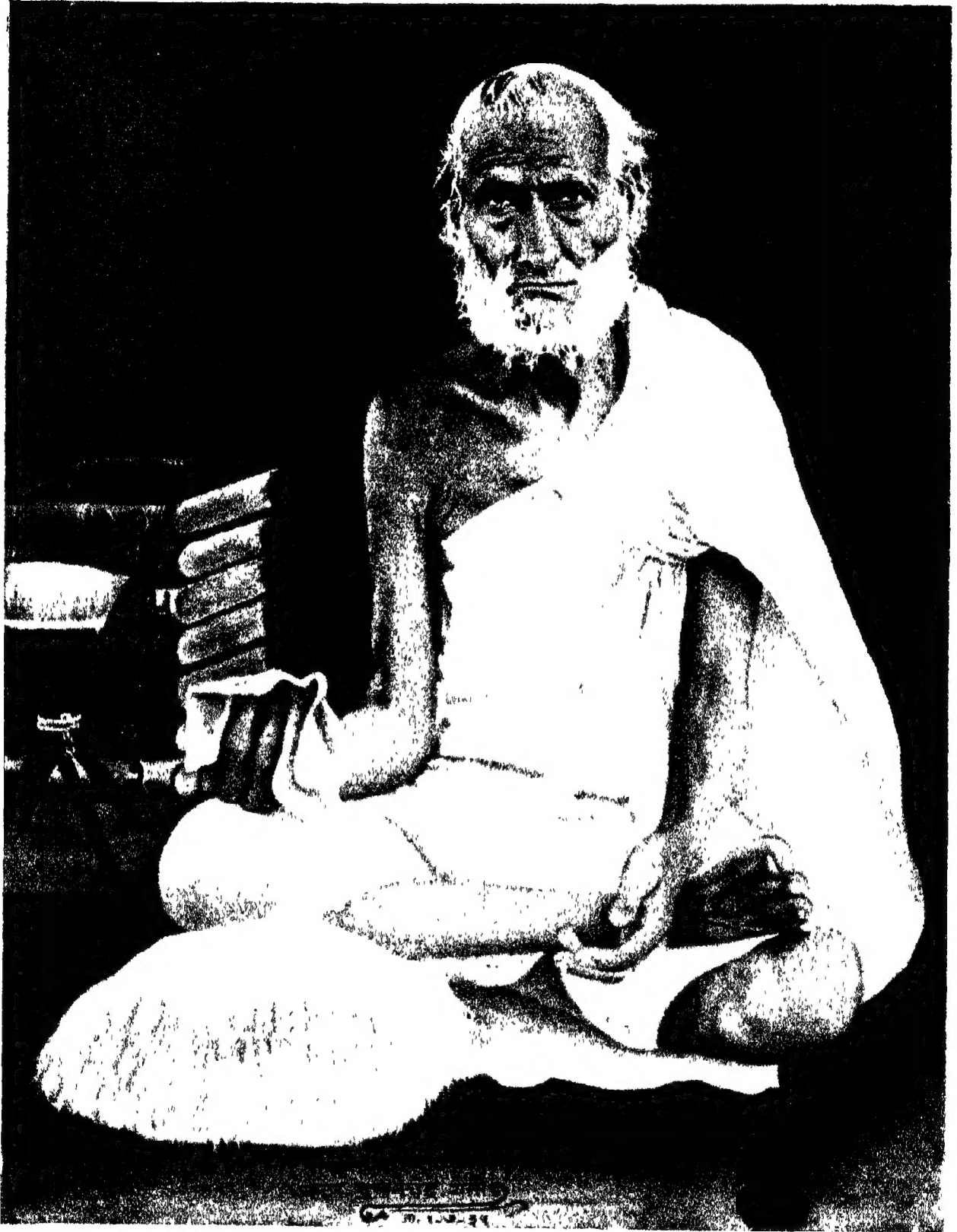
समस्तजैनश्वेताम्बरसङ्केत महता परिश्रमेण प्राकाश्यं नीतः ।

*** श्री जैनप्रभाकर प्रिंटिंग प्रेस रतलाम. ***

{ श्रीवीर संवत् २४३६ }
{ श्रीराजेन्द्रसूरि संवत् ४ }

{ श्रीविक्रमाब्दः १९६७ }
{ क्रिस्ताब्दः १९१० }

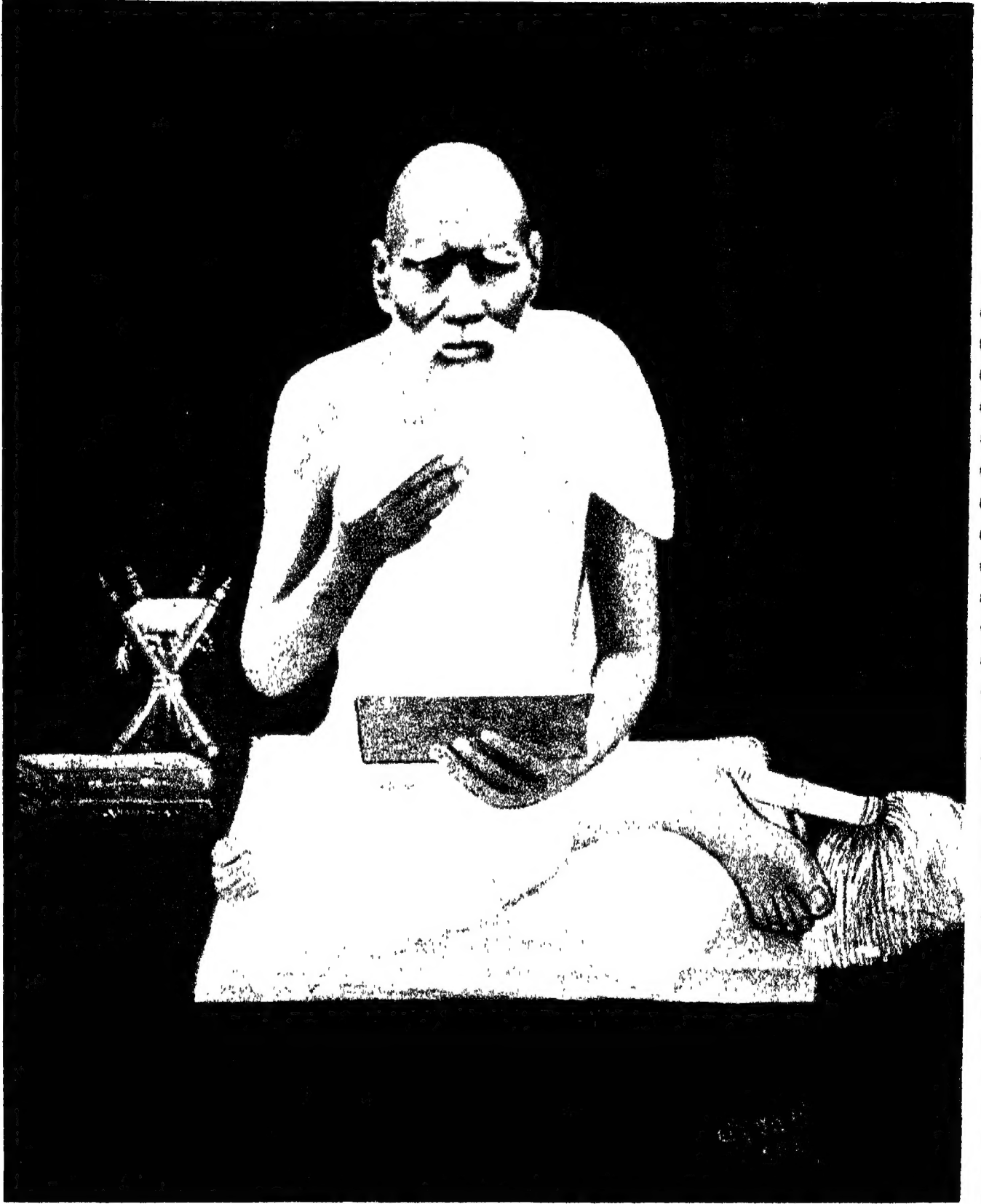
सुविहितसंरिपक्रचक्रवहामणि कलिकालमवजकल्प-परमयोगिगज --
जगत्पूज्य-गुरुदेव-प्रभुश्रीमद्-विजयराजेन्द्रमूर्तिश्वरजी महाराज ।

अप्रभ्रान्तविपश्चरानन्दमने पञ्चाननशामणी-राजेन्द्राभिधकोशमं प्रणयनात्मन्दासंननश्रुतः ।
सङ्करयोगकृतिप्रयोगकरणे निर्ये कृती तादृजः, को न्यः शरिपदाङ्कितं विजयराजेन्द्रात्परः पुण्यवान् ? ॥ १ ॥

जन्म	भरतपुर	पन्थासपद	दरभपुर	क्रियोज्ञ	जायरा
दीक्षा	दरभपुर	श्रीपुण्यपदनी	आलो	निर्माण	राजगढ़

श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूर्यश्ररपट्टप्रभाकर-चर्चाचक्रवर्ति-आगमग्रहस्यवेदी-श्रुतस्थविग्मान्य-
श्रीमौधर्मबृहन्नपोंगच्छीय-श्रीमद्विजयधनचन्द्रमूर्तिजी महाराज ।

विद्वच्चोर्जनमोदकं प्रमन्नं, शुभ्रव्रतं मुक्तिर्कैश्वर्यमद्विलसत् ।

हृद्धान्तनाशकरणे प्रमग्नप्रतापं, वन्दे कलानिधिममं धनचन्द्रमूर्तिम् ॥ १ ॥

जन्म सं. १८५०- कसिनगढ (मेरठ) दीक्षोपसंयन् सं. १८८५ जायरा (मालवा) मूर्तिपद सं. १८८५ जायरा (मालवा)
यतिदीक्षा सं. १८९५ धानेरा (पालनपुर) उपाध्यायपद सं. १९०० स्वाचरोद (मालवा) स्वर्गारोह सं. १९०० जायरा (मालवा)

➤ प्रस्तावना ➤

—०:११:०३:०८:०८—

इह हि खलु जारतवर्षे संस्कृतजाषायामनेकशोऽकारादिवर्णानुक्रमेण सङ्कलिताः कोशाः समुपलभ्यन्ते देशान्तरेषु च तत्तद्देशजाषया. परम्परायापि प्राचीनसमये मातृभाषात्वेन राष्ट्रजाषात्वेन च सकलजारततृमिलब्धा-स्पदायां क्वलिजाषायां कोऽपि कोषः संकलितोऽस्ति । किमत्राप्रस्तुतया प्राकृतभाषाप्रशंसया स्वरूपमेवात्मस्तुतिं विधास्यति । इयमेव उन्मर्षिण्यवमर्षिणीकाले सपजनि, समाहता च सर्वज्ञैर्गीर्णधरैश्चयमेव । कतिचिद्वर्णेषु सुप्तिङ्कृतषु च भेदमापन्नेयमेव संस्कृतभाषात्वेन परिणता । किं बहुना सर्वज्ञकथिता मर्मग्राहिणः पदार्थाः जैनदर्शनमूलसूत्राणि चास्यामेव जाषायामित्यस्या वर्णानुक्रमणिकया सङ्कलनमत्यावश्यकमिति बाढं मानुनयं सकलसंधेन संप्रार्थितः परमकारुणिकः सर्वतन्त्रस्वतन्त्रः श्रीजट्टारकश्रीश्री । १००८ श्रीविजयराजेन्द्रमूर्तिजिधानेषु श्रेष्ठतममिममजिधानराजेन्द्रनामकं कोषं निर्मास्य । श्रेष्ठतमत्वमस्यावलोकनत एवोत्पलमत्र काकदन्तपरीक्षया ।

किञ्च-अस्यां जागृतभूमौ पञ्चमारके मनुर्येषु मनःपर्यायकं वल्लयोः परिपूर्णश्रुतावधिज्ञानयोश्च विच्छेदेन अप्र-ज्ञानयुक्तं सकलसङ्घमवलोक्यमं कोशं संग्रहयया ग्रथितवान यथा-सूर्यादित्यादीनां वर्णनम् 'आजट्टि' शब्दे श्रोत्रादीन्द्रियविषयकं वृत्तम् 'इन्द्रिय' शब्दे ऋतुविषयकम् 'उउ' शब्दे एवं यथायथं वर्णितमनुपदमेव स्पष्टतया दर्शयिष्यामः । अयं कोशः संस्कृतजाषामु वच्चादगाणां द्रव्याभावेनासंग्रहितान्यकोशानां कामधुमेवापकारं करोतीति नात्राशंवादः । जैनरहस्यजिज्ञासूनां कृते स्थूलयटरूपज्ञाने चक्षुषि विस्मृतपदार्थमार्गण साक्षात्पदार्थप्रापकमिवेत-स्ततो विकीर्णपदार्थानामेकत्रोपलम्भकमिमं संगृहीतमवलोक्य मर्वेऽपि मन्तःमन्तोपमप्यन्तीति बाढं निश्चिनुमः ।

भो जो विदेशीया जैनदर्शनजिज्ञासूनां बौद्धेभ्यो भेदस्मर्यमाना विलोकयन्तु जैनदर्शनरहस्यम्, अवगच्छन्तु बौद्ध-दर्शनतत्त्वान्तरगम्यम्, सर्वदर्शनमुकुटायमानमिमं जैनदर्शनमवलोक्य मृच्छंक्षिकया विदाकुर्वन्तु जीवाजीवादितत्त्वम्, । प्राप्नुवन्तु परमोत्साहं सर्वविषयकसमुदायस्तत्तच्छब्दे एवोपलभ्यते इति नात्र जयतां श्रमलेशमंजयः ।

अपि च प्रचलितार्थान्तरापा (हिन्दी) शब्दपरावृत्तिजिज्ञासूनांऽपि कस्माच्छब्दात्परावृत्त्य संस्कृते शब्दः प्रचलितः आधुनिककालाभेक्षया संस्कृता (हिन्दी) दत्त वा इत्येतदप्येतद्रन्यान्भवनन सुखेनैव बोधिष्यन्तीति निर्वि-वादम् । अत एव अतिधानराजेन्द्र इति यागिकं नाम यथाहि राजा निष्पत्तयानं शत्रुमित्रोदासीनेषु नियमानियुक्ते एवमयमपि पदार्थविज्ञानरूपनियमं जैन-बौद्ध-सांख्य-योगादिदर्शनश्रद्धालुषु पदार्थमंशोधकेषु संस्कृतमाकृतजाषा-रसिकेषु च सममं प्रवर्तयतीति ।

विषयसूचना-

पक्षपातो न मे वीरे न छेषः कपिलादिषु ।

युक्तिमद्वचनं यस्य तस्य कार्यः परिग्रहः ॥ १ ॥

इत्यनुसन्धानेन विशेषतो दर्शनीया शब्दास्तत्रस्था विषयाश्च लेशमात्रतो विज्ञप्यन्ते, यथा-'आज' शब्दे आयुषो भेदान्निरूप्य तस्यातिप्रियत्वं प्रतिपादितमत एव तत्पुष्टिकारणानि प्रतिपादितानि, न खलु गतमायुः पुनरावर्त्तत इति च स्वल्पतः सूचितम् । आयुषोऽनित्यत्वं निरूप्य वर्षशतस्याप्यल्पत्वमेवेति बाढं विज्ञावितम् । निरूपितानि च तत्रैव मोदाहरणानि सर्वसिद्धान्ताविरुद्धानि मत्प्रायुःकृत्यकारणानि आप च सोपक्रमनिरूपकमादिना भेदं निरूप्य आयुषोऽ-ल्पत्वकारणं दीर्घायुष्कारणं शुभदीर्घायुश्चुनदीर्घायुष्कादिना भेदास्तेषां कारणानि च दर्शितानि । आयुष्क-र्मणो जीवितहेतुत्वं जीवानामिह भवपरभविकायुस्तत्र नैरयिकादीनां परजविकायुर्वन्धश्च प्रतिपादितः । प्रत्याख्याना-दिना निवर्त्तितायुष्कत्वं सप्रमाणं निरूप्य अनन्तरोपपन्नकनैरयिकादीनामायुर्वन्धश्चेति निपुणं विज्ञावितम् । अत-ङ्गजीवानामेकान्तवासकान्तपाण्डितबालपरिस्तानां क्रियावाद्यादीनामायुर्वर्णयित्वा नैरयिकादिप्राप्यमानानां भवि-कजीवानां सायुष्कत्वमायुष्करणसंवेदनादि न्यरूपि ।

एवमाउक्ताय शब्दे-अप्यायिकानां भेदं निरूपयन् तेषां शरीरादिन्यरूपयत् । जवति चाप्यायिकस्य जीवितमिति सयुक्तकं निरूपितमन एव सचित्ताचित्तमिध्रविवेकश्च कृतः । तीव्रोदकस्याचित्तत्वमप्यायशस्त्राणि प्रतिपाद्य सचित्ताप्यायपरिभोगविचारः प्रायुक्तः । तत्राप्यायपरिभोगकारणानि अप्यायसमागमभ्यव्यावृत्तस्यैव मुनित्वं शाक्यादिमुनयो नियमतोप्यायिकांस्तदाश्रितजीवांश्च विहिंसन्तीति युक्त्या प्रतिपाद्य अप्यायस्पर्शनिषेधं शीतोदकस्पर्शनिषेधं च कृतवान् ।

एवमाउद्दिशब्दे सूर्यस्य कति कस्यामृतावावृत्तयो केन च नक्षत्रेण युक्ताः प्रथमादयो भवन्तीति पुनः पुनर्भाषयन् सुबोधमेव निरूपितम् । अथ कस्मान्म्यानादेर्केन्द्रिया अणुज्जाश्च जीवाः समागच्छन्तीति पृथ्वीकायिकानां पुनरपि गत्यागतौ भवतो जीवानां गत्यागनिपरिज्ञानेनेकशो मिथ्यादृष्टीनां मिद्धान्ता निपुणं निरूपिताः ।

अथ आगमशब्दे स्पर्शल्या जेदप्रतिपादनपूर्वकमागमस्य परतः प्रामाण्यं तत्र च प्रामाणिकपुरुषप्रणीतत्वेन प्रामाण्यं प्रतिपाद्य दृढतरयुक्तिनिर्गम्येयत्वं निगकृतम् । स्वीकृतं च संभवदपस्यैवागमस्य मूलागमैकदेशनृतस्य आगमन्तरस्य च प्रामाण्यं न तु वेदस्यैव । प्रमाणान्तगविषय एव पदार्थो नागमंन बोध्यते किं तु प्रमाणान्तरविषयोऽपि इति निरूप्य कणादमते शब्दप्रामाण्यस्यानुमानान्तर्भावमिति धाय सर्वमतसंवादिशब्दप्रामाण्यं प्रत्यपादि । शब्दस्य वाच्यार्थे प्रामाण्यम् अप्रोहः शब्दार्थ इति वाच्यमनं च निरूप्य अर्थस्वरूपं वाच्यवाचकजावं शब्दस्य वाचकताविचारं चाकार्षीत् । स्फोटः शब्दः इति वैयाकरणमते स्फोटयित्वा स्वमते शब्दस्य वाचकत्वं शब्दस्य नित्यत्वविचारः शब्दार्थयोः संबन्धश्च हेतुवादाहेतुवादेदादागमस्य द्वैविध्यमागमस्य च सर्वव्यवहारनियामकत्वं च प्रतिपादितम् । धर्ममार्गे मोक्षमार्गे चागमस्यैव प्रामाण्यम् जिनागमस्यैव सत्यत्वम्, इत्यादयो मर्मग्राहिण आगमविषयिणो बहवो विषयाः समुपलभ्यन्ते । एवम् “ आणा ” शब्दे परलोके आज्ञाया एव प्रामाण्यम् आज्ञाप्रवर्तमानोऽप्यप्रवर्तमान एव तीर्थिकराज्ञाऽन्यथाकरणे दोषाः प्रायश्चित्तं चेत्यादिकानपमंश्च तद्विषयकान विषयान वर्णयित्वा आज्ञाव्यवहारो निरूपितः । एवं आयरियशब्दे व्युत्पत्त्यादिप्रदर्शनपुग्मस्मगमाचार्यपटजेदमजिधाय कलाचार्यादिनाऽऽचार्यस्य त्रैविध्यं तेषां विनयकरणं च प्रदर्शितम् । निरूपितं चेहन्नाकोपकारिपुग्मोकोपकारिणोराचार्ययोः स्वरूपं तच्छ्रेयोपादेयवत्त्वं च । प्रजाजनाचार्योपस्थापनाचार्याज्यां द्वैविध्यं, लक्षणं चाचार्यस्य, आचार्यस्य गुणाः यद्विद्वद्गतौ गुरुर्न भवतीति त्रष्टाचार्यत्वं पराहितकारिणं च दुर्गुणमाचार्यस्य निरूप्य प्रमादिनमाचार्यं शिष्यो बोधयेत् । आचार्यस्य विनयः गुरुवन्दने वैद्यदृष्टान्तं च प्रदर्श्य केन कर्मविपाकेन गच्छाधिपतिर्भवतीति वर्णितम् । आचार्यस्यातिशया निर्ग्रन्थिनामयाचार्य इति यथायर्थं निरूपितम् । आचार्ये काङ्क्षमते अवधाविते वा आचार्यन्तरस्थापनं तत्र “ सुत्तन्धे रिग्माओ ” इत्यादिना लक्षणं च प्रतिपादितम् । आचार्यस्य परीक्षां गुरोराचार्यपदे स्थापनाविधिं च तत्र स्यविराः प्रष्टव्याः इति प्रतिपाद्य मर्षारच्छदस्यैवाचार्यत्वमिति निरूपितम् । एवम् आणुपुर्वीशब्देः आनुपूर्वीविषयकनिरूपणम् । एवं स्वस्मैविषयकमकलविषयपर्णाः चतुस्मन्तो गमणीयाः विषयपक्षानिरूपणपूर्वकं युक्तियुतस्वपक्षस्थापननिरूपणमर्ताः पूर्वोक्ता अपरे चेमे शब्दास्तेऽवश्यं विद्वोक्तनीयास्तानेवाह । “ आना, आधाकम्म, आभिणिवाहिय, आगमन, आगधक, आलोयणा, आमातना, आहार, इंद, इंदभुई, इंदिय, इन्धियिगसिद्ध, इन्धी, ईसर, उउ, उगम, उगद, उदय, उदम, उदेमिय, उप्पत्तिया, उप्पाय, उरब्ज, उवओग, उवट्ठवणा, उववाय, उवसंपया, उवमग्ग, उवहाण, उवाह, उवामगप-रुमा, उमन, उमुयार ” एते शब्दा अस्मिन् ग्रन्थे विशेषतो दर्शनीयाः गमणीयविषयपरिपूर्णाश्चेति सूचनीयता निरूपिताः ॥

(ग्रन्थनिर्दिष्टप्रकरणानां संज्ञकतः)

१ अङ्ग०	अङ्गवृत्तिका-
२ अनु०	अनुयोगद्वार-
३ अने०	अनेकान्नजयपताका-
४ अन्त०	अन्तगमदशा-
५ अष्ट०	अष्टकयशोविजयकृत-
६ आचा०	आचागङ्गसूत्र-
७ आ० च०	आवश्यककर्णी-
८ आ० म० प्र०	आवश्यकमतयगिरिप्रथमव्यास-
९ आ० म० द्वि०	आवश्यकमतयद्वितीयव्यास-

१० आतु०	आतुग्रन्थान्वयान-
११ आ० क०	आवश्यककथा-
१२ आव०	आवश्यकवृत्ति-
१३ उवा०	औपपातिकमृत्ववृत्ति-
१४ उत्त०	उत्तग्राध्ययनसूत्र-
१५ उपा०	उपासकदशाङ्ग-
१६ उत्त० नि०	उत्तराध्ययननिर्गुक्ति-
१७ एका०	एकाक्षरीकोश-
१८ ओप०	ओपनिर्गुक्ति-
१९ कर्म०	कर्मग्रन्थ-
२० क० प्र०	कर्मप्रकृत-

११ कटप०	कटपमुबोधिका-
१२ ग०	गच्छाचारपयन्ना-
१३ गा०	गायत्रीव्याख्या-
१४ चं० प्र०	चन्द्रप्रज्ञप्ति-
२५ जं०	जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति-
२६ ज्ञा०	ज्ञाताधर्मकथा-
२७ जी० त०	जीतिकटप-
२८ जी०	जीवाजिगम-
२९ जी० वा०	जीवानुशासन-
३० जैन०	जैन इतिहास-
३१ ज्यो०	ज्योतिष्करणह-
३२ हुं०	प्राकृत (हुण्डी) टीका-
३३ तं०	तन्दुलवयाली-
३४ तिन्यु०	तिन्युगाली-
३५ दशा०	दशाश्रुतस्कन्ध-
३६ दर्श०	दर्शनशुद्धि-
३७ दश०	दशवैकालिकाध्ययन-
३८ द० प०	दशपयन्ना-
३९ छव्या०	छव्यानुयोगतर्कणा-
४० द्वा०	द्वात्रिंशद्वात्रिंशिका (वृत्तिसवर्त्तासी)-
४१ द्वी०	द्वीपसागरप्रज्ञप्ति-
४२ दे० ना०	देशीनाममाला-
४३ धर्म०	धर्मसंग्रह-
४४ ध० र०	धर्मरत्नप्रकरण-
४५ नयो०	नयोपदेश-
४६ ने०	नन्दीसूत्रवृत्ति-
४७ नि०	निग्यावलि-
४८ नि० च०	निशीथचूर्णि-
४९ पं० च०	पञ्चकटपचूर्णि-
५० पं० जा०	पञ्चकटपजाण्य-
५१ पञ्चा०	पञ्चाशकमटीक-
५२ पं० व०	पञ्चवस्तुकर्तृका-
५३ पं० सं०	पञ्चसंग्रह-
५४ पं० सू०	पञ्चमंत्रसूत्र-
५५ प्रव०	प्रवचनमार्गोद्धार-
५६ प्रति०	प्रतिमाशनक-
५७ प्रश्न०	प्रश्नव्याकरण-
५८ प्रज्ञा०	प्रज्ञापनासूत्र-
५९ पि०	पिण्डनिर्युक्तिवृत्ति-
६० पिरु० मू०	पिण्डनिर्युक्तिमूल-
६१ पा०	पाक्षिकसूत्रमटीक-

६२ प्रा०	प्राकृतव्याकरण-
६३ प्रा० ना०	प्राकृतनाममात्रा-
६४ भ०	भगवतीसूत्र-
६५ महा०	महानिशीथसूत्र-
६६ मारु०	मारुतप्रकरण-
६७ यो० वि०	योगविन्दु-
६८ रत्ना०	रत्नावतारिकावृत्ति-
६९ ल०	ललितविस्तरावृत्ति-
७० लघु०	लघुप्रवचनसार-
७१ व्य० अ०	व्यवहारश्रृङ्गारार्थ-
७२ वाच०	वाचस्पतिकोश-
७३ व्य० प्र०	व्यवहारसूत्रवृत्तिप्रथमखण्ड-
७४ व्य० द्वि०	व्यवहारसूत्रवृत्तिद्वितीयखण्ड-
७५ ती०	त्रिविधतीर्थकल्प-
७६ वृ०	वृहत्कटपवृत्ति-
७७ विशे०	विशेषावउपकवृत्ति-
७८ विपा०	विपाकत्रसूत्र-
७९ श्रा०	श्रावकधर्मप्रज्ञप्ति-
८० षो०	षोडशप्रकरणमटीक-
८१ म०	ममवायाङ्गसूत्र-
८२ संया०	संस्तारकपयन्ना-
८३ संस० नि०	संसक्तनिर्युक्तिमूल-
८४ संया०	सङ्गचारजाण्य-
८५ सत्त०	सत्तरिमयउपाणावृत्ति-
८६ सम्प०	सम्पत्तिनर्क-
८७ स्था०	स्थानाङ्गसूत्र-
८८ स्या०	स्याद्वादमञ्जरी-
८९ सू० प्र०	सूर्यप्रज्ञप्तिः मटीक-
९० सूत्र०	सूत्रकृताङ्गसूत्र-
९१ सेन०	सेनप्रश्नसंस्कृत-
९२ हा०	हारिभञ्जक-
९३ ही०	हीरप्रश्नसंस्कृत-

अ०	अध्ययन-
अधि०	अधिकार-
अध्या०	अध्याय-
अष्ट०	अष्टक०-
द्वा०	द्वा०-
पाद०	पादुका-
श्रु०	श्रुतस्कन्ध-
वक्र०	वक्रस्कार-

ठा०	ठाणा-	उल्ला०	उल्लास-
उ०	उद्देश-	प्र०	प्रश्न-
प्रति०	प्रतिपत्ति-	सं०	संवरद्वार-
विव०	विवरण-	अध०	अधर्मद्वार-
पद-	पद-	पुं०	पुंलिङ्ग-
परि०	परिच्छेद-	स्त्री०	स्त्रीलिङ्ग-
सम०	समवाय-	न०	नपुंसकलिङ्ग-
		त्रि०	त्रिलिङ्ग-

संकेतसूचना—

सर्वत्र हि सङ्केतज्ञानमन्तरेण न कश्चिदपि सङ्केतितपरिज्ञाने प्रभवतीति सङ्केतसूचनं क्रियते यत्रास्मिन् ग्रन्थे टी-
कारहिता गाथा उदाहरणपठितानि प्राकृतवाक्यानि संस्कृतश्लोका वा तत्राद्यान्तयोरेत “ ” चिह्नम् । मूलटीकायाः
स्थूलसूक्ष्माक्षरैरेव जेदः प्रदर्शितः क्वचिदनुपयुक्ता टीका न संगृहीता किं तु मूलमात्रमेव स्पृष्टाक्षरैः प्रकाशितम् । मह-
त्यन्तत्वेन प्रदर्शितस्यार्थस्याधोभागे एत, चिह्नं दत्तम्, यत्रैकस्यानूयस्य प्राकृतशब्दस्य द्विजाः संस्कृतेऽनुवादकशब्दास्तत्र
द्वितीयोऽनुवादटीकासमपङ्क्तिष्वेव निहितः । अनूयाः प्राकृतशब्दा अनुवादकाश्च संस्कृतशब्दाः इति गौणमुख्यजावांऽपि
प्रदर्शित एव । अनूयानुवादकयोर्मध्ये एत-चिह्नमस्ति । येऽनूयाः ग्रन्थेऽनूयाः पाठः संगृहीतस्तत्र नामकदेशे नामग्रहणमिति
न्यायमनुश्रित्य ग्रन्थस्य पुंलिङ्गादीनां च पूर्णं नामधेयमनुक्त्वा एकं द्वे वा अक्षराणि प्रदर्शितानि एवमध्ययनशतकोटि-
शादिवरंमेषु च एक एव वर्णः प्रदर्शितस्तत्र च शून्याकाररूपमेतच्चिह्नमपि निहितमस्ति ।

विशेषसूचना—

एतन्पुस्तकसंशोधनेऽस्मत्सतीर्थयोर्मुनिश्रीदीपविजय-यतीन्द्रविजययोर्महान् श्रम इति नात्र श्रेयं किन्त्वमुचितपुस्तका-
नामनिर्जीणत्वेन प्रतिपुस्तकमेकैकप्रत्युपलब्ध्या च क्वचिद्गाथादी टीकावलम्बनैकशरणेन प्रकरणाविषयाविरंभेन च बहु-
तरं पर्यालोच्य निहितपदैः पुरितगाथासु कदाचिदेव क्वचिदेव पाठभेदः स्यात्स स्वयमेव सङ्गिः संस्करणीयः । किञ्च
यदि क्वचिन्नद्रोपेण वर्णानां वर्णनेन च अनुत्थितेषु प्रकारादिषु दृष्टदोषादिना वा अशुद्धिः स्यात्सा विद्वद्भैः शोध-
नीया इत्यादि सर्वे विज्ञपयन्ति ।

श्री श्री १०८ श्री उपाध्याय-मुनिप्रवर मोहनविजयाः ।

श्रीवर्द्धमानो जयति ।

अभिधानराजेन्द्रः ।

सिरिवद्धमाणवाणिं, पणमिथ्य जत्तीइ अक्खरक्कमसां ।
सहे तेसु य सट्ठं, पवयणवत्तवयं वोच्छं ॥ १ ॥

आइ

आ-आ-अव्य० । आप-किप-पृषो० पलोपः । नाक्ये, (पूर्व-
मन्थे नो अमन्थः, इदानीं त्वेव मन्यसे इत्येव वाक्यस्या-
न्यथात्वद्योतनं,) स्मृतौ, (आ एवे मन्यसे इत्येव विस्मृ-
तस्य स्मृतौ,) अङ्कितो निपातन्त्यात् प्रगुह्यमेवा । कितम्तु
न ॥ “ निपात एकाज्जाह ” ॥ १ । १ । १४ ॥ इति
सूत्रान् । अत एवोक्तम् “ मर्यादायामभिधिर्धौ, क्रियायांग-
वर्धयोः । य आकारः स कित् प्रोक्ता, वाक्यसम्पन्नयोर-
ङ्कित् ॥ १ ॥ ” वाच० । अभिविधौ (व्याप्ता,) “ आगम-
सन्ध्यागहत् ॥ २१ + ॥ आ-अभिधिधन-सकलधुन-
व्याप्तिकरण, मर्यादा वा । आ० म० १ अ० । “ आङ्गोऽभि-
विधीयते ” (१२७६५) अभिविधौ, विशेष० । “ आगम०
॥ २० + ॥ ” मर्यादया अभिविधिधन वा । आ० । मर्या-
दायाम्, (मर्याम्,) प्रज्ञा० ३६ षट् ४६ सूत्र । आ० म० ।
प्रव० । विशेष० । अ० । आ० । सूत्र० । समन्तादित्यर्थे, उक्त०
१ अ० १३ गाथा । स० । र० । सूत्र० । अवागर्थे, (अधो-
भूमौ,) प्रज्ञा० २ षट् ४६ सूत्र । ईदर्थे, “ आङ्कः मर्या-
देष्वर्थेष्वस्य । विशेष० १२३४ गाथा । आ० । एका० ।
सूत्र० । (अत्राऽङ्किलक्षण एव तात्पर्यम्, ऊर्ध्वं मर्यादाया-
मित्यादयस्तूदाहरणमात्रमत एव अन्यत्रापि ङ्कितप्रयुज्यते)
अमर्षे, आभिमुख्यं, र० । अनुकम्पायाम्, समुच्चये, अङ्गी-
कारे, कोपे, पिडायाम्, एका० । आः किमेतदित्येवम्
बिस्मये, स्था० ४ ठा० ३ उ० ३६४ सूत्र० । एका० । स-
न्तोषे, सुखततो, चिरे, लघुवस्तुनि, परितापे, विधौ, सलिले,
ज्ञेय, एका० । स्वयंभुवि, पुं० । एका । आचार्ये च । स च
नामैकदेशे नाममात्रग्रहणात्-आमिहितपदे आशब्दः आचार्य
बोधयतीति । गा० ।

१

आअ-(आगम)-आगत-त्रि० । आयाति, उपस्थिते, प्राप्ते
च । आगमेन, न० । वाच० । “ व्याकरणप्राकारागते क-गोः ”
॥ २ । १ । २६८ ॥ इति हैमप्राकृतव्याकरणसूत्रस्य वैकल्पिको
गकारस्य सत्वरस्य लुक् । प्रा० ।

आ(अमं)-अरिस-आदर्श-पुं० । दर्पणे, वाच० । “ शी-र्ष-तम-
वज्रे वा ” ॥ २ । २ । १०४ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेणान्त्यव्य-
ञ्जनात्पूर्वे इकारो वैकल्पिकः । प्रा० ।

आअङ्-व्यापृ-धा० । वि-आ-पृ । व्यापारं, तुदा० आत्म०
अनिद । “ व्यापराअङ् ” ॥ २ । ४ । ८१ ॥ इति हैमप्राकृ-
तसूत्रेण वैकल्पिक आअङ् इत्यादेशः । आअङ् । वाचारेइ ।
व्याप्रियत इत्यर्थः । प्रा० ।

आअरिअ-आचार्य-पुं० । गुरौ, वाच० । “ स्याद्भूय-चैत्य-
चौर्य-समेषु यात् ” ॥ २ । २ । १०७ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण
एकारात्पूर्वे इकारः । प्रा० । “ आचार्ये चोऽच्च ” ॥ २ । १७३ ॥
इति हैमप्राकृतसूत्रेण अत् । प्रा० ।

आइ-आदि-पुं० । आदीयते-(गृह्यते) इति आदिः-प्रथमः ।
प्रव० ७१ द्वार १ गाथा । आ-दा-कि आदि । “ क ग च ज त-
द-प-य-वा-प्रायो लुक् ” ॥ २ । १ । १७७ ॥ इति दलुक् । प्रथमं, प्रा० ।
यस्मात्परमस्ति, न पूर्व स आदिः । अनु० ७४ सूत्र । मूलकारणे,
प्रज्ञा० ११ षट् १६५ सूत्र । मूलमार्गदित्यनर्थान्तरमिति । आ०
चू० १ अ० । प्रथमात्पत्तौ, सूत्र० २ ध्रु० ५ अ० २ गाथा ।
प्राथम्यं, उक्त० १ अ० ३३ गाथा । प्रधाने, आचा० २ ध्रु०
१ चू० १ अ० ४ उ० २२ सूत्र । उत्संघातय नाभेरधस्तन
देहभागे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ४६५ सूत्र । भेदे, (प्रकारे,) नि०
चू० १ उ० । सामीप्ये, व्यवस्थायाम्, अवयवे च । आह च-
“ सामीप्ये च, व्यवस्थायां, प्रकारेऽवयवे तथा । चतुर्थेऽर्थेषु
मेधावी, ह्यादिशब्दे तु लक्ष्येत् ॥ १ ॥ ” प्रअ० १ आअ० द्वार
३ सूत्र ।

अस्य चतुर्विधो निक्षेपः नामस्थापना द्रव्यभावभेदात्, तद्यथा-
क्षामादी ठवक्षादी, दक्षादी चैव होति भावादी ।

दक्षादी पुण दव्व-स्स, जो सभावो सए ठाणे ॥ १३४ ॥

‘ क्षामादी ’ त्यादि, आदिनिक्षेपं कर्तुकाम आह-आदिनामा-
दिकानुर्थानि निक्षेपः । नाम-स्थापने सुगमग्राहनादस्य द्रव्यादि
दर्शयति-द्रव्यादिः पुनर्द्रव्यस्य परमागवादेयः स्वभावः-परि-

लतिविशेषः स्वक म्याने-स्यकीये पर्याये प्रथमम्-आदौ भवति स द्रव्यादः द्रव्यस्य-द्रव्यादये आद्यः परिणतिविशेषः क्षीरस्य विनाशकालसमकालीन एवमन्यस्यापि-परमाणवादेर्द्रव्यस्य 'जा' यः परिणतिविशेषः प्रथममुत्पद्यते स सर्वोऽपि द्रव्या-विशेषमेव भवति । ननु च कथं क्षीरविनाशसमये एव द्रव्यु-त्पादः । तथाहि-उत्पादविनाशो भावाभावरूपौ वस्तुधर्मौ वर्तते न च धर्मो धर्मिणमन्तरेण भवितुमर्हति, अत एकस्मि-न्नेव क्षणे तदुर्मिणोर्दधिक्षीरयोः सत्तामामोत्यतश्च द्रष्टव्या-धितमिति, नैव दोषः । यस्य हि वादिनः क्षणमात्रं वस्तु त-स्यायं दोषः, यस्य तु पूर्वोत्तरक्षणानुगतमन्वयि द्रव्यमस्ति तस्यायं दोष एव न भवति । तथाहि-तत्परिणामि द्रव्यमेक-स्मिन्नेव क्षणे एकैकं स्वभावेनोत्पद्यते परेण विनश्यत्यनन्त-धर्मात्मकत्वाद्वास्तुन इति । यत्किञ्चिदेतत् । तद्वत् द्रव्यस्य त्रिविकल्पपरिणामेनापरिणमतो य आद्यः समयः स द्रव्या-दिरिति स्थितं, द्रव्यस्य प्राधान्येन विद्यत्तत्त्वादिति ।

सांप्रतं भावादिसमिध कृत्याह—

आगम गोआगमओ, भावादी तं दुहा उवदिमंति ।
गोआगमओ भावो, पंचविहो होइ गायव्वो ॥ १३५ ॥
आगमओ पुण आदी, गणिपिडगं होइ वारमंगं तु ।
गंथसिलोगो पदपा-दअक्खराइं च तत्थादी ॥ १३६ ॥

'आगम' इत्यादि, भावः-अन्तःकरणस्य परिणतिविशेषस्तं बुद्धाः-तीर्थकर-गणधरादयो व्यपदिशन्ति-प्रतिपादयन्ति । तद्यथा-आगमतो, नाआगमतश्च । तत्र नोआगमतः प्र-धानपुरुषार्थतयाविन्यमानध्वान्पञ्चविधः-पञ्चप्रकारो भ-वति । तद्यथा-प्राणानिपातविरमणादीनां पञ्चानामपि म-हाव्रतानामाद्यः प्रतिपत्तिस्मय इति । तथा-'आगमओ' इत्यादि, आगममाश्रित्य पुनरादिग्यं द्रष्टव्यं । तद्यथा-यदत-द्राणन-आचार्यस्य पिटकं-सर्वस्वमाधारे वा तद्-द्वादशाङ्गं भवति । तुशब्दात्-अन्यदप्युपाङ्गादिकं द्रष्टव्यम् । तस्य प्र-वचनस्यादिभूता यो ग्रन्थस्तस्याप्याद्यः श्लोकस्तस्याप्याद्यं पदै तस्यापि प्रथममक्षरम् एवंविधो बहुप्रकारो भावादि-द्रष्टव्य इति । तत्र सर्वस्यापि प्रवचनस्य सामायिकमादिस्त-स्यापि करोमीति पदं तस्याऽपि ककारः । द्वादशानां त्यक्ता-नामाचाराङ्गम् आदिस्तस्यापि शास्त्रपरिज्ञाध्ययनमस्यापि च जीवोद्देशकस्तस्यापि 'सुयं' ति पदं तस्यापि सुकार इति पदमादिगति । अस्य च प्रकृताङ्गस्य समयाध्ययन-मस्यापि आद्योद्देशक-लोक-पाद-पद-वर्णादिद्रष्टव्य इति । सूत्र० १ ध्रु० १५ अ० । "आयस्मि उ गुणकारे, अस्मिन्तर भेदले हवइ आई । जुगस्मि य गुणकारे, बाहिरगे मगडले आई" ॥ ४ ॥ अस्यार्थः-आजोरूपेण-विषमलक्षणेन गुण-कारो भवति ततः आदिः अभ्यन्तरं मगडले द्रष्टव्यः । युग्मे तु-समे तु गुणकार आदिः बाह्ये मगडले अवसेयः । सू० प्र० १० पाहु० २० पाहु० पाहु० ५६ सूत्र ।

आजि-स्त्री० । अजन्यस्यामिति, अज-इण । संग्रामे, संथा० ६७ गाथा । समरभूमौ, मर्यादायाम् वा ङीप । क्षणे, मार्गे, पु० । भाव इण । आक्षेप च । वाच० ।

आति-पुं० । अत् इण । शगरिपाक्षणि, सततगतरि, त्रि० वाच० ।

आइ (दिं) अंतियमरण-आत्यन्तिकमरण-न० । अत्यन्तं भयमात्यन्तिकं तच्च तन्मरणं चेति कर्मधारयः । भ० १२ श० ६ उ० ४६ सूत्र । तृतीये मरणाविशेषे, प्रब० ।

आत्यन्तिकमरणमाह—

एमेव आइअंतिय-मरखं न वि मरइ ताणि पुणो ॥२३॥

आर्षत्वावित्ययं निर्देशः । एवमेव-अवधिमरणवदात्यन्ति-कमरणमपि द्रव्यादिभेदतः पञ्चाधये, विशेषः पुनरयम्-'न वि मरइ ताणि पुणो' ति-अपिशब्दस्यैवकारार्थत्वात् नानि-द्रव्यादीनि पुनर्जियन्ते । अयमर्थः-यानि नारकाद्यायुक्ततया कर्मदलिकान्यनुभूय जियन्ते मृताश्च न पुनस्तान्यनुभूय परिप्यन्तीत्येवं यन्मरणं तद् द्रव्यापक्षया अत्यन्तभाविन्वा-दात्यन्तिकमिति । एवं क्षेत्रादिष्वपि वाक्यम् । प्रब० १५७ द्वार । उक्त० । स० ।

तद्भवा यथा—

आदितियमरणे णं, पुच्छा, गायमा ! पंचविहे परंणत्ते ।
तं जहा-दव्वादितियमरणं, सत्तादितियमरणं० जाव भा-
वादितियमरणं । (सूत्र ४६५X) भ० १३ श० ७ उ० ।
(एषां भेदा. 'मरण' शब्दे षष्ठ भागं वक्ष्यन्ते)

आइइल्ल-आदिम-त्रि० आद्ये, अनु०* । "डिल्ल-इल्लो भवे" ॥ ८ । २ । १६३ ॥ इति इल्ल । प्रा० ।

आई-आई-अव्य० । वाक्यालङ्कार, प्रश्न० ३ संव० द्वार २६ सूत्र । 'आई' ति निपातः । भ० १५ श० १ उ० ५४० सूत्र । "तत्करं एवं वयानी-अवि-आइ अहं विजया !" (सूत्र ४०X) 'अपिः' संभावेन 'आई' ति भाषायाम् । छा० १ ध्रु० २ अ० । आइकडिल्ल-आदिकडिल्ल-न० । आद्यगहने, तच्चादिक-डिल्लमुद्गमात्पादनपत्तारूपं ज्ञानादिरूपम् । वृ० १ उ०* । "कंठ-गमादीसु जधा, आदिकाडिल्ले तथा जयंतस्म" ॥ ३१३ X ॥ नि० वृ० ४ उ० ।

आइक्ख-आइ क्खा-धा० । अदा० पर० सेट । सामान्येन, कथने, "आइक्खइ" । सामान्येन भाषते इत्यर्थः । आ० २७ सूत्र । सामान्येनाच्चष्ट । विपा० २ ध्रु० १ अ० ३३ सूत्र ।

आइक्खेय-त्रि० । कथनीये, स्था० ४ ठा० २ उ० ३६७ सूत्र ।

आइक्खग(य)-आख्यायक-पुं० । शुभाशुभमाख्याय जी-विकां कुर्वत्या जीविकाविशेषे, जं० २ वृत्त० ३० सूत्र ।

आइक्खण-आख्यान-न० । सामान्यतः कथने, संहिताकथ-णपूर्वककथने च । आ० २७ सूत्र । "संहयकहणमादक्खण तु" ॥ ८७ X ॥ इह संहिताया अस्मलितपदेआख्यानरूपाया यदा-कथणे तत् आख्यानमुच्यते, तच्चैदम् अतस्मात्तिकायायां धारणरक्षणविनिमयः सम्पक्क वग्गइयइवापरमा धर्मः पञ्च-न्द्रियदमश्चैवं भित्तां गते गृहस्थानां धर्मकथनार्थं संहिताक-थणे करोति । वृ० ३ उ० ।

आइक्खमाण-आचक्षेण-त्रि० । कथयति, "आइक्ख-माणो" ॥ १५ + ॥ सूत्र० १ ध्रु० १४ अ० ।

आइविस्वय-आख्यायिक-न० । पापश्रुतविशेष, सा च मानकविद्या यदुपदेशादनीता इति कथयतीति । स्था ६ ठा० ३ उ० ६७८ सूत्र ।

आइक्ष्वत्त-आख्यातुम्-अव्य० । कथयितुमिच्छर्थे, वृ० ३ उ० २३ सूत्र ।

आइगर-आदिकर-त्रि० । आदि करोति अहेत्वादावपि ङः । स्त्रियां ङीप्, । प्रथमकारके, प्राक्मत्ताकसैरि, वाच० । “ तेणे कालेणे तेणे समयेणे समये भगवं महावीरे आइगर ” (सूत्र-१०५) औ० । “ ते सर्वे पायाउया आदिगरा धर्माण ” (सूत्र-४१५) । सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । आदौ-प्रथमतः भुतधर्मा-आदिप्रस्थात्मके कमे करोति तद्धेतुप्रणायकत्वेन प्रणय-तीत्येवं शीलः । भ० १ श० १ उ० ५ सूत्र । आदिः-भुतधर्मस्य प्रथमा प्रवृत्तिस्तत्करणशीलः । रा० । स्वस्वतीर्थोपेक्षया धर्म-स्येति । कल्प० १ अधि० २ सूत्र १५ सूत्र । जी० । तत्करणहेतुर्वा । भ० २ अधि० ११ श्लोक । भुतधर्मस्य प्रथमप्रवृत्तिकारके तीर्थकरे च । आब० ५ अ० १ गाथा । स० । “ नमोऽथु ये अरिहताणे भगवताणे आदिगराणे तिरथगराणे ” । रा० । इहाऽऽदौ करणशीला आदिकरा अनादावपि भवे तदा तदा तत्तत्कर्मावादिस्मन्धयोग्यतया विश्वस्यात्मादिगामिनो जन्मादिप्रपञ्चस्येति हृदयम्, अन्यथा-अधिकृतप्रपञ्चाऽ-न्वयः, प्रस्तुतयोग्यता वैकल्ये प्रक्रान्तसम्बन्धाऽसिद्धेः अ-तिप्रसङ्गदोषाद्यातात्, मुक्तानामपि जन्मादि प्रपञ्चस्याऽऽ-पत्तः । प्रस्तुतयोग्यताऽभावेऽपि प्रक्रान्तसम्बन्धाऽविरोधा-दिनि परिभाषनीयमेतत् । न च तत्तत्कर्मावादेरेव तत्त्व-भावतयाऽऽत्मनस्तथा सम्बन्धसिद्धिः, द्विष्टत्वेन अस्यो-भयोस्तथास्वभावापेक्षितत्वात्, अन्यथा कल्पनाविरोधात्, न्यायानुपपत्तेः, न हि कर्मावादेस्तथाकल्पनायामप्यलो-काकाशन, सम्बन्धः, तस्य तत्सम्बन्धस्वभावत्वायोगात्, अतस्त्वभावे चाऽऽलोकाकाशे विरुध्यते कर्मावादेस्तत्स्व-भावताकल्पनानि न्यायानुपपत्तिः, तत्त्वभावताङ्गीकरणे चास्यास्मद्भ्युपगतापत्तिः, न चैवं स्वभावमात्रवादिभिः, तद्व्यापेक्षित्वेन सामर्थ्याः फलहेतुत्वान्, स्वभावस्य च-तदन्तर्गतत्वेनैव दृष्टत्वात् । निर्लोहितमेतद्व्यञ्ज इति आदिकरत्व-सिद्धिः ॥३॥ ल० । “ यद्यप्येता द्वादशाङ्गा न कदाचिन्नासीञ्ज कदाचिन्न भवति, न कदाचिन्न भविष्यति । अभूञ्च, भवति च, भविष्यति च ” इति वचनात् नित्या द्वादशाङ्गी, तथा-प्यर्थोपेक्षया नित्यत्वं, शब्दापेक्षया तु स्वस्वतीर्थे भुतधर्मा-दिकरत्वमविरुद्धम् । ध० २ अधि० ६० श्लोक ।

आइगुण-आदिगुण-पुं० । आदौ गुणः सप्तमीतत्पुरुषः । सहभाविनि गुणे, आब० ४ अ० १२७३ गाथा । (सिङ्गाना-मादिगुणा एकत्रिशत्, ते च ‘सिङ्गाइगुण’ शब्दे सप्तमभागे प्रष्टव्याः)

आइग्-आ प्रा-धा० । आङ्, प्रा-धा० पर० अनिट् । गन्धापादानं, तृती च । वाच० । “ आङ्ग्राइग् ” ॥ ८ । ४ । १३ ॥ इति हैमप्रकृतसूत्रेणाऽऽजिघ्रसेर्वाकालेपक आइग्धाऽऽदशः । आइग्घइ । आइग्घाअइ । जिघ्रसीत्यर्थः । प्रा० ।

आइक्ष-आदित्य-पुं० । कृष्णराज्यवकाशान्तरस्थलोकान्ति-कमेक्षकान्तिर्मात्राविमानस्थे लोकान्तिकदेवविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० ४ अ० ७७ सूत्र । स्था० । भ० । ग्रैव्यकविमानविशेषे, तन्निवासिनि वैमानिकदेवविशेषे च । प्रव० २६७ द्वार । समयावलिकादीनामादौ भवे, बहुलवचनात् स्वप्रत्ययः । सू०

प्र० २० पादु० १०५ सूत्र । भ० । सूर्ये, आब० ४ अ० ।

सूर्यस्यादित्यसंज्ञा यथा—

से केण्ड्रेण भंते ! एवं बुद्धि-सूरे आइचे !, सूरे अइचं गोयमा ! सूर्यादिया खं समयाइ वा आवलियाइ वा ० जाव उरुसपिणीइ वा अरुसपिणीइ वा से तेखण्ड्रेण गोयमा ! ० जाव आइचे सूरे आइचे सूरे । (सूत्र० ४५५)

अथादित्यशब्दस्यान्वर्थाभिधानस्याह— ‘सेकेणित्यादि’ ‘सूर्याइ’ ति—सूरः—आदिः—प्रथमो येषां ते सूर्यादि-काः के, ? इत्याह—‘समयाइ व’ ति—समयाः—अहोरात्रादि-कालभेदानां निर्दिभागा-अंशाः, तथाहि—सूर्योदयमवधि कृत्वा अहोरात्रारम्भकः समयो गण्यते आवलिकामुहूर्त्ता-व्यश्च ‘से नेणमि’ त्यादि, अथ तेनार्थेन सूरः—आदित्य इ-त्युच्यते इति आदौ अहोरात्रसमयादीनां भवः आदित्यः इ-ति व्युत्पत्तेः । त्यप्रत्ययश्चङ्हाऽऽर्त्तत्वादिति । भ० १२ श० ६ उ० । सू० प्र० । च० प्र० ।

आदित्यस्यास्तित्वम्—

शाऽऽइच्चा उपइ, श अत्थमेइ ॥ ७ × ॥

सर्वशून्यवार्दानो-ह्यक्रियावादिनः सर्वाध्यक्षामादित्याङ्गम-नादिकामेव क्रियां नावच्छिदधन्तीति दर्शयान-आदित्यां हि सर्वजनप्रतीता जगत्प्रदीपकलपो दिवसादिकालावभागकारी स एव तावन्न विद्यते, कुतस्तस्योद्गमनमस्तमयनं वा ? यच्च जाज्वल्यमानं तेजोमण्डलं दृश्यं तद् आन्तर्मतीनां द्विचन्द्रा-दिप्रतिभासमृगतृष्णिकाकल्पं वर्त्तते । (सूत्र०) अपेक्षन्मतस्य निराकरणम्—तथाहि—आगोपानाङ्गनादिप्रतीतः समस्तान्ध-कारक्षयकारी कमलाकरोद्घाटनपटीयानादित्याङ्गमः प्र-त्यहं भवन्नुपलक्ष्यते । तत्क्रिया च देशादेशान्तरावाप्याऽ-न्यत्र देवदत्तादौ प्रतीताऽनुमीयत इति । सूत्र० १ ध्रु० १२ अ० । सूर्याधिष्ठिते गगने दिवानिशं बभ्रम्यमाणे लो-कप्रकाशकरे तेजोमण्डले, “अग्नौ प्रस्ताऽऽहुतिः सम्य-गा-दित्यमुपनिष्ठते । आदित्याज्जायते वृष्टि-वृष्टेरञ्च ततः प्र-जाः” ॥ १ ॥ इति । मनुना अग्निहोतृव्याणां हविराज्यादीनां परमाणुमात्रतयाऽवस्थितानां दग्धशष्पाणां सूर्यरश्मिकर्षणेन सूर्यलोकप्राप्त्या वृष्टिहेतुत्वमुक्तम्, तच्च मण्डलार्थपरत्वं एव सम्भवति । वाच० । अर्कवृक्ष, पुं । आदित्यस्यापत्यम् इयः यलोपः आदित्यापत्ये, पुं० स्त्री० । वाच० । “ आइच्चा य हाई बांधडा ” ॥ १५ ॥ (भाष्यगा०) । आदित्यास्यापत्यमा-दित्यः पत्युत्तरपदयमादित्यदितेरिति इयाऽपदवादस्त्यक् । आदित्यस्याऽयम् । आदित्यः । (“अनिहमि अणपवादे च दित्यादित्यादित्ययमपत्युत्तरपदात् इयः” ॥ ६ । १ । १५ ॥ एयः प्रागजर्तयिष्ये इव वजे अपत्याद्यर्थे यः अणोऽपवादः तद्विषये च इयः स्यात् । इति इयः*) “व्यञ्जनापञ्चमान्तस्था-याः सरूपे वा ” ॥ १३ । ४७ ॥ इति पालिक एकस्य यकारस्य लोपः । आदित्यचारानिष्पन्नत्वादुपचारतो मासोऽप्याऽदित्यः (व्य०) । आदित्यसम्बन्धनिष्ठारानिष्पन्न मासादौ, स वैक-स्य दक्षिणायनस्योत्तरायणस्य वा इयशीर्त्याधिकदिनशतप्रमा-णस्य पष्ठभागमानः । यदि वा—आदित्यचारानिष्पन्नत्वादुप-चारतो मासोऽप्यादित्यः । व्य० १ उ० । “जस्त जअओ आइच्चा, उपइ सा भवइ तस्व पुवदिता” ॥ (४७५) । आचा० १ ध्रु० १

अ० १ उ० । ('दिसा' शब्दे चतुर्थभागे व्याख्या द्रष्टव्या)
आइचगय-आदित्यगत-त्रि० । सूर्याऽऽकास्ते नक्षत्रादी,
" आइचगय अनिवाणी " ॥ रविगते नक्षत्रे शुभप्रयोजनं
प्रारभ्यमाणेऽसुखम् । अ० १ उ० * ।

आइचजस-आदित्ययशम्-पुं० । ऋषभदेववंशजे भरतात्मजे
नृपभेदे, आ० चू० १ अ० । " राया आइचजसे० " ॥ ३६३॥
आ० म० १ अ० । स्था० । स च पुण्डरीकशिखरे सिद्धः ।
मी० १ कल्प । आदित्ययशःप्रभृतयो भगवन्नाभयवंशजाः
त्रिखण्डभरतार्द्धमनुपाल्य पर्यन्ते पारमेश्वरीं दीक्षामतिगृह्य
तत्प्रभावतः सकलकर्मक्षयं कृत्वा सिद्धिमगमञ्चति । न०
४६ सूत्र ।

आइचपीठ-आदित्यपीठ-न० । गजपुरस्थे श्रेयांसिन कारिते
आदितीर्थकरस्य रत्नमये पादपीठे, आ० म० ।

तल्लक्ष्यता यथा-

" सेज्जसो वि तत्थ ठिनो भयवं पडिलाभिनो नाणि गयाणि
पापहिं मा अक्कमिस्सामि त्ति भत्तीए तत्थ रयणमयं पीढं
करेइ तिसंभं च पूएइ । पवविषसे विसेसेण पूइऊण भुंजइ ।
लोगो पुच्छइ । किमेयं-सेज्जसो भणइ-"आइचतथयरमणं"
तत्ता लोगण वि जत्थ जत्थ भयवं ठिनो तत्थ तत्थ पीढं
कय । कालं य " आइचपीढं " जायं ॥ (३४४ गाथाटी०)
अक्षरगमनिका क्रियाध्याहारतः कार्या । यथा गजपुरं
नगरमासीत् । तत्र श्रेयांसः सोमयशसो राज्ञः पुत्रः, तेन-
चुरसदानं भगवते कृतम् । तत्रार्द्धत्रयोदशहिरण्यकोटी
वसुधारा निपतिता । पीढमिति यत्र भगवता पारितं तत्र
तत्पादयोर्मा कश्चिदाक्रमणं कार्षीदिति श्रेयांसिन भक्त्या
रत्नमयं पीढं कारितं गुरुपूजितं तदर्चने कृतवान् । अ० म०
१ अ० ।

आइचमास-आदित्यमास-पुं० । आदित्यस्यायमादित्यः ।
आदित्यचारनिष्पन्नत्वादुपचारतो वाऽऽदित्यः स चासी
मासश्च कर्मधारयसमासः । आदित्यचारनिष्पन्ने मासभेदे,
स चैकस्य दक्षिणायनस्यान्तरायणस्य वा द्यशीत्यधिकशत-
दिनप्रमाणस्य षष्ठभागप्रमाणः । अ० १ उ० ४४ गाथा ।

आइचे णं मासे एकतीसं राइदियाणं किंचि विसेखणाइं
राइदिगेणं पप्पते । (सूत्र ३१५) ।

आदित्यमासो-येन कालेनादित्यो राशिं भुङ्क्ते ' किंचि वि-
सेखणाइं ' नि-अहोरात्रार्जेन न्यूतानीनि । स० ३१ स० ।

आइचो खलु मासो, तीसं अर्द्धं च ॥ ३७५ ॥

आदित्यसंवत्सरसम्बन्धी खलु मासो भवति त्रिंशद्वात्रि-
न्दिवानि एकस्य च रात्रिदिवसस्यार्धम् । तथाहि-सूर्यसं-
वत्सरस्य पारमार्गं त्रीणि शतानि षट्षष्ट्याधिकानि रात्रि-
दिवानि, द्वादशभिश्च मासैः संवत्सरस्तत्त्रयाणां शतानां
षट्षष्ट्याधिकानां द्वादशभिर्भागे हन्ते यथोक्तं मासपरिमाणं
भवति । उयो० २ पाहु० ।

आइचवस-आदित्यवर्ष-त्रि० । भास्वरे, जो० १५ विष०
१४ श्लोक ।

आइचसंवत्सर-आदित्यसंवत्सर-पुं० । प्रमाणसंवत्सराणां-
मध्ये चतुर्थे संवत्सरविशेषे, यावता कालेन पडपि प्राचु-

डादयः श्रुतवः परिपूर्णा आवृत्ता भवन्ति तावान् कालविशेष
आदित्यसंवत्सरः । उक्तं च-" कृत्वा उऊ परियहा, एसा
संवत्सरो उ आइचो " तत्र यद्यापि लोके षट्षष्ट्यहोरात्रप्रमाणः
प्राचुडादिक श्रुतः प्रसिद्धः; तथापि परमार्थतः स एकषष्ट्य-
होरात्रप्रमाणो वेदितव्यः तथैवात्तरकालमवधिभन्नादर्शनात्
अत एवास्मिन् संवत्सरे त्रीणि शतानि षट्षष्ट्याधिकानि
रात्रिदिवानां भवन्ति । अ० प्र० १० पाहु० २० पाहु० पाहु० ।
तत्र द्यशीत्यधिकशततमोऽहोरात्रः प्रथमस्य पारमासस्य
पर्यवसानम् । षट्षष्ट्याधिकत्रिंशत्तमोऽहोरात्रो द्वितीयस्य
पारमासस्य पर्यवसानम् । एष एवंप्रमाण आदित्यसंवत्सरः ।
अ० प्र० १ पाहु० । (एतस्य यल्लक्ष्यता ' अहोरात्र ' शब्दे
प्रथमभागं गता ।) (' संवत्सर ' शब्दः सप्तमभागे च वद-
ते ।) (अयमेव लक्षणप्रधानतया लक्षणसंवत्सरान्त-
र्गतोऽपि ।)

तल्लक्षणं यथा-

पुढविदगाणं च रसं, पुप्फफलाणं च देइ आइचो ।

अप्पेण वि वासेण चि, सम्मं निप्पज्जए सस्सं ॥ ४ ॥

पृथिव्या उदकस्य तथा पुष्पाणां फलानां च रसमादित्य-
संवत्सरो ददाति, तथा अल्पेनापि स्तोत्रेणार्पणं वर्षेण वृष्ट्या
सस्यं निष्पद्यते, अन्तर्भूतवृक्षत्वात् सस्यं निष्पादयति ।
किमुक्तं भवति-यस्मिन् संवत्सरे पृथिवी तथाविधावक-
संपर्कादनीच सरसा भवति । उदकमपि परिणामसुन्दर-
रसोपेतं परिणमते । पुष्पाणां च मधूनादिमन्थानां फलानां
च चूतफलादीनां रसः प्रचुरः संभवति । स्तोत्रेणार्पणं वर्षेण
धान्य सर्वत्र सम्यक् निष्पद्यते तम्-आदित्यसंवत्सरं पूर्वर्षयः
उपदिशन्ति । सू० प्र० १० पाहु० २० पाहु० पाहु० । स्था० ।

आइजिण-आदिजिण-पुं० । ऋषभदेवे, हेम० । याच० ।

" नामऊण तमाइजिणं, जस्मासे साइए जडामउओ ।

कण्णाकण्णवियारं, पण्णकण्णणे भण्णिस्सामि ॥ १ ॥ "

ल० प्र० ॥

आइ (दे) ज-आदय-त्रि० । आ-दा-यत् । आद्ये, जं० २
वत्त० । उपादये, उत्त० १ अ० ।

आइ (दे) जमाण-आदयमाण-त्रि० । आर्द्राक्रियमाणं,
आचा० १ भु० ५ अ० ३ उ० ।

आइ (दे) जवक-आदयवाक्य-त्रि० । ग्राह्यवाक्ये, " से
सुखसुते उयहाणवक्कं, धम्मं च जे विन्दति तत्थ तत्थ ॥
आदजवक्के० " ॥ २७५ ॥ एतद्गुणसम्पन्नआदयवाक्यो भव-
ति । सूत्र० १ भु० १४ अ० ।

आइ (दे) जवयण-आदयवचन-त्रि० । सकलजनग्राह्य-
वाक्ये, दशा० १ अ० । उत्त० । स्था० ।

आइ (दे) जवयणया-आदयवचनता-स्त्री० । सकलजन-
ग्राह्यवाक्यताया ग्राह्यवचनतारूपे वचनसम्पन्ने, उत्त० १
अ० । स्था० ।

आइच-कुष-धा० । तुदा० आ० प० । स्वा० पर० अनिद्वय ।
आकर्षणे, धिलक्षणे च । याच० । " कुषेः कहु-साअहुआण-
क्यायइआइचुः " ॥ ८ । ४ । १८७ ॥ इति वा कुषेराइचु-
वेशः । आइचुइ । पण्डे-करिसइ । कृपते कर्षाणि वा । प्र० ।

कर्ष-पुं० । भावे घञ् । आकर्षणे, विलेखने च । वाच० ।

आइह्व-आतिष्ठ-न० । अति-स्था-क-वत्त्वम् । अतिष्ठस्तस्य भावः अण । अतिक्रम्य स्थितौ, उत्कर्षे, वाच० ।

आदिष्ट-न० । आ-दिष्ट । भावे, आह्वायाम्, उपदेशे च । कर्मणि क्तः । उपदिष्ट, व्याकरणप्रतिषेधे स्थाभिज्ञाने ध्ये च । त्रि० । यथा इकः स्थावे यत् आदिष्यते इति इको यलादिष्ट इत्युच्यते । आह्वंस, उच्छिष्टे, अनु-शिष्टे, त्रि० । वाच० । चादिने, त्रि० । सूत्र० १ भू० ४ अ० १ उ० । आदेशे, भ० १२ श० १० उ० । विशेषरूपेण निर्दिष्ट, त्रि० । यथाऽयं देवदत्तोऽयं बह्वदन् इति । वृ० ४ उ० । आविष्टे, अधिष्ठिते, त्रि० । स्था० ५ ठा० २ उ० ।

आइह्वि-आदिष्टि-त्री० । आह्वायाम्, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

आइह्वि-आत्मर्द्धि-त्री० । आत्मनश्चिः पृथित्युक्तः । स्वकीयशक्ती, आत्मलक्ष्यौ च । भ० १० श० ३ उ० ।

आइह्वि-आत्मर्द्धि-पुं० । आत्मान एव आर्द्धिर्यस्य ६ बहु० । स्वकीयशक्तिसम्पन्न, स्वकीयलक्षिसम्पन्न च । भ० ।

आइह्वि-ह्वं भंते ! देवे ० जाव चत्तारि पंच देवावा-संतराई वीहकंते, तेण परं परिह्वीए ? , हंवा गोयमा ! आइह्वीए णं तं चव०, (जाव) एवं असुरकुमारे वि, ण-वरं असुरकुमारावासंतराई सेसं वं चव, एवं एणं क-मेसं ० जाव थणियकुमारेऽवि, एवं बाणमेतरजोइमिए वमा-णिए ० जाव तेण परं परिह्वीए । (सूत्र ४४१+)

'आइह्वीए णं' ति-आत्मध्या-स्वकीयशक्त्या । अथवा-आत्मनः एव आर्द्धिः यस्याऽसौ आत्मर्द्धिः । 'देवे' ति-सामान्यः, 'देवावासंतराई' ति-देवाऽऽवाससंनिवेशन । 'वीहकंते' ति-व्यतिक्रान्तः लङ्कितवान् । कचिद्-व्यतिम-जतीति पाठः । भ० १ श० ३ उ० । (अधिकम् 'इह्वि' शब्दे) ऽस्मिन्नेव भागे वदन्ते ।

आइह्वि-आदिनाथ-पुं० । अष्टभदेवे, आ० म० १ अ० । (वृत्तम्-उत्तरह 'शब्दे' ऽस्मिन्नेव भागे वदन्ते)

आइह्वियंठ-आदिनिग्रन्थ-पुं० । प्रथमनिग्रन्थ पुलाके, प्रति० ।

"विह्वीणादिभ्यो वि. पावयखिगणिद्वयाइ अधरे उ ।

कडजोगि जं णिसेवइ, आइह्वियंठु व्व सं पुज्जो ॥१॥ "

अस्यार्थः—अधरे-आर्यन्तिके कार्ये समुत्पन्ने कृत्याग्नी-कृताभ्यासः आदिनिग्रन्थः-पुलाकः अधस्तनस्थानस्थितस्यैव पुष्टालम्बेऽपि बाह्याद्यधिकारित्वं न तु तत्करणप्रयोज्या-धस्तनस्थानस्थितिरिति परमार्थः । प्रति० = स्तंभः ।

आइह्व-आकीर्ण-त्रि० । व्याप्ते (युक्ते) रा० । आकीर्णं, स-माकुले, वृ० १ उ० । संकीर्णं, औ० । संकुले, आचा० २ भू० १ सू० १ अ० ३ उ० १७ सूत्र । "आइह्वणोमागविच-ज्जणा य" । आकीर्णवर्मानवर्जना च विहारचर्या प्रशस्ता । वश० २ सू० । आकीर्ण्यते-व्याप्यते विनयादिगुणैरिति । जात्ये अश्वविशेषे च । स च जयविनयादिगुणैर्युक्तः । स्था० ४ ठा० ३ उ० । "आइह्ववरतुरयसुसंपउत्ते" भ० ७ श० ८ उ० । जात्यवर-तुरयं, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । "कसं च बहुमाइसं पावगं परिचज्जए" उत्त० १ अ० । पुरुषविशेषे च । स च विनया-

दिगुणोपेतः । स्था० ४ ठा० ३ उ० । जयादिगुणयुक्ते अश्वे, हा० १ भू० १७ अ० । स्था० । विज्ञप्ते च । वाच० ।

आचीर्ण-त्रि० । आचर्यत इति । कल्पनीये, नि० सू० १ उ० । आन्विते, दर्श० १ तत्त्व । आइह्वं णाम जं साह्विं आय-रियं विहार वि आमादिकारणेहिं गवहइ । नि० सू० १५ उ० । आचीर्णम्-आन्वितं, तच्च नामदि षोढा, तद् व्यातिरिप्तं, द्रव्याऽऽचीर्णं सिंहादेस्तृणादिपाण्डुराणं पिशितमस्यस्य चेवाऽऽचीर्णं वास्तीकेषु सक्कवः । काङ्कणेषु पेयाः । कालाचीर्णं त्विदम्—"सरसीचंदणपको, अग्रइ सरसा य मंधकासादी । पाइलिंसरीसमाजिय, पेयाइ काले विहाइमि ॥१॥" भावा-चीर्णं तु ज्ञानादिपञ्चकं, तत्प्रतिपादकआचारग्रन्थः । "आइह्वं जं पुण अखुप्पायं ।" आचा० १ भू० १ अ० १ उ० । अनुज्ञातं, नि० सू० १५ उ० । (आचीर्णलक्षणादि 'जीयम्ववहार' शब्दे । चतुर्थभागे वदन्ते)

आइह्वजणमणुस्स-आकीर्णजनमणुप्प-त्रि० । मणुप्पजने-नाकीर्णः-संकीर्ण इति मणुप्पजनाकीर्णं वाच्यं राजदम्मा-दि (३ । १ । १४६ । हैम०) दर्शनात्परान्नपतः । मणुप्पजनम-कुलं, हा० १ भू० १ अ० । अं० ।

आइह्वद्वाराण-आकीर्णस्थान-न० । हिरण्यदिचस्तुव्याप्तं स्थानं, "आइह्वदीर्णं यज्जए दाणं ।" (४ ४२४ गाथा) भिक्षार्थे प्रविष्टः साधुः आकीर्णादिस्थानं परिव्रजयेत् । यत्र हिरण्यदिर्विषममास्तं तदाकारंस्थानं तच्च साधुना वर्ज-नीयम् । आच० ।

आइह्वणायज्जयण-आकीर्णज्ञाताध्वयन-न० । ज्ञाताङ्गस्य समदर्शेऽध्ययनं, आ० सू० ४ अ० । आच० । स० ।

आइह्वमसाइह्वकप्प-आचीर्णऽनाचीर्णकप्प-पुं० । आन्-वितेऽनान्विते आचारे, पं० भा० ।

तद्वर्णने यथा—

आइह्वमसाइह्वे, कप्पं तु गुरुवदेमणं ॥

आहारचउके करणं, फासणं खेतकालउवगरणे ।

आइह्वं आइह्वं, तत्त्विवरीए अणाइह्वं ॥

आहारचउकं खलु, अमणादीयं तु होति गायव्वं ।

करणं आयरणं तु, तस्म तु जं जन्थ आइह्वं ॥

पिमितं मिधूविसप, वार्ति पुण उत्तरावहाऽऽइह्वं ।

तंबोलं दमि(वि)ले(डे)मुं, एमादी खेतमाइह्वं ॥

कालं दुग्भिक्खादिसु, व(प)लंभमादी तु मव्वमाइह्वं ।

उवगरणे आइह्वं, वान्छामि अतो ममासेणं ॥

मिधू आयलियाइ, काला कप्पा सुगुह्विसयम्मि ।

दुग्गुप्पादिपुंडवइह्वं, महग्गुमुं च जलपूरा ॥

एवं जन्थाऽऽइह्वं, तद्विह्वं तु कप्पतीति आयरिउं ।

इतरथ कारणम्मि, फासणमह्वं च परिभोगं ॥

आइह्वं चउवग्गो, ण य पीलाकारओ पवयणम्म ।

ण य मइल्लणा पवयणे, आइह्वं आयरं कप्पं ॥

आहारउवहिमेअ, मेहा चउवग्गो होति गायव्वं ।

पवयसपीलुवघातो, पिमिषा ताइ मअया इत्ति ॥
 चोदेइ का मइलणा, भएणति परिमहियाणं जे मेवे ।
 मा हांति मइलणा तु, जो पुण सुपरिहिओ चरणे ॥
 तएहो तु मलाहेती, धणति गुणहिं य एसु जुत्तो ति ।
 सुइकरे तप्पहितं, जो पुण करणे अजुत्तो उ ॥
 ते दइ संबेहो, उप्पजति किरणु एस सच्छंदो ।
 आऊलं उवगमां, एरिसओ देमिओ समण ॥
 आह जिणकप्पियाण वि, आइसं किंचि अत्थि अह मत्थि
 भएणति मत्थि किं पुण, आयरियजिणकप्पिताऽऽइसं ॥
 आहारउवहिदेहं, गिरविक्खो खवरि गिजरांपही ।
 मंघयसुविरियजुत्तो, आइसं आयरति कप्पं । पं० भा०
 ५ कल्प ।

इयानि आइतण-मगाइणकणा समं खेव जंति । गाहा-
 आहार चउके-आहारो चउअवहो जन्थाऽऽइणो तत्थ
 नऽत्थि दोसा । जहा-मिधूण-पोगलं । उत्तरावहे-धियइ ।
 तंवालं-दमिलेसु (द्रविणेषु) । फासुओ वत्थादि । आइण-
 मगाइणं । एवं खेत्तं, कालं वि । आमोयारियाए सव्वाइ
 आइणगाइ । उवगरणे जहा-मिधूण-अलाउ । पौडयउणे दु-
 कुला । सुरदुण-कालं वलीओ । महारदुणं-जलपूरगा ।
 एवमाइ जन्थाऽऽइणगाणि तत्थ कणो । इयत्था कारणेण
 कप्पन्ति । गाहा-“आइणो चउ” आइणो पुण “चउ-
 वगमा” ति-अमगाइणा य पवयणपीला भवइ । विपरिणा-
 मण-अगाइणं पुण धियडाइ अणुयाइसु मइलणा । एए वि-
 यडमल्ला गिरत्था वियरंत अण्णगा अणिविन्ता । तहा पो-
 गलं जन्था ग चित्तं तत्थ मणह लोणो-एएसि नइपाइयस्मि-
 त्थे चारेति मा पोगलं खाह । अहिमगा य होह । सव्व-
 भएसि कैयवे । असउअदिद्याणं एसा पीला । गाहा-का ?
 मइलणा प्रवचने उच्यते सूयार्थः-प्रतिषेधमाचरिते सा म-
 डलणा । करणजुत्तेसु पुण एवं नो भवइ । अहो सुददु एयं ।
 आइ अकरणजुत्तो पुण संसओ भवइ । किमस अण्ण-
 न्दण कोइ ? उवगमा एरिसा । एवं संसओ भवइ । आह-
 त्थणकणे किंचि आइणमत्थि । गाहा-“आहारोवहि ।”
 उच्यते-आहारोवहिदेहेसु सो भयवे निग्घेक्खो, न केयले
 नज्जरा, मोक्खो वलविरियसंखयणजुत्तो आइणं कप्पमेव
 आयरइ । नइ वि आइणं जिणकप्पियपाउग्गं ते आयरइ ।
 एव आइणकणो । पं० चू० ५ कल्प ।

आइसुहय-आर्कीणीहय-पुं० । आर्कीणी-गुणं दयातिः स चा-
 नो हयश्च आर्कीणीहय । क० म० । जान्येऽश्वविशेषः, स च
 अवचिनयादिगुणोपेतः । “आइणगहयं च निरुवलेयं” यथा
 जान्याऽश्वो मूत्रपुत्रीपाचनुपल्लसगात्रः । जी० ३ प्रति० ४
 पाधि० ।

अ इतिथयर-आदितीर्थकर-पुं० । अणुपमेवस्यामिनि, “भ-
 गवत्तं उवहसामिस्स आइतिथयरम्म” । न० ४३ सूत्र ।

आइतिथयरमंडल-आदितीर्थकरमण्डल-न० । अयंमेन
 कारिते आदितीर्थकरस्य पीठे, आ० म० १ अ० ३५५ गाथा-

टी० । (‘आइचपीठ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागं विशेषो गतः)

आइस-आदीस-त्रि० । इति, का० १ अ० १ अ० ।

आइसा-आदाता-त्रि० । गृहीतरि, स्था० ७ डा० ३ उ० ।

आइसु-आदाय-अव्य० । गृहीत्वैतयर्थे, आसा० १ अ० ४
 अ० १ उ० १२७ सूत्र ।

आइदु-आविदु-त्रि० । आ-व्यध-कृ० । प्रेरिते, दश० ४ तत्त्व ।
 ताडिते, विद्धं, छिद्रिते, क्षिते च । वाच० ।

आदिगध-त्रि० । व्याप्तं, का० १ अ० १ अ० ।

आइदान-आदान-न० । ग्रहणे, प्रश्न० * ।

आइधम्मिय-आदिध (धा) भिक्-पुं० । एतत्संज्ञया प्र-
 सिद्धे अपुनर्बन्धकापरपठ्याये प्रथमारब्धस्थूलधर्माचारे,
 ध० । (धर्मसंग्रहे गृहस्थधर्मानुक्तवैतल्लक्षणार्थं प्रतिपादि-
 तम् ।)

अथ पूर्वोक्तगुणवत् एव संज्ञाविशेषविधिं, तद्वस्था-
 विशेषविधिं चाऽऽह-

स आदिधार्मिकश्चित्र-स्तत्तन्त्रानुसारतः ।

इह तु स्वागमापेक्षं, लक्षणं परिगृह्यते ॥ १७ ॥

सः-पूर्वोक्तगुणैरुत्तरात्तरगुणवृद्धियोग्यतायान् आदिधार्मि-
 कः-प्रथममन्वारब्धस्थूलधर्माचारस्येनादिधार्मिकसंज्ञया प्र-
 सिद्धः, स च तानि तानि तन्त्राणि-शास्त्राणि तदनुसारतः-
 शिष्यो-विचित्राचारे भवति । भिक्खाचारस्थितानामप्यन्तः-
 शुद्धिमतामपुनर्बन्धकत्वाऽविरोधान्, अपुनर्बन्धकस्य हि ना
 नास्वरूपत्वात् तत्तत्तन्त्रोक्ताऽपि मोक्षार्था क्रिया घटते । तदुक्तं
 योगविन्दो-“अपुनर्बन्धकस्यैव, सम्यग्नीत्यापपद्यते । तत्तत्त-
 न्नोक्तमल्ल-मवस्थाभेदसंभयाद् ॥२५१॥” इति (अस्य व्या-
 ख्या ‘अणुदुण’ शब्दे प्रथमभाग ३७७ पृष्ठ गता) । इह तु
 प्रक्रमं स्वागमापेक्षं-स्वागमानुसारं ‘लक्षणं’-व्यञ्जकं प्रक्रमा-
 दादिधार्मिकस्य ‘परिगृह्यते’-आश्रीयते । यो ह्यन्यः शिष्ट-
 बोधिसत्त्वनिवृत्तप्रकृत्यधिकारादिशब्दैरभिधीयते स एवा-
 स्माभिरादिधार्मिकापुनर्बन्धकारादशब्दैरिति भावः । लक्षण-
 मित्यत्रैकवचनं जात्यपेक्षं, तल्लक्षणसंपादनविधिश्चायमुक्तो
 ललितविस्तरायाम्-“परिहर्षद्वयोऽकल्याणमिश्रयोगः । स-
 विनय्यानि कल्याणमिश्राणि । न लङ्घनीयोचितस्थितिः ।
 अपाक्षितव्यो लोकमार्गः । माननीया गुरुसंहतिः भ-
 वितव्यमेतत्तन्त्रेण, प्रवर्तितव्यं दानादौ । कर्त्तव्योदारपूजा
 भगवताम् । निरूपणीयः साधुविशेषः । भ्रातव्यं विधिना
 धर्मशास्त्रम् । भावनीयं महायत्नेन । प्रवर्तितव्यम्-विधानतः ।
 अवलम्बनीयं धैर्यम् । पर्यालोचनीया आयतिः । अवलोक-
 नीया मृत्युः । भावितव्यं परलोकप्रधानं । संवितव्यो गुरु-
 जनः । कर्त्तव्यं योगपटुर्दर्शनम् । स्वापनीयं तद्वपादि चेत्तानि ।
 निरूपयितव्या धारणा । परिहर्षद्वयो विज्ञेयमार्गः । यतितव्यं
 योगासना । कारयितव्या भगवत्प्रतिमाः । लेखनीयं भुवने-
 श्वरवचनम् । कर्त्तव्यो मङ्गलज्ञापः । प्रतिपत्तव्यं चतुःशरणम् ।
 गर्हितव्यानि दुष्कृतानि । अनुमोदनीयं कुशलम् । पूजनीया
 मन्त्रदेवताः । भ्रातव्यानि सङ्घटितानि । भावनीयमौदार्यम् ।
 वसितव्यमुत्तमज्ञानेन । एवंभूतस्य येह प्रवृत्तिः सा सर्वैव
 साध्वी । मार्गानुगारी ह्ययं नियमादपुनर्बन्धकादिः । तद-

स्यैवभूतगुणसम्पदाऽ (दोऽ) भावात्, अत आदित आर-
भ्यास्य प्रवृत्तिः सत्प्रवृत्तिरिव नैगमानुसारण वित्रापि
प्रत्यक्षप्रवृत्तिकल्पा । तद्वदधिकृत्याहुः—“कुठारादिप्र-
वृत्तिरपि रूपानिर्माणप्रवृत्तिरिव” तद्वदादिधार्मिकस्य धर्म-
कार्त्स्न्येन तद्वामिनी न तद्वदधिकृत्याहुः । तस्याविरो-
धकं हृदयमस्य, ततः समन्तभद्रता, तन्मूलत्वात्सकल-
चेष्टितस्य, एवमतोऽपि विविगंतं तत्तद्दर्शनानुसारतः सर्व-
मिह योज्यं सुसमरिहृतप्रबोधदर्शनादि । न ह्येवं प्रवर्तमा-
ना नष्टमाधक इति । भग्नोऽप्येतद्यत्नलिलकाऽपुनर्वन्धक इति
तं प्रत्युपदेशसाफल्यम् । “ नानिवृत्ताधिकारायां प्रकृतावेवं-
भूतः ” इति कापिलाः । “ नाऽनवासमयविषाक ” इति च
सौगताः । “ अपुनर्वन्धकास्त्वेवंभूता ” इति जैनाः इति ।
ध० १ अधि० । ल० ।

अधोक्त्यरूपस्यादिधार्मिकस्य सखर्म-
देशनायोग्यत्वं दर्शयति—

त धर्मदेशनायोग्यो, मध्यस्थत्वाज्जिर्मेतः ।

योगदृष्टयुदयान्मार्थं, यद्गुणस्थानमादिमम् ॥ १८ ॥

स-पूर्वोक्तगुणसंपत्त्या प्रसिद्ध आदिधार्मिकः धर्मदेशना-
योग्यः—लोकान्तरधर्मप्रकापनार्हः जिनैः—अर्हज्जिर्मेतः—उप-
दिष्टः । कालतन्त्रायं चरमावर्तवर्त्येवत्यनुक्रमपि ज्ञेयम् । यत
उक्तम् (हरिभद्रसूत्रिचिते) उपदेशपदे—

घणमिच्छन्तो कालो, एतन् अकालो उ होइ लायस्वो ।

कालो उ अपुणवंधग, -पमिई धीरेहि गिहिट्ठा ॥ १ ॥

गिच्छयन्तो पुण एसो, विन्नेन्तो मंडिभअकालोम्म ।

एयम्म विहिसयपा-लणाउ आरोग्गमयाअो ॥ २ ॥

एतद्वृत्तार्थधा-घने-मिथ्यात्वं यत्र स तथा कालोऽचरमा-
वर्तलक्षणः ‘अत्र’ वचनौपधप्रयोगे ‘अकालस्तु’ अनवरसर
एव भवति—विज्ञेयश्चरमावर्तलक्षणस्तु तथाभ्यव्यवपरि-
पाकतो बीजाधानबीजाङ्गद्वीजपोषणादिषु स्यादपि काल
इति । अत एवाद—‘कालस्तु’ अवसरः पुनरपुनर्वन्धकप्रभृ-
तिस्तत्रादिशब्दाभ्यामाभिमुखमार्गपतिनीं गृह्यते । तत्र मा-
गः—चेतसोऽवक्रमनं भुजङ्गनालिकाऽऽयामतुस्थो विशि-
ष्टगुणस्थानावाप्तिप्रयणः स्वरसबाही क्षयापशमविशेषो हेतु-
स्वरूपफलशुद्ध्यभिमुख इत्यर्थः, तत्र पतिता भव्यवि-
शेषो मार्गपतित इत्युच्यते । तदादिभावापन्नश्च मार्गा-
भिमुख इति । एतौ चरमयथाप्रवृत्तकरणभागभाजावेव
क्षर्यौ । अपुनर्वन्धकोऽपुनर्वन्धककालः प्रभृतिर्यस्य स तथा,
धीरेर्निर्दिष्टो व्यवहारत इति ॥ १ ॥ निश्चयतस्तु कालो प्र-
तिभेदकाल एव, यस्मिन् कालेऽप्युत्तरणानिवृत्तिकरणा-
भ्यां प्रस्थितिर्भवेति तस्मिन्नेवेत्यर्थः । यतोऽस्मिन् वि-
धिनाऽवस्थावितकृत्यकरणलक्षणं सदा-सर्वकालं या पा-
लना-वचनौपधस्य तथा कृत्वाऽऽरोप्यं संसारव्याधि-
रोधलक्षणम्, एतस्माद्-वचनौपधप्रयोगाद्भवति । अपुनर्व-
न्धकप्रभृतिषु वचनप्रयोगः क्रियमाणोऽपि न तथा सूचमबो-
धविधायकोऽनाभोगवहुलत्वात्तत्कालस्य । मिश्रग्रन्था-
दयस्तु व्यावृत्तमोहन्वेनातिनिपुणबुद्धितया तेषु तेषु कृत्येषु
वर्तमानास्तत्कर्मव्याधिसमुच्छेदका जायन्ते इति । ध० १
अधि० । ननु “ गलमच्छभयविमोक्षणं-विसमभोईण जारिसां

एसो । माहासुहो वि असुहो, तत्फलस्यो एवमेवो ति ॥ १॥ ”
अहिरिभद्रवचनानुसारण विपरीतस्युक्त्यान्मिथ्यादृशां शु-
भपरिणामोऽपि फलतोऽशुभ एवेति कथमादिधार्मिकस्य
देशनायोग्यत्वमित्याशङ्क्यामाह—‘ मध्यस्थत्वात् ’ इति-
रागद्वन्द्वहितत्वात् पूर्वोक्तगुणयोगादेव माध्यस्थ्योपसंपत्ते-
रित्यर्थः । मध्यस्थस्यैव चागमेषु धर्माद्वयप्रतिपादनात्,
यतः—“ रक्तो १ पुष्टो २ मूढो ३, पुष्टिं बुग्माहिओ ४ अ-
वसतिरि । एष धम्माऽत्तरिहा, धम्म अगिहो उ मज्झत्यो ”
॥ १ ॥ नि अहिरभद्रवचनं तु कदाग्रहप्रस्ताभिर्ग्राहकमा-
भित्यानि न विरोधः । इदमत्र हृदयम्-यः कलु मिथ्यादृशा-
मपि केषांचित्स्वपक्षनिबद्धो दूरानुबन्धानामपि प्रबलमोहत्वे
सत्यपि कारणांतरावुपजायमानो रागद्वेषमन्वतालक्ष्य उप-
शमो भूयानपि दृश्यत स पापानुबन्धिपुण्यहेतुत्वात्पर्यन्त-
दाहण एव, तत्फलसुखव्यामूढानां तेषां पुण्याभासकर्मो-
परम नरकादिपातावश्यंभावादित्यसत्प्रवृत्तिरवायम् । यच्च
गुणवत्पुरुषप्रकापनार्हत्वेन जिज्ञासादिगुणयोगागमोद्भापक-
प्रयुक्तरागद्वेषशक्तिप्रतिघातलक्षण उभयमः, स तु सत्प्रवृत्ति-
हेतुत्वाग्रहनिवृत्तः सार्थपक्षपातसारत्वादिति । नन्वेवमपि
स्वागमानुसारिण आदिधार्मिकस्यापपन्नं माध्यस्थ्यं परं
तस्य विचित्राचारत्वेन भिन्नाचारस्थितानां तेषां स्वस्वमत-
निष्ठानां कथं तदुपपद्यत ? तदभावे च कथं देशनायोग्यत्व-
मित्याह—‘ योगे ’ न्यादि-यद्यस्मादेतोः, तस्येति शेषः,
‘ योगदृष्टयुदयात् ’—योगदृष्टिप्रादुर्भावात् । ‘ आदिमं ’ ‘ गुण-
स्थानं ’ ‘ सार्थम् ’—अन्वर्थं भवति । अयं भावः—मिथ्या-
दृष्टयोऽपि परमार्थगवेषणपराः सन्तः पक्षपातं परित्यज्याहे-
पादिगुणस्थाः स्वेदादिदोषपरिहाराद्यदा संवेगतरतस्थमाप्नु-
यन्ति । तदा मार्गाभिमुख्यासंशामिभुरसकल्पाः, गुडकल्पा
मित्रा तारा यत्ना दीप्रा चेति चतस्रो योगदृष्टय उल्लसन्ति,
भगवत्पतञ्जलिभदन्तभास्करादीनां तदभ्युपगमात् । (ध०)
मिथ्यादृष्टीनामपि माध्यस्थ्यान्दिगुणमूलकमित्रादिदृष्टियोगेन
तस्य गुणस्थानकन्वसिद्धस्तथा प्रवृत्तेरनाभिर्ग्राहकस्य सं-
भवादानाभिर्ग्राहकत्वमेव तस्य देशनायोग्यत्वं शोभननिब-
न्धनमित्यापन्नम् । ‘ इत्थं खानाभोगतोऽपि मार्गगमनमेव-
पङ्कवन्धन्यायेत्यध्यात्मचिन्तका ’ इति ललितविस्तराव-
चनानुसारण यचनाभोगवान् मिथ्यादृष्टिरपि मिथ्यात्व-
मन्दतोद्भूतमाध्यस्थ्यतत्त्वजिज्ञासादिगुणयोगागमोद्भायानु-
सरति तर्हि तद्विशेषगुणयोगादनाभिर्ग्राहकं तु सुतरां धर्म-
देशनायोग्यत्वमिति भावः । ध० १ अधि० १८ श्लोक ।

आइवंभ-आदिब्रह्मन्-न० । सकलजगदुत्पत्तिकारणे ब्रह्मणि,
कल्प० १ अधि० ६ लण ।

आइवंभद्वि-आदिब्रह्मध्वनि-स्त्री० । आदिब्रह्मणः शब्दे,
“ आदिब्रह्मध्वनिः किं वा, धीरेवध्वनिर्वर्भौ ” कल्प० १
अधि० ६ लण ।

आइम-आदिम-त्रि० । आदौ भवः । आदि-उमश्च । आदिभवे,
वाच० । “ पश्चादाद्यन्तामादिमः ” ॥ ६ । ३ । ७५ ॥ इति सूत्रेण
रमप्रत्यये टिलोपः । प्रथमे, आव० ४ अ० । प्रव० । कर्म० ।

आइमगणहर आदिमगणधर-पुं० । प्रथमगणधरं, प्रव० १
द्वार ।

आइमज्जकल्लाण-आदिमध्यान्तकल्याण-त्रि० । आदिम-
ध्यावसानेषु सुन्दरं, धर्मप्रशंसासुपकर्मोक्तम्-“ सर्वागम-
परिशुद्धं, यदादिमध्यान्तकल्याणम् ” । पा० ३ वि० ।

आइमुहुत्त-आदिमुहुत्त-न० । प्रथमे मुहुत्ते, स० ।

तत्प्रमाणं यथा—

अभिभूतमो आइमुहुत्ते क्लृप्तोऽङ्गुलच्छाए पण्णे ।

(सूत्र-६६+)

अभ्यन्तगाद्-अभ्यन्तरमण्डलमाधित्यर्थः, आदिमुहुत्तः
वक्ष्यत्यङ्गुलच्छायाः प्रकृतः । अयमत्र भावार्थः-सर्वाभ्यन्त-
रमण्डले यत्र दिने सूर्यश्चरति तस्य दिनस्य प्रथमो मुहुत्तो
द्वादशाङ्गुलमानं शङ्कुमाभित्य वक्ष्यत्यङ्गुलच्छाया भवति ।
तथा हि-तद्दिनमष्टादशमुहुत्तप्रमाणं भवतीति मुहुत्तोऽष्टाद-
शभागो दिनस्य भवति, ततश्च ज्ञायागणितप्रक्रियया छेद-
नाष्टादशलक्षणेन द्वादशाङ्गुलः शङ्कुगुण्यत इति तनो द्वे शते
षोडशोत्तरे भवनः- २१६, तयोरर्द्धी-कृतयोरष्टोत्तरं शतं भ-
वति-१०८, ततश्च शङ्कुप्रमाणं द्वादशापनीते वक्ष्यति-६६
अङ्गुलानि लभ्यन्ते इति । स० ६६ सम० ।

आइमूल-आदिमूल-न० । प्रधानकारणे भावमूलभेदे, आ-
वा० ।

यथा मोक्षस्याऽऽदिमूलं विनयः, संसारस्य विषय इति ।
तत्र मोक्षस्यादिमूलं ज्ञानदर्शनचारित्र्यतपः औपचारिकरूपः
पञ्चधा विनयस्तन्मूलत्वान्मोक्षावाप्तस्तथावाह-

“ विनयाणां णाणां उ, दंशणं दंशणादि चरणं तु ।

चरणाहिना मोक्षो, मोक्षं सुकलं अणावाहं ॥ १ ॥ ”

“ विनयफलं शुधूपा, शुधूपायाः फलं भुतज्ञानम् ।

ज्ञानस्य फलं विरतिः, विरतः फलं चाभवनिरोधः ॥ २ ॥

संवरफलं तपोबल-मथ तपसो निर्जराफलं हृद्यम् ।

तस्मात् क्रियानिवृत्तिः, क्रियानिवृत्तेरयागित्वम् ॥ ३ ॥

योगनिरोधाद् भवस-न्ततिक्षयः संततिक्षयान्मोक्षः ।

तस्मात्कल्याणानां, सर्वेषां भाजनं विनयः ॥ ४ ॥ ”

इत्यादि । संसारस्य त्वादिमूलं विषयकषायाः । आवा० १
श्रु० २ अ० १ उ० ।

आइमोक्ख-आदिमोक्ख-पुं० । आदिः-संसारस्तस्मान्मोक्षः
आदिमोक्षः । संसारवमुक्खी, सूत्र० । धर्मकारणानां शरीरं
तावदादिभूतं तस्य मोक्षः-तद्विमुक्तिर्यावज्जीवमित्यर्थः । शरी-
रपरित्यागं च । “ विरयं उं जीविज्ज य आदिमोक्खं (२२+) ”
यावज्जीवम् । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । आदौ-प्रथमं मोक्षोऽ-
स्यति । मोक्षाद्यन्तं साधौ, आदि-प्रधानं मोक्षास्यति । मोक्ष-
कतानं साधौ च । सूत्र० ।

इत्थीआं जे ण मेवति, आइमोक्खा हि ते जणा ॥ ६+ ॥

ये महासत्त्वाः कटुविषाकाऽयं स्त्रीप्रसङ्ग इत्येवमवधारणतया
स्त्रियः सुगतिमागोऽमलाः-संसारवीचीभूताः सर्वाऽविनयरा-
जधान्यः कपटजालशताकुला-महामोहनशक्तयो ‘न सेवन्ते’-
न तत्प्रसङ्गमभिलषन्त त एवभूता जनाः-इत्यजनातीताः
स्नाधय आदौ-प्रथमं मोक्षोऽंशपद्विद्वोपरमरूपा येषां ते आ-
दिमोक्षाः । ह्रस्वधारणे आदिमोक्षा एव तेऽवगन्तव्याः । इ-
मुक्तं भवति-सर्वाविनयारूपदभूतः स्त्रीप्रसङ्गो यैः परित्यक्तस्त

एवादिमोक्षाः प्रधानभूतमोक्षस्य पुरुषार्थोचना आदिशम्-
स्य प्रधानवाचित्वात् । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ।

आइय-आचित-त्रि० । आ-चि-क्त-आप्रोते, (व्याप्तं,)

ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । गुम्फिते, प्रधिते, “ तुलापलशतं ता-
सां, विशत्याभार आचित ” इत्युक्तेर्भारान्तके द्विसहस्रपल-
मानं, “ आचितं दश भाराः स्यात्, शाकटो भार आचितः ”
इत्युक्ते दशभारमानं, न० । शाकटभारं, पुं० । परिमाणवा-
चकत्वात्तस्मिन्तेऽपि । संगृहीते, छजे च । वाच० ।

आइयस-आदान-न० । ग्रहणं, प्रक० ३ आभ० द्वार । वाच० ।

आइयसिय-आदियात्रिक-पुं० । आदौ यात्राऽस्येति सार्ध-
वाहादीनामारक्षके, वृ० ।

तस्याद्यौ भेदा यथा—

पुराणसावगसम्म-दिट्ठि, अहामह दाणमहे य ।

अणभिग्गहिण मिच्छे, अभिग्गहे अणतिथी य ॥ ६२३ ॥

वृ० १ उ० । (अस्याः व्याख्या ‘ सत्यवाह ’ शब्दे सत्तम-
भाग वक्ष्यते) (एतस्याशीतमङ्गकाः सार्धवाहवत् ते च
‘ विहार ’ शब्दे षष्ठ भागे ३२ अधिकाराङ्कं द्रष्टव्याः)

आइ (दि) यावण-आदापन-न० । ग्राहणे, “ आदियावैति ”

आदापयन्ति-ग्राहयन्ति । सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

आइराय-आदिराज-पुं० । ऋषभदेवे, स्या० ६ ठा० ३ उ० ।

(अस्य वृत्तम् ‘ उत्सह ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते ।)

आइल-आविल-त्रि० । आ-विल । भेदनं, क० । अस्वच्छं,

कालुष्ययुक्तं, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । अस्वच्छस्य हि जलादः
सम्यगदृष्टिप्रसारभेदनात्तथात्वम् । भेदकं, त्रि० । वाच० ।

आइल्ल-आदिम-त्रि० । आद्ये, भा० २८ गाथा । स० ।

सू० प्र० ।

आइल्लचन्द-आदिमचन्द्र-पुं० । उत्तरोत्तरद्वीपसमुद्रचन्द्रा-
पेक्षया पूर्वपूर्वद्वीपसमुद्रचन्द्रे, सू० प्र० ।

तस्य तथात्वम्—

घातइमंडपमितिसु, उदिट्ठा तिगुणेता मवे चंदा ।

आदिइल्लचंदसहिता, अणंतराणंतरे खेत्ते ॥ ३३ ॥

सू० प्र० १६ पाहु० १०० सूत्र ।

(अस्याः व्याख्या ‘ जाइसिय ’ शब्दे ४ भागे वक्ष्यते)

आइल्लसूर-आदिमसूर्य-पुं० । उत्तरोत्तरद्वीपसमुद्रसूर्या-

पेक्षया पूर्वपूर्वद्वीपसमुद्रसूर्ये सू० प्र० १८ पाहु० । (अस्य
तथात्वमत्रैव ‘ आइल्लचंद ’ शब्दे गतम् ।)

आइ (ती) (दी) ल-आजिन-न० । मूषकादिचर्मनिष्पन्नं

वस्त्रं, आवा० २ श्रु० २ अ० ६ उ० । द्वीपविशेषे, समुद्र-
विशेषे च । पुं० । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आदीन-न० । आ-समन्तादीनिम् । अत्यन्तदीनतायाम्,

सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

आइल्लग-आजिनक-न० । अर्ममये वस्त्रविशेषे, रा० । तच्च

स्वभावादतिकोमलं भवति । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । परि-
कर्मितकर्मणि, कर्म० २ कर्म० । ज्ञा० । आ० म० । नि० ।

उ० । स्वकीयावसरं एति च, आवाति चेत्यायुः । स्था० ४
ठा० २ उ० उ० । एति-गच्छत्यनेन गत्यन्तरमित्यायुः, यद्वा-
एति-आगच्छान्तरं प्रातिबन्धकतां स्वकृतकर्मावाप्तनरकादि-
भूतिनिष्कामितुमनसोऽपि जन्तोरेत्यायुः । उभयत्राप्यौणा-
दिकोऽयुस्त्वत्ययः । यद्वा-आयाति भवाद्भवान्तरं संक्रमतां
जन्तूनां निश्चयेनाद्यमागच्छतीति पूर्वादादित्याद्यायुःशब्द-
सिद्धिः । यद्यापि च सर्वे कर्मोद्यमायाति तथाप्यस्यायुषो
विशेषो, यतः शेषं कर्मवदं सर्वाच्चतस्मिन्नेव भवे उद्य-
मायाति, किञ्चित्-प्रदेशाद्यभुक्तं जन्मान्तरंऽपि स्वविपाकत
इत्यमायात्येव इत्युभयथाऽपि व्यवहारः आयुषि त्वयं
नास्ति बद्धस्य तास्मिन्नेव भवे वेदनात् जन्मान्तरसंक्रान्तौ तु
स्वविपाकतोऽवश्यं वेदनादिति विशिष्टस्यैवाद्यागमनस्य
विश्लिप्तत्वात्तस्य बाधुष्येव सङ्गावाप्तस्यैवैतन्नाम । अथवा-
आयान्त्युपभोगाय तस्मिन्नुद्दिष्टं सति तद्भवप्रायेण्यानि
सर्वाभ्यापि शेषकर्माणीत्यायुः । कर्म० १ कर्म० । प्रव० ।
अथवा-आ-समन्तादिति-गच्छति भवाद्भवान्तरसंक्रान्तौ
जन्तूनां विपाकाद्यमित्यायुः । पं० सं० २ द्वार । दशा० ।
जीविताविपाकवद्यं भवोपप्राप्तिं कर्मविशेषे, जं० ४ वक्ष० ।
उत्त० । विश० । एतद्वप च - "दुःखं न वेद आऊ. न वि य
सुखं वेद च उतु वि गइतु । दुःखमुहाणाऽऽधारं, धरेइ देहद्विपं
जीवं ॥ १ ॥" इति । स्था० २ ठा० ४ उ० । आयुर्भवस्थिति-
इतवः कर्मपुद्गलाः । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । जीविने,
स्था० ८ ठा० ३ उ० । तच्च चिरकालं शरीरसंस्वन्धः । तं० ।
स्था० ।

विषयसूत्रनार्थमधिकाराङ्गाः—

- (१) आयुषो नामादिभेदतो दशविधत्वम् ।
- (२) आयुषः अर्थाप्रत्ययम् ।
- (३) आयुषः पुष्टिर्गतायुषः पुनरनागमने च ।
- (४) सर्वेषामायुषः अलग्न्यमनित्यत्वं च ।
- (५) आयुषः सत्तया भेदेन तदुदाहरणानि च ।
- (६) आयुषः सोपक्रमनिरूपकमभेदाद् द्वैविध्यम् ।
- (७) आयुषोऽल्पदीर्घशुभादिभेदाद् द्विविधत्वं, तत्कारणानि च ।
- (८) आयुष्कर्मणो जीवितहेतुत्वम् ।
- (९) आयुषो द्विविधत्वं प्रकारान्तरेण ।
- (१०) प्रत्याख्यानानां-प्रत्याख्यानतदुभयनिर्वर्तितायुष्कत्वं जी-
वानाम् ।
- (११) जीवानामाभागाऽनाभोगनिर्वर्तितायुष्कत्वमायुषश्चा-
तुर्विध्यं च ।
- (१२) अनन्तरापपञ्जकादीनां नैर्गयकादीनामायुः ।
- (१३) अर्थाविजीवानामायुः ।
- (१४) एकान्तबालेकान्तपण्डितबालपरिहृतानामायुः ।
- (१५) क्रियावाद्यादिजीवानां सलेश्यादिजीवानां चायुः ।
- (१६) दुष्पुपातिकदिस्मयगृष्ट्यादिक्रियावाद्यादिजीवाना-
मायुः ।
- (१७) ज्ञानिनामज्ञानिनां विभङ्गज्ञानिनां संवदकावेदकक्रिया-
वाद्यादिजीवानां, क्रियावाद्यादिनैर्गयकादीनां चाऽऽयुः ।
- (१८) अनन्तरापपञ्जकाऽऽदिक्रियावाद्यादीनामायुः ।
- (१९) भाविकजीवानां नैर्गयकादिपुष्पचमानानां सायुष्कत्वम् ।
- (२०) भविकजीवानां नैर्गयकादिपुष्पचमानानामायुष्कारण-
प्रतिसंवदनादि ।

(२१) अनन्तरमुद्गत्योत्पद्यमाननैर्गयकादीनाममुष्पतिसंवेद-
नादि ।

(१) तच्चायुर्नामादिभेदतो दशधा । तद्यथा—

“नामं ठवणा दविप,
ओहे भव तम्भवे य भोगे य ।
संजमे अस अ किली,
जीवियं च तं भवई वसहा ॥ १ ॥”

तत्र नामस्थापने सुगणे । 'दविप' लि-द्रव्यमेव सचेतनादिभेदे
जीवितव्यहेतुत्वाज्जीवितं द्रव्यजीवितम् । ओषजीवितम् ना-
रकाद्यविशेषनायुर्द्रव्यमात्रं सामान्यजीवितं भवति, नारका-
दिभेदविशिष्टं जीवितं भवजीवितं नारकजीवितमित्यादि,
'तम्भवेय' लि-तस्यैव पूर्वभवस्य समानजातीयतया सस्य-
ध्विजीवितं तद्भवजीवितम्, यथा मनुष्यस्य सतो मानुष्यत्वं-
नोत्पन्नस्येति, भोगजीवितं चक्रवर्त्यादीनाम्, संयमजीवितं
साधूनां, यशोजीवितं-कर्त्तुजीवितं च यथा महावीरस्येति,
जीवितञ्चायुरेवेति । स्था० १ ठा० १ सूत्र टी० ।

(२) आयुश्च सर्वेषामतिप्रियं तथैवाङ्गम्—

“तृणायापि न मन्यन्ते, पुत्रदारायसम्पदः ।

जीवितार्थं नरास्तेन, तेषामायुरातिप्रियम् ॥ १ ॥” इति । स्था०
१ ठा० १ सूत्र टी० । संथा० ।

सर्वे पाणा पिपाउया सुहमाया दुक्खपडिक्खला अप्पि-
याहा पियजीविणो जीविउकामा सव्वसिं जीवियं पियं ।

(सूत्र-८०+)

प्राणशब्देनात्राभेदोपचारात्तद्वन्त एव गृह्यन्ते सर्वे प्राणिनो
जन्तवः प्रियायुषः प्रियमायुर्येषां ते प्रियायुषः । ननु च सिद्धे-
व्याभधारः, न हि ते प्रियायुषस्तदभावात् । नैव दोषो, यतो
मुख्यजीवादिशब्दव्युदासेन प्राणशब्दस्यापचरितस्य ग्रहणं
संसारिप्राणयुषलक्षणार्थमिति । यत्किञ्चिद्वदन्त । (आचा०)
'जीविउकामा' यत एव प्रियजीविनोऽन एव दीर्घकालं जीवि-
तुकामा दीर्घकालमायुष्कामिलाविणो दु ख्वाभिभूता अप्यस्यां
दशमापञ्चा जीवितमर्थाभिलषन्ति, उक्तञ्च—“रमइ विहवी वि-
सेसे, ठिइमेसे थय विथरो महइ । मग्गइ सरीरमहणो, रोगी
जीए ॥ १ ॥ कयन्थो ॥ १ ॥” तद्वत् सर्वोऽपि प्राणी सुखजीवि-
ताभिलषी । (आचा०) कस्य कियदायुरिति जिज्ञासायां च-
तुर्थभागस्थ. 'ठिइ' शब्दो वीक्षणीयः) प्राणिनां जीवितमन्यर्थं
दयितमित्यतो भूयो भूयस्तदेवापदिश्यत इत्यत आह—'सव्वे-
सिमि' स्यादि-सर्वेषामधिगानेन 'जीवितम्' असंयमजीवितं
प्रियं दयितम् । आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

जीवियं पुहो पियं इहमेगेसि माणवाणं खेत्तवत्थुममायमा
माणं आरत्तं विरत्तं मणिकुंडलं सह हिरण्णेषा इत्थि
याउ परिगिज्ज तन्थेय रत्ता ण एत्थ तवो वा दमो वा
णियमो वा दिस्मइ मंपुण्णं बाले जीविउकामे लाल-
प्पमाणे मूढे विप्परियाममुवेति । (सूत्र-७६+)

'जीवितम्'-आयुष्कानुपरमलक्षणमसंयमजीवितं वा पृथ-
गिति प्रत्येकं प्रतिप्राणि प्रियं-दयितं वक्ष्यमम् 'इहे' लि-अस्मिन्
संसारे एकपाम् अविद्योपहतस्वतसां मानवानामिति उपलक्ष-

गार्थत्वात् प्राप्तिनां, नद्यादि-दीर्घजीववार्थं तास्ता रमाय-
नादिकाः सन्नापधानकारिणीः क्रियाः कुर्वन्ते । आवा० १ भु०
२ अ० ३ उ० ।

(३) आबु पुष्टिश्च यथा भवति तथा—

शिद्धमधुरेहि आओ, चक्षपति देहिदिया मेहा ।

अत्यति जत्य यत्यति, सद्वातिसु बीहगादीया ॥२५८॥

चोदक आह-कथमायुषः पुष्टिः ?, आचार्य आह । यथा
द्वकुराकतरासु क्षेत्रस्य स्निग्धगुणत्वादायुषो दीर्घत्वं सु-
षमसुषमायां च कालस्य स्निग्धत्वाद् दीर्घत्वमायुषस्तथा-
इहापि स्निग्धमधुराहारत्वात् पुष्टिरायुषो भवति । सा च
न पुष्टलक्षणेः, किंतु-युक्तप्राप्तमहत्वात्, क्रमेण भोगेनेत्यर्थः ।
नि० सू० ११ उ० ।

अने आयुर्न पुनरावर्तते । उक्तं च-

“ मयकोटीभिरसुखमं, मानुष्यं प्राप्य कः प्रमादो मे ।

न च गतमसुखं, प्रत्येक्यपि देवराजस्य ” ॥ १ ॥

‘ ना ’ नैव संसारं सुखमं-सुषमं संवमप्रधानं जीविनं,
यदि वा-जीविनम्-आयुःपुष्टिर्न सत् तदेव संधानं न श-
क्यते, इति वृत्तायः । सूत्र० १ भु० २ अ० १ उ० ।

(४) अल्पमनित्यं आयुः सर्वेषाम् । तच्चानित्यत्वं यथा-

दुमपत्तए पंडुरए, जह निवडइ राइगणाण अक्षए ।

एवं मणुआण जीवियं, समयं गोयम ! मा पमाअए ॥१॥

(अस्या माथाया व्याख्या ‘ जीविय ’ शब्दे चतुर्थभागे
१७६ पृष्ठं यद्यने) उत्त० १० अ० ।

जीवशतकेन शरीरमुच्यते । यदाह निर्गुणिकारः—

परियडिय लावणं, चलंतसंधिं मुअंतविटगं ।

पत्तं च वसणं पत्तं, कालप्पत्तं मणइ गार्ह ॥ ३०७॥

जह तुज्जे तह अअं, तुज्जे वि अ होहिहा जहा अअह ।

अप्पाहेइ पढंतं, पंडुअपत्तं किमलयाणं ॥ ३०८ ॥

न वि अत्थि न वि अ होही, उअावो किसलपणुपत्ताणं ।

उवमा खलु एस कया, भवियजणविवोहणहुए ॥३०९॥

उत्त० पाई० १० अ० ।

(आस्तां गाथानां व्याख्या ‘ दुमपत्त ’ शब्दे चतुर्थभागे द्र-
ष्टव्या ।) यथा हि किशलयालि पारुडपत्रेण अनुशिष्यन्ते
तथैव अस्याऽपि यौवनगर्विताऽनुशासनीयः ।

अथाऽऽयुषोऽनित्यत्वमाह—

कुं(कू)समो जह ओसविट्टए, थोवं चिट्टइ लंवमाणए ।

एवं मणुआण जीवियं, समयं गोयम ! मा पमाअए ॥२॥

ह गौतम ! समयमात्रमपि मा प्रमादः । तत्र हेतुमाह ।

यथा-कुशस्याग्रे अवश्यायकिन्दुर्लेख्यमानः सन् स्तोकं-स्तोक-
कालं तिष्ठति वानादिना प्रक्षेपमाणः सन् पतति तथा मनु-
ष्याणां जीवितम्-आयुरस्थिरं कथम् । एवं आयुषोऽनित्यत्वं
ज्ञात्वा धर्मे प्रमादो न विधेय इत्यर्थः । उत्त० १ अ० ।

“ आयुषि बहुवर्गं, वानाहतसलिलबुद्बुदान्तरं । उच्छ्र-
स्य निष्वासितं यः, सुप्ता वा विबुध्यत तच्छिबम् ” ॥१॥ पं०
सू० ३ सूत्र टी० ।

आयुषः अल्पत्वं यथा—

अप्यं च खलु आउयं इहमेगोसि माखवाणं । (सूत्र ६२+)

अल्पं-स्तोकं चशब्दोऽधिकवचनः, खलुरवधारणं, आयु-
रिति-भवस्थितिहेतवः कर्मपुद्गलाः । ‘ इहे ’ ति-संसारं-
मनुष्यभवं-वैकेषां-केषांश्चिदेव मानवाणां-मनुजानामिति प-
दार्थो, वाक्यार्थः—‘ इह ’ अस्मिन् संसारे केषांश्चिन्मनु-
जानां कुलकभवापलाकृतान्तमुद्गर्नमात्रमल्पं स्तोकमायु-
र्भवति । चशब्दादुत्तरासरसमयादिवृद्धयः कस्यापमत्र-
यावसानेऽप्यायुषि तत्र खलुशब्दस्यावधारणार्थस्वल्पसंयम-
जीवितमल्पमेवति । तथा हि-अन्तर्मुहूर्तादारभ्य देशानपूर्व-
कोटि यावत्संयमोऽयुष्कं तच्चाल्पमेवति । अथवा-त्रिपद्यो-
पमास्थितिकल्पेऽयुरल्पमेव, यतस्तद्व्यन्तर्मुहूर्तमपहाय स-
र्वमपवर्तते । उक्तञ्च—

“ अजा जोगुकोसे, धंदिताभोगभूमिए सुलहुं ।

सव्यपजीवियं च-अइ तु उअाद्विया दाएह ॥ १ ॥ ”

अस्यायमर्थः-उत्कृष्टे योगे-बन्धाध्यवसायस्थाने आगुक्ते यो
बन्धकालोऽजा(समयः) उत्कृष्ट एव तं बध्वा क भोगभूमिकं-
पु देवकुर्वन्निजेषु, तस्य क्षिप्रमेव सचाक्षमायुर्वर्जयित्वा
द्वयोः-निर्धनमनुष्ययोगपवृत्तिका अपवर्तनं भवति, एतच्चा-
पर्याप्तकान्तमुद्गर्तान्तर्द्वेष्यं, तत् ऊर्ध्वमनपवर्तनमेवेति ।
(आवा०) उक्तञ्च—

“ स्वताऽन्यत इतस्ततोऽभिमुखवाचमानापदा-

महो निपुणाता नृणां क्षणमपाह यज्जीविनम् ।

मुखं फलमतिबुधा सरसमल्पमायोजितं,

कियच्चिरमचर्वितं दशनमंकटाक्षं स्थिनम् ॥ १ ॥

उच्छ्वासवधयः प्राणाः, स चोच्छ्वासः समीरणात् ।

समीरणं च चलनात्, क्षणमप्यायुर्वद्भुतम् ॥ २ ॥ ”

इत्यादि । येऽपि दीर्घायुष्कस्थितिका उपक्रमणकास्ताभावे
आयुःस्थितिमनुभवन्ति तेऽपि मरणादप्यधिका जगामिभूत-
विग्रहा जघन्यतरामवस्थामनुभवन्ति । आवा० १ भु० २ अ०
१ उ० ।

वर्षशतायुष्कस्यायुषोऽल्पत्वमेव । तद्यथा—

अतसो से जहानामए केइ पुरिसे एहाए कयवलिकम्मे
कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सिरसि एहाए कंठ मालाकडे
आविद्धमसिमुखं अहयसुमहग्धवत्थपरिहिए चंदणोकि-
अगायसरीरे सरससुरहिगंधमोसीसचंदणाणुलितगत्ते सुइ-
मालावन्नमाविलेक्खे कप्पियहारद्वहारतिसरयपालंबपलंब-
मस्यो कडिसुत्तयसुकयसोहे पिण्डगेविअअंमुलिअगल-
लियंगयललियकयाभरणे नाणामणिक्कणगरयणकडगतु-
डियधंभियधुए अहियरुवसस्सिरीए कुंडलुजोवियाणसं
मउडोदितसिए हारुत्थयसुकयसइयवत्थे पालंबपलंबमास-
सुकयपडउत्तरिजे मुदियापिंगलंगुलिए नाणामणिक्कण-
भरणविमलमहरिइनिउणोविधमिसमिसंतविरइयसुसिल-
डुविसिडुलडुअविद्धवीरबलए । किं बहुसा कप्परुक्खो
विव अलंकियविभूसिए सुइप्पए भवित्ता अम्मापियरो

अभिवाद्दज्जा । तए खं तं पुरिमं अम्मापियरो एवं
वइज्जा-जीव पुत्ता ! वाममयंति तं पियं तस्म नो
बहुयं भाइ कम्हा वाममयं जीवंतो वीमं जुगाइ जीवइ
१, वीमं जुगाइ जीवंतो दो अरणमयाइ जीवइ २, दो
अरणमयाइ जीवंतो छ उऊयाइ जीवइ ३, छ उऊ-
सयाइ जीवंतो वारममाममयाइ जीवइ ४, वारममाममयाइ
जीवंतो चउतीमं पक्खयाइ जीवइ ५, चउतीमं पक्ख-
सयाइ जीवंतो छतीमं राइदिअहस्साइ जीति छतीमं
राइदिअहस्साइ जीवंतो दमअयीयाइ मुहुत्तमयमहस्साइ
जीवइ ६, दमअयीयाइ मुहुत्तमयमहस्साइ जीवंतो चत्तारि
ऊमामकोडिअ मत्त य कोडिआ अडयलीमं च मयम-
हस्साइ चत्तलीमं च महस्साइ जीवइ ७ । (सुत्र-१६+)

अथ यदि तस्य पुत्रस्य वर्षशतमानमायुः स्यात्तदा सजो
र्षान् ; नाभ्यर्थान्, तदापि च आयुः 'आइ' इति-अनेकार तस्य
वर्षशतायुः पुरुषस्य न बहुक वर्षगत । अत्र भवान्, कस्मात् ?
यस्माद्वर्षशतं जीवन् विंशत्ययुगानि एव जीवान्, अनर-
कमायुष्कत्वात् १, विंशत्ययुगानि जीवन् पुरुषा इ अ-
यनशनं जीवन्ति २, इ अयनशनं जीवन् जीवः पञ्चशत-
शतानि जीवन्ति ३, पञ्चशतशतानि जीवन् जन्तु द्वावश-
मायनशतानि जीवान् ४, द्वावश मायनशतानि जीवन् प्राणी
चतुर्विंशतिपक्षशतानि २४०० जीवान् ५, चतुर्विंशतिपक्ष-
शतानि जीवन् पदविंशदहोरात्रमहस्साणि ३६००० जीवान्
रुच्यः ६, पदविंशदहोरात्रमहस्साणि जीवन् असुमान् दश
मुहूर्तेलक्षानि अशीतिमुहूर्तेमहस्साणि २००००० जीवन्ति
७, दशलक्षमुहूर्तानि अशीतिमुहूर्तेमहस्साणि जीवन् देह-
धारी चत्वारि उच्छ्वांसकोटिशतानि ४०००००० अष्टवस्था-
विंशच्छतसहस्राणि चत्वारिंशल्लक्षानि च ४०५८२५००००
जीवन्ति देहभृत् ८ । तं० ।

(५) आयुश्च सप्तशतं यथा । तद्यथा—

अजम्भवमाणनिमित्ते अहरे वेद्येण पराधत्त ।

कामे आणापणू, मत्तविहं भिज्ज अउं ॥ २०४१ ॥

अतिहर्षविषादादयामधिकमवसानं चान्तनमधवसानं त-
स्माद्विद्यते-अरुणत-उपक्रमे आयुः-आशयन इत्यने-
रोयात् । अथवा-रागस्तेहभयभेदादयवसानं । अथवा, तस्मा-
दायुर्भिद्यते (विंश०) निमित्तं दशहकशादिकं वदयति, तत्र
च सत्यायुर्भिद्यते । तथा-आहारं समधिकं अम्यवहन्, वे-
दनायां, चातिशयवत्यां, शिराऽल्लिकुर्वादिप्रभवायां, परा-
धानं च गतपानादिसमुत्थं, तथा-स्वर्गे भुजङ्गादिसवन्धिनि,
तथा-प्राणपानयोर्योऽनगाधे सत्यायुर्भिद्यते । इति एवं सप्त-
विधं-स्तर्तनः प्रकारैः प्राणनामायुर्भिद्यते-उपक्रम्यते इति ।
विंश० ।

एतेषां क्रमेणोदाहरणानि । तत्र रागाद्यध्ययसानेन

क्षीयन् आयुः—

“ एकस्य कस्यचिद् गन्धो, ह्रियन्ते स्म मलिग्लुधैः ।

वालनाय गन्धां जग्मुः, पक्षयस्तस्कराननु ॥ १ ॥

वालना वालयिन्वा गा-स्मर्त्रैकस्मरुणः पुमान् ।

गृहीताङ्ग इवानङ्ग-स्तुषितो ग्राममध्यगात् ॥ २ ॥

तत्रैका ग्रामतरुणी, तमपीप्यत्ययः पश्यम् ।

शिगा धूनयन्तोऽप्यस्य, निवृत्त्यै न न्यवर्त्तत ॥ ३ ॥

स उन्थाय युवा यान्ती-स्ना तु तद्वर्माहता ।

अनुगममहाधूर्त्तः क्षिप्तचूर्णैव तद्वशा ॥ ४ ॥

निष्पीयन्ती तमवास्थात्, तस्ययत्नमिच्छुषी ।

अदृश्यत्वं गते तस्मिन्-स्तस्याः प्राणान्तरङ्गशुः ॥ ५ ॥ ”

स्नेहाध्ययमाननाप्यायुः क्षीयन्—

“ एकस्य चाणिजो यूतः, प्रेयसी प्रोदयोयता ।

ह्ययोग्यं तयोः स्नेहः, काऽपि यात्रामगोचरः ॥ १ ॥

स चाणिज्याय गन्वाऽथ, प्रत्यावृत्तः समप्यति ।

एकाहंन निजावाम, यायन्तावत्पश्यम् ॥ २ ॥

वयस्याश्चस्तयामासुः, स्नेहः सत्याऽनयान्ति वा ।

युवकस्मनो गन्वा, तस्य कान्तामवाचत ॥ ३ ॥

मृत्तमव पतिर्भद्रः, श्रुत्वा दञ्जराय सा ।

सत्यं सत्यमिदमात्रं, पृष्ट्वा वारमय मृग ॥ ४ ॥

तस्यैवैव च चाणिजे, कायन्ते साऽपि मरुतान् ।

एकाऽपि प्राप पञ्चम-मये प्रकायुषः क्षयः ॥ ५ ॥ ”

भयाध्ययमाननाऽप्यायुः क्षीयन्, यथा—

“ नगरी ह्यारवत्यानी-स्त्वया स्थितमयात्रा ।

अन्तःसमुद्रमार्गाश्च मेज यत्प्रान्तःस्थानाम् ॥ १ ॥

जनु पागाङ्गताम्यन्दुन्, यत्र स्वप्रतिपत्त्यत ।

स चन्द्रेनअन्ताऽप्यात् शानशीपावलीमयात् ॥ २ ॥

यामुद्रोऽभयवचः, यमुद्रवन्तु हज

द्वयोऽकुलिका तत्र कवहेन जतिशिर ॥ ३ ॥

द्विष पाकवन्ताऽपि, यज्जैरय ता कृता ।

सुप्रवत्यामकरणा-उज्ज्वलमृष्टाणि त-कुट्ट ॥ ४ ॥

सुनु मनेधयं चाप-यन्ती स्त्री वीर्य कावयन ।

अष्टौ देवकी चक्र, पृष्टाणि पृष्टाणि क्षमात् ॥ ५ ॥

अष्टौ किं विद्यन्तेऽम्ब ! तयोर्ज्ञान जानु मे ।

तनूजत न वल्लज—पयः केनाप्यपीयत ॥ ६ ॥

यासुदयोऽवन्मानतः, मा कार्षींस्त्वामिदमृत्तम् ।

कारायप्यामि ते पुत्र-प्रान्तिमाराधय दयताम् ॥ ७ ॥

देवताऽऽराचनाऽयादी-ह्रियः सुनुमेवियति ।

अभूच्च तनुयूस्तस्या, नाम्यथा देवतावचः ॥ ८ ॥

गजसुकुमाल इति, नाम चक्रे कृतोत्सवम् ।

सुतां भामिप्रतिप्रस्य, स युवा पर्यण्ठयत ॥ ९ ॥

साऽप्यष्टुः स्वाभिने नेत्रः, श्रुत्वा धर्मभूत् वरी ।

वित्तह स्वाभिना मार्य, मेर्यस्तास्मिन्नभूद् द्विजः ॥ १० ॥

क्रमेण प्रभुभिः साकं, छत्रिकां पुनर्गमन् ।

प्रभुं पृष्ट्वा पितृवने, कायात्मनेन संस्थितः ॥ ११ ॥

तथास्थं तत्र दृष्ट्वा तं, दृष्टो दुःख द्विजस्ततः ।

निर्वश्य कण्टकं मूर्ध्नि, चितां क्षिप्रपूज्यत् ॥ १२ ॥

तत्कष्टं सहमानस्यो-त्पन्नं केवलमुज्ज्वलम् ।

अन्तर्कृतैर्वालेभ्यः, तदैव प्राप तन्मूर्तिम् ॥ १३ ॥

विष्णुः प्रातः प्रभुं नत्वा, साधून्वापृच्छदृच्छधीः ।

क मे वन्धुः प्रभुः स्नाह, निश्वास्या-प्रातर्मां बहिः ॥ १४ ॥

वासुदेवो गतस्तत्र, परासुमवलोकय तम् ।

कुपितः प्रभुमगाली-त्केनामारि प्रभुर्जगौ ॥ १५ ॥
विशन्तं स्वां पुरीं दृष्ट्वा, यस्य शीर्षं स्फुटिष्यति ।
कुटुम्बं प्रेष्य विप्रोऽपि, स्वयं यावच्चिरं नमः ॥ १६ ॥
तावद् दृष्ट्वा विशन् विष्णु-स्ततोऽतिभयसंभ्रमात् ।
ययौ पतितवत्कुम्भ-स्तन्मुह्यन् शनकपडताम् ॥ १७ ॥
आ० क० १ अ० । आ० म० । (विस्तरतो गजसुकुमारक-
था- 'गजसुकुमाल' शब्दे तृतीयभागे वक्ष्यते)

निर्मलादप्यायुः क्षियन्ते, तन्वानेकधा—

दंड-कस-सत्थ-रज्जु, अग्गी-उदगपडणं विसं वाला ।
सीउण्हं अरहं भयं, सुहा पिवासा य वाही अ ॥ ७२५ ॥
मुत्तपुरीमनिरोहे, जिन्नाजिमे अ भोअणे बहुसो ।
धमण घोलण पीलण, आउस्स उवक्का एण ॥ ७२६ ॥

दृष्ट्वा कथं शस्त्रं रज्जुः अस्त्रयुक्तयोः पतनं विषय्यालाः-स-
र्षाः शीतोष्णम् अरतिभयं सुनिपासा च व्याधयश्च मूत्रपुरीष-
निर्गन्धं जीर्णं जीर्णं च भोजनं बहुशः धर्मणं चन्दनस्यैव घालनं
अङ्गुष्ठान्कालस्यां युक्ताया इव पीडनमिव द्वादिवा आयुष उ-
त्तररूप-बाधुपक्रमा एव । कारणं कार्योपचाराद् यथा तदु-
त्थानवर्षात् पर्जन्याः, यथा च आयुधनम् । (आ० क० १ अ०)
कथं दण्डादय उपक्रमहेतव इति चेत्, उच्यते-दण्डेन गाढ-
मभिधानं, कशपा-शस्त्रखड्गादिना, रज्ज्वा गलादौ बन्धं,
अग्निना परिदाहं, उदकं सर्वस्वोत्तनामन्तः पूरणं, विषे भ-
क्षितं, व्याला-सर्पास्त्रैर्दशनं, शीतोष्णेन च संस्पृशतः, अ-
रस्या भयनं चान्तर्मनसि पीडासमुत्पन्नौ, सुषया अभक्षणं,
पिपासया हृदयगलतालुग्रासे, मूत्रपुरीषनिर्गन्धं शरीरक्षो-
भतः, जीर्णाजीर्णं नाम अर्द्धजीर्णं तस्मिन् सति अनेकशो भो-
जनं रसोपवयाम्, धर्मणं-चन्दनस्यैव घालनम्-अङ्गुष्ठकाल-
लिगृहीतचाल्यमानयुक्ताया इव तास्मन्, पीडनमिव द्वादिवा
अपि सति, मिथ्यं आयुर्गिन्यन्ते सर्वेऽप्युपक्रमहेतवः । (आ०
म० १ अ० ॥ ७२५ ॥ ७२६ ॥ गाथाटी०) नन्वध्यवसानादीन्यपि नि-
मित्तान्येवायुषोऽपक्रमस्य तत्कारणं भेदः ? सत्यं, किं (न्यान्तं)
वितरन्तरविचित्रोपाधिभेदेन भेदाद्विस्तरप्रियविनयानुग्रहा-
र्थत्वाद्वा न द्वयः । विशेष २०४३ गाथाटी० ।

आहारादिभग्न्यायुर्भिद्यते—

“बटुकेको दिने कृत्वा, वारानष्टादशाशनम् ।
शूलं चित्रं स्माशु, सृतश्चान्यः क्षुधा पुनः ॥ १ ॥
चरन्वदनादिभिर्जाता, भूयानोऽपि गतायुषः ।
विद्युदाद्युपघाताच्च, धूयन्ते बहवो मृताः ॥ २ ॥
स्पर्शोऽप्यायुःक्षयाय स्या-द्यथा त्वग्विषमोगिनः ।
क्षीरान्नस्यैव संस्पर्शो, यदि वा चक्रवर्तिनः ॥ ३ ॥
अक्षयस्ते मृतिं प्राप्ते, द्वादश चक्रवर्तिनः ।
क्षीरान्नं तत्सुतोऽवादी-द्भोगान् भुङ्क्ष्व मया सह ॥ ४ ॥
तथाहं न मम स्पर्शः, सख्यस्ते चार्कः विना ।
तं प्रत्याययितुं बाजी, मुखाद्यावत् कटिं तथा ॥ ५ ॥
स्पृष्टः करेण तत्कालं, गलत्रतः क्षयाऽमृतः ।
तथाऽप्यप्रत्ययं तस्य, कृत्वा लोहमयं नरम् ॥ ६ ॥
परिरेभे सरन्तं च, देवादाशु व्यलीयत ।
ततोऽभूत्प्रत्ययस्तस्य, दृष्टं कां वा न मध्यमे ॥ ७ ॥
प्राणापानानुरोधेऽपि मृत्युर्वर्तते देहिनाम् ।

यथाऽऽदी मार्यमाणानां, द्वागानामिव याज्ञिकैः ॥ ८ ॥”
आ० क० १ अ० ।

आह—जति आउयबंधो उवक्कमिज्जति । तेण कयविष्य-
णासां, अकयभागमो य होइ । कहं जण वाससयं आउयं
बसं सो तं सव्यं आउबंधं न भुज्जति, जहा नेण कयविष्य-
णासां तस्स य तस्य मारिद्वयं जं उरमउरति तेण अकय-
भागमो भवति । एस यदि दोसा भवति तो गत्थि मोक्खं
मोक्खगया वि पडंतु । उच्यते नागस्स कथमुपालभः एकां
वि दोसा न भवति । कहं जण तं सव्यं वेदति । कहं पलाल-
वाह्मिद्वंत्तमाहणा, जहा-पलालवह्मी इत्थसयदीहा अने
पदीयिया चिरण उज्जति । पुज्जिया तक्खणा खेव उज्जति ।
एसो से उवण्ता । अहवा-आग्निक्कयाधिनिदर्शनात् फल-
पाचननिदर्शनाच्च । आ० सू० १ अ० । यथा वर्षशतोप-
भागाय कालपतं धान्यं भस्मकल्याधिपीडितस्याल्पेनापि
कालेनापि भुक्त्वा न कृतनाशो, नाप्यकृताभ्यागमस्तद्वद-
वापीति । तथा चाह माध्यकारः—

“कम्मावक्कमिज्जइ, अपत्तकालमि जइ ततो पत्ता ।

अकयागमकयनासा, मोक्खणासासया दोसा ॥ २०४७ ॥
न य दीहकालियस्स वि, नासां तस्साणुभूदतो खिप्प ।
बहुकालाहारस्स य, दुयमग्गियरागिणो भोगो ॥ २०४८ ॥
सव्यं व पदेसतया, भुज्जइ कम्ममणुभावतो भइयं ।
तेणावसाणुमं, के कयनासादयां तस्स ॥ २०४९ ॥
किंचिदकालं वि फलं, पाविज्जइ पक्खं य कालेण ।
तह वम्म पाइज्जइ, कालेण य पक्खं अन्नं ॥ २०५० ॥
जइ वा दीहा रज्जु, उज्जइ कालेण पुज्जिया खिप्पं ।
विनता पडआ सुस्सइ, पिडीभूता उ कालेण ॥ २०५१ ॥”

(विश०) (असां गाथानां व्याख्या ‘उवक्कमकाल’ शब्देऽ-
स्मिन्नेव भागे करिष्यते) इत्यादि, ततो यथोक्तदोषानुप-
पन्निरिति । आ० म० १ अ० । आयुश्च सोपक्रमायुषामेव
भिद्यते, न निरुपक्रमायुषाम् । आ० सू० १ अ० । आष० ।
(आयुर्हि द्विविधम्)-सोपक्रमायुषां सोपक्रमम्, निरुप-
क्रमायुषां निरुपक्रमम् । यदा ह्यसुप्तं स्वायुषस्त्रिभागे त्रि-
भागत्रिभागे वा जघन्यत एकेन ह्यस्यां चोत्कृष्टतः सप्तभि-
रष्टमिर्वा चैरन्तर्दुर्लभप्रमाणेन कालेनात्मप्रदेशरचनानादि-
कान्तवर्तिनः आयुष्कर्मवर्गणापुद्गलान् प्रयत्नविशेषेण वि-
धत्ते तदा निरुपक्रमायुर्भवतीति, अन्यथा तु-सोपक्रमायुष्क
इति । आचा० १ भू० २ अ० १ उ० ६३ सूत्र । (आयु-
ष्कोपक्रमस्याऽपि यथायुष्कोपक्रमकालताम् ‘उवक्कमकाल’
शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

(सोपक्रमायुषो निरुपक्रमायुषश्च यथा)—

जीवा णं भंते ! किं सोपक्रमाउया, निरुपक्रमाउया ? गोय-
मा ! जीवा सोपक्रमाउया वि, निरुपक्रमाउया वि । गेर-
इया णं पुच्छा, गोयमा ! गेरइया णो सोपक्रमाउया, नि-
रुपक्रमाउया वि । एवं० जाव थणियकुमारा पुढवीकाइया ज-
हा जीवा । एवं० जाव मणुस्मा वाणमंतरजोइसियवेमाणि-
याः जहा गेरइया । (सूत्र- ६८५)

‘जीवाणमि’ त्यादि-‘सोवकमाउय’ ति-उपक्रमणमुपक्रमः-
अप्राप्तकालस्यायुषो निर्जरणं तेन सह यत्तत्सोपक्रमं तद्वै
विधमायुषेयां त तथा । तादृपरीतास्तु निरुपक्रमायुषः । इह
गाथ-“देवा नरहया वि य, असंखवासाउया य तिरिमणुया ।
उत्तमपुरिसा य तहा, चरिममरीग य निरुवकमा ॥ १ ॥

सेसा सेसारत्था, हवेज्ज सोवकमा य इयरे य ।
सोवकमनिरुवकम-भेओ भणिओ समानेण ॥ २ ॥”

भ० २० श० १० उ० ।

नरहया देवा असंखजवासाउया तिरिया मणुया य उत्तम-
पुरिसा ‘चरिममरीग’ ति-सेसा भविता देवा गारया । ‘असं-
खजवासाउया य’ लुम्माभसेसाउया आउगाणि बंधंति ।
परमविश्रायुआणि सेसतिभागे सेसाउया जे निरुवकमा जे
ते सोवकमा मत्ते मिय तिभागसेसाउया परमविश्रायुयं प-
करंति । मिय तिभागतिभागवसेसाउया मिय तिभागउम-
साउया पकरंति । कोऽनयोः प्राप्तावशेषः । इमाणं सेनवायो
तिव्वा इमाणं सो सिद्धिंलो सोवकमस्स उववज्जमेतस्स आ-
रज्ज जत्थ रज्जंति तत्थ उयट्टिज्जंति । निरुवकमेण अवस्सं त
ठाणे पावियव्वं तिभागो वीप्पमार्थे अणेगे तिभागा होति, याव
तिणहि आयुय भागं देति जा एगाम्म भाए वट्ठंति तत्थ अ-
भावतो जे जीविअसंखजपविट्ठं सव्वानिरुहो स आउतो स
सव्वमहतीए आउयबंधगट्ठाए तांसे णे आउयबंधगट्ठाए चरि-
मकालममयांम वट्ठमाणं जहट्ठियं सो अपज्जजगानिर्व्वानि
निव्वर्त्तंति । एयस्स भागस्स वट्ठा ण तरांति आउयं । वांथउं
तेण य सव्वजीवाणे आउवधो । अणाभोगाभिनिर्व्वान्तिउं तेण
सो अतोमुहुंतिओ आवलियाए वि । आ० चु० १ अ० ।

(७) आयुषोऽल्पायुर्दीर्घायुश्च शुभदीर्घायुः शुभदीर्घायुरि-
त्यादिका बहवो भेदास्तेषां कारणानि च । तत्राल्पायुष्कार-
णानि यथा—

कह णं भेंत ! जीवाः अप्पाउयत्ताए कम्मं पगरेंति
गोयमा ! । (सूत्र २०४+) (भ० ५ श० ६ उ०) तिहिं
ठाणेहिं जीवा अप्पाउयत्ताए कम्मं पगरेंति, तं जहा-
पाणे अइवाइत्ता भवइ, मुमंवइत्ता भवइ, तहारुवं स
मगं वा माहणं वा अप्पासुएणं अणमणिज्जेणं अमणपाण-
वाइममाइमेणं पडिलाभिन्ता भवइ, इच्चएहिं तिहिं ठाणे-
हिं जीवा अप्पाउयत्ताए कम्मं पगरेंति । (सूत्र-१२५ X)
स्था० ३ ठा० १ उ० ।

‘अप्पाउयत्ताए’ ति-अल्पायुष्कतायै अल्पजीवितव्य-
नियन्त्रणमित्यर्थः । (भ०) अथवा-अल्पमायु-जीवितं यस्या-
मावल्पायुःकस्मिन्कायस्तत्ता तथा कर्मायुलक्षणं प्रकुर्वन्ति
बध्नन्तीत्यर्थः । तद्यथा-प्राणान्-प्राणानां उतिपातयित्वा
शीलाथैल्लुप्तमिति कर्मणि द्वितीयति प्राणिनां विनाशन-
शील इत्यर्थः । एवम्भूतो यो भवति, एवं मृदावादवक्ता यश्च
भवति, तथा-तत्प्रकारं रूप-स्वभावा नपथ्यादि वा यस्य स

तथारूपो दानोचित इत्यर्थः । (स्था०) (‘समणा’ दिप-
दानां व्याख्या स्वस्व शब्दे) प्रतिलम्पयित्वा लाभवन्तं क-
रोतीत्यर्थं शीलो यश्च भवति । (स्था०) ‘पडिलाभिन्त’ ति-
प्रतिलम्प्य लाभवन्तं कृत्वा (भ०) तदल्पायुष्कतया कर्म कु-
र्वन्तीति प्रक्रमः ‘इच्चएहिं’ ति-इत्येतैः प्राणानिपातादिभि-
रुक्तप्रकारैस्त्रभिः स्थानैर्जीवा अल्पायुष्कतया कर्म प्रकुर्व-
न्तीति निगमनमिति । इह च प्राणानिपातयिषादिपुरुष-
निर्देशोऽपि प्राणानिपातादीनामेवाल्पायुषंधानिबध्नन्त्वेन
तत्कारणत्वमुक्तं द्रष्टव्यमिति । इयं चास्य सूत्रस्य भावना-
अथवसायावशेषेण एतत्त्रयं यथोक्तफलं भवतीति (स्था०)
अथवहाप्राप्तिकी अल्पायुष्कता प्राप्ता, यत् किल जिनाग-
माभिसंस्कृतमतयो गुणयः प्रथमवयसं भोगिनं कञ्चन मृतं
इष्टा वक्तागे भवन्ति । नूनमेतेन भवान्तरे किञ्चिदशुभं प्रा-
णानिपातं चाप्येवमकल्प्यं वा मुनिभ्यो दत्तं येनायं
भोग्यप्यल्पायुः संबृत्तः इति । (भ०) अथ वा-यो हि जीवो
जिनादिशुणपक्षपातितया तत्पूजाद्यर्थे पृथिव्याद्यारम्भेण
न्यासापहारादिना च प्राणानिपातादिषु वर्तते तस्य स-
रागसंयमनिरवद्यदाननिमित्तायुष्कापेक्षयमल्पायुष्टा स-
मवसेयति । अथ-नैतदेवं निविशेषणत्वात् सूत्रस्य अल्पायु-
ष्कस्य लुल्लभवग्रहणरूपस्यापि प्राणानिपातादिहेतुता यु-
ज्यमानत्वाद्, अतः कथमभिधीयते सावशेषणप्राणानि-
पातादिवर्गी जीव आपात्तकी चाल्पायुष्कतति ? उच्यते-
अविशेषणत्वेऽपि सूत्रस्य प्राणानिपातादिविशेषणमवश्यं
वाच्यं यत् इतस्तृतीयसूत्रे प्राणानिपातादित एवाशुभदी-
र्घायुष्टां वक्ष्यति । न हि समानहेताः कार्यवैषम्यं युज्यते,
सर्वत्रानाश्वानप्रसङ्गात् । तथा-“समणोवासयस्स णं भेंत !
तहारुवं समणं वा माहणं वा अप्पासुएणं अणमणिज्जेण
अमणपाणवाइममाइमेणं पांडलाभमाणस्स किं कज्जइ ?,
गोयमा ! यहुतरिया जे निज्जग कज्जइ, अप्पनराए, से
पांय कम्म कज्जइ” इति भगवत्विचनश्रवणादवसीयते ।
नैवेयं लुल्लभवग्रहणरूपाऽल्पायुष्टा, न हि स्थल्पायुषहु-
निर्जरणान्यन्धनस्यानुष्ठानस्य लुल्लभवग्रहणनिमित्तता स-
म्भाव्यते जिनपूजाद्यनुष्ठानस्यापि तथा प्रसङ्गात् । अथाऽ-
प्रासुकदानस्य मयतूकादल्पायुष्टा, प्राणानिपातमृदावाद-
योस्तु लुल्लभवग्रहणमेव फलमिति, नैतदेवम्-एकयोग-
प्रवृत्तत्वाद्, अतिरुद्धत्वाच्चेति । अथ मिथ्याहार्णमणमग्राह-
णानां यदप्रासुकदानं ततो निरुपस्तरितैवाल्पायुष्टा युज्यते,
इतराभ्यां तु को विचार इति ? नैवम्, अप्रासुकेनेति तत्र
विशेषणस्यानर्थकत्वात् । प्रासुकदानस्याप्यल्पायुष्कफल-
त्वाविरोधात्, उक्तञ्च-भगवत्याम्-“समणोवासयस्स णं
भेंत ! तहारुवं असज्जय अविश्य अप्पाइहय अप्पक्कसाय
पावकम्मं फासुएण वा अप्पासुएण वा एसाणज्जण वा
अणमणिज्जेण वा असणं पाणे स्साइमं साइमं पडिलाभे-
माणस्स किं कज्जइ ?, गोयमा ! एगंतसा पांय कम्म कज्जइ नो
स काइ निज्जरा कज्जइ” ति । यच्च पापकर्मण एव कारणं
तदल्पायुष्टाया अपि कारणीमिति, नन्वेवं-प्राणानिपात-
मृदावादवप्रासुकदानं च कर्तव्यमापन्नमिति ? उच्यते-
आपद्यतां नाम भूमिकापेक्षया को दोषः । (स्था०)
यतो यतिधर्माशक्तस्य गृहस्थस्य द्रव्यस्तवद्वांसु प्राणा-

नोट—१- (देवा नैरयिका अपि, वागस्वयवपोषणश्च नियमनुज्ञा उत्त-
मपुत्रश्च तथा चरमशरीरश्च निरुपक्रमाः ॥ १ ॥ येणाः समारब्धा भवेयुः
सोपक्रम युग इव य सोपक्रानिर्गुपक्रमभेदो भणित्वं समामेन ॥ २ ॥)

निपातादिकमुक्तमेव प्रवचने (भ०) “ अधिका-
रिचक्षाच्छास्त्रे, धर्मसाधनसंस्थितिः । व्याधिप्रति-
क्रिया तुल्या, विज्ञेया गुणदोषयोः ॥ १ ॥ ” तथा च गृ-
हिणं प्रति जिनप्रवचनकारणफलमुक्तम् । “ एतद्दिह भाव-
यज्ञः, सद्गुहिगो जन्मफलमिदं परमम् । अभ्युदयाविच्छि-
स्या, नियमादपयगंवीजमिति ” ॥ १ ॥ तथा—“ भग्नं जि-
णपूयाण, कायवहो जइ वि होइ उ कहि वि । तह वि तहि
परिसुद्धा, गिहीण कूधाऽऽहरणजंगा ॥ १ ॥ असदरं-
भपवत्ता, जं च गिही तेण तेसि विज्ञेया । तस्मिन्वसि
फलं विज्ञेय, एसा परिभाषणीयमिदं ” ॥ २ ॥ इति । दानाधि-
कारं तु भूयते हि द्विविधाः भ्रमणोपासकाः—संविग्रभावि-
ता, लुब्धकदृष्टान्तभाविताश्चेति । यथाक्रमम्— “ संविग्रभा-
विताये, लोद्धर्यादेतन्भाविताये च । मुत्तुणं चेतनकाले,
भावं च कहिति सुद्धं ” ॥ १ ॥ इति । तत्र लुब्धकदृष्टा-
न्तभाविता यथा कथञ्चिदिति संविग्रभावितास्त्वोचि-
त्येनेति । तच्चेदम्—“ संवत्तरणमि असुद्धं, दागह वि गिगहनं-
याणं हिंयं । आउरदिद्वेनेणं, नं चयं हिंयं अभयं ”
॥ १ ॥ इति । तथा—“ नायगयाणं कण्णिज्जाणं अन्नपाणाहणं
द्वयाणं देसकालसज्जासकारजम्मज्जुयं ” इत्यादि, कञ्चित् “ पाण
अइवाइत्ता मुसं वइत्ता ” इत्येवं भवति शब्दवर्ज्या वाचना,
तत्रापि स एवार्थः, कथाप्रत्ययान्तता व्याख्येया, प्राणान-
तिपात्य मृषोक्त्वा भ्रमणं प्रान्तलभ्य अल्पायुष्या कर्म घट-
न्तीति प्रक्रमः । शेषं तथैव । (स्था०) अथ वेहाप्रासुकदान-
मल्यायुक्ततायां मुख्यं कारणम्, इतरे तु सहकारकारणं
इति व्याख्येयं प्राणानिपाननमृषावादनयोर्निविशेषण-
त्वात्, तथाहि—(भ०) प्राणानिपानपात्याधकर्मोदिकरणतो
मृषोक्त्वा गोः त्याघा ! स्वार्थसिद्धिमिदम्भक्तादि कल्पनीय-
मकल्पनीयं वा न शङ्का कार्येत्यादि, ततः प्रतिलभ्य तथा
कर्म कुर्वन्तीति प्रक्रमः । इह च द्वयस्य विशेषणत्वनैकस्य
विशेष्यत्वेन त्रिस्थानकत्वमवगन्तव्यम् । गम्भीराश्वेदं सूत्र-
मताऽन्यथाऽपि भावनीयमिति । स्था० ३ ठा० १ उ० । भ० ४
श० ६ उ० ।

दीर्घायुष्कारणानि यथा—

तिहिं ठाणेहिं जीवा दीहाउअत्ताए कम्मं पगरेति, तं ज,
हा—यां पाणे अइवाइत्ता भवइ, यो मुसंवइत्ता भवइ, तहा
रुवं समणं वा माहणं वा फासुएमणिज्जेणं अमणपाणखा-
इमसाइमेणं पमिलाभेत्ता भवइ, इच्चएहिं तिहिं ठाणेहिं
जीवा दीहाउअत्ताए कम्मं पगरेति । (सूत्र-१२५X) (स्था०
३ ठा० १ उ०)

अल्पायुक्तताकारणान्यक्रान्ति, अधुनैतद्विपर्ययस्यैतान्येव वि-
पर्ययस्तथा कारणान्याह—‘ तिहिं ’ इत्यादि, प्राग्वद्वचनेयं, भवरे
दीहाउअत्ताए ’ इति—शुभदीर्घायुष्टायै शुभदीर्घायुष्टया वति
तिपत्तव्यम् । (स्था०) ‘ कहन्नमि ’ त्यादि, भवति हि जी-
व्यादिमता दीर्घमायुष्यतोऽत्रापि तथैव भवन्ति दीर्घायुषं
प्राप्ता वक्रारा जीवदयादि पूर्वं कृतमनेन तेनाय दीर्घायुः सवृत्त-
तथा सिद्धमेव वधादिविरतेर्दीर्घमायुः (भ०) प्राणानिपा-
विरत्यादीनां दीर्घायुषः शुभस्यैव निमित्तत्वात् । उक्तञ्च—

“ महध्वय अणुवण्हि, बालतवा कामनिज्जराए य । देवा-
उयं निबंघइ, सम्महिटी य जो जीवो ” ॥ १ ॥ तथा—“ प-
यइए तणुकमाओ, दाणगओ सीलसंयमविहणो । मज्झिम-
गुणेहिं जुत्तो, मणुयाउयं बंधए जीवो ” ॥ २ ॥ देवमनुष्या-
सुपी च शुभे इति । तथा भगवत्यां दानमुद्दिश्योक्तम्—“ सम-
णोवासयस्स गं भंते ! तहारुवं समणं वा माहणं वा फासु-
एसणिज्जेणं असणं पाणं खाइमं साइमं पमिलाभेमाण-
स्स किं कउजइ, गोयमा ! एगेतसो निज्जरा कउजइ, गो से
कइ पावे कम्मं कउजइ ” इति । यच्चनिर्जराकारणं तु शुभदी-
र्घायुष्कारणतया न विरुद्धं महाव्रतवर्धितं । स्था० ३ ठा० १ उ० ।

अशुभदीर्घायुष्कारणानि यथा—

तिहिं ठाणेहिं जीवा असुभदीहाउअत्ताए कम्मं पगरेति ?,
तं जहा—पाणे अइवाइत्ता भवइ, मुसंवइत्ता भवइ, तहा-
रुवं समणं वा माहणं वा हीलत्ता निंदत्ता विसेत्ता ग-
रिहित्ता अवमाणिता अन्नयरणं अमणुभ्रेणं अपीइकार-
एणं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडिला-
भेत्ता भवइ । इच्चएहिं तिहिं ठाणेहिं जीवा असुभदी-
हाउअत्ताए कम्मं पगरेति । (सूत्र-१२५ +)

अन्तरमायुषा दीर्घताकारणान्युक्तानि, तच्च शुभाशुभमिति
तत्रादौ तावदशुभायुर्दीर्घताकारणान्याह—‘ तिहिं ’ इत्यादि-
प्राग्वद्, तत्रम् । अशुभदीर्घायुष्टायै इति—नारकायुक्तयोति
भावः । तथाहि—अशुभं च तत् पापप्रकृतिरूपत्वात् दीर्घं च
तस्य जघन्यतोऽपि दशवर्षसहस्रास्थितिकत्वादुत्कृष्टतस्तु
अथस्त्रिंशत्सागरापमरूपत्वात् अशुभदीर्घं तदेवंभूतमायु-
जीवितं यस्मात्कर्मणस्तदशुभदीर्घायुस्तद्भावस्तथा तस्यै तथा
वेति प्राणान् प्राणिन इत्यर्थोऽतिपातयिता भवति मृषावादी
च वक्रा भवति, तथा भ्रमणप्राणनादीनां हीलनादि कृत्वा
प्रतिलभ्यता भवतीत्युत्तरघटना । हीलना तु जात्याद्युद्-
घटनतो निन्दनं मनसा स्त्रिंशत् जनसमसं गर्हणं तत्समक्षम्
अपमाननमनभ्युत्थानादिभिः अन्यतरण-वहूनां मध्ये एक-
तरणं कञ्चित्पुन्यतरणं न दृश्यते, अमनोज्ञ-स्वरूपतोऽ-
शोभनेन कदम्बादिना अत एवाप्रीतिकारकेण भक्तिमनस्त्य-
मनोज्ञमपि मनोज्ञमेव तत्फलत्वादायचन्दनाया इव । आर्य-
चन्दनया हि कुस्मापाः सूर्यकाणकुता भगवते महावीराय
पञ्चादिनापारमार्सकक्षणापारणके दत्तास्तदैव च तस्या
लोहनिगडानि हेममयनूपुरैः सम्पन्नौ केशाः पूर्ववदेव जाताः
पञ्चवर्णविधधरन्तराशमिष्टं भूतं सन्देवदानवनरनाय-
कैर्गमिनान्दता कालेनायातवारित्रा च सिद्धिसौधशिखर-
मुपगता । इह च सूत्रे अशनादिप्रासुकाऽप्राप्तकृत्वादिना
न विशेषितं हीलनादिकर्तुः प्रासुकादिविशेषणस्य फलविशेषं
प्रत्यकारणत्वान्मत्सरजानतहीलनादिविशेषणानामेव प्रधान-
तया तत्कारणत्वादिति । स्था० ३ ठा० १ उ० । वीरस्य भगवतः
पाण्याकारणात् आर्यचन्दनया कृतपुण्याहामत्यादि आर्य-
चन्दनायाः वृत्तम् ‘ अज्जचन्दणा ’ शब्दे प्रथमभागे गतम्)
वाचनान्तरं तु—“ अफासुएणं अणसणिज्जेणं ” इति—दृश्यते
तत्र च प्रासुकदानमपि हीलनादिविशेषितमशुभदीर्घायु-
ष्कारणम्, अप्रासुकदानं तु विशेषित इत्युपदर्शयता “ अ-

आउ

‘कासुएणं’ त्यायुष्कमिति प्राणानिपातसूयायादन्तयोर्दार्ढ्यावश-
यणपक्षगच्छानमपि घटन एव अयक्षादनेऽपि प्राणानि-
पाताद्वैश्यमावत्त्वादिति । भवति च प्राणानिपाताद्वैश्य-
दीर्घाद्युक्तेषां नग्नकान्तदन्तुत्वाद् । यथाह-“ मिच्छाद्वाद्गुमहा-
रंभ-परिगृहो निवलोमनिम्मीलो । नग्याऽऽउयं निबन्धः,
पात्रमई रोहपरिणामो ” ॥ १ ॥ नग्नकान्तौ च विवक्षया
दीर्घमेवायुः । भ० ५ श० ६ उ० २०४ सूत्रटी० ।

शुभदीर्घाद्युक्ताणि यथा—

तिहिं ठाणेहिं जीवा सुभदीहाउअत्ताए कम्मं पगरेति,
तं जहा यो पाणे अइवाइत्ता भवइ, यो सुभंवेत्ता भवइ,
तहारुवं समणं वा माहणं वा वंदित्ता नमंमिता मक्का-
रेत्ता सम्माणेत्ता कल्लाणं भंगलं देवयं चेइयं पज्जुवा-
सेत्ता मणुबेणं पीइकारणं अमणपाणखाइमसाइमणं प-
डिलाभेत्ता भवइ, इच्चेएहिं तिहिं ठाणेहिं जीवा सुहदी-
हाउअत्ताए कम्मं पगरेति । (सूत्र-१२५ +)

उक्तावपर्येणाधुनतरत्वाह । ‘तिहिं ठाणेहिं’ इत्यादि पूर्ववत्
इहापि प्रासुकाऽप्रासुकतया दाने न विशिष्यते पूर्वसूत्रावपर्य-
यत्वादस्य पूर्वसूत्रस्य वा विशेषणतया प्रवृत्तत्वादिति । न च
प्रासुकाऽप्रासुकदानयोः फलं प्रति न विशेषोऽस्ति पूर्वसूत्रयो-
स्तस्य प्रतिपादितत्वात्सिद्धिः प्रासुकैषण्यस्य कल्पनामा
बिनरस्य चेदं फलमवनेयम् । (स्था० ३ ठा० १ उ० ।) घा-
चनान्तरं-तु ‘कासुएणमि’ त्यादि दृश्यते एवम् । (भ० ५ श०
६ उ० सूत्र-२०४) अथवा—भावप्रकर्षावशेषादन्तपणीय-
स्यापीदं फलं न विरुध्यते, अचिन्त्यत्वाच्चित्तपरिणतेः सा हि
बाह्यम्यानुगुणतयैव न फलानि साधयति भरतादीनामिवेति ।
इह च प्रथममहायुःसूत्रं, द्वितीयं तद्विपक्षं, तृतीयमशुभ-
दीर्घायुःसूत्रं, चतुर्थं तद्विपक्षं इति; न पुनरुक्तं इति । स्था० ३
ठा० १ उ० ।

अत्राऽपरे सूत्रम्—

समणोवासएणं भंते ! तहारुवं समणं वा कासुएमणिजे-
णं अमणपाणखाइमसाइमणं पमिलाभेमाणे किं लब्भइ ?
गोयमा ! समणोवासएणं तहारुवं समणं वा ०जाव पडि-
लाभेमाणे तहारुवस्स समणस्स वा महाणस्स वा समा-
हिं उप्पाएइ, समाहिकारणं तमेव समाहिं पडिलभइ ।
समणोवासएणं भंते ! तहारुवं समणं वा ०जाव पडिलाभे-
माणे किं चयइ !, गोयमा ! जीवियं चयइ, दुच्चयं चयइ,
दुकरं करइ, दुल्लहं, लहइ बोहिं बुज्जइ, तओ पच्छा मि-
ज्जइ, ०जाव अंतं करइ । (सूत्र-२६४)

‘किंचयइ’ इति-किं ददानीत्यर्थः ‘जीवियं चयः’ इति-जी-
विनमिष ददात्यश्नादि द्रव्यं यच्छन् जीविनम्यैव त्यागं क-
रंतीत्यर्थः । जीवितम्यैवान्नादिद्रव्यस्य दुस्त्यजत्वादेतदेवा-
ह-‘दुच्चयं चयइ’ इति-दुस्त्यजंमनस्यागम्य दुष्करत्वाद्-
वाह-दुष्करं करोतीति । अथवा-किं त्यजति-किं विरह-
यति । उच्यते-जीवितमिष जीविनं कर्मणा दीर्घो स्थिति
‘दुच्चयं’ इति-दुष्टं कर्म द्रव्यसंचयम् ‘दुकरं’ इति-दुष्करमपूर्व-

करणतो प्रस्थिभेदं, ततश्च-‘दुल्लहं लहइ’ इति-अनिर्वासकरणे
लभते । ततश्च-‘बोहिं बुज्जइ’ इति-बोधि-सम्पत्तिदर्शनं बु-
ध्यते-अनुभवति । इह च भ्रमणोपासकः साधुगसनामात्र-
कारी ब्राह्मस्तपेक्षयैवास्य सूत्रार्थस्य घटमानत्वात् ‘त-
ओ पच्छा’ इति-तदनन्तरं सिध्यतीति भाव्यत् । अन्यत्राप्युक्तं
दानविशेषस्य बोधिगुणत्वं, यथाह-“ अणुकंपकामणिज्जर-
वालनबंधाणविणए ” त्यादि । तथा-“ केई तणव भव-ण
णिब्बुपा, सव्वकम्मओ मुक्का । केई तइयभंभणं, सिउम्भ-
स्संति जिणसगासे ॥ १ ॥ ” इति । भ० ७ श० १ उ० ।

मध्यमायुर्वलदेवादीनां यथा—

तओ मज्झिममाउयं पालयंति, तं जहा-अरहंता, चक-
वट्ठी, बलदेववासुदेवा । (सूत्र-१४३×)

‘मज्झिमं’ इति-मध्यमायुः पालयन्ति वृद्धत्वाभात् । स्था० ३
ठा० १ उ० ।

(८) आयुष्कर्मणो जीवितहेतुत्वं यथा ।

यावदायुष्कर्म विजृम्भते तावदेवैरतिपीडितोऽपि जीवत्या-
युष्कर्मक्षयः च दास्यतामविहतायापि स्मरते । न० १ गाथा
टी० “ सुरनरतिरिनरयाऊ हाडसरसे ” (२३ गाथा +)
एतच्चायुर्हाडस्त्वदृशं भवति । तत्र हाडः-आडकस्तन सदृशं
तत्सदृशं, यथा हि राजादिना हडौ क्षिप्तः कश्चिन्नौगादिस्ततो
निगमनमनोरथं कुर्वाणोऽपि विशालं कालं यावत्तथा श्रिय-
ते तथा नास्कादिस्ततो निष्क्रमितुमना अपि तदायुषा श्रियते
इति हाडमदृशमायुः । कर्म० १ कर्म० । (अत्र विशेषतो दया-
व्यानम् ‘आउ कम्म’ शब्दोऽस्मिन्नेव भागे करिष्यते) आयाति
स्वकीयावसर इत्यायुः गतनिस्तस्मिन्निमज्जन्नापि जीवो
निगन्तुं न शक्नोति यस्मिन्मति निगद्वद इव तिष्ठतीत्या-
युषः स्वभावः । उक्त० ३३ अ० २ गाथा ।

(९) द्विविधमायुर्थं यथा—

दुविहे आउए पण्णात्ते, तं जहा-अट्ठाउए चैव, मावाउ-
चैव १६ ! (सूत्र-८५×)

‘दुविहं’ इत्यादि, अट्ठा-कालः तत्प्रधानमायुः-कर्मविशे-
षोऽजायुः, भवार्थयऽपि कालान्तरानुगामीत्यर्थः, यथा-
मनुष्यायुः, कस्यापि भवार्थय एव नापगच्छत्यापि तु कृत्वा-
ष्टमवमात्रं कालमुत्कर्षतोऽनुवर्तते इति, तथा-भवप्रधानमा-
युर्भवायुः, यद्भवार्थये अपगच्छत्येव न कालान्तरमनुयाति,
यथा-देवायुर्गति, १६ । स्था० २ ठा० ३ उ० । (यथा-
युष्कं पालयन्ति इति ‘आउय’ शब्दोऽस्मिन्नेव भागे
वक्ष्यते) यथायुष्कवक्ष्यता ‘अट्ठाउय’ शब्दं प्रथमभागे
द्रष्टव्या) (द्वयोः अजायुष्कमिति ‘अट्ठाउय’ शब्दं प्रथ-
मभागे गतम्) (द्वयोः भवायुष्कमिति ‘भवाउय’ शब्दं
पञ्चमभागे वक्ष्यते) (द्वौ यथायुष्कं पालयन्ति इति ‘अट्ठा
उय’ शब्दं प्रथमभागे दर्शितम्) (द्वयोः आयुष्कसंवर्तः
इति ‘आउयसंवहय’ शब्दोऽस्मिन्नेव भागे द्रष्टव्यम्)

जीवानामिह भविकायुः, परभविकायुर्थं यथा । तत्र कियमि
पूर्वभवायुषि शेषे पारभविकमायुर्ब्रह्मि-

ति संशयानः पृच्छन्ति—

नेरइया यं भंते ! कइभागावसेमाऽऽउया परभवियाऽऽउयं
पकरंति ? गोयमा ! नियमा कम्मसाऽवसेसाउया परम-

विआउयं, पकरंति । एवं असुरकुमाराऽवि ०जाव थशि-
यकुमारा वि । पुढवीकाइया थं भंते ! कइभागावसेसाऽऽ-
उया परभविआउयं पकरंति ? गोयमा ! पुढवीकाइया
दुविहा पञ्चत्ता, तं जहा-सोवकमाउया य, निरुवकमाउया
य । तत्थ थं जे ते निरुवकमाउया ते निबमा तिभागा-
वसेसाउया परभविआउयं पकरंति । तत्थ थं जे ते सो-
वकमाउया ते सिय तिभागावसेसाउया परभविआउयं
पकरंति; सिय तिभागतिभागावसेसाउया परभविआउयं
पकरंति; सिय तिभागतिभागतिभागावसेसाउया परभ-
विआउयं पकरंति । आउ-तउ-वाउ-वणस्सइकाइयाणं, बेइ-
दिय-तेइदिय-चउरिंदियाण वि एवं चैव ॥ पंचिदियतिरि-
क्खजोशिया थं भंते ! कइभागावसेसाउया परभविआ-
उयं पकरंति ? गोयमा ! पंचिदियतिरिक्खजोशिया दु-
विहा पञ्चत्ता, तं जहा-संखज्जवासाउया य, असंखज्जवा-
साउया य । तत्थ थं जे ते असंखज्जवासाउया ते नियमा
छम्मासावसेसाउया परभविआउयं पकरंति । तत्थ थं जे
ते संखज्जवासाउया ते दुविहा पञ्चत्ता, तं जहा-सोवक-
माउया य, निरुवकमाउया य । तत्थ थं जे ते निरुवक-
माउया ते नियमा तिभागावसेसाउया परभविआउयं प-
करंति । तत्थ थं जे ते सोवकमाउया ते थं मिय तिभा-
गावसेसाउया परभविआउयं पकरंति; सिय तिभागतिभागे
परभविआउयं पकरंति; सिय तिभागतिभागतिभागावसे-
साउया परभविआउयं पकरंति । एवं मणुस्सा वि, वाणमं-
तर-जोइसिय-वेमाशिया जहा नरइया । दारं । (सूत्र-१४४)

‘नेरइया थं भंते ! कइभागावसेसाउया परभविआउयं बंधं
(पकरंति) इत्यादि । पाठसिद्धं, तद्वत् यद्भागावसेसा-उभूय-
मानभवायुषि परभविआउयं बंधन्ति तत्प्रतिपादितम् ।
प्रका० ६ पद । भ० ।

नैरयिकादीनां परभविआउयं बंधो यथा—

शेरइया थियमा छम्मासावसेसाऽऽउया परभविआऽऽउयं
पगरेति । एवमसुरकुमाराऽवि. ०जाव थशियकुमारा । अ-
संखज्जवासाउया सखिपंचिदियतिरिक्खजोशिया थियमं
छम्मासावसेसाउया परभविआउयं पगरेति । असंखज्ज-
वासाउया सखिमणुस्सा थियमं ०जाव पगरेति । वाण-
मंतरजोइसिया वेमाशिया जहा शेरइया । (सूत्र-५३६)

‘नियम’ इति-अत्रार्थभावादित्यर्थः । ‘छम्मासावसेसाउयं’
इति-अत्रमासा अवशेषा-अर्थाशेषा यस्य तत्तथा तदायुर्येषां
ते यस्मात्सावशेषायुष्काः । परभवो विद्यते यस्मिन्स्तत्पर-
मधिकं तद्वत् तदायुश्चेति परभविआयुः प्रकुर्वन्ति—बध्न-
न्ति । असंख्येयानि वर्षाण्यायुर्येषां त तथा ते च ते संक्षिप्त-
समनस्काः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोणिकाश्चेत्यसंख्येयवर्षायुष्कसं-
क्षिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोणिकाः । इह च संक्षिप्तगणमसंख्येयवर्षा-

युष्काः संक्षिप्त एव भवन्तीति नियमदर्शनाय न त्वमसंख्येय-
वर्षायुषामसंक्षिप्तां व्यवच्छेदार्थं, तेषामसंभवादिति । इह च
मात्रे—

“निरसुरअसंखाऊ, तिरिमणुया मेसए उ छम्मासे ।

इगविगला निरुवकम-तिरिमणुया आउयतिभागे ॥ १ ॥

अवसेसा सोवकम-तिभागनवभागसत्तवीसइमे ।

बंधेति परभवाच्चा, नियमं भवे सव्वजीवा उ” ॥ २ ॥ इति ।

इदं वाम्यरिस्थमुक्तम्-इह तिर्यग्मनुष्या आत्मीयायुषस्तृती-
यात्रिभागे परभवायुषो बन्धयोग्या भवन्ति, द्वेनागकाः पुनः
पचमासे शेषे । तत्र तिर्यग्मनुष्यैर्यदि तृतीयात्रिभागे आयुर्न
बद्धं ततः पुनस्तृतीयत्रिभागस्य तृतीयत्रिभागे शेषे बध्नान्ति
एवं तावत् सक्षिपन्त्यायुषां बन्धवर्जघन्य आयुर्बन्धकाल उत्त-
रकालश्च शेषस्तुष्टान् । इह तिर्यग्मनुष्या आयुर्बन्धनस्य वा
संक्षेपकाल उच्यते । तथा द्वनैरयिकैरपि यदि चत्वारिमासे शेषे
आयुर्न बद्धं तत आत्मीयस्यायुषः चत्वारिमासे तावत्संक्षिप-
न्ति यावत्सर्वजघन्य आयुर्बन्धकाल उत्तरकालश्चावशेषाऽ-
वतिष्ठन् इह परमवायुर्द्वनैरयिका बध्नान्तीत्ययमसंक्षेपकालः ।
स्था० ६ श्र० ३ उ० । (परभविआयुःप्रकारः ‘उववाय’ शब्दे-
ऽस्मिन्नेन भागे निरूपयिष्यते)

(१०) प्रत्याख्यानाः प्रत्याख्यातदुभयनिर्घटिताऽऽयुष्कत्वं
जीवानाम—

जीवा थं भंते ! किं पच्चक्खाणनिव्वत्तियाऽऽउया, अपच-
क्खाणनिव्वत्तियाऽऽउया पच्चक्खाणाऽपच्चक्खाणनिव्व-
त्तियाउया ? गोयमा ! जीवा य, वेमाशिया य, पच्चक्खा-
णनिव्वत्तियाउया । तिस्सि वि अवसेसा अपच्चक्खाणिनि-
व्वत्तियाउया । गाहा—

“पच्चक्खाणं जाणइ, कुव्वंति तंणव आउनिव्वत्ती ।

सपप्पसुंइमम्मि य, एमेण दंडगा चउरो ॥ १ ॥” (सूत्र-२४०)

जीवपदे जीवाः प्रत्याख्यानादित्रयनिबन्धायुष्का वाच्या, वे-
मानिकपदे च वेमानिका अप्येवं प्रत्याख्यानादित्रयवर्तान्त-
पूत्पादात् ‘अवसेस’ इति-नारकादयोऽप्रत्याख्याननिवृत्ता-
युषो, यतस्तेषु तत्वेनाविरता एवोत्पद्यन्ते इति । उक्तार्थसं-
ग्रहगाथा-‘पच्चक्खाणं’ इत्यादि, प्रत्याख्यानमिति एत-
दर्थ एका दण्डकाः, एवम्-अन्ये त्रयः । भ० ६ श्र० ४ उ० ।

(१०) जीवानामाभोगानाभोगनिर्घटितायुष्कत्वं यथा—

जीवा थं भंते ! किं आभोगनिव्वत्तियाउया, अणामोग-
निव्वत्तियाउया ? गोयमा ! ना आभोगनिव्वत्तियाउया;
अणामोगनिव्वत्तियाउया । एवं नरइया वि, एवं ०जाव
वेमाशिया । (सूत्र-२८४) । भ० ७ श्र० ६ उ० ।

तद्वत्तुर्विधम्—

चउच्चिंहे आउए पणुत्ते, तं जहा-शेरइयाऽऽउए, ०जाव
देवाऽऽउए ॥ (सूत्र-२६४X)

एति च; याति चेति आयुः-कर्मविशेष इति, तत्र येन निरयभ-
वे प्राणी ध्रियते तन्निरयायुरवसमस्याभ्यपि । स्था० ४ श्र० २ उ० ।

अस्येता एवात्तरप्रकृतयः—

नरइय तिग्गिक्खाओ, मणुस्साओ नंदय य ।

देवाओं य चउत्थं तु, आउकम्मं चउत्विहं ॥ १२ ॥

उत्त० ३३ अ० । प्रव० । (अस्या गाथाया व्याख्या 'कम्म' शब्द तृतीयभाग १६ अधिकांशं करिष्यते) ।

(१२) अनन्तरपपञ्जकादीनां नैरयिकादीनामायुस्तद्वन्धश्च-
शेरइया शं भंते ! किं अणंतरंगववणगा, परंपरंगववणगा,
अणंतरपरंपरअणुववणगा ? । गोयमा ! शेरइया शं अणं-
तरंगववणगा वि, परंपरंगववणगा वि, अणंतरपरंपर-
अणुववणगा वि । से कण्डुणं भंते ! एवं वुच्चइ ०जाव
अणंतरपरंपरअणुववणगा वि ? । गोयमा ! जेणं शेरइया
पढमममआववणगा तेणं शेरइया अणंतरंगववणगा ।
जेणं शेरइया अपढमममआववणगा तेणं शेरइया परं-
पराववणगा । जेण शेरइया विम्पहगइममाववणगा तेणं
शेरइया अणंतरपरंपरअणुववणगा । से तेण्डुणं ०जाव
अणुववणगा वि । एवं शिरंतरं ०जाव वेमाणिया । अ-
णंतरंगववणगा शं भंते ! शेरइयाउयं पकरेंति, तिरिक्ख-
मणुस्मदेवाउयं पकरेंति ? , गोयमा ! शो शेरइयाउयं प-
करेंति ०जाव शो देवाउयं पकरेंति । परंपराववणगा शं
भंते ! शेरइया किं शेरइयाउयं पकरेंति ०जाव देवाउयं
पकरेंति ? , गोयमा ! शो शेरइयाउयं पकरेंति, तिरिक्ख-
जोगियाउयं पि पकरेंति, मणुस्माउयं पि पकरेंति, शो
देवाउयं पकरेंति । अणंतरपरंपरअणुववणगा शं भंते !
शेरइया किं शेरइयाउयं पुच्छा, गोयमा ! शो शेरइया-
उयं पकरेंति, ०जाव शो देवाउयं पकरेंति, एवं ०जाव
वेमाणिया । खवरं पंचिदियतिरिक्खजोगिया मणुस्मा य
परंपराववणगा चत्तारि वि आउयं (पकरेंति) वंधेति
मेमं तं चव २ ॥

'नैरइया शमि' त्यादि, 'अणंतरंगववणगा' ति-न विद्यन्तेऽ-
न्तरं समयादिव्यवधानमुपपन्ने-उपपत्ति येषां ते अनन्तरप-
पञ्जकाः 'परंपराववणगा' ति-परम्परा-द्वित्रादिसमयता
उपपन्ने-उपपत्ति येषां ते परंपरापपञ्जकाः । 'अणंतरपरंपर-
अणुववणगा' ति-अनन्तरम्-अव्यवधानं परंपरं च द्वित्रा-
दिसमयरूपमविद्यमानम्-उपपन्नम्-उत्पादे येषां ते तथा ।
एते च विग्रहगतिकाः, विग्रहगतौ द्विविधस्याप्युत्पादस्या-
विद्यमानत्वादिति ॥ अथानन्तरपपञ्जकादीनां श्रत्याऽऽयुर्वन्ध-
मभिधातुमाह- 'अणंतरे' त्यादि, इह चानन्तरपपञ्जानाम-
न्तरपरम्परानुपपन्नानां च चतुर्विधस्याप्यायुषः प्रतिषेधोऽ-
भ्यतयः । तस्यामवस्थायां तथाविधाध्यवसायस्थानाभावेन
सर्वजीवानामायुषो बन्धाभावात् स्वायुषस्त्रिभागादौ च
शेष बन्धसङ्घातपरम्परपपञ्जकास्तु स्वायुषः परमात्म शेष
मन्तान्तरगतिकर्तः परमात्म जघन्यतश्चान्तर्मुहूर्तं शेष भव-
प्रत्ययार्थयुक्तमनुष्यायुषी एव कुर्वन्ति, नेतर इति 'एवं
०जाव वेमाणिया' ति-अनेनोक्तापकत्रययुक्तचतुर्विंशति-
दण्डकोऽभ्यतय इति सूचितम् । यथात्र विशेषस्तं दर्श-
यितुमाह- 'नवरं पंचिदिय' त्यादि ।

अथानन्तरनिर्गतत्वादिना अपरं दण्डकमाह—

शेरइया शं भंते ! किं अणंतरणिग्गया, परंपरणिग्गया,
अणंतरपरंपरअणिग्गया ? । गोयमा ! शेरइया शं अणं-
तरणिग्गया वि ०जाव अणंतरपरंपरणिग्गया वि । से
कण्डुणं शं भंते ! ०जाव अणिग्गया वि ? , गोयमा ! जे
शं शेरइया पढमममयणिग्गया ते शं शेरइया अणंतर-
णिग्गया । जे शं शेरइया अपढमममयणिग्गया ते शं शे-
रइया परंपरणिग्गया । जे शं शेरइया विग्गहगइममाववणगा
ते शं अणंतरपरंपरअणिग्गया । से तेण्डुणं गोयमा !
०जाव अणिग्गया वि, एवं ०जाव वेमाणिया ३ ॥

'शेरइया शं' इत्यादि, तत्र निश्चितं स्थानान्तरप्राप्त्या गतं-
गमन निर्गतम्-अनन्तरं समयादिना निर्व्यवधानं निर्गतं येषां
तेऽनन्तरनिर्गतास्त च येषां नरकादुद्गतानां स्थानान्तरप्राप्ता-
नां प्रथमसमयो वर्तते, तथा परम्परस-समयपरंपरया निर्गतं
येषां ते तथा, ते च येषां नरकादुद्गतानामुत्पत्तिस्थानप्राप्ता-
नां द्वायः समयः । अनन्तरपरम्परानिर्गतान्ते ये नरका-
दुद्गताः सन्तो विग्रहगतौ वर्तन्ते, न तावदुत्पादक्षेत्रमासा-
दयन्ति तेषामनन्तरभावेन, परम्परभावेन चात्पादक्षेत्रप्राप्त-
त्वेन निश्चयेनानिर्गतत्वादिति ।

अथानन्तरनिर्गतादीनां श्रत्यायुर्वन्धमभिधातुमाह—

अणंतरणिग्गया शं भंते ! शेरइया किं शेरइयाऽऽयं पकरेंति
०जाव देवाऽऽयं पकरेंति ? , गोयमा ! शो शेरइयाउयं पक-
रेंति ०जाव शो देवाउयं पकरेंति । परंपरणिग्गया शं भंते !
शेरइया किं शेरइयाउयं पि पकरेंति ०जाव देवाउयं पकरेंति
पुच्छा, गोयमा ! शेरइयाऽऽयं पकरेंति ०जाव देवाउयं
पि पकरेंति । अणंतरपरंपरअणिग्गया शं भंते ! शेरइयपुच्छा,
गोयमा ! शो शेरइयाउयं पकरेंति ०जाव शो देवाउयं
पकरेंति । एवं निरवमेमं ०जाव वेमाणिया ४ ॥

'अणंतर' त्यादि, इह च परम्परानिर्गता नरकाः सर्वा-
ण्ययुषि वधन्ति । यतस्ते मनुष्याः पञ्चान्द्रियतिथिञ्च एव च
भयन्ति । ते च सर्वायुर्वन्धका एवेति । एवं सर्वेऽपि परम्पर-
निर्गता वैक्रियजन्मानः, औदारिकजन्मानांऽप्युद्गताः । के-
चिन्मनुष्यपञ्चान्द्रियतिथिञ्च भयन्त्यतस्तेऽपि सर्वायुर्वन्धका
एवेति अनन्तरं निर्गता उक्तास्ते च क्वचिदुपयमानाः सुते-
नोत्पद्यन्ते दुःखेन वेति दुःखात्पञ्जकानां श्रत्याह— 'नैरइयं'
त्यादि ।

अनन्तरस्वेदोपपन्नकपरम्परस्वेदोपपन्नकानन्तरपरम्परस्वेदोप-
पन्नकानां नैरयिकार्त्तानामायु—

शेरइया शं भंते ! किं अणंतरस्वेदोववणगा, परंपरस्वेदो-
ववणगा, अणंतरपरम्परस्वेदाणुववणगा ? । गोयमा ! शे-
रइया ०एवं एएणं अभिलावेणं तं चव चत्तारि दण्डगा भा-
णियव्वा । (सूत्र-५०२५)

त एव पूर्वोक्ता उत्पन्नदण्डकादयः खेदशब्दविशेषिताश्च-
स्वांगे दण्डका भणितव्यास्तत्र च प्रथमः-खेदोपपन्नदण्डको,

द्वितीयस्तदायुष्कदङ्कः, तृतीयः स्वेदनिर्गतदङ्कः, चतुर्थस्तु तदायुष्कदङ्क इति । भ० १४ श० १ उ० ।

(१३) असम्प्लिजीवानामायुः—

कइविहं शं भंते ! असम्प्लियाउए पम्पते !, गोयमा ! चउविचवेह असम्प्लियाउए पम्पते, तं जहा-गेरइयअसम्प्लियाउए, तिरिक्खजोणियअसम्प्लियाउए, मणुस्सअसम्प्लियाउए, देवअसम्प्लियाउए ॥ असम्प्ली शं भंते ! जीवे किं शे-रइयाउयं पकरेइ, तिरिक्खजोणियाउयं पकरेइ, मणुस्सदेवाउयं पकरेइ ? गोयमा ! शेरइयाउयं पकरेइ, तिरिक्खम-णुस्सदेवाउयं पकरेइ । शेरइयाउयं पकरेमाणे जहसेणं दसवाससइस्साइ उक्कोसेणं पलिआवमस्स अमंखेज्जइ-भागं पकरेइ, तिरिक्खजोणियाउयं पकरेमाणे जहसेणं अंतोमुहुत्तं; उक्कोसेणं पलिआवमस्स अमंखेज्जइभागं पकरेइ, मणुस्साउए वि एवं चव । देवाउए जहा शेरइया-याउए । एयस्म शं भंते ! शेरइयअसम्प्लियाउयस्म तिरि-क्खजोणियअसम्प्लियाउयस्म मणुस्सअसम्प्लियाउयस्स दे-वअसम्प्लियाउयस्म कयरे कयरेहिंतो ०जाव विममाहिण वा ? गोयमा ! मव्वत्थंवि देवअसम्प्लियाउए, मणुस्सअसम्प्लियाउए मंखेज्जगुणं, तिरियअसम्प्लियाउए अमंखेज्जगुणं, शेरइयअसम्प्लियाउए अमंखेज्जगुणं । (सूत्र-२६+)

‘ कइविहणमि ’ त्यादि, व्यक्कजवरं ‘ असम्प्लियाउए ’ ति-असम्प्ली सन् यत्परभवप्रायोग्यमायुर्धनानि तदसंशयायुः । ‘ नेरइयअसम्प्लियाउए ’ ति—नेरयिकप्रायोग्यमसंशयायु-नैरयिकासंशयायुर्वमन्यान्यापि, एतन्नासंशयायुः सम्बन्ध-मात्रेणापि भवति । यथा भिक्षाः पात्रमतस्तत्कृतत्वलक्षण-सम्बन्धविशेषानुरूपणयाह—‘ असम्प्ली ’ त्यादि, व्यक्क जवरं ‘ पकरेइ ’ ति-यन्नाति ‘ दसवाससइस्साइ ’ ति-रत्नप्रभा-प्रथमप्रतरमाश्रित्य ‘ उक्कोसेणं पलिआवमस्स अमंखेज्जइ-भागं ’ ति-रत्नप्रभाचतुर्थप्रतरं मध्यमाश्रित्य नारकमाश्रि-त्येति, कथं यतः प्रथमपल्लटं दशवर्षाणां सहस्राणि जघन्या स्थितिरुत्कृष्टा नवतिः सहस्राणि । द्वितीयं तु दशलक्षाणि जघन्या इतरा तु नवतिर्लक्षाणि । एतैव तृतीयं जघन्या इतरा पूर्वकोटी । एतैव चतुर्थं जघन्या इतरा तु सागराप-मस्य दशभागा । एवञ्चात्र पल्योपमाऽसंख्येयभागो मध्यमा-युः स्थितिर्भवेति । तिर्यकुत्तं यदुक्तम्—‘ पलिआवमस्स अ-मंखेज्जइभागं ति ’ तन्मिथुनकतिरश्चोऽधिकृत्येति ‘ मणु-स्साउए वि एवं चव ’ ति-जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम् ; उत्कर्षतः पल्योपमासंख्येयभाग इत्यर्थः, तत्र चासंख्येयभागो मिथुन-कनगनाश्रित्य । ‘ देवा जहा नेरइय ’ ति-‘ देवा ’ इति अस-म्प्लिविषयं देवायुरुपचारतया वाक्यम् ‘ जहा शेरइय ’ ति-यथा असम्प्लिविषयं नारकायुस्तच्च प्रतीतमेव, नवरं भव-नपतिव्यन्तरानाश्रित्य तद्वत्त्वमिति । भ० १ श० २ उ० । प्रज्ञा० ।

(१४) एकान्तबालैकान्तपरिणतबालपरिणतानामायुर्ध्या-

एगंतबाले शं भंते ! मणुस्स किं नेरइयाउयं पकरेइ

तिरिआउयं पकरेइ मणुयाउयं पकरेइ देवाउयं पकरेइ । नेरइयाउयं किच्चा नेरइएसु उववज्जइ । तिरियाउयं किच्चा तिरिएसु उववज्जइ । मणुयाउयं किच्चा मणुएसु उववज्जइ । देवाउयं किच्चा देवलोएसु उववज्जइ ? गोयमा ! एगंत-बाले शं मणुया नेरइयाउयं पि पकरेइ, तिरियाऽऽउयं पि पकरेइ, मणुयाऽऽउयं पि पकरेइ, देवाउयं पि पकरेइ । नेरइ-याउयं पि किच्चा नेरइएसु उववज्जइ । तिरियाऽऽउयं किच्चा तिरिएसु उववज्जइ । मणुयाऽऽउयं किच्चा मणुएसु उवव-ज्जइ । देवाउयं किच्चा देवलोएसु उववज्जइ । (सूत्र-६३)

एगंतपंडिए शं भंते ! मणुस्से किं नेरइयाउयं पकरेइ ०जाव देवाउयं किच्चा देवलोएसु उववज्जइ ? गोयमा ! एगंतपंडिए शं मणुस्से आउयं मिय पकरेइ; मिय शो पकरेइ । जइ पकरेइ शो शेरइयाउयं पकरेइ, शो तिरि-याउयं पकरेइ, शो मणुयाउयं पकरेइ । देवाउयं पकरेइ, शो शेरइयाउयं किच्चा शेरइएसु उववज्जइ, शो तिरियाउयं किच्चा तिरिएसु उववज्जइ, शो मणुयाउयं किच्चा मणुएसु उववज्जइ । देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ । से केणऽङ्केणं ०जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ? गोयमा ! एगंतपंडियस्म शं मणुस्समम केवलमव दो गईओ प-प्पायंति, तं जहा-अंतकिरिया चव, कप्पोववत्तिया चव । मे तेणऽङ्केणं गोयमा ! ०जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ।

बालपंडिए शं भंते ! मणुस्से किं नेरइयाउयं पकरेइ ०जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ? गोयमा ! शो शेरइयाउयं पकरेइ ०जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ । से केणऽङ्केणं ०जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ? गोयमा ! बालपंडिए शं मणुस्से तहारुवस्स समणस्स वा माइणस्स वा अतिण एगमवि आगिबं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म, देमं उवरमइ, देमं शो उवरमइ, देमं पच्च-क्खाइ, देमं शो पच्चक्खाइ, मे तेणं देमोवरमइ, देमपच्च-क्खाणेणं शो शेरइयाउयं पकरेइ ०जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ । से तेणऽङ्केणं ०जाव देवेसु उववज्जइ । (सूत्र-६४)

‘ एगंतबाले ’ त्यादि, एकान्तबालो मिथ्यादृष्टिरधिरतो वा, एकान्तग्रहणेन मिथ्यतां व्यवच्छिन्नात् । यच्चैकान्तबालत्वे स-मानोऽपि नानाविधायुर्बन्धनं तन्महारम्भाद्युन्मार्गदेशनादित-नुकषायत्याऽऽश्रयकामनिर्जरादित्कृतविशेषवशादिति, अत एव बालत्वे समानोऽप्यधिरतस्य गृह्यमनुष्यो देवायुरेव प्रक-रोति, न शेषाणि, एकान्तबालप्रतिपक्षत्वादिकान्तपरिणतसूत्रं तत्र च—‘ एगन्तपरिणतं शं भंते—एकान्तपरिणतं साधुः ’ मणुस्से-ति-विशेषणं स्वरूपज्ञानार्थमेव, अमनुष्यस्यैकान्तपरिणतत्वा-योगात्तदयोगश्च सर्वविरतेरन्यस्याभावादिति । ‘ एगंतपंडिए

ने मणुस्मे आउयं सिय पकरेइ सिय नो पकरेइ ' सि—स-
म्यक्त्वसप्तकं क्षपिते न बध्नात्यायुः साधुः, अर्थात् पुनर्ब-
धनानीत्यत उच्यते, स्यात्प्रकरोतीत्यादि कथलमेव ' दा ग-
ईओ पषायंति ' सि—कथलशब्दः सकलार्थस्तेन साकल्येनैव
द्वे गती प्रज्ञायन्ते—अवबुध्यन्ते कथलिना नयोरैव सस्यादिति
' अंतकरिय ' सि—निर्वाणम् ' कण्पोवधसिय ' सि—कल्पे-
अनुत्तगविमानान्तदेवलोकेषूपपत्तिः—उत्पत्तिर्या सैव कल्पेप-
पत्तिका इह च कल्पशब्दः सामान्येनैव वैमानिकदेवाऽऽवासा-
भिधायक इति । एकान्तपरिणतो द्वितीयस्थानवर्तित्वाद् बा-
लपरिणतस्य बालपरिणतसूत्रम् । तत्र च—' बालपंडितं '
नि—भावकः ' दसे उवरमइ ' सि—विभक्तिवपरिणामात्
देशावुपरमते—विरतो भवति, ततो देशं स्थूलप्राणातिपाता-
दिकं प्रत्याख्याति, बर्जनीयतया प्रतिजानीते । भ० १ श०
६ उ० ।

(१५) क्रियावाद्यादिजीवानामायुर्थथा—

किरियावादी शं भंते ! जीवा किं शेरइयाउयं पकरेंति,
तिरिक्खजोगियाउयं. मणुस्माउयं पकरेंति ? गोयमा !
शो शेरइयाउयं पकरेंति, शो तिरिक्खजोगियाउयं पकरेंति ।
मणुस्माऽऽउयं पकरेंति, देवाउयं पि पकरेंति । जइ देवाउयं
पकरेंति । किं भवणवामिदेवाउयं ० जाव वेमाणियदेवाउयं
पकरेंति ? गोयमा ! शो भवणवामिदेवाउयं पकरेंति, शो
वाणमंतरदेवाउयं पकरेंति, शो जंइमियदेवाउयं, पकरेंति
वेमाणियदेवाउयं पकरेंति ॥ अकिरियावादी शं भंते ! जीवा
किं शेरइयाउयं पकरेंति, तिरिक्ख पुच्छा, गोयमा ! शे-
रइयाउयं पि पकरेंति, ० जाव देवाउयं पि पकरेंति । एवं
अप्पाणियवादी वि, वेणइयवादी वि ।

' किरिये ' त्यादि, ' मणुस्माउयं पि पकरेंति देवाउयं पि प-
करेंति ' ति—तत्र ये देवा नारका वा क्रियावादिनस्ते मनुष्यायु-
प्रकुर्वन्ति, ये तु मनुष्याः पञ्चान्द्रियतिर्यञ्चो वा ते देवायुराति ।

संलक्ष्यादीनां जीवानां क्रियावादीनामायुर्थथा—

सलेस्मा शं भंते ! जीवा किरियावादी किं शेरइयाउयं प-
करेंति पुच्छा, गोयमा ! शो शेरइयाउयं एवं जहेव जी-
वा तहेव सलेस्मा वि चउहिं वि समोसरणेहिं भाणियव्वा ।
कणहलेस्मा शं भंते ! जीवा किरियावादी किं शेरइयाउयं
पकरेंति पुच्छा, गोयमा ! शो शेरइयाउयं पकरेंति, शो ति-
रिक्खजोगियाउयं पकरेंति मणुस्माउयं पकरेंति, शो देवा-
उयं पकरेंति ॥ अकिरिया-अप्पाणिय-वेणइयवादी य च नारि
वि आउयं पकरेंति । एवं शीलंलेस्मा वि । काउलेस्मा वि ॥
तेउलेस्मा शं भंते ! जीवा किरियानादी किं शेरइयाउयं
पकरेंति ? पुच्छा, गोयमा ! शो शेरइयाउयं पकरेंति, शो
तिरिक्खजोगियाउयं पकरेंति, मणुस्माउयं पि पकरेंति,
देवाउयं पि पकरेंति, जइ देवाउयं पकरेंति तहेव, तेउ-
लेस्मा शं भंते ! जीवा अकिरियावादी किं शेरइयाउयं

पुच्छा, गोयमा ! शो शेरइयाउयं पकरेंति, तिरिक्खजो-
गियाउयं पि पकरेंति, मणुस्माउयं पि पकरेंति, देवाउयं
पि पकरेंति । एवं अप्पाणियवादी वि वेणइयवादी वि
जहा तेउलेस्मा । एवं पणहलेस्मा वि । मुक्कलेस्मा वि
शेयव्वा ॥ अलेस्मा शं भंते ! जीवा किरियावादी किं
शेरइयाउयं पुच्छा ? गोयमा ! शो शेरइयाउयं पकरेंति
शो तिरिक्खजोगियाउयं पकरेंति शो मणुस्माउयं पकरेंति
शो देवाउयं पकरेंति ।

' कणहलेस्मा शं भंते ! जीवा ' इत्यादौ ' मणुस्माउयं
पकरेंति ' सि—यदुक्तं तच्चारकासुरकुमागदीनामित्यावसे-
यम् । यतो ये सम्यग्दृष्ट्या मनुष्याः पञ्चान्द्रियतिर्यञ्चस्व
ते मनुष्यायुर्न बध्न्न्तीत्येव वैमानिकायुर्वन्धकत्वात्तेषा-
मिति । ' अलेस्मा शं भंते ! जीवा किरियावादी ' इत्यादि,
अलेस्याः—सिद्धाः अयोगिनश्च ते चतुर्दिधमप्यायुर्न बध्न्-
न्तीति । भ० ३० श० १ उ० ।

(१६) कृष्णपाक्षिकादीनां क्रियावाद्यादीनां जीवानामायुर्थथा—

कणहपक्खिया शं भंते ! जीवा अकिरियावादी किं
शेरइयाउयं पुच्छा, गोयमा ! शेरइयाउयं पि पकरेंति ।
एवं चउच्चिहं पि । एवं अप्पाणियवादी वि, वेणइयवादी
वि ॥ मुक्कपक्खिया जहा सलेस्मा ॥

सम्यग्दृष्ट्यादिक्रियावाद्यादीनां जीवानामायुर्थथा—

सम्महिट्ठी शं भंते ! जीवा किरियावादी किं शेरइया-
उयं पुच्छा, गोयमा ! शो शेरइयाउयं पकरेंति, शो तिरि-
क्खजोगियाउयं पकरेंति । मणुस्माउयं पि पकरेंति, देवाउयं
पि पकरेंति । मिच्छादिट्ठी जहा कणहपक्खिया ॥ सम्ममि-
च्छादिट्ठी शं भंते ! अप्पाणियवादी किं शेरइयाउयं
पकरेंति जहा अलेस्मा । एवं वेणइयवादी वि ॥

सम्यग्मिध्याहृष्टिपदे—' जहा अलेस्मा ' सि—समस्तायुधि
न बध्न्न्तीत्यर्थः । नारकदण्डके—' किरियावाइणमि ' त्यादौ
यच्चैरयिकायुर्देवायुश्च न प्रकुर्वन्ति क्रियावादिनारकास्त-
च्चारकभयानुभावाच्च । यच्च तिर्यगायुर्न प्रकुर्वन्ति तत्क्रिया-
वादानुभावादित्यवस्यम् । अक्रियावादादिसमवसरणत्रयं
तु नारकाणां सर्वपदेषु तिर्यग्मनुष्यायुषी एव भवतः । स-
म्यग्मिध्यात्वं पुनर्विशयोऽस्तीति तद्दर्शनायाह—नवरं ' स-
स्मे ' त्यादि, सम्यग्मिध्याहृष्टिनारकाणां द्वेषान्तिमे समव-
सरण स्तः तेषां चायुर्वन्धो नास्त्येव गुणस्थानकस्वभावाद्-
तस्ते तयोर्न किञ्चिदाप आयुः प्रकुर्वन्तीति ।

(१७) ज्ञानिनाम् ; अज्ञानिनां ; विभक्तज्ञानिनाञ्च क्रियावाद्या-
दिजीवानामायुर्थथा—

शाणी अभिणिवाहियणाणी य, सुअणाणी य, ओहि-
णाणी य जहा सम्महिट्ठी ॥ मणपजवणाणी शं भंते !
पुच्छा, गोयमा ! शो शेरइयाउयं पकरेंति, शो तिरिक्ख-
जोगियाऽऽउयं पकरेंति, शो मणुस्माउयं पकरेंति । देवाउयं
पकरेंति । जइ देवाउयं पकरेंति किं भवणवासी पुच्छा,

गोयमा ! शो भवणवासी देवाउयं पकरेति, शो वाणमंतर-
देवाऽऽउयं पकरेति, शो जोइसियवेमाणियदेवाउयं
पकरेति । केवलणाणी जहा अलेस्सा । अणणाणी ०जाव
विभंगणाणी जहा कएहपक्खिया ॥

संस्कारादीनां क्रियावाद्यादिजीवानामायुर्थथा—

सण्णासु चउसु वि ०जाव सलेस्सा शो सण्णोवउत्ता
जहा मणपज्जवणाणी ॥

सवेदकावेदकमकथायकथायिसययोग्ययोगिनाकारोपयुक्ता-
जाकारोपयुक्तानां क्रियावाद्यादिजीवानामायुर्थथा—

सवेदगा ०जाव शण्पसगवेदगा जहा सलेस्सा ॥ अवे-
दगा जहा अलेस्सा ॥ मकमाई ०जाव लोभकमाई जहा
मलेस्सा ॥ अकसाई जहा अलेस्सा ॥ सजोगी ०जाव का-
यजोगी जहा मलेस्सा ॥ अजोगी जहा अलेस्सा ॥ मागा-
रावउत्ता य, अणागारावउत्ता य जहा सलेस्सा ॥
(सूत्र ८२४)

क्रियावाद्यादिनैरयिकादीनामायायुर्थथा—

किरियावादी शं भंते ! शेरइया किं शेरइयाउयं पुच्छा,
गोयमा ! शो शेरइयाउयं, शो तिरिक्खजोणियाउयं प-
करेइ, मणुस्साउयं पकरेइ, शो देवाउयं पकरेइ ॥ अकि-
रियावादी शं भंते ! शेरइया पुच्छा, गोयमा ! शो शेरइया-
उयं पकरेइ, तिरिक्खजोणियाउयं पकरेइ, मणुस्साउयं पि
पकरेइ, शो देवाउयं पि पकरेइ ॥ एवं अण्णाणियवादी वि ॥
वेणइयवादी वि ॥ सलेस्सा शं भंते ! शेरइया किरिया-
वादी किं शेरइयाउयं, एवं सव्वेऽपि शेरइया, जे किरि-
यावादी ते मणुस्साउयं एगं पकरेति । जे अकिरिया-
वादी अण्णाणियवादी वेणइयवादी वि ते सव्वद्वणेषु वि
शो शेरइयाउयं पकरेति । तिरिक्खजोणियाउयं पकरेति,
मणुस्साउयं पि पकरेति, शो देवाउयं पि पकरेति, शवरं
सम्माणिच्छत्ते उवारंहेहिं दोहिं सव्वत्सरणेहिं न किंचि वि
पकरेति, जहेव जीवपदे । एवं ०जाव थणियकुमारा जहेव
शेरइया ॥ अकिरियावादी शं भंते ! पुढवीकाइया पुच्छा,
गोयमा ! शो शेरइयाउयं पकरेइ, तिरिक्खजोणियाउयं
पकरेइ, मणुस्साउयं पकरेइ, शो देवाउयं पकरेइ ॥ एवं अ-
ण्णाणियवादी वि ॥ सलेस्सा शं भंते ! एवं जं जं पदं
अत्थि पुढवीकाइयाणं तहिं तहिं मज्झिमेसु दोसु समो-
सरणेसु एवं चव दुविहं आउयं पकरेति, शवरं तेउलेस्साए
किं पि पकरेति ॥ एवं आउकाइयाण वि, एवं वणस्सइका-
इयाण वि, तेउकाइया, वाउकाइया सव्वद्वणेषु मज्झि-
मेसु दोसु समोसरणेसु शो शेरइयाउयं पकरेइ, तिरिक्ख-
जोणियाउयं पकरेइ, शो मणुस्साउयं पकरेइ, शो देवाउयं

पकरेइ-वेइदिय-तेइदिय-चउरिंदिया शं जहा पुढवीकाइया
शं शवरं सम्मत्ते शाणसु श एक्कं पि आउयं पकरेति ॥
किरियावादी शं भंते ! पंचिदियतिरिक्खजोणिया किं शेर-
इयाउयं पकरेति, पुच्छा, गोयमा ! जहा मणपज्जवणाणी
अकिरियावादी अण्णाणियवादी वेणइयवादी चउव्विहं पि
पकरेति । जहा ओहिवा तहा सलेस्सा वि ॥ कएहलेस्सा
शं भंते ! किरियावादी पंचिदियतिरिक्खजोणिया किं शेर-
इयाउयं पुच्छा, गोयमा ! शो शेरयाउयं पकरेति, शो
तिरिक्खजोणियाउयं पकरेति, शो मणुस्साउयं पकरेति, शो
देवाउयं पकरेति ॥ अकिरियावादी, अण्णाणियवादी, वेणइ-
यवादी चउव्विहं पि पकरेति । जहा कएहलेस्सा । एवं शी-
ललेस्सा वि । काउलेस्सा वि । तेउलेस्सा जहा सलेस्सा ।
शवरं अकिरियावादी, अण्णाणियवादी, वेणइयवादी, शो
शेरयाउयं पकरेति, तिरिक्खजोणियाउयं पि पकरेति,
मणुस्साउयं पि पकरेति, देवाउयं पि पकरेति । एवं पम्हले-
लेस्सा वि । एवं सुक्कलेस्सा वि भाणियव्वा । कएहपक्खि-
या तिहिं समोसरणेहिं चउव्विहं पि आउयं पकरेति । सुकप-
क्खिया जहा मलेस्सा सम्महिट्ठी जहा मणमज्जवणाणी त-
हेव वेमाणियाउयं पकरेति ॥ मिच्छदिट्ठी जहा कएहपक्खि-
या ॥ सम्मामिच्छादिट्ठी शं एक्कं पि आउयं पकरेति जहेव,
शेरइया शाणी ०जाव ओहिणाणी जहा सम्महिट्ठी अ-
णाणी ०जाव विभंगणाणी जहा कएहपक्खिया । समा
०जाव अणागारावउत्ता, मक्खे जहा सलेस्सा तहा चव
भाणियव्वा । जहा पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं वत्तव्वया
थणिया एवं मणुस्साण वि भाणियव्वा, शवरं मणपज्ज-
वणाणी शो मम्मावउत्ता य जहा सम्महिट्ठी तिरिक्खजो-
णिया तहेव भाणियव्वा । अलेस्से केवलणाणी अवेदक-
अकमाई अजोगी य एण् एक्कं पि आउयं श पकरेति, जहा
ओहिवा जीवा । समं तं चव । वाणमंतरजोइसियवेमाणि-
या जहा असुरकुमाग । (सूत्र-८२५+)

‘पुढवीकाइयं’ त्यादं । ‘दुविहं आउयं’ ति-मनुष्यायुस्मिन्
यगायुश्चेति । तेओलेस्साए न किं पि पकरेति । ति-अपथा-
तकावध्यायामय, पुंथवीकायकानां तद्भावात्तद्विगम एव
आयुषो बन्धानिति । सम्मत्तनाणेषु न एक्कं पि आउयं पक-
रेति । ति-इन्द्रियादीनां सम्यक्प्रज्ञानकालात्तय एवायुषे-
न्धा भवत्यल्पव्यक्तकालस्येति । तैकमण्यायुबध्नन्ति तयोस्ते
इति । पञ्चेन्द्रियनिर्यग्यानि कद्वहेक । ‘कएहलेस्साणमि’ त्या-
दि, यदा पञ्चाद्रियांतर्यक्त्वः सम्यग्दृष्टयः कृष्णलेश्याप्रयप-
रिणना भवन्ति तदायुस्कमपि न बध्नन्ति सम्यग्दृष्टां वैमा-
निकायुर्थकत्वेन तज्जालेश्याप्रय एव बध्नन्तीति । ति-
ओलेस्सा जहा सलेस्म । ति-अनन च । क्रियावादीनां वैमा-
निकायुर्थ इतरं न प्रयश्नन्निधमण्यायु पकरेन्तीति प्राप्तं

सलेश्यानामेवंविधस्वरूपतयाकृत्वादिह तु यदनाभिमतं तन्न-
पेधनायाऽऽह-‘नवरं अकिरियावाहं’ न्यादि, शेषं तु प्रती-
तार्थत्वात् व्याख्यातमिति । भ० ३० श० १ उ० ।

(१८) अनन्तरोपपन्नकाङ्क्षित्यावाद्यरीनामायुर्यथा—

किरियावादी शं भंते ! अणंतरोववमगा शेरइया किं
शेरइयाउयं पकरेति पुच्छा, गोयमा ! शो शेरइयाउयं शो
तिरिक्खजोगियाऽऽउयं पकरेति । मणुयाऽउयं पकरेति ।
शो देवाउयं पकरेति । एवं अकिरियावादी वि । अम्मा-
प्पियवादी वि । वेणइयवादी वि । मत्तेस्मा शं भंते !
किरियावादी अणंतरोववमगा शेरइया किं शेरइयाउयं
पुच्छा, गोयमा ! शो शेरइयाउयं ०जाव शो देवाउयं
पकरेति । एवं ०जाव वेमाणिया । एवं सच्चद्वारेणु
अणंतरोववमगा शेरइया शं किंचि वि आउयं पकरेति,
०जाव अणागारावउत्ते सि । एवं ०जाव वेमाणिया ।
गवरं जं जम्म अन्थि तं तस्स भाणियव्वं । (सूत्र-८२६+)
भ० ३० श० १ उ० ।

(१९) भविकजीवानां नैरयिकादिपृषपद्यमानानां सायु-
ष्कत्वं यथा—

जीवे शं भंते ! जे भविण् नेरइएसु उववज्जितए मे शं
भंते ! किं माऽऽउए मंकमइ; निराउए मंकमइ ? गोयमा !
माउए मंकमइ, नो नेराउए मंकमइ । से शं भंते ! आउए
कहिं कंड, कहिं ममाइएणे ? गोयमा ! पुग्गिमे भवे कंड,
पुग्गिमे भवे ममाइएणे, एवं ०जाव वेमाणियाणं दंडआं । से
गणं भंते ! जे जे भविण् जोगिणं उववज्जितए मे तमाउयं
पकरेइ, तं जहा-नेरइयाउयं वा ०जाव देवाउयं वा ? हंता
गोयमा ! जे जे भविण् जोगिणं उववज्जितए मे तमाउयं
पकरेइ । तं जहा-नेरइयाउयं वा; तिरिक्खजोगियाउयं वा ।
नेरइयाउयं पकरेमाणे सत्तविहं पकरेइ, तं जहा-रयणप्प-
भापुढवीनेरइयाउयं वा ०जाव अहे मत्तमापुढवीनेरइयाउयं
वा तिरिक्खजोगियाउयं पकरेमाणे पंचविहं पकरेइ, तं
जहा-एग्गिदियतिरिक्खजोगियाउयं वा भेदो सव्वा भि-
णियव्वा मणुस्माउयं दुविहं पकरेइ, देवाउयं चउव्विहं
पकरेइ । (सूत्र-१८४+)

‘जीवे शमिं’ न्यादि, ‘से शं भंते’ ति-अथ तद्वन्त ! ‘कहिं
कंड’ ति-क भवे कंडम् । ‘ममाइएणे’ ति-ममाचरितं त-
ज्जनसमाचरणान् । ‘जे जे भावणं जोगिणं उववज्जितए’ ति-
विर्भाक्कविपरिणामाद्यो यस्यां यानावुत्पत्तं योग्य इत्यर्थः,
‘मणुस्माउयं दुविहं’ ति-समृद्धिम्-गर्भव्यक्रान्तिकभेदाद्
द्विधा ‘देवाउयं चउव्विहं’ ति-भवनपत्यादिभेदान् ।
भ० ४ श० ३ उ० ।

(२०) भविकजीवानां नैरयिकादिपृषपद्यमानानामायुष्क-
रणप्रतिसंवेदनादि यथा—

रायगिहे ०जाव एवं वयासी-जीवे शं भंते ! जे भविण्
नेरइएसु उववज्जितए मे शं भंते ! किं इह गए नेरइयाउयं
पकरेइ, उववज्जमाणे नेरइयाउयं पकरेइ, उववण्णे नेर-
इयाउयं पकरेइ ? गोयमा ! इह गए नेरइयाउयं पकरेइ,
नो उववज्जमाणे नेरइयाउयं पकरेइ, नो उववण्णे नेर-
इयाउयं पकरेइ । एवं असुरकुमारसु वि । एवं ०जाव
वेमाणिएसु । जीवे शं भंते ! जे भविण् नेरइएसु उ-
ववज्जितए मे भंते ! किं इह गए नेरइयाउयं पडि-
संवेदेइ, उववज्जमाणे नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववण्णे
नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ ? गोयमा ! नो इह गए
नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववज्जमाणे नेरइयाउयं पडिसं-
वेदेइ, उववण्णे वि नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, एवं ०जाव
वेमाणिएसु । (सूत्र-२८३+) । भ० ७ श० ६ उ० ।

(२१) अनन्तरमुद्गत्योपपद्यमानानां नैरयिकादीनामायुष्क-
तिसंवेदनादि यथा—

शेरइया शं ! अणंतरो उव्वट्ठिता जे भविण् पंचिदियतिरि-
क्खजोगिएसु उववज्जितए मे शं भंते ! कयरं आउयं प-
डिसंवेदेइ ? गोयमा ! शेरइयाउयं पडिसंवेदेइ । पंचिदिय-
तिरिक्खजोगियाउए मे पुग्गो कडे चिट्ठइ । एवं मणुस्म
वि । शवरं मणुस्माउए मे पुग्गो कडे चिट्ठइ । असुरकु-
मारा शं भंते ! अणंतरो उव्वट्ठिता जे भविण् पुढवीकाइ-
एसु उववज्जितए पुच्छा, गोयमा ! असुरकुमाराउयं प-
डिसंवेदेइ, पुढवीकाइयाउए मे पुग्गो कडे चिट्ठइ । एवं जो
जहिं भविण् उववज्जितए तस्म तं पुग्गो कडे चिट्ठति,
तत्थ ठिआं तं पडिसंवेदेइ ०जाव वेमाणिया, शवरं पुढवी-
काइआं पुढवीकाइएसु उववज्जित, पुढवीकाइयाउयं पडिसं-
वेदेइ अएणे य मे पुढवीकाइयाउए पुग्गो कडे चिट्ठइ, एवं
०जाव मणुस्मा सट्ठाणे उववांतियव्वा परट्ठाणे तहेव ।
(सूत्र-६२८) भ० १८ श० ५ उ० ।

(चतुर्गत्यायः स्थितिः ‘कम्म’ तृतीयभागे (२६) अधिकारांश्च
दर्शयिष्यते) (आयुषो गुणस्थानेषु बन्धाद्यसत्तास्थानानां
परस्परसंबन्धेन भक्ताः “अट्टट्ठला” “४७ गाथया ‘कम्म’
शब्दे तृतीयभागं दर्शयिष्यते)

आहोस्वित्-अव्य० । आहो च स्थिञ्छ [इ०] । विकल्पे, प्रश्ने
च । “आहोस्वित् शाश्वतं स्थानं, तथा तत्र द्विजोक्तम् ।”
छिपदमित्येके । “किं देवाणं वयणं, गेउम् आउ जिणवगणं”
॥३०॥ “आउ” ति-आपन्वान्-आहोस्विदिति । उक्त०१ अ० ।
आउंचल-आकुञ्चन-न० । संकोचात्मके क्रियाभेदे, जहादेः
सङ्कोचने, ध० २ अधि० । गात्रसंकोचने, आव० ४ अ० ।
पञ्चा० । अजुद्वयस्य कुटिलत्वकारणं च कर्म आकुञ्चनं यथा
अजुनोऽङ्गुल्यादिद्रव्यस्य यथावयवास्तेषामाकाशादिभिः

स्वसंयोगिभिर्बिभागे सति मूलप्रदेशे संयोगे सति येन कर्मणा कृत्यादिरवयवी कुटिलः संपद्यते तदा कुञ्चनम् । सम्म० ३ काण्ड ४६ गाथाटी० ।

आउंचवपट्टग-आकुञ्चनपट्टक-न० । पर्यस्तिकापट्ट, २० ।

तच्च निर्ग्रन्थीनां धारयितुं कल्पते (सूत्रम्)—

नो कप्पइ निग्यंथीणं आकुञ्चणपट्टगं धारित्त्वा वा परिहरित्त्वा वा ॥ ३६ ॥ कप्पइ निगंथाणं आकुञ्चणपट्टगं धारित्त्वा वा परिहरित्त्वा वा ॥ ३७ ॥

एवं यावदाकृष्टकसूत्रम् ।

अथामीषां सूत्राणां सम्बन्धमाह—

बंधवयपालस्य षट्ठा, तेहं पट्टायियाउ समशीणं ।

विद्यपण्ण जईणं, पीढगफलण विवज्जिता ॥ २८५ ॥

यथा ब्रह्मव्रतपालनार्थमन्वेष्टत्वादीनि न कल्पन्ते । तथा ब्रह्मचर्यरक्षणार्थमेव भ्रमणीनां पट्टादयोऽपि वा संकण्ठकान्ता न कल्पन्ते । द्वितीयपदे तु यतीनां कल्पन्ते, परं पीठफलकान् वा उज्जयित्वा तानि साधूनामपवादमन्तरणापि कल्पन्त एवमर्थः । अत एतेषां सूत्राणामारम्भः । अनन संबन्धनायानामामीषां (३६) प्रथमसूत्रस्य व्याख्या-नो कल्पते निर्ग्रन्थीनामा कुञ्चनपट्ट-पर्यस्तिकापट्टं धारयितुं वा परिहर्तुं वा ॥ ३६ ॥ कल्पते निर्ग्रन्थीनामा कुञ्चनपट्टं धारयितुं वा परिहर्तुं वेति सूत्रार्थः ॥ ३७ ॥

अथ भाष्यम्—

गवो अवाउडत्तं, अणुवधिपलमन्थुपरिवाओ ।

पट्टमतोलियदोसा, गिलाणियाए उ जयणाए ॥ २८६ ॥

पर्यस्तिकापट्टं परिध्वजानामार्यिकां षट्ठा लोकां व्रयात्-अहो अस्याः कियान् गवो यद्वं माइलाभवर्ता पर्यस्तिकां क-रोति अपावृता वा पर्यस्तिकां वा कुर्वाणा भजेत् । ' अणु-वहि-त्ति ' य उपकारं धर्तते स उपधिरुच्यते । स अ नासा-मुपकारं नायातीति कृत्वा अनुपधिरुच्यकालं प्रत्युपेक्ष्य-माणे च तस्मिन् सूत्रार्धपरिमन्थः । शास्तुश्च-तीर्थकृत-परिवादे यथा नूनमसवेक्षोऽसौ येनेतः स पर्यस्तिकापट्टो न प्रतिषिद्धः । द्वितीयपदे यः संयती स्थिरो ग्लानतया यतनया अल्पसागारिकपर्यस्तिकापट्टः परिधातव्यः उपरि चान्यप्रावरणीयं कारणं च गृह्यमाणं योऽत्रालिको-जाल-रहितः स गृहीतव्यो जालसदृशेषु त्रिविधेषु एवं निर्ग्रन्था-नामप्यकारणं पर्यस्तिकां कुर्वाणानां अतुल्येषु गुर्वाव्यय-त एव दोषाः ।

कारणे पुनरयं विधिः—

थेरे व गिलाणे वा, मुत्तकाउमुवरिं तु पाउरखं ।

वस्मए व चेड्डो पुब्ब-कतमसारिए वाए ॥ २८७ ॥

सूत्रपौरुषीम् ; उपलक्षणत्वात्पौरुषीं च कर्तुं ; शिष्याणां दातुमिन्त्यर्थः । स्थिरो ग्लानो वाचनाचार्यः पर्यस्तिकां कृ-त्वा परिप्रावृणुयात् । उत्तरार्द्धे पश्चाद् व्याख्यास्यते ।

स च पर्यस्तिकापट्टः कीदृश इत्याह—

फल्लो अचित्तो अह आविओ वा,

चउरंगुलो वित्थडओ असंधिमो ।

विस्सामहेउं तु सरीरगस्स,

दोसा अवहुंभगवा य एवं ॥ २८८ ॥

फलाज्जातः फालः सौत्रिक इत्यर्थः । आविजः-अकुर्वरः । अथ सौत्रिको न प्राप्यते तत आविको वा स च अतुरकुलवि-स्मृतः । स्थूलोऽसंघिमभाषास्तरालं संभरहितः एवंविधः पर्यस्तिकापट्टः शरीरस्य विभामंहतोर्गुह्यने ये वाऽवहम्भ-गताः “अवरकुंथुइहिय” इत्यादिका दाषाः तथैवमाकुञ्चन-पट्टं परिधीयमानं न भवन्ति । २० ५ उ० ।

आउंच-(ट) खा-आकुञ्चना-स्त्री० । आकुञ्चन-गात्रसंको-चनं तदेवाकुञ्चना । सङ्कोचे, घ० ३ अधि० ।

आउंटण-आकुञ्चन-न० । ‘आवेऽन्यदपि दृश्यते’ इति प्रा-कृतव्याकरणानुचस्य टः । संकोचने, आव० ४ अ० । आ-उंटणं गात्रसंकोचो । आ० चू० ४ अ० । आवर्जने च । पञ्चा० ७ वि० ।

आउंटणपसारण-आकुञ्चनप्रसारण-न० । आकुञ्चनं जह्वादेः संकोचनं, प्रसारणं च तस्यैव जह्वादेः सङ्कुचितस्य अतु-करणं आकुञ्चन-प्रसारणे च । जह्वादिमहोच्चनाकुञ्चनजह्वा-द्युत्करणयोस्तन्मात्मकं, एकसप्तप्रत्याख्यानस्याकारविशेष-च । प्र० । “अणुत्थ आउंटणपसारणेण” आकुञ्चन-प्रसारणे वाऽमहिष्णुतया क्रियमाणे यत्किञ्चिद्वासन चलति ततोऽन्यत्र प्रत्याख्यानं तस्मिन् हि क्रियमाणे न प्रत्याख्यान-भङ्गः । प्र० ४ द्वार । घ० । इत्थं वा पायं वा सीसं वा पमारं आउंटणं वा वसारणं वा ए भज्जति । आ० चू० ६ अ० ।

आकुण्ठनादिप्रस्तावादिदमाह—

देवं शं भंते ! महिद्धिणं जाव महेमक्खे लोगंते ठिच्चा पभू अलंगंभि हत्थं वा० जाव ऊरुं वा आउंटवेत्तए वा पमारत्तए वा ? , शां इण्हं समहे, से कण्डेणं भंते ! एवं बु-च्चइ देवं शं महिद्धिणं जाव महेमक्खे लोगंते ठिच्चा शां पभू अलंगंसि हत्थं वा० जाव पमारत्तए वा ? , गोयमा ! जीवा शं आहारोवचिया पोग्गला वोदिचिया पोग्गला क-डेवरचिया पोग्गला पोग्गला चव पप्प जीवाण य अजी-वाण य गइपरियायं आहिज्जइ, अलोए खं खेवऽत्थि जी-वा खेवऽत्थि पोग्गला से तेण्डेणं जाव पमारत्तए वा सेवं भंते ! भंते ति । (सूत्र-५८६)

‘देवं लमि’ त्यादि, ‘जीवा शं आहारोवचिया पोग्गल’ ति-जी-वानां जीवानुगता इत्यर्थः । आहारोवचिता-आहाररूपतयो-पचिताः । ‘वोदिचिया पोग्गल’ ति-अव्यक्तावयवशरीररु-पचिताः ‘वोदिचिया पोग्गल’ ति-अव्यक्तावयवशरीररूपत-या चिताः ‘कडेवरचिया पोग्गल’ ति-शरीररूपतया चि-ताः उपलक्षणत्वाच्चान्यच्छासचिताः पुद्गला इत्याद्याः प्र-पद्यन्ते अनेन चेदमुक्तं जीवानुगामिस्त्वभवाः पुद्गला भवन्ति ततश्च यत्रैव क्षेत्रं जीवास्तत्रैव पुद्गलानां गतिः स्यात्तथा ‘पोग्गला खं पप्प’ ति-पुद्गलानेषु प्राप्य-आश्रित्य जीवानां च ‘अजीवाण य’ ति-पुद्गलानां च गतिपर्यायो-गतिधर्मः ‘आ-हिज्जइ’ ति आख्यायते । इदमुक्तं भवति-यत्र क्षेत्रं पुद्गलास्तत्रैव जीवानां पुद्गलानां च गतिर्भवति, एवं चालोकं नैव सन्ति जी

वा नैव च सन्ति पुद्गला इति तत्र जीवपुद्गलानां गतिर्नास्ति तदभावात्कालोक्तं देवा हस्ताद्याकुण्टायितुं प्रसारयितुं वा न प्रभुः । अ० १६ श० ८ उ० ।

आउअकरण-आयुअकरण-न० । आयुषः करणमिति । जीवि-
तविपाकव्ययस्यायुष्कर्मविशेषस्य निर्वर्तने, "आउअकरणं"
(२०५४ गा०) 'आयुःकरणम्' इति-आयुषः-पञ्चमकर्मप्रक-
त्यात्मकस्य करणं-निर्वर्तनम्-आयुःकरणम् । उक्त० पाई० ४
अ० । (अत्र विस्तरः 'असंख्य' शब्दे प्रथमभागे गतः ।)

आउकम्म-आयुअकम्म-न० । एति-याति खत्यायुस्तन्निब-
न्धन कर्मायुष्कर्म । कर्मविशेष, उक्त० १ अ० (तद्वक्तव्यता
आउ 'शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता)

आउकम्मे दुविहे पणत्ते । तं जहा-अद्वाउए चेव, भवाउए
चेव । (सूत्र-१०५+) स्था० २ ठा० ४ उ० । (व्याख्या
स्वस्वस्थाने)

इदानीं पञ्चविधमायुष्कर्म व्याचिरुयासुराह—

सुरनरतिरिनरयाऊ, हडिसरिसं ॥२३४॥

आयु शब्दः प्रत्येकं याज्यते, ततश्च सुष्ठु राजन्ते इति सुराः ।
यद्वा-सुरत्प्रेष्यार्थीप्याः, सुग्नि-विशिष्टमैश्वर्यमनुभवान्त
द्विव्याभरणकान्त्या सहजशरीरकान्त्या च दीप्यन्ते इति सुराः ।
यादवा-सुष्ठु राग्नि-इति प्रणतानामीप्सितमर्थं लवणाधिप-
सुस्थित इव लवणजलधौ मार्गे जनाह्नस्यांत सुग देवास्ते-
पामायुः सुरायुर्येन तेष्ववस्थितमर्वात १ । नृगन्ति-निश्चि-
न्वन्ति वस्तुतस्त्वामिति नराः-मनुष्यास्तेषामायुर्नरायस्तद्भ-
वावास्थानहेतुः २ । 'निर' ति-प्राकृतत्वात्तिरोऽर्जान्त-
गच्छन्तीति तिर्यञ्चः व्युत्पत्तिर्नामिदं चेतत्, प्रवृत्तिर्नामिदं
तु तिर्यग्गतिनाम, एते चैकेन्द्रियादयः, ततस्तिरश्चामायुस्ति-
र्यगायुर्येनैतेषु स्थीयन्ते । नरान् उपलक्षणत्वात् तिरश्चाऽपि
प्रभूतपापकारिणः कायन्तीवाऽऽह्वयन्तीति नरकाः-नरका-
वासाः तत्रोपजा जन्तवोऽपि नरकाः, नरका वा विधेयं ये-
पां ते "अभ्रादिभ्यः" ॥ ७ । २ । ४६ ॥ इत्यप्रत्यये नरकास्ते-
षामायुर्नरायुर्येन ते तेषु ध्रियन्ते । " एतच्चायुर्द्विदमदृशं
भवति । कर्म० १ कर्म० (हडिदृष्टान्तः 'आउ' शब्देऽस्मि-
न्नेवभागे (८) अधिकाराङ्गं गतः)

आउकाइय-अप्कायिक-पुं० । आपो-द्रवास्ता एव कायः
शरीर यस्येति अप्काय एवाप्कायिकः स्वार्थे इकप्रत्ययः ।
एकेन्द्रियसंसारसमापज्जाविवशेष, प्रज्ञा० १ पद । (अत्र-
स्था सर्वा धक्तव्यता 'आउकाय' शब्दाध्यगन्तव्या)

आउकाय-अप्काय-पुं० । आपः कायं यस्येति । एकेन्द्रिय-
संसारसमापज्जाविवशेषे, षट्कायभेदे च जीविनि, प्रज्ञा०
१ पद । स० ।

विषय-सूची—

- (१) अप्कायिकानां द्वैविध्यम् ।
- (२) अप्कायिकस्य शरीरादिवर्णनम् ।
- (३) सच्चित्ता-ऽचित्त-मिश्रविषयः ।
- (४) तीक्ष्णादकस्याऽचित्तत्वम् ।
- (५) अप्कायशब्दरूपम् ।
- (६) सच्चित्ताऽप्कायपरिमोगविचारः ।

(७) अप्कायपरिमोगकारणानि ।

(८) अप्कायसमारम्भव्यावृत्तस्यैव मुनित्वम् ।

(९) शाक्याऽऽदिमुनयो नियमतः अप्कायिकांस्तदाभित-
जीवांश्च विहिंसन्ति ।

(१०) अप्कायविहंसननिषेधः ।

(११) अप्कायस्पर्शननिषेधः ।

(१२) शीतोदकाऽऽदिपरिसेवननिषेधः ।

(१) संप्रत्यप्कायिकप्रतिपादनार्थमाह-ते च द्विविधाः-

से किं तं आउका (का) इया ? , आउकाइया दुविहा
पणत्ता । तं जहा-सुहुमआउकाइया य, बादर आउका-
इया य । से किं तं सुहुमआउकाइया ? , सुहुमआउकाइया
दुविहा, पणत्ता, तं जहा-पज्जतसुहुमआउकाइया य, अ-
पज्जतसुहुमआउकाइया य । सेत्तं सुहुमआउकाइया ॥ से
किं तं बादरआउकाइया ? , बादरआउकाइया अणेमविहा
पणत्ता, तं जहा-ओसा, हिमए, महिया, करण, हरत-
णुण, सुद्धोदण, सीतोदण, उमिणोदण, खारोदये, खट्ठा
दण, अंविणोदण, लवणोदण, वारुणोदण, खीरोदण,
अओदण, खोदोदण, रसोदण, जेयावणणे, तहप्पगारा ।
तं समासओ दुविहा पणत्ता । तं जहा-पज्जतगा य,
अपज्जतगा य । तत्थ णं जे ते अपज्जतगा ते णं अं पत्ता ।
तत्थ णं जे ते पज्जता एतमि णं वण्णाऽऽदेमणं गंधा-
देमणं रमादेमणं फासादेमणं महस्मग्गमो विहाणं मं-
खेजाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं, पज्जतगणिस्साए अ-
पज्जतगा वक्कमंति । जत्थ एगो तत्थ नियमा अमंखेजा ।
सेत्तं बादरआउकाइया । सेत्तं आउकाइया । (सूत्र-१६)

' उस्मा ' इत्यवश्यायः ब्रह्म, ' हिमं ' स्थापनादकं, ' महिका '
गर्भमासषु सूक्ष्मवर्षः, करका-घनोपलः, हरतनुर्यो भुवमु-
द्भिद्य गोभूमाङ्कुरतृणाप्रादिषु बद्धो बिन्दुरुपजायते, ' शुद्धो-
दकम् ' अन्तारक्षसमुद्भवं नद्यादिगतं च, तच्च स्पर्शरसादि-
भेदादेनकभेदे, तदेवानेकभेदत्वं दर्शयति-शीतोदकं-नदीत-
डागाऽवटवापीपुष्करिण्यादिषु शीतपरिणामम्, उष्णोदकं-
स्वभावत एव कान्तिभरदाद्वापुष्परिणामं क्षारोदकम्-
ईषल्लवणस्वभावं यथा लाटदंशादौ केपुचिदवटेषु, खट्ठाद-
कम्-ईषदम्लपरिणामम्, अम्लोदकं-स्वभावन एवाम्लपरि-
णामं काञ्जिरुधन्, लवणादकं लवणसमुद्रे, वादणं वादण-
समुद्रे, खीरोदकं खीरसमुद्रे, खोदोदकं इक्षुसमुद्रे, रसोदकं
पुष्करवरसमुद्रादिषु, येऽपि चाप्ये तथाप्रकाराः-रसस्प-
र्शादिभेदभिन्ना घृतादकादयो बादरा अप्कायिकाः ते सर्वे
बादराप्कायिकतया प्रतिपत्तव्याः, ' ते समासओ ' इत्यादि
प्राग्वत्, नवरं सङ्ख्येयानि यानिप्रमुखाणि शतसदृक्षाणि
इत्यत्रापि सप्त वेदितव्यानि । उक्ता अप्कायिकाः ।
प्रज्ञा० १ पद ।

आउस्स वि दाराइं, ताई जाई हवन्ति पुढवीए ।

नाण्णीउ विहाणे, परिमाणुवमेगसत्थे य ॥ १०६ ॥

2

एवमिदं ह्येव इत्यनेकान्तिकता, नैतदेवं यदत्र छेद्यत्वादिहेतु-
त्वेनोपन्यस्यन् तत्सर्वमिन्द्रियव्यवहारानुपाति, न तथा पर-
माण्वोऽतः प्रकरणादतीन्द्रियपरमाण्वव्यवच्छेदः । यदि वा-
नैवासौ विपक्षः सर्वस्य पुद्गलद्रव्यस्य द्रव्यशरीराभ्युपग-
मात्, जीवसाहित्यमाहितत्वं तु विशेषः, उक्तञ्च—“तण्वो
गन्धमात्रावगार-मुत्तजास्तउणिलं ता उ । सन्धासन्धह-
याओ, निजीवसजीवरूपाओ ॥ १ ॥” एवं शरीरत्वे सिद्धे
सति प्रमाणम् । संचेतना हिमादयः, कचित् अप्कायत्वा-
दिनरादकयत् इति । तथा संचेतना आपः, कचित् खात-
भूमिस्वभाविकसम्भवत्वाद्दुर्गवत् । अथवा-संचेतना अन्त-
रिक्षोद्भवा आपः स्वाभाविकव्योमसंभूतसंपातित्वात्तन्मस्य-
वत्, अत एत एवविधलक्षणभाक्त्वाज्जीवा भवन्त्यप्कायाः ।
आचा० १ भू० १ अ० ३ उ० ।

भौमाऽपकायः—

भूमिस्वयमाभाविय-संभवओ ददुर्गं व जलमुत्तं ।

अहवा मच्छो व सभा-ववोमसंभूयपायाओ ॥ १७५॥

विशे० । (अस्या गाथायाः व्याख्यानं ' संचयण ' शब्दे
सप्तमं भागं कारयन्) भौम जलं माचत्तं, भूमिस्वाते स्वा-
भाविकसंभवात्, ददुर्गवदिति प्रयोगः । यथा-ददुर्गस्य भू-
मिस्वनने स्वाभाविक-संभवा जायते, तथा जलस्यापि भू-
मिस्वाते स्वाभाविकसंभव इति । अथवा-साम्प्रतिकमन्तरिक्षो-
दकं, स्वभावतो व्योमसंभूतस्य पातात्मस्यवत्, यथा म-
त्स्यस्य स्वभावेन व्योमसंभूतस्य पातो दृश्यते तथाऽ-
न्तरिक्षजलस्यापि, इति सिद्धं जीवत्वं जलस्य । ध० ३
आधि० ३८ श्लोक । सूत्र० ।

आउकाइया, (दश०) आउ चित्तमंतमक्त्वाया अणे-
गजीवा पुढो मत्ता अन्नन्ध सन्धपरिणएणं । (सूत्र-१+)
दश० ४ अ० ।

कललंऽडग्सादीया, जह जीवा तेहव आउ जीवाऽवि
॥ ७५+ ॥

यथा कललं गर्भप्रथमाऽवस्थारूपम् अण्डरसः इत्येवमादयो
जीवा अपि प्रातपत्तय्याः, प्रयागः अप्कायिका जीवा अनु-
पहतत्वे सांत द्रवत्वात् कललागडग्सादिवद् । व्य० १० उ० ।

इहं च खलु भो अणुगाराणं उदयजीवा वियाहिया
(सूत्र-२४) ।

उदकरुपा जीवाः । आचा० १ भू० १ अ० ३ उ० ।

उदकाश्रिताश्च जीवाः सन्ति । तथा चाह—

संति पाणा उदगणिस्मिया जीवा अणगे ॥ (सूत्र-२३+)

' संति पाणा ' इत्यादि, पूर्ववत्, कियन्तः पुनस्त इति द-
र्शयति—' जीवा अणगे ' पुनर्जीवोपादानमुदकाश्रितप्रभूतजी-
वभेदज्ञापनार्थं, ततश्चेदमुक्तं भवति—एकैकास्मिन् जीवभेदे उद-
काश्रिता अनेक-असंख्ययाः प्राणिना भवन्ति । आचा० १
भू० १ अ० ३ उ० । यद्येवम्-उदकमव जीवास्ततोऽवश्यं त-
न्प रिभगे सति प्राणानिपातभाजः साधव इति, अत्रोच्यते—नैव
तद्वं यतो वयं आविधमक्कायमावन्नहं-सचित्तं, मिश्रम्,
अचित्तं च । आचा० १ भू० १ अ० ३ उ० ।

(३) सचित्ताऽचित्तमिश्रविशेषः—

आउकाओ तिविहो, सचित्तो मीसओ य अचित्तो ।

मचित्तो पुण दुविहो, निच्छय ववहारओ चेव ॥ १६॥

अप्कायस्त्रिविधः, तद्यथा-सचित्तो, मिश्रः, अचित्तश्च ।
तत्र सचित्तो द्विधा-निश्चयतो, व्यवहारतश्च ।

एतदेव सचित्तस्य निश्चयव्यवहाराभ्यां द्वैविध्यमुपदर्शयति—

घणउदही घणवलया, करगसमुद्दहाण बहुमज्झं ।

अह निच्छयसचित्तो, ववहारनयस्स अवडाई ॥ १७॥

घनादध्या-नरकपृथ्वीनामाधारभूताः कठिनतायाः समु-
द्राः, घनवलयास्तासामेव नरकपृथ्वीनां पार्श्ववर्तिवृत्ता-
कारतायाः ये च ' करका ' घनापलास्तथा समुद्रह्रानां ल-
वणादिममुद्रपश्चादिह्रानां बहुमध्यभागेऽप्कायाः 'अह' ति-
एष सर्वोऽपि अप्कायो निश्चयसचित्तः—एकान्तसचित्तः, श-
पस्तु अवटाऽऽदि—अवटवापीतडागादिस्थः । इह अवटादि-
स्थाऽवटादिशब्देन उक्तस्तार्थ्येन तद्व्यपदेशप्रवृत्तेः यथा मञ्जः
क्रोशन्तीत्यादौ, तथावटः—कूपस्तदादिगताऽप्कायो व्यवहार-
नयस्य व्यवहारनयमनेन संचित्तः । उक्तः सचित्तोऽप्कायः ।

सम्प्रति मिश्रमाह—

उमिणोदगमणुवत्ते, दंडे वासे य पडियमत्तम्मि ।

मोत्तुणाऽऽदसतिगं, चाउलउदगं बहुपसकं ॥ १८ ॥

अनुदुत्त दण्ड, अत्र च जाताविकवचन, ततोऽयमर्थः—अनु-
दुत्तपु त्रिषु दण्डपु उत्कालेषु यदुष्णोदकं तांमश्रमिति प्रस्ता-
वातवगम्यते, तथा हि प्रथमे दण्डे जायमान कश्चिपरिणमति
कश्चिन्नेति मिश्रः, द्वितीये प्रभूतः परिणमति स्तोकोऽवतिष्ठ-
ते, तृतीये तु सर्वोऽप्यचित्तो भवति । ततोऽनुदुत्तपु त्रिषु-
दण्डेषु उष्णोदकं मिश्रमव सम्भवति । तथा वर्ध-वृष्टौ पतित-
मात्रं यज्जलं ग्रामनगरादिषु प्रभूततिरिणमनुष्यप्रचारसंभवि-
षु भूमौ यतेत तद्यावन्नाद्याप्यचित्तोभवति तावन्मिश्रमव-
गन्तव्यम् । ग्रामनगरादिभ्योऽपि बहिस्ताद्यादि स्तोके मेघ-
जले निपतति तदानीं तदपि पतितमात्रं मिश्रमवसेयम् । पृ-
थिवीकायसम्पर्कतस्तस्य परिणममानत्वात् यदाप्यातप्रभूतं
जलं मेघो वर्धति तदाऽपि प्रथमतो निपतत् पृथिवीकायसम्पर्के
तः परिणममान मिश्रं, शपे तु पश्चान्नपतत्सचित्तमिति, त-
था-मुक्त्वा-परिहृत्य आदर्शत्रिकं-मतात्रिकं तदुक्ता मिश्रता न
प्राप्नोति भावार्थः । चाउलोदकम्-तण्डुलादकम् अवहुप्रसन्नं
नानिस्वस्थीमूतं मिश्रमिति गार्थार्थः । अवहुप्रसन्नमित्यत्रा-
दावकारलोप आप्तवान् । (आदर्शत्रिकम् 'चाउलोदग'
शब्दे तृतीयभागे दर्शयिष्यते ।)

अचित्तमिश्राऽपकायमाह—

मीउएहस्वारस्वत्ते, अग्गीलोणुमअविले नेहे ।

बुक्कंतजोणिएणं, पओयणं तेणिमं हाइ ॥ २२ ॥

इयं गाथा प्रागिव व्याख्येया । नवरं पृथिवीकायस्थानं अ-
प्कायाभिलापः कर्तव्यः । इह या स्वकायपरकायशक्त्योजना
द्रव्यक्षेत्रकालभायापत्तया वा अचित्तत्वभावना साऽपि प्रा-
गिव यथा योगमप्कायेऽपि भावनीया । तथा-यदा दक्षिणै-
लादिसत्केषु घटेषु क्षिप्तस्य शुद्धजलादेरुपरि दध्याद्यवयव-
सत्का तरी जायते तदा सा यदि परिस्थूरा तर्हि एकया

पौरुष्या तत्परिणमति । मध्यमभाया चेत्तर्हि द्वाभ्यां पौ-
रुष्याभ्यां, स्तोका चेत्तर्हि तिसृभिः पौरुषाभिरिति ।

इह तावद् व्युत्क्रान्तयोनिकेनाप्यायेनेदं प्रयोजनमित्युक्तम्,
अतस्तदेव दर्शयति-

परिमेयपियणहत्था-इधोवणं चीरधोवणं च ।

आयमणभाणधुवणं, एमाइपआयणं बहुहा ॥ २३ ॥

परिपंका—दुष्टवर्णादेरुत्थितभ्योपरि पानीयेन सेचनम् ।
पानम्—तृडपनादाय जलस्याभ्यवहणम् । हस्तादिधावनं-
कञ्चरणप्रभृतिशरीराधयधामां कारणमुद्दिश्य प्रक्षालनम्,
सीवरधावनं-वस्त्रप्रक्षालनम् । अस्य भिन्नविभक्तिनिर्देशो न
सदैव साधुनोपधिप्रक्षालनं कर्मध्यमिति प्रदर्शनार्थः । आ-
चमनम्-पुरीषोत्सर्गानन्तरं शौचकरणम्, 'भाणधुवणं' ति-
पात्रकादिभाजनप्रक्षालनम् । एवमादिकमादिशब्दात्-ग्लान-
कार्यादिपरिग्रहः । अचिन्तेनाप्यायेन प्रयोजनं बहुधा-बहु-
प्रकारं द्रष्टव्यम् । पि० । आ० । ध० ।

(४) तीव्रोदकस्याचिन्तनम्—

“ तिष्ठोदगस्म गहणं, केह भायणसु असुइपडिंमहो ।

गिहिभायणसु गहणं, ठिअवासे मीसगं छारो ॥ १ ॥ ”

(अस्या गाथाया व्याख्या ' अचित्त ' शब्दं प्रथमभागे
गता) ध० २ अ० । तत्र याऽचित्तोऽप्यायस्तेनोपयोगार्थाधः
साधूनां, नेतराभ्यां, कथं पुनरसौ भवत्यचित्तः, किं स्वभा-
वाद्, आहोस्मिच्छस्त्रसम्बन्धात्, उभयथार्पाति । तत्र यः
स्वभावोद्वाचित्तीभवति न बाह्यशस्त्रसम्बन्धात्तमचित्तं जा-
नाना अपि केषलमनःपर्यायावधिश्रुतज्ञाननो न परिभुजते
अनवस्थाप्रसङ्गभीरुतया । यतोऽनुश्रूयते भगवता किल श्री-
वर्जमानस्वार्थमना विमलमलिलभमुल्लसत्तत्तः शैवलपटल-
त्रसादिरोहिता महाह्रदं व्यपगतशेषजलजन्तुकोऽचित्तवा-
रिपूर्णः स्वशिष्याणां तृहवाधतानामपि पानाय नानुज्ज ।
तथा अचित्तनिलशकटस्थाण्डलपरिभोगानुज्ञायाऽनवस्था-
दावमरक्षणाय भगवता न कृतेति श्रुतज्ञानप्रामाण्यज्ञाप-
नार्थश्च । तथाहि—सामान्यश्रुतज्ञानी बाह्यन्धनसम्पर्कादु-
षितस्वरूपमेवाचित्तमिति व्यवहरति, जले, न पुनर्निर-
न्धनमेवेति । अतो यद्-बाह्यशस्त्रसम्पर्कात्परिणामान्तरापन्नं
यर्णादिभस्तदचित्तं साधुपरिभागाय कल्पते । आ० १ ध्रु०
१ अ० ३ उ० २४ सूत्रटी० ।

(५) किम्पुनस्तच्छस्त्रमित्यत आह—

उत्सिचणगालणधो-यणे य उवकरणकोमभंडे य ।

बायर आउकाए, एवं तु समामओ मत्थं ॥ ११२ ॥

किंची सकायसत्थं, किंची परकायतदुभयं किंची ।

एयं तु दव्वसत्थं, भावे य असंजमो सत्थं ॥ ११४ ॥

' उत्सिचणं ' त्यादि, शस्त्रं द्रव्यभावभेदात् द्विधा । द्रव्यश-
स्त्रमपि समास-विभागभेदात् द्विधैव । तत्र समासतो द्रव्य-
शस्त्रमिदमूर्ध्वसेचनम् उत्सेचनं-कृपादेः कंशादिनोत्क्षेपण-
मित्यर्थः । गालनं-घनमसृणयस्त्राद्घान्तेन । धावनं-वस्त्राद्युप-
करणचर्मकोशघटादिभाण्डकविषयम्, एवमादिकं बादरा-
प्याय । एतत्पूर्वोक्तं समासतः-सामान्येन शस्त्रम्, तुशब्दो
विभागापेक्षया विशेषणार्थः ॥११३॥ विभागस्तत्त्वदम्-किं-

ची' त्यादि, किञ्चित् स्वकायशस्त्रं नादेयं तडागस्य । कि-
ञ्चित्परकायशस्त्रं मृत्तकास्नेहकरादि । किञ्चित्प्रामयम्-उद-
कमिध्रा मृत्तिकादकस्य । आ० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० ।

मत्थं चत्थं अणुवीहपासा पुढो सत्थं पवेइयं । (सूत्र-२५)

शस्यन्ते-हिस्यन्ते अनेन प्राणिन इति शस्त्रं चोत्सेचनग-
लनोपकरणधावनादि स्वकायादि च वर्णाद्यापत्तयो वा पूर्वा-
वस्थायिलक्षणाः शस्त्रम् । तथा हि-अग्निपुद्गलानुगतत्वादी-
र्षात्पङ्कले जले भवत्युष्णं गन्धतोऽपि धूमगन्धि रसतो विर-
सं, स्पर्शत उष्णम् । तच्चोद्धृतत्रिदण्डमेवंविधाधम्यं याद-
ततः कल्पते, नान्यथा । तथा कञ्चवरकरीषगोमूत्रापादीन्ध-
नसम्बन्धात् स्तोका स्तोका मध्यबहुभेदात्, स्तोकां स्तो-
कां प्रतिपत्तीत्यादिवत्तुभङ्गिकाभावना कार्या । एवमेतत्त्रि-
विधं शस्त्रं चशब्दोऽवधारणार्थः । अन्यतमशस्त्रसम्पर्कवि-
ध्यस्तमेव ग्राह्यं, नान्यथेति । ' एत्थं ' ति-एतस्मिन्प्याये
प्रस्तुते अनुवाचिन्य-विचार्य-इदमस्य शस्त्रमित्येवं ग्राह्य-
म् । पश्यत्यनेन शिष्यस्य चेदनेति । तदेवं नानाविधं
शस्त्रमप्यायस्यास्तीति प्रतिपादितम्, एतदेव दर्शयति—
' पुढो सत्थं पवेइयं ' पृथग्विभिन्नमुत्सेचनादिकं शस्त्रं प्रवेदि-
तम्-आख्यातं भगवता, पाठान्तरं वा- ' पुढोऽपासं पवेइयं '
एवं पृथग्विभिन्नं लक्षणेन शस्त्रेण परिणामितमुदकप्रदणमपराशं
संप्रवेदिनम्—आख्यातं भगवता, अपराशः-अबन्धनं शस्त्र-
परिणामितोदकप्रदणमबन्धनमाख्यातमिति यावदेवं ता-
वत्साधूनां सचित्तमिश्राप्यायपरित्यागेनावचित्तपयसा परि-
भोगः प्रतिपादितः । आ० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० ।

(६) सचित्ताप्यायपरिभोगविचारः ।

इच्छिज्जइ जत्थ सया, बीयपणाऽवि फासुयं उदयं ।

आगमविहिणा निउणं, गोयमं गच्छं तयं भणियं ॥७८॥

इच्छते-वाञ्छयते यत्र गणे सदा-नित्यम् उत्सर्गपदापक्षया
ठितीयपदम्-अपवादपदं तेनापि किं पुनरुत्सर्गपदनेत्यपि
शब्दार्थः । प्रगता अमवः-प्राणा यस्मात्तत्प्रासुकं, किम् ?
उदकं-जलं तच्च उत्कालत्रयोत्कलनादिप्रकारेण प्रासुकी-
स्यात् ; न तु तप्तमात्रम् । यत उक्तं दशैकालिक—

“ गिहिणो वेयावाडय, जायआजीववत्तिया ।

तत्तानिबुडभोइत्ते, आउरस्सग्गाणि य ॥ १ ॥ ”

तत्तानिर्बृत्तभोजित्वं-तप्तं च तदनिर्बृत्तं चात्रिदण्डोद्धृतं च ।
' उदकमि ' ति विशेषणान्यथानुपपत्त्या गम्यते, तज्ज्ञो-
जित्वे; मिश्रसचित्तोदकभोजित्वमित्यर्थः । आगमविधिना-
मिद्वान्तोक्तप्रकारेण निपुणे यथा स्यात्तथा हे गौतम ! स
गच्छा भणितः । ग० २ अधि० ।

सचित्तस्य तु विन्दुमात्रस्यापि परिभोगो न कल्पते—

जत्थ य बाहिरपाणिअ, विदूमित्तं पि गिम्हमाईसु ।

तिण्हासोसियपाणा, मरणे वि मुनी न गिएहंति ॥७७॥

हे गौतम ! यत्र—गच्छं बाह्यपानीयविन्दुमात्रमपि-स-
चित्तजललेशमात्रमपि ग्रीष्मादिषु कालेषु तृणया—द्विती-
यपरीक्षेण शोषिता-ग्लानि प्रापिताः प्राणा-इन्द्रियादयो-
येषां ते तृणाशोषितप्राणाः मरणान्तेऽपि मुनयः साधवा
न गृह्णन्ति शुक्लकवत् । तथाहि—“ उज्जली नयरी । तत्थ

धर्मात्मो नाम यागियश्च । तस्म पुनो धर्मसम्प्रा ना-
म । सो धर्मात्मो पुनश्च सह पश्येत् । अक्षया य न
साह विहरता मङ्गलसमये पल्लवच्छ (त्य) पुरपदे पडिया ।
सो वि खुदुश्चा तिसाए अभिभूश्चा सणिश्च सणिश्च
एह, सोऽपि स स्तश्चा सिनेहाणुरागेण पच्छा उ एह ।
साहुणो वि पुरश्चा वधति । अनेरा य नई समावडिया
स्वतएण भणिये—एहि पुत्ता ! पियसु पाणियं निथर-
सु आवई, पच्छा आलोइजासि, सो न इच्छति । स्ततो
नई उत्तिश्चा, चिंतेइ-अश्चा सरामि मणागं जावेसु खुदु-
गो पाणियं पियइ । मा ममासंकाए न पाही । एगेते पांड-
च्छइ ० जाव खुदु पत्तो नई द्दव्याए सत्तमारयाए ग
पीये । अने भणति-अइवाहिश्चा इने पिवामि पाणियं प
च्छा गुरुमूल पायच्छिस्ते पडियजिज्जिम्मामि ति उक्खित्तो
जलेजली । अह मे चिता जाया । कहमेण हलहलए-
जीव पियाणि, जश्चा-

“एकस्मि उदगविदुमि, जे जीवा जिगवेरहि” पण्णा ।
ते पांरवयमिन्ता, जेवहीये न माएज्जा ॥ १ ॥
जन्थ जले तन्थ वणे, जन्थ वणे तन्थ निच्छुओ तेऊ ।
तेऊवाउमहगश्चा, तमा य पच्छक्खया च्वे ॥ २ ॥
ता इत्तए परपा-णे य अप्पाणे जो करइ सप्पाणे ।
अप्पाणे दिवसाणे, कएण नावेइ अप्पाणे ॥ ३ ॥

(ग०) एवे भावनेण अइसंविग्गेण न पीये उत्तिन्तो नई
आमाए छिआए नमोक्कारं भायंतो सुहपरिणामो काल-
गश्चा देवसु उवयत्तो । ओहिपउत्तो ० जाव खुदुगमरीं
पासइ तहिमणुपविट्ठो स्वतमणुमच्छइ स्ततो वि एह ति प-
थिश्चा । पच्छा देवण अणकेपाए साहुण गोकुलाणि धि-
उत्तवयाणि । साहु वि तासु वइगासु तकाईणि गिगहति
वइया परंपरणे जणवये पत्ता । पाच्छमाए वइयाए देवण
विट्ठिया पम्हुसाविद्या जाणावणनिमत्ते, एगे य साहु नि-
घत्तो तयवथे पच्छइ विट्ठिये नऽन्थि वइया, आगेज्जुण समा-
हियं तेण, पच्छा नायं तेहि सा दिव्यं ति । इत्थंनरं देवण
साहु वंइया, स्ततो न वंइओ । तेहि पुरिच्छुओ किमये न वंइ-
सि । तश्चा सव्ये परिकेइ नियवइअरे, भणइ य-अह एण
परिच्छतो वयलोवेण देगइभायणे कश्चा आस तुममेयं
पियाहि जंपेतेण जइ ते पाणियं पियंतो तो संसारं भं-
तो, देवो पांडिगउ ” ति । हे गौतम ! स गच्छो ज्ञेय
इति शेषः । गाथाछन्दः । ग० २ आध० ।

(७) अप्कायपरिभोगकारणानि यथा—

एहाणे पियणे तह धो-यणं य भनकरेण य मेण य ।

आउस्स उ परिभागां, गमणागमणे य जीवाणं ॥ १११ ॥

ज्ञान-पान-धावन-भक्त-करणसंकयानपात्राहुपगमनाऽग-
मनादिरुपभोगः । एतत्परिभोगाभिलाषणो जीवा एतानि
कारणान्युद्दिश्या ऽपकायवधे प्रवर्त्तन्त इति दर्शयति-

एणहिं कारणेहिं, हिमंति आउकाइए जीवि ।

सायं गवेसमाणा, परस्म दुक्वं उदीरंति ॥ ११२ ॥

एभिः-स्नानावगाहनादिकैः कारणैरुपस्थितैर्विषयविषमो-
हितात्मानो निरकरणा अप्कायिकान् जीवान् द्विसन्ति-व्या-

पादयन्ति, किमर्थमित्याह-सातं-सुखं तदात्मानोऽन्वय-
न्तः-प्रार्थयन्तः हिताहितविचारशून्यमनसः कतिपयदिवस-
स्थायिगम्ययौवनदर्पाध्मातश्चेतसः सन्तः सद्बोधकगहिता-
स्तथा विवोक्कजनसंसर्गविकलाः परस्य- अवांर्जन्तुग-
णस्य दुःखम्-असातलक्षणं तत् उदीरयन्ति; सातवेदनीयमु-
त्पादयन्तीत्यर्थः । आत्मा० १ भु० १ अ० ३ उ० ।

(८) अप्कायसमारम्भव्यावृत्तस्यैव मुनित्वम्—

मे वेमि जहा अणगारे उज्जुकडे नियगपडिवण्णे
अमायं कुव्वमाणं विणाहिण् । (सूत्र-१८)

स यथा पृथर्वीकायसमारम्भव्यावृत्तस्यैव मुनित्वकालं सम्पूर्णाऽ-
नगारव्यपदेशभागं भवति तदहं ब्रवीमि । अपिः समुच्चयं,
स यथा ज्ञानगारे न भवति तथा च ब्रवीमि ‘अणगारा-
मो सि एगे पयवमाणे’ त्यादि, नेति, न विद्यते अगारं-
गृहमपामित्यनगारा इह च यद्यादिशब्दव्युदासनानगार-
शब्दोपादानेनैतद्वान्छे-गृहपरित्यागः प्रधानं मुनित्वकारणं,
तदाश्रयत्वात्साध्यानुष्ठानस्य, निरवधानुष्ठायी च मुनि-
रिति दर्शयति-‘उज्जुकडे’ ति-अज्जु-अकुटिलः संयमो-दु-
ष्प्रणिहितमनोवाक्कायनिरोधः सर्वस्वसंस्मरणप्रवृत्तत्वाद्-
यैकरूपः-सर्वत्राकुटिलगतिरिति यावत् । यदि वा-मोक्षसा-
नगमनजुश्च प्रतिपत्तिः सर्वस्वोत्तरसंयमात् । कारणे का-
यापचारं कृत्वा संयम एव सप्तदशप्रकारं अज्जुस्ते करोतीति
अज्जुकुत् ; अज्जुकारीत्यर्थः । अनेन चदमुक्तं भवति-अशेष-
संयमानुष्ठायी सम्पूर्णानगार एवेविधश्चदभवतीति दर्श-
यति-‘नियगपडिवण्णे’ ति-यजने यागः नियतो निश्चिता
वा यागो नियगो मोक्षमार्गः, सङ्गताऽर्थव्यापारताः सम्य-
ग्ज्ञानदर्शनचारित्र्यात्मनया गते सङ्गतामिति । ते नियगं स-
म्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यात्मकं मोक्षमार्गप्रतिपक्षो नियगप्रति-
पक्षः । पाठान्तरं वा-“निकायप्रतिपक्षा” निर्गतः काय
औदारिकादिर्यस्माद्यस्मिन्वा सति स निकायो मोक्षः ते
प्रतिपक्षा निकायप्रतिपक्षस्तत्कारणस्य सम्यग्दर्शनादः स्व-
शक्त्यानुष्ठानात् स्वशक्त्यानुष्ठानं वा मायाचिन्तो भवतीति
दर्शयति-‘अमायं कुव्वमाणं’ ति-माया-सर्वत्र स्वीर्य-
निगूहनम्, न माया अमाया तां कुर्वाणोऽनिगूहितबलवीर्यः
संयमानुष्ठानं पराक्रममाणोऽनगारो व्याख्यात इति, अनेन
तज्जातीयापादानादशेषकपायापगमोऽपि द्रष्टव्य इति ।
उक्तं च-“साही य उज्जुपभूयस्स, धम्मो सुद्धस्स चिट्ठइ” ति ।

तदेवमसावुद्धतसकलमायावल्ली-

वियतान् । किं कुर्यादित्याह-

जाए सद्धाए निक्खंतो तमेव अणुपालिआ विजहितु
विमोत्तियं (पाठान्तरं)-पुव्वमंजोयं । (सूत्र-१९)

‘जाए सद्धाए’ इत्यादि, यथा श्रद्धया प्रवर्द्धमानानुष्ठान-
करणरूपया निष्क्रान्तः प्रयज्यां गृहीतवाँस्तामेव श्रद्धामश्रा-
न्तो यायज्जीवमनुपालयेद् ; रक्षेदित्यर्थः । प्रयज्याकालं च
प्रायशः प्रवृद्धपरिणाम एव प्रयजति, पश्चान्तु संयमधर्मी
प्रपञ्चो वर्द्धमानपरिणामो वा हीयमानपरिणामो वा अव-
स्थितपरिणामो वेति, तत्र वृद्धिकालो हानिकालो वा स-
मयाद्युत्कर्षणान्तर्भूतैर्हृतैः, नाऽतः परं संक्रशविशुद्धये
भवतः । उक्तं च-“नास्तर्मुहर्नकाल-मतिवृत्त्य शक्यं हि जग-

ति संक्षेपम् । नापि विशोऽयं शक्यं, प्रत्यक्षो ह्यात्मनः साऽर्थः ॥ १ ॥ उपयोगद्वयपरिवृत्तिः, सा निर्हेतुकस्वभावत्वात् । आत्मप्रत्यक्षो हि स्व-भावा व्यर्थोऽत्र हेतुः ॥ २ ॥ ” अर्थास्थितिकालश्च द्वयोर्वृद्धिहानिलक्षणयोर्वचमध्यवज्रमध्य-योगश्चैव समथाः, तत ऊर्ध्वमवश्यं पातात् । अयं च वृद्धि-हान्यवस्थितरूपपरिणामः केवलितो निश्चयेन गम्यो, न कदा-स्थानामिति । यथापि च-प्रवृत्त्याभिगमोत्तरकालं धृतमागम-मवगाहमानः संवेगवैराग्यभावनाभाषितान्तरात्मा कश्चित् प्रवर्द्धमानमेव परिणामं भजते । तथा चोक्तम्-“ जह जह सुयमवगाहह, अह मयसपसरसंयुगमउभ्य । तह तह प-लहाह मुणी, नवनवसंवगसंघान् ॥ १ ॥ ” तथापि स्तोत्र एव तादृक् बहवश्च परिपतन्त्यतोऽभिधीयते-“ तामेवानुपालये-दिति । कथं पुनः कृत्वा भ्रजामनुपालयेदित्यत आह-“ विजहे ” त्यादि, विहाय-परित्यज्य विज्ञानसिकां-शङ्काम् । सा च द्विधा-सर्वशङ्का, देशशङ्का च । तत्र सर्वशङ्का-कम-स्त्याहंतो मार्गो न वेति, देशशङ्का तु-किं विद्यन्तेऽपकाया-दयो जीवा विशेषप्रवचनोऽर्थाद्वैतत्वात् स्पष्टचेतनान्मलि-क्काभावाच्च विद्यन्ते इति वा, इत्येवमादिकामारेकां विहाय संपूर्णाननगरगुणान् पालयेत् । यदि वा-विज्ञानांति द्र-व्यभ्रवम्भेदाद् द्विधा-तत्र द्रव्यविज्ञानांति नद्याद्विज्ञानमां प्रतीतापगमनानि भावविज्ञानांति तु मोक्षं प्राप्तिं सम्यक्-दर्शनादिज्ञानस्या प्रस्थितानां विरूपाणि प्रतिकूलानि गम-नानि भावविज्ञानांति तानि विहाय संपूर्णाननगरगुणभा-गभवति भ्रजं वा अनुपालयेदिति । पाठान्तरं वा-“ विज-हिता पुण्यसंयोगः ” पूर्वसंयोगः-मातापित्रादिरस्य चापल-क्षणाधैर्यान्पञ्चासंयोगोऽपि श्वशुरादिकुलो ग्राह्यन्ते विहाय-त्यक्त्वा भ्रजामनुपालयेदिति मीलनीयम् । तत्र यस्याय-मुपदेशो दीयते यथा ‘ विहाय विज्ञानांति तदनु भ्रजानु-पालनं कार्यं ’ स एवार्थमधीयते-न केवलं भवानेवापूर्व-मिदमनुष्ठानमर्थावधे कार्यं प्राप्यति, किं त्वन्यैरपि महासत्त्वैः कृतपूर्वमिति दर्शयितुमाह-

पण्या वीरा महावीहि । (सूत्र-२०)

प्रणताः-प्रह्लाः वीराः-परिपहापसर्गकषायसनाविजयात् वीरि-पन्थाः महाश्वासौ र्वाधिश्च-महार्वाधिः-सम्यग्दर्श-नादिक्रपो मोक्षमार्गो जिनन्द्रचन्द्रादिभिः सत्पुरुषैः प्रहृतस्ते प्राप्तिं प्रह्ला-वीर्यवन्तः संयमानुष्ठानं कुर्वन्ति, ततश्चोत्तम-पुरुषप्रहृतोऽयं मार्ग इति प्रदर्श्य तज्जितनमार्गावधर्मो विनेयः संयमानुष्ठानं सुखेनैव प्रवर्तयिष्यते ।

उपदेशान्तरमाह-“लोगं च” त्यादि, अथ वा-यथापि भवतो मर्तनं क्रमेणऽपकायजीवविषयेऽसंस्कृतत्वात्, तथापि भ-गवद्विज्ञानमिति भ्रजातव्यमित्याह-

लोगं च आणाए अभिममंवा अकुओभयं । (सूत्र-२१)

अत्राधिकृतत्वात्पकायलोकां लोकशब्दनाभिधीयते, त-मपकायलोकां चशब्दादन्यांश्च पदार्थान् आह्वया-मौनीन्द्र-वचननार्थमुख्येन सम्यग् ज्ञात्वा, यथा-अपकायादयो जीवा, इत्येवमवगम्य न विद्यते कुतश्चिदतोः-केनापि प्र-कारेण जन्तूनां भयं यस्मात्सोऽयमकुतोभयः-संयमस्तम-नुपालयेदिति सम्यग्धः । यद्वा-अकुतोभयोऽपकायलोकां,

यतोऽसौ न कुतश्चिद् भयमिच्छति, मरणभीकृत्वात्, त-माह्वयाऽभिसमंत्यानुपालयेत् ; रक्षेदित्यर्थः ।

अपकायलोकमाह्वयाऽभिसमंत्य यत्कर्तव्यं तदाह-

मे वेमि गेव सयं लोगं अब्भाइक्खिजा, गेव अत्ताणं अब्भाइक्खिजा, जे लोगं अब्भाइक्खिजे मे अत्ताणं अब्भाइक्खिजे से लोगं अब्भाइक्खिजे । (सूत्र-२२)

‘ से वेमि ’ त्यादि, सोऽहं ब्रवीमि ‘ मे ’ शब्दस्य युष्मदर्थ-त्वाद् त्यां वा ब्रवीमि, न स्वयम्-आत्मना लोकोऽपकाय-लोकोऽभ्याख्यातव्यः । अभ्याख्यानं नामासर्वाभ्यागः, य-था-अचौरं चौरमत्याह । इह तु जीवा न भवन्त्यापः केवलमुपकरणमात्रं धृतैर्लादिवत् । एषोऽसदभ्यागः ह-स्त्यादीनामपि जावानामुपकरणत्वात् स्यादोरका, नन्वे-तन्वाभ्याख्यानं यदजीवानां जीवत्वापादनं नैतदस्ति, प्र-साधितमपां प्राक् संचेतनत्वम् । यथा ह्यस्य शरीरस्या-हंप्रत्यर्थादिभेदेतुभिरधिष्ठातात्मा व्यतिारकः प्राक् प्रमा-धित एवमपकायोऽप्यव्यक्तचेतनया संचेतन इति प्राक् प्र-साधितः । न च प्रसाधितस्याभ्याख्यानं न्याय्यम्, अ-थापि स्यादात्मनोऽपि शरीराधिष्ठातुरभ्याख्यानं कर्तव्यम्, न च तत्क्रियमाणं घटामियतीति दर्शयति-“ नेव अत्ता-ण अब्भाइक्खिजा ” नैवाऽऽत्मानं-शरीराधिष्ठातारमहप्रत्य-यसिद्धं ज्ञानाभिज्ञगुणं प्रत्यक्षं प्रत्याचक्षीत-अपहृषीत, ननु चेतद्वच कथमवधीयते शरीराधिष्ठातात्मास्तीति, उच्यते-विस्मरणशीलो देवानांपि उक्त्वाप भागयति । तथा ह्याह-तमिदं शरीरं कर्तृचिदभिमाधमता, कफरुधिराङ्गोपाङ्गा-दिपरिणतेरच्चादिवत्तथास्तुष्टमपि केतृचिदभिसम्बन्धितमैव, आहृतत्वाद्, अन्नमलवादि । तथा न ज्ञानोपलब्धिपूर्व-कः पारस्पन्दो भ्रान्तिरूपः पारस्पन्दत्वात्तदीयवचनपारस्प-न्दवत् । तथा विद्यमानाधिष्ठातृव्यापारभाङ्गीन्द्रियाणि, कण्ठन्वाहात्रादिवत् । एवं कुतः कर्मागानुसारं हतुमालोच्छेदः स्याद्वात्पशुना कार्यः अत एवविधेपपत्तिसमधिगतमात्मा-नं शुभाशुभफलभाजं न प्रत्यचक्षीत । एवं च सति यो ह्यन्नः कुतर्कातिमिरोपहतज्ञानचक्षुरपकायलोकमभ्याख्याति-प्रत्या-चष्ट स सर्वप्रमाणसिद्धमात्मानमभ्याख्याति, यश्चात्मानम-भ्याख्याति-नास्म्यहं स सामर्थ्यात्पकायलोकमभ्याख्याति । यतो ह्यात्मनि पाण्याद्यवयवोपेतशरीराधिष्ठायिनि प्रस्प-ष्टलिङ्गेऽभ्याख्याति सत्यव्यक्तेवतनालिङ्गेऽपकायलोकस्तन सु-तगमभ्याख्यातः । एवमेतद्वैरोपपत्तिं विदित्वा नाय-मपकायलोकोऽभ्याख्यातव्यः इत्यालोच्य साधया ना-पकायविषयमारम्भं कुर्वन्तीति ।

(६) शाक्यादयस्त्वन्यथापस्थिता इति दर्शयितुमाह-

लज्जमाणा पुढोपासअणुगारा मो ति एके पवयमाणा जमिणं विरूवरूवेहि मत्थेहि उदयकम्मसमारंभणं उदयम-त्थं समारंभमाणं अणुगारूवे पाणे विहिमह, तत्थ खलु भग-वता परिणणा पवेदिता इमम्म चेव जीवियम्म परिवंदण-माणणापूयणाण जाईमरणमोयणाण दुक्खपडिघायहेउं से समयमेव उदयमत्थं समारंभति अणुहि वा उदयमत्थं समा-

रंभावेति अस्मै उदयमत्थं समारंभेते समणुजाणति तं मे अ-
हियाणं तं मे अचाहीणं । मे तं संबुज्जमाणे आयाणीयं
समुद्वाणं माञ्चा भगवत्ता अणगाराणं अतिणं इहमेगमि
णाणं भवति-एम् खलु गंधं एम् खलु मोहं एम् खलु मारे
एम् खलु गरणं, इत्थं गहिणं लोणं जमिणं विरुवरुवेहिं
सत्थेहिं उदयकम्मममारंभेणं उदयमत्थं समारंभमाणे
अणणे अणगस्से पाणे विहिंमइ ।

‘ लज्जमाणे ’ त्यादि, लज्जमानाः-स्वकीयं प्रव्रज्याभासं कु-
र्वाणाः, यदि वा-सावधानुष्ठानेन लज्जमानाः-लज्जां कुर्वाणाः,
पृथग्विभक्ताः शाक्यालुक्कणभुक्कणित्तादिशिष्याः । पश्ये-
ति शिष्योच्चादना, अविवाहितकर्मका अपि अकर्म-
का भवन्ति, यथा-‘ पश्य मृगो धावन्ति ’ द्वितीयाथे वा प्र-
थमा, सुप व्यत्ययेन द्रष्टव्या । ततश्चायमर्थः-शाक्यादीन्
गृहीतप्रव्रज्यान्पि सावधानुष्ठानरतान् पृथग्विभज्यान् पश्य,
किस्तेरसदाचरितं येनैवं प्रदर्शयन्त इति दर्शयति-“ अन-
गारा वयम् ” इत्येके शाक्यादयः प्रवदन्तो यदिदं तदे-
तत्काका दर्शयति-विरूपरूपैकमेवनामिविध्यापनानिश्चयः
स्वकायपरकायभेदभिन्नैरुदककर्म समारंभन्ते । उदककर्म
समारंभेण च उदके शस्त्रम् उदकमेव वा शस्त्रं समारंभन्ते ।
तच्च समारंभमाणोऽनेकरूपान्यनस्पतिर्हीन्द्रयादीन्विविध
हिनस्ति । तत्र खलु भगवता परिज्ञा प्रवेदिता, यथाऽस्मैव
जाघितव्यस्य परिवन्दनमाननपूजनार्थं जातिमरणमोचनार्थं
दुःस्वप्रतिघातेहेतुं यत् करोति-तद्दर्शयति-स स्वयंमयोदकश-
स्त्रं समारंभते, अन्यैश्चादकशस्त्रं समारंभयति, अन्यैश्चाद-
कशस्त्रं समारंभमाणान् समनुजानीति । तच्चादकसमारंभणे
तस्याऽऽहताय भवति । तथा तदेवावाञ्छिताभाय भवति । स
एतत्सम्बुध्यमान आदानीय सम्यग्दर्शनादि सम्यगुत्थाय-
अभ्युपगम्य-श्रुत्वा भगवतोऽनगाराणां वान्तिके इहेकपां
साधूनां ज्ञानं भवति तद्दर्शयति-एषो-ऽण्कायसमारंभो
ग्रन्थः-एम् खलु मोहः, एम् खलु मारः, एम् खलु तरक इत्ये-
वमर्थं गृह्णा लोको यदिदं विरूपरूपैः शस्त्रैः उदककर्म-
समारंभेणोदकशस्त्रं समारंभमाणोऽन्याननेकरूपान् प्रा-
णिनां विविधे हिनस्तीत्येतत्प्राग्वद् व्याख्येयम् ।

पुनरप्याह-

मे वेमि संति पाणा उदयनिस्मिया जीवा अणंगा (सूत्र-२३)

इहं च खलु भो ! अणगाराणं उदयजीवा वियाहिया ।
(सूत्र-२४)

‘ मे ’ शब्द आत्मनिर्देशे, सोऽहमेवमुपलब्धानेकाऽण्कायतत्त्व-
वृत्तान्तो द्रवीमि, सन्ति-विद्यन्ते प्राणिन उदकनिश्चिताः-
पुनरकमन्त्यादयो यानुदकारम्भप्रवृत्तो हन्यादिति । अथवा-
अपरः सस्यन्धः प्रागुक्तमुदकशस्त्रं समारंभमाणोऽन्यानप्य-
नेकरूपान् जन्तुन विविधे हिनस्तीति, तत्कथमेतच्छब्द-
मभ्युपगन्तुमित्यत आह-‘ संति पाणा ’ इत्यादिपूर्ववत्,
कियन्तः पुनस्त इति दर्शयति-‘ जीवा अणंगा ’ इति-पुन-
जीवापादानमुदकाश्रितप्रभूतजीवभेदज्ञापनार्थम् । ततश्चद-
मुक्ते भवति-एकैकस्मिन् जीवभेदे उदकाश्रिता अनेके-असं-
ख्यया प्राणिनो भवन्ति, एवम्-अण्कायविषयारम्भभाजः

पुरुषास्ते तन्निश्चितप्रभूतमस्त्वव्यापनिकारिणो द्रष्टव्याः ।
शाक्यादयस्तुदकाश्रितानेव हीन्द्रयादीन् जीवानिच्छन्ति
नादकम् * इत्येतदेव दर्शयति-खलु शब्दा-वधारणे, इहेव-
ज्ञानपुत्रीयप्रवचने ह्यावशात्तर्गाणपिटके अनगाराणां साधूना-
मुदकरूपा जीवाश्चशब्दान्नादकाश्रितान् पुनरकच्छेदनकला-
हणकभ्रमरकमन्त्यादयो जीवा व्याख्याताः, अवधारणफलं
च नान्येषामुदकरूपा जीवाः प्रति पादिताः । आचा० १
श्रु० १ अ० ३ उ० । * जीवाः इति ।

ये पुनः शाक्यादयोऽण्कायोपभोगप्रवृत्तास्ते नियमत एवा-
ण्काय विहिंसन्ति तदाश्रिताश्चान्यानिनि । तत्र न केवलं
प्राणानिपातापत्तिरेव तेषां किमन्यदित्यत आह-

अदुवा अदिआदाणं । (सूत्र-२६)

अथवति-पक्षान्तरोपन्यासद्वारेणाभ्युपगयोपदर्शनार्थः, अ-
शस्त्रापहताण्कायोपभोगकारिणां न केवलं प्राणानिपातोऽपि
किन्तु-अदत्तादानमपि तत्तत्तम् । यतो यैरण्कायजन्तुभिर्यानि
शरीराणि निवेष्टितानि तैरदत्तानि, ते तान्युपभुज्यन्ते, यथा
कश्चित् पुमान् सच्चित्तशाक्यभिक्षुकशरीरकात् खरडमुत्कृत्य
गृह्णायादत्तं हि तस्य तत्परपरिगृहीतत्वात् । परकीयग-
वाद्यादानवत् । एवं तानि शरीराण्यप्यजीवपरिगृहीतानि गृ-
ह्णतोऽदत्तादानमवश्यम्भावि । स्यास्यनुस्यास्यनुज्ञानाभावा-
दिति ननु यस्य तत्तडागकुपादि तेनानुज्ञानं स्वकृत्तप्य
इति । ततश्च नाऽदत्तादानं, स्वामिनाऽनुज्ञानत्वात् परानु-
ज्ञानपश्चादघातवत् । नन्वेतदपि साध्यापस्यामवोपन्यस्तं,
यतः पशुरपि शरीरप्रदानविमुक्त एव भिक्षार्थमयादेरुत्तर-
टन् विशस्यते, ततश्च कथामेव नादत्तादानं स्यात् । न चान्य-
र्थास्थान्यः स्वामी दृष्टः परमाश्रितस्तस्याम् । नन्वेवमेष-
त्वाकप्रसज्योदानादिव्यवहारस्त्रुष्यति, वृत्त्यतु नामैवंविधः
पापसम्बन्धः तादृश्यं यत्किं दुःखं स्वयं न भवति ।
वासीवलीवदादिवत् । न चान्येषां दुःखोत्पत्तेः कारणं
हलस्रङ्गादिवत् । एतद्व्यापारं कृते दातृपरिगृहीतोरैकान्तत
एवापकारकं दयं प्रतिजानतं जितेन्द्रमतावर्त्मिनः ।
उक्तञ्च-“ यत् स्वयमदुःखं कृतं स्या-अ च परदुःखं निर्मातृभू-
तमपि । केवलमुपग्रह करं, धर्मकृतं तद्व्यवहयम् ” ॥१॥ इति ।
तस्मादवास्थितमतत्तेषां तददत्तादानमपीति ।

सांप्रतमेतदोपद्वयं स्वमिज्ञान्ताभ्युपगमद्वारेण परः परि-
जिहीर्षगह-

कप्पइ मे कप्पइ मे पाउं अदुवा विभूमाणं (सूत्र-२७)

अशस्त्रापहतादकार्गम्भणा हि चोद्दताः सन्त एवमाहुः-
यथा नैतत्स्वमनीषिकानः समारम्भयामो वयं; कित्वागमं
निर्जीवन्तानां पश्यन्तान् कल्पते-युज्यते नः-अस्माकं पा-
तुम्-अभ्यवहन्तुमिति वीप्सया च नानाविधप्रयोजनविषयः
उपभोगोऽभ्यनुज्ञानो भवति । तथाहि-“ आजीविकमस्मन्ता
स्यादयो वदन्ति पानुमस्माकं कल्पते, न ज्ञातुं वारिणा ”
शाक्यपरिग्रहाजकादयस्तु-स्नानपानावगाहनादि सर्वं कल्पते
इति प्रभाषन्ते ; एतद्वच स्वनामग्राहं दर्शयति-अथवादकं
विभूयार्थमनुज्ञानं न समये, विभूया-करचरणपायूपस्थ-
मुखप्रक्षालनादिका धम्मभराहकादिप्रक्षालनात्मिका वा, एवं
स्नानादिशौचानुष्ठायिनां नास्ति कश्चिदोष इति ।

एवं ते परिफल्गुवचसः परिमाजकादयो निजराज्ञानो-
पन्यासेन मुरधमतीन्विमोहा किं कुर्वन्तीत्याह—

पुढो मत्थेहिं विउट्ठंति । (सूत्र-२८)

पृथग्—विमोहलक्षणैर्मानारूपैरुन्मत्तनादिशस्त्रैस्तेऽनगारा-
यमाणाः 'विउट्ठंति' ति-अपकायजीवान् जीवनाद् व्या-
वर्त्तयन्ति; द्यपरापयन्तीत्यर्थः । याद वा—पृथग् विमोहैः
शस्त्रैरपकायिकान् विविधं कुट्टन्ति; छिन्दन्तीत्यर्थः; कुट्ट-
धाताः छदनाथस्यात् ।

अधुनैषामागमानुसारिणामागमाऽसारत्वप्रतिपादनायाह—
एत्थ वि तोसिं नो निकरणाए । (सूत्र-२९)

एतास्मिन्नपि-प्रस्तुत स्वागमानुसारिणाभ्युपगमं सति “ क-
पपइ णे कपपइ णे पाउं, अधुवा विभुसाए (२६) ” ति-एवं क-
पस्तपामयमागमो यद्वलादपकायपरिभोगे न प्रवृत्ताः स
स्याद्वादयुक्तामरभ्याहतः सन् 'नो निकरणाए' ति-नो
निश्चयं कर्तुं समर्थो भवति, न केवलं तेषां युक्तयो न
निश्चयायाऽलम्, अपि त्वागमोऽपीत्यपिशब्दः । कथं पुन-
स्तेषामागमो निश्चयाय नालम्बित, अप्राच्यते-त एवं
प्रष्टव्याः-काऽयमागमो नाम? यदादेशः कल्पते भवताम-
पकायारम्भः, त आहुः-प्रतिवाशिष्टानुपूर्वीविन्यस्तवर्णपदवा-
क्यसंघात आसप्रणीत आगमः नित्याऽकर्तृका वा?, त-
तश्चैवमभ्युपगते यो येन प्रतिपन्न आप्तः स निराक-
र्यः । अनाप्तोऽसाधपकायजीवाऽपरिज्ञानात्तद्विधानुज्ञा-
नाद्वा भवति न । जीवत्वं चापि प्राक् प्रसाधितमव ।
ततस्तत्प्रणीतागमोऽपि सद्धर्मचोदनायामप्रमाणम्, अना-
सप्रणीतव्यत्, रथ्यापुरुषवाक्यवत् । अथ नित्याऽकर्तृकः
समयाऽभ्युपगम्यते ततो नित्यं च कुर्यात्प्रतिपादम् । यतः
शक्यते धर्मु-भवदभ्युपगमः समयः, सकर्तृको वर्णपदवा-
क्यात्मकत्वात्, विधिप्रतिषेधात्मकत्वात्, उभयसम्मत-
सकर्तृकप्रत्ययसन्दर्भवादिना । अभ्युपगम्य वा ब्रूमः-अप्रमा-
णमस्मै, नित्यत्वादाकाशवत्, यच्च प्रमाणं तदानीत्यं दृष्टं
प्रत्यक्षादिवादि । तथा विभुषाम्नाजयवेऽपि पृष्टा न प्रत्यु-
त्तरदानं क्षमाः, यतिथोऽयं स्नानं न भवति, कामाकृत्वात्,
मगडनवत् । कामाकृता च सर्वजनप्राप्तया । तथाचोक्तम्-
“ स्नानं भद्रदपकरं, कामाकृत् प्रथमं स्मृतम् । तस्मात्काम
परित्यज्य, नैव स्नानं दमे रताः ” ॥ १ ॥ शौचार्थोऽपि न
पुष्कलो वारिणा बाह्यमलापनयनमात्रत्वात् स्नानवर्षास्थित-
कर्ममलक्षालनसमर्थं वारि न दृष्टं, तस्माच्छरीरवाञ्छानमा-
मकुशलप्रवृत्तिनिरोधो भावशौचमेव कर्मक्षयायाऽलम् । तच्च-
वारिसाध्यं न भवति, कुतः?, अन्वयव्यतिरेकसमाधग-
म्यत्वात्सर्वभावानाम् । न हि मत्स्यादयः तत्र स्थिता
मत्स्यत्वादि कर्मक्षयभाक्त्वे नाप्यभ्युपगम्यन्ते, विना च
वारिणा महर्षयो विचित्रतपोभिः कर्म क्षपयन्तीति अतः स्थि-
तमतत्तत्समया न निश्चयाय प्रभवतीति ।

तदेवं निःस्पृहमपां जीवत्वं प्रतिपाद्य तत्प्रवृत्तिनिवृत्ति-
विकल्पफलप्रदर्शनद्वारिणोपसर्गजहर्षुः सकलमुद्देशार्थमाह—

एत्थ सत्थं समारंभमाणस्म इच्छेए आरंभा अपरिमाया
भवन्ति । एत्थ सत्थं अममारंभमाणस्म इच्छेते आरंभा
परिमाया भवन्ति । तं परिमाय मेहावी शेव मयं उदय-

सत्थं समारंभजा, शेवमेहिं उदयमत्थं समारंभावेज्जा,
उदयमत्थं समारंभंतेऽवि असे ण ममणुजाणेज्जा जस्सेते
उदयमत्थसमारंभा परिमाया भवन्ति से हु मुणी प-
रिमायातकम्मंति वेमि । (सूत्र-३०)

एतस्मिन्नपकाय शस्त्रं द्रव्यभावरूपं समारंभमाणस्यैते समा-
रंभा बन्धकारणत्वेनाऽपरिज्ञाता भवन्ति । अत्रैवाऽपकाय
शस्त्रमसमारंभमाणस्येत्येत आरंभा अपरिज्ञाया परिज्ञाता भ-
वन्ति । प्रत्याख्यानपरिज्ञाया च परिज्ञाता भवन्ति, तामेव प्र-
त्याख्यानपरिज्ञां विशेषतो अपरिज्ञापूर्विकां दर्शयति-तदुद-
कारम्भणं बन्धायत्येवं परिज्ञाय मेधावी-मर्यादाव्यवस्थितो
नैव स्वयमुदकशस्त्रं समारंभते, नैवान्यैरुदकशस्त्रं समारंभ-
येत् । नैवाऽन्यानुदकशस्त्रं समारंभमाणान् समनुजानीयात्,
यस्यैत उदकशस्त्रममारंभा द्विधा परिज्ञाता भवन्ति स एव
मुनिः परिज्ञातकर्मा भवति । अस्मीति पूर्ववत् । आचा० १
अ० १ अ० ३ उ० ।

(१०) अपकायविहिंसननिषेधः—

आउकायं न हिंसति, मणमा वयमो कायमा ।

तिविहेण करणजोएणं, मंजया सुसमाहिया ॥ २६ ॥

आउकायं विहिंसतो, हिंसईआ तवस्मिण ।

तमे अ विविहे पाणे, चक्खुसे य अचक्खुसे ॥ ३० ॥

तम्हा एयं वियासित्ता, दोमं दुगइवङ्कणं ।

आउकायसमारंभं, जावजीवाह वज्जए ॥ ३१ ॥ दश० ६ अ० ।

(११) अपकायस्पर्शादिनिषेधः—

मे भिक्खु वा, भिक्खुणी वा मंजयविरयपडिहयपच्च-
क्वायपावकम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिमा-
गओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा मे उदगं वा ओमं वा
हिमं वा महियं वा करणं वा हरितणुगं वा सुद्धोदगं वा
उदउल्लं वा कायं उदउल्लं वा वत्थं ममणिद्धं वा कायं
ममणिद्धं वा वत्थं न आमुमेज्जा न संफुमेज्जा न विलेज्जा
न पविलेज्जा न अक्खोडेज्जा न पक्खोडेज्जा न आया-
विज्जा न पयाविज्जा, अन्नं न आमुमावेज्जा न संफुमा-
वेज्जा न विलोवेज्जा न पविलोवेज्जा न अक्खोडावेज्जा
न पक्खोडावेज्जा न आयावेज्जा न पयावेज्जा, अन्नं आ-
मुमंते वा संफुमंते वा आविलंतं वा पविलंतं वा अक्खो-
डंतं वा पक्खोडंतं वा आयावंतं वा पयावंतं वा न स-
मणुजाणेज्जा जावजीवाए तिविहं तिविहेणं मणेरं
वायाए कायेणं न करेमि न कारवेमि करंतं पि अन्नं न
ममणुजाणामि । तम्म भंते ! पडिक्कामामि निंदामि ग-
रिहामि अप्पाणं वोमिरामि । (सूत्र-११)

'से भिक्खु वा' इत्यादि, 'जावजागरमाणेव' ति-पू-
र्ववदेव 'से उदगं वेत्यादि, तद्यथा-उदकं वा अवश्यायं वा
हिमं वा महिकां वा करकं वा हरितं शुद्धादकं वा । (दश०)
(उदकादिपदानां व्याख्या अस्मिन्नेव शब्दे आदौ उक्ता)

तथा उदकाद्रि वा कायं उदकाद्रि वा वस्त्रम् उदकाद्रिता चह
गलाद्धन्दुपारानन्तरादिनोदकभेदमस्मिधिता । तथा-स-
स्निग्धं वा कायं स्निग्धं वस्त्रम् अप्र जेहनं स्निग्धमिति
भावं निष्ठाप्रत्ययः स्निग्धं सह धर्त्तते इति स्निग्धं सस्नि-
ग्धता चह चिन्दुगहितानन्तरादिनोदकभेदमस्मिधिता । (अ-
स्य सूत्रस्य संपूर्णा टीका 'महव्यय' शब्दे षष्ठ भागे दर्श-
यिष्यते) दश० ४ अ० ।

(१२) शीनोदकादिपरिवेषणनिषेधः—

सीओदकं न सेविजा, सिलावुडुं हिमाणि य ।

उसिणोदगं तत्तफासुयं, पडिगाहिज संजए ॥ ६ ॥

शीनोदकं-पृथिव्युद्भवसचित्तोदकं न सेवेत । तथा-शिलावुडुं
हिमानि च न सेवेत । तत्र शिलाग्रहणेन करकाः परिगृह्यन्ते ।
वृष्टं-पषणं, हिमं प्रतीति, प्राय उत्तरापथे भवति । यद्येवं कथमयं
वर्तेतत्याह-उष्णोदकं-कथितोदकं तत्तफाशुकं तत्तं सन्प्राशु-
कं त्रिदण्डोदकं नोष्णोदकमात्रं प्रतिगृह्णीयादस्यर्थे संयतः-
साधुः । एतच्च सांवीराऽऽद्यपलक्षणमिति सूत्रार्थः ।

तथा—

उदउल्लं अप्पणो कायं, नेव पुंछे न संलिहं ।

समुप्पेह तहाभूयं, नो गं संघट्टण मुणी ॥ ७ ॥

नदीमुत्तीर्णो भिक्षां प्रविष्टो वा वृष्टिहतः उदकाद्रिम्-उदक-
निन्दुचितमात्मनः कायं-शरीरं स्निग्धं वा नैव पुच्छयेत्-वस्त्र-
हृणादिभिर्न संलिखेत् पाणिना, अपि तु-संप्रत्य-निरीक्ष्य
तथाभूतमुदकाद्रादिरूपं नैव कायं संघट्टयेत् मुनिर्मनागपि न
स्पृशेदिति सूत्रार्थः । दश० ८ अ० (उदकर्तारं निवासाऽऽदि-
निषेधः 'दगतीर' शब्दे चतुर्थभागे वक्ष्यते) (अपकायस्य-
वहुवक्तव्यता 'पाणग' शब्दे पञ्चमभागे वक्ष्यते) (अपकायस्य
दर्पिता कल्पिका च 'मूलगुणपडिसेवणा' शब्दे षष्ठ भागे
वक्ष्यते) (वस्त्रधावनंऽपकायप्रतिसेवनाया वक्तव्यता 'धावण'
शब्दे चतुर्थभागे वक्ष्यते) (उदकसन्तरणेऽपकायप्रतिसेव-
नाया वक्तव्यता 'मूलगुणपाडिसेवणा' शब्दे षष्ठ भागे वक्ष्यते)

आउकायविहिमग-अपकायविहिमक-त्रि० । सचित्तजलवि-
राधकं, । ग० १ अधि० ।

आउकाल-आयुष्काल-पुं० । मृत्युकालं, आचा० १ ध्रु० ८
अ० ८ उ० ।

आउकखय-आयुःक्षय-पुं० । आयुष्कर्मपुद्गलनिर्जरणे, स्या० ८
टा० ३ उ० । आयुर्दलिकनिर्जरणे, नि० १ ध्रु० ४ वर्ग १ अ० ।
कर्मद्रव्यनिर्जरणे, विपा० २ ध्रु० १ अ० । कर्मणो दलिक-
निर्जरणे, आ० । भ० (आयुःक्षयनिमित्तान्यध्यवसायादीनि
'आउ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतानि)

क्षीणमायुर्जिनन्दैरपि न वर्द्धयितुं शक्यम्, तथा चाह—

शकण स्वामी विज्जतो, यत् क्षणमायुर्वेज्जयत येन भवत्सु
जीवत्सु भवजन्मनक्षत्रं संज्ञान्ता भम्मराशिग्रहो भवच्छा-
सनं पाडयितुं न शक्कोति, ततोऽवश्यं प्रभुणाक्रम-न खलु
शक ! कदाचिदपीदं भूतपूर्वं यत् क्षीणमायुर्जिनन्दैरपि स-
र्द्धयितुं शक्यते । कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

आयुषः क्षये चावश्यं जीवितनाशः—

("ताले जह" (६ गा०) इत्यादिकस्यार्थः 'अणिक्कया' शब्दे
प्रथमभागे विशेषतो दर्शितः । सूत्र० १ ध्रु० २ अ० १ उ० ।

इह्रा बुद्धा य पासह, गन्भत्था वि चयंति माणवा ।

सेखे जह वट्ठयं हंर, एवमाउकखयम्मि तुट्ठती ॥ २ ॥

इह्रा-बाला एव केचन जीवितं त्यजन्ति । तथा-बुद्धाश्च
गर्भस्था अप्येतत्पश्यन् यूयं, के ने ? मानवाः-मनुष्यास्त-
पामेवोपदेशदानार्हत्वात् मानवग्रहणम् ब्रह्मपायत्वादायुषः
सर्वास्वव्यवस्थासु प्राणी प्राणास्त्यजतीत्युक्तं भवति । त-
थाहि-त्रिपल्योपमायुष्कस्यापि पर्याप्त्यन्तरमन्तमुद्धर्तेनैव क-
स्याचिन्मृत्युरूपतिष्ठतीति । अपि च-गर्भस्थम्-जायमानाम-
त्यादि, अत्रैव दृष्टान्तमाह-यथा श्यनः-पक्षिविशेषो वर्त्तक-
तिस्त्रिजानीयं हंस-इत्यापादयत्येवं प्राणिनः प्राणान् मृत्युरूप-
हरेत्, उपक्रमकारणमायुष्कमुपक्रमेत् । तदभावं वा आयु-
प्यक्षयं मृत्युमिति व्यवच्छिद्यते; जीवानां जीवितमिति शेषः ।
सूत्र० १ ध्रु० २ अ० १ उ० ।

आयुषः क्षयमजानन्त आरम्भे प्रवर्त्तन्ते—

आउकखयं चव अबुज्जमाणं,

ममंति से माहसकारि मंदे ।

अहां य राओ परितप्पमाणं,

अट्ठसु मूढं अजगमंरं व्य ॥ १८ ॥

आयुषो-जीवनलक्षणस्य क्षय आयुष्कक्षयस्तम्-आरम्भप्र-
वृत्तः क्षिप्रहृदमन्यवदुदकक्षये सत्यवबुध्यमानोऽतीव 'मम'
इति ममत्ववान्मन्दं मे अहमस्य स्वामीत्येवं स मन्द-अज्ञः
साहसं कर्तुं शीलमस्येति साहसकारीति । तथा-कश्चिद-
गिह्म महाक्लेशेन महार्घाणि रत्नानि समासाधोज्ज्वलित्या ब-
हिरावासिनः । स च राजन्वीरदायादभयाद्रात्रौ रत्नान्येवंममं
च प्रवेशयिष्यामीत्येवं पर्यालोचनाऽकुलो रजनीक्षयं न ज्ञात-
वान् अहमन्यव रत्नानि प्रवेशयन् राजपुरुषं रत्नं यच्छयावित
इति । एवमन्योऽपि किंकतेव्यनाकुलः स्यायुषः क्षयमबुध्य-
मानः परिग्रहस्वारम्भेषु च प्रवर्त्तमानः साहसकारी स्यादि-
ति । तथा कामभोगतृपितोऽङ्कि रात्रौ च परि-समन्तान् द्र-
व्याधीं पारितप्यमानो मम्मणवशिष्यदार्तध्यायी कायनापि क्लि-
श्यते । तथा चोक्तम्-"अजगमंरवड्ढालः, क्लिश्यते धनकास्य-
या । शाश्वतं जीवितं चैव, मन्यमानो धनानि च" ॥१॥ तदेव-
मानध्यानोपहतः "कइया वण्हइ सत्थो, किं भंडं कत्थ किं-
लिया भूमी" इत्यादि । तथा-"उक्कणइ खणइ गिह्मणइ,
रत्ति न सुयइ विद्या वि य ससेको" इत्यादि । चित्तसंक्ल-
शात्सुष्ठु मूढो यागव्यवदजरामरवदान्मानं मन्यमानोऽपगतशु-
भाध्यवसायोऽहर्निशमारम्भं प्रवर्त्तते । सूत्र० १ ध्रु० १० अ० ।

अहर्निशमायुषः क्षयमबुध्य धर्मे यतितव्यम्—

पिच्छह आउम्स खयं,

अहांनिमं भिजमाणस्स ॥ १८ ॥ (७३)

राहदिणं तीमं तु,

मुहुत्ता नवमयाई मांमणं ।

हायंति पमत्ताणं,

न य णं अबुहा वियाणंति ॥ १६ ॥ (७४)

तिन्नि सहसं सगले,

ख्ख सए उडुवरो हरइ आउं ।

हेमंते गिम्हासु य,

वासासु य होइ नायव्वं ॥ २० ॥ (७५)

वाससयं परमाउं,

इत्तो पन्नास हरइ निहाए ।

इत्तो विसए हायइ,

वालत्ते बुद्धभावं य ॥ २१ ॥ (७६)

सीउएहपंथगमणे,

सुहा पिवासा भयं च सोगे य ।

नाणाविहा य रोगा,

इवंति तीसाइ पच्छेद्धे ॥ २२ ॥ (७७)

एवं पंचामीइ,

नट्टा एणगरमेव जीवंति ।

जे हुंति वाममइया,

न य सुलहा वाससयजीवा ॥ २३ ॥ (७८)

एवं निस्सोर मा-

णुमत्तणं जीविण् अहिउडंते ।

न करह चरणधम्मं,

पच्छा पच्छाऽणुतप्पिह ह ॥ २४ ॥ (७९)

‘पच्छुह’ इति भेद भवति ! मृतं गत्यत-ज्ञाननक्षुपा वि-
लोकयत आयुषः क्षयमहोरात्रे क्षायमाणस्य समये समये आ-
र्घ्याचीमरणेन वृत्त्यमानस्यति ॥१८॥ ‘गइ’ इति-अहोरात्रेण वि-
शन्मुहूर्ता भवन्ति, मासेन नवशतानि १०० मुहूर्तानि, तानि
प्रमत्तानां—मर्त्यादप्रमादयुक्तानां सुभूम—ब्रह्मदत्तादीनामिव
हीयन्ते न चाऽबुधा-मूर्खा विजानन्तीति ॥१९॥ ‘निन्नि’ इति-
जीविण सहस्राणि पदशताधिकानि^१ सकलानि-संपूर्णानि मु-
हूर्तानि हसन्ते-शीतकाले भवन्ति । एतत्प्रमाणमायुर्जीवानां
हेमन्त उडुवरः-सूर्यो हरति, एवं ग्रीष्मे वर्षासु च ज्ञातव्यं
भवति ॥ २० ॥ (ते०) ‘वास’ इति-सांप्रते जीवानां पर-
मायुः-उत्कृष्टजीवित वर्षशतं प्रवाहस्य ज्ञातव्यम् । इतो वर्षश-
तात् निद्रया पञ्चाशद्वर्षाणि ५० हरति-गमयति, जीवः इतो-
शेषपञ्चाशद्वर्षतः विशतवर्षाणि २० हीयन्ते यान्ति-प्रमादि-
नाम् कथम् ?-बालत्वे दशकं १०, वृद्धत्वे दशकं १० चेति ॥२१॥
‘मीउ’ इति-शीतोष्णपथगमनानं, तथा बुधा पिपासा भयं च
शोकश्च नानाविधा रोगाश्च भवन्ति, त्रिशतः पञ्चाङ्गे त्रि-
शतपञ्चाङ्गे-पञ्चदशवर्षरूपं तस्मिन् को भावः ?-शेषत्रिशतः
पञ्चदश १५ वर्षाणि जीवानां शीतोष्णपथगमनादिभिर्मुधा
यान्तीति ॥ २२ ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारेण पञ्चाशीतिवर्षाणि

नष्टानि ८५, धर्मे विना विवक्षानिद्रालस्यवतां सुधा गतानि,
कथम् ?-निद्रया पञ्चाशद्वर्षाणि (५०), बालत्वे दश (१०),
वृद्धभावे दश (१०), शीतादिभिः पञ्चदश (१५), एवं
सर्वाणि पञ्चाशीतिवर्षाणि (८५) । इति ये जीवा
वर्षशतिका—वर्षशतप्रमाणा भवन्ति ते जीवा पञ्चदश
१५ वर्षाणि जीवन्ति, अन्यानि मृतप्रायत्वात् । न च वर्ष-
शतशतिका जीवाः प्राप्नुवन्ते । किंभूताः सुखेन-अनायासे-
न लभ्यन्ते इति सुलभाः सर्वथा सुखिन इत्यर्थः । उक्तं
च-“अप्यवर्षशते मृणां पारमिते रात्रौ तदर्धं गते, तस्या-
र्धस्य परस्य चाद्रिमपरं बालव्यवृद्धवयोः । शेषं व्याधि-
विशोद्धुक्त्वमाहतं मेधादीर्घनीयते, जीवि वारितरङ्गच-
ञ्चलतर मौल्यं कुतः प्राणिनाम् ” ॥ १ ॥ २३ ॥ एवम्-उक्त-
प्रकारेण विस्मय-अस्मां मानुषत्वं-मनुजत्वं तथा जीवितं
आयुषं रज्जो-कोटिभर्गप अप्राप्ये अप्रापयति, समये
समये क्षयं गच्छति सर्वात्यर्थः न कुरुत यूयं चरणध-
र्म-ज्ञानदर्शक-वृत्तं देशमर्थचारांश्च ‘हा’ इति-महात्वेदे,
पञ्चाङ्ग-आयुःक्षयानन्तरम्-आयुःक्षयचरणमक्षणे वा पञ्चा-
त्तापं कायप्राप्तिवताभिर्महात्वेदे करिष्यथ नरकस्थशाशिरा-
जयदिति ॥ २४ ॥ १० ॥ “ समस्तसर्वसंघानां क्षयत्यायुर-
नुत्तमम् । आममल्लकवारीव, किं तथापि प्रमाद्यास ” ॥ १ ॥
पञ्चा० १ विच० । मरणे, प्रश्ने १ आध० द्वार । उत्त० ।

आउक्खेम-आयुःक्षय-न० । आयुषः क्षयमिति । आयुषः स-
म्यकपालने, जीविते च । आचा० ।

जं पिंत्ति युक्कमं जाणं, आउक्खेममस्स मप्पसो ।

तस्मैव अंतरऽद्धाए, खिप्पं भिक्खेज पंडिण् ॥ ६ ॥

एतदुक्तं भवति-आत्मायुषो यन्क्षेमं-प्रतिपालनेपाय जा-
नीत ते क्षिप्तमिव शिञ्जत् । (आचा०) यदिवा-आत्मनः
आयुःक्षेमस्य-जीवितस्य । आचा० १ धृ० ८ अ० ८ उ० ।

आउजीव-अवजीव-पुं० । आप एव जीवः । स्थावरजीववि-
शेषः, अवाध्रितो वा जीवः । उदकाध्रिते जीवे च । सूत्र०
१ धृ० ११ अ० ।

तद्धेदा यथा—

दुविहा आउजीवाअं, सुहुमा वायरा तहा ।

पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमए दुहा पुणो ॥ ८४ ॥

वायरा जे उ पज्जत्ता, पंचहा ते पक्किनिया ।

सुद्धादयं य उस्मं य, हगितणु महिया हिमं ॥ ८५ ॥

एगविहमनाणत्ता, सुहुमा तत्थ विथाहिया ।

सुहुमा मव्वलोयम्मि, लोमंदमं य वायरा ॥ ८६ ॥

तिसृणां गाथानामर्थ-अवर्जावास्तु द्विविधाः-सूक्ष्माः,
तथा वादरा अपि । पर्याप्ता । अपर्याप्ताश्च । एवमेते द्वि-
विधाः पुनर्वर्त्तन्ते इति शेषः ॥ ८४ ॥ अथ पुनर्योदगं ये
पर्याप्ता अवर्जावास्ते पञ्चधा प्रकीर्तिता । (उक्त०)
तत्र सूक्ष्मा अप्कायजीवा एकविधा अनानात्वात्तर्गिकर-
व्याख्याताः । तत्र सूक्ष्मा अप्कायजीवा सर्वस्मिन्-चतु-
र्वंशरज्ज्वात्मकं लोके वर्त्तन्ते, वादरा अप्कायजीवा लोक-
स्यैकदेशं वर्त्तन्ते ॥ ८६ ॥

१-‘सुभूम’ वृत्तान्तं ‘माण’ शब्दे षष्ठे भागे विस्तरतो करिष्यते ।

२-महावत्तवृत्त ‘वमदत्त’ शब्दे पञ्चमभागे करिष्यते । ३-३२०० ।

मंतई पप्यऽण्णईया, अपज्जवसिया वि य ।

ठिई पडुच्च माऽऽईया, मपज्जवमिया वि य ॥ ८७ ॥

सन्तति प्रवाहमार्गमाश्रित्य अण्कायजीवा अनादिकाः पुनरप्यवसिता अपि स्थिति-भवास्थिति, कायास्थिति आ-श्रित्य सार्वकालस्था सपर्ययमिताः अवसानसहिता आप-यन्त ॥ ८७ ॥

सत्तेव सहस्माई, वामाणुकोमिया भवे ।

आउठिई आउणं, अंतोमुहुत्तं जहन्नियं ॥ ८८ ॥

अपाम्-अण्कायजीवानां सत्तेव सहस्राणि वर्षाण्युत्कृष्टा आयुषः स्थितमवेत्, जघन्यतः अन्तमुहुत्तं भवेत् ॥ ८८ ॥

अमंखकालमुक्केमं, अंतोमुहुत्तं जहमिया ।

कायठिई आउणं, तं कायं तु अपुंचआं ॥ ८९ ॥

अपाम्-अण्कायजीवानां तं स्वकायमयीम्-अण्कायममुच्चता-मनुष्ठा कार्याभ्यातः अमंखकालं भवति जघन्या कार्यास्थि-तिरन्तमुहुत्तं भवति ।

अणंतकालमुक्केमं, अंतोमुहुत्तं जहन्नियं ।

विजडम्मि मए काण, आउजीवाण अंतरं ॥ ९० ॥

अण्जीवानां स्वकीयं कायं त्यक्तं सति अण्णस्मिन् कायं उत्पद्य पुन स्वकीयं कायं उत्पात्तिः स्यात्तदा उत्कृष्टमन्तर-मनन्तकालं भवति । जघन्यकमन्तरम्-अन्तमुहुत्तं भवति । यत्तत्प्राप्तिकायं जीवाऽनन्तकालं तिष्ठति तदा अनन्तकाल-मन्तरं भवति, इति भावः ।

एण्मिं वन्नआं चव, गंधओ रमफामआं ।

मंठाणाऽऽदमआं वा वि, विहाणाइ महम्मो ॥ ९१ ॥

एतेषाम्-अण्कायजीवानां वर्णनो गन्धतः रसत स्पर्शतः संस्थानाऽऽदशतश्चापि-संस्थाननामनश्चापि सहस्रतो-व-हवो भेदा भवन्ति ॥ ९१ ॥ उक्तं ३६ अ० । अण्जीवानां च प्रत्येकशरीरिता । "पुढोसत्ता आउजीवा" प्रत्येकशरीरस्था त्वृथक्-प्रत्येकं स्वत्वाः-प्रत्येकशरीरिणाऽवगन्तव्याः । सूत्रं । १ अ० ११ अ० ।

आउज्ज-आतोद्य-न० । आ-समन्तात् तद्यत । आ-तुद-गयत् । वीणादो याये, आच्छा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । स्था० ० । अनु० । आय० । जी० । तच्च द्विविधम्-तत्तद्वितत-भदान् । तत-यिते आप द्विविध-यत्-शुषिरभदान् । स्था० २ ठा० ३ उ० । चतुर्विधम्-तत्तद्विततघनशुषिरभदान् । श्रु० १ उ० । "तत्तं धीणादिकं ज्ञेयं ! विततं पटहादिकम् । घनं तु कांस्यता लोहं, धातुं शुषिरं मनम्" ॥ १ ॥ इति विवक्षाप्राधान्याच्च न विरोधो मन्तव्यः । स्था० २ ठा० ३ उ० । आच्छा० ।

आतोद्यस्य ४६ भेदाः—

तत्तं गं मे सूरियाभे देवे अट्टमयं मंग्वाणं विउव्वति । अट्ट मयं मंग्वाणं विउव्वत् । अट्टमयं मंखियाणं विउव्वत् । अट्टमयं खरमुहीणं विउव्वत् । अट्टमयं पेयाणं विउव्वत् । अट्टमयं पिगपिरियाणं विउव्वति । एवमाइयाणं एगोणवणं आउज्जविहाणाइ विउव्वति ।

'एवमाइयाणं' ति-आदिशब्देन-*, पणव ६ पटह ७ भम्भा

८ होरम्मा ९ भेरी १० कल्लरी ११ तुन्दुभी १२ मुक्क १३ मृदङ्ग १४ मन्दीमृदङ्ग १५ आलिक १६ कुम्भुम्ब १७ गोमुक्की १८ मङ्गल १९ विण्डी २० वल्लकी २१ अमरी २२ आमरी २३ परिवारादीनी २४ चर्म्मसा २५ सुघोषा २६ मन्दीघोषा २७ महनी २८ कच्छुपी २९ चित्रवीणा ३० आमोद ३१ डण्डा ३२ नकुल ३३ तूणा ३४ तुम्बवीणा ३५ मुकुन्द ३६ हुडुक ३७ चिन्निकी ३८ करटी ३९ डिण्डिम ४० किण्णित ४१ कण्ठा ४२ दर्दरक ४३ दर्दरिका ४४ कुसुम्भर ४५ कलशिका ४६ तल ४७ ताल ४८ कांस्यताल ४९ रिगलिका ५० मङ्ग-रिका ५१ शुशुमारिका ५२ वंश ५३ चाला ५४ वेणु ५५ पिरिली ५६ बडकाः ५७ प्रदर्शिताः । *) अट्टाख्यातास्तु भेदाः लोकतः प्रत्येतव्याः एवमादीनि बह्व्यानांछानि विकुर्वन्ति सर्वसंख्यया तु मूलभेदापञ्चया अतोद्यभेदा एकोनपञ्चाशत् । शेषास्तु भेदास्त्वध्वेयान्तर्भवन्ति यथा वंशातोद्यविधाने चा-लोपणुपिरिलीबडकाः । ग० । * 'णट्ट' शब्दे ४ भागे विधाय ।

आवर्ज-पुं० । आवर्जनमावर्जः । अभिमुखीकरणे, आ-वर्ज्यतेऽभिमुखीक्रियते मोक्षोऽननेति—शुभमनोवाक्कायव्यापारावशेषे च । उक्तञ्च—"आवर्जणमुबभ्रानो वावाणां वा" (३०५१ + विशेष०) इति, आवर्ज्यते-अभिमुखीक्रियते, इति घञ् । अभिमुखीकर्तव्ये, त्रि० । प्रका० ३६ पद ।

आवर्ज्य-त्रि० । आवर्ज्यते इति घञ् । अभिमुखीकर्तव्ये, आ० म० १ अ० ।

आउज्जण-आवर्जन-न० । अभिमुखीकरणे, शुभमनोवाक्काय-व्यापारं च । प्रका० ३६ पद । विशेष० ।

आउज्जमद्-आतोद्यशब्द-पुं० । नोभाषाशब्दविशेषे, स्था० २ ठा० ३ उ० । स च वणुवीणासृदङ्गादीनां यो शब्दः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

तङ्गवादि—

आउज्जमद् दुविहे पप्पेत, तं जहा-तते चव, वितते चव । तते दुविहे पप्पेत, तं जहा-घणे चव, सुसिरे चव । एवं वितते वि । (सूत्र-८१ +)

(तत्तद्विततादिकमातोद्यभेदः 'आउज्ज' शब्देऽस्मिन्नेव भागे प्रदर्शितः) तज्जनितः शब्दस्ततो घनः शुषिरश्चातं व्यप-विश्यते । स्था० २ ठा० ३ उ० । (अस्य चतुर्विधत्वम् चतु-र्विधानांद्यज्जनितत्वात् । आतोद्यस्य बहवो भेदाः 'आउज्ज' शब्देऽस्मिन्नेव भागे अनुपदमेव दर्शिताः) ।

आउजिय-आयोगिक-पुं० । उपयोगयति ज्ञानिनि, । म० । २ श० ४ उ० ।

आवर्जित-त्रि० । आ-वृज् णिच् क्त । अभिमुखीकृते, तथा च लोकं यक्ताः-आवर्जितोऽयं मया; सम्मुखीकृत इत्यर्थः । प्रका० ३६ पद । पं० सं० । वत्ते, त्यक्तं, निम्नीकृतं च । वाच० ।

आउजियकरण-आवर्जितकरण-न० । आवर्जितस्य करण-मार्गं केवलिसमुद्घाताःपूर्वं क्रियमाणे शुभयोगव्यापारणं, तच्च भव्यत्वेनावर्जितस्य मोक्षगमनं प्रत्यभिमुखीकृतस्य शु-भयोगव्यापारणम् । प्रका० ३६ पद । पं० सं० । (अत्र-स्या यक्त्वयता 'आउजीकरण' शब्देऽत्र वक्ष्यते)

आउजिया-आयोजिका-स्त्री० । भवेत् बुद्ध । व्यापारणे,
आ० म० १ अ० ।

आउजियाकरण-आयोजिकाकरण-न० । आङ्-मर्श्याया
केवलिरुपया योजने-शुभानां योगानां-व्यापारणम् । भवे
बुद्ध । तस्य करणमिति । केवलिसमुद्घातात्पूर्वं क्रियमाणे
शुभव्यापारात्मके क्रियाविशेषे, प्रज्ञा० ३६ पद । आ० म० ।
पं० सं० ।

आउजीकरण-आवर्जीकरण-न० । आवर्जनमावर्जः तस्य
करणमिति विवक्षायां चिप्रत्ययः । केवलिसमुद्घातात्पूर्वं
क्रियमाणे आत्माने प्राप्ते मोक्षस्याभिमुखीकरणेनात्मनो मोक्षे
प्रत्युपयोजनकरणे, आवर्ज्येनऽभिमुखीकरणेन मोक्षोऽनेनेति
आवर्जस्तस्य करणमिति विवक्षायां चिप्रत्ययः । केवलि-
समुद्घातात्पूर्वं क्रियमाणे शुभमनोवाक्यादव्यापारविशेष-
करणे, प्रज्ञा० ३६ पद । आवर्ज्येते इत्यावर्जः घञ्, तस्य क-
रणमिति चिप्रः । केवलिसमुद्घातात्पूर्वं क्रियमाणे मोक्षे प्रत्य-
भिमुखीकर्तव्यस्य करणे, तन्नाम्नमौद्भुतिक उदयावलिकायां
कर्मपुद्गलप्रक्षेपव्यापाररूप उदीरणाविशेषः । आ० म० १
अ० । अ० । स्था० । कर्म० । पं० सं० ।

आवर्जीकरणञ्—

कइसमइए गं भेते ! आउज्जीकरणे पणत्ते, गोयमा !
असंखिज्जसमइए, अंतोमुहुत्तिए आउजीकरणे पणत्ते ।
(सूत्र-३४६)

सर्वोऽपि केवली केवलिसमुद्धानं गच्छन् प्रथमत आव-
र्जीकरणम् उपगच्छति । तथा च—केवलिसमुद्घातप्राप्त्या
विभक्तिषुः समुद्धानशब्दव्याख्यानपुरस्सरमाह भाव्यकारः
(प्रज्ञा० ३६ पद ।)—

तत्थाउयसेसा हिय-कम्मसमुग्घायथं समुग्घाओ ।

तं गंतुमणा पुवं, आउजीकरणमज्जेइ ॥ ३०५० ॥

आवज्जणमुवआगो, वावारे वा तदत्थमाइए ।

अंतोमुहुत्तमत्तं, काउं कुरुए समुग्घायं ॥ ३०५१ ॥

तत्रायुःशेषाणाम्-आधिक्यस्थितिकानां वेदनीयादिकर्मणां
समुद्घातनं समुद्घातः, तं च गन्तुमना-प्रारिणुः पूर्वमाव-
र्जीकरणमभ्यति-विदधाति । कथंभूतं तदिति ? उच्यते-तद-
र्थम्-समुद्घातकरणार्थमादौ केवलिन उपयागा मया अभुनक्-
कसेव्यमित्येवंप्रकार उदयावलिंकायां कर्मप्रक्षेपरूपं व्यापारं
वा आवर्जनमुच्यते । तस्यैवंभूतस्य करणमावर्जीकरणं
तदन्तर्मेद्वर्तमानं कालं कृत्वा ततः समुद्धानं कुरुते ।
विशेषः ।

आउज्जावण-अव्योजन-न० । अक्काययन्त्रयोजने, ओघ० ।
तेषां हि सशब्दं वृजतामने दोषाः—

आउज्जावणवणिए, अगणि कुडुवीकुक्कम्मकुमरीए ।

तेथे मालागारे, उग्गामगपंथि एजंते ॥ ६० ॥

तं हि यदि सशब्दं व्रजति ततश्च लोको विबुध्यते, विबुद्ध-
श्च सन् 'आउज्जावण' नि—अक्काययन्त्राणि योज्यन्ते वद-
नाय सउजीक्रियन्ते । ओघ० । असंजपहि सद्धं वसंताणं
आउज्जावणवणियादिकोसा भवन्ति । नि० सू० २ उ० ।

आउहु-आउहु-पुं० । करणे, अयमंतादृश एव सैद्धान्तिको
धातुः । कल्प० ३ अधि० १ क्षण । आउहुन्ति णाम करेति ।
नि० सू० ३ उ० ।

आकुहु-पुं० । आकुहुतमाकुहुः । आ-कुहु-घञ् । कुदने, हिं-
सायां च । सा चात्र प्रात्यक्षययानां कुदनंभवनानादिकपो व्या-
पारः । सूत्र० १ ध्रु० १ अ० २ उ० ।

आतुष्ट-त्रि० । सन्तुष्टे, नि० सू० १ उ० ।

आवृत्त-त्रि० । आ-समन्ताद् वृत्त इति । समन्ताद् व्यवस्थिते
आचा० १ ध्रु० ७ अ० ४ उ० । परावृत्तं, प्रतिनिवृत्ते च ।
वाच० । "आउहे" ० (२१ गाथा) आवृत्ते-आवृत्तपरिणा-
म साधार्याति । पंचा० १६ विष० ॥ समन्तात् हिंसायां
प्रवृत्ते, 'आउहामो' प्रवर्तामहे । हिंसायाम् । आचा० १ ध्रु०
६ अ० १ उ० । पुनः पुनरव्यासे, आवर्त्यमाने च । वाच० ।

आउहुत्त-आउहुत्-त्रि० । कुर्वन्ति, कल्प० ३ अधि० १ क्षण ।
नि० सू० ।

आउहुण-आउहुन-न० । करणे, कल्प० ३ अधि० १ क्षण ।
नि० सू० ।

आकुहुन-न० । हिंसायाम्, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० २ उ० ।
आ० म० ।

आवर्तन-न० । अभित्पणायाम्, आचा० २ ध्रु० ७ अ० १ उ० ।
आराधनायाम्, व्य० "कहणाऽऽउहुण आगमण-पुच्छुणं दी-
वणा य कज्जस्स" (४१ गाथा) । आवर्तनम्-अकम्पने रात्रौ
भस्त्रीभवनम् । व्य० २ उ० । नि० सू० । आवर्तने, व्य० १० उ० ।
अभिमुखीभूय वर्तने, नं० ३२ सूत्र । निवर्तने, सूत्र० १ ध्रु० १०
अ० । आवर्तने पूर्वभायतो निवृत्त्यान्यभाषप्रतिपत्त्यभिमु-
खा वर्तने येन बोधपरिणामेन स आवर्तः । पुं । तथावर्तने,
इहातो निवृत्त्यापायभाषप्रतिपत्त्यभिमुखीभूय वर्तनस्य हे-
तोः, बोधपरिणामे च । नं० ३२ सूत्र ।

आउहुण्या-आवर्तनता-स्त्री० । आवर्ततेऽभिमुखीभूय वर्त-
ने येन स तथा तद्भावस्तथा । आर्भान्बोधिकज्ञानावशेष-
स्यापायस्य नामधेयविशेषे, सा चेहातो निवृत्त्यापायभा-
वप्रतिपत्त्यभिमुखीभूय वर्तते, हेतुभूता बोधपरिणामता ।
नं० ३२ सूत्र ।

आउहुणा-आवर्तना-स्त्री० । आराधनायाम्, नि० सू० २ उ० ।
अकम्पने, व्य० २ उ० । आवर्तने, "आउहुण असीकरेइ"
आवर्त्य-आवर्त्यान्मीकरोति । व्य० १० उ० ।

आउहुवण-आवर्तन-न० । अभिमुखीकरणे, आचा० २
ध्रु० १ सू० २ अ० १ उ० ।

आउहि-आउहि-स्त्री० । करणे, "आउहि ति णाम करेति"
'आउहि' धातुः करणार्थे सैद्धान्तिकः । कल्प० ३ अधि०
१ क्षण । नि० सू० ।

आकुहि-स्त्री० । हिंसायाम्, आचा० १ ध्रु० ६ अ० १
उ० । इदं करोमीत्येवं वृद्धोपेत्य करणे, जीत० । सं० । ध० ।
प्रव० । पं० व० । आव० । 'आउहिया' नाम आभोगे जा-
नान इत्यर्थः । वृ० ३ उ० । (आकुट्यां धर्मरुचेरुदाहरणम्-
'आता' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

आवृत्ति-स्त्री० । आ-वृत्-क्तिन् । समस्तात्प्रवर्तने, आचा० २ ध्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० । अभिलाषायाम्, आचा० २ ध्रु० २ चू० ६ अ० । आराधनायाम्, राज्ञो भक्तीभवनम् । इय० ० उ० । नि० चू० । आवर्जने, इय० १० उ० । अभि-मुखीभूय वर्तते, ने० । निवर्तने, सूत्र० १ ध्रु० १० अ० । पुनः पुनरभ्यासे, भूय एकजातीयक्रियाकरणे, "आवृत्ति, सर्व-शास्त्राणां, बोधादपि गरीयसी" । प्रत्यावृत्तौ, पुनरागतौ, वाच० । सूर्यस्य चन्द्रस्य च भूयो भूयो दक्षिणोत्तरगमने, सू० प्र० १२ पाहु० । च० प्र० । उयो० । आवृत्तयो द्विधा । तद्यथा-एकाः सूर्यस्यावृत्तयः, अपराश्चन्द्रमसः । तत्र युगे सूर्यस्यावृत्तयो दश भवन्ति, चतुस्त्रिंशच्छतमावृत्तीनां चन्द्रमसः । सू० प्र० १२ पाहु० । च० प्र० ।

तत्र (४ वर्षात्मके युगे) सूर्यस्य दशाऽऽवृत्तयः—

तत्थ खलु इमातो पंच वामिकीओ, पंच हेमन्तीओ आउट्टीओ पसुताओ । (सूत्र-७६ +)

तत्थ खलु इत्यादि-तत्र युगे खलु इमा-वक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्च वार्षिक्यः, पञ्च हेमन्त्यः-शीतकालभाविन्यः सर्वमन्त्य-या दश आवृत्तयः सूर्यस्य प्रज्ञप्ताः । सू० प्र० १२ पाहु० । च० प्र० ।

एतस्यापपत्तिं वक्तुकाम आह—

एतो आउट्टीओ, वोच्छं जह य क्रमेण सूरम् ।

चंदस्म य लहुकरणं, जह दिट्ठं मव्वदंसीहि ॥ २३१ ॥

इतः-अयनां विभागप्रतिपादनानन्तरं सूर्यस्य चन्द्रस्य च आवृत्तीभूयो भूयो दक्षिणोत्तरगमनरूपा यथाक्रमेण-परि-पास्या वक्ष्यामि, तासां चाऽऽवृत्तीनां प्रतिनियतप्रथमदिवस-परिगणनाय यथा दृष्टं सर्वदर्शिभिः-सर्वज्ञैस्तथा करणम्-लघु-पायं वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमर्थं निर्वाहयितुकामः प्रथमत आवृत्तीः प्रति-पादयति—

सूरम् य अयणममा, आउट्टीओ जुगम्मि दम होंति ।

चंदस्म य आउट्टी, सयं च चोत्तीमयं चैव ॥ २३२ ॥

सूर्यस्य—आदित्यस्य युगे च चन्द्रचन्द्राभिवर्द्धित—चन्द्राभिवर्द्धितसंघन्मरपञ्चकपरिमाणे आवृत्तयः यथादित-स्वरूपा अयनममा भवन्ति । अयनप्रथमप्रवृत्तरावृत्तिशब्द-वाच्यत्वात्, ताश्च कति भेर्याः ? इत्याह-दश ।

तथा चन्द्रस्यावृत्तीनां शते चतुस्त्रिंशदधिकम्, १३४ अयनानां हि प्रथमाः प्रवृत्तय आवृत्तिशब्दवाच्याश्चन्द्रस्य वा अय-नाभ्येतावत्यो भवन्ति, तत्रावृत्तयोऽप्येतावत्य एव । अथ क-स्मिन् युगे सूर्यस्य दशायनानि भवन्तीति, कथमवधीयते सूर्यस्याऽऽवृत्तयो युगे दश भवन्ति, चन्द्रमसश्चाऽऽवृत्तीनां चतु-स्त्रिंशच्छतमिति १३४, उच्यते-उक्तं नाम आवृत्तयस्तयोर्दक्षि-णोत्तरगमरूपा, ततः सूर्यस्य चन्द्रमसो वा यावन्त्ययनानि-तावत्य आवृत्तयः, सूर्यस्य चायनानि दश, एतच्चावसीयते वैराशिक्यलात्, तथाहि-यदि दिवसेन इयशीत्याधिकेन शतं न एकमयनं भवति ततोऽष्टादशभिः शतं त्रिंशदधिकैः कति अ-यनानि लभ्यन्त, राशिवयस्थापना-(१८३)(१)(१८३०) अत्रा-

भ्येन राशिना मध्यमस्य राशेर्गुणनम्, एकस्य च गुणने तदेव भवतीति जातान्यष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि- (१८३०) तेषामाद्येन राशिना इयशीत्याधिकेन शतं न भागहरणं, लब्धा दश १० । आगतं युगमध्यं सूर्यस्य दश १० अयनानि भवन्तीति आवृत्तयोऽपि दश १० । तथा यदि त्रयोदशभिर्दि-वसेश्चतुश्चत्वारिंशता च सप्तषष्टिभागेरकं चन्द्रस्यायनं भव-ति ततोऽष्टादशभिर्दिवसशतैस्त्रिंशदधिकैः कति चन्द्रायनानि भवन्ति ? राशिवयस्थापना-१३, ४४ । ६७ (१) (१८३०) । त-त्राद्य राशौ सवर्णनाकरणार्थं त्रयोदशार्धप दिनानि सप्तषष्ट्या गुणयित्वा चोपरितनाः चतुश्चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, जातानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि (६१४) यानि चाष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि-(१८३०) तान्यपि सवर्णनाकरणार्थं सप्तषष्ट्या ६७ गुणयन्ते, जातानि द्वादश लक्षाणि ङे सहस्रे षट् शतानि दशोत्तराणि (१२००६१०) तत्रैवंरूपेणानेन राशिना मध्यमस्य राशेर्गुणनम्, एकस्य च गुणनं तदेव भवतीत्येतावानेव राशिर्जातः, तस्य नवभिः शतैः पञ्चदशोत्तरैः-६१४ भागां ह्रियते लब्धे चतुस्त्रिंशे शतम् १३४ एतावन्ति चन्द्रायनानि युगमध्यं भवन्ति, एतेता-वत्यः १३४ चन्द्रमस आवृत्तयः । उयो० १२ पाहु० । च० प्र० । सू० प्र० ।

संप्रति का सूर्यस्यावृत्तिः कस्यां तिथौ भवतीति चि-न्तायां यत्पूर्वोक्तार्थरूपदर्शितं करणं तदुपदर्शयते (सू० प्र० १२ पाहु०)—

आउट्टीहि एगुणियाहि, गुणियं मयं तु नमीयं ।

जेण गुणियं तं तिगुणं, रूवहियं पक्खिवं तत्थ ॥ २३६ ॥

पन्नमलाडयम्मि उ, जं लद्धं तं तेसु हांइ पव्वमु ।

जे अंसा ते दिवसा, आउट्टी एत्थ बोधव्वा ॥ २४० ॥

अनयोर्व्याख्या- आवृत्तिभिर्गणितकार्त्तुभिर्गुणितं शतं इय-शीत्याधिकम्, किमुक्तं भवति-या आवृत्तिर्त्रिंशदधिक-युक्ता इत्युक्तिः तस्मैत्या एकानिका क्रियते । ततस्तथा-इयशीत्याधिकं शतं गुणयते, गुणयित्वा च येनाऽङ्कन गु-णितं इयशीत्याधिकं शतं तदङ्कस्थाने त्रिगुणे कृत्वा रूपा-धिकं सप्तत्र-पूर्वराशौ प्राक्षिप्यते, ततः पञ्चदशभिर्भागो ह्रियते, हृतं च भागे यल्लब्धं तत्तत् तावन्मन्त्र्याकेषु पक्षेस्व-तिकांतेषु सा विवक्षिता आवृत्तिर्भवति, ये त्वंशाः पञ्चा-दुद्व(४)रितास्तं दिवसा ज्ञातव्याः । तत्र तेषु दिवसेषु मध्ये चरमादिवसे आवृत्तिर्भवतीति भावः, इहावृत्तीनामयं क्रमो-युगे-प्रथमा आवृत्तिः श्रावणे मासे, द्वितीया माघे मासे, तृतीया भूयेः श्रावणे मासे, चतुर्थी माघमासे, पुनरपि पञ्चमी श्रावणे, षष्ठी माघमासे, भूयेः सप्तमी श्रावणे, अष्टमी माघमासे, नवमी श्रावणमासे, दशमी माघमासे इति । तत्र प्रथमा किल आवृत्तिः कस्यां तिथौ भवतीति यदि जिज्ञा-सा तदा प्रथमावृत्तिस्थानं एकको ध्रियते सा रूपाणा क्रि-यते इति न किमापि पञ्चादृष प्राप्यते, ततः पाश्चात्ययुगभा-विनी या दशमी आवृत्तिस्तस्मैत्या दशकरूपा ध्रियते, तथा इयशीत्याधिकं शतं गुणयते, जातान्यष्टादश शतानि त्रिंशदधि-कानि-१८३०, दशकेन किल गुणितं इयशीत्याधिकं शतमिति । ततः ते दश १० त्रिगुणीक्रियन्त, जातान्त्रिंशत् ३० सा रूपाधिका

विधेया, जाता एक त्रिंशत्, सा पूर्वराशौ प्रक्षिप्यते' जातान्यष्टादशशतान्येकपृथगधिकानि-१८६१, तेषां पञ्च-दशभिर्भागा हिंयन्ते लब्ध चतुर्विंशतिशतं शेषं तिष्ठति एक रूपम् आगतम् चतुर्विंशत्यधिकपर्वशतात्मकं पाश्चान्य युगे अतिक्रान्ते, अभिनेवे युगे प्रवर्त्तमाने प्रथमावृत्तिः प्रथमायां तिथौ प्रतिपदि भवतीति । तथा कस्यां तिथौ द्वितीया माघमासभाविनी आवृत्तिर्भवतीति यदि जिज्ञासा ततो द्विका धियन्ते स रूपांनः कृत इति जातः एककस्तेन इय-शीत्यधिकं शतं गुण्यते, 'एकेन च गुणितं तदेव भवति' इति जातं इयशीत्यधिकमेव शतम् १८३, एकेन गुणितं किल इयशीत्यधिकं शतमिति । एकः त्रिगुणीक्रियते, जातस्त्रिकः स रूपाधिकः क्रियते जाताश्चत्वारः ४, ते ४ पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते जाते सप्ताशीत्यधिकं शतम् १८७, तस्य पञ्चदशभिर्भागा हिं-यन्ते लब्धा द्वादश, शेषास्तिष्ठन्ति सप्त, आगतं युगे द्वादशपर्व-स्वतिक्रान्तेषु माघमासे बहुलपक्षे सप्तम्यां तिथौ द्वितीया माघमास-माघमासभाविनीनां तु मध्ये प्रथमा आवृत्तिरागता । तथा तृतीया आवृत्तिः कस्यां तिथौ भवतीति जिज्ञासायां त्रिका धियन्ते, स रूपांनः क्रियन्ते इति जातो द्विकस्तेन इय-शीत्यधिकं शतं १८३ गुण्यते जातानि षट्पृथगधिकानि त्रीणि शतानि (३६६) द्विकेन किल गुणितं इयशीत्यधिकशत-मिति । द्विकस्त्रिगुणीक्रियते जाताः षट् ते रूपाधिकः क्रियन्ते, जाताः सप्त, ते पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातानि त्रीणि शतानि त्रिसप्तत्याधिकानि-३७३ तेषां पञ्चदशभि-र्भागा हिंयन्ते लब्धाश्चतुर्विंशतिः २४, शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोदश १३ अशाः, आगतं युगे तृतीयावृत्तिः आवर्णमासभाविनी-नां तु मध्ये द्वितीया चतुर्विंशतिपर्वोत्तमे प्रथमं संवत्सर-इ-तिक्रान्ते आगममासं बहुलपक्षे (ज्या० १२ पाहु०) त्रयोदश्यां तिथौ भवतीति, एवमन्यास्त्रयावृत्तिषु कर्णवशाद्विधातिता-स्तिथयः आनेतव्याः, तांश्च भागुगे चतुर्थी माघमासभाविनी-नां तु मध्ये द्वितीया शुक्लपक्षे चतुर्थ्या पञ्चमी । आवर्ण-मासभाविनीनां तु मध्ये तृतीया, आवर्णमासं शुक्लपक्षे दश-म्यां षष्ठी, माघमासभाविनीनां तु मध्ये तृतीया माघमासे बहुलपक्षे प्रतिपदि सप्तमी । आवर्णमासभाविनीनां तु मध्ये चतुर्थी आवर्णमासे बहुलपक्षे सप्तम्यामष्टमी । माघ-मासभाविनीनां तु मध्ये चतुर्थी माघमासे बहुलपक्षे त्रयो-दश्यां नवमी । आवर्णमासभाविनीनां तु मध्ये पञ्चमी, आवर्णमासे शुक्लपक्षे चतुर्थ्या दशमी । माघमासभाविनीनां तु मध्ये पञ्चमी माघमासं शुक्लपक्षे दशम्याम् तथा चेता एव पञ्चानां आवर्णमासभाविनीनां पञ्चमीनां तु माघमासभाविनीनां तु तिथयोऽन्यत्राप्युक्ताः । च० प्र० १२ पाहु० ७६ सूत्रटी० ।

सम्प्रति या सूर्यस्यावृत्तिर्यस्मिन् दिने भवति तां तथा प्रतिपादयति—

षडमा बहुलपडिवर्, विड्या बहुलस्म तेरमीदिवसे ।

सुद्धस्म य दममीण, बहुलस्म य सत्तमीण उ ॥ २३३ ॥

सुद्धस्म चउत्थीण, पवत्तण पंचमी उ आउट्टी ।

एया आउट्टीआं, सव्वाओ सावणे मांस ॥ २३४ ॥

इह सूर्यस्य दशावृत्तयो भवन्ति, एतच्चानन्तरमेव भा-
१०

वितं, तत्र पञ्च आवृत्तयः आवर्ण मासे भवन्ति, तासां मध्ये प्रथमा बहुलपक्षे प्रतिपदि १, द्वितीया-बहुलपक्षे बहुलपक्षस्य सम्बन्धानि त्रयोदशीरूपे दिवसे २, तृतीया-शुद्धस्य-शुक्ल-पक्षस्य दशम्याम ३, चतुर्थी बहुलपक्षस्य सप्तम्याम् ४, शुद्धस्य-शुक्लपक्षस्य चतुर्थ्या प्रवर्त्तन्ते पञ्चमी-आवृत्तिः ५, एता सर्वा अप्यावृत्तयः आवर्ण मासे वर्तन्ते इत्युच्यते । ज्या० १२ पाहु० । अधुना माघमासे भाविन्य आवृत्तयो यासु तिथिषु भवन्ति ता अभिधान—

बहुलस्म सत्तमीण, षडमा सुद्धस्म तो चउत्थीण ।

बहुलस्म य पाडिवर्, बहुलस्म य तेरमी दिवसे ॥ २३६ ॥

सुद्धस्म य दशमीण पवत्तण पंचमी उ आउट्टी ।

एया आउट्टीआं, सव्वाओ माघमासम्मि ॥ २३७ ॥

माघमासे प्रथमा आवृत्तिः-बहुलपक्ष-शुक्लपक्षस्य सप्त-म्यां भवति १, द्वितीया-शुद्धस्य-शुक्लपक्षस्य चतुर्थ्याम् २, तृतीया-बहुलपक्षस्य प्रतिपदि ३, चतुर्थी-बहुलपक्षस्य त्रयोदशीदिवसे भवति ४, पञ्चमी शुक्लपक्षस्य दशम्यां प्रवर्त्तते ५, एताः सर्वा अप्यावृत्तयो माघमासे भवन्ति । ज्या० १२ पाहु० ।

एतासु सूर्यावृत्तिषु चन्दनक्षत्रयोगपरिज्ञानार्थं करण-सामर्थ्यमुन्नाद्विषय धृवरशिमाह—

पंचगया पडिपुण्णा, तिसुत्तरा नियममो मुहुत्ताण ।

छनीम विमद्विभागा, छत्रेव य चुण्णिगया भागा ॥ २४१ ॥

ज्या० १२ पाहु० ।

पञ्चशतानि त्रिसप्ततानि-त्रिसप्तत्यधिकानि परिपूर्णाणि मुहूर्तानां भवन्ति षट्त्रिंशच्च द्वापष्टिभागाः । षट् चैव चूर्णिका भागाः एकस्य द्वापष्टिभागस्य सत्काः षट्सप्तपष्टिभागा इत्यर्थः एतावान् विचित्रिकरणे धृव-राशिः । कथमन्योर्वातिरिति चतुः ? उच्यते-इह यदि दश-भिः सूर्यायेन सप्तपष्टिभ्यश्चतुर्ष्वपर्याया लभ्यन्ते तत एकेन सूर्यायेन किं लभामहे ? राशित्रयस्थापना- (१०) (६७) (१) अत्रान्येन राशिना एकेन मध्यस्थराशेः सप्तपष्टिलक्ष-णस्य गुणितं 'एकेन च गुणितं तदेव लब्धं भवतीति' जाता सप्तपष्टिः (६७) तस्य दशभिर्भागहारं लब्धाः षट् ६ पर्यायाः, एकस्य च पर्यायस्य सप्तदश १७ भागा ये च सप्तमस्य पर्या-यस्य सप्तदशभागा १७ तद्वत्सुद्धनप्रमाणमधिकृतमाथाया-मुपन्यस्तम् । अथ कथमेतदवसायेत एतावन्तस्तत्र मुहूर्ता भवन्ति ? इति चतुर्च्यते-त्रैराशिककर्मचिन्तायलात्तथा हि-यदि दशभिर्भागेः समविंशतिर्दिनानि एकस्य च दिनस्य एकविंशतिः सप्तपष्टिभागा लभ्यन्ते ततः सप्तभिर्भागे, किं लभामहे ? राशित्रयस्थापना- (१०-२७, ३३ । ७) अत्रा-न्येन राशिना सप्तक ७ लक्षणेन मध्यस्थ राशेः सप्तविंश-ति १७ दिनानि गुण्यन्ते जाते नवराश्याधिकं शतं (१८६) त-स्याद्येन राशिना दशक १० लक्षणेन भागे हन्ते लब्धा अष्टादश (१८) दिवसास्ते च मुहूर्तानियमाय त्रिशता ३० गुण्यन्ते जा-तानि पञ्चशतानि चत्वारिंशदधिकानि-७४०, मुहूर्तानां, शेषा उपारं तिष्ठन्ति नव ६, ते मुहूर्तकरणार्थं त्रिशता गुण्य-न्ते जाते द्विशते सप्तत्यधिके-२७०, त्रयोदशभि १३ भागे हन्ते लब्धाः समविंशतिमुहूर्ताः २७, ते पूर्वस्मिन् मुहूर्तराशौ

प्रतिपद्यन्ते, जातानि पञ्चशतानि सप्तषष्ठ्यधिकानि-२६७, येऽपि च एकविंशतिः सप्तषष्ठ्यभागा दिनस्य तेऽपि मुहूर्त-भागकरणार्थं त्रिशता३० गुरयन्ते, जातानि षट्शतानि त्रिशदधिकानि-६३०, तानि सप्तभि ७ गुरयन्ते जातानि दशानराणि चतुश्चत्वारिंशच्चतानि-४४१०, तेषां दशाभि १० भागं हुते लब्धानि सप्तवारिंशतानि एकचत्वारिंशदधिकानि-४४१, तेषां सप्तषष्ठ्या ६७भागे हुते लब्धाः षट्समुहूर्ताः, ते पूर्वमुहूर्तराशौ प्रतिपद्यन्ते, जातानि मुहूर्तानां पञ्च शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि-२५३, शेषाश्चाद्वारिता एकोनचत्वारिंशत् ३६, सा द्वाषष्ट्या ६२ गुरयन्ते, जातानि चतुर्विंशतिशतानि अष्टादशाधिकानि-२४१८, तेषां सप्तषष्ठ्या ६७भागे हुते लब्धाः षट्त्रिंशत् द्वाषष्ट्यभागा, शेषास्तिष्ठन्ति षट् ६। ते एकस्य च द्वाषष्ट्यभागास्य सत्काः सप्तषष्ठ्यभागा, एते चातिश्लेषरूपा भागा इति चूर्णिका भागा इति व्यपदिश्यन्ते तदेवमुक्तं ध्रुवराशिः। सू० प्र० १२ पाहु० ७६ सूत्रटी०। च० प्र० १२ पाहु०। ज्यो०। सम्प्रति करणमाह—

आउट्टीहि एगुणियाहिं, गुणिओ हविज धुवगमी ।

एयं मुहुत्तगणियं, एतो वोच्छामि सोहणमं ॥ २४२ ॥

ज्यो० १२ पाहु० ।

‘आउट्टीहि’ इत्यादि, यस्यां यस्यामावृत्तौ नक्षत्रयोगो ज्ञातुमिष्यते तथा तथा आवृत्त्या एकोनिकया-एकरूपहीनया गुणितोऽनन्तरोक्तस्वरूपा ध्रुवराशिर्भवेत् यावान् एतन्मुहूर्तगुणितं मुहूर्तपरमाणम्, अत ऊर्ध्वं वक्ष्यामि शोधनकम् ॥ २४२ ॥

तत्र प्रथमतो अभिजितो नक्षत्रस्य शोधनकमाह (सू० प्र०) —

अभिहस्म नव मुहुन्ता, त्रिसष्टिभागा उ होंति चउवीमं ।

छावट्टी य समगा, भागा मन्तट्टिज्यकया ॥ २४३ ॥

उगुणट्टं पाहुवया, तिसु चैव नवोत्तरेषु रोहिणिया ।

तिसु नवनउएसु भवे, पुणव्वसु उत्तराफगू ॥ २४४ ॥

पंचव अउणपआ, सयाइ एगुणत्तराइ छच्चव ।

सोउज्जाइ विगहाणं, मूले सत्तेव चोयाला ॥ २४५ ॥

अट्टमयमुगुणवीमा, सोहणमं उत्तराअमादाणं ।

चउवीमं खलु भागा, छावट्टी चुसिया भागा ॥ २४६ ॥

ज्यो० १२ पाहु० ।

‘अभिहस्मे’ इत्यादि, अभिजितः-अभिजिन्नक्षत्रस्य शोधनकं नवमुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिद्वाषष्ट्यभागा एकस्य च द्वाषष्ट्यभागास्य सत्काः सप्तषष्ठ्यष्ट्यङ्कताः समप्राः-परिपूर्णाः षट्षष्ठ्यभागाः ६६ कथमेतस्यां त्पत्तिरिति चेदुच्यते-इहाभिजितोऽङ्गारासत्काः एकविंशतिः सप्तषष्ठ्यभागाश्चन्द्रण योगः। ततोऽङ्गाराशे त्रिशन्मुहूर्ताः ३० इति मुहूर्त-भागकरणार्थमेकाविंशतिः २१, त्रिशता ३० गुरयन्ते जातानि षट्शतानि त्रिशदधिकानि (६३०) तेषां सप्तषष्ठ्या भागो ह्रियन्ते लब्धा नवमुहूर्ताः शेषास्तिष्ठन्ति सप्तविंशतिः। ते द्वाषष्टि ६२ भागकरणार्थं द्वाषष्ट्या ६२ गुरयन्ते, जातानि षोडशशतानि चतुःसप्तत्यधिकानि (१६७३) तेषां सप्तषष्ठ्या ६७ भागो ह्रियन्ते लब्धाश्चतुर्विंशतिद्वाषष्ट्यभागाः, शेषास्तिष्ठन्ति षट्षष्ठ्यः (६६)। ते च द्वाषष्ट्यभागास्य सत्काः सप्तषष्ठ्यभागाः ॥ २४३ ॥ सम्प्रति शेषनक्षत्राणां शोधनकानि उच्यन्ते-‘उगुणट्टमि’ इत्यादिगाथात्रयम् । एकोनषष्ठ्येकोनषष्ठ्यधिकं शतं प्रौढप-

दा-उत्तरभाद्रपदा किमुक्तं भवति-एकोनषष्ठ्यधिकं शतेनाभिजिदादीन्युत्तरभाद्रपदान्तानि नक्षत्राणि शुद्धयन्ति । तथाहि-नवमुहूर्ता अभिजितः, त्रिशच्चक्रवर्णस्य, त्रिशदन्तिष्ठायाः, पञ्चदश शतभिषजः, त्रिशत्पूर्वभाद्रपदायाः, पञ्चचत्वारिंशदुत्तरभाद्रपदाया इति शुद्धयन्ति । एकोनषष्ठ्यधिकं शतेनोत्तरभाद्रपदान्तानि नक्षत्राणि तथा त्रिषु नवोत्तरेषु शतेषु रोहिणिकान्तानि शुद्धयन्ति । तथाहोकोनषष्ठ्यधिकं शतेनोत्तरभाद्रपदान्तानि शुद्धयन्ति । ततस्त्रिशन्मुहूर्तैः ३० रेवती, त्रिशता ३० अश्विनी, पञ्चदशभिर्भरणी त्रिशता कृत्तिका, पञ्चचत्वारिंशता ४५ रोहिणिकति, तथा त्रिषु नवनवत्यधिकेषु शतेषु पुनर्वसुन्तानि शुद्धयन्ति । तत्र त्रिभिः शतैर्नवास्तैः रोहिणिकान्तानि शुद्धयन्ति, ततस्त्रिशता ३० मुहूर्तैः मृगशिरः, पञ्चदशभिर्भरणी, पञ्चचत्वारिंशता ४५ पुनर्वसु इति । तथा पञ्चशतान्येकोनपञ्चाशदधिकानि उत्तरफाल्गुनीपर्यन्तानि । किमुक्तं भवति-पञ्चभिः शतैरेकोनपञ्चाशदधिकैरुत्तरफाल्गुन्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धयन्ति । तथाहि-त्रिभिः शतैर्नवनवत्यधिकैः पुनर्वसुन्तानि शुद्धयन्ति । ततस्त्रिशता ३० मुहूर्तैः पुष्यः, पञ्चदशभिर्भरणी त्रिशता ३० मघा, त्रिशता ३० पूर्वफाल्गुनी, पञ्चचत्वारिंशता-उत्तरफाल्गुनीति, तथा-षट्शतानि एकोनसप्ततानि-एकोनसप्तत्यधिकानि विशाखानां-विशाखान्तानां नक्षत्राणां शोध्यानि, तथाहि-उत्तरफाल्गुन्यन्तानां पञ्चशतान्येकोनपञ्चाशदधिकानि शोध्यानि । ततस्त्रिशन्मुहूर्ता ३० हस्तस्य, त्रिशत् ३० चित्रायाः, पञ्चदश १५ स्वातेः, पञ्चचत्वारिंशद्दशाखाया, इति । तथा मूल-मूलनक्षत्रे शोध्यानि सप्तशतानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि (७४४) तत्र षट् शतानि एकोनसप्तत्यधिकानि (७६६) विशाखान्तानां नक्षत्राणां शोध्यानि, ततः त्रिशन्मुहूर्ताः अनुगाधायाः, पञ्चदश ज्येष्ठायाः, त्रिशत् मूलस्येति, तथा अष्टौ शतानि समाहृतानि अष्टशतमेकोनविंशत्यधिकम् । किमुक्तं भवति-अष्टौ शतान्येकोनविंशत्यधिकानि उत्तराषाढानाम्-उत्तराषाढान्तानां नक्षत्राणां शोधनकम् । तथाहि-मूलान्तानां नक्षत्राणां शोध्यानि सप्तशतानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि (७४४) ततः त्रिशन्मुहूर्ताः ३० पूर्वाषाढानक्षत्रस्य पञ्चचत्वारिंशदुत्तराषाढानामिति । तथा यथासंभवं सर्वेषामपि चामीषां शोधनकानामुपरि अभिजितः संबन्धिनः चतुर्विंशतिद्वाषष्ट्यभागाः शोध्याः एकस्य च द्वाषष्ट्यभागास्य सत्काः षट्षष्ठ्यष्ट्यङ्किका भागाः ॥ २४४ ॥ २४५ ॥ २४६ ॥

एयाइ सोहता, जं मसं ते हवेज नक्खत्तं ।

चंदेण समाउत्तं, आउट्टीए उ बांधव्वं ॥ २४७ ॥

‘एयाइ’ इत्यादि, एतानि-अनन्तरादिनानि शोधनकानि यथासंभवं शोधयित्वा यन् शेषमुद्धरति तत्र यथायोगमपान्तरालयतिषु नक्षत्रेषु शोधितेषु यन्नक्षत्रं न शुद्धयति तन्नक्षत्रं चन्द्रणं समायुक्तं विचक्षितायामावृत्तौ वदितव्यम् । तत्र प्रथमायामावृत्तौ प्रथमतः प्रवर्त्तमानायां केन नक्षत्रेण युक्तश्चन्द्र इति यादृ जिज्ञासा तत्प्रथमावृत्तिस्थाने एको १ ह्रियन्ते स रूपोनः क्रियन्ते इति न किमपि पश्चात् रूपमवतिष्ठते । ततः पाश्चात्ययुगभाषिणीनामावृत्तीनां मध्ये या दशमी आहृत्तिस्तत्संख्या दशक १० रूपा ज्ञियते तथा प्राचीनः सम-

स्तरऽपि भूवराशिः पञ्चशतानि त्रिसप्तत्यधिकानि मुहूर्ता-
नामेकस्य च मुहूर्तस्य षट्त्रिंशत् द्वाषष्टिभागा एकस्य च
द्वाषष्टिभागस्य षट् सप्तषष्टिभागाः (५७३) (३६।६२ ६।६७)
इत्येवं प्रमाणो गुरयते । तत्र मुहूर्तराशौ दशभिर्गुणितं जा-
तानि सप्तपञ्चाशत् शतानि त्रिंशदधिकानि (५७३०) येऽपि च
षट्त्रिंशद्-द्वाषष्टिभागास्तेऽपि दशभिर्गुणितं जातानि त्रीणि
शतानि षष्ट्यधिकानि (३६०) तेषां द्वाषष्ट्या भागं कृते
लब्धाः पञ्च ५ मुहूर्तास्ते पुर्यराशौ प्रक्षिप्यन्ते जातः पूर्व-
राशिः-सप्तपञ्चाशच्छतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि (५७३५)
शेषास्तिष्ठन्ति द्वाषष्टिभागाः पञ्चाशत् (५०) येऽपि च षट्
चूर्णिकाभागास्तेऽपि दशभि १० गुणिता जाता षष्टिः ६०,
तत एतस्मात् शोधनकानि शोध्यन्ते । तत्रोत्तराषाढा-
स्तानां नक्षत्राणां शोधनकमष्टौ शतान्येकोनविंशत्याधिकानि
(८१६) एतानि किल यथादितराशेः सप्तकृत्यः शुक्रिमा-
नुवन्तीनां सप्तभिर्गुण्यन्ते जातानि सप्तपञ्चाशच्छतानि
त्रयस्त्रिंशदधिकानि (५७३३) तानि पञ्चाशच्छतभ्यः
पञ्चत्रिंशदधिकेभ्यः पान्यन्ते स्थितौ पश्चात् द्वौ २ मुहूर्ता
द्वाषष्टिभागकरणार्थं द्वाषष्ट्या ६२ गुरयते जातं चतुर्विंशत्य-
धिकं शतं (१२४) द्वाषष्टिभागानाम् ततः प्राक्ने पञ्चाशत्त-
त्तं द्वाषष्टिभागराशौ प्रक्षिप्यन्ते जातं चतुःसप्तत्यधिकं श-
तम् (१७४) द्वाषष्टिभागानां, तथापि ये अभिजितः संवन्धि-
नश्चतुर्विंशतिर्द्वाषष्टिभागाः शोध्यन्ते सप्तभिर्गुण्यन्ते जात-
मष्टयष्ट्यधिकं शतम् (१६८) तत् चतुःसप्तत्यधिकात् श-
तात् शोध्यते स्थिताः शेषाः षट् द्वाषष्टिभागाः । ते च चूर्णि-
काभागकरणार्थं सप्तषष्ट्या गुरयन्ते गुणयित्वा च ये प्राक्क-
नाः षष्टिः सप्तषष्टिभागाः ते तत्र प्रक्षिप्यन्ते जातानि चत्वारि
शतानि द्वाषष्ट्यधिकानि (४६२) ततो ये अभिजितः संव-
न्धिनः षट् षष्टिचूर्णिकाभागाः शोध्यन्ते सप्तभिर्गुण्यन्ते
जातानि चत्वारि शतानि द्वाषष्ट्यधिकानि (४६२) तान्य-
नन्तरोदितराशेः शोध्यन्ते, स्थिते पश्चात् शून्यम् । तत आ-
गतं-साकल्येनोत्तराषाढानक्षत्रे चन्द्रेण भुक्ते सति तदनन्तर-
स्याभिजितो नक्षत्रस्य प्रथमसमयं युगं प्रथमा आवृत्तिः प्रव-
र्तते । ज्यो० १२ पादु० । चन्द्र० १२ पादु० । सू० प्र० ।

अथ भावणमासभाविनीनामावृत्तीनां चन्द्रनक्षत्रस्य संम-
हणीं गाथामाह—

पदमा होइ अभिज्ञा, संठणाहि य तहा विसाहाहि ।

रेवतीए उ चउत्थी, पुव्वहि फग्गुणीहि तहा ॥ २३५ ॥

भावणमासभाविनीनामन्तरोदितस्वरूपाणां पञ्चाना-
मावृत्तीनां मध्यं प्रथमा आवृत्तिरभिजिता नक्षत्रेण युता भ-
वति, द्वितीया 'संठणाहि' ति-मृगशिरसा, तृतीया वि-
शाखाभिः, चतुर्थी रेवत्या, पञ्चमी पूर्वफाल्गुनीभिः । ज्यो०
१२ पादु० ।

सम्प्रति वार्षिकीणामेवाऽऽवृत्तीनां नक्षत्रयोगं प्रश्नरीत्या
प्रतिपादयति—

ता एयमि थं पंचएहं संवच्छराणं पढं वासिकिं आउट्टि
चंदे केणं थक्खत्तेणं जोगं जोएति?, ता अभिज्ञा, अभि-
जिस्स पढमसमएणं, तं समयं च थं सुरे केणं थक्खत्तेणं

जोगं जोएति?, ता पूसेणं, पुस्सस्स एगूणवीसं मुहुत्ता
तेतालीसं च वावड्ढिभागा मुहुत्तस्स वावड्ढिभागं च सत्तड्ढिहा
छेत्ता तेतालीसं चुण्णिथा भागा सेसा, (सूत्र ७६+)

'ता एयमि थमि' त्यादि, एतेषाम्-अनन्तरोदितानां पञ्चानां
चन्द्रादीनां संवत्सराणां, मध्यं प्रथमां वार्षिकीं-वर्षाकाल-
संवन्धिनीं, भावणमासभाविनीमित्यर्थः । आवृत्तिं चन्द्रः
केन नक्षत्रेण युनक्ति?—केन नक्षत्रेण सह योगमुपागतः सन्
प्रवर्तयति?, एवं गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह—' ता अ-
भिजिणा' इत्यादि, अभिजिता नक्षत्रेण युनक्ति, एतदेव
विशेषत आचष्टे-अभिजितो नक्षत्रस्य प्रथमसमये युनक्ति,
तदेव चन्द्रनक्षत्रमवबुध्य; सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नमाह—' तं
समयं च एमि' त्यादि, तस्मिन् समये एमिति वाक्याल-
ङ्कारे, सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति-केन नक्षत्रेण सह सूर्यो
योगमुपागतः सन् तां प्रथमामावृत्तिं-प्रवर्तयतीति ? । भ-
गवानाह—' ता पूसेणमि' त्यादि, ता इति पूर्ववत्, पुंशेण
युनक्तां प्रथमामावृत्तिं युनक्ति, एतदेव सविशेषमाचष्टेदानीं
पुंशस्य एकादशविंशति १६ मुहूर्तास्त्रिंशत्वारिंशत् ४३ च द्वा-
षष्टिभागा मुहूर्तस्य एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्ट्या क्षिप्या
तस्य सत्काख्यस्त्रिंशत् ३३ चूर्णिकाभागाः शेषाः । कथमेतद-
वसीयत इति चेत्, उच्यते-त्रैराशिकबलात्, तथाहि-यदि
दशभिरन्यैः पञ्च सूर्यकृताक्षत्रपर्यायान् लभामहे तत एके-
नायनेन किं लभामहे?, राशित्रयस्थापना-१०।५।१। अत्रा-
स्त्येन राशिना एकक १ लक्षणेन मध्यमस्य राशेः पञ्चक ५
रूपस्य गुणेन जाताः पञ्चैव ५, तेषां दशभि १० भागां ह्रियन्ते
लब्धमर्धे पर्यायस्य तत्र नक्षत्रपर्यायः सप्तषष्टिभागरूपोऽष्टा-
दशशतानि त्रिंशदधिकानि (१८३०) तथाहि-षट् नक्षत्राणि
शतभिपक्वभृतीनि अर्द्धक्षत्राणि ततस्तेषां प्रत्येकं सार्द्धत्रय-
स्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागास्ते सार्द्धाख्यस्त्रिंशत् षडभिर्गुण्यन्ते
जाते द्वे शते एकाक्षरे (२०१) षट् नक्षत्राण्युत्तरभाद्रपदा-
दीनि द्व्यर्द्धक्षत्राणि, ततस्तेषां प्रत्येकमेकं शतं सप्तषष्टि-
भागानामेकस्य च सप्तषष्टिभागस्यार्द्धम् एतत् षडभिर्गु-
ण्यन्ते जातानि षट्शतानि ज्युत्तराणि-(६०३)शेषाणि पञ्चदश
१५ नक्षत्राणि समक्षत्राणि तेषां प्रत्येकं सप्तषष्टिभागाः ततः
सप्तषष्टिः पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते जातं पञ्चाक्षरं सहस्रम् (१००४)
एकविंशतिरभिजितः सप्तषष्टिभागाः सर्वसंख्यया सप्त-
षष्टिभागानामष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि (१८३०) एव
परिपूर्णाः सप्तषष्टिभागात्मका नक्षत्रपर्यायः एतस्यार्द्धे नव
शतानि पञ्चदशोत्तराणि (६१५) तेभ्य एकविंशतिरभि-
जितः संवन्धिनी शुद्धा, शेषाणि तिष्ठन्त्यष्टौ शतानि चतुर्न-
वत्यधिकानि (८६४) तेषां सप्तषष्ट्या ६७ भागो ह्रियते लब्धा-
ख्योदश (१३) शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोविंशतिः २३, त्रयोदशभिश्च
पुनर्वस्वन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, ये च शेषास्तिष्ठन्ति
त्रयोविंशतिः २३ भागाः ते मुहूर्तकरणार्थं त्रिंशता ३० गु-
ण्यन्ते, जातानि षट् शतानि नवत्यधिकानि (६६०) तेषां सप्त-
षष्ट्या ६७ भागो ह्रियते लब्धा दश (१०) मुहूर्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति
विंशतिः २०, सा २० द्वाषष्टिभागकरणार्थं द्वाषष्ट्या ६२ गु-
ण्यन्ते जातानि द्वादशशतानि चत्वारिंशदधिकानि (१२४०)
तेषां सप्तषष्ट्या ६७ भागो ह्रियते, लब्धा अष्टादश द्वाषष्टिभागाः,

शेषास्तिष्ठन्ति चतुर्विंशत् द्वापष्टिभागस्य सप्तषष्टिभागा-
स्ततः आगतं पुण्यस्य दशसु मुहूर्तैष्वेकस्य च मुहूर्तस्या-
ष्टादशसु द्वापष्टिभागैष्वेकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुर्विंश-
त्सप्तषष्टिभागेषु गतेषु एकांविंशतौ च मुहूर्तैष्वेकस्य च
मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशति द्वापष्टिभागैष्वेकस्य च द्वापष्टि-
भागस्य त्रयोविंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु प्रथमा १ भाव-
णमासभाविन्यावृत्तिः प्रवर्तते इति ।

अथ भावणमासभाविद्वितीयाऽऽवृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह—

ता एएसि शं पंचहं संवच्छराणं दोषं वासिकिं आनुडिं
चंदे केणं नक्खत्तेणं जोगं जोएति । पुच्छा, ता संठाणाहिं
संठाणाणं सो चव अभिलावो-एकारस मुहुत्ते ऊताली
सं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सत्तट्टिधा छे-
त्ता तेषमं चव चुप्पिता भागा सेसा । तं समयं चणं सुरे
केणं नक्खत्तेणं जोगं जोएति पुच्छा, ता पूनेणं, पूमस्म
णं तं चव जं पढमाए, (सूत्र-७६X)

‘ता एएसि शमि’ त्यादि, ता इति पूर्ववत्, एयाम्-अनन्त
रोदितानां चन्द्रादीनां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये द्वितीयां
वार्षिकीं भावणमासभाविनीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण
युनक्ति-केन नक्षत्रेण युक्तः सन् चन्द्रो द्वितीयामावृत्तिं प्रा-
रम्भयति?, एवं प्रश्ने कृते स्मति भगवानाह-‘ता संठाणाहिं’
इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, संस्थानाभिः-संस्थानाशब्देन
मृगशिरानक्षत्रमभिधीयते । तथा प्रवचने प्रसिद्धे, ततो
मृगशिरानक्षत्रेण युक्तश्चन्द्रमा द्वितीयां भावणमासभावि-
नीमावृत्तिं प्रवर्तयति तदानीं च मृगशिरानक्षत्रस्य एकादश
मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य एकादशवारिंशद् द्वापष्टिभागा
एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रिपञ्चाशत् सप्तषष्टिभागाः शे-
षाः । तथा हि-इह या द्वितीया भावणमासभाविन्यावृत्तिः सा
प्राक्प्रदर्शितक्रमेण तृतीया ततस्तत्स्थाने त्रिको भ्रियते
स रूपानः क्रियते इति जानां द्विकः २, तेन २ प्राक्तनो भ्रवराशिः
पञ्च शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि मुहूर्तानाम् एकस्य च
मुहूर्तस्य षड्विंशत् द्वापष्टिभागा एकस्य च द्वापष्टिभाग-
स्य षडसप्तषष्टिः ५७३।६३।६३ भागाः इत्येवंप्रमाणो गुण्य-
ते जानानि एकादश शतानि षडचत्वारिंशदधिकानि मुह-
ूर्तानां [११४६] द्वासप्ततिः ७२ एकस्य मुहूर्तस्य सत्का द्वाप-
ष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वादश सप्तषष्टि-
भागाः ६३ तत एतेभ्यो मुहूर्तानामष्टभिः शतैरेकांविंशत्य-
धिकैरेकस्य मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैरेकस्य च
द्वापष्टिभागस्य षडषष्ट्या सप्तषष्टिभागैरेकः परिपूर्णो नक्षत्र-
पर्यायः शुद्धः । स्थितानि पञ्चात् मुहूर्तानां त्रीणि शतानि स-
प्तविंशत्यधिकानि एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तचत्वारिंशद्
द्वापष्टिभागा, एकस्य द्वापष्टिभागस्य त्रयोदश सप्त-
षष्टिभागाः ३२७।६३।६३। तत एतेभ्योऽभिर्मुहूर्तशतैर्नवो-
त्तरैरेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैः ६२
एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षडषष्ट्या सप्तषष्टिभागैः ६७
अभिजिदादीनां राहिलिकापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, तेषु
चैव नवोत्तरेषु “राहिलिथा” इत्यादि माशुक्लवचनात्, ततः

स्थिताः पञ्चाद्-अष्टादश मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य द्वाविं-
शतिद्वापष्टिभागा एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुर्विंश सप्तष-
ष्टिभागाः १८।६३।६३ एतावता च मृगशिरा न शुद्ध्यति, ततः
आगतं मृगशिरानक्षत्रमेकादशसु मुहूर्तैष्वेकस्य च मुहूर्तस्य
एकादशवारिंशद् द्वापष्टिभागेषु एकस्य च द्वापष्टिभा-
गस्य त्रिपञ्चाशत् सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु द्वितीयां
भावणमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्तयति । संप्रति सूर्यनक्षत्रवि-
षयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं चाह-‘तं समयं चणमि’ त्या-
दि, तस्मिन् समयं सूर्यः केन नक्षत्रेण सह योगमुपागतस्तां
द्वितीयां वार्षिकीमावृत्तिं युनक्ति ? भगवानाह-‘ता पू-
नेणमि’त्यादि, ता इति पूर्ववत्, पुण्येण युक्तः “तं चव”
इति-वचनसामर्थ्यादिद् द्रष्टव्यम्-“पुस्तस्स एगुणवीसं सु-
हुत्ता तयालीसं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च
सत्तट्टिधा छत्ता तलीसं चुप्पिता भागा सेसा” इति इह सूर्य-
स्य दशभिरयनैः पञ्च सूर्यनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते द्वाभ्यां
चायनाभ्यामेकः, तत्रोत्तरायणं कुर्वन् सर्वदेवाभिजिता नक्ष-
त्रेण सह योगमुपागच्छति, दक्षिणायनं कुर्वन् पुण्येण, तस्य च
पुण्यस्य एकांविंशतौ मुहूर्तैष्वेकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिं-
शति द्वापष्टिभागैष्वेकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयोविंशति
सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, तथा चाक्रम् । (चं० प्र० १२ पाहु०)-

अभिमतराहिं नितो, आइवो पुस्सजोगमुवगयस्म ।

सत्त्वा आउट्टीओ, करेइ सो सावणे मासे ॥ २४८ ॥

भावणे मासे सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलान् निष्कामन् सूर्यः सर्वा
अप्यावृत्तीः कर्गाति पुण्येण सह योगमुपागस्य, नान्यथा, त-
त्रापि पुण्यस्य त्रयोविंशति सप्त षष्टिभागान् भुक्त्वा, (ज्या०)
ते किल-“जं रिक्खं जावइए, यच्चइ चंदेण भागस्स-
त्तट्टी । तं एण भागे राहं-दियस्स सूरण तावइए” ॥ १ ॥
इति वचनप्रामाण्यात् सूर्यमधिकृत्य रात्रिदिवस्य पञ्च ५ भा-
गा द्रष्टव्याः, ततस्त्रयोविंशतेः २३ पञ्चमि ५ भागां ह्रियते, ल-
ब्धाश्चत्वारो दिवसास्त्रयश्च पञ्च भागा रात्रिदिवस्य, त-
त्रैकैकासन् पञ्चभागं षट्मुहूर्ता लभ्यन्ते, अहारात्रौ हि
त्रिंशन्मुहूर्तप्रमाणस्ततस्तस्य पञ्चमो भागः षट्मुहूर्तप्रमाणो
भवतीति, त्रिभिश्च पञ्चभागैरष्टादश १८ मुहूर्ताः, त्रयाणां षट्का-
नामष्टादशप्रमाणत्वात् तत आगतं चतुर्षु दिवसेषु अष्टाद-
शमुहूर्तेषु पुण्यनक्षत्रस्य भुक्तेषु सर्वाभ्यन्तरान् मण्डलाद्दहिः
सूर्यो निष्कामति । ज्या० १२ पाहु० ।

तदेवाह—

अठारम य मुहुत्ते, चत्तारि य केवले अहोरत्ते ।

पुस्तस्स विसयमइगतो, बहिया अभिनिक्खमइ सूर्रो । २४० ।

अष्टादश १८ मुहूर्तान् चतुरध्वं केवलान् परिपूर्णान् अहारा-
त्रान् पुण्यनक्षत्रस्य विषयमतिगतः—प्रातः सन् ‘बहिया
अभिनिक्खमाइ’ सूर्यः सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलद्दहिर्निष्कामति ।
ज्या० १२ पाहु० ।

संप्रति भावणमासभाविद्वितीयाऽऽवृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह—

ता एएसि शं पंचहं संवच्छराणं तथं वासिकिं आउट्टिं
चंदे केणं नक्खत्तेणं जोगं जोएति ? ता विमाहाहिं विमा-
हाणं तेणं चव अभिलावेणं तेरस १२ मुहुत्ता चउप्पणं च

वावट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता ।
चत्तालीसं ४४ चुप्पिया भागा सेसा, तं समयं च यं खरे केणं
खक्खत्तेणं जोगं जोएति ? ता पूमेणं, पूमस्स यं तं चेव,

‘ ता एएसिणं यमि ’ त्यादि, सुगमं, भगवानाह—‘ ता विसा-
हाहिं ’ इत्यादि, ‘ ता ’ इति पूर्ववत्, विशाखानि—विशा-
खानक्षेत्रेण युक्तः सन् अन्द्रमास्तूनीयां आवणमासभाविनी-
मावृत्तिं प्रवर्तयति, तदानीं च तूनीयाऽऽवृत्तिप्रवर्तनसमये
विशाखानां—विशाखानक्षत्रस्य त्रयोदश १३ मुहुर्ताः एकस्य
१ च मुहुर्तस्य चतुःपञ्चाशद् द्वापष्टिभागा एकं च द्वाप-
ष्टिभागं सप्तपष्टिधा विभज्य तस्य सत्काश्चत्वारिंशच्चू-
र्णिकाभागाः शेषाः, तथा हि—तूनीया आवणमासभा-
विन्यावृत्तिः पूर्वपदशितकमापेक्षया पञ्चमी ५, ततस्त-
त्स्थानं पञ्चको ५ ध्रियते स रूपावः कार्यं इति जात-
अनुक्तः ४ तेन ४ प्राक्तनो भुवराशिः—२७३।१।६ गुण्यते
जातानि द्वाविंशति शतानि द्विनवत्यधिकानि मुहुर्तानां
चतुश्चत्वारिंशं शतं मुहुर्तगतानां द्वापष्टिभागानामेकस्य च
द्वापष्टिभागस्य चतुर्विंशतिः सप्तपष्टिभागाः—२२६२।४४।३३।
तत एनेभ्यः षोडशभिर्मुहुर्तशतैर्द्वाविंशदधिकैरष्टाचत्वारिं-
शता च द्वापष्टिभागैर्मुहुर्तस्य द्वापष्टिभागगतानां च सप्त-
पष्टिभागानां द्वाविंशतं शतं द्वौ परि पूर्णौ नक्षत्रपर्यायौ
शुद्धौ, स्थितानि पश्चात् पदं शतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि
मुहुर्तानां, मुहुर्तगतानां च द्वापष्टिभागानां चतुर्नवतिरेकस्य
च द्वापष्टिभागस्य सप्तविंशतिः सप्तपष्टिभागाः—६२४।६४।२६।
तत एनेभ्यः पञ्चभिः शतैरेकोनपञ्चाशदधिकैर्मुहुर्तानामेकस्य
च मुहुर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टि-
भागस्य पदपष्ट्या सप्तपष्टिभागैर्मभिजिदादीन्युत्तरफाल्गुनी-
पर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि । स्थितम् पश्चात् पञ्चासत्तं मुहु-
र्तशतं मुहुर्तगतानां च द्वापष्टिभागानामेकोनसप्ततिरेकस्य
च द्वापष्टिभागस्य सप्तविंशतिः सप्तपष्टिभागाः, तत्र द्वाप-
ष्ट्या द्वापष्टिभागैरेको १ मुहुर्तो लब्धः, स्थिताः पश्चात् सप्त-
द्वापष्टिभागाः, लब्धश्च मुहुर्तो मुहुर्तगणौ प्रक्षिप्यते, जातं
पदसत्तं मुहुर्तशतं १०६ हः ११ ततः पञ्चसप्तत्या मुहुर्तैः हस्ता-
दीनि स्वातिपर्यन्तानि त्रीणि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थिताः शेषाः
अक्षत्रिशमुहुर्ताः ३१, आगतं विशाखानक्षत्रस्य त्रयोदशसु
मुहुर्तैरेकस्य च मुहुर्तस्य चतुःपञ्चाशद् द्वापष्टिभागेष्वे-
कस्य च द्वापष्टिभागस्य चत्वारिंशति सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु
अन्द्रमास्तूनीयां आवणमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्तयति ।

सम्प्रति सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं चाह—‘ तं
समयं च यमि ’ त्यादि, सुगमम् । के० प्र० १२ पादु० ।

सम्प्रति आवणमासभावि (ज्यो०) चतुर्थ्यावृत्तिविषयं
प्रश्नसूत्रमाह—

ता एएसिणं पंचएहं संवच्छराणं चउत्थि ४ वासिकिं
आउटिं चंदे केणं खक्खत्तेणं जाएति ता, रेवतीहिं रेव-
तीर्णं पणवीसं मुहुत्ता वासट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं
च सत्तट्टिहा छेत्ता वचीमं चुप्पिया भागा सेसा, तं समयं
च यं खरे केणं खक्खत्तेणं जोएति ? ता पूमेणं पूमस्स
यं तं चेव । (सूत्र-७६ +) ॥

‘ ता एएसिणं यमि ’ त्यादि, सुगमं, भगवानाह—‘ ता रेवतीहिं
इत्यादि, रेवत्या युक्तश्चन्द्रः चतुर्थी आवणमासभाविनी-
मावृत्तिं प्रवर्तयति, तदानीं च रेवतीनक्षत्रस्य पञ्चविंशति-
मुहुर्ता द्वाविंशत् द्वापष्टिभागा मुहुर्तस्य एकं च द्वापष्टि-
भागं सप्तपष्टिधा विभज्य तस्य सत्काः पञ्चविंशतिश्चूर्णिका-
भागाः शेषाः, तथा हि—प्रागुपदशितकमापेक्षया आवणमास-
भाविनीचतुर्थ्यावृत्तिः, सप्तमी ततः सप्तको ७ ध्रियते, स
रूपानः कार्यं इति जातः पदकः ६, तेन ६ प्राक्तनो भुवराशिः
२७३ । ३६ । ६ । गुण्यते, जातानि चतुर्विंशच्छतानि अष्टा-
विंशदधिकानि (३४३८) मुहुर्तानां, मुहुर्तगतानां च द्वाप-
ष्टिभागानां द्वे शते षोडशोत्तरं (२१६) एकस्य च
द्वापष्टिभागस्य पदविंश (३६) सप्तपष्टिभागाः तत
एनेभ्यो द्वाविंशता शतैः पदसप्तत्यधिकैर्मुहुर्तानां, मुहु-
र्तगतानां च द्वापष्टिभागानां पञ्चवत्या द्वापष्टिभागसत्कानां
च सप्तपष्टिभागानां द्वाभ्यां शताभ्यां चतुःषष्टिर्माहताभ्यां
चत्वारो नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः, स्थितं पश्चात् द्वापष्ट्यधिकं
मुहुर्तशतं मुहुर्तगतानां च द्वापष्टिभागानां षोडशोत्तरं शतम्
एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागाः
(१६२) (११६) ४० । तत्र एकोनषष्ट्यधिकं मुहुर्तशतं एक-
स्य च मुहुर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैरेकस्य च
द्वापष्टिभागस्य पदपष्ट्या सप्तपष्टिभागैः १४६ । २४ । ६६ ।
अभिजिदादीन्युत्तरभद्रपदापर्यन्तानि नक्षत्राणि भूयः शु-
द्धानि, स्थिताः पश्चात् त्रयो मुहुर्ताः मुहुर्तगतानां च द्वाप-
ष्टिभागानामेकनवतिरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य एकचत्वारिं-
शत्सप्तपष्टिभागाः द्वापष्ट्या च द्वापष्टिभागैरेको मुहुर्तो
लब्धः, स मुहुर्तराशौ प्रक्षिप्यते, जातश्चत्वारो ४ मुहुर्ताः,
एकस्य च मुहुर्तस्य एकोनविंशद् द्वापष्टिभागाः (एकस्य
च द्वापष्टिभागस्यैकचत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागाः) ४ । २६ ।
४१ । तत आगतं—रेवतीनक्षत्रं पञ्चविंशतौ मुहुर्तैरेकस्य च
मुहुर्तस्य द्वाविंशति द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य
पञ्चविंशतौ सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु चतुर्थी आवणमासभा-
विनीमावृत्तिं प्रवर्तयति, ‘ तं समयं च यमि ’ त्यादि, सूर्यनक्षत्र-
विषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च प्राग्वाचनीयम् ।

सम्प्रतं पञ्चमं आवणमासभाविपञ्चावृत्तिविषयं
प्रश्नसूत्रमाह—

ता एएसिणं पंचएहं संवच्छराणं पंचमीं वासिकिं आ-
उटिं चंदे केणं खक्खत्तेणं जोगं जाएति ? ता पुव्वाहिं फ-
ग्गुणीहिं पुव्वाणं फग्गुणीणं वारम १२ मुहुत्ता सत्तालीसं च
वावट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता
तेरम १३ चुप्पिया भागा सेसा, तं समयं च यं खरे केणं
खक्खत्तेणं जोगं जोएति ? ता पूमेणं पूमस्स यं तं चेव ।
(सूत्र-७६ +) ॥

‘ ता एएसिणं यमि ’ त्यादि, सुगमं, भगवानाह—‘ ता पुव्वाहिं
फग्गुणीहिं ’ इत्यादि, ‘ ता ’ इति पूर्ववत्, पूर्वार्ध्यां फाल्गुनी-
भ्यां युक्तश्चन्द्रः पञ्चमी ५ आवणमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्त-
यति तदानीं च तस्य पूर्वफाल्गुनीनक्षत्रस्य द्वादश १२ मुहु-
र्ताः एकस्य च मुहुर्तस्य सप्तचत्वारिंशद् ४७ द्वापष्टिभागाः—

६२ एकं च द्वाषष्टि ६२ भागं सप्तषष्टिधा ६७ द्वित्वा तस्य सत्काः सप्तयोदश १३ चूर्णिकाभागाः शेषाः । तथा हि-पञ्चमी भावणमासभाविन्यावृत्तिः प्राक्प्रदर्शितक्रमापेक्षया नवमी ६ ततः तत्स्थाने नवको ६ भिद्यते । स रूपोऽनः कार्य इति, जाना अष्टौ ८, नैः प्रागुक्तो भुवराशिः ५७३ । १६ १६ गुण्यते जानानि पञ्चत्वारिंशत्सुतानि चतुरशीत्यधिकानि मुहूर्तानां, मुहूर्तगतानां च द्वाषष्टि ६२ भागानां द्वे शते अष्टाशीत्यधिके एकस्य च द्वाषष्टिभागस्याष्टाचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः ४५८४२८८४८ तत एतद्व्यवस्थारिंशता मुहूर्तशतैः पञ्चनवत्यधिकमुहूर्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां विशत्यधिकेन शतेन एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सत्कानां सप्तषष्टिभागानां त्रिशदधिकैस्त्रिभिः शतैः पञ्च ५ नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः, स्थितानि पञ्चान्मुहूर्तानां चत्वारि शतानि एकीनवत्यधिकानि मुहूर्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां शते त्रिषष्ट्याधिकम् एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रिषष्ट्याशत् सप्तषष्टिभागाः—४८६।१६३।५३। तत एतद्व्यो भूयः त्रिभिः शतेनवत्यधिकमुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागैर्भाज्यद्वितीयं पुनर्वसुपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि स्थिताः पञ्चान्मुहूर्तानां नवतिः मुहूर्तगतानां द्वाषष्टिभागानामष्टा त्रिशदधिकं शतम् एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुःषष्ट्याशत् सप्तषष्टिभागाः ६०१३८४५४ तत्र चतुर्विंशत्यधिकेन द्वाषष्टिभागशतेन द्वौ मुहूर्तौ लब्धौ पश्चात् स्थिता द्वाषष्टिभागाश्चतुर्दश, लब्धौ च मुहूर्तौ मुहूर्तराशौ प्रक्षिप्यते जाना मुहूर्तानां द्विनवतिः—६२।१४।५४ तत्र पञ्चसप्तत्या ७५ मुहूर्तैः पुण्यादीनि मघापर्यन्तानि त्रिंशति नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थिताः पश्चात् सप्तदश मुहूर्ताः—१७।१४।५४ न चैतावता पूर्वफाल्गुनी शुष्यति तत आगतं पूर्वफाल्गुनीनक्षत्रस्य द्वादश सु १२ मुहूर्तैरेकस्य च मुहूर्तस्य सप्तचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टि ६२ भागस्य त्रयोदशसु सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु पञ्चमी ५ भावणमासभाविनी आवृत्तिः प्रवर्तते । सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च प्राग्ब्रह्मवनीयम् । चन्द्र० १२ पादु० । सू० प्र० । ज्यो० ।

तद्व्यवस्थानक्षत्रयोगविषये, सूर्यनक्षत्रयोगविषये च पञ्चापि कारिकावृत्तीः प्रतिपाद्य, संप्रति हेमन्तीः प्रतिपिपादयिषुः (चं० प्र० १२ पादु०) आदौ चन्द्रनक्षत्रविषयकसंग्रहणी गायामाह—

हृत्थेण होइ पदमा, सयभिमयाहि य ततो य पुस्सेक ।

मूलेण कतियाहि य, आउट्टीअये य हेमंते ॥ २३८ ॥

हेमन्ते-माघमासे प्रथमा १ आवृत्तिर्भवति हस्तेन-इस्तनक्षत्रेण युता, द्वितीया २ शतमिषजा, तृतीया ३ पुष्येण, चतुर्थी ४ मूलन, पञ्चमी ५ कृतिकाभिः । ज्यो० १२ पादु० ।

प्रथमावृत्तिः—

ता एएसि यं पंचपहं संवच्छराणं पदमं हेमंति आउट्टि चंदं केणं यकस्तेणं जोगं जोएति १, ता हृत्थेणं, हृत्थस्स यं पंच मुहुत्ता पप्पासं च बावडिभागा मुहुत्तस्स बावडिभागं च सत्तट्टिधा जेता सट्टि बुप्पिया भागा सेसा, तं समयं च

यं चरे केणं यकस्तेणं जोगं जोएति १, उत्तराहि आसाढाहि, उत्तरायं आसाढासं चरिमसमय १ ॥

‘ता एएसि यं’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एतेषाम्-अन्तरोदितानां चन्द्रादीनां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये प्रथमां हेमन्तीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति १, केन नक्षत्रेण सह योगमुपागतः सन् प्रवर्तयतीति भावः, भगवानाह—‘ता हृत्थेणं’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, इस्तन—इस्तनक्षत्रेण युक्तचन्द्रः प्रवर्तयति, तदानीं च इस्तनक्षत्रस्य पञ्च ५ मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चाशत् द्वाषष्टिभागाः एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा द्वित्वा तस्य सत्काः षष्टिचूर्णिकाभागाः शेषाः, तथाहि-हेमन्ती प्रथमा आवृत्तिः प्राक्प्रदर्शितक्रमापेक्षया द्वितीया ततस्तत्स्थाने द्विको भिद्यते, स रूपोऽनः कार्य इति जान एककः १ तेन १ प्रागुक्तो भुवराशिः—५७३।१६।१६ गुण्यते, ‘एकेन च गुणितं तद्व्यवस्थायी’ नि जानास्तत्स्थाने भुवराशिः, तत एतस्मात् पञ्चभिः शतैरेकान् पञ्चाशदधिकमुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागैर्भाज्यद्वितीयं पुनर्वसुपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि स्थिताः पञ्चान्मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य एकादश द्वाषष्टिभागाः एकस्य च ६२ भागस्य सप्त सप्तषष्टिभागाः २४।११।७। तत आगतं इस्तनक्षत्रस्य पञ्चसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चाशति द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षष्टौ सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु प्रथमं हेमन्तीमावृत्तिं चन्द्रः प्रवर्तयतीति । सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रमाह—‘तं समयं च यं’ मित्यादि, तस्मिन्च समयं सूर्यः केन नक्षत्रेण युक्तां प्रथमां हेमन्तीमावृत्तिं युनक्ति—प्रवर्तयति १, भगवानाह—‘ता उत्तराहि’ इत्यादि, उत्तराभ्यामापादाभ्यां तदानीं उत्तरापादायाश्चरिमसमयः, समकालमुत्तरापादानक्षत्रमपभुज्याभिजिज्जक्षत्रस्य प्रथमसमये प्रथमां हेमन्तीमावृत्तिं सूर्यः प्रवर्तयतीति भावः, तथाहि—यदि दशमिरयनेः पञ्च सूर्यकृताक्षत्रपर्यायान् लभामहे तत एकेनायनेन किं लभामहे १, राशित्रयस्थापना—१०।५।११ अत्रान्येन दशमिरयने एककलक्षणं न मध्यमस्य पञ्च ५ करूपस्य राशेर्गुणं जानाः पञ्चैव तेषां दशभिर्भागे ह्येन लब्धमकमर्थं पर्यायस्य, अर्द्धं च वयांस्य सप्तषष्टिभागरूपे न्वयुतानि पञ्चदशोत्तराणि ११५ तत्र ये विंशतिः, सप्त० ६७ भागाः पाश्चात्ये अयने पुष्यस्य गताः शेषाश्चतुश्चत्वारिंशत्सप्तषष्टिभागाः स्थिताः ते साख्यनमितो राशः शेष्यन्ते स्थितानि शेषाण्यष्टौ शतान्येकसप्तषष्ट्याधिकानि ८७१, तेषां सप्तषष्ट्या भागे ह्येत लब्धास्तथादश पञ्चाक्ष किमपि तिष्ठति, त्रयोदशभिश्चाक्षेरादीन्युत्तरापादापर्यन्तानि शुद्धानि, तत आगतम्-अभिजितः प्रथमसमये माघमासभाविनी १ आवृत्तिः प्रवर्तते, एवं सर्वा अपि माघमासभाविन्य आवृत्तयः सूर्यनक्षत्रयोगमधिकृत्य वेदितव्याः, उक्तं च—‘बाहिरयो पर्वसेतो आइच्छो अभिजोगसुवयगदिम । सवथा आउट्टीयो करेइ सो माघमासेमि ॥ १ ॥’

द्वितीयहेमन्ताऽऽवृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह—

ता एएसि यं पंचपहं संवच्छराणं दोषं हेमंति आउट्टि

चंदे केणं शकस्तेणं जोगं जोएति ? ता सतभिसयाहिं, सतभिसयाणं दुभिं मुहुत्ता अट्टावीसं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सत्तट्टिधा छेत्ता छत्तालीसं चुप्पिया भागा सेसा, तं समयं च शां मूरे केणं शकस्तेणं जोगं जोएति ? ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए २॥

‘ता एएसिणं’ मित्यादि सुगमं भगवानाह ‘ता सयभिसयाहिं’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, शतभिषजा युक्कञ्चन्द्रो द्वितीयां हेमन्तीमावृत्तिं प्रवर्त्तयति, तदानीं च शतभिषजो नक्षत्रस्य द्वौ मुहूर्त्तावकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टाविंशतिर्द्वाषष्टिभागा एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा क्षिप्त्वा तस्य सत्काः षट्चत्वारिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः, तथाहि-प्रागुपदर्शितक्रमापेक्षया द्वितीया माघमासभाविन्यावृत्तिश्चतुर्थी ततस्तस्याः स्थानं चतुष्कोऽभियंत स४ रूपानः कार्यं इति जातस्त्रिकः ३ तेन ३ प्राक्तनो ध्रुवराशिः ५७३ । ३६ । ६ । गुर्यते जातानि सप्तदश शतान्येकानविंशत्यधिकानि मुहूर्त्तानां मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानामष्टोत्तरं शतमेकस्य च द्वाषष्टिभागस्याष्टादश सप्तषष्टिभागाः १७१६ । १०८ । १८ । तत एतेभ्यः षोडशभिः शतैरष्टाविंशत्यधिकैर्मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टाचत्वारिंशता द्वाषष्टिभागैरेकद्विषष्टिभागसत्कानां च सप्तषष्टिभागानां द्वाविंशत्यधिकेन शतेन द्वौ नक्षत्रपर्यायाः शुद्धौ, स्थिताः पञ्चादकाशीनिर्मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टापञ्चाशत् द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य विंशतिः सप्तषष्टिभागाः ८१ । ५८ । ९० । ततो भूयो नवभिर्मुहूर्त्तैरेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्पष्ट्या सप्तषष्टिभागैरभिजिज्ञास्य शुद्धं, स्थिताः पञ्चाद् द्वासप्ततिर्मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयस्त्रिंशत् द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकविंशतिः सप्तषष्टिभागाः ७२ । ३३ । २१ । ततस्त्रिंशता मुहूर्त्तैः भवन्तः शुद्धस्त्रिंशता धनिष्ठा पञ्चादवतिष्ठन्ते द्वादश १२ मुहूर्त्ताः, शतभिषजनक्षत्रं चार्जनक्षत्रं, तत आगतं शतभिषजो नक्षत्रस्य द्वयोर्मुहूर्त्तयोरेकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टाविंशतौ द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्चत्वारिंशतिः सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु द्वितीया २ हेमन्ती आवृत्तिः प्रवर्त्तते । सूर्यनक्षत्रयोगविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च सुगमं, प्रागेव भाषितत्वात् ।

अधुना तृतीयमाघमासभाविन्यावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह—
तेसिं शां पंचएहं संवच्छराणं तव्हें हेमंतिं आउटिं चंदे केणं शकस्तेणं जोगं जोएति ? ता पूसेणं, पूसस्स एकूणवीसं मुहुत्ता तेतालीसं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सत्तट्टिधा छेत्ता तेत्तीसं चुप्पिया भागा सेसा, तं समयं च शां मूरे केणं शकस्तेणं जोगं जोएति ? ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए ३ ॥

‘ता एएसिणं’ मित्यादि, सुगमं, भगवानाह—‘ता पूसेणं’ मित्यादि, ता इति प्राग्वत् पुष्येण युक्कञ्चन्द्रस्तृतीयां माघमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्त्तयति, तदानीं च पुष्यस्य एकादशविंशतिर्मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशद् द्वाषष्टि-

भागा एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा क्षिप्त्वा तस्य सत्काः त्रयस्त्रिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः, तथाहि-प्रागुपदर्शितक्रमापेक्षया तृतीया माघमासभाविन्यावृत्तिः षष्ठी ततस्तस्याः स्थानं षट्कोऽभियंत स रूपानः कार्यं इति जातः पञ्चकस्तेन स प्राक्तनो ध्रुवराशिः ५७३ । ३६ । ६ । गुर्यते जातान्यष्टाविंशतिः शतानि पञ्चषष्ट्यधिकानि मुहूर्त्तानां मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानामशीत्यधिकं शतम् एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रिंशत् सप्तषष्टिभागाः २८६५ । १८० । ३० । तत एतेभ्यः सप्तपञ्चाशत्यधिकैः चतुर्विंशतिशतैर्मुहूर्त्तानामेकमुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां द्विसप्तत्या एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सत्कानां सप्तषष्टिभागानामष्टानवत्यधिकेन शतेन २४५७ । ७२ । १६८ । तयो नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः, स्थितानि पञ्चात् चत्वारि मुहूर्त्तशतान्यष्टोत्तराणि मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां पञ्चात्तरं शतमेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत्सप्तषष्टिभागाः ४०८ । १०५ । ३४ । तत एतेभ्यस्त्रिभिः शतैर्नवत्यधिकैर्मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्पष्ट्या सप्तषष्टिभागैरभिजिज्ञास्य पुनर्वसुपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थिताः पञ्चादव ६ मुहूर्त्ता मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानामर्शातिः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत्सप्तषष्टिभागाः द्वाषष्ट्या च द्वाषष्टिभागैरेको मुहूर्त्तो लब्धः स मुहूर्त्तगतशौ प्रक्षिप्यते जाता दश मुहूर्त्ताः शेषास्त्रिंशन्ति द्वाषष्टिभागा अष्टादश-१० । १८ । ३४ । तत आगतं—पुष्यस्य एकादशविंशतौ मुहूर्त्तैरेकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशतिः द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशतिः सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु तृतीया माघमासभाविन्यावृत्तिः प्रवर्त्तते । सूर्यनक्षत्रयोगविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च सुगमम् ।

चतुर्थमाघमासभाविन्यावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह—

ता एतेसिं शां पंचएहं संवच्छराणं चउत्थिं हेमंतिं आउटिं चंदे केणं शकस्तेणं जोगं जोएति ? ता मूलेणं, मूलस्स छ मुहुत्ता अट्टावणं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सत्तट्टिधा छेत्ता बीसं चुप्पिया भागा सेसा, तं समयं च शां मूरे केणं शकस्तेणं जोगं जोएति ? ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए ४ ॥

‘ता एएसिणं’ मित्यादि सुगमं भगवानाह ‘ता मूलं’ मित्यादि, ता इति प्राग्वत्, मूलेन युक्कञ्चन्द्रः चतुर्थीं हेमन्तीमावृत्तिं प्रवर्त्तयति, तदानीं च मूलस्य-मूलनक्षत्रस्य षट् मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टापञ्चाशत् द्वाषष्टिभागा एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा क्षिप्त्वा तस्य सत्काः विंशतिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः, तथाहि-चतुर्थी माघमासभाविन्यावृत्तिः पूर्वप्रदर्शितक्रमापेक्षया अष्टमी तस्याः स्थाने अष्टकोऽभियंत सत्कूपानः कार्यं इति जातः सप्तकः ७ तेन ७ स प्राक्तनो ध्रुवराशिः ५७३ । ३६ । ६ । गुर्यते जातान्येकादशोत्तराणि चत्वारिंशन्मुहूर्त्तशतानि मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां द्वे शते द्विपञ्चाशत्यधिके एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वाचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः-४०११ । २५२ । ४२ । तत एतेभ्यः षट्सप्तत्यधिकैर्द्वाविंशच्चतैर्मुहूर्त्तानां मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां षण्य-

वत्या द्वाषष्टिभागसत्कानां च सप्तषष्टिभागानां द्वाभ्यां श-
ताभ्यामष्टषष्ट्यधिकाभ्यां चत्वारो ऽ नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः,
स्थितानि पश्चान्मुहूर्तानां सप्तशतानि पञ्चविंशदधिकानि
मुहूर्तानां, मुहूर्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां द्विपञ्चाशदधिकं
शतम् एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्चत्वारिंशत्सप्तषष्टिभागाः-
७३४ । १४२ । ४६ । तत एतेभ्यो भूयः षडभिः शतैः मुहूर्-
तानामेकोनसप्तत्यधिकैरेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वा-
षष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागे-
रभिजिदादीनि विशाखापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थि-
ताः पश्चात् षट्षष्टिमुहूर्ता मुहूर्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां
सप्तविंशत्यधिकं शतम् एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तचत्वा-
रिंशत्सप्तषष्टिभागाः, चतुर्विंशत्यधिकेन च द्वाषष्टिभागशतेन
द्वौ मुहूर्तौ लब्धौ, तौ २ मुहूर्तराशौ प्रक्षिप्येते जाताः अष्ट-
षष्टिमुहूर्ताः, शेषान्निष्ठान्ति द्वाषष्टिभागास्तयः ६८ । ३ । ४७ ।
ततः पञ्चचत्वारिंशता मुहूर्तैरनुग्राह्येष्टे शुद्धे, शेषाः स्थि-
तास्तयोर्विशतिर्मुहूर्ताः २३ । ३ । ४७ । तत आगतं मूलस्य
षट्सु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्याष्टापञ्चाशन्ति द्वाषष्टिभागे-
ष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य विंशतौ सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु
चतुर्थी ४ माघमासभाविन्यावृत्तिः प्रवर्तते । सूर्यनक्षत्रयोग-
विषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च सुगमम् ।

इह तावद् माघमासभाविपञ्चम्यावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह-
ता एषमि शं पंचरहं संवच्छरणं पंचमं हेमंति आनुर्द्धि
चंदं केणं शकस्तेणं जोगं जोएति ? ता कत्तिपाहिं
कत्तियाणं अट्टारस मुहुत्ता, छत्तीसं च वावट्टिभागा, मुहुत्त-
स्स वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छत्ता छ चुम्पिया भागा सेसा,
तं समयं च णं सूरं केणं शकस्तेणं जोगं जोएति ? ता
उत्तगाहिं आसाढाहिं उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए ५ ॥
(सूत्र-७७+)

‘ ता एषमि णमि ’ त्यादि, सुगमं, भगवानाह-‘ ता कत्ति-
याहिं ’ इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत्, कृत्तिकाभिर्युक्तश्च-
न्द्रः पञ्चमी ५ हैमन्तीमावृत्तिं प्रवर्तयति, तदानीं च कृत्तिका-
नक्षत्रस्याष्टादश १८ मुहूर्ता एकस्य १ च मुहूर्तस्य षट्त्रि-
शदद्वाषष्टिभागा एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा विस्वा
तस्य सत्काः षट् ६ चूर्णिकाभागाः शेषाः, तथाहि-
पञ्चमी ५ माघमासभाविन्यावृत्तिः—प्रागुपदर्शितक्रमाप-
क्षया-दशमी १०, ततस्तस्याः स्थाने दशको १० भ्रियते, स
रूपानः कार्य इति जाना नक्षकः ६, तेन ६ प्राक्तनो भ्र-
यराशिः-५७३ । ३६ । ६ । गुरयते जानान्येकपञ्चाशच्छतानि
सप्तपञ्चाशदधिकानि मुहूर्तानां ; मुहूर्तगतानां च द्वाष-
ष्टिभागानां त्रीणि शतानि चतुर्विंशत्यधिकानि एकस्य च
द्वाषष्टिभागस्य चतुःपञ्चाशत् सप्तषष्टिभागाः-४१४७ ।
३२४ । ५४ । तत एतेभ्य एकोनपञ्चाशच्छतैर्मुहूर्तैः चतु-
र्विंशत्यधिकैः मुहूर्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां चतुश्चत्वा-
रिंशदधिकेन शतन द्वाषष्टिभागगतानां च सप्तषष्टिभागानां
त्रिभिः शतैः षष्ठ्यधिकैः षट् ६ नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः, स्थिते
पश्चान्मुहूर्तानां द्वे शते त्रिचत्वारिंशदधिकं मुहूर्तगतानां च
द्वाषष्टिभागानां चतुःसप्तत्यधिकं शतमेकस्य च द्वाषष्टिभाग-

स्य षष्टिः सप्तषष्टिभागाः-२४३ । १७४ । ६० । तत एकोनषष्ठ्य-
धिकेन मुहूर्तशतेन एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वा-
षष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टि-
भागैरभिजिदादीन्युत्तराभद्रपदापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि,
स्थितानि पश्चान्मुहूर्तानां चतुर्शीतिः ; मुहूर्तगतानां
च द्वाषष्टिभागानां शतमेकोनपञ्चाशदधिकम् एकस्य च
द्वाषष्टिभागस्य एकषष्टिः सप्तषष्टिभागाः-८४ । १४६ । ६१ ।
तत द्वाषष्टिभागानां चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन द्वौ मुहूर्त-
ौ लब्धौ पश्चात् स्थिताः पञ्चविंशतिः २५ द्वाषष्टिभागाः,
लब्धौ च मुहूर्तौ मुहूर्तराशौ प्रक्षिप्येते जाता षडशीति-
र्मुहूर्तानां ततः पञ्चसप्तत्या मुहूर्तानां रेवत्य-श्विनी-
भरणीः शुद्धाः, स्थिताः पश्चादकादश मुहूर्ताः, शेषे
तथैव ११ । २४ । ६१ । तत आगतम्-कृत्तिकानक्षत्रस्या-
ष्टादशसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य षट्त्रिंशति द्वाष-
ष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्सु सप्तषष्टिभागेषु शेषे-
षु पञ्चमी ५ हैमन्ती आवृत्तिः प्रवर्तते, सूर्यनक्षत्रयोगविषये
च प्रश्ननिर्घचनसूत्रे सुगमं, तदेवमुक्ताः १० दशापि नक्षत्रयोग-
मधिकृत्य सूर्यस्याऽऽवृत्तयः ॥ सम्प्रति चन्द्रस्य वृत्तयः । तत्र
यस्मिन्नेव नक्षत्रे प्रवर्तमानः सूर्यो दक्षिणः, उत्तरा वा आवृ-
त्तीः करोति तस्मिन्नेव नक्षत्रे प्रवर्तमानश्चन्द्रोऽपि दक्षिणा-
उत्तरा वा आवृत्तीः कुरुते, ततो या उत्तराभिमुख्य आ-
वृत्तयो युगं चन्द्रस्य दृष्टास्ताः सर्वा अपि नियतमभि-
जिता नक्षत्रेण सह योगे द्रष्टव्याः, यास्तु दक्षिणाभिमुक्ताः
ताः पुष्येण चन्द्रयोगे, उक्तं च (ज्यातिष्करवृद्धे द्वादशे १२
प्राभृत)-“ चन्द्रस्स वि नायव्वा, आउट्टीमा जुगमि जा
विट्ठा । अमिहए पुस्सए य, निययं नक्खलससेनेण ” ॥२४२॥
अत्र-“ नक्खलससेनेण ” ति-नक्षत्रार्द्धमासेन शेषं सुगमम् ।
तत्राभिजित्युत्तराभिमुक्ता आवृत्तयो भाव्यन्ते, यदि चतु-
स्त्रिंशदधिकेनायनशतेन चन्द्रस्य सप्तषष्टिनक्षत्रपर्याया ल-
भ्यन्ते ततः प्रथमे अयने किं लभ्यते ? राशिप्रत्यस्थापना-
। १३४ । ६७ । १ । अत्रान्येन राशिना—एकक १ लक्षणं न
मध्यमस्य राशेः सप्तषष्टि ६७ रूपस्य गुणनं जाना सप्त-
षष्टिरेव ६७, “ एकन गणितं तदेव भवती ” ति वचना-
त्, तस्याश्च सप्तषष्टिः ६७ चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन १३४
भागं हुन लब्धमेकमर्द्धं पर्यायस्य ; तस्मिन्नार्द्धे नव
शतानि पञ्चदशोत्तराणि सप्तषष्टिभागानां भवन्ति, तत्र
त्रयोविंशतौ सप्तषष्टिभागेषु पुष्यनक्षत्रस्य भुक्तेषु दक्षि-
णाऽऽयने चन्द्रः कृतवान्, ततः शेषाश्चतुश्चत्वा-
रिंशत् सप्तषष्टिभागा अनन्तरादितराशेः शोध्यन्ते,
स्थितानि शेषाणि अष्टौ शतान्येकसप्तत्यधिकानि-(८७१)
तेषां सप्तषष्ट्या ६७ भागा द्वियते, इह कानिचित् नक्षत्राण्यर्द्धे
क्षत्राणि तानि च सार्द्धत्रयस्त्रिंशत्सप्तषष्टिभागप्रमाणानि, का-
निचित् समक्षत्राणि तानि परिपूर्वसप्तषष्टिभागप्रमाणानि का-
निचित् द्वयर्द्धक्षत्राणि तान्यर्द्धभागाऽधिकशतसंख्यसप्तष-
ष्टिभागप्रमाणानि गात्रं त्वधिकृत्य सप्तषष्ट्या शुद्धयन्ति इति
ततः सप्तषष्ट्या भागहृत्य लब्धास्तयोर्दश १३ राशिश्चा-
परितनो निर्गपतः शुद्धस्तैश्च त्रयोदशभिः १३ अक्षेपादीनि
उत्तराषाढापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि तत आगतमभि-
जितौ नक्षत्रस्य प्रथममयमे चन्द्र उत्तरायणं करोति, एवं
सर्वेण्यपि चन्द्रस्याऽऽस्तरायणानि वेदितव्यानि, उक्तं च-“ प-

असं उ मुहुत्ते, जोहता उरराअसाढा उ । एकं च अहो-
रत्तं, पधिसइ अभितरे चंदो ॥ १ ॥” अघुना पुण्ये दक्षिणा
आवुत्तयो भावयन्ते-यदि अतुल्लिशदधिकेनायनशनेन सप्त-
पट्टिअन्द्रस्य पर्याया लभ्यन्ते तत एकेनायनेन किं लभामहे ?
राशिअयस्यापना-१३४।६७।१। अत्रान्येव राशिना एकक
१ लक्षणेन मध्यमस्य राशेः सप्तपट्टि ६७ रूपस्य गुणनं जाताः
सप्तपट्टिरेव ६७, तस्याः ६७ अतुल्लिशदधिकशनेन १३४भाग-
हरणं लब्धमेकमर्द्धं पर्यायस्य तच्च सप्तपट्टिभागरूपाणि नव
शतानि पञ्चदशोत्तराणि-६१५, तत एकविंशतिः २१ अभि-
जितः संवन्धिनः सप्तपट्टिभागाः शोध्यन्ते स्थितानि पञ्चा-
दष्टौ शतानि अतुर्नवत्याधिकानि-८६४ तेषां सप्तपट्ट्या
भागो ह्रियते लब्धाः त्रयोदश १३ तैश्च त्रयोदशभिः १३ पुन-
र्वस्वन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, शेषा निष्ठति त्रयोविंशतिः २३,
एते च किल सप्तपट्टिभागा अहोरात्रस्य ततो मुहूर्तभाग-
करणार्थं विंशता गुण्यन्ते जानानि षट् शतानि नवत्य-
धिकानि-६६० । तेषां सप्तपट्ट्या ६७ भागं हुते लब्धा दश
१० मुहूर्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति विंशतिः सप्तपट्टिभागास्तत
इदमागतं पुनर्वसुनक्षत्रे सर्वात्पना भुक्ते पुण्यस्य च दशानु
मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य विंशती सप्तपट्टिभागेषु भुक्तेषु
सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद्वाहिर्निष्कामति चन्द्रः यत् सर्वात्पनापि
दक्षिणायनानि भावनीयानि, उक्ते च (“ ज्योतिष्करगडके
अद्वये १२ मासृते)-“ दश १० य मुहूर्ते सगले, मुहुत्तभागे य
वीसई चेव । पुस्सस्म विसयमभिगओ, बहिया अभिनिक्खमइ चंदो ” ॥ २५३ ॥ चं० प्र० १२ पाहु० ।

साम्प्रतं येन नक्षत्रेण युक्तश्चन्द्रमा अभ्यन्तरं प्रविशन्
वाहिर्वा निष्कामन् आवृत्तीः करोति हस्मतिपादनाधमाह-

चंदस्स वि नायन्वा, अउट्टीओ जुगम्मि जा दिट्ठा ।

अभिईए पुस्सस्म य, निययं नक्खत्तसेसेणं ॥ २५२ ॥

यस्मिंश्च नक्षत्रे वर्तमानस्य चन्द्रमसोऽपि नक्षत्रशेषेण-
नक्षत्रार्द्धमासेन या उत्तराभिमुखा आवृत्तयो युगे दृष्टास्ता
नियतमभिजिता नक्षत्रेण युगे द्रष्टव्याः, याश्च युगे दृष्टा
दक्षिणाभिमुखा आवृत्तयस्ताः पुण्येण योगं, तत्राधि-
जित्युत्तराभिमुखा आवृत्तयो भावयन्ते-यदि अतुल्लिशद-
धिकेनायनशनेन चन्द्रस्य सप्तपट्टिनेन पर्याया लभ्यन्ते ?
ततः प्रथमे अयं किं लभ्यते?, राशिअयस्यापना-१३४।
६७।१। अत्रान्येव राशिना एकक १ लक्षणेन मध्यमस्य राशेः
सप्तपट्टि ६७ लक्षणेन गुणनम्, जाता सप्तपट्टिरेव ६७,
तस्याः ६७ अतुल्लिशदधिकशनेन भागहरणं लब्धमेकमर्द्धं
पर्यायस्य, तच्च सप्तपट्टिभागरूपाणि नव शतानि पञ्च-
दशोत्तराणि- (६१५) तत एकविंशतिः २१ अभिजितः
संवन्धिनः सप्तपट्टिभागाः ६७ शोध्यन्ते स्थितानि पञ्चा-
दष्टौ शतानि अतुर्नवत्याधिकानि- (८६४) तेषां सप्त-
पट्ट्या ६७ भागो ह्रियते लब्धाः त्रयोदश १३, तैश्च
त्रयोदशभिः १३ पुनर्वस्वन्ताणि नक्षत्राणि शुद्धानि, शेषा-
स्तिष्ठन्ति त्रयोविंशतिः २३, एते च किल सप्तपट्टि-
भागा अहोरात्रस्य ततो मुहूर्तभागकरणार्थं ते विंशता
३० गुण्यन्ते जानानि षट् शतानि नवत्यधिकानि-६६०
तेषां सप्तपट्ट्या ६७ भागं हुते लब्धा दश १० मुहूर्ताः,
१२

शेषास्तिष्ठन्ति विंशतिः २०, आगतं पुनर्वसु नक्षत्रे सर्वा-
त्मना भुक्ते पुण्यस्य दशानु १० मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्त-
स्य विंशती सप्तपट्टिभागेषु भुक्तेषु सर्वाभ्यन्तरान्मण्ड-
लाद्वाहिर्निष्कामति चन्द्रः । तथा चाह (चं० प्र० १२ पाहु०)-
दस १० य मुहुत्ते सगले, मुहुत्तभागे य वीसई २० चेव ।
पुस्सस्म विसयमभिगओ, बहिया अभिनिक्खमइ चंदो
॥ २५३ ॥

दश १० च सकलान्-परिपूर्णान् मुहूर्तान्-मुहूर्तभागान्
सप्तपट्टि ६७ रूपान् विंशतिः २० पुण्यविषयमभिगतः सन्
सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद्वाहिर्निष्कामति चन्द्रः । ज्यो० १२
पाहु० । सू० प्र० ।

आउट्टि(न्)-आकुट्टिन्-त्रि० । यो हि जानन्-अवगच्छन् प्राणि-
नो हिनास्त स आकुट्टी । ‘कुट्ट’ छेदने । आकुट्टनमाकुट्टः स
विद्यते यस्यति । छेदनभेदानादिव्यापारवति, सूत्र० । “ जा-
यं कायं ऽणाउट्टी ” (२५ x माथा) । सूत्र० १ ध्रु० १ अ० २
उ० । ज्ञानपूर्वकव्यापारवति, । अनापद्यप्यकार्यकारके च ।
“ आउट्टियाए पाणाइवायं करमाणे सयंल ॥ १२ ॥ ” “ आ-
उट्टीनि ’-यो जानन् करणत्यापद्रहिता वा करोति । दशा०
२ अ० । सूत्र० ।

आवर्तिन्-त्रि० । आ०+वृत्-णिनि । पुनः पुनर्वर्त्तनशीले,
वाच० ।

आउट्टिऊण आवर्त्त-अव्य० । आवर्त्त्यर्थे, व्य० १० उ० ।

आउट्टिऊमाण-आकोट्यमान-त्रि० । संकोच्यमानं, सूत्र०
२ ध्रु० १ अ० ।

आउट्टितए-आउट्टितुम्-अव्य० । कारयितुमित्यर्थे, ‘आउट्टि’
एनादश एवायं धातुस्तेज्जान्तिकः करणार्थः । कल्प० १
अधि० ६ लृण ।

आउट्टिम-आकोट्टिम-५० । उत्कीर्णे, “ आउट्टिमं उक्लिञ्च ”
(१६७ x) आकोट्टिमं जघा क्वओ हेट्ठा वि उवरि वि मुहं
काऊण आउट्टिजाति । दशा० २ अ० ।

आउट्टिय-आउट्टित-त्रि० । कृते, कल्प० ३ अधि० ६ लृण ।

आकुट्टित-त्रि० । विञ्च, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० २ उ० । ज्ञान-
पूर्वककृतं, दशा० २ अ० ।

आउट्टिया-आउट्टिका-स्त्री० । करणं, कल्प० १ अधि० ६ लृण ।

आकुट्टिका-स्त्री० । छेदनभेदानादिव्यापारं, सूत्र० १ ध्रु० १
अ० २ उ० । ज्ञानपूर्वकव्यापारे, दशा० २ अ० । जीत० ।
स० । प्रथ० । आभागे, नि० सू० १२ उ० ।

आवृत्तिका-स्त्री० । समन्तान्प्रवर्त्तने, अभिलाषायां च ।

आचा० २ ध्रु० १ सू० १ अ० ३ उ० । आराधनायाम्,
व्य० २ उ० । नि० सू० । आवर्त्तने, व्य० १० उ० ।

अभिमुक्तीभूय वर्त्तने, नं० ३२ सूत्र । निवर्त्तने, सूत्र० १
ध्रु० १० अ० ।

आउट्टीकम्म-आकुट्टीकम्मन्-न० । आकुट्ट्या कृतं कर्म आ-
गमोक्तकारणमन्तरणोपत्य प्रागुपमर्द्देन विहितं कर्मणि,
आचा० ।

आकुटीकृतकर्मणि तु यद्विधेयं तदाह—

जं आउटीकर्म, तं परिणाय विवर्गमेह । (सूत्र-१५८५)

‘जं आउटी’ इत्यादि, यत् पुनः कर्माङ्कुत्वा कृतमाग-
मोक्तकारणमन्तरेणोपेत्य प्राण्युपमर्देन विहितं तत्परिणाय
क्षपणिया विवर्गमिति-विविच्यतऽनेनेति विवर्गः-प्रायश्चित्तं
दशविधं तस्यान्यतरभेदमुपैति तद्विवर्गवा-अभावाव्यमु-
पैति तत्कराति येन कर्मणाऽभावो भवति । आचा० २ श्रु०
५ अ० ४ उ० ।

आउड-आवृत्-स्त्री० । आ-वृत्-सम्प० क्तिप् । आवर्त्तने,
आमणे, पुनः पुनश्चालने, पुनः पुनरकजार्त्तार्याक्रयाकरणे,
आधारे क्तिप् । परिपाठ्याम्, अनुक्रम, इति कर्त्तव्यताप्रका-
रे, संस्कार, तूष्णीम्भावे च । कर्त्तरि क्तिप् । आवर्त्तमानं,
त्रि० । वाच० ।

आवृत्-त्रि० । आ-वृ-कृ । कृतावरणे, अप्रकाशावृत्त, आच्छा-
दिते, स्था० ३ डा० ३ उ० । संकीर्णवर्णभेदे, पुं० । स्त्री० ।
स्त्रियां जातित्वात् ङीप् । वाच० ।

आउडावेदना-आखंडय-अन्य० । प्रवशयित्वेवत्यर्थे, विष्ठा० १
श्रु० ६ अ० ।

आउडिजमाण-आजोडयमान-त्रि० । सम्यध्यमानं, ‘जुड’
बन्धनं इति वचनात् । भ० ५ श० ४ उ० १८५ सूत्र ।

आकुटयमान-त्रि० । परस्परणाभिहन्यमानं, भ० । “लु
उमन्त्रेणे भेत ! मणुस आउडिजमाणे सहारे सुणेह”
‘आउडिजमाणे’ ति-जुड बन्धनं इति वचनात्, आजो-
डयमानेभ्यः-सम्यध्यमानेभ्यो मुखदस्तदगडादिना सह शङ्ख
पटहभल्लयादिभ्यो वाद्याविशेषेभ्य आकुटयमानेभ्यो वा, एभ्य
एव ये जातः शब्दास्त आजोडयमाना एव आकुटयमाना
एव वा उच्यन्ते, अतस्तानाजोडयमानानाकुटयमानान्वा,
शब्दान् शृणोति । इह च प्राकृतत्वेन शब्दशब्दस्य नपुंसक-
निर्देशः, । अथवा-‘आउडिजमाणा’ इति-आकुटयमानं
परस्परणाभिहन्यमानानि । भ० ५ श० ४ उ० ।

आउडिय आकुटित-त्रि० । अङ्किते, अनु० १४८ सूत्र ।

आउडमाण आकुटयत्-त्रि० । ताडयति, भ० ६ श १ उ० ।

आउडु-मज्ज-धा० । स्नाने, तुदा० पर० अकर्मक अनिद ।
“मस्जेराउडु गिउडु खुडु थुटु खुणा” ॥८॥१०१॥ इति हैम-
शाकृतसूत्रेण मस्जेः आउडु इत्यादशः । आउडुह । मज्जह ।
मज्जतीत्यर्थः । प्रा० ।

आउत्त-आगुप्त-त्रि० । संरक्षितं, स्था० ३ डा० १ उ० । सं-
यत्, पुं० । संयतमस्यन्धिति गमनात् च । त्रि० । “आउत्तं
गमणं” (सूत्र-८०२५) आगुप्तस्य-संयतस्य संयन्धि यत्
तदागुप्तमेवति । भ० २५ श० ७ उ० ।

आयुक्त-न० । आयुज् कृ । उपयोगे, भ० । “आउत्तं बन्ध-
पडिगहकं वलपायपुंजुगं गगहमाणम्” । (सूत्र-१५३५) उ-
पयोगपूर्वकमित्यर्थः । भ० ३ श० ३ उ० । उपयोगवति, सं-
धा० । उपयुक्तं, स्था० २ डा० १ उ० । ध० । सूत्र० ।

प्रशस्तकार्यायनयमेदानुद्दिष्टाङ्कम्—

१-युद्ध । २-युद्ध । पुस्तकान्तर पञ्चादेशः । ५२ वा ।

आउत्तं गमणं, आउत्तं ठाणं, आउत्तं गिरीयणं, आउत्तं
तुयडुणं, आउत्तं उल्लंघणं, आउत्तं पल्लंघणं, आउत्तं सन्धि-
दियजोगजुजणया । (सूत्र-५८५५)

आयुक्तं गमनम् आयुक्तस्य-उपयुक्तस्य संलीनयोगस्य ।
स्था० ७ डा० ३ उ० । भ० । समन्तादुपयुक्तं, आ० भ० १ अ० ।
प्रयत्नपर, ओघ० ८०७ गाथा । शिञ्जिते कात्रि० । “असिकंठक-
विसमादीसु, गच्छन्तो सिक्खिओ वि जसेणु । खुंङ्गइ एमेथ
मुणी, छुलिउज्जती अप्पमत्ता वि” ॥१००॥ सिक्खिओ वि-
आउत्ता वि छुलिउज्जति । नि० ख० १ उ० । संयमार्थिनि क ।
संजमट्टाए सि वा, आउत्ता सि वा, अविधिपरिहारि सि वा,
एगट्टा इति । आ० ख० १ अ० । आ युज् कर्मणि कृः ।
सम्यगव्यापारितं, भाव कृः । सम्यग्नियोजनं, न० । आयुक्त-
मनेन । इष्टा० इति । आयुक्ती । सम्यग्नियोजनकर्त्तार, त्रि० ।
स्त्रियां ङीप् । वाच० ।

आउपरिणाम-आयुःपरिणाम-पुं० । आयुषः-कर्मप्रकृतिविशेष-
स्य परिणामः-स्वभावः । आयुषः स्वभावे, स्था० ३ डा० १ उ० ।
तस्य भेदाः—

नवविहे आउपरिणामे पश्यते, तं जहा-गहपरिणामे, १ ग-
हबन्धणपरिणामे २, ठिडपरिणामे ३, ठिडबन्धणपरिणामे ४,
उड्ढगारवपरिणामे ५, अहंगारवपरिणामे ६, तिरियंगारव-
परिणामे ७, दीहंगारवपरिणामे ८, हस्संगारवपरिणामे ।
(सूत्र-६८६)

‘नवविहे’ इत्यादि, ‘आउपरिणामे’ इत्यादि, आयुषः-कर्म-
प्रकृतिविशेषस्य परिणामः-स्वभावः-शास्त्रार्थ-इत्यायुःप-
रिणामः । तत्र गतिर्देवादिका तां नियतां येन स्वभावेनायु-
र्जीवं प्रापयति स आयुषो गतिपरिणामः २, तथा-येनायुःस्व-
भावेन प्रतिनियतगतिकर्मबन्धो भवति, यथा नारकायुः
स्वभावेन मनुष्यतिर्यग्गतितामकर्म बध्नाति न देवनाटकग-
तिनामकमेति स गतिबन्धनपरिणामः २, तथा-आयुषो याऽ-
न्तर्मुहूर्तादित्रयस्मिंश्चागरोपमान्ता स्थितिर्भवति स स्थि-
तिपरिणामः ३, तथा-येन पूर्वभवायुःपरिणामेन परभवायुषो
नियतां स्थितिं बध्नाति स स्थितिबन्धनपरिणामः, यथा-
तिर्यगायुःपरिणामेन देवायुष उक्लृष्टोऽप्यष्टादशमागरो-
पमाणीकृत, तथा-येन आयुः स्वभावेन जीवस्योर्ध्वदिशि ग-
मनशक्कलक्षणपरिणामो भवति स ऊर्ध्वगौरवपरिणामः ५, इह
गौरवशब्दे गमनपर्यायः । एवमितरौ द्वाविंति ६, ७ । तथा यत्
आयुः स्वभावात् जीवस्य दीर्घ-दीर्घगमनतया लोकान्तात्
लोकान्ते यायद्गमनशक्तिर्भवति स दीर्घगौरवपरिणामः ८, एव
च यस्मान् हस्वे गमनं स हस्वगौरवपरिणामः, सर्वत्र प्रा-
कृतत्वाद्नुस्वार इति अन्यथाऽप्युक्तमिति । स्था० ६
डा० ३ उ० ।

आउबहुल-अब्वहुल-त्रि० । प्रचुरजलोपेते, स० ८० सम० ।

“नो चयणं आउबहुले भविस्सइ” (सूत्र-२८८ +) । बह्व-
व्कायमित्यर्थः । भ० ७ श० ६ उ० ।

आउबहुलकंड-अब्वहुलकाण्ड-न० । प्रचुरजलोपेते रत्न-
प्रभायास्तृतीये काण्डे, स० ।

तत्प्रमाणादि—

आउबहुले शं कंडे अमीइजोयणसहस्साइं ८००००
वाहल्लेगं पससे । (सूत्र-८०)

रत्नप्रभाया अशीत्युत्तरयोजनलक्षबाहल्यायास्त्रीणि का-
रुडानि भवन्ति । तत्र प्रथमं रत्नकारुडं षोडशविधरत्नमयं
षोडशसहस्रबाहस्यम्, द्वितीयं पङ्ककारुडं चतुरशीतिस्-
हस्रमानम् । तृतीयमवबहुलकारुडमशीतियोजनसहस्राणी-
ति । स० ८० सम० ।

आउउमेय-आयुर्भेद-पुं० । आयुषो-जीवितस्य भेद-उपक्रमः
आयुर्भेदः । स्था० ७ डा० ३ उ० । आयुष उपघाते, आ०
चू० १ अ० । आ० म० । (तन्निमित्तानि 'आउ' शब्देऽ-
स्मिन्नेव भागे गतानि)

स च सप्तविधनिमित्तत्वात्सप्तविधः—

सत्त विहे आउभेदे पणत्ते, तं जहा—

“ अज्झवसाणनिमित्तं, आहारं वेयणा पराघाण ।

कासे आणापाणु, सत्तविधं भिज्जए आऊ ॥ १॥ ”

(सूत्र-५६१)

अध्यवसानं-रागस्नेहभयान्मकोऽध्यवसायो निमित्तं द-
ण्डकशाशस्त्रादीनि समाहारद्वन्द्वस्तत्र सति आयुर्भिद्यत
इति संबन्धः, तथा आहार-भोजनोऽधिके सति, तथा वे-
दना-नयनादिपीडा पराघातो-गर्भपातादिसमुत्थः, दुहापि
समाहारद्वन्द्व एव तत्र सति, तथा स्पर्श-तथाविधमुज्झा-
द्विसंबन्धनि सति, तथा 'आणापाणु' ति—उच्छ्वासनिः-
श्वासा निरुद्धावाश्रित्येति—एवं च सप्तविधं यथा भवति
तथा भिद्यत आयुर्गति । अथवा-अध्यवसानमायुरूपकम-
कारणमिति शेषः, एवं निमित्तमित्यादि यावत् 'आणापाणु'
ति-व्याख्ययं, प्रथमैवकचनान्तात्वाद् अध्यवसानादिपदाना-
मव सप्तविधत्वादायुर्भेदेतृतीयां सप्तविधं यथा भवति तथा
भिद्यते आयुः । स्था० ७ डा० ३ उ० ।

आउय-आयुक्क-न० । जीविते, उत्त० ३ अ० । संथा० । आ०
म० । भवत्स्थितिद्वितीयां, कर्मपुद्गले च । आचा० १ अ० २ अ०
१ उ० ।

तओ अहाउयं पालेंति, तं जहा-अग्रहंता, चक्रवर्दी,
वलदेववासुदेवा । ३१। (सूत्र-१४३२) स्था० ३ डा० १ उ० ।
आयुषा कार्याति, कै । आयुषा प्रकाशमानं प्रशस्तायुष्कं ।
वाच० ।

आयुक्क-पुं० । अवति-रक्षति । अच्-धा० । उण् संज्ञायां कन् ।
नास्पोक्षां, जनके । वाच० । स्था० २ डा० ३ उ० ।

आउयपरिहाणि-आयुक्कपरिहानि-स्त्री० । प्रतिक्षणायुक्क-
क्षये, पञ्चा० १ विच० ।

आउयबंध-आयुक्कबंध-पुं० । आयुषो बन्ध इति । स्था० ६
डा० ३ उ० । आयुषा निषेकः स० । स च प्रतिसमयं बहुहीनही-
नतरस्य दलिकस्यानुभवनाथं रचना । स० ।

तद्भेदाः—

कइविहे शं भंते ! आउयबंधे पणत्ते १, गोयमा । छुवि-
हे आउयबंधे पणत्ते, तं जहा-जाइनामनिहत्ताऽऽउए १,

गइनामनिहत्ताउए २, ठिइनामनिहत्ताउए ३, ओगाहणानाम-
निहत्ताउए ४, पण्यनामनिहत्ताउए १, अणुभागनामनिहत्ता-
उए ६, दंडओ ० जाव वेमाणियाणं । (सूत्र-२५०+)

(जाइनामनिहत्ताउय ति १) जातिरेकेन्द्रियजात्यादिः प-
ञ्चाधा, सैव नाम इति-नामकर्मण उत्तरप्रकृतिविशेषा जीवप-
रिणामो वा तेन सह निधत्तं-निपिक्कम् । भ० ६ श० ८ उ० ।
अनुभवनाथं बहुलपालपतरकर्मण व्यवस्थापितं(स०) (यद् भ०)
य आयुस्तज्जातिनामनिधत्तायुः (स०-१५४ सूत्रटी०) निषे-
कश्च कर्मपुद्गलानां प्रतिसमयमनुभवनाथं रचना । भ० ६
श० ८ उ० । उक्तं च—“ मोक्षाय सगमवाहं, पढमाए ठिइए
बहुतरं दव्वं । सेसे विंससहीणं, जावुक्कांसेसि सव्वासि ”
॥१॥ इति । स्था० ६ डा० ३ उ० । (गइनामनिहत्ताउए २)—
गतिः-नागकगत्यादिभेदाश्चतुर्धा-तल्लक्षणं नाम कर्म तेन
सह निधत्तं निपिक्कमायुर्गतिनामनिधत्तायुः । स० १५४ सम० ।
(ठिइनामनिधत्ताउए ३—स्थितिरिति यत्स्थानव्ययः कनचि-
द्विचक्षितभवे जीवनायुः कर्मणा वा सैव नाम परिणामो
धर्मः स्थितिनामस्तत्र विंशष्टं निधत्तं यदायुर्दलिकरूपं
तत्स्थितिनामनिधत्तायुः । अथवा-इह सूत्रे जातिनामगति-
नामावगाहनानामग्रहणाज्जातिगत्यवगाहनानां प्रकृतिमात्र-
मुक्तं, स्थितिप्रदेशानुभागनामग्रहणात् तासामेव स्थित्यादय
उक्ताः, ते च जात्यादिनामसम्बन्धित्वात्तामकर्मरूपा एवेति,
नामशब्दः सर्वत्र कर्मार्थो घटत इति, स्थितिरूपं नामक-
र्मस्थितिनाम तेन निधत्तं यदायुस्तत्स्थितिनामनिधत्ता-
युः । स्था० ६ डा० ३ उ० । यत्-यस्मिन् भवे उदयमागमनमव-
तिष्ठते तद्वतिजातिशरीरपञ्चकादिव्यतिरिक्तं स्थितिनामाध-
सेयमिति भावः, गत्यादीनां वर्जनं तेषां स्वपदैः ' गइनाम-
निहत्ताउए ' (१५४+ सूत्रटी०) इत्यादिभिरुपात्तत्वात् ।
प्रश्ना० ६ पद । (ओगाहणानामनिधत्ताउए ति ४) । अव-
गाहते यस्यां जीवः सा अवगाहना-शरीरम् आंदारिकादि
तस्या नाम आंदारिकादिशरीरनामकर्मव्यवगाहनानाम ।
(अवगाहनारूपा वा, नामः परिणामोऽवगाहनानामः) तेन
सह यन्निधत्तमायुस्तद्वगाहनानामनिधत्तायुः । (पण्यना-
मनिहत्ताउए ति ५)—प्रदेशानाम-आयुः कर्मद्रव्याणां नाम-
तथाविधा परिणामः प्रदेशनाम, प्रदेशरूपं वा, नामकर्म-
विशेष इत्यर्थः, प्रदेशनाम । भ० ६ श० ८ उ० । प्रदेशाः कर्म-
परमाणवस्ते च प्रदेशाः सक्रमनोऽप्यनुभूयमानाः परिगृह्यन्ते,
तत्प्रधानं नाम प्रदेशनाम, किमुक्तं भवति-यत् यस्मिन्
भवे प्रदेशतोऽनुभूयते तत्प्रदेशनामेति अनेन विष्ठाकादय-
मप्राप्तमपि नाम परिगृहीतम् । प्रश्ना० ६ पद । प्रदेशानां
प्रमितपरिणामानामायुः कर्मदलिकानां नामपरिणामो यः
तथाऽऽत्मप्रदेशेषु सम्बन्धने स प्रदेशनामो जातिगत्यवगा-
हनाकर्मणां वा यत्प्रदेशरूपं नामकर्म तत्प्रदेशनाम ।
स० १५४ सम० । तेन सह यन्निधत्तमायुस्तत्प्रदेशना-
मनिधत्तायुर्गति । (अणुभागनामनिधत्ताउए ति ६) ।
अनुभाग आयुर्द्रव्याणामेव विपाकः । भ० ६ श० ८ उ० ।
तीव्रादिभेदो रसः । स० १५४ सम० । तल्लक्षण एव नाम ।
परिणामोऽनुभागनामोऽनुभागरूपं वा नामकर्मोऽनुभागनाम ।
भ० ६ श० ८ उ० । स चेह प्रकर्षप्राप्तः परिगृह्यते तत्प्रधानं

नाम अनुभावनाम यत् यस्मिन् भवे तीव्रविपाकं नामकर्मा-
नुभूयते यथा नारकायुषि अशुभार्णवस्थरनस्पर्शोपघाताऽ-
नादेयदुःस्वराऽयशोकीर्त्यादिनामानि तदनुभावनाम । प्रज्ञा०
६ पद । अथवा-गत्यादीनां नामकर्मणामनुभागबन्धरूपो
भेदोऽनुभावनाम । स० १५४ सम० । तेन सह निधत्तं यदा-
युस्तदनुभावनामनिधत्तायुगति । अथ किमर्थं जात्यादि-
नामकर्मभिरायुर्विशिष्यते ? उच्यते-आयुष्कस्य प्राधा-
न्यापदर्शनार्थं यस्मान्नारकाद्यायुर्द्वयं सति जात्यादिनाम-
कर्मणामुद्घो भवति । भ० ६ श० ८ उ० । नान्यथार्थं भव-
त्यायुषः प्रधानता । प्रज्ञा० ६ पद ।

नारकादिभयोपग्राहकं चायुर्गव, यस्मादुक्तमिदं—

“ नेरइए णं भंते ! नेरइएसु उववज्जइ, अनेरइए नेरइएसु
उववज्जइ ? गोयमा ! नेरइए नेरइएसु उववज्जइ, नो अनेर-
इए नेरइएसु उववज्जइ ” इति । एतदुक्तं भवति—नारकायुः
प्रथमसमयसंवेदन एव नारका उच्यन्ते तत्सहचारिणाञ्च
गच्छेन्द्रियजात्यादिनामकर्मणामप्युद्घ इति । इह चायुर्ब-
न्धस्य पदविधत्तं उपोक्षते यदायुषः पदविधत्तमुक्तं तदा-
युषो बन्धावयति काहन्धस्यैव चायुर्गवदेशविषयत्वादिति ।
'दंडओ' इति-नेरइयाणं भंते ! कइविह आउयबंधे पञ्चमे
इत्यादिः वैमानिकान्तश्चतुर्विंशतिदण्डको वाच्योऽत ए-
वाह—'जाव वेमाणियाणं' इति । भ० ६ श० ८ उ० २५०
सूचटी० । प्रज्ञा० । स० । स्था० ।

अथ कर्मविशेषाधिकारात्तद्विशेषितानां जीवादिपदानां
द्वादशदण्डकानाह—

जीवा णं भंते ! किं जाइनामनिहत्ता, ०जाव अणुभाग-
नामनिहत्ता ? गोयमा ! जाइनामनिहत्ता वि ०जाव अणु-
भागनामनिहत्ता वि, दंडओ ०जाव वेमाणियाणं । जीवाणं
भंते ! किं जाइनामनिहत्ताउया ०जाव अणुभागनाम-
निहत्ताउया ? गोयमा ! जाइनामनिहत्ताउया वि ०जाव
अणुभागनामनिहत्ताउयावि, दंडओ ०जाव वेमाणियाणं ।
एवं एए दुवात्तस १२ दंडगा भाणियव्वा । जीवा णं भंते ।
किं जाइनामनिहत्ता १, जाइनामनिहत्ताउया २, जाइनाम-
निउत्ता ३, जाइनामनिउत्ताउया ४, जाइगोयनिहत्ता ५,
जाइगोयनिहत्ताउया ६, जाइगोयनिउत्ता ७, जाइगोयनि-
उत्ताउया ८, जाइनामगोयनिहत्ता ९, जाइनामगोयनि-
हत्ताउया १०, जाइनामगोयनिउत्ता ११, जाइनामगोय-
निउत्ताउया १२, ०जाव अणुभागनामगोयनिउत्ताउया ?
गोयमा ! जाइनामगोयनिउत्ताउयावि ०जाव अणुभाग-
नामगोयनिउत्ताउयावि दंडओ ०जाव वेमाणियाणं ।
(सूत्र-२५० +)

'जाइनामनिहत्त' इति-जातिनाम निधत्तं-निषिक्तं विशिष्टबन्ध
या कृतं येन जातिनामनिधत्ताः । एवं गतिनामनिधत्ताः ।
यावत्करणात्—“ ठिइनामनिहत्ता, आगाहणानाम निहत्ता,
पपसनामनिहत्ता, अनुभागनामनिहत्ता ” इति दृश्यम् । व्या-
ख्या तथैव नवर जात्यादिनाम्ना या स्थितिर्ये च प्रवेशा य-

आनुभागस्तत्स्थित्यादिनाम अयगाहनानाम शरीरनामेति ।
अयमको दण्डको वैमानिकान्तः, तथा—'जाइनामनिहत्ताउय'
इति । जातिनाम्ना सह निधत्तमायुर्गवैस्ते जातिनामनिधत्ता-
युषः, एवमन्यान्यपि पदानि अयमन्यो दण्डकः २, एवमेते
'दुवात्तस दंडग' इति-अमुना प्रकारेण द्वादश दण्डका भवन्ति,
तत्र द्वावाद्यौ दर्शनावपि संख्यापूरणार्थं पुनर्दर्शयति-जाति-
नामनिधत्ता इत्यादिरेकः, 'जाइनामनिहत्ताउया' इत्यादिद्वि-
तीयः, जीवा णं भंते ! किं जाइनामनिउत्ता इत्यादिस्तृतीयः,
तत्र जातिनामनियुक्तं नितरां युक्तं सम्बद्धं निकर्चितं वेदनं
वा नियुक्तं येन जातिनामनियुक्तः, एवमन्यान्यपि ५, 'जाइ-
नामनिउत्ताउया' इत्यादिचतुर्थः । तत्र जातिनाम्ना सह नियु-
क्तं निकर्चितं वेदयितुमारब्धं वाऽऽयुर्गवैस्ते । तथा एवमन्या-
न्यपि ५ 'जाइगोयनिहत्ता' इत्यादिः पञ्चमः । तत्र जातिरेक-
न्द्रियादिकाया यदुच्यते गोत्रं नीचैर्गोत्रादि तज्जातिगोत्रं त-
न्निधत्तं येन जातिगोत्रनिधत्तायुष एवमन्यान्यपि ५ 'जा-
इगोयनिउत्ताउया' इत्यादिषष्ठः, तत्र जातिनामगोत्रं च नि-
धत्तं येन तथा एवमन्यान्यपि ५, 'जाइगोयनिहत्ताउया'
इत्यादिः, दशमः । तत्र जातिनाम्ना गोत्रेण च सह निधत्त-
मायुर्गवैस्ते तथा एवमन्यान्यपि ५, 'जाइनामगोयनिउत्ता'
इत्यादिरेकादशः । तत्र जातिनामगोत्रञ्च नियुक्तं येन तथा
एवमन्यान्यपि ५, 'जीवा णं भंते ! किं जाइनामगोयनिउत्ताउ-
या' इत्यादिद्वादशः । तत्र जातिनाम्ना गोत्रेण च सह नियु-
क्तमायुर्गवैस्ते तथा एवमन्यान्यपि ५, इह च जात्यादिनामगो-
त्रयोरायुषश्च भयोपग्राहे प्राधान्यव्यापनार्थं यथायागं जीवा
विशेषता वाचनान्तरं चाद्या एवाद्यौ दण्डका दृश्यन्ते इति ।
भ० ६ श० ८ उ० ।

अथ जात्यादिनामविशिष्टमायुः कियद्विराकवैर्बध्नातीति
जिह्वासुजीवादिदण्डकक्रमेण पृच्छति अल्पबहुत्वं च—

जीवा णं भंते ! जातिनामनिहत्ताउयं कतिहि आगरिसे-
हि पकरंति ? गोयमा ! जहभेणं एकेण दोहिं वा तिहिं वा
उक्केमिणं अट्टहिं, नेरइया णं भंते ! जातिनामनिहत्ताउयं
कतिहि आगरिसेहि पकरंति ? गोयमा ! । (सूत्र-१४५+)
प्रज्ञा० ६ पद । भिय १ एकंणं भिय २।३।४।५।६।७ भिय
८ अट्टहिं, नो चेवं णं नवहिं । (सूत्र १४५X) स० १५४ सम० ।
जहभेणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्केमिणं अट्टहिं ।
(सूत्र-१४५X) प्रज्ञा० ६ पद । स० । एवं ०जाव वेमा-
शिया । एवं गतिनामनिहत्ताउए वि । ठितिनामनिहत्ता-
उए वि । आगाहणानामनिहत्ताउए वि । पपसनामनिहत्त-
उए वि । अनुभावनामनिहत्ताउए वि । एतसि णं भंते !
जीवाणं जातिनामनिहत्ताउयं जहभेणं एको वा दोहिं वा
तिहिं वा उक्केमिणं अट्टहिं आगरिसेहि पकरेमाणा णं कयरे
कयरेहिंता अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?
गोयमा ! सव्वन्थोवा जीवा जातिनामनिहत्ताउयं अट्टहिं
आगरिसेहि पकरेमाणा, सत्तहिं आगरिसेहि पकरेमाणा
संखेअगुणा एएहिं आगरिसेहि पकरेमाणा संखेअगुणा, एवं

पचहिं संखेअगुणा, तिहिं संखेअगुणा, चउहिं संखेअगुणा,
दोहिं संखेअगुणा, एगेखं आगरिसेणं पकरेमाखा संखेअ-
गुणा । एवं एतेणं अभिलोवेणं ० जाव अणुभावनिहताउयं ।
एवं एते छप्पि अप्पा-बहुदण्डगा जीवादिया भाणियव्वा ।
(सूत्र-१४५+)

‘ आगरिसेहिं पगरंती ’ त्वादि, आकर्षो नाम तथाविधेन
प्रयत्नेन कर्मपुद्गलोपादानं यथा गौः पानीयं पिवन्ती भयंन पु-
नः पुनराघाटयति एवं जीवोऽपि यदा तत्वेणायुर्वन्धाध्य-
क्षसायेन जातिनामनिवृत्तायुर्वन्धवद्वा बध्नाति तदा एकन ।
प्रका० ६ पद । मन्त्रेन द्वाभ्यामाकर्षाभ्यां मन्त्रेण त्रि-
भिर्मन्त्रेण चतुर्भिः पञ्चभिः षड्भिः सप्तभिरष्टाभिर्वा
न पुनर्नवभिरेवं शेषाण्यपि ‘ आउगणि ’ सि—गतिनामनिध-
सायुगादीनि आख्यानि यवहैमानिका इति अयञ्जैकाद्याक-
र्षणियमो जात्यादीनां कर्मखामायुर्वन्धकाल एव । स० १५४
सम० । आयुषा सह बध्यमानानामवसातस्यो न शेषकालं का-
सांचित्प्रकृतीनां भुवर्वाधनीत्यादपरासां परावर्त्तमानत्वात् ।
प्रभूतकालमपि बन्धसम्भवेनाकर्षणियमात् । प्रका० ६ पद ।
आयुर्वन्धपरिसमाप्तकालमपि बन्धाऽस्त्येवैषां भुवर्वा-
धनीनाञ्च ज्ञानवर्त्तादिप्रकृतीनां प्रतिसमयमेव बन्धनि-
वृत्तिर्भवत्येतास्तु परावृत्त्याबध्यन्ते । स० १५४ सम० ।
(नारक-तिर्यग्-मनुष्य-देवायुर्वन्धकारणानि बहुप्रकारं
‘ बन्धहेतु ’ शब्दे यञ्चमभागे विस्तरतः प्रतिपादयिष्यते)
तथा देवनैर्यैकरपि यदि वरमासे शेष आयुर्न बडं तत
आत्मीयस्यायुषः वरमासशेषं तावत्संक्षिपन्ति यावत्सर्व-
जघन्य आयुर्वन्ध उचरकालश्चावश्याऽवतिष्ठते । इह वरमवा-
युर्देवनैर्यैका बध्न्तीत्ययमसंज्ञकाल इति भीष्मानां ग-
ण्डाध्ययनवृत्त्युपान्ते प्रोक्तमस्तीति “ परं बंधंति देवनारय-
असंज्ञतिरिक्त्वायसंज्ञाउ ” इत्यादिशब्दां कथं संवाद्
इति प्रश्ने, अत्रोचरम्—‘ बंधंति देवनारय ’ त्यादिशब्दं प्रा-
यिकं तेन केवांचिदेवनारकाणां शेषेऽस्मिन्मूर्तैः ज्ञायुर्वन्धा
भवतीति मतान्तरमवसीयते इति न काऽपि विसंवाद् इति ।
॥ ३६ ॥ सन० । (आयुषो बन्धकान् ‘ कर्म ’ शब्दे तृती-
यभागे दर्शयिष्यते) (आयुर्वन्धकानां कर्मप्रकृतिबन्धः क-
र्मपयडि ’ शब्दे तृतीयभागे दर्शयिष्यते) (आयुर्वन्धस्थि-
तिरायुर्वन्धकानां कर्मवेदना आयुर्वेदकानां कर्मप्रकृति-
बन्धश्च ‘ कर्म ’ शब्दे तृतीयभागे दर्शयिष्यते)

आउयसंवर्द्धय-आयुःकर्मवर्त्तक-पुं० । संवर्द्धनम्-अपवर्द्धनं
संवर्द्धः स एव संवर्द्धकः । उपक्रम इत्यर्थः, आयुषः
संवर्द्धक आयुःसंवर्द्धकः । आयुष उपक्रमे, स्वा० ।

(आयुःसंवर्द्धकमाह)—

दीणहं आउयसंवर्द्धए पण्णत्ते, तं जहा-मणुस्साणं चेव,
पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं चेव २४ । (सूत्र-८५)

स्वा० ३ ठा० ३ उ० ।

आउयसंवेदन-आयुःसंवेदन-न० । आयुःकर्मोदयविपा-
काऽनुभवने, भ० ३५ श० ।

आउयसद्व्यवस्था-आयुस्सद्व्यवस्था-स्त्री० । आयुः-प्रदेशकर्म
तस्य द्रव्यैस्मिन् मानता-आयुस्सद्व्यवस्था । जीवस्यायुष्कर्म-
द्रव्यसहचारितायाम्, “ आउयसद्व्यवस्थां भवे आघो ” । आ-
युस्सद्व्यवस्था-आघजीवितं सामान्यजीवितमिदं च सकल-
संसारिणामविशेषेषु सर्वदाभावीति । आ० म० १ अ० ।

आउयाय-अपकाय-पुं० । एकैन्द्रियसंसारसमापन्नजीववि-
शेषे, प्रका० १ पद । भ० । (एतस्य वक्तव्यता ‘ आउकाय ’
शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता)

आउर-आतुर-त्रि० । ईषद्वै, आ-अत्-उरच् । वाच० ।

श्लानं, (रोगिणि) स्वा० १० ठा० ३ उ० । वृ० । विविधदुः-
खापद्रुते, (रोगादिपीडिते) वृ० १ उ० २ प्रक० । उत्त० ।
बुभुक्षादिभिः पीडिते, स्वा० १ ध्रु० १ अ० । अस्वस्थमन-
सि, “ तथ तथ पुढो पान् आतुरा परितावन्ति ” “ तथ-
तथ ” त्यादि-तत्र तत्र तेषु तेषु कारणेष्वप्येषु वक्ष्य-
माणेषु शरीरबन्धोणितादिषु च पृथांश्चिन्नेषु प्रयोजनेषु
पश्यन्ति शिष्यश्चादना किं त-पश्यन्ति दर्शयन्ति-मांसभक्षणा-
दिशुद्धाः आतुराः-अस्वस्थमनसः परि-समन्तात्तापयन्ति-
पीडयन्ति । आचा० । किं कर्त्तव्यतामूढे, “ पासिय आतुरए
पाणे अप्पमत्तो परिउवए ” (सूत्र १०६+) । ‘ पासिय ’ इ-
त्यादि, स हि भावजागरस्तीर्भावः जागरस्वापजनितैः शा-
रीरमानसैर्दुःखैरातुरान्-किं कर्त्तव्यतामूढान् दुःखसागराव-
गाढान् प्राणान्-भेदापचारात् प्राणानो दृष्ट्वा ज्ञात्वा अप्रमत्तः
परिव्रजेत्-उद्युक्तः सन् संयमानुष्ठानं विदध्यात् । आचा०
१ ध्रु० ३ अ० १ उ० । आकुलतनौ, उत्त० २ अ० । कचि-
दापि स्वास्थ्यमलभमाने सत्याकुले, जी० ३ प्रात० १ अधि० ।
उत्सुकं, वृ० १ उ० ३ प्रक० । व्याकुलं, स्वा० १ ध्रु० १
अ० । “ आउरं खायमायाए ” (सूत्र-१०७+) । ‘ आउरं ’
इत्यादि, लोकं मातापितृपुत्रकलत्रादिकं तमातुरं स्नेहानु-
बद्धतया वियोगात्कार्यावभावेन वा । यदि वा-जन्तुलोकं का-
मरोगातुरमावाय ज्ञानेन परिगृहीत्वा परिच्छिद्य । आचा०
१ ध्रु० ६ अ० २ उ० । क्रिये, “ केवाञ्चिद्विषयज्वराकुलमहो ”
‘ केवाञ्चिज्जीवानां चित्तं-मनः विषया-इन्द्रियाभिलाषा एव
ज्वरस्तेन आतुरं-किलष्टं मनो यस्य । अष्ट० ३२ अष्ट० १ दुःस्थे,
भ० १६ श० ४ उ० । प्रथमाद्वितीयपरीपहाभ्यां जिते, (कु-
त्पिपासापीडिते) चिकित्साक्रियाव्यपेते, मरणचिह्नान्युपल-
भ्याकुले च । न० । व्य० । पा० । “ आउराणं य अप्पगह-
याणं मच्छमंसाहं उवदिमह ” (सूत्र-२८×) ‘ आउराणं ’ ति-
चिकित्सायामविषयभूतानाम् । विपा० १ ध्रु० ७ अ० ।
(एतस्य बहुवक्तव्यता ‘ गिलाण ’ शब्दे तृतीयाभागे क-
रिष्यते) आतुरत्वे च । (कुत्पिपासाव्याधिभिर्भूतत्वे)
“ संकिए सहसागारे, उभयाउरं आवतीसु य ” (१००×)
भावप्रधानश्चायं निर्देशस्ततोऽयमर्थः । व्य० १ उ० । ‘ संभम-
भयाउरावह ’ ‘ आउर ’ ति—भावप्रधानश्चाभिर्देशस्यातुर-
पीडितत्वं कुत्पिपासायैः । जीत० । लुप्तभावप्रत्ययत्वा-
द्वा । स्वा० ६ ठा० ३ उ० । कार्याक्षमं, वाच० । अशक्नु-
वन्ति, व्य० ४ उ० ।

आउरचिन्न-आतुरचीर्ण-त्रि० । आतुरः-चिकित्साया अवि-
षयभूतो रोगी तस्य मर्तुकामस्य पथ्यापथ्याविवेकेन दीय-

माने मनोहाहारे, उत्त० ८ अ० । ('उरभ' शब्दे भाषयिष्यते)
 आउरपञ्चकलाण-आतुरप्रत्याख्यान-न० । आतुरः-क्रियातीतो
 ग्लानस्तस्य प्रत्याख्यानमातुरप्रत्याख्यानम् । चिकित्सकक्रि-
 याव्यपेतस्य ग्लानस्य प्रत्याख्याने, न० । आतुरः-चिकित्स्यक्रि-
 याव्यपेतस्तस्य प्रत्याख्यानं यत्राध्ययने विधिपूर्वकमुपवर्त्यते
 तदातुरप्रत्याख्यानम् । उत्कालिकश्रुतविशेषे च । विधिआतुर-
 प्रत्याख्यानदानविषये चूर्णिकृतैवमुपदर्शितः-“ गिलाणं
 किरियातीये नाउं गीयथा पञ्चकलावैत दिणे दिणे दव्यहासं
 करेता अंतं य सव्यदव्यदायणाए भत्तंवरगं जाणि (ण)
 सा भत्ते वि (नि) त्तिहस्स भवचरिमपञ्चकलाणं कारवै-
 नि ” न० ४३ सूत्र । पा० ।

आउरपडिमेवणा-आतुरप्रतिमेवना-स्त्री० । प्रतिसेवनाविशेषे,
 “ दप्य-पमायऽणाभोगं, आउरं आधंसु य ” । आतुरः-ग्लाने
 सति तत्प्रतिजागरणार्थमिति भावः । अथवा-आत्मान एवा-
 तुरत्वे सति लुप्तभावप्रत्ययत्वादयमर्थः-लुत्पिपासाव्याधि-
 भिगभिभूतः सन् यां करोति । उक्तं च-“ पढमवीयदकुवाहि-
 ओ व जं सव्य आउराए साइत्ति ” । स्थ० १० डा० ३ उ० ।
 (विशेषतः व्याख्या 'पडिमेवणा' शब्दे पञ्चमभागे द्रष्टव्या)

आउरभेसज्जीय-आतुरभैषज्यीय-न० । अवितर्कितसम्भवि-
 तुल्यं यादृच्छिकन्याये, आचा० (यथा-आतुरभवनभैषज्योप-
 काराबुद्धिपूर्विकैव, नाऽऽतुरस्य बुद्धिरस्ति मह्यभैषज्यमु-
 पकरिष्यति नापि भैषज्यस्यैतादृशी बुद्धिरस्ति आतुराया-
 पकरिष्यामीति, अथ तत्तथैव भवत्येव सर्वे जानिज्जामरणा-
 दिकं लोकं यादृच्छिकमिति यदृच्छावादिनः) । आचा० १ भु०
 १ अ० १ उ० ।

आउरसरण-आतुरशरण-न० । दोषातुरस्याश्रयदाने, दश०
 ३ अ० ।

आतुरस्मरण-न० । बुधाद्यातुराणां पूर्वोपभुक्तस्मरणे, दश०
 “ आउरस्सरणाणि य ” ॥ ६ ॥ तथाऽऽतुरस्मरणानि च
 बुधाद्यातुराणां पूर्वोपभुक्तस्मरणानि च अनाचरितानि । आ-
 तुरशरणानि वा दायातुराश्रयदानानि । दश० ३ अ० । रोगादि-
 पीडितस्य हा तात । हा मातः । इत्यादिरूपे स्मरणे च । “ आ-
 उरे सरणं निगिच्छियं च तं पारिणाय परिष्यए म भिक्खू ”
 ‘ आउरे सरणं ’ ति-सुखव्यस्ययादातुरस्य रोगादिपीडि-
 तस्य शरणं-स्मरणं हा तात । हा मातः । इत्यादिरूपम् । उत्त०
 १५ अ० ।

आउल-आकुल-त्रि० । व्याप्तं, औ० । आ० । “ कलुमाऽऽउलं
 चित्तं ” कलुषयन्ति आत्मानमिति कलुषाः-कषायास्तैराकु-
 लं-व्याप्तं यत्तथोच्यते । आव० ४ अ० । जमाऽऽकीर्णं, वृ०
 १ उ० । प्रचुरं, भ० १ श० ६ उ० । कुब्धे, “ जत्थऽथमिण् अ-
 णाउले (१४×) ” भिच्छुर्यैवास्तमुमेति सविता; तत्रैव का-
 कायोत्सर्गादिना निष्ठतीति । यत्रास्तमितस्तथाऽनाकुलः-स-
 मुद्रवन्नकादिभिः परीवृणोपसर्गैरकुप्यन् । सूत्र० १ भु० १
 अ० । अभिभूतं, “ तह निव्वकोहलोहाउलस्स ” तीव्राबु-
 त्कटौ च तौ क्रोधलोभौ च ताभ्यामाकुलोऽभिभूतस्तस्य ।
 आव० ४ अ० । व्याकुलं, (विकलं) आ० म० १ अ० ।
 व्यग्रे, आव० ४ अ० । व्याप्तं, सूत्र० १ भु० १ अ० १ उ० ।

संकीर्णं च । “ किमिजालाउलसंससे ” (सूत्र-६७+) कृमि-
 जालैराकुलैः-व्याकुलैराकुलं वा संकीर्णं यथा भवतीत्येवं सं-
 सक्तं यत्तथा । आ० १ भु० ८ अ० । “ अद्वारसंवज्जणा-
 उलं ” (सूत्र-१०६×) च० प्र० २० बाहु० । राजगृहाङ्गणजनाकु-
 लवदाकुलः । भावस्कन्धविशेषे च । अनु० ।

आउलतर-आकुलतर-त्रि० । अतिशयेनाकुले, तथा च षष्ठ-
 र्पृथवीनरकापक्षत्रा सप्तमर्पृथवीनरकाणां वर्णनमुपक्रम्यो-
 क्तम्-“ सो आउलतरा चव ” (सूत्र-४७५×) ‘ आ-
 उलतरा चव ’ ति-अतिकर्तव्यतया यं आकुला-नारक-
 लोकास्तेषामतिशयेन योगादाकुलतराः । भ० १३ श० ४ उ० ।

आउलमण-आकुलमनस्-त्रि० । आकुलं-व्यग्रे मनः-अन्तः-
 करणं यस्य स तथा । व्यग्रान्तःकरणे, “ तप्पडियाराउलमण-
 स्स ” तत्प्रतीकारे-वेदनाप्रतीकारं चिकित्सायामाकुलं-व्यग्रे
 मनो यस्य स तथा । आव० ४ अ० ।

आउलमाउला-आकुलाऽऽकुला-स्त्री० । निद्राप्रमादाभिभूतस्य
 मूलगुणानुत्तरगुणानां वा या नानाविधोपरोधकिका तथा-
 निमकषायाम्, अथवा-आकुले-नानाविधरूपं विवाहसंगमा-
 दिषु दृष्टमाचरितं वा पुनरपि आकुलास्तादृशं बहवो दृष्टा
 व्यापारास्तदात्मिकया स्वप्नान्तिकक्रियायाम्, आव० ।
 सुप्तस्य वैकलिकमतिकारमधिकृत्याक्तम्-

आउलमाउलाए सोयखवत्तिपाए हृत्थीविप्परियामिए
 दिट्ठिविप्परियासियाए मणविप्परियासियाए पाणभायण-
 विप्परियासियाए जो मे देवसिओ अइयारो कओ तस्स
 मिच्छा मि दुक्कडं ॥ (सूत्र)

‘ आउलमाउलाए ’ ति-आकुलाकुलया-स्व्यादिपरिभोम-
 विवाहयुद्धादिसंस्पर्शकान्प्रकारया स्वप्नप्रत्ययया स्वप्न-
 निमित्तया विराधनया योऽतिचारः । आव० ४ अ० ।
 “ आउलमाउलाए सोयणंतियाए निहण्णमायाभिभूतस्स
 मूलगुणाणं उत्तरगुणाणं वा उवरोधकिरया जणणावि-
 धा सोयणंतिया सा आउलमाउला ॥ अहवा-आउलं-णाणा-
 विहं क्वं विवाहसंगमादिसु दिट्ठं आयरितं वा पुणे वि आ-
 उला तारिसा बहवो वारा दिट्ठा एसा आउलमाउला ॥ कई-
 पुण-आउलमाउलाए सोयखवत्तिपाए एतं आलायणं एत्थ
 जानो सेसाओ आउलमाउलाओ ॥ सोमणंतियाओ इत्थी
 दिट्ठाओ निहापमादाभिभूतं तस्स मिच्छा मि दुक्क-
 डंति पुव्वमणिनं ॥ आ० चू० ४ अ० ।

आउलवाय-आकुलवाद-पुं० । परस्परसंकीर्णवादे, आकुल-
 वाद इति । सवसस्वयोः परस्परसंकीर्णवादे, अने० १ अ-
 धि० ।

आउलि-आतुलि-स्त्री० । पीतपुष्पके, (तडउडा) नामके यत्न-
 स्पतिजानिविशेषे, “ तडउडाकुसुमेइ वा ” तडउडा-आउली ।
 आ० म० १ अ० । आउलिशेष इत्यर्थः । स्थ० ४ डा० १ उ० ।
 एतत्काष्ठनिष्पादिने दन्ते दोषा भवन्ति । आउलिसत्कदन्त-
 काष्ठे कचिद्बहु दोषं वदन्ति तत्सत्यमसत्यं वा तथा बह्वीर-
 बूलदन्तकाष्ठस्य आउलिदन्तकाष्ठ जीवाः किमल्पा बहवस्तु-
 ल्या वेति प्रज्ञापनायां प्रथमपदे शुच्छाधिकारे आउलिस-
 त्कमूलकन्दस्कन्धत्वकृशास्त्राप्रवालेषु प्रत्येकमसंख्येयजीवा-

स्मकता प्रोक्ताऽस्ति तदनुसारेण वदरीवम्बूलयोरपि वदस्वपि स्थानेष्वसंख्याता जीवाः संभाव्यन्ते, ननु न्यूनार्थिकजीवाः ॥ ४१ ॥ सन० ।

आकुलि-पुं० । आ कुल इन् । व्याकुलत्वे, वाच० ।

आउलीकरण-आकुलीकरण-न० । प्रचुरीकरणे, म० ।

जीवानां संसाराकुलीकरणकारणम् लघुत्वकारणप्रतिपादाक्रमम्—

कहं गं भंते ! जीवा लहुयत्तं हव्वमागच्छन्ति ? गोयमा ! पाणाइवायवेरमयेणं० जाव मिच्छादंसणसल्लवेरमयेणं ए-वं खलु गोयमा ! जीवा लहुयत्तं हव्वमागच्छन्ति एवं सं-सारं आउलीकरेति । (सूत्र-७२X)

‘ एवं आउली करेति ’ ति-इहैवंशब्दः पूर्वोक्ताभिलापसं-ख्यानार्थः, स चैवम्—“कहं गं भंते ! जीवा संसारं आउली-करेति ? गोयमा ! पाणाइवायवेरमि ” त्यादि, । एवं उत्त-रत्रापि, तत्र ‘ आउलीकरेति ’ ति-प्रचुरीकुर्वन्तः कर्मभि-रित्यर्थः । म० १ श० ६ उ० ।

आउलीभूय-आकुलीभूत-त्रि० । आ-कुल-च्वि । भूते कृ । स्वयं तथाभूते, वाच० । आ० म० १ अ० ।

आउवजिय-आयुर्वर्जित-त्रि० । आयुष्कर्मविरहिते, । पञ्चा० १६ वि० ।

आउविजा-आयुर्विद्या-स्त्री० । वैद्यके पापश्रुतविशेषे, आ व० ४ अ० ।

आउविवागदसा-आयुर्विपाकदशा-स्त्री० । प्रतिसमयभोग-त्वंनायातीत्याद्यः विषयनं विपाकः; आयुषोऽपरिहाणुरि-त्यर्थः । अनुभागेन युक्ता विभागो दशा इत्युच्यते आयुर्वि-पाकस्य दशा आयुर्विपाकदशा । आयुर्विपाकविभागः, “ जं जस्मि कालं आउयं उक्कंसं दसधा विभक्तं दस आउवि-वागदसा भवन्ति ” ततो य दसओ दसविरसपमाणानो वरिससयाउसो भवन्ति । नि० नू० ११ उ० । (दशाभेदा-दिकम् ‘ दसा ’ शब्दं चतुर्थभागे वक्ष्यते)

आउव्वेय-आयुर्वेद-पुं० । आयुः-जीविनं त्रिद्वन्ति-गन्तु-मनुभवन्ति चोपक्रमरक्षणेन विदन्ति वा लभन्ते यथाकालं तेन तस्मात्तस्मिन्वेस्यायुर्वेदः । चिकित्साशास्त्रे, स्था० ८ टा० ३ उ० । वैद्यकशास्त्रे, विपा० १ भु० ७ अ० ।

तस्माऽष्टविधम्—

अट्टविहे आउव्वेय पप्पत्ते, तं जहा-कुमारभिन्ने १, का-यतिगिच्छा २, सालाइयं ३, सल्लहत्ता ४, जंगोली ५, भूय-विजा ६, स्वारतंते ७, रसायणे ८ । (सूत्र-६११)

‘ कुमारभिन्ने ’ ति-कुमाराणां-बालकानां भूता-पापेण सा-धुः कुमारभूत्यं तस्मिन् कुमारभरणक्षीरदोषसंक्षेपनार्थं दुष्टशून्यनिमित्तानां व्याधीनामुपशमनार्थं चेति १ । काय-स्य ज्वरादिरोगप्रसूतस्य चिकित्साप्रतिपादकं तन्त्रं काय-चिकित्सातन्त्रं; तस्मिन् मध्याह्नसमाश्रितानां ज्वरातीसाररक्त-शोषोन्मादप्रमेहकुष्ठादीनां शमनार्थमिति २ । शलाकायाः कर्म शलाक्यं तत्प्रतिपादकं तन्त्रं शलाक्यं तस्मिन् कर्ष्यमनुग-

तानां रोगाणां ध्वणवदननयनप्राणादिसमाधितानामुपशम-नार्थमिति ३ । शल्यस्य हत्या-हननम्-उच्चारः शल्यहत्या तत्प्र-तिपादकं तन्त्रमपि शल्यहृत्युच्यते, तस्मिन् दुष्काष्ठपाषाणपां सुलोहलोहोष्णिनसप्रयोऽङ्गान्तर्गतशल्योद्धारार्थमिति ४ । ‘ जंगोली ’ ति-विषविघाततन्त्रम्; अगदन्त्रमिदमर्थः । तस्मिन् सर्पकीटलूनादर्शविषविनाशार्थं विविधविषसंयोगोपशम-नार्थं चेति ५ । भूतादीनां निग्रहार्थं विघाततन्त्रं भूतविघा-साहि देवाऽसुरगन्धर्वयक्षराक्षसपितृपिशाचनागप्रहाद्युप-सृष्टवैतसां शास्तिकर्मबालिकरणादिग्रहोपशमनार्थमिति ६ । स्वारतन्त्रमिति—स्वारं स्वारः शुक्रस्य तद्विषयं तन्त्रं यत् तत्तथा, इदं हि सुश्रुतादिषु वाजीकरणतन्त्रमुच्यते । स्था० ८ टा० ३ उ० । तथा च विषयकश्रुते-धन्वन्तरिवर्णन-“ अट्टंगाऽऽउव्वपाटण- तं जहा-कामारभिन्ने १, सा-लागे २, सल्लहत्ता ३, कार्यातिगिच्छा ४, जंगोली ५, भूय-वेजं ६, रसायणं ७, वाजीकरणं ८ । (सूत्र-६८५) । विपा० १ भु० ७ अ० । अवाजिनो वाजीकरणंरेतस्सुखं आश्वस्येक-करणमित्यनयोः शब्दार्थः सम एवेति तत्तन्त्रं हि अल्पली-णविशुद्धकरतसामाप्यायनप्रसादोपजननिर्मितं प्रहर्षजनन-र्थमिति ७ । रसः-अमृतरसस्तस्यायनं-प्राक्ष्य रसायनं तस्मिन् च य-व्यापनमभ्युमेधाकरणं रोगापहरणसमर्थं च तत्प्रतिपा-दकं शास्त्रं रसायनतन्त्रमिति । कृतरसायनञ्च देववन्निरुपक-मायुर्भवति ८ । स्था० ८ टा० ३ उ० ।

आउस (स्स)-आक्रोश-पुं० । “ मृत्तोऽसि त्वम् ” इत्यादिभि-रसभ्यवचनरूपैः शपैरभिप्रेत्य, “ अप्येगएव आउसिद्विति ॥ (सूत्र-४५६५) आक्रोशान्दास्यति, म० १५ श० १ “ भंते ! अहं ये पुरिसं आउसंज्जा व्वा ” (सूत्र-४०५) ‘ आउसंज्जा व्वा ’ ति-आक्रोशयामि वा-मृत्तोऽसि त्वमित्यादिभिः शपैरभिप्रेत्यमि ॥ उपा० ७ अ० । दण्डमुपपादिभिर्हननव्यापारं च । सूत्र० ।

परतीर्थिकानुद्दिश्योक्तम्—

रागदोसाभिभूज्यप्पा, मिच्छतेण अभिदुत्ता ।

आउससरणं जेति, टंकणा इव पप्पयं ॥ १८ ॥

‘ रायहोस्सा ’ इत्यादि, रागश्च प्रीतिलक्षणो द्वेषश्च तद्विप-रीतिलक्षणस्ताभ्यामभिभूत आत्मा येषां परतीर्थिकानां ते तथा मिथ्यात्वेन विपर्यस्तावबोधनतत्त्वाभ्यवसायरूपेणा-भिभूता इयाताः सद्यस्क्रिभर्वावं कर्तुमसमर्थाः क्रोधानुगा आ-क्रोशान्-असभ्यवचनरूपंस्तथा दण्डमुपपादिभिश्च हनन-व्यापारं आन्ति-आश्रयने । अस्मिन्नेवार्थे प्रतिपाद्य दृष्टान्त-माह-यथा टंकणा-स्लेच्छविशेषा दुर्जया यदा परेण बलिना स्वानीकादिनाभिभूयन्ते तदा ते नानाविधैरप्यप्युच्योऽमस-मर्थाः सन्तः पक्षेन शरणमाश्रयन्त्येवं तेऽपि कुनीर्थिका वा-दपरजिताः क्रोधाद्युपहतदृष्टय आक्रोशविकं शरणमाश्रय-न्ते । न च ते इदमाकलय्य प्रत्याक्रोष्टव्याः, तद्यथा-“ अक्रो-सइणशमाएणधम्ममंसणं बलसुलभम् । त्थं मं मज्झि धी-रो, जहुत्तराणं अभावंमि ” ॥ १ ॥ सूत्र० १ भु० ३ अ० ३ उ० ।

आउसंत-आजुषमाण-त्रि० । प्राकृतत्वेन तिष्ठत्यस्यः । प्री-तिप्रवणमनसि, स० १ सम० । “ सुर्यं मे आउसंतं ” अवणविधिमर्यादया गुरुनासंभवानेन । स्था० १ टा० । उत्त० ७ दशा० ।

आयुष्मत्-त्रि० । आयुरस्यास्तीति । दशा० १ अ० । दश० । जीवति, (प्राणधारणधर्मवति) स्था० १ डा० । चिरजीवि-
नि, उत्त० २ अ० । आयुः-जीवितं तत्संयमप्रधानतया प्रश-
स्तं प्रभूतं वा विद्यते यस्यासावायुष्मान् । स्था० १ डा० ।
चिरप्रशस्तजीविते, भ० १६ श० ६ उ० । चिरायुः-(दीर्घायुः)
आचा० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । लक्षणगुणवनि च शिष्यादी,
स्था० १ डा० । सकलगुणाधारभूतत्वेनायुश्च प्रधानो गुणः
सति तस्मिन्नव्यवच्छिन्तिभावात् । दशा० १ अ० । दश० ।
एतच्च शिष्यामन्त्रणे पुत्रादेरामन्त्रणे च प्रयुज्यते । उत्त० २
अ० । दश० । दशा० । "अयमाउमो" (सूत्र-१०७+)
आयुष्मसिनि पुत्रादेरामन्त्रणम् । भ० २ श० ५ उ० । दशा० ।
परार्थप्रवृत्त्यादिना प्रशस्तमायुर्जाययति ; न तु मुक्तिमवाप्त्वा-
पि तीर्थनिकारादिदर्शनान्पुनरिहायानेनाभिमानादिभावतो
ऽप्रशस्तमिति । तीर्थकरे, पुं० । उत्त० २ अ० । दशा० । स्था० ।
यथोच्यते कैश्चित्- "ज्ञानिना धर्मतीर्थस्य, कर्तारः परमं
पदम् । गन्त्वा गच्छन्ति भूयोऽपि, भवं तीर्थनिकारतः ॥ १ ॥"
एवं ह्यनुमूलितरागादिदोषत्याक्तद्वचसोऽप्रमात्यमेव स्या-
न्निशेषान्मूलने हि रागादीनां कुतः पुनरिहागमनमभवः ।
स्था० १ डा० । "सुयं मे आउमंतं भगवया एवम-
स्मायं" (सूत्र-१५) । आचा० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । स० ।
दशा० । दशा० । विष्कुम्भावाधिके तृतीये योगे, पुं० ।
विष्कुम्भः प्रीतिरायुष्मान् । उयो० नि० । वाच० ।

आउसुह-आयुःशुभ-न० । तीर्थकरादिसम्बन्धिनि शुभे आ-
युष्कर्मणि, दशा० १ अ० ।

आउमोय-अपशौच-न० । अग्निः शौचमपशौचम् । प्रज्ञा-
लानामकं शौचमदं, "जलशौचं तु पञ्चमम्" इति । स्था०
५ डा० ३ उ० ।

आउमिय-आवश्यक-न० । अवश्ये भावः मनोहा० । बुज ।
अवश्यभावे, प्रज्ञा० ३६ पद । आ० म० ।

आउसियकरण-आवश्यककरण-न० । आवश्यकतया आव-
श्यभावेन करणमावश्यककरणम् कथलिसमुदात्तात्पूर्वे कव-
लिनामवश्यकत्वे व्यापारविशेषे, तथाहि-समुदात्तकेऽपि
कुर्वन्ति केष्विह न कुर्वन्ति इदञ्चावश्यककरणं सर्वेऽपि के-
वलिनः कुर्वन्तीति (अत्र विशेषः 'आउजीकरण' शब्देऽ-
स्मिन्नैव भागे गतः ।) प्रज्ञा० ३६ पद । आ० म० । वाच० ।

आउह-आयुध-न० । आयुध्यतेऽनेन । रा० । जी० । आयुष्-
करणे घञर्थे कः । वाच० । अतोप्यऽस्त्रं च । औ० । हा० । प्रहर-
णे, विशेष० १८६६ गाथा । "गह्रियाउहपहरणार्ण" (३१ सूत्र-)
गृहीताभ्यामुधनि सङ्गादीनि प्रहरणाय यैस्त तथा तेषाम् ।
अथवा-आयुधान्यक्षेप्याणि, प्रहरणानि तु क्षेप्याणीति वि-
शेषः । औ० । हा० । शस्त्रमात्रे, तस्य भेदाः समासतस्त्रिधा-
प्रहरण-हस्तमुक्त-यन्त्रमुक्तमदान् । तत्र हस्तस्थितैर्यैः प्रहियते
तानि प्रहरणानि यथा सङ्गादीनि, हस्तमुक्तानि चक्रादीनि,
यन्त्रमुक्तानि शरादीनि, तेषां सर्वेषां युद्धसाधनत्वादायुध-
त्वम् । वाच० ।

आउहधर-आयुधगृह-न० । प्रहरणशालायाम्, जं० ३ वक्त० ।

आउहधरसाला-आयुधगृहशाला-की० । प्रहरणगृहशाला-
याम्, जं० ३ वक्त० ।

आउहधरिय-आयुधगृहिक-पुं० । आयुधाध्यक्षे, । "तए खं
से आउहधरिय" (सूत्र-४३+) ततः-चक्रतनोत्पत्तेरनन्तरं
सः-आयुधगृहिको यो भरतेन राजाऽऽयुधाध्यक्षः कृतोऽ-
स्तीति गम्यम् । जं० ३ वक्त० ।

आउहागार-आयुधागार-न० । षष्ठी ६ त० । प्रहरणशालायाम्,
औ० । हा० । (प्रहरणकोशे), स्था० ६ डा० ३ उ० । तच्च
राज्ञां प्रहरणस्थापनार्थं गृहम् । वाच० ।

आउहि (न्)-आयुधिन्-त्रि० । आयुधं प्रहरणमस्त्यस्य ।
शस्त्रधारके, वाच० । विशेष० १८६६ गाथा ।

आऊसिय-आयुषित-त्रि० । आ-युष्-क । वाच० । प्रविष्टं,
"आऊनियवयणगंडवसे" (सूत्र-६६५) 'आऊसिय' ति-
प्रविष्टौ वदन् गरुडदेशौ-कपालभागौ यस्य तत्तथा । सं-
कुचितं, हा० १ ध्रु० ८ अ० । "आऊसियअकलचम्मओहु-
गंडवसे" 'आऊसिय' ति-संकुचितं यदकलचम्मं जलाय-
कर्षणकोशस्तद्वत् 'उहु' ति-अपरुष्टौ-अपकर्षवती संकु-
टितौ गरुडदेशौ यस्य स तथा तम् । हा० १ ध्रु० ८ अ० ।

आमूषित-त्रि० । संकुटितं, "आऊसियअकलचम्मओहु-
गंडवसे" अन्ये त्वाहुः-आमूषितानि-संकुटितानि अक्षाणि-
इन्द्रियाणि चर्मं ओष्ठौ च गरुडदेशौ च यस्य स तथा तम् ।
हा० १ ध्रु० ८ अ० ।

गाथा—

रक्ताभूषणहेउं, भक्खणहेउं च मड्डियागहणं ।

दीहाहिभक्खण्ण, इमाण जतणाण सायन्वं ॥ १७० ॥

दीहादणा खण्ण मनेणाभिमंतिऊण कडगंधेण रक्खा क-
ज्जनि, मड्डियं वा मुहं घंहुडंको आऊसिज्जति-आलिप्पति
वा । नि० खू० १ उ० ।

आण(दे)ज-आदेय-त्रि० । आ-दा-यत् । आकाङ्क्षणी-
ये, जं० २ वक्त० । उपादेये, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । प्राज्ञे, सू-
त्र० १ ध्रु० १४ अ० । "आणजलढहसुविभक्तजायसायसो-
भक्तगहलंगमराई" । आदेया-दर्शनपथप्राप्ता सती उपादेया-
सुभगा । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आदेया-दर्शनपथमुप-
गता सती पुनः पुनराकाङ्क्षणीया । जं० २ वक्त० ।

आण (दे) जजवक-आदेयवाक्य-पुं० । प्राज्ञवाक्ये, सूत्र०
से सुद्धसुत्ते उवहाणवं च ,

धम्मं च जे विदति तत्थ तत्थ ।

आदेजवकं कुमले वियसे,

स अरिहइ मासिउं तं समाहिं ॥ २७ ॥

स-सम्यग्दर्शनस्यालूपाको यथावस्थितागमस्य प्रणेताऽनु-
विचिन्त्य भाषकः शुद्धमवधानं यथावस्थितवस्तुप्रकरणतो
ऽध्ययनतश्च सूत्रं-प्रवचनं यस्यासौ शुद्धसूत्रः । तथाप-
धानं-तपश्चरणं यद्यस्य सूत्रस्याभिहितमागमे तद्विद्यते य-
स्यासाधुप्रधानवान्, तथा धर्मं भूतचारित्र्याख्यं यः सम्यक्
वेत्ति विदन्तं वा सम्यक् लभते तत्र तत्रेति य आज्ञाप्रज्ञोऽ

र्थः स आह्वयैव प्रतिपत्तव्यो हेतुस्तु सम्यग्हेतुवा । यदि वा-स्वसमयसिद्धोऽर्थः स्वसमये व्यवस्थापनीयः पर(समय) सिद्धश्च परस्मिन् । अथवा-उत्सर्गापवादाद्यर्थवस्थितोऽर्थस्ताभ्यामेव यथास्व प्रतिपादयितव्य एतद्व्युत्पत्तिसंघट्टा-दयवाक्यो-प्राह्ववाक्यो भवति । सूत्र० १ अ० १५ अ० ।

आए (दे) अणाम-आदेयनाम-न० । नामकर्मभेदे, प्रथ० २१६ द्वार । तच्च-“आपञ्चा सन्प्रलोक्यगिज्जवञ्चो” (५० +) आदेयादादेयनामोदयेन सर्वलोकेन-समस्तजनेन प्राह्वमादेय वञ्चो-वञ्चने यस्य स तथा । कर्म० १ कर्म० । यथा यदुदयवशात् यच्चष्टे भावते वा तत्सर्वं लोकः प्रमाणीकरोति इत्येनसम-नन्तरमेव च अमोऽभ्युत्थानादि समाचरति तद्वादेयनाम । पं० सं० ३ द्वार । आ० । कर्म० ।

आए (दे) अवयव-आदेयवचन-त्रि० । प्राह्ववचने, दशा० ४ अ० । उत्त० ।

आए (दे) अवयवया-आदेयवचनता-स्त्री० । सकलजन-प्राह्ववाक्यनाकये वचनसम्पदभेदे, दशा० ४ अ० । स्था० ।

आए (दे) स-आदेश-पुं० । अर-दिङ् । भावे वच् । उपदेशः । आह्वयम्, वच० । आदिश्यते-आह्वयते संभ्रमेण परि-जम्बे यस्मिन्नायते तदातिथेयम् । तदासन्नदानादिव्यापारे, स आ देशः । सूत्र० २ अ० १ अ० । आचा० । उत्त० । आ-दिशतीत्यादिभः । आह्वयकरे, व्य० ६ उ० । अभ्यर्हिते, उत्त० ६ अ० । नायकादौ आह्वयके, उत्त० ६ अ० । “आए-लो पाहुणं” । आदेशं करोतीत्यादेशः । नि० अ० १ उ० । ध० । आचा० । आ० म० । “सतगिरियस्स आपत्ते” (सूत्र-१-२-३-४-+) “सागारिकपिंडस्य प्रतिपादके यत् आदि मं सूत्रं तस्य संबन्धः, जनेन संबन्धनायातस्यास्य व्याख्या-सागारिका नाम-शुद्ध्यातरस्तस्याऽऽदेश आवासकर आदेशः । यदि वा-आदेशितः-आदेशः । अथवा-आदेशत इति शब्दे-संस्कारस्तस्य व्युत्पत्तिमग्रे वक्ष्यामः । स च अपको मित्रं प्रभुः परतीर्थको वा ब्रह्मणः । व्य० ६ उ० ।

आदेशमनापृच्छ्य तिरात्रात्परं यतः अयश्चित्तं संवासव-क्रयता—

जे भिक्षू वहियावासिये आपत्ते परं तिरायाउ अवका-लोत्ता संवसावेइ संवसावंतं वा साइअह ॥ १४ ॥

आगतं आदेशं करोतीति आपत्तः । प्राह्वणकर्मित्वर्थः । सो य अरवगच्छवस्मि वहियवस्मि-भरणति । तमायतं परतो तिरायतो परतो ‘तिरहदिवसायं’ ति-अविकालियविष्कलयाणाम-वियवडया किं विमिसं अमत्ता अखवजंतो वा भवत । कतो आगत्य, कहिं वा वज्जह, एवं अविकालैतस्स चउत्थ-विणे चउगुं भवति, अरवविणो व दासा ।

गाथा—

वहियासगच्छवासी, आदेशं आगतं तु जो संतं ।

तिरहदिवसाय परतो, य पुच्छती संवसायादी ॥ १५ ॥

यतार्था । मत्तं आरता अविकालैतस्स दासा ।

गाथा—

पढमदिण वितिये ततिए, लहुगुरुलहुगा य सुच तेण परं ।
संविग्गमणुसितरे, व होतदपुहे इमे दोसा ॥ १५ ॥

१४

पढमदिणे अविकालैतस्स मासलहुं । वितियदिणे मासलहुं । तनियदिणे चउलहुं । ‘तेण परं’ ति-चउत्थदिणे सुसुखिवातो; चउगुरुमित्यर्थः । संविग्गो उज्जमतो मणुणो संभवति तो पासत्थाविणो वा एए अह अपुच्छिते संवासेति तो ता इमे दासा भवति ।

गाथा—

उवचरगमहिमे वा, जेवतितो तेण मेधुणुद्धी वा ।

रायादवकारी वा, पउत्त अत्ता व तेणो वा ॥ १५ ॥

कत्ताइ सो तेण वेसगाहणं उवचरो-भेडितो गच्छति, अ-हिमरो-याइ गच्छति जेवति-असंविग्गो हि तो भरणति सं-पक्का परिक्रान्तेयितुमागतो तेणो वा गच्छति, मेधुणं संवे-तुमागतो मेधुणुद्धी वा गच्छति, रणो वा अवकारं काउमा-गतो, रणो वा अवकारकारणं गच्छति, वा विकप्पे आ-यरियस्स वा उदाइमारकवत् । भावे ‘तेणो’ सिद्धं ताव हर-णुत्ताए केणति पउत्ता आगतो, अप्पणा वा, गोविंदाव-कवत् । एवमादिदोस भवति अपुंहुं पुच्छितो वा इमं भणे ।

गाथा—

उवसंपसावरोहे, कये कारणिये अट्टजते वा ।

वहिताउ गच्छवासि-स्साऽऽदीवण एवमादीहि ॥ १६ ॥

कजे यत्तपरिष्ठा, गित्ताण राया य भम्मकहि वादी ।

कुम्मासा उकोसा, तेसि तु वइक्के गुरुगा ॥ १६ ॥

तुमं जेय उवसंगजाखियव्वा आगतो, अवराहाऽऽलोयणं वा दायणं वा दाहामि चि आगतो, कुलगणसंघकज्जेण वा आ नमं, असिवादीहि वा कारणेहि आगतो, अट्टजायणिसिंसेण वा आगतो इंसा वहिवा गच्छवासी विष्कालितो एवमादी-कारणं हीविज्ज आयरिआवि विष्कालितो, एवमाकारणं सुहं जायति कारणं तिरहदिवसायं परतो न विष्काले आ-लोयणं अ न पडिच्छे, कुलगणसंघकज्जेण आयरिआ वा वडो न विष्कालेति, भत्तपरिभत्ती अणुसणोवविट्ठो तस्य वा वउत्ते, निस्सायकज्जेण वा वडो दिणं वा सव्वं, रज्जो च-म्ममइक्कति, परवादिणा वा सादि वाइ करति, एवमादि-कारणेहि तिरहदिवसायं परतो अविकालेता विधुओ, उक्का-सेण जाव कुम्मासा । कुम्मासातिकमपढमदिणे अविकाले-तस्स च गुरुगा ।

गाथा—

अण्णेष पडिच्छावे, तस्साऽसति संतं पडिच्छते रत्तिं ।

उत्तरवीमंसाहुं, सिंघो व सिंसि पि य पडिच्छो ॥ १६ ॥

तिरातिकमे अण्णेष वि आलोयणं पडिच्छावे’ति-अणुस्स वा आलोयणारहियस्साऽसति सयमेव ‘रातो’ पडिच्छति अह एसां वि परवाउत्तरवीमंसाए वा वडो दिवा वाइकारणेण सिंघो वीमंसतो एनो वि ण पडिच्छति एवं कुम्मासा एसा कुम्मासं ते वि अण्णेष पडिच्छावति एसेव भावस्यर्थः ।

गाथा—

दोहिं तिहिं व दिखेहिं, जतिअच्छति तो न होति पच्छिं ।

तेण परमणुसवणा, कुलाइ रणो व दीवेति ॥ १६ ॥

अण्णं मासायं परतो दोहिं तिहिं कज्जं ण समप्पति तो कुलगणसंघस्स रणो वा खिजेवेति जेहिं वा वडो भवि-स्सामि तेण यागमिदं कारणेण विष्कालेज्जा ।

गाढा—

वितियपदमणुपज्मे, अंतगणादागयं ण विष्फाले ।

अणुपज्मे च गिलाणं, अच्छित्तुकामं च वञ्चते ॥ १६४ ॥

अणुपज्मा ण विफलंति, ण विफालिज्जति वा, अणुपज्मा गिलाणं पुच्छिज्जति गिलाणं वा वडो वा सो वा आदेसा । गिलाणा ण पुच्छिज्जति गिलाणं वा वडो वा आपसा न पुच्छिज्जति । अहवा-तेण अपुच्छिणं चैव कहियं, जहा-तुम्भ सगासे अच्छित्तुकामो आगतो, अहवा-अपुच्छिणं चैव कहिय इहाहं वसितुं इमिणो कारणेण गच्छामि चैव, एवं अ-विफालंतां सुद्धो ।

सूत्रम्—

जे भिक्खु साहिगरणं अविउसविणं पाहुणं अकड-
पायच्छित्तं परं तिरायाओ विष्फालियं अविष्फालियं सं-
भुज्जइ संभुज्जते वा साइज्जइ ॥ १५ ॥

‘जति’ णिइसं, भिक्खु-पुग्वावणितो, ‘सह’-अधिकरणे, क-
षायभावशुभभावाधिकरणसहितेत्यर्थः । विविधं विविधं हि
वा पगारहि उसाविणं-उवसाविणं किं तं पाहुणं; कलहमित्य-
र्थः । यं वि असाविणं अविअसाविणं पाहुणं तंमि पाहुणकरेण
जं पच्छित्तं भंजं जेण सो कडपाच्छित्तो अ, मा, ना, ना, प्रति-
बंधं, । तत्कृतं प्रायश्चित्तमकृतप्रायश्चित्तं-जो तं संभुज्जण-
संभाएण संभुज्जति । एगमंडलीए संभुज्जति ति बुत्तं भवति ।
अहवा-हाणुगहणं संभाएणं भुज्जति, तस्स चउगुरुगा, आ-
साविणो य दोसा । नि० चू० १० उ० । आज्ञापने, वृ० १ उ०
३ प्रक० । त्या० । आज्ञायाम्, शा० १ भु० ६ अ० । आदे-
शिते, आदिश्यते-सत्कारपुरस्सरमाकार्यत इत्यादेशः इति
व्युत्पत्तेः । व्य० ६ उ० । आदेशनमादेशः । उपचारं, (व्यव-
हारं) । त्या० ४ ठा० २ उ० । विशेष० । आ० म० । उपचारेऽ
र्थे, (आदेशवत्कृत्यता ‘आएससव्व’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे
वक्तव्ये) उद्गमदोषविशेषस्योद्देशिकस्य तृतीये भेदे च । स
च निर्ग्रन्थशाक्यनापसौरिकाजीविकानां भ्रमणानां कृते
चोद्देशाख्यमिति । आदिश्यते-ज्ञाप्यते इत्यादेशः । (कर्मकरा-
दिकं) यः कस्यांचित् क्रियायां नियोज्यते कर्मकरादिः ।
आचा० २ भु० २ चू० ६ अ० । प्रकारं, नि० चू० १ उ० ।
“ गहियाऽगहियमि आदिसं ” (८२ x) गृहीतागृहीत-
विषय आदेशः-प्रकारश्चतुर्भङ्गात्मकः । व्य० २ उ० ।

दव्वओ १, खेतओ २, कालओ ३, भावओ ४ । दव्व-
ओ णं आभिणिबोहियनाणी आपसेणं सव्वदव्वाइ जा-
णइ, पासइ । खेतओ णं आभिणिबोहियनाणी आपसेणं
सव्वखेतं जाणइ, पासइ । एवं कालओ, भावओ वि ।
(सूत्र-३२१ +)

आदेशः-प्रकारः सामान्यविशेषरूपस्तत्रादेशनोद्यतां द्रव्य-
मात्रतया नतु तद्वत्सर्वविशेषांपक्षेति भावः । अथवा-द-
शेन अनपारकर्ममनतया सर्वद्रव्याणि-धर्मास्तिकायादीनि
जानाति अवायधारणपेक्षयाऽवबुध्यते; ज्ञानस्यावायधार-
णारूपत्वात् । भ० ८ श० २ उ० । आदेशः-प्रकारः । स च
द्विधा-सामान्यरूपो, विशेषरूपश्चेति । न० ।

कोऽयमादेश इत्याह—

आएसो ति पगारो, ओहादेसेण सव्वदव्वाइ ।

धम्मत्थि आइयाइ, जाणइ, न उ सव्वभेदेणं ॥ ४० ३ ॥

इह आदेशो नाम-ज्ञानव्यवस्तुप्रकारः, स च द्विविधः-सा-
मान्यप्रकारो, विशेषप्रकारश्च । तत्रौघादेशन-सामान्यप्रका-
रेण; द्रव्यसामान्येत्यर्थः, सर्वद्रव्याणि-धर्मास्तिकायादीनि
जानाति असंख्यप्रदेशात्मको लोकव्यापकोऽमूर्तः प्राणि-
नां पुद्गलानां च गत्युपपत्त्यभेदतुल्यधर्मास्तिकाय इत्यादिरूपेषु
क्रियत्पर्यायविशिष्टानि षडपि द्रव्याणि सामान्येन मतिष्ठा-
नी जानातीत्यर्थः । विशेष० । “ अओ वि य आपसो ” अन्यो-
वाऽऽदेशः प्रकारः । वृ० ३ उ० । आदिश्यत इत्यादेशः-आ-
चार्यपारम्पर्यधृत्याऽऽयातो वृद्धवाचोऽयमैतिह्यमाचक्षते, स
आदेशः । वृद्धवाचाऽऽयाते दृष्टान्ते, आचा० १ भु० ८
अ० १ उ० । आदिश्यत इत्यादेशः निर्देशे, नि० चू० १ उ० ।
आदिश्यत इत्यादेशः । व्यापारनियोजनं, आचा० २ भु० १
चू० १ अ० १ उ० । प्रतिपादने, “ धुयमादिसंति ” धूतम्-
मांसम् आदिशन्ति-प्रतिपादयन्ति । सूत्र० १ भु० १ अ० । प्र-
तिवचने, विशेष० । मते, “ मोलूणादेसनिमं ” मुक्त्वा परि-
इत्यादेशात्रिकं-मतत्रिकम् । पि० । विकल्पे, “ आदेसा-
इमे होति ” आदेशाः-विकल्पाः । नि० चू० १ उ० । आकृति-
मर्याद्या विशेषरूपानतिक्रमात्मिकया आदिश्यते-कथ्यते
इत्यादेशः । विशेषे, उत्त० ।

..... आपसे चैवऽणाएसे ॥ ४७ ॥

आदिहो आमं-मि बहुविहे सरिसणाणचरणगते ।

सामित्तपव्वयाइ-मि चैव किंचित्तओ वोच्छं ॥ ४७ ॥

आकृति-मर्याद्या विशेषरूपानतिक्रमात्मिकया आदिश्यते-
कथ्यते इति आदेशो-विशेषस्तस्मिन् तदव्यवस्थानांशः सा-
मान्यं पूर्वत्र चैकशब्दयोः समुच्चयावधारणार्थयोर्मिश्रक्रम-
त्वात्तस्मिन्नेव तत्र क्षेत्रविषयोऽनादेशे यथा जम्बूद्वीपजोऽ-
यम्, आदेशे तु-यथा भारतोऽयं, कालविषयोऽनादेशे यथा-
क्षौद्रमिकोऽयम्, आदेशे तु-वासन्तिकेऽयं, भावविषयोऽना-
देशे भाववानयम्, आदेशे त्वौदयिकादिभाववानिति । सामा-
न्यावगमपूर्वकत्वाद्देशावगमस्यैवमुदाह्रियते । नियुक्तौ तु
विपर्ययाभिधानं जम्बूद्वीप इति सामान्यमपि लोकापेक्षया
विशेषो भरतमिति, विशेषोऽपि मेगधाद्यपेक्षया सामान्यमि-
त्यादिरूपेण सर्वत्र सामान्यावशेषयोरनियतव्यव्यापनार्थम् ।
उत्त० १ अ० ।

आएसो पुणं दुविहो, अप्पियववहारणप्पितो चैव ।

एकेको पुणं तिबिहो, अप्पाण परे तदुभय य ॥ ४८ ॥

आदेशोऽर्थाभिहितरूपः पुनःशब्दो विशेषणे, द्विविधो-द्वि-
भेदः, कथमित्याह-‘अप्पिअववहारणप्पिओ चैव’ ति-व्य-
वहारशब्दोऽत्र उभयकर्मण्यन्यायेनोभयत्र संबद्ध्यते, ततश्चा-
र्पितो व्यवहारो यस्मिन्सोऽयमर्पितव्यवहारः, मथुरव्यसका-
दित्यात्समासः अनर्पितव्यवहारस्तु तद्विपरीतस्तत्रार्पितो
नाम क्वायिकादिभावः स्वाधारे-भाववति ज्ञाताऽयमित्यादि-
रूपेण ज्ञानमस्येत्यादिरूपेण वा वचनव्यापारेण यदुक्ता
स्थापितः, अनर्पितस्तु वस्तुतः साधारण्येऽपि निराधा-
रप्रकरणार्थं विवक्षितो यथा-सर्वभावप्रधानः क्वायिको भा-

सोऽनयोरपि भेदानाह-एकैक इति अपितव्यवहारः, अनर्पित-
व्यवहारश्च । पुनरुक्तविधयः, कथमित्याह-‘असाण’ इति-आक-
र्षत्वादात्मनि परास्मिन् तयोरात्मपरयोश्चभयं तदुभयं तस्मिन्
विषयसप्तम्यधेताः, ततो विषयवैविध्यनामयास्मैविध्यम् ।
उत्त० १ अ० । (आदेशाऽनर्पितयोर्वैविध्यवक्रयता ‘संज्ञा’ शब्दे
सप्तमभागे करिष्यते) व्यपदेशे, आचा० ।

एभोवम आएसो, वाहऽसितेऽवि रूवंमि ॥ १६७ ॥

एतदुपमायां वाच्यवचि भवति आदेशो-व्यपदेशः । आचा०
१ अ० १ अ० ७ उ० ।

केसिचिय आएसो, दंसख, शाण्डि वहुए तित्थं (५४+)

केसांश्चिद्-दुर्योधनकुलीनां ज्ञानलयाध्यातचेतसां-कदाग्रह-
प्रस्तमनसाम् आदेशो-व्यपदेशः, खुरगेति यावत् दर्शनज्ञाना-
भ्यां वर्णनं । दृष्टं ४ तस्य । ध्रुतपरिकर्मितनायाम्, भ० ८
श० २ उ० । ध्रुतपरिकर्मितायाम्, भ० ८ श० २ उ० । सूत्र
च । “ अर्पदेशं च उच्यतेऽर्पितं अणुवदं ह्येति ” भवति
आदेशः । सूत्रादित्यर्थः । नि० सू० १ उ० ।

तत्थ दन्वओ णं आभिणिबोहियनाणी आएसेणं स-
न्वाहं दन्वाहं जाणइ, न पासइ । (सूत्र-३६ +)

अथवा-अर्पदेश इति-सूत्रादेशस्तस्मात्सूत्रादेशात्सर्वद्वया-
णि धर्मास्तिकायादीनि जानाति, ननु साक्षात्सर्वाणि प-
श्यति । न० ।

आएसो चि व सुत्तं, सुओवलदेमु तस्स महनाणं ।

पसरइ तस्मावणया, विणा सुत्ताणुसरेणं ॥ ४०५ ॥

अथवा-आदेशः सूत्रमुच्यते, तेन सूत्रादेशेन सूत्रोपल-
ब्धेर्वर्धेषु तस्य मतिज्ञानिनः सर्वद्वयादावपश्यं मतिज्ञानं
प्रसरति । विश० ।

अङ्गोपाङ्गादिसूत्रेष्वबद्धा ये भावाः—पदार्था ज्ञानिभिः प्र-
काशिताश्च ते कस्य तीर्थकरस्य समये कियन्त आदेशा
उच्यते—

एवं बद्धमबद्धं, आएसोणं हवंति पंच सया ।

जह एगा मरुदेवा, अचंतं थावरा सिद्धा ॥ १०२३ ॥

एवम्-अनन्तरोक्तप्रकारं सर्वैर्(वर्द्ध)लोकासरं भूतम् । लौकि-
कं स्वारण्यकादि द्रष्टव्यम् । अबद्धं पुनरादेशानां भवन्ति पञ्च
शतानि, किंभूतानीत्यत आह-यथैका-तस्मिन् समये अहि-
तीया मरुदेवी-श्रुतभजननी अत्यन्तस्थावरा-अनादिवनस्प-
तिराशकृत्स्य सिद्धा-निष्ठितार्था संज्ञाता । उपलक्षणमेतत्
अन्येषामपि स्वयंभूरमणजलधिमतस्यपञ्चपत्राणां वलयव्य-
तिरिक्तसकलसंस्थानसंभवादीनामिति, लौकिकमप्यनिबद्धं
वेदितव्यम् । अङ्गिकाप्रत्यङ्गिकादिकरणं ग्रन्थाऽनिबद्धत्वात् ।
अत्र वृत्तसंप्रदायः—

“आरुह्य पथयणे पंच आएससयाणि जाणि अणुवदयाणि,
सत्थेगं मरुदेवा णवि अंगे ण उवंगे पाढो अरिय, जहा-अचंतं
थावरा होइऊण सिद्धाणि, बिहयं सयंभुरमणे समुहं मच्छा-
णं पउमपत्ताण य सव्वसेंठाणाणि अरिय वलयसंठाणं मोत्तुं,
तइयं विण्णुस्स सानिरेगजोयणसयसहस्सविडव्वयं, चउत्थं

करइआकुइडा दोसहियकवज्झाया, कुणालाणयरीए नि-
दमणमूले वसही, वरिसासु वेवयाणुकपणं, नागेरहि नि-
च्छुइयं, करइण कसिएण सुत्तं-’ वरिस देव ! कुणालाए, ‘
उक्कुइइण भणियं-’ दस विवसाणि पंच य ’ पुणरवि क-
रइण भणियं-’ मुट्ठिमत्ताहि धाराहि ’ उक्कुइइण भणियं-
‘ जहा रत्ति तहा दिव ’ एवं धोत्तणमवज्झंता, कुणालाएवि
पण्णरसदिवसअणुवदवरिसणं सजाणवया (सा) जल्लेख
उज्झंता तओ ते तइयवरिसं साएण णयरे दोऽवि कालं का-
ऊण अहे सत्तमाए पुढवीए काले णरगे बावीससागरोवभ-
ट्ठिआ णेरइया संवुत्ता । कुणालाणयरीविणासकालाआतेर-
समे वरिसं महावीरस्स केवलणाणसमुपपत्ती । एयं अनियद्धं,
एवमाह पंचाऽऽएससयाणि अबद्धाणि । एवं लोइयं अबद्धकरणं
वत्तीसं आइयाओ वत्तीसं पच्चाइयाओ सालस करणाणि,
लोगप्पवाहं पंचट्टाणाणि, तंजहा-आलीढं, पच्चालीढं, वइसाहं
मंडलं, समपयं । तथालीढं दाहिणं पायं अग्नओहुत्तं काउं
वामपाय पच्छओहुत्तं ओसारइ, अंतरं देहहवि पायाणं
पंचपाया, एवं खेव विवरीयं पच्चालीढं, वइसाहं पएहीओ
अभिभतराहुत्तीओ सल्लसेदंए करइ, अग्निमयलो बहिरा-
हुत्तो, मंडलं दावि पाए दाहिणवामहुत्ता ओसारंता ऊरु-
णोवि आउंटावेइ जहा मंडलं भवइ, अंतरं चत्तारि पया,
समपायं दावि पाए समं निरंतरं ठवेइ, इयाणि पंचट्टाणाणि,
लोगप्पवाए (हं) सयणकरणं छट्ठं ठाणं, इत्यलं विस्तरणं ।
आच० १ अ० । (सूत्रस्यादेशत्वे बहुवक्रयता ‘आभिणिबो-
हियणाण’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

एप्य—त्रि० । आगमिष्यति, सूत्र० । “आएसो वि भवति
सुव्वया ” (२०५) । आगमिष्यांश्च ये भविष्यन्ति । सूत्र० १
अ० २ अ० ३ उ० ।

आवेश—पुं० । आविशतीत्यावेशः यस्मिन् स्थाने प्रविष्टे
सागारिकस्याऽऽयासो जन्यते स आवेशः । ज्ञातिके, स्वजने,
सुहृदि, प्रभौ, परतीर्थिके च । व्य० ।

भाष्यकृदादेशशब्दव्याख्यानमाह—

आयासकरो आए-सितो उ आविमणं व आविसइ ।

सो नायगो सुही वा, पभू व परतित्थितो वाऽवि ॥ २ ॥

आयासकर आदेशः आदिशनीत्यादेश इति व्युत्पत्तेः, आ-
दिशिनो वा आदेशः । आदेश्यते सत्कारपुरस्सरमाकार्यत
इत्यादेशव्युत्पत्तेः । अथवा-आवेश इति संस्कारस्तत्र व्युत्प-
त्तिमाह—आवेशनं वाशब्दः शब्दसंस्कारापक्षया विकल्पने,
आविशनीत्यावेशः आवेशनं नाम यस्मिन् स्थाने प्रविष्टेन
सागारिकस्याऽऽयासो जन्यते, स आदेशः, आवेशो वा नाम
ज्ञातिकः-स्वजनः सुहृद्वा-मित्रं प्रभुर्वा-नायकः परतीर्थिको
वाऽपि । व्य० १ उ० । आ-विश-घञ् । अहङ्कारभेदे, संरम्भे,
अभिनिवेशे, आसक्त्ये, अनुपवेशे, यथा भूताऽऽवेशः । ग्रह-
भये, भूताद्यावेशरोगे च । वाच० ।

आएसकारिन्-आदेशकारिन्-पुं० । आकाकारिणि, कौटुम्बि-
कादौ, “ कौटुम्बियपुरिसे सहायेति ” (सूत्र-१२५) कौटु-
म्बिकपुरुषान्-आदेशकारिणः । ज्ञा० १ अ० १ अ० ।

आएसग (य)

आएसग (य)-आदेशक-त्रि० आदिशति । आ-विश धा०-एबुल । आदेशकारके, आह्वकारके, वाच० । आदिश्यते-यस्मिन्नागतं संभवेण परिजनस्तदासनदानादिव्यापारं स आदेशकः । प्राचूर्णके, सूत्र० २ भू० १ अ० ।

आएसग-आदेशाग्र-न० । आदिश्यत इत्यादेशो-व्यापार-नियोजना । अग्रशब्दोऽत्र परिमाणवाची, तत्र च यत्र परिमितानामादेशाः दीयन्त तदादेशाग्रम् । (आचा०) । आदिश्यते इत्यादेशा निर्देश इत्यर्थः आदेशनाम् आदेशाग्रम् । नि० भू० १ उ० । परिमितानामादेशे, तद्यथा-त्रिभिः पुरुषैः कर्म कारयन्ति तान्वा भोजयति । आचा० २ भू० १ भू० १ अ० १ उ० ।

गाहा—

आदेसगं पंचगु-लादि जं पच्छिमं तु आदिसति ।

पुरिसाण व जोयंते, भोयणकम्मादिकजेसु ॥ ५३ ॥

आदिश्यते इति आदेशोः निर्देश इत्यर्थः । तेन आदेशेण अगं आदेशगं, तद्युदाहरणं पंचगुलादि, पंचगुलं अंगुलीद्वयाण कम्मट्टिताण जादि पच्छिमं आदिसति तं आदेसगं भवति आदेसकारणं इमं भोयणकालं जहा सत्तट्ठाणं बहुआण क-म्माट्टिताण इमं बहुयं भोजयसु ति (आदिसति) एवं कम्मा-इकजेसु वि नेयं । गयं आदेसगं । नि० भू० १ उ० ।

आदेशन-न० । आ-विश आधारे ल्युट् । वाच० । लोह-कारादिशालायाम् । आचा० २ भू० १ भू० २ अ० २ उ० । तानि चायस्कारकुम्भकारादिव्यापारानि येषु लोका आविश-न्ति । औ० । शिल्पशालायाम्, तत्र हि मनाऽभिनिवेशेन च कार्यकरणत्तस्यात्तथात्वम् । भूतावशाद्व्राणं, को-पादौ, वाच० ।

आएसपर-आदेशपर-त्रि० । आदिश्यते-आह्वयते इत्या-देशः । यः कस्यांचित्क्रियायां नियोजयते कर्मकरादिः स चा-सी परआदेशपरः । कस्यांचित्क्रियायां नियुक्ते कर्मकरादौ, आचा० २ भू० २ भू० ६ अ० ।

भोअणपिमणमादी-सु एगखेत्तट्ठियं तु जं पच्छा ।

आदिसइ भुंजऊणसु, व आएसपरो हवइ तत्थ ॥ ५२ ॥

एतज्जाजनं प्रणीतं, पणणं-व्यापारणं तदादिषु कारणेषु यं कञ्चन पुरुषमेकस्मिन् कृत्वा स्थितमपि पश्चात्पर्यन्ते आदिशति-यथा, भुञ्जस्व-भोजनं विधेहि, कुट्वा वा कृष्यादिकर्म, एष आदेशपरो भवति आदेश-आह्वयनं तदाभित्त् परः पाश्चात्य आदेशपरः । भू० १ उ० ३ प्रक० ।

आएसभत्त-आदेशभक्त-न० । आपसो-पाहुण्यो आगतो तस्स भत्तं आदेशभक्तम् । प्राचूर्णकभक्तं । नि० भू० १ उ० । ('एतद्वक्तव्यता' 'भक्त' शब्दे ५ पञ्चमे भागे करिष्यते)

आएससब्ब-आदेशसर्व-पुं० । आदेशनमादेशः-उपचारो व्य-चहारः । स च बहुतरं प्रधाने वा आदिश्यते, देशेऽपि यथा-वि-वर्द्धनं घृतमभिसमीक्ष्य बहुतरं भुङ्क्तुः, लोके च शेषे उपचारः क्रियते-"सर्वं घृतं भुङ्क्तुं" प्रधानेऽप्युपचारः क्रियते, यथा-प्रा-मप्रधानेषु गतेषु पुरुषेषु "सर्वो ग्रामो गतः" इति व्यपदिश्यत इति । आदेशतः सर्वमादेशसर्वमुपचारसर्वमित्यर्थः । स्था० ४ डा० २ उ० । उपचारं सर्वस्मिन्, स्था० ४ डा० २ उ० । आ० म० ।

आदेशसर्वस्य स्वरूपम्—

आएसो उवयारो, सो बहुतरण पहायतरण वा ।

देसे वि जहा सर्वं, भत्तं भुत्तं गओ ग्रामो ॥ ३४८८ ॥

आदेशः-उपचारः स च बहुतरं-प्रधानतरं वा आदेशोऽपि सर्वतया प्रवर्तते, तद्यथा-परिवृद्धीतं भक्तमप्याहुतरं भुङ्क्ते सति आदिश्यते-सर्वमेतन् भुङ्क्तुमिति । प्रधानेनराऽऽदेशं च कतिपयपुरुषेषु गतेषु शेषेष्ववतिष्ठमानेष्वप्यादिश्यते, लोके यथा-"गतः सर्वो ग्रामः" । विशेषः ।

आएसिन्-आदेशिन्-त्रि० । आदिशति । आ-विश णिनि । आदेशकारके, वाच० । अभिलाषिणि, "वयमादिस्मी कारमे कंचव (सूत्र-१५४ x) । वयः-साधुकारस्तदावशी वर्णादेशी-वर्णाभिलाषी सञ्चारभते कञ्चन । आचा० १ भू० ५ अ० ३ उ० ।

आएसिय-आदेशिक-त्रि० । उपदेष्टरि, सूत्र० ।

(सम्यग्ज्ञानवतामुपदेष्टृणां गुणानाविर्भाक्क्यञ्चाह)—

लोयं विजायंति इ केवलेण,

पुणेण आयेण समाहिजुत्ता ।

धम्मं समत्तं च कहंति जे उ,

तारंति अप्पाण परं च तिका ॥ ५० ॥

सूत्र० २ भू० ६ अ० । (अस्या गाथाया व्याख्या 'अहग-कुमार' शब्दे १ प्रथमभागे ५५१ पृष्ठे गता) आदेशिनो वा आदेशः आदेशास्तत्कारपुरस्सरमाकार्यत इत्यादेश इति व्युत्पत्तेः । (व्य०) आदेश, (नायकादौ प्राचूर्णके) । व्य० ६ उ० ।

आयोग-आयोग-पुं० । आ युज यच् । गन्धमादयोपहारे, व्यापारं, राशे, सम्यक् सम्बन्धे च । वाच० । द्विगुणादिला-भे, स्था० ८ डा० ३ उ० । द्विगुणादिकृत्तयाऽर्थप्रदाने च । भ० २ श० ५ उ० । परिकरं, "भीमसंगामि आयोगं" (सूत्र) । भीमः-साम्प्रामिक आयोगः-परिकरो यस्य । डा० १ भू० १६ अ० ।

आयोगपयोग-आयोगप्रयोग-पुं० । आयोगस्य-अर्थला-भस्य प्रयोगा-उपायाः । औ० । आयोगेन द्विगुणादिलाभेन द्रव्यस्य प्रयोगोऽधमर्णानां दानम् । स्था० ८ डा० ३ उ० । प्रयोगोपाज्जनोपायविशेषे, स्था० ६ डा० ३ उ० । द्विगुणादि-बुद्ध्याऽर्थप्रदाने, कालान्तरे प्रयोगे च । भ० २ श० ५ उ० ।

आयोगपयोगसंपत्त-आयोगप्रयोगसम्प्रयुक्त-त्रि० । आवा-हनविमर्जनकुशले, रा० । आयोगो द्विगुणादिकृत्तयाऽर्थप्र-दानं प्रयोगश्च कालान्तरितौ सम्प्रयुक्तौ व्यापारितौ येस्ते तथा । भ० २ श० ५ उ० । आयोगप्रयोगा-द्रव्योपाज्जनो-पायविशेषाः सम्प्रयुक्ताः-प्रवर्तिता येन स तथा, स्था० १ डा० । आयोगस्य-अर्थलाभस्य प्रयोगा-उपायाः सम्प्रयुक्ता-व्यापारिता येन तेषु वा सम्प्रयुक्तो व्यापारो यः स । डा० १ भू० १ अ० । औ० । प्रवर्तितद्रव्योपाज्जनोपायविशेषे, स्था० ६ डा० ३ उ० । द्रव्योपाज्जनोपायविशेषेषु प्रवृत्ते च । डा० १ भू० १ अ० । आयोगेन द्विगुणादिलाभेन द्रव्य-स्य प्रयोगः-अधमर्णानां दानम् तत्र सम्प्रयुक्तानि-व्यापारानि

तेन वा संप्रयुक्तानि-संगतानीति । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।
द्विगुणादिलाभेन द्रव्यप्रयोगेषु व्यापृते, द्विगुणादिलाभार्थम्
द्रव्यप्रयोगेषु संगते च । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

आंबुरिगम-आंबुरिग्राम-पुं० । अशीतितीर्थजिनामगर्तभी-
मतिदेवजिनाधिष्ठितं ग्रामविशेषे, आंबुरिग्रामे भीमतिदेवः ।
नी० ४३ कल्प ।

आकिंवा-आकाङ्क्षा-स्त्री० । आ-काङ्क्ष-अङ् । अभिलाष,
स्वायमते, वाक्यार्थज्ञानहेतौ, यत्पदं विना यत्पदस्यानन्वय-
स्तत्पदे तत्पदस्वरूपे संबन्धे, पदान्तरव्यतिरेकेणान्वयाभा-
वे च । वाच० । वाङ्मयाम्, षा० १५ विव० । (अभिलाषायाम्) ।
आका० १ भु० ५ अ० ६ उ० । “तत्तत्त्वं यद् दृष्ट्वा, निवर्तते
दर्शनाऽऽकाङ्क्षा” ॥१२॥ दर्शनाकाङ्क्षा-दर्शनवाङ्मय । षा०
१५ विव० ।

आकिंदमाण-आकिन्दत्-त्रि० । आकिन्दशब्दं कुर्वति, विपा० १
भु० ६ अ० ।

आकिं-आकिम्प-पुं० । आवर्जने, स्था० १० ठा० ३ उ० । व्य०
ध० । आगच्छने, व्य० १ उ० । आ-ईषदर्थे, कपि धम् । ईष-
त्कम्प, वाच० ।

आकिंपइत्ता-आकिम्प-अव्य० । आगच्छेत्यर्थे, व्य० १ उ० ।
आवर्ज्येत्यर्थे, ध० २ अधि० । स्था० । (आकिम्पालोचने । इ
आलोचकस्य दशसु दोषेषु प्रथमो दोषः ‘आलोचयण’ शब्देऽ-
त्रेऽस्मिन्नेव भागे द्रष्टव्यः)

आकिंपइत्तु-आकिम्प-अव्य० । आवर्ज्येत्यर्थे, स्था० १०
ठा० ३ उ० ।

आकिंपण-आकिम्पन-ब० । आगच्छने, आवर्जने च । व्य०
१ उ० । ध० । आकिम्पने, आ-कृप-युष् । ईषत्कम्पनशीले,
त्रि० । भावे ल्युट् । ईषत्कम्पे, ब० । आ-कपि-गिष्-ल्यु० ।
ईषत्कालके, त्रि० । तत् एव भावे ल्युट् । ईषत्कालनं, न०
वाच० ।

आकिङ्-आकिर्ष-पुं० । अभिमुखमाकर्षणे, प्रश्न० १ आश्च० द्वार ।
नि० चू० ।

आकिङ्गण-आकिर्षण-न० । अभिमुखं कर्षणमाकर्षणम् । अ-
भिमुखकर्षणे, प्रश्न० १ आश्च० द्वार । “आकिङ्गणमाकर्षणं”
अप्यणो तेषु आगच्छयमाणसंख्ये । नि० चू० १८ उ० ।

आकिङ्गविकङ्-आकिर्षविकर्ष-पुं० । द्वि० । अभिमुखकर्षण-
विपरीतकर्षणयोः, “आकिङ्गविकङ्ग” (सूत्र-४५) । आ-
ह्वय अभिमुखं कर्षणं कुरु । वि-कृष विपरीतं कर्षणं कुरु ।
प्रश्न० १ आश्च० द्वार ।

आकिङ्गविकङ्गि-आकिर्षविकर्षिका-स्त्री० । अभिमुखमाकृ-
ष्टस्य विपरीतकर्षणे, प्रश्न० १ आश्च० द्वार । “आकिङ्गवि-
कङ्गि करमाणे” (सूत्र-५५६+) । भ० १५ श० । नि० चू० ।

आकिण्यन-आकिर्णन-न० । अवर्णने, आचा० १ भु० १ अ०
१ उ० । ध० २० । (एतद्वक्तव्यता ‘सवर्ण’ शब्दे सप्तमे भागे
द्रष्टव्या) आ-कर्ण-ल्युट् । अवर्णे, “मुदा तदाकर्णनतप-
रोऽभूत्” । नेप० । वाच० ।

आकिण्य-आकिर्णित-त्रि० । भुते, आचा० १ भु० १
अ० १ उ० ।

आकिम्हिय-आकिस्मिक-त्रि० । अकस्माद्व्ययं कारणा-
भावं, कारणं विना भवः । विनया० ठक् टिलोपः । अकस्मा-
द्भव, स्त्रियां ङीष् । वाच० । अकस्माद्भव यद्भवति तदाक-
स्मिकम् । विशेष० । निर्याङ्के, आचा० १ भु० ८ अ० १ उ० ।
अहेतुके, विशेष० ।

वज्रमणिमिताभावा, जं भवमाकिम्हियं तं ति ॥३४५१॥
यत्तु वाङ्मणिमिताभावात्-अकस्माद्भव भवति तदाकिस्मिकम् ।
विशेष० । (एतद्वक्तव्यता ‘सभाव’ शब्दे सप्तमे भागे करिष्यते)

आकि(गि)इ-आकि-स्त्री० । आ-कम्-क्लिन् । “इत्कपादौ”
॥ ८ । १ । १२८ ॥ इति हैमप्रकृतमृन्नेष्वम् । प्राकृतस्वात्-
कारलोपः । प्रा० । आकियते-व्यज्यते जातिरनया । करणे
क्लिन् । जातिव्यञ्जकेऽवयवसंस्थानभेदे, “आकिनिप्रहणा
जातिः” महाभा० । जात्याकांतव्यक्त्यस्तु पदार्थाः । गौ०
सू० ॥ वाच० । आकारे, आ० म० १ अ० । हा० । संस्थान,
नयो० । ‘आगार ति श आग ति वा संठाणं ति वा एग-
ट्टा’ आ० चू० १ अ० । आकिनिशब्देन प्रात्ययवयवानां पा-
त्यादीनां तदवयवानां चाकुल्यादीनां संयोगोऽभिधीयते ।
तथा च सूत्रम्-“आकिर्जातिलिङ्गाख्या” (न्यायद० अ०
२ आ० २ सू० ६७) इति अस्य भाष्यम् । (सम्भ० १ का-
ण्ड २ गाथाटी० । (‘सद्’ शब्दे सप्तमे भागे विस्तरतः प्र-
तिपादयिष्यते) (अस्याः शब्दार्थव्यविचार ‘आगम’ शब्दे
ऽस्मिन्नेव भागे करिष्यते) रूपे, “यत्राकिर्जातिस्तत्र गुणा
वसन्ति” आचा० १ भु० १ अ० १ उ० ।

आकिर्जित-आकिर्जित-त्रि० । प्रशस्तस्वरूपोपेतं, “जो वि
अगीतो वि आगर्जितो” (६७५) । अगीतार्थोऽपि आकि-
र्जितान्-रूपेण मकरध्वजतुल्यः स गणधरपदे निवेश्यते ।
व्य० ३ उ० ।

आकिंचणिय-आकिंचन्य-ब० । अकिञ्चनस्य भावः व्यम् ।
वर्द्धतायाम् । वाच० । नाऽस्य किञ्चन द्रव्यमस्तीत्यकिञ्चन-
स्तस्य भाव आकिञ्चन्यम् । प्रथ० ६६ द्वार । षा० । ध० ।
कनकादिरहिततायाम्, पञ्चा० ११ विव० । आकिंचणियं-
नत्थि जम्स किंचण सो अकिंचणो तस्स भावं अकिंच-
णियं, कमनिज्जट्टं संवहादिसु विणस्समेण भवितव्यं । आ०
चू० ४ अ० ।

आकिंचणियव्यय-आकिञ्चन्यव्रत-न० । पञ्चमे महाव्रते, ध० ।

परिग्रहस्य सर्वस्य, सर्वथा परिवर्जनम् ।

आकिञ्चन्यं व्रतं प्रोक्त-महर्षिर्हितकाम्निभिः ॥ ४४ ॥

सर्वस्य-सचिताऽचितादिविषयस्य द्रव्यक्षेत्रकालभाववि-
षयस्य वा परिग्रहस्य-मूर्च्छाभावस्य सर्वथा त्रिविधं त्रि-
विधेन परिवर्जनं-त्यागः तत् आकिञ्चन्यव्रतं, न विद्यते कि-
ञ्चन द्रव्यं यस्यासावकिञ्चनस्तस्य भाव आकिञ्चन्यं
तच्च तद्व्रतं चेति समासः; अपरिग्रहव्रतमित्यर्थः । प्रोक्त-
प्रहसं कैरर्हर्षि-जिनैः, किंविशिष्टैस्तै-हितकाम्निभि-हितेच्छु-
भिर्भरति शब्दार्थः । ध० ३ अधि० ।

आकीलवाम-आकीडावाम-पुं० । गौतमदीपस्थसुस्थितल-
वणाधिपनेत्यर्थकीडावामे भौमेयविहारे, जी० । (तद्वत्-
व्यता ' गौयमदीव ' शब्दे तृतीये भागे वक्ष्यते) । जी० ३
प्रति० ४ अधि० ।

आकुट्ट-आकुष्ट-त्रि० । आ-कुश-कृ । कृताकरोशे, यं प्रति
आकाश-कृतस्तांस्मन् । शब्दिते, निन्दिते च । भावे कृ । पु-
रुषभाषणे, न० । " माज्जारमूर्धिकास्पर्शे आकुष्टे काधम-
म्भय " । कात्या० । आकुष्टे, पुरुषभाषणे, वाच० । वाग्भिरा-
कुष्टे, आचा० १ ध्रु० ६ अ० ३ उ० । " आकुष्टं न मतिमता तत्त्वा-
र्थावचारेण मतिः कार्या ॥ यद् सत्यं कः कोपः, स्थादृष्टं
किं नु कोपेन ॥ १ ॥ " सूत्र० १ ध्रु० १४ अ० ।

आकूय आकूत-न० । आ-कू-भावे कृ । आशये, अभिप्राये,
वाच० । अभिप्रेते वस्तुनि, विशेष० । भावे च । विशेष० ।

आकैवल्य-आकैवलिक-पुं० । न केवलमकेवलं तत्र भवा
आकैवलिकाः । सङ्गच्छे, (सप्रतिपक्षे) असम्पूर्णे च ।
" आकैवल्यपदे " (सूत्र-२२२+) । आचा० १ ध्रु० ६ अ० २ उ० ।

आकोशायत-आकोशायमान-त्रि० । आकोशायत इत्याको-
शायमानम् । विकचीभवति कमलादौ, जी० । " आकोसा-
यतप उमगभीरवियडा " (सूत्र-१२७५) । आकोशायत इत्या-
कोशायमान, विकचीभवदित्यर्थः । पक्षे तद्वद्भीरा विकटा
च नाभिर्धेयां ते । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आखडल-आखडल-पुं० । आखण्डयति भेदयति पर्वतान्
आ-खडि-डलङ् डस्य नेस्वम् । इन्द्रे, वाच० । " अ (आखं)
कखडलो सुख्य, पुरदंगे वामवो सुणासीगे । " (२३+)
पाह० ना० २३ गाथा । (अस्य वक्रव्यता ' सक् ' शब्दे स-
मप्रमाणं वक्ष्यते) ।

आगइ-आगति-स्त्री० । आगमनमागतिः नारकत्वादरेव प्र-
ज्ञापकप्रत्यासन्नस्थाने प्रतिनिवृत्तौ, (आगमने) स्था० १
ठा० । कल्प० । " गइ च जो जाणइ ऽणागइ च " (२०+) ।
यश्च जीयानामागतिम्-आगतम् कुतः समागता नारका-
न्तिर्यञ्चा मनुष्या देवाः । सूत्र० २ ध्रु० १२ अ० । " बगस्स
जंतो गतिरागती य । " (१८५) । आगतिः-आगमने भवा-
न्तरादुपजायते कर्मसहायस्यैव । सूत्र० २ ध्रु० १३ अ० । उ-
त्पत्तौ, स्था० ७ ठा० ३ उ० । " एगा आगती " (सूत्र-४३+) ।
आगतम्-आगतिनारकत्वादरेव प्रतिनिवृत्तिसिद्धेर्दक्षत्वं गते-
रिति । स्था० १ ठा० ।

नैरयिकाणां द्वादकक्रमेण गत्यागती—

नैरइया दुगइया दुयागइया पञ्चत्ता, तं जहा-नैरइए नैरइए-
सु उववज्जमाणे मणुस्मेहितो वा पंचिदियतिरिक्खजोणि-
एहितो वा उववज्जजा । से चेव णं से नैरइए नैरइयत्तं वि-
प्पजहमाणे मणुस्सत्ताए वा पंचिदियतिरिक्खजोणियत्ता-
ए वा गच्छेज्जा । एवं असुमाराणं वि, णवरं चेव णं से
असुरकुमारे असुरकुमारत्तं विप्पजहमाणे मणुस्सत्ताए वा
तिरिक्खजोणियत्ताए वा गच्छेज्जा । एवं सच्चदेवा, पुड-

विकाइया दुगइया दुयागइया पञ्चत्ता, तं जहा-पुडवि-
काइए पुडविकाइएसु उववज्जमाणे पुडविकाइएहितो वा णो
पुडविकाइएहितो उववज्जजा । से चेव णं से पुडविकाइ-
यत्तं विप्पजहमाणे पुडविकाइयत्ताए वा णो पुडविकाइय-
त्ताए वा गच्छेज्जा, एवं ०जाव मणुस्सा । (सूत्र-७८)

द्वादकः कण्ठ्या नवरं नैरयिका-नारका द्वयोः-मनुष्यगति-
तिर्यग्गतिलक्षणयोग्योरधिकरणभूतयोग्यतिर्येयां ते तथा,
द्वाभ्यामेताभ्यामेवाऽवधिभूतभ्यामागतिः-आगमने येषां त
तथा, उदितनारकायुर्नारक एव व्यपदिश्यते, अत उच्यते-
' नैरइए नैरइएसु ' ति-नारकेषु मय्य इत्यर्थः । इह खोइ-
शकमव्यत्ययात् प्रथमवाक्येनागतिकृता, ' से चेव णं से '
ति-यो मानुपस्वादितो नारकं गतः स एवाऽनौ नारको
नाऽन्यः, अननैकान्ताऽनित्यत्वं निरस्तमिति । ' विप्पजहमा-
णे ' ति-विप्रजहन्-परित्यजन्, इह च भूतभाषतया नार-
कव्यपदेशः, अनन वाक्येन गतिकृता, इत्यञ्च व्याख्यानं
तेजस्कायिकाद्यागतयस्तिर्यग्मनुष्यापत्तया एकगतयस्ति-
र्यगपक्षेयति वाक्यमुपजीव्यात्, ' एवं असुरकुमाराणि ' ति-
नारकवत्कृत्या इत्यर्थः, ' नवरं ' ति-केवलमयं विशेषः-तिर्यक्
न पञ्चैन्द्रियेष्वेवोत्पद्यन्ते । पृथिव्यादिष्वपि तदुत्पत्तिरित्यतः
सामान्यत आह-' से चेव णं से ' इत्यादि ०जाव तिरि-
क्खजोणियत्ताए वा गच्छेज्जा ' ति-' एवं सच्चदेव ' ति-
असुरवद् द्वादशाऽपि द्वादकव्यपदानि व्याख्याति तेषामप्ये-
कान्द्रियेष्वपत्तेरित । ' नो पुडविकाइहितो ' ति-अनन
पृथ्वीकायिकानिषेधकारणात्कायिकादयः सर्वे गृहीता द्वि-
स्थानकानुरोधादिति, तभ्यां वा-नारकवर्जैभ्यः समुत्पद्यते ।
' नोपुडविकाइयत्ताए ' ति-देवनारकवर्जाऽप्यायादितया ग-
च्छेदिति, ' एवं ०जाव मणुस्स ' ति-यथा पृथ्वीकायिका
" दुगइया " इत्यादिभिरभिलाषैककृतः, एवमेभिरेवाकायि-
कादयो मनुष्याऽवसानाः पृथ्वीकायिकशब्दस्थानेऽप्यायादि-
कव्यपदेशं कुर्वीज्जर्भधानव्या इति । व्यन्तरादयस्तु पूर्वम-
तिदृष्टा एवेति । स्था० २ ठा० २ उ० । (' उववाय ' शब्द-
ऽस्मिन्नेव भागे आगतिः कुत उत्पद्यत इत्यादि वक्ष्ये)

एकेन्द्रियादीनां गत्यागती—

एगिदिया पंचगइया पंचाऽऽगइया पणत्ता, तं जहा-
एगिदिए एगिदिएसु उववज्जमाणे एगिदिएहितो वा ०जाव
पंचेदिएहितो वा उववज्जजा । से चेव णं से एगिदिए
एगिदियत्तं विप्पजहमाणे एगिदियत्ताए वा ०जाव पंचेदि-
यत्ताए वा गच्छेज्जा । बेइदिया पंचगइया पंचाऽऽगइया एवं
चेव । एवं ०जाव पंचेदिया पंच गइया, पंचाऽऽगइया प-
णत्ता, तं जहा-पंचेदिया ०जाव गच्छेज्जा । (सूत्र-४५८+)
स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

पृथ्वीकायिकादीनां गत्यागती—

पुडविकाइया छ गइया, छ आगइया पञ्चत्ता, तं जहा-
पुडविकाइए पुडविकाइएसु पुडविकाइएहितो वा ०जाव तस-
काइएहितो वा गच्छेज्जा खो चेव णं से पुडविकाइए पुड-

विकाइयत्तं विप्पजहमाणे पुढविकाइयत्ताए वा ०जाव तस-
काइयत्ताए वा गच्छेज्जा । (सूत्र-४८३ ×) । स्था० ६
ठा० ३ उ० ।

अण्डजाऽऽदीनां गत्यागतिप्रतिपादनाय सूत्रम्—

अण्डगा सत्तगइया सत्ताऽऽगइया पणत्ता, तं जहा-अं-
डगे अण्डगेषु उववज्जमाणे अण्डगेहिंते वा पोयएहिंते वा
०जाव उड्ढिणहिंते वा उववज्जेज्जा, से चेव शं से अण्डए
अण्डगत्तं विप्पजहमाणे अण्डयत्ताए वा पोययत्ताए वा
०जाव उड्ढियत्ताए वा गच्छेज्जा । पोयया सत्तगइया
सत्ताऽऽगइया एवं चेव सत्तएह वि गइरागई भाणियव्वा
०जाव उड्ढियत्ति । (सूत्र-५४३) ।

‘अण्डय’त्यादि सूत्रसप्तकम्, तत्र सूतानां सप्तगतयः अण्डजा-
द्वियोनिलक्षणा येषां ते सप्त गतयः सप्तस्य एवाण्डजाद्विया-
निभ्यः आगतिरुत्पत्तिर्येषां ते सत्ताऽऽगतयः । ‘एवं चेव’
त्ति-यथाऽण्डजानां सप्तवधे गत्यागती भणिते तथा पोतजा-
दिभिः सह सत्तानामप्यण्डजादिजावभदानां गतिरागतिश्च
भणितव्या । ‘जाव उड्ढिय’ त्ति-सप्तमसूत्रं यावदिति, शेषं
सुगमम् । स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

अण्डया अण्डगइया अण्डाऽऽगइया पणत्ता, तं जहा-अण्डए
अण्डएषु उववज्जमाणे अण्डएहिंते वा ०जाव उववाइएहिंते
वा उववज्जेज्जा । से चेव शं से अण्डए अण्डगत्तं विप्पजह-
माणे अण्डगत्ताए वा पोयगत्ताए वा ०जाव उववाइयत्ताए
वा गच्छेज्जा । एवं पोयया वि । जराउथा वि । सेसायं ग-
इरागई नऽत्थि । (सूत्र-५६५+)

‘अण्डविहे’त्यादि, सूत्रचतुष्टयं सुगमं, नवरमौपपाति-
का देवनारकाः, ‘सेसायं’ ति-अण्डजपोनजजरायजवज्जि-
तानां रसजादीनां गतिरागतिश्च नास्तीत्यष्टप्रकारंति शेषः,
यतो रसजादयो नापपातिकेषु सर्वेषु पचन्ते, पञ्चेन्द्रियाणा-
मेव तत्रोत्पत्तः । नाप्यौपपातिका रसजादिषु सर्वेष्वप्युपप-
द्यन्ते पञ्चेन्द्रियैकैन्द्रियैश्च तेषामुपपन्नैरिति अण्डजपोन-
जजरायजसूत्राणि श्रीरघोयथ भवन्तीति । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

पृथ्वीकायिकादीनां पुनर्गप गत्यागती—

पुढविकाइया नवगइया नवआगइया पणत्ता, तं जहा-
पुढविकाइए पुढविकाइएषु उववज्जमाणे पुढविकाइएहिंते
वा ०जाव पंचिदिणहिंते वा उववज्जेज्जा, से चेव शं से
पुढविक इए पुढविकाइयत्तं विप्पजहमाणे पुढविकाइयत्ताए
०जाव पंचिदियत्ताए वा गच्छेज्जा । २ ॥ एवं आउकाइ-
याऽवि ॥ ३ ॥ ०जाव पंचिदियत्ते ॥ १० ॥ (सूत्र-
६६६×) स्था० ९ ठा० ३ उ० ।

गत्यागतिपरिणामेन कर्मक्षयम्—

आगतिं गतिं परिणाय दोहि वि अंतेहिं अदिस्समाणेहिं
से श छिज्जति, श भिज्जति, श उज्जति, श हसयति कंच-
संस्वलोए । (सूत्र-११६×)

आगमनमागतिः, सा च निर्यमनुष्ययोश्चतुर्जा चतुर्विधन-
रकादिगमनसङ्गावाद्, देवनारकयार्हिधा-निर्यमनुष्यग-
तिभ्यामेवागमनसङ्गावादेधेद्वयगतिरपि मनुष्येषु तु पञ्चधा,
तत्र मोक्षगतिरसङ्गावाद् अतस्तामागतिं गतिं वा परिज्ञाय
संसारचक्रवालेऽरघद्वितीयन्त्रन्यायं वेत्य मनुष्यत्वे मोक्षग-
तिसङ्गावमाकल्प्यान्ते हेतुत्वाद्दन्तौ रागद्वेषौ ताभ्यां ह्य-
भ्यामन्ताभ्यामदृश्यमानाभ्यामनपदिश्यमानाभ्यां वा, कथा-
प्रत्ययस्योत्तरक्रियामाह-‘से’ इत्यादि ‘से’-आगतिगति-
परिज्ञाता रागद्वेषाभ्यामनपदिश्यमानां न छिद्यंत अस्या-
दिना, न भिद्यंत कुन्तादिना, न वज्जन्ते पावकादिना, न ह-
न्यन्ते नरकगत्यानुपूर्व्यादिना बहुशः । अथवा-रागद्वेषाभा-
वान्तिष्ठत्येव, तदवस्थस्य चैतानि छिदनादीनि विशेषणानि,
‘कच्चण’ मिति—विभक्तिविपरिणामात् केनचित् सर्व-
स्मिन्नाप लोके न छिद्यंत, नापि भिद्यंत रागद्वेषोपशमा-
दिति, तदव्यमागतिगतिपरिज्ञानाद्वागद्वेषपरित्यागः, तद्भा-
वाच्च छिदनादिसंसारदुःखाऽभावः ।

अपरं च सांप्रनेक्षितः कुतो वयमागतः ? क यास्यामः ?
किं वा तत्र न संपत्स्यते ? नैवं भाषयन्त्यतः संसारभ्रमण-
पाईतामनुभवन्तीति दर्शयितुमाह—

अवरेण पुठ्वि न सरंति एगे,

किमस्म तीयं किं वाऽऽगमिस्सं ।

भासंति एगे इहं माखवाओ,

जमस्म तीयं व तमागमिस्सं ॥ १ ॥

नाऽईयमडुं न य आगमिस्सं,

अडुं नियच्छन्ति तहाऽऽगया उ ।

विहयकप्पे एयाणुपस्सी,

निज्झांसइत्ता खवगे महेसी ॥ २ ॥

‘अवरेण’ इत्यादिरूपकम्, अपरेण-पश्चात्कालभाविना सह
पूर्वमतिक्रान्तं न स्मरन्ति अन्ये-मोहाज्ञानावृत्तबुद्धयो, यथा
किमस्य जन्तोर्नरकादिभवोद्भूतं बालकुमारार्दवयोपचितं वा
दुःखाद्यतीतं किं वाऽऽगमिष्यति आगामिनि काले किमस्य
सुखामिलाषिणो दुःखद्विषो भवीति । यदि पुनरतीनाऽऽ-
गमिष्यालोचने स्यान्न तर्हि संसारं रतिः स्यादिति, उक्तं
च-“केण ममेत्थुप्पत्ती, कहं इओ तइ पुणो धि गंतव्वं ।
जा एतियं पि चित्तइ, इत्थं सो को न निव्विणो ” ॥ १ ॥
एकं-पुनर्महामिथ्याज्ञानिनो भाषन्ते-इहास्मिन्संसादे-मनु-
ष्यलोकं वा मानवा-मनुष्या यथा यदस्य-जन्तोर्नतीतं-स्त्री-
पुनपुंसकसुभगदुर्भगश्चगोमायुस्माह्वयक्षत्रियविदश्रादिभेदा-
वेशात्पुनरप्यन्यजन्मानुभूतं तद्वागमिष्यम्-आगामीति ।
यदि वा-न विद्यते परः-प्रधानोऽस्मादित्यपरः संयमस्तेन
वासितचित्तः सन्तः पूर्व-पूर्वानुभूतं विषयसुखोपभोगादि
न स्मरन्ति-न तदनुस्मृतिं कुर्वन्ते, एके-रागद्वेषविप्रमुक्ताः,
तथा नाऽऽगतदिव्याङ्गनाभोगमाप नो काङ्क्षन्ति, किंच-अस्य
जन्तोर्नतीतं सुखदुःखादि किं वाऽऽगमिष्यम्-आगामीति ए-
तदपि न स्मरन्ति, यदि वा-कियान् कालोऽतिक्रान्तः कि-
यानिष्यति लोकोत्तरास्तु भाषन्ते-एके-रागद्वेषरहिताः के-
वलिनद्यनुदशपूर्वविदो वा यदस्य-जन्तोर्नतीतिनिघनत्वा-

स्फालशरीरसुखाद्यतीतमागामिन्यपि तदेवेति, अपरे तु पठ-
न्ति-“अवरेण पुवं किह से अतीतं, किह आगमिस्सं न स
(म)रंति एगे । भामंति एगे इह माणवाग्गो, ऊह से अर्यं
तह आगमिस्सं” ॥१॥ (अस्याः १ व्याख्या)-अपरेण-अन्मा-
दिना सासं पूर्वम्-अतिक्रान्तं जन्मादि न स्मरन्ति, कथं वा
केन प्रकारेणाऽतीतं-सुखदुःखादि कथं वैषम्यमित्यतःपि न
स्मरन्ति, एके भाषन्ते-किमत्र ज्ञेयम्?, यथैकस्य रागद्वेष-
मोहसमुच्चैः कर्मभिर्बध्यमानस्य जन्मोस्तद्विपाकाभ्यानुभ-
वतः संसारस्य यदतिक्रान्तमागाम्यपि तत्प्रकारमेवेति ।
यदि वा-प्रमादविषयकथायादिना कर्माण्युपचित्यष्टानिष्ट-
विषयाननुभवतः सर्वज्ञाकसुधास्वादासंविदो यथा सं-
सारोऽतिक्रान्तस्तथाऽऽगाम्यपि यास्यति ॥ १ ॥ ये तु पुनः
संसारणैवतीरभाजस्ते पूर्वोत्तरघेदिन इत्येतदर्थयितुमाह-
'नाऽईयमि' त्यादि, तथैव-अपुनरावृत्त्यागतं गमनं येषां ते
तथागताः-सिद्धाः, यदि वा-यथैव ज्ञेयं तथैव गतं-ज्ञानं येषां
ते तथागताः-सर्वज्ञाः, ते तु नाऽतीतमर्थमनागतनिरूपयैव
नियच्छन्ति-अवधारयन्ति नाप्यनागतमतिक्रान्तरूपतयैव,
विचित्रत्वात्परिणतः । पुनरर्थग्रहणं पर्यायरूपार्थं, द्रव्यार्थत-
या त्वैकस्यमेवेति । यदि वा-नाऽतीतमर्थ-विषयभोगादि-
कं, नाऽप्यनागतं-दिव्याङ्गनामङ्गादिकं स्मरन्ति, अभिलष-
न्ति वा, के? तथागताः-रागद्वेषाभावात्पुनरावृत्तिरहितः,
तुल्यो विशेषमाह-यथा मोहोदयादिके-पूर्वमागामि चाभि-
लषन्ति, सर्वज्ञास्तु नैवमिति, तन्मार्गानुयाय्यप्येवंभूत एवेति
दर्शयितुमाह- 'विद्वयकणे' इत्यादि, विविधम्-अनेकधा
धृतमपनीतमष्टप्रकारं कर्म येन स विधूतः कोऽसौ कल्पः-
आचारः । विधूतः कल्पो यस्य साधोः स विधूतकल्पः ।
स एतदनुदर्शी भवति; अतीतानागतसुखाभिलाषी न भव-
तीति यावत्, एतदनुदर्शी च किं शुणो भवतीत्याह-'नि
उक्कासइत्ता' इत्यादि, पूर्वोपचितकर्मणां निर्मोषयिता-
क्षपकः; क्षपयिष्यति वा दृजन्तमंतल्लुङ्गन्ते वा ।

कर्मक्षपणाद्योद्यतस्य च धर्मध्यायिनः शुक्लध्यायिनो वा
महायोगीश्वरस्य निरस्तसंसारसुखदुःखविकल्पाऽऽभासस्य
यस्यास्तद्दर्शयति-

का अरई के आण्दे? इत्थं पि अगगे चरे । (सूत्र-११७X)

इष्टाऽप्राप्तिविनाशोऽथ मानसो विकारो रतः, अभिलषिता-
र्थावाप्तावान्दः योगिचित्तस्य तु धर्मशुक्लध्यानावशाद्यष्टध-
धेयान्तगावकाशस्यास्त्यानन्दयोरुपादानकारणाऽभावावनु-
त्थानमेव इत्यतोऽपदिश्यते-कथमरतिर्नाम को वाऽऽनन्द इति?,
नास्त्येवतरजनसुखाऽयं विकल्प इति । एवं तद्विपरिणतसंयम
संयमे चाऽऽनन्द इत्येतद्व्यत्रानुमतमनेनाभिप्रायेण न विधेय-
मित्येतद्विनिरुद्धताऽप्यापन्नमिति चेत्, न, अभिप्रायापरिज्ञाता-
त्; यतोऽत्राऽरतिरतिविकल्पाध्यवसायो निषिर्पित्तो, न
प्रसङ्गायते अप्यरत्यरती, तदाह-'एत्थं पी' त्यादि । अत्रा-
प्यरतावानन्दो योपसउर्जनप्राये न विद्यते प्रहो गादर्थं तात्पर्यं
यस्य सो प्रहः स एवंभूतश्चरदधनिष्ठः, इदमुक्तं भवति-शु-
क्लध्यानादरती रत्यानन्दो कुतश्चिन्मिमादायानौ तदाप्रह-
प्रहरहितस्तावप्यनुचरदिति । आवा० १ भु० ३ अ० ३ उ० ।
परस्परं द्वयोर्द्वयोः पदयोरेव विशेषणविशेष्यतया प्रत्यावृ-

त्त्या-प्रातिकूल्येन गमनमागतिः । लक्षणविशेषे, विशेष० । य-
था "देवो जीव" इत्यत्र देवत्वमनूय जीवत्वं पृच्छन्तं इतीह
प्रत्यावृत्त्या देवपदाजीवपदं आगतः । विशेष० २१५६ गाथा ।
आ० म० । (अस्याः भेदादिकम् 'गहरागइलकल्ल' शब्दं
तृतीयभागं वक्ष्यते)

आगइगइविण्णण-आगतिगतिविज्ञान-न० । शुभाशुभपूर्व-
जन्मानागतजन्मनां निर्णयं, आगत्या-आगमनेनास्त्वलिततरा-
दियुक्तेन गतिविज्ञानम्, आगामिभ्रविज्ञानम्, आगतिविज्ञा-
नम् । स्त्वलितस्त्वलितागमनेनागामिभ्रविज्ञाने च । पञ्चा० ।
"आगइगइविण्णण" ॥२५॥ आगतिगतिविज्ञानं-शुभाशुभपूर्व-
जन्मानागतजन्मनां निर्णयेन कार्यम्, अथवा-गत्या-गमन-
नाऽस्त्वलिततरादियुक्तेन गतिविज्ञानम्, आगामिभ्रविज्ञानम-
गतिविज्ञानम्, इह व्याख्याने समालिखितमपि गतिविज्ञान-
मित्येतत्पदं प्राकृतत्वेनोत्तरत्र संबन्धनीयम् । पञ्चा० २ वि० ।

आगंतगार-आगन्तागार-पुं० न० । आगन्तुकानां कार्पटिका-
दीनामावासायं गृहं, सूत्र० । "आगंतगारे आरामगारे, स-
मणे उ भीते ण उवन्ति वासं ।" (२५+) । आगंतुकानां कार्प-
टिकादीनामगारमगन्तागारम् । सूत्र० २ भु० ६ अ० ।

आगंता-आगन्तु-त्रि० आ समंताद् गन्ता । आगन्ता । सूत्र०
१ भु० २ अ० १ उ० । आगमनशीले, स्था० ३ अ० २ उ० । "आगंतारो
महम्मयं" (३१X) । महाभयं पीतः पुष्येन संसारपर्यटनतया
नारकादिस्वभावं दुःखमागन्तारः-आगमनशीला भवन्ति ।
सूत्र० २ भु० ११ अ० ।

आगंतार-आगन्ताऽऽगार-पुं० न० । ग्रामवासाऽऽवासे, नि०
चू० । "आगंतारो जत्थ" आगत्य विहरंतीति आगंतारो जत्थ
आगारा आगंतुं विहरंति तं आगंतारं गामपरिमट्टयन्ति
बुलं भवति । आगंतुगाणं वा कथं अगारं आगंतारं बाहि-
यावासां ति । नि० चू० ३ उ० । आगमा-उक्ता तर्हि कतं अ-
गारं आगंतुं जत्थ चिद्वंति आगारा तं आगंतारं परिस-
मंतारणं गिहभावगत्यर्थः । पञ्चा० योपवज्जा सो य चर-
गपरिद्वयगसकआजीवगमादिऽणगविधो । नि० चू० ३ उ० ।
('अणुउत्थिय' शब्दं प्रथमभागं पृष्ठ ४६४ विस्तरा गतः)
आगन्तार-पुं० न० । यत्र ग्रामादंबहिरागत्याऽऽगत्य पथि-
काद्यस्तिष्ठन्ति तान्यागन्तागाराणि । आवा० २ भु० १ चू० २
अ० २ उ० । पत्तनाहहिण्डे, आवा० २ भु० १ चू० १ अ० २ उ० ।
प्रसङ्गायता आगत्य वा यत्र तिष्ठन्ति तदागन्तारं तत्पुनर्ग्रा-
मान्तनगराद्विहः स्थानम् । आवा० १ भु० १ अ० २ उ० ।
औ० । (तत्र अन्ययूथिकगृहस्थभ्यांऽशनादिदाननिषेधः 'अ-
णुउत्थिय' शब्दं प्रथमभागे गतः)

आगंतारद्विय-आगन्तुकागारस्थित-त्रि० । आगन्तुकागारो-
चितं प्राधूणकादौ, वृ० ।

आगंतारद्वियार्णं, कजे आदेसमाइणा केह ।

वसिउं विस्समिउं वा, छडिउं गया अणाभोगा ॥ १०७१ ॥

इह यत्रागारिण आगत्याऽऽगत्य तिष्ठन्ति तदागन्तुकागार
तत्र कार्यं कारणविशेषतः स्थितानां प्रकृतस्तत्र अवतरति,
कथमित्याह-आदेशप्राधूणकस्तथा कचित्पथिका आगन्तु-
कागारे रजस्यां वा समुपगता यावद् भोजनाय विभामं

कृतवस्तः तत्र उपित्वा विभ्रम्य वा किञ्चित् द्रव्यजातमना-
भोगान्परित्यज्य गताः । वृ० ३ उ० । (तत्र कर्तव्यता
' वसहि ' शब्दे षष्ठे भोगे वक्ष्यते ।)

आगंतु (ग) य-आगन्तुक-त्रि० । अन्यत्र आगते, वृ० ४
उ० । कार्पटिकादौ, सूत्र० ।

उत्सर्गमधिकृत्य—

आगंतुगो य पीला-करो य जो सो उवस्सगो ॥ ४५ ॥

अपरस्माद्-द्विषादेरागच्छतीत्यागन्तुको योऽस्माद्युपसर्गो
भवति स च दृढस्य संयमस्य वा पीडाकारी । सूत्र० १ ध्रु०
३ अ० १ उ० । अणुभेदमधिकृत्य— “ आगंतुको य नाव्या ”
आगन्तुकः-कण्टकादिप्रभवः । आव० ५ अ० ।

आगच्छमाण-आगच्छत्-त्रि० । प्रतिनिवर्तिनि, भ० १२
श० ६ उ० ।

आगम-आगम-पुं० । आ-गम्-घञ् । आगतौ, प्राप्तौ च ।
आच० । “ जल आगमो होइ ” ॥ ३२ x ॥ आगमो भवति-
प्राप्तिर्भवति । दश० १ अ० । उत्पत्तौ, सामाद्युपायं च । आ-
गम्यते स्वत्वमन्त्रे । स्वत्वप्रापके कयप्रतिज्ञादां, वाच० ।
ज्ञानं, “ आगमं चा आणवेजा ” (सूत्र-१५६ x) । ज्ञान्या-
ऽऽज्ञापयेत् । आच० १ ध्रु० ५ अ० ४ उ० । “ लाघवं आ-
गममाणा ” (सूत्र-१८५ x) । लघवम् आगमयन्-अवबुध्य-
मानः । आच० १ ध्रु० ६ अ० ३ उ० ।

नायं आगमियं ति, एगदं जस्स सो परायत्तो ।

सो पाराक्खो बुद्ध, तस्स पएमा इमे हुन्ति ॥ २०८ ॥

ज्ञानमागमिर्नमित्यकार्थमेवं च ज्ञानमागम इत्यकार्थमाप-
तितम् । तत्र यस्य स आगमोऽपगार्थिनः स प्रत्यक्ष उच्यते
सचाऽवध्यादिरूपः । यस्य तु परायत्तः स परोक्ष उच्यते
स च चतुर्दशपूर्वादि समुत्पत्तस्तस्य पराक्षमागमस्य प्रदेशाः
प्रतिभागा भेदा इत्यर्थः । व्य० १ उ० । (तत्र ‘ आगमवच-
हार ’ शब्दोऽस्मिन्नेव भागे दर्शयिष्यते) आसवचनादावि-
र्भूतमर्थसंवेदनमागमः । उपचारादासवचनं चेति । स्या०
३८ श्लोकटी० ।

आसवचनादाविर्भूतमर्थसंवेदनमागमः इति ॥ १ ॥

आसः प्रतिपादयिष्यमाणस्वरूपः तद्वचनाज्ज्ञानमर्थज्ञान-
मागमः । आगम्यन्ते-मर्यादयावबुध्यन्तेऽर्थाः अनन्त्यागमः ।
रत्ना० ४ परि० । श्रुत्यर्थपरिज्ञानं, नयो० ८६ श्लोक । आ-
अभिविधिना सकलश्रुतविषयव्याप्तिरूपेण, मर्यादया वा
यथावस्थितप्ररूपणारूपया गम्यन्ते-परिच्छिद्यन्ते अर्था येन
स आगमः । पुष्पाग्नि घः ॥ ५ । ३ । १३० ॥ इति करणे घ-
प्रत्ययः । आ० म० १ अ० २१ गाथा । आणज्जंति अन्था
जण सो आगमो नि । आ० चू० १ अ० २१ गाथा । केवल-
मनः-पर्यायावधिज्ञाने, स्या० ५ डा० २ उ० ४२१ सूत्र ।
पञ्चा० । आ० म० । न० । व्य० । ध० । जी० । आ-सम-
स्ताद् गम्यते वस्तुतत्त्वमननेत्यागमः । श्रुतज्ञानं, आ० म० १
अ० १ गाथा । आ० चू० । सर्वज्ञप्रणीतोपदेश, आच० १
ध्रु० ६ अ० ४ उ० १६३ सूत्र । व्य० । प्रतिविशिष्टवर्णानु-
पूर्वाविन्यस्तवर्णपद्याकयसंघातात्मकं आसप्रणीते (आच०
१६

१ ध्रु० १ अ० ३ उ० २६ सूत्र ।) गणधरादिविरचिते
(दश० ३ तत्र ६ गाथा) द्वादशाङ्गादिरूपे (सूत्र० १
ध्रु० १ अ० १ उ०) सिद्धान्ते, आ० म० १ अ० । ध० २० ।
पञ्चा० । सूत्र० । दर्श० । प्रश्न० । इहापारमंसागन्तगतेनाऽ-
सुमताऽवाप्याऽतिदुर्लभं मनुजस्व सुकुलोत्पत्तिस्मम्रेन्द्रिय-
सामस्याद्युपेतनाऽहृद्दर्शनमंशपकर्मोच्छ्रितं यतितव्यम् ।
कर्मोच्छ्रितं सम्यग्बोधकसंयमंसाऽसावप्याप्तोपदेशमन्तरण
न भवति, आसव्यात्यन्तिकाहोपक्षयात्, सचाहंशेव, अतस्त-
स्पर्णीतागमप्राप्तिर्ज्ञानं यत्नो विधेयः । आगमश्च द्वादशाङ्गादि-
रूपः, सा-प्यार्थरक्षितमिश्रैर्द्व्युगीनपुरुषानुग्रहबुद्ध्या चरुण-
कुरणद्रव्यधर्मकथार्गाणानुयागमंवास्तुर्था अवस्थापितः ।
सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

आसवचनादाविर्भूतमर्थसंवेदनमागमः इति ॥ १ ॥

रत्ना० ४ परि० । (अस्य सूत्रस्य व्याख्याऽस्मिन्नेव शब्दे
प्रागुक्ता) उपचारादासवचनं, रत्ना० ।

ननु यद्यर्थसंवेदनमागमः तर्हि कथमासवचनात्मकोऽसौ
सिद्धान्तविदो सिद्ध इत्यशङ्क्याहुः—

उपचारादासवचनं चेति ॥ २ ॥

प्रतिपाद्यज्ञानस्य आसवचनं कारणमिति कारणे कार्योप-
चारात्तदप्यागम इत्युच्यते । रत्ना० ४ परि० । स्या० । अनु०
दर्श० । दश० । आ० चू० । यत्नेन, यो० वि० । सूत्रं, आग-
मश्च चन्दनकम्पुत्रादिकम् । आव० ४ अ० । श्रुतिस्मृत्या-
दिकं, उत्त० २५ अ० । आ-मर्यादाभिविधिभ्यां पारिच्छि-
द्यन्ते अर्था अनन्त्यागमः । चतुर्दशकदशकनवमपूर्व च ।
पञ्चा० १६ विषय० । शेष-श्रुतमात्रप्रकल्पादिकं श्रुते नवा-
दिपूर्वाणां श्रुतत्वेऽप्यतीन्द्रियार्थज्ञानहेतुत्वेन सार्तशयत्वादाग-
मव्यपदेशः केवलवद् । स्या० ५ डा० २ उ० ।

आगमव्यवहारिणमधिकृत्याक्रम—

केवलमणो हि चोदम, दस नव पुव्वी उ नायव्वो
॥ १३५ ॥ व्य० १ उ० ।

(चतुर्दशक दशक नवमपूर्वस्यागमत्वं, तद्विरस्य श्रुतत्वं)
श्रुतव्यवहाराध्याचाङ्गादीनामष्टपूर्वान्तानामेव यदुक्तम्-‘आ-
यारपकण्णहि, ससं सव्वं सुयं विणिहिट्ठं ।’ अत्राह कश्चित्-
किमष्टपूर्वान्तमेव श्रुते, नवमपूर्वादीनां न श्रुतत्वं, उच्यते-
आगम्यन्ते-पारिच्छिद्यन्ते अतीन्द्रियाः पदार्था येन स आ-
गम इति व्युत्पत्तेः, नवमपूर्वादीनां श्रुतत्वावशेषं केवलज्ञा-
नादिवदतीन्द्रियार्थेषु विंशष्टज्ञानहेतुत्वेन सार्तशयत्वादाग-
मत्वेनैव व्यपदेशः शेषश्रुतस्य तु नाऽतीन्द्रियार्थेषु तथावि-
धोऽवशेषस्ततोऽस्मिन्श्रुतव्यवहारः । जीत० । व्य० । आ-
गम्यन्ते परिच्छिद्यन्ते अर्था अनन्त्यागमः । प्रमाणभेदं, स्या०
स च आसवचनसम्पाद्यो विप्रकृष्टार्थप्रत्ययः । उक्तञ्च—

“ दृष्टव्याहताह्वाक्यात्, परमार्थाभिधायिना ।

तत्त्वप्राहितयोत्पन्नं, मानं शाब्दं प्रकीर्तितम् ॥ १ ॥

आतोपक्षमनुल्लङ्घ्य-मदृष्टविरोधकम् ।

तत्त्वोपदेशकृतसार्थं, शास्त्रं कापयघट्टनम् ” ॥ २ ॥ इति ।

स्या० ५ डा० ३ उ० ।

शब्दसमुत्थस्य त्वभिधेयविषयज्ञानस्य यदि प्रामाण्यमभ्युपगम्यते तदा-अगौरुषेयत्वस्यासंभवाद् गुणवत्पुरुषप्र-

शीनस्तदुत्पादकः शुद्धोऽभ्युपगन्तव्यः, अथ तत्प्रसीतत्वं चाऽभ्युपगम्यते तदा तत्समुत्पन्नज्ञानस्य प्रामाण्यमपि न स्यादित्यभिप्रायवानाचार्यः प्राह-जिनानां रागद्वेषमोहलक्षणान् शत्रून् जितवन्त इति जिवास्तेषां शासनं तदभ्युपगन्तव्यमिति प्रसङ्गसाधनम् । नचाऽत्रैवं प्रेक्ष्य-यदि जिवशासनं जितप्रतीतत्वेन सिद्धं निश्चितप्रामाण्यमभ्युपगमनीयम्, अन्यथा प्रमादस्यस्याप्यनभ्युपगमनीयत्वादिति प्रसङ्गसाधनमत्र प्राप्तपाद्यत्वेनाभिप्रेतं तत्किमिति बौद्धयुक्त्याहतेन स्वया स्वतः प्रामाण्यविरागोऽभिहितः । यतः सर्वसमयसमूहात्मकत्वेमेवाऽऽचार्येण प्रतिपादयितुमभिप्रेतम् । यद्वक्ष्य-स्यस्यैव प्रकरणस्य वरिसमाप्तौ, यथा-“ भट्टं मिच्छद्भ्रंसण-समूहमहवन्त अमयसारस्त । जिह्वयवस्त भगवन्ना, सं-दिग्गसुहादिगमस्त ” ॥ ७० ॥ (अस्यैव ग्रन्थस्य तृतीय-काण्डगोप्यम्) इत्यादि । अयमेवार्थो बौद्धयुक्त्युप-न्यासेन समर्थितः, अन्यत्राप्यन्यमतोऽपक्षेपेणान्यमतनिरासेऽ-यमेवाभिप्रायो द्रष्टव्यः, सर्वनयानां परस्परसापेक्षाणां सम्यग्मतत्वेन, विपरीतानां विपर्ययत्वेनाचार्यस्येष्टशास्त्रात्, अत एवाक्रमेणैव (चतुर्थे) द्वात्रिंशिकायाम्-“उद्धाविष सर्वसि-न्धवः, समुदीरणास्तयि नाथ । दृष्टयः । न च तासु भवान् प्रदृश्यते, प्रविभक्तासु सरित्स्ववांदाधिः ॥ १ ॥ ” सम्म० ९ काण्ड १ गाथाटी० ।

(३) आगमस्य पौरुष्यत्वम्—

स हि पौरुष्यो वा स्यादपौरुष्यो वा ? । पौरुष्यमेतत्सर्वज्ञ-कृतं, तदितरकृतो वा ? । आद्यपक्षे-युष्मन्मतस्याहनिः । तथा च भवत्सिद्धान्तः-“ अतीन्द्रियाणामर्थानां, साक्षाद् द्रष्टा न विद्यते । नित्यभ्यो वेदवाक्यभ्यो, यथार्थविविनिश्चयः ॥ १ ॥ ” द्वितीयपक्षे तु-तत्र दापवत्कर्तृत्वेनाऽनाश्वासप्रसङ्गः । अपौरुष्यपक्षे सम्भवत्येव स्वरूपनिराकरणात् । तुरङ्गभट्टवत् । तथाहि-“ उक्लिवचनमुच्यते ” इति चेति पुरुषक्रियाश्रुतं रूपमस्य । एतात्क्रियाभावं कथं भवितुमर्हति । नचैतत्केवलं कश्चिदभ्यननुपलभ्यते उपलब्धावप्यदृश्यवक्त्राशङ्कासम्भवात् तस्माद्यद्वचनं तत्पौरुष्यमेव, वर्णात्मकत्वात् कुमारसम्भवादिब्रह्मवत् । यच्चनात्मकश्च वेदः, तथाचाहुः-“ताल्वादि-जन्ता न तु वर्णवर्गो, वर्णात्मको वेद इति स्फुटञ्च । पुंसश्च ताल्वादि ततःकथं स्या-दपौरुष्योऽयमिति प्रतीतिः ” ॥ १ ॥ इति । भूतेरपौरुष्यत्वमुरीकृत्यापि तावद्भवद्विरपि तदर्थव्याख्यानं पौरुष्यमेवाङ्गीक्रियते । अन्यथा-“अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामः ” इत्यस्य स्वमांसं भक्षयेदिति किं नार्थो नियामकाभावात्, ततोऽवरं सूत्रमपि पौरुष्येयभ्युपगतम् । अस्तु वा अपौरुष्येयस्तथाऽपि तस्य न प्रामाण्यम् आत्तपुरुषा-धीना हि वाचां प्रमाणमिति । स्या० ११श्लोकः ।

जयइ सुयाणं पभवो, (२०गाथा)

भूतानां-स्वदर्शन-परदर्शनानुगतसकलशास्त्राणां प्रभवमिति सर्वोणि शास्त्राणि अस्मादिति प्रभवः-प्रथममुत्पत्तिकारणं, तदुत्पत्तिप्रथममुपजीव्य सर्वेषां शास्त्राणां प्रवर्तनात्, परदर्शनशास्त्रेष्वपि हि यः कश्चित्समीचीनोऽर्थः संसारासारना-स्वर्गापर्गादिहेतुः प्राण्यहिंसादिरूपः स भगवत्प्रणीतशास्त्र-भ्य एव समुद्भूतो वेदितव्यो, न अद्वतीन्द्रियार्थपरिज्ञान-

मन्तरेणानीन्द्रियः प्रमाणाबाधितोऽर्थः पुरुषमात्रेणोपदेष्टुं श-क्यते, आविषयत्वात् । नच-अतीन्द्रियार्थपरिज्ञानं परती-थिकानामस्तीत्येतदप्रेष्य वक्ष्यामः । ततस्ते भगवत्प्रणीतशा-स्त्रभ्यो मौलं समीचीनमर्थलेशमुपादाय पश्चादभिनिवेशश-सनः स्वस्वमत्यनुसारेण तास्नाः स्वप्रक्रियाः प्रपञ्चितवन्तः । उक्तं च स्तुतिकारण-“ सुनिश्चितं नः परतन्त्रयुक्तिषु, स्फु-रन्ति याः काश्चन सूक्तिस्तम्भः । तवैव ताः पूर्वमहागणै-स्थिताः, जगत्प्रमाणं जिनवाक्यविप्लु(मु)षः ॥ १ ॥ ” शाकटाय-नोऽपि यापनीययतिप्रामाण्यः स्वोपशब्दानुशासनवृत्तावा-दौ भगवतः स्तुतिमेवमाह-“ श्रीवीरममृतं ज्योति-नेत्वादि सर्ववेदनाम् ” अत्र च न्यासकृतां व्याख्या-“सर्ववेदसां-सर्वज्ञानानां-स्वपरदर्शनसंश्लिप्तसकलशास्त्रानुगतपरिज्ञाना-नाम् ‘आदि’ प्रभवं प्रथममुत्पत्तिकारणमिति । अत एव चेह भूतानामित्यत्र बहुवचनम्, अन्यथैकवचनमेव प्रयुज्यते प्रायः भूतशब्दस्य कवलद्वादशाक्रमत्रवाचिनः सर्वत्रापि निजान्ते एकवचनान्ततया प्रयोगदर्शनात्, सर्वभूतका-रणत्वेन च भगवतः स्तुतिप्रतिपादनं इदमप्यर्थादने द्रष्ट-व्यम्-अथारण्यपि भूतानां पौरुष्यारण्यव, न किमप्यपो-रुष्यमस्ति, असंभवात् । तथाहि-शास्त्रं वचनात्मकम् । वचनं च ताल्वादिपुटपरिमाण्वादिकपुरुषव्यापारान्वयव्य-तिरेकानुविधायि, नन्वेतद्भावं कथं भवति ?, न कलु पुरुषव्यापारमन्तरेण वचनमाकांक्षं ध्वनदुपलभ्यते । अपि च-तदपौरुष्यं वचनमकारणत्वात्तत्त्वमभ्युपगम्यते, ‘स-दकारणवर्धप्रत्य’ मिति वचनप्रामादयात् । ततश्च-अत्र विकल्पयुगलमवनेनीयते, तदपौरुष्यं वचः किमपलभ्य-स्वभावम् ; उताऽनुपलभ्यस्वभावं वा ? । तत्र यद्यनुपलभ्य-स्वभावं तर्हि तस्य नित्यत्वेनाभ्युपगमात्कदाचिदपि स्व-भावाऽप्रच्युतेः सर्वदेशोपलम्भाभावाप्रसङ्गः, अथोपलम्भ-भावं तर्हि सर्वदानुपरमणोपलभ्येत, अन्यथा-तत्स्वभाव-ताहानिप्रसङ्गात्, अथोपलभ्यस्वभावमपि सहकारिप्रत्यय-मपेक्षोपलम्भमुपजनयति तेन न सर्वदेशोपलम्भप्रसङ्गः । तद-युक्तम्, एकान्तनित्यस्य सहकार्यपेक्षया अयोगात्, ततो विशेषप्रतिलम्भलक्षणा हि तस्य तत्रापेक्षा, यदाह-धर्मकी-र्तिः-“ अपेक्षाया विशेषप्रतिलम्भलक्षणात्वात् ” इति । न च नित्यस्य विशेषप्रतिलम्भांस्ति, अनित्यत्वापत्तेः । तथाहि-स विशेषप्रतिलम्भः तस्यास्मभूतः, ततो विशेषे जायमाने स एव पदार्थस्तेन रूपेण ज्ञातो भवति, प्राक्तनं च विशिष्टावस्था-लक्षणं रूपं विनष्टमित्यनित्यत्वापत्तिः । अथोच्येत-स वि-शेषप्रतिलम्भां न तस्यास्मभूतः किं तु व्यतिरिक्तः कथ-मानित्यत्वापत्तिः ?, यद्येवं तर्हि कथं स तस्य सहकारी न हि तेन सहकारिणा तस्य वचनस्य किमप्युपक्रियते, भि-न्नविशेषकरणान्, अथ भिन्नोऽपि विशेषतस्तस्य संबन्धी तेन तत्संबन्धिविशेषकरणान् तस्याप्युपकारी द्रष्टव्य इति सहकारी व्यर्थावश्यते, ननु विशेषेणापि सह तस्य वचनस्य कः संबन्धो न तावत् ‘तादात्म्यं’ भिन्नत्वेनाभ्युपगमात्, ना-पि तदुत्पत्तिः, विकल्पद्वयानतिक्रमात्, तथाहि-किं वचनेन विशेषेण ज्ञान्यते ?; उत विशेषेण वचनं ?; तत्र न तावदाद्यः पक्षः, विशेषस्य सहकारियोऽभावात्, नापि द्वितीयः व-

चनस्य नित्यतया कर्तुमशक्यत्वात्, अथ मा भूद् वचन-
विशेषयोजन्यजनकभावः, 'आधाराऽऽध्यभावो' भविष्यति,
तदप्यसमीचीनम्, आधाराऽऽध्यभावस्यापि परस्परपका-
योपकारकभावापत्तत्वात्, तथाहि-वदं पतनधर्मकं स-
त्कुण्डन स्वानन्तरदेशस्थायितया परिणामि जन्यते, तत-
स्तयाराधाराध्यभाव उपपद्यते; वचनेन तु विशेषो जन्यते,
तस्यान्यतो भावात्, ततः कथमनयोराधाराध्यभावः ? ।
अथ तेन विशेषेण वचनस्यापकारः कश्चित् क्रियते ततः स
तस्य संबन्धी, न तु स उपकारस्ततो भिन्नः, अभिज्ञा वे-
त्यादि तद्वचनं न इत्यनवस्था। अपि च-कुतः प्रमाणाद्वचन-
स्यापौरुषेयत्वाभ्युपगमः, कर्तुरस्मरणादिति चेत्, न, तस्या-
प्यसिद्धत्वात्, तथाहि-स्मरन्ति-जिनप्रणीतागमतत्त्ववेदिनां
वेदस्य कर्तृन् पिप्पलादप्रभृतीन् सकर्तृस्मरणवाक्स्तेषां मि-
थ्यारूप इति चेत्, क इदानीमेवं सति पौरुषेयः सर्वस्थ-
प्यपौरुषेयत्वप्रसङ्गः । तथाहि-कालिदासादयोऽपि कुमार-
संभवादिध्यात्मानमन्यं वा प्रणेतारमुपदिशन्ते एवं प्रतिज्ञेयं
शक्यन्ते मिथ्यात्वमात्मानमन्यं वा कुमारसंभवादिषु प्रणे-
तारमुपदिशन्तीति । ततः कुमारसंभवादयोऽपि ग्रन्थाः स-
र्वेऽप्यपौरुषेयता भवेयुः, तथा च-कः प्रतिविशेषो वेद ?
येन न एव प्रमाणतयाभ्युपगम्यते; न शेषाऽगमाः । अपि च-
यौष्माकीणैरपि पूर्वमद्विभिः सकर्तृकत्वं वेदस्याभ्युपगत-
मेव, तथा च-तदग्रन्थः-“ऋगिगवृचश्चक्रः सामानि
सामगिराविति” । अथ तत्र करोतिः स्मरणं वर्त्तते, न निष्पा-
दने, दृष्टश्च करोतिरर्थान्तराऽपि वर्त्तमानो, यथा संस्का-
रे, तथा च लोके वक्ताः-“पृष्ठं मे कुरु पादौ मे कुर्वीत”
अत्र हि संस्कार एव करोतिर्वर्त्तते, नापूर्वातिवर्त्तने संभ-
वति अशक्यत्वात्, ततोऽन्यथानुपपत्त्या संस्कार एव
करोतिर्वर्त्तते, वेदविषयं तु नान्यथानुपपत्त्यं किमपि निब-
न्धनमस्ति । ततः कथं तत्र स्मरणं वर्त्तयितुं शक्यते ? स्या-
देतत्-यदि वेदविषयं करोतिः स्मरणेन वर्त्तते तर्हि वेद-
स्य प्रामाण्यं न स्याद्, अथ च प्रामाण्यमभ्युपगम्यते,
तच्चापौरुषेयत्वादेव, अन्यथा सर्वागमानामपि प्रामाण्य-
प्रसङ्गः । ततोऽत्रापि करोतिः प्रामाण्यान्यथानुपपत्त्या स्म-
रणं वर्त्तयति, तदेतद्वत्, इतरतः श्रयदोषप्रसङ्गात्,
तथाहि-प्रामाण्यं सिद्धे सति तदन्यथानुपपत्त्या करोतिः
स्मरणं वर्त्तते, करोतिः स्मरणे वृत्तौ चापौरुषेयत्वमिहितः
प्रामाण्यमित्येकाऽभिज्ञावन्तराऽभिज्ञिः, अनैकान्तिकं च
कर्तृस्मरणं, 'वटे वटे वैश्रमणः' इत्यादिशब्दानां पौरुषेया-
णामपि कर्तृस्मृतं, यत्नवान् तत्कर्तारमुपलभत एवेति चेत्,
भावश्च तदुपलम्भसंभवः, नियमाभावात्, किं च-पौरुषे-
यत्वेनाभ्युपगतस्य वेदस्य कर्ता नैवास्ति कश्चित् पौरुषे-
यत्वेनाभ्युपगतस्य च वटे वटे वैश्रमण इत्यादिरस्तीति न प्र-
माणात् कुतश्चिद्विनिश्चयः, किं तु-परोपदेशात्, स च भ-
वतो न प्रमाणं, परस्य रागादिपरीतत्वेन यथावद्वस्तु-
तत्त्वापरिज्ञानात्, ततः कर्तृभावसंदेह इति संदिग्धासि-
द्धोऽप्ययं हेतुः, एतेन यदन्यदापि साधनमवादीन् वेद-
वादी-वेदाध्ययनं सर्वं गुर्वध्ययनपूर्वकं वेदाध्ययनत्वाद्,
अधुनातनवेदाध्ययनवदिति । तदपि निरस्तमवश्यम् ।

एवमपौरुषेयत्वसाधनं सर्वस्याप्यपौरुषेयत्वप्रसङ्गः, त-

थाहि-कुमारसंभवाध्ययनं सर्वं गुर्वध्ययनपूर्वकं, कु-
मारसंभवाध्ययनत्वात्, इदानींतनकुमारसंभवाध्ययनवादि-
ति कुमारसंभवादीनामध्ययनाऽनादितासिद्धेरपौरुषेयत्वं दु-
र्निवारम्, न च तेषामपौरुषेयत्वं स्वयं करणपूर्वकत्वापि
तदध्ययनस्य भावाद् एवं वेदाध्ययनमपि किञ्चित् स्वयं
करणपूर्वकमपि भविष्यतीति वेदाध्ययनत्वादिति व्यभि-
चारी हेतुः, स्यादेतत्, वेदाध्ययनम् स्वयं करणपू-
र्वकं न भवति, वेदानां स्वयं कर्तुमशक्यः । तथा चात्र
प्रयोगः- पूर्वेषां वेदरचनायामशक्तिः, पुरुषत्वाद्, इदा-
नींतनपुरुषवदिति, तदप्ययुक्तम् अत्रापि हेतोर्व्यभिचारात्,
तथाहि--भारतादिध्विदानींतनपुरुषाणामशक्तावपि कस्य-
चित्पुरुषस्य व्यासादेः शक्तिः भूयते, एवं वेदविषयंऽपि,
संप्रति पुरुषाणां कर्तुमशक्तावपि कस्यचित्प्राक्तमस्य पुरु-
षविशेषस्य शक्तिर्भविष्यतीति । अपि च-यथाग्निमामान्य-
स्य ज्वालाप्रभवत्त्वमग्निनिर्मथनप्रभवत्वं च परस्परमबाध्य-
बाधकत्वाच्च विरुध्यते, को ह्यत्र विरोधः अग्निश्च स्यात् क-
दाचिद्वरणिनिर्मथनपूर्वकः कदाचित् ज्वालान्तरपूर्वकश्च ।
ततो यथाऽऽद्याऽपि पाथककृताऽग्निज्वालान्तरपूर्वका
नार्गणनिर्मथनपूर्वकः पथिकाऽग्नित्वाद् आद्यानन्तराग्नि-
यदित्ययं हेतुर्व्यभिचारी, विपक्षे वृत्तिसंभवात्, तथा वे-
दाध्ययनमपि विपक्षे वृत्तिसंभवात् व्यभिचार्येव, तथाहि-
वेदाध्ययनं स्वयंकरणपूर्वकत्वमध्ययनान्तरपूर्वकत्वं च प-
रस्परमबाध्यबाधकत्वादाविरुद्धं, ततश्च वेदाध्ययनमपि
स्यात्किञ्चित् स्वयंकरणपूर्वकमपीति, यदा त्वेवं विशिष्यते-
यस्तु तथाविधः स्वयं कृत्वा अध्यतुमसमर्थः तस्य वेदा-
ध्ययनमध्ययनान्तरपूर्वकमिति तदा न कश्चिद्दोषः, यथा
यादृशोऽग्निज्वालाप्रभवो दृष्ट तादृशः सर्वोऽपि ज्वालाप्रभव
इति, अस्तु वा सर्वं वेदाध्ययनमध्ययनान्तरपूर्वकं, तथाऽ-
प्यवमनादिता सिद्धे वेदस्य, नापौरुषेयत्वम्, अथाऽत एवा-
नादितामात्रादपौरुषेयत्वासिद्धिरिष्यते तर्हि हिम्भकर्णशु-
क्राद्वर्गपि पुरुषव्यवहारस्याऽपौरुषेयतापातिः, तस्यापि
पूर्वपूर्वदर्शनप्रवृत्तित्वेनाऽनादित्वात् ।

अपि च-स्युरपौरुषेयता वेदा यदि पुरुषाणामादिः स्या-
द्वेदाध्ययनं चानादि, तदाप्याद्यपुरुषस्याध्ययनमध्ययनान्तर-
पूर्वकं न सिद्ध्यति, अध्यर्पायितुर्भावात्, न च पुरुषस्य
तात्वादिकरणग्रामव्यापाराभावात् स्वयं शब्दा ध्यनन्ति
ततो वेदस्य प्रथमोऽध्ययना कर्त्तव्यं वेदितव्यः, अपि च-
यद्वस्तु यद्वस्तु कमन्वयव्यतिरेकाभ्यां प्रसिद्धं तज्ज्ञातीयमन्य-
दप्यदृष्टहेतुकं ततो हेतोर्भवतीति संप्रतीयते, यथ्यन्धनादिको
घटिदृष्टस्ततस्तत्समानस्वभावोऽपरोऽप्यदृष्टहेतुकः तत्स-
मानहेतुकः संप्रतीयते, लौकिकेन च शब्देन समानधर्मा
सर्वोऽपि वैदिकः शब्दगणिः, ततो लौकिकघटैदिकोऽपि
शब्दगणिः पौरुषेयः संप्रतीयताम् । स्यादेतद्वैदिकेषु शब्देषु
यद्यपि न पुरुषा हेतुः, तथापि पौरुषेयाभिमतशब्दसमाना-
ऽवशिष्टपदवाक्यरचना भविष्यति ततः कथं तत्समान-
धर्मतामवलोक्य पुरुषहेतुकता तेषामनुमीयते, तदेतद्
वालिशजलिपतं पदवाक्यरचना हि यदि हेतुमन्तरणापी-
ष्यते तत आकस्मिकी सा भवेत् ततश्चाकाशादावपि सा
सर्वत्र संभवत्, अहेतुकस्य दर्शादनियमायोगात्, न च

सा सर्वत्राऽपि संभवति, तस्मात् पुरुष एव तस्या हेतुरित्य-
वश्यं प्रतिपत्तव्यम् । अन्यच्च पुरुषस्य रागादिपरीतत्वेन य-
थावद् वस्तुपरिज्ञानाऽभावात् तत्प्रणीतं वाक्यमयथार्थमपि
संभाव्यते इति संशयहेतुः पुरुषोऽपकीर्णः, स च संशयोऽ-
पौरुषयत्वाभ्युपगमेऽपि वेदवाक्यानां तदवस्थ एव, तथाहि-
स्वयं तावत्पुरुषो वेदस्यार्थं नाभ्यवुध्यते, रागादिपरीतत्वात्,
नाऽप्यभ्यतः-पुरुषान्तरात्, तस्यापि रागादिपरीतत्वेन यथा
तत्त्वमपरिज्ञानाद्, अथ जैमि(म)निर्वाह्यतत्पूर्वकालभावी
पदुपपन्नः सम्यग्वेदार्थस्य परिज्ञानासीत् ततः परिज्ञानमभूदि-
ति, न हि सर्वेऽपि पुरुषाः समानाः प्रज्ञामेधादिगुणैरिति वक्तुं
शक्यं, संप्रत्यपि प्रतिपुरुषं प्रज्ञादेस्तारतम्यस्व दशनात्, ननु
स जैमि(म)निः पुरुषो वेदस्यार्थं यथावस्थितमवगच्छति-
स्मेति कुतो निश्चयः?, प्रमाणेन संवादादिति चेत् नन्वती-
न्द्रियेण्येषु न प्रमाणस्यावतारो यथाऽग्निहोत्रवचनस्य स्व-
र्गमाधनत्वे, बहवश्चातीन्द्रियार्था वेदे व्यावर्त्यन्ते, तत्कथं
तत्र संवादः?, अथ येस्वर्गेष्वस्मादृशां प्रमाणसंभवः तद्विषये
प्रमाणसंवादोऽनादनीन्द्रियाणामप्यर्थानां स सम्यक् परि-
ज्ञानाभ्युपगम्यते, तत्कथं युक्तम्, रागादिकलुषिततया तस्याऽ-
तीन्द्रियार्थपरिज्ञानाऽसंभवाद्, अन्यथा स्वर्गामप्यतीन्द्रि-
यार्थदर्शित्वप्रसङ्गः ततस्तत्कृतानीन्द्रियार्थव्याख्या मिथ्यैव ।
अपि च—आगमोऽर्थतः परिज्ञातः सन् प्रज्ञावतामुपयोग-
विषये भवति, नापरिज्ञातार्थं शब्दगङ्गुमात्रं, ततोऽर्थः
प्रधानः, स चत्पुरुषप्रणीतः किं शब्दमात्रस्यापौरुषेयत्वपरि-
कल्पनेन निरर्थकत्वात्, तच्चाऽन्यतोऽपि वेदार्थस्य सम्यग्-
अगमः । नाऽपि वेदः स्वकीयमर्थमुपदेशमन्तरणं स्वयमेव
स्वाज्ञादुपदर्शयति, ततो वेदस्यैवार्थप्रतिपत्त्युपायाऽभावाद्
'आग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकामः' इत्यत्र धृतौ यथा वेदप्रामा-
ण्यिकैरयमर्थः परिकल्प्यते घृताऽद्याहुतिं प्रतिपत्तु स्वर्गकामः
इति । तथाऽयमप्यर्थः नैः किं न कल्प्यते-खादेत् स्वर्मांसं
स्वर्गकामः इति, नियामकाऽभावात्,

उक्तं च—

“ स्वयं रागाऽऽदिमाज्ञाऽर्थे, वेति वेदस्य नाऽन्यतः ।

न वेदयति वेदोऽपि, वेदार्थस्य कुतो गतिः ॥ १ ॥

तेनाऽग्निहोत्रं जुहुयात्, स्वर्गकाम इति धृतौ ।

आदेत्स्वर्मांसमित्यप, नाऽर्थ इत्यत्र का प्रमा ॥ २ ॥ ”

अथ य एव शाब्दो व्यवहारो लोके प्रसिद्धः स एव वेद-
वाक्यार्थनिश्चयनियन्धनं, न च लोकोऽग्निहोत्रशब्दस्य स्वर्मा-
ंसं वाच्यम्, नाऽपि जुहुयादित्यस्य भक्षणं, तत्कथमयमर्थः
परिकल्प्यते?, तदयुक्तं, वाचाऽर्था हि लोके शब्दा कदा यथा
मांशशब्दः ।

अपि च—सर्वे शब्दाः प्रायः सर्वार्थानां वाचका वेशादिभेद-
तो द्रविलम्बितादिभेदेन, तथाप्रतीतिदर्शनात्, तथाहि—द्र-
विडस्यार्थदेशमुपागतस्य मार्गिशब्दात्-भ्रमि(टि)ति वर्षविष-
या प्रतीतिरुपजायते विलम्बिता ओषसर्गविषया, यद्वा-आ-
र्थदेशरूपस्य द्रविडदेशमधिगतस्य शीघ्रमुपसर्गविषया प्र-
तीतिर्विलम्बिता च वर्षविषया एवमनया विज्ञा सर्वेषामपि
शब्दानां सर्वार्थवाचकत्वं परिभाषनीयम्,

न च वाक्यम् एवं सति घटशब्दमात्रव्यवहाराद्विल्लाधप्र-
तीतिप्रसङ्गा, यथा क्षयापशममवबोधप्रवृत्तः, क्षयापशमश्च

संकेताद्यपेक्ष इति तदभावे न भवति, ततोऽग्निहोत्रादिशब्द-
स्य स्वर्मांसादिवाचकत्वेऽप्यवरोध इति लौकिकशाब्दव्यव-
हारानुसरेणोऽपि न वैदिकवाक्यानामभिलषितनियतार्थ-
प्रतिपत्तिः । किं च-लोकप्रसिद्धेनैव शाब्देन व्यवहारोऽपि वयं
वेदवाक्यानां प्रतिनियतमर्थं निश्चेतुमुद्युक्ताः, लौकिकश्च
शाब्दो व्यवहारोऽनेकधा परिगृह्यमानो दृष्टः संकेतवशतः
प्रायः सर्वेषामपि शब्दानां सर्वार्थप्रतिपादनशक्तिसंभवात्,
ततो लौकिकेनैव शाब्देन व्यवहारोऽस्माकमाशङ्क्योदपादि
कोऽत्रार्थः स्यात्? किं घृताद्याहुतिं प्रतिपत्तु स्वर्गकाम इति
उताहो स्वर्मांसं खादेदिति?, तत्कथं तत एव निश्चयः कर्तुं
बुध्यते? । न हि योऽत्र संशयहेतुः स तत्र निश्चयमुत्पाद-
यितुं शक्त इति ।

अपि च-नैकान्तेन वेदे लौकिकशब्दव्यवहारानुसरेण स्व-
र्गोपदेशादिशब्दानामकटार्थानामपि तत्र व्याख्यानात्, यथा
स्वर्गः-सुखविशेषः, उर्वशी तु आणिरिति । तथा शब्दान्त-
रेष्वप्यकटार्थकल्पना किं न संभवति?, उक्तं च—“ स्वर्गो-
र्वश्यादिशब्दस्य, दृष्टा कटार्थवाचकः । शब्दाऽन्तरेषु ता-
दृशु, नादृश्यवाऽस्तु कल्पना ॥ १ ॥ ” स्यादतत् आग्निहो-
त्रार्थवाक्यस्य स्वर्मांसभक्षणप्रसङ्गो न युक्तो, वेदे नैवान्यत्र
तस्यान्यथा व्याख्यानात् तदयुक्तम्, तत्राऽपि वाक्यार्थस्य
निर्णयाभावाद्यथांशं प्राक्-न हि अप्रसिद्धार्थस्य वाक्यस्याऽ
प्रसिद्धार्थमेव वाक्यान्तरं नियतार्थप्रमाधनायात्, तुल्य-
वाचत्वात् । अथेत्थमात्रदीधाः यत्रार्थे न काचित्प्रमाण-
बाधा सोऽर्थो प्राज्ञा, न आग्निहोत्रादिवाक्यस्य घृताऽऽ-
द्याहुतिप्रसङ्गकपेऽर्थे प्रमाणबाधामुपपश्यामः, तत्कथं तमर्थं
न गृहीमः । तदतस्त्वर्मांसभक्षणलक्षणेऽप्यर्थे समानं न हि
तत्रापि काश्चित् प्रमाणबाधामीक्षामहे ।

अपि च—याद् प्रमाणबलात्प्रवृत्तिमीहसे तर्हि पौरुषेयमेव
वचस्त्वयोपादयं तस्य लोकप्रतीत्यनुसारितया संप्रदायतोऽ-
भिगतार्थतया च प्रायो युक्तिव्यपयत्वात्, नाऽपौरुषेयम्,
धिपरीततया तत्र युक्तरसंभवात्, तथाहि—काऽत्र युक्तिः?
यया स्वर्मांसभक्षणात्स्वर्गप्राप्तिर्वाच्यते, न घृताद्याहुति-
प्रक्षेपादिति?, घृताऽऽद्याहुतिप्रक्षेपादीनां स्वर्गप्रापणादिश-
क्तेरतीन्द्रियत्वेन प्रत्यक्षाद्यगाचरत्वात्, संप्रदायस्य चार्थन-
यत्यकारिणोऽसंभवात्, एतच्चानन्तरमेव वक्ष्यामः ।

अथाऽगमार्थोऽथवा युक्तिः स्वर्मांसभक्षणतः स्वर्गप्राप्तेर्वा-
धिका भविष्यति, तदयुक्तम्, आगमार्थस्याऽद्याप्यनिश्चयान् ।
अनिश्चितार्थस्य च बाधकत्वाऽयोगात्, अथ संप्रदायार्थ-
निश्चयो भविष्यति, तथा हि—“प्रथमतो वेदेन जैमिनये स्वा-
र्थे उपदर्शितः पश्चात्तेनास्मभ्यमुपदिष्ट” इति, तदप्यस्तु,
वेदस्य हि यदि स्वार्थोपदर्शनशक्तिस्ततोऽस्मभ्यमपि स्वार्थं
किं नोपदर्शयति?, तस्माज्जैमिनयेऽपि न तेन स्वार्थो दर्-
शितः, किन्तु-स वेदमुखनाम्नानेवार्थनियमकृष्टारमुप-
दर्शितवान्, यथा कश्चित्केनचित्पृष्टः—‘को मार्गः पाटलि-
पुत्रस्य?’ स प्राह-एष स्थाणुर्दृश्यमानो वक्ति-‘अयं मार्गः
पाटलिपुत्रस्य’, तत्र न स्थाणुर्दृश्यमानो वक्ति-‘केवलं स्थाणु-
मुखेन स एवात्मानं मार्गोपदेष्टारं कथयति, एवं वेदस्यापि न
स्वाऽर्थोपदर्शनशक्तिः, ततस्तस्मुखेन जैमि(म)निरात्मानमेवा-
र्थनियमकृष्टारमुपदर्शितवान्, तत्र लौकिकशब्दव्यवहारानु-

सरणापि युक्तेर्नापि च संप्रदायाद्वेदस्यार्थनिश्चयो, नापि तस्याऽपौरुषेयत्वसाधकं किमपि प्रमाणमित्यसंभव्यपौरुषेयम् ; उक्तं च—“बान्धेयस्वरविषाणतुल्यमपौरुषेयमि” ति । ननु यदि बान्धेयस्वरविषाणतुल्यमपौरुषेयं भवेत्तर्हि न वेद-वत्त्वाऽपौरुषेयतया शिष्टाः प्रतिगृह्यीयुः ।

अथ च—सर्वेष्वपि वेशेषु शिष्टाः प्रतिगृह्यन्तां दृश्यन्ते, तस्मात्प्रामाण्यपौरुषेयं, तदत्र पृच्छामः—के शिष्टाः ? । ननु किमत्र प्रष्टव्यम् ? , ये ब्राह्मणीयोनिसंभविना वेदाङ्गविधिसंस्कृताः वेदप्रणीताचारपरिपालनैकनिषण्णचेतसस्ते शिष्टाः तदेतद्युक्तं, विचारात्मत्वात्, तथा हि—किमिदं नाम ब्राह्मणत्वं यद्योमिसंभवाच्छिष्टत्वं भवेत् ? , ब्राह्मणोऽपत्यत्वमिति चेत् तथा हि—ब्राह्मणोऽपत्यं ब्राह्मण इति व्यपदिशन्ति पूर्ववयः न एवं सति चाण्डालस्यापि ब्राह्मणत्वप्रशक्तिः, तस्याऽपि ब्रह्मतनोः समुत्पत्तत्वात् । उक्तं च—“ब्रह्मोऽपत्यतामात्रात्, ब्राह्मणोऽतिप्रसज्यते । न कश्चिद्ब्रह्मतनो-रूपत्र कश्चिद्विष्यते ॥१॥” यद्युक्तम्—“वेदाङ्गविधिसंस्कृता वेदप्रणीताचारपरिपालनैकनिषण्णचेतसः” इति, तद्व्ययुक्तम्, इतरेतराभ्यशेषप्रसङ्गात् । तथाहि—वेदस्य प्रामाण्यं सिद्धे सति तदुक्तविधिसंस्कृतास्तदर्थसमाचरणाच्छिष्टा भव्युः शिष्टत्वे च तेषां सिद्धे सति तत्परिग्रहाद्वेदप्रामाण्यमित्यकाभावेऽन्यतरस्याऽप्यभावः ।

आह च—“शिष्टैः परिगृहीतव्या-वेदन्योऽन्यसमाश्रयः । वेदार्थचरणाच्छिष्टा-स्तदाचाराद्य स प्रमा ॥१॥” स्यादन्तत्-भवतोऽपि तत्त्वतोऽपौरुषेयं वचनमिष्टमेव, तथाहि—“सर्वोऽपि सर्वज्ञो वचनपूर्वको भवतीत्येवेत्यतः” “तत्पुत्रिया अरिहया” इति वचनप्रामाण्यात्, ततोऽनादित्वात्सर्ववचनस्यापौरुषेयत्वमिति, तद्युक्तम्, अनादितायामप्यपौरुषेयत्वायोगात्, तथाहि—सर्वज्ञपरम्परात्वेनाऽनादिरित्यतः, ततः पूर्वः पूर्वः सर्वज्ञः प्राक्तनसर्वज्ञप्रणीतवचनपूर्वकोऽभवच्च विरुध्यते, किं च—वचनं द्विधा-शब्दरूपम्, अर्थरूपं च । तत्र शब्दरूपवचनापेक्षया नायमस्माकं सङ्का, यद्युत-“सर्वोऽपि सर्वज्ञो वचनपूर्वक” इति, मरुद्व्यादीनां तदन्तरंगाऽपि सर्वज्ञत्वधृतः, किं त्वर्थरूपापेक्षया, ततः कथं शब्दाऽपौरुषेयत्वाभ्युपगमप्रसङ्गः । नन्वर्थपरिगृह्णानमपि शब्दमन्तरंगतापपद्यत तत्कथं न शब्दरूपापेक्षयाऽपि सङ्का, तदन्तत्, शब्दमन्तरंगाऽपि विशिष्टत्वापशमादिवभावतोऽर्थपरिगृह्णानस्य सम्भवात्, तथा हि—दृश्यन्ते तथाविधज्ञयोपशमभावतो मार्गानुसारिबुद्धवचनमन्तरंगापि तदर्थप्रतिपत्तिरिति कुतः प्रसङ्गः । न० २ गाथाटी० ।

ये तु श्रान्त्रियाः श्रुतपौरुषेयत्वेऽपौरुषी स्तो(ग)टयाचक्रुः, ते कीदृशीं श्रुतिममूमास्थाय-किं वर्णरूपाम् ; आनुपूर्वीरूपा वा ? । यदि प्राञ्चकी, तदस्पष्टम् उपरिष्टाद् “अकारादिः पौर्णालिका वर्णः” इत्यत्र विप्रास्यमानत्वादस्याः । अथोदीचीनां, तर्हि तत्र तत्प्रतीतौ प्रत्यक्षम्, अनुमानम्, अर्थापत्तिः, आगमो वा प्रमाणं प्रणिगद्यत । न प्रत्यक्षम्, अस्य तादात्मिकभावस्वभावाऽवभासमात्रचरित्रपवित्रत्वात्, “संबद्धं वर्तमानं च, गृह्यते चतुरादिना” इति वचनात् । यैव श्रुतिमेया प्रागध्यर्गाय, सैवदानीमपीति प्रत्यभिज्ञाप्रत्यक्ष-

मक्षुण्णं लक्ष्यत एवास्याः सदाधमवद्योतयदिति चेत्, नन्वसौ—“समुद्यमात्रमिदं कलेवरम्” इत्यादिलोकायनाग-मेवप्येकरसैवास्तीति तेऽपि तथा स्युः, तथा च-तर्णाडितानुष्ठाननिष्ठापटिष्ठतां विप्राणामपि प्राप्नोति, अन्यथा प्रत्यवायसंभवात् । अथात्रेयमभिधानानन्तरानुपलम्भेन बाध्यत, किं न श्रुतावपि ? । अभिव्यक्त्यभावसंभवां तदानीमनुपलम्भः श्रुतां नाभावनिबन्धन इति चेत्, किं न नास्तिकसिद्धा-स्तऽप्येवम्, इति सकलं समानम् ।

किं च—अनुभवानुचरत्तत्तुरं प्रत्यभिज्ञानम्, अनुभवश्च प्रायेण प्रत्यभिज्ञां तादृग्विधीं, जानिस्मृत्यादिमतः कस्यापि कतिपयभवाविषयां च प्रभावयितुं प्रभुः, इति कथमनादौ कालं केनापि नेयं श्रुतिः सूत्रिता इतिप्रकटयितुं पटीयसीयं स्यात् ? । तत्र तत्र प्रत्यक्षं क्षमं । नाऽप्यनुमानं, तद्वि कर्तृस्मरणं, वेदाध्ययनवाच्यत्वं, कालत्वं वा तत्रैतेषु सर्वेष्वपि प्रत्यक्षाऽनुमानाऽऽगमबाधितत्वं नाव्यपक्षदोषः । तत्र प्रत्यक्षबाधस्तावत्, तथाविधमटपीठिकाप्रतिष्ठशठषठगाद्यर्थ-द्रातृहोतृप्रायप्रचुरखण्डिकेषु यजुःसामर्च उच्चैस्तरां युग-पत्पृक्तुर्वस्तु कालाहलममी कुर्वन्तीति प्रत्यक्षं प्रादुर्गति, तेन चापौरुषेयत्वपक्षां बाध्यते । अभिव्यक्त्यमज्ञावादेव्यं प्रतीतिरिति चेत्, तर्हि हंसपक्षादिहस्तकेष्वपि किं नेये तथा ? इति तेऽपि नित्याः स्युः । वर्णाध्ययमाणवर्णवर्णक-व्यपाकरणं चेहाऽप्यनुसंधानीयम् । ‘श्रुतिः पौरुषेयी’ वर्णाद्यात्मकत्वात्, कुमारसंभवादिष्व-इत्यनुमानबाधः । पुरुषो हि परिभाष्याभिधेयभावस्वभावं तदनुगुणं ग्रन्थवार्थी ग्रथ्णानि, तदभावे कौतस्कुनीयं संभवेत् ? । यदि हि शङ्क-समुद्रमेवादिभ्योऽपौरुषेयभ्याऽपि कदाचित्सदात्मकं वाक्य-मुपलभ्यत, तदाऽत्राऽपि संभाव्येत, न चैवम् । अथ वर्णाद्यात्मकत्वमात्रं हेतुचिकीर्षितं चेत्, तदानीमप्रयोजकं, खलीकस्य कुलालपूर्वकत्वे साध्ये मृष्टिकारत्ववद् । अथ लौकिकस्तोकादिविलक्षणं तत्तर्हि विरुद्धं; साधनशून्यं च कुमारसंभवादिनिदर्शनं, तत्रैव साध्ये विशिष्टमृष्टिकारत्व-वत्, कुट्टदृष्टान्तवच्चति चेत् । नैतच्छतुरङ्गम् । यतस्तस्मा-त्रमेव हेतुः, न चाऽप्रयोजकं विशिष्टवर्णाऽऽद्यात्मकत्वस्यैव काऽप्यसंभवाद् । दुःषण्णदुर्भण्णवादिस्तु श्रुतिविशेषस्य । “नाष्टास्थाष्टाग्राष्टण, भाष्टणाष्टिणो जनाः । धर्ताराष्टाः सुग्राष्टण, महाराष्टे तु नाष्टिणः ॥१॥” इत्यादौ लौकिकस्तोके सविशेषस्य सङ्गावाद् अभ्यर्थि(धि)ष्महि च—“यत्कौमार-कुमारसंभवमवाहाक्यात् किञ्चिद्व्य-द्वैशिष्यं श्रुतिषु स्थितं तत इमाः स्युः कर्तृशून्याः कथम्” इति । “प्रजापतिर्वेदमेक-मासीत्, न अहः आसीत्, न रात्रिः आसीत् ; स तपोऽ-तप्यत, तस्मात्तपनः, तपनात्पवारो वेदा अजायन्त” इति स्वकर्तृप्रतिपादकागमबाधः । ननु नाऽयमागमः प्रमाणं भूता-र्थाभिधायकत्वात्, कार्ये एव शब्दे वार्त्ता प्रामाण्यम्, अ-न्यथानिरेकाभ्यां लोके कार्यान्वितेषु पदार्थेषु पदानां श-क्त्यवगमादिति चेत् तदश्लीलं कुशलोदकसंपर्कककशः सा-धूपास्याप्रसङ्ग इत्यादिभूतार्थस्यापि शब्दस्य लोके प्रयोगो-पलम्भात् । अथाऽत्रापि कार्यार्थनैव, तस्मादत्र प्रवर्तित-तर्कमित्यवगमादिति चेत्, स तर्कवगम औपदेशिक औ-

पदेशिकार्यकृतो वा भवेत् । न तावदाद्यः, तथाविधोपदेशाऽश्वयत् । द्वितीयस्तु स्यात् ; न पुनस्तत्रोपदेशस्य प्रामाण्यम्, अस्य स्वार्थप्रथमात्रचरितार्थत्वात् । प्रतिपादकत्वेनैव प्रमाणाणां प्रामाण्याद् । अन्यथा प्रवृत्ताविव न-त्साध्यायेऽपि प्रामाण्यप्रसङ्गात् । प्रत्यक्षस्य च विवक्षितार्थ-वत्तत्साध्यायेऽपि प्रामाण्यप्रसङ्गात् । तस्मात्पुरुषवच्छाप्र-तिषेधप्रवृत्तिप्रवृत्तिरस्तु । मा वा भूत्, प्रमाणेन पदार्थप-रिच्छेदश्चकारणः, तावदेव प्रेक्षावतोऽपेक्षाबुद्धेः पर्यवसा-नात्, पुण्यं प्रामाण्यमस्यावस्यम् । यद्वा-अस्तु तस्मादत्र प्रवर्तितम्यमित्यवगमात्कुशलोदकेत्यादिवाक्यानां प्रामाण्यं, किं तु-तद्वद्वेदे कर्तृप्रतिपादकाऽऽगमस्यापि प्रामाण्यं प्रामाण्यं विवेति सिद्ध आगमबाधोऽपि ।

यत् कर्तृस्मरणं साधनम्, तद्विशेषणं सविशेषणं वा व-र्येन । प्राक्तनं, तावत्पुराणकूपप्रासादाराविहारादिभि-र्व्यभिचारि, तेषां कर्तृस्मरणेऽपि पौरुषेयत्वात् । द्वितीयं तु संप्रदायाव्यवच्छेदे स्मिन् कर्तृस्मरणेऽपि व्यधिकरणा-ऽसिद्धम्, कर्तृस्मरणस्य धृतः अन्यत्राभ्यं पुंसि वर्तमान् । अथाऽपौरुषेयी भुतिः, संप्रदायाव्यवच्छेदे सत्यस्मऽस्यमाण-कर्तृत्वाद्, आकाशवद् इत्यनुमानरचनायामनवकाशाद्य-धिकरणसिद्धिः । मैवम् । एवमपि विशेषणं संदिग्धाऽसिद्ध-ताऽऽपत्तेः । तथाहि-आदिमनामपि प्रासादादीनां संप्रदायो व्यवच्छिद्यमानो विलोक्यते, अनादस्तु धृतेरव्यवच्छेदी संप्रदायोऽद्यापि विद्यत इति मृत्कमुपिबन्धमन्वकार्पीत् ; तथा च-कथं न संदिग्धाऽसिद्धं विशेषणम् ? । विशेष्यमप्यु-भयाऽसिद्धं, वादिप्रतिष्ठादर्थ्यां तत्र कर्तुः स्मरणम् । ननु भ्रात्रियाः धृतौ कर्तारं स्मरन्तीति मृदां भ्रात्रियापस-दाः खल्वमी इति चेत् ननु यूयमास्नायमास्नासिष्ट तावत्त-तः-“यो वै बर्द्धश्च प्रदिशोति” इति, “प्रजापतिः सामं राजानमन्वसृजततस्त्रयो वेदा अन्वसृजन्त” इति च स्वयमे-व स्वस्य कर्तारं स्मरयन्ती भुतिं विभूतामभुतामिव गणय-न्ता यूयमेव भ्रात्रियाऽपसदाः किञ्च स्यात् ? । किं च-क-एव-माध्यन्दिनि-तिसिरिप्रभृतिमुनिनामाङ्किताः काश्चन शा-स्त्रास्तत्कृतत्वादेव मन्वादिस्मृत्य दिवत् । उत्सजानां तासां कल्पादौ तैर्दृष्टत्वात्, प्रकाशितत्वात् तन्नामचिह्नं अनादौ कालेऽनन्तमुनिनामाऽङ्कितत्वं तासां स्यात् । जैनाश्च-कालाऽ-सुरमेतत्कर्तारम् स्मरन्ति । कर्तृविशेषं विप्रतिपक्षप्रमाणमे-वेतस्मरणमिति चेत् । नैवम् । यता यत्रैव विप्रतिपत्तिः, तत्रैवाऽप्रमाणमस्तु, न पुनः कर्तृमात्रस्मरणमपि ।

“वेदस्याऽध्ययनं सर्वं, शुद्धध्ययनपूर्वकम् ।

वेदाध्ययनवाक्यत्वा-बभूनाऽध्ययनं यथा ॥ १ ॥

अतीताऽनागतौ कालौ, वेदकारविचर्जितौ ।

कालत्वात्तद्यथा कालौ, वर्तमानः समीप्यते ॥ २ ॥”

इति कारिकाङ्कः वेदाध्ययनवाक्यत्वात्कालत्वेऽपि हेतुः ‘कु-रङ्गशृङ्गभङ्गं कुरङ्गाक्षीणां खतः’ इति वाक्याध्ययनं शुद्धध्ययनपूर्वकम् एतद्वाक्याध्ययनवाक्यत्वाद्, अभुनातना-ध्ययनवद् अतीतानागतौ कालौ प्रकान्तवाक्यकर्तृव-र्जितौ कालत्वात्, वर्तमानकालवत्, इतिवदप्रयोजकत्वाद्, अनाकर्तृमीयौ सकर्तृनाम् । अथाऽर्थाऽऽपेक्षेपौरुषेय-

त्वनिर्णयो वेदस्य । तथाहि-संवाद्-विसंवाददर्शनाऽदर्श-नाभ्यां तावदेव निःशेषपुरुषैः प्रामाण्येन निरण्याय । तन्नि-र्णयस्यास्य पौरुषेयत्वे दुरापः । वतः-

“संघं दोषाङ्गवस्ताव-उद्धूनी इति स्थितिः ।

तदभावः क्वचित्तावद्, गुणवद्वक्तृत्वतः ॥ १ ॥

तद्गुणैरपकृष्टानां, शब्दे संक्रान्त्यसंभवात् ।

वेदे तु गुणवान् ब्रह्मा, निर्णेतुं नैव शक्यते ॥ २ ॥

ततश्च दोषाभावोऽपि, निर्णेतुं शक्यतां कथम् ।

वक्तृभावे तु सुष्ठानो, दोषाभावो विभाव्यते ॥ ३ ॥

यस्माद्ब्रह्मभावेन, न स्थुदोषा निराभ्याः” ।

ततः प्रामाण्यनिर्णयान्यथाऽनुपपत्तेरपौरुषेयोऽयमिति ।

अस्तु तावदत्र कृपणपशुपरंपराप्राणव्यपरोपणप्रगुणप्रचुरो-पदेशाऽपिचित्त्वादप्रमाणमेवैषः इत्यनुत्तरात्तरप्रकारः । प्रा-माण्यनिर्णयोऽप्यस्य न साध्यसिद्धिः, विरुद्धत्वाद्, गुणवद् वक्तृकतायामेव वाक्येषु प्रामाण्यनिर्णयोपपत्तः । पुरुषो हि यथा रागादिमा-सृष्टावादी, तथा सत्यशौचादिमान् अ-चित्तधत्तनः समुपलब्धः । धृतौ तु ननुमयःभावनेरर्थक्य-मेव भवेत् । कथं वक्तुर्गुणित्वनिश्चयश्छन्दसीति चेत्, कथं पिदोपेनामहर्पितामहादित्यसौ त स्यात् ? येन तद्वस्त-व्यस्ताद्वरधेणः पारंपर्योपदेशस्य वाऽनुसारणं प्राज्ञदेय-निधानादौ निःशङ्कः प्रवर्तयाः । क्वचित्संवादावेद्, अत एवान्यत्रापि प्रतीतिः । कारीर्यादौ संवाददर्शनात् । कदा-चित्-क्वचित्संवादस्तु सामग्रीवैगुण्यास्वयाऽपि प्रतीयत एव, प्रतीतासमन्त्रापदिष्टमन्त्रवत् । प्रतिपादितश्च प्राक् रा-गद्वेषाज्ञानशून्यपुरुषविशेषनिर्णयः । किं च-अस्य व्याख्यानं तावत्पौरुषेयमेव, अपौरुषेयत्वे भावनानियोगादिविरुद्धव्या-ख्याभेदाभावप्रसङ्गात्, तथा च को नामाऽत्र विश्रम्भो भवेत् ? । कथं चेत्तद् ध्वनीनामर्थनिर्णीतिः ? लौकिकध्व-न्यनुसारंति चेत्, किं न पौरुषेयत्वनिर्णीतिरपि ?, तत्रा-भ्यस्याऽपि विभावनाद् । अन्यथा त्वर्जजर्तयम् । न च लौ-किकाऽर्थानुसारेण मदीयाऽर्थः स्थापनीय इति भुतिरेव स्वयं वक्ति, न च जैमिन्यादावपि तथा कथयति प्रत्यय इत्यपौ-रुषेयवत्सामर्थ्योऽप्यस्य एव कोऽपि संभाव्यत । पौरुषेयी-णामपि म्लेच्छार्थवाचामैकार्थ्यं नाऽस्ति, किं पुनरपौरुषेय-वाचाम् । ततः परमरूपापीयूषमाधितान्तःकरणः कोऽपि पुमान् निर्दोषः प्रसिद्धार्थः ध्वनिभिः स्वाध्यायं विधाय व्याख्याति, इदानींतनग्रन्थकारवत्, इति युक्तं पश्यामः । अवोचाम च-“छन्दः स्त्रीकुरुष प्रमाणमथ चत्तद्वाच्यनि-श्चायकं, कंचिद्विश्वविद् न जल्पसि ततो ज्ञातोऽस्य मू-ल्यङ्गयी” इति ।

आगमोऽपि नापौरुषेयत्वमाख्याति । पौरुषेयत्वाविष्का-रिण एवास्योक्तवत्सङ्गात् । अपि च-इयमानुपूर्वीं पिपी-लिकादीनामिव देशकृतादुरपन्नकन्दलकाण्डादीनामिव का-लकृता वा वर्णानां वेदे न संभवति तेषां नित्यव्यापकत्वात् । कमणाऽभिष्यक्तेः सा संभवतीति चेत्, तर्हि कथमयम-पौरुषेयी भवेद्, अभिष्यक्तेः पौरुषेयत्वात् इति सिद्धा पौ-रुषेयी भुतिः । रत्ना० ४ परि० ।

(४) आगमस्य चासप्रणीतस्यैव प्रामाण्यं, नतु विरुद्धार्थस्य-आगमानां च येषां पूर्वापरविरुद्धार्थत्वं तेषामप्रामाण्यमेव

यस्त्वाप्तप्रणीत आगमः स प्रमाणमेव कथञ्छेदतापलक्षणो-
पाधिप्रयविशुद्धत्वात् । कथाऽऽदीनां च स्वरूपं पुरस्ताद्व्या-
मः । न च वाच्यम्-अमाप्तः क्षीणसर्वदोषस्तथाविधं चाऽऽ-
प्तत्वं कस्याऽपि नाऽस्तीति; यतो रागाऽऽद्यः कस्यचि-
दत्यन्तं क्षिद्यन्ते असदादिषु तदुच्छेदप्रकर्षोऽपकर्षोपलम्भात्
सूर्याऽऽद्यावारकजलदपटलवत् । तथा चाऽऽहुः-“देशतो ना-
शिना भाषा दृष्टा निखिलनश्वराः । मेघपङ्क्यादयो यद्व-
देवं रागाऽऽद्यो मताः” ॥१॥ इति । यस्य च निरवयवतयैते
विलीनाः स एवाऽऽतो भगवान् सर्वज्ञः ।

अथाऽऽनादित्वाद्वागाऽऽदीनां कथं प्रक्षय इति चेत्, न; उपा-
यतस्तद्भावात्, अनादिरपि सुवर्णमलस्य क्षारमृत्पुटपाका-
दिना विलयापलम्भात् । तद्वदेवाऽनादीनामपि रागाऽऽदिदो-
षाणां प्रतिपक्षभूतरत्नत्रयाऽभ्यामेन विलयोपपत्तेः । क्षी-
णदोषस्य च केवलज्ञानाऽव्यभिचारात् सर्वज्ञत्वम् । तस्मि-
द्धिस्तु ज्ञानतारतम्यं कचिद्विधान्तं तारतम्यत्वात् आका-
शपरिमाणतारतम्यवत् । तथा-सूक्ष्मान्तर्गतदुर्गताः कस्य-
चित्प्रत्यक्षाऽनुमेयान् क्षितिधरकन्धराधिकरणधूमध्वज-
वत् । एवं चन्द्रसूर्योपरागादिसूक्ष्मज्योतिर्ज्ञानाविसंवादा-
र्थानुपपत्तिप्रभृतयोऽपि हेतवो वाच्यास्तद्व्यमाप्तेन सर्वविदा
प्रणीत आगमः प्रमाणमेव; तदप्रामाण्यं हि प्रणायकदोषनि-
बन्धनं “रागाद्या द्वेषाद्या, मोहाद्या वाक्यमुच्यते ह्यनुतम् ।
यस्य तु नैत दोषा-स्तस्याऽनृतकारणं किं स्यात्” ॥ १ ॥
इति । स्या० १७ श्लोकः ।

न च-आगमानां परस्परविरुद्धार्थतया सर्वेषामप्यप्रामा-
ण्यमभ्युपेयं, सर्वज्ञमूलस्याऽवश्यं प्रमाणत्वेनाभ्युपगमार्ह-
त्वाद्, अन्यथा-सम्यक् प्रमाणाऽप्रमाणविभागाऽपरिणतेः
प्रज्ञावसाक्षानप्रसङ्गात्, अथ कथमेतत्प्रत्ययं यथा-अय-
मागमः सर्वज्ञमूल इति?, उच्यते-यदुक्तोऽर्थः प्रत्यक्षेणाऽ-
नुमानेन च न बाध्यते नाऽपि पूर्वाऽपरव्याहतः सोऽवसी-
यते । सर्वज्ञप्रणीतोऽन्यस्य तथारूपत्वाऽसंभवात्, ततस्त-
स्माद्यत्सिद्धम् तत्सर्वं सुसिद्धम्, उक्तं च-“दिष्टेण दिष्टेण य,
जस्मि विरोहा न जुज्जइ कहिंवि । सो आगमो ततो जं,
नाणं तं सम्ममाणं ति ॥ १ ॥” (धर्म० ४१६) आ० म० १
अ० ६०० गाथाटी० ।

जैनाऽऽगमस्य च सर्वज्ञप्रणीतत्वम्—

“सव्यण्णु विहाणम्मि वि, दिट्ठेढावाहिया उ वयणाओ ।
सव्यण्णु होइ जिणो, सेसा सव्य असव्यन्नु ॥ १ ॥” एतेन
यदुक्तं-भवतु वा वर्द्धमानस्वामी सर्वज्ञस्तथाऽपि तस्य सत्कां
ऽयमाचारादिक उपदेश इति कथं प्रतीयते इति, तदपि
दूराऽपास्तम्, अन्यस्येत्यभूतदृष्ट्याबाधितवचनप्रवृत्तेरसं-
भवात्, यदुक्तं भवत्त्वेषोऽपि निश्चयो यथाऽयमाचारा-
दिक उपदेशो वर्द्धमानस्वामिन इति, तथाऽपि तस्योपदे-
शस्याऽयमर्थो नाऽन्य इति न शक्यं प्रत्येतुमित्यादि, तद-
प्युक्तं, भगवान् हि वीतरागस्ततो न विप्रतारयति विप्रत-
रणहितुरागाऽऽदिदोषगणाऽसंभवात् । तथा सर्वज्ञत्वेन वि-
परीतं सम्यग्वाच्यमवबुध्यमानं शिष्यं जानाति ततो यदि
विपरीतमर्थमवबुध्यते श्रोता तर्हि निवारयेत्, न च निवा-
रयति, न च विप्रतारयति, करोति च देशनां कृतकृत्योऽपि

तीर्थकरनामकर्मोदयात् ततो ज्ञायते एव एवाऽस्योपदेश-
स्याऽर्थ इति । उक्तं च—

“नाप वि तदुपपम्, एसेवथो मओ ति से एवं ।

नज्जइ पवसमाणं, जं न निवारइ तह खेव ॥ १ ॥

अजह य पवसं तं, निवारइ न य तओ एवंवेइ ।

जम्हा स वीयरगो, कहसे पुल कारणं कम्म ॥ २ ॥”

एवं च भगवद्विक्तायाः परोक्षत्वेऽपि सम्यग्बुद्धेश्चकार्यनि-
श्चये जाते । यदुक्तम्—‘गौतमादिरपि छद्मस्व’ इत्यादि,
तदप्यसारमश्वसेवं, छद्मस्थस्याऽप्युक्तप्रकारेण भगवदुपदे-
शार्थनिश्चयोपपत्तेः । तथा चित्रार्थो अपि शब्दाः भगवतै-
व समर्थितास्ते च प्रकरणाद्यनुरोधेन तत्तदर्थप्रतिपादकाः
प्रतिपादितास्ततो न काश्चिदोषः, तत्प्रकरणाद्यनुरोधेन
तत्तदर्थनिश्चयोपपत्तेः । भगवताऽपि च तथा तथाऽर्थायगमं प्र-
तिषेधाऽकरणादिति एवं च तदानीं गौतमादीनां सम्यग्बुद्धे-
शार्थस्यावगतावाच्यपरंपरात इदानीमपि तदर्थायगमा भ-
वति । नचाऽऽचार्यपरम्परा न प्रमाणम् अधिपरीताध्यायव्या-
तत्वेन तस्याः प्रामाण्यस्याऽपाकर्तुमशक्यत्वात् । अपि च-भ-
वदर्शनमपि किमागममूलम्, अनागममूलं वा?, यद्यागममूलं
तर्हि कथमाचार्यपरंपरामन्तरेण?, आगमार्थस्याऽवशोऽनु-
मशक्यत्वात्, अथाऽनागममूलं तर्हि न प्रमाणम्, उन्मत्त-
कविरचितदर्शनवत् । न० ४६ सूत्रटी० ।

(५) संभवद्रूपस्यैव वचनस्य प्रामाण्यं, नत्वसंभवद्रूपस्येति-

एयं पि ण जुत्तिस्समं,

ण वयणमिताउ होइ एवमियं ।

संसारमोअगाण वि,

धम्मो दोसप्पसंगाओ ॥१२३३॥ पं० व० ।

एतदपि न युक्तिस्समं यदुक्तं परेण, कुत इत्याह—न वचन-
मात्रादनुपपत्तिकाङ्क्षवन्त्येवमेतत्सर्वं, कुत इत्याह—संसार-
मोक्षकानामपि वचनात् हिंसाकारिणां धर्मस्य, दुःखिनो ह-
स्तव्या इत्यस्याऽदोषप्रसङ्गावबुध्नापत्तेरित्यर्थः ॥१२४॥ प्रति० ।

सिय तं ण सम्मवयणं,

इयरं सम्मवयणंति किं माणं ? ।

अह लोगो विय खेयं,

तहा अपाढा विगाणा व ॥१२३४॥ पं० व० ।

स्यात्-‘तत्’-संसारमोक्षकवचनं, न सम्यग्बुद्धनमित्या-
शङ्क्याह-‘इतरद्’ वैदिकं सम्यग् वचनमिति किं मानम्?
अथ लोक एव मानमित्याशङ्क्याह—नैनस्तथा, लोकस्य प्र-
माणतया अपाठात्, अन्यथा प्रमाणस्य बदसंख्याविरो-
धात् । तथाविगानाञ्च, नहि बद्धवचनं प्रमाणमित्येक-
वाक्यता लोकानामिति ॥ १२५ ॥ प्रति० ।

अह पाढोऽभिमओ विय,

विगाणमवि एत्थ थो(थे)वगाणं तु ।

इत्थं पि णप्पमाणं,

सच्चेसि विदंसणाओ उ ॥१२३५॥ पं० व० ।

अथ पाढोऽभिमत एव लोकस्य प्रमाणमध्ये, वरणासुप-

लक्षणत्वात्, विगानमप्यत्र-वद्वचननामाभावे स्तोका-
नामेव लोकानामित्यतश्चाह-अत्राऽपि-कल्पनायां न
प्रमाणं, सर्वेषां लोकानामदर्शनात्, अल्पबहुत्वनिश्चयाऽभा-
वादित्यर्थः ॥ १२६ ॥ प्रति० ।

किं तेसि दंमणेणं,

अप्यबहुतं जहित्य तह चेव ।

सत्त्वत्य समवसेयं,

णवं वभिचारभावाओ ॥१२३६॥ पं० व० ।

किं तेषां सर्वेषां लोकानां दर्शनेन?, अल्पबहुत्वं यथा इह-म-
ध्यदेशाऽऽदौ वद्वचनप्रामाण्यं प्रति तथैव सर्वत्र क्षेत्रान्तर-
पथि समवसेयं, लोकत्वादित्युक्तं, इत्यत्राऽऽह-नैवं, व्य-
भिचारभावात्कारणात् ॥ १२७ ॥

एतद्व्याह (प्रति० ।)—

अग्गाऽऽहारे बहुगा,

दीसंति दिया तहा ण सुद्ध ति ।

ण य तहंमणओ विय,

सत्त्वत्य इमं हवइ एव ॥१२३७॥ पं० व० ।

अत्राऽऽहारं बहुवो दृश्यन्ते द्विजा-ब्राह्मणास्तथा न शुद्रा
इति, ब्राह्मणवत् बहुवो दृश्यन्ते । न च तद्दर्शनाद्व्याऽऽ-
हारं बहुविजदर्शनादिव सर्वत्र भिल्लपल्लभादावप्यतद्भवत्येव
द्विजबहुत्वमिति गाथार्थः ॥ १२८ ॥ प्रति० ।

उपपत्त्यन्तरमाह —

ण य बहुगाण वि(ए)इत्थं,

अविगाणं सोहणं ति णियमोऽयं ।

न य सो धेवार्ण पि हु,

मूढयरभावजोएणं ॥१२३८॥ पं० व० ।

न च बहुनामप्यत्र-लोकं अविगानम्-एकवाक्यतारूपं शो-
भनमिति नियमं न च स्तोकानामपि न शोभनं मूढतरभा-
वयोगेन मूढानां बहुनामपि न शोभनममूढस्य त्वकस्यैवति
भावः ॥ १२९ ॥ प्रति० ।

ण य रागाऽऽविरहिओ,

को वि पमाया विसेसकारि ति ।

जं सत्वं वि य पुरिसा,

रागाऽऽजुआ उ परपक्खे ॥१२३९॥ पं० व० ।

न च रागाद्विरहितः कोऽपि माता-प्रमाता विशेषकारी-
विशेषकृत् यत् सर्वेऽपि पुरुषा रागाद्विरहिताः परपक्वे-पर-
मये मीमांसकस्य सर्वज्ञाऽनभ्युपगन्तव्यात् ॥ १३० ॥

दोषान्तरमाह (प्रति० ।)—

एवं च वयणमिच्छा,

धम्मादोसा ति मिच्छगाणं पि ।

घाणंताण दियवरं,

पुरओ नणु चंडिगाऽऽईणं ॥ १२४० ॥ पं० व० ।

यस्य च प्रसाद्यविशेषाऽपरिज्ञानं सति वचनमात्रात् सका-
१८

शात् धर्माद्वेषौ प्राप्नुत, म्लेच्छादीनामपि-भिल्लादीना-
माप घातयतां द्विजवरम्-ब्राह्मणमुख्यं पुरतो ननु चरिड-
काऽऽदीनां देवताविशेषाणाम् ॥ १३१ ॥ प्रति० ।

ण य तेसि पि ण वयणं,

एत्थ णिमित्तं ति जं न सत्वे उ ।

तं तह वार्यति मया,

अस्सुअतच्चोअणावका ॥ १२४१ ॥ पं० व० ।

न च तेषामपि म्लेच्छानां न वचनमत्र निमित्तमिह द्विज-
घातं किंतु वचनमेव, कुत इत्याह-यच्च सर्व एव म्लेच्छास्तं
द्विजवरं घातयन्ति अथुनं तच्चोदनावाक्यं द्विजवरघात-
विधिवचनं वैस्ते तथा ॥ १३२ ॥ प्रति० ।

अह तं ण एत्थ रुद्धं,

एयं पि ण तत्थ तुल्लमेवेयं ।

अह तं थो (थ) वमणुच्चियं,

इमम्मि एयारिमं तमि ॥१२४२॥ पं० व० ।

अथ तन्म्लेच्छप्रवर्त्तकवचनं नाऽत्र कदं लोकं इत्याशङ्क्या-
हइयमेतदपि वैदिकं न तत्र भिल्लमने कदमिति तुल्यमप्य-
तराकृत्यम्, अथ तन्म्लेच्छप्रवर्त्तकं वचनं स्तोकमनुचि-
तमस्मृतामित्याशङ्क्याह-इदमप्येतादृशं तेषां म्लेच्छप्रवर्त्त-
कमेव वचनं वैदिकं न द्विजप्रवर्त्तकं अवगमात्रस्याऽतन्म-
त्यात् अश्रवणमयोऽच्छेदशस्त्रत्वेनापपत्तेरिति तैरपि वक्तुं
शक्यत्वादिति ॥ १३३ ॥

अन्याऽपि कल्पना ब्राह्मणपरिगृहीतत्वादिरूपा भिल्लपरि-
गृहीतत्वादितुल्यत्वेन दुष्ट्याह (प्रति०)—

अह तं वेअंगं खलु,

न तं पि एमेव इत्थ वि ण माणं ।

अह तथाऽमवणमिणं,

सि एअमुच्छिणसाहं तु ॥ १२४३ ॥

ण य तव्वयणाओ विय,

तदुभयभावां ति तुल्लमणिईओ ।

अप्पा वि कप्पणेवं,

साहम्मविहम्मओ दुद्धा ॥ १२४४ ॥

अथ तद्वद्वचनं खलु द्विजप्रवर्त्तकमित्याशङ्क्याह-न तदपि
म्लेच्छप्रवर्त्तकमवमेव वैदिकं इत्यापि न मानम्, अथ तत्र
वैदिकं अश्रवणमिदम्-मानम्, न हि तद् वैदिकं श्रूयत इत्याशङ्क-
याह-स्यादेतत्-उत्स(च्छि)न्नशास्त्रमेवैतदपि सम्भाव्यतइति
गाथार्थः ॥ १२४३ ॥ न च तद्वचनाद्-वद्वचनान्देव तदुभ-
यभावां-धर्माद्वेषभाव इति, कुत इत्याह-भणितः, म्लेच्छव-
चनादेवैतदुभयमित्यपि वक्तुं शक्यत्वादित्यर्थः, अन्याऽपि
कल्पना ब्राह्मणपरिगृहीतत्वादिरूपा एवम्-उक्तवत् भिल्ल-
परिगृहीतत्वादिना प्रकारेण साधर्म्यवैधर्म्यतः कारणात् दु-
ष्टेति गाथार्थः ॥ १२४४ ॥ पं० व० ।

यस्मादेवम् (प्रति०)—

तम्हा ण वयणमिच्छं,

सत्त्वत्य विभेमओ बुहजणेणं ।

एतत् पविस्तिणिमित्तं,

ति एय दद्वव्यं होइ ॥ १२४५ ॥ पं० व० ।

तस्मात् वचनमात्रमुपनिशून्यं सर्वत्राऽविशेषतः कार-
णात् बुधजनन—विद्वज्जनन अत्र लोके प्रवृत्तिनिमित्तमेवं
द्रष्टव्यं भवति ॥ १२६ ॥ प्रति० ।

किं पुन विमिद्वगं चिय,

जं दिद्विद्वहि गो खलु विरुद्धं ।

तह संभवंस(त)रुव,

वियारिउं सुद्वबुद्धीए ॥ १२४६ ॥ पं० व० ।

किं पुनः विशिष्टमेव वचने प्रवृत्तिनिमित्तमिह द्रष्टव्यं,
किं भूत यत् दृष्ट्याभ्यां न खलु विरुद्धं; तृतीयसंस्थानसं-
क्रान्तिमित्यर्थः । तथा संभवत्स्वरूपं यत्, न पुनस्त्यन्ताऽसं-
भवि विचार्य शुद्धबुद्ध्या मध्यस्थयेति गाथार्थः ॥ १२७ ॥
प्रति० ।

जिनागमस्यैव च सम्भवद्रूपत्वं, तदितरस्य चाऽसम्भवद्रु-
पत्वम्—

तह संभवंतरुव,

सव्यं सव्वन्नुवयणओ एयं ।

तं गिच्छियं हि आगम—

वउत्तगुरुसंपदाएहि ॥ १२७७ ॥ पं० व० ।

तथा संभवद्रूपं सर्वं सर्ववचनन एतत्, तान्निधत्तं हि-
ताऽऽगमप्रयुक्तगुरुसंपदायैभ्यः ॥ १२८ ॥ प्रति० ।

वेयवयणं तु गेवं,

अपोरुमेयं तु तं मयं जेणं ।

इयमचंतविरुद्धं,

वयखं च अपोरिसेयं च ॥ १२७८ ॥ पं० व० ।

वेदवचनं तु नैवं संभवत्स्वरूपम्, अपौरुषेयमेव तन्मनम्
इदमत्यन्तविरुद्धं वसंतं, यदुत वचनं चाऽपौरुषेयं चेति
गाथार्थः ॥ १२९ ॥ प्रति० ।

एतद्भाषनायाऽऽह (प्रति०)—

जं बुद्धिं ति वयणं,

पुरिमामवे उ गेयमेयंति ।

ता तस्मेवाऽभावो,

गियमेख अपोरुसेयने ॥ १२७९ ॥

यत्—यस्मात् उच्यते इति वचनम् इत्यन्वयसंज्ञा पुर्याऽभा-
वे तु नैवमतत्; नोच्यते इत्यर्थः तत्तस्यैव वचनस्याऽभावो
नियमनाऽपौरुषेयस्य सत्यापद्यते ॥ १३० ॥ प्रति० ।

तव्वावारविरहियं,

ख य कथइ सुव्व इह तं वयणं ।

सवणे वि य गाऽऽसंका,

अदिस्सकत्तुम्भवाऽवेइ ॥ १२८० ॥ पं० व० ।

तद्व्यापारविरहितं न च कदाचित् भूयते इह च लोके, अ-
वेइऽपि च नाऽऽशङ्का अदृश्यकर्तृत्वापेति, प्रमाणाभावादिति
गाथार्थः ॥ १३१ ॥ प्रति० ।

अदिस्सकत्तिगं गो,

असं सुव्वइ कइं गु आसंका ? ।

सुव्वइ पिसायवयणं,

कयाइ एयं तु य सदेव ॥ १२८१ ॥ पं० व० ।

अदृश्यकर्तृकम् 'नो' नैवान्यत् भूयते कथं चाशङ्केति वि-
ज्ञाहृष्टित्यर्थः । अत्राह—भूयते पिशाचवचनं, कथंवन-कदा-
चित् लौकिकमेतत् वैदिकमपौरुषेयं न सदैव भूयते ॥ १३२ ॥

यथाभ्युपगमदूषणमाह (प्रति०)—

बप्पा य पोरसेयं,

लोइयवयणाण ऽवीह सव्वेसिं ।

वेयम्मि को विसेसो,

जेण तहिं एस ऽसग्गाहो ॥ १२८२ ॥ पं० व० ।

वर्णाद्यपौरुषेयं लौकिकवचनानामपीह सर्वेषां, वर्णत्यादि-
वाचकत्वाद्; पुरुषैरकरणात्, वेदे कां विशेषो येन तत्रैवोऽ-
सद्ग्राहोऽपौरुषेयत्वासद्ग्रह इति ॥ १३३ ॥ प्रति० ।

ण य गिच्छओ वि हु तओ,

जुअइ पायं कइं चि सणगाया ।

जं तस्सत्थपगासख—

विसएह अइंदिया सत्ती ॥ १२८३ ॥ पं० व० ।

न च निश्चयोऽपि ततो वेदवाक्यात् युज्यते प्रायः क्वचिद्-
वस्तुनि सम्न्यायात् यद्—यस्मात्तस्य वेदवचनस्यार्थप्रकाश-
नविषयहृत्प्रक्रमेऽतीन्द्रियाशक्तिरिति गाथार्थः ॥ १३४ ॥ प्रति० ।

गो पुरिममित्तमम्मा,

तदतिसओ वि हु य बहुमओ तुम्हं ।

लोइयवयणेहितो,

दिहुं च कहिंचि वेहम्मं ॥ १२८४ ॥ पं० व० ।

न पुरुषमात्रगम्या एषा तदतिशयोऽपि न बहुमतां युष्मा-
कम् अतीन्द्रियदर्शी लौकिकवचनेभ्यः सकाशाद् दृष्टं च क-
थं चिद्वैधर्म्यं वेदवचनानामिति गाथार्थः ॥ १३५ ॥ प्रति० ।

ताणि ह पोरुसेयाणि,

अपोरुमेयाणि वेयवयणाणि ।

सग्गुव्वसिपमुहाणं,

दिट्ठो तह अत्यभेओऽवि ॥ १२८५ ॥ पं० व० ।

तानीह पौरुषेयाणि लौकिकानि अपौरुषेयाणि वेदवचना-
नीति वैधर्म्यं, स्वर्गोर्वशीप्रमुक्तानां शब्दानां दृष्टः; स्वार्थभे-
दोऽपि, एवं च 'य एष लौकिकास्त एष वैदिकाः, स एषै-
षामर्थे' इति यत् किञ्चिद्वन्त ॥ १३६ ॥ प्रति० ।

ण य तं सहावओ चिय,

सत्थपगामणपरं पईवो व्व ।

समयविभयाऽजोगा,

मिच्छत्तपगासजोगा य ॥ १२८६ ॥ पं० व० ।

न च तद्वेदवचनं स्वभावत एव स्वार्थप्रकाशनपरं प्रदीपवत्,
कुतः, इत्याह—समयविभेदाऽयोगात्—संकेतभेदाऽभावात्

मिथ्यात्वप्रकाशयोगाच्च, कश्चिदेतदापत्तेरिति भावः ॥१७७॥

तदाह (प्रति०)—

इंदीवरंमि दीवो,

पगासई रत्तयं असंतं पि ।

चंदो वि पीयवत्थं,

धवलं ति न शिच्छओ ततो ॥१२८७॥ पं० व० ।

इन्दीवरे दीपः प्रकाशयति रक्तनामसतीमपि चन्द्रोऽपि पीतवस्त्रं धवलमिति प्रकाशयति न निश्चयस्ततो वेदवचनाद् व्यभिचारिण इति गार्थाः ॥१७८॥ प्रति० ।

एवं शो कहिषाऽऽगम-

पञ्चोगगुरुसंप्रदायभावोऽवि ।

जुजइ सुहो इहं खलु,

नाएखं छिन्नमूलता ॥१२८८॥ पं० व० ।

एवं न कथिताऽऽगमप्रयोगगुरुसंप्रदायभावोऽपि प्रवृत्त्यङ्ग-भूतो युज्यते यत् इह खलु वेदवचने न्यायेन, 'छिन्नमूलत्वात्' तथाविधवचनासंभवादिति गार्थाः ॥१७९॥ प्रति० ।

ए कथाइ इओ कस्सइ,

इह शिच्छयमो कहिं चि वत्थुम्मि ।

जाओ ति कहइ एवं,

जं सो तत्तं स वामोहो ॥१२८९॥ पं० व० ।

न कदाचिदतो-वेदवचनात् कस्यचिद्विद् निश्चय एव कश्चि-द्वस्तुनि जात इति कथयति एवं सति यदसौ वैदिकस्तत्त्वं स व्यामोहः स्वतोऽप्यज्ञात्वा कथनात् ॥१८०॥ प्रति० ।

ततो अ आगमो जो,

विशेषसत्ताण सो वि एमेव ।

तस्स पञ्चोगो चेवं,

अणिवारणं च शियमेणं ॥१२९०॥ पं० व० ।

ततश्च वैदिकादार्थादागमो यो व्याख्यातः विनेयसत्त्वानां संबन्धी सोऽप्यवमेव-व्यामोह एव तस्याऽऽगमार्थस्य प्रयोगोऽप्यवमेव-व्यामोह एव अनिवारणं च नियमनं व्यामोह एवेति गार्थाः ॥१८१॥ प्रति० ।

शेवं परंपराए,

माणं एत्थ गुरुसंप्रदाओ वि ।

रुवविसेसद्ववणे,

जह जब्धण मन्वेसि ॥१२९१॥ पं० व० ।

नैवं परंपरायां मानम्, अत्र च व्यतिकरे गुरुसंप्रदायोऽपि निदर्शनमाह-सितेतरादिरूपविशेषस्थापने यथा आत्मन्धानां सर्वेषामनादिमताम् ॥१८२॥

पराऽभिप्रायमाह (प्रति०)—

भवतो वि य सव्वन्नु,

सव्वो आगमपुरस्सरो जेणं ।

ता सो अपोरुसेओ,

इअरो वाऽणागमा जो उ ॥१२९२॥ पं० व० ।

भवतोऽपि य सर्वज्ञः सर्व आगमपुरस्सरः येन कारणेन स्वर्गकेवलार्थिना तपोध्यानादिकर्तव्यमित्यागमः अतः प्रवृत्ते-रिति, तदसावपौरुषेयः, इतरः अनादिमत् सर्वज्ञोऽनागमा-देव कस्यचिन्नमन्तरेणापि भावादिति गार्थाः ॥१८३॥ प्रति० ।

शोभयमवि जमणई,

वीयंऽकुरजीवकम्मजोगसमं ।

अहवऽत्यतो उ एवं,

ए वयणओ वत्तहीणं तं ॥१२९३॥ पं० व० ।

अत्रोत्तरम् 'ना' नैतद्विषयमप्यागमः सर्वज्ञश्च यद्यस्मादना-दिबीजाङ्कुरजीवकर्मयोगसमं न ह्यत्रेदं पूर्वमिदं नति व्यवस्था ततश्च यथाज्ञदोषाभावः, अथवा-अथत एव बीजाङ्कुरादि-न्यायः सर्व एव कथंविदागममासाद्य सर्वज्ञो जातः तदर्थश्च तत्साधक इति न वचनतो-न वचनमवाप्त्य मरुदेव्यादी-नां प्रकारान्तरेणापि भावात् । तद्वचने वक्तव्यार्थं न त्वन्याद्य-पि यत्कारमन्तरेण वचनप्रवृत्तेरयोगात् । तदर्थप्रतिपत्तिस्तु स्योपशमादेरविरुद्धा, तथा दर्शनादेतत्सूत्रमधिया भावनी-यम् ॥१८४॥ प्रति० ।

वेयवयणम्मि सव्वं,

शाएणासंभवत्तुवं जं ।

ता इयरवयणमिद्धं,

वत्थु कहं सिज्झई ततो ॥१२९४॥ पं० व० ।

वेदवचने सर्वमागमादिन्यायेनाऽसंभवद्रूपं यद्-यस्मात् तत्-तस्मादितरवचनात्सिद्धं सद्रूपवचनसिद्धं वस्तु हि सा-दासादि कथं सिध्यति ततो-वेदवचनादिति गार्थाः ॥१८५॥ प्रति० ।

(आगमस्य च स्वरूपप्रतिपादकस्यापि प्रामाण्यम्)—

नच स्वरूपप्रतिपादकानामप्रामाण्यम्, प्रमाणजनकत्वस्य सङ्गाथात् । तथाहि-प्रमाणजनकत्वेन प्रमाणस्य प्रामाण्यं न प्रवृ-त्तिनिवृत्तिजनकत्वेन तच्छब्दास्त्येव प्रवृत्तिनिवृत्तौ तु पुरुषस्य सुखदुःखमाधनत्वाध्यवसाये समर्थेस्थार्थित्वाद्भवति इति । अथ विधायकत्वादीनां प्रामाण्यं न स्वरूपार्थित्वादिति चेत्, तदसत्, स्वार्थप्रतिपादकत्वेन विध्यङ्गत्वात्, तथाहि-स्तुतेः स्वार्थप्रतिपादकत्वेन प्रवर्तकत्वं, निन्दायास्तु निवर्तकत्वमि-ति । अन्यथा हि-तर्थापरिज्ञानं विहितप्रतिषेधेष्वविशेषणं प्रवृत्तिनिवृत्तिर्वा स्यात्तथार्थाधवाक्यस्यापि स्वार्थप्रतिपा-दनप्रारेणैव पुरुषप्रकर्तव्यं इष्टम् एवं स्वरूपपरिष्यपि वाक्येषु स्यात्, वाक्यस्वरूपताया अविशेषात् विशेषहेतोर्भाऽभा-वादिति । तथा-स्वरूपार्थानामप्रामाण्यं "मेध्या आपो दर्भोः गवित्रम्, अमेध्यमशुची" त्येवंस्वरूपापरिज्ञानं विध्य-ङ्गनायामप्यविशेषणं प्रवृत्तिनिवृत्तिप्रसङ्गः, न चैतदस्ति; मध्येष्वेव प्रवर्तते अमेध्येषु च निवर्तते इत्युपलम्भात् । तदेवं स्वरूपार्थेभ्यो वाक्येभ्योऽर्थस्वरूपावबोधं सति इष्टे प्रवृत्ति-दर्शनात् अनिष्टे च निवृत्तेरिति ज्ञायते-स्वरूपार्थानां प्रमा-जनकत्वेन प्रवृत्तौ निवृत्तौ वा विधिसहकारित्वमिति, अप-रिज्ञानानु प्रवृत्तावतिप्रसङ्गः । अथ स्वरूपार्थानां प्रामाण्यं "प्राधान्यः ज्ञाने" इत्यवभादीनामपि यथाऽर्थेता स्यात्, न;

मुख्य बाधकोपपत्तेः । यत्र हि मुख्य बाधकं प्रमाणमस्ति तत्रापचारकत्वेना, तदभावे तु प्रामाण्यमेव । न चेच्छब्दसङ्घात-प्रतिपादनेषु किञ्चिदस्ति बाधकमिति स्वरूपं प्रामाण्यमभ्यु-स्तस्यम् । सम्म० १ काण्ड १ गाथाटी० ।

(मूलाऽऽगमैकदेशभूतस्य चाऽऽगमान्तरस्यापि प्रामाण्यम्) -
ऐदंपर्यं शुध्यति, यत्राभावागमः सुपरिशुद्धः ।

तदभावे तद्देशः, कश्चित्स्यादन्यथा ग्रहणात् ॥ १२ ॥

ऐदंपर्यं-तात्पर्यं पूर्वोक्तं शुध्यति-स्फुटीभवति यत्राऽऽगम-अभावागमः सुपरिशुद्धः-प्रमाणभूतस्तदभावे-ऐदंपर्यंशुध्य-भावे तद्देशः-परिशुद्धाऽऽगमैकदेशः कश्चिद्-अन्य आगमः स्यान्नतु मूलागम एव अन्यथाग्रहणात् मूलाऽऽगमैकदेशस्य सतो विषयस्यान्यथा प्रतिपत्त्येतः समतामवलम्बमानास्त-ऽपि तथेच्छन्ति ।

मूलाऽऽगमव्यतिरिक्ते तदेकदेशभूत आगमेऽन्यथा परिशु-द्धीन् द्वेषो विधेयो न वेति, तदभावप्रतिपादनायाह—

तत्राऽपि च न द्वेषः, कार्यो विषयस्तु यत्नतो मृग्यः ।

तस्याऽपि न सद्वचनं, सर्वं यत्प्रवचनादन्यत् ॥ १३ ॥

तत्रापि च-तदेकदेशभूत आगमान्तरे न द्वेषः कार्यो-न द्वेषो विधेयो विषयस्त्वभिधेयं रूपो यत्नतो-यत्नेन मृ-ग्यः-अन्वेषणीयो यद्येवं सर्वमेव तद्वचनं किं न प्रमाणीक्रियत इत्याह-तस्याप्यागमान्तरस्य न सत्-शोभनं वचनं सर्वम्-अखिलं यत्प्रवचनात्-मूलाऽऽगमादन्यत् यस्तु तदनुपाति त-त्संदर्भात् ।

कस्मात्पुनस्तत्राऽद्वेषः क्रियत इत्याह—

अद्वेषो जिज्ञासा, शुश्रूषा ध्वन्यबोधमीमांसाः ।

परिशुद्धा प्रतिपत्तिः, प्रवृत्तिरष्टाङ्गिकी तत्त्वं ॥ १४ ॥

अद्वेषः-अप्रीतिपरिहारस्तत्त्वविषयस्तत्पूर्विका ज्ञातुमिच्छा-जिज्ञासा तत्त्वविषया ज्ञानेच्छा तत्त्वजिज्ञासा सा पूर्विका बोधात्म-धोतसः शिराकृता धोतुमिच्छा शुश्रूषा तत्त्वविष-यैव । तत्त्वशुश्रूषानिबन्धनं ध्वन्यगम-आकर्षणं तत्त्वविषयमेव बोधः-अवगमः परिच्छेदो विवक्षितार्थस्य ध्वन्यनिबन्धन-स्तत्त्वविषय एव मीमांसा साद्विचाररूपा-बोधानन्तरभाविनी तत्त्वविषयैव । ध्वन्यं च बोधश्च मीमांसा च ध्वन्यबोधमी-मांसाः । परिशुद्धा-सर्वतो भावविशुद्धा प्रतिपत्तिमीमांसा-त्तरकालभाविनी निश्चयाकारा परिच्छिन्नतिग्निदिग्मिदमेवेति तत्त्वविषयैव । प्रवचनं प्रवृत्तिरनुष्ठानरूपा परिशुद्धाप्रति-पत्त्यनन्तरभाविनी तत्त्वविषयैव, प्रवृत्तिशब्दो द्विगवर्त्यते तेनायमर्थो भवति । तत्त्वं प्रवृत्तिरष्टाङ्गिकी निश्चिन्नाष्टाङ्गिकी ए-भिरद्वेषादिभिरष्टाङ्गिकैस्तत्त्वप्रवृत्तिः संपद्यते तेनाऽऽगमान्तर मूलाऽऽगमैकदेशभूते न द्वेषः कार्य इति । षो० १६ वि०० ।

(७) प्रमाणान्तरविषय एव पदार्थो नाऽऽगमेन बोध्यते किन्तु प्रमाणान्तरविषयोऽपि-

“ न ह्यागमसिद्धाः पदार्थाः ” इति, प्रत्यक्षस्यापि प्रतिक्रियो युक्तः । यद्यपि प्रत्यक्षानुमानाविषयं चार्थं आगमप्रामाण्य-वादिभिस्तस्य प्रामाण्यमभ्युपगम्यते-तदुक्तम्-“ आम्ना-यस्य क्रियार्थत्वादानर्थक्यमनर्थकानाम् । ” (जैमि० १-२-१ ।) इति तदप्युक्तम् ; यतो यथाप्रत्यक्षप्रतीत्यर्थे वि-

प्रतिपत्तिविषयेऽनुमानमपि प्रवृत्तिमासाद्यतीति प्रतिपा-दितम् । तथा प्रत्यक्षानुमानप्रतिपत्तेऽप्यात्मलक्षणेऽर्थे तस्य वा प्रतिनियतकर्मफलसंबन्धलक्षणे किमिन्त्यागमस्य प्रवृ-त्तिर्नाभ्युपगमस्य विषयः । नचाऽऽगमस्य तत्राप्रामाण्य-मिति वक्तुं युक्तं, सर्वज्ञप्रणीतत्वेन तत्प्रामाण्यस्य व्यवस्था-पितव्यात् । सम्म० १ काण्ड १ गाथाटी० ।

आगमप्रमाणञ्च प्रमाणान्तरं नास्तर्भवति तथा चाऽत्र श-ङ्कितम्-

आगमोऽपि नाऽनुमानाद् भिद्यते, परमार्थतस्तस्याप्यनुमान-त्वानथाहि-‘शब्दं प्रमाणमागमः’ उच्यते-शब्दश्च द्विविधो-दृष्टार्थविषयः, अदृष्टार्थविषयश्च । तत्र दृष्टार्थविषया शब्दाद् या प्रतीतिः, सा वस्तुनाऽनुमानममुन्यैव यतः कश्चित्प्रथमे पृथुबुधोदराध्वकुण्डलोप्रायनवृत्तप्रवादिमिति घटपदार्थे घ-टशब्दं प्रयुज्यमानं दृष्ट्वा तदुत्तरकालं कापि घटमानं-त्यादिशब्दं धृत्वा पृथुबुधोदरादिमदर्थे एव घट उच्यते, तथाभूतपदार्थे एव घटशब्दप्रयोगप्रवृत्तेः, यथा पूर्वं कुम्भ-कारापणादौ घटशब्दस्यायमिदानीमापि श्रूयते तस्मान्नया-भूतस्यैव पृथुबुधोदरादिमतः पदार्थस्य मया ज्ञानयना-दिक्रिया कर्त्तव्या इत्यनुमानं विधाय प्रमाता घटानयना-दिक्रियां करोति, इत्येवं दृष्टार्थविषयं शब्दं प्रमाणं वस्तुतो नानुमानाद्विद्यते । विशेष० १४५२ गाथाटी० ।

(८) आगमप्रमाणस्यानुमानप्रमाणेऽन्तर्भावः—

काण्डाः—शब्दोऽनुमानं व्याप्तिग्रहणबलनार्थप्रतिपाद-कत्वाद्धमवति । तत्र हेतोरामुखं कूटाऽकूटाकाराण्य-निरूपणप्रवक्तृप्रत्यक्षेण व्यभिचारस्तथाभूतस्यापि तत्प्रत्य-क्षस्यानुमानरूपनाऽपायात् । आ-कथ प्रत्यक्षं नाम भूत्वा व्याप्तिग्रहणपुरस्सरं पदार्थं परिच्छिन्नात् ? उन्मीलितं हि च-ञ्चोचने जातमेव परीक्षकाणां कूटाकूटाविशेकं प्रत्यक्षमिति क व्याप्तिग्रहणावसर इति चेत्, तदेवायमत्रापि प्रतीतिः । तथा-हि-समुच्चारितशब्दध्वनिः, जातमेव जनस्य शब्दार्थसंवेदन-मिति क व्याप्तिग्रहणावकाश इति । एवं तर्हि नालिकरुद्धी-पशानोऽपि पनसशब्दात्तदर्थसंविद्धिः स्यादिति चेत्, किं ना-परीक्षकस्यापि कार्पापणं कूटाकूटाविशेकं प्रत्यक्षं तर्पितः । अथ यावानेतादृशविशेषसमाकलितकलेवरः कार्पापणः ता-वानंशपः कूटोऽकूटा वा निष्टङ्कनीयस्त्वया; इत्युपदेशमाहाय-कापक्षं चक्षुरादि तद्विवेक कौशलं कलयति; नचापरीक्षक-स्यायं प्राक्प्रावर्त्तिरिति चेत् तर्हि शब्दोऽपि यावान् पनस-शब्दस्तावान् पनसार्थवाचक इति संवित्सिद्धायस्तत्प्रति-पादनं पटीयान् ; न च नालिकरुद्धीपशालिनः प्रागियं प्रादु-रासीदिति कथं तस्य तत्प्रतीतिः स्यात् ? । अथैतादृश-संवेदनं व्याप्तिसंवेदनरूपमेव, तदपक्षायां च शब्दार्थज्ञा-नमनुमानमेव भवदिति चेत्, कूटाकूटाकाराण्यविवेकप्रत्यक्ष-मपि किं न तथा । तत्रापि तथाविधोपदेशस्य व्याप्त्युक्त-स्वरूपत्वात् । अथ व्याप्तिः प्राक् प्रवृत्ताद्यपि तदानीमभ्या-सदशापक्षत्वेनानपेक्षणात्प्रत्यक्षमेवेन तदपक्षायां तु भवत्येव-तदनुमानं, कूटोऽयं कार्पापणः, तथाविधविशेषसमन्वित-त्वात्प्राक्प्रावर्त्तनकार्पापणवत्, इति चेत्, एतदेव समस्तमभ्य-त्रापि तुल्यं विद्वांसोऽनुमानं । न सत्यभ्यासदशायां को-ऽपि व्याप्तिं शब्देऽप्यपेक्षते, सहसैव तज्ज्ञानोत्पत्तेः । अनभ्या-

से तु को नाम नानुमानतां मन्यते । यथा कस्यचिद्विस्तृत-
सेकेतस्य कालान्तरं पनसशब्दश्च, यः पनसशब्दः स
आमूलफले प्रविष्टिदिविशेषवाचको, यथा यद्वृक्षोक्तः
प्राकृतस्तथा चायमपि देवदत्तोक्त इति । एवं च पक्षकदेश
लिप्यसाधयता, शब्दोऽनुमानमित्यत्र सकलवाचकानां प-
क्षीकृतानामेकदेशस्यानुमानरूपतया स्वीकृतत्वात् । यस्त्वा-
गमरूपतया स्वीकृतः शब्दस्तत्राभ्यासदशापन्नत्वेन व्याप्ति-
प्रवृत्त्यापत्तेर नास्ति । अन्यथा कूटाऽकूटकार्पाणप्रत्यक्षेण
व्यभिचारापत्तेः तथा च हेतोरसिद्धिः । एवं च (शब्दत्व-
स्य व्याप्तिप्रवृत्त्यापत्तेरिति सिद्धे) विधादास्पदः शब्दो नानु-
माने, तद्विभिन्नसामर्पिकात्वात्, कूटाऽकूटकार्पाणविधेय-
प्रत्यक्षवदिति सिद्धम् ।

किं च-वाच्यमानुमावमानतामानुमानोऽसौ कथं पक्षधर्म-
तादिकमादर्शयत् ? । चेन्नः ककुदादिमर्थोदयवाचान् गो-
शब्दाच्चारणकतृत्वात्, अहमिव इतीत्यभिहितं चेत्, नन्वता
विधेयत्वाभावेनैव प्रतीतिः स्यात्, तथा च कथमर्थे प्रवृत्तिर्भ-
वेत् ? । विधेयत्वातोऽर्थोऽसिद्धिरिति चेत् । भवम् । अस्याः तद्विभि-
न्नात्वात् नास्तीति नानुमाने तदुपलब्धेः । अथ यथाप्राक्काञ्च-
द्वात्तथावाच्यमानोऽनुमानोऽर्थोऽसिद्धिर्भविष्यतीति चेत्, स
त्यम् । किं प्रतीतिपराहनेनैव परस्परशब्दश्रुतौ सत्यां प्रती-
त्यन्तरादयवहितस्यैवाथस्य संवेदनात्, यथा लोचनव्यापार-
सति रूपस्य । अपि च-अप्रतीतिहेतुनादृक्त्वात्तन्माहापातक-
क्रियतां नाम, यदि नान्या गातः स्यात् अस्ति चेत् शब्दस्य
स्वाभाविकवाच्यवाचकभावसंवेदनद्वारेणायप्रत्यायकत्वाप-
पत्तेः । एतच्च “स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यामि” त्यादि-
सूत्रे निरूप्यते ।

उदाहरणम्—

समस्त्यत्र प्रदेशे रत्ननिधानं, सन्ति रत्नसानुप्रभृतय
इति ॥ ३ ॥

वक्ष्यमाणलौकिकजनकादिलोकोत्तरीयकगणेष्वप्यत्र क्र-
मयोगादाहङ्गोभ्रयी । रत्ना० ४ परि० ।

अत्राह मीमांसकः “शब्दज्ञानादनन्तरिदृष्टेर्बुद्धिः शाब्द-
म्”-(१-१-५ । शाबरभा०) इति वचनात् “शब्दादुदात्त-
यद् ज्ञान-मप्रत्यक्षेणैव वस्तुनि । शाब्दे तदिति मन्यन्ते,
प्रमाणान्तरवार्तिनः” ॥ १ ॥ इतिलक्षणलक्षणस्य प्रमाणान्तरस्य
सङ्गात्वात्, कथं द्वे एव प्रमाणे ? । न चास्य प्रत्यक्षप्रमाणात्
सर्विकल्पकत्वात्, नाप्यनुमानता विकल्पलक्षणप्रभवत्वात्
अनुमानगोचराविषयत्वाच्च । तदुक्तम्—“तस्मादननुमानत्वं,
शाब्द प्रत्यक्षवद्भवत् । वैकल्प्यगहितत्वेन, तादृग्विषयवज्जेना-
त्” (श्रु० वा० शब्दप० ६८) । तथाहि-न शब्दस्य पक्षधर्मत्व-
धर्मिणाऽयोगात् । न चार्थस्य धर्मित्वेन तस्य संबन्धार्थम-
हेः । न चाप्रतीतिऽर्थे तद्वर्तमाना शब्दस्य प्रतीतिः संवाधनी
प्रतीतिः चाथेन तद्वर्तमानाप्रतीतिः शब्दस्यापयोगिनी ताम-
न्तरगुण्यर्थस्य प्रागेव प्रतीतिः अन्यथा तस्य तद्वर्तमाना प्रती-
त्ययोगात् । भवतु घाऽर्थो धर्मो तथार्थाप किं तत्र साध्यामिति
वक्तव्यं ? । सामान्यमिति चेत्, न; तस्य धर्मिपरिच्छेदकाल
एव सिद्धत्वात् । तदपरिच्छेदं धर्मिपरिच्छेदाभ्यागाद् “नाशु-

हीनविशेषणा विशेष्ये बुद्धिः” इति न्यायान् । न च सामान्यं
धर्मि अर्थविशेषस्तत्र साधयो धर्मः उक्तदोषानतिक्रमात् ।
विशेषस्य चानन्वयाद् । अथ-शब्दो धर्मो अर्थवर्तमानति साधयो
धर्मः शब्द एव च हेतुः, न; प्रतिष्ठापैकदेशत्वप्राप्तेः । अथ
शब्दत्व हेतुर्गति न प्रतिष्ठापैकदेशस्य दोषः, न; शब्दत्वस्या-
गमकत्वात् गोशब्दत्वस्य च निरूप्यमानत्वेनासिद्धत्वात् ।
अत एवानुमानतुल्यविषयताऽपि न शाब्द संभवति । तदु-
क्तम्—

“सामान्यविषयत्वं हि, पदस्य स्थापयिष्यते ।

धर्मो धर्मावशिष्टश्च, लिङ्गीत्येतच्च साधितम् ॥

न तावदनुमानं हि, थावसद्विषय न तत् ।

अथ शब्दोऽर्थस्येव न, पक्षः कस्माच्च कल्प्यते ।

प्रतिष्ठापैकदेशो हि हेतुस्तत्र प्रसज्यते ।

पक्षे धूमावशिष्टो हि, सामान्यं हेतुरप्यत ।

शब्दत्व गमकत्वात्, गोशब्दत्व निरूप्यते ।

व्यक्तिरेव विशेष्याऽतो, हेतुः श्रौतः प्रसज्यते” इति । (श्रु०
वा० शब्दप० ५५-५६, ६२-६४) । शब्दस्य चाथेन संव-
न्धाभाधना यथा न पक्षधर्मत्वं तथाऽन्वयोऽपि प्रमेयस्य व्या-
पाराभावतोऽसङ्गत एव । तदुक्तम्—

“अन्वयो न च शब्दस्य, प्रमेयस्य निरूप्यते ।

व्यापारस्य हि सर्वेषां-मन्वेतु-त्वं प्रतीयते ।

यत्र धूमाऽस्ति तत्राग्ने-रस्तित्येवान्वयः स्फुटः ।

नन्वेवं यत्र शब्दोऽस्ति, तत्राऽर्थोऽस्तीति निश्चयः ।

न तावन् यत्र देशोऽसौ, न तत्कालेऽवगम्यते ।

मेवात्रत्याविभुत्वाच्चत्, सर्वार्थत्वाप तत्तन्मम् ।

तेन सर्वत्र दृष्टत्वाद्, व्यतिरेकस्य चागतः ।

सर्वशब्ददेशार्थ-प्रतीतिः प्रसज्यते” (श्रु० वा० शब्दप०
८५ ८८) । अन्वयाभावो व्यतिरेकस्याप्यभावात्, उक्तं च—“अ-
न्वयन विना तस्मा-द्व्यतिरेकः कथं भवेत्-?” इति तदेव-
मनुमानतत्वाभावात् शाब्दे प्रमाणान्तरमेव । सम० २ का-
ण्ड १ भाष्याटी० ।

अत्र प्रतीतिधीयते-यत्तावत् शाब्दस्य वैकल्प्यगहितत्वेन
तादृग्विषयभावाच्चानुमानानन्तरमात्रप्रतीतिपादमभ्यासात् तद्
युक्तमथ न ह्यप्रमाणस्यानुमानोत्तर्भावा यक्तः । कुतः पुनः श-
ब्दाद्व्यस्य ज्ञानस्याप्रामाण्यं ? । शब्दस्यार्थप्रतिबन्धाभावात् ।
न हि शब्दोऽर्थस्य स्वभावः अन्यन्तमदात् नापि कार्ये तेन
विनाऽपि भावात् । न च तादात्म्यतदुत्पातव्यतिरिक्तः सं-
बन्धा गमकत्वनिश्चयनमस्ति । न च सङ्गतबलाद्वास्तवप्रती-
तिप्रतीतिर्युक्तानां प्रतीतिप्राप्त्यर्थप्रकाशकत्वं संभवति । न
च व्यवस्थितेवार्थप्रतीतिपादनयोग्यता संकेतेन शब्दस्याभिव्य-
ज्यते इति वक्तव्यं पुरुषच्छावशादन्यत्रार्थे शब्दस्य समया-
दप्रवृत्तप्रसङ्गः । दृश्यते च पुरुषच्छावशादन्यत्रापि विषये
शब्दानां प्रवृत्तिः । न च पुरुषच्छावृत्तिः समयो वस्तुप्रतीति-
वत्तदभावोऽपि तस्य प्रवृत्तः । न च संकेतमन्तरगुण शब्दस्य
वस्तुप्रत्यायकत्वं संकेताभावप्रसङ्गः । आप्तप्रतीतिशब्दानां
पुनरर्थार्थव्यभिचारोऽप्याप्तप्रतीतित्वान्तरावभावात् । न पु-
नराप्तस्यैवासंभवान् । तदमेवभाववाच्यप्रमाणभावात् । तदा
वाह्य विषये शब्दानां प्रतीतिबन्धाभावात् प्रमाणमयं न संभवति

पक्षधर्मत्वाद्यसंभवादानुमानत्वाभावप्राप्तपादनं युक्तमेवेति स्थितम् । यत्र तु वक्षत्राभिप्रायसूचनं प्रामाण्यमस्य तत्रानुमानलक्षणयुक्तस्यैव नान्यादृग्भूतस्यति न प्रमाणान्तरत्वम् । सम्म० २ कारड १ गाथाटी० ।

(६) आगममाधकृत्याक्रम—

तस्य च जीवाऽजीवादिलक्षणे दृष्टविषयं वस्तुतरे सर्वदा अभिप्रायादात् अदृष्टविषयऽप्येकवाक्यतया प्रवर्तमानस्य च प्रामाण्यं प्रतिपत्तव्यम् । न च वक्षत्रधीनत्वात् तस्य अप्रामाण्यं वक्षत्रधीनत्वप्रमाणत्वयोर्विरोधाभावावक्षत्रधीनस्यापि प्रत्यक्षस्य प्रामाण्योपलब्धेः न चाक्षजस्वाद्वस्तुप्रतिबद्धत्वेन तत्र प्रामाण्यं न शाब्दस्य विपर्ययादिति वक्तव्यं शाब्दस्य अत एव प्रमाणान्तरत्वापत्तेः अन्यथा अनुमानादविशेषप्रसङ्गान् । तथाहि-गुणवद्वक्तृप्रयुक्तशब्दप्रभवत्वादेव शाब्दम् अनुमानज्ञानाद्विशेष्यते अन्यथा बाह्यार्थप्रतिबन्धस्यात्रापि सङ्गात् नानुमानादस्य विशेषः स्यात् । यदा च परोक्षार्थं विषयेऽस्य प्रामाण्यमुक्तन्यायात् तदा गुणवद्वक्तृप्रयुक्तत्वेनास्य प्रामाण्यम् अतश्च गुणवद्वक्तृप्रयुक्तत्वमिति तत्राश्रयदेशोऽपि नाऽत्राऽवकाशं लभते यथाकलंवादादस्य प्रामाण्यनिश्चये । कुतोऽयमस्यात्र संवादः इत्यपेक्षायाम् आसप्रणीतत्वादित्यवगमो न पुनः प्रथममेव तत्प्रणीतत्वनिश्चयादस्यार्थप्रतिपादकत्वं प्रतिबन्धनिश्चयादानुमानस्यैव नापि दृष्टविषयाविसंवादिवाक्यैकवाक्यतां विरहस्य अदृष्टार्थवाक्यैकदेशस्यान्यतः कुतश्चित्प्राक् संवादिबन्धनस्य प्रामाण्यस्य निश्चयोऽभ्यासावस्थायी तु आसप्रणीतत्वनिश्चयात् प्रवृत्तिरदृष्टार्थवाक्यान्न वार्यते इति कुत इतरन्तराऽऽश्रयाऽवकाशः ?

(एकान्तिकं वाच्यस्वरूपं निरसितुं लडादित्यर्थविचारपक्षाः)—

एकान्तवादिवाक्याषु दृष्टार्थेऽपि विसंवादिनः सर्वथा अप्रवृत्तं च निश्चयविसंवादाङ्गुल्यग्रहस्तिर्युक्तप्रतिपादकवाक्यादित्यत्र नङ्गाकान्तवादिवचनानां वाच्यं संभवीत्युक्तम् । यतः सामान्यं वा तद्वाच्यं भवेत्, विशेषं वा, उभयम्, अनुभयं वेति विकल्पाः । न तावत्सामान्यं तस्यैतद्व्यावृत्तप्रतिनियतैक्यस्वरूपत्वायोगात् । शब्दवाच्यत्वे घटाद्यानयनाय प्रारतः सर्वत्र प्रवर्तते न वा कश्चिद् भवतिबन्धनत्वात् प्रवृत्तः सामान्यस्य अनर्थाक्रयाकारितया च प्रवृत्तिनिबन्धनत्वायोगात् । अर्थापि स्याद्यदायं प्रतिपत्ता वाक्यमश्रुतपूर्वं शृणोति तदा पदानां संकेतकालानुभूतानामर्थं सामान्यत्वक्षणमेव प्रतिपद्यते या तु वाक्यार्थप्रतिपत्तिः सा अपेक्षामभिधानाभ्यां विशेषणविशेष्यभावात्पदार्थप्रतिपत्तिनिबन्धना न पुनस्ततो वाक्यात् तथाविधस्य तस्य स्वार्थेन सह संबन्धापत्तिपत्तेः वाक्यमेव च प्रवृत्तिनिवृत्तिव्यवहारक्षमं न पदं तस्यानर्थाक्रयाकारिसामान्यप्रतिपादकत्वेनाऽप्रवृत्त्युक्तत्वाद् । अत एव न विवक्षापतिभासनमप्यर्थं प्रतिपादयन्तः शब्दा अनुमानतामासादयन्ति अगृहीतप्रतिबन्धादपि वाक्यविशेषात् यथोक्तन्यायतो वाक्यार्थप्रतिपत्तेः । अननैवाभिप्रायेण सौगता वाक्यगतो चिन्तामनाहत्य पदमेवानुमाने अन्तर्भावितवन्तः । उक्तं च मीमांसकैः—

“ वाक्यार्थं तु पदार्थेभ्यः, संबन्धानुगमादते ।

बुद्धिरुत्पद्यते तस्मा-द्विज्ञा साऽप्युत्तबुद्धिर्व ॥ ”

(श्लो० वा० शब्द० प० श्लो० १०६) तथा—

“ वाक्येऽप्यदृष्टेऽपि सार्थकं,

पदार्थेऽन्विमात्रतया प्रतीतिम् ।

दृष्टानुमानव्यतिरेकभीताः ।

क्रिष्टा, पदार्थेऽपि चागमायाम् । ”

(श्लो० वा० शब्द० प० श्लो० १११) इति ।

असंदेहतः, एवं कल्पनायां पदार्थानामपि वाक्यार्थप्रतिपत्तिहेतुत्वासंभवात् । तथा हि-‘घटः पटः कुम्भः’ इत्यादिपदभ्यां यथाऽन्योन्याननुपक्रत्वन्तस्सामान्यात्मकार्थप्रतिपत्तिस्तथासंबद्धपदसमूहश्रवणादिषु किं न तथाभूतसामान्यप्रतिपत्तिर्भवेत् ? नहि ततः सामान्यमात्राऽधिगमे तत्परित्यागतो विशिष्टार्थप्रतिपत्तौ निमित्तमस्ति न बाधका-साधकानादिकं पदार्थानां तत्प्रतिपत्तौ निमित्तं पदार्थस्य पदार्थान्तरं प्रत्युत्पत्तौ प्रतिपत्तौ वाऽपेक्षादेरयोगात् तस्य सामान्यात्मकत्वेनापत्तेरसंभवात् स्वपदेभ्य एव प्रतिपत्तस्तत्रापि पदार्थान्तरापेक्षाद्यनुपपत्तेः । अर्थशक्तिर एव ततो विशेषप्रतिपत्तिरिति चेत् तर्हि पदार्थानामेकार्थसंभवा प्रतिपत्तिर्यस्य तस्यापि ततस्तत्प्रतिपत्तिर्भवेत् । न च सामान्यत्यागं किञ्चिन्नबन्धनं बाधकाभावात् सत्यर्थित्व उभयप्रतिपत्ति-प्रवृत्तौ स्याताम् । न च वाक्यार्थप्रत्यय एव बाधकस्तेन तस्य विरोधाभावात् सामान्यविशेषयोः साहचर्यात् सामान्यप्रत्ययस्य च विशेषप्रतिपत्तिं प्रति निमित्तत्वाभ्युपगमात् निमित्तस्य च निमित्तिका अबाध्यत्वाद् अन्यथा तस्य तस्मिन्निमित्तत्वायोगाद् । अथ प्रागप्येवमयं व्युत्पादितः-यत्र पदार्थानामेकद्वयसंभवस्तत्र पदार्थसामान्यत्यागाद्विशेषः प्रतिपत्तव्यो यथा नीलोत्पलादौ, नन्वेवं सर्ववाक्यान्यस्य व्युत्पादितान्येव भवन्ति । तथाहि-यः कश्चित् संभवद्वैकद्रव्यार्थनिवेशः पदसमूहः स संकेतसमयावगत-सामान्यात्मकावयवार्थपरित्यागनस्तेषामेव विशेषणविशेष्यभावेन विशिष्टाऽर्थगोचरः प्रतिपत्तव्यो, यथा ‘नीलोत्पलं पश्य’ इत्यादिपदसंघातः, तथा चायमपूर्ववाक्यात्मकः पदसमुदाय इति संकेतमनुसृत्य यदा ततस्तथाभूतमर्थं प्रत्येति तदा कथं न विशिष्टार्थवाचकं वाक्यम् ? अननैव च क्रमेण शब्दविदां समयव्यवहार उपलभ्यते । यथा-‘धात्वादः क्रियादिवचनः, कर्त्रादिवचनश्च लडादिः’ इति समयपूर्वकं ‘प्रकृत-प्रत्ययौ प्रत्ययार्थं सह धृतं’ इति व्युत्पादिताऽनर्थाक्रयाकारित्वेन सामान्यमात्रस्य विशेषप्रतिपत्तस्य प्रतिपादयितुमनिष्टेः तत्परित्यागेन व्यवहारकाले विशेषमवगच्छति व्यवहारी । न च प्रकृतिप्रत्ययार्थविवाध पदार्थं प्रतिपादयतो न पदमिति मन्तव्यम् ।

“ अशाब्दे वाऽपि वाक्यार्थे, न पदार्थेष्वशाब्दता ।

वाक्यार्थस्यैव नेतेषां, निमित्तान्तरसंभवः ॥ ” (श्लो० वा० वाक्याधि० श्लो० २३०) इत्यस्य विरोधप्रसङ्गः । न च वाक्यस्य वाक्यार्थे संकेतकरणेऽनुमानात् शाब्दस्याऽविशेषप्रतिपत्तिः, विशेषस्य प्राक् प्रतिपादितत्वात् । कथलस्य च पदस्य प्रयोगानर्हत्वाद्वाक्यस्य तु प्रयोगार्हस्य सामान्यानभिधायकत्वात् कथं सामान्यं शब्दार्थः स्यात् ? ।

यस्तु पूर्वपदाऽनुराजितं पदमेक वाक्यं पदार्थ एव पदार्था-

न्तरविशेषितो वाक्यार्थोऽभ्युपगमः । तथाहि-‘दृष्टी’ ‘क्षुत्री’-
न्यादिद्वयपदेशं यथा पुरुष एव समासादयति नान्यस्तद्वय-
निरिक्तः तथा ‘अपाक्षीत्’ ‘पचति’ ‘पश्यति’ इत्याद्यनीत-
कालाद्यवाच्छब्दः क्रियाविशिष्टश्च देवदत्त एव प्रतीयते-
‘अपाक्षीद्’ इत्यादिशब्दानां देवदत्तशब्देन सामानाधि-
करणात्-न तु तद्वयनिरिक्तोऽर्थः अथ यद्यत्र कालाद्यव-
च्छिन्नपुरुष एव प्रतीयते तदा ‘अग्निहोत्रं जुहुयात्’ ‘ग्रामं
गच्छ’ ‘स्वाध्यायः कर्त्तव्य’ इति लिट्-लोट्-कृत्य-प्रयो-
गेषु कस्यार्थस्य प्रतीतिः ? अप्रापि कर्मण्य निरुक्तः क्रिया-
विशिष्टोऽध्ययणविशिष्टश्च देवदत्त एव प्रतीयते केवलं
वर्त्तमानादिकालो न विशेषणत्वेनाऽत्रावतिष्ठते ।

अथ यदि नात्रार्थातिरेकावगतिर्भावसंपादने कथं पुरुषः प्र-
वर्तते ? यथा हि देवदत्तः पचति इत्यादिवाक्यान् प्रवर्तते
तथा ‘जुहुयाद्’ इत्यादिपि नैव प्रवर्त्तते प्रवृत्ति निमित्तस्या-
नवधाधात्, असदेतत् ; ‘जुहुयाद्’ इत्यादिवाक्यजनितविज्ञा-
नस्यैव प्रवर्त्तकत्वात् प्रवृत्तस्तद्वायभाविष्वेनोपलम्भाद् एत-
द्वाक्यसमुत्थं ज्ञानं पुरुषं स्वर्गादिभाषने नियोजयत्पलभ्यते न
‘पचति’ आदिवाक्यसमुत्थम् । तथाहि-विध्यादिवाक्यजनि-
तज्ञानानन्तरमिच्छा तदनन्तरं प्रयत्नः तदनन्तरं च पुरुषस्य
स्वर्गादिफलार्थः परिस्पन्दस्ततोऽपि फलपर्यन्ता स्वर्गफला-
वाप्तिः इत्यादिभाषनात् । तेषां अशुक्तिकारिणः एकान्तपक्षे वि-
विशेषण-विशेष्ययोरत्यन्तभेदे अभेदो वा विशेषणानुगमस्य
पद-पदार्थेषु असंभवाद्वाक्यार्थकल्पनादनुपपत्तेः अत एव
‘अपाक्षीद्देवदत्तः’ इत्यादौ न कालाक्रियाविशिष्टपुरुषप्रतिपत्तिः
क्रियादेः पुरुषाद्भेदं संबन्धाऽभिज्ञिता व्ययच्छब्दकृत्यानुप-
पत्तेः अभेदोऽप्येकस्य तार्त्त्विकविशेषणविशेष्यरूपतासंगतः ।
अन्यथाभूतप्रसङ्गात् । कल्पनारचितस्य तदुपत्वस्य सर्वत्रावि-
शेषात् विशिष्टप्रत्ययोत्पत्तेश्च अन्यनिमित्तत्वात् विरोधादि-
दोषस्य च तत्र प्रागेव प्रतिविहितत्वादेन लिङ्गादिपुरुषवा-
क्यजनितविज्ञानस्य प्रवर्त्तकत्वमेकान्तवादिप्रकल्पिते प्रति-
क्षिप्ते तद्भावभावित्वस्य अन्यथासिद्धत्वप्रतिपादनात् ।
सम्म० ३ काण्ड ६३ गाथाटी० ।

(१०) (शब्दस्य बाह्यार्थे प्रामाण्यं शास्त्रप्रयोजनमधिकृ-
त्याक्रमम्)—

यदि प्रज्ञावतां प्रवृत्त्यर्थं प्रयोजनप्रतिपादनायादिवाक्यमु-
पादीयते तदा ते प्रज्ञापूर्वकारित्वादिवाप्रमाणकं नैव प्रवृत्तिं
विधत्ते । नच प्रयोजनप्रतिपादकमादिवाक्यं तत्प्रभवं वा
ज्ञानं प्रमाणम् अनन्तजन्तेनाध्यक्षत्वायोगात् ।

नाऽप्यनुमानं स्वभावकार्यलिङ्गसमुत्थं तद्भावत्वेन तत्कार-
णत्वेन वा तत्प्रत्याय्यं प्रयोजनस्य प्रमाणतोऽप्रतिपत्तेः तदु-
त्थापकस्य लिङ्गस्य तत्कार्यत्वानवगमाद्, अन्यस्य च स्वभा-
व्याप्राप्तबन्धाद् अप्रतिबद्धस्य च स्वसाध्यव्यभिचारिणाग-
मकस्यात्, तत्त्वं वाऽतिप्रसङ्गात् ; तत्प्रतिबद्धत्वेऽप्यानाश्च-
तप्रतिबन्धस्यातिप्रसङ्गत एव अगमकस्यात् ।

न च वाक्यमिदं प्रवर्त्तमानं स्वमहिम्नैव स्वार्थं प्रत्यायतीति
शब्दप्रमाणरूपत्वात्स्वाभिधेयप्रयोजनप्रतिपादने प्रमाणम्,
शब्दस्य बाह्यार्थे प्रतिबन्धासंभवेनाप्रामाण्यात् ; विवक्षायां
प्रामाण्येऽपि तस्या बाह्यार्थाविनाभावित्वायोगात् । नापि ये

यमर्थं विवक्षन्ति ते तथैवं तं प्रतिपादयन्ति, अन्यविवक्षाया-
मप्यन्यशब्दाच्चारणदर्शनाद्विवक्षायाश्च बाह्यार्थप्रतिबद्धत्वा-
नुपपत्तेरुक्तान्ततः । तत्र शब्दादपि प्रमाणादादिवाक्यरूपात्
प्रयोजनविशेषोपायप्रतिपत्तिः तदप्रतिपत्तौ च तेषां ततः प्रवृ-
त्तौ प्रज्ञापूर्वकारितान्यावृत्तिप्रसङ्गात् । प्रयोजनविशेषोपाय-
संशयोत्पादकत्वेन प्रवृत्त्युत्पत्त्यादादिवाक्यस्य सार्थकत्वम् ।
तथाहि-अर्थसंशयादपि प्रवृत्तिरूपलभ्यते, यथा कृषीबलादी-
नां कृष्यादावनवगतशम्यावासफलानाम् । अथ अशीजाद्वि-
धेकनावधृतबीजादिभावतया निश्चितोपायाः । तदुपयस्यसा-
वाप्यनिश्चयऽपि तत्र तेषां प्रवृत्तिर्युक्ता न पुनः शास्त्रश्रव-
णादावुपयप्रयोजनविशेषानिश्चयवत्तदुपायाभिमतानिवाक्य-
प्रत्याख्यापायानिश्चयस्याप्यसंभवाद्, अयुक्तमेतत् ; यतो यथा
शस्यसंपत्त्यादौ फले कृषी बलादः संबद्धः तथा तदुपाया-
भिमतबीजादावापि, अनिश्चितकार्यस्य कारणस्य तथा-
भावनिश्चयायोगात् । तत्र यथाकृत्यादिकं संशयमानोपा-
यभावं प्रवृत्तिकारणं तथा शास्त्रमप्यादिवाक्यादनिश्चितो-
पायभावं किं न प्रवृत्तिकारणमभ्युपगम्येत इति चेद्,
असदेतत् आदिवाक्योपन्यासः शास्त्रप्रयोजनविषयसंश-
योत्पादनार्थं संशयोऽपि च निश्चयविरुद्धः—अनुपपन्नं च
निश्चयं-तत्राप्रतिबद्धप्रवृत्तिहेतुतया प्रादुर्भवन् केन वार्यते
आदिवाक्योपन्यासमन्तरंगापि ?

अथाभ्युपयोजनवाक्यानां प्रयोजनसामान्ये तत्सत्त्वेतरा-
भ्यां संशयो जायते-‘किमिदं चिकित्साशास्त्रवत्संप्रयोजनम्
उत काकदन्तपरीक्षावन्नित्ययोजनम् ततश्च संशयादनुपपत्त्यस्ते
प्रयोजनवाक्यं प्रयोजनसामान्यार्थिनः प्रवर्त्तन्तां प्रयोजनवि-
शेषं तु कथमभ्युपयोजनवाक्यानां संशयोत्पत्तिः ? प्रायेण
च प्रयोजनविशेषविषयस्यैव संशयस्य प्रवृत्तिकारणत्वात्
तदुत्पादनायादिवाक्यमुपादेयम् अतश्च प्रयोजनसामान्य-
विशेषेषु संशयानां ‘किमिदं संप्रयोजनं उत निष्प्रयोजनं
संप्रयोजनत्वेऽपि किमभिहितं नैव प्रयोजनं तद्वद् इति
पक्षपरामर्शं कुर्वीणाः प्रवर्त्तन्ते असदेतत् ; कुत्रचित्छा-
स्त्रादनुभूतप्रयोजनविशेषं श्रोतारं प्रति प्रयोजनवाक्यस्या-
नुपयोगात्-स हि किञ्चिच्छास्त्रमुपलभ्य प्रागनुभूतप्रयो-
जनविशेषेण शास्त्रेणस्य वाक्यात्मकत्वेन साधर्म्यमवधा-
यैदमपि निष्प्रयोजनम् उत-अर्नाभिमतप्रयोजनवद् उताऽभी-
ष्टप्रयोजनवद्वा इत्याशङ्कमानः प्रयोजनवाक्यमन्तरंगापि
प्रवर्त्तते एव अननुभूतप्रयोजनविशेषस्तु प्रयोजनवाक्यादपि
नैव प्रवर्त्तते, तं प्रति तस्यापि तदुत्पादकत्वायोगात्-न हि
प्रागनुभूतशास्त्रप्रयोजनविशेषः ‘प्रयोजनप्रतिपादक वाक्य-
मेतदर्थमि’ त्यापि प्रतिपक्षे समर्थोऽपर्यन्तमन्तरंगः । नाप्य-
नुभूतविस्मृतप्रयोजनविशेषः प्रयोजनवाक्यान्तस्मृत्य तद्वि-
शेषं संशयानः प्रवर्त्तते, तद्विहितशास्त्रादपि तद्विशेष
स्मृतिर्भवत्वात् नियमेन तु नोभाष्यामपि तदनुस्मरणं
भवात्, तथाऽपि प्रयोजनवाक्यस्य ततः स्मृतिहेतुत्वत
उपन्यासे अन्यस्यापि तज्जेताः किं नोपन्यासः ? सामान्य-
विशेषयोश्च दर्शनाऽदर्शनाभ्यां विशेषस्मरणसहकारिभ्यां
संशयाः, न च प्रयोजनवाक्यं प्रयोजनविशेषस्य भावाऽभा-
वयोः सामान्यम् । अथ विवक्षापगतत्वात् स्वार्थतथा-
भावाऽतथाभावयोरपि प्रयोगसंभवात्सामान्यमेव वाक्यं,

शास्त्रमपि तर्हि शास्त्रान्तरसादृश्याप्रयोजननिवृत्त्युपायत्वा-
ऽनुपायत्वयोः सामान्यम्-अन्यतरनिश्चयानिमित्ताभावात्त-
संशयानः प्रवर्ततां किमकिञ्चिदप्रयोजनवाक्येन ? न च
सामान्यस्य विशेषस्य च दर्शनाऽदर्शनाभ्यामेव यथाज्ञाभ्यां
भ्रंशयः, किं तु-साधक-बाधकप्रमाणावृत्तायै; सा च
प्रयोजनवाक्योपन्यासाऽनुपन्यासयोगेऽपि संभवत्येव ।

मा भूत्संशयोत्पादनेन वाक्यस्य शास्त्रश्रवणादिप्रवृत्तौ
सामर्थ्यं, किं तु-प्रकरणारम्भप्रतिषेधाय 'नारब्धव्यमिदं
प्रकरणम्, अप्रयोजनत्वात्, काकदन्तपरीक्षावद्' इति
व्यापकानुपलब्ध्यासङ्गतोद्भावनाय तदुपन्यास इति चेत्,
एतदप्यस्मत्; यतः शास्त्रप्रयोजने वाक्येनाप्रदर्शयता तद-
मिदिरुद्धानयितुमशक्या, वाक्यस्याऽप्रमाणतया प्रयो-
जनविशेषमज्ञापकाशनसामर्थ्योभावात् । न च सप्रयो-
जनत्वतरयोः परस्परपरिहारास्थितयोः कुतश्चप्रमाणोदक-
भावाप्रतिपत्तायतराभावप्रतिपत्तिः-अतिप्रसङ्गात्-येन वा-
क्यमात्रस्यापक्षेपेण हेतोरभिज्ञेः स्यात् । नाऽपि कुतश्च-
प्रयोजनविशेषमुपलभ्यमानेन स्वयमुपलब्धप्रयोजनविशेषो-
पलम्भोपायमप्रदर्शयता कर्तुमशक्या आसङ्गतोद्भावना
वाक्यस्याप्रमाणस्य हेतुप्रतिपक्षभूतार्थोपस्थापना अशक्य-
स्यापन्यासमात्रेणानिर्देशयोगात् । नाऽप्यनिबन्धना प्रति-
पत्तिः, अतिप्रसङ्गात् ।

अथ यद्यप्यप्रमाणत्वाद्विपरीतार्थोपस्थापनमुन्वनासिद्धता-
मिदं नोद्भावयति । तथापि शास्त्रस्य निधयोजनना संनिग्या
अतः, संदिग्धनिधयोजनत्वस्य शास्त्रस्य प्रयोजनाभावं नि-
श्चिते प्रज्ञावदार्थमप्रतिषेधहेतुं प्रयुज्जानोऽनेन वाक्येन प्रति-
क्षेप्तुमष्ट न पुनः प्रयोजनविषयानश्चय एवात्पादयितुमिष्टः,
नहि प्रतिपक्षोपलक्षणेन साधनधर्माणामभिज्ञेः अपि तु
स्वप्रादिज्ञानविकलतया संदिग्धधर्मिसंबन्धित्वमप्यसिद्ध-
त्वमेव, तस्मान्मसिद्धसिद्धतोद्भावनाय वाक्यप्रयोग इति,
तदप्यनुपपन्नम्; यथाह-सप्रयोजनत्वे संदोहोत्पादने वाक्य-
स्यानुपयोगत्वं-शास्त्रमात्रादपि भावात्-तथा निधयोजन-
त्वेऽपि, एवं ह्यनेन वाक्येन हेतोरभिज्ञतोद्भावना भवति
यदि तस्मात्संदिग्धनिबन्धनानि कारणान्यपि तदैव प्रकाश-
नानि भवन्ति । न च विपर्यस्तपुरुषसंदोहोत्पादने तद्वाक्यं प्र-
भवति, अदर्शनात् । नच प्रस्तुतशास्त्रस्य प्रयोजनवत् शास्त्रा-
न्तरेण कथञ्चित्सादृश्यात्साधक-बाधकप्रमाणावृत्तितत्त्वान्या-
नि संदेहकारणानि सम्भवन्ति, वाक्यमप्येतावन्मात्रप्रकाशनप-
रं हेतोः संदिग्धासिद्धतामुद्भावयेत्, तच्च तथाप्रकाशनमनु-
पन्यस्तर्हि वाक्यं शास्त्रमात्रादपि दर्शनात् प्रमाणव्यावृत्तेश्च
भवतीति कस्तस्योपयोगः ? अनुपन्यस्ते कथं निति चेत्,
उपन्यस्तेऽपि कथं नहि तदुपन्यासाऽनुपन्यासाऽवश्योः
संदिग्धत्वात्प्रस्तुतात्कथञ्चन विशेषं पश्यामः ? आसिद्धतो-
द्भावनमेनेन न्यायेन सर्वमेवास्मकतामिति चेत्, नैतत्;
नह्यनेन प्रकरणार्थसिद्धतोद्भावनमेव प्रतिक्षेप्यते, किंतु प्र-
माणरहिताऽऽज्ञाभावात्सिद्धता नोद्भावयितुं शक्येति प्र-
दर्शयते । तत्र प्रयोजनवाक्यं हेतुसिद्धतोद्भावनार्थमपि युक्तम् ।
तच्च एतावन्त्यस्ते साधने प्रयोजनवाक्यमासिद्धतामुद्भाव्य
कथमभिज्ञेः साधनस्येति प्रत्ययस्थानवस्ते शास्त्रपरिस-
माप्ते प्रयोजनत्वमयम् शास्त्रं आरपति । ततः समवियते

प्रयोजने तदुपन्यस्तस्य साधनस्याभिज्ञिरिति वक्तुं शक्यं,
शास्त्रश्रवणतः प्रयोजनावगमं शास्त्रस्यादौ तद्वाक्योपन्या-
सस्य वैयर्थ्यप्रसङ्गः । अत एव "शास्त्रार्थप्रतिज्ञाप्रतिपा-
दकवरः आदिवाक्योपन्यासः" (इत्याद्यापि प्रतिज्ञासम्, अ-
प्रमाणाद्वादिवाक्यात्तदभिज्ञेः । तथा-संबन्धाभिधेयप्रत्या-
यनपरास्यापि वाक्यानि शास्त्रादौ वाक्यमात्रेण निश्चयार्थ-
गोचिष्ययोजनानि प्रतिक्षेपान्येव, उक्तन्यायस्य समान-
त्वात् । तदयुक्तम् 'समर्थ' इत्याद्यभिधेयप्रयोजनप्रतिपादक-
(अस्य काण्डस्य तृतीयं) गाथासूत्रम् ।

(उत्तरपक्षः-आदिवाक्योपन्यासस्य सार्थकत्वसमर्थनम्)-

अत्र-प्रतिविधीयते-यदुक्तं न प्रत्यक्षमनुमानं वा शब्दः तत्र
सिद्धसाध्यता, प्रत्यक्षानुमानलक्षणयोगात्तत्र । यच्च 'नार्थ' शब्दः
शब्दः प्रमाणं बाह्यर्थे तस्य प्रतिबन्धवैकल्येन, विवक्षायां तु
प्रतिबन्धेऽपि यथाविवक्षितार्थसंभवात्, तदर्थसारम्, वा-
छार्थेन शब्दप्रतिबन्धस्य प्रसाधयिष्यमास्त्यात् तत्रैव च
प्रतिपत्ति-प्रवृत्त्यादिव्यवहारस्यापलभ्यमानत्वाद्वाछार्थे एव
शब्दस्य प्रामाण्यमभ्युपगन्तव्यम् प्रत्यक्षवत् । न चार्थाऽ-
व्याभिचारित्वप्रामाण्यनिश्चयवतां ततः प्रवर्तमानानां प्रज्ञा-
पूर्वकारिताक्षतिः । न चाऽनाप्तप्रणीतं 'सरितस्तपयस्तगुड-
शकटं' पदुवाक्यविशिष्टानवगमाद्धातः प्रवृत्तिः प्रत्यक्षाभा-
सात्प्रत्यक्षस्यवानाप्तप्रणीतवाक्यादस्य विशिष्टतावसायान्;
यस्य तु न तादृशिष्टावसायो नासाधनः प्रवर्तते अतवधुतह-
त्वाभासाविवकाङ्क्षेनोत्तरवानुमेयार्थकिरार्थी । न चाप्तानां पर-
हितप्रतिषेधप्रयामानां प्रमाणभूतत्वान्मववाक्यमात्रेण प्रव-
र्त्तयितुं प्रभवतां प्रयोजनवाक्योपन्यासवैयर्थ्यं सुनिश्चिता-
सप्रणीतवाक्यादापि प्रतिनियतप्रयोजनार्थिनां तदुपायानिश्चये
तत्र प्रवृत्त्ययोगात् नच प्रयोजनविशेषप्रतिपादकवाक्यम-
न्तरेणाऽऽप्तप्रणीतशास्त्रस्यापि तद्विशेषप्रतिपादकत्वनिश्चयः
येन ततः, एव तदर्थिनां तत्र प्रवृत्तिः स्यात् तद्वन्नभिमतप्रयो-
जनप्रतिपादकानामपि तेषां संभवाद् ।

अतः-"यत्र कत्वास्तेः 'इदं कर्तव्यम्' इति पुरुषाः
प्रतीततदात्मभावा निरुप्यन्ते तत्रावधीरिततत्प्रेरणाऽनया-
भावविपर्ययचारास्तदभिहितं वाक्यमेव बहु मन्यमाना
अनाहतप्रयोजनपरिग्रहाः एव प्रवर्तन्ते विनिश्चिततदा-
त्मभावानां प्रत्ययस्थानासंभवात्" () इति निरस्तम्,
आप्तप्रवर्तितप्रतिनियतप्रयोजनार्थिजनप्रमाणावाक्यस्यैव प्र-
योजनवाक्यत्वनिश्चयाद् अन्यथाऽभिमतफलार्थिजनप्रक-
वाक्यस्याप्तपयुक्त्यमवानिश्चितं स्याद् अनभिमतार्थप्र-
रकस्यावगततासाक्यस्य चातिप्रसङ्गः, न चाप्तवाक्यादपि
प्रतिनियतप्रयोजनार्थिनस्तदवगमं तत्र प्रवर्तितुमुत्सहन्ते,
अतिप्रसङ्गाद्वेति सुप्रसिद्धम् । अर्थमेशयोत्पादकत्वेन चा-
दिवाक्यस्य प्रवर्तकत्वप्रतिक्षेपे सिद्धतासाधनम्, व्या-
पकानुपलब्धेस्त्वांसङ्गतोद्भावनामादिवाक्याभिधितवाछार्थ-
प्रामाण्यात् युक्तमेव, यथा च तत्र तस्या(तस्य)प्रामाण्यं तथा
प्रतिपादयिष्यामः । अत एव-"आप्तमिहितत्वासिद्धेर्वि-
संबाद स्त्वायोगादप्रमाणत्वाभावातिश्चयनिमित्ताभावादप्रव-
र्त्तकत्व प्रयोजनवाक्यस्य प्रज्ञापूर्वकारिणः प्रति" ()
इति । यदुच्यते तदपि प्रतिव्यूढं दृष्टव्यम् । सस्म १
काण्ड २ गाथाटी० ।

(११) अपोहः शब्दार्थे इति वीक्षाः—

ननु च—'समयपरमार्थविस्तरः' इत्यनेनाऽऽगमस्याक-
ल्पितो बाह्योऽर्थः प्रतिपाद्यत्वेन शब्दार्थयोश्च बास्तवः सं-
बन्धो निर्दिष्टः, द्वितीयमप्येतदयुक्तं, प्रमाणबाधितत्वाद् इ-
ति वीक्षाः । तथाहि-शब्दानां न परमार्थतः किञ्चिद्वाच्यं व-
स्तुस्वरूपमस्ति ; सर्वे एव हि शाब्दप्रत्ययो भ्रान्तः, भि-
न्नैवार्थैर्भेदाकाराद्यवसायेन प्रवृत्तः । यत्र तु परम्पर्येण
यस्तुप्रतिबन्धस्तत्रार्थसंवादा भ्रान्तत्वेऽपि, तत्र यत्तद्वारो-
पितं विकल्पबुद्ध्याऽर्थैर्भेदं रूपं तदन्यव्यावृत्तपदार्था-
नुभवबलात्तत्वात्स्वयं आन्यव्यावृत्ततया प्रतिभासनाद् भ्रान-
्तैश्चाऽऽगमव्यावृत्तार्थेन सहैक्यताप्यवसितत्वात् अन्यापा-
दपदार्थाभिर्गतिकलत्वाच्च अन्याऽपोह इत्युच्यते । अतः अ-
पोहः शब्दार्थे इति प्रसिद्धम् ।

('विधिध्वंश शब्दस्यार्थः' इति विधिवादिमतस्य संक्षि-
प्य प्रतिस्थापनम्)—

अत्र विधिवादिनः प्रत्ययन्ति-यदि भवनां द्रव्य-गुण-
कर्म-सामान्यादिलक्षणानि विशेषणानि शब्दप्रवृत्तिनि-
मित्तानि परमार्थतया न सन्ति कथं लोके 'दण्डी'
इत्याद्यभिधानप्रत्यया प्रवर्तन्ते द्रव्याद्युपाधिनिमित्ततया, तथा
हि- 'दण्डी' 'विषाणी' इत्यादिधीध्वनी लोके द्रव्या-
याधिक्यं प्रसिद्धं, 'शुक्र' 'कृष्णः' इति गुणोपाधिकौ,
'चलति' 'भ्रमति' इति कर्मनिमित्तौ, 'आन्तः' 'वि-
द्यते' इति सत्त्वनिमित्तौ, 'गो' 'अश्वः' इति नामा-
न्यविशेषोपाधौ, 'इह' 'तन्तुपुष्टः' इति समवायनिमित्तः ।
(तौ) । तत्रैषां द्रव्यादीनामभावः 'दण्डी' इत्यादिप्रत्य-
य-शब्दौ निर्विषयो स्याताम् । न चानिमित्तत्वावतौ युक्तौ,
सर्वदा तयोरावश्येण प्रवृत्तिप्रसङ्गात् । नचावभागेन त-
योः प्रवृत्तिरस्ति, तस्मात्प्रवृत्ति द्रव्यादयः पारमार्थिकाः
प्रस्तुतप्रत्ययशब्दविषयाः ।

प्रमाणर्यान्त्रे चात्र-ये परस्परानेकीर्णप्रवृत्तयस्ते सर्वाभि-
न्ताः, यथा भ्रान्तिप्रत्ययाः, भ्रमेकीर्णप्रवृत्तयश्च 'दण्डी',
इत्यादिशब्दप्रत्यया इति स्वभावहेतुः । अर्निमित्तत्वं सर्व-
त्राऽविशेषेण प्रवृत्तिप्रसङ्गो बाधक प्रमाणम् ।

(विधिवादिमतं संविस्तरं दूषयताम् अपोहवादिनां म-
तस्य निर्देशः)—

अत्र यदि पारमार्थिकबाह्यविषयभूतेन निमित्तेन सत्ति-
मित्तस्त्वमेवां साधयितुमिष्टं तदा अनैकान्तिकता हेतोः ;
साध्यविषयं बाधकप्रमाणाभावात् । अथ येन केनाच-
िन्नमित्तं सत्तिमित्तस्त्वमित्यतः तदा सिद्धसाध्यता ।
तथाहि--अस्माभिर्पीप्यते एवैवामन्तर्जलपवासनाप्रबोधो
निमित्तं ननु विषयभूतम्, भ्रान्तत्वेन सर्वस्य शा(श)ब्द-
प्रत्ययस्य निर्विषयत्वात् । तदुक्तम्—'येन येन हि नास्मा
वै, यां यां धर्मोऽभिलष्यते । न स संविद्यते तत्र, धर्मोणां
सा हि धर्मता' () इति ।

नच शाब्दप्रत्ययस्य भ्रान्तत्वाऽविषयत्वयोः किं प्रमाण-
मिति वक्तव्यम्, भिन्नैवभेदाध्यवसायेन प्रवर्तमानस्य प्र-
त्ययस्य भ्रान्तत्वात् । तथाहि-यः 'अतस्मिस्तद्' इति
प्रत्ययः स भ्रान्तः, यथा मरीचिकायां जलप्रत्ययः, तथा
स्वायं भिन्नैवभेदाध्यवसायी शाब्दः प्रत्यय इति स्व-

भावहेतुः । न च सामान्यं वस्तुभूतं बाह्यमस्ति येनासिक्त-
तास्व हेतोः स्यात्, तस्य निषिद्धत्वात् । सम्म० १ काण्ड
२ गथाटी० । (इतोऽमे 'सह' शब्दे सप्तमं भागं ३४०
पृष्ठं द्रष्टव्यम्)

इतश्च-स्वलक्षणव्यपदेश्यं शब्दबुद्धौ तस्याः प्रतिभासनात् ।
यथाहि-उष्णाद्यर्थविषयेन्द्रियबुद्धिः स्फुटप्रतिभासानुभूयंत
न तथा उष्णादिशब्दप्रमत्ता नह्युपहतनयनादयो मातुलिङ्गा-
दिशब्दभ्रवणात्तद्व्याघानुभाविना भवन्ति यथानुपहतनय-
नादयः अक्षबुद्ध्यानुभवन्तः । यथोक्तम्—'अन्यथैवाग्नि-
संबन्धाद्वाह दग्धाऽभिमन्यते । अन्यथा वाहशब्देन, वा-
हार्थः संप्रतीयते' ॥ (चाक्यप० द्वि० का० म० ४२५)

न च यो यत्र न प्रतिभाति स तर्हिप्रत्ययोऽभ्युपगन्तुं युक्तः
अतिप्रसङ्गात् । तथा च प्रयोगः-यो यत् कृतप्रत्यये न प्र-
तिभासते न स तस्यार्थः यथा रूपशब्दजित प्रत्यये रसः,
न प्रतिभासते च शाब्दप्रत्यये स्वलक्षणम् इति व्यापकानु-
पलब्धिः । अत्र अतिप्रसङ्गो बाधक प्रमाणम् । तथाहि-
शब्दस्य तर्हिप्रत्ययज्ञानजकत्वमेव तद्वाचक्यमुच्यते नान्यत्,
नन यद्विषयं ज्ञानं यदाकारण्यं तर्हिप्रत्यये युक्तमतिप्रस-
ङ्गात् । न चैकस्य वस्तुनो रूपद्रव्यमस्ति-स्पष्टम् अस्पष्टं च
येनाऽस्पष्टं वस्तुगतमेव रूपं शब्दगर्भधारयत-एकस्य द्वि-
त्वाविरोधात् । भिन्नसमयस्थायिना च परस्परविरुद्धस्वभाव-
प्रतिपादनात् न शब्दगोचरः स्वलक्षणम् । सम्म० १ काण्ड
२ गथाटी० ।

(१२) शब्दार्थविचारः

अस्थो किं हुज्ज सुई, विस्मरणं वन्धुमश्रो वा ॥१६००॥

जाई दव्वं किरिया, गुणोऽहवा ममश्रो तवो जुत्तो ।

अयमेवेति न वा यं, न वत्थुधम्मो जज्जो जुत्तो ॥१६०१॥

सव्वं चिय सव्वमयं, सव्वप्पजायश्रो जज्जो निययं ।

सव्वमसव्वमयं पि य, विचित्तरुवं विवक्खाञ्जो ॥१६०२॥

सामसविंसवमश्रो, तेण पयत्थो विवक्खया जुत्तो ।

वत्थुस्म विम्मरूवो, पजाया-वेक्खया सव्वो ॥१६०३॥

अर्थः श्रुतिः-शब्दे भवेत्, यथा भेरी-पटह दहकादीनां श-
ब्दस्य शब्द एवार्थः, अथवा-यद् घटादिशब्दे समुच्चारितं
तदभिधेयार्थविषयं विज्ञानं भवद्-दृश्यते तत्संप्रामर्थः किं
वा-घटशब्दं समुत्कीर्त्तितं 'पृथुबुध्नेवराद्याकारवान् घट-
लक्षणाऽर्थोऽननोक्तो, ननु पटादिः' इत्येवं यो वस्तुभेदः
प्रतीयते स एवार्थः, यदि वा-किं जातिरमीपामर्थो, यथा
गोशब्दे समुच्चारितं गोजातिरवसीयते; यदि वा-किं द्र-
व्यमेवामर्थो यथा दण्डीत्यादिषु दण्डादिमद् द्रव्यं किं वा
धावर्तान्यादीनामिव धावर्तादिक्रिया अमीपामर्थः; अथवा-
किं शुक्रादीनामिव शुक्रादिगुण एवामर्थ इति ? अयं च
संशयस्तथाऽयुक्ता, यस्माद्-अयमेव, नैव वाऽयाम्' एवैव
कस्यापि वस्तुनो धर्मोऽवधारयितुं न युक्तः । शब्दोऽपि
वस्तुविशेष एव, ततः 'एवंभूतस्यैवार्थस्यायमभिधायका,
नैव वा इत्यभूतस्यार्थस्यायं प्रतिपादकः' इत्येवमेतद्वर्त्म-
स्याप्यवधारणमयुक्तमेव कुतः ? इत्याह-'सव्वं चिये' त्यादि,
यस्मात्सर्वमाप वाच्यवाचकादिकं वस्तु नियतं निश्चितं स्व-

परपर्यायेः सर्वात्मकमेव सामान्यविषयत्वमर्थः । तथा-सर्व-
मसर्वमयमप्यस्ति विविक्तरूप सर्वतो व्यावृत्तम् । कया? इत्या-
ह-विवक्षया, केवलस्वप्रायापत्तयर्थः, विशेषविषययति
नात्पर्यायः । तस्मात्सर्वेषामपि पदानां विवक्षावशतः सा-
मान्यमयो विवक्षयश्च पदार्थो वृत्तः, न पुनरकान्तेनेत्यभूत
एव, अनित्यभूत एव यतः कुतः? इत्याह-वस्तुसंख्यादि,
यस्मात्सर्वोऽपि वाच्यस्य वाचकस्य वा वस्तुनः स्वभावः
पर्यायपेक्षया विश्वरूपो नानाविधो वर्तते । ततश्च सा-
मान्यविषयतायां घटशब्दः सर्वात्मकत्वात्सर्वेषामपि द्रव्य-
गुणक्रियाद्यर्थानां वाचकः विशेषविषयता तु प्रतिनियत-
रूपत्वात् य एवास्तेह पृथुघ्नोद्गाराकारवाच्यो वाच्य-
तया रूढस्तस्यैव वाचकः । एवमन्योऽपि शब्दो विशेष-
विषयता यो यत्र देशादौ यस्यार्थस्य वाचकतया रूढः स
तस्य वाचको द्रष्टव्यः । सामान्यविषयता तु 'सर्वः सर्वस्य
वाचकः सर्वं सर्वस्य वाच्यमि' त्यनया विज्ञा सकलं स्व-
धिया भावनीयमिति । विशेषः ।

(१३) अथ स्वार्थमतसामान्यविशेषभेदात्मकवा-
च्यवाचकभावसमर्थनपुरस्सरं तीर्थान्तरीयप्रकल्पतत्तद-
कान्तगोचरवाच्यवाचकभावतिरासद्वारेण तेषां प्रतिभावे-
भवाऽभावमाह—

अनेकमेकात्मकमेव वाच्यं,

द्रयात्मकं वाचकमप्यवश्यम् ।

अतोऽन्यथा वाचकवाच्यकलृप्ता—

वत्तावकानां प्रतिभाप्रमादः ॥ १४ ॥

व्याख्या-वाच्यम्-आभिधेयं स्वतन्त्रं अनेकतन्त्रं च वस्तु एव-
कारस्याप्यधत्वात् सामान्यरूपतया एकात्मकमपि व्याक्रि-
मेदेन अनेकम्-अनेकरूपम् । अथवा-अनेकरूपमपि एका-
त्मकम् अन्योन्यसंबाधनत्वादित्यमपि व्याख्यातं न दोषः ।
तथा च वाचकमभिधायक शब्दरूपं तदप्यवश्यं निश्चितं
द्रयात्मकं सामान्यविशेषभेदात्मकत्वादेकान्तकात्मकमित्य-
र्थः । (उभयत्र वाच्यलिङ्गत्वेऽप्यव्यक्त्याल्लभ्यमकत्वम् । अवश्य-
मिति तदे वाच्यवाचकयोरुभयोरप्यनेकात्मकत्वं निश्चिन्व-
त्तदकान्तं व्यवच्छिन्नमिति) अत उद्देशितप्रकाराद्वन्यथा
सामान्यविशेषैकान्तकण्ठेन प्रकारेण 'वाचकवाच्यकलृप्ता'-
वान्यवाचकभावकल्पनायाम्, 'अतावकानाम्'-अवर्षीयाना-
म्-अन्ययुथानाम् 'प्रतिभाप्रमादः'-प्रभास्त्रालितम्-इत्युत्तर-
र्थः । (अत्र चाल्पस्वप्नत्वेन वाच्यपदस्य प्राग्निपातं प्राप्तोऽपि
यदादौ वाचकप्रहणं तत्प्राप्तोऽर्थपरिपन्नस्य शुद्धार्थी-
त्वेन वाचकस्याऽऽव्यवहारार्थम्) । तथा च शाब्दिकाः-
" न सोऽस्ति प्रत्ययो लोक, यः शब्दाज्जगमाहेन । अनुवि-
जमिव ज्ञाने, सर्वं शब्देन भासते " ॥ १ ॥ इति । भाषार्थ-
स्त्वेवम्-एके तीर्थिकाः सामान्यरूपमेव वाच्यतया शब्दा-
र्थमभ्युपगच्छन्ति ते च द्रव्यवस्तुनयानुपातिनो मीमां-
सकभेदा, अद्वैतवादिनः, सांख्याश्च । केचिच्च विशेषरूपमेव
वाच्यं निवृत्तान्ति । ते च पर्यायास्तिकनयानुपातिणः सौ-
गताः । अपरे च-परस्परनिर्गन्तव्यं पृथग्भूतसामान्यवि-
शेषयुक्तं वस्तु वाच्यत्वेन निश्चिन्वते । ते च नैगमनयानु-
रोधिनः काणादा आक्षेपादाश्च । स्या० १४ श्लोकः ।

एवं वाचकमपि शब्दार्थं द्रयात्मकम् (सामान्य-विशेष-
त्मकम्) । सर्वशब्दव्यक्तिव्युत्पादितशब्दत्वमेकं शाब्दशब्द-
तीक्ष्णमन्दादात्तानुदासत्स्वरितार्थादिविशेषभेदादनकम् । शब्दस्य
हि सामान्यविशेषात्मकत्वं पौद्गलिकत्वाद्वाच्यमेव, तथाहि-
पौद्गलिकः शब्दः इन्द्रियार्थत्वाद्वाच्यवत् । यथास्य पौद्ग-
लिकत्वनिषेधाय स्पर्शश्रुत्याश्रयत्वादिनिविष्टप्रदेशं प्रवेश-
निर्गमयोगप्रतिघातात्पूर्वं पश्चाच्चान्वावययानुपलब्धेः सूक्ष्म-
मूर्तद्रव्यान्तराप्रसरत्वाद्गगनगुणत्वाच्चेति पञ्च हेतवो यै-
रैकपत्न्यस्तास्ते हेत्वाभासाः, तथाहि-शब्दपर्यायस्याभेदा
भाषावर्गणा न पुनराकारो तत्र च स्पर्शो निर्वीर्यत एव ।
यथा शब्दाश्रयः स्पर्शवान् ; अनुवातप्रतिघातयोर्विप्रकृष्टनि-
कटशरीरिणापलभ्यमानानुपलभ्यमानेन्द्रियार्थत्वात्तथाविध-
गन्धाऽऽद्याद्यद्वयपरमाणुवत् । इत्यसिद्धः प्रथमः ।

द्वितीयस्तु गन्धद्रव्येण व्यभिचारादनैकान्तिकः वर्तमान-
जात्यकस्तुरिकादिगन्धद्रव्यं हि पिहितकाराण्यस्मत्प्रस-
विंशति, बहिष्कृतं निर्याति । तथापौद्गलिकम् । अथ तत्र सूक्ष्म-
रन्ध्रसंभवाप्रतिनिविष्टत्वम् । अतस्तत्र तत्प्रवेशनिष्क्रमौ क-
थमन्यथोद्घाटितद्वारावस्थायाभिधेयं न तदकारणवत् ? सर्व-
था नीरन्ध्रे तु प्रदेशे न तयोः संभवः । इति चेत्तर्हि शब्दे
प्येतत्समानम् । इत्यासिद्धो हेतुः । कृतीयस्तु तडि(विद्यु)ज्जालो-
त्कारादिभिरनैकान्तिकः । अतुर्थोऽपि तथैव, गन्धद्रव्यविशेष-
सूक्ष्मरन्ध्राधूमादिभिर्भेदविचारात् । नहि गन्धद्रव्यादिकमपि
नासायां निश्चिन्मनं तद्विवरद्वाग्दशोद्भिन्नश्मश्रुप्रकं
दृश्यते ।

पञ्चमः पुनरसिद्धः । तथाहि-न गगनगुणः शब्दः, अस्म-
दादिप्रत्यक्षत्वाद्वाच्यवत् । इति सिद्धः पौद्गलिकत्वात्स-
मान्यविशेषात्मकः शब्द इति । नन्व वाच्यम्-"आत्मन्य-
पौद्गलिकं प्रणि कथं सामान्यविशेषात्मकत्वं निर्विषममनु-
भूयते, इति, यतः संसार्यात्मनः प्रतिप्रदेशमनन्तानन्तकर्म-
परमाणुभिः सह बहिर्नापितघनकुट्टितनिर्विभर्गापण्डीभूत-
सूचीकलापयज्ञालीभाक्मापन्नस्य कथं चिपौद्गलिकत्वाभ्य-
नुज्ञानादिति । यद्यपि स्याद्वाद्यादिनां पौद्गलिकम् अपौद्ग-
लिकं च सर्वं वस्तु सामान्यविशेषात्मकं तथाप्यपौद्गलिकेषु
धर्माधर्माकाशकालेषु लक्ष्यत्वमवगोचरं न तथा प्रती-
तिविषयमायतनं पौद्गलिकेषु पुनस्तत्साध्यमानं तेषां सुध-
जानम् । इत्यप्रस्तुतमपि शब्दस्य पौद्गलिकत्वं सामान्य-
विशेषात्मकत्वं साधनायोपन्यस्तमिति ।

अत्रापि नित्यशब्दव्यभिचारेण शब्दैक्यैकान्तोऽनित्यशब्द-
वार्थाभेदतः शब्दानैकत्वैकान्तश्च प्रागुद्देशितदिशः प्रजिज्ञे-
ष्यः । अथवा-वाच्यस्य घटादर्थस्य सामान्यविशेषात्म-
कत्वं तद्वाचकस्य ध्वनेरपि तत्त्वम् ; शब्दार्थयोः कथंवि-
त्तादात्म्याभ्युपगमात् । यथाहुर्मद्रवाहुस्वामिपादाः-

" अभिहाणं अभिहेमाउ, होइ भिञं अभिञं च ।

खर आभिमायगुष्ठा-रण्णिम जम्हा दु वयणसवणाणं ॥ १ ॥

न विच्छेज्जो न वि द्वाहो, न पूरणं तेण भिञं तु ।

जम्हा य मोयगुष्ठा-रण्णिम तरयव पण्णो होइ ॥ २ ॥

ण य होइ स अज्जत्थे, तेण अभिञं तदत्थाउ । "

पतन-

"विकल्पयोनयः शब्दा, विकल्पाः शब्दबोधनयः ।

कार्यकारणता तेषां, नार्थं शब्दाः स्पृशन्त्यपि ” ॥ १ ॥

इति प्रत्युक्तम् “अर्थमभिधानप्रत्ययास्तुल्यनामधेया ” इति वचनात्, शब्दस्य ह्येतद्वय तत्त्वं यदभिधेयं याथास्थेना-
सौ प्रतिपादयति । स च तत्तथा प्रतिपादयन् वाच्यस्वरू-
परिणामपरिणत एव वक्तुं शक्नोति नाम्यथाऽतिप्रसङ्गात्,
घटाभिधानकाले पटाद्यभिधानस्यापि प्राप्तिरिति । अथवा-
भङ्गवन्तरेण सकलं काव्यमिदं व्याख्यायते-वाच्यं वस्तु
घटादिकमकात्मकमयैकस्वरूपमपि सद्नेकम् (अनेक-
स्वरूपम्) अयमर्थः । प्रमाता तावत् प्रमेयस्वरूपं लक्षणेन
निर्भिन्नोति । तच्च सजानीयाविजातीयव्यवच्छेदादात्मलाभे
सम्भते । यथा घटस्य सजानीया सुमयपदार्था विजाती-
याश्च पटादयस्तेषां व्यवच्छेदस्तत्त्वज्ञानम् । पृथुबुध्नोदराद्या-
कारः कम्बुग्रीवो जलधारणहारणादिक्रियासमर्थः पदार्थावि-
शेषो घट इत्युच्यते । तेषां च सजानीयाविजातीयानां स्वरूपं
तत्र बुद्ध्या आरोप्य व्यवच्छिद्यते, अन्यथा-प्रतिनियत-
तत्त्वरूपपरिच्छिन्नानुपपत्तेः सर्वभाषानां हि भाषाऽभाषा-
त्मकं स्वरूपम् एकात्मभावात्मकत्वं वस्तुना वैश्वरूप्यं स्याद्
एकान्ताऽभावात्मकत्वे च निःस्वभावेना स्यात्, तस्मा-
त्स्वरूपेण सत्त्वात्पररूपेण चाऽस्त्वाद्भावाभावात्मकं वस्तु,
यदाह—“ सर्वमस्ति स्वरूपेण, पररूपेण नास्ति च ।
अन्यथा सर्वमस्त्वं स्यात्, स्वरूपस्याप्यसंभवेः ” ॥ १ ॥
ततश्चैकस्मिन् घटे सर्वेषां घटव्यतिरिक्तपदार्थानामभाव-
रूपेण वृत्तरेनेकात्मकत्वं घटस्य सूपादकम् । एष चैक-
स्मिन्नर्थे ज्ञाते सर्वेषामर्थानां ज्ञाने, सर्वपदार्थपरिच्छेदम-
न्तरण तन्निषेधात्मन एकस्य वस्तुना विविक्ततया परिच्छे-
दासंभवात् । आगमोऽप्येवमव व्यवस्थितः—“ ज एगं
जाणइ, सं सर्वं जाणइ । ज सर्वं जाणइ, स एगं जाणइ ” ।
तथा—“ एका भावः सर्वथा येन दृष्टः, सर्वे भावाः सर्वथा
तेन दृष्टाः । सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टा, एका भावः स-
र्वथा तेन दृष्टः ” ॥ १ ॥ ये तु सौगताः परासत्त्वं नाङ्गीकु-
र्वन्ते तेषां घटादः सर्वात्मकत्वप्रसङ्गः । तथाहि—यथा घ-
टस्य स्वरूपादिना सत्त्वं तथा यदि पररूपादिनापि स्या-
त्तथा च सति स्वरूपादिसत्त्ववत्पररूपादिमत्त्वप्रसङ्गः कथं
न सर्वात्मकत्वं भवेत् ? परासत्त्वेन तु प्रतिनियताऽसौ
सिद्धयति ।

अथ न नाम नास्ति परासत्त्वं किं तु स्वसत्त्वमेव तदिति चे-
द्वद्वैतं न खलु यदेव सत्त्वं तदेवासत्त्वं भवितुमर्हति
विधिप्रतिषेधरूपतया विरुद्धधर्माध्यात्मनानयोरैक्यायोगात् ।
अथ युष्मत्पक्षेऽप्ययं विरोधस्तदवस्थ एवेति चेददो याच्ना-
टता देवानांप्रियस्य* न हि वयं येनैव प्रकारेण सत्त्वं तेनैवा-
सत्त्वं येनैव चाऽसत्त्वं तेनैव सत्यमभ्युपगमः, किन्तु-स्वरूप-
वृद्ध्यक्षेत्रकालभावेः सत्त्वं पररूपवृद्ध्यक्षेत्रकालभावेः स्वस-
त्त्वम् । तदा कं विरोधावकाशः ? यौगास्तु प्रगल्भन्ते—“ स-
र्वथा पृथग्भूतपरस्परभावाभ्युपगममात्रेणैव पदार्थप्रति-
नियमसिद्धेः किं तेषामसत्त्वात्मकत्वकल्पनया ” इति, तद-
सत्, यदाहि-पटाद्यभावरूपो घटो न भवति तदा घटः
पटादरेव स्यात् । यथा च घटाभावाद्भिन्नत्वाद् घटस्य
घटरूपता तथा पटादरेपि स्याद् घटाभावाद्भिन्नत्वादेव
इत्यलं विस्तरण ॥ *मूर्खस्य ।

एवं वाचकमपि शब्दरूपं इयात्मकम् एकात्मकमपि सद्ने-
कमित्यर्थः, यथाकृत्यायेन शब्दस्यापि भावाऽभावात्मकत्वात्
अथवा—एकविषयस्यापि वाचकस्याऽनेकविषयत्वापपत्तेः ।
यथा किल घटशब्दः संकेतशब्दात्पृथुबुध्नोदराद्याकारवति
पदार्थे प्रवर्तते वाचकतया तथा देशकालाद्यपेक्षया त-
द्देशादिव पदार्थाऽन्तरेष्वपि तथा वर्तमानः केन धार्यते ?,
भवन्ति हि वक्त्राग्रे योगिनः शरीरं प्रति घटः इति, सं-
केतानां पुरुषेच्छाधीनतयाऽनियतत्वात् । यथा चारशब्दो-
ऽन्यत्र तस्करं रुढोऽपि दाक्षिणात्यानाम्-आश्रमे प्रसिद्धः ।
यथा च कुमारशब्दः पूर्वदेशे आश्विनमासे रुढः, एवं
कर्कटीशब्दादयोऽपि तत्तद्देशापेक्षया योन्यादिवाचका ज्ञे-
याः । कालापेक्षया पुनर्यथा जैनानां प्रायश्चित्तविधौ भूति-
श्रद्धासंहतनादिमार्गं प्राचीनकाले षड्गुरुशब्देन शतमशी-
त्यधिकमुपवाप्तानामुच्यते स्म । सांप्रतकाले तु तद्विपरि-
तेनैव षड्गुरुशब्देनापवासशत्रयमेव संकेत्यते जीतकल्प-
व्यवहारानुसारात् ।

शास्त्रापेक्षया तु यथा पुराणेषु द्वादशीशब्देनैकादशी
त्रिपुरारणं च अलिशब्देन मदिगाभिषिक्ताऽश्नं च मधुनश-
ब्देन मधुनपिपाप्रहणमित्यादि । न चैवं संकेतस्यैवार्थप्र-
त्यायेन प्राधान्यं ; स्वाभाविकसामर्थ्यसाक्षिव्यादेव तत्र
तस्य प्रवृत्तः सर्वशब्दानां सर्वार्थप्रत्यायनशक्तियुक्तत्वात्
यच्च च देशकालादेः यदर्थप्रतिपादनशक्तिसहकारिसंकेत-
स्तत्र तमर्थं प्रतिपादयति । तथा च-निर्जितदुर्जयपरप्रवादाः
श्रीदेवसुरिपादाः—“ स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यामर्थवाच-
निबन्धनं शब्दः ” । अत्र शक्तिपदार्थसमर्थनं ग्रन्थान्तराद्व-
सेयम्, ‘अतोऽन्यथे’ त्यादि उत्तराहं पूर्ववत् । प्रतिभाप्रमा-
दस्तु तेषां सवसंस्कान्ते वाच्यस्य प्रतिनियतार्थविषयत्वं
च वाचकस्थोक्तयुक्त्या दोषसद्भावाद् व्यवहारानुपपत्तेः ।
तदयं समुदायार्थः सामान्यविशेषात्मकस्य भावाऽभावा-
त्मकस्य च वस्तुनः सामान्यविशेषात्मको भावाभावात्मकश्च
ध्वनिवाचक इति अन्यथा प्रकारान्तरेः पुनर्वाच्यवाचक-
भावव्यवस्थामातिष्ठमानानामन्धवादिनां प्रतिभैव प्रमाद्यति
न तु तद्भिन्नतया युक्तिरप्यत्रमपि सहजं । कानि तानि
वाच्यवाचकभावप्रकारान्तराणि परवादिनामिति चेद्वेदे
ब्रूमः । अपोह एव शब्दार्थ इत्येकं “ अपोहशब्दलिङ्गाभ्यां,
न वस्तुविधिनोच्यते ” इति वचनात् । अपरे सामान्य-
मात्रमेव शब्दानां गोचरः, तस्य क्वचित् प्रतिपन्नस्यैकरूप-
तया सर्वत्र संकेतविषयतोपपत्तेः, न पुनर्विशेषाः, तेषामा-
नन्त्यनः कार्त्स्न्येनापलब्धमशक्यतया तद्विषयनानुपपत्तेः
विधिवादिनस्तु विधिरिव वाक्यार्थोऽप्रवृत्तप्रवर्तनस्वभाव-
त्वात्तस्यत्याचक्षते । विधिरपि तत्तद्वादिविप्रतिपत्त्याऽ-
नेकप्रकारः, तथाहि-वाक्यरूपः शब्द एव प्रवर्तकत्वाद्द्वि-
रित्येकं तद्व्यापारो भाषनाऽपरपर्यायो विधिः इत्यन्यं ।
नियोग इत्यपरे । प्रैषादय इत्येकं निरस्कृततदुपाधिप्रव-
र्तनामात्रमित्यन्यं । एवं फलतदभिलाषकमादयोऽपि वाच्याः
एतेषां निराकरणं सपूर्वोत्तरपक्षे न्यायकुमुदचन्द्रादिवस्य-
मिति काव्यार्थः । स्या० १४ श्लोकः । (इतोऽग्रे ‘सह’ शब्दे
सप्तमभागे विशेषः)

(१४) (शब्दस्य वाचकताविचारः)—

('अत्र वैयाकरणाः प्राहुः' इत्याद्यारभ्य स्फोटविचारः 'फोड' शब्दः ५ पञ्चमे भागे द्रष्टव्यः ।)

(१५) अथ गकाराद्यानुपूर्वीविशिष्टोऽन्त्यो वर्णो विशिष्टानुपूर्विका वा गकारौकारविसर्जनीयाः शब्दाः । तथा च मीमांसकाः प्राहुः—'यावन्तो यादृशा ये च, यदर्थप्रतिपादकाः । वर्णाः प्रज्ञानसामर्थ्यास्ते तथैवाऽवबोधकाः' (श्रु० वा० स्फोट० वा० श्रु० ६६) ॥ इति । एतदपि न सम्यग्, यतः । आनुपूर्वी यद्यनर्थान्तरभूतास्तदा वर्णा एव नानुपूर्वी, ते च व्यस्ताः समस्ता वा अर्थप्रत्यायका न भवन्तीत्यादिदितम् । अथार्थान्तरभूता तदा वक्तव्यं सा नित्या, अनित्या वा ? न तावदनित्या स्वसिद्धान्तविरोधात्-वैदिकानुपूर्व्या नित्यत्वेनाभ्युपगमात् । 'वक्ता न हि क्रमं कश्चित्, स्वातन्त्र्येण प्रपद्यते' (श्रु० वा० शब्दनित्य० श्रु० २८८) इत्याद्यभिधानात् । नापि नित्या स्फोटपक्षोदितमस्तदाप्यप्रसङ्गः । नच वैदिकवर्णानुपूर्वी नित्या, लौकिकतदनुपूर्व्यविशेषात् । तथाहि-वैदिकवर्णानुपूर्वी अनित्या, वेदानुपूर्वीशब्दवाच्यत्वात् लौकिकवर्णानुपूर्वीयत् ।

न च लौकिकानुपूर्व्या विलक्षणं, वैलक्षण्यमिदं । तथाहि-किमपौरुषेयत्वस्याः वैलक्षण्यम्, आहोस्वितिचित्ररूपता ? न-तावदाद्यः पक्षः अपौरुषेयत्वस्य निरस्तत्वात् । नापि वैचित्र्यं-तस्यानित्यत्वेनाविरोधात्तस्मादेऽपि नित्यत्वाप्रसाधकत्वाङ्गीकृत्याप्येवमपि वैचित्र्यस्यापलब्ध्यर्थम् । नच वर्णानां नित्यव्यापिनामानुपूर्वी संभवति । देश-काल-कृतकमानुपपत्तेः । नचार्थव्यक्तानुपूर्वी तेषां संभावना । अभिव्यक्तेः प्राप्तिस्तत्वात् । 'पूर्ववर्णसंघितप्रभवसंस्कार-त्सहितः तस्मृतिर्माहितो वा अस्यो वर्णः पदम्' इत्यभ्युपगमाऽपि न युक्तिसङ्गतः । संस्कारस्मरणादनुपलभ्यमानस्य तदा सहकारित्वकल्पनायां प्रमाणाभावात् ।

नचार्थप्रतिपत्त्यन्यथानुपपत्तिस्तत्कल्पनायां प्रमाणं, तत्प्रतिपत्तेरन्यथासिद्धत्वात् । न चानुपूर्वीसंभवेऽपि परपक्षे वर्णा अर्थप्रतीतिहेतुतया संभवन्ति, तेषां तत्प्रतिपत्तिजननस्वभावत्वे सर्वदा तत्प्रतिपत्तिप्रसङ्गस्तज्जननस्वभावस्य सर्वदा भावात् । अतज्जननस्वभावत्वे न कदाचिदप्यर्थप्रतिपत्ति जननेयुः अनपगताऽतज्जननस्वभावत्वात् । नच सहकारिस्त्रिधानेऽपि तेषामतज्जननस्वभावता व्यपगच्छति अनित्यताप्रसङ्गादपत्तेः । नित्याश्च परस्ते अभ्युपगता इत्यभ्युपगमविरोधश्च ।

(१६) (वाच्यवाचकयोः संबन्धस्य नित्यत्वं निषिध्य तस्य कृतकत्वव्यवस्थापनम्)—

नच नित्यसंबन्धवादिनस्तदोक्ता वर्णा अर्थप्रत्यायकाः संभवन्ति, नित्यस्यानुपकारकत्वेनापक्षणीयत्वायोगात् । न नित्यः संबन्धः शब्दार्थयोः प्रमाणनावसीयते । प्रत्यक्षेण तस्याननुभवात् । तदभावनानुमानेनापि, तस्य तत्पूर्वकत्वाभ्युपगमात् । न च शब्दार्थयोः स्वाभाविकसंबन्धमन्तरं गोशब्दश्च वृणानन्तरं ककुदादिमर्त्यप्रतिपत्तिर्न भवेद् अस्ति च सा इति शब्दस्य वाचिका शक्तिरवगम्यते इति वाच्यम्, अनवगतसंबन्धस्यापि ततस्तदर्थप्रतिपत्तिरसङ्गः ।

न च संकेताभिव्यक्तः स्वाभाविकः संबन्धोऽर्थप्रतिपत्तिजनयतीति नायं दोषः संकेतादेवार्थप्रतिपत्तेः स्वाभाविक-संबन्धपरिकल्पनावैयर्थ्यप्रसङ्गः । तथाहि-संकेताद् व्युत्पाद्याः 'अनेन शब्देनार्थभूतमर्थं व्यवहारणः प्रतिपाद्यन्ति' इत्यवगत्य व्यवहारकाले पुनस्तथाभूतशब्दश्च वृणान् । संकेतस्मरणे तत्सदृशं ते चार्थं प्रतिपद्यन्ते न पुनः स्वाभाविकसंबन्धमवगत्य पुनस्तत्स्मरणे अर्थमवगच्छन्ति ।

न च वाच्यवाचकसंकेतकरणे स्वाभाविकसंबन्धमन्तरं गानवस्थाप्रसङ्गः वृद्धव्यवहारात् प्रभूतशब्दानां वाच्यवाचकस्वरूपावधारणात् । तथाहि-एको व्युत्पन्नव्यवहारः तथाभूताय 'गामभ्याज शुक्लां देवदक्ष ! दृष्टेन' इति यदा व्यपदिशति द्वितीयस्तु तद्व्यपदेशानन्तरं तथैव विदधानि तदा अत्युत्पन्नसंकेतः शिशुस्तं तथा कुर्वाणमुपलभ्यैयमवधारयति- 'अनेन गोशब्दाद्गार्थः प्रतिपन्नः अभ्याजाऽऽदिशब्दाद्भ्याजिक्रियादिकः अस्यथा कथमपरिनिमित्ताभावेऽपि गोपिण्डाऽऽनयनादिकं वाक्यश्च वृणानन्तरं विदध्याद् ' एवमपोजारकल्पनयाऽव्युत्पन्नानां संकेतग्रहणसंभवाच्चानवस्थादोषः ।

न च प्रथमसंकेताविधायिनः स्वाभाविकसंबन्धव्यतिरेकेण वाच्यवाचकयोः कुतो वाच्यवाचकरूपावगतिरिति वक्तव्यम्, अनादिवाद्स्य व्यवहारस्यापरापरसंकेतविधायिपूर्वकत्वेन निर्दिष्टत्वात् ।

न च वाच्यवाचकसंबन्धस्य पुरुषकृतत्वे शब्दवदर्थस्यापि वाचकत्वम् अर्थवच्छब्दस्यापि वाच्यत्वं प्रसङ्गमिति वक्तव्यम् । योग्यतानातक्रमेण संकेतकरणात् । न च स्वाभाविकसंबन्धव्यतिरेकेण प्रतिनियतयोग्यताया अभावः, कृतकत्वेऽपि प्रतिनियतयोग्यतावतां भावानामुपलब्धेः । तथाहि-यत्र लोहत्वं लुदिकाशक्तिस्तथैव क्रियमाणा दृष्टा न जलादीं, यत्रैव तन्तुत्वमस्ति तत्रैव निष्पाद्यते पटोत्पादनशक्तिर्नतु वीरणादीं तत्र तन्तुत्वाभावाद् एवं च यद्यथोपलभ्यते तत्तथैवाभ्युपगम्यते । दृष्टाऽनुमितानां नियोगप्रतिषेधानुपपत्तेः तेन यत्रैव वर्णत्वादिकं निमित्तं तत्रैव वाचिका शक्तिः संकेतेनोत्पाद्यते यत्र तु नक्षियते निमित्तं नास्ति तत्र न वाचिका शक्तिरिति न नित्यवाच्यवाचकसंबन्धपरिकल्पनया प्रयोजनम् । एकान्तनित्यस्य तु ज्ञानजनकत्वं सर्वदा ज्ञानोत्पत्तिः तदज्जननस्वभावत्वेन कदाचिद्विज्ञानोत्पत्तिरिति प्राक् प्रतिपादितम् । समयबलेन तु शब्दार्थप्रतिपत्तौ यथासंकेतं विशिष्टसामग्रीतः कार्योत्पत्तौ न कश्चिदोषः ।

(अनुमानात् शब्दस्य प्रमाणान्तरत्वप्रसाधनम्)—

अत एवानुमानात् प्रमाणान्तरं शाब्दम् । अनुमानं हि पक्षधर्मत्वान्वयव्यतिरेकवर्जकबलादुदयमासादयति । शब्दं तु संकेतमव्यपक्षशब्दोपलम्भात् प्रत्यक्षानुमानागोचरेऽर्थे प्रयोज्यते । स्वसाध्याऽव्यभिचारित्वमप्यनुमानस्य त्रिरूपलिङ्गाद्भूतत्वेनैव निश्चीयते । शाब्दस्य त्वामोक्त्यनिश्चये सति शब्दस्यास्मरकालमिति । किं च-शब्दा यत्र यत्रार्थे प्रतिपादकत्वेन पुरुषेण प्रयुज्यते तं तमर्थं यथासंकेतं प्रतिपादयति, नन्वेवं धूमादिकं लिङ्गं पुरुषेच्छावशेन जलादिकं प्रतिपादयतीत्यनुमानात् प्रमाणान्तरं सिद्धं शब्दः ।

38

नच-प्रत्यभिधानेनैवं प्रत्यक्षं बाधित्यन इत्यभिधानीयम्, अस्याऽनन्यथा सिद्धत्वात् । आभिव्यक्तिमात्राभावाभ्यामेवेयं प्रतीतिरिति चेत् कुटुककटाहकटाक्षादिव किं नयं तथा ? । कुम्भकारमुद्गरादिकारणकलापव्यापारापलम्भात्तदुत्पत्तिविपत्तिस्थितौ, तालुवातादिहेतुव्यापारप्रक्षणादलोप्यपि नत्स्वीकारोऽस्तु । तालुवातादिरभिव्यक्त्यनभिव्यक्तिमात्रहेतुत्वे कुलाक्षारपि तदस्तु । नचाभिव्यक्तिमात्राभावाभ्यां तथा प्रतीतिरुपादि । दिनकरमरीचिराजीव्यज्यमानं, घनतरनिमिरनिकराकीर्यमाणं च कुम्भाक्षुब्धपादि व्यपादि चायमिति प्रतीत्यनुपपत्तः । तिमिरावरणधेलायामपि स्पर्शप्रत्यक्षेणास्यापलम्भाच्च तथेयमिति चेत्, यदा तर्हि नोपलम्भस्तदा किं वक्ष्यसि ? । अथ कापि निमिरादेस्तत्सत्त्वाविराधित्वावधारणात्सर्वज्ञानभिव्यक्तिदशायां तन्मस्व निधीयत इति चेत्, तत्किमावृतावस्थायां शब्दस्य सस्वनिर्णायकं न किञ्चिन्ममज्ञमस्ति ? । ओमिति चेत्तर्हि साधकप्रमाणाभावादसस्वमस्तु । अस्त्येव प्रत्याभिधादिकं तदिति चेत् । न । अस्य प्रत्यक्षवाधनत्वेनात्मज्ज्मशक्तेः । उन्मज्जेनऽपि व्याक्तिमात्राभावयोः कुम्भादाविवात्राण्युदयव्याधयवसायो न स्याद् । अस्ति चायम्, तस्मादनन्यथासिद्धप्रत्यक्षप्रतिषेध एवेति निधीयते । अनित्यः शब्दस्तीक्ष्णमन्दादिधर्मोपेतत्वात्, सुखदुःखादिवदित्यनुमानाधः । व्यञ्जकाधितास्तीक्ष्णतादयस्तत्राभास्तीति चेत्, किं तत्र व्यञ्जकम् ? । कोष्ठवायुविशेषा ध्वनय इति चेत्कथं तर्हि तद्वर्माणां तेषां भावणप्रत्यक्षे प्रतिभासः स्यात् ? । ध्वनीनामभावगतत्वेन तद्वर्माणां मध्यभावगत्वात् । न खलु मृदुसमीरलहरीतरङ्गप्रमाणनिष्पन्नयोभाजनादौ प्रतिबिम्बनमुक्तादिगतत्वेन तरलत्वमिव माधुर्यमप्येवाणुं चक्षुःप्रत्यक्षेण प्रदश्यते । श्रोत्रप्राप्त एव कश्चिदर्थः शब्दस्य व्यञ्जकः, स्तीक्ष्णत्वादधर्मवान् अनित्यश्चेत्यत इति चेत् । न । तस्यैव शब्दत्वात् । श्रोत्रप्राप्तत्वं हि शब्दलक्षणं; तल्लक्षणयुक्तस्य च तस्य ततोऽर्थास्तरत्वमयुक्तम् ।

किं च-कस्य किं कुर्वन्तेऽमी व्यञ्जका ध्वनयो भवेयुः ? । शब्दस्य, श्रोत्रप्राप्तमयस्य वा । संस्कारमिति चेत्, काऽयं संस्कारोऽत्र रूपान्तरोत्पत्तिः; आधरणविपत्तिर्वा । आद्येष्टे, कथं न शब्दश्रोत्रयोरनित्यत्वं स्यात् ? स्वभावान्यत्वरूपत्वानस्य । अथ रूपं धर्मः; धर्मधर्मिणोश्च भेदात्, तदुत्पत्तावपि न भावस्वभावान्यत्वमिति चेत्, ननु धर्मान्तरोत्पादोऽपि भावस्वभावोऽजनयद्रूपस्वरूपस्तादृशेय चेत्; तदा पटादिनेव श्रोत्रेण घटादिव ध्वननोपलम्भः संभवत् । तत्संश्लिष्टनस्तस्य करणादवोच्य इति चेत्, स तावत्संश्लिष्टो न संश्लिष्टः, तस्याऽद्रव्यत्वात् । समयायस्तु कर्माश्रयविशेषमात्राभ्यां भवितुमर्हतीति तदात्मकधर्मोत्पत्तौ धर्मिणोऽपि कथञ्चिदुत्पत्तिरनिवार्या । आधरणापगमः संस्कारः क्षेमकार इति चेत्, स तर्हि शब्दस्यैव संभाव्यते, ततश्चैकत्राधरणविगमे समप्रवर्णाऽऽकर्णेन स्यात् । प्रतिवर्णं पृथगाधरणमिति यथैवाऽऽधरणविगमणम्, तस्यैवापलधिगिति चेत्, तत्रावितथम् । अपृथग्देशवर्तमानैकेन्द्रियग्राह्याणां प्रतिनियतावरणावार्थत्वविरोधात् । यत् खलु प्रतिनियतावरणावार्थः नपृथग्देशवर्त-

मानम्, अनेकेन्द्रियग्राह्यं च दृष्टं, यथा घटपटौ, यथा वा रूपरसादिति । अपृथग्देशवर्तमानैकेन्द्रियग्राह्यादेव च नास्य प्रतिनियतव्यञ्जकव्यञ्ज्यत्वमपि । अस्तु वैतत्तथाप्ययमभिव्यज्यमानः सामस्त्येन, प्रदेशतो वा व्यज्येत । नाद्यः पक्षः क्षेमकरः । सकलशरीरिणां युगपत्तदुपलम्भापत्तेः । द्वितीयविकल्पे तु कथं सकर्तृस्यापि संपूर्णवर्णाऽऽकर्ण्य भवेत् ? । न खलु निखिलावृताङ्गराज्जनानामपदुपवनापनीयमानवसनाञ्जलत्वेन खलनाकुलिकोटिप्रकटनायां विकल्परशरीरकुसुमसुकुमारसमप्रविप्रहयष्टिनिष्ठुनं विशिष्टक्षणातामर्पादयते । प्रदेशाभिव्यक्तौ चास्य सप्रदेशत्वं प्रसज्यते । ततो व्यञ्जकस्य कस्यचिच्छब्दं संभवाऽभावात् । तदगता एव तीक्ष्णता इति नासिद्धे हेतुः । यदपि भावणत्वादित्यनुमानं, तदपि-“ कान्तकीर्तिप्रथाकामः, कामयत स्वमातरम् । ब्रह्महत्यां च कुर्वीत, स्वर्गकामः सुरां पिबेत् ॥ १ ॥ ” इत्याद्यानुपूर्व्या सव्यभिचारम् । नित्येवेयमिति चेत् तर्हि प्रेरणावत्प्रामाण्यप्रसङ्गः, तदर्थांनुष्ठानाश्रयानि च प्रत्ययाऽऽर्पातः । उदात्तस्वरितर्तावमन्सुस्वरविस्वरवादिधर्मैश्च व्यभिचारः, तेषां नित्यत्वं सदाप्येकाकारप्रत्ययप्रसङ्गः । नित्यत्वेऽप्यमीषामभिव्यक्तिः कादाचित्कीति चेत्, तद्वारु । परस्परविरोधानामेकत्र समावेशसंभवात् । प्रभाकरणे शब्दत्वाऽस्वीकारादुभयविकलस्य तं प्रत्ययं दृष्टान्तः ।

अथ भट्ट एवेत्यमनुमानयति । प्रभाकरस्तु देशकालभिन्ना गोशब्दव्यक्तिबुद्धय एकगोशब्दगोचराः, गौरित्युत्पद्यमानत्वाद्, अद्यावत्तित्तगोशब्दव्यक्तिबुद्धयदिति वदतीति चेत् । तदप्यनघदानम् । अत्र प्रतिबन्धाभावात्, तडिलन्तुनित्यत्वमिच्छावर्ण्यविधानुमानस्य कर्तुं शक्यत्वात् । याऽप्यर्थाऽऽर्पातः प्रत्यपादि, तत्रायमर्थः-अनित्यत्वं सति या गृहीतसंबन्धः शब्दः, स तदैव बध्यसे इति व्यवहारकालेऽप्येवाऽगृहीतसंबन्धः कथमुच्चार्येत ? उच्चार्येत च तस्मात्तस्य एवायमिति । तदयुक्तम् । अनन न्यायनार्थस्याऽपि नित्यतेकनापत्तेः, अन्यथा बाहुल्ये गृहीतसंबन्धोऽपि गोशब्दः शाबलयादिष्वगृहीतसंबन्धः कथं प्रातपत्तिं कुर्यात् ? । सामान्यस्यैव शब्दाधत्वादेशे इति चेत् । न । लम्बकम्बलः ककुब्जान्, वृत्तशृङ्गान् गौरिति सामानाधिकरण्याभावाप्रसङ्गः । ततः सामान्यविशेषाऽऽत्मैव शब्दार्थः, स च नैकान्तेनाऽन्वेतीति न नित्यैकरूपोऽभ्युपयः स्यात् । कथं च धूमव्याक्तेः पर्वते पावकं गमयन् ? । धूमत्वसामान्यमेव गमकमिति चेत्, वाचकमपि सामान्यमेवास्तु । अथ शब्दत्वं, गोशब्दत्वं, क्रमाभिव्यज्यमानगतवैध्यादिकं वा तज्ज्ञेयत् । आद्यपक्षे प्रातिनियनार्थानिर्वापत्तिर्न स्यात्, सर्वत्र शब्दत्वस्यावशिष्टत्वात् । गोशब्दत्वं तु नाऽस्त्येव, गोशब्दव्यञ्जकस्याः कस्याश्चित्तदाधारभूताया अनेकभावात्, क्रमेण व्यज्यमानं हि वर्ण्ययमेवेति । क्रमाभिव्यज्यमानत्वादिपक्षोऽप्यसंभवी, गत्याऽऽदिसामान्यस्याविद्यमानत्वात्, सर्वत्र गकाराद्रेकत्वात् । अत्रोच्यते-अस्तु तार्तीयकः कल्पः; नच गकाराद्रेक्यं, गगर्गवर्गस्वर्गमागर्गादिषु भूयांसोऽमी गकारा इति तज्ज्ञेयपलम्भात् । व्यञ्जकभेदादयमिति चेद्, अकाराद्यशेषवर्ण्येवोऽस्त्वित्येक एव वर्णः स्यात् । अथ य-

था अयमपि गकारः, अयमपि गकारः, इत्येकाकारा प्र-
तीतिः । तथा बाकाराद्यशेषवर्णेषु अपीति चेत् । नैवम् ।
अयमपि वर्णः, अयमपि वर्णः, इत्येकप्रत्ययवर्णोत्पत्तेः । सा-
मान्यनिमित्तक एवायमिति चेत्, तर्हि गकारादायचि त-
थाऽस्तु । अथाकारेकारादौ विभक्त्योऽनुभूयते, ननु गगादि-
यकारेषु, तेषां तुल्यत्वात्ताऽऽस्यप्रत्ययत्वादिवादिनि चदेवं तर्हि
“सहर्षे इवन्ते इगिरिति इमीरहरयः” इत्यादिहका-
रात्कस्तथाहजिजिह्वादिहकारस्य, इ “उरस्यो वजिजिह्वादी,
वर्णेष्वमसेयुतः” इति वचनादुरस्यत्वेन स्थानमेवप्रतीतेः ।
ततो भिन्नोऽयं वर्णो भवेत् ।

नच गकारे नास्ति विशेषावभासः, तीक्ष्णोऽयं मन्दोऽयं ग-
कार इति तीक्ष्णताविशेषस्फुरणात् व्यञ्जकगतास्तीक्ष्णता-
दयस्तत्र स्फुरतीति चेत्, कृतोत्तरमेतत् । अकारेकारादा-
यप्यनुभूयमानः स विशेषस्तद्गत एवाऽस्तु, तथा चेक
एव वर्णः किञ्च भवेत् ? । मा भूद्रा विशेषावभासो गकारे-
षु भेदावभासस्तु विद्यत एव, बहुवोऽभी गकारा इति प्र-
तीतेः । भवति च विशेषावभासं विनापि भेदस्फूर्तिः, सर्व-
पराशौ गुरुलाघवादिविशेषावभासं विनापि तद्भेदप्रतिभा-
सवद् । इति सिद्धो गकारभेदः । तथाच-नदादिघण्टेर्वन्तिस्मा-
गान्यानामेव वाचकत्वमस्तु तत्तत्तत्तुगोशब्दत्वमेव सहस्रप-
रिणामात्मकं वाचकं क्रममभिव्यज्यमानं वर्णद्वयमेवैतत्,
नैका गोशब्दव्यङ्गिरिति च न वाच्यम् । नित्यत्वापत्ति-
ज्ञावद्याप्यस्यात्तरम्य कूर्परकोटिमंटाद्विगुडायमानत्वात् ।
तस्मात्क्रमोत्पदिशु तत्तद्गकारादिपर्यायोपहितभाषाद्रव्या-
त्मको गोशब्द एव सहस्रपरिणामात्मा वाचकोऽस्तु । तथा
च लीलाऽथाऽऽपत्तिः ।

अस्तु अनित्यो ध्वनिः, किंतु-नाऽयं पौद्गलिकः संगच्छत
इति योगाः संगिरमाणाः सप्रणयप्रणयिनीनामेव गौरवादाः ।
यतः कोऽत्र हेतुः, स्पर्शशून्याधयत्वम्, अनित्यविद्वद्विशेष-
प्रवेशनिर्गमयारप्रतिघातः, पूर्वं पञ्चाक्षाऽवयवानुपलब्धिः ।
सूक्ष्ममूलद्रव्यान्तराऽप्रकृत्यं, गगनगुणत्वं वा ? । नाद्यः पक्षः ।
यतः शब्दपर्यायस्याभ्यं भाषावर्णलक्षणं स्पर्शाभावो न
तावदनुपलब्धिमात्राप्रसिध्यति, तस्य सव्यभिचारत्वात् ।
योग्यानुपलब्धिस्त्यभिज्ञा, तत्र स्पर्शस्यानुभूतत्वेनोपलब्धि-
लक्षणप्राप्त्याभावात्, उपलभ्यमानगन्धाऽऽधारद्रव्ययत् ।
अथ घनसारगन्धसाराऽऽशौ गन्धस्य स्पर्शव्यभिचारनिश्च-
यादत्रापि तन्निर्णयेऽप्यनुपलम्भादनुद्भूतत्वं युक्तं, नेतरत्र,
तन्निर्णयकाभावाद्, इति चेत्, मा भूत्तावन्ननिर्णायकं कि-
ञ्चित् । किंतु-पुद्गलानामुद्भूतानुद्भूतस्पर्शानामुपलब्धिः शब्द-
ऽपि पौद्गलिकत्वेन परैः प्राणगद्यमाने बाधकाभावे च सति
संदेह एव स्यात्, नत्वभावनिश्चयः, तथा च संदिग्धाऽ-
सिद्धा हेतुः । नच नास्ति तन्निर्णायकम् । तथाहि-शब्दा-
भ्यः स्पर्शवान्, अनुवातप्रतिवातयोर्विप्रकृष्टनिकटशरीरि-
णोपलभ्यमानानुपलभ्यमानेन्द्रियार्थत्वात्, तथाविधगन्धाऽऽ-
धारद्रव्ययद्, इति । द्वितीयकल्पेऽपि गन्धद्रव्येण व्यभि-
चारः । वर्तमानजात्यकस्तूरिकाकर्पूरकश्मीरजादिगन्ध-
द्रव्यं हि पिहितकपाटसंपुटापवरकस्यान्तर्विशति, बाहि-
मिस्सरति, नचापौद्गलिकम् । अथ तत्र सूक्ष्मरन्ध्रसंभवेना-
तिनिविडत्वाभावात्तत्प्रवेशनिष्काशौ, अत एव तद्रूपीय-

स्ता, नत्वपावुनद्वारदशायामिव तदेकार्णवत्त्वं, सर्वथा नी-
रन्ध्रे तु प्रवेशे नैतौ संभवत इति चेद्, एवं तर्हि शब्दोऽपि
सर्वस्य तुल्ययोगक्षेमत्वादसिद्धता हेतोरस्तु । पूर्वं पञ्चा-
खावयवानुपलब्धिः, सौदाभनीदामोल्कादिभिरनैकान्तिकी ।
सूक्ष्ममूलद्रव्यान्तराऽप्रकृत्यमपि गन्धद्रव्यविशेषसूक्ष्मरन्ध्र-
धूमाऽऽदिभिर्व्यभिचारि । न हि गन्धद्रव्यादिकमपि नसि
निविशमानं तद्विवरद्वारदेशोद्भिन्नस्मधुप्ररक्तं प्रेक्ष्यते । ग-
गनगुणत्वं त्वसिद्धम् । तथाहि-न गगनगुणः शब्दः अस्मदा-
दिप्रत्यक्षत्वात्, कदादिवादिनि । पौद्गलिकत्वसिद्धिः पुन-
रस्य, शब्दः पौद्गलिकः इन्द्रियार्थत्वात्, रूपादिवदेवेति ।
रत्ना० ४ परि० ।

अथ संकेतमात्रेणैव शब्दोऽर्थं प्रतिपादयति, ननु स्वाभा-
विकसंबन्धवशादिनि गदता नैयायिकान्, समयादपि नायं
वस्तु वदतीति वदतः सौगतांश्च पराकुर्वन्ति—

स्वाभाविकमामर्थ्यसमयाभ्यामर्थबोधनिबन्धनं शब्दः
इति ॥ ११ ॥

स्वाभाविकम्-सहजम् । सामर्थ्यं-शब्दस्यार्थप्रतिपादन-
शक्तिः, योग्यतानास्ती । समयश्च-संकेतः ताभ्यामर्थप्रतिपत्ति-
कारणं शब्द इति । तत्र नैयायिकाप्रत्येवं विधयानुवाद्य-
भावः, योऽयम् अर्थबोधनिबन्धनं शब्दः अभ्युपगताऽस्ति, स
स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यां-द्राभ्यामपि, न पुनः सम-
यादेव केवलात् । समया हि पुरुषाऽऽयत्तवृत्तिः, नच-पुरुषे-
च्छ्रया वस्तुनियमो युज्यते । अन्यथा तदिच्छ्रया अभ्या-
हनप्रसरत्वाद्धोऽपि वाचकः, शब्दोऽपि वाच्यः स्यात् ।
अथ गत्यूत्वादि सामान्यसंबन्धो यस्य भवति, स वाचक-
त्वे योग्यः, इतरस्तु वाच्यत्वे, यथा द्रव्यत्वाविशेषेऽप्य-
भिन्नादिसामान्यविशेषवत् एव दाहजनकत्वं, न जलत्वादि-
सामान्यविशेषवत् इति चेत् । तदयुक्तम् । अतीन्द्रियां शक्तिं
विनाऽभिन्नादेरपि कार्यकारणभावनियामकत्वानुपपत्तेः । अ-
भिन्ने हि दाहदाहजातीयकारणजन्यकार्येष्वपि तुल्यरूपम् ।
नहि दाहं प्रत्येवाऽग्नेरभिन्ने, यथा पुत्रापेक्षं पितुः पितृ-
त्वम् । ततश्चाग्निर्दाहवत्पिपासापनोदमपि विद्ययादिति
नानीन्द्रियां शक्तिस्तत्तरणाभिन्नादीनां कार्यकारणभावव्य-
वस्थाहेतुत्वं, तद्वद्वत् च गत्यूत्वादि सामान्यानामपि न
वाच्यवाचकभावनियमहेतुत्वांमिति नियामिका शक्तिः स्वी-
कर्तव्यैव । अथ किमेतन्नामीन्द्रियशक्तिकल्पनाङ्गंशेन ? ।
करतलानलसंयोगादिसहकारकारणनिकरपरिकारतं कृपी-
टयोनिस्वरूपं हि स्फोटघटनपाटवं प्रकटयिष्यति, किमव-
शिष्टं यदनया करिष्यते । तथा च जयन्तः—“स्वरूपादु-
द्भवकार्यं, सहकार्युपबृंहितात् । नहि कल्पयितुं शक्तं, शक्ति-
मन्यामतीन्द्रियाम् ॥ १ ॥” यत्कम्-अग्निर्दाहवत्पिपासाप-
नोदमपि विद्वज्जथादिति । तत्र सत् । नहि वयमद्य कश्चिद्-
भिनयं भावानां कार्यकारणभावमुत्थापयितुं शक्नुमः किंतु
यथा प्रवृत्तमनुसरन्तो व्यबहरामः । नह्यस्मदिच्छ्रया आपः
शीतं शमयन्ति कृशानुर्वी पिपासां, किंतु तत्र दाहादाव-
न्वयव्यातिरेकाभ्यां वा बुद्धव्यवहाराद्वा ज्वलनादेरेव कार-
णत्वमवगच्छाम इति तदेव तदर्थिन उपादध्महे, न जलादि ।
तदेतदतथ्यम् । यतो यथाभूतादेव विभावसोर्दाहोत्पत्तिः

प्रतीयेत, तथाभूतादेव मणिमन्त्रयन्त्रतन्त्रौषधादिसभिधाने सति न प्रतीयेत । यदि हि दृष्टमेव रूपं स्फुटं स्फोटं घटयेत्, तदा तदानीं तस्य समस्तस्य सङ्गावाप्तवृत्तपादो न स्यात् । अस्ति चासौ, ततो दृष्टरूपस्य व्यभिचारं प्रपञ्चयन्तीन्द्रियायाः शक्तेः सत्त्वं समर्थ(पे)यति । तथा च—
“स्वरूपात्स्वाऽप्यनुद्यत-त्सहकार्युपबृंहितात् । किं न कल्पयितुं शक्तेः, शक्तिमन्यामतीन्द्रियाम् ॥ १ ॥ यत्कृम—
“दाहादावन्वयव्यतिरेकाभ्यां वृद्धव्यवहाराद्वा ज्वलनादेरेव कारणत्वमवगच्छामः” इति । तदुक्तिमात्रमेव । यत एव हि दाह-दहनयोः कार्यकारणभावनियमः प्रसिद्धिपद्धतिप्रतिषेध एव, तत एव प्रसङ्गः प्रवर्तते । यदि कुशानुस्वरूपमात्रादेव दाहमुत्पादयेत्, तर्हि तद्विशेषादुद्व्यापनोदमपि विदध्यादिति ।

अथ न मणिमन्त्रादिप्रतिबन्धकनैकटये सति स्फोटानुत्पत्तिरदृष्टं रूपमाक्षिपति, यथा ह्यन्वयव्यतिरेकाभ्यामवधृतसामर्थ्यो दहनो दाहहेतुः, तथा प्रतिबन्धकाभावाऽपि । स च प्रतिबन्धकयोगे विनिवृत्त इति सामग्रीवैगुण्यादेव दाहस्यानुत्पत्तिः, ननु शक्तिवैकल्यादिति चेत् तदयुक्तम् । यतः प्रतिबन्धकाभावा भावादेकान्तव्यतिरिक्तः कथं किञ्चित्कार्यं कुर्यात् ? कर्मरोगराजीवम् । ननु नित्यानां कर्मणामकरणात्प्रागभावस्वभावात्प्रत्यवाय उत्पद्यते, अन्यथा नित्याऽकरणं प्रायश्चित्तानुष्ठानं न स्यात्, वेयर्थ्यात् । तत्र तथ्यम् । नित्याकरणस्वभावात्क्रियान्तरकरणादेव प्रत्यवायोरपत्तेश्च्युपगमात्, त्वन्मतस्य तस्य तद्वृत्तत्वाऽसिद्धेः । यदप्युच्यते—“सुखदुःखसमुत्पत्ति-रभावं शत्रुमित्रयोः ॥ कण्टकाऽभावमालम्ब्य, पादः पथि निधीयते” ॥१॥ तत्राऽप्यभिधमित्रकण्टकाभावज्ञानानामेव सुखदुःखाङ्गनिधानकार्यकारित्वं, नन्वभावानाम् । तद्विज्ञानमप्यभिधमित्रकण्टकविधिक्रप्रतियोगिवस्त्वन्तरसंपादितमेव, ननु त्वदभिमतभावकृतम् । अथ भाववदभावाऽपि भावजननसमर्थोऽस्तु; को दोषः । न हि निःशेषसामर्थ्यरहितत्वमभावलक्षणम् ; अपि तु नास्तीति ज्ञानगम्यत्वम् । सत्प्रत्ययगम्यो हि भाव उच्यते, असत्प्रत्ययगम्यस्वभाव इति चेत् । तदयुक्तम् । त्वदभ्युपगताभावस्य भावात्सर्वथा पार्थक्येन स्थितस्य भावात्पादत्वविरोधात् । तथाहि-विबादास्पदीभूतोऽभावा भावोत्पादको न भवति, भावादेकान्तव्यतिरिक्तत्वात्, यद्वयं तद्वयं यथा तुरङ्गशृङ्गम् । तथा चायं तस्मात्तथा । प्रागभावप्रध्वंसाभावपरस्परभावस्वभावो ह्यभावावस्तुनो व्यतिरिक्तमूर्तिर्भावात्पादकः परैरिष्टः, साऽत्र विबादपदशब्दितः । अन्यथा-जैनस्य भावाविध्यभूताभावैर्भावात्पादकत्वेनाङ्गीकृतैर्बाधा स्यात् । यौगस्य चात्यन्ताभावेन भावानुत्पादकेन सिद्धसाध्यता भवेत् । नन्वयं धर्मित्वेनोपात्तोऽभावा भवद्भिः प्रतिषेधो न वा । यदि प्रतिषेधः, किं प्रत्यक्षाद्, अनुमानात्, विकल्पाद्वा; उपानादिरत्रानुचितत्वात् । यदि प्रत्यक्षात् ; तदा कथमभावस्य भावात्पादनापवादस्त्वुपपादः स्यात् ? प्रत्यक्षस्यैवोत्पादितत्वात् । अधानुमानात्तत्प्रतिपत्तौ ; तत्राप्यभावधर्मिणः प्रतीतिरनुमानान्तरादेव, इत्यत्राऽनवस्थादौस्थ्यस्येव । विकल्पादपि तत्प्रतीतिः ; प्रमाणमूलात्, तन्मात्रादेव वा । न प्रथ-

मात् ; प्रमाणप्रवृत्तेस्तत्र तिरस्कृतत्वात् । विकल्पमात्रात् तत्प्रतीतिरसत्कल्पा, ततः कस्यापि प्रतिपत्तेश्च्युपपत्तेः । अन्यथा-प्रामाणिकानां प्रमाणपर्यवणमरमणीयं स्यात् । तथा चाध्यासिद्धो हेतुः । अथाप्रतिषेधः, नर्हि कथं धर्मितयापादायि ? उपात्ते चास्मिन् । हेतुराध्यासिज एव । अत्रोच्यते-विकल्पमात्रादेव तत्प्रतिपत्तिं ब्रूमहे । नन्वाध्यासिद्धिः, अवस्तुनि विकल्पात्प्रसिद्धेरवश्यावयणीयत्वाद् । अन्यथा बन्ध्यास्तनन्ध्यादिशब्दानुच्चारणप्रसङ्गात् । नन्व-नोच्चार्यत एवायं प्रयति वाच्यम् । बान्धव्योऽस्ति, नास्ति वेति । पर्यनुयोगे पृथ्वीपतिपरिषयस्य विधिनिषेधान्यतराभिधायिवचनस्यावकाशात् । तूष्णीं पुष्णतोऽस्याप्रतिपिप्सितं, किञ्चिदुच्चारयता वा पिशाचकित्वप्रसङ्गात् । तथाविधवचनोच्चारणे च कथमतीदृति प्रमाणगवेण अनुमानमुच्चार्यमाणमाध्यासिद्धिप्रसक्तम् । समस्तं निष्प्रमाणकं वचनमात्रं प्रेक्षावता प्रश्नकृताऽनपेक्षितमेव । न चाभ्यासाभावाऽभिधानं शक्यः । विधिनिषेधयोर्भावाभावस्वभावत्वात्, एकनिषेधेनापरविधानात् । विधिप्रतिषेधो हि निषेधः, निषेधप्रतिषेधश्च विधिः । अस्तु बोध्यप्रतिषेधप्रतिज्ञाहेतोस्तु तत्रोपादीयमानस्य नाध्यासिद्धिपरिहारः । तदुक्तम्—“धर्मस्य कस्यचिदवस्तुनि मानसिद्धा-बाधाविधिद्वयवृत्तिः किमिहास्ति नो वा । अस्यैव चेत्कथमियमिति न दूषणानि, नास्त्येव चेत् स्ववचनप्रतिरोधमिद्धिः ॥ १ ॥ (अस्य व्याख्या)-अवस्तुनि बाधाविधिद्वयवहागे नास्तीत्यनर्जनैव स्ववचनेन प्रतिरुध्यते ; नास्तीति प्रतिषेधस्य स्वयं कृतत्वाद् । इत्यन्त्यपादस्यार्थः । तुरङ्गशृङ्गदृष्टान्तोऽपि विकल्पादेव प्रसिद्धः स्वीकृतव्यः । तत्र च वस्त्वैकान्तव्यतिरेके सति भावानुत्पादकत्वमपि प्रतीतम्, इति नास्य साध्यसाधनोभयवैकल्यम् । ननु जैनोपादादभ्युपगम्यभावाभ्युपगमात् वाच्यसिद्धा हेतुरिति चेत्, तदसत् । पराभ्युपगताभावस्य धर्मिकृतत्वात्, तस्य च भावादेकान्तन पृथग्भूततया जैनैरपि स्वीकारात् । न खल्ववस्तु वस्तुभूताङ्गावाद्भिन्नमिति मन्यन्ते जैनाः । ततो नाभावो भावात्पादकस्तवास्तीति सिद्धम् ॥ किञ्च-यदाप्रतिबन्धकाभावा विभावसुस्वरूपादेकान्तमन्त्राभ्युपगमि, तदा विभावसुः प्रतिबन्धकस्वभावस्वीकृतः स्यात्, प्रतिबन्धकाभावाद्यावत्समानत्वात्मणिमन्त्रादिप्रतिबन्धकस्वरूपवत् । तथा च कथं कदाचिदाहादिकार्योत्पादो भवेत् ? विभावसोरेव प्रतिबन्धकत्वात् । अथ कथं विभावसुः प्रतिबन्धकः स्यात् ? तत्र प्रतिबन्धकप्रागभावस्य विद्यमानत्वात् । तद्वनवदातम् । एतावता हि तत्र वर्त्तमानः प्रतिबन्धकप्रागभाव एव प्रतिबन्धकस्वभावो मा भूत्, विभावसुस्वरूपं तु तदभावाद्वाच्यसमानं प्रतिबन्धकतां कथं न कल्पेत् ? । यथाहि-प्रतिबन्धकः स्वभावाद्वाच्यवर्त्तमानः प्रतिबन्धकतां दधाति, तथा-तनूतपादपि प्रतिबन्धकाभावाद्वाच्यवर्त्तमानमूर्तिः कथं न प्रतिबन्धकतां प्रतिपद्यत ? । स्याद्वादिनां तु भावाऽभावोभयात्मकं वस्त्विति प्रतिबन्धकाभावात्मनः कृष्णवर्त्तमानो न प्रतिबन्धकरूपता । किं च-प्रतिबन्धकाभावस्य कारणत्वं, प्रतिबन्धकस्य कस्यचिन्नैकदंष्ट्रेऽपि प्रतिबन्धकाभावात्तत्तामनेकेषां भावात्कथं न कार्योत्पादः ? । नर्हि कुम्भकारकारणः कुम्भः कुम्भकारस्यैकस्याभावेऽपि कुम्भकारान्तरव्यापाराज भवति । नचैक एव

कश्चित्प्रतिबन्धकाभावाः कारणं, यद्भावास्तदानीं न कार्ये जायते, तद्वदेष त्वन्मतेन सर्वेषामवधूतसामर्थ्यत्वात् ।

अथ सर्वे प्रतिबन्धकाभावाः समुद्दिता एव कारणं; न पुनरैकैकशः कुम्भकारवत्, तर्हि कदाचिदपि दाहादिकार्योत्पत्तिर्न स्यात्, तेषां सर्वेषां कदाचिदभावात्, भुवने मणिमन्त्रतन्त्रादिप्रतिबन्धकानां भूवसां संभवात् । अथ ये प्रतिबन्धकास्तं तदनुषाते प्रतिबन्धं प्रसिद्धसामर्थ्याः, तेषामेवाऽभावाः सर्वे कारणं, ननु सर्वेषां सर्वशब्दस्य प्रकारकार्त्तस्य वर्तमानस्य स्वीकारात्, इति चेत् । ननु प्रसिद्धसामर्थ्या इति सामर्थ्यशब्दस्वातीन्द्रया शक्तिः, स्वरूपं वा प्रतिबन्धकानां वाच्यं स्यात् । प्राच्यपक्षकलीकारं, क्षीणः क्षणनाशयोः कण्टशोषः, अतीन्द्रियशक्तिस्वीकारात् । द्वितीयपक्षे तु न एव ते प्रति प्रतिबन्धकाः वापरं, इति कौतस्कुती नीतिः ? । स्वरूपस्याभ्यन्तरीय भावात् । न खलु मणिमन्त्रादः कश्चिदेष जातवदसमाश्रित्य तत्स्वरूपं, न पुनर्जातवदोऽन्तरमिति । तथा न प्रतिबन्धकस्यात्यन्ताऽभावस्तत्कारणतया वक्तुं युक्तः, तस्याऽसत्त्वाद्, अन्यथा-जगति प्रतिबन्धककथां प्रत्यक्षमयप्रसङ्गात् ।

अपरं पुनः प्रतिबन्धकाभावा एकैकज्ञः सहकारितां कुरीतु । द्विप्रया । प्रथमपक्षे, प्रागभावः, प्रध्वंसाऽभावः, परस्परऽभावः, यः कश्चिद्वा सहकारी स्यात् । न प्रथमः, प्रतिबन्धकप्रध्वंसेऽपि पावकस्य शोषकार्योपलभ्यते । न द्वितीयः, प्रतिबन्धकप्रागभावेऽपि दृढवस्य दाहोत्पादकत्वात् । न तृतीयः, प्रतिबन्धकसंबन्धबन्धोरपि घनज्वरस्थं स्फोटघटनप्रसङ्गात्, तस्य तदानीमपि भावात् । न चतुर्थः, प्रकृत्यन्तरमाणावितहेतुकत्वदोषानुपपत्तात् । द्विप्रतिबन्धकाभावेऽपि तु किं प्रागभावप्रध्वंसाऽभावौ, प्रागभावपरस्परऽभावौ, प्रध्वंसाऽभावपरस्परऽभावौ, त्रयोऽपि वा हेतवो भवेयुः । नाद्यः पक्षः, उत्तम्भकनैकदृष्टं तावन्तरेणापि पावकस्य शोषकार्योऽर्जनदर्शनात् । न द्वितीयतृतीयतुरीयाः, प्रतिबन्धकपरस्परऽभावस्य प्राक् तदकारणत्वेन वर्णितत्वात्, भेदत्रयस्यापि चास्य परस्परभावसंबलितत्वात् । अथ प्रागभावप्रध्वंसाभावोत्तम्भकमणिमन्त्रतन्त्रादयो यथा-यागं कारणमिति चेत् । तदस्फुटम् । स्फोटादिकार्यस्यैव मनियतहेतुकत्वप्रसङ्गात्, । अनियतहेतुकं-चाऽहेतुकमेव । तथाहि-अन्वयव्यतिरेकाधर्माः कार्यकारणभावा भावानाम्, धूम-धूमध्वजयोरिव । प्रस्तुतं तु प्लोषादि यद्वैक-स्फादुत्पद्यमानाभीक्ष्ण्यमासे, तदन्यथा यद्यन्यतोऽपि स्यात्, तर्हि तत्कारणकमेव तच्च भवति कथं नाऽहेतुकं स्यात् ? ।

अथ गोमायात्, वृश्चिकाश्च वृश्चिकोत्पादः प्रेरयन् । न च तत्रानियतहेतुकत्वं स्वीकृतं त्वयापीति चेत् । तदपि त्रया-पात्रम् । सर्वत्र हि शालूकगोमयादौ वृश्चिकाड्भारम्भशक्तिरस्ति इति यानि तद्वृश्चियुक्तानि तानि तत्कार्योत्पादकानि, इति नायं नः कलङ्कः सङ्कामिति । भवतां पुनर-वाप्ययं प्रादुर्भवन् दुष्प्रतिषेधः, येषां वृश्चिकगोमयासाधारणमेकं किञ्चिज्जास्तीति । नच प्रागभावप्रध्वंसाभावोत्तम्भकादीनामप्येकं किञ्चिदुच्ये रूपं वर्तते । इति नानियतहेतुकत्वेन दुर्विधवैधेनयाऽपी मुख्यन्ते । एतेन भावस्वभावाऽप्य-

भाव एवास्तु हेतुर्नन्वतीन्द्रियशक्तिस्वीकारः सुन्दरः' इत्यप्युच्यमानमपास्तम् । उक्तभावाविकल्पानामप्राप्यविशेषान् । अथ शक्तिपक्षप्रतिषेधदीक्षिता " आक्षेपाद्वा " एवं साक्षेपमाचक्षते-ननु भवत्पक्षे प्रतिबन्धकोऽकिञ्चित्करः किञ्चित्करो वा भवेत् । अकिञ्चित्करप्रकारेऽतिप्रसङ्गः, शृङ्खलशृङ्खलाराऽऽदृश्यकिञ्चित्करस्य प्रतिबन्धकत्वप्रसङ्गात् । किञ्चित्करस्तु किञ्चिदुपानिवन् अर्थाच्चन्वत्वा स्यात् । प्राच्यपक्षे, किं दाहकशक्तिमतेषां शक्तिं जनयेत्, तस्या एव धर्मान्तरं वा । न प्रथमः, प्रमाणाभावात् । दाहाऽभावस्तु, प्रतिबन्धकसाक्षिमात्रेणैव चरितार्थ इति न तामुपपादयितुमीश्वरः । धर्मान्तरजनने तदभावे सत्येव दाहोत्पाद इत्यभावस्य कारणत्वस्वीकारः, त्वदुक्तशेषप्रागभावाऽऽदिविकल्पाऽयकाशश्च ।

अपचयपक्षे तु प्रतिबन्धकस्तां शक्तिं विकुट्टयत्, तद्वर्मे वा । प्रथमप्रकार-कुतस्य कुपीटयानेः पुनः स्फोटघटनपाटयम् । तदानीमन्यैव शक्तिः संजातमिति चेत् । ननु सा संजायमाना किमुत्तम्भकात्प्रतिबन्धकाभावात् देशकालादिकारकत्वकात् अतीन्द्रियार्थान्तरगद्वा जायते । आक्षाभिदायाम्, उत्तम्भकाभावेऽपि प्रतिबन्धकाभावमात्राकौतस्कुनं कार्योऽर्जनं जातवदसः ।

द्वितीयभेदे-तत एव स्फोटोत्पत्तिमिदं शक्तिरूपनावैयर्थ्यम् । तृतीय-देशकालादिकारकत्वस्य प्रतिबन्धकालेऽपि सङ्गावन शक्यन्तरमादुर्भावप्रसङ्गः । चतुर्थे-अतीन्द्रियार्थान्तरनिमित्तकत्वेन तत एव स्फोटः स्फुटं भवित्यति, किमनया कार्यम् ? । तच्च शक्तिनाशः भयसः । तद्वद्वत् तद्वर्मेवाशेषोऽपि प्रतिषेधणीयः । आक्षाभिदम्भं । एतेषु शक्तिनाशपक्ष एव कर्त्तव्यत इत्यपरविकल्पशिरषकल्पनाजहपाकता कण्टशोषायेव वः संबभूव । यत्कृम-कुतः पुनरसावुत्पद्येति । तत्र शक्यन्तरसङ्कृता कुपीटयानेर-वेति धूमः । ननु प्रतिबन्धकदृशायां सा शक्तिरस्ति; न वा । नास्ति चेत्, कुतः पुनरुत्पद्यत । शक्यन्तरसङ्कृताद्वर्मेन-वेति चेत्, तर्हि साऽपि शक्यन्तरसङ्गीचलत्वाद्वात्मज-दित्यनवस्था । अथाऽस्ति, तदानीमपि स्फोटोत्पादिकां शक्तिं संपादयत् ततोऽपि स्फोटः स्फुटं स्याद्वेति । अत्रोच्यत-प्रतिबन्धकावस्थायामप्यस्यैव शक्यन्तरं, घटयति च स्फोटघटनलम्पटां शक्तिं तदापि । यस्तु तदा स्फोटादनुत्पादः, स प्रतिबन्धकनाशोत्पत्त्यायास्तस्याः प्रध्वंसात् । प्रतिबन्धकापगमे तु स्फोटः स्फुटीभवत्येवत्यतीन्द्रियशक्तिसिद्धिः । अत्राऽऽशङ्कान्तरपरिहारप्रकारमौक्तिककणप्रचयावचायः स्याद्वादरक्षाकरात् तार्किकैः कर्त्तव्यः । एवं च स्वाभाविकशक्तिमान् शब्दः अर्थ बोधयतीति सिद्धम्, अथ तदङ्गीकारे तत एवार्थसिद्धेः संकतकल्पनाऽनधिकेय स्यादिति चेत्, मैवम् । अस्य सहकारितया स्वीकाराद्, अङ्कुरोत्पत्तौ पयःपृथिव्यादिवत् । अथ स्वाभाविकसंबन्धाभ्युपगमे देशभेदेन शब्दानामर्थभेदो न भवेत् भवतिचायम्, औरशब्दस्य दाक्षिणात्यैरादने प्रयागादिनि चेत् । तदशम्यम् । सर्वशब्दानां सर्वार्थप्रत्यायनशक्तियुक्तत्वात् । यत्र च देशे यदर्थप्रतिपादनशक्ति-सहकारी संकतः, स तमर्थे तत्र प्रतिपादयतीति सर्वमवधारितम् । सौगतास्तु प्रत्येवार्थेयानुयायभावा योऽयं शब्दो

वर्णात्मा आवयोः प्रसिद्धः, स स्वाभाविकसामर्थ्यसमया-
भ्यां कृत्वा अर्थवाधनिवन्धनमेवेति ।

अथ स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यां शब्दस्यार्थे सामान्य-
रूपे, विशेषलक्षणं, तदुभयस्वभावं वा वाचकत्वं व्याक्रियेत ।
न प्रथमे, सामान्यस्यार्थक्रियाकारित्वाभावेन नभोऽस्मो-
जन्मनिभत्वात् । न द्वितीये, विशेषस्य स्वलक्षणलक्षणस्य
वैकल्पिकविज्ञानागोचरत्वेन संकेतास्पदत्वाऽसंभवात् ।
तत्संभवेऽपि विशेषस्य व्यवहारकालानुयायित्वेन संके-
तनैरर्थक्यात् । तार्त्तीयिके तु स्वतन्त्रयोः, तादात्म्यापन्न-
योर्वा सामान्यविशेषयोस्तद्गोचरता संगीयेत । नाद्यः
पक्षः, प्राचिकविकल्पोपदर्शितदोषानुपपत्तात् । न द्वितीयः,
सामान्यविशेषयोर्विरुद्धधर्माभ्यासितत्वेन तादात्म्याऽयो-
गादिति नार्थो वाच्यो वाच्यम्, अपि तु परमार्थतः सर्वतो-
व्यावृत्तस्वरूपेषु स्वलक्षणेष्वेकार्थकारित्वेन, एककारणत्वेन
घोषजायमानैकप्रत्ययमशरूपविकल्पस्याकारो वाच्यत्वेना-
भिमत्यमाना बुद्धिप्रतिबिम्बव्यपदेशमाह अपोहः, शब्दधृतौ
सत्यां तादृशोक्तशस्त्रस्यैव वेदनस्योत्पादात् । अपोहत्वं
चास्य आकारविपरीताकारोन्मूलकत्वेनावसेयम् । अपो-
होत्वाकाराद्विपरीत आकारोऽनेनेत्यपोह इति व्युत्पत्तेः ।
तत्त्वतस्तु न किञ्चिदाद्यं वाचकं वा विद्यते, शब्दार्थ-
तया कथिते बुद्धिप्रतिबिम्बात्मन्यपोहे कार्यकारणभाव-
स्यैव वाच्यवाचकतया व्यवस्थापितत्वात् ।

“ अथ श्रीमदनेकान्त-समुद्घोषपिपासितः । अपोहमा-
पिबामि प्राग्, वीक्षन्तां भिक्षुः क्षणम् ” ॥ १ ॥ इह ताय-
द्विकल्पानां तथाप्रतीतिपरिहृतविरुद्धधर्माध्यात्मकथञ्चि-
त्तादात्म्यापन्नसामान्यविशेषस्वरूपवस्तुलक्षणाङ्गदीक्षादी-
क्षितत्वं प्राक्प्राकट्यत । ततस्तत्त्वतः शब्दानामपि तत्प्रति-
रूपमेव । यतोऽजह्नि युष्मदीये, “ स एव शब्दानां विषयो
यो विकल्पानाम् ” इति कथम् अपोहः शब्दार्थः स्यात् ।
अस्तु वा तथाप्यनुमानवर्तिकं न शब्दः प्रमाणमुच्यते ।
अपोहगोचरत्वेऽपि परंपरया पदार्थे प्रतिबन्धात्प्रमाण-
मनुमानमिति चेत् तत एव शब्दोऽपि प्रमाणमस्तु
अनातानागतान्तरसरोजोद्भासित्वपि शब्दोपलम्भाज्जा-
यन्प्रतिबन्ध इति चेत्, तद्विभूद् वृष्टिः, गिरिनदीविगोपल-
म्भात्, भावीभरणयुद्ध, वक्त्युदयात्, नास्ति रासभ-
शृङ्ग समप्रमाणैरनुपलम्भात् इत्यादिरर्थोभावंऽपि प्रवृत्ते-
रनुमानेऽपि नार्थप्रतिबन्धः स्यात् । यदि वचोवाक्याऽ-
पोहोऽपि पारंपर्येण पदार्थप्रतिष्ठ स्यात् । तदानीम्-अलाङ्घित
मज्जन्तीत्यादिविप्रतारकवाक्याऽपोहोऽपि तथा भवेदिति
चेद्, अनुमयाऽपोहेऽपि तुल्यमेतत् प्रमेयत्वादिहेत्वनुमेया-
ऽपोहोऽपि पदार्थप्रतिष्ठताप्रसङ्गः । प्रमेयत्वं हेतुत्वं न भवति,
विपक्षान्तरलक्षणाभावादिति कुतस्त्या तद्गोहस्य तन्नि-
ष्ठतेति चेत्, तर्हि विप्रतारकवाक्यमप्यागम एव न भवति
आपोहवन्तलक्षणाभावादित्यादि समस्तं समानम् । यस्तु
“ नातोक्तव वचसि विवेचयितुं शक्यम् ” इति “ शाक्या ” वार्त्तिकः,
स पर्यनुयाज्यः । किमाप्तस्यैव कस्याप्यभावादिधर्माधीयत,
भावेऽप्यभावात्, निश्चयेऽपि मौनप्रतिक-
त्वात्, वक्तृत्वेऽप्यनासत्त्वनात्, तद्वचसो विवेकावधार-
णाभावाद्वा । सर्वमप्येतत् “ चार्वाका ” दिवाचां प्रपञ्चात् । मा-

तापित्पुत्रभ्रातृशुक्रसुगतादिवचसां विशेषमात्रिष्टमानैरप्रकट-
नीयमेव ।

नच-नाऽस्ति विशेषस्वीकारः, नत्पठितानुष्ठानघटनायामेव
प्रवृत्तिर्निर्बन्धनत्वाऽऽपत्तेः । अथानुमानिक्येवाप्तशब्दार्थ-
प्रतीतिः, कथम् ? “ पादपार्थविषयत्वात्, पुरुषोऽयं प्रती-
ते । वृक्षशब्दप्रयोक्तृत्वात्, पूर्ववस्थास्वर्ह यथा ” ॥ १ ॥ इति वि-
वक्षामनुमाय, सत्या विवक्षयम् ; आसत्विषयत्वात्, मन्त्रि-
त्वावदिति वस्तुनो निर्णयादिति चेत्, तद्वचतुरस्रम् । अमूह-
शब्दवस्थाया अनन्तराक्तवैशेषिकपक्षप्रतिक्षेपेण कृतनिर्वच-
नत्वात् । किञ्च-शास्त्रादिमिति पदार्थे वृक्षशब्दसंकेते सत्ये-
तद्विषयानुमानमात्म्येत, अन्यथा वा । न तावदन्यथा ।
केनचित्कल वृक्षशब्दे संकेत्य तदुच्चारणात्, उन्मत्तसुप्तशु-
कमारिकादिना गोत्रस्खलनवता चान्यथाऽपि तत्प्रतिपाद-
नाच्च हेतोर्व्यभिचारापत्तेः । संकेतपक्षे तु यद्यप्य तपस्वी श-
ब्दस्तद्विशेषस्त्वेव वदेतदा किं नाम क्षणं स्यात् । न ख-
ल्येवोऽर्थाद्भिमतः । विशेषलाभश्चैव सति यदेवविधानमुभू-
यमानपारंपर्यपरित्याग इति । यदकथि-“ परमार्थतः सर्वतो-
ऽव्यावृत्तस्वरूपेषु स्वलक्षणेष्वेकार्थकारित्वेन ” इत्यादि । तद-
वद्यम् । यतोऽर्थस्य बाह्योद्भादरेकत्वम्, अद्विरूपत्वं, समा-
नत्वं वा विवक्षितम् । न तावदाद्यः पक्षः-वण्डमुगडादौ
कुण्डकाण्डभाण्डादिवाहवैरर्थस्य भिन्नस्यैव संदर्शनात् ।

द्वितीयपक्षेऽपि सदृशपरिणामास्पदत्वम् अन्यव्यावृत्त्यधि-
ष्ठितत्वं वा समानत्वं स्यात् । न प्राच्यः प्रकारः, सदृशप-
रिणामस्य सौगतैरस्वीकृतत्वात् । न द्वितीयः, अन्यव्यावृत्ते-
रतात्त्विकत्वेन बान्धेयस्यैव स्वलक्षणेऽधिष्ठानासंभवात् । किं
च-अन्यतः सामान्येन विजातीयानां व्यावृत्तिरन्यव्यावृ-
त्तिर्भवेत् । प्रथमपक्षे, न किञ्चिदसमानं स्यात्, सर्वस्यापि
सर्वतो व्यावृत्तत्वात् द्वितीये तु विजातीयत्वं याजिकुञ्जरा-
दिकार्याणां बाह्यादिमजातीयत्वे सिद्धे सति स्यात्, तन्नात्य-
व्यावृत्तिरूपमन्येषां विजातीयत्वं भिद्धे सति, इतिस्पष्टं
परस्पराश्रयत्वमिति । एवं च कारणैक्यं प्रत्ययमशक्यं च
विकल्प्य दूषणीयम् । अपि च-यदि बुद्धिप्रतिबिम्बात्मा श-
ब्दार्थः स्यात्तदा कथमतो बहिरर्थे प्रवृत्तिः स्यात् ? । स्व-
प्रांतभासेऽनर्थोऽर्थोऽप्यधसायाच्चेत् । ननु कोऽयमर्थोऽध्यवसा-
यो नाम अर्थसमारोप इति चेत्, तर्हि सोऽयमर्थानर्थयो-
रभिमाणवकयोरेव तद्विकल्पविषयभावे सत्येव समुत्पत्तु-
मर्हति नच समारोपविकल्पस्य स्वलक्षणं कदाचन गो-
चरतामञ्जलि ।

यदि चाऽनर्थोऽर्थसमारोपः स्यात्, तदा बाह्योद्भाद्यर्थ-
क्रियार्थिनः सुतरां प्रवृत्तिर्न स्यात् । नहि दाहपाकाद्यर्थी
समारोपितपावकत्वे माणवकं कदाचित्प्रवर्तते । रजतरु-
पतायभासमानशुक्रिकायांमथ रजतार्थिनोऽर्थक्रियार्थिनो
विकल्पान्तत्र प्रवृत्तिरिति चेत् । आन्तरिकस्वभावं समा-
रोपः, तथा च कथं ततः प्रवृत्तोऽर्थक्रियार्थी कृतार्थः
स्यात् । यथा शुक्रिकायां प्रवृत्तो रजतार्थक्रियार्थीति । यद्-
पि प्राक्तं कार्यकारणभावस्यैव वाच्यवाचकतया व्यवस्था-
पितत्वादिति । तदप्ययुक्तम् । यतो यदि कार्यकारणभाव एव
वा वाच्यवाचकभावः स्यात्, तदा भोजनानि प्रतिभासमानः
शब्दः स्वप्रतिभासस्य भवत्येव कारणमिति तस्याऽप्यसौ वा-

चकः स्यात् । यथा च विकल्पस्य शब्दः कारणम्, एवं परंपरया स्वलक्षणमपि, अतस्तदपि वाचकं भवेदिति प्रतिनियत-
वाच्यवाचकभावव्यवस्थानं प्रत्ययपद्धतिमनुधावत्, ततः श-
ब्दः सामान्यविशेषाऽऽत्मकार्यावधानिबन्धनमवेति स्थितम् ।

स्वभाषिकसामर्थ्यसमयाभ्यामर्थयोधनिबन्धनं शब्दः इ-
त्युक्तम् । अथ किमस्य शब्दस्य स्वाभाविकं रूपं, किंच
परापक्षमिति विवेचयन्ति—

अर्थप्रकाशकत्वमस्य स्वाभाविकं प्रदीपवद्यथाऽर्थत्वाऽ-
यथाऽर्थत्वे पुनः पुरुषगुणदोषावनुसरतः इति ॥ १२ ॥

अर्थप्रकाशकत्वम्-अर्थवाच्यसामर्थ्यम् । अस्य-शब्दस्य
स्वाभाविकम्-पराऽनपेक्षम् । प्रदीपवत्-यथा हि प्रदीपः प्र-
काशमानः शुभम् अशुभं वा यथासंनिहितं भावमवभासय-
ति, तथा शब्दोऽपि वक्त्रा प्रच्युज्यमानः धुतिवर्तिनीभवती-
त्यर्थः अन्ते वा, समन्वितं असमन्वितं वा, सफले
निष्फले वा, सिद्धे साध्ये वा, वस्तुनि प्रतिपत्तेरमुपा-
दयतीति तावदेषास्य स्वाभाविकं रूपम् । अयं पुनः
प्रदीपाच्छब्दस्य विशेषः-यदसौ संकेतव्युत्पत्तिमपेक्षमा-
णः पदार्थप्रतीतिमुपजनयति, प्रदीपस्तु तद्विरपेक्षः ।
यथाऽर्थत्वाऽयथाऽर्थत्वं-सत्यार्थत्वाऽसत्यार्थत्वं पुनः प्रतिपाद-
कनराधिकरणशुद्धत्वाऽशुद्धत्वे अनुसरतः; पुरुषगुणदोषांशे
इत्यर्थः । तथाहि-सम्यग्दर्शिनि शुचौ पुरुषे वक्त्रा यथासां
शाब्दी प्रतीतिः अन्यथा तु मिथ्यायेति । स्वाभाविकं तु
याथाऽर्थं मिथ्याऽर्थत्वं चाऽस्याः स्वीक्रियमाणं विप्रतादकत-
रपुरुषप्रच्युक्तवाक्येषु व्यभिचाराज्यव्यभिचारनियमो न भवत् ।
पुरुषस्य च करुणादयो गुणा, द्वेषादयो दोषाः प्रतीता एव ।
तत्र च यदि पुरुषगुणानां प्रामाण्यहेतुत्वं नाभिमन्यते जैमि-
नीयैस्तर्हि दोषाणामप्यप्रामाण्यनिमित्तता मा भूत् । दोषप्र-
शमनस्वरितार्था एव पुरुषगुणाः, प्रामाण्यहेतवस्तु न भव-
न्तीत्यत्र च कोशपानमव शरणं श्रेयसायामिति । रत्ना०
४ परि० ।

(१६) (शब्दाऽर्थयोर्वाच्यवाचक भाव एव सम्बन्धः इति 'णि-
इस' शब्दे चतुर्थभागं १५३० विशेषवाच्यकगाथायाव्यावसरं
वचयते) सम्बन्धस्वभिधेयेन सह वाच्यवाचकभावलक्षणः शा-
स्त्रस्यावश्यमासी, इत्युक्तोऽपि अर्थात् गम्यते, इति सम्बन्ध-
रहितत्वाऽऽशङ्कानुत्थानापहतैवेति । रत्ना० १ परि० १ मूत्रटी० ।
(सम्मतितर्क—स्याद्वादमजरी-रत्नाकरायनारिकादिग्रन्थ-
भ्यो विशेषोऽवगन्तव्यः) । (शब्दस्य पौद्गलिकत्वं नाऽऽका-
शगुणत्वमिति 'सह' शब्दे ७ सप्तमे भागे दर्शयिष्यते)

(२०) (आगमस्य हेतुवादाऽहेतुवादभेदेन द्वैविध्यम्
'अहेतुवाय' शब्दे प्रथमभागं ८६१ पृष्ठं अहेतुवादस्वरूपं,
तत्रैव हेतुवादलक्षणमपि गतम्)

"जीवाऽजीवाऽभवबन्धसंहरनिर्जरामोक्षास्तत्त्वम्" (तस्या-
र्थसू० १-४) इत्युभयवाऽऽगमप्रतिपाद्यान् भावास्तथैवासां-
कीर्णरूपान् प्रतिपादयन् सैद्धान्तिकः पुरुषः, इतरस्तु तद्वि-
राधक इत्याह—

जो हेतुवायपक्ष-मिम हेतुओ आगमे य आगमिओ ।

सो स समयपक्षवओ, सिद्धंतविराहओ अओ ॥ ४५ ॥

यो हेतुवादाऽऽगमविषयमर्थं हेतुवादाऽऽगमेन, तद्विरा-
तागमविषयं चार्थमागममात्रेण प्रदर्शयति वक्त्रा स स्वमिद्धा-
न्तस्य-द्वादशाक्षस्य प्रतिपादनकुशलः, अन्यथाप्रतिपाद-
यैश्च-तदर्थस्य प्रतिपादयितुमशक्यत्वात् तत्प्रतिपादके वच-
सि अनास्थाऽऽदिशेषमुपादयन्-सिद्धान्तविराधको भवति
सर्वप्रणीतागमस्य निःसारताप्रदर्शनात्; तत्प्रत्यनीको भव-
तीति यावत् ।

तथाहि-पृथिव्यादेर्मनुष्यपर्यन्तस्य वक्ष्यविधजीवनिकायस्य
जीवत्वमागमनाऽनुमानादिना च प्रमाणेन सिद्धं तथैव प्रति-
पादयन् स्वसमयप्रज्ञापकः, अन्यथा तद्विराधकः । यतः
प्रत्यक्षवन्तने व्रसनिकायं चैतन्यलक्षणं जीवत्वं स्वसंवेदना-
व्यक्ततः स्वात्मनि प्रतीयते, परत्र तु अपरेण-अनुमानतः ।
वनस्पतिपर्यन्तेषु पृथिव्यादिषु स्थावरंषु त्वनुमानतश्चैतन्य-
प्रतिपत्तिः । तथाहि-वनस्पतयश्चतनाः, वृक्षायुर्वेदाभिहितप्र-
तिनियतकालायुष्कविशिष्टावधप्रयोगमपादितवृद्धादिनक्षत-
भग्नसंरोहणप्रतिनियतवृद्धिष्वभाषविकारोत्पादनाशावस्था-
नियतविशिष्टशरीरस्तिग्धत्वकृत्तत्वाविशिष्टदौर्दबालकुमार-
वृद्धावस्थाप्रतिनियतविशिष्टरसवीर्यविपाकप्रतिनियतप्रदेशा-
ह्लासप्रहणादिमत्त्वान्यथानुपपत्तेः, विशिष्टस्त्रीशरीरवदित्याद्यनु-
मानं भाष्यकप्रभृतिभिर्विस्तरतः प्रतिपादितं तच्चैतन्यप्र-
साधकमित्यनुमानतस्तेषां चैतन्यमात्रं सिद्ध्यति । साधा-
रणप्रत्येकशरीरत्वादिकस्तु भेदः (जीवविचारगाथा)—

"गूढशिरसंधिपर्वं, समभंगमहीरगं च द्विजकण्डं ।

साहारणं सरीरं, तद्विवरीयं च पत्तयं ॥१२॥"

इत्याद्यागमप्रतिपाद्य एव । जीवलक्षणव्यतिरिक्तलक्षणा-
स्त्वजीवा धर्माऽधर्माऽऽकाशपुद्गलभेदेन पञ्चविधाः । तत्र पु-
द्गलास्तिकायव्यतिरिक्तानां स्वतो मूर्तिमद्द्रव्यसंबन्धमन्त-
रेणात्मद्रव्यवदमूर्तत्वादनुमानप्रत्ययावसेयता । तथाहि—
"गतिस्थित्यवगाहलक्षणं पुद्गलास्तिकायादिकार्यं" विशिष्ट-
कारणप्रभवं, विशिष्टकार्यत्वात्, शास्त्रपुरादिकार्यवत्, य-
थासौ कारणविशेषः स धर्माऽधर्माऽऽकाशलक्षणा यथासं-
ख्यमवसेयः । कालस्तु विशिष्टपरापरप्रत्ययादिलिङ्गानुमेयः ।
पुद्गलास्तिकायस्तु प्रत्यक्षानुमानलक्षणप्रमाणद्वयगम्यः य-
स्तेषां धर्मादीनां संख्येयप्रदेशात्मकत्वादिको विशेषस्तत्प्रदे-
शानां च सूक्ष्म-सूक्ष्मतरत्वादिको विभागः सः—"कालो य होइ
सुद्धो" इत्याद्यागमप्रतिपाद्य एव नाऽऽगमनिरपेक्षयुक्त्यव-
सेयः । एवमाभवादिष्वपि तत्त्वेषु युक्त्या आगमगम्येषु
युक्तिगम्यमंशं युक्ति एव, आगमगम्यं केवलाऽऽगमत एव
प्रतिपादयन् तु स्वसमयप्रज्ञापकः, इतरस्तु तद्विराधक इति
प्रज्ञापकलक्षणमवगन्तव्यम् । सम्म० ३ काण्ड ।

(२१) आगमस्य सर्वव्यवहारनियामकत्वम्—

आगमात्सर्व एवाऽयं, व्यवहारः स्थितो यतः ।

तत्रापि हाठिको यस्तु, हन्ताऽज्ञानां स शेखरः ॥२३६॥

आगमाद्-शुद्धवचनप्रत्ययरूपात्सर्व एव-निखिलोऽयम्-
योगमार्गोपयोगी व्यवहारो—हेयोपादययोर्द्वानापादानरूपः
स्थितः-प्रतिष्ठितो यतः-यस्माद्वतीन्द्रियफलत्वात्तस्यातीन्द्र-

यफलेषु चानुष्ठानेषु शास्त्रस्यैव प्रतीतिहेतुत्वात् ततस्तत्रा-
प्यागमाधीने व्यवहारे किं पुनरितरूपं इत्यापि शब्दार्थः ।
'हाडिकः' स्वधिकल्पप्रवृत्त्यागमनिरपेक्षत्वेन बलात्कारकारी ।
यस्तु-यः पुनर्योगी हन्तेति सान्निहितसभ्यामश्रममञ्जानाम्-
अबुद्धिमतां सशेखर-शिरोमणिर्यस्येतेऽनुपायप्रवृत्तत्वात्तस्य ।

किंच—

तत्कारी स्यात्तु नियमात्, तद्वेषी चेति यो जडः ।

आगमाऽर्थे तमुल्लङ्घ्य, तत एव प्रवर्त्तते ॥ २४० ॥

तत्कारी-तत्करणशीलः स्याद्-भवेत्तु नियमादवश्यभावेन
तद्वेषी च-स्वयमेव क्रियमाणवस्तुवेषांभ्येत्येतत्तद्वेषः संप-
द्यत यः-काश्चजडो-मन्दः, आगमार्थे-आगमविहिते चैत्य-
वन्दनादौ विधार्तामष्ट । तम्-आगममुल्लङ्घ्य-आतिक्रम्य 'तत
एव'-आगमादिव प्रवर्त्तते-आगमनिरूपितविधिनिरपेक्षितया
आगमार्थमनुतिष्ठन्नपि न तद्वेषः । किन्तु-तद्वेष एव
हेतुमन्तरेण तदुल्लङ्घनाभावादिति भावः । यो० कि० ।

(अतीन्द्रियार्थप्रत्यायकस्त्वागम एव)—

“ आगमश्चोपपत्तिश्च, संपूर्णं दृष्टव्यम् ।

अतीन्द्रियागमार्थानां, सद्भावप्रतिपत्तये ॥ १ ॥

आगमो ह्याप्तवचन-मासं दापयतिदुः ।

वीतरागोऽनुत्तं वाक्यं, न ब्रूयाद्भवसंभवात् ” ॥ २ ॥

दश० ४ अ० । अनु० ।

तथा च—

शास्त्रस्यैवावकाशो च, कुतर्काऽऽग्रहतस्ततः ।

शीलवान् योगवानत्र, श्रद्धावाँस्तत्त्वविद्भूवत् ॥ १३ ॥

अत्र-अतीन्द्रियार्थसिद्धौ शास्त्रस्यैवावकाशस्तस्यातीन्द्रि-
यार्थसाधनसमर्थत्वाच्चकुर्यन्तर्कस्यातथात्वान्, न दुक्तम्-“गो-
चरस्त्यागमस्यैव, ततस्तदुपलब्धतः । चन्द्रसूर्योपरागादि-
संवाद्यागमदर्शनात् ॥ १॥” द्वा० २३ द्वा० (श्लोकार्थः 'कुतर्क'
शब्दं तृतीयभागे ४८५ पृष्ठं कल्पितम्)

अस्थानं रूपमन्वस्य, यथा सन्निश्चयं प्रति ।

तथैवातीन्द्रियं वस्तु, व्यवस्थस्यापि तत्त्वतः ॥ २५ ॥

हस्तस्पर्शममं शास्त्रं, तत एव कथंचन ।

अत्र तन्निश्चयोऽपि स्या-तथाचन्द्रोपरागवत् ॥ २६ ॥

द्वा० १६ द्वा० । (अनयोरर्थः 'इस्मर' शब्देऽस्मिन्नेवभागे
विस्तरतः दर्शयिष्यते)

(आगमस्य परलोकादिसाधकत्वम्)—

आगमप्रमाणकलादि सकलमपि परलोकादिपरम्पररूपं य-
थावदनुगम्यन्ते नान्यतस्तेन यदुच्यते प्रज्ञाकरगुप्तेन-“ दी-
र्घकालसुखादृष्टा-विच्छेदा तत्र कथं भवेत् ” इति तद्व्यास्त-
मवस्यम् आगतौ दीर्घकालसुखस्य दर्शनात् । न चागमस्य
न प्रमाणं तदप्रमाणं सकलपरलोकानुष्ठानप्रवृत्त्यनुपपत्तेः
उपायान्तराऽभावात् । न० ३ गाथाटी० ।

शास्त्रमासन्नमव्यस्य, मानमाहुषिके विधौ ।

सेव्यं यद्विचिकित्सायां, ममाधिप्रतिकूलता ॥ ३० ॥

द्वा० १४ द्वा० । (अस्य श्लोकस्यार्थः 'जाग' शब्दे चतु-
र्थभागे १६३२ पृष्ठं दर्शयिष्यते)

(२२) धर्ममार्गे चाऽऽगमस्यैव प्रामाण्यम्, कुशीलानामा-
गमाऽप्रामाण्यम्)—

जम्हा न धम्ममग्गे, मोत्तुलं आगमं इह पमाणं ।

विज्झइ छउमत्थेणं, तम्हा एत्थेव जइअव्वं ॥ १७०७ ॥

यस्माच्च धर्ममार्गे-परलोकगामिनि मुक्त्वा आगममंक
परमार्थत इह प्रमाणं-प्रत्याख्यानादि विद्यते छद्मस्थानां प्रा-
लिनां, तस्मादत्रैवागमे कुप्रहान्विहाय यतितव्यम् । जिज्ञा-
साऽध्ययणध्वनानुष्ठाने यत्नः कार्यो नागीतार्थजनावरणप-
रेण भवितव्यमिति गाथार्थः ।

प्रत्यपायप्रदर्शनद्वारेणैतदेवाह—

सुअवज्जायररराया, पमाणयंता तहविहं लोअं ।

इअणगुरुरा वरागा, पमाणयं नावगच्छन्ति ॥ १७०८ ॥

भुतबाह्यावरणरताः—आगमप्रमाणानुष्ठानसक्ताः प्रमाण-
यन्तः—सन्तः कर्त्तव्योदनायां क्रियमाणानां तथाविधं लो-
कं-भुतबाह्यमवाप्तार्थादिकं, किमित्याह-भुवनगुरोः-भगव-
तस्तीर्थकरस्य वरागास्तेऽप्रमाणतामर्थोपात्तसिद्धां नावग-
च्छन्ति, तथाहि-यदि ते सूत्रबाह्यस्य कर्त्तारः प्रमाणं भगवत-
स्तर्हि तद्विरुद्धसूत्रार्थवत्त्वं अप्रामाण्यमिति महामिथ्यात्वं
बलादापद्यत इति गाथार्थः ।

अत एव प्रक्रमाज्जम्मानधिकारिणमाह—

सुत्तेण चोइओ जो, असं उदिसिअ तएण पडिवअ ।

सो तत्तवायवज्जो, न होइ धम्ममि अहिगारी ॥ १७०९ ॥

सूत्रेण चादितः-इदमिथ्यमुक्तम् एवं, यः सत्त्वः अन्य-प्रा-
णिने मुदिस्थानमुत्पमुदाहरणतया तत्र प्रतिपद्यत । सूत्र-
मुक्तं, स्व-एवंभूतः-तत्त्ववाद्बाह्यः, परलोकमङ्गीकृत्य परमार्थ-
वाद्वाह्यो, न भवति, धर्मे सकलपुरुषार्थहेतावधिकारी
सम्याग्वचकाभावादिति गाथार्थः ।

अत्रैव प्रक्रमे किमित्याह—

तीअवहुस्सुयणायं, तकिरिआदरिमणा कह पमाणं ।

वाञ्छिअंती अइमा, सुद्धा इह दीमई चेव ॥ १७१० ॥

तीतबहुभुतकालतः, अतीना अप्याचार्या बहुभुता एव,
तैः कस्माद्विदं वन्दनं कार्यात्सर्गादि नानुष्ठानमित्येवभूत-
किमित्याह—तत्क्रियादर्शनाद् तीतबहुभुतसंबन्धिक्रियाद्-
शानात्कारणात्कथं प्रमाणं; नैव प्रमाणं, न ज्ञायते ते कथं
वन्दनादिक्रिया कृतवन्त इति । नवेदानैतनन्वाधुमावगत-
क्रियानुसारतः तत्तथातावगम इत्याह-व्यवच्छिद्यमाना
चयं क्रिया शुद्धा आगमानुसारिणी इह लोके सांप्रतमपि
दृश्यत एव, कालदोषादिति गाथार्थः ।

उपसंहरन्त्याह—

आगमपरततेहिं, तम्हा णिअं पि सिद्धिकंलीहिं ।

सव्वमणुद्वाणं खलु, कायव्वे अप्पमत्तेहिं ॥ १७११ ॥

यस्माद्वचम्-आगमपरतन्त्रैः-सिद्धाभ्यासैः तस्माच्चित्तम-
पि-सर्वकालमपि सिद्धिकाङ्क्षिभि-भक्ष्यसत्त्वैः सर्वमनुष्ठाने
खलु वन्दनादि कर्त्तव्यमप्रमत्तैः-प्रमादरहितैरिति गाथार्थः ।
प० ३० ।

मोक्षमार्गे चाऽऽगमस्यैव प्रामाण्यम्—

अम्हा न मोक्षमार्गे, मोक्षार्णं आगमं इह पमाणं ।

विज्जइ छउमत्थाणं, तम्हा तत्थेव जइयव्वं ॥ ३७ ॥

यस्माच्च वैव मोक्षमार्गे-मोक्षे साध्ये, मोक्षानुमत्तां परि-
स्यजेत्यर्थः 'इह' ति-धर्मविचारे प्रमाणम्-आलम्बनमि-
त्यर्थः, विद्यते छुद्मस्थानाम्, अनिशयवर्ता हि कथं च-
स्तेवानिशययशात्प्रवर्त्तमानानामपि निर्जगत्ताभ एवावसी-
यते, तद्वद्विद्वेः पुनः सर्वथा अस्मिन् प्रमाणीकर्तव्यम् ।
तस्मात्तत्रैव यतितव्यम्-उद्यमः कार्य इति आशयः । दर्श०
५ तत्त्व ।

“ धर्माऽधर्मव्यवस्थायां शास्त्रमेव नियामकम् ।

तदुक्तासंयनाद्धर्म-स्त्वधर्मस्तद्विपर्ययात् ॥ १ ॥ ” धे०टी०
१ विव० ।

(आगमावलम्बनस्यैवैहिकामुष्मिकफलसिद्धिहेतुत्वम्) ध-
र्माधिका-धर्ममार्गे प्रवर्त्तमानेव आगमावलम्बनमेव प्रव-
र्त्तितव्यं तस्यैवैकस्यैहिकामुष्मिकफलसिद्धिहेतुत्वयोपावृ-
त्त्वात् अन्यस्य पुद्गलमात्रस्यावलम्बने तदुच्छेदः स्वयं-
स्येनदर्शयन्निदमाह—

किं वा देह वराओ, मणुओ सुद्धु वि षणी वि भत्तो वि ।

आणाअइकम पुण, तयं पि अणंतदुहहेऊ ॥ ८२ ॥

किं वा न किञ्चिद्दानि-प्रयच्छति वराकः-अत्यन्तशार्ङ्गर-
हिता मनुजै-नः सुष्ठुपि-अनिशयेन धन्यपि-धान्याद-
संपदुपतः भक्तेऽपि-भक्षणानवन्मपात्रादिदानमर्थ एव
स्यात्; पुनः सुगंतः, आकातिक्रमणे-भगवदाज्ञाज्ञाने पुनः
परपक्ष्यापि तनुकमपि-स्वल्पमपि आस्तां तावद् बाह्य-
न्यापिशब्धार्थः, अनन्तदुखहेतुः अनन्तसंसारनिवर्धनमि-
त्यर्थः, अपक्ष्या सर्वावदाज्ञाज्ञाने क्रियते स हि आहारा-
दिदानमात्र एव समर्थः, न पुनः कुर्गतिरक्षाक्षमः, अतः
किं तदपक्ष्या भगवदाज्ञाज्ञानेनानन्तसंसारनिवर्त्तनेनेति
माशयः । दर्श० ४ तत्त्व ।

(युक्त्युपपन्नस्यैव सदागमत्वम्) नाऽऽगममात्रमे-

वाऽध्वर्थातपत्तिहेतुर्भवतीति दर्शयन्माह—

जुत्तीए अचिरुद्धो, सदागमो साऽपि तयविरुद्ध ति ।

इय अण्णोआऽणुययं, उभयं पडिवसिंहउ ति ॥४५॥

व्याख्या-युक्त्या-उपपत्त्याऽविरुद्धः-अबाधितः सदागमः-
सत्सिद्धान्ता भवति । साऽपि-युक्तिरपि, तदविरुद्धा-सि-
द्धान्ताऽविरुद्धा स्यात्तद्व्या त्वयुक्तिरेव, इति वाक्यार्थस्य
आशयः, इति-एवम् अन्योऽन्यानुगत-परस्परानुयायि, उभ-
यम्-युक्तिसदागमरूपं द्वयं प्रतिपत्तिहेतुः-अध्वर्थातपत्तिकार-
णम्, इतिशब्दः समासौ, इति माशयः । पञ्चा० १८ विव० ।

वचनाऽऽराधनया खलु, धर्मस्तद्बाधया त्वधर्म इति ।

इदमत्र धर्मगुणं, सर्वस्वं चैतदेवाऽस्य ॥ १२ ॥

‘धर्मे’ त्यादि वचनाराधनया-आत्माराधनयैव खलुशब्द
एवकार्थः । धर्मः-धृत्यान्त्रिरूपः संपद्यते । प्रा० २ विव० ।
(‘धर्मदेवता’ शब्द चतुर्थभागेऽत्र २७२६ वृद्धं विशव-
द्याख्यानम्)

(२३) जिनाऽऽगमस्यैव सत्यत्वम्—

एकाऽप्यनाद्याऽखिलतत्त्वरूपा,

जिनेशगीर्विस्तरमाप तर्कैः ।

तद्याऽप्यसत्यं त्यज सत्यमङ्गी,

कुरु स्वयं स्वीयहिताऽभिलाषिन् ! ॥ १ ॥

‘एकेति’ एकापि जिनेशगीः-अहंदाणी अहंमुखाधिर्य-
च्छुमाना अद्वितीया यथाभाषितं तथाभूयमाणा तथा
अनाद्या-आदिर्हिता एकेन तीर्थकृता यदुपदिष्टं तद्वर्त्तकत्वं
पूर्वपूर्वतत्त्वतीर्थकृतामपि तथैव निरूप्यमाणत्वात् आाद-
हिता । पुनः कीदृशी-अखिलतत्त्वरूपा-समस्ततत्त्वमपि जि-
तर्कैः-विचार्यविस्तरं-बहुमदतां प्राप्य बहुप्रकारैर्वहुधा वि-
स्तृता, यतो दिव्यासत्तां मतमपि जिनेमते धृष्ट्या एतादृशन-
यानाम् अनकाकारतां प्रवर्त्तयति, अतस्तन्मतेऽपि यद्विष्णु-
श्यमानं सत्यं जायते तद्व्याऽङ्गीकुरु, यद्याऽसत्यं तत्सर्वमपि
त्यज, स्वयम्-आत्मना हेस्वीर्याहिताभिलाषिन् !-निजहितका-
ङ्क्षिन् ! शब्दान्तरत्वेन तन्मतमपि न वृषविषयीकर्तव्यं सर्व-
मपि अयैकत्वविषयत्वा असमंजसमेवेति । द्रव्या० १ अध्या० ।

‘सेवं मेते सेवं भंत !’ ‘तमेव सच्चं शिस्मंकं, जं जिणेहि
पवेइयं’ । इता जंबू !—‘तमेव सच्चं निस्मंकं, जं जि-
णेहि पवेइयं’ । कंह आगाममंडलाआं निवडिआ इव
भामह । अम्मापिऊणं मंजोए संताणे भवति । किं अ-
अहा वि भवति पवेइयं इता जंबू ! ‘तमेव सच्चं नि-
स्मंकं जं जिणेहि पवेइयं’ । अंग० ।

‘से एणं भंत !—‘तमेव सच्चं नीमंकं, जं जिणेहि पवे-
इयं ।’ इता गोयमा !—‘तमेव सच्चं नीमंकं, एवं ०जाव
पुरिमकारपरकमेइ वा । (सूत्र-३७×) । भ० १ श० ३ उ० ।

(जिनागमस्य सिद्धत्वम्)—

“ जिणवयणं सिद्धं ” ४६ इत्यादिबाधया ‘धम्म’ शब्द
चतुर्थभागे २६८४ वृद्धं प्रतिपादयिष्यते ।

(परप्रवादानां मत्सरित्वम् जिनागमस्यामत्सरित्वम्)
अधुना परप्रदेशानां परस्परविरुद्धार्थसमर्थकतया अन्तर्ग-
त्वं प्रकाशयन् सर्वत्रोपपत्तिसिद्धान्तस्यान्यान्यानुगतसर्वत्र-
म्यतय मत्सर्याभावमाचिमीवयति—

अन्योऽन्यपक्षप्रतिपक्षभावात्,

अथा परं मत्सरिणः प्रवादाः ।

नयाऽनशेषानविशेषमिच्छन्,

न पक्षपाती समयस्तथा ते ॥ ३० ॥

स्या० ३० कठो० । (स्मार्कार्थः ‘णय’ शब्द चतुर्थभागे
१८६६ वृद्धं दर्शयिष्यते)

(२४) (जिनागमप्रशंसा) जिनागमो हि कुशान्वर्जित-
तत्संस्कारविषयसमुच्छेदमन्त्रायमाणो धर्माऽधर्मकृत्याऽ-
कृत्यभक्ष्याऽभक्ष्यपयाऽपयगम्याऽगम्यसाराऽसारादिविवे-
चनाहेतुः सम्तमसे दीप इव, समुद्रं द्वीपमिव, मरुतं क-
ल्पतरुमिव, संसारं कुम्पाय, जिनादयोऽप्यनन्तप्रामाण्यादेष
निर्धायन्ते यदुच्यते स्तुतिषु श्रीहमस्तुत्यः—

“ यदीगमस्यकथयलात्पनीमां,
भवावशानां परमाप्तभावम् ।
कुवासनापाशविनाशनाय .

नमोऽस्तु तस्मै जिनशासनाय ॥१॥ ”

जिनागमयद्गुमानिनां च देवगुरुधर्मादयोऽपि बहुमता भ-
वन्ति । किंच-केवलज्ञानादपि जिनागम एव प्रामाण्यनानि-
रिच्यते, यदाहु-“ ओहसु उवउत्ता, सुअनाणी जइ हु गि-
रहइ असुद्धं । न केवली वि भुंजइ, अपमाणसुअं भवे इहरा
॥ १ ॥ ” एकमपि च जिनागमवचने भविना भवनाशहेतुः,
यदाहु-“ एकमपि च जिनवचना-यस्माच्चिर्वाहकं यद् भ-
वति । श्रूयन्ते ज्ञानन्ताः, सामायिकमात्रपदसिद्धाः ॥ १ ॥ ”
यद्यपि च मिथ्यादृष्टिभ्य आनुषंग्य इव पद्याऽन्न न रोचते
जिनवचने तथापि नान्यत्स्वर्गापवर्गमार्गप्रकाशनसमर्थमिति
सम्यग्दृष्टिभिस्तदादरेण श्रद्धातव्यं, यतः कल्याणभा-
गिन एव जिनवचने भावतो भावयन्ति, इतरेषां तु
कर्णशून्यकान्तिनामृतमपि विपायते, यदि चेद् जिनवचने
नार्वाच्यतदा धर्माऽधर्मव्यवस्थाशून्यं भवान्यकार भु-
वनमपतिष्यत्, यथा च-“ ह्रीतकीं भस्त्रोर्वाहककामः ”
इति वचनाद्धीतभीमक्षत्रप्रभवविरकलक्षणं प्रत्ययेन स-
कलस्याप्यायुर्वेदस्य प्रामाण्यमवनीयते, तथाऽष्टाङ्गनि-
मित्तकेवलिकाचन्द्राकिप्रहचारधातुवादरसगसायनादिभिर-
प्यागमार्पादृष्टेष्टा यथाक्यानां प्रामाण्यानश्रयनाऽदृष्टार्थाना-
मपि वाक्यानां प्रामाण्यं मन्दधीभर्निश्चेतव्यम् । ध० २
अधि० । (जिनागमलक्षणक०म् ‘पेत्थग’ शब्द पञ्च-
मभागे दर्शयिष्यते) (जिनागमलिखितपुस्तकानां दान-
फलम् ‘गाण’ शब्दे चतुर्थभागे वर्णयिष्यते) “ आगमे
आयरेतगं, अत्तया हियकस्सिगा । निथनाहो सयेवुहो
सवे ते धहुमसिया ॥ १ ॥ ” अष्ट० २४ अष्ट० । “ आगम
चक्खु साहु ” अष्ट० २४ अष्ट० ।

आगम्यते परिच्छद्यतेऽर्थोऽनेत्यागमः । केवलमनःपर्या-
यावधिपूर्वचतुर्दशकदशकनवरूपं व्यवहारभेदे, स्था० ५
ठा० २ उ० । व्यवहारता चास्य व्यवहारहेतुत्वाद् । पञ्चा० १६
विव० । तान्नवधनत्वान् ज्ञानविशेषाऽपि व्यवहारः । स्था०
५ ठा० २ उ० । (विस्तरत आगमव्यवहारस्य यद्व्ययता आ-
गमव्यवहार’ शब्दोऽस्मिन्नैव भागे आगमिष्यति) । प्राप्ता,
दश० १ अ० । (लाभे,) स्था० २ ठा० ४ उ० ।

(२५) आगमस्याऽर्थान्तराणि—

आतो ति आगमो ति य, लाभो ति य होति एगद्धा ॥६॥

आय इति, आगम इति च, लाभ इति च, भवन्यकार्थि-
काः । उक्त० पाई० १ अ० । “ आगमे ” लाभम् । लाभे, वृ०
३ उ० । पुरुषद्वामप्रतिकलान्तर्गते कलाभेदे, कल्प० १ अधि०
७ क्षण । आगच्छति-प्रकृतिप्रत्ययानुगह्य उपपद्यते कर्त्त-
रि संज्ञायां घः । व्याकरणोक्ते प्रकृतिप्रत्ययानुपघानके अद्
इद इत्यादौ शब्दे, “ आगमादेशयोरमध्ये बलीयानागमो वि-
धिः ” व्याकरणान्तरपरिभाषा “यदागमास्तद्गुणीभूतास्त-
द्ग्रहणेन गृह्यन्ते” “आगमशास्त्रमनित्यम्” इति च परिभा०
“आगमाः आद्युदात्ताः” “आगमा अविद्यमानवद्भवन्तीति”,
च । का वा । वाच० ।

(आगमनिष्पन्नं नामाधिकृत्याह)—

से किं तं आगमेणं आगमेणं पञ्चानि पर्यासि कुण्डानि-
सेत्तं आगमेणं । (सूत्र-१२५×)

आगच्छन्तीत्यागमः न्यागमादस्तेन निष्पन्नं नाम यथा
‘पद्मानी’ त्यादि, “धुदस्वराद् घुटि तु” (का०रू० २४) इत्यने-
नात्र न्यागमस्य त्रिधानाद् उपलक्षणमात्रं चेद्, संस्कार उप-
स्कार इत्याद्वरपि सुखाद्यागमनिष्पन्नत्वादिति । अनु० ।
(‘सत्थ’ शब्द सप्तमभागे विस्तारो द्रष्टव्यः)

आगमकुसल-आगमकुशल-त्रि० । आगमनिपुणं, आतु० ।

“ आगमकुसला सदास्वरा ॥ ४६४ ॥ ” आगमः-श्रुतिस्मृ-
त्यदिरूपस्तस्मिन् कुशलाद्यागमकुशलाविति । उक्त० २५ अ० ।
आगमण-आगमन-न० । आगमं भावे ल्युट् । किञ्च-
हेशावाधकविभाजनक्रियायामागतौ, । वाच० । गमनं स्व-
स्थानादन्यत्र यानम् । आगमनञ्च तद्व्यत्ययः । ध० ३
अधि० । अन्त्यतः स्थानात् प्रहापकसम्मुखं यदागम्यते
तदागमनम् । वृ० १ उ० ३ प्रक० । व्य० । उत्पत्तौ । वाच० ।
प्राप्तौ, वाच० ।

आगमणगहियविणिच्छय-आगमनगृहीतविनिश्चय-त्रि० ।

आगमने गृहीतः-कृतो विनिश्चयः-निर्णयो येन स तथा ।
आगमनाय कृतनिश्चये, भ० ६ श० ३३ उ० ।

आगमणगिह-आगमनगृह-न० । पथिकादीनामागमनेनोपेतं,
तदर्थं वा गृहमागमनगृहम् । वृ० २ उ० । समाप्रपादौ, सूत्र० ।
“ आगमणगिहंसि वा ” (सूत्र-१६१×) स्था० ३ ठा० ४
उ० । आगमनगृहमागमनतुकागारं यत्र कार्पटिकादय आगत्य
वसन्तीति । पञ्चा० १८ विव० ।

(आगमनगृहं व्याचष्टे)—

आगंतुऽगारस्थजणां जहिं तु,

संठाइ जं वाऽऽगमणंमि तेसि ।

तं आगमोकं तु विदू वयंति,

सभा-पवा-देउलमादयं वा ॥ १६३ ॥

आगन्तुकः-पथिकः ‘अगारस्थजनां’ यत्र-आगत्य संतिष्ठते
यच्च तेषां पथिकादीनाम् आगमने वर्तते तदागमोकः—
आगमनगृहे विघ्रांसः-श्रुतधरा यद्वन्ति, तच्च सभा वा, प्रपा
वा, देवकुलादिकं वा मन्तव्यम् । वृ० २ उ० । स्था० । (अत्र
च निवासे दाया ‘घसाह’ शब्द पञ्चभागे वर्णयिष्यते)
आगमणपह-आगमनपथ-पुं० । आगमनमार्गे, नि० सू० । आ-
गमणपहोसञ्जणं पदंण पांक्कयादिसु आगच्छन्ति तेषां पदं ।
नि० सू० ४ उ० । (निघ्नस्थीनामागमनपथे दण्डाद्व्यापने
दाया ‘उयहि’ शब्दोऽस्मिन्नैव भागे दर्शयिष्यते)

आगमणगमणपविभन्ति-आगमनागमनप्रविभक्ति-न० । ना-
व्याधिवांशेषे, रा० । “ आगमणगमणपविभन्तिनामं वि-
धे णट्ठाविहिं उव्वंसति ” (सूत्र-x) रा० । चन्द्रागमन-
प्रविभक्तिरुक्तमागमनप्रविभक्तिनाम सप्तमे नाटपविधिमुप-
दर्शयन्ति । रा० ।

आगमणीह-आगमनीति-स्त्री० । आगमन्यायं, पञ्चा० ।

“ एसा पवयणणीह ” (सूत्र-१४+) एसा-अनन्तराक्ता प्रव-

चननीतिः-आगमन्यायो वर्तते । पञ्चा० ६ विव० । सिद्धा-
न्तभणितोऽऽचारे, " मग्गो आगमणीह " (८०+) । आगम-
नीतिः-सिद्धान्तभणितोऽऽचारः । ध० १० ३ अधि० १ लक्ष० ।
ध० । (तस्य मार्गत्वम् ' मग्ग ' शब्दे ६ षष्ठे भागे प्रतिपाद-
यिष्यते)

आगमतत्त-आगमतन्त्र-वि० । आगमपरतन्त्रे, आगमानु-
सारिणः । षो० ।

आगमतन्त्रः मततं, तद्वद्भक्त्यादिलिङ्गसंमिद्धः ।

चेष्टायां तत्स्मृतिमान्, शस्तः खन्वाशयविशिष्टः ॥१३॥

आगमतन्त्रः-आगमपरतन्त्रः-आगमानुसारी । षो० ७ विव० ।
(अत्र विशेषव्याख्या ' चेष्टय ' शब्दे तृतीयभागे १२६६
पृष्ठे दर्शयिष्यते)

आगमतत्त-आगमतत्त्व-न० । आगमपरमार्थे, षो० ।

आगमतत्त्वं तु बुधः, परीक्षिते सर्वयत्नेन ॥ २ ॥

आगमतत्त्वं तु-आगमपरमार्थमिदं पर्यवरूपं बुधा-विशिष्ट-
बिम्बकसंपन्नः परीक्षित-समीचीनमवलोकयति सर्वयत्नेन-स-
र्वाङ्गैः धर्माऽधर्मव्यवस्थाया आगमनिबन्धनत्वात् यत्न
उक्तम् " धर्माधर्मव्यवस्थायां, शास्त्रमेव नियामकम् । त-
त्तुक्तासंख्यनाद्धर्म-स्त्वधर्मस्त्वद्विपर्यात् ॥१॥ " षो० १ विव० ।
(अत्रार्थे ' धर्म ' शब्दे चतुर्थभागे २६६४ पृष्ठे विशेषो
दर्शयिष्यते)

आगमदिट्टि-आगमदृष्टि-स्त्री० । आगमः-आप्तवचनं स एव
दृष्टिर्हिताऽहितपदार्थप्रकाशकःवादागमदृष्टिः । आप्तवचना-
त्मकायां दृष्टौ, दर्श० ३ तत्त्व ।

आगमदिट्टिदिट्टिसुआयमग्ग-आगमदृष्टिदृष्टसुज्ञातमार्ग-पुं० ।
आगमः-आप्तवचनं स एव दृष्टिर्हिताऽहितप्रकाशकत्वात्
आगमदृष्टस्तया दृष्टम्-अवलोकितमागमदृष्टिदृष्टं तेन शो-
भनप्रकारेण ज्ञातो मार्गो ज्ञानादिको यैस्ते आगमदृष्टिदृष्टसु-
ज्ञातमार्गाः । आगमदृष्ट्या सम्यगवलोकितदर्शनादिकं,
दर्श० ३ तत्त्व ।

आगमपरतत्त-आगमपरतन्त्र-वि० । सिद्धान्तपरतन्त्रे, षो० ७ ।

एत्थ वि मूलं शोभं, एगंतेणैव भवसत्तेहि ।

सिद्धाद्भावो खलु, आगमपरततया शवरं ॥१७०६॥

अत्रापि-आगमनायत्ने मूलं-कारणं ज्ञेयमेकान्तैव भव्य-
सत्त्वं-भव्यप्राणिभिः, किमित्यत्राह-अज्ञादिभाषतः खलु-
अज्ञादिभाषादिव कारणादागमपरतन्त्रता-सिद्धान्तपरत-
न्त्रं नवरं, नान्यमूलमिति गाथार्थः । षो० ५ द्वार ।

आगमपह-आगमपथ-पुं० । लाभमार्गे, स्था० २ डा० ४ उ० ।

आगमबलिय-आगमबलिक-पुं० । आगमज्ञानविशेषवति
केवलयादिकं, भ० । " आगमबलिया समणो गिग्गंथा " (सूत्र-
३४०+) आगमबलिका उक्तज्ञानविशेषबलवन्तः भ्रमणा-
निर्ग्रन्थाः केवलप्रभृतयः । भ० ८ श० ८ उ० ।

आगममलारहिय-आगममलारहदय-पुं० । आगमार्थ-
प्रतिपत्त्यसमर्थद्वये, (आगमार्थकुरिण्डतबुद्धौ) सम्म० ।

समयपरमत्थवित्थर-विहाडजणपज्जुवासणसयणहो ।

आगममलारहियओ, जह होति तमत्थमकेसु ॥ २ ॥

सम्म० १ काण्ड ।

अत्र च-'आगममलारहदय इत्यनुवादेन समयपरमार्थविस्तर-
हाटजनपर्युपासनसकणो यथा भवति तमर्थमुक्तेष्वे' इति-वि-
धिपग पदघटना कर्तव्या । पदार्थस्तु मलमिवारा-प्राजन-
कधिभागो यस्यासौ मलारो-गौगली आगमं तद्वत्कुरेण ह-
दयं यस्य तदर्थप्रतिपत्त्यसामर्थ्यादसौ तथा मन्दर्भाः, स-
म्यग् ईयन्ते-परिच्छिद्यन्तेऽननार्था इति समयः-आगमस्त-
स्य परमः-अकल्पितश्चासावर्थः समयपरमार्थस्तस्य वि-
स्तरो-रन्ध्रनाविशेषः शब्दार्थयोश्च भेदेऽपि पारमार्थिकसं-
बन्धप्रतिपादनायाऽभेदविधत्तया ' प्रथमे वाक्यशब्दे ' (पाणि०
। ३ । ३ । ३३) इति च न कृतः तस्य विहाट इति-दीप्य-
मानान् श्रोतुबुद्धौ प्रकाशमानानर्थान् दीपयति-प्रकाशयति
विहाटश्चासौ जनश्चतुर्दशपूर्वविदादिलांकः । तस्य पर्यु-
पासनं-'कारणे कार्योपचारात्' सेवाजनिततद्ब्याख्यानम् ।
तत्र नष्ट कर्णोभ्यां वलंत इति सकर्णः तद्व्याख्यातार्थाव-
धारणत्वमर्थः । यथा इति-येन प्रकारेण भवति तं तथाभू-
तमर्थम् उक्तेष्वे-लेशतः प्रतिपादयिष्ये । यथाभूतेनार्थेन प्रति-
पादितेनानतिकुरेणभीरपि श्रोतृजने विंशष्टागमव्याख्यात्प्र-
तिपादितार्थावधारणपटुः संपद्यते । तमर्थमेतेन प्रकरणेन
प्रतिपादयिष्यामीति यावत् । सम्म० १ काण्ड ।

आगममाण-आगमयत्-वि० । आपादयति, " लाघवियं
आगममाणं " (सूत्र-२१३+) । लाघविकमात्मानमागमयन्-
आपादयन् । आचा० १ ध्रु० ८ अ० ४ उ० । आगमयति,
(अवबुध्यमानं) " लाघव आगममाणो " (१८५५) । आगमयन्-
अवगमयन् अवबुध्यमानः । आचा० १ ध्रु० ६ अ० ३ उ० ।

आगमलोयणीह आगमलोकनीति-स्त्री० । जिनप्रवचनन्या-
यलौकिकन्याययोः, षो० ।

जिणविषपइट्ठाए, विहिमागमलोयणीतीए ॥ १ ॥

जिनबिम्बप्रतिष्ठायाः प्रतीताया विधि-विधानमागमलो-
कनीत्या-जिनप्रवचनन्यायनः, लौकिकन्यायनं चेत्यर्थः । लो-
कप्रहरेण चेदं दर्शयति-लोकनीतिरपि कच्चिजिनमतविद-
ज्ञाधरणीया अत एव प्रामादादिलक्षणे तदुक्तमप्याश्रीयत
इति गाथार्थः । पञ्चा० ८ विव० ।

आगमवयव-आगमवचन-न० । आर्यवचने, षो० ।

सर्वज्ञवचनमागम-वचनं यत् परिणते ततस्तस्मिन् ।

नासुलभमिदं सर्वं, खमयमलपरिचयात् पुंमाम् ॥ ११ ॥

सर्वज्ञवचनम्-आगमवचनं यद् यस्मात् परिणते न तस्त-
स्मिन्-आगमवचनं नासुलभमिदं-न दुर्लभमिदं किन्तु सुलभ-
मेव भवति सर्वं हि-पूर्वोक्तमुभयमलपरिचयात् क्रियामल-
भावमलपरिचयात् पुंसां पुरुषाणाम् । षो० ५ विव० ।

आगमवयवपरिणह-आगमवचनपरिणति-स्त्री० । आगम-
वचनस्य विषयविभागेन चेतसि व्यवस्थानां, षो०

किमित्यागमवचनपरिणामः प्रशस्यत इत्याह-

आगमवचनपरिणति-भवरोगसदौषधं यदनपायम् ।

तदिह परः सद्बोधः, सदनुष्ठानस्य हेतुरिति ॥ ६ ॥

आगमवचनपरिणतिर्यथावत् तत्प्रकाशरूपा भवरोगस-
द्बोध-भवरोगस्य-संसारामयस्य सद्बोधं तदुच्छेदका-
रित्वेन यद्-यस्मात्, अनपायम्-अपायराहितं-निर्दोषं वर्त्तते
तदिह परः सद्बोधस्तच्च भवरोगसद्बोधम्-आगमवचनप-
रिणत्याख्यं, परः-प्रधानः सद्बोधः-सम्यग्ज्ञानं वर्त्तते सद-
नुष्ठानस्य-सुन्दरानुष्ठानस्य हेतुः-कारणमिति कृत्वा । षो० ५
विच० ।

आगमव्यवहार-आगमव्यवहार-पुं० । आ-मर्यादाऽ-भि-
विधिभ्यां गम्यन्ते-परिच्छद्यन्तेऽर्था येनासाध्यागमः केवल-
मन-पर्यायावाधितुर्देशदशनयपूर्वतत्त्वे व्यवहारभेद, प-
ञ्चा० । व्यवहारता चास्य व्यवहारहेतुत्वाद् । पञ्चा० १६
विच० । स्था० । घ० । (एतेषां च यथा आगमत्वं तथा 'आ-
गम' शब्दऽस्मिन्नेव भागे गतम्)

आगमव्यवहारभेदाः—

आगमतो व्यवहारो, सुगह जहा धीरपुरिसपन्नतो ।

पञ्चक्खो य परोक्खो, सोऽपि य दुविहो सुणयव्वो ॥ २०१ ॥
तत्र-आगमतो व्यवहारो यथा धीरपुरुषैः प्रज्ञसन्तथा शृ-
णुत, स-आगमतो व्यवहारो द्विविधो ज्ञानव्यः, तद्यथा-
प्रत्यक्षः, परोक्षश्च ।

पञ्चक्खो वि य दुविहो, इंदियजो चेव नो व इंदियजो ।

इंदियपञ्चक्खो वि य, पंचसु विमएसु नेयव्वो ॥ २०२ ॥

प्रत्यक्षाऽपि द्विविधाः, तद्यथा-इन्द्रियजो, नाइन्द्रियजश्च ।
तत्र इन्द्रियजः प्रत्यक्षः पञ्चसु रूपादिषु विषयेषु ज्ञानव्यः ।

नोइंदियपञ्चक्खो, व्यवहारो सो समासतो तिविहो ।

आहिमणपञ्जवेया, केवलनाणे य पञ्चक्खे ॥ २०३ ॥

यस्तु-नोइन्द्रियजः प्रत्यक्षो व्यवहारः स समासतात्मा-
विधः, तद्यथा-अवधिप्रत्यक्षः, मनःपर्यवप्रत्यक्षः, केवलज्ञान-
प्रत्यक्षम् ।

तत्राऽवधिप्रत्यक्षमाह—

ओही गुणपञ्चइए, जे वट्ठती सुयंगवी धीरा ।

आहिविसयनाणत्थे, जाणसु व्यवहारमोहिकरे ॥ २०४ ॥

अवधिद्विधा-भवप्रत्ययजो, गुणप्रत्ययजश्च । तत्र संयतानां
गुणप्रत्ययज एव; न भवप्रत्ययजः, तत आह-अवधौगुण-प्र-
त्यये य वर्त्तन्ते श्रुताङ्गविदो धीरास्तान् अवधिविषयज्ञान-
स्थान् जानीत व्यवहारशोधिकरान्-शुद्धव्यवहारकारिणः ।

उज्जुमती विउलमती, जे वट्ठती सुयंगवी धीरा ।

मणपञ्जवनाणत्थे, जाणसु व्यवहारमोहिकरे ॥ २०५ ॥

ये अज्जुमतौ विपुलमतौ सा मनःपर्यवज्ञाने श्रुताङ्गविदो
धीरा वर्त्तन्ते तान् मनःपर्यवज्ञानस्थान् जानीत व्यव-
हारशोधिकरान्-शुद्धव्यवहारकारिणः ।

आदिगरा धम्ममाणं, चरित्तवरनाणदंसणममग्गा ।

सव्वत्तगनाणणं, व्यवहारं व्यवहरंति जिणा ॥ २०६ ॥

ये धर्म्मयाः-श्रुतधर्म्मस्य चारित्रधर्म्मस्य चादिकराः-तत्प्र-
थमतया प्रवर्त्तनशीलाचारित्रधर्म्मानदर्शनसमप्राप्ते जिनाः
सर्वप्रगज्ञानेन व्यवहारं व्यवहरन्ति उक्तः प्रत्यक्षः ।

संप्रति परोक्षमाह—

पञ्चक्खवागममरिसो, होति परोक्खोऽपि आगमो जस्स ।
चंदमुही विव सो वि हु, आगमो व्यवहारवं होइ ॥ २०७ ॥

यद्यपि पूर्वार्थिकं श्रुतं तथापि यस्याऽऽगमश्चतुर्दशपूर्वार्थिक-
कः परोक्षोऽपि प्रत्यक्षाऽऽगमसदृशः । प्रत्यक्षावध्यादितुल्य-
रूपो भवति सोऽप्यागमव्यवहारवान् षड्व्यो भवति । यथा
चन्द्रसदृशमुक्ती कन्या चन्द्रमुक्तीति, एतदुक्तं भवति-य-
द्यपि पूर्वार्थि श्रुतं नाऽऽगमतुल्यानीति (तद्यपि) तैर्व्यवहारज्
आगमव्यवहारवानुच्यते इति । व्य० १० उ० । (आगम-
स्य व्याख्यानम् 'आगम' शब्दऽस्मिन्नेव भागे प्राग् गतम्)

आगमभेदाः—

पारोक्खं व्यवहारं, आगमतो सुयधरा व्यवहरंति ।

चोइस दस पुव्वधरा, नवपुव्विय गंधहत्थी य ॥ २०८ ॥

ये धृतधराश्चतुर्दशपूर्वधरा दशपूर्वधरा नवपूर्वधरा वा
गन्धहस्तिनां-गन्धहस्तिमानाः ते आगमतः परोक्षं व्यव-
हारं व्यवहरन्ति ।

अत्रालेपपरिहारावभिधिस्तुराह—

किह आगमव्यवहारी, जम्हा जीवाऽऽदयो पयत्था उ ।

उवलद्धा तेहिं तु, सव्वेहिं नयविगप्पेहि ॥ २१० ॥

कथं-केन प्रकारेण साक्षात् श्रुतेन व्यवहरन्तः आगम-
व्यवहारिणः प्राच्यन्ते, सूरराह-यस्मात् जीवादयः पदा-
र्थास्तैः चतुर्दशपूर्वधरादिभिः सर्वैः-नर्यावकल्पैः-नैगमादि-
नयभेदैरुपलब्धाः ।

एतदेव साविशेषमाह—

जह केवली वि जाणह, दव्वं खेत्तं च कालभावं वा ।

तह चउलक्खणमव्वं, सुयनाणी चेव जाणाति ॥ २११ ॥

यथा केवली केवलज्ञानेन सर्वं द्रव्यं सर्वं क्षेत्रं सर्वं कालं
सर्वं भावं च सर्वात्मना स्वपरपर्यायभेदभिन्नं जानाति ।
एवं श्रुतज्ञान्यपि चतुर्लक्षणं द्रव्यक्षेत्रकालभावकूपं श्रुतब-
लेन जानाति ।

तत एतऽप्यागमव्यवहारिण उच्यन्ते, एतद्वत् प्रस्तुते
प्रार्थाश्चतुर्दशधकारमाधिकृत्य योजयति—

पणगं मासविक्की, मासगहाणी य पणगहाणी य ।

एगाऽहे पंचाऽहं, पंचाहे चेव एगाऽहं ॥ २१२ ॥

रागदोसविवाहिं, हाणि वा नाउं देति पञ्चक्खी ।

चोइमपुव्वादी वि हु, तह नाउं देति हीणऽहियां ॥ २१३ ॥

यथा प्रत्यक्षिणः-प्रत्यक्षागमज्ञानिनस्तुल्येऽप्यपराधे पञ्चक-
पञ्चकयोग्ये एकस्य पञ्चकं ददति । अपरस्य-रागद्वेषविष-
दिमुपलभ्य मासेन मासाभ्यां मासेर्वा वृद्धिं प्रयच्छन्ति ।
उपलक्षणमेतत्-मूलम् अनवस्थाप्यं पाराश्चित्तं वा प्रयच्छन्ति ।
तथा तुल्येऽपि पाराश्चित्तयोग्याऽपराधे एकस्य पाराश्चि-
तम्, अपरस्य अनवस्थाप्यं मूलं क्षुद्रं मासेन मासाभ्यां मासे-
र्वा हान्वा तपो वा चशब्दात्-पञ्चकं यावदस्ते नमस्कारस-
हितं हा दुण्डु कनं, हा दुण्डुकारितं, हा दुण्डु अनुमोदितमि-
त्येवं वैराग्यभावनातो रागद्वेषद्वानि भूयसीम्-अतिभूयस्त-
रामुपलभ्य प्रयच्छन्ति, तथा कस्याचित् मासिकप्रतिषेधना-

यामलयां राग-द्वेषहानिमुपलभ्य पञ्चकहान्या मासिकं वदति; पञ्चविंशतिं दिनानि वदतीत्यर्थः । तथा एकाहं नाम--अभिकर्षार्थं प्रतिसेविते पञ्चाहं वदति; पञ्चाहे वा प्रतिसेविते एकाहम् । उपलक्षणत्वादाचाम्लम् एकाश-ने पूर्वार्द्धं निर्विकृतं पौरुषीं नमस्कारसहितां वा प्रयच्छ-न्ति । एवं चतुर्दशपूर्वाद्याऽपि 'ह्र' निश्चितं रागद्वेषहानि-वृद्धी उपलभ्य ह्रीन्मधिकं वा प्रायश्चित्तं वदति ।

अत्र परस्य प्रश्नमुदीरयति—

चोयगपुच्छा पञ्च-कृत्नाणिथो थोवं कहुं बहं देति ।

दिद्वंता वाणिथए. जिणचोदसपुत्रिए धमए ॥ २१४ ॥

चोदकस्यात्र पुच्छा-प्रत्यक्षज्ञानिनो जिनादयः स्तोके अ-पराधे कथं बहु प्रयच्छन्ति प्रायश्चित्तम् उपलक्षणमेतत् भूयसि वा अपराधे स्तोके ? अत्र सूरिराह-दृष्टान्तोऽत्र वाणिजा द्रष्टव्यः, तथा भूयः परस्य पुच्छा ?-जिनादयः कव-लज्ञानाद्विचलेन परस्य भावं जानते चतुर्दशपूर्विकस्तु कथं येन स्तोकेऽपि बहु बहूपि-स्तोके वदति । सूरिराह-अत्र धमको दृष्टान्तः ।

तत्र प्रथमतो वाणिजदृष्टान्तं भावयति—

जं जह मोल्लं रयणं , तं जाणइ रयणवाणितो निउणो ।

थोवं तु महल्लस्स वि, कासइ अप्पस्स वि बहं तु ॥ २१५ ॥

यथा निपुणो रत्नवणिक् यत् रत्नं यथामूल्यं तत्तथा सम्मक् जानाति, ज्ञात्वा च कस्यचित् महतोऽपि रत्नस्य स्तोके मूल्यं वदति, कस्यचिदल्पस्याऽप्यद्भुतगुणोपेतस्य बहु ।

इमामेव तद्दृष्टान्तभावनां प्रकारान्तराह—

अहवा कायमणिस्स उ, सुमहल्लस्स वि उ कागणी मोल्लं ।

वहरस्म उ अप्पस्स वि, मोल्लं होती सयसहस्सं ॥ २१६ ॥

अथवेति-प्रकारान्तरं रत्नवणिक् काचमणः सुम-हतोऽपि मूल्यम् काकिनीं करोति, वज्रस्य तु-रत्नस्याल्प-स्यापि मूल्यं तेन क्रियमाणं शतसहस्रं भवति ।

अत्रापनयमाह—

इय मासाण बहूण वि, रागहोसप्पयाए थोवं तु ।

रागहोमोवचया, पणगे वि उ तो बहं देति ॥ २१७ ॥

'इति'-अमुना दृष्टान्तप्रकारेण बहुनामपि-मासानां योग्यं अपराधे वैराग्यभावनाकुलो रागद्वेषाल्पतया स्तोके प्राय-श्चित्तं वदति । सिद्धव्यापादकस्यैव रागद्वेषोपचयात् प-ञ्चकेऽप्यपराधे बहु प्रायश्चित्तं वदति ।

अधुना "जिनचोदसपुत्रिए धमए" (२१४)

इत्यस्य व्याख्यानमाह—

पञ्चकली पञ्चकर्ष, पासइ पडिसेवगस्स सो भावं ।

किह जाणइ पारोक्खी, नायमिणं तत्थ धमएणं ॥ २१८ ॥

प्रत्यक्षी-जिनादिः प्रत्यक्षं प्रतिसेवकस्य भावं जानाति, पारोक्षी-चतुर्दशपूर्वादिः कथं जानाति येन सोऽपि तथैव व्यवहरति, सूरिराह-तत्र तस्मिन्विषये ज्ञातम्-उदाहरणमिदं-अव्यमाखं धमकेन-शङ्खध्मात्रा ।

तदेव दर्शयति—

नालीधमएण जिणा, उवसंहारं करेति पारोक्खं ।

२४

जह सो कालं जाणइ, सुएण सोहिं तहा सोउं ॥ २१९ ॥

जिनाः-तीर्थकृतः परोक्षे आगमे उपसंहारं नालीधमकेन-कुर्वन्ति, इयमत्र भावना-नाडिकायां गलन्त्यामुदकगलन-परिमाणतो जानाति एतावन्युदके गलितयामो दिवसस्य रात्रेर्वा गत इति ततोऽन्यस्य परिहानाय शङ्खं धमति तत्र यथा सोऽन्यो जनः शङ्खस्य शब्देन धृतं कालं यामलक्षणं जानाति, तथा परोक्षागमज्ञाननाऽपि शोधिम्-आलोचनां धृत्वा तस्य यथाऽवस्थितं भावं जानन्ति; ज्ञात्वा च तदनु-सारं प्रायश्चित्तं वदति । ३५० १० उ० ।

आगमतो व्यवहारं, परसोक्खा संकियंमि उ चरित्ते ।

आलोइयंमि आरा-हणा अणालोइए भयणा ॥ २२२ ॥

आगमतः प्रत्यक्षज्ञानी वा परं-परस्मिन् व्यवहारं करोति । परस्यालोचनां धृत्वा नाभ्यधा । तत्र यदि कलुषितचारित्र-तया न सम्यगालोचयति, किंतु आलोचनामर्यादामति-क्रम्य वर्त्तते तदा शङ्कितमिति वा भ्रममिति वा कलुषि-नमिति वा एकार्थं, चारित्रे सति न सम्यगनेनालोचित-मिति ज्ञात्वा तं धृतं-अन्यत्र गत्वा शोधिं कुरु, यदि पुनः सम्यगालोचयति तदा वदति प्रायश्चित्तम् । अथ यदि प्रत्यक्षागमज्ञानिनः परोक्षाऽऽज्ञानिनो वा सर्वभावाविषय-परिज्ञानात् ततः कम्मात्तस्य पुरत आलोचयते । किंतु-तस्य समीपमुपगम्य वक्तव्यम्-अपराधं मे भवन्ते जानते तस्य शोधिं प्रयच्छन्तः तत आह-"आलोइ" त्यादि, आ-लोचिन्ते बहुगुणमेभवतः सम्यगाराधना भवति, अना-लोचिन्ते आराधनाया भजना-विकल्पना कदाचिद्भवति कदाचिन्नति एतच्चात्र भावयिष्यते ।

तत्र " आगमतो व्यवहारं, परसोक्खा "

(२२२) इति व्याख्यानयति—

आगमव्यवहारी छ-व्विहो वि आलोयणं निसामेत्ता ।

देति ततो पच्छिन्नं, पडिवज्जइ सारिओ जइ य ॥ २२३ ॥

आगमव्यवहारी षड्विधाऽपि परस्यालोचनां निशम्य ततः प्रायश्चित्तं वदति, यदि च-कमप्यपराधं विस्मृतं स्मारितः सन् सम्यक् प्रतिपद्यते तदा स्मारयति च । अन्यथा तस्याऽऽलोचनामिव न वदति ।

संप्रतमुत्तरार्द्धं (२२२) व्याख्यानयति—

आलोइय पडिक्कं स्स होइ आराहणा सुनियमेणं ।

अणालोइयंमि भयणा, किह पुण भयणा हवइ तस्सा ॥ २२४ ॥

पूर्वपराधजानमालोचिन्ते ततस्तस्मात्प्रतिक्रान्तस्य अपुनः कारणतया प्रतिनिवृत्तस्य नियमनं पर्यन्तं सम्यगाराधना भवति । अनालोचिन्ते पुनर्भजना । आह-कथं पुनरनालो-चिन्ते तस्याराधमाविषयं भजना भवति ।

अत्राऽऽह—

कालं कुव्वेज्ज मयं, अमुहो वा हुज्ज अहव आयरियो ।

अप्यप्ते पप्ते वा, आराहणीं तह वि भयणेवं ॥ २२५ ॥

कोऽपि आलोचनां ग्रहीष्यामीत्यालोचनापरिणामपरिणत आलोचनाग्रहणाय संप्रस्थित आलोचनाहसमीप, स च तमप्राप्त एवापान्नरालं स्वयं कालं कुर्यात्, यदि वा-

प्राप्तोऽपि रोगवशादमुखो जातः । अथवा-तस्याप्राप्तवत एव स आलोचनाहं आचार्यः कालगतः, यदि वा-प्राप्तवतोऽप्य-मुखो जातः ततः स एवमालोचनापरिणतः आलोचनायाः अन्तर्भवोऽपि काले कुर्वन्पाराधकः, यदि पुनर्न सम्यगालो-चनापरिणामपरिणतस्तदा सोऽनाराधकः, स च तथा-कालगता दीर्घनेमारी भवति । एवमारोधना आलोचना हि प्राप्त अप्राप्त वा भजनया भवति ।

संप्रत्यागमव्यवहारिणामपि पुरत आलो-
चनायां गुणानुपदर्शयति—

अवराहं वियाणंति, तस्म मोहिं च जह्वि ।

तहाऽवि आलोयणावुत्ता, आलोयते बहू गुणा ॥२२६॥

यद्यप्यागमव्यवहारिणस्तथाप्यालोचकस्यापराधं विज्ञान-
न्ति शोधि च तथापि तेषामपि पुरत आलोचना दानव्या उ-
क्ता तीर्थकरगणधरैर्येन आलोचयति (सति) बहवा गुणास्तथा
ह्यालोचनाऽऽचार्येण स आलोचकः प्रोत्साह्यते यथा वत्स !
त्वं धन्यस्त्वं सभास्यः । यदेवं मानं निहन्त्याऽऽमहतार्थतया
स्वरहस्यानि प्रकटयसि महादुष्करमेतत्, एवं स प्रोत्साहितः
नन प्रवर्द्धमानपरिणामः सम्यग निःशल्या भूत्वा यथाव-
स्थितमालोचयति । शोधि च सम्यक् प्रतिपद्यत । ततः प-
र्यन्त आगधना स्तोककालेन च मोक्षगमनामिति ।

अथ च कथमागमिनो व्यवहारं प्रयुज्जेत, तत आह—

द्वेवहिं पञ्जवेहि य, कम-खन्-काल-भावपरिमुद्धं ।

आलोयणं सुणेत्ता, तो व्यवहारं पउंजंति ॥ २२७ ॥

द्रव्यैः सच्चित्तादिभिः, पर्यायैः-तेषामेव सच्चित्तादिद्रव्या-
णामेव स्थानविशेषैः-परिणामविशेषैः, तथा क्रमतः, क्षेत्रतः,
कालिना, भावतश्च परिशुद्धमालोचनां श्रुत्वा ततस्तदन-
न्तरं व्यवहारं-शोधिष्व्यवहारं प्रयुज्जेत, नान्यथा, तत्र यदि
सच्चित्तं सेविष्या सच्चित्तमवालोकयति तदा द्रव्यशुद्धा सा
आलोचना, यदा तु सच्चित्तं प्रतिसेव्य आचित्तमालोकयति
तदा द्रव्याऽशुद्धा । तथा यामवस्थामुपगते सच्चित्तं प्रति-
सेव्य तामेवावस्थामगते तदालोकयति तदा सा आलोचना
पर्यायशुद्धा; यदा त्वन्यामवस्थामुपगते प्रतिसेव्यान्यामव-
स्थामालोकयति तदा पर्यायाऽशुद्धा । तथा यदि प्रतिसेवना-
नुलोममालोकयति तदा सा क्रमशुद्धा, उत्क्रमणाऽऽलोकयतः
क्रमाऽशुद्धा । तथा यद्यत्र जनपदं अध्वानि वा प्रतिसेवितं
तत्तथैवालोच्यतः क्षेत्रशुद्धा आलोचना, जनपदे प्रतिसेवित-
मध्वानि कथयतः क्षेत्राऽशुद्धा । यथा यत् यदा दुर्भिक्षं सु-
भिक्षं वा दिवा रात्रौ वा प्रतिसेवितं तत्तदाऽऽलोकयतः काल-
शुद्धा, सुभिक्षे प्रतिसेव्य दुर्भिक्षे कथयतो रात्रौ वा प्रति-
तिसव्य दिवसे कथयतः कालाऽशुद्धा, तथा-येन अनाभो-
गादिना सेवितं तं भावं कथयतो भावशुद्धा, उपेत्य प्रति-
सेव्याऽनाभोगादिना कथयतो भावाऽशुद्धा ।

संप्रति भावमवोपदर्शयति—

सहसा अनायेण व, भीएण व पेल्लिएण व परेण ।

वसणेण प्रमादेण व, मूढेण व रागदोसेहि ॥ २२८ ॥

तेन-प्रतिसेवकेन सहसा अज्ञानेन वा परेण वा प्रेरितेन
वा व्यसनेन वा-घृतादिना प्रमादेन वा मूढेन वा रागद्वेषा-

भ्यां वा प्रतिसेव्य यदि तथैवाऽऽलोक्यते प्रायश्चित्ताय मे
वदति नान्यथेति वाक्यशेषः ।

संप्रति “ सहसे ” (२२८) त्यस्य व्याख्यानमाह—

पुवं अपामिऊणं, (उ) च्छूदे पायंमि जं पुणो पासे ।

न य तरइ नियत्तेउं, पायं सहसाकरणमेयं ॥ २२९ ॥

पूर्वम्-अप्रतनप्रदेशे कुलिङ्गिनमदृष्ट्वा उन्निसे-उत्पादिते पा-
दे यत्पुनः पश्यति कुलिङ्गिनं समापतितं न पार्द निवर्त्तयितुं
शक्नोति । तत एवं यस्तस्य व्यापादनमेतत्सहसाकरणम् ।

सांप्रतमज्ञानमाह—

अन्नयरपमाणं, असंपउत्तस्स नोवउत्तस्म ।

इरियाइसुं भूयत्थे, अवटुतो एयमम्माणं ॥ २३० ॥

पञ्चानां प्रमादानाम्-अन्यतरणापि प्रमादेनाऽलेप्रयुक्तस्या-
ऽऽफीडीकृतः स्यात्, एवम् ईयादिषु समानेषु भूतार्थेन
तत्पत्नो वर्त्तमानस्य यद्भवन् एतदज्ञानम् ।

अधुना “ भीएण व पेल्लिएण व परेण ” (२२८)

इत्यस्य व्याख्यानमाह—

भीतो पलायमानो, अभियोगमण वाऽवि जं कुआ ।

पडितो वाऽपडितो वा, पेल्लिजउं पेल्लिआ पाणे ॥ २३१ ॥

अभियोगभयेन भीतः पलायमानो यत् कुर्यात्प्राणव्यपरा-
पणादि तत् भीतेनेति द्रष्टव्यं, तथा परेण प्रेरितः सन्पति-
तोऽपतितो वा प्राणान् डीन्द्रियाऽऽदीन् एकान्द्रियादीन् वा
प्रर्येत ।

संप्रति व्यसनाऽऽदिपदानि व्याचष्टे—

ज्जूयादि होइ वसणं, पंचविहो खलु भावपमादो उ ।

मिच्छुतभावणा उ, मोहो तह रागदोसा य ॥ २३२ ॥

घृताऽऽदि भवति व्यसने प्रमादः खलु मद्यादिभेदाद्भवति
पञ्चविधः मिध्यात्वभावना मोहः रागद्वेषाः सुप्रतीताः ।

एएमि ठाणाणं, अन्नयरे कारणे समुप्पसे ।

तो आपमवीमेसं, करंति अत्ता तदुभयेणं ॥ २३३ ॥

एतेषामनन्तरादितातां सहसा प्रभृतीनां स्थानानामन्यतर-
स्मिन्कारणे समुत्पन्न सति आलोचनायां प्रवृत्त्यामागम-
विमर्शमाप्ता उभयेन सूत्रार्थलक्षणेन कुर्वन्ति । यथाऽयं सहोऽ-
यमसहः अयमतावता शास्त्र्यात अयं नेति । अथवा-किम-
नेन सम्यगालोचने, किं वा नेति ।

सांप्रतमागमविमर्शमेव व्याख्यानयति—

जइ आगमो य आलो-यणा य दोरिण वि समं तु निवर्यति

एमा खलु वीमेमा, जो व सहो जेण वा सुज्जे ॥ २३४ ॥

यद्यागममालोचना च एते द्वे अपि समकं-परस्परमविसे-
वादिनया निपततो यथैव तस्याऽऽगमस्तथैवेतरस्याऽऽलो-
चना । यथैव तस्याऽऽलोचना तथैवार्गमन आगमः । एष
खलु आगमविमर्श उच्यते, अस्मिन् सति शोधि वदति ना-
ऽन्यथा, यदि वा-यः सहोऽमहो वा येन वा यः शुद्धयति ।
एतत् परिभाषनमागमविमर्शः । व्य० १० उ० ।

(“ नाणमादीणि अक्काणि ” (२३५) गाथा ‘ अत्त ’ शब्दे १
प्रथमभागे गता तत्रैव व्याख्याता च)

संप्रति 'उभय' शब्दव्याख्यानाथमाह—

सुप्तं अर्थो उभयं, आलोचयण आगमो वयति उभयं ।
जे तदुभयंति वुत्तं, तत्थ इमा होति परिभासा ॥२३६॥

सूत्रम्, अर्थः इत्युभयं तेनागमविमर्शं कुर्वन्ति किमयं सह इत्यादि, अथवा-आलोचनमागमविमर्शं विदधति । यथा किं यथार्थास्थनाऽस्याऽऽलोचना, किं वा नेति । तत्र यत्तदुभयमित्युक्तं तत्र इयं वक्ष्यमाणा परिभाषा भवति ।

तामेवाह—

पडिसेवणाइयारे, जइ नाउडुइ जहकर्म सब्बे ।
न हु देंती पच्छित्तं, आगमव्यवहारिणो तस्स ॥२३७॥

यदि प्रतिसेवनानिचारान् यथाक्रमं सर्वान् यदि नाकुट्ट-
यति-नाऽऽलोचयति तदा तस्यागमव्यवहारिणः प्रायश्चित्तं
न ददति । यदि पुनः प्रतिसेवनानिचारान् यथाक्रमं सर्वान्
आकुट्टयति-आलोचयति तदा तस्यागमव्यवहारिणः प्राय-
श्चित्तं ददति ।

कहे(हि)सु मव्वं जो वुत्तो, जाणमाणोऽवि गूहति ।
न तस्स दिति पच्छित्तं, विंति अन्नत्थ मोहय ॥२३८॥

यान् सर्वानालोचयन् कथय सर्वं मा निगूहय इति य उक्तः
सन् जानानोऽपि गूहयति तस्य प्रायश्चित्तमागमव्यवहा-
रिणो न ददति, किंतु ब्रुवते-अन्यस्य समीपे गत्वा शोध-
य-शोधिं गृहाण ।

न संभरति जो देसे, सम्भावा न य मायया ।
पच्चक्खी साहए ते उ, माइणो उ न साहए ॥२३९॥

यो दोषान् सङ्गावतो न स्मरति न मायया तस्य प्रत्यक्षी-
प्रत्यक्षागमज्ञानी कथयति ।

जइ आगमतो आलो-यणा व दोऽवि विममं निवइयाइं ।
न हु देंति य पच्छित्तं, आगमव्यवहारिणो तस्स ॥२४०॥

यद्यागम आलोचना च एते द्वे अपि विषमं निरपत्ते यथा
तेनालोचितं तथागमज्ञानी तस्यातीत्यारं न प्रकृतं किञ्चन्या-
दृशम्, ऊनमधिकं वा इत्यर्थः । तदा तस्याऽऽगमव्यवहारिणः
प्रायश्चित्तं न ददति ।

जइ आगमो य आलो-यणा य दोऽवि विममं निवइयाइं ।
देति ततो पच्छित्तं, आगमव्यवहारिणो तस्स ॥२४१॥

यद्यागम आलोचना च एते द्वे अपि समं निरपत्ते; यथाऽ-
पराधमालोचनामागमज्ञानी पश्यतीत्यर्थः । ततस्तस्यागम-
व्यवहारिणः प्रायश्चित्तं ददति । व्य० १० उ० ।

आलोचनाहस्याष्टादश स्थानानि षट्त्रिंशत्स्थानान्युक्त्वा
प्रतिपादितम्—

छत्तीसेयाणि ठाणाणि, भणियाणुपुव्वसो ।
जो कुसलो एएहिं, ववहारी सो समक्खातो ॥ ३२८ ॥

एतानि-अनन्तरादितानि स्थानानि षट्त्रिंशत् आनुपूर्व्या-
क्रमशः-क्रमेण भणितानि यस्तेषु कुशलः स व्यवहारी-आग-
मव्यवहारी समाख्यातः ।

पुनरपि यादृशा अगमव्यवहारिणस्तादृशानाह—

अट्ठीहिं अट्ठारसहिं,
दसहिं य ठाणेहिं जे अपरोक्खा ।

आलोयणदोसेहिं,
छहियं ठाणेहिं जे अपरोक्खा ॥ ३२९ ॥

आलोयणठाणेहिं,
छहियं ठाणेहिं जे अपरोक्खा ।

पंचहिं नियंठेहिं,
पंचहिं य चरित्तमंतेहिं अट्ठसु ॥ ३३० ॥

अष्टसु आचारवत्प्रभृतिषु स्थानेषु अष्टादशसु वृत्तपद-
कप्रभुलेषु दशसु च प्रायश्चित्तस्थानेषु ये अपरोक्ताः-प्रत्य-
क्षज्ञानिनः, तथा-दशसु आलोचनादोषेषु वा ये अपरोक्ष-
विज्ञानाः-प्रत्यक्षाविज्ञानिनः, तथा-दशस्वालोचनागुणेषु
पदसु च स्थानेषु अनन्तरभाविषु ये अपरोक्ताः-साक्षाज्ज्ञा-
निनःस्तथा पञ्चसु निर्ग्रन्थेषु पुलाकादिषु पञ्चसु चारित्र्यव-
त्सु-सामायिकादिमयमवत्सु ये प्रत्यक्षज्ञानिनस्ते आगम-
व्यवहारिणः । व्य० १० उ० ।

आगमव्यवहारिणश्च यावदायंरक्षितमेवाऽभूवन्—

तो जाव अज्जरक्खिय, आगमव्यवहारिणो वियाणित्ता ।
न भविस्सति दासो त्ति, तो वायंती उ छेदसुयं ॥६२॥

यावदायंरक्षितास्तावदागमव्यवहारिणोऽभूवन् ते चाऽऽ-
गमव्यवहारवत्त्वेन विज्ञाय यथा एतस्याश्छेदधृतवाचनार्थां
दोषो न भाविष्यतीति संयतीमपि छेदधृतं वाचयन्ति स्म ।

अरेणागमरहिया, मा विदाहिति तो न वाएति ।

तेण कहं कुव्वंतु, सोहिं तु अयाणमाणी ती ॥ ६३ ॥

आयंरक्षितादारतः आगमरहितान्स्ते मा छेदधृता-
ध्ययनतः संयत्यो विद्राज्यन्ति-विनष्टयन्तीति इतोश्छेद-
धृतानां संयतीनां वाचयन्तीति, अत्राह-तेन छेदधृताध्य-
यनाभावेन कथं ताः संयत्योऽजानानाः शोधि कुर्वन्तु,
अत्राऽऽचार्य आह—

तो जाव अज्जरक्खिय, सट्ठाणे पगामयंसु वइणीतो ।

असतीए विवक्खंमि वि, एमव य होति समणाऽवि ॥६४॥

यतः पूर्वमागमव्यवहारिणः स्युश्छेदधृतं च संयत्यः अघी-
येरन् ततो यावदायंरक्षितास्तावद् अतित्यः स्वस्थाने-स्व-
पक्षे संयतीनां प्रकाशनामकार्षुः, स्वपक्षभावे विपक्षेऽ-
प्यालोचितवत्यः भ्रमण्य एवमेव भ्रमणा अपि भवन्ति ज्ञा-
तव्याः । किमुक्तं भवति-भ्रमणाः, अपि स्वपक्षे आलोचित-
वन्तः, तदलोभे विपक्षेऽपि; भ्रमणीनां पार्श्वे इत्यर्थः दोषा-
भावात्, आगमव्यवहारिभिर्हि दोषाभावमवबुध्य छेद-
धृतवाचना संयतीनां दत्ता नान्यथेति । आयंरक्षितादा-
रतः पुनः भ्रमणानामेव समीपे आलोचयन्ति भ्रमण्योऽ-
पि; भ्रमणानामागमव्यवहारश्छेदात् । व्य० ५ उ० ।

आगमव्यवहारि (न)-आगमव्यवहारिन्-पुं० । प्रत्यक्षज्ञानि-
नि, व्य० ।

आगम-सुय व्यवहारी, आगमतो छव्विहो उ व्यवहारी ।

केवलि मणोहि चोदस, दस-नवपुष्पी उ नायव्वो ॥ १३५ ॥

तत्राऽऽगमतो व्यवहारी षड्विधः, तद्यथा-केवली-केवलज्ञानी 'मणोहि' ति-पदैकदेश पदसमुदायोपचारात् मन पर्यायज्ञानी, अर्वाधक्षानी, 'चादसव्वमनवपुष्पी' ति-पूर्वि-शब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते चतुर्दशपूर्वी दशपूर्वी नवमपूर्वी च ज्ञातव्या एत आगमव्यवहारिणः प्रत्यक्षज्ञानिन उच्यन्ते; चतुर्दशादिपूर्वबलसमुत्पत्त्यापि ज्ञानस्य प्रत्यक्षतुल्यत्वात् । व्य० १ उ० । जी० । (विस्तरतः आगमव्यवहारिणः 'आगमव्यवहार' शब्दऽस्मिन्नेव भागेऽनुपदमेवोक्ताः)

आगमविहि-आगमविधि-पु० । आगमो-गणधरादिविरचितशास्त्रपद्धतिस्तस्य विधिः । आगमन्याये, दर्श० ।

जावज्जीवं आगम-विहिणा चारित्तपालणं पढो ॥ (६)

तत्र यावज्जीवं-यावत्प्राणधारणं; नतु परपरिकल्पितन्यायेनेत्यर्थः । आगमो-गणधरादिविरचितशास्त्रपद्धतिस्तस्य विधिस्तन-आगमन्यायेनेत्यर्थः । वयोरिहोक्तिरुक्तं चारित्रं तस्य पालनं यत्तत्सकलसामतिगुतिप्रत्युपेक्षणाद्यनुष्ठानकरणं, तत्किमित्याह-प्रथमः-आद्यस्तस्य मुख्यवृत्तैव समस्तसमीहितप्रापकत्वेन प्रधानत्वात् । दर्श० ३ तत्त्व ।

आगमविमर्श-आगमविमर्श-पु० । आगमपरिभावेन, व्य० १० उ० । (आगमविमर्शस्वरूपं विस्तरतः "जइ आगमो ॥ २३४ ॥" इत्यादि व्यवहारदशमोद्देशगाथया 'आगमव्यवहार' शब्दऽस्मिन्नेव भागेऽनुपदमेवोक्तम्)

आगमसंपरण-आगमसम्पन्न-पु० । विशिष्टभुतधरे, दर्श० १ अ० ।

आगमसज्जोग-आगमसद्योग-पु० । आगमनमागमः-सस्य कृपरिच्छेदस्तन सद्योगः-सद्व्यापारः आगमसहितो वा यः सद्योगः सात्त्विकः । सस्यकृपरिच्छेदात्मक सद्व्यापार, आगमसहितायां सात्त्विक्यायाञ्च । षो० ।

रागादयो मलाः स्व-स्वागमसद्योगतो विगम एषाम् ।

तदयं क्रियात एव हि, पुष्टिः शुद्धिश्च चित्तस्य ॥ ३ ॥

षो० ३ विव० ।

(अस्य व्याख्या 'धम्म' शब्दे चतुर्थभागे २६६६ पृष्ठे वक्ष्यते)

आगमसत्त्व-आगमशास्त्र-न० । आ-अभिविधिना सकलभ्रुतिविषयव्याप्तिरूपेण, मर्यादया वा यथावस्थितप्रकरणरूपया गम्यन्ते-परिच्छिद्यन्तेऽर्था येन स आगमः । न० । शिष्येन शिष्यते-बोध्यतेऽनेनेति शास्त्रम् आगमरूपं शास्त्रम् आगम-शास्त्रम् । श्रुतज्ञाने, विशेष० ।

अत्र भाष्यम्—

सासिज्जइ जेण तयं,

सत्थं तं वा विसेसियं नाणं ।

आगम एव य सत्थं,

आगमसत्थं तु सुयनाणं ॥ ५५६ ॥ विशेष० ।

आगमसत्थगहणं,

जे बुद्धिगुणेहि अट्ठहि दिट्ठं ।

वेति सुयनाणलंभं,

तं पुव्वविसारदा धीरा ॥ १८३ ॥ (सूत्र ५८०)

आ-अभिविधिना सकलभ्रुतिविषयव्याप्तिरूपेण मर्यादया वा यथाऽवस्थितप्रकरणरूपया गम्यन्ते-परिच्छिद्यन्ते अर्थाः येन स आगमः । न० । " पुनामि घः " ॥ ५ । ३ । १३० ॥ (सिद्धे०) इति करणे घः । आ० म० १ अ० २१ गाथा टी० । स खैवं व्युत्पत्त्या अवधिकेवलदिलक्षणेऽपि भवति ततस्तद्व्यवच्छेदार्थं विशेषणान्तरमाह-शास्त्रमिति-शिष्येनऽनेनेति शास्त्रम् आगमरूपं शास्त्रम् आगमशास्त्रम् आगमप्रहणेन षष्टितन्त्रादिकुशास्त्रव्यवच्छेदः, तेषां यथावस्थितार्थप्रकाशनाभावतोऽनागमत्वात् आगमशास्त्रस्य प्रहणमागमशास्त्रप्रहणं यद् बुद्धिगुणैर्बोध्यमागैः कारणभूतैरष्टभिर्दृष्टै, तदेव प्रहणं श्रुतज्ञानस्य लाभं भ्रुवते पूर्वेषु विशारदाः विषाद्यतः धीरा-व्रतपालनं स्थिराः, किमुक्तं भवति-यद्वै जिनप्रणीत-प्रवचनार्थपरिज्ञानं तद्वै परमार्थतः श्रुतज्ञानं; न शेषमिति । न० । विशेष० । आ० म० । आ० सू० ।

आगमसिद्ध-आगमसिद्ध-पु० । आगमो-द्वादशाङ्गं प्रवचनम् तत्रासाधारणार्थावगमात् सिद्ध आगमसिद्धः । सिद्धभेदे, घ० २ अधि० ।

आगमसिद्धो सर्वऽ-गपारओ गोयमो व्व गुणरासी ।

आगमसिद्धः सर्वाङ्गपारणो-द्वादशाङ्गवित् अयं च महातिशयवानेव, यत उक्तम्—" संज्ञाता ते वि भवे साहह, " इत्यादि इयं, च गौतम । अयगुणराशिरवगन्तव्यः अत्र भूर्यासः सातिशयवेष्टिता उदाहरणम् । आ० म० १ अ० । भावार्थः कथानकावसेगः, तच्चेदम्—" तत्थाऽऽगमसिद्धो किर सयंभूरमणे वि मच्छादीया । जं चिद्धेति स भयवं उवउत्ता जाणइ । " आ० म० १ अ० ।

आगमसुद्ध-आगमसुद्ध-वि० । आगमः--आप्तवचने तेन शुद्धः-तदुक्तार्थानुवादेन निर्दोष आगमशुद्धः । आगमाऽनुवादेन निर्दोष, पञ्चा० ।

स्तर्वाविधिमधिकृत्य--

यवविहिमागमसुद्धं, सपरेसिमणुग्गाह्वा ॥ १ ॥

आगमः-स्तवपरिज्ञानादिकमाप्तवचने तेन शुद्धः-तदुक्तानुवादेन निर्दोष आगमशुद्धस्तं, किमर्थमित्याह-स्वपरयो-रात्मनव्ययोरनुग्रहः-उपकारस्तल्लक्षणे योऽर्थः-पदार्थः प्रयोजनं वा सोऽनुग्रहार्थस्तस्मै अनुग्रहार्थाय, तत्र स्वानुग्रहः प्रावचनिकार्थानुवादे निर्मलबोधभावान् परांपकारद्वाराया-तत्कर्मक्षयापेक्ष । परानुग्रहस्तु परेषां निर्मलबोधः तत्पूर्व-कक्रियासंपादनात्परंपरया निर्वाणसंपादनाच्चेति गार्थार्थः । पञ्चा० ६ विव० ।

आगमाऽऽभास-आगमाऽऽभास-पु० । अनाप्तवचनसमुत्थे ज्ञानं, रत्ना० ।

आगमाऽऽभासमाहुः--

अनाप्तवचनप्रभवं ज्ञानमागमाभासमिति ॥ ८३ ॥

अभिधेयं वस्तु यथाऽवस्थितं यो जानीते, यथाज्ञानं चाभिधेते स आस उक्तः । तद्विपरीतोऽनासः । तद्वचनसमुत्थं ज्ञानम्-आगमाऽऽभासं ज्ञेयम् ।

अत्रोद्देशरन्ति—

यथा भेकलकन्यकायाः कूले तालहिन्तालबोर्धूले सुल-
भाः पिण्डखर्जुराः सन्ति, त्वरितं गच्छत गच्छत शावकाः
इति ॥ ८४ ॥

रागाऽऽक्रान्ते ज्ञानातः पुरुषः क्रीडापरवशः सन् आत्मबो-
धिनोदार्थं किञ्चन वस्त्वन्तरमनुभूयमानः शावकैरपि समं
क्रीडाभिलाषणं वाक्यमुच्चारयति । रत्ना० ६ पं० ।

आगमिय-आगमिक-त्रि० । आगमादागतः ठञ् । आगम-
प्राप्तः, वाच० । आगमगम्ये च । पं० व० । “आगमिअमाग-
मेण ॥६६१॥” आगमिकं वस्त्वागमेन, यथा-स्वर्गे अप्सरस,
छत्तगा, कुरवः इति । पं० व० ४ द्वार ।

आगमित-त्रि० । अर्धति । वाच० । गृहीति, “उव्वारं ति
वा अहीनंति वा आगमियंति वा गृहीनंति वा एगट्टा”
नि० चू० १ उ० । ज्ञाने, वाच० । “वायं आगमियं य
एगट्टं” ॥२०८५॥ ज्ञातम् आगमिनमित्येकार्थम् । व्य० १०
उ० । वडिते, प्रेक्ष्ये, खिक्क । यापिते, प्रापिते च । वाच० ।

आगमिस्स(त्)-आगमिष्यत्-त्रि० । आगामिनि, “जे य
आगमिस्स आरहंता भगवंता” (सूत्र-१२६+) । ये चागा-
मिनः । आचा० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० । आगामिनि काले,
“किमस्सऽतीते किंवाऽऽगमिस्सं” ॥१॥ (सूत्र-११७+) ।
किंवाऽऽगमिष्यति-आगामिनि काले सुखामिलाषिणा दुःख-
द्विषा भावीति । आचा० १ ध्रु० ३ अ० ३ उ० । “सिक्कि-
स्सइ आगमिस्से खं” (सूत्र-६७२+) । आगमिष्यति काले
सत्स्यति । स्था० ६ ठा० ३ उ० । “सा आगमिस्साए जिणो
भविस्सइ” “आगमिस्साए” आयत्याम् । आगामिनि काले,
आवा० ३ अ० । “आगमिस्सा वि सुव्वया०” (२५+)
आगामिनि चानन्ते काले तथाभूताः सत्स्यमानुष्यापिनो
भविष्यन्ति । सूत्र० १ ध्रु० १५ अ० । “आगमिस्सं च पावगं”
(२१५) आगामिनि काले यत्करिष्यते तत्सर्वमिति । सूत्र०
१ ध्रु० ८ अ० । “इवइ पुणो आगमिस्साणं” (५१५)
“आगमिस्साणं” ति-एष्यत्काले इत्यर्थः, प्राकृतत्वाद्वापि
विभक्तिव्यत्ययः । आनु० । “आगमिस्सेण होक्खइ” ॥ (१+)
(सूत्र-५५६+) आगमिष्यता कालेन हेतुना भविष्यतीत्यर्थः ।
स्था० ७ ठा० ३ उ० । उत्तरकालभाविनि च । “एडिक्कमे
आगमिस्साणं” (॥४२॥+) आगमिष्याणाम्-उत्तरकालभा-
विनाम् । आनु० ।

आग(स्म)मिच्छा-आग(म्य)त्य-अव्य० । आ-गम-त्यप्
या मालोप लृक् । आगमनं कृत्वत्यर्थे । वाच० । ज्ञात्व-
त्यर्थे, “आगमेत्ता आणविज्जा” (सूत्र-१५६+) ज्ञात्या-
आज्ञापयेदिति । आचा० १ ध्रु० ५ अ० ४ उ० । “आ-
गम्मुक्कुडुओ संतो” ॥ २२५ ॥ आगत्योत्कुडुकः त्यक्तासन
इति । उत्त० १ अ० ।

आगमेयकव-आगमयितव्य-त्रि० । आगमनम्-आगमनपरि-
ज्ञानम् । तद्गोचरत्वमानयितव्ये, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

आगमेसि(त्)-आगमिष्यत्-त्रि० । आगामिनि, स्था० ८ ठा०
३ उ० । कल्प० । आगमिष्यति काले, प्रश्न० १ संव० द्वार ।
२५

आगमेसिभद्-आगमिष्यद्-न० । आगमिष्यति काले भद्
कल्याणं यत्तद्वागमिष्यद्भद्रम् । आगमिष्यत्कालभाविनि
कल्याणं प्रश्न० १ आध० द्वार । आगमिष्यद्भद्रं यस्यान ।
आगमिष्यत्कालभावि कल्याणवति, स्था० ।

समखस्म खं भगवओ महावीरस्म अहु, सया अणुत्त-
रोववाइयाणं गइक्कणाणाणं० जाव आगमेसिभदाणं उक्को-
सिया अणुत्तरोववाइमंपया होत्था ॥ १ ॥ (सूत्र-६५३)

आगमिष्यत्भद्रं—निर्वाणलक्षणं येषां ते तथा । स्था० ८
ठा० ३ उ० । आगामिभवं सत्स्यमानत्वात् । कल्प० १
आधि० ६ क्षण ।

आगमिष्यद्भद्रकर्मकारणान्याह—

दमहिं ठाणेहि जीवा आगमेसिभद्ताए कम्मं पगरेंति,
तं जहा-अनिदाणयाए १, दिट्ठिमंपअयाए २, जोगवाहि-
याए ३, खंतिस्समणयाए ४, जिईदियाए ५, अमाइल्ल-
याए ६, अपामत्थयाए ७, सुसामअयाए ८, पवयणव-
च्छल्लयाए ९, पधयणउम्भावणयाए १० । (सूत्र-७५८)

‘दमहिं’ इत्यादि, आगमिष्यद्-आगामिभवान्तरं भावि
भद्रं-कल्याणं; सुदयलक्षणमनन्तरं सुमानुषत्वमाप्त्या मो-
क्षप्राप्तलक्षणं च येषां ते आगमिष्यद्भद्रास्तेषां भावः आ-
गमिष्यद्भद्रता तस्यै आगमिष्यद्भद्रतायै; तदर्थमित्यर्थः,
आगमिष्यद्भद्रतया वा-कर्म शुभप्रकृतिरूपं प्रकुर्वन्ति-व-
धन्ति, तद्यथा-निदायते-लूयते ज्ञानाद्यागधनालता आ-
वन्दरस्रोपेनमालकला यन परशुनेव देवन्द्राद्विगुणार्द्धिमा-
र्यनाऽध्यवसानेन तन्निदानम्-अविद्यमानं तद्यस्य सोऽन-
दानस्तद्भावस्तत्ता तथा हेतुभूतया, निरुत्सुकत्वैत्यर्थः । १ ।
दिट्ठिमपन्नतया-सम्यग्दृष्टितया । २ । योगवाहितया-श्रुतो-
पधानकारितया, योगेन वा-समाधिना सर्वशान्तसुकृत्व-
लक्षणेन वहतीत्येवशीलो योगवाही तद्भावस्तत्ता तथा । ३ ।
ज्ञान्त्या क्षमते इति क्षान्तिक्षमणः क्षान्तिप्रदणमसमर्थता-
ताव्यवच्छेदार्थं यतः-असमर्थोऽपि क्षमते इति क्षान्तिक्षम-
स्य भावस्तत्ता तथा । ४ । जितेन्द्रियतया-करणनिग्रह-
ण । ५ । ‘अमाइल्लयाए’ ति- माइल्ला-मायायांस्तत्प्रतिषे-
धेनामायायांस्तद्भावस्तत्ता तथा । ६ । तथा-पार्श्वे बहिर्लो-
नादीनां दशनः सर्वतो वा तिष्ठतीति पार्श्वस्थः, (स्था०)
(पार्श्वस्थलक्षणम् ‘पामत्थ’ शब्दे पञ्चमभागे दर्शयिष्यते)
पार्श्वस्थस्य भावः पार्श्वस्थता न सा अपार्श्वस्थता तथा
। ७ । तथा-शोभनः पार्श्वस्थादिदोषवर्जिततया मूलोत्तरगुण-
सम्पन्नतया च स चासौ श्रमणश्च साधुः सुश्रमणस्तद्भाव-
स्तत्ता तथा । ८ । तथा-प्रकृष्ट-प्रशस्तः प्रगते वा वचनम्-
आगमः-प्रवचनं द्वादशाङ्गं तदाधारो वा सङ्गस्तस्य वत्स-
लता हितकारिता प्रत्यनीकत्वादिनिर्गमनेति प्रवचनवत्स-
लता तथा । ९ । तथा-प्रवचनस्य-द्वादशाङ्गस्योद्भावनम्-प्र-
भावेन प्रावचनिकत्वधर्मकथायादादिलिङ्गिभिर्धर्मैर्वाद्जननं
प्रवचनोद्भावनं तद्वयं प्रवचनोद्भावनता तथेति । १० । स्था०
१० ठा० ३ उ० ।

आगम-आगत-त्रि० । आ-गम्-क्क । आयाते, । विश० । भ० ।

वाच० । जातं , ज्ञा० १ ध्रु० ७ अ० । उत्पन्नं , सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

आगयमिवागयं तं, ततो जतो ममुब्भवो जस्त ।

मपंपरओ य जओ, तमागयमिओ तदुवयारे ॥१०८४॥

‘जतो’ ति-यतो यस्मान् रूपकादेर्घटादेर्वा सकाशाद्यस्य भोजनादेः रूपादिब्रह्मानस्य वा समुद्भवः-उत्पत्तिः ‘ते’ ति-तद्भाजनादेकं रूपादिज्ञानं वा वस्तु ‘ततो’ ति-ततो रूपकादेर्घटादेर्वा सकाशादागतमिवागतमुच्यते; हिमवतः समागतगङ्गाप्रवाहस्येव तस्य तद्भूतकत्वादित्येः (विशे०) । आगतशब्दश्चेद्दोषान्नवचनो, बोधवचनो मन्तव्यः—इदमत्र हृदयम-यस्य वस्तुतो यस्माद्वस्तुनः सकाशात्समुद्भवस्त-द्वस्तुन आगतामिवागतं व्यपदिश्यते । यथा कार्पाण-रूपकादिभ्यः समुद्भूत धान्यभोजनादि, घटादेः समुद्भूतं रूपादिज्ञानं वा ततः समागतमिवागममुच्यते । विशे० । उपस्थितं, वाच० । “आगयसमण” (सूत्र-८२ +) । आ-सर्वाभूतोऽवसरो यस्य स इत्यर्थः । ज्ञा० १ ध्रु० ६ अ० । जातं, “अभिसमन्नागया” (सूत्र-१०६ +) । आचा० १ ध्रु० ३ अ० १ उ० । प्राप्तं, वाच० । “मिरीअत्तलमागया” ॥१६॥ सूत्र-३० +) श्री-लक्ष्मीरतुलाऽसाधारणाऽऽगता-प्राप्तिः । म० ३० सम० । बोधे कृ० । आगमेन, न० । वाच० । आगयमंध-आगतगन्ध-त्रि० । जातपुरिमिगन्धं, ज्ञा० १ ध्रु० ७ अ० ।

आगयपप्प-आगतप्रज्ञ-त्रि० । आगता-उत्पन्ना प्रज्ञा यस्या-सानागतप्रज्ञाः संजातकर्तव्याऽकर्तव्यबिंबके, सूत्र० “ममि-नीसु गुत्तीसु य आगयपण्णे” ॥ ५ x ॥ सूत्र० १ ध्रु० १४ अ० ।

आगयपण्णाण-आगतप्रज्ञान-त्रि० । आगतं-स्वीकृतं प्रज्ञा नम सदसङ्घिवक्ता यस्य स तथा । स्वीकृतसदसङ्घिवक्ता, “स-या आगयपण्णाण” (सूत्र-१२६ +) । आचा० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० । “आगयपण्णाणाणा किंवा बाह्या भवति” (सूत्र-१२६ x) । आगतं प्रज्ञानं पदार्थावर्भावक येषां ते तथा ते-पामागतप्रज्ञानाना तपसा परिपह्यतिमहंन च कुशा का-हवो भुजा भवन्ति । यदि चा-सत्यपि महोपसर्गपरिपह्यादा-वागतप्रज्ञानत्वाद् बाध-पाडाः कृष्ण भवन्ति । आचा० १ ध्रु० ६ अ० ३ उ० ।

आगयपण्हया-आगतप्रश्रवा-त्रि० । आयातप्रश्रवायाम्, “तण्णं सा देवाणंदा माहणी आगयपण्हया” (सूत्र-३८०x) आयातप्रश्रवाः पुत्रशेनादागतस्तनमुत्सृज्यत्यर्थः । म० ६ श० ३३ उ० । अन्त० ।

आगयभम्-आगतभ्रम-त्रि० । उत्पन्नभ्रमणे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

आगयसमय-आगतसमय-त्रि० । आसर्वाभूतोऽवसरो य-स्य सः । आसर्वाभूतावसरे, ज्ञा० १ ध्रु० ६ अ० ।

आगर-आकर-पुं० । आकुर्वन्त्यास्मांस्त्याकरः । उत्त० ३० अ० । आगत्य तस्मिन् कुर्वन्तीत्याकरः । आचा० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । (अस्यैकाधिकानि ‘आयारंग’ शब्देऽभिमुखेव भागे वक्ष्यते) । खर्ता, “धाउमणिस्सिलपवालरयणागेर य

साहिंति” (सूत्र-७ +) । धातुमणिशिलाप्रवालरञ्जानामा-कराः-खनयस्तान् साधयतीति । प्रश्न० १ आध० द्वार । “गुणअमरं” ॥ ५ + ॥ गुणानां-ज्ञानदर्शनचार्त्त्राणामा-करं खनिमिति । उत्त० १६ अ० । निधानं, “गुणस्याऽऽगरा संघो” ॥ ४४ + ॥ गुणशतानामनेकेषां गुणानामाकर-निधानम् गुणशताकरः संघः । व्य० २ उ० । वृ० । मर्या-दयाऽभिविधिनाऽऽक्रियन्ते वज्रादीनि तेष्विति । आघ० । हिरण्याकरादौ, व्य० १ उ० । जी० । प्रक्षय० । आचा० । रा० । स च हिरण्याद्युत्पत्तिभूमिः । ज्ञा० १ ध्रु० १७ अ० । आघ० । उत्त० । ताम्रादुत्पत्तिस्थानम् । आचा० १ ध्रु० १ चू० १ अ० २ उ० । लौहाद्युत्पत्तिभूमिः । स्था० २ ठा० ४ उ० । लौहाद्युत्पत्तिस्थानम् । अनु० । प्रश्न० । म० । लौहा-दिधातुजन्मभूमिः । ग० १ अधि० । लवणाद्युत्पत्तिभूमिः । ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । औ० । लवणाद्युत्पत्तिस्थानमिति । प्रश्न० ४ आध० द्वार । यत्र सांक्षवंशं लवणाद्युत्पत्त्ये ॥ स्था० ६ ठा० ३ उ० । रूप्यसुवर्णाद्युत्पत्तिस्थानम् । न० ॥ म० । आर्काद्यन्ते धातवोऽत्र कृ-अप् । रत्नाद्युत्पत्तिस्थानं, वाच० । “अयमाहआगरा खलु” ॥ २८४ x ॥ अयो-लोहे तदाद्य आकरा उच्यन्ते यत्र पाञ्चगं धातुधमनादिभ्य लो-हमुत्पाद्यत स अयआकरः, आदिशब्दात्-ताम्रकृष्याद्याकर-परिग्रहः । वृ० १ उ० २ प्रक० । “वहरे कण्णे य रयय-लोहे य । चत्तारि आगरा खलु” ॥ ८ + ॥ वज्राणि-रत्नानि तेषामाकरः-खनिर्वज्राकरः, “चितालोहागरिण” ति इत्यतः निहावलोकितन्यायनाऽऽकरग्रहणं संवध्यते एतेन कारणेन ‘होइ उ’ ति-इत्यस्माद्धर्षति क्रिया सत्त्वत्र मीलनीयेति, कनकं-सुवर्णं तस्याऽऽकरा भवति द्वितीयः, रजतं-रूपं त-द्विषय तृतीयः आकरा भवति, चशब्दः समुच्चय, अनेकभे-दाभिन्नं रूपाकरं समुच्चिनोति, ‘लोहे य’ ति-लोहमयस्त-स्मिन् लोहे लोहविषयश्चतुर्थ आकरा भवति, चशब्दो मृदुक-ञ्जिमध्यस्थसमुच्चयकः । चत्वार इति संख्याः आक्रियन्ते एतेष्वन्याकरास्तथा च मर्यादया अभिविधिना वा क्रियन्ते वज्रादीनि तेष्विति, खलुशब्दो विशेषणं । आघ० (एतेषां प्राधा-न्याऽप्राधान्याविवेकः ‘अणुआग’ शब्दे १ भागे ३४७ पृष्ठगतः) । आकरशब्दस्य चतुर्धा निक्षेपः—नामादिस्तत्र व्यतिरिक्ता रजतादिः, भावाऽऽकरा इत्येव ज्ञानादिः, तत्प्रतिपादकश्चाय-मेव प्रस्थाः, निजेगादिरञ्जानामत्र लाभात् । आचा० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । उत्पत्तिभूमौ, अनु० । “कमलाऽऽगर्भलक्ष्मी-खड्गोहण” (सूत्र-१६x) कमलानामाकरा उत्पत्तिभूमयो हृदादिजलाशयविशेषास्तेषु यानि नलिनीखण्डानि तेषां बा-धका यः स तथेति । अनु० ।

अयाऽऽगरेइ वा, तंवागरेइ वा, तउआगरेइ वा, सीमागरेइ वा, रूपागरेइ वा सुवर्णागरेइ वा । (सूत्र-४६७x)

अयआकरा-लोहाकरा यत्र लोह ध्मायते । स्था० ८४० ३ उ० ।

तत्थ णं बहवे हिरण्णागरा य, सुवर्णागरा य, रयणा-गरा य, वहरागरा य । (सूत्र-१३२x)

हिरण्याऽऽकराश्च, सुवर्णाकराश्च, रत्नाकराश्च, वैराक-राश्च; तत्तदुत्पत्तिभूमिरित्यर्थः । ज्ञा० १ ध्रु० १७ अ० । स्थानमात्रं च । व्य० ।

तत्थ न कप्पइ वामो, गुणाऽऽगरा जत्थ नऽत्थि पंच इमे ।

आयरियउवज्झाए, पवत्तिथेरे य गीयत्थे ॥ ३२४ ॥

धाणुज इव राजाद्यभावे साधारणं तत्र गच्छेत् वासो न कल्पते, यत्र इमे-वक्ष्यमाणा गुणानामाकराः-स्थानानि गुणाकराः पञ्च न सन्ति, के ते इत्याह-आचार्यः, उपाध्यायः, प्रवृत्तिः, स्थविर्ग, गीतार्थश्च । व्य० १ उ० । आकुर्वन्ति, संघीभूय कुर्वन्ति व्यवहारमत्र आ-कृ-घः । समूह, भेदे च । वाच० । अरघट्टादिसमीपस्थे प्रदेशे, अरघट्टादिसमीपे, प्रभूता यत्र तुषा भवन्ति स आकर उच्यते । वृ० ५ उ० । का पुण आगरा भण्णति-जत्थ घट्टादिसमीपे सुवहं जवभुसुहं, सो, आगरो भण्णति । नि० चू० १ उ० । भिल्लपल्ल्यादौ, यत्राऽलावून भवन्ति । “आगरपल्लीमाई” ॥ ३४६ x ॥ आकरो नाम-भिल्लपल्ली, भिल्लकादं वा तत्र प्रायोऽलावून प्राप्यन्ते । वृ० ३ उ० ।

आगर-पुं० । आगीर्यते-उडमितुमारभ्यते चन्द्रमा अत्र । आगृ आधार अप । अमावास्यायाम्, वाच० ।

आगरणिंवस-आकरनिवेश-पुं० । आकरस्थाने, “आगर-निवेशेसु” (सूत्र-३५x) । प्रज्ञा० १ पद ।

आगरणी-आकरणी-स्त्री० । लोहकराम्बरीपायाम्, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

आगरपल्ली-आकरपल्ली-स्त्री० । स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थानस्थिते वृक्षवंशादिगहनाश्रिते प्रान्तजनस्थाने, उक्त० । “निगमे य आगर पल्ली” ॥ १६+ ॥ आकरः-स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थानं तस्मिन् आकरे । पल्ली वृक्षवंशादिगहनाश्रिता प्रान्तजनस्थानम् । तस्यां पल्ल्याम्, उक्त० ३० अ० ।

आगरमुत्ति-आकरमुक्ति-स्त्री० । चिकणिकायाम्, सा च नो कर्मद्रव्यलोभः । आच० १ अ० । आ०म० । अरणे भण्णति-णो कर्म आकरमोत्ती एथमादि आकरमोत्ति चिकणिकेति । आ० चू० १ अ० । (एतद्वक्तव्यता 'लोभ' शब्दे षष्ठभागे वक्ष्यते) ।

आगरि(न्)-आकरिन्-त्रि० । आकरः-उत्पत्तिस्थानं प्राश-स्थानाऽस्त्यस्यति इति स्त्रियां कृप् । प्राशस्ताकरजाते, “व-धनमाकर्गिभिः करिभिः क्षतैः” किरा० । वाच० । आकर-वति, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

आगरिस-आकर्ष-पुं० । आकर्षणमाकर्षः आ-कृष् घञ् । ‘शे-प-तप्त-घञे वा’ ॥ ८+ ॥ इति हैमपाकृतसूत्रेण-कारः प्रा० । उद्दाने, आकर्षो नाम कर्मपुद्गलोपादानमिति । स० । आकर्षो नाम-तथावधेन प्रयत्नेन कर्मपुद्गलोपादानम् । प्रज्ञा० ६ पद ७ द्वार । (आयुष्कर्माकर्षाः ‘आउवज’ शब्देऽस्मिन्नैव भागे गताः) प्रहणे, आ० म० १ अ० । विशेष० । प्रथमतया प्रहणे, मुक्रस्य प्रहणे च । आ० म० १ अ० । विशेष० । प्रहणमोचनयाः, आकर्षणमाकर्षः । प्रहणमोचनमित्यर्थः । आ० चू० १ अ० । स च द्विविधः-एकमविको, नानाभावकश्च । प्रव० १२२ द्वार । आ० चू० । विशेष० । अनु० । आ०म० । (सामायिकस्याकर्षाः ‘सामाहय’ शब्दे सप्तमभागे वक्ष्यते) प्रातौ, भ० ।

पुलागस्स खं भंत ! एगभवग्गहणिषा केवइया आगरिसा पणत्ता, जदप्पेण एको, उक्कोसेणं तिमि । (सूत्र-७७८+)

आकर्षणमाकर्षः-आरित्रस्य प्राप्तिरिति । भ० २५ श० ६ उ० । (वकुसाऽऽदीनामाकर्षाः ‘णिगंथ’ शब्दे चतुर्थभागे २०४२ पूष्टे वक्ष्यते)

आगरिसग-आकर्षक-पुं० । आकर्षति सन्निकृष्टस्य लौहम् आ-कृष्-णुत् । (चुम्बक) इतिख्यात अयस्कान्ते, आकर्षककर्त्तरि, त्रि० । आकर्षे नियुक्तः आकर्षादि० कन् । आकर्षनियुक्तं, “आकर्षः निष्कणोपल” इति रेफरहितः पाठा युक्तः सि० कौ० । वाच० । आ० म० १ अ० ।

आगरिसण-आकर्षण-त्रि० । आ-कृष् ल्युट् । अन्यत्र स्थितस्य यन्तुनः बलेन अन्य-नयनं, “यापिदाकर्षणे चैत्र-विनियोगः प्रकीर्तितः” आकृष्यते अनेन करणे ल्युट् । आकर्षणसाधने तन्त्राङ्गे षट्कर्मान्तर्गते विधानमेवे च । वाच० । आकृष्यत-इति आकर्षणम् । द्विविधे, आकृष्यत इति आगरिसणं न च द्विविधं । नि० चू० २ उ० । प्ररणे, आकर्षणमाकरिसणं अण्णो नेण । आघट्टणमागसणं उदगगतं प्ररणमिति । नि० चू० १८ उ० ।

आगलण-आकलन-न० । अध्यवसाये, “धणुबलं वा आगलति” (सूत्र-१४३x) ‘आगलति’ ति-आकलयन्ति-जेष्याम इत्यध्यवस्यन्तीति । भ० ३ श० २ उ० ।

आगलिय-आगलित-त्रि० । निवारिते, हा० १ श्रु० ६ अ० । आगल्ल-आगल्ल-त्रि० । ग्लाने, “तेण एम आगल्ल” ॥ ४३६x ॥ तेनाऽयमागल्ल-ग्लानः संजातः । वृ० ४ उ० ।

आगाढ-आगाढ-त्रि० । अत्यन्तदुर्मेदं, व्य० । “आगाढपणं सुय संथवसु” ॥ २६६+ ॥ आगाढप्रश्नेषु चाऽत्यन्तदुर्मेदप्रश्नेषु परिचयेषु सन्तिस्वाति । व्य० १ उ० । कर्कशे, वृ० । “आगाढे अहिगरेण” ॥ ५७३x ॥ आगाढे-कर्कशेऽधिकरणे उत्पन्न । वृ० १ उ० ३ प्रक० । कारणे, नि० चू० ६ उ० ।

अद्वाणविवित्ताणं, आगाढं मेसऽणागाढं ॥ ८४ ॥

अद्वाणे विवित्ताण आगाढकारणे । सेमं अद्वाणं तंमि उवगरणाभावे आगाढे ण भण्णइ । नि० चू० ५ उ० । आगाढेहि वा कारणेहि बोलैति । नि० चू० २ उ० । “आगाढकारणेहि” ॥ ३५० + ॥ आगाढः-कुलादिभिः कारणैः । वृ० १ उ० २ प्रक० । आगाढे प्रत्यनीकस्तेनादिरूपं यत्कारणम् । वृ० १ उ० ३ प्रक० । अशिवादिके कारणे, वृ० ।

असिंवे ओमोदरिए, रायइदुं भए अ आगाढे ।

गेलअ उत्तिमदुं, णाणे तह दंसणचरिते ॥ ६१८ ॥

आगाढशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते, आगाढे-अशिंवे, अवमौदये, राज्यादिषु, बाधकस्तेनादिभ्यं च यथा आगाढं नाम शैलसागारिकादिमन्यतमकारणं तदा ग्लान उत्तमार्थमिति-पक्षा वा कच्चिद्देशान्तरे भूतः अयान्तगलं च तत्र छिन्नः पन्था अतस्तत्परिचरणार्थं गम्यम्यम्, उत्तमार्थं वा प्रातिपित्सुः संविग्नगीतार्थसमीपछिन्नेनापि पथा गच्छाति ।

ज्ञानमाचाराऽऽदि, दर्शने दर्शनविशुद्धिकारकाणि शास्त्राणि तदर्थमध्वानं गच्छेत्, चारित्रार्थं नाम-यत्र देश स्त्रीदोषा वा भवन्ति तं परित्यज्य देशान्तरं गन्तव्यम् ।

एएहिं कारणेहिं, आगाडेहिं तु गम्ममाणेहिं ।

उवगरणपुव्वं गहिऊ-ण पडिलेहिण्ण गंतव्वं ॥६१६॥

एतैः-आशिवादिभिः कारणैरागादेरेव गम्यमानैः-प्राप्यमाणैः उपकरणमध्यप्रायोग्यं गृहीत्वा पूर्वं गमनात् प्राक् प्रत्युपक्षितः सम्यक् शुद्धाऽशुद्धतया निर्वापतो यः स सार्धस्तेन सह गन्तव्यम् । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

(ग्लानवैयावृत्यमधिकृत्याहम्)-आगाडे कारणजाते सति वैयावृत्यं कुर्यादपि, परित्यज्ज्ञा ग्लानं, किं पुनस्तत्कारण-जातम् । वृ० १ उ० २ प्रक० । इति 'गिलाण' शब्दे तृतीय-भागं ८६३ पृष्ठं वच्यते ।)

अणुवसमंते निग्गमो, लिंगनिवेगेण होइ आगाडे ।

देसंतरसंकमणं, भिक्खुगमादी कुल्लिगेण ॥ २७० ॥

अनुपशमयति-उपशममकुर्वति राक्ष निग्गमो भवति । कथमित्याह-लिङ्गविवेकेन-लिङ्गपरित्यागेन ; गृहस्थलिङ्गे-त्यर्थः । अथ तथापि न मुञ्चति गाढकापावशान्, तत आह-आगाडम् अत्यन्तप्रकापतो गाढममाक्षणे भिक्षुकार्दालिङ्गेन देशान्तरसंकमणं कर्त्तव्यम् । अशिवाऽऽदौ वा कारणे समुपस्थिते देशान्तरगमनं किल कर्त्तव्यम् । वृ० १ उ० । ('असिंवे' इत्यादिगाथाभिः 'आगाड' स्वरूपं 'कालकप्प' शब्दे तृतीयभागं ४८६ पृष्ठं वच्यते)

आगाडे अल्लिगं, कालक्खेवो य होति गमणं वा ॥६६०॥

आगाडे-राजठिण्ण । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

(आहारमधिकृत्याऽऽगाडस्य भेदाः) । किं पुण आगाडे, अणागाडे वा । तत्थिमं आगाडे समासतो चउत्तिहं । गाढा-

अद्दाणं ओमे वा, गेलस-परिस-दुल्लभे दव्वे ।

आगाडे नायव्वं, मुत्तूण होति ऽणागाढा ॥ १६० ॥

इमं खेत्ताऽऽगाडे अद्दाणपडिवसगाडे सव्वं जाहं असंथरणं तं गाढं । इमं कालाऽऽगाडे आमकालं जे असंथरणं तं गाढं । इमं गिलाणपरिआ देऽवि भावाऽऽगाडे गिलाणस्स ताहवसे पायोगं जति न लव्वंति तां गिलाणो गाढं परिणस्स असमाधारेण उप्परणं दिवा रातो वा परिणगाऽऽगाडे गिलाणस्स तद्विषये पायोगं इह राती अहिगारे । इमं दव्वाऽऽगाडे दुल्लभदव्वंति-सतपाग-सहस्सपागं, प्रयं, तेज्जं तेण साहु-णो कज्जं तंमि अलभंते दुल्लभदव्वाऽऽगाडे । एवाविधं आगाडे नायव्वं । पडिपक्खं अणागाडे । नि० वृ० ११ उ० ।

(विस्तरणाऽऽगाडस्य भेदाः)-

दव्वे खेत्ते काले, भावं पुरिसं तिगिच्छं असहाए ।

एतेहिं कारणेहिं, मत्तविहं होइ आगाडे ॥

पं० भा० ४ कल्प० । नि० वृ० ।

दव्वे ताव वेज्जां पुच्छियव्वं । जाव इयाणि दव्वाणि उवइसइ ताव इयाणि न पडिस्संविज्जंति । जहा एयं अम्हं न कप्पइ । जाहे उवइद्दाणं, ताहे आमत्थं परिहाणीए भणइ ॥ पं० वृ० ।

(दव्वाऽऽगाडम्)-

एगादीयव्वीए, एगुत्तरिया य होति दव्वाणं ।

ओमत्थगपरिहाणी, दव्वागाढं वियाणाहि ॥

जंयेति पुणो वेज्जा, मच्चितं दुल्लभं च दव्वं वा ।

अप्पाडिहणंतो अच्छति, उहिसिउं जाव सो ठाति ॥

जाहे उहिद्दाणी, ताहे ओमत्थहाणिए भणति ।

अम्हे करेमो जोगं, अलंभे एयस्स किं कुणिमो ॥

एवं तु हावयंता, खेत्तं कालं च भावमासज्ज ।

ता जूहंती जाव उ, लंभे जेमिं तु दव्वाणं ॥

अह पुण भणोज्ज एवं, अवस्समेत्तेहि कज्जदव्वेहिं ।

एतं दव्वाऽऽगाढं तहिं जए पणगहाणीए ॥

पं० भा० ।

एगादीयव्वीए अम्हे करेमो जोगं मरगसु तं खेव जाव कल-ममाली । खेत्तकालगाढा । तंहव य जहिं लाभो तहिं ठायंति । अहवा-भणोज्ज । अवस्सममाणं दव्वाणि जाणि दव्वाणि दुल्लहाणि परिणागह स तेज्जमार्हिणि वा ताहे नं दव्वाऽऽगाढं पणगपरिहाणीए जयंति जाव चउगुदयण वि गणइति । पं० वृ० ।

खेत्ताऽऽगाडमियाणि गाढा-

खेत्ताऽऽगाडे इणमो, असती खेत्ताण मामजोगमाणं ।

असिर्वं वा अमत्थ, खदी व य वा होज्ज सद्धा तु ॥

आयरियादि अहारग, अहवा अमत्थ सावता होज्ज ।

अंतर जहिं च गम्मति, बाला ताहे ण खुत्तियं वा ॥

एतेहि कारणेहिं, खेत्ताऽऽगाडमि पुरिसे य ।

तो अत्थंति असदभावा, एगखेत्ते वि जयणाए ॥

पं० भा० ।

खेत्तस्स वा अलंभे अमइ मामपाउग्गाणं खेत्ताणं एगत्थ अत्थंति असिर्वं वा अमत्थ नइ वा तीरंति गंतूण अकारणं वा आयरियाणं अमत्थ सावथा वा तत्थ अंतरा वा दिग्ग-जाइया वा अन्नमिं देसे अंतरा वा ताहे एगत्थ अत्थंति अहवा-खेत्ताऽऽगाडे । पं० वृ० ।

(कालाऽऽगाडम्)-

कालस्स वाऽवि असती, वासावासं वियारणा णऽत्थि ।

एतेहिं कारणेहिं, कालाऽऽगाडे वियाणाहि ॥

वासाजोगं खेत्तं, पडिलेहे तं तु कालेण बहुतो ।

वृक्षंताण य अंतर-वामं तु शिवडितुं पव्वत्तं ॥

उठरं वंतरखेत्तं, ताहे तं खेव पुव्वखेत्तं तु ।

गंतू वसती वासं, समतीते वा ति दस रातं ॥ पं० भा० ॥

कालाओ कालेण बहुतो वासावासपाउग्गं खेत्तं वृक्षंता-णो अंतरावासं पडियं तं च अंतराखेत्तं । संनिसज्जं ताहे तं खेव पुव्वपडिलेहिं खेत्तं । जे तिउल्लेना धि अहिथरा वा वासावासं जइ वासइ मग्गासिरे दस राया तिणिण होति

उक्तोत्प्रेषण ओमोयरियाए वा आ अयणा आहाराहसु परं
कालाऽऽगाढं । पं० चू० ।

इयाणि भवताऽऽगाढं—

अतिउकडं च दुक्खं, अप्पा वा वेदणा भवे आसुं ।

एतेहिं कारणेहिं, मावाऽऽगाढं वियाणाहि ॥

अच्चुकडसुलादी, अहिडकाई तु वेदणा अप्पा ।

तत्थऽग्गि तावणादी, दाहन्हेदोवगाढादी ॥ पं० भा० ॥

‘अइउकडं च’ अइउकडंति-विस्वरूपा अहिददुधिसं अप्पा
वा वधणा द्विययसुलाह तत्थ अग्गी केदाहं वा परित्तग
आह दायव्वं परं भावाऽऽगाढं । पं० चू० ।

(पुरुषाऽऽगाढम्)—

जंमि विण्णहे गच्छ-स्स विण्णामो तह य शाणचरणाणं ।

एतेहिं कारणेहिं, पुरिसाऽऽगाढं वियाणाहि ॥

तस्स तु सुद्धालंभे, जावजीवं पि होत सुद्धणं ।

कायव्वं तु य णियमा, पुरिसाऽऽगाढं भवे एतं ॥

जेण कुलं आतत्तं, तं पुरिसं आदरेण रक्खवाहि ।

ए ह तुंभुमि विण्णहे, अरया साहारगा होंति । पं० भा० ।

पुरिसाऽऽगाढं-जंमि विण्णहे गच्छस्स विण्णामो नाणदरिस्स
णचरिणाहिणं विण्णसं । न ह तुंभुमि विण्णहे गाहा-ताह
तस्स असुजेणापि कीरह जाव जीवह परं पुरिसाऽऽ-
गाढं । पं० चू० ।

(चिकित्साऽऽगाढम्)—

संजोगदिट्ठपादी, फासुगउवदेमणासु जो कुसलो ।

एतारिस्स अमती, णायव्वं तिगिच्छमागाढं ॥

मज्झतूलिविभासा, अरणे पाउरणए य पाणे य ।

कवडियाण पहाणे, अन्नध वत्तो गिलाणो तु ॥

पं० भा० ।

संयोगदिट्ठपादी-वेज्जस्स वा संयोगदिट्ठपादिस्स असह
गीयत्थसंविग्गस्स । ताह गीयत्थवेज्जस्स जा पाहुडिया
कीरह-पहाणभोयणचोयणाह तं सहहर । परं तिगिच्छाऽऽ-
गाढं । पं० चू० ।

सहायाऽऽगाढम्—

हुज्ज व महायरहितो, अव्वत्ता वाऽपि अहव अममत्था ।

एय सहायाऽऽगाढं, तम्हाणु मुणी ण विहरेजा । पं० भा०

४ कल्प० ।

होज्ज व सहायसहाया वासावासे नत्थि अव्वत्तव्वया सुत्तेण
खा दोसा य हिडमायस्स वा एगाणियस्स ताहे एगत्थ अ-
त्थह एगं अत्थतो अपायच्छित्तो जाव सहाए न लभह
पाउग्गी, परं सहायाऽऽगाढं । पं० चू० ४ कल्प । आशुवा-
तिनि अहिदंशनादिके कारणे च । वृ० ।

अहिडकविसविमुहय-सज्जकखयसुलमागाढं ॥ १४६ ॥

अहिना-सर्पेण दष्टः कश्चित्साधुः, धिषं वा केनाचङ्गका-
दिमिधं दत्तं, विस्वचिका वा कस्यापि जाता, सधः क्ष-
यकारि वा कस्यापि शूलमुत्पन्नम् एवमादिकमाशुवाति स-

वेमण्यागाढम् । एतद्विपरीतं तु विरघाति कुष्ठादिरोगा-
त्मकम्-अनागाढम् । वृ० १ उ० २ प्रक० । नि० चू० । ग० ।
(गच्छसारणा ’ शब्दं तृतीय भागेऽत्र विस्तरो वक्ष्यते)
अवश्यकसंख्यं कार्यं, ग० ।

अणगाढे आगाढं, कर्गंति आगाढे अणगाढं ॥ ११६ ॥

आगाढम्-अवश्यकसंख्यं ग्लानप्रतिजागरणादिकं न आ-
गाढम् अनागाढं तस्मिन् अनागाढः कार्य इति शेषः । आगा-
ढम्-अवश्यकसंख्यमिति कृत्या कुर्वन्तीत्यर्थः । तथा-आगा-
ढे-अवश्यकसंख्यं कार्यं । अनागाढ कार्यं येन कृतं विनाऽ-
पि वर्गति; तत्कार्यं कुर्वन्तीत्यर्थः । अथवा-अनागाढयो-
गानुष्ठानं वक्ष्यमानं; आगाढयोगानुष्ठानं कुर्वन्ति । तथा-आ-
गाढयोगानुष्ठानं अनागाढयोगानुष्ठानं कुर्वन्ति स्वच्छन्दाः ।
ग० ३ आध० । आप्तिकं कार्यं च । आगाढं तु किंचिदौ-
र्त्वासकं कार्यम् । वृ० १ उ० ३ प्रक० । “ आगाढमुसावाहं ”
॥ ३७२ ॥ आगाढ-कुलकार्यं संघकार्यं वात । व० ३ उ० ।

कर्गो य विवक्षासं, कोइ आगाढे ऽणागाढं ॥ ७२२ ॥

आगाढ-ग्लानादिकार्यं अनागाढ त्रिः कृत्वा परिभ्रमणा-
दिलक्षणम्, अनागाढं वा आगाढं सधः प्रतिपन्ननात्मकं क-
र्गति । वृ० १ उ० १ प्रक० । आगाढ-राजद्विष्टादिकार्यं ।
वृ० १ उ० ३ प्रक० । अभिगृहीतमिच्छादर्शनं, पुं० । आगाढः-
अभिगृहीतमिच्छादर्शनः । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

आगाढजोग-आगाढयोग-पुं० । योगभेदे, नि० चू० ।

आगाढमणागाढं, दुविहे जोगे समामतो होति ॥ ३६५ ॥

जोगो दुविहो-आगाढो य, अनागाढो य । आगाढं तु
राजमि जागं जनणा सो आगाढो यथा “ भगवती ” त्यादि ।
नि० चू० १ उ० । वृ० । (अत्र विशेषव्याख्यानम् ‘ अज्जा ’
शब्दं प्रथमभागे २२० पृष्ठे गतम् ।)

आगाढपरण-आगाढप्रज्ञ-न० । शास्त्रे, व० । “ आगाढ-
परणसु य भाविपपा ” ॥ ३७४ ॥ आगाढप्रज्ञानि-शास्त्रा-
णि तेषु भावितात्मा-तात्पर्यप्राहितया तत्रातीवनि-
ष्पन्नमतिः । व० ३ उ० ।

आगाढपरह-आगाढप्रश्न-पुं० । अत्यन्तबुद्धेदप्रश्ने, व० ।

“ आगाढपरहसु य संखेसु ” ॥ २७० ॥ आगाढप्रश्नेषु वाऽ-
त्यन्तबुद्धेदप्रश्नेषु परिच्छेषेषु सतिस्ति । व० १ उ० ।

आगाढपरियावण-आगाढपरिपापन-न० । बहुतमपीडोत्पा-
दनात्मकं परित्रयं, जीत० । “ आगाढपरियावणद्वये ”
॥ ३२४ ॥ बहुतमपीडोत्पादनं वाऽऽगाढम् । जीत० ।

आगाढमुसावाह- (न्)-आगाढमृषावादिन्-त्रि० । आ-
गाढ-कुलकार्यं, गणकार्यं, संघकार्यं वा अनाभाव्यस्य
आभाव्यस्य वा (नाभाव्यस्य वा) ज्ञानतया रागद्वेषाज्ञान-
स्य वा भणनात् मृषावदतीत्येवंशील आगाढमृषावादी । का-
र्यं सति मृषावादिनः । व० ।

आगाढमुसावादी, वितियतहए उ लोवेति वए उ ॥ ३७२ ॥

आगाढं मृषावादी द्वितीयमृषावादादभावाविरतिरूपं द-
त्ते लोपयति । व० ३ उ० । (‘ उहस ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽत्र
विस्तरो वक्ष्यामि)

आगाढवयण-आगाढवचन न० । अत्यर्थे गाढम् आगाढम् ।
 " गाढुत्तगूढणकरं, गाढं उ व तेण आगाढं " (३+) । गाढं
 उक्तं गाढुत्त नं करिसे गूढणकरं अन्यस्याख्यातुं न शक्यते ।
 अथवा-शरीरस्याध्मा येनाङ्गेन जायते तमागाढम् इत्युक्त-
 लक्षणे वचने, । न० वृ० १० उ० ।

सूत्रम्—

जे भिक्षु भदंतं आगाढं वयह वदंतं वा साहज्ज ॥ १ ॥

आगाढवचन-परुषवचना-ऽऽगाढपरुषवचननिषधः—

मा भुंज रायपिंडं-ति चेदितो तत्थ मुच्छितो गिद्धो ।

मुञ्जाती माल वच्चह, आगाढं च उप्पती दसमे ॥ १ ॥

गुरुणा वेतितो मुच्छितो गिद्धो एकार्थवचने, अहवा—तं
 भुंजतो संजमाऽसंजम ए जाणह, मुच्छितवत् मुच्छितो अ-
 भिलाषमाश्रयद्, अहवा—खुज्जादियाणमालयं वच्चहति
 चेदितो आगाढवयणं भणज्ज । एस उप्पती आगाढवय-
 णस्स दसमुद्दसगस्स एस संबधो । (१ सूत्र व्याख्या)—
 ' ज ' इति गिद्धे भिक्षु पुढवर्णाणओ, ' भाद ' कल्याण,
 सुखे च । दीप्ति-स्तुति-सौख्येषु वा, मोहात्मस्य सिलोकाः ।
 भदंतो-आचार्या अत्यर्थम्-आगाढं, ' वव ' व्यक्तायां वार्त्ति,
 अरणं वा वदति-अणुमादति ।

शिञ्जुनीगाहा—

आगाढं पि य दुविधं, होह असूआए तह प सूयाए ।

एएमि पत्तयं, दोएहं पि पडवणं वोच्छं ॥ २ ॥

आगाढं द्विविधम्-असूनाय, सूताए वा । आगाढफरुसो-
 भयसुत्ताए तिरहं वि इम सहं वा ।

गाहा—

गाढुत्तगूढणकरं, गाढं उ व तेण आगाढं ।

शहरहितं तु फरुमं, उभए संजायणा णवरं ॥ ३ ॥

गाढम्-उक्तं गाढुत्तं, तं करिसे-गूढणकरं-अन्यस्याख्यातुं न
 शक्यते । अहवा-शरीरस्याध्मा येनाङ्गेन जायते तमागाढं,
 नेहरहितं शिष्यवासं, फरुमं भणति । गाढफरुसं-उभयं
 ततियसुत्तं जागो दोएहं वि, सूयाऽसूयवयणाणं इमेहि
 वारहिं नरुयं जाणियव्वं ।

गाहा—

जातिकुलरुवभासा, धणबलपरियागजमत्तवेलाभे ।

सत्तवयवुद्धिधारण, उम्माहसीले समायारी ॥ ४ ॥

अम्हे 'मो जातिहीणा, जातीमंतेहि' को विरोहेण ।

एस असूया सूया, तु णवरं परवत्थुणिहेसो ॥ ५ ॥

लोकप्रसिद्धं उल्लिखितवचने तव अत्र तादृशं न सूचीत-
 व्यम् । इह तु परं दोषेण सूचयति; स्पष्टमेव दोषं भास-
 तीत्यर्थः । परवत्थुणिहेसो खामं—' भवंतं ' चव भणति,
 तुमं जातिहीणां स्ति ।

गाहा—

अम्हे 'मो कुलहीणा, को कुलपुत्तेहि' मह विरोहेण ।

एस असूया सूया, तु णवरं परवत्थुणिहेसो ॥ ६ ॥

अम्हे 'मो रुवहीणा, सरुवदेहेमु को विरोहेण ।

एस असूया सूया, तु णवरं परवत्थुणिहेसो ॥ ७ ॥

अम्हे मो अकतमुहा, अलं विवाएण शेकतमुहेहि ।

एस असूया सूया, तु णवरं परवत्थुणिहेसो ॥ ८ ॥

वाग्मीकृतमुखभासाए द्वितीयव्याख्यानम् ।

गाहा—

खरकरुमणिट्टुरं खे, वकं तुज्जं मो महसंगमीरं ।

एस असूया सूया, तु णवरं परवत्थुणिहेसो ॥ ९ ॥

सरोसवणियमिअकंतं खरं प्रत्ययने हणि तरहं फरुमं-जगा-
 र्मादियं अणुवयारं णिट्टुरं । ' मो ' इत्यात्मनिर्देश, अकख-
 रोहि मितं अथमभिधानिहि मधुरं संरणं गंभीरं ।

गाहा—

अम्हे मो धणहीणा, आसि अगारंमि इड्ढिमं तुज्जे ।

एस असूया सूया, तु णवरं परवत्थुणिहेसो ॥ १० ॥

एमेव सेसएसु वि, जोएयव्वा असूय-सूवाओ ।

अत्तगता तु असूया, सूया पुण पागडं भणिया ॥ ११ ॥

अण्णो दोसं भासति, ए परस्स, एसा असूया । ए अ-
 ण्णो परस्स पुडमव दोसं भासति एसा सूया । सूयतीव
 सूया । औरस्सबलयुक्ता बलवान् । परियाओ-प्रवज्याकालः ।
 सक्को वा सक्कः-प्रथमं वयसि वर्त्तमानः । त्रिदशवत् वयोवर्जो
 वा जाम वए ठितो तस्स तदा गुणवासंति उप्पत्तियादि-
 बुद्धिजुत्तो बुद्धिमं धारणा दडम्भुतिः बहुबहुविधकिप्रानि-
 भित्ताः-संविधे ब्रुवाणा उम्माहं करेति, अक्कोहादिणा साल्लं
 चक्कवाल्लामायारीपज्जुलां कुसलां वा एते अत्था सव्वं
 सूयाऽसूएहि भाणियव्वा ।

गाहा—

एक्केका मा दुविधा, संतमसंता य अत्तणि परे य ।

पच्चस्सुपरोक्खाऽवि य, असंतपच्चस्सदोसयरा ॥ १२ ॥

आत्मगता असूया । परगता सूया । असूया-संता, असंत
 य । सूया वि-संता, असंता य । जहत्थणं डिंयं संतं अभूतार्थं
 अनृतं, असंते-परस्स जं पभासति पच्चक्खं महंतदोसलरं
 भवति, अहवा-इमेहि अण्णाणं, परं वा, पसेसति, णिदंति वा ।

गाहा—

गणि वायते बहुसुते, सेहा वाऽऽययिधम्मकहिवादी ।

अप्पकमाए थूलं, तणुए दीहे य मडहे य ॥ १३ ॥

अम्हे खमणा ण गणी, को गणवसंमेहि सह विरोहेण ।

एस असूया सूया, तु णवरं परवत्थुणिहेसो ॥ १४ ॥

अगणि तु हासवादीहि अगणि व गणि पूयागणि च ।

एवं मेसपणमु वि, सप्पडिपक्खं तु नेयव्वं ॥ १५ ॥

संसा गाहा बहुसुतादीया निवृत्तं, बहुयं च सुयं बहु-
 स्सुतो, निवृत्ता-मेहाकी-गहणधारणमेधाधी य, आयरियो-
 गच्छादिवती, तथेवं भासति-अम्हे के ? आयरियत्तस्स
 जं सामायारिं पि ए याणामां । अहवा-भणति-तुमं को
 आयारियत्तस्स जं सामायारिं पि ए याणसि, चतुर्व्यह्राए
 अक्खेवणियमादियाए धम्मकहाए लक्ष्मीए जुत्तो ससमय-

परसमयसु गतागमो उपपन्नपहतो वायी बहु अल्पकषायः
क्रियासु दक्षः स्थूलः तनुर्दक्षः क्षमापूर्यद्वाको तनुर्दक्षे हीनेण
सह विरोधो घट्टमो शिबं उच्चरि मङ्गलसर्गारहि कां विरो-
हेण, शिबं च करोति, धुनी य, परमपण्यो कहतरं गाउं पर-
वयणपयागवसा पुञ्चुत्तरमपण्यो वेति एतेसामञ्जतरं आ-
गाढे जो वदति तस्मिन्मा सोही ।

गाढा—

छेदादी आरोवस्य, नेयच्चा जाव भासियं लहुगं ।
आयरिए वमभंमि य, भिक्खुंमि य खुदइए चव ॥१६॥
आयरिओ आयरियं, आगाढं वयति पावई छेयं ।
वसभे छगुरु भिक्खु—म्मि छल्लहु खुदइए गुरुगा ॥१७॥
आयरिओ आयरियं आगाढ वदांत-छेदा, आयरिओ वस-
भे छ, आयरिओ भिक्खुं छ, आयरिओ खुतं छ ।

गाढा—

वसभे छगुरुगाई, छल्लहुगा भिक्खुंखुं गुरुगाई ।
अंता पुण मि चउलहु, मासगुरु मामलहुओ य ॥१८॥
वसभे आयरियं आगाढ वदांत छ, खुता वसभे छ,
खुता खुतं, अहवा अन्यथा प्रायश्चित्तक्रमः ।

गाढा—

पंचणहापरियारइ, छेया एककहासणा अहवा ।
राहंदियवीसंतं, चउएह चत्तारि अविमिद्धा ॥ १९ ॥
आयारयवसभभिक्खुंयरो खुतो यच्छेदादी वीसए रा-
तिदियाई अंतरेणं चव चाराण्यपआगेणं चारयव, जत्थ
जत्थ चउगुरुगं तत्थ तत्थ सुत्तणिवाओ दट्टवो, अहवा-
पुञ्चुताण चउएहं चउगुरुगं तव-कालविसेसियं, अहवा-
सव्वसि अविमिद्ध चउ ।

गाढा—

जं चेव परट्ठाणे, आसायंताण पावए ओमं ।
तं चेव य ओमो वि य, आसाइंतो वि राइणियं ॥२०॥
परट्ठाणं परप्रधानं, ज्येष्ठमित्यर्थः । जं सो ओमं आसादे-
तो पावति ओमं वि तं चेव जेट्ठं आसादेतो पावति ।

गाढा—

एणसामअयरं, आगाढं जो वदे भयंतारं ।
सो आणाअणवत्थं, मिच्छत्तविराधणं पावे ॥२१॥
असेखडादयां दासा एकखाऽपक्खगहणं य गच्छमेवाः का-
रणे भणेज्जाऽवि । नि० चू० १० उ० ।
ण य शिच्छयमावसिया, छट्ठं बल्ली फलाऽवि संघदा ।
इति हरिसगमणचोदण-आगाढं चोदितो भणति ॥१॥
कारणे-वासावासं भायं णाणं कसेणं कतेणं वसित्ता पा-
सनि । तं वीओ जायवुत्तं भंडाओ ताहे सो हरिसितो भ-
णनि-ण विस्थयामो यमित्ता मम वादेसु अतीव बल्लीओ
पसारिता ण केवलं पसरिता तो पभूना फलावि संब-
द्धा न केवलं संबद्धा प्रायशो निष्पन्ना । अभिस्समो पावे
तं पयं भणंतं कोऽपि साधू पडिचोएज्जा । मा अज्जो !
ययं भणाहि ण बहनि । ततो सो पडिचोदणाव कट्ठा फ-
कसं वदेज्ज ।

तत्प्रतिषेधार्थमिदं सूत्रमारभ्यते—

जे भिक्खु भिक्खूणं आगाढं वदइ वदंतं वा साइज्ज ॥१॥
जे भिक्खु भिक्खूणं फरुसं वदइ वदंतं वा साइज्ज ॥२॥
जे भिक्खु भिक्खूणं आगाढफरुसं-वदइ वदंतं वा साइज्ज
॥ ३ ॥

आगाढ-फरुस-मीसग-दसमुद्देमंमि वणिणयं पुव्वं ।
तं चेव विवजंतो, सो पावति आणमादीणि ॥ ४ ॥
नि० चू० १५ उ० ।

जे भिक्खु अणउत्थियं वा गारत्थियं वा आगाढं व-
दइ वदंतं वा साइज्ज ॥ ६ ॥

जे भिक्खु अणउत्थियं वा गारत्थियं वा फरुसं वदइ
वदंतं वा साइज्ज ॥ १० ॥

जे भिक्खु अणउत्थियं वा गारत्थियं वा आगा-
ढफरुसं वदइ वदंतं वा साइज्ज ॥ ११ ॥ नि० चू०-
१३ उ० ।

आगाढफरुसमीसग-दसमुद्देमंमि वणिणयं पुव्वं ।

गिहिअणउत्थियं हि व, तं चेव य होति तेरसमे ॥२५॥

जहा दसमुद्देमं भदंतं प्रति आगाढफरुसमीसगसुत्ता भणि
ता, तहा इहं गिहत्थ अणउत्थियं प्रांत वक्कया, इमेहि जा-
तिमत्तिणहिं गिहत्थं अणउत्थियं वा ऊणनरं परिभवतां
आगाढ फरुसं वा भणति । नि० चू० १३ उ० ।

आगाढसुय-आगाढभुत-न० भुतभेदं, नि० चू० आगाढसुयं
भगवतीमाइ, अणागाढं आयारमानि स्ति । नि० चू० १ उ० ।
“आगाढे एवमत्थे वि” ॥२४+॥ आगाढे तु-उत्तगाध्ययन-
भगवत्यादिके श्रुते । जीत० ।

आगाढाऽऽगाढकारण-आगाढाऽऽगाढकारण-न० । तथा-
विधं प्रयोजने, “अणत्थ आगाढाऽऽगाढहि” (सूत्र-६६+)
अन्यत्र-तथाविधप्रयोजनात् । आचा० २ भु० १ चू० २
अ० १ उ० ।

भिक्खु य बहुस्सुए वन्भागमे बहुआगाढाऽऽगाढेसु
कारणेसु माई मुमावाई । (सूत्र-२३ ×)

(इदं संपूर्णं सूत्रम् ‘उद्देश’ शब्दं आत्मिन्नेव भागे व्याख्या
सहितं दर्शयिष्यते ।) कुलप्राप्तं गणप्राप्तं संघप्राप्तं यत् सचि-
त्तादिकं व्यवहारेण छेत्तव्यं कार्यं वा आगाढाऽऽगाढं कार-
णं तेषु आगाढाऽऽगाढेषु । व्य० ३ उ० ।

आगाढाऽऽगाढकारणादीनि पदानि व्याचिख्यासुराह (भा-
व्यकृत्) —

कुलगणसंघप्राप्तं, सचित्तादी तु कारणागाढं ॥२८५×॥

सचित्तनिमित्ताऽचित्तनिमित्तो वा यो व्यवहारः कुलं
क्षिप्तो यथं सचित्तादिकं विधादारूपदीभूतं कुलं छेत्तव्य-
मिति तत्कुलप्राप्तमथं गणप्राप्तं सङ्घप्राप्तं भावनीयम्, यत्र य-
त्सचित्तादिकं विधादारूपदीभूतं व्यवहारेण छेद्यतया कुल-
प्राप्तं वा गणप्राप्तं वा तत्कारणाऽऽगाढं कारणम् । व्य० ३ उ० ।

आगामि(न्)-आगामिन्-त्रि० । आगन्तुके, भविष्यत्काल-
वृत्तौ च । बा० । लब्धव्यः । स्था० २ डा० ४ उ० ।

आगामिपह-आगामिपथ-पुं० । आगामिनो-लब्धव्यस्य व-
स्तुनः पन्थाः आगामिपथः । लब्धव्यवस्तुमार्गः, स्था० २
डा० ४ उ० ।

आगामिय-आकामिक-त्रि० । अनभिलषणीये, स्था० ५
डा० २ उ० ।

अग्रामिक-त्रि० । ग्रामरहिते, स्था० । “अथेगइया णिग्गंथा
य णिग्गंथीओ य एगमहं आगामियं छिआवायं दीहमज्जमड
विमणुप्पविट्ठा” (सूत्र-४१७ +) । स्था० ५ डा० २ उ० ।

आगार-आकार-पुं० । आ-कृ-घञ् । आकृती, आ० म० १
अ० । कल्प० । झा० । स्था० । भ० । रा० । संस्थाने, औ० ।
“भिगारागारचारुवेत्ताए” (सूत्र-) शृङ्गारो-मण्डनभू-
षणाटोपस्तत्प्रधान आकारः—आकृत्यस्याः सा तथा ।
तथा चारु वेशो-नेपथ्यो यस्याः सा तथा, ततः कर्मधारयः ।
रा० । औ० । सन्निवेशविशेषः, शृङ्गारः—शृङ्गाररसपोषकः
आकारः—सन्निवेशविशेषो यस्य । च० ५० २० पाहु० ।
“आगारविगार तद्द प्यासंति” ॥ १२१ + ॥ आकार-मु-
खनयनस्तनाद्याकृतिः, विकारं च मुखनयनादिविकृतिः ।
वट्टा-आकारस्य स्वाभावाकाङ्क्षितविकारो विकृतिस्तं तथा
प्रकाशयन्ति । ग० ३ अधि० । आगारो गाम-आगारो
त्ति वा, आगति स्ति वा, सेठाण ति वा, एगट्ठा । आ० चू०
१ अ० । स्वरूपे, ध० ३ अधि० । “कइवागयस्म आगारा”
(सूत्र-४५३ +) । आकारा-आकृतयः स्वरूपाणीत्यर्थः ।
स्था० ७ डा० ३ उ० । रूपमाकारश्चतुर्विधः । स्था० १ डा० ।
प्रतिवस्तुनियते प्रहणपरिणामे च । “आगारो उ विमंसे,”
इति वचनादिति । जी० १ प्रति० । सह आकारेण
वर्तते इति साकारं विशेषप्रहणप्रवणम् । दर्श० ५ तत्त्व ।

(सर्वस्य च वस्तुन आकारवस्वम्)—

आगारो ह्यिय महम-इत्थुकिरिया फलाभिहाणाई ।

आगारमयं मव्वं, जमणागारं तयं नऽत्थि ॥ ६४ ॥

न पराणुमयं वत्थुं, आगाराऽभावओ खपुप्फं व ।

उवलंभव्ववहाराऽ-भावाओ नाणऽऽगारं च ॥ ६५ ॥

विशे० । (अनयार्गथयोरर्थः ‘ठवणालय’ शब्दे चतुर्थ-
भागे वर्णयिष्यते) आक्रियते-आकल्प्यतेऽभिप्रेते मनोविक-
ल्पितं धर्मवर्तेनेत्याकारः । आ-कृ-करणे घञ् । बा० च-
ट्टायाम्, विशे० । आ० म० । आकारः-स्थूतधीसंवेद्यः
प्रस्थानादिभावाऽभिव्यञ्जको दिग्गलोकनादिः । आह च—

“अवलोकयणं त्रिसाणं, त्रियंभणं साइयस्स संदवणं ।

आसर्णासडिलीकरणं, पट्टियणिगाई पयाई । उत्त० पाई० १ अ० ।
यदुक्रम—

अवलोकने दिशानां, विजृम्भणं शाटकस्य संवरणम् ।

आसनशिशिलीकरणं, प्रस्थितलिङ्गानि चैतानि । १ । उत्त० १ अ० ।

“आगारेहि” संग्रहं य” ॥ १४० ॥ आकाराः-शरीरगता भा-
वविशेषाः । ७५० १ उ० (विस्तराऽस्य ‘आगारलक्षणम्’
शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) । भावे घञ् । हृद्गतभावा-

वेदने, इज्जिते च । बा० । आक्रियन्त इत्याकारा आगृह्य-
न्त इति भावना । सर्वथा कार्यात्सर्गापवादे, आव० ५ अ० ।
ल० । कार्यात्सर्गाकारानभिधायोक्तम्—“एवमादिपहि आ-
गारहि अभग्गो अविराहिओ होज्ज मे काउस्सग्गो” (सू-
त्र-३५) त्ति । ल० । आथ० (न च ‘काउस्सग्ग’ शब्दे तृ-
तीयभागे वर्णयिष्यते) । आ-मर्यादया मर्यादाख्यापनार्थम्
आक्रियन्ते-विधीयन्ते प्रत्याख्यानभङ्गपरिहार्थमित्याकाराः ।
प्रत्याख्यानपवादहेतुत्वानाभागादेकः, स्था० १० डा० ३
उ० । प्रव० । पञ्चा० । आथ० । “आगारेहि” विसुद्धं
॥ ४०४ ॥ आकारैः-अनाभोगादिभिः । पं० २० २ द्वार । “ग-
हणं आगारंस्तु” ॥ ४५ ॥ आकारेषु—प्रत्याख्यानपवादेषु ।
पञ्चा० ५ विव० । “दो चेव नमुकारे आगारा” ॥ ५०५ ॥
आकारो हि नाम-प्रत्याख्यानपवादहेतुः । पं० २० २ द्वार ।

(कस्य प्रत्याख्यानस्य कस्याकाराः)—

नवकारपोर (रि) (रु) सीए ,

पुरिमङ्गेकामणेगठाणे अ ।

आयंबिलऽभत्तडे ,

चरिमे अ अभिग्गहे विगई ॥ ५०६ ॥

दो छच्च सत्त अट्ट य ,

सत्तऽट्ट य पंच छच्च पाणम्मि ।

चउ पंच अट्ट नवए ,

पत्तंअं पिण्डए नवए ॥ ५०७ ॥

‘नमस्कार’ इति-उपलक्षणत्वात् नमस्कारसहिते पौरुष्यां
पुरिमाद्धे एकस्थाने एकस्थाने च आयासेन अभिप्रार्थे चरमे च
अभिग्रहे विकृतौ, किं ?-यथासङ्गपमेने आकाराः, द्वौ वद्
सप्त अष्टौ च सप्त अष्टौ च पञ्च पद (पांन) चतुः पञ्च नवाऽ-
ष्टौ प्रत्येकं, पिण्डके नवक इति गाथाद्वयाक्षरार्थः ॥ ५०६ ॥ ५०७ ॥

भावार्थमाह—

दो चव नमुकारे, आगारा छच्च पोरिमीए उ ।

सत्तेव य पुरिमङ्ग, एकामणगम्मि अट्टेव ॥ ५०८ ॥

सत्तेकट्ठाणस्म उ, अट्टेवाऽऽयंबिलस्म आगारा ।

पंच अभत्तट्टस्म उ, छप्पाणे चरिमे चत्तारि ॥ ५०९ ॥

पंच चउरा अभिग्गह, निविइए अट्ट नव य आगारा ।

अप्पावरणे पंच उ, इवन्ति सेसेमु चत्तारि ॥ ५१० ॥

णवणी उग्गाहिमए, अइवदहि पिसिअ घय गुले चव ।

नव आगारा तैसि, सेसद्वाराणं च अट्टेव ॥ ५११ ॥

द्वान्वन्न नमस्कार आकारौ, इह नमस्कारग्रहणात् नम-
स्कारसहितं गृह्यते, तत्र द्वान्ववाकारौ, आकारो हि नाम-
प्रत्याख्यानपवादहेतुः, इह च सूत्रम्—“सूत्रं उग्गप नमुका-
रसहिअं पञ्चङ्गसाइ चउद्विहंए आहारे-असणं, पाणं, खाइमं,
साइमं, अणत्थणाभाणं सहसागाणं वोसिरइ” सूत्रार्थः
प्रकट एव, आकारार्थस्त्वयम्-आभोगनमाभोगः न आ-
भोगोऽनाभोगः ; अत्यन्तविस्मृतिरित्यर्थः तेन, अनाभोगे
मुक्त्येत्यर्थः, अथ सहसा करणं सहसाकारः ; अतिप्रवृत्त-
योगानिवर्त्तनमित्यर्थः, ‘अद अ पौरुष्यां तु’ इह पौरुषीनाम-

प्रत्याख्यानविशेषः, तस्यां पडाकारा भवन्ति, इह चेदं सूत्रम्—'पोरुमि पञ्चकखाइ सूर उगए चउविहं पि आहारं अमणमित्यादि, अग्रन्थणाभोगेणं सहसागारेणं पञ्चक-
काजिणं दिमामाहेणं साहुयणं सव्यसमाहिवत्तियागा-
रेणं वोसिरइ" अनाभोगसहसाकारो पूर्ववत्, पञ्चक-
कालादीनां त्विदं स्वरूपम्—'पञ्चकखाओ दिमाओ रणण
रेणुता पवएण वा अंतरिना मूरा ग दीमइ, पोरुमी
पुणत्तिकाउं व पारिता, पञ्चा खाये ताहे ठाइयव्व, न
भग्गं, जइ भुजइ तो भग्गं, एवं सव्येहिइवि, दिमामाहेण
कस्मइ पुणिसस्स कस्मिहि त्विन्ने दिमामाहो भवइ, सो
पुग्गिं दिसे न जाणइ, एवं सो दिमामाहेणं अइरुग्गयंपि
सूरं दट्टुं उसुगीहयंति मणइ, खाए ठाति । 'साहुयणं'
साहुणा भणति-उगघाडा पोरुमी, ताहे सो पजिमितो,
पारिस्ता मिणइ, अगणो वा मिणति, तण मे भंजंतस्स
कहिंयं ग पुग्गिं, ताहे ठाइयव्व । सम्माही गाम तण
पोरुमी पञ्चकखाया आसुकारियं च दुक्ख जायं, अगण-
स्स वा, ताहे तस्स पसमणनिमित्तं पार्यावज्जइ ओमहं
या दिजइ, एत्थनरा खाए तहव विवेगो । सत्तव तु पुग्गि-
माहे, पुग्गिमाहे—प्रथमप्रहरण्यकालार्थाप्रत्याख्यानं गृह्यते
तत्र समाऽऽकारा भवन्ति, इह चेदं सूत्रम्—'सूर उगए'
इत्यादि पूर्वमदृशे 'मयहराऽऽगारेणं' ति विशेषः, अस्य
चायमर्थे—अयं च महान अयं च महान अयमनयोरनि-
शयन महान महत्तरः आक्रियत इत्याकारः, एतदुक्तं भवति-
महत्त्वं पयोयणं, तण अमत्तट्टा पञ्चकखातो, ताहे आय-
रिणहि मणइ-अमग गाम गंतव्व, कहइ जइ मम अज्ज
अमत्तट्टो, जदि ताव समत्थो कंउ जाउ, य, ग तरइ
अगणो भत्ताट्टो अमत्ताट्टो वा जे तरइ सो वच्चउ,
गएत्थि अगणा तस्स कज्जस्स समत्थो ताहे तस्स चव
अमत्तट्टियस्स गुरू विमज्जित, एरिसस्स तं जमतस्स
अगभिलास्स अमत्तट्टियानज्जरा जा सा मे भवइ,
एवमादिमयहरागारे । एकाशेन अष्टवैव, एकाशेन नाम
सकृदुपविष्टपुताचालनेन भोजने, तत्राष्टावाकारा भवन्ति,
इह चेदं सूत्रम्—एकामणगमित्यादि, ते च अगणत्थणाभा-
गेणं १ सहसागारेणं २ सागारिआगारेणं ३ आउट्टणप वा-
रणागारेणं ४ गुरुअभुट्टणं ५ पारिट्टावणियागारेणं ६
मयहरागारेणं ७ सव्यसमाहिवत्तियागारेणं ८ वोसिरगति,
अणाभोगसहसाकारा तहव, सागारिअं अन्नसमुहिदुस्स
आगयं, जइ बोलेइ पांडच्छइ, अह थिरं ताहे सज्जाय-
याघाउ ति उट्टुं अगणत्थ गंतणं समुहिइइ, हयं वा पाय
वा सीसं वा आउट्टिज वा पसारिज वा ग भजइ, अभुट्टा-
णारिहो आयारितो पाहुणो वा आगओ अभुट्टुपव्वं तस्स
एवं समुहिदुस्स उट्टुयस्स ग भजइ, पारिट्टावणिया जइ होज्ज
कणइ, मयहरागारसमाहीओ तहव ति गाथार्थः ॥ ५०८ ॥
'सत्तकस्थानस्य तु' एकस्थान नाम प्रत्याख्यानं, तत्र समा-
ऽऽकारा भवन्ति, इहदं सूत्रम्—'एगट्टाण' मित्यादि, एगट्टा-
णए जं जहा अंगावंगं ठावअ तण तहाठएण चव समुहि-
सियव्वं, आगारा स सत्त, आउट्टणमारणा नएत्थि, ससे जहा
एक्कासणए । अट्टेवाऽऽयामास्सलस्याऽऽकारा, अणाभोगाऽऽ स-
हसागारेणं २ लेवालंयणं ३ उक्खित्तविधेगं ४ गिहत्थसं-

सट्टेणं ५ पारिट्टावणियागारेणं ६ मयहरागारेणं ७ सव्यसमा-
हिवत्तियागारेणं ८ वोसिरगति, अणाभोगसहसाकारा तहव,
लेवालंय वा, जइ भाणं पुव्वं लेवाडगं गहिअं समुहिदुं सं-
लिहियं च जइ तण आगति ग भजइ, उक्खित्तविधेगो जइ
आयंखिले पडइ विगतिमादि उक्खित्तविता विक्किउ, मा
णवार् गलउ, अणं वा आयांखिलस्स अपाउगं जइ उज्ज-
रिउं तीरइ उज्जरए ग उवहम्मइ, गिहत्थसंसट्टुवि जइ गि-
हत्था डोवालंय भायण वा लेवालंवाड कुसणाईहिं तण इ-
त्थिं लेवाडादीहिं देति ग भजइ, जइ रमो आलाक्खि-
जइ बहुओ ताहे ग कणइ, पारिट्टावणियमयहरागारसमाहीओ
तहव । पञ्चाऽऽकारा येस्य तु, न भक्कायोऽभक्कायो; उपवास इ-
त्यर्थः, तस्य पञ्चाऽऽकारा भवन्ति, इहदं सूत्रम्—'सूर उगए'
इत्यादि, तस्स पंच आगारा-अणाभोग-सहसाकार-पारि-
ट्टावण-मयहर-समाहिवत्त, जइ तिंविहस्स पञ्चकखाइ तो
विक्किंणिया कणइ, जइ चउविहस्स पञ्चकखाइ पाणं च
नएत्थि न वट्टइ, जइ पुण पाणगंउ उवययि ताहे मे कणइ,
जइ तिंविहस्स पञ्चकखाइ ताहे मे पाकगम्य छु आगारा
कारंति-लेवाडण वा, अलेवाडण वा अल्लण वा, बहलण वा,
समित्थण वा, अमित्थण वा, थोसइ" प्रकटार्थो एतं छुण्व ।
एतन पइ पान इत्यतर्थाप्यारूपात्मव । 'चरम चत्वार' इ-
त्यत्र चरमं दुर्वहं-दिवसचरिम भवचरिमं च, दिवसचरिम-
स्स चत्तारि अगणत्थअणाभोगा सहस मयहर सव्यसमाहि,
भयचरिमं-जावज्जीवियं, तस्माच्च एण चत्तारि ति गाथार्थः
॥ ५०९ ॥ पञ्च चत्वारश्चाभिप्रष्टे निर्विकृतौ अष्टौ नव वाऽऽकाराः
'अप्रावरण' इत्यप्रावणानभिप्रष्टे पञ्चाऽऽकारा भवन्ति शेषव-
भिप्रष्टेषु-दण्डकप्रमाजेनादिषु चत्वार इति गाथार्थः ॥ ५१० ॥
भाषायेस्तु—'अभिप्रष्टेषु अपाउडत्तणं काइ पञ्चकखाइ तस्स
पंच-अणाभोगा सहसा चोलपट्टाऽऽगारा मयहर समाहि,
संसेसु चोलपट्टागारा गत्थि, निव्वगएण अट्टु नव य आ-
गारा' इत्युक्तं, अत्र विवृतयः पूर्वोक्ताः, अधुना प्रकृतमु-
च्यते-काष्टौ क वा नवाऽऽकाराः ? इति, तत्र-नवतीति उद्-
ग्रहितमकं अद्वयवृत्तिः गालित इत्यर्थः, 'पिशिते'—मांसं कृतं
मुड चैव, अद्रव्यग्रहण सर्वत्राभिसंबन्धनीयं, नवाकारा अ-
भीपां विकृतिविशेषाणां भवन्ति, शेषाणां द्रवाणां-विकृति-
विशेषाणामष्टवैवाकारा भवन्ति, उक्खित्तविधेको न भव-
तीति गाथार्थः ॥ ५११ ॥ इह चेदं सूत्रम्—'निव्विगतीयं प-
ञ्चकखाइ' इत्यादि, अगणत्थ १ सहसा २ लेवालंय ३ गि-
हत्थसंसट्टु ४ उक्खित्तविधेग ५ पडुच्चमक्खिएणं ६ पारिट्टा-
वणिया ७ मयहर ८ सव्यसमाहिवत्तियागारेणं ९ वोसिरइ,
तत्थ अणाभोग-सहसाकारा लेवालंवा तहव दट्टव्वा, गि-
हत्थसंसट्टुस्स उ इमा विही-खीरण जइ कुर्माणओ कुरो
लवमइ, तस्स जइ कुडगस्स ओदणाउ चत्तारि अगुलाणि
दुहं ताहे निव्विगइयस्स कणइ, पंचम त्वावरुं विगतीयं,
एव दहिस्सवि, विवडस्सवि, केसुवि विमएसु विवडण मी-
सिजइ ओदणो ओगाहिमगो वा, फाणियगुलस्स तिज्जय-
याण य एणहिं कुर्माणए जइ अंगुलं उवरि अल्लइ तो व-
ट्टइ, पंगण न वट्टइ, महुस्स पोगलत्तरसगम्य य अल्लअंगुलं
संसट्टु होइ, पिडगुलस्स नवणीयस्स य अ(हा) मलमिं
संसट्टु, जइ वि बह्मणि एतप्पमाणाणि कणंति, एग पि वट्टु न

कण्ठे, उक्थितविधेया जहा आर्यविनये उद्धरितं तीरं
सेमसु गुणस्थि, पञ्च मन्त्रस्य पुण जह अगुलिं गहाय म-
न्त्रे तिल्लेण वा घण्टे वा ताहे निर्वगहयस्स कण्ठे, अह
धाराणं लुभह मणारगि न कण्ठे, पारिद्वारगियागारे उ-
लेमसो भाणसो एव-इति वृद्धस्मप्रदायः, कृतं प्रसङ्गेन,
प्रकृतं प्रस्तुतः-आह इह आकारा एव किमर्थमित्याह-
वयमेगे गुरुदोसो, थेयस्मऽपि पालणा गुणकरी अ ।

गुरुलाघवं च नेत्रं, धम्ममि अग्रे उ आगार ॥५१२॥

अतमङ्गे गुरुदापः भगवदाज्ञाविगधनात्, स्तोत्रकस्यापि
पालना अतम्य गुणकारिणी च, विशुद्धकुशलपरिणामरूप-
त्वाद्, गुरुलाघवं च विज्ञेय धर्मे, एकान्तप्रदस्य प्रभू-
तापकारित्यनाशोभनत्वात्, यत एतद्व्यमनः-अस्मात् का-
रणादाकारा इति गार्थाः ॥ ४१२ ॥ गृह, आगमेहि कतमा-
गारं, आगमा-रुक्खा तेहि कत आगारं ति । नि०
चू० ३ उ० ।

आगारगोपणा-आकारगोपना-स्त्री० । स्त्रीणां हाससतिक-
लान्तर्गतं कलामेदं, कल्प० १ आधि० उ क्षण ।

आगारचरितधम्म-आगारचरित्रधम्म-पुं० । अगारं गृहं त-
द्यागादागारा-गृहणस्तथा यश्चात्रधर्मः-सम्यक्चमूला-
गुणतादिपालनरूपः स तथा । चारित्रधम्ममेदं, स्था० २ अ०
१ उ० ।

आगारभाव-आकारभाव-पुं० । आकारस्य-आकृतर्भावाः-
पर्यायाः । भ० ६ श० ७ उ० । आकृतिरुक्तपथ्याये ,
भ० १ श० ४ उ० । आकारभावः स्वरूपावशेषः । जी० ३
प्रति० ४ अधि० ।

आगारभावपडोयार-आकारभावप्रत्यवतार-पुं० । आकार-
स्य-आकृतर्भावाः-पर्यायाः । अथवा-आकाराश्च भावाश्च
आकारभावास्तथा प्रत्यवतारः-अवतरणमाविर्भाव आकार-
भावप्रत्यवतारः । भ० ६ श० ७ उ० । आकारभावस्य-आकृति-
लक्षणपर्यायस्य प्रत्यवतारः-अवतरणमाकारभावप्रत्यव-
तारः । भ० ६ श० ७ उ० । आकृतिलक्षणपर्यायस्याविर्भावः,
जी० ।

किमागारभावपडोयाराणं भंते ! दीवममुहा पणत्ता ।
(सूत्र-१२३+)

आकारभावः-स्वरूपविशेषः कस्याऽकारभावस्य प्रत्यव-
तारे येषां ते किमाकारभावप्रत्यवतारा, बहुलप्रदण्डैय-
धिकरणेऽपि समासः । गर्भमिति पूर्ववत्, ङीप्समुद्रा कि-
म्वरूपं ङीप्समुद्राणांमिति भावः । जी० ३ प्रति० ४ अ-
धि० १ उ० । (अत्र विस्तरः ' दीवममुहा ' शब्दं चतुर्थ्यागे
२४४३ पृष्ठं दर्शयिष्यते)

आगारलक्ष्यग-आकारलक्षण-न० । आक्रियते-अभिप्रेतं ज्ञा-
यतेऽनन्त्याकारो-बाह्यचष्टारूपः स एवान्तरोक्तगमकस्या-
लक्षणमाकारलक्षणम् । लक्षणविशेषः, आन्तरोक्तगमकता
आकारस्य सुप्रसिद्धा । आ० म० १ अ० ।

" आगारं " ति (२१४६) । आकारलक्षणम् (भाष्यका-
रः) व्याचिख्यासुग्राह-
बाहिरचिद्वागारां, लक्ष्मिजइ तेण माणसाकृतं ।

आहारादिच्छाह-स्थवयणनेताहसरणादि ॥ २१४५ ॥

आक्रियते-आकल्प्यते ज्ञायतेऽभिप्रेत-मनोवकाष्यते च-
स्त्वन्तेनत्याकारो-बाह्यचष्टारूपः । तेन च मानसमाकृत-
म्-अभिप्रेतं वस्तु लक्ष्यत इति लक्षणमभाव्यते । तथाहि-
राजादीनामाहारादिच्छाहस्तवदननत्रादिसर्वाभिलक्ष्यत एव
चित्रलक्ष्यैः । उक्तं च-" आकारं ररिक्तं गत्या, चेष्टया भाषणं च
नेत्रवक्त्रविकारैश्च, लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः " ॥१॥इति । विशेष० ।

(तन्वानेकविधं दर्शितं यथा ।—

" आगारलक्षणं अणुगोपणं-गंतुमागारं देति, भोक्तुमागारं
देति, सोनुमागारं देति । एवं वक्तुं, द्रष्टुमित्यादि, कहे गंतुं ।
"अवलोक्यणादिसारं, विद्यमानं सादृश्यं सद्रूपं । आस-
णसिद्धिलक्षणं, पादिलिगणं चत्वारि ॥ १ ॥ भोक्तु-
मिच्छातिभोयणविधिं वदणं पस्सेदं य से बहुसो दिट्ठी य
भर्मात तन्धेय पडति छायस्स लिगणि तणं विक्रियत ।
ततो हुत्तं वा पुलोएति । सोनुं जहा उदीरते य सिहाति
तस्स च य सइयकमयनस्स दुहियस्स उ मिल्लइयम-
सत्थवीयरागस्स गत्था । द्रष्टुं जहा आगारं हि सुणं मो-
णी वज्झहि चक्खुगोहि जणमणुरत्तावरत्तं पडुत्तं च
पडुत्तं " आकारागोपणं-विधिः, क्रियाभिर्भाषितेन च । ने-
त्रवक्त्रविकारैश्च, गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः " ॥१॥ अर्थीणि चे-
व जाणति रुद्धस्स सगं दिट्ठाओ । उण्णधयला पसन्न-
चित्तस्स दुहियस्स उ गिलायति गंतुमणस्सुसुया हाति ।
आ० चू० १ अ० ।

आगारविगार-आकारविकार-पुं० । आकृतेर्विकृतौ, ग० ।

गहविग्भमाइएहि, आगारविगारं तह पयामंति ।

स्वच्छन्दः अमणा गातभ्रमादिकैः । 'आगारविगार' ति-अत्र
विभक्तिर्लोपः प्राकृतत्वात् । तत आकारं मुखनयनस्तना-
द्याकृतिः, विकारं च मुखनयनादिविकृतिः । यद्वा-आकारस्य-
स्वाभाविकाऽऽकृते विकारो-विकृतिस्तम्, तथा प्रकाशय-
न्ति । ग० ३ अधि० ।

आगारमुद्धि-आकारशुद्धि-स्त्री० । आकारशुद्धिस्तु राजा-
भियागादिप्रत्याख्यानापवादमुत्कलीकरणान्मिका । शुद्धि-
मेदं, ध० २ अधि० ।

आगारिय-आकारिक-त्रि० । आकारं कुशलः ठअ, आका-
रिकः । तत्र नियुक्ते, याच० ।

आकारित-त्रि० । उत्प्राप्ते, " आरिओ आगारि आस्स-
रिओ वा एगट्टं ति, । आव० ४ अ० ।

आगारिक-न० । अगा-वृत्तान्ते, कृतमागारं गृहं तदस्या-
स्ताति मनुक्लोपादगारां गृहस्थस्तस्येदमागारिकम् । विश० ।

दुविहं चेव चरितं, अगारमणगारियं चेव ॥ ७८६ ॥

अगा-वृत्तान्ते, कृतत्वाद् अ-समन्तान् राजते इति अ-
गारम्-गृहम्, " हाचम् " ॥ ५ । १ । १७१ इति उपत्ययः,
तदस्यास्तीति । "अभ्रादिभ्यः" ॥ ७ । २ । ४६ इति मत्वर्थी-
यः अकारप्रत्ययः । अगारः-गृही तास्सन् भवम् आगा-
रिकम् । " अध्यान्मादिभ्यः इकण् " ॥ ६ । ३ । ७८ इति
इकणप्रत्ययः, चारित्रसामायिकमेदं, आ० म० १ अ० ।
विश० ।

आगारेऊण-आकार्य-अव्य० । रे कयास्यसीदानीमित्येव-
माहुयन्त्यर्थे, आव० ।

आगारेऊण परं, रणि व्व जइ सो करिअ उस्मग्गं
॥ १४५५X ॥

‘आगारेऊण’ ति—आकार्य ‘रे रे’ क यास्यसीदानीम्,
एवं परम्—अन्यं कञ्चन ‘रणि’ व्व संग्राम इव याद सः
कुर्यात्कायोत्सर्गम् । आव० ५ अ० ।

आगाल-आगाल-पुं० । आगालनमागालः । समप्रदेशावस्था-
नं, आचारां सोऽपि चतुर्द्धा-व्यतिरिक्त उदकादेर्निम्नप्रदेशा-
वस्थानम्, भावागालो ज्ञानादिक एव तस्यात्मनि रागादि-
रहितव्यवस्थानामिति कृत्या । आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।
उद्दिग्णाविशेषे च । प्रथमस्थितौ च । यत्पुनर्द्वितीयस्थितेः
सकाशादुद्दिग्णाप्रयोगेणैव दलितं समाकृत्यादयं प्रक्षिपति
सा उद्दिग्णाऽपि पूर्वसूत्रमिविशेषप्रतिपत्त्यर्थमागाल इत्यु-
च्यते । कर्म० ५ कर्म० । (अधिकम् ‘उवसमसोढ’ शब्दे
ऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

आगाम-आकाश-पुं० । न० । आकाशान्ते-दीप्यन्ते स्वधर्मो-
पेता आत्माद्या यत्र । तस्मिन्, दश० १ अ० । आ-समन्तात्
सर्वगण्यपि द्रव्याणि काशान्ते दीप्यन्ते अत्र व्यवस्थितानि ।
जी० १ प्रति० । आ-मर्यादयाऽभिर्विधिना च सर्वेऽर्थाः
काशान्ते-प्रकाशान्ते स्वस्वभावं लभन्ते यत्र तदाकाशम् ।
भ० २ श० १ उ० । आहुति मर्यादया स्वस्वभावापार-
त्यागरूपया काशान्ते—स्वरूपेण प्रतिभासन्तेऽस्मिन् व्यव-
स्थिताः पदार्था इत्याकाशम्, यदा त्वभिर्विधावाह तदा
आहुति सर्वभावाभिव्याप्यता काशान्ते इत्याकाशम् । (सत्र-
टी० ३) प्रज्ञा० १ पः । उक्त० । सर्वभावावकाशनादाकाशम् ।
आ—मर्यादया तत्संयोगेऽपि स्वकीयस्वकीयरूपव्यवस्था-
नतः सर्वथा तत्स्वरूपत्वाप्राप्तिलक्षणया काशान्ते स्वभाव-
लभित्वावस्थितिकरणेन च दीप्यन्ते पदार्थमात्रा यत्र तदा-
काशमिति । अथवा-अभिर्विधिना सर्वोत्पन्ना तत्संयोगानुम-
चलक्षणेन काशान्ते दीप्यन्ते पदार्था यत्र तदाकाशम् । अनु०
६७ सूत्रटी० । सर्वद्रव्यस्वभावानाकाशयति-आदीपयति त-
ेषां स्वभावलाभेऽवस्थानदानादित्याकाशम् । आहु-मर्यादाऽ
भिर्विधिवाची, तत्र मर्यादायाम्-आकाशं सन्तर्गापि भावाः
स्वात्मन्येवास्ते नाकाशतां याप्तीत्येवं तेषामात्ममादक-
रणाद् अभिर्विधौ तु-सर्वभावव्यापनादाकाशमिति । म्या०
२ टा० १ उ० ७४ सूत्रटी० । आ-समन्तात् काशान्ते-
वगाहदानतया प्रतिभासन्ते इत्याकाशम् । कर्म० ४ कर्म० ।
लोकालोकव्याप्यन्तप्रदेशात्मकाऽमूर्तद्रव्याविशेषः, अनु० ।
आकाशं तु जीवादिपदार्थानामाधारान्यथानुपपत्तैरस्तीति
अद्वयम् । न च धर्माधर्मास्तिकायावेव तदाधारौ भवि-
ष्यत इति वक्रव्यं, तयोस्तद्गतिस्थितिसाध्यकत्वेनाहुत्वात्,
न चान्यभाष्यं कार्यमन्यः प्रसाधयत्यतिप्रसङ्गादिति । अनु०
६७ सूत्रटी० । “जीवानां पुद्गलानां च, धर्माधर्मास्त-
काययोः । बाह्याणां घटादीना-माकाशमवकाशदम् ॥ १ ॥”
इति । आव० ४ अ० । जीवानां पुद्गलानां धर्माधर्मास्त-
काययोर्बाह्यघटादीनां चापग्रहवदवकाशदम् । दर्श० ४ तस्या

अथाऽऽकाशद्रव्यस्य लक्षणमाविष्कारति—

यो दत्ते सर्वद्रव्याणां, साधारणावगाहनम् ।

लोकालोकप्रकारेण, द्रव्याकाशः स उच्यते ॥ ८ ॥

यः—आकाशास्तिकायः सर्वद्रव्याणां साधारणावगाहनम्—
सामान्यावकाशं दत्ते स द्रव्याकाशो लोकालोकप्रकारेण
उच्यते इति । यतः सर्वद्रव्याणां यः सर्वदा साधारणाव-
काशवाना सः अनुगत एक आकाशास्तिकायः कथितः
सर्वाऽऽधार इति । यथा पक्षिणां गगनामर्वात् व्यवहार-
नयदेशभेदेन भवेत्, तद्वीथियानुगत आकाश एव पर्यवसन्नः
स्यात् । तथा च-तत्तद्देशार्थमागवच्छिन्नमूर्ताभावादिना
तद्व्यवहारेणोपपत्तिरिति वर्जमानाद्युक्तं नाऽनवद्यम् । तस्या-
भावादिनष्टत्वेनानुभूयमानद्रव्याधारशापलापप्रसङ्गात्ताव-
द्गतिमन्धानेऽपि लाकव्यवहारेणाकाशदशप्रतिसंघनयोरु-
व्यवहाराच्च । द्रव्या० १० अध्या० ।

भायणं मव्वदव्वाणं, नहं ओगाहलक्खणं ॥ ९ ॥

यत्पुनः सर्वद्रव्याणां-जायमानं भाजनम्-आधाररूपं नभः-
आकाशम् उच्यते । तच्च नभः अवगाहलक्षणं अवगाहं प्र-
वृत्तानां जीवानां पुद्गलानां आलम्बा भवति इति । अव-
गाह-अवकाशः स एव लक्षणं यस्य तत् अवगाहल-
क्षणं नभ उच्यते । उक्त० २८ अ० ।

(आकाशस्य निश्चयं द्रव्यत्वञ्च) —

आकाशाख्यैकानित्य-द्रव्यप्रामाण्यं शब्दं गुणत्वाल्लिङ्गत्वेन
प्रवेपादयन्ति । तथा च परंपरां प्रयोगः-यं विनाशित्वात्प्राप्ति-
मन्वादिधर्माध्यामितास्ते कश्चिदाश्रिताः, यथा घटादयः,
तथा च-शब्दास्तस्मादाभिराश्रितैः कश्चिद् भावितव्यं, यश्चै-
वामाश्रयः स पारिण्येयावकाशः, तथाह-नायं शब्दः पृथि-
व्यादीनां वायुपयेन्तानां गुणः, अध्यक्षप्राप्तये सत्यकार-
णगुणपूर्वकत्वात्, ये तु पृथिव्यादीनां चतुर्णां गुणास्ते बाह्येन्द्रि-
याऽध्यक्षत्वे सन्ति-अकारणगुणपूर्वका न भवन्ति, यथा रूपा-
दयोः, न च तथा शब्दः पयम्-‘अयावद्द्रव्यमावित्वाद्’ ‘आ-
श्रयाद्भूयादेरन्यत्रोपलब्धश्च’ इत्यादयो हतव्यो द्रष्टव्याः । स्प-
शवतां यथोक्तविपरीता गुणा उपलब्धाः । ‘प्रत्यक्षत्वे सति’
इति च विशेषणं परमाणुगतैः पाकजैर्नैकान्तिकत्वे मा भूदि-
त्युपात्तम् । न च-आत्मगुणः अहकारेण विभक्तप्रहणाद्
बाह्यान्द्रियाध्यक्षत्वात् आत्मान्तग्राह्यत्वाच्च, बुध्यादीना-
मात्मगुणानां तद्व्यपरीत्यापलब्धेः । न दिक्-काल-मनसां धो-
त्रप्राप्तत्वात् । अतः पारिण्येयात् गुणो भूत्वा आकाशस्य
लिङ्गम् आकाशं च शब्दलिङ्गाविशेषात् विंशतिलिङ्गाभावाच्च
एकं विभु च सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वात् समवायित्वं सत्यना-
श्रितत्वाच्च, द्रव्यम्, अकृतकत्वाभित्यम् । सम्म० ३ कारण
४६ गाथाटी० ।

(आकाशस्य सावयवत्वम्) —

न च सावयवत्वमस्मिद्धं प्रदेशव्यवहारस्याऽऽकाशे दर्श-
नात् । न च-‘आकाशस्य प्रदेशाः’ इति व्यवहारो मिथ्या,
मिथ्यात्वानिमित्ताभावात् । न च संयोगस्याव्याप्यवृत्तिव-
निमित्तः सावयवत्वाधारोपो मिथ्यात्वकारणं निरवयवं
अव्याप्यवृत्तिः संयोगाधारत्वस्याधारोपनिमित्तस्यैवानु-
पपत्तेः । यदि च-सावयवं नभो न भवेत् तदा आकाश-

समवेतस्येव शब्दस्य ब्रह्मभाषितस्याप्युपलम्भोऽस्मद्वि-
(दि)भवेत् निरवयवकाकाशश्रोत्रसमवेतत्वात् । अथ धर्माध-
र्माभिसंस्कृतकर्णशकुल्यवरुडाकाशदेश एव श्रोत्रं तत्र न च
ब्रह्मभाषितस्यात्मवायाद्याऽस्मद्विभिधवगम् । नन्वेवम-
सैव सावयवत्वप्रशङ्कः श्रोत्राकाशप्रदेशात् ब्रह्मशब्दाधारा-
काशदेशस्यान्यत्वात् । यदि च-सावयवमाकाशं न भवेत्,
शब्दस्य नित्यत्व सर्वगतत्वं च स्याद् आकाशैकगुणत्वात्-
न्महत्त्ववत् । अथ लौकिकदेशवृत्तिविशेषगुणत्वस्य शब्द-
प्रमाणतः प्रतिपिद्धनार्थं दोषः । नन्वेवमेकदेशवृत्तिविशेष-
गुणत्वाभ्युपगमं कथं न शब्दाधारस्याकाशस्य सावयवत्व-
प्रसिद्धिः ? न हि निरवयवत्वे तस्यैकदेशे एव शब्दो वृत्तते
न सचत्र इति व्यपदेशः समुच्च्यते । न च संयोगस्याव्या-
प्यवृत्तिर्वनिवृत्त्यन्तोऽयं यत आकाशो व्याप्य संयोगो न व-
र्त्तते इति तदेकदेशे वृत्तते इत्यभ्युपगमप्रसङ्गः । व्याप्य-
वृत्तित्वं हि सामान्यवृत्तित्वं, तत्प्रतिषेधश्च पर्युदासपक्षे
एकदेशवृत्तित्वमेव, प्रसज्यपक्षे तु वृत्तिप्रतिषेध एवः तच्चा-
सौ युक्तः संयोगस्य गुणत्वेन द्रव्याधत्तत्वात् । तदभावे च
तदभावात् । न च निरवयवत्वे आकाशस्य नन्तानवृत्त्या
अगतस्य शब्दस्य श्रोत्राणाप्युपलब्धः संभवति अन्याऽ-
स्याकाशदेशोत्पत्तिर्होत्रेण तस्य श्रोत्रसमवेतत्वानुपपत्तेः ।
जलतरङ्गस्याप्येनाऽपराऽपराऽऽकाशदेशादावपरापरशब्देऽप्य-
त्तिप्रकल्पनायां कथं नाऽऽकाशस्य सावयवत्वम् ? किं च-
आकाशं शब्देऽप्यन्तो समवर्त्यकारणमभ्युपगम्यते यच्च स
मवर्त्यकारणे तत्सावयव, यथा-तन्वादि, समवर्त्यका-
रणं च । परम शब्देऽप्यन्तावाकाशमभ्युपगतम् । न च पर-
माणवात्मादिना व्यभिचारः तस्यापि सावयवत्वात् ; अ-
न्यथा-द्रव्यरुबुद्ध्यादस्तकारस्य सावयवत्वं न स्यात् न च
बुद्ध्यादः सावयवत्वमसिद्धम् आत्मनः सावयवत्वेन सा-
धितत्वात् तद्विशेषगुणत्वेन बुद्ध्यादः कथंचित्तादात्म्यसि-
द्धितः सावयवत्वापत्तेः ।

नच यत एव प्रमाणादणवः सिद्धास्तेषां निरवयवत्वमपि
तत एव सिद्धमिति तदग्राहकप्रमाणवर्धितत्वात् सावय-
वत्वानुमानस्याप्रामाण्यं प्रमाणतः परमाणुनामसिद्धावाश्र-
यासिद्धितः सावयवत्वानुमानस्याप्रवृत्तिरिति वाच्यं, य-
तः सावयवकार्यस्य सावयवकारणपुर्वकत्वं साध्ये न पूर्वो-
क्तदोषावकाशः । न च कार्यकारणयोरव्याप्तिको भेदः, स-
मवर्त्यनिषेधे हि हिमवद्-विन्ध्ययोरिव भेदो विशिष्टकार्य-
कारणरूपतानुपपत्तेः । ततो ह्यणुकादः परमाणुकार्यस्य
सावयवत्वात् तदात्मभूताः परमाणवः कथं न सावयवा
इति न परमाणवादिसिद्ध्यभिचारः ।

अपि च-सावयवमाकाशं तद्विनाशन्यानुपपत्तेः । नचा-
ऽऽकाशस्य विनाशित्वमसिद्धम् । तथाहि-अनित्यमाकाशं,
तद्विशेषगुणमित्येव शब्दाविनाशन्यानुपपत्तेः । यतो न ता-
द्यथाश्रयविनाशाच्छब्दाविनाशाऽभ्युपगतस्तद्विनाशस्याभ्युपग-
मविरोधान् ; न विरोधिगुणप्रादुर्भावात्, तन्महत्त्वादे-
कार्यसमवर्त्यत्वेन रूपसंयोगिव विरोधिताऽसिद्धः । वि-
रोधित्वे वा श्रवणसमयेऽपि तद्भाषणसङ्गं तदापि तन्म-
हत्त्वस्य सङ्गावात् । नापि संयोगाद्विरोधिगुणस्तस्य
तत्कारणत्वात् । नाऽपि संस्कारः तस्य गुणत्वेन शब्देऽस-

भवात्संभवे वा शब्दस्य द्रव्यत्वप्रसङ्गः आकाशस्य द्रव्य-
त्वेन तत्संभवेऽपि तस्याभावे आकाशस्याप्यभावप्रसङ्गः त-
स्य तदव्यातिरेकात् व्यातिरेके वा 'तस्य' इति संश्रधा-
योगात् । नापिशब्देऽपलाब्धप्रापकधर्माद्यभावात् तदभावः
तस्य विभिन्नाश्रयस्यानेन विनाशयितुमशक्यत्वात् । शक्य-
त्वे वा तदाधारस्यापि विनाशप्रसङ्गस्तस्य तदव्यातिरेकात्
ततोऽभ्युपगम्यते शब्दस्य तद्विनाशन्यानुपपत्त्या त-
स्यापि विनाशित्वं, ततोऽपि सावयवत्वम् । न च बुद्ध्या-
दिसिद्ध्यभिचारः उक्तो न गत्वात् ।

किंच आश्रितविनाशे आश्रयत्वस्यापि विनाशः आश्रि-
तत्वनिवन्धनत्वात् तस्य धर्मस्य च धर्मिणः कथंचिद्रव्य-
तिरेकात् । तथा आकाशस्य विनाशित्वात्सावयवत्वं घटा-
देरिवापपन्नम् । किं च-सावयवमाकाशम्, हिमवद्विन्ध्या-
वरुद्धविभिन्नदेशत्वात् तद्व्यपृच्छदेशभूभागवद् । अन्यथा त-
योरूपरन्ध्रयोरिवैकदेशाकाशास्थितिप्रसङ्गः, न चेत्तद् दृष्ट-
मिति सर्वे वस्तुत्पादाविनाशस्थित्यात्मकत्वात्कथंचित्साव-
यवं सिद्धम् । सम्म० ३ काण्ड ३३ गाथाटी० ।

(आकाशस्य निगलम्बनत्वम्)—“ आगामे नेव निगले-
वे ” (सूत्र-२६५) आकाशमिव निगलम्बं यथाऽऽकाश-
मनालम्बने तथा साधुने किञ्चिदालम्बते । प्रश्न० ५ संव०
द्वार ।

(आकाशं द्विविधम्)—

दुविहं आगामे परगते, तं जहा-लोगागमे चैव, अलो-
गागामे चैव । (सूत्र-७४+)

तत्र लोका यथाकाशदेशं धर्मास्तिकायादिद्रव्याणां वृत्ति-
र्गस्त स एवाकाशं लोकाकाशमिति । (स्या०) लोकाऽ-
लोकाभेदेनाऽऽकाशद्विविध्यमुक्तम् । स्या० २ टा० १ उ० ।

(एतमेवार्थं मीमांस्यद्वाद)—

धर्मादिसंयुतो लोको-ऽलोकस्तेषां वियोगतः ।

निरवधिः स्वयं तस्या अवधित्वं तु निरर्थकम् ॥ ६ ॥

धर्मास्तिकायादिसंयुक्त आकाशो लोकः, तदतिरस्त्वलोकः ।
स च पुनर्निरवधिः अपारः अलोकः, तस्य अलोकस्य
स्वयम्-आत्मनाऽवधिः स्वमन्तर्गद इति । किञ्चिद्वाह्य-यथा
लोकस्य गार्ध्वे अलोकस्यापि पाराऽस्ति ; तथैवात्रऽपि
द्वितीयतटे पारे भविष्यतीति ब्रवाणमुत्तरयन्ति-लोकस्तु
भावरूपोऽस्ति, तस्यावधिर्वाद्यं घटते, परं तु अत्र अलोकस्य
केवलमभावात्मकस्याऽवधित्वं कथं कल्पते शशशृङ्गवत् ।
यथा असद् अविद्यमाने शशशृङ्गे न कुत्रापि निर्गद्यमाणे
विद्यमानवदाभाति तथैव तस्याप्यलोकस्य अविद्यमानस्याव-
धित्वं न घटामाटीकते । अथ भावरूपात्मकस्वमूर्त्तिक्रियते
तदा तु पडातिरिक्तमन्यद् द्रव्यं नास्तीति व्यवहारात् आ-
काशदेशरूपस्य तु तदन्तत्वं कथयतां बुद्ध्या घातो जायते ।
तस्मादलोकाकाशस्तु अनन्त एव मन्तव्य इति । आकाशो
यथा साऽन्तः गर्भितो धर्माऽधर्मानुभावात् तस्य भावस्तद-
भावात्तदभावः । अलोकाकाशोऽपि सात्त्वो धर्माधर्मानुभावी
भवेत् अतिरिक्तद्रव्यत्वमापन्न्यते । तस्माद्यथोक्तमव न्या-
यम् । यावता आकाशेन तद्धर्माधर्मौ व्याप्य स्थितौ तावता

सर्गाणिमाणशालिना आकाशनापि भविष्यं तयोरभावात्-
स्याप्यभावः सुपरिशीलनीयः इति । द्रव्या० १० अध्या० ।

(लोकाऽलोकाऽऽकाशौ विस्तरेण)—

कइविहे गं भंते ! आगासं पस्यते ? गोयमा ! दुविहे आ-
गासं पस्यते, तं जहा-लोयऽऽगाभे य, अलोयाऽऽगामे य ।

‘ कर्ताविहे गं भंते ! ’ इत्यादि, तत्र लोकाऽलोकाऽऽका-
शयोल्लङ्घनमदम्—‘ धर्मादीनां वृत्ति-द्रव्याणां भवति यत्र
वत् क्षेत्रम् । तैर्द्रव्यैः सह लोक-स्वरूपिणीतं आलोकाख्यम् ’
॥ १ ॥ इति ।

लोयाऽऽगासं गं भंते ! किं जीवा, जीवदेमा, जीवपपसा,
अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपपसा ? गोयमा ! जीवा
वि, जीवदेमा वि, जीवपदेमा वि, अजीवा वि, अजीव-
देमा वि, अजीवपदेमा वि । जे जीवा ते नियमा एगिदि-
या बेइदिया तेईदिया चउगिदिया पंचिदिया अगिदिया,
जे जीवदेमा ते नियमा एगिदियदेमा० जाव अगिदिय-
देमा, जे जीवपदेमा ते नियमा एगिदियपदेमा० जाव अ-
गिदियपदेमा । जे अजीवा ते दुविहा पपसा, तं जहा-
रूयी य, अरूयी य । जे रूयी ते चउगिहा पपसा, तं
जहा-खंधा, खंधदेमा, खंधपदेमा, परमाणुपोगगला । जे
अरूयी ते पंचविहा पपसा, तं जहा धम्मत्थिकाए, नो
धम्मत्थिकायस्स देमे, धम्मत्थिकायस्स पदेसा । अधम्म-
त्थिकाए नो अधम्मत्थिकायस्स देमे, अधम्मत्थिकाय-
स्स पदेसा । अद्वासमए । (सूत्र-१२१)

‘ लोकागासणाम’ इत्यादि पदं प्रश्नात् । तत्र लोकाकाशेऽधिकरणे
‘ जीव ’ इति सम्पूर्णान् जीवद्रव्याणि ‘ जीवदेम ’ इति जी-
वस्यैव बुद्धिपरकायता दृष्ट्या विभागाः । ‘ जीवपपस ’
इति तस्यैव बुद्धिकृता एव प्रकृष्टा देशाः प्रवेशा निर्विभागाः
भागा इत्यर्थः । ‘ अजीव ’ इति धर्मास्तिकायादयः, ननु
लोकाकाशे जीवा अजीवाश्चेत्युक्तं तद्देशप्रदेशास्तत्राका एव
भवन्ति, जीवाद्यव्यतिरिक्तानां देशादीनां, ततो जीवाजीव-
प्रहणे किं देशाद्व्यवहृतं ? नैवम्-निरवयवा जीवादय
इति मतव्यवच्छेदार्थव्याख्यायते । अत्रोक्तम्—‘ गोयमा !
जीवाऽवी ’ इत्यादि, अनेन चाद्यप्रश्नत्रयस्य निर्वचनमुक्तम् ।
अथान्यस्य प्रश्नत्रयस्य निर्वचनमाह—‘ रूयीय ’ इति-मूर्ताः
पुद्गला इत्यर्थः । ‘ अरूयीय ’ इति-अमूर्ताः धर्मास्तिका-
यादय इत्यर्थः, ‘ खंध ’ इति-परमाणुअव्यात्मकाः स्कन्धाः-
स्कन्धप्रदेशा दृष्ट्या विभागाः स्कन्धप्रदेशास्तस्यैव निःशा-
स्त्राः परमाणुपुद्गलाः स्कन्धभावमनापन्नाः परमाणव इति,
ततो लोकाकाशे रूपद्रव्यापेक्षया ‘ अजीवा वि अजीव-
देसावि अजीवपपसाव ’ इत्यन्तर्द्वयः स्यादणुतां स्क-
न्धानाञ्चाजीवप्रहणेन प्रहणात्, ‘ जे अरूयी ते पंचाविह ’
इत्यादि-अन्वयाप्यरूपिणो दशविधा उक्ताः, तद्यथा-आका-
शास्तिकायस्तद्देशस्तत्प्रदेशश्चेत्येवं धर्माधर्मास्तिकायां स-
म्यक्तेति दश इह तु संभ्रंस्याकाशस्याधारत्वेन विवक्षित-
त्वात्तदाधेयाः सप्त धर्माः भवन्ति, न च तेषां विवक्षिताः

वक्ष्यमाणकारणात् । ये तु विवक्षितान्स्तानाह-पञ्चानि, कथ-
मित्याह—‘ धम्मत्थिकाय ’ इत्यादि-इह जीवानां पुद्गलानां च
बहुत्वादकस्यापि जीवस्य पुद्गलस्य वा, स्थानं सङ्कोचाद्
तथाविधपरिणामवशाद् बहवो जीवाः पुद्गलाश्च तथा तद्-
शास्त्रप्रदेशाश्च सम्भवन्तीति कृत्वा जीवाश्च जीवदेशाश्च
जीवप्रदेशाश्च, तथा रूपद्रव्यापेक्षया अजीवाश्चाजीवदेशा-
श्चाजीवप्रदेशाश्चेति सङ्गतम्, एकत्राप्याश्रयं भेदघनो वस्तु-
ष्यस्य सङ्गावात् । धर्मास्तिकायादीं तु द्वितयमेव युक्तं,
यतो यदा सम्पूर्णं वस्तु विवक्ष्यते तदा धर्मास्तिकायादी-
त्युच्यते, तद्देशविचक्षायां तु तत्प्रदेशा इति तेषामवस्थानरू-
पत्वात्, तद्देशकल्पना त्वयुक्ता, तेषामनवस्थितरूपत्वादिति ।
यथापि चानवस्थितरूपत्वं जीवादिदेशानामप्यस्ति तथापि
तेषामेकत्राप्याश्रयं भेदेन सम्भवः प्रकृष्टाकारणम् इह तु तत्र-
आस्तिकायादरेकत्वादसङ्कोचादिधर्मकत्वाच्चेति । अत एव
धर्मास्तिकायादिदेशानिषेधायाम्—‘ नो धम्मत्थिकायस्स
देसे ’ तथा—‘ नो अधम्मत्थिकायस्स देसे ’ इति, चूर्णि-
कारोऽप्याह—‘ अरूयीयो दव्वा समुदयसङ्गे भणन्ति ।
नीलमा पपसेहि वा नीलमा भणोज्जा, नो देसेणं तस्म
अणवद्विगममाणत्तणओ, तेण न देसेण निहेमा, जो पुण
देसेसङ्गे एणमु कओ सो सविस्सयगयववहारत्थं परदव-
पुसणादिगयववहारत्थं चाति, तत्र स्वाविषये धर्मास्तिका-
यादिदेशिण्यं या देशस्य व्यवहारो यथा-धर्मास्तिकायः
व्यवहारेनाध्वलोकाकाशे व्याप्नोतीत्यादि तदर्थं, तथा पर-
द्रव्येण ऊर्ध्वलोकाकाशादना यं स्वस्य स्पर्शनादिगता
व्यवहारो यथा ऊर्ध्वलोकाकाशेन धर्मास्तिकायस्य देशः
स्पृश्यते इत्यादि तदर्थमिति ‘ अद्वासमए ’ इति-अद्वा-
कालस्तल्लक्षणः समयः—क्षणाऽद्वात्मनः, स चैक एव
वर्त्तमानलक्षणलक्षणः, अतीतानागतयोरसंस्थादिति, । एते
लोकाकाशगतप्रश्नपट्टकस्य निर्वचनम् ।

अथाऽलोकाऽऽकाशं प्रति प्रश्नयन्नाह—

अलो(याऽऽकासे गं भंते ! किं जीवा ? पुच्छा तह
चेव, गोयमा ! नो जीवा० जाव नो अजीवपपदेमा । एणे
अजीवदव्वदेमे अगुरुयलहुए अणंतेहि अगुरुयलहुयगुणं-
हिं मंजुते सव्वाऽऽगामे अणंतभागुणे । (सूत्र-१२२)

‘ पुच्छा तह चेव ’ इति—यथा लोकाकाशप्रश्ने, तथाहि—
‘ अलोकाकामे गं भंते ! किं जीवा जीवदेसा जीवपपसा
अजीवा अजीवदेसा अजीवपपसा ’ इति—निर्वचनं तेषां
परिणामं निषेधस्तथा—‘ एणे अजीवदव्वदेसे ’ इति—अ-
लोकाकाशस्य देशस्य लोकालोकलोकाकाशद्रव्यस्य भागरू-
पत्वात् ‘ अगुरुयलहुए ’ इति-गुरुलघुत्वाद्यपेक्षयात् ‘ अ-
णंतं हिं अगुरुयलहुयगुणं हिं ’ इति अनेनैः स्वपर्यायपर्याय-
युक्तैर्गुणैः अगुरुलघुत्वमावैरित्यर्थः । ‘ सव्वागामे अणंतभा-
गुणे ’ इति—लोकाकाशस्यालोकाकाशापेक्षयाऽनन्तभागरू-
पत्वादिति । भ० २ श० १० उ० । (एकैकस्याकाशप्रदेशस्या-
गुरुलघुपर्याया अनन्ता इति ‘ अगुरुयलहुय ’ शब्द प्रथमभा-
गे द्रष्टव्यम् ।) आकाशस्य पर्यायाः-नमो-दयोमा-ऽ-न्तार-
काऽऽकाशादयः । वि० ७ । आकाश नमस्तारापथा व्यो-

माऽम्बरमित्यादि । अनु० । स्था० । (अस्य बहवः पर्यायाः 'आगामनित्यकाय' शब्दोऽस्मिन्नेव भागे वर्णयिष्यते) । अय-
गाहदानलक्षणे सर्वद्वयध्यागमूने महाभूतविशेषे च । सूत्र०
२ ध्रु० १ अ० । शब्दन्मात्रादाकाशे सुपरिलक्षणम् । सूत्र०
१ ध्रु० १२ अ० । " शब्दन्मात्रादाकाशं गन्धस्वरूपरशी-
यर्जियमुत्पद्यत " इति च सांख्याः । सूत्र० १ ध्रु० १२ अ० ।
आकाशमिति पारिभाषिकी संज्ञा एकत्वानस्य । तच्च " सं-
ख्यापरिमाणाव्यक्तव्यवयोगविभागशब्दाख्ये । पदानुगुणैर्गु-
णवत् शब्दलिङ्गश्चेति । (वैशेषिकाः) । सूत्र० १ ध्रु० १ अ०
१ उ० । (शब्दस्याकाशमुत्पत्तिराकरणम् 'आगम' शब्दे
अस्मिन्नेव भागे गतम्) (आकाशस्य वर्णगन्धादि 'अ-
नित्यकाय' शब्दे प्रथमभागे द्रष्टव्यम्) अनावृते स्थाने च ।
आकाशमनावृते स्थानम् । प्रश्न० ४ सधे० द्वार । छिद्रे-
र्गाणतादिप्रसिद्धे सूत्राद्दे च । वाच० ।

आगामग-आकाशग-त्रि० । आकाशगामिति, वाच० । स्त-
नामक्याते भूतविशेषे, प्रश्न० १ पद ।

आगामगमा-आकाशगमा-त्रि० । गमने गमः आकाशेन य-
मो यस्यः सा आकाशगमा । विद्याविशेषे, आ० म० १ अ० ।
तथा चार्थवज्रसंज्ञमिकथयाम्)— " पदानुनागिणा-
नेन, स्वाभिना प्रमृता सती । महापरिग्राह्ययता-द्विद्यो-
द्वेष्ट नभोगमा " ॥ १ ॥ आ० क० १ अ० । " तन्न भगवत्या-
पथास्तु नारिक्तगच्छां पटुद्धा महापरिज्ञातो अज्झयणातो आ-
गामगामिणी विज्जा उद्धरिया, तौण गमणलद्धिसंपन्नो भ-
यवेति ।

उक्तमर्थं सम्यगाध्यायाऽऽह—

जेणुद्धरिया विज्जा, आगामगमा महापरिणतो ।

वंदामि अज्जवदरे, अपच्छिमो जो सुयधरणं ॥ ७६६ ॥

येनोद्धृता विद्या 'आगामगम' इति-गमन गमः आकाशेन
गमो यस्यः सा आकाशगमा महापरिज्ञातो-महापरिज्ञाना-
मकादध्ययनान् तमार्ययज्जम् आगान्—सर्वद्वयधर्मैभ्यो ज-
तः-प्राप्तः सर्वैकपादयगुणैरित्यर्थः, सत्त्वानो वज्रश्चेति आ-
र्यवज्रस्ते वन्दे, अर्पाश्चमो यः श्रुतधराणाम् दशपूर्वावदाम् ।

सांप्रतमन्येभ्योऽर्घकृतयाञ्जानिषेवक्यापनाय प्रदान-

निराचिक्कीपुंस्तदनुवादावत् ; इदमाह—

मणइ य आहिडिज्जा, जेकुदीवं इमाइ विज्जाए ।

गंतूण माणुमनगं, विज्जाए एम मे विमग्गं ॥ ७७० ॥

भगति च वर्त्तमाननिर्देशप्रयोजने प्राग्वत् । आहिडण्डत् ।
पाठान्तरे वा— 'अभगिणु य हिडिज्जा' इति, वनाण्,
हिगडेत्-पर्यटन् जम्बुद्वीपमनया विद्यया, तथा गत्वा च मा-
नुषतनू-मानुषोत्तरपथतः तिष्ठत्यर्माति वाक्यशेषः, किञ्चय-
एष मे विद्यया-गोचरः ।

मणइ य धोरियव्वा, न हु दायव्वा इमा मण विज्जा ।

अण्णद्विया उ मणुया, होहिंति अतो परं अजे ॥ ७७१ ॥

'मणाति' चेति पूर्ववत् । धारयितव्या प्रवचनोपकाराय,
न पुनर्दानव्या इय मया विद्या । इत्यर्थः पुनःशब्दार्थः,
किमित्यत आह-अल्पज्ञेय एव, तुल्य एवकारार्थः, भाषि-

ष्यन्त्यतः परमन्ये भविष्यत् क

आगामगय-आकाशक-त्रि० । प्रकाशके, स० ३४ सम० ।

आकाशगत-त्रि० । व्योमवर्त्तिनि, स० ३४ सम० । औ० ।

" आगामगणं चक्रणं आगामगणं छत्तेण " (सूत्र-१०+)

आकाशवर्त्तिना चक्रण । औ० ।

बुद्धातिशेपानधिकृत्यत्याह—

आगामगयं चक्रं, आगामगमं छत्तं, आगामगयाओ
सेयचामराओ । (सूत्र-३४X)

आकाशगतं-व्योमवर्त्ति आकाशग (क) तं वाः प्रकाश-
मित्यर्थः ; चक्रं धर्मचक्रमिति पष्ठः ॥ ६ ॥ एवमाकाशगं
छत्तम् ; छत्तत्रयमित्यर्थः इति सप्तमः ॥ ७ ॥ आकाशक—
प्रकाशे भूतवरचामरे प्रकीर्णके इत्यष्टमः ॥ ८ ॥ स० ३४
सम० । अत्यर्थं तुक्तं, च । स० ।

आगामगया कुडभीमहस्मपरिमंडियाभिरामो इंदज्झ-
ओ पुग्गो गच्छइ । (सूत्र-३४+)

'आगामगया' इति-आकाशगतः-अत्यर्थं तुक्तमित्यर्थः ।
स० ३४ सम० ।

आगामगामि (नू)-आकाशगामिन्-त्रि० । आकाशगे प-
द्यादां, आचा० । "आगामगामिणा पाणा पाणे किल्लसंति"
(सूत्र-१७७+) अपरे त्वाकाशगामिन-प्राणिण इत्येवं सर्वे-
ऽपि प्राणाः-प्राणिनोऽपरान् प्राणिन आहाराद्यर्थं मत्स्वरादि-
ना वा कुशयन्ति-उपनाययन्ति । आचा० १ ध्रु० ६ अ० १ उ० ।
सम्प्राप्ताकाशगपनलब्धिषु, चतुर्विधैर्दानकायविद्याधर-
वायुषु च । " आगामगामि य पुत्तांसया जे " ॥ १३ ॥ च
केचनाऽऽकाशगामिनः--संप्राप्तगमनलब्धयश्चतुर्विधैर्दान-
कायविद्याधरपक्षिवायवः । सूत्र० १ ध्रु० १२ अ० ।

आगामनित्यकाय-आकाशास्तिकाय-पुं० । अस्त्यश्चेद-प्रदे-
शान्तेर्पा काय-सङ्घातः " गगकायानकाए खंधे वग्गे तदेव
सामी य " इति यचनात्, अस्तिकायः प्रदेशसङ्घात इत्यर्थः ।
प्रश्न० १ पद । स० । कर्म० । उत्त० । आकाशे च तदस्त-
कायश्चेत्याकाशास्तिकायः । प्रश्न० १ पद । औ० । लोक-
लोकव्याप्यन्तप्रदेशात्मकामृत्तद्रव्यविशेषे, अनु० ।

आगामे तस्म देम य, तप्पएसं य आहिण् ॥ ६+ ॥

आकाशप-आकाशास्तिकायः जीवपुद्गलयोर्वकाशदा-
त्याकाशांमिति सप्तमा भेदोऽरुथ्यञ्जिवस्याति । उत्त० ३६ अ० ।

(आकाशप्रस्तिकायस्य पर्यायः)—

आगामनित्यकायस्स णं पुच्छा, गौयमा ! अणेगा अ-
भिवयणा पप्पता, तं जहा-आगामइ वा आगामनित्यका-
एति वा गगणनि वा नभेइ वा समेति वा विममेति वा
खहेति वा विहेति वा वीपीति वा विवरेति वा अंबरेति
वा अयममेति वा छिड्ढेति वा अुमिरेति वा मग्गेति वा
विमृहेति वा अ(हे)हेति वा वियहे(हे)ति वा आधारेति
वा वोमेति वा भायणेति वा अंतरिक्खेति वा सामेति वा

उवामंतरेति वा अगमेति वा फलिहेति वा अणंतिति वा,
जेयावण्णे तहप्पगारा सव्वे ते आगासत्थिकायस्स अ-
भिवयणा । (सूत्र-६६४+)

‘आगामे’ ति—आ-मयाद्या, अभिविधिना वा, सर्वेऽ-
र्थाः काशन्ते-प्रकाशन्ते स्वस्वभावे लभन्ते यत्र तदाकाशम्,
‘गगणे’ ति—अतिशयगमनविषयत्वाद्गगने निर्वाक्यशान्,
‘नमे’ ति—न भाति-न दीप्यते इति नभः ‘समे’ ति—नि-
स्स्राजतत्वाभावात्समम्, ‘यिस्समे’ ति—दुर्गमत्वाद् विषमम्,
‘खंहे’ ति—स्सनेने भुवो हाने च त्यागे यद्भूयति तत्खहमिति
निर्वाक्यशान्, ‘विहे’ ति—विशेषणं हीयते-त्यज्यते तादृति
विहायः, अथवा-विधीयते—क्रियते कार्यजानमस्मिन्निति
विहम्, ‘वीहे’ ति—वच्चनार्थाधिक्यस्वभावाद्वाहीनिः ‘विचरे’
ति—विगतचरणतया विचरम्, ‘अचरे’ ति—अवय-मानेव
जननसाधर्म्यादम्बा-जले तस्य रागाद्-दानाभिरुक्तिताऽ-
म्बरम्, ‘अचरे’ ति—अम्बा—पूर्वोक्तयुक्त्या जले तद्गो-
रसा यस्माभिरुक्तिताऽम्बरम्, ‘छिहू’ ति—छिदश्छेदन-
स्यास्तित्वाच्छुद्धम् ‘भुसिरे’ ति—भुपे शयः शोषस्य दाना-
च्छुषिरम्, ‘मग्गे’ ति—पथिरूपत्वात्मागः ‘विमुहे’ ति—
मुख्यादिरभावाद्भिमुखम्, ‘अहे’ ति—अयेत-गम्यते, अ-
अटयते वा—अतिक्रम्यतेऽनेनेति अहेः अट्टा वा, ‘विये (हे)
हे’ ति—स एव विशिष्टो व्यहो व्यष्टा वा । ‘आहार’ ति—
आधारणादाधारः ‘वामे’ ति—विशेषणावनात्—व्याम
‘भायणे’ ति—भाजनान्-विश्वस्याधयणाद्भाजनम्, ‘अत-
लिकखे’ ति—अन्तः-मध्ये ईला-दर्शनं यस्य तदन्तरीक्षम्,
‘साले’ ति—श्यामवर्णत्वाच्छ्यामम्, ‘उवामंतरे’ ति—अवका-
शरूपमन्तरं न विशेषादिरूपमित्यवकाशान्तरम्, ‘अगमे’
ति—गमनक्रियारहितत्वेनागम्, ‘फालहे’ ति—स्फटिकमिव
स्वच्छत्वात्स्फटिकम्, ‘अणते’ ति—अन्तर्बजितत्वात् । भ०
२० श० २ उ० । (आकाशस्य वर्णगन्धादिकम् ‘अत्थिकाय’
शब्दं प्रथमभागे गतम्)

आकाशास्तिकायस्य जीवाजीवद्रव्याधारत्वम्—

आगासत्थिकायं णं भंते ! जीवाणं, अजीवाणं य किं
पवत्तइ ?, गोयमा ! आगासत्थिकायं जीवद्ववाणं य
अजीवद्ववाणं य भायणभूण—“एणेण वि से पुण्णे,
देहि वि पुन्ने मयं पि माएजा । कोडिसएण वि पुण्णे,
कोडिसहस्सं पि माएजा ॥ १ ॥” अवगाहणालक्षणेणं
आगासत्थिकाय । (४८१+)

‘आगासत्थिकाय’ णमि’ त्यादि । जीवद्रव्याणां चाजीवद्र-
व्याणां च भेदेन भाजनभूतः अनेन चेदमुक्तं भवति—एतस्मि
स्सति जीवादीनामवगाहः प्रवर्तते एतस्यैव प्रश्ननत्वा-
दिति, भाजनभायमेवास्य दर्शयन्नाह—“एणेण थि’ त्या-
दि, एकेन परमावगादिना । ‘ने’ ति—असौ आका-
शास्तिकायप्रदेश इति गम्यते, पूर्णो भूतस्तथा द्वाभ्यामपि
ताभ्यामसौ पूर्णः कथंमतद् ?, उच्यते—परिणामभेदात्,
यथा—अपवरकाऽऽकाशमेकप्रदीपप्रभापटलेनाऽपि पूर्यते,
द्वितीयमपि तत्तत्र माति यावच्छतमपि तेषां तत्र
भाति, तथैवाभिविशेषापादितपरिणामादेकत्र पारदकर्षे

सुवर्णकर्षशतं प्रावशति, पारदकर्षीभूतं च सदीपधिसा-
मर्थ्यात्पुनः पारदस्य कर्षः सुवर्णस्य च कर्षशतं भवति
विचित्रत्वात्पुद्गलपरिणामस्येति, ‘अथगाहणालक्षणेणं’ ति—
इहाऽवगाहनाभयभावा ‘जीवत्थिकायण’ मित्यादि, जी-
वास्तिकायंनोत अन्तर्भूतभावप्रत्ययत्वाज्जीवास्तिकायत्वेन,
जीवतयेत्यर्थः । भ० १३ श० ४ उ० ।

आगामत्थिकायदेम—आकाशास्तिकायदेश—पुं० । आका-
शास्तिकायस्य बुद्धिकल्पितं द्वयादिप्रवृत्तात्मकं विभागे,
प्रज्ञा० १ पद । जी० । अस्यारूप्यजीवत्वम्—“आगासं त-
स्स देसे य, तप्पएमे य आहिण ॥ ६+ ॥” आकाशस्य
देशः कतमो विभागः आकाशास्तिकायदेश इत्यष्टमो भे-
दाऽरूप्यजीवस्य । उत्त० ३६ अ० ।

आगामत्थिकायप्पएम—आकाशास्तिकायप्रदेश—पुं० । आ-
काशास्तिकायस्य निर्विभागे भागे, प्रज्ञा० १ पद । जी० ।
अस्यारूप्यजीवत्वम्—“आगासं तस्स देसे य, तप्प-
एमे य आहिण ॥ ६+ ॥” तस्याकाशास्तिकायस्य निरंशा
देशस्तत्प्रदेश आकाशास्तिकायप्रदेश इति त्रयो भेदाऽरू-
प्यजीवस्येति । उत्त० ३६ अ० ।

आगामथिग्गल—आकाशथिग्गल न० । शरत्कालिके मेघ-
विनिर्मुक्त आकाशखण्डे, । कृष्णमणिवर्णनमधिकृत्य—“आ-
गासथिग्गलइ वा” (सूत्र-१२६+) आकाशथिग्गल-शर-
दि मेघविनिर्मुक्ताकाशखण्डे तद्वि कृष्णमतीव प्रतिभा-
तीति तदुपादानम् । जी० ३ प्रति० ४ अधि० १ उ० । ज० ।
आ० म० ।

(तच्च केन स्पष्टमित्याह)—

आगामथिग्गले णं भंते ! कियणा फुडे कइहिं वा काएहिं
फुडे किं धम्मत्थिकाएणं फुडे धम्मत्थिकायस्स देसेणं फु-
डे धम्मत्थिकायस्स पदेमेहिं फुडे, एवं अधम्मत्थिकाएणं
आगासत्थिकाएणं एणं भेदेणं ० जाव पुढवीकाएणं
फुडे ० जाव तमकाएणं फुडे अट्टा समएणं फुडे ?, हं-
ता गोयमा ! धम्मत्थिकाएणं फुडे, नो धम्मत्थिकायस्स
देमेहिं फुडे, धम्मत्थिकायस्स पदेमेहिं फुडे, एवं अध-
म्मत्थिकायेण वि नो आगामत्थिकाएणं फुडे आगाम-
त्थिकायस्स देसेणं फुडे आगासत्थिकायस्स पदेमेहिं फुडे
० जाव वणस्सइकाएणं फुडे, एवं तमकाइएणं सिय फुडे,
सिय नो फुडे, अट्टा समएणं देसेणं फुडे । (१८८×)

‘आगासथिग्गले णं भंते’ इत्यादि, आकाशथिग्गलम्-
लोकः स हि महतो बहिराकाशस्य चित्तपटस्य थिग्गल-
मिव प्रतिभाति, भवन्त ! केन स्पष्टो व्याप्तः, एतत् सामा-
न्येन स्पष्टमेतदेव विशेषतः प्रश्नयान्-कानिभिः कियस्सं-
ख्याकैः कार्यैः स्पष्टः वाशब्दः एतान्तरद्योतनार्थः प्रकारा-
न्तरं च सामान्याद्देशयतः तान् कायान् प्रत्येकं पृच्छन्ति—
‘किं धम्मत्थिकाएणं फुडे’ इत्यादि, सुगमं, भगवानाह—हे
गौतम ! धर्मास्तिकायन स्पष्टः धर्मास्तिकायस्य सर्वात्म-
ना तत्रावगाहत्वात्, अत एव नाधर्मास्तिकायस्य देशेन

आगासथिगल

स्पृष्टो यो हि येन सर्वात्मना व्याप्तो नासौ तस्यैव देशेन व्याप्तो भवति—विरोधात्, प्रदेशेस्तु व्याप्तः । सर्वेषामपि धर्मास्तिकायप्रदेशानां तत्रावगाढत्वात्, एवमधर्मास्तिकायविषयऽपि, निर्वचने वाच्यम् । तथा नो आकाशास्तिकायेन सकलेन द्रव्येण स्पृष्टः, आकाशास्तिकायदेशमात्रत्वाज्ज्ञाकस्य, किन्तु-देशेन व्याप्तः । प्रदेशश्च पृथिव्या-दयोऽपि सूक्ष्माः सकललोकापरा वर्त्तन्ते ततस्तैरपि सर्वात्मना व्याप्तः, 'तसकादृणं मिय कुंडे' इति, यदा क-वली समुद्रानं गतः सन् चतुर्थे समये वर्त्तते तदा तेन स्व-प्रदेशैः सकललोकपूरणात् प्रसकायेन स्पृष्टः कवलिनस्त्रस-कायत्वात्, शेषकाले तु न स्पृष्टः सर्वत्र प्रसकायनामभा-वात् । प्रश्ना० १५ पृ १ उ० ।

आगासपट्टिय-आकाशप्रतिष्ठित-त्रि० । आकाशं-व्योम तत्र प्रतिष्ठितो-व्यवस्थित आकाशप्रतिष्ठितः । आकाशव्य-वस्थिते, " आगासपट्टिय वाण " (सूत्र-२८६ x) । स्था० ३ डा० १ उ० । भ० । " तपपट्टिया लोको " ॥ १२३+ ॥ त-प्रतिष्ठितो लोकस्तत्—इत्यनेनाकाशपरामर्शस्तत्प्रकाशे प्रतिष्ठितस्तत्प्रतिष्ठितः, प्रकर्षेण स्थितवानित्यर्थः । दश० १ अ० ।

आगासपंचम-आकाशपञ्चम-पुं० । आकाशं-सुपरिलक्ष-णम् । तपञ्चमं यथा तानि । पृथिव्यादिकं पञ्चमहाभूतं, सू-त्र० । " पुढी आउ तेऊ, वाउ आगासपंचमा " ॥ ७ ॥ सूत्र० १ भु० १ अ० १ उ० ।

आगामपय-आकाशपद-न० । सिद्धश्रंगिकपरिकर्मश्रुत-भेदः स० १४७ सूत्र ।

आगामप्यम-आकाशप्रदेश-पुं० । आकाशस्य निर्विभागे भागे, प्रश्ना० १ पद । वाडशाकाशप्रदेशाः । सूत्र० १ भु० १ अ० १ उ० ।

आगासफलिह (फालिय)-आकाशस्फटिक-पुं० । आकाश-मिव यद्व्यन्तमच्छु-स्फटिकमाकाशस्फटिकम् । स० ३४ सम० । अतिस्वच्छं स्फटिकविशेषः । " आगासफलिहाम-पणं सपायपीठं सीहासणं " (सूत्र-५ + टी०) । आ-काशस्फटिकमतिस्वच्छं स्फटिकविशेषस्तन्मयेनोपलक्ष्यत इति गम्यम् । भ० १ श० १ उ० । ज० । रा० । आकाश भव-स्फटिक इव वर्णपल कर्काश्यं संहतजलखण्डं तदुपादिवि-लयौ धीर्पातराह—' उद्धृतः गंसुभिर्भूमः, प्रसङ्गपवनोच्च-यात् । भ्रममण्डलमार्गैर्निर्मात्म्यपरिवर्जितैः ॥ १ ॥ मि-श्रणाज्जलबिन्दुनां, पिण्डभावा भवद्गह । दृष्टद्विपतन्त्येत, द्रवन्ते च पुनः क्षिप्तौ ॥ २ ॥ " वाच० ।

आगाम (फलिह) फालियसगिमपह-आकाशस्फटिकम-दृशप्रभ-त्रि० । आकाशस्फटिकयोगाकाशरूपस्फटिकस्य वा सदृशी प्रभा येषां तानि तथा । आकाशस्फटिकतुल्ये, औ० ।

आगाम (फलिह) फालियामय-आकाशस्फटिकमय-त्रि० । अतिस्वच्छस्फटिकविशेषमयः, भ० १ श० १ उ० । " आ-गासफालियामयं सपायपीठं सीहासणं " (सूत्र-३४ +) । आकाशमिव यद्व्यन्तमच्छु स्फटिकं तन्मयं सिंहासनं सपायपीठम् । स० ३४ सम० । रा० । आकाशतुल्य स्वरञ्जत-त्वा यत् स्फटिकं तन्मयेन सपायपीठेन सिंहासनेनेति । औ० ।

आगासमग-आकाशमार्ग-पुं० । द्रव्यमार्गभेदे, सूत्र० १ भु० ११ अ० । आकाशमार्गो विद्याधरादीनाम् । सूत्र० १ भु० ११ अ० ।

आगासातिवाह (न)-आकाशातिपातिन्-पुं० । आकाशम्-व्योम अतिपततीति । आकाशगामिविद्याप्रभावात् पादले-पादिप्रभावाद्वा आकाशमतिक्रामति, आकाशाद्वा हिरण्य-वृष्ट्यादिकमिष्टमनिष्टं वा अतिशयेन पातयतीत्येवंशीले च । औ० १५ सूत्र० ।

आकाशादिवादिन्-पुं० । अमूर्त्तानामपि पदार्थानां साध-नसमर्थवादिनः औ० । " अपेगइया विउलमहविउवविणि-ह्विता चारणा विज्जाहरा आगासातिवाहो " (सूत्र-१५ +) ' आगासातिवाह ' ति—आकाशं-व्योमातिपतन्ति-अतिक्रामन्ति । आकाशगामिविद्याप्रभावात् पादलेपादिप्रभा-वाद्वा आकाशाद्वा हिरण्यवृष्ट्यादिकमिष्टमनिष्टं वा अति-शयेन पातयन्तीत्येवंशीला आकाशातिपातिनः । आकाशा-दिवादिनो वा । अमूर्त्तानामपि पदार्थानां साधनसमर्थवादिन इति भावः । औ० ।

आगामिउ-आकण्डुम्-अव्य० । इडात्समाकृत्यात्मनः समी-पमानेनतुमित्यर्थे, विशेष० ।

आगामिय-आकर्षित-त्रि० । आकण्ट, उत्पाटिते, औ० ।

आकाशित-त्रि० । आकाशम्-अस्थिरम् इतः-प्राप्तः । आ-काशं गतं, " आगासिपाहिं सेअजामराहिं । (सूत्र-१० +) आकाशम्-अस्वरमिताभ्यां-प्राप्ताभ्याम्, आकर्षिताभ्यां वा; आकृष्टाभ्याम्-उत्पाटिताभ्यामित्यर्थः । औ० ।

आगिहतिग-आकुतित्रिक-न० । आकृतयः-संस्थानानि षट् संहननानि षट् जातयः पञ्चैत्येवं सप्तदशकं आवृष्ट्युपलक्षितं त्रिकं, कर्म० ५ कर्म० ।

आगु आकु-(गु)-पुं० । ' अक ' ' अग ' कुटिलायां गतौ, उण् अभिलाषायाम्, आव० । " सको वंसदुयणा इक्खुअगू तेण हुति इक्खागा " ' अक ' ' अग ' कुटिलायां गतौ, अनका-थेन्वाद्यातूनाम् । अकृयातोरौणादेक उण्प्रत्यये आगुश-ब्दोऽभिलाषार्थः, ततः स्वामी इत्याः आकुना-अभिलाषण करं प्रासारयन् शक आर्षयन् तेन कारणेन भवन्ति इ-त्याकुवंशमवा ऐक्याकाः । आ० क० १ अ० ।

आग्याण-अग्राण-त्रि० । आ-ग्रा-कृ । प्रहीतगन्धे पुष्पादौ, नासिकया यस्य गन्धज्ञानं जातम् । तस्मिन्, तृप्तं च । भावे कृ । गन्धप्रदं, तृप्तं च । न० । वाच० । ' आग्राहणः " ॥ २४१३ ॥ इति आहवादिशः । आहवह । आग्राह । प्रा० ।

आयं आख्यातवत्-त्रि० । कथयितरि, सूत्र० । " आयं मईमे अणुतीय धम्मं " ॥ १५ ॥ ' आय ' ति-आख्यातवान् । सूत्र० १ भु० १० अ० ।

आद्यअज्भयश-आख्यातवद्वययन-न० । सूत्रकृताङ्गप्रथ-मभुतस्कन्धस्य समाध्याययनापरनामधेये दशमेऽध्यायने, सू-त्र० । निर्युक्तिरुदाह—' आयाणपदंगाऽऽधं, गोखेणामं पुणो समाह ति " ॥ १०३५ ॥ आधीयते-युज्यते प्रथममादी यत्न-

दावानम् आदानं च तत्पदं च सुवन्तं तिङन्तं वा तदादान-
पदं तनाऽऽधन्ति नामास्याध्ययनस्य यस्मादध्ययनादाविदं
सूत्रम् । सूत्र० १ ध्रु० १० अ० । (अत्र विशेषः दृष्टान्तश्च
'समाहि' शब्दे सप्तमे भागे दर्शयिष्यते ।)

आधमण-आधर्षण-न० । भावे ल्युट् । महने, वाच० ।
इषत् घण्णे, "आधमञ्ज वा" (सूत्र-६७५) । इषत्पुनः
पुनर्वा घण्येद् । आचा० २ ध्रु० १ सू० २ अ० १ उ० ।

जे भिक्खु अप्पणो दंतं आधमञ्ज वा पधमञ्ज वा
आधमंतं वा पधमंतं वा साइज्जइ ॥ ४७ ॥

एकत्रिंशे-आधमण, दिणे दिणे पधेनण नि । नि० चू० ३ उ० ।
आधवत्ता-आख्यातृ-त्रि० । आख्यायकं, (प्रकापकं) आ०
४ डा० ४ उ० ।

आधवण-आख्यात-न० । सामान्यविशेषाभ्यां कथने, "आ-
धवजति" (सूत्र-१३७५) । प्राकृतशैल्या-आख्यायन्ते
सामान्यविशेषाभ्यां कथयन्ते इत्यर्थः । स० । आव० । आ-
ख्यापने, सामान्यविशेषरूपेण कथने, "तुवालसगं ग-
णिपडगं आधवइ" (सूत्र-७५०५) । सामान्याविशेषरूपेण आ-
ख्यापयतीति । आ० १० डा० ३ उ० ।

आग्रहण-न० । आदान, अनु० ।

आग्रहण-न० । आदापने, म० ६ श० ३१ उ० ।

अर्थापन-न० । प्रतिपादनतः पूजाप्रापणे, म० । "केयलियसन्तं
धम्मं आधवज्ज वा" (सूत्र-३६८५) । आग्राह्यैरुक्त्या-
नर्थापयेद्वा प्रतिपादनतः पूजां प्रापयेद्वा । म० ६ श० ३१ उ० ।

आधवणा-आख्यापना-ख्या० । आख्याने, उपा० । "बहुहि
आधवणाहि य" (सूत्र-७४५) । 'आधवणाहि य' इति-
आख्याने । उपा० ७ अ० । तच्च सामान्यतः प्रतिपादनम्-
"आधवणाहि य" (सूत्र-२३५) । आख्यापनाभिध-सामा-
न्यतः प्रतिपादनैः । आ० १ ध्रु० १ अ० । नि० । म० ।

आधवित्तण-आख्यातुम्-अव्य० । भागितुमित्यर्थे, अन्त० १
ध्रु० ३ वर्ग० ८ अ० । म० ।

आधविय-आख्यात-त्रि० । आ-ख्या-कर्मणि-कृ । कथिते,
वाच० । "भगवया महार्विण्णे आधविय" (सूत्र-७४५) ।
'आधविय' इति-आपत्त्यादाख्यात इति । उक्त० २६ अ० ।

अगृहीत-त्रि० । आदत्ते, "आवस्सण नि पयं आधवियं
पव्वविधं पव्वविधं" ग० २ अधि० । 'आधवियं' इति-प्राकृ-
तशैल्या छान्दसत्वाच्च गुरोः सकाशादागृहीतम् । अनु० ।

आग्रहित-त्रि० । आदापिते, म० ६ श० ३१ उ० ।

अर्थापित-त्रि० । प्रतिपादनेन पूजां प्रापिते, "केयलियस-
न्तं धम्मं आधवज्ज वा" (सूत्र-३६८५) । आग्राह्यैरुक्त्याम्,
अर्थापयेद्वा-प्रतिपादनतः पूजां प्रापयेद्वा । म० ६ श० ३१ उ० ।

आधवेमाण-आख्यातृ-त्रि० । कथयति, आव० ३ अ० ।

आधसंत-आधर्षण-त्रि० । इषद्वर्षणं कुर्वति, नि० चू०
१७ उ० ।

आधसावण-आधर्षण-न० । इषद्वर्षणं, नि० चू० ।

जे भिक्खु शिग्गंथे शिग्गंथस्स दंतं अमउत्थिएण वा
गारत्थिएण वा अधमावज्ज वा पधमावज्ज वा अधसंतं
वा पधसंतं वा साइज्जइ ॥ ५३ ॥ नि० चू० १७ उ० ।

आधाय आख्यात-न० । कथने, -आचा०" आघाह गायी" (सूत्र-१३१५) । ज्ञानी आख्याति-आचष्टे । आचा० १ ध्रु० ४
अ० २ उ० ।

आधाय आख्यात-त्रि० । आ-ख्या-कर्मणि कृ । कथिते,
वाच० । "आधायं तु मोच्छा" (सूत्र-१८८५) । आख्यातमेव-
तत् कुशीलविपाकार्वाक श्रुत्या निशम्येत । आचा० १ ध्रु०
६ अ० ४ उ० । भावे कृ । आशयं च । न० । "आधायं पुण
एगेमि" (॥ १५ ॥) । निर्यातवादिनां पुनरेकवांमनदा-
ख्यातम्, अत्र च-"आधवसितकर्मका अपि अकर्मका
भवन्तीति" ख्यातघातोर्भावि निष्ठाप्रत्ययस्तद्योगे कर्त्तार
पट्टीः ततश्चायमर्थः-तैर्निर्यातवादिभिः पुनरेकमाख्यातः
तेषामयमाशय इत्यर्थः । सूत्र० १ ध्रु० १ अ० २ उ० ।

आधात-पुं० । आ-इत् घञ् । वधे, आहनने, ताडने च ।
आधारे घञ् । वधस्थाने, वाच० । आहन्यन्ते-अपनयन्ति
विनाश्यन्ते प्राणिनां दशप्रकारा अपि प्राणा यस्मिन् स
आधातः । मरणे, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० ।

आधायकिच्च आधातकृत्य-न० । अग्निस्फेकारजलाज्वाल-
प्रदानादुत्पिण्डादिके मरणकृत्ये, सूत्र० ।

आधायकिञ्चमाहउं, नाहो विमग्गिणो ।

हंति अन्नं तं पित्तं, ॥ ४५ ॥

आहन्यन्ते-अपनयन्ति, विनाश्यन्ते प्राणिनां दशप्रकारा
अपि प्राणा यस्मिन् स आधाता मरणं, तस्मै तत्र वा कृत-
मग्निस्फेकारजलाज्वालिपदानादुत्पिण्डादिकमाधातकृत्यं त-
दाधातुम्-आधाय-कृत्या पश्चात् ज्ञातयः-स्वजनाः, पुत्र-
कलत्रभ्रातृव्यादयः, किम्भूताः ?-विषयानन्वेष्टुं शीलं येषां त,
अन्येऽपि विपर्यायणः सन्तस्तस्य तु स्वाऽर्जितं वित्तं-द्रव्य-
जातम्-अपहरन्ति-स्वीकुर्यन्ति । सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० ।

आ (घ) धायण आधातन-न० । वधस्थाने, वाच० ।

"तत्थ गे मह एगं आधातणं पासंति" (सूत्र-८५) । 'आ-
धायण' इति-वधस्थानम् । आ० १ ध्रु० ६ अ० । "आधायण-
पांडुवारसंपाविद्या" (सूत्र-१२५) । 'आधातनस्य वध्यभू-
मिमण्डलस्य प्रतिहारं संप्रापना । प्रश्न० ३ आश्र०कार ।
"असिवा मा०" ॥ १४५६ ॥ आधायणात् जत्थ वा महा-
संगममया बहु । आ० चू० ४ अ० । आव० । भावे ल्युट् ।
हनने, वाच० ।

आधुम्मिय-आधूमित-त्रि० । आ-धूणे कृ । "धूर्णेधुल-
घाल धुम्म-पहल्ला" ॥ ८ । ४ । ११७ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्र-
गतं चत्वार आदेशाः । प्रा० । चर्त्तिते, भ्रान्ते च । वाच० ।
धुलइ । घालइ । धुम्मइ । पहल्लइ । प्रा० ४ पाद ।

अधुलिय-आधूमित-त्रि० । 'आधुम्मिय' शब्दार्थे, प्रा० ४
पाद ।

आधोलिय आधूमित-त्रि० । 'आधुम्मिय' शब्दार्थे, प्रा०
४ पाद ।

आचन्दसूरिय-आचन्द्रसूर्य-न० । याचन्द्रसूर्यो तावद्वि-
स्यर्थे, पञ्चा० ।

आचन्द्रसूरियं तद्, होइ इमा सुप्पतिट्टु ति ॥३४॥

आचन्द्रसूर्य-चन्द्रसूर्यो यावत्तावद् भवतु अस्तु, इयम्-
आधिकृता सुपतिट्टा-शोभनावस्थानम् । पञ्चा० ८ विव० ।

आचेलक-आचेलक्य-त्रि० । न विद्यते चेल-वस्त्रं यस्य सः-
अचेलकस्तस्य भाव आचेलक्यम् । विगतवस्त्रत्वे, कल्प०
१ आधि० १ छण । तदन्त्येक कल्पभेदं च । आचेलक्यधर्मो-
पेतव्यादचेलक्यः । चारित्रलक्षणं धर्मो च । पुं० । " आ-
चेलका धर्मो, पुग्मिस्स य पच्छिमस्स य जिग्मस्स " ॥१२+॥
पञ्चा० १७ विव० । (भेदादिवह्वक्तव्यता 'अचेल (ग)' शब्दे
प्रथमभागे गता)

आचेलक-आचेल-पुं० । अप्रमे पिशाचनिकाये, प्रका०
१ पद ।

आजम्-आजन्मन्-अव्य० । आजजीवमित्यर्थे, " वसिज्ज
तन्थ आजम्मं, गायमा ! संजए सुणी " ॥ ७॥ आजम्-जी-
वितकालमभिव्याप्य; यावज्जीवमित्यर्थः । म० १ अधि० ।

आज (य) वंजवीभाव-आजवंजवीभाव-पुं० । पुनः पुन-
र्यमन्त्रगमनं, " आरंभसत्ता पकरंति संगं " (सूत्र-६० +) ।
संगाच्च पुनरपि ससार-आजवंजवीभावरूपः । आचा० १
ध्रु० १ अ० ७ उ० । " एम मरणा पमुच्छई " (सूत्र-१११५)
मरणाद्-आयुःक्षयलक्षणांमुच्यते आयुषो बन्धनाभावात्,
यदि व-आजवंजवीभावात्, अर्वाचिमरणाद्वा सर्व एव सं-
सारो मरणं तस्मात्पमुच्यते । आचा० १ ध्रु० ३ अ० २ उ० ।

आजा (य) इ-आजाति-स्त्री० । आ-जन् क्रिन् । आ-
जननमाजातिः । स्था० १० टा० ३ उ० । " आइयणाऽऽ-
जाइ " ॥ ७ x ॥ आजायन्ते तस्यामित्याजातिः । आचा०
१ ध्रु० १ अ० १ उ० । (कतिविधा सा आजातिः इति
'आयारम' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते ।) आजनन्ते,
जन्मन्ति, " ताडायत्ता तूणनापि, संवादान्मतिपूर्वकम् ।
बकपिशितमाजार्ता, पापयानिपु जायते " ॥ १ ॥ " सा-
इयऽज्जुने वदन् पड्ढे-वेध्यते वादणभ्रंशम् । विवशः शतमा
जार्ता-स्तस्मात् सादयं वेदहतम् " ॥ १ ॥ इति च मनुः ।
वाच० । आजवनमाजातिः । सम्मूर्छितगर्भोपपाततो जन्म ।
स्था० १० टा० ३ उ० । आजातिः-ततश्च्युतस्य मनुष्यजन्म ।
स्था० ८ टा० ३ उ० । आजायन्ते तस्यामित्याजातिः, सा
आप चतुर्धा-व्यतिरिक्ता, मनुष्यादिजातिः, भावाऽऽजाति-
स्तु, ज्ञानाद्याचारप्रसूतिरयमेव ग्रन्थ इति । आचा० १ ध्रु०
१ अ० १ उ० ।

आयाति-स्त्री० । आगतौ, आजात-जन्म । आयाति-आ-
गतिः । स्था० ३ टा० ३ उ० । आयातिः-सर्वाश्चक्रमः ।
स्था० २ टा० ३ उ० ।

आजीव-आजीव-पुं० । आजीवनमाजीवः । भाव्य वज्र । जी-
विकायाम्, प्रव० ६७ द्वार । आजीवनार्थमात्मबन्धेन, वाच० ।
आ-समन्ताज्जीवन्यनन्तं आजीवः । अर्थान्वयः, सूत्र०
१ ध्रु० १३ अ० । आजीविकायाम्, व्य० १ उ० । आत्म-
वर्त्तनापायः, सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० । वाच० ।

आजीवमेयं तु अवुज्झमाणो,

पुणो पुणो विप्परियासुवेति ॥ १२ ॥

आजीवम-आजीविकाम् ; आत्मवर्त्तनापायं कुर्वाणः पुनः
पुनः संसत्कान्तारं विपर्यासं-जन्मज्जगमरणरोगशोका-
पद्रवम् उपैति-गच्छति तदुत्तरगायाभ्युद्यतो वा तत्रैव
निमज्जतीत्यर्थं विपर्यासः । सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० ।
आजीवने-अतिकुलक्षणकर्मशिलानां गृहस्थसमानाभि-
धानत उपजीवनम्-आजीवाः । उत्पादनादोपविशेण, प-
ञ्चा० १३ विव० । आत्यादिकथनाद् आजीवनम् आजीवः ।
ग० १ अधि० ।

आजीवस्य भेदादिकमाजीवपिण्डोपस्य स्वरूपादिकञ्च-
जई-कुल-गणकम्मे, मिप्पे आजीवणा उ पंचविहा ।
सुयाएँ असुयाएँ, व अप्पाणं कंहि एक्के ॥ ४३७ ॥

आजीवना पञ्चविधा, तद्यथा-जातिविषया ; जातिमा-
जीवनी करणीत्यर्थः ; एवं-कुलविषया, गणविषया, कर्म-
विषया, शिल्पविषया च । सा चाजीवना एकैकस्मिन् भे-
दे द्विधा, तद्यथा-सूत्रया आत्मानं कथयति । असूत्र-
या च, तत्र सूत्रा-वचनमाह्विशेषेण कथयन्, असूत्रा स्फु-
टवचनेन ।

तत्र आत्यादीनां लक्षणमाह-

जई कुले विभासा, गणो उ मन्ताइ कम्म किसिमाई ।
तूणादि मिष्णणाव-ज्जगं च कम्मं य आवज्ज ॥ ४३८ ॥

जातिकुले विभाषा-विबोधं भाषणं कार्यं, तच्चैवम्-जातिः-
ब्राह्मणादिका, कुलम्-उग्रादि । अथवा-मातृसमुत्था जातिः,
पितृसमुत्थं कुलम् । गणो-मज्झादिवृन्दम् । कर्म-कृत्यादि,
शिल्प-तूणादिः तूणसमीधनप्रभृति । अथवा-अनायजकम्-
अग्नीयुत्पादकं कर्म, इतरस्तु-आयजकं प्रीत्युत्पादकं शि-
ल्पम्, अन्ये व्याहुः-अनाचार्योपदिष्टं कर्म, आचार्योपदिष्टं
तु शिल्पमिति । पि० (तत्र जातिलक्षणम्, तद्व्यवस्था च 'जई'
शब्दे चतुर्थे भागे दर्शयिष्यते ।) (कुललक्षणम्, तद्व्या-
तद्व्यवस्था च 'कुल' शब्दे तृतीयभागे वक्ष्यते ।) (आ-
दिजिनो भगवान् प्रथमम् उग्र-भोग-राजस्य-क्षत्रियलक्षणा-
न् चत्वारि कुलानि स्थापितवान् इति 'उसभ (ह) शब्देऽ-
स्मिन्नेव भागे दर्शयिष्यते ।) (कुलकर्ताऽप्येव सन्ती-
'कुलगर' शब्दे तृतीयभागे विस्तरतो दर्शयिष्यते ।)
(गणलक्षणम्, तद्व्यवस्था च 'गण' शब्दे तृतीयभागे दर्श-
यिष्यते ।) (कर्मलक्षणम्, तद्विस्तारश्च 'कम्म' शब्दे ३ भागे
दर्शयिष्यते । तत् प्रकृतयश्च 'कम्मपर्याड' शब्दे तस्मिन्नेव ३
भागे दर्शिता भविष्यन्ति ।) (शिल्पलक्षणम्, तस्य पञ्च
मूलभेदाः, पुनस्तेषां प्रत्येकं विशतिः विशतिः, भेदाः सन्ती-
ति प्रतिपादनम् 'मिप्प' शब्दे सप्तमभागे वक्ष्यते ।) शि-
ल्पशतभेदाः कालानिधौ विस्तरतः 'भरह' शब्दे षष्ठे भागे
दर्शयिष्यते ।)

तत्र यथा साधुः सूत्रया स्वजातिप्रकटनाज्जातिमुपजी-
वति तथा दर्शयति-

होमायवितहकम्मे, नज्जइ जह सोत्तियस्स पुत्तो ति ।

वसिष्ठा वेम गुरुकुले, आयरियगुणे व सएइ ॥ ४३९ ॥

साधुभिस्तार्थमटन् ब्राह्मणगृहे प्रविष्टः सन् तस्य पुत्रं हं-
मादिक्रियाः कुर्वाणं दृष्ट्वा तदभिमुखं प्रति स्वजातिप्र-
कटनाय जल्पन्ति- हंमादिक्रियाणामवितथकरणे एव एव
पुत्रो ज्ञायते-यथा भ्रात्र्यस्य पुत्र इति । यदि वा-उचित
एव सम्यग् गुरुकुले इति ज्ञायते । अथवा-सूचयति-एव तव
पुत्र आत्मन आचार्यगुणान् ततो नियमादेव महाना-
चार्यो भविष्यतीति । तत एवमुक्तं स ब्राह्मणो वदति
साधो ! त्वमवश्यं ब्राह्मणो येनेत्यं हंमादीनामवित-
थत्वं जानासि, साधुश्च मौननाऽवतिष्ठते, एतच्च सूच-
या स्वजातिप्रकटनम्, अत्र च अनेके दोषाः, तथाहि-य-
दि स ब्राह्मणो भद्रकर्मर्हि स्वजातिपक्षपानात्प्रभूतमाहारा-
दिकं दापयति । तदपि च जात्युपजीवननिमित्तमिति भग-
वता प्रतिषिद्धम्, अथ प्राप्तस्तर्हि भ्रष्टोऽयं पापाऽऽत्मा
ब्राह्मण्यं परित्यक्तामिति विचिन्त्य स्वगृहान्तकाशनादि क-
रोति, असूचया तु जात्या जीवनं पृष्टोऽपृष्टो वा आहा-
राद्यर्थं स्वजातिं प्रकटयति- यथा- 'अहं ब्राह्मण' इति,
तत्राऽप्यनन्तराह्ना एव दोषाः, एवं क्षत्रियाऽद्विजातिव्यपि,
प्रविष्टोऽपि, एव कुलादिव्यपि भावनीयम् । पि० । प्रव० ।

एतदेव किञ्चिद् व्यक्तीकुर्वन्नाह—

सम्ममसम्मा क्रिया, अण्ण उणाहिया च विवरीया ।

समिहामंताहुयट्ठा-णजागकाले य धोमाई ॥ ४४० ॥

साधुभिस्तार्थमटन् काचित् ब्राह्मणगृहे प्रविष्टः सन् तस्य
पुत्रं हंमाऽऽदिक्रियाः कुर्वाणं दृष्ट्वा पितरं स्वजाति-
प्रकटनाय जल्पन्ति अनेन तव पुत्रेण सम्यक् असम्यग्वा
हंमादिका क्रिया कृता, तत्राऽसम्यक् त्रिधा, तद्यथा-न्यूना,
अधिका, विपरीता वा । सम्यक् सामाधीन् घोषादीश्च
यथावस्थितानांभृत्य तत्र समिधः-अश्वत्थादिवृक्षाणां प्रति
शाखाखण्डान्, मन्त्राः-प्रणवप्रभृतिका अक्षरपद्धतयः,
आहुतिः-अग्नी घृतादः प्रक्षेपः, स्थानम्-उत्कुटादि, याग-
अश्वमेधादिः, कालः-प्रभानादिः, घोषाः उदानादयः, आ-
दिशब्दान्-इत्यदीर्घादिधर्मपरिग्रहः, एवं चाक्रं स साधु
ब्राह्मणं जानाति । तथा च सति भद्रं, प्रान्ते वा पूर्ववत् दोषा
वह्न्यः । उक्तं जातिरुपजीवनम् ।

अथ कुलाद्युपजीवनमाह—

उग्गाइकुलेसु वि एवा-मेव गणिमण्डलप्यवेमाइ ।

देउलदरिमणभामा-उवणयणे दंडमाईया ॥ ४४१ ॥

एवमेव-जात्यादिव-कुलादिव्यपि उग्रादिषूपजीवनमवगन्त-
व्यम्, यथा कोऽपि साधुरुप्रकुले भिक्षार्थं प्रविष्टस्तत्र च
तत्पुत्रं पदानीन् यथावदागस्तकर्मसु नियुक्तानं दृष्ट्वा
तत्पितरमाह-योऽयं 'ते' तव पुत्रोऽप्रवर्दिनोऽपि यथायाग
पदानीनां नियोजननोप्रकुले सम्भूत इति । ततः स जाना-
त्येषांऽपि साधुरुप्रकुलसमुत्पन्न इति, इदं तु सूचया स्व-
कुलप्रकाशनम्, यदा तु स्फुटं वा चैव स्वकुलमावदयति-
यथाहमुप्रकुलो भोगकुल इत्यादि । तदा असूचया प्रकटनं
तेषां भद्रप्रान्तत्वे पूर्वोक्तानुसारेण दोषा वह्न्यः । तथा-
'गणे'-गणविषये मण्डलप्रवेशादि इहाह्मण्यलके प्रविष्टस्यैकस्य
मल्लस्य यल्लभ्यं भूखण्डं तन्मण्डलं तत्र वर्तमानस्य प्रति-
ग्रन्थिनो मल्लस्य विबोधाय यः प्रवेशस्तदादिशब्दात्-प्रीवा-

प्रहादिपरिग्रहः, तथा देवकुलदर्शनं युद्धप्रदेशे चासुरहाप्र-
तिमाप्रणमनं, भाषापनयनं प्रतिमल्लाङ्गनाय तथा तथा
वचनदौकने दण्डादिकाः धरणिपातच्छुताङ्कयुद्धप्रभृतयः,
एतान् गुणान् गृहं प्रविष्टः सन् तत्पुत्रस्य प्रशंसति, तथा
च साति तेन ज्ञायते-यथेषांऽपि साधुर्मल्ल इत्यादि प्राग्वत् ।

कर्म-शिल्पयोगाजीवनमाह—

कत्तरि पञ्चायणांवि-कखवन्धुबहुवित्थरेसु एमेव ।

कम्मसु य सिप्पेसु य, सम्ममसम्मेसु सू-इयरा ॥ ४४२ ॥

कर्मसु, शिल्पेषु च एवमेव-कुलादिविद्योपजीवनं वह्न्यम्,
कथमित्याह-'कर्त्तरि' कर्मणां शिद्वानां च विधायके, उप-
लक्षणमेतद्विधायके च वणिजादौ, सप्तमी चात्र वृष्ट्यर्थे,
ततोऽयमर्थः-कर्तुः कारापकस्य च प्रयोजनोपक्षेषु भूमिधि-
लेखनाद्विप्रयोजननिमित्तं धियमार्गेषु हलादिषु वस्तुषु सूत्र
चात्र विमर्शलोप आर्षन्वात् । बहुविस्तारेषु-प्रभूतेषु नाना-
विधेषु च सम्यक् असम्यगिति वा प्रोच्यमानेषु शासनानि
अशासनानीति वा कथ्यमानेषु यदात्मनि कर्मणि शिल्पे वा
कौशलज्ञापनं तत्तयोरुपजीवनम्, इयमत्र भाषना-प्रिक्षार्थे प्र-
विष्टः सन् साधुः कृत्यादः कर्तुः कारापकस्य वा तत्प्रयोज-
नोपक्षणीयानि नानारूपाणि हलादीनि बहूनि वस्तूनि तानि
दृष्ट्वा आत्मनः कर्मणि शिल्पे वा कौशलज्ञापनाय शासना-
न्यशासनानीति वा यत् यत्किं तत्कर्मशिल्पयोगाजीवनम् ।
अनेन च प्रकारेण कौशलज्ञापनं, सूचा स्फुटवचनेन च कौ-
शलकथनम् असूच्य । पि० । नि० चू० ।

आजीविकपिण्डग्रहणं दोषाः । सूत्रम्-

जे भिक्खू आजीवियं पिंडं भुंज्ज भुजंतं वा साइज्ज ॥ ६२ ॥

जातिमातिभाव उवजीवति ति आजीवणपिंडो ।

गाहा—

जे भिक्खू जीवपिंडं, गेएइज्ज सयं तु अहवो सातिजे ।

सो आणाअणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥ १४८ ॥

स्वयं ग्रहति, अणो वा गेएहावति, अणुजाणाति वा,
तस्स आणादिया य दोषा, चउलहुं च पांचुत्तं । नि०
चू० १३ उ० । आजीवति, कर्त्तरि अच् । आजीवनकारिणि,
कर्माजीवनगाजीव इत्यादौ तु आजीव अण उप० स० इति
भेदः । वाच० । कुशलभेदः, प्रव० २ द्वार । व्य० । आ-
जीवनम्-उपजीवन जातिकुलगणशिल्पादिना करोतीति ।
दर्श० ४ तत्त्व ।

स च पञ्चविधः—

पंचविहे आजीवे पण्णत्ते, तं जहा-जाइआजीवे, कुलाऽऽ-
जीवे, कम्माऽऽजीवे, मिप्पाऽऽजीवे, लिंगाऽऽजीवे ।
(सूत्र-४०७)

कुशलभेदे, व्य० ।

(अस्य सप्त भेदाः) —

जाती कुले गणे वा, कम्मे सिप्पे तवे सुए चेव ।

सत्तविहं आजीवं, उवजीवइ जो कुसीलो उ ॥ २५३ ॥

जातिमातृकी, कुलं पैतृकं, गणो मल्लगणादिः, कर्म-अना-
चार्यकम्, आचार्योपदेशजं शिल्पम् । तपः-भुतं, प्रतीति । एवं
सप्तविधम् आजीवं य उपजीवति-जीवनार्थमाश्रयति, त-

यथा-जातिं कुलं चान्मीयं लोकेभ्यः कथयति । येन जाति-
पूज्यतया कुलपूज्यतया वा भक्षणानादिकं प्रभूतं लभयामति,
अनयेव बुद्ध्या मल्लगणादभ्यो गणभ्यो गणविद्याकुशलत्वं
कर्मशिल्पकुशलभ्यः कर्मशिल्पकौशलं कथयति । तपसः
उपजीवना तपः कृत्वा लपकोऽहमिति जनभ्यः कथयति
श्रुतापजीवना बहुश्रुताऽहमिति सः कुशीलः । व्य० १
उ० ॥ (कुशीलानां बहुधा भेदाः ते च 'कुशील' शब्दे तृतीय-
भागे विस्तरतो वदन्ते । आजीवस्य प्रायश्चित्तं च तत्रैव ।)
अमणभेदे च । ये गोशालकमतमनुसरन्ति भग्यन्ते ते तु
आजीवकाः इति । एतेऽपि लोकं भ्रमणा इति व्यपदिश्यन्ते
इति । प्रव० १४ द्वार ।

आजीवग-आजीविक-पुं० । आ-जीव-कर्त्तरि ण्युल । आ-
जीवनकर्त्तरि । वाच० । अमणभेदे । प्रव० १५ द्वार । आचा० ।
आजीवग-पुं० । आ-समन्ताज्जीवन्यनेनेत्याजीवः-अर्थ-
निचयस्ते गच्छन्ति-आश्रयत्यसौ-आजीवगः । अर्थमंद. सूत्र० ।
"आजीवग च च उच्यते माहुः, से पांडेय उत्तमपांगल से"
॥ १५ ॥ आ-समन्ताज्जीवन्यनेनेत्याजीवोऽर्थानचयस्ते ग-
च्छयाश्रयत्यसौ आवाजीगः-अर्थमदस्ते च चतुर्थे नामयेत्
चशब्दाच्छ्रुपानाप मदाश्रमयन् तन्नामनाश्रमसौ पांडेयः-
तत्त्ववत्ता भवति । सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० ।

आजीवण आजीवन-न० । आजीवत्यनेन, करणे ल्युट् ।
वृत्त्युपायं, भागं ल्युट् । वृत्त्यर्थमुपायग्रहणे, वाच० । जात्या-
द्याजीवनेनोत्पादितं आहारशय्यादिकं, "वर्णमगाऽऽजीव-
णनिकाण" ॥ १६४ + ॥ आजीवने यदाहारशय्यादिकं जा-
त्याद्याजीवनेनोत्पादितम् । व्य० ३ उ० ।

आजीवणा-आजीवना-स्त्री० । परंपर्जीवने, दर्श० १ तत्त्व ।
आजीवणापिंड-आजीवनापिण्ड-पुं० । उत्पादनादोपायशेष-
स्फुटं जातिकुलगणकर्मशिल्पगणमनो गृहस्थस्य च तु-
ल्यरूपताख्यापननं लब्धजीवनापिण्डः, जात० ।
आजीवणाभय-आजीवनाभय-न० । आजीवना-परंपर्जी-
वने सैव भयम् आजीवनाभयम् । भयभेदे, यथा राजामा-
त्यादिपदानि आजीवनाभयान्तेप्रामादौ मरणमध्यवस्यति ।
दर्श० १ तत्त्व ।

आजीविदिहंत-आजीवदृष्टान्त-पुं० । आ-सकलजगदाभि-
व्याप्य जीवानां यो दृष्टान्तः-परिच्छेदः स आजीवदृष्टान्तः ।
सकलजीवनदर्शने, आह च मूलटीकाकारः- 'आजीव-
दृष्टान्तेन-सकलजीवनिदर्शनेन । जी० ३ प्रात० २ अधि०
१ उ० । (आजीवदृष्टान्तेन निरूपणयोनिकानां जातिकु-
लकाण्डविचारः 'निरिक्खजाणिय' शब्दं चतुर्थभागे करिष्यते)

आजीविपिंड-आजीवपिण्ड-पुं० । जातिकुलगणकर्मशिल्पा-
दिप्रधानेभ्य आत्मनस्तद्गुणव्यापणं भिक्षार्थमाजीवपिण्ड
इत्युक्तत्वात् उत्पादनादोपायभेदः, व्य० ३ अधि० । आचा० । प-
ञ्चा० । "जन्माहना जीव"-जात्यादिना जातिकुलगणकर्मशि-
ल्पादिकमाजीवद्-उपजीवति यस्तस्य तत्कथनमुपजीवने चा-
त्पादनादोपायः । पञ्चा० १३ त्रि० । (अस्य वक्तव्यता 'आ-
जीव' शब्दोऽस्मिन्नेव भागोऽनुपपदेव गता ।)

आजीववित्तिया-आजीववृत्तिया-स्त्री० । जातिकुलगणक-
र्मशिल्पानामाजीवनमाजीवस्तेन वृत्तिस्तद्भावा आजीववृ-
त्तिया । जात्याद्याजीवनेनात्मपालनायाम्, "जा य आजी-
ववित्तिया" ॥ ६+ ॥ इयं चानाचरिता । दर्श० ३ अ० ।

आजीवि(न्)-आजीविन्-पुं० । गोशालकाश्रये, उपा० १ अ० ।
आजीविय-आजीविक-पुं० । नाम्न्यधारिणं पाण्डिहविशेषं,
आविर्वाकिलोकतो लब्धपूजाख्यात्यादिभिस्तपश्चरणादी-
न्याजीवान्, भ० १ श० २ उ० । अमणभेदे, आचा० २ ध्रु०
२ चू० १ अ० १ उ० । स्था० । तं च गोशालकाश्रयाः (स्था० ।
४ ठा० १ उ० । उपा० ।) गोशालकप्रवर्तिता आजीविकाः
पाण्डिगडनाः ने० । "आजीवियार्ण" (सूत्र-२५५) पाण्डिह-
विशेषाणां नाम्न्यधारिणां, गोशालकाश्रयाणामात्मन्यं ।
आजीवान्ते वा ये आविर्वाकिलोकतो लब्धपूजाख्यात्या-
दिभिस्तपश्चरणादीनि ते आजीविकास्तिव्येनाऽऽजीविका अ-
तस्तेषाम् भ० १ श० २ उ० ।

आजीविकाः-निह्वा अनाराधकाः तेषामुपपत्तिगतिस्थि-
तयो यथा—

मे जे इमं गामागरं जाव भविंसेसु आजीवका भवन्ति ।
तं जहा—दुधरंतरिया तिघरंतरिया सत्तघरंतरिया उत्प-
लवेटिया घरममुदागिया विज्जुअंतरिया उट्टिया समणा,
तेगं एयारुवेणं विहारणं विहरमाणे वहुइं परिगयं पाउ-
गित्ता कलमांम कालं किंवा उकांमिणं अचुए कपे
देवत्ताए उववत्तारे भवन्ति । नेहिं तेमिं गती वावीमे सा-
गरं वमाइं ठिती, अणाराहका मेसं तं चे व ॥ १७ ॥
(सूत्र-४१५)

आजीविका-गोशालकमतानुवर्तिनः, 'दुधरंतरिया' ति-
एकत्र गृहे भिक्षां गृहीत्वा येऽभिग्रहविशेषाद् गृहद्वयमति-
कस्य पुनर्भिक्षां गृह्णन्ति; न निरन्तरमेकान्तरे वा ते द्विगृहा-
न्तरिकाः द्वे गृहे अन्तरं भिक्षाग्रहणं येषामस्ति ते द्विगृहा-
न्तरिकाः इति निर्वचनम् । एवं त्रिगृहान्तरिकाः सप्तगृहा-
न्तरिकाश्च 'उत्पलवेटिया' ति-उत्पलवृत्तानि नियमविशेषात्
प्राज्ञतया भेदवन्तं येषां सन्ति ते उत्पलवृत्तिकाः । 'घरसमु-
दागिय' ति-गृहसमुदानं-प्रतिगृहं भिक्षाया येषां प्राज्ञतया-
ऽस्ति ते गृहसमुदानिकाः । 'विज्जुअंतरिया' ति-विद्यति
सत्याम् अन्तरं भिक्षाग्रहणस्य येषामस्ति ते विद्युदन्तरिकाः;
विद्युत्सम्पाते भिक्षां नाटयन्ति भाषार्थः । 'उट्टियासमण'
ति-उट्टिका-महान्मृगमयो भाजनविशेषस्तत्र प्रविष्टा ये
धाम्यान्ति तपस्यन्तीत्युट्टिकाश्रमणाः । एषां च पदानामु-
त्पत्तयः व्याख्या कृतान् ॥ १७ ॥ आ० । कुशीलभेदे च ।
आव० ३ अ० । (तस्य भेदाद् 'आजीव' शब्दोऽस्मिन्नेव
भागे दर्शिताः ।) सामायिककृतः आवकस्य कोऽपि
भाण्डमपहृतत्वात्कस्यात् आजीविकपृच्छा 'सामादिकय'
शब्दात्मसमभागावगन्तव्या)

आजीवियमय-आजीविकाभय-न० । निर्जनः कथं बुद्धिधा-
दावात्मानं धारयितव्यमित्येवमयं भयभेदे, आव० ४ अ० ।

आजीवियभयगत्था, मूढा खो माहुखो खेया ॥ ५१ ॥

आजीवनमाजीविका-निर्वाहस्तद्भावतया यद् भय-मी-
निम्नमाजीविकाभयं तेन प्रस्ता-अभिभूता ये तथा गृह-
स्वैर्निर्वाहानिर्गुणत्वादनादिभिर्हिता वा; कथं निवहयाम
इत्याभिप्रायस्त इत्यर्थः । मूढाः-मुग्धाः परलोकसाधनवै-
मुख्येनहलोकप्रतिबद्ध्यात् । 'नो' नैव साधनं ज्ञेया-आव-
हयाः । पञ्चा० १७ वि० ।

आजीवियसमय-आजीविकसमय-पुं० । गोशालकसिद्धा-
स्तः भ० ।

आजीवियसमयस्म गं अयमद्वे पण्यते, अक्खीणप-
डिभोइणो सवे सचा से हंवा छेवा भेत्ता लुपित्ता वि-
लुपित्ता उद्वइत्ता आहारमाहरेति । (सूत्र-३३०+)

आजीविकसमयस्य-गोशालकमिद्वान्तस्य 'अयमद्वे' ति-
इदमाश्रयम्-अक्खीणपरिमोइणो सच्चसत्' ति-अक्खीणम्
अक्खीणायुष्मन्-अगसुकं परिभुज्यत इत्येवंशीला अक्खीणप-
रिभोगिनः, अथवा-इत्येवस्य स्वार्थिकत्वादक्खीणपरि-
भोगाः अनपगतआहारभोगा सक्रयः इत्यर्थः, सर्वे सस्याः
असंयताः सर्वे प्राणिना यद्येवं ततः किमन्याह- 'से दंत'
इत्यादि, 'ने' ति-ततः । 'हन्ते' ति-हन्वा लघुडादिनाऽभ्य-
यद्यर्थे प्राणिजान् छित्त्वा-अभिपुत्रकादना द्विधा कृत्या
'भित्त्वा' आत्मादवा भित्तिं कृत्वा 'लुप्त्वा' पक्षमादिलोपनेन
'विलुप्य' त्वच्चा विलोपनेन 'अपद्राव्य' विनाश्य आहारमा-
हारयन्ति । भ० ८ श० ५ उ० ।

आजीवियसुत्त-आजीविकसुत्त-न० । गोशालकप्रवर्तितपा-
खण्डसूत्र, न० । "आजीवियसुत्तपरिवाहीण" (सूत्र-१४७×)
गोशालकप्रवर्तितपाखण्डसूत्रपरिपाट्या । न० १४७ सम० ।
(एतद्वक्तव्यता विशेषतः 'सुत्त' शब्दे सप्तमभागे वदते ।)

आजीविया-आजीविका-स्त्री० । आजीवयति आ-जीव णि-
च्-एवम् । जीविकायाम्, वृत्तौ, जीवनार्थे व्यापारं, वाच० ।
आजीवनमाजीविका । निर्वाहः, पञ्चा० १७ वि० । आजी-
विका च सप्तभिरुपायैः स्याद्-याणिज्येण १ विधया २ कृष्या
३ शिल्पेन ४ पाशुपाल्येन ५ संघया ६ भिक्षया ७ च । तत्र वा-
णिज्येन याणिज्याम् १ विधया वंछादीनाम् २, कृष्या कौटुम्बि-
कादीनाम् ३, पाशुपाल्येन गोपालादीनाम् ४, शिल्पेन वि-
ज्रकागदीनाम् ५, संघया संघकानाम् ६, भिक्षया भिक्षा-
चरणाम् । ७ । (६४ त्तेकटी०) । घ० २ अधि० ।

आजीवियदोम-आजीविकादोष-पुं० । चतुर्थे उत्पादना-
दां, उत्त० । यदा गृहस्थस्य जाति कुलं ज्ञात्वा आत्मीय-
सांघ स्यादुस्तमेव जाति तद्वै कुले स्वकीये प्रकाश्याऽऽहारं
गृह्णाति तदाऽऽजीविकादोषश्चतुर्थः । उत्त० २४ अ० ।

आजीवियोपासग-आजीविकोपासक-पुं० । आजीविका-
गोशालकाश्रयान्तेषामुपासक आजीवोपासकः । उत्त० २४
अ० । गोशालकाश्रयभाषक, भ० ।

आजीविकसमयमधिकृत्य दर्शिताः—

तत्थ खलु इमे दुवालम आजीवियोवासगा भवंति । तं
जहा-ताले १, तालपल्लवे २, उन्निहे ३, मंविहे ४, अ
३०

वविहे ५, उदण ६, नामुदण ७, गमुदण ८, अणुवालण
९, संखवालण १०, अयंभुल ११, कायणि १२, इच्छेण
दुवालस आजीवियोवासगा अरहंतदेवयागा अम्मापिउ-
सुस्समगा पंचफलपडिकंता, तं जहा-उउंवेहिं वडेहिं वो-
रेहिं सतरेहिं पिलक्खुहिं पल्लुहसुगकंदमूलविवज्जगा
अणिल्लंछेहिं अणकभियणेहिं गाणेहिं नसपाणवि-
वज्जिहिं धित्तेहिं वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति । एए वि-
ताव एवं इच्छंति किमंग ! पुण जे इमे समणोवासगा
भवन्ति तेसिणो कप्पंति इमाइं पण्यसरसकम्माऽऽदाणाइं सर्वं
करेत्तए वा कारवेत्तए वा कंतं वा अणंणं ण समणुजा-
खेत्तए, तं जहा-इंगालकम्मे वणकम्मे साडीकम्मे भाडी-
कम्मे फाडीकम्मे दंतवाणिजे लक्खवाणिजे कंसवाणिजे
रसवाणिजे विसवाणिजे जंतपीलणकम्मे भिल्लंछणकम्मे
दवग्गिदावणया सरदहतलावपरिमोसणया अमईपोस-
णया इच्छेण समणोवासगा सुक्का सुक्काभिजाइया भविआ
भविता कालमासे कालं किच्चा अणयंसु देवलोएसु
देवत्ताए उववत्तारो भवंति । (सूत्र-३३० +)

'तत्थ' ति-तत्र-एवं स्थितेऽसंयतसमयवर्गे; हननादि-
क्षेपपरायणे इत्यर्थः, आजीविकसमये वा अधिकरणभूते हा-
दंशति विशिष्टानुष्ठानत्वात् पारंगतता आनन्दार्थधमणा-
पासकवदन्यथा बहवस्ते, 'ताले' ति-तालाभिधान एकः,
एवं तालप्रलम्बादयाऽपि, 'अरहंतदेवयाग' ति-गोशाल-
कस्य तत्करुणमाऽऽहत्वात् 'पंचफलपडिकंत' ति-फल-
पञ्चकाष्ठवृत्ता उदुम्बरादीनि च पञ्च पदानि पञ्चमीयदु-
वचनान्तानि प्रतिक्रान्तशब्दानुस्मरणादिति । 'अनिल्लंछि-
णहिं' ति-अयधितेकं, 'अणकभियणेहिं' ति-अनस्तनैः
'एए वि ताव एवं इच्छंति' ति-एतेऽपि तावत्; विशिष्ट-
योग्यताविकला इत्यर्थः, 'एवं इच्छंति' अमुना प्रकारेण
वाच्छान्ति धर्मास्ति गम्यम् 'किमंग ! पुण' इत्यादि, किं
पुनर्थ इमे भ्रमणोपासका भवन्ति ते नेच्छन्तीति गम्यम्;
इच्छन्त्येवति विशिष्टतरद्वेगुरुप्रवचनसमाश्रितत्वात्तेषाम् ।
भ० ८ श० ५ उ० ।

आजुत्त-आयुक्त-त्रि० । अप्रमत्ते, "अच्छंयं जुत्तो आजु-
त्ता वा" अप्रमत्त इत्यर्थः । नि० चू० १ उ० ।

आडंबर-आडंबर-पुं० । आडम्बि । लेपे, अरन् । हर्णे,
द्वर्णे, लूयस्वने, आरम्भे, संरम्भे, अलिलोम्नि, घनग-
ज्जिते, आयाजने च । मत्वर्थे इति । आडम्बरान् । तद्यु-
क्तं, त्रि० । वाच० । पठेह, "आडम्बरो धवइयं" (सूत्र-
५५३+) । स्था० ७ ठा० ३ उ० । अनु० । यत्ते, "पाणाडम्बरे
अरुहे पाण्णि मायगा तेसि आडम्बरो जक्खो हरि-
मिक्को वि भणंतीति । आ० ४ अ० । आ० चू० । यत्ताय-
तने, "आडम्बरं य" ॥ ३ ४+ ॥ आडम्बर-आडम्बर-
यत्तायतने, ४५० ७ उ० ।

आडहण-आदहन-न० । आ-दह भावे ल्युट् । आ-समन्ता-
दहनं, "थूलं यथासं मुहं आडहति" ॥ ३५ ॥ मुखे वि-
काशं कृत्वा स्थूलं वृद्धतायांगोलादिकं प्राक्षिपन्त आ-स-
मन्तादहन्ति । सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० २ उ० । दाह, हि-
माया, कुत्सने च । आदहन्तऽत्र आधारं ल्युट् । श्मशाने
वाच० ।

आडोव-आटोप-पुं० । आ-तुप घञ-पृथो० टत्वम् । दपे,
मरम्भे, वाच० । आडोवरे च । उपा० २ अ० । स्फार-
नायाम्, हा० १ ध्रु० १ अ० । वातजन्य उदग्शब्दभेदे, वाच० ।
आदई आदकी-स्त्री० । आदौकं अच् पृथो० गौ० ऊिप् ।
सुच्छात्मक वनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद । "आदकी तुवरी
रक्षा, मधुरा शीतला लघु । प्राहिणी वातजननी, वर्या
पित्तकफास्त्राजन्" ॥ ११ भावप्र० । फले, अस्य पुंस्त्वमपि "आ-
दकांश्च मधुरांश्च, कौद्रवान् लघुणं त्यजेत् । काशी० स्त० ।
यैश्च दपे, घञेन, वाच० ।

आढाग(य)-आढक-पुं० । आढौकते आ-ढौक-घञ-पृ० ।
चतुष्प्रस्थात्मके धान्यप्रमाणविशेषे, अनु० । "चउपस्थमाढ-
यं" (सूत्र-३८८ टी०) । औ० । उपा० । आ० म० । हा० ।
उत० । चतुर्भिः प्रस्थैराढकः । तं० । "तंदुलाणां ऽऽढ्यं क-
लमा" ॥ ४८४ । तंदुलानां कलमा इति प्राकृतशैल्या क-
लमानाम् आढकम्-चतुःप्रस्थप्रमाणम् । आ० म० १ अ० ।
"आढकं तदुलाणं सिद्धं नि" । आ० चू० १ अ० । "अ-
ष्टमूर्तिभवेत् कुञ्जः, कुञ्जयोऽष्टौ तु पुष्कलम् । पुष्कला-
नि च चत्वारि, आढकः परिकीर्तितः" ॥ १॥ वाच० ।

आढत-(आरुह)-आरुध-त्रि० । आ-रभ-कृ । "मलिनाभय
शुक्रिबुभारुधपदान्तमइलभहमिपि, छिक्का ऽऽढतपाइकं" ॥
८ । २ । १३८ ॥ इति हैमप्रकृतसूत्रेण आढत इत्यादेशो वा ।
पक्षे-आरुह । प्रा० । कृतारम्भेण, भावे कृ । आरम्भे, न० ।
अवरुद्धे, वाच० । "सा दाउ आढता" ॥ १३५ ॥ सा संघाटं
दातुं प्रवृत्ता; परावर्तयितुं, व्याख्यातुं च; प्रवृत्त्यर्थः । व्य०
४ उ० ।

आढप्प आरम्भ-आरम्भेराढणः" ॥ ८ । ४ । २४४ ॥ इति
इति हैमप्रकृतसूत्रेण। पूर्वस्य रभेः कर्मभावे आढण इत्या-
देशो वा यङ्लुक् च । आढणइ । पक्षे-आढवीअइ । प्रा० ।
आढव-आरम्भ-पुं० । आ-रभ-भावे घञ । "आढा रभेः
रम्भ-द्वयो" ॥ ८ । ४ । १४४ ॥ इति हैमप्रकृतसूत्रेण रभेः
रम्भद्वय इत्यादेशो वा । प्रा० । आरम्भेण, वाच० । आर-
म्भइ । आढवइ । आरम्भइ । प्रा० ४ पाद ।

आढाहता-आहत्य-अव्य० । आ-ह ल्यप् । सम्मान्येत्यर्थे,
वाच० । "एयमहुं णो आढाह" (सूत्र-३८६x) नाद्रियते
तथा ऽऽनाहरवान् भवति । भ० ६ श० ३३ उ० । स्था० ।

आढायमाण-आद्रियमाण त्रि० । आद्रिक्रियाविषयीक्रिय-
माणं, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । "परं आढायमाणं" (सूत्र-
१६७x) परम्-अन्यर्थमाद्रियमाणः इति अन्यर्थमाहरवान् ।
आचा० १ ध्रु० ८ अ० १ उ० ।

आदिय-आदित त्रि० । आ-ह-कर्तरि कृ । "आदिते दिः"

॥ ८ । १ । १४३ ॥ इति हैमप्रकृतसूत्रेण ढिरादेशः । प्रा० ।
सादरे, कृतादेः, कर्मणि कृ । यस्यादरः कृतस्मस्मिन्,
वाच० । आद्रिक्रियाविषयीकृते, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
सम्मानितं, पूजितं च । वाच० । आदरे, न० । आच० ३ अ० ।
आण-आण(न)-पुं० । उच्छ्वासक्रियायाम्, प्रज्ञा० ७ पद ।

स च नैरयिकाद्रिदण्डकक्रमेण दर्शितः—

शेरुह्या खं भंते ! केवइकालस्म आणमंति वा पाणमंति
वा ऊमसंति वा नीसमंति वा ? गोयमा ! मततं संतयां-
मेव आणमंति वा पाणमंति वा ऊमसंति वा नीसमंति
वा । (सूत्र-१४६+)

'नैरय्या गं भंते !' इत्यादि, नैरयिका णमिनि वाक्या-
लंकार, 'भदन्त ? केवइकालस्म' इति-प्राकृतशैल्या पञ्च-
म्यर्थे तृतीयाधे षष्ठी, ततोऽयमर्थः-आकयतः कालात्-आ-
कयता वा कालेन आणमन्ति 'आमंति-अन' प्राकृत इति
घातुपाठात्, मकारोऽन्ताक्षरिकः, एवमन्यत्रापि यथायागे
परिभाषनीयम् 'पाणमंति वा'-प्राणन्ति वज्रशब्दौ स्मृ-
याधौ, एतदत्र पदद्वयं क्रमेणार्थतः स्पष्टयति-'ऊमसंति
वा नीसमंति वा'-यद्वोक्तम्-आनन्ति तद्वोक्तमुच्छ्वासन्ति
तथा यद्वोक्तं प्राणन्ति तद्वोक्तं निःश्वासन्ति, अथवा-आन-
मन्ति प्राणमन्ति इति-'लम्' प्रकृतं शब्द इत्यस्य दृष्टव्यम्;
घातुनामनेकार्थतया श्वसनाद्यन्वस्याप्यवरोधः । अपरे
व्याचक्षत-आनन्ति प्राणन्तीत्यनेनान्तः स्फुरन्ति उच्छ्वास-
निःश्वासाक्रिया परिगृह्यन्त उच्छ्वासन्ति निःश्वसन्तीत्यनेन तु
बाह्याः, एवं गौतमेन प्रश्ने कृतं भगवान्मह गौतम ! सनतम्-
अवरुद्धित आनतुःस्मिता द्वि नैरयिकाः दुःस्मितानां च निरन्त
रमुच्छ्वासनिःश्वासा, तथा लोके दर्शनात्, तच्च सनतं प्राया
वृत्त्याऽपि स्यादत आह-'संतयांमेव'-सनतमेव-अनवरतमेव
नेकाऽपि समयस्ताद्विरहकाला, दीर्घत्वं प्राकृतत्वात्, आन-
मन्तीत्यादि पुनरुच्चारणं शिष्यवचने आदरोपदर्शनार्थं सु-
कभिराद्रियमाणवचना द्वि शिष्याः सन्तोषवन्तो भवन्ति,
तथा च सांत पौनःपुन्येन प्रश्नप्रवणार्थं निर्णयार्थादु घट-
न्ते, लोकं चाद्रियवचना भवन्ति एवं प्रभूतभग्यापकारस्ती-
र्थाभिवृद्धिश्च ।

अनुरकुमारा गं भंते ! केवइकालस्म आणमंति वा
पाणमंति वा ऊमसंति वा नीसमंति वा ? गोयमा ! ज-
हणेणं सत्तण्हं थेवाणं, उक्कोसेणं सातिरेगस्स पक्खस्स
आणमंति वा ० जव नीममंति वा ।

नागकुमारा गं भंते ! केवइकालस्म आणमंति वा
पाणमंति वा ऊमसंति वा नीसमंति वा ? गोयमा !
जहणेणं सत्तण्हं थेवाणं, उक्कोसेणं सुहुत्तपुहुत्तस्स ।

एवं जाव थणियकुमारा खं । (सूत्र-१४६+)

अनुरकुमारसूत्रे 'उक्कोसेणे सातिरेगस्स पक्खस्स' इति-
इह देवेषु यस्य याचन्ति सागरोपमाणि स्थितिस्तस्य ता-
वत् पक्षप्रमाण उच्छ्वासनिःश्वासाक्रियाविरहकालः । अनुर-
कुमाराणां स्वात्कुष्टा स्थितिरेकं सातिरेकं सागरापमम्
"चमरबलिसारमादय" इति वचनात्, ततो-साति-

‘रेगस्म पक्खास्म’ इत्युक्ते सातिरेगापक्षादुर्ध्वमुत्तुमन्ती-
त्यर्थः । प्रश्ना० ७ पद । भ० । ‘सत्तएह थोवाणं’ ति-स-
त्तानां स्तोकाणामुपरीति गम्यते, स्तोतृलक्षणं चैवमाचक्षते-
“इदुस्म अणवगल्लस्म, निरुवाकट्टस्म जंतुणा । एग ऊवा-
सणीसामे, एम पाणु ति बुद्ध” ॥ १ ॥ सत्त पाणुणि से
थोवे, सत्त थोवाणि वा लव । लवाणं सत्तहत्तरिण, एम
मुहुते वियाहिण ॥ २ ॥” इति । इदं जघन्यमुच्छ्वासविमानं
तज्जघन्यस्थितिकानाश्रित्यावगन्तव्यम्, उत्कृष्टं चोत्कृष्ट-
स्थितिकानाश्रित्यति । भ० १ श० १ उ० । ‘मुहुत्तपुहुत्तस्म’
ति-मुहुत्त उक्तलक्षण एव, पृथक्त्वं तु द्विप्रभूतारानवभ्यः
संख्याविशेषः, समया प्रमिदः । भ० १ श० १ उ० ।

पुट्टीकाइया णं भंते ! केवइकालस्म आणमंति वा
० जाव नीमसंति वा ? , गोयमा ! बेमायाए आणमंति वा
० जाव नीमसंति वा । एवं ० जाव मणुस्मा ।

वाणमंतरा जहा नागकुमारा । (सूत्र-१४६ +)

पृथिवीकायिकसूत्रे ‘बेमायाए’ इति-विषमा मात्रा तथा,
‘कमुक्ते’ भवति—अनियतधिरहकालमात्रप्रमाणा तेषामु-
च्छ्वासनिःश्वासाक्रिया । प्रश्ना० ७ पद ।

जोइसिया णं भंते ! केवइकालस्म आणमंति वा ० जाव
नीमसंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्म उक्को-
सेण वि मुहुत्तपुहुत्तस्म ० जाव नीमसंति वा । (सूत्र-१४६ +)

उच्छ्वासस्तथा न नागकुमारसमानः, किंतु-व्यवसायः, तथा
चाह-‘जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्म’ त्यादि, पृथक्त्वं द्विप्रभूति-
वानवभ्यस्तत्र यज्जघन्यं मुहुत्तपृथक्त्वं तद् द्विधा मुहुत्ताः,
यच्छात्कृष्ट तदष्टौ नव वंति । भ० १ श० १ उ० ।

बेमाणिया णं भंते ! केवइकालस्म आणमंति वा ० जाव
नीमसंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्म उक्को-
सेणं तेवीमाए पक्खाणं ० जाव नीमसंति वा ।

सोहम्मदेवा णं भंते ! केवइकालस्म आणमंति वा ० जाव
नीमसंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्म उक्को-
सेणं दोणहं पक्खाणं ० जाव नीमसंति वा ।

ईमाणदेवा णं भंते ! केवइकालस्म आणमंति वा ० जा-
व नीमसंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं सातिरेगस्म मुहुत्त-
पुहुत्तस्म उक्कोसेणं सातिरेगाणं दोणहं पक्खाणं ० जाव
नीमसंति वा ।

सणकुमारदेवा णं भंते ! केवइकालस्म आणमंति वा
० जाव नीमसंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं दोणहं प-
क्खाणं उक्कोसेणं सत्तएहं पक्खाणं ० जाव नीमसंति वा ।

महिदगदेवा णं भंते ! केवइकालस्म आणमंति वा
० जाव नीमसंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं सातिरेगं
दोणहं पक्खाणं, उक्कोसेणं सातिरेगं सत्तएहं पक्खाणं
० जाव नीमसंति वा ।

बंभलोयदेवा णं भंते ! केवइकालस्म आणमंति वा ० जा-

व नीमसंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं सत्तएहं पक्खाणं,
उक्कोसेणं दसएहं पक्खाणं ० जाव नीमसंति वा ।

लंतगदेवा णं भंते ! केवइकालस्म ० जाव नीमसंति वा ? ,
गोयमा ! जहन्नेणं दसएहं पक्खाणं, उक्कोसेणं चउद-
सएहं पक्खाणं ० जाव नीमसंति वा ।

महासुकदेवा णं भंते ! केवइकालस्म आणमंति वा ? ,
गोयमा ! जहन्नेणं चोदसएहं पक्खाणं उक्कोसेणं सत्त-
सएहं पक्खाणं ० जाव नीमसंति वा ।

सहस्सारगदेवा णं भंते ! केवइकालस्म आणमंति वा
० जाव नीमसंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं सत्तरसएहं
पक्खाणं उक्कोसेणं अट्टारसएहं पक्खाणं ० जाव नीमसंति वा ।

आणयदेवा णं भंते ! केवइकालस्म ० जाव नीमसंति
वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं अट्टारसएहं पक्खाणं उक्कोसेणं
एगूणवीसाए पक्खाणं ० जाव नीमसंति वा ।

पाणयदेवा णं भंते ! केवइकालस्म ० जाव नीमसंति वा ? ,
गोयमा ! जहन्नेणं एगूणवीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं वी-
साए पक्खाणं ० जाव नीमसंति वा ।

आरणदेवा णं भंते ! केवइकालस्म ० जाव नीमसंति
वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं वीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं ए-
कवीसाए पक्खाणं ० जाव नीमसंति वा ।

अच्चुयदेवा णं भंते ! केवइकालस्म ० जाव नीमसंति वा ? ,
गोयमा ! जहन्नेणं एकवीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं वावी-
साए पक्खाणं ० जाव नीमसंति वा ।

हेट्टिमहेट्टिमगेविजदेवा णं भंते ! केवइकालस्म ० जाव
नीमसंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं वावीसाए पक्खाणं
उक्कोसेणं तेवीसाए पक्खाणं ० जाव नीमसंति वा ।

हेट्टिममज्झिमगेविजदेवा णं भंते ! केवइकालस्म ० जा-
व नीमसंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं तेवीसाए पक्खा-
उक्कोसेणं चउव्वीसाए पक्खाणं ० जाव नीमसंति वा ।

हेट्टिमउत्तरिमगेविजगा णं देवा णं भंते ! केवइकालस्म
० जाव नीमसंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं चउव्वीसाए
पक्खाणं, उक्कोसेणं पणवीसाए पक्खाणं ० जाव नीमसंति
वा ।

मज्झिमहेट्टिमगेविजगा णं देवा णं भंते ! केवइ-
कालस्म ० जाव नीमसंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं पण-
वीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं छव्वीसाए पक्खाणं ० जाव
नीमसंति वा ।

मज्झिममज्झिमगेविजगा णं देवा णं भंते ! केवइ-
कालस्म ० जाव नीमसंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं छ-

अवीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं सत्तावीसाए पक्खाणं० जाव नीसमंति वा ।

मज्झिमउत्तरिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते ! केवड्कालस्स ० जाव नीसमंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं सत्तावीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं अट्ठावीसाए पक्खाणं० जाव नीसमंति वा ।

उत्तरिमहेट्ठिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते ! केवड्कालस्स ० जाव नीसमंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं अट्ठावीसं पक्खाणं उक्कोसेणं एगूणतीसाए पक्खाणं० जाव नीसमंति वा ।

उत्तरिममज्झिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते ! केवड्कालस्स आणमंति वा० जाव नीसमंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं एगूणतीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं तीसाए पक्खाणं० जाव नीसमंति वा ।

उत्तरिमउत्तरिमगेविज्जगा णं भंते ! देवा णं केवड्कालस्स० जाव नीसमंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं तीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं एकतीसाए पक्खाणं० जाव नीसमंति वा ।

विजयवेजयंत-जयंत-अपराजितविमाणेसु णं भंते ! देवा णं केवड्कालस्स० जाव नीसमंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं एकतीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं तत्तीसाए पक्खाणं० जाव नीसमंति वा ।

मच्चट्ठगसिद्धदेवा णं भंते ! केवड्कालस्स० जाव नीसमंति वा ? गोयमा ! अजडन्नमणुकामेणं तत्तीसाए पक्खाणं० जाव नीसमंति वा (सूत्र-१४६×)

तथा देवेषु यो यथा महायुः स तथा सुखी, सुखितानां च यथोत्तरं महान् उच्छ्वासनिःश्वासाक्रियाविरहकालः, दुःखरूपत्वादुच्छ्वासनिःश्वासाक्रियायास्ततो यथा यथाऽऽयुषः सागरपमवृद्धिस्तथा तथोच्छ्वासनिःश्वासाक्रियाविरहप्रमाणस्यापि पक्षवृद्धिः । प्रश्ना० ७ पद ।

(सागराद्वाचमानेषु देवतयोपपन्नानामानप्राणादि)—

जे देवा सागरं सुमागरं सागरकंतं भवं मणुं माणु-सोत्तरं लोगहियं विमाणं देवत्ताए उववणा । (म०) ते णं देवा एगस्म अट्ठमासस्म आणमंति वा पाणमंति वा उप्पसंति वा नीसमंति वा । (सूत्र-१ +)

ये देवा सागरं-सागराभिधानम्, एवम्-सुमागरम्, सागरकान्तम्, भवम्, मनुम्, मानुषोत्तरम्, लोकहितम्, (म०) विमानम्-देवनिवासविशेषम् आमाद्यति शेषः, वे-षत्वेन (स०) उपपन्नाः जानाः ते देवाः (म०) अट्ठमास-द्वयान्तं आनन्ति, प्राणन्ति, एतदेव कर्मण व्याकृत्यनयज्ञाह-उच्छ्वासन्ति, निःश्वासन्ति । स० १ सम० ।

जे देवा सुभं सुभकंतं सुभवणं सुभगंधं सुभलेमं सु-

भकामं मोहम्मवडिमं विमाणं देवत्ताए उववणा (स०) ते णं देवा दोणहं अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा उप्पसंति वा नीससन्ति वा । (सूत्र-२ ×) स० २ सम० ।

जे देवा आभंकरं पभंकरं आभंकरपभंकर चंदं चंदा-वत्तं चंदप्पभं चंदकंतं चंदवणं चंदलेमं चंदज्झयं चंद-भिगं चंदसिद्धं चंदकूडं चंदुत्तरवडिमं विमाणं देवत्ताए उववणा । (स०) ते णं देवा तिणहं अट्ठमासाणं आ-णमंति वा पाणमंति वा उप्पसन्ति वा नीससन्ति वा । (सूत्र-३ ×)

आभंकरम्, पभंकरम्, आभंकरपभंकरम्, चन्द्रम्, चन्द्रावर्तम्, चन्द्रप्रभम्, चन्द्रकान्तम्, चन्द्रवर्णम्, चन्द्र-लेखम्, चन्द्रध्वजम्, चन्द्रशृङ्गम्, चन्द्रसूत्रम्, चन्द्र-कूटम्, चन्द्रोत्तराऽवतंसकं विमानम् । स० ३ सम० ।

जे देवा किट्ठि सुकिट्ठि किट्ठियावत्तं किट्ठिप्पभं किट्ठि-जुनं किट्ठिवणं किट्ठिलेमं किट्ठिज्झयं किट्ठिभिगं किट्ठि-तिट्ठं किट्ठिकूडं किट्ठुत्तरवडिमं विमाणं देवत्ताए उव-वणा । (स०) ते णं देवा चउणहं अट्ठमासाणं आण-मंति वा पाणमंति वा उप्पसंति वा नीससन्ति वा । (सूत्र-४ +) स० ४ सम० ।

जे देवा वायं सुवायं वायावत्तं वायप्पभं वायकन्तं वा-यवणं वायसिगं वायसिद्धं वायकूडं वाउत्तरवडिमं, सरं सुसरं स्रावत्तं सरप्पभं सरकंतं सरवणं सरलेमं सर-ज्झयं सरसिगं सरसिद्धं सरकूडं सरुत्तरवडिमं विमाणं देवत्ताए उववणा । (स०) ते णं देवा अट्ठमासाणं आ-णमन्ति वा पाणमंति वा उप्पसंति वा नीससन्ति वा । (सूत्र ५ +) स० ५ सम० ।

जे देवा मयंभुं मयंभूरमणं घोसं सुघोसं महाघोसं कि-ट्ठिघोसं वीर सुवीरं वीरगतं वीरावत्तं वीरप्पभं वीरकंतं वीरवणं वीरलेमं वीरज्झयं वीरसिगं वीरसिद्धं वीरकूडं वीरुत्तरवडिमं विमाणं देवत्ताए उववणा (स०) तेणं देवा छणहं अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा उप्पसं-ति वा नीसमंति वा । (सूत्र-६+) स० ६ सम० ।

जे देवा समं समप्पभं महापभं पमामं भासुरं विमलं क-अनकूडं सण्णकुमारवडिमं विमाणं देवत्ताए उववणा । (म०) ते णं देवा सत्तणहं अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा उप्पसंति वा नीससंति वा । (सूत्र-७+) स० ७ सम० ।

जे देवा अच्चि, अच्चिमालि वड्ढेयणं पभंकरं चंदाऽऽ-मं सराऽऽमं सुपड्ढाऽऽमं अग्गिवाऽऽमं रिद्धाऽऽमं अरुणा-

ऽऽभं अरुणुत्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा ।
(स०) ते णं देवा अट्ठएहं अट्ठमामाणं आणमंति वा
पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा (सूत्र-८+)
स० ८ सम० ।

जे देवा पम्हं सुपम्हं पम्हावत्तं पम्हप्पभं पम्हकंतं पम्ह-
वण्णं पम्हलेसं पम्हज्झयं पम्हसिगं पम्हमिट्ठं पम्हकूडं
पम्हुत्तरवडिसगं सुज्जं सुसुज्जं सुज्जविचं सुज्जपभं सुज्जकंतं
सुज्जणणं सुज्जलेसं सुज्जज्झयं सुज्जसिगं सुज्जमिट्ठं सुज्जकूडं
सुज्जुत्तरवडिसगं (रुद्धं) रुद्धावत्तं रुद्धप्पभं रुद्धकंतं
रुद्धवण्णं रुद्धलेसं रुद्धज्झयं रुद्धसिगं रुद्धमिट्ठं
रुद्धकूडं रुद्धुत्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा
(म०) ते णं देवा नवण्हं अट्ठमामाणं आणमंति वा
पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा । (सूत्र-६+)
स० ६ सम० ।

जे देवा षोमं सुषोमं महाषोमं नंदिषोमं सुस्सरं मणो-
रमं रम्मं रम्मगं रमणिजं मंगलाऽऽवत्तं बंभलोगवडिसगं
विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (म०) ते णं देवा दमण्हं
अट्ठमामाणं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नी-
ससंति वा । (सूत्र-१०+) स० १० सम० ।

जे देवा बंभं सुबंभं बंभवत्तं बंभप्पभं बंभकंतं बंभवण्णं
बंभलेसं बंभज्झयं बंभसिगं बंभमिट्ठं बंभकूडं बंभुत्तरव-
डिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (म०) ते णं देवा
एकारमण्हं अट्ठमामाणं आणमंति वा पाणमंति वा
ऊससंति वा नीससंति वा । (सूत्र-११×) स० ११ सम० ।

जे देवा महिंदं महिंदज्झयं कंबुं कंबुगीवं पुंखं सुपुंखं
महापुंखं पुंडं सुपुंडं महापुंडं नरिंदं नरिंदकंतं नरिंदुत्तर-
वडिमगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा (म०) ते णं देवा
बारमण्हं अट्ठमामाणं आणमंति वा पाणमंति वा उस्म-
संति वा नीससंति वा । (सूत्र-१२×) स० १२× सम० ।

जे देवा वज्जं सुवज्जं वज्जावत्तं वज्जप्पभं वज्जकंतं वज्ज-
वण्णं वज्जलेसं वज्जरूवं वज्जसिगं वज्जमिट्ठं वज्जकूडं वज्जु-
त्तरवडिमगं वहरं वहरावत्तं वहरप्पभं वहरकंतं वहरवण्णं
वहरलेसं वहररूवं वहरसिगं वहरमिट्ठं वहरकूडं वहरुत्तरव-
डिमगं लोणं लोणाऽऽवत्तं लोणप्पभं लोणकंतं लोणवण्णं
लोणलेसं लोणरूवं लोणसिगं लोणमिट्ठं लोणकूडं लोणु-
त्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (म०) ते णं देवा
तेरसहिं अट्ठमामेहिं आणमंति वा पाणमंति वा उस्म-
संति वा निस्ससंति वा । (सूत्र-१३+) स० १३ सम० ।

जे देवा सिरिकंतं सिरिमहिं सिरिसोमनसं संतयं का-

विट्ठं महिंदकंतं महिंदुत्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उवव-
ण्णा । (म०) ते णं देवा चउदसहिं अट्ठमामेहिं आणमंति
वा पाणमंति वा उस्मसंति वा नीससंति वा । (सूत्र-
१४+) स० १४ सम० ।

जे देवा गंदं सुगंदं गंदावत्तं गंदप्पभं गंदकंतं गंद-
वण्णं गंदलेसं गंदज्झयं गंदसिगं गंदमिट्ठं गंदकूडं
गंदुत्तरवडिमगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (म०) ते णं
देवा पसरसण्हं अट्ठमामाणं आणमंति वा पाणमंति वा
उस्मसंति वा नीससंति वा । (सूत्र-१५+) स० १५ सम० ।

जे देवा आवत्तं विआवत्तं नंदिआवत्तं महाणंदिआवत्तं
अंकुमं अंकुमपलंभं भं सुभं महाभं सव्वआंभं भं-
त्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (म०) ते णं देवा
मोलमहिं अट्ठमामाणं आणमंति वा पाणमंति वा उस्म-
संति वा नीसमंति वा । (सूत्र-१६+) स० १६ सम० ।

जे देवा सामाणं सुमामाणं महामामाणं पउमं महा-
पउमं कुमुदं महाकुमुदं नल्लिणं महानल्लिणं पोंडरीअं म-
हापोंडरीअं मुक्कं महामुक्कं सीहं मीहकंतं मीहवीअं भा-
विअं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (म०) ते णं देवा
सत्तरमहिं अट्ठमामेहिं आणमंति वा पाणमंति वा उ-
स्मसंति वा नीससंति वा । (सूत्र-१७×) स० १७ सम० ।

जे देवा कालं सुकालं महाकालं अज्जणं रिट्ठं सालं स-
माणं दुमं महादुमं विमालं सुमालं पउमं पउमगुम्मं कु-
मुदं कुमुदगुम्मं नल्लिणं नल्लिणगुम्मं पुंडरीअं पुंडरीयगुम्मं
सहम्मरवडिमगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (म०) ते
णं देवा अट्ठारमहिं अट्ठमामेहिं आणमंति वा पाणमंति
वा ऊससंति वा नीससंति वा । (सूत्र-१८×) स०
१८ सम० ।

जे णं देवा आणत्तं पाणत्तं गतं विणत्तं घणं सुसिगं इंदं
इंदोकंतं इंदुत्तरवडिमगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (म०)
ते णं देवा एगुणवीसाए अट्ठमामाणं आणमंति वा पा-
णमंति वा उस्मसंति वा नीससंति वा । (सूत्र-१९+)
स० १९ सम० ।

जे देवा सायं विमायं सुविमायं सिद्धत्थं उप्पलं भित्तिलं
तिगिच्छं दिमामोवत्थियं पलंभं रुद्धं पुप्फं सुपुप्फं पु-
प्फावत्तं पुप्फपभं पुप्फकंतं पुप्फवण्णं पुप्फलेसं पुप्फज्झयं
पुप्फसिगं पुप्फमिट्ठं पुप्फुत्तरवडिमगं विमाणं देवत्ताए
उववण्णा । (म०) ते णं देवा वीमाए अट्ठमामाणं
आणमंति वा पाणमंति वा उस्मसंति वा नीससंति वा ।
(सूत्र-२०+) स० २० सम० ।

जे देवा मिरिवच्छं मिरिदामकंडं मल्लं किहुं चावोसुतं
अरसणवडिसं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०) ते
णं देवा एकवीसाए अट्टमासाणं आणमंति वा पाणमंति
वा उस्समंति वा नीससंति वा । (सूत्र-२१ ×)
स० २१ सम० ।

जे देवा महियं विस्सहियं विमलं पभामं वणमालं अ-
रुचुतवडिसं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०) ते
णं देवा बावीसाए अट्टमासाणं आणमंति वा पाणमंति
उस्समंति वा नीसमंति वा । (सूत्र-२२ ×) स० २२
सम० ।

द्विन्द्रियाऽऽदीनामानप्राणाश्चित्तं यथा—

जे इमं भंते ! वेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचेइया ।
जीवा एहमि णं आणमं वा पाणमं वा उस्समं वा
निस्समं वा जाणमो पाणमो, जे इमं पुढविकाइया
०जाव वणफइकाइया एगिंदिया जीवा एहमि णं आणा-
मं वा पाणमं वा उस्समं वा निस्समं वा ण जाणमो,
ण पाणमो । एहमि णं भंते ! जीवा आणमंति वा पा-
णमंति वा उस्समंति वा निस्समंति वा ?, हंता गोयमा !
एह वि य णं जीवा आणमंति वा पाणमंति वा उस्समंति
वा निस्समंति वा । (सूत्र-८४ ×)

‘जे इमं’ इत्यादि, यद्यप्येकेन्द्रियाणामागमप्रमाणज्जी-
वत्वं प्रतीयते तथापि तदुच्छ्वासदीनां साक्षादनुपलम्भा-
ज्जीवच्छरीरस्य च निरुच्छ्वासादपि कदाचिद्देशनात् पृथि-
क्यादिपूच्छानादिष्वप्युक्तं स्यादिति तांश्वरानाय
तेषामुच्छ्वासादिकमस्तीत्येतस्यागमप्रमाणप्रसिद्धस्य प्रदर्श-
नपरिमितं सूत्रमवगन्तव्यमिति ।

उच्छ्वासाद्यधिकाज्जीवादिषु पञ्चविंशतौ पदेपूच्छ्वासा-
दिद्रव्याणां स्वरूपनिर्णयार्थं प्रश्नयन्नाह—

किण्णं भंते ! एते जीवा आणमंति वा पाणमंति वा उ-
स्समंति वा निस्समंति वा ?, गोयमा ! दव्वओ णं अणंतप-
णमियाइं दव्वाइं, खित्तओ अमंखेज्जपणमोगादाइं, कालओ
अण्णयरट्ठिइयाइं, भावओ वण्णमंताइं गंधमंताइं रसमंताइं
फासमंताइं आणमंति वा पाणमंति वा उस्समंति वा
निस्समंति वा । जाइं भावओ वण्णमंताइं आणमंति वा
पाणमंति वा उस्समंति वा निस्समंति वा ताइं किं एगव-
ण्णाइं आणमंति वा पाणमंति वा उस्समंति वा निस्स-
मंति वा ?, आहारगमो नेयव्वो ०जाव पंचदिसं ।

‘किण्णं भंते ! जीवे’ इत्यादि, किमिन्द्रियस्य सामान्यनि-
र्देशव्याप्तकानि ; किंविधानि द्रव्याणीत्यर्थः, ‘आहारगमो
नेयव्वो’ अर्थात् प्रज्ञापनाया अष्टाविंशतिमाहारपरोक्षसूत्र-
पञ्चतिरिहाध्येत्यर्थः, ता चेयम्—“ बुवण्णाइं निवण्णाइं

०जाव पंचवण्णाइं पि जाइं वण्णओ कालाइं ताइं किं ए-
गगुणकालाइं ०जाव अणंतपुण्णकालाइं पि ” इत्यादिरिति ।

किण्णं भंते ! गोरइया आणमंति वा पाणमंति वा उस्समं-
ति वा निस्समंति वा तं चेव ०जाव नियमा छहिमि आणमं-
ति वा पाणमंति वा उस्समंति वा नी०वा, जीवा एगिंदिया
वाघाया निव्वाघाया भाणियव्वा, सेमा नियमा छहिमि ।

‘जीवागिदिप’ इत्यादि, जीवा एकेन्द्रियाश्च ‘वाघाय-नि-
व्वाघाय’ सि-मतुल्लोपाद् व्याघातनिर्व्याघातवन्ता भ-
गिनव्याः इह चैवं पाठोऽपि निर्व्याघातशब्दः पूर्व्वे द्रष्ट-
व्यस्तदभिलाषस्य सूत्रे तथैव दृश्यमानत्वात्, तत्र जीवा
निर्व्याघाताः सव्याघाताः सूत्रे एव दर्शिताः, एकेन्द्रिया-
स्त्वेवम्—‘पुढविकाइया णं भंते ! कइ दिमि आणमंति !
गोयमा ! निव्वाघाए णं छहिमि वाघायं पडुक्क सिय तिदि-
मि’ इत्यादि, एवमप्यादिष्वपि तत्र निर्व्याघातेन
पञ्चदिशं पञ्चदिशं यत्रानमनादौ तत्तथा । व्याघाते
प्रतीयं स्यात् त्रिदिशं, स्यात्तुर्दिशं, स्यात्पञ्चदिशं,
आनमन्ति यतस्तेषां लोकान्तवृत्ताद्यत्नां कन इयादिदिक्कु-
सादिपुद्गलानां व्याघातः सम्भवतीति ‘सेमा नियमा छ-
हिमि’ इति-सेमा नारकादिजन्माः पञ्चदिशमानमन्ति तेषां
हि जन्मनाञ्जन्तर्भूतत्वात् पञ्चदिशमुच्छ्वासादिपुद्गलप्रहा-
ऽस्त्येवेति । अथैकेन्द्रियाणामुच्छ्वासादिभाषादुच्छ्वाससंज्ञ-
वापुरुषत्वात् किं वायुकायिकानामप्युच्छ्वासादिना वायुनैव
भविष्यत्यम् ? उत अन्येन केनापि पृथिव्यादीनामिव त-
द्विलसत्वेनेत्याशङ्कायां प्रश्नयन्नाह—

वाउयाए णं भंते ! वाउयाए चेव आणमंति वा पाण-
मंति वा उस्समंति वा नीसमंति वा ? हंता गोयमा ! वा-
उयाए णं ०जाव नीसमंति वा । (सूत्र-८५)

‘वाउयाए णमि’ इत्यादि, अथोच्छ्वासस्यापि वायुव्याप्त्ये-
नोच्छ्वासवायुना भाव्यम्, तस्याप्यन्येनैवमनवस्था, नैव-
मनवतन्त्रानस्य, किञ्च-योऽयमुच्छ्वासवायुः स वायुत्वेऽ-
पि न वायुसम्भाव्यौदारिकवैक्रियशरीररूपः तदीयपुद्गला-
नामानप्राणसंज्ञितानामौदारिकवैक्रियशरीरपुद्गलेभ्योऽन-
न्तगुणप्रवेशत्वेन सूक्ष्मतया एतच्छरीराव्यपदेशत्वात्, तथा
च प्रत्युच्छ्वासादीनामभाव इति नाऽनवस्था । भ० २ श० १
उ० । संख्येयावलिकाप्रमाणे एकोच्छ्वासात्मकं कालावशेषं
च । संख्येया आयलिकाः—“ आण सि ” (सूत्र-११४+)
आणः—एक उच्छ्वास इत्यर्थः, अनु० । जी० । कमे० । ज्ञा० ।
स्था० । भ० ।

पुढविकाइया णं भंते ! पुढविकाइयं चेव आणमंति वा
पाणमंति वा उस्समंति वा नीसमंति वा ?, हंता गोयमा !
पुढवीकाइया पुढवीकाइयं चेव आणमंति वा ०जाव नीम-
संति वा । पुढवीकाइए णं भंते ! आउकाइयं आणमंति
वा ०जाव नीमसंति वा ?, हंता गोयमा ! पुढवीकाइया
णं आउकाइयं आणमंति वा ०जाव नीससंति वा, एवं
तउकाइय-वाउकाइयं, एवं वणस्सइकाइयं । आउकाइए

शं भन्ते ! पुढविकाइयं आणमंति वा पाणमंति वा ?
एवं चेव, आउकाइए शं भन्ते ! आउकाइयं चेव आण-
मंति वा, एवं चेव, एवं तेउवाउवयस्सइकाइयं । तेउका-
इए शं भन्ते ! पुढवीकाइयं आणमंति वा एवं ०जाव वण-
स्सइकाइए शं भन्ते ! वणस्सइकाइयं चेव आणमंति वा
तहेव ।

‘पुढविकाइया शं भन्ते !’ इत्यादि, इह पूज्यव्याख्या । यथा
स्वस्थतिरन्यस्योपर्यन्यः स्थितस्तत्तजोप्रहणं करानि एवं
पृथिवीकायिकादयोऽप्यन्योन्यसम्बद्धत्वात्तत्तद्रूपं प्राणापा-
नादि कुर्वन्तीति, तत्रैकः पृथिवीकायिकाऽन्यं स्वसम्बद्धं
पृथिवीकायिकम्, अनिति—तद्रूपमुच्छ्वासं करानि यथा-
दस्थितकर्पूरः पुरुषः कर्पूरस्वभावमुच्छ्वासं करानि एव-
मकायादिकानिस्थवं पृथिवीकायिकसूत्राणि पञ्च एवमे-
वाकायादयः प्रत्येकं पञ्च सूत्राणि लभन्त इति पञ्चविंशतिः
सूत्राण्यतानीति ।

पुढवीकाए शं भन्ते ! पुढवीकाइयं चेव आणममाणे वा
पाणममाणे वा ऊमममाणे वा नीसममाणे वा कइकि-
रिए ? गायमा ! सिय तिकिरिए मिय चउकिरिए मिय
पंचकिरिए । पुढवीकाइए शं भन्ते ! आउकाइयं आणम-
माणे वा एवं चेव, एवं ०जाव वणस्सइकाइयं, एवं आउ-
काइएण वि सव्वे वि भाणियव्वा, एवं तेउकाइएण वि,
एवं वाउकाइएण वि, ०जाव वणस्सइकाइए शं भन्ते !
वणस्सइकाइयं चेव आणममाणे वा पुच्छा, गायमा !
मिय तिकिरिए मिय चउकिरिए मिय पंचकिरिए । (सूत्र-
३६२) । वाउकाइए शं भन्ते ! रुक्खस्स मूलं पचालेमाणे
वा पवाडेमाणे वा कइकिरिए ? गायमा ! सिय तिकि-
रिए, सिय चउकिरिए, मिय पंचकिरिए । एवं कंदं एवं
जाव मूलं वीयं पचालेमाणे वा पुच्छा ? गायमा ! मिय
तिकिरिए मिय पंचकिरिए, सेवं भन्ते ! भन्ते ति । (सूत्र-
३६३)

क्रियासूत्राण्यपि पञ्चविंशतिस्तत्र ‘मिय किरिए’ ति-यदा
पृथिवीकार्यकादिः पृथिवीकायिकाविरूपमुच्छ्वासं कुर्वन्नापि
न तस्य पीडामुत्पादयति स्वभावविशेषात्तदासौ कार्या-
क्यादित्रिक्रियः स्यात् । यदा तु तस्य पीडामुत्पादयति
तदा पारितापनिक्रियाभावाच्चतुक्रियः, प्राणतिपाति-
सङ्गावे तु पञ्चक्रिय इति । क्रियाधिकारादेवेदमाह—‘आ-
उकाइए शमं’ इत्यादि, इह च वायुना वृक्षमूलस्य प्रखलनं
प्रणालनं वा नदा सम्भवति यदा नदीभिरयादिषु पृथिव्या-
ऽनाद्यनं तत्स्यादिति । अथ कथं प्रणालनं त्रिक्रियात्वं पारि-
तापादेः सम्भवात्-उच्यते-अनेतनमूलापक्षयति । भ० ६
श० ३४ उ० ।

आणंतरिय-आनन्तर्य-भ० । अनन्तरमेव चतुर्थं स्वार्थे
व्यञ्ज । अव्यवहिते, अनन्तरस्य भावे व्यञ्ज । अव्यवधानं,

वाच० । अनुक्रमं, ‘आणंतरियं शाम-आणंतरियंति वा अणु-
परिवाडि ति वा अणुकमंति वा एगट्टा’ आ० सू० १ अ० ।

आणंद-आनन्द-पुं० । आ-नन्द-घञ् । त्रिसाहोदे, आ० ।
सुखे, स्था० ३ डा० ४ उ० । सुखाविशेषे, पं० सू० ५ सूत्र ।
द्वये, दश० २ सू० । अभिलषितार्थावाप्तिजन्यं मानसं
विकारं, “के आणंद” (सूत्र-११७+) अभिलषितार्थावाप्ता-
वानन्दः । आचा० १ ध्रु० ३ अ० ३ उ० । (अत्र विशेष-
व्याख्यानम् ‘आणंद’ शब्देऽस्मिन्नेव भावे गतम्) दुःखाभावे
ब्रह्मणि, अशिशिर्वादिवाचक । आनन्दवति, वि० । वाच० ।
अहोरात्रभवे त्रिशन्मुहूर्तान्तर्गते स्वनामख्याते षोडशे मुहूर्ते,
ज्यो० २ पाहु० । कल्प० । ज० । चं० प्र० । (गणनया एका-
दशो मुहूर्त आनन्दः) स० ३० सम० । स्वनामख्याते षष्ठे
वत्सदेवे, (८४ गाथा) स० (१४६ सूत्र४) (तद्वक्तव्यता
‘इनागमंडल’ शब्दे चतुर्थभागे २४८५ पृष्ठ दर्शयिष्यते)
स्वनामख्याते श्रुतलजितस्य प्रथमशिष्ये च । “पुण आणं-
दे०” ॥४०॥ स० । (सूत्र-१४८+) (तद्वक्तव्यं ‘तित्थयर’ शब्दे
चतुर्थभागे २२६१ पृष्ठ दर्शयिष्यते) भगवत श्रुतभदेवस्य
शतपुत्रान्तर्गते स्वनामख्याते पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७
क्षण । स्वनामख्याते भगवतो महावीरस्यान्तर्वाप्तिनि, स्था०
१० डा० ३ उ० । “समणस्स भगवन्नां महावीरस्स अंत-
वामी आणंदे शमं येर” (सूत्र-५४७४) भ० १५ श० ।
(तद्वक्तव्यता ‘गोसालग’ शब्दे तृतीयभागे दर्शयिष्यते)
धरणीस्य नामेन्द्रस्य नागराजस्य स्वनामख्याते रथानी-
काधिपतौ, (सूत्र-४०४४) स्था० ४ डा० १ उ० । गन्धमा-
दनधत्तस्कारणेतस्य स्वनामख्याते देवे, ज० ४ वत्स० ।
पुष्करवर्द्धीपार्श्वस्थतमानुषोत्तरपर्वतस्थे स्वनामख्याते सु-
वर्णकुमारं, डा० । स्वनामख्याते पितृमेनकृष्णाङ्गजे, तद्व-
क्तव्यता प्रतिबद्धे निग्यावलिंकापाङ्गे द्वितीयवर्गस्य कल्पा-
वर्तसिकाभिधस्य नवमेऽध्ययने च । नि० १ ध्रु० २ वर्गे ६
अ० । (तद्वक्तव्यता यथा पितृमेनकृष्णाङ्गजो नवमः वर्ष-
द्वयं जनपदर्यायपारपालनं कृत्वा प्राणतद्वत्सोके दशमे
उत्पद्य एकोनविंशतिसागरापमाण्यायुग्नुपाल्य ततश्च्युतो
विदेहे सेतस्यतीति) वार्णजग्रामस्थे स्वनामख्याते श्रावके,
उपा० १ अ० । नि० । संथा० । “अट्ट य वीसाऽऽण-
न्दे०” ॥ ४६६४ ॥ आनन्दस्य गृहे, आ० म० १ अ० । भ० ।
आनन्दाभिधानोपासकवक्तव्यता प्रतिबद्धमध्ययनमानन्दः ।
उपा० ३ अ० । आनन्दा वार्णजग्रामाभिधाननगरवासी-
महर्षिको गृहपतिर्महावीर्येण बोधित एकादशोपासकप्रतिमां
कृत्वात्पञ्चावभिधानो मामिकया संलेखनया सौधममगम-
दिति वक्तव्यता प्रतिबद्धे उपासकदशायाः प्रथमेऽध्ययने च ।
स्था० १० डा० ३ उ० ।

(तद्वक्तव्यता यथा)—

पदमस्म शं भन्ते ! ०जाव मपत्ते शं के अट्टे पत्ते ?
(सूत्र-२४) एवं म्बलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं सम-
एणं वाणियग्गामे शमं शयरे होत्था । वणणओ । तस्स
शं वाणियग्गामस्स शयस्स बहिया उत्तरपुग्च्छिमे दि-
सीभाए दूयपलामे चेइए । तत्थ शं वाणियग्गामे जिय-

सत्तू राया, वण्णओ । तत्थं गां वाणियग्गामे आर्णदे
णामं गाहावई परिवमइ, अङ्के ०जाव अपरिभूण, तस्स गां
आर्णदस्स गाहावइस्स चत्तारि हिरस्सकोडीओ गिहाण-
पत्ताओ चत्तारि हिरण्णकोडीओ बुद्धिपत्ताओ चत्तारि
हिरण्णकोडीओ पवित्थरपत्ताओ, चत्तारि वया, दम
गोसाहस्सीणं वण्णं हात्था । से आर्णदे गाहावई बहुणं
ईसर ०जाव सत्थवाहाणं बहुसु कजेसु य कारणेसु य
मंतसु य कुडुंवेसु य गुज्जेसु य रहस्सेसु य निच्छएसु य
ववहारेसु य आपुच्छणिजे पडिपुच्छणिजे सयस्स वि य
गां कुडुंवेस्स मेढीभूण आहारे आलंबणं चत्तुमेढीभूये
सच्चकज्जवद्वावण आवि हात्था । तस्स गां आर्णदस्स
गाहावइस्स “सिवाणंदा” णामं भारिया होत्था, अहीण
०जाव सुरूवा । आर्णदस्स गाहावइस्स इट्ठा आर्णदंणं
गाहावइणा सद्धि अणुरत्ता अविरत्ता इट्ठा सह ०जाव
पंचविहे माणुस्समण कामभोए पच्चणुवमवमाणी विहरइ ।
तस्स गां वाणियग्गामस्स बहिया उत्तरपुरच्छिमं दिमी-
भाए एत्थ गां “कोल्लागए” णामं सन्निवंस हात्था । रि-
द्धित्थमिण ०जाव पासादीए ४, तत्थं गां कोल्लागए सन्नि-
वंसे आर्णदस्स गाहावइस्स वहुए मिच्छणाइणियग्गमयण-
संबंधिपरिजणं परिवमइ । अइहे ०जाव अपरिभूण ।
तेणं कालेणं तेणं समणं समणे भगवं महावीरे ०जाव
समोसरिण परिमा निग्गया काणिए राया जहा, तहा जि-
यमत्तू राया शिग्गच्छति निग्गच्छित्ता ०जाव पज्जुवा-
सह, तए गां से आर्णदे गाहावई इमीमे कदाए लड्डे
ममाणे एवं खलु समणे भगवं ०जाव विहरइ । तं महा-
फलं ०जाव गच्छामि गां ०जाव पज्जुवासामि । एवं
संपहेइ संपहित्ता, एहाय सुट्ठप्पावसाइ ०जाव अप्पमह-
ग्घाभरणालंक्रियमरीरे । साओ गिहाओ पडिनिक्खमइ
पडिनिक्खमित्ता स कोरंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिजमाणेणं
माणुस्सवग्गुरापग्गिक्खत्ते पायविहारचारेणं वाणियग्गामं
णयरं मज्झं मज्झेणं शिग्गच्छइ शिग्गच्छित्ता जेणामेव
दूयपलासे चेहए जेणव ममणे भगवं महावीरे तंणव उवाग-
च्छति उवागच्छित्ता तिक्खुत्ता आयाहिणपयाहिणं करेइ
आया ० करित्ता वंदइ णमंमइ ०जाव पज्जुवासइ । (सूत्र ३)

तए गां ममणे भगवं महावीरे आर्णदस्स गाहावइस्स
तीसे य महइ महालियाए ०जाव धम्मकहा, परिमा ष-
डिगया, रायाऽवि य गओ । (सूत्र-४) तए गां से
आर्णदे गाहावई समणस्स भगवओ अंतिए धम्मं सोच्चा
णिसम्म इट्ठुट्ठ ०जाव एवं वयामी-महहामि गां भंत !
शिग्गंथं पावयणं, पतियामि गां भंत ! शिग्गंथं पावयणं,

रोएमि गां भंते ! शिग्गंथं पावयणं, एवमेयं भंते !, तहमेयं
भंते !, अवितहमेयं भंते !, इच्छियमेयं भंते !, पडिच्छियमेयं
भंते !, इच्छियपडिच्छियमेयं भंते !, से जहेवं । तुम्हे व-
यहत्तिकट्ठु जहा गां देवाणुप्पियाणं अंतिए बहवे राई-
मरतलवरमाडंबियकोडुंबियमंढिसत्थवाहप्पभिया मुंडे भ-
वित्ता अगाराओ अणुगारियं पव्वइया ०जाव पव्वइत्ता ।
णो खलु तहा अहं मंचाएमि मुंड ०जाव पव्वइत्तए, अहम्सं
देवाणुप्पियाणं अंतिए पंचाणुव्वयं सत्तमिक्खवावयं दु-
वालमविहं गिहिधम्मं पडिवज्जिस्सामि । जहासुहं देवा-
णुप्पिया ! मा पडिवंधं करेह । (सूत्र-५)

तए गां से आर्णदे गाहावइस्स समणस्स भगवओ महा-
वीरस्स अंतिए तप्पडमयाए धूलगं पाणाइकायं पच्चक्खामि ।
(उपा०) (तत्स्वरूपम् ‘पाणाइकायंवरमण’ शब्दे ५ भागे
वच्यते ।) तयाणंतरे च गां धूलगं मुमावायं पच्चक्खामि (भि)
इ जावजीवाए दुविहं तिविहेणं-ण करेमि, गां कारवमि,
मणमा, वयसा, कायमा । (उपा०) (स्थूलमृदावादस्वरूपम्
‘मुमावायंवरमण’ शब्दे षष्ठ्यभागे दर्शयिष्यते ।) तदाणंतरे
च गां धूलगं आदिप्पादाणं पच्चक्खामि । (उपा०) (तत्स्व-
रूपम् ‘अदत्तादाणंवरमण’ शब्दे १ भागे गतम् ।) तयाणंतरे
च गां मदारसंतोमिण परिमाणं करेइ णस्सत्थ एकाए
मिवाणंदाए भारियाए अवमेसं सव्वं महुणविहिं
पच्चक्खामि (तत्स्वरूपं प्रतिषेधरूपेण ‘महुण’ शब्दे षष्ठे
भागे, ‘हत्थकम्म’ शब्दे सप्तमभागे च वच्यते) (उपा०)
तयाणंतरे च गां हत्थापरिमाणं करेइ, हिरस्समुवस्सविहि-
परिमाणं करेइ, णस्सत्थ चउहिं हिरस्सकोडीहिं गिहाण-
पउत्ताहिं चउहिं बुद्धिपउत्ताहिं चउहिं पवित्थरमाणपत्ताहिं
अवमेसं सव्वं हिरस्समुवस्सविहिं पच्चक्खामि दुविहं
गां करेमि, गां कारवमि, तिविहेणं मणसा वयसा,
कायमा, तयाणंतरे च गां चउप्पयविहिपरिमाणं करेइ,
णस्सत्थ चउहिं वएहिं दमगोमाहस्सिपणं वएणं अर-
सेसं सव्वं च(उ)तुप्पयविहिं पच्चक्खामि, दुविहं ति-
विहेणं-मण० ३. तयाणंतरे च गां खेत्तवन्धुपरिमाणं करेइ
णस्सत्थ पंचहिं हल्लमणहिं शियजगमइएणं हल्लेणं अवमेसं
सव्वं खेत्तवन्धुं पच्चक्खामि, दुविहं तिविहेणं मण० ३,
तयाणंतरे च गां सगडविहिपरिमाणं करेइ, णस्सत्थ पंचहिं
सगडसएहिं दिसाजत्तिएहिं पंचहिं सगडीसएहिं संवाहणि-
एहिं अवमेसं सव्वं सगडविहिं पच्चक्खामि० ३, तयाणंतरे
च गां वाहणविहिपरिमाणं करेइ, णस्सत्थ चउहिं वाहणेहिं
दिसाजत्तिएहिं चउहिं वाहणेहिं संवाहणिएहिं अवमेसं सव्वं
वाहणविहिं पच्चक्खामि० ३, (सूत्र० ५) । तयाणंतरे च गां

उवभोगपरिभोगविहिं पञ्चकस्त्रामि (उपा० १) (अस्य विधेः स्वरूपम् 'उवभोगपरिभोगपरिमाण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते ।) तयार्णंतरं च खं गृह्याणमाखे उल्लिखितविहिपरिमाणं करेइ, शस्यत्थ एगए गंधकासाइए अवसेसं सन्वं उल्लिखितविहिं पञ्चकस्त्रामि दुविहं तिविहेणं मणसा, वयसा, कायसा ।

तयार्णंतरं च खं दंतवणविहिपरिमाणं करेइ, शस्यत्थ एगेणं अल्ललट्टीमहुएणं. अवसेसं दंतवणविहिं पञ्चकस्त्रामि० ३, तयार्णंतरं च खं फलविहिपरिमाणं करेइ शस्यत्थ एगेणं खीरामलएणं अवसेसं सन्वं फलविहिं पञ्चकस्त्रामि० ३, तयार्णंतरं च खं अन्धकणविहिपरिमाणं करेइ, शस्यत्थ सयपागसहस्सपागेहिं तेल्लेहिं, अवसेसं अन्धकणविहिं पञ्चकस्त्रामि० ३, तयार्णंतरं च खं उच्चट्टणविहिपरिमाणं करेइ, शस्यत्थ एगेणं सुरभिणा गंधवट्टएणं अवसेसं उच्चट्टणविहिं पञ्चकस्त्रामि० ३, तयार्णंतरं च खं मज्जणविहिपरिमाणं करेइ, शस्यत्थ अट्टहिं उट्टिणहिं उदगस्स घट्टणहिं अवसेसं मज्जणविहिं पञ्चकस्त्रामि० ३, तयार्णंतरं च खं वन्धविहिपरिमाणं करेइ, शस्यत्थ एगेणं खोमयजुपलेणं अवसेसं वन्धविहिं पञ्चकस्त्रामि० ३, तयार्णंतरं च खं विलेवणविहिपरिमाणं करेइ, शस्यत्थ अगळुं कुमचंदणमाइएहिं अवसेसं विलेवणविहिं पञ्चकस्त्रामि० ३, तयार्णंतरं च खं पुण्डविहिपरिमाणं करेइ, शस्यत्थ एगेणं सुदपउमेणं मालतिकुसुमदामेणं वा, अवसेसं पुण्डविहिं पञ्चकस्त्रामि० ३, तयार्णंतरं च खं आभरणविहिपरिमाणं करेइ, शस्यत्थ मट्टकणं जएहिं क्षाममुदिएहिं, अवसेसं आभरणविहिं पञ्चकस्त्रामि० ३, तयार्णंतरं च खं भूवणविहिपरिमाणं करेइ, शस्यत्थ अगळुतुरुळूधूममाइएहिं, अवसेसं भूवणविहिं पञ्चकस्त्रामि० ३, तयार्णंतरं च खं भोजनविहिपरिमाणं करेइ, शस्यत्थ एगए कट्टेजए, अवसेसं पेजविहिं पञ्चकस्त्रामि मण० ३, तयार्णंतरं च खं भक्षणविहिपरिमाणं करेइ, शस्यत्थ एगेहिं घयपुत्रेहिं खंडखजएहिं वा, अवसेसं भक्षणविहिं पञ्चकस्त्रामि० ३, तयार्णंतरं च खं ओयणविहिपरिमाणं करेइ, शस्यत्थ कलमसालिओदणेणं, अवसेसं ओदणविहिं पञ्चकस्त्रामि० ३, तयार्णंतरं च खं खवविहिपरिमाणं करेइ, शस्यत्थ कलायमूवेण वा मुग्गमासखेण वा अवसेसं खवविहिं पञ्चकस्त्रामि० ३, तयार्णंतरं च खं धवविहिपरिमाणं करेइ, शस्यत्थ मारइएणं गोवयमंडेणं, अवसेसं धवविहिं पञ्चकस्त्रामि० ३, तयार्णंतरं च खं सागविहिपरिमाणं करेइ, शस्यत्थ बन्धुमाएणं वा

सोतत्थियमाएण वा मंडुक्कियमाएणं वा, अवसेसं सागविहिं पञ्चकस्त्रामि० ३, तयार्णंतरं च खं माहुरयविहिपरिमाणं करेइ, शस्यत्थ एगेणं पालंगामाहुरएणं, अवसेसं माहुरयविहिं पञ्चकस्त्रामि० ३, तयार्णंतरं च खं जेमणविहिपरिमाणं करेइ, शस्यत्थ मेहबदालियंबहिं अवसेसं जेमणविहिं पञ्चकस्त्रामि० ३, तयार्णंतरं च खं पाणियविहिपरिमाणं करेइ, शस्यत्थ एगेणं अंतलिकखादएणं अवसेसं पाणियविहिं पञ्चकस्त्रामि० ३, तयार्णंतरं च खं मुहवासविहिपरिमाणं करेइ, शस्यत्थ पंचसोगंधिणं तंबोलेणं, अवसेसं मुहवासविहिं पञ्च० ३, (सूत्र-६)

तयार्णंतरं च खं चउव्विहं अल्लत्थदंडं पञ्चकस्त्रामि तं जहा-अवज्झाणचरियं पमायाचरियं हिंसप्याखं पावकम्मोवणमे दुविहं तिविहेणं मणसा, वयसा, कायसा (सूत्र ७)

इह खलु आणंदाइममणे भगवं महावीरे आणंदं समणोवसमं एवं चयासी-एवं खलु आणंदाइममणोवासएणं अभिगयजीवाजीयेणं उवलदपुष्पपावणं आमवसंवरनिज्जरकरियाअहिगरणबंधमुक्कसलेणं अमहिज्जदेवासुरनागसुवअजक्खरक्खसकिंनरकिंपुकमयरुलगंधवमहो-रगाइएहिं देवमणेहिं निपंथाआं पावयणाआं अणतिकमणिजेणं समचस्म पंच अइयारा पेयात्ता जाणियव्वा, न समायरियव्वा, तं जहा-संका, कंखा, वित्तिगिच्छा, परपामंडपसंसा, परपासंडसंधवो । तदार्णंतरं च खं थूलयस्स पाणाइवायंवरमणस्स समणोवामएणं पंच अइयारा पेयात्ता जाणियव्वा, न समायरियव्वा, तं जहा-बंह, वंधे, छविच्छेण अइभारे, भत्तपाणवोच्छेण, तयार्णंतरं च खं थूलयस्स मुसात्रायवेरमणस्स पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा, तं जहा-सहमाऽन्धकस्त्राणे, गृहस्माऽन्धकस्त्राणं, सदारमंतंभेण, मांसीवणं, कूडलेहकरणं य २ । (उपा०)

(स्थूलकाऽदत्तादानस्य अतिचाराः 'अदिष्ठादाणवेरमण' शब्द १ भागे गताः) । (स्वदारसंतोषविषयाऽतिचाराः 'परदाग्गमण' शब्द पञ्चमभागे दर्शयिष्यते ।) (इच्छापरिमाणातिचारस्वरूपम् 'इच्छापरिमाण' शब्दे अस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते ।) तयार्णंतरं च खं दिंसि विदिसि पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा, तं जहा-उट्टुदिसि परिमाणाइकमे अहोदिसि परिमाणाइकमे, चउदिसि परिमाणाइकमे, खेचवुट्टिस्स अंतरहु । (उपा०)

(उपभोग-परिभोगपरिणामस्याऽतिचाराः 'उवभोगपरिभोगपरिमाण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते ।) (अनर्थदण्डविरमणविषयातीचाराः 'अणहुदंडवेरमण' शब्दे प्रथमभागे गताः ।) (मामाधिकविषयातिचाराः 'सा-

माइय' शब्दे दर्शयिष्यते) (देशाऽवकाशिकविषयाऽति-
चाराः 'देमाऽवगामिय' शब्दे चतुर्थभागे वक्ष्यते)
(पौषधोपवामविषयाऽतिचाराः 'पोसह' शब्दे पञ्चमभागे
वक्ष्यते) (अतिधिमंविभागविषयातिचाराः 'अइहिमंविभाग'
शब्दे प्रथमभागे गताः) (अपश्चिममारणान्तिक-लेखना-
जापणाऽऽराधनताविषयाऽतिचाराः 'अपच्छिममारणान्ति-
कमंलेहणाभूमणाऽऽराहणता' शब्दे प्रथमभागे गताः ।)

तए खं से आणंद गाहावई समणस्स भगवतो महा-
वीरस्स अतिए पंचाणुवइयं मत्तमिक्खावइयं दुवालम-
विहं माग्गधम्मं पडिवज्जइ पडिवज्जित्ता समणं भगवं
महावीरं वंदइ णमंमइ वंदित्ता नमंमित्ता एवं वयामी-
णो खलु मे भंते ! कप्पइ अज्जप्पभिइ अस्सउत्थिए वा
अस्सउत्थियंदवयाणि वा अस्सउत्थियपरिग्गहियाणि वा
अरिहंतवेइयाइ वंदित्तए वा णमंमित्ता वा, पुट्ठि अणा-
लत्तेणं आलवित्तए वा संलवित्तए वा, तेमि अमणं वा
पाणं वा खाइमं वा माइमं वा दाउं वा अणुप्पयाउं वा
णमत्तए गय्याभिअंगणं गणाभिअंगणं बलाभिअं-
गणं देवयाभिअंगणं गुरुनिग्गहेणं वित्तिकं-
तारेणं, कप्पइ मे समणं निग्गंथे फामुणं एम
णिज्जणं असणपाणखाइममाइमणं वत्थपडिग्गइकंलफा-
यपंछणेणं पीढफलगमेज्जामंथारणं आमहंभमज्जेण य
पडिलाभमाणस्स विहरित्तए चिक्कइ । इमं एयाणुरूवं
अभिग्गहं अभिगिहइ २ ता. पमिणाइं पुच्छइ पुच्छित्ता,
अट्ठाइं आइयइ २ ता समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तां वंदइ
वंदित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अतियाओ दइ-
पलामाओ चइयाओ पडिणिक्खपइ २ ता जेणव वाणिय-
गामे खयरं जेणव सए गिहे तेणव उवागच्छइ २ ता
सिवाणंदं भारियं एवं वयामी-एवं खलु देवाणुप्पिए !
समणस्स भगवओ महावीरस्स अतिए धम्मं गिभंत, मे-
वि य धम्मं मे इच्छिए पडिच्छिए अभिरुए तं गच्छ खं
तुमं देवाणुप्पिए ! समणं भगवं महावीरं वंदाहिं जाव
पज्जुवामाहिं समणस्स भगवओ महावीरस्स अतियं पं-
चाणुवतियं मत्तमिक्खावतियं दुवालमविहं गिहिधम्मं
पडिवज्जाहि । (सूत्र =)

तए खं मा "सिवाणंद" भारिया आणंदेणं समणोवा-
सएणं एवं वृत्ता ममाणा हट्टुट्टा कांडुबियपुरिमं महावेइ
२ ता एवं वयामी-खिप्पामेव लहूकरणं जाव पज्जुवा-
सति । तए खं समणो भगवं महावीरं सिवाणंदाए भारि-
याए । तीसं य महइ जाव धम्मं कंइ, तए खं सा सि-

वाणंदा समणस्स भगवओ महावीरस्स अतियं धम्मं
सुखा गिमम्म हट्टा जाव गिहिधम्मं पडिवज्जइ २ ता
तंमव धम्मियं जाणपवरं दुरूहइ २ ता जामेव दिंसि पा-
उब्भूया तामेव दिमि पडिगया । (सूत्र-६) भंतेत्ति, भयवं
भायं समणं भगवं महावीरं वंदइ वंदित्ता एवं वयामी-
पहू खं भंते ! आणंदे समणोवासए देवाणुप्पियाणं अतिए
मुंडे जाव पवइत्ताए, णो इणंठु समंठु, गोयमा ! आणंदे
खं समणोवासए बहुइं वासाइं समणोवासगपरियायं पा-
उत्तिहिइ २ ता जाव सोहम्मं कप्पे अरुणाभे विभाणं
देवत्ताए उववज्जिहति तत्थ खं अत्थंगइयाणं देवाणं
चत्तारि पलिआवमाइं ठिई पसत्ता, तत्थ खं आणंदस्स वि
समणोवामगस्स चत्तारि पलिआवमाइं ठिई पसत्ता ।
तते खं समणो भगवं महावीरं अस्सया कयाइ बहियां
जाव विहरति । (सूत्र-१०)

ततेणं से आणंद समणोवामए जाए अभिगयजीवा-
जीवे जाव पडिलाभमाणे विहरइ । तए खं सा सिवाणंद
भारिया समणोवामिया जाया जाव पडिलाभमाणी वि-
हइ (सूत्र-११) तए खं तस्स आणंदस्स समणोवासग-
स्स उच्चावहिं मीलवयगुणंवरमणपच्चक्खाणपोमहांव-
वामेहिं अप्पाणं भावेमाणस्स चोइमसंवच्छरइ वीइकेताइं
पप्परमसंवच्छरस्स अतरा बहुमाणस्स अस्सया कयाइ
पुव्वरत्तावरत्तकालममयंमि धम्मजागरिखं जाणममाणस्स
इमयारूवे अज्जप्पिअ चित्तिए पत्थिए मणोगए संकप्पे
समुप्पन्न-एवं खलु अहं वाणियग्गामे नयरं बहूणं ईमर-
जाव सयसाचियकुटुंबस्स जाव आधारं, तं एतं विकखे-
वंखं अहं णो मंचणमि समणस्स भगवतो महावीरस्स
अतियं धम्मपणत्तिं उपमंपज्जित्ता खं विहरित्तए । तं म-
यं खलु ममं कल्लं जाव जलंते विपुलं अमणं वा पाणं वा
खाइमं वा माइमं वा जहा पूरणं जाव जट्टपुत्तं कुटुंबे ठवि-
त्ता तं मित्तं जाव जट्टपुत्तं च आपुच्छित्ता कांझाव संनिवेस
णायकुलंमि । पोमहमालंपडिलेहिता समणस्स भगवओ
महावीरस्स अतियं धम्मपणत्तिं उवमंपज्जित्तं खं विहरित्त-
ए । एवं संपहइ संपहिस्सा कल्लं विउलं तंहव जिमित्तुत्त-
रागए तं मित्तं जाव विउलं पुप्फ पीढ-फलग-सेज्जा-
मंथारणं मकारेइ संमाणेइ २ ता तस्मेव मित्तं जाव पुरओ
जट्टपुत्तं सहावेइ २ ता, एवं वयासी-एवं खलु पुत्ता !
अहं वाणियग्गामे बहूणं ईमर जहा चित्तियं जाव विह-
रित्तए । तं मयं खलु मम इयाणिं तुमं सयस्स कुटुंबस्स
आलंबणं ०४ ट्ठावित्ता जाव विहरइ । तए खं जट्टपुत्ते आ-
णंदस्स समणोवासगस्स तह कि एयमंठं विणएणं पडि-

सुखेह । तए शं से आणंदे समणोवामए तस्सेव मित्तं ० जाव पुरओ जेदुपुत्तं कुडुवे ठवेह २ ता । एवं वयामी-मा स्यं देवाणुप्पिया ! तुब्भे अज्जप्पभिहं केह ममं बहुसु क-
 ओसु ० जाव आपुच्छउ वा पडिपुच्छउ वा ममं अट्ठाए अ-
 सणं वा पाणं वा स्वाहमे वा साहमं वा उवस्वडेउ वा
 उवकंउ वा । तए शं से आणंदे समणोवामए जेदुपुत्तं
 मित्तगाइ आपुच्छइ २ ता मयाओ गिहाओ पडिणिक्ख-
 मइ २ ता वाणियग्गामं शयरे मज्झं मज्जेणं गिग्गच्छइ
 २ ता जेणेव कांछाए सन्निवमे जेणेव नायकुले जेणेव
 पोसहमाला तेणेव उवागच्छइ २ ता पोमहमालं पम-
 ज्जइ २ ता उच्चारपासवणभूमिं पडिलेहइ २ ता दब्भमं-
 थारं मेथरइ २ ता दब्भसंथारयं दूरुहइ २ ता पोमहमा-
 लाते पोमहिते दब्भसंथारावगयं समणस्स भगवओ महा-
 वीरस्स अंतियं धम्मपप्पत्तिं उवसंपज्जित्ता शं विहरइ ।
 (सूत्र-१२) ।

तए शं से आणंदे समणोवामए पढमं उवामगपडिमं
 उवसंपज्जित्ता शं विहरइ । पढमं उवामगपडिमं अहासुत्तं
 अहाकप्पं अहामगं अहातच्चं मम्मं काएणं फासइ ० जाव
 आगंइह । तए शं से आणंदे समणोवामए दाच्चं उवामगप-
 डिमं, अहासु ० एवं तच्चं उवा ०, चउत्थं उ ० पंचमं उ ० छट्ठं उ ०
 सत्तमं उ ० अट्ठमं उ ० नवमं उ ० दशमं उ ० एकारममं उ ०
 ० जाव आगंइह (सूत्र-१३) । तए शं से आणंदे समणोवासए
 इमेणं एयारूवेणं उगलेणं विउलेणं पयत्तेणं पयाहितेणं
 तवोकम्मेशं सुक्के ० जाव किं धमणिमंतते जाए । तए शं
 तस्म आणंदस्स समणोवासगस्स अणया कयाइ पुव्वरत्ता
 ० जाव धम्मजागरियं जागरमाणस्स अयं अज्झन्थिए
 चित्तिए पन्थिए मणोगए मेकप्पं समुप्पन्नं एवं खलु अहं
 इमेणं ० जाव धमणिमंतए जाए तं अत्थि ता मे उट्ठाणं क-
 म्म-बल-वीरिए पुरिमक्कापरकं भट्ठा धिई मंवंगे । तं
 जाव ताम अत्थि उट्ठाणे भट्ठा धिई मंवंगे ० जाव मे ध-
 म्मायरिए धम्मोवएमए समणे भगवं महावीरं जिणं सुह-
 र्थी विहरइ, ताव ता मे सेयं कल्लं ० जाव जलंते अपच्छि-
 ममारणंतियं पलेहणाभूमणाभूमितस्म भनपाणपडिया-
 इक्खियस्स कालं अणवकंखमाणस्स विहरित्तए । एवं
 संपेहइ संपेहित्ता कल्लं पाउ ० जाव अपच्छिमं ० जाव कालं
 अणवकंखमाणे विहरइ । तए शं तस्म आणंदस्स सम-
 णोवासगस्स अणया कयइ सुभेणं अज्झवसाणेणं
 सुभेणं परिणामेणं लेसाहिं वि सुज्झमाणीहिं शाणावर-
 णिज्जाणं कम्माणं खओवसमेणं आहिनाणे समुप्पन्ने
 पुरच्छिमे शं लवणसमुदे पंचजोयणसइयं खेत्तं जाणइ

पामइ । एवं दक्खिणेणं पच्चन्थिमेणं य उत्तरेणं ० जाव
 चुल्लहिमवतं वासधरपव्वतं जाणइ पामइ । उट्ठं ० जाव
 सोहम्म कप्पं जाणइ पामइ अहं ० जाव इमी से रयणप्प-
 भाए पुढवीए लोलुयं अचुयं शरयं चउरासीइवाससहस्स-
 ट्ठितियं जाणइ पामइ (सूत्र-१४) ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे समो-
 सरिए परिसा निग्गया ० जाव पडिगया । तेणं कालेणं
 तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेदु अंते-
 वामी इंदभूईणामं अणगारं गायमगांतेणं सत्तुस्मेहं मम-
 चतुग्गमंठाणमंठिए वज्जरिसहनारायमंधयणे कण्णपुल-
 गनिधमपम्हगारे उग्गतं दित्तं तवे तत्तवे धोरतवे महा-
 तवे उगलं धांगुणं धांगतवस्सी धोरवंमंचरवामी उच्छू-
 ढमगीरं संखित्तविउलेतेउलेमे जियकोहे जियमाणं जियमाए
 जियलांभे जाइमंपमं कुलसंपणं बलमंपमं रुवसंप-
 एणं ० जाव तेयमी छट्ठं छट्ठणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेशं
 संजमेणं तवमा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ । तए शं से
 भगवं गायंमं छट्ठकखमणपारणगंसि पढमाए पारिमीए
 सज्झायं कंइ वीआए पार.रु)मीए भागं क्रियाइ, तइयाए
 पारिमीए अतुरियमचवलमंसंभंताए मुहपत्तिं पडिलेहइ
 २ ता । भायणवत्थाइ पडिलेहइ २ ता । भायणवत्थाइ
 पमज्जइ २ ता भायणाइ उगंइह २ ता जेणेव समणे
 भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ २ ता समणं भगवं
 महावीरं वंदइ नमंसइ २ ता एवं वयासी-इच्छामि
 शं भंत ! तुब्भेहिं अब्भणुएणाए छट्ठकखमणपारणगंसि
 वाणियग्गामं शयरे उच्चनीयमज्झमाइ कुलाइ घरस-
 मुदाणस्स भिक्खायरियाए अडित्तए अहासुहं देवाणु-
 प्पिया ? मा पडिवंधं करइ । तए शं गायंमं समणेणं भग-
 वया महावीरेणं अब्भणुएणाए समाणे समणस्स भगवओ
 महावीरस्स अंतियाओ दूइपलासाओ चेइयाओ पडिनि-
 क्खमइ २ ता अतुरियमचवलमंसंभंते जुगंतरपरिलो-
 यणाए दिट्ठीए पुरओ इरियं सोहमाणे जेणेव वाणिय-
 गगामं शयरे तेणेव उवागच्छइ २ ता वाणियग्गामे शयरे
 उच्चनीयमज्झमाइ कुलाइ घरममुदाणस्स भिक्खायरि-
 याए अडइ । तए शं से भगवं गायंमे वाणियग्गामं नगरे
 जहा पणत्तीए तहा ० जाव भिक्खायरियाए ० जाव अ-
 डमाणे अहापज्जंत भत्तपाणं संमं पडिगाहेइ २ ता वा-
 णियगामाओ पडिनिग्गच्छइ २ ता कोल्लायस्स सन्नि-
 वमस्स अट्ठसामंते शं वीनीवयमाणे बहुजणमहं शिमा-
 मेइ बहुजणे अणममस्स एवमाइक्खइ ० ४ एवं खलु
 देवाणुप्पिया ! समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी

आरण्ये श्यामं समणोवामए पोमहमालाए अपच्छिममार० जाव अणवकंठमाणे विहरइ, तए शं तस्स गोयमस्स बहुजणस्म अंतिए एतमहुं सोष्ठा णिमम्म अयमेयारुवे अन्धत्थिए चित्तिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पजे. तं गच्छामि शं आणंदं समणोवासयं पासामि, एवं संपेहेइ संपहिता जेणव कांछाए संनिवेसे जेणव आणंदे समणो-वासए जेणव पोसहमाला तेणव उवागच्छइ । तए शं से आणंदे समणोवासए भगवं गोयमं एज्जमाणं पासइ, पा-सेत्ता हट्ठ ०जाव हियए, भगवं गोयमं वंदति शर्ममति २ ता एवं वयासी-एवं खलु भंते ! अहं इमं उरालेखं ०जाव धमणिमंतत जाए, शो संचाएमि देवाणुप्पियस्स अतियं पाउब्भविता शं तिक्खुत्तो मुद्दाणं पाए अभि-घंदित्तए, तुम्हे शं भंते ! इच्छाकारणं अणभिआणं इतो णव (एह) एवं जणं देवाणुप्पियाणं तिक्खुत्तो मुद्दा-णं पाए सु वंदामि शर्ममामि । तए शं से भगवं गोयमे जेणव आणंदे समणोवामए तेणव उवागच्छइ (सूत्र-१५) ।

तए शं से आणंदे समणोवामए भगवओ गोयमस्स तिक्खुत्तो मुद्दाणं पाए सु वंदति शर्ममति २ ता एवं वयासी-अन्ध शं भंते ! गिहिणो गिहिमज्झावमंतस्म आहिणाणे शं समुपजइ । इता अन्ध, जइ शं भंते ! गिहिणो ०जाव समुपजइ । एवं खलु भंते ! मम वि गिहिणो गिहिमज्झावमंतस्म आहिणाणे समुप्पणं पुर-च्छिमं लवणममुहं पंच जोयणसयाइ ०जाव लालुय-च्चुर्यं शरयं जाणामि पामामि । तए शं से भगवं गोयमे आणंदं समणोवासयं एवं वयासी-अन्ध शं आणंदा ! गिहिणो ०जाव समुपजइ, शो चैव शं एव महालए तं शं तुमं आणंदा ! एतस्म ठाणस्म आलोएहि ०जाव तवोकम्मं पडिवज्जइ । तए शं से आणंदे समणोवासए भगवं गोयमं एवं वयासी-अन्ध शं भंते ! जिणवयणं संताणं तच्चाणं तहियाणं सम्भूयाणं भावाणं आलंइजइ ०जाव पडिवज्जइ ?, शो इणहुं ममहुं । जइ शं भंते ! जिणवयणं संताणं ०जाव भावाणं शो आलंइजइ ०जाव तवोकम्मं शो पडिवज्जइ । तं शं भंते ! तुम्हे चैव एयस्स ठाणस्म आलोएह ०जाव पडिवज्जइ । तए शं से भगवं गोयमे आणंदं समणोवामएणं एवं वुत्त समाणे संकिए कंखिए वित्तिगिच्छाममावणं आणंदस्स अति-याओ पडिनिक्खमइ २ ता जेणव दुइपलासे चइए जेणव समणे भगवं महावीर तेणव उवागच्छइ २ ता समणस्स

भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते गमणागमणाए पडि-कमइ २ ता । एस शं समणे आलोएह २ ता भत्तपाणे पडिदंसेइ २ ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ २ ता । एवं वयासी-एवं खलु भंते ! अहं तुम्हेहि अन्ध-शुण्णाए तं चैव सव्वं कहइ ०जाव तए शं पडिदंसेइ । अहं संकिते कंखिए वित्तिगिच्छाममावणं आणंदस्स समणोवासगस्स अंतिए पडिनिक्खमामि २ ता जेणव इहं तेणव इव्वमागए तं शं भंते ! किं आणंदे शं सम-णोवामए शं तस्स ठाणस्स आलोएयव्वं ०जाव पडि-वज्जेयव्वं । उदाहु मए ?, गोयमाइममणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी-गोयमा ! तुमं चैव शं तस्स ठाणस्स आलोएहि ०जाव पडिवज्जइ, आणंदं समणो-वासयं एयमहुं खामेहि । तए शं से भगवं गोयमे सम-णस्स भगवओ महावीरस्स तह त्ति एयमहुं विणएणं प-डिसुणेइ २ ता तस्स ठाणस्स आलोएह ०जाव पडिवज्जइ । आणंदं च समणोवासयं एयमहुं खामेइ २ ता तए शं से समणे भगवं महावीरे बहिया अणण्या कयाइ बहिया जणवयविहारं विहरइ (सूत्र-१६ +) । तए शं से आणंदे समणोवामए बहुहिं मीलव्वएहि ०जाव अप्पाखं भावइ २ ता बीसं वासाइ समणोवामयपरियायं पाउखिता ए-कारम य उवामगपडिमाओ सम्मं काणं फामित्ता मा-सियाए संलेहणाए अत्ताणं भूसित्ता सट्ठिं भत्ताइ अण-सणाए छेदत्ता आलोइयपडिकंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा सोहम्मे कप्पे सोहम्मवडिसयस्स महाविमा-णस्स उत्तरपुरच्छिमेणं अरुणे विमाणे देवत्ताए उववसं । तन्थ शं अत्थगइयाणं देवाणं चत्तारि पलिओवमाइं ठिइ पणत्ता, तन्थ शं आणंदस्स वि देवस्स चत्तारि पलि-ओवमाइं ठिइ पणत्ता । आणंदे शं भंते ! देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खणं भवक्खणं ठिइक्खणं अ-णंतरं चुओ चुइत्ता कहिं गच्छहिं कहिं उववजिहिं । गोयमा ! महाविंदेइ वासे मिज्झिहिं, शिक्खवो । सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं पढमं अज्झयणं स-म्मसं । (सूत्र-१७) ।

उपा० १ अ० । आ० । आ० म० । भाविण्यामुत्सर्पित्याम-रकटिके व्यतिक्रान्ते हृत्तीयारके आनन्दजीवः पट्टालमूर्ति-रुद्धमधिष्ठातः । ती० २० कल्प । भाविण्या उत्सर्पित्यामृत्ती-यारके, "पट्टालं अट्टमयं, आणंदजीयं नमस्सामि" ॥ १६६ ॥ पट्टालमष्टमकम् आनन्दजीवं नमस्यामि । प्रथ० ४६ द्वार । अनुत्तरोपपानिकदशायाः सप्तमोऽध्ययने च । एतच्च वाच्य-स्तरापेक्षया ननुपलभ्यमानवाच्यनापेक्षया । स्वा० १० ठा० ३ उ० ।

आणंदसुपाय-आनन्दाऽधुपात-पुं० । हर्षाधुमोक्षणे, “आ-
णंदसुपायं कासि सितंमवा नहि धेरा” ॥३७१५॥ आन-
न्दाधुपातम्-अहो आराधितमनेनति हर्षाधुमोक्षणम् ।
वश० २ च० ।

आणंदकूट-आनन्दकूट-न० । आनन्दनाम्नो देवस्य कूटमा-
नन्दकूटम् । गन्धमादनवत्स्कारपर्वतस्य कूटभेदे, जं० ४ व-
श० ।

आणंदचंदण-आनन्दचन्दन-न० । स्वकृपानुपमानन्दचन्दने,
अष्ट० । “ घृष्टं भयसर्पाणां, न तदानन्दचन्दनम् ” ॥५॥ अष्ट०
१७ अष्ट० ।

आणंदजीव-आनन्दजीव-पुं० । आनन्दस्यात्मनि, भावि-
न्या उत्सर्पिण्यास्तृतीयारके, पेढालम् अष्टकम् आनन्दजी-
वं नमस्यामि । “आणंदजी (वं)वं” ॥५६६५॥ प्रश्न० ४६ द्वार ।

आणंदजम्भय-आनन्दाज्यवन-न० । आनन्दवक्रज्यवताप्रति-
बद्ध उपासकदशायाः प्रथमेऽध्ययने, उपा० १ अ० । स्था० ।
अनुत्तरांशपातिकादशायाः सप्तमेऽध्ययने, स्था० १० ठा० ३
उ० । निरयावलिंकापाङ्गुलितीयवर्गस्य कल्पावतंसिकाभि-
धम्य नवमेऽध्ययने च । नि० १ अ० २ वर्ग २ अ० ।
(पंतवां वक्रज्यता ‘आणंद’ शब्देऽस्मिन्नैव भागेऽनुपद-
भय गतः ।)

आणंदश-आनन्दन-न० । आनन्दव्यत्ययेन आ-नन्दि-गिच्छ-
करणे ल्युट् । यातायातकाले, मित्रादिः आगेग्यस्वामतादि
प्रश्नेन, तत्कार्तिकालाङ्गनं च । भाव्य ल्युट् । सुखजननं, वाच० ।
भगवतः श्रुतमन्त्रस्य शतपुत्रान्तर्गतं स्वनामख्याते पुत्रं,
कल्प० १ अधि० ७ क्षण । वक्रस्कारपर्वतस्थे स्वनामख्याते
देवे च । स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

आणंदर्णदण-आनन्दनन्दन-न० । आनन्दः-आत्मानन्दस्त-
द्व नन्दनमानन्दनन्दनम् । आनन्दः-आत्मके नन्दनयने, “ नि-
र्भयः शक्रयद्योगी, नन्दनानन्दनन्दने ॥ ७ ॥ ” अष्ट० ५ अष्ट० ।

आणंदणकूट-आनन्दनकूट-न० । गन्धमादनवत्स्कारपर्व-
तस्थे स्वनामख्याते कूटभेदे, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

आणंदपुर-आनन्दपुर-न० । स्वनामख्याते नगरे, “ आणं-
दपुरं नगरं जितारी राया ” । वृ० ४ उ० । (जितारिगणः वृत्तम
‘मूढ’ शब्दे षष्ठे भागे दर्शयिष्यते ।) “आणंदपुरं मरुतो” आ०
म० १ अ० । वृ० । “ वीरार्तिनन्दाङ्क (६६३) शरच्चर्चकर-
स्वच्छित्पूतं ध्रुवसेनभूषितं । यस्मिन्महैः संसदि कल्पयाच-
ना-माद्यां तदानन्दपुरं न कः स्तुते ” ॥ १ ॥ कल्प० १
अधि० ६ क्षण ।

आणंदमेरु-आनन्दमेरु-पुं० । राजमञ्ज्वाभ्युदयनाममहाका-
व्यकृतः पञ्चसुन्दरस्य परमगुरोः पञ्चमेगुरौ, जै० १० ।

आणंदरक्षिण-आनन्दरक्षित-पुं० । स्वनामख्याते स्थावरे,
“ तथैव आणंदरक्षिणं नाम धेरे, ” । (सूत्र-११० +)
म० २ श० ५ उ० ।

आणंदविमलसूरि-आनन्दविमलसूरि-पुं० । स्वनामख्याते
सूरिधिशेषे, “ आनन्दमन्दविमलानिधानै-रिहोद्धता सूरि-
भिरुपमसूर्या ” ॥ ६ ॥ प्रति० । स च हेमविमलसूरिः शिष्यः ।
३३

इतश्च—

“ श्रीहेमविमलसूरि-दूरीकृतकलमः स सूरिगुणम् ।

ज्ञात्वा योग्यं तुर्यं, धर्मस्याभ्युदयसंसिद्धैः ॥ ४४ ॥

सौभाग्यपूर्णसंयोग-तरङ्गनीरनिधम् ।

आनन्दविमलसूरि, स्वपट्टं स्थापयामास ॥ ४५ ॥ युग्मम् ।

धन्या नागरसकाशा-स्तर्पाभिर्दुस्तपैर्भृशम् ।

स्थूलभद्रोपमा यस्य, ग्रन्थचर्यगुणैरपि ॥ ४६ ॥

श्रीमदानन्दविमल-प्रभवः शासनाद् गुरोः ।

शश्वत् शुद्धां क्रियां कर्तुमकुर्वन् निश्चलं मनः ॥ ४७ ॥ ”

न० ३ अधि० ।

आणंदवीर-आनन्दवीर-पुं० । आङ्गप्रतिक्रमं भाष्यकृतः र-
त्नशेखरसूरगुरोरुदयवीरगणितः परमगुरौ, जै० १० ।

आणंदसूरि-आनन्दसूरि-पुं० । नागेन्द्रगच्छीयं सिस्रराजेन
राज्ञा व्याघ्रशिथुर्न नाम्ना प्रख्यापितं बृहन्नच्छीये स्व-
नामकं आचार्यं च । जै० १० ।

आणंदहिययभाव-आनन्दहृदयभाव-पुं० । आनन्दलक्षणे
भावः, “ आणंदहिययभावनद्वगकरा ” (सूत्र-१५ +) आ-
नन्दलक्षणाया आवस्तस्य नन्दकराः-वृद्धिकरा ये ते तथा ।
प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

आणंदा-आनन्दा-स्त्री० । आनन्दयति सेधनात् आ+नन्दि-
गिच्छ अच् । पित्रयायाम्, (मित्रि) रात्रिनि० । वाच० ।
पौरस्त्यायां स्वनामख्यातायां दिक्कुमार्याम्, आ० म० १
अ० । जी० । रे० । स्था० । ती० । आ० च० । आ० क० ।
लघ्वण्डीपमथपौरस्त्यां जनकपर्वतस्थायी स्वनामख्याता-
यां तन्दापुष्करिण्याम्, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

आणंदिय-आनन्दि-त्रि० । आ-नन्दि क० हर्षयुक्तं, वाच० ।
प्रमादं प्राप्तं, जं० ३ वक्त० । सुखिनि, आ-नन्दि-गिच्छ-
क यस्यानन्दा जनितस्तस्मिन् अभिनन्दितं, त्रि० । या-
च० । स्फीतीभूते, ‘दुनदि’ समुद्रार्थिनि वचनान् । आ० म० १
अ० । जी० । रा० । इयन्मुखमौम्यतादिभावैस्समुद्रमुपगतं,
“ हृदुदुचिन्तमाणंदिण ” (सूत्र-११५) । आ० ।

आणगग्रहण-आणग्रहण-न० । प्राणापानयोग्यपुद्गलोपादानं,
“ समर्थं आणगग्रहणं ” ॥ ६५+॥ (सूत्र-२६+)
समर्कं च प्राणापानग्रहणं-प्राणापानयोग्यपुद्गलोपादानम् ।
प्रश्ना० १ पद ।

आणङ्गाकिइ-आङ्गार्थाकृति-त्रि० । आङ्गाऽऽगमोऽर्णशब्दस्य
हेतुवचनस्यापि दर्शनादर्थो-हेतुरस्याः सा तथाविधाऽऽ-
कृतिरर्थान्मुनिवेशात्मिका यत्र तदाङ्गार्थाकृति । उक्त० । मु-
निवषाकृतिमति, उक्त० । “ आणङ्गाकिइ पश्य ” ॥ ४६+॥
आङ्गार्थाकृति यथाभवत्येवं प्राङ्गाङ्गीदिति । उक्त० १८ अ० ।

आणण-आनन-न० । अनित्यत्वेन आ+अन-करणे ल्युट् ।
मुखं, मुखेन हि जलपानादिना प्राणादेः स्थितिरगतस्तस्य-
तथात्वम् । “ क्षितीश्वरः, नृपस्य कान्तं पियतः सुतान-
नम् ” इति च रघुः । वाच० । “ कुडलउज्जोऽयाऽऽगणे ”
(सूत्र-४३+) कुडलाभ्यामुद्योतितम् आननं-मुखं यस्य
स तथैव । जं० ३ वक्त० । तं० । रा० । हे० ।

आणविकोडुविय-आननकोडुविक-त्रि० । मुखस्य सहायके, कल्प० । "आणविकोडुविय" (सूत्र-३६X) । आननस्य-मुखस्य कौटुम्बिकेनैव यथा राजा कौटुम्बिकैः-सेवकैः शोभते एवं श्रीद्वयाः आनने तेन शोभासमुद्भवेति । कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

आणत-आज्ञप्त-त्रि० । आ-ज्ञा-णिष्-पुक्-क्त ह्रस्वः । आदिष्टे, कृतादेश, वाच० । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । नि० चू० । आच० ।

आनर्त-पुं० । आनृत्यत्यत्र-आधारे घञ् । नृत्यशालायाम्, युञ्ज च । तत्र हि वर्तिर्हन्ता नृत्यामिव क्रियते इति तस्य तथात्वम् । सूर्यवंश्य राजभेद, "शर्यातेर्मिथुने त्वामीदान-त्तां नामविभुतः" । हरिवं १० अ० । तन्हुते दशभेद, वाच० । तद्देश्यामिजनेषु, नद्राजेषु च । चन्द्रवंश्य राजभेद, पुं० । आनृत्यतीति कर्त्तरि अच् । जलेन तस्य तरङ्गरूपेण नृत्य-स्यैव करणात्तथात्वम् । नर्तके, त्रि० । भावे घञ् । न-नने, वाच० ।

आनृत्य-न० । परस्परं भिन्नत्वे, "तेसि स्त्रिजराणाम्गला-गं किं आणक्त वा" (सूत्र-१६६+) । प्रश्न० १४ पद १ उ० ।

आणति-आज्ञप्ति-स्त्री० । आ-ज्ञा-णिष्-पुक्-क्त ह्रस्वः । आज्ञायाम्, वाच० । आदेश, "आणत्सियं पञ्चपिणह" (सूत्र-१२+) । आज्ञप्तिम्-आदेशं, प्रत्ययेत्यतः । ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । प्रश्न० ।

आणत्तिकिकर-आज्ञप्तिकिकर-पुं० । यथादशकारिणि, "आ-णात्तिकिकरहि" (सूत्र-१२+) । आज्ञप्तिकिकर्यथादशकारि-किंकुरागैः । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

आणतिया-आज्ञप्तिका-स्त्री० । आज्ञायाम्, "आणत्सिञ्च पञ्चपिणह" (सूत्र-३०X) । आज्ञप्तिकाम्-आज्ञां प्रत्यये-सम्प्रासः । मम निवेदयत्यर्थः । स्त्री० । "एतमाणात्सिञ्च लि-प्यमेव पञ्चपिणाहि" (सूत्र-४६+) । एतामाणात्सिकां लिप्रे प्रत्ययेत्यतीति । ज्ञ० ३ वक्त० ।

आणप-आज्ञाप-त्रि० । आज्ञापनीये, सूत्र० । "आणप्या हवति दाम्ना वा" (॥ १५ ॥) स्त्रीणां पुरुषाः स्ववशीकृता दाम्ना इव-कयक्रीता इव आज्ञाप्या-आज्ञापनीया भवन्ति । सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० ।

आणम् (व) णी-आज्ञापनी-स्त्री० । अगत्यामृषाभाषाभे-दे, आज्ञापनी कार्यं प्रवर्तनी (परस्य प्रवर्त्तन-यथेदं कु-र्वीति) । भ० १० श० ३ उ० । प्रश्न० । घ० ।

आणय-आनत-त्रि० । आ-नम्-क्त । कृतप्रणामे, अधो-मुख, विनयेन नने च । वाच० । विमानविशेषे, अनु० । सक-लाविमानप्रधानावन्तमकविमानविशेषापलाक्षित आनतः । क-ल्पभेद, ऊर्ध्वदेवलोकाभेद, अनु० । स च वैमानिकदेवलोकः । प्रश्न० १६४ द्वार । विशेष । न० । आनते भवा आनताः । कल्पोपगमवैमानिकदेवभेद, "आणया" ॥ १३+ ॥ उ० ३६ अ० ।

आनय-पुं० । आ-नी-भावे अच् । देशात् देशान्तरनयने, आनीयते वेदाद्यध्ययनायाऽत्र आधार अच् । उपनयनसंस्का-रे, हेम० । भावे ल्युट् । आनयनमप्युभयत्र । न० । वाच० ।

आणयण-आनयन-न० । विवक्षितक्षेत्राद्विहितस्थितस्य स-चतनादिद्रव्यस्य विवक्षितक्षेत्रे प्रापणे, "आणयणं" ॥ ३८६॥ प्रश्न० ६ द्वार । घ० । पञ्चा० । आनीयतेऽननेत्यानयनम्-आनयनसाधने, त्रि० । उ० ३६ अ० ।

आण (व) यणप्पयोग-आनयनप्रयोग-पुं० । आनयने वि-वक्षितक्षेत्राद्विहितमानस्य सचतनादिद्रव्यस्य विवक्षितक्षे-त्रप्रापणे प्रयोगः आनयनप्रयोगः । देशावकाशिकदिपुस्त-स्यातिचारभेदे, स च स्वयं गमनेन व्रतभङ्गमयादन्यस्य संद-शकादिना व्यापारणम् । पञ्चा० । विशेष । उपा० घ० । प्रश्न० ।

आणवण-आज्ञापन-न० । आदेशे, स्था० २ ठा० १ उ० । प्रतिबोधने, "आगमेत्ता आणवज्जा" (सूत्र-२१०+) आ-गम्य ज्ञात्वा तं गृहपतिमाज्ञापयेत्प्रतिबोधयेदिति । आचा० १ ध्रु० ८ अ० ४ उ० । प्रवर्त्तने, "आणवयांति भिन्नकहा-हि" ॥ ७ X ॥ आज्ञापयन्ति-प्रवर्त्तयन्ति स्वयं ज्ञात्वा कर्मक-रवदाज्ञां कारयन्ति । सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० । प्रा० ।

आनायन-न० । प्रवृत्त, स्था० २ ठा० १ उ० ।

आणवणिया-आज्ञापनी-आनायनी-स्त्री० । आज्ञापन-स्यादेशनस्ययमाज्ञापनमेवेत्याज्ञापना सेवाज्ञापनिका तज्ज्ञः कमेयन्ध आदेशनमेवेति, आनायने वा । आनायनीक्रिया-भेद, स्था० २ ठा० १ उ० ।

आणवणिया किरिया द्रविहा । जीवआणवणिया, अ-जीवआणवणिया य । जीवाऽऽणवणी जीवं आज्ञापयति परंण, अजीवं च आणवेइ । आच० ४ अ० ।

जीवमाज्ञापयत आनायतो वा परंण जीवाज्ञापनी, जीवा-नयनी वा । एवमेवाजीवविषया अजीवाज्ञापनी, अजीवा-नायनी वा । स्था० २ ठा० १ उ० । आ० चू० ।

आणा-आज्ञा-स्त्री० । आ-ज्ञा-अङ् । अनुष्ठाने । विशेषे १६४ गाथा । आदेश, आदेशश्च निकृष्टस्य भृत्यादेः कृत्यादौ प्रवृ-त्त्यर्थो व्यापारभेदः । वाच० । ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । पञ्चा० । "आणाउवयायययणनिदेशे चिद्वृत्ति" (सूत्र-१३७ १४०+) । आज्ञा-कर्त्तव्यमेवेदमित्याद्यादेशः । उक्तातः- सेवा । वच-नम्-अभियोगपूर्वक आदेशः, निर्देशः-प्रश्निते कार्ये निय-ताधुमुत्तरम् । भ० ३ श० १ उ० । विधिविषयक आदेश आज्ञा । स्था० ७ ठा० ३ उ० । आज्ञायांगेषु प्रवर्त्तनाल-क्षणा । स्था० ४ ठा० २ उ० ।

आणाबलाभियोगो, निगन्थाणं न कप्पए ॥

आज्ञापनमाज्ञा भवन्तमित्येवरूपा तथा विवक्षितं कार्य-माज्ञापि यस्याप्यकुर्वतो बलात्कारेण नियोजने बलाभियोगः एतौ बलापि निर्ग्रन्थानां न कल्पेते कर्त्तुम् । आ० म० १ अ० । (अपवादतत्त्वाज्ञाबलाभियोगावपि दुर्विनीते प्रयोग-व्यौ इति 'इच्छाकार' शब्देऽस्मिन्नैव भागे वक्ष्यते) उपदेश, "अणाणाए एणं सेवट्ठाणा" (सूत्र-१६६+) । आचा० १ ध्रु० ४ अ० ६ उ० । "एसा आणा नियठिया" ॥ २६+ ॥ एषाऽऽज्ञा-अयमुपदेशो निर्ग्रन्था भगवांस्तस्य । सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० । आज्ञापयत इत्याज्ञा-हितप्राप्तिपरिहाररूपतयोपदेश, आचा० १ ध्रु० २ अ० २ उ० । कल्प० । पञ्चा० । तीर्थकर-

गणधरोपदेशे, । दश० १० अ० । तीर्थकरोपदेशप्रणीति स-
दाचारः, "आणाप एगे निरुयद्वाणा" (सूत्र-१६६x) आणा०
१ ध्रु० ५ अ० ६ उ० । निर्वेशः, (४१७ गाथा टी० ।)
"उववानो णिहसो, आणा विण्णो अ होंति एगद्वा" ॥
४५० १ उ० । वचनं, पञ्चा० ५ विध० । आसामस्येनान्तध-
र्माविशिष्टतया ज्ञायन्ते-अवबुध्यन्ते जीवादयः पदार्था यया
सा आणा । स्या० २१ श्लोक । आ-समन्तात् ज्ञाप्यन्ते-बो-
ध्यन्ते सुकृतकर्माणोऽन्येत्याह । आगमं, (प्रवचनं) दर्श०
४ तत्त्व । आङ्गिनि स्वस्वभावस्थानात्मिकया मर्यादयाऽ
भिध्याप्या वा ज्ञायन्तेऽर्थो अन्येत्याह । उत्त० १ अ० । स्या०
भगवद्भिहितभागमं, उत्त० १ अ० । आसप्रवचनं, स्या० ४
टा० १ उ० । "आणाप अभिसम्पन्ना" (सूत्र-१३०x) आ-
ज्ञया-तीर्थकरप्रणीतागमनेति । आचा० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० ।
आज्ञया मौनीन्द्रप्रवचनेनेति । आचा० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० ।
"आणाप मामगं धर्मं" (सूत्र-१८४+) आज्ञायनेऽन्येत्या-
ह । तया मामकं धर्मं सम्यगनुपालय तीर्थकर एवमाहति ।
आचा० १ ध्रु० ६ अ० २ उ० । आज्ञाप्यते जन्तुगणो हितप्र-
वृत्तौ यया साऽऽज्ञा । द्वादशाङ्गं, नं० । मोक्षार्थमाज्ञाप्य-
न्त प्राणिनोऽन्येत्याह । भूते, अनु० । विशेषे । सर्वज्ञवचनं,
स्या० १० टा० ३ उ० । उत्त० । बोधौ, (सम्यक्त्वम्) "आणाप
संभो णऽत्थि" (सूत्र-१३८x) आज्ञायार्त्तातीर्थकरोपदेशस्य
लाभो नास्ति, यदि वा-आज्ञा-बोधिः, सम्यक्त्वम् । आचा०
१ ध्रु० ४ अ० ३ उ० । सूत्रार्थे, "आगमउपपन्नाऽऽणा" । आग-
मः-सूत्रमेतदनुसारेण कथनमुपदेश आज्ञा त्वर्थ इति । आय०
१ अ० । निर्युक्त्यादिकं सूत्र व्याख्याने च । स्या० ४ टा० १ उ० ।

विषयसूचना—

- (१) आज्ञानिक्षेपः ।
- (२) आज्ञामनुचिन्तयत् ।
- (३) सदाऽऽज्ञाराधकः स्यात् ।
- (४) परलोक आज्ञाया एव प्रामाण्यम् ।
- (५) आज्ञया प्रवर्तमानोऽप्यप्रवर्तमानः ।
- (६) अपुनर्बन्धकादिभ्या एव द्रव्येणाऽऽज्ञा ।
- (७) तीर्थकराऽऽज्ञाऽन्यथाकरणे दोषाः ।
- (८) आज्ञाऽऽराधन-विराधने ।
- (९) आज्ञाऽऽराधकत्वे यज्ञाऽऽचार्यः ।
- (१०) आज्ञाभङ्गं प्रापश्चित्तम् ।
- (११) आज्ञाङ्गितस्य चारित्रमपि न भवति ।
- (१२) आज्ञाव्यवहारः ।

(१) आज्ञाया निक्षेपः—

कडकरणं दवे सा-सणं तु दवे व दव्वओ आणा ।
दव्वनिमित्तं भुवयं, दुष्मि वि भावे इमं चेव ॥१८७॥
नोआगमतो द्रव्यशासनं व्यतिरिक्तं कृतकरणं; मुद्रा इत्य-
र्थः । आज्ञाऽपि द्रव्यतो नोआगमतो व्यतिरिक्ता सैव मुद्रा ।
अथवा-द्रव्यनिमित्तं-द्रव्यान्पादननिमित्तं यत् उभयं शास-
नम्-आज्ञा तद्द्रव्यशासनम्-सा द्रव्याज्ञा, द्वे अपि च
शासनाऽऽज्ञा भवत इदमवाध्ययनम्, किमुक्तं भवति—
नोआगमतो भावशासने भावाज्ञा च इदमव कदाप्य-
मध्ययने, तथाहि-य एतस्याऽऽज्ञां न करोति सोऽनेकानि

मरणाऽऽदीनि प्राप्नोति । दृ० १ उ० २ प्रक० । दर्श० ।

(२) आज्ञामनुचिन्तयत्—

सुनिउणमणाइणिहणं, भूयहिंयं भूयभावणमहणं ।

अमियमजियं महत्थं, महाणुभावं महाविसयं ॥ ४५ ॥

व्याख्या—सुष्ठु-अतीव निपुणा—कुशला सुनिपुणा ताम्,
आज्ञामिति यागः, निपुण्य पुनः सूत्रमद्रव्याद्युपदेशकत्वात्-
था मत्यादिप्रतिपादकत्वाच्च, उक्तं च-“सुयनागमि नेउणं,
केवले तयणंतरं । अप्पणो सेसगाणं च, जम्हा तं परि-
भावणं ॥ १ ॥” इत्यादि, इत्थं सुनिपुणां ध्यायेत्, तथा
‘अनाद्यनिधनाम्’ अनुपपन्नशाश्वतामित्यर्थः, अनाद्यनि-
धनत्वं च द्रव्याद्युपपत्त्येति, उक्तं च-“द्रव्यार्थोदशादित्येषा
द्वादशाङ्गी न कदान्निष्वासी” इत्यादि, तथा ‘भूतहिता’
मिति इह भूतशब्देन प्राणिन उच्यन्ते तेषां हिता-पथ्यामि-
ति भावः, हितं पुनस्तदनुपगं धिनीत्यालथा हितकारि-
णीत्याह, उक्तं च-“सर्वे जीवा न हन्तव्या” इत्यादि, एतदप्र-
भावाच्च भूयांसः सिद्धा इति, ‘भूतभावनाम्’ इत्यत्र भूत-
सत्यं भाव्यतेऽन्येति भूतस्य वा भावना भूतभावना, अने-
कान्तपरिच्छेदात्मिकेत्यर्थः, भूतानां वा-सत्त्वानां भावना
भूतभावना, भावना वासंनत्यनर्थान्तरम्, उक्तं च-‘कूर्गाव
सद्वाधणं, रागाविसवसाणुगावि होऊणं । भावियजिणयण-
मणा, तेलुक्कुसुहावहा होति ॥ १ ॥’ भूयन्ते च चिलानी-
पुत्रादय एवाविधा बहव इति, तथा ‘अनर्थांम्’ इति
सर्वोत्तमत्वादयमानमूल्यामिति भावः, उक्तं च-“स-
व्यंवि य सिद्धता, सद्व्ययणासया संतलाह्वा । जि-
णवयणस्स भगवन्ना, न मुल्लमित्तं अणवणं ॥ १ ॥”
तथा स्तुतिकारणाप्युक्तम्-“कल्पद्रुमः कल्पितमात्रदायी,
चिन्तामणिश्चिन्तितमेव दत्त । जिनन्द्रधर्मानिशयं वि-
चिन्त्य, इयंवि लोकां लघुतामवैति ॥ १ ॥” इत्यादि,
अथवा ‘अज्ञाणा’ मित्यत्र अज्ञं-कर्म तद्गमार्तिन, उक्तं
च-“जे अज्ञाणी कम्मं, खंयइ बह्याहि वासकाहीहि । तं
नाणी तिहि” गुत्तो, खंयइ ऊत्ताममित्तेण ॥ १ ॥” इत्यादि,
तथा ‘अमिताम्’ इत्यपरिमिताम्, उक्तं च-“सव्यनदीणं
जा हो-ज्ज वालुया सव्यउदहीणं जे उदये । एसोवि अणन-
गुणा, अत्था एगस्स सुत्तस्स ॥ १ ॥” अमृतां वा मृदां
वा पथ्यां वा, तथा चाङ्गम्-“जिणवयणमोदगस्स उ,
रत्ति च दिवा य खज्जमाणस्स । तिप्पि बुद्धा न गच्छइ,
हेउसहस्सावगूहस्स ॥ १ ॥ नरनारयतिरियसुरगण-संसारि-
यसव्वदुक्खरोगाणं । जिणवयणमगमोसह-मपवग्गसुहक्ख-
यं फलय ॥ २ ॥” सजीवां वाऽमृतानुपपत्तिक्षमत्वेन सार्थि-
कार्मान भावः, न तु यथा-‘तपां कटतटअट्टै-गजानां मद्-
धिन्दुभिः । प्रावर्तेन नदी घोरा, हस्त्यश्चरथवाहिनी ॥ १ ॥’
इत्यादिवन्मृतामिति, तथा ‘अजिता’ मिति शेषप्रवचनाज्ञा-
भिरपराजितामित्यर्थः, उक्तं च-“जीवाइवन्धुत्तितण-कोसल-
गुणंऽणणसरिसेणं । मेसवयणोहि” अजियं, जिणवयणं
महाविसयं ॥ १ ॥ तथा ‘महार्था’ मिति, महान्-प्रधानोऽर्थो
यस्याः सा तथाविधा तां, तत्र पूर्वापराविरोधित्वादनुया-
गद्वारात्मकत्वाज्जयगर्भत्वाच्च प्रधानो, महन्म्यो वा अत्र
महान्तः-सम्यगदृष्टयो भव्या एवोच्यन्ते ततश्च महन्सु

स्थिता महास्था तां च; प्रधानप्राणिस्थितामित्यर्थः, महा-
स्थां चेत्यत्र महापूजोच्यते तस्यां स्थिता महास्था तां, तथा
चोक्तम्—‘सर्वसुरासुरमाणस-जोहसर्वतःसुपूरयं खाणं ।
जणह गणहराणं, लुहांतं खुणं सुरिंदारि ॥ १ ॥’ तथा
‘महानुभावा’ मिति तत्र महान्-प्रधानः प्रभूतो वाऽनुभावः-
सामर्थ्यादिलक्षणो यस्याः सा तथा तां, प्रधानं चास्या-
भ्युदयपूर्वविद्ः सर्वलब्धिसम्पत्तत्वात्, प्रभूतत्वं च प्रभू-
तकार्यकरणाद्, उक्तं च—‘पभू णं चोहसपुष्वी घडाआ
घडसहस्सं करिण्ण’ इत्यादि, एवमिहलोकं, परत्र तु
जघन्यतोऽपि वैमानिकोपपातः, उक्तं च—‘उववाआ लंन-
गंमि, चोहसपुष्वीस्स होह उ जहणो । उक्कोसो सर्व्वेदु,
सिद्धिगमो वा अकम्मस्स ॥ १ ॥’ तथा ‘महाविषया’ मिति
महद्विषयत्वं तु सकलद्रव्यादिविषयत्वाद्, उक्तं च—‘द्व-
आ सुयनाणी उवउत्ते सर्व्वद्वआ जाणई’-त्यादि कृतं
विस्तरणेति गाथार्थः ।

आहजा निरवज्जं, जिणाणमाणं जगप्पईवाणं ।

अणुउणजणदुमंयं, नयभंगपमाणगमगहणं ॥ ४६ ॥

व्याख्या—‘ध्यायन्’ चिन्तयेदिति सर्व्वपदक्रिया, ‘निरवद्या’
मिति अवद्यं—पापमच्यते निर्गतमवद्यं यस्याः सा तथा
ताम्, अनृतादिष्ठाविशेषावधारितत्वात्, क्रियाविशेषणं
वा, कथं ध्यायेत् ?—निरवद्यम्—इहलोकाद्यासंसारहितमि-
त्यर्थः, उक्तं च—‘नो इहलोगदुयाए नो परलोगदुयाए नो
परपरिभवआ अहं नाणी’ त्यादिकं निरवद्यं ध्यायेत्,
‘जिनानां’ प्राप्तिर्कूपितशब्दार्थानाम् ‘आजां’ वचनलक्षणां
कुशलकर्मण्याज्ञाप्यन्तेऽनया प्राणन इत्याज्ञा तां, किंवि-
शिष्टां ?—जिनानां—कथलालोकेनाशेषसंशयानिमित्ताशनाज-
गत्प्रदीपानामिति, आहैव विशेष्यते—‘अनिपुणजनदुहेयां’
न निपुणः अनिपुणः अकुशल इत्यर्थः जनः—लोकस्तेन
दुहेयामिति—दुरवगमां, तथा ‘नयभङ्गप्रमाणगमगहणम्’
इत्यत्र नयाश्च भङ्गाश्च प्रमाणानि च गमाश्चाति विग्रहस्तेन-
हना-गहरा तां, तत्र नैगमादया नयास्ते चानेकभेदा,
तथा भङ्गाः क्रमस्थानभेदभिज्ञाः, तत्र क्रमभङ्गा यथा
एको जीव एक एवाजीव इत्यादि, स्थापना-
स्थानभङ्गास्तु यथा प्रियधर्मा नामैकः, नो हृदधर्म-
त्यादि, तथा प्रमीयते ज्ञेयमभिर्गति प्रमाणानि-
द्रव्यादीनि, यथा—ऽसुयोगद्वारेषु गमाः—चतुर्विंशतिदण्डका-
दयः, कारणवशतो वा किञ्चिद्विस्मयः सूत्रमार्गं यथा
वहजीवनिकाऽऽदाविति कृतं विस्तरणेति गाथार्थः ॥

ननु, या एवंविशेषणविशिष्टा सा बोद्धुमपि न शक्यते मन्त्र-
धीभिः, आस्तां तावद्व्याप्तं, तत्र यदि कथाञ्चनावबुध्यते
तत्र का वानेत्यत आह—

तत्थ य महद्दोखलेणं, तत्थिहाऽऽयरियविरहओ वाऽवि ।

येयमहणत्तणं य, खाणावरणोदणं च ॥ ४७ ॥

व्याख्या—‘तत्र’ नस्यामाज्ञायां, चशब्दः प्रस्तुतप्रकर-
णानुकरणात्, किं ?—जडतया चलन्तेन वा मतिदोषेन-
बुद्धिः, सम्यगर्थानवधारणेनेत्यर्थः, तथा ‘तद्विधाचार्यविर-
हतोऽपि’ तत्र तद्विधः—सम्यगविपरीततत्त्वप्रतिपादन-

कुशलः आचर्यते—सावित्याचार्यः सूत्रार्थवगमार्थः, मुमुक्षुभि-
रासेव्यत इत्यर्थः, तद्विधश्चासावाचार्यश्च तद्विधाचार्यः तद्वि-
रहतः—तदभावतश्च, चशब्दः अयोधे द्वितीयकारणमुच्चयार्थः,
अपिशब्दः क्वचित्प्रत्ययवस्तूपपत्तिसम्भावनार्थः, तथा ‘ज्ञेय-
गहनत्वेन च’ तत्र ज्ञायत इति ज्ञेयं—धर्मास्तिकायादि तद्वि-
हनत्वेन—गहरत्वेन, चशब्दोऽबोध एव तृतीयकारणसमुच्च-
यार्थः, तथा ‘ज्ञानावरणोदयेन च’ तत्र ज्ञानावरणं प्रसिद्धं
तदुदयेन तत्कालं तद्विपाकन, चशब्दश्चतुर्थांशकारणस-
मुच्चयार्थः, अत्राह—ननु ज्ञानावरणोदयादेव मतिदीर्घदयं तथा
तद्विधाचार्यविरहो ज्ञेयगहनाप्रतिपत्तिश्च, तत्र तद्विधाने
न युक्रमभीषामभिधानमिति, न, तत्कार्यस्यैव संक्षेपविस्तरत
उपाधिभेदनाभिधानादिति गाथार्थः ।

तथा—

हेउदाहरणासं-भवे य सह सुदु जं न बुज्जेआ ।

सर्व्वणुमयमवितहं, तहावि तं चित्ते मइमं ॥ ४८ ॥

व्याख्या—तत्र हिनाति—गमयति जिज्ञासितधर्मविशिष्टानर्थ-
मिति हेतुः—कारका व्यञ्जकश्च, उदाहरणं—चरितकहितभेद,
हेतुश्चादाहरणं च हेतुदाहरणं तयोरसंभवः, कञ्चन पदार्थं
प्रति हेतुदाहरणासम्भवात्, तस्मिन्, चशब्दः पञ्चमपञ्च-
कारणसमुच्चयार्थः, ‘सति’ विद्यमानं, किं ?—‘यद्’ वस्तुजानं
‘न सुदु बुज्जयत’ नातीवावगच्छन् ‘सर्व्वज्ञमनमवितथं
तथापि तच्चिन्तयेन्मतिमा’ निति तत्र सर्व्वज्ञाः—तीर्थकरा-
स्तेषां मतं सर्व्वज्ञमतं—वचने, किं ?—वितथम्—अनृतं न चित-
थम्—अवितथं, सत्यमित्यर्थः, ‘तथापि’ तदबोधकारणे न-
त्यनवगच्छन्नापि ‘तत्’ मतं वस्तु वा ‘चिन्तयेत्’ पर्या-
लोचयेत् ‘मातमान्’ बुद्धिमानिति गाथार्थः ।

किमित्येनद्वमित्यत आह—

अणुवकयपराणुगह-परायणा जं जिणा जगप्पवरा ।

जियरागदोमोहा, य णणहावादिणो तणं ॥ ४९ ॥

आय० ४ अ० । दर्श० । (अस्या गाथाया व्याख्या ‘जिण’
शब्दे चतुर्थे भागे १४६२ पृष्ठे वक्ष्यते ।)

(३) आज्ञाप्रादिकेण च सदैव भवितव्यम्—

सयाऽऽणागाहं सिया, सयाणाभावो सिया, सयाणा-
परिणंतं सिया, आणा हि मोहविसपरममंता, जलं रोमाह-
जलणस्म, कम्मवाहितिगिच्छासत्थं, कप्पपायवो सच्चफ-
लस्म । (सूत्र-२०)

सदाज्ञाप्रादिकः स्यात्, अध्ययनश्रवणाभ्याम्, आज्ञा—
आगम उच्यते । सदाज्ञाभावकः स्यात्, अनुपपत्ताकारेण
सदाज्ञापरतन्त्रः स्यादनुष्ठानं प्रति । किमर्थमस्याह—आज्ञा
हि मोहविसपरममन्त्रः तदपनयनेन । जलं, देवादिजलनस्य,
तद्विध्यापनेन । कर्मव्याधिचिकित्साशास्त्रं, तत्कारणत्वेन
कल्पपादपः सर्व्वफलस्य, तदवस्थसाधकत्वेन । प० सू० २
सूत्र । (आज्ञाप्राप्त्यर्थस्याज्ञार्थेव व्याख्यानमिति ‘वक्ष्याण’
शब्दे षष्ठे भागे वक्ष्यते)

(यत्राऽऽज्ञा न स्खलति स एव गच्छः)—

अतथ य उमभाऽऽदीणं, तित्थयराणं सुरिंदमहियाणं ।

कम्मऽद्विप्यमुक्ताणं, आशं न खलिज्जइ स गच्छे ।
महा० १ अ० ।

(मोक्षार्थिनाऽऽज्ञैश्च सर्वत्र यतितव्यम् इति 'खइय' शब्दे
चूर्तये भागे १२६८ पृष्ठ वक्ष्यते)

(आज्ञास्थितानामेव साधुत्वम्) तीर्थकराज्ञास्थितानेव
स्वरूपत आह—

ते पुण समिया गुत्ता, पियददधम्मा जिह्दियकसाया ।

यंभीरा भीमता, पण्णवणिज्जा महासत्ता ॥ ४० ॥

व्याख्या—तीर्थकराज्ञास्थिताः, साधवः, पुनरिति विशेष-
णार्थः । समिताः समितिपञ्चकेन गुप्ता—गुमित्रेण, प्रियः
प्रीतिस्थाने इदं स्थिते विषयस्यैव अविमोक्षनाद् धर्मः
भुतचारित्राऽस्मको येषां ते प्रियददधस्मर्तः । जिह्दिय-
कसायाः—न्यकृतकण्ठकोपादिभावाः । गंभीरा अलक्ष्य-
माकर्षणैर्न्यादभावाः । गाम्भीर्यलक्षणं च दम्—“यस्य
प्रमावादाकाराः, क्रोधहर्षमयादिषु । भवेषु नोपलभ्यन्ते, तद्
गाम्भीर्यमुदाहृतम् ॥ ११ ” इति । भीमन्तं—बुद्धिमन्तः
प्रज्ञापनीया-सुखाद्यबोद्धव्याः, महान्त्वाः—अवैकल्याऽप्य-
वसायवन्तः । “आपन्सु अवैकल्यकरमध्यवसानकरं सत्त्वम्”
इत्युक्तं, इति गाथार्थः ।

उत्सगववायारो, वियाणगा सेवगा जहामत्ति ।

भावविसुद्धिममेता, आणारुतिखो य सम्मं ति ॥ ४१ ॥

व्याख्या—उत्सर्गापवादयोः—सामान्येऽप्येव विशेषेऽप्येव,
विज्ञापकाः—विज्ञाः, तथा सधकाः—अनुष्ठानवताः, जयेति ।
यथाशक्ति-शक्त्यनिगूहनेन, भावयिशुद्धिस्ममेतः—परिणाम-
विशुद्धताम्बिताः । आणारुचयः—आगमयद्गुमानिनः, अशब्दः
समुच्चयः, सम्यग्—अविपरीततया, न पुनः स्वाग्रहानुसारं,
इतिशब्दः समप्रौ इति गाथार्थः । पञ्चा० ११ विव० ।

(आज्ञासारमेव सम्यगनुष्ठानं साधुधर्मः)—

धम्मो पुण एसम्मिह, संमाणुट्ठाणपालणारूवो ।

विहिण्णडिमेहजुयं ते, आणारुतिखो गुणेयन्वं ॥ ८ ॥

व्याख्या—एष तावत्साधुरक्तो धर्मः पुनर्बुगतिगमनधार-
णम्बन्धः इत्यस्य स्वार्थः इह—साधुधर्मापचारं, सम्यक्-
समीक्षितं, यदनुष्ठानं—अप्युपेक्षादिक्रिया, तस्य या अनुपा-
लना—स्वस्य सम्यग् वा याऽनुष्ठानपालना सैव रूपं—स्वभावा
यस्यासौ सम्यगनुष्ठानपालनारूपः, सम्यगनुष्ठानमेव कि-
मुच्यते ?, इत्याह—विधिप्रतिषेधयुक्तं—धर्मादिहिंसादिष्व-
संवापरद्वारान्वितं, तत्सम्यगनुष्ठानम् आणारुमात्रवच-
नप्रधानम् ‘मुख्यवचं’ ति—विज्ञेयम् । इति गाथार्थः । पञ्चा०
११ विव० ।

अथ कस्मादाज्ञासारमेव सम्यगनुष्ठानं साधुधर्म इत्युक्त-
मित्याशङ्क्याह—

आणारुत्थो चरणं, आणाय चिय इमेति वयणाओ ।

एतोऽणामोगम्मि वि, पण्णवणिज्जो इमो होइ ॥ १२ ॥

व्याख्या—आणारुचः—आप्तोपदेशाभिलाषयुक्तस्य । न त्व-
(न्य) स्य चरणं चारित्रं भवतीति गम्यं, कुत एवं सिद्ध-
मित्याह—‘आणाय चिय’ ति—आज्ञैव—आप्तोपदेशेनैव,
३४

नाऽन्यथा, ‘इदं चरणं भवती’ ति वचनात्—आगमवाक्यात्,
तथाहि—“आणाय चिय चरणं तभंगं जाण किं न भगं
ति । आशं च अइहते, कस्सायसा कुणइ ससं” ॥ १ ॥
अथाणारुचरण्यनाभोगाचरण्यिधाने भविष्यतीत्याशङ्क्याह-
‘एतो’ ति—इतः अस्मादाज्ञाकचित्त्वान्प्रज्ञापनीया भवती-
ति शोभः । अनाभोगेऽपि—अज्ञानेऽपि अनाभोगजनिने, सव-
स्तप्रवृत्तवर्णित्यर्थः । अनाभोगस्तस्य प्राये न संभवतीति
क्यापनार्थोऽपिशब्दः । प्रज्ञापनीयः—सुखसंबोध्यः, अयमा-
ज्ञाकचित्त्वः, भवति—स्यात्, नतश्चाज्ञाकचित्त्वान्प्रज्ञापनीयत्व-
चाऽस्य चरणं भवतीत्याज्ञासारं तदुक्तम् । इति गाथार्थः ।
पञ्चा० ११ विव० ।

(४) परलोके चाऽऽज्ञाया एव प्रामाण्यम्—

आणा इत्थ पमाणं, विस्संआ सव्वहा उ परलोए ॥ १३ ८४ ॥

आज्ञा अत्र प्रमाणं विज्ञेया, सर्वथैव परलोके । पं० व० ४ द्वारा
धर्ममूलं चाऽऽज्ञैव—

आणाभंगाउ चिय, धम्मो आणाए पडिबद्धो ॥ १८ ॥

आज्ञाभङ्गादेव—सर्वाविदामागमोल्लङ्घनादेव । (दश०) धर्म-
प्रव्यस्तवरूपः आज्ञायाम्—आप्तवचनं प्रतिबद्धं—नियमाद्
वर्तते । दश० १ तत्त्व ।

आज्ञासङ्गनेऽपि कथं धर्मोऽभाव इत्याह—

तित्थगराणामूलं, नियमा धम्मस्स तीए वा पाए ।

किं धम्मो किमहम्मो, मूढा नेयं विचारित्ति ॥ १६ ॥

तीर्थकराज्ञैव—सर्वविदुषंदश एव मूलं प्रथमारोहणरूपं नि-
यमो—निश्चयो न धर्मस्य । महामहीसहस्राविकलस्फल-
सुखफलमंसधकस्य तस्याः तीर्थकरस्याज्ञाया विधाने—वि-
नाशं किं धर्मः शुभस्यभावः सुखसंदाहससादको वा किम्,
अथवा—धर्मः पृथगाभावस्वभावः सदा दहिसंदाहदुःखदान-
दुर्ललितः । मूढा—मिथ्यात्वमहामोहमोहिनान्तःकरणा हिता-
ऽहिताविषेकविकला नेयं विचारयन्ति नेयं पर्यालोचयन्ति य-
दुत—सर्वविदुषंदशोल्लङ्घनेन स्वबुद्ध्या सुन्दरमप्यनुष्ठानं विधी-
यमानं किं कर्माऽभावाय—कर्मवन्धाय भविष्यतीति गाथार्थः ।

तर्हि तस्यपर्यालोचनेऽपि किं वृत्तमित्याह—

आराहणाए तीए, पुमं पावं विराहणाए उ ।

एयं धम्मरहस्सं, विण्णयं बुद्धिमंतहि ॥ २० ॥

आराधनया तस्यः—आज्ञायाः सर्वाविदुषंदशस्य पुण्यं—शु-
भं सर्वथाऽऽज्ञापकपातजनितशुभभावकुशलानुष्ठायिनो हि
शुभभावादेव शुभानुबन्धि पुण्यवन्धा भवत्येव, पापमशुभवद्यं-
विराधनया सर्वविदाज्ञोल्लङ्घनेन, तुशब्दः पुनरर्थस्ततोऽयमर्थः—
स यद्यपि स्वाग्रहवशाद्—गतानुगतप्रवाहदशनाद् बाधकुश-
लबुद्ध्या धर्मादन्येषु प्रवर्तते तथाऽपि जिनागमाङ्गमार्गोल्लङ्घ-
नजनितं पापमव भवति, यतः—“धर्मार्थी खलु शुद्धबुद्धि-
भवः सर्वत्र कृत्येषु वा, प्राणिप्राणविधावर्थाह सततं जैनषु
पूजादिषु । स्वाभिप्रायवशां गतानुगतिकप्रायप्रवाही सदा,
वृत्ते धर्मविचार्य पापममूलं नीर्थाधिपाक्षां विना ॥ १ ॥” अ-
थैरप्युक्तम्—“जिणाणाए कुणंताणं, नूणं निव्वाणसाहणं ।
सुन्दरं वि सज्जुत्तिए, सव्यं भवानवधणं” ॥ १ ॥ पतञ्जल-
रहस्य—धर्मसर्वस्य विज्ञेयम्—अवबोद्धव्यम् । बुद्धिमाङ्गः—

हितहितविवेकविकलैरिति गाथार्थः । दर्श० १ तत्त्व ।

(५) (आज्ञया प्रवर्त्तमानस्याऽप्रवर्त्तमानत्वम् सर्व-
ज्ञवचन एवाज्ञायाः सर्वहितकारकत्वं च ।)—

आणा परंततो मो , मा पुण सव्वए पुव्वणओ चेव ।
एगंतहिया वेज्जम-णातेणं मव्वजीवाणं ॥ १६ ॥

व्याख्या-आज्ञापरतन्त्रः-आप्तवचनाधीनः , स-प्रस्तुतसा-
धुः सा पुनः-आज्ञा पुनः , सर्वज्ञवचनत्वादेव-आप्तप्रणी-
तत्वादेव , इह भावप्रत्यया लुमा द्रष्टव्यः । एकान्ताहता-स-
र्वथापकारिणी , वैद्यकज्ञानेन-आयुर्वेदादाहरणन , सर्वजी-
वाना विवक्षया-समस्ताङ्गतां , यथा हि-वैद्यशास्त्र नैकस्य
कस्यचिदेवानुग्रहस्य स्वस्थस्य वा वैद्यस्य तत्पुत्रस्य तदन्यस्य
वा उपकारकम् , एवमाज्ञापि न केषांचिदथापकारिणी ।
इति गाथार्थः । पञ्चा० १४ वि० । पं० व० ।

(६) (आज्ञा वा पुनर्वन्धकातिरिक्तेभ्यो न प्रदेया)—

एमा आणा इह भगवओ मसंतभहा तिकाडिपरिसुद्धी-
ए अपुणबंधगाइगम्मा । एअपिअतं खलु इत्थं लिंगं ओ-
चित्तपविनिवित्रेयं मवेगमाहगं निअमा । न एसाऽप्पमिं
देया । लिंगविजयाओ तप्परिप्पा । तयणुमाहदुयाए आ-
मकुंभोदगनामनाएणं एमा करुणं ति वुच्चइ , एगंतपरि-
सुद्धा अगिराहणाफला तिलोगनाहवहुमाणं निम्मिअ-
समाहिगं ति । (सूत्र-५+) पं० सू० । (अस्य व्याख्या-
'पवजा' शब्द पञ्चमभागे ७६० पृष्ठ वक्ष्यते)

आज्ञायां च प्रमादो न विधेयः—

लज्जण माणुमत्तं , संजमसारं च दुल्लभं जीवा ।

आणाए पमाणं , दुग्गइभयवदुणा होति ॥ ६३ ॥

लब्ध्वा—प्राप्य मानुषत्वं , तथा मयम एव सार-प्रधानं
मोक्षाङ्गं न च दुल्लभ-महावार्गिर्धानमज्ञानधर्ममिव दु-
ष्प्रापं लब्ध्वा ये जीवा भागवत्या अज्ञाया-विधिप्रतिषेध-
रूपाया प्रमादेन कालं गमयन्ति । ते ' दुर्गतिभयवर्धना भ-
वन्ति '—आत्मनो देवादिदुर्गतिपरिभ्रमणजनित भयं वर्द्ध-
यन्तीति भावः । शृ० ३ उ० ।

(७) (तीर्थकराऽऽज्ञाया अन्यशास्त्रेण दोषः)—

नित्थगगणं आणा . मम्मं विहिणा उ होइ कायव्वा ।

तस्मऽप्पहा उ करणे , मोहादतिमंकिलेमो ति ॥ ६ ॥

व्याख्या-तीर्थकराणां-जिनानामाज्ञापदेशः सम्यग्भावनः-
विधिना तु—दक्षयमाणविधानेनैव भवति—स्यात् कर्त्तव्या-
विधिविपर्ययदोषमाह-तस्या-जिनाज्ञाया अन्यथा तु करणे-
अविधिध्वानं , पुनः कुत इत्याह-मोहाद्-अज्ञानात् कि-
मिन्याह-अतिमंक्लेशम्-आत्यन्तिकं चित्तमालिन्यं भवति ।
पञ्चा० १४ वि० ।

(८) जिनाज्ञागृहीतस्य सुन्दरस्यापि स्वबुद्धिक-

ल्पितस्य भवकारणत्वम् , यत उक्तम्—

“ जिनाणाए कुणंताणं , नूणं निव्वानकारण ।

सुन्दरं पि मधुद्धीए , सव्वं भवनिबधणं ॥ १ ॥ ” दर्श० ३ तत्त्व ।

आज्ञागधन-विराधनयोर्दोषगुणौ—

जह चेव उ मोक्खफला , आणा आराहिआ जिणिंदारणं ।
संमारदुक्खफलया , तह चेव विराहिया होइ ॥ ११६ ॥

व्याख्या-यथैव तु मोक्षफला भवतीति योगः , आज्ञा आ-
राधिता-अखण्डिता सती जिने-द्राणां संबन्धिनीति । संसा-
रदुःखफलदा तथैव च विराधिता-खण्डिता भवतीति गा-
थाऽर्थः । पं० व० १ डा० ।

(आज्ञागधकानागधकौ तयोर्दोषादोषौ वासाऽहंमवासा-
ऽहंमच्छमधिकृत्याक्रमम्)—

से भयवं ? किमेव वासेज्जा ? , गोयमा ! अत्थेगे जेणं
वासेज्जा , अत्थेगे जेणं नो वासेज्जा । से भयवं ? केणं अ-
ट्ठेणं एवं वुच्चइ ? । जहा णं गोयमा ! अत्थेगे जेणं वा-
सेज्जा , अत्थेगे जेणं नो वासेज्जा । गोयमा ! अत्थेगे जेणं
आणाएटिए । अत्थे(ट्टे)गे जेणं आणाविराहगे । जेणं आणा-
टिए । से णं सम्महंसणनाणचरित्ताराहगे , जेणं सम्महंस-
णनाणचरित्ताराहगे से णं गोयमा ! अञ्चंताविज सुपवरकड्ड-
च्छुए मोक्खमग्गे । जे य उण आणाविराहगे से णं अ-
णंताणुबंधी कंहे माणे अणंताणुबंधी माणे से णं अणंता-
णुबंधी कइयावसेणं अणंताणुबंधी लंभे । जेणं अणंता-
णुबंधी कोहाइकमायचउके से णं घणरागदोसमोहमि-
च्छत्तपुंज जेणं घणरागदोसमोहमिच्छत्तपुंज से णं
अणुत्तरघोरमंसारममुहं । जेणं अणुत्तरघोरसंसारसमुहं
से णं पुणो पुणो जेम , पुणो पुणो जरा , पुणो पुणो
मच्चू । जेणं पुणो पुणो जम्मजगमरणे से णं पुणो
पुणो बहुभवंतरवत्ते । से णं पुणो पुणो चुलमीइजो-
गिलक्खमाहिंडणं । जेणं पुणो पुणो चुलमीइलक्खजो-
गिमाहिंडणं से णं पुणो पुणो सुदूमहे घोरतिमिमंऽधयारे
रुहिरविलिविलेवमवसपूयवंतपित्तसिंभचिक्खिल्लदुग्गंधाऽ-
सुइविलीणजंबालकेयकिट्ठिमक्खरनपडिपुंसे । अणि-
ट्टउच्चियणिजअइघोरचंडमहरोइदुक्खदारुणगब्भपरंपराप-
वमे । जेणं पुणो पुणो दारुणो गब्भपरम्परापवसे णं दु-
क्खो से णं कं मे णं रोगाणं के मेयं सेयं सेणं मांससंतावुव्वेगे
से णं अएणं वुत्ती जेणं अएणे वुत्ती मे णं जहट्टिमणोरहा-
णं अमंपती । मे णं नावपंचप्पयारअणंतरायकंमोदए ज-
त्थे णं पंचापयारअंतराकंमोदए तत्थे णं सव्वदुक्खाणं ।
अग्गणीभूए पढमे ताव दरिदे जेणं दारिदे से णं
अयमभक्खाणं अकिल्लिकलंकरासीणं भेलावगामे । से णं
सयलजणलज्जणिजनिंदणिजं गरहणिजे खिमणिजे दु-
गुंछणिजे सव्वपरिभूए जीविए , जेणं सव्वपरिभूए जीवि-
या से णं सम्महंसणनाणचरित्ताराहगुणेहिं सुदूरयेणं विप्प-

मुक्ते चैव मणुयजंमे। अन्नहा वा मव्वपरिभूए चैव यं भवेज्जा॥
 जेणं सम्महंमणनाणचरित्ताइगुणेहिं सुदुरयरेणं विप्पमुक्कं
 चैव यिभवो मे यं अणिरुद्धा सदारत्ते चैव जेणं अणि-
 रुद्धासव्वचारित्ते चैव से यं बहूण लघूणं पावकम्मायणे
 जेणं बहूण लघूण पावकंमागमे से यं बंधी से यं वंदी से
 यं गुत्ती से यं चारणे से यं सव्वमकल्लाणममंगलजाले ।
 दुब्बिमोक्खं कक्खडधणवदुपुट्टनिगाइयकंमगंठी जेणं
 कक्खडधणवदुपुट्टनिगाइयकंमगंठी से यं एगेदियत्ताए
 बेइदियत्ताए तंइदियत्ताए चउरिदियत्ताए पंचिदियत्ताए
 नारयतिरिच्छकुमाणुसं सुं अणगविहं मारीरमाणसं दुक्ख-
 मणुभवमाणं वइयच्चे । एणं अट्ठणं गोयमा ! एवं
 वुच्चइ—जहा अत्थेगे जेणं वामेज्जा से भयवं किमित्थ तेणं
 उच्छाइए केइ गच्छं भवेज्जा गोयमा ! जेणं से आणाधि-
 राहगे गच्छं भवेज्जा से यं निच्छयओ चैव भिच्छत्तेणं उ-
 च्छाइयगच्छं भवेज्जा । से भयवं ? कयराओ स मा आणा-
 जीविणं गच्छं आराहगे भवेज्जा ? गोयमा ! संखाइएहिं ठा-
 णंतरेहिं गच्छे मे यं आणापत्तीए ठिए गच्छं आराहगे
 भवेज्जा । से भयवं ? किं तेमिं संखातीताणं गच्छमेरा
 ठाणंतराणं । अत्थि केइ अन्नयेर थाणंतरे यं जेणं उस्म-
 गंगण वा अववाएण वा केइ वि पमायदंमिणं अमई
 अइकमेज्जा अइकंतेणं वा आराहगे भवेज्जा ? गोयमा !
 शिच्छयओ नत्थि । से भयवं ? केणं अट्ठणं एवं वुच्चइ जहा यं
 निच्छयओ नत्थि । गोयमा ! तित्थयंगणं ताव तित्थयंगे
 तित्थं पुण चाउवन्नं समणसंघे से यं गच्छे सुपइट्टिए गच्छेसु
 पुण सम्महंमणनाणचरित्तपइट्टिए ते य सम्महंमणनाण-
 चारित्ते परमपुज्जेणं परमपुज्जयंगं । परमसरआणं मरंने पर-
 ममच्छाणं मच्चयंगं ताइ च जत्थ यं गच्छे अन्नयेर ठाणे
 कत्थइ विराहिजंति मे यं गच्छे समगपणामए उम्मगदे-
 सण जेणं गच्छे समगपणामं उम्मगदेमए मे यं निच्छयओ
 चैव अणाराहगे, एणं अट्ठणं गोयमा ! एवं वुच्चइ ज-
 हा यं संखादीयाणं गच्छमेरा ठाणंतराणं जेणं गच्छे एग-
 मयण्डाणं अइकमेज्जा से यं एगंतेणं चैव अणाराहगे ॥
 महा० ५ अ० ।

(आणाऽऽराधन-विराधनयोः फले 'सुय' शब्दे सप्तमे भागे
 वक्ष्यते) (भगवदाज्ञागधनकृतसंवादाया भगवदाज्ञाखण्ड-
 नकृतमव द्वां च इति 'आहाकम्म' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
 व्याख्यास्यते)

एगंते मिच्छन्तं, जिणाण आणा य होइऽणेतंता ।

एगं पि अपइहाउ, मिच्छइट्ठी जमालि व्व १२०२ ति०।

(सावधाचार्यकथां 'सावजायरिय'शब्दे सप्तमे भागे कथ
 यिष्यामि)

तित्थयरममो सरी, हुज य कम्महुमल्लपडिमल्ल ।
 आणं अइकमेते, ते कापुरिमे न मप्पुरिमे ॥
 भट्टाऽऽयारो सरी, भट्टायागणुमिक्खिओ सरी ।
 उम्मगगट्टिओ सरी, तिप्पि वि मग्गं पणासेति ॥
 उम्मगगट्टिए सरि-म्मि निच्छयं भव्वसत्तसंघाए ।
 जम्हा तं मग्गमणु-मरंति तम्हा य तं जुत्तं । महा० ६ अ०।

(कीदृशेन गणिना भाव्यामिति 'गणि' शब्द तृतीयभागे
 ८२३ पृष्ठे वक्ष्यते)

तम्हा गणियं समसं तुमित्तपक्खंण परहियरणं ।

कल्लाणकंखुणा अ-प्पणां वि आणा य लंघया ॥

महा० ६ अ० ।

(६) (जिनस्याऽऽचार्यादेव्याऽऽज्ञाया अतिक्रम आराधकाऽ-
 नाराधकत्वं, यज्जाऽऽचार्यदणान्तश्च) —

मे भयवं ! जइ यं गणिगो अचंतविसुद्धपरिणामस्स वि
 केइ दुस्मिले सच्छंदत्ताए जइ गागवत्ताएइ वा जायाइ-
 मयत्ताए वा आणं अइकमेज्जा मे यं किमाराहगे भवेज्जा ?,
 गोयमा ! जे यं गुरुगममत्तुमित्तपक्खं गुरुगुणं सु ठिए सयं
 सुत्ताणुमारणं चैव विमुद्धामए विहरेज्जा तस्माऽऽणामइकंते-
 हिं यवणउणहिं चउहिं मणहिं माहूणं जहा तहा चैव अ-
 णाराहगे भवेज्जा । से भयवं ! कयं यं ते पंचमए कवि-
 वज्जिए माहूणं जहिं च यं तारिमगणोववेयस्स महाणु-
 भागस्स गुरुणो आणं अइकमिय गाराहियं गोयमा ! यं
 इमाए चैव उमभं चउवीमगाए अतीताए तवीमइमाए
 चउवीमगाए जाव यं परिनिव्वुडं चउवीमं इमे अरहा
 ताव यं अइकंतेणं केवइ यं कालेणं गुणनिप्फले कममल-
 मसुसुरणे महायमे महासत्ते महाणुभागे सुग्गाहियनामधि-
 जं 'वहं' णाम गच्छाहिंवेइ भूए, तस्म यं पंचमयं गच्छं
 निग्गंथाइं विणा निग्गंथीहिं ममे दो महस्से अहांमि ता
 गोयमा ! ताओ निग्गंथीओ अचंतपरलांगभीरुयाओ सु-
 विमुद्धनिम्मलंतकरणओ खंताओ दंताओ मुत्ताओ जिइ-
 दियाओ अचंतभगिरीओ नियमरीरस्सवि य छकायव-
 च्छलाओ जहावइइअचंतघोरवीरतवचरणमोमियमरीरा-
 ओ जहा यं तित्थयंगं पक्खियं तहा चैव अदीणमण-
 साओ मायामयमहंकारममकर इतिहामखंडकंदप्पणाद-
 वायविप्पमुक्काओ तस्माऽऽयरियस्स मगासमन्नमणुचरंति ।
 ते य साहुणा मव्वे वि गोयमा ! न तारिमे भणगे अह-
 अया गोयमा ! ते साहुणो ते अयरियं भणंति जहा यं
 जइ भणियं च तुमं आणवहिताणं अम्हहिं तित्थयत्तं का-
 रिया चंदप्पहमामियं वेदिया धम्मवक्कं गंतूण मा गच्छा-
 मां ताहे गोयमा ! अदीणमणसा अणुत्तालगंभीरमहुराए

भारतीए भणियं तेणऽऽयरिणं जहा इच्छायारणं न कप्पइ
 तित्थयत्तं गंतुं सुविहियाणं तां ० जावणं बोलेइ जत्तं ताव
 णं अहं तुम्हे चंदप्पहं वंदावेहामि, अन्नं च जत्ताए गण्हिं
 अमंजमे पडिअइ. एणं कारणेणं तित्थयत्ता पडिमेहिअइ ।
 तओ तहिं भणियं-जहा भयवं ! केरिसअं णं तित्थय-
 ताए गच्छमाणाणं असंजमं भवइ, मो पुण इच्छा-
 यारणं विइजवारपरिमंउलावेज्जा बहुजणं वाउल्लगो
 भन्निहिमि ताहे गोयमा ! चिंतणं तेणं आयरिणं जहा
 णं मम वइक्कमिय निच्छयओ एए गच्छिहिं. तेणं तु-
 मए समयं च उत्तरेहिं चयंति अह अन्नया सुबहुं मण-
 मा मंधीरुउ णं चव भणियं तेणं आयरिणं-जहा णं
 तुम्हे किंचि वि सुत्तथं वियाणह गच्छियाण तागिसं
 तित्थजत्ताए गच्छमाणाणं असंजमं भवइ । तागिसं मय-
 मेव वा वियाणह किंचि एत्थ बहुविलंबिणं अन्नं च चि-
 दियं तुम्हेहिं पि संमारमहावजीवाइपयत्तं तत्थं वा अह-
 णया बहुउवाएहिं णं विणिवारितस्म वि तस्माऽऽयरि-
 यस्म मन्नए चव । तं माहुणो णं कुट्टेणं कयं तेणं परि-
 तित्थयत्ताए तेसिं च गच्छमाणाणं कत्थइ गमणं कत्थइ
 हरियकायसंधुणं कत्थइ वीयकमणं कत्थइ पित्रीलिया-
 दीणं तमाणं संघट्टणं परितावेणोइवणाइं संभवं कत्थइ
 वि इट्ठपडिकमणं कत्थइ ण कीरिणं चव वाउकाइयं
 मज्झायं कत्थइ ण संपडिलेहज्जा मत्तभंडावगरणस्म वि-
 हीए उभयकालं पढपक्वेज्जा ण पडिलेहणपडणं किं ब-
 हुणा गोयमा ! कित्तियं भन्निहियं अट्टारमयहं मीलंग-
 सहस्साणं सत्तरस्म वि सहस्साणं संजमस्म दुवालसवि-
 हस्म णं मडिभतरवाहिरस्म तवस्म ० जाव णं खंताइ
 अहिमालक्खणस्म वयस्म दमविहमहस्साऽणगारधम्मस्म
 जत्थेक्कपयं चव सुबहुणं पि कालेणं थिरपडिचिएण
 दुवालसंगमहासुयक्खंधेणं बहुभंगमयं संघतणाए दुक्ख-
 निरइयारं परिवालित्तणं । जे एयं च सव्वं जहा भणियं
 निरइयारमणुंइयंति एवं संमारिउण चित्तियं तेण गच्छा-
 हिवइणा जहा णं मे विपक्खेणं ते दुट्ठमीमे मज्झं अ-
 णामागमविणएणं सुबहुं अमंजमं काहेति । तं च सव्व-
 मपच्छंतिं होही । जओ णं हं तेमिं गुरू ताहं तेमिं पडिए
 गंतूणं पडिजागरामि जणाहमिन्थपण पायच्छित्तं णो
 संवत्थुत्ति विरट्ठिउणं सअं सं अरिअं. तेमिं पडिए
 ० जाव ण दिट्ठे तेणं असमंजमेणं गच्छमाणं ताहे गोयमा !
 सुमहुमंजुलालावेणं भणियं तेणं गच्छाहिवइणा जह मां !
 मां ! उत्तमकुलनिम्मलवंमविहुमणा ! अमुगयसुग्गहमहा-
 सत्ता ! साहुउ पडिअणं पंचमहव्वयाहिया ! तं णूणं

महाभागाणं साहुणं साहुणीणं सत्तावीसं सहस्साइं थंडि-
 लाणं सव्वदंसीहिं पक्कताइं ते य सुआवउत्तेहिं विसोहि-
 ज्जंति ण उण अन्नोवउत्तेहिं ता किमयं सुआसुआए
 अणोवउत्तेहिं गम्मइ इच्छायारणं उवआणं देहि अन्नं
 इणमो सुत्तथं । किं तुम्हाणं वि ममरिओ भवेज्जा । जं मारं
 सव्वपरमतत्ताणं जहा एगो वेदिये पाणी एयं समयेव ।
 हत्थेण वा पाएण वा अन्नयेण वा सलागाइअहिगरण-
 भूओ चरणजाएणं जेणं केइ संघट्टावेज्जा पामघट्टियं वा
 अपरं समयुजाणेआ. ये णं तक्कम्पं जया उट्ठिणं भवेज्जा तय-
 जहा उच्छुखंडाइं जंते तथा निपीडिअमाणो छम्मासंणं
 खवेज्जा, एवं गाढे दुवालसेहिं संवच्छंरहिं तं कम्मं वेदेज्जा,
 एवं आगाढपरियावणं वाससहस्सं, गाढपरियावणं दसवास-
 सहस्सं, एवं आगाढकिलावणं वासलक्खं, गाढकिलावणं
 दमवासलक्खाइं, उद्वणे वामकांडी. एवं तेइदियाइसुं पि
 णेयं ता एवं च वियाणमाणो मा तुम्हे मुज्झइ ति । एवं च
 गोयमा ! सुत्ताणुमारणं सारयंतस्मवि तस्माऽऽयरियस्म
 ते महापावकम्मं गमगमहल्लफलेणं हल्लाहलीभूएणं तं
 आयरियाणं अमसपावकम्मदुक्खविमोयणं णो बहु-
 कम्मदुक्खविमोयणे णो बहु मन्नंति ताहे गोयमा ! सु-
 णियंतेऽऽयरिणं जहा निच्छयओ उम्मग्गपट्टिण सव्व-
 पगारहिं चव इमे पावमई दुट्ठमीसे ता किमदुमहमिमंति
 पट्टीए लल्लीवागरणं करमाणो अणुगच्छमाणो य सुक्खाए
 गयजलाए गदीए उवुज्झणं गच्छदमदुवारंहिं । अहयं तु
 तावाऽऽयहियंमवाऽणुचिट्ठमो किमज्जपक्खएणं सुगूहं तेण-
 वि पुत्तपक्खरेणं थेवमवि किं वि परिताणं भवेज्जा अपर-
 कमेणं चव आगजुत्ततममंजमाणुद्धाणेणं भवोयही तरेय-
 व्वा एस उण तित्थयगाऽऽएमो, जहा-

“अप्पहियं कायव्वं, जइ सका परहियं च पयरेज्जा ।

अत्तहिय-परहियाणं, अत्तहियं चव कायव्वं ॥ १ ॥”

अन्नं च—

“जइ एते तवसंजम-किरियं अणुपालियं होति तओ ।

एएमिं ववंसयं, होइ जहिं ण करंहिति ॥ १ ॥”

तओ एएमिं चव दुग्गहमणमणुत्तरं हविज्जा । नवरं
 तथा वि मम गच्छो समप्पिओ गच्छाहिवई अहयं म-
 णामि । अन्नं च जं तित्थयरंहिं भगवंतेहिं छत्तीसं आय-
 रियणुणं सभाइहे । तेमिं तु अह यं एकमवि णाइक्कमामि ।
 जइ वि पाणोवरमं भवेज्जा जं वाऽऽगमे इहपरलोभविरुद्धं तं
 णाऽऽयगामि, ण कारयामि, न कजमाणं समणुजाणामि ।
 तमरिमणुजुत्तस्मऽवि जइ भणियं ण करंति ताहमिमंति
 वेमग्गहणा उदालेमि एवं समए पक्कती, जहा जे केइ साहु

साहुणी वा वायामित्ते खो वि असंजममणुवेहेजा । से खं सारिजा से खं सारिज्जंते वा वारिज्जंते वा चोइजंते वा पडिचोइजंते वा । जखं तं वयणमवमभिय अलसाइमाणे वा अभिनिविहेइ वा तह ति पडिवज्ज इत्थं पउंजित्ताणं तत्थ आणापडिकमेजा से खं तस्स वेसग्गहणं उदालेज्जा । एवं तु आगमुत्तयाएणं गोयमा ! जाव तेणायरिए एगस्स से-हस्स वेसग्गहणं उदालियं ताव खं अवसेमे विदिसो दिसि पण्हे ताहे गोयमा ! सो आयरिओ सणियं सणियं तेसि पडिए जातुमारदो खो खं तुरियं तुरियं से भयवं किमहे तुरियं तुरियं खो पयाइ, गोयमा ! खाराए भूमीण जा महुंरं संकमेजा महुंराए खारं किएहाए पीयं पीयाओ किएहं जलाउ थलं थलाओ जलं संकमेज्जा । तेणं विहीए पाए पमज्जिज्ज संकामियव्वं खो पमजेज्जा तओ दुवालस-संवच्छरियपच्छिचं भवेज्जा एणामहेणं । गोयमा ! सो आयरिओ खं तुरियं तुरियं गच्छं अहन्धया सुयाउत्तविहीए थंडिलजलमंकमणं करेमाणस्स खं गोयमा ! तस्सायरि-यस्स आगओ बहुवासरखुहापरिगवसरीरे विषडदाठवि-करालयं तं भासुरोपल्लयकाल्लमिथघोररुवो केसरी । भणियं च तेण महाणुभागेणं गच्छाहिवइणा जहा जेयं दुग्गं ग-च्छेज्जा इमस्स खवरं दुग्गं गच्छमाणेणं असंजमं ताव सरिरवोच्छेयं खं असंजमपवत्तणंति चित्तिऊण विहीए ठवट्टियस्स सहसा जमुदालियं वेसग्गहणं तं दाऊण ठिओ णिप्पडिकम्मपायपोवगमणाणं से एण सो विसोही तहेव अहन्धया अचंचतविसुद्धतकरणे पंचसंगन्नायारे सुहज्जक-सायत्ताए दुवियगोयमवाईए तेण सीहेणं अंतगडे केवली जाए । अट्ठप्पयारमलकलंकविप्पमुके सिद्धे य ते पुण गोयमा ! एकूण पंचसए साहुणं तक्कम्मदोसेणं जं दुक्खमणुभवमाणे चिट्ठंति जं वाऽणुभूयं जं वाऽणुभवि-हिति अणंतसंसारसागरं परिभमंते तं कार्त्तं केवलियं अणंतियं भणितुं समत्थो । एवे गोयमा ! एगूणे पंच-सए साहुणं जहिं च खं तागिसगुखोववेयस्स खं महा-णुभागस्स गुरुणो आर्यं अइकमिय खो आराहियं अणंत-संसारियं जाए, से भयवं ! किं तित्थयरसंतियं आणं णाइक-मेज्जा, उवाहु आयरियसंतियं ? गोयमा ! चउत्विहा आ-यरिया भवंति, तं जहा-नामाऽऽयरिया, ठवणाऽऽयरिया, दव्वाऽऽयरिया, भावाऽऽयरिया, तत्थ खं जे ते भावायरिया ते तित्थयरसमा चेव दट्ठ्वा, तसि संतियाऽऽणं णाइक-मेज्जा । महा० ४ अ० ।

(आजाभंजे दण्डो यथा)—

तित्थकरआणा य एसा अणुपालियव्व ति जहा रणो ३५

अपणो रज्जे जं माणं प्रतिष्ठापितं जा ततो माणतो अतिरेग-भूयाणं वा करेति सो अवराही डंडज्जति, एवं जो तित्थ-कराणं आणं कांसि सो दीहसंसारी (१८६ गाथाचूणिः) नि० खू० २० उ० ६५०१ उ० २ ५६० २२० गाथाटी० “ तंमि य आणाभंजे खण्णुगुरुयं पच्छित्तं ति ” । नि० खू० ५ उ० ६४ गाथा ।

(१०) (प्रलम्बग्रहणमधिकृत्य)—भगवता प्रतिषिद्धं यत्प्र-लम्बं न कल्पते तद्ग्रहणं कुर्वता भगवतामाज्ञाभक्तः कृतो भ-वति, तस्मिन्माज्ञाभक्तं चतुर्गुरुकाः ।

अत्र परः प्राह—

अवराहे लघुगतरो, आणाभंगम्मि गुरुतरो किह णु ।

आणाए खिय चरणं, तद्धंमे किं न भग्गं तु ॥११८॥

अपराध-चारित्रातिचारं लघुतरो दण्डो भयङ्गिः पूर्वं भ-णितः, तथाह—अचित्ते प्रलम्ब मासल्लु, इह पुनरा-जाभंजं चतुर्गुरुकामां गुरुतरो दण्डः, कथं-कस्मात् तुरि-तं चित्तं, आपि च-अपराधं जीयोपघातां दृश्यते, तेन त-त्र गुरुतरो दण्डो युक्तियुक्तः, आजायां पुनरास्ति जीयोप-घात इति लघुतर एवात्र भागितुमुचित इति । आचार्यः आह—आजायामेव भागवत्यां खण्णु-चारित्रं व्यवस्थितम्, अनस्तद्भक्त-तस्या आजाया भक्तं किं तन्मूल उत्तरगुणादिकं वस्तु न भग्नम् : आपि तु सर्वमात्रं भग्नमिति, अनाजायां गुरुतरो दण्डः ।

उच्यते अस्यैवाचार्यस्य प्रमाधनार्थं दृष्टान्तमाह—

सोऊण य घोसणयं, अपरिहरंता विणासं जह पत्ता ।

एवं अपरिहरंता, हियमव्वस्माउ संमारे ॥ ११९ ॥

राजा कारितां घोषणां श्रुत्वा घोषणायां च निवारितम-येमपरिहरन्ता यथा द्रव्यापहारलक्षणं घिनाशं प्राप्ता एवं तीर्थकरनिषिद्धं प्रलम्बग्रहणमपरिहरन्ता । हनसंस्थाः—अप-हृतसंयमरूपसंस्थाः संसार दुःखमवाप्नुवन्ति एषा “ भद्र-बाहुस्वामि ” विरचिता गाथा ।

अथाऽस्या एवं भाष्यकारो व्याख्यानं करोति—

छप्पुरिमा मज्झपुरे, जो आमोदेज्ज ते आजातो ।

तं दंडेमि अकंडे, सुणे तु पुरओ जणवया य ॥ १२० ॥

आमामिय परिहरंता, निहोसा सेसगा न निहोसा ।

जिणआणागमचारी, अदोस इयरे भवे दंडो ॥ १२१ ॥

“ जहा केइ नरवई सो छहिं पुरिमहिं अघतरं कजे तोसितो इमेणऽथेण घोसणं करेइ-इमे छप्पुरिसा । मज्झपुरि अपणो इच्छाप विहरमाणा महाजणेणं अविट्ठपुत्वा अणुवल्लविभ-वनवत्था अरुळ्ळंति । जो ते छियइ वा पीडइ वा मरेइ वा त-स्स उगं दंडं करोमि, एअ घोसणयं सोऊण ते पउज्ज-वया य दंडं भीता ते पुरिसे पयत्तेण घन्नरुवाईहिं विधे-हिं आगमिऊण पीडापरिहारकयजुदी तेसि छणं पुरिमाणं पीडं परिहरंति ते निहोसा । जे पुण अणायारमंता न परिह-रंति घोसस्साऽवराहदंडेण दंडिया । एस दिट्ठंता । अ-यमत्थोवण्णो—रायत्थाणीया तित्थयरा, पुग्गत्थाणीयां लोगां, छप्पुरिसत्थाणीया छक्काया, घोसणायाणीया छक्काय-रक्कणपक्कणयणा छक्कीवणियादो आगमा, विवसाइत्था-

लीया संघट्टणादी, पउज्जणवयथाणीया साहु. वंङ्कथाऽऽ-
लीया संसारा, तथ ज पयत्तेण छुहं कायाणं सखं
रक्खणं वायं च आगमंऊण जहुस्सिद्धीए पीडं परिहरंति
ते कम्मवधदेहेण न वेडिउज्जेति, इयं पुण संसारे पुणा
पुणा सारीरमाणसेहि बुक्खसयसहस्सेहि वेडिउज्जेति ति ।

अथाऽक्षरगमनिका-पट्पुरुषा मम पुरं वर्त्तन्ते यस्तानजा-
नन्नापि आशानयन् तमहं दग्धयाम्यकारणं-अकाले धृग्वन्तु
एतत्पौराः-पुरवासिनो जनपदाश्च-ग्रामवासिनो लाका,
इति, राक्षा कारितां घोषणा धृत्वा तान् पुरुषानागम्याप-
लभ्य परिहरन्तः सन्तो निर्दोषाः शेषाः पुनर्ये पीडां न
परिहरन्ति ते न निर्दोषा इति दग्धता । एवमत्रापि जिना-
क्षया यः पट्कायानामागमः-परिहानं तत्पूर्वकचारणः-
स्यमाध्वगाभिनः सन्तोऽदोषाः, इतरेषां भव-संसारं शा-
रीरमार्तासकदुःखलक्षणं दग्धः । गतमाज्ञाहारम् । वृ० १
उ० २ प्रक० । नि० चू० ।

(अपराधपदमधिकृत्याऽपि उक्तम्)-

अपराधपद वर्त्तमानस्तीर्थकृतमाज्ञाभङ्गं कर्तानि तत्र चतु-
र्गुणरिति । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

अत्र नोदकः प्राह-

अवराहे लहृगयरां, किं णु हु आणाए गुरुतरो दंडो ।

आणाए चिय चरणं, तवभंगे किं न भगं तु ॥३५१॥

अधन्यकं अपरिगृहीतं वा तिष्ठति प्राजापत्यपरिगृहीतं ज-
घन्यमसंनिहितमदृष्टं प्रतिसेविनं उभयत्रापि चतुर्लघु, एवं
स्थानतः प्रतिस्वयनेन यथापराधं लघुकतरो दग्ध उक्त
आज्ञाभङ्गं चतुर्गुणकामन्यत. 'किमि' ति परिप्रश्ने, 'नुरि' ति
धितर्के, 'दुरि' ति गुर्वामन्त्रेण, किमेवं भगवदाज्ञायां भङ्गाया
गुरुतरो दग्धो दीयते । मूर्खराह-आक्षयैव चरणं व्ययाम्यते
तस्य भङ्गं कृतं सति किं न भङ्गः चरणस्य स्वयमपि भङ्गम-
वेति भावः । अपि च-लौकिका अप्याज्ञाभङ्गे गुरुतरं दग्धं
प्रवर्त्तयन्ति ।

तथा चाऽत्र पूर्वोद्दिष्टं मर्यादृष्टान्तमाह-

भक्तमदाणमडंते, अणवद्वुणवं अंघ्रिच्छेत्तु वंसवती ।

गविमणपहदरिसिए, पुरिसवहवालडहणं च ॥ ३५२ ॥

"पाडलिपुले नयरं चंदगुलो राया, सो य मेरपोसगपुलो
त्ति जे खलिया अभिजाणति ते तस्म आणं परिभवति ।
आणकस्म चिंता जाया, आणाहीणं करिंसा राया । तस्मा
जस्मा पयस्स आणाभिक्षा भवइ तथा कराम ति तस्म
य आणकस्म कण्णडियं भिक्षं अडंतस्म एगंमि गामं
भेत्तं न लज्ज तथ य गामं बहुअं वा, वं सा य अत्थि । तेउं
तस्म गामस्म पडिनिवट्टण आणाहवणानिमित्तं इमेरिन्ना
लेहो पेसिआ-आघ्नान् । छुत्था वंशानां वृत्तिः शास्त्रं कार्यते
तर्हि गामेअगहिं तुज्झादयं ति काउ वं छेत्तुं आणाण
वई कया गंधसाधयं आणकणिककयं तस्मा तत्थागंतूण
उवालजा भे गामयगा एन वसगा राहगाविसु उवउज्जेति
कीम भे छिन्नान् दांसयं लेहवीरियं अन्नं संवट्टे, अन्नं च
करं ति, तस्मा पुरमेहि अधोस्तरहि वयं काउं सो
गामा सव्वा दहो ।

अथ गाथाऽक्षरगमनिका-आणक्यस्य भिक्षामदतः कापि
ग्रामे भक्षस्यादानं; भिक्षा न लब्धेत्यर्थः । तत आज्ञास्थापना-
निमित्तमयं लेखः प्रेषितः- 'अभ्यं छेत्तु वंसवइ' ति आघ्नान्
छित्त्वा वंशानां वृत्तिः कर्त्तव्या ततो गंधेण कृतं ग्रामेण
च पथदर्शितं अन्यत्रापि मया, अन्यदेव च भवद्भिः
कृतमित्युपालभ्य तैः पुरुषैः वृत्तिं कारयित्वा सवालवृद्धस्य
ग्रामस्य दहनं कृतम् । एव दृष्टान्तः ।

अर्थोपनयस्त्वेवम्-

एगमरणं तु लोए, आणत्तिअ उत्तरे अणंतइ ।

अवराहरक्खण्ठा, तणाऽऽणा उत्तरे बलिया ॥३५३॥

लोक आज्ञाया अतिचार-अतिक्रम एकमेव मरणमवाप्य-
ते, लोकान्तरं पुनराज्ञाया अतिचारं अनन्तानि जन्ममरणा-
नि प्राप्यन्ते तेन कारणेन अपराधरक्षणार्थं लोकान्तरं आ-
ज्ञा बलीयसी । वृ० १ उ० ३ प्रक० । (आज्ञाभङ्गं सति दग्ध
दृष्टान्तः 'असरभाइय' शब्दं प्रथमभागे ८२७ पृष्ठं गतः)

(आज्ञाभङ्गस्य दुःखकारणत्वम्)-

ता जत्थ दुक्खविक्खिणं, एगंतसुहपावणं ।

सा आणा नो खंडेआ, आणाभंगे कओ ? सुहो

॥ १ ॥ महा० ४ अ०

(११) (आहारहितस्य चारित्रमपि न भवति)-

दुष्पमहं तं चरणं, जं भगियं भगवया इहं खेत्ते ।

आणाजुत्ताणमिणं, न होइ अहुणो ति वामोहो ॥३७॥

वश० ४ तत्त्व । (गार्थः 'दुष्पसह' शब्दं चतुर्थभागे
दशथिप्यते)

(तीर्थकराऽऽज्ञानिन्दकस्य निन्दा)-

प्रतिक्ष्णोत्पादविनाशयोगि ,

स्थिरकमध्यक्षमपीक्षमाणः ।

जिन ! त्वदाज्ञामवमन्यते यः ,

स वातकी नाथ ! पिशाचकी वा ॥ २१ ॥

त्वदाज्ञा आ-सामस्येनातन्तधर्माविशिष्टतया ज्ञायन्तेऽव-
बुद्धयन्ते जीवादयः पदार्था यथा सा आज्ञा-आगमः; शासनं
तथा ज्ञा त्वदाज्ञा तां त्वदाज्ञां) भवन्प्रणीत'स्याद्वादमुद्रां,"
यः-कश्चिद्विषयकी अवमन्यते-अवज्ञानानि (जात्यपेक्षमेक-
वचनमवल्लया वा) स पुरुषपशु वातकी, पिशाचकी वा ।
स्या० । ('अस्य विशेषतः दयारूपानम् 'अंगगतवाय' श-
ब्दं प्रथमभागे ४२४ पृष्ठं गतम् ।) (तीर्थकराऽऽज्ञारहित-
धर्मस्य फलाऽफलत्वावधारः 'आणाखण्डण' शब्दऽ-
स्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

(जिनाऽक्षारिष्यवधिधम्)-

मे भयवं ! केवइयं कालं जाव एस आणा पवेइया?, गो-
यमा ! जाव थं महायमे महासत्ते महाणुभागे मिरिप्पभे
अणुमार । से भयवं ! केवइयं कालं मे मिरिप्पभे अणुमार
भवजा । गोयमा ! ? हाही दुरंतपंतलक्खणे अदव्वं रांइ
चंड उग्गे पयंडदंडे निम्मिरे निक्खिरे निग्घिणे नित्तिमं
कूरयणपावमई अणारिण मिच्छदिट्ठी "ककी" नाम रायाणो

(शे) से शं पावे पाहुडियं भमाडिउकामे सिगिसमणसंघं कयत्थेजा जाव शं कयत्थे ताव शं गोयमा ! जे केई तत्थ सलिद्धो महाणुभागो अवलियसत्ते तवोवहाणे अणगारे । तेमिं च पाडिहेरियं कुजा सोहम्मे कुलिसपायी परावण-गामी सुरवरिंदे एवं च गोयमा ! देविदवंदिण दिट्ठपण्वणं मिरिसमणयेंघेजा णिडिजा कुणए पामरुधम्मे ० जाव शं गोयमा ! एगे अविइजं । अहिमालकखणं खंतादिदमवि-हधम्मे । एगे अरहा देवाहिंदेवे एगे जिणालयं एगे वंदे पू-ए दक्खं मक्कारं समाणे महाजमे महामत्ते महाणुभागे द-ढमीलयनियमधारण तवोवहाणे माहु तत्थ शं चंदमिव सोमत्तं सूरिण इव तवंतेयरामी पुढवी इव परिमहो-वसरगमहं मेरुमंदरधरं इव निप्पकं पे ठिए अहिंसा-लकखणखंतादिदमविहे धम्मे । मे शं सुममणगणपरिवु-डे । निग्गभयणामलकांमुइजोगजुत्ते इव गहरिक्ख-परिवारिण गहवई चंदे अहिययरं विराहजा गोयमा ! से शं सिरिप्पभे । अणगारं भो गोयमा ! एवतियं का-लं ० जाव एसा आणा पंगइया मे भयवं उडुं मुच्छा गो-यमा ! तच्चं परेणं उड्डं हायमाणे कालममये तत्थ शं जे केई छक्कायममारंभविज्जण । मे शं धक्के पुअं वंदे पूए पसंमणिजे । जीवियं सुजीवियं तेमिं । महा० ४ अ० ।

(१२) आज्ञाव्यवहारः—

आज्ञायते-आदिश्यते इत्याज्ञा । व्यवहारभेदे, स्था० ५ ठा० २ उ० । भ० । व्य० । पञ्चा० । देशान्तर-स्थितयोर्द्वयोर्गीतार्थयोर्गूढपदयोर्लोकानां जातिधाराविष-यन्-आज्ञाव्यवहारः, एतदुक्तं भवति-यदा ठावप्याचा-र्यावासेधितसूत्रार्थनयाऽतिगीताधीं सीणजङ्गायली वि-हारक्रमानुगंधतां दूरतरदेशान्तरव्यवस्थितायत एव परस्य समीपं गन्तुमसमर्थावभूतां तदाऽन्यतरप्रायाश्चित्ते समापत्ति-ते सति तथाविधयोग्यगीतार्थशिष्याऽभावं मतिधारणाकु-शलमगीतार्थमपि शिष्यं समयभाषया गूढार्थान्यतिचारसं-यनपदानि कर्थायत्या प्रेषयति, तेन च गत्वा गूढपदेषु क-र्तव्येषु स आचार्यो द्रव्यक्षेत्रकालभावसंहननधृतिबलादिकं परिभाष्य स्वयं च तत्राऽऽगमनं करोति, शिष्यं वा तथाविधं योग्यं गीतार्थं प्रज्ञाप्य प्रेषयति । तदभावे तस्यैव प्रेषितस्य गूढार्थमतिचारशुद्धिं कथयति । प्र० १२६ द्वार । व्य० ।

(तथा च)—

पढमस्स य कज्जस्स य, पढमेण पण्ण सेवियं जं तु ।

पढमे छक्के अट्ठिभ-तरं उ पढमं भवे ठाणं ॥ १ ॥

अत्र प्रथमं कार्यं दर्पः, तत्र प्रथम पदं दर्शननिमित्तं प्रथमं पदकं व्रतपदकं तत्राऽऽगमनं अन्तर्गते प्रथमस्थानं प्राणा-तिपानः ।

पढमस्स य कज्जस्स य, पढमेण पण्ण सेवियं जं तु ।

पढमे छक्के अट्ठिभ-तरं तु बीयं भवे ठाणं ॥ २ ॥

अत्र द्वितीयं स्थानं सृवावाहः, एवमदत्तादानादिव्यभि-भावनीयम् ।

पढमस्स य कज्जस्स य, पढमेण पण्ण सेवियं जं तु ।

विहए छक्के अट्ठिभ-तरं तु पढमं भवे ठाणं ॥ ३ ॥

अत्र द्वितीयं पदकं कायपदकमित्यादि । एवं तेन कथितेन आचार्यो द्रव्यक्षेत्रकालभावसंहननधृतिबलादिकं परिभाष्य स्वयं वा गमनं करोति । शिष्यं वा तथाविधं योग्यं गीतार्थं प्रज्ञाप्य प्रेषयति, तदभावे तस्यैव प्रेषितस्य गूढार्थमति-चारविशुद्धिं कथयति । व्य० १ उ० ।

आणाए ववहारं, सुण वच्छ जहकमं वुच्छं ॥ ६०६ ॥

आज्ञया व्यवहारं यथाक्रमं यथा वक्ष्यं तं च वक्ष्यमाणं वत्स ! शृणु ।

ममणस्स उत्तमट्ठे, सल्लुद्धरणकरणे अभिमुहस्स ।

दूरस्था जन्थ भवं, छत्तीसगुणा उ आयगिया ॥ ६१० ॥

अमणस्य उत्तमार्थे-भक्तप्रत्याख्यानं व्यवसितस्य यत्कि-माप सत्यमनुभूतमास्त तदुद्धरणकरणं अभिमुखस्य । 'दूरस्था जन्थ भवं छत्तीसगुणा' इति-यत्र प्रायश्चित्तव्यव-हारं पदत्रिशदगुणा आचार्यो दूरस्था भवयुस्तत्राऽऽज्ञया व्यवहारः ।

कथमित्याह—

अपरकमो सि जाओ, गंतुं जे कारणं च उप्पवं ।

अट्टारममन्नयरे, वमणगतो इच्छिमो आणं ॥ ६११ ॥

स आलोचयितुकामश्चित्तर्यात-सांप्रतमहमपराक्रमो जा-तोऽस्मि ततस्तेषां समीपं गन्तुं न शक्नोमि । कारणं च मम तत्प्राश्वेगमननिमित्तं ससुप्तजम् । यतोऽष्टादशानां व्रत-पदकादीनाम् अन्यतरस्मिन्नर्ताचारं व्यवसनगतः-पातितस्त-स्मादिच्छास्याज्ञाव्यवहारमति ।

एतद्वयं सर्वविशेषं भावयति—

अपरकमो तवस्मी, गंतुं जां सोहिकारगसमीवं ।

आगंतुं न वाणई, सो सोहिकरो वि देमाउ ॥ ६१२ ॥

सः-आलोचयितुकामस्तपस्वी शोधिकारकसमीपं गन्तुम् अपराक्रमो यस्य शोधिः कर्त्तव्या सोऽपि देशादालोचयितुं समीपमागन्तुं न शक्नोति ।

अह पट्टेवई सीसं, देमंतरगमणनट्टेचेट्ठागो ।

इच्छामज्जो काउं, मोहिं तुढमं सगासम्मि ॥ ६१३ ॥

अथ-अनन्तरमालोचयितुकामो देशान्तरगमननष्टेष्टक आलोचनाऽऽचार्यस्य समीपं शिष्यम्, आर्थ ! युष्माकं सकाशे शोधिं कर्तुमिच्छामि न्यूनकर्थायत्वा प्रेषयति ।

सो वि अपरकमग-सीमं पेमइ धारणाकुमलं ।

एयस्स दाणि पुरओ, केरहि मोहिं जहावत्तं ॥ ६१४ ॥

सोऽपि आलोचनाऽऽचार्योऽपराक्रमगतिनं विद्यते पराक-मो गतो यस्यति विग्रहः । शिष्यं धारणाकुशलं प्रेषयति । यस्वालोचयितुकामेन प्रेषितस्तस्य संदेशं कथयति, स्वामि-दानीमेतस्य पुरतो यथावृत्तं शोधिं कुरु ।

अपरकमो अ सीसं, आणापरिणामं परिच्छेजा ।

रुक्खे य बीयकाए, सुत्ते वा मोहणाधारी ॥ ६१५ ॥

सः-आलोचनाचार्योऽपराक्रमः शिष्यमात्रापरिणामकं परी-
क्षतः किमेव आज्ञापरिणामकः, किं वा नेति ? । आज्ञापरी-
णामको नाम-यत् आज्ञाप्यते तत्कारणं न पृच्छति ' किमर्थ-
मेतदिति' कित्वाज्ञया एव कर्तव्यतया अहंघाति, यदत्र
कारणं तत्पूज्या एव जानन्त एवं यः परिणामयति स आ-
ज्ञापरिणामकस्तत्परीक्षा च वृत्त बीजकाय च वक्ष्यमाण-
रीत्या कर्तव्या । आज्ञापरिणामित्वं परीक्ष्यः पुनरिदं परी-
क्षणीयं यथा किमेवोऽवग्रहणं समर्थं धारणासमर्थं किं
वा नेति । तत्राप्ययनादपरीक्षया सूत्रे वक्ष्यताम्-अर्थे वा
अमोक्षण-मोहग्रहितं समस्तम् आ-समन्ताद्वारयतीत्येवं
शीलः अमोहधारी तं परीक्षत ।

तत्र वृत्तेषांऽऽज्ञापरिणामित्वपरीक्षामाह—

ददुमहं ते भक्खो, गण्णिओ रुक्खो विलगिउं डेव ।
अपरिणयं वेति तहिं. न वडुइ रुक्खे वि आरोहुं ॥६१६॥
किं वा मारेयव्वो, अहियंतो वेह रुक्खओ डेव ।
अतिपरिणामो भणति, इय हेऊ अह वेमिच्छा ॥६१७॥

दृष्ट्वा महतां महीरुहान् गणिकः-आचार्यो ब्रूते-अस्मिन्नुच्ये-
स्त्वेन तालप्रमाणे वृक्षे विलग्य तत्र आत्मानं (डिप) क्षिप्रपाते
कुर्वित्यर्थः, एवमुक्तं तत्र-आज्ञापरिणामको ब्रूते-न वर्तते वृक्षे
विलगितुं साधोः सचित्तत्वाद्बुद्धस्य प्रपाते च कुर्वन् आ-
त्मविग्राधना भवति । सा च भगवता निषिद्धा, किन्तु-अमु-
नापापेन मारयितव्योऽभिप्रेता इत्थं वृक्षादात्मानं डोपेति ।
अतिपरिणामकः पुनरिदं भणति-इत्येव भवतु, करोमि प्र-
पातमिति भावः अस्माकमप्येषा इच्छा वर्तते ।

वेइ गुरु अह तंतू, अपरिच्छिपत्थे पमाससे एवं ।
किं च मए तं भणितो, आरुहरुक्खे (य) सच्चित्ते ॥६१८॥

अथ-अनन्तरं तमतिपरिणामकं शिष्यं ब्रूते-अपरीक्षित-अ-
पराभाविता मल्लचनस्यार्थे त्वमेवमुक्तप्रकारेण प्रभाषसे यथा
करोमि प्रपातमस्माकमप्येवच्छा वर्तते । अपरिणामकम-
धिहृत्य ब्रूते-त्वं वा मया किमेवं भणितो यथा सचित्तं वृक्षं
आराह्य नोद्यते न वर्तते साधोः वृक्षे विलगितुमिति किन्तु-
तन्मयोक्तम् ।

तत्रेवाऽऽह—

तवनियमनाणरुक्खं, आरुहिउं भवमहस्सवाऽऽपणं ।
संसारग(डु)त्तकूलं, डेव हंत मए भणितो ॥ ६१९ ॥

तपोनियमनानामयं वृक्षं भवार्णवापन्नं-भवसमुद्रमध्यप्राप्त-
मारुह्य संसारगर्भाकूलं ' डिप ' उल्लङ्घ्य इति मया भणितः ।
जो पुण परिणामो खलु, आरुह भणितो वि सो विचित्तइ ।
नेच्छंति पावमेते, जीवार्णं थावरा(दी)णं(पि) ॥६२०॥
किं पुण पंचेदीणं, तं भणियव्वेत्थ कारणं तु ।

आरुहणववसियं तु, वारेइ गुरुवत्थंतो ॥ ६२१ ॥

यः पुनः खलु पापणामः-आज्ञापरिणामकः स आरोहेति
भणितमध्वन्तयनि-नेच्छन्ति पापमेते महीया गुरुवो जी-
वानां स्थावराणामपि, किं पुनः पञ्चैन्द्रियाणां तस्मादत्र
कारणेन भविष्यम्, एवं विचिन्त्य आरोहणे व्यर्थास्ततः ।

तमारोहणव्यवसितं गुरुवद्व्य-बाहौ धृत्वा वारयति ।
यदेवमुक्तं वृक्षे परीक्षणम् ।

अधुना जीवेषु तदाह—

एवाऽऽणोह य बीयाइ, भणितो पाडिसेहे अपरिणामो ।
अहपरिणामो पोडुल, बंधूणं आगतो तहियं ॥ ६२२ ॥

एवम्-अमुना प्रकारेण बीजानि अनायत इत्युक्तं अपरि-
णामः प्रांतपेक्षयति-न कल्पन्ते बीजानि गृहीतुमिति, य-
स्त्वतिपरिणामकः स बीजानां पोडुलं बद्ध्वा तत्र गुरुसमीपे
समागतः ।

ते वि भणिया गुरुणं, भणिया नेह अमल्लिबीयाइ ।
न विरोहसमत्थाइ, सच्चित्ताइ व भणियाइ ॥ ६२३ ॥

तावत् यः अपरिणामको गुरुणा भणितो मया भणितमा-
नय अम्लिकाबीजानि-काष्ठिकाकनीबीजानि, यदि वा-स-
चित्तानि-विष्वस्तयोनिमयानि, यानि न विरोहसमर्थानि
ताभ्यामनेति भणितानि ।

तत्थ वि परिणामो तु, भणती आणेसि केरिसाइ तु ।
कतियमित्ताइ वा, विरोहमविरोहजोग्गाइ ॥ ६२४ ॥

तत्रापि यः परिणामकः स भणति-कीदृशानि बीजाभ्यस्त-
यामि । विरोहयाम्यानि, अविरोहयाम्यानि वा, किंय-
न्मात्राणि वा ।

सो वि गुरुहिं भणितो, न ताव कजं पुणो भणीहामि ।
हसितो व मए तामि, वीमंसत्थं व भणितो सि ॥६२५॥
सः-अप्याज्ञापरिणामको गुरुभिर्भणितो न तावद्विद्वान्
कार्यं यदा तु कार्यं भविष्यति तदा पुनर्भणिष्यामः । अथवा-
हसितोऽसि मया तावद्विद्वान् न पुनर्बीजः प्रयोजनं, यदि
वा-विमंशार्थं तव-विमंशपरीक्षणार्थं त्वमेवं भणितोऽसि ।

संप्रत्यमोहनाधारिपरीक्षामाह—

पयमक्खरमुहेमं, संघीसु तत्थ तदुभयं चैव ।
अक्खरवंजणसुद्धं, जह भणितं सो परिकेइ ॥ ६२६ ॥

पद्मक्षरमुहेशं सान्धम्-अधिकारविशेषं सूत्रमर्थं तदुभयं
च अक्षरव्यञ्जनशुभं पूर्वमवग्राहयति किमेव ग्रहणधारणा-
योग्यः किं वा नेति अवग्राह्य, ततो ब्रूते-उच्चार्य प्रोक्तं किम-
पि गृहीतं न वा किं स्वगृहीतमपि किं स्मृतं किं वा नेति ।
तत्र यदि यथा भणितं तथा सर्वं परिकथयन्ति तदा काल-
व्य एव ग्रहणधारणे कुशल इति ।

एवं परिच्छिज्जणं, जोगं नाज्जण पेसये तं तु ।

वच्चाहि तस्मगासं, सोहिं सोज्जण आगच्छ ॥ ६२७ ॥

एवं परीक्ष्य-योग्यं ज्ञात्वा तं प्रेषयेत् संदिशति च अज
तस्य-साधारणलोचयतुकामस्य शोधिम-आलोचनां धृत्वा
पुनरत्राऽऽगच्छ ।

अह सो गतो उ तहियं, तस्म सगासंमि सो करे सोहिं ।

दुगतित्तुविमुद्धं, तिवेहे काले विगदभाषो ॥ ३२८ ॥

अथ-प्रवृत्तानन्तरं यत्राऽऽलोचयतुकामां विधत्ते । तत्र गत-
स्तस्याऽऽगतस्य समीपे आलोचयतुकामाः प्रवृत्तेषु द्रव्या-
विषु शोधिम-आलोचनां करोति । कथमित्याह-द्विकदशमा-

निचारः। आदिश्राव्यमालोचयनीत्यर्थः। दर्शनप्रदं ज्ञान-
प्रदं मर्षाति ज्ञानातिचारं चत्यपि द्रष्टव्यम् । आदिश्राति-
आरालोचनेऽपि च द्विभेदा-मूलगुणातिचारविषया, उत्तर-
श्रुतिविषया च । तां करोति । पुनस्त्रिकाम-आहारोपधिश्रुत्यां
भेदत एकैका त्रिप्रकाराम्, चतुर्विंशत्यां-प्रशस्तद्रव्यसंप्रका-
शभावापतां, त्रिविधं काले-अतीते, प्रत्युत्पन्ने च यत्से-
वितम्, अनागतं च यत्सेविष्ये इत्यव्यसितं विकटभावः-
प्रकटभावः। अप्रतिपक्षश्च इत्यर्थः । ६० १० उ० ।

(आज्ञाव्यवहारसाधकः)—

द्वे भान्ने आणा, खलु सुयं जिह्वराशं ।

सम्भं ब्रह्ममाणो, उ तीर्णे आराहमा होति ॥ ५६ ॥

आज्ञा द्विविधा-द्रव्ये, भावे च । तत्र द्रव्याज्ञा-राजादीना-
मज्ञा, भावाज्ञा खलु भुते जिनवराणाम् । तत्र सम्यक् पञ्च-
विधायतमेव व्यवहारण-प्रागुक्तनीत्या व्यवहारन् तस्याः-
आज्ञाया आराधका भवति । ६० ३ उ० ।

आणाअविराहण-आज्ञाऽविराहक-पुं० । आज्ञाया आराध-
के, पं० सू० २ सूत्र ।

आणाआराहण-आज्ञाऽऽराधन-न० । आलोपदेशानुपालने,
पञ्चा० “आणा आराहणाआ” ॥ (५+) ॥ आज्ञाऽऽराधना-
त् आलोपदेशानुपालनाच्चिर्निदानतामेव हि जिना मन्यन्ते ।
पञ्चा० ६ विव० ।

आणाआराहणजोग-आज्ञाऽऽराधनयोग-पुं० । आलोपदे-
शानुपालनसम्बन्ध, पञ्चा० १२ विव० ।

आणाइत्त-आज्ञावत्-त्रि० । आलोपदेशयतिनि, पञ्चा० १५
विव० ।

आणाईसर-आज्ञेश्वर-पुं० । आज्ञाया आज्ञाया वा ईश्वर-
आज्ञेश्वरः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आ० म० । आज्ञा-
प्रधान ईश्वरे, जं० १ वक्त० । औ० ।

आणाईसरसेणावच्च-आज्ञेश्वरसेनापत्य-न० । आज्ञाया
ईश्वर आज्ञेश्वरः । (जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आ० म० ।)
सेनायाः पतिः सेनापतिः आज्ञेश्वरश्चासौ सेनापतिश्च
आज्ञेश्वरसेनापतिस्तस्य कर्म आज्ञेश्वरसेनापत्यम् । जी० ३
प्रति० ४ अधि० । आज्ञाप्रधानो यः सेनापतिः-सैन्यनायकः
तस्य भावः कर्म वा आज्ञेश्वरसेनापत्यम् । औ० । स्वसैन्यं
प्रत्यद्वेष्टे आज्ञाप्रधान्ये, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । “आ-
णाईसरसेणावच्चं करेमाणे पालेमाणे” ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।
विपा० । स० । प्रज्ञा० ।

आणाकंखिन्-आज्ञाकाङ्खिन्-पुं० । आज्ञामाकाङ्क्षितुं शील-
मस्येत्याज्ञाकाङ्क्षी । सर्वज्ञापदेशानुष्ठायिनि, आज्ञा० । “इह
आणाकंखी पंडित” (सूत्र-१५३५) इह-आस्मिन् मौनीन्द्र
प्रवचने व्यवस्थितः सन् आज्ञां-तीर्थकृतोपदेशमाकाङ्क्षितुं
शीलमस्येत्याज्ञाकाङ्क्षी आगमानुसारप्रवृत्तिकः कश्चैवभूतः
पण्डितः-सद्वसिद्वचकः । आज्ञा० १ ध्रु० ५ अ० ३ उ० ।

आणाकरण-आज्ञाकरण-न० । आगमव्यवहारासेवने, पञ्चा० ।
सौत्रविधिसम्पादनं, पं० व० ।

ता एअम्मि वि काले, आणाकरणे अमूढलक्खेहि ।

सत्तीए जइयव्वं, एत्थ विही हंदि एसो अ ॥ १००० ॥

यस्माद्वं तस्मादेतस्मिन्नापि काले-दुःखमाकृते आणाकरणे-
सौत्रविधिसम्पादने अमूढलक्षैः-सङ्घः शक्यता यतितव्य-
मुपमगमादौ, अत्र विधिंश्च व्याख्यानकरणे हम्हीत्युपम-
दशवे, एष च वक्ष्यमाणलक्षणः । इति गाथायः । पं० व० ४ द्वार ।

आणाका (गा) रि (न्)-आज्ञाकारिन्-पुं० । आलोपदेश-
सिनि, पञ्चा० ८ विव० । आलोपदेशविधायिनि, पञ्चा० ।

तथा च—

एयस्स फलं भणियं, इय आणाकारिणो उ सहुस्स ॥ ४४+ ॥

एतस्म-समस्तजिनभवनविधानस्य फलम्-प्रयोजनं भणि-
तम्-उक्तम् इत्येवम्-उक्तनीत्या । आणाकारिणस्तु-आलोप-
देशविधायिन एव आरस्य-अज्ञावत्तः । आवकस्येत्यर्थः ।
पञ्चा० ७ विव० ।

आणाखंडण-आज्ञाखण्डन-न० । आज्ञाभङ्ग, “आणा नो
खंडजा, आणाभंगे कम्मो सुहो” । महा० ४ अ० ।

(आज्ञाखण्डनकरधर्मस्य विचारे पण्डितधीकल्याण-
कुशलगाणिकृतप्रश्ना यथा)—

“आणाखंडणकरी य, सर्वं पि निरत्थयं तस्म ।

आणारहिओ धम्मो, पलालपूलु व्व पडिहाइ ॥ १॥ ”

“कलं नग्घइ सोलसिमि” त्यादि वचनालम्बनं सा-
ङ्ग्यादिदर्शनान्तरेषु यद्वास्तव्यं कष्टानुष्ठानं समाचरन्ति त-
त्सर्वं सर्वथा निष्फलमेव, न कापि कर्मनिर्जरा भवति केषां-
चित्संमनं, केषांचित्तु तेषामपि तारतम्येन स्वल्पमर्षं फलं
स्वीकार्यं न तु निष्फलता । अत्राऽऽगमः—“अं अभागी
कम्मं, खंइ बहुयाइ वाम्मकोडाहि । तं नाणी तिहि
गुणो, खंइ ऊमासमिसेणं ॥ १ ॥ ” पं० भा० । “कलं
नग्घइ सोलसि पलालपूलु व्व” इत्यादिश्रुतिमेष तात्प-
र्यम्—“अविरयमाइसुराउं, बालतवाकामनिर्जरा जयइ”—
ति, “सरागसंजमेणं बालतवेणं” ति, “वग्गपरिव्यायगं-
भलोगो जा” । इत्यपि अत्र एव बालतपस्विनामपि कोडिज-
दिग्गमेवालानाम्नां स्वीयस्वीयतपोऽनुसारेणैव सोपानप्राप्तिः,
सर्वथा विफलतायां तु सर्वेषामप्राप्तिः प्रसज्यत कथं च
कर्मलाघवमन्तरेण मिथ्यात्विन एव प्रस्थितेश्च यावद्वागच्छ-
न्ति न वा कामनिर्जरामात्रमेव तत्र हेतुः कारणान्तराणां-
मपि विबाधः प्रकटिभूतावुक्त्यात्, तथाहि—

“अणुकंपकामनिज्जर-बालतवे दाणविणयविभंगे ।

संजोगविण्णजोगे, वमणुसवइइसकारे” ॥ १ ॥

इत्येतं चैतदर्थसंवादः साक्षाद्वं महानिशीथे नागिलाधि-
कारे, तद्यथा—“अकामनिज्जराए पि किंचि कम्मकम्यं भवइ ।
किं पुणं जं बालतवेणं, एवं सति निरत्थयं तस्स ॥ १ ॥ ”
इत्यादीनां का गतिरिति चेत्तस्यम्, सर्वाणि चैतानि
उत्सर्गसूत्राणि ततोऽत्र “उत्सर्गादपवादा बलीयान्” अय-
मेव न्यायाऽनुसर्तव्यः, ततः सिद्धं तेषामपि तारतम्येन
किंचित् २ फलमिति समाश्चते ३ । तथा केचित् महा-
निशीथगतम्—“अं यावि निग्गगाणं अनुकुलं भामिज्जा”
इत्यादि प्रसिद्धालापकमुपपद्यते यत्कारो भवन्ति । तथाहि—ये

पक्षास्तरीयविहितं पतञ्जिनप्रासादादिपरित्राणमाचार्योपा-
ध्यायादीनामापञ्चवारणं साधुमुद्दिश्य ज्ञानसंस्कारादिकं
ज्ञानुमग्न्यन्ते तेषां महत्प्राप्तकं जायते, सम्यक्त्वमात्रं प्रति-
हस्यते, तेन मतान्तरावस्थे तं युगप्रधानाचार्यभक्त्यादिक-
मपि सर्वथा नानुमोदनीयमेवेति, केचित्तु-तानपि प्रतिवद-
न्ति । यथा-नयसाधनश्रेष्ठिसगमादीनां मिथ्यात्वभाजामपि
दानं बहुषु ग्रन्थेषु परंपरया ज्ञानुमोद्यमानं दृश्यते, तथा
सर्वतीर्थकृतसान्निध्यसाधुपात्राणां पञ्चदिव्यावस्तरं अहं
दानमहो दानमिदमुद्घोषोऽपि यदनुमोदनीयं न तत्का-
यते, कथं दृश्यन्ते च भवदादयः सर्वेऽपि मार्गं प्र-
तिपन्नाः । कारयन्तां यथा देहि भोः किञ्चिदस्मभ्यं
तव भूयान् लाभो भावीति, यदि च प्रदत्ते तदा सन्तुष्टिरपि
जायते इति स्वयमनुभूयमानस्यार्थस्य विलोपः कर्तुं सतां
मोक्षित इत्याशयतयैव सूत्रकारेणाभ्यधाति, “ अहं वा
सर्वं वि य विभ्रमाय ” इत्यादि अत्र सम्यग्दृष्टिपर्यन्ता-
नां पूर्वमुक्त्यामिथ्यात्वानामपि किञ्चित्कर्णायामनुमोदनी-
यमित्यापन्नितम्, तच्च विचार्यमाणं जिनजिनविजयजिनल-
याचार्योपाध्यायसाधुप्राज्ञादीनां वास्तव्याग्यानामशनपा-
नप्रदानादि भक्तिरणनसंज्वलनाऽऽपत्परित्राणादिकं दृश्यते
ज्ञानुमोदनं साक्षादप्याचाराङ्गादी, साधुना सांमन्शक-
टीपुरस्करणं मम न कल्पते भवता । पुनः पुण्यप्राग्भारा-
जनमकरीत्यादि कथं च जिनशासनप्रभावनाकारिणा स्ले-
कज्ञा अप्यनुमोद्यन्ते इत्याद्यनाग्रहबुद्ध्या पर्यालोचनीयमि-
ति ॥४॥ ही० । तथा तृतीय-चतुर्थपक्षप्रतिवचनं तु द्वाद-
दशजलपट्टकादवसेयं, किञ्च-“ सर्वं पि निरतथ्यं तस्म ”
इत्यादिवचनस्यापत्तिकत्वात्तैकान्तवादः । अपेक्षा च मोक्ष-
फलाभावलक्षणं भावः । अभ्यस्य महानिशीथप्रसिद्धाला-
पकमुपष्टभ्य एकान्तेन परपात्रिकप्रशंसानिवेधः । सांऽपि
न संगच्छते यतस्मिन्नेवालापक-“ अबिमुहमुहपरिसा-
मज्जगप सलाहेजा ” इति वचनेनाभिमुखमुग्धपरिगृहि-
शेषमध्य एव तत् श्लाघाया निवेधः प्राप्तपादितोऽस्ति, न
तु सामान्यपर्यदीति, किञ्चाऽपार्थ-ऊह-प्रबुद्धादिवहुवक्त-
व्यमस्ति तच्च साक्षात्मिलनं एव समीचीनतामश्नुतीति ॥ ३
॥ ४ ॥ ही० १ प्रका० ।

आणामाहग-आज्ञाग्राहक-पुं० । आगमग्राहके, “ सयाऽऽ-
णामाहगे सिया ” (सूत्र-२+) । सदाज्ञाग्राहकः स्यात्, अभ्यय
नभ्यगभ्याम् । पं० सू० २ सूत्र ।

आणामिज्जम् आज्ञाग्राह्य-त्रि० । आगमविनिश्चये, पं० व० ।

आणामिज्जम् अन्थो,

आणाम् चव मो कहेयव्यो ॥ ६६३+ ॥

पं० व० ४ द्वार ।

आज्ञा-आगमस्तदप्राप्तान्तद्विनिश्चयोऽर्थोऽनागतान्तिप्राम-
प्रत्याख्यानादिराक्ष्येव-आगमनैवास्मै कथयितव्य इति । य-
द्वा-सामान्यनैवाज्ञाग्राह्योऽर्थः-सौधर्मादिः, आह्वयैवासौ क-
थयितव्यो, न दृष्टान्तेन तस्य तत्र वस्तुतोऽसम्भवात् ।
आव० ६ अ० । (इत्यादिवहुवक्तव्यता ‘ वक्तव्यता ’ शब्दे
वष्टे भागे करिष्यते ।)

आणान्वङ्ग-आज्ञ युक्त-त्रि० । आगमोपेते, दर्श० ।

चारित्र्यमुद्दिश्य-“ आणान्वङ्गमिणं, न हाइ अहुणो स्ति
वामोहा ” ॥ ४७ ॥ आणान्वङ्गानामपि न केवलमाज्ञावाङ्मा-
नामिदं प्रस्तुतं चारित्रं न भवति-न जायते । दर्श० ४ तत्त्व ।

आणान्वङ्ग (व)-आज्ञायोग-पुं० । आज्ञा-नियोगः श्वासने
यथा राजाऽज्ञा-राजशासनम् तस्यां योग-उत्साहः तथा
वाऽऽज्ञया योगः-सम्बन्धः । दत्ताया अविफलीकरणे,
पं० १३ विव० । आगमवचनसम्बन्धे च । पञ्चा० १३ विव० ।
सूत्रस्यापारं, पं० व० ।

पापं विसादितुल्लं, आणान्वङ्गो अ मंतसमो ॥ ६६६ ॥

सर्वमपि पाप निन्द्यम् ; विषादितुल्यं, विषादकारुण्यत्वाद्
आज्ञायोगश्च-सूत्रस्यापारश्च अत्र मन्त्रसमः तद्वाचापनय-
नात् । पं० व० ४ द्वार ।

आणान्वङ्ग-आज्ञानिर्देश-पुं० । भगवदभिहितागमस्यो-
त्सर्गापवादाभ्यामिदमित्थं विधेयमिदमित्थं केवलमात्मके
प्राप्तपादनं, उत्त० १ अ० ।

आणान्वङ्ग-आज्ञानिर्देशकर-त्रि० । भगवदभिहिता-
गमप्राप्तपादनकरणशीले, भगवदभिहितागमानुलोमानुष्ठ-
यिनि च । उत्त० १ अ० ।

आज्ञानिर्देशतर-त्रि० । गुरुवचनस्येदमित्थमेवं करोमीति
निश्चयाभिधानेन भवास्मोधिस्तरणशीले, उत्त० १ अ० ।

तथा च विनीतशिष्यमधिकृत्य-

आणान्वङ्गकरे ॥ ३+ ॥

आज्ञानि स्वस्वभावावस्थानात्मिकया मर्यादयाभिध्या-
प्या वा ज्ञायतेऽर्थो अनयत्याज्ञा-भगवदभिहितागमरू-
पा तस्या निर्देश-उत्सर्गाऽपवादाभ्यां प्रतिपादनम्, आ-
ज्ञानिर्देश इदमित्थं विधेयमिदमित्थं व्यत्ययमात्मके तत्क-
रणशीलेस्तदनुलोमानुष्ठाना वा आज्ञानिर्देशकरः । यद्वा-
आज्ञा-सौम्य । इदं कुरु, इदं च मा कारीरिति गुरुवचनमेव,
तस्या निर्देशः-इदमित्थमेव करोमीति निश्चयाभिधाने तत्क-
रः । आज्ञानिर्देशन वा तरति भवास्मोधिमित्याज्ञानिर्देशतर
इति, इत्यादयोऽनन्तगमपर्यायत्वाद् भगवद्वचनस्य व्याख्या-
भेदाः संभवन्ताऽपि मन्त्रमतीनां व्यामोहहेतुतया बालाऽ-
बलादिबोधाप्यादनार्थत्वाच्चास्य प्रयासस्य न प्राप्तसूत्रं प्रद-
शयिष्यन्ते । उत्त० १ अ० ।

आज्ञानिर्देशकर-पुं० । आज्ञाधिराधके, उत्त० १ ।

अविनीतशिष्यमधिकृत्य-“ आणान्वङ्गकरे ॥३५॥ ” स
शिष्योऽविनीत इत्युच्यते य आज्ञायाः-तीर्थकरवाक्ष्यस्य,
गुरोर्वाक्ष्यस्य चाऽनिर्देशकरः-अप्रमाणकर्ता आज्ञाविरा-
धकः । उत्त० १ अ० ।

आणान्वङ्ग-आज्ञानिष्पादक-पुं० । आज्ञासाधके, पं०
सू० २ सूत्र ।

आणान्वङ्ग-आज्ञान्वङ्ग-त्रि० । आज्ञामनुगच्छति, अनु० ।
गम-उ ६ त० । आदेशानुसारं गन्तरे दासादौ, क आ-
ज्ञानुगतोऽप्यत्र । त्रि० । वाच० । आज्ञानुसारिणि, दर्श० ४
तत्त्व । आगमानुसारिणि, पञ्चा० ।

सुहृद्भावा तद्विगमो, सो वि य आज्ञान्वङ्गो निमोगेह
॥ २६+ ॥

शुभभावात्-प्रशस्ताध्यवसायात्प्रवृत्तिः-अशुभकर्मविगमो भवति 'सां धिय' ति-स पुनः शुभभावः आणानुगः-आग-मानुसारी भवति नियोगेन-वियमेन अनाङ्गाऽनुगम्यशुभ एवैति भावः । पञ्चा० १६ विव० ।

आणाऽणुगामि-(न)-आङ्गाऽणुगामिन्-त्रि० । आङ्गामनु-च्छांत, अनु० । गम-स्त्रिं ६ त० स० । आङ्गानुगते, स्त्रियां ङाप् । वाच० ।

आणापटिच्छय-आङ्गाप्रतीच्छक-पुं० । आङ्गाप्रतीच्छाकार-कं, पं० सू० २ सूत्र ।

आणापरतंत-आङ्गापरतन्त्र-पुं० । आतवचनार्धने, पञ्चा० १४ विव० । (आङ्गापरतन्त्रा प्रवृत्तिरप्रवृत्तिरवेति 'आणा' शब्देऽस्मिन्नय भागे उक्तम् ।)

आणापरिणामग-आङ्गापरिणामक-पुं० । यदाहाप्यते त-त्करोति तत्कारणात् प्रवृत्तिः-किमर्थमेतदिति किंवाङ्गयैव कर्त्तव्यतया अहधार्तान्येवैलक्षण्ये परिणामकभेदः इय० १० उ० । (एतस्य लक्षणाऽऽदिबहुवचन्यता 'परिणामग' शब्दे पञ्चमभागे वक्ष्यते) (एतस्य परीक्षाप्रकार आङ्गाव्यवहार-निरूपणावसरं 'आणा' शब्देऽस्मिन्नय भागे गतः)

आणापविति-आङ्गाप्रवृत्ति-स्त्री० । आलोपदेशपरतन्त्रप्रव-र्त्तनं, पञ्चा० ।

आङ्गाप्रवृत्तिकश्च शुद्ध एव । तथाच विस्वविधिप्रधिकृत्य-आणापवितिउ चिय, सुद्धो एमो ण अस्महा णियमा ।

तित्थगं बहुमाणो, तदभावाच्चो य णायवो ॥ १२ ॥

आङ्गाप्रवृत्तिर एव-आलोपदेशपरतन्त्रप्रवर्त्तनाद्व शुद्धा-विशुद्धः । एव परिणामो विस्वविधायको वा ज्ञेय इति यागः । पञ्चा० ८ विव० । (अत्र विशेषः 'वेद्य' शब्दे तृतीयभागे १२६८ पृष्ठ वक्ष्यते)

आणापवित्ति-आङ्गाप्रवृत्ति-पुं० । आलोपदेशपरतन्त्र-प्रवृत्तिमति, पञ्चा० ८ विव० ।

आणापहाण-आङ्गाप्रधान-पुं० । आगमपरतन्त्रे, ध० २ आध० ।

आणापाणपञ्जति-आनप्राणपर्याप्ति-स्त्री० । पर्याप्तिभेदः, म-या पुनरुच्छ्वासप्रयोग्यवगणादलिकमादायाच्छ्वासरूपतया परिणामस्य आलम्ब्य च मुञ्चति सा प्राणापानपर्याप्तिरिति । प्रथ० ५३२ द्वार ।

आणापाणवगणा-आनप्राणवर्गणा-स्त्री० । उच्छ्वासनि-श्वासायास्यायां पुद्गलवगणायाम्, कर्म० ५ कर्म० । (वक्त-व्यता 'वगणा' शब्दे षष्ठे भागे वक्ष्यते)

आणापाणु-आनप्राण-पुं० । कालविशेषः, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । अनु० । त्या० । हा० । कर्म० ।

आणुप्राणु-त्रि० । प्र अन् उक् । वाच० ।

(सूर्यप्रज्ञावानप्राणकालपरिमाणम्)—

“आवलिताति वा आणापाणु ति वा । (सूत्र-१०४+) अ-सङ्ख्येयया आवलिका एक आनप्राणः, “द्विपञ्चाशदधिकत्रि-च-वर्गशतकृतसङ्ख्यावलिकाप्रमाण एक आनप्राणः” इति वृत्तसंप्रदायः ।

तथा खोक्तम्—

“यगो आणापाणु, तयालीसं (मयालीसं) सया उ वाचजा ।

आवलितापमाणं, अणोनानाहि” निदिष्टा ॥ १ ॥ ”

ससाऽऽनप्राणप्रमाणः स्तोत्रकः । मू० प्र० २० पादु० ।

आणावज्ज-आङ्गावाह-त्रि० । आलोपदेशश्च, पञ्चा० ।

आङ्गावाहायाश्च स्वमतिप्रवृत्तेर्भवनिबन्धनत्वम्—

समितिपविती मत्वा, आणावज्ज ति भवफला चेव ।

तित्थगरुहेभ्यं वि, ख तत्तमो सा तदुद्देशा ॥ १३ ॥

स्वमतिप्रवृत्तिः-आत्मबुद्धिपूर्विका चेष्टा सर्वा-समस्ता इ-त्यस्तव-भावस्तवविषया आङ्गावाहा-आलोपदेशश्च इति हेतोर्भवफलैव-संसारनिबन्धनमव आङ्गाया एव भवोत्सार-हेतुषु प्रमाणत्वात् । पञ्चा० ८ विव० । (विशेषः 'वेद्य' शब्दे तृतीयभागे १२६८ पृष्ठ वक्ष्यते ।) आतवचनवद्विष्कृते च । पञ्चा० ।

आणावज्जतण्णो, न होइ मोक्खंगया णवरं ।

आङ्गावाहायाद्-आतवचनवद्विष्कृतत्वाद्यदाङ्गावाहं तन्मो-क्षाङ्गं न भवति । पञ्चा० ६ विव० ।

आणाबलाभिभोग-आङ्गाबलाभियोग-पुं० । आङ्गापनम्-आङ्गाः भवन्तद्वाक्यमव तदकुर्वता बलात्कारणम् बलाभि-योगमन्तश्चाऽऽहया सह बलाभियोग आङ्गाबलाभियोगः आङ्गाबलाभियोगो-व्यापारणमिति समासः । आङ्गाबल-योर्व्यापारणं, पञ्चा० ।

आणाबलाऽभियोगो, णिगंधायं ख कप्पते काउं ।

इच्छा पउंजियक्वा, मेहे तह चेव राइणिण ॥ ८ ॥

आङ्गाबलाऽभियोगो निप्रस्थानां-साधूनां न कल्पन्त-न यु-ज्यन्त कर्त्तु-विधातुं परपीडात्पादकन्यादान्मनश्चाभियोगि-कर्मवन्धहेतुत्वात्तस्येत्यादि- (बहुवचन्यता 'इच्छाकार' शब्देऽस्मिन्नय भागे वक्ष्यते) पञ्चा० १२ विव० ।

आणाभंग-आङ्गाभङ्ग-पुं० । आङ्गाया-आदेशस्य भङ्गः-स्व-विषयषु प्रसाराभावः, आदेशस्याऽकर्तुण आदिष्टविषयेषु प्रचाराऽभावे, वाच० । आलोपदेशाननुपालनं, पञ्चा० १४ विव० । सर्वविदागमोक्तत्वेन च । दर्श० १ तत्त्व । (एतद्वक्त-व्यता 'आणा' शब्देऽस्मिन्नय भागे गता)

आणाभावग-आङ्गाभावक-पुं० । आङ्गाया भावयितरि, पं० सू० “सयाणाभावेन सिया” (सूत्र-२+) । सदाऽऽज्ञाभावकः स्यादनुपेक्षाद्वर्णनं । पं० सू० २ सूत्र ।

आणामिय-आनामित-त्रि० । इषणामिते, उपा० २ अ० ।

तं० । प्रश्न० । जी० । “आणामियचावरुलकिण्डाचिउर-राइसुसंठियसंगयआययसुजायभूमया ” (सूत्र-१४+) । (आनामितं चापकचिरकृष्णचिकुरराजिसुसंस्थितसंगता-यतसुजातभूकाः) आनामितम्-इषणामितं यथाप-धनु-स्तद्व्यावरं-शोभने कृष्णचिकुरराजिसुसंस्थितं कुत्रापि-कृष्णा अर्गाजिसुसंस्थितं संगते आयन-दीर्घं सुजात-सु-निष्पन्नं भुवो येषां ते तथा । तं० । प्रश्न० । “आणामि-यचावरुलतणुकसिणनिद्धभूमया ” (सूत्र-१४७+) । आनामितम्-इषणामितम्-आरोपितमिति भावः, यथाप-धनुस्तद्वत् दाक्षिण्य-संस्थानावशेषभावता रमणीये तनू-तनुः

इलङ्घपरिमितबालपङ्क्यात्मकत्वात् कृष्णे-परमकालिमांषे स्निग्धे-स्निग्धच्छाये भूयै येषां ते आनामितचापकचि-रतनुकृष्णस्निग्धभूकाः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० २ उ० । (इतिस्निग्धकमांधकृत्य)-“ आणामियचावललितसंवेक्षित-ऽगसोड ” (सूत्र-२१५) । आनामितम्-ईषनामितं यच्चापं-धनुस्तद्वद् ललिता च-विलासवती संवेक्षिता च-वेदलन्ती संकाचिता वा अग्रशुद्धा-शुद्धाग्रं यस्य तत्तथा । उपा० २ अ० ।

आणामेत्-आज्ञामात्र-न० । आसवचनमात्रं, “ आणामेत्संमि-सम्बद्धा जुता ” ॥ २८ + ॥ आज्ञामात्रं, आसवचन एव स-र्वथा सर्वप्रकारैर्युक्तः-उच्यते । पञ्चा० १४ विव० ।

आणारु-आज्ञारुचि-स्त्री० । आज्ञा-सूत्रव्याख्याने; नि-र्युक्त्यादि, तत्र तथा वा रुचिः भजानम् सा आज्ञारुचिः । स्था० ४ ठा० १ उ० । भ० । निर्युक्त्यादस्तत्त्वधर्मानं, ग० १ अधि० । औ० । “ आणारुहं तन्धगराणं आण पसंसति ” । आ० सू० ४ अ० १२५८ गाथा । रागद्वेषरहितस्य पुंस आह्वयैव धर्मानुष्ठानगता-रुचिराज्ञारुचिः । तृतीयं सम्यग्-दर्शनभेदे, ध० २ अधि० । आज्ञा-सर्वज्ञवचनान्तिका तथा रुचिरस्य सः । स्था० १० ठा० ३ उ० । उत्त० । आतोपदे-शाभिलाषयुक्ते, पञ्चा० । “ आणारुहो चरणं ” ॥ १२ + ॥ आज्ञारुचिः-आतोपदशाभिलाषयुक्तस्य चरणं-चारित्र्यम् । पञ्चा० ११ विव० । आगम्यहुमानिनि च । पञ्चा० १६ विव० । “ आणारुहो य सम्मं ति ” ॥ ४१ + ॥ आज्ञारुचयः-आ-गम्यहुमानिनः । पञ्चा० ११ विव० । तदात्मके तृतीयं स-रागसम्यग्दर्शिनं च । स्था० १० ठा० ३ उ० । उत्त० । यो हि प्रतनुरागद्वेषमध्याह्वानतयाऽऽचार्याऽऽदीनामाज्ञैव कुप्रहा-भावाज्जीवादिर्नयान् रोचयन् मानुगादिवत् स आज्ञारुचिः । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

(तल्लक्षणं यथा)-

रागो दोषो मोहो, अज्ञाणं जस्म अवगम्यं होइ ।

आणारु रोयतो, सो खलु आणारुई नाम ॥ २० ॥

स खलु निश्चयन आज्ञारुचिर्नाम इति प्रसिद्धा भवति, स इति क. ?-यस्य रागः-स्नेहा, द्वेषः-अप्रीतिः, मोहः-शेषमोह-नीयप्रकृतयः, अज्ञानं मिथ्यास्वरूपम् एतत्सर्वं नष्टं भवति अस्य दर्शनाऽपगतं गम्यते; न सर्वतोऽपगतशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धः । यस्य रागो द्वेषोऽपगतः, यस्य द्वेषोऽपि दर्शनाऽ-पगतः, यस्य मोहोऽपि दर्शनाऽपगतः, यस्य अज्ञानं दर्शनाऽ-पगतम्, एतेषां अपगमात् आज्ञया आचार्याणुपदेशेन रोचमानजीवादिनस्य तथैवेति प्रतिपद्यमानो यो भवति सः; आज्ञारुचिरित्यर्थः । अत्र मापनुषदृष्टान्तः-मा रुम् मा तुम् इति स्थाने मापनुष इति दृष्टान्तोऽस्ति ॥२०॥ उत्त० २८ अ० । प्रय० । स्था० । “ आणारुई ” ॥११५॥ आज्ञा-सर्वज्ञ-वचनात्मिका तस्यां रुचिः-आभिलाषो यस्य स आज्ञारुचिः । सरागसम्यग्दर्शनाऽऽद्यभेदे, जिनाज्ञैव मे तस्यै; न शेषं युक्ति-ज्ञातमिति योऽभिमत्यते स आज्ञारुचिः । (३७ सूत्र टी०) प्रज्ञा० १ पद ।

(आज्ञारुचिमाह)-

जो हेउमयाणतो, आणारु रोयण पययणं तु ।

एमेव शण्हति य, एसो आणारुई नामा ॥११६॥ (सूत्र-३७)

यो हेतुम्-विवक्षितार्थगमकमज्ञानानः प्रवचनमाज्ञैव तुश-ब्द एवकारार्थः, केवलया रोचते, कथामत्याह-एवमन्तत्; प्रवचनाक्रमार्थजातं, नान्यथेति एव आज्ञारुचिर्नाम । प्रज्ञा० १ पद ।

आणाल-आलान-न० । आ-लीयतेऽत्र आ-ली-ल्युट् । “आलानं ल्-नाः” ॥२११७॥ इति हैमप्रकृतसूत्रेण ल्-मो-ह्यत्ययः । प्रा० । गजबन्धनस्तम्भे, करणे ल्युट् । तद्वन्धनर-ज्ज्वाम्, भाग्य ल्युट् । बन्धनमात्रं च । वाच० ।

आणालकखंभ-आलानस्तम्भ-पुं० । गजबन्धनस्तम्भे, प्रा० २ पाद । वाच० ।

आणव-आज्ञावत्-त्रि० । आतोपदेशवर्तिनि, ध० २ अधि० ।

आणवट्टि(न्)-आज्ञावर्तिन्-त्रि० । भगवत्प्रणीतवचनानु-सारिणः आचा० ।

आणववहार-आज्ञाव्यवहार-पुं० । व्यवहारभेदे, ध० २ अधि० । व्य० । प्रय० । पञ्चा० । (वक्तव्यता ‘आणा’ शब्दऽ-स्मिन्नेव भागे गता ।)

आणाविजय-आज्ञाविच (ज) य-पुं० । आ-अभिविधिना ज्ञायन्तेऽथां यथा सा-प्रवचनं; सा विचीयते-निर्णीयते, प-र्यालोच्यते वा यस्मिन्तदाज्ञाविचयं-धर्ममध्यातमिति, प्रा-कृतत्वेन-विजयमिति । स्था० ४ ठा० १ उ० । आज्ञा-जिन-प्रवचनं तस्या विचयो-निर्णयो यत्र तदाज्ञाविचयम्, प्राकृ-तत्वात्-आणाविजयम् । औ० । ग० । आज्ञा वा विजीयते-अधिगमद्वारेण परिचितीक्रियते यस्मिन्तदाज्ञाविजयम् । स्था० ४ ठा० १ उ० । आज्ञागुणानुब्रिन्तनात्मके धर्ममध्यात-भेदे, औ० । ग० । भ० । स च आज्ञाया अनन्तत्वपूर्वापरा-विरोधित्वादित्स्वरूपे चमत्कारपूर्वकचित्तविश्रामः-आज्ञावि-चयः । अष्ट० ६ अष्ट० । अतीन्द्रियत्वादेतदाहरणादिसद्भावं-ऽपि बुध्यतिशयशक्तिविकलैः परलोकबन्धमोक्षधर्माधर्मादि-भावैश्चत्यन्तदुःखास्याधेप्याप्तप्रामाण्यात्तद्विषयं तल्लक्षणे तथैवेत्याज्ञाविचयम् । सम्म० ३ काण्ड ६३ गाथाटी० । धर्ममपि ज्ञानदर्शनचारित्र्यैराव्यभावनाभिः कृताभ्यास-स्य नयार्थाभरतगहने न बुध्यते नुक्कुमतिना परं सर्वज्ञ-मते सत्यमेवेति चिन्तनमाज्ञाविचयः । ध० ३ अधि० ।

(एतत्स्वरूपम्)-

(१२५४ गाथा) तस्य आणाविजये आणं विधेए-ति । जथा पंचनिकाए छुज्जीवनिकाए अहु पयय-णमाता, अरणे य सुत्तनिबद्धं भावे, अवद्ध य पच्छ, कइ आणारु पगियाणुज्जात ? एवं चिन्तति, भासति य । तथा पुरिसादिकारणं पव्व च किण्णसज्जेसु हेतुविस-या तातेसु विवथुसु यि सव्वरणानिद्वेसु पयमव सन्तंति चिन्तेतो भासेतो य आणा विधेयति । आ० सू० ४ अ० ।

आणविराहणा-आज्ञाविराधना-स्त्री० । आतोपदेशाननु-पालने, पञ्चा० १६ विव० । (आतोपदेशाऽननुपालने किं भवतीति ‘आणा’ शब्दऽस्मिन्नेव भागे गतम्)

आणविराहणाऽणुग-आज्ञाविराधनाऽणुग-त्रि० । आतोप-देशाऽननुपालनानुसारिणि, पञ्चा० ।

तथा च अशुभाध्यवसानमधिकृत्य—

आणविराहसाधुग—मेयं पि य होति ददुर्व्वं ॥ २८ ॥

इदं पुनरशुभाध्यवसानम्—आज्ञाविराधनाम्—आज्ञापरि-
शाननुगालनाम्—अनुगच्छति—अनुसरतीत्याज्ञाविराधनानुगं
भवति स्याद् द्रष्टव्यम्—अयम् । पञ्चा० १६ वि० ।

आणविवरीष—आज्ञाविपरीत—त्रि० । आसवचनविपर्य्यस्ते,
पञ्चा० । “ आणविवरीयमेव जं किञ्चि ” ॥ ६+ ॥ आज्ञा-
विपरीतमेव—आसवचनविपर्य्यस्तमपि । पञ्चा० ६ वि० ।

आणवेतन्व—आज्ञापयितुम्—त्रि० । आदेशनीये, आभा० ।

आणासार—आज्ञासार—त्रि० । आसवचनप्रधाने, “ आणा-
सारं मुण्यव्वं ” ॥ ८+ ॥ आज्ञासारम्—आसवचनप्रधानम् ।
पञ्चा० ११ वि० ।

आणासिद्ध—आज्ञासिद्ध—त्रि० । आप्तवचनसिद्धे, सूत्र० । “ पु-
राणं मानवा धर्मः, साक्षा वेदध्वजिस्तितम् । आज्ञासिद्धा-
वि चन्वारि, न हस्तयानि हेतुभिः ॥ १॥ इति परतीर्थि-
काः । सूत्र० १ भु० ३ अ० ३ उ० ।

आणिज्जंत—आनीयमान—त्रि० । प्राप्यमाणे, “ णिज्जंताऽऽ-
णिज्जंता ” ॥ ६४२ ॥ “ आणिज्जंतो ” ति—गृहपतिः गृहादाना-
यमानो वा । कु० ३ उ० ।

आणि (णी) य—आनीत—त्रि० । आ—नी—कर्मणि क् ।
“ वानीयादिभित् ॥ ८ । १ । १०१ ॥ ” इति हेम प्राकृतसू-
त्रेण—इत्यम् । प्रा० । देशादेशान्तरं नीते, वाच० । आहूते,
प्रव० ६ द्वार ।

आणील—आनील—पुं० । ईषदर्थे, आह् । प्रा० स० । ईषकी-
लवर्णे, सामस्येन नीलवर्णे च । “ आणीलं च वर्धं रयावहि ”
॥ ६ ॥ वस्त्रम्—अम्बरं परिधानार्थं गुलिकादिना रज्ज्य आ-
नीलम्—ईषकीलं सामस्येन नीले भवति । सूत्र० १ भु० ४
अ० २ उ० । तद्धति, त्रि० । नीलघोटके, पुं० । हेम० ।
तज्जातिस्त्रियाम्, स्त्री० । ऊर्ध्व । वाच० ।

आणुकंपिय—आनुकम्पिक—त्रि० । अनुकम्पया करतीत्यानु-
कम्पिकः । भ० १५ अ० । कृपावति, भ० ३ श० १ उ० । प्रति० ।

आणुगामिय—आनुगामिक—त्रि० । गच्छन्ते पुरुषम् आ-
समन्तादनुगच्छन्त्यंशीलः आनुगामि, आनुगाम्येवानुगामिकं
स्वार्थे कप्रत्ययः । अथवा—अनुगमः प्रयोजनं यस्य तदनु-
गामिकम् । अनुसृतिश्चादिषाढादुभयपदवृद्धिः । आ० म०
१ अ० । न० । स्था० । अनुगमन्तरि, (अनुगमनशीले) ।
ध० ३ अधि० । “ आणुगामियं नि वेमि ” (सूत्र-२१७+) ।
आनुगामिकं तदार्जितपुण्यानुगमनाद् । आभा० १ भु० ८
अ० ५ उ० । सह गमन्तरि, सूत्र० । “ स एगईओ आणुगा-
मियभाषं पडिसंथाय ” (सूत्र-३१ x) । आनुगामुकभाषं
प्रतिबंधाय—सहगन्तृभाषेनानुकूल्यं प्रतिपद्य । सूत्र० २ भु०
२ अ० । अवधिज्ञानविशेषं, देशान्तरगतमपि ज्ञानिनमनु-
गच्छति लोकनवसंवधिज्ञानमानुगामि । कर्म० १ कर्म० ।

आणुगामिओऽणुगच्छइ,

गच्छंतं लोअणं जहा पुरिसं ॥ ७१४+ ॥ विशेष० ।

३७

नं० स्था० । (एतद्व्याख्याम् ‘ ओहि ’ शब्दे तृतीयभागे
१४१ पृष्ठे करिष्यते ।)

(आनुगामिकानानुगामिकमिधावधिज्ञानस्वरूपम्)—

आणुगामिओ य ओही, नेरइयाणं तेहव देवाणं ।

आणुगामि असाणुगामी, मीसो य मणुस्सतेरिच्छे ॥ ७१४ ।

अनुगमनशील आनुगामिकः । (सर्वोऽप्यवधिज्ञानविषयः
‘ ओहि ’ शब्दे तृतीयभागे १४१ पृष्ठे दर्शयिष्यते) (विशेष० ।)
त्रिविधोऽप्यवधिर्मनुष्येषु त्रिषु च भवतीति नियुक्ति-
गाथायैः । विशेष० । तत्रेहान्तगतं न प्राज्ञा, देवमारकाणां-
मध्यन्तरावधिष्वत्, किन्तु—मध्यगतः, सोऽप्यन्त (न्य)
व्याख्यानावशिष्टो देवमारकाणां स्वार्थविधोऽतितत्त्वमध्य-
वर्तिस्वात्, तुशब्द एवकारार्थः, स्वव्यवधारणं, आनुगा-
मिक एव यथाङ्करूपो नाभ्य इति, कर्त्तामित्याह—नगान् का-
यन्ति स्वयोग्यानाङ्कयन्तीति नरकाः तेषु भवा नारकास्तेषां
नया दीव्यन्ति—यथेच्छया क्रीडन्तीति देवाः तेषां मनुष्याश्च
निर्यकुञ्च मनुष्यनिर्यकु तस्मिन्मनुष्यनिर्गन्ध जानाधेकवचनं,
ततोऽयमर्थः—मनुष्येषु निर्यकु आनुगामिक उक्तशब्दार्थः,
अनानुगामिकः—अवस्थितः शृङ्खलादिनिर्यान्तप्रदीप इव यो
गच्छन्ते पुरुषं नानुगच्छति, आह च भाष्यकृत्—“ आणुगा-
मिकोऽणुगच्छइ, गच्छंतं लायण जहा पुरिसं । इयरो उ ना-
णुगच्छइ, ठियण्णदीवो व्व गच्छंतं ” (विशेष० ७१४) ।
यस्य त्पक्षस्यावधेर्देशो ब्रजान् स्वामिना सह अपरं देशः
प्रदेशान्तरचलितपुरुषस्योपहृतैकलोचनवद्व्यत्र न ब्रजानि
स मिश्र उच्यन्ते, उक्तं च—“ उभयसहायो मीसो, देसो ज-
स्साऽणुजाइ ना असा । कासइ गयस्स कथइ, एगं उव-
हम्मइ जहच्छि ” (विशेष० ७१५) एव च भवति गाथासंज्ञ-
वार्थः । देवमारकाणां सर्वोन्मेशजाभ्यन्तरावधिक्रममध्यगत
आनुगामिकोऽवधिः, निर्यकुमनुष्याणां सर्वप्रभेदः—आनुगा-
मिकः, अनानुगामिका, मिश्रश्चांत । आ० म० १ अ० ।

एतस्य भेदाः—

से किं तं आणुगामियं ओहिनाणं ? , आणुगामियं
ओहिनाणं दुविहं पद्यत्तं; तं जहा—अंतगयं; मज्झगयं च ।
(सूत्र-१०+)

‘ से किं तमि ’ त्यादि, अथ किं तदनुगामिकमवधिज्ञा-
नम् ? । आनुगामिकमवधिज्ञानं द्विविधं प्रकृतम्, तद्यथा—
अन्तगतं च, मध्यगतं च । न० । (अन्तगताऽवधिज्ञान
स्वरूपम् ‘ अन्तगय ’ शब्दे प्रथमभागे गतम् ।) (मध्यगताऽ-
वधिज्ञानस्वरूपम् ‘ मज्झगय ’ शब्दे षष्ठे भागे वदयते ।)
(अन्तगत-मध्यगतयोर्विशेषः)—

अंतगयस्स मज्झगयस्स य को पइविसेसो ? , पुरओ
अंतगएणं ओहिनाणणं पुरओ चेव संखिजाणि वा अ-
संखिजाणि वा जोयणाइं जाणइ पासइ, मग्गओ अंत-
गएणं ओहिनाणणं मग्गओ चेव संखिजाणि वा असं-
खिजाणि वा जोयणाइं जाणइ पासइ, पासओ अंतगएणं
ओहिनाणणं पासओ चेव संखिजाणि वा असंखिजाणि

वा जोषणां जाणइ पामइ । मज्झमणं ओहिनाणेणं
सव्वआ समंता संखिजाणि वा अमंखिजाणि वा जोष-
णां जाणइ पामइ । (सूत्र-१० +)

अन्तगतस्य मध्यगतस्य च परस्परं कः प्रतिविशेषः ? प्र-
तिनियतो विशेषः सूरिराह-पुरतोऽन्तगतेनावधिज्ञानेन पु-
रत-एवाग्रत एव संख्ययानि-एकादीनि; शीर्षप्रदलिकापय-
न्तान्यसंख्ययानि वा योजनानि; एतावत्सु योजनध्वगादेः
द्रव्यमित्यर्थः, जानाति-पश्यति ज्ञानं विशेषग्रहणात्मकं, द-
शेन सामान्यग्रहणात्मकम् । तद्वत् पुरतोऽन्तगतस्य शेषाव-
धिज्ञानेभ्यो भेदः । एवं शेषाणामपि परस्परं भावनीयः ।
'नवरं सव्वआ समंता' इति-सर्वतः सर्वासु विविधवस्तु
समन्तात्सर्वैवात्मप्रदेशैः सर्वैर्वा विशुद्धरूपदैकैः, उक्तं
च चूर्णौ-"सव्वउ त्त सव्वासु त्तिसि धिादमासु समंता
इति सव्वायण्णससु सव्वेसु वा विसुद्धफड्डंगसु" इति ।
अत्र 'सव्वायण्णससु' इत्यादौ तृतीयाधे सप्तमी भवति
च तृतीयाधे सप्तमी, यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे-
"व्यत्ययोऽप्यासा" इत्यत्र सूत्र-तृतीयाधे सप्तमी यथा-
"तिसु तेसु अलंकिया पुद्वी" इति । अथवा-समन्ता
इत्यत्र स अर्थाध्यानी परामृश्यते, मन्ता इति ज्ञाता, शेषं
तथैव । न० । साध्यमन्ताध्यमन्यादिकमनुगच्छति साध्या-
भावेन भवति या धूमादेस्तु. संऽनुगामी ततो जातमानु-
गामिकम् अनुमानं तद्वत्प्रा व्यवसायाऽपि आनुगामिक एव ।
अनुमानं, तदात्मक व्यवसायविशेषे च । स्था० ३ टा० ३ उ० ।

आणुगामियता-आनुगामिकता-स्त्री० । परम्पराशुमानु-
बन्ध, "आणुगामियत्ताए भविस्सइ" (सूत्र-३८० x)
आनुगामिकत्वायः शुमानुबन्धायेत्यर्थः । भ० ६ श० ३३ उ० ।
"आणुगामियत्ताए अण्णुत्ता भवति" ॥ १६ + ॥ आनु-
गामिकतायै-परम्पराशुमानुबन्धायेति । दशा० ४ अ० ।
स्था० । भवपरम्परासु, सानुबन्धमुखे च । "आणुगामिय-
त्ताए भविस्सइ ॥ ११ + ॥" आनुगामिकत्वाय भवपरम्प-
रासु सानुबन्धसुखाय भाव्यति । दशा० १० अ० । नि० ।

आणुधम्मिय-अनुधार्मिक-त्रि० । अन्यैरपि तदार्थिकैस्स-
माचिणं, आत्मा० । भगवतो महाधीरस्य विहारसमये
इन्द्रप्रज्ञमयस्त्रधारणमाधिकृत्य-"एवं खु आणुधम्मियं त-
स्स" (सूत्र-२ +) । एतद्वत्त्वावधारणं तस्य भगवतोऽनु
पश्चादार्थिकमानुधार्मिकमथेत्यपरैरपि तीर्थकृद्भिः समाचि-
णमित्यर्थः । आत्मा० १ ध्रु० ६ अ० १ उ० ।

आणुपुट्व-आनुपूर्व्य-न० । पूर्वस्य पश्चादनुपूर्वं तस्य भावः
इत्यर्थः । "गुणवचनप्राज्ञादिभ्यः" (पाणि० ५ । १ । १२-
६) कर्मण चति व्यम् । उत्त० १ अ० । अनु० । क्रमं,
औ० । परिपाट्याम्, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । विशिष्टरचना-
याम्, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० ।

आणुपुट्वद्विप आनुपूर्व्यस्थित-त्रि० । विशिष्टरचनाया स्थि-
ते, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० ।

आणुपुट्व (वि) सुजाय-अनुपूर्व्य (व्री) सुजात-त्रि० ।
परिपाट्या सुष्ठुज्ञाने, । तथा च वृक्षवर्णनमुपक्रम्य-"आ-

णुपुट्वसुजायकलवृक्षनावपरिणया" (सूत्र-२ टी०) आ-
नुपूर्व्येण-मूलादिपरिपाट्या सुष्ठु जाता कचिराः वृक्षभावं
च परिणता ये ते तथा । ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । आनुपूर्व्या-
मूलादिपरिपाट्या जन्मदोषग्रहितं यथा भवति एवं जात
आनुपूर्व्यसुजातः । ग० । ज० । तथा च हृदयार्णनमुपक्रम्य-
"आणु व्वसुजायवण्णगंभीरसीयज्जले" (सूत्र-५ +) आ-
नुपूर्व्येण-परिपाट्या सुष्ठु जाता यथा-तटा यत्र स तथा
गम्भीरम्-अगाधं शीतलं जलं यत्र स तथा ततः पद्मवक्ष्य-
कर्मधार्यः । ज्ञा० १ ध्रु० ४ अ० । "आणुपुट्वसुसुहृयंगुली-
प" (सूत्र-१० +) आनुपूर्व्येण-क्रमेण वर्जमाना हीयमाना
वा इति गम्यम्, सुसुहृता-सुष्ठु अविचरता अक्रुत्यः पा-
दाप्राययवा यस्य स तथा । औ० ।

आणुपुट्विग-आनुपूर्वीग-त्रि० । आनुपूर्वी-क्रमस्तं गच्छ-
तीत्यानुपूर्वीगः । क्रमयति, आत्मा० १ ध्रु० ६ अ० १ उ० ।
"आणुपुट्विगमा एसा पव्यजासुतअत्थकरणं च" ॥ २-
६८ + ॥ आत्मा० १ ध्रु० ८ अ० १ उ० ।

आणुपुट्विगंठिय आनुपूर्वीगन्धित-त्रि० । परिपाट्या शु-
म्भितं, भ० । अन्यथाधिकानधिकृत्य-"आणुपुट्विगंठिया" (सूत्र-१८३x) आनुपूर्व्या-परिपाट्या ग्रन्थिता-शुम्भिता
आणुचितप्रयोगानामादौ विधानादन्तोद्यतानां च क्रमणा-
न्त एव करणाद् । भ० ५ श० ३ उ० ।

आणुपुट्विगाम-अनुपूर्वीनामन्-न० । वृषभनासिकान्य-
स्तरज्जुसंख्यानीयाः कर्मसंहत्या विशिष्टं स्थानं प्राप्यते
अर्मा यया चोद्धोत्तमाङ्गाधक्षरणाद्वरूपो नियमनः शरीर-
विशेषो भवति सा अनुपूर्वीति । आत्मा० १ अ० । कूर्परलाङ्ग-
लगामूर्त्रिकाकाररूपेण यथाक्रमं द्वित्रिचतुःसमस्यप्रमाणेन
विग्रहेण भवान्तरोत्पत्तिस्थानं गच्छन्तो जीवस्थानुभोगि-
नियता गमनपरिपाटी आनुपूर्वी, तद्विपाकवद्या कर्मप्रकृ-
तिरपि, कारणं कार्योपचारादानुपूर्वी । पंचा० ७ धिय० ।
कूर्परलाङ्गलगामूर्त्रिकाकाररूपेण यथाक्रमं द्वित्रिचतुःसम-
स्यप्रमाणेन विग्रहेण भवान्तरोत्पत्तिस्थानं गच्छन्तो जीवस्थ-
अनुभोगिगमनमानुपूर्वी, तन्निबन्धनं नाम आनुपूर्वीनाम ।
कर्म० ६ कर्म० । नामकर्मभेदे, यदुदयादस्तरालं गतो जीवो
यानि तदानुपूर्वीनाम । स० ४२ सम० । तच्छतुर्विधम्-नारका-
नुपूर्वीनाम १, तिर्यगानुपूर्वीनाम २, मनुष्यानुपूर्वीनाम ३,
देवानुपूर्वीनाम ४ । कर्म० ६ कर्म० । "आणुपुट्वी अउभ-
या" ॥ १२८३x ॥ आनुपूर्वी चतुर्धा-नारकातिर्यगमनुष्य-
देवानुपूर्वीभेदाद् । प्रथ० ११ द्वार । कर्म० । चतुर्धा गति-
विधानुपूर्वी प्रागुक्तरूपा भवति, कोऽर्थः-गत्याभिधानव्यय-
वक्ष्यमानुपूर्वीनाम, ततो निरयानुपूर्वीतिर्यगानुपूर्वीमनु-
ष्यानुपूर्वीदेवानुपूर्वीभेदात्-आनुपूर्वीनाम चतुर्धेति तात्प-
र्यम् । तत्र नरकगत्या नाम कर्मप्रकृत्या सहचारितानुपूर्वी
नरकगत्यानुपूर्वी तन्ममकालं खास्या वेषमानव्यात्सहच-
रितन्वम् । एवं तिर्यगमनुष्यदेवानुपूर्वीऽपि वाक्याः । कर्म० १
कर्म० । ननु आनुपूर्व्या उद्यो नारकादिषु किमुजुगत्या गच्छत
आहंस्त्रिकगत्याशक्याऽह-पूव्योउद्यो यक्त्वं ति पूर्व्या
आनुपूर्व्या वृषभस्य नासिकारज्जुकल्पाया उद्यो-विपाको
यक्त्वं एव भवति । अयमर्थः-नरकं द्विसमर्थादिवक्त्रेण

गच्छन्तो जीवस्य नरकानुपूर्व्या उदयः । निर्धनु-द्विसम-
यादिवर्केण जीवस्य गच्छन्तस्त्रिगानुपूर्व्या उदयः । मनुष्येषु
द्विसमयादिवर्केण गच्छन्तो जीवस्य मनुष्यानुपूर्व्या उदयः ।
देवेषु द्विसमयादिवर्केण गच्छन्तो जीवस्य देवानुपूर्व्या
उदयः । उक्तं च बृहत्कर्मविपाके—

“नरयाजयस्त उदय, नरय वंकेण गच्छमासस्त ।
नरयाजयपुरविद्याय, तर्हि” उदयो अस्मिन् नरि ॥ १ ॥
एवं इति मनुष्ये, तेषु वि वंकेण गच्छमासस्त ।
तस्मात्तानुपूर्व्याय, तर्हि” उदयो अस्मिन् नरि ॥ २ ॥
कर्म० १ कर्म० ४२ गाथाटी० ।

आणुपुच्छिविहारि (न) आनुपूर्वीविहारिन्-पुं० । प्रज्ज्या-
दिक्रमण विहारिण, आचा० ।

(आह निर्गुणिकारः)—

आणुपुच्छिविहारीणं, भक्तपरिष्ठा य इंगिनीमरणं ।

पायवगमस्य च तदा, अद्विषारो होइ अहुमए ॥ २५७ ॥

अष्टमके तु अयमर्थोधिकारः, तद्यथा—आनुपूर्वीविहारिणाम्
प्रतिपालितधीधन्यमानाम् शास्त्रार्थप्रदणप्रतिपादनात्तरका
कमवसीदत्संयमाऽध्यायनाऽध्यापनाक्रियाणां निष्पादनाऽध्या-
शामुत्सर्गानो द्वादशसंयत्तरसंलेखनाक्रमसंलिखितदेहानां भ-
क्तपरिदेहिनिमरणं, पादप्रापगमने वा यथा भवति तयोच्यते ।
आचा० १ ध्रु० ८ अ० १ उ० ।

तत्रैवानुपूर्वीविहारिणां मरणमधिकृत्य सूत्रम्—

आणुपुच्छेण विमोहाइ, जाइ धीरा समामज्ज ॥ १ + ॥

आनुपूर्वी क्रमः—तद्यथा—प्रज्ज्याशिक्षास्वार्थप्रदणपरिनि-
ष्ठितस्यैककालिकविहारिणमित्यादि, यांश्च वा आनुपूर्वी-
संलेखनाक्रमध्यायि विकृष्टान्तीत्यादि, तथा आनुपूर्व्या या-
म्यभिहितानि । आचा० १ ध्रु० ८ अ० ८ उ० ।

आणुपुच्छियमखाण, कम्मणाओ तिउदुइ ॥ २ ॥

आनुपूर्व्या—प्रज्ज्यादिक्रमण संयममनुपाह्वय मम जीवनः
कश्चिद् शुणो नास्तीत्यतः शरीरमोक्षायसरः प्राप्तस्तथा कस्मै
मरणाय समर्थोऽहमित्येवं संकथाय—आत्मा आरम्भणमार-
म्भः—शरीरधारणायऽपानाद्यन्वेषणार्थमकस्तस्मात् बुध्यन्ति,
अपगच्छन्तीत्यर्थः सुखदयत्ययन पञ्चम्यर्थे चतुर्थी, पाठान्तरं
चा—“कम्मणाओ तिउदुइ” कर्माष्टमं नस्मात् द्वाट्ठ्य-
तीति बुध्यन्ति, “वर्त्तमानमामीप्य वर्त्तमानवद्वा” (पाणि० ३
। ३ । १३१ । इत्यनेन भविष्यत्कालस्य वर्त्तमानता । आचा०
१ ध्रु० ८ अ० ८ उ० ।

आणुपुच्छी-अनुपूर्वी-स्त्री० । पूर्वस्य पश्चादनुपूर्वं तस्य
भावः इत्यर्थे “शुणयन्ननास्तीत्यर्थः” (पाणि० । ४ । १ ।
१२६ ।) कर्मणि चति ष्यञ् तस्य च षिक्त्वरूपानामर्थ्यात्
स्त्रीत्वं “विद्गौरादिभ्यः ष्व” (पाणि० । ४ । १ । ४ ।)
इति ऊर्णि आनुपूर्वी । क्रम, परिपाठ्याम्, उक्त० १ अ० ।
आचा० । रा० । विशेष० पं० सं० । जं । आनुपूर्वी, अनुक्रमः,
अनुपरिपाटीति पर्यायाऽध्यादिवस्तुसंज्ञा इत्यर्थः । अनु० ।
“आणुपुच्छं पाणेहि संहर” (सूत्र-१३ x) । आनुपूर्व्या-
अमणधर्ममतिपर्यादिलक्षणया प्राणिषु यथाशक्त्या रुम्यक

मतः संयतः । सूत्र० १ ध्रु० २ अ० ३ उ० । “आणुपुच्छि-
संखाय” सूत्र-२ +) आनुपूर्व्या—प्रज्ज्यादिक्रमण । आ-
चा० १ ध्रु० ८ अ० ८ उ० । यांश्चपरवर्तनायाम्, सूत्र० २
ध्रु० १ अ० । तद्वान्तकं शास्त्रीयोपक्रमभेदे, प्रकारान्तरेण
शास्त्रभाषाणामभेदः च । अनु० ।

विषयसूचनार्थमधिकाराद्वाः—

- (१) आनुपूर्व्याः सामान्यतो भेदाः ।
- (२) आनुपूर्व्याः द्रव्यादिना भेदाः ।
- (३) नैगमव्यवहारसम्मतया द्रव्यानुपूर्व्या-निरूपणम् ।
- (४) प्रसङ्गात्तस्यानुक्रमस्य निरूपणम् ।
- (५) आनुपूर्व्याः संग्रहनयमनन निरूपणम् ।
- (६) प्रागुद्दिष्टाया औपनिषद्व्याख्याऽनुपूर्व्या निरूपणम् ।
- (७) प्रागुद्दिष्टायाऽनुपूर्व्या निरूपणम् ।
- (८) कम-भासकालाऽनुपूर्व्या निरूपणम् ।
- (९) उत्कीर्तनाऽनुपूर्व्या निरूपणम् ।
- (१०) गगनाऽनुपूर्व्या निरूपणम् ।
- (११) प्रागुद्दिष्टस्थानाऽनुपूर्व्या निरूपणम् ।
- (१२) भावाऽनुपूर्व्या निरूपणम् ।

(१) आनुपूर्वीस्वरूपानुरूपणमर्थे भेदमाह—

से किं तं आणुपुच्छी ? आणुपुच्छी दमविहा पत्तता,
तं जहा नामाऽऽणुपुच्छी १, ठवणाऽऽणुपुच्छी २ दव्वाऽऽ-
णुपुच्छी ३, खेत्ताऽऽणुपुच्छी ४, कालाणुपुच्छी ५, उक्ति-
णाऽऽणुपुच्छी ६, गगणाऽऽणुपुच्छी ७, मंठणाऽऽणुपुच्छी
८, मामाआरियाणुपुच्छी ९, भावाऽऽणुपुच्छी १० (सूत्र-७१)
नामद्वयणाओ गय.ओ । (सूत्र-७२+)

‘मे किं तामं’ त्यादि, अथकिं तदानुपूर्वी वस्तिवति प्रका-
र्यः । अत्र निर्वचनम्—‘आणुपुच्छी दसविहं’ त्यादि, इह हि
पूर्व, प्रथमम्, आदिः, इति पर्यायाः । पूर्वस्य अनु-पश्चाद-
नुपूर्वं, “तस्य भाव” इति यणप्रत्यये स्त्रियामीकारं चानुपूर्वी,
अनुक्रमो, अनुपरिपाटीति पर्यायाः । इत्यादिवस्तुसंज्ञा-
रित्यर्थः । इयमानुपूर्वी दशाविधा—दशप्रकारा प्रकृता, तद्यथा—
नामाऽनुपूर्वी, स्थापनाऽनुपूर्वी, द्रव्याऽनुपूर्वी, क्षेत्राऽनुपूर्-
वी, कालाऽनुपूर्वी, उत्कीर्तनाऽनुपूर्वी, गगनाऽनुपूर्वी,
संस्थानाऽनुपूर्वी, सामाचार्यानुपूर्वी, भावानुपूर्वीति ॥ ७१ ॥
अत्र नामस्थापनानुपूर्वीसूत्रे नामस्थापनावश्यकत्वा-
द्यानुसारणव्याख्येयं ॥ ७२ x ॥

(२) द्रव्यादिना आनुपूर्वीभेदमाह—

से किं तं दव्वाणुपुच्छी ? दव्वाणुपुच्छी दुविहा पत्तता,
तं जहा—आगमतो अ, नो आगमतो (ओ) अ । मे किं तं आ-
गमाओ दव्वाणुपुच्छी १, २ जस्म खं आणुपुच्छि चि पदं
सिक्खि (अं) तं ठितं जितं मितं परिजितं जाव नो अणुप्प-
हाए कम्हा अणुवओगो दव्वम्मि निकइ शगमस्स खं एगा
अणुवउत्तो आगमतो एगा दव्वाणुपुच्छी जाव कम्हा
जति जाणए अणुवउत्ते न भवति । सेत्तं आगमओ दव्वा-
णुपुच्छी ॥ मे किं तं नो, आगमतो दव्वाणुपुच्छी ? नो.

आगमतो द्वाणुपुष्पी तिविहा पण्णा १, तं जहा-जा-
णगसरीरद्वानुपुष्पी, भवियसरीरद्वानुपुष्पी, जाण-
यसरीरभविअसरीरवतिरिक्ता द्वाणुपुष्पी । से किं तं
जाणगसरीरद्वानुपुष्पी १, जाणगसरीरद्वानुपुष्पी प-
दत्थाहिगारजाणयस्स जं सरीरयं ववगतचुतचावितचत्त-
देहं, सेसं जहा द्वाणुपुष्पस ए तहा भाणिअव्वं जाव सेतं
जाणगसरीरद्वानुपुष्पी । से किं तं भविअसरीरद्वानु-
पुष्पी १, भविअसरीरद्वानुपुष्पी जे जीव जोजीजम्म-
ण निक्खंत, सेसं जहा द्वाणुपुष्पस ए जाव से(तं)तं भविअस-
रीरद्वानुपुष्पी । से किं तं जाणयसरीरभविअसरीरव-
तिरिक्ता द्वाणुपुष्पी १, जाणयसरीरभविअसरीरवतिरिक्ता
द्वाणुपुष्पी दुविहा पण्णा १, तं जहा-उवणिहिआ
य, अणोवणिहिआ य । तत्थ खं जा सा उवणिहिआ
सा ठप्पा, (सूत्र-७२+)

द्रव्यानुपूर्वीसूत्रमपि द्रव्यावश्यकत्वेव भावनीयम् यावत्-
“ जाणगसरीरभविअसरीरवतिरिक्ता द्वाणुपुष्पी दुव्वहं ”
त्यादि, तत्र निधानं, निधिः, निक्षेपो, न्यासा, विरचना, प्र-
स्तारः, स्थापना, इति पर्यायाः । तथा च लोके—निधेहीद
निहितमिदमित्यत्र निपूर्वस्य धागो निक्षेपाऽर्थः प्रतीत एव,
उप-सामीप्येन निधिरुपनिधिः एकस्मिन्निधौतेऽर्थे पूर्व
व्यवस्थितत्वापेक्षेन तत्त्वमीप एवापगमस्य वक्ष्यमाणपूर्वा-
नुपूर्व्यादिक्रमेण यत्किंचिदप्युक्तं स; उपनिधिरित्यर्थः । उपनिधिः
प्रयोजनं यस्या आनुपूर्व्याः सा औपनिधिकीति, प्रयोजनार्थे
इकण् प्रत्ययः । सामान्यिकाध्ययनादिवस्तुनां वक्ष्यमाणपूर्वा-
नुपूर्व्यादिप्रस्तारप्रयोजनानुपूर्वी औपनिधिकीत्युच्यते इति
तात्पर्यम् । अनुपनिधिः वक्ष्यमाणपूर्वानुपूर्व्यादिक्रमेणावि-
रचने प्रयोजनमस्या इत्यनौपनिधिकी; यस्यां वक्ष्यमाण-
पूर्वानुपूर्व्यादिक्रमेण विरचना न क्रियते सा व्याधिपरमाणु
निष्पन्नस्कन्धविषया आनुपूर्वीति अनौपनिधिकीत्युच्यते
इति भावः । आह नन्वानुपूर्वी परिपाटिरुच्यते भवता च
व्ययुक्तादिकोऽनन्ताणु हायसान एकैकस्कन्ध, अनौपनिधि-
क्यानुपूर्वीत्वेनाभिप्रेता न च स्कन्धगतव्याधिपरमाणुनां
नियता काचित्परिपाटिरस्ति विशिष्टैकपरिणामपरिणतत्वा-
त्तेषां तत्कथमिहानुपूर्वीत्वं, सत्यम्, किन्तु व्याधिपरमाणु-
नामादिमध्यावसानभावेन नियतपरिपाट्या व्यवस्थापन-
योग्यताऽस्तीति योग्यतामाश्रित्याप्यानुपूर्वीत्वं न विन-
श्यते । ‘ तत्थ एमि ’ त्यादि, तत्र या सा औपनिधिकी द्र-
व्यानुपूर्वी सा स्थाप्या सा न्यासकी तिष्ठतु तावदल्पतर-
वक्ष्यत्येव तस्या उपरि वक्ष्यमाणत्वादिति भावः ।

अनौपनिधिकी तु पश्चात्तद्विष्टाऽपि बहुतरवक्ष्यत्येव
प्रथमं व्याख्यायते । बहुतरवक्ष्यत्येव हि वस्तुनि प्रथममुच्य-
मानेऽल्पतरवक्ष्यत्यवस्तुगतः काश्चिदर्थस्तन्मध्येऽप्युक्त एव
क्ष्यते इति गुणाधिक्य पर्यालोच्य सूत्रकारोऽनौपनि-
धिक्याः स्वरूपं विशदीपुराह—

तत्थ खं जा सा अणोवनिहिआ सा दुविहा पण्णा,

तं जहा-नेगमववहाराणं, संगहस्स य ॥ (सूत्र-७२+)

‘ तत्थ एमि ’ त्यादि, तत्र याऽसाधनौपनिधिकी द्रव्यानु-
पूर्वी सा नयवक्ष्यताध्ययनात्-द्रव्यास्तिकनयमतेन द्वि-
विधा प्रकृता, तद्यथा-नेगमववहाराणां, संगहस्य च । नेग-
मववहारसंमता संग्रहसंमता, चेत्यर्थः । अयमत्र भावार्थः-
इहोद्यतः सप्त नया भवन्ति नेगमादयः, उक्तं च-नेगम-संग्रह-
व्यवहार-अणुसूत्र-शब्द-समभिप्रायै-वभूता नया एते च
द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकलक्षणनयद्वयेऽन्तर्भाव्यन्ते द्रव्यमेव
परमार्थतोऽस्मिन् पर्याया इत्यभ्युपगमपरः द्रव्यास्तिकः,
पर्याया एव वस्तुतः सन्ति न द्रव्यामित्यभ्युपगमपरः पर्या-
यास्तिकः, तत्राद्यास्तयो द्रव्यास्तिकाः, शेषास्तु पर्याया-
स्तिकाः । पुनर्द्रव्यास्तिकोऽपि सामान्यतो द्विविधः-
विशुद्धः, अविशुद्धश्च । तत्र नेगमववहाररूपः अविशुद्धः,
संग्रहरूपस्तु विशुद्धः । कथं यतो नेगमववहारावयनपर-
माणवन्तद्रव्यगुहाद्यनेकवक्ष्यक्यात्मकं कृष्णाद्यनेकगुणा-
धारं त्रिकालावययं या विशुद्धं द्रव्यमिच्छन्तः संग्रहश्च पर-
माणवादिकं-परमाणुवाक्सिआभ्यादिकं तिरोभूतगुलकलापम-
विद्यमानपूर्वापरविभागं नित्यं सामान्यमेव द्रव्यामच्छति,
एतच्च कलानेकताद्यभ्युपगमकलङ्कनाकलङ्कितत्वाच्छुद्धम्,
ततः शुद्धद्रव्याभ्युपगमपरत्वाद्यमेव शुद्धः । अत्र च
द्रव्यानुपूर्व्येव विचारयितुं प्रकृता अतः शुद्धाऽशुद्धस्वरूपं
द्रव्यास्तिकमतेनैवासौ दर्शयिष्यते न पर्यायास्तिकमतेन
पर्यायाविचारस्यानुपक्रान्तत्वात्, इत्यतं विस्तरण ।

(३) तत्र नेगमववहारसंमतामिमां दर्शयितुमाह—

से किं तं नेगमववहाराणं अणोवनिहिआ द्वाणुपु-
ष्पी १, नेगमववहाराणं अणोवनिहिआ द्वाणुपुष्पी
पंचविहा पण्णा, तं जहा-अट्ठपयपरूवणया १, भंगसमु-
कित्तणया २, भंगोवदेसणया ३, समोआरं ४, अणुगमे
(सूत्र-७३)

अत्र निर्वचनम् । ‘ नेगमववहाराणं अणोवनिहिआ द्वा-
णुपुष्पी पंचविहं ’ त्यादि, अर्थपदप्रकरणतादिभिः पञ्चभिः
प्रकारैर्विचार्यमाणत्वात्पञ्चविधा-पञ्चप्रकारा प्रकृता, तद्य-
था-अर्थपदप्रकरणता, भङ्गसमुत्कीर्णता, भङ्गोपदर्श
समयनारं, अनुगमः, एभिः पञ्चभिः प्रकारैर्नेगमवव-
हारनयमतेन अनौपनिधिक्या द्रव्यानुपूर्व्याः स्वरूपं निरूप्य-
ते इतीह तात्पर्यम् । तत्र अर्थेति इति अर्थः-व्ययुक्तस्कन्धादिः
स्तद्युक्तं तद्विषयं वा पदमानुपूर्व्यादिकं तस्य प्रकरणं-कथ-
ने तद्भावाऽर्थपदप्रकरणता इयमानुपूर्व्यादिका सेका अये च
तदभिधेयव्ययुक्तादिरर्थः । संज्ञीत्येव संज्ञासंज्ञिसंबन्धकथ-
नमात्रे प्रथमं कर्तव्यमिति भावार्थः । तेषामवानुपूर्व्यादि-
पदानां समुद्भूतानां वक्ष्यमाणन्यायेन समर्थिना विकल्पाः-
भङ्गा उच्यन्ते-विभज्यन्ते; विकल्प्यन्ते इति कृत्वा, तेषां
समुत्कीर्णने-समुच्चारणे भङ्गसमुत्कीर्णने, तद्भावा भङ्गस-
मुत्कीर्णता, आनुपूर्व्यादिपदनिषेधानां प्रत्येकभङ्गानां,
इत्यादिसंयोगभङ्गानां च समुच्चारणमित्यर्थः, तेषामेव सूत्र-
सामान्या अनन्तरसमुत्कीर्णितभङ्गानां प्रत्येकं स्वाभिधेयेन
व्ययुक्ताद्यर्थेन सहोपदर्शने-भङ्गोपदर्शने तद्भावो भङ्गोपद-

शेषता । भङ्गसमुत्कीर्तने भङ्गकविषयं सूत्रमेव केवलमुच्चार-
णीयम्, भङ्गोपदर्शने तु तदेव स्वविषयभूतेनार्थेन सहाज्वार-
यित्यमिति विशेषः । तथा तेषामेवानुपूर्व्यादिद्रव्याणां स्व-
स्थानपरस्थानान्तरभावाच्चिन्तनप्रकारः समवतारः । तथा
तेषामेव आनुपूर्व्यादिद्रव्याणां सत्पदप्रकरणव्यादिभिरनुयो-
गद्वारैरनुगमन-विचारणमनुगमः ।

तत्राऽऽद्यभेदं विचरीषुराह—

‘से किं तं नेगमववहाराणं अद्रुपयपरुवणयाः, नेगमवव-
हाराणं अद्रुपयपरुवणया तिपएसिए आणुपुष्पी, चउ-
प्पएसिए आणुपुष्पी ० जाव दसवएसिए आणुपुष्पी, संखे-
जपएसिए आणुपुष्पी, असंखिजपएसिए आणुपुष्पी,
अखंतपएसिए आणुपुष्पी, परमाणुयोगले अणानुपु-
ष्पी, दुपएसिए अवत्तवए, तिपएसिआ आणुपुष्पीओ,
० जाव अखंतपएसिआओ आणुपुष्पीओ, परमाणुयो-
गला अणानुपुष्पीओ, दुपएसिआइ अवत्तवयाइ सेत्तं
योगमववहाराणं अद्रुपयपरुवणया । (सूत्र-७४)

अथ केयं नेगम-व्यवहारयोः सम्मता अर्थपदप्रकरणता ?
इति । अत्रोत्तरमाह । ‘नेगमववहाराणमि’ त्यादि, तत्र त्रयः
प्रदेशाः परमाणुत्रयलक्षणा यत्र स्कन्धे सा अणुकानुपूर्वी-
त्युच्यते, एवं यावदनन्ता अणुषो यत्र सा अनन्ताणुकः
सोऽप्यानुपूर्वीत्युच्यते । ‘परमाणुयोगले’ ति—एकः पर-
माणुः परमाण्वन्तरासंस्क्राऽनानुपूर्वीत्यभिधीयते । औ
प्रदेशौ यत्र स द्विप्रदेशिकः स्कन्धाऽवक्रयकर्मित्याख्या-
यत बहुवचसिप्रदेशिकादयः स्कन्धाः आनुपूर्व्यो, यदयस्यै-
काकिपरमाण्वोऽनानुपूर्व्यः, बहुनि च द्व्यणुकस्कन्धद्रव्या-
ण्यवक्रयकानि । आनुपूर्व्यो प्रकान्तायामनानुपूर्व्यवक्रयक-
योः प्रकरणमसङ्गतमिति चेत्, न, नत्प्रतिपक्षत्वात्तयोरपि
प्रकरणीयत्वात्, प्रतिपक्षपरिहानं च प्रस्तुतवस्तुनः सु-
खावनेयत्वादिनि भावार्थः । इहानुपूर्वी अनुपरिपाटि-
रिति पूर्वमुक्तं सा च यथैवादिमध्यान्तलक्षणः संपूर्णो
गणनानुक्रमोऽस्ति तत्रैवोपपद्यते, नान्यत्र, एतच्च त्रिप्र-
देशिकादिस्कन्धेष्वेव । तथा हि—‘यस्मात्परमस्ति न पूर्वं
स आदिः, यस्मात् पूर्वमस्ति न परं सोऽन्तः, तथा-
आन्तरं मध्यमुच्यते,’ अर्थं च संपूर्णो गणनानुक्रमस्ति-
प्रदेशादिस्कन्ध एव, न परमाणौ । तस्यैकद्रव्यत्वेनाऽऽ-
दिमध्यान्तव्यवहाराभावाद्, अत एवायमनानुपूर्वीत्वेना-
क्रः, नापि द्व्यणुकस्कन्धः, तत्रापि मध्याभावेन संपूर्णग-
णनानुक्रमाऽभावाद्, अत्राऽऽह—ननु पूर्वस्यानु-पश्चानुपूर्वं
तस्य भाव आनुपूर्वीति पूर्व व्याख्यातम्, एतच्च द्व्यणु-
कस्कन्धेऽपि घटत एव परमाणुद्रव्यस्यापि परस्परारेण्यया
पूर्वपश्चाद्भावस्य विद्यमानत्वात्तनः संपूर्णगणनानुक्रमाभावं-
ऽपि कस्माद्वयमप्यानुपूर्वी न भवति ? नैतदेवं, यतो यथा
मेवादिं क्वचिःपदार्थे मध्ये अवधौ व्यवस्थापिते लोके
पूर्वादिविभागः प्रसिद्धस्तथा यद्यत्रापि स्यात्तदा स्यादप्येवं
न केवमत्रास्ति, मध्येऽवधिभूतस्य कस्यचिदभावनोऽसाह-
र्षेण पूर्वपश्चाद्भावस्यासिद्धत्वात्, यथैव परमाणुवत् द्व्य-
णुकस्कन्धोऽप्यनानुपूर्वीत्वेन कस्मादोच्यते सत्यं, किंतु—
वरस्परारेण्यया पूर्वपश्चाद्भावमात्रस्य सद्भावादेवमप्यभिधा-
तुमशक्योऽसौ तस्मादानुपूर्व्यनानुपूर्वीप्रकाराभ्यां बहुम-

शक्यत्वात्तद्व्यवक्रमेव द्वाणुकस्कन्धः, तस्माद्रव्यस्थितमि-
दम् आदिमध्यान्तभावेनाऽवधिभूतं मध्यवर्तिनमपेक्षयाऽसां-
कर्येण मुख्यस्य पूर्वपश्चाद्भावस्य सद्भावात् त्रिप्रदेशादि-
स्कन्धः एवानुपूर्वी, परमाणुस्तुतुक्त्युक्त्या अनानुपूर्वी द्व्य-
णुकोऽवक्रयकः, इत्येवं संज्ञासंज्ञिकसंज्ञकथनरूपा अर्थ-
पदप्रकरणता कृता भवति । यथैवं त्रिप्रदेशिका आनुपूर्व्य
इत्यादि बहुवचननिर्देशः किमर्थः ? एकत्वमात्रेणैव संज्ञासं-
ज्ञिकसंज्ञकथनस्य सिद्धत्वात्, सत्यम्, किंतवानुपूर्व्यादिद्र-
व्याणां प्रतिभेदमनन्तव्यक्रिययापनार्थो नेगमववहारायो-
रित्यभूताभ्युपगमप्रदर्शनार्थश्च बहुवचननिर्देश इत्यदोषः । अ-
त्राह—नन्वनानुपूर्वीद्रव्यमेकेन परमाणुना निष्पद्यते, अवक्र-
यकद्रव्यं परमाणुद्रव्येन आनुपूर्वीद्रव्यं तु जघन्यतोऽपि पर-
माणुद्रव्येण इत्येव द्रव्यवृत्त्या पूर्वानुपूर्वीक्रममाश्रित्य प्रथम-
नानुपूर्वी ततः अवक्रयकम् ततश्चानुपूर्वीत्येवं निर्देशो यु-
ज्यते, नश्चानुपूर्वीक्रमाश्रयत्वं तु व्यत्ययं युक्तस्तत्कथं क्रम-
द्रव्यमुल्लङ्घन्यथा निर्देशः कृतः ? सत्यमेतत्, किंत्वनानु-
पूर्व्यपि व्याख्याकृतिमात्रं व्यापनार्थः । यदि वा—अणुकचतु-
रणुकादीन्यानुपूर्वीद्रव्याण्यनानुपूर्व्यवक्रयकद्रव्येभ्यो बहुनि
तेभ्योऽनानुपूर्वीद्रव्याण्यल्पानि तेभ्योऽप्यवक्रयकद्रव्याग-
ल्पतराणीत्यत्रैव वक्ष्यते, ततश्चान्यं द्रव्यहान्या पूर्वानुपूर्वी-
क्रमनिर्देश एवायमिति । अलं विस्तरं । ‘सत्तमि’ त्यादि
निगमनम् ।

एआए णं नेगमववहाराणं अद्रुपयपरुवणयाए किं प-
ओअणं ? एआए णं नेगमववहाराणं अद्रुपयपरुवणयाए
भंगसमुक्तिणया कज्जइ । (सूत्र-७५)

‘एताए णमि’ त्यादि, एतया अर्थपदप्रकरणतया किं प्रयो-
जनमात्रं, अत्राऽऽह—एतया अर्थपदप्रकरणतया भङ्गसमु-
त्कीर्तना क्रियते, इदमुक्तं भवति—अर्थपदप्रकरणतायां संज्ञा-
संज्ञिकव्यवहारो निरूपितस्तस्मिन् सत्येवं भङ्गकाः समुत्की-
र्त्तयितुं शक्यन्ते, नाऽन्यथा, संज्ञामन्तरं निर्दिष्टयाणां
भङ्गानां प्रकरणीयतुमशक्यत्वात् तस्माद्युक्तमुक्तम् एतया अर्थ-
पदप्रकरणतया भङ्गसमुत्कीर्तना क्रियते इति ।

तामेव भङ्गसमुत्कीर्तनां निरूपयितुमाह—

‘से किं तं नेगमववहाराणं भंगसमुक्तिणया ? ने-
गमववहाराणं भंगसमुक्तिणया—अत्थि आणुपुष्पी १,
अत्थि अणानुपुष्पी २, अत्थि अवत्तवए ३, अत्थि
आणुपुष्पीओ ४, अत्थि अणानुपुष्पीओ ५, अत्थि
अवत्तवयाइ ६, इकसंयोगी छ भंगा । द्विकसंयो-
गीभंगा—अहवा—अत्थि आणुपुष्पी अ अणानुपुष्पी
अ १, अहवा—अत्थि आणुपुष्पी अ अणानुपुष्पीओ अ
२, अहवा—अत्थि आणुपुष्पीओ अ अणानुपुष्पी अ ३,
अहवा—अत्थि आणुपुष्पीओ अ अणानुपुष्पीओ अ ४,
अहवा—अत्थि आणुपुष्पी अ अवत्तवए अ ५, अहवा—
अत्थि आणुपुष्पी अ अवत्तवयाइ च ६, अहवा—अ-
त्थि आणुपुष्पीओ अ अवत्तवए अ ७, अहवा—अत्थि अ-
णानुपुष्पीओ अ अवत्तवयाइ च ८, अहवा—अत्थि अ-
णानुपुष्पी अ अवत्तव अ ९, अहवा—अत्थि अणानु-

पुष्पी अ अवतत्त्वयाइं च १०, अहवा-अत्थि अणानु-
पुष्पीओ अ अवतत्त्वया अ ११, अहवा-अत्थि अणानुपु-
ष्पीओ अ अवतत्त्वयाइं च १२ ॥ त्रिकमयोगी भङ्गा-
अहवा-अत्थि अणानुपुष्पी अ अणानुपुष्पी अ अवत-
त्त्वया अ १, अहवा-अत्थि अणानुपुष्पी अ अणानुपुष्पी
अ अवतत्त्वयाइं च २, अहवा-अत्थि अणानुपुष्पीओ अ
अणानुपुष्पीओ अ अवतत्त्वया अ ३, अहवा-अत्थि
अणानुपुष्पी अ अणानुपुष्पीओ अ अवतत्त्वयाइं च ४,
अहवा-अत्थि अणानुपुष्पीओ अ अणानुपुष्पी अ अवत-
त्त्वया अ ५, अहवा-अत्थि अणानुपुष्पीओ अ अणानु-
पुष्पी अ अवतत्त्वयाइं च ६, अहवा-अत्थि अणानुपुष्पीओ
अ अणानुपुष्पीओ अ अवतत्त्वया अ ७, अहवा-अत्थि
अणानुपुष्पीओ अ अणानुपुष्पीओ अ अवतत्त्वयाइं च ८,
त्रिकमयोगी एए अ(ड)ह भंगा । एवं मन्वेऽपि लुक्वीसं
भंगा । सेत्तं नेगमववहारणं भंगमसमुक्तिगणया ॥ (सूत्र-७६)

प्रश्न अत्र आनुपूर्व्यादिपदत्रयेणैकवचनान्तेन त्रयो भङ्गा भव-
न्ति । बहुवचनान्तेनापि तेन त्रय एव भङ्गाः । एवमेते असं-
योगतः प्रत्येकं भङ्गाः एक भवन्ति, संयोगपक्षे तु पदत्रय-
स्यास्य त्रयो द्विकमयोगाः, एकैकस्मिन्स्तु द्विकसंयोगे एक-
वचनबहुवचनभ्यां चतुर्भङ्गीमङ्गावतः त्रिष्वपि द्विकसं-
योगेषु द्वादशभङ्गाः संपद्यन्ते, त्रिकसंयोगस्तत्रैक एव, तत्र
च (एकवचनान्तास्यः सेते बहुवचनान्तास्यः) एकव-
चनबहुवचनभ्यामप्येकं भङ्गाः सर्वेऽप्यमी पदविंशतिः, अत्र
स्थापना चेयम्—

आनुपूर्व्याः ३ अनानुपूर्व्याः ३ अवक्रव्यकाः १	आनुपूर्व्याः ३ अनानुपूर्व्याः ३ अवक्रव्यकाः १	आनुपूर्व्याः १ अनानुपूर्व्याः १ अवक्रव्यकाः १
बहुवचनान्तास्यः	इत्येकवचनान्तास्यः	
३ द्विकयोग ४ ।	२ द्विकयोग ४ ।	१ द्विकयोग चतुर्भङ्गी ।
आनुपूर्व्याः १ अनानुपूर्व्याः १ अनुपूर्व्याः १ अनुपूर्व्याः १ अनुपूर्व्याः २ अनुपूर्व्याः ३ अनुपूर्व्याः ३ अनुपूर्व्याः ३	अनानुपूर्व्याः १ अनानुपूर्व्याः १ अनानुपूर्व्याः ३ अनानुपूर्व्याः ३ अनानुपूर्व्याः १ अनानुपूर्व्याः १ अनानुपूर्व्याः ३ अनानुपूर्व्याः ३	अनुपूर्व्याः १ अनानुपूर्व्याः १ अनानुपूर्व्याः ३ अनानुपूर्व्याः ३ अनुपूर्व्याः १ अनुपूर्व्याः १ अनुपूर्व्याः ३ अनुपूर्व्याः ३
त्रिकमयोगीऽहो भङ्गाः		

सर्वेऽपि पदविंशतिरेव एते चोत्तरं प्रयच्छता अननैव
क्रमेण सूत्रेऽपि लिखिताः सन्तीति भावनीयाः । अथ किमर्थं
भङ्गकसमुत्कीर्तनं क्रियते इति चेत्, उच्यते-इहाकुपुष्पी-
दिभिस्त्रिभिः पदैरेकवचनान्तबहुवचनान्तेः प्रत्येकस्मिन्तया
संयोगविन्तया च पदविंशतिर्भङ्गाः जायन्ते, तेषु च मध्यं
येन केनचिद्भङ्गेन वक्ष्यते द्रव्यं वक्ष्यमिच्छन्ति तेन प्रतिपा-
दयितुं सर्वानपि प्रतिपादनप्रकारानन्तकत्वाद्भेगमव्यवहा-
रनयाविच्छ्रित इति प्रदर्शनार्थं भङ्गकसमुत्कीर्तनमिति । 'स-
त्तामि' त्यादि निगमनम् । उक्तं भङ्गकसमुत्कीर्तनता ।

अथ भङ्गापदर्शनतां प्रतिपादाद्यधुराह—

एआए णं नेगमववहारणं भंगमसमुक्तिगणयाए किं पञ्चो-
अणं ? एआए णं नेगमववहारणं भंगमसमुक्तिगणयाए ने-
गमववहारणं भंगोवदंसणया कीरइ । (सूत्र-७७)

'एताए णमि' इत्यादि, एतया भङ्गकसमुत्कीर्तनतया किं प्र-
योजनमिति ? अत्रोत्तरमाह—'एताए णमि' त्यादि, एत-
या भङ्गकसमुत्कीर्तनतया भङ्गापदर्शनता क्रियते, इदमुक्तं भ-
वति-भङ्गकसमुत्कीर्तनतायां भङ्गकसुत्रमुक्तं, भङ्गापदर्शनतायां
तस्यैव वाच्यं इत्युक्तस्फुट्यादिकं कथयितव्यम् । तच्च सूत्रं
समुत्कीर्तने एव कथयितुं शक्यते, वाच्यकमन्तरेण वा-
च्यस्य कथयितुमशक्यत्वाद् अतो युक्तं भङ्गकसमुत्कीर्तन-
तायां भङ्गापदर्शनताप्रयोजनम्, अत्राह-ननु भङ्गापदर्शनता-
यां वाच्यस्य इत्युक्तस्फुट्यादिकं कथनकाले आनुपूर्व्यादि-
सूत्रं पुनरप्युत्कीर्तयिष्यति तत् किं भङ्गकसमुत्कीर्तनतया प्र-
योजनामिति, सत्यं, किंतु-भङ्गकसमुत्कीर्तनता मिदस्यैव
सूत्रस्य भङ्गापदर्शनतायां वाच्यवाचकभावसुखप्रतिपत्त्यर्थं
प्रसङ्गतः पुनरपि समुत्कीर्तनं करिष्यते; न मुष्पतयेत्यदोषः ।
यथाहि—'सहिता च पदं चैव' इत्यादि व्याख्याक्रमे सूत्रं
सहिताकाले समुच्चारितमपि पदार्थकथनकाले पुनरप्यर्थक-
धनार्थमुच्चार्यते तद्वद्भाषीति भावः ।

अथ कथं पुनर्भङ्गापदर्शनतति प्रश्नपूर्वकं तामेव निरूपयि-
तुमाह—

से किं तं नेगमववहारणं भंगोवदंसणया ? नेगमवव-
हाराणं भंगोवदंसणया ? तिपणमिए आणुपुष्पी ?,
परमाणुपोगले अणानुपुष्पी ?, दुपणमिए अवतत्त्वया २,
अहवा-तिपणमियानुपुष्पीओ परमाणुपोगला अणानु-
पुष्पीओ दुपणसिया अवतत्त्वयाइं ३, अहवा-तिपणसि-
या अ परमाणुपोगले अ आणुपुष्पी अ अणानुपुष्पी
अ ४, चउभंगो । अहवा-दुपणसिए य तिपणसिए अ आ-
णुपुष्पी अ अवतत्त्वया य चउभंगो, अहवा-दुपणसिए
य परमाणुपोगले अ अवतत्त्वया य आणुपुष्पी अ, अह-
वा-तिपणसिआ य परमाणुपोगला य आणुपुष्पीओ अ
अणानुपुष्पीओ अ ४, अहवा-तिपणसिए अ दुपणसिए
अ आणुपुष्पी अ अवतत्त्वया अ ५, अहवा-तिपणसिए
अ दुपणसिआ य आणुपुष्पी अ अवतत्त्वयाइं च ६ अ-
हवा-तिपणसिआ य आणुपुष्पी अ अवतत्त्वयाइं च ७, अ-

हवा-तिपएसिआ य दुपएसिआ अ आणुपुष्पीओ अ अवत-
व्वए अ, अहवा-तिपएसिआ य दुपएसिआ य आणुपु-
ष्पी अ अवतव्वए अ, अहवा-तिपएसिआ य दुपएसिआ
य आणुपुष्पी अ अवतव्वयाइं च ८, अहवा-परमाणुपो-
गले अ दुपएसिआ अ आणुपुष्पी अ अवतव्वए अ
९, अहवा-परमाणुपोगले अ दुपएसिआ य आणु-
पुष्पी अ अवतव्वयाइं च १०, अहवा-परमाणुपो-
गला य दुपएसिआ अ आणुपुष्पी अ अवत-
व्वए अ ११, अहवा-परमाणुपोगला य दुपएसि-
आ य आणुपुष्पी अ अवतव्वयाइं च १२,

अहवा-तिपएसिआ अ परमाणुपोगले अ दुपएसिआ अ
आणुपुष्पी अ आणुपुष्पी अ अवतव्वए अ १, अ-
हवा-तिपएसिआ अ परमाणुपोगले य दुपएसिआ य आ-
णुपुष्पी अ आणुपुष्पी अ अवतव्वयाइं च २, अहवा-
तिपएसिआ अ परमाणुपोगला अ दुपएसिआ य आणुपुष्पी
अ आणुपुष्पीओ अ अवतव्वए अ ३, अहवा-तिपएसि-
आ अ परमाणुपोगला य दुपएसिआ अ आणुपुष्पी अ
आणुपुष्पीओ अ अवतव्वए अ ४, अहवा-तिपएसि-
आ अ परमाणुपोगला य दुपएसिआ य आणुपुष्पी अ
आणुपुष्पीओ अ अवतव्वए अ ५, अहवा-तिपएसिआ
य परमाणुपोगले अ दुपएसिआ अ आणुपुष्पीओ अ
आणुपुष्पीओ अ अवतव्वयाइं च ६, अहवा-तिप-
एसिआ य परमाणुपोगले अ दुपएसिआ य आणुपुष्पीओ
अ आणुपुष्पी अवतव्वआ ७, अहवा-तिपएसिआ
य परमाणुपोगले अ दुपएसिआ य आणुपुष्पीओ अ
आणुपुष्पीओ अ अवतव्वयाइं च ८ । सेत्तं नेगमवव-
हाराणं भोगोवदंसणया । (सूत्र-७८)

‘ से किं तमि ’ त्यादि, ‘ तिपएसिआ आणुपुष्पी ’ ति-जि-
प्रदेशिकाऽर्थः आनुपूर्वीत्युच्यते, त्रिप्रदेशिकस्कन्धलक्षणो ना-
थेनानुपूर्वीति भङ्गा निष्पद्यत इत्यर्थः । एवं परमाणुपुद्गल-
लक्षणोऽर्थः अनानुपूर्वीत्युच्यते, द्विप्रदेशिकस्कन्धलक्षणोऽ-
र्थोऽवक्रव्यकमुच्यते, एवं बहवोऽत्रिप्रदेशिका आनुपूर्व्यः, बह-
वः परमाणुपुद्गला अनानुपूर्व्यः बहवो द्विप्रदेशिकस्क-
न्धा अवक्रव्यकानीति षण्णां प्रत्येकभङ्गानामर्थकथनम् ।
एवं द्विकसंयोगेऽपि त्रिप्रदेशिकस्कन्धः परमाणुपुद्गल-
आनुपूर्वनानुपूर्वीत्येवोच्यते । यथा त्रिप्रदेशिकस्कन्धः पर-
माणुपुद्गलप्रतिपादयितुमर्थाष्टा भवति । तथा ‘ अन्थि
आणुपुष्पी अ आणुपुष्पी अ ’ इत्येवं भङ्गो निष्पद्यत इत्य-
र्थः, एवमर्थकथनपुरस्सरः शेषभङ्गा अपि भावनीयाः । अ-
त्राह-नन्वर्थोऽप्यानुपूर्व्यादिपदानां इत्युक्तस्कन्धादिकोऽर्थ-
पदप्रकरणतालक्षणे प्रथमद्वारं कथित एव तत्किमेतन् ? स-
त्यम् ? किंतु तत्र पदार्थमात्रमुक्तम् : अत्र तु तेषामवानुपूर्व्या-
दिपदानां भङ्गकरवनासमादिष्टानामर्थः कथ्यत इत्यदोषः,

नयमतर्थाच्चइयप्रदर्शनार्थं वा पुनरित्यमर्थोपदर्शनमिति । अलं
विस्तरं । ‘ सेत्तमि ’ त्यादि निगमनम् । उक्ता भङ्गापदर्श-
नता ।

अथ समवतारं विभक्तिपुगाह—

मे किं तं समोअरं ?, समोअरं नेगमववहाराणं आ-
णुपुष्पीदव्वाइं कहिं समोअरंति ?, किं आणुपुष्पिदव्वेहिं
समोअरंति ?, अणुपुष्पिदव्वेहिं समोअरंति ?, अवत-
व्वयदव्वेहिं समोअरंति ?, नेगमववहाराणं आणुपुष्पी-
दव्वाइं आणुपुष्पीदव्वेहिं समोअरंति, नो अणुपुष्पी-
दव्वेहिं समोअरंति, नो अवतव्वयदव्वेहिं समोअरंति, ने-
गमववहाराणं अणुपुष्पिदव्वाइं कहिं समोअरंति ?, किं
आणुपुष्पिदव्वेहिं समोअरंति ? अणुपुष्पिदव्वेहिं स-
मोअरंति ? अवतव्वयदव्वेहिं समोअरंति ?, नो आणुपु-
ष्पिदव्वेहिं समोअरंति, अणुपुष्पिदव्वेहिं समोअरंति,
नो अवतव्वयदव्वेहिं समोअरंति । नेगमववहाराणं अव-
तव्वयदव्वाइं कहिं समोअरंति ?, किं आणुपुष्पिदव्वेहिं
समोअरंति ? अणुपुष्पिदव्वेहिं समोअरंति ?, अवत-
व्वयदव्वेहिं समोअरंति, नो आणुपुष्पिदव्वेहिं समोअरंति;
नो अणुपुष्पिदव्वेहिं समोअरंति; अवतव्वयदव्वेहिं
समोअरंति । सेत्तं समोअरं । (सूत्र-७९)

अथ कोऽयं समवतार इति प्रश्नं सत्याह— ‘ समोअरं ’ ति-
अयं समवतार उच्यते इति शेषः, कः समवतार इत्याह—
‘ नेगमववहाराणं आणुपुष्पीदव्वाइं कहिं समोअरंती ’ त्यादि
प्रश्नः, अत्रोत्तरम् ‘ नेगमववहाराणं आणुपुष्पी ’ इत्यादि,
आनुपूर्वीद्रव्याणि आनुपूर्वीद्रव्यलक्षणायां स्वजातांचव
वत्तन्तः न स्वजात्यनिकमेणेत्यर्थः, इदमुक्तं भवति—सम्यग्-
अविरोधनावतरणं-वर्तनं समवतारः अविरोधवृत्तिना प्रा-
च्यते, सा च स्वजातिवृत्तांचव स्यात् परजातिवृत्तेधिकृ-
त्वात् ततो नानादेशादिवृत्तीत्यपि सर्वाण्यनुपूर्वीद्रव्याणि
आनुपूर्वीद्रव्येष्वेव वत्तन्त इति स्थितम् । एवमनानुपूर्व्या-
दीनामापि स्वस्थानावतारो भावनीयः । ‘ सेत्तमि ’ त्यादि
निगमनम् । उक्तं समवतारः ।

(४) अथाऽनुगमं विभक्तिपुरुषक्रमं—

से किं तं अनुगमे ?, अनुगमे नवविहे पसुत्ते, तं जहा-
“ संतपयपरुवणया १,

दव्वपमाणं च २, खित्त ३ कुमणा य ४ ।

कालो य ५ अंतरं ६ भा-

ग ७ भाव ८ अप्पाबहुं चव ९ ॥ १ ॥” (सूत्र-८०)

अत्रोत्तरम्—अनुगमे नवावहं इत्यादि, तत्र सूत्रार्थस्यानु-
कूलगानुरूपं वा गमनं, व्याख्यानमनुगमः । अथवा—सूत्र-
पठनादनु-पश्चाद् गमनं व्याख्यानमनुगमः । यदि वा—अनु-
सूत्रमर्थो गम्यते-ज्ञायते अनेनेत्यनुगमो-व्याख्यानमन्वत्याद्य-
स्यदपि वस्तुविरोधेन स्थधिया वाक्यमिति । स च
नवाविधो-नवप्रकारो भवति । तद्वच नवाविधत्वं दर्शयति,

सद्योपपत्तिर्नार्थः । 'संतप्यगाहा' -सदर्थविषयं पदं स-
त्पदं तस्य प्रकृपणं-प्रज्ञापनं सत्पदप्रकृपणं तस्य भावः स-
त्पदप्रकृपणता सा प्रथमं कर्तव्या । इदमुक्तं भवति—
इह स्तम्भकुम्भादीनि पदानि सदर्थविषयाणि दृश्यन्ते
अरभृङ्गाद्योमकुसुमादीनि स्वसदर्थविषयाणि दृश्यन्ते तत्रा-
नुपूर्व्यादिपदानि किं स्तम्भादिपदानिव सदर्थविषयाणि
आहोस्वित् अरविषाणादिपदवत् असदर्थगोचराणि इ-
त्येतत्प्रथमं पर्यालोचयितव्यं, तथा आनुपूर्व्यादिपदा-
भिधेयद्रव्याणां प्रमाणं संख्यास्वरूपं प्रकृपणीयम्, अ-
समुच्चये, एवमन्यत्रापि तथा तेषामेव क्षेत्रं तदाधार-
स्वरूपं प्रकृपणीयं, कियन्ति क्षेत्रं तानि भवन्तीति वि-
न्तनीयमित्यर्थः । तथा स्पर्शना च यद्द्रव्याः, कियत्क्षेत्रं तानि
स्पृशन्तीति विन्तनीयमित्यर्थः । तथा कालश्च न तस्थितिल-
क्षणो यद्द्रव्यः, तथा अन्तरं-विद्यमानस्वभावपरित्यागं सति
पुनस्तद्भावप्राप्तिविरहलक्षणं प्रकृपणीयं, तथा आनुपूर्वी-
द्रव्याणि शेषद्रव्याणां कतिभागं वर्तन्ते इत्यादिलक्षणो भागः
प्रकृपणीयः, तथा आनुपूर्व्यादिद्रव्याणि कस्मिन् भावे व-
र्तन्ते इत्येवंप्रकारं भावः प्रकृपणीयः, तथा अल्पवहु-
त्वादिद्रव्याणां द्रव्याद्यप्रदेशाद्यभेदाभेदाभेदं पर-
स्परं स्तोकावहुत्वाच्चिन्तालक्षणं प्रकृपणीयम् एवकारोऽ-
वधारणे, एतावत्प्रकारं एवानुगम इति गाथासमासार्थः ।
विस्तरा(व्याप्ता)र्थं तु ग्रन्थकारः स्वयमेव विभिन्नपुराणाव-
यवमधिकृत्याह—

नेगमववहाराणं आणुपुट्विदवाइ किं अत्थि णऽत्थि ?,
शियमा अत्थि । नेगमववहाराणं अण्णुपुट्विदवाइ किं
अत्थि णऽत्थि ?, नियमा अत्थि । नेगमववहाराणं अवत्त-
वगदवाइ किं अत्थि णऽत्थि, नियमा अत्थि । (सूत्र-८१)

नेगमववहारयोरानुपूर्वीशब्दाभिधेयानि द्रव्याणि त्र्यणु-
कस्कन्धादीनि किं सन्ति; न इति(च) प्रश्नः, अत्रोत्तरं-नि-
यमा 'अत्थि' इति, एतदुक्तं भवति-नेवं अरभृङ्गादिवदा-
नुपूर्वीपदमसदर्थगोचरम्, अतो नियमात्सन्ति तदभिधे-
यानि द्रव्याणि तानि च त्र्यणुकस्कन्धादीनि पूर्वं दर्शिता-
भ्यन्त, एवमनानुपूर्व्यवस्तुव्यवस्थेऽपि वाच्यम् । कृता स-
त्पदप्रकृपणा ।

अथ द्रव्यप्रमाणमभिधित्तुराह—

नेगमववहाराणं आणुपुट्विदवाइ किं संखिजाइ अ-
संखिजाइ अणंताइ ?, नो संखिजाइ नो असंखिजाइ, अ-
णंताइ, एवं अण्णुपुट्विदवाइ, अवत्तवगदवाइ च
अणंताइ भाणिअवाइ । (सूत्र-८२)

'नेगमववहाराणं आणुपुट्विदवाइ किं संखेउज्जामि'
त्यादि, अयमत्र निवर्त्तनभावार्थः-इदानीन्तनानुपूर्व्यवस्तु-
व्यवस्थायां प्रत्येकमन्त्याभ्येकैकस्मिन्नन्याकाशप्रदेशे प्रा-
प्यन्ते, किं पुनः सर्वलोकं, अतः संख्याऽसंख्यप्रकारद्वय-
निर्बन्धनं त्रिष्वपि स्थानेष्वनन्त्यमेव वाच्यमिति । न च
यद्द्रव्यं कथमसंख्येयं लोके अनन्ताभि द्रव्याणि तिष्ठन्ति ?,
अचिन्त्याणां बुद्ध्यलपरिणामस्य, शक्तिरूपेण चैकगृहान्त-
र्गत्याकाशप्रदेशव्यवस्थायां प्रमाणावस्थानेकाऽपर-

प्रतीकप्रमाणमाणां तत्रैवावस्थानं, न्याऽस्मिन्नेऽप्यर्थेऽ-
नुपपत्तिः अतिप्रसङ्गादिति । अलं प्रपञ्चन ।

इदानीं क्षेत्रद्वारासुच्यते—

नेगमववहाराणं आणुपुट्विदवाइ लोअस्स किं संखि-
ज्जामे हाजा असंखिज्जामे हाजा संखेजेसु भागेसु
हाजा असंखेजेसु भागेसु हाजा सव्वलोए हाजा ?, एवं
दव्वं पडुच्च संखेज्जामे वा हाजा असंखिज्जामे वा
हाजा संखेजेसु भागेसु वा हाजा असंखिजेसु भागेसु वा
हाजा सव्वलोए वा हाजा, णाणादवाइ पडुच्च निअमा स-
व्वलोए हाजा । नेगमववहाराणं अण्णुपुट्विदवाइ किं
लोअस्स किं संखिज्जामे हाजा ० जाव सव्वलोए वा
हाजा ?, एवं दव्वं पडुच्च नो संखेज्जामे हाजा, असंखि-
ज्जामे हाजा, नो संखेजेसु भागेसु हाजा, नो असंखे-
जेसु भागेसु हाजा, नो सव्वलोए हाजा, णाणादवाइ
पडुच्च निअमा सव्वलोए हाजा, एवं अवत्तवगदवाइ
भाणिअवाइ । (सूत्र-८३)

आनुपूर्वीद्रव्याणि किं लोकस्यैकस्मिन् संख्याततमे भागे
'हाजा' इति । आद्यत्वात् भवन्ति अथगाहन्त इति यावत् ।
यदि वा-एकस्मिन्नसंख्याततमे भागे भवन्ति उत बहुषु सं-
ख्येयेषु भागेषु भवन्ति आहोस्वित् इत्येव संख्येयेषु भागेषु भव-
न्ति अथ सर्वलोकं भवन्तीति पञ्च प्रश्नस्थानान्यत्र निर्वचन-
सूत्रसंयमं भावना-इदानीन्तनानुपूर्वीद्रव्याणि त्र्यणुकस्कन्धादीन्त-
न्ताणुस्कन्धपर्यवसानान्युक्तानि तत्र च सामान्यत एकं
द्रव्यमाश्रित्य तथाविधपरिणामवैधिशिष्टात् किंचिज्जोकस्यै-
कस्मिन् संख्याततमे भागे भवति एकं तत्संख्यातभागमव-
गाह्य तिष्ठतीत्यर्थः, अन्यत् तदसंख्येयभागमवगाहन्, अप-
रस्तु-बहुस्तदसंख्येयान् भागानवगाह्य वर्तते, अन्यच्च
बहुन् तदसंख्येयभागानवगाह्य तिष्ठतीति, 'सव्वलोए वा
हाजा' इति इदानीन्तानन्तपरमाणुप्रवर्तनपक्षं प्रज्ञापनादि-
प्रतिज्ञावित्तमहास्कन्धलक्षणमानुपूर्वीद्रव्यं समयमेकं सक-
ललोकावगाहि प्रतिपत्तव्यमिति । कथं पुनरयमचित्तमहा-
स्कन्धः सकललोकावगाही स्याद् ?, उच्यते-समुद्धान्त-
र्तिकेवलिवत् । तथाहि-लोकमध्यवस्थितोऽस्ती प्रथम-
समयं तिर्यगसंख्यातयोजनविस्तरं संख्यातयोजनविस्तरं वा
ऊर्ध्वमधस्तु चतुर्दशरज्ज्वायतं विभ्रसापरिणामेन वृत्तं दण्डं
कर्णं द्वितीये कपाटम्, तृतीये मस्थानं, चतुर्थे लोकव्याप्तिं
प्रतिपद्यते । पञ्चमे अन्तराणि संहरति षष्ठु मस्थानं सप्तमे
कपाटमष्टमे तु दण्डं संहृत्य अण्डशो भिद्यत इत्येकं, अष्टमेव-
मथापि व्याचक्षते; तत्तु विशेषवाच्यकाद्वसेयमिति 'वा'
शब्दः समुच्चये एवं यथासंभवमन्यत्रापि । 'नाणा दवाइ पडु-
च्च' इत्यादि नानाद्रव्याणामनुपूर्वीपरिणामवन्ति प्रतीत्य प्रकृत्य
वा; आधिकृत्येत्यर्थः, नियमात् नियमेन सर्वलोकं भवन्ति, न
संख्यादिभागेषु यतः सर्वलोकाकाशस्य च प्रदेशोऽपि नास्ति
यच्च सूक्ष्मपरिणामवन्त्यनन्ताणामनुपूर्वीद्रव्याणि न सन्तीति
अनानुपूर्व्यवस्तुव्यवस्थायां त्वेकं द्रव्यमाश्रित्य लोकस्याऽ-

संख्येयभाग एव कृत्स्नं संख्येयभागादिषु यतोऽनामपूर्वी नावत्परमाणुव्यवृत्ते, स कैकाकाशप्रदेशाऽवगाढ एव भवति, अवकाशकं तु द्रव्यरूपकम्, स कैकाकाशप्रदेशावगाढो-
द्भिप्रदेशावगाढो वा स्यादिति यथोक्तभागवृत्तितैवेति, नाना-
द्रव्यभावेना पूर्ववदिति । उक्तं क्षेत्रद्वारम् ।

साग्रतः स्पर्शनाद्वारमुच्यते—

जैगमववहाराणं आणुपुष्पिदन्वाहं लोगस्स किं संखेज्ज
भागं कुसंति असंखेज्जभागं कुसंति संखेज्ज भागं
कुसंति असंखेजे भागे कुसंति सव्वल्लोअं कुसंति, एगं-
दव्वं पडुच्च लोगस्स संखेज्जभागं वा कुसंति० जाव सव्व-
ल्लोगं वा कुसंति खायादन्वाहं पडुच्च निअमा सव्वल्लोगं
कुसंति । जैगमववहाराणं अणुपुष्पिदन्वाहं लोअस्स किं
संखेज्जभागं कुसंति० जाव सव्वल्लोगं कुसंति । एगं दव्वं
पडुच्च नो संखेज्जभागं कुसंति असंखेज्जभागं कुसंति
नो संखेजे भागे कुसंति नो असंखेजे भागे कुसंति नो
सव्वल्लोअं कुसंति, नाणादन्वाहं पडुच्च निअमा सव्वल्लोअं
कुसंति, एवं अवत्तव्वगदन्वाहं माणियव्ववाहं । (सूत्र-८४)

भावना तु क्षेत्रद्वारवदेव कर्तव्या, नवरं क्षेत्रस्पर्शनयोरयं
विशेषः क्षेत्रम् अवगाढाक्रान्तप्रदेशमात्रं, स्पर्शना तु पद्विकैः
प्रदेशैस्तद्द्विरपि भवति, तथा च—परमाणुद्रव्यमाश्रित्य
तावद्वगाहनास्पर्शनयोरन्यत्राङ्को भेदः । 'एगपणसोवादे
सत्त पपसा य से कुसल्लोअं'—अस्वार्थः—परमाणुद्रव्यमवगाढं
तावद्विकस्मिन्नेकाकाशप्रदेशे, स्पर्शना तु (सं) तस्य सप्त प्रदेशा
भवन्ति, चर्चद्विषयव्यवस्थान् पदप्रदेशान् यत्र जावगाहस्तं
च स्पर्शतीत्यर्थः, एवमप्यत्रापि क्षेत्रस्पर्शनयोर्भेदो भावनीयः ।
अत्र सांगताः प्रययन्ति—यदि परमाणोः चर्चद्विषयस्पर्शना अ-
भ्युपगम्यते तदैकत्वमस्य हीयते, तथा हि—प्रष्टव्यमत्र, किं
येनैव स्वरूपेणासौ पूर्वाग्रहान्तरदिशा सम्बद्धस्तैवान्यदि-
ग्भिः, उत स्वरूपान्तरं ? यदि तेनैव तदाऽयं पूर्वविकसं-
न्धोऽयं आपरविकसंन्ध इत्यादि विभागो न स्यात् एकस्व-
रूपत्वात्, विभागभावे च चर्चद्विकसंन्धव्यवस्थानुपपन्नत् एव,
अथाऽपरो विकल्पः कल्प्यते तर्हि तस्य पदस्वरूपाऽऽपस्या
एकत्वं विशीर्यते, उक्तं च—'विभागभेदो यस्याऽस्ति तस्यै-
कत्वं न युज्यते' इति । अत्र प्रतिषिधीयते—इह परमाणुद्र-
व्यमात्रमप्यत्राऽन्वाहिविभागरहितं निरंशमेकस्वरूपमिष्यते
अतः सांशवन्तु संप्रवित्वात्परं विकल्पद्वयं निरास्पदं च,
अथानभ्युपगम्यमानाऽपि परमाणोः सांशता अनन्तरोक्तवि-
कल्पवलेनापाद्यते, ननु भवन्तोऽपि तर्हि प्रष्टव्याः—कवि-
द्विज्ञानसत्ताने विहितः कश्चिद्विज्ञानलक्षणक्षयः स्थजनक-
पूर्वक्षयस्य कार्यं सज्जन्यान्तरक्षयस्य कारणमित्यत्र सांग-
तानां तावद्विप्रतिपत्तिः, तत्रहापि विचार्यते—किमसौ येन
स्वरूपेण पूर्वक्षयस्य कार्यं तेनैवोत्तरक्षयस्य कारणम् ; उत
स्वरूपान्तरेण ? यथाहः पक्षस्तर्हि यथा पूर्वापक्षयाऽसौ
कार्यं तथोत्तरापक्षयापि स्यात् यथा वा उत्तराऽपेक्षया
कारणं तथा पूर्वापक्षयापि स्याद्, एकस्वरूपत्वात्तस्येति,

अथ द्वितीयः पक्षस्तर्हि तस्य सांशत्वप्रसङ्गाऽत्राऽपि पुर्वारः
स्याद् अथ निरंश एवासौ ज्ञानलक्षणक्षयऽकारण-
रूपः तत्तद्वस्तुभ्यापृतत्वात् । तथा तथा व्यपदिश्यते, न पुन-
स्तस्यानेकस्वरूपत्वमस्ति, नन्वस्माकमपि वेदमुत्तरमति-
दुर्लभं स्यात्, यतो द्रव्यतया निरंश एव परमाणुस्तथा-
विधाऽश्रित्यपरिणामत्वाद् द्विकषट्कं सह नैरन्तर्येणाव-
स्थितत्वात्तस्य स्पर्शकमुच्यते, न पुनस्तत्रांशैः काचित् स्पर्-
शना समस्तीति, अत्र बहुवक्तव्यं; तन्नु नोच्यते, स्थानान्तरेषु
चर्चितत्वादिति । अलं विस्तरेण । उक्तं स्पर्शनाद्वारम् ।

इदानीं काशद्वारं विभण्णपुराह—

जैगमववहाराणं आणुपुष्पिदन्वाहं कालभो केवचिचरं
होइ ? एगं दव्वं पडुच्च जहण्णोणं एगं समयं उकोसेणं
असंखेज्जं कालं, खायादन्वाहं पडुच्च निअमा सव्वऽद्वा
अणुपुष्पिदन्वाहं अवत्तव्वगदन्वाहं च एवं केव भाणि-
अव्वाहं । (सूत्र-८५)

जैगमववहाराणोरानुपूर्वीद्रव्याणु कालतः—कालमाश्रित्य
क्रियचिरं—क्रियन्तं कालं भवन्ति—आनुपूर्वीव्यपयार्थेणाव-
तिष्ठन्ते ? अत्रोत्तरम्—'एगं दव्वमि' स्यादि, इयमत्र
भावना—परमाणुद्रव्याद्वर्चरैकादिपरमाणुमीलने अपूर्व किं-
चिदानुपूर्वीद्रव्यं समुत्पन्नम्, ततः समयादूर्ध्वं पुनरन्य-
काद्यणो विद्युक्तेऽपगतस्तद्भाव इत्येकमानुपूर्वीद्रव्यमधि-
कृत्य—अवच्यतः समयः—अवस्थितिकालः, यदा तु त-
देवासंख्यतं कालं तद्भावेन स्थित्वाऽवन्तरोक्तस्वरूपेण
विद्युज्यते तदा उत्कृष्टताऽसंख्ययोऽवस्थितिकालः प्राप्यते,
अनन्तं कालं पुनर्नास्तिष्ठते उत्कृष्टाया अपि पुनरसंयोग-
स्थितेरसंख्यकालत्वादिति । नानाद्रव्याणि बहुनि पुन-
रानुपूर्वीद्रव्याण्यधिकृत्य सर्वाऽऽवस्थितिर्भवति, वास्तविकः
कश्चित्कालो यत्रानुपूर्वीद्रव्याविरहितोऽयं लोकः स्यादिति
भावः । अनानुपूर्ववर्णकद्रव्येष्वपि अवस्थादिभेदमिष्य
एतावानवस्थितिकालः, तथाहि—कश्चित्परमाणुरेकं स-
मयमेकाकीभूत्वा ततः परमाण्वादिना अन्येन सह संयु-
ज्यते इत्यमेकमनानुपूर्वीद्रव्यमधिकृत्य अवच्यतः समयः—
अवस्थितिकालः, यदा तु स एवासंख्याने कालं तद्भावेन
स्थित्वा अन्येन परमाण्वादिना सह संयुज्यते तत उत्कृ-
ष्टताऽसंख्ययोऽवस्थितिकालः संप्राप्यते, नानाद्रव्यपक्षस्तु
पूर्ववदेव भावनीयः । अवकाशकद्रव्यमपि परमाणुद्रव्यलक्षणं
यदा समयमेकं संयुक्तं स्थित्वा ततो विद्युज्यते तदवस्थमेव
वाऽन्येन परमाण्वादिना संयुज्यते तदा तस्याऽवकाशकद्र-
व्यतया अवच्यतः समयोऽवस्थानं लभ्यते, यदा तु तंवाऽ-
संख्याने कालं तद्भावेन स्थित्वा विघटनं तदवस्थमेव वाऽ-
(जा)न्येन परमाण्वादिना संयुज्यते तदोत्कृष्टतः अवकाशक-
द्रव्यतया असंख्याने कालमवस्थानं प्राप्यते, नानाद्रव्यप-
क्षस्तु तथैव भावनीय इति । उक्तं कालद्वारम् ।

अथाऽन्तरद्वारं प्रतिपिपादयिपुराह—

जैगमववहाराणं आणुपुष्पिदन्वाहं अंतरं कालभो
केवचिचरं होइ ? एगं दव्वं पडुच्च जहण्णोणं एगं समयं

नैगमव्यवहारयोगानुपूर्वीद्रव्याणामन्तरं कालतः कियच्छि-
भ्यतीति प्रश्नः, अन्तरम् व्यवधानं, तच्च क्षेत्रतोऽपि भवति,
यथा भुतलसूर्ययोग्यौ यांजनशतान्यन्तरमित्यतस्तद्व्यव-
हृद्दार्थमुक्तं कालतः-कालमाश्रित्य, तद्व्यवहारः-आनुपू-
र्वीद्रव्याणामनुपूर्वीस्वरूपतां पारित्यज्य कियता कालेन ता-
न्येव पुनस्तथा भवन्तिः आनुपूर्वीत्वपरित्याग-पुनर्लाभयोर-
न्तरं कियान् कालो भवतीत्यर्थः । अत्र निर्वचनम्-‘ एवं
द्वयमि ’ इत्यादि, इयमत्र भावना-इह विवक्षितं इत्यणुकम्क-
न्धादिकं किमप्यानुपूर्वीद्रव्यं विश्वसापरिणामात्परायोगपरि-
णामाद्वा सहस्रं विद्युज्य पारित्यक्कालानुपूर्वीभावं संजातं एक-
स्माच्च समयाद्दूर्ध्वं विश्वसादिपरिणामात्पुनस्तत्रैव परमाणु-
भिस्तथैव तन्निष्पन्नमित्येवं जघन्यतः सर्वस्तोकतया एकं
द्रव्यमाश्रित्याऽऽनुपूर्वीत्वपरित्याग-पुनर्लाभयोरन्तरं समयः
प्राप्यते, उत्कृष्टतः सर्वबहुतया पुनस्तन्मनन्तं कालं भवति,
तथाह-तद्वै विवक्षितं किमप्यानुपूर्वीद्रव्यं तथैव भिन्नं
भिन्ना च तं परमाणुवाऽन्येषु परमाणुद्रव्यणुकव्यणुकादिषु
अनन्ताणुकम्कन्धपर्यन्तेषु अनन्तस्थानषूत्कृष्टान्तराधिका-
रादसकृदप्रतिस्थानमुत्कृष्टां स्थितमनुभवन्तः पर्यटन्ति,
कृत्वा चतुर्थं पर्यटनं कालस्यानन्तत्वाद्भ्रष्टसादिपरिणामतो
यदा तैरेव परमाणुभिस्तदैव विवक्षितमानुपूर्वीद्रव्यं नि-
वृण्वन्ति, तदाऽनन्त उत्कृष्टान्तरकालः प्राप्यते, नानाद्रव्या-
ण्यधिकृत्य पुनर्ताऽन्यन्तरम्, नहि स कश्चित्कालोऽस्ति
यत्र सर्वाण्यप्यानुपूर्वीद्रव्याणि युगपदानुपूर्वीभावं पारित्य-
जन्ति, अनन्तानन्तरानुपूर्वीद्रव्यैः सर्वदैव लोकभ्याऽशून्य-
त्वादिति भावः । अनानुपूर्वीद्रव्यान्तरकालाच्चिन्तायाम्-‘एवं
द्वयं पृष्ठं जहन्नैव एकं समयं’ति-इह यदा किञ्चिद्वानु-
पूर्वीद्रव्यं परमाणुलक्षणमन्यत परमाणुद्रव्यणुकव्यणुकादिना
केनाचित् द्रव्येण सह संयुज्य समयाद्दूर्ध्वं विद्युज्य पुनरपि
तथा स्वरूपमेव भवति तदा समयलक्षणो जघन्यान्तरकालः
प्राप्यते, ‘उक्तंमेवं असंख्यं कालं’ति-तद्व्याऽनानुपूर्वीद्रव्यं
यदा अन्यतः परमाणुद्रव्यणुकव्यणुकादिना केनाचित् द्रव्येण
सह संयुज्यते तत् संयुक्तं चाऽसंख्यं कालं स्थित्वा विद्यु-
ज्य पुनस्तथास्वरूपमेव भवति तदा असंख्यात उत्कृष्टान्तर-
कालो लभ्यते । अत्राह-ननु अनानुपूर्वीद्रव्यं यदा अनन्ताऽ
नन्तपरमाणुप्रचिनस्कन्धेन सह संयुज्यते तत्संयुक्तं चा-
संख्यं कालमवतिष्ठते, ततोऽसौ स्कन्ध उज्झितं भिन्नं च
तास्मिन् यस्तस्माज्जघ्नुस्कन्धो भवति तेनापि सह संयुक्तमसं-
ख्यातं कालमवतिष्ठते, पुनस्तस्मिन्नपि भिद्यमानं यः तस्माज्ज-
घुतरः स्कन्धो भवति तेनापि संयुक्तमसंख्यं कालमवतिष्ठते,

पुनस्तस्मिन्नापि भिद्यमानं यस्तस्मात्प्रसृतमः स्कन्धो भवति
तेनापि संयुक्तमसंख्यं कालमवतिष्ठत इत्येवं तत्र भिद्यमाने
क्रमेण कदाचिद्वन्ता अपि स्कन्धाः संभाव्यन्ते, तत्र च
प्रतिस्कन्धसंयुक्तमनुपूर्वीद्रव्यं यदा यथाक्लां स्थितिमनु-
भूय तत एकाक्येव भवति तदा तस्य यथाक्लान्तस्कन्ध-
स्थित्यपक्षया अनन्तोऽपि कालोऽन्तरं प्राप्यते, किमित्य-
संख्यं एवाक्लः अप्रोच्यते-स्याद्वैतं, इन्तं यदि संयुक्तोऽ-
खुण्ठावन्तं कालं तिष्ठेदन्तश्च नास्ति, पुद्गलसंयोगस्थिते-
रुत्कृष्टतोऽप्यसंख्यं कालत्वादित्युक्तमयं, अथ द्रव्यात्-य-
स्मिन्नेव स्कन्धे संयुज्यते असौ परमाणुः स चेत् स्कन्धः
असंख्यं कालाद् भिद्यते तद्धतावन्तैव चरितार्थः पुद्गल-
संयोगाऽसंख्यं कालानियमो, विघटितपरमाणुद्रव्यस्य तु
वियोगो मा भूदर्पाति, नैतद्वैतं, यस्या अन्येन संयोगो जा-
तस्तस्यासंख्यं कालाद्वियोगश्चिन्त्यते, यदि च परमाण्वा-
भ्यः स्कन्धो वियुज्यते तर्हि परमाणोः किमायानं?, त-
स्यान्यसंयोगस्य तदवस्थत्वात्, तस्मादणुत्वेनासौ सं-
युक्तोऽसंख्यं कालादणुत्वेनैव वियोजनीय इति यथाक्ल
एवान्तरकालो नत्यनन्त इति, कथं पुनरणुत्वेनैव तस्य वि-
योगश्चिन्तनीय इति चेत् सूत्रप्रामाण्यात्, प्रस्तुतसूत्रे व्या-
ख्याप्रवृत्त्यादिषु च परमाणोः पुनः परमाणुभवेन संख्येरूप-
स्यैवान्तरकालस्याक्लत्वाद् इत्यलं विस्तरणं । 'नाणाद्व्याहं
पदुषं' त्यादि, पूर्ववद्भावनीयम् । अवक्लव्यकद्रव्याणाम-
न्तरचिन्तायाम् 'एष द्रव्यं पदुषं' त्यादि । अत्र भावना-इह
काश्चिद् द्विप्रदेशिकः स्कन्धो विघटितः स्वतन्त्रं परमाणुद्रव्यं
जातं, समयं चैकं तथा स्थित्या पुनस्ताभ्यामेव परमाणु-
भ्यां द्विप्रदेशिकः स्कन्धो निष्पन्नः, अथवा-विघटित एव
द्विप्रदेशिकः स्कन्धोऽन्येन परमाण्वादिना संयुज्य समया-
दुर्ध्वं पुनस्तथैव संयुक्त इत्यवक्लव्यकस्य पुनरप्यवक्लव्यक-
भवेन समयथाऽपि समयाऽन्तरं लभ्यते, 'उक्तांसेनं अगतं
कालं' इति कथम्?, अप्रोच्यते--अवक्लव्यकद्रव्यं किमपि
विघटितं विशकलितपरमाणुद्रव्यं जातं तच्चानन्तैः परमा-
णुभिरनन्तैर्द्रव्यणुकस्कन्धैरनन्तैस्त्र्यणुकस्कन्धैर्यावदनन्तैरन-
न्ताणुकस्कन्धैः सह क्रमेण संयोगमालाद्य उक्तप्रान्तगा-
धिकागाश्च प्रतिस्थानमसकृदुत्कृष्टां संयोगस्थितिमनुभूय
कालस्थानन्तत्वात् यदा पुनरपि तथैव द्रव्यणुकस्कन्धतया
संयुज्यते तदा अवक्लव्यकैकद्रव्यस्य पुनस्तथाभवेन अनन्तो-
ऽन्तरकालः प्राप्यते नानाद्रव्यपक्षभावनालोके सर्वदैव त-
द्भावात् पूर्ववद्भव्या । उक्तमन्तरद्वारम् ।

साम्प्रतं भागद्वारं निर्दिष्टपुराह—

शेगमववहाराणं आणुपूव्वीदव्वाइं सेसदव्वाणं कति भागे होआ ? किं संखिअइ भागे होआ असंखिअइ भागे होआ संखेज्जेसु भागेसु होआ असंखेज्जेसु भागेसु होआ?, नो संखिअइ भागे होआ नो असंखिअइ भागे होआ नो संखेज्जेसु भागेसु होआ, नियमा असंखेज्जेसु भागेसु होआ । शेगमववहाराणं अणुपुव्विदव्वाइं सेसदव्वाणं कति भागे होआ ? किं संखिअइ भागे होआ असंखिअइ भागे होआ संखेज्जेसु भागेसु होआ असंखेज्जेसु भागेसु होआ ?, नो

संखेज्जं भागे होजा नो असंखेज्जं भागे होजा नो संखे-
ज्जेसु भागेषु होजा, असंखेज्जेसु भागे होजा । एवं अव-
सन्नगदव्वाणि वि भाणिअव्वाणि । (सूत्र-८७)

नैगमव्यवहारयोः स्वयणुक्कन्धादीन्यनन्ताणुक्कन्धपर्य-
न्तानि सर्वोपपत्त्यानुपूर्वीद्रव्याणि शेषद्रव्याणां समस्ताना-
नुपूर्व्यवक्रव्यकद्रव्यलक्षणानां 'कति भागे होज्ज' ति-कति
भागं भवन्तीत्यर्थः, किं संख्याततमभागं भवन्ति, यथा अ-
संखलपनया शतस्य विशतिमिता. किमसंख्याततमे भागे
भवन्ति?, यथा शतस्यैव दश, अथ संख्यातेषु भागेषु
भवन्ति?, यथा शतस्यैव चत्वारिंशत्पाण्डुरा, किमसंख्या-
तेषु भागेषु भवन्ति यथा शतस्यैवाशीतिरिति प्रश्नः, अत्र
निर्वचनम्- 'नो संखेज्जं भागे होज्ज' इत्यादि, नियमान्
'असंखेज्जेसु भागेषु होज्ज' ति-इह तृतीयार्थे सप्तमी,
ततश्चानुपूर्वीद्रव्याणि शेषभ्याऽनानुपूर्व्यवक्रव्यकद्रव्यभ्या-
ऽसंख्ययैर्भागेरधिकानि, भवन्तीति वाक्यशेषो द्रष्टव्यः.
ततश्चायमर्थः प्रतिपत्तयः-आनुपूर्वीद्रव्याणि शेषद्रव्यभ्या-
ऽसंख्ययगुणानि, शेषद्रव्याणि तु तदसंख्येयभागं वर्धन्ते,
न पुनः शतस्याशीतिरित्यानुपूर्वीद्रव्याणि शेषस्य. स्तोका-
नीति, कस्मादेवं? व्याख्यायते-स्तोकाऽन्यपि तानि भव-
न्त्येति चेत् न तदेवम्, अघटमानकत्वात्. तथाहि-अना-
नुपूर्व्यवक्रव्यकद्रव्येषु एकैकानः परमाणुपुत्रला इत्यणुकाश्च
स्कन्धा इत्येतावन्त्येव द्रव्याणि लभ्यन्ते, शेषाणि तु व्यणु-
कस्कन्धादीन्यनन्ताणुक्कन्धपर्यन्तानि द्रव्याणि समस्ता-
न्यप्यानुपूर्वीरूपाण्येव तानि च पूर्वभ्याऽसंख्ययगुणानि,
यदुक्तम्- 'एयमि गं भंते ! परमाणुपुत्रलाणं संखिज्जपणमि-
याणं असंखिज्जपणमियाणं अणेतपणमियाणं य खधाणं कयरे
कयरेहिंते अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेमाहिआ वा ?, गोयमा !
सवत्थावाइ अणेतपणमिया खधा, परमाणुपुत्रला
अणेतगुणा, संखिज्जपणमिया खधा संखिज्जगुणा अम-
खिज्जपणमिया खधा असंखिज्जगुणा' तदत्र सूत्रे पुत्रलज्जानः
सर्वस्यापि सत्काशदसंख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धा असंख्यात-
गुणा उक्तास्ते चानुपूर्व्यामन्तर्भवन्ति, अतः तदपेक्षया आ-
नुपूर्वीद्रव्याणि शेषाऽसमस्तादपि द्रव्यादसंख्यातगुणानि, किं
पुनरनानुपूर्व्यवक्रव्यकद्रव्यमात्रात्, ततो यथाक्रमेव व्या-
ख्यात कर्तव्यमित्यलं विस्तरणम् । 'अणाणुपुत्रिदव्वाहिमि'
स्यादि । इहानानुपूर्वीद्रव्याण्यवक्रव्यकद्रव्याणि च शेषद्रव्या-
णां यथा असंख्याततम एव भागं भवन्ति, न शेषभागेषु तथा
अतन्तराङ्गतायादिव भावनीयमिति । उक्तं भागद्वारम् ।

सांप्रतं भावद्वारमाह—

शेगमववहाराणं आणुपुत्रीदव्वाइ कतरंमि भावे हो-
जा ?, किं उदइए भावे होजा उवसमिए भावे होज्जा
खइए भावे होजा खओवसमिए भावे होजा पारिणामिए
भावे होजा संनिवाइए भावे होजा ?, शिअमा सादिपा-
रिणामिए भावे होजा, अणाणुपुत्रिदव्वाणि, अवत्तव-
गदव्वाणि अ ; एवं चेव भाणिअव्वाणि । (सूत्र-८८)
'नैगमववहाराणमि' त्यादि प्रश्नः, अत्र चौदशिकादि-

भावानां शब्दार्थो भावार्थश्च विस्तरणोपरिहृत् स्वस्थान
एव वक्ष्यते, अत्र निर्वचनसूत्रं नियमा 'साहपरिणामिए
भावे होजा' ति-पारिणामने-द्रव्यस्य तेन तेन रूपेण वर्धने-
भवने परिणामः, स एव पारिणामिकः तत्र भवस्तन वा
निवृत्त इति वा पारिणामिकः, स च द्विविधः-सादिः, अ-
नादिश्च । तत्र धर्मास्तिकायाश्चरुषि द्रव्याणामनादिपरि-
णामाऽनादिकालात्तद्द्रव्यत्वेन तेषां परिणतत्वाद्, रूपि-
द्रव्याणां तु सादिः पारिणामः, अभ्यन्धनुरादीनां तथा परि-
णतनादित्वाभावाद्, एवं च स्थिते नियमाद्-अवश्यंतया
आनुपूर्वीद्रव्याणं साविपारिणामिक एव भावः भवन्ति, आ-
नुपूर्वीत्वपरिणतरेनादित्वासंभवात्, विशिष्टैकपरिणामेन पु-
त्रलानामसंख्येयकालमवावस्थानादिति भावः । अनानु-
पूर्व्यवक्रव्यकद्रव्येष्वपीत्येव भावना कार्या इति । उक्तं
भावद्वारम् ।

इदानीमल्पबहुत्वद्वारे विभक्तिपुराह—

एयमि गं भंते ! शेगमववहाराणं आणुपुत्रीदव्वाणं
अणाणुपुत्रिदव्वाणं अवत्तवगदव्वाणं य दव्वट्टयाण
पणमट्टयाण दव्वट्टपणमट्टयाण कतरे कतरेहिंते अप्पा
वा बहुआ वा तुल्ला वा विसेमाहिआ वा ?, गोयमा !
सवत्थावाइ शेगमववहाराणं अवत्तवगदव्वाइ दव्वट्ट-
याण अणाणुपुत्रिदव्वाइ दव्वट्टयाण विसेमाहिआइ
आणुपुत्रिदव्वाइ दव्वट्टयाण असंखेज्जगुणाइ पणमट्टयाण
शेगमववहाराणं सवत्थावाइ अणाणुपुत्रिदव्वाइ अ-
पणमट्टयाण अवत्तवगदव्वाइ पणमट्टयाण विसेमाहिआइ
आणुपुत्रिदव्वाइ पणमट्टयाण अणेतगुणाइ दव्वट्टप-
मट्टयाण सवत्थावाइ शेगमववहाराणं अतवगदव्वाइ
दव्वट्टयाण अणाणुपुत्रिदव्वाइ दव्वट्टयाण अपणमट्ट-
याण विसेमाहिआइ अवत्तवगदव्वाइ पणमट्टयाण वि-
सेमाहिआइ आणुपुत्रिदव्वाइ दव्वट्टयाण असंखेज्जगु-
णाइ ताइ चेव पणमट्टयाण अनंतगुणाइ । सेत्तं(तं)अगुगमे।
सेत्तं (तं) शेगमववहाराणं अणावणिहिआ दव्वाणुपुत्री ।
(सूत्र-८९)

द्रव्यमवार्थो द्रव्यार्थस्तस्य भावो द्रव्यार्थता तथा, द्रव्य-
त्वेन इत्यर्थः, प्रकृष्टो-निर्गुणो देशः प्रदेशः स चास्मावर्थश्च प्र-
देशार्थस्तस्य भावः प्रदेशार्थता तथा, परमाणुत्वेनेति भावः,
द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया तु यथाक्रोभयरूपतयेति भावः, तदर्थ-
मर्थः एतेषां आनुपूर्व्यादिद्रव्याणां मध्ये 'कयरे कयरे-
हिंते' ति-कतराणं कान्याश्चित् द्रव्यापेक्षया प्रदेशापेक्षया
उभयापेक्षया वाऽल्पानि विशेषहीनत्वादिना बहूनि असं-
ख्येयगुणत्वादिना तुल्यानि समसंख्यत्वेन विशेषाधिकानि
किञ्चिदाधिक्येनेति वाशब्दाः पक्षान्तरवृत्तिद्योतकाः, इति
पृष्ठे वाचः कमयसित्वाद् द्रव्यार्थतापेक्षया तावदुत्तरमुच्यते,
तत्र- 'सवत्थावाइ नैगमववहाराणं अवत्तवगदव्वाइ द-
व्वट्टयाण' ति-नैगमववहारायोः द्रव्यार्थतामपेक्ष्य तावद-
वक्रव्यकद्रव्याणि सर्वेभ्याऽन्येभ्यः स्तोकाणि सर्वस्तो-

कानि अनानुपूर्वीद्रव्याणि तु द्रव्यार्थतामेवापेक्ष्य विशेषाधिकानि कथम् ? वस्तुस्थितिस्वभावात्, उक्तं च—
 “एषसि खं भंते ! परमाणुप्रागल्गल्यं दुपपसियाणं संघाणं कयरे कयरेहिता अप्पा वा बहुया वा० ? , गायमा ! दुपपसिएहिता संघहिता परमाणुप्रागल्गला बहुग ” ति—
 तेभ्योऽपि आनुपूर्वीद्रव्याणि द्रव्यार्थतयैवासंख्यगुणानि, यतोऽनानुपूर्वीद्रव्येष्वेव यत्कस्यकद्रव्येषु च परमाणु-
 लक्षणे द्रव्यकसकसंख्यलक्षणे चैकैकमेव स्थानं लभ्यते, आनुपूर्वीद्रव्येषु तु द्रव्यकसकसंख्यलक्षणेऽन्तरवृद्धयानन्ता-
 लुक्कसकसंख्यलक्षणाभ्यामन्यनन्तानि स्थानानि प्राप्यन्ते, अतः स्थानबहुत्वादानुपूर्वीद्रव्याणि पूर्वभ्योऽसंख्यानगुणानि । ननु यदि तेषु स्थानाभ्यनन्तानि तद्वन्तगुणानि पूर्वभ्य-
 स्तानि कस्मात् भवन्तीति चेत्, नैवम्, यतोऽनन्तानु-
 कसकसंघाः केवलानानुपूर्वीद्रव्याभ्योऽप्यनन्तभागवर्तित्वात् स्वभावादेव स्तोका इति न किञ्चित्तरिह वदयते अतो वस्तुवृत्त्या किलासंख्यानाम्येव तेषु स्थानानि प्राप्यन्ते तदपक्षया त्वसंख्यातगुणान्येव तानि एतच्च पूर्वं मागद्वारे लिखितप्रकापनासूत्रात्सर्वे भावनीयमित्यलं विस्मरेण । उक्तं द्रव्यार्थतया अल्पबहुत्वम्, इदानीं प्रदेशार्थतया तद्वद्वाह—
 ‘पपसद्वयाप सव्वथोवाहं नेगमववहारणमि’ त्यादि, नैगम-
 ववहारणयोः प्रदेशार्थतया अल्पबहुत्वे चिन्त्यमाने अनानु-
 पूर्वीद्रव्याणि सर्वेभ्यः स्तोकांन, कुत इत्याह—‘अपपस-
 द्वयाप’ ति—प्रदेशलक्षणस्यार्थस्य तेचभावादित्यर्थः, यदि हि तेषु प्रदेशाः स्युस्तदा द्रव्यार्थतायामिव प्रदेशार्थता-
 यामप्यवकस्यकापक्षयाधिकत्वं स्यात्, नचैतदस्ति “परमा-
 णुरप्रदेश” इति वचनाद् अतः सर्वस्तोकाव्येतानि, ननु यदि प्रदेशार्थता तेषु नास्ति तर्हि तथा विचारोऽपि तेषां न युक्त इति चेत्, न, एतद्वचम्—प्रकृष्टः—सर्वसूक्ष्मः पुदुगला-
 स्तिकायस्य देशो—निरंशो भागः—प्रदेश इति व्युत्पत्तेः प्रति-
 परमाणुप्रदेशार्थताभ्युपगम्यत एव आत्मद्वयानिरूपकप्रदेशा-
 न्तरापक्षया त्वप्रदेशार्थमेत्यदोषः, अवकस्यकद्रव्याणि प्रदे-
 शार्थतयाऽनानुपूर्वीद्रव्यभ्यो विशेषाधिकानि, यतः किला-
 सत्कल्पनया अवकस्यकद्रव्याणां पट्टिः अनानुपूर्वीद्रव्याणां तु शतम्, ततो द्रव्यार्थताविचारं एतानीतरापक्षया विशेषा-
 धिकान्युक्तानि, अत्र तु प्रदेशार्थताविचारं अनानुपूर्वीद्रव्याणां निप्रदेशत्वात्तद्वय शतमवस्थितम् अवकस्यकद्रव्याणां त्विह प्रत्येकं द्विप्रदेशत्वाद् द्विगुणितानां विशन्त्युत्तरं प्रदेशशतं जा-
 यते इति तेषामितरेभ्यः प्रदेशार्थतया विशेषाधिकत्वं भाव-
 नीयम् । आनुपूर्वीद्रव्याणि प्रदेशार्थतया अवकस्यकद्रव्ये-
 भ्योऽनन्तगुणानि भवन्ति, कथम् ? यतो द्रव्यार्थतयापि तावदेतानि पूर्वभ्योऽसंख्यातगुणान्युक्तानि, यदा तु सं-
 ख्यातप्रदेशिकसकसंधानामसंख्यातप्रदेशिकसकसंधानामनन्ता-
 लुक्कसकसंधानां च सस्यन्धनः सर्वेऽपि प्रदेशा विद्यम्यन्ते तदा महानसौ राशिर्भवतीति प्रदेशार्थतयाऽमीषां पूर्वभ्योऽ-
 नन्तगुणत्वं भावनीयम् । उक्तं प्रदेशार्थतयाऽल्पबहुत्वम् । इदानीमुभयार्थतासाधित्य तदाह—‘द्वयद्वयापसद्वयाप’
 इत्यादि, इहोभयार्थताधिकारोऽपि यद्वयापे तद्वयाऽऽवौ दर्थते—अवकस्यकद्रव्याणि च सर्वाऽल्पानि इति प्रथ-
 ममेवोक्तम्, ‘सव्वथोवाहं नेगमववहारणं अवसव्व-

गद्वयाहं द्वयद्वयाप’ ति—अपरं चोभयार्थताधिकारोऽ-
 पि—“अणुसुपुव्वद्वयाहं दव्वद्वयाप” इत्यादि य-
 तुक्तम्—‘अपपसद्वयाप’ ति—तदात्मव्यतिरिक्तप्रदेशान्त-
 राभायतोऽनानुपूर्वीद्रव्याणामप्रदेशिकत्वात्ति मन्तव्यम् । ततश्चमुक्तं भवति—द्रव्यार्थतया अप्रदेशार्थतया च विशिष्टान्यनानुपूर्वीद्रव्याण्यवकस्यकद्रव्येभ्यो विशेषाधि-
 कानि, शेषभावना तु प्रत्येकचिन्तावत्सर्वा कार्या । आह-
 यद्येवं प्रत्येकचिन्तायामेव प्रस्तुतोऽर्थः सिद्धः किमनयाभ-
 यार्थताचिन्तयेति चेत्, नैवम्, यत आनुपूर्वीद्रव्येभ्यस्तत्प्र-
 देशाः कियताप्यधिका इति प्रत्येकचिन्तायां न निश्चितम्, अत्र तु—‘ताहं चव पपसद्वयाप अणंतगुणाहं’ इत्यनेन ता-
 र्थीतमेव ततोऽनवगतार्थप्रतिपादनार्थत्वात्प्रत्येकावस्थातो भिन्नैवोभयवस्था वस्तुनामिति दर्शनार्थत्वाच्च युक्तमेवोभया-
 र्थताचिन्तनमित्यदोषः । तद्वयमुक्तो नवविधोऽप्यनुगम इति-
 निगमयति । ‘से तं अणुगमे’ ति । तद्वयं च समर्थिता नैगमव्यवहारयोरनौपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी इति निगमय-
 ति । ‘से तं नेगमे’ त्यादि, व्याख्याता नैगमव्यवहारनयमनेन अनौपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी ।

(४) साम्प्रतं संग्रहनयमेतन् तामेव व्याचिख्यासुराह—

से किं तं संग्रहस्स अणोवणिहिआ दव्वाणुपुष्पी ? , संग्रहस्य अणोवणिहिआ दव्वाणुपुष्पी पंचविहा पसत्ता, तं जहा अट्टपयपरुवणया १, भंगमसुक्कित्तणया २, भंगो-
 वदंसणया ३, समोअरे ४, अणुगमे ५ । (सूत्र-६०)

सामान्यमात्रसंग्रहणशीलः संग्रहो नयः, अथ तस्य संग्रह-
 नयस्य किं तद्वत्त्वनौपनिधिकीद्रव्यानुपूर्वीति प्रश्नः, आह-
 ननु ‘नेगमसंग्रहववहारं’ त्यादिसूत्रक्रमप्राप्त्याल्लगमानन्तरं संग्रहस्योपन्यासो युक्तः, तात्कमिति व्यवहारमपि निर्विषय-
 ततोऽयमुच्यते इति, सत्यम्, किं तु नैगमव्यवहारयोरत्र तुल्यमतत्वाज्जाययार्थं सुगपत्किंदेशे कृत्वा पञ्चासंग्रहो-
 तिर्हिह इत्यदोषः, अत्र निर्वचनमाह—‘संग्रहस्स अणोवणि-
 हिया दव्वाणुपुष्पी पंचविहा पणत्त’ ति—संग्रहनयमेतना-
 प्यनौपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी प्राक्प्रकृतिशब्दार्थो पञ्चभि-
 र्थपदप्ररूपणतार्थिभिः प्रकारैर्विचार्यमाणत्वात् पञ्चावधा-
 अप्रकारा प्रकृता, तदेव दर्शयति—‘तं जहे’ त्यादि, अत्र व्याख्या पूर्ववदेव ।

से किं तं संग्रहस्स अट्टपयपरुवणया ? , संग्रहस्स अट्ट-
 पयपरुवणया तिपपसिए आणुपुष्पी चउप्पएसिए आ-
 णुपुष्पी ० जाव दसपएसिए आणुपुष्पी संखिअपएसिए आ-
 णुपुष्पी असंखिअपएसिए आणुपुष्पी अणंतपएसिए आ-
 णुपुष्पी, परमाणुपुगले अणुणुपुष्पी, दुपएसिए अ-
 वत्तव्व । सेत्तं(तं)संग्रहस्स अट्टपयपरुवणया । (सूत्र-६१)

यावत् तिपपसिए आणुपुष्पी इत्यादि—इह पूर्वमेकात्म-
 प्रदेशिक आनुपूर्वी अनेके त्रिप्रदेशिका आनुपूर्व्य इत्याद्युक्तम्, अत्र तु संग्रहस्य सामान्यव्याप्तिवत्सर्वेऽपि त्रिप्रदेशिका एकैवानुपूर्वी इमां चात्र युक्तिमयमभिधत्ते—त्रिप्रदेशिकाः स्क-
 ष्धास्त्रिप्रदेशिकत्वसामान्याद्वर्तिरेकिणः, अव्यतिरेकिणो-
 कः, यथायः पक्षस्तर्हि तं त्रिप्रदेशिकाः स्कन्धाः त्रिप्रदेशिका

एव न भवति, तत्सामान्यव्यतिरिक्तत्वात् । द्विप्रदेशिकादि-
वाति । अथ चरमः पक्षस्तर्हि सामान्यमेव ते तदव्यतिरे-
कान्तस्वरूपवत्सामान्यं वैकल्यरूपमेवेति सर्वेऽपि त्रिप्रदे-
शिका एकैवानुपूर्वी एवं चतुःप्रदेशिकत्वसामान्याऽव्यतिरे-
कात्सर्वेऽपि चतुःप्रदेशिका एकैवानुपूर्वी, एवं यावदन्तर्प्रदे-
शिकत्वसामान्याव्यतिरेकात्सर्वेऽप्यन्तर्प्रदेशिका एकैवानु-
पूर्वी इत्यविशुद्धसंग्रहणमतं विशुद्धसंग्रहणमतं तु सर्वेषां
त्रिप्रदेशिकादीनामन्तास्तु कथं भवतां स्कन्धानामानुपूर्वी-
त्वसामान्याव्यतिरेकाद् व्यतिरिक्ते चानुपूर्वीत्वाभावप्रसङ्गा-
त्सर्वाऽप्येकैवानुपूर्वीति । एवमनानुपूर्वीत्वसामान्याव्यतिरे-
कात्सर्वेऽपि परमाणुपुष्पा एकैवानुपूर्वी, तथा अवक-
ल्यकत्वसामान्याव्यतिरेकात्सर्वेऽपि द्विप्रदेशिकस्कन्धा एक-
मेवावकल्यकमिति सामान्यवाचित्वेन सर्वत्र बहुवचनाभावः ।
'सेत्तमि' त्यादि, निगमनम् ।

भक्तसमुत्कीर्तनतां निर्दिदिषुराह—

एआए यं संगहस्स अट्टपयपरुवणयाए किं पओअणं ?
एआए यं संगहस्स अट्टपयपरुवणयाए संगहस्स भंगसमु-
क्कित्तणया कज्झ । से किं तं संगहस्स भंगसमुक्कित्तणया ?
संगहस्स भंगसमुक्कित्तणया अत्थि आणुपुष्पी ? अत्थि
अण्णपुष्पी २, अत्थि अवत्तवण ३, अहवा-अत्थि
अण्णपुष्पी अ, अण्णपुष्पी अ ४, अहवा-अत्थि आणु-
पुष्पी अ, अवत्तवण अ ५, अहवा-अत्थि अण्णपुष्पी
अ, अवत्तवण अ ६, अहवा-अत्थि आणुपुष्पी अ अण्ण-
पुष्पी अ अवत्तवण अ ७, एवं सत्तमेगा । सेत्तं संग-
हस्स भंगसमुक्कित्तणया । एआए यं संगहस्स भक्तसमुक्कि-
त्तणयाए किं पओअणं ? एआए यं संगहस्स भंगसमु-
क्कित्तणयाए संगहस्स भंगोवदंसणया कीरइ । (सूत्र-६२)

'एआए यमि' त्यादि, अत्रापि व्याख्या कृतेन द्रष्टव्या या-
वत् 'अत्थि आणुपुष्पी' त्यादि, इहैकवचनान्तात्पर्य, एव
प्रत्येकभक्ताः, सामान्यवादित्वेन व्यक्लिबहुत्वाभावेना बहु-
वचनाभावाद् आनुपूर्व्यादिपदत्रयस्य च त्रयो द्विकयोगा
भवन्ति, एकैकस्मिन् द्विकयोगे एकवचनान्त एक एव
भक्ताः, त्रिकयोगेऽपि एक एवैकवचनान्त इति, सर्वेऽपि
सप्त भक्ताः संपद्यन्ते, शेषास्त्वेकोनविंशतिर्बहुवचनसंभवि-
त्वात् भवन्ति । अत्र स्थापना-आनुपूर्वी ? अनानुपूर्वी ?
अवकल्यक ? इति त्रयः प्रत्येकभक्ताः, आनुपूर्वी ? अना-
नुपूर्वी ? इति प्रथमो द्विकयोगः, आनुपूर्वी ? अवकल्यक ?
इति द्वितीयो द्विकयोगः । अनानुपूर्वी अवकल्यक इति
तृतीयो द्विकयोगः । आनुपूर्वी ? अनानुपूर्वी ? अवकल्य-
क ? इति त्रिकयोगः, एवमेते सप्त भक्ताः । 'सेत्तमि' त्यादि
निगमनम् ।

भक्तोपवर्शनतां विभक्षिषुराह—

से किं तं संगहस्स भंगोवदंसणया ? संगहस्स भंगो-
वदंसणया तिपएसिया आणुपुष्पी परमाणुपोग्गला अ-
ण्णपुष्पी दुपएसिया अवत्तवण, अहवा-तिपएसिया

अ परमाणुपोग्गला य आणुपुष्पी य, अण्णपुष्पी य,
अहवा-तिपएसिया य दुपएसिया अ आणुपुष्पी य अ-
वत्तवण य, अहवा-परमाणुपोग्गला अ दुपएसिया य
अण्णपुष्पी य अवत्तवण य, अहवा-तिपएसिया य
परमाणुपोग्गला य दुपएसिया य आणुपुष्पी य अण्ण-
पुष्पी य अवत्तवण य । सेत्तं संगहस्स भंगोवद-
सणया । (सूत्र-६३)

अत्राऽपि सप्त भक्तास्त एवाऽर्थकथनपुरस्सरं भावनीयाः,
भावार्थस्तु सर्वः पूर्ववत्, 'सेत्तमि' त्यादि निगमनम् ।

अथ समवताराऽभिधित्वया माऽऽह—

से किं तं संगहस्स समोअरे ? संगहस्स समोअरे सं-
गहस्स आणुपुष्पिदव्वाइं कहिं समोअरंति ? किं आणुपु-
ष्पिदव्वेहिं समोअरंति ? अण्णपुष्पिदव्वेहिं समोअ-
रंति ? अवत्तवणदव्वेहिं समोअरंति ? संगहस्स आणुपु-
ष्पिदव्वाइं आणुपुष्पिदव्वेहिं समोअरन्ति, ओ अण्णपु-
ष्पिदव्वेहिं समोअरंति, ओ अवत्तवणदव्वेहिं समोअरंति,
एवं दोण्णि वि मट्ठाणे सट्ठाणे समोअरंति । सेत्तं (तं)
समोअरे । (सूत्र-६४)

'से किं तं संगहस्स समोअरे' इत्यादि । एवं च द्वारं
पूर्ववज्जिह्वं भावनीयम् ।

अथाऽनुगमं व्याचिख्यासुराह—

से किं तं अनुगमे ? अनुगमे अट्टविहे पस्सते, वं जहा-
संतपयपरुवणया ?

दव्वपमाणं च २ खित्त ३ कुसणा य ४ ।

कालो य ५ अंतरं ६ भा-

ग ७ भावे ८ अप्पावहुं णऽत्थि ॥ १ + ॥ "

'से किं तं अनुगमे' ति—अत्रोत्तरम् 'अनुगमे अट्टविहे
पस्सते' इति पूर्वं नवविध उक्ताऽत्र त्वष्टविध एव, अल्प-
बहुत्वद्वाराभावात्तदेवाष्टविधत्वं दर्शयन्ति-तद्यथापदश-
नार्थः 'संतपयमाहा' इयं पूर्वं व्याख्यातैव नवरम् 'अ-
प्पावहुं नऽत्थि' संगहस्य सामान्यवादित्वात्सामान्यस्य च
संबन्धैकत्वादप्यबहुत्वविचारोऽत्र न संभवतीत्यर्थः ।

तत्र संपदप्रकरणताभिधानार्थमाह—

संगहस्स आणुपुष्पिदव्वाइं किं अत्थि ? नऽत्थि ? ।
नियमा अत्थि, एवं दोण्णि वि × ।

'संगहस्स' त्यादि, ननु संग्रहविचारं प्रकाशने आनुपूर्वी-
द्रव्याणि सन्तीत्यनुपपन्नम् आनुपूर्वीसामान्यस्यैकस्य त
नास्तिस्वाभ्युपगमात् सत्यं मुख्यरूपतया सामान्यमेवास्ति,
गुणभूतं च व्यवहारमात्रनिबन्धनं द्रव्यबाहुल्यमप्यसौ वद-
तीत्यर्थः शेषभाषणा पूर्ववदि ।

संगहस्स आणुपुष्पिदव्वाइं किं संखेजाइं, असंखेजाइं,

अणंताई ? । नो संखिज्जई, नो अमंखिज्जई, नो अणंताई ।
निअमा एगो रासी, एवं दोसि वि + ।

द्रव्यप्रमाणद्वारे यदुक्तं नियमा ' एगो रासि ' ति-अत्राह-
मनु यद्वा संख्ययादिवस्वरूपपरिणामानि न भवन्ति तर्हि को
राशिर्नित्योप नोपपद्यते, द्रव्यबाहुल्ये सति तस्योपपद्यमान-
न्याद्, ब्रह्मादिराशिषु तथैव दर्शनात्, सत्यं किंत्वको
राशिर्निति वदतः कोऽभिप्रायः, बहुनामोप तेषामानुपू-
र्वीत्वसामान्यनैकेन कोऽङ्गीकृतत्वादकत्वमेव, किं च यथा
त्वष्टिपैकपरिणामपरिणामे स्फुटं तद्वारम्भकाऽवयवानां
बाहुल्येऽप्यकतैव मुख्या, तद्वत्त्राऽऽनुपूर्वीद्रव्यबाहुल्येऽपि
तस्मान्मान्यस्यैकरूपत्वादकत्वमेव मुख्यमसौ नयः प्रतिपद्यते,
तद्वशनैव तेषामानुपूर्वीत्वसङ्गेः, अन्यथा तदभावप्रसङ्गात्,
तस्मान्मुख्यस्यैकरूपस्याऽनेन कर्त्ताकृतत्वात्संख्येरूपतादि-
निषेधो गुणभूतानि तु द्रव्याख्याधृत्य राशिभावोऽपि न
विरुध्यते, एवमन्यत्रापि भावनीयमित्यलं प्रपञ्चन ।

संगहस्स आणुपुष्पिदव्वाइ लोगस्स कइ भागे होजा ? ।
किं संखेज्जइभागे होजा अमंखेज्जइभागे होजा । संखे-
ज्जसु भागसु होजा अमंखेज्जसु भागसु होजा मव्व-
लोए होजा ? , नो संखेज्जइभागे होजा नो अमंखेज्जइ-
भागे होजा नो संखेज्जसु भागसु होजा शां अमंखेज्जसु
भागसु होजा; णिअमा मव्वलोए होजा, एवं दोसि वि ।
संगहस्स आणुपुष्पिदव्वाइ लोगस्स किं संखेज्जइभागं कु-
संति अमंखेज्जइभागं कुसंति । संखेज्जं भागे कुसंति अमं-
खेज्जं भागे कुसंति सव्वलोअं कुसंति, नो संखेज्जइभागं
कुसंति नो अमंखेज्जइभागं कुसंति । नो संखेज्जं भागे कु-
संति नो अमंखेज्जं भागं कुसंति । णिअमा सव्वलोगं कु-
संति । एवं दोसि वि + ।

क्षेत्रद्वारं- 'नियमा सव्वलोए होजा' ति-आनुपूर्वीसामा-
न्यस्यैकरूपत्वाद् सर्वलोकव्यापित्वाच्चानि भावनीयम्, (ए-
कत्वमेव मुख्यमसौ नयः प्रतिपद्यते, तद्वशनैव तेषामानु-
पूर्वीत्वात्पर्यव) एवमितरद्वयेऽप्यभ्युह्यमात स्पर्शनाद्वारम-
ण्येयमेव चिन्तनीयमिति ।

संगहस्स आणुपुष्पिदव्वाइ कालओ केवच्चिरं होन्ति?,
णिअमा मव्वहा, एवं दोसि वि । संगहस्स आणुपुष्पि-
दव्वाणं कालओ केवच्चिरं अन्तरं होइ ? , नऽन्ति अन्तरं,
एवं-अणानुपूर्वीदव्वाणं, अवत्तव्वगदव्वाणं वि + ।

कालद्वारंऽपि तस्मान्मान्यस्य सर्वदा अव्यवच्छिन्नत्वात्
त्रयाणामपि सर्वाऽऽवस्थानं भावनीयमिति, अत एवाऽ-
न्तरद्वारं नास्त्यन्तरमित्युक्तं, तद्व्यावृत्तवच्छिन्नस्य कदाचिद-
व्यभावादिनि ।

संगहस्स आणुपुष्पिदव्वाइ मेमदव्वाणं कति भागे हो-
जा ? , किं संखेज्जइ भागं होजा अमंखेज्जइभागे होजा,
संखेज्जसु भागसु होजा अमंखेज्जसु भागसु होजा ? ।

नो संखेज्जइभागे होजा नो अमंखेज्जइभागे होजा नो
संखेज्जसु भागसु होजा नो अमंखेज्जसु भागसु होजा
णियमा तिभागे होजा, एवं दोसि वि X ।

भागद्वारं- 'नियमा तिभागे होजा' ति-त्रयाणां राशीना-
मेकां राशिस्त्रिभाग एव वर्त्तत इति भावः, यन्तु राशिगत-
द्रव्याणां पूर्वोक्तमवयवद्वयं तदत्र न गत्यने, द्रव्याणां प्रस्तु-
तनयमेतं व्यवहारसंयुक्तमात्रेणैव सत्त्वादिति ।

संगहस्स आणुपुष्पिदव्वाइ कतरम्मि भावे होजा ? ,
णिअमा साइपरिणामिणं भावे होजा, एवं दोसि वि + ।

भावद्वारं- 'साइपरिणामिणं भावे होजा' ति-यथा
आनुपूर्व्यादिद्रव्याणामेतज्जाववर्त्तित्वं पूर्वं भावितं, तथा-
अत्रापि भावनीयम्, तेषां यथास्वं सामान्यादव्यतिरि-
क्तत्वादिति ।

संगहस्स अप्पावहुं नऽन्ति । सेत्तं अणुगमे । सेत्तं संग-
हस्स अणोवणिहिया दव्वाणुपुष्पी । सेत्तं अणोवणिहिया
दव्वाणुपुष्पी । (सूत्र-६५)

अल्पबहुत्वद्वाराऽन्तर्भवस्तु उक्तं द्वय, इति समर्थितोऽनुगमः,
तत्समर्थनं च समर्थिता संग्रहनयमतेनानौपनिधिकी द्रव्या-
नुपूर्वी, तत्समर्थनं च व्याख्याता सर्वव्यापीयम्, अतः
'संसमि' त्यादि, निगमनत्रयम् । गता अनौपनिधिकी
द्रव्यानुपूर्वी ।

(६) साम्प्रतं प्रागुद्दिष्टमनौपनिधिकीं द्रव्यानुपूर्वीं व्या-
चिख्यासुराह-

से किं तं उ(ओ)वणिहिया दव्वाणुपुष्पी ? , उवणिहिया
दव्वाणुपुष्पी तिविहा पप्पत्ता, तं जहा-पुव्वाणुपुष्पी,
पक्खाणुपुष्पी, अणानुपुष्पी य । (सूत्र-६६)

'से किं तमि' त्यादि, अथ केयं प्राग्विनीतसुव्यवस्थमात्रा
नौपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वीति प्रश्नः, अत्र निर्वचनम्-अनौ-
पनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी त्रिविधा प्रकृता, तद्यथा-पूर्वानुपूर्वी-
त्यादि, उर्गानधिनिष्ठायां विरचने प्रयोजनमस्या इत्यौपनि-
धिकी द्रव्यविषया आनुपूर्वी-परिपाटिद्रव्यानुपूर्वी सा
त्रिप्रकारा, तत्र विवक्षितधर्मास्तिकायादिद्रव्याविशेषस्त-
त्समुदाये याः पूर्वः-प्रथमः तस्मादारभ्यानुपूर्वी-अनुक्रमः-
परिपाटिर्निमित्त्यते-विरच्यते यस्यां सा पूर्वानुपूर्वी तत्रैव
यः पश्चात्त्यः-स्वरमस्तस्मादारभ्य उपत्ययेनैवानुपूर्वी-परि-
पाटिर्विरच्यते यस्यां सा निरुक्तविधना पश्चानुपूर्वी न
आनुपूर्वी अमानुपूर्वी । यथोक्तप्रकारद्वयातिरिक्तत्वात्पर्यः ।

तत्राऽऽद्यभेदं नावशिक्त्यतिष्ठं प्रश्नमाह-

से किं तं पुव्वाणुपुष्पी ? , पुव्वाणुपुष्पी क्विविहा
पप्पत्ता, तं जहा-धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए आगा-
सत्थिकाए जीवत्थिकाए योग्गलत्थिकाए अद्दासमए ।
सेत्तं पुव्वाणुपुष्पी + ।

(धर्मास्तिकायपदव्याख्या 'धम्मत्थिकाय' शब्दे चतुर्थे
भागे वक्ष्यते) (अधर्मास्तिकायव्याख्या 'अध(ह)म्मत्थिकाय'

शब्दे प्रथमभागे ५६७ पुंल्ले गता) (विशेषतः स्वकथम् 'अ-
स्थिकाय' शब्दे प्रथमभागे ५१३ पुंल्ले गतम्) (आकाशा-
स्तिकायव्याख्या 'आगास्तिकाय' शब्देऽस्तिमेव भागं
प्राप्नुवती) अथ च जीवपुद्गलानां गत्यन्यथानुपपत्ते-
र्धर्माऽस्तिकायस्य तेषामेव स्थित्यन्यथानुपपत्तेरधर्मा-
स्तिकायस्य सत्त्वे प्रतिपत्तव्यम् । अनु० । (जीवा-
स्तिकायव्याख्या 'जीवस्थिकाय' शब्दे चतुर्थभागे व-
क्ष्यते) पुद्गलास्तिकायस्य तु घटादिकार्थान्यथानुपपत्तेः
कात्साऽप्यस्ति वकुलाशोकचम्पकादिव पुष्पफलप्रदानस्या-
नियमेनावर्शनात्, यस्तु तत्र नियामकः स काल इति, स्व-
भावोपेक्ष तु तद्वचने "मित्वं सत्त्वमसत्त्वं चा०" इत्यादि
पुष्पफलप्रसङ्गः, अथ बहु वक्तव्यं तत्तु नोक्तं प्रत्यक्षरसमना-
भावादिति । आह—धर्मास्तिकायस्य प्राथम्यम् अधर्मा-
स्तिकायादीनां तु तदनन्तरं क्रमेणेत्यं निर्देशः कृतः सिद्धः ।
येनात्र पूर्वानुपूर्वीरूपता स्यादिति, अनोक्त्यन्त-आगम-
इत्यमेव पठित्वातत्रापि कथमित्यमेव पठ इति चेत्,
उच्यते—धर्मास्तिकाय इत्यत्र यदाहं 'धर्म' इति पदं तस्य
मातृल्लिङ्गाद्धर्मास्तिकायस्य प्रथममुपस्थासः, ततस्तत्र-
निपत्तत्वाद्धर्मास्तिकायस्य ततस्तदाधारत्वाद्वाकाशास्ति-
कायस्य ततः स्वाभाविकाऽमूर्तत्वमाग्राज्जीवास्तिकायस्य
ततस्तदुपयोगित्वात्पुद्गलास्तिकायस्य ततो जीवाजीव-
पयोगित्वात्तदनन्तरमज्ञासमयस्योपस्थास इति पूर्वानुपूर्वी-
रिति ।

अथ पञ्चानुपूर्वी निरूपयितुमाह—

से किं तं पञ्चानुपूर्वी ? पञ्चानुपूर्वी, छवि० तं०—
अद्वाममए पौगलत्थिकाए जीवत्थिकाए, आगामत्थिकाए
अहम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाए । सेत्तं पञ्चा(णु)नुपूर्वी ।

'से किं तं पञ्चानुपूर्वी' इत्यादि, पाश्चात्याचारस्य प्रति-
लोमं व्यत्ययेनैव आनुपूर्वी-परिपाटीः कियते यस्यां सा
पञ्चानुपूर्वी, अत्रात्राहरणमुक्तमेव, इदमेवाह—'अज्ञासमय'
त्यादि, गतार्थमेव ।

अथाऽनानुपूर्वी पूर्वं निरूपयति—

से किं तं अणानुपूर्वी ? अणानुपूर्वी एआए चैव
एगाइआए एगुतरिआए छगच्छमयाए सेठीए अन्नमज-
व्तासो दू(दु)रूवूणो । सेत्तं अणानुपूर्वी । (सूत्र-६७)

'से किं तं' इत्यादि, अत्र निर्वचनम्—'अणानुपूर्वी
एताए चैव' इत्यादि, न विद्यते आनुपूर्वी-यथोक्तपरिपाटी-
द्वयरूपा यस्यां सा अणानुपूर्वी, विविक्तापदानामनन्तरो-
क्तक्रमद्वयमुल्लङ्घ्य परस्परऽसदृशैः संभवद्विभक्त्यैर्यस्यां वि-
रचना कियते साऽनानुपूर्वीत्यर्थः । का पुनरियमित्याह—
'अन्नमज्जव्तासो' ति—अन्यान्वयम्—परस्परमभ्यासो गुणनम्
अन्यान्वयाऽभ्यासः 'दू(दु)रूवूणो' ति—द्विरूपन्मूलः आद्यन्त-
रूपरहितः अणानुपूर्वीति सेंटङ्कः । कस्यां विषये योऽसा-
वभ्यास इत्याह—अथयाम्—पङ्कौ, कस्यां पुनः अथयामित्याह—
'एताए चैव' ति—अस्यामवाऽनन्तराधिकृतधर्मास्तिकाया-
दिसंबन्धिन्याम्, कथंभूतायामित्याह—एक आदिवर्यां सा

एकादिकी एकैक उत्तरः प्रवर्जमानो यस्यां सा एकोत्तरा
तस्याम्, पुनः कथंभूतायामित्याह—'छगच्छगताए' ति-
पत्त्यां गच्छः—समुदायः वद्गच्छस्तेन गता—प्राप्ता वद्गच्छ-
गता तस्यां धर्मास्तिकायादिवस्तुषट्कविषयायामित्यर्थः ।
आदौ व्यवस्थापिनैककायाः पर्यन्ते व्यवस्थापकाया धर्मा-
स्तिकायादिवस्तुषट्कविषयायाः पङ्क्यां परस्परगुणने भ-
क्तकसंख्या भवति सा आद्यन्तभक्तकद्वयरहिता अणानुपूर्वी-
ति भावार्थः तत्रार्थाच्चः किलैककायः यदपर्यन्ताः अङ्काः
स्थापिताः, तत्र कैकेन द्विके गुणितं जाता द्विष, ता-
भ्यां त्रिको गुणितो जाताः चत्वारः, तैरपि चतुर्को गुणितो
जाता चतुर्विंशतिः, पञ्चकस्य तु तद्गुणनं जातं विंशतिः,
षट्कस्य तद्गुणने जातानि त्रिंशत्याधिकानि सप्तशतानि,
स्थापना ३-५-७-९-११-१३, आगतम्-७२०, अत्राद्यो भक्तः
पूर्वानुपूर्वी, अन्त्यश्च (स्तु) पञ्चानुपूर्वीति तदपगमे शेषाए-
षादशास्तराणि सप्तभक्तकशतान्यनानुपूर्वीति मन्तव्यानि ।
अथ च भक्तकस्वरूपानयनार्थं करगुणया—

"पुण्याणुपुर्विहट्ठा, समयभेदसु कुरु अहा जट्टे ।

उपरिमेतुल्लं पुरां, निसेज्ज पुण्यकमां सेसे ॥ १ ॥" इति ।

व्याख्या इह विविक्तपदानां क्रमेण स्थापना पूर्व-
ानुपूर्वीत्युच्यते, तस्याः 'हट्ठ' ति—अधस्तात्—द्वितीया-
दिभक्तकान् जिज्ञासुः 'कुरु' ति—स्थापय एकादीनि-
पदानिनि शेषः, कथमित्याह—उपेक्षस्यानतिक्रमेण यथाऽप्यु-
च्यो यस्यादौ स तस्य उपेक्षः, यथा द्विकस्यैको उपेक्षः
त्रिकस्य त्रिककोऽनुपेक्षश्चतुर्कादीनां तु स एव उपे-
क्षानुपेक्ष इति, एव त्रिकस्य द्विको उपेक्षः स एव चतु-
ष्कस्यानुपेक्षः पञ्चकादीनां तु स एव उपेक्षानुपेक्षः इत्यादि,
एवं च सति उपरितनाङ्कस्य अधस्ताज्ज्येष्ठो निक्षिप्यते,
तत्रालभ्यमाने अनुपेक्षः, तत्राप्यलभ्यमाने उपेक्षानुपेक्ष
इति यथाऽप्युच्यते निक्षेपं कुर्यात्, कथमित्याह—समयाऽभेद-
नति समयः—सङ्केतः प्रस्तुतभक्तकखण्डयवस्था तस्य अ-
भेदः—अनतिक्रमः, तस्य च भेदस्तदा भवति यदा तस्मिन्च
भक्तके निक्षिप्ताङ्कसदृशोऽपरोऽङ्कः पतति, ततो यथोक्तं स-
मयभेदे वज्रयथेव उपेक्षाद्यङ्कनिक्षेपं कुर्यात्, उक्तं च—'ज-
हियमि उ निक्षिप्पे, पुणरीए सो चैव हाइ काववो ।
सो हाइ सपयभेदो, वज्जयव्वा पयसेण ॥ १ ॥" निक्षिप्तस्य
चाङ्कस्य यथासंभवं 'पुरउ' ति—अग्रतः उपरितनाङ्कतुल्यं-
सदृशं यथा भवत्येवं व्यवसेत्, उपरितनाङ्कसदृशानेवाङ्का-
जिज्ञासवित्यर्थः, 'पुण्यकमां सेसे' ति—स्थापितशेषानङ्का-
जिज्ञासकस्य यथासंभवं पृष्ठतः—पूर्वक्रमेण स्थापयदित्यर्थः,
यः संख्याया लघुङ्ककादिः स प्रथमं स्थाप्यते वस्तुतया
महान् द्विकादिः स पश्चादिति पूर्वक्रमः, पूर्वानुपूर्विलक्षणे
प्रथमभक्तके इत्यमेव दृष्ट्वादिति भावः इत्यक्षरघटना । भा-
वार्थस्तु दिक्प्राग्दर्शनार्थं सुखाधगमाय च त्रीणि पदा-
भ्याध्वन्य तावत् दर्शयते, तेषां च परस्पराभ्यासे च भक्त-
का भवन्ति, ते चैवमानीयन्ते—पूर्वानुपूर्वीलक्षणसंवाचप्रथमो
भक्तः, तद्यथा—१-२-३ अस्याश्च पूर्वानुपूर्व्या अधस्ताङ्क-
करत्वेन कियमाणे एककस्य तावज्ज्येष्ठ एव नास्ति, द्वि-
कस्य तु विद्यते एकः, स तद्वधो निक्षिप्यते, तस्य आग्रत-
स्त्रिको दीयते, "उपरिमेतुल्लमि" त्यादिवचनान्, पृष्ठ-

तस्तु स्थापितशेषा द्विको दीयते, ततोऽयं द्वितीयो भङ्गः २-१-३ अत्र च द्विकस्य विद्यते एकको ज्येष्ठः, परं नासौ तदधस्ताद्विहित्यते, अतः सदृशाङ्गपातेन समयभेदप्रसङ्गात्, एकस्य तु ज्येष्ठ एव नास्ति, त्रिकस्य तु विद्यते द्विको ज्येष्ठः, स तदधस्ताद्विहित्यते, अत्र चाग्रभागस्य तावत्संभव एव पृष्ठनस्त्वस्थापितशेषावेककत्रिकौ क्रमेण स्थाप्येते " पुष्पकमां सेसे सि " वचनात्, ततस्तृतीयोऽयं भङ्गः १-३-२, अत्राप्येककस्य ज्येष्ठ एव नास्ति त्रिकस्य तु ज्येष्ठोऽस्ति द्विको न च क्षिप्यते अत्रे सदृशाङ्गपातेन समयभेदापत्तेस्ततोऽस्यैवानुज्येष्ठ एककः स्थाप्यते, अतस्तु द्विकः " उवरिमनुज्जमि " स्याद्विवचनात्, पृष्ठतस्तु स्थापितशेषद्विको दीयते इति चतुर्थोऽयं भङ्गः ३-१-२ यवमेनया दिशा पञ्चमषष्ठावप्यभ्यूहौ, सर्वेषां चासीषामियं स्थापना-१-२-३ अत्राप्याद्यभङ्गस्य पूर्वानुपूर्व्यात्वादन्यस्य च पञ्चानुपूर्वीत्वात्प्रथमा एव अन्तर्गतानुपूर्वीत्वेन मन्तव्याः एवमेनया दिशा, १-२-३ चतुरादिपदसंभावितोऽपि भङ्गः भावनीयाः, भूयांसश्चोत्तराव्ययमदीकारादिनिर्दिष्टाः प्रस्तुतभङ्गानयनोपायाः १-३-२ । सन्ति नचोच्यन्ते अतिविस्तरभयान्, तदर्थिना तु तत्र एवावधारणीयाः । तद्विदमत्र तात्पर्यं ३-१-२ पूर्वानुपूर्व्यां तावदधस्ताद्विहित्यप्रथमत्वमेव तदनुक्रमेणाधर्मास्तिकायादीनां द्वितीयादित्वं पञ्चानुपूर्व्यां २-३-१, त्वङ्गासमयस्य प्रथमत्वं, पुद्गलास्तिकायादीनां तु प्रतिलोमतया द्वितीयादित्वं अनानुपूर्व्यां त्वनियमेन कश्चिद्वङ्गके ३-२-१, कस्याचित्प्रथमादित्यलं विस्तरण ' सेसमि ' त्यादि, निगमनं, तदेवमत्र पञ्च धर्मास्तिकायादीनि षडपि द्रव्याणि पूर्वानुपूर्व्यादित्वेनोदाहृतानि ।

साग्रतं त्वेकमेव पुद्गलास्तिकायमुदाहर्तुमाह—

अहवा-उवनिहिआ दव्वाऽऽणुपुष्पी, तिबिहा पक्षता, तं जहा-पुव्वानुपुष्पी, पच्छानुपुष्पी, अणानुपुष्पी । से किं तं पुव्वानुपुष्पी ?, पुव्वानुपुष्पी परमाणुपोगले दुपए-सिए तिपएसिए०जाव दसपएसिए संखिज्जपएसिए असंखिज्जपएसिए अणंतपएसिए । सेतं पुव्वानुपुष्पी । मे किं तं पच्छानुपुष्पी, पच्छानुपुष्पी अणंतपएसिए असंखिज्जपएसिए संखिज्जपएसिए ०जाव दसपएसिए०जाव तिपएसिए दुपएसिए परमाणुपोगले । सेतं पच्छानुपुष्पी ।

' अहवा ' इत्यादि, अत्र औपनिधिकया द्रव्यानुपूर्व्यां ज्ञातमपि त्रैविध्यं यत्पुनरप्युपन्यस्तं तत्प्रकारान्तरमणनप्रस्तावादेवेति मन्तव्यम् ।

से किं तं अणानुपुष्पी ?, अणानुपुष्पी एआए वेव एगाइआए एगुतरिआए अणंतगच्छगयाए मेदीए असमञ्जसासो दुरुवणो । सेतं अणानुपुष्पी । सेतं उवणिहिआ दव्वानुपुष्पी । सेतं जाणगवतिरित्ता दव्वानुपुष्पी । सेतं नोआगमतो दव्वानुपुष्पी । सेतं दव्वानुपुष्पी । (सूत्र-६८)

' अणंतगच्छगताए ' ति-अत्रैकोत्तरपृष्ठिमस्त्वनानाम-

मन्तत्वादनन्तानां गच्छः-समुदायोऽनन्तगच्छस्तं गता अणन्तगच्छगता तस्याम्, अत एव भङ्गाः अत्राऽनन्ता एवाऽवसेया इति । शेषभाषणा च सर्वा पूर्वाऽङ्गानुसारतः स्ववमप्यवसेयेति । आह—ननु यथैकः पुद्गलास्तिकायो निर्दिष्ट्य पुनरपि पूर्वानुपूर्व्यादित्वेनोदाहृतः, एवं शेषा अपि प्रत्येकं किमिति नोदाह्रियन्ते ? अत्रोच्यते-द्रव्याणां क्रमः परिपाठ्यादिलक्षणः पूर्वानुपूर्व्यादिविचारः इह प्रकान्तः, स च द्रव्यबाहुल्ये सति सम्भवति, धर्माऽधर्माऽऽकाशास्तिकायेषु च पुद्गलास्तिकायवशाऽस्ति प्रत्येकं द्रव्यबाहुल्यम् : एकैकद्रव्यत्वात्तेषाम्, जीवास्तिकाये त्वनन्तजीवद्रव्यात्मकत्वादस्ति द्रव्यबाहुल्यं केवलं परमाणुद्विप्रदेशिकादिद्रव्याणामिव जीवद्रव्याणां पूर्वानुपूर्व्यादित्वनिवन्धनः प्रथमपात्रास्यादिभावा नाऽस्ति, प्रत्येकमसंख्ययप्रदेशत्वेन सर्वेषां तुल्यप्रदेशत्वात्परमाणुद्विप्रदेशिकादिद्रव्याणां तु विषमप्रदेशिकत्वादिति अत्रासमयस्यैकत्वादेव तदसम्भव इत्यसमतिचिन्तेन, नन्वेवं समर्थिता औपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी । तन्ममर्थेन च समर्थिता प्रागुद्दिष्टा द्विःप्रकाराणि द्रव्यानुपूर्वी । ततः ' सेसमि ' त्यादि । निगमनानि, इति द्रव्यानुपूर्वी समाप्ताः उक्ताद्रव्यानुपूर्वी ।

(७) अथ प्रागुद्दिष्टमेव क्षेत्रानुपूर्वी व्याख्येयानुगह-

से किं तं खेत्ताऽऽणुपुष्पी?, खेत्ताणुपुष्पी दुविहा पक्षता, तं जहा-उवणिहिआ य, अणोवणिहिआ य । (सूत्र-६९) तत्थ णं जा सा उवणिहिआ सा ठप्पा ।

' से किं तं खेत्ताणुपुष्पि ' ति-इह क्षेत्रविषयानुपूर्वी क्षेत्रानुपूर्वी, का पुनरिषामत्यत्र निर्वचनं-क्षेत्रानुपूर्वी द्विविधा प्रकृता, तद्यथा-औपनिधिकी, पूर्वोक्तशब्दायां औपनिधिकी च । तत्र या सा औपनिधिकी सा स्थाव्या, अणववक्ष्यत्वादुपरि वक्ष्यते इत्यर्थः ।

तत्थ णं जा अणोवणिहिया सा दुविहा पक्षता, तं जहा-णोगमववहाराणं, संगहस्त य । (सूत्र-१००)

तत्र या असौ औपनिधिकी सा नयवक्ष्यताभयत्वाद् द्विविधा प्रकृता, तद्यथा-नैगमव्यवहाराणां, संग्रहस्य च, सम्मनति शेषः ।

तत्र नैगमव्यवहारसम्मतां तावदर्शयितुमाह—

से किं तं णोगमववहाराणं अणोवनिहिआ खेत्ताऽऽणुपुष्पी ?, नैगमववहाराणं अणोवणिहिया खेत्ताणुपुष्पी पंचविहा पक्षता, तं जहा-अदुपयपरुवणया १, मंगससु-कित्तणया २, मंगोवदंमणया ३, समोआरे ४, अणुगमे ५ । से किं तं णोगमववहाराणं अदुपयपरुवणया ?, णोगमववहाराणं अदुपयपरुवणया तिपएसोगादे आनुपुष्पी ०जाव दसपएसोगादे आनुपुष्पी ०जाव संखिज्जपएसोगादे आनुपुष्पी असंखिज्जपएसोगादे आनुपुष्पी, एगपएसोगादे अणानुपुष्पी, दुपएसोगादे अवसवण, तिपएसोगादे आनुपुष्पीओ ०जाव दसपएसोगादे आनुपुष्पीओ, ०जाव

असंखिजपसोगाढा आणुपुत्रीओ, एगपएसोगाढा अ-
आणुपुत्रीओ, दुपएसोगाढा अवचन्वयाई । सेचं खेगम-
ववहाराणं अणुपयपरूवखया । एआए खं खेगमववहाराणं
अणुपयपरूवखयाए किं पओजखं ? , एआए खेगमवव-
हाराणं अणुपयपरूवखयाए खेगमववहाराणं भंगमसुकि-
चखया कज्ज । से किं तं खेगमववहाराणं भंगमसुकि-
चखया ? , खेगमववहाराणं भंगमसुकिचखया अत्थि आ-
णुपुत्री, अत्थि अआणुपुत्री, अत्थि अवचन्वए, एवं
दव्वानुपुत्रियमेणं खेणानुपुत्रीएअं से चैव अणुपुत्रीसं
भंगा भाणिअन्वा, ०जाव सेचं खेगमववहाराणं भंग-
मसुकिचखया । एआए खं खेगमववहाराणं भंगमसुकि-
चखयाए किं पओजखं ? , एआए खं खेगमववहाराणं भं-
गमसुकिचखयाए खेगमववहाराणं भंगोवदंसखया क-
ज्ज । से किं तं खेगमववहाराणं भंगोवदंसखया ? , खे-
गमववहाराणं भंगोवदंसखया तिपएसोगाढे आणुपुत्री,
एगपएसोगाढे अआणुपुत्री, दुपएसोगाढे अवचन्वए, ति-
पएसोगाढा आणुपुत्रीओ, एगपएसोगाढा अआणुपुत्री-
ओ, दुपएसोगाढा अवचन्वयाई, अहवा-तिपएसोगाढे अ,
एगपएसोगाढे अ, आणुपुत्री अ, अआणुपुत्री अ । एवं
तहा चैव दव्वानुपुत्रियमेणं अणुपुत्रीसं भंगा भाणिअन्वा
०जाव सेचं खेगमववहाराणं भंगोवदंसखया । से किं तं
समोअरे ? , समोअरे खेगमववहाराणं आणुपुत्रियदव्वेई
कहिं समोअरंति ? , किं आणुपुत्रियदव्वेई समोअरंति ? ,
अआणुपुत्रियदव्वेई समोअरंति ? , अवचन्वगदव्वेई समो-
अरंति ? , आणुपुत्रियदव्वेई आणुपुत्रियदव्वेई समोअरंति,
ओ अआणुपुत्रियदव्वेई समोअरंति ओ अवचन्वगद-
व्वेई समोअरंति, एवं तिष्ठि वि सङ्गाणे समोअरंति
त्ति भाणिअन्व, सेचं समोअरे । से किं तं अणुगमे ? , अ-
णुगमे नवविदे पण्णत्ते, तं जहा-“संतपयपरूवखया ०जाव
अण्ण वहुं चैव” ? , खेगमववहाराणं आणुपुत्रियदव्वेई किं
अत्थि नअत्थि ? , शिअमअ अत्थि, एवं दोखिण वि + ।

‘स किं तस्मि’ त्यादि, इह व्याख्या-वच्च द्रव्याणुपूर्व्या त-
स्यैव कर्त्तव्य, विशेषं तु द्रव्याणां, तच्च ‘तिपएसोगाढे आणु-
पुत्रिय’ ति-ईअणु वचःप्रदेशेणवचनद्वय-स्थितः त्रिप्रदेशावगाढ-
कयसुकादिकोऽन्वयानुपयस्यो द्रव्यस्कन्ध एवानुपूर्वी, ननु
यदि द्रव्यस्कन्ध एवानुपूर्वी कथं तर्हि तस्य क्षेत्रानुपूर्व्यं ? ,
कन्धं, किन्तु-क्षेत्रप्रदेशसंज्ञावगाढपर्यायविशिष्टोऽसौ द्र-
व्यस्कन्धो गृहीतो नावशिष्टः, ततोऽत्र क्षेत्रानुपूर्व्यवि-
कारात् क्षेत्रावगाढपर्यायस्य प्राधान्यात्सोऽपि क्षेत्रानुपूर्वीति
न दोषः, प्रदेशत्रयसंज्ञास्य क्षेत्रस्यैवात्र मुख्यं क्षेत्रानुपूर्वी-
त्वं तदधिकारादेव, किन्तु तदवगाढं द्रव्यमपि तत्पर्यायस्य

प्राधान्येन विचक्षितत्वात् क्षेत्रानुपूर्वीत्वेन न विरुध्यत इति
भावः, यथेवं तर्हि मुख्यं क्षेत्रं परित्यज्य किमिति तदव-
गाढद्रव्यस्यानुपूर्व्योद्भिदाभिहितत्वे ? , उच्यते-‘सन्तपय-
परूवखं’ त्यादिप्रश्नमात्रावगाढराविचारविषयत्वेन द्रव्यस्य
शिवममतिव्युत्पादनात्क्षेत्रात् क्षेत्रस्य तु मित्यन्वेन तदव-
स्थितमावत्त्वाच्चक्षत्वाच्च प्रायो वक्ष्यमाणविचारस्य सुमती-
तत्वेन तथाविधोऽप्यमतिव्युत्पत्त्यविषयत्वाद्, एवमन्यदपि
क्षेत्रस्यमभ्युत्थामित्यलं विस्तराय । एवं चतुःप्रदेशावगाढा-
दिष्वपि भाषणा कर्त्तव्यं, यत्तदसंज्ञायात्प्रदेशावगाढा आणु-
पूर्वीति, अनेक्यात्प्रदेशेषु आणुगाढोऽसंख्याताणुकोऽनन्ता-
णुको वा द्रव्यस्कन्धो मन्वज्यो, यतः पुद्गलद्रव्यसंज्ञा-
गाहमित्ये जगद्गुणः प्रतिपादयन्ति-परमाणुराकाशस्यै-
कोऽस्मिन्नेव प्रदेशेऽवगाढे, द्विप्रदेशिकादयोऽसंख्यातप्रदेश-
कान्तास्तु स्कन्धाः प्रत्येकं जगन्मय एकस्मिन्प्राकाशप्रदेशे-
ऽवगाढन्त, उत्कृष्टतस्तु यत्र स्कन्धे यावन्तः परमाणवा
अयन्त स चाक्षरस्त्वेव वचःप्रदेशेऽवगाढन्ते, अनन्ताणु-
स्कन्धस्तु जगन्मयतस्तथैव उत्कृष्टतस्त्वसंकेतयेत्येव नभःप्र-
देशेऽवगाढन्ते, नाऽनन्तेषु, लोकाकाशस्यैवासंकेतयप्रदेश-
त्वात्, अलोकाकाशे च द्रव्यस्याऽवगाढोऽभावादित्यलं प्रम-
ञ्जनं, प्रकृतमुच्यते-क्षेत्रानुपूर्वीप्रतिपक्षत्वादनानुपूर्व्यादिव-
रूपमाह-‘एगपएसोगाढे अआणुपुत्रिय’ ति-एकस्मिन्नभः-
प्रदेशेऽवगाढः स्थितः एकप्रदेशेऽवगाढः परमाणुसङ्घातस्क-
न्धसङ्घातश्च क्षेत्रतोऽननुपूर्वीति अन्तर्धः, ‘दुपएसोगाढे
अवचन्वए’ ति-प्रदेशेऽवगाढो द्विप्रदेशिकादिसकन्धः
क्षेत्रतोऽवगाढः, शेषा बहुवचननिर्देशादिकं प्रस्था यथाऽ-
द्यस्तद् द्रव्याणुपूर्व्या व्याख्यातस्तथापि तदुक्तानुसारतां
व्याख्येयः यावत् द्रव्यप्रमाणद्वारं ।

खेगमववहाराणं आणुपुत्रियदव्वेई किं संखिजाई अमं-
खिजाई अणंताई ? , नो संखिजाई, असंखिजाई, नो अ-
णंताई, एवं दोखिण वि । खेगमववहाराणं आणुपुत्रियद-
व्वेई अणंताई, नो संखिजाई, असंखिजाई, नो अणंताई
एवं तिष्ठिण वि × ।

‘खेगमववहाराणं आणुपुत्रियदव्वेई किं संखेजाई’ इ-
त्यादिप्रश्नः, अत्राक्षरम्-‘नो संखेजाईम’ त्यादि इत्यादिप्र-
देशविभागावगाढानि द्रव्याणि क्षेत्रानुपूर्वीत्वेन निर्दि-
ष्टानि, इत्यादिप्रदेशविभागावगाढावगाढावगाढात्मके लोकेऽ-
संख्याता भवन्ति, अतो द्रव्यतया बहुनामपि क्षेत्रावगाढ-
मप्येव तुल्यप्रदेशावगाढानामेकत्वात् क्षेत्रानुपूर्व्यामसंख्या-
तान्येवानुपूर्वीद्रव्याणि भवन्तीति भावः, एवमेकप्रदेशा-
वगाढं बहुपि द्रव्यं क्षेत्रत एकैवाऽनानुपूर्वीत्युक्तम् । लोकं
च प्रदेशा असंख्याता भवन्ति अनस्तुल्यसंख्यात्वादनानु-
पूर्वीद्रव्याण्यसंख्येयानीति, एवं प्रदेशेऽवगाढं बहुपि
द्रव्यं क्षेत्रत एकमेवावगाढकमुक्तं द्विप्रदेशात्मकाच्च विभागा
लोकऽसंख्याता भवन्त्यस्तस्याप्यसंख्येयानीति ।

क्षेत्रद्वारं निर्वचनमसूत्रे-

नेममववहाराणं आणुपुत्रियदव्वेई लोगस्स किं संखिज्जइ
भांमे होज्जा असंखिज्जइभांमे होज्जा ०जाव सव्वलोए

होजा ? , एगं दब्बं पडुव लोमस्स संखिज्जभागे वा होजा असंखिज्जभागे वा होजा संखेज्जसु भांगेसु वा होजा असंखेज्जसु भांगेसु वा होजा देखणे वा लोए होजा, नाणाद-
वाइं पडुव निअमा सव्वलोए होजा, नेगमववहारणं
अणाणुपुब्बिदब्बाणं पुच्छ-एगं दब्बं पडुव नो संखिज्ज-
भागे होजा, असंखिज्जभागे होजा, नो संखेज्जसु नो अ-
संखेज्जसु नो सव्वलोए होजा, नाणादवाइं पडुव निअमा
सव्वलोए होजा, एवं अवत्तव्वगदब्बाणि वि भाणि-
अब्बाणि X ।

‘एगं दब्बं पडुव लोमस्स संखेज्जभागे वा होजे’
त्यादि’ इह स्कन्धद्रव्याणां विचित्ररूपत्वात् कश्चित्
स्कन्धो लोकस्य संखेज्जं भागमवगाह्य निष्ठान्, अन्य-
स्य संखेज्जम्, अन्यस्तु संखेज्जं तद्भागान्वगाह्य व-
र्त्तते, अन्यस्य संखेज्जं इत्यतस्तत्स्कन्धद्रव्यापेक्षया स-
ङ्गत्वात्ऽऽदिभूतमवसितं भावनीयम्, विशिष्टकृत्रावगाहो
पलाङ्गितानां स्कन्धद्रव्याणामेव क्षेत्रानुपूर्वीत्येनाह्वयति-
ति भावः । ‘देखणे वा लोए होजा’ ति-देशेन वा
लोके आनुपूर्वीद्रव्यं भवति, अत्राह-नर्वाचितमहा-
स्कन्धस्य सर्वलोकव्यापकत्वं पूर्वमुक्तं तस्य च समस्तलोक-
वर्त्तकसंखेज्जप्रदेशलक्षणार्थं क्षेत्रानुपूर्वीमवगाहत्वात्परिपूर्ण-
स्यापि क्षेत्रानुपूर्वीत्वं न किञ्चिद्विरुध्यते, अतः तद्वत् क्षेत्र-
प्रदेशानुपूर्वीद्रव्यं सर्वलोकव्यापि प्राप्यते, किमिति दे-
शानलोकव्यापिता प्राप्यते ? , सत्यं, किन्तु-लोकाऽयमानु-
पूर्व्यवानुपूर्व्यवक्रव्यकद्रव्यैः सर्वदेवाऽशून्य एवेष्टव्य इति
समयस्थितिः, यद्विचित्रानुपूर्व्याः सर्वलोकव्यापिता निर्दि-
श्यन्ते तदाऽऽनुपूर्व्यवक्रव्यकद्रव्याणां निरवकाशतया अ-
भावः प्रतीयते, ततः—आखिन्महास्कन्धपूर्वत्वे अपि लो-
के अल्पताऽप्येकः प्रदेशोऽऽनुपूर्वीविषयत्वेन प्रदेशद्वयं
चाऽवक्रव्यकविषयत्वेन विवक्ष्यते, आनुपूर्वीद्रव्यस्य तत्र
स्त्वेऽऽप्रधान्याविवक्षणादनानुपूर्व्यवक्रव्यकयस्तु प्राधा-
न्यविवक्षणादिर्न भावः, ततोऽनेन प्रदेशत्रयलक्षणं देशेन
हीनाऽत्र लोकः प्रतिपादित इत्यदेष, उक्तं च पूर्वमुनिभिः-
“महत्त्वेना पुच्छं वि, अवत्तव्वगणाणुपुब्बिदब्बाइं । जहे-
संखादाइं, तइसंखं स लोणुगो ॥ १ ॥” ननु वचनं तर्हि
द्रव्यानुपूर्व्यमपि सर्वलोकव्यापित्वमानुपूर्वीद्रव्यस्य यदुक्तं
तदसङ्गतं प्राप्नोति, अनानुपूर्व्यवक्रव्यकद्रव्याणामनवकाश-
त्वेन तत्राप्यभावप्रतीतिप्रसङ्गात्, सर्वकाले च तेषामप्यव-
स्थितिप्रतिपादनात्, नैतद्वत्, यतो द्रव्यानुपूर्व्या द्रव्याणा-
मेवानुपूर्व्यादिभाव उक्ता, न क्षेत्रस्य, तस्य तत्रानवकाश-
त्वाद्, द्रव्याणां चानुपूर्व्यादीनां परस्परभिन्नानामप्येक-
त्रापि क्षेत्रऽवस्थानं न किञ्चिद्विरुध्यते, एकाऽप्यवकाश-
गतोऽनेन प्रदीपप्रभावस्थानदृष्टान्ताविमिश्रत्वात्, अतो न
तत्र कस्याप्यनवकाशः, अत्र तु द्रव्याणामौपचारिक वशा-
नपूर्व्यादिभावा मुख्यस्तु क्षेत्रस्यैव क्षेत्रानुपूर्व्याधिकारात्,
ततो यदि लोकप्रदेशाः सामस्येनैवानुपूर्व्या क्रीडिताः
स्युस्तदा किमन्यद्वानुपूर्व्यवक्रव्यकतया प्रातपयेत यस्मिन्-
हैव येष्वकाशप्रदेशेष्वानुपूर्व्यस्तेष्वेतरयोरपि सङ्काशः क-

थयिष्यते स द्रव्यावगाहभेदेन क्षेत्रभेदस्य विवक्षणात्, अत्र
तु तद्विवक्षणादिभिः, तस्मादनानुपूर्व्यवक्रव्यकविषयप्रदेश-
त्रयलक्षणं देशेन लोकस्योनता विवक्षन्तेति । अथवा-आनु-
पूर्वीद्रव्यस्य स्वाययवकाश देशाः कल्पन्ते यथा पुरुषस्या-
कृत्यादयः, ततश्च विवक्षितं कस्मिंश्चिद्देशे देशिनोऽसङ्काशा
विवक्ष्यते, यथा पुरुषस्यैवाकृत्यदेशे देशिन्स्यैव तत्र प्रा-
धान्यं विवक्षितत्वादिभिः भावः, न च वक्रव्यं देशिनो
देशे न कस्मिंश्चित् देशे, एकान्ताभेदे देशमात्रस्य देशि-
मात्रस्य चाभावप्रसङ्गात्, ततश्च समस्तलोकक्षेत्रावगाह-
पर्यायस्य प्राधान्यावयवावकाशसमहास्कन्धस्यानुपूर्वीत्व-
ऽपि देशेन एव लोकः, स्वकीयैकस्मिन्देशे तस्याऽभावविव-
क्षणात्, तस्मिन्आनुपूर्व्यव्याप्तदेशे इतरयोरवकाशः तिष्ठो
भवतीति भावः । न च देशदेशिभावः कल्पनामात्रं सम्म-
त्यादिभ्यामनिर्दिष्टयुक्तिसिद्धत्वात् इत्युक्तं प्रसङ्गेन । ‘अणाण-
व्याणं’ त्यादि, व्यादिप्रदेशावगाहद्रव्यभेदोऽऽनुपूर्वी-
णां नानात्वं, तैश्च व्यादिप्रदेशावगाहैः द्रव्यभेदैः सर्वोऽपि
लोको व्याप्त इति भावः । अत्रानानुपूर्वीव्यक्तित्वमप्येकद्रव्य-
वर्त्तित्वं लोकस्यासंखेज्जभागवर्त्तित्वमेव, एकप्रदेशावगाह-
स्यैवानानुपूर्वीत्वेन प्रतिपादनात्, एकप्रदेशस्य च लोका-
ऽसंखेज्जभागवर्त्तित्वादिभिः, ‘नाणादवाइं पडुव नियमा
सव्वलोए होजा’ ति-एकैकप्रदेशावगाहैरपि द्रव्यभेदैः स-
मस्तलोकव्याप्तिति एवम्-‘अवत्तव्वगदब्बाणि वि’ ति-
अवक्रव्यकद्रव्यमप्येकं लोकासंखेज्जभाग एव वर्त्तते, द्वि-
प्रदेशावगाहस्यैवाऽवक्रव्यकत्वेनाभिधानात्, प्रदेशद्वयस्य-
च लोकाऽसंखेज्जभागवर्त्तित्वादिभिः, तथैव प्रत्येकं द्वि-
प्रदेशावगाहैरपि द्रव्यभेदैः समस्तलोकव्याप्तितैर्नानाद्रव्याण-
मत्रापि सर्वलोकव्यापित्वमवसयमिति । अत्राऽऽह-नन्वा-
नुपूर्व्यादिद्रव्याणि प्रीत्यापि सर्वलोकव्यापिनीत्युक्तानि,
ततश्च येष्वेवाकाशप्रदेशेष्वानुपूर्वी तेष्वेतरयोरपि सङ्काशः
प्रतिपादितो भवति कथं केन तत्राकाशविकटं भिन्नविषये
व्यपदेशत्रयमेकस्य स्यात् ? , अत्रोच्यते-इह व्यादिदेशाव-
गाहात् द्रव्याङ्गिभवेन तावत्प्रदेशावगाहो तावत्तु च भिन्ने
द्विप्रदेशावगाहे, ततश्चाधेयस्यावगाहकद्रव्यस्य भेदादधा-
रस्याप्यवगाहस्य भेदः स्यादेव, तथा च व्यपदेशभेदो युक्त-
एव, अनन्तधर्माध्यासिते च वस्तुनि तत्तत्सहकारितसि-
द्धानात्तत्तत्तर्माभिव्यक्तौ दृश्यते एव समकालं व्यपदेशभेदो,
यथा सङ्कुन्तकव्यावियुक्तं देवदत्तं सङ्कुणी कुन्ती कन-
चीत्यादिरिति । इह कश्चिद्वाचनान्तरे-‘अणाणुपुब्बिदब्बाइं
अवत्तव्वगदब्बाणि य जहेव हिंदु’ ति-अतिदेश एव दृश्य-
ते तत्र ‘हिंदु’ ति-यथाऽवस्ताद् द्रव्यानुपूर्व्यामनयाः क्षेत्र-
मुक्तं तथाऽत्रापि ज्ञातव्यमित्यर्थः, तच्च व्याख्यातमेव,
इत्येवमन्यत्रापि यथासंभवं वाचनान्तरमवगन्तव्यमिति ।
गते क्षेत्रद्वारम् ।

शेगमववहारणं आणुपुब्बिदब्बाइं लोमस्स किं संखे-
ज्जभागां फुमन्ति असंखिज्जभागां फुमन्ति संखिजे भागे
फुमन्ति जाव सव्वलोमं फुमन्ति ? , एगं दब्बं पडुव सं-
खिज्जभागां वा फुमइं संखिज्ज भागे असंखिज्ज भागे
संखेजे भागे वा असंखेजे भागे वा देखणे वा लोमं फु-

सह, नाशादव्याहं पदुच खिप्रमा सञ्चलोगं कुमंति, अ-
आणुपुष्पीदव्याहं अवचत्तव्यदव्याहं च जहा खेचं नवरं
कुमसा भक्षिअव्या + ।

स्पर्शनाद्वारमपि केचमेव निमित्तं भावनीयं, नवरमत्र क-
स्यादिप्रमाणतया अभिप्रायेणानुपूर्व्यामेकप्रत्ययसंख्येय-
मागारस्य वाच्यशोक्तोक्तस्पर्शना भवतीति ज्ञायते, अ-
न्यस्यास्त्यभिप्रायेण असंख्येयमागारस्य वाच्यस्त्युक्त-
लोक्तस्पर्शना स्यादित्यवसीयते, एतच्च द्वयमपि युज्यत एव,
यतो यदि मुख्यतया क्षेत्रप्रदेशावगामानुपूर्वीत्वमङ्गीक्रियते त-
दा अनानुपूर्व्यवक्तव्यकयोर्विरचकाशनाप्रसङ्गात्पूर्वदेशोक्तना
लोक्तस्य वाच्यता, अथाऽऽनुपूर्वीक्ये क्षेत्र अवगाहत्वात्क्षिप्त
महाम्कस्यैवानुपूर्वीत्वं तर्हि द्रव्यानुपूर्व्यामिवाद्याणि सं-
युक्तता लोक्तस्य वाच्येति नञात्रानुपूर्व्या सकलम्यापि लो-
क्तस्य स्पृष्टत्वादितरयोरवकाशाभाव इति वक्तव्यम्, एकैक-
प्रत्ययकं द्विप्रदेशकं च क्षेत्रऽवगाहानां प्रत्येकमसंख्ये-
यानां द्रव्यभेदानां सङ्गाद्यतस्तयोरपि प्रत्येकमसंख्येयभेदाः
लोके सङ्गाथाद्, द्रव्यावगाहभेदेन च क्षेत्रभेदस्यैव विव-
क्षितत्वादिति भावः, वृत्तबहुमतश्चायमपि पक्षो लक्ष्यते,
तत्त्वं तु केषांलितं विदन्ति । क्षेत्रस्पर्शनयोस्तु विशेषः प्रा-
प्तिर्दिशित एवेति । गते स्पर्शनाद्वारम् ।

अथ कालद्वारम्—

योगमववहाराणं आणुपुष्पीदव्याहं कालमो केरखिरं
होइ ? एवं तिण्ण वि, एगं दव्वं पदुच जहण्णं एगं
समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, नाशादव्याहं पदुच
निअमा सञ्चद्धा X ।

तत्र क्षेत्राऽवगाहपर्यायस्य प्राधान्यविषयत्वा इत्यादिप्र-
देशावगाहद्रव्याणामेवाऽऽनुपूर्व्यादिभावः पूर्वमुक्तः, अत-
स्तेषामेवाऽवगाहस्थितिकालं चिन्तयन्नाह— ' एगं दव्वं
पदुच ' इत्यादि, अत्र भावना—इह द्विप्रदेशावगाहस्य वा
एकप्रदेशावगाहस्य वा द्रव्यस्य परिणामवैविध्यप्रदेश-
त्रयावगाहभवेन आनुपूर्वीव्यपदेशः संजातः, समयं चेकं
तद्भावमनुभूय पुनस्तथैव द्विप्रदेशावगाहमेकप्रदेशावगाहं
वा तद् द्रव्यं संजातमित्यानुपूर्व्याः समयो जघन्याऽवगाह-
स्थितिः, यदा तु तदेव द्रव्यमसंख्येयं कालं तद्भावमनुभूय
पुनस्तथैव द्विप्रदेशावगाहमेकप्रदेशावगाहं वा जायत
तदा उत्कृष्टतया असंख्येयोऽवगाहस्थितिकालः सिध्य-
ति, अनन्तस्तु न भवति, विवक्षितैकद्रव्यस्यैकावगाहेनो-
त्कृष्टतोऽप्यसंख्यातकालमवावस्थावादिति, नानाद्रव्याणि
तु सर्वाऽङ्गा—सर्वकालमव भवन्ति इत्यादिप्रदेशावगा-
हद्रव्यभेदानां सर्वैवाऽस्थानादिति, एवं यदा समयमे-
कं किञ्चिद् द्रव्यमेकस्मिन् प्रदेशे अवगाहं स्थित्वा ततो
द्रव्यादिप्रदेशावगाहं भवति तदा अनानुपूर्व्याः समयो
जघन्यावगाहस्थितिः, यदा तु तदेवाऽसंख्यातं कालं तदप्येव
स्थित्वा ततो द्रव्यादिप्रदेशावगाहं भवति तदोत्कृष्टतोऽसं-
ख्येयोऽवगाहस्थितिकालः नानाद्रव्याणि तु सर्वकालम् एक-
प्रदेशावगाहद्रव्यभेदानां सर्वैवैव सद्भावादिति, अवक्तव्य-
कस्य तु द्विप्रदेशावगाहस्य समयोऽपूर्वमेकस्मिन्स्थानादिषु वा

प्रदेशेष्ववगाहप्रतिपत्तौ जघन्यः समयोऽवगाहस्थितिः, अ-
संख्येयकालादूर्ध्वं द्विप्रदेशावगाहं परित्यज्यत उत्कृष्टतो-
ऽसंख्येयोऽवगाहस्थितिकालः सिध्यति, नानाद्रव्याणि तु
सर्वकालं, द्विप्रदेशावगाहद्रव्यभेदानां सर्वैव भावादिति, एवं
समानवक्तव्यत्वादितिदिशति एवं ' दोण्ण वि ' ति ।

इदानीमन्तरद्वारम्—

योगमववहाराणं आणुपुष्पीदव्याहं अंतरं कालमो के-
रखिरं होइ ? तिण्णं पि एगं दव्वं पदुच जहण्णं एगं
समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, नाशादव्याहं पदुच नऽ-
स्थि अंतरं X ।

' जहण्णं एगं समयं ' ति—अत्र भावना—इह यदा इया-
दिप्रदेशावगाहं किमप्यानुपूर्वीद्रव्यं समयमेकं तस्माद्वि-
क्षितक्षेत्रादव्यवगाहं प्रतिपद्य पुनरपि केषलमन्यद्रव्य-
संयुक्तं वा तेष्वेव विवक्षितस्याद्याकाशप्रदेशेष्ववगाहने ।
तदेकानुपूर्वीद्रव्यस्य समयो जघन्योऽन्तरकालः प्राप्यते,
' उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं ' ति—तदेव यदाऽन्येषु क्षेत्रप्र-
देशेष्वसंख्येयं कालं पारिभ्रम्य केवलमन्यद्रव्यसंयुक्तं वा
समागत्य पुनरपि तेष्वेव विवक्षितस्याद्याकाशप्रदेशेष्ववगा-
हने तदोत्कृष्टतोऽसंख्येयोऽन्तरकालः प्राप्यते, न पुनर्द्रव्या-
नुपूर्व्यामिधानन्तः, यतो द्रव्यानुपूर्व्या विवक्षितद्रव्याद्व्ये
द्रव्यावश्या अनन्ताः प्राप्यन्ते, तैश्च सह क्रमेण संयोगे ।
उक्कोऽनन्तः कालः । अत्र तु विवक्षितवगाहक्षेत्रादव्यवगाह-
मसंख्येयमेव, प्रतिस्थानं चावगाहनामाभित्य संयोगस्थि-
तिरप्राप्यसंख्येयकालैव । ततश्च—असंख्येयं क्षेत्रं पारिभ्र-
मता द्रव्येण पुनरपि केषलनान्यसंयुक्तं वाऽसंख्येयकाला-
त्तेष्वेव नभःप्रदेशेष्ववगाहनीयम्, न च वक्तव्यमसंख्ये-
येऽपि क्षेत्रं पानःपुन्येन तत्रैव पारिभ्रमणं कस्मादनन्तोऽपि
कालो नाच्यत इति ? यत इहासंख्येयक्षेत्रं असंख्येयकाल-
मेवाभ्यत्र तेन पर्याटितव्यम् तत ऊर्ध्वं पुनस्तस्मिन्नेव विवक्षि-
तक्षेत्रे नियमावगाहनीयं, वस्तुस्थितिस्व(त्वा)भावा(व्या)-
दिति, तावदेकीयं व्याख्यानमादर्शितम्, अन्यं तु व्याचक्षत-
यस्मात् इत्यादिप्रदेशलक्षणाद्विवक्षितक्षेत्रात्तदनुपूर्वीद्रव्यम-
न्यत्र गतं, तस्य क्षेत्रस्य स्वभावाद्वासंख्येयकालादूर्ध्वं ते-
नैवानुपूर्वीद्रव्येण वण्णगन्धरसस्पर्शसंख्यादिधर्मैः सर्वथा
तुल्यनाम्येन वा तथाविधाऽऽधेयेन संयोगे सति नियमात्त-
थाभूताधारतोऽपसरसंख्येय एवान्तरकाल इति, तत्त्वं तु
केषांलितं विदन्ति, गम्भीरत्वात् सूत्रप्रवृत्तरिति । ' नाशा-
दव्याहं ' इत्यादि, नहि इत्यादिप्रदेशावगाहानुपूर्वीद्रव्याणि
युगपरसर्वाण्यपि तद्भावं विहाय पुनस्तथैव जायन्ते इति
कदाचिदपि संभवात्, असंख्येयानां तेषां सर्वदैवाकृत्या-
दिति भावः । अनानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्येष्वप्यसावधैकानेक-
द्रव्याभ्या अन्तरकालवक्तव्यता केषलमनानुपूर्वीद्रव्यस्यै-
कप्रदेशावगाहस्यावक्तव्यकद्रव्यस्य तु द्विप्रदेशावगाहस्य
पुनस्तथाभवेन अन्तरकालाभ्यन्तरीयः, शेषा तु व्याख्याद्वय-
भावना सर्वाऽपि तथैवेति । उक्तमन्तरद्वारम् ।

साम्प्रतं भागद्वारमुच्यते—

योगमववहाराणं आणुपुष्पीदव्याहं सेसदव्याहं कइ-

भावे होजा !, तिष्ठि वि जहा दव्याणुपुष्पीए × ।

तत्र च यथा द्रव्यानुपूर्व्या तथाऽत्राऽप्यानुपूर्वीद्रव्याणि अनानुपूर्व्यवक्रयकलक्षणभ्यः शेषद्रव्यभ्योऽसंख्यैर्भागेरधिकानि, शेषद्रव्याणि तु तेषामसंख्येयभागे वर्तन्ते इति । अत्राह-ननु स्यादिप्रदेशावगाढानि द्रव्याणानुपूर्व्य एकैकप्रदेशावगाढान्यनानुपूर्व्यो द्विद्विप्रदेशावगाढान्यवक्रयकानीति प्राक् प्रतीकृतम्, एतानि आनुपूर्व्यादीनि सर्वस्मिन्नपि लोके संत्यक्तो युक्त्या विचार्यमाणान्यानुपूर्वीद्रव्याण्येव स्तोकाणि ज्ञायन्ते, तथाहि-अस्तत्कल्पनया किल-लोके त्रिशद्विंशः, तत्र आनानुपूर्वीद्रव्याणि त्रिशद्विंश, अथवक्रयकानि तु पञ्चदश आनुपूर्वीद्रव्याणि तु यदि सर्वस्तोकातया त्रिप्रदेशनिष्पन्नानि गण्यन्ते तथापि दशैव भवन्तीति, शेषभ्यः स्तोकाभ्येव प्राप्तुवन्ति, कथमसंख्येयशुणानि स्फुरिति !, अत्रोच्यते-एकस्मिन्नानुपूर्वीद्रव्ये ये नभःप्रदेशाः उपयुज्यन्ते ते यद्यप्यस्मिन्नपि नोपयुज्येरंस्तथा स्यादथ, तच्च नास्ति यत् एकस्मिन्नपि प्रदेशत्रयनिष्पन्न आनुपूर्वीद्रव्ये ये त्रयः प्रदेशास्त एवाभ्यास्यरूपतया भवगाढनाथेयद्रव्याणाऽऽक्रान्ताः सन्तः प्रत्येकमेकेषु त्रिकसंयोगेषु गण्यन्ते, प्रतिसंयोगमाधेयद्रव्यस्य भेदात्, तद्वदेव चाधारभेदादिति भावः । एवमभ्यास्यापि चतुःप्रदेशावगाढायाधेयनाभ्यासितत्वात् त एवानेकेषु चतुर्कसंयोगेष्वनेकेषु पञ्चकसंयोगेषु यावदनेकैकसंख्येयकसंयोगेषु प्रत्येकमुपयुज्यन्ते, एवं चतुरादिप्रदेशनिष्पन्नद्रव्याणुपूर्वीद्रव्येषु ये चतुरादयः प्रदेशास्तेषामभ्यास्याभ्याससंयोगापयोगिता भावनीया, तस्मादसंख्येयप्रदेशात्मकेष्वस्थित्या इयमस्थिते लोके यावन्मल्लिकसंयोगादयोऽसंख्येयकसंयोगपर्यन्ताः संयोगा जायन्ते तावन्त्यानुपूर्वीद्रव्याणि भवन्ति, प्रतिसंयोगमाधेयद्रव्यस्य भेदेनापस्थितिनिराभाद्, आधेयभेदे चाधारभेदात्, नहि नभःप्रदेशा येनैव स्थूलं लौकिकमिच्छाधेये उपयुज्यन्ते तेनैव स्वरूपेणाधेयान्तेऽपि, आधेयैकताप्रसङ्गाद्, एकस्मिन्नाधारस्वरूपे तद्वशात्ताभ्युपगमात्, घटं तत्स्वरूपवत्, तस्मात् स्यादिसंयोगानां लोके बहुन्यावानुपूर्वीणां बहुत्वं भावनीयम् । अथवक्रयकानि तु स्तोकाणि त्रिकसंयोगानां तत्र स्तोकात्वाद्, अनानुपूर्व्योऽपि स्तोका एव लोकप्रदेशसंख्यामात्रत्वाद् अत्र सुखप्रतिपत्त्यर्थं लोके किल पञ्चाकाशप्रदेशाः कल्प्यन्ते, तद्यथा-००० अत्रानुपूर्व्यस्तावत्पञ्च प्रतीताः, अथवक्रयकानि त्वष्टौ, द्विकसंयोगानामिष्टानामेव संभवाद्, आनुपूर्व्यस्तु षोडश संभवन्ति, दशानां त्रिकसंयोगानां पञ्चानां चतुर्कसंयोगानामेकस्य तु पञ्चकसंयोगस्यैव लाभाद्, दश त्रिकयोगाः कथमिह लभ्यन्ते ? इति चेत्, उच्यते-यद्य तावत् मध्यमव्यवस्थानि सप्त लभ्यन्ते अत्रास्तु त्रिकसंयोगादिव्यवस्थानि सप्तभिरेव केवलैरिति, चतुर्कयोगास्तु चत्वारो मध्यमव्यवस्थानि सप्त लभ्यन्ते, एकस्तु तन्निर्गमसिद्धिव्यवस्थानिरेवेति सर्वे पञ्च, पञ्चकयोगास्तु प्रतीत एवेति, तदेवं प्रदेशपञ्चकप्रकारेऽप्यानुपूर्वीणां बहुत्वं दृश्यते, अत एव ननुभारण लज्जाकतोऽसंख्येयप्रदेशात्मके लोकेऽत्रानुपूर्वीद्रव्याणां शेषद्रव्योऽसंख्यातशुणत्वं भावनीयमित्युक्तं त्रिस्तरेषु । उक्तं भागद्वारम् ।

साम्प्रतं भाषद्वारमाह—

योगमववहाराणं आणुपुष्पीदव्याहं कत(य)मंमि भावे होजा !, तिष्ठि वि निष्पमा साऽऽदिपारिणामिए भावे होजा ॥ एवं दोयिण वि × ।

तत्र च द्रव्याणां स्यादिप्रदेशावगाढपरिणामस्य एकप्रदेशावगाढपरिणामस्य द्विप्रदेशावगाढपरिणामस्य च सादिपारिणामिकत्वात् त्रयाणामपि सादिपारिणामिकभाववर्तित्वं भावनीयमिति ।

अल्पबहुत्वद्वारे—

एएसि थं मंते ! योगमववहाराणं आणुपुष्पीदव्याहं अत्राणुपुष्पीदव्याहं अवतत्त्वगदव्याहं य दव्वहुयाए पण-सहुयाए कतरे कयेरहितो अप्या वा बहुभा वा तुष्ठा वा विसेसाहिमा वा, जहा दव्याणुपुष्पीए तहा माप्तिअव्वं, शवरं अमंतगं नऽत्थि ॥ (गोयमा ! सव्वत्थोवाहं योगमववहाराणं अवतत्त्वगदव्याहं दव्वहुयाए अत्राणुपुष्पीदव्याहं दव्वहुयाए विसेसाहियाहं आणुपुष्पीदव्याहं दव्वहुयाए असंखेजगुणाहं, पणसहुयाए सव्वत्थोवाहं योगमववहाराणं अत्राणुपुष्पीदव्याहं अपणसहुयाए अवतत्त्वगदव्याहं पणसहुयाए विसेसाहियाहं आणुपुष्पीदव्याहं पणसहुयाए असंखेजगुणाहं, दव्वहुपणसहुयाए सव्वत्थोवाहं योगमववहाराणं अवतत्त्वगदव्याहं दव्वहुयाए अत्राणुपुष्पीदव्याहं दव्वहुयाए अपणसहुयाए विसेसाहियाहं अवतत्त्वगदव्याहं पणसहुयाए विसेसाहियाहं आणुपुष्पीदव्याहं दव्वहुयाए असंखेजगुणाहं ताहं थेव पणसहुयाए असंखेजगुणाहं ।) सत्तं अनुगमो (मे) । सत्तं योगमववहाराणं अत्राणुपुष्पीदव्याहं आणुपुष्पी । (सूत्र-१०१)

इह द्रव्यगणनं द्रव्यार्थता, प्रदेशगणनं प्रदेशार्थता, उभयगणनं तुभयार्थता, तत्रानुपूर्व्या विधिद्रव्यावगाढोपलक्षितास्त्वार्थानभःप्रदेशसमुदायास्तावद् द्रव्याणि । समुदायारम्भकास्तु प्रदेशाः अनानुपूर्व्या त्वेकैकप्रदेशावगाढद्रव्यापलक्षिताः सकलनभःप्रदेशाः प्रत्येकं द्रव्याणि, प्रदेशास्तु न संभवन्ति, एकैकप्रदेशद्रव्यं हि प्रदेशान्तरायोगाद्, अथवक्रयंकषु तु यावन्ते लोके द्विकयोगाः संभवन्ति तावन्ति प्रत्येकं द्रव्याणि तद्वारम्भकास्तु प्रदेशा इति, शेषा त्वत्र व्याख्या द्रव्यानुपूर्वीवत्कर्तव्येति ' नवरं सव्वत्थोवाहं योगमववहाराणं अवतत्त्वगदव्याहमि ' त्वादि, अत्राह-ननु यदा पूर्वोक्तद्रव्या एकैको नभःप्रदेशात्मकेषु द्विकसंयोगेषु उपयुज्यते तदा अनानुपूर्वीद्रव्यभ्योऽथवक्रयकद्रव्याणामेव बाहुल्यमवबल्यते, यतः पूर्वोक्तानामपि पञ्चप्रदेशनभःकल्पनायामवक्रयकद्रव्याणामेवाऽऽसंख्येयतेनातां पञ्चसंख्येयाऽनानुपूर्वीद्रव्यभ्यो बाहुल्यं दृढं, तत्कथमत्र इत्यतः प्रतिपाद्यते !, सत्यम्, असंख्येयत्वं केवलं संज्ञकमप्ये, लोकपर्यन्तवर्तिनिष्कटमनास्तु ये कण्टकाकृतयो विधेयता निर्दिष्टा एकैकैः प्रदेशास्त विधेयिभ्यस्त्वित्यादवक्रयक-

त्वाऽयोग्या इत्यनानुपूर्वीसङ्ख्यायामेवास्तिर्भवति, अनो-
स्वरकमध्यगतां निष्कुटमतां च प्रस्तुतद्रव्यसंख्यां मीलयि-
त्वा यद्वा केवली चिन्तयति तदा अवलोक्यकद्रव्याण्येव
स्वोक्तानि, अनानुपूर्वीद्रव्याणि तु तेभ्यो विशेषाधिकतां
प्रतिपद्यन्ते, अत्र निष्कुटस्थपक्ष-‘४४४’, अत्र विशेषणिलि-
खितौ द्वौ अवलोक्यकायोग्यौ दृष्टव्याविति, एवंभूताश्च
हेतुतामी सर्वलोकव्यवस्थेषु बह्व्यः क्षन्तीत्यनानुपूर्वीद्रव्याणां
काष्ठद्रव्यमित्यतः विस्तरः । अनानुपूर्वीद्रव्याणां तु तेभ्योऽ-
संख्यातगुणस्य भावितमेव, शेषे द्रव्यानुपूर्व्यनुसारं भाव-
नीयम्, नवरमुभयार्थतामित्रां अनानुपूर्वीद्रव्याणि स्वद्रव्य-
भ्यः प्रदर्शयित्वाऽसंख्येयगुणानि कथम् ? एकैकस्य तावद्
द्रव्यस्य इत्यादिभिरसंख्येयान्तेभ्यः प्रदर्शयित्वाऽसंख्येयान्, न
अ. प्रदर्शनां च समुदिनानामप्यसंख्येयमिदमिति । ‘सत्तमि’
त्यादि निगमनद्रव्यम् । उक्ता भेगमव्यवस्थानयमन्तव्यं अनौ-
पनिधिकी खेत्तानुपूर्वी ।

अथ ताम्रं संग्रहमतेन विभजिषुगह—

से किं तं संगहस्म अणोवशिष्टिह्या खेत्ताऽऽणुपुष्पी ?
संगहस्म अणोवशिष्टिह्या खेत्ताऽऽणुपुष्पी पंचविहा पम्पता,
तं जहा—अदृपयपरुवणया ? भंगममुकितखया ? भंगोवदं-
सणया ? समोतरे ? अणुगमे ? । से किं तं संगहस्म अदृ-
पयपरुवणया ? संगहस्म अदृपयपरुवणया तिपएसोमो-
गादे आणुपुष्पी चतुष्पएसोगादे आणुपुष्पी ० जाव दसपएसो-
गादे आणुपुष्पी संखिजपएसोगादे आणुपुष्पी अमंखिज-
पएसोगादे आणुपुष्पी, एगपएसोगादे अणानुपुष्पी, दुष-
पएसोगादे अवतव्वए । सेत्तं संगहस्म अदृपयपरुवणया ।
एआए णं संगहस्म अदृपयपरुवणयाए किं पओअणं ?
एआए णं संगहस्म अदृपयपरुवणयाए संगहस्म भंगममु-
कितखया कज्ज । से किं तं संगहस्म भंगममुकितखया ?
संगहस्म भंगममुकितखया अत्थि आ(णु)नुपुष्पी अत्थि
अणानुपुष्पी अत्थि अवतव्वए, अहवा—अत्थि आनुपुष्पी
अ अणानुपुष्पी अ । एवं जहा दव्वानुपुष्पीए संगहस्म
तहा भाणिअव्वं ० जाव सेत्तं संगहस्म भंगममुकितखया ।
एआए णं संगहस्म भंगममुकितखयाए किं पओअणं ?
एआए णं भंगममुकितखयाए संगहस्म भंगोवदंसणया
कज्ज । से किं तं संगहस्म भंगोवदंसणया ? संगहस्म
भंगोवदंसणया तिपएसोगादे आनुपुष्पी एगपएसोगादे
अणानुपुष्पी दुषपएसोगादे अवतव्वए, अहवा—तिपएसो-
गादे अ एगपएसोगादे अ आनुपुष्पी अ अणानुपुष्पी
अ । एवं जहा दव्वानुपुष्पीए संगहस्म तहा खेत्तानुपुष्पीए
वि भाणिअव्वं ० जाव सेत्तं संगहस्म भंगोवदंसणया ।
से किं तं समोअरे ? समोअरे संगहस्म आनुपुष्पिदव्वहं
कहिं समोअरंति ? किं आनुपुष्पिदव्वेहिं समोअरंति अमा-

नुपुष्पिदव्वेहिं समोअरंति अवतव्वहं दव्वेहिं समोअरंति ?
तिप्पि वि मट्ठाणे समोअरंति । सेत्तं समोअरे । से किं तं
अणुममे अणुममे अदृपिहिं पम्पते, तं जहा—“ संतपक्कप-
वणया, ० जाव अप्पावहुं नऽत्थि ” ॥ १ ॥ संगहस्म
आनुपुष्पिदव्वहं किं अत्थि नऽत्थि भिअमा अत्थि । एवं
तिप्पि वि सेसमदाराइ जहा दव्वानुपुष्पीए संगहस्म तहा
खेत्तानुपुष्पीए वि भाणिअव्वहं ; ० जाव सेत्तं अनुगमे ।
सेत्तं संगहस्म अणोवशिष्टिह्या खेत्तानुपुष्पी । सेत्तं अणो-
वशिष्टिह्या खेत्ता(णु)पुष्पी । (सूत्र १०२)

‘से किं तमि’ त्यादि, इह संग्रहमिमनद्रव्यस्य पूर्वानुपूर्व्यनुसा-
रेण निखितं भावनीयम् । नवर खेत्तप्राधान्यादत्र ‘निगद-
संग्रहा आणुपुष्पी ० जाव असंख्यजपएसोगादा आणुपु-
ष्पी, एगपएसोगादा अणानुपुष्पी, दुषपएसोगादा अवत-
व्वए’ इत्यादि वक्तव्यं, अत्र तथैवेति । उक्ता अनौपनिधिकी
खेत्तानुपूर्वी ।

अनौपनिधिकी तां निर्दिष्टिषुगह—

से किं तं उवनिहिआ खेत्तानुपुष्पी ? उवनिहिआ खेत्ता-
णुपुष्पी विविहा पम्पता, तं जहा—पुव्वाणुपुष्पी ? पच्छा-
नुपुष्पी ? अणानुपुष्पी ? । से किं तं पुव्वाणुपुष्पी ? पु-
व्वाणुपुष्पी अहोलोए तिरिअलोए उव्वलोए । सेत्तं पु-
व्वानुपुष्पी । से किं तं पच्छानुपुष्पी ? पच्छाणुपुष्पी
उव्वलोए तिरिअलोए अहोलोए । सेत्तं पच्छानुपुष्पी । से
किं तं अणानुपुष्पी ? अणानुपुष्पी, एआए सेव एगां-
इआए एगुत्तरिआए तिगच्छगयाए सेदीए अअमअभा-
सो दुरूव्वो । सेत्तं अणानुपुष्पी ।

‘से किं तं उवनिहिआ’ त्यादि । अत्र व्याख्या पूर्ववत्कर्त-
व्या, नवरं तत्र द्रव्यानुपूर्व्यधिकाराज्जर्मस्ति कायादिद्रव्या-
णि पूर्वानुपूर्व्यादित्वेनादाहृतानि, अत्र तु खेत्तानुपूर्व्यधिका-
राद्व्यालोकादिस्तत्रविशेषा इति, (अनु०) (अध्यालोकव्याख्या
‘अहोलोय’ शब्दे प्रथमभावे ८६२ पृष्ठे गता) (नियं-
लोकव्याख्या ‘निरियलोय’ शब्दे चतुर्थभागे २३२२ पृष्ठे
दर्शयित्यते) (उध्वलोकव्याख्या ‘उव्वलोय’ शब्दे अस्ति-
जव भावे वक्तव्यं) अत्र च जयमपरिणामवद् द्रव्ययोगतां
जयमन्यतां गुणम्यानकेषु मिथ्यादृष्टिवादायव्याऽध्यालोक-
स्यापन्यासः, तदुपरि मध्यमद्रव्यवस्त्वान्मध्यमतया तिर्य-
ग्लोकस्य तदुपरि एतदुद्रव्यवस्त्वादुध्वलोकस्यापन्यास
इति पूर्वानुपूर्वीत्वसिद्धिः, पश्चानुपूर्वी तु व्यवस्थेन प्रतीतव्यं,
अनानुपूर्व्यां तु पक्षत्रयस्य नव भङ्गा भवन्ति, न च पूर्व
दर्शिता एव, शेषभावता त्विह प्राचक्षतेति । अत्र च कान-
ठाचनान्तर—एकप्रदर्शयमाहादीनामसंख्यातप्रदर्शयमाहा-
न्तानां प्रथमं पूर्वानुपूर्व्याविभाज्य उक्ता दृश्यन्ते, साऽपि
खेत्तानुपूर्व्यधिकाराद्विद्वद् एव, सुगमत्वाच्चाक्रानुसारं
भावनीय इति ।

१-अभिज्ञेय मणि १५७ पृष्ठ ०५ मये तावत्संभवतीति यावत् ।

साभ्यन्त वस्त्यन्तरविषयत्वेन पूरानुपूर्व्यादिभावे दिवशोय-
पुरधोलोकादीनां च परिभेदज्ञाने शिष्यव्युत्पत्तिं पश्यन्नाह—

अहोलोभस्वेत्तानुपुष्पी तिविहा पञ्चता, तं जहा-पु-
ष्पानुपुष्पी, पञ्चानुपुष्पी, अणानुपुष्पी । से किं तं पु-
ष्पानुपुष्पी ? पुष्पानुपुष्पी रयण्यभा सकरण्यभा वा-
लुअण्यभा पंकण्यभा धूमण्यभा तमण्यभा तमतमण्यभा ।
मेत्तं पुष्पानुपुष्पी । से किं तं पञ्चानुपुष्पी ? पञ्चानु-
पुष्पी तमतमा ० जाव रयण्यभा । सेत्तं पञ्चानुपुष्पी ।
मे किं तं अणानुपुष्पी ? अणानुपुष्पी एआए चव ए-
गाइआए एगुत्तारआए सत्तगच्छगयाए सेदीए अणण-
मसम्भासो दुरुवुणो । सेत्तं अणानुपुष्पी + ।

‘अहोलोभस्वेत्तानुपुष्पी तिविहे’ त्यादि । अधोलोक-
क्षेत्रविषया आनुपूर्वी, आनुपूर्वी औपनिधिकानि प्रक्रमा-
द्भवन्त, सा त्रिविधा प्रकृता, ‘तद्यथे’ त्यादि, शेषं पूर्व-
वद्भावनीयम् । यावद्रूपप्रभेदादि (अनु०) । रत्नप्रभायाः
व्याख्यां ‘रयण्यभा’ शब्दे षष्ठं भागं दर्शयिष्यामि)
(शर्कराप्रभायाः सर्वो वृत्तान्तः ‘सकरण्यभा’ शब्दे सप्तमं
भागं वक्ष्यते) (कलुकाप्रभाविन्तरः ‘वालुण्यभा’ शब्दे
षष्ठं भागं दर्शयिष्यते) (पङ्कप्रभायाः सर्वे वृत्तम् ‘पंकण्य-
भा’ शब्दे षष्ठमं भागं वक्ष्यते) (धूमप्रभायाः व्याख्यानम्
‘धूमण्यभा’ शब्दे चतुर्थे भागे करिष्यते) (तमःप्रभाकी-
दृशीति ‘तमण्यभा’ शब्दे चतुर्थे भागे वक्ष्यते) (तमस्तमः-
प्रभायाः सर्वो विषयः ‘तमतमण्यभा’ शब्दे चतुर्थे भागे
करिष्यते) । अत्र प्रज्ञापकप्रत्यासन्नानि रत्नप्रभाया आदा-
नुपुष्पासः कृताः, ततः एवं व्यवहितव्यवहिततरादित्यात्
क्रमेण शर्कराप्रभादीनामिति पूर्वाऽऽनुपूर्वीत्वं, व्यत्ययेन च
आनुपूर्वीत्यम्, अस्मीयां च सप्तानां पदानां परस्परभ्यासं
पञ्चसदस्याणि चत्वारिंशदधिकानि भक्तानां भवन्ति तानि
चाद्यन्तभक्तद्वयगहितान्यनानुपूर्व्या द्रष्टव्यानि इति, शेष-
भावना पूर्ववन्ति ।

तिरिअलोभस्वेत्तानुपुष्पी तिविहा पञ्चता, तं जहा-
पुष्पानुपुष्पी १, पञ्चानुपुष्पी २, अणानुपुष्पी ३ । मेकिं
तं पुष्पानुपुष्पी १, पुष्पानुपुष्पी—

“ जंबुदीवे लवणे, धायइ कालांअ पुक्खरे वरुणे ।

खीर धय खंअ नंदी, अरुणवरं कुंडले रुअगे ॥ १ ॥

आभरणवत्थगंधे, उप्पलतिलए अ पुढविनिहिरयणे ।

वासहर-दह-नईओ, विजया वक्खार-कप्पिदा ॥ २ ॥

कुरुमंदरआवासा, कूडा नक्खत्तचंदसरा य ।

देवे नागं जक्खे, भूए अ सयंभूरमणे अ ॥ ३ ॥

सेत्तं पुष्पानुपुष्पी ।

से किं तं पञ्चानुपुष्पी ? पञ्चानुपुष्पी सयंभूरमणे अ
० जाव जंबुदीवे । सेत्तं पञ्चानुपुष्पी । से किं तं अणा-
नुपुष्पी ? अणानुपुष्पी एआए चव एगाइआए एगुत्त-

रिआए अमंखेअगच्छगयाए सेदीए अणमणणभासो दु-
रुवुणो । सेत्तं अणानुपुष्पी । (सूत्र-१०३)

निर्यस्तांके क्षेत्रानुपूर्व्या ‘जंबुदीवे’ इत्यादि माथाव्याख्या-
द्वाभ्यां प्रकाश्यां स्थानदातृत्वाहागद्युपपन्नानुत्पलकणा-
भ्यां प्राणिनः पाप्तीति द्वीपाः—अन्यायासभूतक्षेत्रवि-
शेषाः, सह मुद्रया-मर्यादया वर्तन्ते इति समुद्राः—प्रचुर-
अलोपलक्षिताः क्षेत्रविशेषा एव, एतं च निर्यस्तांके प्रत्येक-
मसंख्यया भवन्ति, तत्र समस्तद्वीपसमुद्राभ्यन्तरभूतत्वं-
नादौ तावज्जम्बुद्वीपलक्षितो द्वीपो जम्बुद्वीपस्तनस्तं
परिक्षिप्य स्थितो लवणरसास्वादीरपूरितः समुद्रो लव-
णसमुद्रः एकदेशेन समुद्रायस्य गम्यमानत्वात्, एवं पुर-
स्तादपि यथामम्यं द्रष्टव्यं ‘धायइकालांय’ ति—तत्तं
लवणसमुद्रं परिक्षिप्य स्थितो घातकीकुल्लण्डोपलक्षितो
द्वीपो घातकीकुल्लण्डस्तत्परितोऽपि शुषोदकरसास्वादः
कालोदधिसमुद्रः, तं च परिक्षिप्य स्थितः पुक्खरैः—पक्खरै-
रुपलक्षितो द्वीपः पुक्खरवर्दीकः, तत्परितोऽपि सुद्धाद-
करसास्वाद एव पुक्खरोदः समुद्रः, अनयोश्च द्वयोरप्यके-
नैव पदंनोत्र संग्रहो द्रष्टव्यः ‘पुक्खरं’ ति—एवमुत्तरत्रापि
ततः—‘वरुणे’ ति—वरुणवरो द्वीपस्ततो वाक्खीरसास्वादो
वाक्खरोदः समुद्रः ‘खीर’ ति—खीरवरो द्वीपः खीररसा-
स्वादः खीरोदः समुद्रः ‘अय’ ति—अयवरो द्वीपः अय-
रसास्वादो अयरोदः समुद्रः ‘कोय’ ति—रुक्खवरो द्वीपः
रुक्खरसास्वाद एव रुक्खरः समुद्रः, इत ऊर्ध्वं सर्वेऽपि—
समुद्राः द्वीपसदृशनामानो मन्तव्याः, अपरं च—स्वयंभूरमण-
वज्राः सर्वेऽपि कुल्लण्डाः, तत्र द्वीपनामान्यसूनि, तद्य-
था—नन्दी—समृद्धिस्तस्या ईश्वरो द्वीपो नन्दीश्वरः, एवम्—
अरुणवरः, अरुणावासः, कुरुडसवरः, शकुवरः, रुक्कवरः,
इत्येवं पक् द्वीपनामानि सूणीं लिखितानि दृश्यन्ते, सूत्रं
तु—‘नन्दी अरुणवरं कुरुडले रुयंगं’ इत्येनस्मिन् गाथा
दले चत्वार्येव तान्युपलभ्यन्ते अतश्चूर्णिलिखितानुसारंण
रुक्कवरयोदशः, सूत्रलिखितानुसारस्तु स प्रत्येकादशो
भवन्ति, तत्त्वं तु केवलित्वा विद्वन्नीति गाथार्थः । इदानीम-
न्तरोक्तद्वीपसमुद्राणामवस्थितस्वरूपप्रतिपादनार्थं शेषा-
णां तु नामाभिधानार्थमाह—

“ जंबुदीवाओ जलु, निरंतरा सेसया असंखइमा ।

भुयगवरकुसवरा यि य, कोखवराऽऽभरणमाई य” इति ।

(अस्याः गाथायाः) व्याख्या—एते—पूर्वोक्ताः सर्वेऽपि
जम्बुद्वीपादारभ्य निरन्तरा नैरन्तर्येण व्यवस्थिताः, न
पुनरस्मीयामन्तरे अपरो द्वीपः कश्चनपि समस्तीति
भावः, ये तु शेषकाः भुजगवरादय इत ऊर्ध्वं वक्ष्यन्ते तं
प्रत्येकमसंख्यानतमा द्रष्टव्याः, तथा हि—‘भुयगवरं’ ति—
पूर्वोक्ताद् रुक्कवरान् द्वीपादसंख्ययान् द्वीपसमुद्रान्
गत्वा भुजगवरो नाम द्वीपः समस्ति । ‘कुसवरं’ ति—ततो-
ऽप्यसंख्ययास्तान् गत्वा कुसवरो नामद्वीपः समस्ति, अपि-
चेति समुच्चयं ‘कोखवरं’ ति—ततोऽप्यसंख्ययास्तानतिक्रम्य
कोखवरो नाम द्वीपः समस्ति ‘आभरणमाई य’ ति—एवमसं-
ख्ययान् द्वीपासमुद्रानुल्लङ्घ्याऽऽभरणाऽऽद्यश्च—आभरणादि-
नामसदृशनामानश्च द्वीपा वक्ष्यताः, समुद्रास्तु तत्सदृशना-

मान एव भवन्तीत्युक्तमेवेति गाथार्थः । इत्थं च गाथा कस्या-
श्चिद्वाचनायां न दृश्यत एव, केयलं काऽपि वाचनाविशेष इ-
त्यने टीकाश्रुत्योस्तु तद्व्याख्यानमुपलभ्यत इत्यस्याभिरपि
व्याख्यातेति । तान्येवमभिरक्षणीनाह—“अभिरक्षणे”त्यादि
गाथाद्वयम्, असंख्येयानां संख्येयानां द्वीपानामन्ते आभ-
रणयस्त्रगन्धोत्पलानिलकादिपर्यायसदृशनामक एकैकोऽपि
द्वीपस्तावद्वक्तव्यं वाचकान्ते स्वयंभूरमसो द्वीपः शुद्धोदकरसः
स्वयंभूरमस एव समुद्र इति वाचाद्वयभावार्थः । ननु यत्तु
तस्मैसंख्येयानां द्वीपानानिद्वयं यत्तन्ते तेषामेव द्वीपानाम-
तानि नामास्याख्यातानि, ये स्वप्नरासेषु द्वीपान्ते किनामका
इति चक्ष्यम् ? सत्यम् लोकं पदार्थानां शब्दध्वजकलशस्व-
स्तिकधीवरसादीनि यावन्ति शुभनामानि तैः सर्वैरप्युपल-
क्षितान्तेषु द्वीपाः प्राप्यन्त इति स्वयमेव दृष्टव्यं, यत उक्तम्—
“दीवसमुद्रा च भेदे ! कवद्या नामधिजिहि पण्यता ?
गायमा ! जावइया लोए सुभा नामा सुभा कवा सुभा गंधा
सुभा रसा सुभा कामा एवद्या च दीवसमुद्रा नामधिजिहि
पण्यता” इति । संख्या तु सर्वेषामसंख्येयस्वरूपा “उच्चारनाग-
वाणे, अहोर्इच्छाण जलिया समय । पुगुला पुगुलपविधर-
दीवादिहिरज्जु एवद्या ॥ १ ॥ ” इति गाथा प्रतिपादिता
द्रष्टव्या, तदेवमत्र क्रमोपन्यासे, पूर्वानुपूर्वीव्यत्ययेन पश्चा-
नुपूर्वी, अत्रानुपूर्वी स्वममीषामसंख्येयानां पदानां परस्पर-
व्यासे यऽसंख्येया भङ्गा भवन्ति भङ्गकद्रयोना तत्स्वरूपा
द्रष्टव्येति ।

उक्तलोभसेत्ताणुपुष्पी तिविहा पण्यता, तं जहा-पु-
ष्पाणुपुष्पी, पच्छाणुपुष्पी, अण्णुपुष्पी । से किं तं
पुष्पाणुपुष्पी ? पुष्पाणुपुष्पी-सोहम्मे ईमाणे मगंकुमारे
माहिदे बंभलोए लंतए महासुकं सहस्मारे आणए पाणए
आरणे अन्नु(ए)ते गेवेजविमाणे अणुत्तरविमाणे ईमिष-
म्भारा । सेत्तं पुष्पाणुपुष्पी । से किं तं पच्छाणुपुष्पी ?
पच्छाणुपुष्पी ईमिषम्भारा ० जाव सोहम्मे । सेत्तं प-
च्छाणुपुष्पी । से किं तं अण्णुपुष्पी ? अण्णुपुष्पी ए-
आए चेव एगाइआए एगुत्तरिआए पण्णरसगच्छगयाए
सेटीए अण्णमण्णम्भासो दुरुव्णो । सेत्तं अण्णुपुष्पी ।
अहवा-उवनिहिआ खेत्ताऽऽणुपुष्पी तिविहा पण्यता, तं
जहा-पुष्पाणुपुष्पी, पच्छाणुपुष्पी, अण्णुपुष्पी । से
किं तं पुष्पाणुपुष्पी ? पुष्पाणुपुष्पी-एगपएसोगादे दु-
पएसोगादे दुरुपएसोगादे संखिअपएसोगादे ० जाव असं-
खिअपएसोगादे । सेत्तं पुष्पाणुपुष्पी ॥ से किं तं पच्छा-
णुपुष्पी ? पच्छाणुपुष्पी-असंखिअपएसोगादे संखिअ-
पएसोगादे ० जाव एगपएसोगादे । सेत्तं पच्छाणुपुष्पी ॥
से किं तं अण्णुपुष्पी ? अण्णुपुष्पी-एआए चेव ए-
गाइआए एगुत्तरिआए असंखिअगच्छगयाए सेटीए अ-
ण्णमण्णम्भासो दुरुव्णो । सेत्तं अण्णुपुष्पी । सेत्तं उवनि-
हिआ खेत्ताणुपुष्पी । सेत्तं खेत्ताणुपुष्पी । (सूत्र १०४)

ऊर्ध्वलोकसेत्ताणुपुष्पां—‘सोहम्मे’ त्यादि । सकलविमान-
प्रधानसौधमौवतंसकाभिधानविमानविशेषोपलक्षणतया—
सौधर्मः, एवं सकलविमानप्रधानेशानावनंसकविमानवि-
शेषोपलक्षित ईशानः, एवं तत्तद्विमानावतंसकप्राधान्येन त-
लज्जाम वाक्यं, यत्रसकलविमानप्रधानावयुनावनंसकाभि-
धानविमानविशेषोपलक्षितोऽवयुतः, लोकपुरुषस्य प्रीति-
विभागे भवति विमानानि प्रियेयकानि, नैषामन्यायुत्तराणि
विमानानि सस्तीत्यनुत्तरविमानानि, ईश्वाराक्रान्तपुरुष-
वक्षता अन्नेष्वितीयत्प्राणमारति । अत्र प्रज्ञापकप्रत्यासंसेः
आदौ सौधर्मव्यापन्यासः, ततो व्यवहितविरूपत्वात्
क्रमेणशानादीनामिति पूर्वानुपूर्वीत्वं, शेषभावेना तु पूर्वो-
क्तानुसारतः कसंख्येति । अत्रानुपूर्वी समामा । उक्ता
अत्रानुपूर्वी ।

(=) सास्त्रेण प्रागुद्दिष्टमेष क्रमप्राप्तां कालानुपूर्वी व्या-
ख्येयस्यासुराह—

से किं तं कालाणुपुष्पी ? कालाणुपुष्पी द्विविहा पण्यता,
तं जहा-उवनिहिआ य, अण्णोवणिहिआ य । (सूत्र-१०५)
तत्थं च जा सा उवनिहिआ सा ठप्पा । तत्थं च जा सा
अण्णोवणिहिआ सा द्विविहा पण्यता, तं जहा-शेगमव-
वहाराणं, संगहस्स य । (सूत्र-१०६) । से किं तं नेगम-
ववहाराणं अण्णोवनिहिआ कालाणुपुष्पी ? अण्णोवणि-
हिया कालाणुपुष्पी पंचविहा पण्यता, तं जहा-अट्टपय-
परुवणया १, भंगममुकित्तणया २, भंगोवदंसणया ३,
समाअरे ४, अण्णुगमे ५ । (सूत्र-१०७) । से किं तं
शेगमववहाराणं अट्टपयपरुवणया ? शेगम० तिसमय-
ट्ठिए आणुपुष्पी ० जाव दंसममयट्ठिए आणुपुष्पी सं-
खिअममयट्ठिए आणुपुष्पी असंखिअममयट्ठिए आणु-
पुष्पी एगसमयट्ठिए अण्णुपुष्पी दुममयट्ठिए अवत्त-
वण, तिसमयट्ठिएआं आणुपुष्पीओ एगममयट्ठि-
इआओ अण्णुपुष्पीओ दुममयट्ठिएआ अवत्तवगाइ ।
सेत्तं नेगमववहाराणं अट्टपयपरुवणया । एआए चं
शेगमववहाराणं अट्टपयपरुवणयाए किं पञ्चोअणं ?
एआए चं शेगमववहाराणं अट्टपयपरुवणयाए नेगमव-
वहाराणं भंगममुकित्तणया कजइ, (सूत्र-१०८) ।
से किं तं शेगमववहाराणं भंगममुकित्तणया ? शेगम०
अत्थि आणुपुष्पी, अत्थि अण्णुपुष्पी, अत्थि अव-
त्तवण, एवं दव्वाणुपुष्पीगमेणं कालाणुपुष्पीए वि-
ते चेव ऊर्ध्वीमं २६ भंगा भाणिअव्वा ० जाव सेत्तं शेगम-
ववहाराणं भंगममुकित्तणया । एआए चं शेगमवव-
हाराणं भंगममुकित्तणयाए किं पञ्चोअणं ? एआए चं
शेगमववहाराणं भंगममुकित्तणयाए शेगमववहाराणं भं-
गोवदंसणया कजइ, (सूत्र-१०९) । से किं तं

खगमववहाराणं भंगावदमखाया ? , नगमव० तिममय-
द्विर्ह आणुपुष्पी, एगसमयद्विर्ह अणाणुपुष्पी, दुममय-
द्विर्ह अवतव्वण, तिममयद्विर्ह आ आणुपुष्पीओ, एगस-
मयद्विर्ह आ अणाणुपुष्पीओ, दुममयद्विर्ह आ अवतव्वगाई ।
अहवा- तिममयद्विर्ह अ एगसमयद्विर्ह अ आणुपुष्पी
अ अणाणुपुष्पी अ, एवं तथा चैव दव्वाणुपुष्पीगमेणं
खव्वीमं २६ भंगा भाणिअव्वा० जाव सत्तं नगमववहाराणं
भंगावदमखाया, (सूत्र-११०) । से किं तं समोतारं ? , स-
मोतारं खगमववहाराणं आणुपुष्पीदव्वाई कहिं समो-
तारंति ? , किं आणुपुष्पीदव्वाई समोतारंति अणाणुपुष्पी-
दव्वाई, एवं तिमि वि मट्ठाणं समोतारंति इति भाणिअ-
व्वं । सेत्तं समोतारं । (सूत्र-१११) ।

से किं तं अणुगमे ? , अणुगमे खवविहे पणत्ते, तं जहा-
“ संतपयपरुवणया ० जाव अप्पावहुं चैव ” ॥ १ ॥
(सूत्र-११२ ×)

‘ से किं तं कालानुपुष्पी ’ त्यादि । अत्राक्षरगमनिका
यथा द्रव्यानुपूर्व्या तथा कर्तव्या, यावत्—‘ तिसमयद्विर्ह
आणुपुष्पी ’ त्यादि, त्रयः समयाः स्थितिर्यस्य परमाणुद्रव्य-
णुकद्रव्यणुकाद्यनन्ताणुकस्कन्धपर्यन्तस्य द्रव्यविशेषस्य सः
तिसमयस्थितिद्रव्यावशेष आनुपूर्वीनि । आह—ननु यदि
द्रव्यविशेष एवात्राप्यानुपूर्वी कथं तर्हि तस्य कालानुपूर्वी-
त्वम् ? , नैनद्वयम्—अभिप्रायाऽपरिज्ञानात्, यतः समयत्रय-
लक्षणकालपर्यायविशिष्टमव द्रव्यं गृहीतं, ततश्च पर्याय-
पर्यायिणोः कथञ्चिदभेदात्कालपर्यायस्य चेह प्राधान्येन
विशिक्षितत्वाद् द्रव्यस्यापि विशिष्टस्य कालानुपूर्वीत्वं न
दुष्यति, मुख्यं समयत्रयस्यैवात्रानुपूर्वीत्वं, किन्तु-तद्वि-
शिष्टद्रव्यस्यापि तदभेदापचारात्तदुक्त इति भावः । एवं
चतुःसमयस्थित्यादिष्वपि वाच्यं, यावद्दश समयाः स्थिति-
र्यस्य परमाण्वादिव्यवसङ्गातस्य स तथा । संख्येयाः सम-
याः स्थितिर्यस्य परमाण्वादः स तथा । असंख्येयाः समयाः
स्थितिर्यस्य परमाण्वादः स तथा, “ अनन्तास्तु समया द्र-
व्यस्य स्थितिरव न भवति ” स्वाभाव्यादित्युक्तमवेति, शेषा
बहुवचननिर्देशादभावना पूर्ववदेव एकसमयस्थितिकं पर-
माण्वाद्यनन्ताणुकस्कन्धपर्यन्तं द्रव्यमनानुपूर्वी, तिसम-
यस्थितिकं तु तदवयवकृत्यकमिति, शेषे पूर्वोक्तानुसारंण
सर्वं भावनीयम् ।

खगमववहाराणं आणुपुष्पीदव्वाई किं अन्थि णऽत्थि ? ,
नियमा तिमि वि अन्थि । नगमववहाराणं आणुपुष्पी-
दव्वाई किं संखेज्जाई ? , असंखेज्जाई ? , अणोताई ? ।
तिमि वि नो संखेज्जाई, असंखेज्जाई, नो अणोताई × ।

यावद् द्रव्यप्रमाणकारं—‘ नो संखेज्जाई, असंखेज्जाई, नो
अणोताई ’ इति । अस्य भावना इह इत्यादिसमयस्थितिकानि
परमाण्वादिव्यवसङ्गाणि लोके यद्यपि प्रत्येकमनन्तानि प्राप्यन्ते
तथाऽपि समयत्रयलक्षणाया स्थितेरकस्वरूपत्वात् काल-

(स्य चेह) स्थवेह प्राधान्येन द्रव्यबहुत्वस्य गुणीभूतत्वात्
तिसमयस्थितिकैरनन्तरैरप्येकमेवानुपूर्वीद्रव्यम्, एवं चतुःस-
मयलक्षणायाः स्थितेरकत्वादनन्तरैरप्यसंख्येयसम-
यस्थितिकैर्द्रव्यैरेकमेवानुपूर्वीद्रव्यमिति, एवमसंख्येयान्ये-
वात्रानुपूर्वीद्रव्याणि भवन्ति, एवमनानुपूर्व्यवक्रयकद्रव्या-
र्यापि प्रत्येकमसंख्येयानि वाच्यानि, अत्राह—नन्वेकसम-
यस्थितिकद्रव्यस्यानानुपूर्वीत्वं तिसमयस्थितिकस्य त्वव-
क्रयकत्वमुक्तम्, तत्र यद्यप्येकसमयस्थितेर्निर्णय-
एवादिद्रव्याणि लोके प्रत्येकमनन्तानि लभ्यन्ते तथाऽप्यन-
न्तराकृत्वादुक्त्युक्तैव समयलक्षणाया तिसमयलक्षणायाश्च
स्थितेरकैकरूपत्वाद् द्रव्यबहुत्वस्य च गुणीभूतत्वादेकमे-
वानुपूर्वीद्रव्यमेकमेव चाऽवक्रयकद्रव्यं वक्तुं युज्यते, न तु
प्रत्येकमसंख्येयत्वम्, अथ द्रव्यभेदेन भेदाऽङ्गीक्रियते तर्हि
प्रत्येकमानन्त्यप्रसङ्गाः एकसमयस्थितेर्नां तिसमयस्थितेर्नां
च द्रव्याणां प्रत्येकमनन्तानां लोके सङ्गावादिनि, सत्यमेतत्,
किन्त्वेकसमयस्थितिकमपि यद्वगाहभेदेन वर्तते तद्वह
भिन्नं विवक्ष्यते, एवं तिसमयस्थितिकमप्यवगाहभेदेन भिन्नं
चिन्त्यते, “ लोके च असंख्येया अवगाहभेदाः सन्ति ।
प्रत्यवगाहं चैकतिसमयस्थितिकानेकद्रव्यसम्भवादनानु-
पूर्व्यवक्रयकद्रव्याणामाधारत्वेन भेदात् प्रत्येकमसंख्येयत्वं न
विहन्यते इति अनया दिशा अतिगहनमिदं सूक्ष्मधिया पर्या-
लोचनीयमिति ।

लघुद्वारे—

नगमववहाराणं आणुपुष्पीदव्वाई लोगस्स किं संखि-
ज्जभागे होजा ? असंखिज्जभागे होजा ? संखेज्जेसु भागेसु
वा होजा ? असंखेज्जेसु भांगेसु वा होजा ? सव्वलोए वा
होजा ? एगं दव्वं पडुव्व लोगस्स संखेज्जभागे वा होजा
असंखेज्जभागे वा होजा ? संखेज्जेसु वा भागेसु होजा ?
असंखेज्जेसु वा भागेसु होजा ? देखणे वा लोए होजा ? ,
नाणादव्वाई पडुव्व नियमा सव्वलोए होजा, एवं अणा-
णुपुष्पीदव्वं, आएमंतरेण वा सव्वपुच्छासु होजा, एवं अ-
वतव्वगदव्वाणि वि भाणिअव्वाणि जहा खेत्ताणुपुष्पी-
ए । फुमणा कालाणुपुष्पीए वि तथा चैव भाणिअव्वा ।
(सूत्र-११२ +)

“ एगं दव्वं पडुव्व लोगस्स संखेज्जभागे वा होजा ० जाव
देखणे वा लोए होज्ज ” इति—इह, इत्यादिसमयस्थिति-
कद्रव्यस्य लक्षणवगाहभेदेन भवतः संख्येयादिभागवर्ति-
त्वं भावनीयम्, यदा इत्यादिसमयस्थितिकः सूक्ष्मपरि-
णामः स्कन्धा देशोने लोकेऽवगाहने तद्वक्तव्यानुपूर्वीद्रव्य-
स्य देशानलोकवर्तित्वं भावनीयम्, अन्ये तु—“ पदसूणे वा
लोए होज्ज ” इति पाठे मन्यन्ते, तथाप्ययमेवार्थः, प्रदर्श-
स्यापि विषयया देशत्वादिति, संपूर्णेऽपि लोके कस्मादिदं
न प्राप्यते इति चेद्, उच्यते—सर्वलोकव्यापी अक्षितमहा-
स्कन्ध एव प्राप्यते, स च तद्व्यापितया एकमेव समयमव-

निष्ठे, नत ऊर्ध्वमुपसंहारस्योक्तत्वात्, वचैकसमयस्थिति-
कमानुपूर्वीद्रव्यं भवितुमर्हति, इत्यादिसमयस्थितिकत्वेन त-
स्याक्तत्वात्, तस्मात् इत्यादिसमयस्थितिकमन्यत् द्रव्यं नि-
यमादेकनाऽपि प्रवेशेन एव लोकेऽवगाह्यत इति प्रतिपत्त-
व्यम् । अत्राह-नन्वचित्तमहास्कन्धोऽप्येकसमयस्थितिको
व भवति, दृष्टाद्यवस्थासमयगणनेन तस्याप्येकसमयस्थि-
तिकत्वात्, एवम् च सति तस्याप्यानुपूर्वीत्वात् संपूर्णलोक-
व्यापित्वं युज्यतेऽत्र वक्तुमिति, नैतदेवम्, अवस्थाभेदेन
सम्बन्धेभ्यो विवक्षितत्वाद्भिन्नाश्च परस्परं दृष्टकपाटाद्य-
वस्थाः, ततस्तद्भेदेन (स्कन्धभेदेन) वस्तुनाऽपि भेदात्,
अन्यदेव दृष्टकपाटाद्यवस्थाद्रव्यभ्यः सकललोकव्याप्य-
चित्तमहास्कन्धद्रव्यं, तच्चैकसमयस्थितिकमिति, न त-
स्यानुपूर्वीत्वम् एतच्चानन्तरमेव पुनर्वच्यत इत्यलं विस्तरम् ।
अथवा—यथा क्षेत्रानुपूर्व्या तथाऽत्रापि सर्वलोकव्या-
पिनाऽप्यचित्तमहास्कन्धस्य विवक्षामात्रमाश्रित्य एकास्म-
द्यभ-प्रदेशे त्वप्रधान्यादृशेनलोकवर्तित्वं वाच्यम्, एकस-
मयस्थितिकस्यानानुपूर्वीद्रव्यस्य द्विसमयस्थितिकावकृत्य-
कस्य च तत्र प्रदेशे प्राधान्याश्रयणादिति भावः । एवमन्य-
त्रापि आगमाऽतिराधनो वक्तव्यमिति । 'नाणादवाइ पडुच्च
नियमा सव्वलोकं होज्ज' ति—इत्यादिसमयस्थितिकद्रव्याणां
सर्वलोकऽपि भावादिति भावनीयम् । अनानुपूर्वीद्रव्याच-
न्तायां यथा क्षेत्रानुपूर्व्या तथा अत्राप्येकद्रव्यं लोकस्या-
संख्येयभाग एव वर्तते, कथामिदम् ? उच्यते—यत् कालत-
एकसमयस्थितिकं तत् क्षेत्रतोऽप्येकप्रदेशावगाढमेवहाना-
नुपूर्वीत्वेन विवक्ष्यते, तच्च लोकसंख्येयभाग एव भवति,
'आपसंतरेण वा सव्वपुच्छासु होज्ज' ति—अस्य भावना-
इहाचित्तमहास्कन्धस्य दृष्टाद्यवस्थाः परस्परं भिन्नाः,
आकाशविभेदात्, द्वित्रिचतुःप्रदेशकादिस्कन्धयत्, तच्च
ता एकैकसमयवृत्तित्वात् पृथगनानुपूर्वीद्रव्याणि तेषु च
मध्ये किमपि कियत्यपि क्षेत्रं वर्तते इत्यनया विवक्षया कि-
लैकमनानुपूर्वीद्रव्यं मतान्तरेण संख्येयभागादिकासु पञ्च-
स्यापि पृच्छासु लभ्यते, एतच्च सत्रेषु प्रायो न दृश्यत,
टीकाचूण्योस्त्वेवं व्याख्यातमुपलभ्यत इति, नानाद्रव्याणि
तु सर्वस्मिन्नपि लोकं भवन्ति, एकसमयस्थितिकद्रव्याणां
सर्वत्र भावादिति । अवकृत्यकद्रव्यचिन्तायां क्षेत्रानुपूर्व्या-
मिवैकद्रव्यं लोकस्यासंख्येयभाग एव वर्तते, कथामिति,
उच्यते—यत्कालतो द्विसमयस्थितिकं तत् क्षेत्रतो द्विप्रदे-
शावगाढमेवहानावकृत्यकत्वेन गृह्यते, तच्च लोकसंख्येयभाग
एव स्यात्, अथवा—द्विसमयस्थितिकं द्रव्यं स्वभावादेव
लोकस्यासंख्येयभाग एवावगाहते; न परतः, आदिशान्तरेण
वा—“महाखंघयज्जमसद्वंसेषु आइस्लच्चउपुच्छासु होज्ज”
ति—अस्य हृदयम्—मतान्तरेण किंल द्विसमयस्थितिक-
कमपि द्रव्यं किंचिल्लोकस्य संख्येयभागेऽवगाहते कि-
ंचित्संख्येयं अन्यत्तु संख्येयेषु तद्भागेष्ववगाहते अपरं
त्वसंख्येयेष्विति महास्कन्धं वर्जयित्वा शेषद्रव्याण्यश्रित्य
यथाकृत्यरूपास्वाद्यासु चतसृषु पृच्छास्वैकमवकृत्यकद्रव्यं
लभ्यते, महास्कन्धस्य त्वेकसमयस्थितित्वेनाक्रत्वान्न द्वि-
समयस्थितिकत्वसंभव इति तद्वजनम्, अत एव सर्वला-
कव्याप्तिलक्षणायाः पञ्च-पृच्छायाः अत्राहसंभवः महास्क-

न्धस्यैव सर्वलोकव्यापकत्वात्तस्य चावकृत्यकत्वायोगा-
दिति । एतदपि मूत्रं वाचनान्तरं कचिद्वचं दृश्यत ।
नानाद्रव्याणि तु सर्वलोकं भवन्ति द्विसमयस्थितिकानां
सर्वत्र भावादिति । गते क्षेत्रधारम् । स्पष्टेनाद्वारमप्येवमेव
भावनीयम् ।

कालद्वारे—

खगमववहाराणं आणुपुष्पीदवाणं कालओ केवचिरं
होन्ति ? एगं दव्वं पडुच्च जहमेणं तिमि समया, उक्को-
सेणं अमंखेज्जं कालं । नाणादवाइ पडुच्च सव्वऽद्वा ।
खगमववहाराणं अणाणुपुष्पीदवाणं कालओ केवचिरं
होइ ? एगं दव्वं पडुच्च अजहममणुक्कोसेणं एक्कं समयं ना-
णादवाइ पडुच्च निअमा मव्वऽद्वा । अवत्तवगदवाणं
पुच्छा, एगं दव्वं पडुच्च अजहममणुक्कोसेणं एक्कं समयं
नाणादवाइ पडुच्च निअमा सव्वऽद्वा + ।

‘एगं दव्वं पडुच्च जहमेणं तिमि समयं’ ति—जघन्यतो-
ऽपि त्रिसमयस्थितिकस्यैवानुपूर्वीत्वेनाक्रत्वादिति भावः ।
‘उक्कोसेणं अमंखेज्जं कालं’ ति—अमंखेयकालात्परत एकेन
परिणामेन द्रव्यावस्थानस्यैवानावादिनि हृदयम् । नाना-
द्रव्याणि तु सर्वकाले भवन्ति, प्रतिप्रदेशं लोकस्य सर्वदा
तैरगु-यत्त्वादिति । अनानुपूर्व्यवकृत्यकचिन्तायाम् ‘अज-
हममणुक्कोसेणं’ ति—जघन्यान्कृष्टचिन्तामुत्प्रेत्यर्थः, न
हि एकसमयस्थितिकस्यैवानानुपूर्वीत्वं त्रिसमयस्थितिक-
स्यैव चावकृत्यकत्वेऽभ्युपगम्यमाने जघन्यान्कृष्टचिन्ता
सम्भवतीति भावः, नानाद्रव्याणि तुभयत्रापि सर्वकाल
भवन्ति, प्रतिप्रदेशं तैरपि सर्वदा लोकस्यागु-यत्त्वादिति ।

अन्तरद्वारं—

खगमववहाराणं आणुपुष्पीदवाणमंतरं कालओ केव-
चिरं होइ ? एगं दव्वं पडुच्च जहमेणं एगं समयं उक्को-
सेणं दो समया नाणादवाइ पडुच्च नऽन्धि अंतरं । ख-
गमववहाराणं अणाणुपुष्पीदवाणमंतरं कालओ केवचिरं
होइ ? एगं दव्वं पडुच्च जहमेणं दो समया, उक्कोसेणं
अमंखेज्जं कालं, नाणादवाइ पडुच्च नऽन्धि अंतरं ।
खगमववहाराणं अवत्तवगदवाणुपुष्पीदवाणं पुच्छा
एगं दव्वं पडुच्च जहमेणं एगं समयं, उक्कोसेणं अमंखे-
ज्जं कालं, नाणादवाइ पडुच्च नऽन्धि अंतरं + ।

‘एगं दव्वं पडुच्च जहमेणं एक्कं समयं’ ति—अत्र भावना-
इह इत्यादिसमयस्थितिकं विवक्षितं किञ्चिदेकमानुपूर्वीद्रव्यं
तं परिणामं प्रतियज्य यदा परिणामान्तरेण समयमेक-
स्थित्वा पुनस्तत्रैव परिणामेन इत्यादिसमयस्थितिकं जा-
यते तदा जघन्यतया समयोऽन्तरं लभ्यते, ‘उक्कोसेणं
दो समयं’ ति—तदेव यदा परिणामान्तरेण द्वौ समयौ
स्थित्वा पुनस्तमेव इत्यादिसमयस्थितियुक्तम् प्राकृते
परिणाममामादयति तदा द्वौ समयौवृत्तौऽन्तरं भ-
वतः, यदि पुनः परिणामान्तरेण क्षेत्रादिभेदेन समय-

द्वयात् परमोऽपि तिष्ठेत्तदा तत्राप्यानुपूर्वीत्वमनुभवेत्, ततोऽन्तरमेव न स्यादिति भावः । नानाद्रव्याणां तु नाऽ-
स्त्यन्तरं सर्वदा लोकस्य तद्व्यवस्थयादिति । अनानुपूर्वी-
चिन्तायाम् 'एवं द्रव्यं पटुश्च जहण्णोणं दो समयं' ति-एक-
समयस्थितिकं द्रव्यं यदा परिणामान्तरं समयद्वयमनु-
भूय पुनस्तमेकसमयस्थितिकं परिणाममासादयति तदा
समयद्वयं जघन्याऽन्तरकालः, यदि तु-परिणामान्तरं नाऽ-
प्येकमेव समयं तिष्ठेत्तदा अन्तरमेव न स्यात्, तत्राप्यना-
नुपूर्वीत्याद्, अथ समयद्वयान्तरं तिष्ठेत्तदा जघन्यत्वं न
स्यादिति भावः । 'उक्तेसेणं असंखज्जं कालं' ति-तदेव यदा
परिणामान्तरं सांख्यकालमनुभूय पुनरेकसमयस्थितिकं
परिणाममनुभवति तदाऽऽप्तोऽसंख्येयोऽन्तरकालः प्राप्यते ।
आह-ननु यदि च अन्यान्यद्रव्येष्वसंख्येयेषु तस्यानलो-
ऽपि कालाऽन्तरे लभ्यन्ते किमित्यसंख्येय एवाहुः ? सत्यम्,
किन्तु-कालानुपूर्वीप्रकृतात्कालस्यैव प्राधान्यं कर्त्तव्यम्,
यदि त्वन्यान्यद्रव्येष्वसंख्येयेषु नाऽन्तरकालादुक्तं क्रियते
तदा तद्व्याप्येयान्तरकालस्य बहुत्वकरणान्तयोर्द्वयोरेव प्रा-
धान्यमाश्रितं स्यात् कालस्य तस्मादेकस्मिन्नेव परिणामा-
न्तरं यावान् कालादु-कृष्टः कालो लभ्यते स एवान्तरे चि-
न्त्यते, सचासंख्येय एव ततः परमेकं परिणामं वस्तुना-
ऽवस्थानस्यैव निषिद्धत्वादित्येव भगवतः सूत्रस्य चित्ता-
र्थचिन्त्यात्मर्थं पूर्वमुत्तरं चागमाऽधिराधेन भावनीयमिति ।
नानाद्रव्याणां तु नास्त्यन्तरं प्रतिप्रदेशं लोके सर्वदा तद्भा-
वादिति । अवकृत्यकद्रव्याचिन्तायाम् 'जहण्णोणं एव समयं'
ति-द्विसमयस्थितिकं किञ्चिदवकृत्यकद्रव्यं परिणामान्-
तरेण समयमेकं स्थित्वा यदा पूर्वानुभूतमेव द्विसमयस्थिति-
कपरिणाममासादयति तदा समया जघन्यान्तरकालः ।
'उक्तेसेणं असंखज्जं कालं' ति-तदेव यदा परिणामान्तर-
सांख्येयं कालं स्थित्वा पुनस्तमेव पूर्वानुभूतं परिणाम-
मासादयति तदाऽसंख्यात उत्कृष्टोऽन्तरकालो भवति, आ-
क्षेपपरिहारावप्राप्यनानुपूर्वीवत् द्रव्याविति । नानाद्र-
व्यान्तरं तु नास्ति सर्वदा लोके तद्भावादिति । उक्तमन्तर-
हारम् ।

भागद्वारे—

भाग-भाव-अप्पा बहु चेव जहा खेत्ताणुपुर्वीए तहा
भाणिअव्वाइ, ०जाव सेत्तं अणुगमे । सेत्तं नेगमववहा-
राणं अणावनिहिआ कालाणुपुर्वी । (सूत्र-११२ ×)

भागद्वारं तु यथा द्रव्य-क्षेत्रानुपूर्व्योस्तथैवानुपूर्वीद्रव्याणां
शेषद्रव्यभ्याऽसंख्येयैर्भागैरधिकानि व्याख्यायानि, शेषद्र-
व्याणि त्वानुपूर्वीद्रव्याणामसंख्येयभाग एव वर्त्तन्ते इति,
भावना स्थित्यं कर्त्तव्या-इहानानुपूर्व्यामिकसमयस्थिति-
लक्षणमेकमेव स्थानं लभ्यते, अवकृत्यकत्वापि द्विसमयस्थि-
तिलक्षणमेकमेव तल्लभ्यते, आनुपूर्व्यां तु त्रिसमयचतुःस-
मयपञ्चसमयस्थित्यादीन्नेकोत्तरवृत्त्याऽसंख्येयसमयस्थि-
त्यन्तान्यसंख्येयानि स्थानानि लभ्यन्ते, इत्यानुपूर्वीद्रव्या-
णामसंख्येयगुणत्वम्, इतरयोस्तु तदसंख्येयभागवर्त्तित्व-
मिति । भावद्वार-सादिपारणामिकभाववर्त्तित्वं त्रया-
णामपि पूर्ववद्भावनीयम् । अक्षेपबहुत्वद्वारम्-सर्वस्तो-

कान्यवकृत्यकद्रव्याणि द्विसमयस्थितिकद्रव्याणां स्व-
भावत एव स्तोक्तत्वात्, अनानुपूर्वीद्रव्याणि तु त-
भ्यो विशेषाधिकानि, एकसमयस्थितिकद्रव्याणां तिस-
रगत एव पूर्वभ्यो विशेषाधिकत्वाद्, आनुपूर्वीद्रव्याणां तु
पूर्वभ्याऽसंख्यातगुणत्वं भागद्वारे भावितमेव, शेषं तु क्षेत्र-
आनुपूर्व्याद्युक्तानुसारतः सर्वं वाक्यमिति अत एव कपु-
चिदाचनान्तरेषु भागाद्व्यवहारं क्षेत्रानुपूर्व्यतिदेशमेव नि-
र्दिष्टं दृश्यते, ननु विशेषतो लिखितमिति । 'सेत्तामि'
त्यादि निगमनम् । उक्ता नैगमव्यवहारनयमंतनानौपनिधिकी
कालानुपूर्वी ।

अथ संग्रहनयमेतन्तामेव व्याख्यासुगृह—

से किं तं संगहस्स अणोवनिहिआ कालाऽऽणुपुर्वी ?,
संगहस्स अणोवणिहिआ कालाणुपुर्वी पंचविहा पणत्ता,
तं जहा-अट्टपयपरुवणया १, भंगममुक्तिखया २, भंगो-
वदंमणया ३, समोतारे ४, अणुगमे ५ । (सूत्र-११३) ।
से किं तं संगहस्स अट्टपयपरुवणया ? संगहस्स अट्टप-
यपरुवणया एआइ पंच वि दारइ जहा खेत्ताणुपुर्वीए
संगहस्स तहा कालाणुपुर्वीए वि भाणिअव्वाइ, णवरं
ठिई, अभिलावो, जाव मेत्तं अणुगमे । सेत्तं संगहस्स
अणावनिहिआ कालाणुपुर्वी । सेत्तं अणोवनिहिआ
कालाणुपुर्वी, (सूत्र-११४) ।

'से किं तमि' त्यादि । यथा क्षेत्रानुपूर्व्यामियं संग्रहमेतन्
प्राग्निर्दिष्टा तथाऽत्रापि वाक्या, 'नवरं तिसमयटिइया
आनुपुर्वी ०जाव असंखज्जसमयटिइया आणुपुर्वी' त्यादि
अभिलापः कार्यः, शेषं तु तथैवात । उक्ता संग्रहमेतन्नाप्य-
नौपनिधिकी कालानुपूर्वी, तथा च सति अवलितः तद्वि-
चारः ।

इदानीं प्रागुद्दिष्टमेवौपनिधिकीं तां निर्दिष्टिसुगृह—

से किं तं उवनिहिआ कालाणुपुर्वी उवणिहिआ का-
लाणुपुर्वी ति विहा पणत्ता, तं जहा-पुव्वाणुपुर्वी, प-
च्छाणुपुर्वी, अणाणुपुर्वी, से किं तं पुव्वाणुपुर्वी ?,
पुव्वाणुपुर्वी । (अनु०) ।

एगसमयटिइए, दुसमयटिइए, तिसमयटिइए ०जाव
दससमयटिइए संखिजसमयटिइए असंखिजसमयटि-
इए । सेत्तं पुव्वाणुपुर्वी । से किं तं पच्छाणुपुर्वी ?,
पच्छाणुपुर्वी असंखिजसमयटिइए ०जाव एगसमयटिइए ।
सेत्तं पच्छाणुपुर्वी । से किं तं अणाणुपुर्वी ?, अणाणु-
र्वी-एआए चेव एगाइआए एगुत्तरिआए असंखिज-
गच्छगयाए सेदीए अणमणवभासो दुरूवणो । सेत्तं अ-
णाणुपुर्वी ।

'से किं तमि' त्यादि । एकः समयः स्थितिर्यस्य द्रव्यविशेष-
स्य स तथा, एवं यावदसंख्येयाः समयाः स्थितिर्यस्य स त-
थेति पूर्वानुपूर्वी, शेषभावना त्वत्र पूर्वोक्तानुसारेण सुकरैव ।

अथ कालविचारस्य प्रस्तुतत्वात्समयादेव कालत्वेन प्र-
सिद्धत्वादनुरूपेण विनियानां समयादिकालपरिज्ञानदर्श-
नाच्च तद्विषयस्यैव प्रकाशान्तरेण नामाह—

अहवा उत्रशिहिआ कालाणुपुष्पी तिबिहा पसता, तं
जहा-पुष्पाणुपुष्पी पञ्चाणुपुष्पी अणाणुपुष्पी । से किं तं
पुष्पाणुपुष्पी ? पुष्पाणुपुष्पी । (अनु०)

ममए १, आबलिआ २, आण ३, । ४ । पाण ५,
थोवे ६, लवे ७, मुहुने ८, अहोरसे ९, पक्खे १०, मासे
११, उऊ १२, अयखे १३, संवच्छेरे १४, जुगे १५,
वाससए १६, वाससहस्स १७, वाससवसहस्स १८, पुव्वंगे
१९, पुव्वे २०, तुडिअंगे २१, तुडिए २२, अडडंगे २३,
अडडे २४, अववंगे २५, अववे २६, हुहुअंगे २७, हुहुए
२८, उप्पलंगे २९, उप्पले ३०, पउमंग ३१, पउमे ३२,
णालिअंगे ३३, णालिणे ३४, अत्थनिउरंग ३५, अत्थ-
निउरे ३६, अउअंगे ३७, अउए ३८, नउअंगे ३९, नउए
४०, पउअंग ४१, पउए ४२, चूलिअंगे ४३, चूलिआ
४४, सीमपहेलिअंगे ४५, सीमपहेलिआ ४६, पलिओ-
वमे ४७, सागगेवमे ४८, ओमप्पिणी ४९, उस्सप्पिणी
५०, पांगलपरिअडे ५१, अतीतद्धा ५२, अणागतद्धा ५३,
मव्वड्ढा ५४ । सेत्तं पुष्पाणुपुष्पी । से किं तं पञ्चाणुपु-
ष्पी ?, पञ्चाणुपुष्पी मव्वड्ढा अणागतद्धा ० जाव ममए,
मे तं पञ्चाणुपुष्पी । से किं तं अणाणुपुष्पी ?, अणा-
णुपुष्पी एआए चेव एगाहआए एगुस्रिआए अणंतग-
च्छगयाए मेदीए अणमण्णामो दुरुवणी, मे तं अणा-
णुपुष्पी ॥ सेत्तं उत्रशिहिआ कालाणुपुष्पी । सेत्तं काला-
णुपुष्पी । (सूत्र-११५) ।

‘अहव’ स्यात्, तत्र समयो-वक्ष्यमाणस्वरूपः सर्वसूचकः
कालाऽशः, स च सर्वप्रमाणानां प्रभवत्वात् प्रथमं निर्दिष्ट-
(१) । तैरसकृत्वेयैर्निष्पन्ना आबलिका (२) । सकृत्वेयया
आबलिकाः ‘आण’ ति—आणः, एक उच्छ्वास इत्यर्थः
(३) । ता एव सकृत्वेयया निःश्वासः, अयं च सूत्रेऽनुक्रो-
ऽपि द्रष्टव्यः, स्थानान्तरप्रसिद्धत्वाच्चिनि (४) । द्वयोरपि
कालः ‘पाणु’ ति—एकः प्राणुरित्यर्थः (५) । सप्तभिः
प्राणुभिः स्तोत्रकः (६) । सप्तभिः स्तोत्रैर्लवः (७) । सप्त-
सप्त-या लवानां मुहुर्नः (८) । त्रिशता मुहुर्नैर्होगत्रम् (९) ।
तैः पञ्चदशभिः पक्षः (१०) । ताभ्यां द्वाभ्यां मासः (११) ।
मासत्रयं ऋतुः (१२) । ऋतुत्रयं मानसमयम् (१३) ।
अयनद्वयं वर्षात्तरः (१४) । पञ्चाब्जस्त्रैर्युगम् (१५) ।
विंशत्या युगैर्वैश्वतम् (१६) । तैर्वैश्वतैर्वैश्वतसहस्रम् (१७) ।
तेषां शतेन वर्षशतसहस्रम् ; लक्षमित्यर्थः (१८) । चतुरशीत्या
ख लक्षैः पूर्वाङ्गं भवति (१९)—८४००००० । तदपि चतु-
रशीतिलक्षैर्गुणितं पूर्वं भवति (२०), तच्च सप्ततिर्कोटि-

लक्षाणि पदपञ्चाशच्च कोटिर्नवैकाणि वर्षाणाम्,
“पुष्पस्य उ परिमाणं, सयरी कलु इति कोटिल
कुण्णणं च सहस्सा, बोज्जवा वासकाडीणं ॥ १ ॥”

पना—७०५६०००००००००० । इदमपि चतुरशीत्या ल-
खितं त्रुटिनाङ्गं भवति (२१)—५६२७०४००००००, अत्र
दश १० शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि । एतदपि चतुर-
शीत्या लक्षैर्गुणितं त्रुटिर्न भवति (२२)—४६७८३१३६०००००
अत्र पञ्चदश १५ शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि । तदपि
चतुरशीत्या लक्षैर्गुणितमट्टाङ्गम् (२३)—४९८२११६४२,
४००००० अत्र विंशतिः २० शून्यानि अन्यानि स्थापनीया-
नि । एतदपि तैर्नैव गुणकारेण गुणितमट्टाङ्गम् (२४)—
३५२६८०३१६१६००००० अत्र पञ्चविंशतिः २५ शून्यानि
अन्यानि स्थापनीयानि । एवं सर्वत्र पूर्वः पूर्वो राशिश्चतुर-
शीतिलक्षस्वरूपेण गुणकारेण गुणित उत्तरात्तराशिकपनां
प्रतिपद्यत इति प्रतिपत्तव्यं, ततश्च-अवधायकम् (२५)—
२६४०६०३४६४५७४४००००० अत्र त्रिंशत् ३० शून्यानि अ-
न्यानि स्थापनीयानि । अवधायकम् (२६)—२४७८०७५८६११०८-
२४६६००००० अत्र पञ्चत्रिंशत् ३५ शून्यानि अन्यानि स्था-
पनीयानि । इहोकाङ्गम् (२७)—२०८२१५७४८५३०६२६६६-
४००००० अत्र चत्वारिंशत् ४० शून्यानि अन्यानि स्थापनी-
यानि । इहोकाङ्गम् (२८)—१७४६०१२२८७६५६८०६१७७६०००००
अत्र पञ्चचत्वारिंशत् ४५ शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि ।
उत्पलाङ्गम् (२९)—१४६६१७०३२१६३४-३६७०६८४०००००
अत्र पञ्चाशत् ५० शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि । उत्प-
लम् (३०)—१२३४१०३०७०७०७६१३५७१४५६०००००
अत्र पञ्चपञ्चाशत् ५५ शून्यानि अन्यानि स्थापनी-
यानि । पञ्चाङ्गम् (३१)—१०३६६४६४७८६४४११-
६५३८००२३०४००००० अत्र षष्टिः ६० शून्यानि अन्यानि
स्थापनीयानि । पञ्चम् (३२)—८७०७८३१२६३१३६००४१२५-
६२१६३५३६००००० अत्र पञ्चषष्टिः ६५ शून्यानि अन्यानि स्थाप-
नीयानि । नल्लिनाङ्गम् (३३)—७३१४५७८२६१०३६७६३४६५७७४४-
२५७०२४००००० अत्र सप्ततिः ७० शून्यानि अन्यानि
स्थापनीयानि । नल्लिनाङ्गम् (३४)—६१४४२४५७३६२७०८८१३-
११२५०५१७५६००१६००००० अत्र पञ्चसप्ततिः ७५ शून्या-
नि अन्यानि स्थापनीयानि । अर्धनिपूराङ्गम् (३५)—५१६-
११६६४२०८६७५४०३०१४५०४३४७७५६१३४४००००० अत्र
अशीतिः ८० शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि । अर्धनिपूरम्
(३६)—४३३५३७६७६३६२६५३३८३२१८३६५२१५१५२८६-
६००००० अत्र पञ्चाशीतिः ८५ शून्यानि अन्यानि स्थाप-
नीयानि । अयुताङ्गम् (३७)—३६४५७१६०२६६४८८०८४३६-
७०३४२६७७७६७२८४३२६४००००० अत्र नवतिः ९० शून्या-
नि अन्यानि स्थापनीयानि । अयुतम् (३८)—३०५६०४३६८-
२३८४६६६०८६८३०८७८३६३२४५१८८३४१७६००००० अत्र
पञ्चनवतिः ९५ शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि । नयुता-
ङ्गम् (३९)—२५६६५६६६४४२०३३६६२३२६३७६३७६३४३२-
५६५८२०७०७८४००००० अत्र शतं १०० शून्यानि अन्यानि
स्थापनीयानि । नयुतम् (४०)—२१५८४६१४३३६७०८५४३५५-
६६७८६७८६४८३३८०४८३६४५८५६००००० अत्र पञ्चाधि-

से किं तं मंठागानुपुर्वी ? मंठाऽऽगानुपुर्वी त्रिविहा
पमता, तं जहा-पुव्वागुपुर्वी. पच्छागुपुर्वी, अगानु-
पुर्वी । से किं तं पुव्वागुपुर्वी ? पुव्वागुपुर्वी-समचउरंम
निगोहमंडले. मादी, खुज्ज, वामगे, हंड । मेत्तं पुव्वागु-
पुर्वी । से किं तं पच्छागुपुर्वी ? पच्छागुपुर्वी हंड

०जाव समचउरंसे । सेत्तं पच्छाणुपुष्पी । से किं तं अ-
णाणुपुष्पी ? अणाणुपुष्पी-एआए चैव एगाइआए ए-
गुत्तरिआए छगच्छगयाए सेदीए अन्नमन्नभासो दु-
रूवणो । सेत्तं अणाणुपुष्पी । सेत्तं सेंठाणाणुपुष्पी ।
(सूत्र-११८) (१०) * अधिकाराङ्कः ।

‘ से किं तमि ’ त्यादि, आकृतिविशेषाः-संस्थानानि; तानि
च जीवाऽजीवसंबन्धित्वेन द्विधा ययन्ति, तत्रह जीवसंब-
न्धानि, तत्रापि पञ्चेन्द्रियसंबन्धानि यक्रुमिहानि, अतः ता-
न्याह-‘ समचउरंसे ’ त्यादि, तत्र समाः-शास्त्राकृतज्ञानावि-
सेत्यादिन्यस्तुर्दिग्वर्तिन्यः अचयवरूपास्तत्त्वोऽस्या यत्र
तत्समासान्तात् प्रत्येय समचउरस्त्र संस्थानं, तुल्यारोह-
परिणाहः संपूर्णलक्षणंअपि सत्त्वपञ्चाययः स्वयंभूताष्ट-
धिकशतांशुः सर्वसंस्थानप्रधानः पञ्चेन्द्रियजीवशरीरा-
कारविशेष इत्यर्थः १ । नाभरूपरि न्यप्रोचबन्धमण्डलम्-आद्य-
संस्थानलक्षणयुक्तत्वेन विशिष्टाकारं न्यप्रोचमण्डलं, न्यप्रो-
धो-वटवृक्षः, यथा चायमुपरि वृक्षाकारतादिगुणोपेतत्वेन
विशिष्टाकारो भवति, अद्यस्तु न तथा एवमनदपीति भावः २ ।
सह आदिना नभरघस्तनकायलक्षणं वर्त्तते इति सार्धं,
अनु सर्वत्रापि संस्थानं आदिना सहैव वर्त्तते ततो निरर्थकं
आदित्वविशेषणम्, सत्यम्, किं तु-अत एव विशेषणवैकल्यप्र-
सङ्गादाद्यसंस्थानलक्षणयुक्त आदिदिह गृह्यते, ततस्तथाभूतन
आदिना सह यद्वर्त्तते नाभस्तूपरितनकाय आद्यसंस्थानल-
क्षणविकलं तत्सदीति ज्ञाप्यम् ३ । यत्र पाणिपादशिरोधीवं
समप्रलक्षणपरिपूर्णम्; शेषं तु हृदयोदरपृष्ठलक्षणं काष्ठम्-
लक्षणहीनं तत् कुञ्जम् ४ । यत्र तु हृदयोदरपृष्ठ सर्वल-
क्षणोपेतम्; शेषं तु हीनलक्षणं तद्गामनम्; कुञ्जविपरीतमि-
त्यर्थः ५ । यत्र सर्वेऽप्ययययाः प्राया लक्षणविनैवार्हन् एव
भवन्ति तत्संस्थान-बुद्धमिति ६ । अत्र च सर्वप्रधानत्वा-
रसमचउरस्त्रस्य च प्रथमत्वम्, शेषाणां तु यथाक्रमं हीनत्वाद्
हिनीयादित्वमिति पूर्वोत्पूर्वीत्वं, शेषभावना पूर्ववदिति ।
आह-यदीत्थं संस्थानानुपूर्वीं प्रोच्यते तर्हि संहननवर्णरस-
स्पर्शाऽऽद्यानुपूर्व्याऽपि वक्रय्याः स्युः, तथा च सत्यानुपूर्वी-
णामियसैव विशीर्यते, ततो निष्फल एव प्रश्नप्रत्यस्तो दश-
विधत्वसख्यानियम इति, सत्यम्, किन्तु-सर्वासामाप तासां
यक्रुमशक्यत्वादुपलक्षणमात्रमेवायं सङ्ख्यानियमः, एतदनु-
सारणाऽन्या अप्यता अनुसर्त्तव्या इति तावज्ज्ञायामः,
सुधिया त्वम्बथावि वाच्यं, गम्भीरार्थत्वात् परममुनिप्रणी-
तविवक्षायाः, एवमुत्तरप्राप्तं वाच्यम्, इत्यलं विस्तरणम् ।

(११) सामाचार्यानुपूर्वी विवक्षुराह-

से किं तं सामाचारीआणुपुष्पी ? सामाचारीआणुपुष्पी
तिविहा पण्णाचा, तं जहा-पुव्वाणुपुष्पी १, पच्छाणुपु-
ष्पी २, अणाणुपुष्पी ३ । से किं तं पुव्वाणुपुष्पी ?
पुव्वाणुपुष्पी-

“ इच्छा १, मिच्छा २, तहकारो ३,
आवस्सिआ य ४, निसीहिआ ५ ।

आपुच्छणा य ६, पडिपुच्छा ७,

छंदणा य ८, निमंतणा ९ ॥ १ ॥

उवसेपया य १० काले,

सामायारी (भव) दमविहा उ ।

सेत्तं पुव्वाणुपुष्पी । से किं तं पच्छाणुपुष्पी ? पच्छा-
णुपुष्पी उवसेपया ०जाव इच्छागारा । सेत्तं पच्छाणु-
पुष्पी । से किं तं अणाणुपुष्पी ? अणाणुपुष्पी-एआए
चैव एगाइआए एगुत्तरिआए दमगच्छगयाए सेदीए
अन्नमन्नभासो दुरूवणो । सेत्तं अणाणुपुष्पी । सेत्तं
सामायारीआणुपुष्पी । (सूत्र-११९)

(स्वभावागीन्याकथनम् ‘ सामाचारी ’ शब्दे सप्तमे भागे
करिष्यते) इह धर्मस्यापरापतापमूलत्वाद्दृष्टाकारस्याहा
बलाभियोगलक्षणपरपतापयज्जकत्वात्प्राधान्यात्प्रथममुपस्था-
सः अपरापतापकनापि च कथेन्नित् स्त्रलने मिथ्यादुक्कने
दातव्यमिति, तदनन्तरं मिथ्याकारस्य, एतौ च गुरुव-
चनप्रतिपत्तावेव ज्ञातुं शक्यौ, गुरुवचनं च तथाकारकर-
ण्येन सत्यक प्रतिपन्नं भवतीति तदनन्तरं तथाकारस्य
अतिपन्नगुरुवचनं चापाश्रयाद्वाहर्निगच्छता गुरुपृच्छापूर्वकं
निगन्तव्यमिति । तथाकारानन्तरं तत्पृच्छाकृपाया आवश्य-
क्याः बाहर्दिर्भवेत् च नैपधिकीपूर्वकं पुनः प्रवष्टव्यमिति
तदनन्तरं नैपधिक्याः, उपाश्रयप्रविष्टं च गुरुमापृच्छ्य
सकलमनुष्ठेयमिति तदनन्तरमापृच्छव्याः, आपृष्टं च नि-
श्चिदं पुनः प्रष्टव्यमिति तदनन्तरं प्रतिपृच्छव्याः, प्रतिप्रश्ने
चानुज्ञातव्यः अनाद्यानीय तत्पराप्रयोगाय साधय उत्साहनीया
इति तदनन्तरं कुन्दनायः, एतौ च गृहीत एवाऽशनादौ
स्याद् अगृहीतं तु निमन्त्रणैवेति तदनन्तरं निमन्त्रणायाः,
इयं च सत्याऽपि निमन्त्रणापर्यन्तरं सामाचार्यी गुरुपसंपद-
मन्तरेण न ज्ञायते इति तदनन्तरमुपसम्पद उपस्थास इति
पूर्वानुपूर्वीत्वसिद्धिरिति । शेषं पूर्ववदिति ।

(१२) अथ भावाऽऽनुपूर्वीमाह-

से किं तं भावाणुपुष्पी ? भावाणुपुष्पी ति विहा पण्णाचा,
तं जहा-पुव्वाणुपुष्पी १, पच्छाणुपुष्पी २, अणाणुपुष्पी ३ ।
से किं तं पुव्वाणुपुष्पी ? पुव्वाणुपुष्पी-उदइए, उवस-
मिए, खाइए, स्वओवसमिए, पारिणामिए, मन्निवाइए ।
सेत्तं पुव्वाणुपुष्पी । से किं तं पच्छाणुपुष्पी ? पच्छा-
णुपुष्पी संनिवाइए, ०जाव उदइए । सेत्तं पच्छाणुपुष्पी ।
से किं तं अणाणुपुष्पी ? अणाणुपुष्पी एआए चैव
एगाइआए एगुत्तरिआए छगच्छगयाए सेदीए अन्नमन्न-
भासो दुरूवणो । सेत्तं अणाणुपुष्पी । सेत्तं भावाणु-
पुष्पी । सेत्तं आणुपुष्पी आणुपुष्वि चि पदं समत्तं ।
(सूत्र-१२०)

‘ से किं तमि ’ त्यादि, इह तेन तेन रूपेण भवन्नानि भावाः-
वस्तुपरिणामविशेषाः-औदधिकार्यः, अथवा-तेन तेन रू-
पेण भवन्तीति भावास्त एव, यद्वा-भवन्ति नैस्तैर्यस्तैषु

वा सत्सु प्राणिनस्तेन तेन रूपेणेति भावा यथाक्ता एव ते-
षामानुपूर्वी-परिपाटिर्भावानुपूर्वी, औदयिकादीनां तु स्व-
रूपं पुरस्तात् व्यक्षेण वक्ष्यते, अत्र च नारकादिगतिरौद-
यिको भाव इति वक्ष्यते, तस्यां च सत्यां शेषा भावाः सर्वे
ऽपि यथासम्भवं प्रादुर्भवन्तीति शेषभावाऽऽधारत्वेन प्रधा-
नत्वादौदयिकस्य प्रथममुपन्यासः, ततश्च शेषभाषणञ्चकस्य
मध्ये औपशमिकस्य स्तोकाविषयत्वात् स्तोक्ततया प्रात-
र्पादयिष्यत इति तदनन्तरमौपशमिकस्य, ततो बहुविषय-
त्वात् क्षाधिकस्य, ततो बहुतराविषयत्वात् क्षायोपशमिकस्य,
ततो बहुतमविषयत्वात्पारिणामिकस्य, ततोऽप्येषामेष
भाषानां द्विकादिसंयोगसमुत्पत्त्यात्सारिजपातिकस्योपन्यास
इति पूर्वानुपूर्वीक्रमसिद्धिरिति । शेषं पूर्वोक्तानुसारेण भा-
वनीयम् । तद्वत्पुनः प्रागुद्दिष्टा दशाप्यानुपूर्वीभेदाः,
तद्वृत्तेन चापक्रमप्रथमभेदलक्षणा आनुपूर्वी समाप्ता ।
अनु० ।

आणोह-आज्ञैष-पुं० । सम्यग्दर्शनधिकले आहामात्रे, प-
ञ्चा० । " आणोहणऽणेत, मुक्ता " ॥ ४८५ ॥ पञ्चा० ।
आहारा-आप्तोपदेशस्यौघः-सामान्यमाहौघः, सम्यग्दर्शन-
विकलमाहामात्रप्रत्यर्थः । तेन सताऽपीति गम्यम् अन-
न्तानि अनन्तसंख्यानि मुक्तानि-त्यह्वनीति । पञ्चा० १४
विश० ।

आतं (यं) क-आतङ्क-पुं० । 'तकि' कृच्छ्रजीवने, आतङ्कन-
मानङ्कः । आ-तांक-घञ् । कृच्छ्रजीवने, (दुःखे) आचा० १
श्रु० १ अ० ७ उ० । नरकादिदुःखे च । आचा० १ श्रु० ३
अ० २ उ० । तच्च द्विविधम्-शरीरं, मानसं च । तत्राद्य-
कटुकक्षारशूलगण्डलूतादिसमुत्थम्, मानसं प्रियविप्रयोगा-
ऽप्रियसंप्रयोगेप्सितालाभदार्द्रिद्रव्यदौर्मेनस्यादिकृतम् । आ-
चा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० । यद्व्या-आतङ्को द्रव्य-द्रव्यभा-
वभेदात् । (न च 'आतं(यं)कदंसि' शब्दोऽस्मिन्नेव भागेऽनु-
पदेमेव दर्शयिष्यते) रोगः, स्थ० ५ ठा० ३ उ० । उत्त० का० ।
अनु० । आतङ्कनि सर्वात्मप्रदेशाऽभिव्याप्त्या तद्वृत्तानि-कृ-
च्छ्रजीवितमात्मानं कुर्वन्तीत्यातङ्काः । सद्योघातनि रोग-
विशेषः, उत्त० १० अ० । " आयङ्का जरमार् " ॥ १४३२+ ॥
आतङ्का-ज्वरादिः सद्यो घातः रोगः । पं० ५५ द्वार । उत्त०
" आसुघाह आतंका " आच० ४ अ० । स्था० । पं० सू० ।
आ० चू० । जी० । उत्त० । प्रव० १ रा० । आ० म० । दश० ।
" आतंका विविहा फुसन्ति " ॥ १८+ ॥ आतङ्काः-रोगपरीषदाः
स्पृशन्ति । उत्त० २१ अ० । आतङ्कः-कृच्छ्रजीवितकारी ज्व-
रादिकः । भ० १६ श० २ उ० । " उयाहु ते आतंका फुसन्ति "
(सूत्र-१४७५) । आतङ्का-आशुजीवितापहारिणः शूलादयो-
व्याघ्रविशेषाः स्पृशन्ति-आभिभवन्ति-पीडयन्ति । आचा०
१ श्रु० ५ अ० २ उ० । उत्त० । भ० । ज्ञा० । सूत्र० । स्था० ।
" वीहकालिणं रोगातंकां " (सूत्र-१३५+) । आतङ्कः-कृच्छ्र-
जीवितकारी सद्योघाती शूलादिकः । स्था० ३ ठा० १ उ० ।
ज्ञा० । प्रश्न० । आतङ्काः-सद्योघातिनः शूलादिका रोगाः ।
संथा० । भ० । " आयकं से वहाय हाइ ॥ ६॥ " (सूत्र-१५) ।
आतङ्क-सद्योघाती विशूचिकादिका रोगस्तस्य गृह्णीते
धर्मबन्धुरहितस्य वधाय-विनाशाय भवति । दश० १ चू० ।

ते चाक्षराध्ययने दर्शिता यथा—

अरई गंडं विमृश्या, आयंका विविहा फुसन्ति ते ।

विवडइ बिदंमइ ते सरीरयं, ममयं गोयम ! मा पमायए ॥ २७ ॥

इ गीतम् ! ' ते ' तव विविधाः-नानाप्रकारा आतङ्का-रोगाः
शरीरं स्पृशन्ति ते केनन आतङ्का अगतिश्चतुरशीतिविधि-
धयानाद्भूतांचसांक्षेपाः वातप्रकाप इत्यर्थः । गण्डं-रुधिर-
प्रकापेद्भूतस्फोटकः । विशूचिका-अजीर्णाद्भूतवमना-
घ्मानांवादि सद्यो मृत्युकृत् रुक् । इत्यादयो रोगा-आत-
ङ्का देहं पीडयन्ति, तैः रोगैः पीडितं शरीरं सति ध-
र्मागधनं दुष्करं ते शरीरं रोगाभिभूतं सत् विपतति, वि-
स्मयेण कलापचयात् नश्यति, पुनः शरीरं ' ते ' तव वि-
ध्यस्यं जीवमुक्तं सत् विशेषेण अधः पतति, अत्र सर्वत्र
यद्यपि ' ते ' तव इत्युक्तं गीतमेव च केशपाण्डुरत्वादि ईन्दु-
याणां हानिश्च न संभवति तथापि तज्जिज्ञया अपर-
शिष्याद्वर्गप्राप्तिकेधार्थमुक्तं दोषाय न भवति, तथा च
प्रमादा न विधेयः । उत्त० १० अ० । रोगाः-अकालमहाव्या-
धय आतङ्कास्त एव सद्योघातन इति । औ० । आतङ्क-
रोगयोर्विशेष यथा-स्यात् करिसा रोगो, करिसा वा
आतङ्कस्तत उच्यते ।

गाथा—

गंडी कोहं खड्वादी, रोगा कासादितो तु आतंको ।

दीहरया वा रोगो, आतङ्को आसुघाती य ॥ २१६ ॥

(अस्याः गाथायाः व्याख्या ' फलं ' शब्दे पञ्चमभागे दर्श-
यिष्यते । श्रु० १ उ० २ प्रक० ।) । नि० चू० । आतङ्को ज्व-
रादिस्तद्योगादानाङ्कनाऽप्यातङ्काः । अन्नभङ्गनि, पि० । सं-
तापे, सम्बन्धे, मृगज्वरे, भये च । वाच० ।

आतं (यं) कदंसि (न्)-आतङ्कदर्शिन-पुं० । ' तकि ' कृच्छ्र-
जीवने, आतङ्कनमानङ्कः कृच्छ्रजीवने-दुःखे, तच्च द्विवि-
धम्-शरीरं, मानसं च । तत्राद्य कटुकक्षारशूलगण्डलू-
तादिसमुत्थम्, मानसं प्रियसंप्रयोगेप्सितालाभदार्द्रिद्रव्य-
दौर्मेनस्यादिकृतम् । एतदुभयमानङ्कं पश्यति तच्छूलिभ्यस्त्या-
तङ्कदर्शी । अवश्यमेतदुभयमपि दुःखमापनतीत्येवं ज्ञा-
तरि, आचा० ।

(तथा च वायुकायसमारम्भमधिकृत्य)—

आयंकदंमी अहियंति शब्दा । (सूत्र-१६ +)

अवश्यमेतदुभयमपि दुःखमापनं मध्यनिवृत्तवायुकाय-
समारम्भे ततश्च तद्वायुकायसमारम्भकमानङ्कहेतुभूतमहि-
तामिति ज्ञात्यैतस्माज्जितने प्रभुर्भवतीति । यदि वा-आत-
ङ्का द्रव्य-द्रव्य-भावभेदात् । तत्र द्रव्यातङ्क इदमुदाहरणम्-
" जंहुहीवे दीवे, भारहवासम्मि आत्थि सुपांसयं ।
बहुणयरगुणमभिजं, राखागहं राय गयरं ति ॥ १ ॥
तत्थासि गरयतरिया-रिमहणो भुयणनिगयपयावो ।
अभिगयजीवाजीवा, राया राभेण जियसत् ॥ २ ॥
अणवरयगरयसंवे-गभाविमो धम्मघांसपामूले ।
सो अजयाकयाई, पमाहणं पासव सेहं ॥ ३ ॥
खाइजंजंमभिकखे, अथराहं ते पुणो वि कुगामाणं ।
तस्स हिअहुं राया, सेसाण व रक्खणहुप ॥ ४ ॥

आचारियाशुशान्ता, आणावर सो उ गिययपुरिसेहि ।
तिवुक्कइदव्येहि, संधिय पुव्वे नहि खारं ॥ ५ ॥
पाक्खला जत्थ गुणे, खवरं बोगाहमेसकालेण ।
गिज्जिण्णमंससोगिय-अट्टिउव्वेसमन्नमुवेह ॥ ६ ॥
दो ताह पुव्वमए, पुरिसे आणावर नहि एया ।
एगं गिहत्थेवसे, बीये पामंदिणेवत्थं ॥ ७ ॥
पुव्वं वि य मिकखविण, ते पुरिसे पुव्वए तओ राया ।
अवरहा एपसि, भणति आणे अक्कमह ॥ ८ ॥
पामंदिओ जजुसे-ए बहई अत्तणो य आयांर ।
पाक्खवह खारमज्जे, खिता गोदोहमेसस्स ॥ ९ ॥
दददण्णउट्टिउव्वेसे, ते पुरिसे अलियरोसरत्त छेहो ।
सेह आलायतो, राया तो भणह आयरियं ॥ १० ॥

तुम्ह वि कांउवि पमादी,
सांनमि य तं पि णउरिथ भणह गुरु ।

जह हाहिह तो साहे,

तुम्ह चिय तस्स जाणिहिह ॥ ११ ॥

सेहो गए णिवमि, भणह ने साहुणो उण पुण नि ।

हा हं पमायभीला, तुम्ह सरणागओ धाणियं ॥ १२ ॥

जह पुण हाज पमाओ, पुणो ममं सहुभावरहियस्स ।

तुम्ह गुणेहि सुविहिय, तो सावगरक्खमामुखे ॥ १३ ॥

आयंकवडव्वेगो, ताह सो णिअउज्जुओ जाओ ।

कावियमती य समए, रखा नरिसाविओ पच्छा ॥ १४ ॥

दव्वायंकाउउसी, अताणे सब्बहा णियसेह ।

अहियारंभा उ सया, जह सीसा धम्मघोसस्स ॥ १५ ॥

भानातक्काउउशी तु नरकतिर्यमनुष्यामरभंवेसु प्रियविप्र-
योगादिशाहीरमानवाऽनक्कभीत्या न प्रयतेने, वायुसमारम्भे ।
अपि तु-अहितमेतद्वायुसमारम्भणमिति मत्वा पण्डितगति ।
आत्मा ० १ ध्रु ० १ अ ० ७ उ ० ।

आयंकदंभी न करइ पायं ॥४०॥ (सूत्र-१११)

आतङ्का-नरकादिदुःखं तद्द्रष्टुं शीलमस्येत्यातङ्कदर्शी स
'पायं' पापानुबन्धि कर्म न करोति, उपलक्षणार्थत्वात्
कारयति, नानुमन्यत इति । आत्मा ० १ ध्रु ० ३ अ ० २ उ ० ।

आतं (यं) कविवचास-आतङ्कविपर्यास-पुं० । आगाढं अ-
नागाढकरण, । आयंकविचवासां नाम-आगाढं आहदहाह,
अगागाढं करइति । पं० सू० ४ कल्प ।

आतं (यं) कर्मपओमसंपउत्त-आतङ्कसंप्रयोगसंप्रयुक्त-त्रि० ।
आतङ्का-रोगस्तस्य सम्प्रयोगः-संबन्धस्तेन संप्रयुक्तः सं-
बन्धो यः स तथा । आतङ्कसंबन्धे, "आतंकसेपआगसे-
पउत्ते तस्स विण्णआगे सात समणणागए यावि भवइ ३ ।"
(सूत्र-४४७+) (अयं चार्तध्यानस्य तृतीयो भेदस्तद्वक्त-
व्यता 'अ(ह)नज्झाण' शब्दं प्रथमभागे गता) स्था० ४ डा० १
उ० । ग० । औ० ।

आतं (यं) किं (न)-आतङ्कित्-पुं० । सेगिणि, स्था० ५ डा०
३ उ० ।

आतं (यं) चणिया-आतंचनिका-खी० । कुम्भकारमाजने,
भ० । "आयंखणिओदणं गाताहं परिसिखमाणे विहरइ"

(सूत्र-४५३+) । 'आयंखणिओदणं' ति-इह आतञ्चनिको-
दक-कुम्भकारस्य भाजने स्थितं तेमनाय मृन्मिश्रं अलं तेन ।
भ० १५ श० ।

आतं (यं) तकर-आत्मान्तकर-पुं० । आत्मनोऽन्तम्-अ-
वसानं भवस्य करोतीत्यात्मान्तकरः । प्रत्येकबुद्धादिकं,
स्था० ४ डा० २ उ० । आत्मनोऽन्तं-मरणं करोतीत्यात्मा-
न्तकरः । आत्मवधके, स्था० ४ डा० २ उ० । "आयंतकरे
णाममेगे णो परंतकरं" (सूत्र-२८७) स्था० ४ डा० २ उ० ।

आतं (यं) तम-आत्मतम-पुं० । आत्मानं तमयति-खेदयती-
त्यात्मतमः । आचार्यादिकं आत्मखेदयितरि, स्था० । आत्मैव
तमः-अज्ञानं; कांधो वा यस्य स आत्मतमाः । अज्ञानात्मानं,
कांधात्मानं च । स्था० । "आयंतमं नाममेगे णो परंतमं"
(सूत्र-२८७+) स्था० ४ डा० २ उ० ।

आतं (यं) दम-आत्मदम-पुं० । आत्मानं दमयति-शमयन्ते
करोति-शान्तयति, येत्यात्मदमः । आचार्ये, स्था० । अश्वद-
मकादौ च । "आयंदमं णाममेगे णो परंदमे" (सूत्र-२८७+)।
स्था० ४ डा० २ उ० ।

आतं (यं) व-आताम्र-त्रि० । ईषद्रक्तं, जं० २ वल्ल० । औ० ।
"आयंघनलिणसुइरुहलिनइनक्का" (सूत्र-१४७) । आता-
म्रा-ईषद्रक्तान्तलिनाः-प्रतलाः शुचयः-पश्चिमा रुचिरा
दीना स्निग्धा-अरुक्ता नखाः-करुहाः यथा ते आताम्रत-
लिनशुचिरुचिरस्निग्धनखाः । जी० ३ प्रति०४ अधि०२ उ० ।

आतं (यं) वज्जकयण-आताम्राऽव्ययन-न० । सूर्यस्याप्र-
महत्स्या आताम्राया वज्जकयनाप्रामेदे ज्ञानाधर्मकथाया द्वि-
तीयश्रुतस्कन्धसप्तमवर्गस्य द्वितीयोऽध्ययनं, ज्ञा० २ ध्रु० ४
वर्ग १ अ० ।

आतं (यं) भणि-आत्मभणि-त्रि० । आत्मानं विभर्ति भृ-
क्षि मुम-ख उप० स० । स्वादमात्रपूरके, । देवनातिथ्य-
नादरेणात्मपोषकत्वात्तस्य तथात्वम् । "आत्मभणिस्सं
पांशैनेनगणाम्" महिः । वाच० । आत्मानं विभर्ति-पु-
ष्णातीति आत्मभणिः । स्वार्थकारक, स्था० । "आयंभरं
णाममेगे णो परंभरं" (सूत्र-३०७+) । आत्मभणिः प्रा-
कृतत्वात् 'आयंभरं' । स्था० ४ डा० ३ उ० ।

आतं (यं) कम्म(न्)-आत्मकर्मन्-त्रि० । ६ त० । आ-
त्मनः-स्वस्य कर्तव्ये कार्ये, "आत्मकर्मक्षमं देहं क्षात्रं
धर्म इयाधितः ?" रघुः । वाच० । ज्ञानावरणादिकं आत्म-
कृतकर्माण, भ० "किं आयकम्मणा उव्वज्जति?, परकम्मणह
उव्वज्जति" (सूत्र-६८६+) । भ० २० श० १० उ० ।

आतं (यं) गवंसय-आत्मगवेषक-त्रि० । आत्मानं कर्म-
मलापहारेण शुद्धं गवययतीत्यात्मगवेषकः । उत० १५ अ० ।
आत्मानं कर्मविगमाच्छुद्धस्वरूपं गवेषयति-कथमयमित्यं-
भूता भवदित्यन्वेषयत यः स आत्मगवेषकः । कर्मविग-
माच्छुद्धस्वरूपस्यात्मनोऽन्वेषक, उत० पाई० १५ अ० ।
"साहए आयगवंसए स मिकखू" ॥ ५५ ॥ उत० १५ अ० ।

आतं (यं) गय-आत्मगत-त्रि० । आत्मनि गतमात्मगतम् ।
आत्मगे, सूत्र० ।

संलोकणजमणगारं, आयगयं निमंतरे गाहंसु ॥२०॥
 संलोकनीयं-संदर्शनीयमाकृतिमन्तं कञ्चनाऽतगारं-माधु-
 मास्मिन्, गतमात्मगतम् ; आत्मकमित्यर्थः । सूत्र० १ ध्रु० ४
 अ० २ उ० ।

आत (य) गुप्त-आत्मगुप्त-त्रि० । आत्मा-शरीरम् आ-
 त्मशब्दस्य शरीरवस्त्रनस्यापि दर्शनात्, उक्तं हि-“ धर्म-
 भृत्यगिनर्धाम्भक-स्वकृतत्वस्वार्थेहिषु । शीलाऽनित्तमना-
 यत्नै-कधीयेष्यात्मनः स्मृतिः ॥ १ ॥ ” इति, तन गुप्त आ-
 त्मगुप्तो न यतस्तनः कश्चरणादिविज्ञेयकृत्, इतस्तन-
 कश्चरणाऽविवेकक, यद्वा-गुप्तो रक्षितोऽसंयमस्थानेभ्य
 आत्मा येन स तथा । उक्त०गा३० १५ अ० । असंयमस्था-
 नेभ्यो रक्षितात्मनि, आत्मा गुप्तो यस्य स आत्मगुप्तः ।
 सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । मनोवाक्यारम्भा गुप्तो यस्य सः
 आत्मगुप्तः । सूत्र० १ ध्रु० ७ अ० । मनोवाक्यगुप्त, सूत्र०
 १ ध्रु० ११ अ० । इन्द्रिय-नोर्द्वादयात्मना गुप्त आत्मगुप्तः ।
 आचा० १ ध्रु० ३ अ० ३ उ० । आत्मना-मनोवाक्यारू-
 पेण गुप्त आत्मगुप्तः । सूत्र० १ ध्रु० ११ अ० । मनोवाक्या-
 त्मना गुप्त, “ आयगुप्ते सयावी(धी) ॥१॥ (सूत्र-११६x) ।
 “ आयगुप्तं सया दत्ते ” ॥ सूत्र० १ ध्रु० ११ अ० ।

(आत्मगुप्तस्य फलमाह)-

कडं च कजमाणं च, आगमिस्मं च पावगं ।

सर्वं तं गाणुजाणति, आयगुप्ता जिह्दिद्या ॥ २१ ॥

साधुदर्शनं यद् अपरैः-अनार्यकक्षीः कृतम्-अनुष्ठितं पापकं
 कर्म तथा वर्त्तमानं च काले क्रियमाणं तथाऽऽगामिन् च
 काले यत्क्रियते तत्सर्वं मनोवाक्यकर्मभिर्नानुजानन्ति ता
 नुमोदन्ति तदुपभोगपरिहाणन्ति भावः । यद्यप्यात्मार्यं पाप-
 कं कर्म परैः कृतं, क्रिया, क्रियते च । तद्यथा-शत्रोः
 शिरश्छिन्नं, छिद्यते, छेदयते वा, तथा चौरा हनो, हन्यते,
 हनिष्यत वा, इत्यादिकं परानुष्ठानं नानुजानन्ति-न च
 बहु मन्यन्ते, तथाहि । यदि परः कश्चिदशुद्धेनाहारोप-
 नमन्त्रयेन्नमपि नानुमन्यत इति । क एवभूता भवन्तीति
 दर्शयति-आत्माऽकुशलमनोवाक्यार्यान्गंधेन गुप्तो येषां ते
 तथा, जितानि-वशीकृतानि इन्द्रियाणि-धोत्रादीनि येन
 तथा एवंभूताः पापकर्म नानुजानन्तीति स्थितम् । सूत्र०
 १ ध्रु० ८ अ० ।

गुप्तात्मन्-त्रि० गुप्तः-असंयमस्थानेभ्यो रक्षित आत्मा येन
 स गुप्तात्मा प्राकृतत्वाद्विपर्ययः । असंयमस्थानेभ्यो रक्षि-
 तात्मनि, उक्त० १५ अ० । आत्मना गुप्तः । स्वशक्त्यैव
 रक्षितं लताभेद, स्त्री० । तस्याः स्पर्शेन हि अतिकण्डूयनं
 दुःखं भवति तद्व्याघ्रान्येन सा स्पृश्यत इति तस्या आत्म-
 गुप्तस्यम् । वाच० ।

आत (य) छुड्वाड (न)-आत्मषष्ठवादिन्-पुं० । आत्मा
 पृष्ठा येषां तान्यात्मपृष्ठानि भूतानि विद्यन्ते इत्येवं वादिनि
 सांख्यादौ, सूत्र० ।

सांप्रतमात्मपृष्ठवादिमते पूर्वपक्षयितुमाह-

संति पंचमहाभूया, इह मेगमि आहिषा ।

१-नोभिशयशब्देन मनः गृह्यते ।

आयच्छेदो पुणो आहु, आया लोमे य सासए ॥१५॥

शास्त्रतत्त्वमेव भूयः प्रतिपादयितुमाह-

दुहओ ण विगस्संति, नो य उप्पजए अमं ।

सव्वे वि सव्वहा भावा, नियतीभावमागया ॥ १६ ॥

सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । (अनयोर्गाथयोर्व्याख्यानम्
 ‘अत्तच्छेद’ शब्दे प्रथमभागे ५०२ पृष्ठे गतम् ।)

आत (य) जस (म्)-आत्मयशस्-न० । आत्मसंबन्धिनि
 यशसि, यशोहेतुभूते संयमे च । भ० । “ जीवा किं आयजसंणं
 उववज्जंति ” (सूत्र-८६७ +) । ‘ आयजसंणं ’ ति-आत्मनः
 संयम्य यशो यशोहेतुत्वाद्यश-संयम आत्मयशस्तन (भ०)
 ‘ आयजसं उवजीवन्ति ’ ति-आत्मयशः-आत्मसंयममुप-
 जीवन्ति-आधयन्ति; विदधतीत्यर्थः । भ० ४१ श० ।

आत (य) जोगि (न्)-आत्मयोगिन्-पुं० । आत्मनो योगः
 कुशलमन प्रवृत्तिरूप आत्मयोगः स यस्यास्ति । सदा धर्मे-
 दयानावास्थानं, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।

आत (य) द्दु (अप्पणद्ध)-आत्मार्थ-पुं० । आत्महिते, “ आ-
 यद्धं ” (सूत्र-६६ + टी०) । आचा० १ ध्रु० २ अ० १ उ० ।
 आत्मनोऽयं आत्मार्थः ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु, आत्मने दितम्-
 प्रयोजनमात्मार्थम् । चरित्रानुष्ठाने, आचा० १ ध्रु० २ अ०
 १ उ० ।

आयतद्व (अप्पणद्ध)-आयतार्थ-पुं० । आयतः-अपर्यवसा-
 नात्मात्त एव स चात्मावर्धश्चायतार्थः । मात्तात्मके प्रयोजने,
 आयतो-मात्तः अर्थः-प्रयोजने यस्य सः । मोक्षप्रयोजनक
 दर्शनादिकं, आचा० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । आत्मनिमित्तं,
 “ अप्पणद्धा परद्धा वा ” (सूत्र-१३ +) । आत्मार्थमात्म-
 निमित्तम् । दश० ६ अ० २ उ० ।

(आत्मार्थश्चायश्चमुपासनीयः)-

अप्पं च खलु आउयं इहमेगेसि माणवाणं ॥ ६२ ॥

आचा० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । (अस्थ द्याख्या ‘ आउ ’
 शब्द अस्मिन्नेव भागे प्राग दर्शिता)

येऽपि दीर्घायुष्कस्थितिका उपकमणकारणाभावे आयुः-
 स्थितिमनुभवन्ति तेऽपि मरणादप्याधिकां जराभिभूतविप्र-
 हा जघन्यतरामवस्थामनुभवन्तीति तद्यथेत्यादिना दर्शयति-

तं जहा-सो य परिष्माणेहिं परिहायमाणेहिं चक्खु-
 परिष्माणेहिं परिहायमाणेहिं घाणपरिष्माणेहिं परिहाय-
 माणेहिं रमणपरिष्माणेहिं परिहायमाणेहिं फासपरि-
 ष्माणेहिं परिहायमाणेहिं अभिकंतं च खलु वयं सपेहाए
 तस्मा से एगदा मूढभावं जणयति ॥ ६३ ॥

‘ सो य परिष्माणेहिं ’ इत्यादि । ततः स एकदा मूढभावं जनय-
 तीति । यावत् शृणोति भाषापरिष्णान् पुद्गलानिन् आत्रे,
 तच्च कदम्बपुष्पाऽऽकारं द्रव्यतो, भावतो भाषाद्रव्यप्रहणल-
 ष्यपुण्ययोगस्वभावमिति, तेन आत्रेण परिः-समन्ताद् घट-
 पटशब्दाऽऽदिविषयाणि ज्ञानानि-परिज्ञानानि नैः आत्रपरि-
 ज्ञानैर्जगत्प्रभाषात्परिहीयमानैः सद्भिस्ततोऽसौ प्राणी एकदा-
 वृद्धावस्थायाम्-रोगादयावसरं वा मूढभावम्-मूढतां कस-

इयाऽकर्तव्यज्ञानमिन्द्रियपाटवाभावाद्भ्रमो जनयति । हि-
साऽहितप्राप्तिपरिहारविधेकशून्यतामापद्यत इत्यर्थः । जन-
यन्तीति विधेकवचनावसरे " तिङां तिङ्भे भवन्ति " इति
बहुवचनमकारि, अथवा-तानि वा भ्रात्रविज्ञानानि परिची-
यमाणाभ्यात्मनः सद्भावविधेकशून्यतामापादयन्तीति, भ्रा-
त्रादिविज्ञानानां च तृतीया प्रथमार्थे सुबध्यन्त्येन द्रष्टव्येति,
एवं अक्षुरादिविज्ञानैर्वाप योज्यम् । अत्र च करणत्वादि-
न्द्रियाणामेवं सर्वत्र द्रष्टव्यम्—भ्रात्रणात्मनो विज्ञानानि
चक्षुषात्मनो विज्ञानानीति । (आचा०) अत्र च ' सोय-
परिष्कारेण परिहायमाणेही ' स्याद्, य उत्पत्तिं प्रति व्य-
त्ययेनन्द्रियाणामुपन्यासः स एवमर्थे द्रष्टव्यः-इह सांख्यः
पञ्चेन्द्रियस्य उपदेशदाननाधिकृतत्वादुपदेशश्च भ्रात्रेन्द्रिय-
विषय इति कृत्वा तत्पर्यासी च सर्वेन्द्रियपर्याप्तिं सूचिता
भवति । भ्रात्रादिविज्ञानानि च वयोऽतिक्रमे परिहीयन्ते,
तद्वाह—' अभिक्रमेति ' स्याद्, अथवा-भ्रात्रादिविज्ञानैरप-
चितैः करणभूतैः सद्भिः ' अभिक्रमे च खलु वयमपेक्षाए '
तत्र प्राणिनां कालकृता शरीरावस्था-यौवनादिवयः तज्ज-
रामभि मृ-युं वा क्रान्तमभिक्रान्तम्, इह हि चत्वारि वयां-
सि कुमारयौवनमध्यमवृद्ध्यानि, उक्तं च— " प्रथमे वयसि
नाधीति, द्वितीये नाजितं धनम् । तृतीये न तपस्तप्तं, चतुर्थे
किं कारिष्याति " ॥ १ ॥ तत्राद्यवयोद्वयातिक्रमे जराभिमुख-
मभिक्रान्तं वयो भवति, अन्यथा वा त्रीण वयांसि कौ-
मार्यौवनस्थावस्थवभवाद्, उक्तं च— " पिता रक्षति कौमारं,
भर्ता रक्षति यौवने । पुत्रश्च स्थावरे भावे, न स्त्री स्वात-
म्यमर्हति ॥ १ ॥ " अन्यथा वा त्रीण वयांसि बालमध्यमत्व-
वृद्धत्वभवाद्, उक्तं च— " आपोऽशाङ्गवेद् बालो, यावत् क्षी-
राक्षयतकः । मध्यमः सप्तति यावत्-परतो वृद्ध उच्यते ॥ १ ॥ "
एतेषु वयस्सु सर्वेष्वपि या उपचयव्यवस्था तामतिक्रा-
न्ताऽतिक्रान्तवया इत्युच्यते, चः समुच्चयं, न केवलं भ्रा-
त्रचक्षुषाणुरसनस्पर्शनवृत्तानैर्व्यस्तसमस्तैर्देशतः सर्वतो वा
परिहीयमानैर्वा मांस्त्वमापद्यते, वयश्चातिक्रान्तं प्रथम-
पर्यालोच्य, ' स ' इति-प्राणी, खलुरिति विशेषण विशेषण
अत्यर्थं मौढ्यमापद्यत इति, आह च- ' ततो से ' इत्यादि, ' तत '
इति-तस्मादिन्द्रियावज्ञानापचयाद् वयोऽतिक्रमणाद्वा ' स '
इति-प्राणी ' एकद ' ति-वृद्धावस्थायां मूढभावो-मूढत्वं कि-
कर्तव्यतामावमात्मनो जनयति, अथवा- ' ने ' तस्याऽसुभूतः
भ्रात्रादिविज्ञानानि परिहीयमाणानि मूढत्वभावं जन-
यन्तीति ।

स एवं वार्द्धक्ये मूढस्वभावः सन् प्रायेण लोकावगीतो
भवतीत्याह—

जहिं वा सद्धिं संवमति ते वि णं एगदा णियगा
पुठ्वि परिवयंति, सोऽवि ते णियए पच्छा परिस्वएजा,
आऽलं ते तव ताणाए वा सरणाए वा, तुमं पि तेसि
आऽलं ताणाए वा सरणाए वा, से ण हासाय ण किङ्गाए
ण रतीए ण विभूसाए । (सूत्र- ६४)

' जहिं ' इति, वाशब्दः पक्षान्तरघोतकः । आस्तां तावत्
अपरो लोको येः पुत्रकलत्रादिभिः सार्द्धं सह संवसति
७५

त एव भार्यापुत्रादयो णमिति वाक्यालङ्कारः । एक-
देति-वृद्धावस्थायां ' नियगा ' आत्मीया ये तेन समर्थाव-
स्थायां पूर्वमेव पण्डितास्ते ते ' परिवदन्ति ' परि-स्मन्ना-
द्वदन्ति-यथाऽयं न क्षियते, नापि मञ्जुकं वदति, यदि वा-
परिवदन्ति-परिभवन्तीत्युक्तं भवति, अथ वा-किमनेन वृ-
द्धेनेत्येवं परिवदन्ति, न केवलंमया तस्याऽपि तस्यामव-
स्थायामवगीतो भवतीति, आह च— " धर्तुस्मन्तमात्म-
पते, शिथिलस्नायुधुनं कड(लि)घरम् । स्वयमथ पुमान् जुगु-
प्सते, किमु कान्ता कमनीयविग्रहा " ॥ १ ॥ गापालबाला-
कृतादीनां च दृष्टान्तद्वाराणोपन्यस्तोऽर्थो बुद्धिमधितिष्ठती-
स्त्वनस्तद्विभाधनाय कथानकम्-कौशाम्यां नगर्यामर्थ-
वान् बहुपुत्रो धनो नाम सार्थवाहस्तेन चैकाकिना नाना-
विधेरुपायैः स्वापतेयमुपार्जितम् । तच्चाशेषदुःखनश्व-
जनस्वजनमिषकलत्रपुत्रादिभोग्यतां निन्य, ततोऽस्मा काल-
परिपाकवशाद् वृद्धभावमुपगतः सन् पुत्रेषु सम्यक्पालनो-
पचितकलाकुशलेषु समस्तकार्यान्वन्ताभार निजिज्ञेय । तं
वयमनेनदृशीमवस्थां नीताः सर्वजनां "सरा विहित" इति
कृतोपकाराः सन्तः कुलपुत्रनामवलम्बमानाः भवनः कश्चित्
कार्यव्यासङ्गात् स्वभार्याभिस्तमकतो वृद्धं प्रत्यजजागरन्
ता अप्युद्धतेनस्तानभोजनादिना यथाकालमकुण्ठं विहित-
वत्यस्ततो गच्छन्सु दिवसेषु वर्यमानेषु पुत्रभागद्वेषु प्रौढो-
भवत्सु भर्तृषु जग्मुर्दे च विवशकर्णपरिस्वारं सर्वाङ्गकम्पनि
गलदशेषधातपि सति शनैः शनैर्वाञ्छितमुपचारं शिथिलतां
निन्युः, असावपि मन्दप्रतिजागरणतया चित्ताभिमानेन
विश्रमया च सुतरां दुःखसागरावगाढः सन् पुत्रभ्यः स्तु-
पाकुण्ठान्याऽऽचक्षते ताश्च स्वभर्तृभिश्चेत्विद्यमानाः सु-
तरामुपचारं परिहृतवत्यः सर्वाश्च पर्यालोच्यैकयाक्यतया
स्वभर्तृभिर्हितवत्यः क्रियमाणेऽप्ययं प्रतिजागरणं वृद्ध-
भार्याद्विपरीतबुद्धितयाऽपहृतं, याद् भवतामप्यस्माकु-
पर्यविस्मयस्ततोऽभ्येन विश्वसनीयेन निरूपयत तेऽपि
तथैव शङ्कः, तास्तु तस्मिन्वसरे सर्वा अपि सर्वाणि का-
र्याणि यथायसरं विहितवत्यः, अस्मावपि पुत्रैः पृष्टः पूर्व-
विकल्पितचेतास्तथैव ता अपवदति नैता मम किञ्चित्स-
म्यक् कुर्यान्ति, तैस्तु प्रत्ययैकवचनाद्वगततत्त्वैर्यथायमुप-
सर्गमाणाऽपि वार्द्धक्याद् गच्छन्त, ततस्तेरप्यवधीरिताऽ-
न्येषामपि यथाऽवसरं तद्गण्डनस्वभावतामाचक्षिरे ।
ततोऽसौ पुत्रैरवधीरितः स्तुपाभिः परिभूतः परिजनेनाव-
गीतः वाङ्मात्रेणापि केनचिदप्यननुवर्त्यमानः सुखितपु
दुःखितः कष्टतरामायुःशेषामवस्थामनुभवतीति, एवमन्यो
ऽपि जराभिभूतविग्रहस्तुण्कुञ्जीकरणेऽप्यसमर्थः सन् का-
र्यैकनिष्ठलोकात्परिभवमाप्नोतीति, आह— " गात्रं संकुच्यते
गार्थिगालिता दन्ताश्च नाशं गता, दृष्टिर्भ्रष्टयति रूपमेव
ह्रस्ते वक्त्रं च लालायते । वाक्यं नैव करोति आन्धयजनः
पक्षी न शुश्रूषते, अधकष्टं जग्यार्जभूतपुरुषं पुत्रोऽप्यवहाय-
ते " ॥ १ ॥ इत्यादि, तद्वयं जराभिभूतं निजाः परिवदन्त्यसावपि
परिभूयमानस्तद्विग्रहस्तस्मात्तद्वचसाश्च जनायाऽऽचष्टे,
आह च— " सो वा ' इत्यादि, वाशब्दः पूर्वोपक्षया पक्षान्तरं
दर्शयति-ते वा निजास्तं परिवदन्त, स वा जराजर्जरित-
दहस्ताञ्जान् अनेकदोषाद्वहन्तया परिवदन्-निन्दन्,

अथ वा-क्षिप्रमानार्थतया तानसाववगायति, परिभवती-
त्यर्थः । यऽपि पूर्वकृतधर्मवशात् वृद्धं न परिवर्द्धति
तेऽपि तद्वृद्धाऽपनयनसमर्था न भवन्ति, आह च—
'नालमि' त्यादि-नाऽलं न समर्थास्ते पुत्रकलत्रादयस्तथेति ।
प्रत्यक्षभावमुपगतं वृद्धमाह—ब्राह्मणाय शरणाय वेति,
तत्रापत्तरत्नसमर्थं त्राणमुच्यते, यथा महाभानोऽभिहृष्टमानः
मुकुण्ठधाराऽधिष्ठिते प्लवमासाद्याऽऽपस्तरतीति, शरणं
पुनर्यद्वष्ट्मभिर्भयैः स्थीयते तदुच्यते, तत्पुनर्दुर्ग-पर्यतः
पुरुषो वेति, एतदुक्तं भवति--जगद्भिभूतस्य न कश्चित्
ब्राह्मणाय, शरणाय वा, त्वमपि तेषां नालं ब्राह्मणाय शरणाय
वेति, उक्तञ्च—'जन्मजरामरणमयै-रभिहृते व्याधिभेदनाश-
स्ते । जितवरवचनादय-त्र नास्ति शरणं कश्चिज्ज्ञेयं
॥ १ ॥' इत्यादि, स तु तस्यामवस्थायां किंभूतो भवती-
त्याह-'से य हस्साय' इत्यादि, स जगज्जीविविग्रहो न
हास्याय भवति, तस्यैव हसनीयत्वात्; न पगन् हसितुं
योग्यो भवतीत्यर्थः । स च समक्षे पंगले वा एवम-
भिधीयते जने-किं किलास्य हसितेन हास्यास्पदस्येति ।
न च क्रीडायै न च लङ्घनवहनास्फोटनक्रीडानां योग्याऽ-
सौ भवति, नापि रत्यै भवति रतिरिह विषयगता गृह्यते
सा पुनर्ललनावगूहनादिका, तथाभूतोऽप्यवजुर्गृहपुः स्त्री-
निर्गर्भधीयते न लज्जते भवाच्च पश्यति-आत्मानं नाव-
लोकयति शिरःपालनभस्मावगुण्डितं मां दुहितृभूतामयं
गृहितुमिच्छसीत्यादिष्वक्षसामास्पदत्वाच्च रत्यै भवति, न
विभूषायै, यतो विभूषिताऽपि प्रततचर्मवलिकः स नैव
शोभत, उक्तञ्च—

"न विभूषणमस्य युज्यते, न च हास्यं कुत एव विभ्रमः?
अथ तेषु च वर्तते जना, ध्रुवमायाति परा विडम्बनाम्" ॥ १ ॥

"जं जं करेह ते नं, न साहय जाव्येण अतिहन्ते ।
पुरिसस्स महिलयाप, एकं धम्मे पमुत्तुणं" ॥ २ ॥

गतप्रशस्तं मूलस्थानम् । सांप्रतं प्रशस्तमुच्यते—

इच्छेवं समुद्रिण् अहोविहाराण् अंतरं च खलु इमं मपे-
हाण् धीरे मुहुतमवि णां पमायण् वय्यो अञ्जति जाव्येण
व । (सूत्र-६५)

अथ वा-यत एवेने सुहृदो नाऽलं ब्राह्मणाय शरणाय वा अतः
किं विदध्यादित्याह-'इच्छेयामि' त्यादि, इतिरूपप्रदर्शने, अप-
शस्तमूलगुणस्थाने वर्तमानो जगद्भिभूतो न हास्याय न
क्रीडायै न रत्यै न विभूषायै प्रत्येकं च शुभाशुभकर्मफलं
प्राणिनामिष्येवं मत्वा, समुत्थितः—सस्यमुत्थितः शस्त्रप-
रिहोक्तं मूलगुणस्थानमधिष्ठितुं 'अहो' इत्याश्रये, विह्वलं
विह्वल आश्रयभूता विह्वलोऽहोविह्वलो यथाक्रमेणमानु-
ष्ठानं तस्मै अहोविह्वलायोनित्यतः सन् क्षणमपि नो प्रमाद-
येदित्युत्तरेण सगट्टकः । किं च-'अन्तरं चे' त्यादि, अन्त-
रामिति-अवसरस्तथायक्षेत्रसुकुलोत्पत्तिबोधिलाभसर्वावर-
त्यादिकं, चः समुच्चये, खलुग्वधारणे, इममिति अनेने-
दमाह-विनेयस्तपःसंयमादाववसीदन् प्रत्यक्षभावापचमार्य-
क्षेत्रादिकमन्तरमवसरमुपदर्शयामिधीयते--तथायमेवंभूतोऽ-
यसरोऽनादौ संसारं पुनर्त्ताव सुदुर्लभ पंथति, अतस्तम-

वसरं संप्रत्य-पर्यालोच्य धीरः सन् मुहुर्नमप्येकं नो प्रमा-
दयेत्-नो प्रमादवशमा भूयादिति, संप्रत्येत्यत्र अनुस्वार
लोपश्छान्दस्तत्वादिति, अन्यदप्यलाक्षणिकमवजातीयम-
स्मादेव हतोऽवगन्तव्यमिति, । आन्तर्मौहिकित्वाच्च छाद्य-
स्थिकोपयोगस्य मुहुर्त्तमित्युक्तम्, अन्यथा समयमप्येकं
न प्रमादयेदिति वाच्यं, तदुक्तम्—

"संप्राप्य मानुषत्वं, संसारासारतां च विज्ञाय ।

हे जीव ! किं प्रमादा-च खेष्टसे शान्तये सततम् ॥ १ ॥

ननु पुनरिदमतिदुर्लभ-मगाधसंसारजलधिनिषिद्धम् ।

मानुष्यं खद्योतक-तडिज्जताविलसितप्रतिमम् ॥ २ ॥

इत्यादि, किमर्थञ्च नो प्रमादयेदित्याह-'वयो अखेद' ति—
वयः-कुमारादि 'अत्यति' अर्ताव एति-याति अत्यति, अन्य-
च-"जाव्येण च" ति-अत्यत्यनुवर्तते, यौवनं वाऽप्येति-अ-
तिक्रामति, वयोग्रहणैव यौवनस्यावगतत्वात्तदुपादानं प्रा-
धान्यव्यापनार्थं, धर्मार्थकामानां ताश्चयन्तत्वात् सर्वव्यसां
यौवनं साधीयः; तदपि त्वरितं यातीति, उक्तं च-"नैवेगसमं
चवलं, च जीवियं जाव्येणञ्च कुस्तुमममं । सोक्खं च जं,
आणच्छं, तिण्णं चि तुरमाणभाजाहं" ॥ १ ॥ तद्वै मत्वा
अहो विह्वारायोन्याने धेय इति ।

ये पुनः संसाराभिष्वङ्गिणोऽसंयमजीवितमेव बहु

मन्यन्ते ते किंभूता भवन्तीत्याह—

जीविण् इह जे पमत्ता से हंता छत्ता मेत्ता लुंप्पिता
विलुंप्पिता उद्वित्ता उत्तामइत्ता, अकडं करिस्सामि ति
मम्ममाणे, जेहिं वा मद्धिं संवसइ ते वा खं एगया नि-
यगा तं पुट्ठि पोमेति, सो वा ते नियगे वच्छा पोमिआ
नाऽलं ते तव ताणाण् वा सरणाण् वा, तुमं पि तेमिं
नाऽलं ताणाण् वा सरणाण् वा । (सूत्र-६६)

'जीविण्' इत्यादि, ये तु वयोऽतिक्रमणं नावगच्छन्ति,
ते 'इह' इति-आस्मिन्नसंयमजीवितं प्रमत्ता अम्युपगमा
विषयकपायेषु प्रमाद्यन्ति प्रमत्ताश्चाहर्निशं परितप्यमानाः
कालाऽकालममुत्थायिनः सन्तः सस्वोपधानकारिणी क्रियाः
समागम्यन्ते, इति, आह च-'से हंता' इत्यादि, 'से' इ-
त्यप्रशस्तगुणमूलस्थानवान्विषयाभिलाषी प्रमत्तः सन् स्वा-
वरजज्जमानामसुयतां हन्ता भवतीति, अत्र च बहुवचन-
प्रक्रमेऽपि आत्ययेत्यैकवचननिर्देश इति, तथा छत्ता कर्ण-
नासिकादीनां मेत्ता-शिरोनयनोदरादीनां लुम्पयिता प्र-
न्थिच्छेदनादिभिर्धिलुम्पयिता प्रामघातादिभिरपद्रावयिता
प्राणव्यपरापको विषण्णादिभिरपद्रावयिता वा उत्थासको
लोष्टपक्षपादिभिः स किमर्थं हननादिकाः क्रियाः करोती-
त्याह-'अकडं' इत्यादि, अकृतमिति, यदप्येन मानुष्ठानं
तद्वहं करिष्यामीत्येवं मन्यमानोऽधोपार्जनाय हननादिकि-
यासु प्रवर्तते स एवं क्रूरकर्मा-अतिशयकारी समुद्रलङ्घना-
दिकाः क्रियाः कुर्वन्पलाभोदयादृगतसर्वस्वः किंभूतो
भवतीत्याह-'जेहिं वा' इत्यादि । वाशब्दो भिन्नकमः प-
क्षान्तरघोतको, यैमातापितृस्वजनादिभिः सार्द्धं संवसत्य-
सौ त एव वा लुम्पित वाक्यालङ्कारे, एकदेति-अर्थनाशा-
द्यापि शेषे वा निजा आत्मीया बाण्धवाः सुहृदो वा

‘पुष्टि’ पूर्वमेव ते सर्वोपायस्तीति पोषयन्ति न वाऽप्रा-
प्तमनोरथलाभः संस्तान्निजात् पश्चात्पोषयेदर्थदानादिना
सम्मानयेदिति । ते च पोषकाः-पोष्या वा तथापद्रवस्य न
प्राणाय भवन्तीत्याह-‘नालं’ इत्यादि । ते निजा मातापि-
त्राद्यस्त्वन्वेत्पुष्टेर्दशविधवापक्षा, उच्यन्ते-प्राणाय-आपद्रव-
शार्थे शरणाय-निर्भयस्थित्यर्थे नालं-न समर्थाः, त्वमपि तेषां
प्राण-शरणे कर्तुं नालमिति ; तद्वत् तावत् स्वजनां न प्रा-
णाय भवन्तीत्येतन्प्रतिपादितम् ।

अथोऽपि महता क्रेशेनोपाप्तो रक्षितश्च न प्राणाय
भवन्तीत्येतन्प्रतिपादयिषुग्राह—

उवादित्तसेसं तेख वा संणिहिमंखिचआं किअइ, इह-
मेगंसिं अमंजयाणं भोयणाए, तओ से एगया रोगममु-
प्पाया समुप्पजंति, जेहिं वा सद्धिं संवसति, ते वा खं
एगया शियगा तं पुड्वि परिहरंति, सो वा ते शियए
पच्छा परिहरेआ, खालं ते तव ताणाए वा सरणाए वा
जुमं पि तेसिं खालं ताणाए वा सरणाए वा,
(सूत्र-६७)

‘उवादिते’ नि-‘अद्’ भक्षणे इत्येतस्मादुपपूर्वाभिप्रायप्रत्ययः,
तत्र बहुलं छन्दसीतीडागमः, उपादितम्-उपभुक्तं, तस्य शे-
षमुपभुक्तशेषं, तेन वा वाशब्दादनुपभुक्तशेषेण वा साक्षाधानं
साक्षाद्वस्तस्य सन्नित्यस्य साक्षाद्विधिसन्नित्ययः, अथ वा-सम्य-
अधीयते-स्वाप्यत उपभोगाय योऽर्थः स संनिधस्तस्य स-
न्नित्ययः-प्राप्त्यर्थम् ; उपभोग्यद्रव्यनिधय इत्यर्थः, न इहास्मिन्
संसार एकेषाम्-असंयतानां, संयताऽऽभासानां वा केषां
चिद्भोजनाय-उपभोगार्थं क्रियते-विधीयत इति, अन्नावपि
यदर्थमनुष्ठितोऽन्तरायोदयास्तसंपत्तये न प्रभवतीत्याह-
‘तओ स’ इत्यादि, ततो द्रव्यसंनिधिसंनिध्यादुत्तरकाल-
मुपभोगाऽवसरे ‘स’ तस्य बुभुक्षारकदेति द्रव्यक्षेत्रका-
लभावनिमित्ताविर्भावितवेदनीयकर्मोदये रोगसमुत्पादाः-
ज्वरादिप्रादुर्भावाः ‘समुत्पद्यन्त’ इति-आविर्भवन्ति । न
च तैः कुष्ठराजयवमादिभिर्गर्भभूतः सन् भग्नान्सिको
गलत्प्राणपादाऽधिकल्लेदप्रवृत्तश्चासाऽऽकुलः, किंभूतो भय-
ति इत्याह-‘जेहिं’ इत्यादि, यैर्मनोनापित्रादिभिर्निजैः
सार्जै संवसति त एव वा निजा एकदा-रोगोत्पत्तिकाले
पूर्वमेव न परिहरन्ति, स वा ताज्जिजान् पश्चात्परिभयो-
त्थापितविवेकः परिहरेत् त्यजेत्तस्मिन्नपक्षः ; सेहकवत्स्या-
दित्यर्थः, ते च स्वजनाद्यो रोगोत्पत्तिकाले परिहरन्तो
अपरिहरन्तो वा न प्राणाय भवन्तीति दर्शयति-‘नालं’
इत्यादि, पूर्ववद् ,

रोगाद्यभिभूतान्तःकरणेन-आऽपगतप्राणेन न च किमा-
लम्ब्य सम्यक्करणेन रोगवेदनाः सादृश्या इति आह—

जाणित्तु दुक्खं पत्तेयं सारं । (सूत्र-६८)

‘जाणित्तु’ इत्यादि, ज्ञात्वा प्रत्येकं प्राणिनां दुःखं तद्वि-
परीतं शातं वा दीनमानसेन ज्वरादियेद्वनोत्पत्तिकाले स्व-
कृतकर्मफलमवश्यमनुभवनीयमिति मग्धा न वैकृत्यं का-
येमिति, उच्युक्तं च-‘सह कलं (३) धर ! दुःखमचित्तयत् ,

स्ववशना हि पुनस्तव पुत्तभा । बहुतरं च सहिष्यसि जीव
हे !, परवशो न च तत्र गुणोऽस्ति ते ” ॥ १ ॥

यावच्च भ्रात्रादिभिर्विज्ञानैरपरिहीयमानैर्जराजीर्णै न
निजाः परिवदन्ति, यावच्चानुक्रमया न पोषयन्ति रोगाभि-
भूतं च न परिहरन्ति तावदात्मार्थोऽनुष्ठेय इत्येतद्दर्शयति-

अणभिकंतं च खलु वयं संपेहाए । (सूत्र-६९)

‘अणभिकंतं’ इत्यादि, अणभ्यः आधिक्ये, खलु शब्दः
पुनःशब्दार्थे, पूर्वमभिक्रान्ते वयः समीक्ष्य मूढमाधं प्रजनी-
ति प्रतिपादितम्, अनभिक्रान्तं च पुनर्वयः संप्रत्य ‘आयट्ठं
सम्मं समणुवासेज्जासि’ (सूत्र-७१) । इत्युत्तरं संबन्धः,
आत्मार्थम् आत्महितं समनुवासयेत् ; कुर्यादित्यर्थः ।

किमनतिक्रान्तवयसैवात्महितमनुष्ठेयमुताम्यनापीति ?, परि-
णापि लब्धावसरेणात्महितमनुष्ठेयमित्येतद् दर्शयति—

खलं जाणाहि पंडिण । (सूत्र-७०)

क्षणः-अवसरे धर्मानुष्ठानस्य स कार्यक्षेत्रसुकुलोत्पत्त्या-
दिकः परिवादोपायपरिहारोदयोदुष्टानां जराबलभावरोगा-
णामभावे सति, तं क्षणं जानीहि-अवगच्छ परिहृत !-आ-
त्मज्ञ ! अथ वा-अवसीदन् शिष्यः प्रोत्साह्य-हे अनतिक्रा-
न्तयौवन ! परिवादादिदोषत्रयास्पृष्टपरिहृत ! प्रव्यक्षेत्रका-
लभावभेदमिदं क्षणम्-अवसरमेवभूतं जानीहि-अवबुध्य-
स्य । आत्मा० । क्षणस्वरूपम् ‘क्षण’ शब्दे ३ भागं दर्शयत्यनेन
एवंभूतमवसरमवाप्यात्मार्थं समनुवासयेदित्युत्तरं स-
म्बन्धः ।

किञ्च—

० जाव सोत्तपरिस्साणा अपरिहीणा मेत्तपरिस्साणा
अपरिहीणा चाणपरिस्साणा अपरिहीणा रसणपरि-
स्साणा अपरिहीणा फासपरिस्साणा अपरिहीणा इच्चे-
तेहिं विरूवरूवेहिं पण्णाणंहिं अपरिहायमाणेहिं
आयट्ठं सम्मं समणुवासेज्जासि ति वेमि । (सूत्र-७१)

‘जाव’ इत्यादि, यावत्तस्य-विशरारोः कायापसदस्य
भ्रात्रादिभिर्विज्ञानैरपरिहीयमानैर्जराजीर्णै भवन्ति
एवं नेत्राणुरसस्पर्शविज्ञानानि न विषयग्रहणस्वभावतया
मार्थं प्रतिपद्यन्ते, इत्येतैर्विरूपरूपैः-इष्टानिष्टरूपतया नाना-
रूपैः प्रज्ञानैः-प्रकृष्टैर्ज्ञानैरपरिहीयमाणैः सद्भिः किं कुर्यात्,
इत्याह-‘आयट्ठं’ इत्यादि, आत्मनोऽर्थः आत्मार्थः, स च ज्ञा-
नदर्शनचारित्र्यात्मकः, अन्यस्त्वन्तर्ध एव । अथवा-आत्मने
हितं प्रयोजनमार्थम्, तच्च चारित्र्यानुष्ठानमेव । अथ वा-
आयताः-अपर्यवसानान् मोक्ष एव स चासावर्थश्चायता-
र्थोऽतस्तम्, यदि वा-आयत्ता-मोक्षः अर्थः-प्रयोजनं यस्य
दर्शनादित्रयस्य तत्तथा ‘समनुवासयेद्’ इति-‘वस’ नि-
वांस, इत्यस्माद्धेतुमरणजन्ताह्निद (सिप्) सम्-सम्यग्-
यथोक्तानुष्ठानेन अनु-पश्चादभिक्रान्ते वयः संप्रत्य क्षणम्-
अवसरं प्रतिपद्य भ्रात्रादिविज्ञानानां वा प्रदीक्षतामधि-
गम्य तत आत्मार्थं समनुवासये-आत्मनि विदध्याः ।
अथ वा-अर्थवशाद्विभक्तिपुरुषविपरिणाम इति कृत्वा तेन

या आत्माथेन ज्ञानदर्शनचारित्रात्मकेनात्मानं समनुवा-
यद्-भाषयेद्-रञ्जयत्, आथनार्थं वा मोक्षार्थं सम्यक् अपु-
नरागमनेना अन्विनि-यथोक्तानुष्ठानात्पश्चादात्मना समनुवा-
सयेद्-अधिष्ठापयेत्, इतिः परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति सुध-
र्मस्वामी जम्बूस्वामिनमिदमाह-यद्गवता श्रियर्जमान-
स्वामिनाऽर्धनोऽभ्यधायि तद्वाहं सूत्रान्मना वचमीति ।
आचा० १ ध्रु० २ अ० १ उ० ।

आत (य) द्वि (न्)-आत्मार्यिन्-पुं० । आत्मनोऽर्थः आ-
त्माथः स विद्यते यस्य स तथा । आत्मवति, “ एवं मे भि-
कषु आत(य)द्वी ” (सूत्र-४२ x) । यो ह्यन्यमपायभ्यां
रक्षति स आत्मार्यो-आत्मवानित्युच्यते । सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।

आत (य) निष्केडय-आत्मनिष्फोटक-पुं० । आत्मानं स-
म्यग्दर्शनादिकनानुष्ठानेन संसारचारकाञ्जस्मारके, सूत्र० ।
“ आयनिष्केडय आयाणमेवं पडिमाहरज्जामि ” (सूत्र-
४२ +) । आत्मानं सम्यग्दर्शनादिकनानुष्ठानेन संसार-
चारकाञ्जस्मारयतीति । सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।

आत (य) ए-आत्मज्ञ-पुं० । आत्मज्ञानिनि, सूत्र० ।

अत्ताण जो जाणति जो य लोमं । (सूत्र० २० x)

यो ह्यात्मानं परलोकयायिनं शरीराद्यवर्तिगृहं सुखदुःखा-
धारं जानाति यश्चात्महितेषु प्रवर्त्तते स आत्मज्ञो भवति ।
येन चात्मा यथावस्थितस्वरूपोऽहंप्रत्ययप्राप्तोऽभिज्ञानो
भवति नैवायं सर्वोऽपि लोकः प्रवृत्तिनिवृत्तिरूपो विदितो
भवति, स एव चात्मज्ञोऽस्तीत्यादिकयावाहं भाषितुमर्ह-
तीति । सूत्र० १ ध्रु० १२ अ० ।

आत (य) तंत-आत्मतन्त्र-त्रि० । आत्मायत्ते, स्था० ४
ठा० २ उ० ।

आत (य) तंतकर-आत्मतन्त्रकर-पुं० । आत्मतन्त्रः सन्
कार्याणि करोतीत्यात्मतन्त्रः । आत्मायत्ते जिनादौ, आ-
त्मतन्त्रमात्मायत्ते धनम्-गच्छादि करोतीत्यात्मतन्त्रकरः ।
आत्माऽऽयत्तस्य धनस्य गच्छादिकस्य कारके च । स्था०
४ ठा० २ उ० ।

आत (य) तत्त-आत्मतत्त्व-न० । आत्मनस्तत्त्वम् । आत्म-
नो यथार्थस्वरूपं, चैतन्यरूपं मतभेदे, कर्तृत्वादिरूपं, आ-
त्मैव तत्त्वपरमपदार्थं, आत्मरूप परमपदार्थं च, वाच० ।
ज्ञानदर्शनचारित्रात्मके तस्य च । परमार्थदृशां ज्ञानदर्शन-
चारित्रात्मकमात्मतत्त्वं विहायान्यत्सर्वं शरीराद्यापि परा-
क्यमेवेति । आचा० ।

आत [य] तत्तप्पगास-आत्मतत्त्वप्रकाश-पुं० । आत्म-
धर्मप्राग्भावं, अष्ट० ।

गुरुत्वं स्वस्य नोदेति, शिक्षामान्येन यावता ।

आत्मतत्त्वप्रकाशेन, तावन्मेव्यां गुरुत्तमः ॥ ५ ॥

अष्ट० ८ अष्ट० । वाच० ।

आत (य) तरग-आत्मतरक-पुं० । आत्मानं केवलं तार-
यनीत्यात्मतराः, स्वार्थिककप्रत्ययविधानात् आत्मतरकाः ।
व्य० । प्रायश्चित्ताहं पुरुषावशेष, व्य० । “ आयतरगा० ” य

पुनस्तपोचलिष्ठा वैयावृत्त्यलब्धिहीनास्ते तथ एव यथोक्तं
कुर्वन्ति न वैयावृत्त्यमात्रायादीनामित्यात्मानं केवलं तार-
यनीत्यात्मतराः, स्वार्थिककप्रत्ययविधानात् आत्मतरकाः ।
व्य० १ उ० ।

आत (य) तुला-आत्मतुला-स्त्री० । आत्मौपम्ये, सूत्र० २
ध्रु० २ अ० । आत्मतुल्यतायाम्, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० ३ उ० ।

कम्हा णं तुम्हे पाणिं पडिमाहरहं ? पाणिनो ढहिजा,
दङ्गे किं भविस्मिहं ? दुक्खं ति मन्मसाणा पडिमाहरहं,
एम तुला एम पमाणे एम समोसरणे । (सूत्र० ४१+)

अवश्यमग्निदाहभयाच्च कश्चिद्व्यभिमुखं पाणिं ददाती-
त्येतत्पराऽयं दृष्टान्तः । पाणिना दग्धनापि किं भवतां म-
विध्यतीति ? दुःखमिति चेत् यद्येवं भवन्तां दाहापादित-
दुःखमीरवः सुखालिप्सवः, तदेवं सति सर्वेऽपि जन्तवः
संसारोदरविषयवर्तिन एवेभूता एवेत्येवम् आत्मतुलया-
आत्मौपम्येन यथा मम नाभिमेतं दुःखमित्येवं सर्वजन्तूना-
मित्यवगम्याऽहिमैव प्राधान्येनाश्रयणीया, तदेतत्प्रमाणम्,
एषा युक्तिः “ आत्मवत्सर्वभूतानि, यः पश्यति स पश्यति ” ।
सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।

एवं सहितं हियामए, आयतुलं पाणेहिं संजए ॥ १२x ॥

‘ एवम् ’ अनन्तरां क्लृप्तीत्या परिचर्त्तमानः सह हितेन वर्त्तते
इति सहितो ज्ञानादियुक्तो वा संयतः-प्रवृत्तिजोऽपरप्राणिभिः
सुखादिभिर्गामतुल्यताम्-आत्मतुल्यतां दुःखाऽप्रियत्वसुख-
प्रियत्वरूपामधिकं पश्यत् आत्मतुल्यतां सर्वानपि प्राणिनः
पालयेत् । सूत्र० १ ध्रु० २ अ० । “ आयतुले पयासु ” ॥ ३x ॥
प्रजायन्त इति प्रजाः पूर्वाव्यादयो जन्तवस्तास्यात्मतुल्यः
आत्मवत्सर्वप्राणिनः पश्यतीत्यर्थः, एवंभूत एव साधुर्भवे-
तीति, तथा चोक्तम्—“ जह मम ण पियं दुःखं, जाणिय
एमेव सव्वजीवाणं । ण हणइ ख्खणावेइ य, सममणइ तेण
सो समणो ” ॥ १ ॥ सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ।

उदरे य पाणे बुद्धे य पाणे,

ते आतसो पासइ सव्वलोए ॥ १८+ ॥

ये केचन ‘ उदरे ’ ति-लघवः-कुन्धवादयः सूक्ष्मा वा ते सर्वे-
ऽपि प्राणाः प्राणानो ये च बुद्धा आदृशरीरिण्यस्तांसर्वा-
नप्यात्मतुल्यान्-आत्मतत्त्वपश्यन्-सर्वेऽपि प्राणिनो लोक याव-
त्प्रमाणे मम तावदय कुन्धोरपि यथा वा मम दुःखमनाभि-
मतमेव सर्वलोकम्यापि-सर्वेषामपि प्राणिनां दुःखमुपघतं,
दुःखाद् ब्राह्मे जन्ते । सूत्र० १ ध्रु० १२ अ० ।

आत (य) त-आत्मत्व-न० । आत्मनो भावे, आत्मधर्मे,
वाच० ।

अह पास तेहिं कुलेहिं, आयताए जाया । (सूत्र-१७२x)

‘ अथ ’ इति-याक्योपन्यासाय, पश्य त्वं तेषूखावेषु कुलेषु
आत्मत्वाय आत्मीयकमानुभवनाय जाताः, आचा० १ ध्रु०
६ अ० १ उ० ।

अंशपकमकलङ्करहितत्वे मोक्षभावे, संयमभावे च । सूत्र० ।

आरंभं तिरियं कट्ठु, आतत्ताए परिव्यए ॥ ७ ॥

आत्मभम्-साधनानुष्ठानकर्म, तिर्यक्कृत्वा-अपहस्तमित्वा
आत्मनो भाव आत्मत्वम्-अशेषकर्मकलङ्करहितत्वं तस्मै
आत्मत्वत्तत्त्वं । यदि को-आत्मो-मोक्षः, संयमो वा तद्भा-
वस्तस्मै तदर्थे परि-संमन्ताद् भवेत्, संयमानुष्ठानक्रियायां
व्यावधानो भवेदित्यर्थः । सूत्र० १ भु० ३ अ० ३ उ० ।

आत (य) दंड-आत्मदण्ड-पुं० । आत्मानं दण्डयतीत्या-
त्मदण्डः । आत्मन उपधातके, “ वीयाह अस्संजय आय-
दण्डे ” ॥ ६ + ॥ असंयतो-गृहस्थः, प्रसजितो वा तत्कर्म-
कारी गृहस्थ एव । स च हरितकण्ठेद्विधाय्यात्मानं दण्ड-
यतीत्यात्मदण्डः । स हि परमार्थेनः परोपधानेनात्मानमेवा-
पहन्ति । सूत्र० १ भु० ७ अ० । “ एतत्तु कायस्य य आय-
दण्डे ” ॥ २ + ॥ यथैभिः कार्यैः-समाप्त्यमागैः, पीड्य-
मानैरात्मा दण्ड्यते, तत्समारम्भाद्यत्मादण्डो मघतीत्यर्थः ।
सूत्र० १ भु० ७ अ० । “ यिस्सिय आचदण्डा ” ॥ २३ ५ ॥
आत्मैव दण्डयतीति दण्डो येषां ते भवन्त्यात्मदण्डा आ-
सदाचारप्रवृत्तेरिति । सूत्र० २ भु० ६ अ० ।

आत (य) दण्डसमाचार-आत्मदण्डसमाचार-त्रि० । आ-
त्मा दण्ड्यते-हितान् अयने येन स आत्मदण्डः समाचारः-
अनुष्ठानं येषामनाख्यातं ते । आत्महितानुष्ठानेति, सूत्र०
१ भु० २ अ० १ उ० । “ आयदण्डसमाचार ” ॥ १४ + ॥ सूत्र०
१ भु० ३ अ० १ उ० ।

आत (य) द्रिस-आत्मदर्श-पुं० । आत्मा-देहः दृश्यतेऽ-
स्मिन् आधारे धम् । दर्पणे, आदर्शे, को० । धम्, ६ त० ।
आत्मनो दर्शने, आत्मसाक्षात्कारे, वाच० ।

आत (य) पणस-आत्मपदेश-पुं० । जीवशेषे, पञ्चा० १४
विष० ।

आत (य) परिणह-आत्मपरिणति-स्त्री० । आत्मनो-जी-
वस्य परिणतिरामपरिणतिः । जीवस्यानुष्ठानविशेषसम्पा-
दके परिणामविशेषः, द्वा० ।

विषयप्रतिभासं चा-त्मपरिणतिमत्तया ।

तत्त्वसंवेदनं चैव, ज्ञानमाहुर्महर्षयः ॥ १ ॥

आत्मज्ञो-जीवस्य परिणतः-अनुष्ठानविशेषसंयमः परि-
णामविशेषः, सैव ज्ञेयतया यस्मिन्नास्ति ज्ञानेन पुनस्तद्रूप-
प्रवृत्तिनिवृत्ती अपि तद्वत्परिणतिमत् । द्वा० ६ अष्ट० ।

विषयप्रतिभासाख्य-आत्मपरिणतिमत्तया ।

तत्त्वसंवेदनं चैव, विद्या ज्ञानं प्रकीर्तितम् ॥ २ ॥

तथा-आत्मनः-स्वस्य परिणामः-अर्थानर्थप्रतिभासात्मा
विद्यते यत्र तत्, आत्मनो-जीवस्य परिणामः-अनुष्ठानवि-
शेषसंयमो विद्यते यत्रेति येन सम्यक्त्वलाभप्रयोज्यवस्तु-
विषयतावत्त्वमर्थो लभ्यते । द्वा० ६ द्वा० ।

आत (य) पसंसा-आत्मप्रसंसा-स्त्री० । आत्मस्तुतौ, अष्ट० ।

(आत्मप्रशंसा च न कार्या) आत्मस्वरूपस्यानी सर्वे

परम्-अवात्मधेन जानाति । सः आत्मचित् प्रशंसां न
करोति, तत्रेवाऽऽह-

गुणैर्यदि न पूर्णोऽसि, कृतमात्मप्रशंसया ।

गुणैर्यदि न पूर्णोऽसि, कृतमात्मप्रशंसया ॥ १ ॥

इयां-गुणैरिति-‘ यदि गुणैः ’ केवलज्ञानादिभिः पूर्णः
न आसि तर्हि ‘ आत्मप्रशंसया ’ व्यर्थोत्पत्तुव्या ‘ कृतं ’
नाम-भित्तं निर्गुणात्मनः का प्रशंसा ?, पौल्लिकोपाधिजा
गुणा इति मूढा वदन्ति तेन प्रशंसा ‘ चित् ’ वदि सत्यगदर्श-
नज्ञानाचारिजनपौरुषैः साधनगुणैः सायिकज्ञानदर्शनधारिज-
रूपैः सिद्धगुणैः पूर्यः तर्हि वाच्यकात्मकप्रशंसया कृतम् ।
भित्तिमत्त्वर्थः, प्राग्भाषिता गुणाः स्थित एव प्रकटीभवन्ति
नेषुयाहिः पलालावृता चिरकालं तिष्ठति इति का स्वमुक्ता-
स्वकुलप्रशंसया ।

पुनर्यवहारेण दर्शयति-

भेयोद्रुमस्य मूलानि, स्वोत्कर्षाग्निः प्रवाहतः ।

पुष्पाणि प्रकटीकुर्वन्, फलं किं समवाप्स्यसि ? ॥ २ ॥

इयां-‘ भेयोद्रुम ’ इति-भो भद्र ? ‘ पुष्पाणि ’ पर्वजानि
‘ भेयोद्रुमस्य मूलानि ’ कल्याणवृक्षस्य मूलानि ‘ स्वो-
त्कर्षाग्निः प्रवाहतः ’ स्वस्थ उत्कर्षः-आत्मसुखं स एव
अग्निः प्रवाहः तस्मात् ‘ प्रकटीकुर्वन् ’ व्यक्तं कुर्वन् किं
फलं समवाप्स्यसि ? अपि तु नैव, यस्य द्रुमस्य मूलम उ-
त्थातं तेन फलान्पत्तिर्न भवति ।

आलम्बिता हिताय स्युः, परैः स्वगुणरश्मयः ।

अहो स्वयं गृहीतास्तु, पातयन्ति भवोदधौ ॥ ३ ॥

इयां-‘ आलम्बिता ’ इति-‘ स्वगुणरश्मयः ’ आत्मीगु-
णरश्मयः ‘ परैः ’ अन्यैः ‘ आलम्बिताः ’ स्मरणचिन्तनन
गृहीताः ‘ हिताय ’ कल्याणाय स्युः, स्वसुखाय भवन्ति,
‘ अहो ’ इति-आत्मैव स्वगुणाः स्वयं गृहीता भवोदधौ
पातयन्ति, स्वमुखेन स्वगुणोत्कर्षः न कार्यः ।

उच्चत्वदृष्टिदोषोत्थ-स्वोत्कर्षज्वरशान्तिकम् ।

पूर्वपुरुषसिंहंभ्यो, भृशं नीचत्वभावनम् ॥ ४ ॥

इयां-‘ उच्चत्वदोष ’ इति-अध्यासात्प्राप्तज्ञानविनयतपो-
कपगुणान्तर्बलितमहामोहोदयेन आत्मनि उच्चत्वम् अहं
गुणी मया प्राप्तमिदं, ज्ञानं विनयगुणधानमस्ति उच्चत्व-
दृष्टिदोषेण उत्थो यः स्वोत्कर्षः स एव ज्वरः तस्य ‘ शान्ति-
कम् ’ उपशमकारणं ‘ पूर्वपुरुषाः ’ अहंदादयः ते एव सिद्धाः
तेभ्यः ‘ आत्मन्यूनत्वभावनं ’ मानोदयतापविशेषणं कथम् ।

“ धनो धनो वयरो, सालिभद्रो य भूलभद्रो अ ।

तेहि विसयकसाया, बन्ता रत्ता गुण नियम ॥ १ ॥ ”

(अस्या गाथाया व्याख्या)-धन्याः पूर्वपुरुषा ये वा-
न्ताधवाः-अनादिभूतपरमेश्वरान्नरामणीयकं त्यजन्ति,
समुपदेशज्ञानसत्तासुखसत्या आत्मधर्मधनसुखम् अनु-
भूयमानाः अक्रियपदो विपद् इव मन्यन्ते, स्वगुणेषु धन्यः
स्थूलभद्रः यो अत्यातुररक्त, कोशोपार्थनाऽकम्पितपरिणाम-
स्तु-“ अहो स्वयं गृहीतास्तु, पातयन्ति भवोदधौ ॥ ३ ॥

उच्चत्वदृष्टिदोषोत्थः, स्वोत्कर्षज्वरशान्तिकम् ।

पूर्वपुरुषसिंहंभ्यो, भृशं नीचत्वभावनम् ॥ ४ ॥

शरीररूपलावण्य-प्राप्तारामधनाविभिः ।

१-कोशानाम्नीविषया २ मूलमेव धाकाकारेण समुदातम् ।

उत्कर्षः परपर्यायै-अिदानन्दधनस्य कः ॥ ५ ॥”

अहं तु निरर्थककुचिकल्पैः चिन्तयामि विषयविषोपायान् ।

उक्तं च-“संतति कोवि उज्ज्वलः को वि असंतति वि अहिल-
सह । भोष नय इयस्वयेण वि, ददुं पभवेण जह जेव ॥१॥”
इत्यादिभाषनया स्वशेषचिन्तन आत्मोत्कर्षपरिणामो
निवार्यः ।

शरीररूपलावण्य-ग्रामाऽऽरामधनादिभिः ।

उत्कर्षः परपर्यायै-अिदानन्दधनस्य कः ॥ ५ ॥

व्या०-‘शरीरे’ति-‘अिदानन्दधनस्य’ चिद्-ज्ञानम् आनन्द-
सुखं ताभ्यां धनस्य-आत्मनः परपर्यायैः-संयोगसंभवैः पु-
द्गलसंनिकर्षोद्भवैः क उत्कर्ष-उन्मादः कैरिति शरीराणि-
औदारिकादीनि विनाशिस्वभावानि रूप-संस्थाननिर्माण-
वर्णनामकर्मोद्भवं लावण्य-चातुर्यं सौभाग्यनामोदयनिष्पन्नं
वेदादिमोहसंनिकर्षेनेभवं ग्रामः-जननिवासलक्षणः, आरा-
माः-वनोद्यानभूमयः, धने-गणितधरिमादि तेषां द्वन्द्वः तैः
क उत्कर्षः परत्यान् कर्मवन्धनिबन्धनात् स्वस्वरूपपरोधकात्
तत्संयोगः निव्य एव तर्हि क उत्कर्षः ? उक्तं च उत्तरा-
ध्याने-

“ धेणु किं धम्मपुगाहिगरे,

सयणेण वा कामगुणेहि” केव ।

समया मविस्सामो गुणाइधारा,

वहिं विहारा आभगम्म भिक्खुं ॥ १ ॥

न तस्स तुक्खं विभजंति गाइआ,

न मिसवभा न सुआ न बांधया ।

इको सयं पण्णुहाइ दुक्खं,

कत्तारमव अणुजाइ कम्मं” ॥ २ ॥

अतः आत्मगुणानन्दपरिणतानां कर्मोपाधिसंभवं उत्कर्षो
न भवति ।

शुद्धाः प्रत्यात्मसाध्येन, पर्यायाः परिभाविताः ।

अशुद्धाश्चाप्रकृष्टत्वात्, स्वोत्कर्षाय महापुनेः ॥ ६ ॥

व्या०-‘शुद्धाः प्रत्यात्म’ इति-तथा मुनेः-निर्गन्धस्य पाको-
कीर्णजात्यकार्त्तस्वरगृहीतात्मस्वरूपस्य शुद्धाः-पर्यायाः
सम्यग्ज्ञानचरणध्यानप्राप्तावस्थायां आत्मपर्याया न उत्क-
र्षाय भवन्ति । कथं न भवन्तीत्याह-प्रत्यात्मसाध्येन
परिभाविता आत्मानम् आत्मानं प्रति प्रत्यात्म तत्र
साध्येन तुल्यत्वेन भाविताः । भावना च किमाधिक्यं
मम जातं ? तेन एते ज्ञानाद्या गुणाः सर्वात्मानं सन्त्येवं
सर्वसाधारणे क उत्कर्षः ? इति भावितव्यः सर्वजीवानां
ज्ञानाद्यनन्तपर्यायत्वं तुल्यं सिद्ध-संसारस्थयोः न सत्ता-
भेदः । उक्तं च संवेगरङ्गशालायाम्-

“ नाणुण्णं गुणावयं, अरुधमणहं च लोगपरिमाणं ।

कत्ता भोत्ता जीव, मज्जह सिद्धाण तुल्लमिणं ॥ १ ॥ ”

धीपूज्यैश्च-“ जीवो गुणपञ्चिभो, न जस्स दब्बट्ठिस्स
सामहयं ” । तथा ठाण्णि-‘एग आगा’ (सूत्र-२ । स्था० १
ठा०) इत्यादिशब्दात् सर्वत्र तुल्यत्वं आत्मनः सदगुणपा-
कटयं क उत्कर्षः अशुद्धाः पर्यायाः औदयिकाः शकृत्वादयः

अपकृष्टत्वात् तुच्छत्वाद् दोषत्वाद् गुणज्ञानतत्त्वज्ञानरमणो-
पघातत्वात् शोकरोगपुष्टवृक्ष उत्कर्षाय भवन्ति, किमेभिः
पुद्गलोपव्ययैः परोपाधिजैः संसर्गैश्च मं कदा निवृत्तिः
पश्य इति संवेगनिर्वेदपरिणतानां नोन्माद इति ।

पुनः आत्मानमुपदिशति-

क्षोभं गच्छन्समुद्रोऽपि, स्वोत्कर्षपवनेरितः ।

गुणौघान् बुद्बुदीकृत्य, विनाशयसि किं मुधा ॥ ७ ॥

व्या०-‘क्षोभं गच्छन्’ति-हे हंस ! स्वतत्त्वजलपूर्णस्वरूप-
मानसनिवासरसिकः त्वं ‘समुद्रोऽपि’ मुद्रा-साधुलिङ्गरू-
पा तथा युक्तोऽपि ‘स्वोत्कर्षपवनेरितः’ साऽहंकारपवन-
मेरितः क्षोभं गच्छन् अच्यवसायैः एवमेव भवन् गुणौघान्
अभ्यासोत्पन्नान् धृतधर्मनघरलक्षणां आमर्षोपाधिकृष्टान्
बुद्बुदीकृत्य ‘मुधा’ व्यर्थं किं विनाशयसि प्राप्तगुण-
गम्भीरो भव, स्वगुणाः स्वस्यैव हितहेतवः तत्र, किं पर-
दर्शनेन मानोपहतस्य गुणाः तुच्छीभवन्ति, अतो न मानो
विधयः ।

निरपेक्षाऽनवच्छिन्ना-नन्तचिन्मात्रमूर्त्यः ।

योगिनां गलितोत्कर्षा-पकर्षानन्पकल्पनाः ॥ ८ ॥

व्या०-‘निरपेक्षा’ इति-योगिनां-यमनियमाद्यष्टाङ्गयोगा-
भ्यासोत्पन्नरत्नत्रयीलक्षणस्ययोगिनिष्ठाः ईदृशा भवन्ति,
‘निरपेक्षाः’ निर्गता अपेक्षा-अपेक्षणे येभ्यस्ते निरपेक्षाः,
अपेक्षारहिता इत्यर्थः । ‘अनर्वाच्छिन्ना’ अवच्छेदरहिता ।
‘अनन्तचिन्मात्रमूर्त्यः’ अनन्तं प्रान्तरहितं चिद्-ज्ञानं
तन्मात्रा ज्ञानमात्रा मूर्तिः येषां ते अनन्तचिन्मात्रमूर्त्यः
इत्यनेन परभावानुगतचिन्नाधिकलाः स्वच्छस्वरूपानुगत-
चिन्तनपरिणताः ‘गलितोत्कर्षापकर्षाः’ गलितः उत्कर्षः-
उन्मादः अपकर्षः-दीनता तयोः अनल्याः-कल्पनाः विक-
ल्पजालपटलानि येषां एवंविधा योगिनाः ज्ञानपरिणताः
ज्ञानैकरसाः तिष्ठन्ति ते एव तत्त्वसाधनचिन्मया इति अतो
मानोन्मादजनकः स्वोत्कर्षो निवार्यः । अष्ट० १८ अष्ट० ।

अहाहु से आयरियाण सभेसे,

जो लावएआ असणस्स हेऊ ॥ २४ ॥

अथाऽसाधनार्थगुणानां शतांशे वर्तते शतप्रदणमुपलक्षणं
सहस्रांशोऽप्यधो वर्तते इति ‘यो’ ह्यस्य हेतुम्-भाजन-
निमित्तमपरवस्त्वादिनिमित्तं वा आत्मगुणान् परणालाप्यद्-
माणेयन् असाधनार्थगुणानां सहस्रांशे वर्तते । किमहं !
पुनर्यः स्वत एवाऽऽत्मप्रशंसां विदधातीति । सूत्र० १ अष्ट० ७
अष्ट० ।

आत (य) प्यभोग-आत्मप्रयोग-पुं० । आत्मव्यापारे,

“ आयप्यभोगं उच्यते, तां परप्यभोगं उच्यते”
(सूत्र-६८६) भ० २० श्र० १० उ० ।

आत (य) प्यभोगविवक्षित्य-आत्मप्रयोगनिर्वर्तित-वि० ।

“ आयप्यभोगविवक्षित्य ” (सूत्र-५६४ +) । आत्मनः
प्रयोगेण-मनःप्रभृतिव्यापारेण निर्वर्तितं निष्पादितं य-
त्तत्तथा । आत्मनो मनःप्रभृतिव्यापारेण निष्पादिते, भ०
१६ श्र० १ उ० ।

आत (य) पमास-आत्मप्रमास-त्रि० । सावर्हस्तवय-
प्रमासे, प्रव० २ द्वा० ।

आत (य) पवाय-आत्मप्रवाद-न० । आत्मानं-जीवमने-
कथा नयमतभेदेन यत्प्रवृत्ति तदात्मप्रवादम् । न० । यत्रा-
ऽऽत्मा-जीवोऽनेकनयैः प्रोचते तदात्मप्रवादम् । स० १४
सम० । आत्माऽनेकधा यत्र वयस्संनैवेद्यते तदात्मप्रवादम् ।
(स० १४७ सूत्रटी०) पूर्वगतधुनविशेषे, (स० १४७ सूत्रटी०)
तस्य पदप्रमाणं वद्विनिपदकोट्यः । न० । स० ।

आयपवायपुवस्स खं सोस्स १६ वत्थू पणत्ता । न० ।

आत्मप्रवादपुवस्स सप्तमस्य । स० १६ सम० ।

आयपवायपुव्वं, अहिजमाणस्स तीसगुत्तस्स ।

नयमयमाणाणास्स, दिट्ठीमोहो समुप्पवो ॥ २३३५ ॥

आत्मप्रवादानामकं पूर्वमधीयानस्य । विशेष० । (अस्या
गाथायाः व्याख्या 'जीवपयसिय' शब्दे चतुर्थभागे १५५४
पृष्ठे वक्ष्यते)

आयपवायपुव्वा, निज्जूढा होइ धम्मपक्कती ॥ १६ + ॥

इह आत्मप्रवादपूर्व-यत्रात्मनः संसाग्निमुक्ताद्यनेकभेदभिन्न-
स्य प्रवदनमिति तस्माद्विरूढा भवति धर्मप्रकृतिः; वद्वि-
निकेत्यर्थः । दृश० १ अ० ।

आत (य) पियमंबंधणसंयोग-आत्मार्पितसम्बन्धनसंयोग-
पुं० । संयोगभेद, उत्त० १ अ० । (तद्वक्तव्यता 'संयोग' शब्दे
सप्तमे भागे वक्ष्यते)

आत (य) बल-आत्मबल-न० । आत्मनो बलम् शक्त्युपचय
आत्मबलम् । आत्मनः शक्त्युपचये, आत्मा० १ भु० २
अ० २ उ० । बहुलाधिकारात् । पा वः ॥ ८ । १ । २३१ ॥ अस्य
वैकल्पिकस्यात् ।

आत (य) बोध-आत्मबोध-पुं० । आत्मज्ञाने, अष्ट० ।

आत्मबोधो न वः पाशो, देहगेहधनादिकम् ।

यः तिस्रोऽप्यात्मना तेषु, स्वस्य बन्धाय जायते ॥ ६ ॥

भो भव्या ! वः-युष्माकम् आत्मबोधः आत्मज्ञानं न पाशः-
न बन्धहेतुः तेषु देहगृहधनादिषु यः आत्मना तिस्रः स
पाशः-रागपरिणामः स्वस्य-आत्मनः एव बन्धाय जायते
इत्यनेन देहगृहादिषु यः रक्तः स सर्वः भवपाशैर्बध्नाति स्व-
स्य बन्धहेतुः इत्यनेन परमाशा-रागादयः आत्मनो बन्ध-
वृद्धिहेतवः । अष्ट० १४ अष्ट० ।

आत (य) भाव-आत्मभाव-पुं० । अनादिभवाभ्यस्तो मि-
थ्यात्वादिकं विषयगृह्णतायाम्, " विण्णज्जभो सव्वउ
आयभावं " ॥ २१ + ॥ आत्मभावः-अनादिभवाभ्यस्तो मि-
थ्यात्वादिकस्तमपनयेत् । यदिवा-आत्मभावो-विषयगृह्ण-
ता, अतस्तमपनयेद् । सूत्र० १ भु० १३ अ० । स्वाभिप्राये
च । भ० २ श० ५ उ० ।

आत (य) भाववक्कण्या-आत्मभाववक्कनता-स्त्री० । आ-
त्मभावस्याऽप्रशस्तस्य वक्कनता-वक्कीकरणं प्रशस्ततत्त्वाप-
दर्शनतात्मभाववक्कनता । मायाप्रत्ययिकक्रियाभेदे, वक्कना-
नां च बहुत्वविषयायां भावप्रत्ययो न विरुद्धः सा च क्रिया-

व्यापारत्वात् । स्या० २ डा० १ उ० । " अप्पणो विवें भावं
गृह्णति विवडिमनो उज्जगभावं वरिसेइ संजमाविसिद्धिलो
वा करणफला जो डोमं वरिसेइ । " आ० ४ अ० ।

आत (या) भाववक्कण्या-आत्मभाववक्कनता-स्त्री० । आ-
त्मभाव एव-स्वाभिप्राय एव न वस्तुनस्त्वं वक्कन्यो-वाक्यो
ऽभिमानाद् येषां ते आत्मभाववक्कन्यास्तेषां भाव आत्म-
भाववक्कन्यता । अहंमानितायाम् । म० २ श० ५ उ० ।
" सव्वेण एस अट्टे नो वेव खे आयभाववक्कण्याए " (सूत्र-१११ x) । नैवात्मभाववक्कन्यतयाऽयमर्थः न वय-
महंमानितयैव भूमः; अपि तु-परमार्थ एवायमवधिधः इति
भावना । भ० २ श० ५ उ० ।

आत (य) भू-आत्मभू-पुं० । आत्मनो-मनसो, देहाद्या भ-
वति, भू-किप्-६-त० । मनोभवे कामे, देहभवे पुत्रे, क-
न्यायाम्, वाच० ।

" नाट्याः कुत्राऽपि कस्याश्चि-हारकौ द्वौ बभूवतुः ।

सपत्नीतनुभूरकां, द्वितीयआत्मभूर्जयोः " ॥ १ ॥

आ० क० ६ अ० । बुद्धौ च । स्त्री० । आत्मनैव भवति । भू-
किप् । शिवे, विष्णौ च । वाच० ।

आत (य) रक्ख-आत्मरक्ख-त्रि० । अङ्गरक्षके, श्री० ।
आत्मानं रागद्वेषादिरक्त्याङ्गधकृपाद्या रक्तन्तीत्यात्मरक्ताः ।
रागद्वेषादिरक्त्याङ्गात्मनो रक्तकं, स्या० ।

ते च—

तस्मि आयरक्खा पक्कता, तं जहा-धम्मियाए पडि-
चोयणाए पडिचोएत्ता भवइ १, तुमिणीए वा सिया २,
उट्ठितु वा आयाए एगंतमवक्कमेजा ३ । (सूत्र-१७२ +)

' धम्मियाए पडिचोयणाए ' ति-आत्मना एवं धार्मिको-
पदेशेन नेदं भवादृशां विधातुमुच्चितमित्यादिना प्रेरयिता-
उपदेशा भवतीति अनुकूलतरापसर्गकारिणः ततोऽसाक्षुप-
सर्गकरणाज्जवर्तने ततोऽकृत्यान्वेवा न भवतीत्यत आत्मा
रक्षितो भवतीति १, तूष्णीको वा-वाच्यमः; उपेक्षक इत्यर्थः,
स्यादिति २, प्रेरणाया अविषये उपेक्षणासामर्थ्ये च ततः
स्थानादुत्थाय ' आय ' ति-आत्मना एकान्तम्-विजनम्
अन्तं भूमिभागमवक्रामत्-गच्छेत् । स्या० ३ डा० ३ उ० ।
विमानाधिपतेः सूर्याभस्य देवस्यात्मानं रक्षयन्तीत्यात्म-
रक्ताः । कर्मणोऽण ॥ ५ । ३ । १४ ॥ इत्यणप्रत्ययः । रा० ।
देवविशेषं, रा० । सूर्याभस्य वर्णकमधिकृत्य-" सोलसेहि
आयरक्खदेवसाहस्सीणं " (अस्य सूर्याभस्य व्याख्या)-
बोद्धशमिरात्मरक्षदेवसहस्रीरिति विमानाधिपतेः सूर्याभ-
स्य देवस्यात्मानं रक्षयन्तीत्यात्मरक्ताः । कर्मणोऽण ॥ ५ ।
३ । १४ । इत्यणप्रत्ययः । ते च शिरस्त्राणकल्पाः, यथा हि
शिरस्त्राणं-शिरस्याविश्रमाणरक्तकं भवति तथा तेऽप्यात्म-
रक्तका गृहीतधनुर्दण्डादिप्रहरणाः समस्ततः सप्तानीका-
धिपतेरप्रतत्त्वावस्थायिनो विमानाधिपतेः सूर्याभस्य देवस्य
प्राणरक्तकाः । देवानामपायाभावात् तेषां तथाग्रहणपुर-
स्सरमवस्थानं निरर्थकमिति चेतराणां स्थितिमात्रपरिपा-
लनहेतुत्वात् प्रीतिप्रकर्षहेतुत्वाच्च, तथा हि-ते समस्ततः-
सर्वासु दिक्षु गृहीतप्रहरणा ऊर्ध्वस्थिता अवतिष्ठमानाः

स्वनायकशरीररक्षणपरायणाः स्वनायकैकनिपराण्डपयः प-
रेषामसहमानानां क्षामसुतादयन्ति-जनयन्ति स्वनायकस्य
परां प्रीतिम् । रा० ।

(तथा च)-

चमरस्स शं भंते ! असुरिंदस्स असुररसो कह आय-
रक्खंदेवसहस्सीओ पण्णाओ ? गोयमा ! चत्तारि चउ-
सट्ठीओ आयरक्खदेवसहस्सीओ पण्णाओ, एए शं
आयरक्खवण्णओ । एवं सज्जेसि इंदाणं जस्स जत्तिया
आयरक्खा ते माणियव्वा । (१६४ +)

‘वण्णओ’ ति-आत्मरक्षदेवानां वण्णको वाच्यः, स चायम्-
“ सञ्जदवडवम्मियकवया उप्पीलियसरासणपट्टिया पिण-
ज्जगंधेज्जा बडआविज्जविगलवरविधपट्टा गहियाउडपट्टरणा
तिणयाइ निसंधियाइ वहरामयकोडीणि धणुइ अभिगिज्ज
पयओ परमाइयकंडकलावा नीलपाणिणो पीयपाणिणो र-
त्तपाणिणो एवं चादत्तावचम्मइंउत्तरगपासपाणिणो नीलपी
यरत्तचादत्तावचम्मइंउत्तरगपासवरधरा आयरक्खा रक्खो-
वगया गुत्ता गुत्तपालिया जुत्ता जुत्तपालिया पत्तेयं पत्तेयं
समयओ धिययओ किंकरभूया इय चिट्ठेति ” ति, अस्या-
यमर्थः-संनद्धा-सञ्जदतिकया कृतसञ्जाहाः बज्रः कशाध-
न्धनतः वर्त्मतश्च धर्मीकृतः शरीरारोपणतः कवचः कट्टो
यैस्ते तथा, ततः सञ्जदशब्देन कर्मधारयः । तथा
उत्पीडिता प्रत्यङ्गाऽऽरोपणेन शरासनपट्टिका धनुर्यष्टि-
यैस्ते तथा, अथ वा-उत्पीडिता बाहौ बद्धा शरास-
नपट्टिका धनुर्यष्टियैस्ते तथा । पित्तं परिहितं प्रैत्र-
यकं प्रीतिभरणं यैस्ते तथा, तथा बज्रो ग्रन्थिदानेन
आविज्जश्च शिरस्यारोपणेन धिमलो वरश्च चिह्नपट्टो
योधनासूचको नेत्रादिवस्त्ररूपः सौवर्णो वा पट्टो यैस्ते
तथा, तथा गृहीताभ्यायुधानि प्रहरणाय यैस्ते तथा, अथ
वा-गृहीताभ्यायुधानि संप्याम्त्राणि प्रहरणानि च यैस्ते
तथा, तथा त्रिनानि मध्यपार्श्वेद्वयलक्षणस्यानत्रयऽवन-
तानि त्रिसन्धिनानि त्रिषु स्थानेषु कृतसन्धिकानि; नैका-
ङ्गिकानीत्यर्थः । वज्रमयकोटीनि धनुर्यष्टिगृह्य वदतः पदे
मुष्टिस्थानं तिष्ठतीति सन्ध्यः । परिमात्रिकः सर्वतो
मात्रावान् काण्डकलापो येषां ते तथा । नीलपाण्य इत्या-
दिषु नीलादिवर्णेषु पुङ्गवाशीलादयो वाणभेदाः सम्भाष्यन्ते ।
चादत्तापपाण्य इत्यत्र च चापं-धनुरेवानांगोपितव्यमनो
न पुनरुक्तता, चर्मपाण्य इत्यत्र चर्मशब्देन स्फुरक उच्यते,
दण्डादयः प्रतीताः, उक्तमेवार्थं संप्रहणेनाह-‘ नीलपीण् ’
त्यादि अथ वा-नीलादीन् सर्वानेव युगपत्काञ्चिद्वार्यान्
देवशक्तिरिति दर्शयन्नाह-‘ नीलपीण् ’त्यादि, ते चात्मरक्षा न
संज्ञामात्रेणैवेत्याह आत्मरक्षाः, स्वाभ्यामरक्षा इत्यर्थः, ते
एव विशेष्यन्ते रक्षोपगता रक्षामुपगताः, सततं प्रयुक्तरक्षा
इत्यर्थः । एतदेव कथमित्याह-गुत्ताः अभेदबुल्लयः, तथा-
गुत्तपालीकाः तदव्यता व्यावृत्तमनोवृत्तिकाः मण्डलीका,
गुक्ताः परस्परसम्बद्धाः, गुक्तापालीकाः निरन्तरमण्डलीकाः,
प्रत्येकमेकैकशः समयतः पदानिसमाचारं विनयना-
विनयेन किंकरभूता इव-प्रप्यन्तं प्राप्ता इवेति, अयं च
पुस्तकान्तरे साक्षाद् दृश्यते एवाति । ‘ एवं सज्जेसिमिदंवाणं ’

ति-‘ एवंमि ’ ति-अरमवत्सर्वेषामिन्द्राणां सामानिकचतुर्गुणा
आत्मरक्षा वाच्यः, ते चार्थत एवम्-सर्वेषामिन्द्राणां सा-
मानिकचतुर्गुणा आत्मरक्षाः, तत्र चतुःषष्टिसहस्राणि चम-
रस्येन्द्रसामानिकानाम्, बलेस्तु षष्टिः, शेषभवनपतीन्द्राणां
प्रत्येकं षट् षट् सहस्राणि, शुकस्य चतुरशीतिः, ईशानस्या-
ऽशीतिः सनत्कुमारस्य द्विसप्ततिः, माहेन्द्रस्य सप्ततिः,
ब्रह्मणः षष्टिः, लान्तकस्य पञ्चाशत्, शुकस्य चत्वारिंशत्,
सहस्राग्न्य त्रिंशत्, प्रासुतस्य विंशतिः, अच्युतस्य दश-
सहस्राणि सामानिकानामिति, यदाह-

“ चउसट्ठी सट्ठी खलु, लुख सहस्सा उ असुरवज्जाणं ।

सामाणिया उ एए, चउगुणा आयरक्खाउ ॥ १ ॥

चउगसीइ असोई, वावत्तरि सत्तरी य सट्ठी य ।

पण्णा चत्तालीसा, तीसा बीसा इससहस्सा ” ॥ २ ॥ इति ।
अ० ३ श० ६ उ० ।

आत [य] रक्खि [न]-आत्मरक्षिन्-त्रि० । आत्मानं रक्ष-

त्यपायंभ्यः-कुगतिगमनादिभ्य इत्यवशीलः आत्मरक्षी ।

कुगतिगमनादिभ्य आत्मनो रक्षणशीलः, उत्त० पा० ४ अ० ।

“ अप्पाणरक्खी अरमणमत्ता ” ॥ १० + ॥ उत्त० ४ अ० ।

आत (य) रक्खिय-आत्मरक्षित-त्रि० । आत्माऽप्येभ्यो-

दुर्गतिगमनादिभ्यो रक्षितो येन स तथा । दुर्गतिगमनेतु-

निबन्धनात्सावधानुष्ठानाच्चवृत्ते, सूत्र० । “ आयपरक्कम

आयरक्खिण्ण ” (सूत्र० ४२ +) । दुर्गतिगमनेतुनिबन्ध-

नस्य सावधानुष्ठानस्य निवृत्तत्वाद् । सूत्र० २ अ० २ अ० ।

अरइं पिट्ठओ किच्चा, विरण आयरक्खिण्ण ॥ १५ X ॥

आत्मरक्षितो दुर्गतिहेनारपञ्चानाङ्गिनेनेत्यात्मरक्षितः ।

आहितान्यदिषु ॥ ३१, १५३ ॥ दर्शनात् क्लान्तस्य परनिपातः

(हेम व्याकरण सूत्रम्) उत्त० २ अ० ।

आत (य) वं-आत्मवत्-त्रि० । “ आयवं ” (सूत्र-१० X) ।

आत्मा ज्ञानादिकोऽस्थास्तीत्यात्मवान् । ज्ञानादिमति, आ-

चा० १ अ० ३ अ० १ उ० ।

आत्मा-चित्तं वश्यतयाऽस्त्यस्य मतुप् । मस्य चः स्त्रियां

ङीप् । वश्यचित्ते, निर्विकारचित्ते च । आत्मा प्रकाश्यतया

विद्यतेऽस्य आत्मप्रकाशके शास्त्रे, आत्मना तुल्यक्रियावति,

आत्मतुल्याक्रियावाम्, अर्थ० । वाच० ।

आतव-आतप-पुं० । आ-समन्तात्तपति संतापयति जग-

दित्यातपः । उत्त० १ अ० । आ-तप*ध । उद्योते, कर्म० २

कर्म० । स संशोतो यद्यपि लोके भेदेन प्रसिद्धो-यथा, सू-

र्यगत आतपः, चन्द्रगतः प्रकाश इति । तथाप्यातपशब्दः

चन्द्रप्रभायामपि वर्तते, यदुक्तम्-“ चन्द्रिका कौमुदी ज्यो-

त्स्ना, तथा चन्द्रातपः स्मृतः ” ॥ १ ॥ इति । सू० प्र० ३

पाहु० । “ आतपाह वा ” (सूत्र-१५X) आतप इति वा । आ-

तप आदित्यस्येति । स्था० २ ठा० ४ उ० । घर्मे, उत्त० २

अ० । “ आयवताणनिमित्तं ” ॥ १६X ॥ उपलेन चरितापना ।

व्य० ८ उ० । आतप्यते-पीड्यते शरीरमनेनेत्यातपः । दण्ड-

पाशाणादौ, “ आयवस्स निखापणं, अउला हवइ वेयणा ”

॥ ३५X ॥ उक्त० २ अ० । निविडकिरणे, रौद्रे च प्रकाश,

वाच० । स्वनामक्याते अहोरात्रमवे चतुर्विंशतितमे मुहूर्ते

च । स० ३० सम० अ० प्र० १ पो खः ॥ २३१ ॥ इतिपस्यवः ।

आतपनाम (५)-आतपनाम-न० । नामकर्मभेदे, जा० । यदु-
दधातपनाम भवति । पृथिवीकाये, आदित्यमण्डलादिवत् ।
आ० । यदुदयाज्जन्तुशरीराणि स्वरूपेणानुष्णान्यपि उष्ण-
प्रकाशलक्षणमातपं कुर्वन्ति तदातपनाम । तद्विपाकञ्च
भानुमण्डलगतभूकायिकेष्वेव, न बहौ, प्रचक्षन्प्रतिषेधात् ।
तत्रोष्णत्वमुष्णस्पर्शनामोदयात्, उत्कटलोहितवर्णनामो-
दयाच्च प्रकाशकत्वमिति । पं० सं० ३ द्वार । यदुदयवशा-
ज्जन्तुशरीराणि भानुमण्डलगतपृथ्वीकायिकरूपाणि स्वरू-
पेणानुष्णान्यपि उष्णप्रकाशलक्षणमातपं कुर्वन्ति तदातप-
नाम । आतपनामोदयश्च ध्वजशरीरे न भवति सूत्रे प्रति-
षेधात् । तत्रोष्णत्वमुष्णस्पर्शनामोदयात् । उत्कटलोहित-
वर्णनामोदयाच्च प्रकाशकत्वम् । कर्म० ६ कर्म० ।

रविर्बिम्बे उ जियंगं, तावजुयं आयवाउ न उ जलये ।
जमुसिणफासस्स तहिं, लोहियवस्स उदउ ति ॥४४॥

आतपाद्-आतपनामोदयाज्जीवानामङ्गं-शरीरम् तापयुतं
स्वयमनुष्णमपि उष्णप्रकाशयुक्तं भवति । आतपस्य पुनरु-
दयो रविर्बिम्बे एव । तुशब्द एवकारार्थः । भानुमण्डलादिपा-
थिवशरीरेष्वेव, न पुनर्ज्वलने-इतिमुञ्जि । अत्र युक्तिमाह-यद्-
यस्मात्कारणात् तत्र-उवलने-ज्वलनज्जन्तुशरीरे, तेजस्का-
यशरीरे इत्यर्थः, उष्णस्पर्शस्योदयः, तथ-‘लोहितवर्णस्यो-
दय’ इति-तेजस्कायशरीरादयेवोष्णस्पर्शोदयनोष्णानि, लो-
हितवर्णनामोदयान् प्रकाशयुक्तानि भवन्ति, न त्वातपादया-
दिति भावः । तदुदयाज्जन्तुशरीराण्यात्मानानुष्णान्यप्युष्ण-
प्रकाशरूपमातपं कुर्वन्ति, तदातपनामेत्यर्थः । कर्म० १ कर्म० ।

आत(य)वणिवाय-आतपनिपात-पुं० । आतपस्य-धर्मस्य
नितरां प्राप्ते निपातः । धर्मस्य नितराङ्गान्ते, उक्त० ।

आयवस्स निवाएणं, अउला हव्ह वेयणा ॥ ३५X ॥

आतपस्य निपातेन-धर्मस्य संबन्धेन अतुला वेदना भवति,
साक्षरितवर्षावातादिपीडाऽस्माभिः सोढुं न शक्यते । अथ
आ-आतप्यते-पीक्यते शरीरमनेनेत्यातपः कृष्णपाणादि-
रप्युच्यते तस्य संगेनास्मच्छरीरे महती वेदना भवति ।
उक्त० २ अ० ।

आत (य) वतत्त-आतपतप्त-त्रि० । धर्मतत्ते, “ आतवतत्ते
वहे अहवे ” ॥ २०१X ॥ आयवतत्तं अप्पोदगं अवहं घे-
प्पति । असइ आयवत्तत्तं वहं घिप्पति । नि० सू० १ उ० ।

आत (य) ववं (दृ)-आतपवत्-त्रि० । आतपोऽस्त्यत्र
मनुप् । मस्य वः । आतपयुक्ते, “ ऋक्षाणि यस्यातपयन्ति
सिद्धाः ” वाच० । अहोरात्रमवे स्वनामक्याते अतुर्विशे
मुद्धर्ते, जं० ७ वक्त० । कल्प० ।

आत (य) वाल-आत्मपाल-त्रि० । आत्माम्भवे पालयती-
त्यात्मपालः । आत्मनः पालके, जा० १ भु० १ अ० ।

आतवालोय-आतपालोक-पुं० । इतवहतापदर्शने, जा० “ आ
लवालोयमहंततुंयइयपुणकण्णे ” (सूत्र-२७X) । जा० १
भु० १ अ० ।

आत (य) वस-आत्मवस-त्रि० । आत्मनो वसः-आय-
यता वस । आत्माधीन, “ यद्यदात्मवसं तु स्या-तत्तत्से-
वेत वत्ततः । सर्वे परवशं दुःखं, सर्वमात्मवसं सुखम् ” ॥१॥
मनु० । वाच० ।

सम्बन्धेसु विमुक्तो, साहू सम्बन्ध होइ अप्पवसो । ६८+ ।
सर्वार्थेषु विमुक्तः-सर्वपदार्थेषु ममतारहितः साधुः-मोक्ष-
साधकः सर्वमात्मवशो भवति, न कुत्रापि परवशः । ग०
२ अ० ।

आत (य) वायपत्त-आत्मवादप्राप्त-त्रि० । आत्मन उपयो-
गलक्षणस्य जीवस्वास्वययप्रदेशात्मकस्य संकोचाविकाश-
भाजः स्वकृतफलभुजः प्रत्येकसाधारणतया व्यवस्थितस्य
द्रव्यपर्यायतया नित्यानित्याद्यनन्तधर्मरूपकस्य वा वाद्
आत्मवादस्तं प्राप्त आत्मवादप्राप्तः । सम्यग् यथावस्थि-
तात्मस्वतत्त्ववेदिनि, सूत्र० । “ आयवायपत्ते विज्ज ”
(सूत्र० ४X) । सूत्र० १ भु० १६ अ० ।

आत (य) वि (दृ)-आत्मविद्-त्रि० । पाठान्तरे-“ आ-
यवी ” (सूत्र-१०७X) । आत्मानं श्रद्धादिपतनरक्षण-
द्वारेण वेत्तीत्यात्मविद् । आत्मनो रक्षके, आचा० १ भु० ३
अ० १ उ० । आत्मानं यथार्थरूपेण वेत्ति, विद्-किप्-६
त० । आत्मस्वरूपेण, आत्मानं स्वपक्षं वेत्ति किप् । स्व-
यत्कृतातरि, वाच० ।

आत (य) वीरिय-आत्मवीर्य-न० । वीर्यभेदे, नि० सू० ।
आयविरियं दुविहं-विभोगायवीरियं च, अविभोगायवी-
रियं च । विभोगायवीरियं जहा-संसाराबन्धस्य जीवस्य
मयमाविजंगा वियोगजा भवन्ति, अविभोगाऽऽयवीरियं
पुण्य-उपभोगो असंखेजा पप्प एसत्तणं । नि० सू० १ उ० ।

आत (य) विसोहि-आत्मविशुद्धि-स्त्री० । उत्कालिकभुत-
विशेषे, न० । आत्मनो-जीवस्यालोचना प्रायश्चित्तप्रतिपत्तिप्र-
भृतिप्रकारेण विशुद्धिः कर्मविगमनलक्षणा प्रतिपाद्यते यस्यां
ग्रन्थपद्धतौ सर आत्मविशुद्धिः । न० । आत्मनो जीव-
स्यालोचनादिप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यादिप्रकारेण विशुद्धिः कर्म-
विगमनलक्षणा प्रतिपाद्यते यत्र तदध्ययनमात्मविशुद्धिः ।
पा० ।

आत (य) वेयावचकर-आत्मवैयावृत्यकर-त्रि० । अलसे,
विसम्भोगिकं च । स्था० ।

आयवेयावचकरे नाममेगे, खो परवेया वचकरे ।
(सूत्र-३२०X)

आत्मवैयावृत्यकरः-अलसो, विसम्भोगिको वा । स्था० ४
ठा० ३ उ० ।

आतसंचेयशिज-आत्मसंचेतनीय-पुं० । आत्मना संचेत्यन्ते-
क्रियन्त इत्यात्मसंचेतनीयाः । स्था० ४ ठा० ४ उ० । उप-
सर्गभेदे, स्था० ४ ठा० ४ उ० । (अस्य भेदोदहरणादिवहुव-
ह्वयता ‘उवसग’ शब्दे ऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

आत (य) संजम-आत्मसंयम-पुं० । आत्मनः-शरीरस्य
संयमः । संवृताङ्गेपात्रेन्द्रियत्वे, पा० । आत्मनो-मनसः
संयमः । चित्तसंयमने, वाच० ।

आत (य) संजमपर-आत्मसंजमपर-त्रि० । आत्मनः-शरीर-
स्य संजमः संवृताङ्गोपाङ्गेन्द्रियत्वम् तत्परं-तत्प्रधानम् । सं-
वृताङ्गोपाङ्गेन्द्रियत्वप्रधानं, पा० ६ विध० ।

आत (य)संजमावाय-आत्मसंजमोपाय-पुं० । संजमने संजम
आत्मनः संजम आत्मसंजमस्तदुपायः । आत्मसंजमनोपायं,
दश० । उक्तं च—“ तस्यैवमा सेयतो यो हि, सदाचारं रत-
स्सदा । स षष्ठ धृतिमान् धर्म-स्तस्यैव च जिनो हितः ”
॥ १ ॥ इति । दश० १ अ० ।

आत(य)संवेयण-आत्मसंवेदन-न० । द्रव्योपसर्गभेदे, सूत्र० ।
तथा च उपसर्गमाधिकृत्य—

दब्धे चउच्चिहो दे-कमणुयतिरियसंवेतो ॥ ४७ ॥

आत्मसंवेदना अपि चतुर्विधा, तद्यथा-घट्टनातः, लेश-
नानः, अङ्गुलाद्यवयवसंश्लेषरूपाया स्तम्भनातः, प्रपाताच्च ।
सूत्र० १ भु० ३ अ० १ उ० ।

आत (य) संवेयणज-आत्मसंवेदनीय-पुं० । आत्मना
क्रियन्त इत्यात्मसंवेदनीयाः । द्रव्योपसर्गभेदे, आ० चू० १
अ० । (इतस्य भेदादिबहुवक्तव्यता ‘उपसर्ग’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागे वक्ष्यते) ।

आत (य) सक्वि (न)-आत्मसाक्षिन्-त्रि० । आत्मनः
बुद्धिवृत्तः साक्षी-प्रकाशकः वेदान्तादिमनसिजे बुद्धिवृत्ति-
प्रकाशकं चैतन्यं, वाच० । आत्मा-स्वजीवः स्वस्वसंचित-
प्रत्यक्षविरतिपरिणामपरिणतः साक्षी यत्र तदात्मसाक्षिकम् ।
स्वजीवसाक्षिके, पा० ।

आत (य) (अप्प)सत्तम-आत्मसत्तम-त्रि० । आत्मना स-
त्तमः-सत्तानां पूरणं आत्मा वा सत्तमो यस्यात्मावात्मसत्तमः ।
सत्तानां पूरणं आत्मा यस्य । तस्मिन् । कथा० । “ मज्झिमे
अरहा अप्पसत्तमं मुंडं भवित्ता ” (सूत्र-५६४+) सूत्र० ७
ठा० ३ उ० ॥

आत(य)समपण-आत्मसमर्पण-न० । आत्मनिवेदनं, पञ्चा० ।

गुरुये चात्मनिवेदनं महते फलाय—

अह तिपयाहिणपुर्व्वं, सत्तमं सुद्रेण चित्तरयणं ।

गुरुणाऽणुवेयणं स-व्वहेव ददमप्पणा एत्थ ॥ २६ ॥

अथ तदात्मनिवेदनं गुरुः प्रतिपद्यते न का, यद्दि न प्रति-
पद्यते तदा न युक्तं निष्फलत्वात्तत्वेत्याशङ्कां परिहरन्नाह—

एमा खलु गुरुमत्ती, उक्कोमो एम दाणधम्मो उ ।

भावविसुद्धिं ददं, इहरा वि य वीयमेयस्म ॥ ३० ॥

कर्त्तामद् भावविशुद्ध्याभावपूर्वकमात्मनिवेदनमुत्कृष्टवान-
धर्मशांजं भवतीत्याह—

जं उत्तमचरियमिणं, मोउं पि अणुत्तमाणा पारे ति ।

ता एयसगामाआं, उक्कोमो हाइ ययस्स ॥ ३१ ॥

अथ यदि तदात्मनिवेदनं गुरुः प्रतिपद्यते तदाऽधिकरण-
दोषो गुरुः स्यादित्याशङ्कां परिहरन्नाह—

गुरुणा वि णाऽहिगराणं, ममत्तगहियस्म एत्थ वत्थुम्मि ।

तम्भवसुद्धिहेउं, आणाए पयत्तमाणास्स ॥ ३२ ॥

पञ्चा० २ विव० ।

(एतासां गाथानां व्याख्या ‘पवज्जा’ शब्दे पञ्चमेभागे
करिष्यते ।)

आत(य)समया-आत्मसमता-स्त्री० । आत्मौपम्ये, आचा० ।
सर्वआत्मौपम्यं समात्करं दित्याह—

आतवो कहिया पास, तम्हा ण हंता ण विघायए ।

(सूत्र-११५X) ।

यथा आत्मनः सुखमिष्टमिन्नरस्यन्यत्तथा बहिरपि-
आत्मनो व्यतिरिक्तानामपि जन्तूनां सुखप्रियत्वमसुखप्रियत्वं
च पश्य-अथ धारय, तदेवमात्मसमतां सर्वप्राणिनामव-
धार्य किं कर्त्तव्यमित्याह—‘ तम्हा ’ इत्यादि । यस्मात्सर्वे-
ऽपि जन्तवो दुःखद्विषः सुखलिप्सवस्तस्मात्तेषां न हन्ता-
न व्यापादकः स्यात्, नान्यपरैस्तान् जन्तून् विविधैर्ना-
नाप्रकारैरुपायैर्घातयेत्-विघातयेदिति । आचा० १ भु० ३
अ० ३ उ० ।

आत (य) समोयार-आत्मसमवतार-पुं० । शरीरभय-
शरीरव्यतिरिक्तद्रव्यसमवतारभेदे, अनु० ।

सव्वदन्वा वि णं आयममोअरेणं आयभावे समोअ-
रंति । (सूत्र-१५३+)

शरीरभयशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यसमवतारस्त्रिविधः प्रह-
रः, तद्यथा-आत्मसमवतार इत्यादि । तत्र सर्वद्रव्याण्य-
प्यात्मसमवतारेण चिन्त्यमानान्यात्मभावे—स्वकीयस्वरूपे
समवतरन्ति—यत्नेन तद्रव्यनिर्वाहत्वात्तत्तम् । अनु० ।
(अत्र बहुवक्तव्यता ‘समोयार’ शब्दे सत्तमे भागे करिष्यते)

आत (य) शरीरखेतोगाढ-आत्मशरीरक्षेत्रावगाढ-त्रि० ।
स्वशरीरक्षेत्रव्यवस्थितं, भ० । “आयशरीरखेतोगाढं पोमगलं
अत्तमायाए आइरंति ” (सूत्र-२५८+) । स्वशरीरं व्यव-
स्थितानित्यर्थः । भ० ६ श० १० उ० ।

आत (य) माय-आत्ममातृ-न० । आत्मसुखे, सूत्र० ।

“ भूताहं जे हिमनि आयसते ॥५॥ ” अभूयन् भवन्ति भ-
विष्यन्तीति भूतानि-प्राणिजस्तानि आत्मसुखार्थं हिनिस्त-
व्यापादयति । सूत्र० १ भु० ७ अ० ।

आत (य) सायाणुगामि (न)-आत्मसातानुगामिन्-पुं० ।
स्वसुखलिप्सो, सूत्र० ।

हंता क्त्ता पगब्भित्ता, अयमायाणुगामिणो ॥ ५ ॥

आत्मसातानुगामिनः-स्वसुखलिप्सवः । सूत्र० १ भु० ८ अ० ।

आत(य)सुह-आत्मसुख-न० । शरीरसुखे, सूत्र० । “ आय-
सुहं पडुच्च ” ॥ ४+ ॥ आत्मसुखस्मनीत्य-स्वस्य शरीरसु-
खहेन । सूत्र० १ भु० ५ अ० १ उ० । जं छिदंति आयसुहं
पडुच्च ॥ ८+ ॥ सूत्र० १ भु० ७ अ० । जीवसुखं, द्रव्या० ।

अईत्तमाऽम्भोजयुगोपयोगि,

चेतः कुरुणाऽऽत्मसुखं लभस्व ॥ ७ ॥

आत्मनो-जीवस्य सुखं-निराबाधतुभवं लभस्व-प्राप्नुहि
नयज्ञानात् जीवादीन् परीक्ष्य कर्मस्य आत्मानं वियोज्या-
नन्तुसुखभाक् भव इत्यर्थः । द्रव्या० ८ अध्या० । आत्मैव
सुखमस्य आत्मलाभमात्रेण सुखिनि, त्रि० । आत्मैव सुखं
सन्निधानस्वरूपत्वात् । आत्मरूपं परमानन्दे, न० । वाच० ।

आत (य) सोहि-आत्मशुद्धि-स्त्री० । आत्मनो-देहस्य, मन-
नो वा शुद्धिः । देहशुद्धौ, चित्तशुद्धौ च । वाच० । कर्म-
क्षयोपशमनयं च । “आययजोगमायसोहीए” ॥ १५५ ॥
आत्मशुद्ध्या-कर्मक्षयोपशमनयलक्षणायाऽऽयतयोग-सुप्रणि-
हितमनोवाक्यायामकं विधाय । आत्मा० १ ध्रु० ६ अ० ४ उ० ।

आत (य) हित-आत्महित-त्रि० । स्वहिते, सूत्र० । “आय-
हियाए सखिसेज्जाआ” ॥ १६५ ॥ आत्महिताय स्वहितं मन्य-
मानाः । सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० । शरीराय हितं, “आ-
यह्मीणं आयहिताणं” (सूत्र-१+॥) आत्महितानां हितमिव
हितम् आत्महितं च शरीरे आत्मनि च भवति । तत्र शरीरे
हितोऽहितं पथ्याऽपथ्याद्वारादिकम् । आत्मनि तु हिंसादि-
प्रवृत्तिनिवृत्ती । अथवा-आत्मनो हितानि श्रीणि त्रियष्टानि
पाखण्डिकशतानि तदपनयनं तदस्ति येषां ते आत्माहिताः ।
दशा० ५ अ० । अहिताचारगश्च शौरादयः, अयं त्वात्महित
एहिकामुष्मिकापायभीकृत्वाद् । सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । “आ-
यहिए अणियाणसेवुडं” (सूत्र-२०१) । सूत्र० १ ध्रु० २ अ०
३ उ० ।

आयहेउ-आत्महेतु-पुं० । आत्मनिमित्ते, दशा० “आयहेउ पर
ये” ॥ ३३६+॥ आत्महेतोः-आत्मनिमित्तम् । दशा० १० अ० ।
“कह पुरिसे आयहेउं वा णाहेउं वा” (सूत्र-१७+) । आत्म-
निमित्तम्-आत्माधर्मम् । सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।

आता (अप्पा)-स्त्री० । आत्मन्-पुं० । अत-मनिण् । स्वरूपे,
वाच० । भ० । भस्माऽऽत्मनोः पो वा ॥ ८२५५ ॥ इति हैमप्राकृ-
तसूत्रेण भस्माऽऽत्मनोः संयुक्तस्य पो वा । अप्पा । अप्पाणे ।
पक्षे-अन्ता । प्रा० । पुंस्थान आणो राजयच्च ॥ ८२ । ३ । ५६ ॥
इति हैमप्राकृतसूत्रेण पुल्लिङ्गं वर्त्तमानस्याऽऽत्मनस्य स्थाने
आण इत्यादेशो वा भवति । पक्षे यथादर्शनं राजयत् च
कार्थ्यं भवति । आणादेशो च-“अतः सेडोः” ॥ ८२ । ३ । २ ॥
इत्यादयः प्रवर्तन्ते । पक्षे तु-राजयत्-अप्प शस् । जसशस्-
सिडसां णो ॥ ८२ । ३ । ५० ॥ टो णा ॥ ८२ । ३ । ५१ ॥
इणममामा ॥ ८२ । ३ । ५३ ॥ इति प्रवर्तन्ते । अप्पाणा । अ-
प्पाणा, प्रथमा । अप्पाणं । अप्पाणे, द्वितीया । अप्पाणेण ।
अप्पाणहिं, तृतीया । अप्पाणाआं । अप्पाणासुन्तो, पञ्चमी ।
अप्पाणस्स । अप्पाणाण, षष्ठी । अप्पाणास्मि । अप्पाणेषु,
सप्तमी । अप्पाण कअं । पक्षे राजयत् । अप्पा । अप्पो
प्रथ० । हे अप्पा ! । हे अप्प !, संबोधनम् । अप्पाणां
चिद्वृत्ति । अप्पाणां पेच्छ । अप्पाणा, अप्पोहि । अप्पाणां ।
अप्पाआं । अप्पाउ । अप्पाहि । अप्पाहिन्तो । अप्पा ।
अप्पासुन्तो । अप्पाणां धणं । अप्पाणं । अप्पे । अप्पेषु ।
प्रा० । “आत्मनष्टो णिआ णहआ” ॥ ८२ । ३ । ५७ ॥ आ-
त्मनः परस्याष्टायाः स्थानं णिआ णहआ इत्यादेशौ
वा भवतः । अप्पणिआ पाउसे उवगअस्मि । अप्प

णिआ अविअडिआणिआ । अप्पणहआ । पक्षे-अप्पाणेण ।
प्रा० । यत्ने, वाच० । स्वस्मिन्, “आयाए एगंतमंतं अव-
क्कामंति” (सूत्र-१४२+) । ‘आयाए’ ति-आत्मना,
स्वयमित्यर्थः । भ० ३ श० २ उ० ।

दोहिं ठाणेहिं आया सरीरं फुसित्ता णं णिआति, तं जहा-
देसेण वि आया सरीरं फुसित्ता णं णिआति, सव्वेण वि
आया सरीरं फुसित्ता णं णिआति, एवं फुरित्ता णं, एवं
फुडित्ता, एवं संवडित्ता, निव्वडित्ता । (सूत्र-६७)

‘दोहिं’ इत्यादिकं कण्ठ्यम् । नवरं द्वाभ्यां प्रकाशभ्यां
‘देसेण वि’ ति-देशेनापि कतिपयप्रदेशलक्षणेन केषांचि-
त्प्रदेशा वा इलिकागत्यात्पादस्थानं गच्छता जीवन् शरी-
राद्-बहिः क्षिप्तत्वात्, आत्मा-जीवः, शरीरम्-देहं स्पृष्ट्वा-
श्लिष्ट्वा निर्याति शरीरान्तरगणकालं निस्सरतीति, ‘संव्यण
वि’ ति-सर्वेण-सर्वात्मना सर्वैर्जीवप्रदेशैः गन्दुकगत्या-
त्पादस्थानं गच्छता शरीराद् बहिःप्रदेशानामक्षिप्तत्वादिति ।
अथवा-देशेनाऽपि-देशतोऽपि आप्रपञ्चः सर्वेणापीत्यपक्षः ।
आत्मा-शरीरं काऽधः ? शरीरदेश-पादादिकं स्पृष्ट्वा अवय-
धान्तरभ्यः प्रदेशसंहाराद्विर्याति, स च संसारी । सर्वेणापि-
सर्वतयाऽपि, अपिः देशनापीत्यपक्षः सर्वमपि शरीरं स्पृष्ट्वा
निर्यातीति भावः, स च सिद्धो, वदयति च-“पायणिजा-
णा निरणसु उययज्जंती” त्यादि, यावत्-“सर्वगनिज्जा-
णा सिद्धेसु” ति । आत्मना शरीरस्य स्पर्शने सति स्फुरणं
भवतीति । इत्यत उच्यते-‘एवमि’ त्यादि, ‘एवमि’ ति-‘दोहिं
ठाणेहिं’ इत्याद्यभिलाषसंस्मृत्यर्थः, तत्र देशेनापि किय-
द्विरप्यात्मप्रदेशैरिलिकागतिकाले ‘संव्यण वि’ ति सर्वेणपि
गन्दुकगतिकाले शरीरम् । ‘फुरित्ता णं’ ति-स्फोरयित्वा
सस्पन्दं कृत्वा निर्याति, अथवा-शरीरकं देशतः, शरीरदेश-
मित्यर्थः, स्फोरयित्वा पादादिनिर्याणकाले सर्वतः शरीरं
स्फोरयित्वा सर्वाङ्गनिर्याणायसर इति । स्फुरणाच्च सा-
त्मकत्वं स्फुटं भवतीत्याह-‘एवमि’ त्यादि-‘एवमि’ ति-
तथैव देशान्तरदेशेन शरीरकम् ‘फुडित्ता णं’ ति-संचेतन-
तया स्फुरणलक्षणः स्फुटं कृत्वा इलिकागतौ सर्वेण-सर्वा-
त्मना स्फुटं कृत्वा गन्दुकगत्याविति, अथवा-शरीरकं देशतः
सात्मकतया स्फुटं कृत्वा पादादिना निर्याणकाले सर्वतः
सर्वाङ्गनिर्याणप्रस्ताव इति, अथवा-‘फुडित्ता’ स्फोटयित्वा
विशीर्णं कृत्वा तत्र देशतोऽद्यादिविघातेन, सर्वतः सर्व-
विशरणेन देवदीपादिजीववादिनि शरीरकं सात्मकतया
स्फुटीकुर्वन्तस्तसंचेतनमपि कश्चिन्करोतीत्याह-‘एवमि’
त्यादि, ‘एवमि’ ति, तथैव ‘संवडित्ता णं’ ति-
संवर्त्य-संकोच्य शरीरकं देशेनिलिकागतौ शरीरस्थित-
प्रदेशैः सर्वेण-सर्वात्मना गन्दुकगतौ सर्वात्मप्रदेशानां
शरीरस्थितत्वाविर्यातीति, अथवा-शरीरकं शरीरिण-
मुपकारादण्डयोगादण्डपुरुषवत्, तत्र देशतः संचेतनं सं-
सारिणो म्रियमाणस्य पादादिगतजीवप्रदेशसंहारात्संचेतन-
निर्वाणं गन्तुरिति । अथवा-शरीरकं देशतः संवर्त्य हस्ता-
दिसङ्काचेन सर्वतः-सर्वशरीरसङ्काचेन पिपीलिकादिव-
दिति । आत्मनश्च संवर्त्तनं कुर्वन् शरीरस्य निवर्त्तनं करा-
तीत्याह-एवं ‘निवडित्ता णं’ ति-तथैव निवर्त्य-जीवप्रदे-

शब्दः, शरीरकं पृथक् कृत्वैतत्पर्यः, तत्र देशेनेलिकागतौ सर्वेषु गेन्दुकगतौ, अथवा-प्रदेशतः शरीरकं निवर्त्यात्मनः पादा-विनिर्याणवान्, सर्वतः सर्वाङ्गनिर्याणवानिति, अथवा-पञ्च-विधशरीररन्मुदयापेक्षया देशतः शरीरम्—औदारिकादि निवर्त्य, तैजसकार्मणं त्वादायैव, तथा सर्वेषु सर्वे शरीरस-मुदायं निवर्त्य निर्याति; सिद्धयतीत्यर्थः,

अनन्तरं सर्वनिर्याणमुक्ते, तत्र परम्परया धर्मभवणलाभा-दिषु ते च यथा स्युस्तथा दर्शयन्नाह—

दोहिं ठाणेहिं आता केवलिपभत्तं धम्मं लमेआ सव-
खाताते, तं जहा-खतेण चैव, उवसमेण चैव, एवं जाव
मणपजवनानं उप्पाडेआ, तं जहा-खतेण चैव, उवस-
मेण चैव । (सूत्र-६८)

'दोही' त्यादि, कण्ठ्यं, नवरम् 'खण्ण चैव' लि-ज्ञानावरणी-यस्य दर्शनमोहनीयस्य च कर्मण उदयप्राप्तस्य क्षयेण-नि-र्जग्गुन, अनुादितस्य चोपशमेन-विपाकानुभवनं क्षयोप-शमेनेत्युक्तं भवति, यावत्करणात्—“ केवलं बोहिं बुद्धेज्जा मुंहेभविता अगाराआ अणुगारियं पव्वएआ केवलं बंध-वेरवासमावसेज्जा केवलेण संजमणं संजमज्जा केवलं संवरेण संवरेज्जा केवलमाभिणियाहिंयानाणमुप्पाडेज्जा ” इत्यादि इदं, एवं यावन्मनःपर्यवधानमुत्पादयेदिति, केव-लज्ञानं तु क्षयादेव भवतीति तत्रोक्तम् । इह च यद्यपि बो-ध्यादयः सम्यक्त्वचारित्र्यरूपत्वात्केवलं क्षयेण, उपशमेन च, भवन्ति । तथाप्येते क्षयोपशमनापि भवन्ति । अवस्थाभि-निर्वाधिकादीनि तु क्षयोपशमनं भवन्तीति सर्वसाधारणः क्षयोपशम उक्तः । स्था० २ टा० ४ उ० । देहे, उत्त० उक्तं हि—“ धम्मधुत्थिधीन्वर्क-त्वंकृतस्यस्यदेहेषु । शीलानिलमनो-यत्नै-कर्वायेऽप्यात्मनः स्मृतिः ” ॥१॥ इति । उत्त० १५ अ० ।

तथा च—

जमि खं विरुवरूवेहिं सत्थेहिं लोगस्म कम्मसमारम्मा
कजंति, तं जहा-अप्पणो से पुत्ताणं । (८६+)

'तं जहा अप्पणो' इत्यादि, तद्यद्यनुपपत्तिनाथं नोक्त-मात्रमेवान्यद्व्यवजातीयकं मित्रादिकं द्रष्टव्यम् (मे) तस्या-रम्भारिप्तोर्त्य आत्मा-शरीरं तस्मै अर्थे तदर्थं कर्म्मसमा-पाकादयः क्रियन्ते । आआ० १ अ० २ अ० ५ उ० । मनसि; बुद्धिस्थं निजे स्वभावं, बुद्धौ च । वाच० । देहावच्छिन्नं सैतन्यं च । अन्तःकरणं, वाच० । ज्ञानं, प्रकाशस्वरूपं बुद्धौ आत्मनि, बुद्धिर्हि मनआदिकरणानि प्राप्नोत्यात्मा तेषां प्रत्यभिज्ञानम् । वाच० । अर्कं, धक्को, वायौ, वाच० । अतनीत्यात्मा । विशेष० २२५६ गाथा । अतनि-सततं गच्छ-त्यपरापरान् स्वरपरपर्यायानित्यात्मा । अथवा-अनघातो-र्गमनार्थत्वेन ज्ञानाऽर्थत्वात्तति—सततमवगच्छत्युपयो-गलक्षणत्वादित्यात्मा । भ० १० श० १२ उ० । अन-ति—सातत्येन गच्छति तांस्नाम् ज्ञानदर्शनसुखादिप-र्यायानित्यात्मादिशब्दव्युत्पत्तिनिमित्तसंभवात्, उक्तञ्च—“ एवं जीवो जीवो, संसारी पाणधारणाणुगमो । सिद्धो पुणरज्जीवो, जीवणपरिणामरहिओ ति ” आ० म० १ अ० ।

को आत्मा भगवानाह-योऽहमित्यभिमन्यते, स कीदृक् सूक्ष्मोऽसौ?, किं तत्सूक्ष्मं-यस्य शुद्धीमः, न तु शब्दगन्धानिलाः, किं तु ते इन्द्रियप्राद्याः, तेन ग्रहणमात्मा न तु प्राद्वयिता हि सः । आ० सू० १ अ० ।

विषयसूचना—

- (१) एकविधः आत्मा ।
- (२) एकविधोऽप्यात्मा त्रिविधः ।
- (३) निक्षेप आत्मनः ।
- (४) अष्टविध आत्मा ।
- (५) आत्मानः-सूक्ष्मा, बाह्यराजः ।
- (६) आत्मनः लक्षणम् ।
- (७) परिभोगोपभोगकषापद्वाराणि ।
- (८) इन्द्रियाण्यात्मनः ।
- (९) चित्तादीनि आत्मनः ।
- (१०) आत्मनः अस्तित्वम् ।
- (११) अभ्याख्यानमात्मनः ।
- (१२) आत्मनोऽस्तित्वमिन्द्रभूतिं प्रति ।
- (१३) अभौतिकत्वमात्मनः ।
- (१४) कस्या दिश आगतोऽहम् ।
- (१५) अभ्यत्वम्, अमूर्त्तत्वम्, अनित्यत्वं च आत्मनः ।
- (१६) कर्तृत्वमात्मनः ।
- (१७) विभुत्वमात्मनः ।
- (१८) परिमाणमात्मनः ।
- (१९) विस्तरत एकत्वमात्मनः ।
- (२०) क्रियावत्त्वमात्मनः ।
- (२१) ज्ञानमात्मनो भिन्नम्, अभिन्नं च ।
- (२२) ज्ञाभ्यां स्थानाभ्यामात्मा जानाति ।
- (२३) आत्मनिरूपणे स्फुटगाथाः ।
- (२४) क्षणिकत्वमात्मनः ।
- (२५) रत्नप्रभादिभाषानामात्मत्वम् ।
- (२६) गाथाः—“ अप्पा खई वेयरणी ” ति ।

(१) एकविध आत्मा ।

एगे आता (या) । (सूत्र-२)

एको; न द्वयादिरूपः आत्मा-जीवः कथञ्चिदिति गम्यते । स्था० १ टा० । (अस्य सूत्रस्य विस्तरतो व्याख्या (१६) ऊनविशेषे अधिकाराङ्कं करिष्यते) (' आत्मत्वमेव जीवत्वम् ' अस्यामे विवेचनं भविष्यति द्विविधत्वम् जीवस्य ' जीव ' शब्दे चतुर्थभागे १५२२ पृष्ठे करिष्यते)

(२) एकविधाऽपि स च (आत्मा) त्रिविधः—

बाह्यात्मा चान्तरात्मा च, परमात्मेति च त्रयः ।

कायाधिष्ठायकध्वेयाः, प्रसिद्धा योगवाङ्मये ॥ १७ ॥

बाह्यात्मा चेति-कायः स्वात्मधिया प्रतीयमानः अहं स्थूलः, अहं कश्च इत्याद्युक्तेनाधिष्ठायकः कायवष्टाजनकप्रयत्नवान् व्ययश्च ध्यानभाव्य एते त्रयः—“ बाह्यात्मा च चान्तरात्मा च परमात्मा च ” ति-योगवाङ्मये-योगशास्त्रे प्रसिद्धाः । द्वा० २० द्वा० । यस्य देहमनोवचनादिषु आत्मत्वभासः देह पदा-त्मा एवं सर्वगौल्लिकप्रवर्त्तनेषु आत्मनिष्ठेषु आत्मत्वबुद्धिः स बाह्यात्मा १, मिथ्यादृष्टिः एव । पुनः स कर्मावस्थायाम-

वि आत्मनि ज्ञानाद्युपयोगलक्षणे सुखवैतन्यलक्षणे महानम्-
स्वकणे विविकाराऽऽत्माऽवाचकं समस्तपरमात्मनो आत्म-
बुद्धिः, ज्ञानात्मा-सम्बन्धविशेषानुगतः जीवमोहं वा-
चत् अन्तराऽऽत्मा उच्यते २, यः केवलज्ञानदर्शनोपयुक्तः सु-
खसिद्धः स परमात्मा-सयोगी ज्ञयोगी केवली सिद्धश्च स
परमाऽऽत्मा उच्यते । अहं १५ अहं १ । (अहं ब्रह्मन्ना
('ओय' शब्दे चतुर्थभागे १५२१ पृष्ठे उच्यते) (" आ-
त्ममेव जीवत्वम् " ॥ ४६ ५ ॥ इत्यर्थं केवलीविरयं
' जीव ' शब्दे चतुर्थभागे १५२१ पृष्ठे उच्यते)

(३) अष्टुना जीवपद (निक्षेप) माह—

जीवस्स उ निक्षेपो, परुषया लक्ष्यं च अस्त्विचं ।

अष्टाद्युपचं नि-वकारगो देहविविचं ॥ २२० ॥

सुखिदुःखद्वये वा, निम्नवसाफलता च परिमाये ।

जीवस्स तिविहिकालं-मि परिक्षा होइ कायन्वा ॥ २२१ ॥

[वा दारगाहाभा] एतद् द्वारगाधाह्वयम्, अहं स्व-
याम्-जीवस्य तु निक्षेपो नामाऽऽदिः प्ररूपण द्विविधाश्च
भवन्ति जीवा इत्यादिकया लक्षणं वाऽऽद्यावादि अस्तित्वं
सर्वं सुखदुःखवैतन्यत्वादिना अन्यत्वं देहात्, अमूर्तत्वं
स्वतः, नित्यत्वं विकारानुपलम्भेन, कर्तृत्वं-स्वकर्मफल-
योगात्, देहव्यापित्वं-तत्रैव तन्निक्षेपलक्षणा, गुणित्वं
योगादिना, ऊर्ध्वगतित्वमनुकूलभावेन, निर्मोयता वि-
काररहितत्वेन, सफलता च कर्मणः, परिमाणं लोकाकाश-
मात्र इत्यादि, एवम्- ' जीवस्य त्रिविधकाल ' इति-त्रिकाल-
विषया, परीक्षा भवति-कर्तव्या । इति द्वारगाधाह्वयसमा-
सार्थः । इत्यात्मार्थस्तु श्रव्यादवसेयः ।

तथा च निक्षेपमाह—

नामं ठवणं जीवो, दण्वजीवो च भावजीवो य ।

ओहवगगणं यि य, तन्मवजीवो य मावमि ॥ २२२ ॥

व्या०- ' नामस्थापनाजीव ' इति-जीवशब्दः प्रत्येकमभिसं-
ख्यते, नामजीवः स्थापनाजीव इति । तथा दण्वजीवश्च
भावजीवश्च वक्ष्यमास्तुतः । तत्रौच इति ओचजीवः, भव-
अहंवेत्येति भवजीवः, तद्वजजीवश्च-तद्वज एवात्पन्नः, भाव
भावजीव इति गाथासमासार्थः ।

व्यासार्थं त्वाह [भाष्यकारः]—

नामं ठवणं गण्यो, दण्वे गुणपञ्चवेहि रहिओ सि ।

तिविहो य होइ भावे, ओहे भवतन्त्रवे चेव ॥ ६ ॥

व्या०-नामस्थापने गते सुखदुःखादिति भावः । ' दण्वे ' इति-
ब्रह्मजीवो गुणपर्यायाभ्यां वैतन्यमनुप्यत्वादित्यलक्षणाभ्यां र-
हितः । बुद्धिपरिक्रियता, च त्वस्मादित्येवविधः संभवतीति ।
निक्षेपश्च भवति ' भाव ' इति-भावजीवश्चैवविषयमाह-ओच-
जीवो भवजीवस्तद्वजजीवश्चेति । प्राग्गाथोक्तमप्येतद्विध-
विधभाष्यकारैर्लक्ष्यप्रमाणयतोऽदुष्टमेवेति । अन्ये तु पठ-
न्ति- " भवे उ स्तिहा भविओ, ते पुण संखेवओ दण्वं "
 ' भाव ' इति-भावजीवः, निक्षेपेति-त्रिकालः भवितो नियु-
क्तिक्षणेन ओचजीवविः, तमपि च भावार्थमधिकृत्य संख-
यतो वक्ष्य इति गाथाार्थः ।

तत्रौचजीवमाह [भाष्यकारः]—

संते आउयकम्मे, चरई तस्सेव जीवई उदए ।

तस्सेव निजराए, मओ सि सिद्धो नयमएयं ॥ ७ ॥

व्या०-सति-विद्यमाने आयुष्कर्मणि सामान्यरूपे
क्षियते सामान्यैव तिष्ठति भवोदयौ कथमित्यमवस्थान-
मात्राजीवत्वमस्येत्याशङ्क्याऽनैवान्वययोजनामाह-तस्यैव-
आयुष्कर्मणो ' जीवत्पुण्ये ' उच्ये सति जीवत्यासंसारं
प्राप्तान् चारवत्यतो जीवनाज्जीव इति । तस्यैव आयुष्क-
र्मणो विज्जरया क्षयेण ' मृत इति ' सर्वथा जीवनाभावात्,
स च सिद्धो मृतो नाम्नेः, विप्रगतावपि तथा जीवमस-
ङ्गावात्, वयमंतमेति सर्ववयमंतमेव मृत इति गाथाार्थः ।
* जीवत्यनेनेति जीवः ओचन सामान्येभ जीवः ओचजी-
वितविशिष्टो जीवः मध्यपनोत्तरपदलोपादित्यं भवति उक्त
ओचजीवितविशिष्ट ओचजीवः । * अधिकः पठः ।

सांप्रते भवजीवं तद्वजजीवं च आह (भाष्यकारः)—

जेण य चरइ भवमओ, जीवो जेण य भवाउ संकमइ ।

जाणाहि तं भवाऽऽउं, चउम्विहं तन्मवे दुविहं ॥ ८ ॥

निक्षेपो सि गयं ।

व्या०-येन च-नारकाद्यायुष्केण क्षियते तिष्ठति भव-
तो नारकादिभवस्थितो जीवः, तथा येन च मनुष्याद्या-
युष्केण भवाचारकादिसंख्यं संकामति-यति, मनुष्या-
दिभवान्तराजित सामर्थ्याद्भ्रम्यते, जानीहि-विदि । तद्विधं-
मृतं भवायुर्भवजीवितं चतुर्विधं नारकादिभूमनुष्णामरंभेन
तथा तद्वज तद्वजविषयम् आयुरिति वर्तते, तच्च द्विविधम्
तिर्यक्ततद्वजायुः, मनुष्यतद्वजायुश्च । यस्मात्तावत् मृतो
सन्तौ भूयस्नास्मिन्नैव भव उत्पद्येत, नाम्ने, तद्वजजीवनं
च तस्मान्मृतस्य तस्मिन्नेवोत्पन्नस्य वक्ष्यते इति ।
अत्रापि च भावजीवाधिकारात्तद्वजजीवितविशिष्टश्च जीव
एव प्राज्ञः, जीवितं तु तद्विषयवस्तुक्रामिति गाथाार्थः ।
उक्तो निक्षेपः । दश०४ अ० (चतुर्विध-पञ्चविध-षड्विध-स-
प्तविधत्वे ' जीव ' शब्दे चतुर्थभागे १५२४ पृष्ठे दर्शयिष्यते)

(४) आत्मनोऽष्टविधनिक्षेपः—

कइविहा खं मंते ! आता पण्ठा १, गोयमा ! अष्टविहा

आता पण्ठा, तं जहा-दवियाऽऽता १, कसायाऽऽता २,

जोगायाऽऽता ३, उवओयाऽऽता ४, बाणाऽऽता ५, दंस-

काऽऽता ६, चरिताऽऽता ७, वीरियाऽऽता ८ ।

' कइ विहा य ' मित्यादि, ' आय ' ति-अतति-सततं
गच्छति अपरापरान् स्वपरपर्यायानित्यात्मा, अथवा-अन
धातोर्गमनार्थत्वेन ज्ञानार्थत्वादनति-सततमवगच्छत्युपयो-
गलक्षणत्वादित्यात्मा, प्राकृतत्वाच्च सूत्रे लीलाङ्गनिर्देशः,
तस्य आपयोगलक्षणत्वात्सामान्येनैकविधत्वेऽप्युपाधिभे-
दादुपाधत्वं, तच्च ' इविषाय ' ति-द्रव्यं त्रिकालानुगाम्युप-
सर्जनीकृतकवायादिपर्यायं तद्वज आत्मा द्रव्यात्मा सर्वेषां
जीवानाम् १, ' कसायाय ' ति-काथादिकवायविशिष्ट आत्मा
कवायात्मा, अलीलानुपशान्तकवायायाम् २, ' जोगाय ' ति-
योगा मनःप्रभृतिव्यापारास्तरप्रधान आत्मा योगात्मा,

योगवतामिव ३, 'उवभोगाय' ति-उपयोगः साकारानाकार-
भेदस्तत्प्रधान आत्मा उपयोगात्मा, सिद्धसंसारिस्वरूपः
सर्वजीवानाम् । अथवा-विवक्षितवस्तुपयोगापेक्षयोपयोगा-
त्मा ४, 'नागाया' ति-ज्ञानविशेषत उपसर्जनीकृतदर्शनादि-
रात्मा ज्ञानात्मा, सम्यग्दृष्टेः ५, एवं दर्शनात्मादयोऽपि नवरं
दर्शनात्मा सर्वजीवानाम् ६, चारित्रात्मा चरितानाम् ७,
वीर्यम्-उत्थानादि तदात्मा सर्वसंसारिणामिति । उक्तं च—

जीवानां द्रव्यात्मा, हेयः स कषायिणां कषायात्मा ।

योगः संयोगिनां, पुनरुपयोगः सर्वजीवानाम् ॥ १ ॥

ज्ञानं सम्यग्दृष्टे-दर्शनमथ भवति सर्वजीवानाम् ।

चारित्रं चरितानां, तु सर्वसंसारिणां वीर्यम् ॥ २ ॥ इति, = ॥

पञ्चमदृष्ट्यात्मानं प्रकृत्य अथ यस्यात्मभेदस्य चक्षुष्यदात्म-
भेदान्तरं युज्यते यच्च न युज्यते तस्य तद्दर्शयितुमाह—

जस्म शं भन्ते ! द्रविषाऽऽता तस्म शं कसायाता, ज-
स्म कसायाता तस्म द्रविषाता ?, गोयमा ! जस्म द-
विषाता तस्म कसायाता सिध अत्थि सिय शत्थि, जस्म
पुण कसायाता तस्म द्रविषाता शियमं अत्थि ।

'जस्म शमि' त्यादि, इहाष्टौ पदानि श्याप्यन्ते तत्र प्र-
थमपदं शूभैः सप्तभिः सह चिन्त्यते-तत्र यस्य जीवस्य द्र-
व्यात्मा-द्रव्यात्मत्वं, जीवत्वमित्यर्थः, तस्य कषायात्मा
स्यादस्ति कदाचिदस्ति सकषायावस्थायां स्याच्चास्ति क-
दाचिच्चास्ति क्षीणोपशान्तकषायावस्थायां, यस्य पुनः क-
षायात्माऽस्ति तस्य द्रव्यात्मत्वं जीवत्वं निवमादस्ति,
जीवत्वं विना कषायाणामभावादिति ।

जस्म शं भन्ते ! द्रविषाऽऽता तस्म जोगाता ?, एवं जहा
द्रविषाता कसायाता भक्षिया तहा द्रविषाता जोगायाया
वि भाक्षियच्चा ।

तथा यस्य द्रव्यात्मा तस्य योगात्माऽस्ति योगवतामिव
नास्ति आयोगिसिद्धानामिथ, तथा यस्य योगात्मा तस्य
द्रव्यात्मा नियमादस्ति जीवत्वं विना योगानामभावादेत-
दथ पूर्वसूत्रोपमानेन दर्शयन्माह—' एवं जहा द्रविषायां' त्यादि ।

जस्म शं भन्ते ! द्रविषाऽऽता तस्म उवभोगाता एवं स-
व्वत्थ पुच्छा भाक्षियच्चा, मोयमा ! जस्म द्रविषाता
तस्म उवभोगाया शियमं अत्थि, जस्म वि उवभोगाता
तस्म वि द्रविषाता शियमं अत्थि, जस्म द्रविषाता तस्म
शाणाता भयणाए, जस्म पुण शाणाता तस्म द्रविषाता
शियमं अत्थि । जस्म द्रविषाता तस्म दंसणाता शियमं
अत्थि, जस्म वि दंसणाता तस्म द्रविषाता शियमं अ-
त्थि, जस्म द्रविषाता तस्म चरिताया भयणाए, जस्म
पुण चरिताता तस्म द्रविषाता शियमं अत्थि । एवं
वीरियाताए वि समं ।

तथा यस्य जीवस्य द्रव्यात्मा तस्य नियमादुपयोगात्मा
यस्याप्युपयोगात्मा तस्य नियमाद् द्रव्यात्मा, एतयोः पर-
स्परं अभिधानभूतत्वाद्यथा सिद्धस्य, तद्व्यस्य च द्रव्या-

त्मास्युपयोगात्मा उपयोगतत्त्वगुणाजीवानाम्, एतदेवा-
ह—' जस्म द्रविषायां' त्यादि, तथा ' जस्म द्रविषाता तस्म
नागाया भयणाए, जस्म पुण नागाया तस्म द्रविषाया
नियमं अत्थि' ति-यस्य जीवस्य द्रव्यात्मा तस्य ज्ञानात्मा
स्यादस्ति यथा सम्यग्दृष्टीनां, स्याच्चास्ति यथा मिथ्या-
दृष्टीनामित्येवं भजना, यस्य तु ज्ञानात्मा तस्य द्रव्यात्मा
नियमादस्ति, यथा सिद्धस्येति । तथा ' जस्म द्रविषा-
या तस्म दंसणाया नियमं अत्थि' ति-यथा सिद्धस्य के-
वलदर्शनम् । ' जस्म वि दंसणाया तस्म द्रविषाया नियमं
अत्थि' ति-यथा चक्षुर्दर्शनादिदर्शनवतं जीवत्वमिति,
तथा ' जस्म द्रविषाया तस्म चरिताया भयणाए' ति-
यतः सिद्धस्याकिरतस्य वा द्रव्यात्मत्वे सत्यपि चरित्रात्मा
नास्ति चरितानां चास्तीति भजनेति 'जस्म पुण चरिता-
या तस्म द्रविषाया नियमं अत्थि' ति-चारित्रिणां जीव-
त्वाव्यभिचारित्वादिति, एवं 'वीरियायाए वि समं' ति-
यथा द्रव्यात्मनश्चारित्रात्माना सह भजनोक्ता, नियमश्चैवम्-
वीर्यात्मनापि सहेति, तथाहि—यस्य द्रव्यात्मा तस्य वी-
र्यात्मा नास्ति, यथा सकरुणवीर्यापेक्षया सिद्धस्य, तद्व्य-
स्य त्वन्तीति भजना, वीर्यात्मनस्तु द्रव्यात्मास्त्येव यथा
संसारिणामिति ॥ ७ ॥

अथ कषायात्मनः सहाण्यानि पदानि चिन्त्यन्ते-

जस्म शं भन्ते ! कसायाऽऽता तस्म जोगाया पुच्छा ?,
गोयमा ! जस्म कसायाता तस्म जोगाता शियमं अत्थि,
जस्म पुण जोगाया तस्म कसायाता सिय अत्थि सिय
शत्थि, एवं उवभोगाए वि समं कसायाता शेयच्चा, क-
सायाता शाणाता य परोप्परं दोवि भक्षियच्चाओ, जहा
कसायाया य उवभोगाया य तहा कसायाया य दंसणाता
य कसायाता चरिताता य दोऽवि परोप्परं भक्षियच्चाओ,
जहा कसायाता य जोगाता तहा कसायाता य वीरियाया
य भाक्षियच्चाओ एवं जहा कसायायाए वत्तव्वया भक्षिया
तहा जोगायाए वि उवरिमाहिं समं भाक्षियच्चाओ ।

'जस्म शमि'त्यादि यस्य कषायात्मा तस्य योगात्माऽस्त्येव
न हि सकषायोऽयोगी भवति यस्य तु योगात्मा तस्य
कषायात्मा स्याद्वा न वा । संयोगानां सकषायाणामकषा-
याणां च भावादिति । एवम्—' उवभोगायाए वी' त्यादि,
अयमर्थः—यस्य कषायात्मा तस्योपयोगात्मावश्यं भवत्युप-
योगरहितस्य कषायाणामभावात् यस्य पुनरुपयोगात्मा
तस्य कषायात्मा भजनया, उपयोगात्मतायां सत्यामपि
कषायिणामेव कषायात्मा भवति । निष्कषायाणां तु नासा-
विति भजनेति, तथा—' कसायाया य नागाया य परोप्परं
दोवि भक्षियच्चाओ' ति-कथं ?, यस्य कषायात्मा तस्य
ज्ञानात्मा स्यादस्ति, स्याच्चास्ति, यतः कषायिणः सम्यग्द-
ष्टेर्ज्ञानात्मास्ति मिथ्यादृष्टस्तु तस्य नास्त्यन्वाचिनि भजना ।
तथा यस्य ज्ञानात्मास्ति तस्य कषायात्मा स्यादस्ति, स्या-
च्चास्ति, ज्ञानिनां कषायमावात् तदभावाच्चेति भजनेति ।
' जहा कसायाया उवभोगाया तहा कसायाया य दंसणाया

च 'सि-अनिदेशः, तस्मात्केचं लक्ष्यम्- 'जस्स कसायाया तस्स दंसखाया नियमं अत्थि' दर्शनरहितस्य घटादेः क-
सायात्मनोऽभावात् 'जस्स पुण्ण दंसखाया तस्स कसाया-
या सिय अत्थि सिय नऽत्थि' दर्शनवर्ता कसायसङ्गा-
त्तदभावाच्चेति, दृष्टान्तार्थस्तु प्राक् प्रसिद्ध एवेति 'कसा-
याया य चरित्ताया य दोचि परोप्परं भयणाओ' सि-
भजना वैवम्-यस्य कसायात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति,
स्याच्चास्ति, कथं कसायायां चारित्रस्य सङ्गात्, प्रमत्त-
यतीनामिव तदभावाच्चासंयतानामिवेति, तथा यस्य चारि-
त्रात्मा तस्य कसायात्मा स्यादस्ति स्याच्चास्ति, कथं सामा-
यिकादिचारित्र्यां कसायायां भावाद्यथाव्यतचारित्र्यां
च तदभावादिति । 'अहा कसायाया य जोगाया य तहा
कसायाया य वीरियाया य भाणियव्वाओ' सि-दृष्टान्तः
प्राक् प्रसिद्धः, दृष्टान्तिकस्त्वेवम्-यस्य कसायात्मा तस्य
वीर्यात्मा नियमादस्ति, न हि कसायवान् वीर्यविकलोऽस्ति,
यस्य पुनर्वीर्यात्मा तस्य कसायात्मा भजनया, यतो वीर्यवान्
सकषायोऽपि स्याद्यथाऽसंयतः अकषायोऽपि स्याद्यथा
केयलीति ॥६॥ अथ योगात्माऽमेतन्नपदैः पञ्चभिः सह चि-
न्तनीयस्तत्र च लाघवार्थमितिदिशन्नाह- 'एवं अहा कसा
यायावत्तवया भणिया तहा जोगायाए वि उवरिमाहिं
समं भाणियव्व' सि-सा वैवम्-यस्य योगात्मा तस्योपयो-
गात्मा नियमात् यथा सयोगानां, यस्य पुनरुपयोगात्मा तस्य
योगात्मा स्यादस्ति यथा सयोगानां स्याच्चास्ति यथा-अ-
योगिनां सिद्धानां चेति, तथा यस्य योगात्मा तस्य ज्ञाना-
त्मा स्यादस्ति सत्यगृह्णीनामिव, स्याच्चास्ति मिथ्यागृही-
नामिव, यस्य ज्ञानात्मा तस्यापि योगात्मा स्यादस्ति, यो-
गिनामिव, स्याच्चास्ति अयोगिनामिवेति, तथा यस्य यो-
गात्मा तस्य दर्शनात्मास्त्वेवेति योगिनामिव, यस्य च दर्श-
नात्मा तस्य योगात्मा स्यादस्ति योगवतामिव स्याच्चा-
स्त्ययोगिनामिव, तथा यस्य योगात्मा तस्य चारित्रात्मा
स्यादस्ति चिरनानामिव, स्याच्चास्त्यचिरनानामिव, यस्यापि
चारित्रात्मा तस्य योगात्मा स्यादस्ति सयोगचारित्रवता-
मिव, स्याच्चास्त्ययोगिनामिवेति, बाबनान्तरं पुनरुक्तेचं
दृश्यते- 'जस्स चरित्ताया तस्स जोगाया नियमं' नि-तत्र
च चारित्रस्य प्रत्युपेक्षणादिभ्यापारकस्य विवक्षितत्वा-
त्तस्य च योगाविनाभावित्वाद्यस्य चारित्रात्मा तस्य यो-
गात्मा नियमादित्युच्यते इति, तथा यस्य योगात्मा तस्य
वीर्यात्मास्त्वेव योगसङ्गात् वीर्यस्यावश्यं भावात्, यस्य
तु वीर्यात्मा तस्य योगात्मा भजनया यतो वीर्यविशेषवान्
सयोग्यपि स्यात् यथा सयोगिकेवल्ल्यादिरयोग्यपि स्याद्य-
थाऽयोगिकेवल्लानि ॥ ५ ॥

अथोपयोगात्मा सहाय्यानि चत्वारि चिन्त्यन्ते । तत्रा-
निदेशमाह-

अहा दवियाताए वत्तव्वया भणिया तहा उव्वमांगा-
ताए वि उवरिमाहिं समं भाणियव्व ।

एवं च भावना कार्या यस्योपयोगात्मा तस्य ज्ञानात्मा
स्यादस्ति यथा सत्यगृह्णा, स्याच्चास्ति यथा मिथ्यागृह्णा,
यस्य च ज्ञानात्मा तस्यावश्यमुपयोगात्मा सिद्धानामि-
वेति १, तथा यस्योपयोगात्मा तस्य दर्शनात्मास्त्वेव, य-

स्यापि दर्शनात्मा तस्योपयोगात्मास्त्वेव यथा सिद्धादीना-
मिति २, तथा यस्योपयोगात्मा तस्य चारित्रात्मा स्याद-
स्ति, स्याच्चास्ति, यथा संयतानाम्, असंयतानां च, यस्य तु
चारित्रात्मा तस्योपयोगात्मास्त्वेव यथा संयतानां ३, तथा
यस्योपयोगात्मा तस्य वीर्यात्मा स्यादस्ति संसारिणामिव
स्याच्चास्ति सिद्धानामिव, यस्य पुनर्वीर्यात्मा तस्योपयो-
गात्मास्त्वेव संसारिणामिवेति ४ ।

अथ ज्ञानात्मा सहाय्यानि त्रीणि चिन्त्यन्ते-

जस्स ज्ञाणाऽऽया तस्स दंसखाया नियमं अत्थि, जस्स
पुण्ण दंसखाया तस्स ज्ञाणाया भयणाए, जस्स ज्ञाणाया
तस्स चरित्ताया सिय अत्थि सिय ज्ञान्धि, जस्स पुण्ण
चरित्ताया तस्स ज्ञाणाया नियमं अत्थि, ज्ञाणाया वीरि-
याता दो वि परोप्परं भयणाए ।

तत्र यस्य ज्ञानात्मा तस्य दर्शनात्मास्त्वेव सत्यगृह्णा-
मिव, यस्य च दर्शनात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति यथा
सत्यगृह्णा, स्याच्चास्ति यथा मिथ्यागृह्णत एवाहम्- 'भ-
यणाए' सि, १, तथा 'जस्स ज्ञाणाया तस्स चरित्ताया
सिय अत्थि' सि । संयतानामिव । 'सिय ज्ञान्धि' नि,
असंयतानामिव 'जस्स पुण्ण चरित्ताया तस्स ज्ञाणाया
नियमं अत्थि' सि, ज्ञानं विना चारित्रस्याभावादिति २,
तथा- 'ज्ञाणाय' स्यादि । अस्यार्थः-यस्य ज्ञानात्मा तस्य
वीर्यात्मा स्यादस्ति केवलयादीनामिव, स्याच्चास्ति सिद्धा-
नामिव, यस्यापि वीर्यात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति, स-
त्यगृह्णेरिव, स्याच्चास्ति मिथ्यागृह्ण इवेति ३ ।

अथ दर्शनात्मा सह द्वे चिन्त्यन्ते-

जस्स दंसखाया तस्स उवरिमाओ दो वि भयणाए,
जस्स पुण्ण ताओ तस्स दंसखाया नियमं अत्थि । जस्स
चरित्ताया तस्स वीरियाता नियमं अत्थि, जस्स पुण्ण
वीरियाता तस्स चरित्ताया सिय अत्थि सिय ज्ञान्धि ।

'जस्स दंसखाये' स्यादि, भावना चास्य-यस्य दर्शना-
त्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति संयतानामिव, स्याच्चा-
स्त्यसंयतानामिव, यस्य च चारित्रात्मा तस्य दर्शनात्मा-
स्त्वेव साधूनामिवेति, तथा यस्य दर्शनात्मा तस्य वीर्यात्मा
स्यादस्ति संसारिणामिव, स्याच्चास्ति सिद्धानामिव, यस्य
च वीर्यात्मा तस्य दर्शनात्मास्त्वेव संसारिणामिवेति ॥ २ ॥
अथान्तिमपदयोर्थोऽजना- 'जस्स चरित्ते' स्यादि, यस्य
चारित्रात्मा तस्य वीर्यात्मास्त्वेव वीर्यं विना चारित्रस्या-
भावात्, यस्य पुनर्वीर्यात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति
साधूनामिव, स्याच्चास्ति असंयतानामिवेति ।

अधुनैवाभेदात्मनामल्पबहुव्यमुच्यते-

एयासि जं भंते ! दवियाऽऽताणं कसायाऽऽताणं ० जाव
वीरियायाणं कयरे कयरेहितो अप्पा वा ० जाव वित्तेसाहि-
या वा !, गोयमा ! सव्वत्थोवा चरित्तायाओ ज्ञाणायाओ
अणंतगुणाओ, कसायायाओ अणंतगुणाओ जोगायाओ

विसेसाहियाओ, वीरियाताओ वि उवयोगदवियदंसलाया-
ओ तिणि वि तुल्लाओ, विसेसाहियाओ । (सूत्र-४६७)

तत्र च 'सम्बरयोवाओ चारिसायाओ' लि-चारिभियां
संख्यातत्वात् । 'नाणायाओ अणंतगुणाओ' सि-सिद्धा-
दीनां सम्यग्दृशां चारिभियां ऽनन्तगुणत्वात् । 'कसाया-
याओ अणंतगुणाओ' सि, सिद्धेभ्यः कषायाद्यवतामन-
न्तगुणत्वात् 'जोगायाओ विसेसाहियाओ' सि-अपगत-
कषायाद्यैर्योगादधिकारिका इत्यर्थः, 'वीरियाताओ विसे-
साहियाओ' सि-अयोगिभिरधिका इत्यर्थः, अयोगिनां
वीर्यवत्त्वादिति, 'उवयोगदवियदंसलायाओ तिणि वि
तुल्लाओ विसेसाहियाओ' सि-परस्परपेक्षया तुल्याः स-
र्वेषां सामान्यजीवरूपत्वात्, वीर्यात्मभ्यः सकाशादुपयोग-
द्रव्यदर्शनरूपमनो विसेषाधिकाः, यमो वीर्यात्मनः सिद्धाच्च
मीलिता उपयोगाद्यात्मानो भवन्ति, ते च वीर्यात्मभ्यः सि-
द्धराशिना ऽधिका भवन्तीति । भवन्ति चात्र गाथाः-

" कोडिसहस्मपुहुनं, जईण तो थोबियाउ करणाया ।
नाणावाणंतगुणा, पडुव सिद्धे य सिद्धाओ ॥ १ ॥
इति कसायाओ-ऽणंतगुणा जण ते सरागाणं ।
जोगायाअणियाओ, अजोगिवज्जाण तो अहिया ॥ २ ॥
अं सेलेसिगयाण वि, लखी वरियं तओ सर्माहियाओ ।
उवओनदवियदंसल-सम्बरियाणं तवो अहिया ॥ ३ ॥
इति । अ० १२ श० १० उ० ।

(५) जीवाः सूक्ष्माः, वादराश्च (नवविधाश्च) ।

यथा सन्ति तथा ऽऽह भाष्यकारः-

दुविहा य हुंति जीवा, सुहुमा तह बायरा य लोगम्मि ।
सुहुमा य सम्बलोण, दो वेव य बायरविहाणे ॥ ६ ॥

व्या०-द्विविधाश्च-द्विप्रकाराश्च, अशब्दात्-नवविधाश्च
पृथिव्यादिह्रीन्द्रियादिभेदेन भवन्ति जीवाः, द्वैविध्यमाह-
सूक्ष्मा, तथा वादराश्च । तत्र सूक्ष्मनामकर्मोदयात् सूक्ष्माः,
वादरनामकर्मोदयाच्च वादरा इति, 'लोके' इति लोकप्रहणम-
लोकं जीवभयनव्यवच्छेदार्थं तत्र सूक्ष्माश्च सर्वलोक इति च-
शब्दस्यावधारणार्थत्वात् सूक्ष्मा एव सर्वलोकेषु न वादराः ।
कस्मिन्नेवामसंभवात् 'हे एव च' पर्याप्तकाऽपर्याप्तकलक्षणं
'वादरविधानं' वादरविधौ अशब्दात् सूक्ष्मविधाने च ।
तेषामपि पर्याप्तकाऽपर्याप्तकरूपत्वादिति गाथाार्थः ।

एतदेव स्पष्टयन्नाह (भाष्यकारः)-

सुहुमा य सम्बलोण, परियावन्ना भवंति नायव्वा ।
दो वेव बायराणं, पजसियरे अ नायव्वा ॥ १० ॥

व्या०-सूक्ष्मा एव पृथिव्यादयः सर्वलोके-अतुर्दृशरज्ज्वात्म-
के पर्यायापन्ना भवन्ति-ज्ञातव्याः, 'पर्यायापन्ना' इति-तमेव
सूक्ष्मपर्यायमापन्ना भावसूक्ष्मा, न तु भूतभाविनो द्रव्यसू-
क्ष्मा इति भावः । तथा द्वौ भेदौ वादराणां पृथिव्यादीनां
अशब्दात्सूक्ष्माणां च पर्याप्तकेतरो ज्ञातव्यौ पर्याप्तकाऽपर्या-
प्तकाविति गाथाार्थः । दृश० ४ अ० ।

(६) (लक्षणद्वारम् 'लक्षणा' शब्दे षष्ठे भागे वक्ष्यते) ।

तन्नादानादीनां दृष्टान्तानाह (भाष्यकारः)-

अयगारकूरपरसू, अग्गिसुवन्ने य खीरनरवासी ।

आहारो दिट्ठता, आयाआईव जईसंखं ॥ १३ ॥

व्या०-अयस्कारः कूरस्तथा परशुरीघ्नः सुवर्णं च कीरनर-
वाश्यः तथा आहारो दृष्टान्ता आदानादीनां प्रक्रान्तानां य-
थासंख्यं प्रतिष्ठाद्युल्लङ्घनेन चैतदभिधानं परोक्षार्थप्रतिपत्तिं
प्रति प्रायः प्रधानाहुताख्यापनार्थमिति गाथाार्थः ।

सांप्रतं प्रयोगानाह (भाष्यकारः)-

देहिदियाहरिओ, आवा खलु गज्जगाहमपओमा ।

संडासा अयपिडो, अयकाराह च विओओ ॥ १४ ॥

व्या०-देहेन्द्रियातिरिक्त आत्मा । खलुशब्दो विशेषणार्थः,
कथञ्चित्, न सर्वथा अतिरिक्त एव तदसंबेदनादिप्रसङ्गा-
दिति अनेन प्रतिषेधार्थमाह, प्रतिष्ठा पुनः अर्थेन्द्रियाद्यांवेद्या-
दानानि विद्यमानादातुकाणि, कुतः इत्याह-प्राज्ञप्राहकप्रयो-
गात् । प्राज्ञा-रूपादयः । प्राहकाणीन्द्रियाणि तेषां प्रयोयः-
स्वफलसाधनव्यापारस्तस्माच्च ह्यमीषां कर्मकरणभावः क-
र्तारमन्तरेण स्वकार्यसाधनप्रयोगः संभवत्यनेनापि हेत्वर्थ-
माह । हेतुश्चादेयादानरूपत्वादिति । दृष्टान्तमाह-संबेदनादा-
दानात्-अयस्सिण्डादेयात् 'अयस्कारादिवत्' लोहकार-
वद्विषयः अतिरिक्तो विद्यमान आदानेत्यनेनापि दृष्टान्तार्थ-
माह-दृष्टान्तस्तु संबेदकायस्सिण्डवत् । यस्तु तद्वन्तिरिक्तः
न ततो प्राज्ञप्राहकप्रयोगः । यथा देहादिभ्य एवेति व्य-
तिरेकार्थः, व्यतिरेकेस्तु यानि विद्यमानादातुकाणि न
भवन्ति तान्यादानादेयरूपाण्यपि न भवन्ति । यथा मृत-
कद्रव्येन्द्रियादीनीति गाथाार्थः । उक्तमादानद्वारम् ।

(७) अधुना (भाष्यकारः) परिभोगद्वारमाह-

देहो सभांसिओ खलु, भोजता ओयणाइयासं व ।

अन्नपुत्तिगा खलु, जोगा परसु व्व करणता ॥ १५ ॥

व्या०-देहः सभोजकः कस्त्विति प्रतिष्ठा, भोग्यत्वादिति
हेतुः ओदनाविस्थानवत्-स्थालस्थितौदनवदिति दृष्टान्तः ।
भोग्यत्वं च देहस्य जीवेन तथानिबसतोपभुज्यमानत्वादिति ।
उक्तं परिभोगद्वारम् । अधुना योगद्वारमाह-अन्यप्रयोक्तृकाः
खलु योगाः, योगाः-साधनानि मनःप्रभृतीनि करणानीति
प्रतिषेधार्थः, करणत्वादिति हेतुः, परशुवदिति दृष्टान्तः ।
भवति च विशेषं पक्षीकृते सामान्यं हेतुः, यथा अनित्यो
वर्णात्मकः शब्दः, शब्दत्वात् मेघशब्दवदिति गाथाार्थः ।
उक्तं योगद्वारम् ।

साम्प्रतम् (भाष्यकारः) उपयोगद्वारमाह-

उवओगा नाभावो, अग्गि व्व सल्लसखा परिच्चागा ।

सकमाया आभावो, पजयगमखा सुवर्णं व ॥ १६ ॥

व्या०-उपयोगात्-साकारानाकारभेदभिन्नात् 'नाभावो'
जीव इति गम्यते, कुत इत्याह-स्वलक्षणापरित्यागादुपयो-
गलक्षणासाधारणान्मीयलक्षणाऽपरित्यागात् अग्निवद्यथा-
ऽग्निरौष्ण्यादिस्वलक्षणापरित्यागाभावास्तथा जीवोऽपीति
अयोगार्थः, प्रयोगस्तु सजात्मा स्वलक्षणापरित्यागाद्,
अग्निवदिति । उक्तमुपयोगद्वारम् ।

अधुना कषायद्वारमाह-सकषयत्वाद् अचेतनविलक्षणको-
जादिपिण्डाभावेतत्वादित्यर्थः । नाभावो जीवः । कुत

इत्याह-पर्यायगमनात् कोषमानादिपर्यायप्राप्तेः । सुवर्णवत् कटकविपर्यायगमनोपेतसुवर्णवदिति प्रयोगार्थः प्रयोगस्तु, सत्तात्मा, पर्यायगमनात्सुवर्णवदिति गाथार्थः । उक्तं कथायद्धारम् ।

इदानीं (भाष्यकारः) लेश्याद्वारमाह—

लेसाओ आऽभावो, परिणमसमाभावो य खीरं व ।

उत्सासा आभावो, समसम्भावो खउ व्व नरो ॥१७॥

व्या०-लेश्यातो लेश्यासङ्गात्वेन न आभावो जीवः, किं तु-भाव इति, कुत इत्याह-परिणमनस्वभावत्वात्कृष्णादिद्रव्य-सावित्येन जम्बूकादिकादिदृष्टान्तसिद्धतयाविधपरिणाम-धर्मत्वात्, खीरवदिति प्रयोगार्थः, प्रयोगस्तु सत्तात्मा परिणामित्वात् खीरवदिति । गतं लेश्याद्वारम् ।

प्राणापानद्वारमाह-उच्छ्वासादिति अचेतनधर्मविलक्षणप्रा-णापानसङ्गात्वात् आभावो जीवः, किन्तु-भावः एव इति, अ-मसङ्गात्वेन परिरूपन्दापेतपुरुषवदिति प्रयोगार्थः । प्रयोगस्तु पुनरत्र व्यतिरेकी द्रष्टव्यः । सात्मकं जीवच्छरीरं प्राणादि-मत्यात् यत्तु सात्मकं न भवति तत्प्राणादिमवयवि न भवति, यथाऽऽकाशमिति गाथार्थः । उक्तं प्राणापानद्वारम् ।

(८) (भाष्यकारः) अधुनान्द्रियद्वारमुच्यते—

अक्खाणोयाणि पर-त्थगाणि वासाइवेह करखत्ता ।

गहवेयगनिअरओ, कम्मस्सओ जहाहारो ॥ १८ ॥

व्या०-अक्षाणीन्द्रियाणि एतानीति लोकप्रसिद्धानि देहा-अयाणि परार्थानि-आत्मप्रयोजनानि वास्यादिवदिह करण-त्वादिहलोके वास्यादिवदिति प्रयोगार्थः । आह-आदा-नान्येवेन्द्रियाणि तत्किमर्थं भक्ष्यपन्यासः ? उच्यते-नि-र्वृत्युपकरणद्वारेण द्वैविध्यस्यापनार्थं ततश्च तत्रोपकरणस्य ग्रहणमिह तु निवृत्तेरिति, प्रयोगस्तु-परार्थाभ्युपगमः सं-ज्ञातस्याकृष्यमासनादिवत् न स्वायं विशेषयिष्यः, कर्मसंब-द्धस्यात्मनः संज्ञानरूपत्वाभ्युपगमात् । उक्तमिन्द्रियद्वारम् । इदानीं (अधुना) बन्धादिद्वाराण्याह-ग्रहणवदनिर्ज-रकः कर्मणोऽन्यो, 'यथाहार' इति-तत्र ग्रहणं-कर्मणो बन्धः श्वेदनम्-उदयः निर्जरा-लयः, 'यथाहार' इति-आहारविष-याणि ग्रहणादीनि न कर्त्रादिव्यतिरेकेण तथा कर्मणोऽपीति प्रयोगार्थः । प्रयोगस्तु विद्यमानभोक्तृकर्मिन् कर्मग्रहण-श्वेदननिर्जरणसङ्गात्वात्, आहारवदिति गाथार्थः । उक्तानि बन्धादिद्वाराणि । व्याख्याता च प्रथमा प्रतिद्वारागाथा ।

(९) सांप्रतं द्वितीयामधिकृत्य चित्तादिस-

रूपव्याख्ययाऽऽह—

चित्तं तिकाव्विसयं, चेयणप्पक्खसअमणुसरणं ।

विस्साखणोमभेयं, कालमसंखेयं धरणा ॥ १९ ॥

व्या०-चित्तं त्रिकालविषयम् ओघतोऽतीतानागतवर्त्तमा-प्रप्राप्ति चेतनं चेतना सा प्रत्यक्षवर्त्तमानार्थप्राप्तिणी । संज्ञानं संज्ञा सा अनुस्मरणम् इदं तदिति ज्ञानम्, विविधं ज्ञानं विज्ञानमनेकभेदम्-अनेकप्रकारम्, अनेकधर्मिणि वस्तुनि तथा, तथाऽव्यवसाय इत्यर्थः । 'कालमसंख्येयतरम्' असं-ख्येयं संख्येयं वा धारणा अधिकयुक्तिस्मृतिवासनारूपा, तत्र

वासनारूपा संख्येयवर्षायुषामसंख्येयम्, संख्येयवर्षायुषां च संख्येयमिति गाथार्थः ।

(भाष्यम्)—

अथस्म ऊह बुद्धी, ईहा चेद्धृत्तमवगमो उ मई ।

संभावयत्यतक्का, गुणपच्चक्खा वडो व्व ऽत्थि ॥२०॥

व्याख्या-अर्थस्येहा बुद्धिः संज्ञितः परनिरपेक्षार्थपरिच्छेद इति भाषः, ईहा-चेहा किमर्थं स्वास्तु, किं वा पुरुष इति, सार्थपर्यालोचनरूपा, अर्थावगमस्तु अर्थपरिच्छेदस्तु शिरः कण्डूयनादिधर्मोपपत्तेः, पुरुषः एवायमित्येधरूपा मतिः 'संभावयत्यतक्का' ति-प्राकृतशैल्या अर्थसंभावना । एव-मेध चायमर्थ उपपद्यत इत्यादिरूपा तर्का । इत्थं द्वाराणि व्याख्याय सर्वे एते चित्तादयो गुणा वर्त्तन्त इति जीवाक्यगुणप्रतिपादकेन प्रयोगार्थेनोपसंहरमाह-गुणप्र-त्यक्षत्वादेतोः घटवदस्ति जीव इति गम्यते । एव गाथार्थः ।

(भाष्यकारः) एतद्वदस्कु टयति—

जम्हा चित्ताईया, जीवस्स गुणा इवति पच्चक्खा ।

गुणपच्चक्खत्तणओ, धहु व्व जीवो अओ अत्थि ॥२१॥

व्याख्या-यस्माच्चित्तादयोऽनन्तराक्ता जीवस्य गुणाः ना-ऽजीवस्य, शरीरादिगुणविधर्मत्वात् । एतं च भवति प्रत्य-क्षाः, स्वसंवेद्यत्वात्, यतश्चैवम्-गुणप्रत्यक्षत्वादेतोर्घटवज्जी-वः । अतोऽस्तीति प्रयोगार्थः । प्रयोगस्तु सत्तात्मा गुणप्र-त्यक्षत्वात् घटवन्मायं घटवदात्मनोऽचेतनत्वापादनेन विरुद्धः "विरुद्धाऽस्मिन् बाधने" इति वचनात्, एतच्चैतन्यं प्रत्यक्ष-चैव बाधनमिति गाथार्थः । व्याख्यातं मूलद्वारागाथादये प्रतिद्वारद्वयेन लक्षणद्वारम् ।

(१०) इदानीमस्त्विन्द्रियावसरः, तथा आह भाष्यकारः—

अत्थि ति दारमहुणा, जीवस्सइ अत्थि विअए नियमा ।

लोआययमयघाय-त्थमुच्चए तत्थिमो हेऊ ॥ २२ ॥

व्याख्या-अस्तीति द्वारमधुना सांप्रतमवसरप्राप्तम् तत्रैत-दुच्यते-जीवः सन्न, पृथिव्यादिविकारद्वंद्वमात्ररूपः सन्न-ति सिद्धिसाप्यता । न तु ततोऽस्याऽस्तीत्याशङ्कापनादा-याह-अस्त्यन्यच्चैतन्यरूपस्तदपि मातृचैतन्योपादानं म-विष्यति परलोकयायी तु न विद्यत इति मोहापाहायाह-विद्यते नियमात्-नियमेन, तथा आह-लोकायतमतघातायम्-नास्ति काभिप्रायनिराकरणार्थमुच्यते एतत्, तस्य चानन्त-रोदित एवाभिप्राय इति सफलानि विशेषणानि तत्र-लो-कायतमतविधाने कर्त्तव्ये अयम्-वक्ष्यमाणलक्षणो हेतुः अन्यथानुपपत्तिरूपो युक्तिमार्ग इति गाथार्थः ।

(भाष्यम्)—

जो चित्तेइ सरीरे, नऽत्थि अहं स एव होइ जीवो ति ।

नहु जीवमि अमंते, संसय उप्पायओ अओ ॥ २३ ॥

व्याख्या-यच्चिन्तयति शरीरे अत्र लोकप्रसीते नास्त्यहं स एव चिन्तयिता भवति 'जीव इति' कथमेतद्वचमित्याह-न यस्माज्जीवे असति मृतदेहादौ संशयोत्पादकः अन्यः-प्राणादिः, चैतन्यरूपत्वासंशयस्येति गाथार्थः ।

एतदेव (भाष्यकारः) भाषयति—

जीवस्स एस धम्मो, जा ईहा अत्थि नऽत्थि वा जीवो ।

स्वाणुमणुस्माणुगया, जह ईहा देवदत्तस्म ॥ २४ ॥

व्या०—जीवस्यैव स्वभावः—एष धर्मः या ईहा सदर्धपर्यालो-
चनार्त्तिका, किं विशिष्टेत्याह अस्ति, नाप्रति वा जीव इति ।
लोकप्रसिद्धं निदर्शनमाह—स्वाणुमणुप्यानुगता—किमयं स्वा-
णुः ?, किं वा पुरुषः ?, इत्येवंरूपा या ईहा—देवदत्तस्य जी-
वतो धर्मः । इति गाथार्थः ।

(भाष्यकारः) प्रकारान्तरेणैतदेवाह—

सिद्धं जीवस्म अतिथितं, सहादेवाणुमीयम् ।

नासम्भो भुवि भावस्म, सहा हवइ केवलो ॥ २५ ॥

व्या०—सिद्धम्—प्रतिष्ठितं जीवस्योक्त्यन्तर्गतस्य स्तित्वं,
कुत इत्याह—शुद्धादय जीव इत्यस्मादनुमीयन्, कथमेतद-
वमित्याह—'नाऽसत्' इति—न असत्—अविद्यमानस्य भुवि
पृथिव्यां भावस्य कथार्थस्य शब्दो भवति वाचक इति, खर-
विषाणादिशब्दैर्व्यभिचारमाशङ्क्याह—केवलः शुद्धः—अन्यप-
दासंस्तु, खरादिपदसंस्तुष्टाश्च विषाणादिशब्दा इति गा-
थार्थः ।

एतद्विवरणायेकाह भाष्यकारः—

अतिथि ति निव्विगण्यो, जीवो नियमाउ सहाओ मिद्धी ।

कम्हा सुद्धपयत्ता, घटखरसिगाणुमाणाओ ॥ २६ ॥

व्या०—अस्तीति निर्विकल्पो जीवः 'निर्विकल्पो' इति—नि-
संदिग्धः नियमात् नियमेनैव प्रतिपत्तयेक्या शुद्धतः सिद्धिः
वाचकाद्वाक्यप्रतीतिः । एतदेव प्रश्नकारिणाह—कस्मात्कुत
एतदेवमिति ? आह—शुद्धपदत्वात्—केवलपदत्वाज्जीवशब्दस्य
घटखरशृङ्गानुमानादनुमानशब्दो दृष्टान्तवचनः घटखरशृङ्ग-
दृष्टान्तादिति प्रयोगार्थः, प्रयोगस्तु—मुख्यनार्थेनार्थवान्
जीवशब्दः, शुद्धपदत्वात् घटशब्दवत्, यस्तु मुख्यनार्थेनार्थ-
वान् भवति स शुद्धपदमपि न भवति, तथा खरशृङ्गशब्द-
इति गाथार्थः ।

परामिप्रायमाशङ्क्य परिहरन्नाह (भाष्यकारः)—

चोयग! सुद्धपयत्ता, सिद्धी जइ एव सुसमिद्धि अम्हं पि ।

तं न भवइ संतेणं, जं सुखं सुखगेहं व ॥ २७ ॥

व्या०—उक्तवच्छुद्धपदत्वात्सिद्धिरिति जीवस्य एवं तर्हि शु-
भ्यामिष्टिस्साकर्मणि, शून्यनष्टशब्दस्यापि शुद्धपदत्वादित्य-
भिप्रायः । अत्राक्षरमाह—तत्र भवति यदुक्तं परेण । कुत इत्या-
ह—सता विद्यमानेन पदार्थेन यद्—यस्मात् शून्यं शून्यमुच्यते ।
किंवदित्याह—शून्यशृङ्गमिव, तथा हि—देवदत्तन सहितं शून्य-
शृङ्गमुच्यते । निवृत्ता—घटो नष्ट इति, न त्वनयोर्जीवशब्दस्य
जीव्यदयशिष्टं वाच्यमस्तीति गाथार्थः ।

प्रकारान्तरेणास्तित्वपक्षमेव समर्थयन्नाह (भाष्यकारः)—

मिच्छा भवेउ मवउत्था, जे केई पारलोइया ।

कत्ता चेवोपभोत्ता य, जइ जीवो न विज्जइ ॥ २८ ॥

व्या०—मिच्छा भवेयुः—अनृताः स्युः सर्वेऽर्था ये केचन
पारलौकिका दानादयः । यदि किमित्याह—कर्त्ता चैव क-
र्मणः उपभोक्ता च तत्फलस्य, यदि जीवो न विद्यते पर-
लोकयायीति गाथार्थः ।

एतदेवाव्युत्पन्नशिष्यानुग्रहार्थं स्पष्टतरमाह (भाष्यकारः)—

पाणिदया-तव-नियमा, बम्भं दिक्खता य ईदियनिरोहो ।

सब्बं निरत्थमेयं, जइ जीवो न विज्जइ ॥ २९ ॥

व्या०—पाणिदया-तपो-नियमाः—करुणापवासहिंसाविर-
त्यादिरूपाः, तथा—ब्रह्म—ब्रह्मचर्यम्, दीक्षा च योगसङ्कल्पा
इन्द्रियनिरोधः—प्रमज्ज्याप्रतिपत्तिरूपः सर्वे निरर्थकं—निष्फ-
लमेतत्, यदि जीवो न विद्यते परलोकयायीति गाथार्थः ।

किंच शिष्टाचारितो मार्गः शिष्टैरनुगन्तव्य इति ।

तन्मार्गव्यापनायाह (भाष्यकारः)—

लोइया वेइया चेव, तद्धा सामाइया विज्ज ।

निच्चा जीवो पि हो देहा, इइ सब्बे ववत्थिया ॥ ३० ॥

व्या०—लोके भवा लोके वा विदिता इति लौकिका—इति-
हासादिकर्त्तारः । सब्बे वैदिकाश्चैव—त्रैविद्यकृत्वास्तथा सा-
मायिकाः त्रिपिटकादिसमयकृतयो विद्वांसः—परिणताः
नित्यो जीवो नानित्यः । एवं वृथम् देहात्—शरीरादित्येवं
सर्वे व्यवस्थिता नान्यथेति गाथार्थः ।

एतदेव व्याख्ये (भाष्यकारः)—

लोमे अच्चेज्ज मेज्जो, वेए सपुरीसदग्गसियालो ।

समए अहमासि गम्भो, तिविहो दिव्वाइसंसारो ॥ ३१ ॥

व्या०—लोके अच्चेज्जोऽभेद्य आत्मा पठ्यते, यथोक्तं गीतासु-
“अच्चेज्जोऽयमभेद्योऽय-मधिकार्योऽयमुच्यते । नित्यः सर्वगतः
स्वप्नगु-रचलोऽयं सनातनः ॥ १॥” इत्यादि । तथा वेदे—“स-
पुरीषो दग्धः शृगालः पठ्यते” इति, यथोक्तम्—“भृगुप्रलो-
के क्व जायते यः सपुरीषो दहते” —अथाऽपुरीषो दहने
“आलोभुका अस्य प्रजाः प्रादुर्भवन्ती” त्यादि । तथा समये
“अहमासीद्भुजः” इति पठ्यते, तथा च बुद्धवचनम्—“अह-
मासं भिक्षुं हन्ती, खदन्तः शङ्कन्निभः । शुका पञ्च-
रवासी च, शकुन्तो जीवजीवकः” ॥ १ ॥ इत्यादि । तथा
त्रिविधो दिव्यादिस्सारः कैश्चिद्विष्यते । देवमानुषति-
यम्भेदेन, आदिशब्दाच्चतुर्विधः—कैश्चिन्नारकाधिक्येनेति
गाथार्थः ।

अत्रैव प्रकारान्तरेण तदस्तित्वमाह (भाष्यकारः)—

अत्थि सरीरविहाया, पहनिययागारयाइभावाओ ।

कुंभस्म जह कुलालो, सो मुत्तो कम्मजोगाओ ॥ ३२ ॥

व्या०—अस्मि शरीरस्यौदारिकाद्विधाता विधातेति-
कर्त्ता । कुत इत्याह—‘प्रतिनियताकारादिसंज्ञावात्’ । आ-
दिमत्प्रतिनियताकारत्वादित्यर्थः । दृष्टान्तमाह—कुम्भस्य
यथा कुलालो विधाता कुलालवदेवमन्वापि मूर्तः प्राप्नो-
तीति विरुद्धमाशङ्क्य परिहरन्नाह—स आत्मा यः शरीर-
विधाना असौ मूर्तः कर्मयोगादिति—मूर्तकर्मसंबन्धादिति
गाथार्थः ।

(भाष्यकारः) अत्रैव शिष्यव्युत्पत्तये अन्यथा तदग्रह-
णविधिमाह—

फारिसेण जहा वाऊ, गिज्जई कायसंसिओ ।

नाणाईहिं तहा जीवो, गिज्जई कायसंसिओ ॥ ३३ ॥

व्या०—स्पर्शेन-शीतादिना यथा वायुर्गृह्णते कायसंस्तुनो-
देहसङ्गतः अदृष्टोऽपि तथा ज्ञानादिभिर्ज्ञानदर्शनेच्छादिभि-
र्जीवां गृह्णते कायसंस्तुनो देहसङ्गत इति गाथार्थः ।

असङ्ख्यनुमानादस्तिस्त्वमुक्तं जीवस्य, अनुमानं च प्रत्यक्ष-
पूर्वकं न चेन्न केचन पश्यन्तीति ततश्चाशोभनमेतदित्याश-
ङ्क्याह (भाष्यकारः)—

अर्थिदियगुणं जीवं, दुर्भेयं मेसचक्षुषा ।

सिद्धा पासंति सव्वन्, नाणसिद्धा य साहुणो ॥३४॥

व्या०—अनिन्द्यगुणम्—अविद्यमानरूपानीन्द्रियप्राप्तगुणं
जीवम्-अमूर्तत्वादिविधर्मकं दुर्भेयं-दुर्लभं मांसचक्षुषा-वृ-
द्धमस्थेन पश्यन्ति, सिद्धाः—सर्वज्ञा अजुनसिद्धादिव्यवच्छेदार्थं
सर्वज्ञप्रमाणं, ततश्च अशोभादय इत्यर्थः, ज्ञानसिद्धाश्च साध-
नो-भवस्थकैवलिन इति गाथार्थः ।

सांप्रतमागमादस्तिस्त्वमाह (भाष्यकारः)—

अतवयस्यं उ सत्थं, दिट्ठा य ततो अइंदियाणं पि ।

मिद्धी गह्वरार्थं, तहेव जीवस्स विभेया ॥ ३५ ॥

व्या०—आप्तवचनं तु शास्त्रम् आसौ रागादिरहितः तु-
ष्ट्याऽवधारणं, आप्तवचनमेव अनेन अपौरुषेयव्यवच्छेद-
माह, तस्याऽन्वयविवक्षितं । इष्टा च तत इत्युपलब्धा च तत
आप्तवचनशास्त्रात् अतीन्द्रियाणामपि इन्द्रियगोचराति-
कान्तानामपि, सिद्धिप्रवृत्तादीनामिति उपलब्धिश्चन्द्रोप-
रागादीनामित्यर्थः, तथैव जीवस्य विज्ञेयांत । अतीन्द्र-
यस्याप्याप्तवचनप्राप्त्यादिति गाथार्थः । मूलद्वारगाथायां
व्याख्यातमस्तिस्त्वमाह । दृश० ४ अ० ।

(११) अस्याख्यानम् । आत्मनोऽस्तित्वे—

येव सयं लोगं अम्भाइक्खेजा, येव अत्ताणं अम्भाइ-
क्खेजा । जे लोयं अम्भाइक्खइ से अत्ताणं अम्भाइक्खइ,
जे अत्ताणं अम्भाइक्खइ से लोयं अम्भाइक्खइ ।
(सूत्र-३१ +)

नैवात्मानं शरीराधिष्ठातारं ज्ञानगुणं प्रत्यात्ममेवेद्यं प्रत्या-
चक्षीत तस्य शरीराधिष्ठातृत्वेनाहृतमिदं शरीरं केनास्त्व-
भिसंधिमता, तथा त्यक्तमिदं शरीरं केनचिदभिमन्त्रिमन्तवत्ये
वमादिभिर्हेतुभिः प्रसाधितत्वात्, न च साधितसाधनं पिष्ट-
पेषणवत् विद्वज्जनमनांसि रञ्जयति । आश्वा० १ भू० १ अ० ४३० ।

अन्यथा—

आत्मा न विद्यते; तस्य प्रत्यक्षाऽऽदिभिरनुपलभ्यमानत्वात्,
तथाहि-न प्रत्यक्षप्राप्ताऽसाधनीन्द्रियत्वात्, नाप्यनुमान-
प्राप्ताः, अनुमानस्य लिङ्गलिङ्गिणोः साक्षात्सम्बन्धदर्शनेन
प्रवृत्तिरिति, आगमगम्योऽपि नाऽसौ, आगमानामगम्योऽन्यं
विसंवादादिति, अत्रोच्यते-केयमनुपलभ्यमानता ?, कि-
मेकपुरुषाभिना ?, सकलपुरुषाभिना वा ?, यद्येकपुरुषाभि-
ता न तथाऽऽत्माऽभावः सिध्यति सत्यपि वस्तुनि तस्याः
सम्भवात्, न हि कस्यचित् पुरुषविशेषस्य घटाद्यर्थप्राप्तकं
प्रमाणं न प्रवृत्तमिति सर्वत्र सर्वदा तदभावो निर्णेतुं शक्य
इति, नहि प्रमाणनिवृत्तौ प्रमेयं विनिवर्त्तते, प्रमेयकार्य-
त्वात् प्रमाणस्य न च कार्याभावे कारणभावो दृष्ट इत्यने-

काभितकताऽनुपलम्भहेतोः, सकलपुरुषाभिनानुपलम्भस्त्व-
सिद्ध इत्यसिद्धो हेतुः, न ह्यसंवेदने सर्वे पुरुषाः सर्वदा
सर्वत्रात्मानं न पश्यन्तीति वक्तुं शक्यमिति, किञ्च-विद्यते
आत्मा, प्रत्यक्षादिभिरनुपलभ्यमानत्वात्, घटवदिति न चा-
यमसिद्धो हेतुः, यतोऽस्मदादिप्रत्यक्षेणाप्यात्मा तावद्भ्रम्यत
एव, आत्मा हि ज्ञानादनस्य, आत्मधर्मत्वात् ज्ञानस्य,
तस्य च स्वसंविदिनरूपत्वात्, स्वसंविदितत्वं च ज्ञानस्य
नीलज्ञानमुपपन्नमासीदित्यादिस्मृतिदर्शनात् न ह्यसंविदिते
ज्ञाने स्मृतिप्रभवो युज्यते, प्रमात्रस्तरज्ञानस्यापि स्मृति-
गोचरत्वप्रसङ्गादिति, तद्वत् तदव्यतिरिक्तज्ञानगुणप्रत्यक्षत्वं
आत्मा गुणी प्रत्यक्ष एव, रूपगुणप्रत्यक्षत्वं घटगुणीप्रत्यक्ष-
त्ववदिति, उक्तञ्च विशेषावश्यकं—

“ गुणपञ्चकस्तण्णो, गुणी वि जीवो घटो एव पञ्चकसो ।
घटसो एव विप्पइ गुणी, गुणमित्तगह्वरा जम्हा ॥१५५८॥ ”

तथा—

“असोऽसो च गुणी, होज्ज गुणेहि ? जर गाम सोऽण्णो ।
णाणगुणमित्तगह्वरे, विप्पइ जीवो गुणी सक्खं ॥ १५५९ ॥
अह अज्जा ता एव, गुणिणो न घडाद्यां वि पञ्चकसा ।
गुणमित्तगह्वराज्जा, जीवमि कुतो विभारोयं ॥१५६०॥ ”

इति, ये तु सकलपदार्थसार्थस्वरूपाविर्भावनसमर्थज्ञानवन्त-
त्वात् सर्वार्थमनैव प्रत्यक्ष इति । तथाऽनुमानगम्योऽप्यात्मा,
तथाहि-विद्यमानकर्तृकर्मिदं शरीरं भाग्यत्वाद्, आदनादिवत्
व्योमकुसुमं विपक्षः स च कर्ता जीव इति, नन्वादनकर्तृ-
वन्मूर्ते आत्मा सिद्धयतीति साध्यावरुद्धो हेतुरिति नैव,
संसारिणो मूर्त्तत्वेनाप्यभ्युपगमात्, आह च—“ जा कत्ता
सो जीवो, सम्भविद्धो त्ति ने मई होज्जा । मुत्ताइ य सं-
गाज्जा, तत्ता संसारिणो दोसो ” ॥ ११ ॥ इति । न चायमे-
कान्तो; यदुत-लिङ्गविनाभूतलिङ्गोपलम्भस्यतिरेकणानु-
मानस्यैव एकान्ततोऽप्रवृत्तिरिति हसितादिलिङ्गविशेषस्य
प्रहास्यलिङ्गविनाभावप्रहणमन्तरणापि प्रहणमकत्वदर्श-
नात् । न च देह एव ग्रहो येनाऽन्यदेह दर्शनमविनाभाव-
प्रहणनियामकं भवतीति, उक्तञ्च(विशे०)—“सो नगंता जम्हा,
लिंगेहि समं अविट्ठुक्खो वि । गहलिंगद्विसण्णो, ग-
होऽण्णमज्जा सरीरमि ॥ १५६६ ॥ ” इत्यागमगम्यत्वं त्वा-
त्मनः—‘ एगे आया ’ अत एव वचनात्, न चास्यागमा-
न्तरैर्विसंवाद्ः सम्भावनीयः । सुनिश्चिनात्प्रवृत्तात्त्वात्सं-
ति, बहुवक्तव्यमत्र तत्तु स्थानान्तरादवसंयमिति । किञ्च—
आत्माभावे जानिम्मगणादयस्तथा प्रेतीभूतपितृपितामहादि
कनानुप्रदोषघातो च न प्राप्नुयुरिति । स्था० १ डा० ।

(१२) इन्द्रभूतिमुद्दिश्य भगवता महावीर्योक्तं
विस्तरतः जीवास्तित्वम्—

जीवे तुह मंदेहो, पञ्चक्खं जं न विप्पइ घटो एव ।

असंता पञ्चक्खं, च नऽस्थि लोणं खपुप्फं व ॥१५४६॥

आयुष्मन् ! इन्द्रभूत ! तवैव संदेहः । किमयमात्मा-अस्ति?,
नास्ति वा ?, उभयहेतुसङ्गाधात्, तत्र नास्तिस्त्वहेतयोऽमी-
नास्यात्मा, प्रत्यक्षणात्यन्तमगृह्यमाणात्वाद्, इह यद्व्य-
क्ताऽप्रत्यक्षं तज्ज्ञोके नास्त्येव, यथा-खपुष्पं, यत्त्वस्ति त-
त्प्रत्यक्षेण गृह्यत एव, यथा-घटः इत्यसौ व्यतिरेकदृष्टा-

स्तः । अथवाऽपि ह्यप्रत्यक्षाः, किन्तु-घटादिकार्यतया परि-
णतास्ते प्रत्यक्षत्वमुपयान्ति, न पुनरेवमात्मा कदाचिदपि
भावप्रत्यक्षमुपगच्छत्यतोऽत्रात्यन्तविशेषणमिति ।

एवं च मग्न्यमे त्वं किमित्याह—

न य सोऽणुमाणगम्भो, जम्हा पचचक्षुषुष्वयं तं पि ।
पुष्पोबलद्वसंभ-धसरण्यो लिङ्गलिङ्गीयं ॥ १५५० ॥

न चासाधात्मानुमानगम्यः यस्मात्तद्व्यनुमानं प्रत्यक्षपू-
र्वकं प्रवर्तते, कुत इत्याह—‘पुष्पोबलद्व’ इत्यादि लिङ्गयते-
गम्यतेऽतीन्द्रियार्थोऽनेन लिङ्गम्; अथ वा-लीनं-तिरो-
हितमर्थं गमयतीति लिङ्गं धूमकनकत्वादिकं, तदस्यास्तीति
लिङ्गी बलघनित्यादिस्तयोर्लिङ्गलिङ्गीत्यर्थः पूर्वं महान-
साधौ प्रत्यक्षादिना उपलब्धकार्यकारणभावादिकः संबन्ध-
स्तस्य यत् स्मरणं तस्मादिति । इदमुक्तं भवति-पूर्वं महा-
नसादायन्निधूमयोर्लिङ्गलिङ्गयोरन्वयव्यतिरेकवन्तमविनाभा-
वमध्यक्षतां गृहीत्वा तत् उत्तरकालं कश्चित्कान्तारपर्वत-
नित्यस्याऽऽदौ गगनाच्चर्त्ताम्बनीं धूमलेखामवलोक्य प्राग्गृहीतं
संबन्धमनुस्मरति, तद्यथा—“यत्र यत्र धूमस्तत्र तत्र प्रागहं
बाह्वम् अद्राक्षं” यथा-महानसाधौ, धूमश्चात्र दृश्यते तस्माद्-
क्षिनापीह भवितव्यम् इत्येवं लिङ्गप्रद्वयसंबन्धस्मरणाभ्यां
तत्र प्रमाता हुतभुजमवगच्छति; न चैवमात्मना लिङ्गना
साधौ कस्यापि लिङ्गस्य प्रत्यक्षेण संबन्धः सिद्धोऽस्ति,
यतः तत्संबन्धमनुस्मरतः पुनस्तत्क्षिप्रदर्शनाद्धीं संप्रत्ययः
स्यात् । यदि पुनर्जीवल्लिङ्गयोः प्रत्यक्षतः संबन्धसिद्धिः
स्यात्तदा जीवस्यापि प्रत्यक्षत्वापस्यानुमानवैयर्थ्यं स्यात्तत
एव तत्सिद्धिरिति ।

एतदेवाह—

न य जीवल्लिङ्गसंब-धदरिमणमभू जम्भो पुणो सरम्भो ।
तल्लिङ्गदरिसणाभो, जीवे संपचभो होजा ॥ १५५१ ॥

गतार्थो । न च वक्तव्यं सामान्यतां दृष्ट्वा अनुमानात् आ-
दित्यादिगतिवज्जीवः सिध्यति, यथा-गतिमानादित्यो, दशा-
न्तरप्राप्तिः द्वदशवदिति, यतो हन्तं देवदत्ते दृष्टान्तधर्मिणि
सामान्येन दशान्तरप्राप्तिं गतिपूर्विकां प्रत्यक्षेणैव निश्चित्य
सूर्येऽपि तां तथैव प्रमाता साधयतीति युक्तम्, न चैवमत्र
कचिदपि दृष्टान्ते जीवमस्वेनाविनाभूतः कोऽपि हेतुरध्य-
क्षेणोपलभ्यते इति । अतो न सामान्यतां दृष्ट्वाऽप्यनुमाना-
त्तद्वतिर्गतिः ।

न चाऽऽगमगम्योऽपि जीव इति दर्शयति—

नाऽऽगमगम्भो वि तम्भो, भिज्जह जं नागमोऽणुमाणाभो ।
न य कासह पचचक्षो, जीवो जस्साऽगमो वयणं ॥ १५५२ ॥

न चागमगम्योऽपि तकोऽसौ जीवो, यद्-यस्मादागमोऽ-
पि अनुमानाद् न भिद्यते (इत्यादिगाथाऽन्वयाख्यानं ‘आ-
गम’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम्) । न चैवमसौ आत्मशब्दः
शरीराद् आत्मानं-अन्यत्र प्रयुज्यमानः कचिदुपलब्धो, यत्र
अन्वयात्मशब्दप्रयोगाद् आत्मा इति प्रत्ययो भवेदिति । यद्-
पि स्वर्गनरकाद्यदृष्टार्थविषयं शाब्दं प्रमाणं, तदपि तत्स्व-
तोऽनुमानं, नातिवर्तते । तथाहि-प्रमाणं स्वर्गनरकाद्य-

दृष्टार्थविषयं वचनम्, अविस्मयान्वितवचनासंप्रणीतत्वाच्च-
न्द्रार्कोपगगादिवचनवदित्येवमनुमानादेव तत्र प्रमाण्याता ।
न चैवं भूतमात्रं कमपि पश्यामो, यस्यात्मा प्रत्यक्ष इति
तद्वचनमागम इति प्रतिपद्येमाहि इति शेषः

किं च--

जं चाऽऽगमा विरुद्धा, परोप्परमम्भो वि संजुतो ।

सम्बन्धमात्रविसया-इम्भो जीवो ति तो बुद्धी ॥ १५५३ ॥

यतश्च तीर्थिकानां संबन्धिनः सर्वेऽप्यागमाः परस्पर-
विरोधिनः अत्यन्ताऽपि संशय एवात्मनो युक्तोऽन तु निश्चयः,
तथाहि-केचिदागमा आत्मनो नास्त्वित्येव प्रतिपादयन्ति,
यदाहुर्नास्तिकाः—“एतावानेव लोकोऽयं यावानिन्द्रिय-
गोचरः । अत्र ! वृकपत्रं पश्य, यद्वदन्ति बहुधृताः” ॥ १ ॥
इत्यादि, अहोऽप्याह—“विज्ञानधन एवैतद्भ्यो भूतेभ्यः समु-
त्थाय ताम्यवानुविमश्यति न च प्रेत्य संक्रान्तिः” । सुगत-
स्त्याह—“न रूपं भिन्नवः पुद्गलः” इत्यादि । आत्मास्ति-
त्ववचनान्यप्यागमेषु ध्रुयन्ते, तथा च वेदः—“न ह वै सशरी-
रस्य प्रियाप्रिययोरपहतिरस्ति, अशरीरं वा वसन्तं प्रिया-
प्रियं न स्पृशत” इति । तथा—“अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामः”
इत्यादि । कापिलागमे तु प्रतिपाद्यते—“अस्ति पुरुषः अकर्ता
निर्गुणो भोक्ता चिद्रूपः” इत्यादि । तस्मादागमानां परस्पर-
विरुद्धत्वाद्वागमप्रमोणादप्यात्मसत्त्वसिद्धिः । इदं च वैशे-
षिकमतेन प्रत्यक्षानुमानागमलक्षणं प्रमाणत्रयमुपन्यस्तम् ॥
एतच्च स्वयं द्रष्टव्यम्—उपमाप्रमाणगम्योऽपि जीवो न
भवति । तत्र हि ‘यथा गौस्तथा गवयः’ इत्यादिवैशे-
षादृश्यमसन्निकृष्टेऽपि बुद्धिमुत्पादयति । न चेहाऽन्यः क-
श्चित् विभुवनेऽप्यात्मसदृशः पदार्थोऽस्ति, यदर्शनादात्मा-
नमवगच्छामः । कालाऽऽकाशविगादयो जीवतुल्या विद्यन्ते
इति चेत्?, न, तेषामपि विवादास्पदीभूतत्वेन तद्विहि(क्ति)
वज्जत्वात् । अर्थापत्तिस्तथाप्योऽपि जीवो न भवति, न हि दृष्टः
भूतो वा कोऽप्यर्थ आत्मानमन्तरेण नोपपद्यते, यद्गुलाद्यं
साधयामः, तस्मान्त्सर्वप्रमाणविषयानीता जीव इति तत्र
बुद्धिः, माधोपलम्भप्रमाणपञ्चविषयानीतत्वात् प्रतिषेध-
साधकाऽभावाच्चपष्टप्रमाणविषय एव जीव इत्यर्थः । इति
पूर्वपक्षः ।

अथैतत्प्रतिविधानमाह—

गोयम ! पचचक्षो चिच्चय, जीवो जं संसयाद्विचक्षणं ।

पचचक्षं च न सज्जं, जह सुह-दुक्खा सदेहमिमा ॥ १५५४ ॥

गौतम ! भवताऽपि प्रत्यक्ष एवायं जीवः, किमन्येन प्र-
माणास्तरोपन्यासेन ? कोऽयं जीवो मम प्रत्यक्ष ? इति चेत्,
उच्यते—यद्वदन्—तथैव संशयादिविज्ञानं स्वसंवेदनसिद्धे
हृदि स्फुरति । स एव जीवः, संशयादिज्ञानस्यैव तदन्य-
त्वेन जीवत्वात् । यच्च प्रत्यक्षं तद् न प्रमाणान्तरेण साध्यं,
तथा-स्वशरीरं एवात्मसंवेदनसिद्धाः सुखदुःखादयः, प्र-
त्यक्षमिदमपि सन्नामनगरं विश्वं शून्यवादिनं प्रति सा-
ध्यते एवेति चेत्, नैवम्, निरालम्बनाः सर्वे प्रत्ययाः,
प्रत्ययत्वात्, स्वप्रत्ययवद्, इत्यादेस्तदुद्भावितबाधक-
प्रमाणस्यैव तत्र निराकरणाद्, अत्र त्वात्मप्रादुर्भावे प्रत्यक्षे
बाधकप्रमाणाऽभावादिति ।

इतथायं प्रत्यक्षो जीवः कुत ? इत्याह—

कथं करोमि काहं, वाहमहं पक्ष्या इमाऊ य ।

अप्पा स प्यच्चस्सो, तिकालकज्जोवएसाओ ॥१५५५॥

‘ वा ’ इति—अथवा—कृतवानहं, करोम्यहं, करिष्याम्यहम्, उक्तवानहं, ब्रवीम्यहं, वक्ष्याम्यहं, ज्ञातवानहं, ज्ञानं हं, ज्ञास्याम्यहम्, इत्यादिप्रकारेण योऽयं चैकालिकः कार्यव्यपदेशस्तद्विषयप्रयुज्यमानतया तत्समुत्थो योऽयम्—‘ अहंप्रत्यय ’ एतस्मादपि प्रत्यक्ष एवायमात्मेति प्रपञ्चस्व, अयं ‘ अहंप्रत्ययो ’ नानुमानिकः, अलौकिकत्वात् नाप्यागमादिप्रमाणसंभवः, तदभिधानानां बालगोपालादीनामप्यन्तर्मुक्ततया आत्मप्रादुर्भावेन स्वसंविदितस्य तस्योत्पादाद् घटादौ चानुत्पादादिति ।

अपि च—

कह पडिवक्कमहं ति य, किमत्थि नऽत्थि ति संसओ कहं तु ।

सइ संसयंमि वायं, कस्साऽहंपक्खओ जुत्तो ॥१५५६॥

इत्तं कथमस्तीति जीवे ‘ अहमिति ’ प्रतिपक्षं त्वया विषयाभावे विषयिणोऽनुत्थानप्रसङ्गाद्देह एवास्य प्रत्ययस्य विषय इति चेत्, न, जीवविप्रमुक्तोऽपि देहे तदुत्पत्तिप्रसङ्गात्, सोऽत एव जीवविषयं अस्मिन्नहंप्रत्यये किमहमस्मि नास्मीति भवतः संशयः कथं केन प्रकारेणोपजायते ?, अहंप्रत्ययप्राप्तस्य जीवस्य सङ्गावाद् अस्य अहमिति निश्चय एव युज्यते इति भावः । सति वा अस्मिन्नात्मास्तित्वसंशयं कस्यायम् ‘ अहंप्रत्ययो ’ युज्यते निर्मूलत्वेन तदनुत्थानप्रसङ्गादिति ।

जीवाभावे संशयविज्ञानमपि न युज्यत एवेति नदृश्यन्नाह—जइ नऽत्थि संसयं विव, किमत्थि नऽत्थि ति संसओ कस्स । संसइए व सक्खे, गोयम ! किमसंसयं होजा ॥१५५७॥

यदि संशयी जीव एवादौ नास्ति, तर्ह्यस्ति नास्तीति संशयः कस्य भवतु । संशया हि विज्ञानाद्यो गुण एव, न च गुणिनमन्तरं गुणः संभवति । देहोऽत्र गुणीति चेत्, न देहस्य सूर्यत्वाज्जडत्वाच्च ज्ञानस्य चामूर्यत्वाद् बोधरूपत्वाच्च न ज्ञानानुकरणां गुणगुणिभावो युज्यत, आकाशरूपादीनामपि तद्भावापस्या अपिप्रसङ्गप्राप्तेः । ‘ संसइए व ’ त्यादि, ‘ वा ’ इति—अथवा संशयिते स्वरूपे गौतम ! किमसंसयं शेषं भवेद् ? । इदमुक्तं भवति—किमस्मि नास्म्यहमित्येवं यः स्वरूपेऽपि संशये—आत्मनिश्चयोऽपि यस्य नास्तीत्यर्थः, तस्य शेषं कर्मबन्धमोक्षादिकं घटपटादिकं च किमसंसयम्—असंदिग्धं स्यात् ? न किञ्चित्सर्वसंशय एव तस्य स्यादित्यर्थः, आत्मास्तित्यभिप्रेत्यमूलं हि शेषवस्तुनिश्चय इति भावः । अहंप्रत्ययप्राप्तं च प्रत्यक्षमात्मानं निष्कृत्वानस्य अभावणः शब्द इत्यादिवत्प्रत्यक्षविरुद्धो नाम पक्षाऽऽभासः, तथा—वक्ष्यमाणानुमानसङ्गाथाक्षित्यः शब्द इत्यादिवदनुमानविरुद्धोऽपि । तथा—अहमस्मि संशयीति प्रागभ्युपगम्योत्तरत्र नास्मीति प्रतिजानानस्य साङ्ख्यस्य अनित्यः कर्त्ता अचेतनः आत्मेत्यादिवदभ्युपगमविरोधः । बालगोपालाङ्गनादिप्रसिद्धं आत्मानं निराकुर्वतः अचन्द्रः शशी इत्यादिवलोकविरोधः, अहं नाहं वीत गद्-

तो ‘ माता मे वक्ष्या ’ इत्यादिवत्स्ववचनव्याहतिः । एवं च प्रत्यक्षादिवाचितेऽस्मिन् पक्षे अपक्षधर्मतया हेतुरप्यसिद्धः । हिमवत्पलपरिमाणादौ पिशाखादौ च प्रमाणपञ्चकाभावस्य प्रवृत्तेरनैकान्तिकोऽपि वक्ष्यमाणानुमानप्रमाणसिद्धे चात्मानं विपक्ष एव वृत्तेर्विरुद्धश्चेति ।

प्रकारान्तरेणाप्यात्मनः प्रत्यक्षसिद्धतामाह—

गुणपक्खत्तसओ, गुणी वि जीवो घडो व पक्खस्सो ।

घडओ वि वेप्पइ गुणी, गुणमित्तग्गहणओ जम्हा ॥१५५८॥

प्रत्यक्ष एव गुणी जीवः स्मृतिजिज्ञासाविकीर्षाजिगमिषा—शशीत्यादिज्ञानविशेषाणां तद्गुणानां स्वभवेदनप्रत्यक्षसिद्धत्वाद्, इह यस्य गुणाः प्रत्यक्षाः स प्रत्यक्षो देहो, यथा घटः, प्रत्यक्षगुणश्च जीवः, तस्मात्प्रत्यक्षः यथा घटो—ऽपि गुणी रूपादिगुणप्रत्यक्षत्वादेव प्रत्यक्षस्तद्विज्ञानाद्विगुणप्रत्यक्षत्वादात्मापीति । आह—अनैकान्तिकोऽयं यस्मादाकाशगुणः शब्दः प्रत्यक्षोऽस्ति, न पुनराकाशमिति । तद्व्युक्तम्, यतो नाकाशगुणः शब्दः, किं तु पुद्गलगुणः, पद्मप्रत्यक्षत्वात्, रूपादिवर्धित ।

गुणानां प्रत्यक्षत्वे गुणिनस्तद्रूपतायां किमायानम् ?, इति चेद्, उच्यते—

अओऽण्णो व गुणी, होज गुणेहि जइ नाम सोऽण्णो ।

ननु गुणमेतद्गहणे, वेप्पइ जीवो गुणी सक्खं ॥१५५९॥

अह अओ तो एवं, गुणिनो न घडादओ वि पक्खत्ता ।

गुणमेतद्गहणओ, जीवस्मि कऽवियारोऽयं ॥१५६०॥

ननु भवता गुणभ्यो गुणी किमर्थान्तरभूतोऽभ्युपगम्यते, अनर्थान्तरभूतो वा ? । यदि नाम—सोऽनन्यस्तेभ्योऽनर्थान्तरभूतः तर्हि ज्ञानादिगुणग्रहणमात्रादेव गुणी जीवः प्रत्यक्षेण गृह्यत इति सिद्धमेव । प्रयोगः—यो यस्मादनर्थान्तरं स तद्ग्रहणं गृह्यते, यथा वाससि रागो, गुणभ्योऽनर्थान्तरं च गुणी, तस्माद् गुणप्रादुर्भावात्प्रत्यक्षेण सोऽपि गृह्यत एवेति । अथ गुणभ्योऽन्योऽर्थान्तरभूत एव गुणी, तत एव सति घटादयोऽपि गुणिनः न प्रत्यक्षास्तदर्थान्तरभूतस्य रूपादिगुणमात्रस्यैव ग्रहणात् । इह यद्—यस्मादनर्थान्तरभूतं तद्ग्रहणेऽपि नेतरस्य ग्रहणं, यथा घटे गृहीते पटस्य, अर्थान्तरभूताश्च गुणिनो गुणा इत्यन्ते अतो गुणग्रहणेऽपि न गुणिग्रहणम् । अतो घटादीनामपि समानोऽग्रहणद्वारेण कोऽयं नाम भवतः केवलजीवे विचारो नास्तिर्त्वाविवक्षा, येनाच्यते—‘ पक्षपक्षे ज न धिप्पइ घडो व ’ इत्यादि, अथ द्रव्यविरहिताः केऽपि न सन्त्येव गुणाः, इत्यतस्तद्ग्रहणद्वारेण गृह्यन्त एव घटादयः । न न्वेतदात्मन्यपि समानमय । किं च—गुणिनो गुणानामर्थान्तरत्वे अभ्युपगम्यमाने गुणीभवतु, मा भूदा प्रत्यक्षः, तथापि ज्ञानादिगुणभ्यः पृथगात्मा गुणी त्वदभ्युपगमेनापि सिद्धवत्येवेति ।

अत्र पराभिप्रायमाशङ्कमानः प्राह—

अहमस्मि अत्थि गुणी, न य देहत्थंतरं तओ किं तु ।

देहे नाणाइगुणा, सो विव तेसि गुणी जुत्तो ॥१५६१॥

अथ मन्यसे अस्त्येव ज्ञानादिगुणानां गुणिनैव तं प्रत्या-

वक्ष्यते, एतन् नान्युपगच्छामो यद्देहादर्थान्तरं तकोऽसौ इति, किन्तु देह एव ज्ञानादयो गुणाः समुपलभ्यन्ते अतः स एव तेषां गुणी युक्ता, यथा रूपादीनां घटः प्रयोगः देहगुणा एव ज्ञानादयः, तत्रैवोपलभ्यमानत्वाद्गौरवशः स्थूलतादिर्वादिति ।

अत्रोत्तरमाह—

नाणादयो न देहस्य, मुक्तिमत्तादयो घटस्तेव ।

तस्मा नाणादगुणा, जस्य संदेहादिभ्यो जीवो ॥१५६२॥

प्रयोगो देहस्य संबन्धिनो ज्ञानादयो गुणा न भवन्त्येव तस्य मूर्तिमत्त्वात्, आक्षुपत्याद्या, घटवत् । न च द्रव्यरहितो गुणः समस्ति ततो यो ज्ञानादिगुणानामनुरूपः अमूर्तः, अचाक्षुषश्च गुणी स देहातिरिक्तो जीवो ज्ञानव्यः । आह—ज्ञानादयो न देहस्येति प्रत्यक्षव्याधिनमिदम्, देह एव ज्ञानादिगुणानां प्रत्यक्षगैव्यं ग्रहणात् । तदयुक्तम्, अनुमानव्याधित्वाकस्य प्रत्यक्षस्य, तथा हि—इहान्द्रियातिरिक्तो विज्ञाता, तदुपरमंऽपि तदुल्लेखार्थानुस्मरणान्, यो हि यदुपरमंऽपि यदुपलब्धमर्थमनुस्मरति स तस्मादर्थान्तरं दृष्ट्वा, यथा—पञ्चवातायनोपलब्धार्थानुस्मर्त्ता देवदत्त इत्यादि बाधुभूतिप्रश्ने । वक्ष्याम इति ।

उपसंजिह्वार्पुगाह—

इयं तुह देहेणाऽयं, पञ्चकसो मन्वहा महं जीवो ।

अविहयनागुत्तणभ्यो, तुह विभ्राणं व पडिवजा ॥१५६३॥

‘इति’—एवम्—उक्तप्रकारेण स्वशरीरे तवापि देशतः प्रत्यक्षाऽयमात्मा लक्ष्यस्येति भवतः सर्वस्यापि वस्तुनो देशविषयत्वात्, घटवत्, तथाहि—सर्वमपि स्व-परपर्यायतोऽनन्त-पर्याये वस्तु लक्ष्यमस्यैव प्रत्यक्षेण साक्षात् तद्देशमेव गृह्णाति । प्रत्यक्षेण च प्रदीपादिप्रकाशनिधे देशतः प्रकाशिता अपि घटादयो व्यवहारतः प्रत्यक्षा उच्यन्ते एव । सर्वात्मना च केवली प्रत्यक्षमेव वस्तु प्रकाशयति अतो ममाऽप्रतिहताऽनन्तज्ञानत्वेन सर्वात्मनापि प्रत्यक्षाऽयं जीवो यथाऽतीन्द्रियमपि त्वत्संशयविज्ञानमिति प्रतिपद्यन्वेति ।

परशरीरं तर्हि कथमित्याह—

एवं वि य परदेहे, ऽणुमाणभ्यो गिहह जीवमस्थि ति ।

अणुवित्तिनिवित्तीभ्यो, विष्णुणमयं सखेव च ॥१५६४॥

यथा स्वदेहे, एवं परदेहेऽपि गृहाण जीवमनुमानतः कथम् ? इत्याह—अस्मि—विद्यते इति । कथंभूतं जीवम् ? इत्याह—विज्ञानमयं—विज्ञानात्मकम् अनुमानमेव सूत्रयन्नाह—‘अणुवित्तिनिवित्तीभ्यो’ ‘सखेव च’ इति—इदमुक्तं भवति—परशरीरंऽप्यस्ति जीवः । इष्टानिष्टयोः प्रवृत्तिनिवृत्तिदर्शनात् यथा—स्वरूपे स्वात्मनि इह यत्रेष्टानिष्टयोः प्रवृत्तिनिवृत्ती दृश्यन्ते तस्मात्तत्कं दृष्ट्वा यथा स्वशरीरे तथा च प्रवृत्तिनिवृत्ती दृश्यन्ते परशरीरे, अतस्तदपि सात्मकम् आत्माभावे चष्टानिष्टप्रवृत्तिनिवृत्ती न भवतो, यथा घटः, इत्यनुमानात्परशरीरेऽपि जीवसिद्धिः ।

अत्र परमतमाशङ्क्योत्तरमाह—

जं च न लिङ्गेहिं समं, भवसि लिङ्गी पुरा जभ्यो गहिभ्यो ।

समं ससं व समं, न लिङ्गभ्यो ताऽणुमेण सो ॥१५६५॥

सोऽणुमेणो जम्हा, लिङ्गेहिं समं न दिदृपुवो वि ।

गहलिङ्गदरिसणाभ्यो, गहोऽणुमेभ्यो सरीरम् ॥१५६६॥

यच्च न य जीवलिङ्गसंबन्धदरिसखमभू ॥१५६१॥ इत्यादि पूर्वोक्तपूर्वपक्षानुसारं मन्वसे त्वम् । किमित्याह—ततो न लिङ्गतो—लिङ्गादनुमेयाऽसौ जीवः । यतः, किमित्याह—यतो न खलु लिङ्गैः कैश्चिदपि समं लिङ्गी जीवः कापि केनापि पुरा पूर्वं गृहीतः, किञ्चित्स्याह—शृङ्गमिव शशकेन समं ततो लिङ्गलिङ्गिनोः पूर्वं संबन्धाग्रहणाच्च लिङ्गाजीवोऽनुमीयत इति यन्मन्वसे त्वं, तत्र प्रतिषिधीयत—सोऽनेकान्तः यस्मात्लिङ्गैः समम् अदृष्टपूर्वोऽपि भ्रष्टा-वैधयानि-विशेषतः, शरीरे हसनगानरोदनकरचरणभूयिषेपादिविकृत-ग्रहलिङ्गदर्शनादनुमीयत इति बालानामपि प्रतीतमेवेति ।

अनुमानान्तरमप्यात्मसाधकमाह—

देहस्यऽस्थिविहाया, पद्मिनययागारभ्यो घटस्तेव ।

अक्खाणं च करणभ्यो, दंडाईणं कुलालो च ॥१५६७॥

देहस्यास्ति विधाता—कस्मैति प्रतिष्ठा, आदिमत्प्रतिनियताकारत्वाद्, घटवत्, यत्पुनरकर्तृकं तदादिमत्प्रतिनियताकारमपि न भवति, यथा अभ्रविकारः, यच्च देहस्य कर्त्ता स जीवः । प्रतिनियताऽऽकारत्वं मेवादीनामप्यस्ति, न च तेषां कश्चिद्विधाता, इति तैरनैकान्तिका हेतुः स्याद्, अतोऽनुक्तमप्यादिमत्प्रतिनियतं द्रष्टव्यमिति । तथा अक्षाणाम्—इन्द्रियाणामस्त्याधिष्ठाता इत्यध्याहारः, करणत्वात् यथा चक्रवीवरमृत्सूत्रदण्डादीनां कुलालः, यच्च निराधिष्ठातृकं तत्करणमपि न भवति, यथा आकाशः, यच्च-इन्द्रियाणामधिष्ठाता स जीव इति ।

तथा—

अतिथिदियविसयाणं, आयाणादेयभावभ्योऽवस्सं ।

कम्मर इवादाया, लोणं संडासलोहाणं ॥१५६८॥

इह यत्रादानदेयभावस्तत्रावश्यमादाता समस्ति, यथा लोके संदेशकलोहानां कर्मणोऽयस्कारः विद्यते चेन्द्रियविषयाणामादावादेयभावः, अतस्तेषामप्यस्यादाता, स च जीवः, यत्र त्वादाता नास्ति, तत्रादावादेयभावोऽपि न विद्यते यथा आकाश इति ।

तथा—

भोत्ता देहाईणं, भोजत्तणभ्यो नरो च मत्तस्म ।

संघायाइत्तणभ्यो, अस्थि य अस्थी घरस्तेव ॥१५६९॥

इह देहादीनां भोक्ता समस्ति, भोग्यत्वात्, यथा शाल्यादिमृगवस्त्रादीनां नरः, यस्य च भोक्ता नास्ति तद्भोग्यमपि न भवति, यथा खर्गवपाखं, भोग्यं च शरीरादिकं, ततो विद्यमानभोक्तृकमिति । तथा—अर्थी—स्वामी । ततश्च देहादीनां विद्यते स्वामी, संघातरूपत्वाद् आदिशब्दात्—मूर्तिमत्त्वात् ऐन्द्रियत्वाच्चालुपत्वाद् इत्यादयोऽप्यनैकान्तिकत्वापरिहाराय संभवविहितविशेषणा हेतवो योजनीयाः, यथा गृहादीनां सूत्रधागदय इति दृष्टान्तः, यन् पुनरस्वामिकं तत्संघातादिरूपमपि न भवति, यथा गगनकुसुमं, संघातादिरूपं च देहादिकं तस्माद्विद्यमानस्वामिकमिति ।

आह-ननु “देहस्तऽस्थि विहाया (१५६७)” इत्यादिना शरीरादीनां कर्माद्य एव सिध्यति । न तु प्रस्तुतो जीवः, इत्याशङ्क्यान्तरमाक्षेपपरिहारौ चाह—

जो कत्ताह स जीवो, सज्भविरुद्धो ति ते मई होजा ।

मुत्ताहपसंगाओ, तं न संसमिखो दोसो ॥ १५७० ॥

यथायमनन्तरं देहेन्द्रियादीनां कर्त्ता; अधिष्ठाता, आ-
वाता, भोक्ता, अर्थी, चोक्तः स सर्वोऽपि जाय एव, अन्य-
स्यभरादयुक्त्यक्षमत्वेन कर्त्तव्याद्यमेभवादिति । अथ सा-
ध्यविरुद्धसाधकत्वादिरुद्धा एत हेतव इति तव मति-
र्भवेत् तथा हि-घटादीनां कर्त्ताविरूपाः कुलालादयो मू-
र्तिमन्तः संघातरूपा अनित्यादिस्यभावाच्च दृष्टा इत्यतो
जीवाऽप्येवंविध एव सिध्यति, एतद्विपरीतञ्च किलास्माकं
साधयितुमिष्टः, इत्येवं साध्यविरुद्धसाधकत्वं हेतुनामिति,
तद्वत्तदयुक्तत्वाच्च, यतः खलु संसारिणां जीवस्य साध-
यितुमिष्टस्याऽदोषोऽयं, स हि अष्टकर्मपुद्गलसंघातोपगु-
हत्वात् सशरीरत्वाच्च कथञ्चिन्मूर्त्तत्वादिधर्मयुक्त एवेति
भावः ।

अपरमप्यात्मसाधकमनुमानमाह—

अत्थि चिय ते जीवो, समयओ सोम्म ! थाणुपुरिमो छ्व ।

जं संदिद्धं गोयम !, तं तत्थऽन्नत्थवत्थु(त्थि)धुवं ॥ १५७१ ॥

हे सौम्य ! गौतम ! अस्त्येव तव जीवः संशयतः-संशयस-
ङ्गावाधत्र यत्र संशयस्तत्तर्वास्त यथा स्थाणुपुरुषो, संशयश्च
तव जीवः, तस्मादस्त्येवायं, तथाहि-स्थाणुपुरुषयोरुर्ध्व-
त्वारोहपरिणाहाद्युभयसाधारणधर्मप्रत्यक्षतायां चलनशिरः
कगङ्गयनवयोनिनयनवल्लयारोहणाद्युभयगतविशेषधर्माप्र-
त्यक्षतायां चोभयगतैतज्जमानुस्मरणे च सत्येकतरविशेष-
निश्चयविकीर्षोः किमिदमिति विमशरूपः संशयोः प्रादुर-
स्ति । एवंभूते च स्थाणुपुरुषादिगतसंशये तस्मात्स्थाणुपुरुषा-
दिकं वस्तुस्यैव, अस्तुति संशयायां गत् एवमात्मशरीर-
योग्यं प्राणुपलब्धसामान्यविशेषधर्मस्य प्रमातृमनयोः सा-
मान्यधर्मप्रत्यक्षतायां विशेषधर्माऽप्रत्यक्षत्वेऽपि च तद्वि-
षयानुस्मृतौ सत्यामेकतरविशेषोपलक्ष्योः ‘किमयमात्मा
किं वा शरीरमात्रमिदम्’ इति, विमशरूपः संशयो जायते ।
अयं चात्मशरीरयोः स्व एवोपपद्यते, नैकतरस्याप्यभावे-
अतोऽस्ति जीवः । अथैवं शृण्वे-अस्यादिषु स्थाणुपुरुषसंशये
तत्र विवक्षितप्रदेशे अनयोरैकतर एव भवति, न पुनरुभय-
मपि तत्कथमुच्यते-विद्यमान एव वस्तुनि संशयो भवति
इति ? तदयुक्तम्, अभिप्रायाऽपरिज्ञानात्, न हि वयमयं
ब्रह्मस्तत्रैव प्रदेशं तदुभयमप्यस्ति इति, किं तु यद्गतसंवेदः
तद्वस्तु तत्रान्यत्र वा प्रदेशं भुवमस्त्येव, अन्यथा-पणभूत-
विषयोऽपि संशयः स्यादेतदवाह-‘जं संदिद्धमि’ त्यादि-
तस्मात् संशयविषयत्वादस्त्येव जीव इति स्थितम् ।

अथ पूर्वपक्षमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

एवं नाम विमाणं, खरस्म पत्तं न तं खरे चेव ।

अत्रत्थ तदत्थि चिय, एवं विवरीयगाहे वि ॥ १५७२ ॥

हन्तः, यदि यत्र संशयस्तन्नाशयमेव भवितव्यम्, एवं
ततः खरविषाणुमप्यस्तीति प्राप्तं, तत्रापि कस्यचित्संशय-

सङ्गावाद् उच्यते-नन्वभिहितमत्र यदुत तत्रान्यत्र वा
विद्यमान एव वस्तुनि संशयो भवति, नाविद्यमान । खरस्य
विषाणुं खरविषाणुं नास्तीत्यत्र च कोऽर्थः इत्याह-‘न तं
खरे चेव’ इति-खर एव तद्विषाणुं नास्ति, अन्यत्र गवादा-
वस्त्येवेति, न कश्चिद् व्यभिचारः । एवं ‘विवरीयगाहे वि’
इति-इदमुक्तं भवति-यद्वा विपर्यस्तः कश्चित्स्थायौ पुरुष
एवायमत्यादिविपरीतग्रहं करोति तदाप्ययमेव न्यायो
वाच्यः-साऽपि विपरीतग्रहो विपरीते पुरुषादिके वस्तुनि
सत्यवोपपद्यते, नाविद्यमान इत्यर्थः । एवं भवदभिप्रायेण
योऽस्मादशां शरीरे आत्मास्तित्वाभिमानो, नायमात्मनः
सर्वथा नास्तित्वे युज्यते इति ।

इतोऽप्यस्ति जीवः कुत ? इत्याह—

अत्थि अजीवविवक्खो, पडिमेहाओ घडोऽवडस्सेव ।

नऽत्थि घडोत्ति व जीव-त्थिनपरो नऽत्थि महां ॥ १५७३ ॥

अत्र प्रयोगः-प्रतिपक्षवानयमजीवः, अत्र व्युत्पत्तिमच्छु-
द्धपदप्रतिषेधाद् यत्र व्युत्पत्तिमतः शुद्धपदस्य प्रतिषेधो दृ-
श्यते स प्रतिपक्षवान् दृष्टो, यथा घटोऽवडप्रतिपक्षवान्,
अत्र अघटप्रयोगे शुद्धस्य व्युत्पत्तिमतश्च पदस्य प्रतिषेधः,
अतोऽवश्यं घटलक्षणं प्रतिपक्षेण भवितव्यम् । यस्तु न
प्रतिपक्षवान् न तत्र शुद्धस्य व्युत्पत्तिमतश्च पदस्य प्रति-
षेधः, यथा—अखरविषाणुम्, ‘अडि’ इति—अखर-
विषाणुमित्यत्र खरविषाणुलक्षणस्याऽशुद्धस्य सामासिकप-
दस्य प्रतिषेध इति, अतोऽत्र खरस्य विषाणुं खरवि-
षाणुमित्यादिव्युत्पत्तिमत्त्वे सत्यपि खरविषाणुलक्षणो विपक्षो
नास्ति ‘अडि’ इत्यत्र तु व्युत्पत्तिरहितस्य डित्थस्य-
डित्थपदस्य प्रतिषेध इति समासग्रहणत्वेन शुद्धत्वं सत्यपि
नावश्यमवस्थितो डित्थलक्षणः कोऽपि पदार्थो जीववद्वि-
पक्षभूतोऽस्तीति ।

‘नऽत्थि घडोत्ति व’ इत्यादि पञ्चाधर्मः । ‘नास्त्यात्मा’
इति च योऽयमात्मानपेधध्वनिः स जीवास्तित्वे नास्ती-
यक एव, यथा नास्त्यत्र घट इति शब्दोऽन्यत्र घटास्ति-
त्वाविनाभाव्येव । प्रयोगः-यस्य निषेधः क्रियमाणो दृश्यते
तत् कचिदस्त्येव, यथा घटादिकम्, निषिध्यते च भवता
‘नास्ति जीवः’ इति वचनात् जीवः, तस्मादस्त्येव असौ,
यश्च सर्वथा नास्ति तस्य निषेधो न दृश्यते एव, यथा
खरविषाणुकल्पानां पञ्चभूतानिगृह्यभूतानां निषिध्यते च
त्वया जीवः, तस्मान्निषेध एवायं तत्सत्त्वसाधक इति ।

अनैकान्तिकोऽयं हेतुः, असतोऽपि खरविषाणा-

दनिषेधदर्शनादित्याशङ्क्याह—

असओ नऽत्थि निमहो, मंजोगाहपडिमेहओ मिद्धं ।

संजोगाहचउकं, पि सिद्धमत्थंतरं निययं ॥ १५७४ ॥

अनतः-अविद्यमानस्य नास्ति-न संभवत्येव निषेध इति
सिद्धम् । कुत इत्याह संयोगादिप्रतिषेधाद्, आदिशब्दात्-
समवायसामान्यविशेषपरिग्रहः । एतदुक्तं भवति-इह य-
त्किञ्चित्कश्चित् देवदत्तादिकं निषिध्यते तस्यान्यत्र सत एव
विद्यमानस्थाने कस्मिंश्चित्संयोग-समवाय-सामान्य-विशे-
षलक्षणं चतुष्टयमेव निषिध्यते, न तु सर्वथैव देवदत्तादिर-

भावः प्रतिपाद्यते । तत्र 'नास्ति गृहं देवदत्त' इत्यादिषु गृहदेवदत्तादीनां सत्तामय संयोगमात्रं निषिध्यते, न तु तेषां सर्वधैयास्तित्वमपाक्रियते । तथा-'नास्ति खरविषाणम्' इत्यादिषु खरविषाणादीनां सत्तामय समवायमात्रं निराक्रियते । तथा-'नास्त्यस्यश्चन्द्रमाः' इत्यादिषु विद्यमानस्यैव चन्द्रमसोऽप्यश्चन्द्रनिषेधाच्चन्द्रसामान्यमात्रं निषिध्यते, न तु सर्वथा चन्द्राभावः प्रतिपाद्यते । तथा-'न सन्ति घटप्रमाणा मुक्ता' इत्यादिषु घटप्रमाणतामात्ररूपो विशेषो मुक्तानां निषिध्यते, न तु मुक्ताभावः, व्याप्यते इति, एवं च सति 'नास्त्यात्मा' इत्यत्र विद्यमानस्यैवात्मनो यत्र कचन येन केनचित्सहसंयोगमात्रमेव त्वया निषेद्यम्, यथा 'नास्त्यात्मा वपुर्ग' इत्यादि, न तु सर्वधात्मनः सत्त्वमिति । अत्राह काश्चित्-ननु यदि यन्निषिध्यते तदस्ति, तर्हि मन्त्रिलोकेश्वरताप्यस्ति, युष्मदादिभिर्निषिध्यमानस्यात्; तथा-चतुर्णां समवायादिप्रतिषेधानां पञ्चमोऽपि प्रतिषेधप्रकारोऽस्ति त्वयैव निषिध्यमानत्वात्, तद्वक्तृमन्त्रिलोकेश्वरताविशेषमात्रं भवतो निषिध्यते, यथा घटप्रमाणत्वं मुक्तानां, न तु सर्वधैवेश्वरता, खरविषादीश्वरतायास्तथापि विद्यमानत्वात् । तथा-प्रतिषेधस्यापि पञ्चसंख्याविशिष्टत्वमपाक्रियते, न तु सर्वथा प्रतिषेधस्याभावः, चतुःसंख्याविशिष्टस्य तस्य सङ्गात्वात् । ननु सर्वमप्यसंबन्धमिदम्, तथाहि-मन्त्रिलोकेश्वरत्वं तावदस्यैव निषिध्यते, प्रतिषेधस्यापि पञ्चसंख्याविशिष्टत्वमविद्यमानमेव निवार्यते, तथा संयोग समवाय-सामान्य-विशेषाणामपि गृहदेवदत्तखरविषाणादिष्वसत्तामय प्रतिषेधः, इत्यतः 'यन्निषिध्यते तदस्त्येव' इत्येतत्कथं न भवते इत्याशङ्क्याह-'संयोगाच्च उक्तं गी' इत्यादि, इदमुक्तं भवति-देवदत्तादीनां संयोगादयो गृहादिष्वेवाऽसत्ता निषिध्यन्ते । अर्थान्तरे तु-तेषां तं विद्यन्त एव; तथाहि-गृहेणैव सह देवदत्तस्य संयोगो न विद्यते, अर्थान्तरेण तु क्षेत्रज्ञप्रामादिसह तस्यासौ समस्त्येव, गृहस्यापि देवदत्तेन सह संयोगो नास्ति, जटादिना तु सह तस्यासौ विद्यते एव, एवं विषाकस्यापि खर एव समवायो नास्ति यथादावस्त्येव; सामान्यमपि द्वितीयचन्द्राभावाच्चन्द्र एव नास्ति, अर्थान्तरे तु घटगवादावस्त्येव; घटप्रमाणत्वमपि मुक्तासु नास्ति, अर्थान्तरे तु-कृष्णगण्डादावस्त्येव । त्रिलोकेश्वरताऽपि भवत एव नास्ति, तीर्थकरादावस्त्येव, पञ्चसंख्याविशिष्टत्वमपि प्रतिषेधो वाऽस्ति, अर्थान्तरे त्वनुत्तरविद्यमानादावस्त्येव, इत्यनया विवक्षया ब्रूमः-'यन्निषिध्यते तत्सामान्येनाऽस्त्येव, नत्वेव प्रतिजानीमहे-यद् यत्र निषिध्यते तत्तत्रैवास्ति, इति, येन व्याभिचारः स्यात् । यद्यपि शरीरे जीवे निषेधयामो नास्त्येति चेत् साधूकम्, अस्मत्समीहितस्य सिद्धत्वात्, जीवसिद्धयर्थमेव हि यतामहे वयं, स चैतिसिद्धः, तर्हि तत्सिद्धयन्यथानुपपत्तरेव तदाध्ययः सत्स्यति किं तथा चिन्तया ? । न च शरीरमन्तरेण जीवस्याध्यान्तरमुपपद्यते, तत्रैव तदवस्थानलिङ्गेपलब्धः, न च वक्तव्यम्-शरीरमेव जीवो, 'जीवति, मृता, मूर्च्छति' इत्यादिष्ववस्थानुपपत्तेः, इत्यादेरभिधास्यमानत्वादिति ।

जीवसिद्धावधौपस्यन्तरमाह—

जीवो चि सत्ययमिणं, सुदृक्तामो घटाभिहासं व ।

जेणऽस्थेण सदत्थं, सो जीवो अह मई होज ॥ १५७५ ॥

अत्थो देहो चिय, से नो पञ्चावयवणभेयाओ ।

नाणाइगुणो य जओ, मणिओ जीवो न देहो चि ॥ १५७६ ॥

जीव इत्येतद्वचनं सार्थकमिति प्रतिज्ञा, व्युत्पत्तिमत्त्वे सति शुद्धपदत्वात्, इह यद् व्युत्पत्तिमत्त्वं सति शुद्धपदं तदर्थवद् दृष्टं, यथा घटादिकं, तथा च जीवपदं, तस्मात्सार्थकं, यत् सार्थकं न भवति तद्व्युत्पत्तिमत्त्वं शुद्धपदं च न भवति, यथा इत्यादिकं, खरविषाणादिकं च, न च तथा जीवपदं, तस्मात्सार्थकम् । यद्व्युत्पत्तिमत्त्वं भवति तच्च शुद्धपदमपि सद् न सार्थकम् । यथा इत्यादिष्वदम्, इति हेतोरनैकान्तिकतापरिहारार्थं व्युत्पत्तिमत्त्वविशेषणं द्रष्टव्यम् । यदपि शुद्धपदं न भवति किं तु सामासिकं, तदपि व्युत्पत्तिमत्त्वे सत्यपि सार्थकं न भवति, यथा खरविषाणादिकम्, इति शुद्धत्वविशेषणम् । अथ मन्यसे देह एवास्य जीवपदस्यार्थो न पुनरर्थान्तरम्, उक्तं च—'देह एवायमनुप्रयुज्यमानो दृष्टो, यथैव जीवः, एवं न हिनास्ति' इति अतो देह एवास्यार्थो युक्त इति । तदेतन्न, कुतः ? इत्याह-देहजीवयोः पर्यायवचनभेदात्, यत्र हि पर्यायवचनभेदस्तत्रान्यत्वं दृष्टम्, यथा घटाकाशयोः तत्र घटकुटकुम्भकलशादयो घटस्य पर्यायाः, नभोदयोमान्तरिक्षाऽऽकाशादयस्तु आकाशपर्यायाः । प्रस्तुते च जीवो जन्तुसुमान्प्राणी सत्त्वो भूत इत्यादयो जीवपर्यायाः, शरीरं वपुः काया देहः कलेवरमित्यादयस्तु शरीरपर्यायाः । पर्यायवचनभेदोऽपि च वस्तुवक्तृत्वे सत्त्वेकत्वप्रसङ्गाऽत्र बाधकम् । यत्पुनरिदमुक्तम्—'देह एवायमनुप्रयुज्यमानो दृष्ट' इत्यादि, तच्छरीरसहचरणावस्थानादितः शरीरं जीवोपचारः क्रियते । किं च-इत्थमपि भूयत एव-गतः स जीवः, दृष्टतामिदं शरीरम्' इति । किं च—'नाणाइ' इत्यादि, यस्माच्च ज्ञानादिगुणयुतो जन्तुः, जडश्च देहः, तत्कथं देह एव जीवः । प्राणिहैव चोक्तम्-च ज्ञानादिगुणो देहः, मूर्तिमत्त्वाद्, घटवत्; तथा-देहेन्द्रियातिरिक्त आत्मा, तदुपरमेऽपि तदुपलब्धार्थानामनुसरणात्, वातायनपुरुषवदिति ।

तद्व्याख्यप्रतिबुध्यमाने इन्द्रभूतो भगवानाह—

जीवोऽस्थि वओ सव्वे, मव्वयणाओऽवसेसवयणं व ।

सव्वणुवयणओ वा, अणुमव्वसव्वणुवयणं व ॥ १५७७ ॥

'जीवोऽस्ति' इत्येतद्वचनः सत्त्वं, मङ्गलनत्वात्, मव्व-त्सेशयविषयाद्यवशेषवचनत्वात्, यच्च सत्त्वं न भवति तद् मदीयवचनमपि न भवति, यथा कूटसाक्षिवचनम् । अथ वा-सत्त्वं 'जीवोऽस्ति' इतिवचनं सर्ववचनत्वाच्च वदन्तु-मतसर्ववचनवर्धादिति ।

यदि वा—

भयरागदोसमोहा-भावाओ सच्चमणइवाइ च ।

सत्त्वं चिय मे वयणं, जाणवमज्जत्थवयणं व ॥ १५७८ ॥

सत्त्वंमपि मङ्गलनं सत्यम् अस्तिप्राति च बाधक्यं, भय-रागद्वेषाद्यानरहितत्वात् इह यज्जयादिरहितस्य वचनं त-

त्सत्यं दृष्टम्, यथा मार्गद्वयस्य भयरहितस्य प्रहरि राग-
द्वयरहितस्य मार्गोपदेशवचनम्, तथा च मन्त्रः, त-
स्मात्सत्यमनतिपाति चेति ।

अथ गौतममाशङ्क्य भगवानुत्तरमाह—

कह सव्वणु ति मई, जेणाहं सव्व संसयच्छेई ।

पुच्छसु व जं न जाणसि, जेण व ते पण्णो होजा । १५७६ ।

कथं वाम 'त्वं सर्वज्ञः' इति ते मतिः ? एवं त्वं मन्यसे,
तथा भयरगद्वयमोहाभावश्चासिद्ध इति मन्यसे, तदयुक्तम्,
येनाहं सर्वसंशयच्छेदी, यच्च सर्वसंशयच्छेता स सर्वज्ञ
एव । इष्टान्ताभावेनाव्यासिद्धेरनैकान्तिकाऽयं हेतुरिति
चेत्, न, सर्वसंशयच्छेदवानुपपत्तिरेवेह विपर्यये बाधकं
प्रमाणं, किमिहाम्बयान्वेषणेन ? यदि वा-पृच्छवतां यत्रै-
लोक्यान्तर्गतं, वस्तु त्वं न जानासि, येन सर्वज्ञत्वप्रत्यय-
इत्यव जायते । भयाद्यभावाऽपि तल्लिङ्गादर्शनात् मयि सिद्ध-
यत्नान् स्वयमेव द्रष्टव्यम् । कदाचिदपि लिङ्गादर्शने लिङ्गिना-
ऽस्ति त्वशङ्कायामतिप्रसक्त इति ।

अथोपसंहरन्नाह—

एवमुक्त्वभोगलिंगं, गोयम ! सव्वप्पमाखसंसिद्धं ।

संसारियरथावर-तसाहंभयं मूखे जीवं ॥ १५८० ॥

एवम्—उक्तेन प्रकारेण जीवम्—आत्मानं गौतम ! मुण्य-
प्रतिपद्यस्वेति संबन्धः । कथंभूतम् ? । उपयोग एव लिङ्गं
यस्य स तथा, सर्वैः प्रत्यक्षानुमानागमप्रमाणैः संसिद्धम्-
प्रतिष्ठितम्, तथा संसारीतरथावरतसाहंभेदम् । संसा-
रिणश्च इतरे-सिद्धाः । आदिशब्दाच्च स्वप्नवाक्पर्याप्तापर्या-
प्तादिभेदपरिग्रह इति । विशेषः । (जीवस्यैकत्वनिराकरण-
युक्तिः 'एगावाह' शब्दे तृतीयभागे ३४ पृष्ठे वक्ष्यते)

अथ "विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानु-
विनश्यति, न प्रेत्य संज्ञाऽस्ति" इत्यादिबेदवाक्यार्थमनुभा-
षयतस्त्यजताऽपि मम संशयोऽतिविरोधिताहित इव पृष्ठं
न मुञ्चति, तदिक करोमि ? इति चेत्तदयुक्तं कुतः ? इत्याह—
गोयम ! वेषययासं, इमाण अत्थं च तं न याणासि ।

जं विणाणघणो च्चिय, भूएहितो समुत्थाय ॥ १५८२ ॥

मज्जसि मज्जंगेसु व, मयभाओ भूयसमुदउब्भूओ ।

विष्साणमेत्तमाया, भूएणुविणस्सइ सव्वभूओ ॥ १५८६ ॥

अत्थि न य पेण सप्पा, जं पुण्वभवेऽमिहाणमणुगो ति ।

जं भणियं न भवाओ, भवतरे जाइ जीवो ति ॥ १५९० ॥

गौतम ! इत्यामन्त्रणम्, वेदपदानाम्-भूतिवाक्यानामभीष्टां
" विज्ञानघन एवैतेभ्यः " इत्यादीनां चेतसि वर्तमानानामर्थं
यथास्थितं त्वं न जानासि-नाचक्षुष्यसे । किमिति ? अत
आह-यद्यस्मात्स्वमात्माभिप्रायणैवभूतमिहार्थं मन्यसे-वि-
कल्पयसीति संबन्धः । कथंभूतम् ? इत्याह—' विष्णाण-
घणो च्चिय ' ति-पृथिव्यादिविभूतानां विज्ञानलवसमुदायो
विज्ञानघनः, पृथिव्यादिविज्ञानांशानां पिण्ड इत्यर्थः, अथ-
धारणं त्वात्मवादिपरिकल्पितस्य भूतसमुदायानिरिक्तस्य
ज्ञानदर्शनादिगुणाभ्यस्यात्मनो निरासार्थम् । भूतेभ्यः-पृ-
थिव्यादिभ्यः समुदितेभ्यो न तु व्यस्तेभ्यो, ज्ञानस्य तत्स-

मुदायपरिणामाङ्गीकारादिनि भावः, मद्याङ्गेषु-मद्यकारणेषु
घातक्यादिषु भवभाव इव, कथंभूतो विज्ञानघनः ? इत्याह—
' भूयसमुदउब्भूओ विष्णाणमेत्तमाय ' ति-भूतसमुदाया-
पुद्गलस्तैव जातो न तु परभावात्कश्चिदायातो; विज्ञान-
मात्ररूप आत्मैतदर्थः, समुत्थाय-उत्पद्य ततस्तान्येव-पृ-
थिव्यादिविभूतानि विनाशमश्नुवानान्यनु-लक्ष्यैकस्य भूयः-
पुनरपि स विज्ञानघनो-विज्ञानमात्ररूपः आत्मा विनश्यति,
न त्वात्मवादिनामिवाभ्यभवं याति । अत एव न प्रेत्य भवे-
परभवे संज्ञास्ति, यत्पूर्वभवे नारकादिजन्मभ्यभिधानमा-
सीत्तत्परभवे नास्ति, यदुत-अमुको नारको देवो वा भूत्वा
इदानीं मनुष्यः संवृत्त इत्यादि, नारकादेः प्राग्वह सर्वनाशं
नष्टत्वादिति भावः । किमिह वाक्ये तात्पर्यवृत्त्या प्रोक्तं
भवति ? इत्याह—' जं भणियमि ' त्यादि सर्वथात्मनः समु-
त्पद्य विनष्टत्वाच्च भवाद्भवान्तरं काऽपि यातीत्युक्तं भवति ।

यद्येवंभूतमस्य वेदवाक्यस्यार्थमहम्—

वगच्छामि ततः किम् ? इत्याह—

गोयम ! पयत्थमेवं, मज्जंतो नऽत्थि मज्जसे जीवं ।

वक्तरेसु य पुणो, भणिओ जीवो जमत्थि चि ॥ १५९१ ॥

अग्निहवणाइकिरिया-फलं च तो संसंयं कुणसि जीवे ।

मा कुरु न पयत्थोऽयं, इमं पयत्थं निसामेहि ॥ १५९२ ॥

गौतम ! अस्य वाक्यस्य दर्शितरूपमेव पदार्थं मन्यमान-
स्त्वं ' नास्ति ' इत्येवं जीवं मन्यसे । यस्माच्च पुनः " न ह वै
सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपह्निरस्ति, अशरीरं वा वसन्तं
प्रियाप्रिये न स्पृशतः " इत्यादिषु वेदवाक्यान्तरेषु ' अस्ति ' इत्येवं जीवो भणितः-प्रतिपादितः, तथा—" अग्निहोत्रं जु-
हुयात् स्वर्गकामः " इत्यादिवचनादग्निहवनादिक्रियायाः
फलं च पारमधिकं भूयते । न चेदं भवाभ्यन्तरायायिनमात्मान-
मनन्तरणोपपद्यत । अतः किं जीवः अस्ति, नास्ति वा इत्येवं
संशयं जीवे करोषि त्वम् ; तदमुं मा कृथाः, यस्माद्—" वि-
ज्ञानघन एव " इत्यादिवाक्यस्य नाऽग्रमर्थो यं भवानव्यवस्य-
ति, किं त्वमुम्-वक्ष्यमाणं पदार्थमिह निश्चय-आकर्णयेति ।

तमेव दर्शयति—

विष्साणाओऽणुण्णो, विष्साणघणो ति सव्वभूओ वाऽवि ।

स भवइ भूएहितो, षडविष्साणाइभावेण ॥ १५९३ ॥

ताइ चिय भूयाइ, सोऽणुविणस्सइ विणस्समाणाइ ।

अत्थंतरोवज्जो, कमसो विस्सेयभावेण ॥ १५९४ ॥

इह विज्ञानघनो जीव उच्यते । कथम् ? इति चेत्, उ-
च्यते-विशिष्टं ज्ञानं विज्ञानं; ज्ञानदर्शनापयोग इत्यर्थः, तेन
विज्ञानेन सहानन्यभूतत्वादकतया घनत्वं निविडत्थमा-
पन्नो विज्ञानघनो जीवः उच्यते । यदि वा-" सव्वभूओ वा
वि " ति-सर्वतः-प्रतिप्रदेशमनेन्तान्तविज्ञानपर्यायसंघातघ-
टितत्वादिज्ञानघनो जीवः । एवकारेण तु विज्ञानघन ए-
वासी, न तु नैयायिकादीनामिव ' स्वरूपेण निर्विज्ञानत्वा-
ज्जडोऽसौ, बुद्धिस्तु तत्र समवेतैव ' इति नियम्यते । स
भवति उच्यत इति क्रिया । केभ्यः ? इत्याह—' भूएहितो ' ति-
भूतानीह षट्पटादिहोषवस्तुरुपाण्यभिप्रेतानि, तभ्यो हव-

भावेन परिणतेभ्यः । केन भवति ? इत्याह—‘घटोऽयं’ ‘घटोऽयमि’ न्यादिविज्ञानभावेन—घटादिविज्ञानपर्यायेण । ततः किम् ? इत्याशङ्क्य तान्येवानुविनश्यतीत्यस्यार्थमाह—‘तां चिप’ त्यादि, तान्येव-ज्ञानालम्बनभूतानि-घटादिभूतानि क्रमशः—कालक्रमेण व्यवधानस्थगनाऽन्यमनस्कत्वादिना-धान्तरापर्याये सति विज्ञेयभावेन-ज्ञानविषयभावेन विना-शमश्नुवानानि अनु-पश्चात्-तद्वोधपर्यायेण, स विज्ञान-घनो विनश्यतीति संबन्धः । ज्ञानपर्यायेण घटादिभ्यो ज्ञय-भूतभ्यो जीवः समुत्थाय कालक्रमाद् व्यवधानादिना अर्थान्तरापर्याये सति ज्ञयभावेन तान्येव विनाशमश्नुवा-नामनुविनश्यतीति तात्पर्यार्थः ।

किमर्थं लब्धत्वाऽयमात्मा विनश्यति ? न इत्याह—

पुत्रावरविष्णो-वश्रोगश्रो विगमसंभवमहाश्रो ।

विष्णोऽनन्तर्हृदय, विष्णोऽनन्तर्हृदयमविनासी ॥१५६५॥

एक एवायमात्मा विश्वभाषः । कथम् ? इत्युच्यते—अ-र्थान्तरापर्यायेण काले पूर्वविज्ञानापर्यायेण तावदयं विगम-स्वभावा-विनश्यत्स्वरूपः, अपरविज्ञानापर्यायेण तस्तु संभवस्व-भाव उत्पादस्वरूपः, अनादिकालप्रवृत्तसामान्यविज्ञानमा-त्रसंतत्या पुनरयं विज्ञानघनो जीवः अविनष्ट एवावतिष्ठति । एवमन्यदपि सर्वं वस्तुत्पादव्ययध्वाव्यस्वभावमेवावगन्त-व्यम्, न पुनः किमपि सर्वथाप्यद्यते विनश्यति चेति ।

‘न प्रेत्य संज्ञाऽस्ति’ इत्येतद्व्याचिख्यासुराह—

न च पेच्च नाणमश्रा-ऽवतिष्ठत् संपश्रवश्रोगाश्रो ।

विष्णोऽनन्तर्हृदयमविनासी, जीवोऽयं वेयपयमिहिश्रो ॥१५६६॥

न च प्रेत्येति-न चान्यथस्तुपयोगकाले प्राक्तनं ज्ञानसंज्ञा-ऽस्ति कुतः ? सांप्रतवस्तुविषयोपयोगात् । इदमुक्तं भवति-यदा घटोपयोगनिवृत्तौ पटोपयोग उत्पद्यते, तदा घटो-पयोगसंज्ञा नास्ति, तदुपयोगस्य निवृत्तत्वात् ; किं तु-पटोपयोगमज्ञेयास्ति, तदुपयोगस्यैव तदानीमुत्पन्नत्वात् । तस्माद्विज्ञानघनाऽभिन्नो वेदपदेऽप्यभिहितोऽयं जीवः । ततो गौतम ! प्रतिपद्यस्य एवमिति ।

पुनरपीह प्रेयमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

एवं पि भूयधर्म्मो, नाणं तवभावभावश्रो बुद्धी ।

तश्रो तदभावमि वि, जं नाणं वेयसमयमि ॥१५६७॥

अर्थमि ए आह्वे, चंदे मंतासु अग्निवायासु ।

किं जोडग्यं पुरिसो, अप्पजोड् इति निदिद्धं ॥१५६८॥

‘बुद्धी’ इति स्याद् बुद्धिः प्रकरस्य-एवमपि ‘स भवद् भू-वेहितो’ इत्यादिना युष्मद्व्याख्यानप्रकारेणापीत्यर्थः, पृथि-व्यादिभूतधर्म एव ज्ञान भूतस्वभावात्मकमेव ज्ञानमिति भावः । कुत इत्याह—‘तवभावभावश्च’ इति-एतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविनश्यतीति वचनाद्भूतसङ्गावे ज्ञानस्य भावात् । तदभावे चाभावादित्यर्थः, यस्य च भावे एव यद्भवति, अभावे च न भवति तत्तस्यैव धर्म्मो, यथा चन्द्र-मसध्वन्द्रिका, तथा च ज्ञानमनुविदधाति भूतान्ययव्यति-रेकी, तस्मात्तद्भूतधर्म्म एव । तदयुक्तम्, विशिष्टमेव हि

नीलपीतादिभूतग्राहकं ज्ञानं तद्व्यव्यतिरेकावनुविदधाति न तु सामान्यं ज्ञानमात्रम्, यस्माद् भूताभावेऽपि वेद-लक्षणं समयं मिद्वान्ते ‘सामान्यज्ञानं भणितमेव’ इति शेषः । केन वाक्येन इत्याह—‘अर्थमि ए’ इत्यादि, अस्त-मिते आदित्ये, यावद्व्यव्यतिरेकमस्यस्तमिते, शान्तेऽग्नौ, शान्तायां वाचि, किं ज्यातिरेवायं पुरुषः, आत्मज्योतिः सप्राण्डिति हावाच, ‘ज्याति’ इति-ज्ञानमाह । आदि-त्याऽस्तमयादौ किं ज्यातिः ? इत्याह—‘अयं पुरुष’ इति, पुरुषः ; आत्मैत्यर्थः । अयं च कथंभूत ? इत्याह—‘अप्य-ज्जाह’ इति-आत्मैव ज्योतिरस्य सोऽयमात्मज्योतिः-ज्ञाना-त्मक इति इदम्, निर्दिष्टो वेदविद्भिः कथितः, ततो न ज्ञानं भूतधर्म्म इति स्थितम् ।

इतश्च न ज्ञानं भूतधर्म्मः । कुत ? इत्याह—

तदभावे भावाश्रो, भावे चाभावश्रो न तदुम्भो ।

जह घटभावाऽभावे, विवज्जयाश्रो पटो मिश्रो ॥१५६९॥

न भूतधर्म्मो ज्ञानम्, मुख्यवस्थायां भूताभावेऽपि भा-वात्, मृतशरीरादौ तद्भावेऽपि अभावात्, यथा घटस्य धर्म्मः पटो न भवति, किं तु तस्माद्विज्ञ एव । कुतः ? इ-त्याह-घटभावाभावे विषययात्-घटभावेऽप्यभावात् ; त-दभावेऽपि च भावादित्यर्थः । विशेषः । आ० म० । आ० । कला० । (विशेषस्तत्र सम्प्रतिर्तकप्रस्थाद्वयेः)

(१३) अभौतिकत्वमात्मनः—

(पञ्चभूताद् व्यतिरिक्ता गन्धरसोरूपरसशब्दरूप-भिन्नो न कश्चित् पदार्थः)—

ए ए पंच महब्भूया, तेब्भो एगो ति आहिया ।

अह तंमि विणासेणं, विणासो होइ देहिणो ॥ ८ ॥

‘ए ए पञ्च महब्भूया’ इत्यादि, एतानि-अनन्तराक्षानि पृ-थिव्यादीनि पञ्चगदाभूतानि यानि तेभ्यः कायाकारपरिण-तेभ्यः एकः कश्चिद्विद्रूपो भूताऽव्यतिरिक्त आत्मा भवति; न भूतेभ्यो व्यतिरिक्तेऽपरः कश्चित्परः-परकालेपतः परलो-कानुयायी सुखदुःखमोक्षा जीवाख्यः पदार्थोऽस्तीत्येव-माख्यातवन्तस्त, तथाहि-एवं प्रमाणयन्ति-न पृथिव्या-दिव्यतिरिक्त आत्मास्ति, तद्ग्राहकप्रमाणाभावात्, प्रमा-णं चात्र प्रत्यक्षमेव, बानुमानादिकम्, तत्रेन्द्रियेण सा-क्षादर्थस्य संबन्धाभावाद्भवित्वात्संभवः । सति च व्य-मित्वात्संभवे सटंश च बाधासंभवे तद्व्यवस्थेव रूपितं स्यादिति सर्वत्रानाश्वासः । तथाचोक्तम्—“ हस्तस्पर्शादिबान्धेन, विषये पथि धावता । अनुमानप्रधानेन, वि-निपातो न दुर्लभः ” ॥ १ ॥ अनुमानं चात्रापलक्षणमागमा-दीनामपि । साक्षादर्थसंबन्धाभावाद्दस्तस्पर्शेनेव प्रवृत्तिरि-ति । तस्मात्प्रत्यक्षमेवैकं प्रमाणं, तेन च भूतव्यतिरिक्तस्या-त्मनो न ग्रहणम् । यस्तु चैतन्यं तेषूपलभ्यते तद्भूतव्येव कायाकारपरिणतेष्वभिध्यज्यते मयाज्ञेषु समुदितेषु मद्-शक्तिर्वर्धित । तथा न भूतव्यतिरिक्तं चैतन्यं तत्कार्यत्वाद् घटादिवदिति तदेवं भूतव्यतिरिक्तस्यात्मनोऽभावाद् भू-तानामेव चैतन्याभिव्यक्तिर्जलस्य बुद्बुदाभिव्यक्तिवदिति । कर्षावेष्टाकायनिकानामाकाशस्यापि भूतत्वेनाभ्युपगमाद्भू-तपञ्चकोपन्यासो न दोषायति । ननु च यदि भूतव्य-

तिरिक्ताऽपरः कश्चिदात्माख्यः पदार्थो न विद्यते कथं तर्हि सृज इति व्यपदेश इत्याशङ्क्याह-अथैषां कायाऽऽकारपरिणतौ चैतन्याभिव्यक्तौ सत्यां तद्वर्त्य तेषामन्यतमस्य विनाशे-अपगमे वायास्तैजसश्च, उभयोर्वा देहिना-देवदत्ताख्यस्य विनाशः-अपगमो भवति, ततश्च-सृज इति व्यपदेशः प्रवर्तते, न पुनर्जीवापगम इति भूताऽव्यतिरिक्त-चैतन्यादिपूर्वपक्ष इति ।

अत्र प्रतिसमाधानार्थं निरर्थकिकृदाह-

पंचणहं संजोए, अणगुणायं च चयणाइगुणो ।

पंचिदियठाणायं, ए अणगुणायं गुणइ अणो ॥३३॥

‘पंचणहं संजोए’ इत्यादि, पञ्चानां पृथिव्यादीनां भूतानां संयोगे-कायाकारपरिणामे चैतन्यादिकः । आदिशब्दात्-भाषाचक्रेकमणादिकश्च गुणो न भवतीति प्रतिष्ठा, अन्यादयस्त्वत्र हेतुत्वेनोपात्ताः । दृष्टान्तस्त्वभ्युक्तः, सुलभस्या-स्य नोपादानम् । तत्रेवं चार्वाकः प्रष्टव्यः-यदेतद्भूतानां संयोगे चैतन्यमभिव्यज्यते तर्हि तेषां संयोगेऽपि स्वातन्त्र्य एव, आहोस्वित् परस्परपक्षया पारतन्त्र्य इति । किञ्चातः ? न तावत्स्वातन्त्र्यं, यत आह-‘अणगुणायं च’ इति-चैतन्यादयं गुणो येषां तान्यन्यगुणानि, तथाहि-आधारकाठिन्यगुणा पृथिवी, द्रवगुणा आपः, पक्वगुणं तेजः, चलनगुणा वायुः, अवगाहदानगुणमाकाशमिति । याद् वा-प्रागभिहिता गन्धादयः पृथिव्यादीनामेकैकपरिहान्याऽन्ये गुणाश्चैतन्यादिति, तदेवं पृथिव्यादीन्यन्यगुणानि, अशब्दो द्वितीयविकल्पवक्तव्यतासूचनार्थः, चैतन्यगुणं साध्ये पृथिव्यादीनामन्यगुणानां सतां चैतन्यगुणस्य पृथिव्यादीनामेकैकस्याप्यभावाच्च तत्समुदायाच्चैतन्याख्यो गुणः सिद्धयतीति, प्रयोगस्तत्र भूतसमुदायः स्वातन्त्र्यं सति धर्मित्वेनोपादीयते, न तस्य चैतन्याख्यो गुणोऽस्तीति साध्यो धर्मः, पृथिव्यादीनामन्यगुणत्वात्, यो योऽन्यगुणानां समुदायस्तत्र तत्राऽप्येगुणान्तरात् न भवतीति, यथा सिकतासमुदाये स्निग्धगुणस्य तैलस्य नात्यन्तरिति, घटपटसमुदाये वा न स्तम्भाद्याभिर्भाव इति, दृश्यं च कायं चैतन्यं, तदात्मगुणो भविष्यति, न भूतानामिति । अस्मिन्नेव साध्ये हेत्वन्तरमाह-‘पंचिदियठाणायं’ इति-पञ्च च तानि स्पृशन्नस्मिन्प्राणचक्षुःश्रोत्राख्यानीन्द्रियाणि तेषां स्थानानि-अवकाशास्तेषां चैतन्यगुणाभावाच्च भूतसमुदाये चैतन्यम् । इदमत्र हृदयम्-लोकायतिकानां हि अपरस्य द्रष्टुर्नभ्युपगमार्थान्द्रियाण्येव द्रष्टुणि । तेषां च यानि स्थानान्युपादानकारणानि तेषाम-चिद्रूपत्वाच्च भूतसमुदाये चैतन्यमिति, इन्द्रियाणां चा-मूनि स्थानानि । तथा-श्रोत्रेन्द्रियस्याकाशं सुषिग-त्मकत्वात्, घ्राणेन्द्रियस्य पृथिवी तदात्मकत्वात्, चक्षु-र्गिन्द्रियस्य तेजस्तद्रूपत्वात्, एवं रसेन्द्रियस्याऽऽपः, स्पर्शेन्द्रियस्य वायुरिति । प्रयोगश्चात्र-नेन्द्रियाण्युपलब्ध-मन्ति तेषामचैतनगुणाऽऽरब्धत्वात्, यद्यच्चैतनगुणाऽऽरब्ध-तत्त्वचैतनम्, यथा घटपटादीनि । एवमपि च भूतसमु-दाये चैतन्याभाव एव साधितो भवति, पुनर्हेत्वन्तरमाह-

‘ए अणगुणायं गुणइ अणो’ इति-इहेन्द्रियाणि प्रत्येकं

भूतात्मकानि तान्येवापरस्य द्रष्टुर्भावाद् द्रष्टुणि तेषां च प्रत्येकं स्वविषयग्रहणादन्यविषये चाप्रवृत्तेर्नान्यदिन्द्रिय-ज्ञानमन्यदिन्द्रियं जानातीत्यनेन मया पञ्चापि विषया ज्ञाता इत्येवमात्मकः संकलनाप्रत्ययो न प्राप्नोति, अनुभूयते चायं, तस्मादेकैव द्रष्टा भवितव्यम्, तस्यैव च चैतन्यं न भूतसमुदायस्यति, प्रयोगः पुनरेवम्-न भूतसमुदाये चै-तन्यं, तद्वारधेन्द्रियाणां प्रत्येकविषयग्राहित्वं सति सं-कलनाप्रत्ययोभावात्, याद् पुनरन्यगृहीतमन्यस्यो गृही-याद्वदत्तगृहीतं यद्वदत्तेनापि गृह्यत नचैतद् दृष्टमिष्टं चेति । ननु च स्वातन्त्र्यपक्षेऽयं दोषः । यदा पुनः परस्परसांप्रसायां संयोगपारतन्त्र्याभ्युपगमेन भूतानामेव समुद्दितानां चैत-न्याख्यो धर्मः संयोगवशादाविर्भवति, यथा किंग्वादका-दिषु मद्याङ्गेषु समुद्दितेषु प्रत्येकमविद्यमानापि मद्शक्ति-रिति तदा कुतोऽस्य दोषस्यावकाश इति । अत्रोक्तम्-गाथापातचशब्दाऽऽक्षिप्तमभिधीयते-यत्तावदुक्तं यथा भू-तेभ्यः परस्परमन्यपक्षसंयोगभावाच्चैतन्यमुत्पद्यते, तत्र विकल्पयामः-किमसौ संयोगः संयोगिभ्यो भिन्नः अभिन्नो ? वा भिन्नश्चेत्पटुभूतप्रसक्तो नवान्यत्पञ्चभूतव्यापारकसंयो-गाख्यभूतग्राहकं भवता प्रमाणमस्ति प्रत्यक्षस्यैवैकस्या-भ्युपगमात्तत्र च तस्याग्रहणात् प्रमाणान्तराभ्युपगमे च तेनैव जीवस्यापि ग्रहणमस्तु तथाऽभिन्नो भूतभ्यो भूताना-मेव संयोगश्चप्राप्येताच्चैतन्यं किं भूतानि प्रत्येकं चेतना-वन्ति, अचेतनावन्ति वा, याद् चेतनावन्ति तदा एकैन्द्रिय-सिद्धिस्तदा समुदायस्य पञ्चप्रकारचैतन्यापत्तिः, अथ-अचेतनानि तत्राङ्का दोषो न हि यद्यत्र प्रत्येकमविद्यमानं तत्समुदाये भवदुपलभ्यते सिकतासु तैलचदित्यादिना । यदप्यत्रोक्तम्-यथा मद्याङ्गेष्वविद्यमानाऽपि प्रत्येकं मद्-शक्तिः समुदाये प्रादुर्भवतीति । तदप्युक्तम्, यतस्तत्र कि-ं एवादेषु या च यावती शक्तिरुपलभ्यते, तथाहि-किंग्वा-बुभुक्षापनयनसामर्थ्यं भूमिजननसामर्थ्यं चादकस्य तृड-पनयनसामर्थ्यमित्यादिनेति, भूतानां प्रत्येकं चैतन्याऽन-भ्युपगमे दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोरसाध्यम् । किं च-भूतचै-तन्याभ्युपगमे मरणाऽभावात्, सृत्कायेऽपि पृथिव्यादीनां भूतानां सङ्गात्वात्, नैतदस्ति, तत्र-सृत्काये वायास्तैजसो वा अभावान्मरणसङ्गात् इत्यशिक्षितस्याल्लापः । तथाहि-सृत्काये शोफोपलब्धेन वायोरभावः, कोथस्य च पक्वि-स्वभावस्य दर्शनाज्ज्ञाप्तिरिति, अथ सूक्ष्मः कश्चिदाणुविंशो-श्रिवा ततोऽपगत इति मतिरित्येवं च जीव एव नामान्त-रेणाभ्युपगता भवति, यत् किञ्चिदन्तु । तथा न भूत-समुदायमात्रेण चैतन्याविर्भावः । पृथिव्यादिव्येकत्र व्यवस्था-पित्वपि चैतन्यानुपलब्धेः । अथ कायाकारपरिणतौ सत्यां तदभिव्यक्तिरित्यने, तदपि न यतो लेप्यमयप्रतिमायां स-मस्तभूतसङ्घेऽपि जडत्वमेवोपलभ्यते । तद्वन्मन्व्यव्य-तिरिक्ताभ्यामालोक्यमानो नायं चैतन्याख्यो गुणो भूतानां भवितुमर्हति, समुपलभ्यते चायं शरीरेषु । तस्मात् पारि-शेषात् जीवस्यैवायमिति स्वदर्शनपक्षपातं विहायाङ्गीक्रि-यतामिति । यच्चोक्तं प्राग् न पृथिव्यादिव्यतिरिक्त आत्मा-स्ति, तद्ग्राहकप्रमाणाभावात्, प्रमाणं चात्र प्रत्यक्षमेवैक-मित्यादि, तत्र प्रतिविधीयते-यत्तावदुक्तम्-‘प्रत्यक्षमेवैकं

प्रमाणं नानुमानादिकम् । इत्यतः अनुपासितगुरोर्वचः । तथाहि—अर्थाऽविसंयादकं प्रमाणमित्युच्यते, प्रत्यक्षस्य च प्रामाण्यमेवं व्यवस्थाप्यते । काश्चित्प्रत्यक्षव्यक्तीर्धर्मित्वेनोपादाय प्रमाणयति—प्रमाणमेता अर्थाऽविसंयादकत्वादनुद्भूतप्रत्यक्षव्यक्त्वत् । न च ताभिरेव प्रत्यक्षव्यक्तीभिः स्वसंविदिताभिः परं व्यवहारयितुमयमीश्वरतासां स्वसन्निविष्टान्मूकत्वाच्च । प्रत्यक्षस्य नानुमानं प्रमाणमित्यनुमानेनैवानुमाननिरासं कुर्वेध्वायकः कथं नोन्मत्तः स्यात् ? , एवं ह्यसौ तदप्रामाण्यं प्रतिपादयेत् । यथा नानुमानं प्रमाणं विसंयादकत्वादनुमानानुमानव्यक्तिर्वाद्येतन्नानुमानम्, अथ परप्रसिध्यतुच्यते तदप्ययुक्तम्, यतस्तत्परप्रसिद्धमनुमानं भवतः प्रमाणम् ; अप्रमाणं वा ? । प्रमाणं चत्कथमनुमानमप्रमाणमित्युच्यते, अथाऽप्रमाणं कथमप्रमाणेन सता तेन परः प्रत्याख्यते ? , परेण तस्य प्रामाण्येनाभ्युपगतत्वादिति चेन्नदप्यसांप्रतम्, यदि नाम परो मौढ्यादप्रमाणमेव प्रमाणमित्युच्यतेत्यति किं भवताऽतिनिपुणेनापि तेनैवाऽसौ प्रतिपाद्यते ? , यो ह्यसौ गुडमेव विषमिति मन्यते किं तस्य मार्गयितुं कानिपि बुद्धिमता गुड एव दीयते ? , तदेवं प्रत्यक्षानुमानयोः प्रामाण्याप्रामाण्ये व्यवस्थाप्यतो भवतोऽनिच्छतोऽपि बलादायानमनुमानस्य प्रामाण्यम् । तथा स्वर्गापवर्गदेवतादेः प्रतिषेधं कुर्वन् भवान् केन प्रमाणेन करोति ? , न तावत्प्रत्यक्षेण प्रतिषेधः कर्तुं पार्यते, यतस्तत्प्रत्यक्षं प्रवर्तमानं वा तन्निषेधं विदध्यान्नवर्तमानं वा ? , न तावत्प्रवर्तमानं, तस्याऽभावविषयत्वविरोधान्, नापि निवर्तमानम्, । यतस्तच्च नास्ति तेन च प्रतिपत्तिरित्यसङ्गतम् । तथाहिव्यापकविनिवृत्तौ व्याप्यस्यापि निवृत्तिरिष्यते, न चार्थाकदर्शनप्रत्यक्षेण समस्तवस्तुव्याप्तः संभाव्यते, तत्कथं प्रत्यक्षविनिवृत्तौ पदार्थव्यावृत्तिरिति ? । तदेवं स्वर्गाऽऽदः प्रतिषेधं कुर्वता चार्थाकणाऽवश्यं प्रमाणान्तरमभ्युपगतम् । तथाऽन्याभिप्रायविज्ञानाभ्युपगमादत्र स्पष्टमेव प्रमाणान्तरमभ्युपगतम् । अन्यथा कथं परावबोधाय शास्त्रप्रणयनमकारं चार्थाकणेत्यलमतिप्रसङ्गम् । तदेवं प्रत्यक्षादन्यदपि प्रमाणमस्ति तेनात्मा सेत्स्यति किं पुनस्तदिति चेत्, उच्यते—अस्यात्मा, असाधारणतद्गुणोपलब्धेः, चक्षुरिन्द्रियवत् । चक्षुरिन्द्रियं हि न साक्षादुपलभ्यते । स्पर्शनादीन्द्रियाऽसाधारणरूपविज्ञानोत्पादनशक्त्या त्वनुमीयते । तथाऽऽत्मापि पृथिव्याद्यसाधारणचैतन्यगुणोपलब्धेरस्तीत्यनुमीयते, चैतन्यं च तस्यसाधारणगुण इत्यतः पृथिव्यादभूतसमुदाये चैतन्यस्य निराकृतत्वादवसंयम् । तथाऽऽस्यात्मा समस्तैन्द्रियोपलब्धार्थसंकलनाप्रत्यग्रमज्ञावात् । पञ्चगवाक्षानन्यापलब्धार्थसंकलनाप्रतिभाध्यैकदेवदत्तवत्, तथाऽत्माऽर्थद्रष्टा, नान्द्रियाणि । तद्विगमेऽपि तदुपलब्धार्थस्मरणवत्, ममालोपरमेऽपि, तद्वारोपलब्धार्थस्मरणवत् । तथाऽर्थपस्याप्यात्मास्तीत्यवसीयते, तथाहि—सत्यापि पृथिव्यादिभूतसमुदाये लेप्यकर्मादौ न सुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नादिक्रियाणां सङ्काश इत्यतः समर्थ्याप्रवृत्ती-

यते । अस्ति भूतातिरिक्तः कश्चित्सुखदुःखेच्छादीनां क्रियाणां समवायिकारणं पदार्थः, स आत्मेति, तदेवं प्रत्यक्षानुमानादिपूर्विकाऽन्याप्यर्थापत्तिरभ्यूह्या । तस्यास्त्विदं लक्षणम्—“ प्रमाणपदकविकानो, यत्राऽर्थो नाऽन्यथाभवत् । अदृष्टं कल्पयेदन्यं, सार्थापत्तिरुदाहृता ” ॥१॥ तथाऽऽत्मादप्यस्तिव्यवसंयम् । स आत्मागमः—“ अति मे आया उववाहए ” इत्यादि । यदि वा—किमत्राऽपरप्रमाणविस्तया ? , सकलप्रमाणयुग्मेन प्रत्यक्षैवात्माऽस्तीत्यवसीयते । तद्गुणस्य ज्ञानस्य प्रत्यक्षत्वात् । ज्ञानगुणस्य च गुणिनाऽन्यत्वात् प्रत्यक्ष एवाऽऽत्मा, रूपादिगुणप्रत्यक्षत्वेन पटाऽऽदिप्रत्यक्षवत्, तथाहि—अहं सुखी अहं दुःखी एवमाद्यहं-प्रत्ययप्राज्ञात्मा प्रत्यक्षः, अहंप्रत्ययस्य स्वसंविद्रूपत्वादिति । ममदं शरीरं पुराणं कमेति च शरीराग्नेदेन निर्दिश्यमानत्वादित्यादीन्मन्यथाव्यपि प्रमाणानि जीवसिद्धावभ्यूह्यानीति । तथा यदुक्तम्—न भूतव्यतिरिक्तं चैतन्यं तत्कार्यत्वात् घटादिवदिति, एतदप्यसमीचीनम्, हेतोरसिद्धत्वात्, तथाहि—न भूतानां कार्ये चैतन्यं, तथातन्तद्गुणत्वात् भूतकार्यचैतन्यं संकलनाप्रत्ययासंभवाच्च इत्यादिनोक्तप्रायम्, अतोऽस्यात्मा भूतव्यतिरिक्तो ज्ञानाधार इति स्थितम् । ननु च किं ज्ञानाधारभूतनात्मना ज्ञानाद्भिन्ननाभिन्तेन ? , यावता ज्ञानादेव सर्वसंकलनाप्रत्ययादिकं सेत्स्यति, किमात्मनान्तर्गदकल्पेनेति । तथाहि—ज्ञानस्यैव विद्रूपत्वाद् भूतैरेवंतैः कायाकारपरिणतैः सह संबन्धे सेति सुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नक्रियाः प्रादुष्यन्ति तथा संकलनाप्रत्ययो भवान्तरगमनेन सति । तदेवं व्यवस्थिते किमात्मना कल्पितेनेति ? , अत्रोच्यते—न ह्यात्मानमेकमाधारभूतमन्तरेण संकलनाप्रत्ययो घटने, तथाहि—प्रत्येकमिन्द्रियैः स्वविषयग्रहणे सति परविषये आपन्ननेरेकस्य च परिच्छेन्नुरभावात् । मया पञ्चापि विषयाः परिच्छिन्ना इत्यात्मकस्य संकलनाप्रत्ययस्याभावा इति । आलयविज्ञानमेकमस्तीति चेत्, एवं सत्यात्मन एव नामान्तरं भवता कृतं स्यात् । न च ज्ञानाक्त्यो गुणो गुणिमन्तरेण भवतीत्यवश्यम्—आत्मना गुणिना भाव्यमिति । सूत्र० १ ध्रु० १ अ० । स्वमान्तरितदूरार्थाः कस्यचित्प्रत्यक्षा अनुमयत्वात् ततिधरकन्धराधिकरणधूमध्वजवत् । एवं चन्द्रसूर्योपगगादिसूत्रकज्योतिर्मान्दविस्वाद्यान्यथाऽनुपपत्तिप्रभृतयोऽपि हेतवो वाक्याः । तदेवमाद्येन सर्वविधा प्रणीत आगमः प्रमाणमेव । तदप्रामाण्यं हि प्रत्यक्षकदोषनिबन्धनम् : “ रागाद्वा द्वेषाद्वा, मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनुत्तम् । यस्य तु नैते दोषा—स्तस्यानूनकारणं किं स्यात् ” ॥ १ ॥ इति वचनात् । प्रणेतुश्च निश्चिन्तव्यमुपपन्नमित्येव । इति सिद्ध आगमादप्यात्मा—“ एष आत्मा ” इत्यादिवचनात् । तदेवं प्रत्यक्षानुमानागमैः सिद्धः प्रमाता । स्या० १७ श्लोकः ।

प्रमाता प्रत्यक्षादिप्रसिद्ध आत्मा ॥३५॥

अतति—परपरपर्यायान्, सततं, गच्छातीत्यात्मा—जीवः । रक्षा० ७ परि० । (अस्य टीका रक्षाकारावतारिकाप्रस्थाव्यवसेया) (शून्यवादनिराकरणपूर्विकाऽऽप्तमर्कसिद्धिः विस्तरतः स्याद्वादमञ्जरीग्रन्थाव्यवसेया)

(१४) साम्प्रतं कस्या दिश आगतोऽहमिति प्रकृतमनु-
स्मियते । यो हि 'सोऽहम्' इत्यनेनाहङ्कारज्ञानेनात्मोल्लेखेन
पूर्वादिदिश आगतमात्मानमवच्छिन्नसन्ततिपतितं द्रव्यार्थ-
तया नित्यम् ; पर्यायार्थतया त्वनित्यं जानाति स पर-
मार्थत आत्मवादीति । सूत्रद्वयं यति—

अस्थि मे आया उववाह्ये, जो इमाओ दिसाओ अ-
णुदिसाओ वा अणुसंचरइ, सव्वाओ दिसाओ अणुदि-
साओ, सोहं । (सूत्र-४५) आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

(अस्य सूत्रस्य व्याख्या चतुर्थभागात्-२५२६ पृष्ठ करि-
ष्यमाणोदयगन्तव्या)

से आयावादी, लोकावादी, कर्मावादी, किरियावादी ।
(सूत्र ५)

' स ' इति-यो भ्रान्तः पूर्वं नारकनिर्यक्तनरामराधासु
भावविशेषु पूर्वाद्यासु च प्रज्ञापकविशेषु अक्षयिकामूर्तादिल-
क्षणोपेतमात्मानमवैति स इयंभूत आत्मवादीति आत्मानं
वदितुं शीलमस्येति । यः पुनर्यंभूतमात्मानं नाभ्युपगच्छति ।
सोऽनात्मवादीः नास्तिक इत्यर्थः । योऽपि सर्वव्यापिनं नित्यं
क्षणाकं वाऽऽत्मानमभ्युपैति; सोऽप्यनात्मवाद्येव यतः सर्व-
व्यापिनो निष्क्रियत्वाद्भ्रान्तरसंक्रान्तिर्न स्यात्सर्वव्यापिनस्य
त्वेऽपि अप्रच्युतानुपपत्त्यैकत्वभावं नित्यमिति कृत्वा म-
रणाऽभावेन भ्रान्तरसंक्रान्तिरेव न स्यात्, सर्वथा क्षण-
कत्वेऽपि । निर्मूलविनाशात् सोऽहमित्यनेन पूर्वोत्तरानुसं-
धानं न स्यात् । य एव आत्मवादी स एव परमार्थतो लो-
कावादी । यतो-लोकयतीति लोकः-प्राणिगणस्तं वदितुं शी-
लमस्येत्यनेन आत्माद्वैतवादिनिरासेनात्मबहुत्वमुक्तम्, यदि
वा-लोकाऽऽपतीति लोकः-चतुर्दशरज्ज्वात्मकः, प्राणिगणो
वा, तत्राऽऽपतितुं शीलमस्येत्यनेन च विशिष्टाकाशस्वरूपस्य
लोकसंज्ञा वेदिता, तत्र च जीवास्तिकायस्य संभवेन जीवा-
नां गमनागमनमवर्धितं भवति । य एव च दिगादिगमनपरि-
ज्ञानेनात्मवादी लोकावादी च संकुतः स एवासुमान् क-
र्मवादी कर्म-ज्ञानावरणीयादि तद्वदितुं शीलमस्य यतो हि
प्राणिनो मिथ्यावाधिरतिप्रमादकषाययोगैः पूर्वं गत्या-
द्वियोग्यानि कर्माण्याददेते, पञ्चानासु तासु विरूपरूपासु
योनित्युपपन्ते । कर्म च प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशात्मक-
मवसंयमिति । अनेन च कालयदृच्छानियतीश्वरात्मवा-
दिनां निरस्ता द्रष्टव्याः । तथा य एव कर्मवादी; स एव
क्रियावादी । यतः कर्म योगनिमित्तं वक्ष्यते; योगश्च-व्या-
पारः, स च क्रियारूपः, अतः कर्मणः कार्यभूतस्य वदनात्-
त्कारणभूतयाः क्रियायाः अप्यसंवेद परमार्थतो वादीनि
क्रियायाश्च कर्मनिमित्तत्वं प्रसिद्धमागमे, स चायमागमः-
" जाव त्वं भंते ! एस जीव सया समियं एयइ वेयइ चल-
ति कंदति घटति तिप्पति जाव तं नं भावं परिणमति
त्राय(व)स्यं एं अहुविहवंधप वा मत्तविहवंधप वा कुविहवंध-
प वा एकविहवंधप वा शो एं अवंधप " इति । एवं च
कृत्वा य एव कर्मवादी स एव क्रियावादीति । अनेन
च साङ्ख्यमिममतमात्मनोऽक्रियावाचित्वं निरस्तं भवति ।

साम्प्रतं पूर्वोक्ता क्रियामात्मपरिणतिरूपां विशिष्टकालाभि-
५२

धायिना तिकृप्रत्ययेनाभिध्वजहंप्रत्ययसाध्यस्यात्मनस्तद्वय
एवावधिगमः पर्यायकेवलज्ञानजानिस्मरणव्यतिरेकेणैव वि-
कालसंस्पर्शेना मतिज्ञानेन सद्भावावगमं दर्शयितुमाह—

अकरिस्सं च हं कारवेसुं च हं करओ आवि समणुणे
भविस्सामि । (सूत्र-६)

इह भूतवर्तमानमधिष्यत्कालापेक्षया कृतकारितानुमति-
भिर्नेवाधिकरूपाः संभवन्ति, ते चापी-अहमकार्षमर्चीकरमहं
कुर्वन्तमन्यमनुज्ञासिधमहं करोमि कारयाम्यनुजानाम्यह-
मिति करिष्याम्यहं कारयिष्याम्यहं कुर्वन्तमन्यमनुज्ञास्या-
म्यहमिति, एतेषां च मध्ये आद्यन्तौ सूत्रैरेवापात्तौ तदुपा-
दानाच्च तन्मध्यपातिनां सर्वेषां प्रहणम्, अस्त्वैवार्थस्यावि-
ष्करणाय द्वितीयो विकल्पः । " कारवेसुं चऽहमिति " सूत्र-
योपात्तः, एते च सकाग्रयोपादानादपिशब्दोपादानाच्च म-
नोवाक्यायैश्चिन्त्यमानाः सप्तविंशतिः २७ भेदा भवन्ति, अय-
मत्र भावार्थः-अकार्षमहमित्यत्राहमित्यनेनात्मोल्लेखिना वि-
शिष्टक्रियापरिणतिरूप आत्मा अभिहितस्तत्तत्तत् भावार्थो
भवति-स एवाऽहं य ए मयास्य देहादः पूर्वं यौवनावस्था-
यामिन्द्रियवशंगत विषयविषमोदितान्धचेतसा तत्तत्का-
र्यानुष्ठानपरायणानुकूल्यमनुष्ठितम् । उक्तञ्च-" विहवाव-
लचनइएहि, जाइ कीरंति जावणमएणं । वयपरिणामे
सरियाइ, ताइ हियए खुडुक्कंति " ॥ १ ॥ तथा अर्चीकरमह-
मित्यनेन परोपकार्यादी प्रवर्तमानं मया प्रवृत्ति कारितः,
तथा कुर्वन्तमन्यमनुज्ञानवर्तित्येवं कृतकारितानुमतिभि-
र्भूतकालाभिधानं, तथा करोमीत्यादिना वचनत्रिकण व-
र्त्तमानकालोल्लेखः, तथा करिष्यामि कारयिष्यामि कुर्व-
तोऽन्यामपि समनुज्ञापरायणो भविष्यामीत्यनागतकालो-
ल्लेखः, अनेन च कालत्रयसंस्पर्शेन देहेन्द्रियातिरिक्तस्यात्मनो
भूत-वर्तमान-मधिष्यत्कालपरिणतिरूपस्यास्तित्वावगतिरा-
वेदिता भवति, सा च-नैकान्तक्षणकनित्यवादिनां संभव-
तीत्यतोऽनेन तं निरस्ताः क्रियापरिणामनात्मनः परिणा-
मित्वाभ्युपगमादिति, एतदनुसारंलैव संभवानुमानादनी-
तानागतयोरपि भवयोरान्तास्तित्वमवसंयम् । यदि वा—
अनेन क्रियाप्रवन्धप्रतिपादनेन कर्मणु उपादानभूतायाः
क्रियायाः स्वरूपमावेदितमिति ।

अथ किमेतावत्य एव क्रिया ; उताभ्या अपि सन्तीत्येता-
एवेत्याह—

एयावंति सव्वावंति लोकांसि कम्मसमारंभा परिजाणि-
यव्वा भवंति । (सूत्र-७)

एतावन्तः सर्वेऽपि लोके प्राणिसंघाते कर्मसमारम्भाः-
क्रियाविशेषा ये प्राणुक्ताः अतीतानागतवर्त्तमानभेदेन कृत-
कारितानुमतिभिश्चाशेषाक्रियानुयायिना च करोतिना स-
र्वेषां संप्रदादित्येतावन्त एव परिज्ञातव्या भवन्ति; नान्ये
इति । परिज्ञा च इप्रत्याख्यानभेदाद् द्विधा, तत्र इपरिज्ञाया-
मात्मनो बन्धस्य चास्तित्वमेतावद्विज्ञेयं सर्वैः कर्मसमार-
म्भैर्ज्ञानं भवति प्रत्याख्यानपरिज्ञया च सर्वे पापापादान-
हेतवः-कर्मसमारम्भाः प्रत्याख्यातव्या इति । इयता
सामान्येन जीवास्तित्वं प्रसाधितम् ।

अधुना तस्यैवात्मनो दिगादिभ्रमणहेतूपदर्शनपुरस्सरमपा-
यात् प्रदर्शयितुमाह—यदि वा-यस्तावदात्मकमादिवादी स
दिगादिभ्रमणान्मोक्षते इतरस्य तु विपाकान्दर्शयितुमाह—

अपरिष्ठापकम्मा खलु अयं पुरिसे जो इमाओ दिसा-
ओ अणुदिसाओ अणु संचरइ, सच्चाओ दिसाओ स-
च्चाओ अणुदिसाओ साहेति । (सूत्र-८)

‘अपरिष्ठापे’ त्यादि, योऽयं पुरि शयनात्पूर्णः सुखदुः-
खानां वा पुरुषो जन्तुर्मेनुष्यो वा, प्राधान्याच्च पुरुषस्या-
पादानम्, उपलक्षणं चैतत्, सर्वोऽपि चतुर्थत्यापन्नः प्राणी
गृह्यते दिशोऽनुदिशो वा अनुसञ्चरति, सः अपरिष्ठातकर्मा-
अपरिष्ठातं कर्माऽनेनेत्यपरिष्ठातकर्मा, खलुरवधारणं, अप-
रिष्ठातकमेव दिगादौ भ्रम्यति नेतर इति, उपलक्षणं चैतद्
अपरिष्ठाताऽऽत्मा अपरिष्ठातक्रियश्चेति यथापरिष्ठातकर्मा
स, सर्वा दिशः सर्वाभ्यानुदिशः ‘साहेति’ स्वयंकृतेन कर्मणा
सहानुसञ्चरति, सर्वप्रहणं सर्वासां प्रज्ञापकदिशां भावदिशां
च उपसंप्रहार्थम् ।

स यदाप्नोति तद्दर्शयति—

अणुगुरुवाओ जोणीओ संघेइ, विरुवरुवे फासे पडि-
संवेदेइ । (सूत्र-९)

आत्मा० । (कति जीवोत्पत्तिस्थानानि इति ‘जोणि’ शब्दे
चतुर्थभागे-वक्ष्यते ।) एताभ्यामनकरूपा योनीर्दिगादिषु प-
र्यटनपरिष्ठातकर्माऽसुमान् ‘संघेइ’ ति-सम्प्रयति सन्धि
करात्यात्मना सहाऽधिच्छेदनेन संघटयतीत्यर्थः, “सन्धावइ”
‘ति-पाठान्तरं, सन्धावति; यौनःपुन्येन तासु गच्छतीत्यर्थः,
तत्सन्धाने च यदनुभवति तद्दर्शयति-विरूपं बीभत्सममनो-
रूपं स्वरूपं-येषां स्पर्शानां दुःखोपनिपातानां ते तथा स्पर्शा-
भिता दुःखोपनिपाताः स्पर्शा इत्युक्तास्तात्स्थ्यासद्वयपदंश
इति कृत्वा उपलक्षणं चैतन्मानस्याऽपि वेदना प्राप्या अ-
तस्तानिबभूतान् स्पर्शान् प्रतिसंवेदयति-अनुभवति प्रति-
ग्रहणार्थं शरीरात्मानसांश्च दुःखोपनिपाताननुभवती-
त्युक्तं भवति स्पर्शप्रहणं चेह सर्वसंसारान्तर्वर्तीजीवराशिसं-
ग्रहार्थं, स्पर्शेन्द्रियस्य सर्वजीवव्यापित्वात्, अत्रैवमपि व-
क्तव्यं, सर्वांस्विरूपरूपान् रसगन्धरूपशब्दान् प्रतिसंवेदय-
तीति विरूपरूपत्वञ्च स्पर्शानां कार्यभूतानाम् विविचक्रमोद-
यात् कारणभूताद्भवतीति चेद्विचक्रं, विचित्रकर्मोदयाच्चा-
परिष्ठातकर्मा संसारी स्पर्शादींस्विरूपरूपांस्तेषु तेषु योग्य-
स्तरेषु विपाकतः प्रतिसंवेदयतीति, आह च—

“नैः कर्मभिः स जीवो, विवशः संसारचक्रमुपयाति ।
द्रव्यक्षेत्राज्ञाभा-वमिज्जमावर्त्तते बहुशः ॥ १ ॥
नरकेषु देवयोनिषु, तिर्यग्योनिषु च मनुजयोनिषु च ।
पर्यटति घटीयन्त्रव-दान्मा विभ्रच्छरीराणि ॥ २ ॥
सततानुब्रज्यते, दुःखं नरकेषु तीक्ष्णपरिणामम् ।
तिर्यक्षु भयक्षुनृद-वधादिदुःखं सुखं खालपम् ॥ ३ ॥
सुखदुःखं मनुजानां, मनःशरीराभयं बहुविकल्पं ।
सुखमेव हि देवानां, दुःखं स्वल्पं च मनमि भवम् ॥ ४ ॥
कर्माबुभावदुःखित, एवं मोहान्धकारगहनवति ।

अथ इव दुर्गमार्गे, भ्रमति हि संसारकान्तारं ॥ ५ ॥

दुःखप्रतिक्रियार्थं, सुखाभिलाषाच्च पुनरपि तु जीवः ।

प्राणिबधारीन् दोषा-नधिनिष्ठति मोहसंक्षुब्धः ॥ ६ ॥

बध्नाति ततो बहुदुःख-मन्यत्पुनरपि नवं सुबहु कर्म ।

तेनाथ पश्यते पुन-रङ्गरागिन् प्रविश्यैव ॥ ७ ॥

एवं कर्माणि पुनः पुनः सम्बन्धस्तयैव सुञ्जंश्च ।

सुखकामो बहुदुःखं, संसारमनादिकं भ्रमति ॥ ८ ॥

एवं भ्रमतः संसा-रसागरे दुर्लभं मनुष्यत्वम् ।

संसारस्य महत्त्वं, त्वधर्मदुष्कर्मबाहुल्यैः ॥ ९ ॥

आर्यो देशः कुलरूप-सम्पदायुश्च दीर्घमारोग्यम् ।

यतिसंसर्गः भ्रष्टा, धर्मश्रवणं च मतिर्नैवैवम् ॥ १० ॥

एतानि दुर्लभानि, प्राप्तवन्ताऽपि दृढमोहनीयस्य ।

कुपयाकुलेऽहं दुःखं-ति दुर्लभो जगति सम्मार्गः ” ॥ ११ ॥

यदि वा-योऽयं पुरुषः सर्वा दिशोऽनुदिशश्चानुसञ्चरति
तथा-अनेकरूपा योनीः सन्धावति विरूपविरूपांश्च स्पर्शान्
प्रतिसंवेदयति ‘साऽधिष्ठातकर्मा’ अविष्ठातम्-अविहितं क-
र्म क्रिया-व्यापारो मनोवाक्यायलक्षणः, अकार्षमहं, करोमि,
कारिष्यामीत्येवंरूपः जीवोपमर्शात्मकत्वेन बन्धहेतुः सावधो
येन साऽयमविष्ठातकर्मा, अविष्ठातकर्मत्वेन च तत्र तत्र
कर्मणि जीवोपमर्शादिकं प्रवर्त्तते येन येनास्याद्विधकर्म-
बन्धो भवति, तदुदयाच्छानेकरूपयोन्यनुसन्धानं विरूपरूप-
स्पर्शानुभवश्च भवतीति ।

यद्येवं ततः किमित्यत्र आह—

तत्थ खलु भगवता परिष्ठा पवेइया । (सूत्र-१०)

(अस्य सूत्रस्य व्याख्या ‘परिष्ठा’ शब्द पञ्चम भागे
कारयते) आत्मा० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

अमुमेवार्थं निर्युक्तिरुदाह—

तत्थ अकारि करिस्मं-ति बंधविता कया पुणो होइ ।

सहसंमइया जाणइ, कांई पुण हेउजुत्तीए ॥ ६७ ॥

तत्र—कर्मणि—क्रियाविशेषं, किम्भूत इत्याह—‘अकारि
करिस्संति’ अकारीति-कृतवान् ‘करिस्संति’ करिष्या-
मीत्यनेनातीतानागतपादानेन तन्मध्यवर्तिनो वर्तमानस्य
कारितानुमत्याधोपसंग्रहात्-नयापि भेदा आत्मपरिणाम-
त्वेन योगरूपा उपात्ता दृष्टव्याः, तत्रानेनात्मपरिणामरूपेण
क्रियाविशेषेण बन्धविता कृता भवति, बन्धस्योपादान-
मुपासं भवति, “कर्मयोगनिमित्तं वक्ष्यते” इति वचनात्,
एतच्च कश्चिज्ज्ञानाति आत्मना सह या सम्मतिः स्वमनि-
र्वाऽवधिमनःपर्यायकेवलज्जातिस्मरणरूपा तथा जानाति,
कश्चित्त्व पक्षधर्माऽन्वयव्यतिरेकलक्षणया हेतुयुक्तयेति ।

अथ किमर्थमसौ कटुकविषाकेषु कर्माश्रवहेतुभूतेषु क्रि-
याविशेषेषु प्रवर्त्तते इत्याह—

इमस्म चेव जीविस्म परिवंदणमाणणपूयणाए जाई-
मरणमायणाए दुक्खपडिपायहेउं । (सूत्र-११)

तत्र जीवितमिति-जीवन्मृतमायुष्कर्मण्येति जीवितं-प्राण-
धारणं, तच्च प्राणप्राणि स्वसंवेदितामिति कृत्वा प्रत्यक्षास-
न्वाखित्वा इदमा निर्दिशति चशब्दो वक्ष्यमाणजात्यादिसमु-
च्चयार्थः, एवकाराऽवधारणे, अस्यैव जीवितस्यार्थे परि-

फलसुखारस्य तद्विज्ञानाद्विज्ञानितचञ्चलस्य बद्धपावस्य ही-
धसुखार्थे क्रियासु प्रवर्तते । तथा हि-जीविष्याम्यहमरोगः
सुखेन भोगान् भोक्ष्ये ततो व्याध्यपनयनार्थं स्नेहापान-
लावकपिशितमन्त्रादिषु क्रियासु प्रवर्तते, तथा अरुणस्य
सुखस्य कृतेऽभिमानप्रहाङ्गुलतवेता बह्वारम्भपरिग्रहात्
बद्धसुखं कर्माऽऽदत्ते, उक्तञ्च—

“ हे वाससी प्रवरयोषिदपायशुद्धा,
शुद्ध्यासनं करिवरस्तुरगो रथा वा ।
काले भिषगिनयमिताशनपानमात्रा,
राज्ञः पराकथमिव सर्वमवेहि शेषम् ॥ १ ॥

पुष्ट्यर्थमद्यमिह यत्प्रणिधिप्रयोगैः,
सेवासदोषकलुषो नृपतिस्तु भुङ्क्तु ।
यत्किमेवः प्रथमसौख्यरतिश्च मैत्रे,
तत् स्यादुतां वृशमुपैति न पार्थिवाऽद्यम् ॥ २ ॥

श्रुत्येषु मन्त्रिषु सुतेषु मनोरमेषु,
कान्तासु वा मधुमदाङ्कुरितेक्षलासु ।
विधम्भमति न कदाचिदपि क्षितीशः,
सर्वाभिश्चिह्नितमनेः कतरन् सौख्यम् ” ॥ ३ ॥

तदेवमनवसुप्रतरुणकिशलयपलाशचञ्चलजीवितरतयः क-
र्माऽऽश्रयेषु जीवितोपमर्दादिकेषु प्रवर्तन्ते, तथा अस्यैव
जीवितस्य परिवन्दनमाननपूजनार्थं हिंसादिषु प्रवर्तन्ते ।
तथा परिवन्दनम्-संस्तवः, प्रशंसा तदर्थमावेष्टनं, तथा हि-
अहं मयूगादिपिशिताशनाद्वली तेजसा देदीप्यमानो देव-
कुमार इव लोकानां प्रशंसास्पदं भविष्यामीति माननम्-अ-
भ्युत्थानासनदानाञ्जलिप्रग्रहादिकं तदर्थं वा चेष्टमानः
कर्माऽऽचिन्तेति, तथा पूजनं-पूजा द्रविणवस्त्राभपानसत्कार-
प्रणामसेवाविशेषरूपं तदर्थं च प्रवर्तमानः क्रियासु कर्मा-
श्रवैरात्मानं सम्भावयति, तथा हि-वीरभोग्या वसुधैरेति
मत्वा पराक्रमेण, दण्डभयार्तसर्वाः प्रजा विभ्यतीति दण्ड-
यति, इत्येवं राज्ञामन्येषामपि यथासम्भवमायोजनीयम्,
अत्र च बन्धनादीनां द्वन्द्वसमासे कृत्वा तादर्थ्यं चतुर्थी
विधेया, परिवन्दनमाननपूजनाय जीवितस्य कर्माश्रयेषु
प्रवर्तन्ते इति समुदायार्थः । न केवलं परिवन्दनाद्यर्थमथ
कर्मादत्ते, अन्याथैवमथादत्त इति दर्शयति—जातिश्च मर-
णञ्च मोक्षनञ्च जातिमरणमोक्षनिर्मितं समाहारद्वन्द्वात्ता-
दर्थ्यं चतुर्थी, एतदर्थं च प्राणिनः क्रियासु प्रवर्तमानाः क-
र्मादत्ते, तत्र जात्यर्थं कौञ्जारिवन्दनादिकाः क्रिया विधत्ते,
तथा यान् यान् कामान् ब्राह्मणादिभ्यो वदति तास्तान-
व्यजन्मनि पुनर्जानो भोक्ष्यते, तथा मनुनाऽप्युक्तम्—“ वारि-
वस्तुतिमाप्नोति, सुखमन्त्रयमन्नदः । निलप्रदः प्रजामिष्टा-
मायुष्कमभयप्रदः ” ॥१॥ अत्र वैकमेव सुभाषितम्-अभयप्र-
दानमिति, तुषमध्ये कलिकावदिनि एवमादिकुमारगोपदेशात्
हिंसादौ प्रवृत्तिं विदधाति, तथा मरणार्थमपि पितृपितृवृ-
न्नादिषु क्रियासु प्रवर्तते, यदि वा-ममानेन सम्बन्धी व्या-
पादितस्तस्य वैरिनिर्यातनार्थं बधबन्धादौ प्रवर्तते, यदि वा-
मरणनिवृत्त्यर्थमात्मनो दुर्गाद्युपयाञ्चितमज्ञादिना बलिं वि-
धत्ते, यशोधर इव पिष्टमयकुक्कुटेन, तथा मुक्त्यर्थमज्ञाना-
वृतवतसः पञ्चाग्नितपोऽनुष्ठानादिकेषु प्राण्युपमर्दकारिषु

प्रवर्तमानः कर्माऽऽदत्ते, यदि वा-जातिमरणयोर्विमो-
क्षनाय हिंसादिकाः क्रियाः कुर्वते, “ जातिमरणाय-
खाप ” ति-पाठान्तरम्, तत्र भोजनार्थं कृष्यादिकर्मसु
प्रवर्तमाना वसुधाजलज्वलनपवनवनस्यातिमिषिषितुःपञ्चे-
न्द्रियव्यापत्तये व्याप्रियन्त इति । तथा दुःखप्रतिघात-
मुररीकृत्यान्मपरित्रासार्थमारम्भानासेधनं, तथा हि-व्या-
धिबध्नानां लावकपिशितमन्त्राद्यासेधनं, तथा वनस्य-
तिमूलतयकृपत्रानयासादिसिद्धशतपाकादिनैलार्थमग्न्यादि-
समारम्भेण पापं कुर्वन्ति, स्वतः कार्यन्त्यस्यैः कुर्वन्ताऽ-
न्यान् समनुजानत इत्यवमनीतानागतकालयोरपि मनोवा-
ह्यायोगैः कर्माऽऽदानं विदधतीत्यायाजनीयम् । तथा दुःख-
प्रतिघातार्थमेव सुखोत्पत्त्यर्थं च कलत्रपुत्रवृक्षोपस्कराद्या-
दत्ते नञ्जाभपालनार्थं च तासु तासु क्रियासु प्रवर्तमानाः
पापकर्माऽऽसेवन्त इति । उक्तञ्च—“ आदौ प्रतिष्ठाधिगमं प्र-
यासो, द्वारेषु पद्माद् गृहिणः सुतेषु । कर्तुं पुनस्तेषु गुण-
प्रकर्षं, चेष्टा तदुच्चैः पदलङ्घनाय ” ॥ १ ॥ तद्वन्मतेः क्रिया-
विशेषैः कर्मापादाय नानादृश्यनुसञ्चरन्ति अनेककपासु च
योनिसु मन्धावन्ति विरूपरूपाश्च स्पर्शान् प्रतिसेवेदयन्ति,
इत्येतज्ज्ञात्वा क्रियाविशेषनिवृत्तये विधेयति ।

एतावन्त एव च क्रियाविशेषा इति दर्शयितुमाह—

एयावन्ति सञ्जावन्ति लोगंसि कम्मसमारम्भा परि-
जाणियन्वा भवन्ति । (सूत्र-१२)

‘ एतावन्ती ’ त्यादि ‘ एयावन्ति सञ्जावन्ति ’ इति-एनौ
शब्दौ मागधन्दर्शीभाषाप्रसिध्या एतावन्तः सर्वेऽपीत्येत-
त्पर्यायौ एतावन्त एव सर्वस्मिन् लोके-धर्माऽधर्मास्ति-
कायावच्छिन्नं नभ खण्डे ये पूर्वे प्रतिपादिताः कर्मसमार-
म्भाः-क्रियाविशेषाः नैतस्याऽधिकाः केचन सन्तीत्येवं प-
रिज्ञातव्या भवन्ति, सर्वेषां पूर्वोपादानादिति भावः,
तथा हि-आत्मपरोभयैहिकामुष्मिकाऽतीताऽनागतवर्तमान-
कालकृतकारिताऽनुमतिभिरारम्भाः क्रियन्ते, ते च सर्वेऽपि
प्रागुपात्ता यथा सम्भवमायोज्या इति ।

एवं सामान्येन जीवास्मिन्त्वं प्रसाध्य तदुपमर्दकारिणां च
क्रियाविशेषाणां बन्धहेतुत्वं मद्ध्योपसंहारद्वारेण विरति
प्रतिपादयन्माह—

जस्मेते लोगंसि कम्मसमारम्भा परिष्ठाया भवन्ति चे
हु पुणी परिष्ठापकम्मे ति वेमि । (सूत्र-१३)

‘ जस्मे ’ त्यादि, भगवान् समस्तवस्तुष्वधी केवलज्ञानेन
साक्षादुपलभ्यैवमाह-यस्य-सुमुक्षारेते-पूर्वोक्ताः कर्मसमा-
रम्भाः-क्रियाविशेषाः कर्मणा वा ज्ञानावरणीयाद्यष्टप्रकार-
स्य समारम्भा-उपादानहेतवस्ते च-क्रियाविशेषा एव परि-
समस्तात् ज्ञाताः-परिच्छिन्नाः कर्मबन्धहेतुत्वेन भवन्ति,
दुग्धधारणे, मनुते मन्यते वा जगत्त्रिकालायस्थामिति
मुनिः स एव मुनिर्हपरिच्छया परिज्ञातकर्मा प्रत्याख्यान-
परिच्छया च प्रत्याख्यातकर्मबन्धहेतुभूतसमस्तमनोवाक्ता-
यव्यापार इति अनेन च मोक्षाङ्गभूतं ज्ञानाक्रियं उपात्ते
भवतो, न ह्याभ्यां विना मोक्षो भवति, यत्र उक्तम्—‘ ज्ञान-
क्रियाभ्यां मोक्षः ’ इति । इतिशब्द एतावानयमात्मपदार्थ-

विचारः कर्मबन्धेऽतुविचारश्च सकलादेशकेन परिसमापित इति प्रदर्शकः, यदि वा- 'इति'-एतदहं अस्मि यन्प्रागुक्तं यच्च वक्ष्ये तत् सर्वं भवगन्तिकं साक्षात् भुत्विति । आचा० १ भु० १ अ० १ उ० । (आत्माऽस्तित्वे बहुभक्ताः क्रियावादिनः, अक्रियावादिनः, तं च 'अक्रियावाह' शब्दं प्रथमभागे दर्शिताः । 'क्रियावाह' शब्दं तृतीयभागे च दर्शयिष्यामि ।)

आत्मान्स्तिव्यं विस्तरण—

सुयं मे आउसं ! तेषां भगवया एवमस्त्वयं-इहमेगेमि शो सयणा भवइ । (सूत्र-१) । तं जहा-पुरच्छिमाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, दाहिणाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, पश्चच्छिमाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, उत्तराओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, उ-कुओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, अहोदिमाओ वा आगओ अहमंसि, अरण्यरीओ वा दिसाओ अणु-दिसाओ वा आगओ अहमंसि, एवमेगेमि शो णायं भवति । (सूत्र-२)

आचा० १ भु० १ अ० १ उ० । (अनयोः सूत्रयोर्व्याख्यानं 'सयणा' शब्दं सप्तमभागे करिष्यते) (अत्रस्थितिर्युक्ति-गाथाव्याख्यानम् 'दिसा' शब्दं चतुर्थभागे करिष्यते) अत्र च सामान्याद्व्यग्रहणंऽपि यस्यां दिशि जीवानामधि-गानेन गत्यागती स्पष्टं सर्वत्र संभयतस्तस्यैवहाधिकार इति तामेव निर्युक्तिहस्ताक्षरादृश्यति भाषाद्व्यग्रहणं भाषिणी सा-मर्थ्यादाधिकृतैव यतस्तदर्थमन्यादिशब्दिन्नयन्नाह । आचा० १ भु० १ अ० १ उ० । तत्रह- 'एवमेगेमि शो णायं भवइ' इत्यनेन केषांचिद्व संज्ञानिषेधात्केषांचित् भवतीत्युक्तं भ-वति । तत्र सामान्यसंज्ञायां प्रतिप्राणि मिद्धत्वात्कारण-परिहानस्य चेहार्किचित्करत्वादिशिष्टसंज्ञायास्तु केषांचिद्व भावानस्याश्च भवान्तरगात्स्यात्मनः स्पष्टप्रतिपादने सापयो-गित्वाद् सामान्यसंज्ञाकारणप्रतिपादनमनादृत्य विशिष्टसं-ज्ञायाः कारणं सूत्रकृद्दर्शयितुमाह—

मे जं पुण जाणञ्जा सह ममइयाए परवागरणं अण्णसि अंतिण वा मोच्चा, तं जहा-पुरत्थिमाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, जाव अण्यरीओ दिसाओ अणु-दिसाओ वा आगओ अहमंसि, एवमेगेमि जं णायं भवति-अन्थि मे आया उववाइए, जो इमाओ दिसा-ओ अणुदिसाओ वा अणुमंचरइ, सव्वाओ दिसाओ अणुदिसाओ, मांइहं । (सूत्र-४)

आचा० १ भु० १ अ० १ उ० । (अस्य सूत्रस्य व्याख्या-नम् 'दिसा' शब्दं चतुर्थभागे करिष्यते)

इहमेगार्थं निर्युक्तिहृदयितुमना गाथाव्रित्तयमाह—

जाणइ सयं मतीए, अण्णसि वाऽवि अंतिण मोच्चा ।

जाणगजणपणविओ, जीवं तह जीवकाए वा ॥६४॥

एत्थ य सह मम्मइय-त्ति जं एयं तत्थ जाणना होइ ।
आहीमणपजवना-णकेवले जाइसरणे य ॥ ६५ ॥

परवइवागरणं पुण, जिणवागरणं जिणा परं नऽत्थि ।
अण्णोमि सोच्चं ति य, जिणेहि सव्वो परो अण्णो ॥६६॥

'जाणइ' त्याद्, 'एत्थये' त्यादि, 'परं' त्यादि, कश्चिदना-दिसंस्तौ पयेट्प्रवध्यादिकया चतुर्विधया स्वकीयया मत्या जानाति । अनानुपूर्वीम्यायप्रकटनार्थं पश्चादुपात्तमप्यन्यथा-मित्येतत्पदं तावदाक्षेपे अन्येषां वाऽतिशयज्ञानिनामान्तके भुत्वा जानाति, तथा-'जाणगजणपणविओ' इत्यनेन परव्या-करणमुपात्तं, तेनायमर्थो-ज्ञापकस्तीर्थकृत् तत्प्रज्ञापितश्च जानाति यज्जानाति तत्स्वत एव दर्शयति—सामान्यतो 'जी-वमि' ति-अनेन आधिकृतोद्देशकस्यार्थाधिकारमाह, तथा-'जीवकायाश्च' पृथ्वीकायादीन् इत्यनेन चोत्तरं पश्चा-मप्युद्देशकानां यथाक्रममधिकाराधमाहति, अत्र च-'सह-ममइए' ति-सुत्रे यत् पदं, तत्र 'जाणण' ति-ज्ञानमुपात्तं भवति, 'मन' ज्ञानं, मननं मतिरिति कृत्वा, तच्च किंभूतमिति दर्शयति—अर्थाधमनःपर्यायकवलजानिस्मरणरूपमिति, त-त्रावधिज्ञानी संख्येयानसंख्येयान्वा भवान् जानाति, एवं मनःपर्यायज्ञान्यऽपि, केवली तु नियमनोऽनन्तान्, जाति-स्मरणस्तु नियमतः संख्येयानिति, शेषं स्पष्टम् अत्र च-सहसन्मत्यादिपरिहाने सुखप्रतिपत्त्यर्थं त्रयो हृष्टान्ताः प्रदर्श्यन्ते, तद्यथा-यस्मिन्पुरे नगरं जितशत्रु राजा, धारणी महादेवी, तयोर्जर्मरुदयभिधानः सुतः । स च राजाऽन्यदा तापसत्वेन प्रयजितुमिच्छुर्दमरुचि राज्ये स्थापयितुमुद्यतः, तेन च जननी पृष्टा किमिति तातो राज्यार्थं त्यजति ?, तयोर्दं किमनया अपलया नार्कादिसकलदुःखहेतुभूतया स्वर्गपथमार्गमार्गलयाऽवश्यमपायिन्या परमार्थेन इह लोकेऽप्यभिमानमात्रफलं त्यतो विहायैनां सकलसुखसाधनं धर्मं कर्तुमुद्यतः धर्मरुचिस्तदाकर्तव्योक्तवान्यद्यं किमहं नात-स्थानिष्टो येनैवंभूतो सकलदोषाध्यर्गी मयि नियोजयति, सकलकल्याणहेतोर्जर्मरुदयाद्यतीत्यभिधाय पित्राऽनुज्ञा-नस्तेन सह तापसाधनमगात्, तत्र च सकलास्तापस-क्रिया यथोक्ताः पालयन्नास्ते । अन्यदामावास्याया, पूर्वाह्णे केनचित्तापमेनोक्तं यथा भोः भोः तापसाः श्वोऽनाकुटि-र्भावता अतोऽद्यैव समित्कुसुमकुशकन्दफलमूलाद्याहरणं कुरुतेतच्चाकर्तव्यं धर्मरुचिना जनकः पृष्टस्तान् ! कयमनाकु-टिरिति तेनोक्तं-पुत्र ! कन्दफलादीनामच्छेदनं तद्वधमावा-स्यादिकं विशिष्टं पर्वदिवसे न वर्तते, सायणत्याच्छेदनादि-क्रियायाः । भुत्वा चैतदसावचिन्नयत् यदि सर्वशानाकुटिः स्याच्छेदने भवेद्, एवमध्यवसायिनस्तस्यामावास्यायां तपोवनामक्षपथेन गच्छतां साधूनां दर्शनमभूते च तेनाभि-हितः किमद्य भवतामनाकुटिर्न संज्ञाता येनादृषी प्र-स्थिताः, तैरप्याभिहितं यथाऽस्माकं यावज्जीवमनाकुटिः । इत्यभिधायार्तिप्राप्ताः साधवस्तस्य च तदाकर्तव्योद्देश-विमर्शेन जातिस्मरणमुत्पन्नं-यथाहं जन्मान्तरे प्रज्जयां कृ-त्वा वृषलोकसुखमनुभूयेहागत इति एवं तेन विशिष्टदिगा-गमने स्वमत्या जातिस्मरणरूपया विज्ञातं, प्रत्येकबुद्धश्च जातः, एतन्मन्येऽपि वृत्कलचरिष्येयान्प्रभृतयोऽत्र याज्या

इति । परव्याकरणे स्विदमुदाहरणम्-गौतमस्वामिना भग-
वात्स्वर्द्धमानस्वामी पृष्टो-भगवन् ! किमिति मे केवलज्ञानं
नोपपद्यते ? भगवता व्याकृतम्-भो गौतम ! भवनोऽतीव
ममोपरि स्नेहोऽस्ति तद्वशात् तेनोक्तम्-भगवत्स्वमेवं, कि-
ञ्चिन्मित्रः पुनरसौ मम भगवदुपरि स्नेहः ? ततो भगवता
नस्य बहुषु भवान्तरेषु पूर्वसंबन्धः समावेदितः " चिरसं-
स्मिहे स मे परिचिञ्चो स मे गोयमा " इत्येवमादि, तच्च
तीर्थकृद्वाकरणमाकर्ण्य गौतमस्वामिनो विशिष्टाद्विगम-
मादि विज्ञानमभूदिति । अन्यभक्त्यु स्विदमुदाहरणम्-महि-
स्वामिना पण्णो राजपुत्राणामुदाहरणमागतानामर्थचिञ्चानेन
नम्यतिवाचनाय यथा जन्मान्तरे साहचर्येण प्रमत्त्या कृता,
यथा च तत्फलं देवलोके जयन्त्याभिधानविमानेऽनुभूतं
तथाऽऽख्यातं, तच्चाकर्ण्य ते रूपकमेतत्वात्प्रतिबुद्धा विशिष्ट-
विगममनविज्ञानं च सञ्जातम्, उक्तञ्च- " किं च तयं प-
शुहे. जं च तथा भो ! जयन्तपवरंमि । बुद्ध्या समयनिबद्धं,
देवा ! तं संभरह जाति " इति गाथात्रयतात्पर्यार्थः ।
आवा० १ भु० १ अ० १ उ० ।

(१५) (भाष्यकारः) अन्यत्वादिवारत्रयव्याख्येयसुराह-

अणुत्तममुत्तमं, शिञ्चतं चैव भक्ष्य समं ।

कारणविभागार्ह-हेजहि इमाहि गाहाहि ॥ ३६ ॥

व्याख्या-अन्यत्वं देहात् अमूर्तत्वं स्वरूपेण नित्यत्वं चैव-
परिणामिनित्यत्वं भव्यते । समकम्-एकैकं हेतुना वि-
तयर्भाष युगपदिति; एककालमित्यर्थः, कारणविभागा-
दिभिः-वक्ष्यमाणत्वकालहेतुभिः इमाभिस्तत्त्वभिर्निर्गुणियाया-
भिरेवेति गाथार्थः ।

कारणविभागकारण-विज्ञानसंबन्धस्य पक्षया भावा ।

विरुद्धस्य य अत्यस्ताऽ-पाउम्भावाऽविज्ञासा य ॥ २२५ ॥

व्याख्या-कारणविभागकारणविनाशबन्धस्य प्रत्ययाभावा-
दिति-अत्राऽभावशब्दः प्रत्येकमभिसंबन्धने कारणविभागा-
भावाच्च कलु जीवस्य पटादेरिव तन्मात्रिकारणविभागोऽ-
स्ति कारणभावादिव । एवं कारणविनाशभावेऽपि यो-
ज्यम्, तथा बन्धस्य ज्ञानोऽऽवरादिपुद्गलयागलक्षणस्य
प्रत्ययाभावात्-हेतुत्वानुपपत्तेः, बन्धस्येति वक्ष्यमानव्यति-
रिक्तबन्धज्ञापनार्थमसमासः । व्यतिरेकी व्याप्यमन्वयव्य-
तिरिक्तवर्धसाधकाविति दर्शनार्थमिति, तथा विरुद्धस्य
व्यतिरेकस्य पटादिनाशे भस्मादेरिव अप्रादुर्भावाद् अविनाशाच्च
अप्रादुर्भावे-अनुत्पत्तौ सत्यामविनाशाच्च हेतोर्जीवस्य नि-
त्यत्वम्, नित्यत्वाद्मूर्तत्वम्, अमूर्तत्वाच्च देहादव्यव्यमिति
प्रतिपक्षानुगुण्यतो व्यत्ययेन साध्यनिर्देशः । वक्ष्यति च
निर्गुणिकारः- " जीवस्स सिद्धमेवं, शिञ्चतममुत्तममण्यतं " इति
गाथासमासार्थः ।

व्यासार्थस्तु भाष्याद्वक्ष्येयः, तत्राभ्युत्पन्नविनेयासंभोह-
मिभिसं यथापण्यासं तावद् द्वाराणि व्याख्याय पञ्चा-
विर्गुणिकारमिप्रायण मीलित्यित्यत आह-

अन्नं सिं दारमहुणा, अन्नो देहा गिराउ पुरिसो ज्व ।

तन्निवतस्सरीरिय-मयवायतं इमं भक्षियं ॥ ३७ ॥

व्याख्या-अन्नो देहादिति द्वारमधुना तदेतद्व्याख्यायते-
अन्नो देहाज्जीव इति गम्यते, पुहादिगतपुद्गलवदिति दृष्टा-
न्तः, तद्भावेऽपि तत्र अनियमनोऽभावादिति हेतुरभ्युद्यः, न
चासिद्धोऽयम्, मृतदेहे अदर्शनात्, प्रयोगफलमाह-त-
ज्जीवतच्छरीरवादिमतविज्ञातार्थमिदं प्रयोगरूपं भक्षित-
मिति गाथार्थः ।

(भाष्यकारः) प्रयोगान्तरमाह-

देहिदियाऽरितो, आवा ललु तदुवलद्वन्त्यासं ।

तन्निवगमोऽवि सरण्यो, गेहगवक्खेहि पुरिसो ज्व ॥ ३८ ॥

व्याख्या-कलुशश्रेष्ठं विज्ञेयार्थमन्वात् कथञ्चिद्देहान्द्रियाणि-
रिक्त आत्मेति प्रतिपाद्यः, तदुपलब्धार्थानामिति सम्भवतः
परामर्शत्वात् इन्द्रियोपलब्धार्थानाम् तन्निवगमोऽपि-इन्द्रिय-
विगमेऽपि स्मरणादिति हेतुर्थः, स्मरन्ति आन्धबधिरादयः
पूर्वानुभूतं कृपादीनि गेहगवाक्षैः पुरुषवादिनि दृष्टान्तः ।
प्रयोगस्तु कथञ्चिद्देहान्द्रियांतरिक्त आत्मा तन्निवगमेऽपि त-
दुपलब्धार्थानुस्मरणम्, पञ्चवातायनोपलब्धार्थानुस्मर्तु-
देवदत्तवादिनि गाथार्थः ।

(भाष्यकारः) इन्द्रियोपलब्धिमस्याशङ्कापोहायाह-

न उ इंदियाई उवल-द्विमंति विगएसु विसयसंभरणा ।

जह गेहगवक्खेहि, जो अणुसरिया स उवलदा ॥ ३९ ॥

व्याख्या-न पुनरिन्द्रियायेषोपलब्धिमस्ति द्रष्टव्यं, कृतं
इत्याह-विगंतान्द्रियेषु विषयसंस्मरणात्-तद्वृत्तीतक-
पायानुस्मृतेरन्धबधिरादीनामिति । निदर्शनमाह-यथा गेह-
गवाक्षैः करणभूतैर्दृष्टान्ताननुस्मरन् योऽनुस्मर्ता स उप-
लब्धा, न तु गवाक्षा एवमत्रापिति गाथार्थः । उक्तमेकं
प्रकारेणान्यत्वाद्धारम् ।

अधुना अमूर्तद्वारावसर इत्याह भाष्यकारः-

संपयममुत्तदारं, अइंदियता अछेयमेयता ।

रुवाइविरहमां वा, अणाइपरिणामभावाओ ॥ ४० ॥

व्याख्या-सांप्रतममूर्तद्वारम्, तद्व्याख्यायते-अमूर्तो
जीवः अनीन्द्रियत्वाद् द्रव्येन्द्रियाग्राह्यत्वात्, अछेया-
भेद्यत्वात्-कहगशलादिना, कृपादिविगहितम्; अरुपत्वा-
दित्यर्थः । तथा अनाइपरिणामभावादिति स्वभावतोऽ-
नाद्यमूर्तपरिणामत्वादिति गाथार्थः ।

(भाष्यम्)-

छउमत्याणुवलंभा, तहेव सव्वन्नुवयणमां चव ।

लोयाइपसिद्धीओ, जीवोऽमुत्तो ति नायव्वो ॥ ४१ ॥

व्याख्या-छुद्मस्यानुपलम्भात्, अर्वाधिज्ञानप्रभृतिभिर्गण-
साक्षादवृत्तमात्रत्वात्, तथैव सर्वज्ञवचनाच्चैव, सत्यवृत्त-
वितरागवचनार्थित्यर्थः, लोकादिप्रसिद्धेः लोकादावमूर्तत्वेन
प्रसिद्धत्वात्, आदिशब्दाद्वैतसमयपरिग्रहः । " अमूर्तो
जीव " इति ज्ञातव्यः, सर्वज्ञेयं प्रतिज्ञेति गाथार्थः ।
उक्तममूर्तद्वारम् । दृश० ४ अ० । तस्य खानादिकर्म-
संबन्धस्य कदाचिदपि सांसारिकस्यात्मनः स्वरूपेऽनव-
स्थानात् सत्यव्यमूर्तत्वे मूर्तेन कर्मणा संबन्धो न वि-
रुद्धः, कर्मसंबन्धाच्च सूक्ष्मकादरेकान्द्रियविशेषतुःपञ्च-

मिथ्यपर्यायाऽपर्यायाद्यवस्थाः बहुविधाः प्रादुर्भवन्ति ।
सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

इदानीं नित्यत्वद्वारावसरस्तथा चाह भाष्यकारः—

निश्चोऽसि दारमहृणा, निश्चोऽविद्यासि मासमां जीवो ।

भाष्ये सइ जम्माऽ-भावाउ नहं व विवेओ ॥ ४२ ॥

व्याख्या—‘नित्य इति’—नित्यद्वारमभुना-अवसरप्राप्तं तद्व्याख्यासुराह—‘नित्यो जीव इति-एतावत्युच्यमाने परैरपि सन्तानस्य नित्यत्वाभ्युपगमात्सिद्धसाध्यमिति । तस्मात्कारणत्वाद्—अविनाशी-क्षणपक्ष्यापि न निरन्वयनाशधर्मी, एवमपि परिमितकालावस्थायी कैश्चिद्विद्यते—“कण्डूद्वि पुद्गली भिक्षु वा” इति वचनात्तद्विहायाह-शाब्धत इति-सर्वकालावस्थायी, कुत इत्याह—भाष्ये सति; वस्तुत्वे सतीत्यर्थः, जम्माऽभावात्-अनुत्पन्नैर्भावाद्-आकाशवद्विषयः भावत्वे सतीतिविशेषणं खरविषयाणां द्रव्यवच्छेदार्थमिति गाथार्थः ।

(भाष्यकारः) इदंस्तरात्त्याह—

संमाराओ आलो-यलाओ तह पञ्चभिन्नभावाओ ।

खणभंगविधायदुं, भणियं तेलोकदंमीहिं ॥ ४३ ॥

व्याख्या—संसारान्विति-संसारं संसारस्तस्मात्, स एव नारकः स एव तिर्यगाद्विगति नित्यः, आलोचनाद्विति आलोचनं-करोम्यहं, कुतवानहं, करिष्येऽहमित्यादिरूपं त्रिकालविषयमिति नित्यः, तथा प्रत्यभिज्ञाभावात् स एव इति प्रत्यभिज्ञाप्रत्यय आविर्भूतज्ञानादिसिद्धस्त्वद्विप्रार्हति नित्य इति, उक्ताभिधानफलमाह-खणभङ्गविधानार्थं—निरन्वयक्षणिकवस्तुत्वाद्विज्ञातार्थं भागं त्रैलोक्यदर्शिभिः—तीर्थकैः एतत्-अद्वन्द्वरोदितं न पुनरेव एव परमार्थ इति गाथार्थः ।

एतदेव (भाष्यकारः) दर्शयति—

लंगे वेण समये, निश्चो जीवो विभासओ अमहं ।

इहरा संसारहिं, सब्बं पि न जुअए तस्स ॥ ४४ ॥

व्याख्या—लोकै-“नैनं क्षिप्न्ति शस्त्राणि” इत्यादिवचनप्रामाण्यात्, वेदे-“स एव अक्षयोऽज” इत्यादि भूतिप्रामाण्यात्, समये-“न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुष” इति वचनप्रामाण्यात्, किमित्याह—नित्यो जीवः-अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावः, एकान्तनित्य एव, न चैतन्म्याद्यम् एकस्वभावतया संसारादिव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गादिनि वक्ष्यमि अत आह-विभाषयाऽस्माकं विकल्पनेन भजनया स्यान्नित्य इत्यादिरूपया प्रत्ययार्थविशेषित्यः पर्यायार्थविशेषित्य इत्यर्थः, इतरथा-यद्येवं नाभ्युपगम्यते ततः संसारादि-संसारालोचनादि सर्वमेव न युज्यते तस्यात्मनः स्वभावान्तरानापस्या एकस्वभावतया चार्तमानिकभावातिरेकेण भावान्तरानापत्तेः, एवममूर्तेत्वाऽन्यत्वयोरपि विभाषा वेदितव्या, अन्यथा व्यवहाराभावात्प्रसङ्गात्, एकान्तमूर्तेस्य एकान्तवृद्धमिजस्य आतिपाताद्यसंभवादित्यत्र बहु वक्तव्यं तत्तु मोक्षयंत-अक्षरगमनिकामात्रत्वात्प्रारम्भयेति गाथार्थः । एवमन्यत्वादिद्वारत्रयं व्याख्यायाधिष्ठाननिर्युक्तिगाथां (भाष्यकारः) व्याख्यासुराह—

कारणविभागाओ, कारणविद्यासओ य जीवस्स ।

निश्चसं विवेयं, आगासपडाऽणुमाणाओ ॥ ४५ ॥

व्याख्या—कारणविभागात्पटादेस्तन्वादेरिव; कारणविभागाभावादित्यर्थः, कारणविनाशतश्च कारणविनाशश्च कारणानामेवाभावात्, किमित्याह-जीवस्य-आत्मनो नित्यत्वं विवेकं कुत इत्याह-आकाशपटानुमानाद् अत्रानुमानशब्दो दृष्टान्तवचन । आकाशपटदृष्टान्तात् । ततश्चैवं प्रयोगः-नित्य आत्मा स्वकारणविभागाभावाद् आकाशवत्, तथा कारणविनाशाभावाद् आकाशदेव यस्त्वनित्यस्तस्य कारणविभागभावः कारणविनाशभावो वा यथा पटस्येति व्यतिरेकः, पटाद्वि तन्तवो विभज्यन्ते विनश्यन्ति चेति नित्यत्वसिद्धिः नित्यत्वादमूर्तः, अमूर्तत्वाद्देहादित्य इति गाथार्थः । दश० ४ अ० तस्य चैकान्तेन क्षणिकत्वे ध्यानाऽध्ययनभ्रमप्रत्याभिज्ञानाद्यभावः, एकान्तनित्यत्वं च नारकतिर्यकमनुष्यामरगतिपरिणामाभावः स्यात्, तस्मात्स्यादनित्यः स्यान्नित्य आत्माति अलमितिप्रसङ्गः । सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ।

दव्यादिएहिं निश्चो, एगंतेखेव जेसिं अप्पा उ ।

होइ अभावां तेसिं, सुहदुहसंसारमोक्खाणं ॥ ४६ ॥

व्याख्या—द्रव्यादिभिः—द्रव्यक्षेत्रकालभावैर्नारकत्वविशिष्टक्षेत्रत्रयोऽवस्थितत्वाऽप्रसङ्गात्वादिभिर्नित्यः-अविच्छिन्नस्वभावः एकान्तनैव-सर्वथैव येषां वादिनामात्मा-जीवः तुशब्दादित्यत्र वस्तु भवति-संजायते, अभावः-असंभवस्तेषां वादिनां केषां सुखदुःखसंसारमोक्षाणां तत्राह्वादानुभवरूपं क्षणं सुखं, तापानुभवरूपं दुःखं, तिर्यङ्मरनारकाऽमरभवसंसरणरूपः संसारः, अष्टप्रकारकर्मबन्धविशेषो मोक्षः, तत्र कथं पुनस्तेषां वादिनां सुखाद्यभावः?, आत्मनोऽप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावाद्, अन्यथात्वापरिणतेः, सर्वैव नारकत्वादभावाद्, अपरित्यक्ताप्रसङ्गत्वं पूर्वरूपस्य च प्रसङ्गत्वेनाभयनाद् एवं शेषेष्वपि भावनीयमिति गाथार्थः ।

ततश्चैवम्—

सुहदुखमपमोगो, न विजई निश्चवायपक्खम्मि ।

एगंतच्छेअमि अ, सुहदुखविगप्पखम्मजुत्तं ॥ ६० ॥

व्याख्या—सुखदुःखसंयोगः सम्यक्संगतो वा प्रयोगः सं-प्रयोगः, अकल्पित इत्यर्थः । न विद्यते नास्ति, न घटत इत्यर्थः, क-नित्यत्वात्पक्षे-नित्यत्वाद्वाभ्युपगमे संप्रयोगो न विद्यते, कल्पितस्तु भवत्येव, यथाऽऽहुर्नित्यत्वादिभिः—“प्रकृत्युपधानतः पुरुषस्य सुखदुःखं स्तः, स्फटिके रक्ततादिवद् बुद्धिप्रतिबिम्बाद्वाऽन्ये” इति, कल्पितत्वं चास्य आत्मनस्तत्त्वं एव तथा परिणतिमन्तरेण सुखाद्यभावा-दुपधानमभिधाव्यन्धोगले रक्ततादिवत् तदभ्युपगमे आभ्युपगमकृतिः, बुद्धिप्रतिबिम्बपक्षेऽप्यावर्त्तनस्यात्मनः सर्वैकस्वभावत्वात् । सर्वैकस्वरूपप्रतिबिम्बाऽऽपत्तेः । स्वभावमेवाभ्युपगमे आनित्यत्वप्रसङ्ग इति । मा भूद्वनित्यैकान्तप्रद इत्यत आह-एकान्तेन सर्वथा उक्तं—प्राबल्येन क्षेत्रो-विनाशः एकान्तोच्छेदः, निरन्वयो नाश इत्यर्थः । अस्मिन्न किं सुखदुःखयोर्विकल्पनं सुखदुःखविकल्पनम्, अयुक्तम्-अघटमानकम् । अयमत्र भावार्थः-एकान्तोच्छेदेऽपि सुखाद्यनुभवितुस्तत्क्षण एव सर्वथोच्छेदादेहेतुकत्वा-

सदुत्तरवृत्तस्योत्पत्तिरपि न युज्यते, कुतः पुनस्तद्विकल्प-
नामिति गाथार्थः । दृश० ४ अ० ।

पूर्वं भाषितमपीदं पुनरपि स्मारयन्नाह—

‘एकं पि सच्चकारग-परिणामासन्नमावयामहे ।

नाया श्यामाऽश्वभो, जहं विभेयादपरिणामं ॥३५३८॥

विश० । (अस्याः गाथायाः व्याख्या ‘सामादय’ शब्दे
सप्तमे भागे करिष्यते)

इदानीं देहव्यापिन्ध्वान्नवसर इत्याह भाष्यकारः—

वावि चि दारमकुशा, देहव्यापी ममोऽगिउरहं व ।

जीवो न उ सच्चगमा, देहं लिगोवलंभाओ ॥ ५१ ॥

व्याख्या-व्यापीति दारमपुना तदेतद्व्याख्यायते, देह-
व्यापी-शरीरमात्रं व्याप्तुं, शीलमस्येति तथा मतः-इष्टः प्र-
सन्नमैजीवाः न तु सर्वेण इति योगः, तुल्यव्याप्यधार-
णार्थत्वात् आख्यादिमात्रः, कुत इत्याह-देहं लिगोवलंभात्
शरीर एव सुखादिनाल्लिगोपलब्धेः अग्नौप्ययम् उक्तं
ह्यनिलिङ्गं नाभ्यन्तरेनेन नाभ्यन्ति (गाथा) प्रयोगार्थः ।
प्रयोगस्तु शरीरान्वयतदंश आत्मा परिमितदेशं लिगोपलब्ध-
रग्नौप्ययवदिति गाथार्थः । व्याख्याता प्रथमा भूलहार-
गाथा । दृश० ४ अ० ।

आत्मानमधिकृत्य—

स च न सर्वव्यापीः तद्गुणस्य सर्वत्रानुपलभ्यमानत्वात्,
घटवत् । नापि इयामाकतगुलमात्रः, अकृष्टपर्वमात्रो वा
तावन्मात्रस्योपात्तशरीराव्यापित्वात्, न्यक्पर्यन्तशरीर-
व्यापित्वेन चापलभ्यमानगुणत्वात् । तस्मान्निश्चितमिदम्-
उपात्तशरीरन्यक्पर्यन्तशरीरव्याप्यात्मा । सूत्र० १ श्रु० १
अ० १ उ० ।

अथ ते वादिनः कायप्रमाणत्वमात्मनः स्वयं संवेद्यमान-
मप्यपलप्य तादृशकुशास्त्रसंपर्कवित्तुसदृष्टयस्तस्य विभुत्वं
मन्यन्ते । अतस्तत्रोपलम्भमाह—

यत्रैव यो दृष्टगुणः स तत्र,

कुम्भमदिवन्निप्रतिपद्येतत् ।

तथाऽपि देहाद्देहात्मात्मतत्त्व-

मतश्चवादोपहताः पठन्ति ॥ ६ ॥

यत्रैव-देशे यः पदार्थो, दृष्टगुणो दृष्टः-प्रत्यक्षादिप्रमाण-
तोऽनुभूता गुणा-धर्मा यस्य स तथा स पदार्थः तत्रैव-वि-
वक्षितदेश एवापपद्यत इति क्रियाध्याहारो गम्यः, पूर्वस्यैव-
कारस्यावधारणार्थस्याप्यऽमिसंवेद्यास्तत्रैव-नाभ्यन्त्य-
न्ययंगम्यवच्छेदः । अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन दृढयति—कुम्भा-
दिवर्तिन-घटादिवत् । यथा कुम्भादेवैव देशे कपादयो
गुणा उपलभ्यन्ते तत्रैव तस्यास्तत्त्वं प्रतीयते, नाभ्यन्त ।
एवमात्मनोऽपि गुणाश्चेतन्यादयो देह एव दृश्यन्ते न बाहिः
तस्मात्तत्प्रमाण एवायमिति । यद्यपि पुष्पादीनामवस्थान-
देशादप्यत्रापि गन्धादिगुण उपलभ्यन्ते तथाऽपि तेन न व्य-
भिचारः । तदात्रा हि गन्धादिपुष्पलास्तेषां च वैकल्पिक्या
मायार्थक्या वा गत्या मातमस्येन तदुपलम्भकत्वात्-

विदेशं यावद्वागमनोपपत्तेरिति । अत एवाह-‘निष्प्रतिपद्यमेत-
दिति’-एतद्विप्रतिपद्य-वाचकरादिनं न हि दृष्टेऽनुपपन्नं ना-
मेति न्यायान् । ननु मन्त्रादिना भिन्नदेशस्थानामप्यकर्षणो-
च्चाटनादिको गुणो योजनशून्यः परतोऽपि दृश्यत इत्यस्ति
वाचकमिति चेत् । मैव बोचः । स हि न कान् मन्त्रादीनां
गुणः, किं तु-तद्वाच्यताद्वयतानां तासां चाऽऽकर्षणीयाच्चा-
टनीयादिदेशगमने कौतम्कुतोऽयमुपालम्भः । न जानु गुणा
गुणिनमतिरिक्त्य वर्तन्ते इति । अथासंगार्हं व्याख्यायत—
‘तथापी’ त्यादि, तथापि-एवं निःसर्गं-व्यर्थस्येतिऽपि तस्यै
अतस्त्वेवाशेषहता अनाचार इत्येव नमः कुतार्थत्वात् ।
कृत्स्नितनस्त्वद्येन तदाभिमतासामान्यपुरुषविशेषप्रणीतेन
तस्याभासप्रकरणेनापहता-व्यामादिना देहाद् बहिः शरीर-
व्यतिरिक्तेऽपि देशे आत्मनस्यम्—आत्मस्वरूप पठन्ति ।
शास्त्रकृतयो प्रणयन्ते इत्युक्तार्थः । भावार्थस्त्वयम्-आ-
त्मा सर्वगतो न भवति, सर्वत्र तद्गुणानुपलब्धः । यो यः
सर्वत्रानुपलभ्यमानगुणः स स सर्वगतो न भवति । यथा
घटः तथा चायम् तस्मात्तथा व्यतिरिक्ते व्यामादि न चाय-
मस्मिन् इतः । कायव्यतिरिक्ते देशे तद्गुणानां बुद्ध्यादीनां
वादिना प्रतिवादिना वाऽनभ्युपगमात् । तथा च भट्ट-
श्रीधरः—“सर्वगतत्वेऽप्यऽत्मनो देहप्रदेशे जातत्वं नान्यत्र
शरीरस्योपभोगायनतत्वात् । अन्यथा तस्य वैयर्थ्यादिति” ।
अथाऽस्त्यदृष्टमात्मनो विशेषगुणस्तच्च सर्वोत्पत्तिमतां नि-
मित्तं सर्वव्यापकं च । कथमितरथा द्वापान्तगादिष्वपि
प्रतिनियतदेशयतिपुरुषोपभोग्यानि कनकरत्नचन्दनाङ्गना-
दीनि तेनापच्यन्ते । गुणश्च गुणिनं विहाय न वर्तते अतो-
ऽनुमीयते सर्वगत आत्मिति । नैवम् । अदृष्टस्य सर्वगतत्वं-
साधनं प्रमाणाभावात् । अथाऽन्येव प्रमाणं चङ्कुर्यज्यलनं
वायांस्तिर्यक्ताननं चादृष्टकारितमिति चेत्-न, तयोस्तत्त्व-
भावत्वादेव तस्मिन् । दहनस्य दाहशक्तिवत् साध्यदृष्टका-
रिता चेत्तर्हि जगत्त्रयवैचित्र्यसूत्रेऽपि तद्वै सूत्रधारायनां
किमीश्वरकल्पनया । तस्मायमस्मिन् इतः । न चानैका-
न्तिकः साध्यसाधनयोर्व्याप्तिप्रदण्णेन व्याभिचाराभावात् ।
नाऽपि विरुद्धः । अन्यन्तं विपक्षवैयर्थ्यत्वात्, आत्मगुणा-
श्च बुद्ध्यादयः शरीरे एवापलभ्यन्ते, ततो गुणिनापि
तत्रैव भाष्यम्, इति सिद्धः कायप्रमाण आत्मा । अन्यच्च
त्वयात्मनां बहुत्वमिष्यते “नानाऽऽत्मनो व्यवस्थानः” इति
यचनात्, ते च व्यापकास्तेषां प्रदीपप्रभामण्डलानामिव
परस्परांनुबन्धे तदाश्रितशुभाऽशुभकर्मणामपि परस्परं सङ्करा-
स्थात्, तथा चैकस्य शुभकर्मणा अन्यः सुखी भवत्येव-
रस्याशुभकर्मणा चाऽन्यो दुःखीत्यसंभेदो समापद्यत ।
अन्यच्च—एकस्यैवामनः सापात्तशुभकर्मविपाकेन सु-
खित्वं परोपार्जिताऽशुभकर्मविपाकसंबन्धेन च दुःखित्व-
मिति युगपत् सुखदुःखसंयुक्तप्रसङ्गः । अथ स्वावष्टब्ध-
भोगायननमाभित्यैव शुभाऽशुभयोर्भोगस्तर्हि स्वापार्जि-
तमप्यदृष्टे कथं भोगायननाद् बहिर्निष्कस्य यत्केरुध्व-
जलनादिकं करोतीति चिन्त्यमेतत् । आत्मनां च सर्वग-
तत्वे एकैकस्य सुष्टिकर्तृत्वप्रसङ्गः सर्वगतत्वेनश्चरान्तरनु-
प्रवेशस्य संभावनीयत्वात् । ईश्वरस्य वा तदन्तरनुप्रवेशे

१-निवर्तकत्वात् ।

त्कमिति, न तेन व्यभिचारः । स्वच्छादमन्त्रकवचावगुण्डि-
कानां च नेदृशविभीषिकाभ्यो भवमिति काव्यार्थः । स्वा० ।

(१६) इदानीं कर्तृद्वारावसरस्तथा चाह (भाष्यकारः) —

कतं त्वि दारमदुष्टा, सकर्मफलभोक्षो जघो जीवा ।

वाणियकिसीवला इव, कविलमयनिसेह्यं एयं ॥१७॥

व्याख्या—कतेति दारमधुना तद्वद्व्याख्यायते—स्वकर्म-
फलभोगिनो यतो जीवास्ततः कर्तार इति, वाणिकृती-
वलादय इव, न जघो अकृतमुपभुञ्जन् इति प्रयोगार्थः,
मयोऽस्तु—कर्तात्मा, स्वकर्मफलभोक्तृत्वात्, कर्षकादिवत् ।
एतदपर्यमाह—कविलमतनिषेधमेतत्—सांख्यमतविराक्तसं-
सृत्, तथाऽकर्तृत्वादर्पसिद्धेरिति भावार्थः । मूलद्वारागथा-
द्वये व्याख्यातं कर्तृद्वारम् । दृश० ४ अ० ।

जेसि पि अत्थि आया, वतप्त्वा ते वि अहं वि स अत्थि ।

किं तु अकता न भवइ, वेययइ जेसं सुहदुक्खं ॥१७॥

व्याख्या—येषामपि द्रव्यास्तिकादिनयमतावलम्बिनां त-
न्वाप्नरीयाणां किम् ? अस्ति—विद्यते आत्मा जीवः वक्त-
व्यास्तेऽपि तन्वाप्नरीयाः साध्वेनद्रुमाकमप्यस्ति सः,
तदभावे सर्वक्रियावैफल्यत्, किन्तु—अकर्ता न भवति—
सुकृतदुष्कृतानां कर्मणामकर्ता न भवति—अनिष्पादको न
भवति, किं तु—कर्तृत्वं, अवैधायकसिमाह—वेदयते—अनुभवति
येन कारणेन, किम् ?—सुकृतं च—सुकृतदुष्कृतकर्मफलमिति
भावः । न चाकर्तृत्वात्तदनुभायो युज्यते, अतिप्रसङ्गा-
न्मुक्तानामपि सांसारिकसुखदुःखवदनापत्तेः, अकर्तृत्वावि-
रोधात्, प्रकृत्यादिवियोगस्याप्यनाधेयानि शयमेकान्तेनाक-
र्तृरिमात्मानं प्रत्यैकैविकरत्वात्, अलं विस्तरं कति गा-
थार्थः । दृश० ४ अ० ।

(आत्मनः सक्रियत्वं साधयन्नाह) —

अत्ताइत्तणओ वा, सकिरिओऽयं यओ कुलासे व्व ।

देहपन्दणओ वा, वक्खं जंतपुरिसो व्व ॥ १८४६ ॥

पराशङ्गां प्रतिविधानं चाऽऽह—

देहपन्दणहेऊ, होअ पयतो त्ति सो वि नाकिरिइ ।

ओआ दिट्ठो व मई, तदरुवत्ते नणु समाखं ॥ १८४७ ॥

रूचिस्तम्मि सदेहो, वओ तपन्दणे पुणो हेऊ ।

पइनियपरिपन्दण—मवेयणाणं न वि य जुत्तं ॥ १८४८ ॥

विशेषः (आत्मां गाथानां व्याख्यानम् ' बन्धमोक्षसिद्धि' शब्दे पञ्चमे भागे वक्ष्यते)

सांख्यमते आत्मनोऽक्रियत्वम्—

“ भर्तृभेतनो भोगी, नित्यः सर्वगतोऽक्रियः ।

अकर्ता निर्गुणः सूक्ष्मः, आत्मा कपिलदर्शनं ” ॥ १ ॥ इति ।

स्वा० १२ श्लोकः ।

१-५ देहस्पन्दनहेतुर्देहो प्रयत्न इति सोऽपि वाक्ये ।

मवेयणो वा मत्तस्तरुपणे वनु समानम् ॥ १८४७ ॥

२-रूचिस्ते स देहो वाक्पलात्पन्दने पुनर्हेतुः ।

प्रतिनिधयपरिपन्दनमेतानां नापि च युक्तम् ॥ १८४८ ॥

(अनन्ततनिराकरणम्) —

जे केइ लोगंमि उ अकिरियआया,

अभेख पुट्टा धुयमादिसंति ।

आरंभसत्ता गहिता य लोए,

धम्मं य जायंति विमुक्खहेउं ॥ १६ ॥

सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

(अस्य सूत्रस्य व्याख्यानम् ' अकिरियाभाय' शब्दे प्रथमभागे गतम्)

(१७) (आत्मनो विभुत्वविचारः) —

न च—आत्मनो विभुत्वमसिद्धम्, अनुमानात् तत्सिद्धं ।
तथाहि—बुद्ध्याधिकरणं द्रव्यं विभु, नित्यत्वं सत्यस्मदाद्युप-
लब्धमानगुणाधिष्ठानत्वात्, यथाचित्यत्वं सत्यस्मदाद्युपल-
ब्धमानगुणाधिष्ठानं तत्तादृशम्, यथा आकाशम्, तथा च-
बुद्ध्याधिकरणं द्रव्यं, तस्माद्बुद्धि-नक्ष बुद्धगुणत्वासिद्धे-
हेतुविशेषणसिद्ध्या हेतोरसंज्ञाभिधानं शक्या, बुद्धि-
गुणत्वस्यानुमानासिद्धेः । सम्म० १ काण्ड १ गाथाटी० ।
(बुद्धगुणत्वाऽसाधनम् ' बुद्धि' शब्दे पञ्चमे भागे वक्ष्यते)

आत्मनः प्रदेशस्याऽप्रदेशत्वविचारः—

न च—आत्मनः प्रदेशास्सन्ति येन प्रदेशवृत्तित्वं ज्ञानस्य
सिद्धं स्यात् । कल्पिततत्प्रदेशाभ्युपगमे च तद्वृत्तित्वमपि
हेतुः कल्पित इति न कल्पिततासाधनारसाध्यासिद्धिरुक्ता,
सर्वतः सर्वसिद्धिप्रसङ्गात् । सर्वविधपक्षध्यावृत्तिकत्वं च
हेतुर्विपर्ययं बाधकप्रमाणावृत्त्याऽपि समानमिति ।

तथा—स्वदेहमात्रव्यापकत्वेन हर्षविषादाद्येवकारिणोऽत्म-
कस्याहमिति स्वसेवेदनप्रत्यक्षसिद्धत्वादात्मनो विभुत्व-
साधकत्वेनोपपन्नस्वमानः सर्व एव हेतुः प्रत्यक्षाधितकर्म-
निर्देशानन्तरप्रयुक्तत्वेन कालात्ययावृद्धः । सप्रतिपक्षभावे
हेतुरित्यसप्रतिपक्षत्वमप्यस्य लक्षणमसिद्धम् । स्वदेहमा-
त्रात्मप्रसाधकत्वं प्राप्तपक्षहेतुरत्रैव प्रदर्शयिष्यते । तस्मात्ता-
ऽपि हेतोरान्मनो विभुत्वसिद्धिः ।

यद्व्यात्मनो विभुत्वसाधनं कैश्चिदुपन्यस्तम्—“ अहं
स्वाभ्यसंयुक्ते आध्यात्मनः कर्मारभते एकद्रव्यत्वं सति
क्रियाहेतुगुणत्वाद्यो यः एकद्रव्यत्वं सति क्रियाहेतुगुणः स
स स्वाभ्यसंयुक्ते आध्यात्मनः कर्मारभते यथा घणः, तथा
च—अहं, तस्माच्चदपि स्वाभ्यसंयुक्ते आध्यात्मनः कर्मा-
रभते इति । न चासिद्धं क्रियाहेतुगुणत्वम्, ‘ अहंकार-
ज्वलनं वायोस्तिर्यङ्मवतम्, अणु-मनसोऽभावं कर्म देव-
वत्विशेषगुणकारिणम्, कार्यत्वं सति देवदत्तस्यापकारक-
त्वात्, पश्यादिवरिस्पन्दवत् एकद्रव्यत्वं चैकस्यात्मन-
स्तदाभ्यस्यात् एकद्रव्यमहं विशेषगुणत्वात्, शब्दवत् ।
एकद्रव्यत्वादिभ्युपगमे कृपादिभिर्धर्मविचारस्तत्तद्वृत्त्यर्थे
क्रियाहेतुगुणत्वादिभ्युक्तम् । क्रियाहेतुगुणत्वादिभ्युपगमा-
ने मुसलहस्तसंयोगेन स्वाभ्यासंयुक्तस्तस्माद्विचलनाहेतुना
व्यभिचारः, तन्निवृत्त्यर्थमेकद्रव्यत्वं सति, इति विशेष-
णम् । ‘ एकद्रव्यत्वं सति क्रियाहेतुत्वात् ’ इत्युच्यमाने
स्वाभ्यासंयुक्तलोहादिक्रियाहेतुनाऽयस्कास्तेन व्यभिचारः,
नन्निवृत्त्यर्थं गुणत्वादित्यभिधानम् ” अनदपि प्रत्यक्ष-
वत्

चिनप्रतिष्ठासाधकत्वेनैकशाखाप्रभवत्वात्मानवदनुमानाभा-
सम् । ' एकद्रव्यत्वे ' इति च विशेषणं किमेकास्मिन्द्रव्ये
संयुक्तत्वाद्, उत—तत्र समवायात् ? तत्र यद्यपि
पक्षः, न न युक्तः, संयोगगुणेनादृष्टस्य गुणवत्त्वात् द्रव्य-
त्वप्रसङ्गः ' क्रियाहेतुगुणत्वाद् ' इत्येतस्य बाधाप्रसङ्गाद् ।
अथ द्वितीयस्तदा द्रव्येण सह कथंचिद्वत्त्वमदृष्टस्य प्राप्तम्,
न ह्यन्यस्यान्यत्र समवायः घट-रूपादिषु तस्य तत्रानुभूत-
स्यैवापलब्धेः । न हि घटाद्रपादयः, तेभ्यां वा घटः तद-
न्तरालवर्ती समवायश्च भिन्नः प्रतीतिगोचरः, अपि तु-
कथंचित् रूपाद्यात्मकाश्च घटपटादयः तद्वत्प्रसङ्गात् रूपा-
दयः प्रतीतिगोचरत्वात्किं नोऽनुभूयन्ते, अन्यथा गुणगुणि-
भावेऽतिप्रसङ्गात् घटस्याऽपि रूपादयो पटस्य स्युः । ' तेषां
नत्राप्यप्रतीतिरनन्तरं तु प्रतीतेः ' इत्यादिकं प्रतिविहित-
त्वाच्चात्रोद्घोष्यम् । तेन समवायेनैकत्रात्मनि वर्तनाददृष्ट-
स्यैकद्रव्यत्वं चादिप्रतिषादिनोरसिद्धम्, एकान्तभेदे सम-
वायाभायेनैकद्रव्यत्वस्यासिद्धेः ।

अथ गुणिनो गुणानामनर्थान्तरत्वे गुण-गुणिनोरन्यतर
एव स्याद्, अर्थान्तरत्वे परपक्ष एव समर्थितः स्यादिति
समवायः सिद्धः । कथंचिद्वादेऽपि न युक्तः, अनवस्थादि-
दोषप्रसङ्गाद्, अयुक्तमेतन् ; पक्षान्तरऽप्यस्य समानत्वात् ।
तथाहि-द्वित्वसंख्या-संयोगादिकमनेकेन द्रव्येणाभिसंबन्ध-
माने यदि सर्वात्मनाभिसंबन्धने द्वित्वसंख्यादिमात्रं द्रव्य-
मात्रं वा स्याद्, एकैव वा द्रव्येण सर्वात्मनाभिसंबन्धाच्च
द्रव्यान्तरेण तत्प्रतीतिः । अथैकेन देशेनैकत्र वर्तने अन्ये-
नान्यत्र, तेऽपि देशा यदि ततो भिन्नास्तत्रापि स तथैव
वर्तते इत्यनवस्था । अभिज्ञाभेदुक्तो दोषः । कथंचिदपि
परवाद एव समर्थितः स्यादित्यात्मना सहाऽदृष्टस्य कथ-
ञ्चिदन्यभावे एव एकद्रव्यत्वमित्यभिमुत्वाद् गुणानां तद-
व्यतिरिक्तस्यात्मनोऽप्यभिभूत्वमिति विषयमाधकत्वादेक-
द्रव्यत्वलक्षणस्य हेतुविशेषणस्य विकृष्टत्वम् । ' क्रियाहेतु-
गुणत्वात् ' इत्यत्रापि यदि देवदत्तसंयुक्तात्मप्रदेशं वर्तमान-
मदृष्टं द्वीपान्तरवर्तिषु मुक्ताफलादिषु देवदत्तं प्रत्युपसर्पण-
वत्सु क्रियाहेतुः, तदयुक्तम् ; अनिष्टगत्वेन द्वीपान्तरवर्ति-
भिस्तेस्तस्यानभिसंबन्धित्वेन तत्र क्रियाहेतुत्वाऽयोगात्,
तथाऽपि तज्जेतुत्वं सर्वत्र स्याद्, अविशेषात् । अथाऽनभि-
संबन्धाविशेषऽपि यदेव योग्यं तदेव तेनाकूप्यते न सर्व-
मिति नातिप्रसङ्गः, न ; अलुपः अप्राप्यकारित्वेऽपि यदेव
योग्यं तदेव तद्प्राप्तमिति यदुक्तं परेण—' अप्राप्यका-
रित्वं अलुपोर्दृश्यत्वात्तस्याऽपि ग्रहणप्रसङ्गः ' इत्युक्तं
स्याद् । अथ स्वाभ्यसंयोगसंबन्धसंभवाद् ' अनाभिसंब-
न्धाद् ' इत्यसिद्धम् । तथाहि-यमात्मानमाश्रितमदृष्टं तेन
संयुक्तानि देशान्तरवर्तिमुक्ताफलादीनि देवदत्तं प्रत्याकूप्य-
माणानि, न ; सर्वस्याकर्षणप्रसङ्गात्तेनाभिसंबन्धाविशेषात् ।
न च-यददृष्टेन यज्जप्यते तस्तेनाकूप्यत इति कल्पना युक्ति-
मती, देवदत्तशरीरारम्भपरमाणूनां तददृष्टाजन्यत्वेनाऽ-
नाकर्षणप्रसङ्गात् ; तथाऽप्याकर्षणे अति प्रसङ्गः प्रतिपादित
एव । यथा च कारणत्वाविशेषं घटदेशादौ साक्षाद्वृत्तमेव
वृत्तादिकं घटादिकार्यं जनयत्यदृष्टं त्वन्यथेत्यभ्युपगमः तथा
बाह्येन्द्रियत्वाऽविशेषऽपि त्वगिन्द्रियं प्राप्तमर्थमन्यभासयति,

लोचनं त्वन्यथेत्यभ्युपगमः किञ्च युक्तः ? नापि द्वीपान्तर-
वर्तिमुक्तादिसंयुक्ताऽऽत्मप्रदेशं वर्तमानं न प्रत्युपसर्पणहे-
तुः, विकल्पानुपपत्तेः । तथाहि-यथा वायुः स्वयं देवदत्तं प्र-
त्युपसर्पणवान् अन्येषां तृणादीनां तं प्रत्युपसर्पणहेतुः तथा
यद्यदृष्टमपि तं प्रत्युपसर्पत् स्वयमन्येषां तं प्रत्युपसर्पण-
हेतुः, तथा सत्यदृष्टमन्येव मुक्तादेरपि तथैव तं प्रत्युपसर्प-
णाविरोधाद् व्यर्थमदृष्टपरिकल्पनम् । तथाभ्युपगमे च
' यदेवदत्तं प्रत्युपसर्पति तदेवदत्तगुणाकूप्यं तं प्रत्युपसर्प-
णाद् ' इति हेतुरनैकान्तिकः अदृष्टेनैव वायुवच्च सक्रियत्व-
मदृष्टस्य गुणत्वं बाधते । शब्दवच्छापरपरस्यात्पक्षावपरम-
दृष्टं निमित्तकारणं तदुत्पत्तौ प्रसङ्गं, तत्राप्यपरमित्यनव-
स्था ; अन्यथा शब्देऽपि किमदृष्टलक्षणनिमित्तपरिकल्पनया ?
अदृष्टान्तरात्तस्य तं प्रत्युपसर्पणे तदप्यदृष्टान्तरं तं प्रत्यु-
पसर्पत्यदृष्टान्तरात् तदपि तदन्तरादित्यनवस्था ।

अथ तत्रस्थमेव तत्तेषां तं प्रत्युपसर्पणं हेतुः, तदपि न
युक्तम् ; अन्यत्र प्रयत्नादावात्मगुणे तथा अदर्शनात्, न हि
प्रयत्ना प्राप्तादिसंयुक्ताऽऽत्मप्रदेशस्य एव इत्तादिसंबल-
नहेतुर्मासादिकं देवदत्तमुक्तं प्रति प्रापयन् दृष्टः, अन्तराल-
प्रयत्नवैफल्यप्रसङ्गात् । अथ प्रयत्नवैचित्र्यदृष्टेऽदृष्टेऽप्यन्यथा
कल्पनम् । तथाहि-कश्चित् प्रयत्नः स्वयमपरापरदेशवान्
परत्र क्रियाहेतुर्यथान्तरोदितः, अपरश्चाऽन्यथा यथा
शरासनाध्यासपदसंयुक्तात्मप्रदेशस्य एव शरीरादीनां लक्ष-
प्रदेशप्राप्तिक्रियाहेतुः । यद्येवम्, इयं चित्रता एकद्रव्याणां
क्रियाहेतुगुणानां स्वाभ्यसंयुक्ताऽसंयुक्तद्रव्यक्रियाहेतुत्वं
किं नेष्यत विचित्रशक्तिव्याख्यानां ? तथा दृष्टेरिति नो-
त्तरम्, अयस्कात्तन्नामकस्पर्शगुणस्यैकद्रव्यस्य स्वाभ्याऽ-
संयुक्तलोहद्रव्यक्रियाहेतुत्वं अप्याकर्षकास्यद्रव्यविशेष-
वस्थितस्य तथाविधस्यैव तस्य स्वाभ्यसंयुक्तलोहद्रव्य-
क्रियाहेतुत्वदर्शनात् । अथ द्रव्यं क्रियाकारणं न स्पर्शा-
विर्गुणः, द्रव्यरहितस्य क्रियाहेतुत्वाददर्शनात्, न ; वेगस्य
क्रियाहेतुत्वं, क्रियायाश्च संयोगनिमित्तत्वं तस्य च द्रव्य-
कारणत्वं तत एव न स्यात्, तथा च वेगवदिति दृष्टा-
न्ताऽसिद्धिः । अथ द्रव्यस्य तत्कारणत्वे वेगादिरहितस्यापि
तत्प्रसङ्गः, स्पर्शादिरहितस्यायस्कात्तस्यापि स्पर्शस्याऽ-
कारणत्वेऽन्यत्र क्रियाहेतुत्वप्रसङ्गः । तद्ग्रहितस्य तस्याह-
र्षनाथं दोषस्तर्हि लोहद्रव्यक्रियोत्पत्ताभ्यं दृश्यत इत्यु-
भयं तद्वस्तु, अविशेषात् । एवं सति ' एकद्रव्यत्वे
सति क्रियाहेतुगुणत्वाद् ' इति व्यभिचारी हेतुः ।
एतेन यदुक्तं परेण—' अदृष्टमेवायस्कात्तेनाकूप्यमाणलोह-
दर्शने सुखवत्पुंसो निःशक्त्यत्वेन तत्क्रियाहेतुः ' इति
तन्निरस्तम्, सर्वत्र कार्यकारणभावे अस्य न्यायस्य समान-
त्वात् अदृष्टमेव कारणं स्यात्, यस्य शरीरं सुखं पुंसं
कोत्यादयति तददृष्टमेव तत्र हेतुरिति न तदारम्भकाऽवय-
वक्रियासंयोगादयः । अपि च-तददृष्टस्य कथं तज्जेतुत्वं ?
तस्य भावे भावाद्भावे अभावादिति चेत् किं पुनरय-
स्कात्तस्पर्शाद्यभावे एव तत्क्रिया दृष्टा येनैषां तत्र कार-
णत्वाकर्तृताः ? ततो न दृष्टानुसारं तत्रस्थस्यैवाऽदृष्टस्य तं
प्रति तत्क्रियाहेतुत्वम् । प्रयत्नवैचित्र्याभ्युपगमे च हेतो-
रनैकान्तिकत्वम् ।

अथ सर्वत्राऽदृश्यं दृष्टिस्तर्हि सर्वद्रव्यक्रियाहेतुत्वम् । यददृष्टं यद् द्रव्यमुत्पादयति तत् तत्रैव क्रियामुपलब्धयतीत्यभ्युपगमे शरीरात्मकेषु परमाणुषु ततः क्रिया न स्यादित्युक्तम् । न च गुणत्वमप्यदृश्यं सिद्धमिति 'क्रियाहेतुगुणत्वात्' इत्यसिद्धो हेतुः । अथ 'अदृष्टं गुणः, प्रतिविध्यमानद्रव्य-कर्मभावे सति सत्तासंबन्धित्वात् कृपादिवत्' । न च प्रतिविध्यमानद्रव्यत्वमसिद्धम् । तथाहि—'न द्रव्यमदृश्यम्, एकद्रव्यत्वात्, कृपादिवत्' इति, असंबन्धितः एकद्रव्यत्वस्याऽसिद्धनाप्रतिपादनात्, सत्तासंबन्धित्वस्य चेति । यद्यपि तद्गुणत्वसाधनमुक्तम् 'देवदत्तं प्रत्युपसर्पणतः पश्यादयो देवदत्तविशेषगुणकृष्टास्तं प्रत्युपसर्पणवत्त्वात् प्राप्तादिवत्' इति, तदप्युक्तं यतो यथा तद्विशेषगुणेन प्रयत्नाद्येन समाकृष्टास्तं प्रत्युपसर्पणतो प्राप्ताऽऽद्यः समुपलभ्यन्ते तथा नयनाक्षनादिद्रव्यविशेषेणाऽपि समाकृष्टाः स्याद्व्यस्तं प्रत्युपसर्पणतः समुपलभ्यन्त एव, ततः 'किं प्रयत्नसधर्मणा केनचिदाकृष्टाः पश्यादयः, उत नयनाक्षनादिसधर्मणा' इति संदेहः, शक्यते ह्येवमनुमानमारब्धयितुं येषां—'नयनाक्षनादिसधर्मणा विधादगोचरकारिणः पश्यादयः समाकृष्टा देवदत्तं प्रत्युपसर्पणतः, तं प्रत्युपसर्पणावत्त्वात् स्यादिवत्' । अथ तदभावेऽपि प्रयत्नादपि तददृष्टरैकान्तिकत्वं प्रयत्नसधर्मणो गुणस्याभावेऽप्यक्षनादेरपि तददृष्टमेवदीयंतोरैकान्तिकत्वम् । न चात्रानुमीयमानस्य प्रयत्नसधर्मणो हेतोः सङ्गावाद्यभिचारः, अन्यत्राप्यक्षनादिप्रयत्नसधर्मणोऽनुमीयमानस्य सङ्गावेनाद्यभिचारप्रसङ्गात् । तत्र प्रयत्नसामर्थ्यादस्य वैफल्येऽप्यत्राक्षनादिसामर्थ्यात् वैफल्यं समानम् । अथाऽक्षनादेरेव त केतुत्वं सर्वस्य तद्वत्तः स्यादाकार्यप्रसङ्गः, न चाऽक्षनादौ सत्यप्यविशिष्टे तद्वत्तः सर्वाप्रति नदागमनं ततोऽवसीयते 'तद्विशेषेऽपि यद्वैकल्यानमेति तदपि कारणं नाक्षनादिमात्रम्' इति । तदेतत्प्रयत्नकारणेऽपि समानं, न हि सर्वं प्रयत्नवस्तं प्रति प्राप्तादय उपसर्पन्ति, तद्वहारादिदृशनात् । ततोऽत्राप्यन्यत्कारणमनुमीयताम् ; अन्यथा न प्रकृतेऽपि, अविशेषात् । ततः प्रयत्नवदक्षनादेरपि तं प्रति तदाकार्यहेतुत्वात्कथं न संदेहः ? अज्जनान्देः स्यादाकार्येण प्रत्यकारणत्वे गन्धादिवत्तदर्थिनां न तदुपादानम् । न च दृष्टसामर्थ्यस्याप्यक्षनादेः कारणत्वक्रियपरिहारेणान्यकारणत्वकल्पने भवतोऽनवस्थामुक्तिः । अथाऽक्षनादिकमदृष्टसहकारित्वात्कारणं न केवलमिति, नन्वेवं सिद्धमदृष्टदक्षनादेरपि तत्र कारणत्वं, ततः संदेह एव 'किं प्राप्तादिवत्प्रयत्नसधर्मणाऽऽकृष्टाः पश्यादयः, किं वा- 'स्यादिवदक्षनादिसधर्मणा तत्संयुक्तं द्रव्येण' इति संदिग्धं 'गुणत्वात्' इत्येतत्साधनं सपरिस्पन्दरूपप्रदेशमन्तरेण प्राप्तादाकार्यहेतोः प्रयत्नस्यापि देवदत्तविशेषगुणस्य परं प्रत्यभिज्ञत्वात् साध्यविकलता चात्र दृष्टान्तस्य । यच्च 'यद् देवदत्तं प्रत्युपसर्पणं' इत्युक्तं तत्र कः पुनरसौ देवदत्तशब्दादयः ? यदि शरीरं तदा शरीरं प्रत्युपसर्पणात् शरीरगुणाकृष्टाः पश्यादयः इति आत्मावशेषगुणाकृष्टत्वे साध्ये शरीरगुणाकृष्टत्वस्य साधनाद्विरोधो हेतुः । अथाऽऽत्मा, तस्य समी-

कृत्यमात्रपदार्थदेश-कालाभ्यां सदाभिसंबन्धात् न तं प्रति कस्याचिदुपसर्पणम्—अन्वदत्तं प्रत्यभ्यदेशस्योपसर्पणदृशनात् अन्यकालं प्रत्यभ्यकालस्य च, यथाऽऽहुरं प्रति अग्रापरस्त्रिपरिणामप्राप्तर्वाजादः । न चैतदुभयं नित्यव्यापित्वाभ्यामात्मनि सर्वत्र सर्वदा सन्निहिते संभवति 'अतो देवदत्तं प्रत्युपसर्पणं' इति अस्मिन्विशेषणं, 'देवदत्तगुणाकृष्टाः' इति साध्यधर्मः, 'देवदत्तं' प्रत्युपसर्पणवत्त्वाद्' इति साधनधर्मः परस्य स्वर्तव्यविगमनमेव । न च शरीरसंयुक्त आत्मा सह तस्यापि नित्यव्यापित्वेन तत्र सन्निधानेनाऽनिवारणात्, न हि घटगुणमाकाशं मेवादी न सन्निहितम् । अथ शरीरसंयुक्त आत्मप्रदेशो देवदत्तः स कारुणिकः, पारमार्थिको वा ? कारुणिकत्वे 'कारुणिकरूपप्रदेशगुणाकृष्टाः पश्यादयः, तथाभूतारूपप्रदेशं प्रत्युपसर्पणवत्त्वाद्' इति तद्गुणानामपि कारुणिकत्वं साध्येत् । तथा च सीगतस्यैव तद्गुणकृतः प्रेत्यभावेऽपि न पारमार्थिकः स्यात्, न हि कल्पितस्य पावकस्य कर्मव्यस्तकार्यं वा दाहादिकं पारमार्थिकं दृष्टम् । पारमार्थिकाश्चात्मप्रदेशाः, तेऽपि यदि ततोऽभिजास्तदात्मैव ते इति न पूर्वोक्तदोषपरिहारः, भिन्नावेत्यर्हि तद्विशेषगुणाकृष्टाः पश्यादय इति तेषामेवाऽऽत्मत्वप्रशङ्कित्यान्यात्मपरिकल्पना व्यर्था । तेषां च न ह्रीपास्तत्वं तर्हिभिर्मुक्तादिभिः संयोग इति 'अदृष्टं स्वाध्यसंयुक्तं स्यत्र क्रियाहेतुः' इति व्याहृतम् । संयोगे वाऽऽत्मवदित्यनिवृत्तां व्याघातः । अथ तेषामप्यपरं शरीरसंयुक्ताः प्रदेशाः देवदत्तशब्दादयः, तत्राप्यनन्तरूपणमनवस्थाकारि । अथात्मानमन्तरं कस्य ते प्रदेशाः स्फुरति तत्प्रदेशपर आत्मेत्यभ्युपगमनीयम् । नन्वर्थान्तरभूतत्वे आत्मनः कथं नस्य ते इति व्यपदेशः ? अथ तेषु तस्य घटनास्तथा व्यपदेशः, न संदेहः, तथाऽभ्युपगमेऽवयवविपक्षभाविद्वयणावकाशात् । यथा च तेषां सङ्गुणत्वं तथा प्रतिपादितम्, प्रतिपादयिष्यते चत्यास्तां तावत् । तत्र परस्य देवदत्तशब्दादयः कश्चिदस्ति यं प्रत्युपसर्पणवन्तः पश्यादयः स्वक्रियाहेतोरुत्पत्तत्वं साधययुः । अतो नैतदपि साधनमात्मनो विभुत्वप्रसाधकम् ।

यद्यपि 'सर्वगत आत्मा, सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वाद्, आकाशश्च' इति साधनं, तदप्यकारु, यतो यदि 'स्वशरीरे सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वाद्' इति हेतुस्तथा सति तत्रैव तत्तत्तस्य सर्वगतत्वासंवेदिकृतां ह्यथाभासः । अथ स्वशरीरवत्परशरीरेऽप्यत्र उपलभ्यमानगुणत्वं हेतुस्तथा असिद्धः, तथोपलभ्यभावात् नहि बुद्ध्यादयस्तद्गुणास्तथोपलभ्यन्ते, अन्यथा सर्वसर्वज्ञताप्रसङ्गः । अथैकनगरं उपलब्धा बुद्ध्यादयो नगरान्तरंऽप्युपलभ्यन्ते, मनुष्यजन्मवज्जन्मान्तरंऽपीति कथं न सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वं ? न वायोरपि स्पर्शविशेषगुण एकत्रैकदा उपलब्धोऽप्यत्रान्यत्रोपलभ्यमानः नस्यापि सर्वगतत्वं प्रसाधयेद्, अन्यथा तेनैव हेतोर्व्यभिचारः । अथ स्तोत्रान् देशान् क्रमण गतस्य तस्य तद्गुण उपलभ्यते, आत्मनोऽपि तथैव तद्गुणस्यापलम्भः इति समानं पर्यायः । न च तद्वत्स्यापि सक्रियत्वप्रसङ्गेरुक्तमेव कल्पनमिति वाच्यम्, इष्टत्वाद् । अथ लोप्यत् नतो मूर्तत्वप्रसङ्गस्तस्य दोषः । ननु कथं मूर्तिः ? असर्वगतद्रव्यपरिमाणं सेति चेत् नाऽयं दोषः, असर्वगतामवादिनां-

भीष्टत्वात् । रूप-रस-गन्ध-स्पर्शवत्त्वं सति चेत्, न ना-
दशी-मूर्तिमात्मनः सक्रियत्वं साधयति, व्याप्यभावाद् ।
रूपादिमन्मूर्त्यभावे सक्रियत्वात् । 'यो यः सक्रियः स रूपा-
दिमन्मूर्तिमान्, यथा शरः, तथा चाऽऽत्मा, तस्माद्रूपादि-
मन्मूर्तिमान्' इति कथं न व्याप्तिसंभवः ? असदेतत् ;
मनस्यापि व्यभिचारात् । न च तस्याऽपि पक्षीकरणं, 'रूपा-
दिविशेषगुणाऽनाधिकरणं सद् मनोऽर्थं प्रकाशयति, शरी-
राद्यर्थान्तरत्वं सति सर्वत्र ज्ञानकारणत्वाद्, आत्मवद्'
इत्यनुमानविरोधप्रसङ्गान् । न च सक्रियत्वं रूपादिमन्मूर्त्य-
भावेन विरुद्धं यतस्तत्तत्सन्निधनमानमात्मानं तथाविधां
मूर्तिं साधयत् । न च तथाविधमूर्तिरहितेऽस्वगदौ तद्वर्श-
नात्सिद्धौ विरोधः, एकशास्त्राप्रभवव्यवस्थाप्यन्यत्र पक्षे अदर्श-
नाद्विरोधसिद्धिप्रसङ्गः । पक्ष एव व्यभिचारदर्शनात्सा
तत्र नति चेत्, न; सक्रियत्वस्याऽपि तथा व्यभिचारः
समानः, पक्षीकृत एवाऽऽत्मनि रूपादिमन्मूर्तिरहिते तद्वर्श-
नाद् । अनेनैव च तत्साधनाञ्च व्यभिचारः इत्येकशा-
स्त्राप्रभवत्वाऽनुमानेऽपि समानम् । प्रत्यक्षबाधितकर्मनि-
र्देशानन्तरप्रयुक्तत्वेन कालान्त्यापदिष्टत्वमुभयत्र तुर्यम् ।
तत्र सक्रियत्वमात्मनो रूपादिमन्मूर्तित्वं साधयतीति व्यव-
स्थितम् ।

अथ सक्रियत्वे तस्यानित्यत्वम् । तथा हि- 'यत्सक्रियं
तदनित्यं, यथा लोष्टादि, तथा चाऽऽत्मा, तस्मादनित्यः'
इति, एतदपि न सम्यक्; परमाणुभिर्नैकान्तिकत्वात् ;
कथंचिदनित्यत्वस्यैष्टत्वात् निरुत्साधनं च । सर्वोपपत्त्या अ-
नित्यत्वस्य लोष्टादावप्यसिद्धत्वात्माध्यायिकलता दृष्टान्त-
स्य । तत्र सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वमात्मनः सिद्धम् ।

अपरं-सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वमात्मनोऽनोऽनुमानात्सा-
धयन्ति- "देवदत्तोपकरणभूतानि मणिमुक्ताफलादीनि ङी-
षान्तरसंभूतानि देवदत्तगुणकृतानि कार्यत्वे सति देव-
दत्तोपकरणत्वात्, शुकटादिवत् । न च तद्देशे असन्निहिता
एव तद्गुणास्तान् व्युत्पादयितुं समर्था; न हि पटद्वये अस-
न्निधानवन्तस्तनु-तुरी-कुचिन्दादयः पटमुत्पादयितुं समाः ।
आत्मगुणानां च तद्देशसन्निधानं न तद्गुणिसंनिधिप्रम-
रेण संभाव्य, अगुणत्वप्रतिः, ततस्तस्यापि तद्देशत्वम्"
असदेतत् ; तत्कार्यत्वेऽपि तेषां न 'अवश्यतया कार्यदेश-
सन्निधिमद् निमित्तकारणम्' इति नियम उपलब्धिमात्रः,
अन्यदेशस्थाऽपि ध्यानाद्व्यभिचितविषाद्यपनयनकार्यकर्तृ-व-
द्योपलब्धिविषयत्वात् तत्र अनाऽपि सर्वत्रोपलभ्यमानगु-
णत्वासिद्धेः इत्यासिद्धो हेतुः ।

एतन्न 'विभुत्वान्महानाकाशः तथा चात्मा' इति निर-
स्तम्, विभुत्वस्यात्मन्यसिद्धेः । तथा हि- "सर्वमूर्त्युगपत्सं-
योगा विभुत्वम्" । न च सर्वमूर्तिमूर्त्युगपत्संयोगस्तस्य
सिद्धिः । अथेकदेशवृत्तिविशेषगुणाधारत्वात्तस्य सर्वमूर्ति-
युगपत्संयोग आकाशस्यैव सिद्धः, असदेतत् । एकदेश-
वृत्तिविशेषगुणाधिष्ठानत्वस्य साधनस्य सर्वमूर्तिमत्संयोगा
ऽऽधारत्वस्य च साध्यत्वाकाशेऽप्यसिद्धेऽभयविकलो दृष्टा-
न्तः । न चाऽऽत्मदृष्टान्तादाकाशे साध्यसाधनोभयधर्मसंब-
न्धित्वं सिद्धमिति शक्यं वक्तुम्, इतरतराध्ययदोषप्रसङ्गात् ।
यदपि 'विभुगता, अणुपरिमाणानधिकरणत्वं सति

नित्यद्रव्यत्वात्, यद्यणुपरिमाणानधिकरणत्वे सति नित्य-
द्रव्यं तत्तद् विभु, यथा-आकाशः, तथा चाऽऽत्मा, तस्मा-
द्विभुः' इति, तदप्यस्यारं तन्नित्यत्वाऽसिद्धेर्हेतोरसिद्धत्वाद्
अणुपरिमाणानधिकरणत्वस्य च विशेषगुण्यात्मनो द्रव्य-
त्वासिद्धेर्तत्सिद्धिः, तत्सिद्धिश्च इतरतराध्ययदोषप्रसङ्गः । न-
थाहि-अणुपरिमाणान्यगुणस्य गुणत्वं सिद्धे अनाधारस्य
तस्यासंभवादात्मनो गुणवत्त्वेन द्रव्यत्वसिद्धिः, तत्सिद्धौ च
तदाभितत्वेनाणुपरिमाणान्यगुणस्य गुणत्वसिद्धिरिति व्य-
क्रमितरतराध्ययत्वम् । न चाऽऽकाशस्याप्यणुपरिमाणान-
धिकरणत्वे सति नित्यद्रव्यत्वं विभुत्वं च सिद्धमिति सा-
ध्य-साधनविकलो दृष्टान्तः । न चाऽऽत्मदृष्टान्तवलात्तस्य-
तदुभयधर्मयोगात्वं सिद्धमिति वक्तुं युक्तम्, अत्रापीन-
रंतराध्ययदोषप्रसङ्गस्य व्यङ्गत्वात् । अपि च-अणुपरिमा-
णानधिकरणत्वं सति नित्यद्रव्यत्वं च भविष्यत्यविभुत्वं च,
विपक्षे हेतौबाधकप्रमाणाऽसत्त्वेन ततो व्यावृत्तिसिद्धेः सन्नि-
ध्यानैकान्तिकश्च हेतुः । न च विपक्षे हेतोरदर्शने बाधकं प्रमा-
णम्, सर्वोपलब्धिसंनिधनस्तस्यासिद्धानैकान्तिकत्वप्रतिपाद-
नाद् । अपि च-आत्मनः स्वदेहमात्रव्यापकत्वेन सुखदुःखा-
दिपर्यायाक्रान्तस्य स्वसंवेदनाध्यक्षसिद्धत्वात्तद्विभुत्वसाध-
कस्य हेतोरप्यक्षबाधितपदानन्तरप्रयुक्तत्वेन कालान्त्याप-
दिष्टत्वम् । अन्यस्य च 'अहम्' इत्यप्यक्षसिद्धस्य प्रमाणा-
विषयत्वेनाऽसत्त्वादाध्ययसिद्धौ हेतुरिति । अनया दिशा
अन्येऽपि तद्विभुत्वसाधनायोपन्यस्यमाना हेतवो निराक-
रण्याः, अस्य निराकरणप्रकारस्य सर्वेषु तत्साधकहेतुषु
समानत्वात् । तत् न आत्मनः कुतश्चित् विभुत्वसिद्धिः ।

अथापि स्यात् यथाऽस्माकं तद्विभुत्वसाधकं प्रमाणं न
संभवति तथा भवतामपि तद्विभुत्वसाधकप्रमाणाभावे
इति नाऽनुपमसुखस्थानोपगतिस्तेषां सिद्धेति तद्-
वस्थं बोधः, न हि परपक्षे दोषोद्भावनाभावतः स्वपक्षाः
सिद्धिमुपगच्छन्ति अन्यत्र स्वपक्षसाधकत्वलक्षणपरप्रयुक्त-
हेतुविरुद्धतोद्भावनात्, न चासौ भवता प्रदर्शितं, न
सम्यगतत् ; तद्भावासिद्धेः । तथाहि- 'देवदत्तात्मा देवदत्त-
शरीरमात्रव्यापकः, तत्रैव व्याप्त्योपलभ्यमानगुणत्वात्, यो
यत्रैव व्याप्त्योपलभ्यमानगुणः स तन्मात्रव्यापकः, यथा
देवदत्तस्य शुद्ध एव व्याप्त्योपलभ्यमानभास्वरत्वाद्विगुण-
प्रदीपः, देवदत्तशरीर एव व्याप्त्योपलभ्यमानगुणस्तदात्मा'
इति । तदात्मनो हि ज्ञानाऽऽद्यो गुणास्ते च तद्देव एव
व्याप्त्योपलभ्यन्ते, न परदेहे, नाप्यन्तराले ।

अत्र केचिद्धेतोरसिद्धतामुद्भावयन्तः "शरीरान्तरेऽपि
तद्वज्जनासंबन्धनि तद्गुणा उपलभ्यन्ते इत्यभिधत्ति ।
तथाहि- 'देवदत्ताङ्गनाङ्गं देवदत्तगुणपूर्वकं, कार्यत्वं सति
तदुपकारकत्वाद्, प्रासादिवत्' । कार्यदेशे च सन्निहिते
कारणे तज्जनने व्याप्रियत अभ्यथातिप्रसङ्गादिति तद्वज्जना-
ङ्गप्रादुर्भावेन तत्कारणात्तद्गुणसिद्धिः । तथा-तदन्तराले
च प्रतीयन्ते । तथाहि-अङ्गैकध्वजलनं, बायांस्तिर्यग् पवनम्
तद्गुणपूर्वकं, कार्यत्वे सति तदुपकारकत्वाद्, वस्त्रा-
दिवत् । यत्र च तद्गुणास्तत्र तद्गुणव्यप्युमीयते इति,
'स्वदेह एव देवदत्ताऽऽत्मा' इति प्रतीक्षा अनुमानबाधिता ।
ततोऽनुमानबाधितकर्मनिर्देशानन्तरप्रयुक्तत्वेन कालाऽव्य-

चापदिष्टो हेतुः । ननु केऽत्र देवदत्तात्मगुणा ये नदङ्गनाङ्गे तदन्तराले च प्रतीयन्ते ? यदि ज्ञान-दर्शन-सुखधीर्यस्वभावाः—“ सह यतिनो गुणाः ” इति चक्षणाद्-इति पक्षः, न न युक्तः; ज्ञान-दर्शन-सुखानि संवेदनरूपाणि न तदङ्गनाङ्ग-अन्मनि व्याप्रियमाणाणि प्रतीयन्ते; नापि सत्तामात्रं तद्देशे प्रतीयमानास्तराणि । धीर्यं तु शक्तिः क्रियानुमेया, साऽपि नदङ्ग एवानुमीयते, तत्रैव तदङ्गभूतपरिस्पन्ददर्शनात् न-स्याच्च तदङ्गनादेहनिष्पत्तौ देवदत्तस्य भार्या दुहिता स्यात् । ततस्तत्त्वज्ञानादस्तद्देशे एव तत्कार्यजननविमुखस्य प्रतीतिः प्रत्यक्षमस्तद्वाधितकर्मनिर्देशानन्तरप्रयुक्तत्वेन कालात्यया-पादिष्टः ‘ कार्यत्वे सति तदुपकारकत्वाद् ’ इति हेतुः ।

अथ धर्माधर्मौ तदङ्गनादिकार्याधर्मसं तदङ्गना, तद-युक्तः न धर्माधर्मौ तदात्मनो गुणौ अचेतनत्वात्, श-ब्दादिवत् । न सुखादिना व्यभिचारः, तत्र हेतोरवर्तनात्-तद्विरुद्धं स्वसंवेदनसङ्ख्यचैतन्येन तस्य व्याप्तत्वात् अभि-मतपदार्थसंबन्धसमये एव स्वसंवेदनरूपाणां स्वभावस्य तदात्मनोऽनुभवात्, अन्यथा सुखादः स्वयमनुभवात् अवयवस्थादावप्रसङ्गाद् अन्यज्ञाननाप्यनुभवे सुखस्य पर-लोकप्रकृत्याप्रशङ्कः । प्रसाधनं चैतत् प्रकृतं ।

न च-असिद्धता ‘ अचेतनत्वाद् ’ इति हेतोः । तथाहि—अ-चेतनो नो, अस्त्वसंश्लेषितत्वात्, कुम्भवत् । न बुद्ध्या अस्य व्यभिचारः, अस्याः स्वसंवेदनसाधनात्-‘ स्वप्रहृष्टात्मिका बुद्धिः, अर्थप्रहृष्टात्मकत्वात्, यत्स्वप्रहृष्टात्मकं न भवति न तद् अर्थप्रहृष्टात्मकं, यथा घटः, इति व्यतिरेकी हेतुः ।

न च धर्माऽधर्मयोर्ज्ञानरूपात्वाद्-इदृश्या ज्ञानस्य च स्वप्रहृष्टात्मकत्वादसिद्धो हेतुरिति शङ्क्यं, तथाः स्वरूप-प्रहृष्टात्मकत्वे सुखादाविव विषादाभावप्रसङ्गः । अस्ति चासौ अनुमानोपन्यासाभ्यानुपपत्तेः तत्र । न च लौकिक-परीक्षकाः प्रत्यक्षं कर्मेति व्यवहारसिद्धम् । न चार्थावकल्पबोधविषयत्वात्स्वप्रहृष्टात्मकत्वेऽपि तयोर्विषादः कार्यकत्वादिवत्, तथा अनिश्चयात् तद्विषयऽतिप्रसङ्गात् । तथाहि—अविकल्पकाद्यविविधं जगज्जन्तुमात्रस्य; तथा—अनिश्चयस्तु क्षणिकत्ववत् निर्बिकल्पकाद्यविविधत्वात् । न च भूवकालकविषयविकारवत्तदनन्तरं तत्कलादर्शनाच्च तद्दर्शनव्यवहारः इति, स्वसत्तासमये स्वकार्यजननसामर्थ्यं तस्य तत्रैव तत्कार्यमिति तदन्तरं तद्दोषप्रसङ्गः अन्यथा तु स एव वास्तवीनि कुतस्ततस्तस्य भावः ?

अथ तयोरेवेतनत्वेऽपि तदात्मगुणत्वे को विरोधः अचे-तनस्य चेतनात्मगुणत्वमिव । चेतनञ्च तदात्मा स्वपरप्रकाश-कत्वात् अन्यथा तदयोगात् कुञ्जादिवत् । न च धर्मा-धर्मधारभावादाभ्यासिद्धो हेतुः, अनुमानतत्त्वयोः सिद्धः । तथाहि—चेतनस्य स्वपरप्रकाशस्य तदात्मनो हीनमातृगर्भस्था-नप्रवेशस्तत्संबन्धाभ्यानिमित्तः, अनन्यनयत्वे सति तत्प्रवे-शान्, मत्तस्याशुचिस्थानप्रवेशवत्, योऽसाध्व्यः स ब्रह्मविशेषो धर्मादिरिति । न च कस्यचित्पूर्वशरीरत्या-गेन शरीरान्तरगमनाभावात्तत्प्रवेशोऽसिद्धः, अनुमानत-सिद्धः । तथाहि—नदङ्गनात्मन्य स्तनादौ प्रवृत्तस्तदभिला-षपूर्विका, तस्यात्, मध्यदशावत् । यथा च परलोकाऽऽ-

गाम्यात्मा अनुमानासिद्धिमुपगच्छति तथा प्राक् प्रति-पादितम् । सुखसाधनजलादिदर्शनामन्तरोद्भूतस्मरणसहाये-न्द्रियप्रभवप्रत्यभिज्ञानक्रमोपजायमानाभिलाषादेर्व्यवहारस्यै-ककदपूर्वकत्वेन प्राक् प्रसाधितत्वात् नाऽत्र प्रयोगे व्या-प्यसिद्धिः । अत्र एव स्तनादिप्रवृत्तेरभिलाषः सिद्धिमा-सादयद् सङ्कलनाज्ञानं गमयति तदपि स्मरणम्, तच्च सुखादिसाधनपदार्थदर्शनम् । ‘ कारखद्यनिरेकस्य कार्यो-त्पत्तौ तस्य निहेतुकत्वप्रसङ्गः ’ इति अत्र विपर्ययवाचकं प्रमाणं व्याप्तनिश्चायकं प्रदर्शितम् । अपूर्वप्राप्तिप्रादुर्भावं च सर्वोऽप्ययं व्यवहारः प्रतिप्राप्तिप्रसिद्धः उत्सीदित्, तज्जन्मनि सुखसाधनदर्शनादङ्गभावात्; न हि मातृकंदर एव स्तनादः सुखसाधनत्वेन दर्शनम् । यतः प्रत्यप्रजातस्य तत्र स्मरणादिव्यवहारः संभवेदिति पूर्वशरीरसंबन्धो-ऽप्यात्मनः सिद्धः ।

न च मध्यावस्थया सुखसाधनदर्शनादिक्रमोपजायमानो-ऽपि प्रवृत्त्यग्नौ व्यवहारो ज्ञानादावप्यथा कर्तव्यतुं शक्यः । विजातीयार्थाणि योमयादेः कारणाच्छालूकादः कार्यस्यो-त्पत्तिदर्शनाशिनं वक्तुं शक्यं, जलपाननिमित्तत्वाच्छुद्धा-दावप्यनर्तानिमित्तत्वसंभावनाया तद्विनिः पावकादौ प्रवृ-त्तिप्रसङ्गात् सर्वव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गः ।

अथ ‘ देहिनो देहादेहान्तरानुप्रवेशस्तदभिलाषपूर्वकः गृहाद् गृहान्तरानुप्रवेशवद् ’ इत्यतोऽन्यथासिद्धो हेतुरिति न द्रव्यविशेषं साधयति । तदुक्तं सौगतेः—“ कुः विपर्या-समनि-स्तृणा वाऽवश्यकारणम् । जन्मिनो यस्य ते न स्तो, न स जन्माधिगच्छति ” ॥ १ ॥ इति, असदेतद् ; इह जन्मनि प्राणिनां तदभिलाषस्य परलोकेऽभावात् न ततस्त इति युक्तम् । नापि मनुष्यजन्मा हीनशुःयादिगर्भसंभवम-भिलषति यतस्तत्र तत्संभवः स्यात् । तद्वच्च धर्माऽधर्म-योस्तदात्मगुणत्वनिवेधानास्त्वानुमानवाधितमेतत् ‘ पाव-कादूर्ध्वजलनादिव्यवहृतुणकारितम् ’ इति ।

यत्पुनरुक्तम्—‘ गुणवद् गुणं अप्यनुमानतस्तद्देशे अस्तीत्य-नुमानवाधितस्त्वदेहमात्रव्यापकाऽऽत्मकर्मनिर्देशानन्तरप्रयु-क्तत्वेनासौ हेतुः कालात्ययापादिष्टः ’ इति, तदपि निरस्तं; तत्र तत्सङ्कावासिद्धः । यच्चाभ्यासकार्यत्वं ‘ सति तदुपकारक-त्वाद् ’ इति, तत्र किं नदङ्गुणपूर्वकत्वाभावंऽपि तदुपकारकत्वं दृष्टं येन कार्यत्वं सति इति विशेषणमुपादीयत सति संभवं व्यभिचारं च विशेषणोपादानस्याप्यवस्थात् ? कालश्चरादी दृष्टमिति चेत्, न; कालश्चरादिकमनदङ्गुणपूर्वकमपि यदि तदुपकारकं कार्यमपि किंचिदन्यपूर्वकं तदुपकारकं स्या-दिति संदिग्धयिष्यस्यावृत्तकत्वादनैकार्थिको हेतुः । सर्वज्ञत्वाभावसाधने वागादिविज्ञिर्दिशेषणस्यैव तस्याभि-धाने को दोषः ? व्यभिचारः कालश्चरादिर्नास्ति चेत्, न; नित्यैकस्वभावात्कस्यचित्पुनरुपकाराभावाद् । अपि च—शु-शरीरप्रध्वंसाभावस्तद्विषयस्यापकारको भवति साऽपि तदङ्गुणनिमित्तः स्यात् । नदङ्गुणगमे वा तत्र कार्यत्वा-संभवं सविशेषणस्य हेतोरवर्तनाज्ञानाऽसिद्धो हेतुः । अतदङ्गुणनिमित्तत्वे तस्याभ्यवृत्त्यतदङ्गुणपूर्वकं तदुपकारकं नदङ्गं स्यादिति न नदङ्गुणसिद्धिः ।

यत्पुनर्मानादिवद् इति निदर्शने, तत्र यदि तदात्मगुणो

धर्मादिहेतुः, साध्यवत्प्रसङ्गः । प्रयत्नश्चेत्, न; तत्स्वरूपा-
सिद्धेः—शरीराद्यवयवप्रविष्टानामात्मप्रदेशानां परिस्पन्दस्य
खलनलक्षणक्रियारूपत्वाच्च गुणत्वं, तस्यैवा गमनादपि
तस्याच्च कर्मपदार्थसंज्ञायाः क्वचित्पीति न युक्तं क्रियावद्
इति द्रव्यलक्षणं निष्क्रियस्यात्मनो न स इति चेत्, कुनस्तस्य
निष्क्रियत्वम् अमूर्तत्वादिति चेत् प्रत्यक्षनिराकृतमेतत्-
प्रत्यक्षेण हि देशाद्देशान्तरं गच्छन्मात्मानमनुभवति लोकः ।
तथा च व्यवहारः—अहमद्य योजनमात्रं गतः, न च मनः शरीरं
वा तद्वयवद्वारविषयः, तस्याऽहं प्रत्ययावेद्यत्वात् । तद्वय-
वरस्य साध्यविकलं निदर्शनमिति स्थितम् । तेन यदुक्तम्-
'यस्मात्तदात्मनो गुणा अपि दूरदेशभाविनि तदङ्गनाङ्ग-
अन्तराले खोपलभ्यन्ते तस्मात्सिद्धं तस्य सर्वत्रोपलभ्य-
मानगुणत्वम्, अतः 'सर्वगत आत्मा, सर्वत्रोपलभ्यमान-
गुणत्वात् आकाशवद्' इत्यनुमानवादिना तदात्मस्वशरी-
रमात्रप्रतिष्ठा "इति, तास्मिन्, सर्वेषां सर्वगततात्मप्रसाध-
कहेतूनां पूर्वमेव निरस्तत्वाद् । अतो न स्वदेहमात्रव्यापका-
त्मप्रसाधकहेतोरभिहितम् । नाऽप्यनुमानेन तत्प्रसङ्गात् । न
च तदेहव्यापकत्वेनैवापलभ्यमानगुणाऽपि तदात्मा सर्व-
गतता निजदेहैकदेशवृत्तिर्वा स्यात् अविरोधात्संदिग्धवि-
पक्षव्यावृत्तिकत्वादनैकात्मिको हेतुः इति युक्तं । वात्सा-
ह्यवपि तथाभावप्रसङ्गः प्रतिनियतदेशमेवद्वयपदार्थव्य-
वहारोक्तेरप्रसङ्गः । तथाहि—यद्यथा प्रतिभाति तत्तथैव
स्ववयवद्वारपथमयतरति, यथा प्रतिनियतदेशकालाकार-
तया प्रतिभासमानो घटादिकोऽर्थः, अन्यथा प्रतिभास-
माननियतदेशकालाकारस्पर्शविशेषगुणोऽपि वायुः सर्वगतः
स्यात् । न चात्र प्रत्यक्षबाधः, परेण तस्य परोक्षत्वोपपत्त्य-
नात् । यदि च-स्वदेहैकदेशस्थितः, कथं न सर्वत्र सुखादिगु-
णोपलब्धिः ? इतरथा सर्वत्रोपलभ्यमानगुणोऽपि वायुरेकप-
रमाणुमात्रः स्यात् । नच क्रमेण सर्वदेहभ्रमणान्तस्य तथा
तत्रोपलब्धिः, युगपत्तत्र सर्वत्र सुखाद्वर्णस्योपलम्भान् । न
चाऽऽशुभ्रुतेर्यौगपद्याभिमानः, अन्यत्रापि तथा प्रसङ्गः—
शक्यं हि वक्तुं घटादिरप्येकावयववृत्तिः आशुभ्रुतेर्युग-
पत्सर्वेष्ववयवेषु प्रतीयत इति । अत एव सौमनोऽपि तत्रैकं
निर्देशं ज्ञानं कल्पयन्निरस्तः, प्रत्यवयवमनेकसुखादिकल्पने
मन्तानान्तरवत् परस्परमसंक्रमात् अनुभूत्यैकप्रतीति-
विलोपः सर्वत्र शरीरे मम सुखम् इति । अथ युगपद्भा-
विभिरेकशरीरवृत्तिभिरनेकनिर्देशाणिकसुखमेवेद्वैरेकपरा-
मर्शविकल्पजननाद्यमदोषः, असद्वत् । अनेकोपादानस्य
परामर्शविकल्पस्यैकत्वसंभवे चावाकाभिमतैकशरीरव्यप-
देशभागेनेकपरमाणुपादानानेकावयवभावेऽपि तद्विकल्प-
संभवात् । ततो यदुक्तं धर्मकीर्तिना तं प्रति—"अनेकप-
रमाणुपादानमनेकं खेद्विज्ञानं सन्तानान्तरवद्वैकपरामर्शा-
भावः" इति, तत्तस्य न सुभाषितं स्यात् ।

यच्च 'सावयवं शरीरं प्रत्यवयवमनुप्रविशंस्तदात्मा सावयवः
स्यात्, तथा-पटवत् समानजातीयारब्धत्वाच्च तद्विज्ञा-
शब्दाश्च स्याद्' इति, तदपि न सम्यक् । घटादिना व्यभि-
चारात् घटादिर्हि सावयवोऽपि न तन्तुवत्प्रसिद्धसमा-
नजातीयकपालसंयोगपूर्वकः, मृत्पिण्डात्प्रथममेव स्वावय-
वकृपाद्यात्मनः प्रादुर्भावादिति निरूपयिष्यमाणत्वाद् अपि

च-यदि तदात्मनः कथंविज्ञिनाशः प्रतिपादयितुमिष्टः स-
मानजातीयावयववारब्धत्वात् तदा सिद्धसाधने, तद्विभि-
न्नसंसार्यवस्थाविनाशेन तद्रूपतया तस्यापि नष्टत्वात् ।
अथ सर्वात्मना सर्वथा नाशः, स घटादावप्यसिद्ध इति
साध्यविकलो दृष्टान्तः । यदि च-तद्विज्ञातत्वात्ताऽऽत्मा
प्रागेकान्तनासंस्तथा अवयवैरारभ्यतं तदा स्तनादौ प्रवृ-
त्तिर्न स्यात्, तद्विभिलाषप्रत्यभिज्ञान-स्मरण-दर्शनादे-
रभावात् । तदात्मकावयवानां प्राक्सत्तां विषयदर्शना-
दिकमिति चेत् तर्हि तेषामत्र तद्विज्ञातत्वेलायां तत्त्वस्मरा-
णामिव तत्र प्रवृत्तिः स्यात्तात्मनः, स्मरणायभावात् । का-
रणगमने तस्यापि सर्वत्र सा स्यात्, "कारणसंयोगिना
कार्यमवश्यं संयुज्यते" इति वचनात् न तस्य वि-
वयानुभवाभावः, भेदैकान्ते चास्याः प्रक्रियायाः समवाय-
निषेधेन निषेधात् ।

अथ कारणगुणप्रक्रमेण तत्र दर्शनादयो गुणा वर्ण्यन्ते,
तेऽपि प्रागस्त एव जायन्ते इति, एवमापि न किञ्चित्
परिहृतम् । एतन् "अवयवेषु क्रिया, क्रियातां विभागः,
ततस्संयोगविनाशः, ततोऽपि त्वव्यविनाशः" इति पर-
स्याऽऽकृतं पूर्वभवाऽन्ते तथा तद्विनाशे आदिजन्मनि स्मर-
णाद्यभावप्रसङ्गाभिरस्तम् । नचायमेकान्तः-कटकस्य के-
यूरभावं कुर्वाञ्छाङ्गेषु क्रिया, विभागः, संयोगविनाशः,
द्रव्यनाशः, पुनस्तद्वयवाः केवलाः, तदन्तरं कर्म-सं-
योगक्रमेण केयूरभावं प्रमाणगोचरवारी । केवलं सुवर्ण-
कारण्यापारात्कटकस्य केयूरभावं पश्यामः, अन्यथाकल्पने
प्रत्यक्षविरोधः । न हि पूर्वं विभागस्ततः संयोगविनाश
इति, तद्वदनुपलक्षणाच्चैनस्य बुद्धिश्च । नवैकान्तेन तस्याः
क्षणिकत्वे सुखसाधनदर्शनाद्यः संभवमतीत्यऽसकृदवदि-
तमावदियप्यन्तं चेत्यास्तां नायत् । ततो नाऽनैकात्मिको हेतुः,
विपक्षेऽन्भवात् । अत एव न विरुद्धोऽपीति भवत्यतः
सर्वदोषगहितान् केशनखादिरहितशरीरमात्रव्यापकस्य वि-
वादाध्यासितस्याऽऽत्मनः सिद्धिरिति साधूकम्—"क्षणम-
णोवमसुहस्रवगयाणं" इति । सम्म० १ काण्ड १ गाथाटी० ।

जीवानां नानात्वं व्यवस्थाप्य, भवतु तर्हि जीवानां नाना-
त्वं, किन्त्वैकैको जीवः सर्वजगद्व्यापकोऽस्त्विति नैयायिक-
दिमतमपाकुर्वन्नाह—

जीवो तणुमेतत्थो, अहं कुंडो तग्गुणोवलंभाओ ।

अह्वाऽणुवलंभाओ, भिन्नमि वडे पडस्सेव ॥१५८६॥

तनुमात्रस्थो जीव इति प्रतिष्ठा, तत्रैव तद्गुणोपलब्धेः,
यथा घटः स्वात्ममात्रे इति शेषः । 'अह्वा' इत्यादि,
अथवा-यो यत्र प्रमाणैर्नोपलभ्यते तस्य तत्राभाव एव, यथा
भिन्ने घटं पटस्य, नोपलभ्यते च शरीराद् बहिर्जीवः, त-
स्मात्तस्य तत्राऽभाव पथेति । विशेषः ।

सांप्रतं द्वितीयद्वारगाथा व्याख्यायते तत्र गुणीत्याद्यहा-
रम्, तद्व्याख्यासयाऽऽह भाष्यकारः—

अहुणा गुणिं सि दारं, होइ गुणेहिं गुणिं सि विभेओ ।

ते भोगजोगउवओ-गमाइरुवाइ व वडस्स ॥ ५२ ॥

व्याख्या-अधुना गुणीति द्वारं तदेतद्व्याख्यायते-भवति
गुणैर्हि गुणी, न तद्व्यतिरेकेण इति एवं विषयः, अनेन

अधुना भेदाऽनेदमाह, ते भोगयोगोपयोगाद्या गुणा
हात आदिशब्दादमूर्तत्वादिविरुद्धः, निदर्शनमाह-रूपाद्य
इव घटस्य गुणा इति गाथायः । व्याख्यातं मूलद्वारगाथा-
यां पूर्णद्वारम् ।

अधुनाध्वेगतिद्वारावसर इत्याह भाष्यकारः—

उहुं गइ सि अहुणा, अगुलहुत्ता सभाव उहुगई ।
दिहुंतलाउणं, एरंडफलाइहि च ॥ ५३ ॥

व्याख्या—ऊर्ध्वगतिरित्यधुना द्वारम्—तद्वत्तद्व्याख्यायते,
अगुलहुत्ताकारणास्वभावनः कर्मविप्रमुक्तः सन्तर्ध्वगतिः
जीव इति गम्यते, यद्यपि तर्हि कथमधो गच्छति ? अत्राह-
दृष्टान्तः—अलातुना—तुम्बकेन, यथा तस्वभावन ऊर्ध्वगमन-
कर्मणि मृष्टेपाउजलेऽधो गच्छति तद्वत्पमाध्वमाजला-
न्तादेवमात्रापि कर्मलोपाद्धो गच्छति तद्वत्पमाध्वमा-
लाकास्तादिति । परएडफलादिभिश्च दृष्टान्त इति, अनेन
दृष्टान्तबाहुल्यं दर्शयति, यथा—वैरगडफलमपि वन्यमपरि-
अष्टमूर्ध्व गच्छति, आदिशब्दादमूर्तत्वादिविरुद्ध इति गा-
थायः । व्याख्यातं द्वितीयमूलद्वारगाथायामूर्ध्वगतिद्वारम् ।

सारप्रतिनिर्मेयद्वारगाथिक्यासयाऽऽह (भाष्यकारः)—

अमओ य होइ जीवो, कारणविरहा जहेव आगामं ।
समयं च हा अनिचं, भिम्मयवडतंतुमाईयं ॥ ५४ ॥

व्याख्या—अमयश्च भवति जीवः, न किमयोऽपीत्यर्थः,
कुत इत्याह—कारणविरहात्—अकारणत्वात्, यथैवाकाशम् ;
आकाशवदित्यर्थः । समयं च वस्तु भवत्यनित्यम्, एतदेव
दर्शयति—समयघटनन्त्वादिवि, यथा मृन्मया घटः, तन्तुमयः
पट इत्यादि, न पुनरात्मा, नित्य इति दर्शितम् । आह—
अस्मिन् द्वारे सति 'अमयो, न तु मृन्मय इव घट' इति
प्राक्किमर्थमुक्तमिति, उच्यते—अन एव द्वारादनुप्रद्वार्यमुक्त-
मिति लक्ष्यते, भवति वासकृच्छ्रवणादकृच्छ्रण परिकान-
मित्यनुग्रहः, अनिगभीरत्वाद्वाप्यकाराभिप्रायस्य न वा
अयमभिप्रायं विद्म इति । अन्यं त्वाभिव्याजं, अन्यकर्तृ-
कैवासी गाथेति गाथायः । व्याख्यातं द्वितीयमूलद्वारगा-
थायां निर्मेयद्वारम् ।

अधुना साफल्यद्वारावसरः, तथा चाह भाष्यकारः—

साफल्यद्वारमहुणा, निच्चाऽनिच्चपरिणामि जीवमि ।
होइ तयं कम्माणं, इहरेगमभावओ जुत्तं ॥ ५५ ॥

व्याख्या—साफल्यद्वारमधुना—तद्वत्तद्व्याख्यायते, नित्यानित्य
एव परिणामिनि, जीव इति योगः, भवति तस्मात्फलं का-
लान्तरफलप्रदानलक्षणम्, केषामित्याह—कर्मणां—कुशलाऽकु-
शलानाम्, कालभेदेन कर्तृभोक्तृपरिणामभेदे सत्यात्मनस्तदु-
भयोपपत्तेः कर्मणां कालान्तरफलप्रदानमिति । इतरथा पुन-
र्यथेवं नाभ्युपगम्यते तत एकस्वभाववतः कारणाद्युक्त न-
त्कर्मणां साफल्यमिति, एतदुक्तं भवति यदि नित्य आत्मा
कर्तृस्वभाव एव कुतोऽस्य भोगः ? भोक्तृस्वभावत्वे चाकर्तृ-
त्वम्, शक्तिकस्य तु कालद्वयाभावादेवैतदुभयमनुपपन्नम्,
उभयं च सति कालान्तरफलप्रदानेन कर्म सफलमिति गा-
थायः । द्वितीयमूलद्वारगाथायां व्याख्यातं साफल्यद्वारम् ।

(२८) अधुना परिमाणद्वारमाह (भाष्यकारः)—

जीवस्म उ परिमाणं, विस्थरओ जाव लोमंमं सु ।

आगाहणा य सुहुमा, तस्म पएसा अमंत्वेजा ॥ ५६ ॥

व्याख्या जीवस्य तु परिमाणं विवर्तनस्य विवर्तनो—विवर्त-
नेण यावत्तत्कामात्रमेव एतच्च कर्वालसमुद्घातकतुल्यमयं
भवति तत्रावगाहना च सूक्ष्मा विवर्तनैकप्रदेशरूपा भवति,
तस्य जीवस्य प्रदेशाभासंकेपयाः सर्वे एव लोकाकाशप्र-
देशान्तस्था इति गाथायः ।

अनेकयां जीवानां गणनापरिमाणमाह (भाष्यकारः)—

पत्थेण व कुलणं व, जह कोऽइ भिसेज सव्ववभाई ।

एवं मविजमाणा, हवंति लोगा अणंताओ ॥ ५७ ॥

व्याख्या—प्रस्थेने वा—चतु कुडवमानेन कुडवंन वा—चतुःसे-
निकामनेन—यथा कश्चित्प्रमाणा मितुयात् सर्वधार्म्यानि
प्रीत्यादीनि एवं मीयमाना असङ्ख्यावस्थापनया भवन्ति
लोका अनन्तास्तु जीवभूता इति भावः । आह यद्येवं
कथमेकस्मिन्नेव लोके माता इति ? उच्यते—सूक्ष्माऽ-
वगाहनया यथैकस्मिन्नेव स्थाने व्यवस्थिताः, इह तु प्रत्ये-
कावगाहनया चित्यन्ते इति न दोषः, इह च वाद्वद्द्रव्या-
णामपि प्रवीणप्रमाणमागवादीनां तथा परिणामना भू-
यस्मां कत्रैवावस्थानमिति गाथायः । व्याख्यातं द्विती-
यमूलद्वारगाथायां परिमाणद्वारम् । तद्व्याख्यानाच्च द्विती-
या मूलद्वारगाथा जीवपदं चेति । दश० ४ अ० ।

(२९) आत्मन एकत्वाऽनैकत्वविचारः—

एगे आया । (सूत्र-२)

एकः न उवाचिकः, आत्मा—जीवः, कथञ्चिदिति गम्यते,
तत्र अनति—सततमवगच्छति 'अन' सततगमनं, इति
वचनात् 'अन' धर्मोर्गत्वार्थत्वाद्वाग्यर्थानां च ज्ञानार्थत्वाद्-
नवरतं जागर्तमिति निपातनाद्—आत्मा—जीवः, उपयोग-
लक्षणाव्यावृत्त्य सिद्धसंसार्यवस्थाद्वयेऽप्युपयोगभावेन स-
ततावबोधभावात्, सततावबोधभावं चाजीवत्वप्रसङ्गात्,
अजीवस्य च सतः पुनर्जीवत्वाभावात्, भावं आकाशादीना-
मपि तथात्वप्रसङ्गात्, एवं च जीवाऽनादिवाभ्युपगमाभावात्-
सङ्ग इति, अथवा—अनति—सततं गच्छति स्वकीयान् ज्ञाना-
दिपर्यायामिति आत्मा, नन्वेवमाकाशादीनामप्यात्मशब्दस्य-
प्रदेशप्रसङ्गः, तथापि स्वपर्यायेषु सततगमनात्, अन्यथा
अपरिणामित्वेनावस्तुत्वप्रसङ्गादिति, नैवम्, व्युत्पत्तिमात्र-
निमित्तत्वादस्य, उपयोगस्यैव च प्रवृत्तिनिमित्तत्वान्,
जाव एवाऽत्मा, नाऽऽकाशादिर्गति, यद्वा—संसार्यपक्षया ना-
मागनिषु सततगमनात्, मुक्तापक्षया च भूततद्वावत्वादा-
त्मेति, तस्य चैकत्वं कथञ्चिदेव, तथाहि—द्रव्यार्थतयैकत्व-
मेकद्रव्यत्वादात्मनः, प्रदेशार्थतया त्वमेकत्वमसंख्यप्रदेशा-
त्मकत्वात्संख्यति, तत्र द्रव्यं च तदर्थेऽस्ति द्रव्यार्थस्मस्य
मात्रो द्रव्यार्थता प्रदेशगुणपर्यायाधारता अथवाचद्रव्यतेति
यावत्, तथा प्रकृष्टा देशः प्रदेश—निश्चयवोऽशः स चा-
सावाथेऽस्ति प्रदेशार्थः तस्य भावः प्रदेशार्थता—गुणपर्या-
याधारावयवलक्षणायेति यावत् । स्था० १ टा० । (नन्व-
यथाच द्रव्यमैव नास्ति, इत्यादिशङ्काप्रतीकारः 'अवयविः'
शब्दे प्रथमभागे ७६७ पृष्ठे द्रष्टव्यः ।)

१- 'लोग' शब्दे पक्षे भोगे व्याख्या । तत्रैव बालव्याख्या च ।

आत्मनस्तु सप्रदेशत्वमवश्यमनुपगम्यतव्यम् । निश्चयवत्त्वे तु हस्ताद्यवयवोन्मेषकप्रसङ्गः प्रत्यवयवं स्पर्शाद्यनुपलब्धिप्रसङ्गश्चेति सप्रदेश आत्मा प्रत्यवयवं चैतन्यलक्षणतद्गुणापलम्भात्, प्रतिग्रीवाद्यवयवमुपलभ्यमानरूपगुणघटयदिति स्थापितमेतद् द्रव्यार्थतयेक आत्मा इति । अथ बा-
एक आत्मा कथंविदिति, प्रतिक्षणं सम्भवदपगपरकान-
कृतकुमारतरुणनरनारकन्धादिपयायैरुपादायनाशयोगेऽपि
द्रव्यार्थतयेकत्वादस्य, यद्यपि हि कालकृतपर्यायैकपद्यते
नश्यति च वस्तु तथाऽपि स्वपरपर्यायरूपानन्तधर्मात्म-
कत्वास्य न सर्वथा नाशो युक्त इति, आह च—

“ न हि सद्यहा विद्यासो, अत्रा पञ्चायमित्तनासमि ।
सपरपञ्चायागं-ऽनधम्मणो वन्धुणा जुनो ॥१॥ ” इति ।
किञ्च-प्रतिक्षणं क्षयिणो भावा इत्येतस्माद्वचनात्प्रतिपा-
द्यम्य यत् क्षणभङ्गविज्ञानमुपजायते तदसंख्यानसमयैरेव
वाक्यार्थप्रदणपरिणामाज्जायते, न तु प्रातःपलः प्रतिस्मयं
विनाश इति, यत् एकैकमप्यक्षरं पदमन्तं संख्यानीतस-
मयनभूतं, संख्यातानि आक्षेपाणि पदं संख्यातपदं च
वाक्यं, तदर्थप्रदणपरिणामकञ्च सर्वं क्षणभङ्गुरमिति सं-
विज्ञानं भवेत्, तत्राद्युक्तं समयनपुम्येति, आह च—

“ क्व वा सख क्षयिणं, विज्ञायं ? जह मसुयासो नि ।
तदसंख्यानमयसुल-ऽथगदणपरिणामसो जुनं ॥ १ ॥
न उ परसमयवर्गाये, जगुक्कखरे पि य पयस्स ।
संखाइयसमयं, संखेज्जाइ पयं तहं ॥ २ ॥
संखज्जपयं यक्कं, तदथगदणपरिणामसो हाइजा ।
सद्वक्खणभङ्गनाणं, तदजुनं समयनदुस्स ” ॥३॥ इति ।
तथा सर्वथाच्छेदं कृत्याद्यो न घटने पूर्वसंस्कारानु-
वृत्तायेव तेषां युज्यमानत्वाद्, आह च—“ निर्त्तीसमो
किलामो, सारिक्खविपक्खपक्खयइति । अरुक्खणं भागं,
भा-वणा य का सखनासमि ” ॥ १ ॥ इति । (अस्या गा-
थाया व्याख्या)—तत्र त्वमि-प्राणिः भ्रम-अध्याद्वन्दः
फलमो-ग्लानिः सादृश्य-साधर्म्यं विपक्षो-वैधर्म्यं प्रत्ययः-
अवबोधः, शेषपदानि प्रतीतानि इत्यादि बहु वक्तव्यं तन्नु-
स्थानान्तरादवसेयमिति । तद्वम्—आत्मा स्थितिभयन-
भङ्गरूपः स्थिररूपापेक्षया निर्यो नित्यत्वाक्यैका भयनभङ्ग-
रूपापेक्षया स्थितिर्योऽनित्यत्वाच्चानेक इति, आह च—

“ जमणं पज्जयमयं, वन्धु भवणं च विक्खपरिणामं ।
टिइयिभवमंगकूवं, खिक्खणिक्कवाइ तोऽमिमयं ” ॥१॥ इति ।
एवं च—

“ सुदुक्खं धमोक्खो, उभयनययथाणुवलिणो जुना ।
पगयपरिणामं, सख्यव्यवहारवोक्खुत्ति ॥ २ ॥ ” इति ।

अथ वा-एक आत्मा कथंविदेति, यतो जेतानां न हि
सर्वथा किञ्चिदस्तु एकमेकं चास्ति सामान्यविशेषरूप-
त्वद्विस्तृतं, अथ द्रव्याविशेषरूपमेव वस्तु, सामान्यस्य
विशेषयो भेदाऽभेदाभ्यां चिन्त्यमानस्यायोगात्, तथा-
हि—सामान्यं विशेषयो भिन्नमभिन्नं वा स्यात् ? न
भिन्नमुपलम्भाभावात् नवमुपलभ्यमानमाप सत्यया इय-
वदन्तु शक्यं सर्वाविभागस्यापि तथा प्रसङ्गात् । अथा-
ऽभिन्नमिति पक्षः, तथा च सामान्यमात्रं वा स्या-
विशेषमात्रं वति, न ह्यकस्मिन्सामान्यमेकं विशेषास्त्वने-

करुणा इत्यमंकीर्तयस्तुव्यवस्था स्यादिति, अत्रोच्य-
ते-न ह्यस्माभिः सामान्यविशेषयोरेकात्मेन भेदोऽभे-
दो वाऽभ्युपगम्यते, अपि तु-विशेषा एव प्रधानीकृता-
स्तुल्यरूपा उपसर्जनीकृतस्तुल्यरूपाः विषमतया प्रकायमाना
विशेषा व्यपदिश्यन्ते न एव च विशेषा उपसर्जनीकृताः
तुल्यरूपाः प्रधानीकृतस्तुल्यरूपाः समतया प्रकायमानाः
सामान्यमिति व्यपदिश्यन्ते इति, आह च—

“ निर्विशेषं वृद्धीताश्च, भेदाः सामान्यमुच्यते ।

ततो विशेषात्सामान्यं, विशिष्टत्वं न युज्यते ॥ १ ॥

धैर्यसमभावेन, कायमाना इमे किल ।

प्रकल्पयन्ति सामान्य-विशेषस्थितिमात्मनि ॥ २ ॥ ” इति ।

तद्वत् सामान्यरूपेणात्मा एका विशेषरूपेषु त्वनेकः, च
च-आत्मनां तुल्यरूपं नास्ति एकात्मव्यतिरेकेण शेषात्माना-
मनात्मवप्रसङ्गादिति, तुल्यञ्च सरूपमुपयोगः ‘ उपयोग-
लक्षणा जीव ’ इति वचनात् तद्वत्मुपयोगरूपैकलक्षणत्वा-
त्सर्वे एवात्मानः एकरूपाः, एवं च एकलक्षणत्वादेक आ-
त्मेति, अथवा-जन्ममरणतुल्यदुःखादिसंयद्वैश्वसहायत्वा-
देक आत्मेति भावनीयमिति । इह च सर्वसूत्रेषु कथंवि-
दित्यनुस्मरणीयं, कथंविद्वाद्भ्यायिरोधेन सर्ववस्तुव्यव-
स्थानियमनत्वात्, उक्तं च—“ स्याद्वादाय नमस्तस्मै, वं
विना सकलाः क्रियाः । लोकहितयभाविष्यां, नैव साङ्ख्य-
मिच्छति ॥१॥ ” तथा—“ नयास्तव स्यात्पदसत्त्वलांश्चुता,
रसोपयिज्ञा इव लोहधानवः । भयस्यभिप्रेतकला यतस्त-
तो, भयन्तमार्थाः प्रकृताः हिनैषिणः ॥ १ ॥ ” इति । स्था० १
ठा० । एक आत्मा कथाञ्चदिति गम्यते, इदं च सर्वसूत्रेषु-
नुगमनीयम्, तत्र प्रदेशार्थतया असंख्यानप्रदेशोऽपि जीवो
द्रव्यार्थतया एकः । अथ वा-प्रतिक्षणं पूर्वस्वभावात्तयाऽन-
स्वरूपात्पादयोगेनानन्तभेदोऽपि कालत्रयानुगामिचैतस्य-
मात्रापेक्षया एक एव आत्मा, अथवा-प्रतिस्मृतानं चैत-
न्यभेदेनाऽनन्तत्वेऽप्यात्मनां संग्रहनयाऽभिनसामान्यरूपा-
पक्षैकत्वमात्मन इति । तथा न आत्मा अनात्मा—घटा-
दिपदार्थः, सोऽपि प्रदेशार्थतया संख्येयाऽसंख्येयानन्त-
प्रदेशोऽपि तथाविधैकपरिणामरूपद्रव्याथापेक्षया एक एव,
एवं सन्तानापेक्षयाऽपि तुल्यरूपापेक्षया तु अनुपयोगलक्ष-
णैकस्वभावयुक्तत्वात्कथंविद्वाद्भ्यायिरोधेन धर्मास्तिका-
यादीनामनात्मनामेकत्वमवसेयमिति । स० १ सम०टी० ।
ननु बहुभेदत्वमात्मनोऽसिद्धं, तस्य सर्वत्रैकत्वात्, तदुक्तम्—
“ एक एव हि भूतात्मा, भूते भूते प्रतिष्ठितः ।

एकधा बहुधा चैव, दृश्यते जलान्द्रवत् ॥ १ ॥

यथा विशुद्धमाकाशं, तिमिरापल्लवो जनः ।

संकीर्णमिव मात्राभि-भिर्जाभिरभिमन्यते ॥ २ ॥

तथैवममलं ब्रह्म, निर्विकल्पमविद्यया ।

कलुषन्यमिवापन्नं, भेदरूपं प्रकाशते ॥ ३ ॥

ऊर्ध्वमूलमधःशास्त्र-मभ्यन्तं प्रादुरव्ययम् ।

कुशानि यस्य पर्णानि, यस्मै चैव स वैद्विषत् ॥ ४ ॥ ”

तथा ‘ पुरुष एवेदः सर्वं यद् भूतं यच्च भावयम् । उता-
मृतवस्थेशानः । यद्व्येनामिगदिति, यदेजनि, यजेजति,
यद् दुर, यद्विनिके, यदन्तरस्य सर्वस्य, यत्सर्वस्यास्य वा-
ह्यतः ” इत्यादि ।

इत्येतदेव पूर्वार्थेनाभिधायित्वात्तदर्थेन परिहरणात्—

अहं पुनः सो एगो विप, हवेज वोमं व सव्वपिडेसु ।

गोयम ! तदेगलिंगं, पिडेसु तहा न जीवोऽयं ॥१५८॥

परः प्रह-अदि पुनर्दक्षितस्यायेन च आत्मा सर्वेष्वपि नारकनिर्धुतमरगिण्डेषु व्यामवदेक एव भवेच्च तु संसारितरादिभेदाभिधायः, तर्हि किं नाम रूपं स्यात् ? एवमुक्तं भगवानाह-गौतम ! तद्वयोम सर्वेष्वपि पिण्डेषु-मूर्तिविशेषेषु स्थितमेकलिंगं वैसदृशमाभावादकपमेव, इति युक्तं तस्यैकत्वम्, जीवस्त्वयं विचार्यत्वेन प्रस्तुतो न तथा-वैकल्यः सर्वत्र दृश्यते, प्रतिपिण्डं तस्य विलक्षणत्वात् लक्षणभेदं च लक्ष्यभेदात् इति न तस्यैकत्वमिति ।

अत्र प्रयोगमाह—

नाणा जीवा कुंभा-दओ व भुवि लक्षणाइमेयाओ ।

सुहदुक्खबंधमोक्खा-भावो य जओ तदेगत्ते ॥१५८॥

नानाकपा भुवि जीवाः, परस्परं भेदभाज इत्यर्थः, लक्षणादिभेदादिति हेतुः, कुम्भादय इवति दृष्टान्तः । यत्नं च भिन्नं, न तस्य लक्षणभेदः, यथा नभस इति । सुखदुःख-बन्धमोक्षाभावश्च यस्मात्तद्वत्त्वं तस्माद्विज्ञा एव सर्वेऽपि जीवा इति ।

कथं पुनस्तेषां प्रतिपिण्डं लक्षणभेदः ? इत्याह—

जेषोवओगलिंगो, जीवो भिओ य सो पइमरिरं ।

उवओगो उकरिसा-ओवरिसओ तेण तेऽणेतो ॥१५८॥

केन ज्ञानदर्शनापयोगलक्षणोऽसौ जीवः, स चापयोगः प्रतिशरीरमुत्कर्षाकर्षभेदादनन्तभेदः, तेन जीवास्तद्वत्त्वादनन्तभेदा एवति । तद्वत् भावितम् 'नाणा जीवा' इत्यादि पूर्वार्थम् ।

इदानीं सुखदुःखेत्याद्युत्तरार्थं भावयन्नाह—

एगत्ते सव्वमय-तओ य न मोक्खाऽऽओ नमस्सेव ।

कत्ता भोत्ता मंता, न य संसारी जहाऽऽगासं ॥१५८॥

एकत्वे जीवानां सुखदुःखबन्धमोक्षादयो नोपपद्यन्ते, सर्वगतत्वात्, नभस इव, यत्र तु सुखादयो न तत्सर्वगतं यथा देवदत्तः इति । किं च-न कत्ता, न भोक्ता, न मन्ता, न संसारी जीवः, एकत्वात् सर्वजीवानां, यत्वेकं न तस्य कर्तृत्वादयः, यथा नभस इति ।

अपि च—

एगत्ते नऽत्थि सुही, बहुवघाउ ति देसनिरुउ व ।

बहुतरवद्धत्तणओ, न य मुको देसमुक्को व ॥१५८॥

इदमत्र इदम-नारकतिर्यगादयोऽनन्ता जीवा नानाविधशरीरमानसापघातसंपातैर्दुःखिता एव, तदनन्तभागवर्तिनस्तु सुखिनः, एवम् अनन्ता ब्रह्माः, तदनन्तभागवर्तिनस्तु मुक्ताः, तेषां च सर्वेषामेकत्वे न कोऽपि सुखी प्राप्नोति, बहुतरापघातान्धितत्वात् यथा सर्वाङ्गरोगग्रस्तोऽङ्गुल्येकदेशं नीरोगो यत्नदत्तः एवं न कोऽपि मुक्तस्तत्सुखमात्रं च न कोऽपि घटनं बहुतरवद्धत्वात्, यथा सर्वाङ्गीलिता

ऽङ्गुल्येकदेशमुक्तस्तस्मादेकत्वे सुखाद्यनुपपत्तेर्नानात्वं जीवानामिति स्थितम् । विशेषः ।

तथा च—

एगे भवं जाव संबुदे सावगधम्मं पडिवाज्जिता पडिमते ।

'एगे भवं' ति-एको भवान् इत्येकत्वाभ्युपगमे आत्मनः कृते भववता ओषादिविज्ञानानामवधारणं आत्मनोऽनेकश उपलब्ध्या एकत्वं वृणयिष्यामीति बुद्ध्या पर्यनुयोगो द्विजेन कृतः, चाप्युक्तत्वात्—'दुवे' भवं' ति गृह्यते द्वौ भवान् इति च द्वित्याभ्युपगमोऽहमित्येकत्वविशिष्टस्यार्थस्य द्वित्वविरोधेन द्वित्वं वृणयिष्यामीति बुद्ध्या पर्यनुयोगो विहितः । अत्र भगवान् स्याद्वाङ्मूर्तिनि-श्चित्तोपगमाच्चरतिक्लान्तमवलम्ब्योत्तरमवापि-एकोऽप्यहं कथं द्रव्यार्थतया जीवद्रव्यस्यैकत्वात् न तु प्रदेशार्थतया ज्ञानकत्वात्, ममेत्यर्थादिनामेकत्वोपलभ्यो न बाधकः ज्ञानदर्शनार्थतया कदाचिद् द्वित्वमपि न विरुद्धमित्यत उक्तं-ह्यप्यहं, किं कैकस्यापि स्वभावभेदेनानेकधात्वं दृश्यते, तथाहि-एको हि देवदत्तादिपुरुष एकैव तत्तदपक्षया पितृत्वपुत्रत्वभ्रातृव्यस्वमातुल्यभागिनेयत्वादीननेकान् स्वभावान् लभते । 'तहा-अकखए अक्खए निक्खे अयट्ठिए आय' ति-यथा जीवद्रव्यस्यैकत्वादेकस्तथा प्रदेशार्थतया असे-ख्ययप्रदेशतामाधित्याऽक्षयः, सर्वथा प्रदेशानां क्षयाभावात्, तथा अख्ययः कियतामपि च व्ययत्वाभावात् असंख्येयप्रदेशता हि न कदाचनानप्यपैति, अतो व्ययस्थितत्वाधित्यताभ्युपगमेऽपि न काश्चिदर्थः, इत्येवं भगवताऽभिहिते तेनापृष्टेऽप्यात्मस्वरूपे तद्विचार्ये, व्ययच्छब्दसंशयः-संज्ञातसम्यक्त्वः 'दुवालसविहं सावगधम्मं पडिवाज्जिता लद्धाणुवगओ सोमित्तमाहणो' । नि० १ अ० ३ वर्ग ३ अ० ।

एगे भवं, दुवे भवं, अक्खए भवं, अक्खए भवं, अयट्ठिए भवं, अण्णोभूयभावमविण भवं । एवं स्या एगे वि अहं दुवे वि अहं ० जाव अण्णोभूयभावमविण वि अहं, स केणऽण्णं भन्ते ! एगे वि अहं ० जाव स्या दक्खणए एगे अहं, णाणदंसणदुयाण दुवे अहं, पएमदुयाण अक्खए वि अहं, अक्खए वि अहं, उवओगदुए अण्णोभूयभावमविण वि अहं । (सूत्र-५५ +)

आत्मा० १ अ० ५ अ० । (अस्य सूत्रसंग्रहस्य व्याख्या 'धावजापुत्त' शब्दे चतुर्थभागे २४०७ पृष्ठं करिष्यते)

मुक्तोऽपि वाऽभ्येतु भवं भवो वा,

मवस्थशून्योऽस्तु मितोऽऽत्मवादे ।

पदजीवकार्यं त्वमनन्तमङ्गुल्य-

माख्यस्तथा नाथ ! यथा न दोषः ॥ २६ ॥

व्याख्या-मितात्मवादे-संख्यातानामात्मनामभ्युपगमे, वृणयिष्यमुपनिष्ठने; तत्क्रमेण दर्शयति-मुक्तोऽपि वा अभ्येतु भवमिति-मुक्तो-निवृत्तिप्राप्तः सोऽपि वा (आपविस्मये, वाशब्द उत्तरदेशोपपत्त्या समुच्चयार्थः, यथा देवो वा नानवा वेति ।) भवमभ्येतु-संसारमभ्यागच्छतु इत्येको वाच्यप्रसङ्गः ।

भवो वा भवस्थशून्योऽस्तु-भवः-संसारः स वा भवस्थ-
शून्यः-संसारिभिर्जीयैर्विगदितः अस्तु-भवतु इति द्वितीयो
दोषप्रसङ्गः । इदमत्राऽऽकृतम्-यदि परिमिता एवाऽऽत्मानो
मन्यन्ते तदा तत्त्वज्ञानाभ्यासप्रकर्षादिक्रमेणापवर्गे गच्छन्तु
तेषु संभाव्यते खलु स कश्चित्कालो यत्र तेषां सर्वेषां नि-
वृत्तिः, कालस्याऽनादिनिधनत्वाद् आत्मानां च परिमित-
त्वात्संसारस्य रिक्तता भवन्ती केन वार्यताम् । समुत्थीयते
हि प्रतिनिधतसलिलपटलपरिपूरिते सरसि पवनतपनान-
पनजनादञ्जनादिना कालान्तरे रिक्तता । नचाऽयमर्थः प्रा-
माणिकस्य कस्यचित्प्रसिद्धः संसारस्य स्वरूपहानिप्र-
सङ्गात् तत्स्वरूपं होतव्यं कर्मवशवर्तिनः प्राणिनः संसर-
न्ति समासार्थः संसारिष्यन्ति चेति सर्वेषां च निवृत्तत्वे
संसारस्य वा रिक्तत्वं दृढादभ्युपगन्तव्यम् । मुक्तैर्वा पुन-
र्भवे आगन्तव्यम् । न च क्षीणकर्मणां भवाधिकारः-“ दग्धे
बीजे यथाऽत्यन्तं, प्रादुर्भवति नाङ्कुरः । कर्मबीजे तथा दग्धे,
न रोहति भवाङ्कुरः ” ॥ १ ॥ इति वचनात् । आह च पत-
ञ्जलिः-“ सति मूले तद्विपाकां जात्यायुर्भोगः ” इति एत-
द्दीका च-“ सत्तु क्लेशेषु कर्माऽऽशयो विपाकारम्भी भवति
नोच्छिन्नक्लेशमूलः । यथा तुषावनद्धाः शालिनगडुला अ-
दग्धबीजभावाः प्ररोहणसमर्था भवन्ति, नापनीततुषा
दग्धबीजभावा वा । तथा क्लेशावनद्धः कर्माशयो विपाक-
प्ररोही भवति; नापनीतक्लेशा-न दग्धबीजभावा वा इति ।
स च विपाकस्त्रिविधो जातिरायुर्भोगः ” इति । अत्रपादा-
ऽप्याह-“ न प्रवृत्तिः प्रतिस्थानाय हीनक्लेशस्य ” इति, एवं
विभक्तज्ञानिशिवराजर्षिमनानुसारिणा वृषयित्वा उलगाज्जेन
भगवदुपक्रमपरिमितात्मवाद् निर्वोचतया स्तौति-“ वदजीवि-
त्यादि, त्वं तु हे नाथ ! अनन्तसंख्यम्-अनन्ताख्यसंख्या-
विंशत्युक्तं षड्जीवकायम्, अजीवन्, जीवन्ति, जी-
विष्यन्ति चेति जीवाः-इन्द्रियादिज्ञानादिद्रव्यभावप्राण-
धारण्युक्तास्तेषाम् ” संघऽ(वाऽ)नूयै ” ॥ ५३॥ इति
चिन्तेतदभि आदिष्य कस्य कायः-समूहो जीवकायः पृथि-
व्यादि । वृणा जीवकायानां समाहारः षड्जीवकायम् ।
पात्राद्वदशनाशपुंसकस्यम्, अथवा-वृणा जीवानां कायः
प्रत्येकं सङ्घातः षड्जीवकायः, तं षड्जीवकाये पृथिव्य-
तजोवायुधनरूपतिप्रसलक्षणषड्जीवनिकायं तथा तेन प्र-
कारेण आख्यः-मर्यादया प्ररूपितवान्, यथा-येन प्रकारेण
न दोषो-न दूषणमिति, जात्येकत्वकवचनम् । प्रागु-
क्तदोषद्वयजातीया अन्येऽपि दोषा यथा न प्रादुष्यन्ति
तथा त्वं जीवाऽनन्त्यमुपदिष्टवानित्यर्थः । ‘ आख्यः ’ इति-
आहपूर्वस्य ख्यातेरङ्गि निःसिद्धः । त्वमित्येकवचनं चेत् ज्ञा-
पयति यज्जगद्गुरोरेवैकस्येदकप्ररूपणसामर्थ्यं न तीर्था-
न्तरशास्त्राणिमिति । पृथिव्यादीनां पुनर्जीवत्वमित्यर्थं सा-
धनीयम्-यथा सा अत्मिका विद्रुमशिलादिरूपा पृथिवी; छेद
समानधातुत्थानाहर्माङ्कुरवत् । भौममम्भाऽपि सात्मकं
क्षतभूमजातीयस्य स्वभावस्य संभवात्; शालुवत् । आ-
त्मरिक्तमपि सात्मकम्; अत्रादिविकार स्वतः संभूय पा-
तात्, मत्स्यादिवत् । तेजोऽपि सात्मकम्-आहारापादा-
नेन वृद्धपादविकारापलम्भात् पुरुषाङ्कवत् । वायुरपि सा-
ऽऽत्मकः अपरप्रेरितत्वेऽपि तिर्यग्गतिमस्यात्, गोवत् ।

वनस्पतिरपि सात्मकः क्षेत्रादिभिर्मलान्धादिवर्शनात्, पु-
रुषाङ्कवत् । केषांचित् स्वापाङ्कनोपश्लेषादिविकाराच्च अ-
पकर्षतश्चैनस्याह्वा सर्वेषां सात्मकत्वसिद्धिः, आसत्त्ववचनाच्च ।
असेषु च कर्मापिपीलिकाभ्रमरमनुष्यादिषु न केषांचित्सा-
त्मकत्वं विमानमिति । यथा च भगवदुपक्रमे जीवानस्ये न
दोषमनथा दिग्मात्रं भाव्यते । भगवन्मते हि वृणा जीव-
निकायानामेतद्व्यवहृत्त्वम्-सर्वस्तोकास्त्रसकायिकाः । ते-
भ्योऽसंख्यातगुणास्तजस्कायिकाः । तेभ्यो विंशत्याधिकाः
पृथ्वीकायिकाः । तेभ्यो विशेषाधिका अप्कायिकाः । तेभ्यो
विशेषाधिका वायुकायिकाः । तेभ्योऽनन्तगुणाः वनस्पति-
कायिकाः; ते च व्यावहारिकाः, अव्यावहारिकाश्च—

“ गाला य असंखिञ्जा, असंखनिगोयगोलभो भणिभो ।

इकिक्कनिगोयस्मि, अणुतजीवा मुण्येयव्वा ॥ १ ॥

सिज्झंति जत्तिया खलु, इह संघघहारजीवरासीभो ।

एति अणाइवणस्सइ, रासीभो तत्तिया तंमि ॥ २ ॥ ”

इति वचनात् यावन्तश्च यतो गच्छन्ति मुक्तिं जीवास्ता-
वन्ताऽनादिनिगोद्वनस्पतिराशेस्तत्राऽऽगच्छन्ति न च
तावता तस्य काचित्परिहाराणिर्निगोद्वजीवाऽनन्त्यस्याऽस्त-
यत्वात् । निगोद्वस्वरूपं च समयसागराद्वगन्तव्यम्,
अनाद्यनन्तेऽपि काले य केचिन्निवृत्ता निर्वोन्ति निर्वोस्य-
न्ति च ते निगोद्वानामनन्तभागेऽपि न वर्तन्ते, नाऽवर्ति-
यन्त, न वर्तयन्ति । तत्र च कथं मुक्तानां भवाऽगमनप्रसङ्गः ?
कथं च संसारस्य रिक्तताप्रसक्तिरिति अभिप्रैतं चेदतस्य-
भूयानामपि । यथाचोक्तं वार्तिककारेण—

“ अत एव च विद्वत्सु, मुच्यमानेषु सन्ततम् ।

ब्रह्माण्डलोकजीवाना-मनन्तत्वाद्दृश्यता ॥ १ ॥

अन्त्यन्यूनातिरिक्तवै-युज्येते परिमाणवत् ।

वस्तुव्यपारिमेये तु, नूनं तेषामसंभवः ” ॥ २ ॥

इति काव्यार्थः । स्यात् । आह ।

“ एको नित्यस्तथा बद्धः, क्षयसस्येह सर्वथा ।

आत्मेति निश्चयाद् भूयो, भवनेर्गुण्यदर्शनात् ॥ ४ ॥

तस्यागायोपशान्तस्य, सङ्कलस्यापि भावतः ।

वैराग्यं तद्वत् यत्त-न्माहर्गभेमुदाहृतम् ॥ ५ ॥

भूयांसो नामिनो बद्धा, बाह्ये नच्छादिना ह्यमी ।

आत्मानस्तद्वशात्कष्टं, भवे तिष्ठन्ति दारुणं ॥ ६ ॥

एवं विज्ञाय तस्याग-विधिं त्यागं च सर्वथा ।

वैराग्यमाहुः सङ्गान-संगतं तत्त्वदर्शिनः ॥ ७ ॥ ”

अन० ३ अधि० । (आत्मन एकत्वाऽनकत्व-सर्वगतत्व-
सक्रियत्व-निःस्क्रियत्वयुक्तव्यता ‘ परलोक ’ शब्दे पञ्चमे
भागे च वक्ष्यते)

(२०) अथवा मुक्ताऽमुक्तविशेषमपहृत्य सामान्येनाऽऽत्मनः
सक्रियत्वं साधयन्नाह—

कसाइतणभो वा, सकिरिभो यं मभो कुलालो व्व ।

देहण्कंदणभो वा, पक्कखं जंतपुरिसो व्व ॥ १८४८ ॥

विशे० । (व्याख्या ‘ बंधमोक्षसिद्धि ’ शब्दे ५ भागे वक्ष्यते)

(२१) आत्मनो ज्ञानस्वरूपत्वम्—

अणुमवेदणमप्पाणेणं जं इतत्वं ति थाभि पत्थए ।

(सूत्र-१६४५)

संवेदनम्-अनुभवनम् अनु-पश्चात् संवेदनं केनात्मना व-
त्परेषां मोक्षोदयाजननादिना दुःखोत्पादनं विधीयते तत्प-
श्चादात्मना संवेद्यमित्याकलय्य यत्किमपि इत्युच्यमिति
विकीर्णितं तज्जाभिप्रायेत्-नाऽभिलषेत् ।

ननु चाऽऽत्मना अनुसंवेद्यमित्युक्तं संवेदनं च साताऽसा-
तरूपं तच्च यथा नैयायिकवैशेषिकाणामात्मनो भिन्नं गुण-
भूतैकैकार्थसमवायिना ज्ञानेन भवति तथा भवतामप्याहो-
स्विद् भिन्नेनात्मन इत्यस्य प्रतिवचनमाह—

जे आया, से विण्णाया, जे विण्णाया, से आया, जेण
विजाणति से आया, तं पइच्च पडिस्सुए । एस आ-
यावादी समियाए पस्वियाए वियाहिए ति वेमि । (सूत्र-
१६५×)

य आत्मा नित्य उपयोगलक्ष्यः विज्ञानाप्यसाधेय, न तु
पुनस्तस्मादात्मनो भिन्नं ज्ञानं पदार्थसंवेदकं, यच्च विज्ञाना
पदार्थानां परिच्छेदक उपयोग आत्माप्यसाधेय, उपयोग-
लक्षणत्वात् जीवस्योपयोगस्य च ज्ञानात्मकत्वादिति ज्ञा-
नात्मनोरभेदाभिधानाद् बीजाभिमतं ज्ञानमेवैकं स्यादिति
चेत्, तच्च भेदाभावाच्च कवलं विकीर्णितो नैक्यम् एतद्वैक्यं
यो भेदाभाव इति चेत्, चार्तंगतत्, तथा हि-पटशुक्ल-
त्वयोर्भेदनाशव्यानाभावेऽपि नैकत्वापपत्तिः, अत्रापि शु-
क्लत्वव्यतिरेकेण नापरः पटः कश्चिद्व्यस्तीति चेदंश-
स्तिनस्याज्ञापो यतः शुक्लगणविनाश सर्वथा पटाभावा-
पत्तिः स्यात्, तदात्मना विनष्ट एवाति चेत्, भवतु का नो
ज्ञानि ?, अनन्तधर्मात्मकत्वादस्तुनाऽपरमृदादिधर्मसङ्गावे
तद्वर्त्मविनाशेऽप्यविनष्ट एवत्येवमात्मनोऽपि प्रत्युपपन्नज्ञा-
नात्मकतया विनाशेऽप्यपगमसूतत्वासक्त्यप्रदेशना अनु-
कलत्वादिधर्मसङ्गादादिविवाश एवेत्यलं प्रसङ्गः । ननु च
य आत्मा स विज्ञानित्यत्र तज्ज्ञेन कर्तुमभिधानादात्मनश्च
कर्तृत्वात्तच्च य एवात्मा स एव विज्ञानित्यत्र विप्रतिप-
द्यभावा, येन चासौ जानाति तांश्चक्रमपि स्यात्, तथा
हि-तत्करणं क्रिया वा भवेत् यां करणं तदात्रादिविज्ञे
स्यात्, अथ क्रिया सा यथा कर्तृस्था संभवत्येवं कर्म-
स्थापीति एवं भेदसंभवे कुत ऐक्यमिति यच्चोद्वेगं प्रति
स्पष्टतरमाह-‘ जेण ’ इत्यादि, येन मत्यादिना ज्ञानेन कर-
णभूतन वा क्रियारूपेण वा विविधे सामान्यविशेषाकार-
तया वस्तु जानाति-विजानाति स आत्मा न तस्मादात्मनो
भिन्नं ज्ञानं, तथा हि-न करणतया भेदः, एकस्यापि क-
र्तृकर्मकरणभेदनोपलब्धेः, तद्यथा-देवदत्त आत्मानमात्मना
परिच्छिन्नति, क्रियापक्षे पालिको ह्यभेदे भवताप्यभ्युपगत
एव, अपि च-‘ भूतिर्येषां क्रिया सैव कारकं सैव साध्यते ’
इत्यादिनैकत्वमवेत । ज्ञानात्मनोऽैकत्वे यद्वति तद्वर्णयि-
तुमाह-‘ तं ’ इत्यादि, तं ज्ञानपरिणामं प्रतीत्य-आधित्यात्मा
तैव प्रतिसंख्यायते-व्यपदिश्यते, तद्यथा-इन्द्रोपयुक्त
इन्द्र इत्यादि, यदि वा-मतिज्ञानी ध्रुवज्ञानी यावत्
केवलज्ञानीति यच्च ज्ञानात्मनोरैकत्वमभ्युपगच्छति स
किं गुणः स्यादिति आह-‘ एस ’ इत्यादि, एव-
अनन्तराज्ञया नीत्या यथावस्थितात्मवादी स्यात्तस्य च
सम्यग्भावेन शमितया वा पर्यायः संयमानुष्ठानरूपो व्या-

ख्यातः । इत्याधिकारपरिसमाप्तौ, प्रथमीति पूर्ववत् । आत्मा
१ भू० ५ अ० ५ उ० ।

आत्मनो ज्ञानस्वरूपत्वमभिधानुमात्मन एव स्वरूपनि-
रूपणायाह—

आया भंते ! शाणे, अण्णाणे, गोयमा ! आया मिय
शाणे, मिय अण्णाणे ? । शाणं पुण शियमं आया ।

‘आया भंते ! शाणे’ इत्यादि, आत्मा ज्ञानं योऽयमात्माऽ-
सौ ज्ञानं न तयोर्भेदः अथात्मनोऽन्यज्ज्ञानमिति प्रश्नः ।
उत्तरन्तु-आत्मा स्यात् ज्ञानं सम्यक्त्वे सति मत्यादिज्ञान-
स्वभावत्वालस्य, स्यादज्ञानं मिथ्यात्वे सति तस्य मत्य-
ज्ञानादिस्वभावत्वात्, ज्ञानं पुनर्नियमादात्मा आत्मधर्म-
त्वात् ज्ञानस्य । न च सम्यग्भावाधर्मो धर्मिणो भिद्यते, स-
र्वथा भेदे हि विप्रकृष्टगुणिनो गुणमात्रोपलब्धौ प्रतिनियत-
गुणविषय एव संशयो न स्यात्, तद्व्यभेदोऽपि तस्य
भेदाविशेषाद्, इत्येतं च यदा कश्चिद्वर्तनतत्तद्व्यवस्था-
विस्तरभेदाद्विनाशः किमपि शुक्ल पश्यति तदा किमपि
पताका किमपि बलाका ? इत्येवं प्रतिनियतगुणविषयोऽसौ
नापि धर्मिणो धर्मः सर्वथैवाभिन्नः सर्वथैवाभेदे हि सं-
शयानुत्पत्तिरिव, गुणप्रवृत्त एव गुणिनोऽपि गृहीतव्यादतः
कर्थाच्चभेदपक्षमाश्रित्य ज्ञानं पुनर्नियमादात्मन्युच्यते इति,
इह चात्मा ज्ञानं व्यभिचरति, ज्ञानं त्वात्मानं न व्यभि-
चरति, व्यभिचरन्तीतिवदिति सूत्रगमर्थः इति ।

अमुनेधार्थं दण्डके निरूपयन्माह—

आया भंते ! शेरइयाणं शाणे, अण्णे शेरइयाणं
शाणे ?, गोयमा ! आया शेरइयाणं मिय शाणे, मिय
अण्णाणं, शाणे पुण ते शियमं आया एवं ० जाव
थशियकुमारणं ।

‘आयं’ त्यादि, नारकाणाम् ‘आत्माऽऽत्मस्वरूपं ज्ञानम् ?’
उतान्यनारकाणां ज्ञानं?, तयोर्धर्मातिरिक्तमित्यर्थः इति प्रश्नः,
उत्तरन्तु-आत्मा नारकाणां स्यात् ज्ञानं सम्यग्दर्शनभावात्,
स्यादज्ञानं मिथ्यादर्शनभावात्, ज्ञानं पुनः ‘सति’ तज्जा-
रकसम्बन्ध आत्मा न तद्व्यतिरिक्तमित्यर्थः ।

आया भंते ! पुढवीकइयाणं अण्णाणे अस्से पुढवी-
काइयाणं अण्णाणं ?, गोयमा ! आया पुढवीकाइयाणं
शियमं अण्णाणं, अण्णाणे वि शियमं आया, एवं ० जाव
वणस्सइकाइयाणं, वेइदियतेइदिय ० जाव वेमाणियाणं,
जहा शेरइयाणं ।

‘आया भंते ! पुढवीकाइयाणमि’ त्यादि, आत्मा आत्म-
स्वरूपमज्ञानम् उतान्यसत्तत्त्वम् उत्तरन्तु-आत्मा तेषाम-
ज्ञानरूपो नाभ्यस्तत्तत्त्व इति भावार्थः ।

आया भंते ! दंसणे अस्से दंसणे ?, गोयमा ! आया
शियमं दंसणे दंसणे वि शियमं आया । आया भंते !
शेरइयाणं दंसणे अस्से शेरइयाणं दंसणे ? गोयमा !
आया शेरइयाणं शियमा दंसणे दंसणे वि से शियमं आया
एवं ० जाव वेमाणियाणं निरंतरं दंडं । (सूत्र-४६८)

एवं दर्शनसूत्राद्यपि, नवरं सस्यगृहप्रिमिथ्यादृष्ट्यादर्शन-
स्याविशिष्टत्वाद्वात्मा दर्शनं दर्शनमप्यात्मैवेति वाक्यं, यत्र
हि धर्मे विपर्ययो नास्ति तत्र नियम एवोपनीयते, न
व्यभिचारो यथैव दर्शनं, यत्र तु विपर्ययोऽस्ति तत्र व्य-
भिचारो नियमश्च यथा ज्ञाने, आत्मा ज्ञानरूपोऽज्ञानरूप-
श्चेति व्यभिचारः, ज्ञानं त्वात्मैवेति नियम इति । अ० १२
शु० १० उ० ।

आत्मनः स्वपर्यायस्यः कथाश्चद्वयतिरिक्तत्वम्—

जीवो अणुइण्डिहणो, जीवत्ति य णियमओ ण वत्तव्वो ।
जे पुरिसाऽऽउयजीवो, देवाऽऽउयजीवियविमिट्ठो ॥४२॥

व्यतिरेकाद्वात्मनो वा केवलज्ञानाव्यतिरेकान् । कथंचिद-
कत्वं तयोरित्याह—

मंखेजममंखेजं, अणंतकप्पं च केवलं णाणं ।

तह रागदंसमोहा, अस्सऽवि य जीवपज्जाया ॥ ४३ ॥

सम्प० २ काण्ड० । (अनयोर्गाथयोर्व्याख्या 'केवलणाण' शब्दे तृतीयभागे ६४७ पृष्ठे वक्ष्यते)

आत्मकर्मणोरन्योन्यानुगतत्वम्—

(' णय ' शब्दे चतुर्थभागे " अणुणोणणारुणयणो " (५७)
इत्यादि प्रथमकाण्डगाथाभिः दर्शयिष्यामि) आत्मना आ-
त्मानं ज्ञात्वा । अष्ट० १३ अष्ट० । (आत्मज्ञानस्यैव सस्य-
कत्वम्, आत्मज्ञानस्यैव ज्ञानदर्शनचारित्र्यमिति ' मुण्य ' शब्दे षष्ठ्यु भागे दर्शयिष्यते)

(२२) आत्मनो ज्ञानदर्शनध्वयणादिप्रकारः—

दाहिं ठाणेहिं आया अधोलोगं जाणइ पामइ, तं जहा-
समोहएणं चव अप्पाणं आया अहलोगं जाणइ पासइ,
अममोहएणं चव अप्पाणं आया अहलोगं जाणइ पा-
सइ, आधोहिममोहताअममोहएणं चव अप्पाणं आया
अहलोगं जाणइ पामइ १, एवं तिरियलोगं २, उडुलोगं ३,
केवलकप्पं लोमं ४, दाहिं ठाणेहिं आया अधोलोमं जा-
णइ पासइ, तं जहा-विउव्विणं चव अप्पाणं आया
अहलोगं जाणइ पामइ अविउव्विणं चव अप्पाणं आया
अहलोगं जाणइ पामइ, आहोहिविउव्वियाऽवि-
उव्विणं चव अप्पाणं आया अधोलोमं जाणइ पा-
सइ १, एवं तिरियलोगं २, उडुलोगं ३, केवलकप्पं
लोमं ४,

' दाही ' त्यादि सूत्रचतुष्टयं, द्वाभ्यां स्थानाभ्यां-प्रका-
राभ्यामात्मगताभ्यामात्मा-जीवोऽधोलोकं जानात्यवधि-
ज्ञानेन पश्यत्यवधिः दर्शनं 'समग्रहतेन' वैक्रियसमुद्धान-
गतेनात्माना-स्वभावेन, समुद्धानान्तरगतेन, वा, अम-
मग्रहतेन व्यन्यथेति, एतदेव व्याख्याति—'आहोही' त्यादि
यत्प्रकारोऽवधिरस्येति यथावधिः, आनिदीर्घत्वं प्राकृत-
त्वात्, परमाद्येवोऽवधिरस्येति सोऽधोऽवधिगता
नियतसंज्ञावधयवधिज्ञानी स कदाचित् समग्रहतेन क-

दाचिदन्यथेति समग्रहताऽसमग्रहतेनेति, ' एव ' मित्यादि,
' एव ' मिति यथाऽधोलोकः समग्रहतासमग्रहतप्रकाराभ्या-
मवधिरस्ययनयोक्त एव निर्यग्लोकादयोऽपीति, सुगममनि
च निर्यग्लोकादुल्लोककेवलकल्पसूत्राणि, नवरं केवलः—
परिपूर्णः स आत्मौ स्वकार्यसामर्थ्यात् कल्पश्च केवलज्ञा-
नमिव वा परिपूर्णतयेति केवलकल्पः, अथवा-केवलकल्पः
समग्रभाषयः परिपूर्णस्ते लोके चतुर्दशरज्ज्वात्मकमिति ।
वैक्रियसमुद्धानान्तरं वैक्रियं शरीरं भवतीति वैक्रिय-
शरीरमाध्याधोलोकादिज्ञाने प्रकारद्वयमाह—' दाही ' त्यादि सूत्रचतुष्टयं कल्पम्, नवरं ' विउव्विणं ' ति
कृतवैक्रियशरीरेणेति ।

ज्ञानाधिकार एवेदमपरमाह—

दाहिं ठाणेहिं आया, सदाइं सुणेइ, तं जहा-देसेण वि
आया सदाइं सुणेइ, सव्वेण वि आया, सदाइं सुणेइ १ ।
एवं रुवाइं पासइ, गंधाइं अग्घाति २, रसाइं आसाएइ ४,
फामाइं पडिमंवेणइ ५ ।

' दाही ' त्यादि, पञ्चसूत्री, द्वाभ्यां स्थानाभ्यां-प्रकाराभ्याम्
' देसेण वि ' ति-देशेन च शृणोत्येकन श्रोत्रेणैकश्रोत्रोपघाते
सति सर्वेण चानुपहतश्रोत्रेन्द्रियो यो वा संभिन्नश्रोतोऽभि-
धानलब्धियुक्तः स सर्वैरिन्द्रियैः शृणोतीति सर्वेणेति व्यप-
दिश्यते, एवमिति यथा शब्दान् देशसर्वाभ्याम् एवं कृपा-
दीनापि नवरं जिह्वादेशस्य प्रसुप्त्यादिनोपघातादिज्ञानास्वा-
दयतीत्यवसंयमिति । शब्दध्वन्यादयो जीवपरिस्थामा उक्ताः ।

तत्प्रस्तावात् तत्परिणामान्तराख्याह—

दाहिं ठाणेहिं आया ओभामइ, तं जहा-देमेण वि आ-
या ओभामइ, सव्वेण वि आया ओभामइ १ । एवं
पभासइ २, विउव्वइ ३, परिणावेइ ४, भासं भासइ ५,
आहारोइ ६, परिणामइ ७, वेणइ, ८, निजोरेइ ९ । (सूत्र-
८०×)

' दाही ' त्यादि, नव सूत्राणि सुगमानि, नवरं, अवभासते-
द्योतने, देशेन-लघोतनकवत्, सर्वतः-प्रदीपवत्, अथ वा-
अवभासते-जानाति, १. स च देशतः फलकावधिज्ञानी,
सर्वतः-अव्यन्तरावधिरिति, एवमिति-देशसर्वाभ्यां-प्रभा-
सते प्रकरणेन द्योतते २, चिकरति देशेन-हस्तादिवैक्रिय-
करणेन, सर्वेण सर्वस्यैव कायस्येति ३, ' परिणार ' इति-
मैथुने सद्यते, देशेन-मनोयोगादीनामन्यतमेन, सर्वेण-याश-
त्रयणापि ४, भासां भाषते देशेन-जिह्वादिना, सर्वेण-
समस्ततात्वादिस्थानैः ५, आहारयति, देशेन मुखमात्रेण,
सर्वेण-श्रोत्राद्विषयसंज्ञया ६ आहारमेव परिणमयति प-
रिणामं भवति लक्षणविभागेनेति भक्ताग्रदेशस्य प्लीहा-
दिना रुद्धत्वात् । देशतः, अन्यथा तु सर्वतः ७ वेद्यति-
अनुभवात्, देशेन-हस्तादिना अवयवेन, सर्वेण सर्वो-
द्ययवैराहारसंज्ञा-परिणामिनपुद्गलान् इष्टानिष्टपरिणा-
मनः, निजोर्गयति-त्यजति आहारतान्-परिणामितान् य-
दितान् आहारपुद्गलान् देशेन अपानादिना, सर्वेण स्वशरी-
रेणैव प्रसवद्वन्द्वेति १ । अथ वा-एतानि चतुर्दशाणि सूत्रा-
णि त्रिशक्तिवधयवस्थपेक्षया नयानि, तत्र देशसर्वयो-

अना वथा देखेनापीति देखलोऽपि श्रुणोति विवक्षितशब्दा-
नां मध्ये कांश्चिद्व्युत्थोतीति सर्वेणापीति सर्वतश्च साम-
स्येन ; सर्वान्वेषेत्तथैः, एवं कृपादीनिपि, तथा विवक्षितस्य
देखं सर्वे वा विवक्षितमवभासयत्येवं प्रभासयति एवं वि-
कुर्वन्तीं विकुडते परिवारणीयं कौसरीरादि परिवा-
रयति भावणीयापेक्षया देशतो भावां भावते सर्वतो वेति
अव्यवहार्यमाहारयति, आहूतं परिणमयति, वेवं कर्म
वेदयति देशतः सर्वतो वा, एवं निर्जरयत्यपि । स्था० २
डा० २ ड० ।

(२३) आत्मनिरूपणम् । तथा च पूर्वोक्तार्थकृतमाथाः—

“जीवो अणार्द्रनिहसो, अविण्णसी अक्खम्मो भुत्तां निच्चं ।
व्वव्वुयाप शिच्चो, परिणायगुणेहि य अण्णियो ॥ १ ॥
अह पज्जराड सडकी, घडाड वयराणि कंजुआ पुरिसो ।
एवं न खेव मियणो, जीवो वेहाड संसारी ॥ २ ॥
अह कीरोदगतिलत्तित्त-कुसुमगंधाण वीसइ न भेणो ।
तह खेव न जीवस्स वि, वेहाड्वत्तिणो भेणो ॥ ३ ॥
संकाअधिकोपहि य, अहकमं वेहलोयमिसो वा ।
हाथिस्स व कुंभुस्स व, पपससंखा समा खेव ॥ ४ ॥
कालो अहा अण्णारि, अविण्णसी हाई तिसु वि कालेसु ।
तह जीवो वि अण्णारि, अविण्णसी तिसु वि कालेसु ॥ ५ ॥
गयणं अहा अकवी, अण्णारागुणेण विण्णरं तं तु ।
जीवो तहा अकवी, विण्णारागुणेण वेत्तवो ॥ ६ ॥
अह पुटथी अविण्णहा, आहारो होइ सव्वदव्वाणं ।
तह आहारो जीवो, नाणारिणं गुणगणायं ॥ ७ ॥
अक्खयमयंतमज्जलं, अह गयणं होइ तिसु वि कालेसु ।
तह जीवो अविण्णसी, अविण्णो तिसु वि कालेसु ॥ ८ ॥
अह कण्णामो कीरं-ति पज्जवा मज्जकुंडलाईया ।
वव्वं कण्णं तं चिय, नाम विसेसो इमो अणो ॥ ९ ॥
एवं अउगईय, परिअमंतस्स जीवकण्णस्स ।
नामाई वडुविहाई, जीवव्वं तवं खेव ॥ १० ॥
अह कम्मयरो कम्म, करइ भुंजेइ सो फलं तस्स ।
तह जीवो वि अकम्मं, करइ भुंजेइ तस्स फलं ॥ ११ ॥
उज्जावेडं दिवसं, अह सरो वव्वरं पुणो अण्यं ।
नय वीसइ सो सरो, अण्णं चित्तं पयासतो ॥ १२ ॥
अह सरो तह जीवो, भव्वंवरं वव्वप पुण्णो अण्णं ।
तथ वि सरीरमणं, केत्तं व रवी पयासेई ॥ १३ ॥
पुल्लुण्णकमलाण, वण्णअगकण सुवहिंगधीणं ।
विण्णइ नासाइगुणो, न य कवं वीसए तसि ॥ १४ ॥
एवं नागुणेषं, विण्णइ जीवो वि बुद्धिमंतहि ।
अह गंधो तह जीवो, न इ सक्का कीरए भिण्णुं ॥ १५ ॥
अभाप्रउमइल-पण्णमकुदाण संखसजायं ।
सदु विण्ण बुव्वइ, के-यलु सि न इ वीसई कवं ॥ १६ ॥
पण्णकणं गहगडिणो, वीसइ पुरिसो न वीसइ पिसाणो ।
आगारेहि मुण्णिअइ, एवं जीवो वि वेहडिणो ॥ १७ ॥
इसइ विरुसइ कसइ, नण्णइ नापइ वयइ सुव्वुक्कं ।
जीवो वेहमइणो, विविहयारं पयंसेइ ॥ १८ ॥
अह आहारो भुत्तो, जिण्णाय परिणमइ सत्तभेण्णि ।
वस १ सोणिय २ मंस ३ऽडुअ ४-मज्जा ५ तह मेव ६ ।
सुकेहि ७ ॥ १९ ॥

एवं अटुविहं चिच्च, जीवेण अण्णारिसइयं कम्मं ।

अह कण्णपाहाणे, अण्णारिसंजोणनिष्कणं ॥ २० ॥

जीवस्स य कम्मस्स य, अण्णारमं खेव होइ संजोणो ।

सो वि उवापए पुटो, कीरइ न वत्ताड अह कण्णं ॥ २१ ॥

अह पुव्ववरं कम्मं, जीवो वा अह हविज वा वई कोरं ।

सो वत्तवो कुक्कुडि-अंहाणं भण्णु को पड्डो ॥ २२ ॥

अह अंसंभवा कुक्कुडि, ति अंसं व कुक्कुडी उ भवं ।

न य पुव्वाऽवरभावो, अह तह कम्मो जीवाणं ॥ २३ ॥

अणुमात्रपणे सिक्कं, कुडमपाणं जिण्णाय पक्कणं ।

गिएहणु गयहरं जीवं, अण्णारमकणयसकं ॥ २४ ॥

कथं य जीवो वल्लो, कथं य कम्मो ईं हुंति वल्लियाईं ।

जीवस्स य कम्मस्स य, पुव्वनिवडाई वराई ॥ २५ ॥ ”

ग० २ अधि० ।

(२४) आत्मतत्त्वनिरूपणं बौद्धादिसम्प्रदायतत्त्वमिराकरत्वेन
प्रदर्शितम्—

बौद्धास्तु—बुद्धिक्लृपपरंपराभाषनेषाऽऽन्नाद्यमाप्तासि-
धुः, न पुनर्भौतिककणनिकरनिरन्तरानुस्यूतैकसूत्रवस्तुत्व-
यिनमेकम् । ते लोकायतल्लुगटांकयोऽपि पापीयानः,
तद्भावेऽपि तेषां स्मरणप्रत्यभिज्ञानाद्यवदनात् ; तथा
हि—पूर्वबुद्धानुभूतेऽर्थे नांतरबुद्धीनां स्मृतिः सम्भव-
ति, ततोऽन्यत्वात्, सन्तानान्तरबुद्धिवत् । न ह्यन्यद्वै-
ऽर्थोऽन्यत्वं स्मर्यते, अन्यथैकेन दृष्टोऽर्थः सर्वैः स्मर्येत ।
स्मरणाभावे च कौतस्कुती प्रत्यभिज्ञाप्रसूतिः ? तस्याः
स्मरणानुभवोभयसम्भवत्वात् । पदार्थप्रेक्षणप्रबुद्धमात्र-
संस्कारस्य हि प्रमातुः स पदार्थमित्याकारेणैवमुत्पद्यते ।
अथ स्यादयं दोषो यद्यविशेषेणान्यद्वैदमन्यः स्मरतीत्युच्यते
किं त्वन्यत्वंऽपि कार्यकारणभावादेव स्मृतिः, भिन्नसन्ता-
नबुद्धीनां तु कार्यकारणभावो नाऽस्ति, तेन सन्तानान्तराणां
स्मृतिर्न भवति; न चैकसामानिकीवामपि बुद्धीनां कार्य-
कारणभावो नास्ति, येन पूर्वबुद्धानुभूतंऽर्थे तदुत्तरबुद्धीनां
स्मृतिर्न स्यात् । तदप्यनवदातम्, यद्यपि नात्मावस्थ
तदवस्थत्वात् । अन्यत्वं हि स्मृत्यसंभवे साध्यतमुक्तम्,
तच्च कार्यकारणभावाभिधानेऽपि नाऽपगतम्, न हि
कार्यकारणभावाभिधाने तस्यासिद्धत्वादीनामन्यसमो दोषः
प्रतिपद्यते । नाऽपि स्वयसिसिद्धिर्नेन क्रियते, न हि का-
र्यकारणभावात् स्मृतिरित्यन्नाभयप्रसिद्धोऽस्ति दृष्टान्तः ।
अथ “ यस्मिन्नेव हि सन्ताने, आदिता कर्मवासना, फलं
तत्रैव संधने, कर्णोसं रक्ता यथा ॥ १ ॥ ” इति कर्णोत्तर-
रक्तादृष्टान्तोऽस्तीति चेत् । तदसाधीयः, साधनद्वयसा-
संभवात् । अन्यथासंभवात् न साधने-न हि कार्यकार-
णभावो यत्र तत्र स्मृतिः कर्णोसं रक्तावदित्यन्यथः सं-
भवति, नाऽपि यत्र न स्मृतिस्तत्र न कार्यकारणभाव इति
व्यतिरेकोऽस्ति । असिद्धत्वाद्यनुद्भावनाच्च न दूषणम् । न
हि ततोऽन्यत्वादित्यस्य हेतोः कर्णोसं रक्तावदित्यनेन
कश्चिदुक्तः प्रतिपाद्यते । किं च-अन्यत्वेऽपि कार्यकारण-
भावेन स्मृतेरुत्पत्तिरित्युच्यते, तथा शिष्याचार्यादिबुद्धीना-
मपि कार्यकारणभावासङ्गात्तत् स्मृत्यादि स्यात् । अथ ना-
ऽयं प्रसङ्गः, एकसन्तानत्वे स्मृतीति विशेषणुद्दिष्टं चेत्,
तदुक्तम्, भेदाऽभेदपक्षाभ्यां तस्यापकीणत्वात् । अणपरं-

परानस्तस्याऽभेदे हि सापेक्षपर्यवै स्या, तथा च सन्तान इति न किञ्चिदतिरिक्तमुक्तम् । भेदे तु पारमार्थिकोऽपारमार्थिको वाऽसौ स्यात् । अपारमार्थिकत्वे स्वस्य नदेव रूपम् । पारमार्थिकत्वे स्थिरो वा स्यात्, क्षणिको वा । क्षणिकत्वे सन्तानानि विशेष पदार्थमिति किमेतन्न स्तेनभीतस्य स्तेना-स्तरशरणस्वीकरणकारिणा ।।

“स्थिरमथ सन्तानमभ्युपगच्छ, प्रथमं परमार्थसत्स्वरूपम् । अमुं पितृ पुत्रयाऽनयोऽन्या, स्थिरपुत्रः परलोकिकः प्रसिद्धः ॥ १ ॥” उपादानोपादेयभावप्रबन्धेन प्रवर्तमानः कार्यकारणभाव एव सन्तान इति चेत् । तद्वचम्, अवि-भक्त्यावादि संबंधविशेषाभावे कारणत्वमात्राऽविशेषावुपा-दानेतरादिभागानुपपत्तेः । सन्तानजनकं यत्तदुपादानमिति चेत् । न, इतरेतराध्यव्यवसङ्गात् सन्तानजनकत्वेनोपादान-कारणत्वम्, उपादानकारणजन्यत्वेन च सन्तानत्वमिति । लोके तु समानजातीयानां कार्यकारणभावे सन्तानव्यवहारः, तद्यथा-ब्राह्मणसन्तान इति, तत्प्रसिद्ध्या चास्माभिरपि शब्दप्रदीपादिषु सन्तानव्यवहारः कियत् । तथापि यद्येवम-भिप्रेतः सन्तानस्तदा कथं न शिष्याचार्यबुद्धीनामेकसन्ता-नत्वम् । न ह्यानां समानजातीयत्वं कार्यकारणभावो वा नाऽस्ति, ततः शिष्यस्य चिरव्यवहिता अपि बुद्धयः पारं-पर्येण कारणमिति तदनुभूतेऽप्यर्थे यथा स्मृतिर्भवति तथोपाध्यायबुद्धयोऽप्याजन्मप्रभृत्युत्पन्नाः पारंपर्येण का-रणमिति तदनुभूतेऽप्यर्थे स्मृतिर्भवत् । किञ्च-धूमशब्दा-दीनामुपादानकारणं विनैवोत्पत्तिस्तत्र स्यात्, न हि त-वामप्यनादिसंबन्धेन समानजातीयं कारणमस्तीति शक्यते वक्तुम्, तथा च ज्ञानस्यापि गर्भादाबनुपादानैवात्पत्तिः स्यादिति परलोकाभावः । अथ धूमशब्दादीनां विजातीय-मप्युपादानमिष्यते, एवं तर्हि ज्ञानस्याप्युपादानं गर्भेशरीर-मवाप्नु न जन्मान्तरज्ञानं कल्पनीयम्, यथा दर्शने ह्य, पादानामिष्टम्, अन्यथा धूमशब्दादीनामप्यनादिः सन्तानः कल्पनीयः स्यादिति सन्तानघटनात् न पर्यां स्मृत्यादि-व्यवस्था नापि परलोकः कोऽपि प्रसिद्धिपञ्चति दधाति परलोकिकः कस्यचिदसंभवात् । सत्यपि वा परलोकं कथमकृताभ्यागमकृतप्रणाशौ पराक्रियेते ? येन हि ज्ञानेन चैत्यवन्नादि कर्मकृतम्, तस्य विनाशाच्च तत्फलापभोगो यस्य च फलापभोगस्तत्र न तत्कर्म कृतमिति । अथ नाऽयं बोधः कार्यकारणभावस्य नियामकत्वात्, अनादिप्रबन्ध-प्रवृत्तौ हि ज्ञानानां हेतुफलभावप्रवाहः । स च सन्तान इत्युच्यते नटशास्त्रो व्यवहारः संगच्छते । नित्यस्त्वात्मा-भ्युपगम्यमानो यदि सुखादिजन्मना विकृतिमनुभवति । तदयमानस्य एव चर्मादिवदुक्तः स्यात्, निर्विकारकत्वे तु सनाऽसता वा सुखदुःखादिना कर्मफलं कस्तस्य विशेषः ? इति कर्मवैफल्यमेव । तदुक्तम्-“वर्षाऽऽनयाऽयां किं व्या-हन-अमयस्ति तयोः फलम् । चर्मापमश्नेतोऽनित्यः, अतुल्यश्चेदसत्समः ॥ १ ॥” इति तस्मात् स्वयतामेष मूर्खाभिषिक्तः प्रथमो मोह आत्मप्रहो नाम, तच्चिद्वृत्तावा-भ्युपगमोऽपि चिरंस्थिति । अहमव न, किं मम ? इति । तादृमहङ्कारममकारप्रस्थिप्रहाणं नैरात्म्यदर्शनमेव निर्वा-णहारम्, अन्यथा कौतुह्येति निर्वाणवातीति । तदपि

वार्तम्, हेतुफलभावप्रवाहस्य सन्तानस्यानन्तरमेव नियामकत्वेन निरस्तत्वात् । यत्पुनः सुखादिविकाराभ्युपगमे चर्मादिवत् आत्मनोऽनित्यत्वं प्रसिद्धं तदिष्टमेव, कथं-चिद्विनाश्यत्वेनात्मनः स्याद्वादिभिः स्वीकारात् । नित्य-त्वस्य कथावदेवाभ्युपगमात् । यत् नित्यत्वे अस्यात्मीय-प्रहसङ्गात्वेन मुक्त्यनवाप्तिरूपमभाषि, नवप्यमवदानं वि-दिनपर्यन्तविरससंसारस्वरूपाणां पण्डितपारमार्थिकैका-न्तिकात्यन्तिकान्दसम्बोहस्वभावाऽपवर्गोपनिषदां च म-हात्मनां शरीरेऽपि कृपाकपाकोपलितपायस इव निर्मे-मस्वदर्शनात् । नैरात्म्यदर्शने पुनरात्मैव तावन्नास्ति कः प्रेत्य सुखीभवनायै यातव्यते ? ज्ञानक्षणाऽपि संसारी कथमप्यज्ञानक्षणासुखीभवनाय घटिष्यते ? न हि तु की-दृशदर्शनां यद्वत्सुखाय चष्टमानो हृष्टः एकक्षणस्य तु तु कं स्वरसनाशित्यात्तेनैव सार्धं दृष्टंसे । सन्तानमस्तु न वास्तवः कश्चिदिति प्रकृष्टमेव, वास्तवत्वं तस्य निष्प्रत्यूहात्म-सिद्धिरिति ।

अथ आत्मनः परपरिकल्पितस्वरूपमतिवेधाय स्वाभि-मतधर्मान्त्वर्कयन्ति—

चैतन्यस्वरूपः परिणामी कर्ता साक्षाद्भ्रंशा स्वदेहपरि-माणः प्रतिषेत्रं भिन्नः पौद्गलिकाऽदृष्टाश्चाऽयमिति । ५६।

चैतन्यं साकारनिराकारोपयोगाद्यं स्वरूपं यस्यासौ चै-तन्यस्वरूपः परिणमने प्रतिमयमपरापरपर्यायेषु गमने परिणामः स नित्यमस्यास्तीति परिणामी, कर्तात्यदृष्टादि-कर्मिति कर्ता, साक्षादनुपचरितवृत्त्या भुङ्क्ते सुखादिकमिति साक्षाद्भ्रंशा, स्वदेहपरिमाणः स्वोपास्यपुष्पोपकः, प्रति-षेत्रं प्रांतशरीरं भिन्नः पृथक्, पौद्गलिकादृष्टवान् पुद्गलव्य-टितकर्मपरतन्त्रः, अयमित्यनन्तरं प्रमादुत्थन निरूपित आ-त्मेति । अत्र चैतन्यस्य रूपपरिणामित्वाविशेषाभ्यां जड-स्वरूपः कूटस्थान्त्यो नैयायिकादिसम्मतः प्रमाता व्यवच्छि-द्यते । यतो येषामात्मानुपयोगस्वभावस्तावत्, तेषां नासौ पदार्थपरिच्छेदं विदध्याद्, अचेतनत्वाद्, आकाशवत् । अथ नोपयोगस्वभावत्वं चेतनत्वम्, किं तु चैतन्यसमवायः, स आत्मनोऽस्तीत्यसिद्धमचेतनत्वमिति चेत् । तदनुचितम्, इत्थमाकाशादेरपि चेतनत्वापत्तेः, चैतन्यसमवायो हि वि-हायः-प्रमुखोऽपि समानः, समवायस्य स्वयमविशिष्टस्यैकस्य प्रतिनियमहत्वभावादात्मन्येव ज्ञाने समयेन नाकाशादि-ध्विति विशेषाव्यवस्थितः । ननु यथेह कुण्डं दधीनिप्रत्ययाच्च तत्कुण्डादन्यत्र तद्वधिसंयोगः शक्यसंपादनः, तथेह मयि-ज्ञानमितीहं प्रत्ययात् नात्मनोऽन्यत्र गगनादिषु ज्ञानसम-वाय इति चेत् । तदयौक्तिकम् । यतः आऽऽद्योपि ज्ञान-मस्मास्विति प्रतीयन्तु, स्वयमचेतनत्वाद्, आत्मवत् । आ-त्मानो वा मैवं प्रतिशुः, तत्र एव, आदिवद्, इति जडा-त्मवादमते सन्नपि ज्ञानमिहेति प्रत्ययः प्रत्यात्मवेद्यो न ज्ञानम्यात्मनि समवायं नियमयति, विशेषाभावात् । न-स्ववमिह पृथिव्यादिषु रूपादय इति प्रत्ययोऽपि न रूपादीनां पृथिव्यादिषु समवायं साधयेत्, यथा आदिषु, तत्र वा स तं साधयेत्, पृथिव्यादिष्विव, इति न कश्चित्प्रत्यय-विशेषात् कस्याचित् व्यवस्थेति चेत् । सत्यम्, अयमपरो-

ऽहं होवाऽस्तु, पृथिव्यादीनां कषाद्यवात्मकत्वे आदिभ्यो विशिष्टतया व्यवस्थापयितुमशक्तेः । अयमन्तर्मा आत्मनो ज्ञानमस्मादिति प्रतिपत्तिः । आत्मत्वात्, ये तु न तथा वे नाऽऽप्तमाने, यथा आद्यः, आत्मानमेतदहंप्रत्ययमात्रा-स्तस्मात्तथा, इत्यात्मस्थमेव आऽऽदिभ्यो विशेषमात्मनो स्तपयति, पृथिवीत्वादिवत्, पृथिव्यादीनां पृथिवीत्वादि-योगादि पृथिव्यादयः, तद्वशात्स्वयोगात्मा इति । तदयुक्तम्, आत्मत्वादिजातीनामपि जातिमदनात्मकत्वे तत् समवायनियमासिद्धः । प्रत्ययविशेषास्तिसिद्धिरिति चेत्, स एव विचारयितुमारब्धः परस्परप्रत्ययनभेदाविशेषेऽपि जातिनिरासाम्, आत्मत्वजातिगामिनि प्रत्ययविशेषमुपजन-यति, न पृथिव्यादीषु, पृथिवीत्वादिजातयश्च तत्रैव प्रत्य-यमुत्पादयन्ति, नात्मानि, इति कोऽत्र निवृत्त्यर्थः ? । समवाय इति चेत्, सोऽयमन्योन्यसंभ्रयः-सौत प्रत्ययविशेषं जा-तिविशेषस्य जातिमिति समवायः, सति च समवाये प्रत्य-यविशेष इति । प्रत्ययान्तविशेषादभ्यत एव तत्प्रत्ययवि-शेष इति चेत् । न कोऽप्योऽप्यत्र कथंचित्त्वात्पर्याया-माद् ? इति स एव प्रत्ययविशेषतुरोच्यते । तदभावे तद-घटनाजातिविशेषस्य काचदेव समवायाऽभिज्ञेरात्मादिवि-भागानुपपत्तेरारम्भस्य ज्ञाने समवेतमहंमिति प्रत्ययं कुर्वते न पुनराकाशादिषु, इति प्रतिपत्तमशक्तं चैतन्ययोगादात्म-संवेतनत्वं सिध्यत्, अथ किमपरम् ? प्रतीयते तावच्चेतना-समवायादात्मा चेतन इति चेत् । तदयुक्तम् । यतः प्रतीतिश्च-रप्रमाणीकृत्य, तर्हि निष्पत्तिरुद्भूतमुपयोगात्मक एवाऽऽत्मा प्रसिध्यति । न हि जातुचित्तस्वभावचेतनोऽहं चेतनाया-गाचेतनः, अचेतने वा मयि चेतनायाः समवाय इति प्रतीतिरस्ति; ज्ञानाऽहमिति समानाधिकरणतया प्रतीतिः । भेदे तथा प्रतीतिरिति चेत् । न, कथंचित्त्वात्पर्यायाभावे तद-दर्शनात् । यष्टिः पुरुष इत्यादिप्रतीतिस्तु भेदं सत्युपका-राद् दृष्टं न पुनस्तात्त्विकी, तथा आत्मानि ज्ञानाऽहमिति प्रतीतिः कथंचित्चेतनाऽऽत्मातां समवायि तामन्तराणुप-पद्यमानत्वात् कलशविद्यत् । न हि कलशाद्विचेतनात्मको ज्ञानाऽहमिति प्रत्येति । चैतन्ययोगाभावादसौ न तथा प्रत्येतीति चेत् । न, अचेतनस्यापि चैतन्ययोगाचेतनाऽह-मिति प्रतिपत्तमन्तरमेव निरस्तत्वाद्, इत्यचेतनत्वं सि-द्धमात्मनो जडस्यार्थपरिच्छेदं पराकरोति; न पुनरिच्छुता चैतन्यस्वरूपनाऽस्य स्वीकरणीया । ननु ज्ञानज्ञानहमिति प्रत्ययादात्मज्ञानयोर्भेदः, अन्यथा धनवानिति प्रत्ययादापि धननज्ञानोर्भेदाभावानुपपत्तादिति कश्चित् । तदप्यसत् । यतो ज्ञानज्ञानहमिति नाऽऽत्मा प्रत्येति जडत्वैकान्तकपत्वाद्, घ-टवत् । सर्वथा जडश्च स्वादात्मा, ज्ञानज्ञानहमिति प्रत्यय-आऽस्य स्यात्, विराधाभावाद्, इति मा निर्णीषी; तस्य नयोपपत्त्यसंभवात्, ज्ञानज्ञानहमिति हि प्रत्यया नावृहीते ज्ञानात्वे विशेषणो विशेष्य आत्मानि जातुपद्यते, स्वमत-विरोधात् । " नावृहीतविशेषणा विशेष्यं बुद्धिः " इति वक्ष्यमात् । वृहीतयोस्तथोरुपपद्यते इति चेत्, कुतस्तद-वृहीतिः ? । न तावत्स्वतः स्वभवेदज्ञानभ्युपगमात्, स्व-संश्लिप्ते आत्मानि ज्ञाने च स्वतः सा युज्यते, नाभ्यधा, स्वस्तान्तरवत् । परतश्चेत्, तदपि ज्ञानान्तरं विशेष्यं

नावृहीते ज्ञानत्वविशेषये प्रहीतुं शक्यमिति । ज्ञानान्तरात्, तद्वत्तुम्भेन जाड्यमित्यवस्थानात्कुतः प्रकृतप्रत्ययः ? । तद्वत् नाऽऽत्मा जडस्यकृपा संगच्छते नाऽपि कूटस्थ-मित्यता । यतो यथावच्चः पूर्वदशात्मात्मा तथाविध एव चेत् ज्ञानोत्पत्तिसमयेऽपि मत्तदा प्रागिव कथमेव प-राधर्मापरिच्छेदकः स्यात् ? प्रतिनयतस्वरूपाप्रकृतिकप-त्वात्कौटस्थस्य; परार्थपरिच्छेदं तु प्राग् प्रमातुः प्रमातृ-रूपतया परिष्कारमात्कुतः कौटस्थमिति कस्मात्साक्षा-त्प्रतीति विरोधमनुमत्तकं कापितमत्वं निरस्तिकृतं, तथा हि-कापितः कर्तृत्वं प्रकृतः प्रतिजानीति, न पुरुषस्य । " अकर्त्ता निर्गुणो भोक्ता " इति वचनात् । तदयुक्तम् । यतो यद्ययमकर्त्ता स्यात्, तदानीमनुभावनापि न भवत् । प्रष्टुः कर्तृत्वं मुक्तस्याऽपि कर्तृत्वप्रसङ्गरिति चेत् । मुक्तः किम-कर्त्तेह ? । विषयसुखादेरकर्त्तृत्वेति चेत्, कुतः स तथा ? । नत्कारणकर्मकर्तृत्वाभावादिनि चेत्, तर्हि संसारी वि-षयसुखादिकारणकर्मविशेषस्य कर्तृत्वात् विषयसुखादेः क-र्त्ता, स एव आनुभविता किं न भवत् ? । संसारेवस्थाया-मात्मा विषयसुखाऽऽदित्कारणकर्मणां न कर्त्ता चेत्तन-त्वात्, मुक्ताऽवस्थावत्, इत्येतदपि न सुन्दरम् । स्वेष्ट-विधातकारित्वात् संसारेवस्थायामात्मा न सुखादेर्भोक्ता, चेतनत्वात्, मुक्तावस्थावत्, इति स्वेष्टस्यात्मनो भोक्तृ-त्वस्य विधातात् । प्रतीतिविरुद्धमिदं विधातसाधनमिद-मिति चेत् । कर्तृत्वाभावसाधनमपि किं न तथा ? पुंसः धोता धाताऽहमिति स्वकर्तृत्वप्रतीतिः । अथ धोता-ऽहमित्यादिप्रतीतिरहंकाराऽऽस्पदम्, अहंकारस्य च प्र-धानमेव कर्तृतया प्रतीयत इति चेत्, तत एवाऽ-नुभवितुप्रधानमस्तु । न हि तस्याऽहंकाराऽऽस्पदत्वं न भतिभाति, शब्दादेरनुभविताहमिति प्रतीतिः सकलजन-साक्षिकत्वात् । आत्ममनुभवितुहद्वाराऽऽस्पदत्वमिति चेत्, कर्तुः कथञ्च भ्रान्तम् ? । तस्याऽहंकाराऽऽस्प-दत्वादिति चेत्, तत एवानुभवितुस्तदभ्रान्तमस्तु, तस्यापा-धिकत्वादहंकाराऽऽस्पदत्वं भ्रान्तमेवाति चेत्, कुतस्तदीपा-धिकत्वसिद्धिः ? । अथ पुरुषस्वभावत्वाऽभावादहंकारस्य तदास्पदत्वं पुरुषस्वभावस्यानुभवितुत्वापाधिकमिति चेत् । स्यादव, यदि पुरुषस्वभावाऽहंकारो न स्यात् । मुक्त-स्याऽहंकाराऽभावात् अपुरुषस्वभाव एवाहंकारः स्व-भावा हि न जातुचित्तद्वन्तं त्यजति, तस्य निःस्वभावत्व-भसङ्गादिति चेत् । न, स्वभावस्य द्विविधत्वात् सामान्यवि-शेषपर्यायभेदात्, तत्र सामान्यपर्यायः शाब्दिकस्वभावः । कादाचित्को विशेषपर्याय इति न कादाचित्कत्वात्पुंस्थ-द्वारादेव तत्स्वभावता, ततो न तदास्पदत्वमनुभवितुत्व-स्वीपाधिकं, येनाऽभ्रान्तं न भवत् । ततः सिद्धमात्मानुभ-वित्वेव कर्त्ता, अकर्तृभोक्त्वानुपपत्त्येव । ननु भोक्त्वम-प्युपचारनमेवाम्य, प्रकृतिविकारभूतार्था हि द्रव्याकागर्था बुद्धौ संक्रान्तानां सुखदुःखादीनां पुरुषः स्वात्मानि प्रति-बिम्बोदयमात्रेण भोक्ता व्यपदिश्यते । तदशस्य, तस्य तथा-परिष्कारमन्तरं प्रतिबिम्बोदयस्याऽघटनात् स्फटिका-दावपि परिष्कारमेव प्रतिबिम्बोदयसमर्थेनात्, तथापरिष्का-रभ्युपगमे च कृतः कर्तृत्वमस्य न स्यात् ? इति सिद्ध-

मस्य कर्तृत्वं साक्षाद् भोक्तृत्वं चेति, स्वदेहपरिमाण इत्य-
मेनापि नैयायिकादिपरिकल्पितं सर्वगतत्वमात्मनो निषि-
ध्यते, तथात्वे जीवतत्त्वप्रभेदानां व्यवस्थानाप्रसिद्धिप्रसङ्गात् ।
सर्वगततात्मन्येकैव नानात्मकार्यपरिसमाप्तेः, सकृदानामन-
समायोगो हि नानाऽऽत्मकार्यं तच्चैकत्रापि युज्यते, नभसि
नानाघटादिसंयोगवत् । एतेन युगपज्जानाशरीरेन्द्रियसंयोगः
प्रतिपादितः । युगपज्जानाशरीरेन्द्रियात्मसमवायिनां सुखदुः-
खादीनामनुपपत्तिः, विरोधादिति चेत् । न, युगपज्जानाभे-
दादिष्वाकाशसमवायिनां वितनादिशब्दानामनुपपत्तिप्रस-
ङ्गात्, तद्विरोधस्याविशेषात् । तथावधशब्दकारणभेदाच्च
नदनुपपत्तिरिति चेत्, सुखाऽऽदिकारणभेदाच्चदनुपपत्ति-
रप्येकत्रात्मनि मा भूद् विशेषाभावात् । विरुद्धधर्माप्यासा-
दात्मनो नानात्वमिति चेत्, तत एवाकाशस्यापि नानात्वम-
स्तु । प्रदेशभेदोपचाराद्वेदोऽयं इति चेत्, तत एवात्मन्य-
प्यवेदः । जननमरणकरणादिप्रतिनियमाऽपि सर्वगततात्मवा-
दिनां नाऽऽत्मबहुत्वं साधयत्, एकत्राऽपि तदनुपपत्तेः, घटा-
काशादिजननविनाशाऽऽदिबत् ; न हि घटाकाशस्योपपत्तौ
घटाकाशस्योत्पत्तिरेव, तदा विनाशस्यापि दर्शनात् ;
नापि विनाशे विनाश एव, जननस्यापि तदोपलम्भात्,
स्थितौ वा न स्थितिरेव विनाशोत्पादयोरपि तदा समीक-
णात् । सति बन्धे न मोक्षः, सति वा मोक्षे न बन्धः स्याद्,
एकत्रात्मनि विरोधादिति चेत् । न, आकाशेऽपि सति घट-
बन्धे घटान्तरमोक्षाभावप्रसङ्गात् ; सति वा घटविश्लेषे घ-
टान्तरविश्लेषप्रसङ्गात् । प्रदेशभेदोपचाराच्च तत्प्रसङ्ग इति
चेत्, तत एवात्मनि न तत्प्रसङ्गः । नभसः प्रदेशभेदोपगमं जी-
वस्याप्येकस्य प्रदेशभेदाऽस्त्विति कुतो जीवनत्वप्रभेदव्य-
वस्था ? यतो व्याकृतं स्यात् । जन्वात्मनो व्यापकत्वाऽभावे
विगदशास्तरवर्तिपरमास्तुभिर्युगपत्संयोगाभावादाद्यकर्माभा-
वः, तद्वन्वास्तव्यसंयोगस्य तन्निमित्तशरीरस्य तेन तत्संब-
न्धस्य चाऽभावादानुपायसिद्धः । सर्वदा सर्वेषां मोक्षः स्यात् ।
अस्तु वा यथा कथंचिच्छरीरोत्पत्तिः, तथाऽपि सावयवं
शरीरं प्रत्यवयवमनुपविशज्जाना साऽवयवः स्यात्, तथा
जास्य घटादिवत् कार्यत्वप्रसङ्गः । कार्यत्वे चाऽसौ विजाती-
यैः सजातीयैर्वा कतरौदारभ्यत । न प्राच्यः प्रकारः, विजा-
नीयानामनारम्भकत्वात् । न द्वितीयः, यतः सजातीयत्वं न-
वामात्मत्वाऽभिसंबन्धादिव स्यात् तथा चात्मभिरारभ्यते
इत्यायातम्, एतच्चायुक्तम्, एकत्र शरीरेऽनेकात्मनामात्मार-
म्भकाणामसंभवात् । संबन्धो वा प्रतिसंधानानुपपत्तिः ; न
ह्यन्येन दृष्टमर्थः प्रतिसंधातुमर्हत्यतिप्रसङ्गात्, तदारभ्यत्वे
जास्य घटवदवयवक्रियासौ विभागात्संयोगविनाशाद्वि-
नाशः स्यात् । शरीरपरिणामत्वे चात्मनो मूर्तत्वानुपपत्ति-
च्छरीरेऽनुपवेशो न स्यात्, मूर्ते मूर्तस्यानुपवेशविरोधात् ;
अतो निरात्मकमेव अखिलं शरीरमनुवर्ज्यते । कथं वा तत्प-
रिमाणत्वं तस्य बालशरीरपरिमाणस्य सतो युवशरीरपरि-
माणस्वीकारः स्यात्, तत्परिमाणपरित्यागात्, तदपरित्या-
गात् । परित्यागाच्च तदा शरीरवत्तस्याऽनित्यत्वप्रसङ्गा-
त्परलोकाद्यभावाऽनुपपत्तिः । अथापरित्यागात्, तत्र, पूर्वपरि-
माणाऽपरित्यागं शरीरवत्तस्योत्तरपरिमाणोत्पत्त्यनुपपत्तेः ।
तथा-“यदि वपुः परिमाणव्यभिन्नं, वदसि जैनमतानुग !

पुरुषम् । वद तदा कथमस्य विखण्डने, भवति तस्य न ख-
ण्डनद्वन्द्वम् ॥ १ ॥ ” अत्राभिधुम्भे-यदभ्यधापि क्त्वा-
त्मनो व्यापकत्वाभाव इत्यादि, तदसत्यम् । वदैन संयुक्तं
तदेव तं प्रत्युपपत्तीति नियमाऽसंभवात् ; अयस्कांस्तं
प्रत्ययसंज्ञनाऽसंयुक्तस्याप्याकर्षणोपलब्धः । अथासंयुक्त-
स्याप्याकर्षणे तच्छरीरारम्भं प्रत्येकमुक्तीभूतानां त्रिभुव-
नाद्वरविबरवर्तिपरमास्तुनामुपसर्गप्रसङ्गात् न जान कि-
यत्परिमाणं तच्छरीरं स्यादिति चेत् । संयुक्तस्याप्याकर्षणे
कथं स एव दोषो न भवेद् ? आत्मनो व्यापकत्वेन सकल-
परमास्तुनां तेन संयोगात् । अथ तदभावाविशेषेऽप्यदृष्ट-
वशाद्विचित्रशरीरोत्पादनानुगुणा नियता एव परमास्तुव
उपसर्पन्ति तद्वितरत्रापि तुल्यम् । यच्चाप्ययुक्तम्-“सा-
वयवं शरीरं प्रत्यवयवमनुपविशज्जाना” इत्यादि, तदप्युक्ति-
मात्रम्-सावयवत्व-कार्यत्वयोः कथाऽज्ञातमभ्युपगमात् ॥
न चैवं घटादिवत्प्राक् प्रसिद्धसमानजानीयावत्त्वात्तदभ्य-
प्रसङ्गः ; न कलु घटादावपि कार्यं प्राक् प्रसिद्धसमान-
जानीयकपालसंयोगारभ्यत्वं दृष्टम्, कुम्भकारादिस्थापा-
राश्विनामृपिण्डात्प्रथममेव पृथुबुधोद्गाराद्याकारस्याऽस्या-
त्पत्तिप्रतीतिः । द्रव्यस्य हि पूर्वाकारपरित्यागोत्तराकार-
परिणामः कार्यत्वं, तच्च बहिरिवान्तरप्यनुभूयत एव । न
च घटाऽऽसौ स्वावयवसंयोगपूर्वकार्यत्वोपलम्भात् सर्वत्र
तथाभावा युक्तः, काष्ठं साहजिक्यत्वेनोपलम्भात् वस्त्रेऽपि
तथाभावप्रसङ्गात् ; प्रमाणवाचनमुपयत्नं तुल्यम् । न चा-
कलकणकार्यत्वाभ्युपगमेऽप्यात्मनोऽनित्यत्वानुपपत्तिः । प्र-
तिसंधानाभावोऽनुवर्ज्यते, कथाऽज्ञानित्यत्वं सत्येवास्याप-
पद्यमानत्वात् । यच्चाऽवाचि शरीरपरिमाणत्वे चाऽऽत्मनो
मूर्तत्वानुपपत्तिः इत्यादि, तत्र किमिदं मूर्तत्वं नाम ?-
असर्वगतद्रव्यपरिमाणत्वं, रूपादिमत्त्वं वा । तत्र नाद्यः
पक्षो दोषोपायः, सम्मतत्वात् । द्वितीयपक्षस्तदयुक्तः ;
व्याप्यभावात् । न हि यदसर्वगतं तन्नियमेन रूपादिमाद-
त्यविनाभावोऽस्ति, मनसोऽसर्वगतत्वेऽपि तदसंभवात् ।
अतो नाऽऽत्मनः शरीरेऽनुपवेशानुपपत्तिर्यतो निरात्मकं
तत्स्यात् । असर्वगतद्रव्यपरिमाणलक्षणमूर्तत्वस्य मनोव-
त्प्रवेशप्रतिबन्धकत्वान्, रूपाऽऽदिमत्त्वलक्षणमूर्तत्वोपे-
तस्याऽपि हि जलादभस्मादाद्यनुपवेशो न निषिध्यते, आ-
त्मनस्तु तद्विहितस्यापि तत्रासौ प्रतिबध्यत इति महश्चिन्तम् ।
यदप्यवाचि-तत्परिमाणत्वं तस्य बालशरीरपरिमाणस्ये-
त्यादि, तदप्ययुक्तम्, युवशरीरपरिमाणवस्थायामात्मनो
बालशरीरपरिमाणपरित्यागं सर्वथा विनाशाऽसंभवात्,
विफलास्त्योत्पादे संपवत्, इति कथं परलोकाभावोऽनु-
वर्ज्यते ? पथोयतस्तस्यानित्यत्वेऽपि द्रव्येना नित्यत्वात् ।
यच्चाजिपि-“यदि वपुःपरिमाणव्यभिन्नम्” इत्यादि, तदप्य-
वशम्, शरीरखण्डनं कथंचित्तत्त्वखण्डनस्येष्टत्वात् शरी-
रसंबन्धाभ्युपगम्यो हि कतिपयात्मप्रदेशानां खण्डित-
शरीरप्रदेश अवस्थानमात्मनः खण्डनं, तच्चात्र विद्यत एव ;
अन्यथा शरीरात्पृथग्भूतावयवस्य कर्पोपलब्धिर्न स्यात् ।
न च खण्डनाद्यययानुपविष्टस्यात्मप्रदेशस्य पृथगात्मत्व-
प्रसङ्गः । “तत्रैवानुपवेशात्” । न चैकत्र सन्तानेऽनेक आत्मा
अनेकार्थप्रतिभासकानामनेकप्रमात्रधारतया प्रतिभासा-
भावप्रसङ्गात्, शरीरात्तरभ्यवस्थितानेककानावसेयार्थसं-

वित्तवत् । कथं खण्डिताऽखण्डिनामयवयोः संघट्टनं पञ्चा-
विति चेत् ? एकान्तेन क्वदानभ्युपगमात्, पञ्चनालतन्तु-
खण्डकृदस्यापि स्वीकारात्; तथाभूताऽहवशाच्च तत्सं-
घट्टनमधिकद्वयमेवेति तनुपरिमाण एवाऽऽत्माङ्गीकर्तव्यो, न
व्यापकः । तथा चाऽऽत्मा व्यापको न भवति, चेतन-
त्वात्, यन्तु नैवं न तच्चेतनं; यथा ह्योम, चेतनश्चाऽऽत्मा,
तस्माद्व्यापकः । अव्यापकत्वे चास्य तत्रैवोपलब्ध्यमान-
शुण्णत्वेन सिद्धा शरीरपरिमाणता । प्रतिज्ञात्रं विभिन्न
इत्यनेन तु विशेषणेनाऽऽत्माद्वैतमपास्तम् एतदपासनप्रकारश्च
प्रागेव शोक्त इति न पुनरुच्यते । रज्ज् ० ७ परि ० ।

(२५) आत्माधिकाराद् रज्ज्वभादिभाषानात्मत्वादिभावेन
चिन्तयन्नाह—

आया भंते ! रयणप्पभा पुढवी, अम्मा रयणप्पभा पुढवी ?
गोयमा ! रयणप्पभापुढवी सिय आया, सिय खो आया,
सिय अवत्तव्वं आयाति य, खो आयाति य । से केणऽहे
खं भंते ! एवं बुद्धं रयणप्पभा पुढवी सिय आया, सिय
खो आया, मिय अवत्तव्वं आयाति य खो आयाति य ?
गोयमा ! अप्पणो आदिहे आया, परस्स आदिहे खो
आया, तदुभयस्स आदिहे अवत्तव्वं रयणप्पभा पुढवी
आयाति य, खो आयाति य से तेणऽहे खं तं चेव ० जाव खो
आयाति य । आया भंत ? सकरप्पभा पुढवी जहा रयणप्प-
भा पुढवी तहा सकरप्पभा वि एवं ० जाव अहे सत्तमा ।

‘आया भंते ! इत्यादि, अनति-सततं गच्छति तास्मान्पर्या-
याक्षित्यात्मा ततश्चात्मा सदृशा रत्नप्रभा पृथिवी, ‘अन्नं’ चि-
अनात्माः असद्गुणैर्यथैः । ‘सिय आया सिय नो आय’ चि-
स्यास्तनी स्यादस्तनीति । ‘मिय अवत्तव्वं’ ति-आत्मत्वेना-
ऽनात्मत्वेन च व्यपदेश्यमशक्यं वस्तिवति भावः । कथमवक्ल-
व्यम् ? इत्याह-आत्मेति च नो आत्मेति च; वक्लव्यमशक्यमित्य-
र्थः, ‘अप्पणो आदिहे’ ति-आत्मनः, स्वस्य रत्नप्रभाया एव
चर्णादिपर्यायैरादिष्टे आदेशे सति तैर्व्यपदिष्टासतीत्यर्थः,
आत्मा भवति स्वपर्यायापक्षया सतीत्यर्थः, ‘परस्स आ-
दिहे नो आय’ ति-परस्य शर्करादिपृथिव्यन्तरस्य पर्यायैरा-
दिष्टे-आदेशे सति; तैर्व्यपदिष्टा सतीत्यर्थः, नोआत्मा अ-
नात्मा भवति; पररूपापक्षयाऽसतीत्यर्थः, ‘तदुभयस्स
आदिहे अवत्तव्वं’ ति-तयोः स्वपर्ययोरुभयं तदेव वा
उभयं तदुभयं तस्य पर्यायैरादिष्टे आदेशे सति; तदुभ-
यपर्यायैर्व्यपदिष्टैर्यथैः, अवक्लव्यम्—अवाक्यं वस्तु स्यात्,
तथाहि—नह्यसौ आत्मेति वक्तुं शक्या, परपर्यायापे-
क्षया अनात्मत्वात्तस्या नाऽप्यनात्मेति वक्तुं शक्या, स्व-
पर्यायापक्षया तस्या आत्मत्वादिति, अवक्लव्यत्वं च आ-
त्माऽनात्मशब्दापक्षयैव न तु सर्वथा, अवक्लव्यशब्देनैव त-
स्या उच्यमानत्वादनभिलाष्यभाषानामपि भावपदार्थ-वस्तु
प्रभृतिशब्दैरनभिलाष्यशब्देन वाऽभिलाष्यत्वादिति ।

आया भंते ! सोहम्मे कप्पे पुच्छा, गोयमा ! सोहम्मे
कप्पे सिय आया, सिय खो आया ० जाव खो आयाति

य, से केणऽहे खं भंते ! ० जाव खो आयाति य ? गो-
यमा ! अप्पणो आदिहे आया, परस्स आदिहे खो
आया, तदुभयस्स आदिहे अवत्तव्वं आयाति य खो
आयाति य, से तेणऽहे खं गोयमा ! तं चेव ० जाव खो
आयाति य, एवं ० जाव अच्चुयकप्पे । आया भंते !
गेविज्जगविमाणे अस्से गेविज्जगविमाणे एवं जहा रयण-
प्पभापुढवी तदेव, एवं अणुत्तरविमाखा वि, एवं ईमि-
प्पभारा वि । आया भंते ! परमाणुपोग्गले, अण्णे
परमाणुपोग्गले । एवं जहा सोहम्मे कप्पे तहा परमाणु-
पोग्गले वि भाणियव्वं ।

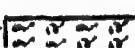

एवं परमाणुसूत्रमपि ।

आया भंते ! दुपदेसिए खंधे, अस्से दुपदेसिए खंधे ?
गोयमा ! दुपदेसिए खंधे सिय आया ?, सिय खो
आया २, सिय अवत्तव्वं आयाति य खो आयाति
य ३, सिय आया य, सिय खो आया य ४, सिय
आया य अवत्तव्वं आयाति य खो आयाति य ५, सिय
खो आया य अवत्तव्वं आयाति य खो आयाति य ६,
से केणऽहे खं भंते ! एवं नं चेव ० जाव खो आयाति य
अवत्तव्वं आयाति य खो आयाति य ?, गोयमा !
अप्पणो आदिहे आया १, परस्स आदिहे खो आया २,
तदुभयस्स आदिहे अवत्तव्वं दुपदेसिए खंधे आयाति
य खो आयाति य ३ । देमे आदिहे सम्भावपज्जे देमे
आदिहे असम्भावपज्जे दुपदेसिए खंधे आया य खो
आया य ४, देमे आदिहे सम्भावपज्जे देमे आदिहे
तदुभयपज्जे दुपदेसिए खंधे आया य अवत्तव्वं आयाति
य खो आयाति य ५, देमे आदिहे असम्भावपज्जे देमे
आदिहे तदुभयपज्जे दुपदेसिए खंधे खो आया य अ-
वत्तव्वं आयाति य खो आयाति य ६ से तेणऽहे खं तं
चेव ० जाव खो आयाति य ।

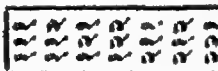
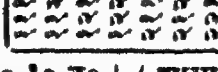
द्विप्रदेशिकसूत्रं पञ्च भङ्गाः, तत्राद्यात्मयः सकलस्कन्धापेक्षाः
पूर्वाङ्गा एव, तदन्ये तु त्रयो देशापेक्षास्तत्र च गोयमेत्यत
आरभ्य व्याख्यायन्त-‘अप्पणो’ ति-स्वस्य पर्यायैः ‘आदिहे’
ति-आदिष्टे-आदेशे सति; आदिष्ट इत्यर्थः, द्विप्रदेशिकस्कन्ध
आत्मा भवति १, एवं परस्य पर्यायैरादिष्टोऽनात्मा २, त-
दुभयस्य द्विप्रदेशिकस्कन्धतदन्यस्कन्धलक्षणस्य पर्यायै-
रादिष्टोऽसाव्यक्तव्यं वस्तु स्यात्, कथम् ? आत्मेति
चाऽनात्मेति चेति ३, तथा द्विप्रदेशत्वात्तस्य देश एक
आदिष्टः, सङ्गावप्रधानाः-सत्तानुगताः पर्यया यस्मिन् स
सङ्गावपर्ययः, अथवा-तृतीयावदुवचनमिदं स्वपर्ययैरित्यर्थः,
द्वितीयस्तु देश आदिष्टः असङ्गावपर्ययः परपर्यायैरित्यर्थः,
परपर्ययाश्च तृतीयद्वितीयदेशसम्बन्धिनो धरुवन्तरसम्ब-
न्धिनो वेति, ततश्चासौ द्विप्रदेशिकः स्कन्धः क्रमेणात्मा
चेति नोआत्मा चेति ४, तथा नन्य देश आदिष्टः सङ्गा-

आया भंते, चउप्पदेसिए खंधे अस्से० पुच्छा, गोयमा ! चउप्पदेसिए खंधे सिय आया १, सिय शो आया २, सिय अवत्तब्बं आयाति य शो आयाति य ३, सिय आया य शो आया य ४, सिय आया य अवत्तब्बं ४, सिय शो आया य अवत्तब्बं ४, सिय आया य शो आया य अवत्तब्बं आयाति य शो आति य १६ सिय आया य शो आया य अवत्तब्बाहं आयाओ य शो आयाओ य १७, सिय आया य शो आयाओ य अवत्तब्बं आयाति य शो आयाति य १८, सिय आयाओ य शो आया य अवत्तब्बं आयाति य शो आयाति य १९, से केणऽद्वेणं भंते ! एवं बुच्चइ-चउप्पदेसिए खंधे सिय आया य शो आया य अवत्तब्बं, तं चैव अद्वे पड्डिउच्चारयेत्तवं ? गोयमा ! अप्पणो आदिद्वे आया १, परस्स आदिद्वे शो आया २, तदुभयस्स आदिद्वे अवत्तब्बं आयाति य शो आयाति य ३, देसे आदिद्वे सग्भावपज्जवे देसे आदिद्वे असग्भावपज्जवे ४ चउभंगो, सग्भाव-पज्जवेणं तदुभएण य ४ चउभंगो, असग्भाववेणं तदु-भएण य ४ चउभंगो, देसे आदिद्वे सग्भावपज्जवे देसे आदिद्वे असग्भावपज्जवे देसे आदिद्वे तदुभयपज्जवे चउप्पदेसिए खंधे आया य शो आया य अवत्तब्बं आ-याति य शो आयाति य १६, देसे आदिद्वे सग्भावपज्जवे देसे आदिद्वे असग्भावपज्जवे देसा आदिद्वे तदुभय-पज्जवा चउप्पदेसिए खंधे भवइ आया य शो आया य

अवतन्वाहं आयाओ य ओ आयाओ य १७, देसे आ-
दिहे सन्भावपञ्जवे देसा आदिह्वा असन्भावपञ्जवा देसे
आदिहे तदुभयपञ्जवे चउप्पदेसिए खंघे आया य ओ
आयाओ य अवतन्वं आयाति य ओ आयाति य १८,
देसा आदिह्वा सन्भावपञ्जवा देसे आदिहे असन्भाव-
पञ्जवे देसे आदिहे तदुभयपञ्जवे चउप्पदेसिए खंघे आ-
याओ य ओ आया य अवतन्वं आयाति य ओ आ-
याति य १९, से तेणऽहेण गोयमा ! एवं बुच्चइ च-
उप्पदेसिए खंघे सिय आया सिय ओ आया सिय
अवतन्वं, निक्खेवो ते चेव भंमा उच्चारेयन्वा ०जाव
ओ आयाति य ।

चउप्पदेशिकेऽप्येवं नवरमेकोनविंशतिर्भङ्गास्तत्र त्रयः सक-
लादेशास्तथैव शेषेषु चतुर्षु प्रत्येकं चत्वारो विकल्पास्ते चैवं
चतुर्धादिषु त्रिषु सप्तमस्त्वेवम्—

आया भंते ! पंचपदेसिए खंघे अस्से पंचपदेसिए खंघे १,
गोयमा ! पंचपदेसिए खंघे सिय आया १, सिय ओ
आया २, सिय अवतन्वं आयाति य ओ आयाति य
३, सिय आया य ओ आया य मिय अवतन्वं ४, ओ
आया य अवतन्वेण य ४, तियगसंयोगे एको न पठति,
से केणऽहेण भंते ! तं चेव पडिउच्चारेयन्वं १, गोयमा !
अप्पणो आदिहे आया १, परस्स आदिहे ओ आया २,
तदुभयस्स आदिहे अवतन्वं ३, देसे आदिहे सन्भाव-
पञ्जवे देसे आदिहे असन्भावपञ्जवे एवं दुयगसंजोगे
सव्वे पठति, तियगसंजोगे एको न पठति, छप्पदेसियस्स
सव्वे पठति जहा छप्पदेमिए एवं ०जाव अणंतपदेसिए ।
सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ०जाव विहरइ । (सूत्र-४६६)

एअप्रदेशके तु द्वाविंशतिस्तत्राद्याख्यस्तथैव, तदुत्तरेषु
च त्रिषु प्रत्येकं चत्वारो विकल्पास्तथैव, सप्तमे तु सप्त,
तत्र त्रिकसंयोगे किलाऽष्टौ भङ्गा भवन्ति, तेषु च सप्तैवैह
प्राज्ञा एकस्तु तेषु न पतत्यसम्भवात्, इदमवाह—‘तिगस-
जोगे’ इत्यादि । तत्रैतेषां स्थापना—
यच्च न पतति स पुनरयम्—२२२ षट्प
देशिके त्रयोविंशतिरिति । भ० १२ श० १० उ० । (आत्म-
स्वरूपादि ‘जीव’ शब्दं चतुर्थभागेऽपि वक्ष्यते)

(२६) अप्पा खई वेतरणी, अप्पा कूडसामली ।

अप्पा काम दुहा धेणू, अप्पा मे नंदखं वखं ॥ ३६ ॥

अप्पा कत्ता विकत्ता य, दुहाय य सुहाय य ।

अप्पा मित्तममित्तं च, दुप्पट्टियसुपट्टिओ ॥ ३७ ॥

आत्मेति—व्यवच्छेदफलत्वाद्वाक्यस्यात्मैव नान्यः कश्चिद्वि-
त्याह—नदी—सरित् चैतरणीति नरकनद्या नाम, ततो महाऽ-
नयंहेतुतया नरकनदीच अत एवाऽऽत्मैव कूडमिव जन्तुया-

तनाहेतुत्वाच्छास्मली कूटशास्मली नरकोद्भवा । तथाऽऽ-
त्मैव कामान्—अभिलाषान् दोग्धि—कामितार्थप्रापकतया
प्रचुरयति कामदुषा धेनुरिव धेनुः, इयं च कठित उन्नत,
एतदुपमत्वं चाभिलषितस्वर्गापवर्गावाप्तिहेतुतया, आत्मैव
‘मे’ मम नन्द्यं नन्द्यनामकं वनम्-उद्यानम् एतदौपम्यं
चास्थ चित्तप्रज्ञाहेतुतया यथा चैतदेषं तथाऽऽह—
आत्मैव कर्ता-विधायको दुःखानां, सुखानां चेति योगः,
प्रकमाच्छात्मन एव विकरिता च—विज्ञापकआत्मैव ते-
षामेव अतआत्मैव मित्रम्-उपकारितया सुहृत् ‘अमि-
त्तं’ ति—अमित्रं च—अपकारितया दुर्द्वैत् कीदृक् सन्-
‘दुप्पट्टिय-सुपट्टिओ’ ति—दुष्टं प्रस्थितः—प्रवृत्तो दु-
ष्प्रस्थितः; दुराचारविधातेति यावत्, सुष्ठु प्रस्थितः सुप्र-
स्थितः, सद्गुणानकर्तेति यावत्, योऽर्थः एतयोर्विशेषण-
समासः, दुष्प्रस्थितो ह्यात्मा समस्तदुःखहेतुरिति धैतर-
ययाविकरः, सुप्रस्थितश्च सकलसुखहेतुरिति कामधेन्या-
कल्पः, तथा च—प्रमज्ज्यावस्थायामेव सुप्रस्थितत्वेन आत्म-
नाऽप्येषां च योगकरणसमर्थत्वात्प्राथम्यमिति सूत्रद्वयग-
भीर्यः । उक्त० २० अ० ।

आत्मा चावश्यं पालयितव्यः—

अप्पा खलु समयं रक्खिअम्भो,

सव्विदिएहिं सुसमाहिणहिं ।

अरक्खिओ जाइपहं उवेइ,

सुरक्खिओ सव्वदुहाय भुचइ ॥ १६ ॥

आत्मा ‘खदिवति’—खलुशब्दां विशेषणार्थः, शक्नोति, सत्यां
परोऽपि सततं-सर्वकालं रक्षितव्यः—पालनीयः पारलौकि-
काऽपायेभ्यः, कथमित्युपायमाह—सर्वेन्द्रियैः स्पर्शनादिभिः
सुसमाहितेन, निवृत्तविषयव्यापारैर्यथार्थः, अरक्खिअ-
ण्योः कलमाह—अगतिः सन् जातिपन्थानम्-जन्ममार्ग-
संसारमुपैति—सामीप्येन गच्छति सुरक्षितः पुनर्यथाऽऽ-
गमनप्रमादेन सर्वदुःखेभ्यः—शारीरमानसेभ्यो विमुच्यते,
विविधम्-अनेकैः प्रकारैरपुनर्ग्रहणपरमस्वास्थ्यापादनलक्ष-
णैर्मुच्यते इति । दश० २ सू० ।

आत्मा च सर्वस्याऽवलम्बनम्—

ममत्तं परिवज्जामि, निम्ममत्तं उवट्ठिओ ।

आलंबयं च मे आया, अवेसेसं च वोसिरे ॥ ३७ ॥

तथा ममत्वम्-ममैतदित्येवं रूपां भावो ममत्वम्-प्रति-
बन्धस्तव मनोऽभिमतवस्तुष्विति शेषः, परिजानामि ह्यप-
रिहया ज्ञात्वा; प्रत्याख्यानपरिहया परिहरामीत्यर्थः, अहं
किंभूतः सन् निर्ममत्वं—निःसङ्गत्वम् उपस्थितः; आश्रित
इत्यर्थः, तर्हि किमालम्बनतया चिन्तयतीत्याह—आलम्बनं-
च-आश्रयोऽवष्टम्भः, आचार इत्यर्थः, ‘मे’ ममात्मैवागधना-
हेतुरयम्, अवशेषम्-अपरं; शरीरोपध्यादि सर्वं व्युत्सृजामि ।
अथ केषु कार्येष्वयमात्माऽवलम्बनविषय इत्याह—

आया हु महं नाणे, आया मे दंसणे चरित्ते य ।

आया पक्कखाणे, आया मे संयमे जोगे ॥ ३८ ॥

अतति-सततं गच्छति तासु तासु यानिष्विति आत्मा

स मम ज्ञाने-ज्ञानविषये आलम्बनः, सहाय इत्यर्थः, 'हु' स्फुटं भवतु इति शेषः । आत्मा मे दर्शनं सम्यक्त्वे च-रितेऽपि आलम्बनं, तथा प्रत्याख्यान-भक्तपरिष्कारूपं संयमे च संयमसर्वधिरत्यङ्गीकाररूपे, योगे च-प्रशस्तमनोवाक्का-यव्यापाररूपे समाऽऽत्मैवालम्बनमनन्तान्यप्युपात्तानि द्रष्ट-व्यानि । एक एव चाऽऽत्मा सर्वमङ्गीकरोति ।

अथ निर्ममत्वाय एकत्वभावनां भावयति—

एगो वञ्छइ जीवो, एगो चेनुवज्जइ ।

एगस्स चव मरणं, एगो मिज्झइ नीरओ ॥ ३६ ॥

'एगो वञ्छइ' एकः स्वजनधनादिरहितो व्रजति जीवो; भवान्तरमिति शेषः, एक एव च उत्पद्यते मनुष्यादिरूप-तया, एकस्यैव मरणं भवति, एक एव च कर्मरजोराहितः सन् सिध्यति जीवः, भवान्तरगमनस्य मरणस्य चैकार्थत्वेऽपि पृथगुपादानमेकत्वभावनात्कर्षपोषार्थं नानादेशजविनेयानां व्यक्तायेप्रतिपादनार्थं वा ।

एगो मे मासओ अप्पा, नाणदंससासंजुओ ।

सेसा मे बाहिरा भावा, सव्वे संजोगलक्खणा ॥ ४० ॥

'एगो मे' एक एव 'मे' मम आत्मा शश्वद्भयनात् शा-श्वतः सहचारी ज्ञानदर्शनसंयुक्तः स एव; मदीय इत्यर्थः, शेषाः केचन 'मे' मम बाह्या भावाः-पदार्थाः, पुत्रकल-त्रादिकाः तैः सर्वैः संयोजनं संयोगः स एव लक्षणं येषां न तथा कृत्रिममेलापका एवेत्यर्थः; नतु शाश्वताः येषां सं-योगस्तेषामवश्यंभावी वियोग इति हेतुर्न मदीयास्ते इति धरमार्थः । आतु० ।

आत्मकृतमेव च भुज्यते—

को देइ कस्स देजइ, विडियं को हरइ हीण कस्स ।

सयमप्पणा विडत्तं, अस्सियइ सुहं पि दुक्खं पि ॥ १ ॥

महा० ६ अ० ।

आत्मनैव च संसारमुत्तरति—

गो गं गोयमा ! गुरुमीमगाण निस्साण संसारमुत्त-
रेजा । गो गं गोयमा ! परस्स निस्साण मंगारमुत्तरेजा ।
अप्पणो निस्साण संसारमुत्तरेजा । महा० ३ अ० ।

(आत्मजयेनैव च क्रोधादिजयः)—

जे उ संगामकालंमि, नाया सरपुरंगमा ।

गो ते पिट्टमुवेहिंति, किं परं मरणं सिया ॥ ६ ॥

सूत्र० १ भु० ३ अ० ३ उ० । (अस्या गाथाया अर्थः
'अभक्तविसीयण' शब्दे प्रथमभागे २२६ पृष्ठ गतः)

तदेवं सुभट्टदृष्टान्तं प्रदर्श्य दृष्टान्तिकमाह—

तमेगे परिभासंति, भिक्खयं माहुजीविणं ।

जे एवं परिभासंति, अंत एते समाहिये ॥ ८ ॥

सूत्र० १ भु० ३ अ० ३ उ० । (अस्या गाथाया अर्थः
'परचादिवयण' शब्दे पञ्चमे भागे वक्ष्यते)

धर्मः स्वाऽऽत्मसालिक एव—

आया सयमेव अत्थाणं, निउणं जाणे जहक्खियं ।

आया चव दुप्पतिजे, धम्मं वि य अत्तसक्खियं ॥ ६ ॥

महा० १ अ० ।

उक्तं च धीहरिभद्रपूज्यैः—

"आयप्पभवं धम्मं, आयंति य अप्पणो सरूवे च ।

वंसणनाणखरित्ते-गत्तं जीवस्य परिणामं ॥ १ ॥ "

रे भव्य ! हिताय वदामः सधोगमेषु धर्म आत्मनः शुद्धा-
परिणतिरेव निमित्तस्योपादानात्प्राकट्यहेतुत्वात्, बाह्या-
चरणादिकं साधकैरारभ्यस्ते तथापि धर्मेहेतुधेनोपादेयं
भ्रष्टावाङ्मयः, तत्स्वात्मक्षेत्रव्यापकरूपानन्तपर्यायलक्षणं धर्मः
उत्तराध्ययनावश्यकादिसर्वसिद्धान्ताशयः । अष्ट० ३२ अष्ट० ।

आत्मज्ञानस्यैव विद्यात्वम्—

नित्यशुच्यात्मतारुपाति-रनित्याऽशुच्यानात्मसु ।

अविद्यातत्त्वधीर्बिद्या, योगाचार्यैः प्रकीर्तिता ॥ १ ॥

यः पश्यन्भित्त्यमान्मान-मनित्यं परसंगमम् ।

छलं लब्धुं न शक्नोति, तस्य मोहमलिम्लुचः ॥ २ ॥

तरङ्गतर्ला लक्ष्मी-मायुर्वायुवदस्थिरम् ।

अदभ्रधीरनुष्याये-दभ्रवद्भ्रकुरं वपुः ॥ ३ ॥

शुचीन्यप्यशुचीकर्तुं, समर्थेऽशुचित्सम्भवं ।

देहे जलादिना शौच-भ्रमो मूढस्य दारुणः ॥ ४ ॥

यः स्नात्वा ममताकुण्डं, हित्वा करमलजं मलम् ।

पुनर्न याति मालिन्यं, सोऽन्तरात्मा परः शुचिः ॥ ५ ॥

आत्मबोधो न वः पाशां, देहगेहधनादिषु ।

यः क्षिप्तोऽप्यात्मना तेषु स्वस्य बन्धाय जायते ॥ ६ ॥

मिथो युक्तपदार्थानां-मसंक्रमचमत्क्रिया ।

त्रिन्मात्रपरिणामेन, विदुषैवानुभूयते ॥ ७ ॥

अविद्यार्तिमिरध्वंसं, दृशा विद्याञ्जनस्पृशा ।

पश्यन्ति परमात्मान-मात्मन्येव हि योगिनः ॥ ८ ॥

अष्ट० १४ अष्ट० । (अस्याष्टकस्य व्याख्या 'विज्ञा' शब्दे
पष्ठे भागे कार्त्तव्यामि)

(आत्मविवेकस्यैव विवेकत्वम्)—

कर्मजीवं च संश्लिष्टं, सर्वदा क्षीरनीरवत् ।

विभिन्नीकुरुते योऽसौ, मुनिहंसो विवेकवान् ॥ १ ॥

देहाऽऽत्माद्यविवेकोऽयं, सर्वदा सुलभो भवे ।

मबताऽद्यापि तद्भेद-विवेकस्त्वतिदुर्लभः ॥ २ ॥

शुद्धेऽपि व्योम्नि तिमिराद्, रेखाभिर्मिश्रिता यथा ।

विकारैर्मिश्रिता भाति, तथात्मन्यविवेकतः ॥ ३ ॥

यथा योधैः कृतं युद्धं, स्वामिन्यवोपचर्यते ।

शुद्धात्मन्यविवेकेन, कर्मस्कन्धाजितं तथा ॥ ४ ॥

इष्टकाद्यपि हि स्वर्णं, पीतोन्मत्तो यथेक्षते ।

आत्मा मेदमस्तद्वद् देहादाविवेकिणः ॥ ५ ॥

इत्यत्र परकम्भावान्, विवेकाद्रेः पक्षस्थः ।

परमं भावमन्विष्य-अविवेके निमज्जति ॥ ६ ॥

आत्मन्येवात्मनः कुर्यात्, यः षट्कारकसंगतिम् ।

काऽविवेकज्वरस्यास्य, वैषम्यं जलमज्जनात् ॥ ७ ॥

संयमात् विवेकेन, साधोबोधेनितं हृनेः ।

इतिषाऽरोन्मयं कर्म, शत्रुष्वेव भवेत् ॥ ८ ॥

असंयमस्यैव भावपूजात्वम्—

इयाऽम्भसाकृतस्नानः, सन्तोषशुभवस्तमः ।

विवेकविलस्रज्जाती, भावनापावनाशयः ॥ १ ॥

भक्तिभ्रतानुभूतो-न्मिधकरमीरज्जवैः ।

मवज्जमनो देवं, शुद्धमात्मानमर्चय ॥ २ ॥

अमापुष्पजं धर्म-युग्मधौमद्वयं तथा ।

ध्यानाभस्वसारं च, तरङ्गे विनिवेशय ॥ ३ ॥

मदस्यामिदा स्वानै-लिङ्गाऽग्रे चाष्टमङ्गलम् ।

ज्ञानाऽग्रे शुभसंकल्प-काकतुण्डं च धूपय ॥ ४ ॥

प्राग् धर्मलवणोत्तारं, धर्ममन्यामवहिना ।

कुर्वन्पूरय सामर्थ्य-राजबीराजनाविधिम् ॥ ५ ॥

स्फुस्मङ्गलदीपं च, स्थापयानुभवं पुरः ।

योगनृत्यपरस्तर्य-त्रिकसंयमवान् भव ॥ ६ ॥

उल्लसन्मनसः सत्य-घटां वादयतस्तव ।

भावपूजारतस्येत्यं, करकण्डे महोदयः ॥ ७ ॥

द्रव्यपूजोचिताभेदो-पासना गृहमेधिनाम् ।

भावपूजा तु साधुना-भेदोपासनात्मिका ॥ ८ ॥

अष्ट० ५६ अष्ट० । (अस्याष्टकस्य व्याख्या 'पूया' शब्दे पञ्चम भागे वर्ण्यते) मोक्षे, संयमे च । " आतताय प-रिच्यय " ॥ ७ ॥ आत्मा-मांसाः, संयमो वा, तज्जावस्तस्मै तद्वर्त्ये परि-समस्ताद् भजेत्, संयमानुष्ठानक्रियायां दद्या-वधानं भवदित्यर्थः । सूत्र० १ भू० ३ अ० ३ उ० । तथा प्रवचननारोकारवृत्त्यादेः इन्द्रियविषयप्रमाणात् आ-त्माकुलेन प्रोक्ताऽस्ति अथुष उक्तव्यविषयनायां कृतलक्ष-योजनरूपो विष्णुकुमारो दद्यान्तः प्रोक्ताऽस्ति, तथा हि-अथुः सातिरेकयोजनलक्षाद्वयं गृह्णातीति, सातिरेकत्वं तु विष्णुकुमारादयः स्वपदपुरेःस्थितं गताधिकं तन्मध्यगतं च लेष्टादिकं पश्यन्तीति नवतरवमहाधूसर्वावस्ति, इति अथुषः सातिरेकलक्षणेन जनपूरस्थकपप्रवृत्तिविषये दृष्टान्त-करणाद्विष्णुकुमारविकुर्वितकपमात्माकुलेन संभाव्यते, अ-न्यथा न दृष्टान्तसंगतिरित्येवं सति प्रज्ञातरसमुच्चयकतुर्थ-प्रकाशप्रान्ते यद्विष्णुकुमारविकुर्वितकपमुत्सेधाकुलनिष्-कलक्षयोजनप्रमाथमुक्रमस्ति तत्कथमिति प्रश्नः, अत्रो-त्तरम्-विष्णुकुमारकृतं सातिरेकलक्षयोजनप्रमाथकवै च-भेदेन्द्रादिवरप्रमाणाकुलेनापि संभवति च काऽपि विप्रति-पत्तिः, यच्च प्रज्ञातर उत्सेधाकुलेन प्रोक्तमस्ति तच्च किं-चिद्विधेयमस्तीति । २८० प्र० । सप्त० ३ उक्ता० ।

आत्मा (या) सुकंपय-आत्मानुक्रमक-वि० । आत्मन्ये-वात्मन्यपरिहारद्वारेणापुक्रम्यते शुभानुष्ठानेन सङ्गतिमामिने विचिने इत्यात्मानकम्पकः । सूत्र० २ भू० २ अ० । आत्मवि-तप्रवृत्ते, प्रत्येकबुद्धे जिनकल्पिके च । स्था० । " आत्मापु-क-पय सामंभय " (सूत्र-३५२ ५) । आत्मानुक्रमकः-आत्म-हितप्रवृत्तः प्रत्येकबुद्धो जिनकल्पिको वा परात्मेष्टो वा निर्मुक्तः । स्था० ४ डा० ४ उ० ।

आत्मा (या) सुस्तरय-आत्मानुस्मरण-वि० । आत्मनोऽ-नुस्मृती, नो० । " आत्मानुस्मरणाय च " ॥ १६ + ॥ आ-त्मनोऽनुस्मरणाय च-स्वयमेवानुस्मृतिनिमित्तम् । पं० । १६ वि० ।

आत्मा (या) सुसासय-आत्मानुशासन-वि० । आत्मनोऽ-नुशासनी, सूत्र० ।

मा पञ्च असाधुता भवे, अवेही अणुसास अप्यगं ।

अद्वियं च असाधु सायती, से धयती परिदेवती वदुं ॥ १७ ॥

मा पञ्चत्-मरुतकाले, भवान्तरे वा कामानुपगमाधुना-कुर्वातगमनादिकरुपा भवत्-प्राप्नुयादिति । अतो विषया-सङ्गादात्मन्य-कत्वहि-स्वाजय । तथा-आत्मने च अनु-शाधि-आत्मनोऽनुशास्ति कुरु, यथा-दे जीव ! वो क-साधुः असाधुकर्मकारी-हिसानुनस्तेयादौ प्रवृत्तः सन्न दुर्ग-ती पतितः अधिकम्-अत्यर्थमव शोचति, स च परमा-ऽधार्मिकः कदर्थ्यमानस्तर्कबुद्धौ वा सुधारिवेदनाप्रस्तोऽ-त्यर्थं स्तनति-कथम् निःश्वासिति । तथा-परिवेष्टे वि-लपति-आक्रन्दति । सुवह्नि । " हा मातर्किञ्चन इति, आता नैवाऽस्ति सांप्रतं कश्चित् । किं शरणं मे रक्त-दिह, पुष्कलचरितस्य पापस्य ? ॥ १ ॥ " इत्येकमात्रीवि-दुःखान्यसाधुकारिणः प्राप्नुवन्तीत्यतो विषयानुवृत्तां च विधेय इत्यवमात्मनोऽनुशासनं कुर्वीति संवर्धनीयम् । सूत्र० १ भू० २ अ० ३ उ० ।

आत्मा-आताप-पुं० । ईप्साये, आत्मा० । " वो कलु मे कर्णानि अर्गाणकायं उज्जालितस्य वा पञ्जालितस्य वा कार्य आयावेत्तस्य वा पयावेत्तस्य वा " (सूत्र-२१० +) । का-वम्-शरीरमावत्तापयितुं वा प्रकर्षेण तापयितुं प्रताप-यितुं वा । आत्मा० १ भू० ८ अ० ३ उ० । " अनादी-वगादभ्युक्तानां क-क-न-य-प-कां-ग-व-व-व-व-भाः " ॥ ८ । ३६६ ॥ इति अपभ्रंशे पश्य वः । प्रा० ।

आता (या) वय-आतापक-पुं० । आतापयत्यानापनां शी-तानपादिसहनरुपां करोतीत्यातापकः । स्था० ५ डा० २ उ० । आतापनामाद्विधि परतीर्थिकभेदे, सूत्र० २ भू० २ अ० । आता (या) वय-आतापन-न० । सकृदीवहा तापने, " आ-याविज्ञा न पयावेज्ञा " सकृदीवहा तापनमातापनम् । सूत्र० ४ अ० । शीतादिभिः शरीरस्य संतापने च । स्था० ३ डा० ३ उ० ।

आता (या) वयया-आतापनता-स्त्री० । आतापनामां-शी-तादिभिः शरीरस्य संतापनामां भावः आतापनता । शी-तातपाद्रेः कल्पने, स्था० ३ डा० ३ उ० ।

आता (या) वणा-आतापना-स्त्री० । शीतादिसहनात्मके तपोभेदे. पञ्चा० । "आयावणायायमाईया ॥४८॥" पञ्चा० १८ वि० । "आयावणाए आयावमाणस्म" । आ० म० १ अ० ४२४गाथाटी० । "आतावने" (मू०-३६६x) आताप-यति-आतापनाम्-शीताऽऽनपादिमहन्नरूपाम् । रथा० ४ डा० १ उ० ।

"आयावणा य निविहा, उक्तासा १ मज्झिमा २ जहन्ना य ३ उक्तासा उ निविहा, निरणमज्झा डिय जहन्ना ॥ ३ ॥ निविहा होइ निवण्णा, ओमंघिय १ पांसर तइय उतासा ॥" इति ।

निरण्णाऽपि त्रिविधा—

"गोबुह उकुह पलियं-कमेस तिविहा य मज्झिमा होइ । तइया उ इत्थिसुंढे-मपिणसमपाइया चेव ॥ १ ॥"

इयं च निरण्णादिका त्रिविधाप्यातापना स्वस्थाने पुनरु-त्कृष्टादिभेदा ओसस्थियादिभेदेनावगन्तव्या । इह च यद्यपि स्थानातिगत्याशीनामातापनायामस्तर्भावस्तथापि । प्रधान-तरविषय्या न पुनरुक्तत्वं मन्तव्यमिति । रथा० ४ डा० १ उ० ।

तठ्ठक्यता—

नो कप्यइ निगंभीए बहिया गामस्म वा ० जाव सन्निवे-सस्स वा उहु बाहाओ पगिज्झिय २ वसमिमुहाए एगपाइ-याए ठिवा अयावणाए आयावितए ॥२३॥ कप्यइ से उव-स्सयस्स अतोवगडाए संचाडिपडिबद्धाए पलंबियाहियाए समतलपाइयाए ठिवा आयावणाए आयावितए ॥२४॥

नो कप्यते निर्गन्ध्या बहिर्गामस्य वा यावत् संनिवेशस्य वा ऊर्ध्वम्-ऊर्ध्वमुक्तो बाहु प्रगृह्य, प्रकर्षेण गृहीत्या; कृत्वे-त्यर्थः, सूर्याभिमुख्या एकपादिकाया एक पादमूर्ध्माकुञ्च्य अपरं एकपदे सुविकृतवत्या एवंविधायाः स्थित्वा आता-पयितुम् ॥२३॥ किं तु कथ्यते- 'से' तस्याः उपाश्र-यस्यान्तर्गङ्गायाः संचाटीप्रतिबद्धायाः प्रलम्बितवहुका-याः समतलपादिकायाः स्थित्वा आतापनया-आतापनाय; आतापयितुमिति सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यम्—

आयावणा य तिविहा, उक्तासा मज्झिमा जहन्ना य ।

उक्तासा उ गिवणा, निमस्समज्झा वि य जहन्ना ॥२६५॥

आतापना त्रिविधा-उत्कृष्टा, मध्यमा, जघन्या च । त-त्रोत्कृष्टा-निवन्ना-निपत्य; शयिनो यां करोतीत्यर्थः । म-ध्यमा-निरणस्य, जघन्या तु ऊर्ध्वस्थितस्य ।

पुनरुक्ता त्रिविधा—

तिविहा होइ निवणा, ओमंघे पासतइयमुत्ताणा ।

उक्तासुक्तासा उक्ता-अमज्झिमा उक्तासमजहन्ना ॥२६६॥

निवन्नस्योत्कृष्टा आतापना, सा त्रिविधा भवति-उत्कृष्टो-त्कृष्टा, उत्कृष्टमध्यमा, उत्कृष्टजघन्या-च । तत्र यथाह-मुखं निपत्य आतापना कियते सा उत्कृष्टोत्कृष्टा, या तु पार्श्वेनः शयानं कियते सा उत्कृष्टमध्यमा, या पुनरुत्तान-स्थानेन विधीयते सा उत्कृष्टजघन्या ।

उक्तासा दुहन्ना वि, मज्झिममज्झिमा जहन्ना य ।

अहमुक्तासाहममज्झिमा, य अहमाऽधमा चरिमा ॥२६७॥ निरणस्य मध्यमा आतापना, सा द्विधा-मध्यमोत्कृष्टा, 'दुहन्ना वि मज्झिम' ति-मध्यममध्यमा, मध्यमो जघन्या । उत्तर्वास्थितस्य या जघन्या सा त्रिधा-अधमोत्कृष्टा, अध-ममध्यमा । अधमा च खरमेति अधमशब्दा जघन्यवाच-कोऽत्र द्रष्टव्यः ।

एतास्मामिदं सूत्रम्—

पलियं अहु उकुहु-गमो य तिविहा उ मज्झिमा होइ । तइया उ इत्थिसुंढे-मपादसमपादिना चेव ॥ २६८ ॥

मध्यमोत्कृष्टा-पर्यङ्कामनसंस्थिता; मध्यममध्यमा-अर्धपर्य-ङ्का, मध्यमजघन्या-उत्कृष्टा । कथितवर्गो पूर्वोक्तमित्ये-दस्यते- "गोबुहउकुहपलियं-कमेस तिविहा उ मज्झि-मा होइ" ति, तत्र मध्यमोत्कृष्टा-गोबुहिका, मध्यमा-उत्कृष्टा, मध्यमजघन्या-पर्यङ्कामनरूपा । गोशब्दः पाद-पूरण, एषा त्रिविधा मध्यमा भवति । वा तु 'तृतीयाऽस्ति तस्या जघन्योत्कृष्टादिभेदाग्निधा भविता, सजघन्योत्कृष्टा, हस्तिपुरिडका, पुनर्नाभ्यामुषिष्ठस्यैकपादोत्पादनरूपा । जघन्यमध्यमा-एकपादिका, उत्पन्नस्यैकपादेनावस्थानं, ज-घन्यजघन्या-समनताभ्यां पादाभ्यां स्थित्वा यदूर्ध्वस्थि-तेराताप्यते ।

कथं पुनः शक्तिभ्योत्कृष्टा आतापना भवतीत्युच्यते—

सर्वंगिओपताधो, य ताविया वम्मरस्मिन्ना भूमी ।

ख य कमइ तत्थ बाऊ, बिस्सामो नेव गत्ताणं ॥२६९॥

भूमौ निवन्नस्य सर्वोङ्गानां प्रतापः-प्रकर्षेण नापो लगति वम्मरश्मिना च भूमिः प्रकर्षेणान्नतापिता, नच तत्र भूमौ वायुः कमते-प्रवरति न च गावाणाम्-अङ्गानां वि-आमो भवति, अतो निवन्नस्योत्कृष्टा आतापना मन्तव्या । अथेतासां मध्यादार्थिकाणां का आतापना कर्तुं कथ्यते इत्यत आह—

एयासि शवणहा-णुसाया संजईय अंतिद्धा ।

सेसा नाणुसाया, अहु तु आतावणा तेसि ॥ २७० ॥

एतासां नवानामप्यातापनानां मध्याद् अग्निमा-समपादि-कारुणा आतापना संयत्तीनामनुज्ञाना, येषा अद्यावतापना आसां नाऽनुज्ञाताः ।

कीदृशे पुनः स्थाने च आतापयन्तीत्युच्यते—

पालीहिं जत्थ दीमइ, जत्थ य सहरं विसंति न हु दाता ।

उग्गहमादिसु सऊा, आयावयते तहिं अऊा ॥२७१॥

यत्र प्रतिअयपालिकाभिः-संयत्तीभिः आतापयता दृश्यते । यत्र च स्वैर-स्वकृत्यं युवानां न प्रविशति, तत्र स्थाने अवग्रहानन्तकारिभिः संचटिकान्तेरुपररुचैः सऊा-आ-युक्ता आर्थिका प्रलम्बितबाहुयुक्ता आतापयन्ति ।

किमर्थमवग्रहानन्तकारिसंज्ञेति चेदत्र आह—

हुच्छाए विवडिताए, तावेण सुसुच्छुवेव संवरणे ।

गोचरमजयणदोसा, जे बुता ते उ पावेआ ॥२७२॥

तस्या आतापयन्त्याः कदनराऽऽनपसंघर्षपरितापितायाः कदाचिन्मूर्च्छां संजायेत तथा च निगततां वा तेन वा

‘स्वसंते-प्रावरणे समुद्धूने अवप्रहान्नकादिभिर्विना गो-
चरस्वर्वायामयतनया प्रविष्टाया ये दोषास्तृतीयोद्देशके उ-
क्तास्तान् प्राप्नुयात् । अनन्तैः प्राप्नुता आतापयेत् । ५०
५ उ० । (आतापनोदकतीरे न कर्तव्येति ‘द्वगतीर’ शब्दे
अतुर्थभागे वक्ष्यते ।)

आतापि (न)-आतापिन्-पुं० । आतापयति-आतापनां
शीतातपादिसहनरूपां करोतीत्यातापी । शीतादिसहन-
कर्तरि, स्था० ४ डा० ३ उ० । वस्त्रादेरुत्पत्ते, वाचरि च ।
कल्प० ३ अधि० ६ अक्ष । आतप्रति आ-तप्-विणि । प-
क्षिभेदे, क्षीरस्वामी । वाच० ।

आता (या) वित्त-आतापयितुम्-अव्य० । आतये वा-
तुमित्यर्थे, “ आयावित्तप एयावित्तप वा ” (सूत्र-५२४)
आतापयितुमेकवारमात्रेण वातु, प्रतापयितु पुनः पुनरातये
वातुमिच्छति । कल्प० ३ अधि० ६ अक्ष ।

आता (वा) विषा-आतापयित्वा-अव्य० । आतापनां क-
त्स्वत्यर्थे, “ आयाविष २ ” (सूत्र-४) । आता० २ कु० १
कु० २ अ० ३ उ० ।

आता (या) वमाक्ष-आतापयत्-त्रि० । आतापनां कुर्वन्ति,
“ आयावमाक्ष आयावमाक्षस्त कुर्वन् प्रमेयं ” (५२४
गाथाटी०) । आ० म० १ अ० ।

आता (या) भिक्षिवेस-आतापयित्वा-पुं० । आत्मनो-
ऽभिनिवेशे, यावच्चात्मभिनिवेशस्तावदेव संसारः । न० ।

श्रीजौहनीयाः पुनरेवमाहुः—

नैराभ्यादिभावना रागादिक्रमप्रहासिहेतुः नैराभ्यादि-
भावनायाः सकलरागादिविपक्षभूतत्वात्, तथाहि नैरा-
भ्यावस्थानो नाऽऽत्मभिनिवेशः । आत्मनोऽवगमाभावात्,
आत्मभिनिवेशाभावाच्च न पुनश्चातुल्यत्वादिस्वात्म्याभि-
निवेशः, आत्मनो हि य उपकारी स आत्मीयो, यश्च प्र-
तिघातकः स द्वेष्यः, यदा स्वात्मैव न विद्यते किन्तु पूर्वा-
परकत्वबुद्धिनानुसन्धानाः पूर्वपूर्वहेतुप्रतिबद्धा ज्ञानक्षणा
एव तथा तथात्पद्यन्ते तदा कः कस्योपकर्ता उपघातको
वा ? ज्ञानक्षणानां च क्षणमात्रावस्थायितया परमार्थेन
उपकर्तुमपकर्तुं वा अशक्यत्वात्, तच्च, तस्यवेदिनः पुत्रा-
दिस्वात्मीयाभिनिवेशो, नाऽपि वैरिषु द्वेषा, यस्तु साका-
शममात्मीयानां प्रीयाद्यभिनिवेशः सोऽनादिवासनापरिपा-
कोपनीनो वेदितव्योऽतस्त्वमूलत्वात्, ननु यदि न परमा-
र्थतः कश्चिदुपकार्योपकारकभावस्तर्हि कथमुच्यते भगवान्
सुगतः कर्तव्यया सकलसंस्वापकाराय देशनां कृतवानिति ।
क्षणिकत्वमपि च यद्यकास्तेन तर्हि तस्त्ववदी क्षणानन्तरं
विनष्टः सन्न कदाचनोऽप्येवं भूयो भविष्यामीति जानातः
किमर्थं मोक्षाय यत्नमारभते ? तत्पुत्रम्, अभिप्रायाप-
रिहानात्, भयवान् हि मोक्षीनायामवस्थायामवस्थितः
सकलमपि जगद्वागद्वेषादिदुःखसंक्षुल्लभमिजानातः कथमिदं
सकलमपि जगन्मया दुःखादुज्जर्णक्यमिति समुत्पन्नकृपा-
विशेषा नैराभ्यस्तुल्यत्वादिकमवगच्छन्नि तेषामुप-
कारकत्वस्यार्ता निःकलेशक्षयोत्पादनाय प्रजाहती राजेव

स्वसंततिशुद्धये सकलजगत्साक्षात्करणसमर्थः स्वसंतति-
गतविशिष्टज्ञातृत्वे यत्नमारभते, सकलजगत्साक्षात्का-
रमन्तरण सर्वेषामव्युत्पत्तिमपुनरुत्पत्तिमशक्यत्वात् । ततः
समुत्पन्नकवलक्षानः पूर्वाऽऽहृतकृपाविशेषसंस्कारवशात् कु-
तार्थोऽपि देशनायां प्रवर्तते इति । तद्वै धृममप्यात्मप्रज्ञया
निर्दोषं नैराभ्यादिवस्तुतस्तत् परिभाष्य भावतः तथैव भा-
वयतो अन्तोर्भावनाप्रकर्षविशेषतो नैराभ्यमुपजायते, कृतो
मुक्तिनामः, यस्त्वात्मानमभिमुख्यते न तस्य मुक्तिसंभवो-
यत् आत्मनि परमार्थतया विद्यमाने तत्र स्नेहः प्रवर्तते ।
ततः स्नेहवशाच्च तत्सुखेषु परितर्पवान् भवति, तृष्णा-
वशाच्च सुखसाधनेषु दोषान् सतोऽपि तिरस्कुरुते गुणा-
स्त्वभिभूतानपि पश्यति । ततो गुणदर्शी सन् तानि मम-
त्वविषयीकरोति तस्मादावदामाभिषेधः तावत्संसारः,

ब्राह्मण-

“ यः पश्यत्यात्मानं तथा-स्याहमिति श्लाघ्यः स्नेहः ।

स्नेहात्सुखेषु तृप्यति, तृष्णादोषास्तिरस्कुरुते ॥ १ ॥

गुणादर्शी परितृप्यन्, ममति तत्साधनान्मुपाहते ।

तेनात्माभिनिवेशो यावत्तावत्सं संसारे ॥ २ ॥

तद्वै तत्सर्वमस्तःकरं कृतावासासमोहमोहदीपस्तावित्सि-
तम्, आत्माभिषेधं बन्धमोक्षाऽऽधिकाधिकरत्नत्वायोगात्,
तथाहि—यदि नात्माभ्युपगम्यते किं तु पूर्वापरकत्वबुद्धिना-
नुसंधाना ज्ञानलक्षणा एव, तथा सत्यमन्यस्य बन्धः, अन्यस्य,
मुक्तिः, अन्यस्य बुद्धिः, अन्यस्य तृप्तिः, अन्योऽनुभविता,
अन्यः स्मृती, अन्यश्चिकित्सादुःखमनुभवति, अन्यो ह्या-
धिरहितो भवति, अन्यः तथैवेति शब्देन परः स्वर्गसु-
खमनुभवति, अपरः शास्त्रमन्यसिद्धिमुपारभते, अन्योऽधि-
गतशाल्माथो भवति, न चैतत्पुत्रम्, अतिप्रसङ्गात्, सन्ता-
नापेक्षया बन्धमोक्षादिकरकाधिकरूपमिति चेत्, न, सन्ता-
नमपि भवन्मते नानुपपद्यमानत्वात्, सन्ताना हि सन्ता-
नित्वो भिक्षो वा स्यादभिक्षो वा ? यदि भिक्षस्तर्हि पुनरपि
विकल्पयुगलमुपदीकते । स किं नित्यः, क्षणिको वा ? यदि
नित्यस्ततो न तस्य बन्धमोक्षादिसंभवः, आकालमकल-
भावनया तस्यावस्थायैविद्यानुपपत्तेः । न च नित्यं किम-
प्यभ्युपगम्यते, “ सर्वं क्षणिकम् ” इति वचनात्, अथ
क्षणिकस्तर्हि तदेव प्राचीनं बन्धमोक्षादियैवधिकरणं प्रस-
क्तम्, अथाभिज्ञ इति पक्षस्तर्हि सन्तानिन एव, न स-
न्तानः, तदभिज्ञत्वात्, न तत्स्वरूपत्वात्, तथा च सति तद-
वस्थमेव प्राक्तनं दूषणमिति । न० ।

आता-(या)भिसित-आत्माभिविक्त-पुं० । निजबलेन राज्य-
भिविक्तं भरतदी, इयं० ।

अहंवां राया दुविहो, आयोभिसितो पराभिसितो च ।

आयोभिसितो भरहो, तस्स उ पुनो परेयं तु ॥१०५॥

राजा द्विविधो भवति । तद्यथा-आत्माभिविक्तः, पराऽभि-
विक्तश्च । इयं० ५ उ० । (विशयनश्चास्या साक्षात्साक्षात्साक्षा
चष्ट भागे ‘राय’ शब्दे करिष्यते)

आता(या)रामि (न) आत्मारामिन्-पुं० । आत्मविषयमिच्छ-
आत्मानुभवमग्रे, स स्वयं संसारात्कृतस्तत्सेवनापरा-
विस्तारयात् । अष्ट० ६ अष्ट० ।

आत्मविज्ञान-आत्मविज्ञान-वि० । आ-समन्तात् ताव-
मान, " आत्मविज्ञानाय तावतीत्यं, तावतीत्यं, कंसतासाय "
ति । आ० ५० १ अ० ।

आत्मा (वा) इ-आत्म-पुं० । " पो वः " ॥ ८१ १ । २३१ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण यस्य वः । असुरकुमारविशेषे, विशेषस्तु
अत्र गम्यते इति, आत्मवेदवस्तुतः । अ० १३ अ० ६ उ० ।

आत्मा (या) वाह (न्)-आत्मवादिन्-पुं० । " से आया-
वादी " (सूत्र-५५) । आत्मानं वादितुं शीलमस्येति ।
आत्मा० १ अ० १ अ० १ उ० । " एत आयावाह "
(सूत्र-१६५) । यथावस्थितात्मवादिनि, आत्मा० १ अ०
५ अ० ६ उ० । (आत्मवादिनोऽशेषवक्तव्यताऽऽचारात्-
प्रथमधुनस्कन्धप्रथमाध्यायनस्य प्रथम उद्देशके (सूत्र-५
आरभ्य) सा ' आत्मा ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता)
तथा च एक्यवादिनमधिकृत्य-अपरस्वात्मैवास्ति; नाभ्य-
वदिति प्रतिपत्ता; तदुक्तम्-" पुरुष एवेत् सर्वं यद्वत् यच्च
भाष्यम्, उतामृतत्वस्येशानो यद्वन्नानिरोहति, यद्वज्जति
यत्नेजति यद् दूरे यदग्निके यदन्तरस्य सर्वस्यास्य बाह्यतः"
इति । अथा० टी० ८ डा० ३ उ० । येऽपि च आत्मवादिन-
"पुरुष एवेत् सर्वमि" त्यादि प्रतिपत्ता; तेऽपि महामोहोर-
मगरलपूरमूर्च्छितमानसा वेदितव्याः । न० । (अत्र विस्तरं
' एतवाहन् ' शब्दे तृतीयभागे वक्ष्यामि)

आत्मा (या) इह-आत्मज्ञ-न० । आत्मा इह्यते तेषु
तेषु यातनास्थानेषु येन तदात्मज्ञम् । दर्श० ४ तत्त्व ।

आत्मज्ञैकार्थिकानि-

आहा अहे य कस्मे, आताहस्मे य अतकस्मे य ।

तं पुण आहाकस्मं, नायत्वं कप्यते कस्त ॥ ४५६ ॥

आधाकर्म १, अधकर्म २, आत्मज्ञः ३, आत्मकर्म ४, इति
चत्वारि नामानि । (सू०) आत्मानं-ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपं
हृदि-विनाशयतीत्यात्मज्ञम् । सू० ४ उ० । आत्मानं दुर्ग-
निप्रपातकारणतया हर्षित-विनाशयतीत्यात्मज्ञम् । पि० ।
आधाकर्मणि, पि० । (आत्मज्ञस्याधाकर्मैकार्थिकत्वम्
' आधाकर्म ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे विस्तरतो वक्ष्यते)

एतस्य निक्षेपः-

आयाहस्मे वि अउत्विधो निक्षेपो, नृव्याऽऽयाहस्मे, अणु-
अउत्ता पाणाऽतिवायं करेता भावाऽऽने शाश्वतसंख्यारणा,
तं हणेतो भावाऽऽनाहस्मं । नि० सू० १० उ० ।

संप्रत्यात्मज्ञनाऽनेऽवसरः, तदपि आत्मज्ञं अनुद्धा, त-
द्यथा-नामाऽऽत्मज्ञं, स्थापनात्मज्ञं, द्रव्यात्मज्ञं, भावा-
त्मज्ञं च । इदमप्यधःकमवत् तावज्जावनीयं यावन्नोन्माग-
मनो कसरीरद्वय्यात्मज्ञम्, भव्यशरीरद्वय्यात्मज्ञम् ।

कसरीरभयशरीरव्यतिरिक्तं तु द्रव्यात्मज्ञं नियुक्तिरुदाह-
रणाए अणुणाए, अकायपमहं तु ओ कुण्ड ।

अनियाए अ-नियाए, आयाहस्मे तयं वेति ॥ १०३ ॥

यो गृही अर्गाय-स्वस्य परस्य वा निमित्तम्, अनर्गाय
प्रयोजनमन्तरेण एवमेव पापकरणीलनया ' अनियाए य
निमित्तम् ' चि-निदानं निदा-प्रतिनिदिता नरकारिदुःखहेतु-

रिति जानतपि, यदा-साधूनामाधाकर्म न कल्पते इति
परिज्ञानवतापि यजीवानी प्राकृत्यपरोपणं सा निदा ।
तद्विधेयाद्-अनिदा पूर्वोक्तपरिज्ञानविकलेन सता यत् पर-
प्राणनिर्वहणं सा अनिदिति भावार्थः । अथवा-स्वार्थे परार्थे
चेति विभागनोद्दिश्य यत् प्राकृत्यपरोपणं सा निदा, त-
द्विधेयाद्-अनिदा, यत् स्वं पुत्रादिकमन्यं वा विभागना-
विधेयं सामान्येन विधीयते । अथ वा-व्याप्यस्य स-
त्वस्य हा विदुः संप्रत्येव मां मारयिष्यतीति परिज्ञानतो
यत् प्राकृत्यपरोपणं सा निदा, तद्विपरीता-अनिदा, यत्
अजानतो व्याप्यस्य सत्वस्य व्याप्यद्वयमिति ।

तथा वाह भाष्यकृत-

आयंतो अजार्थतो, तदेव उद्दिश्य ओहमो वाऽवि ।

आयगअजार्थं वा, वेह अनिया निया एसा ॥ ३१ ॥

व्याख्यातार्थः । ततो निद्या अनिद्या वा यः वदकाय-
प्रमर्दनं करोति-यस्यां पृथिव्यादीनां कायानां प्राकृत्यप-
रोपणं विदधाति । तत् वदकायप्रमर्दनम् आत्मज्ञम् नो-
आगमनो द्रव्यात्मज्ञं बुद्धिं तीर्थकरणयथा । अथ वद-
कायप्रमर्दनं कथं नोआगमनो द्रव्यात्मज्ञम् ? यायता
भावाऽऽत्मज्ञं कस्मात् अवति ? अत आह-

द्व्याऽऽया खलु काया,

अस्य व्याख्या-कायाः-पृथिव्यादयः खलु निक्षेप्य
द्रव्यात्मानो द्रव्यरूपा आत्मानः जीवानी सुखयथावयतय
द्रव्यत्वात्, उक्तं च-" अजीवकायाः-धर्माऽधर्माऽऽका-
शपुद्गलाः, द्रव्याणि जीवाश्च " (तत्त्वा० ५ अ०-सूत्र-१-२)
इति । ततस्तेषां यत् उपमर्दनं तत् द्रव्याऽऽत्मज्ञं भवति ।
उक्तं द्रव्यात्मज्ञम् ।

संप्रति भावाऽऽत्मज्ञं वक्तव्यं, तच्च द्विधा-आगमनो,
नोआगमनश्च । तच्च आगमत आत्मज्ञशब्दार्थकता तच्च
चापयुक्तः ।

नोआगमत आत्मज्ञमाह-

भावाऽऽया सिद्धि नायमाहिति ।

परपाणपाहसरमो, चरसायं अप्यणो हण्ड ॥ १०४ ॥

भावाऽऽत्मानो भावरूपा आत्मानस्त्रीणि ज्ञानादीनि-
ज्ञानदर्शनचारित्र्याणि आत्मनो हि पारमार्थिकं स्वस्वरूपं
ज्ञानदर्शनचरणात्मकं ततस्ताम्येव परमार्थेन आत्मनो न
शेषं द्रव्यमात्रं स्वस्वरूपाभावात्, ततो यध्वारित्री सत्
परं पृथिव्यादीनां य प्राणा इन्द्रियादयस्तेषां यत् पा-
तनं-विनाशनं नस्मिन् रतः-आत्मज्ञः स आत्मज्ञचरणरूपं
भावाऽऽत्मानं हन्ति । चरणार्थमि च हने ज्ञानदर्शनरूपावध्या-
त्मानो परमार्थतो हनाविष द्रष्टव्यो ।

यन आह-

निष्कयनयस्य चरणा-ऽऽयविषाए नाणदंसणवहो वि ।

ववहारस्त उ चरणे, हयस्मि अणसा उ सेसण ॥ १०५ ॥

निष्कयनयस्य मनेन चरणात्मविधाने सति अन्तर्द्वयोर-
पि वधो-विधानो द्रष्टव्यः, ज्ञानदर्शनयोर्हि फलं चरणा-
निक्षेपकया सम्प्राप्तमिति । सा चेन्न ममस्त तदि ते अस्ति

ज्ञानदर्शने परमार्थनोऽसती एव, स्वकार्याकरणात् । उक्तं च मूलटीकायाम्-वरणाऽऽत्मविधाते ज्ञानदर्शनबधोऽपि तयोश्चरणफलत्वात् फलामात्रे च इतो निर्देशकत्वादिति । अपि च-यश्चरत्वे प्रतिपद्य आहारलाभ्यव्यादिना ततो न विनिवर्तते स नियमाङ्गवद्वाक्याविलोपादिदोषभागी, भगवदावाविलोपादौ च वर्तमानो न सत्यगृह्णीतारपि स-म्यग्दर्शनी । उक्तं च—

“ आणाह चिय चरणं, तन्मगे जाण किं न भगं ति ।
आणं च अरुणो, कस्माऽऽपसा कुणह सेसं ” ॥ १ ॥

तथा—

“ जा जह वायं न कुणह, मिच्छाविट्ठी-तप्पो इ कं अप्पो ।
बहेइ य मिच्छुत्तं, परस्स संकं जणमाणा ” ॥ २ ॥

तत्र चरणविधाते नियमनो ज्ञानदर्शनविधानः । व्यवहार-स्य-व्यवहारनयस्स पुनर्मेनेन हमे चरणे शेषयोर्ज्ञानदर्शनयो-र्मज्जता क्विञ्जवनः । क्वचिच्च । य एकात्मन भगवतो विप्र-तिपन्नस्य न भवतो यस्तु देशविरति भगवति भ्रष्टानमात्रं वा कुट्टनं तस्य व्यवहारनयमन्तन सत्यगृह्णित्वाङ्गवन इति । ततो निश्चयनयमनापेक्षया चरणात्मनि हनं ज्ञानदर्शनक-पावप्यात्मनो हतावेवेति । परप्राणव्यपरोपणमात्रतः समूल-ज्ञानमात्रमत्र इति परप्राणव्यपरोपणमात्रमत्र, न च साधो-पाधाकर्ममुज्जानस्यानुमोदनादिङ्गण नियमनः संभव-नीत्युपचारतः आधाकर्म आत्ममिच्छुत्तये नदेवमुक्तमा-त्मननामः पि० । आत्मनपिच्छे, पि० ।

आता (या) हिगरणवर्तिय-आत्माधिकरणप्रत्यय-त्रि० । आत्मनोऽधिकरणानि आत्माधिकरणानि तान्येव प्रत्ययः-कारणं यत्र क्रियाकरणं तदात्माधिकरणप्रत्ययम् । आत्मा-धिकरणकारणके “ आयाहिगरणवर्तियं च यं तस्स नो हरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ ” (सूत्र-२६२ x) । साव्यरायिकी क्रिया क्रियत इति योगः । अ० ७ श० १ उ० ।

आता (या) हिगरणि (न्)-आत्माधिकरणिन्-पुं० । आधिकरणी कृत्यादिमान् आत्मनाऽधिकरणी आत्माधिक-रणी । आत्मना कृत्यादिमति, अ० १६ श० १ उ० । “ आया हिगरणी भवइ ” (सूत्र-२६२ x) । आत्मा-जीवोऽधिकरणानि-हलशकटादीनि कषायाभयभुनानि यस्य सन्ति सोऽधि-करणी । अ० ७ श० १ उ० ।

आता(या)हिय-आत्महित-त्रि० । आत्मोपकारके, आत्मा० । “ परलोकविद्वानि, कुर्वासं दूरनस्थजत् । आत्मानं यो न सन्धत्ते, सोऽस्यसौ स्यात्कथं हितः ॥ १ ॥ ” इति । आत्मा० १ भु० ६ अ० ४ उ० ।

आति (ती) य आजिन-न० । मूर्धिकादिचर्मनिष्पन्ने वस्त्रे, आत्मा० । “ आति (ती) णाणि वा, ” (सूत्र-१४५ +) । आजिनानि मूर्धिकादिचर्मनिष्पन्नानि । आत्मा० १ भु० ५ अ० १ उ० ।

आती (अप्पी) कय-आत्मीकृत-त्रि० । आत्मना वाढत-मागृहीते आत्मप्रदेशैस्तनुत्वनतोयवन्मिमीभूने, विरो० । आ० म० ।

६०

आतीव-आतीव-त्रि० । आ-समस्तादतीव इतः-ज्ञातः । समस्तादतीव ज्ञाते, सामस्येनातिक्रान्ते, समस्तादतीव गते च । आत्मा० १ भु० ८ अ० ६ उ० । “ अणातीय ” (सूत्र-२६२+) आ-समस्तादतीव इतो-गतोऽनाद्यनन्ते संसार आतीतः न आतीतोऽनातीनः, अनात्तो वा संशयो येन स तथा; संसारार्थवधारणाभीत्यर्थः । आत्मा० १ भु० ८ अ० ७ उ० ।

आत्मीय-त्रि० । आत्मनोऽयम् । क्व अत्ययः कस्य ईया-ऽऽदेशश्च । आत्मसंबन्धिनि, वाच० ।

आतीवहु-आतीतार्थ-त्रि० । आ-समस्तादतिशयेन ज्ञातजी-वार्थपक्षे, सामस्येनातिक्रान्तार्थे, उपरतव्यापारे, “ आ-तीवहु अणातीय ” (सूत्र-२६२+) । आ-समस्तादतीव इताः-ज्ञाताः परिक्रिञ्चा जीवाद्योऽर्थो येन सोऽयमतीतार्थः । आदितार्थे वा । यदि वा-अनीताः-सामस्येनातिक्रान्ता अर्थः-प्रयोजनानि यस्य स तथा; उपरतव्यापार इत्यर्थः । आत्मा० १ भु० ८ अ० ६ उ० ।

आतुर-आतुर-त्रि० । ईषदर्थे, आ । आत-उरच् । कार्याऽ-ज्ञं वाच० । विह्वले, उक्त० ३२ अ० ।

आतेस्सरिय-आत्मैश्वर्य-न० । स्वरूपसाम्राज्ये, अष्ट० । आत्मै-श्वर्यम्-स्वरूपसाम्राज्यम् (१ भु० कटी०) अष्ट० १२ अष्ट० ।

आत(ताय)-आदत्त-त्रि० । गृहीते, अनु० । “ आतपणं सरी-रसमुत्सपणं जितुविट्ठेणं भावेण, ” (सूत्र-१७५) । आसन आदत्तेन वा गृहीतेन प्राकृतशैलीवशादात्मीयेन वा । अनु० ।

आततर-आततर-त्रि० । अतिशयेन आतो-गृहीतः आत-तरः । यत्नेनाप्यवसिते, आत्मा० १ भु० ८ अ० ८ उ० ।

आदं (यं) स-आदरिम-आदस्स-आदर्श-पुं० । आह-इयंतं उत्र दृश-आधारे षष् । वाच० । आ-समस्ताद् दृश्यते आत्मा यस्मिन् स आदर्शः । सूत्र० १ भु० ४ अ० २ उ० । दर्पणे, रा० । “ आदंसगं च पयच्छाहि ” (सूत्र-११५) । सूत्र० १ भु० ४ अ० २ उ० । चक्षुरिन्द्रियज्ज्ञानं च । “ आ-वणं वेदनादर्शोऽऽस्वाद्वानाश्च विसयः ॥ ११ ॥ ” हा० । आ-दर्शश्चक्षुरिन्द्रियज्ज्ञानम्, आ-समस्तान् दृश्यते-अनुभूयंतं रूपमनेनानं कृत्वा, यत्प्रकाशदिव्यरूपज्ञानमुत्पद्यते । हा० २६ हा० । तत्र हि चिम्बपदार्थस्य प्रतिचिम्बपनमात् तत्संयोगेन नयनरश्मीनां परावर्तनेन वा चिम्बप्राप्तितया चिम्बं दृश्यते इति तस्य तथात्वम् । आदृश्यते सत्यभूषेण ज्ञायते आ-म्यार्थो यस्मिन् । टीकायां ३ प्रतिकल्पकानां यत्रत्यम-कारसन्निवेशे दृष्ट्वा तद्वनुरूपमन्यज्ज्ञित्यते तादृशे पुनरंके । यथादर्शं तथा लिखितमिति भूरि प्रयोगः । तत्र तदीय-गुणान् दृष्ट्वा परैस्तथा गुणा आभीयन्त इति तस्य तथा-त्वम् । जनपदसीमाभेदे च । वाच० । वृषभादिप्रीवाभरणं च । आदर्शस्तु-वृषभादिप्रीवाभरणम् । अनु० ।

आदं (यं) मग-आदरिमग-आदसग-आदर्शक-पुं० । आ-समस्ताद् दृश्यते आत्मा यस्मिन् स आदर्शः । स एवादृश-कः । दर्पणे, सूत्र० १ भु० ४ अ० २ उ० । रा० । आदर्शे भवः ।

आदंसग

भवादी बुद्ध जन्मदात्रिभुवनकस्थानमेव च । त्रि० वाच० ।
आदं (यं) स (आदरिम) (आदस्स) धरग-आदर्शगृहक-
न० । आदर्शमये गृह, रा० । "आदर्शघाता सञ्चरयणामया"
आदर्शगृहकालि आदर्शमयानीय गृहाणि । रा० ज० जी० ।
(भरतस्यादर्शगृहस्थितिकथानक ' भरह ' शब्दे पञ्चम-
भाग वक्ष्यते ।)

आदं (यं) सतल-आदर्शतल-न० । दर्पणतले, औ० ।

आदं (यं) म (आदरिम) (आदस्स) तलोवम-आदर्श-
तलोपम-त्रि० । आदर्शो-दर्पणस्तस्य तलं तेन समतयापमा
यस्य आदर्शतलोपमः । आदर्शतलवत्समे, रा० ।

आदं (यं) स (आदरिम) (आदस्स) मंडल-आदर्शमण्डल-
न० । आदर्श इव मण्डलमस्य । आदर्शोकारमण्डलयुक्तं स-
र्पभेदे, आदर्शो मण्डलमिव । मण्डलाकारे दर्पणे, न० । वा-
च० । आद्यशब्दप्रसङ्गे बहुसमत्ववर्णकं टीकायाम् पाठः—
" आयेसमण्डल इव " (सूत्र-६५) । ज० १ वच० ।
" आयेसमण्डलतल इव " (सूत्र-२६) । प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

आदं (यं) म (आदरिम) (आदस्स) मुह-आदर्शमुख-
पुं० । स्वनामख्याते अन्तरङ्गीपभेदे, जी० ३ प्रति० ३ अधि०
तद्वक्तव्यता ' अन्तरङ्गीव ' शब्दे प्रथमभागे गता)

आदं (यं) स (आदरिम) (आदस्स) लिवि-आदर्शलिपि-
स्त्री० । ब्राह्मलिपौर्ख्याविधानभेदे, स० १८ सम० ।

आद (य) र-आदर-पुं० । आ-ह-कष । गौरवहेतुके क-
र्मणि, सम्माने, वाच० । सत्कार, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।
" ते पुनिस आयेरण रक्खेह ॥ १३३ + ॥ आ० म० १ अ० ।
उच्चिनक्यकरणे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । प्रयत्नातिशये,
पञ्चा० । " यत्रादरास्ति परमः, प्रीतिश्च हिनाद्या भ-
वति । कर्तुः शेष योग-न करोति यच्च तत्प्रीत्यनुष्ठानम् ॥ १॥
पञ्चा० २ वच० । " आ हहः सत्तामः " ॥ ८ । ४ । ८३ ॥ इति
हैमप्रकृतसूत्रेणादियतेः सत्ताम इत्यादेशो वा भवति । स-
त्तामह । आदरह । प्रा० ।

आद (य) रण-आदरण-न० । अभ्युपगमे, भ० १२ श०
४ उ० ।

आद (य) रणया-आदरणता-स्त्री० । अभ्युपगमे, " आ-
यरणया " (सूत्र-४४६ +) । ' आयरणय ' ति-यतो मा-
याविशेषादादरणमभ्युपगमं कस्यापि वस्तुनः करोत्यसावा-
दरणम्, ताप्रत्ययस्य च स्वार्थिकत्वात् आदरणया, आच-
रणे वा परप्रतारणाय विविधाक्रियाणामाचरणम् । भ० १२
श० ४ उ० ।

आद (य) रतर आदरतर-पुं० । अत्यादरे, दश० । " आय-
रतरण रंथांत " (१६२५) । अत्यादरेण राक्ष्यन्ति । दश० १ अ० ।

आद (य) राइजुल-आदरादियुक्त-त्रि० । आदरकरणप्री-
त्यादिसमन्विते, पा० ।

स्थादादरादियुक्तं, यत्तद्वाचनं चेष्टम् ॥ १४ ॥

' स्थादादरादियुक्तं ' यत् आदरकरणप्रीत्यादिसमन्वितं यत्

स्यात् तद्वाचनं चेष्ट-तच्च त्रैधान्यनमिष्टम् । पा० ५ विव० ।
आदहण-आदहन-न० । आ-ह-भावे ल्युट् । दाहे, हिमा-
याम्, कुपसने च । आदहणेऽत्र आधारे ल्युट् इमशाने,
वाच० । आ-समन्तादहने, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० ।

आदा (या) ण-आदान-न० । आ-दा-भावे ल्युट् । ग्रहणे,
वाच० । प्रश्न० ३ आध० द्वार । पं० य० । औ० । आ० खू०
उत्त० । स्था० । विश० । प्रव० । " आयाणं सुममाहरे " ॥ २०॥
आहरेत्-आदहीतः, गृहीयादित्यर्थः । सूत्र० १ ध्रु० ८ अ० ।
" दंडसमादानं संग्रहाण " (सूत्र-७५५) । दण्डवन्ते-व्यापाद्यन्ते
प्राणिना येन स दण्डस्तस्य सम्यगादानं-ग्रहणम्-समा-
दानम् । आचा० १ ध्रु० २ अ० २ उ० । स्वीकारणं, स्था० ३
ठा० ३ उ० । " सयमाहयति अक्षे वि, आदियाचैति अन्नं पि
आयतनं समणुजाणंति " (सूत्र-६५) स्वयम्-आत्मना सा-
वधानमुत्तानमादत्ते स्वीकुर्वन्ति । अस्यान्यव्यापापयन्ति—
ग्राहयन्ति अन्यमप्यादानं-परिग्रहं स्वीकुर्वन्ते समनुजान-
न्ति । सूत्र० २ ध्रु० १ अ० । आदीयत इत्यादानम् परिग्रहे
वस्तुनि, स्था० ४ ठा० १ उ० । आदीयते-गृह्यत इत्यादानम् ।
धनधान्यादिके परिग्रहे, आच० ४ अ० । प्रव० । कल्प० ।
स्था० ।

आयाणं नरकं दिस्म, नावइज तणामवि ॥ ८५ ॥

साधुमुत्तुणमाप ' नावइज ' इति-नाऽऽदीयत-अदत्तं न
गृहीतं, किं कृत्या आदानं-नरकं दृष्ट्वा आदीयते इत्यादानं-
धनधान्यादिकं परिग्रहं, नरकं-नरकहेतुत्वात् नरकं, ज्ञात्वे-
त्यर्थः । उत्त० लक्ष्मी० टी० ६ अ० । आदीयत इत्यादानं-
धनधान्यादि, कृत्यल्युटोऽन्यत्रापि " कृत्यल्युटो बहुलम् " (पाणि० ३।३।१३) इति कर्मणि ल्युट् । आपन्वादादानायं
वा, नरककारणत्वात् नरकं दृष्ट्वा, किमन्याह—नादहीत—न
गृहीतं न स्वीकुर्यादिति यावत् । ' तणमवीति तृणमप्या-
स्तां रज्जनक्यादीनि । उत्त० पाई० १ अ० । मिथ्यावादि-
नाऽऽदीयत इत्यादानम् । सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० । आदीयते
सावधानमुत्तानेन स्वीक्रियते इत्यादानम्, कर्म । " आयाण-
सायगाहण " (सूत्र-१३८५) । अष्टप्रकारके कर्मणि, सूत्र० १
ध्रु० १३ अ० । आचा० । आदीयते वाऽनेनेत्यादानम् ।
कर्मोपादानं, " आयाणं " (सूत्र-१८५५) । आचा० १ ध्रु० ६ अ०
३ उ० । " सागारिण उयस्सण णो ठाणं वा निसीयणं वा
तुयहणं वा चेतज्जा । आयाणमये " (सूत्र-६७५) । आचा० २
ध्रु० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । " एयं खु मुणी आयाणं स्या
सुअकलायधमे विधुनकणं णिउक्कोसइत्ता " (सूत्र-१८५५) ।
एतत्-पूर्वोक्तं वक्ष्यमाणं वा खुः याकपालकारे, आदीयत
इत्यादानं—कर्म, आदीयते वाऽनेन कर्मेत्यादानं-कर्मोपा-
दानम् तच्च धर्मोपकरणानिर्गुणं वक्ष्यमाणं यत्तद्वाचनं तन्मु-
निर्गोपयितेति संबन्धः । आचा० १ ध्रु० ६ अ० ३ उ० ।
" सन्ति मे तन्नो आयाणा जेहि कीरइ पावणं " (२६५) ।
सन्ति-विद्यन्ते अमूनि त्रीणि आदीयन्ते—स्वीक्रियन्ते अ-
मीभिः कर्मेत्यादानानि एतद्वचं दर्शयति-वैरादानैः क्रियन्ते-
विधीयन्ते निष्पाद्यन्ते पापकं कष्टमयम् । सूत्र० १ ध्रु० १ अ०
३ उ० । " संस्सहि संस्सहिपडियाए णो अभिसंधारज्जा
गमणाए, कवली बुया-आयाणमये " (सूत्र-१७५) । केवली

भ्यात्-आदानमेतत्-कर्मोपादानमेतदिति । पाठात्तरं वा—
‘आयाणमेयं’ ति-आयनं-स्थानमेतद्वाचां यत्संज्ञा-
मनम् । आचा० २ भु० १ चू० १ अ० ३ उ० । “एते
आयाणा मेति” (सूत्र-१५×) । यस्मादेतानि आयतनानि-
कर्मोपादानकारणानि सन्ति-भवन्ति । आचा० २ भु० १ चू०
१ अ० ३ उ० । आदीयते-गृह्यते आत्मप्रवेशेः सह हितव्यते
अष्टप्रकारं कर्म येन तदादानम् । हिसाद्याभ्यन्तरे, अष्टा-
दशपापस्थानेषु च । आचा० १ भु० ३ अ० ४ उ० । “आयाणं
सगडभिज्जं” (सूत्र-२२१×) । आदीयते-गृह्यते आत्मप्रवेशेः
सह हितव्यते अष्टप्रकारं कर्म येन तदादानं हिसाद्याभ्य-
न्तरेष्वष्टादशपापस्थानरूपं वा, तत् स्थितेर्निमित्तत्वात् क-
षायापादानं तद्विमिता स्वकृतमिदं भवति । आचा० १ भु०
३ अ० ३ उ० । (‘सगडभिज्जं’ शब्दे सप्तमं भागं व्याख्या इष्ट-
व्या) कषायं, परिग्रहं, साधयोमुष्ठाने च । सूत्रः १ भु० १६
अ० । “जज्जो जज्जो आदाणं अप्पणो पद्दोसंहज्जं तज्जो तज्जो
आदाणतो पुब्बं पडिवित्ते” (सूत्र-×) आदीयते-स्वी-
क्रियतेऽष्टप्रकारं कर्म येन तदादानम्-कषायः परिग्रहः साध-
यानुष्ठानं चेति । सूत्र० १ भु० १६ अ० ।

सुमावायं वहिद्धं च, उग्गहं च अजाइया ।

सत्थादाणां लोमंमि, तं विज्जं परिजाणिया ॥ १० ॥

पलिउंचणञ्च मयणञ्च, थंडिल्लुस्मयणाणि य ।

धूणादाणां लोमंमि, तं विज्जं परिजाणिया ॥ ११ ॥

तथा-आदीयते-गृह्यतेऽष्टप्रकारं कर्मोपादानं । (आदाना-
नि)-कर्मोपादानकारणान्यस्मिन् । सूत्र० १ भु० ६ अ० ।
एतानि पलिकुञ्जतादीनि अस्मिन् लोक आदानानि वर्तन्ते
तद्वत्तद्विद्वान् अपरिहया परिहया प्रत्याख्यानपरिहया प्र-
त्यावर्त्तयन्ति । सूत्र० १ भु० ६ अ० । (१०-११ । अनयोगाभयो
विशेषतः व्याख्यानं ‘धम्म’ शब्दे चतुर्थभागे करिष्यते)
आदीयते-स्वीक्रियते, प्राप्यते वा मोक्षो येन तदादानम् ।
ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु, “दुग्धीय य विगयंगही आयाणं समर-
कखण” ॥११॥ विविधम्-अनेकप्रकारमुचितः-स्थितो दश
विधवक्रवालसामाख्यो व्युत्थितस्तथा विगता-अपगत आ-
हारादौ गृह्यतेऽस्यासौ विगतगृह्यः साधुरेवेभूतआदीयते-
स्वीक्रियते, प्राप्यते वा मोक्षो येन तदादानीये ज्ञानदर्शन-
चारित्र्यं तत्सम्यग् दत्तयद्-अनुपालयेत् । यथा तस्य वृ-
द्धिर्भवति तथ कुर्यादित्यर्थः । सूत्र० १ भु० १ अ० ४ उ० ।
“आयाणमद्वी बोदाणमोणं” (सूत्र-१७×) । मोक्षार्थिनाऽऽ-
दीयत इत्यादानम् सम्यक्ज्ञानादिकमिति । सूत्र० १ भु० १४
अ० । “आयाणं धम्ममुदाहरंउजा ॥१४॥ मोक्षार्थमादीयत-
इत्यादानं-सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यरूपं तद्विद्यते यस्यान्वावा-
ज्ञानवान् । सूत्र० २ भु० ६ अ० । “आयाणं सुसमाहं”
॥१६॥ मोक्षस्यादानम्-उपादानं सम्यग्दर्शनादिकं सुष्ठुवृत्तः
सम्यग्विज्ञाननिकारहित आहंत्-आददीत, गृह्यते-
त्यर्थः । सूत्र० १ भु० ८ अ० । “अज्जकण्णजोगसुत्ताणां”
१४१ । (सूत्र-३×) शुद्धमवदानम् आदानं-चारित्र्यं
यस्य न शुद्धादानो भवति । सूत्र० १ भु० १६ अ० । आ-
दीयत इत्यादानम् । मोक्षो, “आयाणमहुं कलु वंखयिस्सा”

(सूत्र-४+) आदीयत इत्यादानम्-ज्ञानादिकं, मोक्षो वा
तमर्थं वञ्चयन्ति-अशयस्यात्मनः । सूत्र० १ भु० १३ अ० ।
संयमं, “आयाणगुणं वलयाविमुक्कं ॥२२+॥ मोक्षो-
र्थिनाऽऽदीयते-गृह्यत इत्यादानं-संयमस्तेन तस्मिन्वा सति
गुणः । सूत्र० १ भु० १२ अ० । संयमानुष्ठाने च । “एम
वीर पसंमिदं, जं खं विविज्जति आदाणाप” (सूत्र-
८५+) भोगाशाङ्गविवेककोऽप्रमादी पञ्चमहाजनभारा-
रोद्धणोऽस्मिन्कण्ठो वीरः कर्मविदारणात् प्रशंसितः-
स्तुतो देवराजादिभिः, ‘क एष वीरो नाम धोऽभिष्टु-
यत इत्यन आह-‘जं’ इत्यादि, धोः न निर्दिष्टं न
स्मियते-न जुगुप्सते, कस्मै ? आदानाय-आदीयते-गृह्यते
अवाप्यते आत्मस्वनस्वमशेषान्नारककर्मक्षयाविर्भूतस्वमस्त-
वस्तुप्राद्विज्ञानावायसुखरूपं येन तदादानं-संयमानुष्ठानं
तस्मै न जुगुप्सते, तदा कुर्यन् सिकताकवलवर्णदशीयं
कचिद्वलाभादौ न लक्ष्यमुपयानीति । आचा० १ भु० २ अ० ४
उ० । आदीयत इत्यादानम् । प्रथमप्रवहणं । सूत्र० “जाव-
जीवाण, जहिं समणोवासगस्स आयाणसां, आमग्गंताए
दंडं निक्कन्ते” (सूत्र०) । यावद्यैरेषु वा भ्रमणोपासकस्याऽऽ-
दीयत इत्यादानम्-प्रथमप्रवहणम् । तत आरभ्य आमग्ग-
णास्तादृशो निक्षिप्त-परित्यक्तो भवति । सूत्र० २ भु० ७ अ० ।
कलविदादीयत इत्यादानम् । सूत्र० २ भु० २ अ० । कारणे,
अष्टेण । “आयाणमेयं,” कर्मणां-दोषाणां वा आदानम्-उपा-
दानकारणम् । कल्प० ३ अधि०६ अष्ट । “एगहो कणह आ-
याणं विरुद्धं समाणं” (सूत्र-३२+॥ सूत्र० २ भु० २ अ० ।
एकः कश्चित् प्रकृत्या क्रोधनाऽऽसिद्धिपुत्रया केनचिदादीयत
इत्यादानम्-शब्दादिकं कारणं तेन विरुद्धः समानः परस्या-
पकुर्यात् शब्दादानेन तावत्केनचिदाकृष्टो निक्षिप्तो वाचा
विरुध्यत् रूपादानेन तु बीभत्सं कञ्चन वृद्धा अपशकुना-
ध्यवसायेन कुप्येत । सूत्र० २ भु० २ अ० । आदीयते-गृ-
ह्यते शब्दादयोऽर्था परिहृत्यादानानि । इन्द्रियं, वृ० १
उ० । केवली णं आयाणं हि न जाणह न पासह” (सूत्र-
१६+॥) आदीयते-गृह्यतेऽर्थः परिहृत्यादानानि-इन्द्रियमपि
नैनं जानानि कवलित्वाद् । भ० ४ श० ४ उ० । “आयाण-
निरुद्धाओ” ॥१८+॥ आदानानीन्द्रियाणि निरुद्धानि यस्यां
सा निरुद्धादाना, नाथार्या इत्यस्यासेन पूर्वापरनिपातः प्रा-
कृतत्वाद् । वृ० १ उ० ३ प्रक० । “आयाणगुणां विकहावि-
हीणा” (८८+॥) आदानैः-इन्द्रियैर्गुणाः । वृ० ३ उ० । आदी-
यते कर्मानेनस्यादानम् । दुष्परिहिते इन्द्रिये च । आचा० ।
“आयाणसोयमानिवायसोयं” ॥१६×॥ आचा० १ भु० ६ अ० ।
आदीयते गृह्यते, प्रथमम्-आदौ यत्तदादानम् । सूत्र० १ अ० १०
अ० । आचा० । आदौ, (प्रथमे) “आयाणपण्येयं ॥१०३+॥
आदीयत-इत्यादानम्-आदौ, प्रथममित्यर्थः, तच्च तत्पदञ्च
निगाकान्ततया अर्थगमकत्वेन वाक्यमेवादानपदम् । उत०
२६ अ० । “मे किं ते आयाणपदेणं” (सूत्र-+) आदीयते
तत्प्रथमतया उच्चारयितुमारभ्यते शास्त्रस्याध्ययनादेशका-
दश्चादिपदमित्यर्थः । अनु० । नि० ७० ।

आदानशब्दस्य नत्पर्यायस्य च प्रवहणशब्दस्य

च निक्षेपं कर्तुं कामो नियुक्तिरुदाह—

आदाणे गहणंमि य, शिक्खेवो होति दांमि विजउक्के ।

एगहुं नाखहुं, च होज पगयं तु आदाखे ॥ १३२ ॥

अथवा-‘ जमनीय ’ ति-अस्याध्ययनस्य नाम, तच्चादा-
नपदेन, आदावादीयते इत्यादानं, तच्च ग्रहणमित्युच्यते,
तत्राऽऽदानग्रहणयोर्मिलेपार्थं निर्युक्तिरुदाह-‘आदाण’ इत्या-
दि, आदीयते-कार्याधिना तद्वित्यादानं, कर्मणि ल्युट्प्रत्ययः,
करणे वा, आदीयते-गृह्यते स्वीक्रियते विशिष्टनमनेनेति-
कृत्वा, आदानं च-पर्यायतो ग्रहणमित्युच्यते, तत्र आदान-
ग्रहणयोर्मिलेपो भवति द्वौ चतुष्कौ, तद्यथा-नामादानम्,
स्थापनादानम्, द्रव्यादानम्, भावादानञ्च । तत्र नामस्थापने
सुराणे, द्रव्यादानं विलं यस्माद्धौकिकैः परित्यक्ताम्यकर्तव्यै-
र्यदना क्लेशेन तदादीयते, तेन वाऽपि द्विपदचतुष्पदादिक-
मादीयते इति कृत्वा, भावाऽऽदानं तु द्विधा-प्रशस्तम्, अ-
प्रशस्तं च । तत्र-अप्रशस्तम्-क्रोधाशुद्ध्या, मिथ्यात्वावि-
त्यादिकं वा, प्रशस्तं-तूत्तरोत्तरगुणभ्रेण्या विशुद्धाध्यवसाय-
करणक्रोपादानं, सम्यक्ज्ञानादिकं वेत्येतदर्थप्रतिपादनपर-
मतेनैव वाऽध्ययनं द्रष्टव्यमिति । सूत्र० १ भु० १५ अ० ।

आदा (या) शब्दादि (न्)-आदानाऽर्थिन्-पुं० । मोक्षार्थि-
नाऽऽदीयते इत्यादानम्-सम्यक्ज्ञानादिकं तेनार्थः स
एवार्थः, आदानार्थः स विद्यते यस्यासावादानार्थः । स-
म्यक्ज्ञानादिप्रयोजनवति, “ आदाणशब्दो बोधानमोक्षे ”
(सूत्र-१७ x) । सूत्र० १ भु० १४ अ० ।

आदा (या) श्शुभ-आदानगुप्त-त्रि० । संयमगुप्ते, मनोवा-
कायैः कर्मणि गुप्ते च । सूत्र० । “ आयाणगुप्ते वलयाविमुक्ते ”
(सूत्र-२२ +) । मोक्षार्थिनाऽऽदीयते-गृह्यते इत्यादानं-
संयमस्तेन तस्मिन्वा सति गुप्तः, यदि वा-मिथ्यात्वादिना-
ऽऽदीयते इत्यादानम्-अष्टप्रकारकं कर्म तस्मिन्नादातव्यं
मनोवाकायैर्गुप्तं, समितञ्च । सूत्र० १ भु० १३ अ० ।
इन्द्रियैर्गुप्ते च । “ आयाणगुप्ता विकहाविहीणा ” (८८x) ।
आदानैः-इन्द्रियैर्गुप्तः । वृ० ३ उ० ।

आदा (या) श्शुभिकेवदुर्गुणय-आदाननिक्षेपजुगुप्सक-
त्रि० । आदाननिक्षेपौ-पात्रादग्रहणमोक्षौ आगमप्रतिषि-
(ति) (व) द्वौ जुगुप्सन्ति-न करोमीति आदाननिक्षेप-
जुगुप्सकः । आद्य० ४ अ० । आगमप्रतिषिद्धौ पात्राद-
ग्रहणमोक्षौ च कुर्यात्, आगमानुसारं प्रत्यवेक्षणप्रमाज-
नपूर्वमुपयुक्तः सम्नुपधरादाननिक्षेपौ करोमीत्यर्थः । (६४३
गाथाटी०) । प्रश्न० ७२ द्वार ।

आदा (या) श्शुभिरुद्ध निरुद्धाऽऽदान-त्रि० । निरुद्धेन्द्रिये,
“ आयाणनिरुद्धाभो ” ॥ १८६ x ॥ आदानानि-इन्द्रि-
याणि निरुद्धानि यस्यां सा निरुद्धाऽऽदाना, गाथायां व्य-
त्यासेन पूर्वाऽपरनिपातः प्राकृतश्चाह । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

आदा (या) श्शुभय-आदानपद-न० । आदीयते-गृह्यते प्र-
थमम्-आदौ यज्जदानम् आदानञ्च तत्पदं च सुबन्तं
निबन्तं वा तदादानपदम् । सूत्र० १ भु० १५ अ० । शास्त्र-
स्याध्ययनोद्देशकाद्विधापदं, अनु० । यथाभादानपदेनाऽ-
भिधानं तस्मिन्नादौ तत्पदं तदादानपदम् । सूत्र० १ भु०
१५ अ० उ० ।

से किं तं आयाणपदं १, आयाणपदं चम्पु मंगलं
चूलिआ आवंती चाउरंगिज्जं असंखयं अहातरिज्जं अ-
इज्जं जल्लज्जं पुरिसज्जं (उसुकारिज्जं) एल्लज्जं वीरियं
चम्पु मग्गो समोसरं गत्थो जमइयं । सेतं आयाण-
पदं । (सूत्र-१३१x)

‘ से किं तं आयाणपदं त्वमि ’ त्यादि-आदीयते-तत्प्रथमं
तथा उक्तवार्तितुमारभ्यते शास्त्राद्यनेत्यादानं तच्च तत्पदं
आदानपदं, शास्त्रस्याध्ययनोद्देशकाद्विधापदमित्यर्थः, तेन
हेतुभूतेन किमपि नाम भवति, तच्च “ आवंती ” त्यादि, तत्र-
आवन्तीत्याचारस्य पञ्चमाध्ययनम्, तत्र आदावेव-‘आ-
वंती’ त्यात्वापकां विद्यते इत्यादानपदेनैतत्प्राम । “ चाउरंगि-
ज्जं ” ति-एतदुत्तराध्ययनेषु सुनीयमध्ययनम्, तत्र-“ जल्लारि
परमंगाणि दुल्लहाणीह जंतुणो ” इत्यादि विद्यते, “ असं-
खयं ति-इदमप्युत्तराध्ययनेष्वेव चतुर्थमध्ययनम्, तत्र च
आदावेव-“ असंखयं जीवियमापमायप ” इत्येतत् पदम-
स्ति, ततस्तेनैव नाम, एवमन्यामपि कानिचित्तुत्तराध्य-
यनान्तर्धर्तीन्यध्ययनानि; कानिचित्तु दृश्यैकालिकसुयमहा-
ध्ययनानि (सूत्रकृताह्वाऽध्ययनानि) स्वधिया भावनीयानि ।
अनु० ।

आदा (या) श्शुभलिह-आदानपरिच-पुं० । आदीयते-
द्वारस्थगनार्थं गृह्यते इत्यादानः । स चासौ परिचक्षादान-
परिचः । द्वारस्थगनार्थं प्राह्वायामगलायाम्, जं० २ वक्क०
२१ सूत्रटी० । जी० । “ आयाणकलिहं ” (सूत्र-२१+)
आदीयते इत्यादानम्-आद्यो-रभ्यां यः परिचः-अगला स
आदानपरिचः । रम्यायामगलायाम्, प्रश्न० ४ आक्ष० द्वार ।

आदा (या) श्शुभमत्तनिकेवसासमिह-आदानमाहमा-
त्रनिक्षेपशासमिति-स्त्री० । आदाने-ग्रहणे भारहमात्राया-
उपकरणमात्राया, भारहस्य वा, वस्त्राद्युपकरणस्य सुखम-
यादपात्रस्य च साधुभाजनविशेषस्य निक्षेपशायां च
समितिः सुप्रयुषंक्षितसुप्रमाजितकर्मणेति आदानभारह-
मात्रनिक्षेपशासमितिः । समितिमंदं, पा० १७ सूत्रटी० ।
स्था० । (अत्र सूत्रम् ‘ समिह ’ शब्दे सप्तमं भागं वक्ष्यते)
भारहमात्रं, आदाननिक्षेपविषया सुन्दरवेष्टा । स्था०
५ डा० ३ उ० ४५८ सूत्रटी० । “ इह च सप्त भेगा होन्ति
पत्तादि न पडिलेहइ, य पमउजइ, अउभंगो, एत्थ अउत्थे
अत्तारि गमा-वुप्पडिलेहियं वुप्पमज्जियं अउभंगो, आइजा
अप्पसत्था, अरिमो पसरयो, अउत्थीए उदाहरयं-“आ-
यरिएण साह् भणिओ गामं वण्णामो, उण्णहिए संते केण
इ कारणेण ठिया, एकां पत्ताहे पडिलेहियाणि ति काउं
ठवेउमारडां, साह्हिं बोइओ भणइ-किमित्थ सप्पो अण्णइ
सज्जहियाए देवयाए सप्पो विडिअओ, एस जइयणओ
असमिओ, अण्णो तेण्ण विडिणा पडिलेहिना ठवेइ, सो
उकांसओ समिओ ” । आद्य० ४ अ० १०५ गाथाटी० ।
अत्राप्युदाहरणम्-“ एकस्मिन् आयरियस्स पंक्क सीससपाइ,
नसिमंगो नेडिसुओ पण्यइओ, सो जो जो साह्
एइ तस्स तस्स उड्ढं निक्कवइ, एवं तस्स उड्ढियस्स

अशो एति, अशो जाइ, तहावि सो भगवं अतुरियं अश-
वलं उवरिं हुंदा मज्झिउं ठवइ । एवं बहुएव वि कासेव न
परितम्भइ " वा० १७ सूत्रटी० ।

आदा (या) अभंरुमत्तनिकसेवकासमिय आदानभाएड-
माश्वनिकेवकासमित्-वि० । " आयाणमंरुमत्तनिकसेवका-
नामए " (सूत्र-२२ x) । आदानेन-प्रहृत्य सइ भाएड-
माश्व या-उपकरणपरिष्कारस्य वा निक्षेपणा-स्यासस्तस्यां
समितो वः स तथा । आदानभाएडमाश्वनिकेवकासमितौ
सम्यक् प्रवृत्ते, भ० २ श० १ उ० ।

आदा (या) लभय-आदानभय-न० । आदीयते इत्यादा-
ने-धने तदर्थं वीरादिर्यो यद् भयं तदादानभयम् । आश०
४ अ० ८३ गाथाटी० । स्या० । भयस्थानभेदे, स० ७ सम० ।
वि० सू० । आदानभयम्-आदानं पुस्त्यायमपुण्याय वा
परेण राजादिना वितरितममनगरभूखण्डादेः स्वीकरणं
तदेव भयम् आदानभयम् मा कञ्चनपराधमघाय तद् ग्रही-
यति । दर्श० १ तत्त्व ६ गाथाटी० ।

आदा(वा)लभरिय-आदानभृत-न० । आप्रहणभृते, उपा० ।
" आदाणभारियंसि कडाहयंसि अहहेमि " (सूत्र-२८ +)
आदानम्-आप्रहणं यदुत्कृष्टैलादिकमन्यतरद्रव्यपाका-
याऽप्राप्तुंसाप्यते तद्भृते । उपा० ३ अ० ।

आदा(या)लया-आदानता-स्त्री० । प्रहणतायाम्, इह च
लभययः स्थाधिकः । प्राकृतत्वेनादानादीनां भावविषयता
या । स्या० २ डा० २ उ० ।

आदा (या) शवंत-आदानवत्-वि० । मोक्षार्थमादीयते
इत्यादानम् सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यरूपं तद्विद्यते यस्या-
साधनादिवान् सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यवति साध्या, सूत्र० ।
" आयाणवन्ते समुदाहरंजा " ॥४५॥ सूत्र० २ भु० ६ अ० ।

आदा (या) लसोयगदिय-आदानश्रोतोगृह-वि० । आ-
दायते-कर्मभवेति आदानं-पुष्पप्रतिष्ठितमिन्द्रियमादानं च
ज्ञानआदानभोतः । आश० १ भु० ६ अ० १ उ० १६
गाथाटी० । आदीयते-साधयानुष्ठानेन स्वीक्रियते इत्यादानं
कर्म संसारबीजभूतं तस्य भोतांसि हिन्दुस्त्वियया मिथ्या-
त्वाविरतिप्रमादकवाययोगा वा तेषु गृहः-अभ्युपपन्नः ।
आश० १ भु० ४ अ० ३ उ० । " आदानभोतस्यभ्युपपन्ने,
आश० ।

अयाणसोयमदिए शाले अवाच्छिखरंभवे अणभिकंत-
संजोए तमंसि अविजाणओ आलाए लंभो लउत्थि ति
वेमि । (सूत्र-१३८+)

(आदानभोतोगृहः) स्यात्, कोऽसौ ? कालः-अद्यः राग-
द्वेषमहामोहाभिभूतान्तःकरणः । यथादानभोतोगृहः स किं
भूतः स्यादित्याह-" अवाच्छिखरंभवे " इत्यादि, अणभ-
विक्रिं-जन्ममृतानुवृत्तिवन्धनम्-अहमकारं कर्म यस्य स
तथा, किञ्च-" अणभिकंत " इत्यादि-अणभिकान्तः-अनति-
कृतिः संयोगो धनधाम्यहिरण्यपुत्रकलवादिभूतोऽसंय-
मसंयोगो-वा येनासाधनभिकान्तसंयोगः तस्य वैधभूत-
११

स्वेन्द्रियानुकूल्यरूपे मोहात्मके वा तमसि वर्तमानस्यात्म-
हिनं मोक्षोपायं वा अविज्ञानत आलायाः-तीर्थकरोपदे-
शस्य लभो नास्तीत्येवमिदं अवीमि तीर्थकरवचनोपलब्ध-
सङ्गावः । आश० १ भु० ४ अ० ३ उ० ।

आदा (या) शिज्ज-आदानीय-वि० । आदीयते-उपादी-
यते इत्यादानीयः । उपादेवे. स्या० ६ डा० ३ उ० । स० ।
प्राज्ञ, आश० । " आयाणिज्जं शियादिय " (सूत्र-१३७+) ।
स वीराणां मार्गे प्रतिपन्नः मांसशोणितयोरपेक्षा मुमुक्षु-
कामादानीय-प्राज्ञ आनन्दवचनस्य व्याख्यातः । आ-
श० १ भु० ४ अ० ३ उ० । आदीयन्ते-शुद्धमेव सर्वभावा
अनेनेत्यादानीयम् । भूतं, भोगाङ्गं, द्विपदकतुल्यं धनधाम्य-
हिरण्यपादिके, आश० १ भु० २ अ० ३ उ० । " आयाणिज्जं "
(सूत्र-१८४+) आदीयते इत्यादानीयम् । कर्मणि, आश० १
भु० ६ अ० २ उ० । " आयाणिज्जं च आशय तस्मिं ठाणं ए
चिदुइ " । आदीयन्ते-शुद्धमेव सर्वभावा अनेनेत्यादानीयम्-
भूतम्, तदादाय तदुक्ते तस्मिन् संयमस्थाने न निष्ठति ।
याद् वा-आदानीयम्-आदानार्थं भोगाङ्गं द्विपदकतुल्य-
धनधाम्यहिरण्यपादि तदादाय-गृहीत्वा । अथ वा-मिथ्या-
त्वाऽविरतिप्रमादकवाययोगैरादानार्थं कर्मादाय, किंभूतो-
न्यतीत्याह-तस्मिन् कानादिमये मोक्षमार्गे सम्यगुपदेशे
वा प्रशस्तगुणस्थाने न निष्ठति नात्मानं विषसे । आश० १
भु० २ अ० ३ उ० । " आयाणिज्जं परिणाय, परिणायं
विधिचइ (सूत्र-१८४x) । आदीयते इत्यादानीयं-कर्म तत्प-
रिणाय ब्रूतोत्तरप्रकृतिमेवतो ज्ञात्वा पर्यायेण-धाम्येन
चिन्तयतिः लपयतीत्यर्थः । आश० १ भु० ६ अ० २ उ० ।
आधयणीये, मोक्षे, मोक्षमार्गे, सम्यग्दर्शनार्थके च ।
" पुरिसाऽऽशयिना नरा " ३४ + । मुमुक्षुणांमादानीया-
आशयणीयाः पुत्रादानीयाः महान्तोऽपि महीयांसे भव-
न्ति । याद् वा-आदानीया-द्वितैषिणं मोक्षः, तन्मार्गो
वा-सम्यग्दर्शनार्थकः पुत्राणां-मनुष्याणामादानीयः स
चिद्यते येनामिति विगृह्य मत्वर्यीयः । " अश्वशोभोऽयं "
इति । सूत्र० १ भु० ६ अ० ।

से तं संवुज्झमाखे आयाणीयं समुदाए तम्हा पावं कम्मं
येव कुजा ए कारवेजा । (सूत्र-६४ x)

आदानव्यम्-आदानीयं तच्च परमार्थतो मरणाद्-आदा-
नीयं ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपं तदुत्थाय इति अनेकार्थत्वाद्-
आदाय-गृहीत्वा । अथवा-स अनगारः एतदादानीयं-ज्ञा-
नाद्यपवर्गकारकम् । आश० १ भु० २ अ० ६ उ० । (६६-
अस्य संपूर्णसूत्रस्य व्याख्या ' लोकाविजय ' शब्दे वहु भागं
करिष्यामि) । " आयाणीयं समुदाय " (सूत्र-१६ +) ।
आदानीयं-प्राज्ञं सम्यग्दर्शनादि सम्यगुत्थाय-अभ्युपगम्य ।
आश० १ भु० १ अ० २ उ० ।

आदा (या) शिज्जम्भयण-आदानीयाध्ययन-न० । मोक्षा-
र्थिनाऽशेषकर्मस्यार्थं यज्ज्ञानादिकमादीयते-तदत्र प्रतिपा-
द्यते इति कृत्वाऽऽदानीयमिति नाम संवृतम् । सूत्रकृता-
ङ्गस्य स्वनामक्याते पञ्चदशेऽध्ययने, सूत्र० १ भु० १४ अ० १
आदानपद्माश्विन्याभ्यामभिधानमाकारि, आदानीयं वा-

आदायिकमाभित्य ताम कृतमिति । आदानीयाभिधान-
क्याभ्यथ वा प्रवृत्तिनिमित्तमाह—

ये पदमस्संतिमय, वित्तिवस्त उ तं हवेज आदिमि ।

एतेणाऽऽदायिजं, एसो अओ वि पजाओ ॥ १३४ ॥

यस्यैव प्रथमश्लोकस्य तदर्थस्य च अस्ते-पर्यन्ते तदेव
पदं सञ्ज्ञतः अर्थतः उपपत्तयः द्वितीयश्लोकस्यासौ तदर्थ-
स्य वाऽऽदौ भवति-परंतु प्रकारेणाद्यप्यसदृशत्वेनादानीयं
भवति, एव आदानीयाभिधानप्रवृत्तेः पर्याया-अभिप्रायः
अस्यो वा विशिष्टज्ञानादि आदानीयोपादानादिति । के-
चित्तु-पुनरस्यास्ययस्यान्तादिपदयोः संकलनात्संकलि-
केति नाम कुर्वते । तस्या अपि नामादिकञ्चतुर्धा विभक्तयः ।
(सूत्रं 'संकलिता' शब्दे सप्तमे भागे दर्शयत्येते) सूत्रं
१ भू० १५ अ० । पञ्चदश त्वदानीयावधेऽभ्ययनेऽर्थाधि-
कान्ताऽयम्, तद्यथा— "आदायिजसंकलितया आदाणीयमि
अभ्ययव्यतिष्ठं" ॥ २८ x ॥ आदीयन्ते-पुनश्चे-उपादी-
यन्ते, इत्यादानीयानि पदानि अर्था वा ते च प्रागुपन्यस्त-
पदैरप्येव प्रापशोऽत्र संकलितानां, तथा-आयत्ते चरित्रं-स-
त्यक चरित्रं मोक्षमार्गप्रसाधकं तद्व्याप्त्यवस्थेति । सूत्रं १
भू० १ अ० १ उ० ।

आदायीव-आदानीय-त्रि० । उपादेय, स्था० ६ ठा० ३
उ० । सूत्रं । (अस्य बहवोऽर्थाः 'आदायिज' शब्देऽ-
नुपपन्नेव गताः)

आदा (या) य-आदाय-अव्य० । आ-दा-इत् । गृही-
त्वत्यर्थे, सूत्रं १ भू० ३ अ० ४ उ० । "इमे च धम्ममा-
दाय, कासंखण पवइयं" ॥ २० + ॥ आदाय-उपादाय-
आदाय्योपदेशेन गृहीत्विति । सूत्रं १ भू० ३ अ० ३ उ० ।
अन्ता० । प्राप्यत्यर्थे, "एवं विवेकमादाय" ॥ १० x ॥
विपाक-स्थानुष्ठानस्य आद्य-प्राप्य, विवेकमिति वा क-
श्चिन् पाठस्तादृशपाक-विवेक आदाय-गृहीत्वा । सूत्रं १
भू० ४ अ० १ उ० । अङ्गीकृत्यत्यर्थे, "तद्योवहाणमादाय"
॥ ४३ x ॥ उत्त०लक्ष्मी० २ अ० । स्वीकृत्यत्यर्थे, उत्त०
पाई० २ अ० । अयमभ्यत्यर्थे, "आयाए परांतमवकमेज्जा"
(सूत्र-३० x) । आदाय-अवगम्यकान्तमपक्रामत् ।
आदानं, पुं० । आका० २ भू० १ सू० १ अ० ६ उ० ।

आदा (या) हिणपयाहिण-आदक्षिणप्रदक्षिण-त्रि० । आ-
दक्षिणात्-दक्षिणहस्तादारभ्य प्रदक्षिणः परितो-आभ्यतो-
दक्षिण एव आदक्षिणप्रदक्षिणः । ग० । आदक्षिणाद्-दक्षि-
णपार्श्वोदारभ्य प्रदक्षिणो-दक्षिणपार्श्ववर्ती आदक्षिणाद्-
क्षिणः । विपा० १ भू० १ अ० । दक्षिणपार्श्वोदारभ्य परितो
आभ्यतो दक्षिणपार्श्ववर्तिनि, भ० । "समणं भगवं महावीरं
निकमुत्ता आयाहिणपयाहिणं करइ" (सूत्र-७ +) ।
आदक्षिणाद्-दक्षिणहस्तादारभ्य प्रदक्षिणः-परितो आभ्य-
तो दक्षिण एव आदक्षिणप्रदक्षिणाऽनन्तं करोतीति । भ०
१ श० १ उ० । नि० । औ० । "आयाहिणं पयाहिणं करेति"
(१८४ गाथाटी०) । आ-सर्धतः समन्तात्-परिभ्रमतां-
दक्षिणमेव जम्भभवनं यथा भवति एवं प्रदक्षिणं कुर्वन्ति ।
आ० म० १ अ० । ज० ।

आदा (या) हिणपयाहिण-आदक्षिणप्रदक्षिण-स्त्री० ।
आदक्षिणः-पार्श्वप्रदक्षिणः पार्श्वभ्रमणप्रदक्षिण-
णा । स्था० १ ठा० । दक्षिणपार्श्वोदारभ्य परिभ्रमणतो द-
क्षिणपार्श्वप्राप्ती, नि० । "अज्जसुहम्मं धरं तिकमुत्ता आया-
हिणपयाहिणं करइ" । त्रिःकृत्यः-त्रीन् वारान् आदक्षिण-
प्रदक्षिणो दक्षिणपार्श्वोदारभ्य परिभ्रमणतो दक्षिणपार्श्वप्रा-
प्तिगदक्षिणप्रदक्षिणा तां करोति । नि० १ भू० १ वर्ग १ अ० ।

आदि(इ)व-आहत्य-त्रि० । आ-ह-कर्मणि क्यप् । आह-
ण्ये, आहर्त्ये, ल्यप् । सम्भाव्यत्यर्थे, अव्य० । वाक्य० ।
आदित्य-पुं० । कृष्णराज्यवकाशान्तरस्थलोकान्तिकसंज्ञक
कार्त्तिकमालिनिमानस्ये लोकान्तिकद्वयविशेषे, भ० ६ श० ५
उ० । समयावलिकादीनामादौ भवे, सू० प्र० २० प्राहु० ।
सूर्ये, आय० ४ अ० । आदिष्टो हि सर्वजगत्प्रतीतो जग-
त्प्रदीपकलगा दिवसादिकालविभागकारी । (सूत्र०) आ-तो
पालाङ्गनादिप्रतीतः समस्तान्धकारक्षयकारी कमलाकरो-
द्वाटनपटीयान् आदित्योद्गमः प्रत्यक्षं भवन्नुपलक्ष्यते । सूत्रं
१ भू० १२ अ० । (अस्य विमानवक्रव्यता 'विमाण' शब्दे,
पष्ठे भागे वक्ष्यते) (अस्य मण्डलादिवक्रव्यता 'सूरमंडल'
शब्दे सप्तमे भागे वक्ष्यते) (अस्य आवृत्यतः 'आउह',
शब्देऽस्मिन्नेव भागे गताः)

जस्म जओ आहो, उपइ सा भवइ तस्म पुवदिमा ।

जतो स अत्यमेइ उ, अवरदिसा सा उ नायव्वा ॥४७॥

दाहिणपाममि य दा-हिणा दिसा उत्तरा उ वामेखं ।

एया चत्तारि दिमा, तावक्खत्ते उ अक्खवाया ॥४८॥

नाप्यतीति तापः-आदित्यः । आना० १ भू० १ अ० १
उ० । (अत्र विस्तरं 'दिसा' शब्दे चतुर्थे भागे कथ-
यिष्यामि)

आदिष्ठा-आदिस्ता-स्त्री० । आदातुमिच्छायाम्, आह०
६ अ० ।

आदिम-आदिम-त्रि० । आदिमे, कृ० । "आवासवमार्गया
स्यगडा जाय आहमा भाया" (७८० x) । आवश्यक-
तयः सूत्रकृताङ्गे यावत् ये आगमप्रस्थासु ये पदार्था अ-
भिधेयास्ते आदिमा भावाः उच्यन्ते कृ० १ उ० १ प्रक० ।

आदियावण-आदापन-न० । प्राहणायाम्, सूत्रं । "स य
माहमंति अखे वि आदियावैति" (सूत्र-६ +) । स्वयम्-
आत्मना सावयमनुष्ठानमादत्ते-स्वीकुर्वन्ति, अन्याभ्यन्या-
दापयन्ति-प्राहयन्ति । सूत्रं २ भू० १ अ० ।

आदीण-अदीह-त्रि० । आ-समन्तादीनः आदीनः । सूत्रं
१ भू० ५ अ० १ उ० । समन्तात्करुणास्पदं, सूत्रं १ भू०
१० अ० ।

आदीणमोह (नृ)-आदीनभोजिन्-पुं० । पतितपिण्डोप-
जोषिणि, "आदीणमोहं वि करइ पावं" (६ x) । आदी-
नभोज्यपि पावं करोतीति । उक्ते च— "पिण्डोत्पन्नं दुष्मीलं,
हरणाओ स मुचइ" स कदाचिच्छोभनमाहारमलभमानो-
ऽल्पत्वादात्तैरौद्र्यानापगतोऽप्यथः सप्तभ्यामप्युत्पद्येत ।
तद्यथा-असावित्र राजगृहलभरोऽसन्निभोऽनन्तमूहो है-

भारमिरिशिलावातनोद्यनः स देवास्तथैव पतितः पितृहोष-
जीवीति तदेवमावीनमोऽपि पितृहोषकादिषुऽनः पापं
कर्म करोति । सूत्र० १ ध्रु० १० अ० ।

आदीणविति-आदीनवृत्ति-त्रि० । आ-समन्ताहीना कर्ह-
यास्पदा वृत्तिः-अनुष्ठानं यस्य । एवंभूते, “आदीणविति वि
करेह पावे” (६४) आ-समन्ताहीना-कट्यास्पदा वृत्तिरनु-
ष्ठानं यस्य रूपवन्नीपभादेः स भवत्यादीनवृत्तिरैवभूतोऽपि
पापं कर्म करोति । सूत्र० १ ध्रु० १० अ० ।

आदीषिय-आदीनिक-त्रि० । आ-समन्ताहीनमाहीने न-
द्विद्यतं यस्मिन्स आदीनिकः । अत्यन्तहीनसत्त्वाधये, सूत्र०
“आदीषिये उक्तद्वियं पुरत्या ॥ २ ॥” सूत्र० १ ध्रु० ५ अ०
१ उ० ।

आदीष-आदीप-अव्य० । दीपादारभ्येभ्यर्थे, स्या० ५ श्लोक ।

आध (ह) रितिय-आधवित-त्रि० । आ-धृ-क । अधै-
यात्थे इदं गुणश्च । अवमानने, निरस्तुने, बलात्कारेणा-
भिभूतं च । वाच० । “तेषु भणिये जा वेडमेहं दूय आध-
रितेह सि । (४४४-४४५ गाथाटी०) । आ० म० १ अ० ।
आहरितिसिद्धां वृत्तां संभेतं नियतिसिद्धां (४४४-४४५ गाथा
टी०) । आ० म० १ अ० ।

आधा(हा)-आधा-स्त्री० । आधानमाधा । उपसर्गदानः ॥४॥
आ११०॥ इत्यङ्प्रत्ययः । पि० साधुनिमित्तं चेतसः प्रतिधानं,
पञ्चा० ३१ विष० । पि० । प्रव० । प्रश्न० दशा० । ग० । वृ० ।
कारणं, उत० ५ अ० । आधीयतेऽस्यामित्याधा । आधय,
पि० । आधय आधार इत्यनर्थान्तरमिति । पि० । साऽपि
च-आधा नामादिभेदाच्चतुर्धा । तद्यथा-नामाऽऽधा, व्यापना
ऽऽधा, द्रव्याऽऽधा, भावाऽऽधा च । तत्र नामाऽऽधा,
द्रव्याऽऽधाऽपि च आगमतो नो आगमनश्च ज्ञशरीररूपा
भव्यशरीररूपा च एतौव भावनीया । ज्ञशरीरभव्यशरीर-
व्यतिरिक्तं तु द्रव्याऽऽधामभिधिसुराह—

धणुजुयकायभराणं, कुड्वरजधुरमाहयाणं च ।

खण्डाई हियकं चिय, दव्वाऽऽहा अंए धणुणो ॥६६॥

इह द्रव्याऽऽधायां विचार्यमाणायामाधाशब्दोऽधिकरणप्र-
धानो विधयते आधीयते अस्यामित्याधा, आधय आधार
इत्यनर्थान्तरम् । तत्र ‘धणु’ ति-धनुः-चापं तत् आधा-
आधयः प्रत्यङ्गाया इति सामर्थ्याद्भ्रम्यते, धृक् प्रतीतः ।
कायः-कापोती यया पुरुषाः स्कन्धाकट्या पानीयं वहन्ति ।
भरः-यवसादिलम्बः, तथा—कुटुम्बम्—पुत्रकलत्रादिममु-
दायः, राज्यं प्रतीतिं, तयोधुं-चिन्ता आदिशब्दात्-महाज-
नधुःप्रभृतिपरिग्रहः तेषां च यथासंख्यं द्रव्याऽऽधा द्रव्य-
रूपं आधारस्कन्धाः इदं च । तत्र स्कन्धो बलीयर्हा-
विस्कन्धो, नरादिस्कन्धश्च परिगृह्यते, आदिशब्दात्-गन्ध्या-
दिपरिग्रहः, तत्र धूपस्य द्रव्याऽऽधा द्रव्यरूपः आधयो—
धूपमर्तिस्कन्धः, स हि धूपस्तत्राऽऽरोप्यते । कापोत्या
आधयो वरस्कन्धः, नरो हि पानीयानयनाय कापोती
स्कन्धेन वहति । भरस्वाभयो गन्ध्यादि, महाप्रमाणो हि-
भयो गन्ध्यादिमैवानेतुं शक्यते, नाम्नेन । तथा—कुटुम्ब-

चिन्ताया राज्यचिन्तायाश्चाधयो इदं मनः, इदं यमन-
रेव चिन्ताया अवोनात्, धनुर्विषये भावनामाह-अन्तके
करहसेह धनुषः संवन्धिनि प्रत्यङ्गाऽऽरोप्यते ततो धनुः
प्रत्यङ्गाया आधयः, एवं शालाग्रामणि युगादीनां प्रत्याधय-
त्वं भावनीयम्, तच्च भावितमेव । उक्ता द्रव्याऽऽधा । संप्रति
भवाऽऽधा वक्तव्या-सा च द्विधा-आगमतो, नो आगमनश्च ।
तत्राऽऽगमत आधाशब्दार्थपरिग्रहानकुशलस्तत्र बोध्युक्तः,
“उच्योना भावनिरेवः” इति वचनात् । नो आगमनस्तु
भावाऽऽधा, यत्र तत्र वा मनःप्रतिधानम्, तथा हि-भावी
नाम-मानसिकः परिणामस्तस्य चाऽऽधानं—निष्पादने
भवति मनसस्तदनुगुणतया तेन तेन रूपेण परिणमने सति
नाऽऽवधा, ततो मनःप्रतिधानं भावाऽऽधा, सा विह प्रस्ता-
वात्साधुदानार्थमोदनपञ्चनगावनादिविषया द्रष्टव्या । पि० ।
आधा (हा) कर्म-आधाकर्म-न० । आधानम् आधा । उ-
पसर्गदानः ॥ ५ ॥ ३१ ॥ इत्यङ् प्रत्ययः । साधुनिमित्तं
चेतसा प्रतिधानम् । यथा-अमुकस्य साधोः कारणेन मया
भक्षादि पञ्चनीयमिति, आधायाः कर्म-पाकादिक्रिया-आ-
धाकर्म तद्योगात् भक्षाद्यप्याधाकर्म । इह दोषाभिधानप्रक-
मेऽपि बह्वावयवोऽभिधाने तद्दोषदोषवन्तोरभेदविवक्षया ।
द्रष्टव्यम् । पि० । ग० । प्रव० । क-घ-थ-ध-भाम् ॥८॥ १६७॥
इति हैमप्रकृतसूत्रेण बहुलं घस्य हः । प्रा० ।

विषयसूची—

- (१) वक्तव्यसंग्रहः ।
- (२) व्युत्पत्तयः ।
- (३) प्रतिषेधणादीनि ।
- (४) प्रतिभवेणस्वरूपम् ।
- (५) एकार्थिकानि आधाकर्मणः ।
- (६) आधाकर्माभित्य कल्याऽकल्याविधिः ।
- (७) तीर्थकरस्य आधाकर्मभोजित्यम् ।
- (८) द्वाविंशतिजिनेषु कल्याऽकल्याविधिः ।
- (९) अशनादिषु आधाकर्मसंभवः ।
- (१०) आधाकर्मण एवाऽकल्याविधिः ।
- (११) आधाकर्मभोजिनां कटुकविपाकः ।
- (१२) आधाकर्मभोजिनां बन्धः ।

(१) आधाकर्मदोषं व्याचिख्यासुस्तत्प्रतिबज्रद्वारगाधामाह-
आहाकर्मिय नामा, एगद्धा कस्त-वाऽवि किं वाऽवि ।
पस्यक्खे य सपक्खे, चउरो गहखे य आणाई ॥ ६४ ॥
इह प्रथमत आधाकर्मिकस्य नामाभ्येकार्थिकानि वक्त-
व्यानि, तनस्तदनन्तरं कस्याथाय कृतमाधाकर्म भवतीति
विचारणीयं, तदनन्तरं च किम्यक्यमाधाकर्मैति विचार्ये,
तथा परपक्षः—शुद्धपक्षः स्वपक्षः-साध्यादियर्गः, तत्र
परपक्षनिमित्तं कृतमाधाकर्म न भवति । स्वपक्षनिमित्तं तु
कृतं भवतीति वक्तव्यम्, तथा—आधाकर्मप्रवृत्तियर्थे-
वत्वारोऽतिक्रमादयः प्रकारा भवन्तीति वक्तव्यं, तथा-
प्रवृत्त-आधाकर्मणो भक्षादिरादान आकादयः “सूचनास्तु-
त्रम्” इति न्यायादाकाभक्षादयो दोषा वक्तव्याः ।
तत्रैकार्थिकाभिधानलक्षणं प्रथमं द्वारं विवक्षुगह—
आहा अहे य कम्मे, आयाहम्मे य अतकम्मे य ।

पडिसेवणपडिसुखखा. संवासऽनुमोयखा चेव ॥६५॥

‘आहा अहे य कम्म’ इति-अत्र कर्मशब्दः प्रत्येकमभि-
संबध्यते, अकारश्च कर्मेत्यनन्तरं समुच्चयार्थो द्रष्टव्यः, तत-
एवं निर्देशो ज्ञानस्यः-आधाकर्म, अधःकर्म च । तत्राऽऽ-
धाकर्मेति प्रागुक्तशब्दार्थम्, अधःकर्मेति अधोगतिनि-
बन्धनं कर्म अधःकर्म, तथा हि-भवति साधूनामाधा-
कर्मभुञ्जानानामधोगतिः, तस्मिन्बन्धनप्रणतिपाताद्याध-
वेणु प्रवृत्तेः, तथा आत्मानं दुर्गतिप्रपातकारणतया इति-
चिन्ताशयतीत्यात्मज्ज्ञे, तथा यत् पापकारिद्वन्द्वबन्धकर्म पा-
कादिलक्षणं ज्ञानावरणीयादिलक्षणं वा । तदात्मनः सं-
बन्धि क्रियतेऽनेनैति आत्मकर्म । एतानि च नामान्याधा-
कर्मणो मुख्यानि । संप्रति पुनर्यैः प्रतिषेधलादिभिः प्र-
कारैस्तदाधाकर्म भवति । तान्यप्यभेदविषयतया नामत्वेन
प्रतिपादयति-‘पडिसेवण’ इत्यादि-प्रतिषेधने इति प्र-
तिषेधणं, तथा-आधाकर्मनिमित्तप्रणानन्तरं प्रतिभूयते ।
अभ्युपगम्यते यत् आधाकर्म तत् प्रतिषेधणं, तथा आ-
धाकर्मभोक्तृभिः सह संबन्धने संवासः तद्वशात् शुद्धा-
ऽऽहारभोग्यपि आधाकर्मभोजी द्रष्टव्यः, यो हि तैः सह
संवासमनुमन्यते स तेषामाधाकर्मभोक्तृत्वमप्यनुमन्यते,
अन्यथा तैः सह संबन्धनमेव न कर्तुं अन्यथा संवासवशनः
कदाचिदाधाकर्मगतमनोऽङ्गान्धाऽऽद्यानादिना विभिन्नः सन्
व्ययमप्याधाकर्मभोजने प्रवर्तेत ततः संवास आधाकर्मदो-
षहेतुत्वादाधाकर्म उक्तः, तथाऽनुमोदनम् अनुमोदना आ-
धाकर्मभोक्तृप्रशंसाऽपि आधाकर्मसमुत्पत्तापनिबन्धनत्वा-
दाधाकर्मप्रवृत्तिकारणत्वाच्च आधाकर्मेति उक्तम् । अमीषां
च प्रतिषेधलादीनामाधाकर्मत्वमात्मकर्मरूपं नाम प्रतीत्य
वर्तत इत्ये, तथा च वक्ष्यति-‘अस्तीकरइ कम्मस्मि’ इत्यादि-
इह आधाकर्मेति शब्दार्थविचार आधया कर्म आधा-
कर्मेत्युक्तम् । पि० । साधूनाम् आधया-प्रणिधानेन यत्कर्म
षट्काययिनाशनाऽशनादिनिष्पादनं तदाधाकर्म । वृ० ४ उ०
४५६ गाथाटी० । नि० वृ० ।

(२) आधाकर्मशब्दव्युत्पत्तयः—

आधानमाधा प्रस्तावःसाधुप्रणिधानं, अमुककर्म साधये
देयमिति, तथा आधाय वा साधुन् कर्म पदार्थावतिकाय-
विगन्धनादिना भक्षादिपाकक्रिया आधाकर्म तद्व्यागाद्
भक्षाद्यपि तथा निरुक्ताद् यत्नोपः । ग० १ अधि० २१ गा-
थाटी० । साधुं चेतसि आधाय-प्रणिधाय, साधुनिमित्त-
मित्यर्थः, कर्म सचित्तस्याऽखितीकरणमखितस्य वा पाको
निरुक्तादाधाकर्म । ध० ३ अधि० २२ स्तोत्रटी० । आ-
धानमाधा-प्रणिधानं तथा, साधुप्रणिधानमन्यर्थः, कर्म-
क्रिया पाकादिका आधाकर्म । पञ्चा० १३ विव० ५ गा-
थाटी० । यद्वा-आधाय साधुं-चेतसि प्रणिधाय यत् क्रि-
यते-भक्षादि, तदाधाकर्म । पृषादवाऽऽद्यः ॥ ३ । २ । ५४ ॥
इति यत्नोपः । पि० । प्रव० । आधाय-चेतसि अवस्थाप्य
साधुं यदशनादि सचेतनमचेतन वा पश्यते-अखितीक्रियते
तदाधाकर्म । दृश० ४ तस्य ६ गाथाटी० । आधया-साधु-
प्रणिधानेन यत्सचेतनमचेतनं क्रियते अचेतनं वा पश्यते-
कीयते वा गृहादिकं वयते वा वस्त्रादिकं तदाधाकर्म ।
“आहाकम्म भुजमाणं मवते भयइ” ॥ ४ ॥ दशा० २ अ० ।

साधुनिमित्तं सचित्तस्याखितीकरणे-अखितस्य पाके च ।
प्रव० ६७ द्वार ३७० गाथाटी० । साधुनिमित्तं कृते आह-
नादी च । दृश० ४ तस्य ६ गाथाटी० । तदात्मके उद्गम-
दोषविशेषे च । स्था० ३ ठा० ४ उ० । आचा० । उत्त० ।
आधाकर्मिकं यन्मूलन एव साधूनां कृतं कृतम् । व्य० ३
उ० १६४ गाथाटी० ।

सचित्तं जमचित्तं, साधुनाऽहुए करिए जं च ।

अचित्तमव पवइ, आहाकम्मं तयं मखिअं ॥ ७ ॥

सांख्यतम्-विद्यमानचेतनस्य सत् फलबीजादि । यदचित्तम्
अचेतनं साधूनां-संयतानाम् अर्थाय-इतरे क्रियते-विधी-
यते तथा यत्, ‘जं’ शब्दा-लक्षणांतरसमुच्चयार्थः, अ-
चित्तमव-अचेतनमपि सत्तत्तुलादि पश्यते-पश्यते सा-
धूनामर्थायेति प्रकृतम्, आधाकर्मोक्तनिबन्धननकत्-तद्व-
गितम्-उक्तं जिनादिभिरेद्यपि सांख्यस्य पृथिव्यादर-
खितीकरणेन यत् क्रियते गृहवस्त्रादि, तदपि आधाक-
र्मोच्यते, तथापीह तस्मात् पितृदस्यैवाधिकृत्यादिति गा-
थार्थः । पञ्चा० १३ विव० । ध० । पं० व० ।

आधया निक्षेपं प्रतिपादयति तथा (आधया)यत्कृतं कर्म-
आदनपाकादि तदाधाकर्म । तथा आह नियुक्तिरुत्—

आरालसरीराणं, उद्वगणनिवायखं व जस्सऽहु ।

मणमाहिता करइ, आहाकम्मं तयं वेति ॥ ६७ ॥

औदारिकं शरीरं येषां ते औदारिकशरीराः-निर्यञ्जो, म-
नुष्याश्च । तत्र निर्यञ्जः—एकेन्द्रियादय पञ्चेन्द्रियपर्यन्ता
द्रष्टव्याः, एकेन्द्रिया अपि सूक्ष्मा, बादराश्च । नान्वह ये
अपद्रावणयोग्यास्तन्यञ्जस्ते प्राज्ञाः, न च सूक्ष्माणां मनु-
ष्यादिकृतमपद्रावणं संभवति, सूक्ष्मत्वादेव, ततः कथं न
इह गृह्यन्ते ? उच्यते, इह यो यस्माद्विरतः स तदकुर्वन्नपि
परमाधनः कुर्वन्नव अवसमे यथा रात्रिभोजनादिनिवृत्ता
रात्रिभोजनम् । गृहस्थश्च । सूक्ष्मैकेन्द्रियापद्रावणादिनिवृ-
त्तस्ततः साध्वर्थे समारम्भं कुर्वन् स तदपि कुर्वन्नवगन्तव्य
इति सूक्ष्मग्रहणम्, यद्वा-एकेन्द्रिया बादरा एव प्राज्ञा, न
सूक्ष्माः, तथा च वक्ष्यति भाष्यकृत्—“आरालगह्वरेण,
निरिक्रमणुयाहवा सुदुमवज्जा” तेषां औदारिकशरीराणां
यत् अपद्रावणम्—अतिपातविवाजिता पीडा । किमुक्त भ-
वति-साध्वर्थमुपास्त्रयमाणेष्वानादेषु यावदद्यापि शा-
ह्यादिवनस्पतिकायादीनामतिपातः-प्राणव्युत्पन्नलक्षणे न
भवति । तावद्वर्गावर्तिनि सर्वाऽपि पीडा अपद्रावणम्,
यथा साध्वर्थे शाह्योदनकृते शालिकरंटावहारद्वयं कण्ड-
नम् । तृतीयं तु कण्डनमतिपातः । तस्मिन् कृते शालि-
जीवानामवश्यमतिपातभावात् । ततस्तृतीयकण्डनमतिपात-
ग्रहणेन गृह्यते, वक्ष्यति च भाष्यकृत्—“उद्वगणं पुण जाणसु
अऽवार्थावउज्जयं पाइ” इति । उद्वगणशब्दात्-परतो विभ-
क्तिलोपः आर्पय्यात्, “तथा तिपाणयं” इति त्रीणि-काय-
वाक्-मनांसि, यद्वा-त्राणि देहाऽऽपुनरिन्द्रियलक्षणानि । पातने
जातिपातो विनाश इत्यर्थः, तत्र च त्रिधा समासविषया,
तद्यथा—पृथीतपुरुषः, पञ्चर्मानपुरुषः, तृतीयातपुरुषश्च ।
तत्र पृथीतपुरुषोऽयम्-अयाणां काय-वाक्-मनसां पातने-

विनाशनं त्रिपातनम् एतच्च परिपूर्णगर्भजपञ्चन्द्रियतिर्यक्-
मनुष्याणामवसेयम्, एकेन्द्रियाणां तु कायस्थैव केवलस्य
चिकलेन्द्रियसंमूर्द्धिमतिर्यक्मनुष्याणां तु कायवचनयो-
रेवेति । यद्वा—त्रयाणां—देहायुरिन्द्रियरूपाणां पाननं—
विनाशनं त्रिपातनम्, इदं च सर्वेषामपि तिर्यक्मनुष्याणां
परिपूर्णं घटेन केवलं यथा येषां संभवति तथा तेषां
वक्तव्यम्, यथा एकेन्द्रियाणां देहस्य औदारिकस्य आयु-
षः—तिर्यगायुरूपस्य इन्द्रियस्य स्पर्शनेन्द्रियस्य, द्वीन्द्रियाणां
देहस्यौदारिकरूपस्य आयुषस्तिर्यगायुष इन्द्रिययोश्च
स्पर्शनरसनलक्षणयोरित्यादि, पञ्चमीतत्पुरुषस्त्वयम्—त्रि-
भ्यः—कायवाङ्मनोभ्यां देहायुरिन्द्रियभ्यां वा पाननं—क्या-
वनमिति त्रिपातनम्, अत्रापि त्रिभ्यः परिपूर्णैः काय-
वाङ्मनोभ्यः पाननं गर्भजपञ्चन्द्रियतिर्यक्मनुष्याणाम् ए-
केन्द्रियाणां तु कायादेव केवलान् चिकलेन्द्रियसंमूर्द्धिम-
तिर्यक्मनुष्याणां तु कायवाङ्मयामिति, देहायुरिन्द्रिय-
रूपभ्यस्तु त्रिभ्यः पाननं सर्वेषामपि परिपूर्णं संभवति,
केवलं यथा येषां संभवति तथा तेषां प्राग्वि वक्तव्यम्,
तृतीयातत्पुरुषः पुनस्त्यम्—त्रिभिः कायवाङ्मनोभिर्विनाश-
केन स्थानस्थान्धिभिः पाननं—विनाशनं त्रिपातनं, 'च' शब्दः
समुच्चयः, भिन्नविभक्तिनिर्देशश्चक्षुषोपादानं च यस्य सा-
ध्यर्थमपद्रावणं कृत्या गृही स्वार्थमतिपानं करोति तत्क-
ल्यं, यस्य तु गृही त्रिपातनमपि साध्यर्थं विधत्ते तत्र
कल्यार्थमिति व्यापनार्थम्, इत्थंभूतमौदारिकशरीराणाम-
पद्रावणं त्रिपातनं च यस्य साधोरेकस्यानेकस्य चाऽर्थाय-
निमित्तं मन आधाय—चित्तं प्रवर्त्य क्रियते तदाधाकर्म
ब्रुवंत तीर्थकरणधराः ।

इमामेव गार्था भाष्यकृद् गाथात्रयेण व्याख्यानयति—

ओगलग्रहशेणं, तिग्गिस्त्रमणुयाऽहवा सुहृमवजा ।

उहवणं पुण जाणसु, अहवायविवज्जियं पीडं ॥२५॥

कायवहमणो तिग्गि उ, अहवा देहाऽऽउहंदियप्पाणा ।

सामित्ता वायाणे, हाइ तिवाओ य करणसु ॥ २६ ॥

हिययंमि समाहउ, एगमणेणं च गाहणं जो उ ।

वहणं करइ दाया, काणण तमाह कम्मंति ॥ २७ ॥

सुगमाः । नवरं 'देहाऽऽउहंदियप्पाण' ति—देहायुरि-
न्द्रियरूपास्त्यः प्राणाः, 'सामित्ते' त्यादि स्वामित्व-स्वा-
मित्वविषये संबन्धविषयत्वेति भावार्थः, एवमपादाने—अ-
पादानविवक्षया करणेषु विषये—करणविवक्षया अतिपातो
भर्याति, यथा त्रयाणां पाननं त्रिपातनम्, यद्वा—त्रिभ्यः
पाननं त्रिपातनम्, त्रिभिर्वा करणभूतैः पाननं त्रिपातनं,
भावार्थस्तु प्रागेवापदर्शितः तदेवमुक्तमाधाकर्मनाम । पि० ।
(आधाकर्मणोऽधःकर्मत्वमधःकर्म 'अधकर्म' शब्दे प्र-
थमभागे ५८६ पृष्ठे दृश्यम्) । आधाकर्म अधोगतिनिबन्ध-
नम् इत्यधःकर्मेत्युच्यते । पि० १०२ गाथाटी० । (आत्म-
जनकर्म 'आताहम' शब्दे अस्मिन्नेव भागे प्रागुक्तम् ।)
(तच्च आत्मजनकर्म) साधोः आधाकर्मभुजानस्याऽनुमो-
दनादिद्वारेण नियमतः संभवतीत्युपखरतः आधाकर्म आ-
त्मजनमित्युच्यते । पि० १०४ गाथाटी० । (आत्मकर्म

'असकर्म' शब्दे प्रथमभागे ५०० पृष्ठे दर्शितम्) अशुभो
भावः आधाकर्म ग्रहणरूपः साधुना प्रयत्नेन वर्जयितव्यः ।
पि० ११० गाथाटी० । परकर्मणश्चात्मीकरणम् आधा-
कर्मणा ग्रहणे भोजनं वा स्वर्गि भवति, नाभ्यधा, तत उप-
साराद्—आधाकर्म आत्मकर्मेत्युच्यते । पि० १११ गाथाटी० ।
अतिप्रसङ्गदोषभयात् कृतकारितदोषग्रहितमपि न आधा-
कर्म भुज्जीत । अस्य च तदाधाकर्म जानानोऽपि भुज्जानां
नियमतोऽनुमोदने; अनुमोदना हि नाम अप्रतिषेधनम्,
'अप्रतिषेधमनुमतम्' इति विद्वत्प्रवादात् । पि० १११
गाथाटी० ।

(३) संप्रति प्रतिषेधणादीनि नामानि वक्तव्यानि तानि आ-
ऽऽत्मकर्मेति नामाकृतेन प्रवृत्तानि, ततस्तेषां आत्मकर्मेति
नामाकृत्यं परस्परं गुरुलघुचिन्तां च धिक्कीर्तयिमाह—

अतीकरइ कम्मं, पडिसेवाईहिं तं पुण इमेहिं ।

तत्थ गुरू आइपयं, लहु लहु लहुगा कम्मणियं ॥११२॥

तत्पुनर्ज्ञानावगणीयादिकं परकर्म आत्मीकरणानि—आत्म-
सात्करोति एभिः—वक्ष्यमाणस्वरूपैः प्रतिषेधणादिभिः ततः
प्रतिषेधणादिविषयमाधाकर्मोऽपि प्रतिषेधणादिनाम तत्र
तेषां प्रातपेयणादीनां चतुर्णां मध्ये आदिपद्—प्रतिषेधणा-
लक्षणं गुरु—महादोषं, शेवाणि तु पदानि प्रतिषेधणादीनि
लघुलघुलघुकानि द्रष्टव्यानि, प्रतिषेधणापेक्षया प्रति-
षेधणं लघुपनिधयणादपि संवासनं लघु संवासनादप्य-
नुमोदनमिति ।

संप्रत्येतेषामेव प्रतिषेधणादीनां स्वरूपं दृष्टान्ताश्च प्रति-
पिपादायुस्तद्विषयां प्रांतज्ञामाह—

पडिसेवणमाईणं, दाराणुमेयणाऽवसाणाणं ।

जहसंभवं सरुवं, सोदाहरणं पवक्खामि ॥ ११३ ॥

प्रतिषेधणाऽऽदीनां दाराणामनुमोदनार्थवसानानां यथा-
संभवं यद्यस्य संभवति । तस्य तत् स्वरूपं सोदाहरणम्—स-
दृष्टान्तं प्रवक्ष्यामि, तत्र प्रथमतः प्रतिषेधणास्वरूपं वक्त-
व्यम् । पि० । (प्रतिषेधणारूपम् 'पडिसेवणा' शब्दे प-
ञ्चमभागे वक्ष्यते ११४-११५ गाथाभ्याम्)

[४] संप्रति प्रतिषेधणस्वरूपमाह—

उवओगम्मि य लाभं, कम्मग्गाहिस्म चित्तरक्खद्धा ।

आलोहए सुलद्धं, भणइ भणंतस्म पडिसुणणा ॥११६॥

पि० । [अस्याः गाथायाः व्याख्या 'पडिसुणणा' शब्दे
पञ्चमभागे करिष्यते]

संप्रति संवासा-ऽनुमोदनयोः स्वरूपं प्रतिपादयति—

संवासा उ पसिद्धो, अणुमायणकम्मभोयगपममा ।

एएसिद्धाहरणा, एए उ कमेण नायव्वा ॥११७॥

'संवासाः' आधाकर्मभाक्ताभिः सह एकत्र संवसनरूपः
प्रसिद्ध एव, अनुमोदनादाधाकर्मभोजकप्रशंसा—कृतपु-
ण्याः सुलाब्धिका एते ये इत्थं सर्वे लभन्ते भुज्जते वक्ष्यं
रूपा । तदेवमुक्तं प्रतिषेधणादीनां चतुर्णामपि स्वरूपम्,
संप्रत्येतेषामेव प्रतिषेधणादीनां क्रमेण एतानि वक्ष्यमाण-
स्वरूपाणि उदाहरणानि ज्ञानव्यानि, सूत्रं च उदाहरणशब्द-
स्य पुल्लिङ्गना प्राकृतलक्षणवशात् ।

तत्र याभ्युदाहरणानि यद्वाक्यानि तेषां नामानि क्रमेण प्रति-
पादयति—

पडिमेवणाए तेणा, पडिसुणणाए उ रायपुत्तो उ ।

संवांमि य पल्ली, अणुमोयण रायदुटो य ॥११८॥

प्रतिषेवणस्य स्तेना उदाहरणम् . प्रतिषेवणस्य तु राजपुत्रं,
राजपुत्रापपत्ताक्षिताः शेषाः पुरुषाः, । संवांमे 'पल्ली'-पल्ली-
वास्तव्या वणिजः, अनुमोदनायां राजदुष्टो-राजदुष्टोप-
क्षितास्तप्रशंसाकारिणः ।

तत्र प्रथमतः प्रतिषेवणसंबन्धिनं स्तेनदृष्टान्तं भाषयति—

गोणीहरण मभूमी, नेऊणं गोणिओ पहे भक्खे ।

निव्विसया परिवेणण-द्वियाऽवि ते कूविया घन्थे ॥११९॥

इह गाथाक्षरयाजना सुगमत्वात् स्वयमेव कर्तव्या, केवलं
'निर्विशका'-उपभोक्तारो, निःपूर्वस्य विशेषप्राप्तेर्न वर्तमान-
त्वात् तथा चोक्तम्—'निर्वेश उपभोगः स्यात्' कूजका-
द्याहारकाणिः, येषां व्यावर्तका इत्यर्थः, 'घन्थे' इति
गृहीताः । कथानकमुच्यते-इह क्वचित्प्राप्तं बहवो द्रव्यम्,
ते चान्यथा कुतश्चित्साक्ष्येणाद् गाः अग्रहृत्य निजग्रामाऽ-
भिमुखं प्रचलिताः, गच्छतां च तेषामपान्तराले केऽप्यन्य
द्रव्यम् पथिका मिलितवन्तस्ततस्तेऽपि नैः सार्द्धं व्रजन्ति;
व्रजन्तश्च स्वदेशं प्राप्ताः, ततः प्राप्ताः स्वदेश इति निर्भया
भोजनवेलायां कतिपया गा विनाश्य भोजनाय तन्मांसं
पक्रमारब्धवन्तः । अस्मिन् प्रस्तावे केऽप्यन्येऽपि पथिकाः
समाययुः, ततस्तेऽपि तैर्द्रव्यभिर्भोजनाय निमन्त्रिता ततो
गोमांसं पक्वं केऽपि चौराः पथिकाश्च भोक्तुं प्रवृत्ताः,
केऽपि गोमांसभक्षणं बहुपापमिति परिभाष्य न भोजनाय
प्रवृत्ताः, केवलमन्येभ्यः परिवेषणं विदधति अत्रान्तरं च
निष्प्रत्याकारनिशितकरवालभीषणमूर्तयः समाययुः कूज-
काः, ततस्तेः सर्वेऽपि भोक्तारः परिवेषकाश्च परिगृह्यताः,
तत्र ये पथिका अपान्तराले मिलितास्ते पथिकाः वयमिति
ब्रूयन्ता अपि चौरपत्नीतगोमांसभक्ष्यपरिवेषणप्रवृत्ततया
चौरवद् दुष्टा इति गृहीताः विनाशिताश्च ।

अमुमेवार्थं दार्ष्टान्तिकं योजयति—

जे वि य परिवेमेती, भायणाणि धरंति य ।

तेऽवि वज्झंति तिक्वेण, कम्मणा किमु भोयिणां? ॥१२०॥

इह चौराणां यऽपान्तराले भोजनवेलायां वा ये मिलिता-
पथिकास्तत्रापि ये परिवेषमात्रं भोजनधारणामात्रं वा
कुतश्चनन्तेऽपि कूजकैरागत्य बद्धा-विनाशिताश्च, एव-
मिहापि ये साधवाऽन्येभ्यः साधुभ्यः आधाकर्म परिवे-
षयन्ति या धरन्ति । तेऽपि तीक्ष्ण-दुःसहविपाकेन नर-
कादिगतिहेतुना कर्मणा बध्यन्ते, किं पुनराधाकर्मभोजि-
नः? । तत एतद्वेदोपमयात्परिवेषणादिमात्रमप्याधाकर्मणः
प्रतिषेवणं यतीर्तने कर्तव्यम्, इह चौरस्थानीया आधाक-
र्मनिमन्त्रणं साधवाः, गोमांसभक्षकचौरपथिकस्थानीयाः
स्थयगृहीतनिमन्त्रिताधाकर्मभोजिनो, गोमांसपरिवेषका-
दिस्थानीया आधाकर्मपरिवेषकादयः, गोमांसस्थानी-
यमाधाकर्म, पथस्थानीयं मानुष जन्म कूजकस्थानीयानि
कर्मणि, मरणस्थानीयं नरकादिप्रपातः ।

संप्रति प्रतिषेवणस्य पूर्वोक्तगजसुतदृष्टान्तं भाषयति—

सामत्थण रायसुए, पिहवहणमहाय तह य तुप्पिहका ।

तिण्हं पि हु पडिसुणणा, रभा सिद्धंमि सा नऽत्थि ॥१२१॥

गुणसमृद्ध नाम नगरं तत्र महाबलो राजा तस्य शीला नाम
देवी तयार्विजितसमगे नाम ज्येष्ठः कुमारः, स च राज्यं
जिघृक्षुः पितरं दुष्टाशयश्चिन्तयामास यथा ममैव पिता
स्थावरोऽपि न क्षियते नूनं दीर्घजीवी संभाव्यते ततो
निजमृष्टान् सहाय्यीकृत्यैव मारयामीति, एवं च चिन्तयि-
त्वा निजभटैः समं मन्त्रयितुं प्रावर्त्तत, तत्र कैश्चिदुक्तं वयं
तव साहाय्यकारिण, अपरैरुक्तं तव कुटुम्बे, केचित्पुनस्तूष्णीं
प्रतिषेवित्, अपरे पुनश्चतस्यप्रतिपद्यमानाः सकलमपि तद्
वृत्तान्तं राजे निवेदयामासुः, ततो राजा ये साहाय्यकं प्रति-
पन्ना ये च एवं कुर्वित्युक्तवन्ता येऽपि च तूष्णीं तस्थुः तान्
सर्वानपि ज्येष्ठं च कुमारं वैवस्वतमुखं प्रतिचिक्षेप यैस्त्वा-
गम्य निवेदिन ते पूजिताः, गाथाक्षरयाजना त्वियम्—'सा-
मत्थणं' स्वभटैः सह पर्यालोचनं 'राजसुए' ति-तृतीयार्थ-
सप्तमी, ततोऽयमर्थः—राजसुतेन कर्तुमारब्धमिति शेषः, तत्र
कैश्चिदुक्तं पितृहननं कर्तव्यं तव सहाया वयमिति 'तथा'
इति समुच्चयः, चशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः, स च कांचिदेव
कुर्वीति भाषितवन्त इति समुच्चिनोति, केचित् पुनस्तूष्णीं-
का जाता-मौनेनावस्थिताः, एतेषां च त्रयाणामपि प्रांतश्च-
वणदोषः, येस्तु राजे शिष्टे तेषां 'सा' तत्प्रतिषेवणं नास्ति ।

अमुमेवार्थं दार्ष्टान्तिकं योजयति—

भुंज न भुंजे भुंजसु, तइओ तुप्पिणीए भुंजए पढमो ।

तिण्हं पि हु पडिसुणणा, पडिसेहंतस्स मा नऽत्थि ॥१२२॥

इह किल केनापि साधुना चत्वारः साधव आधाकर्मणे
निमन्त्रिता यथा भुङ्क्ते यथमेवमाहारमिति तत्रैवं निम-
न्त्रणे कृते प्रथमो भुङ्क्ते, द्वितीयः प्राह-नाहं भुंज भुङ्क्ते च-
मिति, तृतीयो मोनमाभितः, चतुर्थः पुनः प्रतिपिद्यमानं
यथा न कल्पते साधुनामाधाकर्मं तस्मादहं भुंज इति,
त्रयाणामाद्यानां प्रांतश्चवणदोषः, चतुर्थस्य प्रतिषेधतः सतः
'सा' तत्प्रतिषेवणं नास्ति, अत्राह—नन्वाद्यस्याधाकर्मभु-
जानस्य प्रतिषेवणलक्षण एव दोषः, कथं प्रतिषेवणदोष
उक्तः? । उच्यते—इह यदा आधाकर्मनिमन्त्रितः सन्
तद्भोजनमभ्युपगच्छति । तदा नाद्यापि प्रतिषेवणमिति
प्रांतश्चवणदोषः, तत ऊर्ध्वं तु प्रतिषेवणं ततो न कश्चिदोषः ।
अथापीषामेव भोजकादीनां कः कः कारिकादिको दोषः
स्याद्? अत्र आह—

आणंतभुंजगा क-म्मुणा उ, बीयस्स वाइओ दोमो ।

तइयस्स य माणमिओ, तीहि विसुद्धो चउत्थो उ ॥१२३॥

इह य आधाकर्मणः स्वयमानता यश्चार्त्तस्य निम-
न्त्रितः सन् भोक्ता तौ द्वौवाप कर्मणा आनयनभोजनरूप-
तया कार्याकृत्या तुशब्दान्मनसा वाचा च दोषवन्तौ द्वि-
तीयस्य तु भुङ्क्ते त्वं नाहं भुंज इति ब्रूयानस्य चाचिको
दोषः, उपलक्षणमतत्-मानसिकश्च, तृतीयस्य तु तूष्णीं-
स्थितस्य तु मानसिको, यस्तु चतुर्थः स त्रिभिरपि दोषै-
र्विशुद्धः, तस्माच्चतुर्थकल्पेन सर्वदेव साधुना भवितव्यम् ।

संप्रति दृष्टान्तोक्तस्य कुमारस्य ये दोषाः संप्रभवन्ति तानु-
पदर्श्याऽऽधाकर्मणो भोक्तरि योजयति—

पडिमेवख पडिसुखया, संवासऽणुमोयया उ चउरोऽवि ।

पियमारग रायसुए, विभासियव्वा जइजणेऽवि ॥१२४॥

पियुमारकं राजसुने प्रतिषेवणं-प्रतिश्रवणं-संवासोऽनुमा-
दनाकपाश्चत्वारोऽपि दोषा घटन्ते, तथाहि-तस्य स्वयं पि-
युमारणाय प्रवृत्तत्वात् प्रतिषेवणं, वयं तच्च सहाया इति
निजभटयत्वनं प्रतिपद्यमानस्य प्रतिश्रवणं, तैरेव सार्द्धमेकत्र
निधत्सेन संवासः, तेष्वेव बहुमानकरणादनुमादना, एवं
यतिजनऽप्याधाकर्मणो भोक्तरि विभाषितव्या-योजनीयाः,
अथ यः स्वयमानीयान्यैः सह भुङ्क्ते तत्र प्रथमतो योजयन्ते
तस्य आधाकर्म गृहस्थगृहादानीय भुञ्जानस्य प्रतिषेवणं,
गृहस्थनाथाकर्मग्रहणाय मिमन्त्रितस्य तद्ग्रहणाभ्युपगमः
प्रतिश्रवणं, तस्मै तदाधाकर्म आनीय संविभागेन प्रय-
च्छति तेन सहैकत्र संवसतः संवासः, तत्रैव बहुमानकर-
णादनुमादना यश्चान्यनानीतमाधाकर्मनिमन्त्रितः सन् भुङ्क्ते
तस्य प्रथमतो निमन्त्रणानन्तरमभ्युपगच्छतः प्रतिश्रवणं,
ततो भुञ्जानस्य प्रतिषेवणं, निमन्त्रकेण सह एकत्र संवसतः
संवासः, तत्र बहुमानकरणादनुमादना, तद्वत् यत्र प्रति-
षेवणं तत्र नियमतश्चत्वारोऽपि दोषाः, प्रतिश्रवणे च केवलं
त्रयः, संवासं द्वौ अनुमादनायां त्वनुमादनैव केचला, अत
एषाऽऽदिपदं गुरु, शेषाणि तु पदानि लघुलघुलघुकार्णीति ।

संप्रति संवासं पल्लीदृष्टान्तं भावयति—

पल्लीवहम्मि नट्टा, चोरा वणिया वयं न चोर ति ।

न पलाया पावकर ति, काउं रक्षा उवालद्धा ॥१२५॥

वसन्तपुरं नाम नगरं तत्र-अग्निमर्दना नाम राजा, तस्य
प्रियदर्शना देवी, तस्य वसन्तपुरस्य प्रत्यान्वा भीमामि-
धाना पल्ली, तस्यां च बहवो भिक्षुरूपा दम्यवः पण्डितस्मिन्,
वणिजश्च । तच्च दस्यवस्तस्यैव स्वपत्न्या विनिर्गत्य सकल-
मप्यग्निमर्दनराजमण्डलमुपद्रवन्ति । न स कश्चिदस्ति राज्ञः
सामन्तो माण्डलिको वा यस्तान् साधयति, ततोऽन्यद्वा
तत्कृतं सकलमण्डलोपद्रवमाकर्ण्य मण्डकपायशपूर्तिमा-
नसो राजा स्वयं महती सामग्रीं विधाय भिक्षान् प्रति-
जगाम, भिक्षाश्च पल्लीं मुक्त्वा संमुखाभूय संग्रामं दातुमु-
द्यताः, राजा प्रबलसेनापरिकलिततया तान् सर्वानप्य-
विगणय्य सोत्साहो हन्तुमारब्धवान्, ते चैव हन्यमानाः
केऽपि तत्रैव परास्यो बभूवुः, केऽपि पुनः पलायितवन्तः,
राजा च साऽमर्षः पल्लीं गृहीतवान्, वणिजश्च तत्रत्या न
वयं चौरास्ततः किमस्माकं राजा करिष्यतीति बुद्ध्या
जाऽनेशनं, राजा च तेऽपि ग्राहिताः, ततस्तैर्विज्ञपयांचक्र
यथा देव ! वयं वणिजाः न चोरा इति, ततो राजाऽवादीन्-
यूय चींभ्याऽप्यनीषापराधकारिणो येऽस्माकमपराध-
कारिभिर्भौरैः सह संवसथति, ततो निगृहीताः । गाथा-
ऽक्षरयोजना तु सुगमत्वात् स्वयं कार्या ।

दार्ष्टान्तिकयोजनां करोति—

आहाकडभोईहिं, महवासो तह य तन्निवजं पि ।

दंसगगंधपरिकर्हा, भावैति सुल्लुहविति पि ॥ १२६ ॥

भावना-यथा वणिजां चौरैस्तैकैश्च संवासो दोषाय बभूव
तथा साधूनामप्याधाकर्मभोक्त्रभिः सहैकत्र संवासो दोषाय
वेदितव्यः, यतस्तद्विवर्जमपि—आधाकर्मपरिहारकमपि
तथा सुरुक्षवृत्तिमपि, सुष्ठु अनिशयेन कक्षा द्रव्यतो विकृत्य
परिभागेन भावनोऽभिप्यक्ताभावेन निःस्नेहा वृत्तिः-वर्तते
यस्य तथा तमपि आधाकर्मसंबन्धिन्यो दर्शनगन्धपरिकथा
भावयन्ति—आधाकर्मपरिभोगवाङ्मुखादनेन वासयन्ति ।
तथाहि दर्शनम्-अवलोकनं, तच्च मनोहमनोहतराऽऽधाक-
र्माहारविषयं नियमाद्व्यासयति, यतः कस्य नाम शङ्क-
कुन्दाद्यदातो रसपाकनिधाननिष्णातमहासूपकारसुसंस्कृतः
शाल्याद्योदनो न मनःक्षोभमुत्पादयति । गन्धोऽपि सद्य-
स्तापितघृतादिसंबन्धी नास्मिकान्द्रयाऽप्यायनशीलो बला-
दपि तद्भाजने भ्रजामुपजनयति, परिकथाऽपि च विशिष्टां च
शिष्टतरद्रव्यनिष्पादितमोदकादिविषया विधीयमाना तदा-
स्वादसंपर्याशंभावयिषी चत् उत्साहयितुमीश्वरा, तथादर्श-
नात् ततोऽवश्यमाधाकर्मभोक्त्रभिः सह संवासो यतीनां
दोषायति ।

अनुमादनायां राजदुष्टदृष्टान्तं भावयति—

रायागेहवराहं, विभूमिश्चो घाहो नयरमं ।

धआऽधम ति कहा, वहाऽवहो कप्पडिय खोला ॥१२७॥

अनिलयं नाम नगरं, तत्र गुणचन्द्रा नाम राजा, तस्य
गुणवतीप्रमुखमन्त्र-पुरं, तत्रैव च पुरं सुरुषा नाम वणिक्कः
स च निजशरीरमौन्दर्यविनिर्जितमकरध्वजलवणिमाकम
नीयकारिणीनामनीच कामास्पदं स्थभावतश्च परदारा-
मिष्वक्कलालम्, ततः सोऽन्यद्वा राजान्त-पुरसांश्वशसमीपं
गच्छन्त-पुरिकाभिः सस्नेहमवलोकितः, तेनाप्यपन्निलाः
सामिलापमर्षोक्ततास्ततो जातः परस्परमनुगमः, दुर्तीनिव-
दितप्रयोगवशेन च ताः प्रतिदिनं तेन सेवितुमारब्धाः, राजा
च कथमप्ययं वृत्तान्तो जज्ञे, ततो यदा सोऽन्तःपुरं प्राविश-
त्तदा निजपुरपैर्ग्राहितो ग्राहयन्त्या च यैरेवाभरणैर्लंकृतोऽ-
न्तःपुरं प्राविशत् तैरेवाभरणैर्विभूषितो नगरमध्ये चतुष्पथे स
कलजनसमस्तं विचित्रकदर्शनापुरस्सरं विनिर्पातितः । राजा
चान्तःपुरविध्वंसेनानीवदूनमनास्तस्मिन् विनाशितेऽपि न
कोपायशं मुञ्चति । ततो हेरिकान् प्रेषयामास, यथा दे
वुरास्मान् तं ये प्रशंसन्ति ये वा निन्दन्ति तान् द्वयानपि मह्यं
निवेद्य ? इति, एवै च ते प्रेषिताः कार्पाटिकवपधारिणः स-
र्वत्रापि नगरं परिभ्रमन्ति, लोकाश्च तं विनाशितं दृष्ट्वा
केचन ब्रूयते, यथा अहो जातेन मनुजजन्मना अश्रयं ता-
वन्मर्त्यं परं या अस्मादशमधन्यानां द्वाष्टपथमपि कदा-
चनापि नायान्ति ता अप्येष यथासुखं चिरकाल भुक्त्वा
मृतस्तस्मादस्य एव इति, अपरे ब्रूयत-अधन्य एव उभय-
लोकाविरुद्धकारी स्वामिनोऽन्तःपुरिका हि जननीतुल्यास्त-
तस्मात्स्वपथ संहरन् कथं प्रशंसामहेति शिष्टेभ्यः इति, तत-
स्ते द्वयं अपि हेरिकैर्निवेदिता राज्ञो, राजा च ये तस्य नि-
न्दाकारिणस्तं सद्बुद्धय इति कृत्वा पूजिताः, इतरे तु-कृता-
न्तमुखे प्राक्षिप्यन्त, गाथाक्षरयोजना त्वेयम्-राज्ञोऽवराधो-
ऽन्तःपुरं तद्विषयऽपराधे यैरेवाऽऽभरणैर्विभूषितोऽन्तःपुरे
प्राविष्टस्तेरेव विभूषितो नगरमध्येधाततः । ततः कार्पाट-

केशवधारिणः खोला-हेरिका राक्षा नियुक्ताः । लोकानां च तद्विषया धन्याऽधन्यकथा । ततो धन्यकथाकारिणां विनाशः, इतरेषां त्वविनाश इति । दार्ष्टान्तिकयोजना त्वेवम्-एकं साधवन्तावदाध्याकर्म भुञ्जते । तत्राऽपर-जहपन्ति धन्या एते सुखं जीवन्ति, अन्ये ब्रुवते-धिग् एतान् ये भगवत्प्रवचन-प्रतिपिच्छमाहारमभ्यस्यन्ति, तत्र ये प्रशंसितस्ते कर्मणा बध्यन्ते, इतरे तु न, इहान्तःपुरस्थानीयमाध्याकर्म, अन्तःपुरद्वाराकारिस्थानीया आध्याकर्मभोजनः साधवः, नृप-स्थानीयं ज्ञानावरणादिकं कर्म, मरणस्थानीयः संसारः, तत्र ये आध्याकर्मभोक्तृप्रशंसकास्ते कर्मराक्षा निग्राह्याः शेषास्त्यनिग्राह्याः ।

संप्रत्यनुमोदनाप्रकारमव दर्शयति—

माउं पञ्जतं आ-यंश्च काले रिउक्खमं निद्धं ।

तग्गुणविकत्थणाए, अभुञ्जमाणे वि अणुमभा ॥१२८॥

आध्याकर्मभोजन उद्दिश्य कश्चिदेवं ब्रुवते—ययं तावन्न कदाचनाऽपि मनास्त्रमाहारं लभामहे, एते पुन सर्वे स्वाम् लभन्ते, तदपि च पर्याप्तं-परिपूर्णं तत्राप्यादरेण-बहुमान-पुरस्सरं तत्रापि काले-प्रस्तुतभोजनवेलायां तदपि श्रुतु-क्षमं-शिशिरादिश्रुतपयोगि तथा स्निग्धं-घृतपूरादि तस्मादस्या अमी सुखं जीवन्ति । एवं तद्गुणविकत्थनया-तद्गुणप्रशंसया अभुञ्जानाऽपि-अनभ्यवहरत्यापि अनुमन्या-अनुमोदना इह अनुमन्याजितो दोषोऽपि कार्ये कारणो-पचारादनुमन्येत्युक्तम्, ततोऽयमर्थः—अभुञ्जानाऽप्यनुमोद-नाद्वार आध्याकर्मभोजन इव दोषो भवतीति । अन्ये तु तद्गुणविकत्थनामये योजयन्ति-आध्याकर्मभोजनं कोऽपि कन्दर्पलानाभोगेन वा पृच्छति-साधु लब्धं त्वया भोजनं, तथा पर्याप्तं, तथा आदरेण भक्षया इत्यादि?, तत्राप्य-विरोधः । तदेवमुक्त्याध्याकर्मणो नामानि, तदुक्तां च यदुक्तं प्राक् मूलद्वारागाथायाम् “ आध्याकर्मयनामा ” इति तद् व्याख्यातम् । पि० ।

(५) एकार्थिकानि आध्याकर्मणः । संप्रति ‘ एगट्टा ’ इत्यवयवं व्याचिख्यासुरिदमाह—

आहा अहे य कम्मं, आयाहम्मं य अत्तकम्मं य ।

जह वंजणनाणत्तं, अत्थेण वि पुच्छए एवं ॥ १२९ ॥

अत्र पर एवं पृच्छति-यथा आध्याकर्म १, अध्याकर्म २, आत्मजनकर्म ३, आत्मकर्म ४, इत्येतेषु चतुर्षु नामसु व्य-ञ्जनेनानाम् विद्यते, तथाऽत्रार्थेनाऽपि-अत्रापेक्षयापि ना-नात्वमस्ति किं वा न ? इति, पृच्छतश्चायमभिप्रायः-इहा-ऽऽध्याकर्मोदीनां नाम्नां सर्वेषामपि व्युत्पत्तिनिमित्तं पृथ-गुक्तं, तद्यथा-आध्या कर्म आध्याकर्म, अथ साधुविवय-प्रणिधानपुरस्सरपाकादिक्रियास्वारम्भो व्युत्पत्तिनिमित्तम्, अध्याऽध-कर्म-अध्याकर्म, अत्र विशुद्धेभ्यः संयमादिस्थाने-भ्याऽधोऽधस्तगमागमनम्, आत्मानं हन्तीत्यात्मघ्नमिति अत्र चरणाद्यात्मविनाशनम् परकर्म आत्मकर्म क्रियते इत्यात्मकर्म, अत्र परकर्मणः आत्मसंबन्धतया करणं, ततोऽत्र संशयो, यथा व्युत्पत्तिनिमित्तं पृथक् पृथक् भिन्न-मेवं प्रकृतिनिमित्तमपि पृथक् पृथक् भिन्नं यथा घटपट-

शकटादिशब्दानां, किं वा न यथा घटकलशकुम्भादीना-मिति । अत्र ‘ आहा अहेयकम्मं ’ इत्यादावक्षरयोजना-प्राग्विध भावनीया ।

एवं परेण प्रश्ने कृते सति शिष्यमतिप्रागहभ्याधानाय सा-मान्यतो नामविषयां चतुर्भाङ्गकामाह—

एगट्ट एगवंजण, एगट्टा नाणवंजणा चेव ।

नाणट्ट एगवंजण, नाणट्टा वंजणा नाणा ॥ १३० ॥

इह नामानि जगति प्रवर्तमानानि कानिचिदुपलभ्यन्ते । एकार्थानि—एकव्यञ्जनानि १, कानिचिदेकार्थानि नाना-व्यञ्जनानि २, कानिचिन्नानार्थानि एकव्यञ्जनानि ३, का-निचित् पुनर्नानार्थानि नानाव्यञ्जनानि ४ ।

अस्या एव चतुर्भाङ्गकायाः क्रमेण लौकिकनिदर्शनानि गाथाद्वयेनापदर्शयति—

दिद्धं खीरं खीरं, एगट्टं एगवंजणं लाए ।

एगट्टं बहुनामं, दुद्धं पञ्चो पीलु खीरं च ॥ १३१ ॥

गोमहिसिअयाखीरं, नाणट्टं एगवंजणं नेयं ।

घडपडकडमगडगहा, होइ पिहत्थं पिहनामं ॥ १३२ ॥

इह सर्वेषाऽपि ज्ञातावकवचने, ततोऽयमर्थः—एकार्थानि एकव्यञ्जनानि नामानि लोके प्रवर्तमानानि दृष्टानि यथा खीरं खीरमिति, इयमत्र भावना-एकत्र कश्चिद् गृहं गोदु-ग्धादिष्वप्ये खीरमिति नाम प्रवृत्तमुपलब्धं, तथाऽन्यत्रापि गोदुग्धादायेव विषये खीरमिति नाम प्रवर्तमानमुपलभ्यते, एवं ततोऽप्यन्यत्र गृहान्तरं ततोऽमूनि सर्वाण्यपि खीरं खीरमित्येवरूपाणि नामान्येकार्थानि एकव्यञ्जनानि, तथा एकार्थानि बहुव्यञ्जनरूपाणि नामानि यथा दुग्धं पयः पीलु खीरमिति अमूनि हि नामानि सर्वाण्यपि विष-क्षितगोदुग्धादिलक्षणेकार्थाभिधायितया नानापुरवैरेकका-ले क्रमेणैकपुरुषेण वा प्रयुज्यमानान्येकार्थानि नानाव्यञ्ज-नानि च ततो द्वितीये भेदे निपतन्ति । नानार्थान्येकव्यञ्ज-नानि, यथा-गोमहिसिजासंबन्धिषु खीरं खीरमिति नामानि प्रवर्तमानानि, एतानि हि नामानि सर्वोपपत्तिं समानव्य-ञ्जनानि भिन्नभिन्नगोदुग्धमहिषीदुग्धादिरूपाध्याचकतया भिन्नार्थानि च तत उच्यन्ते-नानार्थान्येकव्यञ्जनानि, ना-नार्थानि नानाव्यञ्जनानि यथा घटपटकडशकटरथादीनि नामानि । तद्वदुक्तानि चतुर्थभाङ्गिकया निदर्शनानि ।

संप्रतिमामय चतुर्भाङ्गकामाध्याकर्मण यथासंभवे गा-थाद्वयेन योजयति—

आहाकम्माईणं, होइ दुरुत्ताह पढमभंगो उ ।

आहाऽहेकम्मंति य, बिइओ मकिंद इव भंगो ॥ १३३ ॥

आहाकम्मंतगिया, अमणाई उ चउरो तइयभंगो ।

आहाकम्म पट्टा, नियमा सुओ चरिमभंगो ॥ १३४ ॥

आध्याकर्मोदीनां नाम्नां युगपद्व्यदुभिः पुरुषैरेकेन वा का-लभेदेन एकस्मिन्नेव अशनादिरूपं वस्तुनि यद् द्विरुक्तादि-द्विरुक्तादिरुक्तादि, आदिशब्दाद्विरुक्तादिरुक्तादिरुक्तादिपरिग्रहः, स भ-वति प्रथमो भङ्गः, किमुक्तं भवति?—एकत्र वसन्तावशनावि-षये केनाप्याध्याकर्मनि नाम प्रयुक्तं, तथाऽन्यत्रापि वसन्त-

स्तरेऽशनविषये एवाधाकर्मैति नाम प्रयुज्यते, तथा ततो-
ऽप्यत्रापि वस्तुतस्तरे, ताभ्यामुनि सर्वाशयप्याधाकर्मैति ना-
मान्यकार्यानि एकव्यञ्जनानीति प्रथमे भङ्गेऽवनरन्ति, आ-
धाकर्म अधःकर्मत्वादीनि तु नामानि विवक्षिताशनादिरू-
पैकविषये प्रवर्तमानानि । द्वितीयो भङ्गः, एकार्थानि ना-
नाव्यञ्जनानीत्येकरूपद्वितीयभङ्गविषयाणि 'सङ्गिह इव' नि-
यथा इन्द्रः शक्र इत्येवमादीनि नामानि, तथा अशनादयः-
अशमयामन्नादिमन्नादिमन्नादिकृपाभ्रत्वार आधाकर्मस्तरिता-
आधाकर्मशब्देन-व्यवहिता यथा-अशनमाधाकर्म पानमा-
धाकर्म इत्येवमादि, तृतीयभङ्गः-तृतीयभङ्गविषयः, अत्रा-
प्ययं भावार्थः-यदा-अशनादयः प्रत्येकमाधाकर्म आधाक-
र्मैति देशभेदेन बहुभिः । पुरुषैरेककालमेकेन वा पुरुषेण
कालभेदेनोच्यन्ते तदा तानि आधाकर्म आधाकर्मैति नामा-
नि नानार्थान्येकव्यञ्जनानीति तृतीये भङ्गेऽवतरन्ति, आधा-
कर्मरूपं नामाधित्य पुनश्चरमो भङ्गो नानार्थानि नानाव्य-
ञ्जनानीत्येकरूपे नियमाच्छून्यः आधाकर्म आधाकर्मैत्येव-
मादिनाम्नां सर्वेषामपि समानव्यञ्जनत्वात्, उपलक्षणमेतत्,
नेन सर्वाण्यपि नामानि प्रत्येकं चरमभङ्गे न वर्तन्ते, यदा
तु काऽप्यशनविषये आधाकर्मैति नाम प्रयुज्यते, पानविषये
त्वधःकर्मैति, अदिमविषये स्वात्मघ्नमिति, स्वादिमविषये
त्वात्मकर्मैति तदामूनि नामानि नानार्थानि नानाव्यञ्जनानि
सन्ति चरमोऽपि भङ्गः प्राप्यते ।

इह विवक्षिताशनादिरूपैकविषये प्रवर्तमानान्याधाकर्मार्थः
कर्मप्रवृत्तीनि नामानि द्वितीयभङ्ग उक्तस्तत्तदेव भावयति-

इदं त्वं जह सहा, पुरंदराई उ नाऽइवतंते ।

अहकर्म आयहम्मा, तह आहं नाऽइवतंते ॥ १३५ ॥

यथा इन्द्रार्थे इन्द्रशब्दवाच्यं देवराजकृतं पुरन्दरादयः-
पुरन्दरः शक्र इत्येवमादयः शब्दा नातिवर्तन्ते-नातिक्र-
मन्ति । तथा अधःकर्म-आत्मघ्नशब्दौ उपलक्षणमेतत् ।
आत्मकर्मशब्दश्च 'आहं'ति-'सूचनात् सूत्रमि'ति न्यायात्
आधाकर्मार्थम्-आधाकर्मशब्दवाच्यं नातिवर्तन्ते, यदेव येन
दोषेण दुष्टमाधाकर्मशब्दवाच्यमोदनादि तदेव तेनैव दोषेण
दुष्टमधःकर्मादयोऽपि शब्दा भ्रुवने इति भावः ।

एतदेव भावयति-

आहाकर्मण्य अहे, करेइ जं हणइ पाणभूयाई ।

जं तं आयवमाणा, परकर्म अत्तणो कुणइ ॥ १३६ ॥

आधाकर्मणा भुज्यमानेन कृत्वा यस्माद्विशुद्धेभ्यो विशुद्ध-
तेभ्यः संयमादिस्थानेभ्योऽवतीर्याधस्तादात्मानं करोति ।
तेन कारणेन तदेवाधाकर्म अधःकर्मैत्युच्यते, तथा यस्मा-
दाधाकर्मणा भुज्यमानेन कृत्वा स एव भोज्या । परमार्थतः प्रा-
णान्-द्विन्द्रियादीन् भूतान्-वनस्पतिकायाश्च उपलक्षणमेतत्
जीवान्-सर्वाश्च हन्ति-विनाशयति । "अस्सऽट्ठा आरम्भा
पाणिबहो हाइ तस्स नियमेण" इति वचनप्रामाण्यात्पा-
णादीश्च इतन् नियमतश्चरादिरूपमात्मानं हन्ति-विनाश-
यति । 'पाणिबहो वयभंगो' इत्यादिबचनात् तत आधाकर्म
आत्मघ्नमित्युच्यते, तथा यत्-सात्कारणात् तत्-आधाकर्म
आवदानः परस्य-पाचकादेः संवर्धयत्कर्म कारकभङ्गनितं

ज्ञानावरणीयादिकमुत्पन्नमासीत् तदात्मनोऽपि कराति,
ततस्तदाधाकर्म आत्मकर्मैत्युच्यते तस्मादधःकर्मादीनि
नामानि सर्वाण्यपि नाऽऽधाकर्मशब्दार्थमतिथनंते इति द्वि-
तीये भङ्गेऽवतरन्ति । तदेव मूलद्वारागाथायाम् 'एगट्ठा' इत्य-
पि व्याख्यातम् । पि० ।

(६) आधाकर्मोचित्य कल्याऽकल्याविधिः । संप्रत्येता-
नेवाधिकृत्य कल्याऽकल्याविधिर्धर्मकृत्यः, तत्र नामसाधर्मि-
कमधिकृत्य प्रथमतः कल्याकल्याविधिं गाथाद्वयेन प्रति-
पादयति-

जावंत देवदत्ता, गिहीव अगिहीव तंसि दाहामि ।

नो कप्पई गिहीणं, दाहंति विसेसिए कप्पे ॥ १४२ ॥

पासंडीसु वि एवं, मसिाऽमीसेसु होइ हु विभासा ।

समणेषु संजयाण उ, विसरिमनामाण वि न कप्पे ॥ १४३ ॥

इह कोर्धपि पितरि भूते जीवांत वा तन्नामानुरागतस्तन्नाम-
युक्तभ्यां दानं विस्तुरवं संकल्पयति यथा यावन्तो गृहस्था
अगृहस्था वा देवदत्तास्तेभ्यो दीया भक्षादिकमुपस्कृत्य दा-
तव्यं, तत्रैवं संकल्पे कृते देवदत्ताख्यस्य साधोर्न क-
ल्पने, देवदत्तशब्देन तस्यापि संकल्पविषयीकृतत्वात्,
यदा पुनरेवं संकल्पयति, यथा यावन्तो गृहस्था देवदत्ता-
स्तेभ्यो दातव्यमिति, तदा एवं विशेषितं-निर्धारितं स-
ति तद्योग्यमुपस्कृतं देवदत्ताख्यस्य साधोः कल्पने, त-
स्य विवक्षितसंकल्पविषयीकरणाभावात्, तथा पापरिड-
व्वपि मिधाऽमिधेषु एवं-पूर्वोक्तप्रकारेण विभाषा कर्तव्या,
इह सामान्यसंकल्पविषया मिधा उच्यन्ते, यथा यावन्तः
पापरिडनो देवदत्ता इति, प्रतिनियतसंकल्पविषयास्त-
मिधा यथा यावन्तः सरजस्काः पापरिडनो, यदिवा-
सौगता देवदत्ता इत्यादि, तत्र यावन्तो देवदत्ताः पा-
परिडन इति मिधसंकल्पे कृते न कल्पते । पापरिडदेवदत्त-
शब्दाभ्यां देवदत्ताख्यस्याऽपि साधोः संकल्पविषयीकृत-
त्वात् यदा पुनरमिधः संकल्पो यथा यावन्तः सरजस्काः
पापरिडनो देवदत्ता, यदि वा-यावन्तः सौगता देवदत्ताः,
यदा-साधुव्यतिरेकेण सर्वेऽपि पापरिडनो देवदत्तास्ते-
भ्यो दास्यामीति, तदा देवदत्ताख्यस्य साधोः कल्पने,
तस्य संकल्पविषयीकरणाभावात्, यथा च पापरिडेषु
मिधामिधेषु विभाषा कृता तथा भ्रमणवपि मिधामिधेषु
कर्तव्या, भ्रमणा हि शाक्यादयोऽपि भ्रमन्ते, यतो वक्ष्य-
ति-" निगंथ-सक-तावस-गेरुय-आजीवपंचहा समणा "
ततो यदैवं मिधः संकल्पो यावन्तः भ्रमणा देवदत्ताख्यास्ते-
भ्यो दास्यामीति तदा देवदत्ताख्यस्य साधोर्न कल्पते, तस्य
भ्रमणदेवदत्तशब्दाभ्यां संकल्पविषयीकृतत्वात्, यदा पु-
नरेवममिधः संकल्पो यावन्तः शाक्याः भ्रमणाः, यदि
वा-आजीवका देवदत्ता, यदा-साधुव्यतिरेकेण सर्वे
भ्रमणा देवदत्तास्तेभ्यो दास्यामीति तदा कल्पते, तस्य वि-
वक्षितसंकल्पविषयीकरणाभावात्, संयतानां तु निर्ग्रन्था-
नां विसृष्टशान्नामपि संकल्पे कृते देवदत्ताख्यादः साधोर्न
कल्पते, किमुक्तं भवति-क्षेत्रमाज्ञाऽपि संयतस्योद्देशेन कृते
देवदत्ताख्यस्य साधोर्न कल्पने, तथा भगवदाज्ञाविजृम्भ-

मात्, यदा पुनस्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धसंकल्पनेन कृतं तदा कल्पते, तीर्थकरप्रत्येकबुद्धानां सङ्गतीतत्वेन सङ्गमध्यवर्तिभिः साधुभिः सह साधर्मिकत्वाभावात् । " संजयाण्ड विस्मयिष्यमानो वि न कल्पे " इति वचनार्थापत्त्या यावन्तो देवदत्ता इत्यादौ विसदृशचञ्चलादिनाम्नां साधूनां कल्पन एवेति प्रतिपादितं द्रष्टव्यम् । तदेवमुक्ता नाम साधर्मिकमाधिकृत्य कल्प्याऽकल्प्यविधिः ।

संप्रति स्थापनाद्रव्यसाधर्मिकावधिकृत्य तमाह—

नीममनीमावकडं, ठवणा साहंमियम्मि उ विभासा ।

दब्बे मयतणुभनं, न तं तु कुच्छा विवजेजा ॥ १४४ ॥

इह कोऽपि गृही गृहीतप्रपञ्चस्य मृतस्य जीवितो वा पित्रादेः स्नेहवशात्प्रतिकृतिं कारयित्वा तत्पुरतो ढौकनाय बलिं निष्पादयति, तान्निष्पादनं च द्विधा, तद्यथा-निश्चया, अनिश्चया च । तत्र ये रजोहरणादिवेपथारिणो मत्पितृतुल्यास्तंभ्यो दास्यामीति संकल्प्य निष्पादयति । तदा तद्वलिनित्पादनं निश्चाकृतमुच्यते, यदा त्वेवंविधः संकल्पो न भवति, किन्त्वेवमेव ढौकनाय बलिं निष्पादयति । तदा तद्वलिनित्पादनमनिश्चाकृतमुच्यते, तथा चाह— " नीममनीसा व कडं " इह प्रथमा तृतीयार्थे वेदितव्या ततोऽयमर्थः—निश्चया अनिश्चया वा यत्कृतं—निष्पादितं भक्तादिस्थापनासाधर्मिकावधिकृत्य । तत्र विभाषा कर्तव्या, यदि निश्चाकृतं तदापि च ढौकितमढौकितं वा तर्हि न कल्पते, अनिश्चाकृतं तु ढौकितमढौकितं वा कल्पते, परं तत्रापि प्रवृत्तिदोषप्रसङ्ग इति पूर्वमूर्यो निषेधमाचक्षते, तथा द्रव्ये-द्रव्यसाधर्मिकविषये यत् मृततनुभक्तं तत्कालं मृतस्य साधोर्था तनुस्तस्याः पुरतो ढौकनाय यदशनादितत् पुत्रादिना कृतं तत् मृततनुभक्तं तदपि द्विधा-निश्चाकृतम्, अनिश्चाकृतं च । तत्र साधुभ्यो दास्यामीति संकल्प्यकृतं निश्चाकृतम्, इतरस्तु स्वापत्रादिभोक्ताभक्तमनिश्चाकृतं, तत्र यन्निश्चाकृतं तान्निष्ठयति-नैव कल्पते, इतरस्तु अनिश्चाकृतं कल्पते, किंतु तद्वहणं लोके जुगुप्सा-निन्दा प्रयतेत, यथा अहो अमी भिक्षुयो निशुका मृततनुभक्तमपि न परिहरन्तीति ततो विवर्जयन्ति तस्माद्यः ।

संप्रति क्षेत्रकालसाधर्मिकावधिकृत्यानिर्देशेन कल्प्याऽकल्प्यविधिमाह—

पामंडियममण्णाणं, गिहिनिग्गंथाणं चैव उ विभासा ।

जह नामम्मि तंहव य, खेत्ते काले य नायव्वं ॥ १४५ ॥

यथा नास्ति-नामसाधर्मिकविषये पाण्डित्यानां श्रमणानां 'गिहि' चि- "मृचनान् सर्वमि"ति ग्यायात् गृह्यगृहिणा निष्प्रस्थानां च विभाषा कृता तथा क्षेत्रे काले च विभाषणं ज्ञातव्यं, तत्र क्षेत्रं-सौराष्ट्रादिकं कालः-दिनपौरुष्यादिकः । तत्र क्षेत्रविषये विभाषा एवम् यदि सौराष्ट्रदेशोत्पन्नैः पार्थागड्भ्यो मया दानव्यमिति संकल्पः तदा सौराष्ट्रदेशोत्पन्नस्य साधार्नकल्पते, सौराष्ट्रदेशोत्पन्नत्वेन तस्यापि संकल्पविषयीकरणात्, शेषदेशोत्पन्नानां तु कल्पते, तेषां संकल्पविषयीकरणाभावात्, यदि पुनः सौराष्ट्रदेशोत्पन्नैः पाण्डित्याः सगजस्कभ्यः, यदि वा-सौगतेभ्यः

यदा-साधुव्यतिरेकेण सर्वपाण्डित्याः दास्यामीति संकल्पस्तदा सौराष्ट्रदेशोत्पन्नस्यापि साधोः कल्पते, तस्य संकल्पाक्रोडीकरणात्, एवं भ्रमणेष्वपि सामान्यतः संकल्पितेषु न कल्पते, साधुव्यतिरेकेण तु संकल्पितेषु कल्पते तथा गृह्यगृहिषु सामान्यतः सौराष्ट्रदेशोत्पन्नत्वेन संकल्पितेषु न कल्पते, कथलेषु तु गृहिषु कल्पते, निर्मण्येषु तु सौराष्ट्रदेशोत्पन्नेषु असौराष्ट्रदेशोत्पन्नेषु वा संकल्पितेषु सौराष्ट्रदेशोत्पन्नानामन्यदेशोत्पन्नानां वा सर्वथा न कल्पते, तदेवं क्षेत्रसाधर्मिके विभाषा भाषिता, एवं कालसाधर्मिकेऽपि भावनीया, यथा विवर्जितदिनजातेभ्यः पाण्डित्याः मया दानव्यमिति संकल्पिते तस्यापि तद्दिनजातस्य साधोः न कल्पते, तस्यापि तद्दिनजातत्वेन संकल्पविषयीकरणात्, शेषदिनजातानां तु कल्पते, संकल्पविषयीकरणाऽभावात् इत्यादि सर्वे पूर्वोक्तानुवारेण भावनीयम्, प्रवचनानि-पदसमेकं पुनरेवं पूर्वोक्तार्थव्याख्या—प्रवचनलिङ्गदर्शन-ज्ञानचारित्र्याभिप्रहभावनारूपेषु सप्तसु पदेषु द्विसंयोग-भक्ता एकविंशतिः, तद्यथा-प्रवचनस्य लिङ्गस्य सह एको, दर्शनस्य सह द्वितीयो, ज्ञानस्य सह तृतीयः, एवं यावत् भावनया सह षष्ठ इति षड् भक्ताः एवं लिङ्गस्य दर्शनादिभिः सह षड्, दर्शनस्य ज्ञानादिभिः सह अष्टवारः, ज्ञानस्य चारित्र्यादिभिः सह त्रयः, चारित्र्यस्याभिप्रहभावनाभ्यां द्वौ अभिप्रहस्य भावनया सहैक इत्येकविंशतिः, एतेषु च एकविंशतिसंख्येषु भक्तेषु प्रत्येकमेकैकाः चतुर्भङ्गिकाः, तद्यथा-प्रवचनतः साधर्मिको न लिङ्गतः, लिङ्गतः साधर्मिको न प्रवचनतः, प्रवचनतः साधर्मिको लिङ्गतश्च, न प्रवचनतो न लिङ्गतश्च, शेषेषु भक्तेषु यथास्थानं चतुर्भङ्गिका दर्शयिष्यते ।

तत्र प्रथमचतुर्भङ्गिकाया आद्यभङ्गठयोदाहरणमुपदर्शयित-
दम् समिहागा सावग, पवयण साहम्मिया न लिगेणं ।

लिगेण उ साहंमी, नो पवयण निणहगा सव्वे ॥ १४६ ॥

प्रवचनतः साधर्मिका न लिङ्गतं अखिरसम्यगहंष्टारभ्य यावद्दर्शनी भावक प्रतिमां प्रतिपन्ना ये भावकास्ते द्रष्टव्याः, कुत इत्याह— ' दस समिहागा ' इत्यत्र " निमित्तकारणहेतुषु सर्वाणां विभक्तीनां प्रायो दर्शनम् " इति ग्यायादेनौ प्रथमा, ततोऽयमर्थः—यतस्ते दर्शनी भावकप्रतिमां प्रतिपन्नाः, मशि-
खाकाः-शिखामहिताः केशसहिता एवेत्यर्थः, ततस्ते प्रवचन-
त एव साधर्मिका भवन्तिः न लिङ्गतः, ये त्थेकादर्शी भावक-
प्रतिमां प्रतिपन्नास्ते निष्केशा इत्यादिना लिङ्गतोऽपि साधर्मि-
का भवन्तीति तद्विवर्जनम् एतेषां चार्थाय यत् कृतं तस्माधू-
नां कल्पते, तथा लिङ्गतः साधर्मिका न प्रवचनतो निहवा-
तेषां प्रवचनबहिर्भूतत्वेन प्रवचनतः साधर्मिकत्वाभावात्, लिङ्गं तु तेषामपि रजोहरणादिकं विद्यते इति लिङ्गतः सा-
धर्मिकाः, तेषामप्यर्थोय कृतं साधूनां कल्पते, निहवाश्च
द्विधा-लोके निहवन्त्वेन ज्ञानाः, अज्ञाताश्च । तत्र ये अज्ञाता-
स्ते इह प्राज्ञाः, अज्ञातानां लोके साधुत्वेन व्यवहरणभावनः
प्रवचनान्तर्गमिष्वान्, इहाद्यभङ्गठयेन उदाहृतं शेषमूलरं
भङ्गद्वयं स्वयमेव ध्यानार्थोऽवभास्यते । इति बुद्ध्या निर्मुक्त-
कृतोदाहृतवान्, अनेनैव च कारणेन शेषाणामपि चतुर्भ-
ङ्गिकाणामाद्यमेव भङ्गद्वयमुदाहरित्यति नोत्तरं भङ्गद्वयं धयं

तु सुखावबोधाय उदाहरिष्यामः, तत्रास्यामेव प्रथमचतुर्भे-
ङ्गिकायां प्रवचनतः साधर्मिका लिङ्गतयेति दुर्नीयमङ्ग
उदाहरणं साधवः एकादशीं प्रतिमां प्रतिपत्ता आधका वा,
तत्र साधूनामर्थाय कृतं न कल्पते, आधकाणां स्वर्थाय कृतं
कल्पते, न प्रवचनतः साधर्मिका नाऽपि लिङ्गतस्तीर्थकरप्र-
त्येकबुद्धाः, तेषां प्रवचनलिङ्गानीतत्वात् तेषामर्थाय कृतं
कल्पते, द्वितीयाचतुर्भेङ्गिका-प्रवचनतः साधर्मिका, न दर्श-
नतः दर्शनतः साधर्मिका न प्रवचनतः, प्रवचनतः साधर्मिका
दर्शनतश्च । न प्रवचनतो न दर्शनतः ।

तत्राद्यभङ्गद्वयोदाहरणमाह—

विसरिमदंसणजुत्ता, पवयणसाहम्मिया न दंसणओ ।
तित्थगरा पत्तेया, नो पवयणदंससाहम्मी ॥ १४७ ॥

प्रवचनतः साधर्मिका न दर्शनतो, विसदृशदर्शनयुक्ताः-वि-
भिन्नकार्याकारिसम्यक्त्वयुक्ताः साधवः आधका वा किमुक्तं
भवति-एकेषां साधूनां आधकाणां वा सायोपशमिकं दर्शन-
मप्येषां त्रयोपशमिकं साधिकं वा ते परस्परं प्रवचनतः सा-
धर्मिका न दर्शनतः, तत्र साधूनामर्थाय कृतं साधूनां न क-
ल्पते, आधकाणां स्वर्थाय कृतं कल्पते, तथा दर्शनतः सा-
धर्मिका न प्रवचनतः, तीर्थकराः प्रत्येकबुद्धा वा समानदर्-
शना वेदितव्याः, तेषामर्थाय कृतं साधूनां कल्पते, प्रवच-
नतः साधर्मिका दर्शनतश्च, साधवः आधका वा समानदर्-
शनाः, अत्रापि साधूनामर्थाय कृतं साधूनां न कल्पते,
आधकाणां स्वर्थाय कृतं कल्पते, न प्रवचनतो नापि दर्शनत-
स्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धनिहवाः, तत्र तीर्थकराः प्रत्येकबुद्धाश्च
विभिन्नदर्शना वेदितव्याः, निहवाश्च मिथ्यादृष्टयः प्रतीता
एव, एतेषां च सर्वेषामर्थाय कृतं कल्पते, तृतीया चतुर्भे-
ङ्गिका-प्रवचनतः साधर्मिका न ज्ञानतः, ज्ञानतः साधर्मिका
न प्रवचनतः, प्रवचनतोऽपि साधर्मिका ज्ञानतश्च, न प्रव-
चनतो नापि ज्ञानतः, एवं चतुर्थ्यपि चतुर्भेङ्गिका प्रवचनस्य
आरित्रेण सह वेदितव्या ।

एतयोर्द्वयोरपि चतुर्भेङ्गिकयोरप्यभङ्गद्वयमतिदेशेनोदाह-
रति —

नाणचरित्ता एवं, नायव्वा होति पवयणेणं तु ॥

यथा प्रवचनेन सह दर्शनमुक्तमेव ज्ञानआरित्रे अपि प्रव-
चनेन सह ज्ञानद्वये, तथा-प्रवचनतः साधर्मिका न ज्ञा-
नतः, विसदृशज्ञानसहिताः साधवः आधका वा, अत्रापि
यदि साधवस्तर्हि न कल्पते, अथ आधकास्तर्हि कल्पते,
ज्ञानतः साधर्मिका न प्रवचनतः, तीर्थकराः प्रत्येकबुद्धा वा
समानज्ञानाः, तेषामर्थाय कृतं कल्पते, प्रवचनतः साधर्मि-
का ज्ञानतश्च, साधवः आधका वा समानज्ञानाः, अत्रापि
साध्वर्थे कृतं न कल्पते, आधकाणां स्वर्थाय कृतं क-
ल्पते, न प्रवचनतो नाऽपि ज्ञानतः तीर्थकरप्रत्येकबुद्ध-
निहवाः, तत्र तीर्थकराः प्रत्येकबुद्धाश्च विभिन्नज्ञाना
वेदितव्याः, निहवास्तु मिथ्यादृष्टित्वाद्ज्ञानिनः प्रतीता
एव, एतेषां सर्वेषामर्थाय कृतं कल्पते, तथा प्रवचनतः
साधर्मिका न आरित्रतः साधवः, आधकाश्च, तत्र
साधवो विसदृशआरित्रसहिताः वेदितव्याः, आधकाणां

त्वविरतसम्यग्दृष्टीनां सर्वथा विरत्यभावेन देशविर-
तानां तु देशआरित्रतया आरित्रतः साधर्मिकत्वाभावः
सुप्रतीतः, साध्वर्थे चेत् कृतं न कल्पते, आधकार्थे चेत्तर्हि
कल्पते, आरित्रतः साधर्मिका न प्रवचनतः, तीर्थकर
प्रत्येकबुद्धाः समानआरित्राः, तेषामर्थाय कृतं कल्पते, प्र-
वचनतः साधर्मिकाआरित्रतश्च साधवः समानआरित्राः,
तेषामर्थाय कृतं न कल्पते, न प्रवचनतो नापि आरित्रत-
स्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धनिहवाः, तत्र तीर्थकरप्रत्येकबुद्धा वि-
सदृशआरित्रा वेदितव्याः, निहवास्त्वआरित्रिण एव एतेषां
च सर्वेषामर्थाय कृतं कल्पते । पञ्चमी चतुर्भेङ्गिका-प्रव-
चनतः साधर्मिका नाऽभिग्रहतः, अभिग्रहतः साधर्मिका न
प्रवचनतः, प्रवचनतोऽपि साधर्मिका अभिग्रहतश्च, न प्र-
वचनतोऽपि नाप्यभिग्रहतश्च, एवं चतुर्थ्यपि चतुर्भेङ्गिका
प्रवचनस्य भावनाया सह वेदितव्या ।

एतयोर्द्वयोरपि चतुर्भेङ्गिकयोः प्रत्येक-

माद्यं मङ्गद्वयमुदाहरति-

पवयणओ माहंमी, नाभिग्रहसावगा जइणो ॥ १४८ ॥
साहम्मऽभिग्रहेणं, नो पवयणनिणहत्तित्थ पत्तेया ।
एवं पवयणभावण, एत्तो सेसाण वोच्छामि ॥ १४९ ॥

प्रवचनतः साधर्मिका नाभिग्रहतः आधका यतयश्च वि-
सदृशाभिग्रहसहिताः, तत्र आधकाणामर्थाय कृतं कल्पते
न साधूनाम्, अभिग्रहेण साधर्मिका न प्रवचनतः, निहव-
तीर्थकरप्रत्येकबुद्धाः, एतेषां स्वर्थाय कृतं कल्पते, प्र-
वचनतः साधर्मिका अभिग्रहतश्च साधवः आधकाश्च स-
मानाभिग्रहाः, अत्रापि आधकाणामर्थाय कृतं कल्पते न
साधूनां, न प्रवचनतो नाऽप्यभिग्रहतः, तीर्थकरप्रत्येकबुद्ध-
निहवा विसदृशाभिग्रहकलिना निर्भिग्रहा वा, तेषामर्थाय
कृतं कल्पते, एवम्-‘पवयणभावण’ ति-एवं-पूर्वोक्तं प्रका-
रेण प्रवचनभावनेति प्रवचनभावना चतुर्भेङ्गिका भावनीया
तद्यथा-प्रवचनतः साधर्मिका न भावनातः, साधवः आध-
का वा विसदृशभावनाकाः, अत्रापि आधकाणामर्थाय कृतं
कल्पते, न साधूनां, भावनातः साधर्मिका न प्रवचनतः,
निहवतीर्थकरप्रत्येकबुद्धास्तेषामर्थाय कृतं कल्पते, प्रवच-
नतः साधर्मिका भावनातश्च, साधवः आधकाश्च समान-
भावनाकाः, तत्र आधकाणामर्थाय कृतं कल्पते न सा-
धूनां, न प्रवचनतो नापि भावनातस्तीर्थकरप्रत्येकबुद्ध-
निहवा विसदृशभावनाकाः, एतेषामर्थाय कृतं कल्पते,
तद्वचमुक्तानि प्रवचनाभिधानां वरणां चतुर्भेङ्गिकाना-
मुदाहरणानि-‘ एत्तो सेसाण वोच्छामि ’ ति-इत ऊर्ध्वं श-
वाणां चतुर्भेङ्गिकानामुदाहरणानि वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञानमवातिदेशेन निबोधयति—

लिगाईहि वि एवं, एकेकेणं तु उवरिमा नेया ।

जेऽनं उवरिद्धा, ते मोत्तुं सेसए एवं ॥ १५० ॥

‘लिगाईहि वि’ इत्यत्र सप्तम्यर्थे दुर्नीयाः, ततोऽयमर्थः-एवं-
पूर्वोक्तं प्रकारेण लिङ्गादिष्वपि लिङ्गदर्शनप्रभृतिष्वपि पदेषु
एकैकेन लिङ्गादिना पदेन उपरितनानि-दर्शनज्ञानप्रभृतीनि
प्रदानि ज्ञेयं, किमुक्तं भवति ?-लिङ्गदर्शनप्रभृतिषु पदेषु दर्श-

नानादिभिः पदैः सह यावत्तुर्भङ्गिकास्ताः पूर्वोक्तानुसार-
रेणोदाहरत्, अतीथेयं संक्षिप्ततरमुक्तम्, अतः न्यक्षेण
विशुद्धिरवमाह—'जऽनघे' इत्यादि, ये अनन्ये उदाहर-
णापेक्षया अन्यदृशा न भवन्ति भङ्गास्तान् मुक्त्वा
शेषकान् भङ्गकान् एवं—वक्ष्यमाणप्रकारेण जानीत, इय-
मत्र भावना—इह लिङ्गदर्शनयोर्ये अन्वारे भङ्गाः सादा-
हरणा वक्ष्यन्ते सादृशा एव प्रायः उदाहरणापेक्षया लि-
ङ्गज्ञानलिङ्गचरणयोरपि भङ्गाः, ततस्मान् मुक्त्वा लिङ्ग-
दर्शनलिङ्गाभिप्रहादिस्तकान् भङ्गानुदाहरिष्यामीति, तत्र
लिङ्गदर्शनयोरियं चतुर्भङ्गिका, लिङ्गतः साधर्मिका न दर्श-
नतः, दर्शनतः साधर्मिका न लिङ्गतः, लिङ्गतोऽपि साध-
र्मिका दर्शनतश्च, न लिङ्गतो नापि दर्शनतः ।

तत्राऽऽद्यं भङ्गद्वयमुदाहरति—

लिङ्गेण उ साहमी, न दंसणे बीसुदंसि जइ निगहा ।

पत्तेयबुद्धितर्था—करा य बीयंमि भंगमि ॥ १५१ ॥

लिङ्गेन साधर्मिकाः 'न दंसणे' इत्यत्र तृतीयार्थे सप्तमी न
दर्शनेन, विषयगुदर्शना-विभिन्नदर्शना यतयो निह्वाश्च उप-
लक्षणमेतद्विभिन्नदर्शना एकादशप्रतिमाप्रतिपन्नाः आवकाश्च,
तत्र निह्वा मिथ्यादृष्टिवात् न दर्शनतः साधर्मिकाः, अत्र च
निह्वानां आवकाणां चार्थाय कृतं कल्पते, न यतीनां, द्वितीये
भङ्गे दर्शनतः साधर्मिका न लिङ्गतः इत्येवंप्रत्येकबुद्धा-
स्तीर्थकृतः एकादशप्रतिमाप्रतिपन्नवर्जा आवकाश्च समा-
नदर्शना ज्ञेयाः, तेषामर्थाय कृतं कल्पते, शेषे भङ्गद्वयं
वयमुदाहरामः, लिङ्गतः साधर्मिका दर्शनतश्च समानदर्-
शनाः साधव एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः आवकाश्च,
अत्रापि आवकाणामर्थाय कृतं कल्पते न साधूनां, न लि-
ङ्गतो नापि दर्शनतो विसदृशदर्शनाः प्रत्येकबुद्धतीर्थकरा
एकादशप्रतिमाप्रतिपन्नवर्जाः आवकाश्च तेषामर्थाय कृतं
कल्पते, लिङ्गज्ञानचतुर्भङ्गिका त्वेयम्—लिङ्गतः साधर्मिका न
ज्ञानतः, ज्ञानतः साधर्मिका न लिङ्गतः, लिङ्गतः साधर्मिका
ज्ञानतश्च, न लिङ्गतो नाऽपि ज्ञानतः, अस्याश्चतुर्भङ्गिकाया
आद्यभङ्गद्वयोदाहरणानि प्रायो लिङ्गदर्शनचतुर्भङ्गिकाय-
द्वयसदृशानीति कृत्वा निर्युक्तिरुदाहरति, ततो वयमे-
वोदाहरामः—लिङ्गतः साधर्मिका न ज्ञानतः, विभिन्नज्ञाना
यतय एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः आवका निह्वाश्च,
अत्रापि आवकाणां निह्वानां चार्थाय कृतं कल्पते न यतीनां,
ज्ञानतः साधर्मिका न लिङ्गतः समानज्ञानास्तीर्थकरप्रत्ये-
कबुद्धा एकादश प्रतिमावर्जाः आवकाश्च, तेषामर्थाय कृतं
कल्पते, लिङ्गतः साधर्मिका ज्ञानतश्च समानज्ञानाः साधव
एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्ना आवकाश्च, अत्राऽपि आवका-
णामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनां, न लिङ्गतो नाऽपि ज्ञानतो
विभिन्नज्ञानाः प्रत्येकबुद्धतीर्थकराः एकादशप्रतिमाप्रतिप-
न्नवर्जाः आवकाश्च एतेषामर्थाय कृतं कल्पते, लिङ्गचरण-
योग्य चतुर्भङ्गिका, लिङ्गतः साधर्मिका न चरणतः १, चर-
णतः साधर्मिका न लिङ्गतः २, लिङ्गतः साधर्मिकाश्चरणतश्च
३, न लिङ्गतो नापि चरणतः ४, अस्या अपि चतुर्भङ्गिकाया
उदाहरणानि प्रायः पूर्वसदृशानीति कृत्वा निर्युक्तिरु-
दाहरणान् ततोऽहमेवोदाहरामि—लिङ्गतः साधर्मिका न
चरणतो विभिन्नचारित्रा यतय, एकादशीं प्रतिमां प्रति-

पन्नाः आवका निह्वाश्च, अत्र आवकाणां निह्वानां चा-
र्थाय कृतं कल्पते न यतीनां, चरणतः साधर्मिका न लि-
ङ्गतः, प्रत्येकबुद्धास्तीर्थकृतश्च समानचारित्राः, तेषामर्थाय
कृतं साधूनां कल्पते, लिङ्गतः साधर्मिकाश्चरणतश्च स-
मानचारित्रा यतयः, तेषामर्थाय कृतं न कल्पते, न लिङ्गतो
नापि चरणतो विसदृशचरणाः प्रत्येकबुद्धतीर्थकरा ए-
कादशप्रतिमावर्जाः आवकाश्च, तेषामर्थाय कृतं कल्पते ।
लिङ्गाभिप्रहयाश्चतुर्भङ्गिका इयम्—लिङ्गतः साधर्मिका ना-
भिप्रहतः १, अभिप्रहतः साधर्मिका न लिङ्गतः २, लिङ्गतः
साधर्मिका अभिप्रहतश्च ३, न लिङ्गतो नाप्यभिप्रहतः ४ ।

तत्राद्यं भङ्गद्वयमुदाहरति—

लिङ्गेण उ नाभिग्गह, अखभिग्गह बीसुऽभिग्गही चैव ।

जइ सावग बीयभंगे, पत्तेयबुहा य तित्थयरा ॥ १५२ ॥

लिङ्गेन साधर्मिका नाभिप्रहतोऽनभिप्रहाः, यद्वा—वि-
षय-अभिप्रहिणो-विभिन्नाभिप्रहकलिता यतय एकादशीं
प्रतिमां प्रतिपन्ना आवकाश्च वक्षितव्याः, उपलक्षणमेतत्
निह्वाश्च, अत्रापि निह्वानां आवकाणां चार्थाय कृतं क-
ल्पते न यतीनाम् १, अभिप्रहतः साधर्मिका न लिङ्गतः
इत्येवंप्रत्येकबुद्धास्तीर्थकराश्चशब्दादेका-
दशप्रतिमावर्जाः आवकाश्च समानाभिप्रहा द्रष्टव्याः, ए-
तेषामर्थाय कृतं कल्पते २, लिङ्गतः साधर्मिका अभिप्रह-
तश्च समानाभिप्रहाः साधव एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः
आवका निह्वाश्च, अत्रापि आवकनिह्वानामर्थाय कृतं
कल्पते न यतीनाम् ३, न लिङ्गतो नाप्यभिप्रहतश्च
विसदृशाभिप्रहास्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धैकादशप्रतिमावर्जा आव-
काः, एतेषामर्थाय कृतं कल्पते । लिङ्गभावनयोरियं चतु-
र्भङ्गिका—लिङ्गतः साधर्मिका न भावनातः, भावनानः सा-
धर्मिका न लिङ्गतः, लिङ्गतः साधर्मिका भावनातश्च, न
लिङ्गतो नापि भावनातः ।

तत्रास्या उदाहरणान्वयतिवशेनाह—

एवं लिङ्गेण भावण,

यथा लिङ्गे अभिप्रहेण भङ्गद्वयमुदाहरणं भावनयाऽप्युदा-
हृतव्यम् । तच्चैवम्—लिङ्गतः साधर्मिका न भावनातः, भा-
वनानाहता विषयगुभावनया वा यतय एकादशीं प्रतिमां प्र-
तिपन्नाः आवका निह्वाश्च, अत्र आवकनिह्वानामर्थाय
कृतं कल्पते न साधूनामर्थाय १, भावनातः साधर्मिका न
लिङ्गतः, प्रत्येकबुद्धास्तीर्थकृत एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः
आवकाश्च समानभावनाकाः, एतेषामर्थाय कृतं कल्पते २,
लिङ्गतः साधर्मिका भावनातश्च समानभावनाकाः साधव
एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः आवका निह्वाश्च, अत्रापि
आवकनिह्वानामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनाम् ३, न लि-
ङ्गतो नापि भावनातो विसदृशभावनाकास्तीर्थकरप्रत्येक-
बुद्धैकादशप्रतिमावर्जा आवकाः, एतेषामर्थाय कृतं कल्पते,
तद्वै लिङ्गविषयाः पञ्च चतुर्भङ्गिका उक्ताः । संप्रति दर्शन-
स्य ज्ञानादिभिः सह वक्ष्यव्यास्तत्र दर्शनज्ञानयोरियं चतुर्भ-
ङ्गिका—दर्शनतः साधर्मिका न ज्ञानतः १, ज्ञानतः साध-
र्मिका न दर्शनतः २, दर्शनतोऽपि साधर्मिका ज्ञानतश्च ३,
न दर्शनतो नाऽपि ज्ञानतः ४ ।

तत्राद्यं भङ्गद्वयमुदाहरति—

दंसखनाथे य पदममंगो उ ।

जइ सावग वीसुनाथी, एवं चिय बिहयमंगोऽपि । १५३।

दर्शने-दर्शनज्ञानविषयायां चः समुच्चये, प्रथमो भङ्गो दर्शनतः साधर्मिका न ज्ञानतः इत्येवंरूपो विध्वग्ज्ञानिनः—विभिन्नज्ञानाः समानदर्शना यतयः आवकाश्च वेदितव्याः, तत्र आवकाणामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनामर्थाय कृतम् । एवमेव ज्ञानतः साधर्मिका न दर्शनत इत्येवंरूपो द्वितीयभङ्गोऽपि ज्ञातव्यः, तत्राऽपि यतयः आवकाश्च वेदितव्या इत्यर्थः, केवलं विभिन्नदर्शनाः समानज्ञानाः, अत्रापि कल्प्याऽकल्प्यविधिः प्रागिव, ज्ञानतः साधर्मिका दर्शनतश्च समानज्ञानाः समानदर्शना यतयः आवकाश्च, अत्राऽपि कल्प्याऽकल्प्यविधिः प्राग्वत्, न ज्ञानतो नापि दर्शनतो विसदृशज्ञानदर्शनाः साधवः आवका निहवाश्च, अत्र आवकनिहवानामर्थाय कृतं कल्पते न साधूनाम् । दर्शनचरणयोश्चतुर्भङ्गिका निवयम्-दर्शनतः साधर्मिका न चरणतः १, चरणतः साधर्मिका न दर्शनतः २, दर्शनतोऽपि साधर्मिकाश्चरणतश्च ३, न दर्शनतो नापि चरणतः ४ ।

तत्राऽऽद्यं भङ्गद्वयमुदाहरति—

दंसखचरणे पदमो, सावग जइथा य बीवमंगो उ ।

जइथा विसरितदंसी, दंसे य अभिगगहे बोच्छं ॥ १५४ ॥

दर्शनचरणे-दर्शनचरणचतुर्भङ्गिकायां प्रथमो भङ्गो दर्शनतः साधर्मिका न चरणत इत्येवंरूपः समानदर्शनाः आवका विसदृशचरणा यतयश्च, अत्र आवकाणामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनामर्थाय कृतम् १, द्वितीयो भङ्गः पुनश्चरणतः साधर्मिका न दर्शनतः इत्येवंरूपः विसदृशदर्शनाः समानचारित्रा यतयः, एतेषामर्थाय कृतं न कल्पते २, दर्शनतः साधर्मिकाश्चरणतश्च समानदर्शनचरणा यतयः, अत्रापि न कल्पते ३, न दर्शनतो नापि चरणतो निहवा विसदृशदर्शना आवका विसदृशचरणा यतयश्च, तत्र निहवभावकाणामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनाम्, दर्शनाभिग्रहयोरियं चतुर्भङ्गिका-दर्शनतः साधर्मिका नाभिग्रहतः १, अभिग्रहतः साधर्मिका न दर्शनतः २, दर्शनतः साधर्मिका अभिग्रहतश्च ३, न दर्शनतो नाप्यभिग्रहतः ४, तत्राद्यं भङ्गद्वयमुदाजिहीर्षुरिदमाह—'दंसख' इत्यादि, दर्शन अभिग्रहे चाद्य-भङ्गद्वयमधिकृत्योदाहरणं वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञानमेव निर्वाहयति—

सावग जइ वीमऽभिगगह-पदमो बीओ य

समानदर्शनाः विध्वग्भिग्रहाः—विभिन्नाभिग्रहाः आवका यतयश्च दर्शनतः साधर्मिका नाभिग्रहत एवंरूपः प्रथमो भङ्गः, अत्रापि आवकाणामर्थाय कृतं कल्पते, न यतीनां, द्वितीयोऽपि भङ्गोऽभिग्रहतः साधर्मिका न दर्शनत इत्येवंरूपः आवकयतिरूप एव, केवलं ते यतयः आवकाश्च विसदृशदर्शनाः समानाभिग्रहा वेदितव्याः, उपलक्षणमनत्, तेन निहवाश्च समानाभिग्रहा ज्ञातव्याः । अत्र आवकनिहवानामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनां, दर्शनतः साध-

र्मिका अभिग्रहतश्च समानदर्शनाभिग्रहाः साधुभावकाः, अत्रापि आवकाणामर्थाय कृतं कल्पते न साधूनां, दर्शनतो नाप्यभिग्रहतो विसदृशदर्शनाभिग्रहाः साधुभावकनिहवाः, अत्र कल्प्याऽकल्प्यविधिर्द्वितीयभङ्गवत् । दर्शनभावनयोरियं चतुर्भङ्गिका-दर्शनतः साधर्मिका न भावनातो १, भावनातः साधर्मिका न दर्शनतः २, दर्शनतोऽपि साधर्मिका भावनातश्च ३, न दर्शनतो नाऽपि भावनातः ४ ।

अस्या आद्यभङ्गद्वयोदाहरणातिदेशार्थमाह—

भावेणा खेवं ।

यथा दर्शनेन अभिग्रह उदाहृत एवं भावनाऽप्युदाहरणव्या, सा खैवम्-दर्शनतः साधर्मिका न भावनातः, विसदृशभावनाकाः समानदर्शनाः आवका यतयः १, भावनातः साधर्मिका न दर्शनतो विसदृशदर्शनसमानभावनाकाः साधवः आवका निहवाश्च २, दर्शनतः साधर्मिका भावनातश्च समानदर्शनभावनाकाः साधुभावकाः ३, न दर्शनतो नापि भावनातो विसदृशदर्शनभावनाकाः साधुभावकनिहवाः ४, अत्र चतुर्थेऽपि भङ्गो कल्प्याऽकल्प्यविधिः प्रागिव । नद्वं दर्शनविषया आद्य चतस्रश्चतुर्भङ्गिका उक्ताः ।

संप्रति ज्ञानस्य चारित्रादिभिः सह वक्तव्याः । ताभ्याऽतिदेशेनाह—

नाथेण वि नेज्जेवं,

यथा दर्शनेन सह चतस्रश्चतुर्भङ्गिका उक्ताः एवं ज्ञानेनापि सह चारित्रादीनि पदानि अधिकृत्य निहवचतुर्भङ्गिका भावनायाः । अतीत्येवं संक्षिप्तमुक्तमतः स्पष्टं विव्रियते-ज्ञानचरणयोरियं चतुर्भङ्गिका-ज्ञानतः साधर्मिका न चरणतः १, चरणतः साधर्मिका न ज्ञानतः २, ज्ञानतोऽपि साधर्मिकाश्चरणतश्च ३, न ज्ञानतोऽपि नापि चरणतः ४ । तत्र ज्ञानतः साधर्मिका न चरणतः, समानज्ञानाः आवकाः विसदृशचरणसमानज्ञाना यतयश्च, अत्र आवकाणामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनाम् १, चरणतः साधर्मिका न ज्ञानतो विसदृशज्ञानाः समानचरणयतयः, अत्र न कल्पते २, ज्ञानतः साधर्मिकाश्चरणतश्च समानज्ञानचरणाः यतयः, अत्रापि न कल्पते ३, न ज्ञानतो नापि चरणतो विसदृशज्ञानचरणा यतयो विसदृशज्ञानाः आवका निहवाश्च, अत्र आवकनिहवानामर्थाय कृतं कल्पते, न यतीनाम् ४ । ज्ञानाभिग्रहयोरियं चतुर्भङ्गिका-ज्ञानतः साधर्मिका नाभिग्रहतः १, अभिग्रहतः साधर्मिका न ज्ञानतः २, ज्ञानतोऽपि साधर्मिका अभिग्रहतश्च ३, न ज्ञानतो नाप्यभिग्रहतः ४ । तत्र ज्ञानतः साधर्मिका नाभिग्रहतः समानज्ञाना विसदृशाभिग्रहाः साधुभावकाः, अत्र आवकाणामर्थाय कृतं कल्पते, न साधूनाम् १, अभिग्रहतः साधर्मिका न ज्ञानतो विसदृशज्ञानाः समानाभिग्रहाः साधुभावकाः समानाभिग्रहा निहवाश्च, अत्रापि आवकनिहवानामर्थाय कृतं कल्पते, न साधूनाम् २, ज्ञानतः साधर्मिका अभिग्रहतश्च समानज्ञानाभिग्रहाः साधुभावकाः, अत्र कल्प्याऽकल्प्यविधिः प्रथमभङ्ग इव ३, न ज्ञानतो नाप्यभिग्रहतो विसदृशज्ञानाभिग्रहाः साधुभावका विसदृशाभिग्रहा निहवाश्च अत्र द्वितीये भङ्गे इव कल्प्याऽकल्प्यभावना ४, ज्ञानभावनयोरियं च-

तुर्भङ्गिका-ज्ञानतः साधर्मिकाः न भावनातः, भावनातः साधर्मिका न ज्ञानतः, ज्ञानतोऽपि साधर्मिका भावना-तश्च, न ज्ञानतो नापि भावनातः, तत्र-ज्ञानतः साधर्मिका न भावनातः समानज्ञाना विसदृशभावनाकाः साधुभावकाः १, भावनातः साधर्मिका न ज्ञानतो विसदृशज्ञानाः समा-नभावनाकाः साधुभावकाः समानभावना निह्वाश्च २, ज्ञानतः साधर्मिका भावनातश्च समानज्ञानभावनाकाः सा-धुभावकाः ३, न ज्ञानतो नापि भावनातो विसदृशभावनाः साधुभावका विसदृशभावना निह्वाश्च ४, अत्र चतुर्विधं भङ्गेषु कल्याऽकल्याभावना प्रागिव । तदेवं ज्ञानविषया अपि तिस्रश्चतुर्भङ्गिका उक्ताः ।

संप्रति चरणेन सह यच्चतुर्भङ्गिकादयं तदुदाहरणमाह—

एतो चरणेण वोच्छामि ॥ १५४ ॥

इत ऊर्ध्वं चरणेन सह ये द्वे चतुर्भङ्गिके तदुदाहरणानि घट्ये, तत्र चरणाभिग्रहयोरित्यं चतुर्भङ्गिका-चरणतः सा-धर्मिका नाभिग्रहतः, अभिग्रहतः साधर्मिका न चरणतः, चरणतोऽपि साधर्मिका अभिग्रहतश्च, न चरणतो ना-प्यभिग्रहतः ।

तत्राद्यं भङ्गद्वयमुदाजहीषुराह—

जङ्गलो बीमाऽभिग्रह, पदमो विय निह सावगजङ्गलो उ ।

चरणतः साधर्मिका नाभिग्रहत इत्येवंरूपः प्रथमो भङ्गः समानचरणा विष्वगभिग्रहा-विभिन्नाभिग्रहा यतयः, अत्र न कल्पते, अभिग्रहतः साधर्मिका न चरणत इत्येवरूपो-द्वितीया भङ्गः, समानाभिग्रहा निह्वाः आवका विभिन्न-चरणा यतयश्च, अत्र आवकाणां निह्वानां चार्थाय कृतं कल्पते, न यतीनाम्, २ चरणतः साधर्मिका अभिग्रहतश्च समानाभिग्रहचरणा यतयः, अत्र न कल्पते ३, न चरण-तो नाप्यभिग्रहतः विसदृशाभिग्रहचरणाः साधवो विसदृ-शाभिग्रहाः आवकनिह्वाश्च, अत्र कल्याऽकल्याभावना द्वितीयभङ्ग इव ४, चरणभावनयोरित्यं चतुर्भङ्गिका-चरणतः साधर्मिका न भावनातः १, भावनातः साधर्मिका न चरणतः २, चरणतः साधर्मिका भावनातश्च ३, न चरणतो नापि भावनातः ४ ।

अस्या उदाहरणान्यतिदेशत आह—

एवं तु भावणासु वि,

यथा चरणेन सहोभिग्रहे उदाहृतम् एवं भावास्वप्युदाह-र्तव्यम्, तच्चैवम्-चरणतः साधर्मिका न भावनातः समा-नचरणविभिन्नभावना यतयः १, भावनातः साधर्मिका न चरणतः समानभावना निह्वाः आवका विभिन्नचरणा यतयश्च २, चरणतः साधर्मिका भावनातश्च समानच-रणभावना यतयः ३, न चरणतो नापि भावनातः विस-दृशचरणभावनाः साधवो विसदृशभावनाः आवका नि-ह्वाश्च ४, अत्र चतुर्विधं भङ्गेषु कल्याऽकल्याविधिः प्रा-गिव । तदेव चरणविषये अपि द्वे चतुर्भङ्गिके उक्ते ।

संप्रत्यभिग्रहभावनयोश्चतुर्भङ्गिकां यङ्गकाम आह—

बोच्छं देहं ति माणितो ॥ १५५ ॥

इत ऊर्ध्वं द्वयोरन्तिमयोः-अभिग्रहभावनालक्षणयोः पदयो-श्चतुर्भङ्गिकामुदाहरणतो घट्ये । तत्र तयोरित्यं चतुर्भङ्गिका-अभिग्रहतः साधर्मिका न भावनातः १, भावनातः साध-र्मिका नाभिग्रहतः २, भावनातः साधर्मिका अभिग्रह-तश्च ३, नाभिग्रहतो नापि भावनातः ४ ।

तत्राद्यं भङ्गद्वयमुदाजहीषुराह—

जङ्गलो सावगनिएह-पदमे बीए य हुंति भंगे य ।

अभिग्रहतः साधर्मिका न भावनातः इत्येवंरूपे प्रथमे भङ्गे भावनातः साधर्मिका नाभिग्रहत इत्येवं रूपे द्वितीये च भङ्गे यतयः आवका निह्वाश्च भवन्ति, केवल प्रथमभङ्गे समानाभिग्रहा विसदृशभावना वेदितव्याः, द्वितीयभङ्गे पुनः समानभावना विसदृशाभिग्रहाः अभिग्रहतः साध-र्मिका भावनातश्च समानभावनाभिग्रहाः साधुभावकनि-ह्वाः, नाभिग्रहतो नापि भावनातो विसदृशभावनाभिग्रहाः साधुभावकनिह्वाः । अत्र चतुर्विधं भङ्गेषु आवकनि-ह्वानामर्थाय कृतं कल्पते, न साधूनामिति । तदेवमुक्ताः २१ एकविंशतिरपि चतुर्भङ्गिकाः ।

(७) तीर्थकरस्य आधाकर्मभोजित्वम् । संप्रति सामा-न्यकेवलिनं तीर्थकरं चाधिकृत्य कल्याऽकल्याविधिं कथ-यन्ति—

केवलनाणे तित्थं-करस्स नो कप्पइ कयं तु ॥ १५७ ॥

केवलज्ञाने—केवलज्ञानिनः सामान्यसाधोः उपलक्षणमन्तः, तेन तीर्थकरप्रत्येकबुद्धवज्जानां शेषसाधूनामित्यर्थः, तीर्थ-करस्य तीर्थकरग्रहणमुपलक्षणम्, तेन प्रत्येकबुद्धस्य चार्थाय कृतं यथाक्रमं न कल्पते, तुशब्दस्यानुकार्यमनुष्ठायक-त्वात् कल्पते च । इयमत्र भावना-तीर्थकरप्रत्येकबुद्धवज्ज-शेषसाधूनामर्थाय कृतं न कल्पते, तीर्थकरप्रत्येकबुद्धानां त्व-र्थाय कृतं कल्पते, तथा ति-तीर्थकर्णानामन्तं सुरं कृतंऽपि समवसरणे तत्र साधूनां देशनाश्रवणार्थमुपवेशनावि कल्पते, एवं भङ्गाद्यपि, एवं प्रत्येकबुद्धस्याऽपि ।

संप्रति यानाश्रित्य पूर्वोक्ता भङ्गाः संभवन्ति स्म तान् प्रति पादयन्ति—

पत्तेयबुद्ध निहव , उवासए केवलीऽवि आमज ।

खइयाइ य भावे , पडुच्च भंगे उ जोएजा ॥ १५८ ॥

प्रत्येकबुद्धान्-निह्वान् उपासकान्-आवकान् केवलिन-स्तीर्थकरान् अपिशब्दान्-शेषसाधून्आश्रित्य तथा आश्रित्या-दीन् भावान् आश्रित्यकल्याणपर्याप्तिकानि दर्शनानि चशब्दा-दिचित्राणि ज्ञानानि चरणाणि अभिग्रहान् भावनाश्च प्रतीत्य भङ्गान् योजयेत्, ते च तथैव योजिताः ।

तत्र प्रथमचतुर्भङ्गिकां प्रवचनलिङ्गविषयामधिकृत्य

विशेषतः कल्याऽकल्याविधिमाह—

जन्थ उ तइआ भंगो, तत्थ न कप्पं तु, सेसए भयणा ।

तित्थंकरकेवलियो , जहकप्पं नो य सेसाणं ॥ १५९ ॥

यत्र साधर्मिके द्वितीया भङ्गः प्रवचनतः साधर्मिका लिङ्गत्वैत्येवंरूपस्तत्र न कल्पते, यतः प्रवचनतो लिङ्ग-तश्च साधर्मिकाः प्रत्येकबुद्धतीर्थकरवज्जो यतयस्ततस्तेषा-

मर्थाय कृतं न कल्पते, तुल्यशोऽनुकूलमुच्यार्थः, स च धावकस्य एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नस्य तृतीयभङ्गभा-
विनाऽप्यर्थाय कृतं कल्पते इति समुच्चिनोति, कवि-
दाहुः-एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नः साधुकल्प इति तस्या-
प्यर्थाय कृतं न कल्पते, तदयुक्तं मूलटीकायामस्या-
र्थस्यासम्मतत्वात्, मूलटीकायां हि लिङ्गभिप्रहृतुर्भङ्गि-
काविर्वाचकत्वाऽकल्पविधिरेवमुक्तः-“लिङ्गं नो अभिप्राहे
जइ साहु न कप्पइ, गिहत्थनिहंय कप्पइ” इति । इह लि-
ङ्गयुता गृहस्था एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः आधका
एव लभ्यन्ते, ततस्तेषामर्थाय कृतं कल्प्यमुक्तम्, ‘से-
सए भयण’ इति-शेषकं भङ्गकत्रये भजना-विकल्पना
कचित् कथंचित्कल्पते, कचिन्न, भङ्गवतुप्रयमप्यधिकृत्य
सामान्यत उदाहरति-‘तित्थंकर’ इत्यादि, यथेत्युदाह-
रणोपन्यासात् । तीर्थकरकवलिनोऽर्थाय कृतं कल्पते,
इह तीर्थकर उत्पन्नकवलज्ञान एव प्रायः सर्वत्रापि भू-
मण्डले प्रतीतो भवति । प्रतीतस्य च तीर्थकरस्यार्थाय
कृतं कल्पते, नाप्रतीतस्य ततः कथंचित्प्रहणम्, यदा पुनः
क्षुब्धस्यावस्थायामपि तीर्थकरत्वेन प्रतीतो भवति । तदा
तस्यामप्यवस्थायां तन्निमित्तं कृतं कल्पते, तीर्थप्रहणं
च प्रत्येकबुद्धानामुपलक्षणां, तेन तेषामप्यर्थाय कृतं क-
ल्पते, ‘ना य ससाणां’ इति-शेषसाधूनामर्थाय कृतं न
कल्पते, इदं च सामान्यत उक्तम्, ततोऽमुमेवार्थं मु-
पजीव्य तृतीयवर्जे शेष भङ्गकत्रये भजना स्पष्टमुपदर्शयते-
प्रवचनतः साधर्मिका न लिङ्गतः, एकादशप्रतिमाप्रति-
पन्नयज्ञाः शेषआधकास्तेषामर्थाय कृतं कल्पते, ये तु
चौरादिमुषितरजाहरणादिलिङ्गाः साधयस्तेषामर्थाय कृतं
न कल्पते द्रव्यालङ्कारेण साधर्मिकत्वाभावेऽपि भा-
वतश्चरणसाधर्मिकत्वात् लिङ्गतः साधर्मिका न प्रव-
चनतो निह्वयस्ते यदि लोके निह्वयत्वेन ख्यातास्ततस्ते-
षामर्थाय कृतं कल्पते, अन्यथा न, न प्रवचनतो न लिङ्ग-
तस्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धानस्तेषामर्थाय कृतं कल्पते, तदेवं प्रथ-
मवतुर्भङ्गिकामधिकृत्य कल्प्याऽकल्प्यविधिरुक्त एतदनुसारे-
ण च शेषास्वपि वतुर्भङ्गिकासु विज्ञेयः, स च प्रागेव प्रत्येकं
दर्शितः । सर्वत्राप्ययं तात्पर्यार्थोऽवधारणीयः-यदि तीर्थ-
कराः प्रत्येकबुद्धा निह्वयाः आधका वा तर्हि तेषामर्थाय
कृतं कल्पते । साधूनामर्थाय कृतं न कल्पते । तद्वैवमुक्तः
कल्प्याऽकल्प्यविधिः, तदुक्तौ च-‘आधाकर्मियनाम’-
त्यादि मूलद्वारगाथायां ‘कस्स वाऽपी’ इति व्याख्या-
तम् । पि० ।

आत्मन्निपण्डे—

जीवं उदिस्स कइ, कंमं मोऽवि य जया उ साहंमी ।

साऽवि य तइए भंगे, लिगादीणं न सेमेसु ॥ ६४० ॥

जीवमुद्दिश्य यत् षट्कायविगमनया कृतं मोऽपि च यदि
जीवः साधर्मिकः—समानधर्मा भवति सोऽपि च सा-
धर्मिको लिङ्गादीनां लिङ्गतः साधर्मिको न प्रवचनतः
इत्यादीनां वतुर्भङ्गानां तृतीयं भङ्गं लिङ्गतः—प्रवचन-
तोऽप्येवं लक्षणे यदि वर्तते न शेषेषु तद्वत्-आधाकर्म
मन्तव्यम् ।

अथ तीर्थकरप्रतिमार्थं तन्निमित्तं तत्साधूनां किं कल्पते
नवेत्याशङ्कानिरासार्थमाह—

संवट्टमेहपुप्फा, मत्थनिमित्तं कया जइ जईयं ।

न हु लब्भा पडिसिद्धं, किं पुण पडिमहुमारद्धं ॥ ६४१ ॥

शास्ता-तीर्थकरस्तस्य निमित्तं यानि वैद्यैः संवर्त्तकमेघ-
पुष्पाणि समवमरणभूमौ कृतानि तानि यतीनां यदि प्र-
तिषेधं न लभ्यमानि तेषां तत्रावस्थानं यावत् कल्पते इति
भावः । तर्हि किं पुनः प्रतिमार्थम्-अजीवानां हेतुसारब्धं
ततः-पुगतं प्रतिषेधमर्हतीत्याभप्रायः ।

आह—यदि तीर्थकरार्थं संवर्त्तकमेघपुष्पाणि कृतानि तर्हि
तस्य भगवतस्तानि प्रतिसेवमानस्य कथं न दोषो भव-
तीति ?, उच्यते—

तित्थयरनामगोयस्स, खयऽट्ठा अवि य दोस्सि साभग्गा ।

धम्मं कइह सत्था, पूयं वा सेवई तं तु ॥ ६४२ ॥

तीर्थकरनामानो गोत्रस्य कर्मणः क्षयार्थं शास्ता भगवान्
धर्मं कथयति पूजां च तामनन्तराणां संवर्त्तकयानप्रवृत्ति-
कामासेवते भगवता हि तीर्थकरनामगोत्रं कर्मवश्यं धर्-
नीयं विपाकोदयाऽऽवर्त्तित्वात्, तस्य च वेदने अयमेवोपायो
यद्वैश्वानरा धर्मदेशनाकरणं संदेशमनुजानुरलोकाविराजि-
तायाश्च पूजाया उपजीवनम् । “तं च कइं बइजइ, अगि-
लाए धम्मदेशणाईदि” तथा-“उदए जस्स सुराऽसुर-
नग्घइनिवहंइ” इत्यादि लोपः । तं तित्थयरं नाम, तस्स
विवागो उ कवल्लिणा” ॥ १ ॥ इति वचनप्रामाण्यात्,
अपि नैवभ्युच्चयं, ‘दोस्सि’ इति-निपातो घाक्यालङ्कारः, सा
भवति । स्या भावः स्वभावः, यथा-आपो द्रवाः खला वायु-
रित्यादि, तस्य भावः स्वाभाव्यं तस्मात् तस्य हि भगवतः
स्वभावाऽयं यत्तथा धर्मकथाविधानं पूजायाश्चाऽऽसेवनम् ।

इदमेव स्पष्टतरमाह—

खीणकमाओ अरिहा, कय किञ्चो अवि य जीयमणुयत्ती ।

पडिभेवते वि अ तओ, अदोमवं होइ तं पूयं ॥ ६४३ ॥

क्षीणाः-प्रलयमुपगताः कथायाः-क्रोधाद्या यस्य सः क्षीण-
कथाय एवविधोऽर्हन् तां पूजां प्रातःसेवमानोऽपि न दोष-
वान्, इयमेव भावना-यो हि रागादिमान् पूजामुपजीवन्
स्वात्मन्युत्कर्षं मन्यते स दोषभाग भवति, भगवतस्तु क्षीणक-
थायस्य पूजामुपजीवनोऽपि नास्ति स्वात्मन्युत्कर्षगन्धः, अतो
वृत्तापास्तप्रसंग तस्य सक्षेपेनेति तथा कृतकृत्यः-कवल्लिण-
लाभाभिप्रेतार्थः ततः कृतकृत्यत्वादेवाऽनौ पूजामासेवते,
न च दोषमापद्यते । अपि च-जीवमुपजीवनीया सुराऽसुर-
विरचिता पूज्येयलक्षण कल्पमनुवर्त्तयितुं शीलमस्यासौ
जीवानुवर्त्ती गाथायां मकारोऽल्लक्षणिकः ।

आह भयत्वेवं परं तीर्थकरस्य तत्प्रातिमाया वा निमित्तं
यत्कृतं तत्केन कारणेन यतीनां कल्पते ?, उच्यते—

साहंभिओ न सत्था, तस्स कय तेण कप्पइ जईयं ।

जं पुण पडिमाण कयं, कस्म कइ का अजीवत्ता ॥ ६४४ ॥

शास्ता-तीर्थकरः सधार्मिका लिङ्गतः प्रवचनतोऽपि न
भवति तच्च लिङ्गमस्य भगवतो नास्ति तथाकल्पत्वात्, अतो

न लिङ्गनः साधर्मिकः, प्रवचनतोऽपि साधर्मिकः सोऽभिधीयते-यश्चतुर्वर्णसङ्गाभ्यन्तरवर्ती भवति " एवयत्संख्य-गरे " इति वचनात्, भगवांश्च तत्प्रवर्तकतया न तदभ्यन्तरवर्ती किं तु वर्णस्यापि सङ्ख्यापि ततो न प्रवचनतोऽपि साधर्मिक इत्यतस्तस्य तीथेकरस्यार्थाय कृतं यतीनां कल्पने, यत्पुनः प्रतिमानामर्थाय कृतं तस्य का कथा-का वार्ता सुतरां तत् कल्पने, कुन इत्याह-अजीवत्वात्, जीव-मुद्दिश्य यदि यत्कृतं तदाधाकर्म भवति ' जीवं उद्दिश्य कड॥६४०॥ " इति प्राग्वोक्तत्वात् तच्च जीवत्वमेव प्रति-मानां नास्तीति ।

अथ वसतिविषयमाधाकर्म दर्शयन्ति—

ठाइमठाई ओसरणे. अमंडवा संजयहुं देमे वा ।

पेढी भूमीकमे, निसेवतो अणुमई दोसा ॥ ६४५ ॥

' ओसरणे ' समवसरणे बहवः संयताः समागमिष्यन्ती-ति बुद्ध्या भावका धर्मभज्या बहून् मण्डपान् कुर्युः तं च द्विधा-स्थायिनः, अस्थायिनश्च । ये समवसरणपर्वणि स्थ-तीने सति नात्कील्यन्ते ते स्थायिनः, ये पुनरुत्कील्यन्ते ते अस्थायिनः । पुनरेकैकं द्विविधाः-संयतार्थकृता, देशकृता वा । ये आधाकर्मिकास्ते संयतार्थकृताः । ये तु साधूना-मात्मनः स्थायीय कृतास्ते देशकृताः एतेषु निष्ठानां तां-ष्वक्षं प्रायश्चित्तम् । तथा पीठिकानाम-उपवेशनादिस्थान-विशेषाः ' भूमीकमे ' ति—भूमिकर्म—विषमायाः भूमः समीकरणम्, उपलक्षणं चेद् तेन समाजनापलपनादिप-रिग्रहः । एतान्यपि पीठिकादीनि संयतार्थकृतानि देशकृ-तानि भवेयुः । एतानि मण्डपादीनि सदोषाणि निषेवमा-स्य अनुमतिदोषा भवन्ति एतेषु क्रियमाणेषु या वरणां जीविकायानां विराधना सा अनुमादिता भवतीति भावः । ६० १ उ० २ प्र० ।

आधाकर्मणः कल्याणकल्याणविवेकः—

आहा अहं य कस्मे, आताहम्मे य अत्तकस्मे य ।

तं पुण आहाकस्मं, सायव्वं कप्पते कस्स ॥ ६४६ ॥

आधाकर्म, अधःकर्म, आत्मजन्म, आत्मकर्म चेति च-स्थारि नामानि । तत्र साधूनामाध्या-प्रणिधानेन यत्कर्म-वदकायविनाशनाशनादिनिष्पादनं तदाधाकर्म, तथा वि-शुद्धसंयमस्थानेभ्यः प्रतिपत्त्यात्मानमविशुद्धसंयमस्थानेषु यद्धाऽधः करंति तद्धःकर्म । आत्मानं-ज्ञानदर्शनचारि-त्रकं हन्ति-विनाशयतीत्यात्मज्ज्ञो यत्पापकारिद्वन्द्वि कर्म पाकादिलक्षणं ज्ञानावरणीयादिलक्षणं वा तदात्मनः संबन्धि क्रियते अनेनत्यात्मकर्म । तत्पुनराधाकर्म कस्य पुरुषस्य कल्पने न वा, यद्वा-कस्य तीर्थे कथं कल्पने, न कल्पने च । ६० ४ उ० । (इति ' अकप्पट्टिय ' शब्दे प्रथमभागे गतम् ।)

(२) यथाक्रमं द्वाविंशति २२ जिनेषु कल्याणकल्याणविधिः—
' अकप्पट्टिय ' शब्दे प्रथमभागे गतः ।)

(६) अशनादिषु आधाकर्मसंभवः । संप्रति ' किंवाची ' ति व्याचिख्यासुराह—

किं तं आहाकस्मं, ति पुच्छिए तस्स रुवकहणुत्तं ।

संभवदसरिणत्थं, च तस्स असणाइयं मणइ ॥ १६० ॥

किं तदाधाकर्मणि शिष्येषु पृष्टं तत्स्वरूपकथनार्थम्—आ-धाकर्मस्वरूपकथनार्थम्, तस्य-आधाकर्मणः संभवप्र-दर्शनार्थं च अशनादिकम्-अशनपानकादिमस्वादिमं शुद्ध-भणति, इयमत्रभावना-अशनादिस्वरूपमाधाकर्म-अशना-दावेव आधाकर्मणः संभवः, ततो शुचः किमाधाकर्मणि पृष्टः सन्नशनादिकमेव वक्ति, तथा च शब्दभयसुरिराधा-कर्म दर्शयन् पिण्डैवणाध्ययने अशनादिकमभिधत्ते, तद्यथा—
" असणं पाणं केव, काइमं साइमं तहा ।

अं जाणञ्ज सुणंजा वा, समणुद्धा पण्डं इमं ॥ १ ॥

तं भवे भत्तपाणं तु, संजयाण अर्काण्यं ।

द्वितियं पडियाइक्खे, न मे कण्णइ तारिसं " ॥ २ ॥ इति ।

संप्रत्यशनादिकमेव व्याख्ये—

सालीमाई अवडे, फलाइ सुंठाइ साइमं होइ ।

शाल्यादिकमशनम्, ' अवट ' इति—वापीकूपनडागाद्युप-लक्षणं, ततः कूपवापीनडागादौ यज्जलं तत्पानं, तथा फ-लादि-फलं नालिकेरादि, आदिशब्दादि-अणिकापुण्यादि-परिग्रहः तत् खादिमं, शुण्ठ्यादिकं स्वादिमं, तत्र शुण्ठी प्रतीता, आदिशब्दात्-हरीनक्यादिपरिग्रहः ।

तदेवं व्याख्याताम्यशनादीनि—

संप्रत्येतेष्वेवाधाकर्मरूपेषु प्रत्येकं भक्तचतुष्टयमाह—

तस्स कडनिष्ठियंभी, सुद्धमसुद्धे य चत्तारि ॥ १६१ ॥

तस्येति प्रस्तावात् साधोरर्थाय ' कृत ' मित्यत्र बुद्ध्या-वादिर्मविषयार्थां कृत्ययः, ततोऽयमर्थः-कर्तुं प्रारब्धं, तथा तस्य साधोरर्थाय निष्ठितं-सर्वथा प्रासुकीकृतमिति, अत्र विषये ' चत्तारी ' ति-चत्वारो भक्ता भवन्ति तत्र प्रथम एष एव भक्तस्तस्य कृतं तस्य निष्ठितं, द्वितीयः-तस्य कृत-मन्यस्य निष्ठितं, तृतीयः-अन्यस्य कृतं तस्य निष्ठितं, चतु-र्थः, अन्यस्य कृतमन्यस्य निष्ठितम् । तत्र प्रथमो व्याख्यानः, द्वितीयादिनां तु भक्तानामयमर्थः-पूर्वं नावलस्य साधोरर्था-य कृतम्-आरब्धं ततो दातुः साधुविषयदानपरिणामा-भावतोऽन्यस्य-आत्मनः स्वपुत्रादौर्वाऽर्थाय निष्ठां नीतं, तथा प्रथमतोऽन्यस्य पुत्रादेरात्मनो वाऽर्थाय कर्तुमांश्च ततः साधुविषयदानपरिणामभावतः साधोरर्थाय निष्ठां नीत, तथा प्रथमत एवाऽन्यस्य निमित्तं कर्तुमारब्धमन्यस्यैव च निमित्तं निष्ठां नीतम् । एवमशने पानं खादिमं स्वादिमं च प्रत्येकं चत्वारश्चत्वारो भक्ता भवन्ति, ततः ' सुद्धमसुद्धे य ' ति-आर्षत्वात् शुद्धावशुद्धौ चेति द्रष्टव्यं, तत्र शुद्धौ सा-धोरासंयनायोग्यौ, तौ च द्वितीयचतुर्थभक्तौ, तथा हि—क्रिया या निष्ठा प्रधाना, ततो यद्यपि प्रथमतः साधुनिमित्तं क्रिया प्रारब्धा तथाऽपि निष्ठाम्-अन्यनिमित्तं नीताति द्वि-तीयां भक्तः साधोः कल्पते, चतुर्थस्तु भक्तः शुद्ध एव न तत्र विवादः, अशुद्धौ-अकल्पनीयौ, तौ च प्रथमस्तृतीयौ तत्र प्रथम एकान्तेनाशुद्ध एव साध्वर्थे प्रारब्धव्याप्तिप्रति-त्वाच्च, तृतीये तु भक्तं यद्यपि पूर्व न साधुनिमित्तं पाका-दिक्रियारम्भस्तथापि साधुनिमित्तं निष्ठां नीता, निष्ठा च प्रधानेति न कल्पते । तदेवमाधाकर्मस्वरूपमुक्तम् । पि० ।

आधाकर्मण उत्पत्तिः—

सालीयगुलगोरस-नवेसु दध्नीफलेसु जातेसु ।

पुण्ड्रकरसङ्गा, आहाकम्मे शिमेतयया ॥ ६३६ ॥

कस्यापि दानकरमिगमभास्व वा नवः शालिभूयान्
गृहे समायातस्ततः स चिन्तयति-पूर्वं वतीनामदत्त्वा ममा-
ऽऽत्मना परिभोक्तुं न युक्त इति परिभाष्याऽऽधाकम् कुर्यात्,
एवं घृतं गुडे गोरसे नवेषु वा तुम्ब्यादिवल्लीफलेषु जातेषु
पुण्यार्थं दानकृत्विः आहः 'करणं' ति-आधाकम् कृत्वा
साधूनां निमग्नत्वं कुर्यात् । सू० ४ उ० ।

आधाकम् सम्भवे मेवाद्य प्रदर्शिताः, तस्मै आहाकम्स्स
कहं संभवो ह्येज्ज इमं भयस्यति ।

सूत्रम्—

सालीषयगुलगोरस-नवेषु बल्लीफलेषु जातेषु ।

पुण्ड्रकरसङ्गा, आहाकम्मे शिमेतयया ॥ ५७ ॥

आहाकम्मे ति विहो, आहारे उवधिवसहिमादीसु ।

आहाए वा कम्मं, चउच्चिधं होति असणादी ॥५८॥

कस्सनि दाणदणो अभिगमसङ्गस्स वा लवो साली घरे
पवेसतां ताहं दाणसङ्गां चिन्तेति—पुण्यं जनीयं वाउं
पक्खु आणया परिभोगं कहमि ति आहाकम्मे क-
रेज्ज, जहा सालीए, एवं घृतगुडे गोरसे वा नवेषु वा
तुम्ब्यादिवल्लीफलेषु जातेषु पुण्यं शिमितं दाणसङ्गा जया
आहाकम्मे करउं साधूणां शिमितेज्ज तस्स य आहाकम्मे-
स्स इमे दोसा—आहाकम्मे ति विधे-आहारे, उवधौ, व-
सहीए । आदिसङ्गा लामादिभेदप्रदर्शनार्थः । उत्तरभेदप्र-
दर्शनार्थं वा आहाए कम्मं चउच्चिधं असणादियं ।

गाहा—

उवही आहाकम्मं, वत्थे पाए य हांति नायव्वं ।

वत्थे पंचविधं पुण्यं, ति विहं पुण्यं होति पातम्मि ॥ ५६ ॥

उवधौ आहाकम्मे पुचिधे-वत्थे, वत्थे च । तत्थ वत्थे
पंचविहं-जगियं भंगिधे, सल्लिधे, पत्तया निरीडपट्टं च । पादे
ति विहं-लण्डयं, दाकयं, माहियापादं च । एतेसि वक्कणाणं पू-
र्व्वेवत् । नि० सू० १० उ० ।

साम्प्रतमशनादिरूपस्याधाकर्मणः सम्भवं प्रतिपिपादयिषुः
कथावकं रूपकपदकनाह—

कोद्वरास्सयामे, वमही रमसिज्ज भिक्खुसज्जकाए ।

खेतपडिलेहसंजव, सवियपुज्जुज्जुए कहणा ॥ १६२ ॥

जुज्जइ गणस्स खेतं, नवरि गुरुणं तु नऽत्थि पाउम्मां ।

सालिसि कए रुंण, परिभायण नियसगेहेसुं ॥ १६३ ॥

बोलेंता ते व अणे वा, अडंता तत्थ योयरं ।

सुणंति एसखाजुत्ता, बालादिजणसंक्कहा ॥ १६४ ॥

एए ते जेसिमो रद्धो, सालिकूरो घरे घरे ।

दिब्बो वा क्षेमयं देभि, देहि वा वेति वा इमं ॥ १६५ ॥

थके थक्कावडिधं, अभत्तए सालिभत्तयं जायं ।

सज्जकं च पइस्स मरणां, दियरस्स य से मया मज्जा ॥ १६६ ॥

चाउलोदगं पि से देहि, सालीआवाकमंजियं ।

किमेयंति क्वं नाउं, वजंतऽधं वयंति वा ॥ १६७ ॥

इह संकुलो नाम ग्रामः, तत्र जिनदत्तनामा भावकः, तस्य
भार्या जिनमतिः, तत्र च ग्रामं कोद्रवा रालकाश्च प्राप्नुयैवो-
त्पद्यन्ते इति तेषामेव कूरं गृहं गृहं भिक्षार्थमटन्तः साधवो
लभन्ते वसतिरपि स्त्रीपशुपण्डकविवर्जिता समभूतला-
दिगुणैरतिरमणीया कल्पनीया च प्राप्यन्ते, स्वाध्यायोऽपि
तत्र वसतामविघ्नमभिवर्द्धने, केवलं शास्त्रोद्देशं न प्राप्यन्त
इति न केचनापि सूरयो भरेत् तत्राऽवतिष्ठन्ते । अन्यथा च
संकुलग्रामप्रस्थासधे भद्रलाभिधानं ग्रामे केचित् सूरयः
समाजगमुः, तैश्च संकुलग्रामं क्षेत्रप्रत्युपेक्षणाय साधवः
प्रेष्यन्ते, साधवोऽपि तत्राऽऽगत्य यथाऽऽगमं जिनदत्तस्य
पार्श्वे वसतिमयाविषय, जिनदत्तनापि च साधुदर्शनसमु-
च्छलितप्रमोदभरसमुद्भिन्नरोमाञ्चकञ्चुकितगात्रेण तेष्यो
वसतिः कल्पनीया उपादेशि । साधवश्च तत्र स्थिताः,
यथाऽऽगमं भिक्षाप्रवेशनेन बहिर्भूमौ स्थितिवृत्तिनिरीक्षणेन
च सकलमपि ग्रामं प्रत्युपेक्षितवन्तः, जिनदत्तोऽपि च
आवको वसनावागस्य यथाविधि साधून् वन्दित्वा
महत्तरं साधुमपूज्यत्—मगधन् ! क्वचित्मिदं युष्मभ्यं
क्षेत्रम् ?, सूरयोऽत्र निजसमागमेनाऽस्माकं प्रसादमाध्यास्य-
न्ति । ततः स उच्यते साधुरवादीत्—वर्तमानयोगेन, ततो
ज्ञानं जिनदत्तव-वत्थ न क्वचित्मिदमेतदर्थः क्षेत्रमिति,
चिन्तयति च-अन्येऽपि साधवोऽत्र समागच्छन्ति परं न
केचिदवतिष्ठन्ते, तत्र जानामि किमत्र कारणमिति, ततः
कारणपरिज्ञानाय तेषां साधूनामन्यतमं कमपि साधुसृष्टं
ज्ञात्वा पप्रच्छ, स च यथाऽवस्थितमुक्त्वाच, यथाऽत्र
सर्वेऽपि शुण्यं विद्यन्ते गच्छस्यपि च योग्यमिदं क्षेत्रं, क-
वलमत्राऽऽचार्यस्व प्रायोभ्यः शास्त्रोद्देशं न लभ्यत, इति
नाऽवस्थायते । तत एवं कारणं परिहाय तेन जिनदत्तभा-
वकेण परस्माद् ग्रामात् शालिबीजमानीय निजग्रामक्षेत्र-
भूमिषु वापितं, ततः संपन्ना भूयान् शालिः, अन्यथा च
यथाविहारकमे ते वाऽप्ये वा साधवः समायासिषुः, आव-
कश्च चिन्तयामास-वयैतेभ्यो मया शास्त्रोद्देशं दातव्यो
येन सूरिणामिदं योग्यं क्षेत्रमिति परिभाष्य साधवोऽमी
सूरिनाऽऽनयन्ति, तत्र यदि निजगृह एव दास्यामि ततोऽ-
न्येषु गृहेषु कोद्रवरालककूरं लभमानानामेतेषामाधाकर्म-
शङ्कोत्पत्त्यने तस्मात् सर्वेष्वपि स्वजनगृहेषु शालिं प्रेष-
यामि, तथैव च कृतं स्वजनाभ्योक्तवान् यथा स्वयमप्यमुं
शालिं पक्त्वा भुञ्जत, साधुभ्योऽपि च दत्त, एष च वृत्ता-
न्तः सर्वोऽपि बालादिभिरवजग्मे, साधवश्च भिक्षाप्रदन्तो
यथाऽऽगममेषणासमितिसमिता बालादीनामुक्ताणि शृ-
ण्वन्ति, तत्र कोऽपि बालको वक्ति एते ते साधवो येषा-
मर्थीय गृहं गृहं शास्त्रोद्देशं निरपादि, अन्यथा भावते सा-
धुसंबन्धी शास्त्रोद्देशं मष्टं जनन्या ददे, दात्री वा क्वचिदेवं
भावते-वत्ता परकीयः शास्त्रोद्देशः, संप्रत्यात्मीयं किमपि द-
दामि, गृहनायकोऽपि कापि वृत्ते-दत्तः शास्त्रोद्देशः परकीयः,
संप्रत्यात्मीयं किमपि ददहि, बालकोऽपि कापि कोऽप्यनभि-
क्षा जननी वृत्ते-मम साधुसंबन्धिने शास्त्रोद्देशं देहीति, अ-
न्यस्त्वपीयद्गिरिः सङ्घर्षं भावते-अहो थके थक्कावडयमस्माकं
संपन्नम् । इह वदधसरे अवसरानुक्रमेणोपपत्तिं तत्थ थके थ-

काण्डियमित्युच्यते, ततः स एवमाह-यन्-अमल्ले-भक्ता-
भावेऽस्माकं शालिभक्तमुदपादि. अत्रैवाऽर्थे स लौकिकं
दृष्टान्तमुदाहरति-सूत्रग्रामं यशोधराभिधाना काण्डिदा-
भीरी, तस्या योगराजो नाम भर्ता, वत्सराजो नाम
देवरः, तस्य भार्या योधनी. अन्यथा च मरणपर्यवसा-
नो जीवलोको मरणं चानियतहेतुकम्-आनियतकाल-
मिति योधनी-योगराजौ समकालं मरणमुपगतौ, ततो
यशोधरा देवरं वत्सराजमयाचत-तत्र भार्याऽहं भ-
वामीति, देवरोऽपि च-ममापि भार्या न विधत्ते इति
विचिन्त्य प्रतिपन्नवान्, ततः सा चिन्तयामास-अहो !
अवसरं-अवसरऽऽर्पिततमस्माकमजायत, यस्मिन्नेवाऽवसरे
मम पतिः पञ्चवमुपाऽगमत् तस्मिन्नेवावसरे मम देवरस्या-
पि भार्या मृत्युमगच्छत्, ततोऽहं देवरेण भार्यात्वेन प्रतिपन्ना
अन्यथा न प्रतिपद्येत् । तथा क्वाऽपि बालको जननीमा-
च्छेद-मातः ! शालिगण्डुलोदकमपि साधुभ्यो देहि, अन्य-
स्त्वाह-शालिकाजिकं, तत एवमादीनि बालादिजनजलिप-
तानि भुत्वा किमेतदिति पृच्छन्ति पृष्ट्वा च सति ये अजवन्ते
यथावत् कथितवन्तो यथा युष्माकमर्थोपेक्षं कृतमिति,
ये तु मार्याधिनः आश्रयेण वा तथा प्रकाशितान्ते न कथ-
यन्ति, केवलं परस्परं निरीक्षन्ते, तत एव नूनमिदमाधा-
कमेति परिहाय तानि सर्वाण्यपि गृह्णाण परिहृत्याऽन्येषु
भिक्षार्थमटन्ति स्म, ये च तत्र न निर्वहन्ति स्म ते तत्राऽ-
निर्वहन्तः प्रत्यासन्ने ग्रामे भिक्षार्थमगच्छन्, एवमन्यत्रा-
प्याधाकर्म संभवति, तच्च बालादिजनजलिपेशैर्गवगत्य
कथानकोक्तसाधुभिर्वि नियमनो निष्कलङ्कसंयममिच्छुना
परिहर्तव्यम् ! सूत्रं तु सकलमपि सुगमं, तवरं 'रूपेण'
ति-रूपेणम् 'परिभाषणं' ति-गृहे परिभाषणम्' से' इति-
पतेभ्यः 'अक्षं' ति-अस्यं ग्रामम् । तद्वचमुक्त्वाऽशनस्याधाक-
र्मणः संभवः ।

संप्रति पानस्याऽऽह-

लोखाऽगडोदण् एवं, खाणितु महुरादगं ।

दक्षिणऽच्छते ताव, जाव माहू ति आगया ॥१६८॥

यथा-अशनस्याधाकर्मकथानकसूत्रेण संभव उक्तस्तथा
पानस्याऽप्याधाकर्मणो वेदितव्यः, कथानकमपि तथैव, केव-
लमर्थं विशेष-कवचिद् ग्रामे सर्वेऽपि कृपाः क्षारोदका आ-
सीरन् क्षारोदका नाम-आमलकोदका विज्ञेयाः, नन्वत्यन्त
क्षारजलाः तथा सति ग्रामस्याप्यवस्थानानुपपत्तेः, ततस्त-
स्मिन् लवणावटं क्षेत्रं क्षेत्रप्रत्युपेक्षणाय साधवः समागच्छन्
परिभावयन्ति स्म च यथाऽऽगमं सकलमपि क्षेत्रं, ततस्त-
स्मिन्निना आचक्रण सादृग्मुपकृष्यमाना अपि सा-
धवो नावतिष्ठन्ते, ततस्तन्मध्यवर्ती कोऽपि अजुकोऽनव-
स्थानकारणं पृष्टः, स च यथाऽवस्थितं तस्मै कथयामास,
यथा-विद्यन्ते सर्वेऽप्यत्र गुणाः, केवलं क्षारं जलमिति
नाऽवतिष्ठन्ते, ततो गतेषु तेषु साधुषु स प्रबुद्धं कृपं
स्नानितवान्, तं स्नानित्वा लोकप्रवृत्तिजनितपापभयात्
फलकादिना स्थगितमुखं कृत्वा तावदास्ते यावत् वाऽन्य-
था साधवः समागत्युः, समागतेषु च साधुषु मा मम गृहे
केवले आधाकर्मिकशङ्काऽभूदिति प्रतिपृष्टं तन्मधुरमुदकं

भाजितवान्, ततः पूर्वोक्तकथानकप्रकारेण साधवो बाला-
दीनामुच्चापानाकार्याऽऽधाकमेति च परिहाय तं ग्रामं परि-
हृतवन्तः । एवमन्यत्राप्याधाकर्म पानीयसंभवो द्रष्टव्यः,
तेऽपि बालाद्युच्चापविशेषैः परिकल्प्य कथानकोक्तसाधव-
इव परिहरेयुरिति । सूत्रं सुगमम् ।

संप्रति आदिम-स्वादिमयोगाधाकर्मणोः संभवमाह-

कण्डिय अंवगा वा, दाटिम दक्खा य वीयपूगई ।

खाइमऽहिगरणकरणं-ति साहमं तिगहुगईयं ॥१६९॥

कण्डिका-निर्मटिका आन्नकाणि-सूतफलानि दाडि-
मानं द्वादशैश्च प्रतीताः बीजपूरकादिकम्, आदिशब्दान्-
कपित्थाऽऽदिपरिग्रहः, एताभ्यामभित्य आदिमविषये आधि-
करणकरणं भवेत्-पापकरणं भवेत्, एतानि साधूनां शाल-
नकादिकार्येषु प्रयुज्यन्ते इति तेषां वपनादि कुर्यादिति
भावः । तथा त्रिकटुकादिकं-शुण्ठीपिप्पलीमारुकादिकमा-
भित्य स्वादिमे अधिकरणकरणं भवेत्-साधूनामौषधाद्यर्थ-
ममूनि कल्पन्ते इति तेषां रोपणादि कुर्यादिति भावः ।

संप्रति यदुक्तं प्राक् 'तस्स कडिनिद्वयमी' त्यादि, तत्र
कृतनिष्ठितशब्दयोरर्थमाह-

अमणाईण चउएह वि, आमं जं साहूगहणपाउगं ।

तं निद्वियं वियाणसु, उवक्खडं तु कडं होइ ॥ १७० ॥

अशनादीनां खतुर्णामपि मध्ये यत् आमम्-अपरिस्तं सत्
साधुप्रहणप्रयोग्यं कृतम् प्रासुकीकृतमित्यर्थः, तं निष्ठितं
विजानीत उपस्कृतं तु अपत्रापि बुद्धावादिर्मन्त्रिणैस्तथा
कृतप्रत्ययः । ततोऽयमर्थः-उपस्कृतमारब्धमिति भावः, कृतं
भवति ज्ञातव्यम् ।

एतदेव विशेषतो भावयति-

कण्डिय तिगुणुकंडा उ, निद्विया नेगदुगणुकंडा ।

निद्वियकंडा उ कूरो, आहाकम्मं दुगुणमाहु ॥ १७१ ॥

इह ये तदुक्ताः प्रथमतः साध्वर्थमुत्पास्ततः क्रमेण क-
रटयो जानास्तत् काण्डिताः कथंभूताः कण्डिताः ? इत्याह-
त्रिगुणोत्कण्डाः-त्रिगुणं ब्रून् वागन् यावत्-उत्-प्राप्त्यर्थेन
कण्डने-कृतं येषां ते त्रिगुणोत्कण्डाः ब्रून् वागन्-क-
ण्डिता इत्यर्थः, ते निष्ठिता उच्यन्ते, ये पुनर्वपनादारभ्य
यावदेकगुणोत्कण्डा द्विगुणोत्कण्डा वा कृता वर्तन्ते ते
कृताः, अथवा-मा भूवन् साध्वर्थमुत्पाः केवलं ये करटयः
सन्तः साध्वर्थं त्रिगुणोत्कण्डकण्डितास्ते निष्ठिता उ-
च्यन्ते, ये त्वेकगुणोत्कण्डं द्विगुणोत्कण्डं वा कण्डितास्ते
कृताः । अत्र बुद्धसंप्रदायः-इह यद्येकं वारं द्वौ वा वारौ
साध्वर्थं कण्डितास्तृतीयं तु वारमात्मनिमित्तं कण्डिता
राज्ञाश्च ते साधूनां कल्पन्ते, यदि पुनरेकं द्वौ वा वारौ
साध्वर्थं कण्डितास्तृतीयं वारं स्वनिमित्तमेव कण्डिता
राज्ञास्तु आत्मानिमित्तं ते केषांचिदांशेन एकेनान्यस्मै
दत्तास्तेनाप्यन्यस्मादित्येवं यावत्सहस्रसंख्यं यस्याने ग-
तास्ततः परं गताः कल्पन्ते नाऽर्वाक्, अपरेषां स्वादेशेन
न कदाचिदपि यदि पुनरेकं द्वौ वा वारौ साधूनिमित्तम्
आत्मानिमित्तं वा कण्डितास्तृतीयं तु वारमात्मनिमित्तं
राज्ञाः पुनः साध्वर्थं तेन कल्पन्ते, यदि पुनरेकं द्वौ वा वारौ

साधुनिमित्तम् आत्मनिमित्तं वा कलिततास्तृतीयं तु चारं साध्वर्थमेव तैरेव च तद्वहलैः साधुनिमित्तं निष्पादितः कृतः स निष्ठितकृत उच्यते । निष्ठितैः-आधाकर्मनवहलैः कृता-निष्पादितैः राख इत्यर्थः, निष्ठितकृतः, स साधूनां सर्वथा न कल्पते, कुतः ? इत्याह- 'आधाकर्म' इत्यादि, आधाकर्म प्रतीते, द्विगुणमाहुस्तीर्थकरादयस्ते निष्ठितकृतं कुरं, त-त्रैकमाधाकर्मनिष्ठितनवहलकृतं द्वितीयं तु पाकक्रियाकृतं, तदेवमुक्ता निष्ठितकृतशब्दयोरर्थः, संप्रति चतुर्विध्यशना-दिषु कृतनिष्ठितता भाष्यते तत्र वपनादारभ्य यावद्धारद्वयं कण्डनं तावत् कृतत्वं, तृतीयवारं तु कण्डनं नि-ष्ठितत्वम्, एतच्चाऽनन्तरमेवाहं पात्रं कृपादिकं साधुनि-मित्तं खनितं, ततो जलमाकृष्टं, ततो यावत्प्रासुकीक्रिय-माद्यं नाद्यापि सर्वथा प्रासुकीभवति तावत् कृतं, प्रासु-कीभूतं च निष्ठितं, आदिमे कंकटिकादयः साधुनिमित्त-मुक्ताः क्रमशः निष्पन्ना यावद्धारादिना कलितताः, तानि च खण्डानि यावद्धारयापि प्रासुकीभवन्ति तावत्कृतत्वम-स्य, प्रासुकीभूतानि च तानि निष्ठितानि । एवं स्वादिम-ऽपि विज्ञेयम् । सर्वत्रापि च द्वितीयचतुर्थभङ्गां शुद्धौ, प्रथ-मस्तृतीयौ त्वशुद्धाविति ।

सम्प्रति आदिम-स्वादिममाधित्य मतान्तरं प्रतिविजि-प्सुराह—

छायं पि विवजंती, केह फलहेउगाइवुत्तम् ।

तं तु न जुझइ जम्हा, फलं पि कप्पं बिइयमंग ॥१७२॥

इह फलहेतुकादः—फलहेताः पुष्पहेतोरन्यस्माद्वा हेताः साध्वर्थमुक्तस्य वृक्षस्य कश्चिद्गीतार्थाः छायाप्रमयाधाक-र्मिकवृक्षसंबन्धिनीति कृत्वा विवजंयन्ति-परिहरन्ति, तन्तु छायाविवज्जने न युज्यते, यस्मात्फलमपि यदर्थं स वृक्ष आरोपितस्तत आधाकर्मिकवृक्षसंबन्धि द्वितीयं भङ्गं तस्य कृतमप्यर्थं निष्ठितमित्येकरूपं वर्तमानं सत्कल्पते, कि-मुक्तं भवति ?—साध्वर्थमारोपितेऽपि कदल्यादौ, वृक्षे यदा फलं निष्पद्यमानं साधुमत्ताया अपनीय आत्ममत्ता-संबन्धि करोति त्रोटयति च तदा तदपि कल्पते, किं पुनः छाया?, सा हि सर्वथा न साधुमत्तासंबन्धिनी विवक्षिता, न हि साधुच्छायायानिमित्तं स वृक्ष आरोपितस्तत् कथं न कल्पते ? ।

परपक्षस्या छाया, न वि सा रुक्खो एव वड्डिया कता ।

नट्टच्छाण उ दुमे, कप्पइ एवं भणंतस्स ॥ १७३ ॥

सा छाया परप्रत्ययिका-सूर्यहेतुका न वृक्षमात्रनिमित्ता, तस्मिन् सत्यपि सूर्याभावे अभावात्, तथाहि—छाया-नाम " पार्श्वतः सख्यन्नाऽऽनपारवेष्टितप्रतिनियतदेशवर्ती श्यामपुद्गलात्मक आनपाभावः " इत्येभूता च छाया सूर्य-स्यैवान्वयव्यतिरेका, चतुर्विध्यत्वेन द्रुमस्य, द्रुमस्तु केवलं तस्या निमित्तमात्रं, नचैतावता सा दुष्यति, छायापुद्गला-नां द्रुमपुद्गलेभ्यो भिन्नत्वात्, न च वृक्ष इव-तरुण्य कर्त्ता वृक्षारोपकेण वृद्धिं नीता तद्विषयतयाकृतसंकल्पस्यैवाभा-वात् ततो नाऽऽधाकर्मिकी छाया । किं च-यथाधाकर्मिकी-च्छायेति न तस्यामवस्थानं न कल्पते । नन एवं परस्य

भणतो यदा घनपटलैराच्छादितं गगनमण्डलं भवति तदा तस्मिन् दुमे नट्टच्छाये सति तस्याधःशीतमयादिनाऽव-स्थानं कल्पते इति प्राप्तं न चैतदयुक्तं तस्मान्न एव द्रुम आधाकर्मिकस्तत्संस्पृष्टाश्चाधःकतिपयप्रदेशाः पूतिरिति प्रतिपत्तव्यम्, न तु छायाऽऽधाकर्मिकीति ।

पुनरपि परेषां वृक्षान्तरमाह—

वड्डइ हायइ छाया, तत्थिकं पूइयं पि व न कप्पे ।

न य आहाय सुविहिण्, निवत्तयइ रविच्छायं ॥ १७४ ॥

इह छाया तथा तथा तथा सूर्यगतवशात् वर्धते ही-यते च ततो रवेरस्तमयसमये-प्रातःसमये चातिद्रा-घीयसी विवर्द्धमाना छाया सकलमपि प्राममभिव्याप्य वर्तते, अतस्तत्संस्पृष्टं सकलमपि प्रामसंबन्धि वसत्यादिकं पूतिकमिव-तृतीयोद्गमदोषदुष्टमशनादिकमिव न कल्पते, न चैनद्वागमोपदिष्टं तच्चाऽऽधाकर्मिकी वृक्षस्य छाया, अपि च-प्राग्वैतदुक्तं सूर्यप्रत्यया सा छाया न वृक्षहेतुका, न च सूर्यः सूर्याहताभावाय छायां निर्वर्तयति । ततः कथ-माधाकर्मिकी ? ।

यदि पुनराधाकर्मिकी भवेत् तर्हि—

अवणपणचारिगगणे, छाया नट्टा दिया पुणो होइ ।

कप्पइ निरायवे ना-म आयवे तं विवज्जेउं ॥ १७५ ॥

अघना-विरला घना-मेघाश्चरितः-परिभ्रमणशीला यत्र इ-त्यभूते गगनं, विरलविरलेषु; नभसि मेघेषु परिभ्रमस्तु इत्यर्थः, छाया नट्टाऽपि मती दिवा पुनरपि भवति, ततो मेघैरग्नरिते सूर्ये-निरातये-आनपाभावे तस्य वृक्षाभ्या-धस्तनं प्रदेशं संवितुं कल्पते, आतये तु तं यज्जयितुं, न चायं विषयविभागः सूत्रेऽपदिश्यते न च पूर्वपुरुषा-र्त्ताणो नापि परेषां सम्मतः, तस्मात्संदेहत्परोक्तामिति । इह पूर्व्यं वृक्षसंबन्धित्वेन छायामाधाकर्मिकीमाशङ्क्य 'नट्ट-च्छाण उ दुमे कप्पइ' इत्याद्युक्तम्, इदानीं तु रविकृतत्वेना-धाकर्मिकीमाशङ्क्य 'कप्पइ निरायवे नाम' इत्याद्युक्तम्, अतो न पुनरुक्तम् ।

संप्रति छायाविनोदयनानिगमनमगीतार्थधार्मिकाणां परेषां किञ्चिदश्वासनं च विधत्तुराह—

तम्हा न एम दासो, संभवइ कम्मलक्खणविहूखो ।

तं पि य हु अइधिणिछा, वजेमाणा अदोमिछा ॥१७६॥

यस्मात् फलमपि द्वितीयभङ्गे कल्पते तथा रविहेतुका छायायाश्च चोक्तं तस्मादाधाकर्मिकी छायाति यो दोष उच्य-ते स एष दोषो न सम्भवति, कुतः ? इत्याह-कर्मलक्षणविहीन इति-अत्र हेतौ प्रथमा, कर्मेति च आधाकर्मिति द्रष्टव्यं, ततोऽयमर्थः-यत आधाकर्मलक्षणविहीन एष दोषः, नरह तरुण्य छायाऽपि कर्त्ता वृद्धिं नीता इत्यादि, तस्माज्ज्ञेय दोषः सम्भवति, अथ आ-तामपि-आधाकर्मिकवृक्षच्छायां हुः-निष्ठितम्, अनिष्टुणावन्तः-अनिश्चयेन द्यालवो विव-ज्जयन्तः परे-अदोषवन्तः । तदेवमुक्तमानुषाङ्गिकं, तदुक्तं च 'आधाकर्मियनाम' इत्यादि मूलद्वारगाथायां 'किं वापी' ति व्याख्यातम् ।

संप्रति “ परपक्षो य, सपक्षो ” द्वारद्वयं व्याख्यायन् प्रसक्तो निष्ठित-प्रकृतयोः स्वरूपं ताभ्यामुत्पन्नं भक्त-चतुष्टयं आऽऽह—

परपक्षो उ गिर्या, समयो समशी उ होइ उ सपक्षो ।
फासुकडं रदं वा, निष्ठियमियरं कडं मव्वं ॥ १७७ ॥
तस्म कडनिष्ठियमी, अबस्स कडमि निष्ठिये तस्स ।
चउभंगो इत्थभवे, चरमदुगे होइ कप्पं तु ॥ १७८ ॥

इह परपक्षः-गिर्याः, आधकादयः, तेषामर्थाय कृतं साधु-नामाधाकर्म न भवति, स्वपक्षः-अमणाः, साधवः, ‘ समशी उ ’ ति-अमण्यो-अनित्यः, तेषामर्थाय कृतं साधुनामाधा-कर्म वेदितव्यम्, तथा प्राशु(सु)कं कृतं कण्टपादिकं स-चननं सत् साधुर्थं निश्चेतनीकृतं यत्र स्वयमन्वतनमपि तदुल्लादिकं कूरत्वन निष्पादितं तन्निष्ठितमित्युच्यते, इत-रत् पुनरेकगुणद्विगुणकण्टिततदुल्लादिकं सर्व्वं कृतमिति । अत्र च कृत-निष्ठितविषये तस्य साधारर्थाय कृतं निष्ठितं च तथा अन्यस्याऽप्यर्थाय कृते तस्य साधारर्थाय निष्ठितं भक्तादौ चतुर्भङ्गिका भवति, तत्र प्रथमतृतीयभङ्गौ साक्षा-इतिती द्वितीयचतुर्थी तु हेतुगम्यौ, तां चैव-तस्य कृत-मन्यस्य निष्ठितमन्यस्य कृतमन्यस्य निष्ठितं, तत्रोपास्यो-र्हयोर्भङ्गयोः चरमौ-अनुक्तौ पाश्चात्यौ द्वौ भङ्गौ; द्विती-यचतुर्थीवित्यर्थः, प्रथमस्य हि द्वितीयः पाश्चात्यमृती-यस्य तु चतुर्थः, तत उपास्यप्रथमतृतीयभङ्गापक्षयो चरमौ द्वितीयचतुर्थी लभ्येते, तस्मिन् चरमद्विकं भवति कल्प-मशनादि. एतच्च यद्यपि प्राग्वक्कं तथापि विस्मयशी-लानां स्मरणाय भूयाऽप्युक्तमिति न कश्चिद्वाचः । उक्तं पर-पक्षस्वपक्षकपं द्वारद्वयम् ।

संप्रति ‘ चउरो ’ इति व्याचिख्यासुराह—

चउरो अइकम्मवइ-कमा य अइयार तह अणायारो ।
निहरिमणं चउएह वि, आहाकम्मं निमंतणया ॥ १७९ ॥

आधाकर्मणि विषये कनाप्यभिनयेन आसन निमन्त्रणे कृते अस्वारां शेषाः संभवांत, तद्यथा-अतिक्रमः १. इति-क्रमः २, अर्नाचारः ३, अनाचारश्च ४ । एते चत्वारोऽपि स्व-यमेव सूत्रकृता व्याख्यास्यन्ते, एतेषां च चतुर्णामपि नि-दर्शन-दृष्टान्तां भावनीयाः, तमपि च वक्ष्यति ।

तत्र प्रथमत आधाकर्मनिमन्त्रणं भावयति—

सालीघयगुलगोरस-नेवेसु वल्लीफलेसु जाएसुं ।

दाणे अहिणवसङ्गे, आहायकए निमंतइ ॥ १८० ॥

शालिषु-शाल्योदनेषु तथा घृतगुडगोरसेषु साधुनाधाय वदकायोपमर्दनेन निष्पादितेषु नेषेषु च वल्लीफलेषु जातेषु । साधुनिमित्तमचिसीकृतेषु दाने-दानविषये कोऽप्यभिनव-क्रोशः (ऋम्)-अव्युत्पन्नआयको निमन्त्रयते, यथा भगवन् ! इतिगृहीतं यूयमस्मद्गृहे शाल्योदनादिकमिति ।

ततश्च—

आहाकम्मगहणे, अइकमईसुं वट्टए चउसु ।

नेउरहारिगहत्थी, चउतिगदुगएगचलणेणं ॥ १८१ ॥

आधाकर्मप्रदणे अतिक्रमादिषु चतुर्षु दोषेषु वर्त्तते, स च

यथा यथा उत्तरस्मिन्नुत्तरस्मिन् दोषे वर्त्तते, तथा तेषां तद्वाचजनिनात् पापादात्मानं महता कष्टेन व्यावर्त्तयितुमी-शः, अत्र दृष्टान्तमाह-‘ नेउर ’ त्यादि, इह नूपुरपरिहृतायाः कथानकमनिर्वासित्वाद् बृहत्स्याच्च न लिख्यते, किन्तु-धर्मो-पदेशमालाविवरणोदरगन्तव्यम्, तत्र नूपुर-भङ्गारं तस्य हारो-हरणं भवशुक्रतं तेन या प्रसिद्धा सा नूपुरहारिका, आगमे चान्यत्र नूपुरपरिहृतेति प्रसिद्धा, तस्याः कथानके या हस्ती राजपत्नीं संचारयन् प्रसिद्धः स नूपुरहारिको हस्ती स यथा ‘ चउतिगदुगएगचलणेणं ’ ति-पञ्चानूपुर्यो योजना, एकेन द्वाभ्यां त्रिभिश्च चरणीराकाशस्थैर्महतामह-सरेण कष्टेन आत्मानं व्यावर्त्तयितुमीशस्तथा आधाकर्मप्रा-ह्वापि, इयमत्र भावना-नूपुरहारिकाकथानके राक्ता हस्ती स्व-पत्नीप्रियं द्वाभ्यां सह क्षिप्रदं समागमितः, ततोऽपि मिरठेन क्षिप्रदं पर्वताग्रभागे व्यवस्थाप्याऽप्रतनमेकं कंचिच्चरणा-काशे कारितः, स च तथाकारितः सन् स्तोकेनैव क्रेशेन तं चरणं व्यावर्त्तयितुं तत्रैव पर्वते आत्मानं स्थापयितुं शक्नोति, एव साधुरपि कश्चिदतिक्रमाख्यं दोषं प्राप्तः सन् स्तोकेनैव शुभा-ध्यवसायेन तं दोषं विशोध्योऽत्मानं संयमे स्थापयितुमीशः, यथा च स हस्ती चरणद्वयमग्रतनमाकाशस्थं क्रेशेन व्यावर्त्त-यितुं शक्नोति, एवं च साधुरपि अतिक्रमाख्यं दोषं वि-शिष्टेन शुभनाध्यवसायेन विशोध्ययितुमीष्ट, यथा च स हस्ती चरणत्रयमाकाशस्थमेकेन केनापि पाश्चात्येन चरणेन स्थितो गुरुतरणं कष्टेन व्यावर्त्तयितुं क्षमः, तथा साधुरप्यती-चारदोषं विशिष्टतरणं शुभनाध्यवसायेन विशोध्ययितुं प्रभुः, यथा च स हस्ती चरणचतुष्टयमाकाशस्थितं सर्व्वथा न व्यावर्त्तयितुमीशः, किं तु-नियमतां भूमौ निपत्य वि-नाशमाविशति, एव साधुरप्यनाचारं वर्त्तमानो नियमतः संयमात्मानं विनाशयति । इह दृष्टान्ते चरणचतुष्टयं हस्ति-ना नाप्यादितं, किन्तु-दार्ष्टान्तिकयोजनातुरोधात्संभावना-मङ्गीकृत्य प्रतिपादितम् । पि० ।

संप्रति ‘ गहणे व आणार्इ ’ इति व्याख्यायन् आह—

आणाइणो य दोसा, गहणे जं भणिय मह इमे ते उ ।
आणाभंगऽणवत्था, मिच्छत्तविराहणा चैव ॥ १८३ ॥

यदुक्तम् ‘ आहाकम्मियनामे ’ त्यादि मूलद्वारगाथायामा-धाकर्मप्रदणे आहादयः-आहाभङ्गादयो दोषास्ते इमे, तद्य-था-आहाभङ्गः १, अनवस्था २, मिथ्यात्वम् ३, विराधना च ४ ।

तत्र प्रथमत आहाभङ्गदोषं भावयति—

आणं सव्वजिणायं, गिरहंतो तं अइकमइ लुटो ।

आणं अइकमतो, कस्साएसा कुणइ सेसं ॥ १८४ ॥

तद्-आधाकर्मिकमशनादिकं लुब्धः सन् शूद्रानः सर्वेषा-मापं जिनानामाह्वामतिक्रामति, जिना हि सर्वेऽप्येतदेव ब्रुवन्ति स्म-यदुत मा शूद्रानं मुमुक्षवो ! भिक्षव आधा-कर्मिकां भिक्षामिति, ततस्तदाद्वानो जिनाह्वामतिक्रा-मति, तां आतिक्रमन् कस्य नाम ! आदेशाद्-आहायाः शप-केशम्भुलुञ्जनभूशयनमलिनवासोधारणप्रत्युपेक्षणाद्य-नुष्ठानं करोति ? न कस्यापीति भावः, सर्व्वस्यापि सर्व्वहा-ऽऽहाभङ्गकारिणोऽनुष्ठानस्य (नैष्कल्यात्) निष्फलत्वात् ।

अनवस्थादोषं भावयति—

एकेण कयमकजं, करेइ तप्पचया पुणो अओ ।

सायाचहुलपरंपर-बोच्छेओ संयमतवाणं ॥ १८५ ॥

इह प्रायः सर्वेऽपि प्राणिनः कर्मशुद्धतया दृष्टमात्रसुखाभि-
स्वाप्तयो न दीर्घसुखदर्शिनस्तत एकनापि साधुना यथाधा-
कर्मपरिभोगादिलक्षणमकार्यमासेव्यते तदा तत्प्रत्ययात्
तेनापि साधुना तत्त्वं विदुषापि सेवितमाधाकर्मं ततो
चयमपि किं न सेविष्यामहे इत्येवं तमालम्बनीकृत्यान्वोऽ-
प्यासेवते, तमप्यालम्ब्याऽन्यः सेवते इत्येवं सानवहुलानां
प्राणिनां परंपरया सर्वथा व्यवच्छेदः प्राप्नोति संयमत्-
पसाम्, तद्व्यवच्छेदश्च तीर्थव्यवच्छेदः, यश्च भगवत्तीर्थ-
विलापकारी स महाऽऽशतनाभागित्यनवस्थादोषभयाश्च
कदाचनाऽप्याधाकर्मं सेवनीयम् ।

मिथ्यात्वदोषं भावयति—

जो जहवायं न कुणइ, मिच्छइहिटी तओ हु को अओ ।

बोड्डे य मिच्छत्ते, परस्स संकं जणेमाणो ॥ १८६ ॥

इह पदशकालसंहननानुरूपं यथाशक्ति यथावदनुष्ठानं तत्
सम्यक्तयम्, यत् उक्तमाचारमुच्यते—“ जं मांणीति पासहा, तं
सम्मंति पासहा, जं सम्मंति पासहा, तं मांणीति पासहा ”
इति । ततो यो देशकालसंहननानुरूपं शक्यनिगूढनेन यथा-
ऽऽगमोऽभिहितं तथा न करोति ततः सकाशात् कोऽन्यो
मिथ्यादृष्टिः ? नैव कश्चित्, किंतु-स एव मिथ्यादृष्टिनां
भूतिर्युज्यते, महामिथ्यादृष्टित्वात्, कथं तस्य मिथ्यादृष्टि-
ता ? इत्यत आह—‘ बोड्डे य ’ इत्यादि चशब्दो द्वेती यस्मान्न
यथावाद्मकुर्वन् परस्य शङ्का जनयति, यथा—(तथाहि)
यदि यत्प्रवचने अभिधीयते तत्तत्त्वं तर्हि किमपि तत्त्वं
जानानोऽपि तथा न करोति ? तस्माद् वितथमेतन् प्रव-
चनोक्तमिति, एव च परस्य शङ्का जनयन् मिथ्यात्वं स-
न्तानेन वर्द्धयति । तथा च प्रवचनस्य व्यवच्छेदः, शेषस्तु
मिथ्यादृष्ट्या नैवं प्रवचनस्य मालिन्यमापाद्य परंपरया
व्यवच्छेदमाचानुमीशाः, ततः शेषमिथ्यादृष्ट्यपेक्षयाऽसौ
यथावाद्मकुर्वन् महामिथ्यादृष्टिरिति ।

अन्यथा—

बोड्डे तप्पमंगं, गेही अ परस्स अप्पणो चेव ।

सजियं पि भिन्नदादो, न मुयइ निद्धंमो पच्छा ॥ १८७ ॥

साधुराधाकर्मं गृह्णानः परस्य “ एकेण कयमकजं ” इत्या-
द्विरूपया पूर्वोक्तनीत्या ‘ तत्प्रसङ्गम् ’—आधाकर्मग्रहणप्रसङ्गं
वर्द्धयति आत्मनोऽपि तथाहि-सकृदपि चेदाधाकर्मं गृह्णति
तर्हि तद्गतमोक्षरसास्वादलाभपटयतो भूयोऽपि तद्ग्रहणं
प्रवर्तते, तत् एवमेकदाप्याधाकर्मं गृह्णन् परस्य आत्मनश्च त-
त्प्रसङ्गं वर्द्धयति, तत्प्रसङ्गवृद्धौ च कालेन गच्छता परस्य
आत्मनश्च गृहिः—अत्यन्तमाशङ्कितपञ्जायते, ततो विशिष्टवि-
शिष्टनरमोक्षरसास्वादानेन भिन्नवृष्टाकां ‘ निद्धंमसः ’ अ-
पगतसर्वथाद्यावासनाको भूत्वा पश्चात् स्वयं परो वा
सजीवमपि-सचेतनमपि क्षूतफलादिकं न मुञ्चति तद्मोक्षने
च दूरं दूरतरमपसर्पन् अपगतसर्वथाजिनवचनपरिणामो
मिथ्यात्वमपि गच्छतीति ।

संप्रति धिराधतादोषं भावयति—

खडे निडे य सया, सुत्ते हाणी तिगिच्छणे काया ।

पडियरगाण वि हाणी, कुणइ किलेमं किलिस्संतो ॥ १८८ ॥

आधाकर्म प्रायः प्राधूर्णकस्यैव गौरवण क्रियते, ततस्त-
त्स्वाधु स्निग्धं भवति, तस्मिन्स्निग्धं स्वजं-प्रचुरे स्निग्धं बहुस्नेहे
भाक्षितं रुजा-रोगो ज्वरविस्त्रिकादिरूपः प्रादुर्भवति, इय-
मात्मविग्राधना, ततो रुजा पीडितस्य ‘ सूत्रे ’—सूत्रग्रहणमुप-
लक्षणम् अर्थस्य च हानिः, तथा यदि चिकित्सां न कारयति
तर्हि चिरकालसंयमपरिपालनभ्रंशः, अथ क्वायति तर्हि
चिकित्सायां क्रियमाणयां काया-तजस्कायादयो विनाश-
माविशन्ति, तथा च सति संयमविग्राधना, तथा प्रति
चारकाणामपि-परिपालकानामपि साधूनां तद्वैयावृत्त्यव्या-
पूनतया सूत्रार्थहानिः, षट्कार्योपमर्दकारणानुमादनाभ्यां
च संयमस्यापि हानिः, तथा प्रतिचारकस्तदुक्तं यावन्न
प्रपारयन्ति तावन्मः—किलिश्यमानः पीडां साधुमशकुवन्
तेभ्यः कुप्यति, कुप्यश्च तेषामपि मनसि क्लेशमुत्पादयति,
अथ वा-किलिश्यमानो दीर्घकालं क्लेशमनुभवन् प्रतिचार-
काणामपि जागरणतः क्लेशम्-रोगमुत्पादयति, ततस्ते-
षामपि चिकित्सावर्धौ षट्कार्यविग्राधना । तदेवं व्या-
ख्याता सकृत्तर्प ‘ आहाकर्ममयनाम ’ इत्यादिका मूल-
माथा ।

(१०) संप्रत्याधाकर्मण एवाऽकल्पविधिं विभक्षिषुः स-
म्बन्धमाह—

जह कम्मं तु अकप्पं, तच्छिक्कं वाऽवि भायणठियं वा ।

परिहरणं तस्मेव य, गहियमदोसं च तह भणइ ॥ १८९ ॥

यथा कर्म-आधाकर्म अकल्पम्-अभोज्यं, यथा च ते-
नाऽऽधाकर्मणा स्पृष्टमकल्पं यथा च भाजनास्थानं-यास्मिन्
भाजने तदाधाकर्मं प्राप्तं तस्मिन्नाधाकर्मपरिहाराग-
न्तरमकृतकल्पत्रयप्रक्षालने यत् क्षिप्तं शुद्धमशनादि तदपि
यथा न कल्पं यथा च तस्याऽऽधाकर्मणः परिहारो विध्य-
विधिरूपो यथा च गृहीतं सज्जकमदोषं भवति तथा गुरुर्मण-
ति । अनेन यथेवागमं परिहर्तव्यमिति तथाऽऽहमपि
भणामीत्यावेदितं द्रष्टव्यम्, अनया च गाथया पञ्च द्वारानां
प्रतिपाद्यान्युक्तानि ।

संप्रति तान्येव शेषं प्रतिपाद्यन्वेनाह—

अम्भुजे गमणाइ य, पुच्छा दच्चकुलेदमभावे य ।

एवं जयंते छलणा, दिद्धंता तत्थिमं दांन्नि ॥ १९० ॥

यथा साधूनामाधाकर्मं तत्स्पृष्ट कल्पत्रयप्रक्षालितभाज-
नस्थं वा अभोज्यं तथा भगनीयं, तथा आर्वाधपरिहारं
गमनादिकाः कार्यक्रमादिलक्षणा दोषा वक्रव्याः, तथा
विधिपरिहारं कर्तव्यं यथा द्रव्यकुलदेशभावे पुच्छा कर्त-
व्या चशब्दाद्-यथा च न कर्तव्या तथा वक्रव्यम्, एवं
यतमानं प्रायश्चित्तलनाया असम्भयो, यदि पुनरेवमपि यत-
मानं छलना-अशुद्धभक्षादिग्रहणरूपा भवेत् ततस्तत्र दृष्टा-
न्तायिमौ वक्ष्यमाणौ वक्रव्याः । इह ‘ अम्भुजे ’ इत्यनेन पूर्व-
गाथाया द्वारत्रयं परामृष्टम्, ‘ गमणाइ य पुच्छा दच्च-

कुलदेसभावे य ' इत्यनेन पुनः परिहरणस्य विशेषो यद्वक्ष्य-
उक्तः, उत्तरार्द्धेन तु ' गह्वियमदांसं ' चेत्यस्य विशेषः ।

सम्प्रति प्रथमं द्वारगाधाकर्मणोऽकल्प्यतालक्षणं व्याचि-
क्यासुराह—

जह वतं तु अभोजं, मतं जह वि य सुमकयं आसि ।

एवमसंजमवमणे, अखेसणिजं अभोजं तु ॥ १६१ ॥

इह यद्यपि वमनकालार्धाकं भक्ष्य-आदनादिकं सुसं-
स्कृतं-शोभनद्रव्यसंपर्ककृतोपस्कारमासीत् तथापि यथा
नहान्तमभोज्यम्, एवमसंयमवमने कृते साधारण्येन-
शीयमभोज्यमेव, तुरेवकारार्थः, इयमत्र भावना-संयमप्र-
तिपत्ती हि पूर्वमसंयमो यान्तः-असंयमरूपं आधाकर्म, पद-
कायोपमहनेन तस्य निष्पन्नत्वात् न च वान्तमभ्यवहर्तुमु-
चितं विवेकिनाम्, अतः साधारणेनशीयमभोज्यमिति ।

पुनरप्याधाकर्मण एवाऽभोज्यतां दृष्टान्तान्तरेण समर्थ-
यमानो गाथाद्वयमाह—

मज्जारखइयमंसा, मंसासिथि कुणिमं सुणयवंतं ।

वभाइ अन्नउप्पा-इयं पि किं तं भवे भोजं ? ॥ १६२ ॥

केई भणंति पहिए, उट्ठाखे मंसंपसि वोमिरणं ।

संभारिय परिवेसण, वारेइ सुओ करे वेत्तुं ॥ १६३ ॥

वकपुरं नाम पुरं, तत्र वसन्त्युग्रनेजाः पदानिः, तस्य भा-
र्यो रुक्मिणी, अप्यदा च उग्रनेजसो ज्येष्ठभ्राता सोदा-
सामिधनः प्रत्यामन्नपुरात्प्राचूर्णकः समाययौ, उग्रनेजसा
च भोजनाय काऽपि मांसं क्रीत्वा रुक्मिण्यै समर्पयामासे,
तस्याश्च रुक्मिण्या गृहव्यापारव्यापृतायाः तन्मांसं माज्जा-
रोऽवभक्षत् । इत्येव सोदासोऽग्रनेजसोर्भोजनार्थमागमयत्वा,
ततः सा व्याकुलीबभूव । अत्रान्तरं च कापि कस्याऽपि
मृतस्य कार्पाटिकस्य शूना मांसं भक्षयित्वा तद्गृहप्राङ्गण-
प्रदेशं तस्याः साक्षात्पश्यन्त्याः पुरतः कथमपि वातसेका-
भाविशशाबुद्धिमितम् । ततः साऽस्मिन्तयत्—यदि नाम
कुतोऽपि विपणनस्य मांसं क्रीत्वा समानयिष्यामि तर्हि
महदुत्सूरं लक्षिष्यति, प्राप्ता च समीपं पतिज्येष्ठयोर्भो-
जनवला, तस्मादेतदेव मांसं जलेन सम्यक् प्रक्षाल्य वेस-
कारेणोपस्करोमि, तथैव च कृतम् । समागतौ सोदासोऽग्रने-
जसौ उपविष्टौ च भोजनार्थं, परिवेषितं तयोस्तन्मांसम्,
ततो गन्धर्वशेषणाग्रनेजसा धिज्जं यथा वान्तमेतदिति,
ततस्तत्र साक्षेपं भुवमुत्पाट्य रुक्मिणी पप्रच्छ, सा च
साटोपभ्रान्तेपदर्शनतो विस्मयी पवनधुतवृक्षशाल्व्य कम्प-
मानवपुत्र्याऽवस्थितं काथनवती, ततः परित्यज्य त-
न्मांसं साक्षेपं निर्भस्त्य भूयोऽप्यन्मांसं पाञ्चिता तदुक्तम् ।
प्रथमगाथाक्षरयाजना त्वचम्-माज्जारिणं आदितं-भक्षितं
मांसं यस्याः सा माज्जारिणादितमांसा मांसाशिन उग्रने-
जसः स्त्री—मेहला अन्यन्मांसमप्राप्नुवती इत्यन्तं कुणप-
मांसं गृहीतवती, तच्च वेसवारोपस्कारेण वर्णादिभिरभ्य-
दिशोत्पादितमपि किं भवति भोज्यं ? नैव भवतीति भावः,
एवमाधाकर्माऽपि संयमिनामभोज्यम् ॥ कश्चित्पुनरत्रैव
कथनकं एवमाहुः-तस्या रुक्मिण्या गृहे कार्पाटिकस्यारिण
वीडिता " दुष्प्रभनामा " कार्पाटिकः किञ्चित् विचित्रं

स्थानं याञ्चित्वा स्थितवान्, स आतीसारिणं मांसखण्डानि
व्युत्सृजति, ततः सौदासे प्राचूर्णकं समानते सति अर्घ्यं
च समानीते मांसे माज्जारिणं च तस्मिन् भक्षितं रुक्मिणी
प्रत्यासन्ना समागता भोजनवेलाति भयभीता अन्यन्मांस-
मप्राप्नुवती तान्यवातीसारव्युत्सृष्टानि मांसखण्डानि गृ-
हीत्वा जलेन प्रक्षाल्य वेसवारिणं आपस्कृत्य भोजनायोप-
विष्टयोः पति-ज्येष्ठयोः पतिवेधितवती, अथ च सा ताञ्च
मांसखण्डानि गृह्णती मृतसपत्नीपुत्रेणाग्रनेजसां जातेन
गुणमित्रेण दृष्टे, न च तदानीं तेन किमपि भयाद्वक्तुं
शक्तं, ततो भोजनकाले तौ द्वावापि पितृ-पितृव्यौ तेन करं
गृहीत्वा निवारितौ, यथा कार्पाटिकातीसारसक्ताभ्यमूनि
मांसखण्डानि तन्मा शृयं विभक्षत, तत उग्रनेजसा सा
दुर्निर्भर्त्सयामासे, तस्यैव च तन्मांसम्, द्वितीयगाथा-
क्षरयाजना त्वचं केचिद्भ्रान्ति-पथिके-पथिकस्य ' उट्ठाखे '
अतीसारार्थानं मांसपशीव्युत्सृज्यं तस्मान्मांसपशी-
रादाय तासां संभृत्य—वेसवारिणोपस्कृत्य परिवेषणं कृते
सुतः करेण गृहीत्वा तौ पितृ-पितृव्यौ भोजनाय वार-
यति स्म, ततो यथापुरीषमांसमभोज्यं विवेकिनामेवमा-
धाकर्माऽपि साधूनामिति ।

किं च—

अविलाकरहीखीरं, न्हसण पलंइ सुरा य गोमंसं ।

वेयसमए वि अमयं, किञ्चि अभोजं अपेजं च ॥ १६४ ॥

अविला-ऊरणी करभी-उष्ट्री तयोः क्षीरं, तथा लघुनम्-
पलाण्ड सुरा गोमांसं च वेदे यथायोगं शेषेषु च समयेषु-
निर्द्धर्मप्रणीतेषु अमनम्-असममतं भोजनं पानं च, तथा
जिनशासनेऽपि किञ्चिदाधाकर्मिकादिरूपमभोज्यमपेयं च
वेदितव्यम् । इयमत्र भावना-पूर्वमिह संयमप्रतिपत्तावसं-
यमवमनेनाधाकर्मापि साधुभिधान्ते, पुरीषमिधोत्सृष्टं वा,
नच वान्तं पुरीषं वा भोक्तुमुचितं विवेकिनामिति युक्ति-
वशाद्भोज्यमुक्तमाधाकर्म । अथवा-मा भूत् युक्तः, क-
वलं वचनप्रामाण्याद्भोज्यमवसेयं, तथा च मिथ्यादृष्ट-
योऽपि वेदेषु यथायोगमन्येष्वपि समयेषु गोमांसादिकं
करभीक्षीरादिकं चाभोज्यमपेयं चाभिधीयमानं वचनप्रमा-
ण्याभ्युपगमनस्तथेति प्रतिपद्यन्ते । तद्यदि मिथ्यादृष्टयोऽ-
पि स्वसमयवचनप्रामाण्याभ्युपगमनस्तथेति प्रतिपञ्चास्ततः
साधुभिर्भगवति सर्वज्ञ प्रत्ययदाढर्षमवलम्बमानैर्दिश्वना
भगवत्प्रणीते वक्षस्यभिधीयमानमाधाकर्मादिकमभोज्यम-
पेयं च तथेति प्रतिपत्तव्यम् ।

संप्रति तत्स्पष्टस्याऽकल्प्यतामाह—

वभाइजुयावि बली, मपललफलमेहरा असुइनस्था ।

असुइस विप्पुसेण वि, जह छिकाओ अभोजाओ ॥ १६५ ॥

यथा वर्णादियुनोऽपि बलिः-उपहारः सपललफलशेखरः
इह पललं-तिलक्षोद् उच्यते फलं-नालिकेरादि तत्सहितः-
शेखरः-शिक्षा यस्य स तथा, आस्तामनेयंविध इत्यपि-
शब्दार्थः, एतेनास्य माधान्यमुक्तं, स एवविधोऽपि यद्वा
अशुचौ व्यस्तः-पुरीषस्योपरि स्थापितः सन् अशुचः वि-
प्रापि-लवनापि, आस्तां स्तवकादिनेत्यपिशब्दार्थः, स्पृष्टो

भवति तदा अभोषणे भवति, एवं निर्वोपतवा भोज्येऽ-
प्याहार आधाकर्मावयवसंस्पृष्टतवा साधुनामभोज्यो वेदि-
तव्यः ।

भोजनस्थितस्याऽकल्प्यतां आचयति—

एमेव उज्जिम्भमि वि, आहाकर्ममि अकवए कप्ये ।

होइ अभोजं माणे, जस्थ व सुदेऽवि तं पडियं ॥१६६॥

यथा आधाकर्मावयवेन संस्पृष्टमभोज्यम् एवं, यस्मिन्
भाजने तदाधाकर्मं गृहीतं तस्मिन्नाधाकर्मवयुज्जिम्भेऽपि
अकृतं-कल्पे-वक्ष्यमाणप्रकारेण कल्पत्रयेणाप्रक्षालिते, यथा-
यत्र भाजने पूर्वं शुद्धेऽपि भक्ते गृहीते आधाकर्मं स्तोत्र-
मात्रं पतितं तस्मिन् भाजने पूर्वगृहीते शुद्धे आधाकर्मणि
च सर्वात्मना त्यक्ते पश्चादकृतकल्पे-वक्ष्यमाणप्रकारेणाकृत-
कल्पत्रये यद् भूयः शुद्धमपि प्रक्षिप्यत तदभोज्यमवसंयं,
न खलु त्रिकेऽपि यस्मिन् भाजने पुरीषं न्यपतत् तस्मिन्
शुचिपरित्यागानन्तरमप्रक्षालिते, यथा—यस्मिन् भाजने
भक्तादिना पूर्वेऽपि तदुपरि पुरीषं निपतितं भवेत् तस्मिन्
पूर्वपरिगृहीतभक्तादिपुरीषपरित्यागानन्तरमप्रक्षालितं भूयः
प्रक्षितमशनादिकं भोज्यं भवति, पुरीषस्थानीयं च संय-
मिनामाधाकर्म, ततस्तस्मिन् सर्वात्मना परित्यक्तेऽपि प-
श्चाददत्ते कल्पत्रये भाजने यत्प्रक्षिप्यते तदभोज्यमवसंयम् ।

संप्रति परिहरणं प्रतिषिपादयिषुरिदमाह—

वंतुआरसरिच्छं, कम्मं सोउमवि कांविओ भीओ ।

परिहरइ मावि य दुहा, विहिअविहीए य परिहरणा १६७।

वान्तसदृशम्—उच्चारसदृशं च आधाकर्मं यनीन् प्रति
प्रतिपाद्यमानं श्रुत्वा अपिः संभावने, संभाव्यते पर्वाजयमतः
काविदः-संसारविमुक्तप्रज्ञतया परिहृताऽत एव भीतः-आ-
धाकर्मभोगतः संसारो भवतीत्याधाकर्मणस्तदाधाकर्मं
परिहरति-न गृह्णाति, परिहरणं च द्विधा-विधिना, अत्रि-
धिना च । सूत्रे च परिहरणशब्दस्य र्त्वात्वेन निर्देशः प्राकृ-
तत्वात्, “प्राकृतं हि लिङ्गं व्याभचारि” ।

तत्राऽविधिपरिहरणं विमर्शिषुः कथानकं गाथात्रयेणाह—

सालीओयणहत्थं, दट्ठं भणई अकोविओ दिंति ।

कतो चउत्ति साली, वणि जाणइ पुच्छ तं गंतुं ॥१६८॥

गंतूण आवणं सो, वाणियगं पुच्छए कओ साली ।

पवंतं मगहाए, गोव्वरगामो तहि वयइ ॥१६९॥

कम्मासंकाए पइ, मांतुं कंटाहि सावया अदिसि ।

छायं पि वजयंतो, डज्झइ उएदेण मुच्छाई ॥ २०० ॥

शालिग्रामे ग्रामं ग्रामणीनामा वणिक्. तस्य भार्याऽपि प्रा-
मणीः. अन्यथा च वर्णाजं विपत्तिं गते भिक्षार्थमटन् अको-
विदः कोऽपि साधुस्तद्गृहं प्रविशेत्, आनीतश्च तद्वार्यया
ग्रामण्या शाल्योदनः, साधुना चाऽऽधाकर्मशेषाऽऽशुपा-
नोदाय सा पप्रच्छ, यथा आधिके ! कुतस्त्य एव शालिः ?
इति, सा प्रत्युवाच-नाहं जाने, वणिज्जानाति, ततो वणिजं
विपत्तीं गत्वा पृच्छ इति, तत एवमुक्तः सन् स साधुस्तं
शाल्योदनमपहाय वणिजं विपत्तीं गत्वा पुन्रवान्, वणि-
जाऽप्युक्तं मगधजनपदप्रत्यन्तर्यतिना गोव्वरग्रामादागतः

स्तस्मिन्नेव इति, ततः स वज्रं गन्तुं प्रावर्तत, तत्रापि साधु-
विमितं केनापि आधकेणाऽयं पन्थाः कृतो भविष्यतीति
आधाकर्मशुद्ध्या पन्थानं विमुक्त्योत्पत्त्येन प्रजति, उत्पत्त्येन
प्रजन्नादिकण्टकश्वापदादिभिरभिद्रव्यते, नापि काञ्चन दिशं
जानाति, तथा आधाकर्मशुद्ध्या वृक्षच्छायांमपि परिहरन्
मूर्ध्नि सूर्यकरनिकरप्रपातेन तप्यमानो मूर्च्छामगमत्,
क्रूरं च महाम्नं प्रापेति ।

इय अविहीपरिहरणा, नाणाईणं न होइ आभागी ।

द्वं कुलदेसभावे, विहिपरिहरणा इमा तत्थ ॥ २०१ ॥

इति-एवम् उक्तेन प्रकारेण अविधिना परिहरणात् ज्ञाना-
दीनामाभागी न भवति, तस्माद्विधिना परिहरणा कर्त्त-
व्या, तच्च-विधिपरिहरणम् इदं-वक्ष्यमाणं द्रव्यकुलदेस-
भावानाधित्य तत्र-आधाकर्मणि विषये द्रष्टव्यम् ।

तत्र प्रथमतो द्रव्यादीन्वेव गाथात्रयेणाऽऽह—

ओयणसमिइमसत्तुग-कुम्मासई उ होंति दव्वाइ ।

बहुजणमपपजणं वा, कुलं तु देसो सुरद्धाऽऽई ॥२०२॥

आयरऽआयरभावे, संयं व अक्केण वाऽवि दावणया ।

एएसि तु पयाणं, चउपयतिपया व भयणा उ ॥२०३॥

आदनः-शाल्यादिकूरः समितिमाः-माण्डादिकाः सक्कवः
कुलमाषाश्च प्रतीताः, आदिशब्दात्-मुद्रादिपरिग्रहः, अ-
मूनि भवन्ति द्रव्याणि, कुलम्-अल्पजनं बहुजनं वा देशः-
सौराष्ट्रादिकाः, भावं आदरोऽनादरो वा एतावच्च स्वरूपतो
व्याख्यानयति-स्यं वा अन्येन वा कर्मकरादिना यत्
दापनं तौ यथासंख्यमादरानादरौ, एतेषां च पदानां भ-
जना-विकल्पना चतुष्पदा त्रिपदा वा स्यात्, किमुक्तं
भवति ?-कदाचिच्चत्वार्यपि पदानि संभवन्ति कदाचि-
त्त्रीणि तत्र यदा चत्वार्यपि द्रव्यादीनि प्राप्यन्ते तदा च-
तुष्पदा, यदा तु आदरो नाप्यनादरः केवलं मध्यस्थवृत्तिता
तदा भावस्याऽभावात् त्रिपदेति ।

संप्रति यादरेषु द्रव्यादिषु सत्सु पृच्छा कर्त्तव्या यादशेषु
न कर्त्तव्या ताभ्याह—

अणुचिय देसं दव्वं, कुलमपं आयरो य तो पुच्छा ।

बहुएऽवि नऽत्थि पुच्छा, सदेसदविए अभावेऽवि ॥२०४॥

यथा अनुचितदेशम्-विवक्षितदेशसंभाव्यं द्रव्यं लभ्यते
तदपि च प्रभूतं एतच्च ‘आयरो य’ इत्यत्र अशब्दात्लभ्यते,
एतेन द्रव्यदेशानुसारी, कुलमपि च अल्पमल्पजनं अमम
कुलमुक्तम् आदरश्च प्रभूतः, एतेन भाव उक्तः, ततो भवति
पृच्छा, आधाकर्मसंभवात्, बहुकेऽपि च स्वदेशद्रव्य-
प्रभूतेऽपि च तद्देशसंभविनि लभ्यमाने द्रव्ये यथा मालवके
मण्डकादौ नास्ति पृच्छा. यत्र हि देशे यद् द्रव्यमुत्पद्यते
तत्र तत्प्रायः प्राप्नुयेण जनभुज्यत इति नास्ति तत्र बहुके-
ऽपि लभ्यमानं पृच्छा, आधाकर्माऽसंभवात्, परं तत्रापि
कुलं महदपक्षणीयम्, अन्यथाऽल्पजने भवेदाधाकर्ममिति
शङ्का न निवर्तते । तथा-अभावेऽपि-अनादरेऽपि नास्ति
पृच्छा, यो आधाकर्म कृत्वा दद्यात्स प्राय आदरमपि कु-
पात्, तत आदराऽकरणेन ज्ञायते यथा नास्ति तत्राऽऽधा-

कर्मेति न पृच्छा । तदेव यदा पृच्छा कर्त्तव्या यदा च न कर्त्तव्या तत्प्रतिपादितम् ।

संप्रति पृच्छायां कृतायां यदा तद् ग्राह्यं भवति यदा च न तदेतत्प्रतिपादयति—

तुज्झङ्गुए कयमिण-मन्नोऽन्नमेवेक्खणं य मविलक्खं ।
वज्जंति गाढरुद्धा, का भे तत्ति त्ति वा गिण्हे ॥ २०५ ॥

इह या दात्री ऋज्वी भवति सा पृष्टा सती यथावत् कथयति, यथा भगवन् ! तयाऽर्थीय कृतमिदमशनादिकमिति, यत् भवति मायायिकुटुम्बं तन्मुखनैवमाचष्टे-गृहार्थमतत् कृतं; न तथाऽर्थीयति, परं ज्ञाता वयमिति सविमलक्षणं स-वांर्यापि मानुषाणि परस्परमेवेत्यन्ते कपोलोद्भूतमात्रं च हसन्ति, ततो यदा तयाऽर्थीयद् कृतमशनादिकमिति जल्प-ति; यद्वा-सविलक्ष-मलज्जमन्योऽप्यम् अचक्षन्ते चशब्दाद्-हसन्ति वा, तदा साधवस्तद्देयमाधाकर्मैति परिहाय वज्ज-यन्ते, यदा तु कस्यार्थीयद् कृतमिति पृष्टा सती गाढं सत्य-वृत्त्या रुष्टा भवति, यथा का 'भे' भट्टारक ! तव तृ(न)तिः इति तदा नैवाधाकर्मैति निःशङ्कं गृह्यते ।

संप्रति “ गहियमदोसं च ” इत्यवयवं व्याचिख्यासुः परं प्रश्नयति—

गूढायाराण करेति, आयरं पृच्छिया वि न कहेति ।

थावेति व ग्णो पुट्ठा, तं च असुद्धं कहे तत्थ ॥ २०६ ॥

इह ये आचकाः आचिकाश्चाऽनीव भक्तिपरवशगा गूढाचा-राश्च ते नाऽऽदरमतिशयेन कुर्वन्ति मा भूत्-न प्रहीयन्तीति नापि पृष्टा सन्तो यथावत् कथयन्ति, यथा तयाऽर्थीयद् कृतमिति, अथवा-स्तोकादिति कृत्वा ते साधुना न पृष्टाः, अथ च तद् दयं वस्तु अशुद्धम्-आधाकर्मदोषदुष्टम्, अतः कथं तत्र साधोः शुद्धिर्भावयति इति ।

एवं परेणोक्तं गुरुग्राह-

आहाकर्मपरिणामो, फासुयभोई वि बंधओ होइ ।

सुद्धं गंवममाणो, आहाकर्म वि सो सुद्धो ॥ २०७ ॥

इह प्रासु (शु) कप्रहमेन पण्णीयमुच्यते; सामर्थ्यात्, तथा-हि-साधूनामयं कल्पा-ग्लानादिप्रयोजनेऽपि प्रथमतस्तवा-दण्णीयमेवित्यम्, तदभावेऽनपण्णीयमपि आचकादिना कारयित्वा आचकाभावे स्वयमपि कृत्वा भोक्तव्यं, ननु क-दाचनपि प्रासुकामायेऽप्रासुकमिति ततः कदाचिदप्य-प्रासुकभोजनाऽसंभवे 'फासुयभोई वी' ति-वाक्यमनुपप-द्यमानम् अर्थात् प्रासुकशब्दमपण्णीयं वर्त्तयति ततोऽयमर्थः-प्रासुकभोज्यपि-पण्णीयभोज्यापि यथाधाकर्मपरिणतस्तर्हि सोऽशुभकर्मणां बन्धको भवति, अशुभपरिणामस्यैव वस्तु-स्थित्या बन्धकारणत्वात्, शुद्धम्-उद्गमादिदोषरहितं पुनर्गन्धपयज्ञाधाकर्मगर्वापि गृहीतं भुक्तं च स शुद्धो वेदि-तव्यः । शुद्धपरिणामशुद्धत्वाद् ।

एतदेव कथानकाभ्यां भावयति—

संघुद्धिं सोउं, एइ दुयं कोइ भाइए पत्तो ।

दिनं ति देहि मज्झं ति गाउ साउं तओ लग्गो ॥ २०८ ॥

शतमुखं नाम पुरं, तत्र गुणचन्द्रः श्रेष्ठी, चन्द्रिका तस्य भार्या, श्रेष्ठी च जिनप्रथमतानुरक्तो हिमगिरिशिखरानुकारि जिनमन्दिरं कारयित्वा तत्र युगादिजिनप्रतिमां प्रतिष्ठा-पितवान्, ततः सङ्गभोज्यं दापयितुमारब्धम् । इतरेव प्र-त्यासन्नं कस्मिंश्चिद् ग्रामे कोऽपि साधुवेषविडम्बकः साधु-वर्त्तते । तेन च जनपरंपरया श्रुतम् । यथा शतमुखपुरे गुण-चन्द्रः श्रेष्ठी सङ्गभोज्यमद्य ददातीति । ततः स तद्ग्रहणाय सत्वरमाजगाम । सङ्गभक्तं च सर्वं दत्तं तेन च श्रेष्ठी याचि-तो यथा मद्यं देहि, श्रेष्ठिना च चन्द्रिका अभ्यधायि-देहि साधवेऽस्मै भुक्तमिति । सा प्रत्युवाच-दत्तं सर्वं न किम-पीदानीं वर्त्तते, ततः श्रेष्ठिना सा पुनरप्यभार्णि-देहि निजस्ववतीमध्यात्परिपूर्णमस्मायिति । ततः सा शास्त्रो-दनमोदकादिपरिपूर्णमदात्, साधुश्च सङ्गभक्तमिति बुद्ध्या परिगृह्य स्वोपाश्रयं भुक्तवान् । ततः स शुद्धमपि स भुञ्जान आधाकर्मग्रहणपरिणामवशादाधाकर्मपरिभागजनितेन क-र्मणा बद्धः । एवमन्योऽपि वेदितव्यः । सूत्रं सुगमं नवरम् 'देहि मज्झंति गाउ' ति-भार्यया दत्तमित्युक्तं श्रेष्ठी व-भाण देहि मम मध्यात्-मदीयभोजनमध्यात् । दत्ते च स्वादुर्मिष्टमिदं सङ्गभक्तमिति भुञ्जानो विचिन्तयति । ततो लग्न आधाकर्मपरिभागजनितकर्मणा बद्धः । तदेवम्- 'आ-धाकर्मपरिणामो' इत्यादिकथानकेन भावितम् ।

संप्रति 'सुद्धं गवेसमाणं' इत्यादि कथानकेन भावयति—

मासियपारणगट्ठा, गमणं आसन्नगामगे खमए ।

सङ्कीपायमकरणं, कयाइ अज्जेजिही खमओ ॥ २०९ ॥

खेल्लग-मल्लगलेच्छा-रियाणि डिंभगनिब्भच्छणं च रुट्ठगया ।

हंदि समणत्ति पायस-घयगुलजुयजावणट्ठाए ॥ २१० ॥

एगंतमवक्कमणं, जइ साहू इज्ज हाज्ज तिओमि ।

तण्णुकोट्टुमि अमुच्छा, भुत्तंमि य केवलं नाणं ॥ २११ ॥

पोतनपुरं नाम नगरं, तत्र पञ्चभिः साधुशतैः परिचृता यथाऽऽगमं विहरन्तो रत्नाकरनामानः सूरयः समाययुः, तस्याश्च साधुपञ्चशत्या मध्ये प्रियंकरो नाम क्षपकः, स च मासमासपर्यन्ते पारणकं विधाति, ततो मासक्षण-पर्यन्तं मा कोऽपि मदीयं पारणकमवबुद्ध्याऽऽधाकर्मदिकं कार्षीदित्यज्ञात एव प्रत्यासन्नं ग्रामं पारणार्थं प्रजामीति चेत्तस्मिन् विचिन्त्य प्रत्यासन्नं क्वचिद्ग्रामं जगाम । तत्र च यशोमतिर्नामआचिका, तथा च तस्य क्षपकस्य मास-क्षणकं पारणकदिने च जनपरंपरया श्रुतं, ततस्तया त-स्मिन् पारणकदिने कदाचिदद्य स क्षपकोऽत्र पारणक-करणाय समागच्छेदिति बुद्ध्या परमभक्तिवशतो विशिष्ट-शालितगुलैः पायसमपच्यत, घृतगुडादीनि च उपबृंहक-द्रव्याणि प्रत्यासन्नीकृतानि ततो मा साधुः पायसमुत्तमं द्रव्यमिति कृत्वा आधाकर्मशङ्कां कार्षीदिति मातृस्थानतो घटादिपत्रैः कृतपु शगावाकारेषु भाजनेषु डिंभयोग्याः स्तोका स्तोका स्तैर्यो प्रक्षिप्ता भगिनाश्च डिंभा यथा रे बालकाः । यदा क्षपकः साधुरीदृशस्तादृशो वा समायानि तदा यूयं भगत-हे अम्ब ! प्रभूताऽस्माकं स्तैर्यो परिवर्षिता ततो न शक्नुमो भोक्तुम्, एव च उक्तं-इह युष्माभिर्म-

संशयस्यामि, ततो ज्ञं भवति किं दिने दिने पायसमुप-
स्क्रियते । एवं च बालकेषु शिक्षितेषु तस्मिन्नेव प्रस्तावे
स क्षपको भिक्षामदन् कथमपि तस्या एव गृहं प्रथमतो
जगाम, तदा सा यशोमतिरन्तःसमुल्लसत्प्रगभक्तिर्मां साधोः
काऽपि शङ्का भूदिति बहिरादरम् अकुर्वन्ती यथास्वभाव-
मवतिष्ठते । बालकाश्च यथाशिक्षितं भाषितुं प्रवृत्ताः, तथैव
च तथा निर्भस्मितास्ततः सरुपेणाऽनादरपरया क्षपकोऽपि
तया बभूव, यथा अमी मया बालकाः पायसमपि नैनभ्यो
रोचते, तर्हि ततो यदि युष्मभ्यमपि रोचते गृहीतुं कैर्यी
मन्वन् प्रजन इति । तत एवमुक्ते स क्षपकसाधुनिःशङ्को भू-
त्वा पायसं प्रतिगृहीतुमुद्यतः, साऽपि परमभक्तिमुद्रहन्ती
परिपूर्णाभजनभरणं पायसं घृतगुडादिकं च दत्तवती । सा-
धुश्च मनसि निःशङ्को भूत्वा पायसं गृहीत्वा भोजनाय
बृक्षस्य कस्यचिदधस्ताद् गतवान्, गत्वा च यथाविधि
ईर्ष्याधिकादि प्रतिक्रम्य स्वाध्यायं च कियन्ते कृत्वा चि-
न्तयामास-अहा लब्धमुक्ते मया पायसद्रव्यं घृतगुडादि-
च, ततो यदि काऽपि साधुरागत्य संविभागयति मां तर्हि
भयमि संसागर्णयान्तां यतो निरन्तरं ये स्वाध्याय-
निषेधचतसः प्रतिक्रम्य परिभावयन्त सक्तमपि यथाऽ-
र्थास्थितवस्तुज्ञानम् अत एव च दुःखरूपात्संसारान्निमुख-
बुद्ध्या मोक्षविधावेकताना यथाशास्त्रं गुर्वोदिषु वैद्यावृत्त्या-
द्यता ये वा परोपदेशप्रवणाः स्वयं सम्यक् संयमानुष्ठान-
विधायिनश्च तेषां संविभागे कृते तद्गतं ज्ञानाद्युपप्लवं
भयति ज्ञानाद्युपप्लवं च मम महान् लाभः, शरीरकं पुन-
रिदमसारं प्राये निरुपयोगि च । ततो येन तेन वोपप्लवं
सुखेन गृहीत्येवं भुञ्जानोऽपि शरीरमूर्च्छारहितः प्रवर्त-
मानविशुद्धाध्यवसायो भोजनानन्तरं कवलज्ञानमासादि-
तवान्, सूत्रं सुगमम् । नवरम् 'संज्ञगमज्ञगलिल्लुकरियाणि'
इति-मन्त्रक-शरावे तत्काराणि यानि संज्ञकार्ति-वटादि-
ष्वनृकानि भजजानि-द्रोणा(वृता)नीत्यर्थः, तानि 'लिल्लुकी-
रियाणि' डिम्भकयोग्यस्तोक्तस्तोक्तपायसप्रक्षपणैश्च खर-
मिटतानीव खरमिटतानि कृतानि कष्टण्या इत्यवज्ञया
हन्वीत्यामन्त्रणं, भोः भ्रमण ! यदि रोचते तर्हि गृहाण
विशेषः ततः शरीरयापनाय घृतमुद्रयुतं पायसं गृहीत्वा
एकान्ते अवक्रमणं, शेषं सुगमम् । एवमन्येषामपि भवतः
शुभं गवेषयतामाधाकर्मण्यपि गृहीते भुक्ते वा न दोषः,
भगवदाज्ञागन्धवात् ।

तथा च भगवदाज्ञासन्तकृतमेवाऽदोषं भगवदाज्ञासन्त-
कृतमेव च दाषं विभावयितुकामः कथञ्चनकं रूपकचतु-
ष्केणाऽऽह—

चंदोदयं च सूर्यो-दयं च स्त्री उ दोषि उजाणा ।

तेसि विवरीयगमणे, आणाकोवो तन्ना दंडो ॥२१२॥

सूर्योदयं गच्छमहं पमाए,

चंदोदयं जेतुतयाऽऽहारा ।

दुहा रवी पञ्चुरसन्ति काउं,

रायाऽवि चंदोदयमेव गच्छे ॥ २१३ ॥

पत्तलदुममालगया, दच्छामु निवंगण ति दुषिता ।

उजाणपालएहि, गहिया य हया य बद्धा य ॥२१४॥

सहस पइहा दिहा, इयरहिं निवंगण ति तो बद्धा ।

नितस्स य अवरण्हे, दंसणमुभञ्जो बह विसग्गा ॥२१५॥

चन्द्रानना नाम पुरी, तत्र चन्द्रावन्तसो राजा, तस्य त्रि-
लोकं रक्षाप्रभृतयोऽन्तःपुरिकाः, राजश्च द्वे उद्याने, तद्यथा-
एकं पूर्वस्यां दिशि सूर्योदयाभिधानम् । द्वितीयं पश्चि-
मायां चन्द्रोदयाभिधानम् । तत्र चाम्यदा प्रांत वसन्तमाने
कस्मिंश्चिदेन राजा निजान्तःपुरकीडाकौतुकार्थी जनानां
पटहं दापयतवान्, यथा भोः ! शृणुत जनाः ! प्रभाते
राजा सूर्योदयाद्याने निजान्तः पुरिकाभिः सह स्वेच्छं
विहरिष्यति ततो मा तत्र काऽपि यासीत् सर्वेऽपि
दृष्ट्वाऽऽहारादयश्चन्द्रोदयं गच्छाम्भवति, एवं च पटहे
दापिते तस्य सूर्योदयाद्यानस्य रक्षणाय पदातीन् निर्काप-
तवान्, यथा न तत्र कस्याऽपि प्रवशा दातव्य इति,
राजा च निशि चिन्तयामास सूर्योदयमुद्याने गच्छता-
मपि प्रभाते सूर्यः प्रत्युरसं प्रवात, ततः प्रतिनिवर्त्त-
मानानामपि मध्याह्ने, प्रत्युरसं च सूर्यो दुःखावहस्त-
स्माच्चन्द्रोदयं गमिष्यामीति, एवं च चिन्तयित्वा प्रात-
स्तथैव कृतवान्, इतश्च पटहप्रयणानन्तरं केऽपि दुर्वृ-
त्ताचिन्तयामासुः यथा न कदाचिदपि स्वयं राजान्तःपु-
रिका दृष्टवन्तः । प्रातश्च राजा सूर्योदये सान्तःपुरः स-
मागमिष्यति, अन्तःपुरिकाश्च यथेच्छं विहरिष्यन्ति । ततः
पत्रबहुलतरुशाखासु स्त्रीनाः केनाप्यलक्षिता वयं ताः परि-
भावयामः, एव च चिन्तयित्वा ते तथैव कृतवन्तः, तत
उद्यानरक्षकैः कथमपि ते शाखास्वन्तस्त्रीना दृष्टान्तो गृ-
हीता लकुडादिभिश्च हुता रज्ज्वादिभिश्च बद्धाः, ये चान्ये
दृष्ट्वाऽऽहारादयो जनान्ते सर्वेऽपि चन्द्रोदयं गताः, तैश्च
महत्मा प्रायश्चैरे यथेच्छं राजान्तःपुरिकाः क्रीडन्त्यो दृष्टाः,
ततस्तेऽपि राजपुरुषैर्बद्धाः, ततो जगर्गभमुखमुद्यानाभि-
शच्छन्ते राज उद्यानपालकैः पुरुषैर्द्वयेऽपि बद्धा दर्शिताः,
कथितश्च सर्वोऽपि यथावस्थितो कृतान्तः, तत्र ये आज्ञा-
भङ्गकारिणस्ते विनशिताः, इतरं मुक्ताः, सूत्रं सुगमं, नवरं
'तन्ना दंडो' इति-दण्डो मारणम्, एतद्भावनार्थं रूपकत्रयम् ।
'सरोदयमि' त्वादि, तत्र 'पञ्चुरसं' प्रत्युरसम् उरसः संमुखं
'नितस्स य' इति-उद्यानादपराह्णे निर्धतो राज उभयेषां
दर्शनं ततो यथाक्रमं वध-विमर्गौ, एतेन यदुक्तम्-'अभोज्ज
गमणाइ य' इत्यादिगाथायां 'दिट्ठता तत्थिमा दोषि'
इति-तद्वयाक्यानम् ।

सांप्रतं दार्ष्टान्तिके योजनामाह-

जह ते दंसकंखी, अपूरिइच्छा विण्णसिया रखा ।

दिट्ठेऽवि येर मुक्का, एमेव इहं समोयारो ॥ २१६ ॥

यथा ते दुर्वृत्ता दर्शनकाङ्क्षिणः अपूरितेच्छा अपि आज्ञा-
भङ्गकारिण इति राजा विनाशिताः, इतरं च दृष्ट्वाऽऽहा-
रादयश्चन्द्रोदयाद्यानगता दृष्टेऽपि तैरन्तःपुरे आज्ञाका-
रित्वात् मुक्ताः, एवमेव इहापि आज्ञाकर्मविषये समयता-
योग्यता कार्या, सा जैवम्-आधाकर्मभोजनपरिणामप-
रिणताः शुद्धमपि भुञ्जाना आज्ञाभङ्गकारिणात् कर्मणा

वध्यन्ते, साधुवर्षविडम्बकसाधुयत् शुद्धं गवेपयन्त आधा-
कर्मापि भुञ्जाना भगवदाज्ञाराधनात् न वध्यन्ते 'प्रियंकरा'
ऽभिधक्षकसाधुवदिति ।

आधाकर्मभोजनमेव भूयोऽपि निन्दति-

आहाकम्मं भुञ्जइ, न पडिक्कमए य तस्स ठाणस्स ।

एमव अडइ बोडो, लुक्खिलुक्को जह कवोडो ॥२१७॥

य आधाकर्म भुञ्जे न च तस्मान् स्थानाद्-आधाकर्म-
परिभोगरूपात्प्रतिक्रामति प्रायश्चित्तग्रहणेन निवर्त्तते । स
बोडः-सुराडो जिनाऽऽज्ञाभङ्गं निष्फलं तस्य शिरोलुञ्जनादीनि
'बोड' इत्येवमभिधीयते । एवमेव निष्फलमटनि-जगति
परिभ्रमति, अधिलेपस्त्वकमेव दृष्टान्तमाह-'लुक्खिलुक्को
जह कवोडो' लुञ्जितवर्त्तमानो यथा कपोतः-पक्षिविशेषः,
यथा तस्य लुञ्जनम् अटने च न धर्माय; तथा साधारण्या-
धाकर्मभोजन इत्यर्थः, तत्र सामान्यतो लुञ्जनं विच्छिन्त्या
विशबरं वा लुञ्जनं विलुञ्जनम् । पि० ।

आधाकर्मपरिभोगे दोषमाह-

एगया देवलोएसु, नरएसु वि एगया ।

एगया आसुरं कायं, आहाकम्मं हि गच्छइ ॥ ३ ॥

आधानम् : आधाकरणमित्यर्थः तदुपलक्षितानि कर्माण्या-
धाकर्माणि तैः, किमुक्तं भवति-स्वयं विहितैरेव सगगम्भ-
यममाहारं भासुरभावनादिभिरथ नारकासुरगतिहेतुभिः
क्रियाविशेषैर्यथाकर्माभ्यां तत्तद्गत्यनुकूलचरितैर्गच्छति
यातीति सूत्रार्थः । उल० ३ अ० । "आहाकम्मं भुञ्जमाणे
सयल ४" (सूत्र २१+ सम०) । आधाकर्म-आध्या-साधुप्र-
णिधानेन यत्संचेतनमचंचने क्रियत अचंचने वा पच्यते
जीयते वा गृह्यादिक वयते वा यत्सादिकं तदाधाकर्मभु-
ञ्जानः शबलः । दशा० ३ अ० ।

आधाकर्मपरिभोगे दोषस्सदृष्टान्तो यथा-

जं किंचि उ पुइकडं, सद्धीमागंतुमीहियं ।

माहस्संतरीयं भुञ्ज, दुपक्खं चैव मवइ ॥ १ ॥

यत् किञ्चिदिति-आहारजातं स्तोकमपि, आस्तां तावत्प्र-
भूतं, तदपि पुनिकृतम् आधाकर्मादि सिक्थेनाप्युपसृष्टम्,
आस्तां तावदाधाकर्म, तदपि न स्वयं कृतम्, आप तु
अज्ञावता अन्येन भक्तिमताऽपरानागन्तुकानुद्दिश्य ईहिते-
षोऽष्ट निष्पादितं, तच्च सहस्रान्तरितमपि यो मुञ्जति-
अभ्यवहर्दमौ द्विपक्षं-गृहस्थपक्षं प्रवर्जितपक्षं वा भवते,
एतदुक्तं भवति-एवभूतमपि परकृतमपरागन्तुकमत्यर्थं नि-
ष्पादितं यदाधाकर्मादि तस्य सहस्रान्तरितस्यापि योऽ-
वयवस्तेनाप्युपसृष्टमाहारजातं भुञ्जानस्य द्विपक्षसंवन-
मापद्यते, किं पुनः य एतं शाक्यादयः स्वयमेव सकलमा-
हारजातं निष्पाद्य स्वयमेव चोपभुञ्जते; ते च सुतरां द्वि-
पक्षलेखिनो भवन्तीत्यर्थः । यदि वा-द्विपक्षमिति-ईर्यापथः,
सांपरायिकं वा । अथ वा-पूर्वश्रद्धा निकामिताद्यवस्थाः
कर्मप्रकृतीर्नेत्यप्युपाध्यादन्तं (सूत्र०) ततश्चैवं शाक्यादयः
परतीर्थिकाः स्वयं वा आधाकर्म भुञ्जाना द्विपक्षमेव
सेधन्त इति सूत्रार्थः ।

इदानीमेतेषां सुखेविणामाधाकर्मभोजिनां कटुकविपाका-
विर्भावनाय श्लोकद्वयेन दृष्टान्तमाह-

तमेव अवियाणंता, विममंमि अकोविया ।

मच्छा वेसालिया चैव, उदगस्सऽभियागमे ॥ २ ॥

उदगस्स पभावेणं, सुक्कं सिग्घं तमिति उ ।

ढंकेहि य कंकेहि य, आमिसत्थेहि ते दुही ॥ ३ ॥

तमेव-आधाकर्मोपभोगदोषमज्ञानानां विषयः-अप्रकार-
कर्मवन्धो भवकाटिभिरपि दुर्मौलभ्रतुर्गतिस्मरारो वा त-
स्मिन्नकांविदाः कथमेव कर्मवन्धो भवति कथं वा न भवति ?
केन चोपायनाय संसारार्थवस्तीर्यत इत्यत्राकुशलाः, न-
स्मिन्नेव संसारोदरे कर्मपाशावपाशिता दुःखिनो भवन्तीति ।
अत्र दृष्टान्तमाह-यथा मत्स्याः पृथुरंगमाणा विशालः-स-
मुद्रस्तत्र भवा वैशालिकाः; विशालाख्यविशिष्टजान्युद्गधा
वा वैशालिकाः विशाला एव वैशालिकाः-बृहच्छरीरास्तं
एवभूता महामत्स्या उदकस्याभ्यागमे समुद्रवेलाया
(मागताः) सत्यां प्रबलमद्वेगोद्भूतोत्तुङ्गकक्षालमालापनुजाः
सन्त उदकस्य प्रभावेण नदीमुखमागता पुनर्वेलापगमे न-
स्मिन्नुदके शुष्के वगेनैवापगते बृहत्वाच्छरीरस्य तस्मिन्नेव
धुनीमुखे विलग्ना अवसीदन्त आमिषगृधुर्निर्द्वैः कङ्कैश्च
पक्षिविशेषैरन्यैश्च मांसवसायिभिर्मत्स्यवन्धादिभिर्जीवन्त
एव विलुप्यमाना महान्तं दुःखसमुद्भूतमनुभवन्तेऽशरणा-
घातं-घिनान्शं यान्ति प्राप्नुयान्ति । तत्रधारणं, श्रान्ताऽभावा-
दिनाशमेव यान्तीति श्लोकद्वयार्थः ।

एव दृष्टान्तमुपदर्श्य दार्ष्टान्तिके योजयितुमाह-

एवं तु ममणा एगे, वट्टमाणसुहेमिणो ।

मच्छा वेसालिया चैव, भामेस्संतिऽणंतमो ॥ ४ ॥

यथेते-अनन्तरोक्तमत्स्यास्तथा भ्रमणाः आस्यन्तीति भ्रम-
णा एके शाक्यपाशुपतादयः स्वयं वा, किंभूतान्ते इति
दर्शयति-वर्त्तमानमेव सुखम् आधाकर्मोपभोगजनितमपितु
शीले येषां ते वर्त्तमानसुखेविणः, समुद्रवायसवन् तन्कात्मा-
यासुखलवाऽऽसक्तचेतसोऽनालान्विताऽऽधाकर्मोपभोगज-
नितानि कटुकदुःखाणुभवना वैशालिकमत्स्या इव घाते-
त्रि(नाश) शालंमप्यन्ति-अनुभविष्यन्ति अनन्तशोऽग्रदृ-
ष्टीन्यायेन भूयो भूयः संसारोदन्वति निमज्जनेन्यज्जने
कुवाणा न ते संसाराम्भोधेः पारगात्मनो भविष्यन्तीत्यर्थः ।
सूत्र० १ धृ० १ अ० ३ उ० ।

(१२) आधाकर्मपरिभोगे कर्मवन्धः-

आहाकम्मं गं भुञ्जमाणे समणे निगंथे किं बंधइ, किं
पकंइ, किं चिणाइ, किं उपचिणाइ ? गोयमा ! आहाकम्मं
गं भुञ्जमाणे आउयवजाओ सत्तकम्मपगडीओ सिदिल-
बंधणबद्धाओ धणियबंधणबद्धाओ पकंइ० जाव अणु-
परियइइ । मे कणऽट्टेणं० जाव आहाकम्मं गं भुञ्जमाणे
० जाव अणुपरियइइ ? गोयमा ! आहाकम्मं गं भुञ्जमाणे
आयाए धम्मं अइकमइ, अयाए धम्मं अइकममाणे पुढ-
विकायं गावकंणइ० जाव तसकायं गावकंणइ, जेमि पि-

यं जीवाणं सरीराहं आहारमाहारं ते वि जीवे नाज्ज-
कंखइ, से तेणऽट्ठेणं गोयमा ! एवं बुद्धइ आहाकम्मं यं
भुजमाणे आउयवज्जाओ सत्त कम्मपगडीओ० जाव अणु
परियदुइ । (सूत्र ७८+)

‘आहाकम्ममि’ त्यादि, आधाय साधुप्रतिधानेन य-
स्मिन्चेतनमचेतने क्रियते, अचेतने वा पच्यते, क्षीयते वा
गृह्यते, वयते वा वस्त्रादिकं, तदाधाकम्मं. ‘किं वंधइ ति-
प्रवृत्तिवन्धापेक्षया स्पृष्टावस्थापेक्षया वा ‘किं पकरंइ’ ति-
स्थितिवन्धापेक्षया वद्धावस्थापेक्षया वा, ‘किं चिणइ’
‘ति—अनुभागवन्धापेक्षया निधत्तावस्थापेक्षया वा ‘किं
उवचिणइ’ ति—प्रदेशवन्धापेक्षया निकाचनावस्थापेक्षया हेति,
‘आयाए’ ति—आत्मना धृतधर्म—चारित्रधर्म वा,
‘पुढविकायं नावकंखइ’ ति—नापक्षते, नानुकम्पन इत्यर्थः ।
भ० ७ श० ६ उ० । ‘आयाए’ ति—आत्मना धर्म—धृतधर्म
चारित्रधर्म चेति “आयाए धर्मं अइकममाणं पुढ-
विकायं नावकंखइ, आउकायं नावकंखइ, तेउकायं नाव-
कंखइ, वाउकायं नावकंखइ, वणस्सइकायं नावकंखइ,
तसकायं नावकंखइ, जसिं पि यं जीवाणं सरीरयाहं
आहारमाहारं ते वि नावकंखइ स एणऽट्ठेणं गोयमा !
एवं बुद्धइ आहाकम्मं भुजमाणे० जाव परियदुइ, ” तथा-
“कहं यं भंते ! जीवा अप्पाउयत्ताए कम्मं पकरंति ?,
गोयमा ! पाणं अइवाइत्ता भवइ, मुसं वइत्ता नहाकवं
समणं वा माहणं वा अफासुएणं अणुमणिजेजणं अस-
णपाणखाइमस्साइमणं पाईत्ताहिता भवइ. एवं अणु जीवा
अप्पाउयत्ताए कम्मं पकरंति ” ति, द्वितीयपदे पुनर्गाढ-
वतानादिकार्यासंस्तरणार्थकं गच्छमध्यवस्थितस्य गुर्वा-
क्षावर्तिनाऽऽशुभभावस्य साधोः पञ्चकपरिहाणिकमणु सर्वथा
प्रयतमानस्यातुरदृष्टान्तेनाधाकर्माद्यपि निर्दोषम्. तथा चा-
ऽऽगमः—“संथरणमि असुखं, दुग्घं वि गिगहंतं दितयाण
हियं । आउरविदुंतेणं, तं चव हिय असथरणं ॥१॥ ” तथा-
“जा जयमाणस्स भवं, धिराहणासुत्तविहिस्समग्गस्स ।
सा हाइ निज्जकफला, अउक्कपविसोहिजुत्तस्स ॥१॥ ” ति ।
ध० २० ३ अधि० ७ लक्ष० ।

चारित्रमधिकृत्याहारविषयाऽनाचाराऽऽ-

चारि प्रतिपादयितुकाम आह—

आहाकम्माणि भुजंति, अम्ममसं मकम्मणा ।

उवल्लंसेति जाणिजा, ऽणुवल्लंसेति वा पुणो ॥ ८ ॥

किमित्येवं स्याद्वादः प्रतिपाद्यत इत्याह—

एणहिं दोहिं ठाणेहिं, ववहारां य विज्जइ ।

एणहिं दोहिं ठाणेहिं, अणायारं तु जाणए ॥ ९ ॥

सूत्र० २ भु० ५ अ० । (अनया ८-९ गाथयोर्ध्याय्या
‘अणायार’ शब्दे प्रथमभागे ३१८ पृष्ठ गता) (वसान
विषयः आधाकमंदोषः ‘यसहि’ शब्द पष्ठे भागे वक्ष्यते
१६५ निशीथसूत्रिगाथया)

आधाकमंदांपवुत्तत्वात् अमणार्थं कृता

यहिलवृत्तादयो न कल्पन्ते—

घल्ली वा रुक्खो वा, कोई रोगज संजयऽहुए ।

तेमि परिभोगकाले, समणाय तहिं कहं भणियं ॥ ५३ ॥

घल्लीर्वा वृत्तान् वा कश्चित्संयतानामर्थाय रोपयेत् तत्र
तेषां कलानां परिभोगकाले अमणानां कथं भणितम्, किं
कल्पते किं वा न कल्पते इत्यर्थः ।

अत्र सूरिराह—

तस्स कडनिट्ठियादी, चउरो भंगे विभावइत्ताण ।

विसंसेसु जाण विममं, नियमा उ ससां ममग्गहणे ॥ ५४ ॥

तस्य कृतं नत् तस्य निष्ठितमिति प्रथमः, तस्य कृत-
मन्यस्य निष्ठितमिति द्वितीयः । अन्यस्य कृतं तस्य नि-
ष्ठितमिति तृतीयः । अन्यस्य कृतमन्यस्य निष्ठितमिति
चतुर्थः । तत्र तस्य-संयतस्य निर्मितं कृतम्-आरोपितं
वृत्तादि तथा तस्यैव संयतस्य निर्मितं निष्ठितं-निष्ठां
नीतमचित्तीकृतमित्यर्थः । एष प्रथमभङ्गार्थः । एवं शेषा-
णामपि भङ्गानामर्थः परिभावनीयः, तत्र तस्य कृतं तस्य
निष्ठितमित्यादीन् चतुरा भङ्गान् विभाव्य विषमयोर्भङ्ग-
योग्यताः विषमसंयमं जानीयात्तन्निमित्तं निष्ठानयनात्
समयोर्द्वितीयचतुर्थयोर्भङ्गयोर्ग्रहणे समं-संयमं जानीयात् ।
अन्यनिमित्तं निष्ठितत्वात् ।

एत आह—ननु अमणार्थं स आरोपितस्ततः कथं द्वि-
तीयं भङ्गं कल्पने । सूरिराह—

कामं सो समणऽट्ठा, वुत्तो तह वि य न होइ मो कम्मं ।

जं कम्मलक्खणं खलु, इह इं वुत्तं न पस्सामि ॥ ५५ ॥

कामम्-अनुमन्यामहे स वृत्तः अमणार्थमारोपितः तथाऽ-
प्यसौ कम्मं न भवति । यतो यत्कर्मलक्षणं खलु तीर्थ-
कर्मण्यधरेरुक्तं तदिह ‘इ’ पादपूर्वे, न पश्यामि ।

किं तत्कर्मलक्षणमत आह—

सचित्तभावविकली-कयम्मि दव्वम्मि मग्गणा होई ।

का मग्गणा उ दव्वे, सचेयणं फासुमोईयं ॥ ५६ ॥

यत्सचित्तभावविकलीकृतमचित्तीकृतम् द्रव्यं तत्र प्राप्नु-
कमाजनां मार्गणा भवति । तत्र आधाकर्मिकचित्ताऽपि
तत्रैव युक्ताः नान्यत्र । सचेतने तु द्रव्ये का मार्गणा ?, तैव
काचित् सचित्ततया तस्य ग्रहणाऽसंभवाकतो न तदपेक्षया
आधाकर्मिकत्वांमिति । तदेवमारोपितरूपकृतनिष्ठविषयं
कल्याऽकल्याधिधरुक्तः ।

संप्रति छिन्नरूपकृतनिष्ठविषये तमाह—

संजयंहंतुं छिन्नं, अत्तऽट्ठोवक्खडं तु तं कप्पे ।

अत्तऽट्ठा छिन्नं पि दू, समणऽट्ठा निट्ठियमकप्पं ॥ ५७ ॥

अत्राऽपि भङ्गचतुष्टयम्-तस्य कृतम् तस्य निष्ठितम् १,
तस्य कृतमन्यस्य निष्ठितम् २, अन्यस्य कृतं तस्य नि-
ष्ठितम् ३, अन्यस्य कृतमन्यस्य निष्ठितम् ४ । अत्र कृतं
छिन्नं निष्ठितं-पाकादिकरणतो निष्ठां नीतम् । तत्र प्रथम-
भङ्गं सर्वथा न कल्पते, चतुर्थस्तु भङ्गं एकान्तशुद्धः, द्वि-
तीयभङ्गमधिकृत्य पूर्वार्जमाह—संयतहताः—संयतनिमित्तं
छिन्नमात्रमर्थमुपस्कृतं-निष्ठां नीतं तत्कल्पते । तृतीयभङ्ग-
मधिकृत्याह-आत्मार्थं छिन्नमपि अमणार्थनिष्ठितमकल्याम् ।

संप्रति बीजानि, उदकं चाऽधिकृत्याह—

बीयाणि य वावेजा, अगडं व खणेज संजयऽट्टाए ।

तेसिं परिभोगकालं, समणाण तहिं कहं भणियं ॥५८॥

बीजानि शाल्यादिसत्त्वानि धूपत, अगडं च खानयेत्, संयतार्थः तेषां परिभोगकालं तत्र भ्रमणानां कथं भणितं कल्प्यम्, अकल्प्यं वा ।

सूरिगाह—

हुच्छडाणियं च उदयं, जइ हेउं निट्ठियं च अत्तट्टा ।

तं कप्पइ अत्तऽट्टा, कयं तु जइ निट्ठियमकप्पं ॥ ५९ ॥

अत्रापि प्रागिव भङ्गचतुष्टयम्, तत्राऽऽद्यो भङ्गः एकान्ते-नाऽशुद्धः । चरमस्वकान्तशुद्धः । द्वितीयभङ्गमधिकृत्याह-यतिहेतोस्तद्वत्त्वा द्विच्छटीकृता उदकं वा संयतहेतो-र-घटादानीतम् उभयमपि च निर्वाणम्—अचिच्छटीकृतमात्मार्थं तत्कल्पनं । तृतीयभङ्गमधिकृत्याह-कृतं द्विच्छटीकृतास्त-द्वत्त्वा अघटादानीतं पानीयं निर्वाणं तु यतिनिमित्तं तद-कल्प्यमिति ।

पुनरपि पर आह—

समणाण संजतीण च, दाहामि जो किणेज अट्टाए ।

गाभीमहिमीमादी, समणाण तहिं कहं भणियं ॥६०॥

भ्रमणानां संयतीनां दुग्धादि द्वाभ्यामाति बुद्ध्या तेषाम-र्थाय गोमहिष्यादिकं यः क्रीणीयात्तत्र भ्रमणानां कथं क-ल्प्यम् अकल्प्यं वा भणितम् ।

सूरिगाह—

संजयहेउं दूहा, न कप्पए कप्पए य मयमट्टा ।

पामिच्चिय कीया वा, जइ वि समणदु या धेणू ॥६१॥

यद्याप च धेनुः-गोरूपा महिषीरूपा वा भ्रमणार्थमिय-मित्यात्मीयां धेनु दद्यात् परकीया याचिना क्रीता वा याद संयतहेतोर्दुग्धा ततो न कल्पते । अथ स्वयमात्मनोऽर्थाय दुग्धा तर्हि कल्पते ।

पुनरन्यथा परः प्रश्नयति—

चेइयदव्वं विमया, करेज कोई नरो सयट्टाए ।

समणं वा सोवहियं, विक्केजा संजयट्टाए ॥ ६२ ॥

चैत्यद्रव्यं चौराः समुदायेनापहत्य तस्मिन् कश्चिन्नर आ-र्त्तीयन भागेन स्वयम्-आत्मनोऽर्थाय मोदकादि कुर्यात्, कृत्वा च संयतभ्यां दद्यात्, यो वा संयतार्थाय भ्रमणं सो-पाधिकं विक्कीयायात् । विक्कीय च तत्प्राप्तुकं वस्त्रादि सं-यतभ्यां दद्यात् ।

एयारिमम्मि दव्वे, समणाणं किं नु कप्पई धेत्तुं ।

चेइयदव्वेण कयं, मुल्लण वजं सुविहियणं ॥ ६३ ॥

तेण पडिच्छा लोण, वि गरहिया उत्तरे किमंग ! पुण ।

चेइय जइ पडिणीए, जो मेणइ सो वि हु तहेव ॥६४॥

पताहशेन द्रव्येण गाथायां सप्तमी तृतीयार्थे, यत् आत्मार्थं कृतं तत् भ्रमणानां किं नु प्रहीतुं कल्पते । सूरिगाह-यच्चै-

त्यद्रव्येण यच्च वा सुविहितानां मूल्यनाम्नार्थं क्रीतं तद्दी-यमानं न कल्पते । किं कारणमिति चतुच्यते-स्तेनानीतस्य प्रतीच्छा-प्रतिग्रहणं लोकेऽपि गहिना किमङ्ग ! पुनरुत्तरं, तत्र सुतरां गहिता यतः-चैत्ययतिप्रत्यनीके-चैत्ययतिप्रत्यनी-कस्य हस्तात् यो गृह्णाति सोऽपि 'हु' निर्वाणं तथैव चैत्य-यतिप्रत्यनीक एव ।

कस्मादिति आह—

हरियाहडिया सा खलु, ससत्तितो उग्गए हरा गुरुगा ।

एवं तु कया भत्ती, न वि हाणी जा विणा तेण ॥६५॥

सा खलु स्तेनानीतप्रतीच्छा हुताहुतिका भण्यते स्तेनैहे-तस्य स्तेनहरणं हुताहुतिका यत एवं तस्मात् स्वशक्ति-तश्चैत्यद्रव्यं सोपाधिकं वा भ्रमणमुद्गमयत्-उत्पादयत् इत-रथा प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । एवं च सति कृता भक्तिर्भवति । प्रवचनस्य या च तेन विना हानिः, साऽपि न भवति ।

पुनः पृच्छति—

जा तित्थयराण कया, वंदणआवरिमणादि पाहुडिया ।

भत्तीहिं सुरवेरहिं, समणाण तहिं कहं भणियं ॥६६॥

या तीर्थकराणां सुरवेरभङ्ग्या वन्दनाऽऽयवेणादिका आदि शब्दात्-पुष्पवृष्टिप्रकारत्रयादिकरणपरिग्रहः प्राभृतिका कृ-ता तत्र भ्रमणानां कथं भणितं किं तत्र स्थातुं कल्पते न वा ।

अत्र सूरिगाह—

जइ समणाण न कप्पइ, एवं एगागिणो जिणवरिंदा ।

गणहरमादी समणा, अकप्पिए न वि य चिट्ठंति ॥६७॥

तस्यां प्राभृतिकायां भ्रमणानामवस्थातुं कल्पते भगवतः प्रवचनातीतत्वात् । अन्यच्च यदि भ्रमणानां न कल्पते तत एकाकिनो जिनवेन्द्रा भयेयुः । यतो गणधरादयः भ्रमणाः अकल्पिकेनैव तिष्ठन्ति । द्य० ६ उ० । वृ० ।

आधाकर्मोपभागे प्रायश्चित्तम्—

जे भिक्खू आहाकम्मं, भुंजइ भुंजंतं वा साइअइ ॥ ६ ॥

आधाकडं आहाकम्मं तं जो भुंजति तस्स चउगुरुं आ-णादिया य दासा । नि० वृ० १० उ० ।

आधाकर्मप्रायश्चित्तम्—“ गुरुणा आह य चरम० ” ॥ ५४१ × ॥ ‘ आह य ’ आधाकर्मगृह्यतः प्रायश्चित्तं च त्वारो गुरुकाः ॥ वृ० १ उ० १ प्रक० । ज्ञानघन आधा-कर्माद्विदोपविचारः ‘ शाण ’ शब्दे चतुर्थभागे १६८० पृष्ठे करिष्यते (गोचरस्वर्यो गतेनाधाकर्मिकमशनादि न प्राह्य-मिति ‘ गोचरस्वरिया ’ शब्दे तृतीयभागे ६६१ पृष्ठे वक्ष्यते ।) यदाधाय-निमित्तत्वेनाधित्य पूर्वोक्तमष्टप्रकारमपि कर्म व-क्ष्यते तदाधाकर्ममिति । कर्मभेदे, आचा० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । (तच्च विस्तरतः ‘ कम्म ’ शब्दे तृतीयभागे २४५ पृष्ठे, ६२ सूत्रव्याख्यानं वक्ष्यते ।) आधानमाधाकरण-मात्मनेति गम्यते तदुपलक्षितानि कर्माण्याधाकर्माणि । स्वकृतकर्मसु, उक्त० ।

सुया मे गरए ठाणा, (उत्त०)पगाढा जत्थवेयणा ॥१२॥

तत्थोववाइयं ठाणं, जहा मे तमणुस्सुयं ।

आहाकम्मेहिं गच्छंतां, सो पच्छा परितप्पइ ॥ १३ ॥

तत्रेति-नरकेषु उपपाने भवमौपपानिकं स्थानं—स्थिति-
येथा-येन प्रकारेण; भवर्तानि शेषः । 'मे' मया तत्-इति-
अनन्तराकृपगमशोऽनुधुनम्—अवधारितं गुरुभिरुच्यमान-
मिति शेषः (उत्त०) औपपानिकमिति च ध्रुवोऽस्यायमा-
शयः, याद गभीरजत्वं भवत्-भवेदपि तदपि तद्वन्ध्यायां
छेदभेदाद्विनाशकदुःखान्तरम्, औपपानिकत्वे च्यन्तमुद्ध-
तान्तरमेव तथाविधेधेदनादय इति कुतस्तदन्तरसंभवः ?
तथा च- 'आहाकम्मेहिं' नि-आधानम्-आधाकरणमा-
त्मनेति गम्यते, तदुपलक्षितानि कर्माण्याधाकर्मणि नै-
राधाकर्मभिः-स्वकृतकर्मभिः, यद्वा-आर्षेयात्-'आहे' नि-
आधाय-कृत्वा कर्माणीति गम्यते, ततस्तैरेव कर्मभि-
र्गच्छन्-यान्, प्रक्रमात् नरकं, यद्वा-यथा कर्मभिर्गमिष्य-
माणगत्यनुरूपैस्तीक्ष्णतीक्ष्णराद्यनुभावाभ्यान्वितैर्गच्छन्तदनु-
मेव स्थानं 'स' इति-बालः पश्चादिति-आयुषं हीयमाने
परितप्यते-यथा-धिम्मामसदनुष्ठायिते, किमिदानीं मन्द-
भाष्यः करोमीत्यादि शोचते इति सूत्रार्थः । उत्त० ५ अ० ।

आधा (हा) कम्मिय-आधाकम्मिक-त्रि० । साधूनामेवा-
र्थाय कारिते भक्तादौ, वृ० १ उ० ।

आधा(हा)ण-आधान-न० । आ-धा-भावे ल्युट् संस्का-
रपूर्वकं यद्वादेः स्थापनं, अग्न्याधानं, गर्भाधानं च । वाच० ।
स्थानं, आच० । " इह सव्यगुणाऽऽहासं ॥ १०४४ ॥ " सत्य-
गुणाधानम्-अशेषगुणस्थानम् । आच० ४ अ० । स्थापने, षो० ।
" कुलयाग्यादीनामिह, तन्मूलाऽऽधानयुक्तानाम् " मूलाऽऽ-
धानं-मूलस्थापनं-बीजन्यासस्तदुक्तानाम् । षो० १३ विव० ।
व्यवस्थापनं, आख्यायनं, व्याख्यानं च । वाच० ।

अविरहं पडुच्च बाले, आहिज्जइ, विरहं पडुच्च पंडिए आ-
हिज्जइ, विरयाऽविरहं पडुच्च बालपंडिए आहिज्जइ ॥ ३६४ ॥

आधीयते-व्यवस्थाप्यते, आख्यायते वा, तथा-विरतिं
च-अत्य-प्रतीत्य पापाद् डीनः पण्डितः-परमार्थज्ञो वे-
त्येवमाधीयते-व्याख्यायते । सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।

आधा (हा) य-आधाय-अव्य० । आ-धा-ल्यप् । कृत्वे-
त्यर्थे, उत्त० ५ अ० । स्थापयत्येत्यर्थे; आधानं कृत्वेत्यर्थे,
भावे-घञ् । आधानं, पुं० । वाच० ।

आधा (हा) र-आधार-आ-धृ-आधारे-घञ् । आधये,
"अपमिवाधारमनुत्तरङ्गम्" कुमा० । "वराचराणां भूतानां,
कुक्षिताधारतां गतः" । कुमा० । "वर्त्याधारस्तद्वयोगाद्यथा
दीपस्य संस्थितिः" या० स्मृ० । " इवाकरणप्रसिद्धे औप-
नैविकवैषयिक-मिथ्यापकारं अधिकरणकारके," आधारं
ऽधिकरणम् " । पाणिनिः । अधिकरणञ्च परस्परया
क्रियाश्रयः तच्च त्रिविधम् औपप्लेषिक-वैषयिका-ऽ-
मिथ्यापकमेदात् । तत्र औपप्लेषिक एकदेशसम्बन्धः, यथा-
कंठे आस्ते । वैषयिकः-मात्रं इच्छास्ति । अभिध्यापकः-ति-
क्षेपु तैलमस्ति । मुख्यबोधकारस्तु " सामीप्या-ऽऽश्लेष-वि-

षयै-स्याप्याऽऽधारश्चतुर्विधः" इति "सामीप्यसम्बन्धेना-
प्याधारनेत्याह" । तद्विषयम्, गङ्गायां घोषो वसनीत्यादौ
विषयलक्षणैश्च गङ्गासमीपनीरस्योपस्थितौ न तस्य वि-
कृपयत्त्वमिति पाणिनीयाः । शस्यसंपादनार्थं जलराधनार्थं
बन्धने वृत्तलेकार्थं जलधारणार्थं आलषालं च । "आधा-
रबन्धप्रमुखैः प्रयत्नैः" रघु० । वाच० । आधारस्य भावः
तत्त्वं आधारता संबन्धविशेषेण पदार्थविशेषस्याऽऽधेयता-
सम्पादक धर्मविशेषे, तथा च तयोः परस्परनिरूप्यनि-
रूपकभावः । आधारताया अनतिगिरुत्तिर्धर्म आधा-
रतावच्छेदकः । एवमाधेयताया अनतिगिरुत्तिर्धर्म आ-
धेयतावच्छेदकः यथा संयोगेन घटाधारे भूतले भूतलस्य-
माधारतावच्छेदक भूतलाधेयं घटं च घटस्यमाधेयताव-
च्छेकम् तयोश्चावच्छेदकत्वात् । ताभ्यामाधारताऽऽधेयता
चाऽवच्छेद्यते यथा घटत्वावच्छिन्ना घटनिष्ठाऽऽधेयता
तथा भूतलत्वावच्छिन्ना भूतलनिष्ठाऽऽधारता इति नव्य-
नैयायिकानां रीतिः । आधारत्वात्तदर्थे, न० । वाच० ।
ख-घ-थ-ध-भाम् ॥ २११८७ ॥ इति द्वैतप्राकृतसूत्रेण धस्य
बाहुल्येन हः प्रा० "आहारे०" ॥ १४०६४ ॥ द्रव्यम्-आधाने
भवति । विशे० ।

आधि (हि)-आधि-पुं० । आधीयते-अभिनिवेश्यते प्र-
तीकाराय मनोऽनेन । आ-धा-कि । मानसव्ययामेद्,
वाच० । आधीनाम्-मनःपीडानाम् । भ० १ श० १ उ०
१ सूत्रटी० । शरीरमानसे पीडाविशेषे च । " आधीनां
परमौषधम् " ॥ ३४ ॥ आधीनां-शरीरमानसपीडाविशे-
षाणां परमौषधं-प्रधानौषधकल्पम् । षो० १५ विव० ।
इषत् आधिक्रियते उत्तमर्णोऽत्र । आ-इषदर्थे, धा-अधि-
कारार्थे, आधारि कि, आधीयते श्रुणुशोधनार्थम् आ-धा-
कर्मणि-कि-वा । श्रुणुशोधनार्थं प्रतिभूस्थानीयतया ब-
न्धकत्वेन उत्तमर्णसमीपे अधमर्णेनाऽऽधीयमाने उत्तमर्णस्य
इषत् स्वत्वेन भूतव्यापारविशिष्टे, वाच० ।

आहि (हि) क-आधिक्य-न० । अधिकस्य भावः व्यञ्ज ।
अधिकतायाम्, अनिशयितायाम्, " यदावगच्छेदाय-
त्वा-माधिक्यं भ्रुवमात्मनः " । मनु० । युरमायामपि रात्रौ
चेत्, शोणितं प्रचुरं तदा । कस्या च पुंवत् भवति, शुक्रा-
धिक्यं पुमान् भवेत् ॥ १ ॥ उपोतिस्तत्त्वम् । प्रातिपदिकमात्रं
लिङ्गमात्राधिक्ये, सि० कौ० " एवमेतद् गुणाधिक्यं,
द्रव्यं द्रव्यं व्यवस्थितम् " सुश्रु० । वाच० । " आधिक्य-
स्यैर्यामिज्जयम् " ॥ २६४ ॥ आधिक्यं सजातीयपरि-
णामप्राप्त्यर्थम् । द्वा० १७ द्वा० ।

आधि (हि) गरणि-आधिकरणिकी-स्त्री० । अधिक्रि-
यते आत्मा नरकादिषु येन तदाधिकरणं, तेन निवृत्ता आ-
धिकरणिकी, पञ्चक्रिया मध्ये तृतीय क्रियाविशेषे, सा च
द्विधा चक्रथपशुवन्धमन्त्रतन्त्रादिप्रवर्तिनी खड्गादिनि-
र्वर्तिनी चेति । ध० ३ अधि० ।

आधि (हि) देविय-आधिदैविक-त्रि० । अधिदैवं भवः
देवान्-वानादीन् अधिकृत्य प्रवृत्ते वा ठञ् । अनुशतिकादि-
त्वाद् द्विपदवृद्धिः । देवाधिकारेण प्रवृत्ते शस्त्रे, वातादि-
निबन्धनं, पुःख च । दुःखं हि त्रिविधम्-आध्यात्मिकादिभ-

दात् । वाच० । आधिदेविकम्—यत्तराक्षनप्रदायावेशहेतु-
कम् । स्या० १५ श्लोकटी० ।

आधि (हि) भौदय-आधिभौतिक-त्रि० । भूतानि-व्या-
घनसर्पादीन्याधिकृत्य जतम् । अधिभूत ठम् द्विपदबुद्धिः ।
व्याघ्रसर्पादिजनिने दुःखे, वाच० । आधिभौतिक-मानुष-
पशुपक्षमृगसरीसृपस्थावरजनिमित्तम् । स्या० १५ श्लोकटी० ।

आधु (हु) शिप्य-आधुनिक-त्रि० । अधुना भवः ठम् ।
सांस्प्रतंभव अर्वाचीने, अप्राचीने च । स्त्रियां स्त्रीप् ।
वाच० । अप्रार्थानिप्रदाणामन्यतमे स्वनामक्यातं प्रदे, ज० ।
म० प्र० २० पाहु० ।

दो आहुणिया । (सूत्र-६०+) स्या० २ ठा ३ उ० ।

आधे (हे) य-आधेय-त्रि० । आ-धा-कर्मणि यत् । १
उत्पाद्ये, “आधेयआक्रियाजश्च, सोऽमस्त्वप्रकृतिगुणः” व्या०
का० । यस्य सतो गुणान्तरमुत्पाद्यम् तादृशं उत्पाद्यगुणा-
न्तरे विद्यमानं पञ्च यत्र घटादपदार्थे पाकादिना रक्तता-
गुणान्तरमाधीयते तादृशं घटादौ, आधाननिर्वाधना म्हा-
पनीये बहौ, पुं० । अधिकरणेऽभिनिवेशनीये, “अधिकं
पृथुलाधारादधेयधिक्यवर्णनम्” चन्द्रा० । वाच० ।

आधाराऽऽधेयौ द्रव्यक्षेत्रकालभावंभेदेन—

आहारो आहयं, च हाइ द्रव्यं तदेव भावो य ।

स्वतं पुण आहारो, कालो नियमाउ अहेभ्रो॥१४०६॥

(अस्याः गाथाया व्याख्या ‘अणुश्रोग’ शब्दे प्रथमभागे
३४४ पृष्ठे गता ।) विशेष० । स्थापनीये द्रव्ये च । भावे यत् ।
आधानं, न० । वाच० ।

आधि (हे) वञ्च-आधिपत्य-न० । अधिपतेर्भावः कर्म या
पत्यन्तत्वात् यक् । स्वामित्वे, “अवाप्यभूमावसपन्नमृदं,
गज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम्” गीता० । वाच० । य-
क्षाणामाधिपत्यं च, राजराज्यमेव च । भा० । घ० ।
राजकार्ये प्रजापालनादौ, “दुर्योधन तस्माद्विन वै निगृह्य,
पातडो, पुत्रं प्रकुरुष्वधिपत्ये । अजातशत्रुर्हि विमुक्त-
जया, धर्ममेतमां पृथिवीं शान्तु राजन् ।” भा० । घ० । प० ।
६ । अ० । वाच० । “आधिवञ्च” (सूत्र-४६+) । प्रज्ञा०
२ पद । आधिपतेः कर्मोऽधिपत्यम् । रक्षायाम्, जी० ३
प्रति० ४ अधि० १ उ० ११७ सूत्रटी० । आ० म० । प्रज्ञा० ।
म० । कल्प० । ज्ञा० । विपा० । ज० ।

आधोधि (हाहि) य-आधोऽवधिक-पुं० । नियतक्षेत्रविषय-
पयाऽर्वाधक्षानिनि, भ० ।

आहोहिणं गं भंते ! मणुस्मे जे भविण अक्षयंगु देव-
लोणसु उववज्जइ । (सूत्र-२६१+)

‘आहोहिणं गं’ ति, आधोऽवधिक-—नियतक्षेत्रविषया-
ऽवधिज्ञानी । भ० ७ श० ७ उ० ।

नमिस्स गं अग्गुआ एगूणत्तालीमं आहोहियमया
होत्था । (सूत्र-३६ X)

‘आहोहिणं’ ति—नियतक्षेत्रविषयावाधक्षाननस्तेषां
शतानि । स० ३६ सम० । प्रतिनियतक्षेत्रावऽवधिज्ञाने
च । भ० ।

केवली गं भंते ! अ.धोऽधियं जाणइ पासइ । (सूत्र-
५३८+)

‘आहोहिणं’ ति, प्रतिनियतक्षेत्रावधिज्ञानम् । भ० १४
श० १० उ० ।

आप (व)-आप-पुं० । आप्यते । आप्-कर्मणि-घञ्-अष्ट-
सु वसुषु चतुर्थे वसौ, अपां समूह अण् । जलसमूह, न० ।
आकाशं, निरुक्त० । तस्य सर्वमूर्तसंयोगिन्यात्तथात्वम् ।
वाच० । व्याप्ता, आपः-व्याप्तिः । भ० १ श० ६ उ० ४०
सूत्रटी० ।

आप (व) इ-आपद्-स्त्री० । आप-पद् । सम्यग्दा क्विप् ।
आपदविपदसंपदां दहः ॥ ८४४०० ॥ इति हैमप्राकृतमृचण
आपत् शब्दकारस्य इकारः । “अणुउ करस्तहो पुरस्तहो,
आवइ आवइ” (अनयम्-अन्याय) कुर्वतः पुरुषस्य आपत्
आयाति । प्रा० दुं० पां वः ॥ ८१२३१ ॥ इति हैमप्राकृतमृचण
स्वरान्तरस्य पस्य वः । विपत्तौ, प्रा० । “दुहआ गइ बाल-
स्म, आवइ वडमूलिया” ॥ १७+ ॥ आपदो-विपदः । उत्त०
७ अ० । “संभम-भयाऽऽउरा-ऽऽवइ” ॥ १३+ ॥ आवइ चउ-
विहा-दव्यवेत्त-काल भावाऽऽवइ । दव्याऽऽवइ-दव्यं दु-
ल्लहं । स्वताऽऽवइ-बोच्छुभ-मंडवाइ । कालाऽऽवइ आमाइ ।
भावाऽऽवइ गुरुगिलाणाइ । (णि तच्छूणि.) । द्रव्यक्षेत्र-
कालभावंस्तत्र द्रव्यापत्-कल्पनीयशतादद्रव्यदुर्भेदना १,
क्षेत्राऽऽपत्-प्रत्यासन्नग्रामनगराद्विहितमरणं च क्षेत्रम् २,
कालाऽऽपद् दुष्कालादि ३, भावाऽऽपद्-ग्लानत्यादि ४ ।
जीत० । द्रव्याऽऽपत्-प्रासुकादद्रव्यालामा, क्षेत्राऽऽपत्-
कालान्तरक्षेत्रपातनत्वे, कालाऽऽपत्-दुर्भिक्षकालप्राप्तिः, भावा-
पत् ग्लानत्वमिति । प्रतिपवणायाः पञ्चमं भेदे, भ० २५ श०
७ उ० ७६६ सूत्रटी० । “आउरे आवइसु य” (सूत्र-७७३+)
तथा आपत्सु द्रव्यादिभेदेन चतुर्थिधासु, तत्र द्रव्यतः-
प्रासुकद्रव्यं दुर्भेद, क्षेत्रतो-ऽध्वप्रतिपन्नता, कालतो दु-
र्भिक्षे, भावतो-ग्लानत्वमिति । उक्तं च-“दव्याइअलेभे
पुण चउंअवहा आवया हाइ” इति । स्या० १० ठा० ३ उ० ।
व्य० । नि० चू० । आ० चू० । “आवइसु ददधम्मया”
(सूत्र-३२+) । प्रशस्तयोगसंग्रहाय साधुताऽऽपत्सु-
द्रव्यादिभेदासु, ददधम्मता कार्या सुतरा तासु ददधम्मिणा
भावमित्यर्थः । स० ३२ सम० ।

उदाहरणादियोगः—

उज्जणीणं धणवस्स, अणुगारे धम्मघोमचम्पाए ।

अडवीइ मत्थविम्मम-वोसिरणं सिज्झणा चेव १२८१ ।

अस्याः व्याख्या कथानकाद्वलेया, तच्छदम्—“उज्जणी
नयगं, तत्थ धणवस्स वाणिपआ, सो चंपं जाउ कामो उग्घो-
सणं कांइ । जइ (गाए) धंआ, एयं अणुणवेइ धम्मघोसो
नाम अणुगारो, तेसु दूरं अडविमइगएसु पुलिन्देहि
विलोलिआ सत्थो इआ तइआ नट्ठो, सो अणुगारो
अयंगण लोपण समं अडवि पविट्ठो, ते मूलाणि आयति

पाणिनेः च विधेति, सो निमन्तिज्जइ, नेच्छति, आहारजाए, एगस्थ मिलायले भलं पक्कखाये, अदीणस्स अहियाले-माणस्स केवलनाणं समुप्पसं सिद्धो, दृढधम्मयाए योगा संगहिया, एसा द्दवाऽऽवती १, खताऽऽवती-खताणं अ-सतीए २, कालाऽऽवती-आमादरियादि ३ ।

भावाऽऽवतीए ४-उदाहरणगाहा—

महुराए जउणगाया, जउणावकंण दंडमणगारे ।

बहणं च कालकरणं, सऽऽगमणं च पव्वजा ॥१२८२॥

व्याख्या कथानकाद्वलेया, तच्चेदम्—“ महुराए नगरीए जउणा राया, जउणायह् जउजाणं अचरेण, तत्थ जउणाए कोप्परां दिद्धा, तत्थ वग्गो अणुगारां आयावेइ, सो रायाए गिनेण दिट्ठो, तेण रोसण अमिणा सीनं छिन्नं, अन्ते भ-णांन-फलण आहयो, सब्बेहि वि मणुस्संहि पत्थरगसी-कओ कांवाद्यं पइ तस्स येयणाउद्यं भाययेतस्स आयनी, कालगनो भिद्धो, देवागमणं महिमाकरणं, सक्कागमणं पा-लएणं विमोणं तस्स वि य रक्को अधिनी जाया, यउज्जेण भेसिओ सक्केण जइ पव्वयसि तो मज्झिम पव्वइओ धेराण अन्तिए अ भग्गहं गेएइ जइ भिक्खागओ संभरासि तो ण जेमेमि जइ दरजांसओ ता संभेगं विगिच्चाम एवं किर तेण भगवया एगमांवि विवसेनाऽऽहायिं तस्स द्दवा-ऽऽवती, द्दगहस्स भावाऽऽवती ४ “ आवइसु दृढधम्मत ति मयं ” । आव० ४ अ० । हलन्तत्वाद्वाप्-आपदाप्यत्र । वाच० ।

आप (व) गा-आपगा-खी० । आपत-जलपमूदेन गच्छ-ति-वर्धति-इ । नद्याम् . दश० ।

बहुपमाणि तित्थाणि, आवगासं वियागरे ॥३७॥

बहुपमानि-तीर्थानि आपगानां-नदीनां व्यापृणीयात् सा धर्वादावपय इति । दश० ७ अ० २ उ० ।

आवच्छिज्ज अरत्य पुं० । सन्ताने, कल्प० । “ एए णं सव्वे अज्जसुहमस्स अणगारस्स आवच्छिज्जा ” एते सव्वे आर्यसु-धर्मण, अणगारस्य अपत्यानि शिष्यसन्तानजा इत्यर्थः । कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

आप (व) उण-आपतन-न० । आ-पत । भावे ल्युट् । आगमने, प्राप्ते, जाने (क्वचित्प्राकरणिकादृथादपकर-णिकस्यापतनम्) स्माह० । देववशात् एतेन च । वाच० । प्रस्फाटने, छ० ३ अधि० २४ अकटी० । प्रस्खलने च । आध० ३१२ गाथाटी० । “ आवडणं विस्समखाणुकटसु ” । (११० x) । विपमं वा स्थायीं वा आपतने-प्रस्खलने भ-यानि । वृ० १ उ० ३ प्रक० । आपतन नाम-यद् भूमिमसं-प्राप्तस्य संप्राप्तस्य वा जानुकूरागभ्यां प्रस्खलनम् । वृ० २ उ० १५१ गाथाटी० । “ आवडणं लुडुगं ” ॥ २११ + ॥ आ-वडणं-पक्खलणं तं पुण भूमिअसंपन्नो संपत्तो वा जाणु-कोप्परेहि । नि० वृ० १ उ० ।

आप (व) डिय-आपतित-त्रि० । आ-पत् क् । दडादागते, दद्यात्पतते च । वाच० । आस्फासिते च । “ दांअ

आवडिया कुडु ” (४२ +) । आपतितो-भित्तो आस्फा-लितो । उक्त० २५ अ० ।

आप (व) ण-आपण-पुं० । आपणयन्ते-धिकीणस्यत्र आ-पणः । आधारे घञ् । इहे. “ पणियाऽऽधगविचिह ” (सूत्र-१ x) । पणितानि-भारडानि तत्प्रधानाः-आपणाः-इहाः । औ० । भ० । आ० म० । कल्प० । प्रश्न० । डा० । विशेष० । ङा० । “ आवणसिघाडग ” (सूत्र-१३४ +) । अनु० । डा० । वीध्याम् . न० । “ कोलच्चुगणां आवणं ” ॥ ७१ + ॥ दश० ५ अ० १ उ० । पण्यस्थान, प्रश्न० ३ संय० द्वार २६ सूत्रटी० । क्रयविक्रयद्रव्यशालायां च । वाच० । “ शकटाऽऽपणवेशाश्च, घणितो वन्दिनस्तथा । नराश्च मृग-याशीलाः, शतशोऽधमहस्त्राः ” । भा० व० प० अ० २३८ । “ भव्यमालयाऽऽपणानाञ्च ददशुः धियमुत्तमाम् ” भा० ल० प० ४ अ० । (आपणः पण्यवीथका) (आपणां विक्रय-स्थानम्) तेनैवाकम् । “ पूर्णाऽऽपणा विपणिनो विपणी-विमेषु । माघ० । ” वाच० ।

आप(व)णगिह-आपणगृह-न० । आपणमध्यवर्तिगृहं, वृ० ।

तथा च—

जं आवणमज्झमि, जं च गिहं आवणा य दुहओ वि ।

तं होइ आवणगिहं, रत्थासुहण्थपाममि ॥ १७० ॥

यद् गृहमापणमध्ये समतादापणैः परित्तमं तदापणगृहम्, यद्वा-मध्य गृहम् ‘दुहओ वि’ ति-डाभ्यामाप च पाश्चा-भ्यां यस्याऽऽपणं भवन्ति तदापणगृहं भवति । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

आप (व) णवीहि-आपणवीथि-खी० । रथ्याविशेष, आ० म० १ अ० १८३ गाथाटी० । डा० । रा० । जी० । दृढमार्गे, दश० १० अ० । जी० । ङा० । “ संमट्ठरत्थंनराऽऽवणवी-हियं ” । आपणवीथयश्च दृढमार्गाः । कल्प० १ अधि० ५ क्षण ।

आप (व) ण आपन्न-त्रि० । आ-पद् क् । आपद्प्रस्ते, “ आपन्नं संसृति घरां, यन्नाम विवशो गृणत् । ततः सद्यो विमुच्येत, यद् विनोति स्वयं भयम् ” । भाग० । “ आप-आभयसंप्रपु, दीक्षिताः खलु पौरवाः ” । शकु० । “ आ-त्मापगधादापन्न-स्तन् किं भीमं जिघांसति ” भा० खी० प० १३ आ० । वाच० । आश्रित, “ इमं दरितणमायणा, सब्बदुक्खा विमुचइ ” ॥ १६ ॥ सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । अनु० । उत्पन्ने, ङा० १ ध्रु० २ अ० ३६-३७ सूत्रटी० । प्राप्ते, “ जो जाइ आवजा ” (२४५) । आव० ४ अ० । आवणो प्राप्त उच्यते । नि० वृ० १ उ० २५६ गाथाटी० । “ आवणो दीढमद्धणं, संसारस्स अपणए ” (१३ x) । आपन्नाः-प्राप्ताः । उक्त० १ अ० व्याप्ते, नि० ।

आप(व)सुपरिहार-आपन्नपरिहार-पुं० । भावपरिहारभेदे, नि० वृ० ।

(भाष्यम्)—

मामादी आवणो, तेण उ पणयं न अनेहि ॥ २३ ॥

आवणपरिहारो पुण ओ मांसिय वा ० जाव क्कमांसियं

वा पायच्छिन्नं आवरणो । नि० चू० २० उ० । यत् मा-
सिकं यावत् प्रायश्चित्तमापन्नं तत् आ-
पन्नं अपरिमोक्षेऽपि चक्षते, परिह्रियते इति परिहारः,
कर्मणि घञ् । आपन्नमेव परिहारः आपन्नपरिहार इति
व्युत्पत्तिः, तथाचह—‘मासाक्षी आवञ्जे’ इति-मासादिकं
यत् प्रायश्चित्तस्थानमापन्नं तत् आपन्नं—आपन्नपरिहार
द्रष्टव्यं; मासादिकं यत् प्रायश्चित्तस्थानमापन्नं तत् आपन्न
परिहार इति भावः । अथ वा परिहृयते परिहार इति भावे
घञ्, आपन्नेन-प्रायश्चित्तस्थानेन परिहारो वर्जनं साधो-
रिति गम्यते । आपन्नपरिहारः । तथा हि-स प्रायश्चित्ती
अविशुद्धत्वात् विशुद्धिचरणैः साधुभिर्यावत्प्रायश्चित्तप्रति-
पत्त्या न शुद्धो भवति तावत् परिह्रियते, इह तेन
आपन्नपरिहारिणं प्रकृतमधिकारो, न शेषः परिहारैः । व्य०
१ उ० २६ गाथाटी० ।

आप (व) समस्ता-आपन्नसत्त्वा-स्त्री० । आपन्नः-उत्पन्नः
सत्त्वो-जीवो गर्भे यस्याः सा । ह्य० १ ध्रु० २ अ० ३७ सूत्र-
टी० । गर्भितया स्त्रियाम्, “सममापन्नसत्त्वास्ता रेजुग-
पाण्डुरतिशः” । रघु० । वाच० ।

आप (ब) ति-आपत्ति-स्त्री० । आ-पद्-क्तिन् । आपदि,
आपच्च-सोमार्थमभूतावस्था सस्यग वर्तनोपायानुपलम्भ-
श्च । वाच० । आपादेन, व्य० । आपत्तिः-प्रायश्चित्तस्याऽऽ-
पादनम् । व्य० १ उ० १ प्रक० १६७ गाथाटी० । प्राप्ता,
“संवगतं समस्तापत्त्या । ८ x १” आपत्तिश्च प्राप्तिः । यो०
६ चित्र० ८ श्लोकटी० ।

जं जं न भणियमिहयं, तस्मावचीए दाणसंखेवं ।

भिक्षाहया य वुच्छं, छम्मासं ताय जपिणं ॥ ६० ॥

‘जं जमिच्छाह’ । इह जीववहारे जं जं पाच्छिन्नं न
भणियं अवराहमुद्दिमिज्जुणं तस्मावि आवर्त्तिविभेमेण
दाणसंखेवं भणामि । आवर्त्ती पायच्छिन्नदाणसंपत्ती । सा
य-निमीह कल्प-व्यवहारमाहया । सुतत्रा, अथग्रे य ।
आणाअणवत्थमिच्छुत्तविग्राहणा सविथगा । तवमे य-
सो य तवो पणगादीं छम्मासपज्जवसाणो अणगाऽऽवत्ति-
दाणधिरयणालकवणो तसु संवसु गंथेसु । इह पुण
जीववहारे संखेवेण आवर्त्तीदाणं निरुविज्जइ ॥ ६० ॥

भिन्नो अविमिदो चिय,मामो चउरो य छच्च लहु-गुरुया ।

निव्वियगाई अट्टम-भत्तऽन्तं दाणमेएमि ॥ ६१ ॥

‘भिन्ना अविमिदो’ इच्छाह । ‘भिन्न’ इति-सममयमत्रा;
पञ्चासिं २० दिवसा भिन्नसहेण घणन्ति । सो य अविमिदो
एको चव । अविमिदुगहणाओ य संवपणगाई मया
घणन्ति । पणगं-लहुगं, गुरुगं च; दमगं लहुगं गुरुगं च;
पन्नसगं-लहुगं, गुरुगं च; वीसगं-लहुगं, गुरुगं च; पं-
खयीसगं-लहुगं, गुरुगं च । एव भिन्नमामो बहुमओ वि
एको चव घणइ । एवो य सुयववहारे जेसु जेसु अव-
राहसु भणिओ तेसु तेसु चव अवराहसु जीएण संवरय
निव्वियगाई । भिन्नो अविमिदो चिय एवं चक्खाणियं ।
इयाणि ‘मासो’ ति सो य लहुमानो, गुरुमानो च । एतथ

य लहुमाने पुग्मिहं । गुरुमाने एक्कामणयं । चउरो य
छच्च मामा संवउभन्ति । एतथ लहुचउमाने आयामं ।
चउगुरुमाने चउत्थं । छज्जहुमाने छट्ठं । छगुरुमाने अट्टमं ।
एवं सुत्तनिदिट्ठाऽऽवत्ति जहावराहं जाणिऊण जीएण नि-
व्वियगाई-अट्टमभत्तन्तं तव देजा ।

इय सव्वाऽऽवत्तीओ, तवसो नाउं जह-कमं समए ।

जीएण देज निव्वी-इगाइ दाणं जहाऽभिहियं ॥ ६२ ॥

‘इय सव्वाऽऽवत्तीओ’ इच्छाह । ‘इय’ एवं-एएण एगएण
‘सव्वाऽऽवत्तीओ’संवतवट्ठाणां ‘जहकमं’-पायच्छिन्ताणु-
लोभेण । समए-सिद्धं । ‘जीएण देजा’ निव्वियगाइयं दाणं
जह जह भणियं तहा तहा ‘देज’ ति-भणियं हाइ । (इति
चूर्णः) । जीत० । इह-जीतव्यवहारे अपराधमुद्दिश्य यद्यप्रा-
यश्चित्तन भणितं तस्याऽऽपत्तिविशेषेण दानसंखेवं वक्ष्यं
आपत्तिश्च-अमुकानिचारेऽमुकस्य तपसः प्राप्तिरिति, सा
च निशीथ-कल्प-व्यवहारादिषु विस्तरणाभिहितता । जीत० ।
व्याप्तौ, भ० १ श० ६ उ० ५० सूत्रटी० । उद्भूतौ, विशेष० ६६
गाथाटी० । अनिष्टप्रसङ्गं च । स च व्याप्यस्याहार्यारोपात्
व्यापकस्याहार्यारोपः याद निर्वहः स्यान्नधूमः स्या-
दित्येवं रूप । वाच० ।

आप (व) तिसुत्त-आपत्तिमुक्त-न० । शिष्यगतप्रतिस्व-
नाद्वारेणाऽऽपन्नप्रायश्चित्तानुध्यायिनि सूत्रे, नि० चू० । प्र-
तिस्वयनायां सत्यां प्रायश्चित्तापत्तिः स्यात् इत्यापत्तिस्-
त्राग्युच्यन्ते-जं भिक्षू बहुमो मामियं पडिमेवत्ता आ-
लोइज्जा (१) बहुमो वि, बहुमो, वि बहुमो पंच पडिमे-
वित्ता आलोइज्जा (२) इति प्रत्येकबहुमसूत्रम्, ‘जं भिक्षू
मामियं वा दो मामियं, तेमामियं, च (३) इत्यादि सकल-
संयोगमूत्रम्, ‘जं भिक्षू बहुमो मामियं बहुमो दो मा-
मियं बहुमो तेमामियम् (४) इत्यादि बहुसंयोगमूत्रम्,
एतन्मूत्रचतुष्टयमनायता ग्रन्थेन सूत्रोपात्तं व्याख्यानम् ।
नि० चू० २० उ० । आवर्त्तीए अहिगो विज्जाति, नि० चू० २०
उ० ५ सूत्र-व्याख्यानं ।

(संपूर्णमूत्रपाठस्येवम्)—

जं भिक्षू बहुमोमामियं परिहारद्वारं परिसेवित्ता आ-
लोएज्जा अपलिउंचियं आलोएमाणस्स मामियं पलि-
उंचियं आलोएमाणस्स दोमामियं ॥ ६ ॥ जं भिक्षू
बहुमोवि दोमामियं परिहारद्वारं परिसेवित्ता आलो-
एज्जा अपलिउंचियं आलोएमाणस्स दोमामियं पलि-
उंचियं आलोएमाणस्स तिमामियं ॥ ७ ॥ जं भिक्षू
बहुमो तिमामियं परिहारद्वारं परिसेवित्ता आलोएज्जा
अपलिउंचियं आलोएमाणस्स तिमामियं पलिउंचियं
आलोएमाणस्स चाउम्मामियं ॥ ८ ॥ जं भिक्षू बहु-
मोवि चाउम्मामियं परिहारद्वारं परिसेवित्ता आलो-
एज्जा अपलिउंचियं आलोएमाणस्स चाउम्मामियं प-
लिउंचियं आलोएमाणस्स पंचमामियं ॥ ९ ॥ जं भिक्षू
बहुमोवि पंचमामियं परिहारद्वारं परिसेवित्ता आलो-

एजा अपलिउंचियं आलोएमाशस्स पंचमासियं पलि-
उंचियं आलोएमाशस्स छम्मासियं तेण परं पलिउंचियं
वा अपलिउंचियं वा आलोएमाशस्स ते चेव छम्मासा
॥ १० ॥ नि० सू० २० उ० ।

बिसीहस्स पच्छिमे उडेसगे निविहमेवा सुत्ता, सधे तीमं
सुत्ता, तथ आवात्तिस्तुता जे वस तेसि खउरो सुत्तेणेष
भाणता, इमे अन्धतो छु जाणियव्वा, ते जहा-सानिरेगसुत्तं
१, बहुससानिरेगसुत्तं २, सानिरेगसंजोगसुत्तं ३, बहु-
ससानिरेगसंजोगसुत्तं ४, णयमं सगलस्स सानिरेगस्स
य संजोगसुत्तं ५, वसमं बहुसस्स बहुससाहरेगस्स संजोगे
सुत्तं ६, एवं एतेसु दससु आवात्तिस्तुत्तेसु सण्णसु एते
णेष विविधसु दस आलोयणासुत्ता भाणियव्वा । नि०
सू० २० उ० ।

‘इमे अत्थउ’ ति-अर्थो-व्याख्याने-भाष्यादिकं तस्मात् पद-
बोद्धव्यानि, “नं जहे” त्यादि, “जे भिक्खु मासाहरेग-
क्षेमासियमि” (१) त्यादि, सानिरेकसंयोगसूत्रम्-“जे
भिक्खु बहुसोसानिरेगमासियं, बहुसोसाहरेगक्षेमासियं
(२) च ” इत्यादि । बहुससानिरेकसंयोगसूत्रम्, “जे
भिक्खु मासियं सानिरेकमासियं (३) ” । “जे भिक्खु दु-
मासियं सानिरेकदुमासियं च (४) ” त्यादि, सकलस्य
सानिरेकस्य च संयोगसूत्रम्, “जे भिक्खु बहुसो मा-
सियं बहुसो सानिरेकमासियं च ” (५) । “जे भिक्खु
बहुसो दुमासियं, बहुसो सानिरेकदुमासियं च ” (६)
त्यादि । बहुससानिरेगस्स य संजोगसुत्तं इत्येवमापाके-
मन्त्राणि दश कथितानि । नि० सू० २० उ० ।

आप (व) व-आपद्-त्रि० । आपद् ददातीत्यापहः । रो-
गादिके, पुरुषादिके च । आतु० ।

आप (पि) लव-आप्तव-पुं० । आ-प्-लव-भावे । पक्षे-
अप् । स्थावे, जलानां सञ्चयः समुच्छलनं, ल्युट्-आप्तयनं
लभ्येव । न० । वाच० । लात् ॥ ८ । २ । १०६ ॥ इति हैम-
प्राकृतसूत्रेण लकारस्य पूर्वं इकारः । प्रा० ।

आप (य) सरीरअणवकंखवत्तिपा-आत्मशरीरानवका-
इन्द्राप्रत्यया-स्त्री० । अन्वकाङ्गाप्रत्ययक्रियाभेदे, स्था० । त-
त्रात्मशरीरानवकाङ्गाप्रत्यया सा स्वशरीरक्षतिकारिक-
रूपाण कुर्वतः क्रिया भवति । स्था० २ ठा० १ उ० ६०
सूत्रटी० ।

आपहल्लिय-आघूर्णित-त्रि० । ‘आघुस्मिन्व’ शब्दार्थे,
प्रा० ४ पाद् ।

आपा (वा) ग (य)-आपाक-पुं० । समन्तात्परिच्छेद-
पक्षेनेऽत्र आ-पक् । आधारे घञ् । कुम्भकारस्य मृत्तमय-
पात्रपन्नस्थानं, वाच० । तथा च-“कुम्भकाराऽऽवापइ वा
कवेल्लुयाऽऽवापइ वा इहाऽऽवापइ वा ” (सूत्र-५६७+) ।
कुम्भकारस्यापाको-भाण्डपन्नस्थानम्, कवेल्लुकानि प्र-
तीनानि तेषामापाकः प्रतीत एव । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।
भावे घञ् । इत्यपाके, सम्यक् पाके, पुटपाके च । वाच० ।

आवाड-आवाड-पुं० । स्थानमख्याते जिलातजाता, “उ-
६६

सखुभरहं वासं बहवे आवाडा णाम खिलाता पारवसंति
ति ” । आ० सू० १ अ० । *

आपा (वा) य-आपात-पुं० । इडात्-अविशेकात् कारणा-
न्तरसाधिव्याभावेऽपि आगत्य पातः । अनर्कितागमनं,
“गुरुडापातविशिलह-मघनादात्तबन्धनः ” रघुः “तदा-
पातभयात् पथि ” कुमा० । आपतस्यत्राधारे घञ् । उपक्रमे,
“आपातरस्या विषयाः पठ्यन्तपरित्यागिनः ” किगा०
“आपातरस्याः-तत्कालरमणीयाः ” मल्लि० । उपक्रमे च
“मध्वपात इति मनुः । मध्वपातो मधुरोपक्रमः ”
कुल्लु । वाच० । “आपातभट्ट ” (सूत्र-२५५ x) ।
आपतव्यमापातः । प्रथममीलकं, । स्था० ४ ठा० १ उ० ।
तत्प्रथमतया संसर्गे, म० ।

तस्स भोयणस्स आवाए भइए भवइ तओ पच्छा परि-
खममाणे परिणममाणे दुरुवचाए दुग्गंधचाए जहा मह-
स्मवए ० जाव भुज्जा भुज्जो परिणमइ । (सूत्र-३०६+)

आपातः-तत्प्रथमतया संसर्गः । भ० ७ ख० १० उ० ।
आभिमुख्येन समवाये, “आवाए सञ्चवद्व्याणं ” ॥२६३४॥
संक्षेपमपि जीवादिद्रव्याणामापाते-आभिमुख्येन समवाये
निष्पद्यते इति शेषः । विशेष० । अभ्यागमे, “अणावाय-
मसंलोए ” (२६६ x) । न आपात-अभ्यागमः, स्व-
पक्षपरपक्षयोर्यस्मिन् स्थितिदले तदनापातः । आच० । सू० ।
“तथाऽऽवायं दुग्धिइ ” (२६७+) । तत्र-आपात-स्थितिदलं
द्विविधम्-द्विप्रकारम् । आच० । सू० । (अस्य बहुभेदाः
‘थोडल’ शब्दे चतुर्थभागं यथ्यतं) “अणावायमसंलोए
चिहुजा ” (सूत्र-२६४+) । अनापाते-विजने, असंलोकं च
संनिष्ठत् । आवा० २ थु० १ सू० १ अ० ४ उ० । प्राप्ता,
आपातः-विषयप्राप्तिः । आ० सू० १ अ० ।

आपाद-पुं० । आ-पद्-घञ् । कललाभे, आगतौ च । पाद्-
पर्यन्तम् । अद्य० । पादपर्यन्ते, अद्य० । वाच० ।

आपा (वा) यमइय-आपातभद्रक-पुं० । आपातममापातः-
प्रथममीलकस्तत्र भद्रका-भद्रकारी दर्शनाऽऽलापादिना सु-
लकरवादापातभद्रकः । प्रथममीलके दर्शनाऽऽलापादिना
सुलकरे, स्था० । “आवायभइए णाममेगे, गो संवासभइए
(सूत्र-२५५ x) । स्था० ४ ठा० १ उ० ।

आपायावच-आप्राज्ञापत्य-न० । अहोरात्रभवे एकाद्विंश-
तितमे स्वनामख्याते मुहूर्त्ते, कल्प० १ अधि० ६ क्षत् ।

आपुच्छणा-आप्रच्छना-स्त्री० । आपुच्छायाः करणमाप्र-
च्छना । पञ्चा० १२ विष० २६ गाथाटी० । प्रअकरणे, पञ्चा०
१२ विष० २ गाथाटी० । भ० । “आपुच्छणा उवाइयं दाहला”
(सूत्र-२६४+) “आपुच्छणं ति-भर्तुरापुच्छा-“इच्छामि गं
तुभेहि अम्भणुजाया ” इत्यादिका । विषा० ८ अ० ।
आ-मर्यादया तथादिघबिनयलक्षणया, अभिविधाना वा
सर्वप्रयोजनार्थाभ्यासिलक्षणेन प्रच्छनं गुणः प्रश्नकरणमा
प्रच्छना । पञ्चा० १२ विष० २ गाथाटी० । सामान्यार्थभेदे,
प्रथ० १०१ द्वार ७६८ गाथाटी० । सा च कर्तुमभीष्टं कार्यं प्र-
वर्तमानं गुणं कार्या भगवन् ! अहमिदं करोमीति । प्रथ०

आपुच्छणा

अभिधानराजेन्द्रः ।

आवाह

१०१ द्वार ७७३ गाथाटी० आ० चू० जी० ग० । अनु० ।
 "आपुच्छा" ध० ३ अधि० । अयं भावः-यत्कार्यं साक्षा-
 दाप्रष्टुं शक्यते विशेषप्रयोजनं च तत्र साक्षादापुच्छा, यत्
 सुहृद्भिः सम्भावितया प्रष्टुमशक्यं तत्रापि बहुश्रमदेश-
 ननापुच्छाऽऽवश्यकंति । ध० ३ अधि० । "आपुच्छणा
 य नृया" । (२५) । तृतीया आपुच्छना यतो हि श्वासा-
 द्वासादिकं त्यक्त्वा अपरं सर्वं कार्यं गुरोः पृच्छां विना न
 कार्यम् तस्मादेया आपुच्छना । उक्त० २६ अ० । "आपु-
 च्छणा सयंकरणे" (५+) । स्वयम् आत्मना कार्याणां करणे
 गुरोः आपुच्छना कर्तव्या, न च गुरौ स्यात् स्वबुद्धयैव
 गुरुम् अनापुच्छय कार्यं कर्तव्यमिति भावः । उक्त० २६
 अ० । आज्ञात-सकलकृत्याभिव्याप्त्या प्रच्छना, प्रच्छना-इद-
 महे कुर्या न च स्वयंरूपा तां स्वयामन्यात्मनः करणं कस्य-
 चिद्विवाक्षितकार्यस्य निवर्तनं स्वयंकरणम् । तस्मिन्, उक्त०
 २६ अ० । उच्छ्वासनिश्वासा विहाय सर्वका-
 र्येष्वपि स्वसन्निधौ गुरोः पृष्टव्या, अतः सर्वविषयमपि
 प्रथमतः प्रच्छनमापुच्छयुच्यते, तथा च निर्युक्तिरुता
 सामान्येनैवाभिहितम्-"आपुच्छणा उ कजे" ति । उक्त०
 २६ अ० । आ० म० ।

तथा च—

आपुच्छणा उ कजे, गुरुणो गुरुमम्यस्म वा शियमा ।

एवं तु तयं मेयं, जायति मति गिजगहंऊ ॥ २६ ॥

व्याख्या-आपुच्छायाः करणम् आपुच्छना, तुशब्दः पुनरर्थः,
 तत्र आपुच्छना पुनः कार्य-ज्ञानादसाधनं प्रयोजनं सति
 कार्येति शेषः, कस्यत्याह-गुरो रनाधिकस्य तस्मैतस्य
 वा गुरुबहुमतस्य वा स्थावरादः वागव्यो विकल्पाशौ, नि-
 यमात्-अवश्यंभावेन, अथ कस्मादेया विधेयत्याह एवं 'तु'
 एवमेवः गुवाचापुच्छापूर्वकमित्यर्थः, तत्कार्यं धेयोऽतिशयेन
 प्रशस्यं जायते-भवति सहस्रं निजगहं तु कर्मक्षयका-
 रणमिति कृतेति गाथार्थः ।

अथ कथमापुच्छाविषयभूतं कार्यं धेयः स्यादित्यत आह-

सो विद्विना या तस्मा-हणम्मि तज्जाणा सुणायति ।

सन्नाणा पडिवत्ती, सुहभावा मंगलं तत्थ ॥ २७ ॥

व्याख्या 'सो' ति-यः-आपुच्छणं स गुरुः गुरुमुक्तेना
 वा, विधिज्ञाता चिकीर्षितकार्यस्य यस्माद्विधानं विधानस्य
 वेदिता भवति, गीतार्थत्वात्, ततश्च तस्माधेन अहमिदं
 कार्यं करोमीत्यर्थाविधिज्ञातृगुरुनिवेदनं, अथ वा-विधि-
 प्रतिपादनं सति स हि पृच्छयमानो विधिज्ञत्वाच्चिकीर्षि-
 तकार्यविधिं साधयति, यथा-"अच्छाडिहणासु य न
 धुव धोए पयावण न करे" इत्यादि 'तज्जाणं' ति-वि-
 धिज्ञानं पृच्छकस्य भवति, ततश्च—"सुनायं" ति-"अहो
 गुरुणा जिनंन वा सुद्धु ज्ञाते सकलसत्त्वानुपघानकत्वेन
 सुमुक्ताध्यापमाहकत्वेन निपुणमिदं दृष्टं, नैवं दर्शनान्तर्ग-
 यैरिति" एव विधात् स्वज्ञानात्-स्वगतसद्बोधात् स-
 काशात् प्रतिपत्तिगुरुत्वे जिन एवात इत्येवंभूता रुचि-
 भवति, सा च शुभभावः-प्रशस्ताध्यवसायो वर्धते, स च
 मङ्गलं-विघ्नविघातकं वस्तु तत्र कार्यं प्रयत्नमानस्येति-
 शेषः । अथ वा-स गुरुः विधिज्ञाता-उपायज्ञः तस्माधेन-चि-

कीर्षितकार्यनिष्पादने ततश्च तज्ज्ञानात् गुरोः सकाशात्
 यत् ज्ञानं तस्मात् सुज्ञानं कार्यं भवति सुज्ञानाच्च प्रति-
 पत्तिः-सम्यक् क्रियाभ्युपगमः सा च शुभा भावः शेषं तथैव
 इति गाथार्थः । पञ्चा० १२ धि० ।

आपुच्छा-आपुच्छा-स्त्री० । आ-पुच्छ-अङ् । आलापे, जि-
 ज्ञासायाम्, आलापणं-गतागतकाले, शुभं, प्रश्नं, आनन्दने
 च । वाच० । "आपुच्छणा य कजे" (६६७५) आपुच्छ-
 नमापुच्छा । समाचारमिदं, सा च कर्तुमर्हति कार्यं प्रथ-
 तमानेन गुरोः कार्य-अहमिदं करोमीति । आ० म० १ अ०
 (एतद्व्यहृद्व्यक्तम् आपुच्छणा शब्दऽनुपदम्ब गता) ।

आपुच्छणिज-आपुच्छनीय-त्रि० । पृष्टव्यं, अ० १८ श० २
 उ० ६१७ सूत्र । सकृदपृष्टव्यं, "आपुच्छणिजं" (सूत्र-७५)
 आपुच्छनीयः-सकृदपृष्टव्यः । आ० १ ध्रु० १ अ० ।

आपुच्छिता-आपुच्छय-अव्य० । आ-पुच्छ ल्यप् । जिज्ञा-
 सित्वन्वर्थे, वाच० । "आपुच्छिता ए कति सद्वाणे" (४४६+) ।
 आपुच्छय-प्रआहंत्वाद् ; गुरुमिति गम्यते इति । पं० व० २
 द्वार ।

आपूरिय-आपूरिक-त्रि० । कर्मजबुद्धेशमे उदाहरणभेदे
 अपूरकर्त्तरि, स चामित्राव्यपूपानां दलस्य मानं जानाति
 "पूरि" १० (सूत्र-६८५) तं० ।

आपूरिय-आपूरित-न० । आ-पूर-कृ-वस्यापूरणं कृतम् ।
 तांस्मन्, "पहयदेवदुद्धिनिनायाऽऽपूरियादिसामंडलं" ति
 आ० म० १ अ० ३४३ गाथाटी० । अभिव्याप्तं च । वाच० ।
 "आपूरियं" (२४१+) । "आपूरियं" ति-आपूरितं-संख्याप्तं
 भूतं वारिमतमित्यर्थः । विशेष० ।

आपूरिमाण-आपूरयत्-त्रि० । आपूरणं कुर्वति, "संहणे त-
 पपणे सव्ययो समंता आपूरमाणे" (सूत्र ५) । शब्दं
 तान प्रत्यासन्नान् सर्वतो-दिक्षु, समन्ततो-विदिक्षु आपूरय-
 ति शत्रन्तस्य साविदं रूपम् । रा० । जी० ।

आपूर्यमाण-त्रि० । आ-पूर-कर्मणि शानच् । सम्यक्
 पूर्यमाण, वाच० । प्रश्न० ३ आध० द्वार ११ सूत्रटी० ।
 समन्तात्प्रसृतं, "आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं, समुद्रमापः
 प्रविशन्ति यद्वत्" गीता० । आधारे शानच् । सूर्य्यकरणैः
 पूर्यमाणचन्द्रस्याधारे पक्षे, वाच० ।

आफोडिय-आस्फोटित-त्रि० । करास्फोट, प्रश्न० । "आफो-
 डियर्माहनाया" (सूत्र-११५) । आस्फोटितं-करास्फोटक-
 पम् । प्रश्न० ३ आध० द्वार ।

आववहुल-आपवहुल-न० । रत्नप्रभायाः पृथिव्या अपवहुले
 काण्डे, स० ।

इमीमे गं मेते ! रयणप्पभाए पुढवीए आप(व)वहुले
 कण्डे केवतिथं वाहल्लेणं पप्पते, गोयमा ! असीतिजांय-
 णमहस्माई वाहल्लेणं पप्पते । (सूत्र-७२) । जी० ३
 प्रति० १ उ० ।

आवाह-आवाध न० । आ-वाध-भावे अ । पीडायाम्,
 तापत्रयं क्लेशं च । वाच० । मानसपीडायाम्, "आवाहे च

भये वा" (५६६X). आवाधं नाम-मानसी पीडा । वृ० १ उ० ३ प्र० । अन्वि टाप् । तत्र मनःशरीराऽऽवाधकाराणि शल्यानि । सुधु० । नास्ति वाधा यस्य । पीडाशून्यं, त्रि० । वाच० ।
 आभंकर-आभङ्कर-पुं० । स्वनामक्याते महाभेदे, सू० प्र० २० पादु० ७ गाथा १०७ सूत्र । कल० । चं० प्र० ।

दो आभंकरा । (सूत्र-६० +)

स्था० २ ठा० ३ उ० । स्वनामक्याते विमानभेदे च । स० ३ सम० ३ सूत्र ।

आभरण-आभरण-न० । आ-भृ कर्मणि ल्युट् । भूषणे, स्था० ८ ठा० ३ उ० । सू० प्र० । आ० म० । औ० । ' ललित-यक्याऽऽभरणे ' (सूत्र- +) । ललितानि-शोभमानानि कृतानि न्यस्तान्याभरणानि-स्वारभूषणानि यस्य स तथा । न० । " आभरणभूषणविराडयमंगुयंगं " (सूत्र +) । आभरणानि-अङ्गवाम्भेयानि प्रेक्ष्यककङ्कणादीनि । कल्प० १ अधि० २ क्षण । " आभरणैर्हि विभूषिता " ॥ ६ ॥ आभरणैः-कुण्डलमुकुटहारादिभिः । उत० २२ अ० । " धे-तुणाऽऽभरणैर्ह " (७२ +) । आभरणानि-वस्त्राणि । व्य० ४ उ० । " पाण्डवानां समामध्ये, दुर्योधन उपागतः । तस्मै गाञ्च हिरण्यं च, सर्वाण्याभरणानि च " । १ । वाच० । आ-भरणप्रधानं च । " आभरणार्ण वा " (सूत्र० १४४ +) । आभरणानि-आभरणप्रधानानि । आचा० २ ध्रु० १ सू० ४ अ० १ उ० । भाव ल्युट् । सम्यक् पोषणे च । वाच० ।

आभरणचित्त-आभरणचित्र-त्रि० । आभरणैश्चित्राणि-विचित्राण्याभरणचित्राणि । आभरणैर्विचित्रं, जी० ३ प्रति० २ उ० १४७ सूत्र ।

आभरणजहङ्गाणविविहपरिहाण-आभरणयथास्थानवि-विधपरिधान-न० । आभरणानां यथास्थानं विविधरूपेण पारिधानलक्षणे द्वाषष्टितमे कलाभेदे, कल्प० १ अ० ७ क्षण २११ सूत्र ।

आभरणप्रिय-आभरणप्रिय-पुं० । पुरुषभेदे, वृ० ।

आभरणपिण्ड जाणमु, अलंकरिते उकेसमादीणि । ४२५X । केशादीनि माल्यादिभरणैर्लङ्घितः पुरुषान् आभ-रणप्रियान् जानाहि । वृ० १ उ० ३ प्र० ।

आभरणविचित्त-आभरणविचित्र-त्रि० । आभरणविभूषिते, आचा० । " आभरणविचित्रानि वा " (सूत्र-१४४X) । आभ-रणविचित्राणि-गिरिविडकारादिविभूषितानि । आचा० २ ध्रु० १ सू० ४ अ० १ उ० ।

आभरणविधि आभरणविधि पुं० । आभरणं-कटकादि तस्य विधिः-भेदाः आभरणविधिः । आभरणप्रकारेषु, वृ० १ उ० ३ प्र० ३२६ गाथा । कलाभेदे, नि० चू० ६ उ० ६४ गाथा । स० । द्वा० । जी० । " आभरणविधिपरिमाणं क-रेह " उपा० १ अ० । (सूत्रम्- ' आण्ड ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम्)

आभरणविभूषिय-आभरणविभूषित-त्रि० । आभरणालं-

कृते, " आभरणविभूषियाणि वा " (सूत्र-१४४ +) । आचा० २ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

आभव-आभव-अव्य० । आजन्मेत्यर्थे, आसंसारमित्यर्थे, च । " तद्वयणसेवणा आभवमखंडा " ॥ ३४ ॥ तद्वचन-सेवना-गुरुवचनसेवा, आभवम्-आसंसारम् । पञ्चा० ४ विव० । आभवमखंडा-आजन्म, आसंसारं वा संपूर्णा । ल० । " त्रिसुज्जमाणे आभवं भावकारिण्यमार्गदेह " (सूत्र-४X) । आभवम्-आजन्म, आसंसारं वा भावकार्यं निर्वा-णसाधकमाराधयति । पं० सू० ।

आभवताहिगार-आभवदधिकार-पुं० । व्यवहारभेदे, पं० भा० । " व्यवहारा हेह दुःखहे, पच्छिक्के आभवते य " पं० भा० १ कल्प । व्यवहर्तव्यभेदे च । व्य० । " आभवते य पच्छिक्के, व्यवहारियस्वं समासतो दुयिहं " ॥ ५६ + ॥ व्य० १० उ० । (आभवद्व्यवहारः क्षेत्रविषयः उक्त्वापया ' शब्दे-ऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) आभवद्व्यवहाराधिकारे, व्य० ।

आभवताऽहिगारि उ, वहुते तप्पमंगया ।

आभवता इमं अस्से, सुहमीलादि अहिमा ॥ ४३७ ॥

आभवदधिकारं वर्तमानं तत्प्रसङ्गाद्-आभवदधिकार-सङ्गादिमे-वक्ष्यमाणा अन्य आभवन्तः-सुखशीलादयस्तु सुखशीलादिप्रयुक्ता आख्याताः । व्य० ४ उ० ।

आभव आभाव-त्रि० । समंताद्भूविनुं योग्यं, व्य० । एतं त-अनन्तरादताः चिन्हं विमर्शयन्तः सन्तः अभिधारयन्तं यान्ति-अभिधारयत आभावा भवन्ति, शेषेषु पुनरभि-धारयत्सु आचार्यः-श्रुतगुरुस्वामी भवति । शेषा अन-भिधारयन्तः श्रुतगुरोराभावा भवन्ति इत्यर्थः । उक्तं च- " जह ते अभिधारंती, पच्छिक्के पच्छिक्कमस्सेव । अह ने अभिधारंती, सुयगुरुणा ने उ आभवा " ॥ १ ॥ व्य० ४ उ० । (अस्य बहुवचन्यता ' चरियापविट् ' शब्दे तृतीयभागे ११६४ पृष्ठं वक्ष्यते)

आभा-आभा-त्री० । आ-भा-अङ् । प्रभायाम्, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार १५ सूत्रटी० । दीप्तौ, वाच० । छायायाम्, जी० ३ प्रति० १ उ० २१४-सूत्र । शोभायाम्, कान्तौ, उपमाने, वाच० ।

आभाम-आभास-पुं० । आभासने आ-भास अङ् । उपा-धितुल्यतया भासमाने प्रतिविम्बे, दुष्टेष्ट्यादौ, वाच० । " प्रमाणस्य स्वरूपादि चतुष्टयाद्विपरीते तदाभासम् " इति ॥२३॥ (रत्ना०) तद्वदाभासने इति । रत्ना० ६ परि० (अस्य सूत्र-स्यार्थः ' प्रमाणाभास ' शब्दे पञ्चमभागे विस्तरतो वक्ष्यते) (हेत्वाभासाश्च पञ्च-या) भाषा० " सव्यभिचारविरुद्ध-प्रकरणमसाध्यसमानीतकाला हेत्याभासाः " गौतमसूत्र० । पक्षान्त्यसपक्षान्त्यविपक्षान्त्यवाधितत्यासत्प्रतिपक्षत्वाप-पक्षो हेतुर्गमकः स इवाभासत इति हेत्याभासस्तेन तद्वि-ज्ज्ञत्वं सति तद्वर्तमान्यम् पञ्चरूपोपपन्नत्वाभावे सति तद्व-पणाभासमानत्वं हेत्याभासत्वमिति फलितार्थः " हेत्याभा-साश्च यथाकृतः " गौ० सूत्र० । एवं प्रमाणाभासो युक्त्या-भास आगमाभास इत्याद्यावपि प्रामाण्याद्यभासवत्त्वे सति प्रमाणादिरूपणाभासमानत्वमर्थः । " एव बहुधा विप्रतिपक्षो "

युक्तिवाक्यतदाभाससमाश्रयाः सन्तः" ॥ शा० भा० ॥ तथा च यद्वाचकपदोत्तरमाभासशब्दः प्रयुज्यते तस्य तुष्टत्वेन गम्यते । रसाऽऽभासादपि निरर्थक्येभ्योऽपि गतत्वेन परनायकगतत्वेन च तुष्टत्वाद् रसाऽऽभासत्वम् । पुनरुक्तवदाभासादौ च न तुष्टत्वम्, किन्तु-पुनरुक्तमन्वयेनाऽऽभासमानत्वात् वस्तुतोऽपुनरुक्तत्वमेव गम्यते इत्येव तत्र विशेषः । " रस्यत इति रस इति व्युत्पत्तिदर्शनात् भावतदाभासादपि तुष्टत्वे" ॥ सा० ३० ॥ तत्र रसाऽऽभासः " मधुर्द्विरेफः कुसुमकपात्रे " इत्यादि । " अत्र हि सम्भोगशृङ्गारस्य तिर्यग्विषयत्वाद् रसाऽऽभासत्वम् " । सा० ३० । " आपाततो यदर्थस्य पुनरुक्तावभासमानम् । पुनरुक्तवदाभासः " ॥ सा० ३० ॥ भाष्ये घञ् । ३ तुल्यप्रकाश, आभास्यते-ऽनेन आ-भास-णिच् कर्णे अच् । ग्रन्थावतारणार्थं ग्रन्थाभिप्रायवर्णेन व्याख्यानांशभेदे च । घञ् ० । (प्रत्यक्षाऽऽभासं ' पञ्चदशाऽऽभास ' शब्दे पञ्चमभागे वक्ष्यते) (प्रत्यभिज्ञाऽऽभासम् ' पञ्चभिज्ञाऽऽभास ' शब्दे पञ्चमभागे दर्शयिष्यामि) (तर्काभासम् ' तर्काऽऽभास ' शब्दे चतुर्थभागे दर्शयिष्यामि) (पक्षाऽऽभासम् ' पक्षऽऽभास ' शब्दे पञ्चमभागे निरूपयिष्यामि । अस्य बहवः प्रकारास्ताः तत्रैव दर्शयिष्यामि) (द्वन्द्वाऽऽभासस्वरूपं तद्वेदाश्च ' द्वेऽऽभास ' शब्दे सप्तमे भागे द्रष्टव्याः) (द्रष्टव्याऽऽभासाः ' द्विद्वन्द्वाऽऽभास ' शब्दे चतुर्थे भागे विस्तरतो विलोकनीयाः) (उपनयाऽऽभासस्वरूपम् ' उपनयाऽऽभास ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे द्रष्टव्यम्) (निगमनाऽऽभासः ' निगमन ' शब्दे चतुर्थभागे दर्शयिष्यामि) (आगमाऽऽभासः ' आगम ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे दर्शितः)

संप्रति संख्याऽऽभासमाख्यान्ति—

प्रत्यक्षमेवैकं प्रमाणमित्यादिमन्वयानं तस्य संख्याऽऽभासमिति ॥ ८५ ॥

प्रत्यक्षपरेक्षभेदादि प्रमाणस्य द्वैविध्यमुक्तम् । तद्वैपरीत्येन प्रत्यक्षमेव, प्रत्यक्षानुमानं एव, प्रत्यक्षानुमानागमा एव प्रमाणमित्यादिकं चार्थाकवैशिष्ट्यसौगतसांख्याद्विधा-न्तरीयाणां संख्यानं, तस्य प्रमाणस्य संख्याऽऽभासम् । प्रमाणसंख्याभ्युपगमश्च परेषामितोऽवस्यः—

" चार्थाकाऽध्यक्षमेकं सुगतकणभुजौ सानुमानं सशाब्दं, तद्वैतं पारमर्षः सादृश्यमुपमया तत् अर्थं चाऽक्षपादः । अर्थाऽऽपत्त्या प्रभाकृद्वति च निखिलं मन्यते भट्ट एतत्, साभावं द्वे प्रमाणे जिनपतिसमये स्पष्टतोऽस्पष्टतश्च ॥ १ ॥ "

अथ विषयाऽऽभासं प्रकाशयन्ति—

सामान्यमेव, विशेष एव, तद् द्वयं वा स्वतन्त्रमित्यादिस्तस्य विषयाऽऽभासः इति ॥ ८६ ॥

सामान्यमात्रं सत्ताद्वैतवाचिनो, विशेषमात्रं सौगतस्य, तदुभयं च स्वतन्त्रं नैयायिकादेरित्यादिकान्तस्तस्य प्रमाणस्य विषयाऽऽभासः । आदिशब्दास्त्रयमेवाऽनित्यमेव तद् द्वयं वा परस्परनिर्गोप्यमित्यादिकान्तं परिग्रहः ।

अथ फलाऽऽभासमाह—

अभिज्ञमेव भिन्नमेव वा प्रमाणात्फलं तस्य तदाभासमिति ॥ ८७ ॥

अभिज्ञमेव प्रमाणात्फलं बौद्धाणां, भिन्नमेव नैयायिकादीनां, तस्य प्रमाणस्य तदाभासं फलाऽऽभासः, यथा फलस्य भेदाभेदैकान्तावकास्तावेव तथा सूत्रेण एव प्राशुपपादितमिति । रत्ना० ६ परि० । (नयाऽऽभासस्वरूपभेदा बहवः, ते च ' नयाऽऽभास ' शब्दे चतुर्थभागे दर्शयिष्यन्ते)

आभासिय-आभाषिक-पुं० । म्लच्छजातिभेदे, प्रज्ञा० १ पद । प्रश्न० ।

आभाषित-त्रि० । परस्परकथितं, नि० १ भु० ३ वर्ग ३ अ० ।

आभासिय-आभाषि (मि) क-पुं० । आभाषि (सि) कर्द्वा-पञ्च मनुष्ये, जी० ३ प्रति० ३ अधि० १ उ० । स्था० । अन्तरद्वीपिकमनुष्यत्वाभेदे च । टाप । जी० २ प्रति० ।

आभासियदीव-आभाषि (मि) कर्द्दीप-पुं० । अन्तरद्वीपभेदे, प्रज्ञा० । स च हिमवतः पर्वतस्य पर्वतान्तादरस्य दक्षिणपूर्व-स्यां दिशि श्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य द्विती-यद्वीपा उपरि एकोरुर्द्वीपप्रमाण आभासिकनामा द्वीपा वर्तते । प्रज्ञा० १ पद । कर्म० । स्था० । न० ।

कहिं गं भंते ! दाहिगिह्वाणं आभासियमणुयाणं आभासियदीवं नामं दीवं पण्ते ! । सूत्र (१११×) जी० ३ प्रति० ३ अधि० १ उ० । (' अन्तरदीव ' शब्दे प्रथमभागे ६५ पृष्ठं संपूर्णं सूत्रं गतम् ।)

आभासी-आभाषी-स्त्री० । आभाषि (सि) कर्द्दीपञ्च, मनुष्यत्वाभेदे, जी० ३ प्रति० ३ अधि० १ उ० ११२ सूत्र ।

आभिओग-आभियोग्य-पुं० । आ-समन्ताद् युज्यन्ते-प्रत्येकमणि व्यापार्यन्ते इत्याभियोग्याः । घञ् ३ अधि० ८१ श्लोक । आभियोगं-व्यापारणमर्हन्तीत्याभियोग्याः । स्था० ४ ठा० ४ उ० । आ-समन्तात् आभिमुख्येन युज्यन्ते-प्रत्येकमसु व्यापार्यन्ते इत्याभियोग्या आभियोगकाः । रा० । किंकर, किंकरस्थानीयं देशविशेषं च । स्था० ४ ठा० ४ उ० । रा० । " आभियोगाणं देशाणं अतिथ एयमट्टं सोष्वा " (सूत्र— +) रा० । अभिमुखं कर्मणि युज्यते-व्यापार्यन्ते इत्याभियोग्यस्तस्य भावः कर्म वा आभियोग्यम् । " व्यञ्जनात् पञ्चमान्तस्थायाः सङ्गेष वा " ॥ १ । ३ । ४७ ॥ इत्येककारस्य लोपः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० २ उ० १४७ सूत्रटी० । आभियोग आङ्गाप्रदानलक्षणोऽस्यास्तीत्याभियोगी तद्भाषः आभियोग्यम् । दश० ६ अ० २ उ० । कर्मकरभाषं, दश० ६ अ० २ उ० १० गाथा । कर्मकरकर्मणि च । जी० ३ प्रति० ४ अधि० २ उ० १४७ सूत्रटी० । ' आभिओगमुषद्विया ' आभियोग्यं कर्मकरभाषमित्यर्थः, उपस्थिताः-प्राप्ताः । दश० ६ अ० २ उ० ५ गाथाटी० ।

आभियोगता-आभियोग्यता-स्त्री० । आभियोगं-व्यापारणमर्हन्तीत्याभियोग्याः-किंकरदेशविशेषास्तद्भाषस्तत्ता । किंकरस्थानीयदेशविशेषत्वे, स्था० ।

तत्कारणं दर्शितं यथा—

चउहिं ठायेहिं जीवा आभिभोगताए कम्मं पगरेति ।
तं जहा-अणुकोसेणं, परपरिवाएणं, भूइकम्मं को-
उयकरेणं । (सूत्र-३४५ +)

अभियोगं-व्यापारणमईस्तीत्याभियोग्याः-किङ्करेवविशेषे-
वास्तव्यावस्तत्ता तस्यै तथा वेति आत्मोक्त्येण-आत्मगुणा-
भिमानेन, परपरिवादेन-परदोषपरिकीर्तनेन, भूतिकर्मणा-
उत्पत्तादीनां भूत्यादिभी रक्षादिकरणेन, कौतुककरणेन-सौ-
भाग्यादिमिसं; परस्तपनकादिकरणेन, इयमप्येवम-
न्यत्र-“ कोउयभूइकम्मे, पसिणपसिण निमित्तमाजीवी ।
इहिरससायगकभा, अभिजोगं भावणं कुणइ ” ॥ १ ॥
इति । स्या० ४ डा० ४ उ० ।

आभिभोगपसि-आभियोगप्रज्ञप्ति-स्त्री० । विद्याधरसम्ब-
न्धिनि विद्याभेदे, “ संकामणि(अ) आभिभोगपसिगम-
णीधंभणीसु य बहुसु विज्जाहरीसु विज्जासु विस्सुयजंस् ”
(सूत्र-१२२) । ज्ञा० १ ध्रु० १६ अ० ।

आभियोगि (न्)-आभियोगिन्-पुं० । आभियोग-आज्ञा-
प्रदानलक्षणोऽस्यास्तीत्याभियोगी । कर्मकरे, दश० ६ अ० ।

आभिभोगिय-आभियोगिक-पुं० । आभिमुख्येन योजनम्-
अभियोगः प्रत्येकमसु व्यापार्यमाणत्वम् । अभियोगेन
जीवन्तीत्याभियोगिकाः, “ चेतनादेर्जीवति ” । इकण-
प्रत्ययः । कर्मकरे, रा० । “ आभिभोगिणहिं ” (सूत्र-
१४ +) । आभियोगः-पारवश्यं प्रयोजनं येषां ते आ-
भियोगिकाः । विपा० १ ध्रु० २ अ० । आभियोगः प्र-
योजनमस्येत्याभियोगिकम् । परतन्त्रताफलं कर्मणि, प-
ञ्चा० १२ विध० ७ गाथा । विद्यामन्त्रादौ च । “ आभि-
भोगेहि य आभिभोगिता ” (सूत्र-१४ x) । आभियोगश्च
उच्यते । (स च ‘ अभिभोग ’ शब्दे प्रथमभागे विस्तरतः
प्रतिपादितः) विपा० १ ध्रु० २ अ० । पराभिभवहेतौ, सू-
र्णादिकं च । “ आभिभोगिण वा ” (सूत्र-६६ x) ।
‘ आभिभोगिण ’ सि-पराभिभवहेतुरिति । ज्ञा० १ ध्रु० १४
अ० । अभियोजनमभियोगः प्रत्येकमसि व्यापार्यमाणत्व-
मिति भावः । अभियोगे नियुक्ता आभियोगिकाः । देव-
विंशे, “ आभिभोगिण देवे सहावेति, आभिभोगिण देवे
सहावेत्ता एवं वयासी ” (सूत्र-१४१ +) । आभियो-
गिकान् देवान् शब्दायन्ते-आकारयन्ति शब्दाययित्वा च
तानेवमेवादिषुः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० २ उ० । रा० ।

आभिभोगिय-आभियोगित-त्रि० । वशीकरणयन्त्रमन्त्रा-
भिसंस्कृते, आद्य० । “ आभिभोगिण गहिय ” ॥ ७३ + ॥
आभियोगिते-वशीकरणाय मन्त्राभिसंस्कृते गृहीते सति ।
आद्य० ४ अ० ।

आभिभोगियकस्य-आभियोगिकस्य-पुं० । आभियोगः
प्रयोजनमस्येत्याभियोगिकम्-परतन्त्रताफलं कर्म तस्य
स्यो-विनाश आभियोगिकस्यः । परतन्त्रताफलकर्मणो
विनाशे, पञ्चा० ।

एवं आणाराहण-जोगाओ आभियोगियकस्यो सि
॥ ७ x ॥

एवम्-उक्तविषयेणैककारप्रयोगविधिना आणाराधनयो-
गाद्-आतोपदेशपालनसम्बन्धात् : पराभियोगपरमार्थात्
अभियोगः प्रयोजनमस्येत्याभियोगिकं-परतन्त्रताफलं कर्म
तस्य स्यो-विनाश आभियोगिकस्यो भवति । पञ्चा०
१२ विध० ।

आभिभोगियभावणा-आभियोगिकभावना-स्त्री० । आ-
समन्तात् युज्यन्ते-प्रेष्यकर्मणि व्यापार्यन्ते इत्याभियो-
ग्याः; किङ्करस्थानीया देवविशेषाः, तेषामियमाभियोगिकी ।
ध० ३ अधि० ८१ श्लोक । सैव भावना-आभियोगिक-
भावना । भावनाभेदे, ग० । (अस्याः भावनायाः स्वरूपं
‘ भावणा ’ शब्दे पञ्चमे भागे वक्ष्यते) ।

“ मंता जोगं काउं, भूइकम्मं च जे पउंजंति ।

सायरसइहिंउं, अभिभोगं भावणं कुणइ ॥ २ ॥ ”

(अस्या व्याख्या)-मन्त्राणामायोगो-व्यापारो मन्त्रयोगस्त-
म्, यदि वा-मन्त्राश्च योगश्च तथाविधद्वयसंयोगः । सूत्र-
त्वान्मन्त्रयोगं तत् कृत्वा-विधाय, व्यापार्य वा, भूत्या-भस्म-
ना उपलक्षणत्वात्सृष्टा सूत्रेण कर्मरक्षार्थं वसत्यादिपरिष्वङ्गेन
भूतिकर्मं चशब्दात्-कौतुकादि च यः प्रयुङ्क्त किमर्थं सानं-
सुखं रसा माधुर्यादयः श्रुतिः-उपकरणादिसंपत् एतं हे-
तवो यस्मिन् प्रयोजने तत्सातत्सहिंहेतुको भावः सानाद्यर्थं
मन्त्रयोगादि प्रयुक्ते एवमाभियोगी भावनां कराति, इह च
सातादिहेतोरभिधानं निस्पृहस्याऽपवादत् एतत् प्रयोगः प्र-
त्युन गुणः इति व्यापनार्थम् । ग० २ अधि० ८२ गाथाटी० ।

(आभियोगिकीभावनाफलम्)-

एयाणि गारवऽहु, कुणमाणो आभिभोगियं बंधइ ।

वीयं गारवरहिओ, कुव्वं आराहगतं च ॥ ४८४ ॥

वृ० १ उ० २ प्रक० ।

(अस्याः गाथायाः व्याख्या ‘ अभिभोगी ’ शब्दे प्रथम-
भागे गता)

आभिगगहिय-आभिग्रहिक-त्रि० । अभिशृणुत इत्यभिग्रहः
अभिग्रहेण निर्वृत्त आभिग्रहिकः-कायोत्सर्गस्तद्व्यतिरे-
कात्तत्कर्त्ताप्याभिग्रहिकः । अभिग्रहनिर्वृत्तं कायोत्सर्गादौ,
अभिग्रहनिर्वृत्तकायोत्सर्गादिकारिणि च । आद्य० । “ उ-
स्तासं न निरुंभइ, आभिगगहिओ वि किमुअ चिट्ठाओ ”
॥ १५१० x ॥ ऊर्ध्वं प्रचलः इवास उच्छ्वासः तं ‘ न निरुंभइ ’
सि-न निरुणद्धि, ‘ आभिगगहिओ वि ’ अभिशृणुत इत्य-
भिग्रहः अभिग्रहेण निर्वृत्त आभिग्रहिकः-कायोत्सर्गस्तद्व-
व्यतिरेकात्कर्त्ताप्याभिग्रहिको भण्यते, असावप्याऽभिग्र-
हिककायोत्सर्गकार्यपीत्यर्थः । ‘ किमुअ चिट्ठाओ ’ सि-
किं पुनश्चेष्टा-कायोत्सर्गकारी स तु सुतर्गं न निरुणद्धी-
त्यर्थः । आद्य० ५ अ० । अभिग्रहः-चैत्यपूजनमकृत्वा मया
न भोक्तव्यं न वा स्वतव्यमित्यादिरूपो नियमः-प्रयोजन-
मस्येत्याभिग्रहिकः । अभिग्रहप्रयोजनके च । पञ्चा० ४
विध० ८ गाथाटी० । जिनकक्षिकादौ, पुं० । आभिग्रहि-

को जिनकल्पिकादिः । सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० १४ गाथाटी० ।

आभिगगहियकाल-आभिग्रहिककाल-पुं० । आभिग्रहश्चैत्य-
पूजनमकृत्वा मया न भोक्तव्यं; न वा स्वस्त्यमित्यादिरूपो
नियमः प्रयोजनप्रत्येत्याभिग्रहिकः स चासौ काल आ-
भिग्रहिककालः । आभिग्रहप्रयोजनके काले, पञ्चा० ।

तासि अविरोहेण, आभिगगहिओ इहं मओ कालो ।

तत्थावोच्छिण्णो जं, णिणं तक्करणभावो ति ॥ ८ ॥

पञ्चा० ४ विध० । (आभिग्रहिककालस्य व्याख्या 'चेइय'
शब्दे तृतीयभागे कल्प्यते ।)

आभिगगहियमिच्छत-आभिग्रहिकमिध्यात्व-न० । मिध्या-
त्वमंद्, ध० । तत्राऽभिग्रहिकं पाषण्डिनां स्वशास्त्रनियन्त्रित-
विधेयकालोक्तानां परपक्षप्रतिपक्षपक्षानां जनानां च धर्माऽ-
धर्मवादेन परीक्षापूर्वं तस्यमाकलय्य स्वाभ्युपगतार्थं अ-
वधानानां परपक्षप्रतिपक्षपक्षेष्वपि आभिग्रहिकत्वम्,
स्वशास्त्रनियन्त्रितत्वाद्भेदकालोक्तम् । यस्तु नाम्ना जनो-
ऽपि स्वकुलाचारैर्लैषागमपरीक्षां बाधते, तस्याभिग्रहि-
कत्वमयं, सम्यग्दृष्टोऽपरीक्षितपक्षपातित्वायोगात्, तदुक्तं
हरिभद्रसुरिभिः—“पक्षपातो न मे वारं, न द्वयः कपिला-
दिषु । युक्तिमद्वचने यस्य, तस्य कार्यः परिग्रहः ॥ १ ॥”
इति गीतार्थनिश्चितानां माषण्डिकादिपक्षानां तु प्रकाषाट-
काभाषाद्विषयकरहितानामपि गुणवत्पारतन्त्र्यास्तं दोष इति
भावः । तच्च नाम्नास्मेत्यादिष्वधिकल्पैः बह्विधम् । ध० २
अधि० २२ श्लोकटी० ।

आभिनिबोधियणाण-आभिनिबोधिकज्ञान-न० । अर्थाभि-
मुखोऽनिपट्ययत्नरूपत्वात्प्रयतोऽप्येवमप्युपादानादाभि-
निबोधिकम्, ज्ञानिज्ञायेत अनेतेति वा ज्ञानम् आभिनि-
बोधिकं च तज्ज्ञानं चेत्याभिनिबोधिकज्ञानम् । इन्द्रियानि-
न्द्रियानिमित्तो बोध इति । ज्ञानभेदे, भ० ८ श० २ उ० ३१८
सूत्रटी० । स्था० ।

विषयमुखना—

- (१) आभिनिबोधिकज्ञानशब्दश्रुतिः ।
- (२) भेदाः आभिनिबोधिकज्ञानस्य
- (३) अवग्रहावाऽ(प)यस्यारणानां स्वरूपम् ।
- (४) अवग्रहप्रकरणम् ।
- (५) अवग्रहादीनां क्रमापत्त्यासे प्रयोजनम् ।
- (६) अवग्रहस्य मल्लकट्टणनेन प्रकरणम् ।
- (७) अप्राविशति १८ विधमाभिनिबोधिकम् ।
- (८) बहुनरभद्वं मनेः ।
- (९) अवग्रहादीनां संशयादित्यवग्रहः ।
- (१०) आभिनिबोधिकं चतुर्विधम् द्रव्यतः क्षत्रतः कालतो
भावतः ।
- (११) अवग्रहादीनां कालमानम् ।
- (१२) ईहादीनां संज्ञादीनां च आभिनिबोधिकत्वम् ।
- (१३) सत्त्वप्रकरणताद्विभवाभिनिबोधिकज्ञानस्य प्रक-
रणम् ।

(१) आभिनिबोधिकज्ञानशब्दश्रुतिः—

अभि इति आभिमुख्ये, नीति नैयत्ये, ततश्चाभिमुखो वस्तु
योग्यदेशावस्थानापेक्षी नियत इन्द्रियमनःसमाधिन्य स्वस्व-
विषयापेक्षी बोधने बोधः अभिनिबोधः स एवाऽभिनिबो-
धिकम् । (“विनयादिभ्यः” ॥ ७।२।१६६॥ इति) विनयाद्वारा-
गण्यत्वादिकण्यत्वस्य, अभिनिबुध्यत इत्यभिनिबोध इति
कर्त्तरि लिट्वादि (५।१।५०) त्वादश् वा, एवा- अभि-
निबुध्यते आत्मना स इत्यभिनिबोध इति कर्मणि घञ्, स
एवाभिनिबोधिकमिति, तथैव आभिनिबोधिकं च तज्ज्ञानं
चाभिनिबोधिकज्ञानम् । कर्म० १ कर्म० । आभिनिबोधे वा
भवे तेन निवृत्तं तत्प्रयं वा तत्प्रयोजनं चेत्याभिनिबोधि-
कम्, अभिनिबुध्यते वा तत् कर्मभूतमित्याभिनिबोधिकम्,
अवग्रहादिकं मतिज्ञानमेव, तस्य स्वसंविदितरूपत्वात्,
भेदोपचारादित्यर्थः, अभिनिबुध्यते वा अननास्मादस्मि-
न्वेत्याभिनिबोधिकम्, तदावरणकर्मक्षयोपशम इति भा-
वार्थः । आत्मैव वा अभिनिबोधापयोगपरिणामान्यत्वा-
दभिनिबुध्यत इत्याभिनिबोधिकम्, तच्च तज्ज्ञानं चेत्या-
भिनिबोधिकज्ञानमिति । स्था० ५ ठा० ३ उ० ४६३ सूत्र-
टी० । अभिमुखम्-योग्यदेशावस्थानं नियतमर्थमिन्द्रिय-
मनोद्वारेणात्मा येन परिणामविशेषेणावबुध्यते स परिणाम-
विशेषो ज्ञानोऽपरपट्यायः आभिनिबोधिकम् । आ० म० १
अ० १ गाथाटी० । अर्थाभिमुखो नियतः-प्रतिनियतस्व-
रूपो बोधो—बोधविशेषोऽभिनिबोधः अभिनिबोध एवा-
ऽऽभिनिबोधिकम्, अभिनिबोधशब्दस्य विनयादिगाढा-
भ्युपगमात्, “विनयादिभ्यः” ॥ ७।२।१६६॥ इत्यनेन
स्वार्थे इकण प्रत्ययः । “अतिथर्त्तने स्वार्थे प्रत्ययकाः प्र-
कृतिलिङ्गवचनानि” इति वचनात्तत्र नपुंसकता, यथा
विनय एव वैयर्थिकमित्यत्र, अथ वा-अभिनिबुध्यते अ-
स्मादस्मिन्वेति अभिनिबोधः-तदावरणकर्मक्षयोपशमस्तेन
निवृत्तमाभिनिबोधिकम्, तच्च तज्ज्ञानं चाऽऽभिनिबो-
धिकज्ञानम्, स च इन्द्रियमनोनिमित्तो योग्यप्रदेशाव-
स्थितवस्तुविषयः स्फुटः प्रतिभासो बोधविशेष इत्य-
र्थः । प्रज्ञा० २६ पद ३१३ सूत्रटी० । अभीत्याभिमुख्ये,
नीति नैयत्ये, ततश्चाभिमुखो-वस्तुयोग्यदेशावस्थानापेक्षी
नियत-इन्द्रियाण्याभिन्य स्वस्वविषयापेक्षी बोधोऽभिनि-
बोध इति भावसाधनः, स्वार्थिकताजिनात्पादात्स एवा-
भिनिबोधिकम्, अभिनिबुध्यते आत्मना स इत्यभिनि-
बोध इति कर्मसाधनो वा, अभिनिबुध्यते वस्तुसाधित्य-
भिनिबोध इति कर्तृनाधनो वा, स एवाभिनिबोधिकमिति
तथैव, आभिनिबोधिकं च तज्ज्ञानं चाभिनिबोधिकज्ञानम्;
इन्द्रियपञ्चकमनोनिमित्तो बोध इत्यर्थः । अनु० १ सूत्र ।

आभिनिबोधिकज्ञानशब्दार्थं दर्शयन्नाह—

अत्थाभिमुहो निगओ, बोहो जो सो मओ अभिनिबोहो ।
सो चेवाऽऽभिनिबोहिय-महव जहाजोगमाउजं ॥ ८० ॥

बोधने बोधः ‘अ’ गतो, अर्थते-गम्यते; ज्ञायत इत्यर्थः,
तस्याभिमुखस्तद्ग्रहणप्रवणः-अर्थबलायातन्धेन तस्मात्तरी-
यकोद्भव-इत्यर्थः, अवग्रहशब्दस्यार्थो दर्शितः, एवंभूतश्च
बोधः क्षयोपशमाद्यपाटवे निश्चयान्मकोऽपि न्याद् ततो

नियतो-निश्चित इति निशब्देन विशिष्यते रसाद्यपेक्षेन कर्ममेवेदम् इत्येव धारणात्मक इत्यर्थः । उक्तं च—“ एवम-
अप्रहोऽपि निश्चितमवगृह्णात, कार्येण उपलब्धः ” । अन्य-
थाप्रहोकार्यभूतोऽप्याप्योऽपि निश्चयात्मको न स्यादिति
भावः । आह-ननु नियतोऽर्थाभिमुख एव भवति ततो
नियतत्वविशेषणमेवास्तु किमाभिमुखविशेषणम् ? । तद्-
युक्तं द्विषन्प्रज्ञानस्य तैमिरिकं प्राप्तं नियतत्वे सत्यप्यर्था-
भिमुक्त्याभावादिति । एवं च सति-अर्थाभिमुक्त्या नियतो
या बोधः स तीर्थकरगणधरादीनामभिनिबोधो मतः-अ-
भिमेनः । ‘ सो चेवाभिनिबोहियमिति ’ स एवा-आभिनि-
बोध एवाभिनिबोधिकं, विनयादिपाठादभिनिबोधशब्दस्य
“ विनयादिभ्यष्टक ” (पा०—४ । ४ । ३४) इत्यनेन स्वार्थ
एव ठेक्यत्ययो; यथा विनय एव वैनायकमिति ! ‘ अहव
जहाजोत्तमाज्जं ’ ति-अथवा-नेह स्वार्थिकपत्ययो विधी-
यते, किंतु—यथायोगं-यथासंबन्धमायोजनीयम् । अट-
मानसंबन्धानुसारं स्वयमेव वक्तव्यमित्यर्थः, तद्यथा-
अर्थाभिमुखं नियतं बोधं भवम् आभिनिबोधिकं, तेन वा
निर्बुद्धं, तस्मिन् वा, तत्प्रयोजनं वा, आभिनिबोधिकं तच्छ
तज्ज्ञानं च आभिनिबोधिकज्ञानम् । इति गाथार्थः ।

तदेवमाभिनिबोधिकशब्दवाच्यं ज्ञानमुक्तम् । अथ वा-ज्ञानं
क्षयोपशमः आत्मा वा तद्वाच्य इति दर्शयन्नाह—

तं तेण तमो तम्मि व, सो वाऽऽभिनिबुज्झए तमो वा
तं ॥८१५॥

‘ तं ’ ति-आभिमुख्येन निश्चितत्वेन अवबुध्यते-स्वेदयते
आत्मा तदित्यभिनिबोधः-अथप्रहादिकानं, स एवाभिनि-
बोधिकम्, अथ वा-आत्मा तेन प्रस्तुतज्ञानेन, तदावरण-
क्षयोपशमेन वा करणभूतेन अट्वादिवस्वभिनिबुध्यते न-
स्माद् वा-प्रकृतज्ञानात्, क्षयोपशमाद् वा आभिनिबुध्यते;
तस्मिन्वाऽधिकृतज्ञाने, क्षयोपशमे वा सत्यभिनिबुध्यते
अवगच्छन्तीत्यभिनिबोधः-ज्ञानं क्षयोपशमो वा । ‘ सो वा
ऽभिनिबुज्झए ’ ति-अथ वा-आभिनिबुध्यते-वस्तु-अवग-
च्छन्तीति अभिनिबोधः । असावात्मैव ज्ञानज्ञानिनाः कथं-
चिद्व्यतिरेकादिति । स एवाभिनिबोधिकम् ‘ तमो वा
तम्मि ’ ति—न केषलं ‘ अर्थाभिमुहो नियमो ’ इत्यादि-
व्युत्पत्त्या आभिनिबोधिकमुक्तं किन्तु यतः—‘ तं तेण तमो
तम्मि ’ इत्यादिव्युत्पत्त्यन्तरमस्ति, ततोऽपि कारणात्तदा-
भिनिबोधिकमुच्यते इत्यर्थः, नन्वात्मक्षयोपशमयोराभि-
निबोधिकशब्दवाच्यत्वे ज्ञानेन सह कथं समानाधिकर-
णता स्यात् ? । सत्यं, किं तु ज्ञानस्यात्माअवस्थात् क्षयो-
पशमस्य च ज्ञानकारणत्वादुपचारतोऽत्रापि पक्षे आभि-
निबोधिकशब्दो ज्ञाने वर्तते । ततश्चाभिनिबोधिकं च
तज्ज्ञानं चाभिनिबोधिकज्ञानमिति समानाधिकरणसमासः
इत्युच्यते । विशेषः ।

आभिनिबोधिकज्ञानस्य स्वरूपं परोक्षं ज्ञानमधिकृत्य—

पञ्चकलं परोक्षं वा, जं अत्थं उहिऊण निहिमइ ।

तं होइ अभिनिबोहं, अभिमुहमत्थं न विवरीयं ॥३६॥

प्रत्यक्षम्-इन्द्रियविषयं परोक्षम्-इन्द्रियविषयानिष्क्रान्तम्,
यदर्थमूहित्वा निर्दिशति-निर्णयपुरस्सरं हूने एव एवेभूतो
ऽर्थे इति तदर्थे प्रति अभिमुखं-यथार्थविषयमाभिनिबोधिकं
न विवरीतं नाऽनर्थाभिमुखं तस्य यथार्थतया मिथ्यारूपत्वात्
तच्च द्विधा-इन्द्रियानिष्ठम्, अनिन्द्रियनिष्ठम् च । वृ० ।
उ० । प्रक० ।

(२) आभिनिबोधिकज्ञानभेदाः—

जत्थ आभिनिबोहियणां तत्थ सुयनां, जत्थ सुअ-
नां तत्थाऽऽभिनिबोहियणां, दो वि ण्याइं अक्षम-
अमणुगयाइं, तह वि पुण इत्थ आयरिआ नायत्तं पण-
वयंति-अभिबुज्झइं चि आभिनिबोहियणां, सुणेइं चि
सुअं । (सूत्र-२४५)

‘ यत्र ’ पुरुषे आभिनिबोधिकं ज्ञानं तत्रैव धृतज्ञानमपि,
तथा यत्र धृतज्ञानं तत्रैवाभिनिबोधिकज्ञानम् । आह-
यत्राभिनिबोधिकज्ञानं तत्र धृतज्ञानमित्युक्तं यत्र धृतज्ञानं
तत्राभिनिबोधिकज्ञानमिति गम्यते एव, ततः किमनेनाह-
नेति ? उच्यते, नियमतो न गम्यते, ततो नियमावधार-
णार्थमनदुच्यते इत्युच्यते, नियमावधारणमेव स्पष्टयति-हे
अप्येत-आभिनिबोधिकधृते अस्याऽभ्यानुगते-परस्परप्रति-
बद्धे, स्यादेतद्-अनयोर्वाहि परस्परमनुगमस्तर्हि अभेद एव
प्राप्नोति कथं भेदेन व्यवहारः ? , तत आह-‘ तह धी ’
त्यादि, तथापि—परस्परमनुगमेऽपि पुनरत्र-आभिनिबो-
धिकधृतयोराचार्याः-पुर्वस्वरयो नानात्वं-भेदं प्रकल्पयन्ति,
कथमिति चेत् ? उच्यते, लक्षणभेदात्, इदृशं परस्परमनुग-
मयोर्वापि लक्षणभेदाङ्गदो, यथैकाकाशस्योर्ध्वासंस्तकाया-
ऽधर्मास्तिकायायोः, तथाहि—धर्माऽधर्मास्तिकायौ परस्पर
लोलीभावेनैकास्मिन्नाकाशदेशे व्यवस्थितौ, तथापि यो ग-
तिपारणामपरगतयो जीवपुद्गलयोर्गत्युपपद्यतेतज्जन्तमिव म-
त्स्यस्य स खलु धर्माऽस्तिकायो, यः पुनः स्थितिपरिणाम-
परिणतयो जीवपुद्गलयोर्गत् स्थित्युपपद्यतेतुः स्थितिर्गत्
क्षपस्य स खलु अधर्मास्तिकाय इति लक्षणभेदाङ्गदो भ-
वति, एवमाभिनिबोधिकधृतयोर्वापि लक्षणभेदाङ्गदो वेदि-
तव्यः, लक्षणभेदेभ्य दर्शयति—‘ अभिनिबुज्झइं ’ त्यादि,
अभिमुखं-योर्यदेशे व्यवास्थितं नियतमर्थमिन्द्रियमनोद्वारेण
बुध्यते—पारिच्छिन्नं चि आत्मा येन परिणामविशेषणं स
परिणामविशेषो ज्ञानाऽपरपर्याय आभिनिबोधिकं, तथा शृ-
णोति-वाच्यवाच्यकभावपुरस्सरं अणविषयं शब्देन सह
संपृष्टमर्थं पारिच्छिन्नस्यात्मा येन परिणामविशेषणं स पारि-
णामविशेषः धृतम् । न० । (धृतज्ञानस्य सर्वा वक्तव्यता
‘ सुय ’ शब्दं सप्तमं भागं करिष्यते)

से किं तं आभिनिबोहियणां ? , आभिनिबोहियणां
दुविहं पणत्तं, तं जहा-भुयनिस्सियं च, अस्सुयनिस्सियं
च । (सूत्र-२६ +)

‘ से किं तं ’ इत्यादि, अथ किं तद् ? आभिनिबोधिकज्ञानं,
स्मृति-आभिनिबोधिकज्ञानं द्विविधं प्रकृतं, तद्यथा-धृत-
निष्ठम् च, अधृतनिष्ठम् च । तत्र शास्त्रपरिकर्मनमने-
रुपादकाले शब्दार्थपर्यालोचनमनपेक्षैव यदुपजायते म-

निश्चयं तत् भुतनिश्चितम्-अथग्रहादि, यत्पुनः सर्वथा शा-
स्त्रसंस्पर्शरहितस्य तथाविधज्ञयोपशमभावत एवमेव यथा-
ऽप्यस्थितवस्तुसंस्पर्शं मानिज्ञानम् उपजायते तत् अभुतनि-
श्चितम्-औत्पत्तिक्यादि, तथा चाह भाष्यकृत्-

“ पुण्यं सुयपरिकस्मिय-गहस्स जं संपयं सुयाईयं ।
तं निस्सियमियरं पुण, आणिस्सियं महउकं तं ॥१६६॥ ”

(अस्या विशेषावश्यकभाष्यगाथायाः विस्तरतो व्याख्या
‘णाण’ शब्दे चतुर्थभागे १६६६ पृष्ठे कारित्यते)

आह-औत्पत्तिक्यादिकमप्यवग्रहादिरूपमेव तत् कोऽ-
नयोर्विशेषः, उच्यते-अवग्रहादिरूपमेव, परं शास्त्रानुसार-
मन्तरेणात्पद्यते इति भेदोपन्यस्तम् । तत्रात्पत्तरवक्तव्य-
त्वात् प्रथममभुतनिश्चितमानप्रतिपादनायाह-

सं किं तं असुयनिस्सियं ?, असुयनिस्सियं चउच्चिहं
पणत्तं, तं जहा-

“ उपत्तिया, वेणइया, कम्मया, पारिणामिया ।

बुद्धी चउच्चिहा बुत्ता, पंचमा नोवलम्भइ ॥ ५६ ॥ ”

(सूत्र० २६)

‘सं किं तं’ इत्यादि-अथ किं तदभुतनिश्चितं ?, सूरि-
राह-अभुतनिश्चितं चतुर्विधं प्रकृतम्, तद्यथा-‘उपत्तिया
गाहा’ । उपत्तिरेव न शास्त्राभ्यासकर्मपरिशीलनादिकं
प्रयोजनं कारणं यस्याः सा औत्पत्तिकी, “ तदस्य
प्रयोजनम् ” । इतीकण, ननु सर्वस्याः बुद्धेः कारणं
क्षयोपशमः तत्कथम् ?, उच्यते-उत्पत्तिरेव प्रयोजनमस्या
इति ?, उच्यते-क्षयोपशमः सर्वबुद्धिसाधारणः, ततो
नाऽसौ भेदेन प्रतिपत्तिनिवन्धनं भवति, अथ च बुद्धयन्त-
राद् भेदेन प्रतिपत्त्यर्थं व्यपदेशान्तरं कर्तुमारब्धं, तत्र
व्यपदेशान्तरनिमित्तमत्र न किमपि विनयादिकं विद्यते,
केवलमेवमेव तथोत्पत्तिरिति सैव साक्षात्निर्दिष्टा । तथा
विनयो-गुरुशुद्ध्या सा प्रयोजनमस्या इति वैनयिकी, तथा
अनाचार्यक कर्म, साचार्यकं शिल्पम् । अथ वा-कादा-
चित्कं शिल्पं, सर्वकालिकं कर्म । कर्मणा जाता कर्म-
जा तथा परि-समन्तात्मने परिणामः-सुदीर्घकालपूर्वा-
परपर्यालोचनजन्य आत्मनो धर्मविशेषः स प्रयोजनम-
स्याः सा पारिणामिकी । बुध्यतेऽनयेति बुद्धिः, सा चतु-
र्विधा उक्ता तीर्थकरणगुधरैः, किमिति ? यस्मात्पञ्चमी
केवांलनाऽपि नापलभ्यते, सर्वस्याप्यभुतनिश्चितमनिधि-
शेषस्यौत्पत्तिक्यादिबुद्धिचतुष्टय एवान्तर्भावात् । न० ; भ० ।
(औत्पत्तिकीबुद्धिविषयः सहस्रान्तः ‘उपत्तिया’ शब्दे
ऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) (वैनयिक्याः बुद्धेः सर्वं रहस्यं
‘वेणइया’ शब्दे पष्ठ भागे स्पष्टं भविष्यति) (कर्मजबुद्धेः
सर्वो विषयः ‘कम्मया’ शब्दे तृतीयभागे कथयित्यते)
‘पारिणामिक्या’ बुद्धेः सहस्रान्तो विषयः ५ भागे वक्ष्यते)

तथा च-

महसुयनाणविमेषां, भणिओ तल्लक्खणाइमेणं ।

पुण्वं आभिषिबोहिय-मुहिदं तं परुविस्सं ॥ १७६ ॥

मातभुतज्ञानयोर्विशेषो भेदो भणित, केनेत्याह-तयोले-

क्षणादिभिर्भेदः, अथ वा-स चासौ अनन्तरीक्षो लक्षण-
दिभेदश्च तल्लक्षणादिभेदः तेन । सांप्रतं त्वाभिनिबोधिक-
ज्ञानं प्ररूपयिष्ये-विस्तरतो व्याख्यास्यामि । शेषभुतादि-
परिहारेण किमित्याभिनिबोधिकं प्रथमं प्ररूप्यते ? इत्याह-
यस्माज्ज्ञानपञ्चकं पूर्वमादौ तदुपदिष्टमुपन्यस्तं, तस्मात्
“ यथोद्देशं निर्वेशः ” इति कृत्वा तत् प्रथमं व्याख्या-
स्यामि । इति गाथार्थः ।

तत्त्वभेदपर्यायैश्च व्याख्या, तत्र तत्त्वं लक्षणं तच्च प्रागे-
वाकम् । अथ तज्ज्ञेयनिरूपणार्थमाह-

इंदियमणोनिमित्तं, तं सुयनिस्सियमहेयं च पुणो ।

तथेक्किं च उभे-यमुगगहोप्पत्तियाईयं ॥ १७७ ॥

इन्द्रियमनोनिमित्तं यन्प्रागुक्तमाभिनिबोधिकज्ञानं, तत्
द्विभेदं भवति-भुतनिश्चितम्, इतरच्च-अभुतनिश्चितम् ।
‘अथ’ शब्दो वाक्यालङ्कारार्थः । तत्र भुत-संकेतकाल-
भावी परोपदेशः, भुतग्रन्थश्च पूर्व तेन परिकर्मितमनेव्यव-
हारकाले तदनपक्षमव यदुत्पद्यते तत् भुतनिश्चितं, यत्
भुतापरिकर्मितमतः सहजमुपजायते तदभुतनिश्चितम् ।
तत्र तयोः-भुतनिश्चिताऽभुतनिश्चितयोर्मध्ये एकैकं चतु-
र्विधं, कथम् ? इत्याह-यथासंख्यमवग्रहादिकं, औत्पत्ति-
क्यादिकं च-अवग्रहापायधारणाभेदात् भुतनिश्चितं चतु-
र्विधम्, औत्पत्तिकी, वैनयिकी, कर्मजा, पारिणामिकी,
लक्षणबुद्धिभेदात् अभुतनिश्चितं चतुर्भेदमित्यर्थः । यद्य-
प्यौत्पत्तिक्यादिबुद्धिचतुष्टयऽप्यवग्रहादयो विद्यन्ते तथा-
ऽपि “ पुण्वमदिदमसुयमवग्रहयतक्खणविसुद्धगहियत्था ”
इत्यादिवक्ष्यमाणवचनान्परोपदेशाद्यन्तेपक्षत्वात् भुतनिश्चि-
ता न भवन्ति शेषास्त्ववग्रहादयः पूर्व भुतपरिकर्मणान्तरे-
ण न संभवन्ति, ईहादिगताभिलापस्य परोपदेशाद्यन्तरे-
णाप्युपपत्तेः । इति ते भुतनिश्चिता उच्यन्ते । औत्पत्ति-
क्यादिषु त्वाहाद्यभिलापस्य तथाविधकर्मक्षयोपशमजत्वात्
परोपदेशाद्यन्तरेणाप्युपपत्तेरिति भावः इति गाथार्थः ।

(३) तत्र भुतनिश्चितानवग्रहादींस्तावन्निर्युक्तिकारः प्राह-

उगगहो ईह अवाओ, य धारणा एव होति चत्तारि ।

आभिषिबोहियणा-स्स भेयवत्थु समासेणं ॥ १७८ ॥

ऊपरसादिभेदेरनिर्देशस्याव्यक्तस्वरूपस्य सामान्यार्थस्या-
वग्रहणं पारिक्लेदनमवग्रहः । तेनावगृहीतस्यार्थस्य भेदवि-
चारणं वक्ष्यमाणगत्या विशेषान्वेषणमीहा, तथा ईहित-
स्यैवार्थस्य व्यवसायस्तद्विशेषनिश्चयोऽपायः अशब्दोऽव-
ग्रहादीनां पृथक् पृथक् स्वातन्त्र्यप्रदर्शनार्थः, तेनैतदुक्तं भवति-
अवग्रहादेर्गहादयः पर्याया न भवन्ति, पृथक्भेदवाचक-
त्वादात । निश्चितस्यैव वस्तुनोऽविद्युस्यादिरूपेण धारणं
धारणा । एवकारः क्रमद्योतनपरः, अवग्रहादीनामुपन्यास-
स्यायमेव क्रमो नान्यः अवगृहीतस्यैवेहनाद्, ईहितस्यैव
निश्चयात् निश्चितस्यैव धारणादिति । एवमेतान्याभिनि-
बोधिकज्ञानस्य-४ अर्थार्थभेदवस्तूनि समासेन-संक्षेपेण
भवन्ति, विस्तरतस्त्वष्टाविशत्यादिभेदमिष्टमिष्टं वक्ष्यत इति
भावः । तत्र मिद्यन्ते परस्परमिति भेदाः-विशेषास्त एव
वस्तूनि भेदवस्तूनीति समासः । इति गाथार्थः ।

अथ निर्युक्तिकार एवाऽवग्रहादीन् व्याख्यायन्नाह—

अथाणं उग्राहणं, अवग्रहं तद् वियाल्यं ईहं ।

ववसायं च अवायं, धरणं पुण धारणं विति ॥ १७६ ॥

अर्थादीनाम्-रूपादीनां प्रथमं दर्शनान्तरमेवावग्रहणमव-
ग्रहं ब्रुवन् इति संबन्धः । तथा विचारणं-पर्यालोचनम्
अर्थानामिति वर्तने, ईहनमीहा तां ब्रुवन्; इदमुक्तं भवति-
अवग्रहादुत्तीर्णोऽपायात्पूर्वं सङ्गतार्थविशेषापादानाभिमु-
खोऽसङ्गतार्थविशेषत्यागसंमुखश्च प्रायः काकनिलयना-
दयः स्थाणुधर्मा अत्र वीक्ष्यन्ते, न तु शिरःकण्डूयनादयः
पुरुषधर्मा इति मतिविशेष ईहेति । विशिष्टोऽवसायो व्यव-
सायः-निश्चयस्ते व्यवसायम्, अर्थानामितीहापि वर्तते,
अवायम्-अपायं वा ब्रुवते; एतदुक्तं भवति-स्थाणुरेवायमि-
त्यवधारणात्मकः प्रत्ययः-अवायः, अपायो वेति; अशब्द एव
कारार्थः, व्यवसायमेव अवायम् अपायं वा ब्रुवत इत्यर्थः ।
धृतिर्धरणम्, 'अर्थानाम्' इति वर्तने, अपायेन विनि-
श्चितस्यैव वस्तुनोऽविच्छ्युति-स्मृति-वासनाकूपं धरणमेव
धारणं ब्रुवत इत्यर्थः । पुनःशब्दस्यावधारणार्थत्वात्
ब्रुवत इत्यनेन शास्त्रस्य पारतन्त्र्यमुक्तम्, इत्थं ती-
र्थकरगणधरा ब्रुवत इति । अन्ये त्वेवं पठन्ति-“अथाणं
उग्राहणमि उग्राहो” इत्यादि, तत्र-अर्थानामवग्रहणे सत्य-
वग्रहो नाम मतिभेद इत्येवं ब्रुवन्त, एवमीहाद्विषयि यो-
ज्यम्; भावार्थस्तु पूर्ववदेव । अथ वा-प्राकृतशैल्या-
यशाद् विभक्तिविपरिणाम इति सप्तमी द्वितीयाथे ब्रह्मणा ।
इति गाथार्थः । विशेष० । न० ।

अथैतदेव अवग्रहादिस्वरूपं भाष्यकारो विवृण्वन्नाह—

सामस्यथावग्रह-शमुग्रहो भेयमग्रहणमहेहा ।

तस्सावगमोवाग्रो, अविच्छुर्ध धारणा तस्स ॥ १८० ॥

अन्तर्भूताशेषविशेषस्य केनाऽपि रूपानिर्देशस्य सा-
मान्यार्थस्यैकसामयिकमवग्रहणं सामान्यार्थावग्रहणम्,
अथ वा-सामान्येन-सामान्यरूपेणार्थावग्रहणं सामा-
न्यार्थाऽवग्रहणमवग्रहो वेदितव्यः । अथाऽन्तरमीहा प्रवर्तते
कथंभूतेऽयम् ? इत्याह-भेदमार्गणं-भेदाः-वस्तुना धर्मा-
स्तेषां मार्गणम्-अन्वेषणं विचारणं प्रायः काकनिलय-
नादयः स्थाणुधर्माः अत्र वीक्ष्यन्ते, न तु शिरःकण्डूय-
नादयः पुरुषधर्मा इत्येवं वस्तु धर्मविचारणमीहेत्यर्थः ।
तस्यैवहया ईहितस्य वस्तुनस्तदन्तरमवगमनमवगमः-
स्थाणुरेवायमित्यादिरूपा निश्चयः अवायः अपायो वेति
तस्यैव निश्चयनस्य वस्तुनः अविच्छ्युतिस्मृतिवासनाकूपं
धारणं धारणा सूत्रे अविच्छ्युतेरुपलक्षत्वात् । इति गाथार्थः ।

अत्र आधप्रहाद्वारभ्य परैः सह विप्रतिपत्तयः सन्ति इत्य-
वग्रहविषयां तां तावन्निराकर्तुमाह—

सामस्यविसेसस्स वि, केई उग्राहणमुग्रहं वेति ।

जं महरिदंतयति च, तं नो बहुदोसभावाग्रो ॥ १८१ ॥

सामान्यं वासौ विश्वश्च सामान्यविशेषः तस्यापि न
केवलं सामान्यार्थस्य इत्यपिशब्दः, अवग्रहणम्-अवच्छेदनं
केवलं व्याख्यातारः अवग्रहं ब्रुवते, किं कारणम् ? इत्याह—

‘जं महरिदंतयं ति चे’ ति यत्-यस्मात्कारणात् असुतः
शब्दादिलक्षणसामान्यविशेषग्राहकावग्रहावनन्तरम् इदं त-
दिति चेति विमर्शे लक्षणा मतिगुणावति; ईहा प्रवर्तते इत्य-
र्थः, यदन्तरं चेहादिप्रवृत्तिः सोऽवग्रह एव, यथा व्य-
ञ्जनावग्रहानन्तरमावी अव्यक्तानिर्देशसामान्यमात्रग्राही
अवग्रहः, प्रवर्तते च शब्दादिसामान्यविशेषग्राहकावग्र-
हानन्तरमीहादिः, तस्माद्वग्रह एवायं. तथाहि-दूराच्छ-
ङ्गादिसंबन्धिनि शब्दे सामान्यविशेषात्मके रूपादिभ्यो
‘भवे शुद्धीते प्रवर्तते एवायं विमर्शः-किमयं शाङ्गः, शाङ्गे,
वा शब्दः ? । शाङ्गेत् किं महिषीशृङ्गोद्भवो महिषशृङ्गो
वा ? । महिषीशृङ्गसंभवश्चेत्, किं प्रसूतमहिषीशृङ्गसंभवः,
अप्रसूतमहिषीशृङ्गसमुद्भूतो वा ? इत्यादि, यतश्चानन्त-
रमित्यं विमर्शेनेहाप्रवृत्तिर्न भवति, अन्तर्गतेः, ज्ञापश-
माभावाद्वा, स पुनरपायः ॥ तदेतत्परोक्षं वृथयितुमाह-“तं
नो” इत्यादि, तदेतत्परोक्षं न । कुतः ? इत्याह-बहवश्च ते
वाग्राश्च तेषां भाव उपनिपातस्तस्मात्, एवं हि सर्वा-
युषाप्यपायप्रवृत्तिर्न स्यात्, यथोक्ताविमर्शप्रवृत्तेरनुष्ठित-
त्वात् । न च पूर्वमनीहितं प्रथमोऽपि शब्दनिश्चयो युक्तः,
यतश्च पूर्वमीहा प्रवर्तते नाऽसौ अवग्रहः, किं त्वपाय एव-
स्यादि सर्वे पुरस्ताद्ब्रूयन्ते । इति गाथार्थः ।

अन्ये स्वीहयां विप्रतिपद्यन्ते, तस्मत्तुपम्यस्य दूषयन्नाह-

ईहासंशयमेतं, केई न तयं तन्नो जमभाणं ।

मइनाणंऽसा चेहा, कहमभाणं तई जुतं ? ॥ १८२ ॥

किमयं स्थाणुः, आहोऽभित्पुरुषः ? इत्यनिश्चयात्मकं सं-
शयमात्रं यदुत्पद्यते तदीर्हातं केचित् प्रतिपद्यन्ते तदेतन्न
घटनं । कुतः ? इत्याह-यद्-यस्मात्कारणात् ‘तन्नो’ ति-
असौ संशयः-ज्ञानम् । भवतु तर्ह्यज्ञानमपि ईहेति चेद्-
स्याह-‘महत्यादि’ मतिज्ञानांशश्च-मतिज्ञानभेदश्चेहा व-
र्तते । न च ज्ञानभेदस्याज्ञानरूपता युज्यते, एतदेवाह-
‘कहमि’ त्यादि, कथम्-कन प्रकारेण ज्ञानं युक्तं न कथं-
चिदित्यर्थः । केयमित्याह-‘तई’ इति, असौ मतिज्ञाना-
शरूपा ईहा, संशयस्य वस्तुप्रतिपत्तिरूपत्वेनाऽज्ञानात्म-
कत्वादीहायास्तु ज्ञानभेदत्वेन ज्ञानस्वभावात्त्वात्; ज्ञाना-
ऽज्ञानयोश्च परस्परपरिहारेण स्थितत्वाद्वाऽज्ञानरूपस्य
संशयस्य ज्ञानांशात्मकेहारूपत्वं युक्तमिति भावः । इति
गाथार्थः ।

आह-ननु संशयहयोः किं कश्चिद्विशेषोऽस्ति यमेहा-
रूपत्वं संशयस्य निविध्यते ? इत्याशङ्क्य तयोः स्वरूपभेद-
मुपदर्शयन्नाह—

जमशेगत्थालंबण-मपज्जुदासपरिकुंठियं चितं ।

सेय इव मन्वपयग्रो, तं संसयरूपमभाणं ॥ १८३ ॥

तं चिय सयत्थेइउ-ववत्तिवावारतप्परममोइ ।

भूयाऽ-भूयविसंसा-याणवायाभिमुहमीहा ॥ १८४ ॥

यांचतं-यस्मिन् अनेकार्थालम्बनम्-अनेकार्थप्रतिभासा-
न्वोलितम्, अत्र एव पर्युदयसं पर्युदासो-निषेधो न तथा
अपर्युदासोऽनिषेधस्तेन, तथा उपलक्षणान्नाद्विभिना च

परिकुरित्तं-अङ्गीभूतं सर्वथा अवस्तुनिश्चयरूपतामापन्नं, किं बहुना ? 'मेय इव' त्यादि, शेत इव-स्वपितीव सर्वात्मना न किञ्चित् चेतयते वस्तुवातिपत्तिरूपत्वात् तदेवं-विधं चित्तं-संशय उच्यते इत्यर्थः, तस्मात्स्थानं वस्तुवबोध-रहितत्वादिति । यत्पुनस्तदेव चेतो-वक्ष्यमाणस्वरूपं तदी-हेति संबन्धः । कथंभूतं सद् ? इत्याह—'भूयाऽभूय' त्यादि, भूतः कश्चिद् विवक्षितप्रदेशे स्थाण्वादिर्गर्थः, अभूत-स्तत्राविद्यमानः पुरुषादिस्तावत् पदार्थान्तरेभ्यो विशिष्य-माणत्वात् विशेषौ, तयोरादानत्यागाभिमुखं भूतार्थविश-षोपादानस्याभिमुखम्, अभूतार्थत्यागस्याभिमुखमिति य-थासंबन्धेन संबन्धः । यत् कथंभूतम् ? इत्याह-सदर्थहेतूप-पत्तिव्यापारतत्परं हेतुव्यापारेण विशेषणं—सदर्थहेतूपपत्ति-व्यापारतत्परत्वाद् भूताऽभूतविशेषादानत्यागाभिमुखमिति भावः, तत्र हेतुः—साध्याधर्मकं युक्तिविशेषकं साधनम्, उपपत्तिः—संभवघटनं, विवक्षितार्थस्य संभवव्यवस्थापनम् । ततश्च हेतुश्चापपत्तिश्च हेतूपपत्ती सदर्थस्य विवक्षित-प्रदेशे अस्यादौ विद्यमानस्य स्थाण्वादेरर्थस्य हेतूपपत्ती सदर्थहेतूपपत्ती तद्विषयो व्यापारो घटनं-चेष्टनं सदर्थहेतु-पपत्तिव्यापारस्ततस्तत्परं तद्विधमिति समाप्तः । अत एव अमोघम्—अर्थवलायातत्वेन अविफलम्—अभिध्यास्वरूपं, तदेवंभूतं चेतः ईहा इति संबन्धः कृत एव; इदमुक्तं भवति-केनचिद्गृह्यदशं गतेन सवितुरस्तमयसमये ईषद्वकाश-मासादयति तमिस्ते दृग्वर्त्ता स्थाणुरुपलब्धस्ततोऽस्य वि-मर्शः समुत्पन्नः—किमयं स्थाणुः पुरुषो वा ? इति । अयं च संशयत्वात् अज्ञानम् । ततोऽनेन तस्मिन् स्थाणौ इष्ट्वा बल्ल्यागोहणं, प्रविलोक्य काककारणवकादम्बक्रीञ्चकीर-शकुन्तकुलनिलयनं, कृतश्वेतसि हेतुव्यापारः, यथा-स्था-णुरयं, बल्ल्युत्सर्पणकाकादिनिलयनोपलम्भात् । तथा संभवपर्यालोचनं च व्यधायि, तद्यथा-अस्ताचलान्तरित-साधनरि, प्रसरति चेषत्तमिस्ते महारण्येऽस्मिन् स्थाणुरय-संभाव्यते; न पुरुषः, शिरःकण्डूयनकरप्रीयाचलनविस्तृ-व्यवस्थापकहेतोरभावाद्; ईदृशे च प्रदेशेऽस्यां वलायां प्रायस्तस्याऽसंभवात् । तस्मात् स्थाणुनाऽत्र सङ्गतेन भाव्यं; न पुरुषेण । तदुक्तम्—“अरण्यमेतत् सवितास्तमागतो, न चाधुना संभवतीह मानवः । प्रायस्तदनेन खगादिभाजा, भाव्यं स्मरारानिसमाननाम्ना ॥ १ ॥” एतच्चैदृशे चित्तं ईहा इत्युच्यते, निश्चयाभिमुखत्वेन संशयादुन्नीगत्वात्, सर्वथा निश्चयेऽपायत्यप्रसङ्गेन निश्चयादधोवर्तित्वाच्च नि-संशयहयोः प्रतिविशेषः । इति गाथाद्वयार्थः ।

अथापायधारणागतविप्रतिपत्तिनिराचिकीर्षया परमतमु-पदर्शयन्नाह—

केह तयणविमेमा-वणयणमेतं अवायमिच्छन्ति ।

सम्भूयत्यविमेसाऽवधारणं धारणं विंति ॥ १८५ ॥

तच्छ्रुत्वाभ्यानन्तरगाथाऽङ्को भूतोऽर्थः संबध्यते, तस्मा-त्तत्र भूतात् विद्यमानान् स्थाण्वाद्यर्थोऽन्यः तत्प्रतियोगी तत्राविद्यमानः पुरुषादिस्तद्विशेषाः शिरःकण्डूयनचलनरूप-वनादयः तेषां पुरोवर्त्तिनि सङ्गतोऽर्थेऽपनयनं—निषेधनं तद्व्यविशेषापनयनं तदेव तस्मात्प्रम्, अपायमिच्छन्ति,

केचनापि व्याख्यातारः अपायनम्-अपनयनम् अपाय इति व्युत्पत्त्यर्थविभ्रमितमनस्का इति भावः । अवधारणं धारणा इति च व्युत्पत्त्यर्थविभ्रमितास्ते धारणां भ्रुवते । किं तत् ? , इत्याह-सङ्गतार्थविशेषावधारणं सङ्गतस्तत्र विवक्षितप्रदेशे विद्यमानः स्थाण्वादिर्गर्थविशेषस्तस्य स्थाणुरेवायम् इत्य-वधारणं सङ्गतार्थविशेषावधारणमिति समाप्तः । इति गाथाधः ।

तदेतद्वयितुमाह—

कामइ तयववरे-गमेत्तमोऽवगमणं भवे भूए ।

सम्भूयममस्यमो, तदुभयमो कामइ न दोसो ॥ १८६ ॥

'भूए' ति-तत्र विवक्षितप्रदेशे भूतं विद्यमानेऽर्थे स्था-ण्वादौ 'कासइ' ति-कस्याचित् प्रतिपत्तुस्तद्व्यतिरेक-कमात्रावगमनं-निश्चया भवति-तस्मात्स्थाण्वाद्यर्थोऽन्यः पुरुषादिर्गर्थस्तस्य व्यतिरेकः स एव च तद्व्यतिरेक-मात्रं तस्मात्स्थाण्वाद्यर्थनिश्चयो भवतीत्यर्थः; तद्यथा-यतो नह शिरःकण्डूयनादयः पुरुषधर्मा दृश्यन्ते; ततः स्था-णुरेवायमिति । कस्यापि सङ्गतसमन्वयतः सङ्गतस्तत्र प्रदेशे विद्यमानः स्थाण्वादिर्गर्थस्तस्य समन्वयतः-अन्वय-धर्मघटनात् भूतेऽर्थेऽवगमनं निश्चयो भवेत्, यथा स्थाणुर-वायं बल्ल्युत्सर्पणयोनिलयनादिधर्माणामिहाव्यवस्थिति । कस्यापि पुनस्तदुभयाद्-अन्वयव्यतिरेकोभयात् तत्र भूत-ऽर्थेऽवगमनं भवेत्; तद्यथा-यस्मात्पुरुषधर्माः शिरःकण्डूयना-दयोऽत्र न दृश्यन्ते, बल्ल्युत्सर्पणादयस्तु स्थाणुधर्माः समी-क्यन्ते, तस्मात् स्थाणुरेवायमिति । न चैवमन्वयात् व्यति-रेकान्, उभयाद्वा निश्चये जायमाने कश्चिद् दोषः, परव्याख्याने तु वक्ष्यमाणन्यायेन दोष इति भावः । इति गाथाधः ।

कथं पुनस्तद्व्याख्याने न दोषः ? इत्याह—

सञ्चो वि य सोऽवाञ्चो, भेए वा होति पंच वत्तूणि ।

आहेवं चिय चउहा, मई तिहा अन्नहा होइ ॥ १८७ ॥

यस्माद् व्यतिरेकाद्, अन्वयाद्, उभयाद्वा भूतार्थवि-शेषावधारणं कुर्वतां योऽध्यवसायः स सर्वोऽप्यपायः-प्रस्तुतस्थाण्वादिस्तुनिश्चयः, नतु सङ्गतार्थविशेषावधारणं धारणति भावः, तस्माच्च दोषः ॥ आह ननु यथा मया व्याख्यायते—सद्भूतार्थविशेषाऽवधारणं धारणा, तथा किं कश्चिदोषः समुपजायते, येनाऽऽत्मीयव्याख्या-नपक्षे इदमित्थमभिधीयते न दोष इति ? । एतद्वा-शङ्कयाह—'भेए वा' इत्यादि, वाशब्दः पाननायां गतार्थः, व्यतिरेकः-अपायः, अन्वयस्तु धारणा, इत्येवं मतिज्ञानतृतीयभेदस्यापायस्य भेदोऽभ्युपगम्यमाने पक्षे वस्तुन-पञ्च भेदा भवन्ति; आभिनिवाधिकज्ञानस्येति गम्यते; तथा हि—अवग्रहहाऽपायधारणालक्षणाश्चत्वारो भेदास्तावन् त्रयैव पुरिताः, पञ्चमस्तु भेदः स्मृतिलक्षणः प्राप्नोति—अधिक्युतेः स्वसमानकालमात्रिभ्यपायेऽस्तभूत-त्वाद्, वासनायास्तु स्मृत्यन्तर्गतत्वेन विवक्षितत्वात् स्मृते-रन्वयशृङ्खलात्मनः पञ्चमो भेदः प्रसज्यत इति भावः ॥ 'आहे' त्यादि, पुनरप्याह परः-ननु यथैव मया व्या-

व्यायने इत्यन्येकमुक्तेन निश्चयोऽप्ययः, अन्यथमुक्तेन तु धारणा इत्येवमेव चतुर्धा-चतुर्विधा मतिर्भवति—युक्तिर्नो घटने । अन्यथा तु-व्याययमाने-अन्वय-इत्यन्येकयोर्द्वयो-रप्यपायत्वेऽभ्युपगम्यमाने इत्यर्थः । किम् ? इत्याह-त्रिधा-अवग्रह-हापायभेदतस्मिन्नेव मतिर्भवति, न पुनश्चतुर्धा, धारणाया अघटमानकत्वादिति भावः । इति गाथायर्थः ।

कथं पुनर्धारणाभावः ? इत्याह—

काऽणुवमोगमि धिर्, पुणोवमोगे य सा जमोऽवाभो ।

तो नऽस्थि धिर् भस्य, इदं तदेवेति जा बुद्धी ॥ १८८ ॥

नणु साऽवायकमहिया, जमो य सा वायसाविसेसाभो ।

जा य अवायागन्तर-मविच्छुर् सा धिर् नाम ॥ १८९ ॥

अनुपयोगे-उपयोगोपरमे सति का धृतिः-का नाम धारणा ? न काश्चिदित्यर्थः । इदमुक्तं भवति—इह तावज्जि-अयोऽपयमुक्तेन घटादिके वस्तुनि अवग्रहेहापायरूपतया-ऽन्तर्मुहूर्तप्रमाण एवापयोगो जायते । तत्र चापाये जाते । या उपयोगसातत्यलक्षणा अविव्युतिर्भवताऽभ्युपगम्यते, सा अपाय एवाऽन्तर्भूता । इति न तता इतिरिक्ता । या तु तास्मिन् घटाद्युपयोग उपरते सति संख्येयमसंख्येयं कालं वासनाभ्युपगम्यते, 'इदं तदव' इति लक्षणा स्मृति-आह्वयक्रियते, सा मन्थशरूपा धारणा न भवति, मत्पु-योगस्य प्रागेवापरतत्वात् । पुनरपि कालान्तरोपयोगे धारणा भविष्यतीति चेत्, इत्याह-'पुणो' इत्यादि, काला-ऽन्तरे पुनर्जायमानोपयोगेऽपि या ऽन्वयमुखोपजायमाना-वधारणरूपा धारणा मयेष्यते, सा यतोऽपाय एव भवता-भ्युपगम्यते । 'सवो वि य सोवाभो' इत्यादिवचनात्, ततस्तत्रापि नाऽस्ति धृतिर्धारणा, पुनरभ्युपगमागोपरमेऽपि पूर्वोक्तयुक्त्यैव तदभावः, तस्मादुपयोगकालेऽन्वयमुखाव-धारणरूपाया धारणायास्त्वयाऽनभ्युपगमात् उपयोगोपरमे च मत्पुपयोगाभावात्, तदंशरूपाया धारणाया अघट-मानकत्वात्त्रिधैव भवदभिप्रायेण मतिः प्राप्नोति, न चतु-र्धा, इति पूर्वपक्षाभिप्रायः ।

अनोलरमाह—'भरण' इत्यादि, भरणेऽत्र प्रतिवि-धानम् । किम् ? इत्याह—'इदं वस्तु तदेव यत् प्रागुपलब्धं मया' इत्येवंभूता कालान्तरे या स्मृतिरूपा बुद्धिरुपजायते नन्विह सा पूर्वप्रवृत्तापायाजिर्विधातृमभ्यधिकैव, पूर्वप्रवृत्ता-ऽपायकाले, तस्या अभावात् सांप्रतापायस्य तु वस्तुनिश्च-यमात्रफलत्वेन पूर्वापरदर्शनानुसंधानायोगात् । ततश्च सा-ऽनन्यरूपत्वात् धृतिर्धारणा नामेति पर्यन्ते संबन्धः । यतश्च यस्माच्च वासनाविशेषात्-पूर्वोपलब्धवस्त्वहितमं-स्कारलक्षणात्, तद्विज्ञानावरणक्षयोपशमसाक्षिध्यादित्यर्थः, सा इदं तदेवेति लक्षणा स्मृतिर्भवति । साऽपि वासनाऽ-पायादभ्यधिकेति कृत्वा धृतिर्नाम इतीहापि संबन्धः । 'जा याऽवाय' इत्यादि, या च अपायादनन्तरमविव्युतिः प्रव-र्तते साऽपि धृतिर्नाम । इदमुक्तं भवति—यस्मिन् समये 'स्थाणुरवाय' मित्यादिनिश्चयस्वरूपेऽपायः प्रवृत्ता, ततः समयावृद्धमपि 'स्थाणुरवायं, स्थाणुरवायमि' त्यवि-व्युता याऽन्तर्मुहूर्तं कवचिदपायप्रवृत्तिः साऽप्युपायाऽवि-

व्युतिः प्रथमप्रवृत्ताऽपायादभ्यधिकेति धृतिर्धारणा नामे-ति । एवमविव्युतिर्वासनास्मृतिरूपा धारणा त्रिधा सिद्धा भवति ॥

अत्राह कश्चित्-नन्वविव्युति-स्मृतिलक्षणा ज्ञानभेदो गृही-तप्राहित्वाच्च प्रमाणं, द्वितीयादिवाराप्रवृत्तापायसाध्यस्य वस्तुनिश्चयलक्षणस्य कार्यस्य प्रथमवाराप्रवृत्तापायेनैव साधितत्वात् । न च निष्पादितक्रिये कर्मणि तत्साध-नायैव प्रवर्तमानं साधनं शोभा विभक्ति, अतिप्रसङ्गात्-कुठारादिभिः कृतच्छेदनादिक्रियेष्वपि वृत्तादिषु पुनस्त-त्साधनाय तेषां प्रवृत्त्यातेः । स्मृतरपि पूर्वोत्तरकालभावि-ज्ञानद्वयगृहीत एव वस्तुनि प्रवर्तमानतया कुतः प्रमाण्यं, न च वक्तव्यं पूर्वोत्तरदर्शनद्वयानभिगतस्य वस्त्वैकत्वस्य प्रहणात् स्मृतिः प्रमाणं, पूर्वोत्तरकालदृष्टस्य वस्तुनः का-लादिभेदेन भिन्नत्वाद्, एकत्वस्यैवासिद्धत्वादिति । वा-सना तु किं रूपा ? इति वाक्यम् । संस्काररूपेति चेत् । कोऽयं नाम संस्कारः ? स्मृतिज्ञानावरणक्षयोपशमो वा, तज्ज्ञानजननशक्तिर्वा, तद्वस्तुविकल्पो वा ? इति त्रयीमतिः । तत्राप्यपक्षद्वयमयुक्तम्, ज्ञानरूपत्वाभावात् तद्वेदानां चह विचार्यत्वेन प्रस्तुतत्वात् । तृतीयपक्षोऽप्ययुक्त एव सं-ख्येयमसंख्येयं वा कालं वासनाया इष्टत्वाद् एतावन्तं च कालं तद्वस्तुविकल्पायोगात् तदेवमाविव्युतिस्मृतिवास-नारूपायास्त्रिविधाया अपि धारणाया अघटमानत्वात्, त्रिधैव मतिः प्राप्नोति, न चतुर्धा ॥

अत्रोच्यते-यत्तावद् गृहीतप्राहि-वादिभ्युत्तरप्रामाण्यमु-च्यते, तदयुक्तम् । गृहीतप्राहित्वलक्षणस्य हेतोरसिद्धत्वाद्, अन्यकालविशिष्टं हि वस्तु प्रथमप्रवृत्तापायेन गृह्यते, अपरकालविशिष्टं च द्वितीयादिवाराप्रवृत्तापायेन । किं च-स्पष्ट-स्पष्टतर-स्पष्टतमभिन्नधर्मकवासनाजनकत्वादप्यवि-व्युतिप्रवृत्तद्वितीयापायविषयं वस्तु भिन्नधर्मकमेवेति कथमविव्युतेगृहीतप्राहिता ? स्मृतिरपि पूर्वोत्तरदर्शन-द्वयानभिगतं वस्त्वैकत्वं गृह्यमानं न गृहीतप्राहिणी । न च वक्तव्यं कालादिभेदेन भिन्नत्वात् वस्तुनो नैकत्वं, काला-दिभिर्भिन्नत्वेऽपि सत्त्व-प्रमेयत्वसंस्थानरूपादिभिरेकत्वात् । वासनाऽपि स्मृतिविज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमरूपा तद्विज्ञा-नजननशक्तिरूपा चेष्यते । सा च यद्यपि स्वयं ज्ञान-स्वरूपा न भवति, तथापि पूर्वप्रवृत्ताविव्युतिलक्षणज्ञान-कार्यत्वाद्, उत्तरकालभाविस्मृतिरूपज्ञानकारणत्वाच्चाप-चारतो ज्ञानरूपाऽभ्युपगम्यते । तद्वस्तुविकल्पपक्षस्त्वनभ्यु-पगमादेव निरस्तः तस्मादविव्युतिस्मृतिवासनारूपाया धा-रणायाः स्थितत्वात् न मतस्त्वैविध्यं, किं तु चतुर्धा सति स्थितम् । इति गाथाद्वयार्थः ।

अथतां स्वाभिमतं धारणां व्यवस्थाप्य परं प्रत्याह—

तं इच्छंतस्स तुहं, वत्पूणि य पंच मच्छमाशस्स ।

किं होउ सा अभावो, भावो नासं व तं कपरं ? ॥ १९० ॥

अस्मदभिमतमनन्तरप्रतिष्ठितस्वरूपां तां धारणामिच्छन्-तस्स पञ्च वस्तूनि-पञ्चाभिव्योधिकज्ञानभेदाः प्राप्नुवन्ति, अपायस्यैकस्यापि भेदद्वयरूपताभ्युपगमेन भेदचतुष्टयस्य-त्वयाऽपि पूरितत्वात्, पञ्चमस्य तु मनुक्तस्य धारणात्वस्य-

स्य प्रत्यक्षविनि भावः । अथाऽस्मदभ्युपगता धारणा स्वया नेष्यते, “ तर्हि ‘नेच्छमाणस्स किं होउ’ इत्यादि, तां मद्भ्युपगतां धारणामनिच्छतोऽप्रतिपद्यमानस्य तस्य सा मद्भ्युपगता धारणा किं भवतु अभावः अवस्तु, आहोस्वि-
झावो, वस्तु ? इति विकल्पद्वयम् । किं चातः ? न ता-
वदभावः भावत्वेनानुभूयमानत्वात् । न च तथानुभूयमा-
नस्याभावसमाधानं शक्यते, अनिप्रसङ्गात्-घटादिव्यपि
नथात्वप्राप्तेः, तेऽपि ह्यनुभववशेनैव भावरूपा व्यवस्था-
प्यन्ते । यदि च-अनुभवोऽप्यप्रमाणं, तदा घटादिव्यपि
भावरूपतायामनाश्वान इति भावः । अथ भावोऽसौ,
तर्हि वक्तव्यं-ज्ञानम्, अज्ञानं वा ? न तावदज्ञानं, चि-
द्रूपतयाऽनुभूयमानत्वात् । अथ ज्ञानं तदपि मतिधुनाव-
धिमेतः पर्यायकेवलस्य ज्ञानास्तरस्याभावात्तेषां मध्ये क-
नमतः ? इति वाच्यम् । न तावत् धुनाविद्यतुष्ट्यरूपम्,
अनुभूयमानत्वात्, तल्लक्षणाऽयोगाच्च मतिज्ञानं चेत्, तदपि
नावग्रहोपायरूपं, तल्लक्षणाऽसंभवात् ‘ननु सावायम्भ-
द्विया’ इत्यादि, नाऽपायाभ्याधिकत्वेन साधितत्वाच्च ।
तस्मादव्यवस्थानिरेकाभ्यां निश्चयः सर्वोऽप्यपायः, अवि-
च्युतिस्मृतिवासनारूपा तु पारिशेष्यद्वारेणैव ति स्थितम् ।
इति गाथार्थः ।

तद्वत् निरुत्तरीकृतोऽप्यविलक्षिततयाऽन्येन प्रकारेणाह-

तुज्जं बहुतरभेया, भणइ मई होइ धिइवकुत्ताओ ।

भणइ न जाइ भेओ, इट्ठो मज्जं जहा तुज्जं ॥१६१॥

अत्र प्रेरको भणति । किम् ? इत्याह-‘तुज्जमि’ त्यादि,
इत्थमाचार्य ! तस्य बहुतरभेया मतिभेयति । कुतः ? इत्याह-
धुतेधाराणाया बहुत्वात् ; बहुभेदत्वात्तदर्थः, धारणाया
एकस्या अप्यविच्युतवासनास्मृतिलक्षणभेदत्रययुक्त्यादव-
ग्रहेहाऽपायैः सह पदभेदा मतिः प्राप्नोतीति भावः । अत्र
प्रतिविधानमाह-‘ भणइ’ इत्यादि, भण्यतेऽत्रोत्तरम्-
जातेभेदो जातिभेदोः व्यक्रियत्वा इत्यर्थः । स इह धारणा-
विचारं मम नेष्टो-नाभिप्रतः । किं तु धारणा सामान्यरूपा
जातिरेव ममाभिप्रता । कस्य यथा ? इत्याह-यथा तथा-
ऽवग्रहविषय इति शेषः । इदमुक्तं भवति-यथाऽवग्रहो
व्यञ्जनार्थावग्रहभेदादुभयरूपोऽवग्रहसामान्यादेकस्त्वयाऽ-
पीष्टः, अन्यथा मतेः पञ्चविधत्वप्रसङ्गात् तथा त्रिरूपाऽपि
धारणा तस्मान्मन्यादेकरूपैव ; इति चतुर्विधैव मतिर्न
बहुतरभेदा । इति गाथार्थः ।

एतेदेव भावयन्नाह-

मा भिअलक्खया वि हु, धिइसामसेण धारणा होइ ।

अह उग्गहो दुरूवो, उग्गहसामसओ एको ॥ १६२ ॥

सा धारणा, अविच्युति-वासना-स्मृतीनां भिन्नस्वरूप-
त्वेन भिन्नलक्षणाऽपि सती धारणा सामान्याव्यतिरेकादेकैव
भवति, यथाऽवग्रहो व्यञ्जनार्थावग्रहभेदात् द्विरूपोऽप्यव-
ग्रहसामान्याव्यतिरेकादेकः परस्याऽपि सिद्धेः, अन्यथा
मतेः पञ्चविधत्वापत्तः । इति गाथार्थः ।

नवैवमप्रार्थिभेदचतुष्टयविषया निराकृताः सर्वा अपि
क्वाचप्रतिपक्षयस्तन्निराकरणप्रक्रमे ज्ञानमन्यग्रहो द्विरूपः

प्रोक्तः स च कथं द्विरूपो भवति इत्याशङ्क्य तत्तद्विरूप-
ताकथनव्याज्जनं पूर्वं याम्याभिषिबोधिकज्ञानस्याऽवग्र-
हादीनि चत्वारि भेदचतुष्टयानि, तेष्वेव मध्येऽवग्रहं
तावद्, विशेषः । (‘उग्गह’ शब्दोऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

तत्र व्यञ्जनं तावत्किमुच्यते ? इत्यादि-

वज्जिअइ जेणुऽत्थो, घडो व्व दीवेण वज्जणं तं च ।

उवगरणिदियमहा-इपरिणयदव्वसंबंधो ॥ १६४ ॥

व्यञ्जयते प्रकटीक्रियतेऽर्थो येन वीपनेव घटस्तत् व्यञ्जनं,
किं पुनस्तद्वित्याह-‘तं चे’ त्यादि । तच्च व्यञ्जनम्
उपकरणेन्द्रियशब्दादिपरिणतद्रव्यसंबन्धः । इन्द्रियं द्विविध-
म्-द्रव्येन्द्रियम्, भावेन्द्रियं च । विशेषः (अत्र विस्तरः ‘इदिय’
शब्दोऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) तत्र निर्वृत्त्युपकरणे द्रव्येन्द्रियं,
लब्ध-पयांगी भावेन्द्रियं, निर्वृत्तिश्च द्विधा-अकुलासं-
ख्येयभागादिमाना कश्चिदकुसुमगोलकधाम्यमसूरकाहला-
क्षुराकारमांसगोलकरूपा, शरीराकारा च । ओत्रादी-
न्द्रियाणां पञ्चानामपि यथासंख्यमन्तर्निवृत्तिः, कर्णश-
कुलिकादिरूपा तु बहिर्निवृत्तिः । तत्र कश्चिदकुसुमगो-
लकाकारमांसगोलादिरूपाया अन्तर्निवृत्तिः शब्दादिधि-
पयपरिच्छेदेहेतुर्यः शक्तिविशेषः स उपकरणेन्द्रियं, शब्दा-
दिश्च ओत्रादीन्द्रियाणां विषयः, आदिशब्दाद्-रसगन्धस्पर्श-
पञ्चप्रहः, तद्वत्त्वेन परिणतानि च तानि भावावगणादिसं-
बन्धीनि द्रव्याणि च शब्दादिपरिणतद्रव्याणि, उपकरणे-
न्द्रियं च शब्दादिपरिणतद्रव्याणि च तेषां परस्परं संबन्धः
उपकरणेन्द्रियशब्दादिपरिणतद्रव्यसंबन्धः, एव तावद् व्य-
ञ्जनमुच्यते । अपरं च-इन्द्रियेणाऽप्यर्थस्य व्यञ्जयमान-
त्वात्तदपि व्यञ्जनमुच्यते । तथा शब्दादिपरिणतद्रव्यनि-
क्षुरम्भमपि व्यञ्जयमानत्वाद् व्यञ्जनमभिधीयते, इति ।
एवमुपलक्षणव्याख्यानात् त्रितयमपि यथाह व्यञ्जनमव-
गन्तव्यम् ततश्चेन्द्रियलक्षणेन व्यञ्जनं शब्दादिपरिण-
तद्रव्यसंबन्धस्वरूपस्य व्यञ्जनस्याऽवग्रहो व्यञ्जनावग्रहः,
अथ वा-तनैव व्यञ्जनेन शब्दादिपरिणतद्रव्यात्मकानां व्य-
ञ्जनानामवग्रहो व्यञ्जनावग्रहः, इत्युभयत्राऽप्येकस्य व्य-
ञ्जनशब्दस्य लोपं कृत्वा समासः । इति गाथार्थः ।

अत्राऽऽक्षेपं, पणिहारं आभिधिन्सुराह-

अएणायं सो बहिरा-ईणं व तकालमणुवलंभाउ ।

न तदेते तत्तो चिय, उवलंभाओ तओ नाणं ॥१६५॥

स व्यञ्जनावग्रहोऽज्ञानं, ज्ञानं न भवति, तस्य उपकरणे-
न्द्रियशब्दादिपरिणतद्रव्यसंबन्धस्य कालस्तत्कालस्तस्मिन्
ज्ञानस्यानुपलम्भात् स्वसंवेदनेनासंवेद्यमानत्वाद्, बहिरा-
दीनामित्य-यथा हि बाधरादीनामुपकरणेन्द्रियस्य शब्दादि-
विषयद्रव्यैः सह संबन्धकालेन किमपि ज्ञानमनुभूयते, अन-
नुभूयमानत्वाच्च तत्राऽस्ति तथेहापीति भावः । अत्रोत्तर-
माह-‘न तदेते’ इत्यादि, नाऽसौ जडरूपतया ज्ञान-
रूपेणानुभूयमानत्वादज्ञानं, किं तर्हि स कोऽसौ व्यञ्ज-
नावग्रहो-ज्ञानमेव । कुतः ? तद्वत्त्वे-तस्य व्यञ्जनावग्रह-
स्यास्ते नन एव ज्ञानात्मकस्याऽर्थावग्रहोपलम्भस्य भा-
वात्, तथाहि-यस्य ज्ञानस्याऽस्ते तज्ज्ञेयवस्तुपादानास्त

एव ज्ञानमुपजायते, तज्ज्ञानं दृष्टं, यथार्थावग्रहपर्यन्ते त-
ज्ज्ञेयवस्तुपादानत ईहासद्भावावर्थावग्रहो ज्ञानं, जायते
अवग्रहनावग्रहस्य पर्यन्ते तज्ज्ञेयवस्तुपादानात्त एवा-
र्थावग्रहज्ञानं, तस्माद् अवग्रहनावग्रहो ज्ञानम् । इति गाथार्थः ।

तदेवं अवग्रहनावग्रहे यद्यपि ज्ञानं नाऽनुभूयते, तथाऽपि ज्ञा-
नकारणत्वावस्थौ ज्ञानम्, इत्येवं अवग्रहनावग्रहं ज्ञानाऽभाव-
मभ्युपगम्योक्तम् । सांप्रतं ज्ञानाऽभावाऽपि तत्राऽस्ति
पूर्वतः दर्शयन्त्याह—

तस्मात्तस्मि वि नाशं, तत्स्थऽस्थि तनुंति तो तमव्वत्तं ।

बहिराईशं पुण सो, अस्मात्तं तदुभया भावा ॥ १६६ ॥

तस्मात्स्थेऽपि-तस्य अवग्रहसंबन्धस्य कालेऽपि तत्रानुप-
पन्नमिद्वयसंबन्धिनि अवग्रहनावग्रहे ज्ञानमस्ति, केवलमेकने-
जोऽवग्रहप्रकाशवत् ननु अतीवार्थमिति; अतोऽव्यक्तं स्वसं-
वेदनमपि न व्युत्पद्यते । यद्यव्यक्तं, कथं तदस्तीति जायते ?
इति चेत् । मा भविष्ठाः, “ अहं विष्णोः श्रमसंखे-उज्जसम-
सहाइद्वयसंभावे ” इत्यादिनाऽनन्तरमेव तदस्तिस्वयुक्तं-
वैक्यमागन्तात् दृष्टान्ते तु ज्ञानाऽभावे अविप्रतिपत्तिरिति
दर्शयन्त्याह—बहिराऽऽदीनाम्, आदिशब्दापुपहतप्राणादी-
न्द्रियाणां पुनः स अवग्रहनावग्रहोऽज्ञानं-ज्ञानं न भवतीत्य-
त्राऽविप्रतिपत्तिरिव । कुतः ? इत्याह—तच्च तदुभयं च
तदुभयं तस्याभावात्-ज्ञानकारणत्वाभावात् अव्यक्तस्यापि
अज्ञानस्याभावात् । इति गाथार्थः ।

अथ पुनरप्याक्षेपं, परिहारं चाऽभिधिसुराह—

कहमव्वत्तं नाशं, च सुसमत्ताइसुहमबोहो व्व ।

सुतादभो सयं वि य, विस्मात्तं नाऽव्वुज्झंति ॥ १६७ ॥

परः साऽस्यमाह-ननु कथं ज्ञानम् अव्यक्तं च इत्युच्यते ?
ततःप्रकाशाद्यभिधानवर्तिरुद्धत्याक्षेपं धृक् युज्यत इति
भावः । अत्रोत्तरमनन्तरमेवोक्तम्-एकतज्ज्ञेयवप्रकाशव-
त्स्वप्नत्वाव्यक्तम् । अथ पुनरप्युच्यते-सुसमत्तमूर्च्छिता-
दीनां स्वप्नबोधवदव्यक्तं ज्ञानमुच्यत इति न दोषः । सु-
सादीनां तदात्मीयज्ञानं स्वसंवेदिनं भविष्यतीति चेत् न
एत देवमित्याह-सुतादयः स्वयमपि तदात्मीयविज्ञानं नाऽ-
वबुध्यन्ते-न संवेदयन्ति अतिसूत्रमत्वात् । इति गाथार्थः ।

आह-यदि तैर्गप सुतादिभिस्तदात्मीयज्ञानं न संवेद्यते,
तर्हि तत्तत्त्वमस्तीत्यतत्कथं लक्ष्यते ? इत्याह—

लक्षिणज्जइ तं सिमिणा-यमाणवयशदाणाइचेद्धाहि ।

जं नाऽमहपुव्वाभो, विज्जंते वयशचेद्धाभो ॥ १६८ ॥

ननुसुतादीनां ज्ञानमस्तिनत्वेन लक्ष्यते । कुतः ? स्वप्नायमान
वचनवनादिवेष्टाभ्यः, सुतादयोऽपि हि स्वप्नायमानाद्यवस्था
यां केचित्किमपि भाषमाणा दृश्यन्ते, शब्दिताश्चौघता
वाचं प्रयच्छन्ति, संकोचविकोचाङ्गभङ्गजुष्मिन्तकृजितक-
शह्यनादिवेष्टाश्च कुर्वन्ति, न च तास्ते तदावेदयन्ते ।
नापि च प्रबुद्धाः स्मरन्ति, तर्हि कथं तवेष्टाभ्यस्तेषां
ज्ञानमस्तीति लक्ष्यते ? इत्याह-‘ जमि ’ त्यादि, यत्-य-
स्मात्कारणाद् नाऽमतिपूर्वास्ता वचनादिवेष्टा विद्यन्ते, किं
तु मतिपूर्विका एव, अन्यथा काष्ठादीनामपि तत्प्रसङ्गात् ;

अतस्ताभ्यस्तत्तत्त्वमस्तीति लक्ष्यत एव धूमादग्निरिव । इति
गाथार्थः ।

आह-ननु आत्मीयमपि वेष्टितं किं कश्चिन्न जानाति येन
सुसादीनां स्ववेष्टितासंबन्धमुच्यते ? इत्याशङ्क्याह—

जगंतो वि न जाणइ, उउमत्थो हियवगोचरं सव्वं ।

जं तज्जवसासाइ, जमसंखिआइ दिवसेणं ॥ १६९ ॥

इदम-मनोगोचरत्वात् यस्य तत् दृश्यगोचरम् अथ-
वसायनिकुरम्बम् इति गम्यते, तज्ज्ञाप्रदपि कुप्रस्थः
सर्वम्-अपरिशेषं न जानाति-न संवेदयते, आस्तां नाव-
त्पुनः सुतः-कुत ? इत्याह-अध्यवसानानि-अध्यवसाय-
स्थानरूपाणि केवलमिगम्यानि सूत्रमपि । यत् एकनाप्य-
न्तर्मुहुर्नैनासंख्येयानि यान्ति-अतिक्रामन्ति, किं पुनः त-
वेष्टापि विवेकेन ? । न चैतानि कुप्रमदयः सर्वोत्थपि सं-
वेदयन्त । ततश्च पथेतानि कुप्रमदयस्त्वेष्टमानामपि के-
वलमिदृष्टत्वास्तत्वेनाभ्युपगम्यन्ते, तथा अवग्रहनावग्रहज्ञान-
मपि । इति गाथार्थः ।

आह-ननु सुसादीनां ज्ञानं वचनादिवेष्टाभ्यां गम्यते इ-
त्युक्तं तत्तावदभ्युपगच्छामः, अवग्रहनावग्रहं तु ज्ञानरूपता-
गमकं लिङ्गं न किञ्चिदुपलभामहे, अतो जडरूपत्वाज्जाऽस्ती
ज्ञानमिति श्रमः, इत्याशङ्क्याह—

अहं वऽस्मात्तमसंखे जसमइसाइद्वयसंभावे ।

किह चरमसमयसहा-इदव्वविष्णोः सामत्थं ॥ १७० ॥

वाशब्दः पातनासूचकः, सा च कृतैव । ततश्च हन्त !
यदि-अज्ञानं अवग्रहनावग्रहः क सति ? इत्याह-असंख्येयस-
मयशब्दादिद्रव्यसङ्गावेऽपि सति, इत्यपिशब्दो गम्यते ।
कथं तर्हि चरमसमयशब्दादिद्रव्याणां विज्ञानजननसाम-
र्थ्यं ? न कथंचिदित्यर्थः । इदमुक्तं भवति-अवग्रहनावग्रहं
तावत्प्रतिसमयमसंख्येयान् समयान् यावच्छ्रुतादीन्द्रियैः
सह शब्दादिविषयद्रव्याणि संवेदयन्ते । ततश्च यद्यसं-
ख्येयसमयान् यावच्छ्रुतादीन्द्रियैः सह शब्दादिविषय-
द्रव्यसंबन्धसङ्गावेऽपि सति अवग्रहनावग्रहरूपं ज्ञानं नाऽ-
भ्युपगम्यते, कथं तर्हि चरमसमये भ्रात्रादीन्द्रियैः सह
संबन्धानां शब्दादिविषयद्रव्याणां परेणाऽप्यर्थावग्रहलक्षण-
विज्ञानजननसामर्थ्यमिष्यते ? तदभ्युपगम्यन्तु न युज्यते इति
भावः । यदि हि शब्दादिविषयद्रव्याणां भ्रात्रादीन्द्रियैः
सह संबन्धे आदिसमयादेवारभ्य ज्ञानमात्रा काचित्प्रति-
समयमाविर्भवन्ती नाऽभ्युपगम्यत, तर्हि चरमसमयेऽप्येक-
स्मादेवैषा न युज्यते, तथा च सत्यार्थावग्रहादिज्ञानानाम-
प्यनुदयप्रसङ्गः । इति गाथार्थः ।

नथाहि—

जं सव्वहा न वीसुं, सव्वेसु वि तन्न रेणुतिष्ठं व ।

पत्तयमणिच्छंतो, कहमिच्छसि समुदये नाणं ॥ १७१ ॥

यद्वन्तु सर्वथा-सर्वप्रकारैर्विषयक-पृथक् नाऽस्ति तत् समु-
दायेऽपि नाभ्युपगम्यन्तव्यं, यथा रेणुकणनिकरे प्रतिरेणुक-
(ण)मविद्यमानं तैलम्, एवं चेत्तर्हि स्वमपि प्रत्येकमनिच्छन्
कथं समुदाये ज्ञानमिच्छन्ति ? इदमुक्तं भवति-यदीन्द्रिय-

विषयसंबन्धस्य प्रथमसमयादारभ्य व्यञ्जनावग्रहसंबन्धिनोऽसंबन्धेयान् समयान् यावत्प्रतिसमयं पुष्टिमाविर्भूती ज्ञानमात्रां काञ्चिदपि नेच्छसि तर्हि चरमसमयशब्दादिविषयद्रव्यसंबन्धेन संपूर्णे समुदायेऽपि कथं तामिच्छसि ?-चरमसमयशब्दादिविषयद्रव्यसंबन्धे यदर्थवग्रहज्ञानमभ्युपगम्यते, तदापि प्रत्येकमसम्भरमसिकताकणे तैलवच्च प्राप्नोतीति भावः । तस्मात्तिलेषु तैलवत्सर्वेष्वपि समयेषु प्रत्येकं यच्च यावच्च ज्ञानमस्तीति प्रातिपत्तयम् । इति गाथार्थः ।

किं च—

समुदाये जइ शाणं, देखणे समुदए कहं नऽत्थि ।

समुदाये वाऽभूयं, कहं देसं होज तं सयलं ॥ २०२ ॥

समुदायज्ञानवर्तिनः ? यदि विषयद्रव्यसंबन्धसमयानामसंबन्धेयानां समुदाये ज्ञानमर्थावग्रहलक्षणमभ्युपगम्यते । तर्हि चरमसमयलक्षणो योऽसौ देशस्तेन न्यूनं समुदाये-चरमैकसमयो नैवसंबन्धानेषु समयेष्वप्यर्थः, तत्कथं नास्ति ?, समस्त्येष, प्रमाणोपपन्नत्वात् ?, तथाहि-सर्वेष्वपि शब्दादिविषयसंबन्धसमयेषु ज्ञानमस्तीति प्रतिजानीमहे, ज्ञानोपकारिशब्दादिविषयसंबन्धसमयसमुदायैकदेशत्वादिति हेतुः, अर्थावग्रहसमयवर्तिन इष्टान्तः । अत्राह-ननु शब्दादिविषयोपादानसमयसमुदाये ज्ञानं केनाभ्युपगम्यते, येन समुदायैकदेशत्वात्प्रथमादिसमयेषु सर्वेष्वपि तत् प्रतिज्ञायते । मया ह्येकस्मिन्नेव चरमसमये शब्दादिद्रव्योपादाने ज्ञानप्रसव इत्यने, इत्याशङ्क्याह-‘समुदाये वाऽभूयमि’त्यादि, अशब्दो वाशब्दो वा पातनायां, सा च कृतेव । तत्र यद्येकस्मिन्नेव चरमसमये ज्ञानमभ्युपगम्यते । तदाऽसौ सर्वसमयसमुदायोपेतया नात्रेकदेश एव । त-तस्माऽनेकदेशाने शेषसमयसमुदाये यद्भूतं ज्ञानं त-तत्कथं हन्त चरमसमयलक्षणं देशे एकस्मादेव सकलम-कारणं भवेद् अप्रमाणोपपन्नत्वात् ; तथाहि-नैकस्मिन्श्चर-मशब्दादिद्रव्योपादानस्य ज्ञानमुपजायते, एकस्यमात्रश-ब्दादिद्रव्योपादानात्, व्यञ्जनावग्रहाद्यसमयवर्तिन । स्या-वेतत्, चरमसमयेऽर्थावग्रहज्ञानमनुभवप्रत्यक्षणाऽप्यनुभूय-ते, ततः प्रत्यक्षविरोधानीयं प्रतिज्ञा । तदुक्तम्, च-रमसमय एव समग्रं ज्ञानमुत्पद्यते इति भवत्प्रतिज्ञान-स्यैव प्रत्यक्षविरोधात्, चरमसमयौ समस्तपटोऽपादय-नवत् । तथा, सर्वेष्वपि शब्दादिद्रव्यसंबन्धसमयेषु ज्ञा-नमस्तीत्यादिपूर्वाज्ञानुमानाविरोधश्च भवत्प्रत्यक्षः । इति गाथार्थः ।

तस्मात्किमिह स्थितम् ?, इत्याह—

तंतू पडोवगारी, न ममत्तपडो य समुदिया ते उ ।

सकं सम्मत्तपडो, तह नाणं सव्वसमयेसु ॥ २०३ ॥

यथा एकस्तन्तुः पटोपकारी वर्तते, तमन्तरेणापि सम-ग्रस्य तस्याऽभावात् न चासौ तन्तुरेतावता समस्तः पटो भवति, पटैकदेशत्वात् तस्य, समुदिताः पुनस्ते नन्व-सर्वे समस्तपटव्यपदेशभाजो भवन्ति ? । तथाऽत्रापि स-र्वेष्वपि समुदिनेषु समयेषु ज्ञानं भवति, नैकस्मिन्श्चरमस-

मये । ततश्चार्थावग्रहसमयात् पूर्वसमयेषु तदेव ज्ञानमती-वास्फुटं व्यञ्जनावग्रह उच्यते ? । चरमसमये तु तदेव किञ्चित् स्फुटतरावस्थामापन्नमर्थावग्रहः इति व्यपदि-श्यते । अतो यद्यपि सुतमसमूर्द्धितादिज्ञानस्यैव व्यक्तं तथाविधं व्यञ्जनावग्रहज्ञानसाधकं लिङ्गं नास्ति तथाऽपि यथोक्तयुक्तिनो व्यञ्जनावग्रहे सिद्धं ज्ञानम् । इति गाथार्थः ।

तत्त्वभेदपर्यायेर्व्याख्या, तत्र तत्त्वं व्यञ्जनावग्रहस्य स्व-रूपमुक्तम् । अथ तत्त्वं भेदाभिरूपयितुमाह—

नयणमणोवज्जिदिय-भेभाओ वंजणोग्गहो वउहा ।

(२०४+)

स च व्यञ्जनावग्रहश्चतुर्धा भवति । कुतः ?, इत्याह—नयनमणोवज्जिन्द्रियभेदात् । इदमुक्तं भवति-विषयस्य इन्द्रियस्य च यः परस्परं संबन्धः-प्रथममुपश्लेषमात्रं, तद्व्यञ्जनावग्रहस्य विषयः । स च विषयेण सहोपश्लेषः प्राप्यकारित्वं स्पर्शन-रसनप्राण-भोगलक्षणेषु चतुर्वि-न्द्रियेषु भवति, न तु नयनमनसोः । अतस्ते वर्जयित्वा शेषस्पर्शनादीन्द्रियचतुष्टयभेदात् चतुर्विध एव व्यञ्जनावग्रहो भवति । विशेषः । (भेदान् ‘ इन्द्रिय ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यामि) (‘ मण ’ शब्दे च षष्ठं भागं) (व्यवस्थितम् अप्राप्यकारित्वं नयनमनसोः) ततश्च-स्पर्शन-रसन प्राण-भोगभेदात् चतुर्विध एव व्यञ्जनावग्रहः । विशेषः ।

(४) अवग्रहप्ररूपणमाह । प्रतिबोधक-मल्लक-हृत्पान्ता-भ्याञ्च प्ररूपणां सहोपात्तत्वात्प्ररूपणया सहैव व्युत्क्रमे-णाह—

तत्थोग्गहो दुमंओ, उग्गणं जं होइ वंजणऽत्थाणं ।

वंजणओ य जमत्थां, तेणहिणं तयं वोच्छं ॥ २०५ ॥

(अस्या गाथाया व्याख्या ‘ उग्गह ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) इत्यादिना अन्त्येन प्रतिज्ञातव्यञ्जनावग्रहस्वरूप-प्रतिपादनं चेह प्रकृतम् । तस्य च व्यञ्जनावग्रहस्य स्वरूपं नन्वध्ययनागमसूत्रे प्रतिबोधकमल्लकादाहरणाभ्यां प्र-तिपादितम्, तद्यथा—

“ वंजणुग्गहस्स परवणं करिस्सामि पडिबोहगदिदुत्तेणं, मल्लगदिदुत्तेणं य । से किं तं पडिबोहगदिदुत्तेणं ? पांड-बोहगदिदुत्तेणं से-जहानामए केइ पुरिसे काव पुरिसे सुत्तं पडिबोहिज्जा अमुग ! अमुग ! ति । तत्थ चायगे परण-वग एवं वयामी-किं एगसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमाग-च्छंति, दुसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति ० जाव दससमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, संखिज्जसमय-पविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति असंखिज्जसमयपविट्ठा पु-ग्गला गहणमागच्छंति ?, एवं वदन्तं चायगं परणवप एवं वयासी-नो एगसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, सो दुसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति ० जाव नो दस-समयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति नो संखिज्जसमय-पविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, असंखिज्जसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, से (तं) तं पडिबोहगदिदुत्तेणं ॥

से किं तं मल्लगदिदुत्तेणं ? मल्लगदिदुत्तेणं से जहानामए केइ आयागमीमाओ मल्लगं गहाय तत्थगं उदगविट्ठं पक्खि-

विज्जा, ने नहुं । अणो वि पक्खिजे, सेऽवि नहुं । अणो वि पक्खिजे, ने वि नहुं । एवं पक्खिज्जमाणेषु पक्खिज्जमाणेषु होही से उदगविदुं जे खं तं मज्झं रावेहिनि । होही से उदगविदुं जे खं तंमि मज्झंसि ठाहिनि । होही से उदगविदुं जे खं तं मज्झं भंरहिनि । होही से उदगविदुं जे खं तंमि मज्झंसि न ठाहिहिनि । होही से उदगविदुं जे खं तं मज्झं पवांरहिनि एवांमव पक्खिज्जमाणेषुहि २ अणुस्तेहि पुग्गलेहि जाहे तं वंजणं पूरियं होइ ताहे हुन्ति करेइ, नो खेव खं जाणइ के वि एस सहाइ" (सूत्र-३५४) इत्यादि ।

इदं च सूत्रं नन्दिप्रवर्णे एवस्थे व्याख्यातम् । तद्यथा-प्रतिबोधकमल्लकट्टणान्ताभ्यां व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणं क-
र्त्तव्यमिति । तत्र प्रतिबोधयतीति प्रतिबोधकः स एव
कट्टणान्तेन, तद्यथानाम कश्चिद्-अनिर्दिष्टस्वरूपः पुरुषः
कश्चिद्-अन्यम् अनिर्दिष्टस्वरूपमेव पुरुषं सुप्तं सन्तं प्र-
तिबोधयेत् । कथमित्याह—अमुक ! अमुक ! इति । तत्र
प्रेरकः प्रज्ञापकमेवमवादीत्-किमेकसमयप्रविष्टा इत्यादि ।
एवं वदन्तं प्रेरकं प्रज्ञापक एवमुक्तवान्-नो एकसमयप्रविष्टा
इत्यादि, प्रकटार्थं, यावत्संख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला
ग्रहणमागच्छन्ति । नवरमये प्रतिबोधः शब्दविज्ञानग्राह-
तामधिकृत्य वेदिन्यः, शब्दविज्ञानजनकत्वेनेत्यर्थः, अ-
न्यथा संबन्धमात्रमधिकृत्य प्रथमसमयादाग्यं पुद्गला
ग्रहणमागच्छन्त्येव । 'असंख्येय' इत्यादि प्रतिसमय-
प्रवेशनादित आख्यासंख्येयसमयैः प्रविष्टाः असंख्येय-
समयप्रविष्टाः पुद्गलाः-शब्दद्रव्यविशेषा ग्रहणमागच्छन्ति-
अर्थावग्रहज्ञानहेतुयां भवन्तीति भावः । इह च चरम-
समयप्रविष्टा एव विज्ञानजनकत्वेन ग्रहणमागच्छन्ति, त-
दन्ये विन्दित्र्यक्षयोपशमोपकारिण इति सर्वेषां सामान्येन
ग्रहणमुक्तम् । सेयं प्रतिबोधककट्टणान्तेन व्यञ्जनावग्रहणप्र-
रूपणा इति वाक्यशेषः ॥ अथ केये मल्लकट्टणान्तेन प्र-
रूपणा ? । तद्यथानाम कश्चिदपुरुषः आपाकशिरसां मल्लक-
शगवं गृहीत्वा कर्त्तामिदं भवतीत्यस्य ग्रहणम् । तत्र मल्लके
एकमुदकविन्दुं प्रक्षिपन्त नष्टः तत्रैव तद्भावरिणानिमापन्न
इत्यर्थः । शेषं सुबोधम् 'जाव जे खं तं मज्झं' 'रावेहिनि'
आदितां नेत्यति । शेषं सुबोधम् । नवरम् 'पवांरहिनि'
प्राययिष्यतीति । 'एवांमव' त्यादि, अति बहुस्यात्प्रतिसमय-
मननैः शब्दपुद्गलैः यदा तद्व्यञ्जनं पूरितं भवति, तदा
'हुम्' इति कर्त्तव्यं तमर्थं गृह्णातीत्युक्तं भवति । किं विशिष्टं
नाम-जात्यादिकल्पनारहितम्, अत एवाह-'नो खेव खं
जाणइ के वेस सहाइ नि' न पुनरखं जानाति क एव
शब्दादिः इत्यर्थः । एवं च सति सामान्यकत्वादर्थविग्र-
हस्य अर्थावग्रहान्तर्पूर्वं सर्वो व्यञ्जनाऽवग्रहः "तद्व्यमस्य
व्यञ्जनाऽवग्रहस्वरूपप्रतिपादकस्य नन्दिस्त्रस्य शेषं प्रायः
सुगममिति मन्यमानो भाष्यकारः "जाहे तं वंजणं पूरियं
होइ" इत्येतत् (नन्दिस्त्रांशं) व्याख्येयसुराह—

तोएण मज्झं पिब, वंजणमापूरियं ति जं भणियं ।

तं दृष्टमिदियं वा, तस्सजोगो व न विरुद्धं ॥ २५० ॥

'जं भणियं' यदुक्तं नन्दिस्त्रकारेण किं तद् ? इत्याह-
व्यञ्जनमापूरितमिति । केन किंवा ? इत्याह । तायेन-जलेन

मल्लक-शगवं नष्टमिति । तस्मिन् सूत्रकारभणिते व्यञ्जनं
द्रव्यं गृह्यते, इन्द्रियं वा, तयोर्वा द्रव्येन्द्रिययोः संयोगः-
संबन्ध इति सर्वथाऽप्यविरोधः । इदमुक्तं मयनि-व्यञ्जन-
शब्देन शब्दादिविषयपरिणतपुद्गलसमूहस्य द्रव्यं भोवा-
दीन्द्रियं वा द्रव्येन्द्रिययोः संबन्धो वा गृह्यते, न क-
श्चिद्विरोधः, व्यञ्जने-प्रकटीक्रियते विवर्त्तनाऽर्थोऽनेनेति
व्यञ्जनामत्यस्या व्युत्पत्तः सर्वत्र घटनार्थान् गाथायः ।
केवलं द्रव्यादिषु त्रिष्वपि व्यञ्जनशब्दवाक्येषु प्रत्येकमापू-
रितत्वं विशेषो द्रष्टव्यः कः पुनरसौ ? इत्याह—

दृष्टं माणं पूरिब-मिदियमापूरियं तथा दोएणं ।

अवरोप्परसंसग्गो, जया तथा गिणइइ तमत्थं ॥ २५१ ॥

'दृष्टं' ति-यदा द्रव्यं व्यञ्जनमधिक्रियते तदा 'जाहे तं
वंजणं पूरियं होइ' इति-काऽर्थः ? इत्याह-'माणं पूरियं' ति-
मानम् तस्य शब्दादिद्रव्यस्य प्रमाणं प्रतिसमयप्रवेशेन प्र-
भूतिकृतत्वात्प्रमाणमानीतं-प्रकर्षमुपनीतं स्वप्राहकज्ञान-
जनने समर्थीकृतमिति यावत् । यदा त्विन्द्रियमिति इन्द्रियं
व्यञ्जनमधिक्रियते तदा 'जाहे तं वंजणं पूरियं होइ'
इति-किमुक्तं भवति ? इत्याह-'आपूरियं' ति-आपूरितं-
व्याप्तं-भूतं-वासितमित्यर्थः । तथा-'दोएणं ति'—द्वयोः
भोवादीन्द्रियशब्दादिपरिणतद्रव्ययोः संबन्धो यदि व्यञ्ज-
नमधिक्रियते तदा 'जाहे तं वंजणं पूरियं होइ' इति-
किमुक्तं भवति ? इत्याह-'अवरोप्परं संसग्गो' ति-
सम्यग् सगो-यागः संसर्गः, सम्यक् संबन्ध इत्यर्थः, इदमत्र
इदमत्र-अस्मिन्पक्षे यदा तयोर्निन्द्रियद्रव्ययोः परस्पर-
मतीव संयुक्ता-अनुपकृता अङ्गाङ्गभावेन परिणामो
भवति, तदा प्रस्तुतसंबन्धलक्षणं व्यञ्जनमापूरितं भवती-
त्युच्यते इति । 'जया तथा गिणइइ तमत्थं' ति-एवं यदा
त्रिविधमपि व्यञ्जनं प्रकारभेदेणाऽऽपूरितं भवति, तदा
तं विवर्त्तनं शब्दादिकमर्थमव्यक्तं नाम-जान्यादिकल्पना
रहितं गृह्णाति । एतच्च 'ताहे हुन्ति करेइ' इत्यस्य व्या-
ख्यानम् अर्थावग्रहभाष्यमेकमर्थायको विंध्यः, इतरस्तु
पूर्वमन्तमुद्धृतं द्रव्यप्रवेशादिरूपं व्यञ्जनाऽवग्रहोऽवसंयः ।
इति गाथायः ।

किं विशिष्टं पुनस्तमर्थं गृह्णाति ? इत्याशङ्क्य स्वत एव भा-
ष्यकारस्तत्स्वरूपमाह—

सामत्तमणिहंसं, सरूव-नामाहकप्पणारहियं ।

जइ एवं जं तेणं, गहिणं महेत्ति तं किण्णुं ॥ २५२ ॥

प्राज्ञवस्तुनः सामान्याविशेषात्मकत्वं सत्यप्यर्थावग्रहेण
सामान्यरूपमेवार्थं गृह्णाति, न विशेषरूपम्, अर्थावग्रह-
स्यैकसामान्यकत्वात्, समयेन च विशेषग्रहणयोगादिति ।
सामान्याधेश्वर कश्चित् प्रामनगद्वयनसनादिशब्देन निर्दे-
श्योऽपि भवति, तद्व्यञ्जकत्वादर्थमाह-अनिर्देश्यं केनापि-
शब्देनानभिधेयम् । कुतः पुनरतत् ? इत्याह—यतः स्व-
रूपनामादिकल्पनारहितम्, आदिशब्दात्—आतिक्रिया-
गुणद्रव्यपरिग्रहः । तत्र रूपरसाद्यर्थानां च आत्मीयवस्तु-
रादीन्द्रियगद्वयः प्रतिनियतः स्वभावस्तत्स्वरूपम् । रूप-
रसादिकस्तु तदभिधायका ध्यानिर्नाम, रूपत्व-रसत्वादिना

तु जानिः प्रीतिकरमिदं रूपं पुष्टिकरोऽयं रस इत्यादि-
कस्तु शब्दः क्रियाप्रधानत्वात् क्रियाः । कृष्णनीलादिकस्तु
शुभः । पृथिव्यादिकं पुनर्द्रव्यम् । एतेषां स्वरूप-नाम-
जात्यादीनां कल्पना अन्तर्जलपाकपित्तज्ञानरूपा तथा राह-
नमर्थार्थमर्थप्रसङ्गं गृह्णाति यतो जीवः, तस्मादनिर्देश्यो-
ऽयमर्थः प्रोक्तः, तत्कल्पनारहितत्वेन स्वरूप-नाम-जात्या-
दिप्रकारेण केनाऽपि निर्देश्यमशक्यत्वादिति । एवमुक्ते सति
परः प्राह- ' जइ एवं ' इत्यादि-यदि स्वरूप-नामादिकल्प-
नारहिताऽर्थोऽर्थोऽयमग्रहस्य विषय इत्येवं व्याख्यायते
भवद्भिः, तर्हि ' ज ' ति-यन्नन्वयमनन्वये प्रोक्तम् । किम् ?,
इत्याह- ' तेणं गहिणं सह ' ति-उपलक्षणत्वादित्ये तत्संपूर्णं
द्रव्यम्- ' से जहानामए कइ पुरिमे अव्वत्तं सहं सु-
गज्जा तेणं सहं ति उग्गाहए न उण जाणइ केवस्स सहइ " .
इति, ' तं किहणु ' ति-तदेतत्कथमविरोधेन नीयते ?-
युग्मद्वयाख्यानेन सह विरुद्धयते ऐवमित्यर्थः, तथा हि-
अस्मिन्नस्मिन्सूत्रेऽयमर्थः प्रतीयते-यथा तेन प्रतिपन्ना-
र्थप्रसङ्गेण शब्दोऽयमगृहीत इति भवस्तस्तु शब्दाद्युल्लेख-
हितं सर्वथा अमुं प्रतिपादयन्ति ततः कथं न विरोध इति
भावः इति गाथार्थः ।

अत्रोत्तरमाह—

महे ति भणइ वत्ता, तम्मत्तं वा न महवुद्धीए ।

जइ होज सहवुद्धी, तांजाओ चैव मां होजा ॥२५३॥

शब्दस्तेनाऽयमगृहीत इति यदुक्तं, तत्र- ' शब्दः ' इति वक्ता
प्रकापकः, सूत्रकारो वा भर्ता-प्रतिपादयति, अथवा-त-
स्मात्-शब्दमात्रं रूपरसादिविशेषव्यावृत्त्याऽनवधारित-
त्वाच्छब्दतया अनिश्चितं गृह्णातीति । एतावतांशेन शब्द-
स्तेनाऽयमगृहीत इत्युच्यते, न पुनः शब्दबुद्ध्या ' शब्दोऽ-
यम् ' इत्यध्यवसायेन तत्-शब्दस्तु तेनावगृहीतं, शब्दो-
ल्लेखस्यान्तर्मुहूर्तिकत्वाद् अर्थप्रसङ्गस्य स्वकत्वसामायिक-
त्वात्संभवे एवायमिति भावः । यदि पुन तत्र-अर्थव-
ग्रहे शब्दबुद्धिः स्यात्तर्हि का दोषः स्याद् ? इत्याशङ्क्य
सूत्रकारः स्वयमेव कृष्णान्तरमाह- ' जइ ' इत्यादि-यदि
पुनरर्थवग्रहे शब्दबुद्धिः-शब्दनिश्चयः स्यात्, तदाऽप्यय
एवाऽसौ स्यात्, नन्वर्थवग्रहः, मिश्रयस्याप्यप्यरूपत्वात् ।
ततश्चाप्यवग्रह-हाभाव एव स्यात्, न चेत्तद् दृष्टम्,
इष्ट च । इति गाथार्थः ।

अत्राह परः-ननु प्रथमसमय एव रूपादिव्यपेक्षेन ' शब्दो-
ऽयम् ' इति प्रत्ययोऽर्थवग्रहत्वेनाभ्युपगम्यतां, शब्दमात्र-
त्वेन सामान्यत्वात् ; उत्तरकाले तु प्रायो माधुर्यादयः
शङ्कशब्दधर्मा इह घटन्ते, ननु शाङ्कधर्माः स्वरकशब्दादय
इति विमशब्दजरीहा तस्माच्छाङ्क एवाऽयं शब्द इति
तद्विशेषस्यपायोऽस्तु । तथा च सति " तेणं सहं ति
उग्गाहए " इदं यथाश्रुतमव व्याख्यायते-नो खेव मां
जाणइ केवस्स सहइ तस्मा ईदं पविसइ " इत्याद्यपि सर्व-
मविरोधेन गच्छतीति । तदेतत्प्रोक्तं सूत्रिः प्रत्यनुभाष्य
कृषयति, तद्यथा—

जइ सहवुद्धिमेतयमव-गहो तन्विसेमणमथाओ ।

नणु महो नासहो, न य रुवाइविसेमोयं ॥ २५४ ॥

भा पर ! यदि शब्दबुद्धिमात्रं ' शब्दोऽयम् ' इति निश्च-
यज्ञानमपि भवतार्थोऽयमग्रहोऽभ्युपगम्यते, तद्विशेषणं तु
तस्य शब्दस्य विशेषणं विशेषः ' शाङ्क एवायं शब्दः ' इत्या-
दिविशेषज्ञानमित्यर्थः, अपायो मतिज्ञानतृतीयां भद्रोऽङ्गीक-
यते इत्यतर्हि अवग्रहलक्षणस्य तदाद्यभेदस्याऽभावप्रसङ्गः,
प्रथमत एवावग्रहमतिक्रम्याऽप्याऽभ्युपगमात् । कथं पुनः
शब्दज्ञानमपायः ? इति चेद् । उच्यते-तस्यापि विशेषग्राह-
कत्वात्, विशेषज्ञानस्य च भवताप्यपायत्वेनाभ्युपगतत्वात् ।
ननु ' शाङ्क एवाऽयं शब्दः ' इत्यादिकमेव तदुत्तरकालभावि-
ज्ञानं विशेषग्राहकं शब्दज्ञाने तु शब्दसामान्यस्यैव प्रति-
भासनात्कथं विशेषप्रतिभासः, यनाऽप्ययमसङ्गः स्याद् ?,
इत्याह- ' नणु ' इत्यादि, नन्वित्यक्तप्रायां, परामन्त्रणे वा,
ननु ' शब्दोऽयं नाशब्दः ' इति विशेषोऽयं विशेषप्रतिभास
एवाऽयमित्यर्थः । कथं पुनर्नाशब्द इति निश्चीयते ?,
इत्याह-न च रूपादिरिति, अशब्दो हिशब्दार्थे, आदि-
शब्दाङ्ग-रस-स्पर्शपरिग्रहः । ततश्चेदमुक्तं भवति-यस्माच्च
रूपादिरयं, तेभ्यो व्यावृत्तत्वेन गृहीतत्वाद्, अतो नाऽ-
शब्दोऽयमिति निश्चीयते । यदि तु रूपादिभ्योऽपि व्या-
वृत्तिगृहीता न स्यात्तदा शब्दोऽयमिति निश्चयोऽपि न
स्यादिति भावः । तस्माच्छब्दोऽयं नाशब्दः इति विशेष-
प्रतिभास एवाऽयम् । तथा च सत्यस्याप्यपायप्रसङ्गो-
ऽवग्रहाभावप्रसङ्ग इति स्थितम् । इति गाथार्थः ।

अथ परोऽवग्रहाप्ययोर्विशेषविभागं दर्शयन्माह—

थोवमियं नाज्वाओ, संखाइविसेमणमवाउ ति ।

तन्मेया वेक्खाए, नणु थोवमियं पि नाज्वाओ ॥२५५॥

इदं शब्दबुद्धिमात्रकं, शब्दमात्रस्ताकाविशेषावसायित्वात्
स्तोकम्-स्तोकाविशेषग्राहकम्, अतोऽप्यायं न भवान्, किं
त्वग्रह एवाऽयमिति भावः । कः पुनस्तोकापायः ?, इत्याह-
' संखाइ ' इत्यादि, शाङ्कोऽयं शब्द इत्यादिविशेषणविशेष-
यज्ञानं तदायः बुद्धिशेषावसायित्वादिति हृदयम् ।
इत्यतः ! यद्यत् स्तोकात्तज्जाऽप्यायः, तर्हि निवृत्ता साप्रत-
मपायज्ञानकथा, उत्तरोत्तरार्थविशेषग्रहणापेक्षया पूर्व-
पूर्वार्थविशेषावसायस्य स्तोकात्वाद् । एतन्माह- ' तन्मेया ' .
इत्यादि, तस्य-शाङ्कशब्दस्य ये उत्तरोत्तरभेदाः मन्द्रमधुर-
त्वादयः, तरुणमध्यमबुद्धिस्त्रीपुरुषसमुत्थत्वादयश्च तदप-
क्षायां सत्यामिदमपि ' शाङ्कोऽयं शब्दः ' इत्यादि ज्ञानं ननु
स्तोकं-स्तोकाविशेषग्राहकमेव इति नाऽप्यायः स्याद् । एव-
मुत्तरोत्तरविशेषग्राहिणामपि ज्ञानानां तदुत्तरोत्तरभेदापे-
क्षया स्तोकात्वाद्पायत्वाभावां भावनीयः । इति गाथार्थः ।

तमेयाऽप्याभावं स्फुटाकुर्वन्माह—

इय सुवहुणा वि कालिण, मव्वमेयावहारणमसज्जं ।

जम्मि हवेज अवाओ, मव्वो च्चिय उग्गहो नामा ॥२५६॥

इतिशब्द उपप्रदर्शनार्थः, ततश्चेदमुक्तं भवति-यथा ' शाङ्को-
ऽयं शब्दः ' इत्यस्यां बुद्धौ शब्दगतभेदावधारणं सांप्रतम-
साध्यम्, मन्द्रमधुरत्वादितदुत्तरोत्तरभेदावधारणमभावात् ।
तथा च सति स्तोकात्वात्तयं बुद्धिरपायः, किं त्वयोऽ-
वग्रह इत्येवं सुवहुनाऽपि कालेन सर्वेणापि पुरुषायुषण
शब्दगतमन्द्रमधुरत्वाद्युत्तरोत्तरभेदावधारणमसाध्यं तद्व-

दानामनन्तत्वादशकयमित्यर्थः, यस्मिन् भेदाऽवधारणे, किम् ? इत्याह-यस्मिन्नायो भवेदन्त्यभेदाकाङ्क्षानिवृत्त्यर्थ-स्मिन् भेदाऽवधारणकानिऽपायत्वं व्यवस्थाप्येत, इति भावः । तस्मात्सर्वोऽपि भेदप्रत्यय उत्तरोत्तरापेक्षया त्वदभिप्रायेण स्तोक्तत्वादर्थावग्रह एव प्राप्नोति, नाऽपायः, शब्दज्ञानवद् । इति गाथार्थः ।

किं च-शब्द एवायमिति ज्ञानं स्तोक्तत्वादर्थावग्रहतत्वेन भवनाऽभिमतम् । तत् पूर्वमीदृहान्तरेण न संभवति तत्पूर्व-कत्वे च तस्याऽर्थावग्रहत्वाऽनभव इति दर्शयन्नाह-

किसदो किममदो-सगीहिए सद्ए व किह जुत्तं ? ।

अह पुव्वमीहिऊणं, सदो चि मयं तर्ह पुव्वं ॥ २५७ ॥

‘किं शब्दोऽयम्’ आहो(स्त्रि)भिद् अशब्दो-रूपादिः इत्येवं पूर्वमीहिते यत् ‘शब्द एव’ इति निश्चयज्ञानं तदक-स्मादेव जायमानं कथं युक्तम् ? विमर्शपूर्वकत्वमन्तरेण नदं घटत इत्यर्थः । इदमुक्तं भवति-शब्दगतान्वयधर्मेषु, रू-पादिभ्यो व्यावृत्तौ च गृहीतायां ‘शब्द एव’ इति निश्चय-ज्ञानं युज्यते, तद्वग्रहेण च विमर्शमन्तरेण नोपपद्यते, वि-मर्शश्च-ईहा, तस्मादीदृहान्तरेणायुक्तमेव ‘शब्द एव’ इति निश्चयज्ञानम् । अथ निश्चयकालात्पूर्वमीहित्वा भवनोऽपि ‘शब्द एवायम्’ इति निश्चयज्ञानमभिमतम् । हन्त, तर्हि निश्चयज्ञानात्पूर्वम् ‘तर्ह’ असौ ईहा भव-द्वचनतोऽपि सिद्धा । इति गाथार्थः ।

यदि नाम निश्चयज्ञानात्पूर्वमीहा सिद्धा,

ततः किम् ? इत्याह-

किं तं पुव्वं गहियं, जमीहमो सद्ए व विण्णाणं ।

अह पुव्वं सामएणं, जमीहमाणस्स सदो चि ॥ २५८ ॥

हन्त ! यदि निश्चयज्ञानमीहापूर्वकं त्वयाभ्युपगम्यते, तर्हि प्रष्टव्योऽसि ननु ईहायाः पूर्वं किं तद्वस्तु प्रमात्रा गृहीतम्, यदीहमानस्य तस्य ‘शब्द एवायम्’ इति नि-श्चयज्ञानमुपजायते ? न हि कश्चिद्वस्तुन्यगृहीते अक-स्मात्प्रथमत एव ईहां कुरुत इति भावः । क्षुभितस्य पर-स्योत्तरप्रवृत्त्याऽसामर्थ्यमालोच्य स्वयमेव तन्मतमाशङ्कते-अथ ब्रूयात्परः-सामान्यं नाम-जात्यादिकल्पनारहितं वस्तु-मात्रमीहायाः पूर्वं गृहीतं, यदीहमानस्य ‘शब्दः’ इति निश्चयज्ञानमुपपद्यते । इति गाथार्थः ।

अथ ईहायाः पूर्वं सामान्यग्रहणे परेणेष्यमाणे सुरिः

त्वसमीहितसिद्धिसुपदर्शयन्नाह-

अत्थोगहमो पुव्वं, होगव्वं तस्स गहणकालेणं ।

पुव्वं च तस्स वंजण-कालो सो अत्थपरिसुखो ॥ २५९ ॥

ननु ईहायाः पूर्वं यत् सामान्यं गृह्यते, तस्य तावद् ग्रहण-कालेन भवितव्यम् । स चास्मदभ्युपगतसामान्यकार्थो-ऽवग्रहकालरूपो न भवति, अस्मदभ्युपगताऽङ्गीकारप्रस-ङ्गात्, किं तर्हि ? अस्मदभ्युपगतार्थाऽवग्रहात्पूर्वमेव भवेदभिप्रायेण तस्य सामान्यस्य ग्रहणकालेन भवितव्यं, पूर्वं च तस्याऽस्मदभ्युपगतार्थाऽवग्रहस्य व्यञ्जनकाल एव वसते, व्यञ्जनानां-शब्दादिद्रव्याणामिन्द्रियमात्रेणादान-

कालो मध्यपदलोपाव्यञ्जनकालः । भवत्वेवं, तथाऽपि तत्र सामान्याऽर्थग्रहणं भविष्यति, इत्याशङ्क्याह-स च व्यञ्जनकालोऽर्थपरिशुन्यः, न हि तत्र सामान्यरूपो, वि-शेषरूपो वा कश्चनान्यर्थः प्रतिभानि, तथा मनोरहि-तेन्द्रियमात्रव्यापारात्, तत्र चार्थप्रतिभासाऽयोगात् । तस्मात्पारिशेष्यादस्मदभ्युपगतार्थाऽवग्रह एव सामान्य-ग्रहणमिति गाथायामनुक्तमपि स्वयमेव प्रष्टव्यम् । तदन-न्तरे चान्वयव्यतिरेकधर्मपर्यालोचनरूपा ईहा, तदनन्तरं च ‘शब्द एवाऽयम्’ इति निश्चयज्ञानमपायः इति सर्वं सुस्थं भवति । इति गाथार्थः ।

अथ प्रथममेवाऽर्थाऽवग्रहज्ञानेन शब्दाऽग्र-

हणं परः पुनरपि दोषमाह-

जह सदो चि न गहियं, न उ जाणइ जं क एस सदो चि ।

तमजुत्तं सामखे, गहिए मग्गिजइ विमसो ॥ २६० ॥

यद्यर्थाऽवबोधसमये प्रथममेव ‘शब्दोऽयम्’ इत्येवं तद्वस्तु न गृहीतं, तर्हि ‘न उण जाणइ के वेस सद् चि’ जति, यत्सुत्रं निर्दिष्टं तदयुक्तं प्राप्नोति, यस्माच्छब्दसामान्ये रूपा-दिव्यावृत्ते गृहीते सति पश्चात्सृज्यते-अन्विष्यते विशेषः-‘किमयं शब्दः शाङ्गः, उत शार्ङ्गः ?’ इति । इदमुक्तं भवति-‘न उण जाणइ के वेस सद् चि’ सति, अस्मिन् नन्दिस्त्रे ‘न पुनर्जानाति कोऽप्येष शाङ्गशार्ङ्गाद्यन्यतरशब्दः’ इति वि-शेषस्यैवाऽपरिज्ञानमुक्तम्, शब्दसामान्यमात्रग्रहणं त्वनुज्ञा-तमेव, तद्वग्रहेण तु ‘क एष शब्दः, किं शाङ्गः, शार्ङ्गो वा’ इत्येवं विशेषमार्गेणमसङ्गतमेव स्यात् विशेषजिज्ञासायाः सामान्यज्ञानपूर्वकत्वाच्छब्दसामान्ये गृहीत एव तद्विशेष-मार्गेणस्य युज्यमानत्वात् । इति गाथार्थः ।

अत्रोत्तरमाह-

सव्वत्थ देसयंतो, सदो सदो चि भासमो भणइ ।

इहरा न समयमिचे, सदो चि विसेसणं जुत्तं ॥ २६१ ॥

सर्वत्र-पूर्वस्मिन्, अत्र च सूत्रावयवं अवग्रहस्वरूपं देश-यन्-प्ररूपयन् ‘शब्दः शब्दः’ इति भाषकः-प्रज्ञापक एव वदति, न तु तत्र ज्ञाने शब्दप्रतिभासोऽस्ति । इत्थं चैतद्, अन्यथा न समयमात्रेऽर्थावग्रहकाले ‘शब्दः’ इति विशेषणं युक्तम्, आन्तर्मुहूर्तिकत्वाच्छब्दनिश्चयस्येति प्रागेवाहुम् । सांख्यवहारिकार्थाऽवग्रहापेक्षं वा सूत्रमिदं व्याख्यास्यते इति मा त्वरिष्ठाः । इति गाथार्थः ।

अथ सूत्रावष्टम्भवादिनं परं दृष्ट्वा सौत्रमेव परिहारमाह-

अहव सुए च्चिय भणियं, जह कोइ सुणेज्ज सहमव्वत्तं ।

अवत्तमणिइत्तं, सामसं कण्णसारहियं ॥ २६२ ॥

अथवा यदि तत्र गाहः श्रुतावष्टम्भः तदा तत्राप्येतद्भूतिनं यदुत-प्रथममव्यक्तस्यैव शब्दोऽङ्गीकारहितस्य शब्दमात्रस्य ग्रहणम् । केन पुनः सूत्राऽवयवंनदमुक्तम् ? इत्याह-‘जह कोइ सुणेज्ज सहमव्वत्तं’ इति-अयं च सूत्रावयवं न न्य-ध्ययने इत्थं प्रष्टव्यः-‘से जहानामए के इ पुण्णसे अव्वत्तं सद् सुणेज्ज चि- (सूत्र +) अत्र-अव्यक्तमिति कोऽर्थः ?, इत्याह-अभिर्देश्य ‘शब्दोऽयं’ ‘रूपादिर्वा’ इत्यादिना प्रका-

रेणाऽव्यक्तमित्यर्थः । ननु यदि शब्दात्रिरूपेणाऽनिर्देश्यं, तर्हि किं तद् ? इत्याह—सामान्यम् । किमुक्तं भवति ? इत्याह—नामजात्यादिकल्पनारहितम् । न च व्यक्तव्यं शाकृशाकृभेदापेक्षया शब्दश्लेषस्याप्यव्यक्तत्वे घटमानं कुत इदं व्याख्यानं लभ्यते ? इति; अवग्रहस्यान्तकारोपयोगरूपतया सूत्रेऽधीनत्वाद् अनाकारोपयोगस्य च सामान्यमात्रविषयत्वात् । प्रथममेवाऽप्यप्रसक्त्याऽवग्रहेहाभावप्रसक्त इत्याद्युक्तत्वाच्च । इति गाथार्थः ।

अथ सूरिरेव पराभिप्रायमाशिशङ्कयिषुराह—

अहव मई पुव्वं चिय, सो गहिओ वंजणोग्रहे तेणं ।

जं वंजणोग्रहमि वि, भणियं विमणमव्वत्तं ॥२६३॥

अथ परस्य मतिः स्यात्केयम् ? इत्याह—सः—अव्यक्तः, अनिर्देश्यादिव्यक्तः शब्दः अर्थावग्रहान्पूर्वमेव व्यञ्जनावग्रहे नेन श्रोत्रा गृहीतः, तन्किमित्यर्थावग्रहेऽपि तद्वग्रहणमुद्घुष्यते, कथमिदं पुनर्वाच्यते यदुत—असौ व्यञ्जनावग्रहे गृहीतः ? इत्याह—'जमि' न्यादि, यत्—यस्माद् व्यञ्जनावग्रहेऽपि भवति तदव्यक्तं विज्ञानमुक्तम्, अव्यक्तविषयवग्रहण एव चाऽव्यक्तत्वम् तस्योपपद्यते इति भावः इति । गाथार्थः ।

अत्रोत्तरमाह—

अत्थि तयं अव्वत्तं, न उ तं गिएहइ मयं पि सां भणियं ।

न उ अग्रहियमि जुअइ, सहो ति विसेसणं बुद्धी ॥२६४॥

अस्ति तदव्यक्तं श्रोतव्यञ्जनावग्रहे ज्ञानं, न तस्यास्माभिरपलापः क्रियते, न पुनरसौ श्रोता अतिसौख्यत्वात्तत्त्वयमपि गृह्णाति—संवेदयते । एतच्च प्रागपि भणितम् । “सुत्तमत्ताइसुद्धमसोहो व” इति वचनात्, तथा “सुत्तादयो सयं वि य विगणाणं णाऽवबुज्झति” इति वचनाच्च । तस्माद् व्यञ्जनमात्रस्यैव तत्र ग्रहणं, न शब्दस्य, व्यञ्जनावग्रहत्वात्तथाऽनुपपत्तेरिति । न च सामान्यरूपतया अव्यक्तं शब्देऽगृहीतऽकस्मादेव शब्दः इति विशेषणबुद्धिर्युज्यते, अनुस्वारस्याऽलाक्षाणकत्वाद्विशेषबुद्धिरित्यर्थः । अस्यां च विशेषबुद्धौ प्रथममेवैष्यमाणायामाशेषवार्थावग्रहकालेऽप्यप्यप्रसक्तः, इत्यसङ्कटयोक्तम् । इति गाथार्थः ।

ननु यदि व्यञ्जनावग्रहेऽप्यव्यक्तशब्दग्रहणं

भवेत्तदा को दोषः स्यात् ? इत्याह—

अत्थो ति विमयगहणं, जइ तम्मि वि सो न वंजणं नाम ।

अत्थोग्रहो चिय ततो, अविसेमो संकरो वाऽवि ॥२६५॥

अर्थावग्रहे अर्थः इत्यनेन तावद्विषयग्रहणमभिप्रेतं—रूपादिभेदेनाऽनिर्जगितस्याव्यक्तस्य शब्दादिविषयस्य ग्रहणं; तत्राऽभिप्रेतमित्यर्थः । यदि च—तस्मिन्नापि व्यञ्जनावग्रहेऽस्मादव्यक्तशब्दः प्रतिभासते इत्यभ्युपगम्यते, तदा न व्यञ्जनं नाम; व्यञ्जनावग्रहो न प्राप्नोतीत्यर्थः । ततश्च—दानीं निवृत्ता तत्कथा, व्यञ्जनमात्रसंबन्धस्यैव तत्रोक्तत्वात्, भवता च तद्विनियोगस्याऽव्यक्तार्थग्रहणस्येहाऽभिधीयमानत्वादिनि । तद्व्यक्ताग्रहणे किमसौ स्यात् ? इत्याह—अर्थावग्रह एवाऽसौ, अव्यक्ताऽर्थावग्रहणात् । ततश्च नास्ति व्यञ्जनमव्यञ्जनावग्रहः । अथास्याऽपि

सूत्रे प्रोक्तत्वादस्तित्वं न परिह्रियते, तर्हि द्वयोरप्यविशेषः सोऽप्यर्थावग्रहः सोऽपि व्यञ्जनावग्रहः प्राप्नोतीति भावः । मेचकमणिप्रभावत् संकरो वा स्यादित्यम् । इति गाथार्थः ।

तदेवं व्यञ्जनावग्रहे व्यञ्जनसंबन्धमात्रमेव, अर्थावग्रहे त्वव्यक्तशब्दाद्यर्थग्रहणं, न व्यक्तशब्दाद्यर्थसंवेदनम्, इति प्रतिपादितम् । सांप्रतमुपपत्त्यन्तरेणाप्यर्थावग्रहे व्यक्तशब्दार्थसंवेदनं निर्गात्रकीर्तुराह—

जेणऽत्थोग्रहकाले, गहणेहाऽवायसंभवो नऽत्थि ।

तो नऽत्थि सहबुद्धी, अहऽत्थि नाऽवग्रहो नाम ॥२६६॥

पूर्वं तावदर्थस्य ग्रहणमात्रं ततश्चेहा, तदनन्तरं त्वपायः, इत्येवं मानज्ञानस्योत्पत्तिक्रमः । न चैतत् त्रितयं प्रथममेवशब्दार्थेऽवगृहीतं समस्तीति । एतदेवाह—येनार्थावग्रहकालेऽर्थग्रहणेहाऽप्यायानां संभवो नाऽस्ति ततोऽर्थावग्रहे नाऽस्ति 'शब्दः' इति विशेषबुद्धिः, अर्थग्रहणेहापूर्वकत्वात्तस्याः । अथाऽस्त्यसौ तत्र, तर्हि नाऽयमर्थावग्रहः, किं त्वपाय एव स्यात्, न एनद्युज्यते, तदभ्युपगमेऽर्थावग्रहेह्येवभावप्रसक्तात् । इति गाथार्थः ।

अपि च—अर्थावग्रहे 'शब्दः' इति विशेषबुद्धाविषय-

माणायां दोषान्तरमप्यस्ति । किं तत् ? इत्याह—

सामण—तदणविमं—संहावज्जणपरिग्रहणो मे ।

अत्थोग्रहणमममं—वज्जणबाहुल्लमावणं ॥ २६७ ॥

इह येयमर्थावग्रहेकसमये 'शब्दः' इति विशेषबुद्धिर्भवताऽभ्युपगम्यते, सा तावद्विशेषरूपा निश्चयश्चाकस्मादेव न युज्यते, किंतु क्रमेण, तथाहि—प्रथमं तावद्रूपादिभ्योऽव्यावृत्तमव्यक्तं शब्दसामान्यं ग्रहीतव्यं, ततस्तद्विशेषविषया तदपररूपादिविशेषविषया च । एतैरेतौ धर्मौ, 'किमर्थं शब्दः, आहोशिवत् रूपादिः' इत्येवं रूपा ईहा, तदनन्तरं च गृहीतशब्दसामान्यविशेषाणां ग्रहणम्, अन्यथा तु रूपादिविशेषाणां तत्राऽविद्यमानानां परिचर्जनम्, इत्येवंभूतेन क्रमेण निश्चयोत्पत्तिः । तथा च सति श्रोतव्यार्थावग्रहेकसमयेऽपि सामान्यग्रहणादिभिः प्रकारैरुपयोगबहुत्वमापद्यते, एकस्मिंश्च समये बहवः उपयोगाः सिद्धान्तं निषिद्धाः, इति नाऽर्थावग्रहे शब्दादिविशेषबुद्धिः । इति गाथामात्रार्थः ।

अस्यार्थस्तूच्यते—सामान्यमह—भूयमाणशब्दसामान्यं गृह्णते, 'तयणाविसेसह' ति—तच्छब्देनान्तरोक्तं शब्दसामान्यमनुकुर्यते, अन्यशब्देन तु तत्राऽविद्यमाना रूपादयः परिगृह्यन्ते ततश्च तच्चान्ये च तद्व्ये—शब्दसामान्यं, रूपादयश्चेत्यर्थः, तेषां विशेषा धर्माः श्रोत्रप्राप्तत्वादयः, चक्षुरादिवद्यत्वादयश्च, तद्विषया ईहा तद्व्यविशेषेहा, किमत्र श्रोत्रप्राप्तत्वादयो धर्माः उपलभ्यन्ते, आहोशिवत्—चक्षुरादिवद्यत्वादयो ? इत्येवं रूपा विमशे इत्यर्थः, तदनन्तरं तु वजनं च तत्राऽविद्यमानरूपादिगतानां हेयधर्माणां चक्षुर्वेद्यत्वादीनां, परिग्रहणं च तत्र च गृहीतशब्दसामान्यगतानामुपादेयधर्माणां श्रोत्रप्राप्तत्वादीनाम्, इति वजन-परिग्रहणं—त्यागाऽऽदने; सामान्यं च तद्व्यविशेषेहा च वजनपरिग्रहणं च सामान्य-तद्व्यविशेषेहा-

जन-परिग्रहणानि तेभ्यस्ततः 'से' तस्य भ्रातुः । अर्था-
वग्रहैकसमयेऽप्युपयोगबाहुल्यम्, आपन्नं-प्राप्तम् । तथाहि-
प्रथमस्सामान्यग्रहणोपयोगः, यथोक्तेहोपयोगस्तु द्वितीयः,
हेयधर्मवर्जनापयोगस्तृतीयः, उपादेयधर्मपरिग्रहणोपयोग-
श्चतुर्थः, इत्येवमर्थावग्रहैकसमयमात्रेऽपि बहवः उपयोगाः
प्राप्नुवन्ति । नचैतद्युक्तं, समयविरुद्धत्वात् । तस्मात्प्रार्था-
ऽवग्रहे शब्दविशेषवृत्तिः, किं तु 'संह'सि भरणे वत्ता'
इत्यादि स्थितम् । इति गाथाार्थः ।

अर्थास्मिन्नेवार्थाऽवग्रहेऽपरवाच्यभिप्रायं निराचिकीर्तुराह-
अरणे सामग्यग्रहणं-माहूचालस्स जायमेतस्स ।

समयस्मि चैव परिचय-विमयस्स विसेसविभाणं ॥ २६८ ॥

अन्ये-वादिनः केचिदेवमाहुः-यदेतत्सर्वविशेषाविमुखस्या-
ऽव्यक्तस्य सामान्यमात्रस्य वस्तुना ग्रहणमात्रावयवे, तद्
बालस्य-शिशोस्तत्त्वज्ञानमात्रस्य भवति, नाऽत्र विप्रति-
पत्तिः, अव्यक्ता ह्यनौ संकेताद्विकल्पोऽपि गिञ्जितविषयः ।
यस्तर्हि परिञ्जितविषयः, तस्य किम् ? इत्याह-समय एव
आद्यशब्दश्चतुर्लोकस्य एव विशेषविज्ञानं जायते, स्पष्टत्वा-
त्तस्य तत्त्वज्ञानमात्रस्य 'नेण संह'सि उग्राहिण' इत्यादि,
यथाश्रुतमयं व्याख्यायते, तेन न कश्चिद्वैष इति भावः ।
इति गाथाार्थः ।

अत्रोक्तमाह—

तदवत्यमेव तं पुत्र-दोमभ्यो तस्मि चैव वा समये ।

मन्त्रमहुरादमुवहृय-विसेसग्रहणं पसज्जेज्जा ॥ २६९ ॥

" जेणऽउयोगहकाले " (२६६ गा०) इत्यादिना ग्रन्थेन
सामग्यगतयणविसेसहा (२६७ गा०) इत्यादिना च ग्रन्थेन
यद् द्विपते या तस्यावस्था-यत्तस्य स्वरूपम्-समयस्मि चैव
परिञ्जितविषयस्स विसेसविभाणं' इति, तदेतत्परोक्तमपि
तदवत्यमेव, न पुनः किञ्चिदुनाधिकारव्यम् । कुतः ?
इत्याह-" पुत्रदोमउ " ति, " जेणऽउयोगहकाले " (२६६
गा०) इत्यादिना " सामग्यगतयण " (२६७ गा०) इत्यादि-
ना च यः पूर्व दोषोऽभिहितस्तस्मात्पूर्वदोषात् पूर्वदोषान-
तिवृत्तेः, तदेतत्परोक्तं तदवत्यमेव, इति नान्यदुपगमाभि-
धानप्रयत्नो विधीयत इति भावः । अथ वा-पूर्वमपि
दूषणमुच्यते । किं तद् ? इत्याह-' तस्मि चैव ' इत्यादि,
' वा ' इति-अथ वा, तस्मिन्नेव स्पष्टविज्ञानस्य व्यक्तस्य
जन्नेविशेषग्राहिण समये ' शाङ्ग, शाङ्गो वाऽयं शब्दः,
स्निग्धा मधुरः, कर्कशः, स्त्री-पुरुषाद्यन्यतरवाद्यः ' इत्या-
दिषु बहुविशेषग्रहणं प्रसज्येत । इदमुक्तं भवति-यदि
व्यक्तस्य परिञ्जितविषयस्य जन्तोरेव्यक्तशब्दज्ञानमुल्लङ्घ्य
तस्मिन्नर्थावग्रहैकसमयमात्रे शब्दनिश्चयज्ञानं भवति, तदा
अन्यस्य कस्यचित्परिञ्जिततरविषयस्य पटुतरावबोधस्य
तस्मिन्नेव समये व्यक्तशब्दज्ञानमपि अतिक्रम्य ' शाङ्गोऽयं
शब्दः ' इत्यादिसंख्यातीतविशेषग्राहकमपि ज्ञानं भवद्-
भिप्रायेण स्यात्, दृश्यन्ते च पुरुषशक्तीनां तारतम्यवि-
शेषाः । भवत्येव कस्यचित्प्रथमतमस्यऽपि सुबहुविशेषग्राह-
कमपि ज्ञानमिति चेत्, न, " न उण जाणइ के वस संह "
इत्यस्य सूत्रावयवस्यागमकत्वप्रसङ्गात् । विमध्यमशक्ति-

पुरुषविषयमन्तस्त्वमिति चेत्, न; अविशेषणोक्तत्वात्,
सर्वविशेषविषयत्वस्य च युक्त्यनुपपन्नत्वात्; न हि प्र-
कृतमनेरपि शब्दधर्मिणमगृहीत्वा उत्तरोत्तर-बहुसुधर्म-
ग्रहणसंभवोऽस्ति, निराधारधर्माणामनुपपत्तेः । इति
गाथाार्थः ।

किं च-समयमात्रेऽपि ' शब्दः ' इति विशेषविज्ञानम-
भ्युपगच्छतोऽन्येऽपि समयविवेकादयो
दोषाः । के पुनस्ते ?, इत्याह—

अत्योगगहो न समयं, अहवा ममओवओगवाहूळं ।

सव्वविसेसग्रहणं, सव्वमईवोगगहो गिज्झं ॥ २७० ॥

एणो वाऽवाउ चिय, अहवा सोऽगहियणीहिण पत्तो ।

उवक्कम-वहक्कमा वा, पत्ता धुवमोगगहाईणं ॥ २७१ ॥

साममं च विसेमो, वा सामममुमयमुभयं वा ।

न य जुत्तं सव्वमियं वा, साममऽऽलंघणं मात्तुं ॥ २७२ ॥

' उग्राहो एकं समयमि ' त्यादिचक्षणादार्थावग्रहः नि-
ज्ज्ञानं सामयिको निर्हिष्टः, यदि-चार्थाऽवग्रहे विशे-
षविज्ञानमभ्युपगम्यते तदा सामयिकाऽस्यां न प्रा-
प्नोति, विशेषज्ञानस्याऽन्येयसामयिकत्वात् । अथ स-
मयमात्रेऽप्यस्मिन् विशेषज्ञानमिष्यते, तर्हि " सामग्य-
गतयणविसेसहा " (२६७ गा०) इत्यादिना प्रागुक्तं सम-
योपयोगबाहुल्यं प्राप्नोति । अथैवमग्रन्ताऽप्यनुवर्तते ।
ततश्च अथवा परिञ्जितविषयस्य विशेषज्ञानेऽभ्युपगम्य-
मानं परिञ्जिततरविषयस्य तस्मिन्नेव समये सर्वविशेष-
ग्रहणमनन्तरोक्तं प्राप्नोति । अथवा-अवग्रहमात्रादपि विशे-
षपरिच्छेदेऽङ्गीक्रियमाणे ईहादीनामनुत्थानमेव । ततश्च
सर्वापि मातरवग्रहा ग्राह्यः सर्वस्याऽपि मातरवग्रहरूपतैव
प्राप्नोतीत्यर्थः । अथवा-सर्वाऽपि मातरपाय एवैकः प्रा-
प्नोति, अर्थावग्रहे विशेषज्ञानस्याश्रयणात्, तस्य च नि-
श्चयरूपत्वात्, निश्चयस्य, चाऽपायत्वादिति समयमात्रे
आस्मिन्नपाये सिद्धे " ईहाद्यायानुद्भूतमन्तं तु " इति वि-
रुध्यते । अथवा-अर्थेऽवगृहीते ईहिते च, अपायः सि-
द्धिर्ज्ञानं निर्हिष्यते " उग्राहो, ईहा, अवाओ य " इति क्रम-
निर्देशात्, यदि चाद्यसमयेऽपि विशेषज्ञानाभ्युपगमाद-
पाय इष्यते, तर्ह्यनवगृहीते अनीहिते च तस्मिन्नसौ प्राप्तः ।
' वा ' इति-अथवा, यदि तृतीयम्याननिर्हिष्टोऽप्यपायः " स-
मयमि चैव परिञ्जितविषयस्स विभाणं " इति चक्ष-
णात्पटुत्ववैचित्र्येण प्रथममभ्युपगम्यते, तर्हि तस्मादेव
पाटववैचित्र्यादवग्रहे-हाऽ-पाय-धारणानां भुवं निश्चित-
मुत्क्रम-व्यतिक्रमो स्याताम् । तत्र पश्चानुपूर्वीभवनम्-
उत्क्रमः । अनानुपूर्वीभावस्तु-व्यतिक्रमः । तथा हि । यथा
शक्तिवैचित्र्यात्कश्चित्प्रथममेवापायो भवताऽभ्युपगम्यते,
तथा तत एव कस्यपि प्रथमं धारणा स्यात्, ततोऽ-
पायः, ततोऽपि ईहा तदनन्तरं त्ववग्रह इत्युत्क्रमः, अ-
न्यस्य कस्यचित् पुनरवग्रहमुल्लङ्घ्य प्रथममेवेहा समुप-
जायेत, अपरस्य तु तामप्यतिक्रम्याऽपायः, अन्यस्य तु
तमप्यनिवृत्त्य धारणा स्यात् इत्यादि व्यतिक्रमः । न चेह
वचं युक्तिमाप्रकृतीयाः, अवद्भ्युपगतस्य शक्तिवैचित्र्ये-

स्यैव पुष्टिहेतोः सम्रावात् । न चेताशुक्रमव्यतिक्रमौ युक्तौ
 “ उग्गहो ईहा अवाओ य धारणा एव होति चत्तारि ”
 इति परममुनिनिर्दिष्टक्रमस्याऽन्यथाकर्तुमशक्यत्वादिति ।
 तथा, यदि यत्प्रथमसमये गृह्यते स विशेषस्तर्हि “ सा-
 मरणं च विसेसो ” ति-यत्सामान्यं तदपि विशेषः प्राप्तः,
 प्रथमसमये हि सर्वस्याऽपि वस्तुनाऽव्यक्तं सामान्यमेव
 रूपं गृह्यते, ततोऽस्मिन्नप्यर्थोऽवग्रहसमये सामान्यमेव
 गृह्यत इति परमार्थः । यदि वा-अत्र विशेषबुद्धिर्भवताऽ-
 भ्युपगम्यते, तर्हि यदिह वस्तुस्थित्या सामान्यं स्थितं
 तदपि भवदभिप्रायेण विशेषः प्राप्तः । ‘ च ’ शब्दो वृण-
 नमुच्यार्थः । ‘ सो वा सामरणं ’ ति-स वा भवदभि-
 प्रेतां विशेषो वस्तु स्थितिसमायातं सामान्यं प्राप्नोतीति ।
 ‘ उभयमुभयं च ’ ति अथ वा-सामान्य-विशेषलक्षणमु-
 भयमप्येतत्प्रत्येकमुभयं प्राप्नोति-एकैकमुभयरूप स्याद-
 न्यर्थः, तथा हि—अथ-इयत्सामान्यं गृह्णातीत्यवग्रह इति
 व्युत्पत्त्या वस्तुस्थितिसमायातं यत्सामान्यं तत्स्वरूपेण
 नावत्सामान्यम्, भवदभ्युपगमेन तु विशेषः, इत्येकस्या-
 ऽपि सामान्यस्योभयरूपता, तथा योऽपि भवदभ्युपगतो
 विशेषः सोऽपि त्वदभिप्रायेण विशेषः, वस्तुस्थित्या तु
 सामान्यम्, इति विशेषस्याप्येकस्योभयस्वभावता । भ-
 वत्त्वमिति चेत् । इत्याह-न च युक्तं सर्वमिदम् । किं
 कृत्या ? इत्याह-सामान्यमालम्बनं प्राज्ञं मुक्त्वा अर्था-
 ऽवग्रहस्य इति शेषः । इदमुक्तं भवति-अर्थावग्रहस्या-
 ऽव्यक्तं सामान्यमात्रमालम्बने परिहृत्य यदन्यद्विशेषरूप-
 मालम्बनमिष्यते, तदभ्युपगमे च ‘ सामरणं च विसेसो
 वा सामरणं ’ इत्यादि, यदापनति, तत्सर्वमयुक्तम्,
 अघटमानकत्वात् । इह च गाथात्रये बहुषु वृणेषु मध्ये
 यत् प्रागुक्तमपि किञ्चित् वृणमुक्तं तत्प्रसङ्गायातत्वात्,
 इति न पीनरुक्त्यमाशङ्कनीयम् । इति गाथाप्रथमार्थः ।

प्रस्तुत एवाऽर्थे परमपि मतान्तरमुपन्यस्य निराकुर्वन्नाह-
 केई दीहालोयण-पुव्वमोग्गहं विंति तत्थ सामरणं ।

गहियमहत्थावग्गह-कालं सदि ति निच्छिण्णं ॥२७३॥

केचित्—वादिनः इहास्मिन्प्रक्रमेऽवग्रहं ब्रुवते-अर्थावग्रहं
 व्याचक्षते । किं विशिष्टम् ? इत्याह-आलोचनपूर्वम्-सा-
 मान्यवस्तुप्राहिज्ञानम्-आलोचनं तत्पूर्व-प्रथमं यत्र स
 तथा नं, प्रथममालोचनज्ञानं ततोऽर्थावग्रह इत्यर्थः, तथा च
 सैरुक्तम्—“ अस्ति ह्यलोचनाज्ञानं, प्रथमं निर्विकल्पकम् ।
 बालमूकादिविज्ञान-सदृशं शुद्धवस्तुजम् ” ॥ १ ॥ इति ।
 किं पुनस्तत्राऽऽलोचनज्ञाने गृह्यते ? इत्याह-‘तत्थ’ इत्यादि,
 तत्र-आलोचनज्ञाने सामान्यमव्यक्तं वस्तु गृहीतं; प्रतिपत्त्रा
 इति गम्यते, अथानन्तरम्-अर्थाऽवग्रहकालं ‘तत्थ’ गृही-
 तम् इत्यनुवर्त्तनं । कथंभूतं सत् ? इत्याह-निच्छिण्णं-पृथक्
 कृतं; रूपादिव्यावृत्तिरित्यर्थः, केनाज्ञेन गृहीतम् ? इत्याह-
 ‘सद्’ ति-शब्दविशेषणाविशिष्टमित्यर्थः । तत्रैव “ स ज-
 हानामपे केइ पुरिसं अव्वत्तं सद् सुणेज्ज ” इति-ए
 तदालोचनज्ञानापेक्षया नीयते, “ तणे, सद् ति उग्गहिण् ”
 एतत् चार्थाऽवग्रहापेक्षेयं सर्वं सुख्यतामनुभवति । न
 चातः परं भवतोऽप्याचार्य ! किञ्चिद्वक्तव्यमस्ति, यदि हि

युक्त्यनुभवसिद्धेर्नार्थेन सूत्रे विषयविभागव्यवस्थापितेऽपि
 वादी जयं न प्राप्स्यति, तदा तृष्णीमाश्रयन्तु विपश्चितो
 विचारचर्यामार्गस्य स्वाग्रहतत्परं त्वयैव सुसत्त्वात् ।
 इति गाथार्थः ।

तत्र सूरिः परस्येषद्गवर्धनविद्यामज्ञतामवलोक-
 यन् मार्गाऽवतारणाय विकल्पयन्नाह—

तं वंजणोग्गहाओ, पुव्वं पच्छा स एव वा होजा ।

पुव्वं तदत्थवंजण-संबंधाऽभावओ नऽस्ति ॥ २७४ ॥

यद्यनुपहतस्मरणवासनासन्तानस्तदर्थोवग्रहापूर्वं व्यञ्ज-
 नावग्रहो भवतीति यदुक्तं प्राक् तद् भवानपि स्मरति ।
 ततः किम् ? इति चेद्, उच्यते-यदेतद्व्यवृत्तिप्रदानं सा-
 मान्यप्राहकमालोचनं तत्-तस्माद्व्यञ्जनाऽवग्रहापूर्वं वा
 भवेत्, पच्छाद्वा भवेत्, स एव वा व्यञ्जनावग्रहोऽप्यालोचनं
 भवेत् ? इति त्रीणि गतिः, अन्यत्र स्थानाऽभावात् । किं चा-
 तः ? इत्याह-पूर्वं तज्जास्तीति संबन्धः । कुतः ? इत्याह-अर्थ-
 व्यञ्जनसंबन्धाभावादिति अर्थः—शब्दादिविषयभावेन प-
 रिणतद्रव्यसमूहः, व्यञ्जनं तु भोत्रादि, अर्थश्च व्यञ्जनं
 च अर्थव्यञ्जनं तयोः संबन्धस्तस्याऽभावान्, सति ह्यर्थ-
 व्यञ्जनसंबन्धे सामान्यार्थालोचनं स्याद्, अन्यथा सर्वत्र
 सर्वदा तद्भावप्रसङ्गात् । व्यञ्जनाऽवग्रहाच्च पूर्वमर्थव्य-
 ञ्जनसंबन्धा नाऽस्ति, तद्भावे च व्यञ्जनावग्रहस्यैवैष्ट-
 त्वात्तत्पूर्वकालता न स्यादिति भावः । इति गाथार्थः ।

द्वितीयविकल्पं शोधयन्नाह—

अत्थोग्गहो वि जं वं-जणोग्गहस्सेव चरमसमयम्मि ।

पच्छा वि तो न जुत्तं, परिसेसं वंजणं होजा ॥ २७५ ॥

तथा-अर्थावग्रहोऽपि यद्-यस्माद्व्यञ्जनाऽवग्रहस्यैव च-
 रमसमये भवति, इति, प्रागिहापि निर्णीतम् । तस्मात्पश्चा-
 दपि व्यञ्जनाऽवग्रहादालोचनज्ञानं न युक्तं, निरवकाशत्वात् ।
 न हि व्यञ्जनार्थाऽवग्रहयोरन्तरे कालः समस्ति, यत्र तत्
 त्वदीयमालोचनज्ञानं स्यात्, व्यञ्जनाऽवग्रहचरमसमये
 एवार्थावग्रहसङ्गात् । तस्मात्पूर्वपश्चात्कालयोर्निषिद्ध-
 त्वात्पारिशेष्यात्मध्यकालवर्ती तृतीयविकल्पोऽप्यस्तो व्य-
 ञ्जनं-व्यञ्जनावग्रह एव भवता आलोचनाज्ञानं विनाभ्युपगतो
 भवेत् । एवं च न कश्चिद्दोषः नाममात्र एव विधादात् ।
 इति गाथार्थः ।

क्रियतां तर्हि प्रेरक्यर्गेण चर्त्तापनकं, त्वदभिप्रायाविसं-
 धादलाभात्, इति चेत् । नैवं, विकल्पद्वयस्यैव सङ्गावात्,
 तथा हि-तद् व्यञ्जनावग्रहकालेऽभ्युपगम्यमानमालोचनं
 किमर्थस्यालोचनं, व्यञ्जनानां वा ? इति विकल्पद्वयम् ।
 तत्र प्रथमविकल्पमनूय वृणयन्नाह—

तं च समालोयणम्-त्थदरिसणं जइ न वंजणं तो तं ।

अह वंजणस्स तो कह-मालोयणमत्थसुखस्स ॥२७६॥

तत्समालोचनं यदि सामान्यरूपस्यार्थस्य दर्शनमिष्यते
 ततः तर्हि न व्यञ्जनम्-न व्यञ्जनाऽवग्रहात्मकं भवति, व्यञ्ज-
 नाऽवग्रहस्य व्यञ्जनसंबन्धमात्ररूपत्वेनाऽर्थशून्यत्वात्, तथा
 च-प्रागपि “ पुव्वं च तस्स वंजण-कालो सो अत्थ

परिसुरणो ” इत्यादिना साचितमेवेदम् । अतोऽर्थदर्शन-
रूपमालोचनं कथमर्थशून्य-व्यञ्जनावग्रहात्मकं भवितुम-
हर्ति ? विरोधाद् । अथ द्वितीयविकल्पमङ्गीकृत्याह-अथ
व्यञ्जनस्य शब्दादिविषयपरिणतद्रव्यसंबन्धमात्रस्य तत्स-
मालोचनमिष्यते, नहि कथमालोचनं—कथमालोचकत्वं,
तस्य घटने ? इत्यर्थः । कथंभूतस्य सतः ? इत्याह—
अर्थशून्यस्य व्यञ्जनसंबन्धमात्राभिव्यक्तत्वेन सामान्यार्था-
लोचकत्वानुपपत्तेरित्यर्थः । इति गाथार्थः ।

ननु शास्त्रान्तरप्रसिद्धस्यालोचनज्ञानस्य वग-
कस्य तर्हि का गतिः ? इत्याह—

आलोयणं सि नामं, हविजं तं वंजणोग्गहस्सव ।

होउ कइं सामस-ग्गहणं तत्थऽत्थसुत्तम्मि ? ॥२७७॥

तस्मादालोचनमिति यज्जाम तद्व्यञ्ज निर्गमिकं संप्रति-
शब्दाद्-व्यञ्जनावग्रहस्यैव द्वितीयं नाम भवेत् । न च विष-
यमात्रप्रवृत्तेषु वस्तूनां बहुष्वपि नामसु कियमाणेषु का-
ऽपि विवादाभाषिकेति ? । अत एतदपि नामान्तरमस्तु,
कां द्रव्यः ? इति । नैतद्वचम्, यस्मादिदं सामान्यग्राहक-
मालोचनज्ञानं भविष्यति, अर्थवग्रहस्तु विशेषग्राहक इति;
एवमप्यस्माकं समीहितसिद्धिर्भविष्यतीति चेत्, इत्याह-
' होउउ ' इत्यदि । व्यञ्जनावग्रहस्यैव पारिशयादालोच-
नज्ञानत्वमापन्नं तत्र च प्रागुक्तयुक्तिभिरर्थशून्यं कथं सा-
मान्यग्राहणं भवेत्, येन भवतः समीहितासिद्धिप्रमादः ?
इति । तस्मादर्थवग्रह एव सामान्याऽर्थग्राहकः, न पुनरे-
तस्मादपरमालोचनज्ञानम् । अत एव यदुक्तम्—“ अस्ति
ज्वालन्तवाक्कायं, प्रथमं निर्विकल्पकम् ” इत्यादि, तद्व्य-
र्थवग्रहाश्रयमेव, यदि घटते; नाऽन्यविषयम् । इति
गाथार्थः ।

अथ ' बुर्बलं वादिनं हट्टाऽभ्युपगमोऽपि कर्त्त-
व्यः ' इति न्यायप्रदर्शनार्थमाह—

गहियं व होउ तहियं, सामयणं कहमणीहिणं तम्मि ।

अत्थाऽवगगहकालं, विसेसणं एस सहो सि ॥ २७८ ॥

शब्दाभावेन तस्मिन् व्यञ्जनावग्रहे सामान्यं गृहीतं,
तथाऽपि कथमनीहित-अविमर्शिते तस्मिन्नकस्मादेवार्था-
ऽवग्रहकाले ' शब्द एवः ' इति विशेषणं विशेषज्ञानयुक्तं,
' शब्द एवैवः ' इत्यर्थं हि निश्चयः, न चायमीहामन्तरण
क्रमित्वेन युज्यते, इत्यसकृद्वक्तव्यम् । अतो गार्थाऽव-
ग्रहे ' शब्दः ' इत्यादिशेषबुद्धिर्युज्यते । इति गाथार्थः ।

अथाऽर्थाऽवग्रहसमयं शब्दाद्यवगमेन सहैवहा भविष्य-
तीति मन्यसे, तत्राऽऽह—

अत्थाऽवगगहममये, वीसुमसंखिजममइया दो वि ।

तक्काऽवगमसहावा, ईहाऽवाया कइं जुत्ता ? ॥ २७९ ॥

अर्थाऽवग्रहसंबन्धिन्येकस्मिन्समये कथमीहापायी युक्तौ ?
इति संबन्धः । कथंभूतावेतौ ? यतः, इत्याह-तर्काऽवगम-
स्वभावौ, तर्का-विमर्शस्तत्स्वभावा ईहा, अवगमोऽपि-नि-
श्चयस्तत्स्वभावोऽपायः ज्ञापयि चेतो पृथगन्वयेयसमय-
निष्पत्तौ । एतदुक्तं भवति-यदिद्वमर्थाऽवग्रहे विशेषज्ञानं

त्वयेष्यते सोऽपायः, स चाऽवगमस्वभावो निश्चयस्वरूप
इत्यर्थः; या च तत्समकालमीहाऽभ्युपयते सा तर्कस्वभावा;
अनिश्चयारम्भिका इत्यर्थः । तत एतौ ईहाऽपायौ अनि-
श्चयेतरस्वभावौ कथमर्थावग्रहे युगपद्व युक्तौ निश्चया-
ऽनिश्चययोः परस्परपरिहारेण व्यवस्थितत्वादेकत्रैकदाऽव-
स्थानामायेन सहोदयानुपपत्तेः ? इति । एषा तावद्विश-
यावगमे-इयोः सहभावे एकानुपपत्तिः । अपरं च समय-
मात्रकालोऽर्थाऽवग्रह ईहाऽपायौ तु “ ईहाऽवायासुदुर्लभं
तु ” इति वचनात्प्रत्येकमसंबन्धेयसमयनिष्पत्तौ कथंयक-
स्मिन्नर्थाऽवग्रहसमये स्थाताम् । अत्यन्तानुपपन्नत्वात् ? ।
इति द्वितीयानुपपत्तिः । तस्मादत्यन्ताऽसंबन्धत्वाद्यधिकारि-
वेतत्, इत्युपेक्षणीयम् । इति गाथार्थः ।

तद्वं युक्तिशतैर्मिरकृतानामपि प्रेरकाणां निःसंख्या-
त्वात्कषाचित्प्रेर्यशेषमद्यापि सुरिराशङ्कते—

खिप्पेतगइंभओ, जमुग्गहो तो विसेसविणणां ।

जुअइ विगप्पवसओ, सहो सि सुयम्मि जं केइ ॥२८०॥

' केइ ' सि-ईहार्थाऽवग्रहे विशेषज्ञानसमर्थनाग्रहममुमु-
क्षोऽद्यापि ' केऽपि ' कश्चिद्विज्ञानं मन्यन्ते । किम् ? इत्याह-
क्षिप्पेतगइंभओ यस्माद्वग्रहं ग्रन्थान्तरे भणितः ' अ-
त्रापि च विस्तरेण भाष्यते ' इति गम्यते । ततः ' शब्दः '
इति विशेषविज्ञानं युज्यते-घटते ' अर्थवग्रह ' इति प्रस्ता-
वादेव लभ्यते । यत्किम् ? इत्याह- ' सुयम्मि जं ' ति—“ तेणं
सह सि उग्गहिणं ” इत्यादिवचनात् यत् ' सूत्रं निर्दिष्टं '
इति शेषः । कुतः पुनरिदं विशेषविज्ञानं युज्यते ? इत्याह-
विकल्पवशतोऽन्यत्राकृतानात्ववशतः इत्युक्तघटना । एत-
च्चात्र इदंयम् क्षिप्पमवगृह्णाति, चिरेणाऽवगृह्णाति, बहव-
गृह्णाति, अवहवगृह्णाति, बहुविधमवगृह्णाति, अवबुद्धि-
धमवगृह्णाति, एवमनिश्चितं, निश्चितम्, असंदिग्धं, सं-
दिग्धं, ध्रुवम्, अध्रुवं गृह्णाति, इत्यादिना ग्रन्थेनाऽवग्र-
हादयः शास्त्रान्तरं ज्ञादृशाभिविशेषणैर्विशेषिताः । अत्रापि
च पुरस्तादयमर्थो वक्ष्यते । ततः ' क्षिप्पं चिरेण चाव-
गृह्णाति ' इति विशेषणाऽन्यथानुपपत्तेर्ज्ञायते-नैकसमय-
मात्रमान एवार्थाऽवग्रहः, किं तु-चिरकालिकोऽपि, नहि
समयमात्रमानतया एकरूपं तस्मिन् क्षिप्प-चिरवग्रहणवि-
शेषणमुपपद्यत इति भावः । तस्मादेतद्विशेषणवत्तादसं-
ख्येयसमयमानोऽप्यर्थावग्रहो युज्यते । तथा-बहुनां भो-
तृणामविशेषणं प्राप्तविषयस्य शङ्कभर्यादिवदुत्थानिर्घोष
क्षयोपशमवैचित्र्यात्कोऽप्यबहु अवगृह्णाति; सामान्यं समु-
दिततूर्यशब्दमात्रमवगृह्णातीत्यर्थः । अन्यस्तु बहवगृह्णाति;
शङ्क-भर्यादिसूर्यशब्दान् भिन्नान् बहून् गृह्णातीत्यर्थः । अ-
न्यस्तु क्रीपुरुषादिवाद्यन्त-क्षिप्पमधुरत्वादिवहुविधविश-
ेषविशिष्टत्वेन बहुविधमवगृह्णाति, अपरस्तु—अबहुविध-
विशेषविशिष्टत्वाद् अबहुविधमवगृह्णाति, अत एतस्माद्-
बहुवहुविधाद्यनकाधिकल्पनानात्ववशाद्वग्रहस्य कथंवि-
त्सामान्यग्रहणं, कश्चित्तु—विशेषग्रहणम्, इत्युभयमप्य-
विकल्पम् । अतो यत्सूत्रे—“ तेणं सह सि उग्गहिणं ” इति
वचनात्—' शब्दः ' इति विशेषज्ञानमुपदिष्टं, तद्व्यर्थाऽवग्रहे
युज्यत एव इति केचित् । इति गाथार्थः ।

अत्रोत्तरमाह—

सकिमुग्गहो ति भणइ, गहणेहाऽवायलक्खणत्ते वि ।

अह उवचारो कीरइ, तो सुण जह जुअए सोऽवि॥२८१॥

इह पूर्वमनेकधा प्रतिविहितमप्यर्थे पुनः पुनः प्रेरयन्ते प्रेरक वलाक्यान्तर्विस्फुरदसूयावशात्साक्षरं काका सूरिः पृ-
च्छति—‘किमुग्गहो ति भणइ’ ति—किंशब्दः क्षेपे, यो बहु-
बहुधादिविशेषणवशात् विशेषणवगमः स किमबुधश्चक्रव-
र्तिन् ! अवग्रहः—अर्थाऽवग्रहा भव्यते ? क सत्यपि ?,
इत्याह—‘गहणे-हि’ त्यादि, ग्रहणे च सामान्यार्थस्य, ईहा
अवगृहीतस्य, अपायश्च ईहिताऽर्थस्य ग्रहणे—हाऽ-पायास्तै-
ल्लक्ष्यते—प्रकटीक्रियते यः स तथा नञ्प्रत्ययस्तस्य तस्मिन्
सत्यपि बहु-बहुविधादिग्राहको हि विशेषाऽवगमो नि-
श्चयः, स च सामान्याऽर्थग्रहणम्, ईहां च विना न
भवति, यश्च तद्विनाभावी सोऽपाय एव, कथमर्थावग्रह
इति भव्यते ? इति । एतत्पूर्वमसकृद्वोक्तमपि हन्त !
विस्मरणशीलतया, अज्ञतया, बुद्धाभिनिवेशतया वा पुनः
पुनरस्मान् भाणयसीति किं कुर्मः ?, पुनरुक्तमपि श्रुमो
यद्यस्मादायासेनाऽपि कश्चिन्मार्गमासादयतीति । ननु
ग्रहणम्, ईहा च विशेषावगमस्य लक्षणं भवतु, ताभ्यां
विना तदभावाद्, अपायस्तु कथं तल्लक्षणं, तत्स्वरूपत्वा-
देवास्य ? । सत्यं, किं तु स्वरूपमपि भवविषयतया लक्षणं
भवत्येव, यदाह—“ विपाऽमृत स्वरूपेण, लक्ष्यते कल-
शादिवत् । एवं च स्वस्वभावाभ्यां, व्यज्यते खलसज्जनौ
॥२॥ ” आह—यदि बहु-बहुविधादिग्राहकोऽपाय एव
भवति, तर्हि कथमन्यत्राऽवग्रहादीनामपि वहादिग्रहण-
मुक्तम् । सत्यं, किंतु अपायस्य कारणमयग्रहादयः, कारणं
च योग्यतया कार्यस्वरूपमस्ति, इत्युपचरतस्तेऽपि वहा-
दिग्राहकाः प्राक्यन्ते, इत्युदाहरणः । यद्येवं, तर्हि वयमप्य-
पायगतं विशेषज्ञानमर्थावग्रहेऽप्युपचरिष्याम इति एत-
देवाह—‘अहे’ त्यादि, अर्थाकृत्यायेनेपचारं कृत्वा वि-
शेषग्राहकोऽर्थाऽवग्रहः प्राक्यते । नैतदेवं, यतो मुख्या-
भावं सति प्रयोजनं निमित्तं चापचारः प्रवर्तते । न चैव-
मुपचारं किञ्चित्प्रयोजनमस्ति । “ तणे सइ ति उग्गहिण ”
इत्यादिसूत्रस्य यथा धृतार्थनिगमनं प्रयोजनमिति चेत् ।
न “ सइ ति भणइ वत्ता ” इत्यादिप्रकारेणाऽपि तस्य
निगमितत्वात् । सामर्थ्यव्याख्यानमिदं, न यथाधुनार्थ-
व्याख्येति चेत् । तर्हि यद्युपचरिणाऽपि धीनोऽयः सूत्रस्य
व्याख्यायते इति तत्राभिप्रायः, तर्हि यथा युज्यते उप-
चारस्तथा कुरु, न चैवं क्रियमाणोऽसौ युज्यते, यतः
‘सिहो माणवकः’ ‘समुद्रस्नडगः’ इत्यादिविषय कि-
ञ्चित्साम्ये सत्यं विधीयमानः शोभते । न चैतत्सामा-
यिकेऽर्थावग्रहेऽन्वयसामयिकं विशेषग्रहणं कथमप्युप-
पद्यते । तर्हि कथमयमुपचारः क्रियमाणो घटते ? इति
चेद् । अहो ! सुचिरादुपपन्नोऽस्ति । ततः गृणु समा-
कल्यथाऽर्थाहितेन मनसा, सोऽपि यथा युज्यते तथा कथ-
यामि—‘सइ ति भणइ वत्ता’ इत्यादिप्रकारेण तावद्व्या-
ख्यातं सूत्रम् । यदि औपचारिकेणाऽप्यर्थेन भवतः प्रयो-
जनं, तर्हि सोऽपि यथा घटमानकस्तथा कथयन् इत्यपि-
शब्दाभिप्रायः । इति गाथाार्थः ।

यथा प्रतिज्ञानमेष संपादयन्माह—

सामण्यमेत्तग्गहणं, नेच्छइओ समयमुग्गहो पढमो ।

तत्तोऽण्णंतरमीहिय-वत्थुविमेषस्स जोऽवाओ ॥२८२॥

सो पुणरीहावायाऽ-विक्खिओऽवग्रहो ति उवयरिओ ।

एस्सविमेषाऽऽविक्खं, सामणं गिण्हए जेणं ॥२८३॥

तत्तोऽऽण्णंतरमीहा, ततोऽवाओ य तव्विमेसस्स ।

इय सामण्यविमेषा-वेक्खा जावंऽतिमो भओ ॥२८४॥

इहकसमयमात्रमानो नैश्चयिको निरुपचरितः प्रथमोऽ-
र्थावग्रहः कथंभूतः ?, इत्याह—सामान्यमात्रस्याऽव्यक्तनिर्दे-
शस्य वस्तुनो ग्रहणं; सामान्यवस्तुमात्रग्राहक इत्यर्थः, सा-
मयिकानि हि ज्ञानादिवस्तूनि परमयोगिन एव निश्चय-
देदिनोऽवगच्छन्तीनि नैश्चयिकोऽयमुच्यते । अथ क्षण-
स्थव्यवहारिभिरपि यो व्यवहियते, तं व्यावहारिकमुप-
चरितमर्थाऽवग्रहं दर्शयति—‘तत्तो’ इत्यादि, ततो नैश्चयिका-
ऽर्थाऽवग्रहादनन्तरमीहितस्य—वस्तुविशेषस्य योऽपायः स
पुनर्भाविनीमीहाम्, अपायं—चाऽपेक्षयापचारतोऽवग्रहोर्था-
ऽवग्रह इति द्वितीयगाथायां संबन्धः । उपचारस्यैवास्य
निमित्तान्तरमाह—‘एस्स’ त्यादि, एष्यो—भावा योऽप्यो
विशेषस्तदपेक्षया येन कारणेनायमपायोऽपि सन् सामान्यं
गृह्णात, यश्च सामान्यं गृह्णाति सोऽर्थावग्रहो यथा प्रथमो
नैश्चयिकः । एतदिह तात्पर्यं—प्रथमं नैश्चयिकेऽर्थावग्रहे
रूपादिभ्याऽव्यावृत्तमव्यक्तं शब्दादि वस्तु सामान्यं गृहीतं,
ततस्तस्मिन्मार्गादिते सति ‘शब्द एवायम्’ इत्यादि निश्च-
यरूपोऽपायो भवति । तदनन्तरं तु ‘शब्दोऽयं किं शाङ्गः,
शाङ्गो वा’ इत्यादिशब्दविशेषापेक्षया पुनरीहाप्रवर्तिष्यते
‘शाङ्ग एवाऽयं शब्दः’ इत्यादिशब्दविशेषापेक्षयापायश्च वा
भविष्यात तदपेक्षया ‘शब्द एवायम्’ इति निश्चयः प्रथमो-
ऽपायोऽपि सन्तुपचारादर्थोवग्रहो भव्यते, ईहाऽपाया-
पेक्ष ॥ तु इत्यनेन चापचारस्यैकं निमित्तं सूचितम्, ‘शा-
ङ्गोऽयं शब्दः’ इत्याद्येवविशेषापेक्षया येनाऽनौ सामान्य-
शब्दरूपे सामान्यं गृह्णातीति, अनेन तूपचारस्यैव द्वितीयं
निमित्तमार्थोदितं; तथा हि—यदनन्तरमीहा पायी, प्रवर्तते,
यश्च सामान्यं गृह्णाति, सोऽर्थावग्रहः, यथा आद्यो नैश्च-
यिकः, प्रवर्तते च ‘शब्द एवायम्’ त्याद्यपायानन्तरमीहा-
पायी गृह्णात च ‘शाङ्गोऽयम्’ त्यादिभाविविशेषापेक्ष-
यास्य सामान्यम् । तस्मादर्थोवग्रहः एष्यविशेषापेक्षया
सामान्यं गृह्णातीत्युक्तम् । तनस्तदनन्तरं किं भवति ?,
इत्याह—तृतीयगाथायाम्—‘तत्तोऽण्णंतरमि’ त्यादि, ततः
सामान्येन शब्दनिश्चयरूपात्प्रथमोऽपायादनन्तरं किमयं ‘श-
ब्दः शाङ्गः शाङ्गो वा ?’ इत्यादिरूपा ईहा प्रवर्तते । ततस्त-
द्विशेषस्य शङ्गप्रभवत्वादः शब्दविशेषस्य ‘शाङ्ग एवायम्’
त्यादिरूपेणापायश्च निश्चयरूपो भवति । अयमां च भूयो-
ऽप्यतमविशेषाकाङ्क्षावतः प्रमातुर्भाविनीमीहामपायं चा-
पेक्ष एष्यविशेषापेक्षया सामान्यालम्बनत्वाच्चाधीवग्रहः
इत्युपचर्यते । इय च सामान्यविशेषापेक्षा तावत् कर्तव्या,
यावदन्त्यो वस्तुनो भेदो विशेषः । यस्माच्च विशेषात्परतो
वस्तुनोऽन्ये विशेषा न संभवन्ति सोऽन्त्यः, अथवा—

संभवत्यपि अन्यविशेषेषु यतो विशेषापरतः प्रमातुस्तज्जि-
ज्ञासा निवर्तने सोऽभ्यः, तस्यैवं विशेषं यावद् व्यावहा-
रिकार्थावग्रहेहाऽप्यपार्थ सामान्यविशेषापेक्षा कर्तव्या ।
इति गाथार्थऽर्थः ।

इह च गाथात्रयेऽपि यः पर्यवसितोऽर्थो भवति, तमाह—

संवत्सरेहाऽवाया, निच्छयमो मोक्षमाहसामरणं ।

संववहारतथं पुण, संवत्थाऽवग्रहोऽवाभो ॥ २८५ ॥

सर्वत्र विषयपरिच्छेदे कर्तव्ये निश्चयतः—परमार्थतः ईहा-
ऽपायो भवतः, 'ईहा, पुनरपायः, पुनरीहा, पुनरप्यपायः'
इत्येवं क्रमेण यावद्व्यक्त्यो विशेषस्तत्तद्विहापायाघेभ भवतः,
नाऽर्थोऽग्रह इत्यर्थः । किं सर्वत्र एवमेव ? न इत्याह—
'मोक्षमाहसामरणं ति' आद्यमव्यक्तं सामान्यमात्रालम्बन-
मेकं सामयिकं ज्ञानं मुक्त्वाऽन्यत्रेहापायो भवतः, इदं
पुनरीहा, नाऽप्यपायः, किं त्वर्थोऽग्रह एवेति भावः । सं-
व्यवहारार्थं व्यावहारिकजनप्रतीत्यपेक्षं पुनः सर्वत्र यो
योऽपायः स स उत्तरोत्तरेहाऽ-पायाऽपेक्षया, एव्यविशेषा-
पेक्षया कोपचारतोऽर्थोऽग्रहः । एवं च तावत्त्रयं, याव-
त्तारतम्येनोत्तरांतरविशेषाकाङ्क्षा प्रवर्तते । इति गाथार्थः ।

तरतमयोगाभावे तु किं भवतीत्याह—

तरतमजोगाऽभावे, स्वाड चिय धारणा तदंतमि ।

संवत्स्र वासखा पुण, भणिपा कालंतरे चि सई ॥ २८६ ॥

तरतमयोगाऽभावे—ज्ञातुर्मेतन्नविशेषाकाङ्क्षा निवृत्तौ अ-
पाय एव भवति; न पुनस्तस्यावग्रहत्वमिति भावः, तज्जि-
मिज्ञातां पुनरीहादीनामभावादिनि । यद्यप्रत ईहादयो न
भवन्ति, तर्हि किं भवति ?, इत्याह—तदन्ते-अपायास्ते
धारणा-तदर्थोपयोगाप्रच्युतिरूपा भवति । शेषस्य वासना-
स्मृतिरूपस्य धारणाभिद्वयस्य क संभवः ?, इत्याह—
'संवत्स्र वासखा पुण' इत्यादि, वासना च वक्ष्यमाण-
रूपा, तथा कालान्तरे स्मृतिः, सा च सर्वत्र भाणता ।
अयमर्थः—अविच्छ्युतिरूपा धारणाऽपायपर्यन्त एव भवति,
वासना-स्मृती तु सर्वत्र कालान्तरेऽप्यविरुद्धे । इति
गाथार्थः ।

एवं आभिहितस्वरूपव्यावहारिकार्थावग्रहाऽपेक्षया यथा-
भुतार्थव्याख्यानमपि सूत्रस्याविरुद्धमेव, इति दर्शयन्नाह—

सहो ति य सुवभणियं, विगप्पमो जइ विसेसविष्ठाणं ।

विप्पेअ तं पि जुअइ, संववहारोगहे सव्वं ॥ २८७ ॥

'वा' शब्दोऽथवार्थे, ततश्चाऽयमभिप्रायः—'सहं ति
भणइ वत्ता' इत्यादिप्रकारेण तावद्व्याख्यातं "तेणं सहे
ति उग्गाहिण" इत्यादिसूत्रम् । अथवा—'शब्द' इति
यः सूत्रे भाणितम्—"शब्दस्तेनाऽयमृहीतः" इति यत्सूत्रे
प्रतिपादितम्, तद्यदि विकल्पतो विवक्षावशतो विशेषवि-
ज्ञानं गृह्यते, तदपि सर्वत्र युज्यते । कस्मिन् ?, इत्याह—
यथोक्ते औपचारिके सांख्यव्यावहारिकार्थावग्रहे गृह्यमाणे
सति, अत्र हि 'शब्दः' इति विशेषज्ञानं युज्यते, सर्व-
ग्रहणानन्दनस्तरमीहादयश्चोपपद्यन्ते, पूर्वोक्तपुक्तः । ततश्च
"से जहानामप केइ पुरिसं अयसं सहं सुणंआ, तेणं

सहं ति उग्गाहिण, न उणं जाणइ के वेस सहे, तन्ना ईहं
पावसइ, तन्ना अथायं गच्छइ" इत्यादिसर्वं सुस्थं भ-
वति । यद्येवम्, अन्यमेवार्थावग्रहः कस्माच्च गृह्यते, येन
सर्वोऽपि विवाद्ः शाक्यतः ? इति चेत् । नैवं 'शब्द
एवायम्' इत्याद्यपायरूपोऽयमर्थोऽग्रहः, अपायश्च सा-
मान्यग्रहणेहाभ्यामन्तरेण न संभवति, इत्याद्यसकृत्पूर्वम-
भिहितमेव । इति प्राक्तनमेव व्याख्यानं मुख्यम् । इत्यलं
विस्तरेण । इति गाथार्थः ।

व्यावहारिकार्थाऽवग्रहाभ्युपगमे यो गुणस्तं
सविशेषमुपदर्शयन्नाह—

खिप्पेयराइमेओ, पुब्बोहयदोमजालपरिहारो ।

जुअइ संताणं य, सामप्पविसेसववहारो ॥ २८८ ॥

क्षिप्रेतरादिभेदं यत्पूर्वोदितदोषजाले तस्य परिहारां यु-
ज्यते, 'अस्मिन् व्यावहारिकोऽर्थोऽग्रहे सति' इति प्रक-
माद् गम्यते । इदमुक्तं भवति—एकसामयिकनैश्चयिकार्था-
वग्रहव्याख्यातारं प्रति प्राग् यदुक्तं यद्यभावेकसामयिक-
स्तर्हि कथं क्षिप्र-चिरग्रहणविशेषणमस्योपपद्यते; तथा
यद्यसौ सामान्यमात्रग्राहकः, तर्हि बहु-बहुवधादिवि-
शेषणां विशेषग्रहणं कथं घटते ?, तथाऽर्थावग्रहस्य
विशेषग्राहकत्वे यत्तन्मयोपयोगबाहुल्यमुक्तम् । इत्यादि-
कस्य दोषजालस्य परिहारो व्यावहारिकोऽर्थोऽग्रहे सति
युज्यते, तथा हि—नैश्चयिकावग्रहवादिना इदानीं श-
क्यमिदं वक्तुं यदुत-क्षिप्र-तर्गादिविशेषणानि व्यावहा-
रिकावग्रहावधारणेतानि, असंख्ययसमर्थानिष्पन्नत्वेनास्य
क्षिप्रचिरग्रहणस्य युज्यमानत्वात् विशेषग्राहकत्वेन बहु-
बहुविधादिग्रहणस्यापि घटमानकत्वादिति । 'सामरण-
तयणविसेसहा' इत्यादिना प्रागभिहितं समयोपयोग-
बाहुल्यमप्यस्मिन्निरास्पदमेव, सामान्यग्रहणेहापूर्वकत्वेन,
असंख्ययसामयिकत्वेन चैकसमयोपयोगबाहुल्यस्याऽत्रा-
संबध्यमानत्वादिति । ननु नैश्चयिकावग्रहे किं क्षिप्रेतरा-
दिविशेषणकलापो, न घटते, येन व्यावहारिकावग्रहापेक्षा
प्रोच्यते ? । सत्यं, मुख्यतया व्यवहारावग्रहे एव घटते,
कारणे कार्यधर्मापचारात् पुनर्निश्चयावग्रहोऽपि युज्यते,
इति प्रागप्युक्तं, वक्ष्यते च, त्रिशष्टादेव हि कारणाकार्यस्य
वैशिष्ट्यं युज्यते, अन्यथा त्रिभुवनस्याप्यैश्वर्यादिप्रसङ्गः,
काष्ठखण्डादिरपि रत्नादिनिश्चयाऽवाप्तेः, इत्यलं प्रसङ्गन ।
प्रकृतमुच्यते—सन्तानेन च योऽसौ सामान्यविशेषव्यव-
हारो लोकं रुद्धः, सोऽपि 'व्यवहारावग्रहे सति युज्यते'
इतीहापि संबध्यते । लोकोऽपि हि यो विशेषः सोऽप्यपे-
क्षया सामान्यं, यत्सामान्यं तदप्यपेक्षया विशेष इति
व्यवहितं, तथाहि—'शब्द एवायम्' इत्येवमध्यवर्तसतां-
र्थः पूर्वसामान्यापेक्षया विशेषः, शाब्दोऽयम्' इत्युत्तर-
विशेषापेक्षया तु सामान्यम्, इत्येवं यावद्व्यक्त्यो विशेषः
इति प्रागप्युक्तम् । अयं कोपयुपरिज्ञानप्रवृत्तिरूपेण स-
न्तानेन लोकं रुद्धः सामान्यविशेषव्यवहार औपचारिका-
वग्रहे सत्येव घटते, नाऽन्यथा । तदनभ्युपगमे हि प्रथमा-
पायानन्तरमीहानुत्थानम् उत्तरविशेषावग्रहं चाभ्युपगमे
भवति, उत्तरविशेषाऽग्रहणे च प्रथमाऽपायव्यवसितार्थस्य

विशेषार्थमेव, न सामान्यत्वम्; इति पूर्वोक्तरूपो लोक-
प्रतीतः सामान्यविशेषव्यवहारः समुच्छिद्यते । अथ प्रथ-
मापायानन्तरमभ्युपगम्यते ईहोत्थानम्, उत्तरविशेषग्रहणं
च; तर्हि सिद्धं तदपक्षया प्रथमापायव्यवहारार्थस्य सा-
मान्यत्वं, यच्च सामान्यग्राहकः, यदनन्तरं चेहादि प्रवृत्तिः
सोऽर्थावग्रहः, नैक्यिकाद्यर्थावग्रहवत् । इत्युक्तमेव । इति
सिद्धो व्यावहारिकार्थावग्रहः, तत्सिद्धौ च समानप्रवृत्त्या
अन्यविशेषं यावत्सिद्धः सामान्यविशेषव्यवहारः । इति
माथार्थः । इति मतिज्ञानाद्यभेदलक्षणो द्विभेदोऽप्यवग्रहः
समाप्त इति ।

अथ तद्वितीयभेदलक्षणमीहां व्याख्येयासुराह—

इय सामस्यग्रहणा-णंतरमीहा सदत्थवीमंसा ।

किमिदं सहाऽसहा, कां हांज व संखसंगाणं ॥ २८६ ॥

इतिशब्द उपदर्शने, इत्येवं प्रागुक्तेन प्रकारेण नैक्यिकार्था-
वग्रहे यत्सामान्यग्रहणं रूपाद्यव्यावृत्त्या व्यक्तवस्तुमात्र-
ग्रहणमुक्तं, तथा व्यवहाराध्यावग्रहेऽपि यदुत्तरविशेषाप-
क्षया शब्दादिसामान्यग्रहणमभिहितं तस्मादनन्तरमीहा
प्रवर्तते । विशेषः । (तस्याः ईहायाः स्वरूपम् 'ईहा' शब्दे
ऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) अथ मतिज्ञानतृतीयभेदस्याऽपा-
यस्य स्वरूपम् । (विशेषः । २६० गाथया 'अथाय' शब्दे
प्रथमभागे ८०४ पृष्ठ गतम्) अथ चतुर्थो मतिज्ञान-
भेदो धारणा, इयं चाविद्युत्तवासनास्मृतिभेदात् त्रिधा
भवत्यतः संभेदाऽपि । (विशेषः ।) सा धारणा 'धारणा'
शब्दे चतुर्थभागे २६१ गाथया वक्ष्यते)

तद्वचं " से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं सहं सुणेज्ज " इत्यादिस्त्राऽनुरोधेन शब्दमाश्रित्यावग्रहादयो भाषिताः ।
अथ सूत्रकारणैव यदुक्तम्—“ एवं एणं अभिलवेणं अव्वत्तं रुवं रसं गंधं फासं ” इत्यादि, तच्चैतास निधाय
भाष्यकारोऽप्यतिदेशमाह—

सेसेसु वि रुवाइ-सु विमणसु होति रुवलक्खवाइ ।

पायं पचामन्न-तण्णमीहाइवत्थूणि ॥ २६२ ॥

यथा शब्दे एवं शेषव्यपि, रूपाऽऽदिविषयेषु साक्षादनु-
क्लान्यपि रूपलक्षणां कथितानुसारप्रसरत्प्रज्ञानां चतुर-
चेतसां सुज्ञेयानि भवन्ति । कानीत्याह-ईहादीन्याभिषिबो-
धिकज्ञानस्य भेदवस्तूनि । केन रूपलक्षणीत्याह—प्रायः
प्रत्यासन्नत्वेन खलुरादिना गृहमाणस्य स्थावरादस्तत्रा-
ऽगृहमाणेन पुरुषादिना सह प्रायो बहुभिर्धर्मैर्यत्प्रत्या-
सन्नत्वं या प्रत्यासत्तिः सादृश्यमिति यावत् तेन ईहादीनि
ज्ञेयानि; न पुनरन्यन्तवैलक्षण्ये स्थावराद्वस्तुना सह
हेतुर्थः । इदमुक्तं भवति—अवग्रहे तावत्सामान्यमात्र-
ग्राहकत्वात् द्वितीयवस्त्वपेक्षाऽपि न विद्यते । ईहा पुनरभ-
यवस्त्ववलम्बिनी तत्र पुरोदृश्यमानस्य वस्तुनो यत्प्रति-
पक्षभूतं वस्तु तत्प्रायो बहुभिर्धर्मैः प्रत्यासन्नं प्राप्तं न
पुनरन्यन्तविलक्षणं पुरो हि मन्त्रमन्त्रप्रकाशे दुरात् दृश्य-
माने स्थावरादौ 'किमयं स्थाणुः, पुरुषो वा ?' इत्येव-
मेवहा प्रवर्तते, ऊर्ध्वस्थानारोह-परिणादतुल्यतादिभिः
प्रायो बहुभिर्धर्मैः पुरुषस्य स्थाणुप्रत्यासन्नत्वाविति ।

' किमयं स्थाणुः, उष्ट्रो वा ' इत्येवं तु न प्रवर्तते । उष्ट्रस्य
स्थाणुपेक्षया प्रायोऽन्यन्तविलक्षणत्वात् । अत एव सा-
मान्यमात्रग्राही अवग्रहोऽत्रादौ न कृतः, किं तु ' ईहादीनि '
इत्येवमेवोक्तं उभयवस्त्ववलम्बित्वेनेहाया एव ' पायं पचा-
सन्नत्वेण ' इति विशेषणस्य सफलत्वाद् अपायस्याऽपि
' स्थाणुरवायं, न पुरुषः ' इत्यादिरूपेण प्रवृत्तः । किं-
चिद्विशेषणस्य सफलत्वाद्विशेषोऽप्यविरुद्धः । इति
माथार्थः ।

इह ' किं शब्दः, अशब्दो वा ? ' इति भोत्रेन्द्रियस्य प्र-
त्यासन्नवस्तुपदर्शनं कृतमेव । अथाऽशेषखलुरादीन्द्रियाणां
विषयभूतानि प्रत्यासन्नवस्तूनि क्रमेण प्रदर्शयति—

थाणुपुरिसाइकुट्ट-प्पलाइसंभियकरिण्णमंसाइ ।

सप्पुप्पलनालाइ व, समाणरूवाइविसयाइ ॥ २६३ ॥

' ईहादिवस्तूनि रूपलक्षणां ' इत्युक्तं कथं भूतानि सन्ति
पुनस्तानि रूपलक्षणां ? इत्याह-समानः समानधर्मा रूप-
रसादिविषयो येषामीहादीनां तानि समानरूपादिविष-
याणीति पूर्वगाथायां संबन्धः । कः पुनरमीषां समानधर्मा
रूपादिविषयः ? इत्याह—स्थाणुपुरुषादिविद्वि पयंस्ते
निर्दिष्टोऽपि विषयोपदर्शनाभिधानको वच्छब्दः सर्वत्र
योज्यते । ततश्चाक्षुर्गन्धियप्रभवस्येहादः स्थाणुपुरुषादि-
वत्समानधर्मा रूपविषयो द्रष्टव्यः, ' आदिशब्दात्-कि-
मियं शुक्रिका रज्जमल्लण्डं वा ? ' मृगतृणिका, पयःपुरो
वा ? ' रज्जुर्विषधरो वा ' इत्यादिपरिग्रहः । आशब्दियप्रभव-
स्येहादः कुष्ठोऽष्टोत्पलादिवत्समानगन्धो विषयः, तत्र कुष्ठः
(षष्ठं) गन्धिकहट्टविक्रेयो वस्तुविशेषः, उत्पलं-पद्मम् अनयोः
किल समानगन्धो भवति । तत ईदृशेन गन्धेन ' किमिदं
कुष्ठं, उत्पलं वा ? ' इत्येवमीहाप्रवृत्तिः, आदिशब्दात्-
' किमत्र सत्तच्छुद्राः, मत्तकरिणो वा ? ' कस्तूरिका,
वनगजमदो वा ? ' इत्यादिपरिग्रहः, रसेन्द्रियप्रभव-
स्येहादः संभृतकरीलमांसादिवत्समानरसो विषयः । तत्र
संभृतानि संस्कृतानि संधानीकृतान्युद्धृतानि यानि वंश-
जालसंबन्धानि करीलानि, तथा मांसम्, अनयोः कि-
लाऽऽस्यादः समानो भवति । ततोऽन्धकारादावन्य-
तरस्मिन् जिह्वाग्रप्रक्षेपे भवत्येवं—' किमिदं संभृतवंश-
करीलम्, आमंसे वा ? ' इति; आदिशब्दात्- ' शुद्धः
लण्डं वा ? ' मृहीका, शुष्कराजादनं वा ? ' इत्यादिपरिग्रहः ।
स्पर्शेन्द्रियप्रभवस्येहादः सप्पोत्पलनालादिवत्समानस्पर्शो
विषयः, सप्पो-त्पलयोश्च तुल्यस्पर्शेनेहाप्रवृत्तिः सुगमैव,
आदिशब्दात्-स्त्रीपुरुषलेट्टपलादिसमानस्पर्शवस्तुपरिग्रहः ।
इति माथार्थः ।

अथ यदुक्तं सूत्रे ' से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं सु-
मिणे पांसज्जा " इत्यादि, तदनुसृत्य स्वप्नं मनसोऽप्यवग्र-
हादीन् दर्शयन्नाह—

एवं चिय मिमिणाइसु, मणसो सहाइएसु विसएसु ।

होतिदियवावारा-भावे वि अवग्गहाइया ॥ २६४ ॥

एवमेव—उक्लानुसारणेन्द्रियव्यापाराभावेऽपि स्वप्नाविषु,
आदिशब्दात्--दन्तकपाटसान्धकारापवरकादीनीन्द्रियव्यो-

पराभाषयन्ति स्थानानि गृह्यन्ते, तेषु कथलस्यैव मनसो मन्थमनेषु शब्दादिविषयेष्ववग्रहादयोऽवग्रहेहापायधारणा भवन्तीति स्वयम्भूत्याः, तथाहि-स्वप्नादौ चित्तोत्प्रेक्षा-मात्रेण ध्रुवमाले गीतादिशब्द प्रथमे सामान्यमात्रोत्प्रेक्षायावग्रहः, 'किमयं शब्दः, अवग्रहो वा' इत्याद्युत्प्रेक्षायां न्दीहा, शब्दनिष्ठये पुनरपायः, तदनन्तरं तु धारणा । एवं देवनादिकं, कपूरादिगन्धे, मोदकादिरसे, कामिनीकुच-कलशदिस्पर्शे चोत्प्रेक्षमाले अवग्रहादयो मनसः कथल-स्य भावनीयाः । इति गाथार्थः ।

(५) आह नन्वेत अवग्रहादय उत्क्रमेण व्यतिक्रमेण वा किमिति न भवन्ति । यद्वा-ईहादयस्त्रयो द्वौ एका वा किं नाऽभ्युपगम्यन्ते यावत्सर्वेऽप्यभ्युपगम्यन्त इत्याशङ्क्याह—

उक्रमश्चोऽङ्कमश्चो, एवाभावे वि वा न वत्पुस्त ।

अं सभावाहिगमो, तो सञ्चे नियमितकमा य ॥२६५॥

पञ्चमवग्रहादीनामुत्क्रमेण-उत्क्रमेण, अतिक्रमेण-अतिक्रमेण, 'अपिशब्दस्य भिन्नकमत्वादेकस्याप्यभावे वा यस्माच्च वस्तुनः सङ्गावाधिगमः, तस्मात्सर्वे चत्वारोऽप्येष्टयाः, तथा नियमितकमाश्च-सूत्रनिर्दिष्टपरिपाटयन्विनाश्च 'अवग्रह्यते-उवग्रहादयः' इति प्रकमाङ्गभ्यन्ते । इत्युत्तरयोजना । भाषार्थस्तु-यते-तत्र पञ्चानुपूर्वीभवनमुत्क्रमः । अत्रानुपूर्वी-भवेन व्यतिक्रमः । कदाचिद्वग्रहमतिक्रम्येहा तामप्यति-तदुपायायस्तमप्यतिवृत्त्य धारणेति, एवमत्रानुपूर्वीरुपाऽ-निक्रम इत्यर्थः । एताभ्यामुत्क्रमव्यतिक्रमाभ्यां तावद्व-ग्रहादिभिर्वस्तुस्वरूपं नाऽवग्रह्यते । तथैषां मध्ये एक-स्याऽप्यन्यतरस्याऽभावे वैकल्येन वस्तुसम्भाषावबोध इत्य-सङ्गुक्तप्रायमेव । ततः सर्वेऽप्यमी एष्टयाः, नन्वेकः, द्वौ त्रयो वेत्यर्थः । तथा—“उग्रहो ईहाऽवाश्चो य धारणा एव होन्ति चत्वारि” इत्यस्यां गाथायां वधैवकारेण पूर्व-मेतेषां नियमितः क्रमः, तथैवेते नियमितकमा भवन्ति, नोत्क्रमाऽतिक्रमाभ्यामिति भावः । इति गाथार्थः ।

अथोत्क्रमाऽतिक्रमयोरेकादिवैकल्ये चोऽवग्रहादीनां वस्तु-धिगमाऽभावे युक्तिमाह—

ईहिज्ज नाऽगहियं, नज्ज नाह्मिहियं न याऽनायं ।

धारिज्ज अं वत्पुं, तेण कमोऽवग्रहाई उ ॥ २६६ ॥

यस्माद्वग्रहेणागृहीतं वस्तु नष्टमे-न तत्रेहा प्रवर्तते, ईहा-या विचाररूपत्वाद् अगृहीते च वस्तुनि निरास्पदत्वेन वि-चारोऽयोगादिति भावः । तदनेन कारणेनादौ अवग्रहं नि-र्दिश्य पञ्चादीहा निर्दिष्टा । न चाऽनीहितम्-अविचारितं जा-यते-अपायविषयतां याति, अपायस्य निश्चयरूपत्वात्, निश्चयस्य च विचारपूर्वकत्वादिति हृदयम् । एतदभि-प्रायवता चापायस्यादौ ईहा निर्दिष्टेति । न चाज्ञानम्-अपान्यज्ञाऽनिश्चितं धार्यते-धारणाविषयीभवति वस्तु-धारणाया अर्थाधारणरूपत्वाद्धारणस्य च निश्चय-मन्तरेणाऽयोगादित्यभिप्रायः । ततश्च धारणादावपायः । ततः किम् ? इत्याह-तनाऽवग्रहादिरेव कमो म्यादयः, नोत्क्रमातिक्रमौ, यथोक्तम्यायेन वस्तुवगमाऽभावप्रसङ्गान् । इति गाथार्थः ।

तदेवं निराकृतौ सयुक्तकमुत्क्रमाऽतिक्रमौ । अथ यदुक्तम्-
'एवाऽभावे वि वा न वत्पुस्त अं सभावाहिगमो तो सञ्चे' इति, तत्रापीयमेव युक्तिरिति दर्शयन्त्याह—

एतो चिय ते सञ्चे, भवंति भिन्ना य नेव समकालं ।

न वइकमो य तेसिं, न अग्रहा नेयसम्भावो ॥ २६७ ॥

यत एव 'नाऽगृहीतमीक्षने,' इत्याद्युक्तम्, यतस्मादेव च तेऽवग्रहादयः सर्वे चत्वारोऽप्येष्टया भवन्ति, उक्त-म्यायावैकल्येऽपि मतिज्ञानं संपद्यते इत्यर्थः । 'पुन-मवगृहीतमीक्षन' इत्याद्युक्तेरेव च ते भिन्नाः-परस्परम-संकीर्णः, उत्तरोत्तरापूर्वभिन्नवस्तुपर्यायवग्रहादिति । ना-गृहीतमीक्षन' इत्यादियुक्तेरेव च न ते समकालम्, भिन्ना-सिद्धास्तेऽवग्रहादयः समकालमपि नैव भवन्ति, युगपन्न जायन्त इत्यर्थः । 'पूर्वमवगृहीतमेवोत्तरकालमीक्षने, ईहोत्तरकालमेव च निश्चीयते' इत्याद्युक्तम्यायेनैवाव-ग्रहादीनामुत्पत्तिकालस्य भिन्नत्वात् न युगपत्संभव इति भावः । उक्तयुक्तेरेव तेषां न व्यतिक्रमः, उपलक्ष्यत्वात् 'नाऽप्युत्क्रमः' इत्यपि द्रष्टव्यम् । एतच्च 'तेण कमोवग्र-हाई उ' इत्यनन्तरगाथावरमपादेन सामर्थ्यादुक्तमपि प्र-स्तावात्पुनरपि साक्षादुक्तम्, इत्यदोषः । तदेवं 'ईहिज्ज नागहियं' इत्यादियुक्त्यर्थोक्तधर्मका एवाऽवग्रहादयः, न विपर्ययधर्माण इति साधितम् । अथ ज्ञेयवशेनाऽप्येतां यथोक्तधर्मकत्वं सिसाधायिपुरिदमाह—'न अग्रहा नेय-सम्भावो' इति-ज्ञेयस्याप्यवग्रहादिप्राज्ञस्य शब्द-रुपा-देनान्यथा स्वभावाऽस्ति, येनाऽवग्रहादयस्तद्ग्राहका, यथो-क्तरूपतां परित्यज्याऽन्यथा भवत्युत्तरार्थः । इदमुक्तं भवति-ज्ञेयस्याऽपि शब्दादेः स स्वभावो नास्ति य एनैरवग्रहादि-मिरेकादिविकलैरभिज्ञैः समकालभाविभिन्नकमानिक्रम-वन्निश्चायगम्येत । किन्तु-शब्दादिविषयस्वभावाऽपि तथैव-व्यवस्थिता यथाऽमीभिः सर्वैर्भिन्नैः, असमकालैः, उत्क्र-मातिक्रमगहिनैश्च संपूर्णो यथावस्थितश्चावगम्यते, अतो ज्ञेयवशेनाप्येते यथोक्तरुपा एव भवन्ति । तदेवम्-उक्-मश्चो अतिक्रमश्चो एवाऽभावे वि वा' इत्यादिगाथांशं प्रसङ्गतोऽप्यपि भिन्नत्वम्, असमकालत्वं च समर्थितम्, इति गाथार्थः ।

अत्र परः प्राऽऽह—

अवग्रह्येऽवाश्चो चिय, कथंइ लक्खिज्जई इमो पुरिसो ।

अवग्रह्य धारण चिय, पुरोवलदे इमं तंति ॥ २६८ ॥

व्यवस्थेऽनवरतं दृष्टपूर्वे, विकल्पिते, भाषिते च विषये पुनः कश्चित्कदाचिदवलोकिते अवग्रहेहादयमतिक्रम्य प्र-थमतोऽप्यपाय एव लभ्यते-अनुभूयते निर्दिष्टादमशैरपि जम्तुभिः, यथाऽसौ 'पुरुष' इति । अवग्रह पुनः कश्चि-त्पूर्वापलब्धे सुनिश्चिते दृढवाक्येन विषयेऽवग्रहेहापायान-तिलक्ष्य स्मृतिरुपा धारणैव लभ्यते, यथा 'इदं तद्वस्तु यदस्माभिः पूर्वमुपलब्धम्' इति तत्कथम् ? उच्यते-उत्क्र-माऽतिक्रमाभ्याम्, एकादिवैकल्ये च न वस्तुसङ्गावा-धिगमः ?-इदं च कथमभिधीयते "ईहिज्ज नागहियं" इत्यादीनिप्रेरकाभिप्रायः । इति गाथार्थः ।

आप्तोऽयमनुभव इति वशीयमाह—

उत्पलदलमयवेहे व्र, दुर्विभावसणेण पडिहाइ ।

समयं व सुकमककुलि-दमणे विसयाणमुवलदी ॥२६६॥

'कचचित्प्रथममेवाऽपायः, कचचित्तु धारणैव' इति य-
स्यया प्रयेते, तत् 'प्रतिभाति' इत्यनन्तरगाथांकेन संबन्धः ।
कनैतत् प्रतिभाति ? इत्याह—तुःखेन विभाव्यते दुर्विभावा
दुर्लक्षलक्ष्म्यस्तत्त्वं तेन दुर्विभावत्वेन—दुर्लक्षत्वेनाऽव-
ग्रहादिकालस्येति गम्यते । कस्मिंश्च इत्याह—उत्पल-
पदमे तस्य दलानि-पत्राणि तेषां शनं तस्य सूत्र्यादिना
धेधनं धेधन्तस्मिन्निय । इदमुक्तं भवति—यथा तरुणः-सम-
र्थपुरुषः पत्रपत्रशतस्य सूत्र्यादिना धेधं कुर्वाण एवं मन्यते,
मया एतानि युगपदिदानी, अथ च प्रतिपत्रं नानि का-
लभेदेनैव मिथ्यन्ते, न चाऽसौ न कालमतिमौहम्याङ्गेद-
नायबुद्धयेन, एवमत्राप्यऽवग्रहादिकालस्यातिस्वल्पमनया-दु-
र्विभावनीयत्वेनाऽप्रतिभासः, न पुनरसत्त्वेन, ईहादयो ह्यन्यत्र
कचचित्तावत्स्फुटभेवानुभूयन्ते, यत्राऽपि स्वसंबन्धेन नाऽ-
नुभूयन्ते, तत्राऽपि " ईहिज्जइ नागहिंयं नज्जइ नाणीहिंयं "
इत्यादि प्रागसकृदभिहितयुक्तिकलापाद्वचनेयाः । तस्मादु-
त्पलदलशतवेधोदाहरणं भ्रान्त एवायं प्रथमत एवाऽपा-
यादिप्रतिभासः । अथादाहरणान्तरणाप्यऽस्य भ्रान्ततामु-
पदर्शयति—'समयं व' त्यादि, या' इति-अथवा, यथा शुष्क
शङ्कुलीदशने समयं-युगपदेव सर्वेन्द्रियविषयाणां-शब्द-
रूप-रस-गन्ध-स्पर्शानामुपलब्धिः प्रतिभाति, तथैषाऽपि
प्रागभ्येनाऽपायादिप्रतिभासः । एतदुक्तं भवति—यथा
कस्यचित् शुष्कां दीर्घां शङ्कुलिकां भक्षयतः, तच्छब्दे-
स्थानाच्छब्दविज्ञानमुपजायते, अत एव शुष्कत्वाविशेषणं,
सृष्ट्यागतस्यां शब्दानुस्थानादिति । शब्दश्रवणसमकाल-
मेव च दीर्घत्वात् तस्या दृष्ट्या तद्रूपदर्शनं चाऽयमनुभवति,
अत एव च दीर्घत्वाविशेषणम्, अतिह्रस्वत्वे मुख्यप्रविष्टा-
यास्तस्याः शब्दश्रवणसमकाल रूपदर्शनानुभवाभावादिति ।
रूपदर्शनसमकालं च तद्गन्धज्ञानमनुभवति, अत एव
शङ्कुलीप्रदण गन्धात्कटुत्वात्तस्याः, इत्युत्तरादादेषु तु
दीर्घेष्वपि तथाविधगन्धाभावादिति गन्धादिज्ञानसम-
कालं च तद्रसस्पर्शज्ञानेऽनुभवति । तद्वै पञ्चानामपी-
न्द्रियविषयानामुपलब्ध्युपपदेवास्य प्रतिभाति । न च ये स-
त्या इन्द्रियज्ञानानां युगपदुत्पादाऽयोगान्, तथा हि-मनसा
सह संयुक्तेवेन्द्रियं स्वविषयज्ञानमुत्पादयतिः नाऽन्यथा,
अन्यमनस्कस्य रूपादिज्ञानानुपलम्भात् । न च सर्वेन्द्रियैः
सह मनो युगपत्संयुज्यते, तस्यैकोपयोगरूपत्वाद्, एकत्र
ज्ञानार्थ एककालेऽनेकैः संयुज्यमानत्वायोगान् । तस्मा-
न्मनसोऽप्यन्ताशुसंचारत्वेन कालभेदस्य दुर्लक्ष्यत्वाद्युप-
पत्त्येन्द्रियविषयोपलब्धिरस्य प्रतिभाति । परमाश्रयस्व-
रूपापि कालभेदाऽस्यैव ततो यथाऽसौ भ्रान्तनोपलस्यते
तथाऽवग्रहादिकालेऽपीति प्रकृतम् । दीर्घत्वाविशेषणं च
शङ्कुलिकाया गाथायामनुक्रमेण्युपलक्षणव्याप्तिर्निमित्तं
परिभावनीयम् । तद्वचनप्रहादीनां नैकादिवैकल्यं नाप्यु-
त्क्रमाऽतिक्रमादिति स्थितम् । इति गाथायाः । विश० ।

(७) आभिनिवोधिकज्ञानस्य अष्टाविंशति २८ भेदाः—

एवं अट्टावीमहविहस्स आभिनिवोहियणास्स । वं-
जणुग्गहस्स परूवणं करिस्सामि; पडिबोहगदिद्वंतेणं,
मल्लगदिद्वंतेण य । से किं तं पडिबोहगदिद्वंते-
णं ? पडिबोहगदिद्वंतेणं से जहानामए केइ पुरिसे
कंचि पुरिमं सुत्तं पडिबोहिआ अमुगा ! अमुग !
त्ति, तत्थ चायंगं पन्नवंगं एवं वयासी-किं एग-
समयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, दुसमयप-
विट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, ०जाव दमसमयपविट्ठा
पुग्गला गहणमागच्छंति, संखिअमयपविट्ठा पुग्गला ग-
हणमागच्छंति, अमंखिअमयपविट्ठा पुग्गला ग-
हणमागच्छंति, एवं वदंतं चायंगं पणवणए एवं वयासी-
नो एगममयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, नो दुस-
मयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, ०जाव नो दससम-
यपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, नो संखिअमयप-
विट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, असंखिअमयपविट्ठा
पुग्गला गहणमागच्छंति, से तं पडिबोहगदिद्वंतेणं ॥

मे किं तं मल्लगदिद्वंतेणं ? मल्लगदिद्वंतेणं-से जहानामए
केइ पुरिसे आपागसीसाओ मल्लगं गहाय तत्थेगं उदग-
विंदुं पक्खिआ मे नट्टे, अप्पे वि पक्खित्ते से वि नट्टे;
एवं पक्खिप्पमाणेसु पक्खिप्पमाणेसु होही से उदगविंदु
जेणं तं मल्लगं रावेहिइ ति, होही से उदगविंदु जेणं तंमि
मल्लगंमि ? ठाहिंति, होही मे उदगविंदु जेणं तं मल्लगं
भरिहिंति, होही मे उदगविंदु जेणं तं मल्लगं पवाहेहिंति,
एवामेव पक्खिप्पमाणेहिं पक्खिप्पमाणेहिं अणंतेहिं पु-
ग्गलेहिं जाहे तं वंजणं पुरियं होइ ताहे हुंति करंइ, नो
चेव गं जाणइ केवि एस सहाइ ? तओ ईहं पविसइ
तओ जाणइ अमुगे एस सहाइ, तओ अवायं पविसइ,
तओ मे उवगयं हवइ, तओ गं धारणं पविसइ, तओ
गं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं । से
जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं महं सुखिआ तेणं सहा
त्ति उग्गहिं, नो चेव गं जाणइ के वेस सहाइ तओ
ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे एस सहाइ, तओ गं अ-
वायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ तओ धारणं पविसइ,
तओ गं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं ।
से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं रूवं पासिआ तेणं
रूव ति उग्गहिं नो चेव गं जाणइ के वेस रूव ति
तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे एस रूवे ति
तओ अवायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ तओ धारणं

पविसइ तओ शं धारेइ संखिजं वा कालं असंखिजं वा कालं । से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं गंधं अग्घाइज्जा तेणं गंधे ति उग्गहिए नो चेव शं जाणइ के वेस गंधे ति तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुके एस गंधे तओ अवायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ तओ धारणं पविसइ तओ शं धारेइ संखिजं वा कालं असंखिजं वा कालं । से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं रसं आमाइज्जा तेणं रसो ति उग्गहिए नो चेव शं जाणइ केवेस रसे ति तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे एस रसे तओ अवायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ तओ धारणं पविसइ तओ शं धारेइ संखिजं वा कालं असंखिजं वा कालं । से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं फासं पडिसंवेइज्जा तेणं फामे ति उग्गहिए नो चेव शं जाणइ के वेस फामे ति तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे एस फामे तओ अवायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ तओ धारणं पविसइ तओ शं धारेइ संखिजं वा कालं असंखिजं वा कालं । से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं सुमिणं पासिज्जा तेणं सुमिणे ति उग्गहिए नो चेव शं जाणइ केवेस सुमिणे ति तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे एस सुमिणे तओ अवायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ तओ धारणं पविसइ तओ शं धारेइ संखिजं वा कालं असंखिजं वा कालं । सेत्तं मल्लगदिट्ठेतणं । (सूत्र-३५)

‘एवं अट्ठावीसे’ इत्यादि । एवम्-उक्तेन प्रकारेण अष्टाविंशतिविधस्य, कथमष्टाविंशतिविधेनेति, उच्यते-चतुर्धा व्यञ्जनावग्रहः, षोढा अर्थावग्रहः, षोढा ईहा, षड्विधाऽ-पायः, षोढा धारणत्याद्यष्टाविंशतिविधता एवमष्टाविंशतिविधस्याभिषिषोदियणाणस्य संबन्धी यो व्यञ्जनावग्रहः तस्य स्पष्टतरस्वरूपपरिज्ञानाय प्ररूपणां करिष्यामि । कथम् ? इत्याह-प्रतिबोधकदृष्टान्तेन, मल्लकदृष्टान्तेन च । तत्र प्रतिबोधयतीति प्रतिबोधकः—सुप्तस्योत्थापकः स एव दृष्टान्तः प्रतिबोधकदृष्टान्तः तेन, मल्लक-शरावं तद्व्यदृष्टान्तो मल्लकदृष्टान्तस्तेन च, ‘से किं तमि’ त्यादि, अथ कथं प्रतिबोधकदृष्टान्तेन, व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणेति शेषः । आचार्यः प्राह—प्रतिबोधकदृष्टान्तेनैव व्यञ्जनावग्रहप्ररूपणा, स यथानामको-यथासम्भवनामधेयः कोऽपि पुरुषः अत्र सर्वत्राप्यकारो मागधिकमाशालक्षणासुरणात्, तच्च प्रागेवानेकशः उक्तं च-कश्चिदनिर्दिष्टनामानं यथा-संभवनामकं पुरुषं सुप्तं सन्तं प्रतिबोधयेत्, कथमित्याह-अमुक अमुक इति, तत्र एवमुक्तं सति ‘चादको’ ज्ञानावग्रहकर्मोदयतः कथितमपि सूत्रार्थमनवगच्छन् प्रश्नं चादयतीति चादकः, यथावास्थितं सूत्रार्थं प्रज्ञापयतीति प्रज्ञापको गुरुः, तम् एवं वक्ष्यमाणेन प्रकारेण अवादीत्

भूतकालनिर्देशोऽनादिमानामगम इति व्यापनार्थः, वदन-प्रकारमेव दर्शयति—किमेकसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति ?—प्राज्ञानामुपगच्छन्ति, किं चा-द्विसमय-प्रविष्टाः, इत्यादि सुगमम्, एवं वदन्तं चादकं प्रति प्रज्ञापकः अवादीत्-उक्तवान् नो एकसमयप्रविष्टा इत्यादि, प्रकटार्थं यावन्नो संख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति नवरमयं प्रतिषेधः स्फुटप्रतिभासरूपार्थावग्रहलक्षणविज्ञानप्राज्ञानामधिकृत्य वेदितव्या, यावता पुनः प्रथमसमयादप्यारभ्य किञ्चित्किञ्चिदव्यक्तं ग्रहणमागच्छन्तीति प्रतिपत्तव्यम्, ‘जं वंजणं गगहणमिति भणि-यं विज्जाण अट्ठत्तं’ इतिवचनप्रमाण्यात् ‘असंखे-उजे’ त्यादि, आदित आरभ्य प्रातःप्रसमयप्रवेशनना-संख्येयान् समयान् यावत् ये प्रविष्टाः ते असंखेयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति अर्थावग्रह-रूपविज्ञानप्राज्ञानामुपगच्छन्ते असंख्येयसमयप्रविष्टेषु तेषु चरमसमये प्राविष्टाः पुद्गला अर्थावग्रहाविज्ञानमुपजनयन्तीत्यर्थः । अर्थावग्रहाविज्ञानाच्च प्राक् सर्वोऽपि व्यञ्जनावग्रहः । एषा प्रतिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणा व्यञ्जनावग्रहस्य च कालो जघन्यतः आवलिकाऽसंख्येयभागः, उत्कर्षतः संख्येयवलिकाः, ता अपि संख्येया आर्थावलिकाः आनपानपृथक्कालमाना वेदितव्याः, यत उक्तम्-‘वंजणवगगहकालो, आवलियासंख-भागानुल्लो उ । यथा उक्कासा पुण, आणापाणू णुत्तंति’ ॥ १ ॥ ‘सेत्तमि’ त्यादि, निगमनम्, ‘सयं प्रतिबोधक-दृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणा ॥ ‘से किं तमि’ त्यादि, अथ कथं मल्लकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणा ?, सूरिगह-सः-अनिर्दिष्टस्वरूपा यथानामकः कश्चित् पुरुषः आपाकशिरसः-आपाकः प्रतीतः तस्य शिरसो मल्लक-शरावं गृहीत्वा इह हि किल कलं भवति ततोऽस्यापादानं, तत्र मल्लके एकमुदकाबिन्दुं प्रक्षिपेत्, स नष्टः, तत्रैव तद्भावापरिणतिमापन्न इत्यर्थः, ततो द्वितीयं भोजयेत् सोऽपि विनष्टः, एवं प्रक्षिप्यमाणेषु प्रक्षिप्यमाणेषु भाविष्यति स उदकाबिन्दुर्यस्तत् मल्लकं ‘रावंहिह’ इति देश्योऽयं शब्दः-आर्द्रतां नेष्याति, शेषं सुगमं, यावदेवमित्यादि, एवमेव उदकाबिन्दुमिषि विनश्रं प्राक्षिप्यमाणैः प्रक्षिप्यमाणैरन्यैः शब्दरूपतापरिणतैः पुद्गलैर्यदा तद् व्यञ्जनपूरितं भवति तदा हुं करोति-हुंकारं मुञ्चति-तदा तान् पुद्गलान् अनिर्दिष्टरूपतया परिच्छिन्नान्ति, इति भावार्थः । अत्र व्यञ्जनशब्देन उपकरणेन्द्रियं शब्दादिपरिणतं वा द्रव्यं तयोः संबन्धो गृह्यते, तेन न कश्चिद्विरोधः । आह च भाष्यकृत्-“तोणं मल्लकं पि य, वंजणमापूरियं ति जं भणियं । तं दव्वमिदियं वा, तस्मैबन्धो य न धिराहो ॥ २५ ॥” तत्र यदा व्यञ्जनमुपकरणेन्द्रियमभिधायक्यते तदा पूरितमिति कोऽर्थः-परिपूर्णं सुप्तं-व्याप्तमित्यर्थः, यदा व्यञ्जनं द्रव्यमभिगृह्यते तदा पूरितमिति प्रभूतीकृतं स्वप्रमाणमानीतं स्वव्यक्तौ समधीकृतमित्यर्थः, यदा तु व्यञ्जनं द्वयोरपि संबन्धो गृह्यते तदा पूरितमिति । किमुक्तं भवति-तावत् संबन्धोऽभूत् यावति सति ते शब्दादि-पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति, आह च चूर्णिकृत्-“यदा पु-

भगवद्वा ब्रजं तथा पूरयति पभूया ते पुगलद्वया
जाया-स्व प्रमाणमानीताः सन्निवृत्तपडिबोहसमस्या जा-
या " इत्यादि, " जया उवगरादिद्वयं ब्रजं तथा पूरि-
यति कर्ह उच्यते ? जाह तेहि पुगलेहि तं द्विविद्वयं
आवृत्ते भरिय " इत्यादिने तथा पूरयति भरणे, जया
उभयसंबंधो ब्रजं तथा पूरयति कर्ह ? उच्यते, द्व्ये-
द्वयस्स । पुगला अर्गीभावमागता, पोगला द्विविद्वय
अभिषिक्ता इत्यर्थः । तथा पूरयति इति भरणे इति, एवं
च यदा पूरितं भवति तदा दुर्गतिं करोति-अर्थव्यग्र-
हकरणे ज्ञानेन तमर्थं शृङ्खलति, किं च ? नामजात्यादिक-
ल्पनारहितं, तथा आह-" नो चेव णं जाणइ केवस सहाइ
सि"-न पुनरेवं जानाति क एव शब्दादिरर्थ इति, स्वक-
द्वयशुण्णक्याविशेषकल्पनारहितमनिर्देश्य सामान्यमात्रं शृ-
ङ्खलित्यर्थः । एवं रूपसामान्यमात्रकारणत्वात्तथावग्रहस्य ए-
तस्माच्च पूर्वः सर्वोऽपि व्यञ्जनावग्रहः, एषा मङ्गलद्वयान्तेन
व्यञ्जनावग्रहस्य प्रकृता, हुंकारकरणं चार्थावग्रहबलप्र-
यतिनम्, तत ईहां प्रविशति किमिदं किमिदमिति विमर्शं
कर्तुमारभते, तत ईहानन्तरं ज्ञायशमविशेषभावाज्जानाति
अमुक एव शब्दादिरिति, 'तत' एवं रूपे ज्ञानपरिणामं
प्रादुर्भवति सति सोऽप्ययं प्रविशति, ततोऽप्यायानन्तरमन्त-
र्मुहूर्तकाले यावदुपगतं भवति-साम्रीप्येनात्मनि शब्दादि-
ज्ञानं परिणतं भवति, अविद्युतिरन्तर्मुहूर्तकालं यावत्
प्रवर्तते इत्यर्थः, ततो धारणां प्रविशति, सा च धारणा
वासनारूपा द्रष्टव्या, यत आह-"ततो णमि" इत्यादि, ततो
धारणायां प्रवेशात् 'णमि' तिवाक्यालंकार, संख्येयं वा अ-
संख्येयं वा कालं इति धारयास्त, तत्र संख्येयवर्णायुषः
संख्येयं कालम्, असंख्येयवर्णायुषस्तु असंख्येयं कालम् ।
अत्राह-सुसमझीकृत्य पूर्वोक्तः प्रकारः सर्वोऽपि घटने, जा-
यतस्तु शब्दध्वनिसमनन्तरमेवाऽवग्रहेहाव्यतिरेकेणावाय-
ज्ञानमुपजायते, तथा प्रतिप्राणि संवेदनात्, तन्निवेधार्थ-
माह-"से जहानामए" इत्यादि, स यथानामकः कश्चित्
आम्रदपि पुरुषोऽव्यक्तं शब्दं शृणुयात्, अव्यक्तमेव प्रथमं
शब्दं शृणोति, अव्यक्तं नाम-अनिर्देश्यस्वरूपं नामजात्या-
दिकल्पनारहितम्, अनेनाऽवग्रहमाह, अर्थाऽवग्रहश्च
आन्तर्द्रव्यस्य संख्येयव्यञ्जनावग्रहमन्तरेण न भवति ततो
व्यञ्जनावग्रहोऽप्युक्ता वादित्यः, अत्राह-नन्वेवं क्रमो न
काऽप्युपलभ्यते, किंतु प्रथमत एव शब्दाऽप्यायज्ञानमुप-
जायते, सूत्रेऽपि चाऽव्यक्तमिति शब्दाविशेषणं कृतम्,
ततोऽयमर्थो व्याख्येयः-अव्यक्तम्-अनवधारितशास्त्रशा-
स्त्रादिविशेषं शब्दं शृणुयादिति, इदं च व्याख्यानमुल-
रसूत्रमपि सेवादयति-"तेलं सहा सि उग्राहिए" तेन-
प्रमात्रा शब्द इत्यवगृहीतं, 'नो चेव णं जाणइ केवस
सहाऽऽइ' न पुनरेवं जानाति-क एव शब्दः-शास्त्रः शास्त्रं
इति वा ? शब्द इत्यत्राऽऽदिशब्दात्-रसादिष्वप्ययमेव न्याय
इति ज्ञापयति, तत ईहां प्रविशति इत्यादि सर्वं संबन्ध-
मेव, तदेवद्वयम्, सत्यं च वस्तुनस्वापरिज्ञानात्, इह
हि यात्कर्माय वस्तु निश्चयने तन्मध्यमाहापूर्वकम्, अ-
नीहितस्य सत्यं निश्चितत्वाऽयोगात्, न खलु प्रथमा-
द्विसंज्ञिताने सत्यधूमदर्शनेऽपि यावत्किमयं धूम ? किं

वा मशकवर्तिरिति धिमुश्य धूमगतकण्ठकानकासीकर-
णसोपमतादिधर्मदर्शनात् सत्यं धूमं धूमत्वेन न विनि-
श्चिनोति तावत्स धूमो निश्चितो भवति, अनिश्चिततश-
ङ्कतया तस्य सत्यं निश्चितत्वायोगात्, तस्माच्चक्ष्यं यो
वस्तु विशेषनिश्चयः स ईहापूर्वकः, शब्दोऽयमिति च
निश्चयो वस्तुविशेषनिश्चयो, रूपादिव्यवच्छेदात् ततो-
ऽवश्यमिति पूर्वमीहया भवितव्यम्, ईहा च प्रथमतः
सामान्यरूपेणाऽवगृहीतं भवति, नाऽनवगृहीते, न खलु
सर्वथा निगलमनमीहनं क्वापि भवदुपलभ्यते, नचाऽ-
नुपलभ्यमानं प्राप्तवत् शक्यम्, सर्वस्या अपि प्रकाशनां
प्रतिपत्तेः प्रमाणमूलत्वाद्, अन्यथा प्रकाशनाकृतिप्रसङ्गे,
तस्माद्-ईहायाः प्रागवग्रहाऽपि नियमात्प्रतिपत्तव्यः, अमु-
मेवार्थं भाष्यकारोऽपि द्रष्टयति-"ईहिज्जइ नाऽगहिद्वयं, न-
ज्जइ नाऽमीहिद्वयं न याऽजायं । धारिज्जइ तं वण्णं, तेण क्रमाऽ-
वग्राहई उ" ॥२६६॥ अवग्रहश्च शब्दोऽयमिति ज्ञानात् पूर्व
प्रवर्तमानोऽनिर्देश्यसामान्यमात्रग्रहणरूप एवोपपद्यते, ना-
ऽव्यः, अन एवोक्तं सूत्रकृता-"अव्यक्तं शब्दं शृणुयात्" इति,
स हि परमार्थतः शब्द एव, ततः प्रकापकस्ते शब्दमनूय
तद्विशेषणमाचष्टे-अव्यक्तमिति तं शब्दमव्यक्तं शृणोति,
किमुक्तं भवति ?-शब्दव्यक्तापि व्यक्तं न शृणोति, किं तु
सामान्यमात्रमनिर्देश्यं शृङ्खलति इत्यर्थः, यदपि बोद्धम्-तेन
प्रमात्रा शब्दः इत्यवगृहीतमिति, तत्र शब्द इति प्रतिपाद-
यति प्रकापकः सूत्रकारो, न पुनस्तेन प्रमात्रा शब्द इति
अवगृह्यते, शब्द इति ज्ञानस्याऽप्यारूपत्वात्, तथा हि-
शब्दोऽयमिति, किमुक्तं भवति ?-न शब्दाऽभावो, न च
रूपादिः, किं तु शब्द एवाऽयमिति, ततो विशेषनिश्चय-
रूपत्वादयमवगमोऽप्यारूप एव, नाऽवग्रहरूपः, अथ च
अवग्रहप्रतिपादनार्थमिदमुच्यमानं वर्तते ततः शब्द इति
प्रकापकः सूत्रकारो वदति, न पुनस्तेन प्रमात्रा शब्द इत्य-
वगृहीते इति स्थितं, तथा चाह सूत्रकृत्-"नो चेव
णमि" इत्यादि, न पुनरेवं जानाति क एव शब्दादिरर्थ
इति, शब्दादिरूपतया तमर्थं न जानातीति भावा-
र्थः । अनिर्देश्यसामान्यमात्रप्रतिभासात्मकत्वात्तथाऽवग्र-
हस्य, अर्थाऽवग्रहश्च आन्तर्द्रव्यमात्रादिनां व्यञ्जनाव-
ग्रहपूर्वक इति पूर्व व्यञ्जनावग्रहोऽपि द्रष्टव्यः, तदेवं
सर्वप्राप्यवग्रहेहापूर्वमवायज्ञानमुपजायते, केवलमव्यास-
शामापन्नस्य शीघ्रं शीघ्रतरमवग्रहादयः प्रवर्तन्ते इति का-
लसौधम्यात् स्पष्टं न संवेद्यन्ते इति स्थितम् । तत ईहां
प्रविशति, इह केचिदीहां संशयमात्रं मन्यन्ते, तदयुक्तं,
संशयो हि नामाऽज्ञानमिति, ज्ञानोऽशक्यो चेहा, ततः सा
कथमज्ञानरूपा भवितुमर्हति ? नन्वीहाऽपि किमयं शास्त्रः,
किं वा शास्त्रं ? इत्येवं रूपतया प्रवर्तते, संशयोऽपि चेव-
मेव, ततः कोऽनयोः प्रतिविशेष ? उच्यते-इह यत् ज्ञान
शास्त्रादिविशेषाननेकानालम्बते न चासङ्गत्वं विशेष-
मप्राप्तं शक्योति, किं तु सर्वात्मना शयानमिव वर्तते,
कुण्डीभूतं तिष्ठतीत्यर्थः, तदसङ्गत्वं विशेषाऽप्युदात्तपरि-
कुण्ठितं संशयज्ञानमुच्यते, यत्पुनः सङ्गतार्थविशेषविषये
देतृपरिपत्त्यापारपरतया सङ्गतार्थविशेषोपादानाभिमुखम-

सङ्गनविंशत्यगाभिमुखं च तदीहा, आह च (विंशपाऽऽ-
वश्यक) भाष्यकृत्—

“ जमलगरुधालंबल-मयज्जुनासपरिकुटियं चितं ।
सेय इव सव्यपयप्रो, तं संसररुपमजाणं ॥ १८३ ॥
नं चिय मयस्थोदु, वयं सि वावारनपरममोहं ।
भूयाऽभूयविंसेसा, दाणवायाभिमुहमीहा ॥ १८४ ॥”

इह यदि वस्तु सुबोधं भवति—विशिष्टश्च मतिज्ञानावर-
णक्षयोपशमो वर्तते, ततोऽन्तर्मुहनेकालेन नियमासङ्गस्तु
निश्चिनोति, यदि पुनर्वस्तु दुर्बोधं न च तथाविधो
विशिष्टो मतिज्ञानावरणक्षयोपशमस्तत ईहापयोगाद्व्युत्तः
पुनरप्यन्तर्मुहनेकालमीहने, यस्मीहापयोगावच्छेदेन प्रभूता-
न्यन्तर्मुहनीनि वावदीहने तत ईहानन्तरं जानाति अमुक
एवोऽर्थः शब्द इति, इह च ज्ञानमवा(पा)यरुपं, ततोऽस्मिन्
ज्ञानं प्रादुर्भवति ‘खमि’ इति वाक्यालङ्कारे, अपायं प्रविशति
ततः ‘स’ तस्यापगतम्-अविद्युभ्यां सामीप्यनाम्नि
परिणते भवति, ततो धारणां वासनारूपां प्रविशति, सं-
स्ययमसंख्येयं वा कालम् । एवमेव क्रमप्रकारेण एतेन
पूर्वदर्शितनाभिलाषेण शेषेष्वपि अक्षुरादिष्विन्द्रियेषु अव-
ग्रहादयो वाक्याः, नवरमाभिलाषविषये—“ अव्यसं सह सु-
णजा ” इत्यस्य स्थाने “ अव्यसं रूपं पासेज्जा ” इति व-
क्तव्यम्, उपलक्षणमेतत् तत्र सर्वथाऽपि शब्दस्थानं रूपमिति
यद्बोधं, तद्यथा-‘नेणं क्वं सि उग्गहिण नो खेव णं जाणह
केवलं क्वं सि ततो इहं पविसइ, ततो जाणह असुं एस
रुपं सि, ततो अवायं पांवसइ’ इत्यादि तदवस्थामेव, नवर-
मिह व्यञ्जनावग्रहो न व्याकथ्यः, अप्राप्यकारित्वाद् अक्षु-
पः, प्राणन्द्रियादिषु तु व्याकथ्यः, एवं तु प्राणन्द्रियविषये-
“ अव्यसं गंधं अग्गाइज्जा ” इत्यादि, वक्तव्यं जिह्वन्द्रिय-
विषये—“ अव्यसं रसं आसाएज्जा ” इत्यादि, स्पर्शन्द्रिय-
विषये—“ अव्यसं फासं पडिसेवेज्जा ” इत्यादि, यथा च शब्द
इति निश्चितं तदुत्तरकालमुत्तरधर्मजिज्ञासायां किं शाङ्गं ?
किं वा शाङ्गः ? इत्येवंप्रकारा ईहा प्रवर्तते तथा रूपमिति
निश्चितं तदुत्तरकालमुत्तरधर्मजिज्ञासायां किमयं स्यात् ?
किं वा पुरुष ? इत्यादिरूपा (सा) प्रवर्तते । एवं प्राणान्द्र-
यादिष्वपि समानगन्धवर्दीनि वस्तूनि ईहाऽऽलम्बनानि
वेदितव्यानि, आह च (विंशपावश्यक) भाष्यकृत्—

“ सेसेसु वि क्वाइसु विसयसु होति कवलकवाहं ।
पायं पक्कासज्ज-संणण ईहाइवरयुणि ॥ २८२ ॥
थासुपुरिसाइकुटुटु-ण्णवाविसंभियकरिणमसाइ ।
सप्पुप्पलनात्ताइ व, समाणक्काइ विसयाइ ॥ २८३ ॥”

‘से जहानामप’ इत्यादि, स यथानामकः कोऽपि पुरुषो-
ऽव्यक्तं स्वप्ने प्रतिबंधयेत्, अव्यक्तं नाम-सकलविशेष-
विकलमनिर्देश्यमिति यावत् स्वप्नमिति प्रज्ञापकः-सूत्रकारो
चर्तते, स तु प्रतिपत्ता स्वप्नादिव्यक्तिविकलं किञ्चिद-
विज्ञेयमेव तदानीं गृह्णाति, तथा अनेन प्रतिपत्ता “सु-
विणो सि उग्गहिण” इति स्वप्नमिति अथगृहीतम्,
अत्राऽपि स्वप्न इति प्रज्ञापकोचर्तते, स तु प्रति-
पत्ता अशेषविशेषविशुद्धमेवाऽवगृहीतवाक्, तथा आह—
न पुनरेवं जानाति-क एष स्वप्न इति ?, स्वप्न इत्यपि

तमर्थं न जानातीति भावः, तत ईहां प्रविशतीत्यादि, प्रा-
ग्वत्, एवं स्वप्नमधिकृत्य नोद्भिद्यस्याऽर्थाऽवग्रहादयः प्र-
तिपादिताः । अनेन चाङ्गकेनाऽप्यत्राऽपि विषये वेदितव्याः,
तदेवं मल्लकदद्यान्तेन व्यञ्जनावग्रहप्रकरणं कुर्वता प्रस-
क्तोऽष्टाविंशतिसंख्या अपि मतिज्ञानस्य भेदाः संप्रपञ्च-
मुक्ताः, संप्रति मल्लकदद्यान्तमुपसंहरति—“ सप्तं मल्लगादु-
तणं ” एवं मल्लकदद्यान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्रकरणं । न० ।

(७) मतान्तरणाष्टाविंशति २८ भेदत्वम्—“उग्गह ईहं अवाआं
य” इत्यादिगाथायाम् ‘आभिनिवाधिकज्ञानस्य’ चत्वारि
भेदवस्तूनि समासत इत्युक्तं, तत्किं व्यासनां बहुभेदमप्या-
भिनिवाधिकज्ञानं भवति ?, ‘इत्याशङ्क्य तद्भेदबहुविधत्व-
दर्शनात्’ समासेन’ इति विशेषणस्य सफलत्वमाह—

सोईदियाइभेण्ण, छ्विहाऽवग्गहादमांऽभिहिया ।

ते होति चउक्कीमं, चतुक्विहं वंजणाग्गहणं ॥ ३०० ॥

अट्ठावीसइभेयं, एवं सुयनिस्सियं समासेणं ।

केइत्तु वंजणाग्गह-वज्जं छाहुणमेयम्मि ॥ ३०१ ॥

अस्सुयनिस्सियमेवं, अट्ठावीसइविहं ति भासंति ।

जमवग्गहां दुंभआ-ऽवग्गहमामसुआंग्गहियो ॥ ३०२ ॥

धोभेन्द्रियादीनां पञ्चानामिन्द्रियाणां मनःषष्ठानां यो भ-
वतेनाऽवग्रहादयः प्रत्येकं पदविधाभ्यन्तरेऽप्यभिहिताः ।
ततस्तैः पदभिश्चत्वारो गुणिताश्चतुर्विंशतिर्भवन्ति । अ-
न्यच्च-स्पर्शनरसनस्मान्धोर्गन्ध्रियचतुष्टयभेदात् व्यञ्जना-
ऽवग्रहणम्—व्यञ्जनावग्रहश्चतुर्विधो भवति । एवंमत्तम्
धुननि सू (धि)तमाभिनिवाधिकज्ञानं सर्वमप्यष्टाविंशतिवि-
धं संपद्यते । एतदपि भेदाऽभिधानं वक्ष्यमाणबहुतरभे-
दकलापापेक्षयाऽष्टाऽपि समासेन-संक्षेपेण द्रष्टव्यम् ।

अन्ये त्वेतानष्टाविंशतिभेदानन्यथा पुरयन्ति, तस्मत्तमुप-
दर्शयति-‘केइत्तु’ इत्यादि, केचिन्पुनराचार्या एतस्मिन्नव-
धुननिः(धि)ते मतिज्ञानभेदसमुदये, व्यञ्जनावग्रहभेदचतुष्ट-
यवज्जं “उप्पत्तिया, वेणइया, कम्मिया, पारिणामिया” इत्या-
दिना अन्यत्र, प्रागत्राऽपि च प्रतिपादितस्वरूपमधुननिः-
सु(धि)तमीत्पत्तिकथादिबुद्धिचतुष्टयं क्षिप्त्वा-मीलयित्वा
एवमष्टाविंशतिविधं सर्वमपि मतिज्ञानमिति भावन्ते । अयं
हि तेषामभिप्रायः-मतिज्ञानस्य संपूर्णस्येह भेदाः प्रति-
पादयितुं प्रक्रान्ताः । यदि च-अधुननि सु(धि)तं बुद्धि-
चतुष्टयं न गणयंत तदा धुननि सु(धि)तरूपस्य मतिज्ञान-
देशस्यैवैतेऽष्टाविंशतिभेदाः प्राक्ता भवन्ति । न तु सर्व-
स्याऽपि; यदा तूक्तव्यायेन धुननि सु(धि)तमधुननि सु-
(धि)तं च मीरयेत तदा सर्वस्याऽपि तस्य भेदाः सिद्धा
भवन्ति । ननु साधुक्तं तैः, केवलमेवं सति व्यञ्जनावग्रह-
चतुष्टयं कं क्रियताम् ?, न ह्येतदपि धिक्कीयमाणं कलमगृह-
मात्रेण कीतम्, किन्विदमपि मतिज्ञानान्तर्गतमेव ततो-
ऽस्माज्जिज्ञास्यमानं वराकमिदं काऽर्थास्थितिं वप्नात् ?,
इत्याशङ्क्याह-‘जमवग्गहो’ इत्यादि, यत्-यस्माद्व्यञ्जना-
र्थाऽवग्रहभेदतो योऽयमवग्रहो द्विभेदः प्रागुक्तः सोऽव-
ग्रहसामान्येन गृहीतोऽवग्रहसामान्येऽन्तर्भावितः, भवति
च विशेषाणां सामान्येऽन्तर्भावः, यथा सेनायां गजार्दीनां

वनादी च धवस्वदिगादीनाम् । अतोऽवग्रहस्य सामान्य-
रूपतया एकत्वादवग्रहेहाऽप्रापधारणानामिन्द्रियमनोभेदेन
प्रत्येकं यद्विशिष्टत्वात् । अतः सृ(धि)तमतिज्ञानस्य चतु-
विंशतिरेवं भेदाः, अधुना सृ(धि)तस्य तु बुद्धिचतुष्टयलक्ष-
णाश्चत्वारः, इत्येवं सर्वे मतिज्ञानमष्टाविंशतिभेदं सिद्धयति ।
इति केषांचिन्मतम् । इति गाथात्रयार्थः ।

एतच्च तन्मतमयुक्तम् । कुतः ? इत्याह—

चउवद्विन्ता भावा, जम्हा न तमुग्गहाईओ ।

भिन्नं तंलोग्गहाइ—सामान्यतयं तमयं च ॥३०३॥

चतुर्भ्यः—अवग्रहेहाप्रापधारणावस्तुभ्यो व्यतिरिक्तं चतु-
र्व्यतिरिक्तं तस्य चतुर्व्यतिरिक्तस्याधुना सृ(धि)तस्याऽ-
भावात्कारणाद्यस्मात्—यतो न तदधुना सृ(धि)तमव-
ग्रहादिभ्यो भिन्नम् । ततः किम्, इत्याह—तेन कारणे-
नावग्रहादिसामान्याद्-अवग्रहादिसामान्यमाधिन्य 'तयं-
तमयं च' इति-तेष्ववग्रहादिसंज्ञाध्वेषाविंशतिभेद-
व्यवहारेण—प्रविष्टमन्तर्भूतं तदन्तर्गतमेवाऽधुना सृ(धि)तं
बुद्धिचतुष्टयम् । अतः किमिति व्यञ्जनावग्रहचतुष्टयं पा-
त्तयित्वा अधुना सृ(धि)तं बुद्धिचतुष्टयं पुनरपि प्रक्षिप्यते ?
इत्यभिप्रायः । इदमुक्तं भवति—“ सोऽहंदिवाहभेषणं सुव्विहा-
वग्गहाइओ ” (३००) इत्यादिना प्रतिपादितव्यवग्रहादि-
संज्ञाध्वेषाविंशतिभेदः किलाऽसंगृहीतव्यावृत्तनाव-
ग्रहचतुष्टयापगमं कृत्वा अधुना सृ(धि)तं बुद्धिचतुष्टयं मता-
न्तरादिभिः प्रक्षिप्यते एतच्चायुक्तं, यतः—“ सोऽहंदिवाह-
भेषणं ” इत्यादिनाऽवग्रहादीनामेव अप्राविशतिभेदाः प्रा-
क्ताः, अवग्रहादयश्च बुद्धिचतुष्टयेऽपि सन्ति, अतोऽव-
ग्रहादिभग्नद्वारेण तदप्यधुना सृ(धि)तं बुद्धिचतुष्टयमेत-
ेष्वप्राविशतिभेदेषु संगृहीतमेवेति, किमिति तैः पुनरपि
प्रक्षिप्यते ? इति गाथाार्थः ।

तत्रैतस्यात्प्रष्टव्यं परस्य कथमापत्तिकयादिबुद्धिचतुष्ट-
येऽवग्रहादयः संभवन्ति ? तदत्र यथा ते भवन्ति, तथा
दर्शयन्नाह—

किह पडिकुकुडहीणां, जुउंक् विवेगऽवग्गहा ईहा ।

किं सुमिलिड्मवाओ, दप्पणमंकंतविं ति ॥३०४॥

इह किलाऽऽगमे—“ भरह-सिल-मिडुकुकुड-तिल-वालु-
यहन्थि-अगड-वणसेड । पायसआइयापल-खाडहिला पंच
पियरो य ” ॥६१॥ (नन्दीसूत्र-२७) इत्यादिना औप-
त्तिकयादिबुद्धीनां बहुभ्युदाहरणान्युक्तानि, तन्मध्याच्छ्रयो-
पलक्षणाथं कुक्कुटोदाहरणमाधिन्यापत्तिकयां बुद्धौ अव-
ग्रहादयो भाव्यन्त—राज्ञा नटकुमारकस्य भगतस्य किल
बुद्धिपरीक्षणार्थमादष्टं यदुत—अयं मदीयकु (कु)क्कुटो
मितीयकु (कु)क्कुटमन्तरैकक एव योधनीयः । ततस्ते-
न जिज्ञासितं मनास कथमयं प्रतिकु (कु)क्कुटहोनः प्रति-
पक्षभूतमितीयकु (कु)क्कुटवर्जितो युध्यते । एतच्च जि-
ज्ञासमानस्य तस्य भगिन्येव स्फुरितं चेतसि । किम् ?
इत्याह—“ विवेकं ” इति—आत्मीयेन प्रतिविम्बेन पुरो धीक्षि-
तेन दृष्टाधमातव्यादयं युध्यते इत्यवगृहीतमन्यर्थः । एतच्च
किम् ? इत्याह—अवग्रहसामान्येनैव विम्बमात्रावग्रहाद-
वग्रहा, मतिप्रथमभेद इत्यर्थः । ईहा तर्हि का ? इत्याह—

‘ ईहा किं सुमिलिड्म ’ इति, किं पुनस्तर्हि प्रतिविम्बमस्य
योधनाय सुखिलष्टं-सुष्ठु युज्यमानकं भवेत्-किं तडागपयः—
पूर्वादिगतम्, आहोस्विहर्षणगतम् ? इत्यादिविम्बविश-
पान्वेषणम् ईहेत्यर्थः । अपायमुपदर्शयति—‘अवाओ दप्प-
णमंकंतविं’ इति-कल्लालादिभिः प्रतिक्षणमपनीयमानत्वाद्,
अस्पष्टत्वाच्च जलादिगताविम्बमिह न युक्तं; ततः स्थिर-
त्वेन, स्पष्टादित्वेन च चरणाघातादिविषयत्वाहर्षणसंक्रा-
न्तमेव तदत्र युज्यते इत्येवं विम्बविशेषनिश्चयः; अपाय इत्य-
र्थः । एवमन्येष्वपि बुद्धिबुदाहरणेष्ववग्रहादयो भावनीयाः,
तस्माद् बुद्धिचतुष्टयेऽप्येषां सङ्ख्यात् धृतानि (धि)सूतम-
तिज्ञानसंज्ञाध्वेषवग्रहादिगताऽप्राविशतिभेदेष्ववग्रहादिसा-
म्येन बुद्धिचतुष्टयस्यान्तर्भावा भावनीयः । ततो न युक्तं व्य-
ञ्जनावग्रहचतुष्टयागमेन पुनर्बुद्धिचतुष्टयप्रक्षेपणम् । इति
स्थितम् । इति गाथाार्थः ।

आह—ननु यद्यवग्रहादिसाम्येनाधुना सृ(धि)तवग्रहा-
दिष्वन्तर्भवति, तर्हि “ आभिलिखोदियणां बुद्धिहं पञ्चलं,
तं जहा-सुयनिस्सियं, असुयनिस्सियं च ” इत्येवमागमं यः
धृतानि (धि)सूतादधुना सृ(धि)सूतस्य भेद उक्तः स वि-
शीर्यत एव, इत्याशङ्क्याह—

जह उग्गहाइमाम-सओ वि सोऽहंदिवाहणा भेओ ।

तह उग्गहाइमाम-सओ वि तमणिस्सिया भिन्नं ॥३०५॥

यथेहावग्रहादीनामवग्रहादिसामान्ये सत्यपि; अवग्रहादित्वे
तस्येऽपि सतीत्यर्थः । किम् ? इत्याह—आभेन्द्रियादिना भेदः,
तथा हि-एक-धोत्रेन्द्रियसंज्ञाध्वेषोऽवग्रहादयः, यावदस्य
स्पर्शान्द्रियसंज्ञाध्वेषः, अपरं तु मनःसंज्ञाध्वेषः; तथा तेनैव
प्रकारेणावग्रहादिसामान्ये सत्यपि तदधुना सृ(धि)तं भि-
न्नं ‘धुना सृ(धि)ता’ इति विशेषः । कस्मात् हेतोर्भिन्नम् ?
इत्याह—‘ अणिस्सियं ’ इति-भावप्रदानोऽयं निर्देशः, अणिः—
सृ(धि)तत्वात्; धुनानिःसूतत्वादित्यर्थः; एतदुक्तं भवति—
अप्राविशतिभेदविचारप्रक्रमेऽवग्रहादिमस्य सामान्यं ध-
र्ममाधिन्याधुना सृ(धि)तस्य धुना सृ(धि)तस्य धुना सृ(धि)तस्य
व्यवहारे, धुनाऽधुना सृ(धि)तविचारप्रस्तावे व्यधुना सृ(धि)तत्वं
विशिष्टं धर्मसुरीकृत्य धुना सृ(धि)तव्यधुना सृ(धि)तं पृथगेव-
प्यते, इत्यागमात्कस्तयोर्भेदोऽपि न किञ्चित् विशीर्यत । न
च यद्भव्य कथमकस्यैककस्मादेव भेदश्चाऽभेदश्च, विरोधात्
इति यतो यदि तेनैव धर्मेण भेदः, अभेदश्चेत्येत, क्वास्तदा
विरोधः, धर्मान्तरनिवन्धनौ तु भेदाऽभेदौ न विरुध्येते । किं
हि नाम तद्व्यवस्थितं, यस्य व्यस्यन्तराज्जहाऽभेदो न स्तः ? ।
घटादयोऽपि हि घटादित्वसामान्येन परस्परमभेदोऽपि
स्वप्नद्रव्यक्षेत्रकालादिमन्वेन भिन्ना इति । अत्र बहु वक्तव्यं,
तत्तु तोच्यते, ग्रन्थगहनताप्रसङ्गाद्, अनेकान्तजयपता-
कादिषु विस्तराणां कृत्याह । इति गाथाार्थः ।

स्यादेतत्, किमेतावता कष्टेन ? मदीयव्याख्यापक्ष एव
सुखावहः, धुना सृ(धि)तव्यधुना सृ(धि)तयोरभेदापत्तेश्चात्
समस्तमतिज्ञानभेदगुणनाशेति । तदत्रदयुक्तं, सिद्धान्ता-
भिप्रायवर्हिभूतत्वादतदोपसंहारपूर्वकमाह—

अहावीमभेयं, सुयनिस्सियमेव केवलं तम्हा ।

इह अथयथाव्यदेशस्थं तूर्पसमुदायं युगपद्वाच्यमानं कोऽपि
 ध्याता तस्य तूर्पसंग्रान्तस्य संश्लिष्टं पटहद्विजाशङ्कभिर
 भाणकादिनानाशब्दसमूहमाकर्णितं सन्तं ज्ञापयशमवश-
 पाद् बहुमवग्रहादिना मुणति-जानाति । कोऽर्थः ? इत्याह—
 पृथग भिन्नजातीयम्, एतावन्तोऽत्र भेदशब्दाः, एताव-
 न्तो भाणकशब्दाः, एतावन्तस्तु शङ्क-पटहादिशब्दाः, इत्येवं
 पृथगेकैकशः, भिन्नजातीयत्वेन तं नानाशब्दसमूहं बुद्धयत
 इत्यर्थः । अन्यस्तुल्यपक्षयोपशमन्यासस्तस्मानदेशोऽप्ययहुं
 मुणति सामान्यतः 'नानातूर्पशब्दोऽयम्' त्यादिमात्रक-
 मेव जानाति इति प्रतिपक्षः । एवमुत्तरगाथायामनिर्देश्य-
 माणा प्रतिपक्षभावना सर्वत्रावबोद्धव्या । अन्यस्तु ज्ञाया-
 पशमवशव्याद् बहुविधं मुणति । कोऽर्थः ? इत्याह—
 अनेकभेदम् ; इदमपि व्याघ्रं एकैकं शङ्कभर्यादिशब्दं स्नि-
 ग्धस्वमधुरन्वतरुणमध्यमवृद्धपुरुषवाद्यन्त्रादिवहुविधयन्मो-
 पेनं जानातीत्यर्थः । अन्यस्तु-अबहुविधं स्निग्धमधुरत्यादि-
 स्वरूपधर्मान्वितमेव पृथगभिन्नजातीयं नानाशब्दसमूहं जा-
 नाति । अन्यस्तु क्षिप्रम् । कोऽर्थः ? इत्याह-अचिरं-शीघ्र-
 मेव परिच्छिन्नसिः नतु चिरं यन्मृश्येत्यर्थः । अन्यस्तु-
 अक्षिप्रं-चिरंविमर्शितं जानाति । तथा—'तं चिन्त्य स्वरुषञ्जा
 जं अणिस्ति यमि' नि तमेव नानाशब्दसमूहं कोऽप्य-
 नि(श्र)सुतं मुणतीति संबन्धः । यं किम् इत्याह-यं

स्वरूपतो जानाति । कोऽर्थः ? इत्याह—आलिङ्गः पता-
काऽदिलिङ्गाऽनिःश्रुतमित्यर्थः । इदमुक्तं भवति-तमेव श-
ब्दसमूहं 'देवकुलमत्र, तथायिधपताकादर्शनाद्' इत्येवं
लिङ्गनिधामकृत्वा स्वरूपत एव सम्यगवबुद्धिः, तमनिः-
श्रुते 'मुगति' इति-उच्यते इति । तमेव लिङ्गनिधया जा-
नानो निःश्रुते मुगतीत्युच्यते । तथा—'निच्छियम-
संसयं जं' नि—यमशंसयमयच्छिनत्ति तं निश्चिनते मु-
गति । निश्चिनते तार्थादर्थमनन्मया, परं न जाने, तथा
वा स्याद् अन्यथा वा, इत्येवं संदेहानुबिद्धं तु जानन्ननिश्चितं
मुगति । 'धुवमि' त्यादि, अर्थः कोऽर्थः—अत्यन्तं ननु कदा-
चित्ति । इदमुक्तं भवति—यथैकदा बह्वादिरूपणावगतं
सर्वदेव तथाऽवबुध्यमानो अर्थं मुगतीत्युच्यते । यस्तु क-
दाचित् बह्वादिरूपेण, कदाचित्त्वह्वादिरूपेण साऽधुवं
मुगति । इति गाथाप्रार्थः ।

इतरशब्दं व्याख्यासुराह —

हृतो चिय पडिक्कवं, माहिजा निस्मिण् विमसो वा ।

परधम्महि विमिस्सं, निस्मियमविमिस्मियं इयरं ३१० ।

एतस्मादेव-उक्तस्वरूपाद्-बह्वादिरूपदूस्मूहात्प्रतिपक्षे-
तद्विपर्ययमयवहुविधाऽस्ति-निसृताऽनिश्चिताऽधुवपद-
दकलक्षणं साधयत् स्वयमेव ब्रूयात्, मेधावी । स च लाघ-
वार्थं बह्वादिविचार एव साधितः तदेवं व्याख्याता हा-
दशापि बह्वादयो भेदाः । अथवा-निसृते सप्रतिपक्षेऽपि
व्याख्यानान्तरलक्षणां विशेषां वक्तव्यः । कः ? इत्याह-
परधर्मैः-अथादिवस्तुधर्मैर्विमिश्रं-युक्तं गवादिस्तु गृह्णा-
णस्य निसृते भवति-गामश्वादिरूपेण गृह्णतो येन विप-
र्ययोपलब्धिः, तन्निसृतमित्यर्थः । इतरञ्च यत्परधर्मैर्विमिश्रं
वस्तु न गृह्णाति, किं तु-यथावस्थितमेव तत्सद्रूपोपल-
ब्धिरूपमनिसृत् । गवादिकं वस्तु गवादिरूपेणैव गृह्णतो
येमविपर्ययोपलब्धिरिति निसृतमित्यर्थः ।

अत्राह—ननु बहुबहुविधपरिज्ञानादीनि विशेषणानि स्प-
ष्टार्थप्राहकवत्पायादिषु भवन्तु, व्यञ्जनावग्रहनिधयार्था-
वग्रहयोस्तु कथं तत्संभवः ? तथाहि—'सामान्यमणिद्वयं
सरूचनामाहकपणारद्वयं' इत्यादिवचनानिधयार्थाऽवग्रह-
शब्दादिविशेषमात्रग्रहणमपि नाऽस्ति, कुतो यथाकथं बह्वा-
द्विपरिभवज्ञानसंभवः ? । अथ व्याख्यानात् व्यवहारार्था-
वग्रहोऽत्र गृह्णते, तस्मिन् विशेषप्राद्विषाद् बहुपरिज्ञाना-
दिविशेषणान्युपपद्यन्ते एव भवत्वर्थं, तथाप्यप्राविशति-
भेदमध्यमेगृहीतस्य व्यञ्जनावग्रहस्य कथमेतद् विशेष-
णसंभवः ? तत्र हि सामान्याध्वग्रहणमात्रमपाकृतं
बह्वाद्विपरिज्ञानं तु दूरात्सारितमेवेति । सत्यमेतत्,
किं तु-व्यञ्जनावग्रहादयः कारणमपायादीनां, तानन्तर-
णापायाद्यभावात् । ततश्चापायाद्वगते बह्वाद्विपरिज्ञा-
नं तत्कारणभूतेषु व्यञ्जनावग्रहादिव्यपि योग्यतयाऽभ्यु-
पगन्तव्यम् । न हि सर्वथाऽविशिष्टकारणात् विशिष्टं
कार्यमुत्पत्तुमर्हति, काद्वयबीजादंगं शालिकलादिप्रसव-
प्रसङ्गात् इति प्रागप्युक्तमायम् । इत्यलमतिचिच्छिन्तेति
गाथार्थः ।

ननु कथमेतस्यापि निश्चयान्तरं तावन्तो भेदा इत्याशङ्क्य

निर्दिष्टभेदानां कारणम्, अन्येषामपि बहुतरभेदानां स-
हेतुकं संभवं चापसंहारगर्भमाह—

एवं वज्जम्भं (जम्भं) तर-निमित्तवद्भित्तञ्चो मइवहुत्तं ।

किंचिन्मेत्तविमं-ए भिज्जमाणं पुणोऽण्णं ॥ ३११ ॥

एवं तावद्वाह्याभ्यन्तरनिमित्तवद्भित्तञ्चो मतिवहुत्वमुक्तम् ।
तत्र बाह्यं निमित्तं मतिज्ञानस्य कारणम् आलोकावपयादि-
कम् । तस्य च स्पष्टाऽव्यक्तमध्यमाह्वमहत्त्वसंनिकषादि-
प्रकर्षभेदाद्वैचित्र्यम् ? । आभ्यन्तरनिमित्तं पुनरावरण-
योपशमोपयोगोपकरणेन्द्रियाणि । अस्याऽपि वैचित्र्यं
शुद्धाऽशुद्धमध्यमभेदात् । ततश्चेतस्माद् बाह्याभ्यन्तरानि-
मित्तवैचित्र्यान्मतिज्ञानस्य यथोक्तभेदवहुत्वमभिहितमवग-
न्तव्यम् । एतदेव च मतिज्ञानं यथाकृतनिमित्तव्यस्य कि-
ञ्चिन्मात्रभेदाद्विज्ञमानं पुनरनन्तमपि भवतीति प्रतिपत्त-
व्यम्, सामान्येन मतिज्ञानमात्रवर्ता जीवानामनन्तत्वात्,
तेषां च लोपोपशमादिभेदेन मतिभिन्नत्वादिति भावः ।
इति गाथार्थः ।

(६) अत्राह कश्चिन्नवग्रहप्राद्विषां ज्ञानमेव न भवन्ति,
स्पष्टार्थनिर्भासाद्यभावात्, संशयादिवत्, कथममी मति-
ज्ञानभेदाः ? इत्याशङ्क्यैतेषां ज्ञानन्यसाधनायाऽऽह—

इह संमथादणंतभा-वाओऽवगहादयो नाणं ।

अणुमाणमिवाह न सं-सयाइमवभावओ तेमुं ॥ ३१२ ॥

"अवग्रहादयो ज्ञानमि" ति प्रतिज्ञा । "संशयादिष्व-
नन्तर्भावादि" ति हेतुः । आतिशब्दात्-विपर्ययाऽनध्य-
वसायपरिग्रहः, अनुमानवर्तिन दृष्टान्तः । इह संश-
याद्यनन्तर्भूतैर्वर्णगन्धादिभिः पुद्गलद्रव्यैर्व्यभिचारसंभवात्
सूत्रस्य सूत्रकत्वाद् 'आत्मधर्मस्य सति संशयाद्यनन्त-
र्भावात्' इति सविशेषणो हेतुर्द्वेष्यः । अत्राह परः-ननु
सविशेषणो हेतावनैकान्तिकता मा भूद्, अस्तिज्ञता त्व-
निवार्येति, एतदेवाह-'न संशया' इत्यादि, सूत्र ! न
तद्व्यवर्थाय वचः । कुतः ? इत्याह-संशयादिसङ्गाधनस्तेष्व-
ऽवग्रहादिषु, तेषां संशयादिरूपत्वात् संशयाद्यनन्तर्भावाद्,
इत्यसिद्धो हेतुरिति भावः । इति गाथार्थः ।

कथं पुनस्तेषु संशयादिसङ्गाधः ? इत्याह—

ननु संदिद्धे संमथ-विवजया संमओ ह चेहाऽवि ।

वच्चामो वा निस्मिय-मवगहाओऽणुज्जवसियं तु ॥ ३१३ ॥

ननु "स्वप्नमन्त्रिण" (३०६) इत्यादिगाथायां यदुक्तम्-
'निच्छियमसंसयं जं' नि, तत्प्रतिपक्षे यदुच्यते—"कोऽपि
संदिग्धं मुगति" इति, तत्र संदिग्धे ज्ञायमाने संशय-
स्तावद्व्यक्त एव, यत्र च संशयस्तत्र संदिहानस्य कदाचि-
द्विपर्ययोऽपि स्याद्, इत्येवं संदिग्धे संशयविपर्ययो ना-
वदनिवारितावैव । अथ वा-किमेतन्नोत्तरभेदरूपे संदिग्धे
द्वयप्रदानेन ? इति ! येन मूलभेदरूपा ईहा साऽपि
संशय एव, निश्चयत्वे तस्याऽप्यवग्रहप्रसङ्गादिति । अथ
वा—"परधर्मे हि विमिस्सं निस्मिय" (३१०) मित्यत्र
यत्र सृत्तमुक्तं तदपि गवादिकमश्वादिरूपेण गृह्णाद्विपर्यय-
एव । न हि नृ-यन्त्रिपर्यासो भवति, किं त्वन्यस्याऽन्य-

कपेयं ग्रहणमेवेति भावः । नैश्चयिकाऽर्थाऽवग्रहकयोऽवग्रहः । पुनरनवग्रहसितमनवग्रहसाय एव, अनिर्देश्य-सामान्यमात्रमाहिन्वात्, नह्यत्र कस्याऽप्यर्थस्य संबन्ध-ध्ववसायोऽस्तीति कुत्वा । तदेवं संशयादिरूपत्वात् ना-ऽवग्रहादयो ज्ञानमिति । अतो न ते मतिज्ञानमेवः तदेवत्वे वा मतिज्ञानमपि न किञ्चित्, बोधशतजर्जराऽवग्रहाद्यात्मकत्वात् । इति गाथार्थः ।

अत्राऽऽचार्यः प्राऽऽह—

इह सज्जमोगाहार्हं संसयाइत्तयं तह वि नाम ।

अकथुवगंतुं भण्णइ, नाणं चिय संसयाऽऽर्या ॥३१४॥

इह यदवग्रहादीनां संशयादित्वं त्वयोद्भासितं तदद्याऽपि साध्यं-साधनीयं वर्तते, त्वयुक्तनिर्युक्तकथाकुमात्रेणैव म-पुक्तहेतोरसिद्धत्याभावादिति मन्मथं, न पुनरेतावन्तैव ज्ञाना-स्थत्समीहितसिद्धिः, इति प्रमुदितेन न भाष्यमिति भावः । तथा हि-यदुक्तम् 'संशये संशयाविपर्ययौ' इति तदुक्तम्, अभिप्रायाऽपरिज्ञानात् नह्यस्माभिस्तर्थाविधवस्तुप्रापकं संशयधत्वं विवक्षितं, येन वस्तुप्रापणात्, विपर्यय-प्रापणाद्वा तत्र संशयविपर्ययौ स्यातां, किं तु-कृतंऽपि वस्तुप्रापकेऽवितथे निश्चये यत्र तर्थाविधक्षयोपशमवै-चिऽयान्मनसि किञ्चिदल्पं शङ्कामात्रं न निवर्तते 'सम्यक् न जाने, तथैव स्यादन्यथा वा' इति, तद्वह संशयधत्वं विवक्षितम् । न चैतावन्मात्रेणैवाऽज्ञानता युक्ता, व्यवहारो-क्तद्वयप्रसङ्गात् । न खलु धूमवलाकादेः सकाशात्सम्यग्बु-नजलादौ निश्चितंऽपि मुखेन तन्निश्चयं ब्रुवतामपि सर्वेषां प्रमाणानां चेतसि शङ्कामात्रं विनिवर्तते । न च ते सर्वेऽपि निश्चयनं वस्तु न प्राप्नुवन्ति । न च काऽपि संशयवि-पर्ययत्वेन अज्ञानता तेषां दृष्टा । यदप्युच्यते- 'इहाऽपि संशय एव' । तदप्यसंगतम्, न हि 'किमयं स्यात्, पुरुषो वा' इत्यादिरूपः संशय इहाऽप्युपगम्यते । किं तु-वदन-न्तरमेव निश्चयोऽवश्यं भवति स एवाऽन्वयधर्मघटनव्य-तिरेकधर्मनिगारणार्थां निश्चयाभिमुखो बोध इहा, इत्य-सकृदेव पूर्वमावेदिनम् । न चाऽयं संशयो निश्चयाभि-मुखत्वात् । नाऽपि निश्चयस्तत्प्रत्यासत्तिमात्रप्राप्तत्वात् । न च वक्तव्यं निश्चयादन्यस्य सर्वस्य संशयत्वाद्ज्ञानतैवेति; निश्चयोपादानक्षण्यापि सर्वथाऽज्ञानत्वप्रसङ्गात् । तथा च सति निश्चयस्याप्यज्ञानताप्राप्तिः । 'नह्यविशिष्टात्का-रणाद्विशिष्टकार्योत्पत्तिः' इत्युक्तत्वादिति । यदप्युक्तम्- 'निः-सृतं विपर्यासः' इति । तदप्युक्तम्, 'लिङ्गासृतं निःसृ-तम्' इत्यस्मिन् व्याख्यानेऽस्य वाचस्य सर्वधेवाऽसंबन्ध-मानत्वात्, 'परधर्मेहि' विमिस्सं निस्सयं' (३१०) इत्यस्य च व्याख्यानान्तरमात्रत्वात् । प्रवतु तदपि व्याख्यानं तथाऽपि व्याख्यानात् परधर्मास्तस्मिन्नाशङ्किता एव द्रष्ट-व्याः, नतु निश्चिताः, यथा 'गौरैवात्र, केवलमथ इव प्र-निभाति' इति । एतावन्मात्रेणैव चयं विपर्ययोपलब्धि-रवगन्तव्या; नतु सर्वथा विपर्ययधर्मनिश्चयात् सर्वथा विपर्यये तत्राऽभ्यादिसत्त्वप्रसङ्गात् । न च वक्तव्यम्-एवं सतीद-निश्चिताश्च भिद्यत, तत्र परधर्मनिःसृतत्वाभावात्, विवक्षितवस्तुभावशङ्कामात्रस्यैव सङ्गादादिति । न च विपर्ययधर्मशङ्कामात्रेणाऽप्यज्ञानता, वस्तुप्राप्तिविघाताऽभा-

वादिति । यदप्युक्तम्- 'अवग्रहोऽनवग्रहसायः' इति । तद-प्युक्तम् । तत्र ह्यवग्रहसायः साक्षादेव नास्ति, योग्यतया पुनरस्त्येव, अन्यथा तत्कार्येषु-अपायादिष्वपि तदभावप्रस-ङ्गात्, इत्युक्तमेव । अतिमत्तमूर्च्छितानामेव हि ज्ञानमन-वग्रहसाय उच्यते, तत्र योग्यतयाऽप्यवग्रहसायस्य वस्तुम-शक्यत्वात्, तत्कार्यभूतस्याऽपायाद्यवग्रहसायस्याप्यलक्ष-णत्वात् । तद्वचनमवग्रहादीनामसिद्धं संशयादित्वमे । तथाऽपि 'अभ्युपगन्तुम्' अङ्गीकृत्यापि तेषां संशयादिरूपतां ब्रूमः । ज्ञानमेव संशयादयः । संशयविपर्ययाऽनवग्रहसायाः-तत्र तद्व संशयादिरूपत्वेऽपि नावग्रहादीनां मतिज्ञानभक्त्यं विवक्ष्यत इति भावः । इदमुक्तं भवति-नाऽस्माभिः 'समीहितवस्तुप्रापकं ज्ञानम्, इनरदज्ञानम्' इत्येवं व्यवहारिणां प्रमाणाऽप्रमाणाभूतं ज्ञानाऽज्ञानं विचारयितु-मुपक्रान्ते, किं तु- 'जायते येन किमपि, तत्सम्यग्दृष्टि-संबन्धज्ञानम्' इत्येतावन्मात्रकमेव व्याख्यातुमभिप्रेतं; वस्तुपरिज्ञानमात्रं तु संशयादिष्वपि विद्यते, इति न तेषा-मपि सम्यग्दर्ष्टान्तसंबन्धनां ज्ञानत्वहानिः । इति गाथार्थः ।

कथं पुनः संशयादयो ज्ञानमित्याह—

वत्थुस्मं देसगमग-तभावओ परमयप्पमाणं व ।

किह वत्थुदेसविस्सा-खंयवां सुणसु तं वाञ्छं ॥३१५॥

ज्ञानमेव संशयाद्य इति प्राक्कनी प्रतिज्ञा, वस्तुनो-गवांश्च स्वपरपर्यायैरनन्तधर्माऽध्यासितस्य यो देशः-एकदेशस्त-स्य गमकत्वभावात्, इति हेतुः, पराभिमत प्रमाणं नि-श्चयज्ञानरूपं तद्वदिति दृष्टान्तः । इह यद्वस्त्वकदेशस्य गमकं तदज्ञानं दृष्टं, यथा परमतं निश्चयरूपं प्रमाणं, व-स्त्वकदेशगमकाश्च संशयादयः, ततस्ते ज्ञानम्, इति । अत्र हेतोरसिद्धतां मन्यमानः परः पृच्छति-कथं वस्त्वक-देशविज्ञानहेतवः संशयादयः ? वस्तुनो निरंशत्वेन देश-स्यैवाभावात् तं एकदेशमाहिणो घटन्त इति परस्याऽ-भिप्रायः । आचार्यः प्राह-यस्त्रया पृष्टं नद्वये-भणि-प्यामि अहं, शृणु-समवाहितः समाकर्णय त्वम् । इति गाथार्थः ।

यथा प्रतिज्ञातमेवाह—

इह वत्थुमत्थवयसा-इपजयाऽणंतसत्तिसंपन्नं ।

तस्सेगंदसविच्छे-यकारिणां संसयाइया ॥ ३१६ ॥

इह वस्तुनो-घटादेः सृष्टमयन्वपृथुधनत्ववृत्तत्वकुरादला-यतप्रावायुक्तत्वादयोऽर्थरूपाः पर्यायाः-अर्थपर्यायाः अनन्ता भवन्ति । घटकुटकुम्भकलशादयस्तु वचनरूपाः पर्यायाः-वचनपर्यायास्तैऽप्यनन्ता भवन्ति, आदिशब्दात्-पर-स्यावृत्तिकया अप्यनन्ता गृह्यन्ते । तनश्चेत्थं समासः क-र्तव्यः-अर्थश्च वचनानि च आदिशब्दात्-परव्यावृत्तयश्च तद्वयाः पर्याया अर्थवचनादियर्थायाः, ते च तेऽनन्ताश्च त एव शक्यः, ताभिः संपन्नं-युक्तं यतो वस्तु भवति अत-स्तस्यैकदेशविच्छेदकारिणः संशयादयो ज्ञेयाः । इदमुक्तं भवति-न खलु धर्मं निरंशवस्तुवादिनः, किंतु-यथाज्ञा-ऽनन्तधर्मलक्षणवस्तुनोऽनन्ता एव देशाः सन्तीति वयं मन्यामेह । तन्मध्याच्च एकैकदेशमाहिणः संशयादयोऽपि

भवन्त्येष, इति कथं न ते ज्ञानम् ? । यदि पुनस्तं किमपि न गृहीयुः, तदा तेषामनुत्थानमेव स्यात्, सर्वथा निर्धिष्यज्ञानस्य प्रसवाऽऽयोगात्, गगननलिनज्ञानयत् । ततश्च ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानमिति व्युत्पत्त्यर्थासंशयादीनामपि ज्ञानता न विरुद्धयते । इति गाथार्थः ।

अथ समस्तवस्तुरूपग्राह्यं ज्ञानं, नैकदेशग्राहकम् इत्येतदाशङ्क्य निराकुर्वन्वाह—

अहवा न सव्वधम्माऽ-वभासया तो न नाणमिदं ते ।

नणु निअओ वि तदे-समेत्तगाहि ति अआणी ॥३१७॥

अथवा-अथ चेदेवं श्रूयान्तरः । किम् ? इत्याह-न सर्वधर्माऽवभासकाः-न कार्त्स्न्येन गद्यादिवस्तुसमग्राहिणः, ततो न ज्ञानमिदं ते संशयादयः, संपूर्णवस्तुस्वरूपग्राहण एव ज्ञानत्वात् । अत्रोत्तरमाह-ननु भवता ज्ञानत्वेनाऽङ्गीकृतस्तर्हि निर्णयोऽप्यज्ञानमेव प्राप्नोति । कुतः ? इत्याह-तस्य गद्यादिवस्तुन एकदशमात्रग्राहीति कृत्वा तथा हि-गौरयं, घटाऽयं, पटोऽयमिति आदिभिर्निर्णयैरपि गोत्वघटत्वादिको वस्त्वैकदेश एव गृह्यते, अतस्तंऽपि कथं ज्ञानरूपतां भजेयुः ? । अथ देशस्य देशनमन्तरेण कदाचिदप्यभावात्तद्ग्रहणद्वारेण सर्वमपि वस्तु निर्णयेन गृहीतम् इत्येतो ज्ञानमेवाऽस्ती । तदेतत्संशयादिष्वपि समानं, तथा हि-'किमयं स्थाणुः, पुरुषो वा' इत्यादिरूपः संशयोऽपि स्थाणुत्वादिकं वस्त्वैकदेशं जानाति, विपर्ययोऽपि विपर्ययवस्त्वैकदेशमवबुद्धयते अनध्यवसायोऽपि सामान्यमात्ररूपं वस्त्वैकदेशमवगृह्णाति । ततश्च संशयादयोऽप्येकदेशपरिज्ञानद्वारेण समग्रमपि वस्तु जानन्त्येष, इति तेषामपि ज्ञानता केन वार्यते ? । अथ गृह्यते संशयादिभिर्वस्त्वैकदेशः, केवलं संशयेन संदिग्धः, विपर्ययेन विपर्यस्तः, अनवध्यवसायेन त्वविशिष्ट इति, चेत् । ननु प्रतिषिद्धितमप्यहं किं विस्मरसि ? यतः-ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानं-मतिरूपं ज्ञानं मतिज्ञानम् इत्येवं सामान्येनैव सम्यग्दृष्टिसंबन्धि मतिज्ञानमिह विचार्यते । तस्य च संशयादिरूपस्य, निर्णयरूपस्य वा सम्यग्दृष्टिसंबन्धिनो ज्ञानता न विरुद्धयते, 'ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानम्' इत्यस्याऽर्थस्य सर्वत्रागपद्यमानत्वादिति । ननु यदि संशयादयोऽपि मतिज्ञानं, तर्हि अनुभूत्यमतिक्रम्य सतमेव तस्य प्रसज्यते, इति चेत् । नैतदेषं, यतोऽनध्यवसायस्तावत् सामान्यमात्रग्राहित्वेनाऽवग्रहे अन्तर्भवति संशयोऽपि पूर्वाक्षररूपग्राहकत्वात्, तत्कारणत्वाच्च तस्यामवाप्तिर्विशति, यद्यपि संशयस्य पूर्वमीहात्म्यमाकृतं तदपि व्यवहारिजनानुबुद्ध्या, ननु सर्वथेति, विपर्ययस्तु निश्चयरूपत्वात्साक्षादप्य एव, इति कुतश्चतुर्मेवाऽतिक्रमः ? । इत्थं चैतद्भक्तीकर्तव्यम् । अन्यथा सम्यग्दृष्टिसंबन्धिनः संशयादयो मतिज्ञानादतिरिक्त्यमानाः काऽन्तर्भवन्त्युः ? । अज्ञान इति चेत् । नैवं "सम्महिद्वीणं भंते ! किं नाणी, अआणी ?, गोयमा ! नाणी, ना अआणी" इत्याद्यागमवचनात्सम्यग्दृष्टः सर्वत्र ज्ञानित्वादिति, भवन्त्येवं, तथा-ऽपि सम्यग्दृष्टिसंबन्धेयं मतिज्ञानमिह विचार्यते इति कुतो लभ्यते ? इति चेद् उच्यते-ज्ञानपञ्चकमेव वि-

चारयितुमुपक्रान्तम् । ज्ञानं च सम्यग्दृष्टेरव भवति अतस्तत् संबन्धेयं मतिज्ञानमिह विचार्यते, सम्यग्दृष्टिसंबन्धनां च संशयादीनां ज्ञानता साध्यते इत्यलं विस्तरेण । इति गाथार्थः । विशेषः ।

(१०) सम्प्रति पुनर्द्रव्यादभेदतत्त्वप्रकारनामाह—

तं समासओ चउव्विहं पञ्चत्तं, तं जहा-दव्वओ १, खेत्तओ २, कालओ ३, भावओ ४ । तत्थ दव्वओ णं आभिषिबोहियणाणी आएसणं सव्वाइं दव्वाइं जाणइ, न पासइ १ । खेत्तओ णं आभिषिबोहियणाणी आएसणं सव्वं खेत्तं जाणइ, न पासइ २ । कालओ णं आभिषिबोहियणाणी आएसणं सव्वकालं जाणइ, न पासइ ३ । भावओ णं आभिषिबोहियणाणी आएसणं सव्वे भावे जाणइ, न पासइ ४ । (सूत्र-३६×)

'तं समासओ' इत्यादि-तन्मतिज्ञानं समासनः-संक्षेपेण चतुर्विधं प्रकृतं, तद्यथा-द्रव्यतः १, क्षेत्रतः २, कालतो ३, भावतश्च ४ । तत्र द्रव्यतो णमिति वाक्यालङ्कार, आभिनिबोधि-कक्षानी, 'आदेसणं' ति-आदेशः-प्रकारः, स च द्विधा-सामान्यरूपो, विशेषरूपश्च । तत्रह सामान्यरूपो ग्राह्यततः आदेशेन द्रव्यजातिरूपसामान्यादेशेन सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि जानाति किञ्चिद्विशेषतोऽपि, यथा-धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकायस्य प्रदेशः तथा-धर्मास्तिकायो गत्युपपद्यमानतुरमूर्त्ती लोकाऽऽकाशप्रमाणः इत्यादि, न पश्यति सर्वात्मना; धर्मास्तिकायादीन् न पश्यति, घटादीस्तु योग्यदेशावस्थितान् पश्यत्यपि, अथ वा-'आदेश' इति-सूत्रादेशस्तस्मात्सूत्रादेशात्सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि जानाति, न तु साक्षात्सर्वाणि पश्यति, ननु यन्म-आदेशतो ज्ञानमुपजायते तत् भुतज्ञानं भवति, तस्य शब्दार्थपरिज्ञानरूपत्वात् । अथ च मतिज्ञानमभिधीयमानं वर्तते, तत्कथमादेश इति सूत्रादेशो व्याख्यातः ? तदयुक्तम्, सम्यग्वस्तुतत्त्वापरिज्ञानाद्, इह हि भुतभावितामतेः श्रुतोपलब्धेध्वन्यर्थेषु सूत्रानुसारमात्रेण यदवग्रहेहापायादयो बुद्धिविशेषाः प्रादुष्यन्ति ते मतिज्ञानमेव, न भुतज्ञानं, सूत्रानुसारनिरपेक्षत्वात्, आह च भाष्यकृत्-"आदेसो ति व सुत्तं, सुओवल्लेखे तस्स मज्झाणं । पसरइ त-वभासणया, विणा वि सुत्ताणुसारणं ॥ ४०५ ॥ १, एवं क्षेत्रादिष्वपि तथैव तान् सर्वथा न पश्यति, तत्र क्षेत्रं लोका-लोकात्मकम्, कालं सर्वाऽऽकारः, अतीतानागतवर्त्तमानरूपो वा ३, भावाश्च पञ्चसंख्याः आदयिकादयः, तथा चाह भाष्यकृत्—

"आएसो ति पगारो, ओहदेसेण सव्वदव्वाइं ।

धर्मात्थकादयाइं, जाणइ न उ सव्वभावेण ॥ ४०३ ॥

खेतं लोकालगं, कालं सव्वऽऽसमहव ति विहं च ।

पंचोदइयाइण, भावे जे मेवमेवइयं ॥ ४०४ ॥ ४ । न० ।

(११) अथ तेषामेव कालानिरूपणार्थमाह निर्युक्तिकारः—

उग्गहो एकं समयं, ईहाऽवाया सुहुत्तमेत्तं तु ।

कालमसंख संखं, च धारणा होइ नायव्या ॥ ३३३ ॥

‘अवग्रह’ इति-व्याख्यानाग्रेभ्योऽर्थोऽवग्रहो द्रष्टव्यः । स किम् ? त्याह-सर्वजघन्यः कालविशेषः समयः, तमेकं समयं भवति, न परतः । ईहाऽ-पायी प्राकृतिणीनस्वरूपा ‘मुहुत्तमेतं वि’ ति-अन्तःशब्दो मध्यवचनः, ततश्च जघन्यतः, उत्कृष्टतश्च मुहुत्तान्तिभिर्न मुहुत्तं ज्ञातव्यी भवतः; अन्तर्मुहुत्तमित्यर्थः । तुह्यकारार्थः । चकारा-नुक्तसमुच्चयः । ततश्च व्यञ्जनाऽवग्रह-व्यावहारिकार्थोऽवग्रहो च प्रत्येकमन्तर्मुहुत्तं भवति इति द्रष्टव्यम् । क्वचित्-“मुहुत्तमेतं वि” ति-पाठः, तथाऽपि मुहुत्तोऽवग्रहना-न्तर्मुहुत्तमेव मन्तव्यम् । तुह्यदोऽपि तथैव । कलनं कालः न विद्यते संख्या पक्षमाससंख्येयनसंख्येयसरादिका यस्या-सावसङ्ख्यः पर्योपमादिलक्षणः तं कालमसंख्यं, तथा-संख्यायत इति संख्यः-पक्षमाससंख्येयनादिप्रमित इत्यर्थः । तं संख्यं, अशब्दादन्तर्मुहुत्तं च धारणा प्रागभिहितस्वरूपा भवति-ज्ञानव्या । इदमुक्तं भवति-अविद्युतिस्मृतिवास-नाभेदाधारणा प्रविद्या । तथाऽविद्युतिरूपा, स्मृतिरूपा च प्रत्येकमन्तर्मुहुत्तं भवति । या तु तदर्थज्ञानावगच्छत्या-पशमरूपा स्मृतिर्वाञ्छरूपा वासनाख्या धारणा सा सं-ख्येयवर्षायुषां सत्त्वानां संख्येयं कालम्, असंख्येय-वर्षायुषां तु-पर्यापमादिजीविनामसंख्येयं कालं भवति । इति निर्युक्तिगार्थः ।

अथेनां भाष्यकारो व्याख्यानयति—

अथोग्रहो जहसो, समयं सेसाग्राहादभ्यो वीसुं ।

अतो मुहुत्तमेतं, तु वासना धारणं मोक्षुं ॥ ३३४ ॥

अवग्रह इत्यस्य व्याख्यानमर्थोऽवग्रह इति, अयमपि नि-श्चय-व्यवहारभेदतो द्विधा, ततो व्यवहारार्थोऽवग्रहव्य-वच्छेदार्थमाह-‘जहसो’ इति-अतिस्नोककालत्वेन जघन्या नैश्चर्याकाऽर्थावग्रहो; नेतर इत्यर्थः, अयमेकसमयं भवति । शेषास्त्वकां वासनारूपां धारणां मुक्त्वा ये अवग्रहादयो व्यञ्जनाऽवग्रहा व्यावहारिकार्थोऽवग्रहोपायाऽविद्युति-स्मृतिरूपा मनिभेदास्तं सर्वेऽपि विश्वकृ-पृथक् एकमेवा-न्तर्मुहुत्तं भवन्ति । वासनाधारणायास्तु निर्युक्तिगार्थोक्त-मेव कालमानमवगन्तव्यम् इत्यभिप्रायः । इति गार्थार्थः । विशेषः ।

(१२) अथ नानादेशजयनेयाऽनुग्रहार्थं तत्पर्यायान् (आ-भिनिर्वाधिकज्ञानपर्यायान्) आभिधित्सुगह—

ईहा अपोहो वीमसा, मग्गणा य गवेसणा ।

सप्पा सई मई पप्पा, सव्वं आभिनिर्वाहियं ॥ ३६६ ॥

‘ईह’ चेष्टायाम् । ईहनमीहा-सनामन्ययिनां, व्यतिरेकिणां चार्थानां पर्यालोचना । अपोहनमपादो निश्चयः । विमर्षणं विमर्षः, अपायाःपूर्वः ईहायाभ्योत्तरः ‘प्रायः शिरःकण्ठय-नादयः पुरुषधर्मा इह घटन्ते, इति संप्रत्ययः । तथा—मार्गेणमन्वयधर्माभ्येवणं मार्गेणा । अशब्दः समुच्चयार्थः । ‘विषयणं व्यतिरेकधर्मालोचनं’ गवेषणा । तथा-संज्ञानं संज्ञा अवग्रहोत्तरकालभायी मतिविशेष एव । स्मरणं स्मृतिः । पूर्वानुभूतार्थालम्बनः प्रत्ययः । मननं मतिः कथञ्चिदर्थ-परिच्छिन्नावपि सूक्ष्मधर्मालोचनरूपा बुद्धिः । तथा प्रज्ञानं

प्रज्ञा विशिष्टवृत्त्योपशमजन्या प्रभूतवस्तुगतयथावस्थितध-र्मालोचनरूपा मतिः । सर्वमिदमाभिनिर्वाधिकं कथञ्चत् किञ्चिद्दर्शनेऽपि तत्त्वतः सर्वं मतिज्ञानमवेष्टमित्यर्थः । इति निर्युक्तिगार्थः । विशेषः । आ० म०१ अ०१२ गाथा ।

अत्रैव तद्व्याख्यानाय भाष्यम्—

होइ अपोहोऽवाभो, सई धिई सव्वमेव मइपप्पा ।

ईहा सेसा सव्वं, इदमाभिनिर्वाहियं जाण ॥ ३६७ ॥

अपोहस्तावत्किमुच्यत इत्याह—अपोहो भवति-अपायः योऽयमपोहः स मतिज्ञानतृतीयभेदोऽपायो; निश्चय उच्यत इत्यर्थः । स्मृतिः पुनर्भूतिधारणोच्यते धारणाभेदत्वेना-प्यस्यैव समुदायोपचारादिति । मतिप्रबल-मतिप्रज्ञाशब्दाभ्यां सर्वमपि मतिज्ञानमुच्यते ‘ईहा सेसा’ ति शेषाऽभिधा-नानि त्थीहा-विमर्श-मार्गेणा-गवेषणा-संज्ञालक्षणानि सर्वा-ण्यपि ईहा ईहाऽन्तर्भावीनि द्रष्टव्यानीत्यर्थः । एवं विशेषतः कथञ्चिद्दर्शनसङ्गाधेऽपि सामान्यतः सर्वमिदमा-भिनिर्वाधिकज्ञानमेव जानीहि, यतः-ईहाऽपोहादयः सर्वे-ऽप्यमी आभिनिर्वाधिकज्ञानस्यैव पर्यायाः, कर्णाविच्छेदन-पर्यायत्वात्, कर्णाविच्छेदपर्यायत्वादिनि ।

एतेद्वयं दर्शयति—

मइपप्पाभिनिर्वाहिय-बुद्धीभो होति वयणपजाया ।

जा उग्गहाइसएणा, तं मव्वं अत्थपजाया ॥ ३६८ ॥

इह ये शब्दाः किल सर्वे वस्तु-संपूर्णं प्रतिपादयन्ति ते वचनरूपा वस्तुतः पर्याया वचनपर्याया उच्यन्ते । ये तु त-देकदेशमभिधत्ति तेऽर्थैकदेशप्रतिपादकाः पर्याया अथपर्या उच्यन्ते, तत्र मतिप्रज्ञाभिनिर्वाधिकबुद्धयो वचनपर्याया भवन्ति । मति-प्रज्ञा भिनिर्वाधिक बुद्धिलक्षणाश्चत्वारः शब्दाः आभिनिर्वाधिकज्ञानस्य ज्ञानपञ्चकाद्यभेदलक्षणस्य, वचनपर्याया द्रष्टव्या इत्यर्थः, संपूर्णस्याऽपि तस्यामीभिः प्रतिपाद्यमानत्वात् । येऽववग्रहेहादिकाः संज्ञाविशेषास्तं सर्वेऽप्यर्थपर्याया, तदेकदेशप्रतिपादकत्वात् । ततश्चावग्रहा-ऽपोहादयः आभिनिर्वाधिकाज्ञानस्यैवाधेपर्यायाः । मतिप्र-ज्ञाशब्दौ तु तस्यैव वचनपर्यायौ अतः सर्वमेवेदं सामान्ये-नाऽभिनिर्वाधिकज्ञानमेवेति स्थितम् । अथ वा-सर्वेषामपि वस्तूनामभिलाषवाचकाः शब्दाः वचनरूपापजा वचन-पर्यायाः, ये तु तेषामेव वाचकशब्दानामभिधेयार्थस्यात्म-भूता भेदाः यथा कनकस्य कटककपूरादयः । ते सर्वेऽप्यर्थ-पर्यायाः भवन्ति । ततश्च प्रस्तुतस्याभिनिर्वाधिकज्ञानस्य मतिप्रज्ञावग्रहेहादयः सर्वेऽपि वाचका इत्येतो वचन-पर्याया एव, तदभिधेयास्त्याभिनिर्वाधिकस्यात्मभूता भेदा अर्थपर्याया इत्यवसेयमिति । इह पूर्वं मतिप्रज्ञादशब्दानां सर्वमप्याभिनिर्वाधिकज्ञानं वाच्यम्, अवग्रहेहादिशब्दानां तु तदेकदेशा एवाऽभिधेया इति दर्शितम् ।

अथाऽवग्रहेहादिभिरपि शब्दैरन्यर्थेष्वशान्सर्वमप्याभिनि-र्वाधिकमभिधीयते, इति दर्शयति—

सव्वं वाऽऽभिनिर्वाहिय-मिहोग्गहाइवयणसंगहियं ।

केवलमत्थि विसेसं, पइ भिआ उग्गहा ईया ॥ ३६९ ॥

‘वा’ इति-अथवा, ह्य सर्वमपिभिनिर्वाधिकज्ञानमवग्रहे-

हादिबचनेन संगृह्यते, न पुनस्तद्वचनं एव तद्वचनप्रहादि-
शब्दानां सर्वेषामेकरूपता प्राप्नोति, एकाभिधयत्वाद्,
बहुपुरुषोच्चारितघटाद्यकशब्दवत् इत्याशङ्क्याह— ' केवलमि-
त्यादि, केवलं-नवरम् अर्थविशेषं प्रत्यक्षप्रहादयः शब्दा भि-
न्नाः । इदमुक्तं भवति-अवग्रहशब्दोऽवग्रहलक्षणार्थेन सर्व-
माभिनिबोधिकं संगृह्णाति, ईहाशब्दस्तु चष्टालक्षणेन, अपा-
यस्त्यवगमनलक्षणेन, धारणा तु धरणलक्षणेनत्यादि । ततो-
ऽमुमवग्रहणादिलक्षणमर्थविशेषमात्रमपेक्षयाऽवग्रहादिशब्दा
भिन्नाः, तत्त्वतस्तदभिधेयं सर्वेषामभिनिबोधिकज्ञानमव ।

अथवा, आह-ननु यदि सर्वमप्याभिनिबोधिकमवग्रहादि-
बचनेन संगृह्यते, तद्वचनप्रहापायधारणानां तद्वचनानां स-
र्वेषामपि संकरः प्राप्नोति, अनन्तरवक्ष्यमाणव्युत्पत्तितः
प्रत्येकमेषां सर्वेषामप्यवग्रहादिरूपत्वाद्, इत्याशङ्क्याह—
' केवलमर्थविशेषमि- ' त्यादि, केवलं-नवरम् अर्थविशेषं
प्रति अवग्रहादयो भिन्नाः । इदमुक्तं भवति-यद्यप्यथाऽव-
ग्रहणहनावगमनधारणमात्रस्य सामान्यस्य प्रत्येकं सर्वेष्वपि
विद्यमानस्वादिकैकशोऽप्यवग्रहादिशब्देनोच्यन्तेऽवग्रहादयः,
तथाऽप्यर्थविशेषमाभित्येने भिन्ना एव, तथाहि-यथाभूत-
मवग्रहं सामान्यमात्रार्थस्यावग्रहणं, न तथाभूतमेवहायां,
किं तु-विशिष्टं, विशिष्टतरं, विशिष्टतमं, चाऽपायधारणयोः;
यथाभूता चेहायां मतिचेष्टा न तथाभूतान्यत्र, किं तु-
विशिष्टा, विशिष्टतरा चाऽपायधारणयोः आविशिष्टतरा चा-
ऽवग्रहोऽर्थावगमनमप्यपायात् विशिष्टं धारणायाम् अ-
विशिष्टमविशिष्टतरं चेहावग्रहयोः, अर्थधारणमप्यवग्रहे-
हापायभ्यः सर्वप्रकृष्टं धारणायाम्, इत्येवमवग्रहणादि-
मात्रं सर्वेषां सामान्ये सत्यप्यर्थविशेषं ग्राह्यमाभित्य
भिन्ना एवावग्रहादयः । स चार्थविशेषोऽमीषां ग्राह्य-
प्राप्तिस्तरं दर्शित एव, इत्येवं वा उत्तरार्द्धमिदं व्या-
ख्यायते—इदमेव च व्याख्यानं वृद्धसम्मते लक्ष्यते,
युक्त्या तु प्राक्तनमपि घटते । इत्यल विस्तरंति ।

कथं पुनरवग्रहादिवचनेन सर्वमप्याभिनिबोधिकं संगृह्य-
ते?, इत्याह—

उग्रहणमांग्रहो ति य, अविभिद्धमवग्रहो तयं सत्त्वं ।

ईहा जं मइचेह्वा, मइवावारां तयं सत्त्वं ॥ ४०० ॥

अवग्रहणं नावद्वग्रह उच्यते इति कृत्वा आदिशिष्टं तत्सर्व-
मपि ईहादिभेदभिन्नमाभिनिबोधिकज्ञानमवग्रह एव । इदमुक्तं
भवति-अवग्रहणमवग्रह इति व्युत्पत्तिमाश्रित्य सर्वमप्या-
भिनिबोधिकज्ञानमवग्रहो भवति, यथाहावग्रहः कमप्यर्थ-
मवग्रह्णाति, एवमीहाऽपि कमप्यर्थमवग्रह्णात्येव, एवमपाय-
धारण आपि इति । सर्वमप्याभिनिबोधिकज्ञानं सामान्ये-
नावग्रहः । तथा यत्-यस्माद्-ईहचष्टायाम्, ईहनमीहेति-
व्युत्पत्तेः ईहापि मतेचेष्टा मतिचेष्टा वर्तते तस्मात्सर्वमपि
तदाभिनिबोधिकमविशिष्टं मतिव्यापारः ईहेत्यर्थः, अवग्र-
हापायधारणानामपि सामान्येन मतिचेष्टारूपत्वादिति-
भावः ।

तथा—

अवगमणमवाग्रो ति य, अन्थावगमो तयं हवइ मत्त्वं ।

धरणं च धारणं ति य, तं मत्त्वं धरणमन्थस्म ॥ ४०१ ॥

यतश्चाऽवगमनमवा(पा)यो भग्यते, अतोऽनया व्युत्पत्त्या
सर्वमपि तदाभिनिबोधिकमर्थस्यापायः अवग्रहेहाधारणा-
स्वपि सामान्येनार्थावगमनस्य विद्यमानत्वात् । तथा, धरणं
धारणा यतो भग्यते-अतोऽनया व्युत्पत्त्या तत्सर्वमप्याभि-
निबोधिकमर्थधारणरूपत्वाद्धारणा, अवग्रहेहापायेष्वप्यवि-
शिष्टस्यार्थधारणस्य विद्यमानत्वादिति । संकरप्राप्तिश्चैवमव-
ग्रहादीनां प्राक् " केवलमर्थविसंसे पइ " (३६६) इत्यादिना
पगिहृतंवेति गाथापञ्चकार्यः । विशेषः । न० । आ० म० ।
" ईह ति वा १, अपोहा ति वा २, वीमंस ति वा ३,
मगण ति वा ४, गवेसण ति वा ५, सण ति वा ६, सह
ति वा ७, मति ति वा ८, पछ ति वा ९, " सर्वमप्यं
आभिनिबोहियं एतहि एगट्टिएहि भणितं ति । आ० चू० १
अ० १२ गाथा । (१-ईहायाः विचारो विस्तरतः 'ईहा' शब्दे-
ऽस्मिन्नेव भागेऽग्रे करिष्यते) (२-अपोहशब्दार्थविचारः
'अपोह' शब्दे प्रथमभागं विस्तरतः समुक्तः) (अत्र
'आगम' शब्देऽस्मिन्नेव भागे (११) विषयसूच्यङ्कं विस्तरः
प्रतिपादितः । ततोऽवशिष्टः 'सह' शब्दे सप्तमे भागे ३३७
पृष्ठादाभ्य दर्शयिष्यते) (३-विमंशशब्दविचारः 'वीमंस'
शब्दे षष्ठ्यां करिष्यते) (४-मगणाशब्दार्थनिरूपणम्
दृष्टान्तश्च 'मगणा' शब्दे षष्ठ्यां, तथा-अस्यैकार्यिकानि
'मगण' शब्दे तस्मिन्नेव भागे दर्शयिष्यन्ते) (५-गवेसणा-
विषयो विशेषः 'गवेसणा' शब्दे तृतीयभागे करिष्यते)
(६-संज्ञासंज्ञविचारः 'सण' शब्दे ७ भागे दर्शयिष्यते)
(७-स्मृतिस्वरूपम् 'सह' शब्दे सप्तमे भागे विस्तरतो वक्ष्यते)
(मानस्वरूपं विस्तरतः 'मइ' शब्दे षष्ठ्यां वक्ष्यते)
(८-प्रज्ञाशब्दार्थविचारः 'पण' शब्दे षष्ठ्यां भागे करिष्यते)

तद्वं तस्यभेदपर्यायैराभिनिबोधिकज्ञानं व्याख्याय,
साम्प्रते तद्विषयनिरूपणार्थमाह—

तं पुण चउच्चिहं नेयं, भयआं तेण जं तदुवउत्तो ।

आदसेणं सत्त्वं, दव्वाइ चउच्चिहं मुणइ ॥ ४०२ ॥

तत्पुनराभिनिबोधिकज्ञानं चतुर्विधं-चतुर्भेदम् । नन्वव-
ग्रहादिभेदेन भेदकथनं प्रागस्य कृतमव किमिह पुनरपि
भेदोपन्यासः ? । सत्यम्, ज्ञेयभेदेन द्रव्यादिभेदेन चतु-
र्भेदं, ज्ञानस्य तु तद्वेदादेव भेदोऽत्राऽभिधीयते, सूत्रे
तथैवाकृत्वात् । तथा च नन्दिस्त्रुं—“ तं समासतो
चउच्चिहं पञ्चत्वं, तं जहा-दव्वाओ १, जेतओ २, काल-
ओ ३, भावओ ४ । तदव्वाओ यं आभिनिबोहियणाणी
आदसेणं सत्त्वंदव्वाइ जाणइ न पासइ (सूत्र-३६) ” इत्यादि ।
ज्ञेयभेदादपि तत्कथं चतुर्विधमित्याह—“ जं तदुवउत्तो ” इत्या-
दि, यत्-यस्मात्कारणात्तनाभिनिबोधिकज्ञानेन सर्वं द्रव्यादि
मुणतीति संबन्धः । कथंभूतम्?, इत्याह-चतुर्विधं-चतुर्भेदं
द्रव्य-क्षेत्रकाल-भावभेदभिन्नमित्यर्थः । कथंभूतः सन् । मुणति
इत्याह-तस्मिन्-आभिनिबोधिकज्ञाने उपयुक्तस्तदुपयुक्तः ।
कन?, इत्याह-आदेशेनेति ।

कोऽयमादेश इत्याह—

आएसो ति पगारो, ओहादेसेण सत्त्वंदव्वाइ ।

धम्मतिआइयाइ, जाणइ न उ सत्त्वंभेदं ॥ ४०३ ॥

विशेषः । (अस्याः गाथायाः व्याख्या ' आप्त ' शब्दे-
ऽस्मिन्नेव गाथे यता)

क्षेत्रादिस्वरूपं विशेषणः प्राह—

खेतं लोकाऽलोकं, कालं सत्त्वद्रुमहृत् तिविहं ति ।

पंचोदइयार्ह, भावे जं नेयमेवइयं ॥ ४०४ ॥

क्षेत्रमपि-लोकाऽलोकस्वरूपं सामान्यादेशेन कियन्पर्याय-
विशिष्टं सर्वमपि जानाति, न तु विशेषादेशेन सर्वपर्याये-
विशिष्टमिति । एवं कालमपि सर्वाऽकारूपम् अतीनाऽ-
नागतवर्तमानभूतस्त्रिविधं वा इत्येक एवार्थः । भाव-
नस्तु सर्वभावात्मनस्तत्त्वं जानाति, औद्यिकीपशमि-
कक्षायिकक्षायकौपशमिकपारिणामिकान्वा पञ्च भावान् सा-
मान्येन जानाति; न परतः । कुतः ? इत्याह-यत्-यस्मा-
देतावन्देशेन ज्ञेयमस्ति; नाऽन्यदिति । इह क्षेत्रकालौ सा-
मान्येन द्रव्यान्तर्गतावेव केवलं भेदेन रुढत्वात्पृथुपादान-
मयत्वेयमिति ।

आदेशस्य व्याख्यानान्तरमाह—

आप्तं पि व सुत्तं, सुओवलदेसु तस्स मइनाणं ।

पसरइ तम्भावणया, विणा वि सुत्ताणुमारण ॥ ४०५ ॥

अथवा-आदेशः-सुत्रमुच्यते, तेन-सूत्रादेशेन सूत्रोप-
लब्धेष्वर्थेषु तस्य मतिज्ञानिनः सर्वद्रव्यादिविषयं मति-
ज्ञानं प्रसरति । ननु भूतोपलब्धेष्वर्थेषु यज्ज्ञानं तच्छ्रुतमेव
भवति, कथं मतिज्ञानम् ? इत्याह-‘ तम्भावणं ’ त्यादि,
तद्भावनया-भूतोपयोगमन्तरेण तद्भावनामात्रत एव यद्
द्रव्यादिषु प्रवर्तते, तत्सूत्रादेशेन मतिज्ञानमिति भावः ।
एतच्च पूर्वमपि ‘ पुत्रं सुयपरिकम्मियमइस्स जं संययं
सुयार्हं ’ इत्यादि प्रोक्तमेव । इति गाथास्तुष्टयार्थः ।
विशेषः । ३० ।

(१३) तद्वत् तत्त्वभेदपर्यायेर्मतिज्ञानं व्याख्याय, विषयं
च द्रव्यादिकमस्य निरूप्य, सामान्यमिदमेव सत्त्वद्रुम-
हृत्तादिविभिन्नवभिरनुयागद्वारैर्विचारयितुमाह—

संतपयपरुवणया १,

दव्वपमाणं च २ क्खेत्तरे कुसणा य ४ ।

कालो य ५ अंतरं ६ भा-

ग७ भावः अप्पावहुं च ८ ॥ ४०६ ॥

सच्च तत्पदं च सत्पदं तस्य प्रकरणं सत्त्वद्रुमहृत्-
गत्यादि द्वारेषु विचारणं तद्भावः सत्त्वद्रुमहृत्प्रकरण-
‘ कस्मिन् गत्यादिद्वारे इहं सद् ’ इत्येवं सत्ता-विषय-
मानस्याऽऽभिनिर्वाधिकज्ञानस्वगत्यादिद्वारेषु; प्रकरणं क-
र्तव्येत्यर्थः । तथा द्रव्यप्रमाणमिति । ‘ मतिज्ञानं
जावद्रव्याद्यभेदकस्मिन्समये कियन्तो मतिज्ञानं प्रतिपद्य-
न्ते, सर्वे वा कियन्तस्ते ? इत्येवं प्रमाणं वक्तव्यमि-
त्यर्थः । अशब्दः समुच्चये २ । तथा-क्षेत्रमिति ‘ कियति
क्षेत्रे तत्संभवति ? ’ इत्येवं मतिज्ञानस्य क्षेत्रं वक्तव्यम् ३ ।
तथा-‘ कियत्क्षेत्रं मतिज्ञानिनः स्पृशन्ति ’ इत्येवं स्पर्शना
वक्तव्यम् । यत्राऽवगाढस्तत्क्षेत्रं पार्श्वतोऽपि च स्पर्शना,
इत्येवं क्षेत्रस्पर्शनयोर्विशेषः, चः समुच्चये ४ । तथा-कालः

स्थितिलक्षणा मतिज्ञानस्य वाक्यः, अस्त्येव ५ । ‘ एकदा
प्रतिपद्य विद्युक्तः कियता कालेन पुनरपि प्रपद्यते ’ इत्येवम्
अन्तरं च तस्य वक्तव्यम् ६ । तथा ‘ मतिज्ञानिनः शेषज्ञा-
निनां कतिभागं वर्तन्ते ’ इत्येवं भागोऽस्य वक्तव्यः ७ । तथा-
‘ कस्मिन् भावे मतिज्ञानिनो वर्तन्ते ? ’ इत्येवं भावो भ-
व्यानीयः ८ । तथा अल्पबहुत्वं वक्तव्यम्, भागद्वारादपि
तत्त्वध्वमिति चेत् । नैवं, यतोऽत्र मतिज्ञानिनां स्वस्थान
एव पूर्वप्रतिपद्यप्रतिपद्यमानकापेक्षयाऽल्पबहुत्वमभिधानीयं,
भागस्तु शेषज्ञानापेक्षया चिन्तनीय इति विशेषः ९ । इति
निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः । विस्तरार्थे तु भाष्यकार एव वक्ष्यति ।

अथ (१) सत्त्वद्रुमहृत्प्रकरणता किमुच्यते ? इत्याह—

संतं ति विजमाणं, एयस्स जा परुवणया ।

गइआइणसु वणुसु, संतपयपरुवणया सा उ ॥ ४०७ ॥

जीवस्स च जं संतं, जम्हा तं तेहि तेषु वा पयति ।

तां संतस्स पयाइ, ताइ तेषु प्ररुवणया ॥ ४०८ ॥

गत्यादिद्वारेषु सत्त्वेन चिन्त्यमानत्वात्पदं सत् उच्यते ।
ततश्च सत्ता-विद्यमानस्य पदस्य या वक्ष्यमाणेषु गत्यादि-
द्वारेषु प्रकरणता सा सत्त्वद्रुमहृत्प्रकरणता उच्यते । अथवा-
जीवस्य यत्सज्ज्ञानदर्शनादिकं तत्तैश्च कारणभूतैः, तेषु
चाऽधिकरणभूतेषु यस्मात् ‘ पयति ’ ति-पद्यते-अनुगम्यते;
विचार्यते ततः-तस्मात्सतः पदानि सत्त्वद्रुमहृत् तानि ग-
त्यादीनि द्वाराण्युच्यन्ते तैः, तेषु वा प्रकरणता ‘ मत्यादेः ’
इति गम्यते, सत्त्वद्रुमहृत्प्रकरणता । इति गाथाद्वयार्थः ।

ताभ्येव सत्त्वद्रुमहृत् गत्यादिद्वाराणि दर्शयति—

गइइदिण य काए, जोए वेण कसायलेसासु ।

सम्मत्त-नाण-दंसण-संजय-उवओग-आहारे ॥ ४०९ ॥

भासग-परित्त-पज्ज-त्त-सुहूम-सण्णी य भविय-चरिमे य ।

पुव्वपडिक्कण वा, पडिक्कंते य मग्गणया ॥ ४१० ॥

एतेषु गत्यादिषु द्वारेषु मतिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपद्याः, प्रतिपद्य-
मानकाः, तदुभयम्, उभयाभावाच्च इत्यन्तस्तुष्टयं चिन्त्यते ।

तत्र येषु स्थानेषु मतिज्ञानिनो न प्रतिपद्यमानकाः, नाऽपि
पूर्वप्रतिपद्याः, किं तु उभयाभावः, ताभ्यपोद्धृत्य दर्शयति—

एमिदियजार्हो, सम्मा मिच्छो य जो य सच्चन्नु ।

अपरित्ता य अभव्वा, ऽच्चरिमा(य)एए सया सुत्ता ॥ ४११ ॥

इह सर्वेष्वपि गत्यादिद्वारेषु यावान् कोऽप्येकेन्द्रियजा-
तीयः-एकेन्द्रियप्रकारः; एकेन्द्रियभेद इत्यर्थः । एष सर्वो-
ऽपि मतिज्ञानेन शून्यः, न तत्र मतिज्ञानस्य प्रतिपद्यमानकः,
नापि पूर्व प्रतिपद्यः संभवतीत्यर्थः । “ उभयाभावो एमि-
दियसु सम्मत्तलक्ष्णीय ” इति वचनादिति । कः पुनरेके-
न्द्रियजातीयः ? इति चेत् । उच्यते-इन्द्रियद्वार-तावदे-
केन्द्रिय एव, कायद्वार-पृथिव्येतज्जायायुवनरूपतयः । सू-
क्ष्मद्वारं तु—सूक्ष्म इत्यादि । तथा-सम्यग्मिथ्यादृष्टिरपि
सम्यक्त्वद्वारे मतिज्ञानशून्यः । “ सम्मामिच्छाविट्ठी णं
भने ! किं नाणी, अण्णाणी ? गोयमा ! नो नाणी, अण्णा-
णी ” इत्यादिवचनादिति । यच्च काऽपि द्वार-सर्वज्ञः
केवली संभवति, सोऽपि तच्छून्य एव; तद्यथा-गतिद्वार-

सिद्धिगतौ सिद्धः, इन्द्रियद्वार-अनीन्द्रियः, कायद्वारे-अकायः, योगद्वारे-अयोगः, लेश्याद्वारे-अलेश्याः, ज्ञान-द्वारे-केवलज्ञानी, दर्शनद्वार-केवलदर्शनी, तथा, संय-मपरीक्ष-पर्याप्त-सूक्ष्म-संक्षि-भक्ष्यद्वारेषु-यथासंख्यं नोसं-यत्-नोपरीक्ष-नोपर्याप्त-नोसूक्ष्म-नोसंक्षि-नोभक्ष्या इति । यत्ने सर्वेऽपि सर्वज्ञत्वात्मतिज्ञानशून्याः, लुप्तस्थस्यैव त-त्संभवादिनि भावः । तथा-परीक्ष-भक्ष्य-चरमद्वारेषु परी-क्षा-ऽभक्ष्याऽचरमा अपि मिथ्यादृष्टिन्नात्मतिज्ञानशून्याः । तद्वदन्ते सर्वे सर्वदेव मतिज्ञानशून्या मन्तव्या उभया-भावात् । इति गाथार्थः ।

अथ गत्यादिद्वारेष्वेव पूर्वप्रतिपन्नप्रति-
पद्यमानकचित्तां कुर्वन्नाह—

वियत्ता अविशुद्धलेसा, मणपञ्चवणाणिणो अणाहारा ।

असिखि अणगारां व-आंगिणो पुच्छपडिवन्ना ॥४१२॥

सेमा पुच्छपवन्ना, नियमा पडिवज्जमाणया भक्ष्या ।

भयणा पुच्छपवन्ना, अकसायाऽवयया ह्येति ॥ ४१३ ॥

विकलाः-द्वित्रिचतुरिन्द्रियलक्षणा विकलेन्द्रियाः, तथा-अविशुद्धलेसा, भावलेश्यामङ्गीकृत्य कृष्ण-नील-कापांत-ले-श्यावृत्तयः, तथा-मनःपर्यायज्ञानिनः, अनाहारकाः, अ-संज्ञिनः, अनाकारोपयुक्ताः, एते सर्वेऽपि मतिज्ञानस्य यदि भवन्ति । तदा पूर्वप्रतिपन्ना एव, नतु प्रतिपद्यमान-काः, तथा हि-इन्द्रियद्वारे केचिद्विकलेन्द्रिया ये सा-स्वादनसम्यक्त्वेन सह पूर्वभवादागच्छन्ति तेषां पूर्वप्रति-पत्तिमङ्गीकृत्य स्यान्मतिज्ञानं, प्रतिपद्यमानकास्त्वस्य वि-कलेन्द्रियाः सर्वेऽपि न भवन्त्येव, तथाविधविशुद्धपमा-यात् । तथा-लेश्याद्वार-अविशुद्धलेसा अपि पूर्वप्रति-पन्नाः केचिद्वन्ति, न तु प्रतिपद्यमानकाः, विशुद्धभा-वलेश्यानामेव तत्प्रतिपत्तेः ज्ञानद्वारे-मनःपर्यायज्ञानिनः सर्वेऽपि पूर्वप्रतिपन्नाः भवन्त्येव, न तु प्रतिपद्यमानकाः, सम्यक्त्वसहचरितप्राप्तमतिज्ञानस्यैव पञ्चादप्रमत्तसंयता-वस्थायां मनःपर्यायज्ञानोपपत्तेः, सम्यक्त्वसहचरितचारि-त्रलाभे तु मतिसहचरित मनःपर्यायज्ञानं नोत्पद्यत एव, अत एव वचनाद्, अन्यथा अर्वाधिलक्षणीव मनःपर्यायज्ञान्यापि निश्चयनयमनन प्रतिपद्यमानकः स्यादिति । आहारक-द्वारं अनाहारकाः केचिद्देवादयः पूर्वभावाद् गृहीतसम्य-कत्वा मनुष्यादिपुत्रपद्यमानाः मतेः पूर्वप्रतिपन्ना भवन्ति, नतु प्रतिपद्यमानकाः, तथाविधविशुद्धपमायात् । संज्ञा-द्वारे असंज्ञिनो विकलेन्द्रियवद्भावनीयाः । उपयोगद्वारं अनाकारोपयोगिनः केचित्पूर्वप्रतिपन्ना भवन्ति, नतु प्र-तिपद्यमानकाः, मतिज्ञानस्य लब्धित्वात्तदुत्पत्तेर्ज्ञानाका-रोपयोगि प्रतिषिद्धत्वादिति । उल्लेखपास्तु-गतिद्वारं नार-कादयः, इन्द्रियद्वारं तु-पञ्चेन्द्रियाः, कायद्वारं तु त्रस-कायिकाः, इत्येवमादयो जातिमपेक्ष्य पूर्वप्रतिपन्ना निय-मतः सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीयाः-कदाचिद्व-वन्ति, कदाचिन्नन्ति । अतिव्याप्तिनिषेधार्थमाह-‘भयणा पुच्छपवन्ना’ इत्यादि, कषायद्वारं अकषायाः, वेदद्वारं त्वेदकाः, भजनया पूर्वप्रतिपन्नया एव भवन्ति, लुप्तस्थाः पूर्वप्रतिपन्नाः मतेर्भवन्ति, नतु केवलिनः, प्रतिपद्यमान-

कास्त्वमी न भवन्त्येव, पूर्वप्रतिपन्नमतिज्ञानानामेव अप-कोपशमश्रेणिप्रतिपत्तेः । इति गाथाद्वयार्थः ।

तद्वत् संक्षेपतो गत्यादिद्वारेषु भाष्यकृता मतिज्ञानस्य कृता सत्पदप्रकरणं । अथ विनेयाऽनुग्रहार्थं किञ्चिद्विस्त-रतोऽप्यसौ विधीयते-तत्र मतिज्ञानं किमस्ति, नवा ? । यद्यस्ति, क ? । तद्व्यादिस्थानेषु । तत्र नारकतिर्यङ्मूल-रामरभेदाद्विस्तृतुर्वा । तत्र अतुर्विधायामपि गतौ मति-ज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमात्सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु भाज्याः-विशुद्धितकाले कदाचिद्वन्ति, कदाचिन्तु नैतथः । आभिर्नबोधिकप्रतिपत्तिप्रथमसमये प्रतिपद्यमानका उच्य-न्ते, द्वितीयादिसमयेषु तु पूर्वप्रतिपन्ना इत्यनयोर्विशेषः । इन्द्रियद्वारे-एकेन्द्रियेषूभयाभावः । संज्ञान्तिकमतेन का-र्मिकप्रस्थिकास्तु-लब्धिपर्याप्तवात्पृथक्त्वेनस्पर्तान् क-रणाऽपर्याप्तान् पूर्वप्रपन्नानिच्छन्ति, सास्वादनस्य तेषूपपत्तेः । विकलेन्द्रियास्तुभयमतेनाऽपि करणाऽपर्याप्ताः सास्वादन-मेव पूर्वभवायानमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपन्ना लभ्यन्ते, नतु प्र-तिपद्यमानकाः, पञ्चेन्द्रियास्तु सामान्येन पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीयाः ।

कायद्वारे-पृथिव्येतेजोवायुधनस्पर्तित्रसकायभेदात्पेदा का-यः । तत्राद्यकायपञ्चके उभयाभावः । त्रसकाये तु पञ्च-न्द्रियवद्भाव्यम् । योगद्वारे कायवाक्मनोभेदात्त्रिधा योगः, स एव त्रिविधोऽपि समुद्भूतो येषामस्ति तेषां पञ्चेन्द्रिय-वद्भाव्यम् । मनोरहितवाग्योगिनां विकलेन्द्रियवत्, केव-लकाययोगिनां त्वेकेन्द्रियवदिति । वेदद्वारे-स्त्रीपुंनपुंसक-भेदात् त्रिविधेऽपि वेदे पञ्चेन्द्रियवत् भावनीयम् । कषाय-द्वारे तु चतुर्थेनन्ताऽनुबन्धिषु सास्वादनमङ्गीकृत्य पूर्व-प्रतिपन्ना लभ्यन्ते; न प्रातिपद्यमानकाः, शेषेषु द्वादशसु क-षायेषु पञ्चेन्द्रियवदेव । लेश्याद्वार-भावलेश्यामङ्गीकृत्य कृष्णादिकास्तु तिसृष्वप्रशस्तलेश्यासु पूर्वप्रतिपन्नाः संभव-न्ति, न त्वितरे; प्रशस्ते तु लेश्यात्रये पञ्चेन्द्रियवदेव । सम्यक्त्वद्वार-निश्चयव्यवहारनयाभ्यां विचारः । तत्र व्यवहारनयो मन्यते-मिथ्यादृष्टिज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञा-नयोः प्रतिपद्यमानको भवति, न तु सम्यक्त्वज्ञानसहितः । निश्चयनयस्तु धृते-सम्यग्दृष्टिज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञानं प्रतिपद्यते, न तु मिथ्यादृष्टिः, अज्ञानी च । विशे० । (यत्तत् ‘कञ्जकारणभाव’ शब्दे तृतीयभागे (४१४) इत्यादिगाथा-भिः दर्शयिष्यते)

तस्मात्-‘इय न भवणादिकाले नाणं’ (४१७) इत्यनेन यदि सर्वेष्वपि धर्मश्रवणादिसमयेषु मतिज्ञानं निषिध्यते, तदा सिद्धसाध्यता । अथ चरमक्रियासमयेऽपि तस्मि-न धर्मश्रवणादिक्रिया चरमसमये सम्यक्त्वं ज्ञानं च प्रतिपद्यमानं प्रतिपन्नमेवेति । अतः सम्यग्दृष्टिज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञाने प्रतिपद्यते । इति निश्चयनयमतनारपर्यम् । व्यवहारनयस्तु धृते-तस्मिच्चरमसमये सम्यक्त्वज्ञानया-रणाप्यसौ प्रतिपद्यमानकः, प्रतिपद्यमानं चाप्रतिपन्नमेव । अतो मिथ्यादृष्टिः, अज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञानं प्रतिपद्यते । उत्तरत्र क्रियानिष्ठासमये तु सम्यक्त्वज्ञानं युगपदेव ल-

मते । ज्ञानः प्रस्तुते सम्यक्त्वद्वारे एतन्मतेन सम्यक्त्वद्वि-
राभिनिवोदिकस्य पूर्वप्रतिपक्षा एव भवति, ननु प्रति-
पक्षमानकः, सम्यक्त्वज्ञानयोर्युगपद्भावात्, तत्काले च
क्रियाया अभावात्, तदभावे च प्रतिपक्षमानकत्वायोगा-
दिति । निश्चयनयमनेन तु सम्यक्त्वद्वाराभिनिवोदिकस्य पूर्व-
प्रतिपक्षः, प्रतिपक्षमानकश्च लभ्यते, क्रियायाः कार्यनिष्ठा-
याश्च युगपद्भावस्य समर्थितत्वात् । इत्यलमतिविस्तरणे-
ति । विश० ।

ज्ञानद्वारे-मतिभुतावधिमानः पर्यायकेवलभेदात्पञ्चधा ज्ञा-
नम् । व्यवहारनयमनेन मतिभुतावधिमानः पर्यायज्ञानिनः
आभिनिवोदिकस्य पूर्वप्रतिपक्षा भवन्ति, ननु प्रतिप-
क्षमानकाः, ज्ञानिनो मतिज्ञानप्रतिपक्षयोगस्यैतन्मतेन
प्रागुक्तत्वात् । केवलानां तूभयाभावः, तेषां क्षयापश-
मिकज्ञानानातीतत्वात् । मत्यज्ञानभुताऽज्ञानविभक्तज्ञानवन्त-
स्तु प्रतिपक्षमानकाः कदाचित् भवन्ति, युक्तेर्दर्शित-
त्वात्, ननु पूर्वप्रतिपक्षाः, निश्चयनयमनेन तु मतिभु-
तावधिज्ञानिनः पूर्वप्रतिपक्षा नियमनः सन्ति, प्रति-
पक्षमानका अपि भजनीयाः, ज्ञानिनो ज्ञानप्रतिपक्षेः सम-
र्थितत्वात् । मनःपर्यायज्ञानिनस्तु पूर्वप्रतिपक्षा एव भव-
न्ति, न तु प्रतिपक्षमानकाः, पूर्वसम्यक्त्वलाभकाले प्रति-
पक्षमतिज्ञानस्यैव पश्चात्स्थावस्थायां मनःपर्यायज्ञानस-
द्भावात् । केवलानां तूभयाभावः । एवं मत्याद्यज्ञानवताम-
प्युभयाभाव एव, ज्ञानिन एव ज्ञानप्रतिपक्षेः ।

दर्शनद्वारे-चक्षुरवक्षुरवधिकेवलदर्शनभेदात् दर्शनं तु च-
तुर्धा । अत्राद्यदर्शनत्रये लब्धिमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपक्षा निय-
मतः प्राप्यन्ते, प्रतिपक्षमानकास्तु भजनीयाः, नदुपयोगं त्वा-
धित्य पूर्वप्रतिपक्षा एव, ननु प्रतिपक्षमानकाः, मतिज्ञान-
स्य लब्धित्वात्, लब्धयुक्तेश्च दर्शनोपयोगे निविष्टत्वात्,
“सद्वाचो वि लब्धीनां, सागारोपउत्तरस उवचउज्जति”-
इति वचनादिति । केवलदर्शनिनां तूभयाभावः ।

संयतद्वारे-संयताद्यश्नाऽऽभिनिवोदिकस्य पूर्वप्रतिपक्षा
नियमाङ्गभ्यन्ते, प्रतिपक्षमाना अपि भजनया प्राप्यन्ते ।
ननु सम्यक्त्वलाभावस्थायामिव मतिज्ञानस्य प्रतिपक्षत्वा-
त्संयतः कथं प्रतिपक्षमानकोऽप्राप्यते ? सत्यं, किं तु-या
ऽनिविष्टुज्जिघृक्षास्मयकत्वं चारित्रं च युगपत्प्रतिपक्षे स
तस्यामवस्थायां प्रतिपक्षमानस्य संयमस्य प्रतिपक्षत्वा-
त्संयतः मतेः प्रतिपक्षमानको भवतिः उक्तं चायश्यक-
ञ्चूर्णौ-“नऽस्ति चरितं सम्मत्तविहृणं दंसणं तु भयणिउज्ज” ।
भजतामेव आह-“सम्मत्तचरित्ताहं जुगवं, पुण्वं च
सम्मत्तं” उपयोगद्वारे-उपयोगा द्विधा-पञ्च ज्ञानानि,
त्रीणि साक्षानानि साकारोपयोगः, चत्वारि दर्शनानि
अनाकारोपयोगः तत्र साकारोपयोगे पूर्वप्रतिपक्षा निय-
मात् सन्ति, प्रतिपक्षमानकास्तु भजनीयाः । अनाकारो-
पयोगे तु प्रतिपक्षा एव, ननु प्रतिपक्षमानकाः, अनाकारो-
पयोगे लब्धयुक्तेश्च प्रतिपक्षत्वादिति । आहारकद्वार-
आहारकाः साकारोपयोगवद् । अनाहारकास्त्वपान्नराल-
गतौ प्रतिपक्षाः संभवन्ति, प्रतिपक्षमानकास्तु न भवन्त्येव ।

भाषकद्वारं भाष्यकार एवाह-

भाषासलद्धिभो लभई, भाषमाखो अभाममाखो वा ।

पुव्वपडिवज्जभो वा, उभयं पि अलद्धिए नऽस्ति ॥४२७॥

भाषालब्ध्या सह वर्तते इति भाषासलद्धिकः-भाषाल-
ब्धिमांश्चलद्धीत्यर्थः, तदा भाषमाणाऽभाषमाणा वा लभ-
ते-प्रतिपक्षे कश्चिन्मतिज्ञानं, पूर्वप्रतिपक्षा वा भवति-
भाषालब्धियुक्तो मनुष्यादजात्यपक्षया पूर्वप्रतिपक्षो नि-
यमाङ्गभवे प्रतिपक्षमानकोऽपि भजनयति तात्पर्यम् । अल-
ब्धिके-भाषालब्धिशून्ये पुनरुभयमपि नास्ति, स ह्येकान्द्रिय
एव, तस्य च प्रागुक्तवदुभयाभाव एवेत्यर्थः । इति गाथाार्थः ।
परीक्षद्वारे-परीक्षाः प्रत्येकशरीरिणः, परीक्षीकृतसारा
वाः स्तोकावशेषभवा इत्यर्थः । एते उभयेऽपि पूर्वप्रतिपक्षा
नियमाङ्गभ्यन्ते, प्रतिपक्षमानकास्तु भजनीयाः । अपरीक्षा-
स्तु साधारणशरीरिणः, अपाङ्गपुङ्गलपरावर्त्तादप्युपरिचरि-
संसारं वाः मिथ्यादृष्टत्वादुभयेऽप्युभयविकलाः । पर्या-
प्तकद्वारं-वदपर्याप्तिभिः पर्याप्ताः परीतवद्भाषास्तदपर्याप्ता-
स्तु प्रतिपक्षा एव न स्थिते । सूक्ष्मद्वारं-सूक्ष्मा उभयवि-
कलाः । बादरास्तु पर्याप्तकवद्भाषाः । संक्षिप्तद्वारे-दीर्घ-
कालिकांपदेशेन संक्षिप्तो गृह्यन्ते, ते च बादर्यद्भाषनीयाः ।
असंक्षिप्तस्तु अपर्याप्तवदिति । भवद्वारं-भवसिद्धिकाः सं-
क्षिप्तवद् । अभवसिद्धिकास्तु भवशून्याः । चरमद्वारं-चरमा
भयो भविष्यति येषां तेऽभेदोपचाराच्चरमा भव्यवद् अच-
रमास्त्वभव्यवदिति । तद्वै कृता मत्यादिद्वारेषु भाष्ये वृत्तौ
च सत्पदप्रकरणता ।

अथ (२) द्रव्यप्रमाणमाह-

किमिहाभिनिवोदियनाणि-जीवद्वयपमाणमिगममए ।

पडिवज्जं तु न वा, पडिवज्जे जहससो एग्गो ॥४२८॥

खत्तपलिआवमामं-खभागउक्कोसआ पवज्जंजा ।

पुव्वपवक्षा दोसु वि, पलियासंखज्जईभागो ॥४२९॥

किमिहाऽस्मिन् लोके आभिनिवोदिकज्ञानपरिणामापक्षजा-
द्रव्याणां प्रमाणमकस्मिन् विवक्षितसमये ? एवं शिष्येण
पृष्टं सत्याह-प्रतिपक्षेन, नयति । इदमुक्तं भवति-यदि
प्रतिपक्षमानकानां प्रमाणं पृच्छति, तदा प्रतिपक्षमान-
कास्तस्य विवक्षितसमये प्राप्यन्ते न वा । तत्र प्रतिपक्ष-
मानप्राप्तिपक्षे जघन्यत एकः प्रतिपक्षेन, उक्तुष्टस्तु सर्व-
लोके क्षेत्रपक्षोपमासंख्येयभागः प्रतिपक्षेन । अथ पूर्व-
प्रतिपक्षानां तेषां प्रमाणमिच्छन्ति ज्ञानुं, तर्हि पूर्वप्रतिपक्षा
द्वयोरपि पक्षयोजनयोः कृष्टलक्षणयोः क्षेत्रपक्षोपमाऽसं-
ख्येयभागप्रदेशराशिप्रमाणाः प्राप्यन्ते, केवलं जघन्यपक्षा-
दुक्तुष्टं विंशत्याऽधिकम् । इति गाथाद्वयार्थः ।

अथ (३) क्षेत्रद्वारमाधिकृत्याह-

खेत्तं हवेज्ज चोहम-भागा सत्तोवरिं अहे पंच ।

इलियागईए विग्गह-गयस्स गमणोऽहवाऽऽगमणो ॥४३०॥

नानाजीवानपेक्ष्य सर्वेऽप्याभिनिवोदिकज्ञानिनः पिरिडना
लोकासंख्येयभागमेव व्याप्नुवन्ति । एकजीवस्य तु क्षेत्रं
भवेत्किमिदं ? इत्याह-सप्तचतुर्दशभागाः-चतुर्दशभागाकृत-

स्य लोकस्य सप्त भागाः सप्तर्ज्जव इत्यर्थः, उपार-ऊर्ध्वम् इलिकागत्या विप्रदगतस्य निरस्तगऽपान्तरालस्पर्शिनोऽनुत्तरविमानेषु गमने, तत आगमने वा । अधस्तनयैव गत्या पष्ठनरकपृथिवीगमने आगमने वा पञ्चवतुर्दशभागाः-पञ्च रज्जवः प्राप्यन्ते । इदमुक्तं भवति-यदाऽत्राऽऽभिनिबोधिनाः मृत्वा इलिकागत्यानुत्तरसुगन्धुपद्यते, तस्यो वाऽत्र मनुष्यो जायते, तदाऽस्य जीवप्रदेशो द्गण्डः सप्त-रज्जुप्रमाणकम् भवति, अधस्तनयैव गत्या पष्ठनरकपृथिव्यां गच्छतः, तत आगच्छतो वा पञ्चरज्जुप्रमाण-क्षेत्रेऽसौ लभ्यत इति । विगन्धितसम्यक्त्वे हि पष्ठपृथ्वी यावत् गृहीतेनाऽपि सम्यक्त्वेन सैद्धान्तिकमन्तन काश्च-तुत्पद्यते, कर्मप्रान्धिकमन्तन तु वैमानिकदेवभ्योऽन्यत्र ति-र्थम्, मनुष्या वा तेनैव जायोपशमिकसम्यक्त्वेनात्पद्यते, न गृहीतेन; सप्तमपृथिव्यां पुनरुभयमन्तेनाऽपि घान्तेनैव तेनोपजायते । आह भवन्त्येव किंतु यः सप्तमपृथिव्या गृहीतसम्यक्त्वेऽप्रागच्छति तस्याऽधः पदचतुर्दश भागाः किमिति न लभ्यन्ते ? इति (विशेषः ।) ('सप्तम' शब्दे सप्तमं भागं स्फुटीभाषयति) (स्पर्शनाद्वाम् । क्षेत्रस्पर्शन-बोधिशेषश्च 'कासणा' शब्दे पञ्चमभागे (४३१) गा-थया दर्शयित्वा)

एकस्याऽऽभिनिबोधिकज्ञानजीवस्य ये क्षेत्रस्पर्शने, ताभ्यां सकाशाज्जानाऽऽभिनिबोधिकजीवानां याः क्षेत्रस्य स्पर्शना-स्ता असंख्येयगुणाः नानाऽऽभिनिबोधिकजीवानां सर्वेषा-मसंख्येयत्वादिति भावः ।

कालद्वारमाधिकृत्याह—

एगस्म अशंगान व, उवओगतां मुहुताओ ॥४३४॥

द्विधा मतिज्ञानस्य कालश्चिन्तनीयः-उपयोगतो, लब्धि-तश्च । तत्रैकजीवस्य तदुपयोगो जघन्यत उत्कृष्टतयाऽ-न्तर्मुहुत्संभवति । परतो उपयोगान्तरगमनादिति । सर्व-लोकवर्तिनामन्तकाऽऽभिनिबोधिकजीवानामपीदमव्यवसाय-कालमानम्, केवलमिदमन्तर्मुहुत्संभाषं बृहत्तरमथसंयम् ।

लब्धिमङ्गीकृत्य कालमानमाह—

लद्धी वि जहस्रणं, एगस्संवं परा इमा हाई ।

अह सागरावमाई, छावड्ढि मातिंगमाई ॥ ४३५ ॥

आभिनिबोधिकज्ञानलाब्धिरपि तदावर्णक्षयोपशमरूपाऽऽ-वाप्तसम्यक्त्वस्यैकजीवस्य जघन्यत एवमिति-एवमव; अ-न्तर्मुहुत्संभवत्यर्थः । परतो मिथ्यात्यगमनात्, केवलाऽ-वाप्तर्वा । परा तृत्कृष्टा तद्विधेरैकजीवस्येयम्-अनन्तर-चक्ष्यमाणा भवति । अथ सैवोच्यते-सार्तिरेकाणि पद-पिस्तागरोपमाणि ।

कथं पुनरेतानि भवन्ति, नानाजीवानां च कियान् ल-ब्धिकालः ? इत्याह—

दो वारे विजयाइसु, गयस्म तिअनुण अहव ताई ।

अहरेगं नरभविं, नाणाजीवाण मव्वऽद्धं ॥ ४३६ ॥

इह कश्चित्साधुमत्यादिज्ञानान्वितो देशानां पूर्वकोटी-यावत्प्रवृत्त्यां परिपाल्य विजयवैजयन्तजयन्ताऽपराजित-

विमानानामन्यतरविमाने उत्कृष्टं त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमसह-खदेवायुरनुभूय पुनरप्रतिपतितमत्यादिज्ञान एव मनुजेषु उत्पन्नो देशानां पूर्वकोटीं प्रवृत्त्यां विधाय तदैव विजयादि-पृच्छमायुः संप्राप्य पुनरप्रतिपतितमत्यादिज्ञान एव मनुष्यो भूत्वा पूर्वकोटीं जीवित्वा सिद्धयतीति । एवं विजयादिषु वारद्वयं गतस्य; अथ वा-अच्युतदेवलोके द्वाविंशतिसागरो-पमस्थितिकेषु देवेषु त्रीन् वारान् गतस्य तानि पदपि-सागरोपमाणि अधिकानि भवन्ति । अधिकं चेह नरभ-संबन्धिदेशानां पूर्वकोटिप्रयं चतुष्टयं वा ब्रवीम । नानाजी-वानां तु सर्वाऽद्ध-सर्वकालं मतिज्ञानस्य स्थितिः । इति गाथा (विशेषः)ऽर्थः ।

अथाऽन्तरद्वारमाधित्याह—

एगस्म जहस्रणं, अंतरमंतो मुहुत्तमुकोमं ।

पोगलपरिअद्धऽद्धं, देसुणं दोमबहुलस्स ॥ ४३७ ॥

इह कश्चिज्जीवः सम्यक्त्वसहितं मतिज्ञानमवाप्य-प्रति-पत्य चान्तर्मुहुत्ते मिथ्यान्वे स्थित्वा यदि पुनरपि सम्य-क्त्वसहितं तदैव प्राप्नोति । तदेतन्मतिज्ञानस्य जघन्यम-न्तरमुहुत्तमन्तरं प्राप्तिविग्रहकालकम् भवति । आशातना-दिदेशवबहुलस्य तु जीवस्य सम्यक्त्वात् प्रतिपतितस्य देशोपपुल्लपरावर्ताऽर्द्धरूपमुत्कृष्टमन्तरं भवति, एतावता कालेन पुनरापि सम्यक्त्वाऽऽभिनिबोधिकलाभात् इत्येक-जीवस्योक्तमन्तरम् ।

अथ नानाजीवानां तदभिधित्सु, भावद्वारं च विभ्रणितुराह-जमसुखं तदि तओ, नानाजीवाणमन्तरं नऽत्थि ।

मइनाणीं संसाणं, जीवाणमणंभागम्मि ॥ ४३८ ॥

यत्-यस्मात्सैः-आभिनिबोधिकज्ञानभिरशून्यं सर्वदैव ना-रकादिर्गतचतुष्टयाऽम्बितं त्रिभुवनमिदं नतस्तस्माज्जाना-जीवानाधित्य नाऽस्ति मतिज्ञानस्याऽन्तरकालः । तथा म-तिज्ञानिनः शेषज्ञानवतां जीवानामनन्तनमं भागं वर्तन्ते, शेषज्ञानिनो हि केवलसिद्धितत्वादनन्ता, आभिनिबोधिक-ज्ञानिनस्तु सर्वलोकेऽप्यसंख्याता एवेति भावः । इति गाथाद्वयार्थः ।

अथ भावद्वारम्, अल्पबहुत्वद्वारं चाऽभिधित्सुराह-

भावे खओवग्मिण, मइनाणं नऽत्थि संमभावेसुं ।

थोवा मइनाखविउ, सेसा जीवा अशंतगुणा ॥ ४३९ ॥

मतिज्ञानाचरणे हि कर्मण्युदीर्णे कीर्णे, अनुदीर्णे तूपशान्ते मतिज्ञानमुपजायते, अतः क्षायोपशमिक एव भावे तद्व-र्तते, न तु शेषवैदिकक्षायिकादिभाषयति मतिज्ञानेन विद्वन्तांति मतिज्ञानविदः स्तोकाः शेषज्ञानयुक्तास्तु सिद्धक-वल्पादयो जीवा अनन्तगुणा इति । एवमपि तावदल्पबहुत्वं भवति । केवलमिदं वमुक्तमानं भागाऽल्पबहुत्वद्वारयोर्यतः परमार्थतो न कश्चिद्विशेषो भेदो दर्शितो भवति । तन त-स्यैवाऽऽभिनिबोधिकस्य पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्यमानकानाधि-त्याऽल्पबहुत्वं वक्तुमुचितं, पौनरुक्त्याऽभावादिति ।

एतदेवाह—

नेह त्थओ विमेषो, भागप्पवहण तेण तस्सेव ।

पडिवजमाणापडिवजगायमप्यावहुं जुतं ॥ ४४० ॥
गतायैव ।

अथ यदेव युक्तं तदवाह—

योवा पवजमाणा, असंखगुणिया पवजयजहवा ।

उकोमए पववा, होति विसेसाऽहिया ततो ॥ ४४१ ॥

आभिनिबोधिकस्य “जहवणं, एको वा, दो वा, निवि वा, उकोमए असंखेजा” इत्येवं प्रतिपद्यमानकाः प्रोच्यन्ते ते सर्वस्तोकाः । तेभ्यो जहवणपदवर्तिनः पूर्वप्रतिपद्यास्ते असंख्यातगुणाः, चिरकालसंकलितत्वात् प्रतिपद्यमानकानां तु विवक्षितैकत्वमयमात्रभावाद्वादि । उक्तपदवर्तिनस्तु पूर्वप्रतिपद्यास्तेभ्योऽपि विशेषाधिका इति ।

प्रकारान्तरमप्यल्पबहुत्वं दर्शयति—

अहवा मइनाणीणं, ससयनाणीहिं नाखरहिण्हि ।

कजं सहां मएहि य, अहवा गवाइमेणं ॥ ४४२ ॥

अथवा मतिज्ञानिनां शेषज्ञानिभिः सहाऽल्पबहुत्वं प्रथमं वाच्यम्, यथा—“मइनाणी ससनाणं जीवाणमणंतभागमि” इति । ततो द्वितीयस्थाने—“नाखरहिण्हि” नि, ज्ञानानि व्याख्यानादिह मतिज्ञानादप्यानि गृह्यन्ते, नैरहिताः—वि-युक्ताः पूर्वप्रतिपद्यमानकमतिज्ञानिन एव केवला इत्यर्थः, तैः सहितं मतिज्ञानिनामल्पबहुत्वं स्वस्थान एव, वाच्यम् । यथा—“योवा पवजमाणा, असंखगुणिया पवजयजहवा” इत्यादि ततस्तृतीयस्थाने उभयैः शेषज्ञानिभिः समु-दितैः सहाऽल्पबहुत्वं तेषां कर्तव्यम् । तद्यथा—“सवथोवा मणपजवनाणी, ओहिनाणी असंखजगुणा, मइनाणी, सुयनाणी य दोवि सट्ठाणं तुळा, मज्झिमाहिना विसेसा-हिया, केवलनाणी अणंतगुणा” एवं पूर्वप्रतिपद्यमानकविभागेनाऽप्यल्पबहुत्वंमह स्वधियाऽभ्युद्यमिति । अथवा—गत्यादिभेदेन तत्कार्यम्, यथा—सर्वस्तोका मति-ज्ञानिभो मनुष्याः, नारका असंख्यातगुणाः, ततस्तिर्यञ्चः, ततो देवा इति । एवं संभवतः सर्वत्र वाच्यमिति ।

अथोपसंहरन्नाह—

लक्खणविहाणविसया—ऽणुआंगदारेहिं वविया बुद्धी ।

तयणंतरमुद्दिं, सुअनागमओ परूविस्मं ॥ ४४३ ॥

लक्षणम्—आभिनिबोधिकशब्दव्युत्पत्तिः, विधानं—भेदाऽव-प्रहादिः, विषयो द्रव्यज्ञादिः, अनुयोगद्वाराणि संपदप्र-रूपणतादीनि, एतैः सर्वैरपि यथोक्तक्रमेणाभिनिबोधिक-ज्ञानलक्षणा वर्णिता व्याख्याता बुद्धिः । ततस्तदनन्तरो-द्दिष्टं भूतज्ञानं प्ररूपयिष्ये इति गाथापञ्चकार्यः । तत्रमा-भिनिबोधिकज्ञानं समाप्तमिति । विंश० । आ० म० ।

आभिनिबोधियनाखलदि—आभिनिबोधिकज्ञानलब्धि—

र्था० । आभिनिबोधिकज्ञानम्—मतिज्ञानम् तस्य लब्धिः—वाग्यता । आभिनिबोधिकज्ञानयोग्यतायाम्, “आभिनिबो-हियणाणलक्षी ० जाव लवोअस्मिआ” (सूत्र-२७५) । स्व-स्वावरणकर्मक्षयोपशमसाध्यत्वात् ज्ञायोपशमिकी । अनु० ।

आभिनिबोधियनाखसागरोवओग—आभिनिबोधिकज्ञानसा-कारोपयोग—पुं० । अर्थाभिमुखो नियतः—प्रतिनियतस्वरूपो बोधो—बोधविशेषः अभिनिबोधः अभिनिबोध एवाभिनि-

बोधिकम् । आभिनिबोधशब्दस्य विनयादिपाठाऽभ्युपगमात् “विनयादिभ्यः” ॥७।२।१६६॥ इत्यनेन स्वार्थे इकत्वप्रत्ययः । “निवर्तन्ते स्वार्थे प्रत्ययकाः प्रकृतिलिङ्गवचनानि” इति वच-नात्त्र नपुंसकता, यथा विनय एव वैनयिकमित्यत्र । अथ-वा—आभिनिबुध्यते अस्मादस्मिन्विति अभिनिबोधः—तदावर-णकर्मक्षयोपशमस्तेन निर्वृत्तमाभिनिबोधिकम्, तच्च तज्ज्ञानं च आभिनिबोधिकज्ञानम्, इन्द्रियमनोनिमित्तं योग्यप्रवृत्ता-ऽवस्थितवस्तुविषयः स्फुटप्रतिभासोः बोधविशेष इत्यर्थः, स चासौ साकारोपयोगश्च आभिनिबोधिकज्ञानसाकारो-पयोगः । साकारोपयोगविशेषे, प्रज्ञा० २६ पद ३१२ सूत्रटी० ।

आभिसेक आभिषेक्य—त्रि० । आभिषेकमर्हति आभिषेक्यम् । आभिषेकाऽर्हं, औ० । “आभिसेकं इत्थिरयण पडिकपेहि” (सूत्र-२६+) । औ० ।

आभीर—आभीर—पुं० । आ—समन्ताद् भियं गति । रा-क । वाच० । शूद्रजातिभेदे, सूत्र० १ भु० ६ अ० २ गाथाटी० । “आभीराणं आहियई” (४६२ गाथाटी०) । आ० म० १ अ० । गोपे, सङ्कीर्णजातिभेदे, स हि अल्पभीर्निहनेरप्याधिकं विभेतीति तस्य तथा तदिदं गृहाण । उक्तः स च संकी-र्णयर्थः । “प्रहणादुप्रकन्याया—मावृत्तो नाम जायते । आ-भीरोऽभ्यष्टकन्याया—मायागव्यां तु धीक्षलः ॥ १ ॥” इति मनुक्तः । “भीकोङ्गुणादधोभागे, तापीतः पश्चिमे तट । आभीरदेशो देवेशि, विन्ध्यशैले व्यवस्थितः” ॥ १ ॥ इति । देशभेदे, तद्देशवासिनि, तद्देशराजे च । वं० व० । “एकादश कलाधारि—कविकुलमानसहारि । इदमाभीरमवेहि, जगण-मन्त्यमनुधेहि” ॥ १ ॥ इत्युक्तलक्षणे ५ मात्रावृत्तभेदे च । वाच० ।

आभीरदस—आभीरदश—पुं० । देशभेदे, कल्प० । आभीर-देशे अचलपुरासंज्ञ कला-वेक्षानद्योमये प्रह्यङीये पञ्चशतं तापसानामभूत् । कल्प० २ आधि० ८ लण । (‘जाग-पिड’ शब्दे चतुर्थभाग १६४१ पृष्ठ ॥ ‘बंभदीविया’ शब्दे पञ्चमभागे चाऽत्र विशेषवृत्त वक्ष्यते)

आभीरविसय—आभीरविषय—पुं० । देशभेदे, “आभीरविसयं कण्ठावेक्षणां लरं तस्स कुले बंभदीयो तत्थ पञ्च तावसा परिवसन्ति । नि० सू० १३ उ० । पि० ५०३ गाथा । आ० म० । आ० सू० । “एवं सो भगवं विहरतो ततो आभीरविसयं गच्छा” आ० सू० १ अ० । आव० १ अ० ६३४ गाथा ।

आभीरसाहु आभीरसाधु—पुं० । आभीरपुत्रं स्वनामक्यांत साधौ, उत्त० २ अ० । (तत्कथा ‘अरण्याण’ शब्दे प्रथमभागे ४८८ पृष्ठ गता ।)

आभीरीरंचग—आभीरीरञ्जक—त्रि० । आभीर्यां चञ्जन-कारके वाणिजि, उत्त० । तत्कथा यथा—“काऽपि ग्रामे कोऽपि बणिक् द्रुहं क्रयविक्रयं करोति । अस्यदा एका आभीरी तद्धट्ट आगता । तथा भणितम्—भोः रूपक-द्रव्यस्य मे रुतं देहि । तेनोक्तम्—अपेयामि । अपिंतं तथा रूपकद्रव्यम् । तेन वाणिजा एकस्यैव रूपकस्य रुतं वाग्व्य-

तोलयित्वा अर्पितम् । सा जानाति मम रूपकद्वयस्य कृतं दत्तम् । वञ्चिता च सा । तस्यां गतायां स चिन्तयति—एव रूपका मया मुखा लब्धः, ततोऽहमेव उग्र-भुञ्जामि । तस्य रूपकस्य घृतस्वगुहादि लात्वा स्वगृहे विसर्जित भार्यायाः कथापिनम्-अथ घृतपूराः कुर्याः । तथा घृतपूराः कृताः । तावता तद्गृहे समित्रो जामाता समायातः । तस्यैव तथा घृतपूराः पारिवर्तिताः । समित्रेण तेन भक्षिताः । गतः समित्रो जामाता । बलिगृहे समायातः । स्नानं कृत्वा भोजनार्थमुपविष्टः । तथा स्वाभाविकमेव भोजनं परिवर्तितम् । बलिगृहे वदति—कथं न कृता घृतपूराः ? तथा उक्तम्—कृताः परमागन्तुकं समित्रेण जामाता भक्षिताः । स चिन्तयति मया सा वराकी आभीरी वञ्चिता । परार्थमेवाऽयमात्मा पापेन संयोजितः । एवं चिन्तयन्त्याऽसौ शरीरचिन्तार्थं बहिर्गतः । तदानीं प्रीत्यो वर्तेत । स मध्याह्नवेलायां कृत-शरीरचिन्तः एकस्य वृत्तम्याधस्तात् विधामार्थमुपविष्टः । तेन मार्गेण गच्छन्तं साधुं दृष्टवान् । बलिगृहाच्च—भो साधो ? विभ्रम्यताम् । साधुनोक्तम्-शीघ्रं मया स्वकार्यं गन्तव्यम् । बलिजा उक्तम्-भगवन् ! कोऽपि परकार्यं गच्छति ? साधुः प्राह—यथा त्वं स्वजनाऽर्थं क्लिश्यसि । अनेन एकेनैव वचनेन स बुद्धः । प्राह-भगवन् ! एवं क्व तिष्ठथ । साधुना भणितम्-उद्यानं । स साधुना समं तत्र गतः । तस्मुखाद्धर्ममाकर्ण्य भणति-भगवन् ! अहं प्रव्रजिष्यामि । नवरं स्वजनमापृच्छुयाऽऽगच्छामि । गते निजगृहे बाधवान् भार्या च भणति—अत्रापि व्यवहारतो मम तुच्छलाभोऽस्ति देशान्तरं यास्यामि सार्थ-वाहद्वयमत्रायतमस्ति । एकः सार्थवाहो मूलद्रव्यमर्पयति, इष्टपुरं नयति, न च लाभं गृह्णाति । द्वितीयां मूलद्रव्यमर्पयति सह गमनात् लाभञ्च गृह्णाति, तत्केन सह गमनं युज्यते ? तैरुक्तं प्रथमेन सह व्रज । अथ स बलिगृहे स्वजनैः समं वने गत्वा उवाच-अयं मुनिः परलोकसार्थ-वाहः स्वकीयमूलद्रव्येण व्यवहारं कारयति मोक्षपुरं च नयतीति दृष्टान्तदर्शनपूर्वकं स्वजनानापृच्छुष स बलिगृहे नस्य गुरोः समीपे ईक्ष्वा जप्राहेति । उक्तं ४ अ० ।

आभोइत्ता-आभोगयित्वा-अव्य० । “ आभोइत्ताण ली-ससं ” (८६ x गाथा) । आभोगयित्वा-ज्ञात्वा निश्शेष-मतिशारम् । दश० ५ अ० ।

आभोएउ-आभोज्य-अव्य० । विहायेत्यर्थे, पं० व० १४२० गाथा ।

आभोगमात्र-आभोगयत्-त्रि० । अथलोकयति, कल्प० १ प्रा० १ ल० २११ सूत्र ।

आभोग-आभोग-पुं० । आभोगनमाभोगः । उपयोगवि-शेष, आ० १० । “ आभोगे नह अनाभोगे ” ॥ ४ ॥ आ० ४ अ० । “ लांकालोकावलोकनाभोगम् ” (१५ +) ।

आभोगः-उपयोगः । पं० १५ वि० १० । “ अत्रापि आभोगं, नापि ससई कर्तुं सज्जायं ” ॥ ७५ x ॥ जनेनाऽज्ञाताः स्थितास्ततां रात्रावाऽऽभोगम्-उपयोगं कुर्वन्तः, लूणीका आसन्न इत्यर्थः । वृ० ३ उ० । ज्ञाने, “ आभोगाणव्यस्तिय ”

(सूत्र-२५६ +) । द्या० ४ डा० १ उ० । संज्ञा-आभोगः । द्या० १० डा० ७५२ सूत्रटी० । “ आभोगे जायतेन, जो-अद्यारो कअो पुणो तस्स ” आ० ४ अ० १२५६ गाथाटी० । ज्ञानपूर्वके व्यापारे, आ० १ सूत्रटी० । परिस्फुटबुद्धौ, “ आभोगेण वि तणुपसु ” (१२ + गाथा) । “ परिस्फुटबुद्धौ वि ” श्रुतिः । आभोगे-नापि-परिस्फुटबुद्ध्यापि, अविस्मृत्याऽपीत्यर्थः । जीत० । “ अस्त्य अनाभोगेण ” (सूत्र +) । आभोजनमाभोगः-आभोगोऽत्यन्ताविस्मृतिरित्यर्थः, तेन अनाभोगं मुक्त्वे-त्यर्थः । आ० ६ अ० २५३ भाष्यगाथाटी० । विस्तार, डा० १ भु० १ अ० २७ सूत्रटी० । आभोजनमाभोगः ‘ भुञ्ज ’ पालनाभ्यवहारयोः, मर्यादया अभिविधिना वा भोगनं-पालनमाभोगः । प्रतिलेखनायाम्, ओ० १० ।

(अस्त्यैकार्थिकानि)—

आभोगण मरणं गवे-सखा य ईहा अपोह पडिलेहा । पेखण निरिखण्णाऽवि य, आलोय पलोयणेगड्डा ॥३॥

(अस्या गाथायाः व्याख्या ‘ पडिलेहणा ’ शब्दं पञ्चम-भागे करिष्यते) ओ० १० । आ भुञ्ज आधारे षष् । परि-पूर्वतायाम्, सम्यक् सुखाद्यनुभव, वदस्यस्य कृत्र च । मेदि० । वाच० ।

आभोगंभाण-आभोगध्यान-न० । आभोगो-ज्ञानपूर्वका व्यापारस्तस्य ध्यानम् । ज्ञानपूर्वकव्यापारस्य ध्यानं, ज्ञा-क्षणनयनाभिप्रायेण फलान्यपि मृदूनां ब्रह्मदत्तस्यैव । आ० सूत्र-१ x टी० । (अस्त्य वृत्तान्ते ‘ वंभदत्त ’ शब्दे पञ्चमभागे निरूपयिष्यामि)

आभोगण-आभोगन-न० । आभोग्यतेऽनेनेति आभोग-नम् । अर्थावग्रहसमयसमनन्तरमेव । सङ्गनार्थविशेषाऽ-भिमुखं आलोचने, नं० ३१ सूत्रटी० । उपयोगविशेषे, आ० ४ अ० ११ गाथाटी० ।

आभोगणया-आभोगनता-स्त्री० । आभोग्यतेऽनेनेत्याभोग-नम्—अर्थावग्रहसमयसमनन्तरमेव सङ्गनार्थविशेषाभि-मुखमालोचनम् तस्य भावः आभोगनता । ईहायाम्, नं० ३१ सूत्रटी० ।

आभोगणिव्यस्तिय-आभोगनिर्वर्तित-त्रि० । आभोगो-ज्ञा-नम् तेन निर्वर्तितः । ज्ञानेन कृतं क्रोधादी, यज्ज्ञानं कोप-विपाकादि कुर्याति । वैमानिकक्रोधाविशेषे, द्या० ४ डा० १ उ० २५६ सूत्रटी० ।

आभोगवउस-आभोगवकुश-पुं० । आभोगः-साधूनाम-कृत्यमेतच्छरीरापकरणविभूषणमित्येवं ज्ञानम्, तत्प्रधानो वकुश आभोगवकुशः । वकुशभेदे, म० २५ श० ६ उ० ७५१ सूत्रटी० ।

आभोगिणी-आभोगिनी-स्त्री० । विद्याभेदे, वृ० १ । “ आभो-गिणी व ” ॥६५२x॥ आभोगिनी नाम विद्या, सा भण्यते-या परिजपिता सती मानसं परिच्छेदमुत्पादयति । वृ० ३ उ० । नि० वृ० ।

आम-आम-अव्य० । अभ्युपगमे, प्रा० १० । “ आम अभ्युपगमे ”

॥ ८ । २ । १७७ ॥ आमेत्यभ्युपगमे प्रयोक्तव्यम् । “ आम बहला बहोली ” मा० । “ दुविहं च निविहं च आमं नि ” ॥ १९५ ॥ आमशब्दोऽनुमती, सन्मतमेतदस्माकं संबन्धमिति भावः । ५४० १ उ० । “ सो भवतु-आमं दिहुं ” आ० म० १ अ० १३१ गाथाटी० । “ आमं नि अणुमयत्थ ” ‘आमं’ इत्यनुमतार्थे इति । ‘आमं’ ति एतदभ्युपगम्यत एवास्माभिः । नि० अ० १० उ० ११७ गाथाटी० । अणके, विश० २३३ गाथाटी० । “ आमं आममेग ” (सूत्र-२५३५) । आमम्-अणकम् । (स्था०) पुरुषन्तु आमः-वयःभुनाभ्यामणकः । स्था० ४ डा० १ उ० । “ आमं आमं च भुञ्जीया ” ॥ २०४ ॥ आमम्-अणकम् । आ० म० १ अ० ।

आमनिलेषश्च—

नामं ठवणाआमं, दव्वाऽऽमं चैव होइ भावाऽऽमं ।

उस्सेइमसंसेइम-द्ववक्खडं चैव पल्लिआमं ॥ ३२ ॥

आमं चतुर्धा । तद्यथा-नामाऽऽमम् १, स्थापनाऽऽमम् २, द्रव्याऽऽमम् ३, भावाऽऽमम् ४ । तत्र नामस्थापने गतार्थे, द्रव्याऽऽमं पुनश्चतुर्धा, तदेव दर्शयति-‘उस्सेइम’ इत्यादि, उत्-ऊर्ध्वं निर्गच्छता वाष्पेण यः स्वेदः स उत्स्वेद उत्स्वेदेन निर्मुक्तं उत्स्वेदिमम् । भावादिमः ॥ ६ । ४ । २१ ॥ इति सूत्रेण इमं प्रत्ययः । उत्स्वेदिमश्च तद्वामं च उत्स्वेदिमाऽऽमं १, ‘संसेइम’ स एकाकिभावेन स्वेदः संस्वेदस्तेन निर्मुक्तं संस्वेदिमं तद्वामं संस्वेदिमाऽऽमम् २, तथापस्कृता गच्छा ये बह्वन्वकाद्यस्तेषां मध्ये यद्वामं तदुपस्कृताऽऽमम् ३ । पर्यायः स्वाभाविक औपाधिको वा फलानां वाकः परिष्कामस्तस्मिन् प्राप्तोऽपि यद्वामं तत्पर्यायाऽऽमम् ४ ।

अधोऽस्वेदिमादिचतुष्टयमेव व्याचष्टे—

उस्सेइम पिट्ठाई, तिलाई संसेइमं तुऽण्णविहं ।

कंकडुयाइ उवक्खड, अविपकरसं तु पल्लियामं ॥ ३३ ॥

उत्स्वेदिमम्-पिष्टादिपिष्टम्, सन्मतन्तुलादिचूर्णनिष्पन्नं तद्दि यस्मात्तरितमधःस्थितस्याधोऽदकस्य वाष्पेनात्स्विद्यमानं पच्यते तत्र यद्वामं तदुत्स्वेदिमाऽऽमम्, आदिग्रहणाद्भ्रूलोलादिपरिग्रहः । संस्वेदिमं पुनस्तिलादिकमनकविभम् । इह क्वचित् पिठरादीं पानीयं तापयित्वा पिष्टिकायां प्रक्षुप्तास्तिलास्तेनाधोऽदकेन सिध्यन्ते ततस्तिलाः संस्विद्यन्ते तेषां संस्विन्नानां मध्यं य आमास्तत् संस्वेदिमाऽऽमम्, आदिग्रहणेन-यदभ्युपगमेन क्रमेण संस्विद्यते तत् संस्वेदिमाऽऽमम्, । तथा चणकमुद्गादीनामुपस्कृतानां ये कंकडुकादय आमास्तं उपस्कृताऽऽमम् पर्यायाऽऽमम् पुनरविपकरसफलादिकमुच्यते, तच्चतुर्विधम् ।

तद्यथा—

इन्धणधूमे गंधे, वच्छप्पमियामए अ आमविही ।

एसो खलु आमविही, तप्पच्चो आणुपुव्वीए ॥ ३४ ॥

इन्धनपर्यायामम् १, धूमपर्यायामम् २, गन्धपर्यायामम् ३, वृक्षपर्यायाममपीत्येवं पर्यायामे आमविधिस्तुःप्रकारः ४ । एव खलु आमविधिराज्यः । आनुपूर्वी यथोक्त्याऽऽज आ-

नुपूर्वीनाम-वक्ष्यमाणलक्षणा पल्लवधूमगतांजननकरीष-प्रक्षेपणादिका यथायोगमामफलपाचनाय रचना, तथा जा-तव्यः आमविधिर्गतिः ।

अथेन्धनधूमपर्यायाऽऽमे विवृणोति—

कोइवपल्लालमाई, धूमेखं तिदुगाइ वचंते ।

मज्झगडा मगखि पेरं-तत्तिदुया खिइधूमेखं ॥ ३५ ॥

कोइवपल्लालादिकमिन्धनमुच्यते, आदिग्रहण-शालिप-शालपरिग्रहः, तेन आआदीनि फलानि वेष्टयित्वा पाच्यन्ते, तत्र यान्यपक्वानि फलानि तद्विन्धनपर्यायामम् । तथा धूमनं तिन्दुकादीनि फलानि पाच्यन्ते । कथं पाच्यन्ते?, इत्याह-‘मज्झगडा’ इति-प्रथमतो गर्ताया मध्ये करीषः प्रक्षिप्यते, तस्याश्च गर्तायाः पार्श्वेष्वपरा गर्ताः अन्यन्ते, तासु च गर्तासु तिन्दुकादीनि फलानि प्रक्षिप्य मध्यमायां करीषगर्तायाम् ‘अगखि’ ति-अग्निर्दीयते तासां च ‘पेरं’ ति-पर्यन्तगर्तानां ओतांसि मध्यमगर्तया सह मीलितानि क्रियन्ते । ततस्तस्याः करीषगर्तायाः सकाशाद्भूमस्तैः ओताभिः पर्यन्तगर्तासु प्रविशन्ति ततस्तच्छिद्र-द्रसंविधना धूमनं प्रसरता तानि फलानि पाचयन्ति इति तेषां मध्ये यद्-आमं तद्धूमपर्यायाऽऽमम् ।

अथ गन्धपर्यायाऽऽमे भावयति—

अवगच्छिभिडमाई, गंधेणं जं च उवरि रुक्खस्स ।

कालपत्तं न पवइ, वत्थपल्लियाममतं तु ॥ ३६ ॥

आम्रकचिभिटादीनि आदिशब्दात्-बीजपूरकादीनि याभ्यपक्वानि फलानि तेषां मध्ये पक्वानि प्रक्षिप्यन्ते । तेषां गन्धेन प्राक्तनान्यामकानि पच्यन्ते । तत्र यदपक्वं फलं तद्गन्धपर्यायामम् । तथा-बीजं चेति । अशब्दस्य पुनर्येत्वाद्यत्पुनर्वृत्तस्योपरि शास्त्रायां वर्तमानं कालं बलनादिलक्षणं पाकसमये प्राप्तोऽपि परिपक्वेष्वपरफलेषु न पच्यते तद्वृत्तपर्यायाऽऽमम् । व्याख्यातं चतुर्विधमपि पर्यायाऽऽमम् । तद्व्याख्याने च समर्थितं द्रव्याऽऽमम् ।

अथवा भावाऽऽमस्य रूपं निरूपयति—

भावाऽऽमं पि य दुविहं, वयणाऽऽमं चैव ओ य वयणाऽऽमं ।

वयणाऽऽमं अणुमयत्थे, आमं ति हि जो वदे वक्कं ॥ ३७ ॥

नोवयणाऽऽमं दुविहं, आगमतो चैव नोआगमतं ।

आगेमोणुवउत्तो, नोआगमओ इमं होई ॥ ३८ ॥

भावाममपि द्विविधम्-वचनानां चैव, नोवचनामम् । वचनरूपमामं वचनामम्, अनुमतार्थे, आममिति । यद्वाक्यं वचनं बद्धवचनामम् । यथा कोऽपि साधुगुरुणां कार्येण गच्छन्नपरेण पृष्टः-आर्य ! किं गुरुकार्येण गम्यते ? स प्रत्याह-आमम् ; एवमेतदित्यर्थः । नोवचनामं द्विविधम्-आगमतश्चैव, नोआगमतश्च । तत्राऽऽगमत आमपदार्थ-ज्ञानयुक्तं, तत्र नोपयुक्तः उपयोगस्य भावरूपत्वात् ज्ञानस्य आगमरूपत्वात् । नोआगमतो-भावाममपीदं भवति ।

तदेवाह—

उग्गमदोसाईया, भावतो असंजमो अ आमविही ।

अजो वि य आएसो, जो वरिमसयं न पूरइ ॥ ३६ ॥

उद्गमवाचाः-आधाकर्मावधः आदिप्रदणद्-उत्पादनादेषा, एषणादेषाश्च; एतद् भावामं प्रतिपन्नव्यम् । तथा चास्वारा-
ङ्गलूत्रम्-“ सव्याऽऽमगंधं परिज्ञाय, निरामगंधो परिच्यते ”
(सूत्र-८७+) (आचा० १ अ० २ अ० ५ उ० ।) असं-
वमश्च पृथिव्याद्युपमईलक्षणो भावतः आमविधिरेव ज्ञा-
तव्यश्चात्राऽपक्षयनाकारणात् । यद्वाऽन्योऽपि आदेशः-प्र-
कारो भवत्येते-यो वर्षशतायुः पुरुष आयुष्कोपक्रमेण
वर्षशतमपर्यन्तं जियते सोऽपि भावत आमः; आयुषः
परिपाकमन्तरं मरणात् । अत्र च द्रव्याणामधिकारसूत्रे
ऽपि वृक्षपर्यायाऽऽमेण शेषाणामुच्चारितसदृशतया विनय-
व्युत्पादनार्थं प्रसङ्गतः प्रकीर्तितत्वात् । व्याख्यातमामपदम् ।
यु० १ उ० २ प्रक० । नि० खू० । अपरिशुद्धं, आचा० ।
“ सव्याऽऽमगंधं परिज्ञाय ” (सूत्र-८७ x) । आमम्-
अपरिशुद्धम् । आचा० १ अ० २ अ० ५ उ० । “ निराम-
गंधं धिहं ठितत्वा ” (सूत्र-५ +) । निरामः-अपगत
आमः-अविशोधिकोऽप्यस्तथा गन्धो-विशोधिकोऽटि-
कणो, यस्मात्स भवति निरामगन्धः; मूलोत्तरगुणभेद-
भिर्जा चारित्रक्रियां कृतवानित्यर्थः । सूत्र० १ अ० ६
अ० । अम-करणे घञ् । रोगमात्रं, वैद्यकोक्तं बहुविधं
अजीर्णं, रोगभेदं, वाच० । अजीर्णरोगभेदे च । तत्तल्लक्षणम्-
“ आमं तु द्रवगन्धित्वम् ” (ध०) । व्याख्या द्रवस्य-
गूढस्य कथितनकादिरिव गन्धो यस्यास्ति तत्तथा तद्भा-
वस्तत्त्वमिति । ध० १ अधि० १० श्लोकटी० ।

आमइ (न्)-आमयिन्-पुं० । आमयो-रोगः स येषां
विद्यते ते आमयिनः । गौगणि, व्य० ।

नाउं तिविहामयाणं, देइ लहाओ सह गणं तु ॥ २५ ॥

त्रिविधनापादजन्मयोगयोगमर्तात्प्रकारा आमया-रोगाः
स येषां ते आमयिनः त्रिविधाश्च ते आमयितश्च तेषां त्रि-
विधामयिनाम् । व्य० १ उ० ।

आमंतण-आमन्त्रण-न० । आ मन्त्र ल्युट् । अभिजन्दने,
संबोधने, कामचारानुहारूपे, क्रियाभेदेषु प्रवर्तनव्यापारे
श्च । व्यापारश्च । युष् । आमन्त्रणाप्यत्र । स्त्री० । वाच० ।
प्रच्छन्नं, आचा० । “ अणामं ति या परिदुवेति ” (सूत्र-
५४ +) । अनापृच्छन्नं प्रमादितया परिष्ठापयेत् । आचा०
२ अ० १ खू० १ अ० ६ उ० । “ समणामंतणसमणे ”
॥ ११० x ॥ आचार्येण स्वगणस्य-स्वगच्छस्याऽऽमन्त्रणं
प्रच्छन्नं कर्तव्यम् । व्य० १ उ० । (स्त्रीपुरुषयोर्वक्तव्यावक्त-
व्यामन्त्रणवचनानि ‘ भासा ’ शब्दे षष्ठे भागे “ तदेव कारणं
काण ” इति (१२) इत्यादि दशवैकालिक ७ सममाध्ययनस्थ-
गाथाभिर्वक्ष्यते ।) “ कर्गम भते ! सामाहयं ” (ध०)
‘ भते ’ इति गुरोरामन्त्रणम् । (ध०) आमन्त्रणं च
प्रत्यक्षस्य गुरोः, तद्भाषे पराक्षस्याऽपि बुद्ध्या प्रत्यक्षीकृत-
स्य भवति, गुरोश्चाभिमुखीकरणेन सर्वो धर्मः गुरुपाद-
मूले तद्भाषे स्थापनासमक्षे कृतः फलवानिति । ध० २
अधि० ७ श्लोक । (‘ भवते ’ शब्दे षष्ठे भागे विस्तरम्)

आमंतणी-आमन्त्रणी-स्त्री० । असत्यामृषाभाषाभेदे, संथा०
७ गाथाटी० । आमन्त्रणी-हे ३ देवदत्त इत्यादिरूपा । पप ।

हि प्राशुकभाषात्रयविलक्षणत्वाच्च सत्या, न मृषा, नापि-
सत्यामृषा, केवलव्यवहारमात्रप्रवृत्तिहेतुरित्यसत्यामृषा एव,
भाषना कार्या । ध० ३ अधि० ४३ श्लोकटी० । दश० ।
विभक्तिभेदे च । “ अट्टमाऽऽमंतणीभवे ” ॥ २ ॥ (सूत्र-
१२६ +) । अट्टमी संक्षुद्धिः-आमन्त्रणी भवेत् ; आमन्त्र-
णार्थे विधीयत इत्यर्थः । अनु० । स्था० ।

आमंतणी भवे अट्ट-मी य जह हे ३ जुवाण ! ति ॥ ६ ॥

(सूत्र-६०६ +)

अष्टम्यामन्त्रणी भवेदिति । सु-औ-जमिति प्रथमाणीयं
विभक्तिरामन्त्रणलक्षणस्यार्थस्य कर्मकरणादिवत् । लि-
ङ्गार्थमात्रातिरिक्तस्य प्रतिपादकत्वेनाष्टम्युक्ता, यथा हे ३
युषन् इति । स्था० ८ डा० ३ उ० । इह चानुयोगद्वाराणु-
सारेण व्याख्यातम्, आदेशेषु तु आमन्त्रणीति दृश्यते । स्था०
८ डा० ३ उ० । “ आमंतणी भवे अट्ट-मी उ जहा हे ३
जुवाण ति ” (सूत्र-१२६ +) । आमन्त्रणी भवेदष्टमी,
यथा-हे ३ युषन्ति वृद्धवैयाकरणदर्शनेन चयमष्टमी गण्यते,
पेदंयुगानानां त्वसौ प्रथमैवेति मन्तव्यमिति । अनु० ।
‘ असत्यामृषा-आमन्त्रण्यापनादिका । आचा० २ अ० १
खू० ४ अ० १ उ० १३४ सूत्रटी । (‘ भासा ’ शब्दे
षष्ठमभागे दशवैकालिकसप्तमाऽध्ययनद्वितीयोद्देशक “ आ-
मंतणी ” २७६ इत्यादिगाथया बहुविस्तरं कथयिष्यामि)

आमंतित्ता-आमन्त्र्य-अव्य० । आ मन्त्र-ल्यप् । सम्बो-
धेत्यर्थे, वाच० ।

अजो ! ति समणे भगवं महावीरं गोतमादीं समणे
णिग्गंथे आमंतित्ता एवं वयासी-किंभया पाणा ? सम-
णाऽऽउमो ! (सूत्र-१६६ +)

‘ अजो ’ इत्यादि, सुगमम् । केवलम् ‘ अजो ति ’ ति-
आरात्-पापकर्मभ्यां याता आर्याः तदामन्त्रणम्-हे ३ आर्या !
‘ इति ’ एवमभिलषेनाऽऽमन्त्रयति संबन्धः, अमणो भग-
वान् महावीरः गोतमादीन् भ्रमणान् निमग्नानिधम्-वक्ष्य-
माणन्यायनाऽधादीदिति, कस्माद् भयं येषां ते किंभयाः;
कुतो विषयनीत्यर्थः, प्राणाः-पाणिनः ‘ समणाऽऽउमो ’
ति-हे ३ भ्रमणाः हे ३ आयुष्मन्तः इति गोतमादीनामेधा-
ऽऽमन्त्रणमिति । स्था० ३ डा० २ उ० ।

आमंतिथ-आमन्त्रित-त्रि० । आ-मन्त्र क् । अनावश्यकं
कर्मणि नियोजितं, वाच० । “ पुमं आमंतेमाणं आमंतिथ
वा अपाडसुणमाणं तो एवं वेदजा ” (सूत्र-१३५ +) ।
आचा० २ अ० १ खू० ४ अ० ३ उ० । वाच० । परिभा-
षितायां सम्बोधनार्थे प्रथमायां विभक्तौ, न० । “ साम-
न्त्रितम् ” पाणिनिः । सम्बोधने या प्रथमा साऽऽमन्त्र-
तसंज्ञा स्यात् । सि० कौ० । “ आमन्त्रितं पूर्वमवि-
द्यमानवत् ” नामन्त्रिते समानाधिकरणे सामान्य-
चनम् पा० । निमन्त्रिते, त्रि० । “ प्रातरामन्त्रितान्
विप्रान् ” वाच० ।

आमन्त्र्य-अव्य० । आ-मन्त्र-ल्यप् । सम्बोध्येत्यर्थे, वाच० ।

“ आमंतिथ उन्सविद्या, भिक्षुं अभिसा तिमंतति ” ॥ ५४ ॥

स्त्रियो हि स्वभावेनैवाऽकर्तव्यप्रवृत्ताः, साधुमामन्य-यथा
ऽहममुकस्यां वेषायां भवदन्तिकमागमिष्यामीत्येवं संकेतं
ग्राहयित्वा (सूत्र०) भर्तारम् आमन्य-आपूज्य अहमिहा-
ऽऽयाना । सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

आमंतेमास-आमन्त्रयत्-त्रि० । आपूज्यति, आवा० । “ पुं
आमंतेमासे आमंति वा ” (सूत्र-१३५+) । आवा० २ ध्रु० १
ध्रु० ४ अ० ३ उ० ।

आमंद-आमन्द-पुं० । ईषन्मद्रः । प्रा० स० । ईषद्गम्भीर-
शब्द, “आमन्दमन्थध्वनिदत्ततात्त्विकम्” भट्टिः । तद्युक्ते, त्रि० ।
वाच० । सर्वत्र लघुरामचन्द्र ॥ ८२।७६ ॥ इति द्रुमुक् । प्रा० ।

आमग-आमक-त्रि० । अपक्वे, अ० १५ श० १ उ० ४४४
सूत्रटी० । “ आमगमल्लगभूषा ” (सूत्र-७६+) । आमकम-
ल्लकमूला-अपक्वशरावकल्पा जलसंपर्के सणेन विलय-
नात् । आ० १ ध्रु० ६ अ० । अशुक्रोपहतम् च । दश० । “आ-
मयं विविहं वीर्यं ” ॥ १० x ॥ आमकम्-अशुक्रोपहतम् ।
दश० ८ अ० २ उ० । आवा० । “ फले वीर्यं य आमय ” ॥ ७+ ॥
आमकं-संचितम् । दश० ३ अ० ।

आमगंध आमगन्ध-न० । आमं च गन्धश्च आमगन्धम् ।
समाहारद्वन्द्वः । अविशुद्धकोट्यन्तर्गतं आधाकमांदिषु
आवा० । “ सत्त्वाऽऽमगंधं परिणयय गिरामगंधो परिणयय ”
(सूत्र-८७+) । सर्वत्र तद्वामगन्धश्च सर्वाऽऽमगन्धः,
सर्वशब्दः प्रकारकार्त्स्न्येऽत्र गृह्यते, न द्रव्यकार्त्स्न्ये,
आमम्-अपरिशुद्धं, गन्धग्रहणेन तु पूतिगृह्यते । ननु च
पूतिद्रव्यस्याप्यशुद्धत्वाद्दामशब्देनैवापादानात्किमर्थं भेदो-
पादानमिति ? सत्यम्, अशुद्धसामान्याद् गृह्यते, किं तु-
पूतिग्रहणेनैव आधाकमांदिषु अशुद्धकोटिरुपात्ता, तस्याश्च
शुक्लरत्नारम्भाध्याप्यस्यापनार्थं पुनरुपादानं, ततश्चायमर्थः-
गन्धग्रहणेन-आत्मकम् १ औद्देशिकत्रिकं २ पूतिकर्म ३ मि-
भजानं ४ वादरभाभृतिका ५ अप्यवपूरक ६ अन्ते बहुद्ग-
मवोधा अविशुद्धकोट्यन्तर्गता गृहीताः, शेषास्त्रयो विशु-
द्धकोट्यन्तर्गता आमग्रहणेनोपात्ता द्रष्टव्या इति, सर्व-
शब्दस्य च प्रकारकार्त्स्न्याभावायकत्वाद्येन केनचि-
त्यकारणं आमम्-अपरिशुद्धं पूतिर्वा भवति तत्सर्वं हप-
रिक्त्या ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिक्त्या निरामगन्धः निर्ग-
ताशामगन्धौ यस्मात् स तथा परिणजेत्-मोक्षमार्गं ज्ञान-
दर्शनचारिणाभ्ये परिः-समन्ताद् गच्छेत् । संवमानुष्ठानं
सम्यगनुपालयेन्निति यावत् । आवा० १ ध्रु० २ अ० ५ उ० ।

आमगोरस-आमगोरस-पुं० । आमं च तद् गोरसं च
आमगोरसम् । कबजुग्धदधितक्तादिके, घ० २ आधि० ३४
नमोऽकटी० ।

आमज्ज्वा आमार्जन-न० । सकृत् कर्त्तव्यमिदं शोधने, आवा० ।
“ गा आमज्जेज्वा वा ” (सूत्र-२६+) । नैव सकृदामज्जेज्वाऽपि
पुनः पुनः प्रमुञ्च्यत्, कर्त्तव्यमिदं शोधयेदित्यर्थः । आवा० २
ध्रु० १ ध्रु० १ अ० ५ उ० । “ आमज्जेज्वा वा पमज्जेज्ज
वा आमज्जेज्जं वा पमज्जेज्जं वा साइज्जइ ” (सूत्र-१६+) ।
नि० ध्रु० १७ उ० । “ आमज्जावेज्ज वा पमज्जावेज्ज वा

आमज्जावेज्जं वा पमज्जावेज्जं वा साइज्जइ ” (सूत्र-२२ x)
नि० ध्रु० १७ उ० । (अन्यथोः सूत्रांशयोः व्याख्या ‘ अण-
मण्यकारिया ’ शब्दे प्रथमभागे ध्रु० पृष्ठे गता)

जे भिक्खु अप्पयो अच्चिणी आमजेज्ज वा पमजेज्ज
वा आमज्जेज्जं वा पमज्जेज्जं वा साइज्जइ ॥ ६० ॥

“ अच्चिणी वा आमज्जति णाम अच्चिपत्तरोमे संडवेति
पुणो पुणो करेत्तस्स पमज्जणा । अइवा-वीयकणादीणं
सकृत् अवणयणे आमज्जणा पुणो २ पमज्जणा । नि० ध्रु०
३ उ० । मृदुगोमयादिना लिम्पने च । इय० ४ उ०
२७ गाथाटी० ।

आमज्जत-आमज्जमास-आमार्जयत्-त्रि० । सकृत् हस्ता-
दिना शोधयति, नि० ध्रु० । “ आमज्जतं वा पमज्जतं वा साइ-
ज्जइ ” (सूत्र-६०x) । नि० ध्रु० ३ उ० । “ आमज्जमासे वा ”
(सूत्र ३६ x) । आमार्जयत्-सकृत् हस्तादिना शोध-
यन् । आवा० २ ध्रु० १ ध्रु० १ अ० ७ उ० ।

आमडाग-आमडाग-न० । अर्द्धपके, अपके च । अरणि-
कनखलीयकादिके, आवा० । “ सज्जं पुण जाणेज्जा
आमडागं वा ” (सूत्र-४६ x) । ‘ आमडागं वा ’ इति-
आमपत्रम्-अरणिकनखलीयकादि तच्चार्द्धपकम्, अपक-
म्वा । आवा० २ ध्रु० १ ध्रु० १ अ० ८ उ० ।

आमतर-आपतर-त्रि० । अतिशयेन प्रापके, रा० । “ म-
खामतराप चव ” (सूत्र- +) । द्रष्टृणां मनांसि आ-
प्नुवन्ति-आत्मवशतां नयन्तीति मनश्चापस्ततः प्रकर्ष-
विषयायां तरप्रत्ययः प्राकृतत्वाच्च पकारस्य मकारे मणा-
मतरा इति भवति । रा० ।

आममल्लगरुच-आममल्लकरूप-त्रि० । अपकशरावतुल्ये,
त० । “ आममल्लगरुचे, निर्वच्यं वषट् सरीर ” ॥ ३२ ॥
११६ (आदिनः गाथाङ्कः) ॥ (सूत्र-१८+) । अपकशरावतुल्ये
शरीरे निर्वेदं वैराग्यं ब्रजत । त० ।

आममधुर-आममधुर-न० । आममिष मधुरमाममधुरम् ।
ईषन्मधुरे फले, “ आमि णामं एगे आममधुरे ” (सूत्र-
२५३+) । स्वा० ४ ठा० १ उ० ।

आमय-आमय-पुं० । आम-रोगं वात्यनेन करणे घमर्थे कः ।
आ । मीज् हिंसायाम् । करणे अच् वा । रोगे, अनामयः
निरामयः । “ समी हि शिष्टैराज्ञानौ, वर्त्त्यन्तावामयः स
च ” माघः । वाच० । इय० १ उ० २५८ गाथाटी० ।

आमयकरणी-आमयकरणी-स्त्री० । विद्याभेदे, सूत्र० २
ध्रु० २ अ० ३० सूत्रटी० ।

आमयभाव-आमयभाव-पुं० । रोगोत्पत्तौ, दश० । “ नि-
रामयाऽऽमयभावा ” ॥ २२६ x ॥ निरामयामयभावात् नि-
रामयस्य-नीरोगत्वाऽऽमयभावाद्गोत्पत्तेः उपलक्षणं चै-
तत्साऽऽमयनिरामयभावस्य तथा चैवं वक्ष्यते उपलभ्यन्ते-
पूर्वे निरामयाऽहमासं, सम्प्रातं साऽऽमया जाताः । दश०
४ अ० ।

आमयि-आमयिन्-त्रि० । रोमणि, इय० । “ नाउं ति-
विहामयीणं ” ॥ २५८+ ॥ ज्ञात्वा त्रिविधा-यातादिजन्य-

आमथि

अभिधानराजन्द्रः ।

आमाऽभिभूय

रोगयोगतस्त्रिकारा आमयो—रोगः स येषां विद्यते, ते आमथिनः । इयं १ उ० । " नाडं ति विहामहं " ॥२३५॥ ' आमहं ' ति—आमती-रोगतो, आमती जस्स अत्थि सो आमती मणुस्सो भवति । नि० अ० २० उ० ।

आमरकुंड-आमरकुण्ड-न० । तैलज्जनपदस्य स्वनामख्या-
ने नगरं, ती० । " आमरकुण्डनगरे, तैलज्जनपदविभूषणे
नखिरे ॥ गिरिशिखरभुवनमध्य-स्थिता जयति पर्दमनी
देवी ॥ १ ॥ " ती० १३ कल्प । (अस्मिन् विषये बहुवृत्तम्
पर्दमनी ' शब्दे पञ्चमभागे वक्ष्यते)

आमरणंत-आमरणान्त-अव्य० । मृत्युलक्षणवसानं याव-
दित्यर्थे, पञ्चा० । " आमरणंतमजस्से, संज परिपालनं
विहिता ॥ ४६ ॥ आमरणान्तम्-मृत्युलक्षणवसानं यावद् ।
पञ्चा० ७ वि० । " एअस्स पायमूलं, आमरणंतं न
मोक्षवत् ॥ १३५ ॥ एतस्य-गुरोः पादमूल-समीपमामरणा-
न्तं न मोक्षय—संयकालम् । पं० व० ।

आमरणंतदोस-आमरणान्तदोष-पुं० । मरणमेवास्ते मरणा-
न्तः आमरणान्तात्-आमरणान्तमसंजाताऽनुनापस्य काल-
सौकरिकादेरिव या हिंसादिप्रवृत्तिः संव दोष आमरणान्त-
दोषः । रौद्रध्यानस्य लक्षणभेद, भ० । " आमरणंतदोस " (सूत्र-२०३+) । भ० २५ श० ७ उ० । स्था० । ग० । औ० ।
" नाकाविहोऽमरणदोसा ॥ २६ ॥ " महदापह्नेऽपि स्वतः
महदापह्नेऽपि च परे आमरणादसंजाताऽनुनापः काल-
सौकरिकवत्, अपि तु-असमाप्तानुनापानुशङ्गपर इत्यामर-
णदोष इति । आ० १ अ० । आमरणन्तदोसो जथा पञ्च-
तराई, परिगिलायमाणस्स वि आगतपञ्चादेस्सम थोवो
वि पञ्चाणुनाओ न भवति, अवि मरणकालेऽपि जस्स
कालसोयारयस्सेव एताओ उव्वतो भवति, एव आ-
मरणन्तदोसो । आ० अ० १ अ० १२८ गाथासूतिः ।

आमरिस-आमर्श-पुं० । आ-मृश । स्पर्शे, घम । सम्यक्-
स्पर्शे, ल्युट् । आमर्शनमप्यत्र । न० । वाच० ।

आमर्ष-पुं० । आमर्षणमामर्षः । संस्पर्शेन, विशेषे ७७६ गा-
थाटी० । आ० म० । शं-र्ष-तप्त-वज्रे वा ॥ २ । १०५ ॥
इति हेमप्रकृतसूत्रेण शं-र्षयोः संयुक्तस्यान्यव्यञ्जनान्पूर्व-
इकारो वा । प्रा० । आ-मृग घञ् । कोणे, असहने, सम्यग-
विवेके च । वाच० ।

आमलकीकांडा-आमलकीकांडा-स्त्री० । कांडाभेद, तथा च
भगवता महाश्वरस्य वर्णकर्मधिकृत्य-समानवयोभिः कुमारैः
सह कांडां कुर्वाणः आमलकीकांडाभिर्मिलं पुराद् बहिर्ज-
गाम, तत्र च कुमारा वृक्षारोहणादिप्रकारेण कांडमिति स्म ।
कल्प० १ अधि० ५ क्षण । (आमलकीकांडाकरणसमये
देवलोके शकृत्भगवत्प्रशंसां श्रुत्वा कश्चित् मिथ्यादृष्टि-
दैवः भगवद्भाषनार्थमहागन इति ' वीर ' शब्दे पष्ठे भागे
१०५ सूत्र विवरणे वक्ष्यते)

आमलकपा-आमलकपा-स्त्री० । स्वनामख्यानायां नग-
र्याम्, विशेषे १ । " आमलकपा नयरी, मित्तसिरी कूर-
पिउडाई ॥ २३३४ ॥ आमलकपायां नगर्यां गतः, तत्र च
अमत्रर्भानाम्ना आयकण कुरापिउडाईना—कूरस्थायि-

वानेन प्रतियोधित इत्यर्थः । विशेषे १ । आ० क० । आ० अ० ।
आ० म० । आ० ७ । उल० । रा० । " इहैव जंबूद्वीपे द्वीपे भारहे
वासे आमलकपायामं नयरी होत्था " (सूत्र-१४८+) । आ० २
अ० १ अ० ।

आमल-आमल-पुं० । बहुबीजके वृक्षभेदे, " आमलपाणनं
वा २०, " (सूत्र-४३५) । आ० २ अ० १ अ० ७ उ० ।
आमलग-आमरक-पुं० । सामस्येन माय्याम्, स्था० १०
ठा० । (सूत्र-७५५) तदर्थप्रतिबद्धे कर्मविपाकशया नव-
मऽध्ययने च । न० । स्था० ।

तद्वक्तव्यता यथा—

सहसुहाह आमलए (सूत्र-७५५+)

' आमलए ति-रभुन ' लब्धुं सारयामरकः, सामस्येन मारिः,
एवमर्थप्रतिबद्धं नवमं, तत्र किल सुप्रतिष्ठ नगरे सिद्धसंज्ञा
राजा इयमाभिधानंदयामनुरक्तस्तद्वचनादेवैकोनानि प-
ञ्चशतानि देवीनां ता मिमारविष्णुणि कात्वा कुपितः सन्
तन्मातृलामेकोनपञ्चशताभ्युपनिमस्य महत्यगरे आवासं
दत्वा भक्तादिभिः सम्पूज्य विश्रब्धानि संद्वीकानि सप-
रिवाराणि सर्वतो द्वाग्बन्धनपूर्वकमग्निप्रदानेन दग्धवांस्त-
तोऽसौ राजा मृत्वा च पट्टयां गत्वा रोहीनके नगरे दत्त-
सार्यवाहस्य पुहिता देवदत्ताभिधानाऽभवत्, सा च पु-
ष्पनाम्निना राज्ञा परिणीता, स च मातृभक्तिपरतया त-
त्कृत्यानि कुर्वन्नात्मास तया च भोगविघ्नकारिणीति
तन्मातृर्ज्वलत्लोहदण्डस्याफनप्रक्षेपात्सहसा दाहकं बध्ने
व्यधापि । राज्ञा चासौ विविधावडम्बनाभिर्विधुम्य
विनाशितेति विपाकश्रुते देवदत्ताभिधानं नवममिति ६ ।
स्था० १० ठा० ३ उ० ।

आमलक-त्रि० । आ-मल्-कित् । स्त्रीत्वे गौरा० जीव ।
बहुबीजके वृक्षभेदे, जी० १ प्रति० २० सूत्र० । प्रका० । ल०
प्र० । आ० १० । स्था० । " तथ एं आमलगा पक्कलता " (सूत्र-१४३५) । अनु० । (धार्मीवृत्ते) । वाच० ।
धार्मीफले च । न० । " आमलगाई द्वागहणं च " (गा-
थासूत्र १०५) । आमलकानि—धार्मीफलानि । सूत्र० १
अ० ४ अ० २ उ० ।

आमलगमधुर-आमलकमधुर-त्रि० । आमलकमिव मधुरं
यद्यन्यत् आमलकमेव वा मधुरमामलकमधुरम् । इयम्-
धुरे, स्था० ४ ठा० ३ उ० २३० सूत्रटी० ।

आमलगमधुरफलसमान-आमलकमधुरफलसमान-पुं० । ई-
षदुपशमादिगुणलक्षणमाधुर्यवति पुरुषभेदे, स्था० ४ ठा०
३ उ० २३० सूत्रटी० ।

आमलगरस-आमलकरस-पुं० । धार्मीफलरसे, " शिशिरे
आमलकरसः " सूत्र० १ अ० ८ अ० ६३ गाथाटी० ।

आमलगरसिध-आमलकरसित-त्रि० । आमलकरससंस्पृष्टे,
विपा० । " आमलगरांसयाणि य " (सूत्र-२६ +) ।
आमलकरससंस्पृष्टानीति । विपा० १ अ० ८ अ० ।

आमाऽभिभूय-आमाऽभिभूत-त्रि० । अपकरसेनाभिभूते,
विपा० । " आमाभिभूयगता " (सूत्र-+) । आमन-
अपकरसन । विपा० ।

आमिस-आमिष-न० । आमिषति स्नेहम् । अम-टिप्प-
दीर्घश्च वा-मांते स्नेहातिरेकात्तस्य तथात्वम् । वाच० ।
“ दंकेहि य कंकेहि य, आमिसंस्थहि ते पुही ॥ ३ ॥ ” इहैः
इहैश्च पक्षिष्वेवैरभ्यैश्च मांसवशाधिभिर्मत्स्यवन्धादिभिः ।
सूत्र० १ अ० १ अ० ३ उ० । आहारं, “ इतो विष फुल्ल-
ऽमिस ” ॥ २६ + ॥ पञ्चा० ६ विष० । मांसादिके, स्था०
४ डा० ४ उ० ३८५ सूत्रटी० । ज्ञा० । अशनादिके च
आवयवस्तुनि, ध० २ अधि० ११ स्त्रोकटी० । “ जं
इच्छसि भक्तुं ज, पुष्टिं तं आमिसंशु गिह्वाहि ।
आमिसपासनिबद्धो, काहिइ कउजं अकउजं वा ॥ १ ॥ ”
सूत्र० १ अ० ४ अ० १ उ० ४ गाथाटी० । उत्कांचे, सुम्बर-
रूपादौ, लोभे, लोभनीयं विषये च । वाच० । अमिष्वङ्गहेनौ,
धनवाभ्यादिके च । उत्त० । “ अकिंवाणा उज्जुकडा निरा-
मिसा ॥ ४१ + ॥ ” निष्क्रान्ता आमिषात्-विषयादिपदार्थात्
इति निरामिषा-विषयादयः पदार्था हि विषया जीवानां
गृहिहेतुत्वादामिषापमाः पतस्मादहं निर्विषया सती ।
उत्त० १४ अ० ।

सामिसं कुललं दिस्म, वज्रमालं निरामिसं ।

आमिसं सव्वज्जिकता, विहरिस्सामो निरामिसा ॥ ४७ ॥

इदं राजन् अहं सर्वम् आमिषम्-अमिष्वङ्गहेतुं धनधान्या-
दिकम् उज्जुक्त्वा-त्यक्त्वा, निरामिषः-त्यक्तसक्ता सती अ-
प्रतिवज्जिहारतया विहरिस्सामि, किं कृत्वा साऽऽमिषम्
(आमिषेण-पशितरूपेण) । उत्त० पाई० । आमिषम्-अमि-
ष्वङ्गहेतुं धनधान्यादि । उत्त० पाई० १४ अ० ४७ गाथाटी० ।
आमिषसहितं कुललं-गुडम् अपरं पक्षिणं वा परैरिति
अन्यैर्वध्यमानं-पीड्यमानं इष्ट्वा सामिषः पक्षी हि आ-
मिषाहारिपक्षिभिः पीड्यते । अथ वा-साऽऽमिषम्-सस्पृष्टं,
भोजनाद्यर्थे लुब्धं, कुललं-पक्षिणं परैर्वध्यमानं-पीड्यमानं
इष्ट्वा यतो हि पक्षिणो यत्र गृह्यते तत्र नान् भव्यं दर्श-
यित्वा पाशादिना बध्यन्ते, आमिषाहारी शकुनिस्तु आ-
मिषदर्शनेनैव लोभयित्वा मीनवत् बध्यते, सह आमिषेण-
आमिषरत्नास्वाद्लोभेन वर्तते इति साऽऽमिषस्तं साऽऽमि-
षम् । उत्त० १४ अ० । पण०, जम्बीरफले च । वाच० । पूजादौ
निवेदनीयेऽज्ञतादौ च । दर्श० । “ पुष्पाऽऽमिसपुष्पभेदा ”
॥ ३७ + ॥ पुष्पाऽऽमिषस्तुतिभेदात् त्रिधा पूजा । आमिषम्-
वाऽऽमिषाऽऽज्ञतानारङ्गनालिकेरयीजपूरकफलविमलगलिनज-
लदधिपूनाऽमेकविधिनैवेद्यम्वभाषम् । दर्श० १ तस्य । “ पत्तो
विष फुल्लामिस-पुष्टिपक्षिपूयमज्जमि ॥ २६ + ॥ ” इत एव
संपूर्णाऽऽज्ञाकरणस्य भावसाधुनाध्यवसाय, ‘ फुल्लामिसपुष्टि-
पक्षिपूयमज्जमि ’ ति—पुष्पाणि—जात्यादिकुसुमानि,
उपलब्धान्तराङ्गतरुनादीनामिष्टेष्वन्तर्भावो वेदितव्यः, आ-
मिषम्-आहारः, इहाऽपि तथैव कथादिसकलभैवेद्यपार-
ग्रहो दृश्यः । पञ्चा० ६ विष० ।

आमिसत्थि (न्)-आमिषार्थिन्-त्रि० । आमिषम्-मांसा-
दिकम् अर्थयतः-प्रार्थयतः । मांसादिप्रार्थयितरि, ज्ञा० १
अ० ४ अ० ५१ सूत्रटी० ।

आमिसप्पिय-आमिषप्रिय-त्रि० । कङ्कपक्षिणि, मांसाभि-

लापिणि च । वाच० । बहलभर्मासादिके, ज्ञा० १ अ० ४
अ० ५१ सूत्रटी० ।

आमिसलोल-आमिषलोल-त्रि० । आमिषलम्पटे, ज्ञा० १
अ० ४ अ० ५१ सूत्रटी० ।

आमिसाऽऽवस-आमिषाऽऽवर्त-पुं० । आमिषं-मांसादि तद-
र्थमावर्तः शकुनिकादीनामामिषावर्तः । आवर्तभेदे, स्था० ४
डा० ४ उ० ३८५ सूत्रटी० ।

आमिसाऽऽहार-आमिषाऽऽहार-त्रि० । मांसादिभोजिनि, ज्ञा०
१ अ० ४ अ० ५१ सूत्रटी० ।

आमुट्ट-आमुष्ट-त्रि० । आ-मुष्ट-क । आधर्षिते, आमर्षिते
च । “ आमुष्टास्तिलकरुचः अजो निरस्ताः ” माघः ।
आ-मुष्ट-क । परिमार्जिते, विशोर्धने च । आ-मुष्ट-क ।
संस्पृष्टे च । वाच० । विपर्यासीकृतं च । ओष० । “ देहा-
रिया आम(मु)ट्टं ” (२६७ + भाष्यगा०) । अधस्तादुपरि-
च यत् ‘ आमुट्टं ’ विपर्यासीकृतं मुट्टं, आच० । “ श्रुताऽत्
॥ ८ । १ । १२६ ॥ श्रुतः अस्वम् । आमुष्टम् । आमट्टं । प्रा० ।

आमुष्टिह-आमुष्टिक-त्रि० । अमुष्टिन्-परलोके भवः ठक्
सतस्याः अलुक् टिलापः । वाच० । अमुष्ट भवः आमु-
ष्टिकः । द्वितीयेऽनीवारभेदे, परलोकसम्बन्धिनि स्वर्ग-
सुखादौ, ध० ३ अधि० १४८ स्त्रोक । परभवविषाकप्रद-
र्शके, ज्ञा० । “ महानामुष्टिकोऽपि च ॥ १७ ॥ ” आमु-
ष्टिकोऽपि-परभवे विषाकप्रदर्शकोऽपि । ज्ञा० ७ ज्ञा० ।
“ शास्त्रमासन्नभयस्य, मानमामुष्टिके विधौ ” ॥ २० + ॥
आमुष्टिके विधौ-पारलौकिके कर्मणि । शास्त्रं मानम् ।
धर्माऽधर्मयोरनीष्ट्रयत्वेन तदुपायव्यवोधने प्रमाणांतरा-
सामर्थ्यात् । ज्ञा० १४ ज्ञा० ।

आमुपेत-आमुशत्-त्रि० । सकृदीषद् वा स्पृशति, दश०
४ अ० ११ सूत्रटी० । “ सुयं मे आउसेतणं ” (सूत्र-१५) ।
आमुशना—भगवत्पादारविम्बं करयुगलादिना स्पृशना ।
आच० १ अ० १ अ० १ उ० । स्था० ।

आमुसमाण-आमुशत्-त्रि० । ईषत् स्पृशति, भ० । “ आ-
मुसमाणे वा संमुसमाणे वा ” (सूत्र-३२५ +) । आमु-
शनः ईषत्स्पृशन्नित्यर्थः । भ० ८ श० ३ उ० ।

आमूल-आमूल-न० । अमिष्यात्त्या कारणे, यो० । “ आ-
मूलमिदं परमं सर्वस्य हि योगमार्गस्य ” ॥ १६ ॥ आमू-
लम्-अमिष्यात्त्या कारणम् । यो० १३ विष० ।

आमेट्ट (गा) घर-आमेष्टकागृह-न० । अपकेष्टकागृहे, व्य० ।
“ सोलयकाणिष्टघर, पकेऽहाऽमेष्टिण्डकाघर ” ॥ ५५५ + ॥
आमा-अपकास्ताभिर्गृष्टकाभिः कृतं गृहम्-आमेष्टकागृहम् ।
व्य० ४ उ० । गृहम्यघराऽपनी ॥ २११४४ ॥ इति घर । प्रा० ।

आमेल (आवेड)-आपीड-पुं० । आ-पीड-अच् । शेल-
रके, ज्ञा० १ अ० १६ अ० १२४ सूत्रटी० । “ पत्नीपूषा-
पीडविभीतककीदशेदशे ” ॥ ८ । १ । १०५ ॥ इति हैमप्र-
कृतसूत्रेणकारस्यैवम् । प्रा० । “ नीगापीडे मो वा ”
॥ ८ । १ । २३४ ॥ इति हैमप्रकृतसूत्रेण पश्य वा मः ।

आमेलो । प्रा० । “ डालः ” ॥ ८ । १ । २०२ ॥ इति हैम-
प्राकृतसूत्रेण स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादिस्य प्रायो लः ।
आमेलो । आवडो । प्रा० । शिक्षामाह्यं शिरोभूषणे,
वाच० । “ यणमालाऽऽमलमउलकुडलसच्छुदविउधिया-
भरणचारुभुमणधरा ” (सूत्र-४७ ×) । ‘ आमेल ’ ति-
आपीडशब्दस्य प्राकृतलक्षणवशत आपीडः-शेखरकः ।
प्रहा० २ पद् । जी० । “ आविजतिलयामलालं ”
(सूत्र- ×) । आविजतिलक आमलश्च शेखरको यका-
भिस्ता आविजतिलकाऽऽमलास्तासाम् । रा० ।

आमेलग-आपीडक-पुं० । शेखरके, भ० । “ लीलुपलक-
यामलपहि ” (सूत्र-३८० ×) । ‘ आमेल ’ ति-आपीडः
शेखरः । भ० ८ श० ३३ उ० हा० । “ आमेलगयो ”
(सूत्र-१२६ +) । आमेलकः-आपीडः, शेखरक इत्यर्थः,
जी० ३ प्रति० १ उ० । “ आमेलग ” (सूत्र-२४ ×) ।
आपीडः-शेखर एव स्तनप्रस्ताधाञ्जलुकस्तप्रधानौ आ-
मेलकौ वा परस्परमीषसंबद्धौ । हा० १ भु० १ अ० ।
गृहवर्हिर्निस्सृतकाष्ठे च आपीडकमात्रे, त्रि० । वाच० ।

आमेलक-त्रि० । परस्परमीषसम्बद्धे, हा० १ भु० १ अ०
२४ सूत्रटी० ।

आमोडक-पुं० । पुष्पोन्मिधे बालवन्धविशेष, आमोडकः-
पुष्पोन्मिधे बालवन्धविशेषः । उत्त० ३ अ० १५२ गा-
थाटी० ।

आमोक्त्व-आमोक्-पुं० । आमुक्यतेऽस्मिन्नित्यामोक्त्वं वा-
आमोक्तः । परित्यागे, आचा० १ भु० १ अ० १ उ० ७
गाथा । अंशेषकर्मक्षये, सूत्र० । “ आमोक्त्वाप परिष्व-
षज्जा ” (सूत्र-२१ ×) । आमोक्ताय-अंशेषकर्मक्षयप्राप्ति
यावत् । सूत्र० १ भु० ३ अ० ३ उ० । अंशेषकर्मक्षयसाधकं
आचारं, आचा० । तथा आचारैकार्थिकानधिकृत्य-आ-
मोक्तस्य निक्षेपा नामादिस्तत्र व्यतिरिक्ता निगडादेः भा-
वामोक्तः कर्माष्टकोद्घटनमशेषमेतत् साधकआयमवाचारः
इति । आचा० १ भु० १ अ० १ उ० ७ गाथाटी० ।
(अस्यैकार्थिकानि ‘ आचारंग ’ शब्दे ऽस्मिन्नेव भागे ऽपि
द्रष्टव्यानि)

आमोग-आमोक-पुं० । आ-मुच-घञ्-परिधाने, ल्युट् आ-
मोचनमप्यत्र । न० । वाच० । कचवरपुत्रे, न० । “ आ-
मोयाणि वा (सूत्र-१६६+) आमोकार्ति-कचवरपुत्राः ।
आचा० १ भु० ७ अ० २ उ० ।

आमोडग (लय)-आमोडक-न० । आतोद्यभेदे, “मुच्छि-
ज्जंताण आमोडगान्” आ० चू० १ अ० ।

आमोस-आमर्श-पुं० । आमर्शनमामर्शः । प्रगमर्शे, हा० १
भु० ८ अ० ७६ सूत्रटी० । संस्पर्शे, प्रश्न० १ संब० द्वार २२
सूत्र० । प्रव० । न० ।

आमर्ष-पुं० । आमर्षणमामर्षः । संस्पर्शे, विशेष० ७७६ गाथा-
टी० । आ० म० । अप्रसूज्य करण स्पर्शनं, जाग्रतोऽतिवा-
रभेदे च । आव० । “ आमोस सस्तरक्वामोस ” अविधौनेव
आमर्षणमामर्षः, अप्रसूज्य करण स्पर्शनमित्यर्थः । तस्मिन्

सरजस्कामर्षे सति, सह पृथिव्याविरजसा यद्वस्तु स्पृष्टं
तत्संस्पर्श इत्यर्थः, आव० ४ अ० ।

आमोष-आमुष्णाति-आ-मुष-पञाद्यच् । सम्यगपहारकं
चौरादौ, आमुष्-भावे घञ् । अपहरणे, वाच० ।

आमोसग-आमोषक-पुं० । आमुष्णातीत्यामोषकः । चौरैः,
स्था० ५ डा० २ उ० ४१७ सूत्रटी० । “ आमोसगा संपिडिया
गच्छेज्जा ” (सूत्र-१३० ×) । आमोषकाः-स्तेनाः । आचा० २
भू० १ चू० ३ अ० ३ उ० । “ तत्थ ललु विहरंसि बह्वे आमो-
सगा यत्थपिडियाप संपिडिया गच्छेज्जा ” (सूत्र-१५१ ×) ।
आमोषकाः-चौराः । आचा० २ भू० १ चू० ५ अ० २ उ० ।
आमोसहि-आमर्शो (र्षी) वधि-पुं० । आमर्शो हि-इत्तादिना
स्पर्शः आर्षार्थस्य स आमर्शोवधिः । ग० २ अधि० ७१
गाथाटी० । प्रव० । आमर्षणमामर्षः-संस्पर्शनमित्यर्थः । स
एवौषधिर्यस्यामावामर्शोवधिः कुरादिसंस्पर्शमात्रादेव व्या-
ध्यपनयनसमर्थः, लब्धिलब्धिमतारभेदापकारात्साधुरेवा-
मर्शोवधित्यर्थः । विशेष० ७७६ गाथाटी० । आ० म० ।
लब्धिमर्षे, पा० १ सूत्र । औ० । यत्प्रभावात्स्वइत्तापादा-
द्यवयवपरागमशमात्रेणैवात्मनः, परस्य वा सर्वेऽपि रोगाः
प्रणश्यन्ति स आमर्शोवधिः । प्रव० २७० द्वार १५०६ गाथा ।
आमोसहिताम रोगाभिभूतं अत्ताणं पर वा जवे वि ति-
गिच्छामि ति संक्षिप्तं आसुरति तं तच्छला चेव वध-
गयरोगतकं करति ति । सा य आमोसहितसी । सरीरे-
गदेने वा सव्वसरीरे वा समुपज्जति ति एवमस्मा आ-
मोसहि ति भण्यति । आ० चू० १ अ० ।

आमोसहिपत्त-आमर्शो (र्षी) वधिप्राप्त-त्रि० । आमर्शः-
संस्पर्शः, स एवौषधिः-सर्वरोगापहारिन्वात् तपश्चरण-
प्रभावो लब्धिविशेषस्तं प्राप्ता येन तथा । आमर्शो (नो)
वधिलब्धिविशेषप्राप्तं, प्रश्न० । “ आमोसहिपत्तेहि ” (सूत्र-
२२ ×) प्रश्न० १ संब० द्वार ।

आय-आय-पुं० । आगच्छतीत्यायः । द्रव्यादेर्लाभे, सूत्र०
१ भु० १० अ० १० गाथाटी० । उत्त० । आ० म० । हा० ।
आतु० । प्रव० । दश० । विशेष० । धनोपगमे, वाच० । “ आ-
यस्स हेउ पगेर संगे ” ॥ १६ + ॥ आयस्स-लाभस्य
हेतोः-कारणात् । सूत्र० १ भु० ६ अ० । (आयं वृष्टा कार्यं
कुर्यादिति । (‘ गच्छपरिगृह्णा ’ शब्दे तृतीयभागे वक्ष्यते)
आयः-प्राप्तलाभ इत्यनर्थान्तरम् । अनु० १५४ सूत्रटी० ।
नि० चू० । “ गच्छपरिगृह्णन्ता, अणागतं आउवापकुस-
लेण ” ॥ ८६४ × ॥ आयो-नाम पार्श्वस्थाङ्कः पार्श्वोन्नि-
धायुहसंयमपालनादिको लाभः । वृ० ३ उ० । “ दानादिकं च
लाभोन्नितमेव कार्यम् ” “ लाहोन्नियवाणे, लाहोन्नियभोगे,
लाहोन्नियपरिवारं, लाहोन्नियतिहिकरं सिद्धा ” (सूत्र-२+) ।
(अस्य सूत्रांशस्य व्याख्या ‘ धम्म ’ शब्दे चतुर्थभागे
६२२ पृष्ठे वक्ष्यते) उक्तं चात्र लौकिकैः-“ पादमायाजिधि
कुर्यात्पादं विज्ञाय वदयेत् । धर्मोपभोगयोः पादं, पादं
भर्तव्यपोषणं ” ॥ १ ॥ तथाऽन्यैरप्युक्तम्-“ आयादर्थं नि-
यज्जातं धर्मं धर्माधिकं ततः । शेषेण शेषं कुर्वीत,
यतस्तनुच्छमैहिकम् ॥ १ ॥ ” इत्यादि । यं सू० । आ-

से किं तं भावाऽऽए?, भावाऽऽए दुविहे पणत्ते, तं जहा-
 आगमओ अ, नो आगमओ अ । से किं तं आगमओ
 भावाऽए?, आगमओ भावाऽऽए जाणइ उवउत्ते, सेतं
 आगमओ भावाए । से किं तं नोआगमओ भावाए?, नो
 आगमओ भावाए दुविहे पणत्ते, तं जहा-पमत्थे अ,

अपमत्थे अ । से किं तं पमत्थे ? पमत्थे तिविहे पणत्ते, तं जहा-गाणाऽऽ, दंसणाऽऽ, चरित्ताऽऽ, मेत्तं पमत्थं । मे किं तं अपमत्थे ? अपमत्थे चउच्चिहे पणत्ते, तं जहा-कोहाए, माणाए, मायाए, लोभाए । से तं अपमत्थे । मे तं गो आगमओ भावाए । सेत्तं भावाए । सेत्तं आए । (सूत्र-२५४+) अनु० ।

उपोतिषोक्तं लग्नाधिकेः राश्यधिके च एकदशस्थाने, लग्नाधिकैकादशस्थानस्याऽऽयत्वं च । तत्स्थानं आयस्य चिन्तनीयत्वात् । चान्तिगारगालके च । कर्मणि अच्, घञ् वा । ग्रामादितः स्वामिग्राह्यभागं लभ्ये धनादौ, “ नदस्मिन् वृद्धायलाभशुक्लपदादीयन् ” पा० । ग्रामेषु स्वामिग्राह्यो भागः आयः । सि० कौ० । वाच० । कृष्णारब्ध भेदः प्रश्ना० । “ आय काए, कुहण ” ॥ ४०+ ॥ (सूत्र-२३४) प्रश्ना० ? पद । आ डा० । (अत्र विस्तरः ‘ कुहणा ’ शब्दे तृतीयभागे वक्ष्यते) ।

आज्ज-त्रि० । आज्यतेऽनेन । आ अज घञर्थे क । घृते, ज-टा० । अजस्येदम् अण । छागमांसादौ, त्रि० । अलंकृतं कुमारं कुशलीकृतशिरसमहनेन घाससा संघातमणयेन वा अजिनेन ब्राह्मणं, रौच्येण क्षत्रियम्, आजन वैश्यम् । आश्य० शृ० । “ गव्यमाजं तथा औष्ट्रं माविकं माहिपं च यत् । अश्वायाश्चैव नार्याश्च, करेणुनां च यत्पयः ” ॥ २ ॥ सुभृतः । अज भावे घञ् । न वीभावः । विक्षेपे, आज्ञानेय । वाच० ।

आयइ (ई)-आयति (ती)-त्री० । आ य-ति । वा डीप् । आगामिकाले, “ आयइ जणो ” ॥ २८+ ॥ पञ्चा० १६ त्रिव० । वृ० । व्य० । “ से तस्य कुच्छिपुर्वाले, आयइ नाऽवबुद्धः ” ॥ १ ॥ दश० १, चू० । तत्र तेषु भागेषु मूर्च्छितो-गुडो बालः आयतिम्-आगमिकालं नाऽवबुद्धयेन स्वयंगवगच्छति । दश० १, चू० । आगामिकालविषयायां महत्यामास्थायाम्, व्य० । “ जुवगज्जमि उ ठविण, एया-आं वंघंति आयति तस्य ” ॥ १६६+ ॥ आयतिम् आगामिकालविषयां महतीमास्थां वन्धति । व्य० ४ उ० । सन्तती, वृ० । राजसुतदीक्षामधिकृत्य-“ आयती इहमेतपूया य ” ॥ २३+ ॥ आयतिश्च-सन्ततिरमीषामेतेन अविच्छिन्ना भविष्यतीति । वृ० ३ उ० । प्रभावे, काण्डइज्ज, तेजसि, फलदानकाले च । आयति-त्री० । आ यम क्तिन् । स्नेहे, वशिष्ठे, सामर्थ्ये, सीम्नि, शयने, प्रभावे, “ आगतौ च उपाये च अनास्था च तत्कल्पनम् ” । शा० भा० वाच० ।

आयइजण-आयतिजनक-त्रि० । आयती-आगामिकाले अर्थाष्टं फलं जनयति-करोति योऽसायायतिजनकः । आगामिकालेऽभीष्टफलदायकं, पञ्चा० । “ आयइजणो ” ॥ २८+ ॥ पञ्चा० १६ त्रिव० ।

आयइत्ता-आदाय-अव्य० । गृहान्वत्यर्थे, सूत्र० १ अ० १२ अ० ६ गाथाटी० ।

आयइफल-आयतिफल-न० । आयती आगामिनि काले फलमप्यत्यायतिफलम् । परभवफलके, पञ्चा० । ‘ आय-

निकलमज्जवसा-इणं च निउणं मुण्येयव्वं ॥ ४२+ ॥ ” आयती-आगामिकाले, परभवे इत्यर्थः । फलं साध्यमस्येत्यायति-फलम् । पाठान्तरं-आयतफलं-मोक्षफलम् । पञ्चा० १२ त्रिव० ।

आयइविराह-आयतिविराधक-त्रि० । परलोकपीडाकरं, पं० सू० । “ आयइविराहं समारंभं न चित्तिउजा ” (सूत्र-२+) ॥ अयतिविराधकं-परपीडाकरं समारम्भम्-अज्ञा-रकमादिरूपं तथा न चिन्तयेद् । पं० सू० ।

आयइसंपगामस-आयतिमप्रकाशन-न० । अतुर्थे सामभेदं, स्था० । अतुर्थे सामभेदमाधिकृत्य-“ आयत्याः सम्प्रकाश-नम् ” अस्मिन्नेवकृते इदमावयोर्भविष्यतीत्याशयोऽनम्-आयतिमप्रकाशनम् । स्था० ३ डा० ३ उ० १८४ सूत्रटी० ।

आयंगुल-आत्माकुल-न० । आत्मनेऽऽकुलमात्माकुलम् । आत्माऽऽकुलप्रमाणभेदः, प्रब० । (‘ आकुल ’ शब्दे प्रथमभागे स्व-स्वमुक्तम्)

जं पुण आयंगुलमे-रिसंण तं भासिअं विहिणा ॥ १४०७ ॥ अपुनरात्माऽऽकुल पूर्वमुद्दिष्टं तद्वादेशेन-वक्ष्यमाणस्वरूपं विधिना प्रकारेण भाषितं-प्रतिपादितं तीर्थकृद्गणधरैः ।

तमेव विधिमाह-

जे जम्मि जुं पुग्गिमा, अहुमयंगुलमूमिआ हंति ।

तेसिं जं जं निअमं- गुलमायंगुलमेत्थ तं होइ ॥ १४०८ ॥

ये पुरुषाश्चकवर्तिवासुदेवाद्यो यस्मिन् युगे सुषमसुल-मादिकाले निजाऽऽकुलनेवाऽष्टोत्तरं शतमकुलानामुच्छिन्नाः-उच्चा भवन्ति तेषां च स्वकीयाऽऽकुलेनाऽष्टोत्तराऽऽकुलशनो-च्चानां पुरुषाणां यज्ञिजम्-आत्मीयमकुलं तदपुनरात्माऽ-कुलं भवति । इह च ये यस्मिन् काले प्रमाणयुक्ताः पुरुषा भवन्ति, तेषां सम्बन्धा आत्मा गृह्यते । तत आत्मने-ऽऽकुलमात्माऽऽकुलम् । इदं च पुरुषाणां कालादिभेदेनान्य-स्थितमानत्वादित्यतः प्रमाणं द्रष्टव्यम् ।

जे पुण एयपमाणा, उग्गा अहिगा य तेमिमेयं तु ।

आयकुलं न भवइ, किं नु तदामाममेव ति ॥ १४०९ ॥

ये पुनः-पुरुषा एतस्मात्-अष्टोत्तराऽऽकुलशनलक्षणप्रमाणा-भ्यूनाः समधिका वा तेषां संबन्धि यदकुलमेतदात्माऽऽकुलं न भवत्यतः, किं नु-तदाभासमेव-आत्माकुलाभासमेव, पर-मार्थत आत्माकुलं तच्च भवतीत्यर्थः । लक्षणशास्त्रोक्तस्व-गादिशेषलक्षणवैकल्पसहायं च यथोक्तप्रमाणार्जुनाधिक्य-मिह प्रतिषिद्धं न केवलमिति संभाव्यते, भवनचक्रवर्त्या-दीनां स्वाऽऽकुलनां विशत्यधिकाऽऽकुलशतप्रमाणानामप्यत्र निर्णीतत्वान्महाधीगादिनां च केषाञ्चित्मतेन अतुरशीत्या-द्यकुलप्रमाणत्वादिति । प्रब० २२४ द्वार ।

आत्माकुलं सूच्यकुलादिभेदात् त्रिविधम्-

से किं तं आयंगुले ? आयंगुले (अनु० सूत्र-१३४+) तिविहे पणत्ते, तं जहा-सुइअंगुले १, पयंगुले २, घण-गुले ३, (सूत्र-१३४+) अनु० ।

(आत्माकुलेन पञ्चकुलानि पादः इत्यादि । ते यदा मनुष्या भवन्ति तेषां तदा आत्माकुलेन स्वकीयस्वकीयकाल-

संभवीम्यष्टदृश्यानि मीयन्ते इत्यादि सर्वम् 'अङ्गुल' शब्दं प्रथमभागे प्रतिपादितम् ।) (सूत्रपञ्चिकादिप्रदेशानामहण-वदुपनिष्ठाऽपि 'अङ्गुल' शब्दं प्रथमभागे गता)

आयंत-आचान्त-त्रि० । आ-चम-कृ । आचमनकर्त्तरि, आचान्तः पुनराचामेत् । काशी० । कृत्वाचमनं यस्य तादृशं जलादी च । वाच० । गृहीताचमने, रा० । अ० । शी-चायै कृतजलस्पर्शे, नि० १ ध्रु० ३ वर्ग ३ अ० । औ० । "आयंते चोक्ते परमसुहृद्वयम्" (सूत्र-४) । 'आयंते' इति-नवानामपि भोक्तृणां शुद्धोदकप्रक्षालनेनाचाम्नां गृहीताऽऽचमनः । रा० । आचान्तौ-शुद्धोदकं कृत्वाऽऽचमनौ । कल्प० १ अधि० ५ कण १०५ सूत्रटी० । का० । अ० ।

आयंभिल-आचामास-न० । ल० प्र० १०२ गाथा । आचामः-अवभाषणम्, अम्लं चतुर्थो रसः, त एव प्रायेण व्यञ्जनं यत्र भोजनं ओदनकुलमाषसक्तुप्रभृतिके, तदाचामासम् । समयभाषयौदनकुलमाषसक्तुप्रभृतिके, ध० २ अधि० ६३ ऋक ।

आयामास-न० । आयामम्-अवभाषणम्, अवभाषणम्-काञ्चिकम् । वृ० १ उ० । (अत्रार्थे 'अवस्तावत्' शब्दः प्रथमभागस्थो द्रष्टव्यः) (आयामः-अवशायनम्) । आव० ६ अ० १६०३ गाथाटी० । अम्लं च-सौवीरकं, त एव प्रायेण व्यञ्जनं यत्र भोजनं ओदनकुलमाषसक्तुप्रभृतिके, तदायामासम् । समयभाषयौदनकुलमाषसक्तुप्रभृतौ, पञ्चा० ५ विष० ७ गाथाटी० । अवस्थामे, (ने, आचा० २ ध्रु० १ सू० १ अ० ७ उ० ४१ सूत्रटी०) । न० २ अधि० ७८ गाथाटी० । (आचामासभेदादि 'आयंभिलपञ्चकलाण' शब्दऽनुपदमेव वक्ष्यते) तद्वर्गे प्रत्याख्यानभेदः च । पञ्चा० ५ विष० ७ गाथाटी० । (तद्वक्तव्यता 'आयंभिलपञ्चकलाण' शब्दऽनुपदमेव वक्ष्यते)

आयंभिलपञ्चकलाण-आचा (या) मासप्रत्याख्यान-न० । प्रत्याख्यानभेदः, ध० ।

अत्र सूत्रम्—

आयंभिलं पञ्चकलाइ अमृत्यणाभोगेणं, सहसागारेणं, लेवालेवेणं उक्खितविवेगेणं गिहत्थमंसङ्केणं पारिद्धा-वणिगागारेणं, महत्तरागारेणं, सव्यसमाहिवत्तिआगारेणं, वोसिरइ । आत्र० ६ अ० ।

आचामः-अवभाषणम्, अम्लं चतुर्थो रसः त एव प्रायेण व्यञ्जने यत्र भोजने ओदनकुलमाषसक्तुप्रभृतिके तदाचा-मासम् । समयभाषयोक्त्यते, तत्प्रत्याख्याति, आचामास-प्रत्याख्यानं करोतीत्यर्थः । आचामस्यास्य त्रय आकाराः पूर्ववत्, (लेवालेवेणं) लेपो-भोजनभाजनस्य विकृत्या तीम-नादिना वा आचामासप्रत्याख्यातुरकल्पनीयेन लिप्तता, अलेपो-विकृत्यादिना लिप्तपूर्वस्य भोजनभाजनस्यैव हस्ता-दिना संलेखनोऽलिप्तता, लेपआऽलेपश्च लेपालेपम्, त-स्मादन्यत्र, भाजने विकृत्याद्यवयवसङ्गावेऽपि न भङ्ग इ-त्यर्थः । 'उक्खितविवेगेणं' शुष्कौदनादिभक्ते पतितपूर्व-स्याचामासप्रत्याख्यानवतामयोऽयस्याद्रवविकृत्यादिद्रव्य-

स्योत्पत्तस्योद्भूतस्य विवेको निःशेषतया त्याग उत्तिस-विषेकः, उत्तिस्य त्याग इत्यर्थः, तस्मादन्यत्र, भोक्तव्यद्रव्य-स्य अभोक्तव्यद्रव्यस्पर्शेनाऽपि न भङ्ग इति भावः, यन्मूले-पुं न शक्यं तस्य भोजने भङ्गः 'गिहत्थमंसङ्केणं' गृह-स्थस्य-भक्तव्यद्रव्यस्य संवन्धि करोटिकादिभाजनं वि-कृत्यादिद्रव्येणोपलिप्तं गृहस्थसंस्पृष्टं, ततोऽन्यत्र, विकृत्या-दिसंस्पृष्टभाजनेन हि दीयमानं भक्तमकल्पद्रव्यावयवमि-मं भवति, न च तद्भुजानस्याऽपि भङ्गः, यद्यकल्पद्रव्यरसो बहुलं जायते । 'वोसिरइ' इति-आचामासं चतुर्विधाहारं च व्युत्सृजति । ध० २ अधि० ७८ इलोक । "अद्वेषाऽऽयं-भिलमि आगारा ॥६५॥" अद्वेष, न मृत्नादिकाः । आ-यामः-अवभाषणम्, अम्लं च-सौवीरकं, त एव प्रायेण व्यञ्जनं यत्र भोजनं ओदनकुलमाषसक्तुप्रभृतिके तदायामासं समयभाषयोक्त्यते, एतद्वर्गे प्रत्याख्यानमपि तद्वैयर्थ्यतस्त-स्मिन्नायामासं आयामासस्य चाऽऽकारा भवति ।

ने चैवम् । पञ्चा० ५ विष० । सूत्रम्—

आयंभिलं पञ्चकलाइ अमृत्यणाभोगेणं सहसागारेणं लेवालेवेणं उक्खितविवेगेणं गिहत्थमंसङ्केणं पारिद्धावणि-यागारेणं महत्तरागारेणं सव्यसमाहिवत्तिआगारेणं वोमि-रइ । आव० ६ अ० १६०५ गाथा ।

प्रत्याख्यानं सर्वं प्राग्वत्, त्वरम् । आयामासं प्रत्याख्याति-तद्वैयर्थ्यं मया भोक्तव्यमिति प्रतिजानीते । लेपो भोजनभाज-नस्य विकृत्या तीमदिना वा आयामासप्रत्याख्यातुरकल्प-नीयेन लिप्तता, स चालेपश्च विकृत्यादिना लिप्तपूर्वस्य भोजनभाजनस्यैव हस्तादिना संलेखनो निःलेपनेति ले-पालेपं तस्मादन्यत्र भाजने विकृत्याद्यवयवसङ्गावेऽपि न भङ्ग इत्यर्थः, तथा उत्तिसस्य शुष्कौदनादिभक्ते निःक्षिप्तपू-र्वस्यायामासप्रत्याख्यानवतामयोऽयस्याद्रवविकृत्यादिद्रव्य-स्य विवेको निःशेषतया पृथक्करणम्-उद्धरणमुत्तिसविषेक-स्तस्मादन्यत्र प्रत्याख्यानं भोक्तव्यद्रव्यस्याकल्पनीयद्रव्येण संस्पर्शेऽपि न भङ्ग इति भावः । तथा गृहस्थस्य भक्तवा-यकस्य सम्बन्धि संस्पृष्ट-विकृत्यादिद्रव्येणोपलिप्तं यत्करो-टिकादिभाजने तद्गृहस्थसंस्पृष्टं ततोऽन्यत्र विकृत्या-दिसंस्पृष्टं भाजनेन हि दीयमानं भक्तमकल्पद्रव्यावयव-मिमे भवति, न च तत् भुजानस्याऽपि भङ्ग इति भावः । 'वोमिरइ' इति-अनायामासं व्युत्सृजतीति । पञ्चा० ५ विष० ६ गाथाटी० ।

अधुना तदुपन्यस्तमेव चाऽऽचामासमुच्यते—

गुणं नाम तिविहं, ओअण १ कुम्मास २ सत्तुआ ३ चव । शिकं पि अ तिविहं, जहअयं १ मज्झिमुकोमं ॥१६०३॥

आयामासामिति गौणं नाम, आयामः-अव (शायनम्) भाषणम् । अम्लं-चतुर्थरसः तादृशं निर्बुत्तम् । आयामा-सम्, इदं चोपाधिभेदातिविधिं भवति । ओदनः, कु-ल्माषाः, सक्तव्यश्च । ओदनमधिकृत्य कुल्माषासक्तुभेति एकैकमपि चामीषां त्रिविधं भवति । जघन्यम्, मध्यमम्, उन्मृष्टं चति ।

कथमित्यत्राह—

द्वये १ रसे २ गुणे वा ३, जहन्मयं १ मज्जिमं च २ उक्तामं ३ ।
तस्सेव य पाउगं, कुलणा पंचेव य कुडंगा ॥ १६०४ ॥

द्रव्यं रसं गुणं चैव—द्रव्यमधिकृत्य १, रसमधिकृत्य २, गुणं
आधिकृत्येत्यर्थः ३ । किं ? जहन्मयं १, मज्जिमं २, उक्तामं ३ चे-
ति ३, तस्यैवायामात्मन्ये प्रायोग्यं यज्जहन्मयं, तथा आयामात्म-
न्ये प्रायोग्यात्मन्ये दध्ना भुज्जानस्य दोषः प्राणातिपातप्र-
त्याख्याने तदनात्मन्येति, कुलना यज्जहन्मया, पञ्चैव कु-
डंगा-वक्रविशेषा इति ।

तद्यथा—

लोए १ वेये २ समये ३, अक्षणे ४ खलु तहव गेलमे ५ ।
एए पंच कुडंगा, नायव्वा अंबिलम्मि मव ॥ १६०५ ॥

लोके वेदे समये अक्षणे खलु तथैव ग्लानत्वे लोकमङ्गी-
कृत्य कुडंगाः एवं वेदात् समयात् अक्षानं ग्लानत्वं च एते
पञ्च कुडंगा ज्ञानव्याः आयामात्मने भवन्ति, आयामात्म-
न्येति । इति गाथात्रयसमाप्त्यर्थः ॥ ५७ ॥ विस्तरार्थस्तु
कुडंगसंप्रदायसमधिगम्यः ।

सखाऽयम्—

" एष आर्यविलं च भवति आर्यविलपाउगं च, तथो-
दत्ते आर्यविलं च आर्यविलपाउगं च आर्यविला सकृग,
जाणियव्वा कुरविहणाणि आर्यविलपाउगं, तदुलकाण-
याउ कुडंगा पिट्टं पिट्टुगा पिट्टुगोवलिआओ रालगा मंड-
गादि, कुमाला पुव्वं पाणिपणं कडिज्जति पच्छा ओ-
क्खलीए पीसंति, ते निविहा-सगणा, मज्जिमा, भूला,
एए आर्यविलं, आर्यविलपाउगाणि पुण जे तस्स तुल-
मीसा कणियाओ ककडुगा य एवमादि, सन्तुगा-जयाणं
वा, गाधूमाणं वा, बीहियाणं वा, पाओगं पुण-गाधूम-
भुज्जिया पिच्चुगालाया जाव भुज्जजा, जे य जतएण न
तीरंति पीसिउ, तस्सेव निहागे कणियादि वा, एयाणि
आर्यविलपाओगाणि, तं निविहं पि आर्यविलं, निविहं
उक्तामं मज्जिमं, जहन्मं । दव्यओ-कलमसालिकूगे उक्तामो,
जया जस्स पत्थं रुद्धं वा, रालगा सामागे वा जहन्मो,
समा मज्जिमा, जो सो कलमसालीकूगे सो रसं पडुच्च
निविहो-उक्तामो, मज्जिमो, जहन्मो य । तं चैव निविधं
पि आर्यविलं निज्जगागुणं पडुच्च निविधं-उक्तामो नि-
ज्जगागुणा, मज्जिमो, जहन्मा सि । कलमसालिकूगे-
दव्यओ उक्तामं दव्यं चउत्थं रसिपणं समुद्दिहसइ, रसओ
वि उक्तामं तस्स वएण वि आयामेण उक्तामं रसओ
गुणओ जहन्मो थाया निज्जग सि भणियं होइ, सो चैव क-
लमायणो जया अणेहि आयामेहि तदा दव्यओ उक्तामो
रसओ मज्जिमओ गुणओ वि स मज्जिमो चैव, सो चैव
जया उण्होदएण तदा दव्यओ उक्तामं, रसओ जहन्मं,
गुणओ मज्जिमं चैव, जेण दव्यओ उक्तामं, न रसओ ।
एयाणि जे मज्जिमा आउलादणा ते दव्यओ मज्जिमा,
आर्यविलेण रसओ उक्तामा, गुणओ मज्जिमा, तहव च-
उण्होदएण दव्यओ मज्जिम रसतो जहन्मं गुणओ मज्जिमं
मज्जिमं दव्यं नि काऊणं रालगतकूगे दव्यओ जहन्मं आ-

र्यविलेण रसओ उक्तामं गुणतो मज्जिमं, ते चैव आयामेण
दव्यओ जहन्मं रसओ मज्जिमं, गुणओ मज्जिमं, ते चैव उण्हो-
दएण दव्यओ जहन्मं, रसओ जहन्मं, गुणओ उक्तामं, बहु
निज्जग सि भणियं होइ । अहवा-उक्तामं तिप्पि विभासा
उक्तामोक्तामं, उक्ताममज्जिमं, उक्तामजहन्मं, कजियओ-
यामउण्होदएहि जहन्मा, मज्जिमा, उक्तामा निज्जरा । एवं
तिसु विभासियव्वं कुलणानाम एवेणाऽऽर्यविलं पञ्चकखायं,
तेण हिंसेण सुउदायो गहिओ, अण्णाणेण य खीरेण
निमित्तं घलूण आगमओ आलोएउं पजीओ, गुरुहिं
भणिओ-अज्ज तुज्ज आर्यविलं पञ्चकखायं, भणइ सधं,
तो किं भुज्जसि ? जेण मे पञ्चकखायं, जहा पाणाइयाए
पञ्चकखात ए मारिज्जइ, एवं आर्यविले वि पञ्चकखातं ।
तं न कीरइ, एमा कुलणा " परिहारस्तु प्रत्याख्याने भोजने
तस्मिन्नुत्तौ च भवति, भोजनं आयामात्मप्रायोग्यादभ्यस्तु
तत् प्रत्याख्याति आयामात्मने च वर्तते, तस्मिन्नुत्तौ चतु-
र्थिधमप्याहारं प्रत्याख्यानस्य, तथा लोके एवमेव प्रत्या-
ख्यानार्थः । दासु अर्थेसु वट्टइ भोजने तस्मिन्नुत्तौ च, तेण
एसा कुलणा निरतिथमा । पंच कुडंगा लोए, वेदे, समए,
अक्षणे, गिलाणे कुडंगो सि, एंगणाऽऽर्यविलस्स पञ्च-
कखायं, तेण हिंसेण सखाडी संभावया, अक्षं वा उक्तामं
लज्जं, आर्यविलं वेदे, भणियं-तुज्ज आर्यविलं पञ्च-
कखायं, सो भणइ—जमासमाणा ! अण्होहि वट्टिण लोइ-
याणि सत्थाणि परिमलियाणि, तथ आर्यविलस्स सहा
नऽत्थि, पढमा कुडंगो १ । अहवा-वेदेसु चउसु संगोवंगेसु
नऽत्थि आर्यविलं, धितिओ कुडंगो २ । अहवा-समए
अरगवीरगभिकखुपेहरंगणं, तथ वि नऽत्थि, न जा-
णामि एस तुज्जं कओ आगओ ? तहओ कुडंगो ३ । अ-
क्षणेण भणइ न जाणामि जमासमाणा ! केरिस्सं आर्य-
विलं भवइ ? अहं जाणामि कुसंगेहि वि जिम्मइ सि तेण
गहियं, " मिच्छइ मि दुक्कडं, " न पुणो गच्छामि, चउत्थो
कुडंगो ४ । गिलाणो भणइ-न तरामि आर्यविलं काउं सुलं
मे उट्टइ अण्णे वा उहिसइ रोगं ताहं न तीरइ करंउं । एस-
पंचमा कुडंगो ५ । तस्स अट्ट आगारा—

अण्णत्थणाभोगेण सहस्सागारेणं लेवाल्लेवेणं उक्ख-
त्तविवेगेणं गिहत्थसंमट्ठेणं पारिद्वानियागारेणं महत्त-
रागारेणं सव्वसमाहिवत्तियागारेणं वोसिरति ।

अण्णभोगसहसकारा तहव, लेवाल्लेवा जइ भायेण पुव्वं ले-
वाडगगहियं च समुद्दिहं सेलिहियं जति तेण आणनि य
भुज्जति, उक्खत्तविवेगे-जे आर्यविले पडुनि विगतिमादि
उक्खत्तविता विगित्तु मा खवरि गलत्तु अक्षं वा आर्यवि-
लस्स अण्णाओगं जइ उज्जरितं तीरइ उज्जरि न उवह-
म्मइ, गिहत्थसंमट्ठे वि जदि गिहत्थो उल्लिखं भाणियं या
लेवाडं कुसणादीहि तेण ईसि सि लेवाडं तं भुज्जइ, जइ
रसो आल्लिज्जइ बहुओ ताहं न कण्यइ, परिद्वानिण-
महत्तरासमाहीओ तहव । एयाकथानमतिगम्भीरकुञ्जिता
भाष्यकारेणोपन्यस्तक्रममायामात्मम् । आद्य० ६ अ० ।
तथा च—“ आर्यविलमधि निविहं ” इत्यादिवाचाः, १०२
आरभ्य=१०६ पर्याप्तः । अर्चिस्तः । शब्दः प्रथमभागे गतः ।)

अं विमियं काउं नो, सकइ तं तं न कप्पइ रयाइ ।
पायं हिं गुं न कप्पइ, दुकयदोसप्पसंगमो जयया ॥ १०७ ॥
दंतवणं संबोले, कावणं नेव अंबिलंमि नवे ।
जलभिधमयाहारं, कप्पइ सव्वं पि तत्थ ठिए ॥ १०८ ॥
सोवीरिमुसिअजलं, कप्पइ नो अण्णमेस विहिपायं ।
सोवीरं सिद्धपिण्डं, नियथेहं विस्समुक्किहे ॥ १०९ ॥
मज्झिमे पुग्गुरियाइ, हिं गुप्पमुहा पकप्पए मयया ।
भजियवण्णायं, सव्वं पि पकप्पइ जइजे ॥ ११० ॥

काठिन्यसहितमण्डकलाक्षरपण्डिकादि यत्तास्तिमितुम्-
आर्त्तिकं न शक्यन्ते तत् आचामांस्ते अकल्प्यम् ।
दुष्मि चउअंगुलमात्रं, नीरं जइ हवइ सिद्धमनुवरि ।
आयंभिलं विमुद्धं, हविअ तो सव्वकडुहरं ॥ १११ ॥
जगराजीरगजुचं, ओवणमिह कप्पए जइअ पुणो ।
सङ्कायं नो कप्पइ, नूयिरिल्लुइयं वि पुणो ॥ ११२ ॥ ल० प्र० ।

अत्राक्षरम्—तथा आचामांस्तेमध्ये सुगुटीमरिखादिकं
कल्पते तत्किं कारणेन स्वभावेन वेति ? ॥ ६ ॥ अत्र कारणं
विनापि कल्पते इति ॥ ६ ॥ तथा आचामांस्तेमध्ये सुगुटी-
मरिखादिकं कल्पते, पिप्पलीसवल्गुदिकं च न, तत्किं
आत्माक्षरैः परंपरातो वेति ? ॥ १० ॥ तथा आचामांस्तेमध्ये
सुगुटीमरिखादिकं कल्पते, त्वक्पिप्पलीहरितकीप्रमुखं
पुनश्च कल्पते, तत्रैतत्कारणं ज्ञायते-यत्तत्रैतेषु दुग्धं भक्तं
क्षयमानमस्ति, तथा हरीतकीपिप्पल्यादिकं नालिकातो-
ऽपकं सत् शुष्कीक्रियते, यथा युगन्धरीगोधूमादि वृषुको
राजस्व आचामांस्तेमध्ये न कल्पते, युगन्धरीगोधूमादिकं
तु राजस्व सत् कल्पते इति संभाव्यते ॥ १० ॥ टी० ४ प्रका० ।

संप्रत्याचामांस्तेष्वप्यान् पतान् (दोषान्)

संकल्प्य गाथायुगलेनाह—

कमुदेसिय मीसे, धायाइ पगासयाइएसुं च ।
पुरपञ्चकम्मकुच्छिब-संसत्ताऽऽलितकरमचे ॥ ३७ ॥
अइरं परिचनिक्खि-कयहियसाहरियमीसियाईसु ।
अइमाखधूमकारण, विवजए विहियमायामं ॥ ३८ ॥

कर्मोद्देशिक—विभागोद्देशिकम् नवमभेदः, मिधं च-याव-
दर्थिकमिधायो मिधजाताद्यभेदः कर्मोद्देशिकमिधं तस्मिन्
धाड्यादिप्रकाशनादिषु च-धाड्यादयश्च आश्रीवृत्तीनिमि-
तकथनाऽऽजीवनादिपण्डितवर्गकत्वावरचित्वाकरगको-
चमानपिण्डाः द्विविधसंस्तवः विद्यामन्त्रं चूर्णयोगपिण्डाः
प्रकाशनादयश्च प्रकाशकराश्च द्विविध-द्रव्यकीर्तः, द्विविधं लौ-
किक-प्राप्तित्वपरिचर्येन निष्प्रत्ययायं-परब्रह्माऽऽहृतं पिहितो
द्विज-कपाटोद्गमे उत्कृष्टमालाऽपहृतं सर्वमाच्छेद्यं-सर्व-
मनिष्टं वेति धाड्यादिप्रकाशनादयस्तेषु पुराकर्मः-पञ्चा-
त्कर्मयोः, ' कुच्छिब्यसंसत्त ' ति-मीमो-मीमसेनचदिति
न्यायप्रतिपत्तिरिति अगर्हितसंस्तवचित्तचित्ते, आ-
लितकरमात्रलितदोष इत्यर्थः, ' अइरं ' परिचर्येण प-
दिताशब्दोपलक्षणत्वात् पृथिव्येतज्जाकाशपुमत्येकवचनरूपतिन-

साऽऽख्याः बहुकायाः सखिता गृह्यन्ते । पञ्चास्यवहित-
पदकायनिमित्तपिहितसंस्तवमिधायिषु आदिशब्दात्-पद-
कायाः परिजतपदकायोपरि कर्तव्ययोः ' निक्खिब ' ति-
अकर्तव्यमिति बालवृद्धमस्तोमस्तव्यपनञ्चरितान्धाः नि-
गदितकरवरणाः क्षिप्रपाणिपादाः नपुंसकाः शुर्विणी बाल-
वस्ता च भुज्जती विसोदयन्ती भुज्जन्ती अण्डयन्ती पि-
म्बन्ती दलन्ती पिठरकादिकमपत्यं ददती साधारणं
चोरितकं वा ददती बलि स्थापयन्ती परकीयमिधमिधु-
कत्वा ददती संप्रत्ययाया च ददती कूलबालकमुनिमतं त्या-
जयित्री मागधिका वश्येव शाकिन्यादिश एतेभ्यो दायकभ्यो
ग्रहणे च, तथातिमानं च-प्रमाणभूताहाराधिकभोजनं धूम-
श्च सन्नेषभोजनं कारणविपर्ययश्च निष्कारणे भोजनम् अति-
मानधूमकारणविपर्ययः तस्मिन् एतेषु सर्वेषु विहितम्
आचामांस्ते प्रायश्चित्तमित्यर्थः । जी० ।

आयंभिलपाउगा-आचामांस्तेप्रायोग्य-वि० । ओदनानि-
सत्के कुरादौ, भाव० ६ अ० । (तानि च ' आयंभिलपञ्च-
कलाख ' शब्देऽनुपपद्येव गतानि)

आयंभिलवहुमाख-आचा(या)मांस्तेवर्द्धमान-न० । तपो-
विशेषः औ० । " आयंभिलवहुमाखं तपोकर्मं पडिक्खणा " (सूत्र-१५ +) । यत्र चतुर्थे कृत्वा आचामांस्ते क्रियते,
पुनश्चतुर्थे, पुनर्द्ध आचामांस्ते, पुनश्चतुर्थे पुनस्तीक्ष्णि आ-
चामांस्तानि, एवं यावच्चतुर्थे शब्दे साऽऽचामांस्तानां क्रियते
इति, इह च शब्दे चतुर्थानां तथा पञ्चसदृशाणि पञ्चा-
शदधिकानि ५०५०, आचामांस्तानां भवन्तीति । औ० ।
(एतत्तत्पःकरणात् महासेनकृष्णा सिद्धि प्राप्ता इति
' महासेनकृष्णा ' शब्दे षष्ठे भागे दर्शयिष्यते)

तत्स्वरूपं सूत्रतः—

आयंभिलं करोति ० (अन्तः) एवं एगुत्तरियाइ बुद्धीए
आयंभिलाइ वहुंति चतुर्थतरियाइ० जाव आयंभिलसयं करे
ति आयंभिलसयं करोत्ता चउत्थं करोति । अन्तः १ भु० ८
वर्ग १० अ० ।

आयंभिलिय-आचा(या)मांस्तेक-पुं० । आचामांस्ते स-
म्यप्रसिद्धं तेन चरतीत्याचामांस्तेकः । इथा० ५ टी०
१ उ० ३६ सूत्रटी० । आचामांस्तेसहिते, " आयंभिल-
मन्नायंभिले, आयंभिलगा, अण्णायंभिलगा य । अण्णायंभिलगा,
आयंभिलगविरहिया " इति । भाव० ६ अ० । आचामांस्ते-
ओदनकुत्मावादि तेन चरतीत्याचामांस्तेकः । साधुभेदे,
सूत्र० २ भु० २ अ० ।

आयग-आजक-न० । अजानां समूहः । पुण् । ज्ञानसमूहः,
वाच० । अजापक्षमनिष्पन्नं वज्रादी, ' आयाणि वा ' (सूत्र-१५५ x) । कर्वाचोद्देश्येण अजाः सूक्ष्मरोमवत्यो
भवन्ति तत्पक्षमनिष्पन्नाम्याजकानि भवन्ति । आवा० २
भु० १ भु० ५ अ० १ उ० ।

आयचरित-आयचरित्र-वि० । " आयचरितो " ॥ ३६ + ॥
आयभूतं निरतिचारतया चारित्रं यस्य, स आयचरितः ।
इहचरित्रं, संथा० ३६ गाथाटी० ।

आयचरित्र-त्रि० । गृहीतचारित्रे, “ आयचरितो करेह, नामगण ॥ ३६५ ॥ ” आयभूत-निरतिचारितया चारित्रं यस्य स आयचरित्रो दृढचारित्रत्वात् प्राकृतत्वात्-आय-चारित्रो-गृहीतचारित्रः कर्णेति-पालयति आमस्य-अमल-भावम् । संथा० ।

आयउक्त-दुवेष्ट-धा० । कर्मण, भा० । आत्म० सक० सेद । येषं । अवेपिष्ट । अदित् । चकि न इस्वः । टित् । वेपथुः । वाच० । “ वेपेरायम्बाऽऽयउम्बा ” ॥ ८८१४७ ॥ इति हैमप्र-कृतसूत्रेण वेपेः आयम्ब आयउम्ब इत्यादेशौ वा । आयम्बह । आयउम्बह । वेवह । प्रा० ।

आयहु-आयतार्थ-पुं० । आयतः-अपत्यवसानाम्मोक्ष एव, सत्तासावर्धआयतार्थः । मोक्षरूपेऽर्थे, । आयतो-मोक्षः अर्थः-प्रयोजनं यस्य दर्शनादित्रयस्य तत्तथा । दर्शनादित्रये च । आवा० १ भु० १ अ० २ उ० ७१ सूत्रटी० ।

आत्मार्थ-पुं० । ‘आयहु’ (सूत्र-७१५) आत्मनोऽर्थः आ-त्मार्थः, स च ज्ञानदर्शनचारित्रात्मकः, अन्यस्त्वर्थ एव, अथवा-आत्मने हितं-प्रयोजनमात्मार्थं, तत्त्वं चारित्रानु-ष्ठानमेव चारित्रानुष्ठाने, आवा० १ भु० २ अ० १ उ० ।

आयसुख-आकर्षण-न० । अवये, “ तस्याऽऽयसुखजायसु-गिरिहृत्पादिसंवेष्टे सु उज्जुला ” । तत्राऽऽकर्षण-विनयबहु-मानाभ्यां जनस्य अवयमिति । ध० २ अधि० २२ श्लोक ।

आयत-आयत-आयम क । दीर्घे, औ० १० सूत्रटी० । आ० म० । अनु० । उक्त० । स्था० । आयामवान्, प्र० ३ आ० ३ द्वार १२ सूत्रटी० । “ गिरिवरे वा निसहोऽऽय-यागं, कथं च सेदु वलयाऽऽययागं ” ॥ १५५ ॥ यथा निषधो गिरिवरो गिरिणामावतानां मध्ये जम्बूद्वीपेऽप्येषु वा द्वी-पेषु दीर्घेण अक्षुः-प्रधानः तथा वलयाऽऽयतानां मध्ये कचकः पर्वतोऽप्येभ्यो वलयायनत्वेन । सूत्र० १ भु० ६ अ० । साधपर्यवसितत्वेन दीर्घत्वात् आयतः-मोक्षः । मोक्षे, पं० सू० ४ सूत्रटी० । पं० व० । आयतो-मोक्षोऽ-पर्यवसितोऽवस्थानत्वात् । सूत्र० १ भु० ८ अ० १८ गाथा-टी० । आयतोऽपर्यवसानाम्मोक्ष एव । आवा० १ भु० २ अ० १ उ० ७१ सूत्रटी० । आयतो-दीर्घसर्वकालभवनाम्मोक्षः । सूत्र० १ भु० २ अ० ३ उ० १५ गाथाटी० । आत्मनि, सूत्र० । “ सखे पाखा पियाऽऽयथा ” (सूत्र-८०५) । आयतः-आत्मनो-ऽनाद्यनन्तत्वात् स प्रियो येषां ते तथा सर्वेऽपि प्राणिनः प्रियात्मानः । आवा० १ भु० २ अ० ३ उ० । आह अभि-विधौ, सामर्थ्येन यतः-आयतः । आवा० १ भु० ८ अ० ८ उ० १६ गाथाटी० । संयते, “ आयतजोगताए सेवित्था ” ॥ ६ ॥ आवा० १ भु० ६ अ० ४ उ० । आहुष्ट, यजयति च । भ० । “ आययकणाययं उक्तु आयामेता ” (सूत्र-६८५) । कर्णे यावदायतः-आहुष्टः कर्णोऽऽयतः आयतं-प्रयत्नवद् यथा भवतीत्येवं कर्णीयतः । भ० १ श० ८ उ० । संस्थान-भेदे च । स्था० १ डा० । उक्त० । (तद्वक्तव्यता ‘आयतसंठाण’ शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽनुपपन्नं चक्षते)

आयत (य) कणायय-आयतकर्णीयत-त्रि० । कर्णे याव-दायतः-आहुष्टः कर्णीयतः, आयतः आयतम्(वा)-प्रयत्नवद्

यथा भवतीत्येवं कर्णीयतः । आयतकर्णीयतः । प्रयत्नेन कर्णपर्यन्तमाहुष्टे, “ आययकणाययं उक्तु आयामेता चिदुह ” (सूत्र-६८५) । भ० १ श० ८ उ० । सामान्येन कर्ण-पर्यन्तमाहुष्ट च । “ आययकणाययं उक्तु करेह ” (सूत्र-३०३५) । आयतः-आहुष्टः सामान्येन स एव कर्णीयतः आकर्णमाहुष्टः आयतकर्णीयतस्तम् । भ० ७ श० १ उ० ।

आयत (य) चक्षु-आयतचक्षु-त्रि० । आयतं-दीर्घ-मैत्रिकामुष्मिकाऽपायदर्शि चक्षुः-ज्ञानं यस्य स आयतचक्षुः । पैत्रिकामुष्मिकाऽपायदर्शिज्ञानोपेते, आवा० १ भु० २ अ० ४ उ० ६३ सूत्रटी० ।

आयतचरित-आयतचरित्र-न० । आयतं-चरितं सम्यक् चरित्रं मोक्षमार्गप्रसाधकम् । मोक्षमार्गप्रसाधके चरित्रे, सूत्र० । “ आदासीयम्मि आयतचरितं ” ॥ २८५ ॥ सूत्र० १ भु० १ अ० ।

आयत(य)जोग-आयतयोग-पुं० । आयतः-संयतो योगो-मनोवाक्यायतकलः, आयतआसौ योगआयतयोगः । ज्ञान-चतुष्टयेन सम्यग् योगप्रतिष्ठाने, आवा० । “ आयतजोगताए सेवित्था ” ॥ ६५ ॥ आवा० १ भु० ६ अ० ४ उ० । “ सखमेव अमिसमागम्म आवयजोगमावसेहिण ” ॥ १६ + ॥ आयतयोगम्-सुप्रसिद्धितं मनोवाक्यायतकं विद्याय । आवा० १ भु० ६ अ० ४ उ० ।

आयतहु-आयतार्थ-पुं० । आयतः-अपत्यवसानाम्मोक्ष एव सत्तासावर्धआयतार्थः । मोक्षरूपेऽर्थे, आयतः-मोक्षः अर्थः-प्रयोजनं यस्य दर्शनादित्रयस्य तत्तथा । दर्शनादि-त्रये, “ आयतहुं संमं समसुवासेजा ” (सूत्र-७१ +) । आयतः-अपत्यवसानाम्मोक्ष एव, सत्तासावर्धआयतार्थोऽनन्तं, यदि वा-आयतो-मोक्षः-अर्थः-प्रयोजनं यस्य दर्शनादित्रयस्य तत्तथा । आवा० १ भु० २ अ० २ उ० । “ आयतहुं सुआदाय, एवं धीरस्स वीरियं ” ॥ १८५ ॥ आयतः-मोक्षः अपत्यवसितावस्थानत्वात्तन्मोक्षः सत्तासा-वर्धश्च तदर्थो वा तत्प्रयोजनो वा सत्यकर्तृज्ञानचारित्र-मार्गः स आयतार्थस्तं सुष्ठु आदाय-गृहीत्वा यो धृति-बलेन कामक्रोधादिविजयाय च पराक्रमते एतद्धारस्य वीर्यमिति । सूत्र० १ भु० ८ अ० १८ गाथाटी० ।

आयतहु (नृ)-आयतार्थिन्-पुं० । मोक्षार्थिनि, दश० ५ अ० २ उ० १५ गाथाटी० ।

आयतहुत (य)-आयतार्थिक-पुं० । आयतो-दीर्घः सर्व-कालभवनाम्मोक्षस्तेनार्थिकस्तदभिलाषी । मोक्षभिलाषि-णि, सूत्र० । “ आयपरे परमायतहुत ” ॥ १५ ॥ सूत्र० १ भु० १ अ० २ उ० ।

आयतक्ष-आयतन-न० । आयतन्तेऽत्र यत् आधारे स्थुह । गृहे, “ सखसोसहाऽऽययणं ” (सूत्र-१७ +) । आय-तनं-गृहम् । तं० । “ आयतये हुण्डवला य ” ॥ १६ ॥ आयतने-भवने । पञ्चा० ८ विव० । गुणाऽऽभये, प्र० १ संव० द्वार २३ सूत्रटी० । “ इक्षेयं विमोहाऽऽयतनं ” (सूत्र-२१५५) । विगतमोहानामायतनम्-आश्रयः । आवा०

१. सु० ८ अ० ४ उ० । स्थाने, संथा० । आवा० । नि० सु० ।
 “ इस्सुगाऽऽयतत्ताणि ” (सूत्र-११५ ×) । इस्सुगां
 चौराणामायतनानि-स्थानानि । आवा० २ अ० १ सु० ३
 अ० १ उ० । “ यथाइं आयतत्ताइं ” एतानि स्थानादी-
 न्नायतनानि—उपभोगास्पद्भूतानि वर्तन्ते । आवा० ।
 देवादिचम्पनस्थाने, वाच० । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
 “ नयरस्स पुण्णेषु अक्खस्स आययत्तं कथं ” आ० म० ।
 “ भगवतो निव्वात्तं गयस्स आययत्तं काराविष भग्गो
 अवज्जमागमो कालेषु व अपसोमो जाओ ” आ० म०
 १ अ० ४३९ गाथाटी० । देवकुलपार्श्वोपवरके च । “ आ-
 यतत्ताणि वा ” (सूत्र-१ ×) । आयतनानि-देवकुल-
 पार्श्वोपवरकाः । दशा० १ अ० १० अ० । आवा० ।
 धार्मिकजनमीलनस्थाने, ध० २० । भावभावकस्य शील-
 वस्त्वकपं द्वितीयलक्षणं व्याख्यानयन्नाह—“ आययत्तं सु
 निसेवइ ” ॥३७॥ आयतनं-धार्मिकजनमीलनस्थानम् । उक्तं
 च । (आश्रमि०) । “ जत्थ साहम्मिया बह्वे, सीलवन्ता बहुस्सु-
 या । चरित्ताऽऽयारसंपत्ता, आययत्तं तं विवाणाहि ” ॥७८॥
 स्वरूपधारणे, प्रतिपक्षप्रतिषेधार्थः—तत्तत्तायतनमेव निवेद्येन
 भावभावको, न अनायतनमिति योगः । ध० २० २ अधि०
 २ लक्ष० । दर्श० । कर्मोपादानस्थाने, आवा० । “ इत्थेपाइं
 आयतत्ताइं ” (सूत्र-६१ ×) । इत्थेतानि-पूर्वोक्ताभ्याय-
 तनानि कर्मोपादानस्थानानि । आवा० १ अ० १ सु० १
 अ० ११ उ० । “ कम्माययत्तेहि ” (सूत्र-१५ +) । कर्मणां
 ज्ञानावरणादीनाम् आयतनानि—आदानानि वा; बन्धहेतव
 इत्यर्थः । अस्त० १ अ० १ वं १५ अ० । विधामस्थाने
 यज्ञस्थाने च । वाच० । आरुभिविधौ समस्तपापारम्भेभ्य
 आत्मा आयत्तनं-आनिष्यते तस्मिन् कुशलानुष्ठानं वा
 यत्नम्यात् क्रियते इत्यायतनम् । ज्ञानादित्रये, आवा० ।
 “ इत्थायतत्तायस्स इह विण्णमुक्कस्स सुऽत्थि मग्गे विरत-
 स्स ” (सूत्र-१४८ +) । आवा० १ अ० ५ अ० २ उ० ।
 आयतनं-द्विधा-द्रव्यतो, भावतश्च । तत्र द्रव्यतो-जिन-
 शुद्धादि, भावतस्तु-ज्ञानदर्शनकारिधराः साध्यादयः ।
 मव० १४८ द्वार १४६ गाथाटी० । ओष० ।

इदानीमायतनप्रतिपादनायाह—

आययत्तं पि य दुविहं, दब्बे भावे य होइ नायव्वं ।

दब्बम्मि जिखवराइ, भावम्मि होइ तिविहं तु ॥७८॥

आयतनमपि द्विविधम्—द्रव्यविषये, भावविषये च
 ज्ञातव्यम् । तत्र द्रव्ये-जिनशुद्धादि, भाव च भवति
 त्रिविधम्-ज्ञानदर्शनकारिरूपमायतनमिति ।

जत्थ साहम्मिया बह्वे, सीलवन्ता बहुस्सुया ।

चरित्ताऽऽयारसंपत्ता, आययत्तं तं विवाणाहि ॥७८॥

‘ जथे ’ त्यादि, सुगमा ।

सुंदरजलसंसग्गी, सीलदरिदं पि कुसइ सीलहुं ।

जइ मेरुमिरीजयं, तथं पि कखगत्तखुवेइ ॥७८॥

सुगमा । उक्तमायतनद्वारम् । ओष० । आविष्करणे, निर्ण-
 यने च । सूत्र० । “ पत्तिगाऽऽयतत्ताणि ” ॥१६॥ प्रश्नस्थ-

आदर्शप्रश्नादेः आयतनम्—आविष्करणं, कथने यथा विष-
 क्षितप्रश्ननिर्णयनानि । यद्विधा-प्रश्नायतनानि-लौकिकानां
 परस्परव्यवहारे मिथ्याशास्त्रगतसंशये वा प्रश्ने सति यथा-
 ऽवस्थितार्थकथनद्वारेणाऽऽयतनानि-निर्णयनानीति । सूत्र०
 १ अ० ६ अ० ।

आयतनसेवा-आयतनसेवा-स्त्री० । आयतनसेवाशब्दः प्रथमे
 शीलभेदे, दर्श० । शीलत्वभेदानभिहित्य—नित्यमायतनसेवा,
 अनायतनपरिहारः । तत्र आयतनं-पञ्चविधाऽऽनाराऽऽ-
 वरकप्रवृत्ताः सुसाधवः । दर्श० ३ तत्र २४ गाथाटी० ।
 (आयतन) प्रतिसेवनाद्वारव्याधिक्यासया संबन्धं प्रति-
 पादयन्नाह—

एवं खलु आययत्तं, निसेवमायस्स इज्ज साहुस्स ।

कटगपेह वल्लया, रागरोसे समामज्ज ॥ ७८५ ॥

एवम्-उक्तेन स्यान्न आयतनं सेवमानस्याऽपि साधोः भवेत्
 कटकपथ इव वल्लया, किमासाद्य ? अत्र आह-रागद्वेषौ
 समाभित्य, सा च रागद्वेषेण सेवना द्विविधा भवति ।

एतद्वन्नाह—

पडिसेवसाऽपि दुविहा, मूलगुणे वेव उत्तरगुणे य ।

मूलगुणे छद्दाणा, उत्तरगुणे हुंति तिगमाइ ॥ ७८६ ॥

ओष० । ध० २० ।

आयत (य) तर-आयततर-त्रि० । “ आयत(त)रे सिया ”
 ॥ १६ × ॥ आरुभिविधौ सामस्येन यत् आयतः अयमन-
 योरतिशयेनायत आयततरः । यत्नेनाध्यवसिते, आवा०
 १ अ० ८ अ० ८ उ० ।

आयतसंठाण-आयतसंस्थान-न० । संस्थानभेदे, आयतम्-
 दीर्घं यथा द्रष्टव्यंति । उत्त० १ अ० ३८ गाथाटी० ।
 (आयतसंस्थान कनिसंयोगाः इति ‘ संजोग ’ शब्दे उत्त०
 ॥ ४० ॥ ४१ ॥ गाथायां सप्तमभागे वक्ष्यते)

तथा च—

एगो पिहुले (सूत्र-४७ ×) ।

पृथुलं-विस्तीर्णम्, अन्यत्र, पुनः-इह स्थाने आयतमभि-
 धीयते, तत्रैव चेह दीर्घइवपृथुलशब्दैर्बिभक्त्योक्तम् आ-
 यतधर्मस्वादेशां, तच्चाऽऽयनं प्रतरघनश्रेणिभेदात् त्रिधा,
 पुनरेकैकं सम-विषम-प्रदेशमिति बोद्धा, यच्चायतमेवयो-
 रपि इस्वदीर्घयोगदायप्रधानं तद्वृत्तादिषु संस्थानेष्वाय-
 तस्य प्राथो वृत्तिदर्शनार्थम् । तथा हि-दीर्घायतः सत्त्वो
 वृत्तस्य अतुरकभेत्त्यादि भावनीयम् । विविक्त्यन्वादा
 सूत्रगतरेवमुपन्यासः इति । स्था० १ डा० । प्रश्ना० ।
 (भेदादिवहुवक्तव्यता ‘ संठाण ’ शब्दे सप्तमं भागं
 वक्ष्यते)

आयतसंठाणपरिखय-आयतसंस्थानपरिखय-त्रि० । आ-
 यतसंस्थानभाजि, प्रश्ना० । “ आयतसंठाणपरिखया ”
 (सूत्र-४ +) । आयतसंस्थानपरिखता द्रष्टादिवत् ।
 प्रश्ना० १ पद ।

आयतित-आत्मतृप्त-त्रि० । आत्मस्वरूपतुष्टे, अष्ट० ।
 “ आत्मतुष्टो मुनिर्भवेत् ” ॥ ६ × ॥ आत्मतृप्त-आत्मस्व-
 रूपेऽनन्तगुणात्मके तृप्तः-तुष्टो भवेत् । अष्ट० १३ अष्ट० ।

आयत्त-आयत्त-त्रि० । आ यत्त ऋ । अधीन, वशीभूते, वाच० । आयत्तो-वशयन्ती तदुक्तानुयायीति । दर्श० ४ तत्त्व ८० गाथाटी० । कृतप्रयत्ने च । वाच० ।

आयस्त-त्रि० । आ-यस्-ऋ । क्षिप्ते, “ आयस्तसिद्धा-कृतिरुत्पत्तयः ” किरा० । क्लेशिते, प्रतिहते, तीक्ष्णकृते, आयासयुक्ते च । वाच० ।

आयपइष्टिय-आत्मप्रतिष्ठित-त्रि० । स्वरूपप्रतिष्ठिते, “ आयपइष्टिया ” (सूत्र-१८६×) । स्था० ३ डा० ३ उ० । कोधभेदे, स्था० २ डा० ४ उ० १०० सूत्रटी० । (व्याख्या ‘ कोह ’ शब्दे तृतीयभागे करिष्यते)

आयपण-आगतप्रज्ञ-त्रि० । आगता-उत्पन्ना, प्रज्ञा यस्या-साधारणतः । संजातकर्तव्याऽकर्तव्यविषये, सूत्र० । “ स-मिनीसु गुणीसु य आयपणो ” ॥५॥ सूत्र० १ भु० १४ अ० ।

आयमग-आयतमार्ग-पुं० । मोक्षमार्गे, आयतो-मोक्षो-ऽध्यवच्छेदात्तस्य मार्गो-ज्ञानादिः । पञ्चा० ११ विष० ४२ गाथाटी० ।

आयमण-आचमन-न० । आ चम् । भावे ह्युद् । निर्ले-पने, “ आयमण्यं वाऽवि बोसिरह ” ॥२६४×॥ आच-मनम्-निर्लेपनम् । भु० १ उ० ३ प्रक० । आयमण-गुणित्व-णं । नि० सू० ४ उ० ३०७ गाथाचूर्तिः । पुरीषात्सर्गान-न्तरं शौचकरणे च । ‘ आयमणभाणधुवणं ’ ॥ २३ × ॥ पि० । “ तिहि आयमणं अकूरम् ” । आश्र० ३१७ गाथा । अ० ३ अधि० ४ श्लोक । (उच्चारप्रसङ्गे कृत्वा या न परिष्ठापयति तस्य प्रायश्चित्तं ‘ पांडल ’ शब्दे चतुर्थभागे २३८१ पृष्ठं वक्ष्यते)

आयममाण-आचमन्-त्रि० । आचमनं कुर्वति, स्था० ५ डा० २ उ० ४१४ सूत्र ।

आयमिणी-आयमिनी-क्री० । विद्याभेदे, सूत्र० । “ आयमिणी एवमाहआमो विज्ञाओ अक्षस्स हेउं पउंजति ” (सूत्र-३० +) । सूत्र० २ भु० २ उ० ।

आयम्ब-दुवपु-धा० । कम्पने, “ बेपेरायम्बाऽऽयज्जो ” ॥ ८४१४७ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण बेपेरायम्बाऽऽयज्जः । आयम्बइ । आयज्जइ । वेवइ । प्रा० ।

आयरंत-आचरन्-त्रि० । अङ्गीकुर्वति, उत्त० । “ तमायरंतो चवहारं ” ॥४२+॥ उत्त० १ अ० । कुर्वति, उत्त० पाई० १ अ० ४२ गाथाटी० । विवधति च । उत्त० । “ नायरेज्ज कयाइ वि ” ॥१॥ नाचरन्-नाभिदध्यात् (उत्त० १ अ०) न समाचरेत्-न विदध्यादिति संबन्धः । सूत्र० २ भु० ५ अ० ।

आयरक्त्व-आत्मरक्त-पुं० । आत्मरक्तं, स्था० ।

सूत्रम्—

‘ तओ आयरक्त्वा पक्त्ता । तं जहा-धम्मियाए पडि-चोयणाए पडिचोएत्ता भवइ, तुसिणीतो वा सिया, उ-ट्टिसु वा आयाए एगंतमन्तमवकमेजा । (सूत्र-१७२×)

‘ तओ आय ’ इत्यादि, सुगमा, नवरम् आत्मानं राग-द्वेषादेरकृत्याद्भवकुपाद्वा रक्षन्तीत्यात्मरक्ताः । ‘ धम्म-याए पडिचोयणाए ’ ति चार्त्तिकोपदेशेन-नेदम् भवाइशं

विद्यातुमुचिनमित्यादिना प्रेरयिता-उपदेशा भवति, अनु-कूलतरोपसर्गकारिणः, ततोऽसाधुपसर्गकरणाच्चिबर्नते त-तोऽकृत्या सेवा न भवनीत्यत आत्मा रक्षितो भवतीति १, तूष्णीको वा वाच्यमः; उपेक्षक इत्यर्थः २, ‘ स्यादिति ’ प्रेरणाया अविषये उपेक्षणासामर्थ्ये च ततः स्थानादुत्थाय, ‘ आय ’ ति-आत्मना एकान्तं-विजनम् ‘ अंतं ’ भूमिभाग-मवकामेत्-गच्छेत् । स्था० ३ डा० ३ उ० ।

आयरक्खिय-आत्मरक्षित-त्रि० । आत्मा रक्षितो दुर्गति-हेतोर्पञ्चानादेरनेनेति आत्मरक्षितः । “ आहिताभ्या-दिषु ” ॥ ३ । १ । १५३ ॥ दर्शनात् क्लान्तस्य परनिपातः । दुर्गतिहेतोरात्मपञ्चानादेरात्मनो रक्षकं, उत्त० पाई० २ अ० १५ गाथाटी० ।

आयरक्षित-त्रि० । आयो वा-ज्ञानादिलाभो रक्षितोऽने-नत्यायरक्षितः । ज्ञानादिलाभस्य रक्षकं, उत्त० । “ विरओ आयरक्खिए ” ॥ १५ × ॥ उत्त० पाई० २ अ० ।

आयरण-आचरण-न० । अनुष्ठानं, स्था० । आचरणमाचारः । स्था० ८ डा० । विधानं, सूत्र० ।

अस्सि धम्मे अणारारं, नाऽऽयरेज्ज कयाइ वि ॥ १ ॥

अस्मिन्धर्मे-सर्वहप्रणीते व्यवस्थितः सज्जनाचारम्-साध-यानुष्ठानरूपं न समाचरेत्-न विदध्यात् । सूत्र० २ भु० ५ अ० । केनचित्प्रकारेण परिणमने, दश० । “ दब्बाऽऽयारं वियाणाहि ” ॥ १८० ॥ आचरणम्-आचारां द्रव्यस्या-चारां द्रव्याचारः । द्रव्यस्य यदाचरणम्, तेन तेन प्रकारेण परिणमनमित्यर्थः । दश० ३ अ० । परप्रतारणाय विविध-क्रियाणामाचरणरूपं मायाविशेषे च । भ० १२ श० ५ उ० ४४६ सूत्रटी० । आचरत्यनेन करणे ह्युद् । रणे, शकटे च । त्रि० । वाच० ।

आदरण-न० । मायाविशेषात्कस्यापि वस्तुनोऽभ्युपगमे, भ० १२ श० ५ उ० ४४६ सूत्रटी० ।

आयरणकप्प-आचरणकल्प-पुं० । उत्सर्गाऽपवादयोः स्व-स्थाने सेवनाकर्तव्यतायाम्, नि० सू० ।

इदानीं इमो आयरणकप्पो “ ज भणित्ता गाहा ”—

जं भणित्ता उ पकप्पे, पुब्बाऽवरवाहता भवे सुत्ता ।

सो तह समायरंतो, सव्वो आयरणकप्पो उ ॥ ३८६ ॥

उ पकप्पे पगुणवीसतिउहेसगेहि पुब्बावरवाहया सुत्ता अत्था वा भणित्ता तह च समायरंतस्स आयरणकप्पो भ-वति । एत्थ पुब्बा उस्सग्गो, अव्वोऽवववावो । एत्ते एत्तेप्पए-वाहता एतेसि सट्ठाणे सेवणा कर्तव्येत्यर्थः ।

गाहा—

उस्सग्गं अववायं, आयरमाणां विराहओ हो ति ।

अववाए पुण पत्ते, उस्सग्गनिसेवओ भइओ ॥ ३०७ ॥ दारं

कया भयणाए कहं उच्चये । जो-धितिसंघयणसंपओ सो अववाइट्ठाणे एत्ते पि उस्सग्गं करंतो सुत्तो, जो पुण धि-तिसंघयणहीणो अववाइट्ठाणे उस्सग्गं करेति सो विराहणं पावति । एत्ता भवन्ता । गतो आयरणकप्पो । नि० सू० २० उ० ।

आचरण्या-आद(च)रण्या-ली०। वतो मायाविशेषाद्वाच्य-
म्-अभ्युपगमं कस्यापि वस्तुनः करोत्वसाधारणम्, ताम-
स्यस्व व स्याधिकरणाद्वाच्यता। मायाविशेषे, आचर-
ताऽप्यत्रैव। अ० १२ श० ५ उ० ४४६ सूत्रटी०।

आयिरिय-आचारिक-पुं०। स्वकीयमतोज्ञवानुष्ठानसमूहे,
उत्त०।

इह मेगे इह (उ) मन्त्रंति, अपचक्ष्वाथ पावगं।

आयिरियं विदित्वायं, सञ्चदुक्खा धिगुदह ॥ ६ ॥

इह-अस्मिन्संस्तरे एके-केचित्कापिलिकादयो ज्ञानवादिनः
इति मन्यन्ते, इतीति किम्? पापकम्-हिंसादिकम् अपत्या-
कृत्य फलम्-अनालोप्याऽपि अनुष्व आचारिक-स्वकी-
यमतोज्ञवानुष्ठानसमूहं विशिष्ट-ज्ञात्वा सत्यदुःखात् वि-
मुच्यते, एतद्वता "तत्रज्ञानागमोक्षावाप्तिः" इति वदन्ति।
अथवा तु ज्ञानकिपाभ्यां मोक्षः, ज्ञानवादिनां तु ज्ञानमेव
मुक्त्यङ्गम्। उत्त० ६ अ०। (एतन्मतविराकरं 'मोक्ष' शब्दे चतुर्भावे कर्तव्यते)

आचरित-व०। आ-चर-भावे क्तः। आचरेण, उत्त०। आ-
चरणाच्चाचरितम्। तत्तत्किंवाकलायः। उत्त० ६ अ० ६ गा-
थाटी०। आसेवने, औ० ४० सूत्रटी०। "अवज्ज्ञायाचरितं"
(सूत्र-१५)। आचरितः-आसेविनः। उपा० १ अ० १ अ०।
"अं किंचि चित्तहमायिरियं" ॥ ६८२५॥ यत्किंचिद्विज्ञितयम्-
अथवा आचरितम्-आनेवितं भूतमिति वाक्यशेषः। आ०
म० १ अ०। अनुष्ठानमात्रेण "अं किंचि चित्तहमायिरियं"
॥ १०५॥ स्वतन्त्रम्-अन्वयाभूतं, संयमानुक्तमिदं, आ-
चरितम्-अनुष्ठानमात्रमिति शेषः। पञ्च० १२ वि०।

धम्मजियं च ववहारं, बुद्धहाऽऽयिरियं सया।

तमायिरंती ववहारं, गरहं नाऽभिगच्छ ॥ ४२

धर्मेण-ज्ञान्यादिकेषु शिष्टेषु-उपायिजनं धर्माजिजनं,
न हि ज्ञान्यादिकेषु शिष्टेषु इमे प्राप्नोतीति, चः पूरणं,
विविधं विधिवद्वा व्यवहारमनेकार्थत्वात् आचरणं व्यव-
हारः 'तम्' इति-कर्तव्यत्वात्पुं बुद्धः-अवगततत्त्वेराचरितं
सदा-सर्वकालं, तस्मिन् सदावस्थिततया प्रतीकमेव शा-
स्त्रम्-व्यवहारः, वृत्त-यत्तयोर्मित्याभिसंज्ञास्तुप्यस्य-
यावत् धर्माजिजनो बुद्धराचरितश्च यो व्यवहारस्तमाचरन्-
कुर्वन्, विशेषेण व्यवहरेण पापकर्मैर्नि व्यवहारस्तम्, व्य-
वहारविशेषणमेतत्, एवं च किमिव्याह-महामविनीतोऽ-
यमित्येवंविधां निन्द्यां नाऽभिगच्छति-न प्राप्नोति यतिरिति
गम्यते। उत्त० १ अ०। आचर्यते स्म बुद्धपुरुषैरप्याच-
रितम्। व्यवहारे, व्यवहारैर्कार्यैकान्यधिकृत्य (आह भाष्य-
कारः)-"आयिरियं च ववहारे" ॥ ७५॥ व्य० १ उ०।

आचर्य-त्रि०। आचर्यतेऽत्र। आ-चर-आचारे यत्। अ-
नुष्ठानयोग्ये देशे, वाच०।

आचार्य-पुं०। आचर्यते असावाचार्यः स्वार्थवगमार्थं
मुमुक्षुभिरासंयते इत्यर्थः। आच० ४ अ० ४७ गाथाटी०।

च०। दशा०। 'आयिरियायं' (सूत्र-१५)। आ-म-
र्यादया तद्विवर्त्यविवर्त्यकया चर्यन्ते-सेव्यन्ते जिनशा-
सनाथोपदेशकतया तदाकाङ्क्षिभिरित्याचार्याः। उक्तं च-

"सुत्तपविद्ध लक्खण-सुत्तो गच्छस्स मेदिभूओ व।
गणतत्तिविग्गमुक्को, अत्थं वापइ आयिरिओ" ॥ १ ॥ इति।
अथवा-आचारो-ज्ञानाचारादिः पञ्चधा, आ-मर्यादया
वाऽऽचारो-विहारः आचारस्तत्र साधवः स्वयंकरणाग्र-
भाषणाग्रदर्शनाच्चित्याचार्याः। आह च-"पञ्चविहं आ-
चारं, आयरमाणा तदा पयासंता। आचारं वंसेता, आय-
रिया तेषु भुवन्ति ॥ १६४॥" (आच० नि०)। अथवा-आ-
र्यद्; अगारिपूर्ण इत्यर्थः, आरा-इरिका ये ते आचाराः;
चारकण्या इत्यर्थः, युक्ताऽयुक्तविभगानिकपयनिपुणा विनेया
मतस्तेषु साधवो यथावच्छास्त्रार्थोपदेशकतयेत्याचार्याः।
अ० १ श० १ उ०। दश०। 'चर' गतिभङ्गशब्दाः, आह-
पूर्वः। आचर्यते कार्यार्थिभिः सेव्यते इत्याचार्यः।
"अचर्येयज्जनात् इयत्" ॥ ५। १। १७ ॥ इति इयत्।
आ० म० १ अ० ६६३ गाथा। आह मर्यादाभिविधयोः,
चरिगेत्यर्थः मर्यादया चरन्तीत्याचार्याः। आचारेण वा
चरन्तीत्याचार्याः। आ० अ० १ अ० ६६३ गाथावृत्तिः।

अद्वारससीलंगसहस्साहिडियं तसू क्खसीसइविहमा-
यारं जइडियं मे गिलाए महवि साणुममयं आयरंति ति-
वत्तयंति ति आयरिया। परमप्पणो य हियमायरंति
आयरिया। सञ्चसत्तसीसगणायं च हियमायरंति आ-
यरिया। पाणपरिच्चाए वि उ पुडवादीणं समारंभं
नाऽऽवरंति, नारमंति, वाणुजायंति, आयरिया। सु-
हुयावरइवि च कस्सइ मणसाऽपि पावमायरंति ति वा
आयरिया। महा० ३ अ०।

"स्पाङ्गव्यवैत्यवौर्येसमेपु यात्" ॥ ८। २। १०७ ॥
इति हेमप्राकृतसूत्रेण चोदयशब्देन समेषु शब्देषु सं-
युक्तस्य यापुर्व्व इत्। प्रा०। "आचार्य्यं चाऽत्र ॥ ८।
१। ७३ ॥ इति हेमप्राकृतसूत्रेणाचार्य्यशब्दं चस्याऽऽत इ-
त्त्वमस्त्वं च। प्रा०। गुरौ, प० च० १३ गाथाटी०। पञ्च-
स्थविराणां मध्यं प्रथमे स्थविरं, च० ३ अधि० ५४ स्तोत्रक।
आचार्याः-अर्थदातारः। वृ० १ उ० ३ प्रक० ६३६ गा-
थाटी०। आचार्य्यस्तुत्रार्थदाना, दिगाचार्य्यो वा। कल्प०
३ अधि० ६ कण ४६ सूत्रटी०। आचार्य्यस्तुत्रार्थमय-
वेत्ता तत्तत्तत्तदुक्तम्। आच० ३ अ० ११६५ गाथाटी०।

विषयाः-

- (१) निक्षेप आचार्य्यपदस्य।
- (२) मेधाः-कलाचार्य्यः १, शिल्पाचार्य्यः २, धर्माचार्य्य-
इति ३। तेषां धिनयः।
- (३) स्वरूपमाचार्य्यस्येह परत्वं च।
- (४) प्रमाजनाचार्य्यो उपस्थापनाचार्य्यश्च।
- (५) स्वरूपमाचार्य्यस्य 'सुसत्थ' इत्यादि।
- (६) लक्षणमाचार्य्यस्य।
- (७) गुणा आचार्य्यस्येव यै रक्षितो बुद्धेर्न भवति।
- (८) गुणैर्वाचार्य्यस्य 'अर्थिप्रोक्षी' इत्यादि।

- (१) अष्टाक्षरस्यं दुर्गुणम्भः ।
- (२) पराऽहिरक्षारस्यं दुर्गुणः ।
- (३) सूरः स दुर्गुणो यत्र कुगुरुभवति ।
- (४) प्रमादितमाचार्यः शिष्या बोधयति ।
- (५) वेदी शिष्यस्य गुरुः ।
- (६) विनय आचार्यस्य ।
- (७) गुरुनिने वैद्यद्वयम्भः ।
- (८) नमस्कार आचार्यस्य ।
- (९) वैद्यावृत्त्यं गुणैः ।
- (१०) गच्छाधिपतिः कन कर्मविपाकेन भवति ।
- (११) अनिशया आचार्यस्य ।
- (१२) निर्मयीनामाचार्यः ।
- (१३) आचार्यः कालमेत आचार्यस्मरस्यापनम् ।
- (१४) आचार्यऽवधाधिते आचार्यस्मरस्यापनम् ।
- (१५) लक्षणं "सुनये निम्माभो" इत्यादि ।
- (१६) एकपाक्षिकादिमाचार्यः ।
- (१७) लक्षणं मेढीभूतः ।
- (१८) करीक्षा आचार्यस्य ।
- (१९) उद्देशः मैथुनादिनिनेव्याचार्यस्येन ।
- (२०) स्थापनाधिपतिराचार्यः गुणैः ।
- (२१) चरित्तुर्माहिनस्यैवाचार्यस्यम् ।
- (२२) स्थापनायां स्थविताः प्रष्टव्याः ।

(१) निक्षेप आचार्यस्यम्भः—

आहुं मर्यादाऽभिधायोः, चरित्तुर्माहिनस्यैवाचार्यस्यम्भः । आचार्यः वा चरन्तीत्याचार्यः । "ते चउत्तवहा—कामदुग्गाभो गनाभो । द्रव्यभूतो वा द्रव्यनिमित्तं वा द्रव्यमय वा द्रव्ये आचार्येन भवति, अमाचार्येन च नाम ते प्रति, निक्षेप मितया एवमेव, धावणं प्रति, हारिहा रागो य वासणं प्रति, कंच-ल्लुगा वहरं च लिख्यं प्रति, मद्रुसलागा भासाधी-पकरणं प्रति, सुवर्णं घंटा लोहं च अक्षिराधं प्रति, कीरं स. कटाय विरोधं प्रति, तेजःशंखधिराधं एवमादि एव भाधा- "कामदुग्गा-वासण-वासण-रुक्कावण सुवर्णं अक्षिराधी-यि । द्रव्याणि जाणि लोह. द्रव्यायारे विद्याकाहि । अहवा-द्व्यायारभो तिबिहो एगमविभो. वमाउभो, अभिमुह-कामगोत्तो । एगमविभो चरित्तं जा एगेणं भवेणं उवच-जिह्मि लि । द्रव्यउभो जण आउयं वजं । अभिमुहगा-मगोत्तो जण एवमेव उच्छुद्धो । अहवा-भूलगुणविध्वलितो, उत्तरगुणाणवध्वलितो य । सरीरं मृतगुणा, विऊरुम्मादि उत्तरगुणा । अहवा जाणभो, भविभो, चरित्तं, मंगुवा-यगाणं समुहवायगाणं नागहृत्थिवायगाणं अधामज्जं आदेसो । आ० सू० १ अ० । "द्रव्याचार्यः सयाऽ-भवेण" ॥ ३३ + ॥ द्रव्याचार्यः आचार्यस्योपयनाया अभावावधानाऽऽचार्यः । पञ्चा० ६ विध० । भावाचार्यो बुविहो-आगमनो, योआगमनो य । तद्वय । योआगमनो बुविहो—लोहो, लोत्तराभो य । लोहो—मिप्याणि अक्षतकम्मादिमत्थाणि यस्मांसियादि जा उपविमति । उत्तराभो—जा पंचावधं शाणादिभ्यं आचारं आयरति, प्रभासति य अयंति आयरियाणं आचारतयानि द-

शयति । एवं मन्तव्यं । एवमादि तेषु ते भावाचार्यो तेषि कते तद्वय । आ० सू० २ अ० ।

नामं ठवहा दक्षिण, भावे चउत्तवहो य आयरिभो । द्रव्यंभि एगमविभो, लोहं मिप्यसत्थाई ॥ ३०५ ॥

आचार्य इति क शशयेः, उदयनः— 'चरगतिमयगायाः' इत्यस्य (चरः) आहुं वा गुण (पा० ३-१-१०० वार्तिके) विनि एगति आचार्य इति भवति, आचार्येनऽमाच-याचार्यः, कायाधिभिः सेवयन इत्यर्थः । अयं च नामादिभवाच्चतु-विधः । आ० १ अ० । इह नामस्यापनं सुगमं । वि० १० ।

द्रव्यविचारं पुनराह—

आगमद्व्यायरिभो, आचारविद्याभो अणुउत्तो । नो आगमभो जाणय-भवसरिः इरितोऽयं ॥ ३१६१ ॥ भविभो वदु, अभि-मुहो मूलाइनिमिभो वाऽवि । अहवा द्रव्यभूभो, द्रव्यनिमित्तायस्सभो वा ॥ ३१६२ ॥

चरगतिमयशरीरव्यतिरिक्तस्याचार्योऽयं कः इत्याह— 'भविभो' इत्यादि, एकपाक्षिका, वहायुक्तः, आभमुक्त-नामगोत्रधेयः, 'मूलाइनिमिभो वाऽवि' लि-तया मूलगुणनिमित्तः, उत्तरगुणनिमित्तं नद्रव्यनिमित्तं द्र-व्याचार्यो मन्तव्यः । तत्र मूलगुणनिमित्तं आचार्यशरीर निवर्तनयोपयानि द्रव्याणि उत्तरगुणनिमित्तस्तु तान्येव तदाकारपरिणतानीति । अथवा—द्रव्यभूतोऽप्रधान आ-चार्यस्तद्रव्यनिमित्तो द्रव्याचार्यः प्रतिपाद्यः । यो वा द्रव्यनिमित्तोनाचरति चेष्टने स द्रव्यनिमित्ताचरणाद् द्र-व्याचार्यः, स च लौकिको, लौकिकमार्गे शिष्यशास्त्रादि-विज्ञेयः । यः शिष्यानि निमित्तादृशस्त्राणि च आह्वयति स इहापचारतः शिष्यशास्त्रादिकः । अन्यं त्वमे शिष्यशा-स्त्राचार्यं लौकिकं भावाचार्यं व्याख्यानं । स्यं सुगममार्गः । 'पंचविहमि' इत्यादिना लोकोत्तरा भावाऽऽचार्य उक्तः । तस्यैकस्यावधानार्थमाह—

आ मजायावयणो, चरणं चरो ति तीए आयारो । सो होइ नाणदंयण-चरित्तवविरीयविप्या ॥ ३१६३ ॥ तस्मायरणपमामण-दसणभो देसियाविमोक्खत्थं । जे ते भावाऽऽयरिया, भावायारोवउत्ता य ॥ ३१६४ ॥ अहवाऽऽयरंति जं मय-मायरेति व जमायरिजंति । मजाययऽभिगम्भं-ति जम्भुनं तेषामायरिया ॥ ३१६५ ॥

पाठनिष्ठा एव, नवरं 'तीए' लि-तया—मर्यादाया चरणमाचारः । 'नस्मे' इत्यादि, तस्य—एवमविधस्या-चारस्य स्वयमाचरणतः परेषां च प्रभाषणतः तथा विने-यानां वस्तुप्रयुक्ततां प्रकृत्याविधेयं नतो ये पराभनो मोक्षार्थं 'वासिय' लि-देशितारम्भं भावाचारोपयुक्त-त्वाद्भावाचार्य इति । अथवा—स्वयं वस्मादाचरति सदनुष्ठानम्, आचरयति चान्यैः । अथवा—आचार्येन-म-र्यादाया अभिगम्यन्ते यनो मुमुक्षुभिरिति यदुक्तमेतत्ता-त्पर्यमित्यर्थः, तेनाऽऽचार्यः । वि० १० ।

कस्याऽऽचार्यस्याऽऽद्या नाऽतिकमर्षयेत्यधिकृत्य—

गोयमा ! चउठिहा आयरिया भवन्ति. तं जहा-
मामऽऽयरिया १, ठवणायरिया २, दम्ब.यरिया ३, मा-
वायरिया ४ । तत्थं खं जे ते भावायरिया ते तित्थ-
यरसमा चेष दहुन्ना, तेमि संतियाखं खाइकमेजा, से
भवन् ! कपरे खं ते भावायरिया भवन्ति, गोयमा ! जे
अजपवइए वि आगमविहीए एयं पए पए आत्ताणु-
संवरन्ति ते भावायरिया । जम्भो खं वासमयदिकिखए
वि हुत्ताखं वाय भंतेणं पि आगमभो वाहिं करेति ते
यामठवणाहिं शिआइयके । से भवन् ! आयरियाखं
केवइयं पायच्छित्तं भवेजा । जेमि गच्छस्स साहु खो तं
आयरियमयहपविचिणीए य सत्तरसगुणं अदायं सी-
लखलिए भवन्ति । तम्भो तिलकसगुणं जे अइदुरखामंजं
सुकरं तम्हा सच्चहा सच्चपयांगि खं अ.यरियमयहरं प-
वित्तिणिण ए अत्ताण पायच्छित्तस्स संरक्खेयव्वं अ-
खलिअलीलेहि च भविइयं । महा० ४ अ० ।

(२) आचार्यस्य भेषाः—

तम्भो आयरिया पणत्ता । मिप्पायरिया १, कलायरिया २,
धम्मायरिया ३ । जे ते धम्म.यरिया, पल्लोगहिइहाए,
निज्जगद्धाए, आराइयक्का । अण्णे कलायरिया, मि-
प्पायरियाए, कइएहिं, कित्तुद्धिग, आराइयक्के ।
तत्थेगे धम्मायरिया, सोवायकरंडसमा । वइ इकथ-
त्थप्पयगाहाइहि जे सुद्धमभाए वक्खाणिति ते सो-
वायकरंडसमा । वेमाकरंडसमा-जो रीरी आहार-
णमरिपज्जीहायक्खाणडंबरेणं अंतरं सुअमारविहि-
पाऽवि सुद्धमभाए जखं विमोहिति खेरविति अप्पाखं
पुत्तंसि अलुक्क अत्थेण पाडिति गोयमगाणहराखं उव-
माए ते वेमाकरंडसमा । गाहावइकरंडसमा-जे संमं समु-
वसियभुगुद्धितो संपत्तं अंगोवंगाइं सुत्तत्थेसु परिच्छिय-
च्छेयगंथा ससमय-परसमयशिच्छया परोवयरकरणि-
कभल्लिच्छया । जखजोमविहीए अणुआंगं करिति ते मा-
हावइकरंडसमा । रायकरंडसमा-जे गणहरा चउदमपु-
विणो वा वडाओ वडमयं, पडाओ पडमयं, इबाइं वि-
हाइं मयसंमाधिया ते रायकरंडसमा । गाहावइकरंडसमाणे,
रायकरंडसमाणे, देवि आयरिए तित्थयरसमाणे । अंग० ।

(आचार्यस्य यथोचितसरकारः)—

केकीकुमारमये पदेमि रायं एवं वयासी-ज खसि खं
तुम्हं पएसी केवइयाऽऽयरिया पणत्ता १, इता ! जाया-
मि, तम्भो आयरिया पणत्ता । तं जहा कलायरिए १,

मिप्पायरिए २, धम्मायरिए ३ । जायामि खं तुम्हं पएसी
तेमि तियहं आयरियाखं कस्स का विसयपडिबत्ती पउं-
जियक्का ! इता जायामि-कलायरियस्स, मिप्पायरियस्स
उवलेवखं वा संमज्जखं वा करेजा, पुप्फाखि वा आत्तावेजा,
मंडवेजा वा, मोयवेजा वा, विउलं जीविपारिहं पीइदाखं
दल्लएजा, पुत्ताखं पुत्तियं वावि विकप्पेजा ॥ जत्थेव धम्मा-
ऽऽयरियं पामेजा तत्थेव वंदिजा खमंभेजा सकरेजा स-
म्माखेजा कल्लाखं मंगलं चेष पज्जुगामेजा फासुएम्मि-
जेयं अमलपायखाइममाइमेणं पडिलाभेजा पाडिहारिणं
पीठकलमभेजासंयारतेखं उक्किमंतिजा । सूत्र-४) रा० ।

आचार्यस्य विधत्तयथा—

सीहाऽणुगवसभ-कोहुगाणो ॥ ४०० + ॥

निहाऽनुगो १. धृग्माऽनुगः २. कोष्ठुकाऽनुगश्च ३ ।
कंष्टुकः-शृगालः । यत्र या महत्यां तित्थयां स्थितः
सन् सूत्रमर्थं वा याचयात निष्ठिति वा स सिहानुगः । यः १
पुनरेकस्मिन् कले स्थितस्मन् याचयान तित्थात वा स
शृग्मानुगः २ । यस्तु राजाहरणित्थयायामौघप्रहिकवाद्गोष्ठ-
के वा स्थितो याचयति निष्ठिति वा स कोष्ठुकानुगः इति ४ ।
इय० १ उ० । नि० सू० २० उ० ३४३ गाथा । (क-
स्याचार्यस्य कः आचार्य आलोचनं दद्यात् इत्यादिबहु-
वक्तव्यता 'आलोचन' शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽयं वर्तते)

(३) स्वकामाचार्यस्येह परत्र च—

आयरिओ केरिमओ, इहलोए केरेमो व परलोए ।

इहलोए अरारिआ, परलोए फुडं भणंते ॥ ३८१ ॥

य एव उपग्रहकुदाचार्यस्मिन्मय जातुमिच्छामि कीदृशः स-
व्याचार्य इहलाक दिनकारी, कीदृशः परलोके इति,
स्वरिगह अनुविधम्मामायेनाऽऽचार्यः, नयथा-इह लोके
दिनो नामिका, न परलोके दिनः १ । परलोकेदिनो, नेह
लोकेदिनः २ । इह लोके दिनोऽपि, परलोके दिनोऽपि ३ ।
न इह लोकदिनो, नापि परलोकेदिनः ४ । नत्र प्रथमदि-
तीयभङ्गपात्रानादिकं समस्तमाप साधूनां पूरयति; न पुनः संयमं
सीदन्स्सारयति सः-असारणिकः; सारणादिन इह लोके
दिनो न परलोके, एवा प्रथमभङ्गपात्राना । यः पुनस्संयमयो-
गेषु प्रमाद्यतां सारणां करोति न च वक्खायभङ्गपात्रानादिकं
प्रयच्छति, स केवलं फुडं भणन् कुर्वाणः परलोके दिनो,
नेह लोके, इति सामर्थ्यद्वयेन, एवा द्वितीयभङ्गपात्राना ।
तृतीयचतुर्थभङ्गपात्राना तु स्वयं भावनीया । सा चैवम्-
यो वक्खायभङ्गपात्रानादिकं समस्तमपि साधूनां पूरयति
संयमयोगेषु च सीदन्स्सारयति स इहलोके दिनः पर-
लोके च दिनः अतुर्थ उभयरहितः । अत्र पर आह—
ननु यां भद्रस्थभावतया च सारयति वक्खायभङ्गादिकं
तु समस्तमापूरयति स एव समीचीनः, यः पुनः अरपुरुषं
कुर्वाणः-अग्रहकुदाचार्य इह सात्यति स न समीचीनः,
असमाधुत्यादिकथात् ।

तत्राऽऽह—

जीह्वाऽभिलिङ्गतो, न भदतो जत्थ सारणा नऽस्ति ।

दंडेशाऽपि ताडितां, स भदतो सारणा जत्थ ॥ ३८२ ॥

यत्र नाम संयमयोगेषु सीदतां सारणा नाऽस्ति स आचार्यो जिह्वाऽभिलिङ्ग-मधुर्यचाभिरानन्द्यन्, उ-
पलक्षणमेतत्—वस्त्रपात्रादिकं च पूरयन् न भद्रको—न
समीचीनः परलोकाऽप्रायेषु पातनात् । यत्र पुनस्सीदतां
साधूनां संयक् सारणा-संयमयोगेषु प्रवर्तना समस्ति
स आचार्यो दण्डेनापि ताडयन् भद्रकः—एकान्तसमी-
चीनः सकलसांसारिकाऽप्रायेभ्यः परित्यागकरणात् ।

अथ सारणमकुर्वाणो जिह्वा विलिङ्गन् कस्माच्च समी-
चीन इत्यत्राऽऽह—

जह शरणमुपगयाणं, जीविवचरोवणं नरो कुण्ड ।

एवं सारणियाणं, आयरितो अमारओ गच्छे ॥ ३८३ ॥

यथा कोऽपि नर एकान्तेनाऽहितकारी शरणमुपागतानां
जीवितव्यपरोपणं करोति एवं साधूनामपि शरणमुपा-
गतानां संयमयोगेषु प्रमादव्याघतनेन प्रवर्तनीयानामा-
चार्योऽसारका गच्छे भावनीयः । साऽपि शरणोपगत-
शिरान्तकत्सक इव एकान्तेनाऽहितकारीति भावः । शरण-
मुपागतानां ससारापारपाराधरं निर्गुरुकम्पं प्रक्षेपणात्, स
च तादृश इह परलोकहितार्थिना परित्याज्यः । यस्तु सर-
पकभणननापि संयमयोगेषु सीदतः सारयति स संसार-
निस्तारकत्वादेकान्तेनाऽऽध्ययणीयः । इयं १ उ० नि० सू०
(४) प्रजाजनाचार्याः, उपस्थापनाचार्याश्च । सूत्रम्—

चत्वारि आयरिया पण्णात्ता, तं जहा-पव्वावणायरिए
एगे नामं; नो उवट्ठावण आयरिए १ । उवट्ठावणायरिए
नामं एगे; नो पव्वावणायरिए २ । एगे पव्वावणाय-
रिएऽपि; उवट्ठावणायरिएपि ३ । एगे नो पव्वावणायरिए;
नो उवट्ठावणायरिए धम्मायरिए ४ ॥ १२ ॥

अस्य (सूत्रस्य) संबन्धमाह—

अदहाऽपियधम्माणं, तच्चिवरीए करेति आयरिए ।

तेसिं विहाणंमि इमं, कमेण सुत्तं समुद्दिट्ठं तु ॥ ३७ ॥

अदहधर्माणामप्रियधर्माणां चानुशासनाय स्थविरा-
चाचार्याः । व्याख्यातार्थमाह—

पव्वावण उट्ठावण, उभय नोभयमिति चउत्थो ।

अतऽट्ठपरट्ठा वा, पव्वावणा केवला पदमे ॥ ३८ ॥

एवमेव य वितितो वि, केवलमेतं उवट्ठवे मां उ ।

तइओ पुण उभयं पि, अतऽट्ठपरट्ठ वा कुणउ ॥ ३९ ॥

जो पुण नोभयकारी, मो कम्हा भवति आयरिगो उ ।

मस्सति धम्माऽऽयरिगो, मो पुण गहितो व समणो वा ॥ ४० ॥

प्रथम-प्रजाजनाऽऽचार्यः । द्वितीय-द्वितीयमङ्गल सूचित-
रूपस्थापनाचार्यः । तृतीयमङ्गल उभयः । प्रजाजना-
पस्थापनाचार्यः । तत्र प्रथमः—प्रथमस्याप्तमार्थस्य परा-
र्थस्य कथना प्रजाजना । किमुक्तं भवति—आत्मनिमित्ते,

परनिमित्ते वा यः केवलं प्रजाजयति स प्रथमः प्रजाज-
नाचार्यः । एवमेव-अनन्यैव प्रकारेण द्वितीयः स केवलं
मात्रम् उपस्थापयति; यः प्रजाजितस्य सवुपस्थापनामात्रं
करोति स द्वितीय इत्यर्थः । तृतीयः पुनरपि प्रजाजनमुप-
स्थापनं वाऽऽप्तमार्थं परार्थं वा करोति, यः पुनर्नोभयकारी
स चतुर्थः । इयं स कस्माच्चवत्याचार्यः उभयविकलत्वा-
त्सूरिराह—भण्यते स धर्माचार्यो धर्मेदशकत्वात् स
पुनरुही भ्रमणो वा वदितव्यः ।

एवं च यत्राऽऽचार्याः तथा चाह—

धम्मायरिपव्वायण, तह य उट्ठावणा गुरु तइओ ।

को इ तिहिं संपजो, दोहिं वि एकेकएणं वां ॥ ४१ ॥

प्रथमो धर्माचार्यो यस्तः प्रथमतया धर्मं प्राहयति १ ।
द्वितीयः प्रजाजनाचार्यो यः प्रजाजयति २ । तृतीयो गुरु-
रुपस्थापनाचार्यो यो महाजनेषुपस्थापयति ३ । तत्र
कश्चित्त्रिभिरपि संपजो भवति । तथाहि—कदाचित्स एव
धर्मं प्राहयति स एव प्रजाजयति स एवोपस्थापयति
कश्चिद् व्याख्याम्, तथा-धर्मप्राहकत्वेन प्रजाजनेन च,
अथवा—धर्मप्राहकत्वेनोपस्थापनेन केनचिदेकेन गुणेन
तथा । कश्चिद् धर्ममव प्राहयति । कश्चित्प्रजाजयत्येव
कश्चिदुपस्थापयत्येव ।

सूत्रम्—

चत्वारि आयरिया पण्णात्ता । तं जहा-उहेसणाऽऽरिए
एगे सामं; एगे नो वायसायरिए १, वायसायरिए एगे
सामं; एगे सो उहेसणायरिए २, एगे उहेसणायरिए वि;
वायसायरिए वि ३, एगे नो उहेसणायरिए, नो वाय-
सायरिए ४ ॥ १३ ॥

अमीषां स्वरूपमाह—

एगो उहिसइ सुयं, एगो वाएइ तेण उहिट्ठं ।

उहिसइ वाएइ य, धम्माऽऽयरिओ चउत्थो य ॥ ४२ ॥

एकः-प्रथमः भुनमुद्दिशति न वाचयति यथा मङ्गलपु-
ण्डरा प्रथमत आचार्य उद्दिशति तत् उपाध्यायः । अत्रा-
चार्यः प्रथममङ्गलार्थी-उपाध्यायो द्वितीयमङ्गल, तथा चाह-
एका द्वितीय उपाध्यायस्तेनाऽऽचार्योऽप्युद्दिष्टं वाचयति य
एवोद्दिशति स एव वाचयति एव तृतीयः, उभयविकल-
भूतयो धर्माचार्यः । इयं १० उ० । आचार्ये-संख्ये
वा आचार्यः, स च पञ्चधा-प्रजाजकाचार्यः १, सखित्ता-
खितमिधानुकारी दिवाचार्यः २, प्रथमत एव भुनमुद्दि-
शति यः स उद्दिशाचार्यः ३, उद्दिष्टगुर्वभावे तद्वत् भुन-
समुद्दिशन्नुजानीते वा यः स समुद्दिशानुवाचार्यः ४,
आम्नायम्-उत्सर्गापवादलक्षणमर्थं वक्ति यः स प्रवच-
नार्थकत्वेनानुवाहकोऽकनिषधानुवाची आम्नायार्थवाच-
काचार्यः ५, । इयं १ अधि० ११६ श्लोकः ।

(५) स्वरूपमाचार्यस्य । जीह्वा आचार्यस्तेनस्वरूपमाह—

सुत्तयत्तदुभण्हि, उवउत्ता खण्णदंसणचरिजे ।

गणत्ततिविप्पमुका, एरिसवां हुंति आयरिया ॥ ३२५ ॥

नोट—(१३२) अस्माद् एवाहारे ३०५ एवाहारे इत्यम् । द्वितीयाऽऽचार्य-
मुपस्थापन विवृता जाता ।

आप्त्यसंक्रमेण, ण उ एगागित्तणेणांति ॥ ३४ ॥

व्याख्या । गुरुगुणः संज्ञानं सद्गुणविशेषास्ते रहितोहीनोगुरुगुणरहितः तु शब्दः पुनरर्थः । गुरुधर्म्मोच्चार्यो गुरुधर्म्मोच्चार्यो भवति । सुवर्णगुणविकलं सुवर्णं मित्र । ततश्च (विहितायमो उच्यते) इह मकारो लाङ्कारिकस्ततश्च विधित्याग एवागमिकन्यायेन परिहार एव तस्य गुरोरिति ५ निमतो जिनानां । स च न यथा कथं चिदत एवाह । अन्यत्र गुरुकुलान्तरे संक्रमे ॥ प्रवेशेन न पुनरकाकिवेन एकाकिविहारितयेति । गुरुकुलान्तरसंक्रमणे विधिश्च “सदिष्टो सदिष्टस्स चेष संपज्ज-उपमाह ॥ चउभंगो पथं पण, पदमो भंगो हवइ सुखो, ॥१॥ इत्यादि रागमप्रसिद्ध इति सर्वथा गुरुरहितेन न भाव्यमिति ज्ञावो यदाह “एस मणोस वा, कहं तेनाहिति जिग-बरमयं वा ॥ कणिं मित्र पोयाला, जे मुक्ता पव्वइय-मेसा” इतिशब्दः प्राग्वदिति गार्थार्थः ॥ पंचा. वृ. ११ ॥ अथ गुरुगुणरहितस्तु गुरुं गुरुरिति विधित्याग एव तस्येष्ट इति यदुक्तं तत्र विशेषाभिधानायाह ॥

गुरुगुणरहित्रो वि इह, दह्वो मूत्रगुणविउत्तो ॥

जोण उ गुणमेत्तविहीणोत्ति चंरुहो उदाहरणं ॥३५॥

व्याख्या । गुरुगुणरहितोऽपि अपि शब्दोऽत्र पुनः शब्दार्थस्ततश्च गुरुगुणरहितो गुरुं भवति । गुरुगुणरहितः पुनरिह गुरुकुलवास्तप्रक्रमे स एव द्रष्टव्योहातव्यो मुत्रगुणवियुक्तो महावृत्तरहितः सम्यग्ज्ञानक्रियाविरहितो वा यो न तु नपुनर्गुणमात्रविहीनो मूत्रगुणव्यतिरिक्तप्रतिरूपताविशिष्टपशमादिगुणविकल इति हेतोर्गुरुगुणरहितोऽदृष्टव्य इति प्रक्रमः उपप्रदर्शनायोवा इति शब्दः उक्तं वेदाथं “काष्ठ परिहा-णिदोसा, पत्तो इक्काइगुणविणेण ॥ अमोण विप्पव्वज्जा, इयव्वा सीलयेते ॥” अत्रार्थं किं ज्ञापकमित्याह । चंरुहो चंरुहोऽभिधानाचार्य उदाहरणं ज्ञापकं तत्प्रयोगश्चैव ॥ गुणमात्रविहीनोऽपि गुरुरेव मूत्रगुणयुक्तत्वात् चंरुहोऽभिधानाचार्यत्वात् तथा हासो प्रकृतिरोपणोऽपि बहूनां संविप्रगीतार्थशिष्याणाममोचनीयः विशिष्टबहुमानविषयश्चातृत् । पंचा. वृ. ११ ॥

(८) गुणा आचार्यस्य अपरिश्रावीत्यादि ॥

पुनरप्याचार्यगुणानाह ।

अपरिस्मावी सम्मं, समपासी चव होइ कज्जेसु ।

सोरकइ चववुपि सवाव्वुद्धाउलं गच्छं ॥ २२ ॥

व्याख्या । न परिश्रवति परिक्रियतामगुणजलमित्येवं शोकाऽप रिश्रावी आलोचनामाश्रित्य आचार्यगोक्ततृतीयभगनुल्य इत्यर्थः । भंगाश्चैते । एकोऽहः परिगच्छत् श्रोताः पर्यागच्छत् श्रोताश्च शीता शीतोदा प्रवाह-हवत् । यतस्तत्र जलं निर्गच्छत्यागच्छति च । १ । अपरः सुपरिगच्छत् श्रोता नो पर्यागच्छत् श्रोताः पच्छ-हवत् पच्छ-हवे तु जलं निर्गच्छति नत्वागच्छति । २ । तथा परानो परिगच्छत् श्रोताः पर्यागच्छत् श्रोताश्च लवणो-दधिवत् लवणं भागच्छति जलं न तु निर्गच्छति । ३ । अपरस्तु नो परिगच्छत् श्रोता नो पर्यागच्छत् श्रोताश्च मनुष्यलोकादहंः समुद्रवत् तत्र नागच्छति न च निर्गच्छति । ४ । तत्राचार्यः श्रुतमंगीकृत्य प्रथमभंगपतितः श्रुतस्य ज्ञानगृहणसंज्ञायात् । १ । सांपरायिककर्मापेक्षया तु द्वितीयभंगपतितः कषायोदयाभायेन गृहणाभावात् तपः कायोत्सर्गादिना

कृपणापनेश्च सांपरायिककर्म कषायकर्म । २ । आलोचना-मंगीकृत्य तृतीयभंगपतितः आलोचनाया अपरिश्रावित्वात् । ३ । कुमारं प्रति चतुर्थभंगपतितः कुमारस्यहि प्रवेशानिर्गमाभावात् । ४ । यदि वा केवलश्रुतमाश्रित्य भंगा योज्यं ते तत्र स्थविरकल्पिकाचार्याः प्रथमभंगपतिताः । १ । द्वितीयभंगपतितास्तु तीव्रकृतः । २ । तृतीयभंगपतिता यथा बंदिकाः । तेषां तु क्वचिद्दर्शपरिस्मामात्राचार्यादेर्निर्णयसंज्ञायात् । ३ । प्रत्येकबुद्धास्तभयाभावाच्चतुर्भंगस्याः ४ । सम्यकसंबन्धेत्यर्थः (समपासी चव होइ कज्जे सुत्ति) सममविपरीतपश्यतीत्येवं शीघ्रः समदर्शी “हो नो नियच्छं पच्छं” त्यादिना दशः पामादेशः । एवं विध एव यो भवति क्व कायेषु भागमव्याख्यानादिसकलव्यापारेण्वित्यर्थः । स आचार्यः रक्षति धत्ते कुमारं पतन्तमिति शेषः । कं गच्छं गणं किं नृत्तं सवाव्वुद्धाउलं बुद्धाश्च सवाव्वुद्धास्तैराकुलः संकीर्त्तं सवाव्वुद्धाकुलं किमिव चकारिव ॥ यथाचार्यस्वरूपमाह ।

सीत्रावेइ विहारं, सुहशीलगुणेहिं जो अबुद्धीओ ॥

सन वरं शिगधारी, संजमजोण निस्सारो ॥ २३ ॥

व्याख्या (जो अबुद्धी ओत्ति) य आचार्योऽभ्युदिकस्त-त्वज्ञानरहितः (सीत्रावे इत्ति) सीदयति शिष्यीकरोति कं विहारं नवकल्परूपं गीतार्थादिरूपं वा । कैः सुखशीलगुणैः सुखशीलस्य साताभिज्ञाविषाणो गुणाः पार्श्वव्यादिव्यानानि सुखशीलगुणास्तैः (स नवरित्त) केवलं शिगधारी वेपमात्रधारी संयम आश्रयनिरोधरूपस्तस्य योगः प्रतिक्षेपनादिव्यापारस्तेन रहितत्वात् निस्सारश्चरिततांल्लभ्यति गान्धादः ॥ २३ ॥

कुलगामनगररज्जं, पयहियं जो तेसु कुणइ हुममत्तं ॥

मोन वरि शिगधारी संजमजोण निस्सारो ॥ २४ ॥

व्याख्या । कुलं गृहं ग्रामं सकरं नगरमष्टादशकररहितं राज्यं समांगमयं उपसृक्कणत्वात् भूलीप्रकारपरिक्रिप्तं खेटं कुनगर-कषटं सर्वशर्कतृतीयगव्यनांतरप्रामान्तररहितं मरुधं जल-पयोपेनं जलपत्तनं दीपमिव स्थलपयोपेनं स्थलपत्तनं लो-हादिधातुजन्ममिरूपं आकरं जलस्थलपथाभ्यामुपेतं क्षोण-मुखं वणिक् समुद्रवासं निगममित्यादि हेयं (पयहियत्ति) प्रहायति प्रहास्यं प्रकर्षेण त्यक्त्वा पुनर्यः आचार्यस्तेषु कुलादिषु करोति विधत्ते इ पुनर्ये ममत्वं ममेतदित्यनिप्रायमित्यर्थः । स सूरिः नवरि केवलं वेपधारी संयमयोगेन निस्सार इति गाथा उच्यते ॥ २४ ॥

अथ पुनरपि सुन्दराचार्यप्रशंसामाह ॥

विहिणा जो उ चोणइ, सुत्तं अत्थं च गाहइ ॥

सो धवो सो अपुणो अ, सवन्नु मुक्खदायगो ॥ २५ ॥

व्याख्या “विहिणा धम्ममइहिं अइसुदरेहिं कारणगुणोपणिपहिं पढहायन्तो अमणंसोस चोणइ आयरियो” इत्याद्यागमोक्तप्रकारेण (जो उच्यते) यः पुनराचार्यः (चो पत्ति) चोदयति प्रेरयति शिष्यगणं कृत्यकरणादौ तथा सूत्रमात्राणां विधित्वा विधिना प्राहयति पाठयति सूत्रपाठनानन्तरं तस्य

निर्युक्तिभाष्यसूत्रेणसंग्रहणीवृत्तिटिप्पणकादिपरंपरोपलब्धमर्थं च विधिनेत्यस्याप्राप्त्यनिसम्बन्धनात् “सुत्तयो खलु पढमो बी ओ” इत्यादिना श्रीभगवतीसूत्रपञ्चविंशतितमशतकतृतीयां देशकश्रीनन्दिसूत्रावयवकनिर्युक्त्याद्युक्तेन विधिर्नैव प्राद्वयति बोधयति अथवा सूत्रमर्थं च विधिना गाढते निरंतरं स्वयमन्यस्यतीत्यर्थः स आचार्योऽध्वर्युः पुण्यवान् अनपव (सो अ पुणोत्यसि) स पुण्य एव प्रवित्रात्मैव बंधुरिव बन्धुः । कुम्भत्यादिनिवारकत्वेन परमहितकर्तृत्वात् अतएव (मुक्त्वा दायगांति) मोक्षप्राप्तिहेतुज्ञानादिरत्नत्रयसंप्रकत्वेन मोक्षदायक इति अनुष्टुप्छन्दः ॥ २५ ॥

सपव जव्वसत्ताणं, चव्वुत्तुणं विद्याहिणं ॥

दंसे जौ जिणुदिट्ठं, आणुट्ठाणं जहाट्ठं ॥ २६ ॥

व्याख्या । स एवाचार्यो जव्वसत्तानां मोक्षगमनयोग्यजंतूनां च कुम्भतेनयनतुल्यो व्याहृतः कथितो जिनादिभिः । स कोऽपि जिनादिप्रमासोक्तमनुष्ठानं मोक्षप्राप्त्यपकरणत्रयाराधनमित्यर्थः । यथा स्थितमवितर्कं दर्शयति कुम्भतिनिराकरणेन प्रकटीकरोतीति अनुष्टुप्छन्दः ॥ २६ ॥

अथ एवार्द्धेन सूर्येणुण्यविशेषेण तीर्थकरसाम्यमुत्तरार्द्धेनोद्गोह्येनस्तस्य कापुरुषत्वं च दर्शयन्नाह ॥

तित्ययरसमोसूरी, संपं जौ जिणमयं पयासेई ॥

आणं अश्कमन्तो, सोकापुरिसो न सप्पुरिसो ॥ २७ ॥

व्याख्या । स सूरिस्तीर्थकरसमः सर्वोऽचार्यगुणयुक्ततया सुधर्मादिवतीर्थकरकल्पो विक्रयः । न च वाच्यं चतुर्विंशतिशयाविशुण्विराजमानस्य तीर्थकरस्यापि सूरिस्तत्त्विकस्यानुचिना । यथा तीर्थकरोऽर्थं प्राप्ते एवमाचार्योऽप्यर्थमेव भाषते तथा । यथा तीर्थकर उत्पन्नकैवल्यज्ञानो जिज्ञासुर्न हिंसेते एवमाचार्योऽपि जिज्ञासुर्न हिंसेते इत्याद्यनेकप्रकारैस्तीर्थकरानुकारित्वस्य सर्वातिशयित्वस्य परमोपकारित्वादेश्च व्यापनार्थं तस्या न्याय्यतरत्वात् । किंच श्रीमहानिशीथे पंचमाध्यायनेऽपि ज्ञावाचार्यस्य तीर्थकरसाम्यमुक्तं । यथा “सैजयवं किं तित्ययरसंतिअं आणं नाश्कमिज्जा ? उदाहु आयरिय संति अं गोअमा ! चव्विह्वा आयरिया जयन्ति । तं नामायरिया, उवणायरिया, दव्वायरिया, ज्ञावायरिया, तथ णं जे ते ज्ञावायरिया ते तित्ययरसमा चव्व दद्व्वा तेसि सन्तिअं आणं नाश्कमेज्जत्ति, स कः यः सम्यग् यथास्थितं जिनमतं जगन्नु दर्शनं नैगमसंग्रहव्यवहारजुसुप्रशब्दसमजिह्वैवतत्परूपनयनसकात्मकं प्रकाशयति ज्ञानानां दर्शयतीत्यर्थः । तथा आहां तीर्थकरोपदेशवचनरूपां अतिक्रामन् वितथप्ररूपणादिनां ह्येव स सूरिः कापुरुषः पुरुषाधमः न सत्पुरुषो न प्रधानपुरुष इति । इहवाहोह्येनः कापुरुषत्वमाश्रमैहलोकीकं फलं पारलोकीकं तु तदनेकदुस्सहदुःखसन्नतिसम्बन्धितप्रमत्तसंसारित्वं श्रीमहानिशीथपञ्चमाध्यायनोक्तसावधानाचार्यस्येव हेतुः ॥

तस्माद्रुग्गाधिपतिना सर्वदा सर्वार्थेषु अप्रमत्तेन जायमिति पूर्वाचार्यसंस्कृतः सावधानाचार्यसम्बन्ध इत्येवं विश्लोक्याऽचार्योपध्यायप्रवर्तकदिना मोक्षार्थिना भगवदाज्ञया आगमार्थो निरूपणीयः न स्वमत्या तथात्वेऽनन्तसंसारावाहेति गाथाछन्दः ॥ २७ ॥ ग. अधि. १ ॥

(७) ब्रह्मचारत्वं दुर्गुणसूरेः ॥

अथ के सूरयः आक्रामतिक्रामन्तीत्याह ॥

जट्टायारो सूरी जट्टायाराणुविक्रवओ सूरी ॥

उम्मगगट्ठिओ सूरी तिसिखि मग्गं पणासंति ॥ २८ ॥

व्याख्या । ब्रह्मः सर्वथा विनष्ट आचारो ज्ञानाचारादिर्यस्य स ब्रह्मचारः सूरिरधर्माचार्यः १ । ब्रह्मचाराणां विनष्टाचाराणां साधूनामुपेक्षकः प्रमादप्रवृत्तसाधूनामनिवारयितेत्यर्थः । सूरिर्मदधर्माचार्यः । २ । उन्मार्गस्थित उस्तुत्रादिक्रमण परः सूरिरधर्माधर्माचार्यः । ३ । त्रयोऽप्येते मार्गं ज्ञानादिरूपं मोक्षपथं प्रणाशयन्ति जिनाक्रामतिक्रामन्तीत्यर्थः । गाथा छन्दः ॥ २८ ॥

अथ तेषां त्रयाणां सेवकस्याशुजफत्रमाह ।

उम्मगगनामए जोउ, सेवए सूरी नियेमाणं ।

सो गोयम ! अप्पाणं, अप्पं पामेइ संसारे ॥ २९ ॥

व्याख्या । उन्मार्गस्थितान् सन्मार्गनाशकान् १ (उ) शब्दात् ब्रह्मचारान् २ ब्रह्मचारोपेक्षकान् ३ सूरिन् यः सेवते पर्युपास्ते नियमन निश्चयेन स नरो हे गौतम ! आत्मानं अत्माना पातयति संसारे चतुर्गत्यात्मके इति गाथा छन्दः ॥ २९ ॥

अथ जंग्यन्तरेण एनमेवार्थं दृष्टान्तेन समर्थयन्नाह ।

उम्मगगट्ठिओ एक्को, विनामए जव्वसत्तसंघाए ॥

तं मग्गामाणुसरंतं, जह कुत्तारो नरो होइ ॥ ३० ॥

व्या० उन्मार्गस्थितः उस्तुत्रप्ररूपणानिरतः एकोऽपि अधिकारात् सूरिर्नाशयति संसारसमुद्धं अनंतानंतमरणप्रदानेन विनाशयतीत्यर्थः । कान् जव्वसत्त्वसंघातान् किं कुर्वतस्तान् तन्मार्गस्थितप्रदर्शितपथं अनुसरतः आश्रयतः प्राकृतत्वात् वचनव्यत्ययः । अत्र दृष्टान्तमाह । यथा कुतारः कुत्सिस्तारकोनरो जवति स बहुत प्रष्टन्नान् जंतुसमूहान् नद्यावौ विनाशयति गाथाछन्दः ॥ ३० ॥

अथोन्मार्गगामिनामेवाशुभफलं दर्शयति ।

उम्मगगगा मंपाट्ठि, याण साहूणंगोअमा ! नूणं ।

संसारो अ अणंतो, होइ सम्मगानासीणं ॥ ३१ ॥

व्याख्या । उन्मार्गगाः गोशास्त्रकबेटिकनिह्वाद्यः तेषां मार्गः परम्परा तस्मिन् अथवा उन्मार्गरूपो यो मार्गः तस्मिन् समित्येकीजायेन इति प्रकरेण स्थितानां साधूनां साधुश्रिगधारकारणां हे गौतम ! नूनं निश्चितः संसारश्चतुर्गत्यात्मक अनन्तोऽपर्यतो जवति चशब्दस्तदनेकदुःखसचकः । किंभूतानां तेषां सन्मार्गनाशिनोऽशुभपथोच्छेदकानां महानिशीथोक्तमुनिचन्द्रसाधुवत् इति गाथाछन्दः ३१ ग. अधि. १ ॥ (प्रव्रज्यार्हाः पञ्चदशगुरुवस्ते च प्रव्रज्याशब्दे)

सदुरुस्वरूपं दर्शयति ॥

दश खित्तं उ जाणिता, वत्तं पत्तं उवसत्तयं ।

संगहे साहुवग्गं च सुत्तत्थं च निहाल्लए ॥ ३४ ॥

व्याख्या । आचार्यो देशं माश्रयकादिकं क्षेत्रं रुक्का रुक्काजिताजावितादिरूपं (उ) शब्दात् ज्ञानादियोग्यं यं दुर्मिकादिकां दातृपरिणामादिरूपं ज्ञातं च ज्ञात्वा वस्त्रं वीधरं पात्रं पतद्ग्रहादि उपाश्रयं मुनियोग्यालयं संगृ

हीत कोऽर्थः । आचार्यः केषादिकारणं ज्ञात्वा वस्त्रादिकं मेह-
यित्वा प्रायोगृहस्थानामदर्शयन् स्वपार्श्वं पथं संरक्षेत् न तु
यथाकथंचिदित्यर्थः । तथा (साहू वदन्ति) साधूनां वर्गोऽयं
साधुवर्गस्तं च साधुवर्गं च संगृहीतं तु हीनाचारवर्गं तथा
सुत्तथं च (निहातव्यं) इति सूत्रमाचार्यादि अथो निर्युक्ति
जाप्यवर्गसंग्रहिणीवृत्तिरितिनादिः । सूत्रं चार्थश्चेति समा
हारवृत्ते सूत्रार्थं तन्निर्वाहयति चिन्तयतीत्यर्थः । अत्राहा-
त्साधूनामपि सूत्रार्थं ददातीति एवं विधेयः स सदाचार्यः
स्यादिति शेषः । इत्यनुष्टुप्पञ्चदशः ॥ १४ ॥ ग. अधि. १. टी ॥
अष्टाचारस्य सुरेर्निन्दा यथा ॥

जट्टायागेसूरी, जट्टायागविक्रयसूरी ॥

उम्मगाद्विओ सूरी, तिसि वि मगं पणामन्ति ॥ १॥

उम्मगाद्विओ सूरिभिर्निच्छयं जव्वसत्तमं धाए । जम्हा तं-
गमणुस्सरन्ति तम्हाणनं जुत्तं । एकं पि जोबुहत्तं मत्तं पन्नि-
बोहिं उउवे मग्गे । ससुरासुरं पि विजिगे तेण ह धोमियं
आणाधोयं । जूए अत्थि जविंस्सति केइ जगवन्दणीय-
कमजुयत्ते । जेसिं परहियकरणे कवच्छकखाणवो सिही
कात्तं । जूए अणागए कात्ते ण केइ होहिंति गोयमा !
सूरी । णामग्गहणेण वि जेसिं होज्जनिमं पच्छित्तं । ए
यंगच्छिचवन्त्यं वुप्पमहाणं तरंतुजोखं मे । तं गोयमा ! जाणगणं
निच्छयओ अणंतं सारि । जेमयल्लजीवजममंगलककट्ठा-
ण परमकट्ठाणमिच्छिपए । वा बोच्छिन्ने पच्छित्तं हाई तं
गणिणो । तम्हा गणिणं समसत्तुमित्तपक्खेण परहियरणं
कट्ठाणकंठुणा अप्पणो विय आणाणं धेयेया । एवं मेरा
णं धेयेयव्वत्ति एवं गच्छववच्छं धेयितुनगारवेहिं पन्निबच्छं
संखाईए गणिणो अज्जविबोहिं न पावंति । णं हाजेहिंति
य अन्ने अणंतहुत्तोवि परिजमं तित्तं । चउगज्जवंसमा-
रोचेहिज्जचिरसुदुक्खत्ते ॥ महा. ए. अ. ।

(१०) पराहितकारित्वं दुर्गुणः ॥

अथ ये नाममात्रग्रहं नाऽपि पराहितकारिः सुरय-
स्तानाह ॥

तीअणागयकात्ते, केइ होहिंति गोयमा ! सूरी ।

जेसिं नामग्गहणे, वि होइ नियमेण पच्छित्तं ॥ ३७ ॥

व्या० । अतीतकात्ते ते केचिदनिर्दिष्टनामानोऽन-
वन्ति शेषः । अनागतकात्ते च (होहिंति) भविष्यति
आद्यंतग्रहणे मध्यस्यापि ग्रहणमिति न्यायेन वर्तमानकात्ते
च संति । हे गौतम ! सुरयः आचार्यनामधारकाः येषां पस्त्रि-
यकरणादिकं कुरे आस्तां नामग्रहणेऽपि भवति नियमेन
निश्चयेन प्रायश्चित्तं । तथाचोक्तं । श्रीमहानिशीयपंचमाध्ययने
“इत्थं चायरियाणं, पणपणं होति कामिस्सक्खाओ ॥ कामिस्सद-
स्सं कामि, स पय तह पतिपच्चव ॥ १ ॥ पतेमि मज्जा पंगं, निष्ठु
ओद गुणगणइणो ॥ मज्जुत्तममंगेणं, तित्थयरस्सा पुसा
ग्गिरु” इति गाथाऽहः ॥ ३७ ॥

अथात्र हेतुमाह ॥

जन्मो मयरी जवन्ति, अणविकस्सयाइ जह निच्चबाहणा लोए ॥

प. निपुच्छं हि चोयणं, तम्हाउ गुरू सया जयइ ॥ ३८ ॥

व्याख्या (जप्तेति) भिक्षं पदं यतो भणितं
(सयरिति) स्वेच्छाचारोणं भवति (अणविकस्वया इति)
अनपेक्षया शिक्कारहितत्वेन यथा लोकं (भिक्षवाहणं)
भृत्याश्च सेवकाश्च दाहनादि च दत्तव्यं भूमिदानादिनामिति
छंदे भृत्यदाहनादि । तथा विनेयाः गुरूणां प्रतिपृच्छाभिः
कार्यं २ प्रति पृच्छा ताभिः (चोयन्ति) प्राकृतत्वादि-
भक्तिदोषः । चोदनाभिश्च विनेयति शेषः । स्वेच्छाचारिणो
भवन्ति (तम्हाउति) तस्मादेव कारणान्प्रतिपृच्छाभिश्चो-
दनाविभिश्चाचार्यो विनेया इति सदा सर्वकाशं (भयश्चित्)
भजते सत्यापयति शिष्यतान्वयः । गाथाऽहः ॥ ३८ ॥
ग० अधि. १ ।

(११) सुरेः स दुर्गुणो येन कुगुरुर्जवति ।

कुगुरुश्च कदा भविष्यतीति महानिशीये अ. ८ ।
सेजयवं केवइ अणं कात्तेणं पदे कुगुरुजावी होति गोयमा !
इओ यमाइउयअप्पत्तेरसहं वाममयाणं साइरेगाणं समइ
कंताणं परउ जवीसुं मे जयवं केणं अट्टेणं गोयमा ?
तकात्तं इहि रससायगारवरांगणं ममीकरे अहंकारग्गीए
अंतो संपज्जत्तं तवोदी अहमहंति कयमाणसे अमुणि य
समयस्सजावे गणी जवीसु एएणं अट्टेणं मे जगवं किं सव्वे
वीएवं विहे तकात्तगणि जवीसुं गोयमा ! एगंतेणं नो सव्वे
केयपुणं धुरन्तपंतल्लक्खणे अट्टहट्टेणं एगाणं जणणीए
जमगसमगं पसए निम्मेरे पावसल्लि बुज्जायजम्मे सुरोहेप
यं नाजिगाहिय दूरमहाभिच्छदिही जविंसुं मेयं जयवं
कहं ते समुबल्लक्खेज्जा गोयमा ! उस्सुत्तउस्सगायवत्तण-
दिस्सणमइपच्छणं वा ॥

(१२) प्रमादिनमाचार्यं शिष्यो बोधयति ॥

अथ कथंचित् प्रमादिनं गुरुं शिष्यो विबोधयतीत्याह ।

तुम्हारिमा वि मुणिवर, ! पमायवसगा हवन्ति जइ पुरि-
सा । तेणो को अहं, आसंखणं हुज्ज संमारे ॥ १ए ॥

व्याख्या ॥ युष्मादृशा अपि हे मुनिवर ! भ्रमणश्रेष्ठ प्रमाद-
वशात् प्रमादपरवशा भवन्ति यदि चेत्त पुरुषाः पुमांसस्तेन
कारे नान्यो युष्मदतिरिक्तः कोऽस्माकं मंदभाष्यानामाज्ञान-
मत्र विभक्तिदोषः प्राकृतत्वात् । सागरे नैरिषि भविष्यति संसा-
रे चतुर्गत्यात्मके पततामिति शेषः । अनेन विधिना शिष्यः प्रमा
दिनं गुरुं विबोधयतीत्यधिकाराल्लभ्यते । तथाच विबोधनविधये
आचार्यगुणानिपि शिष्य आचार्यस्य दर्शयति यथा ॥

पुढवीविब सव्वसहं, मेरुव्व अक्कीपरं ठियं धम्मं ।

चंदुव्व मोमल्लेमं, तं आयरियं पसंसंति ॥ १ ॥

अप्परिमावि आलोयणा, रिह हेउकारणविट्ठिन्तुं ।

गंजीरं दुच्छरिमं तं आयरियं ॥ २ ॥

काहन्नुं देमन्नुं, जाकन्नुं अशुरियं असंजंतं ।
आणुवत्तयं अमार्यं, तं आय० ॥ ३ ॥
सोश्यसामाणसु, सच्चसु जस्स वक्खेवो ।
ससमयपरसमयंमि अ, तं० ॥ ४ ॥
चारसहिंवि अंगेहिं, सामाण्यमाइपुब्बनिब्बण्डे ।
सण्डं गहियं, तं० ॥ ५ ॥
आयरियसहस्साइ, सण्डं अ जीवो जवेहिं बहुण्हि ।
कम्मसु य सिण्णसु य, धम्मायरणेसु नो कहवि ॥ ६ ॥
जे पुण जिणोवड्ढे, निग्गये पवयणंमि आयरिया ।
संसारपुक्खमग्गस्स, देसमा तेहु आयरिया ॥ ७ ॥
देवा वि देवलोए, निग्गयं पवयणं आणुसरंता ।
अच्छरगणमज्जगया, आयरिए वंदयांति ॥ ८ ॥
जह दीवो दीवसयं, पण्ण दिण्णं य ।
सो दीवसमा आयरिया, अण्यं च परं च दीवंति ॥ ९ ॥
देवा वि देवलोए, निच्च दिव्वोहिणा वियाणंता ।
आयरियमाणुसरंता, आसणसयणाणि मुंचंति ॥ १० ॥
इत्यादि चन्द्रकवेचकप्रकीर्णकोक्तं वाच्यमिति गाथावन्दः ॥
ग. १ अधि० ॥

प्रमादगतस्याचार्यस्य भ्रमणोपासकेन कथं निवारणा कर्तव्येति (समणोपासग) शब्दे ॥
अथ चोदनाया अकर्तुः फलं दर्शयन्नाह ॥
जो उ प्पमायदोत्तेणं, आलस्सेणं तहेव य ।
सीसवगं न चोण्ड, तेण आणा विराहिया ॥ ११ ॥
व्याख्या । योगी चराब्दादुपाध्यायादिभ्यः प्रमादबोधेण प्रमादरूपो यो दोषस्तेन तथैव च चकारादुक्तशेषमोहादिभिश्च उक्तं च “आलस्स १ मोह २ वज्रा, ३ यथा ४ कोहा ५ पमाय ६ किञ्चि पत्ता ७ ॥ अथ ८ सोगा ९ अज्जाणा, १० यक्खेद ११ कुहुहला १२ रमणा १३ (१) ” एतैर्हेतुभिः शिष्यवर्गमतेवासिभिर्युतं न प्रेरयति मोहानुष्ठाने इति शेषः । तेनाचार्यो उपाध्यायादिना वा भावेति जिनाहा विराधिता स्मरितेत्यर्थः ॥ ग. अधि. १ “आचार्यस्यैव तत् जाड्यं, यच्छिष्यो नाशयुच्यते । गायो गोपा हकंनेव, कुतीयं नावतारिताः (१) ” आ. म. १. खं. १ अ. ॥

(१३) वैरी शिष्यस्य गुरुः ॥

अथ यः सूरिदिनायस्य वैरी स्यात्तं वृत्तयेनाह ।
संघहोवगाहं विहिणा, न करेइ य जो गणी ।
समाणं समाणिं तु दिक्खित्ता, सामायारीं न गाहण ॥ १५ ॥
बाह्माणं जो उ सीसाणं, जीहाण उवसिण्ण ।
तं सम्ममगं गाहेइ, सो सूरि जाण वेरिउ ॥ १६ ॥
(संगहोवगाहंति) संग्रहश्च शिष्यादीनां संग्रहोऽप्यग्रहश्च तेषामेव नक्तश्रुतादिदानेनोपद्रवमं तथा तन्न करोति वा न कारयति विधिना आगमोक्तप्रकारेण योगी आचार्यस्तथा चः भ्रमः भ्रमः १ दिक्खित्ता तु शब्दात्प्रतिष्ठाकरोऽपि समाचार्यो आगमोक्तद्वाराशक्त्यापराधं सत्त्वगण्डोक्तं वा न ग्राहयेत्तिर्जगपेति सन्न शिक्षयेदित्यर्थः ॥ १५ ॥ तथा यः पुनर्बा-

हानां शिष्याः शिरः प्रनृत्यययमिति शेषः । जिह्वयारसनया उपश्लिष्यन्नैरिष्य बत्सस्य सुखेत् अत्यंतबाह्यादितं करोतीत्यर्थः । ननु बाह्यादीनां प्रमाजने निषेधोऽस्ति तत्कथं बाह्यानां शिष्यत्वमुच्यते । योऽयं प्रमाजने बाह्यो निषिध्यते स उनाष्टवर्षः । अत्र त्वष्टवर्षोपरिषर्त्ती बाह्यो गृह्यते । अपवादपदेन तु उनाष्टवर्षोऽपि ॥ तथा सम्यक्मार्गं मोक्षपथं न ग्राहयति दर्शयति न शिक्षयतीत्यर्थः । स आचार्यो वैरीति जानीहि हे गोतम ! त्वमिति विषमाक्रेतिगाथाऽनुष्टुप्प्रदसी ॥ १६ ॥
अथ पूर्वोक्तार्थक्षेपं विशेषयन्नाह ॥

जीहाण विस्सिहंतो, न जहओ सारणा जहिं नत्थि ।

दंमेणवि तामेतो, स जहओ सारणा जत्थ ॥ १७ ॥

व्याख्या । जिह्वया विस्सिहन् शिष्यं सुखेनाचार्यो न जहको न भेद्ये यत्राचार्ये सारणा हिते प्रवर्तनं तत्रास्मादपि वा हृत्य-स्मारणसङ्ख्या उपसङ्कणत्वाच्चारणा अहिताभिवारणसङ्ख्या तोदना संयमयोगेषु स्वाक्षितस्याऽयुक्तमेतन्नबाह्यां विधातुमित्यादिवचनेन प्रेरणा प्रतिनोदना तथैव पुनः २ प्रेरणा नास्ति न विद्यते तथा दंमेनापि यष्टणापि किं पुनर्वचरकादिना तामयन् शरीरपीडां कुर्वन् स आचार्यो भद्रकः भेद्यः । यत्र गणिनि सारणा उपसङ्कणत्वाच्चारणादि वाऽस्तीति गाथावन्दः ॥ ग० १ अधि. ।

(१४) विनय आचार्यस्य ॥

आचार्ये सापेक्षैः साधुजिर्नचितव्यम् । तेषु च तेनेति इष्टान्तैः प्रदर्शयति ॥

वच्चीपसमुजरियं, कोहागारं रुज्जते कुटुंबिस्स ।

किं अम्हमुहा देइ, केइ तहियं न अस्सीणा ॥

एकः कौटुंबिकः स कर्षकाणां कारणे उत्पन्ने वृद्ध्या काङ्क्षातरूपया धान्यं ददाति । तथा च वृद्ध्या कौटुंबिकस्य कोष्ठागाराणि धान्यस्य सुनूतानि जातानि । अन्यथा च तस्यैकं कोष्ठागारं वृद्धिधान्यसुनूतं वन्दिना प्रदीप्तिन दह्यते । न च केचित्कर्षका विध्यापननिमित्तं तत्र प्रदह्यमाने कोष्ठागारमसमागताः । किमेष कौटुंबिकोऽस्माकं सुधा ददाति येन वयं विध्यापनार्थमभ्युद्यता प्रवामः ॥

एयस्स प्रजावेणं, जीवा अम्हेति एव नाऊणं ।

अस्से तु समद्वीणा, विज्जविण्ण तेसिं सो तुडो ॥

अन्ये कर्षका एतस्य कौटुंबिकस्य प्रजावेणं च ये जीवंति स्म जीवा अनुग्रह्यया जीविता इत्यर्थः । एवं ज्ञात्वा समाक्षीनास्तत्र समागता विध्यापनाय च प्रवृत्तास्ततो विध्यापिते कोष्ठागारे स कौटुंबिकस्तेषां तुष्टस्ततः किमकाशादित्यत आह ॥

जे ओ सहायगत्तं, करेसु तेसिं अवहियं दिव्वं ॥

दंडति न दिक्षियेर, अकासगा पुक्खजीवीया ॥

ये तु विध्यापने सहायत्वमकार्षुस्तेषामवृद्धिकं काङ्क्षातररहितं धान्यं दत्तं । इतरथा तु सहायत्वमकृतवतां दत्तमित्युत्तरं विधाय न दत्तं । ततस्ते अकर्षकास्संतो दुःखवज्जीविनो जाता इष्टान्तः ॥

सांप्रतमुपनयमभिधत्सुनाह ।

आयरियकुटुंबी व, सामाणिययाणिया जवे साहू ॥

बावाहअगाणितुड्ढा, मुत्तत्या जाण धम्मं तु ॥

आचार्यः कुटुम्बीय कुटुम्बितुल्य इत्यर्थः । सामान्यकर्षकस्थानीयाः
साधयः । आचार्यस्य जिकाटने वातादिव्याधाधाप्रितुल्या । सूत्रा
र्थान् जानीहि धान्यं धान्यतुल्यान् ॥

एमेव त्रिणीयाणं, करंति सुत्तत्यसंगहं थेरा ॥

होवन्ति उदामीणे, किञ्चैसजागी य संसारे ॥

(पमेय) कौटुंबिकदृष्टांतप्रकारेण ये विनितास्तेषां स्थविरा आ-
 खायाः सूत्रार्थसंग्रहं कुर्वति सूत्रार्थान्प्रयच्छति । यस्तदासीन
 स्तत्र हापयतीति न प्रयच्छतीति ज्ञावः । सच्चोदासीनो वर्तमानः
 केवलं सूत्रार्थयोग्यो जवेत् क्लेशजागी च संसारे जायते ॥
 संप्रति वैदिकदृष्टांतं विज्ञापयिषुर्विमाह ॥

उपपत्त्यकारणे पुन, जइ समयमेव सहस्रा गुरु हिने ।

अप्पाणं गच्छेमुज्जयं, परिचयती तत्थिमं नायं ॥

उत्पन्ने कारणे वक्ष्यमाणकाले यदि सहसा स्वयमेव गुरुता
 त्मानं गच्छन्मुनयं च परित्यजति । तत्र चेदं वक्ष्यमाणकालमुदाह
 रणं । तदेवाह ॥

सोऽं परब्रह्ममायं, सहस्रा एकाणिओ उ जो राया ॥

निगच्छति सो वयती, अप्पाणं रज्जमुन्नयं च ॥

बो निरपेक्षो राज्ये परब्रह्ममागतं श्रुत्वा ब्रह्मवाहनान्यमेव श्रित्वा
 सहसा एकाकी परब्रह्मस्य संमुखो निर्गच्छति स आत्मानं
 गज्यं चेत्युन्नयं त्यजति ब्रह्मवाहनव्यतिरेकेण युष्मार्गं मरणजा
 नात् पथमाचार्योऽपि निरपेक्षः समुत्पद्येऽपि कारये सहसा
 त्रिकामदृशात्मानं गच्छमुन्नयं च परित्यजति निरपेक्षद्विभक्त
 श्रुस्तजावना ॥

संप्रति सापेक्षद्विकदृष्टान्तभावनामाह ॥

सावेकखो पुण राया, कुमारमादीहिं परबद्धं खविया ।

अजिण सयंपि जुजुइ, उवमा एसेव गच्छेवि ॥

सापेक्षः पुनः राजा प्रथमं कुमारान् युष्माय प्रेषयति । ततः कुमारान्निभिः परबलं कृपयित्वा यदा कुमारैर्न परबलं तदा तस्मिन् जिते स्वयमपि राजा युज्यते । एषोपमा गच्छेऽपि-
च्छेद्या । आचार्योऽपि पूर्वयतनां करोति तथापि असंस्तरणे स्वयमपि द्विजते । एवं चात्मानं गच्छमुजयञ्च निस्तारयतीति ज्ञावः । व्य. ६ अ. ॥

आचार्य्यसमीपवसिना च शिष्येण किं विधेयमित्याह ।
तदिद्रीए तम्मोत्तीए तप्पुरकारे तस्समी वस्मिबेसणे
ज्मं विहारी विसाणिवार्डि पंयाणज्जाई वस्मिवाहरे पासि
वपाणे गच्छेज्जा से अज्जिक्कममाणे पडिक्कममाणे मंकुसेमा-
णे पसारेमाणे विणियहमाणे संपरिज्जमाणे ॥ आचा० ॥
४ अ. ४ उ. ॥

(तद्विहीय) तस्याचार्यस्य दृष्टिस्तद्वृष्टिस्तया सततं वर्तित-
व्यं हेयोपादेयेषु । यदि वा तस्मिन् संयमे दृष्टिस्तद्वृष्टिस्त एव
बागमो दृष्टिस्तदृष्टिस्तया सर्वकार्येषु व्यवहर्तव्यं तथा (तम्मो
नीय) तेनोक्ता सर्वसंगेन्यो विरतिर्मुक्तिस्तन्मुक्तिस्तया सदा
वर्तितव्यं तथा (तत्पुरस्कारे) पुरस्काराणां पुरस्कारः सर्वकार्यं
ष्वग्रतः स्थापनं तस्याचार्यस्य पुरस्कारस्तद्वपुरस्कारस्त
स्मिस्तद्विषये यतितव्यं तथा (तत्स्पर्शा) तस्य संज्ञा तत्संज्ञा
तत्तद्विज्ञानं तद्विज्ञानस्तत्संज्ञा सर्वकार्येषु स्थापनं स्वमतिविरचनया-

कार्यं विद्विष्यात्तथा (तन्निवेशणे) तस्य गुरोर्निर्देशान् स्थानं
यस्यासौ तन्निवेशनः । सदा गुरुकुलवासी स्यादिति ज्ञायस्त-
न्न च गुरुकुले निवसन् किभूतः स्यादित्याह (जयविहारी) यत
मानो यतनया विहरणशीलो विहारी स्यात् । यतमानः प्राण्यु-
पमर्दनमकुर्वन् प्रत्युपेक्षणादिकाः क्रियाः कुर्यादिति । किञ्च
(चित्तनिवाती) चित्तमाचार्याभिप्रायस्तेन निपतितुं
क्रियायां प्रवर्त्तितुं शाश्वतस्येति चित्तनिपातो सदा स्यादिति ।
तथा (पञ्चणिज्जाती) गुरोः कञ्चिन्नतस्य पयानं निर्ध्यातुं
प्रलोकितुं शाश्वतस्येति पयनिर्ध्यायी । उपत्रवृणं चैतत् । शिश-
विषोः संस्तारकप्रदोकी बुद्धिकोराहारान्प्रेषिभ्यादिना गुण-
राशयकः सदा स्यात्किञ्च (पक्षिधाहिर) परि समन्ताद्गुरोरय-
प्रहात् पुरतः पृष्ठतो वा चस्थानात्सदा कार्यगते बाह्यः स्यादन्त-
स्माच्च सूत्रात् त्रय ईयतेदेशका निर्गता इति । किञ्च (पाप्मस्य
इत्यादि) कचित्कार्यादौ गुर्वादिना प्रेषितः सन् दृष्ट्वा प्राणिनां
युगमात्रदृष्टिस्तदुपघातं परिहरन् गच्छेत्किञ्च (स इत्यादि)
स भिक्षुः सदा गुर्वादेशविधायी एतद्व्यापारवान् भवति ।
तद्यथा । अभिक्षामन् गच्छन् प्रतिक्षामन्नवर्तमानः संकुचन्
हस्तपादविसंकोचनतः प्रसारयन् हस्तादीनवयवान् विनि-
वर्तमानः समस्ताशुभव्यापारान् सम्यक् परिसमंतात्सुस्तपा-
पादादीनययथास्तन्निक्षेपस्थापनानि वा रजोहरणादिना
मृजन् परिमृजन् गुरुकुलवासे वसेदिति सर्वत्र संबंधनीयम् ॥
आच्चा० टी. ॥

अस्य बहुव्यक्त्यता (आस्वायणा) शब्दे ॥

अथैवमाचार्यं रक्षितं शुश्रूषितं च को गुण इत्यत आह ॥

पुयांति य रक्वंति य, सीसा सन्वे गर्णीं सया पयया ॥

इह परब्रह्मण्य गुणा, हवन्ति तत्पुण्ये जम्हा ॥

गणितमाचार्य शिष्याः सर्वे सदा प्रयत्नाः प्रयत्नपराः पूज्यन्ति
 श्रुयन्ते च । यस्मात्तत्पूजने आचार्यपूजने इह लोके परलोके
 च गुणा भवन्ति इह लोके सूत्रार्थतदुपधाति परलोके सूत्रार्था
 न्यस्यमानान्यां ज्ञानादिमोक्षमार्गप्रसाधनं अथवा पारलौकिका
 गुणा "आयरिण वेयावचं करेमा ॥ महानिज्जरे महापज्जवसा ॥
 भवन्ति" इत्येवमादयः ॥ व्य० छि. ख. ६ अ. ॥

गुरुश्रुषा (विनय) शब्दे ॥ आचार्यस्य चतुर्विधाविनये
नान्तेयासी अनूणी भवतीति विनयशब्दे ॥

आचार्य्यस्याराधने फलं यथा ॥ “गुर्वार्यत्ता यस्मात्, शास्त्रा
रंभा भवति सर्वेऽपि। तस्मात् गुर्वाराधनं परे ॥ हितकारिणा
भाज्यं ” । १ । आयश्चकभाज्यकारे णाज्यच्यधायि ।

गुरुचित्तायत्ताइ, वक्व्वाणंगाइ जेण सव्वाइं ॥ जेण पुण
मुप्पसमं, होइज्जं आगारिगियं ॥ १ ॥ कुसदं जइ सेयं,
वायमं वए पुज्जा ! तह वियसिं न वि कूरे, विरहंमियं
कारणं पुच्चे ॥ २ ॥ व्य० १ खं० १ उ० ॥

(१५) गुरुविनये वैद्यदृष्टान्तः ॥

आचार्य्यसेवायां वैद्यदृष्टान्तो यथा ॥

से जहा नाम एकेई महावादिगहिहिए अणुहूअतवेअ-
णे विष्माया सरूवेणं निव्विसे । तत्तओ सुविज्जवयणेण
सम्पं तमवगच्छिअ जहा विहाणओ पवसं सुविकिरिअं
निरुज्जहिच्छाचारो तुच्छपच्छओई सुवमाणे बाहिणा नि

अक्षमाणवेअणे समुपलज्जारोगं पवहुमाणतज्जावे तद्धा
जनिवुइमे तप्पनिबंधाओ सिराखाराजोगे वि बाहिसमा-
रुगाविष्साणेणं इहनिप्पत्तिओ अण्णाकुलजावयाए किरि
उवओगेण अपीरिए अब्बहिए सुहसेसाए वहुः विज्जं च
बहु मन्नइ। एवं कम्मवाहिगाहिए अण्णुत्तअजम्माइवेअणे वि
ग्गाया पुरकरुवेणं निविषे तत्तओ तओ सुगुरुवयेणं
अण्णुट्ठाणाइणा तमवगच्छीअ पुवुत्ताविहाणओ पव्वमे सु
किरिअं पव्वज्जं विरुद्धपमाप्पायारे असारसुच्छजोः मु-
खमाणे कम्मवाहिणा निअक्षमाणिद्विविओगाइवेअणे स-
मुवलज्ज चरणारोगं पवहुमाणसुहजावे तद्धाजनिवुइए
तप्पनिबंधविसेसओ परिसहोवसग्गाजावे वि तस्म संवेअ-
णाओ कुमलासयवुइओ थिराशयत्तेण धम्मोवओगाओ
सया थिमिए। तेउल्लेसाए वहुः गुरुं च बहुमन्नइ जहोचिअं
असंगपक्खितिए निमग्गपक्खितिजावेण। एसा गुरुइ वि
आहिआ जावसारा विमेसओ जगवंतव्वहुमाणेण जोमं
परिमन्नइ सो गुरुत्ततदाणा अब्बहा किरिआ अकिरि-
आ कुल्ला नारी किरिआममा गरहिआ। तत्त वेईणं
अफलजोगओ विमस तित्तीफल्लनित्यनायं आवहे खु
तप्पलं असुहाणुबंधे आयओ गुरुबहुमाणो अवांकार-
णत्तेण अओपरमगुरुसंजोगो तओ सिद्धीरसंसयं एसो-
ह सुहोदए पणिइतयणुबंधे जववाहिगेगच्छ नइओ सुं-
दरं परं उवमा इत्य न विज्जइ ॥ पं. सु. ४ सु. ॥

से जहेत्यादि । तद्यथा । कश्चित्सत्यः महाव्याधिगृहीतः
कुष्ठादिप्रसूत इत्यर्थः । अनुत्ततत्वेदोऽनुत्ततव्याधिषेदनः । वि-
ज्ञाता स्वरूपेण वेदनायाः। न कं हृद्दीतकं हृदनकारिविद्विपर्यस्तः
निर्विणस्तत्तयतस्तद्देदनयेति प्रक्रमः । ततः किमित्याह । सुवैद्य
जनेन हेतुभूतेन सम्यग्वैपरीत्येन तं व्याधिमवगम्य यथाविधा-
नतो यथा विधानेन देवतापजादिसङ्घेन प्रपन्नः सुक्रियां परि-
पाचनादिरुपां रुद्धयस्सञ्चारः सन् प्रत्यपायभयात्तयातुच्छ
पथ्यभोजी व्याप्यनुगुणतः इनेन प्रकारेण मुच्यमानो व्याधि
ना असराद्यपगमेन निवर्त्तमानयेदनः कं वाद्यभावात् समुप-
लज्जारोगं समुपलंभेन प्रवर्त्तमानतद्भावः प्रवर्त्तमानारोग्यभावः ।
तद्धाजनिवृत्त्या आरोग्यज्ञाननिवृत्त्या तत्प्रतिबंधात् इति
म्यप्रतिबंधादेतोः शिराक्षारादियोगेऽपि शिरावधक्षारपात
प्रावेऽपीत्यर्थः । व्याधिसमारोग्यविज्ञानेन व्याधिहामाद्यदा
रोग्यं तदवबोधेनेत्यर्थः । किमित्याह । इहनिप्पत्तेरारोग्य
निप्पतेहेतारनाकुलजावतया निबंधनाभावात् ॥ तथा क्रियो
पयोगेन इति कर्त्तव्यताया बोधेन हेतुना अपीरितो प्रयथितो
निवातस्यानामनौपधपानादिना । किमित्याह । बुज्जल्लेइयया
प्रशस्तजावरूपया वर्द्धते वृद्धिमान्नेति । तथा वैद्यं च बहु
मन्यते । महापायनिवृत्तिहेतुरयं भवेति सम्यक् ज्ञानात् एव
दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः (एवमित्यादि) एव कर्मव्याधिगृहीतः
प्राणी किंविशिष्ट इत्याह । अनुभूतजन्मादिवेदनः आदिशब्दा
ज्जरामरणादिप्रदः । विज्ञाता दुःखरूपेण जन्मादिवेदनायाः

न तु तत्रैवाशक्त्या विपर्यस्त इति । ततः किमित्याह । निर्विणस्त
त्वतः । ततो जन्मादिवेदनायाः किमित्याह । सुगुरुवचनेन हेतुना
अनुष्ठानादिना तमवगम्य सुगुरुकर्मव्याधिं च पूर्वोक्तविधानत
स्तृतीयसूत्रोक्ते तद्विधानेन प्रपन्नस्सन् सुक्रियां प्रपन्न्यां विरुद्ध
प्रमादाच्चारो यद्वक्ष्यया असारसुच्छजोऽजी संयमानुगुणेन अने
न विधिना मुच्यमानः कर्मव्याधिना निवर्त्तमानेष्टवियोगादि
वेदनस्तया माहनिवृत्त्या किमित्याह । समुपलज्ज चरणारोग्यं
समुपलंभेन प्रवर्त्तमानशुभभावः । प्रवर्त्तमानचरणारोग्यभावः
बहुतरकर्मव्याधिविधकारनिवृत्त्या तद्धामनिवृत्त्या तत्प्रतिबंधाधि
शेषात् चरणारोग्यप्रतिबंधविशेषात् स्वाभाविकान् कारणात्प
रीषहोपसर्गभोवेऽपि कृद्व्यादिव्यसनभावेऽपि तत्त्वसंवेदनात्
सम्यक्ज्ञानादेतोः । तथा कुशलाशयवृत्त्या कार्योपशमिक
भाववृत्त्या स्थिराशयत्वेन चित्तस्थैर्येण हेतुना तथा धर्मोपयो-
गान् इति कर्त्तव्यताबोधात्कारणात् सदास्तिमितः भावद्वंद्ववि
हेण प्रशान्तः । किमित्याह । तेजोल्लेइयया शुभप्रभावरूपया
वर्द्धते वृद्धिमनुभवति । गुरुं च बहु मन्यते । भाववचकल्पं कथ
मित्याह । यथाश्चित्तमाश्चित्येन असंगप्रतिपत्त्या स्नेहरहितस्तद्
भावप्रतिपत्त्या । किमस्या उपन्यास इत्याह । निमग्गप्रवृत्ति
भावेन सांसिद्धिकप्रवृत्तित्वेन हेतुना एवाऽसंगप्रतिपत्तिर्गुर्वी
व्याख्याता भगवद्भिः । किमित्याह । भावसारा तर्थादयिकभाव
विरहेण विशेषतोऽसंगप्रतिपत्तेः । इहैव युक्त्यंतरमाह । भग-
वद्बहुमानेन अश्चित्यश्चितामगिकल्पनीयैकरप्रतिबंधेन कथमय
मित्याह । यां मां प्रति मन्यते भावतस्स सुकमेत्येवं
तदाज्ञा भगवदाज्ञा । इत्थं । तत्त्वं व्ययस्थितं अन्यथेत्यादि ।
अन्यथा गुरुबहुमानव्यतिरेकेण क्रियाऽप्यक्रिया प्रत्युपेक्षणादि
रूपा अक्रिया सत्क्रिया ताज्यां किंविशिष्ट इत्याह । कुल्लाना
री क्रियासमा दुःशीलवनिनोपवात्सक्रियातुल्या ततः किमि-
त्याह । गहिंता तत्त्ववेदिनां विदुषां कस्मादित्याह । अफलयोग-
तः इष्टफलादन्यत्फलं मोक्षात्सांसारिकमित्यर्थः । तद्यो
गात् एतद्वच स्पष्टयन्माह । विषास नृसिफलमत्र ज्ञानमदप
विपाकदाकं विराधनासेवनात् एतदेवाह । आवर्त्त एव तत्फलं
आवर्त्तते प्राणिनोऽस्मिन्नित्यावर्त्तः संसारः । स एव तत्त्वत
स्तत्फलं विराधनाविपज्ज्यं । किंविशिष्ट आवर्त्त इत्याह ।
अनुभानुबंधः । तथा विराधनोत्कर्षेण एव सफलं गुर्वबहुमान
मभिधाय तद्बहुमानमाह (आयत इत्यादिना) आयतो गुरु
बहुमानः साद्यपर्यवसितत्वेन दीर्घत्वादायतो मोक्षः स गुरु
बहुमानः गुरुभावप्रतिबंध एव मोक्ष इत्यर्थः । कथमित्याह ।
अयंच्यकारणत्वेन मोक्षं प्रत्यप्रतिषेद्धसामग्रीहेतुत्वेन । एत
देवाह । अतः परमगुरुसंयोगः । अतो गुरुबहुमानात्तार्थकर
संयोगः । ततः संयोगादुदिततत्संबन्धत्वात् सिद्धिरसंशय मुक्ति
रेकांतन । यतश्चैवमत एषोऽत्र शुभादयो गुरुबहुमानः । कारण
कार्योपचारात् । यथाऽऽयुर्धृतामिति । अयमेव विशेष्यते प्रह
स्तदनुबंधः प्रधानशुभादयानुबंधस्तथा २ राधनोत्कर्षेण तथा
भवव्याधिविकित्सकगुरुबहुमान एव हेतुफलभावात् । न
इनः सुंदरं परं गुरुबहुमानात् । उपमाऽत्र न विद्यते-
गुरुबहुमाने सुंदरत्वेन भगवद्बहुमानादित्यभिप्रायः ॥ पं.
सु. टी. ॥

(१६) नमस्कार आचार्यस्य ॥

(णमो आयुरियाणं) नमस्यता चैवामाचार्योपदेशकतयो

पकारित्वादिति ॥ ज० श० १७० १॥

॥ आचार्यनमस्कारे फलं यथा ॥

आयरियनमोकारो, जीवं मोषइ जवसहस्सतो ॥
जावेण कीरमाणो, होइ पुणो बोहिजाजाए ॥ १ ॥
आयरियनमोकारो, धम्माणजवकवयं करेताणं ।
दिययं अणुमोयंतो, विसोत्तिया वारतोहोई ॥ २ ॥
आयरियनमोकारो, एवं खडु वीक्षितोमहत्थोत्ति ।
जो मरणमिउवमे, अजिक्खणं कारणं बहुसो ॥ ३ ॥
आयरियनमोकारो, सच्चपावप्पणासणो ।
मंगलाणं च सच्चसि, तयं हवइ मंगलं ॥ ४ ॥
आ० म० २ खं १ आ० ॥

(आचार्यस्य मङ्गलत्वमङ्गलशब्दे)

(१७) वैयावृत्यं गुरोः ॥

आचार्यस्य वैयावृत्यमतिशेषशब्दे (वैयावृत्त) शब्दे च ॥

आचार्यवैयावृत्ते फलं यथा ॥

गुरुवैयावृत्तेण, सदागुहाणमहकारिजावाओ ॥

विउत्तं फलमिज्जस्स व, विसावगेणावि ववहरे ॥ २२ ॥

व्या० गुरुवैयावृत्येन आचार्यविषयेण भक्तादिदानगाननाप्रति
शरणद्विजने न हेतुना सदगुह्याने गुरुगते जिनप्रवचनार्थप्रका
शनगच्छपादनादौ सहकारिभावो यः सहायककरणं स तथा
तस्मात्सदगुह्याने सहकारिभावतः किमित्याह । विपुत्र महत्फलं
कर्मैक्यलक्षणं गुरुकुलवासिनो भवति । कस्मिन्निवेत्याह ।
इत्यस्येव सुवर्णलक्षणं महाधनपतेरिव । स केन विशेष-
केनापि तदीयद्रव्यावशतितमभोगेनापि । आस्तां सर्वेण
व्यवहारे वाणिज्यं क्रियमाणे सति । तथा हि । लक्षणसिद्ध-
धिता लक्षणविशतिभागेनापि । आस्तां सर्वेण सहस्रपंचक
लक्षणेन व्यवहारतो विक्रिपुत्रस्य महान् लाभो भवत्येव ।
गुरुवैयावृत्यमात्रमपि कुर्वन् महत्फलमाप्स्यदयति गुरुविषय-
वैयावृत्यमात्रस्यापि महत्वादिति । अन्ये त्वाहुः । इत्यस्य गृहा
गतस्य विशेषकेनापि व्यवहारे सत्कार इति गार्थः ।
पञ्चा० ११ वृ० ।

आचार्यस्य च ब्रह्मभियोगमन्तरेणैव मोक्षार्थिना स्वयमेव
प्रत्युत्तेज्जकारं दत्त्वाऽनन्यार्थितनैव वैयावृत्यादि कर्त्तव्यमि-
तीच्छाकारशब्दे ॥

(१८) गच्छाधिपतिः केन कर्मविपाकेन जवति ॥

केन कर्मविपाकेनाऽचार्यो ज्ञत्वा ईप्सितं क्षमत इति
महानिशीधे २ कृति० यथा ॥

से जयवं ताकयरेणं कम्मविवागेणं तेणं गच्छाहि
वइणा होऊण पुण इच्छितं समाच्छियत्ति गोयमा !
मायापच्चरणं से जयवं कयरेणं से मायापच्चरणं जेणं
पयणीकयसंसारे वीसयत्तपावायपणावीयविबुहजणे णिंदे
सुरादिबटुद्वययवंरुचुअसृमकारियसमजावप्माणपागनि-
प्फसुमोयगमद्दगे इव तस्स जक्खे सयत्तदुक्खे साणमा-
हण मयत्तसुहासणस्स परमपावेत्ततमस्स णं अहिंसाह-

क्खणसमणधम्मस्स विग्गे सम्मगगला निरयदारजूप सय-
त्तअकिस्तीकलं कल्लिकल्लहवेरायणवनिहाणनिम्मल्लकुलस्स
णं दुप्परिसअकज्जकज्जल्लकल्लहमसीखपणे तेणं गच्छाहि-
वइणा इत्थीजावे णिवतिएत्ति गोयमा ! एतेणं गच्छाहि-
वइतेहिणं अणुमवि माया कया सेणं तहा पुहवइचकहरे
जावत्ता एयरल्लोगजीतूप णिव्विक्ककामजोगे तणमिव
परिविच्चाणं तं तारिमं चोइसरयणनवनिहीतो चोसहीस-
हस्से वरजुवइणं बत्तीससाहस्सीओ अणादिवरनरिंद
च्छअउईगामकोमीओ जाव ण उरवंजरहवासस्स णं
देविंदोवमं महारायत्तज्जित्तीयं बहुपुअचाईए णीसंगे पव्वइ-
एय थोवकाक्षेणं सयत्तगुणोहधारी महातवस्सी सुयहरे
जाए जोगेणाऊणं गुरुहिं गच्छाहिवई समणुआए तहव
गोयमा ! तेणं सुदिहसुगइपहेणं जहोवइहसमणइएणं माणेणं
उग्गाजिग्गाहविहारचाए धोरपरिसहोवसग्गाहियासणेणं
रागहोसकमायविबज्जणेणं आगमाणुसारेणं सुविहिण
गणं परिचाइणेणं आजम्मसमणा कप्पपरिजोगवज्ज
णेणं उक्कायममारंजविज्जणेणं ईसंपिदि व्वोरादिय-
मेहुणपरिणामविप्पमुक्को णं इह परल्लोगासंसाइणियाणमा-
याइसत्ताविप्पमुक्केणं णीसत्ताओयणनिंदणगरहणेणं जहोव
वइहपायाउत्तकरणेणं सच्चत्था पक्खिपत्तेणं सच्चपमा-
याक्षयणं विप्पमुक्के णइ पइणिदिहअवेत्तसीकए अणेगज-
वसंचिए कम्मरासी अस्सेगजवं तेणं माया कया तप्प-
व्वईणं गोयमा ! सविवागे सेजयवं कयरा उ ए अज्जवे
तेणं महाणुजागेणं मायाकया जीएणं परिसो दासुणवि
वागो गोयमा ! सेणं महाणुजागस्स गच्छाहिवईएते जीवेण
णुणाहिणया फलं लक्खइमेव जवग्गहणा ॥

आचार्यस्य प्रायश्चित्तं महानिशीधे. अ. ६ यथा. ॥

से जयवं जेणं गुरुं सहस्साकारेणं अज्जयेरुहणे चुकेज्ज
वा खल्लेज्ज वा सेणं आराहेगेण वा गोयमा ! गुरुणं
गुरुगुणेषु बहमाणो अखल्लियसीद्धे अपवादी अणात्त-
स्सी सच्चल्लवणविप्पमुक्के समसत्तुमित्तपक्खे समगपक्ख-
वाए जावणं कट्ठाजाणिरे सप्पाम्मजुत्ते जवेज्जा णो णं
उम्मगगदेसए अहमाणुरए जवेज्जा सच्चहा सपयरिहिणं
गुरुणा ताव अप्पमत्तेणं जावियव्वं । णो णं पमत्तेणं जउण-
पपादी जवेज्जा सेणं वुरंतपंतलक्खणे अदह्वे महापाउ
जईणं सवीरिए हवेज्जा । तेणं कयदूचरियं जहावत्तं सपर-
सीसगणाणं पक्खवावेय जहा वुरंतपंतलक्खणे अदह्वे
महापावकम्मकारी समग्गं पणासेउ अहयंति एवं निंदित्ता-
गरुत्तित्ताणं आलोइत्ताणं च जहा जाणियं पायच्छित्तम-
णुचेरज्जा । मेणं किं उहमेणं आराहेगे जावज्जा ।

जड्णं नीसद्धे नियट्टी विप्पमुक्के न पुणो संपग्गाउ
परिजंसेज्जा । अट्ठाणं परिजस्स तओ णाराहेइ ॥

आलोचनाया अप्रदाने आचार्यस्य प्रायश्चित्त (मासोपया)
शब्दे ॥ आचार्यस्यावश्यकप्रमादे प्रायश्चित्त (मासस्सग) शब्दे ।

(१६) अतिशया आचार्यस्य ॥

आचार्यस्य पञ्चातिशया (अइसेस) शब्दे ॥

आचार्यस्य बहिर्गमने दोषः (अइसेस) शब्दे, (निम-
मन) शब्दे च ॥

आचार्यस्य संज्ञानूत्तिगमन (अइसेस) शब्दे (अतिरुत्त) शब्दे च ।

गोचरचर्या कारणेऽस्तत्याचार्येण न गंतव्येति (अइसेस)
शब्दे (गोचरचरिया) शब्दे च ॥

आचार्यस्य शुद्धवर्त्तकीदृशम (इसेस) शब्दे ॥

उपाधयस्याऽस्तर्वादि वा निवसन्नाचार्यो न दुष्यतीत्य (इसेस)
शब्दे वसतिशब्दे च ॥

आचार्यस्याचारप्रकल्पे त्रुष्टे कर्तव्यता (आचारपकल्प) शब्दे ।
आचार्यः स्मरन्स्मरन् वा कल्पकं उपस्थापयेन्नोपस्थापयेद्वा
तत्र कर्त्तव्यता (उचट्ठाण) शब्दे ॥

आचार्योपसम्पत् (उचसंपया) शब्दे ॥

आचार्ये प्रमादिनि शिष्याणां गणान्तरोपसंपत्तिः (उचसं-
पया) शब्दे ॥

आचार्योपाधी मृते अन्यस्योपसंपत् (उचसंपया) शब्दे ।

संयमस्वरूपा धर्ममन्यत्रोपसम्पद्येत तत्र दृष्टान्तादिः (उचसं-
पया) शब्दे ॥

धर्मस्वाचार्ये कालगतेऽन्यत्रोपसम्पत्तिः (उचसंपया) शब्दे ।
आचार्यस्य कृतिः (कम्म) शब्दे ॥

आचार्यस्य तीर्थेकरसमानत्वं (वेयावच्च) शब्दे ॥

त्रिकुणा कृतः शिष्य आचार्यस्येति (सीस) शब्दे ॥

आचार्यस्तुतिः (पुई) शब्दे ॥

(२०) निर्ग्रन्थीनामाचार्यः ॥

अमणीनामाचार्यावश्यकता यथा ॥

आयरियउवज्जातो, तइया य पत्तिणीओ समणीणं ॥

आणसि अट्ठाएत्ती, होइ एएसि. तिण्हंपि ॥

अमणीनामाचार्य उपाध्यायस्तृतीया प्रवर्त्तिनी च जवति ।
अमणानां त्वाचार्योपाध्यायास्ततोऽन्येषामर्थयेति । यवुक्तं सूत्र
इत्येऽपि व्याख्यातम् । व्य० २ खं. ७ उ० ॥

तथा च व्यवहारसूत्रम् ॥

तिवामपरियाए समणो निर्गंथे तीसवासपरियाए सम-
णीए निर्गंथीओ कप्पइ उवज्जायताए उदिसित्तए
धारित्तए । वा पंचवासपरियाए समणे निर्गंथे सट्ठिवा
सपरियाए समणीए निर्गंथिए कप्पइ आयरियट्ठाए
उदिसित्तए ॥ १६ ॥

व्याख्या । त्रिवर्षपर्यायधर्मणो निर्धर्मशिष्यधर्मपर्यायायाः
अमण्याः कल्पते उपाध्यायतया उद्देशं । पंचवर्षपर्यायः अमणो
निर्ग्रन्थः षष्टिवर्षपर्यायायाः अमण्या निर्ग्रन्थाः कल्पते आचा-
र्यतया उपाध्यायतया उद्देशमिति एष सूत्राकार्यः ॥ संग्रहे
जाये विस्तरः ॥

तइयंमिउ उहेसे, दिसासु जा गणहरा समक्खाओ ॥

सो चेव य होइ इहं, परियातो वसितो नवरं ॥

तृतीये उद्देशे दिक्क आचार्योपाध्यायप्रवर्त्तिस्थविरगणय-
न्नेद्विरूपासु यो गणधर आचार्य उपाध्यायो वा समाख्यातः
स एव इहाऽपि प्रवर्त्ति कृतव्यः । नवरभिह पर्यायोऽधिको
वर्त्तितः तत् स एव प्रबन्धते ॥

तेवरिसो तीमिया, जट्ठाएणत्ताए कप्पइ उवज्जे ॥

वितियाए साहे सयरा, य जम्माणयणवास आयरितो ॥

त्रिवर्षस्त्रिवर्षपर्याय उपाध्यायः कल्पते त्रिंशकायास्त्रिंशद्वर्ष-
पर्यायाया जन्मना जन्मपर्यायेण जन्मन्यतश्चत्वारिंशकायाश्चत्वारिं-
शद्वर्षपर्यायाया उत्कर्षतो देशोनपूर्वकोटिकायाश्चत्वारिंश-
त्कर्षं स्यादिति चेदुच्यते । दशवर्षजातायाः प्रव्रज्यायाः प्रति-
पत्तिस्त्रिंशद्वर्षाणि व्रतपर्याय एव चत्वारिंशत्तया त्रितीयास्याः
अमण्या निर्ग्रन्थाः षष्टिवर्षव्रतपर्यायाया जन्मतो जन्मन्यतः सप्त-
तीः सप्ततिवर्षपर्याय आचार्यः कल्पते । उत्कर्षतो देशोनपूर्वकोटि-
काया जन्मनः सप्ततिवर्षाणि कथं भवतीति चेदुच्यते । दशवर्ष-
पर्यायायाः प्रव्रज्याप्रतिपत्तिः प्रव्रजितायाः षष्टिवर्षाणीति ।

गीयागीतावुद्धा व, अवुद्धा जाव तीसपरियाया ।

अरिद्वि तिदुसंगहं सा, दुसंगहं सा जयपरेणं ॥

गीता चागीतार्था वा जवतु अगीता वा गीतार्था वा तथा
वृद्धयः वा जवतु । अवृद्धया वा यावत्त्रिंशद्वर्षपर्यायाः तावन्निय-
मान् त्रिसंग्रहं त्रयाणामाचार्योपाध्यायप्रवर्त्तिनीनां संग्रहमर्हति
दुःसंग्रहं वा जयं पारणं त्रिंशद्वर्षपर्यायात्परतोऽभवन्तीना-
मि कल्पना त्रिसंग्रहमुपाध्यायस्य प्रवर्त्तिन्या वा अरोधनः ।
एतदेव भावयति ॥

वथपरिणया य गीया, बहुपरिवारा य निव्वियारा व ।

होज्जउ अणुवज्जाया, अप्पवत्तिणिजाव सट्ठी ओ ॥

वयसा परिणता गीतार्था बहुपरिवारा निर्विकारा च सा या-
वत्षष्टिस्तावदनुपाध्याया वा भवेदप्रवर्त्तिनी वा एव भवति
द्विसंग्रहिका ।

एमेव अणायरिया, थेरी गणिणा व होज्ज इयरीय ।

कालगतोसम्माए व, दिसाए धारोने पुव्वदिसं ॥

षष्टिवर्षेऽन्यः परतो गणिनी प्रवर्त्तिनी इतरा वा अप्रवर्त्तिनी
स्यविरा अनाचार्या भवेत् । कथमित्याह (कालगतोसम्माए
वेत्यादि) कालगतायामयसस्त्रायां वा दिशि आचार्यसङ्ख्यायां
षष्टिवर्षेऽन्यः परतो वर्त्तमाना आर्यिका धारयन्ति पूर्वा दिशमे-
वमनाचार्या जवन्ति । विकारणं संयतीनामवश्यं संग्रहीष्यन्ते
तत आह ॥

बहुपञ्चाय अज्जाउ, नियमा पुण संगहे अपरिज्जूया ।

संगहिया पुण अज्जा, थिरयावरसंजमा होइ ॥

आर्या पुनर्बहुप्रत्यवाया ततः संग्रहे सति नियमात्परिजृता
जवति । परानवस्थानमुपजायते संग्रहीता पुनरार्या स्थिरस्था
वरसंयमा जवति । ततः संग्रह इष्यते । अथ के अपाया
इत्याह ।

पेसी अइया दीया, जे पुव्वमुदीहट्ठा अवायाउ ॥

ते सन्ने वत्तन्ना, दुसंगहं ववयं तेणय ॥

पूर्व कल्याण्यने चिसंग्रहं वर्णयता पेसीअजिका आदि शब्दा-
त्कुञ्जपुत्रनोजिकादिपरिग्रहः । इत्यादिका उदाहृता अपायास्ते
सर्वेऽपि वक्तव्यास्ता बहुपायदर्शनतः संग्रहो मन्यत तदेव
दृढयति ॥

अज्जाउविउन्नरवंधा, हता वाएण कंपते जज्ञे वा ॥

नावा अबंधणावा, उवमा एस अमंगहे होइ ॥

अजातविपुलस्कंधा यथा घातेन हता कंपते जज्ञे वा । यथा
अबंधना बंधनरहिता नौरेषा असंग्रहे उपमयाऽप्यसंगृहीता
सतो बहुप्रत्ययायवातोत्कलिकाजिरितस्ततः संयमात्कम्पते
इत्यर्थः ॥

दिडंतो गुविणीए, उ कण्ठगवोधिण्हि कायव्वो ॥

गज्जत्थे रक्खंती, सामत्थंरवडुए अगमे ॥

अत्र लोके दृष्टान्तो गुविण्या कर्तव्यो लोकोत्तरे कल्पस्यकवो-
धिकैः कुल्लकाचैरैः तत्र गच्छे पुत्रे स्वगोत्रराजाव्यस्तां रक्षति
स एष पुत्रप्रजावः । अवष्टे गते चौरं श्रुल्लकस्य तन्मारणाय साम
थ्यपर्यालोचनं सेऽप्येष पुरुषस्य प्रजावस्तत्र प्रथमतो गुविणी
दृष्टान्तं विनावयिपुस्तावदिदमाह ॥

सगोत्तरायमादीसु, गज्जत्थोवि धणं सुतो ॥

रक्खए मायरं चव, किमुता जायवड्ढितो ॥

गर्जस्थोऽपि यतः स्वगोत्रराजाविषु धनं जिघृक्षु धनं रक्षति
मातरं च किं पुनर्जातः प्रवर्द्धितश्च समुत्तरां रक्षति । सूत्रं
यथा गर्जस्थोऽपि रक्षति तथा प्रतिपादयति ॥

वणिपपरायमिच्छे, गर्जिणिधणमच्छ धूपस्याए ॥

सर्वं सुयस्म दाहं, ध्या पवत्तवेवाहे ॥

एको वणिक तस्य भार्या आपन्नसत्त्वा स वणिक कालग-
तस्ततः केनाऽपि राज्ञः शिष्टं देव ! गुविण्या धनमस्ति राज्ञोक्तं
तिष्ठतु तद्वत् । यदि प्रसतायाः सुतो जविष्यति । ततः सर्वं
सुतस्य दास्यामो दुहितरि च जातायां यावता जक्तं यावता
च विवाहस्तावन्मात्रं दास्यामः । एवं गच्छोऽपि । गर्जस्थोऽपि
सुतो राज्ञः स्वगोत्रे ज्येष्ठ धनं रक्षति मातरं च । अन्यथा स्वगोत्र
जेराज्ञा चाद्यापि तव पार्श्वे धनमस्तीति बहुधा विबुध्यते ॥
जाविनं लौकिकमुदाहरणमधुना लोकोत्तरं जावयति ॥

लाउत्तरिए अज्जा, खुद्धग वोहिहरणं पसरणीयं ॥

चोरो मरणं कृवे, सामत्थण चारणा वेट्ट ॥

लोकोत्तरिकोऽयं दृष्टान्तः । कचिदग्रामे माहवशबरानीकमाप-
नितं । तत्र कैश्चिद्वैधिकैश्चौरैरायिकाणामेकस्य कुल्लकस्य
हरणं कृतं । ते चौरा अन्यस्यैकस्य चौरस्यार्जिकाः कुल्लकं
च समर्प्याऽन्यस्य हरणाय गताः । स चैव चौरस्तृपापीकितः
सन् कृपे पानीयायावतीर्णः । ततः कुल्लकश्चितयति ।
वयमिति । वयमेतावत्संस्थाका बहुवाऽयमेकस्ततः किमेक
स्यापि न प्रजविष्याम इति विचिन्त्य ता आर्यिका जणिताः ।
पाषाणपुंजमेनं कुर्मस्ता नेव्रति नः मारयिष्यतीति कृत्या ततः
कुल्लकेन तच्छः श्रुत्वा महानेकः पाषाणस्तस्योपरि मुक्तस्ततः
पश्चात्ताभिः सर्वाजिरेककात् पाषाणा मुक्तास्ततः पाषाणपुंजं
नाकांतश्चोरेमरणमुपागमत् । ततः कुल्लकेन तास्ततो नि-
ष्काशिता एवं कुल्लको रक्षति किमुनमहान् तत पतेन कारणे
नउपाय्याय आचार्यश्च त्रिवर्षपंचवर्षपर्यायान्निशान्धिविचर-

पर्यायाणामपि गीतार्थानामपि दीयते । व्य. २ खं. ७ उ. ।

(२१) आचार्ये कालगते आचार्यान्तरस्थापनं ॥

(?) आयरियउवज्जाए गिज्ञायमाणे अबत्तरं विवज्ज
अज्जो माएणं कालगतंसि समणंसि अयं समुक्कसियवे सेय
समुक्कसणारिहि समुक्कसियवे णो समुक्कसिणारिहि णो
समुक्कसियवे अत्थि यो अत्थ अण्णेकेइ समुक्कसिणारिहे से
समुक्कसियवे एत्थि या अत्थ केइ अब्बे समुक्कसिणारि-
हे सो चव समुक्कसियव्वे । तेसिं चणं समुक्कसिं परावएज्जा
दुममुक्कतंति अज्जो णिक्खिवाहितस्म एं णिक्खिमाणस्स
वा णत्थि केइ अत्थे एवापरिहारं वा जे तं साहम्मियं
अहाकप्पाणं णो अब्बुद्धं तेसिं व सर्वंसि तप्पति यं वे एवा
परिहारं वा ॥ व्य० सू० उ. ४ ॥

(आयरिय उवज्जाए गिज्ञायमाणे) मित्यादि अथास्य सूत्रस्य
कः संबंध इत्यत आह ॥

आयरियत्ते पगते, अणुयत्तं तेयकालकारणंमि ।

गच्छे सावेक्खोवा, वुत्ताइ मतो वि सावेक्खो ॥

आचार्यत्वं पूर्वसूत्रेषु प्रकृतप्रयुक्तमानं च कात्रकरणं तत
आचार्यत्वे प्रकृते अनुवर्तमानमेवाकात्रकरणे इदमपि सूत्रं
मापतितमत्राऽप्याचार्यत्वस्य कात्रकरणस्य वाजिश्चास्त्यमान-
त्वात् यदि वा पूर्वमर्थतः सापेक्ष उक्तोऽयमपि चाधिकृतसूत्रे
णानिधीयमानः सापेक्ष इति सापेक्षत्वप्रकरणादन्तरमस्य
सूत्रस्यापनिपातः । अनेन संबंधेनायातस्य व्याख्या ॥ आचार्य
उपाध्यायो वा धातुकोनादिना ग्रायन् अन्यतरमुपाध्यायप्र-
वर्तिगणवच्चेदकगीतार्थमिङ्गणामन्यतमं सापेक्षः सन्
वदेत् । आर्य ! मयि कालगते सति अयं समुत्कर्षयितव्यः आ-
चार्यपदे स्थापयितव्यः । सन्नेत्परीकृत्या समुत्कर्षणार्हो जवती
ति । ततः समुत्कर्षयितव्यो नोच्चेत्समुत्कर्षणार्हस्तर्हि नो समु-
त्कर्षयितव्यः । अहं यो ज्ञो पूर्वमाचार्येण समीकितः सोऽ-
च्युद्यतविहारमच्युद्यतमरणं वा व्यवसितसूत्रमाह । अस्ति
चात्र गच्छेऽन्यः कश्चित्समुत्कर्षणार्हः स समुत्कर्षयितव्यः अथ
नास्ति कश्चिदन्यः समुत्कर्षणार्हस्तर्हि स एवाज्यर्थः समुत्कर्-
षयितव्यः । तस्मिंश्च समुत्कर्षिते परोगच्छे वदेत्तं दुःसमुत्कर्-
ष्टं ते तव हे आर्य ! तस्मान्निक्षिप एव तस्य निक्षिपतो नास्ति
कश्चिच्चेदः परिहारो वा । उपपन्नकणमैतदन्यतपो वा सप्तदा-
त्रादिकं ये पुनः सार्धमिमांसा गच्छताधवो यथा कल्पेन आव-
श्यकादिषु यथोक्तविनयकरणसङ्कलेन नोत्थाय विहरन्ति
तेषां सर्वेषां प्रत्येकं तत्प्रत्ययं यथा कल्पेनऽच्युयानप्रत्यय
यश्चेदः परिहारः सतरात्र वा तपः प्रायश्चित्तमिति सूत्रसंके-
पार्थः । एनमेव भाष्यहः प्रपंचयन्प्रयमतो गिज्ञायमाण
इत्यस्यार्थं प्रावयति ॥

अतिसयनरिद्धतो वा, धातुक्खोजेण वा धुवं मरणं ।

नाउं सावेक्खगणी, जणंति मुत्तम्मि जं वुत्तं ॥

अतिसयेन श्रुतज्ञानातिशयादिना अरिष्टतो वा अरिष्टवर्दानतो
वा धातुकोने वा धुवं मरणं कृत्वा सापेक्षा गच्छापेक्षोपेता
गणिना यत्सूत्रे उक्तं (मज्झिकाङ्गस्यमी) त्यादि तद्वर्णति
सांप्रत (मन्तरं चणज्जा) इत्यस्यार्थमाह ॥

अन्नपर उवज्जाया, दिगाळ गीयत्यपंचमा पुरिसा ।

उकसणमणणसिय, एगट्टं ठावणा चेव ॥

उपाध्यायादिका उपाध्यायः प्रवर्त्ता गणवच्छेदको गणी गीतार्थश्च निष्कुरित्येवं रूपा गीतार्थपंचमाः पुरुषाः तेषामन्यतमोऽन्यतरः समुत्कर्षणं मननं स्थापना आचार्यत्वस्थापनमित्यर्थः ॥

पुव्वं गावेंति गणे, जीवंतो गणहरं जहा राया ।

कुमरेण परिच्छित्ता, रज्जरिहं ठावण रज्जे ॥

पूर्वमेव जीवन्नाचार्यो यः शक्तिमान् तं गणधरं ठाणे स्थापयति । यथा राजा कुमारान्परीकृत्य यः शक्तिमत्तया राज्याहंस्ते राज्ये स्थापयति । कथं परीक्षेत्यतः परीक्षाविधिमाह ॥

दहि कुरु अमच्च आणत्ती, कुमारा अनिणपतहिण्को ।

पासे निरिक्खिऊणं, अस्मिंति पवेमणे रज्जं ॥ १ ॥

एगो राया बहुपुत्तो, सो विंतेइ जो सत्तिमंतो ।

तं रज्जे उवेहामि, बत्तोकुमारे परिच्छित्त माहत्तो ॥ २ ॥

आणत्ता पुरिसा दहि, धरुणं एगत्थओगासे ।

उवेह तेहि उवेत्ता, राणो निवेदियं अमच्चो जणितो ॥ ३ ॥

विच्छ तुमं दहिघरणं, पासे अत्था हिगतोअमच्चो ।

अआने कुमारा मदाविता, जणिया कत्थदहिघरुमकेकं ४

आणेह मेगया अस्सं, वहंतयं न पासंति ।

ततो ते अप्पांसता मयं चेव दहिघरुमकेकं ॥ ५ ॥

धेत्तुंमंपडियाएकोकुमारो, पामाणि निरिक्खेत्ता अस्सं च ।

हंतयमपासंतो अमच्चं जणति दहिघरुं अमच्चं ॥ ६ ॥

नेच्छइ कुमारेण असिं, उज्जिरिऊण जस्सइज्जेनेच्छमि

सीसतेपासेमि अमच्चंणगहितो, दहिघरुको कुमारो तं धेत्तुं

गतो रायममीवं ॥ राणा एस सत्तिमंतोत्ति निरिक्ख

त्ता रज्जेउवितो ॥ ७ ॥

अक्षरयोजनात्विषयं । अधिकुटा एकत्र राक्षा पुरुषैः स्थापितास्त-
दनेतरममात्यस्याज्ञातिः प्रदत्ता । यथा घटानां पार्श्वे तिष्ठ । तत
कुमारा दधिघटानामानयने निरोपितास्तत्रैकः कुमारः पार्श्वो
तु निरीक्ष्याऽन्यमपश्यत् अमात्यस्योपरि अस्मिन्कारितस्ततो
मन्त्रिणा दधिघटो गृहीतस्ततः दधिघटस्य प्रवेशने कुमारेण
कारितं दृष्टे तस्य कुमारस्य राज्यं दत्तवान् । अत्रोपनयमाह ॥

दसविहवेयावाव्वतिउ, कुसल्लज्जयाणमेवं तु ।

ठावेंति सत्तिमंतं, असत्तिमंते बहुदोसा ।

एवमाचार्योऽपि दशविधेयैवावृत्त्ये उद्यतानामुदयतमतीनां
मध्ये (कुसल्लसि) यो यत्र कुशलस्तस्य तत्र नियोगं करोति
तं तत्र नियोजयति । यस्मिन् शक्तिमते गणधरं स्थापयति अशक्ति-
मनि तु स्थाप्यमाने बहुषो दोषाः के ते इति चेदुच्यते । सोऽश-
क्तिमत्त्वेन शक्नोति साधून् यथायोगमनियोजन्तु । तत आहारो-
पधिपरिहानिर्निर्जरातश्च ते परिभ्रम्यति । अथाशुकारणतः पूर्वं
न स्थापितं स्थास्यतोऽपस्थापिते गणधरे स काङ्क्षगतो न
प्रकाशयितव्य इत्यादि पूर्वोक्तमपि च सातव्यम् ॥
अथैव विधिशेषमाह ।

दोमादीगीयत्ये पुव्वुत्त, गमेण सति गणं विज्जण ।

मीसेव अणरिहे वा, अगीयत्ये वा जणज्जाहि ॥

आचार्येण शिष्या निर्मापितास्ते चैव त्रयश्चत्वारो वा जेवयु-
स्तेषु कथाविषु गीतार्थेषु सति प्रभवति परिवारे पूर्वोक्तगमेन
तृतीयोद्देशकोक्तं प्रकारेण गणं विभजेत् तेषु सर्वेष्वपि विज्ज्य
पृथक् २ गणोदात्तव्य इत्यर्थः ॥ तथा मिश्रानाम् तेषामाचार्यशि-
ष्याणां मध्ये केचित् गीतार्थाः केचिद्गीतार्थास्तानपि विज्ज-
जेत् । किमुक्तं जवति । यो गीतार्थास्तान् गणधरपदं स्थाप्य तथा
पृथक् कुर्यादितरास्त्वगीतार्थाननर्हंतया अथ वा धैर्या देशतो
गृहीतो न देशतो गृहीतस्ते मिश्रास्तान् विभजेत् एते मिश्रा
अपि योग्या एते त्वयोग्या इति विभागेन स्थापयेत् तथा ये
शरीरेण जुगिकनयाः सर्वथा गणधरपदानर्हस्तानपि विभजेत्
वाशब्दोऽपि शङ्कार्थः ॥ एकांतेनाऽयोग्यतया पृथक् स्थापयेत्
अगीतार्थत्वाच्च जजेत् । इयमत्र जावना । योऽगीतार्थानामाचार्य-
लक्षणोपेतास्ताननर्हंतया स्थापयति ये पुनरगीतार्था अपि संजा-
व्य भुतसंपद । आचार्यलक्षणोपेतास्तान् योग्यतया पृथक् स्था-
पयति ॥

संप्रति मिश्रपदव्याख्यानार्थमाह ॥

गीयागीया मिस्सा, अहवा अत्यस्स देसो गहितो उ ।

नत्थ अगीया णअरिहा, आयरिय तस्स हंतीउ ॥

केचित् गीता गीतार्थाः केचिद्गीतार्था एते मिश्रा अथवा
अर्थस्य देशो यैर्गृहीतस्ते मिश्रास्तत्र ये अगीता आचार्यलक्ष-
णपरिभ्रष्टाश्च ते आचार्यत्वस्याऽनर्हो भवति ॥ संप्रति “ संय-
समुक्कसणारिहे समुक्कसियव्या नासमुक्कसणारिहे णो समुक्क-
सियव्यं, इत्यस्य जावार्थमभिधित्तुः प्रथमतः पूर्वपक्षमुच्यते
पयति ॥

कहमरिहो वि अणरिहो, किंतुहु असमिक्खकारिणो
थेरा । ठावेंति जं अणरिहं, चोयणमुण कारणमिणं तु ॥

परो ब्रूते । कथं पूर्वमाचार्यविद्यमानवेत्तायामर्होऽपि सन
पश्चादनर्हो जातो येनोच्यते । स चेत्समुत्कर्षणाहंस्तेहिं समुत्कर्ष-
यितव्यः । किंतु वितर्के वितर्कयामि । इति निश्चिनमसमीकृतकारि-
त्यविरा आसीरन् । यदनर्हं स्थापयति । यथायं समुत्कर्षयितव्यः
अत्र स्मरिः प्राह । चोदक ! शृणु कारणमिदं येन पूर्वमर्होऽपि प-
श्चादनर्हो जातः ॥

तदेव कारणमभिधित्तुंकारणमाह ॥

उप्पियणजीतसंदिसण, देसिए चेव फरुससंगहिण ।

वायगनिष्फावग, अक्खसमिइच्छाअहाकप्पो ॥

(उप्पियण) मुहुः स्वसनं तद्वारं जीतसंदेशनचारमंदेशिक-
चारं परुषचारमेतानि स्वतार्थपि प्रस्तुतार्थविषयाणि । संग्रह-
हारं वाचकनिष्पादकं चारमन्यशिष्यचारमिच्छाचारं यथा
कल्पचारमित्येतानि संग्रहार्थानि चाराणि (अतिथ्याहं च
अग्रे समुक्कसणारिहे) इत्यादि सूत्रविषयाणीति चारगाथा
संक्षेपार्थः ॥

संप्रति उप्पियणचारं विभावयिषुराह ॥

सन्निसेज्जागयं दिस्सा, मिस्मेहिं परिवारियं ।

कौमुदी जोगजुत्तं व, तारापरिवुत्तं ससिं ॥ १ ॥
गिहत्थपरतित्याहिं, संसयत्थिहि निवसां ।
सिबिज्जंतं विहगेहिं, सरं वा कमलोज्जसं ॥ २ ॥
खज्जने अणुसासंतं, सप्पावंतं समुज्जण ।
गणस्स गिह्माकुब्बंतं, संगहं विसए सए ॥ ३ ॥
इंगियागारदकेवहिं, सया उंदाणुवत्तिहिं ।
अविक्रमियनिदेसं, रायाणं च अनावकं ॥ ४ ॥

सती नाम शोभना स्वकीया वा निषद्या सखिषया तस्यां
गतमुपविष्टं शिष्यैः परिवारितमिन्धं चूतमुपमयति । कौमुदी का
स्तिकी पौर्णमासी तद्योगयुक्तं तारापरिवृत्तं शशिनमिव । १ । तथा
गृहस्थैः परतीर्थिभिः संशयार्थिभिश्च साधुजिनिस्तथाः सर्वकालं
सैन्यमानं किमिवेत्यत आह (कमलोज्जसं) कमलपरिमंजितं
सर इव विहगैः पक्षिजिस्तथा । २ । (खज्जमान्) कुस्वजावान् अनु
शासंतं सम्यक् उच्यताः समुद्यतास्तान् भूपापयंतं तेषां महतीं
भ्रामुत्पादयंतं तथा गणस्य गच्छस्य अगिहया निर्जरार्थं
मात्रोत्साहेन स्वके विषये आत्मीयया शक्तया इत्यर्थः । सग्रहं
कुर्वतः ॥ ३ ॥ तथा इंगिनाकारदकैश्च दोऽनुवर्त्तिभिः सदा सर्वका
लमविकटितनिर्देशमस्मिताहं राजानमिव क्रनायकं न विद्यते
नायको यस्य स तद्वा । न चक्रवर्त्तिनमिवेत्यर्थः । दृष्ट्वा कश्चिदगी
तार्थं उत्पन्नगीरयो जयति ।

उपपन्नगारवे एवं, गणितं परिकं विप्रो ।

उप्ययंतं गणिं दिस्सा, अगीतां जासेइ इमं ॥

उत्पन्नमनिष्पत्तीयतया जातं गौरवं यस्य स तद्वा । एव
महमपि गणी जयामि गणिपदमवाप्य परिपालयामि । ततः शा-
जनं जयतीत्येव परिकंजितः परिकंकावान् गणितमाचार्य
मुप्ययंतं मुहुर्मुहुः इव सततं मर्तुकाममस्त्रिं दृष्ट्वा कश्चिदगीतोऽ
गीतार्थः कयमहं गणधरो भविष्यामीति विचिन्त्य यथा गच्छ
वर्त्तिनः साधवः शृण्वन्ति । तद्वा मातृम्यानत इदं वक्ष्यमाणं
जायते । तदेवाह ॥

अहं महज्ज गणेणंति, तुब्जे जीवह मे चिरं ।

किमेयं तोह पुट्टोउ, दिव्वण मे गणो किन्न ॥

अहं पर्याप्तं मम गणेन युयं मम पुण्योदयन चिरं प्रवृत्तं कालं-
जीवथ । ततस्ते गच्छवर्त्तिनः साधवस्तस्यागीतार्थं ब्रुवते । किमे-
तत्त्वं भूय । यथा अहं मम गणेन । एयं तैः पुट्टः सन्न सोऽगीतार्थो
वक्ति । कृमाभ्रमगैः किन्न मे गणो दीयते । तत एवमुक्तं मयेति ।

अथवा उप्ययणद्वारस्यायमर्थः ॥

अट्ठावि एव पुव्वंतु, गीयन्त्या उप्ययं तए ॥

आमदाहा मो एयस्स, संमतो एम अम्मवि ॥ १ ॥

गीयन्त्या पत्रयन्त्या य, संपुम्मसुहल्लकवणो ॥

सम्मतो एस सज्जेसि, माहू ते ठावितो गणं ॥ २ ॥

याशब्दः प्रकारान्तरद्योतनं । पूर्वमस्थापितं गणधरे म्रियमाण आ-
चार्यः किन्न (उप्ययतिस्ति) मुहुर्मुहुः स्वसिति न च तथा-
प्रवृत्तं दृष्ट्वा गीतार्थं भिन्तयति आचार्यस्य वाक् नस्ति यथा म्रते
यथा अमुकं साधुं गणधरं स्थापयथ । मातृत्वा याणी वयमेव
गच्छवर्त्तिनः साधव् जणामो यथाचार्यमुको गणधरपदे संदिष्ट
इति । तथाचोपायं करिष्यामो यथा गच्छसाधनामर्कपनीयो

जयति । एवं चिन्तयित्वा गच्छसाधवः शृण्वन्ति । तथाब्रुवन्तं
“ आमदाहामो एयस्ससि । इच्छामः कृमाभ्रमणाश्च तस्यामु-
कस्य दास्यामो गणधरपदमस्माकमप्येष सम्मतो यत एव
गीतार्थो वयस्थः संपूर्णानि गुणानि लक्षणानि यस्याऽस्ती स
संपूर्णगुणलक्षणस्तथा एव सर्वेषां साधूनां संमतस्ततस्ते त्व-
या गणे स्थापितः । एवमेतौ द्वौ प्रकारा बुप्ययणद्वारेण व्याख्या-
तौ । एतौ द्वावपि जनौ यदि पूर्वमाचार्येण समीक्षितौ
यथानर्हाविति तदा न कश्चिदाचार्याणामसमीक्षितदोषः ।
गतमुप्ययणद्वारम् ॥

अधुना भीतसंदेशद्वारमाह ॥

असमाहियमरणं वे, करेमि जइ मे गणं न देसि ।

इति गीतेउ गीते, संदिसए गुरु तओ जीओ ॥

कश्चिदगीतार्थः पापीयान् प्रत्यासन्नमरणसाधार्यमवगम्य
ब्रुते । यदि मे मर्त्यं गणं न ददासि ततस्तेऽसमाहितमरणत-
था करो “ मिवर्त्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वे ” ति वचनात् प्राकृत-
त्वाद्बुध्यति । वर्त्तमाना ततोऽयमर्थः । करिष्यामि यथा दीर्घं
कालं संसारे भ्रमसि तत एवमुक्ते तस्य जीत आचार्यो गीतो
गीतार्थो देशकालपुरुषौचित्यवेदनात् गीतार्थान् न दिशति
यथैतस्मै मया गणो दत्त इति गीतार्थोऽपि विदितकारणाद्ब्रुवते ।

आमंति वोचुं गीयन्त्या, जाणंताकरणं तमु ।

कयंइवं तुनिज्जहे, अतिसीमेय संवसे ॥

आमं इच्छाम इति उक्ता गीतार्थस्तत्करणं जानंतः कृतार्थं
निर्यापिते आचार्ये तं दुष्टातिशयं निर्गुहंति निष्काशयन्ति ।
एवमेवोऽनर्हो भवति । अथानिर्दोषेऽतिशयज्ञानी जानातीति
यथा सांप्रतमेव निर्दोषो नूतः स वा तस्मात् स्थापानं गुरुजन-
समकं प्रतिक्रान्तस्ततः संवास्यते ॥ गतं भीतसंदिशणद्वारम् ॥

इदानीमंदेशिकद्वारमाह ॥

अरिहोव अणरीहो, होइ जो उ तेसिमदेसितो ॥

तुम्हदेसीव फरुसो, महुरोव असंगहो ॥

एक आचार्यस्तस्य पट कुटुम्बाः । तेषां मध्ये एक आचार्यं
ए गणधरपदं समीहितोऽन्ये आचार्यस्य शिष्याः सिंधुदेशा-
दिषु विहरन्ति । ते सिंध्यादिषु विद्वन्त्याऽचार्यस्वमीपमागताः ।
एकं कुटुम्बमाचार्यसमीहितं मुकुत्वा अन्ये सर्वे कुटुम्बाः
केचित् कालगताः । केचित्प्रतिजग्मा एवं सकुटुम्बाः कुटुम्ब
देशाद्व्यवस्थेयां सैन्यवादीनामनर्हो जानो येन ते तस्य जिह्म
देशिकवाङ्मुखापनं परियङ्गति । अक्षरयोजनात्वेधमर्होऽ
प्यनर्हो भवति । यस्तेषां तत्कालजाविनां साधनामदेशिको
जिह्मदेशिको यथा सैन्यवादीनां कुटुम्ब इति । गतमदेशिक
द्वारम् ॥

अधुना परुषद्वारमाह ॥ (तुम्हदेसीवफरुसो) तुल्यदेशीयः
पूर्वसमीहितो गणधरपदे स पश्चात्परुषजावो जातः परुष
त्वाच्च प्रतिबोध्यमान आक्रोशति आक्रोशांश्चासहमानाना-
मुत्संखमादिकं कुर्वन् गच्छजेदं करोति । एवमेव पश्चाद्
नर्हः । संप्रति (अतिशयाहं अस्मै समुक्तसणारिहे) इत्य
स्यार्थं विभावयिषुः संप्रहचारमाह (महुरो व असंगहो) यैः
पूर्वं समीहितः स सत्यपि मधुरावे असंप्रहो न संप्रहशीलः
अन्यस्तु संप्रहशीलः स समुत्कर्ष्यते नेतर इति । सांप्रतम
स्मिन्नेवार्थे वाचकनिष्पादकद्वारमाह ।

वायंतगानिष्कायग, चतुरोर्जगात् पश्यो।

गञ्जे तद्गोत्रं होइ, मुण्डो अस्मोत्त वा बाएइ ॥

वाचको निष्पादक इति पदद्वयसंयोगतत्त्वत्वात् प्रगास्तद्यथा । वाचयत्यपि निष्पादयत्यपि प्रथमः वाचयति न निष्पादयति द्वितीयः ३ न वाचयति निष्पादयति तृतीयः ३ न वाचयति न निष्पादयति चतुर्थः ४ अथ सत्यपि पूर्वसमीहिते यः प्रथमजगत्सर्वं संस्थाप्यते ततो द्वितीयादिभगवती । तथाचाह । प्रथमको प्राज्ञः द्वितीयादिभगवती संस्थाप्योऽनिष्पादकत्वात् । तृतीयस्तु गृह्यो वाचनाया अजाये निष्पादकत्वायोगात् । यदि वा आत्मना न वाचयति अन्येन वाचयति । तदासोऽपि योग्यः । चतुर्जनिकस्तु सर्वथाऽनर्ह एव । सांप्रतमधिकृत एवार्थोऽन्वयिष्यद्वाह ॥

असतीव अमुसीमं, उर्वेति गणमि जाव निम्मातो ।

एसो चैव अणरिहो, अहवा विहो ससिस्मांवि ॥

आचार्याः कासं कर्तुकामा आत्मीयाः शिष्याः सर्वेऽप्यनिर्माता इति तेषां मध्ये गणधरपदयोः एकस्मिन्नप्यसति अन्यस्य शिष्यं प्रातीच्छिकं गणे स्थापयति च यावन्मम शिष्यो निर्मातो निष्पन्नो जयति तावत्त्वं गणधरः । निर्माते सति त्वया गणधरपदं निक्षेप्तव्यं । यदि न निक्षिपति तत्तद्देदः परिहारः सत्तरात्रं वा तपः प्रायश्चित्तम् । एव समीक्षितोऽप्यनर्हो जातः । अथवाऽप्यं स्वशिष्योऽप्यनर्हस्तमेवाह ।

जो अणुमतो बहूणं, गणधरअवियतो दुस्समुकडो ।

दोसा अणिकिवंते, सेसा दोसं च पावेंति ॥

आचार्यैः कासं कुर्वन्निर्मातो य एव मम शिष्यः सूत्रतोऽर्थतश्च निर्मात एतस्मादयं बहुनिर्जागैर्गणधरगुणैरन्यधिको जयिष्यति । केवलमिदानीमनिर्मातस्ततो योऽसौ निर्मातः स आचार्यैरुच्यते । यावदेतत्त्वं निर्मापयति । तावत्त्वं गणधरः । एतस्मिन्स्तु निर्मापिते त्वया गणधरपदं निक्षेप्तव्यम् । यत एव तव पाश्चाद्भूमिर्नैर्गणधरस्य प्रवचनस्य शोषप्रहकारी प्रविष्यति । तेन तथा प्रतिपन्नम् । आचार्यैः कासगतः सच तेन निर्मापितो जातः समस्तस्याऽपि मंधस्य प्रीतिकरः ततोयस्तेन निर्मापितो जातोऽनुमतो बहूनां स गणधरः स्थापनीयो यस्त्ववियत्तोऽप्रीतिकरः पूर्व स्थापितः स दुस्समुकट इति वक्तव्यो निक्षिप गणधरपदमेवमुक्तो यदि न निक्षिपति ततस्तस्मिन्ननिक्षिपति दोषाभेदं परिहारं सत्तरात्रं वा तपः प्राप्नोतीति भावः । येऽपि च शेषास्तं जजंते तेऽपि दोषं प्राप्नुवन्ति वेदं परिहारं सत्तरात्रं वा तेऽपि प्राप्नुवंतीत्यर्थः । यदेतद् जितमेतत्संगागतमयं पुनः स्फुटसूत्रेण निपातः ॥

अणुज्जयमेगयरं, ववसियकामंमि होइ मुत्तं तु ।

तेवेति कणासुपकं, गीयं पच्छा जहिच्छा ते ॥

आचार्येण कोऽपि स्वशिष्यः समीहितो यथाऽयमाचार्यपदयोग्य इति ततो गीतार्थाः संदिष्टा, एष सुमुत्कर्षयितव्यः सच कासगते आचार्ये स्मृतः । अहमन्युद्यतविहारं जनकत्वादिकमन्युद्यतमरणं वा प्रतिपत्त्ये तस्मिन्नन्युद्यतमेकतरं विहारं मरणं । वाच्यवशात्सुमनसि जयति निपतति सूत्रम् । अतियथा इत्थं अथ केइ समुक्कसणारिहे से समुक्कसियव्हे नत्थि पाई च केइ अथे समुक्कसणारिहे संखेव समुक्कसियव्हे । तस्मिन्नन्युद्यतस्यैकतरं व्यवसायकामे अस्ति वेदत्र गच्छे

ऽप्यः कश्चित्समुत्कर्षयार्हस्तर्हि स समुत्कर्षयितव्यो नास्ति वेदत्र कश्चिद्व्यवहारः समुत्कर्षयार्हस्ततः स एव समुत्कर्षयितव्यः । कथमिति चेदुच्यते । गीतार्था अन्यर्थनपुरस्सरं भुवते । यूयं गणधरपदं परिपालयत । एकमस्माकं कंचन गीतं गीतार्थं कुरुत निर्मापयत ततः पश्चात्तस्मिन्निर्मापिते ते भवतां यदिदं व्यतिभासते तत्कुरुतेति भावः । अत्रेवञ्चाधारावसरः । एवमुक्ते तेन गणधरपदं प्रतिपाद्य कश्चनाप्येको निर्मापितः । पश्चात्तस्य चिन्तमजायत । यथा अन्युद्यतविहारात् गच्छपरिपालनं विपुलतरं निर्जराधारम् तस्मात्परिपालयाम्यहमेव गच्छमिति । तथाचाह ॥

निम्माकण गेगइमपि, मे निज्जरायदारं तु ।

निकिखव निकिखामी, इत्थं इतरे च सुज्जति ॥

स गणधरपदे स्थापित एकं कंचनापि निर्माप्येदं चिन्तमकार्षीत् इदमपि गच्छपरिपालनं भवतु निर्जराया चारं । एवं व्यवसितेन तस्मिन् गच्छे गीतार्था भुवते निक्षिप गणधरपदं स प्राह । न निक्षिपामि किन्त्विच्छामि गच्छं परिपालयितुमेवमुक्ते इतरे गच्छगीतार्थाः कुच्यन्ति ते च कुच्यन्तो यद्भुवते तदाह ।

दुस्समुकडं निकिखव, जणंति गुरुगा अणुहिं तेय ।

एमेव अण्णे सीमे, निकिखवणा माहिते नवरं ॥

पूर्वं तव नेप्सितं गणधारणं पश्चादिदानीं यद्यपि कश्चिद्व्यवहारोऽपि मत्त्वस्मज्जं रोचते दुःसमुत्कर्षं अहं तव गणधरपदं । तस्मान्निक्षिपति एवं जणति गच्छसाधुवर्गे प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः (अणुहिंदितेयमेव) त्यादि योऽसौ प्रातः । चिन्तकः स्थापितः स चेत् वाचदद्यापि न निर्मापयति कमपि शिष्यं तावद्यदि गच्छसाधवो भावन्ते निक्षिप त्वं गणधरपदमिति तदा तेषां तथा प्रायश्चित्तानां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । अथ तस्मिन्नन्यशिष्ये निर्मापयितुमिच्छमाणे अनुतिष्ठानि अनिर्मापिते गणधरपदनिक्षेपणं करोति तदा तस्मिन्नन्यशिष्ये अनुतिष्ठति गणधरत्वं निक्षिपतः प्रतिच्छिन्नस्य प्रायश्चित्तमेव चत्वारो गुरुका इत्यर्थः । यथा गीतार्थत्वेन गच्छसाधवः संविच्यन्ते तन्निमित्तमपि तस्य प्रायश्चित्तं नवरं केवलं तस्मिन्नन्यशिष्ये प्राहिते निर्मापिते गणधरपदनिक्षेपणा कर्तव्या । नच तत्र तां कुर्वतस्तस्य चेदः परिहारः सत्तरात्रं वा तपः । गतमिगद्धारम् ॥

संप्रति यथा कल्पपारावसरस्तत्र ये गच्छसाधवस्ते स्वगच्छसाधुं प्रतिच्छिन्नं च पूर्वस्थापितं यथा कल्पेनाऽन्युत्तिष्ठति यथाकल्पानन्युत्थानमेवाह ॥

आवस्सगसुत्थे, जत्ते आलोयणाउवहाणे ।

पमिहेहा कितिकम्मं, मत्तगसंथारगतं च ॥

आवश्यकं क्रियमाणो यो विनयस्तस्य आचार्यस्य कर्तव्यस्तं च न कुर्वति सूत्रमर्थं वा तस्य समीपे न गृह्णते । (भसंति) आचार्यप्रत्योक्तं तस्य भक्तं न प्रयच्छति । (आलोयणापि) तस्य पुरतो आलोचयति (उवहाणापि) आचार्यवत्कर्मकं वत्तपानाविप्रत्युपेक्षायां नोपतिष्ठते । नापि कृतिकर्मं बद्धनकमन्यत्वा कुर्वति नापि मात्रकत्रिकं तस्य दौक्यति तिष्ठः संस्तारकजूमयस्ता अपि न प्रयच्छति । तेषामपि यथा कल्पमनन्युत्तिष्ठतां प्रायश्चित्तं वेदः परिहारः समगत्रं वा तप इति । व्य. २ ख. ४ व. ॥

आचार्ये भुवते तत् कणमेवाव्यः स्थाप्यते । तथाच व्यवहारसूत्रं

णिगंथस्स णं णवरुहरतरुणस्स आयुरिय उव
इजाए विसंजेज्जा णो से कप्पइ । अणायुरियउवइजायस्स
होंतए कप्पइ । से पुव्व आयुरियं उदिसावित्ता ततोपच्छा
उवइजायं सेकिमाहु जंते ! दुसंगहिए समणो णिगंथे तंज
हा आयुरियेणं उवजायेणय ॥ ११ ॥ व्य. सू. ३ उ. ॥
निर्ग्रन्थस्य णमिति वाक्यान्नुत्तरे । नवरुहरतरुणस्य वा
आचार्यसाहित उपाध्याय आचार्योपाध्यायस्तस्याचार्योपाध्या
यस्त्यर्थः । विष्कंभयात् चिन्तेत । ततः सेतस्य नवरुहर
तरुणस्याचार्योपाध्यायस्य सतो भवितुं न कल्पते वर्तितुं किन्तु
पूर्वमाचार्यमुद्देशास्स्थापयित्वा ततः पश्चादुपाध्यायमुद्देशा
अप्येवमाचार्योपाध्यायस्य सतो ज्ञवितुं कल्पते । सेकिमाहु
(भन्ते ! इति) से शब्दोऽप्य शाब्दार्थः । अथ भवन्त ! किं कस्मात्
त्कारणात् भगवन्त एवमाहुः । सूरिराह । आचार्योपाध्याय-
आचार्यसंगृहीतोऽसंगृहीतः भ्रमणो निर्ग्रन्थस्सदा भवति
तद्यथा आचार्योपाध्यायेन च एव सूत्रसंक्षेपार्थः ॥ ११ ॥

(१) आचार्ये मृते निर्ग्रन्थोनामन्यन्य आचार्यः स्था
प्यते ॥ तथा च व्यवहारसूत्रं ॥

निगन्धीएणं णवरुहरतरुणियाए आयुरियउवइजाए
पवित्तिणियं विसंजेज्जा णो से कप्पइ अणायुरिय
अणुवज्जाइयताए अपवत्तिणिएय होंतए कप्पइ से
पुव्वं आयुरियं तु दिसावित्ता तओ पच्छापतिओ
उवइजायं ततोपच्छापवित्तिणियं से किमाहु जंतेति
संगाहिया समणो निगंथी । तंजहा । आयुरियेणं
उवइजाएणं पवित्तिणिएय ॥ १२ ॥ व्य. सू. ३ उ. ॥

निगन्धीएणमिति पूर्ववत् नवरुहरतरुणयाः आचार्योपाध्याय
स्समासोऽत्र पूर्ववत् । आचार्योपाध्यायमेतत्प्रवर्तिनी च विष्कं
भयात् चिन्तेत । ततस्सेतस्या अनाचार्योपाध्यायाया उपतद-
णमेतत् प्रवर्तिनीरहितायाश्च नो कल्पते भवितुं किन्तु पूर्व-
माचार्यमुद्दिश्यते । ततः पश्चादुपाध्यायं । ततः पश्चात् प्रवर्ति-
नी । कथं ज्ञवितुं कल्पते (से किमाहु) इत्यादि भय जदन्त !
किं कस्मात् कारणात् भगवन्त एवमाहुः । सूरिराह । त्रिभिः
संगृहीता भ्रमणी निर्ग्रन्थी सदा जवति तद्यथा आचार्येणो
पाध्यायेन प्रवर्तिन्या च एव सूत्रसंक्षेपार्थः ।

(१२) आचार्येऽवधाविते आचार्यान्तरस्थापनं ॥

पूर्वाचार्येऽवधावेत्तर्हि नवः स्थाप्यः ॥ तथा च व्यवहारसूत्रं
आयुरिय उवइजाए उहायमाणे अणयरं वणज्जा अज्जो
मणं उदायांसि समणांसि अयं समुक्कसियव्वे । जाव
मव्वेसिं तेसिं तप्पतियं च्छेए वा परिहारे वा ॥ १३ ॥
व्य. सू. ४ उ. ॥

व्याख्या । आचार्य उपाध्यायो वा मोहेन रागेण वा अवधा
वन (अन्यतर) मुपाध्यायादिकानां गीतार्थपञ्चमानां पुरुषाणा-
मन्यतरं ज्ञेयं यावत्करणवैधं परिपूर्णपाठो द्रष्टव्यः ॥

अज्जो ममं सिणं उहावियांसि समणांसि अयं समुक्क
सियव्वो सेय समुक्कसणारिहे समुक्कसियव्वेसिया सेयनो
समुक्कसणारिहे नो समुक्कसियव्वे सिया अतिथया इत्य
अस्से केइ समुक्कसणारिहे से समुक्कसियव्वे नत्थियाइत्य

अस्से केइ समुक्कसणारिहे से चेव समुक्कसियव्वे तेसिंचणं
समुक्किसिं परोवणज्जा दुस्समुक्कित्ते अज्जो निक्खिवाहि
तस्स णं निक्खिवमाणस्स नत्थि केइ च्छेदे परिहारे वा ॥

अस्य व्याख्या प्राक्वत् व्य. सू. ४ उ. ॥

अज्जो निर्युक्तिविस्तरः । केन पुनः कारणेनाऽसाववधाव
तीति चेदत आह ॥

मोहेण वा रागेण, ववहाणं जेसयं पयत्तेण ॥

धम्मकहाए निमित्तेणं, अणाहमाज्ञावेसणया ॥

अवधावनं मोहेन वा कामोद्वेकरूपेण रागेण वा । तत्र मोह
विषया यतना प्राक् तृतीयोद्देशकेऽभिहिता । यदि रागेण
ततो नाश्रवितव्यं । किन्तु प्रयत्नेन त्रेषजं दातव्यम् । तच्च धर्म
कथानिमित्तेन चोत्पादनीयं । तथाऽप्यज्ञाज्ञे अनाथशास्त्रातो
ग्येषणा त्रेषजस्य कर्तव्येति निर्युक्तिगाथायाः संक्षेपार्थः ॥
एतामेव संप्रति प्राप्यद्विषरीशुरिदमाह ।

मोहेण पुव्वज्जणियं, रागेण करेति माएजयणाए ॥

आयुरियकुञ्जणो वा, संघो व कमेण पुव्वुत्तं ॥

यदि मोहेनावधावनं कर्तुमीदृते तदा यत्पूर्व तृतीयोद्देशके
माह चिकित्सा विषयं जगितं तत्कर्तव्यमथ रागेण तदाऽनयाच
इयमाणया प्रथमतः ततः प्रासुकेन तदज्ञाने वाऽप्रासुकेनापी
त्येयरूपया यतनया पूर्वोक्तं भैषज्यं प्रयत्नेन संपादनीयमित्या
दिरूपं कुर्यन्ति केने कुर्यन्ति । नन आचार्यकुञ्जं गणसंघावा
कथमित्याह । क्रमेण परिपाट्थतामेव परिपाटी काहनियमन-
पूर्विकामाह ॥

चम्मा मे आयुरियकुञ्जं, संवच्छराणि त्तिभि जवे ॥

संवच्छरं गणो खसु, जावज्जीवं जवे संघो ॥

प्रथमत आचार्यः षण्मासान् यावत् चिकित्सां कारयति
तथाप्यप्रगुणीजते तं कुञ्जस्य समर्पयति ततः कुञ्जं त्रीन्सं
वत्सरान् यावत् चिकित्सकं भवति । तच्चाप्यप्रगुणीजघतं
गणस्य तं समर्पयति । तदनंतरं संवत्सरं यावत् गणः
अलु चिकित्सको भवति । एतच्छोकं भक्तविवेकं कर्तुमश-
क्यतो यः पुनर्नक्तविवेकं कर्तुं शक्नोति । तेन प्रथमतो-
ऽष्टादशमासान् चिकित्सां कारयितव्या । विरतिरहितस्य
पुनः संसारे दुःप्रापकत्वात् तदनंतरं खेप्रगुणीजघति । तन
स्तुन्दरमथ न जघति । तर्हि भक्तविवेकः कर्तव्यः । अत्रैव
देशान्तरमाह ॥

अहवा विऽयादेसा, गुरुवसजे जिक्खुमादिते गच्छं ।

जत्थि वारमवासा, तिउक्कमासो असुच्छेणं ॥

अथवा द्वितीय आदेशो गुरो च ने त्रिकादौ यथाक्रमं चिकि-
त्सां कारयति यावज्जीवं चावशेषोऽपि त्रिषद्वकमष्टादश
मासान् कथमित्याह अज्जोऽनापिशब्दोऽत्र लुप्तोद्देश्यः प्रथमतः
शुद्धेन तदज्ञाने चाशुद्धेनापि । तदनंतरं त्रिकादिना भक्त
विवेकः कर्तव्यः । गुरुस्तुगच्छप्रवर्तकश्च तस्य यावज्जीवं
चिकित्सा तत्र प्रथमोद्देशेन च विवेकं कर्तुं शक्नुवतं प्रत्यष्टा
दशमासान् ॥ कश्चिच्चिकित्साविधिस्तमभिधित्सुराह ॥

पयत्तेण ओसहं से, करेति सुच्छेण उग्गमादीहिं ।

पहाणीए अलंजे, धम्मकहाहिं निमित्तेहिं ॥

प्रथमतः प्रयत्नेनोद्देशादिभिः शुद्धेन वस्तुजातेन (से) तस्य
बीषघं कुर्यति । तदज्ञाने पक्षपरिहान्या यावत्तुर्गुरुकेनाप्यशुद्धे

नापि तथाऽप्यज्ञाने धर्मकयानिस्तदीषधमुत्पादयति तद्वाऽप्यज्ञाने निमित्तैरपि ॥

तद्वहि ए वाजे अयुक्तं, बहिद्विषयाज्ञाहिवाणुसहादि ।

नन्वेतं बहिदाणं, सक्षिगविसणेण उद्धाहे ॥

तथापि निमित्तैरपि चेद्बुद्धं न ज्ञेयं ततोनाऽप्यज्ञानं या आरोग्यशास्त्रा तस्यां मध्ये न प्रविशति । किंतु बहिस्स्थितास्तत आरोग्यशास्त्रात औषधं गवेषयित्वा समानयति । अथ ते शास्त्रा निवासिनो न प्रयच्छति । तर्हि यस्तस्या आरोग्यशास्त्रायाः प्रनुगृह्यस्तमनुशास्य याचते । तद्वाप्यज्ञाने स धर्मकथया भावर्जनीयस्त्वान्यनावर्जने निमित्ते स्वबुद्धिनाऽप्यवर्जयितव्यः । तद्वापि बहिः सिद्धतानामौषधप्रदानमनिरुद्धति यत्तस्याधिकं ज्ञिगं तेन ज्ञिगेन प्रविशति प्रविश्यौषधमानयति । अथ स्व ज्ञिगेनापि तत्र कस्माच्च प्रविशति तत आह । स्वज्ञिगव्यसनेन स्वज्ञिगप्रवेशेन प्रवचनस्योपधाहः । नामी किमपि जानते स ज्ञामीषां धर्मः धेयाननः क्वचिदपि किञ्चिदप्यज्ञमाना अनाया इवात्र समागता इति प्रवचनस्योपधातः । एतदेव पणहाणी एवज्ञं इत्यादिक् विचरीषुरिदमाह ॥

पणगादिज्जागुग्गा, अज्ञप्पमाणे बहिंनु पायेज्जा ॥

बहिद्विषयाज्ञावेमाण, तस्य पत्तुस्माणुसहादि ॥

पंचकपरिहान्या पंचकादिप्रायश्चित्तमौषधोत्पादनाय ता चदासेवनीयं यावच्चत्वारोगुरुकास्तद्वापि बहिः प्रायेत्ये औषधे अत्रत्ये आरोग्यशास्त्राया बहिः सिद्धता औषधस्य गवेषणं कुर्वते तत्र तद्वास्तव्यानामदाने यः प्रचुरारोग्यशास्त्राया अधिपतिस्त्वस्यानुशास्ति आदिशब्दाद्धर्मकयानिमित्तं च प्रयुज्यते तस्मै अस्मिन् ज्ञिगेन रक्तपटादिरूपेण प्रवेशनं कुर्वति तेषु प्रविष्टेषु ये प्रतिमानवतः प्रतिवचनदानसमर्था वृषजास्ते स्वज्ञिगेन गत्वा प्रजुं भायते यथा कोयुष्माकं सिद्धांत एवमाभाप्य तत्र सिद्धांतविषये प्रजुणागृहीतज्ञिगैश्च स इ परस्परमुद्घातं कुर्वति । यद्वा उत्तरवादिनो वृषभा भवति । अथ वा यदि प्रतिपत्तिकुशलाः परप्रतिपादनवृषभास्ततस्ते गत्वा स तस्य प्रजो-निजकत्वमाप्नीयत्वं प्रावयति । तत्रापि सिद्धांतविषये तैर्गृहीतज्ञिगैः सह परस्परमुद्घातं तथा कुर्वति । यद्वा ते आचकृत इति ॥

अहवा पञ्चित्तिकुसला, तेण समं करेति उद्धावं ।

पजवंतो विय सोवी, वसजेऊ उत्तरीकुणति ॥

अथवा ये प्रतिपत्तिकुशलाः परप्रतिवचनदानसमर्थास्तत स्ते गत्वा तेन प्रजुणा सह परस्परमुद्घातं तथा कुर्वति गृहीत ज्ञिगाश्च तथा तं प्रावयति तथा सोऽपि आस्तां गृहीतज्ञिगा इत्यपिशब्दार्थः । प्रभवन्नपि वृषभानुत्तरीकरोति उत्तरवा-दिनः करोति । ततः स निरुत्तरीकृतः सन्न यदूते तदाह ॥

तेजणइ कलहमिप्ता, मइजमेव हेज्जह उदंतति ।

तंवियपमिपुणंति, एवं एगाएच्छमासा ॥

ततः सिद्धांतोद्घाते पराजितः सन्न भणति यथं मम कलहमित्रा-णि कलहानंतरं यानि जातानि मित्राणि तानि कलहमित्राणि ततोमे ममोदंतं घटत एवमुक्ते तेषु वृषभाः प्रतिगृह्यन्ति अज्यु-पगर्हति । तत एव गत्वा गतिभिस्तमतीवाचर्य ता वषमासान् याचत तत्र चिकित्सां कारयति । एवमेकस्यामनायशास्त्रायां वषमासा एवं द्वितीयस्यां तृतीयस्यापि च तथा आह ॥

ठम्मासा ठम्मासा, विइय तइयाए एव साक्षाए ।

काऊ अचारस ऊअ, पउणे ताहे विवेगोउ ॥

एवमुक्तप्रकारेण द्वितीयस्यामनायशास्त्रायां वषमासा एवं तृतीयस्यामपीति सर्वसंकलनया अष्टादशमासान् चिकित्सां कारयित्वा प्रगुणीकरोति । अथ प्रगुणा न भवति ततस्तस्य भक्तविवेकं कर्तुमुचितः संप्रति प्रागुक्तं द्वितीयमादेशं स्पष्टयति अहवा ।

गुरुणो जावज्जीवं, फामुय अफामुएण ते गित्थं ।

वसजे वारसमासा, अहारसजिक्खुणोमासा ॥

गुरोराचार्यस्य यावज्जीवं चिकित्सां प्राप्नुकेनाप्राप्नुकेन वा कुर्वति सर्वस्यापि गच्छस्य तदधीनत्वात् यथाशक्ति निरंतरं सुआर्यनिर्णयप्रवृत्तेः । वृषभे द्वादशवर्षाणि चिकित्सा ततः परं शक्यं भक्तविवेकः यत्तावता कावेनाम्यस्यापि समस्तगच्छ भागे हननसमयस्य वृषभस्थोत्थानात् अष्टादशमासा भिक्तो चिकित्सा ततः परमसाध्यतया शक्यं सत्यां भक्त विवेकस्येव कर्तुमुचितत्वात् ॥ व्य. ४ व. ॥

(२३) लक्षणं मुत्तये णिम्माओ इत्वादि ॥

मुत्तये णिम्माओ, पिअददधम्मोणुवत्ताणुकुसलो ॥

जाइकुलसंपप्पो, गंजीरोलप्पिंतोअ ॥ १५ ॥

व्या० । सूत्रार्थे निमित्तो निष्ठितः प्रियदृढधर्मः उजययुक्तोऽनुवर्तनाकुशलः उपायकः । जातिकुलसंपन्नः । एतच्चयस्मन् न्वितो गंजीरो महाशयज्ञानिमांश्च उपकरणाद्यधिकृतेष्वपि गार्थः ॥

संगहुवगाहनिरओ, कयकरणो पवयणापुरागीय ॥

एवं विहोओ जणिओ, गणमामि जिणवरिदेहिं ॥ १६ ॥

व्या० । संग्रहणोपग्रहनिरतः संग्रह उपदेशादिनोपग्रहश्च वस्त्रादिना व्यत्यय इत्यन्ये । कृतकरणोऽप्यस्त क्रियः । प्रवचनानुरागी च प्रकृत्या परार्थप्रवृत्तः । एवंविध एव भणितः प्रतिपादितो गणस्वामी गच्छधैर्यजिनवरैर्द्रैर्भगवद्विरिति गार्थाः ॥ पं. व. ॥

आहारवरयादिमुल्लिजुत्तं, ओदज्जवक्कं वअहीणदेहं ।

सकारजज्जं मइमंमि लोए, पूयंति सेहाय पिहूजणाय ॥

आहारवस्त्रादिविधियुक्तमांद्यवाक्यमहीनदेहं परिपूर्णदेहा-वयवं तथा मतिमति लोके सत्कारभाजं विच्छन्नपूज्यमि-त्यर्थः । शैककाः पूजयति । पात्रांतरम् "सकारहज्जामि इमं मित्रोए" तत्राऽयमर्थः । सकारेण हियते आक्षिप्यते इति स-त्कारहार्योऽयं यतोऽलोकस्तत एवं ज्ञतेऽस्मिन् लोके आहार-वस्त्रादिषु लब्धियुक्तमिन्यादिगुणैः शैककाः पूजयति । पूयक् जनश्च बहुमन्यते । ततः स तादृशो गणधारी कर्तव्यः ॥ व्य. ३३ ॥

आयरियउवजाया, नाणुम्माया जिणेहिं सिप्पहा ॥

णाणे चरणे जोगा, वहाउ ने अणुएणाया ॥

आचार्यो उपाध्यायाश्च जिनस्तीर्थकृद्भिर्न शिल्पार्थाः शिल्प शिक्कणविमिश्रमनुज्ञाताः कैः कारणैः पुनरनुज्ञातास्तत आह । ज्ञाने चरणे च ये योगास्तेषामावहाः प्रापका यतो न विद्यन्ति ततस्ते अनुज्ञाताः । ज्ञानचरणस्फासीनिमिश्रमनु-ज्ञाता इत्यर्थः । अपि चेदृशा आचार्योपाध्याया अनुज्ञाताः ॥ व्य. ३३ व. ४ व. ॥

(२४) एकपादिकादेर्दिगाचार्यः ॥

नूतनाचार्यस्थापनायामेकपादिकभिन्नपादिकयोर्योन्यता

ऽयोग्यता यथा ॥

एगपक्वियस्म जिकवुस्स कप्यई इंतिरियं दिमं वा
अणुदिसं वा धारित्णं वा जहा वा तस्स गणस्म
परियांसि वा ॥ २४ ॥ व्य. सू. ३७. ॥

एकपाक्षिकनिष्पाक्षिकयोर्योग्याऽयोग्यता (चानुपाक्षणाकण्ठ)
शब्दे ॥

(२५) लक्षणं मेदीजतः ॥

तत्र गणस्य बहुव्रतिनीसमुदायात्मकस्य प्रत्येकं परीक्षा कर्तुं
न शक्यते अथाचार्य्ये च परीक्षिते प्रायोगणोऽपि परीक्षित
एव मेदघादिसमानत्वेन तत्प्रवर्तकत्वादाचार्य्यस्य गणस्य च
नदनुवर्तितादित्यतः प्रथममाचार्य्यमेव परीक्षेतेत्याह ॥

मेदी आलंबणं खंजं, दिट्ठि जाणमुत्तमं ॥

सूरी जंहोइ गच्छस्म, तम्हा तं उ परिस्सप ॥ ८ ॥

व्याख्या बद्धवस्मात्कारणात् सूरिः सदाचार्य्यो गच्छस्य गण
स्य (मेद्विप्ति) मेदिः कले गोबंधस्वृणा तत्समानो जयति ।
यथा तथा बह्वानि पशुवृन्दानि मर्यादया प्रवर्तते तथाचार्य्यो
मेदीबद्धो गच्छोऽपि मर्यादया प्रवर्तन इत्यर्थः । तथाक्ष-
णं इस्ताद्याधारस्तत्समानः यथा इस्ताद्याधारो गतादौ
पतज्जंतु धारयति । तथा ऽचार्य्योऽपि जवगते पतनं गच्छं
धारयतीत्यर्थः । तथा (कर्मति) स्तंभः स्तूणा अत्र नपुंसकत्वं
प्राकृत्यादेव तत्समानः । यथा स्थभः प्रासादाधारः स्यात्
तथाचार्य्योऽपि गच्छप्रासादाधारः तथा (दिट्ठिप्ति) दृष्टिनेत्रं
तत्समानः यथाजंतोनेत्रं गुणाशुभवस्तुप्रदर्शकं भवति तथा
ऽऽचार्य्योऽपि गच्छस्य जविशुजाशुजप्रदर्शकः स्यात् तथा (जाणं
सूतमंति) यानं वानपात्रं सूतममतिप्रधानमच्छिद्रमित्यर्थः
तत्समानो यथा अच्छिद्रयानपात्रं समुद्रतीरं नयति जंतु
तथाचार्य्योऽपि गच्छे जवति तस्मात् प्रथमं तंतुत्तिनोरवकार्ग्यं
त्वात् तमेवाचार्य्यमेव परीक्षेत गच्छपरिक्लेशुः साधुरिति
अनुष्टुप्प्रबंदः । एवंचात्र प्रश्ने त्रयोधिकाराः सूचिताः तद्यथा
आचार्य्यस्वरूपाधिकारः १ साधुस्वरूपाधिकारः २ साक्षी
स्वरूपाधिकारश्च ३ तत्र प्रथममाचार्य्यस्वरूपाधिकारं निरूप-
यितुकामः कैश्चिदैः उच्यते तन्मार्गप्रस्थितमाचार्य्यं परीक्षेतेति
प्रश्नश्चाह ॥

जयवं कहिं जिगेहिं, सूरिं तम्मग्गपाट्ठिअं ॥

विआणिजाअ उमत्थे, मुणि ! तं निमायय ॥ ९ ॥

व्याख्या । हे भगवन् ! परमैश्वर्यादिसमन्वित ! कैलिंजैश्चिन्दै
रन्मार्गप्रस्थितमसन्मार्गस्थितं सूरिमाचार्य्यं गच्छते केवलज्ञानं
केवलदर्शनं चात्मनोऽनेनेति उच्यते तत्र तिष्ठतीति उच्यते तत्सं-
विजानीयात् परीक्षेतेति परप्रश्ने गुरुगह हे मुने ! कैश्चिन्दै
गचार्य्यमुन्मार्गप्रस्थितं उच्यते परीक्षेत तन्मम कथय इति
शेषः (निमाययति) त्वं निशामयाकर्णयेति अनुष्टुप्
बंदः ॥ ९ ॥ अथ वृत्तद्वयेनपूर्वोक्तशिष्यप्रश्नोत्तरमेवाह ॥

सच्छंदयारिं दुस्मीलं, आरंजेसु पवत्तयं ॥

पुढवाइपरिवद्धं, आउक्कायविहिमगं ॥ १० ॥

मुत्तुत्तरगुणजट्टं, सामायारीविराहयं ॥

अदिआलोअणं निच्चं, किकहासु परायणं ॥ ११ ॥

अनयोर्व्याख्या ॥ स्वच्छंदेन स्वानिप्रायेण न तु जिनाश्या चर-
नीति स्वच्छंदचारी तं तथा दुष्टं शीलमाचारो यस्य स दुःशील

स्तं तथारंभः पृथिव्यादुपपद्रवणानि उपपन्नकणत्वात्सरंभसमा-
रंभावपि । तत्र संरंभः संकल्पः समारंभस्तु परितापकरः ।
उक्तं च ॥

संकण्णो संरंजो, परितावकरो जेवे समारंजो ॥

आरंजो उद्वओ, मुच्छनयाणं तु सव्वेसिं ॥ १ ॥

तत्र स्वान्ययोः प्रवर्तकस्तं तथा पीडकमासनं आदिशब्दात्
फलकपट्टिकादयस्तत्र प्रतिबद्धः कारणं विनापि अदुर्बलकांश्च
तत्परिभोजीत्यर्थः ॥ ग. १ अधि. ॥

(२६) परीक्षा आचार्य्यस्य ॥

मुच्छस्सय पारिच्छा, मुच्छनयेरेयतरुणरवज्जुदे ॥

दोमादिमंरुझीए, मुच्छममुच्छे ततोपच्छा ॥

मुच्छस्य परीक्षा कर्त्तव्या कस्मिन्विषये इत्यत आह ।
कुल्लके इच्छिरे तरुणे अज्जुमः स्वजावाद्धकाचारः तस्मिन्स्तया-
द्वयोरादिमंरुज्योः एताभिः परीक्षाजिर्यदि निर्वर्तितस्ततः
मुच्छः इतरस्त्वमुच्छः मुच्छस्य च गणधरपदानुज्ञा कर्त्तव्या ना
मुच्छस्य ततः मुच्छाशुप्रतिपादनानंतरं चोदकं पृच्छा उपस-
क्षणमेतदाचार्य्यस्य प्रतिवचनं च वक्तव्यं एष द्वारगाथासंज्ञा-
पाठः । सांप्रतमेनामेव गाथां विचरीषुः प्रथमतः कुल्लकविषयं
परीक्षाविधिमाह ॥

उच्चफलो अहखुडो, सज्जणिच्छावोपवासिउं तुक्खं ।

पुटोवि होहिति न वा, पक्षिमंथो सारवंतस्स ॥

तस्य उच्चजावपरिच्छेदोपेतस्य गणधरपदयोर्म्यता परी-
क्षणाय प्रथमतः कुल्लको दीयते । एवं द्विविधामपि शिक्षां त्वं
प्राहय ततः स एव मुक्तः सन्न यदि चिंतयति यथा (अहन्ति)
एष कुल्लकः उच्च चिरकासमाविफलं यस्मात्स उच्चफलश्चिरका
सेनोपकारी तावता कालेन किमपि जविष्यतीति कोवेद ततः
कमेन शिक्षां प्राहयिष्यति यदि वा शकुनिशावसिवावलोप्यः
पोष्यते । पुनः पुनर्वृत्तानुज्ञाभावादिति भावः । अपि च पुच्छोऽपि-
मन्त्रेण मम भविष्यति वानवा को न जानाति अन्वञ्चामुं
धारयतः सारं कुर्वतो मम सूत्रस्य च महापक्षिमंथो
व्याघ्रातस्ततो नैनस्य मे शिक्षया प्रयोजनमेवं चिंतयन् योन
प्राहयति सोऽनर्हस्तद्विपरीतो ऽहंस्ततो यः स्थविर एष
प्रवचनोपग्रहकरो जविष्यति इद्वेदो वा यथा आचार्य्यरक्षितः
पितेति कारणतो दीक्षितस्तिष्ठति स शिक्षकस्तस्य समर्थने
एवं द्विविधामपि शिक्षां प्राहयति तस्मिन्स्तत्समर्थने यदि
स इदं चिंतयति ॥

पुटोवा स मरिसति, डुराणुवुत्तो न वेड्ढपामेयारो ।

मुत्तये परिहाणी, येरे बहुयं निरन्त्यं तु ॥

एष प्रथमाश्रिकादिदापनतः शिक्षाप्राहणतश्च पुष्टीकृतोऽप्याशु
शीघ्रं मरिष्यति च शब्दः चिन्तांतरसमुच्चये । यदिवा वृद्धः स्य
जावाल डुरनुषत्य डुः सेनानुषत्य तेन वा अत्र वृद्धशिक्षापने क-
श्चित् प्रणीकारः किमुक्तं भवतिनास्माच्छूकान् कश्चित् प्रत्युप-
कारोऽयवा वृद्धो वृद्धत्वादेव जमप्रज्ञश्च ततोऽस्य शिक्षणे मम
सुत्रार्थपरिहाणिस्तदेव स्थविरशिक्षां प्रहृष्टमाणे बहुकनिरर्थक
मिति य एवं चिंतयित्वा योन शिक्षां प्राहयति सोऽनर्हस्तद्वि
परितोऽहं इति तदनंतरं योऽसौ तरुणो मे धार्धी तं समर्थं जणयने
यथा एष मेरुक्षिपरिपाट्या आलापके दीयमाने स्तीदति तत
स्वमेतमप्याक्षेपेण पाठय । ततः स इदं चिंतयति ॥

आह्वयं पुच्छति गिह्णा, बहुं किं गुणो चरगेण ॥

होहिति य विवर्द्धतो, एसो मम परिसपत्नी ॥

एष मेधाविवादाधिकं पृच्छन्त्यवगृह्णाति वावधारयति बहु प्र-
चुतं तत्र इत्यमरस्यैव सूत्रस्यार्थस्य चरकेण प्रधानत आह
णिकतया को गुणो मम निरर्थकः कश्चिदित्यर्थः । केवलं
दोषो निजमूत्रार्थपरिगणनादन्यच्च एष ह निश्चितं विवर्द्धमानः
सूत्रनोऽर्थतश्च बहिर्गच्छन् मम प्रतिसपत्नीव प्रतिपंथी जविष्य-
ति । ततो न कोऽप्येवं पाठविष्यतीति योनशिक्षयति सोऽनर्ह
स्वतः खञ्जुर्न दत्त्वा स जगयते । अमुं तथा प्रादय । यथा
सुरुः समाचारीकुशलश्च जवति ततो यदि ॥

कोही निरुवगारी, फरुसो सव्वस्म वामवडो य ।

अविणीतोत्ति व काउं, हुंनुं सत्तं व निच्छुजती ॥

क्रोधी यदि वा निरुपकारी अथवा परुषः परुषभाषी नया
सर्वस्य साधुवर्गस्य वामावर्तः प्रतिकूलतया वर्तते यदि वा अ-
विनीत इति कृत्वा शिक्षां प्रादयति । अथवा आकुस्य शत्रुमित्र
वा इत्वा निष्काशयति तर्हि सोऽनर्हस्तद्विपरीतोऽहः ॥

संप्रति चतुर्थपि यो जनेषु तद्विपरीततया यथाहोमवति
तथा प्राचयति ॥

वत्थाहारादीहिं, संगह अणुवत्तण य जो जुयझं ॥

गाहइ अपरितंतां, गाहण सिक्खावए तरुणं ॥ १ ॥

खरुमउएह अणुवत्तत्ति, खञ्जुर्न जेण परइ पासेणं ॥

गाढमवहारविजडो, तत्थोडुणमप्पणो कुणइ ॥ २ ॥

यो नाम युगलं कृत्तु कृत्तु कृत्तु यस्मादादादिभिः संश्रुति
आत्मवशोक्तं ननु वर्तयति च तदुपमपरिघातः परिभ्रममगण
यन् प्रादयति । प्रादणं प्रादणं शिष्य एतदिति बाहुल्यकात् कर्म
म्यनद । प्रादणमाचारदिसुत्रं प्राप्तेयनां शिक्षयति तथा खञ्जु
र्न खरमुदुभिर्बाधैस्तथानुवर्तयति । येन स पाशे न पतति अन्य
था गतिं न लभते इति मन्यमानस्तदृशी जवति तथाऽयःस्थानाद-
पि चतुर्जपि सन् खञ्जुस्तथा विहारविजडो जवति विहारं
न कर्मातीति नावस्तत्र उडुणमंगारमात्मना करोति । यथ-
नमहं खरेण मृदुना बोपायेन विहारक्रम कारयिष्यामीति
एष एव भूतोऽयमर्थः ॥

इयमुव्व मुच्छममहिं, दाविजइ अन्थममहिं चैव ।

दोहिं पि अ सीयंते, देइ गणं चोइए पुच्छा ॥

इत्येवमुपदिशितेन प्रकारेण चतुर्थपि जनेषु सूत्रोपदेशतः
परीक्षितः सन् शुद्धो भवति न मनागपि दोषः । ततस्तस्य
मूत्रमंरुही दाप्यते अर्थमंरुही च एतयोरपि मन्त्रद्वयार्थं न वि-
पीदति कित्वापरिघाततया गच्छवर्तिनां प्रातीच्छकानां च ज्ञाना
द्यभिन्नाविणां चित्तप्रादको वर्तते ततस्तस्मिन् सूत्राचार्यो ग-
ददाति एवमुक्तं चोदकं चोदकस्य पृच्छा कृत्यत आह ।

चोएइ जाणिऊणं, उजयाउिअस्स दिज्जइ गणोत्ति ॥

सुत्तेय अणुत्तायं, जयवं चरणं पक्षिच्छन्नो ॥ १ ॥

अपरिहाण परिह, परिउदं अत्थेण जं पुणो परवेह ॥

एवं होइ विरोहो, सुत्तत्थेणं दुवेहपि ॥ २ ॥

चोदयति प्रप्रयति परायथा एवेमिदमुक्तं उजयच्छिन्नस्य ह्रस्व-
भावपरिच्छदविशेषात् शाकल्यपरिकलितस्य गयोदीयते ।
युक्तं चैतत् । यतः सूत्रेऽपि चशब्देऽपि शब्दार्थः । भगवन् ! भारणं
गणवारणमनुकूलं । परिच्छेदे ह्रस्वभावपरिच्छदोपेतमात्रे तत

एवमुक्त्वा यदर्हानर्हपरीक्षामर्थेनार्थमाश्रित्य प्रारूपयथाः । नन्वेवं
सन्ति चयोरपि सूत्रार्थयोर्नर्होत विरोधः । उक्तस्यरूपस्यऽ-
र्थस्याधिकृतसूत्रेणानुवृत्तात् ॥

अत्र सारिराह ॥

संति हि आयरिय जगाणि, सत्थाणि चोयण ! सुणाहि ॥

सुत्ताणुमातो विहु, होइ कयाइ आणुरहोउ ॥ १ ॥

तेण परिच्छा कीरइ, सुवअगस्सेव तावनिहसादी ॥

तत्थ इमं दिहंतो, रायकुमारिं कायवो ॥ २ ॥

चोदक ! शृणु मदीयं वचः संति हि स्फुटं तानि शास्त्राणि या-
न्याचार्यकृतानि किमुक्तं जघत्याचार्यपरंपराया तत्संप्रदाय
विशेषपरिकलितानि ततो यद्यप्यर्हानर्हपरीक्षासूत्रेणोऽर्थः
सूत्रे साक्षाद्योपनिबद्धस्तथापि सूत्रेणात् सूत्रमिति सोऽपि-
सूत्रे ॥ सूचित इति संप्रदायादवगम्यते इति न कश्चिदोषः । तथा
च सज्जानुहापि हि निश्चितं कदाचिदनर्हो भवति । नच सूत्रमन्व-
या सर्वज्ञप्रतीतत्वात्तेन परीक्षापि सूचितेति । तापनिकयादिभिः
सुव ॥ स्येव सूत्रानुज्ञानस्याऽपि कुलुकादिभिः परीक्षा क्रियते ।
नत्रायं वक्ष्यमाणसूत्रेणोऽर्थो राजकुमारैः कर्तव्यः ॥

तमेवाह ॥

सुरे वीरे ससिए, ववमायथिरे चियायधितिमंते ॥

बुद्धिविणयकरणे, सीमेवि तहा परिच्छाए ॥

निन्नयओरस्सवडी, अविमाइपुणो करेति संगणं ॥

नवि संपाति देते अणस्सित्तो उ व उडाणुवित्ति य ॥

इहास्माद्यापदानां द्वितीयमाथापदैर्व्याख्यानं । तद्यथासुरे
नाम निर्भयः । सच कुतश्चिदपि न जयमुपगच्छति । वीरश्चैव
सबलवान् तेराहंशेन परमं जयति । सात्विको नाम योमह-
त्यप्युद्यमे गर्वं नोपयति न च गरिष्ठेऽपि समापतिते व्यसने
विषादः । तथाचाह । अविषादि उपपन्नकामेनत् अगर्भी वा न्य
घसायी अनदस उद्योगवानित्यर्थः । तथाचाह । पुनः करोति
संस्थानं । किमुक्तं जवति । प्रमादतः कथञ्चिद्व्यवसायविकला-
ऽपि कृत्वा पुनः करोति संस्थां कर्तुमुद्यच्छति स्योचितव्यवसा-
यमिति भावः । स्थिरोनाम उद्योगं कुर्वन्नपि न परितापयति तथा
चाह । विश्राम्यतीति (विश्राम्यति) दानमभिर्यथाश्चिन्त्यमाश्रित्य
संन्याऽन्येज्यश्च ददातीत्यर्थः । धृतिमान् राज्यकार्येषु कुर्वन्
परनिधामनोऽकृमा तथाचाह (अणिस्सित्त) इति (बुद्धिस्ति)
शान्त्यसि कयादिबुद्धिजनयुषोऽपि । विनीतो गुर्वादेषु विनय
कारी यथाश्चिन्त्य गुर्वादीनामनुवर्तक इत्यर्थः । करणे इति यद्वाहः
कर्तव्यं तत्करणे कुशलः । एतेषु परीक्षा क्रियते किमेते गुणा
स्मन्ति न वा । तत्र य एतेषु रूपतो भवति । स राज्ञो राज्येऽपि
विद्यते । दानशीलोऽप्रयः स्थिरस्सोऽपरिघातस्सन् कर्तव्यं
करोति । कृत्वापि च पश्चादनुपतापी त्यागवान् नान
दानशीलः स च स्तोकादपि स्तोके दधानो गणस्य बहुमानभाग
जवति ॥

उवसणो सोढवे, जाये किब्बेसु या विदिसंतो ॥

बुद्धिचउकविणीतो, अइवा गुरुमादिविणीतोउ ॥

धृतिमान् उपसर्गान् सोढव्यान् ध्यायति । इत्येवमपि कार्य-
ष्वविषादं प्रवर्तते । बुद्धिविनीत इत्यत्र इदमपि व्याख्यानं । बुद्धि-
चतुष्टयं नीतं प्रापितमात्मनि येन स बुद्धिविनीतः । सुखादिदर्श-
नात् कान्तस्य पाक्षिकः परनिपातः । अथवा (बुद्धिस्ति) बुद्धि-
मुक्तोऽप्येते विनीतो गुर्वादेषु विनीतः ॥

दम्बाई जं जत्थ उ, जम्मि विकिच्चं तु जस्स वा जंतु।
कन्वइ अहीणकात्तं, जियकरणाविणीयएगत्थ ॥

यद्यत्र कल्याणपयोगि यस्य वा यत्र यत्कृत्यं तत्सर्वमहीन-
कात्तं जितकरणः कर्गति कारयति । जितकरणो विनीत इति
हावप्येकार्थी तात्पर्यं विश्रान्त्या शब्दार्थस्तु परस्परं निजो जित
करणो नाम करणद्वय उच्यते । विनीत इति विनयकरणशीलः ।

एवं जुत्तपरिठा, जुत्तो वेतेहिमेहिउ अज्जोगो ॥

आहारादिधरंतो, तित्तिणिमाइहिं दोमेहिं ॥

एवमेतैरनंतरादितैः सूरत्यादिभिर्गुणैर्युक्ता उचिता या परी-
क्षा तथा युक्तोऽपि निश्चितः पार्थिवयमादौर्ध्वयोर्योग्यः । ताने
वाह । आहारादि आहारोपधिपूजानिमित्तं गुणं धारयन् तं
तिण्यादिभिश्च दौर्ध्वयोर्योग्यः । तित्तिणीनाम यत्र तत्र वा स्तोकेऽ
पि कारणे करकरायण । आदिशब्दाश्चलचित्तादिपरिग्रहः ॥
एतदेव व्याख्यालयति ॥

बहुसुत्ते गीयत्थे, भग्इ आहारपूयण्डाइ ॥

तित्तिणचत्तअणवट्टिअ, दुव्वत्त चरणा अजोगो उ ॥

बहुकावोचितं सन्नमाचारदिकं यस्य स बहुसुत्तो गीतायां
चिदितसूत्राद्वैः । एतेन युक्तः परीक्षायुक्तोऽप्येतद्व्याख्यानयति
एवंजूनोऽपि यो गणं धारयति (आहारपूयण्डाइ) उक्त्यो मे
आहारोपधिपूजयति पूजनं वा स्वपूजितभजन्यवमर्हः आदिशब्दा
दुर्परिक्वयपक्षेपकरणमुक्त्येव भविष्यतीत्येवमर्हः परिग्रहः । सोऽ
योग्यस्तथा । योनिनि गः स्वल्पेऽपि प्रयोजने करकरायमाणः ।
चलच्चित्तोऽनवस्तिष्ठतः स्वप्रतिपक्षार्थानिर्वाही । दुर्वत्त
अरणचारित्रविषये दुर्वत्त एतेऽप्येत्याः ।

एवं परिक्वियम्मि, पत्ते दिव्वइ अपत्तिपरिमेहो ।

दुपरिक्वियपत्ते, पुण चारियहावेति मामेरा ॥

एवमनंतरादिनेषु गुणेषु च यदि परीक्षया निर्वर्णितो भवति गु-
णैरूपेता दौर्ध्वश्च विप्रमुक्त इत्यर्थः । तदा स पात्रमिति कृत्वा त
स्मिन्परीक्षिते पात्रे गणदीयते । यस्तु प्रागुक्तैर्दौर्ध्वरूपेता गुणौ
श्च विप्रमुक्तः सोऽपात्रमिति तस्मिन्पात्रे गणदानस्य प्रतिषेध-
स्तस्मिन् गणो न दातव्य इति ज्ञावः (दुपरिक्विय) इत्यादि ।
अथ कदाचित् सुदुःपरीक्षितः कृतो जयेत् गणश्च तस्मै दत्तः स-
च गणः सीदति तं हृष्टाऽन्येऽपि गच्छवन्तिनः केचित् सामाचा-
रीशिक्षिता प्रवितुं प्रवृत्तास्ततः परीक्षिते पात्रे गणं प्रदत्ते
सति गणोऽवसीदति । ये तत्र गच्छेज्यन्तीन्धर्मका न सीदन्ति
तेरुपायेन प्रतिषेधो वारयितव्यः । तत्र यदि वारणानंतरमावृ-
न्योद्यच्छति ततस्तस्मिन्नीनमय वारितोऽपि किञ्चित्कालमुच्य-
म्य पुनः समाचारी दापयति । तत इयं मर्यादा कर्तव्या अथ
विधिः प्रयोक्तव्य इत्यर्थः । तमेवाह ।

दिट्ठेवसमोसरणे, अहवा येरा ताहिं तु वव्वन्ति ।

परिनाययट्ठपट्ठा, चंदणस्वामी कण्टोण्य ॥

यत्र समयसरणे ज्ञायते आचार्योऽत्र प्रवेदयति । तत्र
गच्छोऽनुलोमवचसा प्रवेशनीयः । प्रविश्य तत्र गत्वाऽ
चार्यस्य कथयति । त्वं सीदन्तिष्ठस्मि नैव च तद्विपुक्तं तस्मात्
प्रवगत्या वर्तस्व । अथवा कृतानि हिंस्रमानाः स्थाविराः सूत्रगणे व
जंति तत्र दृष्टांतैः पर्यदमाधुपरिवाररूपा । घृष्टाः पादघर्षणात्

मृष्टाः शरीरस्य केशादीनां च समारब्धनाम् । ततस्तां तयारूपां
पर्यदमवलोच्य चंदनस्रोमिच्छांतेन खरंजना कर्तव्या साचिवम्

आयरिया दिट्ठं तमेणं सुणंति । एगोऽंगालदाहओ इंगाल
कट्ठाणं अणेणट्ठाए नदीकूळं गतोतत्थ पासइ । तमे
ण बुद्धिमाणं गोसीसचंदणस्वोमी सो तं येच्चेण पारंउतो
तमंतरा वणीओ पासइ जाणइ एमा गोसीसचंदणस्वोमी ।
ततोतेण सो जणितो किं एएण कट्ठेण तं करिस्सई । इंगाल-
दाहगो जणइ । ददिउए इंगाले येच्चाभि । वणिउचित्ति ।
जइइत्ता हेणेव मज्जाहापोतो बहुमुक्कं मोद्धंकाहिति तो
जाहेरुहिओ माहवेदिति ताहे किणीहाभि । एवं चित्तिचा
जाव वणिउ मुद्धस्स कएण धरं गुंतु एति । तावत्तेण दिट्ठा गो
सीसचंदणस्वोमी वणिएण आगतं पुच्छितो । कहींतं कट्ठं
सो जणइ । ददुंति । एवं जणिएण विनिभितो महाजाग फिन्-
तोसि इमरियत्तणस्स एवं जहा सो इंगालदाहओ सोय-
वाणियउ ईसरियत्तणस्स बुको । एवं तुमपि नाणादी दहं-
तो निव्वाणस्स बुकिदिसि ॥

एतदेवाह ॥

इंगालदाहस्वोमी, पवेसे दिट्ठाउ वाणिएणं ॥

तुज्जामुद्धं आणयए, इंगालट्ठाए तादिट्ठा ॥ १ ॥

इय चंदणरयणनिजा, पमाय तिकखेण परमुणा जेत्यं ॥

बुद्धिपरिमेवसिद्धिणा, तिरियणस्वोमि तुमे दट्ठा ॥ २ ॥

अंगारान् दहतीति अंगारदाहस्तस्य पार्थ्वे धोशीर्ध्वचंदनस्रोमी
प्रवेशग्रामप्रवेशे च वणिजा इष्ट । स च यावन्मूढयमानयति ।
तावत्तनांगारदाहकेनांगारार्थं सा स्रोमीर्ध्व इत्युक्तार्थः
जावार्थस्तु प्रागेवोक्तः सांप्रतमुपनयमाह ॥ इयचंदणेत्यादि ।
इत्येवममुना प्रकारेण चंदनरत्ननिजा गोशीर्ध्वचंदनसूत्याभि
रत्न रत्नत्रयरूपा स्रोमीप्रमाद्वरूपेण तीक्ष्णेन परमुना जिह्वादि-
घाया प्रतिसेवा मूलगुणप्रतिसेवा उत्तरगुणप्रतिसेवाचेत्यर्थः ।
सैव शिखी वैश्वानरस्तेन त्वया दग्धा एवं चारितः सन् यदि
निवर्तते ततः प्रायश्चित्तं दत्त्वा तस्य वस्तापकाः स्थाविरा दात-
व्याः । अथन निवर्तते तर्हि तस्य गणोऽपहरणीयः । न केवलमेत
ऽनर्हाः । किञ्चान्येऽपि तथा चाह ॥

एएण अणरिहेहिं, अणे इयसुइया अणरिहातो ॥

के पुणे ते इणमोत्त, दीणादिया मुण्यव्वा ॥

एतैरनंतरादिनैरनर्हैरन्येऽपि खलु सूचिता अनर्हाः । के पुनस्ते-
सुरिराह । इमे ते वक्ष्यमाणा दीनादयो ज्ञातव्यास्तानेवाह ।

दीणाजुगियचउरो, जातोक्कमे यसिप्पसारिरे ॥

पाणामोवा किणिया, सोवागा येव जातीए ॥

दीनाः अणर्हाः कस्मादिति चेदुच्यते । तेषां नंदनाभावा
दुक्तं च ॥

दीणाजासं दीणे, गतिं दीणजं पिउं पुरिसं ।

के पेच्चासि नंदंतं, दीणाए दिट्ठिए तत्थ ॥

जुगिका दीणाश्चत्वारोऽनर्हाः । तद्यथा जातौ कर्मणि शिष्टे
शरीरे च । तत्र जातौ जुगिकाश्चत्वारस्तद्यथा । पाणामोवाः कि-
णिकाः अणवचाश्च । तत्र पाणानाम ये ग्रामस्य नगरस्य च बहि

राकाशे यस्मैति तेषां गृहाणामजात्वात् । औषा येषां गृहाणि
सन्ति गीतं च गायन्ति । किङ्किरा ये वादित्राणि परिणहन्ति ।
वज्रानां च नगरमध्ये नीयमानानां पुरतो बाधयन्ति । श्वपचा
श्वांश्चात्रा ये शुनः पचन्ति । तन्त्रीश्च धिक्क्रीणन्तीति । एतेजाती
जुगिका उपपन्नकृणमेतत् । तेनायकद्विपका ये च ये च हरिकेशजा
तयोमेया ये च बरुमादयस्तेपि जाती जुगिका दृष्टव्याः । संप्रति
कर्मणि शिल्पे च तानाभिधित्सुराह ॥

पोसगमंवरनरुद्धं, ख बाह्यपञ्चधरयगबागुरिया ॥

परुगारा य परीसह, सिप्ये सरीरे य बुच्छामि ॥

पोषका ये स्त्रीकुक्कुटमयूरान् पोषयन्ति । संघरास्तानिकाः ।
शोधकाः नटाः प्रतीता ये नाटकानि नर्तयन्ति । संखा ये वंशावे-
रपरि वृत्तं दर्शयन्ति । व्याघ्रा सुब्धका मत्स्यबंधाः कैवर्त्ता राजका
धम्प्रज्ञातका वागुरिका मृगजाक्षिकाजीविनः । एते कर्मणि
जुगिकाः । पटकाराः कुञ्चिकादयश्चर्मकारा इत्यपरे परीषहा
नापिता एते शिल्पे जुगिकाः ॥ संप्रति शरीरे तादृक् वक्ष्यामि
प्रतिज्ञानं निर्वाहयति ॥

हृत्ये पाए कधे, नासाउट्टेहिं वज्जियं जाण ॥

बामणगमनकोमिया, काणा तह पंगुला चेव ॥

शरीरे जुगिकाः जानीहि । इस्ते सप्तमी प्राकृतत्वात् तृतीयायै ।
एवं सधेव । ततोऽयमर्थः । इस्तेन उपपन्नकृणमेतत् । इस्ताज्यां वा
वर्जित एव पादेन पादाज्यां वा कर्णेन कर्णाज्यां वा नासया
ओष्ठेन वा बामनका हीनहस्तपादाद्यवयवाः । मृज्जाः कुञ्जाः
कुट्टव्याध्युपहताः काणाः एकाङ्गाः । पंगुलाः पादगमनशक्ति
विकल्पा एतानपि शरीरे जुगिकान् जानीहि ॥

दिक्खेउपि न कप्पंति, जुगिया करणेवि दोमोवि ॥

अस्सादिक्खिण्वा, ताउं न करेति आयरिए ॥

एते अनंतरोदिताश्चत्वारोऽपि जुगिका दीक्षितुमपि न कल्पन्ते
किंपुनराचार्यपदे स्थापयितुमित्यपि शब्दार्थः । कारणं तथा-
विधे समुत्पन्ने दोषका निर्दोषा वा दीक्षितुमपि संभव्यन्ते ।
अज्ञाताश्चेत्कथमपि जुगिका दीक्षिता मय्ययुः ततस्तान् अज्ञात
दीक्षितानज्ञात्वा कुर्वन्त्याचार्यगुणैरेतानप्याचार्यान् प्रवचनहे-
तुनाप्रसक्तैः ॥

पच्छावि होति विकल्पा, आयरियत्तं न कप्पई तेसिं ॥

सीसो उवैयव्वो, काणगमहिसो व निक्खम्मि ॥

पश्चादपि भ्रामण्यस्थिता अक्रान्तनादिना विकल्पा जयन्ति ।
तेषामप्याचार्यगुणैर्युक्तानामप्याचार्यत्वं न कल्पते । येऽप्या
चार्यपदोपविष्टास्संतः पश्चाद्विकल्पा जायन्ते । तेषामपि
न कल्पन्ते धारयितुमाचार्यत्वं । किंतु तैस्तथा विकल्पैः सङ्गि-
रात्मनः पदे शिष्यः स्थापयितव्यः । आत्मत्वे प्रकाशे स्थाप-
यितव्यः । क इत्येतत् आह । काऽकमहिष इव । निम्ने ।
इयमत्र जायना । काऽकोनाम स्मरितमहिषो माकोऽप्येन
मद्राक्षीदिति हेतोर्ग्रामस्य नगरस्य वा बहिर्गतरूपे निम्ने
प्रवेशे उपपन्नकृणमेतदिति गुणिते वा वनगहने स्थाप्यते । एव
मेवोऽप्यन्यथा च प्रवचनहीननाप्रसक्तेराज्ञादिदोषप्रसंगश्च ।
अथ यो वाऽऽसीयः शिष्यः पश्चाद्विकल्पैराचार्यैः स्थाप्यते ।
स कीदृश इत्येतत् आह ॥

गणि अगणी वागीतो, जोवि अगोतोवि या गईमन्तो ।

होगे स पगासिज्जह, तहावन्ति नक्खियिरस्स ॥

गणोऽस्यास्तीति गणी साधुपरिचारयान् यो वर्तते तदजावे
अगणी । वायो गीतो गीतार्थः काक्षोचितसूत्रार्थपरिनिष्ठितः
तस्याऽप्यजावे योऽप्याप्यगीतोऽप्यगीतार्थोऽपि आकृतिमान् रूपेण
मकरध्वजतुल्यः स गणधरपदे निवेश्यते । यथाऽयमस्माकमाचा-
र्यो मेतर इति । केवलमितरस्यापि जुगिकाचार्यस्य यत्कृत्यं
तत्स्थविरा अन्येऽपि च न हापयन्ति सर्वमपि कृत्यं कुर्वन्तीति
भावः । संप्रत्यनर्हान् प्रतिपादयिषुर्विदमाह ॥

एयहोस विमुक्कावि, अणरिहा होति सेउअप्पेवि ॥

अव्वाबाधादीया, तेसिं विजागो उ कायव्वो ॥

एतैरनंतरोदितैर्दोषैर्विमुक्ता अपि भवन्त्यन्ये इमे अनर्हाः ।
के ते इत्याह । अत्याबाधाद्यस्ततस्तेषामत्याबाधानां विभागः
पार्यक्येन स्वस्वरूपवर्णनं कर्तव्यं । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ॥

अव्वाबाध अवायन्ते, नेच्छइ अप्पचित्ते ॥

एगपुरिसे कइं निंदू, काकवक्का कइं जवे ॥

(अव्वाबाधेति) अत्याबाध (आच्चापेतेति) अशक्नुवन्
(नेच्छति) नेच्छति अनिच्छन् तथा आत्मचित्तकः पंत चत्वारोऽ
पिपुरुषा अनर्हाः न केवलमेतेऽनर्हाः किंवेकपुरुषादयोऽपि तत्र
शिष्यः प्राह । कथमेकपुरुषो भवति । कथं वा निंदूः कथं वा
काकी कथं वा वक्ष्येति । एवं शिष्येण प्रश्ने कृते सूरिः सकल-
विनेयजनाऽनुग्रहप्रवृत्तः सर्वानप्यत्याबाधादीन् व्याख्या-
नयति ॥

अव्वाबाधो वाहइन, मन्नइविधिधरेउमसमत्थो ॥

तइमोने चेव इच्छइ, तिस्सि ए ए अणरिहातो ॥

अतिशयेन आबाधा यस्य सोऽप्याबाधः । स गच्छस्य द्विविधे-
ऽप्युपग्रहे वस्त्रपात्रादिकानां उपपन्नकृणे कर्तव्ये बाधां मन्यते
द्वितीयोऽशक्नुवन् गणे धारयितुमसमर्थः द्विविधमप्युपग्रहं
गच्छस्य कर्तुमशक्त इत्यर्थः । तृतीयोऽनिच्छन् समर्थोऽप्याहस्य
न गणे धारयितुं नेच्छति । एते त्रयोऽप्यनर्हाः ॥

आत्मचित्तकमाह ॥

अव्वुज्जयमेगयरं, पणिवज्जिस्संति अत्तचित्तो उ ॥

जोवा गणे वसंतो, न वहति तत्तीतो अणेसिं ॥

आत्मानमेव केवलं चिंतयन् मन्यते यद्वाऽहमज्युष्यतं
जिनकल्पं यथा धेदकल्पानामेकतरं प्रतिपश्ये शति । आत्म-
चित्तकः योऽपि गणेऽपि गच्छेऽपि वसन् तिष्ठन् न वहति न
करोति तस्मिन्नेषां साधूनां सोऽप्यात्मचित्तकः । एतौ
चावप्यात्मचित्तकावनर्हौ ॥

एगं मज्जति सिस्सं, पणवट्टे मरंति विक्खसंते वा ॥

अन्नमयस्स य एवं, नवरं पुण्य एए गो पणत्ति ॥

पंचम एकपुरुष एकं शिष्यं मृगयते सहोषं चिंतयन्ति ।
किमप्येकमात्मनः सहायं मृगयामि । येन सुखं तिष्ठामीति
तथा कटे निंदुतुल्याः शिष्या चिन्तयन्ति विध्वंसते वा प्रतिजयन्ते
वेति ज्ञावार्थः । इयमत्र भावना । यथा निंदुमहिषा यद्
यद्पत्न्यं प्रसूते तत्तन्निव्रजते । एवं योऽपि यं प्रजाजयति स स
स्त्रियते अपगच्छति वा ततः स निंदुरिव निंदू । सममस्यापि
काकीतुल्यस्य पक्षमेव रूपद्वयं । नवरं पुनरेकं तिष्ठति किमुक्तं
भवति । यस्यापि यः शिष्यः स स्त्रियते विध्वंसते वा केवलमेकः
तिष्ठति । उपपन्नकृणमेतत् । न जेतदपि रूपद्वयं । यस्यैकस्मिन्

प्रवाजिते सति छितीर्यवपये सविधेव नास्ति स का-
कीव काकी काक्यपि हि किञ्चैकं वारं प्रसूते इति प्रसिद्धिः ।
वंध्यातुल्यः सुप्रतीत इति न ध्यास्या तद्वेदं व्याख्यानं । ध्या-
क्त्वा प्रसवधर्मा एव यस्य नेकोऽपि शिष्य उपतिष्ठते । स वे-
धेयव धेयेति । पुनर्गन्थाननर्हान् प्रतिपादयिष्यिरदमाह ॥

अहवा इमे अणरिहा, देसाणं दर्शितं करेतेण ॥

जेपच्चावियतेणं, थेरादि पयज्जाति गुरुणं ॥

अथवेति । अनर्हानामेव प्रकारंतरतापदर्शने इमे वक्ष्य-
माणा अनर्हस्तानेवाह । देशानां दर्शनं कुर्वते । तेन ये
प्रवाजिकाः स्थविरादयस्तान् प्रयच्छति गुरुणां न तरुणादीन्
पूर्वं बहुवचनमेकवचनपेक्षेत्यदोषः । स्थविरादीनेवाह ।

थेरे अणरीहे सीमे, खज्जुहे एगहंजिए ॥

उक्खोवगयनिरिए, पये कासगते इय ॥

यः स्थविरान् प्रयच्छति शिष्यान् यो यानर्हान् योवा खज्जुमान्
यदि वा एकज्ञांभिकानथवा य एकं प्रधानं शिष्यमात्मना
व्रजते शृङ्गति शेषांस्त्वाचार्यस्य समर्पयति । स एकज्ञानेन
चरतीति एकज्ञांभिकः । यो वा शिष्या एतुक्केपको यथाचा-
र्याणाम्भिवारिकान् शिष्यान् करोति । योवा गुरुसंबन्धिनः शि-
ष्यान् पथि कासगतान् चशब्दात् प्रतिभञ्जान् कथयति । एते
सर्वेऽप्यनर्हस्त्वत्र स्थविरादीन् व्याख्यानयति ॥

थेराउ अतिमहत्ता, अणरिहा काणकुंडमादीया ॥

खज्जुमाय अवस्सा, एगाहंजी पहाणा उ ॥ १ ॥

तं एगं न विवतीअ, विसे देइ जे गुरुणत्तु ॥

अहवा वि एगद्वे, व्रजंति जे ते देइगुरुणं ॥ २ ॥

स्थविरानाम्भितमहान्तो ययमाऽतिगरिष्ठा इत्यर्थः । अनर्हाः
काणकुंडादयः खज्जुमा अवस्थाः । अयमत्र भावार्थः योऽप्यु-
परीक्षितः स देशदर्शनं कार्यते । तेन च देशदर्शनं कथंता यदि
ये स्थविराः प्रवाजिता ये च जुगिरा ये च खज्जुमा याते आचा-
र्यस्य स रथो तरुणा न व्यक्ता विनीता आत्मनस्तदा मोऽनर्ह-
इति । एगं ज्ञानं यः प्रधानः शिष्यस्तेमकं योनददति अयश-
पांस्तु सर्वानपि प्रवाजितान् गुरुणां प्रयच्छति । अथवा यथा
मेकशब्दात् यथा यदि ज्ञं व्रजते ततो वस्त्रादीनि न अथ व-
स्त्रादीनि व्रजते तर्हि न भक्ष्मपि एकमेव व्रजते इत्येव शब्दा
एकज्ञानिनस्तथा चाह । अथवा ये एकं द्रव्यं व्रजंते तान् शिष्या-
न् गुरुणां यः प्रयच्छति । उभयवर्गव्यक्तानामनसंबन्धयति सोऽ-
प्यनर्हः ॥

उक्खोवणं देतिभि वा, विउवणाति मे समप्पणो ॥

आयरिया णित्तेरियं, बंधइ दिगमप्पणो वरुहिं ॥

इयं किञ्च समाचारी यावतः किञ्च देशदर्शनं कुर्वता प्रवा-
जिताः तावतः सर्वे गुरुणां समर्पणीयाः यस्तु प्रवाजितान्
विधा कृत्वा उक्केपे ऽहस्तात्पाटनेन धौत्र्यं वा शिष्यान् गुरु-
णामुपनयति शेषान् सर्वानन्यात्मना शृङ्गति एषो
क्षेपकोऽनर्हः ॥

तथा ये के च न देशदर्शनं कुर्वता प्रवाज्यते ते सर्वेऽन्यात्मन
इत्वारिका बंधनीयाः । यथा आचार्यसमीपं गता यूयं सर्वेऽन्या-
चार्यस्य यत्पुनराचार्याणां विशिष्टांभिवारिकां व्रजति । आत्मनस्तु
यावत्कथिकां यथा वाचन् यूयमाचार्यसमीपे तिष्ठत तावदा-

चार्यसकाः शेषकास्तं ममेत्येवमित्थारिकान् कतिशिष्यान् सोऽ-
प्यनर्हः ॥

पर्यमियकालगया, पन्निनज्जा वावितुब्ज जे सीसा ।

एए सव्वे अणरिहा, तप्पमिवक्खा जवे अरिहा ॥

यो देशदर्शनं कृत्वा समागतः सन् व्रत युष्माभिर्दत्ताः स्त-
धवः परिवारस्तथा ते सर्वे युष्माकं शिष्याः पथि कासगतान्
प्रतिभञ्जा वा इमे पुनः सर्वे मम शिष्या एते स्थविरादया
ऽनर्हाः तेषां पुनरनर्हानामाचार्यसमीपगतानां येनैः प्रवाजिता
शिष्यास्तानाचार्य इच्छापयति वा न वा गुरुणामेच्छाप्रमाण ॥
व्य. १ खं. ३ उ. ॥

(२७) उद्देशः मैथुनादिप्रतिभेव्याचार्यत्वे न ॥

मैथुनप्रतिभेवने त्रिवर्षान्यन्तरं आचार्यत्वञ्च कल्पत इत्य-
त्र प्रमाण (मुद्देस) शब्दः ।

(२८) स्थापनाविधिराचार्यपदे गुरोः ॥

आचार्यपदेऽन्यस्यापनाविधिश्च ॥

कहंजंते! आयरियस्स उवणाविही वियाहिया जंबु! जे आ-
यरिया विहिपुढं ममाउ आयरियेणं पट्ठाविया तेवि आ-
यरिया तन्थ एगे नामायरिया दब्बायरिया उवणायरिया
जावायरिया । जंबु! जे जावायरिया ते तित्थयरम-
मा । अहवा तऊ आयरिया पणत्ता मिप्पायरिया कल्लायरि-
या धम्मायरिया जे त धम्मायरिया परल्लोगगाहयट्ठाएनि
जरट्ठाए आगट्ठेयव्वा । अथे कल्लायरिया सिप्पायरिया
एकएहंति कित्तु गुहिए आगट्ठेयव्वे । तत्थेगे धम्मायरिया
सोवायकरंसमा दब्बाइकययप्पयगाहार्हंति जे सुच्छ-
मज्जाए बग्वाणिंते ते सोवायकरंसमा । वेसाकरंसमाजो
रीआहारणमरिमजीहावक्खाणकरंवेणं अंतरं सुअमार-
विरहिया विमुच्छमज्जाए जणं विमोहंति णेगविति अप्पा-
णं युतंसि आबुच्च अणत्थे पाकिंति गोयमा ! गणहराणं
उवमाणेवेसाकरंसमा गाहावइकरंसमा जे समं समु-
वमियसुगुरुहितो संपत्त अंगोवंगाइमुत्तथे सुपरिच्छिय-
च्छेयगंथा सयममयपरसमयणिच्छया परोपयाकर्णिक-
जह्निच्छया जणजोगविहीए अणुअंगं करिति । ते गा-
हावइकरंसमा रायकरंसमा जे गणहरा चउदमपुव्वि-
णोवा धरुआ धरुमयं पकाआ धरुमयं इच्छां विहाइं
सयसमाणया ते रायकरंसमा गाहावइकरंसमाणे
रायकरंसमाणे दोविए आयरिए तित्थयरमाणे तेभिं
उवणाविहि गाहावंधो ॥

जइगुण १ कास २ णिसिज्जा विज्ज ४ चंदुएसमा

६ नंदि ७ सगच्छोच्चा ८ मंत ९ रक १० णाम ११

वंदण १२ अणुसट्ठि १३ निरुद्ध १४ गणगुआ १५

संगा १६ संगहणीगाहा ॥

अउवरिसदिक्ख बारसु, सुत्ते अत्थेय वायगंतय ।

पणयासीसपरिसगुण, जुत्तोसूरिपण्यजुगे ॥ २ ॥
 देसकुञ्जं पसिञ्चि, उचीसगुणगणालंकिञ्चो ददचरिसे ।
 जयणाजुचो संप्रस, सम्मओ मुकूतकर्करी य ॥ ३ ॥
 कासाइव साइकाइ, गुणविहीणो विमुक्कगीयत्यो ॥
 उविज्जइ सूरिपण, उज्जुत्तो सारणाइसुं ॥ ४ ॥
 मुगुणजावेन पुणो, गुणपरिहाणी उविज्जइ सूरि ॥
 अप्पते सूरिपण, दिंतस्म गुरुस्स गुरुदोसो ॥ ५ ॥
 जउचंबुदो गगहरस्त, दोगोयमाइहिं धीरपुरिसेहिं ॥
 जोतं उवइ अप्पते, जाणंतो सो महापावो ॥ ६ ॥
 कहं जासेइ अगीइत्यो, चउरंगं सबसो असारंगं ॥
 नळमिअ चउरंगेण, हु मुल्लइ होइ चउरंगं ॥ ७ ॥
 नासेइ संवेगो, चउरंगं सबसो य सारंगं ॥
 नळमिय चउरंगेण, हु मुल्लइ होइ चउरंगं ॥ ८ ॥
 एयाए विहीए सुमीसस्त परिकखा काठण दुसमसमपा-
 णजावेण पसत्ये तिहिन्नकलत्तमुहुचे बहिए पाजाइअकाले
 पडविए गुरुसीसे सिज्जाए करित्ता पसत्यजिणचवणा
 इत्थिसे अक्खए गुरुजुगे निसिज्जादुगे कातप्पे अणुओ-
 गाणुसवणत्यं कियसोयसस सीमस्स सिरे गुरुणो वासं धे
 ति मंतिकण सीसे खिबति। सुसीसस्स से तओ पुच्चविहीए
 देवे वंदोवइत्ता अणुओगाणुसवणत्यं काउस्सगं किरइ ।
 सत्तावीसुस्मा संपुवेवे गुरुसीसा तओपयनं चउवीसं युतं
 पदित्ता बाराचिगं पंचमंगसुच्चारं करेति । मुक्कट्टिया । गुरु
 अन्नोवा अक्खसियाइगुणोपवेय अंदिसुचं कट्टेइ । बुद्धीमो
 अहोणयकायज्जेरु पकरकमअकुमसोपवड्डमाणसंवेगो सु
 णेइ । तओ सीसो वंदितो जणेइ इच्छयारिजंते। तुम्हेअणुओ
 गं जाणह तओ गुरु जणइ अहमेअस्स साहुस्स दन्वगुण
 पज्जवेहिं खमासमणाणं इत्येणं अणुओगं अणुजाणामि
 विए संदिमह किं जणामि । वंदित्ता पवेइ तए इच्छ
 यारि तुम्हे अम्हं अणुओगो अणुसाव । इच्छामो
 अणुमट्ठित्ति सीसेण जणिए गुरु जणइ । संममे अवहारे
 यल्वं अन्नेसि पवेयहचउत्ये तुम्हाणं पवेइयं संदिसह साहूणं
 पवेइमि पंचमेय इकणमुक्कारेण समोसरणं च गुरुं च
 पयक्खिणेइ एवं तिभि बारा उट्टेण तुम्हाणं पवेइउ साहूणे
 पवेइउ संदिसह काउस्सगं करेमि । सत्तमे अणुओगाणु
 जाणावणियं करेमि काउस्सगमिआइणा उवसमो कए
 गुरुसमणिय णिमिज्जा जुओ गुरुं तिपयक्खणीकरिय
 वंदित्ता गुरुदाहिणओ उवआसत्ते निसिज्जाए णिसी
 अइ । तउ णिसत्तस्स जगवेलाए दाहिणसवणे गुरुपरंपरा
 गयंभंतपए तिबिबारे परिकहेइ । तओ बहुतिया उ तिभिअ
 कखमुट्ठिओ देइ करयलपुने सीसो ताउ उवउत्तो गिहइ ।
 तओ गुरु तस्स नामं करिय णिसिज्जाउ उट्टेइ । सीसो

तत्त णिसीयइ अहा सच्चिदीयसंघसहिओ गुरु तस्स
 वंदणं देइ । इयं च तुम्हगुणाख्यापनार्थमुजयोरपि
 दोषाय । यदाह । आयरियनिसिज्जाए उवविसणं वंदणं
 च तह गुरुणो तुम्हगुणाकखायणत्यं ए तथा उट्टं बुव-
 एहंपित्तु वक्खणं करेइत्ति । गुरुणा बुचे तत्तद्विओ चेव
 अहिणवस्सूरी नदिमाइयं परिसाणुरुवं वा वक्खणं क
 रेइ । तस्सम्मतीए य संघो तं वंदइ । तओसोवि णिसिज्जाउ
 उट्टेइ गुखो तत्त णिसिज्जा उववइत्ति । यथा प्रायणीपुव्वे
 दसमसिद्धोगबंधेण सिक्खा दिति ।
 नमोईइत्तिआचार्योपाध्यायसर्वसाधुज्यः ।
 यथा । धन्यस्त्वं येन विज्ञात, स्संसारनिर्दिदारकः ॥
 वज्रवर्जित्दधाय, महाजाग ! जिनागमः ॥ १ ॥
 इदं चारोपितं यत्ते, पदं तत्संपदां पदम् ॥
 श्रीगीतमसुधर्मादि, मुनिसिंहनिबोधितम् ॥ २ ॥
 धन्यो दीयते जग, ! धन्या घ्वास्य पारगाः ॥
 धन्या गत्वाऽस्य पारन्तु, पारं गच्छंति संमृतेः ॥ ३ ॥
 जीतं संसारकांतारा, त्साधुहृन्दभिदं मुदा ॥
 विमोचने समर्थस्य, जवतश्चरणगतं ॥ ४ ॥
 अतो विधेयं यत्नेन, सारणाचारणादिना ॥
 अपायपरिहारेण, संसारारण्यपारगं ॥ ५ ॥
 एवं तं जववृद्धिं विणोयजणोवि अणुसासियव्वो । यथा ।
 गुणानिरपि नैवेव, सुस्यवोधिस्ससच्चिजः ॥
 संसारसागरोत्तारी, विमोक्तव्यः कदाचन ॥ १ ॥
 मनिकूअन्न कर्तव्य, मनुक्कसरतैः सदा ॥
 जाव्यमस्य गृहत्यागो, येनवस्सफलो जवेत् ॥ २ ॥
 अन्यथा लोकावधूना, माझासोपः कृतो जवेत् ॥
 ततो विम्वना धोरा, जवेदिह परत्र च ॥ ३ ॥
 ततः कुलवधून्यायात्, कार्ये निर्जस्तिस्तरपि ॥
 यावज्जीवं न मोक्तव्यं, पादमूलममुष्यजोः ॥ ४ ॥
 ते ज्ञानजाजनं धन्या, स्तोहि निर्म्ममदर्शनाः ॥
 ते निष्पक्वचारित्रा, ये सदा गुस्सेविनः ॥ ५ ॥
 इदं अणुसहिं काउं दांवि गिरुच्छं करेति दोविसज्जा-
 यस्स काउस्सय पक्कमंति । आयरियं पंचए अइ
 सया ववहारगत्ये अजिहिया ॥
 जंच पाणे धोवणए, पसंसणा हत्थपायसोए य ॥
 आयरियअइसेसा, णइसेसा होत पायरिया ॥ १ ॥
 उप्पन्ननाणा जहनो अरंती, चुत्तीसमुक्खा इसया जिणिदा ।
 एवं गणी अहगुणोववेओ, सत्थावनो हिं रुइइहिंमंनु ॥ २ ॥
 गुरुहिंरुणामे गुरुणा, वसत्ते जगुणा णिवारयंतमि ॥
 गीयागी, यगुरुइहु, आणाइआ बहूदोसा ॥ ३ ॥

पंचविश्वारियाः, यच्छंति जहमप वि संघरणे ॥

एवं पसत्यरतो, सयमेव गणी अरुह गामे ॥ ४ ॥

इच्छाऽगुणजुस्तस्य दुच्छेद्विवारियस्त वा गणानुक्तां करोति । तस्यैव सकरुणो पश्यणागुरागीय एवं वि समा- सणपुब्बं सीसो जणइ । इत्ययारि तुम्हे अम्हविद्याइ अणुजाणावणियं नंदिकारावणियं वासणिकस्वेवं करेह इच्छाऽ पुब्बुत्तविहीए चेइवदणं चेइवदणपुब्बं काउसग्ग करणं नंदिपुत्तस्य कडुणं गंधदाणं सत्तत्तमासणदावणं तओ उस्सग्गाणंतं सूरिसमीवे उवच्चिद्धियस्त अजि- णवगणहरस्त साहुणीओ वंदणयं दिति । तओ तस्सा- यरियस्त सीसे हत्वं दाऊणं सासणं देइ ॥ तंजहा । संपारिक्कण परे, चाणाइ दुबिहियतायणसमत्थो ॥

जवजयजिष्णददं, ताणं जो कुणइ सो वओ ॥ १ ॥

अत्ताणवाहिगाहिया, ज्ववि न सम्मं इहातुरा हुंति ॥

तहवि पुण जावविज्जा, तेसिं अवणंति तंवाहिं ॥ २ ॥

तांतंति जावविज्जो, जवजुक्खनिवमियातुम्हं ॥

एए हंदिसरणं, पक्खा मोएयच्चा पयत्तेणं ॥ ३ ॥

गच्छस्त सिक्खिदाणं पुण एवं ॥

तुहजोहिं पिण एसो, संसारानुविमहाकरीद्धोमि ॥

सिद्धिपुरसत्थवाहो, जत्तेण सया ण सुत्तव्वो ॥ ४ ॥

नाणस्त होइ जागी, पियरओ दंमणे चरित्तेय ॥

धम्मा आवकहाए, गुरुकुलवासं ण मुंचन्ति ॥ ५ ॥

एवांचियसमणीयं, अणुसहिं कुणइ इत्य आयरिओ ।

तह अजचन्दणमिगवइ, णासा होइ परमगुणा ॥ ६ ॥

एवं उवणविहीए, उवियाजे हवन्ति आयरिया ॥

विहिवहिया अणायरिया, जणिया सिरिनीरणाहेणम् ॥ ७ ॥ अंग. चू. । ध. ३ अधि. ॥

नूतनाचार्यस्थापनविधिगुरुशिष्ययोरनुशासनं च पंचव- स्तुके यथा ॥

एस्याणुजाणविही, सीसं काऊण वामपासम्मि ।

देवं वन्देइ गुरु, सीसो वन्दिओ तो जणइ ॥ ३६ ॥

व्याख्या ॥ अत्र प्रक्रमे अनुज्ञाविधिरथं शिष्यं कृत्वा वामपा- श्वं आत्मनः देवान्वाच्यते । गुरुराचार्यद्विशिष्यो वंदित्वा अत्र- तरे ततो जणति वक्ष्यमाणमिति गार्थार्थः ॥ ३६ ॥

इच्छाकारेणम्हं, दिसाइ अणुजाणहत्ति आयरिया ।

इच्छामोत्ति जणित्ता, उस्सग्गं कुणइओ तयत्थं ॥ ३७ ॥

व्याख्या । इच्छाकारेण स्वेच्छया क्रिययाऽस्माकं विगाद्यनुजा- नीतेति जणति अत्रांतरे आचार्य इच्छामिदंति अणित्वा तदनंतरं कायोत्सर्गं करोति तदनन्तरं विगाद्यनुज्ञार्थमिति गार्थार्थः ॥

चउवीसत्थपनवकार, पारणं कट्ठिठययं ताहे ।

नवकारपुब्बयं चि अ, कहेइ अणुसणंदित्ति ॥ ३८ ॥

व्याख्या । अनुज्ञादिति सूत्रपाठनमस्कारपारणं नमोर्दितामि

स्वेवमाकृत्य पठित्वा स्तवं पूर्वोक्तं ततो नमस्कारपूर्वकं मेवाकर्षति । पठत्यनुज्ञानर्दीमिति गार्थार्थः ॥

सीसो वि जाविअप्पा, सुणेइ जह वंदअं पुणो जणइ ।

इच्छाकारेणम्हं, दिसाइ अणुजाणह तहेव ॥ ३९ ॥

व्याख्या । शिष्योऽपि प्राचितात्मा स्व श्रुत्युपयुक्तः अथ वंदित्वा पुनर्जणति शिष्यः । इच्छाकारेणास्माकं भगवन् ! विगाद्यनुजानीत तथैव जणतीति गार्थार्थः ॥

आह गुरु समासमणं, हत्थे णिममस साहुस्त ।

अणुजाणिअं दिसाइ, सीसो वंदित्तुतो जणइ ॥ ४० ॥

व्याख्या । आह गुरुस्तत्रांतरे क्रमाभ्रमणानां हस्तेन स्वमनी- पयाऽस्य साधोः प्रस्तुतस्यानुज्ञातं विगादिप्रस्तुतं शिष्यो वंदित्वा अत्रांतरे ततो जणति वक्ष्यमाणमिति गार्थार्थः ॥

संदिसह किं जणामो, वन्दितु पवेअइ गुरु जणइ ।

वंदितुपवे अयई, जणइ गुरुतस्य विहिणाओ ॥ ४१ ॥

व्या. ॥ सदिशति किं जणामि अत्र प्रस्तावे वंदित्वा प्रवेदयै- वं गुरु जणति वंदित्वा प्रवेदयति शिष्यो जणति गुरुस्तत्र- विधिना तु वक्ष्यमाणमिति गार्थार्थः ॥

वंदितु जणइ तुम्हं, पवेइयं संदिसह साहुणं ।

एवं सीसोजणइ, जणइ गुरु पवेइइ तओउ ॥ ४२ ॥

वंदित्वा जणति ततः किमित्याह । युष्माकं प्रवेदितं संदिशान साधूनां प्रवेदयामि एवं भणति शिष्यः । अत्रांतरे गुरुराह प्रवेदय ततस्तु तदनन्तरमिति गार्थार्थः । किमित्याह वंदित्वा जणति ततः किमित्याह । युष्माकं प्रवेदितं संदिशत साधूनां प्रवेदयामि एवं भणति शिष्यः । अत्रांतरे गुरुराह । प्रवेदय ततस्तु तदनन्तरमिति गार्थार्थः ॥ किमित्याह ॥

वन्दितु एमोकारो, कइजो से गुरुं पयक्खिणइ ॥

सो विअदेवाईणं, वासो दाऊण तो पच्चा ॥ ४३ ॥

व्या. ॥ वंदित्वा नमस्कारमाकर्षं सदिश्यो गुरुं प्रदक्षिणी करोति मोऽपिच गुरुदेवादीनां वासान् दत्वा ततस्तदनन्तरं पश्चादिति गार्थार्थः ॥ किमित्याह ॥

सीसंमि पक्खिबन्तो, जणइ तं गुरु गुणेहिं वहाहिं ।

एवं तु तिसिषारो, उवविसइ तओ गुरुपच्चा ॥ ४४ ॥

व्याख्या । शिरसि प्रक्षिपत्वा ज्ञानं भणति तं साधुं गुरुगुणै- र्वर्धस्वेति एवमेव त्रीन् वारानेतदुपदिशति । ततस्तदनन्तरं गुरुः पश्चादिति गार्थार्थः ॥

संसं जह सामइए, दिसाइ अणुजाणणाणिमिस्तु ।

णवरंइह उस्सग्गो, उवविसइ तओ गुरुसमीवे ॥ ४५ ॥

व्या. शेषं प्रादक्षिण्यादि तथा समाधिकेतद्वैच द्रष्टव्यं दिगा- वधनुज्ञानिमित्तं तु नवरमिह कायोत्सर्गो नियमतपश्च उपवि- शति ततो गुरुसमीपे स्त साधुरिति गार्थार्थः ॥

दिति अ नो वंदणयं, सीसाइ तओ गुरु वि अणुसहिं ।

दोएहवि करेइ तह जह, अणुसोवि अणुसहिं कोइ ॥ ४६ ॥

व्या. वदति च ततो वंदनं शिष्यादयः सर्वे एव ततो गुरुप्य- नुज्ञास्ति श्रीः ऽप्येवपि गच्छगणधरयोः करोति । तथा संशे- सारं यथाऽप्येव च सत्त्वो बुध्यते कश्चादिति गार्थार्थः ॥

गच्छधरानुशस्तिमाह ॥

उत्तमभिर्भ्रं कथं, जिणवरेहिं होगुचमेहिं पण्णसं ।

उत्तमफअसंजणयं, उत्तमजणसेविअं होए ॥ ४७ ॥

व्या. उत्तमभिर् गणधरपदं जिनवरेहोकोत्तमैर्मगवाङ्गिः प्रह
समुत्तमफअसंजनकं मोक्षजनकमित्यर्थः । उत्तमजणसेवितं
गणधराणांमुत्तमत्याहोक्त इति गायार्थः ॥

आणान णिवेसिज्जइ, धाणानगळंति पारमेअस्स ।

गन्तुंइमस्स पारं, पारं वरंति दुक्खाणं ॥ ४८ ॥

व्या. धम्म्यानां निवेश्यने एतद्धम्म्या गच्छति पारमेतस्य विधिना
परंपारं व्रजति दुःखानां । सिध्यंतीति गायार्थः ॥

संपाविज्जण परमे, णायाई दुक्खिय तायणसमये ।

जवजयजाअणे ददं, ताणं जो कुणइ सोधसो ॥ ४९ ॥

व्या. संप्राप्य परमान्न प्रधानान्न ज्ञानादीन् शुणान् दुःखित
जाणसमयाद् । किमित्वाद् । प्रबभयजीतानां माथिनां ददं
जाणं यः करोति सधम्मो महास्त्व इति गायार्थः ॥

आणानवाहिगहिआ, जइवि न सम्मं इहाजरा होति ।

तहवि पुणजावविज्जा, तेसिं अवणिति वंवाई ॥ ५० ॥

व्या० ॥ अज्ञानव्याधिगृहीताः सन्तो वद्यपि न सम्यग्निहानुरा
भवति व्याधिविषयास्तथापि पुनर्भाववैद्यास्तात्त्विकास्तेषामप
नयति व्याधिमज्ञानसङ्कणमिति गायार्थः ॥

तातांमि जावविज्जा, जवदुक्खनिवीदिया तुहंपए ।

हंदिसरणं पवण्णा, मोएअवा पयसेणं ॥ ५१ ॥

व्या० ॥ त्वमस्ति भाववैद्यो वर्तसे भवदुःखनिपीडिताः संत
स्तवैते साध्यादयः हंदिसरणं प्रपन्नाः प्रव्रज्यादिप्रतिपत्या
मोक्षयितव्याः प्रयत्नेन संन्यस्तकारणेनेति गायार्थः ॥

मोएइ अप्पमत्तो, परदिअकरणंमि णिच्चमुज्जुत्तो ।

जवतोक्खापमिअच्छो, पमिअच्छो मोक्खतोक्खंमि ॥ ५२ ॥

व्या० ॥ मोक्षयति चाप्रमत्तः सद् परहितकरे नित्योपुक्तो
य इति । जवत्सौख्याप्रतिबद्धोनिस्पृहः । प्रतिबद्धो मोक्षसौख्ये
नान्यत्रेति गायार्थः ॥

तापरितो वि अतुमं, तह वि अ जणिओ सिममयणीईए ।

णिअयावत्यासरिसं, जवयाणिच्चं पि कायव्वं ॥ ५३ ॥

व्या. । तद्दीदृश पदं त्वं पुण्यवांस्तथापि च भणितोऽसि मया
समयनीत्या करणेन निजावस्थासवृशं कुशमेव भवता नित्य-
मपि कर्तव्यं नान्यदिति गायार्थः । गच्छानुशास्तिमाह ।

तुज्जेहिं पि न एमो, संमारावविमहाकमिद्धंमि ।

सिद्धिपुरसत्थवाहो जत्तेण खणंपि मोत्तवो ॥ ५४ ॥

व्या० युष्माभिरपि नैव गुरुः संसारदृष्टीमहाकमिद्धे गहने
सिद्धिपुरसार्थवाहः । तत्रानघायनयनादधत्नेन कणमपि मोक्तव्यो
नेति गायार्थः ॥

ए य पमिकूअव्वं, वयणं एअस्स नाणरासिस्स ।

एवं गिहवासवागो, जं सफओ होइ तुम्हाणं ॥ ५५ ॥

व्या. ॥ न च प्रतिकूलयितव्यमशक्त्या व्रतनमेतस्य ज्ञानराशे
गुरोरेवं गृहवासत्यागः प्रव्रज्यया यत्सफलो भवति युष्माक
माक्षाराधनेनेति गायार्थः ॥

इहरा परमगुरूणं, आणानजंमो निसेविउ होइ ।

विहन्ता यहोति तं मि, निअमाइइओअपरओआ ॥ ५६ ॥

व्या. ॥ इतरथा तद्वचनप्रतिकूलत्वेन परमगुरूणां तीर्थहता-
माक्षारंमो निषेधितो भवति । निष्कलौ च भवतस्तस्मिन्ना-
क्षारंमो सति नियमादिदोषपरदोषाविति गायार्थः ॥

ताकुसवहुणाएणं, कज्जे निज्जच्छिण्हिं विकहिंमि ।

एअस्स पायमूळं, आमरणंतं न मोत्तव्वं ॥ ५७ ॥

व्याख्या । तत्कुसवहुणोतेनादाहरणेन काच्ये निर्मत्सितैरपि
सङ्गिः कथंविदेतस्य गुरोः पादमूळं समीपमामरणंतं न मो-
त्तव्वं सर्वकाहमिति गायार्थः । पं. व. ४ चा. ॥

गृत्तनाचार्यस्थापने गुरुशिष्ययोरनुशासनं (जिनकाव्यिक)
शब्देऽपि ॥

(५७) परिच्छदसहितस्यैवाचार्यत्वम् ॥

आचार्यस्य गणधारणे परिच्छदावश्यकता । तथा च
व्यवहारसूत्रम् ॥

जिकवू इच्छेज्जा गणं धारित्थं जगवं च से अपमिच्छि
एणेएवं सेनो कप्पई गणं धारित्थं जगवं च से पसि
च्छमे एवं से कप्पई गणं धारित्थं ॥

व्याख्या ॥ जिकुञ्जशब्दः आचार्यपदयोर्न्यानेकगुणसमुच्चयार्थः ।
इच्छेत् गणं धारयितुं । भगवांश्च (से) तस्य भिक्षोरपि
परिच्छदः परिच्छदरहितः । परिच्छदश्च विधा इव्यतो
भावतश्च । तत्र इव्यतः परिच्छदः शिष्यादिपरिवारः भावतः
सूत्रादिकं । तत्र भगवानाचार्योऽपरिच्छदो इव्यतो भावतः
पुनर्नियमात्सपरिच्छदोऽन्यथाचार्यत्वाद्योभ्याम् । वक्ष्यादिकु
ञ्च इव्यतो परिच्छदो भावतः सपरिच्छदः परिच्छद्यते एवं से
इत्यादि एवमनुनाप्रकारेण (से) तस्य न कल्पते गणं धारयितु-
मेवं शब्दोविशेषद्योतनार्थः । सचातुं विशेषं द्योतयति । आचार्ये
इव्यतोऽपरिच्छदे भिक्षोः सपरिच्छदस्य । न कल्पते गणं
धारयितुमिति । भगवांश्च (से) तस्य इव्यतोऽपि परिच्छदः
परिच्छदोपेतश्चाशब्दात्सोऽपि च इव्यतोऽपि परिच्छदस्तत एव
(से) तस्य कल्पते गणं धारयितुमिति विशेषद्योतनार्थः ।
भाष्यकारोऽप्युक्तवानयति ॥

येरे अपमिच्छमे, सयंपि वगहणा तत्थ ।

छमो येरो पुण वा, इअरो सीसो जेव दोहिं ॥

स्थविरोनाम आचार्यः असावेव पूजावचनेन भगवच्छब्दे
नोच्यते । भगवानिति महात्मनः संज्ञा । सत्त्वविरोऽपरिच्छदः
परिच्छदरहितः अप्रहणाच्छब्दोपादानात् भिक्षुरपि स्वयमप-
रिच्छदः तत्र स्थविरोऽपरिच्छदो इव्यतः परिवाररहितो इव्यतः ।
भावतः पुनर्नियमात् । सपरिच्छदः इतरः शिष्यः पुनर्नियमात्
पि इव्यभावाज्यामपरिच्छदो भवति । तत्र भावतोऽपरिच्छदो
नियमाद्योग्य एव । इतरस्तु इव्यतोऽपरिच्छदो भावतः सपरि-
च्छदो योग्यः । अथाचार्ये इव्यतोऽपरिच्छदे किं सर्वथा
भिक्षोर्गणं धारयितुं न कल्पते उनास्ति कश्चित्कल्पनप्रकारः ।
अस्तीति इमस्तथावाह ॥

नोकारो खज्जु देसं, पमिसेहयती कयाइ कप्पेज्जा ।

ओसचमिउ येरे, सोचेव परिच्छओ तस्स ॥ १ ॥

एवं सेनो कप्पई इत्यत्र नोशब्दो देशवचनत्वात् देशं प्रति
वेधयति । तेन कदाचित्कल्पेतापि कदा कल्पते इति चेदत
आह । अवसत्ते आचार्ये । इवमत्र जावना । यथाचार्यो जावतः
सूत्राद्युपेतस्तथासंयमोच्यतस्तस्मिन् इव्यतोऽपरिच्छदे न

कल्पतेऽयावत्सन्नस्तर्हि तस्मिन् अन्यतोऽपरिच्छदं वा कल्पते
अथ शब्दोविशेषणार्थः । स चैतत् विशिनष्टि । यो प्रावतः
सपरिच्छदस्तस्य कल्पते न शेषस्य परिच्छदं वावसन्ने ।
आचार्यं गणं धारयति शिष्ये च आचार्यस्य सपरिच्छदः
परिवारः स एव तस्य शिष्यस्य जवति व्यवहारस्तस्या
भावनात् इतरस्य न किमप्याभवति शिष्यित्वात् । इह-
परिच्छदविक्रया चतुर्जगता । तद्यथा । द्रव्यतोऽपरिच्छदो
भावतश्चापरिच्छदः १ द्रव्यतोऽपरिच्छदोभावतः परिच्छदः २
द्रव्यतः सपरिच्छदो प्रावतोऽपरिच्छदः ३ द्रव्यतः सप-
रिच्छदो प्रावतश्च सपरिच्छदः ४ तत्र चतुर्थजगवर्ती ब्रह्मः
शेषास्वब्रह्मः । एष सृज्यते । अत्रुना निर्युक्तिविस्तरः ॥

नित्यं इच्छा गणे, धारणं अपव्याविणं गणो नतिय ।

इच्छातिगमस्य अष्टा, महातन्नागेण ओव्वम्पं ॥

निकोरिच्छा गणं धारयितुं स च गणः स्वयं प्रजाजितो नास्ति
तस्मात्स्वयं साधवः प्रजाजनीयाः ॥ अथवा यद्यपि स्वयम्
प्रजाजने गणोनास्ति तथा यद्यपि यदा अवसन्न आचार्या-
जातो जवति तदा योऽसाधार्यस्य गणः स एव तस्य
जवति इच्छा च गणं धारयितुं विकस्य ज्ञानादिरन्तत्रयस्वा-
र्थ्यं ननु पूजासत्कारनिमित्तमत्रार्थं श्रीपद्ममुपमा महातन्ना-
गेन । किमुक्तं जवति पद्मसरसा महातन्नागेन गणपरिच्छ-
दोपमा कर्तव्या । सा चाग्रे प्रावयिष्यते । एष निर्युक्तिगाथा
संक्षेपार्थः । गणनिर्गम्यतिपाद्य ॥

जावगणेण दिगारो, सो उ अपव्याविणं न संतवति ।

इच्छातिगमदणं पुण, नियमणहेउं तओ कुणइ ॥

भावगणेन नो भागमतो जावगणेनाधिकारः प्रयोजनं स च
प्रावगणो यथोक्तः स्वयं प्रजाजितो नास्ति । तस्मात्स्वयं
साधवः प्रजाजनीयाः ते परित्यक्तया कर्तव्याः । अथवा
प्रजायत्याचार्ये यः परिवारः तथा स को निर्युक्तिकारो धार-
गाथायामिच्छाविक्रमदणं नियमहेतुं करोतीत्युक्तं । तत्र किं
नियमयति सरिराह । निर्जरानिमित्तमेवं गणं धारयति ननु
पूजादिनिमित्तं । स च गणं धारयन् यतिप्रमुर्महातन्नागेन
समानो भवति । महातन्नागेन समानतामेव प्रावयति ॥

तिमिमगेरहिं न खुन्नइ, जहंनुनाहो विर्यजमाणेहिं ॥

सोय महातन्नागो पप्फुद्वपउमं च जं अन्नं ॥

यथाऽश्वनाथस्तिमिमकरैर्विजृम्भमाणैर्न कुच्यति न स्वस्थान-
नाशयति । स एव चाश्वनाथ इह महातन्नागस्तथा धिव-
कृणात् अथवा समुद्रात् यदन्यत् प्रफुल्लपन्नं महासरस्तत्
महातन्नागम् ॥

उपनयमाह ॥

परवादीहिं न खुन्नइ, मंगिरहंतो गणं च न गिझाइ ।

होतिय सयाजिगमो, सत्ताण सरोव्व पउमहो ॥

तिमिमकरैरश्वनाथ इव परवादिजिराक्षिप्यमाणो न कुच्यति
न च गणं संगृह्यन् यथोक्त्येनानुवर्तमानो गहायति । यथा वा
सरः पद्माक्षं सत्त्वानां सदाभिगमं भवत्येवं सदा सत्त्वानाम
जिगमसाधुः प्रवृत्तवति ॥

एयगुणसंपउत्तो, वा विज्जो गणदरोउ गच्छंमि ।

पमिन्नोहादीएहि य, जइ होइ गुणेहिं संजुत्तां ॥

एतेन समुद्रतुल्यताकूपेण पद्माक्षसरः समानत्वेन गुणेन वा
संप्रयुक्तो गच्छे गणधरः स्याप्यते । सचैतद्गुणसंप्रयुक्तस्तदा
प्रवति यदि प्रतिबोधादिनिर्विक्रयमाणगुणैर्युक्तो भवति । प्रति-
बोधाद्योगुणाः प्रतिबोधकादिदृष्टान्तेन्योभावनीया इति । ता-
मेव प्रतिबोधकादीन् दृष्टान्तानुद्दिशयति ॥

पमिन्नोहादिसियसिरि, धरेय निजामगेय बोधव्वे ॥

तत्तोय महागोवो, एमेया पमिन्नसिओ पंच ॥

प्रतिबोधकः सुतोत्थापकः देशको मार्गदेशी श्रीगृहिको नां-
नागारनियुक्तो निर्यामकः समुद्रे प्रवहन् नेता । तथा महागोपो-
ऽतीवगोरक्षकुशत्र पवमेता भर्तरोदिताः पंच प्रतिपत्तयोऽ
धिहृताऽर्थे अभिरिति प्रतिपत्तय उपमा । तत्र प्रतिबोधकोपमां
मावयति ॥

जह आसित्ते गेहे, कोइ पमुत्तं नरं तु बोहेज्जा ।

जरमरणदिजयत्ते, संसारधरमि तह उजिए ॥

यथा आसमततो दीप्तगृहे कोऽपि परमबंधुः प्रसुप्तं नरं
प्रबोधयेत्तथा संसारगृहे जरामरणप्रदीप्ते जीवान् भविष्यान्
भावसुप्तान् प्रबोधयति । स स्थापनीयो गणधरावेक्षितस्तीर्थ-
करैरुक्तः प्रतिबोधकदृष्टान्तः । संव्रति देशकादिदृष्टान्तमाह ॥

बोहेइ अपमिन्नुक्के, देसिय मार्गविजोएज्जा ॥

एयगुणविपपीणो, अपालेच्छन्ने य न धरेज्जा ॥ १ ॥

(बोहेइ अपमिन्नुक्के) इति पूर्वगाथाव्याख्यायां व्याख्याता-
नेव देशकादीनपि दृष्टान्ताभ्यो जयेत् । तैस्त्रिंशं यो प्रमादानीनां पंथा-
नमृज्जं केमेण प्रापयति स देशक इष्यते । एवं ज्ञानादीनामवि-
राधनां कुर्वन् यो गच्छं परिवर्द्धयति स गणधरः स्यापनीयो
न शेषः । श्रीगृहकदृष्टान्तप्रावना । यथा यो रत्नानि सुनिरीक्षि-
तानि करोति स श्रीगृहे नियुज्यते एवं यो ज्ञानादीनामात्मसं-
यमयोच्चाविराधनया गणं वर्द्धयति स तादृशगणस्य नेता
कर्तव्यः ॥ निर्यामकदृष्टान्तभावना । यथा निर्यामकस्तथा
कर्तव्येनापि प्रवहन् वाहयति । यथा क्षिप्रमविघ्नेन समुद्र-
स्य पारमुपगच्छति एव एव च तत्त्वतो निर्यामक उच्यते । शेषो
नामधारकः । एवं य आचार्यस्तथा कर्तव्येनापि गच्छं परिवर्द्ध-
यति तथा क्षिप्रमविघ्नेनात्मानं गच्छं च संसारसमुद्रस्य पारं
नयति । स तत्त्वतो गणधरः शेषैर्विनाममात्रपरितुष्टः । महागो-
पदृष्टान्तभावना यो गाः स्वपदेषु विषमेषु वा प्रवेक्ष्यदृष्ट्यां वा
पत्नीवीरयित्वा च क्रमेण स्वस्थानमानयति । स महागोप
उच्यते । एवमाचार्योऽपि यो गणमस्थानेषु प्रवृत्तदेशादिषु
विहारिणं धारयति । पूर्वान्यासवृत्तानि च प्रमादस्त्वहिता
न्यपनयति स तादृशो गणपरिवर्द्धकः करणीयो न शेषः ।
अथवा प्रतिबोधको नाम गृहचित्तक उच्यते । यो गृहं चिंत-
यन् यो यत्र योग्यस्तं तत्र व्यापारयति । तत्र ध्यः प्रियमात्रं च
प्रमादतः स्खलनं निवारयति स गृहचित्तक उच्यते । एवं यः
स्थापितो यो यत्र योग्यस्तं तत्र नियुक्ते । नियुक्तोऽत्र प्रमादतः
स्खलनः शिक्तयति । स स्थापनीयो गणधरपदे नेतर इति ।
यश्चैतद्गुणविपपीणः प्रतिबोधादिगुणविक्रमो बध्य द्रव्यतो
प्रावतश्चैत्यर्थः । उक्तः परिच्छदहीनः स गणं धारयत् । न स
गणधरपदे स्थापनीय इति ज्ञातः ॥

दोहिं वि अपमिन्नुक्के, एक्केणं व अपपरिच्छदो य ।

अहारणा होति इमे, निक्कुमि गणधरं तंमि ॥

द्रव्यतोऽपरिच्छदो प्रावतश्चापरिच्छद इत्यादिचतुर्जगि प्रागे

बोधदशिता । तत्र निष्कीर्णं धारयति ज्ञान्यामपि कथ्यतो भावः
तत्र नेतव्यः । अपरिच्छेदे परिच्छेदरहिते प्रथममंग वपात्तः ।
एकैकेनवा अपरिच्छेदे द्वितीयमंगवर्तिनि द्रव्यतोऽपरिच्छेदे तृ-
तीयमंगवर्तिनि बह्व्यमाणानि उदाहरणानि भवन्ति तान्येवाह ॥

निकम्बु कुमारविरप, जामणपंती सियासरायाणो ।

वित्तत्यजुष्क असती, दमनजयगदामगार्ध्या ॥

निष्की कथ्यजावाच्यामपरिच्छेदे गणं धारयति कुमारवर्धतः ।
विरपे बहुभोतोरूपो आपनवनदवे द्वितीयो वर्धतः । तृ-
तीयः पंक्तिवर्धतः । चतुर्थः मृगाद्वाराजवर्धतः । पंचमो विज-
स्तेन सिंदेन सह युक्त्याभावो वर्धतः । एते पंचवर्धता
अप्रशस्ताः । प्रथममंगवर्तिनि प्रशस्ताश्चतुर्थजेने द्वितीये
अमकवर्धतस्तृतीयमंगवर्तिनि नृत्तकस्य सतो वामकादिपरि-
ग्रहो वर्धतः । अत्रादिशब्दात् मयूरंगवर्धिकादिपरिग्रहः ॥

तत्र कुमारवर्धतभावार्थमाह ॥

बुद्धीबलपरहणी, कुमारपञ्चतममखरणं तु ।

अप्येणेव बलेण, गिएहो वणमासणा रक्षा ॥

एको राजकुमारः बुद्धिबलपरिहीनो इत्यादिबलपरिहीनभवे-
ति भावः । पतनं द्रव्यभावपरिच्छेदरहितत्वमस्याख्यातं । स प्र-
त्यंतदेशे स्थितो ममरं देशाधिपत्यं करोति । ततो दायादेन राज्ञा
तं बुद्धिबलपरिहीनं शाखा अल्पनैव बलेन दंरुप्रेषणेन प्रहापणं
तस्य राज्ञा कृतं । ग्रहणानन्तरं च शास्तना कृता । प्रादयित्वा
स विनाशित इति भावः ॥

अत्रैवापनयमाह ।

मुत्तत्यअणुवेतो, अगीयपरिवारगमणपञ्चतं ।

परितित्यकडं हावण, सेवगेसेहादयषोड ॥

एवं सुप्रेण अर्थेन वाटुपंतेतोऽसपञ्चोऽनेन भावतोऽपरिच्छेद-
नामवाह । अशीतपरिवाशोऽगीतार्थपरिवृतोऽनेन द्रव्यतोऽप-
रिच्छेदत्वमुक्तं । स प्रत्यंतं देशं प्रति गमनं विधाय आचा-
र्यत्वं करोति । स च तथा आचार्यत्वं विरुद्धयन् परतीर्थिकैः
परिग्रीय निःपृष्टव्याकरणः क्रियते । तद्वन्तरं आवकाणा
अपत्राजना । यथा विरुद्धिता एव न भवद्दीर्घाधर्मः शोभनः ।
तथा च भवद्दीर्घार्थः पृष्ठः सन्न किमप्युत्तरं ददाति । किंत्वस
मंजसं प्रहपतीति । तथा शिष्या अपि तैर्विपरिणम्यन्ते । एवं च
जायते महाननर्थः शासनस्य । तदेवं यत इमे दोषास्तस्माद्द्रव्य
परिच्छेदरहितेन निकुणा न गणो धारयितव्यः । गतं कुमार-
शरम् ॥

अधुना विवरयवर्धनमाह ॥

बणदवसत्तसमागम, विरप सिंहस्स पुंठनेवणया ।

तं दिस्सं जंबुणो, विविरयवृद्धा मिगार्ध्या ॥

विवरयो नाम बहु भोतोरूपो जलाशयः । स च बोरुशहस्त-
विस्तारो नद्यां महागर्त्तायां वा तस्याऽङ्कुचः त्रिहस्तविस्तार-
स्तस्य प्रवेशो मय्यो वेंट ॥

अभया अरुवीए वणदवो जातो सो सव्वतो समंता
दहंतो बव्वइ ताहे मिगादयो सत्ता तस्स वणदवस्स जीया
परिषावं वेढं पविट्ठा । तत्थवि सो वणदव्वो न्हंतो
आगच्छइ । तत्थ य सीहो पविट्ठो । आसितोयमिगादी
जाया चित्तिंति । वेंटए स वणदवो पविसइच्चि दग्गियव्वं-

ति । ततो सीहं पायवदिया विस्सुवेंति । तुम्हे अम्हं
मिगरायाओ नित्यारोहि । सीहेणं जम्हइ । पुंठे मम
वणियं सग्गा । ततो सीहेणं प्सुतं कयं । सोल्लसहत्थे
विकंतो सह मिगार्धं हिंकीणं अभया पुणो वणदवो जा-
तो । तहेव मिगादयो तत्थ पविट्ठा । ततो एको सियासो
सीहेण उत्तारियपुब्बो चित्तेइ । अहं पि सीहो वेव
उत्तारेहामिति मिगादयो जणंति । मम पुच्छे वणियं
सग्गेहते सग्गा तेण सियासेण प्सुतं कयं । विपर सह
मिगाइएहिं पविट्ठो सव्वे विणट्ठा ॥ तेअह्णाणातीआव-
तीसु गीयत्थेणं वियपए जयणानिसेवणा मिए गच्छं
नित्यारियं पासिन्ना अगीयत्थो चित्तेइ । सव्वेवि एवमा-
यत्ति एवं मअंतो निकारणे विसियपदेण गच्छेण सयं
विहरइ सो तहा विहरंतो नगरगाइजववियरए अप्पाणं
गच्छं च पावइ ॥

एव भावार्थः । अधुनाऽहरार्योविप्रियते । वणदवे जाते सत्वा-
मां मृगादीनां विपरवपरिवृत्ते वेंटे समागतः । तेषां सिंहस्य
पुच्छे सन्नानां सिंदेन सह व्यपरजसा बहुभोतोरूपस्य जलाश-
यस्य भेषनं बंधनं ततोऽह्णा जंबुकेनाऽप्यन्यथा तत्कर्तुमारब्धं ।
तेन च तयाकर्तुमशक्नुवता मृगादयः तस्मिन् व्यपरजसि वृ-
द्धाः क्षिप्ता एव वर्धन्तः ॥

संप्रातं दार्ष्टान्तिकयोजनामाह ॥

अह्णाणादिसु एवं, दहं सव्वत्थ एव मअन्तो ।

जवविरियं अगीतो, पामइअनेवि पवरन्तो ॥

अध्यादिध्यापत्येव द्वितीयपदेन वतनानिषेवणतो गच्छं नि-
स्तारयंतं ह्णा अगीतोऽगीतार्थः सर्वत्रैव मारयितव्यमिति मन्य-
मानो निष्कारणयतनया द्वितीयपदेन गच्छं परिपाहयन् भाव-
वियरयमिति द्वितीया प्राकृतत्वात् समर्थयै । नरकादिमवरूपे
व्यपरजसि प्रपतन् अन्यानपि स्वगच्छवासिनः पालयति । गतं
व्यपरजोच्चारम् ॥

अधुना पंक्तिद्वारमाह ॥

जम्बुककूवे चन्दे, सीहेणुत्तारणा य पंतिए ।

जंबुक सपन्तिपरुणं, एमेव अगीयाणं ॥

पगया जेह्णामासे सियासा तिसिया अहुरत्ते कूव-
तमे त्रिया । कूवं पलोयंति । तत्थ ते जोएहाए उदए चंद-
बिंबं पासंति । चित्तेतिय चंदो कूवे पन्तिओ । तत्थ य सीहो
आगतोचेइततो तेहिं सियासेहिं सीहो विण्णावितो
तुमं मिगादिवतीए सवि महादिवती कूवे पन्तिओ एयस्स
गुणेणं अम्हे दिवसत्तयाए रत्तीए सुहं निरुवसग्गा विय
रामो ततो जुज्जसि तुमं गहादिवतिमुत्तारिड । सीहो
जणंति । पंतिए समं पुच्छे सग्गित्ता विवरइ अंतिसस्स
चंदो सग्गिद्विहिं ताहे सव्वे प्सुतेनोत्तारेहामिति ततोते
पंतीए सीहपुच्छे सग्गा कूवमज्जे उत्तारणा सीहेण प्सुतं
काठं सव्वे उत्तारिया । उवरि गगणे चंदं पासंति । कूव-

तस्मै य आलोक्ष्य उदएचंदं अपास्माणा उत्तरियत्तिम
अंति । अन्नया तहेव चंदं पासेत्ता सीहेण उत्तरियपुव्वो
सियालो एवं चिन्तेइ । अहमावे सीहोइव उत्तरोमि ॥
एवं चित्तिता सोसियालो जणइ । पत्तीए मय पुच्छे झ-
गित्ता उयरहते उत्तिआ । सीयाद्वेण उत्तारेहामित्तिपु-
तं कयं । ततो असमत्थोत्ति तह पुच्छे झगित्ता सह
कूवे पमिता । तत्थेव मतो एवमहाणादीसु आवईसु
गीयत्थेणं वितियपदे जयणा निसवणाए ॥

इत्यादि । उपनयः पूर्ववेदेष भाषायांऽधुना अकारार्थः । एक
दा जंबुकाः कूपतटे मिक्षितास्तेः कूपे कूपमध्ये खंडो दृष्टः ।
तस्मिन् दृष्टे तदुत्तरणाय सिद्धपुच्छविद्यमानां पंकषा प्रवि-
ष्टानां शृगाखानां सिद्धेनोत्तरणा कृता । तत् दृष्ट्वा अन्यदा
एकेन जंबुकेन सिद्धोत्तरितपूर्वेण तथा कर्तुमारब्धं । ततस्तस्य
जंबुकस्य संपत्तिकस्य कूपे पतनमेवमेवैतत् दृष्टांतद्वयोर्केन
प्रकारेण गीतागीतयोर्भवकूपे गच्छेन सह पतनं तत् उत्तरणं
च गच्छस्य परिभाषनीयमिति । गतं पत्तिद्वारमिदानीं शृगाख-
राजद्वारमाह ॥

नीद्वारागे खसट्टम, हत्थीसरजा सियाद्वकच्छजओ ॥

बहुपरिवारअगीते, विज्वयणो हावणपरेहिं ॥

एको सियालो रत्तिघरं पविटो घरमाणेण वेतितो निच्छु
जिउमाहत्तो सो पुण गाईहि पारटो नीद्वीरागरंजणे पमितो
किहवि ततो उत्तिओ नीद्वबओ जातो तं अन्ने सरजतरकखु
सियाद्वादी पासिउं जणंति । को तुमं परिसो सो जणइ
अहं सव्वाहिं मृगजातीहिं खसट्टमो नाम मिंगराया क
ओ । ततो अहं एत्थमागतो पासामि । ताव कोमअति ते
जाणंति । अपुव्वो एतस्स एसदेवेहिं अणुगहितो ततो ज
णंति अम्हे तव किंकरा ।

संदिसह किं करेमा खसट्टमो जणइ हत्थिवाहणं देह
दिसो विद्वग्गो वियरति । अन्नया सियाद्वेण उव्वुइयं ।
ताहे खसट्टमेणं तं सियाद्वसहावमसहमाणेण उव्वुइयं
ततो हज्जिणा सियाद्वोत्ति, नाउं सोकां पवेतुं मारितो ॥
एवं कोइ अगीयत्थो अगीयत्थपरिवारं द्वाजेत्ता पव्वंतं
देसं तं गंतुं आयरिउत्ति पकासेइ । सो किहिविओसेहिं पे
याद्वितो जानट्टिकिविजाणइ एवं तेण अप्पा जहामितो ॥

एष जाधायोऽधुना अकारार्थः । नील्यासंबंधी रागो यस्य स
नीद्वीरागः । शृगाखः खसट्टमो नाम मृगराजो जातः । तस्य हस्तिनाः
सरजाः शृगाखा उपलक्षणमेतत् । तरकादयश्च परिवारः । सोऽ
न्यदा कस्यापि शृगाखस्योद्भवाकार्यं शृगाखोच्चादितमकरोत् ।
ततः शृगाखोऽयमिति ज्ञात्वा हस्तिना मारित इति शेषः । एवं
गीताश्च बहुपरिवारे अगीते अगीतार्थे विहरति बहुश्रुतोऽहमा-
ख्य इति बहुजनविश्रुतं विकुर्वाणः प्रष्टव्याकरणाक्षमर्थतया
परेज्यः पक्षवर्तिन्यश्चापभ्राजना भवति । अथवा अयमन्य
उपनयः ॥

सेहादिकज्जेमुं वा, कुसादिसमितिमु जंपउ अयं तु ।

गीएहीं विस्सुयंतो, निहोमणमपञ्चओ सेहि ।

षाशब्द उपनयांतरसूचकः । शैककादिकार्येषु कुसादिसमवा-
ये नियुक्तः कुलगः । संघसमवायेषु भाषकाः सिद्धपुत्राश्च भवत
अयमेव तुरवकारार्थः । बहुश्रुतो जल्पतु व्यवहारनिर्णयं करोतु
ययाकस्य भवतीति । ततस्तेनाव्यवहारमुक्तं तच्च गीतार्थै-
भ्युन ततस्तै निहोमण मिति निहेनितं यथा अगीतार्थे एष न-
जानति व्यवहारमिति । ततः शैके प्राकृतत्वात् पृष्ठयर्थे स
समी । एकवचने बहुवचनं । शैककाणामुपलक्षणमेतत्
आयकाणां सिद्धपुत्राणां च तद्वचस्यप्रत्ययो जातः स्तितयति
च एष इयं कालमस्माभिर्गीतार्थः संज्ञावित इति । गतं श्रुता
हराजद्वारम् ॥

संप्रति (वित्तव्यजुः ससतिसे) चारं व्याचिख्यासुराह ॥

एकेकएगजाती, पतिदिण सममेव गिएहाइ ॥

सीहेण हु जुज्जइत्ति, पारइ कूवम्मि वुद्धससणेण ॥ १ ॥

एमेव जंबुगो, वा कूवे पमिबिबमपणो दिस्स ।

उवणय तत्थ मरणं सामायारीगयिअगीयाणं ॥ २ ॥

एगो सीहो सो हरिणजातीणं वुद्धो दिवसे २ हरिणं
मांऊण खाइ । तओ हरिणेहिं विस्सुविओ किमंगरायं
तुमं हरिणजातीणं एकयाण परिनिव्वट्ठो ता पसायं
करोहि । सव्वमिगजातीणं वारणं पइदिवममेक्के मिगं
खाहि । सीहेणं चितियं जुत्तमेस जणइ ततो सव्वे मिगा
मेद्वित्ता सीहेण जणिया । तुज्जे कुल्लजुत्तत्ताए आत्मी
यकुल्लोचित्थेनेत्यर्थः । सव्वमिगजातीणं वारणं पइदिवसं
सहाणाद्विस्स एगं पेसिज्जाह । तेहिं अञ्चुवगयं ।

ततो ते वि मिगा तहेव पेसंति । अन्नया ससगजातीए
वारण । ससगा संपसारंति मन्त्रयंतीत्यर्थः । कोवच्च-
अज्ज सीहसगासे एगो वुद्धससगो जणइ । अहं
वच्चापि । जो सव्वमिं मिगाणं संति काउं एमिच्छि
सो वल्लिओ अंतराज्जे मरुक्खसरिसे कूवं दट्ठु
उस्सूरे सीहसगाममागतो । ताहे सीहेण जणियं
किं रे तुमं उस्सूरे आगतोसि । ससगो जणइ । अहं
पाए आगच्छंतो संतो अन्नेण सीहेण रुद्धो । जह्वा
कहिं वच्चापि । ततो मए सव्वजाओ कहितो । ताहे
सोजणइ अओ न होइसो मिंगराया ततो मए जणियं ।
जइ अहं तस्स मिंगरायस्स सगासं न जामि तो सो रुद्धो
सव्वे ससगा उच्छादेहिंति । तम्हा जामि तस्स सगासं
कहेमि । ततो जो तुमं वल्लितोहोहिंति तस्स अम्हे आणं
कहामो । ताहे अहं तेण जणितो वच्चा कहोहिं जण
आगच्छ मम सगासं जदि ते सत्ती अत्थि ततो सीहे
जणति दंसोहि ममं तं सीहं । ततो ससओ सीहेण समा-
गम्म कूरं अगर्हं कूरत्थोववदंसेति । जणइ य एत्थ
पविटो चिट्ठइ । जइ तपसियमि तो तुमं अगज्जयजेण

सो वि उग्मज्जइ ॥ ततो तेण उग्मज्जियं उग्मज्ज
पमिसदो उड्डितो ततो मुहुत्तं अच्चइजाव न पुणो को
वि उग्मज्जइ ताहे सीहो वित्तेइ मम सएण विनत्थोतो
न गज्जइति । निष्फरइ वा तं एत्थेवज्जएविसितामारे
मिति पमितो कूवे । अपेक्खमाणो चित्तेइ नूणं निष्कुको
ताहे सीहो गज्जइ रोक्किरइय ततो चित्तेइ न जुज्जिउ-
कामो मए सम्मं एवं जुच्चासतीए सीहो प्लुत्तं काउं
उत्तिण्णो । एवं गीयत्थस्स विजयविच्छन्ना जवति ।
तहावि सो जाणगतणेण अप्पाणं वि सोहेइ । तहाएगो
जंबुगो सो जमंतो कहुवि कवतने समागतो कूवे पाणियं
पादाइयं दिडं अत्तणो पमिविंबं । तथो उक्खयइ ताहे
उच्चसिओ पमिसदो । तं सोउ मेहुक्कार इतिराया
सिया ते पमितो तं मगाणं प्लुत्तं काउमसमत्थोसि तत्थे
वमतो एवमगीयत्थो वद्विओ वि न सकेइ अप्पाणं पवु-
च्छरिउमिति तस्य गणो न दावब्बो ॥

एषजावार्थोऽधुनाकारार्थविवरणं । सर्वा मृगजातयो मिश्रि-
त्वा प्रतिदिशसमेकैकमकस्या जातेः सिंहस्य स्थानस्थितस्य
समर्पयन्ति । इत्येवा शशकस्य चारो जातः । सोऽप्यंतराक्षे
द्वक्पे प्रतिविंबं मरूपसदृशमलीवोत्तमं कूपे दृष्टव्यर्थः ।
चिरान्सिंहसकाशमागतः ततश्शशकं सिंहस्य पृच्छा कस्मा
धिरावागतः । तस्याद्यसिंहकथनं ततः (पञ्जगति) सिंहस्य कृप-
समीपागमनं तदनंतरं पूर्वप्रकारेण कूपे रेप आत्मनः प्रति-
क्षेपः ततः । प्लुतेनोत्तरणं । एवमेवेत्यादि एवमेव यथाप्रवृ-
त्त्येवत्यर्थः । जंबु कोऽपि कूपे प्रतिविंबमात्मनोदृष्ट्वा रेपनकं प्रति-
क्षेपणकमात्मनः कृतवान् तच्च तस्य मरणमव समवतार उ-
पनयो यथाक्रमं गीतागीतार्थयोः कर्त्तव्यः । स च प्रागेव कृत
इति । संप्रतमेतान्युदाहरणानि यं भंगमाधित्योपदर्शितानि
तत्र योजयति ॥

एए उदाहरणा, दब्बे जावे य अपद्विच्छन्नंमि ।

दब्बेण अपद्विच्छन्ने, होंति इमे तस्य जंगमि ॥

पतान्यनंतरोदितानि पंचाणुदाहरणानि अप्रशस्तानि
इव्ये जावे च सप्तमी प्राकृतत्वात् तृतीयार्थे । इव्येण भावेन
च अपरिच्छन्ने इति प्रथमभंगवर्तिनि वेदितव्यानि । प्रशस्ता-
नि चतुर्भंग इव्यतो प्रावतश्च परिच्छन्ने इति बाक्यशेषः ॥
प्रव्येण अपरिच्छन्नेनेन इव्यतोऽपरिच्छन्नो प्रावतः परि-
च्छन्न इति वा तृतीयभंगसूचितं सूत्रं । तथा भावे सप्तमी
तृतीयार्थे । भावेनापरिच्छन्नो भावतोऽपरिच्छन्न इति तृतीय-
भंग इति न सूत्र इति न इमे वक्ष्यमाणे उदाहरणे । तत्र प्रथमतो
द्वितीयभंग उपात्तः ॥

दमगे वइया खीरघानि, घट्टचिताय कुकुमिप्पसवो ।

धणार्पिणसमणेरि, उसीसगजिदणघनीए ॥

एगो दमगो गोउल्लं गतो तत्थ गोउद्विण्हिं दुष्णं
उहं पाइतो अक्खया से दुष्णस्स जरिया धनिया दि-
स्सा । सोतं धेत्तण घरं गतो खटाएण ऊसिमसूझे उवेउं

निवसो चित्तिउमादत्तो । एयाए दुष्णधनियाए कळे कुकु-
मीतो किणिस्सामि ताहे पसवो होहिंति तं पसवं विके-
हायि ततो तं मूळं बहिए । पउंजेहायि । एवं सुबहुं धणं
पिणित्ता कुल्लार्णं समाणंतरकुल्लप्पसूर्यं कम्मा । परिणिता
आणेमि । ताहे सा कुल्लमदेण उसीसएणं सेज्जं बनि-
हिति ततोहंकिउस्सीसएणा सज्जं वनिसिति पहाए
आहणिस्सामिति पादोउच्छूदो तेण सा धनी जग्गा ।

अकरयोजनां त्वय । प्रमकोरकः स प्रजिकायां गोकुले गतः ।
तेन दुग्धपानानंतरं क्षीरभृता घाटका ब्रह्मा सा गृहगतैर्नक्षत्रा-
या मुच्छीर्षकसूत्रे स्थापिता । ततश्चिताऽनूतं किंविषयेत्यत आ-
ह । कुकुहूथः केतव्यास्तदनंतरं तासां प्रबंधेन प्रसवः । पुनस्त-
स्य मूलेन विक्रयस्ततो बुद्धियोगेन धनपिदनं कृत्वा (समाणे-
तर) मिति । समानां समानकुल्लप्रसूताभिधेतरामसमानकुल्लप्रसूतां
कन्यां परिधीय तां कुल्लमदेनोच्छीर्षकेन चर्दतीं पादेनाहनिष्या-
मीति दुग्धघटिकाया भेदनमकार्षात् ॥

अत्रोपनयमाह ॥

पन्नावइत्ताण बहूउ सिस्से, पन्ना करेस्सामि गणाहिंवत्तं ।
इत्थं विकप्पेहि विसूरमाणो, सज्जायमेवं न करेइ मंदो ॥

बहुन् शिष्यान्प्रप्राज्य पञ्चात्करिष्यामि गणाधिपत्यं एव
मित्राधिकल्पैस्स मंदो नित्यकाळं विस्तरयन् स्वान्यायं न
करोति सूत्रार्थपौर्णवं करोतीत्यर्थः । ताश्चाकुर्वाणः पूर्व
गृहीतान् सूत्रार्थांश्चाशयति । यथा सज्जनको दुग्धघटिकां
नाशितवान् ॥

संप्रति तृतीयभंगे उदाहरणमाह ॥

गावीगोरक्खंतो, येत्थं च जत्तिए पड्डिया तत्तो ।

दिडंतो गोवगे, होहिंति य वच्छिगा तत्थ ॥ १ ॥

तेसिं तु दामगाई, करेमि मोरंगचूडितोय ।

एवं तु तस्यजंगे, वत्थादीपिंरुणमगीतो ॥ २ ॥

एगो घोसो गावितो रक्खंतो चित्तेति । अहं गोरक्ख-
णमोक्षेण पमियातो गहिस्सामि ततो मे पवहुमाणो
गोवगो जविस्सत्ति तम्मिय पवहुमाणे गोवगे वच्छिगा
ओ बहुयाउ होहिंति ततो करेमि । तासां जोग्गाओ
मोरंगचूडियाओ य एवं चित्तिता सो तहापकरेति एव
मगीययो वि जावेणापद्विच्छन्नो तस्य जंगीहो वहंगे
परिवारे चित्तेतिइति वत्थादीणी बहूणि पिनेति ॥

अकरयोजनां त्वय । गोरकृष्णे गोपालांश्चितयन् भृत्या मूलेन
पड्डिका अभिनयप्रसूता गा गृहिष्यामि ततो मे प्रवर्त्तमानो गो-
वर्गोऽनिष्यति । तत्र तस्मिन्प्रवर्त्तमाने गोवर्गे घस्त्रिका जवि-
ष्यति । ततोऽतस्तस्यां योग्यानि दामकानि करोमि । मयूरांग-
चूडिकाश्च मयूरांगचूडिका आजरणविशेषरूपा एव । क्षित-
यित्वा स तथा प्राकृतवान् ॥

तत्रोपनयमाह । एवं तु एवमेव तुरेयकारार्थस्तृतीयभंगवर्तमान-
स्य अगोते अगोतार्थस्य वस्त्रादिपिदनमयगतव्यं । अस्य यद्य-
पि परिवारो नास्ति तथा वस्त्रादिषु सन्धिधरस्तीति इव्यतः
परिच्छन्नत्वमंगीकृत्य तृतीयभंगे इत्युक्तं ॥

अस्य दोषानाह ॥

ताई बहई पमिजेहयंतो, अट्टाणमाईसुय संबंहतो ।

एमेव वा सम्मतिरित्तगंसे, वातादिस्वेजेडुयएवहाणी ॥

तानि ब्रह्माणि बहूनि प्रतिदिवस्समुज्जयकासं प्रतिवेक्षण्यन् अप्रतिवेक्षणे प्राबधित्तापत्तेरज्ञादिषु ब्रह्मनि मार्गे आदि शब्दात् वस्तुतत्परसंक्रमेणादौ च संबहन् भ्रम्यति । अत्राद्य ग्लानत्ये च संयमविराधना सूत्रानिष्य एवमेव अनेनैवप्रकारेण वर्षास्वपि दोषा वाच्याः केवलं (से) तस्य उभयकासं तानि प्रतिवेक्षयतोप्रतिरिक्तकर्म अतिरेकेण वातादिदोषो भवति । तथा च साति सुदीर्घं भुते सूत्रस्य च शब्दार्थस्य च परिहानिः ॥

अत्र परस्याऽवकाशमाह ॥

चोदेति न पिनेतिय, कजेगिहंति यजो सल्लच्छीओ ॥

तस्स न दिज्जइ किं गणो, जावे उण जो उ संच्छओ ॥

चोदयति पुरो यथा चः स लक्षिको भावेन च योऽसंज्ञो परिच्छदरहितो न पूर्वमेव ब्रह्मादीनि पिदयति । किंतु कार्यं समुत्पन्ने गृह्णाति तस्य किं कस्मात्कारणात् गणो न दीयते प्रागुक्तदोषसंभवात् अत्र सूत्रमाह ॥

चोयग ! अप्पण्णयअसी, पूयापमिसेहनिज्जरतस्सा ।

एसंते मे अण्णजाणसि, पव्वइए तिभि इच्छासे ॥

हेचोदक ! स भावतोऽपरिच्छन्नोऽप्रचुरदितोऽतस्तस्मात्तस्मै गणो न दीयते । एतौ तृतीयमंगवर्तिन्याक्षेपपरिहारौ (अस-
तिसि) यस्य तृतीयमंगवर्तिन आक्षेपपरिहारावभिधातव्या-
विति वाक्यशेषः । तथा (प्यसि) पूजार्थं गणो ध्रियते इति
कस्यापि वचनं तस्य प्रतिषेधो वक्तव्यः । किंतु निर्जरार्थं गणो
धारणीय इति वाच्यं । निर्जरार्थं व्यवसिताः केचित्पूजामपी-
च्छन्ति । तत्र निर्जरार्थं गणं धारयतः पूजामपि प्रतीच्छतः आ-
चार्यस्य न दोषस्तथा तन्नामं दृष्टान्तत्वेन द्रष्टव्यं । तथा यो
भावतः परिच्छन्नशिष्यो लक्षिमांश्च सततं परिवारं(से)तस्याऽ
तृतीयस्य आचार्यस्य अनुजानाति कियंतमित्याह । जघन्यत-
स्त्रीप्रव्रजितान् । किमुक्तं भवति । जघन्यतस्त्रयः प्रव्रजिताः
अथर्ह्यं दातव्याः (इच्छासेसि) इच्छावो(से) तस्याऽआ-
र्यस्य । इयमत्र भावना । आचार्य आत्मनो यथेच्छया ग्रीन्वा
बहुतरान्या सर्वान्वा प्रव्रजितान् गृह्णातीति एष गाथासंक्षे-
पाद्यः । व्यासार्थं तु भाष्यकृदिवहुः प्रथमतः (चोयग अप्प-
ण्णसि पदं) व्याख्यानयति ॥

जसुइ अविगीयस्स उ, उक्करणेदीहिं जई विसंपत्ति ।

तह वि न सो पज्जतो, वोढव्वे करीसकाओव्व ॥

चोदकेनाक्षेपे प्रागुक्ते कृते सति प्रतिवचनं भण्यते । अविगी-
तस्य विशिष्टगीतार्थरहितस्य तु निश्चितं यद्यपि उपकरणादी-
नामुपकरणशिष्यादीनां गाथायां वा तृतीया वृत्त्यर्थं प्राकृत-
त्वात् । संपत्तिस्तथापि न सपर्याप्तः समर्थो वोढव्ये उपेक्षिते
गणभारं किमेवेत्यत आह (करीसकाओव्व) करीसो नाम
वंशजातिविशेषो दुर्बलस्तन्मया कापोतीव कस्मान्नभारव-
हनेन समर्थ इत्यत आह ॥

न य जाणइ वेणइयं, कारावेउं न यावि कुव्वंति ॥

तइयस्स परिजवेणं, मुत्तयेणं अप्पमिबष्ठा ॥

वा यस्मादर्थे यस्मान्न जानाति विनय एव धैनयिकं विनया
विनय इति स्वार्थे एकग्रप्रत्ययः । “अतिवर्त्तते स्वार्थप्रत्ययकाः

प्रकृतिविगबचनानि” विनयशब्देऽस्यपुंस्त्वेऽपि प्रत्यये समानीते
नपुंसकसङ्गता तदाशिष्यान् कारायितुमर्गोत्तरार्थत्वात् । नच तस्व
पाश्चे सूत्रमर्थो वा प्रावतोऽसंज्ञत्वात् । ततः सूत्रार्थाच्यां
गाथायां सप्तमी तृतीयाथे प्राकृतत्वात् अप्रतिबद्धाः सन्तः शि-
ष्याः परिभवमेव केवलं मन्यन्ते । जन्मनो निष्कलीभवनात् ।
तेन च परिभवेत् । तस्य तृतीयमंगवर्तिनो धैनयिकं कार-
यितुं जानतोऽपि न चापि नचैव ते शिष्या विनयं कुर्वन्ति ।
तस्मान्न तृतीयमंगवर्ता गणधारणयोग्यः ॥

सांप्रत (माससिचि) पदं व्याख्यानयन् द्वितीयमंगवर्ता-
वाक्षेपपरिहारात्माह ॥

वियजंगे पमिसेहो; जं पुच्छसि तत्थ कारणं सुणसु ॥

जइसेहोज्ज धरेज्जा, तदजावे किं न कारेउ ॥ १ ॥

तांपि यहु दव्व संगहं, परिहणं परिहरंति सेहादी ॥

संगहरीए य संगहं, गणधारित्तं कहं होइ ॥ २ ॥

यत्पृच्छसि त्वं यथा द्वितीयजंगे द्वितीयमंगवर्तिना गणधा-
रणे कस्मात्प्रतिषेधः कृतस्तत्रकारणं मिदं शृणु तदेवाह यदि(से)
तस्यगणो भवेत्ततो धारयत् तदभावे गणभावे किंतु धारये-
त्तनैव किंचिदिति भावस्ततो गणभावादेतस्य गणधारणप्रति-
षेधः । अपि च तंबहु इत्यादि तमपि च भावयत् । सच्छ-
मपि च बहु निश्चितमलक्ष्यकतया द्रव्यसंग्रहपरिहीनं वस्त्रपा-
त्राद्युपकरणसंग्रहरहितं शैकादयः शैकाक आदिशब्दात् मुनि-
वृषभादिपरिग्रहः । परिहरति वस्त्राद्यप्रावात् तेषां सादनात्
ततः संग्रहमृते विना सकलं परिपूर्णगणधारित्वं कथं भवति
नचैव जवतीति भावः तदभावाच्च तस्य तत्प्रतिषेधः । इदमलक्ष्य-
कमधिकृत्योक्तं । यदि पुनर्द्वितीयमंगवर्त्यपि धृश्यमाणगुणैरु-
पतोभवति ततोऽनुज्ञाप्यतेऽपि गणधारीदेवाज्ञावास्तथाचाह ।

आहारवत्थादि इत्यादि गाथा ३१९ पृष्ठे ३० पंक्तीं द्रष्टव्या ॥

संप्रति (पूयापमिसेह इति) पदं व्याख्यानयन्माह

पूयत्थं नाम गणो, धरिज्जति एव बवसितो सुणत्ता ॥

आहारोवहिपूया, करणेन गणो धरेयव्वो ॥ १ ॥

पूजां प्राप्नुयामित्येवमर्थे नाम गणो ध्रियते इत्यर्थं कश्चित् व्य-
वसितोऽन्युपगतवान् । एतावता (पूया) इत्यंशो व्याख्या-
तः । अत्राचार्यः प्राहः । शृणुत यदर्थं गणो ध्रियते । तत्र परो-
क्तप्रतिषेधमाह । आहारोपधिपूजाकरणेन संकृष्ट आहारः
शोजन उपधिर्महती पूजा स्यादिति कारणतोऽत्र विजक्तव्योपः
प्राकृतत्वात् न गणोधारयितव्यः । एतावता प्रतिषेध इति
विबुधं ॥

किमर्थं तर्हि गणो धारयितव्य इत्यत आह ॥

कम्माणानिज्जारट्ठा, एवंपु गणोजवे धरेयव्वो ॥

निज्जरणहेतुववसिया, पूयापि वे केइ इच्छंति ॥ २ ॥

एवमनेन कारणेन खु निश्चितं प्रवर्ति गणोधारयितव्यो यदुत
कर्मणां ज्ञानावरणीयादीनां निर्जरार्थं मोक्षार्थैव तत्त्वैविनां
प्रवृत्तेरादागदीनां चैदिकत्वात्केवलं केचित्स्यधिरकल्पिका
निज्जराहेतोरगणधारणं व्यवसिताः । पूजामपि धृश्यमाणसङ्क-
शानिच्छन्ति । किमुक्तंभवति यद्यपि नाम तत्त्वतः कर्मनिर्जरण-
निमित्तं गणो ध्रियते तथापि पूजामध्येयं प्राप्नुयादिति पूजा-
निमित्तमपि तस्य गणधारणमनुज्ञाप्यते ॥

पूजामेवाह ॥

गणधारिस्साहारो, उक्करणं संथवो य उक्कोसो ॥

सकारो सीसपमिच्छा, एहिं गिहिअमतिथेहिं ॥१॥

गणधारिणस्ततः उत्कृष्ट आहार उत्कृष्टस्सेस्तवस्ततां गुणानां प्रख्यातं तथा शिष्यः प्रतीकैर्गृहिभिरन्यतीर्थिकैश्चो-
त्कृष्टः सत्कार उपपन्नायादिभिः पूजनं क्रियते ततः पूजानिमि-
त्तमपि तस्य गणधारणमुद्रापनं संस्तवनं व्याख्यानयति ॥

सुत्तेण अत्येण यउत्तमोउ, आगादपप्पेसु व जावियप्पा ।

जच्चभिओ यावि विमुच्छजाओ, संते गुणेवं पविकल्पयंते ॥

संज्ञेण अर्थेन च एष उत्तमः प्रधानः परिपूर्णस्य सूत्रस्यार्थ-
स्य वाचदातस्यास्य संभवात् । तथा आगादप्रज्ञानि शास्त्राणि
तेषु जावितात्मा तात्पर्यप्रादितया तत्रास्तीत्य निपण्णमतिरिति
ज्ञावः । तथा ज्ञात्या सकलजनप्रशस्ययाऽन्विता यत्को जात्य-
न्वितः । तथा विद्युः स्वपरसंसारमिस्तारणीकतानतयाऽव-
दातो जायोऽभिप्रायं यस्य स विद्युःप्रायः । एवं स्तुतो गुणान्
गणधारिणः शिष्या अपरे च प्रकर्षतो दुर्घाऽतिरेकलक्षणतो
विकल्पयंते इत्याद्येते । एवं पूज्यमाने आचार्ये पूजकानां
यो गणस्तमुपदर्शयति ॥

आगम्य एवं बहुमाणितो हु, आणा विरसंच अजाविप्पु ।

सुणिजरावेणइया य निच्चं, माणस्स जंगोवि य हुज्जयंते ॥

पूज्यमाने आचार्ये पूजकैरागमो बहुमानितो बहुमानविष-
यीकृतो जवति । आगमस्य तत्रस्थत्वात् । तथा भगवता-
मर्हतामाज्ञा परिपाक्षिता जवति । भगवतां हि तीर्थकृतामि-
यमाज्ञा यदुत गुणेः सदा पूजा कर्तव्या । तथा चोक्तं । “जडाहि
अग्नी जलनं नमसे, नानाहुतीमंतपयाभिसिक्तं ॥ एवायरी
यं उषवेदुपजा, अणंतनाणो विगतोविसेतो, तथा गुरुवि-
नयकरेण येनाऽद्यापि प्रायितास्तेष्वजावितेषु क्रियमाणपूजा
दर्शनतः स्थिरत्वमुपजायते । यथा धैनयिकैर्विनयनिमित्ता
विनिर्जरा कर्मनिर्जरणं नित्यं सदा सततं भवति । गुरुविनय
स्य सदा कर्तव्यत्वात् । तथा मानस्याऽहंकारस्य भंगोऽपि
च कृतो जवति । एते पूजकानां गुणाः ॥

संप्रति निर्जैरार्थमेव गणधारिणं व्यवसितस्य पूजामपीकृतः
आचार्यस्य दोषाज्ञावे यस्तमागऽष्टांतस्तं प्राधयति ॥

लोइयधम्मनिमित्तं, तमागवाणाविंयमि पउमादी ।

न विगरिहियाणुजोत्तुं, एमेव इमं पि पासामो ॥

केनापि धौकिकीं धुतिमाकाण्य धर्मेनिमित्तं तमागं खानितं ।
तस्मिन् तमागे पञ्चाक्षीनि जातानि । वर्षारात्रे चापगते यत्र
यत्र पानीयं क्षुप्यति । तत्र तत्र धान्यं चापयति । तत्र यथा
पञ्चाक्षीनि अनुजयितुं प्राक्तं गृह्यमाणान्यपि न तस्य विगर्हि-
तानि जवंति । लोके न तथा सम्मतत्वादेवमेव अनेनैव प्रका-
रेण इदमपि गणधारणं पश्यामः । निर्जैरार्थमाचार्याणां
गणधारणमुक्तप्रकारेण पूजानिमित्तमप्यदोषायैति ज्ञायः ॥

संप्रति (सं तसे) इत्यादि पञ्चार्यं व्याख्यानयति ॥

संतमिउ केवइओ, तिस्सगणो दिज्जतीति ता तस्स ।

पव्वाविते समाणे, तिभि जहसेण दिज्जत्ति ॥

भावपरिच्छेदस्य शिष्यस्य सति विद्यमाने परिवारे तेन
तस्याऽचार्यस्य ततो गणधारणानुद्रापनानंतरं कियन् शिष्य-
गणो दीयतां । अत्रोत्तरं प्रवाजिते शिष्यगणे सति तत्र त्रयो
जघन्येन दीयते । उत्कर्षतो बहुतरकाः सर्वे वा इति आक्य-
शेषः । अथ किं कारणं जघन्यतरत्रयोऽवश्यं दातव्या
इत्याह ॥

एगो चिष्ठइ पासे, सखा आक्षितपादिकज्जत्था ।

जिक्खादिविपारदुवे, पव्वयहेउं व दो हेउं ॥

एकः पार्श्वे समीपे संज्ञापुरीषोत्सर्गे आक्षतमाक्षपनं कस्या
ऽप्याचार्यः कार्येदित्यादि कार्यार्थं तिष्ठति ॥ द्वौ च भिक्षाया-
मादिशब्दात् औषधानयमादौ विचारे बहिर्द्वौ गच्छतः यदि
वा सूत्रार्थासंवादप्रत्यये हेतुं द्वौ जघेतां संप्रति प्रागुक्तायामये
चतुर्भ्यां विशेषं वक्तुकाम आह ॥

दव्वे जावे पक्षिच्छदे, दव्वे तिविहो उ होइ चित्तादी ।

होइयदोउत्तरिओ, सुविहो वा वारजुत्तियरो ॥

परिच्छदो द्विविधो द्विप्रकारो हव्ये भावे च । तत्र द्रव्ये हव्य
परिच्छदस्त्रिविधो जवति । (चित्तादी) सचित्तोऽचित्तो
मिभश्च एष द्विविधोऽपि द्रव्यपरिच्छदो जूयो द्विधा लौकिको
लोकोत्तरिकश्च । तत्र लौकिकः सचित्तः त्रिविधो द्विपदचतु-
ष्पदापदनेदात् । अचित्तो हिरण्यादिर्मिभः सचित्ताचित्तसम-
वायेन लोकोत्तरिकः सचित्तो द्रव्यपरिच्छदः शिष्याविरचित्त
उपधिमिभः सचित्ताचित्तसमवायतः । तत्र लौकिके
लोकोत्तरिके च हव्यपरिच्छदे द्विधा । यथा व्यापारयुक्त
इतरो व्यापारायुक्तश्च तत्र निदर्शनमाह ॥

दो जाउया विजत्ता, एको पुण तत्थ उज्जुतो कम्मे ।

उवि उज्जत्तिपदाणं, अकादहीणं च परिवह्णी ॥

द्वौ ज्ञातरौ तौ परस्परं विजक्तौ धनं विविच्य पृथक्पृथक् ज्ञाता-
वित्तर्यः । तत्र तयोर्द्वयामध्ये पुनरेकः कृपि कुर्वन् कर्मणि
उद्युक्तः । किमुक्तं भवति । स्वयं कर्म करोति ज्ञतकांश्च कार-
यति । ज्ञतकानां वा कादपरिहीनां उचितं परिपूर्णां जृतिं
मूल्यं ददाति । अकादपरिहीनं च परिपूर्णं जक्तं । एवं च तस्य
व्याप्रियमाणस्य कृपेः परिवृत्तिरजायत साधुवादश्च ॥

कयमकयं व न जाणइ, न य उज्जमए सयं न वावारो ।

जत्ति जत्तकादहीने, दुग्गहियकिमीए परिहाणी ॥

द्वितीयो व्यापारायुक्तो ज्ञतकैः किं कर्म कृतं किं वा न कृतं
मिति नैव जानाति स्वयमपरिभाषनादन्यतश्चाऽप्रच्छन्नान् च
स्वयं कर्मकारणायोद्यच्छति । न वा मध्ये स्थित्वा ज्ञतकान्
व्यापारयति । ज्ञतिभक्ते च ज्ञतकानां कादहीने ददाति ।
किमुक्तं भवति । ज्ञतिमपरिपूर्णां ददाति । कादहीनां
च एवं भक्तमपि । तत एव दुर्गह्णीमायाः हृवेस्तस्य परिहा-
निरजुदसाधुवादश्च ॥

संप्रति लोकोत्तरिकं हव्यपरिच्छदे व्यापारयुक्तमाह ॥

जो जाए लच्छीए, उव्वेओ तत्थ तं निजोएति ।

उव्वकरणे सुत्तये, वादे कहुणे गिह्वाणे य ॥

यो यथा लक्ष्म्या उपपेतो युक्तो वर्तते । तत्र तं नियोजयति
सूर्यस्तद्यथा उपकरणे इति उपकरणोत्पादने (सुत्ते) इति सूत्र-
पाठलक्ष्युपेतं सूत्रपाठे अर्थग्रहणे लक्ष्यसमन्वितं परवा-
दिमयने धर्मकथनलक्ष्यपरिकल्पितं धर्मकथने ऽज्ञानमिति
चरणपटीयांसं ग्लानं प्रति जागरणे ॥

जह जह वावायरते, जहा य वावारिया न हायंति ।

तह तह गणपरिवह्णी, निजरवह्णी वि एमेव ॥

यथा यथा तत्तल्लक्ष्युपेतान् तत्तत्कर्मणि व्यापारयति यथा यथा
च व्यापारा न हीयते । देशकादस्वजायैचित्थेन व्यापारत्वात्
तथा तथा गणस्य गच्छस्य परिवृत्तिर्भवति । निर्जैराधिक-

रप्येवमेव निर्झरापि तथा परिवर्तत इति जावः । तद्व्यतिरिक्तो
व्यापारयुक्तस्तस्य गच्छपरिहानिर्भवति निर्झरेति ॥

संप्रति भावपरिच्छेदमाह ॥

दंसणनाणचारित्ते, तवेय विणए य होइ जावमि ॥

संजोगे चञ्जगागा, विइए नायं वइरज्जुतं ।

दर्शनं कायोपशमिकादिभेदजिज्ञासम्यक्त्वं ज्ञानं मतिज्ञानादि
चारित्रं सामयिकादि, तपोऽनज्ञानादि, एष भावतः परिच्छेदः
अनयोश्च छव्यजावपरिच्छन्नो भावतः परिच्छेदः इत्येवं रूप
द्वितीये भंगे ज्ञातमुदाहरणं वज्रज्जुतिस्तेदवाह ॥

जरुयच्छे नहवाहण, देवी पउमावती वइरज्जुती ।

ओरोहकयगाणय, कोउयनिव पुच्छदे विगमो ॥ १ ॥

कत्यसि निवाएसो, सयमासण एसचेव चोकिहहा ॥

परिदारण मदाणं वि, रुवपनिवाररहिणय ॥ २ ॥

जरुयच्छे नयरं नहवाहणो नाम राया तस्स पउमावती

देवी । तस्य नये वइरज्जुती आयरिओ महाकई अप-

रिवारो रुवेण य मंदरुवो अतीव कित्तो तस्स कव्वं

अंतेउरे गिज्जंति सा य पउमावती देवी तेण कव्वेण

हयहियया कया चित्ते । जरुसेयं कव्वं कहुमहंतं पेज्जिजा

। तओ रायं अणुएणवित्ता दानी संपरिवुक्का महरियप-

ष्ठागारं औचित्येन होकनीयं पेत्तुं वइरज्जुतिस्स वासोहिं

गता । तं वारहियं पासिता वइरज्जुमेव जित्तियं पेत्तुं

निग्गतो । पउमावतीए कहियं कहुं वइरज्जुती आय

रितो वइरज्जुतिणा आयरिएण जणियं बहिंगतो दामीए

सन्नियं एस चेव वइरज्जुती ताहे विरागं गया चित्तेइ

य दिट्ठसिक्केरुमती पीयंतोपाणियं यं वरंतुह नाम न

दंसणयं अत्र कसेरुमती नाम नदी । तस्याः प्रमि-

छिरतीव । नच तत् प्रसिद्धयनुरूपं तस्याः पानीयमिति

क्षेपः । तादेतं पस्सागारदिएणं उवियं । एतं आयरियस्म

दिज्जसिन्ति गया ॥

संप्रत्यक्षरघटना । भद्रकच्छे नभोधाहनो नाम राजा तस्य
पद्मावती देवी । तत्र वज्रज्जुतिराचार्योऽयरोधे अतःपुरे तत्का-
व्यगानं कौतुकेन नृपं दृष्ट्वा देव्यास्तत्रस्तौ गमः तदनंतरं पृच्छा
कुत्र वज्रभूतिराचार्यस्तस्य प्रस्युत्तरं बहिर्निर्गतः । सत्त्वाचार्यः
सपरिवाराजायात् स्वयमासनं गृहीत्वा मध्याह्नाहिरागतः
चेष्टया दास्याः कथानकमेव एवं वज्रज्जुतिस्त्वतो विपरिणामं
विपरिणामाच्च साक्षादवानं विरूपं परिवाररहिते च तस्मिन्ना-
चार्ये पतेनैतदावेदितं यः परिवारवानपि रूपेणाऽविरूपः
सोऽपि छव्यपरिच्छेदनापरिच्छन्नः ततो यदपि तस्य परिवारोऽस्ति । तयापि योऽधस्तात् छव्यपरिच्छन्नो वर्णितस्तस्य
मूलमाकृतिस्तदभावे तस्याभावः । तथाचाह ॥

मूझं खड्डु दव्वपडि, च्छयस्स मुंदेरमोरसवन्नं च ।

आकितिमतो हि नियमा, सेसावि हवन्ति वज्जुतीतो ॥

समस्तस्यापि प्रागुक्तस्य छव्यपरिच्छेदस्य मूझं कमु सौंदर्य
मोरसं च वज्रं हृदयवलिष्ठता सर्वथापारेषु दास्यमिति
भावः । कुत इति चेदत आह । यस्मादाकृतिमतः सतो निय-

माच्छेया अपि लब्धयो वस्त्रादिविषया जवन्ति । न त्वाकृतिवि-
रहितस्य तथा प्रत्यक्त एव दर्शनात् तत आकृतिरहितोऽपि
छव्यपरिच्छेदरहित इति न तस्यापि गणधारणानुष्ठा ॥

संप्रति वक्ष्यमाणप्रत्यसंबन्धनार्थमाह ॥

जो सो उ पुव्वज्जणितो, अपज्जुतो उ अविसेसिओ तहियं ।

सोवेव विसोसिज्जइ, इहइ सुत्ते य अत्ये य ॥

योऽसौ (खोयग अप्यह) इत्यादिना प्रथेन अप्रवृत्तः पूर्वः भणित
स्स तत्रापि विशेषत एवोक्तः इह अस्मिन्प्रस्तावे ऽप्रवृत्तः सूत्रेऽर्थे
च विशिष्यते । सूत्रतोऽर्थतश्च तस्याऽप्रवृत्तत्वं चिन्त्यते इति
भावः । तदेवाह ॥

अवहुस्सुए अगीयत्ये, दिट्ठता सप्पसीसवेज्जसुए ।

अत्यविहूणो धरंते, मासा चत्तारि जारिय ॥

अत्र बहुभुतागीतार्थपदान्ध्यां भंगस्तुष्टयं । तदध्या । अवहुभु-
तोऽगीतार्थे इति प्रथमो भंगः १ अवहुभुतो गीतार्थः २ वा बहुभु-
तो गीतार्थः ३ बहुभुतागीतार्थः ४ तत्र यस्य निशोषादिकं सूत्रतोऽ-
र्थतो न गतं समयमो भंगः यस्य पुनर्निर्देशादिगतौ सूत्रार्थो विर-
भूतौ स द्वितीयभंगः । पुनरेकादशांगधारी अभुतार्थः स तृती-
यभंगः । सकलकाशोचितसूत्रार्थोपेतस्तुष्टयः । अत्र बहुभुते
अगीतार्थे वा एतन्नादधजगत्रयमुपात्तं । तस्मिन् गणं धारयति
हृष्टांतौ सर्पशीर्षकं वैदधसुतश्च । इयमत्र भावना । आदधानां
अयाणां जंगानामन्यतरो यदि गणं धारयति । ततः स सहगणेन
विनश्यति यथा सर्पशीर्षकं वैदधसुतो वा एतदृष्टांतद्वयं
यथा कल्पाभ्ययने तथा जावनीयं (अत्यविहूणेत्यादि) अर्थ
विहीने अगीतार्थे इत्यर्थः । अर्थप्रहणमुपलक्षणं सूत्रे इत्यपि
दृश्यं । तस्मिन् अर्थविहीने वा गणं धारयति । उपलक्षणमे
तत् । निसृजति वा प्रायश्चित्तं चत्वारो (जारिया इति) गुरु-
का मासाः ॥

अवहुस्सुते अगीयत्ये, निसिरए वा धारए गमणं ॥

तदेवमियं तस्स ठ, मासा चत्तारि जारिया ॥

अवहुभुतोऽगीतार्थो वा यदि गणं निसृजति धारयति वा
स्वयं । किमुक्तं जवति । आधानां अयाणां जंगानामन्यतरो यदि
गणं गीतार्थस्य वा निसृजति स्वयं वाऽध्यानां अयाणां भंगाना
मेकतरः सन् यदि गणं धारयति एकं हौ वा दिवसावुत्कर्षतः
सप्तरात्रिदिवानि ततस्सहिवसिकैस्तेषां सप्तानां दिवसानां
निमित्तत्वं तस्तस्य गणं निष्कण्ठधारयति स प्रायश्चित्तं चत्वारो
मासा गुरुकाः ॥

सत्तरत्तं तवा होही, ततो ठेदो पद्मावती ।

ठेदेण विअपरियाए, ततो मूझं ततो हुगं ॥

अन्यदन्यतः सत्तरात्रं यावज्जगस्य निसर्जने धारणे वा प्राय
श्चित्तं तपो जवति । तपः प्रायश्चित्तसमाप्यनंतरक्रमेण ठेदः प्र-
धावति ठेदेन चेच्छिन्नपर्यायो जवति ततो छिन्नपर्याये तस्मिन्
सूत्रं दीयते । नतोऽप्यतिक्रमे अंतिमं द्विक्रमनवस्थाप्य पारांचित-
लक्षणं । इयमत्र भावना । प्रथमसप्तदिवसानंतरमन्यानि चेत्स-
प्तदिनानि गणं निसृजति धारयति वा स्वयं ततः प्रायश्चित्तं षट्-
सप्त । ततोऽप्यन्यानि सप्तदिनानि ततः षट् गुरु । तदनंतरमन्य-
न्यानि चेत्सप्तदिनानि ततश्चतुर्गुरुका भेदः ततोऽप्यन्यसप्त
दिनानि ततश्चतुर्गुरुका भेदः । ततोऽप्यन्यसप्तदिवसातिक्रमे
षट्सप्तदिवसभेदः । तदनंतरमन्यन्यसप्तदिवसातिवाहने षट्-
गुरुकभेदः । एतावता कालेन यदि पर्यायो न छिन्नति ततश्चि-

अथारिश्चमे दिवसे गणं धारयतो निश्चयदुर्वा प्रायश्चित्तं मूलं
अतुश्चरिश्चमे दिवसे अनवस्थाप्य पञ्चव्यारिश्चमे पारां
चित्तं तदेवं यत् इत्थं प्रायश्चित्तं तस्ते न वर्तते। प्रायानां अथा-
णां प्रेगानामेकतरः स्यापयितुं कः पुनर्गणधरः स्यापयितव्य
इति चेदुच्यते श्रुतः ॥

अथ कोऽसौ श्रुत इतिशुद्धकणामाह ॥

जोसो चउत्थजंगो, दवे जावेय होइ संच्छओ ।

गणधारणंमि अरिहो, मो सुच्छो होइ नायव्वो ॥

योऽसौ अतुर्थजंगधतुर्जंगधर्ता कोऽसावित्याह । उच्ये भावे च
यो जवति । संच्छन्नस्यः परिच्छदविशेषेण परिकल्पित इति
भावः ॥

(३०) स्यापनायां स्यविराः प्रष्टव्याः ॥

स्यविरानापुच्छ गणं न धारयेद्वाचार्यः व्य. सू. ३ उ. ॥

जिक्खू इच्छेज्जा इत्यादिगाथा ३२७ पृष्ठे १४ पंक्तौ
व्याख्याता ॥

जिक्खू य इच्छेज्जा गणं धारित्तए । एो कप्पइ से थेरे
अण्णापुच्छिता गणं धारित्तए । कप्पइ से थेरे आपुच्छि-
ता गणं धारित्तए । यविरा य मेवथरेज्जा एवं से
कप्पइ गणं धारित्तए थेरा य से एगेवियवेज्जा एवं से णो
कप्पइ गणं धारित्तए जणं थेरेहिं अविदिन्नं गणं धारेति
से संतराए वेए वा परिहारे वा ॥ १ ॥

व्याख्या । मिश्रुतिच्छेत् गणं धारयितुं तत्र (से) तस्य न
कल्पते । स्यविरान् गच्छगतान् पुरुषान् अनापुच्छ गणं
धारयितुं कल्पते (से) तस्य स्यविरान् आपुच्छ गणं धार-
यितुं स्यविराश्च (से) तस्य वितरेयुर्गुणधाराणं धारणं
पूर्वकैः कारणैर्हत्वात् । तत एव सति (से) तस्य कल्पते गणं
धारयितुं स्यविराश्च (से) तस्य न वितरेयुर्गुणधारणानर्ह-
त्वादेव सति न कल्पते । गणं धारयितुं । यः पुनः स्यविरै-
रवितोर्गमनुज्ञातगणं धारयेत् ततः (से) तस्य कृतादनं-
तरादपन्यायात्प्रायश्चित्तं चेदो वा परिहारो वा चशब्दावन्यथा
तपः । एव सूत्रकारार्थः । भाषार्थं ज्ञाप्यकृदाह ॥

काउं देसद्वरिसाणं, आगतउवट्टियम्मि उवरया थेरा ।

असिवादिकारणेहिं, वनडावितो साहगस्स असती ॥

सा काहगतेम्मि उगतो, विदेसं व तत्थ च अपुच्छा ॥

थेरे धारे य गणं, जावनिमिच्छं अणुग्याया ॥

देशदर्शननिमित्तं गतेन ये प्रव्रजितास्तान् यथात्मनोयावत्कथि-
कान् शिष्यतया ब्रूयति ततस्तस्य प्रायश्चित्तं अतुर्गुरुकं । तथा
देशदर्शनं कृत्वा तस्मिन्नागते अप्रस्थापिते च तस्मिन्नाचार्यपदे
रुद्रविरा यस्याचार्यो उपरताः काहगता यदि वा स प्रत्याग-
तोऽप्यसिवादिभिः कारणैर्धक्षासाधकस्य (असत्तिचि) अजावना-
चार्यपदे स्यापितंऽघातंरवाऽचार्यः । ततस्तस्मिन्काहगते यदि
वा गतो विदेशं तत्रैव विदेशे गणं धारयितुमिच्छेत् । एतेषु स-
र्वेष्वपि कारणेषु समुत्पन्नेषु यदि स्यविरान् गच्छगतांऽपुच्छा-
यद्यपि तस्याचार्येण भावतो गणो निस्सृष्टोऽनुज्ञातस्तथापि
स्यविरा आप्रच्छनीयास्तत आह । भावनिमृष्टमपि गणं धारयति
तर्हि तस्य स्यविरानापुच्छाप्रत्ययं प्रायश्चित्तं अनुज्ञाता गुरु-
काहत्वात् मासाः उपब्रूयन्तेतत् । माहानवस्था मिथ्या-

त्वाविराधनाकपाह तस्य दोषाः ॥

सयमेव दिसावंधं, अणणुणाते करे अण्णापुच्छा ।

थेरेहिं य पमिसिच्छो, सुच्छा सग्गा उवेहुंता ॥

यो नाम स्वयमेव आत्मच्छेदसा को भ्रम निजमाचार्यं मुक्त्वाऽ-
न्य आपुच्छनीयः समस्तीत्यवस्थाप्यतः पूर्वोच्चार्योऽनुज्ञात-
आचार्यपदे तस्याऽस्थापनात्स्यविरान् गच्छगच्छरूपान्
अनापुच्छ दिग्बंधं करोति । स्यविरैः प्रतिषेधनीयाः । यथा
निवर्तते आर्य ! तव तीर्थकराणामाज्ञां श्रोयितुं एव प्रतिवे-
दितोऽपि यदि न प्रतिनिवर्तते तर्हि स्यविराः श्रुद्धाः सन्तः
अतुर्गुरुके प्रायश्चित्ते सन्ताः । अथ स्यविरा अपेक्षंते तर्हि
ते अपेक्षा प्रत्ययं अतुर्गुरुके सन्ता यत् पञ्चमुपेक्षावामनापु-
च्छायां च तीर्थकराभिहितं प्रायश्चित्तमाज्ञादयश्च दोषास्त-
स्मात्स्यविरैरुपेक्षा न कर्तव्या । तेन च स्यविरा आपुच्छनीयाः ॥

सगणे थेराणसती, तिगथेरे वा तिगं तु वच्छाति ।

सेवासति इत्तरियं, धारेइ न मेह्वितो जाव ॥

अथ स्वगच्छे स्यविरा न सति तर्हि गणे स्वकीये गच्छे स्य-
राणामसति अजावे ये त्रिकुलगणसंघरूपे स्यविरास्तान्
त्रिकस्यविरान् त्रिकं वा समस्तं कुलं वा गणं वा संघो वा
इत्यर्थः । उपतिष्ठेत् यथा ययमनुजानीत महां दिशमिति । अथ
अशिवादिभिः कारणैर्न पश्य कुलस्यविरादीनामसत्यजावे
इत्वारिकां दिशं गणस्य धारयति यावत्कुलादिभिः सह गणो
न मिश्रितो जवति ॥

जे उ अहाकप्पेणं, अण्णाणायंमि तत्थ साहम्मि ।

विरहन्ति अमट्ठाए, नतेमि ठेओ न परिहारो ॥

ये तु साधर्मिकाः स्वगच्छवर्तिनः परगच्छवर्तिनो वा यथा
कल्पेन धृतोपदेशेन तेषां सूत्रार्थं तत्रोपस्थानात् विषये
तदर्थाय सूत्राणामर्थाय भासेवना शिक्षार्थैवेत्यर्थः । अनुज्ञाते
गणधारणा तत्र गच्छे विहरति । अतुच्छे काहो मासकल्पेन
वर्षासु वर्षाकल्पेन तेषां तत्रत्ययोपदेशोऽनुज्ञातो गणं धारय-
तीति तस्मिन्निमित्तमित्यर्थः । प्रायश्चित्तं चेदो न परिहार उप-
ब्रूयन्तेतन्नायथा तपः धृतोपदेशेन तेषां सूत्रार्थं तप उपस्था-
नात् विषयलोभता हि तस्यासमीपमुपतिष्ठमानानां दोषो न सू-
त्रार्थमिति । व्य० ३ उ० ॥

शिल्पिणि, औप० शिल्पोपाध्याये, (जेयायत्थिरइयददफ-
सिहइयकीसा) ठेकेन निपुणेनाऽचार्येण शिल्पोपाध्यायेन
स्थितो ददो ब्रह्मवान् परिघाज्जसा इन्द्रकील्लस सम्पाटि-
तकपाटय्याधारततः प्रेक्षशमभ्यभागो यस्यां सा तथेति ॥
राज० ॥

आ(य)रिय-आर्य-पुं० आरात् देयधर्मेज्यो याताः प्राप्ता उपा-
देयधर्मेऽस्त्यार्याः । पुणोदरादय इति रूपनिष्पत्तिः ॥ प्रज्ञा
प. १ । प्रव. ३७५ डा. ॥

स्यादुमज्यचैत्यचौर्यसमेषु यात् । ३ । १०७ । इति प्राच्य-
सूत्रेण स्यादादिषु चौर्यशब्देन समेषु च शब्देषु संयुक्तस्य
यात्पूर्वं इहवति । आराहूरे याता गताः सर्वदेयधर्मेज्य
इत्यार्याः । सूत्र० १ श्रु. ३ अ. ॥

चारिआहे, आचा० अ. ३ उ. ५

(अणारियवयणमेयं) आराधाताः सर्वदेयधर्मेज्य इत्यार्यास्त-
द्विपर्ययाद्वार्याः कृत्कर्माणि इति । आचा. ४ अ. ५ उ. ॥

(मिच्छादिहो अणारिया) आराधाताः सर्वदेयधर्मेज्य

इत्यार्याः । सूत्र० १ अ. १ अ. ॥

“एसद्वाणे आरिए” अरादधातं सर्वहेयधर्मेण इत्यार्यम्
सूत्र. १ अ. १ अ. ।

(एगमविआरियं धम्मियं मुनयणं सोच्चा) आर्यं आरादधातं
पापकर्मण्य इत्यार्यं अत एव धार्मिकमिति । भ. श. १. उ. ७ ।

आर्या देशभाषाचरित्रार्या इति आत्मा. ४ अ. २ उ. ।

विवेकिनि (तमेव पासित्ता आयरिया वयंति) आर्या वि-
वेकिनः सदाचारयंतः एवं ब्रूवते । सूत्र. १ अ. १ अ. ।

आर्यदेशोत्पन्ने (आयरियमाशायरियाणं) आर्याः आर्यदे-
शोत्पन्नानाम्. उपा. १ अ. । स. ३४ स. । औप. ।

आर्यजेदाः ॥

सेकितं आयरिया ? आयरिया हुविहा पणत्ता । तंजहा ।
इह्पित्तारिया य अण्हिपित्तारिया य । मे कितं इह्पि-
पत्तारिया ? १ उव्विहा पणत्ता, तंजहा अरहंता चक्र-
वट्ठी वल्लदेवा वासुदेवा चारणा विज्जाहारा सेत्तं इह्पि-
पत्तारिया ॥ सेकितं अण्हिपित्तारिया ? १ नवविहा
पणत्ता, तंजहा रेवत्तारिया जातिआरिया कुल्लारिया क-
म्मारिया भिप्पारिया जासारिया णाणारिया दंसणा-
रिया चरित्तारिया सेकितं खेत्तारिया ? १ अण्हिपित्तारिया
विहा पणत्ता, तंजहा ।

रायगिह्मगहचंपा, अंगा तह तामसित्ति बंगा य ।

कंचणपुरं कल्लिगा, वाणारसि चैव कामीय ॥ १ ॥

साएयकोसल्लाय, पुरं च कुरुसोरियं कुमहाय ।

कंपिद्धं पंचात्ता, अहिउत्ता जंगत्ता चैव ॥ २ ॥

दारवती य सुरट्ठा, मिहिद्धविदेहा य वच्छकोसंबी ।

नंदि पुरं संदिद्धा, जदिद्धपुरमेव मल्लयाय ॥ ३ ॥

वहरामवच्छवरणा, अच्चा तह मनीयावईदमप्पा ॥

सोत्तियमइयाचेदी, बीइजयं सिंधुसोवरी ॥ ४ ॥

महुरा यसूरसेणा, पावा जंगी य मासपुरिक्खा ॥

सावत्थी य कुणात्ता, कोमीवगिसं चत्ताहा य ॥ ५ ॥

सेयविया वियनगरी, केयइ अण्हच आरीयं जणियं ॥

एत्थुप्पत्तिजिणाणं, चक्कीणं रामकाहाणं ॥ ६ ॥

सेत्तं खेत्तारिया सेकितं जाइ आयरिया ? १ उव्विहा
पणत्ता तंजहा अंबट्ठा य कल्लिदा विदेहा वेदगाइय हरिया
चुंचुणा चै व उएया इक्कजाइओ सेत्तं जाइआयरिया य
सेकितं कुल्लारिया ? १ उव्विहा पणत्ता तंजहा उग्गा
जोगा राइणा इक्कवागा नाता कोरव्वा सेत्तं कुल्लारिया
सेकितं कम्मारिया ? १ अण्णेगविहा पणत्ता तंजहा ।

दोस्सिया सुत्तिया कप्पा, मिया मुत्ताविया जीया ॥

जंरुविया झिया कोत्ता, झिया नरवाहणिया ॥ १ ॥

जेयावणे तहप्पगारा सेत्तं कम्मारिया सेकितं सिप्पा-
रिया ? १ अण्णेगविहा पणत्ता । तंजहा । तुण्णागा
तंतुवाया पट्ठागारा देयमा वरुणा कट्ठयाउयारा मुंजपा

उयारा उत्तारा बंजारा पवजारा पोत्थारा छेप्पारा चित्ता
रा संस्वारा दंतारा जंमारा जिक्कगारा सेट्ठारा कोटि
गारा जेयावणे तहप्पगारा सेत्तं सिप्पारिया सेकितं जा-
सारिया ? १ जेणं अण्हमागहाए जामाए जासंति जत्थ
वियाणं बंजी झिवी पवत्तइ बंजीएणं झिवीए अट्ठारस
विहे छेक्कविहाणे पणत्ते । तंजहा बंजी, जवणाणिया,
दोमा, पुरिमा, खरुट्ठी, पुक्खरमारिया, जोगवइया, पट्ठ-
राइया, अंतक्खरिया, अक्खरपुट्ठिया, बेणइया, निह-
इया, अंकाझिवी गाणियझिवी गंधव्वलिबी, आयासलि
बी, माहेसरी, दामिद्धी, पोंन्निदी । सेत्तं जासारिया
सेकितं नाणारिया ? १ पंचविहा पणत्ता तंजहा आजि
णिवोहियनाणारिया सुयनाणारिया ओह्तिनाणारिया
मणपज्जवनाणारिया केवल्लनाणारिया ॥ सेत्तं नाणारिया
सेकितं दंसणारिया ? १ हुविहा पणत्ता । तंजहा सरागदं-
सणारिया यवियरागदंसणा ० सेकितं सरागदंसणारिया
? १ दसविहा पणत्ता तंजहा ॥

निम्मग्गुवदेसरुई, आणारुइ सुत्तवीयरुइ चैव ।

अजिगमवित्थारुई, किरिया संवेव धम्मरुई ॥ १ ॥

जुययेणाधेगया, जीवा जीवा य पुएणपावं च ।

सहस्सं मुइयामव, संवरो यवेयइएस णिस्सग्गो ॥ २ ॥

जो जिणदिट्ठे जावे, चउज्यिहे सहहा सयमेव ।

एमेव णाणहत्ति य, णिसग्गरुइत्ति णाइव्वो ॥ ३ ॥

एए चैव उ जावे, उवदिट्ठे जो परेण सहहइ ।

उउमत्थेण जिणेण, व उवएमरुइत्ति नायव्वो ॥ ४ ॥

जोहउमयाणतो, आणाएरोयए पवयणं तु ।

एमेवणहत्ति य, एसो आणारुइ नाम ॥ ५ ॥

जो सुत्तमहिज्जंतो, सुएण ओगाहई उ सम्मत्तं ।

अंगेण बाहिरेण, वसो सुत्तरुइत्ति नायव्वो ॥ ६ ॥

एगपणेगाई, पदाई जो पसरइ उ सम्मत्तं ।

उदइव्व निद्धाविइ, सो वीयरुइत्ति नायव्वो ॥ ७ ॥

सो होइ अजिगमरुई, सुयनाणं जस्स अत्थिओदिट्ठं ।

एक्कारसअंगाई, पइएणा दिट्ठिवाओय ॥ ८ ॥

दव्वाण सव्वजावा, सव्वपमाणेहिं जस्स उक्खप्पा ।

सव्वाहिं णयविहीहिं, वित्थारुइत्ति नायव्वो ॥ ९ ॥

दंसणनाणचरित्ते, तवविणए सव्वसमिइगुत्तीसु ।

जो किरियाजावरुई, सो खलु किरियारुई नाम ॥ १० ॥

अणजिग्गहिय कुदिट्ठी, सेस्सेवरुइत्ति होइ नायव्वो ।

अविसारओ पवयणे, अणजिग्गहियओ य मेसेसु ॥ ११ ॥

जो आत्थि कायकम्मं, सुयधम्मं खलु चरित्तधम्मं च ॥

सहइ जिणाजिहियं, सो धम्मरुइत्ति नायव्वो ॥ १२ ॥

परमत्थसंथवो वा, सुदिट्ठपरमत्थसेवणा वावि ॥

वावअकुदंसणव, ज्जणा य सम्मत्तसहइणा ॥ १३ ॥

निस्सांकियनिकंखिय, णिव्वितिगिच्चा अमुहदिट्ठिय ।

सेकिंतं अजोगिकेबल्लिखीणकसायबीतरागदंसणारिया ? २ दुविहा पणत्ता तंजहा पढमसमयअजोगिकेबल्लिखीणकसायबीतरागदंसणारिया अपढमसमयअजोगिकेबल्लिखीणकसायबीतरागदंसणारिया य । अहवा चरिमसमयअजोगिकेबल्लिखीणकसायबीतरागदंसणारिया अचरिमसमयअजोगिकेबल्लिखीणकसायबीतरागदंसणारिया य । सेत्तं अजोगिकेबल्लिखीणकसायबीतरागदंसणारिया । सेत्तं केवल्लिखीणकसायबीतरागदंसणारिया सेत्तं स्वीणकसायबीतरागदंसणारिया सेत्तं बीतरागदंसणारिया सेत्तं दंसणारिया । सेकिंतं चरित्तारिया ? २ दुविहा पणत्ता । तंजहा । सरागचरित्तारिया बीतरागचरित्तारिया य । सेकिंतं सरागचरित्तारिया ? २ दुविहा पणत्ता तंजहा सुहुमसंपरायसरागचरित्तारिया बायरसंपरायसरागचरित्तारिया य । सेकिंतं सुहुमसंपरायसरागचरित्तारिया ? २ दुविहा पणत्ता तंजहा पढमसमयसुहुमसंपरायसरागचरित्तारिया अपढमसमयसुहुमसंपरायसरागचरित्तारिया य अहवा चरिमसमयसुहुमसंपरायसरागचरित्तारिया अचरिमसमयसुहुमसंपरायसरागचरित्तारिया य अहवा सुहुमसंपरायसरागचरित्तारिया दुविहा पणत्ता तंजहा संकिद्विस्समाणा य विमुज्जमाणा य सेत्तं सुहुमसंपरायसरागचरित्तारिया । सेकिंतं बायरसंपरायसरागचरित्तारिया ? २ दुविहा पणत्ता तंजहा पढमसमयबायरसंपरायसरागचरित्तारिया अपढमसमयबायरसंपरायसरागचरित्तारिया य । अहवा चरिमसमयबायरसंपरायसरागचरित्तारिया अचरिमसमयबायरसंपरायसरागचरित्तारिया य अहवा बायरसंपरायसरागचरित्तारिया दुविहा पणत्ता । तंजहा । पक्किवाई य अपक्किवाई य सेत्तं बायरसंपरायचरित्तारिया सेत्तं सरागचरित्तारिया सेकिंतं बीतरागचरित्तारिया ? २ दुविहा पणत्ता तंजहा । उवसंतकसायबीतरागचरित्तारिया स्वीणकसायबीतरागचरित्तारिया य सेकिंतं उवसंतकसायबीतरागचरित्तारिया ? २ दुविहा पणत्ता तंजहा पढमसमयउवसंतकसायबीतरागचरित्तारिया अपढमसमयउवसंतकसायबीतरागचरित्तारिया य अहवा चरिमसमयउवसंतकसायबीतरागचरित्तारिया अचरिमसमयउवसंतकसायबीतरागचरित्तारिया य सेत्तं उवसंतकसायबीतरागचरित्तारिया । सेकिंतं स्वीणकसायबीतरागचरित्तारिया ? २ दुविहा पणत्ता तंजहा उवमत्थस्वीणकसायबीतरागचरित्तारिया केवल्लिखीणकसायबीतरागचरित्तारिया य सेकिंतं उवमत्थस्वीणकसायबीतरागचरित्तारिया ? २ दुविहा पणत्ता तंजहा मयंबुच्छउवमत्थस्वीणकसायबीतरागचरित्तारिया बुच्छबोहियउवमत्थ

त्थरवी णकसायवीतरागचरित्तारिया य सेकिंतं सयंबुद्ध उमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया? बुविहा पणुत्ता तंजहा । पढमसमयसंबुद्धखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अप ढमसमयसयंबुद्ध उमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य अहवा चरिमसमयसयंबुद्ध उमत्थखीणकसायवीतराग चरित्तारिया अचरिमसमयसयंबुद्ध उमत्थखीणकसायवी तरागचरित्तारिया य सेत्तं सयंबुद्ध उमत्थखीणकसायवी तरागचरित्तारिया । सेकिंतं बुद्धबोहिय उमत्थखीणकसा यवीतरागचरित्तारिया ? २ बुविहा पणुत्ता, तंजहा पढम समयबुद्धबोहिय उमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अपढमसमयबुद्धबोहिय उमत्थखीणकसायवीतरागचरि- त्तारिया य अहवा चरिमसमयबुद्धबोहिय उमत्थखीण कसायवीतरागचरित्तारिया अचरिमसमयबुद्धबोहिय उम त्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य सेत्तं बुद्धबोहिय उमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया सेत्तं उमत्थखी- णकसायवीतरागचरित्तारिया । सेकिंतं केवल्लिखीणकसा यवीतरागचरित्तारिया? २ बुविहा पणुत्ता । तंजहा सजोगी केवल्लिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अजोगी केवल्लिखी णकसायवीतरागचरित्तारिया य । सेकिंतं सजोगी केवल्लिखी णकसायवीतरागचरित्तारिया ? २ बुविहा पणुत्ता । तंजहा पढमसमयसजोगी केवल्लिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अपढमसमयसजोगी केवल्लिखीणकसायवीतरागचरित्तारि- या य अहवा चरिमसमयसजोगी केवल्लिखीणकसायवीतरा- गचरित्तारिया अचरिमसमयसजोगी केवल्लिखीणकसायवी तरागचरित्तारिया य सेत्तं सजोगी केवल्लिखीणकसायवी- तरागचरित्तारिया य सेकिंतं अजोगी केवल्लिखी णकसायवीतरागचरित्तारिया ? २ बुविहा पणुत्ता । तंजहा पढमसमयअजोगी केवल्लिखीणकसायवीतरागचरि त्तारिया अपढमसमयअजोगी केवल्लिखीणकसायवीतरा गचरित्तारिया य अहवा चरिमसमयअजोगी केवल्लि खीणकसायवीतरागचरित्तारिया । अचरिमसमयअ जोगी केवल्लिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य सेत्तं अ- जोगी केवल्लिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया । सेत्तं केवल्लिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया । सेत्तं खीण- कसायवीतरागचरित्तारिया सेत्तं वीतरागचरित्तारिया । अहवा चरित्तारिया पंचविहा पणुत्ता । तंजहा सामाह यचरित्तारिया, ठेओवट्टावणीयचरित्तारिया, परिहारवि- मुच्चिचरित्तारिया, सुहुमसंपरायचरित्तारिया, अहक्खा- यचरित्तारिया य । सेकिंतं सामाहयचरित्तारिया? २ बुविहा पणुत्ता । तंजहा । इत्तरियसामाहयचरित्तारि- या आवाकाहयासमाहयचरित्तारिया य । सेत्तं सामाहय-

चरित्तारिया । से किंतं ठेओवट्टावणीयचरित्तारिया ? २ बुविहा पणुत्ता तंजहा । साइयारा ठेओवट्टाव- णीयचरित्तारिया निरइयारा ठेओवट्टावणीयचरित्तारि- या । सेत्तं ठेओवट्टावणीयचरित्तारिया । सेकिंतं परि- हारविमुच्चिचरित्तारिया ? २ बुविहा पणुत्ता । तंजहा निम्बिस्समाणपरिहारविमुच्चिचरित्तारिया निम्बिहका- इयपरिहारविमुच्चिचरित्तारिया य । सेत्तं परिहारविमु- च्चिचरित्तारिया । से किंतं सुहुमसंपरायचरित्तारिया ? २ बुविहा पणुत्ता तं जहा, संकिम्बिस्समाणसुहुमसं- परायचरित्तारिया विमुज्जमाणसुहुमसंपरायचरित्तारिया सेत्तं सुहुमसंपरायचरित्तारिया । से किंतं अहक्खायचरि त्तारिया? २ बुविहा पणुत्ता, तंजहा उमत्थअहक्खा- यचरित्तारिया केवल्लिअहक्खायचरित्तारिया य सेत्तं अह- कखायचरित्तारिया । सेत्तं चरित्तारिया । सेत्तं अणाहिप- त्तारिया । सेत्तं आयारिया ॥ पढा. १. प. ॥

आरायातः सर्वदेयधर्मेण्य इत्याख्यः । मोक्षमार्गे, (आरियं उचसंपज्जे.) सूत्र. १ भु. ७ अ. । आराद् यातं सर्वकुयुक्तिज्य इत्याख्यं तत्त्वम् । तत्त्वे, (आयरियं धिदित्ताणं, सन्वडुक्खा विमु- च्छे) आयरियंति सूत्रत्वात् आराद् यातं सर्वकुयुक्तिज्य इ- त्याख्यं तत्त्वं तद्वित्त्वा ज्ञात्वेति । उक्तं ७ अ. ६. १५ गु. ग. न्यायोप- पन्नं, आर्यं प्रगुणं न्यायोपपन्नमिति । आवा० २ अ. ५ उ. ॥

आयरियउवज्जाय-आचार्योपाध्याय- पु० आचार्यसहित उपाध्याय आचार्योपाध्यायः । आचार्यसहिते उपाध्याये (आयरियउवज्जाय विसंभज्जा) ७ अ. १ उ. । आचार्यसहित उपाध्याय आचार्योपाध्यायः । आचार्य उपाध्यायइचेत्थंयः आचार्यइच स पवोपाध्यायः आचार्योपाध्यायः आचार्यरूपे उपाध्याये, स हि केषांचिदाचार्यः केषांचिदुपाध्याय इति । ७ अ. ३ उ. ॥

आ (य) रियखेत्त-आर्यक्षेत्र- ७ अ. अर्कपदविंशतिजनपदोपल- क्षिते राजगृहमगधाविके, सूत्र० १ भु. ५ अ. ॥ सार्कपदविंशतिः आर्यक्षेत्राणि (आयरिय) शब्दे पृष्ठे ३३६ पंक्तौ २१ उक्तानि ॥

यस्मादत्र एतेषु सार्कपदविंशतिसंख्येषु जनपदेषु तत्पत्तिर्जि- नानां तीर्थकराणां चक्रवर्तिनां रामाणां ब्रह्मदेवानां कृष्णानां बासुदेवानां तत आर्यमेतेन क्षेत्रस्यार्थानां रयवस्था दर्शिता यत्र तीर्थकरादीनामुत्पत्तिस्तदार्थं शेषमनार्यमिति । आवश्यक- कर्तृणां पुनरित्यमर्थव्यवस्था उक्ता “ जेतु केसुवि पपसेसु मिहुणगाणि यइदिपसु इकाराईया नीई पकूढा ते आयरिया सेसा अणारिषा इति ” एते च प्रत्यासत्त्या जरतक्षेत्रवर्तिन पव आर्या उक्ताः । उपलक्षणत्वाच्चैवामन्येऽपि भद्राविदेहांत र्वर्तिविजयमभ्यमखंदादिष्वमी बहवो कृष्टव्या इति । प्रव. २७६ डा. ।

आर्यक्षेत्रसोमा निशीयवृणौ यथा १६ अ. ।

मगहा कोमंवीया, यूणाविसओ कुणाविसओ य ॥

एसा विहाररूमी, पत्ता आयरियं खेत्त ॥ ६३५ ॥

पुष्येण मगहविस्त्रओ दक्षिणेण, कोसंबी अवरेण यूणाविसओ

उत्तरेण कुणाभाविस्त्रो एतेस्ति मङ्गलं आयरियं पुरतो अणारियं।
आ (य) रियट्टाण—आर्यस्थानन० सर्वतो विरत्यादौ, संयमस्थाने
“जासा सन्वतोधिरई एसट्टाणे अणारिमट्टाणे आरिए”
तत्र चेयं विरतिः सम्यक्त्वापूर्विका साधचारमाभिवृत्तिः
साधयानुष्ठानरहितत्वात् संयमस्थानम् तत्रचैतत्स्थानमार्थस्था
नम् । सूत्र ० २ भु. २ अ. ।

आ (य) रियदंसि (न) आर्यदर्शिन्—पुं० आर्यं
प्रगुणं न्यायोपपन्नं पश्यति तच्छ्रीलक्ष्म्येत्यर्थदर्शी । न्यायो
पपन्नदर्शिनि, (आयरिए आरियपथे आरियदंसी) आत्मा. २
अ. ५ ड. ।

आ (य) रियदिस्स—आर्यदत्त—पुं० पार्थनायस्य प्रथमे गणधरे
प्रव. १ छा. ।

आ (य) रियदेस—आर्यदेश—पुं० मगधाद्यर्षभर्षिशतिजनप
देषु, (आयरियदेसंमि जे समुप्यसा) पं. व. १ छा. । आर्य-
देशसमुत्पन्नः शुक्रजातिकुलान्वितः ध. ३ अधि. । तत्र आर्यदेशा
जिनचक्रवर्त्तचक्रपाद्युत्तमपुरुषजन्मजुमयस्ते च संस्थया मगधा
द्याः सार्कपंचविंशतिः प्राच्येणां वासाहो देशः । प्रव. । आर्योव
त्तादौ देशे ।

आ (य) रियधम्म—आर्यधर्म—पुं० आर्यस्य धर्मः । सदाचारे
भुतचारित्र्यरूपे धर्मे च (वेहज्ज निज्जरापेही आरियं
धम्ममणुत्तरं) आराज्यधर्मस्यो यात इत्यार्यस्तं धर्मं भुतचा
रित्ररूपमिति उक्त. २ अ. ॥

आ (य) रियपणसिय—आर्यप्रदेशित त्रि० तीर्थकरप्रणीति,—
(एवं से धम्मे आयरियपणसिए । आत्मा ० ६ अ. ४ ड. ।

आ (य) रियपाण—आर्यप्रज्ञ—पुं० आर्यो प्रज्ञायस्य स आ-
र्यप्रज्ञः । भुतविशेषितमती, आत्मा ० २ अ. ५ ड. ।

आयरियपरिजावि (न) आचार्यपरिजाविन् त्रि० आचा
र्यपरिजवकर्तारि ।

रुहरो अकुलीणोत्ति य, वुस्मेहो दमगमंदबुद्धिः ।

अवि अप्पत्ताज्जत्ती, सीसो परिजवइ आयरियं ॥ १ ॥

कश्चित्कुशिष्यस्सूत्रया असूत्रया वा आचार्यं परिजवति ।

सूत्रा नाम स्वव्यपदेशेन परस्वरूपसूचनं । यथा कोपचयः
परिणतं साधुधातुकमाचार्यं ब्रवीति । अद्यापि रुहरो बाहका
वयं किमस्माकमाचार्यपदस्य योग्यत्वमिति । असूत्रा स्फुटमे-
व पददोषोद्घाटनं यथा ओ आचार्य ! त्वं तावदद्यापि रुहरो
मुग्धः कीरकंठो वर्त्तसे अतः कीदृशं जवत आचार्यकत्वमिति ।
योऽकुलीन आचार्यस्त्वमुद्दिश्य जणति अहो उत्तमकुलसंतुता
अमी योग्या एवाचार्यपदस्य वयं तु हीनकुलोत्पन्नाः कुतो-
ऽस्माकं सूरिपदयोग्यता यच्च धिक्कटं यदकुलीनोऽप्ययमाचार्य
पदे निवेशित इति । तथा वुस्मेहा मंदप्रज्ञो रुमको नाम दरि-
द्रो ज्ञत्वा यः प्रव्रजितः मंदबुद्धिः स्वल्पमतिः अपि संभावनायां
संभाव्यते कुतोऽपि कारणदेवविषयोऽन्वाचार्य इति अस्या तुच्छा
घल्पाप्रादिसामं हन्विर्यस्य सोऽप्यस्मान्नमन्धिः । एतान्वेष्य
मेव सूत्रया असूत्रया च परिभवति ॥

अथ शिष्यपदं न्यापदं व्याचष्टे ॥

मो विय सीसो दुविहो, पव्वाविगो अ सिक्खओ वेव ।

मो मिक्खओ उ तिविहो, सुत्ते अत्थे तट्टजण य ॥

यः शिष्यो गुरुं परिभवति सोऽपि च विविधः । प्रव्रजित
कः शिष्यकश्चैव यस्तेनैव परिभूयमानगुरुणा दीक्षां प्रादित
स्तं प्रव्रजितकः । शिष्यकस्तु गुरुमंतरादभ्ययनार्थमायातः
स च शिष्यकस्त्रिविधः सुत्रेऽयं तट्टजणे च सूत्रप्राहकोऽर्थप्रा-
हकस्तट्टजणप्राहकश्चेत्यर्थः । वृ. । नि० सू० १९ अ० ॥

आयरियपायमूज आचार्यपादमूज न० आचार्यान्तिके-
(गंतुणायरियपायमूजम्मि,) आचार्यपादमूजे आचार्यान्तिके
इति. पं. २ आ. ॥

आयरियजासिय—आचार्यजावित-न. प्रश्नव्याकरणदशाया-
इचतुर्थेऽन्वयने, स्था० १० ग. ॥

आयरियमग—आर्यमार्ग—पुं० आराद् यातः सर्वदेयधम्मंज्य
इत्यार्यो मार्गो निर्दोषः । पापसेदयाऽसम्पुके मार्गे, (आरियं
मग्ग असंपत्ता) सूत्र० २ भु० १ अ० ॥ सदनुष्ठानरूपे मार्गे,
जनेन्द्रशासनप्रतिपादिते मोक्षमार्गे च सूत्र० १ भु० ३ अ. । (जे तत्थ
आरिअ मग्गं परमं च समाहिए) सूत्र. छि. ० भु० ३ अ० ॥

आयरियविज्जा—आचार्यविद्या—स्त्री० छाचनवारिंशत्तमे पुरुष
कलामेदे, कल्प० ॥

आयरियविप्पनिज्जति—आचार्यविप्रतिपत्ति—न० बंधवशावाः
पञ्चमेऽन्वयने, स्था० १० ग. ।

आ (य) रियवेय—आर्यवेद—पुं० तीर्थकरस्तुतिरूपे, आचकधर्मप्रति
पादके च वेदे, (दाणं च मादणणं वेमाकासोअ पुच्छनिव्वाणं)
आर्यान् वेदान् कृतवांश्च स भरत एव तत्त्वाध्यायनिमित्त
मिति तीर्थकरस्तुतिरूपान् आचकधर्मप्रतिपादकांश्च अना
र्यास्तु पश्चात्सुखभा याहुवल्क्यादिभिः कृता इति. आच. २
अ. । आ. म. २ अ. ।

आयरियवेयावच्च—आचार्यवैयावृत्य-न. आचार्यस्य वैयावृत्यं
त्रकपानादिभिरुपष्टम्भः । वैयावृत्यमेदे, औप० ॥

आयरियव्व—आचरितव्य—त्रि० आ. चर. तव्य. । अनुष्ठेये ।
(जं जम्मि होइ कात्ते, आयरियव्वं स कात्तमाचारो) नि. जू.
१ ड. ॥

आयारियादेस—आचार्यदेश—पुं० आचार्यकथने, (आयरिय
देसावाहारिण अत्थेण) आचार्यदेशात् आचार्यकथनात्
अवधारितेनेति । व्य० ३ ड. ।

आयसजायण—आयसजाजन—न. सोहजाजने, (तोयमिअ ना
भियाय, तत्तायसजायणोदरत्थंवा) तत्तं च तदायसजाजनं च
सोहजाजनमिति. ॥ आय० ४ अ. ॥

आयाइ—आजाति—स्त्री० आ जनं किन् आजननमाजातिः सम्पूर्जन-
गर्जोपपाततो जन्मनि, स्था. १० ग. । आजायतेऽस्यामित्याजातिः
मनुष्यादिजातौ, । तथा आचाराङ्गे आचरैकार्यकानधिकृत्य
इदानीमाजातिगजायते तस्यामित्याजातिः । साऽपि चतुर्धा
व्यतिरिक्ता मनुष्यादिजातिः भावाजातिस्तु ज्ञानाध्याचारम
स्तुतोऽयमेवाचार इति । आत्मा ० १ अ. १ ड. ॥

आयाति— स्त्री. आ. या- जावे- किन्-भागमने- स्थानान्त
रगमने च (आयातिर्वा गतिरिति) स्था. ग. ३ आयातिर्गर्भा
भिष्कम इति स्था. ग. २ उत्तरकात्ते च दशा० ॥

आयाइट्टाण— आजातिस्थान न- आजननमाजातिः सम्प्
र्जनगर्जोपपाततो जन्म तस्याः स्थानम् । संसारे, स्था. १० छा.
आयातिस्थान-न० उत्तरकात्तस्य स्थाने (आयातिट्टाणं सम्मतं)

आयाइहाणेति आयतिर्नाम उतरकास्तस्य स्थानं पदमिति ।
दशा० ॥

आयाइहाणज्जयाण- आज्ञातिस्थानाध्ययन न० आज्ञन
नमाजातिः सम्पन्नगर्भोपाततो जन्म तस्याः स्थानं सं
सारस्तत्सन्निधानस्य प्रवर्तित्वमर्थप्रतिपादनपरमाज्ञानिस्था
नमुच्यते इति । आचारदशाया नवमेऽध्ययने, । स्था० १० उ० ॥
आयागर-अयआकर-पुं० शोहाकरे । (आयागरेइवा)

अयआकरो शोहाकरो यत्र शोहं आयत इति स्था० ७ उ० ॥

आया(चा) य आचाम न० अवस्त्रावणे पानकमेदे "आचाममव
स्त्रावणमिति" । वृ. आव. ६ अ. । आ. म. पिं. नि. स्था३ उ० उ०
त. १५ अ. (आयामंवासोधीरेवासुक्वियरेवातद्व्यगारपाणग
जातं पुष्पमेव आलोपज्जा) आयामास्त्रमवस्थानमिति आचा०
भु. १, वृ ॥

आयाम-पुं. आ-यम्-भावे घञ् दैर्घ्ये, स्था० ३ उ० ॥

नि. वृ. उ० ॥ आ. म. । राजंजी. "आयामेण दुवेयं तस्मि
बाहाभो अस्त्रवद्विस्तारो भवति" आयामश्चक्षिणोत्तरायततया
प्रतिपक्षयो विष्कम्भः पर्वोपरायततयेति । सू. प्र. ४ प्रा. ॥

आयामग-आचा (या) मक- न० आयाममेवायामकम-
अवस्त्रावणकं पानकमेदे- उक्त. (आयामगंचेव जयोदगं च)
आयामक धान्यस्यावस्त्रावणम । उक्त० १५ अ. ॥

आयामसित्थजोइ (न) आचा (या) य मिकयजोजिन्-
त्रि० अवस्त्रावणगतसिक्कभोक्तारि, तथा औपपातिके "रस-
परित्यागमेदानधिष्ठित्य-आयामसित्थजोइति" औप० ॥

आयामेस्ता-आचम्य-अव्य० आचमनं कृत्वेत्यर्थे, (परममे
ण माहणे आयामेस्था) आमेत्थास्ति, आचामितवान् तज्जोअन
वान्नारेणोच्छिष्टतासम्पादनेन तच्छुद्धयर्थमाचमनं कारितवान्
भोजितवानिति तात्पर्यमत्र म० १५ हा. १ उ० । माहणे आयामेइ.
आयामेइस्ता स उत्तरोष्ठं मुनें करेइ, अ. १५ हा. १ उ० ।

आयार-आचार-पुं. आ. चर-भावे घञ्. आ. मर्ष्यादायां
चरणं चारः मर्ष्यादया कालनियमादिसङ्कष्टाया चार आचारः
आ. म. ॥ आचारो ज्ञानाचारादिः पञ्चधा आ मर्ष्यादया या
चारोविहार आचारः म. १ श. १ उ० ॥ दशा. विंशे. "आमज्जायाव-
यणो, चरणं चारोत्तिथीय आयारो । सोइहाणदंसण, चरित्त-
तवधीरियवियण्णो" ॥ अनुष्ठाने स्था० ४ उ० ॥ आचारणमा-
चारोऽनुष्ठानमिति, सूत्र. २ भु. ५ अ. । स्था. । आचारोमोक्षार्थमनुष्ठान
मविशेष, इति. आचा. १ अ. ३ उ० । आचारो ज्ञानादिविषयमनुष्ठान-
मिति ज्ञा. ॥ आचारः अतज्ञानादिविषयमनुष्ठानं कालाभ्यनादीनि
म० २ हा. १ उ०. आचरणयि आचारे आव० ॥ आचर्यते गुणवि-
वृत्तये इत्याचारः अष्ट. ॥ आचारः साधुसमाचार इति । स्था. २ उ०.
आचारोलोचाऽस्नानादिसुवृत्तिरूपइति. अ. १ अधि. स्था. ४ उ०.
दशा० ॥ आयारे चेव भावनेणय ॥ आचारे साधुसमाचार्या
विषये इति. प्रअ. सं ३ उ०. आचारस्तत्परिहरणपरिष्ठापनरूपइति.
स्था. ७ उ० ॥ आचारः शास्त्रविहितो व्यवहार इति. ग० ॥ आहु. ।
आचरणमाचारः । आचर्यते इति वाऽऽचारः । पूर्वपुरुषाश्च-
रिते ज्ञानाद्यासेवनविधौ, । नं. । शिष्टाचारतो ज्ञानाद्यासेवन-
विधिरिति । पा० ॥ अ० २. ॥ अनु० ॥ साध्याचरितो ज्ञाना-
द्यासेवनविधिरिति भावार्थः । सम. ॥

आचारस्य चतुर्विधो निक्षेपः दश. ३ अ. । आचारस्य

तुच्चतुर्थानिक्षेपः ॥ सचार्य नामाचारः स्थापनाचारो ह्यव्याचारो
भावाचारश्च बोद्धव्य इति गाथाकारार्थः भावार्थं तु वक्ष्यति ।
तत्र नामस्थापने भ्रुषे अतो ह्यव्याचारमाह ।

नामणधावणवासण, सिक्खावणसुकरणाविरोहीणि ।

द्व्याणि जाणि सोए, दव्यायारं वियाणाहि ॥ ७६ ॥

व्या० नामनधावनवासनशिक्षापनसुकरणाविरोधीनि ह्यव्याणि
यानि श्लोके तानि ह्यव्याचारं विजानीहि । अयमत्र भावार्थः ।
आचरणमाचारः ह्यव्यवस्थाचारो ह्यव्याचारः ह्यव्यस्य यदाच-
रणं तेन ३ प्रकारेण परिणमनमित्यर्थः । तत्र नामनमधनतिकर-
णमुच्यते । तत्प्रतिषिद्धिर्बुद्धं भवति । आचारवदनाचारवच्च
तत्परिणामयुक्तमयुक्तं चेत्यर्थः । तत्र तिनिशस्ततादि आचारवत्
परं ज्ञानाचारवत् । एतदुक्तं भवति । तिनिशस्ततादि आचारिन
भावं तेन रूपेण परिणमति नत्वेरंतादि । एवं सर्वत्र भावना
कार्या । नवरमुदाहरणानि प्रदर्शयते । धावनं प्रति हरिकारकं
बस्त्रमाचारवत् सुखेन प्रकाशनात् कृमिरागरकमनाचारवत् सुखेन
पाटलाकुसुमादिभिर्बाह्यमानत्वात् । वैर्याद्यनाचारवदशक्य
त्वात् शिक्षापनां प्रत्याचारवच्चसुकरणादि मुखेन मानुषभा-
षाद्यसेवनात् अनाचारवच्चकुनादि तदनुपपत्तः । सुकरणं प्र-
त्याचारवत्सुवर्णादि सुखेन तस्य कटककादिकरणात् अनाचारव-
द्वृष्टाशोहादि तत्राऽन्यस्य तथाविधस्य कर्तुमशक्यत्वादिति ।
अविरोधं प्रत्याचारवन्ति गुरुदध्यादीनि रसात्कर्वाडुपभोगगु-
णाश्च अनाचारवन्ति तैलक्रीरादीनि विपर्ययादिति । एवं ज-
तानि ह्यव्याणि यानि श्लोके तान्येव तस्याचारस्य तद्व्याव्य
तिरेकाह्यव्याचारस्य च विवक्षितत्वात्तथा चरणपरिणामस्य जा
नत्वेऽपि गुणाभावाह्यव्याचारं विजानीहि अवबुध्यस्वेति
गाथार्थः ॥

उक्तो ह्यव्याचारः सांप्रतं भावाचारमाह ॥

दंसपनाणचरित्ते, तवआयारे य विरियायारे ।

एसो जावायारो, पंचविहो होइ नायव्वो ॥ ७७ ॥

व्या० दर्शनज्ञानचारित्रादिष्वाचारशब्दः, प्रत्येकमजिसंबन्धते
दर्शनाचारो ज्ञानाचारश्चरित्राचारस्तथाचारश्च धीर्याचारइति ।
तत्र दर्शनं सम्यग्दर्शनमुच्यते न चकुरादिवर्शनं तच्च ज्ञायोप-
शमिकादिरूपत्वात् भाव एव । ततश्च तदाचरणं दर्शनाचार
इत्येवं शेषेष्वपि योजनीयं भावार्थं तु वक्ष्यति एव भावाचारः
पंचविधो भवति ज्ञातव्य इति गाथाकारार्थः । दश. अ. ३
विस्तरस्तु (णाणाथार) शब्दे ॥

तथाच निशीयच्चणो १ उ. निक्षेपोयथा ॥

जंजिण्यं आयारे, चउन्विहो णिकरेवो सो इमो ॥

णामउवणायारो, एसो खलु आयारे णिकरेवो चउन्विहो
होइ । णामणधोवणवासण, सिक्खावणसुकरणाविरोधाणि ।
गाहा ॥

नामउवणाउ गयाउ ह्यव्यायारो दुविहो आगमभो षोआगमभो
यआगमभो जाणप अणुवउत्ते णोआगमभो जाणगसरीरं
जवियसरीरं जाणगभवियसरीरवइरितो इमो णामणधोवण
गाहा णामादिपपसु आचारो भयइ । तेण सिद्धिमिच्छंतां
य सरी अणायारं पि पण्णैति दीर्घहस्वव्यपदेशवत् णामणं
पडुअ आयारमंतो तिणिसो अणायारमंतो परंको धोवणं पडुअ

कुसुंजरगो आचारमंतो अणायारमंतो किमिरगो । वास
णाप कवेत्तुगादीणि आचारमंताणि वहरं अणायारमंतं । सुक-
सावहियादि । निक्कावणं पदुअ आचारमंताणि वायसगो-
वगादि भंगादि अणायारमंताणि सुकरणे सुवधं आचारमंतं
घंटासोहं अणायारमंतं । अधिरोहं पदुअ पयसकराणं आचारो
विहितेस्सावविरोधे अणायारमंता ॥

दब्बाणि जाणि सोए, दब्बायारं वियाणाहि ।

णाणे दंसणचरणे, तए विरिण य जावमायारो । गाहा ।

गुणपर्यायान् द्रवतीति अन्यं जाणन्ति अण्हिदिहसरूवाणि
अहवा एताणि चैव जाणि भणियाणि होकधतेइति होकः
इत्यते इत्यर्थः तस्मिन् होके आधारभूते दब्बायारं वियाणाहि
एवमभिहितानभिहितेषु अन्येषु अन्यथाचारो विज्ञातव्य इति
गते दब्बायारो ॥

इयाणि जावमायारो जणस्सइ सोअयं पंचविहो इमो ॥

णाणेदंसणगाइहं, पच्छाणे एएसिं पेजेया गहिया ॥

अहड्डहुवावस, विरिय महाणी तु जातेसिं ७ गाहा ।

णाणाचारो अट्टविहो दंसणाचारो अट्टविहो चरित्ता-
यारो अट्टविहो, तवायारो बारस्सविहो, वीरिआरो उप्पीस-
तिविहाणं, ते अउप्पीसइ भेया एए चैव नाणादीं मेविया
जवति । वीरिअमिनि वीरिआयारो गहिया अहाणी असोअयं
अं तेमि नाणायायारं स एव वीरिआयारो भवइ ॥

आचारस्व भेदाः ॥

दुविहे आचारं पण्णत्ते तंजहा नाणायारे चैव नोणाणायारे
चैव । नाणायारे दुविहे एण्णत्ते तं जहा दंसणायारे चैव
नोदंसणायारे चैव नो दंसणायारे दुविहे एण्णत्ते तंजहा
चरित्तायारे चैव नोचरित्तायारेचैव एो चरित्तायारे दुविहे
एण्णत्ते तं जहा तवायारे चैव वीरियायारे चैव ॥
स्था. २ अ. ॥

सूत्रचतुष्टयं कथ्यप्रवरं । आचरणमाचारो व्यवहारो ज्ञानं
ज्ञानज्ञानन्तत्रिय आचारः कात्यादिष्टविधे ज्ञानाचारः ॥

पंचविहे आचारं एण्णत्ते तं जहा नाणायारे दंसणायारे-
चरित्तायारे तवायारे वीरियायारे स्था. अ. ५ ।

आचारणैवात्मसंयमो भवति । तत्तत्त्व । तस्याऽत्मा संयतो
ओ हि सदाचारः रतः सदा । स एव धृतिमान् धर्मस्तस्यैव च
जिनो हितः ॥ १ ॥ इति ॥ दश १ अ. । तथा च धर्मसंग्रहे
मृगगुणेषूक्तप्रमाणामपि ज्ञानाद्याचाराणां मुख्यत्वव्यापनार्थं
तत्प्राप्तनस्य स्वातन्त्र्येणाऽनिधित्तयाऽह ॥

ज्ञानादिपंचाचाराणां, प्राप्तनं च यथाक्रमम् ।

गच्छवामः कुसंसर्गं, त्यागोऽर्यपदार्चितनम्-ध० अ० ३

आचारद्वयो हि सामान्यायामपि कुत्राप्युपपत्तौ पुरुषस्य
महात्म्यमुपपद्यते । यद्योक्तं । न कुलं हीनवृत्तस्य, प्रमाणमिति मे
मतिः । अन्येष्वपि हि जातानां, वृत्तमेव विशिष्यत, इति ॥ अ०
१ अधि. ॥

आचारमाचरतः प्रशंसा यथा ॥

आचारमायारंते, एगखेचेवि गोयमा ! मुणिणो ।

वाससयं पि वसन्ते, गीयत्याराहगे जणिण ॥

आचारगतिक्रमे दोषो यथा ।

आचारंगं अणंतगमपज्जवेहिं एण्णविज्जमाणं समवधारि-
यं तत्थ यं उचितसआचारं एण्णविज्जति तेसिं च एं जे
केइ साह वा साहुणी वा अण्णयरमायारमइमेज्जा से णं
गारबीहिं उवम्मेसं अहएणह । समएण्णे वायरेज्जा एण्ण-
विज्जा वा तओ एं अणंतसंसारीं जवेज्जा ॥ महा. १ अ. ।

॥ आचाररहितस्य कर्मोपादानमाचाराङ्गे यथा ।

एतंपि जाणे उवादीयमाणा जे आचारोण रमंति ।

एतस्मिन्नपि प्रस्तुते वायुकाये अविशष्टात् पृथिव्यादिषु
समाश्रितमारंजं ये कुर्वन्ति ते उपादीयन्ते कर्मणावध्यन्ते एक-
स्मिन् जीविकायां वधप्रवृत्ताशेषनिकायवधजनितेन कर्मणा
वा व्यध्यन्ते किमिति येन हि एकजीविकायावधिय आरंभः
शेषजीविकायापमर्दमन्तरेण कर्तुं शक्यते अतः स्वमेव
जानीहि अनेन श्रोतुः परामर्शः पृथिव्याचारंजिणः शेषका-
यारंजकर्मणा उपादीयमाना जानीहि के पुनः कर्मणा उपादी-
यन्ते इत्याह (जे आचारोण) ये अविदित परमार्थाः
पंचविधे आचारे न रमन्ते न धृतिं कुर्वन्ति ॥

आचा० १ अ० ७ उ० ।

आचारस्वरूपमहानिशीधे यथा महा । १ अ. १ उ. ।

सेजयवं १ केरिसे आचारं कयरं वा सेणं अणायारे ।

गो० आचारं अणायारे एं तप्पमिक्खा तस्य जेणं आ-
णापमिक्खे वसे णं एगंते णं सव्वपयारेहिं णं सव्वहा ।
बज्जणिज्जे । जे य एं एो आणापमिक्खे । से णं गंतेणं
सव्वपयारेहिं एं । सव्वहा आचारणिज्जा । तथा णं गो०
जंजाणज्जा जहा एं एस एं सामन्नं विहारेज्जा से एं
सव्वहा विवज्जेज्जा महा० ॥

आचारप्रतिपादको ग्रंथोऽप्याचारः ॥ सम० ॥ नं । आचार-
क्रियाभिधानादाचारः । आ. म० १ अ. ॥ आचार आचारोपदे-
शहेतुत्वात् । दश ५ । अ. । आचाराजिधायकत्वादाचारः । स्था-
१ अ. । आदशाङ्गचाः प्रथमेङ्गे, अ. २. ॥ अनु साध्याचारप्रति-
पादको ग्रंथ आचार इति । विशेषः ॥ एतच्छुद्धवृत्तता (आचारं
ग) शब्दे । नवमपूर्वस्थ प्रत्याख्यानस्य स्तनामक्याते विशति-
वस्तुषु तृतीये वस्तुनि च । पञ्चकलाणस्स तद्व्यवस्थानो आया-
रनामधज्जो । व्य० । १ उ. । उपादपूर्वादीनि चतुर्दश पूर्वाणि
तत्र नवमं पूर्वप्रत्याख्याननामकं । तस्मिन् विशतिर्वस्तूनि । व-
स्तूनि नाम अर्थाधिकार विशेषा स्तेषु विशतौ वस्तुषु तृतीय-
माचारनामधेयं वस्तिवति व्य० । आचा० १ आ ईषत् अपरि-
पूर्णा इत्यर्थश्चात्र हैरिका येते । आचाराचारकत्वा इत्यर्थो
युक्तयुक्तविभागनिरूपणनिपुणा विनेया इति ज. १ अ. १ उ. ।
दशा० ॥

आचारउक्ताच्छण आचारोपगमन न. माचारणकूपे बोणे,
आचारोवगयशब्दे कथा । आव० ४ अ. ॥

आचारंग आचारंग ॥ न. आदशाङ्गचाः प्रथमेङ्गे सम० ।

तच्छक्त्या आचारंगटीकायाम् । इह हि रागद्वेषमोहाद्यभि-
भूतेन सर्वेणापि संसारिजन्तुना शरीरमानसानेकदुःखोपद-
तेन तद्वनयनाय हेयोपादे यथायथपरिज्ञाने यत्नो विधेयः । स
च न विशिष्टविधेकमुते । विशिष्टविधेकमुते न प्राप्तशेषाति-

शब्दब्रह्मोपदेशमस्तरेण आसन्नं रागद्वेषमोहादीनां बोधाणां
मात्यस्तिकप्रकृत्यात् । स उच्यते एवातः प्रारब्धते ईदृशचरा-
नुयोगः । स चतुर्धा तद्यथा धर्मकयानुयोगो, गणितानुयोगो, ।
रूपानुयोगश्चरणरूपानुयोगश्चेति । तत्र धर्मकयानुयोग
चत्वारण्ययनाविकः गणितानुयोगः सूर्यप्रकृत्यादिकः । रूपानु-
योगः स्मृत्यादिकश्चरणकरणानुयोगमाचारादिकः स च
प्रधानतमः शेषाणां तदर्थत्वात्तदुक्तं चरणपरिवर्ति हेतुं, जे
णयरे तिष्ठि अणुभोगसि तथा चरणपरिवर्तिहेतुं, धम्मकहा
कानदिकममादीया । इविपदं सणसेही, दंसणशुक्लस्सचरणं
तु । गणधरैरथ त एव तस्यैवादी प्रणयनमकार्यतस्तत्प्रतिपादक-
माचाराङ्गस्यानुयोगः समारज्यते । स च परमपदप्राप्ति-
हेतुत्वात्सविप्रस्तदुक्तं । “ भेषांसिवहुविज्जानि भवन्ति
महतामपि । अभेषसि प्रवृत्तानां क्वापि यास्ति विना-
यकाः तस्मादशेषप्रत्युद्गोपशमनायमङ्गलमभिधेयं तच्चा-
दिमभ्यावसानमेवाविधिं तत्रादिमङ्गलं सुयमे पाठसं
तेणं जगत्तया एवमक्काय ” मित्यादि अत्र च जगद्वे-
चनानुवादी मङ्गलं अथवा भुतामिति भुतं ज्ञानं तच्च
नन्वतिपातित्वान्मङ्गलमित्येतच्चाविधेनानिर्दिष्टतास्मात्प्रार्थ-
गमनकारणं मध्यममङ्गलं लोकसारान्ययनपञ्चमांशकसूत्रं
से जहा के वि हरणं परिपुत्रे तिष्ठं समं । सि जेम्मे
वसत्तर एसा रक्खमाणेत्यादि अत्र चाईदृणराचार्य
गुणोत्कर्तितमाचार्याश्च पञ्चनमस्कारान्तः पातित्वान्मङ्गलमि-
त्येतच्चाविधेनानिर्दिष्टतास्मात्प्रार्थगमनकारणं अवसानमङ्गलं नवमा
अवयवे उवसानसूत्रं अमि निवृत्ते अमाई आ वकहाए
जयवं समियासी अत्राभिनिर्वृतप्रदणं संसारमहातरुक्न्दो
येधविप्रतिपत्त्या ध्यानकारित्वान्मङ्गलमित्येतच्चाविधेनानिर्दिष्टता
प्यसन्तानान्यचेदार्थं मित्यभ्ययनगतसूत्रं मङ्गलत्वप्रतिपादने
नैयाभ्ययनानामपि मङ्गलत्वमुक्तमेधेति न प्रतन्यते सर्वमेववा
मङ्गलं ज्ञानरूपत्वात्तस्य निर्जरार्थत्वेनच तस्याविप्रतिपत्ति
र्यदुक्तं । (जं अज्जाणी कम्मं जये इवहुयाई वासकानीहि
तज्जाणीतिहि गुत्ता जवेइ उसासमिसेणं) मङ्गलत्वनि रक्तं च
मां गाक्षयत्यनयति जहादिति मङ्गलं मासुगते विज्जो गाहो
वा नाशः शास्त्रस्येति मङ्गलं मित्यादि शेषं त्वाक्केपपरिहारा
दिकं मन्यतोवसेयमिति । साम्प्रतमाचारानुयोगः प्रारब्धते
आचारस्यानुयोगो ईदृशकथनमाचारानुयोगः सुप्रावृत्तु पदचा-
दर्थस्य योगोऽनुयोगः । साम्प्रतमाचारस्यापक्रममादीनामनुयो-
गचाराणां यथायोग किञ्चिच्चिभणिवु रशेषप्रत्युद्गोपशमनाय
मङ्गलार्थं प्रेक्षापूर्वकारिणां च प्रवृत्त्यर्थं सम्बन्धाजिधेय प्रयो-
जनप्रति पादिकानि युक्तिकारो गाथामाह ॥

बन्दिन्तु सव्व सिक्के, जिणाय अणु अगोदायएसव्वे ।

आचारस्स जगवत्तो निज्जुतिं किच्चयिस्सामि ॥

तत्रवन्दित्वा सर्वसिद्धान् जिनांश्चेति मङ्गलवचनं अनुयोग-
दायकानित्येतच्च सम्बन्धवचनमपि आचारस्येत्यभिधेयवचनं
निर्युक्तिं करिष्ये इति प्रयोजनं कथनमिति तात्पर्यार्थः । अवय-
वार्थस्तु वन्दित्वेति वदिअभिवादनस्तुत्यो रित्यर्थेय्या-
मिधायिधानुस्तराजि बादनं कायेन । स्तुतिर्वाचाऽनयोश्चमनः
पूर्वकत्वात्करणत्रये णापि नमस्कारप्राविहितो ज्ञेयः । सितं
ध्यानमेवामिति सिद्धाः प्रक्षीणाशेषकर्माणः सर्वेच ते सिद्धाश्च
सर्वासिद्धाः सर्वप्रदणं तीर्थातीर्थान्तरपरंपरादिसिद्धप्रति-

पादकं तान्बन्धित्वंति सम्बन्धः सर्वत्र योग्यः । रागद्वेषविजो
जिनास्तीर्य कृतस्तानपि सर्वानतीतानागतवर्तमानसर्वत्र
गतानिति अनुयोगदायिनः सुधर्मस्वामि प्रवृत्तयो यावदस्य
भगवतो निर्युक्तिं कारस्य भक्त्वाहुस्वामिनश्चतुर्दशपूर्वधर-
स्या चार्योऽत स्ताद् सर्वाभित्यनेन आत्माय कथनेन स्वमनी
विकाप्युदासः कृतां ज्ञेयति वन्दित्वेति कृत्वा प्रत्यवस्योत्तर-
क्रिया सत्यपेक्षत्वा दुत्तरक्रियामाह आचारस्व यथार्थनाम्नः
जगधत इति अर्थधर्मप्रयत्नगुणभाजस्तस्यैव विधस्य निश्च-
ये नार्थप्रतिपादिका युक्तिनिर्युक्तिस्तां कीर्तयेष्ये अजिधास्ये
इति अस्तस्तत्वेन निष्पन्नां निर्युक्तिं बहिस्तत्वेन प्रकाश विष्वा-
मीत्यर्थः यथा प्रतिज्ञातमेव विभणिवु निक्केपादीणि पदानि
तावत् सुदृष्टत्वाच्चायः संपीठ्य कथयति ।

आचार अंगसुयखंध, वंजचरणे तहेव पसत्थेय ।

परिभाए निक्खेवो, तह दिसाणं च ॥ ५ ॥

न० १ अ. १ उ. । आचारेत्यादि आचार अङ्गभुतस्कन्ध
अङ्गचरण शस्त्रपरिक्षा संज्ञा विज्ञा मित्येतेषां निक्षेपः ।
कर्तव्यशति तत्राचार अङ्गचरण शस्त्र परिक्षा शब्दानां निष्पन्ने
निक्षेपे उच्यन्ता अङ्गभुत स्कन्ध शब्दा ओघनिष्पन्नसंज्ञादि
सूत्रा स्थापक निष्पन्न निक्षेपे उच्यन्ता इति एतेषां मध्ये कस्य
कति विधो निक्षेप इत्यत आह ॥

“ चरणदिसावज्जाणं, निक्खेवो चउक्कत्रोय नायवो ।

चरणमि च्छव्विदो खनु, सत्तविदो होइ ओदिमाणं ॥

इ. । आचा० १ अ. १ उ० । चरणाविधर्जानां चतुर्विधो निक्षे-
पः चरणस्य पञ्चविधः दिक्शब्दस्य सप्तविधो निक्षेपः अत्र च
क्षेत्रकात्वादिकं यथा समनधर्मायां च नामादिचतुष्टयं सर्वत्रव्य-
वस्थया दर्शयितुमाह आचा० १ अ० १ उ० ।

जत्थ य जं जाणेज्जा, निक्खेवं निक्खेवं निरवसेसं ।

जत्थवि न जाणेज्जा, चउक्कयं निक्खेवं तत्थ ॥

अत्ययजामित्यादि यत्र चरणदिक्शब्दादौ यं निक्षेपं क्षेत्रका-
त्वादिकं जानीयात् तत्र निरवशेषं निक्षेपेयं तु निरवशेषं न
जानीयादाचाराङ्गादौ तत्रापि नामस्थापना द्रव्यभाषचतु-
ष्कात्मकं निक्षेपनिक्षेपेदित्युपदेश इति गाथार्थः । प्रदेशास्तरप्र-
सिद्धस्यार्थस्व साधवमिच्छता निर्युक्तिकारेण गाथाप्यधाधि ।

आचारे अंगमि य, पुव्व दिदो चउक्कनिक्खेवो ।

नवरं पुण नाणत्तं, जावायारमि तं वोच्छं ॥ ६ ॥

आचार इत्यादि कुल्लिकाचारकथायामाचारस्यपूर्वादिष्टोनि
क्षेपोयस्य तु चतुरङ्गाभ्ययनं यथात्र विधेयः सोभिधीयते
भावाचारविषय इति ॥

यथा प्रतिज्ञातमाह ॥

तस्सेगट्ठं पवत्ताण, पदमंगणी तहेव परिमाणे ।

समोयारे सारेय, सत्तहिं दारेहिं नाणत्तं ॥

तस्येत्यादि गाथा तस्य भावाचारस्य एकार्थमभिधायिनो
वाच्या केन प्रकारेण प्रवृत्तिः प्रवर्तनमाचारस्यानूज्ञाश्च वाच्यं
तथा प्रथमाङ्गता च वाच्या तत्रागण्याचार्यस्तस्य कतिविधं
स्थानमिदमिति च वाच्यं परिमाणमियत्ता वाच्या तथा किं
क समवतारस्येतीत्येतच्चवाच्यं तथा सारश्च वाच्य इत्यभि-
र्कारः पूर्वसाक्षात्कारादस्य ज्ञेयो नानात्वमिति पितार्थः ।
अवयवार्थस्तु निर्युक्तिरुक्तेवाभिधानुमाह ।

आपारो आचासो आगासो आगरो य आसंसो ।

आगरिसो अंगं चिय आइभा जाइया मोक्खो ॥

आचारः १ अ० १ उ० । आचर्यते आसेव्यत इत्याचारः स च नामादि अतुर्धा तत्र हारादीरे जन्महारीरे तद्यतिरिक्तो द्रव्याचारो ऽनया गायबानुसर्तव्यः “ गामणधोयणवासण लिस्कावणसुकरणाविरोहीणि द्रव्याणि जाणि होप द्रव्यायार धियाणादि ” आचारो द्विधा भौतिको होकोचरश्च तत्र भौतिकाः पाषाणिकादयः पञ्चरात्रादिकं ये कुर्वन्ति ते विज्ञेयाः होकोचरस्तु पञ्चधा ज्ञानादिकः आचारशब्दे दर्शितः एष पञ्चविध आचार पतत्रतिपादकध्यायमेव ग्रन्थविशेषो आचारः । एष सर्वत्र योज्यम् । इदानीमाचारः आचारव्यते ऽनेनेति निबिडं कर्मादीत्याचारः सोऽपि अतुर्धा व्यतिरिक्तो वा यः आचारः स्वयमेव ज्ञानादिः पञ्चधा इदानीमाचारः आचारममाचारः समप्रदेशावस्थानं सोऽपि अतुर्धा व्यतिरिक्तो उक्तादेर्निष्प्रदेशावस्थानं आचारो ज्ञानादिक एकस्वात्मनि रागादिरहिते अवस्थानमिति कृत्वा । इदानीमाचारः आगत्य नस्मिन् कुर्वन्तीत्याचारो नामादि सूत्रव्यतिरिक्तो रजतादि भावाकारोऽयमेव ज्ञानादिस्तत्रतिपादकध्यायमेवग्रन्थो निर्जरादिरत्नानामत्रज्ञात्वात् । इदानीमाचारस्य आचर्यसंयुक्ति-त्याचारासो नामादिसूत्रव्यतिरिक्तो पानपात्रादीपादिजावध्यासो ज्ञानादिवरेव । इदानीमाचारः आचर्यते अस्मिन्नित्यादर्शो नामादिव्यतिरिक्तो दर्पणं भावादृशं उक्तं पञ्च यतोऽस्मिन्निति कर्तव्यता दृश्यते । इदानीमंगं अज्यते व्यक्तीक्रियते ऽस्मिन्नित्यंगं नामाद्यं सूत्रव्यतिरिक्तं शिरोबाह्यादि भागं गमेवाचारः । इदानीमाचीर्णं मासेवितं तच्च नामादि षोडा तत्र व्यतिरिक्तं द्रव्याचीर्णं सिंहादेस्तृणादिपरिहारेण पिशित-जकणं केवाचीर्णं बावहीकेषुसकवः कौकणेषुपेयाः कोलाचीर्णं त्विदं ।

सरसीवन्दणपंको, अग्घइ सरसा य गन्धकासादी ।

पारुहिसिरीस मक्षिय, पियाईं काळे निदाहम्मि ॥

भावाचीर्णन्तु ज्ञानादि पञ्चकं तत्रतिपादकध्यायमग्र्यः । इदानीमाजातिराजायन्ते तस्यामित्याजातिः सापि अतुर्धा व्यतिरिक्ता मनुष्यादिजातिः भावाजातिस्तु ज्ञानाद्याचार प्रसूतिरयमेव ग्रन्थ इति । इदानीमामोक्तं आमुच्यन्ते ऽस्मिन्नित्या-मोक्षणं वा मोक्षो नामादि स्तत्र व्यतिरिक्तो निगमादेः ज्ञात्वा-मोक्षाकगंगिको द्वेष्टनमशेषमेतत् साधकश्चायमेवाचार इति एते किञ्चिद्विशेषादेकोभवार्थं विशेषन्तः प्रवर्तन्तइत्येका-र्थिकाः शक्रपुरन्दरादिवत् एकार्याभिधायिनां च उच्यते इति बन्धानुलोम्यादि प्रतिपत्त्यर्थमुद्धृतं उक्तं च ॥

बन्धाणुलोमया खसु, सत्तंमि य सापवं असम्मोहो ।

सन्तगुणवीरगणे, विय एगहं गुणाहवन्ते ॥

स इदानीं प्रवर्तन्ताचारं कदा पुनर्भगवताचारः प्रणीत इत्यत आह ॥

दारं सव्वेमि आचारो, तित्यस्स पत्तणो पदमयाए ।

सेसाईं अंगाईं, एकारसआणुपुव्वीए ॥

आ. १ अ. १ उ. सव्वेसिमित्यादि सर्वेषां तीर्थकराणां तीर्थप्रवृत्त्यादा वाच्यारथं प्रथमतया चूडवति भविष्यति च ततः शेषां गार्थ इति गणधरा अप्यनयैवानुपूर्व्या सूत्रतया ग्रन्थन्तीति इदानीं प्रथमत्वे हेतुमाह ॥

आचारो अंगणं, पदमं अंगं दुवाहसएहं पि ।

एत्य य मोक्खो वा ओ, एस य सारो पवयणस्स ॥

अथमाचारो चादधानाम व्यङ्गानां प्रथम मङ्गमेतस्य कारणमाह । यतोऽत्र मोक्षोपायश्चरणं करणं निगद्यते एषश्च प्रवचनस्य सारं प्रधानं मोक्षहेतुप्रतिपादना दत्र च स्थितस्य शेषांगान्ययनयोम्यत्वादस्य प्रथमतयोपन्यास इति । इदानीं गणि चारंसाधुर्वा गणिगुणगणो वा गणः सोऽस्यास्तीति गणी आचारायत्तं च गणित्वमिति प्रदर्शयन्माह ॥ आ. १ अ. १ उ. ।

आचारंमि अहीए, जं नाउ होईं समणधम्मो उ ।

तम्हा आचारधरो, वुव्वइ पदमं गणि हाणं ॥ १० ॥

(आचारस्मीत्यादि) यस्मादाचाराभ्ययनात् क्रांत्यादिकश्चरणं करणात्मको वा भ्रमण धर्मपरिहातो भवति तस्मात्सर्वेषां गणित्वकारणा नामाचारधरत्वं प्रथममाद्यं प्रधानं वा गणित्वस्थानमिति ।

इदानीं परिमाणं किं पुनरस्याभ्ययनतः पदतश्च परिमाणमित्यत आह ।

नव बंजचेरमइओ, अट्टारस पदसहस्सिओ वेउ ।

हवय स पञ्च चूडो, बहु बहुतर ओ पयमेणं ॥

१। अ. १ उ. । (एवेत्यादि) तत्राभ्ययनतो नवप्रज्ञाचर्याभिधानाभ्ययनात्मको वेद इति विदित्यस्मादेयोपादेयपदार्थानिति वेदः ज्ञायोपशमिकजावधत्ययमाचारः सह पञ्च भिन्नवृत्तानि धर्तत इति स पञ्चचूर्ण इत्यभवति । उक्तं शेषानुवादिनी चूडा तत्र प्रथम पिंदे सण सेज्जरिया भासज्जा पाचवत्थया पम्मा उग्गह पमिमत्ति । सप्तान्ययनात्मिका चितीया सप्तसत्तिक्कया तृतीया भावना अतुर्थी विमुक्तिः पञ्चमी निशीयाभ्ययने बहुवहुयरो (पदमेणंति) तत्र अतुरञ्जिकात्मक चितीयभुतस्कन्धप्रक्षेपाच्छुः निशीय पञ्चमचक्षिका प्रक्षेपाद्बहुतरोऽनन्तगमं पर्यायात्मकविषयकया बहुतमश्च पदाम्रेण प्रमाणेन प्रवर्ततीति इदानीं मुपक्रमान्तर्गतं समवतारहारं । तत्रताञ्च मानवसु ब्रह्मचर्याभ्ययनेष्ववतर्न्तीति दर्शयितुमाह ॥

आचारगाणत्थो, बंजचेरसु सो समोयरइ ।

सो वि य सत्यपरिणए, पिंनियत्थो समोयरइ ॥ १२ ॥

सत्यपरिणायत्थो, उस्सु, वि काएसु समोयरइ ॥

उज्जीवणिया अत्थो, पंच, सुविचएसु उ यरइ ॥ १३ ॥

पंचय महव्वयाइ, समोयरंतेउ सव्व दव्वे सु ॥

सव्वेसिं पज्जवाणं, आणन्तजागंमि उयंइति ॥ १४ ॥

इति । १ अ० उ० १ आचार इत्यादि । सत्ये इत्यादि । पंचे इत्यादि । उक्तानार्था नवरमाचाराप्राणि चूडिकाः द्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि पर्याया अगुह्यत्वाच्च स्तेषामनन्तजागे प्रज्ञानामवतार इति ॥ कथं पुनर्महाव्रतानां सर्वद्रव्यवतार इति तदाह ॥

उज्जीवणिया पदमे, वयंमिचरमे विति एय सव्वदव्वयाइ ।

से सा महव्वया खसु, ते दिक्कदेसेण दव्व्याणं ॥ १५ ॥

उज्जीवणिषा इत्यादि । स्पष्टं कथं पुनर्व्रतानां सर्वद्रव्यवतारो न सर्वेषां चैवमिष्युच्यते येनाग्निप्रायेण बोधितया स

सर्वाकाशप्रदेशसंख्याया अनन्तगुणं सर्वधनमः प्रदेशवर्गीकृतप्रमाणमित्यर्थः । ततोऽपि तीयादिस्थानैरसंख्यातगच्छगते रन्त-
जगादिकया वृद्ध्या षट्स्थानकानामसंख्येयस्थानगता श्रेणि
र्जवति एवं चैकमपि स्थानं सर्वपर्यायात्स्वित न शक्यते परि-
च्छेत् किं पुनः सर्वाण्यपीत्यतः केऽन्ये पर्याया येषामनन्तमा-
ने प्रतानि वर्तन्ते सति स्यान्मतिरन्ये केवलमगम्या इतीदमुक्तं
जवति केवलमगम्या प्रज्ञापनीयपर्यायाणामपि तत्र प्रज्ञेयाद्बु-
त्त्वमेवमपि ज्ञानहेतुस्तुल्यत्वाच्चुल्या एव नानन्तगुणा इति-
अत्राचार्यमाह । यासौ संयमस्थानश्रेणिनिर्दिष्टा सा सर्वा
चारित्रपर्यायैर्ज्ञाने दर्शनपर्यायसहिते तत्प्रमाणा सर्वाकाश
प्रदेशानन्तगुणा इह पुनश्चारित्रमा श्रोतयोगित्वा त्पर्याया नन्त-
भागवृत्तित्व मित्यदोषः

इदानीं सारद्वारं कः कस्यसार इत्याह ॥

अंगाणं किं सारो, आचारो तस्स किं इवइ सारो ।

आणु ओमत्यो सारो, तस्मवि य परुवाणासारो ॥ १६ ॥

सारोपरुवाणाए, चरणं तस्स वि य होइ निव्वाणं ॥

निव्वाणस्स उ सारो, अब्बावाहं जिणो वेति ॥

आ. १ अ. १ उ. ॥ अंगाणमित्यादि स्पष्ट केवलमनुयोगार्थो
व्याख्यानज्ञतोऽर्थस्तस्य प्ररूपणा यथा स्वविनियोग इति ।
अन्यच्च सारो इत्यादि स्पष्टेव । एतेषांचान्वयार्थाभिधानानि
दर्शयितुमाह ॥

सत्यपरिणामा लोको, विजओ य सीउत्तणिज्जसम्मत्तं ॥

तह लोकोसारनामं, बुत्तं तह महापरिणामा य ॥ ३१ ॥

अट्टसए य विमोक्त्वा, उवहाण सुयं च नवमं जणिपं ।

इच्चसो आचारो, आचारगणाणि मेसाणि ॥ ३२ ॥

सत्य इत्यादि अट्टसए इत्यादि स्पष्टे केवलमित्येव नवाभ्ययन-
रूप आचारो द्वितीयभृतस्कन्धाभ्ययनानि शेषाण्याचाराग्राणी
ति साम्प्रतमुपक्रमान्तर्गतोऽर्थोऽधिकारो द्वेधा अभ्यनार्याधिकार
उद्देशार्थाधिकारश्च तत्रायमाह ॥

जियसंजमो य लोको, जह वज्जइ जह य तंपज्जाहियव्वं ।

सुहदुक्खवतितिक्खा वि य, संपत्तं लोकोसारो य ॥ ३३ ॥

निस्संगया य उट्ठे, मोहसमुत्था परीसहोवसम्मा ।

निज्जाणं अट्टमए नवमेय जिणेण पर्यंति ॥ ३४ ॥

जिअइत्यादि निस्संग इत्यादि तत्र शास्त्र परिज्ञाया मय
मर्यादाधिकारो (जिय संजमोति) जीवेषुसंयमा जीवसंयमा
स्तेषु हिंसादिपरिहारः स च जीवास्तित्वपरिज्ञाने सति प्रव-
त्यतो जीवास्तित्वविरति प्रतिपादनमत्रार्थाधिकारलोकविजये
तु लोको जहवज्जइ जहायत्तं पज्जाहियव्वं ति विजितभावलो-
केन संयमस्थितेन लोको यथा वध्यते अपविधेन कर्मणा यथा
च तत्प्रहातव्यं तथा ज्ञातव्य मित्ययमर्थोऽधिकार स्तुतीयं त्वयं
संयमस्थितेन जितकयायेणानु कृतप्रतिकूलोपसर्गनिपातेसुख
दुःखः तितित्वादि धेयेति । अतुयं त्वयं प्राक्तनाच्च यनार्थसम्पन्ने-
न तापसादिकष्टनपः सेविनामष्टगुणं श्रव्यमुद्धीदयापि दृढसम्य-
कत्वेन भवितव्यमिति पञ्चमे त्वयं अतुरभ्ययनार्थस्यितेनासार
परित्यागेन लोकसार रत्नत्रयो युक्तेन ज्ञान्यमिति । पष्ठे त्वयं
प्रागुक्तगुणयुक्तेन निस्संगता युक्तेनाप्रतिबन्धेन प्रवितव्यं ।
सतमेत्वयं संयमादि गुणयुक्तस्य कदाचिन्मोह समुत्थाः परि-

बहोपसर्गावा । प्रादुर्जवेयुक्ते सम्यक् सोढव्याः । अष्टमे त्वयं
निराणमंत क्रिया सा सर्वगुणयुक्तेन सम्यग्विधेयेति । नव-
मेयं अष्टाभ्ययनप्रतिपादितोऽर्थस्तस्यगेवम वर्धमानस्वामिना
बिहित इति तत्प्रदर्शनं च शेषसाधनामुत्साहार्थं । तदुक्तम्

तित्यपरो च उरणणी, सुरमाहिओसि सिज्जिस्सव्वप

धूवमि । अणिगूहियव्वविमिओ, सव्वस्थाने सुउज्जमइ ॥

किं पुण अवसेसे हि दुक्खस्सव्वकारणा सुविहिपहिं । होति
न उज्जमियव्वं स पव्ववार्यमि माणस्से आत्था. १ अ० १ उ. ॥
तथा च समवायांगे आचारस्य भृतस्कन्धरूपस्य प्रथमां
गत्य चक्षिका सर्वास्तिममभ्ययन विमुक्तयन्निधान माचारस्-
क्षिका तद्वर्जानां तत्राचारे प्रथम भृतस्कन्धे नवाभ्ययनानि
द्वितीये शोरुशनिशीयाभ्ययनस्य प्रस्थानान्तरवेनेहानाभ्य-
यणात् । शोरुशानां मध्ये एकस्या चार चक्षिकेति परिहृतत्वात्
शेषाणां पञ्चदश सम० ॥ ५७ स ॥

आचारस्स एं जगवओ सच्चिआयगस्स पणवीसं अ-
ज्जयणा प० तं० सत्यपरिणामा लोकोविजओ सीओसणी
असम्मत्तं । आवन्ति धुयविमोहउवहाणसुयं महप-
रिणामा ॥ १ ॥ पिकेसणसिज्जिरिआ, जामज्जयणा य
वत्थपएसा । उग्गहपणिमा सत्तिकसत्तया जावणविमु-
त्ती ॥ २ ॥ निसीहज्जयणं पण वीस इयं ॥

सम० ॥ २५ ॥ आचारस्स एं भगवओ सच्चिआयगस्स
पंचासीइउसणकासा प० टी० तत्राचारस्य प्रथमांगस्य नवा-
भ्ययनात्मकप्रथमभृतस्कन्धरूपस्य सच्चिआयगस्स इति छि-
तीये हि तस्य भृतस्कन्धे पञ्चचक्षिकास्तासु च पञ्चमी
निशीयाक्येदन गृह्यते मिश्रप्रस्थानरूपत्वात् तस्यास्तदन्याभूत
अस्तासुच प्रथमद्वितीये सप्ततत्वाभ्ययनात्मिके तृतीयचतुर्थी
चैकैकाभ्ययनात्मिके तदेवं सह चक्षिकानिर्वर्तत इति सच्चिआ।
कस्तस्य पञ्चाशीतिरुद्देशनकासा भवन्तीति प्रत्यन्ययनं उद्दे-
शनकासानामेतावत्संख्यत्वात्तथाहि प्रथमभृतस्कन्धे नवस्वभ-
यनेषु क्रमेण सप्तपट चत्वारश्चत्वारः षट् पञ्च अष्टचत्वारः
सप्त चेति द्वितीयभृतस्कन्धेषु तु प्रथमचक्षिकायां सप्तस्वभ-
यनेषु क्रमेण एकादश त्रयस्त्रयः चतुर्षु द्वौ द्वौ द्वितीयायां
सत्तैकसराणि अत्यनानि एवं तृतीयैकाभ्ययनात्मिका एवं च-
तुर्थ्यपीति सर्वमीक्षने पञ्चाशीतिरिति तथाचनन्दाभ्ययने ॥

सैकिंतं आचारे आचारे णं समणाणं निगंथाणं
आचारे गोयरविणयविणयइयसिक्खवाजासा अजासा
चरणकरणजायामायावित्तीओ आपविज्जंति । से समा-
सओ पञ्चविहे पणत्ते तं जहा नाणाचारे दंसणाचारे
चरित्ताचारे तवाचारे वीरियाचारे आचारेणं परिता वा-
यणा संखिज्जा अणुओगदारा संखिज्जा वेदा संखिज्जा
सिद्धोगा संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ संखिज्जाओ पक्कि-
वत्तीओ स एं अंगद्वयाए पदमे अंगे दो सुयखंधा
पणवीसे अज्जयणा पञ्चासीइ उद्देसणकासा पञ्चा-
सीइ समुद्देसणकासा अट्टारस पयमहस्साणि पयज्जणं
संखिज्जा अक्खरा अणंतागमा अणंतापज्जवा परिता
तसा अणंता पावरा सासयकरुनिक्कनिकाया जिण

पवं समुद्देशनाक्षा अपि पञ्चाशीतिर्भाषनीयाः । तथा पदत्रयेण पदपरिमाणेनाष्टदश पदसहस्राणि इह यथार्थोप-
बन्धिः तत्पदं अत्र पर आह । यथाचारे द्वौ भुतस्कन्धौ पञ्च-
विंशतिरभ्ययनानि पदत्रयेण चाष्टदश पदसहस्राणि तर्हि
यद्गणितं “ नव बन्धखेरमहस्यो अद्भारसपयसहस्त्रिभन्धो ”
इति तद्विकल्पते । अत्र हि नवग्रन्थचर्याभ्ययनमात्र एवा-
ष्टदशपदसहस्रप्रमाण आचार उक्तोऽस्मिन्स्वध्यायेन भुत-
स्कन्धद्वयात्मकः पञ्चविंशत्यभ्ययनरूपोऽष्टादशपदसहस्र-
प्रमाण इति । ततः कथं न परस्परं विरोधः तद्युक्तमनि-
प्रायापरिज्ञानात् इह द्वौ भुतस्कन्धौ पञ्चविंशतिरभ्ययनानि
एतत्समग्रस्याऽचारस्य परिमाणं अष्टादशपदसहस्राणि पुनः
प्रथमभुतस्कन्धस्य नवग्रन्थचर्याभ्ययनमयस्य विधिवादाद्यं-
निबद्धानि हि सूत्राणि भवन्ति अतएव त्रैषां सम्बन्धार्थवगमो
गुरुपदेशतो जघति नान्यथा अत्राह ऋषिर्कृतः “ दोसुपकखन्धा
पणवीसं अज्जयणाणि एयं आधारगा सहियस्स आयारस्स
पमाणं जणियं अद्भारसपयसहस्सा पुण पढमसुयकधस्स न-
त्रबन्धखेरमहस्यस्स पमाणं विञ्चित अत्यनिबद्धानि सुत्ताणि य.
शुरुवपस ओसिं मत्थो जाणियव्वोस्ति, तथा संख्येयान्धकुराणि
पदानां संख्येयत्वात् तथा (अणन्ता गमा) इति इह गमा
अर्थगमा गृह्यते । अर्थगमा नाम अर्थपरिच्छेदाः ते जानन्ताः
एकस्मादेष सूत्रावतिशायि मतिमेधादिगुणानां तत्तत्कर्मविशि-
ष्टानां तत्तत्कर्मत्वमथस्तुप्रतिषेधिताभावात् ॥ एतच्च टीका-
कृतो व्याख्यानं ॥ ऋषिर्कृत पुनराह ॥ अभिधानाजिघेक्षवतातो
गमा भवन्ति ते जानन्ताः अनेन च प्रकारेण वेदितव्याः । तद्यथा
सुयं मे आहस्तेणं जगवता एव मन्त्रायति, इदञ्च सुधर्म-
स्वामी जम्बूस्वामिन् प्रत्याह तत्रायमर्थः भुतं मया हे आयु-
ष्मन् ! तेन भगवता वर्द्धमानस्वामिना एवमाख्यातं अथवा
भुतं मया आयुष्मद्वत्ते आयुष्मतो जगवतो वर्द्धमानस्य स्वामि-
नोऽस्ते समीपे णमिति वाक्याहंकारे तथाच जगवता एवमा-

ख्यातं । अथवा श्रुतं मया आयुष्मतोऽयवा श्रुतं मया जगवत्या-
दारविद्युगलमामृशता । अथवा श्रुतं मया गुरुकुलवासमाव-
सता । अथवा श्रुतं मया हे आयुष्मन् ! (तेणंति) प्रथमार्थं
तृतीया तद भगवता एवमाख्यातं । अथवा श्रुतं मया हे आयु-
ष्मन् ! (तेणंति) तदा भगवता एवमाख्यातं । अथवा श्रुतं
मया हे आयुष्मन् ! (तेणंति) तत्र पद जीविकायविषये तत्र
या विवर्जितेन समवसरणे स्थितेन जगवता एवमाख्यातं अथ
वा श्रुतं मया हे आयुष्मन् ! वर्तते यतस्तेन भगवता एवमा-
ख्यातं एवमाद्यस्तं तमर्थमधिकृत्य गमा भवति । अभिधान-
वशातः पुनरेवं गमाः “सुयं मे आठसं आठस सुयं मे मे
सुयं,, आठसमित्येवमर्थनेदे तथा तथा पदानां संयोजनतो-
ऽभिधानतो गमा जवन्ति एवमादयः किञ्च अनन्ता गमा
जवन्ति । तथा अनन्ताः पर्यायास्ते च स्वपरज्जेदजिज्ञाः अक्षरा
भेगाचरा वेदितव्याः तथा परीताः परिमितास्मा घी-
न्द्रियादयः स्थावरा अनन्ता वनस्पतिकायादयः (सा-
सयकरनिबद्धनिकादयस्ति) शास्वता धर्मास्तिकायादयः
कृताः प्रयोगविसृता जन्याः घटसन्ध्याभरागादयः । एते
सर्वेऽपि त्रसादयो निवृत्ताः सूत्रे स्वरूपतः उक्ताः । निकाचिता
निर्युक्तिसंग्रहः हेतुदाहरणादिभिरनेकधा व्यवस्थापिता जिन-
प्रज्ञता भावाः पदार्था आख्यायने सामान्यरूपतया विशेष-
रूपतया वा कथ्यन्ते प्रज्ञाप्यन्ते नामादिभेदोपन्यासेन प्रप-
च्यन्ते प्ररूप्यन्ते नामादीनामेव जेदानांसप्रपञ्च स्वरूपकथनेन
पृथग्विज्ञाः स्थाप्यन्ते दर्शयन्ते उपमाप्रदर्शनेन यथा गीरिव
गवय इत्यादि निदर्शयन्ते हेतुद्वयान्तोपदर्शनेनापदर्शयन्ते निग-
मनेन शिष्यबुद्धौ निदर्शकं व्यवस्थाप्यन्ते साम्प्रतमाचाराङ्ग-
ग्रहणे कृतं प्रतिपादयति स एवमित्यादि स इति आचारां-
गग्राहकोऽजिनसम्बध्यते एवमात्मा पर्वरूपो जवति ॥ अयमत्र
जावः अस्मिन्नाचारांगे भावतः सम्यगधीन स ते तदुक्तक्रिया-
नुष्ठानानुपरिपालनात्साक्षात्समूर्त इवान्तराचरति । आह च
टीकाकृत् । तदुक्तक्रियापरिणामाव्यतिरेकात्स एवाचरो भव-
तीत्यर्थः । इति तद्वत् क्रियामधिकृत्यांक्त संप्रति ज्ञानमधि-
कृत्याह (एव नायसि) यथाआचारांगे निवृत्ता ज्ञानास्तथा
तेषां भावानां ज्ञाता भवति तथा (एवं विज्ञायसि) यथा
निर्युक्तिसंग्रहः हेतुदाहरणादिभिर्विविधं प्ररूपितास्तथा वि-
विधं ज्ञातारो भवति एवं चरणकरणप्ररूपणा आचार आख्या-
यते सत्तं आयारोसि ॥ नं० ॥ १०॥ आयारे आयारेणं सम-
णारं निमंथां आयारयायारविणयवेणइयज्ञाणगमं चक-
मपमाजोगजुजणभासा समितिगुसीसेज्जा यदिजत्तपाण
वमामउप्पायपसं विसोहिं गुहाशुक्रमगहणवयणियमतपोय-
हाणुण्यसयामाहिज्जइ से समासभो पञ्चविहो पं० तं० णा-
णायारे, दंसणायारे, खरिस्तायारे, तवायारे, आयारस्स णं
परिस्तावायणा संखेज्जा अपुआगदारा संखेज्जाभो परिव-
सीआ संखेज्जा वेदा संखेज्जा सिलोगा संखेज्जाभो निज्जु-
सीओ से णं अंगहयाप पढमे अंगे दो सुयक्खधा पणवीसं
अज्जयणा पञ्चासीइं उदसणकाहा पञ्चासी समुदेसणकाहा
अटारस्स पदसहस्साइं पदग्गेणा संखेज्जा अक्खरा अणंतागमा
अणंता पञ्जवा परिस्ता तसा अंता थावरा सासया करानि-
बद्धा णिकाइया जिणपञ्चता भावा आघविज्जंति पणविज्जंति
परुविज्जंति नंदिस्संति उचदंसिज्जा से एवं णाप एवं विषाय
एवं चरणकरणपरुवणया आघविज्जंति परुविज्जंति नन्दि-

सिज्जंति उचदंसिज्जंति सेसं आयारो ॥ सम० ११ स. । आचा-
राङ्गस्य व्यवच्छेदकालम् ॥ विण्णमुणिस्मि मरंते, हरितगो-
सस्मि होतिवीसाय ॥ वरिस्ताणसहस्साइं, आयारंगस्स बो-
च्छेदो ॥ साम्प्रतमुद्देशार्थाधिकारः शस्त्रपरिज्ञाया अर्थं जीव
इत्यादि तत्र प्रथमाद्देशके सामान्येन जीवास्तित्वं प्रतिपाद्य
शेषेषु तु षट्सु विशेषेण पृथिवीकायाद्यस्तित्वमिति सर्वेषां
चावसाने बन्धविरतिप्रतिपादनमिति । एतच्चान्ते उपात्तवान्
प्रत्येकमुद्देशार्थेषु योजनीयं प्रथमोद्देशके जीवस्त्वपवधे वधो
विरतिश्चिति एवमिति तत्र शस्त्रपरिज्ञा ॥ आचा. १ अ० १ उ०
साम्प्रतमाचारादिप्रदानस्य सुखप्रतिपत्तये दृष्टान्तोपन्यासेन
विधिराख्यायते ॥ यथा कश्चिद्भ्राजाऽजिनवनगरनिवेशेच्छया
चूषण्णानि विज्जय समतया प्रकृतिज्योदस्यवास्तथा कचव-
रापनयने शल्योकारे चूस्यरीकरणे पं० एकापीठप्रासादरचने
रत्नाद्युपादाने चोपदेशं दत्तवांस्तान् प्रकृतयस्तदुपदेशानु-
सारेण तथैव कृत्वा ययानिप्रेतान् प्रोगान् बुच्चजिरे । अयम-
त्रायोपनयः । राजसदृशेन सूरिणा प्रकृतिसदृशाशिष्यगणस्य
भूषणरुसदृशः संयमो मिथ्यात्वकचवराद्यपनीय सर्वोपाधि-
बुद्ध्यारोपणीयस्तं च सामायिकसंयमं स्थिरीकृत्य पं०
एकापीठनुष्ठानानि व्रतान्यारोपणीयानि ततः प्रासादकल्पोऽय-
माचारां विधेयसूत्रस्य शेषशास्त्रादिरन्यान्यादस्ते निर्वाण-
भागजवति ॥ आचा. १ अ. १ उ. ॥

आचारंगचूला आचाराङ्गचूला स्त्री० आचाराङ्गस्य द्वितीये-
ऽप्रभृतस्कन्धे (एतद्वदुक्तव्यताऽऽचारचूलाकाशब्दे) प्रथ-
माचारचूलेति आचा० ।

आचारकुसल आचारकुशल पुं० आचारेण ज्ञानाद्याचारेण
कर्मकृत्तः कर्मोच्छेदकः आचारविषये सम्यक् परिज्ञानवति,
आचारे ज्ञानव्ये प्रयोक्तव्ये वा कुशलो दक्ष आचारकुशलः ।
आचारज्ञाने आचारप्रयोगे वा दक्षे, च । १०० उ० ३ ।

आचारकुशलशब्दस्य व्याख्यानार्थमाह ॥

अनुष्ठाने आसण, किं करअण्णासकरणमविज्जंति । पट्टिक्ख-
जोगजुजण, नीयोगपूजा जहा कमसो ॥ अफस्स अणवत्त
अचवत्त, मकुक्कयमरंभमोमसीभरणे, सहित समाहि यउवदिय,
गुणनिहि आयार कुशलोउ ॥ आचार कुशलो नाम यो गुर्वादी
नामज्जुत्थानं करोति (आसणसि) आसनप्रदानं च तेषामेव
गुर्वादानां विधेस्तं समागतानां पीठिकाद्युपनयतीति जावः ।
तथा प्रातरेवागत्य आचार्यान् वदति संदिशत किं करोमीति
स किंकरः तथा (अज्भासकरणमिति) ये अज्ज्यागतास्तेवा
मात्मसमापिपत्तिस्त्वरणमन्यासकरणं अविज्जंति किं जागाजा-
वः शिष्यः प्रतिष्ठाकानां विशेषकरणमिति जावः (परिरुक्ख
योगजुजणसि) प्रतिक्रियः अस्तु विनयः कायिकादिजेदतभ्रतु
धोऽथस्तात् पीठिकायामासिहितस्तदनुगता योगा मनोवाक्का-
यास्तेषां योजनं व्यापारणमवश्यकरणं अविज्जंति किं भागयोजनं
(नियागंति) योयत्र वस्त्राद्युपादानं नियोक्तव्यः तस्य तत्र न-
योगं करोति (पूजा जहा कमसोसि) गुर्वादीनां यथानुरूपं
प्रमशो येन पूजा क्रियते अपरुपमनिर्भुरं मनः प्रवहादकृदित्यर्थः
तद्वद्वते (अणवत्तसि) तत्र प्राकृतत्वात् यकारलोपः तेन
अवत्तया इति दृश्यं तस्याऽभावोऽणवत्तया अकुदित्वमित्य-
र्थः । अचपत्तः स्थिरस्वनावः अकुक्कयो हस्तपादमुखादिवि-
रूपवेष्टारहितः । अर्द्धजको वंखनानुगतवचनविरहितः । समिगे
नाम य उल्लपन् परं बालया सिंचति तत्प्रतिषेधादसजिः ।
प्राकृतत्वात्स्वार्थे कप्रत्ययविधानेन असीभरकः एव सर्वोऽपि

किल विनय इति वीर्योच्चारः प्रतिपादितो दृष्टव्यः संप्रति शेषा-
णां ज्ञानाद्याचारानां प्ररूपणानिमित्तं पञ्चार्कमाह । सहितो नाम
स यस्य ज्ञानादुचितः काव्यस्तेनोपेतः । किमुक्तं भवति । काव्ये
स्वाध्यायं करोति । काव्ये प्रतिशेखनादिकं काव्ये च स्वोचितं तप
इति सम्यक् आदितो यत् यस्योपधाने तत्करणे वा स्वाभिप्रायः
समाहितः उपशमी ज्ञानादीनां हितः स्थित औत्पत्तिके ज्ञाना
द्यधिकं निर्मलतर मात्मनोवाञ्छन् सदैव गुरुषु बहुमानपर
इति प्रावः । एवंज्ञानाद्याचारसमन्वितो गुणनिधिर्भवति । तत
आह गुणनिधिर्गुणानामाकरः एष आचारकुशलः सांप्रतमेत
देव गायत्र्यं विनयेजनानुग्रहाय भाष्यकृतव्याख्यानयति ।
अष्टहृष्टाणं गुरुमादियाणं, आसनदायं च होइ तस्सेव । गोसे
वय आयरिये, संदिसदा किं करोमिषि अत्र (गोसे) इति
प्रातेरेवेत्यर्थः “ सम्भासकरणधम्मं, ठेषाण अभिभसि सीस-
पाकिञ्चे । पकिरुवजोगो जह, पीडियाप जुञ्जणं करेमि धुवं ”
अत्र प्रतिरूपयोगो यथा पीडिकायां प्राक् प्रतिरूपविनयाधिका-
रेऽनिहितस्तथा प्रतिपत्तयः (जुञ्जणं) इत्यस्य व्याख्यानं
यत् ध्रुवमकावहीनं प्रतिरूपयोगात्करोति पारयतीतिभावः ।
(पूयं जडाणुरुवं, गुरुमादीणं करेइ कमसोठ । उवहाविजण-
णमफरुसं, अचवत्तया होइ कुत्तुमंतं) अत्रह्लादिजननमिति
मनः प्रहादजनकं “ अचवत्तयिरुसभावो अण्णं दणयायहोइ
अनुयत्त । उवहावत्तावसमीनर, सहितो काव्येवणाणादि ” अत्र
स्यंदनता भेगेचितदस्तपादादिचेष्टाधिककृता सम्मं अदिय-
जावो समाहितो समावस्मि नाणादिणं तु तद्धितो गुणनिधि-
जोभागरं गुणं गायत्र्यं चकमपि गतार्यम् ॥ अ. ॥

आचारकेव गी-आचाराक्षेपणी स्त्री-आचारो दोषाऽस्नाना-
दिस्तत्प्रकाशननाक्षेपणी आचाराक्षेपणी । आक्षेपणीकथा-
त्रेदे, ॥ स्या० ४ छ. ॥

आचारगोचर-आचारगोचर पु० आचारो मोक्षार्थमनुष्ठान-
विशेषस्तस्य गोचरो विषय आचारगोचरः आचा० ॥ ७.
अ. १ उ० । आचारः साधुसमाचारस्तस्य गोचरो विषयो
व्रतपट्टकादिगोचरगोचरः साधुसमाचारविषये, व्रतपट्टका-
दिके, आचारश्च ज्ञानादि विषयः पञ्चधा गोचरश्च त्रिकाचर्य-
त्याचारगोचरं ज्ञानाद्यादिके, भिक्षाचर्यायां च, । न० ॥
इह आचारगोचरं प्रदृश्याप अवनुदृश्यं भवइ स्या० ७ छ.

इह विनयविपरिणामाद्याचारगोचरस्य ग्रहणतयां शिक्षण
शैक्षमाचारगोचरं प्रादयितुमित्यर्थः ॥ स्या० ७ छ. ।

आचारगोचरं विनयवर्णनचरणकरं जायामायावसि यं
धम्ममाश्चक्षीयं ॥ आचारः श्रुतज्ञानादिविषयमनुष्ठानं काव्या-
ध्ययनादिगोचरो त्रिकाटनम् एतयोः समाहारद्वन्द्वस्ततस्तदा-
ख्यातमिच्छामीति योग इति ॥ न० २ श० १ उ० ॥

क्रियाकक्षापे, पुं० दश० ६ अ० ॥

रायाणो रायमवा य, माहणा अदुव खत्तिया ।

पुच्छंति निहुअप्पाणो कहं आचारगोचरं ॥

व्या० ॥ राजानो नरपतयः राजामात्याश्च मंत्रिणः ब्राह्मणाः
प्रतीताः (अडुवसि) तथा कृत्रियाः श्रेष्ठवादयः पृच्छंति
निजुतात्मानः असज्जाता रक्षितांजलयः कथं ते भवतां आचार-
गोचरः क्रियाकक्षापः स्थित इति सूत्रार्थः ॥

तेसिं सो निहुअदंतो, सव्वजूय मुहावहो ।

सिक्खा एसु समाउत्तो आइक्खेज्ज वियक्खरो ॥ ३ ॥

व्या० ॥ तेन्यो राजादिज्यः असौ गणी निजुतोऽसंज्ज्ञत

उचितधर्मः कायस्थित्या दांत इच्छिय मनोदमाज्यां सर्वभूत
सुखावहः सर्वप्राणिहितइत्यर्थः । शिक्षया ग्रहणासेवनरूपया
सुसमायुक्तः सुखं एकीभावेन युक्तः आख्याति कथयति
विचक्षणः पंथित इति सूत्रार्थः ।

(इदि धम्मत्यकामाणं, निर्गथाण सुणेह मे । आचारगोचरं
मीमं, सयत्तं डुरहिदियं) सूत्रव्या० ॥ इदिइत्युपदर्शने
तमेन धर्मार्थकामानामिति धर्मभारिधर्मोदितस्तस्यार्थः
प्रयोजनं मोक्षकामयंत इच्छंति विगुरुविहितानुष्ठानकरणेति
धर्मार्थकामाः मुमुक्षवस्तेषां निर्गथानां बाह्यान्तरप्रस्थरहि-
तानां शृणुत मम समीपात् आचारगोचरं क्रियाकक्षापं मीमं
कर्मशत्रुपेक्षया रीढं सकलं संपूर्णं डुरहिदं कुरुसत्त्वैर्दुरा-
भयमिति सूत्रार्थः ॥

आचारगो-आचाराग्र न० आचारांगस्य द्वितीये धृतस्कंधे
तद्वक्तव्यताञ्चारांगटीकायाम् ॥ (आचारमेरो-भेदितस्य
शेरातः, प्रवच्यतक्रेषिकसुल्लिकागतां । प्रारिप्सितेऽयं गुण
वाक् कृती सदा, जायेत निः शेषमशेषितक्रियः ।)
उक्तो नवग्रहचर्याध्ययनात्मक आचारभूतस्कंधः सांप्रतं
द्वितीयोप्रभृतस्कंधः समारज्यते । अस्य आयमभिसंबंधः
उक्तम् आचारपरिमाणम् प्रतिपादयता तद्यथा (नवग्रहचरमह
ओअट्टारसपयसइस्सिओ वेओ इवइ य स पंचचओ बहु २
अयरो पयगेणं) तत्राद्ये धृतस्कंधे नवग्रहचर्याध्ययनानि
प्रतिपादितानि तेषु च न समस्तोऽपि विवक्षितोऽर्थोऽभि-
हितोऽनिहितोऽपि संक्षेपतोऽतोऽनिहितार्थोऽभिधानाय संक्षेपो-
कस्य च प्रपंचाय तदगृह्यताभ्युत्पन्नमा उक्ताः अनुक्तसंगृहि-
काः प्रतिपाद्यन्ते ॥ तद्वत्तत्तच्च द्वितीयोप्रभृतस्कंध इत्यनेन
संबंधनायातस्यास्य व्याख्या प्रतन्यते तथा आचारांगनिर्णयौ
अग्रनिर्णयप्रतिपाद्याह ॥

उवयारेण उपगयं, आचारस्सेव उवरि माई ॥

तुरुवस्सपव्वयस्स य, जह अग्गाई तहे ताई ॥ १ ॥

उपकाराग्रेणात्र प्रकृतमधिकारः यस्मादेतान्याचारस्थेषोपरि
वर्तन्ते तदुक्तं शेषवादितया तत्संबन्धानि तद्यथा वृक्षपर्वतादेर-
प्राणीति शेषाणि त्वप्राणि शिष्यमतिव्युत्पन्नधर्मस्य आपका-
राग्रस्य सुखप्रतिपत्त्यर्थमिति तदुक्तं (उचचारिस्स सरिसं, जं
केणवितं परुवप विदिणा, जेणहि गारो तं मिठ, परुविए
होइ सुदगेतं) तत्रेदमिदानीं वाच्यं केनैतानि निर्व्यूढानि
किमर्थं कृतो वेत्यतमाह ॥ थेरेहि अणुभाहट्टा, सिस-
हियं होठ पागरुत्थं च ॥ आचारउ अत्यो, आचारगोसु पवि-
मत्ता गाहा ॥ थेरेहीत्यादि स्थितैः श्रुतवृद्धैश्चतुर्देश
पूर्वविद्धिर्निर्व्यूढानीति किमर्थं शिष्यहितं भवत्विति कृत्वा
अनुग्रहार्थं तथा अप्रकटोऽर्थः प्रकटोयथास्यादित्येवमर्थं च
कृतोनिर्व्यूढाचारात् सकाशात्समस्तोऽप्यर्थः आचाराग्रेषु
विस्तरेण प्रविजक इति ॥

सांप्रतं यद्यस्मान्निर्व्यूढं तद्विज्ञानेनाचष्ट इति ॥

विइ अस्स य पंचमए, अट्टमगस्स वीयामि उवेसो ॥

जणिओ पिंसेसणेज्जा, वत्थं पाओग्गइ चेव ॥ ४ ॥

पंचमगस्स चउत्थे इरिया वणिज्जइ समासेणं ॥

उट्टसय पंचमए, जासज्जाया वियाणाहि ॥ ५ ॥

सत्तेकाणि सत्तवि, णिज्जुहाइ महापरिमाणो ॥

सत्थपरिमा जावण, णिज्जुहाउ धुवावेमुत्तो ॥ ६ ॥

आचार्यकण्ठो, पञ्चखण्डस्त तद्व्यवस्थायाम् ॥

आचार्यणामपेक्षा, विमर्शमा पादुच्छेया ॥ ७ ॥

विषयस्तेत्यादि चतस्रो । गद्याः ब्रह्मचर्याध्ययनानां द्वितीय मध्ययनं लोकविजयाख्यं तत्र पञ्चमोद्देशके इदं सूत्रं (सञ्चामगं धं परिष्ठाप्य निरामगं धो परिष्ठाप्यञ्ज) तत्रामग्रहणेन हननाद्या- स्तिष्ठः कोटघो गृहीता गन्धोपादानादपरास्तिष्ठः पताः बरुप्य- विशोधकोटघस्ताम्रेमा स्वतो इति घातयति घन्तमनु जानीते तथा पचति पाचयति पचन्तमनुजानीत इति तथा तत्रैव सूत्रं (अविस्समाणो कयविक्रपिहिति) अने- नापि तिस्रो विशोधकोटघो गृहीतास्ताम्रेमाः श्रीणाति क्राप- यति श्रीणंतमन्यमनुजानीते तथाऽष्टमस्य विमोहाध्ययनस्य द्वितीयोद्देशके इदं सूत्रं (भिक्खु परिष्कमेज्ज वा चिट्ठेज्ज वा णीसिपज्ज वा तुयेद्वज्ज वा सु साणंसि वेत्यादि) बावत् (बहिया विहरेज्जा तं भिक्खुं गाहावति उवसंक्रमिणुवपज्जा अहमा उवसंतो समणा तुमद्वाये असणं वा उ पाणां जूयां जीवां सत्तां समारज्जसमुदिस्स कीयं पामिच्च) मित्यादि पतानि सर्वाण्यपि सूत्राण्यथाश्रित्यैकादशपिपेयणा निर्व्यूढास्त- या तस्मिन्नेव द्वितीयाध्ययने पञ्चमोद्देशके सूत्रं (से वत्थं पग्गिा हं कंभं पायपुणं उमाहं च कमासनमिति) तत्र वरुक्कं ब- लपावपुणमग्रहणात् वरुक्कणा निर्व्यूढा पतव्रह्मपदात्पात्रैवणा निर्व्यूढा अवग्रह इत्येतस्मादवग्रहप्रतिमा निर्व्यूढा कमासनमि- त्येतस्माद्व्येति तथा पञ्चमाध्ययनावंत्याख्यस्य चतुर्थोद्देशके सूत्रं (गामाणुगामं दुज्जमाणस्स दुज्जायं दुप्परकंतामित्यादि नेयां संक्षेपेण व्याख्यातेत्यत ईर्याध्ययनं निर्व्यूढं तथा षष्ठाध्य- यनस्य ध्रुवाख्यस्य पञ्चमोद्देशकसूत्रं (आरक्खं विहयं कि- इति धम्मकामी) त्येतस्माद्भाषाध्ययनमाकुष्टमित्येवं विजानी- यास्वमिति तथा महापरिक्काध्ययने सप्तोद्देशकास्तेष्वः प्रत्येकं सप्तपि सप्तैकका निर्व्यूढास्तथा शास्त्रपरिक्काध्ययनाद्भाषणा निर्व्यूढास्तथा धृताध्ययनस्य द्वितीयचतुर्थोद्देशकाज्यां विमुक्ताध्ययनं निर्व्यूढमिति तद्वाचारप्रकल्पो निशीथः स च प्रत्याख्यानपूर्वस्य यत् तृतीयं वस्तु तस्याऽपि यद्वाचाराख्यं विशातितमं प्रातृतं ततो निर्व्यूढ इति ब्रह्मचर्याध्ययनेन आ- चाराग्राणि निर्व्यूढान्यतो निर्व्यूहनाधिकारादेव तान्यापि शास्त्र- परिक्काध्ययनानि निर्व्यूढानीति दर्शयति ॥

अव्वोगो उ जणिओ, सत्यपरिणामं दंरुणिकवेवो ॥

सो पुण विजज्जमाणो, तद्वा तद्वा होइ णायव्वो ॥ ८ ॥

अव्याकृतोऽव्यक्तोऽपरिस्फुट इति यावत् मणितः प्रतिपादितः कोऽसौ दंरुविक्षेपः दंरुः प्राणिपरिक्लृप्तस्तस्य विक्षेपः परित्यागः संयम इत्यर्थः । स च शास्त्रपरिक्कायामव्यक्तोऽजिहितो यतस्तेन पुनर्विभज्यमानोऽष्टस्वप्यध्ययनेष्वसावेव तथा तया- नेकप्रकारे ज्ञातव्यो भवतीति ॥

कथं पुनरयं संयमः संक्षेपोऽभिहितो विस्तार्यत इत्याह ।

एगविहो पुण सो, संजमोत्ति अरुत्तय बाहिरेय दुहा ।

मणवयणकायतिविहो, चउविहो चालजामाउ ॥

पंच य महव्याइ तु, पंचहारा ज्ञायणं उहा ।

सीलंगसहस्साणि य, एतो उ अर्जितरो होइ ॥ १० ॥

(एगविहो) इत्यादि (पंचय) इत्यादि अभिरतिवृत्ति- कृत्त एकविधः संयमः अपवाऽन्यात्मिकतामेवात् द्विधा

भवति । पुनर्मनोवाकाययोगभेदाद्विधेः स एव चतुर्थोऽयं भेदाच्चतुर्थः पुनः पञ्चमहावृत्तमेवाप्येवम् । रात्रिभोजनधिर- तिपरिग्रहाच्च बोदेत्यादिकया प्रक्रियया भिद्यमानो बावद्व्या वराशीलंगसहस्रपरिमाणो भवतीति किंपुनरसौ संयमस्तत्र तत्र प्रवचने पञ्चमहावृत्तरूपतया भिद्यते इत्याह ॥

आरक्खिखणं विजइयुं, विष्ठाणं चैव सुहुतरं होइ ।

एएण कारणेण, पञ्चमहव्या पसुविज्जंति ॥ ११ ॥

संयमः पञ्चमहावृत्तरूपतया व्यवस्थापितः सञ्चामानु विमर्कुं विज्ञातुं च सुखेनैव भवतीत्यतः कारणात्पञ्चमहा- वृत्तानि प्रज्ञाप्यंते । पतानि च पञ्चमहावृत्तान्यस्याहितानि फलवान्ति भवन्त्यतो रक्षायतो विधेयस्तदर्थमाह ॥

तेसिं च रक्खणट्ठा, जावणा पञ्चवइ इकेके ।

तासत्यपरिष्ठाप, एतो अर्जितरो होइ ॥ १२ ॥

तेषां च महावृत्तानामेकैकस्थं तद्वृत्तिकल्पाः पञ्च १ प्राचना भवन्ति । तत्र च द्वितीयाभ्युत्तरेकं प्रतिपाद्यंते अतोऽयं शास्त्रपरिक्काध्ययनाज्यंतरो भवतीति ॥

सांप्रते चूमनां यथा स्वं परिमाणमाह ॥ जातमाह- परिमाणो, पढमा ससि किगावीय सूत्ता जावणविम्मुत्ति आचार्यकल्पा तिष्ठि इति पंच । १३ । पिपेयणाध्ययनादारभ्य अवग्रहप्रतिमाध्ययनं यावत् पतानि सप्ताध्ययनानि प्रथमा- चूमा सप्तसप्तैकका द्वितीया भावना तृतीया विमुक्तिः चतुर्थी आचार्यकल्पो निशीथः सा पंचमी चूमेति आचा. १ भू. १ नृ.

आचार्यचूमा- आचार्यचूमा- स्त्री० उक्तशेषानुवादिनी चूमा आचार्यस्य चूमा आचार्यचूमा । आचाराग्र आचारांगस्य द्वि- तीयेऽभ्युत्तरेकं, आचा० अ. १. उ. ॥

आचाराग्राणि वृत्तिका इति आचा० ॥ आचारांगस्य द्वितीये अभ्युत्तरेकं पञ्च चूमा स्तत्र प्रथमा (पिपेयणसेज्जरिया, नासज्जा या य वत्तपापसा । उमाहपरिमिति) सप्ताध्ययनात्मिका द्विती- या सप्तसप्तैकका तृतीया भावना चतुर्थी विमुक्तिः पञ्चमी निशीथाध्ययनमिति । आचा० अ० १ उ० १ ॥

पताश्चाचार्यभुतस्कंधस्य नवज्यो ब्रह्मचर्याध्ययनेन्यो निर्व्यूढा इति आचाराग्रशब्दे ॥

आचार्यचूमा- आचार्यचूमा स्त्री० आचार्यचूमायाम्, आ- चार्यस्तनं जगवधो सचूमायागस्त पञ्चासोऽहं उहसणकात्ता सम० ८५ स. ॥

आचारांगस्य विमुक्त्यभिधाने सर्वोत्तमेऽध्ययने, च तिहं गणिपिरुगाणं, आचार्यचूमायावत्ताणं सप्तावधं अज्जयणा प० सम० ५७ स. ॥

आचार्यस्य भुतस्कंधद्वयरूपस्य प्रथमाहस्य वृत्तिका सर्वा- न्तिममध्ययनं विमुक्त्यभिधानमाचार्यचूमा तच्चर्जानामिति सम० टी. ॥

आचार्यटीका- आचार्यटीका- स्त्री० शीलंगवाच्यधिरक्षिताया- माचारांगव्याख्यायाम्, तथा आचारांगटीकायाम् आचार्यटीका- करणे । “आचार्यशास्त्रं सुविनिश्चितं यथा, जगद्विहीरो जगते हित्ययं यः ॥ तथैव किञ्चिद्भूतः स एव मे, पुनानु धर्मात् विम्वारपिता गिरः ॥ १ ॥ शास्त्रपरिक्काधिरण, मतिवदुगहनं कथं इति कृतं । तस्मात्सुखयोधार्थं, गृहदाम्यदमज्जसा सारम्- ॥ २ ॥ ” आचा० टी. अ. १ उ. १ ॥

आचार्य- आचार्य- त्रि० आचारे स्थित आचार्यः ज्ञाना-

आचारविषयविधाचारयुक्ते, ॥

“नाणमि इंसणमिय, तवे चरित्तेय समणसारंमि । न च पत्ति ओ उवेडे, अप्पाणं गणं न गणहारी । एसगणहरमेरा, आचारव्यापवधितो सुत्ते, ॥ १० ॥ जा० ॥

एसा गणधरमेरोर्मर्यादा सीमा इत्यर्थः (आचारद्वाराणि पञ्च-
विधे आचारे जुत्ताण) आचारि इत्यत आचारस्थः तेषां वर्णिता
स्तत्र प्रणीता इत्यर्थः । १० ॥ ७० ॥

आचारणित्तुति-आचारनिर्मुक्ति-श्री० निर्युक्तानां सुवेञ्जिधेय
अथा व्यवस्थापितानामर्यानां युक्तिर्वदना विविधा योजना
निर्मुक्तियुक्तिरेतस्मिन् आचारे युक्तान्महोपाधिर्युक्तिरित्यु-
च्यते । सम० स. १. आचारस्य निर्युक्तिराचारनिर्युक्तिः । आचार
सूत्रार्थानां विशिष्टयोजनायां, तथाच समवाययोगे । आचारांग
मधिकृत्य “संज्ञेजाओ णित्तुतिओ” सम० १ स. ॥ आचारांग
निर्युक्तिश्च भद्रबाहुस्वामिना रचिता । तथाचाचारांगटीकायां
भद्रबाहुस्वामिनमधिकृत्य । स च पूर्वमावश्यकनिर्युक्ति विधाय
पञ्चाचारोपनिर्मुक्तिं चक्रे तथाचोक्तं (आचरस्सयस्स दस
काजियस्स तद् उत्तरज्जयमादारत्ति) आचा. अ. १ उ. १

आचारतेण-आचारस्तेन-त्रि० विशिष्टाचारचतुष्टयकूपे “आचा-
रमाचतेणेय कुब्बह देवकिंविस्सं ४६ ” दशा० अ. ५ उ. २ ॥

आचारदशा-आचारदशा-श्री० आचरणमाचारो हानादि-
विषयः पञ्चधा । आचारप्रतिपादनपरा दशा आचारदशा ।
दशाभेदः, दशाध्ययनात्मिका आचारदशा दशाभुतस्कंध इति
या कठोति स्या. उा. १० ॥ अङ्गदशा । अष्टादशि दृष्ट वास-
ना, विषय तेभ्यस्तु विसेसं । आचारदशा तुष्टा, जेतेव्यं बहिदया
दारो । १० ॥ ३० ॥ आचारदशानामध्ययनविभागमाह ।
स्या. १० ॥ ३० ॥

आचारदशायां दस भज्यन्ता पञ्चत्ता । तज्जहा बीसं
असमादिवाणा इहवीसं सब्बा तित्थिसं आसावणाओ
अट्टविहा गणिसंपया दस च्चिन्तसमादिवाणा इहकारस
उवासरगपदिमाओ बारस भिक्खुपदिमाओ पञ्जोसवणा
कूपे तिसं मोहणित्तुतिगणा ॥

समाधिस्थानानि वैराग्यवितैरात्मपरोप्रयानामिदं परब्र-
ह्म वा असमाधिदत्तपद्यते तानीति आचरन्तानि च
विशतिर्मुक्तकारित्वादीनि । तत एवावगम्यनीति तत्प्रतिपादक
मध्ययनमसमाधिस्थानानीति । मध्यमतया एकविंशतिः
शब्दाः शब्दं कर्तुं उच्यते पदादिः जातः सादृष्टिचार
कारिन्मिदं च शब्दप्रचारित्रयोगात् शब्दाः साधयस्ते च
करकर्मप्रकारत्वरमैकुमादीन्येकविंशतिपदानि ॥ १ ॥ तत्रै
वोक्तद्वयाणि सेवमाना उपाधित एकविंशतिर्भवति । तदर्थं
मध्ययनमेकविंशति शब्दा इत्यभिधीयते ॥ २ ॥ ते तौ
समासायशामोत्ति हानादिगुणाः आ समस्येन शाल्यते
अपञ्चस्यते एकानिस्ता आशातना रत्नाधिकविषयाः अवि
नमरूपाः पुरतो गमनादिकास्तत्प्रसिद्धाकार्यविशदो यत्रा-
त्रिधीयन्ते तदध्ययनमपि तथैवोच्यते इति ॥ ३ ॥ (अष्टेत्यादि)
अष्टविधा गणिसंपत् आचारभुतशरीरवचनादिका आचार्य
गुणविरूपस्थानकोरूपा यत्रात्रिधियते तदध्ययनमपि
तथैवोच्यते इति ॥ ४ ॥ (दसैत्यादि) दशविंशसमाधिस्था
नानि येषु सन्तु चित्तस्य प्रशस्तपरिपुष्टिर्जायते तानि
तथा असमुप्यज्जप्यकर्मविशेषोत्पादादभिनिर्वाहकस्तिष्ठत्यभि
धीकृते यत्र तत्तथैवोच्यते इति ५ (पञ्जो) आदि दशदशो-

पासकानां भावकाणां प्रतिमाः प्रतिपत्तिविशेषाः दर्शनमत्र
सामयिकादिविषयाः प्रतिपाद्यते यत्र तत्तथैवोच्यते ॥ ६ ॥
(चारसैत्यादि) द्वादशमिहूणां प्रतिमा अभिप्रदा मासिकीहिमा
सि की प्रभुतवायत्राभिधीयन्ते तत्तथैवोच्यते इति ॥ ७ ॥ पञ्चो-
इत्यादि ॥ पर्याया आहुतिका प्रत्यङ्गकावभावसंबन्धिन
उत्सृज्यन्ते उद्भूयन्ते यस्यां सा निरुक्तविधिना पर्योत्सवना
अथवा परीति सर्वतःकोषादिमावेज्य उपशम्यते यस्यां सा
पर्योत्सवना अथवा पारिः सर्वथा प्रकृतेः उच्यते सति-
द्विजानि उक्तदतः परमासान् वसनं निरुक्तोद्वं पर्युषणा
तस्याः कल्प आचारोमर्थादित्यर्थः ॥ पर्योत्सवनाकल्पः पर्युषणा
अनाकल्प पर्युषणाकल्पोवेति स च (सत्कोसजोषणं विगहनव
ययमि) त्यादिकस्तत्रैव प्रसिद्धस्तदर्थमध्ययनं स एवोच्यते
इति ८ ॥ (तीसमित्यादि) त्रिंशद्भेदवीचकर्मणो ब्रह्मस्था
नानि मन्थनकावयानि (पारिमहेज्जवगादिता तसे पणोविहि-
सद) इत्यादिकानि तत्रैव प्रसिद्धानि मोहनीयद्वयानि तत्प्रति-
पादकमध्ययनं तथैवोच्यते इति ९ ॥ (आयाइहाण) मिति
आजननमाजातिः सम्पूर्णगतौपपाततो जन्म तस्याः स्थानं
संसारस्तत्सनिदानस्य भवतीत्येवमप्रतिपादनप्रमाजाति
स्थानमुच्यते ॥ इति उा. टी. उा. १० ॥

आचारपकप-आचारप्रकल्प-पुं० आचार एवाचार प्रकल्पः
क्रिया आचार्यक्रियायाम्, भाव० ४ प्र. ॥ आचार आचारांगम्
प्रकल्पेनिशीयाध्ययनम् तस्यैव पञ्चमन्त्रा आचारेण सहितः
प्रकल्पः आचारप्रकल्पः निशीयाध्ययनसहिते आचारांगं,
अ० अ. ३ ॥

अष्टावीसविधे आचारपकपे भाव ३ अ. ॥

सत्यपरिभा शोणविजओ, असिओसणिज्जं संमत्तं ॥
आवन्ति भुअ विमोहो, उवहाणमुअं महपरिभा ॥ ५१ ॥
पिंमेसण सिज्जीरिज्जा, जासज्जा या य वत्थपाएसा ॥
उग्गाहपदिमासत्ति, कसतयं जावणविमुत्ति ॥ ५२ ॥
उग्गायमणुग्गायं, आरोवणातिविहमो निसीदंतु ॥
इति अष्टाविसविधो, आचारपकपनामोयं ॥ ५३ ॥

अष्टाविंशतिविधे आचारप्रकल्पे आचार एवाचारप्रकल्पः क्रिया
पूर्ववत् । पिंमेसणागाहा १५२ उग्गासगायाअयं निगद-
सिक्खमेव ॥

अष्टाविंशतिविधः आचारप्रकल्पः निशीयांतमाचारांग-
मित्यर्थः स चैवं ॥

सत्यपरिभा १ शोकविजओ २ सीओसणिज्जा ३
संमत्तं ४ आवन्ति ५ भुव ६ विमोहो ७ उवहाणमप्यं ८
महपरिभा ९ प्रथमस्य भुतस्कंधस्याऽध्ययनानि । छि-
तीयस्य तु पिंमेसण १ सेज्ज २ इरिया ३ जासाजाया
य ४ वत्थ ५ पाएसा ६ उग्गाहपदिमा ७ सत्तसतिक
या ८ जावणा ९ विमुत्ति ६ उग्गाह आणुग्गाह २ आ
रुहणा ३ तिबिहमोनिसीदंतु इति अष्टाविसविधो आचार
पकपनामोति ॥

उच्यते यत्र सधुमासादिकं प्राकृतं उच्यते । अनुष्ठाति
कं तु यत्र गुरुमासादि आरोपणा च यत्रैकस्मिन्प्रायश्चित्तोऽन्य
द्व्यारोप्यते इति ॥ प्रअ. सं. ५ उा. ॥

अष्टाविंशत्या आचारप्रकल्पैः आचार आचारानि प्रकल्पो निशीथान्ययनं तस्यैव पञ्चमश्रुता । आचारणे सहितः प्रकल्प आचारप्रकल्पसैः पञ्चविंशत्यन्ययनात्मकत्वात्पञ्चविंशतिविध आचार उदातिममनुदातिममारोपणेति त्रिधा प्रकल्पोमीक्षनेऽष्टाविंशतिविधस्तत्र पञ्चविंशतिरन्ययनात्म्यमूनि ॥

सत्यपरिष्ठा १ भोगविजयो २ सीओसणीज्जं ३ संमतं ४ आवंतिभोगसारंवा ५ धुयं ६ किमोहो ७ उव हाणमुअं ८ महापरिष्ठा ९ पिंकेनणा १० सिज्जा ११ इरिया १२ जासाजायं १३ वत्येसणा १४ पाएसणा १५ उग्गहपकिमा १६ ठाणसत्तिकयं १७ निसीहिआसत्तिकयं १८ उच्चारणसवणसत्तिकयं १९ सहसत्तिकयं २० रुवसत्तिकयं २१ परकिरिआसत्तिकयं २२ अओओकिरिआसत्तिकयं २३ जावणा २४ विपुत्ति २५ च. १. अ. आयरणं आयारो सो य पंचविहो णाणदंसण चरित्तवविपारो य तस्म पकारिसेणं कण्णया पकप्पणा सप्पजेदनिरूपणा आ. चू. ४ अ. । नि. चू. १ उ. ॥

आचारः प्रयमांगन्तस्य प्रकल्पोऽन्ययनविशेषोनिशीथमित्यपराभिधानस्य वाऽऽचारस्य वा साध्वाचारस्य ज्ञानादिविषयस्य प्रकल्पोऽन्यवसायमित्याचारप्रकल्पः । सम० स. २७ ॥ आचारस्य प्रयमांगस्य पद्विभागसमाचारीसकृजप्रकृष्टकल्पा निषायकत्वात् प्रकल्प आचारप्रकल्पः निशीथान्ययनं आचारानां गत्वं निशीथान्ययने, ह्या० ५ ए. ।

यस्मात्तद्विधविध आचारः ज्ञानदर्शनचारित्रतपोवीर्याचारश्च प्रकल्पते क्वाप्यते प्रहाप्यते इत्यर्थे इत्यत आचारप्रकल्प इति पं० नू० ॥

आचारप्रकल्पस्य नामधेयानि निशीथवृणो यथा ॥

आयारपकप्यस्स उ, इमाई गोणाई नामधिज्जाई ।

आयारमाइयाई, पायच्छित्तेणहीगारो ॥ २ ॥ गाहा

आयरणं आयारो सो य पंचविहो णाणदंसणचरित्तवविरियायारोय तस्स पकारिसेणं कण्णया पकप्पणा सप्पजेदप्रकृष्टेत्यर्थः इमाईति वक्ष्यमाणस्य गोणग्रहणं पारिजातस्य उदासत्यं तज्जहा अमुहोसमुदो इव गोवयतीति इदं गोवगो एवं तस्स आयारपकप्यस्स नाम न भवति गुणात्पक्षं भवति “गुणनिष्कलं गोणं, तत्त्वेव अहत्य मध्यवीर्यं तं पुन खवणो जज्जणो, तद्वगो पवणो पदंघो य ॥ १॥” नामाणि, अभिधेयाणि नामधेयाणि अहवा धरणिनाणि वा धेयाति नामधेयाति सार्थकाणीत्यर्थः । आयारो आदीजासताणि नामाणि आयारादीणि पञ्च पायच्छित्ते अहीगारोति अत्येहुं, वारं सीसो पुच्छति ऋणु पायच्छित्ते अहीगारोति पुच्छादि अत्याहिकार एव जणिओ आयरिओ जणति सव्वं तस्य जणिओ इह विशेषहापनार्यं भणति अकत्थवि आयारस रुवणा कया इह तु आयारसरुवं पायच्छित्तं पक्खिज्जाति अहवा प्रायश्चित्ते प्रयत्न इत्यर्थः ॥

अहवा इहभणिओ तस्य वट्ठवो आयारमाइयाति अं भणि यंताणि य इमाणि ॥

आयारो अमंति, पकप्ये तह च्छीया णिसीहंति । णिसीतं मुत्तस्य तहा, तह आणु पुव्विअकस्वातं १ गाहा ॥ एसावारगाहा वक्खमाणसरुवा आयारमाइयाणि इमा सामाजिकत्वेव वक्खणा गाहा ॥

आयारे णिकस्वेवो, चठविधो दशविधो य अग्गम्मि ।

उकायपकप्यमि, च्छीयाए निशीथेया ॥ ४ ॥ नि. चू. १ उ.

आचारप्रकल्पः पञ्चविधः तद्वा च स्थानांगे ॥

पंचविहं आयारपकप्ये पं० तं० । मासिए उग्गाइए १ मासिये अणुग्गाइए २ चउम्मासिए उग्गाइए ३ चउम्मासिये अणुग्गाइये ४ अरोवणा ५ । स्था. ५ ग. ॥

आचारस्य प्रयमांगस्य पद्विभागसमाचारी सकृजप्रकृष्टकल्पाऽभिधायकत्वात्प्रकल्प आचारप्रकल्प निशीथान्ययनं स च पंचविधः । पंचविधमायश्चित्तानिषायकत्वात्तथा-इ । तत्र केषुचिद्देशकेषु बहुमासप्रायश्चित्तापत्तिरुपपद्यते १ केषुचिद्गुरुमासापत्तिः २ एवं बहुचतुर्मास ३ गुरुचतुर्मासा ४ रोपकाश्चेति ५ तत्र मासेन निष्पन्नं मासिकं तपस्तत्र उद्घातो जोगपातो यत्रास्ति तद्घातिकं सञ्चित्यर्थः । यत उक्तं “अदेव णिमे सेस, पुव्वदेणं तु संजुयं काठं । देखाहि बहु य दार्णं, गुरुदार्णं तसियं वेधत्ति ॥ १ ॥ पंचेवसि । एतज्जावना मासिकतपोऽधिष्ठित्योपदर्शयते । मासस्याऽर्द्धेऽष्टमस्य दोषं दिनानां पञ्चदशकं तन्मासापेक्षया च पूर्वस्य पञ्चविंशतिकस्याऽर्द्धेन सार्द्धं द्वादशकेन संयुतं कृतं सार्द्धं सप्तविंशतिर्नवतीति । आरोपणा तु (चट्टावणिसि जणियं होइ) योहि यथा प्रतिवेधित मासोचयति तस्य प्रतिवेधानिष्पन्नमेव माससमुमासगुरुमनृतिकं दीयते । यस्तु न तथा तत्तावद्दीयते एवमावासनिष्पन्नं चान्यद्वारोप्यत इत्यारोपणेति ॥ ग० टी० ग० ५ ॥

अस्वाद्याविंशतिभेदाः समवायाङ्गे यथा ॥

अट्टाविसविहे आयारपकप्ये पं० तं० ॥ मासिया आरोवणा सपंचराइमासीया आरोवणा सदसराइमासिया आरोवणा सपंचरसराइमासिया आरोवणा । सबीसराइमासिया आरोवणा । सपंचबीसराइमासिया आरोवणा । एवं च च दोमासीया आरोवणा सपंचराइदोमासीया आरोवणा एवं तिमासीया आरोवणा चउमासीया आरोवणा उववाइया आरोवणा अणुघाइया आरोवणा कत्तिणा आरोवणा अकसिणा आरोवणा । एतावता आयारपकप्ये एतावताय आयारियव्वे । सम. २७ स. ॥

अत्रैव निगमनमाह ।

एतावतावदाचारप्रकल्प इह स्थानके आरोपणामाभित्व विचक्षितोऽप्यथा तद्व्यतिरेकेणाऽपि तस्यैतद्घातिकरूपस्य भावात् अथ चैतावानेवायं तावदाचारप्रकल्पः शेषस्यात्रैवांतर्जावात् सं. स. २८ ॥

आचारप्रकल्पो महानिशीथः । स च प्रत्याख्यानपूर्वस्य य नृतीयं वस्तु तस्यापि यदाचारक्यं विंशतितमं प्राप्नोतं ततो निर्व्यूढ इति आत्मा० चि. भु. म. १ ॥

तथा च निशांयवृणो ॥

निशीथं णवया पुव्वा, पक्खिज्जाणस्स तसियकप्पुड ।

आचारनामधेया, वासनिजापाहुनच्छेदा ॥ २१॥

पुष्पगतेर्दितो पञ्चकल्याणपुष्पगताम नवमपुष्पगतिस्त्वं वीसं
वस्तु वस्तुति वस्तुनृतं वीसं अत्याधिकारात्तसु तत्तत्त्वं आचा-
रणामधिजं जे वस्तु तस्त्वं वस्तुस्त्वं वीसं पाहुनच्छेदो परिमा-
णपरिच्छिन्नाभूतवत् अर्थच्छेदपाहुनच्छेदा नष्टंति । तेषु वि
जं वीसतिमं पाहुनच्छेदं ततो निस्सीहं सिद्धं ॥

तथाच व्यवहारकल्पे ॥

आचारपत्रक्यो ज, नवमे पुष्पमि आसि सोधीय ।

तत्तांवि य निज्जुदो, इहाणियतो किं न सुद्धिजवे ॥

आचारप्रकल्पः पूर्वं नवमे पूर्वं आसीत् शोधितश्च ततोऽनन्तर
इदानीं पुनरिहाचारं तत एव नवमपरिच्छिन्नाभूतः । ततः
किमेव आचारप्रकल्पो न प्रवर्तते किं वा ततः शोधितोऽनन्तर-
तः । एषोऽन्याचारप्रकल्पः शोधितश्चास्माद्विशिष्टा मन्वतीति
भावः ॥ २० ॥ ३० ॥

तथाच पञ्चकल्याणकल्पे ॥

आचारदसाक्यो व्यवहारो नवमपुष्पा नि सं दोचारित्तर-
कल्याणश्च सुयकरमस्तुवरित्विताई अंगदसा आह्वा वि
हु कल्याणगादीण तेणतु विसेसो आचारदसा उद्यो
जेणेत्यं बहिहयायारो, दसकल्पव्यवहारो एगमुत्तत्वे कइ
इच्छंति । केइ च दसाएकं कल्पव्यवहारवीथं तु रयणा
गरयाणीयं नवमं पुष्पं तु तस्त्वं नीसंदो परिगण-
परिस्तावो ॥

(जइहा तेज जगवता आचारपत्रक्या दसाकल्पव्यवहाराय
नवमपुष्पनिस्संजृता निज्जुदा) तेनाऽसौपूजाईः आचारपत्रक्य
इति विधिः यस्मात्तत्र दशविध आचारो ज्ञानदर्शनआचारि-
तपोवीर्याचारश्च प्रकल्पते ॥ व्याप्यते प्रज्ञाप्यत इत्यर्थः ॥
इत्यत आचारप्रकल्पः दशकल्पव्यवहाराणां पूर्वोक्तं निरुक्तं
॥ पं. ज. ॥ एते दशकल्पव्यवहाराः किं कारणं ॥

निज्जुदाचरित्तसारिस्त्वं, रक्त्वंगट्टाए स्वस्मिस्त्वं ।

तेहिं सोहिं किरति, तहो होति निरुद्धतं । पं. जा. ॥

आचारि इति आचारित्तरकल्याणश्च गाहा पञ्चकारं आचारि सा-
मायिकाद्यमथाख्यातपर्यवसानं तस्य रक्षणार्थं नृतिः रक्षायाः
परिपालनार्थमित्यर्थः । पं. ज. ॥

सूयकरुवरित्विता, जइहा त पंचवासपरियायो ॥

सुयकरमहज्जतिनुचो, उज्जोगो होतिसो तेसिं ॥

सूयकृतांगस्योपरि व्यवस्थापित आह । किमर्थं सूयकृतां
गस्योपरि व्यवस्थापित अधोवा न व्यवस्थापितः । उ-
च्यते । सूयकृतांगस्योपरि यस्माद् व्यवहारसूत्रे तृतीयोपदेशकेऽ-
प्युक्तं त्रिवर्षपर्यायस्य कल्पते आचारप्रकल्प इति
तथा व्यवहारस्तेष्वं दशोपदेशके सूयकृतांगस्योपरि
स्य कल्पते सूयकृतांगमुद्देशं एतदर्थं सूयकृतांगस्योपरि
कृता इति किं कारणं तेण जगवता नवमात्रो पुष्पात्रो
नीजीओ उच्यते पं. ज. ॥ ३० ॥ ३० जा. ॥

आणुकंप्या बोच्छंदो, कुसुमाजेरी तिगिच्छपरिच्छा ।

कप्ये परिमा य तहा, दिच्छंता आदिमुत्तमि ॥ १ ॥

ओसपिणीसवणाणं, हाणि एण्ण आठगवत्ताणं ।

होहिं तु वग्वं, करा पुष्पगतं मि पहीणमी ॥ २ ॥

स्वेतस्त्वं य काष्ठस्त्वं य, परिहाणिं गहणधारणाणं च ।

वत्ताविपि संघयणो, सप्पाउच्छाहतो वे व ॥ ३ ॥

किं स्वेत्वं काष्ठो वा, संकुयति जेण तेण परिहाणी ।

जस्सइ न संकुयति, परिहाणी तेसिं तु गुणेहिं ॥ ४ ॥

जणियव्वहुसमाए, गामा होहंति तमसाणसामाए ।

स्वेत्तगुणहाणि काष्ठे, विठहोतिमाहाणि समये ॥ ५ ॥

समयेणता परिहा, यंते उवहमादीया ।

दम्मादीपज्जाया, अहोरत्तं ततीयं वेव ॥ ६ ॥

उत्तमत्रय आणुजोवणं, साहुज्जोग्गा तु दुक्खजा स्वेत्ता

काष्ठेवि य दुक्खजस्ता, अजिक्खणं होतिरुमरायं ॥ ७ ॥

दूत्तमत्रयजावेण यपरिहाणीहोति ओ सहस्राणं ।

तेणमणुआणं पि, तु आउगमे हादि परिहाणि ॥ ८ ॥

दारा संघयणं पि य हिय इत्थोय हाणीय धित्तिवत्तस्त्वं

जवो विरियं सारिक्खं तं पिय परिहातिसत्तं च हायंति

वसत्ताओ गहणे परियट्टणे यमणुयाणं उच्छाहो उज्जो

गो अण्णात्तमत्तं च एगद्धाड्यणा उं परिहाणि अणु-

माहट्टाए एत्त साहुणं निज्जुदणुकंपाए दिहंतेहिं इमेहिं

तु पगरणे चेत्तणुकंपादहं विद्वेहिं होयगारीणं जहउमेवी

यजत्तं राहा दिहं अहणवयस्त्वं एवं अप्पतत्तिय पुष्प

गतं केइ मा हु मरिहिं तिमोउयारिक्खणं ततो हेहाओ

तारियं तेहिं । दारं । मायहु बोज्जिजीहिती चरणणुउ-

गोत्ति तेण निज्जुदं । बोच्छीएरे बहुयं मी चरणाजावोत्त

विज्जाहि कइ पुण तेण गेहं तु दिपहाइं तत्थीमो तु

दिहंतो जहकोई छारोहो सुसुरजिक्कुसुमो तु कप्पकुमो

पुरिसा केइ असत्ता तं आरोहुण कुसुमगहणट्टा तेसिं

अणुकंपणट्टा कोइ ससत्तो समारुक्खं धेत्तुं कुसुमा सुह-

महणहेत्तुगं गंधिजं दत्ते तेसिं तह बोदसपुष्पतरु आरुदो ।

अहवाहु तु अणुकंपट्टा गुथितुं सुयकरमस्तुप्परिं ववेवीरो

। दारं । तं पुणतो वयेसेण वेव गहितं एसेच्छाये अह

गहिण दोसो असाह गाहोति नाणमाईणं केसवजे-

रीणि तं वक्खत्तं पुष्पसामए अहवा तिगीच्छं तुज

णहियं बावी उसहं देज्जा तेहिं तुण कज्जसिद्धिं विव

रीयणं जवति दाणं पारिच्छपरिच्छीतु यकप्पमादि दत्तं

ति जोग्गस्त्वं परिणामादीणं तुदाग्गमादिहीं पात्तेहिं

पारिच्छा आदिसुत्ते पुष्पं जणियातु जाठ विरिसुत्ते

सेण घणादि परिमा पूरंताइ य जाधिहिं परिमा । दारं ।

जणितं कप्पदारं ॥ कमेण हु इदाणिं किं पुण उक्कमकरणं

बहुत्तत्तात्ते नात्ताणं किंपुण कप्पज्जयणो वं निज्जइ

जघति पुण सुतावने अजिबिदिता तु अच्चा तहिथैतेज-
समाणं । पं० जा० ॥

उसप्पिणी समणान् । गाहा । जम्हा उसप्पिणी
दोमेणं । परिहायंति साहुणं आउयं वलं बुद्धियएतमि-
मित्तं उवग्गहकरा नविस्संति पुच्चगये परिहीणे किंच खे
सस्स य काहस्सये । गाहा ॥

खेत्ते ताव उसप्पिणिं, चेव पच्चिपरिहाणी ।

महणधारणाणं, च तहा बलविरियं ॥

बलं सारीरं वीरियं वीर्यं व्यवसायो वा तहा संययण
सप्पा मेवा उयं च खेत्तदोसणयं परिहायंति । गाहा ।
अणुकंपा वेच्चेए उक्तं च सिक्खसेनकमोअणगुरुजिः ।
पासाइणणुकंपा, संखनिकरणंमि गाहवोच्चेयं ।

मि पडुआओ मेय पीय, जतरं षीदिणंजहावयस्स कुसुमो ॥

इति तवनियममाणस्सखंगाहा जेरीचंदणकंथाते इच्छि
त्ति पासगिहाण गाहा । तेण जगवता अणुकंपिण मावो

च्छिज्जीस्संतीति काउदुरारोहविषयादवं आरुह्य अप्पणा
माक्षिताणि कुसुमाणि अवेसिं च दत्ताणि तवोदुवा-

हसविहो णियमा इंदियनो इन्दियनियमनिग्रहः निरोध
इत्यर्थः । इंदियनियमो मो इंदियविसयपचारनिरोधो वा

सो इंदियपत्तेसुवा अत्येसुरागदोसनिगहो जाव फासिदियं
नो इंदिय अकुसल मणनिरोहो । वा कुसलमणओ

ईरणं वा मणसो वा एगत्तिजावकरणं । कोहस्स उय
निरोहो वा उदवपत्तस्स वा विफलीकरणं जाव दोजस्स ।

तपसा नियमेन ज्ञानेन च संयमयुक्तो बृद्धः किञ्च सम्यग्दर्शो
न चारिजतपोनियमसंयमस्ते समबुद्धावेव तत्पुरुषः समासः ।

ज्ञानदर्शनतपश्चारिआत्मक एव बृद्धः । ततस्तेन जगवता भद्र-
बाहुना पूर्ववत्लोकरक्षुतसमुद्रान्मयत्वेनाद्भुतः उत्पृतमित्यर्थः न तु

स्वेच्छयातेनास्त्रीभूतकर्त्ता ऋषिरित्यपदिश्यते ऋषिरित्ययं-
कथानार्जवेति ऋषिः यस्मादस्त्री प्रगवतामाज्जवे सम्यग्दर्शन

ज्ञानचारिआत्मकं निर्वाणमार्गं व्यवाहितः ।
इयादिभिश्च समितिमियुक्तः इत्युक्तो ऋषिः ।

सेपुण अप्पणो इच्चाए सुत्तं अत्यंवा करेइ तस्स मुत्ते
चउसहु अत्ये चओ गुरु । आणाइ य विराहणादि

हंतो वंदणजेरीय वासुदेवस्स असिवप्पसमणे सा कृता
कंथा पच्चा अहया नप्प समेइ एव सच्छंदविगप्पिण सुत्तं

मोक्खस्स असावकं जवति पितिया पासत्याउप्पत्ति वने
यथा दोणह विजेरिणं कप्पव्ववहारा पुणपुरिसंपरिक्खि

ऊण दिज्जंति जहा आइसुए पुरिसा परिसा परियासे
सपण कुरुग गहा एवं सुसिस्सदिज्जंति ॥

तत्रशैलधनजिह्वकुटवातनीमसकमाज्जरादयः अनहो हंसमे
वज्रजुक्जोहकादयो योग्याः । प. सू. ॥

आचार्यकथेपञ्च कस्मै उदिश्यते कस्मै भेति (उद्देशः) शब्दे ॥
आयारपकपपत्तिवा सपरियागस्स आरेण तदिज्जति

निवास परियागस्स वि अपरिणामगस्स अतिपरिणा
मगस्स वा न दिज्जति आयारपकपपो पुण परिणामगस्स
दिज्जति नी चू० ? उ. ।

एगविहकुसुमपुज्जो, वया रसरिसा उकेइ अहिगा ।

सस्सवति चूमिजावित, गुहासति वप्पे पकपंमि । ४१६॥

अणेगजातिपहिं अणेगवणोहिं पुण्यावधारोकओविह सी
दीसत्ति एवं सुत्तत्थ विक्कप्पिया अणेगविहा अधिकारा बटुव्या

कहं उच्यते य कप्यो सो केरिसो गुणस इव प्रतुल्यो वप्पकपकं
इमंसस्यंयस्यां चूजौविज्जते सासस्यवती सस्यमुक्ता कविच्छा-

त्ति कचिदिधुः कचिज्जवा कचिद्रीहयः भावितो गुणेहि ओ सो
भावितगुणः गुणगत इत्यर्थः । तवगुणा सतिमाहि सती

जामविशिष्टा समुक्तिनिरुपहतत्वं इतिवर्जितत्वं बहुफलं च एते
गुणरूपपेतोवप्रः । इयाणि उवण उवप्पो इव पकप्यो वधि-

मादीणि वा उद्देशत्याधिका सस्यवृत्तिरिव अनेकार्यः निरुपहत-
मिवदोषविज्जित इति वर्जितमित्य पासत्यखरगादि सत्तेप

वर्जिता बहुत्वमिति एहि कल्पत्विसंभवाद ॥ इहदीकप्रकल्पे
अनेकार्याधिकारा इत्यर्थः ॥

एवं पुण कप्यज्जयणं कस्स ण दायव्वं केरीसगुणयुतस्स
वा देयव्वं भतो भणति गाहा ।

जिणणरहस्सवतार, निस्साकर एव मुक्कयोगी वा ।
उच्चिहगति गुबिहं मी, सो संसारे जगविदीहे । ४१७।

जिणणरहस्सो जाम ओ अववादपदे अस्सेसि कप्पियाण सीदत्ति
निस्साकरणामं यो किञ्च अववादपदं अनित मुसलं पक्खि-

वइ । मुक्कयोगीजाम जेण मुक्को योगो जाणदसणचरित्त
तवणियमसंयमादिषु सो एस्स मुक्कयोगी । परिसस्स जोदेति

सो संसारे चउप्पगारे वा पच्चप्पगारे वा उप्पगारे वा एव
मादिगति गुबिहे गुबिहोस्ति गहणो धुसा वयतीति थोरा

परिसे संसारे भामिहिंति दिहं काहं परिसे पुण दायव्वा
एप्पसि पक्खिक्खं जे ते सुदायव्वा ॥

ते य इमे गाहा ॥
अरहस्स दाए पारय, य असट्ठकरणे तुल्लोवमे समिते ।

कप्पाणु पासणादीवणा, य आराहणञ्चिसंसारो । ४१८॥

अतीवरहस्से तजो धरेति सो अरहस्स धारणो ओ तं
अरहस्सं पकं दो तिष्ठि वादिणा धरेति ण तेण अहिगारो

जातं रंहस्सधरणं जीवियकाहं पारं वेति तेण अहिकारो
असट्ठकारणो जाम सत्त्वत्यादान जो अप्पाणं माया पढाति

असदो देहणं कस्सिणं करेति तुल्लसमो जाम सममहिता तुल्ला
जहा ण मणतो पुरवो वा जमति एवं जो रता दोसविमुक्को सो

तुल्लासमो जणति । समितो जाम पंचहिं समितिहिं समिता
ए गुणसंपओते परेतो एवं गुणसंपउत्ते वादि विणयकप्पाणु

पासणा कया जवति । अहवा पकप्ये जं जहा जणितं तस्स
अगुपासना जो करेति तस्स देवो यकप्पाणुपासणा एय

दीवणे कम्मोस्ति विविधं वरिसियं गमियं एवं कायव्वमिति
अह वा दीवणा जो अरिहाणं प्रणाहस्से वक्कमाणं ण

करेति तस्सेयं वेचंति दीवणाए य मोक्खजमानस्स आराहणा
कता जवति । आराहणायेय चउगति गुविहो दीदसण-

सिद्धो भवति ॥ नि० सू० २० उ० ॥

प्रष्टाचारप्रकल्पाया निर्गम्याः प्रवर्तिनीत्वं गणावच्छेदिकात्वं च नोद्दिश्यते । तथा च व्यवहारसूत्रम् ॥

निर्गम्यिस्त एवमहरतरुणगस्त आयारकप्पे नाम अज्जयणे परिजट्टे सिया से य पुच्छिबे केण केण कारणेणं अज्जो आयारकप्पे नाम अज्जयणे परिजट्टे सिया किं आवाहेणं उदाहु पमायेणं सेवएज्जा णो आवाहेणं पमायेणं जाव जीवाए तस्स तप्पतिवं, णो कप्पति आयारियत्तं वा जाव गणावच्छेदियत्तं वा उदिसिच्चएवा धारितएवासेवएज्जा आवाहेणं णो पमाएणं से य संट विस्सामिति संटवेज्जा । एवं से कप्पति आयारियत्तं वा जाव गणावच्छेदियत्तं वा उदिसिच्चए वा धारितए वा तं सेयसवच्छेसा म्मिति णो संटवेज्जा एवं से णो कप्पति आयारियत्तं वा जावगणावच्छेदियत्तं वा उदिसिच्चए वा धारितएवा ॥ १४ ॥ निर्गम्यिणं एवमहरतरुणियाए आयारकप्पे नाम अज्जयणे परिजट्टे सिया साय पुच्छिबे केण कारणेणं अज्जे आयारकप्पे नाम अज्जयणे परिजट्टे सिया किं आवाहेणं पमाएणं सायवएज्जा णो आवाहेणं पमाएणं जावजीवाए तीगसे तप्पतिवं णोकप्पति यं पवित्तिणं वा गणावच्छेदियत्तं वा उदिसिच्चए वा धारितएण वा सायवदोज्जा आवाहेणं णो पमाएणं सायसंटवेस्सामिति संटवेज्जा । एवं से कप्पि पवित्तिणं वा उदिसिच्चए वा धारितए वा स यं संट विस्सामिति णो संटवेज्जा । एवं सेनो कप्पति पवित्तिणि-त्तं वा गणावच्छेदियत्तं वा उदिसिच्चए वा धारितए वा- ॥ १५ ॥ व्य. ५ उ. ॥

(निर्गम्यिणमहरतरुणिया) इत्यादिसूत्रार्कं अस्वव्याख्या । निर्गम्या नवमहरतरुणिया चक्ष्यमाणस्वरूपाया आचार प्रकल्पो नामाध्ययनं परिजट्टे स्यात् सा च प्रष्टव्या केन कारणेन आचारप्रकल्पो नामाध्ययनं परिजट्टमभवत् किमावाधेन प्रमादेन वा एवं प्रष्टा सती सा पदीति गम्यते वदेत् नो आवाधेन किं तु प्रमादेन तर्हि वावज्जीवं तस्यास्तत्प्रत्ययं प्रमाद तोऽध्ययननाशनप्रत्ययं नो कल्पते प्रवर्तिनीत्वं वा गणावच्छेदिकात्वं उद्दिष्टं नापि तस्याः स्वयं धारयितुं अथ सा वदेत् आवाधेन नष्टं न तु प्रमादेन सा च नष्टमध्ययनं संस्थापयामीत्युक्त्वा संस्थापयेत् एवं तर्हि (से) तस्याः कल्पते प्रवर्तिनीत्वं वा गणावच्छेदिकात्वं वा उद्दिष्टमनुकूलं स्वयं धारयितुमथ नष्टमध्ययनं संस्थापयिष्यामीत्युक्त्वाऽपि न संस्थापयेत् एवं तर्हि (से) तस्याः न कल्पते प्रवर्तिनीत्वं वा गणावच्छेदिकात्वं वा उद्दिष्टं वा स्वयं वा धारयितुमिति एवं निर्गम्यसूत्रमपि भावनीयं ॥

(नवमहरतरुण) व्याख्यानं च प्रागुक्तमवसेयं (तेवरिसो होइ नवो) अतर्प्यायेणेतिवाक्यशेषः । आसीत्समं तु अन्तर्प्यायेणेति गम्यते । नहरगं चेति (तरुणोवत्तासत्तरुणम-ज्जिम्हो धेरज्जो सेसो) आचार्यत्वं वा यावत्तरुणापुपाच्यायत्वं

प्रवर्तित्वं स्थविरत्वं चेति परिग्रहः शेषं तथैव । अत्राह शिष्यः । पुरुषोत्तमो धर्म इति पूर्वं निर्गम्यसूत्रं वक्तव्यं पञ्चाभिप्रेतिसूत्रं । पूर्वत्र वाऽध्ययनरूपे पूर्वं निर्गम्यसूत्राण्युक्तानि पञ्चाभिप्रेतिसूत्राणि अत्र विपर्ययः कृतः । स्मरिह ॥

जइवि य पुरिसादेसो, पुच्छंतहवियविज्जज्जो जुत्तो ।

जिण समणि उपगया य, पमायवहुसा य आधिरा य ॥

यद्यपि च पुरुषोत्तमो धर्मः पूर्वत्रऽवाध्ययनरूपे पूर्वं पुरुषा-वेशस्तत्राप्यत्र विपर्ययो युक्तः केन कारणेनेत्याह । येन कारणेन भ्रमणः प्रकृत्या तथा प्रायः भ्रमणः प्रमादबहुसा अस्थिराश्च न तु भ्रमणा अभ्ययनस्य च नाशः प्रायः प्रमाद-स्ततः भ्रमण्यधिकारादधिकृतसूत्रार्थस्थानत्वात् पूर्वं निर्गम्यी । सूत्रमुक्तं पञ्चाभिप्रेतिसूत्रं ।

नवमहरतरुणीनां व्याख्यानमाह ।

तेवरिसा होइ न वा, अट्टारसिया नहरिया होइ ।

तरुणीं खजु जा जुवइ, चउरो दमगा ववुत्तासा ॥

अतर्प्यायेण यावत्त्रिवर्षा तावद्भवति वा अन्तर्प्यायेण यावद्दशदशिका अष्टादशवर्षप्रमाणा तावद्भवति । नहरिका तरुणीं खजु तावद् दष्टव्या यावत् युवतिः । अथवा पूर्वोक्तस्तृती-योद्देशके नवमहरतरुणिसूत्रे ये अभिहितस्तत्तरुणत्वात्तरो दशकाश्चत्वारिंशद्विर्षाणीत्यर्थः । तेऽत्रापि तरुण्या दष्ट-व्याः ॥ १४ ॥ १५ ॥

सा एव गुणोवेया, सुत्तयेहिं पक्कमज्जयणं ।

सयहिंज्जिया इतो आ, वि आगया न वसु अप्पा ॥

सा नवमहरा तरुणी एतावद्गुणोपेता सूत्रार्थाच्यां प्रकल्प-नामकमध्ययनमधीता अधीतिनी । ततः सा प्रवर्तिनीत्वं स्थ-ययोग्या स्मरिजिः संसाधिता । अथ च तस्याः सूत्रतोऽर्थात्तत्रा-चारप्रकल्पः परिजट्टः स कथं ज्ञात इत्याह । इतश्चापि आगता अन्यगच्छादन्या सात्त्वी उपसंपन्ना । सा विज्ञापयति ॥ कथमित्याह ॥

अस्थेण मेवाकप्पो, ममाणितो न य जिनो महं जेतो ।

अपुगा मे संघारं, ददंतु बुत्ता जसा गुरुणा ॥

हे भवन्त ! जगवद् अर्थेऽनर्थेतो मम आचारप्रकल्पः समानी तो समाप्ति नीतः । परं न च न धे मम स जिनः परि-चितोऽनुत् । ततोऽमुकायाः प्रवर्तिनीत्वेन संभावितां संघाटं पूज्या ददंतु । एवं तथा विज्ञप्तं गणिना आचार्येण सा वृत्ता । आर्ये ! देहि (से) तस्याः संघाटं ॥

सा दाउं आदत्ता, नवरं पण्डं न किंचि आगच्छे ।

एमेव मुणंति चिट्ठति, मुणिया य सा तीये ॥

संघाटं दातुं प्रवृत्ता परावर्तयितुं व्याख्यातुं च प्रवृत्ता इत्यर्थः । न परिजट्टे तदध्ययनं न किमप्यगच्छति केवलमेव मुण मुण्यती अन्यकारं किमपि मुण्यती तिष्ठति । ततः सा तथा मुणिता यथा न किमप्येतस्या आगच्छति ॥

पुनरपि साहती गणिणो, सा नट्टमुया दसाहमे अणं ।

अरुजक्खणंपि सिया, बाहिनं होइमा पुच्छा ॥

ततः सा पुनरपि गणिन आचार्यस्य कथयति । यथा नष्ट भुता तस्मान्ममान्यां सहायां ददंतु । पचमुक्ते आचार्येण विचारयितव्यं । सत्यं । किं परिजट्टे तस्या अभ्ययनं किं वा

न कते जानाति अज्याख्यामपि काचित्केनापि कारणेन प्रवि
ष्टा सती दद्यात्ततस्तां व्याहृत्य तस्या इयं वक्ष्यमाणा पूजा
कर्तव्या ॥

तामैवाह ॥

दंरुकगहनिकस्त्रेवे, आवसियाए निसीहिया ।

गुरुणं च अप्पणामे य जणसु आरोवणा काउ ॥

दंरुकस्य प्रत्युपेक्षा प्रवर्जना व्यतिरेकेण ग्रहणे निकेपणे च
तथा आवशिक्या नैवेधिक्याच्चाकरणे बहिः प्रदेशादागच्छ
ता वसानः प्रवेशे नमः कृमाभरणेन इत्येवं गुरुणामप्रणा
मा च प्रणामाकरणे च का आरोपणा प्रायश्चित्तं जयति ॥

पुढा अनिव्वहंति, किहिं नहं वाहतो पमाएणं ।

माहेइ पमाएणं, मोय पमादो इमो होइ ॥

मा एव पुढा सती यदि न निर्वहति न यथावस्थितमनुसरं
द्वाति । तदा सा अनिव्वहती च्युतः प्रवृत्त्या । कथं केन कारणेन
तं नष्टमाचारप्रकल्पनामकमध्ययनं किमावाधेन उत प्रमादेन ।
तत्र यदि सा कथयति प्रमादेन । स च प्रमादोऽयं वक्ष्यमाणो
जयति ॥ तमैवाह ॥

धम्मकहनिमित्तादि, उप्पातो तत्त होइ नायव्वो ।

मत्तयवइणसेणा, तरंगवइयाओ धम्मकहा ॥

तत्र तस्यां संख्यां धर्मकथानिमित्तादिकः आदिशब्दात्
ग्रहचरित्तादिपरिग्रहप्रमादो जयति ज्ञातव्यस्तत्र धर्मकथा
मत्तयवतीमगधसंज्ञातरंगवती । आदिशब्दात् वस्तुदेवहिंदुया-
दिपरिग्रहः । एतां कथामधीयानाया विस्मृतिगतं प्रकल्पनाम-
कमध्ययनं ॥

गहचरियविज्जयता, चुसुनिमित्तादिणा पमाएणं ।

नहंमि मंधयंदी, असंधयंतीवमानज्जो ॥

गहचरितं ज्योतिष्कं । ससाधना विद्या । साधनरहितोमंत्र-
ब्रह्मणो योगवर्णः । निमित्तमतीतादिभावकथनमादिशब्दात्
कुहुकशास्त्रादिपरिग्रह इत्यादिना प्रमाणेन इत्याद्यध्ययनसंज्ञ-
णेन प्रमादेन नष्टे प्रकल्पे नास्ति अध्ययने यदि भूयः सा
तत्संदधाति । यदि वा न संदधति तयापि सा संदधति वा
यावज्जीवं गणं न हनते ॥

जावजीवं तु गणं, इमेहि नाएहि लोगसिच्छेहि ॥

अतिवाइवेज्ज जोहे, धणुगाईजगफसगोण ॥ १ ॥

यावज्जीवं गणं न हनते । एतिरजापासकवैद्ययधिसोक्तसि-
द्धेर्हानैस्त्रय योच्ये प्रमादाचरितं सम्यग्विदित धनुरादिनिर्धनु-
र्जगं विभक्तं दृष्टं जीवाच्छिन्नविच्छिन्नाकांमान्यसाजितानि ।
न केयसंमतेर्हानैः । किन्तु भग्नफलकेन सदितपतितमलय-
नवज्ञातेन ॥

तत्र प्रथममजापासकदृष्टान्तमाह ॥

खेहंतेण उ अइया, पणामिया जेण सो पुणो नहजे ॥

सूत्राधिरूपा नष्टा, विज्ञहति एमेव उत्तरेण ॥ १ ॥

कोइ अयवा होवे, एण आयातो रक्खेइ तेण ॥

तएता बहगादि, खेहणादिहि पमाएहि ॥ २ ॥

नासियतोमो अस्सा, तो दवावितो जणइ पुणो ॥

रक्खामि न परिसंकहामि, मो एवं जणंतो वि ॥ ३ ॥

जावज्जीवं अमृत्य, विनहति अहमुहं सेउट्टियं जरोवा ॥
अतिआ उरो आगतो, ततो नह्ता ततोहो सो पुणा
विज्ञजते रक्खिउं ॥ ४ ॥

अहरगमनिका । येन खेहनावृत्तादिना क्रीमता अजिकाः
प्रणाशिताः स पुनर्न हनते यावज्जीवमन्यत्राऽप्यजा रक्षितु
मय शूत्रादिरूपा अत्रादिशब्दादत्यातुरज्वरादिपरिग्रहस्ता
अजा नष्टास्ततः पुनरपि हनते ॥

अधुना वैद्यज्ञानं भावयति ॥

जति से सत्थं नहं, पेच्छह पेसच्छ कोसगं गंतु ॥

हीरति कंठंकिण्णं, जोगो जूयादिदपेणं ॥

कोइ बेजोरस्से कयं विच्छीतोतेणं जूयपमादेण विसयपमा-
देण विज्जसत्थं नासियं सत्थकोसगाणि पच्छणगादी-
णि किहकसंकिपाणि न निसीयइ । अएणया एणं कज्जं-
जायं सदावितोविज्जोसो किउवदेसं न किञ्चि सकेइ बोतुं
ततो एणया जणियं किमियं ततो सो जणइ मेपोत्थगा-
चोरेहि हििया पारिपुच्छगं पि नत्थितो मम नहं वेज्जस-
त्थं नत्थि पुण मम अस्सोपमातो जेण वेज्जसत्थं नासियं
ताहे रक्खा पुरिसा पेसिया ॥

यदि(से) तस्य शास्त्रं नष्टं तर्हि(से)तस्य यूयं गत्वा शास्त्रकौ-
तुकं प्रेक्ष्य दिश्यते राज्ञः समर्थ्यते । दृष्टानि राज्ञा समस्तानि
प्रतर्कणकप्रवृत्तीनि शास्त्राणि किहकसंकितानि ततस्तेषु
कसंकितेषु दृष्टेषु ज्ञातं यथा दृष्टादिवर्षेण दृष्टादिना प्रमादेन
विनाशितं वैद्यशास्त्रं ततो भोगक्षिप्तः पश्चादन्यत्र गत्वा
वैद्यशास्त्रं पुनरप्युज्ज्वाल्य समागतो भूयोऽपि राज्ञः समीपे
भोगान् याचते स च याचमानोऽपि न हनते एवं श्लोकोत्तरेऽ-
प्युपनयनाचना प्राग्वत्कर्तव्या ।

योधच्छांतभावनार्थमाह ॥

वुच्छो जइ सरवेही, तदा विपदोएह से सरे गंतुं ॥

अकसंकसंकं वा, जग्गयजग्गाणि य धणूणि ॥ १ ॥

कोइ जोहो धणुव्वेयं, अहिज्जितो गुरुवपसेण ॥

अज्जनासेण य सो, अपासंतो विसरेणं ॥ २ ॥

विधंति रक्खा कयप जूय, वित्तो कतो अमथा तेण ॥

विसयपमाएण तं, धणुव्वेय सत्थं तं च ॥ ३ ॥

अज्जनासकरणं नासियं, अमथा युच्छकज्जेसमावरिण ॥

एन किञ्चि सकेइ, विधिउं पराजिणउं ॥ ४ ॥

वारस्सा पुच्छितो, किमेयंति सो जणइ ॥

नत्थि मे पमादो ताहे एणयाजणियं ॥

यदिनाम प्रथमावाकरणत एकस्वरवेधी वुच्छोऽहस्तयापि
(से)तस्य शस्त्रं गत्वा प्रलोकयत् किंतु शरजासमसंकं वा ध-
नूयपि जग्गयजग्गानि वा द्रष्टुं शरजासकं कसंकिंतं धनूषि च
भग्नानि ततो ज्ञातं प्रमादतः सर्वं नष्टं कृतो वृत्तिव्यवच्छेदः
शोऽन्यत्र गत्वा धनुर्वेदशास्त्रमुज्ज्वालय दृष्टान्यासः पुनरागतो
वृत्तिं याचमानोऽपि यावज्जीवं न हनते एवं श्लोकोत्तरेऽप्युप-
नयः प्राग्वत्कर्तव्यः । फलकज्ञातमाह ॥

फालहियस्मवि एवं, जइफसतो जग्ग सुगोतो ॥

जोगोहीरति सव्येसिं. पि य नजोगहारो जवेकजं ॥ १ ॥
कोई अणेशवनप्यति, पत्तसागादिकसिण ॥
फलए केणावि, निजुत्तो सोवि सयपमाएणं ॥ २ ॥
जयपमाएण वा, न रक्खइ न य पाणिणं ॥
पाहोति सोय फलहो, लोणे पाणरूवे हि य ॥ ३ ॥
उल्लुक्कितो मुको, य न किंचि ततो वणफलादि ॥
आगच्छइ, फलह साभिणा जणिणं ॥ ४ ॥
किमेयं सो जलइ, किं करेमि रक्खेमि तागअहं ।
नत्थि मे पमादो, ततो फलहमाभिणा फलहो
गवेसावितो ॥ ५ ॥

तथाचाह (फलकिकस्य) फलकस्थामिन् एवं पूर्वदृष्टान्तेपु
राह इव फलगवेणया निम्ना जाता । यदि फलको जगमुग्रो
जविष्यति ततोऽस्य भोगो न्हियेत गाथायां "वर्तमानसामीप्ये च
तमानबद्धे" ति चिन्तनतो भविष्यति वर्तमानता कस्मात् हरिष्येत
इत्याह कार्ये प्रयोजने समापतिते संवेषामपि कृतुं धनानां
भोगहारो न स्यादिति हेतोः सूत्रगवेणने कृते फलका जगमुग्रो
दृष्टः जगो गोरूपादिभिर्विषयसनात् मुग्रो जगसेवनाकरणतस्त-
तस्तस्य वृत्तिहिक्का ततो नाहं नृपपवं करिष्यामीति याचमा-
नाऽपि यावज्जीवं न जजंत वृत्तिमव्यं लोकोत्तरेऽप्युपनयः कर्त-
व्यस्तेमवाह ॥

एवं दृश्यपणासिते, ए विदिति गाणं पकपमज्जयणे ॥

आवाहेणं नासिण, गेससादिण दस्यति ॥ १ ॥

एवं पूर्वोक्तदृष्टान्तप्रकारेण दर्पितो धर्मकथाध्ययनतो व्याक-
रणाध्ययनतो निमित्तशास्त्राध्ययनतो वा इत्यर्थः प्रणाशिते प्र-
कल्पनाभ्यस्ययने यावज्जीवमाचार्यस्तस्या गणनद्व निम्नावा-
धितगज्ञानत्वादिना पुनर्नाशितो भूयः प्रज्वालिते दस्यति
प्रयच्छति । एतद्वच समपंचं जावयति ॥

गेससे असिवे वाग्रो, मोयरिया य रायडुहे वा ॥

एण्हि नासियं भी, सन्धे माणिणं दिति गणं ॥ १ ॥

ज्ञानत्वे वा जाते ज्ञानप्रतिजागरणं वा कृते अशिषे वा
समुपस्थिते अवमौदये वा कुम्भिके जाते भिक्षापरिभ्रमणतो
राजच्छिदे वा पलायनतो वा यदि नष्टं प्रकल्पनामकमध्ययनं
तत पतैः कारणैर्नाशितेऽपि पुनः सम्बन्धन्त्या गणं ददति प्रय-
च्छति ।

तदेवं निर्मयीसूत्रं जावितमग्रधुना निर्मयसूत्रं विजाव-
यिपुराह ॥

एवमेव य साहूणं, वागरणनिमित्तछन्दकहमादी ।

वीडयं गिलाणतो मे, अट्टाणो चैव यूजेय ॥

एवमेव जनेन प्रकारेण साधूनामपि सूत्रं भावनीयं भवतं तत्र
प्रमादो व्याकरणनिमित्तछन्दः कथाधधीयानस्य प्रतिपत्त-
व्यः ॥ द्वितीयमावाधसङ्काः कारणसूत्रौ ज्ञाने ज्ञानप्रतिजागरणे
वा अवमौदये अशिषादिकारणतोऽप्यनि वा गमने स्तूपे वा-
कृष्टमभियमत्र जावना । यदि व्याकरणाध्ययनतो निमित्त
शास्त्राध्ययनतश्चन्दः शास्त्राध्ययनतो धर्मकथाध्ययनत आदि-
शास्त्राध्ययनतश्चन्दः शास्त्राध्ययनतो धर्मकथाध्ययनत आदि-
शास्त्राध्ययनतश्चन्दः शास्त्राध्ययनतो धर्मकथाध्ययनत आदि-
शास्त्राध्ययनतश्चन्दः शास्त्राध्ययनतो धर्मकथाध्ययनत आदि-
शास्त्राध्ययनतश्चन्दः शास्त्राध्ययनतो धर्मकथाध्ययनत आदि-

प्रयच्छति अथ ज्ञानत्वाद्यावाधतो नाशितं तदा तस्मिन्पुनरु-
ज्ज्वालिते प्रयच्छति प्रमाददोषाभावात् तत्र ज्ञानत्वाविषय आ-
वाधः प्रतीतः ॥

सम्प्रति स्तूपविषयमाह ॥

महुरा लमगाथा, वणदेवयभाउहम्राणवेज्जति । किं मम
असंजतीए, अण्यत्थि होहिती कज्ज । युगत्ति तच्च जणिज्जुपि
वा य उज्ज्मासं संघो को ॥ सत्तो लमगस्सग्गा, कण्णस्सि-
णमुक्का कयपग्गा ॥

मयुरायां नगर्यां कोऽपि कृपणक आतापयति यस्यातापनां दृष्ट्वा
देवता आवृता तमागतमागत्य वन्दित्वा कृते यन्मया कर्तव्यतम्-
माहापयेज्जवानिति । एवमुक्ते स कृपकेण जण्यते । किं मम
कार्यमसंयत्या भविष्यति । ततस्तस्या देवताया अप्रीतिकम-
चूत । अप्रीतिवन्त्यचेतनयोस्तमवश्यं तव मया कार्यं भविष्यति ।
ततो देवतया सर्वरत्नमयः स्तूपो निर्मितस्तत्र भिक्षुवो रक्तपटा
उपस्थिताः अयमस्मदीयः स्तूपस्तैः समं संघस्य वणमासान्-
विवादो जानस्ततः संघो कृते । को नामात्राऽर्थं शक्तः केनापि
कथितं यद्वा भमुकः कृपकस्ततः संघेन स जण्यते कृपक !
कार्योत्सर्गेण देवतामाकंपय । ततः कृपकस्य कार्योत्सर्गकरण
देवताया आकम्पनम् । सा आगता कृते । संदिशत किंकरो-
मि कृपकेण भणिता तया कुरुत यथा संघस्य जयों जयति ततो
देवतया कृपकस्य खिसना कृता । यथा पतन्मया असंयत्या
अपि कार्यं जानं एवं खिसित्वा सा कृते । यूयं राज्ञः समीपं
गत्वा कृते । यदि रक्तपटानां स्तूपः । ततः कल्पे रक्ता पताका
दृश्यतां अथाऽस्माकं तर्हि बुद्धा पताका । राज्ञा प्रतिपन्नमेवं
भवतु ततो राज्ञा प्रत्यधिकपुस्तैः स्तूपो रक्षापितो राज्ञौ देव
तया बुद्धपताका कृता । प्रभाते दृष्टा स्तूपे बुद्धा पताका जितं
संघेन व्य० मृ० ५ उ. ॥

धेराणं धेरज्जुमिपत्ताणं आयारपकपे णाम अज्जयणे
परिजवे सिया कप्पति तेसिं उवेत्ताणं वा आयारियत्ते वा
जावगणाच्छेइयत्तं वा उदिसिप्पवा धारित्त एवा ॥
व्य. ५ उ. ॥

व्या० स्यविगणां स्थविरज्जुमि प्रासानामाचार्यपदं प्रासानामा-
चार्यप्रकल्पो नामाध्ययनं परिग्रहं स्यात्कल्पते । तेषां सूत्रं सं
स्थापयतामसंस्थापयतां वाचार्यत्वं वा यावत्करणानुप्राध्या-
यत्वं वा इति परिग्रहः । गणावच्छेदकत्वमुद्देश्यमनुज्ञातुं-
जीर्णमहत्त्वकरणतः सूत्रधरणशक्तनात् । एव सूत्रसंक्षेपार्थः ॥
सम्प्रति प्राप्यविस्तरः ।

सुत्ते अणिते लहुगा, अत्थे अणिते धरेति चउगुरुगा ।

सुत्तेण वायणा, अत्थे सोही तो दोह णुसुत्ताया ॥

इदं सूत्रमापवादिकमुत्सर्गतः पुनः सूत्रे अनागच्छति यदि
गणं धारयति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । अर्थेऽ-
नागच्छति यदि गणं धारयति चत्वारो गुरुकाः । आह्रादयश्च
दोषास्तस्मादुभयधारणगणो धारयितव्यः । किं कारणमत आह
सूत्रेण गच्छता वाचनां ददति । अर्थेनागच्छता प्रायश्चित्त-
स्थानमापन्नानां दोषं करोति । तस्मात् प्राप्यामपि संपन्नो
गणधारणेऽनुज्ञातः ॥

अवियविणासुत्तेणं, ववहारे उअपवतो होइ ॥

तेण उजयधरां ऊ, गणधारि सो अणुसुत्तातो ॥ १ ॥

अपि च विना सूत्रेण व्यवहारे क्रियमाणे अपत्ययो भवति ।

तस्माद् व्यवहारे अर्थनिर्देशं कुर्यता सूत्रमवश्यमुद्धारणीयं ।
यथा इदं सूत्रं तस्मादयमेवात्र व्यवहारस्ततः प्रत्ययो जवति
तेन स गणधारी उभयपरोऽनुज्ञातः ॥

असती कजोगी पुण, अन्त्येयं तं किमप्यतिधारिउं ॥

जुममहद्वा सुचं, न तरति पञ्चकारेउं ॥ ? ॥

उभयधरस्य असत्यभावे यः कृतयोगी नाम यः पूर्वमु
जयधर आसीत् । तदानीं सोऽर्थे समागच्छति गणं धारयितुं
कल्पते । अथ केन कारणेन तस्य सूत्रमानशात् अत आह ॥

(जुषं महद्वा) इत्यादि जीर्णो नामैको नो महान् यस्तरुणक
एव सन् जरसा परिणतो जातः नो जीर्णो महानिति द्वितीयः ।
यः वृद्धोऽपि सन् हृदशरीरः जीर्णोऽपि च तृतीयः । नो जीर्णो नो
महानिति चतुर्थः । एष शून्यशेषाणां तु त्रयाणामेकतरो न
शक्नोति प्रत्युज्ज्वालयितुमनः सूत्रं तस्य नश्यति ॥

उभयधरमि उ सीसे, विज्जंते धारणा उ इच्छाए ॥

मा परिजवनयाणं वा, गच्छेवअणिच्छमाणमि ॥ ? ॥

उभयधरे सूत्रार्थधरे शिष्ये विद्यमाने स्वयं गणस्य धारणा
इच्छया स्वयं वा गणं धारयति तस्य वा शिष्यस्योभयधरस्य
द्वन्द्वानि सद गणस्य शिष्यस्य वा ज्ञातं जानाति । यदि शिष्य
स्य गणं दास्यामि तत एतं मम परिजयं करिष्येति । अथवा मां
त्यक्त्या गच्छमादाय गमिष्येति । यदि वा तमुभयधरं गणधरं
स्याप्यमानं गणो नेच्छति । ततो मा परिजयमेनेऽकार्षुर्नयनं
वा मां त्यक्त्वाऽन्यत्र गच्छस्याकार्षुरिति हेतोरनिच्छति वा
गणे तस्य गणं न ददाति । किन्तु स्वयं धारयति तत्र सूत्रं
तेनोभयधरेण शिष्येण वाच्यतन्मन्त्रमात्मना ददाति । प्रागुक्त-
दोषाभावे तस्य गणं समर्पयति ॥

यंगणं थरन्मिपत्ताणं आचारपत्रकं एणम अज्जयणे
परिजवे मिया कप्पत्ति तेमिं मणिमणाण का यासे
द्वियाण वा उत्ताणण वा तुयट्ठाण वा आचारपत्रकं
एणम अज्जयणे दोच्चपि तच्चपि पामेच्छित्तए वा परि-
मारेत्तए वा ॥ ? ८ ॥ ज्य. सू. ५ उ. ॥

(थेरानं धरेचूमिपत्ताण) मित्यादि स्थविराणां स्थविरचूमि
प्राप्तानामाचारप्रकल्पो नामाध्ययनं परिजृष्टं स्यात् कल्पते
तेषां सन्निवृत्तानां वा निवृत्तगतानां (संतुयदणे वेति)
सम्यक्त्ववर्तनेन स्थितानां उक्तानां वा (पत्तिहयाण-
वत्ति) पार्श्वतः तिष्ठतां वा आचारप्रकल्पनामकमध्ययनं
द्वितीयमपि तृतीयमपि अपिशब्दात् चतुर्थमपि धारं प्रत्येष्टुं
वा प्रतिभारयितुं वा अवसरान्नाधिकः प्रतिसारयति स्थविराः
प्रतीच्छन्ति एष सूत्रसंकेपार्थः ॥

अधुना भाष्यविस्तरः ।

एमेव विध्यमुत्तं, कारणियं सति बन्नेन हावेसि ।

जं जत्यउ कितिकम्म, निहाणसमओ मराइणिण ॥

यथा प्राक्तनं सूत्रं कारणिकमेवमेवमपि सूत्रं कारणिक
सूत्रं प्रत्युज्ज्वालयन् सति बन्ने विनयं न दापयति । अथ
कोऽसौ विनयो यस्तेन सूत्रं प्रत्युज्ज्वालयता सति बन्नेन
हातव्य इत्यत आह (जजत्यउ) इत्यादि यत्कृतकर्म बन्धन
कं यत्र सूत्रे अर्थे वाऽधिकृतं तत्रावसरान्नाधिके निधानसमे
सूत्रमर्थे च प्रत्युज्ज्वालयता तन् न दापयितव्यं । निधानसमे
इति वदता निधाने दृष्टान्तः सन्निवृत्तः । स चैवं । यथा महानि

कुष्ठके वा निधाने उत्खनितव्ये तस्य तदनुपपुपुष्वारमुत्खा-
नको यदि करोति ततस्तमुत्खनितुं शक्नोति अथ न करोति
तदनुपपुपुष्वारं तर्हि वृश्चिकाद्युपपुष्वतो न शक्नोति एवं
यदि स रत्नाधिकेऽवसरान्नाधिके वा सूत्रमर्थे वा प्रत्युज्ज्वा-
लयन् अपूर्वं वा पठन् तदनुपपुष्वं विनयं न करोति तदा निर्ज-
रात्तामस्तस्य नोपजायते । नच शास्त्रं स्थिरपरिचितं भवति
विमंगं वा तस्य ज्ञानं विमंगशितया प्राप्तदेवता कुर्यात्कलहं ।

एतदेवाभिधितुः प्रथमतः प्रायश्चित्तमाह ॥

मुत्तमिय चउत्तहुगा, अत्यंमि यचउत्तुगं च गच्छेण ।

किञ्चिकम्मपकुञ्चतो, पावति येरोस विवदंमि ॥

स्थविरः प्रत्युज्ज्वालयन्पूर्वं पठन् वा सति बन्ने यदि गर्वेण
कृतिकर्म न करोति तर्हि तदकुर्वन् सूत्रे सूत्रविषये चतुरो
सधुकाऽप्यभेति अर्थे चतुर्गुरुकं ॥

उवयारहीणमफसं, होइ निहाणं करोइ वाणत्तं ।

इयनिज्जरा य ह्माजो, न होइ विवदंमिगलहो वा ॥

यथा उपचारहीनं निधानमफसं भवति नोत्खनितुं शक्यते
इति भावः । अनर्थे वा करोति वृश्चिकाद्युपपुष्वकारणात्
इति एवमेनेव दृष्टान्तप्रकारेण कृतिकर्माकरणे निर्जरया
ह्माजो न जवति प्राप्तदेवताकोपवशाच्चिभागो वा तस्यो-
पजायेत कलहो वा ॥

दूरन्तो वा पुच्छइ, अहवनिस्सजाय सन्निसओ उ ।

अज्जासन्ननिविहु, ट्टिए य चउत्तंगो वोवत्तो ॥

अंजलिपणाम अकरणं, विप्पक्खंते दिसाहो उहुमुहे ।

जासंतणुवउत्ते, वहसंते पुच्चमाणो उ ॥

एणमु सत्तेसु वि, सुत्ते बहुतो उ अत्ये गुरुमासो ।

नाजीतोवरिस्सहुगा, गुरुगमहो कोय कन्दुयाण ॥

दूरस्थितो वा पुच्छति अथवा निवृत्तायां सन्निवृत्तः
पुच्छति शृणोतीति भावार्थः । यदि वा अत्यासन्नं कुरुणा
ऊरं संपृष्य शृणोति निविष्टेऽप्येते चतुर्भंगी बोद्धव्याः ।
सा चैवं निविष्टा वा निविष्टं पुच्छति १ निविष्टं उचितं पु-
च्छति २ उचितं निविष्टं पुच्छति ३ उचितं उचितं पु-
च्छति ४ यथा अंजलिपणमपरिस्समासौ प्रणामस्याऽकरणं
तथा विशो विप्रेकमाणः पुच्छति १ यदिवाऽधोमुखं ऊर्ध्व-
मुखो वा शृणोति न गुरुभिमुखः २ अथवा येन तेन वा सह
भाषमाणः शृणोति अनुप्रयुक्तो ३ वा शृणोति हसन्वा पु-
च्छति ४ एतेषु सर्वेष्वपि स्थानेषु सूत्रे श्रूयमाणे प्रायश्चित्त
सधुको मासः अर्थे गुरुमासः तथानामित उपरि सूत्रं शृण्वतः
कायककयने चत्वारो सधुकाः । अर्थे शृण्वतश्चत्वारो
गुरुकाः । नाजितोऽधस्तात् सूत्रश्रवणे कायककयने चत्वा-
रोगुरुकाः । नवरं तपःकाशयोरन्यतरेण गुरुकाः ।

तस्मा वज्जं तेणं, ठाणाणे याणि पंज्जुक्कुण्ण ।

सोपव्वए यत्तेणं कितिकम्मं वावि कायव्वं ॥

यस्मादेवमविनयकरणे प्रायश्चित्तविधिस्तस्मादेतानि प्रागन-
न्तरमुपश्रितानि वर्जयित्वा प्रांजलिना प्रकृतौजलिनाचकु-
केन प्रयत्नेनावरपरतया श्रोतव्यं । कृतिकर्म चापि वदन्
कं कर्तव्यं । यद्यपि वदन्कोनोपस्थितं वाचनाचार्योऽनु-
जानाति तथापि क्रमाभ्रमणं दत्त्वा कृतप्रांजलिना श्रोतव्यं ।

तेणविधारेयव्वं, पच्छाविय उट्ठिएण मंरुलितो ।

वेदुट्ठ निवसुस्सव, सारेयव्वं हवति जज्जो ॥

तेनापि भोषवत् व्याख्यानमंरुल्या वा भुतं तत् मंरुलीत
उत्थितेन पश्चादपि धारयितव्यम् । तस्य च धारयत उपवि-
ष्टस्य ऊर्ध्वं स्थितस्य निष्पन्नस्य वा कश्चित् स्वस्वने तेनापि
वाचनाच्चार्येण श्रूयो प्रवर्तते स्मारयितव्यं गमयितव्यम्

अह मे रागो न होज्ज, ताहे जासंत एगपासंमि ।

सभिसभो तु पटो वा, अत्थइ अणुगहपव्वत्तो ।

अथ (से) तस्य स्थविरस्य रागो न प्रवेत्तार्हं व्याख्यानमं-
रुल्या उत्थितो प्राणमाणस्य अनुभाषमाणस्य चिन्तापयत
इत्यर्थः । एकपाश्वे तन्तवाबुद्ध्या सन्निपद्यः सम्यग्निषदागत-
स्त्वर्णवर्तितो वा प्राणमाणस्याऽनुग्रहप्रवृत्तिस्त्युति । पर
आह ।

थेरस्स किंउपदं, हेणं किंसेसकरणेण ।

जसुइ एगनुवयोग, सच्छजणं णा च तरुणाणं ।

अथ तस्य स्थविरस्य जीर्णमहतः किमेतावन्मात्रेण क्लेश-
करणेन । सूत्रिराह । जएयते अत्रोत्तरं दीयते । एवमाचरतस्त-
स्य सूत्रार्थाज्यां सह एकवोपयोगोपयुक्तस्य तु सूत्रार्थः सम्य-
ग्भगति । तथा तरुणानां च भ्रष्टाजननं दूतं प्रवर्तते । तथाहि ।
व्याख्यानमंरुल्या उत्थितमपि निजमाचार्यं जीर्णं महान्तमेवं
विनयं कुर्वन्तं दृष्ट्वा चिन्तयन्ति । यद्युष्माकमाचार्यो जाणो
महानप्येवं श्रुतस्य विनयं करोति ततःऽस्माभिस्तुतैः सुत-
रां कर्तव्यः आह शिष्यः । यथा जीर्णमहत आचार्यस्याऽनुग्रहः
क्रियते । यथाऽनुज्ञापमाणस्य एकपाश्वे सन्निपद्यस्त्वर्णवर्तितो
वा तिष्ठत एवमन्यस्यापि क्रियते इति श्रमस्तथा चाह ।

सो उ गणी अगणी वा, अणुजासं तस्स सुणति पासंमि ।

नवइ जुसदेहो, होरं वट्ठामणो सुचिरम् ॥

सजीर्णो महान् गणी आचार्य उपाध्यायो गणावच्छेदको
वा अगणी वा अन्यो यः स्थाननियुक्तः सोऽनुज्ञापमाऽस्य
चिन्तापयतु एकस्मिन्पाश्वे सन्निपद्यस्त्वर्णवर्तितो वा शृणोति
यतो न शक्नोति जीर्णदेहो वट्ठालनो प्रवर्तितुं सुचिरं काल
मिति ॥ व्य. उ. ५. ॥

आयारपकपधर आचारप्रकपधर पु० निशीथाच्ययनधारि
णि, ग. १ अधि । निशीथाच्ययनसूत्रार्थधरे, च व्य. उ. ३। पं. च. ॥

तिविहाय पकपधरा सुत्ते अत्थे य तदुजये चैव ।

आयारपकपधरो, कपववहारधारओ अज्जो ॥ व्य० ।

णयसुत्तवज्जिओविहु, गयणं परियहि आणुराहातो । पं. च ।

आयारपकपधरो गाहा । आचरणमाचारः क्रिया इत्यर्थः
सत्त्वाष्टप्रकारः पंचसमितयो गुप्तित्रयं एष आचारिआचार
आचारप्रकल्पधरो नाम निशीथेषु सूत्रार्थधर इत्यर्थः । किञ्च
कल्पव्यवहारधरश्च (अज्जोत्ति) आमन्त्रणे निर्देशो वा
(नयवज्जिउत्ति) नयन्तीति नयाः दुपादपूरणे

दुक्कवक्खकार ओ जम्हा एएण गणपरियाहि अणु-
एहाओ आह कदमनुज्ञातः ।

पच्छित्तकरण अणुपासणा, य जणिता ओ कपववहारे ।

एतेण अत्यधारी, गणधारी जो चरणधारी ।

अज्जोत्तिआमंतणाणिदेसे, वा णयस्स सुत्ताइ ।

जातिं तु दिट्ठिवाते, पच्छित्तं दिज्जते तद् तु ।

तेहि विणा विजाणति, आयारपकपधरओ जम्हा ।

तम्हा तु अणुएहातो, गणपरियाहि तु सो णियमा ।

पायच्छित्तं जम्हा, पायच्छित्तकरणं अणुपासयति तथा

गणे अणुपासज्जिइ तं पकप पकपववारेसु जणियं

एएण सत्यधारी जो सो गणपरियाही अणुएहाओ च-

रणजुत्तो जइ जवइ गाहा पं० जा. चू. ॥

करणाणुपासयाधं तु, पज्जवकसिणं समासतो णाणं

करणाणुपासणदुत्तं, पज्जवकसिणं जवे तिविहं ।

दुत्तिपण च्छक्कणयं, तरेसु सोलस इवन्ति ठाणाइ ।

करणट्ठाणपसत्या, करणट्ठाणाओ अपमत्त्या ॥

एयाइ ठाणाइ, दोहि विगाहाहि जाइ जणिताइ ।

तेसिं पस्सवणमिणयो, समासतो होति बोधव्वा ।

करणं तु क्रिया होति, पद्विहेहण मादिसामायारी तु ॥

तं पालेज्जतु णाणे, ण तं च दुविहं मुण्येयव्वं । दारं ।

पज्जवकसिणसमासो, पज्जवकसणं तु चोदमपुव्वा ।

सामास्यं पकप्पो, हंति समासो मुण्येयव्वो ॥

पज्जवकसिणं तिविहं, सुत्ते अत्थे य तदुजये चैव । पं. जा. ॥

करणाणुपासयाणं तं दुविहं पज्जवकसिणं समासतश्च पज्ज-
वकसिणं नाम चोदसपुव्वाणि समासतो आयारपकप्पोस-
मासः संक्षेप इत्यर्थः । यथा समुद्रजतस्तारागः चन्द्रमुक्तीदे-
वता सिंहा माणयकः एकदेशेनाप्यौपम्यं क्रियत । चतुर्देशपूर्व-
धरः सर्वपर्यायेषु सूत्रार्थेषु चरणकरणादयः पदार्थाः सर्व प-
र्यायेषु सूत्रार्थेषु चरणकरणादयः पदार्थाः प्रज्ञापयितुं समर्थाः ।
आचारकल्पधरस्त्वेकदेशतः । (दोहविचरणकरणं अणुपा-
से उ समाथा) तेनैकदेशाभिहितं प्रतीय यथा समासतोऽ-
प्यर्थधरः कल्पव्यवहारादयो गणपरिपाक्षण समर्थाः प्रवर्तितपज्ज
वकसिणं तिविहं सुत्ते अत्थे तदुजय ॥ पं० ज० ॥

आयारपकपिय-आचारप्रकल्पिक पु० आचारप्रकल्पाभिधा-
नाध्ययनधारिणि, (आयारपकपितो जोम्हो) व्य. उ. ५ ।

आयारपदमसुत्त-आचारप्रथमसूत्र न० “सुयंमि आउसं तेणं
भगवया एवमक्खाय” मित्येवं रूपे आचारानिधानप्रथमांगा
श्रिवाक्ये, पंचा. वृ. ११ ।

एसा य परा आणा, पयका जं गुक्कूळं ण मोत्तव्वं ।

आयारपदमसुत्ते, एतोखिय दंसियं पयं ॥ १ ॥

आयारपसत्तिधर-आचारप्रकृतिधर पु० आचारधरे, प्रकृति
धरे, च ।

आयारपसत्तिधरं, दिट्ठिवाय महिज्जगं ।

चइविकरवाडियं नवा, न तं उवहसे मुणी ॥ १० ॥ सूत्रं

व्या० । आचारप्रकृतिधरस्तान्येष सविशेषाणीत्येवं तत्तमिति
दश० अ. ८ ।

आयारपणिहि-आचारप्रणिधि पु० आचारप्रणिधाने तत्प्र
तिपादके दशवैकालिकस्य स्वनामख्यातेऽष्टमेऽध्यायने, च ।

तथा च दशवैकाग्रिके ॥

व्याख्यातं वाक्यबुद्धययनमिदानीमाचारप्रणिधानास्य
मारभते । अस्य चाऽयमजिसम्यन्धः । इदानीन्तराध्ययने
साधुना वचनदोषगुणाभिज्ञेन निरवद्यवचसा वक्तव्यमित्ये
तदुक्तं इह तु तं निरवद्य वच आचारे प्रणिहितस्य भवतीति ।
तत्र यत्नवता भवितव्यमित्येतदुच्यते । उक्तं च ॥

पणिहाणराहिअस्मेह, निरवज्जं पि ज्ञासियं ।

मावज्जतुद्धं विजेयं, अज्जत्तेणेहसम्भुदं ॥

इत्यनेनाभिसम्भवेनायातमिदमध्ययनं अस्य चाऽनुयोग
हारोपन्यासः पूर्ववत्तावद्यावन्नाम निष्पन्नो निवेपस्तत्र चा
चारप्रणिधिरिति छिपदं नाम ॥

साम्प्रते सूत्राऽज्ञापकनिष्पन्नस्याऽवसर इत्यादि वचः पूर्वव-
त्तावद्यावत्सूत्राऽनुगमेऽस्त्वक्षितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं
तथेदं ।

आचारपण्डिं लक्षं, जहा कायज्व निवृणुणा ।

तस्मै उदाहरिस्मामि, आणपुण्वि मुणेह मे ॥ १ ॥

अस्य व्याख्या । आचारप्रणिधिसुक्तलक्षणं लक्ष्या प्राप्य येन
प्रकारेण कर्तव्यं विहिताऽऽपुणं भिक्षुणा साधुना तं प्रकारं
तेन नवद्वय उदाहरिस्मामि कथयिष्यामि । आनुपूर्व्या
परिपाठ्या ष्टगुणं संमति गौतमादयः स्वशिष्यानाहुर्गति
सूत्रार्थः ॥

तं प्रकारमाह ॥

पुढविदग्गगणिमास्य, तणरुक्खस्म वीयगा ।

त्तस्मा य पाणा जीवन्ति, इइ वुनं मेहमिणा ॥ २ ॥

व्याख्या । पृथिव्युदकाग्निवायवस्तृणवृक्षबीजा एते पञ्च
केन्द्रियकायाः पृथक्त्वं अस्माश्च प्राणिनो र्वाप्तिर्यादयो जीवा
इत्युक्तं महर्षिणा वर्तमानेन गौतमेन वेति सूत्रार्थः ॥

तेभि अत्यणजोणं, निधं हो अव्वयं मिया ।

मणसा कायवहेणं, एवं हवइ भंजए ॥ ३ ॥

यतश्चैवमनस्तेषां पृथिव्यादीनामङ्गणयोगेनाहिंसाध्यापारेण
नित्यं भवितव्यं वर्तितव्यं स्याद्विज्ञुणा मनसा कायेन वाक्ये
न त्रिभिः कारणैरित्यर्थः । एवं वर्तमानेऽहिंसकः सन्
जयति संयतो नान्यञ्चेति सूत्रार्थः ॥

एवं सामान्येन पञ्चजीवनिकायहिंसया संयतत्वमभिधाया-
धुना तत्तत्तद्विधिधनतां विशेषेणाऽऽह ॥

पुढविं जिचिं सिद्धिं लेखुं, नेवाजिदे न संलिहे ॥

निधिद्वेण करणजोणं, भंजए मुममाहिण ॥ ४ ॥

व्या० ॥ पृथिव्या मृक्षां भिक्षिं तर्थां शिलां पाषाणात्मिकां ह्रेप्,
मिट्टावस्त्रं नैव भिक्षात् न संलिखेत् । तत्र भेदनं दैधीभावो-
त्पादनं संश्लेषनमीपलुष्वनं त्रिविधेन त्रिकरणयोगेन न
करोति मनस्येत्यादिना संयतस्माधुस्सुसमाहितः धुरुज्जाय
इति गार्थार्थः ॥

सुद्धपुढविं न निमीण, समरक्खमिअ आसणे ॥

पमजित्तु निमीज्जा, जाइता जस्म उगहं ॥ ५ ॥

सुद्धपृथिव्यामशस्त्रोपहतायामनन्तरितायां न निर्पीदेत् । तथा
रजस्कं वा पृथिवीरजोवमुचितं वा आसनं पीठिकादौ न निर्पी-
देत् । निर्पीदनग्रहणास्थानत्ववर्तनपरिग्रहः । अर्चतनायां तु

प्रसृज्य तां रजोहरणे न निर्पीदेत् इत्येव्यचेतनां इत्या वाच-
यित्वाऽवग्रहमिति यस्य सबन्धिनी पृथिवी तमनुग्रहमनुज्ञा-
व्यति सूत्रार्थः ॥

उक्तः पृथिवीकायविधिप्रकायविधिमाह ।

मीओदगं न सेविज्जा, सिद्धावुद्धं हिमाणि अ ॥

उमिणोदगं तत्तफासुअं, पमिगाहिज्ज संजए ॥ ६ ॥

शीतोदकं पृथिव्युद्भवस्त्वक्षितोदकं न सेवेत । तथा शिला
वृष्टं हिमानि च न सेवेत । तत्र शिलाग्रहणेन करकाः परिरुद्धा-
न्ते । वृष्टं वर्षणं । हिमं प्रतीतं प्राय उत्तरापथे भवति यद्येवं
कथमयं वर्तेतत्याह उष्णोदकं कथितोदकं तमप्रासुकं तमे
सत्प्रसुकं त्रिदण्डोद्धृतमुष्णोदकमात्रं प्रतिगृह्णीयादृत्यर्थं
संयतस्साधुः । एतच्च सौवीराद्युपलक्षणमिति सूत्रार्थः ॥ तथा ॥

उदउद्धं अप्पणो कायं, नेव पुंठे न संलिहे ॥

समुण्णं तहा चूअं, नो णं संघट्टए मुणी ॥ ७ ॥

नदीमुत्तीर्णो भिक्षाप्रविष्टो वा वृष्टिहत उदकार्दमुदकार्षेण-
चित्तमात्मनः कायं शरीरं स्निग्धं वा नैव पुञ्चयेत् । वस्तुतया
दिग्निर्नैव संलिखेत् । पाणिना अपि तु संप्रेक्ष्य निर्भीह्य तथा-
चूतमुदकार्दिरूपं नैव कायं संघट्टयेत् मुनिर्मनागपि न
स्पृशेदिति सूत्रार्थः ॥

उक्तो ऽस्कायविधिस्तेजस्कायविधिमाह ॥

अंगाअं अगाणि अग्निं, अद्दायं वा मज्जाइअं ॥

उजिज्जा न घट्टिज्जा, नो णं निव्वावए मुणी ॥ ८ ॥

अंगारं ज्वाहारहितं अग्निमयः पाप्मानुगतमर्चिश्चिञ्जवाह-
भवातश्चोल्मुकं वा सज्योतिस्ताम्रिकमित्यर्थः । किमित्याह ।
नोत्तिस्चेत् न घट्टयेत् तत्रोज्जनमुत्प्रेक्ष्यं प्रदीपादौ घट्टनं मि-
थश्चात्तनं तथा नैनमाग्निं निर्वापयेत् अज्ञावशापादयेत्सुनिस्सा-
धुरिति सूत्रार्थः ॥

प्रतिपादिनस्तेजस्कायविधिर्वायुकायविधिमाह ॥

तालविदेण पत्तेण, साहाए विहुणेण वा ।

न वीइज्ज अप्पणोकायं, बाहिरं वावि पुगल्ले ॥ ९ ॥

तालवृत्तन व्यजनविशेषेण पत्त्रेण पश्चिमीपत्रादिना शाखया
वृक्षरात्ररूपया विधूनेन वा । किमित्याह । न वीजयेत् आ-
त्मनः कायं स्थशरीरमित्यर्थः । बाह्यं वाऽपि पुञ्जमुष्णोदका-
दीनि सूत्रार्थः ॥

प्रतिपादिना वायुकायविधिर्वनस्पतिकायविधिमाह ॥

तणरुक्खं न विदिज्जा, फलं मूलं च कस्मई ।

आमगं विविहं बीअं, मणसावि ण पत्थए ॥ १० ॥

तृणवृक्षमित्येकवद्भावः तृणानि दर्भोदीनि वृक्षाः कदम्बा-
दयः पत्ताश्च विद्यात् । फलं मूलं वा कस्यचिद्वृक्षादेर्न विद्यात् ।
तथा आगमशास्त्रोपहतं विविधमनेकप्रकारं बीजं मनसाऽपि
न प्रार्थयेत् किमुताश्रीयादिति सूत्रार्थः ॥

तथा ।

गहणेमु न चिदिज्जा, वीणसु हरिणसु वा ।

उदगमि तहा निचं, उत्तिगपणगेसु वा ॥ ११ ॥

गहनेषु वननिकुञ्जेषु न तिष्ठेत् संघट्टनादि दोषप्रसङ्गात्तथा
बीजेषु प्रसारितशाखादिषु हरितेषु वा वृक्षादिषु न तिष्ठेत् ।
उदके तथा नित्यं अत्रोदकमनस्तवनरूपतिथिदोषः । यथोक्तं “उ-
द्वय अवण पणए” इत्यादि । उदकमेवान्ये । तत्र नियमो

वनस्पतिभावात् । उत्तिङ्गपनकयोर्वा न तिष्ठेत् । तत्रोत्तिङ्गः
सर्पेणवादिः । पनक उल्लिखनस्पतिमिति सूत्रार्थः ॥

उक्तो वनस्पतिकायविधिस्तसकायविधिमाह ॥

तसे पाणे न हिंसेज्जा, वाया अदुव कंमुणा ॥

उवर आं सव्व जूणसु, पामेज्ज विविहं जगं ॥ १२ ॥

असप्राणिनां जीविष्यादीन् न हिंस्यात् । कथमित्याह ।
वाया ऽथवा कर्मणा कायेन मनमस्त्वन्मगतत्वादग्रहणं ।
अपि चोपरतः सर्वजृतेषु निरुक्तदण्डस्सन् पश्येद्विधिं जग-
त्कर्मपरत्वं नरकादिगतिरूपं निर्दिश्यादिति सूत्रार्थः ॥

उक्तः स्यूतविधिस्सूत्रमविधि माह ॥

अट्ट सुहमाइ पेहाए, जाई जाणिचु संजए ।

दयाहिगारा जूणसु, आमचिट्ठ सण्हिवा ॥ १३ ॥

अष्टौ सूत्रमाणि वक्ष्यमाणानि प्रज्ञोपयोगतः आसीत् । तिष्ठ-
उच्यते धृतियोगः । किं विंशदानीत्याह । यानि दात्वा सं-
यतो रूपविद्या प्रत्याख्यानपरिहृया च दयाधिकारी जृतेषु
भवन्यन्यथा दयाधि कार्येव नेति तानि प्रेक्ष्य तद्वहितः एवा-
ऽमनाद्रीनि कुर्याद्व्यथा तेषां सातिचरतेति सूत्रार्थः ॥ दश-
८ अ. ॥

आचारप्रणिधिफलमाह ॥

तथं चिमंमंजमजोगयं च, सज्जायजोगं च सया अहिट्ठिए ।

सेरव मेणा एसमत्तमाउहे, अन्न मण्णो होइ अन्नं परेसिं ६२

सत्रव्याख्या । तपश्चेदमशनदिरूपं साधुत्वंकं प्रतीतं संयम
योगं च प्रथिव्यादिविषयं संयमस्यापारं च स्वाध्याय
योगं च वाचनदिव्यापारं सदा सर्वकालं अधिष्ठता तपः
प्रभृतीनां कर्तव्यार्थः । इह च तपेति धानासद्व्यवहारेऽपि स्वा-
ध्याययोगस्य प्राधान्यव्यापनार्थं भेदाभिधानमिति । स एवं-
जृतः शूर इव विक्रान्तः भट इव सेनया चतुरंगरूपया इन्द्रि-
यकरायदिरूपया निरुद्धः सन्न समासायुधः संपूर्णतपःप्र-
ज्वालकश्चायुध अस्त्रमित्यर्थं मात्मनो जवति सेरक णाय
अन्नं च परेषां निराकरणयेति सूत्रार्थः ॥

तदेव स्पष्टयन्माह ॥

सज्जाय सज्जाणरयस्स ताइणो, अपावजावस्स तवे
रयस्स । विमुज्जइ जंमिमन्नं पुणे कम्मं, समीरियं रूपमलं
व जोइणा ॥ ६३ ॥

सूत्र व्याख्या । स्वाध्याय एव सत्त्वानं स्वाध्यायसत्त्वानं तत्र
रतस्य सत्त्वस्य त्रातुः स्वपंगमयत्राणशीलस्य अपापभावस्य
लक्ष्याद्यपेक्षारहिततया शुद्धचित्तस्य तपस्यनशानादौ यथा-
शक्तिरतस्य विशुद्धते अपैति यदस्य साधोर्मत्वं कर्ममत्तं पुरा-
कृतं जन्मान्तरेपाप्तं दृष्टान्तमाह । समीरितं प्रेरितं रूपमलमिव
ज्योतिषा अग्निर्नेति सूत्रार्थः ॥ ततश्च ।

सेत्तारिसे दुक्खसहे जिइंदिए, सुण्णजुत्ते अममे अकिं-
चणे ॥ विरायई कम्मवणंमि अवगए, कसिणएज्जपुमावग
मेवचंदिमि त्तिवमि ॥ ६४ ॥

सूत्रव्याख्या स तादृशोऽन्तरगुणपरिवहयुक्तः साधुः शुः खसहः-
परीषहेज्जा जितेन्द्रियः पराजितश्चेन्द्रियादिः श्रुतेन युक्तो वि-
द्याबलित्यर्थः । अममः सर्वत्रममत्वरहितः । अकिञ्चनो ह्यव्यजा-
यकिञ्चनरहितो विराजते शोजते । कर्मघने ज्ञानावरणीयादि-
कर्मघने अपगते सति । निर्वर्शनमाह । कृत्स्नाज्जपुटापगम इव

खन्द्वा इति । यथा कृत्स्ने वाष्पपुटे गते सति खन्धो विराजते
शरदि तद्वत्सावपेतकर्मघनः समासदितकेवशास्त्रोक्तो
विगजते इति सूत्रार्थः । दश० ८ अ. ॥

आयारपत्त-आचारपाम-त्रि० ब्रह्मव्रताद्याचाराऽपने, तथाच
तण्डुलवैकाक्षिके । त्रियोऽधिकृत्य (दूषणं आयारपत्ताणं)
दूषणं कलंकः केषां आचारप्राप्तानां ब्रह्मव्रताद्याचारापत्तानां
मिति । तं० ॥

आयारपरकम-आचारपराक्रम-पुं० आचारे ज्ञानादौ पराक्रमः
प्रवृत्तिबलं यस्य स आचारपराक्रमः । ज्ञानाद्याचारप्रवृत्तिबलो-
पत्ते, दश० च. २ ॥

तमहस्ति सूत्रं ॥

तमहा आयारपरकमेणं, सम्बरसमाहि बहुसेणं ॥

चारिया गुणा य निअमा, होति साहुणदद्वन्म ॥ ४ ॥

व्या. यस्मादेतदेवमनंतरोदितं तस्मादाचारपराक्रमेणेत्या-
चारे ज्ञानादौपराक्रमः प्रवृत्तिबलं यस्य स तथा विध इति
गमकत्वाद्बहुवीहिः । तेनैवतूतेन साधुना संवरसमाधिबहु-
त्वेनेति संवर ईन्द्रियविषयं समाधिरनाकुलत्वं बहुलं प्रभूत
यस्य स तथाविध इति समासः पूर्ववत् तेनैव विधेन सता
अप्रतिपत्ताय विद्युद्धये च किमित्याह । चर्यो भिक्षुभावनसा-
धनी बाह्या अनियतवासादिरूपा गुणाश्च सत्रगुणोत्तरगुण-
रूपा नियमाश्चोत्तरगुणानामेवर्षिर्भिक्षुशुद्ध्यादीनांस्वकाशासे
वननियोगा भवन्ति । साधुनां कष्टव्या इत्येते चर्यादयः साधुनां
कष्टव्या भवन्ति । सम्यग्ज्ञानासेवनप्रकरणरूपेणेति सूत्रार्थः ।

आयारनेरुग-आचारनेरुक-न० पात्रपटत्तरजे(हरणदिके) ।
सत्त्वोवगणमाया य साहू आयारनेरुगेण समं आचारने
रुक्पात्रम् ओघ. ॥

आयारनेरुसंवि(न) आचारजाएरुसेविन्-पुं० आचारः शा-
स्त्रविहितो व्यवहारस्तेन भाएरुमुपकरणमाचारभाएरुम् त-
त्संविदुं शीलं यस्य स आचारभाएरुसेवी । शास्त्रविहितव्यव-
हारेणापकरणसेविनि, अणायारभंरुसेवी जन्ममरणाणु-
बन्धाणि त्रातु० ॥

आयारमन्तर-आचारान्तर-न० ज्ञानादिके आचारविशेषे, आ-
चारव्यवधाने, च (आयारमन्तरेण विषयमन्तरे सेहिओ)
पा० ॥

आयारमन्तरेति आचारान्तरे कश्चित् ज्ञानाद्याविशेषे
विषयवृत्ते आचारव्यवधाने वा सति ज्ञानादिक्रियाया अक-
रणे सतीति भावः । पा० टी०

आयारमट्ट-आचारार्थ-त्रि० ज्ञानाद्याचारनिमित्ते, (आयार
मट्टाविण यं पञ्जं) दश० अ० ९. ब० ३ आचारार्थं ज्ञाना-
द्याचारनिमित्तं विनयमुक्कलक्षणं प्रयुक्ते करोतीति । दश० टी०

आयार (मंत) वं-आचारवत्-त्रि० ज्ञानाऽसेवनाभ्यां पञ्च-
प्रकाराऽचारवति, स्था० वा० ८ ज्ञानासेवनाभ्यां ज्ञानादिपञ्च-
प्रकाराचारयुक्ते, अयं हि गुणत्वेन अद्वेयवाक्यो भवति पंचा-
वृ० १५ । ज० श. १५ च. १ । ध० ब० २ (आयारमंतगुण
सुद्विगण्या) आचारवंतो ज्ञानाद्याचारसमन्विता इति दश० ।
अ० ए० ब० ३ आचारः शास्त्रोक्तानुष्ठानं कर्तव्यतयाऽस्त्यस्य म-
तुप मस्य वः शास्त्रोक्ताऽनुष्ठानयुक्ते स्त्रियां ङीप् वाच० ।

आयारवज्जिय-आचारवर्जित त्रि० आचारेण वर्जितः शास्त्रो-

आचारहीने, आचारहीनादयोऽप्यत्र वाच ॥

आचारविणय-आचारविनय पुं० आचारो प्रतिनां समाचारः स एव विनीयते अपनीयते कर्म्मोऽनेनेतिविनय आचारविनयः विनयभेदे ।

सचतुर्था यथा संयमसामाचारी १ तपःसामाचारी २ गण-सामाचारी ३ एकाकिविहारसामाचारी ४ च । तत्र संयमं स्वयमाचरति परं च ग्राहयति तत्र च सीदतं स्थिरीकरोति तत्रोद्यतं चोपबृंहतीति संयमसामाचारी । १ । पाक्विकाविषु तपः कर्म स्वयं करोति परंच कारयति जिज्ञास्यो स्वयमनु-तिष्ठति परं च तस्यानियुक्ते इति तपःसामाचारी । २ । प्रत्युपे-कृणा बाह्वृक्षादिवैद्यावृत्त्यादिकार्येषु स्वयमुद्यतोऽज्ञान्यागण-प्रेरयतीतिगणसामाचारी । ३ । एकाकिविहारप्रतिमां स्वयं-प्रतिपदधत्ते परं च ग्राहयतीति एकाकिविहारसामाचारी ॥ ४ । प्रव० छा० ६४ दशा० ॥

सेकिं तं आचारविणयः ? २ चउव्विहे पप्पते । तं ज-हा । संजमसामायारीयावि जवति तवसामायारी यावि जवति (महासामायारीयावि जवति) गणसामाहारीयावि जवति एगद्धाविहारसामायारीयावि जवति से चं आया रविषए ५ दशा०

अथ कथं आचारविनयेन शिक्षयति इति पृच्छन्नाह (सेकि-मित्यादि) कपठ्यं गुरुद्वारा आचारविणयमिति आचारविन-येनेत्यत्र तृतीयान्तता शिक्षयति । अनेन सम्बन्धेनेका अथवा कोऽसावाचारविनयो णं वाक्यालंकारे चतुर्विधः प्रहसः । त-द्यथा । संयमसमाचारी चापि भवति १ एवं तपः २ गणं ३ ए-कल्लविहारसमाचार्यपि भवति ४ तत्र संयमः समदशप्रकार-स्तस्य समाचारीति समाचरणं समाचारीति समाचरणं स-माचारस्तस्य भावे गुणवचनब्राह्मणादिज्य इति ज्ञेयं तस्य च चित्करणसामर्थ्यात् स्त्रियामपि व्यतिरिचि विन्दौरादिज्य ध्ये-तिङीपि सामाचारीशिक्षयिता इति शेषः । भवतिकोऽर्थः । पृथिव्यादिषु संघट्टनपरितापनोपचवादि परिहर्तव्यं इति शि-क्षयिता जवति । चापि शब्दौ पञ्चाभवाद्धिरमः १५ अनुक्तार्य-संप्रादकौ छपुव्वी १ एवं तपः सामाचार्यपि तपः पाक्विकपौ-षधिकैः कारयति परैः स्वयं च करोति पाक्विकाविषु तपश्च-तुर्थादिरूपं द्वादशविधो वात्र तपः प्रकारो यथावसरं छपुव्वः ३ एवं गणसामाचार्यपि गणशब्देन समुदायः साधनामिति छपुव्वं तं शिक्षयति यथा प्रतिज्ञेक्षना प्रस्फोटनादि च प्रव-र्तमानात् ॥ १ ॥ नोदयति बाह्वृक्षज्ञानवृत्त्यादि वैद्यावृत्त्या दिषु आप्रवर्तमानान् दृष्ट्वा तान् तथा जयति । स्वयं वा तान् दुःखितान् दृष्ट्वा तत्र प्रवर्तते एकल्लविहारप्रतिमामन्यान् अंगीकारयति । तथा विधानश्रुतसंहननादिसमुचितान् दृष्ट्वा स्वयं च कृतकृत्यो गणे तथाविधमाचार्यादिकं स्थापयित्वा विशिष्टानुष्ठानतुलनोपयोगीत्यर्थः । स न तां प्रतिपद्यते । अने-नाञ्चारेणाऽमानं परं च विनयति शिक्षयति ॥

व्यवहारकल्पे । आचारविनयमाह ॥

आयारे विणओ, खट्ठु च उव्विहोहोइ आणुपुव्वीए ।

संयमसामायारी, तवे या गणविहरणा चेव ॥ १ ॥

एगद्धाविहारे य, सामायारीयए च उजेया ।

एयामितुविजाणं । वृच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ २ ॥

आचारे आचारविषयः खनु विनयश्चतुर्विधो जयति । आनु-पूर्व्या परिपाठ्या । तद्यथा । संयमसामाचारी १ तपःसामाचा-री २ गणविहरणसामाचारी ३ एकाकिविहारसामाचारी ४ एवमेवा खनुमेदा सामाचारी । एतासांसामाचारीणां विभाग-यथानुपूर्व्या वक्ष्यामि ते च तच्छब्दे द्रष्टव्याः

आचारवेई आचारवेदी-खी० आचारस्य वेदीष पुण्यजमौ-हेम० वाच० ।

आचारसंवय-आचारसंपत्-खी० आचरणमाचारोऽनुष्ठानम् तद्विषया स एव वा सम्पद्धिर्नृतिस्तस्य वा सम्पत् सम्पत्तिः प्राप्तिराचारसम्पत् प्रव० छा० ६४ गा० गा० ८ आचारो नाम प्रथममंगं तस्मिन् अधीते दशविधभ्रमणधर्मो ज्ञातो भवति तस्मादाचाराङ्गं यो भणति सुप्रतोऽर्थतः सम्पद्युक्तो भवति यः स आचारसम्पत् दश० अ० १ तप्त० अ० १ गणि-सम्पदेवे ।

आचारसम्पत्तुर्था । संयमध्रुवयोगयुक्ता १ असंप्रग्रहः २ अनियतवृत्तिः ३ वृद्धशीलता ४ चेति । तत्र संयमभरणं तस्मिन्ध्रुवोनित्यो योगः समाधिस्तद्युक्तज्ञा कोऽर्थः समतो-पयुक्ता १ असंप्रग्रहः समंतात् प्रकर्षेण जात्यादि प्रवृत्त-लक्षणं महणमात्मनाऽवधारणं सम्प्रग्रहस्तदभायोऽसंप्रग्रहो जात्याद्यनुत्सिकतेत्यर्थः २ अनियतवृत्तिसरनियतविहाररूपाऽत्र वृद्धशीलता वपुषि मनसि च निभृतस्वभावतानिर्विकारतेति यावन् स्था० ८ गा० ध० दशा० ।

आचारसम्पदा चउव्विहा पं० तं० संजमध्रुवजोगजुत्ते यावि जवति ? असंप्रग्रहियप्पा २ अणियतविच्ची ३ वुद्धमिहे यावि ४ जवति दशा० ॥

टी० संयमध्रुवयोगयुक्तश्चापि नवति १ असंप्रतिगृहीतात्मा २ अनियतवृत्तिः ३ वृद्धशील ४ अपि जवति तत्राचाचारोनाम-प्रथममंगं तस्मिन् अधीते दशविधभ्रमणधर्मो ज्ञातो जयति तस्मादाचारंगं यो जणति सुप्रतोऽर्थतः सम्पद्युक्तो जयति । यस्य-आचासम्पत् । स च संयमेत्यादि । संयमो नाम चरणं । तस्य ये भ्रवा अवश्यं कर्तव्याच्चात् योगाः प्रतिज्ञेक्षनास्वास्थ्य-यादयः । तैर्युक्तो जयति । अथवा संयमः समदशप्रकारः पञ्चाभवाद्धिरममित्यादिकः तस्मिन् ध्रुवो नित्योयोगो ध्या-पारो यस्य स संयमध्रुवयोगयुक्तः । अथवा संयमध्रुवोनि-त्योयोगोव्यापारोयस्यस्य संयमध्रुवयोग युक्तः । च शब्दा-त् ज्ञानादिष्वपि नित्योपयोगः । अपिशब्दग्रहणात्परमपि योजयति । इत्येका १ असंप्रगृहीतः अनुत्सेकवानात्मा यस्य सोऽसंप्रगृहीतात्मा निरभिमान इत्यर्थः । यथा अहमाचार्यो बहुश्रुतस्तपस्वी सामाचारीकुशलो जात्यादिमान्वा इत्यादि-मदरहितः २ अनियता अनिश्चितावृत्तिर्व्यवहरणं विहारो वा यस्य सोऽनियतवृत्तियया ग्रामे एगराई नगरे पंचराई इत्यादि-का । अथवा निकेतनं नाम गृहं तत्र वृत्तिर्वर्तनंयस्य सनिके-तवृत्तिः न निकेतवृत्तिसरनिकेतवृत्तिः अथवा खनुर्थादि तपो-विशैरेयणा समितियोगेन च निकेतवृत्तिः परितितगृहेष्य-गता इतिवृद्धशीलो निनृतशीलः अध्वचनशील इतिथावत् । अर्थग्रहणात् वृद्धेषु ज्ञानादिषु सम्यग्वैद्यावृत्त्यादिकगणकारा-पणयोर्युक्तो जयति एवं विध अथवा वृद्धशीलता वपुषिम-नसि च निनृतस्वभावता निर्विकारतेतियावत् ॥ प्रव० छा० ॥

आचरणमाचारोऽनुष्ठानं तद्विषया स एव वा सम्पद्विज्ञिति-
स्तस्य वा सम्पत्सम्पत्तिप्राप्तिराचारसम्पत् । एवमप्येऽपि
स्युत्पत्त्यर्थो जावनीयः ।

सा चतुर्था यथा ॥

चरणज्जगो मयरहिओ, अनिययविच्छि अचंचओचवत्ति
चरणयुतो मयरहितोनियतवृत्तिरचंचओचवत्ति तत्र चरण
चारित्रं अतभ्रमणधर्मेत्यादि सप्ततिस्थानरूपं तेनयुतो युक्तभ-
रणयुतः । अन्यत्र तु संयमधुवयोगयुक्ततेत्येवमिदं पठ्यते ।
तत्राप्ययमेव परमाद्यो यतः संयमभ्यारित्रं तस्मिन् भ्रवोमित्यो
चोमः समाभिस्तेन युक्ता तत्र सततोपयुक्ततेत्यर्थः । तथा
मदैर्जातिकुलतपः श्रुतायुक्तरहितो मयरहितो ग्रन्थान्तरे तु
असम्प्रग्रह इति पठ्यते । तत्राऽपि सपद्यार्थो यतः समन्ता-
त्प्रकर्षेण जातिः श्रुततपोरूपादिप्रकृततात्त्विकेणाभ्रमो ग्रह-
णमहमेव जातिमानित्यादिरूपेणावधारणं सम्प्रग्रहे न तथाऽ
सम्प्रग्रहे जात्याद्यनुत्तिस्तत्त्वमित्यर्थः । अनियतवृत्तिः प्रामादि-
ष्वनियतविहारस्वरूपता । तथाऽचंचओ चशीकृतेन्द्रियेऽन्यत्र
तु वृद्धशीलतेत्येवं पठ्यते । तत्र वृद्धशीलता वपुषि मनसिच
कामिनीमनोमोहने वयसि वर्तमानस्याऽपि निभृतस्वजावता
निर्विकारतेति यावत् यतो ॥

मनसि रजसामिचूता जायते यौवनेऽपि विच्छांसः ॥

मूढधियः पुनरितरे जवंति वृद्धत्वावेऽपि प्रथमं ६४ ७० ॥१॥

तत्राचारश्चतुर्विधं स्तथा चरणकरणगुमता १ मयोहंकार-
स्तद्रहितता २ अन्त्यक्रेत्रकाद्यादिप्रनियनपृच्छिता ३ गन्याद्य-
चपलता दशः ॥४॥

आचारसत्य आचारशास्त्र-न० आचाराङ्गे आचा० अ० १॥

आचारशास्त्रं तु विनिश्चितं यथा, जगाद् वीरो जगते दिताय
यः ॥ तथाच किञ्चिद्वदतः समेऽधुना, पुनातु धीमान्
विनयापिता गिरः ॥१॥

आचारसमाहि-आचारसमाधि-पु० समाधि नेदे आचारस-
माधिमाह । दश वैकान्तिके अ० ए ७० ४

चउविहा खलु आचारसमाहीजवइ तंजहा । नो इह
लोगद्वयाए आचारमहिद्विज्जा १ नो परलोगद्वयाए आ-
चारमहिद्विज्जा २ नो किञ्चिद्वन्नसदसि लोगद्वयाए आचार-
महिद्विज्जा ३ अन्नत्य अरिहंतेहि हेऊहि आचारमहि-
द्वेज्जा ४ चउत्थं पयं जवइ, जवइ इत्य सिद्धो गो ॥ १० ॥

चतुर्विधः कष्टाचारसमाधिर्भवति तद्यथेत्युदाहरणोपन्या-
मार्थः । नेह लोकार्थमित्यादि आचाराभिधाननेदेन पूर्ववत्
यावन्नाम्यग्राह्यं रईतसम्बन्धिभिर्देतुभिरनाश्रवत्वादिनिरा-
चारं मूलगुणोत्तरगुणमयमधितिष्ठेत् । निरीदस्तेन यथाभोक्त
एव भवतीति चतुर्थपदं भवतीति । प्रवति चात्र श्लोक इति
पूर्ववत् सचायं ॥

जिणवयणरए अतिताणो, पमिपुसावयमायपट्टिण ।

आचारसमाहिसंबुमे, जवइ य दंते जावमन्धण ॥

व्या० जिणवयनरतः आगमे सक्तः (अतिलिनः) न सङ्गकि-
ञ्चिदुक्तः सन् असूयया ज्ञयो २ वक्ता । प्रतिपूर्णः सूत्रादिना ।
आयतमायतार्थिक इत्यन्त्यं मोक्षार्थी । आचारसमाधि संवृ-
त्तः इत्याचारे यः समाधिः तेन स्थगिताश्रवचारः स

नवति । दंत इन्द्रियनो इन्द्रियदमान्यां । भावसम्बन्धोभावो-
मोक्षस्तत्सन्धकः । आत्मनो मोक्षासन्नकारीति सूत्रार्थः

अचारसुय-आचारश्रुत-न० आचारश्च श्रुतं च आचारश्रुतं
चन्द्रकज्ञावः । आचारश्रुतसमाहारे । सूत्रकृतांगद्वितीयश्रुत-
स्कन्धस्य पञ्चमेऽध्यायने च सूत्र २ श्रु ५ अ. ॥

साम्प्रतं पञ्चममध्ययनमारभ्यते । अस्य चायमभिसम्बन्धः ।
इहानन्तराध्ययने प्रत्याख्यानक्रियोक्ता साचाचारसंयवस्थित
स्य सतोऽजघतीत्यतस्तदनन्तरमाचारश्रुताध्ययनमभिधीयते ।
यदि वा नाचारपरिवर्जनेन सम्यक्प्रत्याख्यानमस्त्वस्मिन्
भवतीत्यतोनाचारश्रुताध्ययनमभिधीयते । यदिवा प्रत्याख्या
नयुक्तः सन्नाचारवान् भवतीत्यतः प्रत्याख्यानक्रियानन्तरमा-
चारश्रुताध्ययनं । तत्प्रतिपक्षतूतमनाचारश्रुताध्ययनं वा
प्रतिपाद्यत इत्यनेनसम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्याऽध्ययनस्योपक्र-
मादीनि चत्वार्यनुयोगद्वाराणि जवंति । तद्योपक्रमान्तर्गतोऽर्था
धिकारोऽयं तद्यथा भनाचारं प्रतिषिध्य साधूनामाचारः प्रतिपा-
द्यते । नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे आचारश्रुतमिति द्विपदं नाम
तदनर्थानिर्दिष्टार्थं निर्धुञ्जिद्वाह ॥

एामं ठवणा दविण, दव्वे जावे य होति नायव्वा ॥

एमेव य सुत्तस्स, णिकवेवो चउव्विहो होति ॥१॥

णामं ठवणेत्यादि । तत्राचारो नाम स्थापना द्रव्यजावभेदमि-
श्रवचतुर्था कष्टव्यः । एवं श्रुतमपीति । तत्राचारश्रुतयोरन्यत्रा-
भिहितचोर्लोचवार्थमतिदेशं कुर्वन्माह ॥

आचारसुयं जणियं, वजेयव्वा सया अणायारा ॥

अबहुसुयस्स होज्जा, विरेहणा इत्य जइयव्वे ॥२॥

आचारसुयमित्यादि । आचारश्च श्रुतं च आचारश्रुतं । द्वै-
कवद्भावस्तदुभयमपि भणितमुक्तं । तत्राचारः कृतिकाचार-
कथायामनिहितः । श्रुतं तु विनयश्रुतं । जावार्थस्तु वर्जयि-
तव्याः परिहार्याः सदा सर्वकात्र यावज्जीवं साधुरनाचारा-
स्तोऽश्चाबहुश्रुतोऽगीतार्थो न सम्यक् जानातीत्यतस्तस्य
विराधना भवेत् । बहुशब्दोऽवधारणे बहुश्रुतस्यैव विराधना
न गीतार्थस्येत्यतोऽत्र सदाचारे तत्परिज्ञाने च यतितम्यं ।
तथाहि । मार्गज्ञः पथिकः कुमारवर्जनेन नापथगामी भवति
न चोन्मागं दोषैर्युज्यते । एवमनाचारवर्जयन्नाचारवान् प्रवति
नचानाचारवर्गैर्युज्यत इत्यतस्तत्रनिषेधार्थमाह ॥

एयस्स पारिसेहो, इहमज्जयणंमि होति नायव्वा ॥

तोअणगारयं इये, होई नामं तु एयस्स ॥ २ ॥

(एयस्स इत्यादि) एतस्याऽनाचारस्य सर्वदोषास्पदस्य
दुर्गतिगमनकहेतोः प्रतिषेधो निराकरणं सदाचारप्रतिपत्त्य-
र्थमिहाध्ययने ज्ञातव्यः स च परमार्थतोऽनगारकारणमिति ।
ततः । केषांश्चिन्मेतेनैतस्याध्ययनस्यानगारश्रुतमित्येतन्नाम
भवतीति ॥

आचारसुयसंय-आचारश्रुतस्कंध-पु० आचारांगस्य नवध्व-
त्तार्थध्ययनामक आचारश्रुतस्कन्ध इति । आचाराङ्गार्थं
आचा० श्रु. वि. अ. १ ।

आचाराणुओग-आचारानुयोग-पु० आचारस्यानुयोगो
ऽनुयोगः सूत्राध्ययनान्पश्चादर्थं कथनम् । आचाराङ्गस्या-
र्थकथने आचाराङ्गस्य सूत्राध्ययनात्पश्चादर्थकथने च
आचा० । वि. ० श्रु. ० अ. ० १ ।

(आचाराण्ययोगे) अणोर्वा द्वितीयसः सूत्रस्य महता येन योगोऽनुयोगः । आचाराङ्गस्य महतायेन योगे च आचाराण्ययोगः । आचारोपगतं त्रि० चतुर्विंशे योगसङ्गहे ।
(आचार विनयोपगतं) आचारोपगतत्वं विनयोपगतत्वं चेत्यर्थः इतिप्रश्नः । आ० ५ सं० ।
आचार विनयोपगतं चारुचयम् । आचारोपगतः स्यात्तमायां कुर्यादित्यर्थः । विनयोपगतः स्यात्तमानं कुर्यादित्यर्थः । सम० सं० ३२ ।

आचारोपगत माह । आ० क० ।

पारुक्षिकपुत्र दुःआसण जलणसहाचेव जलणदहणो ।

अमोहम्पक्षिअ पयणए आमन्नकण्याइनद्विही । १ ।
नगरं पाटली पुत्रे, आधकोतुमुताशनः । तज्जार्वाज्वलनशिखा, दहनं ज्वलनो सुतो ॥ १ ॥ अतःचतुर्भिरप्यासं, ज्वलनात्सरनात्मनः । मायावी दहनाऽज्येही, त्युक्तोऽगाद्याहिचागमत् । ॥ २ ॥ मृतोऽस्तेतदनालोच्य, सौधमेववपीयतुः । पञ्चपञ्चस्थितौ जानौ, शक्रान्यन्तर पर्यदि ॥ ३ ॥ पुर्यामामन्नकल्याणां श्रीधीरः समवासरत् । तौष्ठावप्याग्नौर्द्या, नाट्यं दर्शयन्स्वदा ॥ ४ ॥ अज्जन्त्येकस्यरूपाणि, वक्रप्रपञ्चन्यस्य चानवन् । तद्व्यागौतमः स्वामी पप्रञ्च स्वानिन्तनः ॥ ५ ॥ तत्प्राग्भवं प्रतुः प्राह, मायावेषाङ्गवत्यदः । आचारोपगतकस्य, द्वितीयस्य च ना जवत् ॥ ६ ॥ आ० नृ० ॥ आषः ॥

आयास-आयास-पुं० आ-यस-यप्र खेदे । चिन्तायास निचि विपुलसाक्षो चिन्ताश्च चिन्तनानि आयासाश्चमनः प्रवृत्तीनां खेदास्तप्य पाशान्तरेण चिन्ताशतान्येय निचिता निरन्तरा विपुला विस्तीर्णा शास्त्रा शास्त्रास्य सनयेति प्रश्न० आ० ५ ।
(आयास विस्तरणा कलह कम्पियमासिहरो) आयास शरीरखेदः विस्तरणा चित्तखेदः कलहोद्यमननगम एत देव प्रकम्पितं कम्पमानमप्रशिक्षरं शिखाराप्र यस्य स तथा । प्रश्न० ॥ आ० ॥ ५ ॥

आयास हेतुत्वात्परिग्रहेच परिग्रहस्य गौणनामान्यधिकृत्य आयासो आयासः खेदः तदेतुत्वात्परिग्रहोऽप्यायास उक्त आहच । शरीरमनसोर्व्यायामेच (आयासविस्तरणा) आयास विस्तरणं स्वदार गमने शरीरमनसोर्व्यायामं कुर्वतीति प्रकृतम् । परदार सेवनायांच विस्तरणमप्राप्तौ मनः खेदं परस्य वा मनः पीडां कुर्वन्तीति । प्रश्न० आ० ॥ ५ ॥

आयासत्रिवि-आयासत्रिवि-स्त्री० आहम्यात्रिपेरष्टावशसु त्रेण्यविधानेपुण्यदशे त्रेण्यविधाने प्रज्ञा० पद १

आर-आर-पुं० परभावेपेक्षया इहजवेप्रमज्यापेक्षया गृहस्थ-त्वे मोक्षपेक्षया संसारेच (जाहिसिआरंक्रओ परवेहासे कर्मोद किञ्चती) सूत्र० भु० अ० २ तन्मार्गे प्रपन्नस्त्वमपि कथंहास्यसि आरमिहमञ्च कुतोवा परं परलोके यदि वा आरमिति गृहस्थत्वं परमिति प्रवृज्या पर्यायम् । अथवा आरमिति संसारं । परमिति मोक्षं एवं चूतद्वान्योऽप्युभयपक्षः (वेहसिचि) अन्तरात्त उज्याभावतः स्वकृतः कर्मभिः कृत्येन पीड्यते इति । परलोकापेक्षया इहलोके नरकाद्यपेक्षया मनुष्यलोके च (लोग विदिता आरं पारं च सखं पतुवारिय स-अवारं) सूत्र० भु० १ अ० ६

लोकविदित्वा आरमिह लोकार्थं पारं परलोकार्थं यदि वा आरं मनुष्यलोके पारमिति नरकादिकंस्वरूपनस्तन्नामिहेतुं

ततश्चविदित्वा सर्वमेतत्प्रवृत्तेर्नगवान् सर्वधारं बहुशो निवारितवान् इति सूत्र० टी० ।

चतुर्थ्याः पञ्चप्रजायाः पृथिव्याः स्वनामक्याते महानिरेषे च स्था० ग० ४ आ अ कर्तरि संज्ञायां कन् दएकान्तर्वर्तिन्यां शलाकायां स्त्री० टाप् (कसंकुसारणि वाय दमणाणि आराच प्रवणी परायणदएकान्तर्वर्तिनी शलाकेति प्रश्न० ।

आरओ-आरतस्-अव्य० इहलोके, (इहलोके आरओ वा विदुहा वियमसंजया) सूत्र० भु० १ अ० ८
आरतः परश्चेति इहलोक परलोकयोरिति, सूत्र० टी०
आरतः परतश्चेति लौकिकी वा युक्तिरिति एवं पर्यालोच्यमाना पेहिकामुष्मिकयोर्दिधापि स्वयंकरणेन परकरणेन वा संयता जीवोपघातकारिण इत्यर्थः सूत्र० भु० १ अ० ८
अर्वागित्यर्थेच आरेण पञ्चाप व्य० उ० ४

त्रयाणां वर्णानामारतोऽर्वाकं यानि प्रवृत्तवतीति व्य० ४

आरम्भ-आरंज-पुं० आरम घञ् मुञ्च वर्गेन्योवा इति प्राकृतसूत्रेणानुस्वारस्य वर्गेपरे प्रत्यासत्तेस्तस्यैव वर्गस्यान्यो वा भवति आरंजो आरंजो इति प्रा० उपक्रमे प्रथमकृतौ वाच० प्रथमोत्पत्तौ (ओहिक्षाणारम्भो परिनिष्ठानं च तं जेसु) येष्वादि ज्ञानस्याऽरंभः प्रथमोत्पत्तिरुक्त इति । विदोः (काऊण पञ्चमंगलमारंभोहोई सुस्तस्स) आ० म० । हिंसादिकेसावधानुष्ठाने- सूत्र० भु० १ अ० २ आचा० अ० १३ उ० ७ ॥

आरंजतिरियंकट्ट आत्ताए परिव्वये-आरंभं सावधानुष्ठानारूपं तिर्यक्त्वेति सूत्र । भु० १ अ. ३ । आरंजेसु अणिस्सिए आरंभेषु सावधानुष्ठानरूपे प्वनिश्चितोऽसंबन्धोऽप्रवृत्त इत्यर्थ इतिसूत्रभु० १ अ० ९ ॥

आरंजगंचेवपरिग्रहं च विउत्तिसयाणिस्सियआयदंनं

आरंभं सावधानुष्ठानेच तथा परिग्रहं वा व्युत्सृज्य परित्यज्य तस्मिन्नेवारंभेकथंविप्रय पञ्चनपाचनादिके तन्ना परिग्रहे धनधान्यहिरण्यसुवर्णं चतुष्पदादिके निश्चयेन अतिवक्तानि-धिता इति सूत्र० भु० २ अ० १ ॥

आरंजः सावधोयोगइति आचा० अ० ५ उ० ५ ॥

आरम्भणमारंभः शरीरधारणायाज्ञपानाद्यन्वेषणात्मक इति । आचा० ॥

आरम्भः कृत्यादिव्यापार इति प्रश्न० आ० २ ॥

आरंजस्वयं कृत्यादि करण मिति । पञ्च० ॥

आरंभो हसर्पतोमुखलादिजननसूना प्रकार इति । आच० ॥

आरंभः परोपद्रव इति । आनु० ॥

आरंजो जीवानांमुपद्रवण मिति । प्रश्न० । आ० १ ॥

आरंजाः प्रथिव्याद्युपद्रवसङ्गणानि । न० । अ० १ ॥

संकप्यो संरंजो, परितावकरोजवे समारंजो ।

आरंजो उद्वज्जो, सव्यनयाणं वि मुच्छाणं ॥

प्राणानिपातं करोसीति यः संकप्योऽप्यवसायः स संरंजः यस्तु परस्य परितापकरो व्यापारः स समारंभः अपद्रव्यतां जीवितात्परं ध्यायेत्पयतो व्यापार आरंजः । आहच १ सर्णिक्त ॥

पाण्डुवायं करोमिति जोसंकप्यंकरे इति ॥

चिंतयतीत्यर्थः ॥

संरंभे बहु परितापणं करेह समारंभे बहु । एतच्च
समारंभादि त्रितयं सर्वनयानामपि शुद्धानां सम्मतं अथवा
शुद्धानमित्यत्र प्राकृतत्वात्पूर्वस्याकारस्य ङोपो द्रष्टव्यः ततोऽ-
यमर्थः सर्वनयानामप्यशुद्धानामेत्समारंभादित्रितयं सम्मतं
नत्वशुद्धानामिति— व्य० उ १ प्रज्ञा० २३ पद धर्मे० आधि०
३ ग० अं० १ आत्मा० अ० २ चू० १ ॥

सर्वपापारम्भं पञ्चस्वामिति प्राणानामारंभं विनाशादिकं
प्रारंभमिति आतु० ॥

मनःकायमनोवाकायव्यापारादधिकृत्य तदेतन्नयव्यापारा-
पादितचिकीर्षितप्राणातिपातादिक्रिया निर्बुद्धिरारंभ इति
आत्मा० अ० १ ॥

आरंभं चतुतोपमर्दनमिति । दृष्टा० ॥

आरंभजनमारंभः प्रथिव्याद्युपमर्दं इति० उत० अ० ७ ॥

प्राण्युपमर्दकारिणि व्यापार इति सूत्र० अ० १ अ० ११ ॥

प्राण्युपमर्दकारिणि विवेकिजननिम्बिते आरंभे व्यापारे,
सू. अ. १ अ. १ आरंभेण जीवोपमर्दकारिणा व्यापारेणेति
सूत्र. अ. १ अ. १ आरंभः पृथिव्यादिजीवोपमर्दः कृत्यादि
विषय इति व्यप. । आरम्भाः कृत्यादिद्वारेण पृथिव्याद्युपमर्दं
इति स्था. अ. २ । जेयआरम्भमिस्सिया सूत्र० । ये चान्ये
वर्णोपसदा नानारूपसावधारम्भनिश्चिता यन्त्रपीरुन निर्वाह्य
न कर्मांगारदादिभिः क्रियाविशेषैर्जीवोपमर्दकारिण इति
सूत्रः अ. १ अ. ११ । (पुढया हसु आरम्भ) पृथिव्यादिकार्येषु
विषयचतुष्टये आरम्भ इत्यारम्भजनमारंभः संघट्टनादिरूप
इति पं. घ. । प्रमत्तयोगे च । आरम्भः सावधानुष्ठानम्
प्रमत्तयोगो वा. उक्तञ्च ।

आयाणे गिकेववे, जासुस्सग्गे य ठाणमणादी ।

सव्वोपमत्तओगो, समणस्तउ होइ आरम्भो ॥१॥

आत्मा० अ. १ उ. २ । स्था० अ. ११ । प्राणवधे, च ।
संघट्टनादिरूप इति प्राणवधस्य गौणनामान्यधिकृत्य आरम्भ
समारम्भोऽथवेदहारम्भसमारम्भभेदेरेकतर एव गणनीयो
बहुसमरूपत्वादिति प्रश्न ० छा. १ ।

आरम्भसमारम्भयोः त्रैविध्यम् दशाश्रुतस्कन्धे । तत्रेमी
चायपित्रिप्रकारौ तथा मानसिकवाञ्छि ककायिक जेवात् ।
तत्र मानसिको मन्त्रादिध्यानं परमारणे हेतोः प्रथमः तथा
समारम्भः परपीनाकरोष्ठाटनादिनिबन्धनध्यानं वाञ्छिको
यथा आरम्भः परव्यापादनक्रमकुच्छविषादि परावर्तन,
संकल्पसूचकां ध्वनिरेव समारम्भः परपरितापकरम्भत्रादि
परावर्तन कायिको यथा आरम्भोऽग्निघाताय यष्टिमुष्ट्यादि-
करणं समारम्भः परितापकरो मुष्ट्या अग्निघातः तथा चोत्त-
राध्ययने (आरम्भे य तदे वयं य वत्तमाणं तु नियतेज्ज
अयं जर्ह) उत. अ. २४ । आरम्भः परप्राणापहारक्रमोऽद्युज
परिणामस्तस्मिन् परिणामे प्रवर्तमानं मनो निवर्तयेत् ।
आरम्भः परेषां कप्रेशोष्ठाटनमारणादिमन्त्रजापकरणं तत्रापि
प्रवर्तमानं बच्चो निवारयेत् उत० टीः (आरम्भय तदेव य
कार्यं पवत्तमाणं तु नियतेज्ज अयं जर्ह) उत० अ. २४ ।
आरम्भे तथैव पुनः प्राणवधाकरे यष्ट्यादि प्रयोगे कार्यं
प्रवर्तमानं निवर्तयेत् इति उत० अ. २४ । आरम्भस्य भेदाः
स्थानाङ्गे यथा स्था० अ. ७ ।

सच्चविहे आरम्भे पं० तं. पुढवीकाय आरम्भे जाव

अजीवकाय आरम्भे एवमाणारम्भे वि एव सारम्भे वि
एवमसारम्भे वि एवं समारम्भे वि एव मसारम्भे वि ।

टी० पुढवीत्यादि । सुगमं नवरं । प्रागजिहितं ।

आरम्भो उदवओ परितावकरो जवे समारम्भो ।
संम्भो संकप्पो मुष्टणयाणं तु सव्वेसिं ॥

नत्वारम्भावयोऽपकावण परितापादिरूपा स्था० अ. ७ ।
नैरयिकादीनां सारम्भानारम्भकत्वं चतुर्विंशतिदण्डकेन प्र-
रूपवत्त्वाद् ।

नेरइयाणं जंते ? किं सारंजा सपरिग्गहा उदाहु अणा
रम्भा अपरिग्गहा ? गोयमा ? नेरइया सारम्भा सप-
रिग्गहा नो अणारम्भा अपरिग्गहा से केणट्ठेणं जाव
अपरिग्गहा गोयमा ? नेरइयाणं पुढवीकायं समारंजंति,
जाव तसकायं समारंजंति सरीरा परिग्गहिया जवंति,
सच्चित्ताच्चित्तमीसयाइं दव्वाइं परिग्गहियाइं जवंति से
तेणं तं चेव असुरकुमाराणं जन्ते ? किं सारम्भा पुच्छा
गोयमा ? असुरकुमारा सारम्भा सपरिग्गहा नो अणा-
रम्भा अपरिग्गहा से केणट्ठेणं गोयमा ? असुरकुमारा-
णं पुढवीकार्यं समारम्भेति जावतसकायं समारंजंति स-
रीरा परिग्गहिया जवंति कम्मा परिग्गहिया जवंति
जवणा परिग्गहिया जवंति देवा देवीओ मणूसा मणूसी-
ओ तिरिक्खजोणिया निरिक्खजोणियाओ परिग्गहि-
याओ जवंति, आसणसयणजंमत्तोवगरणा परिग्ग-
हिया जवंति ? सच्चित्ताच्चित्तमीसयाइं दव्वाइं परिग्ग-
हियाइं जवंति ? से तेणट्ठेणं तदेव एवं जाव याणि-
यकुमारा ॥

भंरुमत्तोवगरणासि ॥ इह ज्ञानानि मृगमयभाजनानि
पात्राणि कांश्यभाजनानि उपकरणानि शौदीकटाहकुण्ड
कादीनि पकेन्द्रियाणां परिग्रहो प्रत्याख्यानादवसेयः ॥

बेइन्द्रिया णं जंते ? किं सारंजा सपरिग्गहा तं चेव
जाव सरीरा परिग्गहियाजवंति वाहिरिया जंमत्तो
वगरणा परिग्गहिया जवंति, सच्चित्ताच्चित्त जाव जवंति
एवं जाव चउरिदिया वाहिरिया जंमत्तोवगरणासि ।
उपकारसाधर्म्यादिन्द्रियाणां शरीरकार्यं तत्कृतपुढवीकादी-
न्यवसेयानि ।

पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं जंतं ! तं चेव जाव कम्मा
परिग्गहिया जवंति । टंका कूमा सेसा सिहरी पञ्जारा
परिग्गहिया जवंति । जल्लथल्लविस्सगुहसेणा परिग्गहिया
जवंति उज्जरनिज्जरविस्सल्ल पल्लस चिप्पिणा परिग्गहिया
जवंति । अगगुत्तगगदहनदीओ बावीपुस्सरिणी दीहिया
गुजाडिया सरासरपंतियाओ सरसरपंतियाओ विस्स-
यंतियाओ परिग्गहियाओ जवंति । आरामुज्जाणका-
णजावणा वणखंदा वणराईओ परिग्गहियाओ जवंति ।

देव उल्लसजपव्ययजुस्त्वाद्य परिवाओपरिगाहियाओ जवंति । पागारद्वाङ्गचरियदारगोपुरपरिगाहिया जवंति पासायधरसरणलेण आबण परिगाहिया जवंति । सिंघारुगतिग चउकचवरचउम्मुहमहापहापह पहापरिगाहिया जवंति सगरुहजाणजुगगिद्धिधिक्खिसीपसंदमानियाओ परिगाहियाओ जवंति लोहीलोहकटाहकरुब्बुयापरिगाहिया जवंति जवणा परिगाहिया जवंति । देवादेवीओ मणुस्सा मणुस्सीओतिरिक्खजोणिया तिरिक्खजोणियाओ आसणसयण खंजजंसचिच्चाचित्तमीसयाइं दब्बाइं परिगाहियाइं जवंति । ते तेण्हेणं जहा तिरिक्खजोणिया तहा मणुस्सा वि जाणियव्वा वाणमन्तरजोइसियवेमाणिया जहा जवणवासी तहा नेयव्वा ज० श० ५ उ० ७.

जीवा णं जंते किं आयारम्मा परारम्मा तदुजयारंजा अणारम्मा गोयमा ? अत्येगइया जीवाआयारम्मा वि परारम्मा वि तदुजयारम्मा वि णो अणारम्मा अत्येगइया जीवा णो आयारम्मा णो परारम्मा णो तदुजयारम्मा अणारम्मा मे केण्हेणं जन्ते एवं बुच्चइ अत्येगइया जीवा आयारम्मा वि एवंपडिउच्चारयव्वं गोयमा जीवा दुविहा पस्सता तंजहा संसारसमावसुगा य असंसारसमावसुगा य तत्थणं जे ते असंसारसमावसुगाय तेणं सिक्खा सिक्खणं णो आयारम्मा जाव अणारम्मा तत्थणं जे ते संसारसमावसुगा ते दुविहा प० तं० संजया य असंजया य तत्थणं जे ते संजया ते दुविहा प० तं० पमत्तसंजया य अपमत्तसंजयाय तत्थणं जे ते अपमत्तसंजया ते णं णो आयारम्मा णोपरारम्मा जावअणारम्मा तत्थणं जेते पमत्तसंजया ते सुहं जेगं पमुच्च णो आयारंजा णो परारंजा जाव अणारंजा अमुहजेगं पमुच्च आयारंजा वि जाव णो अणारम्मा तत्थ णं जे ते असंजया ते अविरतिं पमुच्च आयारंजावि जाव णो अणारम्मा से तेण्हेणंगोयमा ! एवं बुच्चइ अत्ये गइया जीवा जाव अणारंजा ॥

टी० ॥ जीवा णं जंते ? किं आयारम्मेत्यादि । आरम्भो जीवोपघात उपरुक्खणमित्यर्थः सामान्येन चाश्रयद्वारप्रवृत्तिस्तत्र आत्मानमारभते आत्मना वा स्वयमारभते इत्यात्मारम्भस्तथा परमारभते परं णवारम्भयन्तीति परारम्मास्तदुजयामारम्भस्तदुजयेनवारजंत इति तदुजयारम्भः आत्मपरोजयारम्भवर्जितास्त्वनारम्भा इति प्रश्नः । अत्रोत्तरं स्फुटमेव नवरं अस्तिशब्दस्याव्ययत्वेन बहुवच्यत्वाद्वास्ति विद्यन्ते सन्तीत्यर्थः । अथवा अस्ति अयं पक्षो यदुक्तं । एगयस्ति । एकका एके केचनेत्यर्थः । जीवा आत्मारम्भा अपीत्यादावपिशब्दः उत्तरपदापेक्षया समुच्चये सत्त्वात्मारम्भत्वादिधर्माणामेकाग्र्यता प्रतिपादनार्थः भिन्नाभयनाप्रतिपादनार्थो वा एका-

ग्र्यत्वं च काश्चमेवेनावगन्तव्यं तथाहि कदाचिदात्मारम्भाः कदाचित् परारम्भाः कदाचित्तदुभयारम्भाः अत एव नो अनारम्भाः भिन्नाभयत्वं तु एवमंके जीवा असंयता इत्यर्थः आत्मारम्भा वापरारम्भा भेत्यादि अर्थैकस्वभावत्वात् जीवानां जेदमसम्भावयस्मादासे केण्हेणन्ति अथ केन प्रकारेण नेत्यर्थः ॥ दुविहापमत्तसि । मया चान्येइच्च केवलमिभिरनेन समस्तसर्वे विदामंतजेदमाह मतभेदे तु मतवि रोधिवचनतया तेषामसत्यवचनतापत्तिः । पाटलिपुत्रस्वरूपाभिधायकविरुद्धवचनपुरुषकदम्बकवदिति प्रमत्तसंयतस्य हि ह्युभोऽभ्युनयश्च योगः स्यात्संयतत्वान् प्रमावपरत्वाच्चेत्यत आह ह्युभयोगं पशुचति । ह्युभयोग उपयुक्ततया प्रत्युपेक्षणविकरणं अद्युप्रयोगस्तु तदेवानुपयुक्ततया आह च (पुढणी आ उक्काप तेउवाठवणस्सइतसाणं । पडिहेहणापमत्तो उणहं पि विराहओ होइ । तथा सव्वो पमत्तयो गो समणस्स उ होइ आरम्भोत्ति) अतः ह्युभाह्यौ योगाच्चात्मारम्भादिकारणमिति अविरतिपशुचति इहायम्भावो यद्यप्यसंयतानां सूत्रमैकेन्द्रियादीनां नात्मारम्भकादित्वं साक्षादस्तितथाप्यविरतिमप्यतीत्यतदस्ति तेषां ते न हि ते ततो निवृत्ता अतोऽसं यतानामविरतिस्तत्र कारणमिति । निवृत्तानां तु कथं चिदात्माचारम्भकत्वेऽप्यनारम्भकत्वं यदाह “ जाजयाणस्स भवे विराहणा सुत्तन्निहिसममास्स । सा हांइ णिज्जरफस्सा अभ्भत्थधिसोहि जुत्तस्सत्ति ” ॥ १ ॥ अ० श० १ उ० १

णोरइया णं जंते किं आयारम्मा परारम्मा तदुजयारम्मा अणारंजा गोयमा णेरइया आयारम्माविजावणो अणारम्मा से केण्हेणं जंते एवं बुच्चइ गोयमा ? अविरतिं पमुच्च मे तेण्हेणं जाव णो अणारंजा एवं जाव पंचिदियत्तिरिक्खजोणिया मणुस्सा जहा जीवा एवरं सिक्खिविरहिता जाणियव्वा वाणमन्तरा जाववेमाणिया जहा णेरइया सव्वेस्सा जहा ओहिया किएहसेस्स नील्लेसम्म काउलेसम्म जहा ओहियाजोवा एवरं पमत्त अपमत्ताण जाणियव्वा तेउलेसस्स सुक्खेसस्स जहा ओहिया जीवा एवरं सिक्खाणं जाणियव्वा ॥

टी० णेरइयाण मित्यादि व्यक्तं नवरं मणुस्सेत्यादौ अयमर्थः मनुष्येषु संयता संयत प्रमत्ताप्रमत्तभेदाः पूर्वोक्ताः सन्ति ततस्ते यथा जीवास्तथाऽध्येतव्याः किंतु संसारसमापन्ना इतरे च तेन वाच्या जववर्तित्वादेव तेषामित्येतदेवाह सिद्धविरहियेन्यादि व्यन्तरादयो यथा नारकास्तथाध्येयाः असंयतत्वसाधर्म्योदिति, आत्मारम्भकत्वादि निर्धर्मजीवा निरूपितास्ते च संज्ञेइयाइच्चा जेइयाइच्च जघन्तीति संज्ञेइयांस्त्वांस्तेरेव निरूपयन्नाह संज्ञेस्मा जहा ओहियात्ति जेइया कृष्णादि इव्य सान्निध्यज्ञानतो जीवपरिणामो यदाह कृष्णादि इव्य सांख्य्यान् परिणामो य आत्मनः । रुकटिकस्येव तत्रार्थं जेइया शब्दः प्रयुज्यते । तत्र जेइयावन्तो जीवाः जहा ओहियत्ति यथा नारकादि विशेषणवर्जिता जीवा अधीना जीवाणं भंते किं आयारम्मा परारम्भे त्यादिना दएरुकेम तथा संज्ञेइया जीवा अपि वाच्या संज्ञेइया नाम संस्कारसमापन्नत्वस्य संभवे नासंसारसमापन्नेत्यादि विशेषण वर्जितानां शेषाणां संयतादि विशेषणानां तेषापि युज्यमानत्वात्तत्र चायं पाठः स संज्ञेसाणं जंते १ जीवा किं

आयारंजेत्यादि तदेव सर्वं नवरं जीवस्थाने सहेइया इति वाच्यमिति अयमेको दण्डकः कृष्णादि हेइयाजेवात् तदन्ये षड् तदेव मेते सप्त तत्र किएह हेसस्येत्यादि । कृष्ण हेइयस्य नीलहेइयस्य कापोतहेइयस्य च जीवराशे दण्डको यथौघिकजीवदण्डकस्तथा ध्येतव्यः प्रमत्ताप्रमत्त विशेषण वज्र्यः कृष्णादिषु हि अप्रशस्त जावहेइयासु संयतत्वं नास्ति यथोच्यते पुनश्च पदिवल्लभो पुण अक्षयरीए च हेसापत्ति तत् द्रव्यहेइयां प्रतीत्येति मन्तव्यं ततस्तासु प्रमत्ताद्यभावस्तत्र सूत्रो चारण मेव ।

किएहहेसाणं जंते जीवा किं आयारंजा ? ४ गोयमा ?

आयारंजा वि जाव नो अणारम्जा से केणहेणं जंते एवं वुच्चइ गोयमा ? अविरइ पमुच ।

एवं नीलकापोतहेइया दण्डकावपीति तथा तेजोहेइयादे जीवराशेदण्डका यथौघिका जीवास्तथावाच्याः नवरं तेषु सिद्धा न वाच्याः सिद्धानामहेइयत्वात्तेष्वेवं ।

तेजोहे साणं जंते जीवा किं आयारम्जा ? ४ गो-
यमा ? अत्येगइया आयारम्जा वि जाव नो अणारम्जा
अत्ये गइया नो अणारम्जा अत्ये गइया नो आयारंजा
जाव अणारंजा से केण हेणं जंते ? एवं वुच्चइ ?
गोयमा ? दुविहा तेजोहेस्सा पं. तं० संजया य, असं-
जया इत्यादि ज. श. ? उ. ? ।

आरम्भ वक्तव्यताऽऽचाराङ्गे लोकविजयाध्ययनस्य पञ्च-
मोद्देश्यके यथा तस्य चायजिसम्बन्धः इह जोगान् परित्यज्य
लोकनिश्रया संयमदेहप्रतिपादनार्थं विहर्तव्यमित्युक्तं
तदत्र प्रतिपाद्यते । इह हि ससारोद्देगवता परित्य-
क्तजोगमिन्नायेन मुमुक्षुोरेकितपञ्चमहाव्रतभारण निरय-
द्यानुष्ठानविधायिना दीर्घसंयमयात्रार्थं देहप्रतिपादनाय
लोकनिश्रया विहर्तव्यं निराश्रयस्य हि कुतो देहसाधर्म्यं
चेति उक्तं हि धर्मचरतः साधोर्लोकं निधयपदानि पञ्चापि
राजगृहपतिरपरः षट्कायगणसरीरेच ॥ १ ॥ वस्त्रपात्राश्चा-
सन, हायनादीनि तत्रापि प्रायः प्रतिदिनमुपयोगित्वादाहारो
गनीयानिति ॥ २ ॥ स च लोकान्वेष्टव्यो लोकश्च नाना-
विधैरुपायैरत्मीयपुत्रकलत्राद्यर्थमारम्भप्रवृत्तस्तत्र साधुना सं-
यमदेहार्थं प्रवृत्तिरन्वेषणीयेति दर्शयति आत्मा० ३अ.
४ उ.

जमिणं विरुवरूवेहिं सत्येहिं लोगस्स कम्मममारम्भा
कज्जंति तंजहा अप्पणो से पुत्ताणं धूपाणं सुएट्ठाणं
एाईणं धाईणं राईणं दासाणं दासीणं कम्मकराणं
कम्मकरीणं आदेमाए पूढोपहेणाए सामासाए पायरा-
साए सणिहिसंणिचओ कज्जइ इह भेगेसि माणवाणं
जोयणाए समुट्ठिये अणगारे आयारिये आयरियसे आ-
रियदंसी अयंसंधिति अदक्खु से एादिये णादियावये णं
समणुजाणाति सन्वामगंभपरिस्साय णिरामगन्धो परि-
व्वये अदिस्समाणो कयविक्रयेसु सेकिणकिणेण किणावये
किणन्ते ण अणुजाणेज्जा से जिकखू कादणे वादणे मापणे
स्वेयणे खणयणे विणयणे ससमयणे परसमयणे जा-

वणे परिगहं अममायमाणे कादो अणुट्ठाई अपरिमो दुहा
तोच्चित्ताणियाइ वत्थं परिगहं कंबलं पायपुच्छणं
उगहं च कदासणं एएसु चेव जाणेज्जा लप्पे आहारो
आगारे मायं जाणेज्जा से जहेयं जगवया पवेइयं ला-
जोत्ति ण मजेज्जा असाजोत्ति ण सो एज्जा बहूपित्त
कुं ए णिहे परिगहाओ अप्पाणं अवसकेज्जा अस्स-
ट्ठाणं पासए परिहरेज्जा एस मणे अरिएहि पवेदिने
जहेत्थकुल्लमेणोव सिप्पिज्जा ॥ सित्तिवेमि ॥

टी० जमिण मित्यादि । धैरविविधैरिदमिति सुखदुःखप्राप्ति
परिहारक्रियाणां कारिकाधिकरणकाप्रादोषिकापरितापनिका
प्राणतिपातरूपाणां वा समारम्भा इति मध्यगृहणाद्बहुवचन
निर्देशाच्च समारंभारंभयोरप्युपादानं भावनीयमित्यर्थः । शरीक-
सत्रार्थं संरम्भसमारम्भाः क्रियन्तेऽनुष्ठीयन्ते तत्र संरंभ
इष्टानिष्टप्राप्तिपरिहाराय प्राणतिपातादिक्रियानिवृत्तिरिसं-
ल्पावेशस्तत्साधनसन्निपातकायवाच्यापारजनितपरितापना-
विक्षेपणः समारंभः तदत्र त्रयव्यापारायादितत्त्विकीधितप्राणा-
तिपातादिक्रियानिवृत्तिरारंभः कर्मणोवाऽप्रकारस्यसमारम्भा
उपार्जनोपायाः क्रियन्त इति लोकस्येतिचतुर्थ्यर्थेऽप्युक्ती सापि
तादर्थ्ये । कः पुनरसौ लोकः यदर्थं संरम्भसमारम्भाः क्रियन्त
इत्याह तं जहा अप्पणो से इत्यादि यदि वा लोकस्य तृती-
यार्थं षष्ठी यदिति हेतौ यस्माद्धोकेन नानाविधैः शस्त्रैः कर्म-
समारम्भाः क्रियन्त इत्येतस्मिन् लोके साधुवृत्तिमन्वेष्ट्य यद्य-
दर्थं च लोकैः कर्मसमारम्भाः क्रियन्ते तदर्थेऽप्येवादिना दर्श-
यति तं जहा अप्पणो इत्यादि तद्यथेत्युपप्रदर्शनार्थं नोक्तमा-
त्रमैवान्यदाप्येवं जातीयकाभिदादिकं “ दृष्टव्यं से तस्यारम्भा
रिप्पार्थमात्मा शरीरं तस्मै अर्थं तदर्थं कर्म समारंभाः
पाकादयः क्रियन्ते ननु च लोकार्थं समारम्भाः क्रियन्त
इति प्रागभिहितं नच शरीरं लोकः जवति नैतदस्ति
यतः परमार्थेऽदृश्यं ज्ञानदर्शनचारित्रात्मकमात्मतत्त्वं विहाया-
न्यत्सर्वशरीराद्यपि पारकथमेव तथाहि बाह्यस्यापौ इदिक-
स्याच्चे तनस्य कर्मणो विपाकभूतानि पञ्चापि शरीराणां-
त्यतः शरीरात्मापि लोकशब्दान्निधेय इति तदित्यं कश्चि-
च्छरीरनिमित्तं कर्मार्जते परस्तु पुत्रेज्यो दुहितृज्यः
स्नुया वच्चस्तान्यो जातयः पूवापरसम्बन्धाः स्वजनाः तेज्यो
धात्रीज्यो राजज्यो दासेज्यो दासीज्यः कर्मकरेज्यः कर्मकरी-
ज्यः आदिइयते परिहाय प्रत्याख्यानपरिहया प्रत्याख्याय
निरामगन्धः सन् परित्रजेत् संयमानुष्ठानं सम्यक् पात्येत
जनो यस्मिन्नागते तदानिधेययित्यादेशः प्राध्वर्णक स्तदर्थं
कर्मसमारम्भाः क्रियन्त इति सम्बन्धस्तथा पुढोपहेणायेत्यदि
पृथक् पृथक् पुत्रादिज्यः प्रहेणकार्यं तथा समासापत्ति इयमा
रजनीतः इयामाशः तदा तदर्थं तथा (पायरास्येति) प्रातरशनं प्रा-
तराशस्तस्मै कर्म समारंभाः क्रियन्त इति सामान्येनो कावपि
विशेषार्थं माह सन्निहीत्यादि सम्यग्निधीय इति संनिधि
विनाशिद्रव्याणां द्रव्यो दनादीनां संस्थापनं तथा सम्यगानि
अयेन धीयते इति संनिचयो विनाशिद्रव्याणामजया
सितामृद्धीकादीनां संग्रहः संनिधिश्च संनिचयश्च संनि-
धिसंनिचयं प्राकृतशैल्या पुष्टिज्ञता अथवा संनिधेः संनिच-
यः संनिधिसंनिचयः स च परिग्रहसंज्ञोदया दाजीविकाभ-
याद्वा धनधान्यद्विरप्यका दिना क्रियत इति स च किमर्थ-

जानात।ह पुनरासेवना परित्या कर्तव्यकाले कार्यं विधत्त इति किञ्च (अपमिषे) नास्य प्रतिज्ञा विद्यत इत्यप्रतिज्ञाः प्रतिज्ञा च कषायोदयादधिरतिः । तद्यथा क्रोधोदयात् स्कन्दकाचार्येण स्वशिष्ययन्त्रपीडनव्यतिकरमवलोक्य सबलवाहमराजधानी-समन्वितपुरोहितोपरि विनाशप्रतिज्ञाऽकारि । तयामनोदयाद्वा-हुबक्षिना प्रतिज्ञा व्यधायि । यथा कथमहं शिशून् स्वभ्रातृनु-त्पन्ननिरावरणहानान् उग्रस्थः सन् हृदयमीति तयामनोद-यान्मल्लिस्वामि जीवेन यथा(परयस्ति)विप्रक्षेपजनं भवति तथा प्रत्याख्यानपरित्या जगृहे तथा शोभोदयत्वाद्विदितपरमार्थो-साम्प्रतेक्रियोत्पत्त्या मासा मासकृपणादिका अपि प्रतिज्ञाः कुर्वन्ते अथवा प्रतिज्ञो निदानो वसुदेववत्सयमानुष्ठानं कुर्वन् निदानं न करोतीत्यथवा गोचरादौ प्रथिष्टः सन्नाहारादिक ममैवेतद्विषयतीत्येवं प्रतिज्ञोयदि वा स्याद्वादप्रधानत्वात् भौ-मीन्द्रागमस्यकपकावधारण प्रतिज्ञा तद्वद्विदितप्रतिज्ञस्तथाहि भैयुनविषयं विहायान्यत्र न कश्चित् नियमवती प्रतिज्ञा विधे-या यतः उक्तं ।

ए य किञ्चि अणुस्मायं, पमिसिद्धं वावि निजपरिदेहि ।
मोत्तु मेहुणजावं, न विणा तं रागदोलेहिं तथा देसा
जेण निरज्जंति, जेणविनज्जन्ति पुव्वकम्माइं, सो मोक्खो
वा उ, रोगावत्तासु समणं वा । जेज्ज तिया उ हेउ
ज्वस्स तव्वेय तन्तिय मोक्खो । गणणातीता सोया
दोएह वि पुप्फा जवे तुप्फा

इत्यादि अर्थं सन्धीत्यारभ्य काले गृह्य इति यावदेतेन्यः सुखेन्य एकदशार्पिषणा निर्व्युद्धा इत्येवं तर्ह्यप्रतिज्ञा इत्यनेन सूत्रेद-मापन्न न कश्चित् केनचित्प्रतिज्ञा विधेया प्रतिपादिताश्चागमे नानाविधा अभिप्रद्विशेषास्ततश्च एवोत्तरव्याहतिरयं लक्ष्य तद्व्यत आह ।

(उद्द्विष्टाः शिष्याः) विहिते रागेण चेषेण वा या प्रतिज्ञा तां ित्वा निश्चयेन नियतं च याति ज्ञानदर्शनचरित्राख्ये मोक्ष-मार्गे संयमानुष्ठाने वा भिक्षार्थञ्च एतदुक्तं भवति रागद्वेषा ित्वा प्रतिज्ञा गुणवतव्यत्यय इति स एव चूतो जिज्ञाः काश्चो बाह्यज्ञो यावत् विधोद्वेदनं कुर्यात् इत्याह (वर्त्यं पन्नाह इत्यादि) यावत् एषसु खेवजाणिज्जा एतेषु पुत्राद्यधमरम्भप्रवृ-त्तेषु सन्निधिसन्निध्यकरणेऽप्येतेषु जानीयाच्छाशुचतया प-रिब्रिष्ट तत्परिच्छेदश्चैवमात्मकः शुद्धगृहीयाद्युक्तं परिहरदिति यावत् किं न जानीयाच्छं वत्प्रवृत्तेन वत्प्रवृत्तेन सूचिता तथा एतद्वद्वं पात्रमेतद्वद्वरणेन च पात्रेण सूचिता । कं-लमित्यनेनाविकः पात्रनिर्योगः कल्पश्च गृह्यते पादपुनक-मित्यनेन च रजोहरणमित्येभिश्च सूत्रैरोद्योपधिरौषधदिकश्च सूचितस्तथैतेन्य एव वत्प्रवृत्ते पात्रेण सूचिता तथा अवगृह्यते इत्यवग्रहः सच पञ्चधा देवेन्द्रावग्रहः राजावग्रहः ग्रहपत्यवग्रहः शस्यातरावग्रहः साधर्मिकावग्रहश्चेत्यनेनावग्र-हप्रतिमा सर्वाः सूचिता अतएवासौ निर्व्युद्धा अवग्रहकल्प-कश्चास्मिन्नेव क्रियते तथाकटासनं कटग्रहणेन संस्तारको गृह्यते आसनग्रहणेन वासन्दकादिविहरमिति आस्यते स्थी-यते अस्मिन्निति वा आसनं इत्याद्या ततश्चासकग्रहणेन शस्या सूचिता अतएव निर्व्युद्धेति एताभि च समस्तान्यपि वत्सा-दीन्नाहारादीनि चैतेषुस्वारम्भप्रवृत्तेषुगृह्येण जानीयात् सर्वामगन्धं परिज्ञाय निरामगन्धो यथा ज्ञयति तथा परिग्रहे-दितिनाशार्थः एतेषु आरम्भप्रवृत्तेषु परिग्रहप्रवृत्तेषुगृह्येण जानीयात्

यादुतकश्चिप्रियमोऽप्यस्तीत्याह सन्धइत्यादिलक्षणे प्राप्ते सत्याहारे आहारग्रहणं चोपलक्षणार्थमन्यस्मिन्नपि वत्सा-वधादिके अनगारोत्तुर्मात्राजानीयाद्यावन्मात्रेण गृहीतेन गृहस्थः पुनराश्रमे न प्रवर्तते यावन्मात्रेण वात्मनो विद्युक्तकार्येनिष्पत्तिर्भवति तथाचूतां मात्रामवगच्छेदिति भावः एतच्च स्वमनीषिकया नोच्यत इत्याह से जवेयं इत्यादि तद्यवेदमुद्देशकादेरारभ्यानन्तरसूत्रं यावद्गुणवता पेश्वर्यादि-गुणसमन्वितेनार्हमागधया माषया सर्वस्वभाषागुणतया सदेवमनुजान्यां पर्वदि केवलज्ञानचक्षुषा अवलोक्य प्रवेदितं प्रतिपादितं सुधर्मस्वामी जंबूस्वामिने इदमाचष्टे किञ्चान्यत क्षामोत्ति इत्यादि क्षामोवत्साहारादेर्मम संकृत्त इत्यतोऽहं लब्धिमन् इत्येवं मर्दं न विद्विष्यामि च तदभावे शोकाजिज्ञाता विमनस्कोभूयादित्याह च (अज्ञानोत्ति) इत्यादि अज्ञाने सति शोकं न कुर्यात् कथं किमन्यमन्योऽहं येन सर्वदा दानोद्यते-नापि दातुं लभेहमिति अपि तु तयोर्ज्ञानज्ञानयोर्मध्यस्थं भावनीयमित्युक्तं च लब्धयते साधुः साधुरेव न लब्धयते । अलक्षणे तपसावृद्धिलक्षणे तु प्राणधारणमित्यादितदेवं पिन्नाप्रवत्सानरणमेवणः प्रतिपादिताः साम्प्रतं सन्निधि प्रतिपद्य कुर्वन्नाह बहुलं पिन्नेत्यादि बहुपिन्नध्यानां निनेति नस्थापयेन्न संनिधि कुर्यात् स्तोकं तावन्न सन्निधीयेत एवं बहुपि न सन्निध्या दिव्यपि शब्दार्थः न केवलमाहारसन्निधि न कुर्यात् अपि वत्साप्रादिकं संय-मोप करतिरिक्तं न विन्यस्यदित्याह पनीत्यादि परिगृह्यत इति परिग्रहो धर्मोपकरणाति रिक्तमुपकरणं तस्मा दात्मा न मप्यवक्ते इपसर्पय दधवा संयमोपकरण मपि मर्दवा परिग्रहो जयति मूर्धपरिग्रह इति वचनात्तत आत्मानं परि-ग्रहा इपसर्पयन्नुप करे तुरगवन्मर्दो न कुर्यात् ननु च यः कश्चिद्वर्म्मोप करणा अपि परिग्रहो न सचिस्त काशुष्यं मुने ज्ञेयति तथाहात्मीयोपकारिणि उपघातकारिणि च हेस्तः परिग्रहे सति रागद्वेषा नेदिष्टौ तेन्यश्च धर्मबंध तत्कलं परि-ग्रहो धर्मोपकरण उक्तं च (ममाहमिति) चैव यावद्विमान-दाहज्वरः कृतान्तमुखमेव तावदिति न प्रशान्त्युत्तरः । यदाः सुखपिपासितैरयमसावनर्थोत्तरैः परैरपसदः कृतोऽपि कथम-प्यपाहृष्यते ॥ १ ॥ नैव दोषः नहि धर्मोपकरणे ममेदमित्येवं साधनां परिग्रहयोगोऽस्ति । तथाहागमः । अवियन्पणो विवेदंमि नापरंति ममाहं । यदिह परिगृहीत कर्मवन्धायो-पकल्यते स परिग्रहो यत् पुनः कर्मनिर्जरणार्थं प्रजयति तत्परिग्रह एव न जयतीत्याह च । अग्रहाणंइत्यादि णमिति-वाक्यालंकारे अन्यया मन्येन प्रकारेण पश्यकः सन् परिग्रहं परिहरंवाहाविदितपरमार्थो गृहस्थाः सुखसाधनाय परिगृहं पश्यन्ति न तथासाधुः तथाहायमस्याप्रापः आचार्यसक्तमिदमुप-करणं न ममेति रागद्वेषमृत्तत्वात्परिग्रहाग्रहयोगोऽत्र निवे-ध्या न धर्मोपकरणं तेन विना संसारार्णवपारगमनादि उक्तं च (साध्यं तथाकथञ्चित् स्वयं कार्यं महश्च न तथेति । प्रवच-मते नहि शक्यं पारं गंतु समुद्रस्य ॥ १ ॥) अत्र चाहंतामा-सैवोदिकैः सह महानविवादास्तीत्यतो विवक्षितमर्थं तीर्थक-रामिप्रयेणापि सिसावयिषुराह । एसमगोइत्यादि । धर्मोप-करणं न परिग्रहायत्यनंतरोक्तो मार्गः । आराधयताः सर्वदेयध-र्मैर्न्य इत्यार्थस्तीर्थकस्तैः प्रवेदितः कथितो ननु यथा-बोदिकैः कुर्यात्तद्विदितप्रमार्थो गृहस्थाः सुखसाधनाय परिगृहं

स्वरुचिखिरचितो मार्ग इति ननु या यथा मौक्तिकिस्वाति-
पुत्राज्यां शौकोदनि ध्वजीकृत्य प्रकाशितः इत्यनया दिशा
अन्येऽपि परिहार्या इति । इह तु स्वशास्त्रगौरवमुत्पादयितु-
मर्थैः प्रवेदित इत्युक्तमस्मिन्नर्थे प्रवेदिते मार्गे प्रयत्नवता-
भाव्यमित्याह । जहन्त्येत्यादि लब्धकर्मजुमि मोक्षपादपक्षीज-
नृताञ्च बोधि सर्वसंचारिञ्च च प्राप्य तथा विधेयं यथा
कुशलो विदितवेद्योऽत्रास्मिन्नर्थप्रवेदितमार्गे आत्मानं पापेन
कर्मणा नोपक्षिपयदिति एवंचोपक्षिपनं ज्ञाति यदि यथो-
क्तानुष्ठानविधायित्वं न भवति सतां चायं पन्थाः यदुत यत्
स्वयं प्रतिज्ञातं तद्व्योच्यते वावद्विधेयमित्युक्तं च (लज्जा-
गुणौघजननीजननीमिषार्यामित्यन्तश्चुद्धदयामनुवर्तमानाः ते-
जस्थिनः सुखममूनपि संत्यजन्ति सत्यस्थितिव्यसनिनो न
पुनः प्रतिज्ञां ?) इति शब्दोऽधिकारसमाप्त्यर्थो ब्रवीमीति ॥
आरम्भप्रशंसकस्य निन्दा दर्शनशुद्धी यथा ।

जे मय आरंजयते, जीवा ह्येति अप्पदोसय रा, तउ महा-
पावयए, जे आरम्भं पमंसीति

दर्श० ॥ आरम्भ प्रसक्तानां निन्दा गच्छाचारे अ. २ यथा ॥

आरंजेसु पसत्ता, सिद्धं तपरंमुहा विमयाणिष्ठा

मुत्तुमुणिणो गोयम, वभिज्ज, मज्जेसु हियाणम् १७४ ॥

व्या० आरंभेसु पृथिव्या उपपन्नदेनेषु प्रसक्ता स्तनपराः सिद्धां-
तपराङ्मुखा आगमोक्ता नृष्ठान्शून्या विषयेषु शब्दरूपरसगंध-
स्पर्शेषु गृह्यते लपटा हे गीतम् ? ये एवंविधास्तान् मुनीन्
मुक्त्वा परित्यज्य सुविहितानां सदनानां यत्नानां मध्ये वस-
न्मुनिरिति ॥ आरम्भजीविनो ऽप्रशंसा ऽनारम्भजीविनश्च
प्रशंसा ऽऽचाराणं लोकसाराध्ययनस्य द्वितीयोद्देशके यथा
॥ ० ॥ अस्य चायमत्रिसंबन्ध इह प्रागुद्देशक एक चर्याप्रति-
पक्षोपि सावधानुष्ठाना द्विरन्तरजावाच्च न मुनिरित्युक्तमिह
तु तद्विपर्ययेण यथा मुनिनायः स्यात्तद्योच्यत इत्यनेन संब-
धेना यातस्यास्योद्देश्यकस्यादिसूत्रं ॥ आत्मा ० ॥

आवंती केयावंती लोर्गमि अणारंजजीवी ते सु चेव
अणारंजजीवी एत्थो वरणं तं ज्जा ममाणो धम्मं
अमासयं चयांवज्जं यं विपरिणाम पासह एवं रुवय म-
धिं समुवेह माणस्स एकायतणरयस्स इयस्स इह विप्प-
मुक्कस्स णत्थि मग्गे विरतस्सत्ति निवेमि ॥

टी० आ ० ॥ आवत्तीत्यादि यावत् केचन लोके ऽनारंज-
जीविनि आरम्भः सावधानुष्ठानं प्रमत्तयोगो वा उक्तञ्च ।

“ आयाणे णिवस्वेवे जासुसग्गे य ठाणममणादी
सब्बो पमत्त जोगो समणस्सग्गो होइ आरंजे ”

तीव्रपर्ययेण त्वनागमस्तेन जीवितं शीघ्रमपामित्यनारंजीविनो
यतयः समस्तारंभनिवृत्तास्तेष्वेव गृहिषु पुत्रकलत्रस्वशरीरा-
द्यर्थमारंभ जीविनो भवन्ति एतदुक्तं भवति सावधानुष्ठान-
प्रवृत्तेषु गृहस्थेषु वेदसाधनार्थं मनवधारंजजी विनस्साधवः
पंकाधारपंकजयधि क्षेपा एव ज्ञवति । यद्येवं ततः किमि-
त्याह । एत्थोवरण इत्यादि अत्रास्मिन् सावधारंजे कर्त्तव्ये
उपरतः संकुचितगात्रः अत्र चाहंते धर्म्मो व्यवस्थित उपरतः
पापारंजात् किं कुर्यात्सावधानुष्ठानायातं । कर्म जोषयन्
क्षपयन् मुनिभावं जज्ञत इति किमसिंध्य अत्रोपरतः स्यादि-

त्याह अयं संधीति ।

अदक्खु जे इमस्स विगहस्स अयं खणेत्ति अणोसीए
समग्गे आपरिणहिं पवेदिते उठिते एो पमापए जाणित्तु
दुखं पत्तयं सायं पुढोउदा इह माणवा पुढो दुक्खं पवे-
दितं से अविहोह समग्गे आणवपमाणे पुढो फासे विप-
णोहए एस समिया परियाए वियाहिए जे असत्तापावे-
हिं कम्मोह उपा हुत्ते आर्यं का फुसंति इति उदाहु धीरे
ते फामे पुढोहिया सए से पुव्वं पेयं पच्छापेयं जिउरथ-
म्मं विद्धं साणधम्मं अभुवं अणित्तियं ॥

अयं संधी इत्यादि अविच्छिन्नकर्मका अप्येककर्मका धातयो
यथा पश्य मृगोप्राबन्धेयवमप्राप्यद्वाकीदित्येतत् क्रियायोगे
ऽप्ययं संधिरिति प्रथमा कृतेति अयमिति प्रत्यक्गोचरापन्न
आर्येक्षेत्रे सुकुलोत्पत्तीं विनिरुद्धं अस्मा संवेगलक्षणः संधि-
रवसरो मिथ्यात्व कथानु दयलक्षणो वा सम्यक्त्वावामिहेतु
नृतः कर्मविवर लक्षणः सन्धिः शुभाध्यवसायसंधाननृतो
वा संधिरित्येन स्वात्मव्यवस्थित मन्त्राङ्गी क्वाचानित्यतः कृण-
मप्येकं न प्रमाद्येत विषयादिप्रमादवहागो ज्ञात्वात्कञ्च न प्रम-
त्तः स्यादित्याह (जे इमस्स इत्यादि) । इत्युपलब्धतत्त्वं ऽस्या-
ध्यक्तस्य विशेषण गृह्यते अनेनाद्यप्रकारं कर्म तद्वेत्त शरीरवि-
शिष्टं बाह्ये विषयेण गृह्यत इति विग्रहः औदारिकं शरीरं तस्या
यं धार्त्तमानिकः कृण एवं नृतः सुखदुःखान्यतररूपश्च गत
एवं नृतश्च जावीत्येवं यः अन्वेदणशीलः सोऽन्वेषी सदा
अप्रमत्तः स्यादिति स्वमनीषिकापरिहाराय माह । (एसमग्गे)
इत्यादि एषो अन्तरोक्तो मार्गो मोक्षपथ आर्यैः सर्वे हेयधर्म्मा
रतीयवर्तिभिस्तीर्थ करणधर्म्भैः प्रकर्षणद्वौ वा वेदितः कथि-
तः प्रवेदित इति न केवलमनन्तरो वहयमाणश्च तीर्थकैः
प्रवेदित इत्याह (उट्टिएइत्यादि) । संधिम धिगम्यो स्थितो धर्म
चरणाय कृणमप्येकं न प्रमाद्येत किं वा (परमधिगम्येत्याह)
जाणित्ति इत्यादि ज्ञात्वा प्राणिनां प्रत्येकं दुःखं तदुपादानं वा
कर्म तथा प्रत्येकं सातं च मन आह्लादि ज्ञात्वा समुत्थितो न
प्रमादन् न केवलं दुःखं कर्म वा प्रत्येकं तदुपादानमृत्तो ऽध्यव-
सायो ऽपि प्राणिनां भिन्न एवेति दर्शयितुमाह (पुढो इत्यादि)
पृथग्निजलशब्दो ऽभिप्रायो ये येषां तेषु पृथक् उक्त्या नानानृत्त-
बन्धाध्यवसायस्थाना इत्यर्थः इहेति संसारं संक्षिप्तोक्तं वा
के ते मानवा मनुष्या उपलब्ध एतद्व्याप्येऽपि संक्षिप्तां
पृथक् संकल्प्यत्वाच्च तत्कार्यमपि कर्म पृथगेव तत्कारणमपि
दुःखं नानारूपमिति कारणजदे कार्यजदे स्यादवश्यं जावित्वा
वित्यतः पूर्वोक्तं स्मारयन्माह (पुढो इत्यादि) । दुः-
खोपादानं मेदात्त दुःखमपि प्राणिनां पृथक् प्रवेदितं
सर्वस्य स्वकृतकर्मफलेष्वगत्यान्यकृतमन्यउपलुक्तं इत्यं
तन्मत्वा किं कुर्यादित्याह से इत्यादि सोऽनारंभ-
जीवी प्रत्येकमुखदुःखाध्यवसायो प्राणिनो विविधैरुपायै
रहिमस्तथानपवदन् अन्यथैव व्यवस्थितं वस्तुवन्था वद-
न्नापवदन् मृषावादमनुवर्त्तित्यर्थः यस्य न नृतस्यापि प्राज्ञ-
त्वादर्थव्याहारापः एवं परस्वमशृङ्खलित्याख्यायोज्यं एतद्वि-
धार्थी च किमपरं कुर्यादित्याह (पुढो इत्यादि) सपञ्चमहाद्यत
व्यवस्थितः सन् यथा शूद्रीतप्रतिज्ञानिर्वाहणोद्यतः स्पृष्टः
परीषहोपसर्गस्तन् तद्वृत्तान् शीतोष्णादिस्पर्शान् दुःखस्पर्-
शान् वा तत्सहिष्णु तथा अनाकुलो विविधैः प्रकारैः संसार

भावनादिभिः प्रेरयन् तत्प्रेरणं च सम्यक् सहनं न तत् कृत्या दुःखास्तिकयात्मानं भावयेदिति यावत् योहि सम्यक्करणतया परीवहान् सहेत स किं गुणः स्यादित्याह एस इत्यादि एषोऽमलंको यः परीवहानां प्रणोदकः समित्या सम्यक्शमिता वा शमोऽस्यास्तीति शमी तद्भावः शमिता पर्यायः प्रमज्ज्या सम्यक्शमितया वा पर्यायः प्रमज्ज्यास्येति विग्रहः बहुव्रीहिः स सम्यक् पर्यायः शमिता पर्यायो वा व्याख्यातो नापर इति तद्वेद्य परीवहोपसर्गादोज्यतां प्रतिपाद्य व्याधिसहिष्णुतां प्रतिपादयन्नाह जे असत्ता इत्यादि, ये अपाकृतमदनतया समतृणमभिज्ञेष्टकांचनाः समतापजाः पापेषु कर्मस्वसकाः पापोपादानानुष्ठानगता उदाहु कदाचित्तांस्तयानुमानं साधुन आनंका आशुजीवितापहारिणः गृहादयो व्याधिविशेषाः स्पृशंस्त्यमिसर्बति पीडयन्ति यदि नमिषं ततः किमित्याह इति उदाहु इत्यादि इत्येतद्वेद्यमाणमुदाहृतवान् व्याकृतवान् कोऽसौ धीरो धीर्बुद्धितया राजते स च तीर्थकृत गणधरो वा कितवुदाहृतवांस्तै गतंके स्पृष्टः सन् नान् स्पर्शान् दुःखा-
नुभवान् व्याधिविशेषापादितानभ्यासयेत् संहत किमाकृत्यं त्याह मे पुत्र इत्यादि स स्पृष्टः पीडित आशु जीवितापहा-
रिभिर्गतकैरेतद्भावयद्यथा पूर्वमप्येतद्सातावेदनीयविपाक-
जनितं दुःखं मयैव सोढव्यं पश्चादप्येतन् मयैव सहनीयं यतः संसारोदरविवरणनीं न विद्यत पञ्चासौ यस्यास्मानवेदनीयवि-
पाकापादिनारेगतार्तका न मवेयस्तथाहि केवहिनोऽपि मोह-
नायादिघानिबलुष्टयादुपप्रज्ञानस्य वेदनीयमज्ञावेन त-
दुद्यत्तन्ममय इति यतश्च तीर्थकैरेत्येतद्दुःखस्पृष्टनिधननि-
काचनावस्थायातं कर्मावश्यवेधं नान्यथा तन्मोहोऽतोनेना-
प्पसातावेदनीयोदये सनत्कुमारच्छांतेन मयैवैतत्सोढव्यमि-
त्याकृत्य नास्तिजितव्यमित्युक्तं “स्वकृतपरिणतानां दुर्न-
यानांविपाकः पुनरपि सहनीयोऽप्यत्र ते निर्गुणयः ॥ स्वयम-
नुभवतोऽसौ दुःखमज्ञाय सद्यो भवशतगतितेनुजायतेऽ-
निकृतस्ते” अपि चेतदौदारिकं शरीरं सुखिरमयौषधरसा-
यनाद्युपबृंहितं मृगमयामघटादपि निस्सारतरं सर्वथा सदा
विशर्गाविति दर्शयन्नाह । भेदुरधम्मं इत्यादि यदि वा एवं
पश्चादप्येतदौदारिकं शरीरं वक्ष्यमाणधर्मस्वजावमित्याह ।
भेदुरधम्ममित्यादि स्वयमेव भिद्यत इति भिदुरः स धमोऽ-
स्य शरिरस्येति भिदुरधम्मं इदमौदारिकं शरीरं सुषोदितमापि
वेदनीयोदयाच्छरोऽहुरः प्रजृप्तययवेषु स्थत एव भिद्यत
इति भिदुरं तं विष्वसयन् धम्मं पाणिपादाद्यवयवविष्वसनात्
तथावश्यं जायितं त्रियामांते सूर्योदयवत् भुवं न तथा
ऽष्टुवं तथा प्रच्युतानुत्पन्नास्थिरैकस्वभावतया कृत्स्ननित्यत्वेन
व्यवस्थितं सशित्यं नैवं यत्तदनित्यमिति तथा तेन तेन रूपोद-
कधारावत् शस्वत्त्वतीति शस्वत् ततोऽन्यद्दशास्वत् तथेष्टा-
हारोपभोगतया धृत्युपष्टभादौदारिकशरीरवर्णणापरमा पञ्च-
याक्षयरतद्भावे न तस्मिन्नादपश्यः कथापक्षर्याविद्येते
यस्य तत्त्वयापन्नाधिक मतएव विविधपरिणामोऽप्यथाभाषा-
त्मको धर्मः स्वभावो यस्य तद्विपरिणामधर्मं यतश्चैवं ज्ञत-
मिदं शरीरकमतोऽस्योपरि कोऽनुबंधः का सूचनास्य कुश-
लानुष्ठानमृतेऽन्यथा साफल्यमित्येतदेवाह पासह इत्यादि
पश्यतैनं एषोऽंकुरं संधिनिष्ठुरधर्माद्याम्रातौदारिकं पंचेन्द्रिय
निर्दुस्तिज्ञाभावस्वरात्मकं दृष्ट्वा च विविधातंकजनितानस्पर्शा
अभ्यासयेदिति एतत्पश्यतश्च यत्स्यात्तदाह । समुवेह इत्या-

दि सम्यगुत्प्रेक्ष्यमाणस्य पश्यतोऽनित्यताम्रातमिदं शरीरक-
मित्येवमवधारयतो नास्ति मार्ग इति संबंधः । किंच आह
अभिधिधौ समस्तपापारंभेज्य आत्मा मायत्यते अनित्यम्यते-
तस्मिन् कुशलानुष्ठाने वा यत्नवान् क्रियत इत्यावतनं ज्ञा-
नादिभ्यमेकमद्वितीयमायतनमेकायतनं तत्र रतस्य किंच
इह शरीरे जन्मनि वा विविधं परमार्थभावनया शरीरानुब-
न्धाद्यमुक्तो विप्रमुक्तस्तस्य नास्ति न विद्यते कोऽसौ मार्गो
नरकतिर्यङ्मनुष्यगमनपक्षति वर्तमानसामीप्ये वर्तमानदर्श-
नाच्च भविष्यतीति नास्तीत्युक्तं यदि वा तस्मिन्नेव जन्मनि
समस्तकर्मज्ञयोपपत्तेर्नास्ति नरकादिमार्गः कस्येति दर्शयति
विरतस्य हिंसाद्याभवद्वागेज्यो निवृत्तस्य इत्यधिकारपरिस-
माप्तौ ब्रवीमोति सुधर्मस्वाभ्यासानमाह ॥ यद्गुणवता ची-
र्बर्तमानस्वामिना विम्वज्ञानेनार्थानुपलब्धय आभ्योगेनोक्तं तदहं
जयतां ब्रवीमि न स्वमतिबिरचनेनेति ॥

आरम्भोपरमणं च सोजनं तथा आचारार्हं ॥

जस्स णत्थिपुरं पच्छा मज्जे तस्स कुतो मिया ।

मे हु पप्पाणमने वुप्पे, आरंजोवरणं सममेयं ति ॥

पासह जेण वंधं वद्धं धोरं परितार्वं च दारुणं ।

परिच्छिंदि य वाहिरगं च सोयं ॥

जस्स नायि इत्यादि, यस्य भोगविपाकवदिनः पूर्वमुक्ता-
स्मृतिर्नास्ति नापि पाश्चात्यकासभोगाजिज्ञापिता विद्यते तस्य
व्याधि विचिचित्स्वरूपान् भोगान् भावयतो मध्यं वर्तमान-
कात्रं कुतो जेगेज्जा स्यात् मोहनीयस्योपशमार्थं स्यादि-
त्यर्थः यस्य तु त्रिकाद्विषया भोगेज्जा निवृत्ता स किञ्चनः
स्यादित्याह ॥ संहृत्यादि दुर्गसादये य स्माप्तिवृत्तजोगाभि-
सापस्तस्मात्स प्रज्ञानवान् प्रकृष्टं ज्ञानं जीवाजोघादिपरिच्छे-
तद्विद्यते यस्यामौ प्रज्ञानवान् यत एव प्रज्ञानवानत एव क-
कोऽवगततत्त्वः यत एव ज्ञतोऽत एवाह आरंजोवरणं सावद्या-
नुष्ठानमारंभस्तस्मादुपरत आरंजोपरतः एतच्च आरंजोपरमण
शोभनमिति दर्शयन्नाह सममित्यादि यदिदं सावद्यार र्जो-
परमणं सम्यगेतज्जोतनमेतत्सम्यक्कथं कथं त्वाद्वा सम्यक्त्व-
मेतद्विद्येवं पश्यन् पवंगृहीत यूयमिति किं मिथ्यारंभोपरमणं
सम्यगिति चेदाह जेण इत्यादि येन कारणेन सावद्यार-
भप्रवृत्तो बंधं निगदादिनिर्बंधं कस्मादिभिर्धोरं प्राणसंशयरूप
परितापं शरीरमानसं दारुणमसह्यमवाप्त्य त आरंभोप-
रमणं सम्यक्कृतं कुर्यात् किञ्चत्वेत्याह पकिंदि इत्यादि
परिच्छिदा एनीय किं तच्छ्रोतं पापोपादानं नष्टबाह्यं धनधान्यादि
रायपुत्रकन्यादिरूपं हिंसाद्याभवद्वात्मकं च शब्दान्तरं च
रागद्वेषात्मकं विषयविपासारूपं चेति ॥ तथाच महा-
निर्णीये २ प्र ०

अत्यगे गोयमा ? पाणी जेणो वयइ परिग्गहं जावइयं
गोयमा तस्स सचित्ताचित्तजेयसंगं, पज्जयं वाणुजीवस्स
जवेज्जा उपरिग्गहं । तावइणं तु सोपाणि ससंगो
मुक्खसाहाणं णाणात्तिगं ण आराहे तम्हा वज्जेपरिग्गहं
अत्यगे गोयमा पाणि जे पयहे ताए परिग्गहं आरंजं
न विवेजेज्जा जं पियं जवपरंपरा आरंजे एत्थियस्संगवि
यज्जजीवस्स वइयरे संघहणा इयं कम्मं वप्पं गोयमा ?
सु ण एगे वेइदिणं जीवे एगं समयं अणिच्छमाणं

ब्रह्माजिओगेणं हत्येणं वा पाएणं वा अन्नयरेण वा सन्ना-
गाइ ओवगरणं जाएणं जे केइ पाणि आगाढं संघट्टेज्जा
वा संघट्टावेज्जा वा संघट्टिज्जमाणं वा आगाढं परेहि
समणुजाणेज्जा सेणं गोयमा ? जाया तं कम्म उदयं
गच्छेज्जा तथा णं महया केसेणं उम्मासेणं विदिज्जा गाढं
पुवास्सहिं संवच्छरोहिं तमेव आगाढं परिआवेज्जा वास-
महस्सेणं गाढं दमहिं वासमहस्सेहिं तमेव आगाढं
किंजामेज्जा वासमहस्सेणं गाढं दमहिं वासमहस्सेहिं अहा
णं उप्पविज्जा तउ वासकोदीए एवं ती चउपंचिंदिएसु
दृढं सुहमस्स पुढविजीवस्स जत्येगस्सवि अप्यारंजं
तयं चित्ते गोयमा ? सव्वकेवली सुहमस्स पुढविजीवस्स
वावि ती जन्यसंजवे महारंजं तयं वेति गोयमा ? सव्व-
केवली एवं तु समिद्धं तेहिं कम्मकुरेहिं गोयमा ? सेसो
जहो अणंतेहिं जे आरंजे पवतए आरंजे वट्ठमाणस्स
वच्छपुट्टनिकाइयं, कम्मं वच्छं जवे तम्हा, तम्हारंजं विव-
ज्जए ? पुढवि इ अजीवकायंता सव्वजावेहिं सव्वहा।
आरंजे जे निअट्टेज्जासे अइए जम्मजरामरणमव्वदारि-
इत्तुक्खाण विमुच्च इति अ० २ । तथाचवृहत्कट्ठे वल्ल-
च्छेदनमधिकृत्य विस्माय आरंजमिणं सदोसं तम्हा
जहाल्लच्छमधिद्धिहिज्जा, वुत्तं स ए उ खलु जावेदंही
ण होति सो अंतकरी तु जावे ।

इयमनंतरोक्तं सर्वश्लोकपूर्णणात्मकमारंजं सदोषं सूत्रमजीव-
विराघनया सावद्यं विज्ञाय तस्मात्कारणाद्यबलवत् वत्समं
श्रितिष्ठन् न च्छेदनादिकं कुर्यात् यत उक्तं जणित व्याख्याप्रह्लादो
यावदयं वेदी जीयः सैजः सकपचेष्टावानित्यर्थः । तावदसो
कर्मणा भवस्य वा अंतकारी न भवति तथा च तदात्तापकः
जाव एए सजीवं सयासमियं एयइ वेयइ बलइ फंदइ
घट्टइ खऊइ ओदीरइ ॥

तं तं भागं परिणमइ ताव णं तस्स जीवरस्स अंते किरिया
न जवति । आरंभाच्छावश्यं विरमेत् वृ० उ० ३ ॥

तथा च सूत्र कृताङ्गे भू. १ अ. २ ॥

मायाहिं पियाहिं लुप्यइ नो सुल्लहा सुगइ य पेवओ ।

एयाइ जयाइ पेहिया आरंजा विरमेज्ज सुव्वए ॥

टी० तथा मायाही इत्यादि कश्चिन्मातापितृभ्यां मोहेन स्व-
जनस्नेहेन च न धर्मं प्रत्युद्यमं विधत्ते स च तरेव मातापित्रा-
दिभिर्मुप्यते संसारे ज्ञास्यते । तथाहिं । विहितमलोहमहोम-
हन्मातापितृपुत्रदारबंधुसहं । स्नेहमयमसुप्रतामनः किं बध-
नं धंस्त्रं खल्लेन धात्रा ॥ १ ॥ तस्य च स्नेहाकक्षितमानसस्य
सदसत्त्विकविकल्पस्य स्वजनपोषणार्थं यत्किंचनकारिण
इहैव सज्जिनिदितस्य सुगतिरपि प्रेय जन्मांतरे नो सुखमाऽपि
तु मातापितृभ्यामोहितमनसस्तदर्थं क्रियतां विषयसुखेप्सात
अ दुर्गतिरेव भवतीत्युक्तं भवति । तदेवमेतानि भयानि भय-
कारणानि दुर्गतिगमनादीनि (पेहियत्ति) प्रेय आरंजात्साव-
द्याऽनुष्ठानरूपाङ्गिमेत् । सुव्वतः शोचनमतः सन् सुस्थितो

वेति पात्रान्तरं ॥ ३ ॥ अनिवृत्तस्य दोषमाह (जमिणमित्यादि)
“ जमिणं जगति पुढो जगा कम्महिं लुप्यति पा-
णिणा । सयमेव कम्महिं गाहइ णोतस्स सुखेज्ज पुट्टयं
॥ ४ ॥ टी० ॥ (जमिणमित्यादि) यद्यस्मादनिवृत्ता
नामिदं भवति किं तत् जगति पृथिव्यां (पुढोत्ति)
पृथग्भूता व्यवस्थिताः सावद्यानुष्ठानोपचितैः कर्मभिर्वि-
लुप्यन्ते नरकादिषु यातनास्थानेषु ज्ञायन्ते । स्वयमेव च कृतैः
कर्मजि नैश्वराद्यापादितैर्गाहते नरकादिस्थानानि यानि
तानि वा कर्माणि दुःखहेतुनि गाहते उपचिनोति । अनेन च
हेतुसद्भावाः कर्मणा मुपदर्शितो जयति न च तस्याऽशुभाच्चरि-
तस्य कर्मणा विपाकनास्पृष्टाऽश्नुतो मुच्यते जंतुः कर्मणा मुदय
मननुयुय तपोविशेषमंतरं दीक्षाप्रवेशादिना न तदपगमं वि-
धत्त इति ज्ञावः ॥ आरंज रहितेष्व च मुनिर्भवति तथाच सूत्रह-
ताङ्गे धम्मस्स य पारए सुणि आरंजस्स य अंतए द्विपसोयति
य णं म्माइणो णो लभंति णियं परिगहं ॥ ए॥ धर्मस्य भूतचा-
रिर्बभूव भिक्षस्य पारं गच्छतीति पारगः सिद्धांतपारगामी स
म्यक् चारिमानुष्ठायी वेति । चारित्र्यमधिकृत्याह । आरंमस्य
सावद्यानुष्ठानरूपस्यांते पर्यंते तदज्ञावरूपे स्थितो मुनिर्भवति
ये पु न नैवं जवति ते अकृतधर्माः मरणे दुःखे वा समुपस्थिते
आत्मानं शोचंति । णमिति वाक्यालंकारे । यदि चेष्टमरणा-
दाऽवर्धनाहो वा (ममाश्नोत्ति) ममेवमहमस्य स्वामीत्येव-
मध्यवसायिनः शोचंति । शोचमाना अप्येते निजमात्मीयं परि-
समंतात् गृह्यते आत्मसात्क्रियत इति । परिग्रहो हिरण्यादि-
गृहस्वजनादिर्यो । नष्टाभूतं वा न लभंते न प्राप्नुवंतीति ।
यदि वा धर्मस्य पारगं मुनिमारंभस्यांते व्यवस्थित मेनमागत्य
स्वजना मातापिशादयः शोचंति ममत्वयुक्ताः स्नेहाल्लवः न
च ते लभंते निजमत्यात्मीयपरिग्रहबुद्ध्या गृहीतमिति ।
आरंजस्य दुःखविपाकत्वं सूत्रकृताङ्गे यथा ॥

वेगइ कुव्वइ वेरी, तउवेरिहिं रज्जती ।

पावेवगाय आरंजा पुव्वफासाय अंतमो ॥

सांप्रतं जीवोपश्रान्तविपाकदर्शनार्थमाह । (वेराइ इत्यादि)
वैरमस्यास्तीति वैरी स जीवोपमर्हकारी जन्मशतानुबन्धी-
ति वैराणि करोति । ततोऽपि च वैरा इप रैर्वैरनुकुर्यते ।
वैरपरपरानुपगं जयतीत्यर्थः । किमिति । यतः पापं उप-
सामीप्येन गच्छंतीति पापे/पगाः क पंते आरंभाः सावद्यानुष्ठान
रूपाः । अन्तशो विपाककाष्ठे दुःखं स्पृशंतीति दुःखस्पर्शा
अमातोदयविपाकिनो भवन्तीति ॥ सूत्र० धृ० १ अ० ८
(सारम्भस्य सपरिग्रहस्य च मोक्षमार्गो नास्ति) तथा
सूत्राहताङ्गे ॥

सपरिग्रहा य सारंजा इह मंगेसिमाहियं । अपरिग्रहा
आणारंजा जिक्खू ताणं परिव्वए ॥ ३ ॥

सपरिग्रहा इत्यादि सह परिग्रहेण धनधान्यदिपदचतुष्टय-
दादिना वर्त्तते तदज्ञावेऽपि शरीरोपकरणादौ मूर्च्छावतः
सपरिग्रहाः । तथा सहारंजणे जीवोपमर्दादिकारिणा व्यापा-
रेण वर्त्तत इति तदभावेऽप्योद्देशिकादिजो जित्वात्सारंभाः ।
तीर्थिकादयः सपरिग्रहारंभकत्वेनैव च मोक्षमार्गं प्रसाधयं-
तीति दर्शयति । इह परश्लोकचिन्तायामेकेषां केषांचिदाख्यातं
भाषितं यथा किमनया शिरस्तुंरुमुंरुनादिकया क्रियया परं
गुरोरनुग्रहात्परमं कुर्यावास्ति दीक्षावातिर्था यदि जयति ततो

मोक्षो जयतीत्येवं ज्ञापमाणास्ते न प्राणाय भवन्तीति । ये तु
चातुं समथास्तान्पञ्चाक्षेन दर्शयति । अपरिग्रहाः । न विद्यते
धर्मोपकारणादस्य शरीरोपभोगाय स्वल्पोऽपि परिग्रहो येषां
ते अपरिग्रहाः । तथा न विद्यते सावद्य आरंजो येषां तेऽना-
रंजास्ते केचन चूताः कर्मव्यवहः स्वयं यानपात्रकऽपाः ससार-
महोदधेर्जन्तून्सारणसमर्थास्तान् मिथुर्जिह्वाणशील उद्देशिका-
द्यपरिभोजी प्राणं शरणं परिसमताद् व्रजेच्छेदिति ॥ ३ ॥
कथं पुनः पुनस्तेनापरिग्रहेणाआरंजेण च वस्तनीयमित्येत-
द्दर्शयितुमाह ॥

कस्मैषु घासमेसेज्जा, विज्ज दत्तेसणं चरे ।

अगिञ्जा विप्पमुक्को, अउमाणं परिवज्जेण ॥ ४ ॥

टी० ॥ कस्मैषु इत्यादि गृहस्थैः परिग्रहारंभदारेणाप्रसाधं
ये निष्पादिता ओदनाद्यस्ते कृता उच्यन्ते । तेषु हृतेषु परकृ-
तेषु परनिष्ठितेष्वित्यर्थः । अनेन च बोधशोभमपरिहारः सूचि-
तः । तदेवमुक्तमोक्षोदितं प्रस्यत इति प्राप्त आहारस्तमेवभू-
तमन्वेषयेन्मृगयेत् याचतेत्यर्थः । तथा । विद्वान् संयमकरणै-
कनिपुणः परैराशंसादोषरहितै र्यासःअयसबुद्ध्या दत्तामित्य-
नेन बोधोत्पादनदोषाः परिगृहीता उच्यन्ताः ॥ तदेवंभूतं
दोषायात्रीनिमित्तादिदोषरहितं आहारे स भिक्षुः एषणां
ग्रहणं येषां चरेदनुनिष्ठेदित्यनेनापि दर्शयणा दोषाः परिगृ-
हीता इति मतव्य । तथा । अगृह्णाऽनुपपन्नोऽस्मिन्भूतस्त-
स्मिन्नाहारे गगदेषविप्रमुक्तः । अनेनापि च प्राप्तेयणा दोषाः
पंच निरुक्ता अवसेयाः स एवभूतो भिक्षुः परचामपमानं
परावमं दर्शित्वं परिचर्जेयत् परित्यजेत् । न तपोमदं ज्ञानमदं
च कुर्यादिति ज्ञायः सूत्र० ध्रु० १ अ० १ ॥

आरंजेण च विद्याचरणे न ब्रभते तथा च स्थानाङ्गे विद्याचर-
णे च कथमात्मा न ब्रभते इत्याह ॥ स्या० ता० २ ॥

दोष्टणां अपरियाणिता आयाणो केवली पञ्चत्तं
धम्मं लजेज्ज सवणयाए तंजहा आरंजे चैव परिग्गहे-
चैव दांष्टाणां अपरियात्ता आयाणो केवलं बोधि
बुज्जिज्जा तंजहा आरंजे चैव परिग्गहे चैव ॥

दोष्टाणा इत्यादि सूत्राण्येकादश च स्थाने च वस्तुनी ।
(अपरियाणिताति) । अपरिहाय इपरिहाय यथेतत्वारम्भपरि-
ग्रहा वनर्थाय तद्वा अलं ममान्यामिति परिहाराभिमुख्यदा-
रणे प्रत्याख्यानपरिहाय अप्रत्याख्याय च ब्रह्मदत्तवस्तुयोरनि-
र्विण्ण इत्यर्थः ॥

अपरियाणिताति । कचित्पाठस्तत्र स्वरूपतस्तावदपर्यादाय अगृ-
हीत्येत्यर्थः आत्मनो नेव केपक्षिप्रज्ञं जिनाक्तधम्मं ब्रभते अव-
णतया अवणभावेन श्रोतुमित्यर्थः तद्यथा आरम्भताः कृत्यादिचा-
रणे पृथिव्याद्युपमर्दास्तान्परिग्रहा धम्मसंश्लेषव्यतिरेके ॥ धन-
धान्यादयस्तानिह चैकवचनप्रक्रमेऽपि व्यक्त्यपेक्षं बहुवचन-
मवधारणसमुच्चयो स्वयुक्त्याहोयाविति केवलं शुद्धं बोधिदर्शनं
सम्यक्त्वमित्यर्थो बुध्येत अनुभवेत् अथवा केवलया भाव्येति
विशक्ति परिणामात् बोध्यं जीवादीति गम्यते बुध्येत अद्वि-
तेति ॥ स्या० ३ ता०

दोष्टाणां अन्नो केवलं मुंके जविता आगाराओ अण
गारियं पवेज्जा तंजहा आरंजे चैव परिग्गहे चैव एवं
णो केवलं वंजेचरे वावि समावसेज्जा णो केवलं संज-

मेणं संजमेज्जा नो केवलं संवरेण संवरेज्जा नो केवल-
मानिणिबोद्धिय णाणं उप्पामेज्जा पदं सुअणाणं ओ-
हिनाणं मणपज्जवनाणं केवलनाणं दो ठाणां परिया-
इत्ता आया केवलीपञ्चत्तं धम्मं लजेज्ज सवणयाए
तंजहा आरंजे चैव परिग्गहे चैव एवं जाव केवलनाण-
मुप्पामेज्जा ॥

टी० ॥ मुण्डो उच्यते शिरोऽक्षेणं जावतः कषायाद्यपन-
येन चूत्वा संपद्य अगारादोहाभिषेकम्येति गम्यते केवला-
मित्यस्यैह सम्बन्धात्केवलामपरिपूर्णामिच्छां वा अनगारितां
प्रव्रज्यां प्रव्रजेत् यायादिति । एवमिति । यथा प्राक् तयोत्तर-
वाक्येऽपि ॥ दोष्टाणा इत्यादि ॥ वाक्यं पञ्चीयमित्यर्थः ब्रह्म-
चर्येणाब्रह्मविरमणेन वासो रात्रौ स्वापः तत्रैव वा वासो
निवासो ब्रह्मचर्यवासः समावसेत्यर्थोऽपि संयमनं पृथिव्यादि
रक्षणं कृण्वन् संयमयेदात्मानमिति संवरेणाभवनिरोधसं-
केतं संवृणुयाद्वाभ्रवज्जाराणीति गम्यते केवलं परिपूर्णं सर्व
स्वविषयग्राहकं । आभिणिबोद्धियणाणं ॥ अर्थाजिमुक्को विप-
र्ययरूपत्वाभियतोऽस्तंशयस्वभावत्वाद्बोधोदेन आभिणिबोधः
स एवाभिनिबोधिकं तच्च तज्ज्ञानञ्चेत्याभिनिबोधिकज्ञानं मि-
न्दिद्यतमिन्दिद्यनिमित्तं बोधतः सर्वद्वयसर्वपर्यायविषयं उप्पा-
मेज्जाति ॥ उत्पाद्येदिति तथा एवमित्यनेनोत्तरपदेषु नो केव-
लं उप्पामेज्जाति उच्यते (सुयणाजति) भूयते तदिति भूतं शब्द
एव स च जायभुतकारणत्वाद्ज्ञानं भुतज्ञानं भुतप्रधानसत्ति-
आद्यतःसर्वं द्वयसर्वपर्यायविषयम् तज्भुतादिज्ञेयमिति । तथा
ओहिणाणंति । अवधीयते अनेनास्मादस्मिन्वेत्यवधिः अवधी-
यत इत्यर्थोऽवधिस्त्वनुपरिचिह्नयते मर्यादया वेति अवधिज्ञा-
नावरणं ह्योपशम एव तदुपयोगहेतुत्वादिति अवधानम्याव-
धि विषयपरिच्छेदनामिति अवधिश्चासौ ज्ञानञ्चेत्यवधिज्ञानं
इन्द्रियमनोनिरपेक्षमात्मनोरुपि प्रत्यसाक्षात्कारणमिति तथा
मणपज्जवनाणंति ॥ मनसि मनसो वा पर्यवः परिच्छेदः स
एव ज्ञानमथवा मानसः पर्यवः पर्याया वा विशेषायस्था मनः
पर्यवदयः तेषान्तेषु वा ज्ञानमनःपर्यवज्ञानमेवमितरत्रापि
समय हेतुगततस्मिन्मनोमनोद्वयसाक्षात्कारीति । (केवल-
नाणंति) केवलमसहायं मर्यादितिरपेक्षत्वात्कसङ्कावरणम-
हाजावात् सकलं वा तन्मयमनयैवाशेषतदावरणाभावतः
सम्पूर्णोत्पत्तेरसाधारणं वाऽनन्यसदृशात्तदन्तं वा हेतयान्त-
त्वात्तच्च तज्ज्ञानञ्च केवलज्ञानमिति ता० २ ॥

कुण्डारममेव चारध्वज्यम तथा चाचाराङ्गे अ० ३ उ० १ ॥

कुण्डे पुण णो बद्धे णो मुक्को सेज्जे च आरंजे ॥

जं च णारंजे अणारंजं च ण आरंजे ॥

टी० ॥ कुण्डेत्यादि कुण्डोऽत्र क्षीणधातिकर्म्मशो विवक्षितः
स च तीर्थकृतसामान्यकेवली वा उच्यते हि कर्मणा बद्धो
मोक्षार्थं तदुपायान्वेदकः केवली तु पुनर्धातिकर्म्मज्ञाको
बद्धो प्रबोधादिबद्धकर्मसंज्ञावाको मुक्को यद्विद्या उदमस्य
एवाजिधीयते कुण्डोऽथास्तज्ञानदर्शनचारित्र्यो मिथ्यात्वज्ञाद-
कषायोपशमसंज्ञावात्तदुदयवानिव न बद्धोऽद्यापि तत्सत्कर्म
तासंज्ञावाको मुक्त इत्यादि एवंभूतश्च कुण्डः केवली उच्यते
वा यदाक्षीर्णवानाचरितवात् तदपरेणापि मुमुक्षुणा विधेय-
मिति दर्शयति । सेज्जेच इत्यादि सबुद्धाहो यदारभते आरब्ध

आरम्भग

साध्या शेषकर्मज्ञापनाय संवमानुष्ठानं यच्च नारभते मिथ्या
न्याधिरत्यादिकं संसारकारणं तदारब्धव्यमनारंभीयं चेति
संसारकारणस्य च मिथ्यान्याधिरत्यादेः प्राणातिपाताद्यष्टा-
वशरूपस्य चैकान्तेन निराकार्यत्वात्तन्निषेधं च विधेयस्य
संवमानुष्ठानस्य सामर्थ्यायातत्वात्तन्निषेधमाह । अणारब्ध-
चेत्यादि अनारब्धमनाचीर्णं केषहिभिर्भिषाशुमानिभिर्वा नन्मु-
मुक्षु नारभते नोद्युर्यादित्युपदेशो यच्च मोक्षानुमाचीर्णतत्त-
यात् प्रस्तावने वधे दप्ये च इत्याणां इत्यान्तरेण गुणानां गुणा-
न्तरेणोत्पादे वैशेषिकोक्ते व्यापारे- इत्यारंभश्चतुर्थे स्यात्
कर्मणि घञ् आरब्धमाणे । फलानुमेयाः प्रारम्भाः
संस्काराः प्राक्तनाश्च- रघुः चित्रार्पितारम्भश्चावतरये ॥
कुमा० वाच० ॥ आरब्धयत इत्यारम्भः जीवे- आरब्धयते विना-
श्यन्ते इत्यारंभा जीवा इति ॥ प्रश्न० ८१० १ ॥

आरंभकर्म-आरंभकृत् त्रि० (आरम्भेण कृते) आरंभकमेति
वा सावज्जकमेति वा पयस्ककमेति वा (आरंभकृतमेतत्
सावज्जकृतमेतत्) प्रयत्नकृतमेतदिति ॥ आचा० अ० ४ उ० १

आरंभकरण-आरम्भकरण-न० व्यापारकरणे (हिंसाहीय-
अदस्तादाणमेवुणपरिमाहारंभकरणकारावणाणुभोदणभुवि-
हमणि दुकम्मपिमितगुणनारक्तत्तुगजलोघवृत्तिबोद्धिज्जमा-
णत्तम्मणनिमग्नदुद्धत्तत्वं) हिंसाहीकादस्तादानमैधुनपरि-
ग्रहत्तुणा ये आरम्भा व्यपारास्तेषां यानि करणकारणानुभा-
द्वानतीति ॥ प्रश्न० ८१० ३ ॥ आरम्भणमारम्भः पृथिव्याद्यु-
पमर्दनन्तस्य कृतिः करणम् स एव वा करणमित्यारम्भकर-
णम् करणभेदं स्यात् ८१० ३ ॥

आरंभकहा-आरंभकथा- स्त्री० निस्तिगदीनामियत्तां तत्रोप-
योग इत्यारंभकथा विक्रयाभेदे सा च भक्तकथायास्तृतीयो-
भेद इति ॥ स्या० ता० ४ ॥

आरंभकिरिया-आरंभक्रिया- स्त्री० क्रियाभेदे आरंभक्रिया
चिविधा जीवारंभक्रिया अजीवारंभक्रिया तत्र जीवारंभक्रिया
जीवानारभते अजीवारंभक्रिया अजीवानारभत इति ॥ आ०
च० ॥ एतत्तत्त्वज्ञानाऽऽरम्भिकीशब्देऽपि ॥

आरंभजाग-आरंभज्यान- न० आरम्भः परोपद्रवस्तस्यभ्या-
नम् परोपद्रवध्याने (आरंभजाणे) आरंभः परोपद्रवस्तस्य-
भ्यानम् कुरुकोकुरुकुरोरिव दीपायनस्येव वा तस्मिन् इति
॥ आनु० ॥

आरंभजग-आरंभज- त्रि० आरंभ एवमुं मुमु आरम्भकारक
॥ वाच० ॥ सावधारम्भप्रवृत्ते आचाराङ्गस्य पञ्चमाध्ययनप्रथ-
मोद्देशकस्योद्देशार्थं मधिकृत्य निर्युक्ता, हिंसगधिमयारंभो
पगचरोत्ति न मुनि पदमगमि ॥ आचा० ५ उ० १ अ. हिंसाहीति
हिंसक आरम्भणमारम्भो विषयाणामारम्भोऽस्येति विषया-
रम्भकः व्याधिकरणस्याऽपि गमकत्वात्समासः एवुल्लस्तस्य
वा याजकादिदर्शनात्समासो विषयाणामारम्भको विषयारं-
भक इति हिंसकश्च विषयारम्भश्चेति विग्रहा न्यमाहारहंशः
प्राकृतत्वात् पुष्टिज्ज्ञात अयमर्थो हिंसकः प्राणिनां विषयारम्भ-
कश्च विषयार्थं सावधारम्भप्रवृत्तश्च न मुनिस्तथा विषयार्थ-
मेक एव चरत्येकचरः स च न मुनिरित्येतदधिकारत्रयं प्रथ-
मोद्देशकं ॥ आचा० ॥ अ० ५ उ० १ ॥ (सावधानुष्ठाने पुं०
आरम्भगं खेव परिगहं च अविशस्विसया निस्विसय आयदंता
आरम्भं सावधानुष्ठानमिति) ॥ सूत्र० ॥ अ० २ अ० ६ ॥

वैशेषिकादिमतस्तिके महत्वाद्युपचयाय इवयवानां विजाती-
यसंयोगे च, तत आरम्भसंयोगानाशः ॥ मुक्ता० ॥ आरम्भ-
वादशब्दे ॥ शा० भा० उदा० ॥

आरम्भजीविन्-आरम्भजीविन् पु० आरम्भः सावधानुष्ठानं
प्रमत्तयोगो वा तेन जीवितुं शीतमेषामित्यारम्भजीविनः ।
सावधानुष्ठानप्रवृत्ते (होमोस इणारंभजीवी) आ० आ०
अ ५ उ १ ॥

आरंभः सावधानुष्ठानं प्रमत्तयोगो वा उक्तं "आद्याने नि-
बन्धे, जादुसमोय नानगम-ादी, सव्यो पमत्तजोगो समण-
स्स इो होइ आरंभो ॥ तादिपयधेण त्वनारम्भस्तेन जीवितुं
शीतमेषामित्यनारम्भजीविनो यतश्चः समस्तारम्भनिवृत्ता-
स्तेष्वेव गृहिषु पुत्रकञ्चस्वशरीराद्यर्थमारम्भजीविनो भवन्ति
एतदुक्तं जवानि सावधानुष्ठानप्रवृत्तेषु गृहस्थेषु देहसाधनार्थ-
मनवधारम्भजीविनस्साधव.पंकाधारपंकजघाई.पा पव भव-
न्ति आरम्भेण जीवितुं शीतमस्येत्यारंभजीवी महारम्भपरिग्र-
हप्रकल्पितजीवनोपाये ॥ आ- चा० अ ५ उ २ ॥ आरंभजीवी
उ मया पुस्सी ॥ आचा० अ उ १ सावधानुष्ठानरिथार्तिकं
सावधानुष्ठानवृत्तिके च ॥

आरंभद्वारेण- आरम्भस्थान न० सावधारंभस्थे सूत्र०
(तत्त्व० जासा सव्यतो अविरह एसद्वारेण आरंभद्वारेण
इणारिण जाय असव्यद्वारेणपहाणमगे पगतमिच्छे) असाह
तत्र पूर्वोक्तेषु येयं सर्वात्मना सर्वस्मात् प्राविर्निर्विरति परि-
णामाभावः । एतत्स्थानं सावधारम्भस्थानमाश्रयस्तदाश्रित्य
सर्वाण्यपि कार्याणि त्रियन्ते यत एवमत एतद्वर्त्यस्थान
निःश्रुतया यत्किञ्चनकारित्वाद्यावदसर्वद्वारेणपहाणमार्गो-
ऽयं तथैकात्मिकत्वरूपो साधरिति आरम्भ एव स्थानम व-
स्तु आरंभस्थानम् प्रमत्तयोगक्षणे वस्तुनि तथा च स्थानाङ्गे ॥
स्या. ता. १० ॥ अथ महापद्यस्य श्रामनश्च सर्वज्ञत्वात्
वैशेषिक्ये मतामेदात् जेवै चैकस्यायथायस्तुदर्शनेनाऽसर्वज्ञता
प्रसगादित्युभयोर्भगवान् समां वस्तुप्ररूपणां दशयशाह ॥
से जहा नाम ए अज्जोम ए समणाणं निगंयानं एगं
आरंभद्वारेण प० एवामेव महापद्यमेवि अरहा समणाणं
निगंयानं एगं आरंभद्वारेण पञ्चवेदिति ॥

टी० ॥ सेजहेत्यादि सद्यःयद्यर्थोऽथवाहश्च वाक्योपन्यासार्थो
यद्येत्युपमार्थः । नामपत्ति ॥ वाक्याहंकारे ॥ अज्जोसि ॥
शित्यामंजनं ॥ एगे आरंभद्वारेणसि ॥ आरम्भ एव स्थानं वस्तु
आरम्भस्थानं मेकमेव तत्तत् प्रमत्तयोगक्षणेणत्वात्तस्य यदाह
सव्यो पमत्तजोगो समणस्सव होइ आरंभोत्ति ता० ए

आरंभद्वि (न) आरम्भार्थिन पु० सावधारंभप्रवृत्ते,
आरंभद्वी अणुवयमाणे हण पाणे थायमाणे हणओ
यावि समाणुजाणमाणे ॥ आचा० अ० ६ उ० ४

आरम्भार्थी सावधारम्भप्रवृत्तः कुत आरम्भार्थी यतः प्रा-
ण्युपमर्हबादानुवदकैतद्वृत्त एव तद्यथा जाहि प्राणिनोपैरे रेव
धानयन् इतथापि समजुजानासीति, ॥ टी० (तेह-
आरंभद्वी) तं अनधीताचारगोचर जिज्ञाचर्यास्ते न स्वेव-
मत्तपरीयह तर्जिताः सखाविद्वानिभिः शाक्यादिजिरात्मसाप-
रिणामिता इह मनुष्यश्लोके आरम्भार्थिनो जयन्ति ते वा
शाक्यादयोऽप्ये वा कुशीजाः सावधारम्भार्थिन ॥ इति

आद्या० अ. ७ अ. १ ॥

आरम्भनिस्सिय-आरम्भनिश्चित त्रि० आरम्भे हिंसादिके सावधानुष्ठानरूपे निश्चयेन श्रिताः सम्बन्धा अधुपपन्ना आरम्भनिश्चिताः हिंसादिकसावधानुष्ठानेऽधुपपन्ने (जे इह आरम्भनिस्सिया सूत्र० भु० १ अ २ ॥ जे य आरम्भनिस्सिया,) ये आरम्भे वर्षापसदानानारूपसावधारम्भ निश्चिता यंत्रपीठन निर्माणकर्मोद्धारवाहादिभिः क्रियाविशेषै जीवोपमर्हकारिणि इति, ॥ सूत्र० भु० १ अ० १५ ॥ (मंदा आरम्भनिस्सिया) ॥

आरम्भे प्राण्युपमर्हकारिणि व्यापारे निश्चिता आसक्तास्सम्बन्धा अधुपपन्ना इति ॥ प्राण्युपमर्हकारिणि विवेकिजननिश्चिते आरम्भे व्यापारे निश्चयेन नितरां चाश्रिताः सम्बन्धाः पुण्यपापयोरमात्र इत्याश्रित्य परलोकातिरपेक्षयाऽऽरम्भनिश्चिता इति ॥ सूत्र० ॥ भु० १ अ० १ ॥

आरंजदोष-आरम्भदोष- पु० क्रियाफले (पाणोषजीविणो स्तिय त्रिप्यंतारंमदोषेण) पाकोपजीविन इति कृत्वा त्रिप्यंतरे आरम्भदोषेणाहारक्रियाकरणफलेनेत्यर्ह इति ॥ दश० अ० १ ॥

आरंजपक्षिमा आरम्भप्रतिमा स्त्री० अष्टम्यां प्रतिमायाम् अष्टौ मासान् स्वयमारम्भं न करोतीत्यष्टमी ॥ अ० अभि २ ॥

आरंजपरिग्रहव्याय-आरम्भपरिग्रहव्याय-पु० आरम्भपरिग्रहवर्जने (नाशेण जिणमयमि उ आरंभपरिग्रहव्यायो) पं० अ० ॥ भावेनेति भावनः परमार्थतः जिनमत एव रत्नादिजेतृत्वाजिनः । तस्मै एव वीतरागशासन एवेत्यर्थः आरम्भपरिग्रहव्यायः । अत्यमाणात्मपरिग्रहवर्जनं जिनशासन एव न्याशासनेष्वारम्भपरिग्रहव्यायपानवगमात्सम्यक्त्यागानुजय इति गाथार्थः ।

आरम्भपरिग्रहस्वरूप प्रतिपादनायाह

पुढवाइसु आरंजो परिग्रहो धम्मसाहणं मुत्तु,
मुत्तय तत्थवाहो इरयरो मित्तयतमाईओ ॥ ७ ॥

व्याख्या । पृथिव्यादिषु कार्येषु विषयतृतेषु आरम्भेऽन्यारम्भणमारम्भः संघट्टनादिरूपः परिग्रहणं परिग्रहः कसौ द्विविधः बाह्यायंतरद्वयं तत्र धर्मसाधनं मुख्यवर्त्तिकादि मुक्त्वा बाह्य इति संबंधः । अन्यपरिग्रहणमिति गम्यते, मुत्तुं च तत्र धर्मोपकरणबाह्या एव परिग्रह इति इतरस्यांतरपरिग्रहो मिथ्यात्वादिरेव आदिशब्दादधिराति दुष्टयोगा गृह्यते परिगृह्यते न कारणतृतेन कर्मणा जीव इति गाथार्थः ।

रथागशब्दार्थं व्याख्येयस्तुगह ॥

चाउमेसि संगं मणवयकाएहिं अप्पविसिओ ।

एसा खलु पव्वज्जा मुखफज्जा होइ नियमेणं ॥

व्याख्या । त्यागः प्रोउज्जनमन्यो रारम्भपरिग्रहयोः सम्यक्प्रवचनोक्तेन विधिना जनोवाक्यैः त्रिभिरप्यप्रवृत्तिरेव । आरम्भेपरिग्रहे च मनसा वाचा कायेनाप्रवर्त्तनमिति भावः एषा क्वचित्ति एवैव प्रवज्या यथोक्तस्वरूपा मोक्षफला भवतीति-मोक्षः फलं यस्याः सा मोक्षफला जयति नियमेनावश्यं तया भावमंतरेणारम्भादी मनोऽप्रवृत्त्यसंभवादिनि गाथार्थः ॥

आरम्भपरिणाय आरम्भपरिज्ञात पु० आरम्भः पृथिव्याद्युपम-

र्देन लक्षणः परिज्ञातस्तथैव प्रत्याख्यातो येनसाधारम्भपरिज्ञातः आद्यः अष्टम्या उपासकप्रतिमायोरपेते आद्ये तथा च समवायाङ्गे अष्टमी मुपासकप्रतिमामधिकृत्य (आरंभपरिणाय) ॥ सम० ११ ॥ आरंभः पृथिव्याद्युपमर्देनलक्षणः परिज्ञातस्तथैव प्रत्याख्यातो येनासाधारंनपरिज्ञातः आद्योऽष्टमीप्रतिमेति ॥

आरम्भपसत-आरंजप्रसक्त त्रि० आरम्भेषु पृथिव्याद्युपमर्देषु प्रसक्तस्तत्परः आरम्भतत्परे ग० अ. २ ॥

आरंजय आरम्भज त्रि० आरम्भः सावधानुष्ठानं तस्माज्जातमारम्भजं सावधानुष्ठानेन जाते ॥ आद्या ० अ ३ अ० (आरंभजं दुक्खमिणंति गच्छा) ॥ आद्या० अ २ अ १ ॥ आरम्भ सावधानुष्ठानं तस्माज्जातमारम्भजं किततदुक्खं तत्कारणं वा कर्म इवमिति प्रत्यक्त गोचरपक्षमशेषारम्भप्रवृत्तप्राणिगणानुजयमानमित्येतत् ज्ञात्वा परिच्छिद्य निरारम्भो हृत्यऽऽप्तमहिते जायते सावधानुष्ठानमारम्भजं किततदुक्खमिवमिति एकप्रमाणप्रत्यक्तं तथा हि दुष्पिसेवा चापिज्याहारम्भप्रवृत्तो यच्चार्यमानसं दुःखं मनुभवति तदा चाप्रगोचर इत्यतः प्रत्यक्ज्ञानियापिनेदमुक्तमिति रूपप्रदर्शने इत्येतदनुभवसिद्धं दुःखं ज्ञात्वा मृताच्चाप्यधर्मं विद्मद्भवद्भवन्तीति (पाणाश्चाप दुर्विहे पक्षे तंजहा संकल्पभोअ १ आरंभभोअ २) आद्या० ॥ आरंभाज्जातस्तत्परः आरंभो हलदंतादृक्प्रवृत्त्यनल सूनाप्रकाशस्तस्मादुक्खवदनक पिपिलिकाध्यान्यगृहकारिकादि संघट्टनपरितापा पद्मावण लक्षण इति । आद्या० ।

आरंजपसउहिद्वज्जय-आरंजप्रेषोहिद्वज्जय-पु० अष्टम्या मुपासक प्रतिमायां तथाच पञ्चाशके ।

आरंज पसउहिद्व वज्जण, समणजुणय ।

पं० वृ० १ तथा आरंभश्च स्वयं कृष्यादिकरणं प्रेषश्चप्रेषणं परेषां कृष्यादिषु प्रवर्त्तने उहिष्टं चाधिकृतधावक मुहिश्य स चेतने सद्चेतनीकृतं पक्षं वा यो वर्जयति परिहरते असाचारं प्रेषोहिद्वज्जयः प्रतिमेति प्रकृतमेव इह च प्रतिमाप्रतिमावनेरनेदादेवमुपन्यासः ॥ १५ ॥

आरंजरय-आरंजरत-त्रि० सावधानुष्ठानरते ।

जेमयआरंज रया,तेजीवा होति अप्पह दोमयण,

तओमहापावयरा, जे आरंजपसंसंति । दश० ।

आरंजवंत-आरंजवत्-त्रि० आरंजप्रवृत्ते पं० विब० ९

आरंजवज्जय-आरंजवर्जक-त्रि० आरंजपरिहारके० यच्चैका दशमुपासक प्रतिमास्वष्टमी प्रतिमेति प्रश्न. छा ५ अष्टौमासान् स्वयमारंभं न करोतीत्यष्टमीति । अ० अ० २ ।

आरंजविणाय-आरंजविनय-पु० आरंभाभावे. आ० अ. ४ अ. २ ।

आरंजविणायि (न) आरंजविनायिन्-पु० आरंभविनय आरंभाज्जावः सविद्यते येषामिति मत्वर्थीयः आरंजाजावयनि । आद्या० । अ० ४ अ० २ ।

आरंजसंज्ञिय-आरंजसंज्ञत-त्रि० आरंजैः संभृता आरंभसंज्ञता आरंभपुष्टे । आरंभ संज्ञिया कामा नते दुःखविनोयगाः । आरंभैः सम्यक्कृता आरंजपुष्टा आरंभाश्च जीवोपमर्दकारिणोऽतो नने काम संज्ञताः आरंभनिश्चिताः परगृहनिविष्टाः दुःखयतीति दुःखमष्टप्रकारं कर्म तद्धिमोक्षकामवति तस्याऽपनेतारो जयतीत्यर्थः । सू० भु० १ अ० १५ ।

आरंजसत्त्व-आरंजसत्य-त्रि० आरंभोजीवोपघातस्तद्विषयं
सत्य मारंभसत्यं आरंभविषये सत्ये भ० श० ८ उ० १ ।

आरंजसत्त्वमण्यग्रोग-आरंजसत्यमनः प्रयोग-पुं० आरंजो
जीवोपघातस्तद्विषयं सत्यमारंभसत्यं तद्विषये यो मनः
प्रयोगः आरंभ सत्यविषयक मनः प्रयोगे भ० श० ८ उ० १ ।

आरंजसत्त्वमण्यग्रोगपरिणय-आरंजसत्यमनः प्रयोगपरिण-
त-त्रि० आरंजो जीवोपघातस्तद्विषयं सत्यमारंभसत्यं
तद्विषये यो मनः प्रयोगस्तेनपरिणतं यत्तत्तया आरंजसत्य-
विषयक मनः प्रयोगपरिणते द्रव्यादौ (जडसत्त्वमण्यग्रोग
परिणत किं आरंज सत्त्वमण्यग्रोग परिणत अणा रंभसत्त्वम-
ण्यग्रोग परिणत) ज० श० ८ उ० १ ॥

आरंजसत्त्व-आरंजसत्त्व-त्रि० आरंजे सावधानुष्ठानरूपे सक्तो
लभ्यः आरंभलभ्ये । सू० भु० १ अ १

वेराणुगिष्ठे (पात्रान्तरे आरंजसत्त्वो) णिचयंकरेति,
इओ चुते सुनुहमद्वुगं । तम्हाउमेधावि समिक्ख ध-
म्मं चरेमुणी सव्वओविप्पमुको ॥ ८ ॥ त० टी० ।

व्या० । येन केन कर्म ॥ परोपतापरूपेण धैरमनुबध्यते ज-
न्मान्तरशतानुर्याय भवति तत्र गृहो वैरानुगृहः पात्रान्तरं
वा (आरंजसत्त्वो) आरंभे सावधानुष्ठानरूपे सक्तो ल-
भ्यो निगनुकम्पो निचयं द्रव्योपचयं तन्निमित्तापादितकर्मनि-
चय स्थाना भयुतो जन्मान्तरं गतः सन् वाकरोति उपावृत्ते स
एव तत्र उपावृत्तेरः कृतकर्मोपचय इत्यतोऽस्मान्स्थानाभयुतो-
जन्मान्तरं गतः सन् दुःखयतोति दुःखं नरकादिकयातनास्था-
न मर्यतः परमार्थतो दुर्गे विषमां दुरुत्तरमुपैति यत एयं तत्त-
स्मान्मन्त्रावी विवेकी मर्यादावान् वा संपूर्णसमाधिगुणं जाना-
नो धर्मे श्रुत चारित्राख्यं समं कृया श्लोच्यांगीकृत्य मुनिः साधुः
सर्वतः स बाह्यान्तरात्सगाहि प्रमुक्तोऽपगतः । संयमानुष्ठान
मुक्तिगमनेकहेतुनूतं चरेदनुतिष्ठेत् कथारंभादिसंगाऽप्रमुक्तो
निःश्रितभावेन विहरेदिति यावत् ॥ (आरंभसत्त्वापकर्तिसंगं)
आरंजण मारंभः सावधानुष्ठानम् तस्मिन् सक्तास्तत्परा
इति । आ० अ० १ उ० ७

आरंजसमारंज-आरंजसमारंज पु० आरंज्यं विनाश्यते इ-
त्यारंजाः जीवा स्तेषां समारम्भ उपमर्हः अथवा आरंभः
कृष्यादि व्यापारस्तेन समारंजो जावोपमर्हः अथवाऽरंभो
जीवानां मुपलक्षणं तेन सह आरंभः परितापन मित्यारंभः
समारम्भः जीवोपमर्हः कृष्यादिव्यापारेण जीवोपमर्हं परिताप-
सहिते जीवानां मुपलक्षणे च प्राणवधे च तथा च प्रश्रय्यकरणे
प्राणवधस्य गौणनामान्यधिकृत्य आरंजः समारंजः प्राणवधस्य
पर्यायः इति प्रह्न० । द्वा० १ ।

आरंजि (न) आरंजिन्-पु० पापारंभावेषिणि ॥

वण्णदेसीणारंजे कंचण सव्वओए ।

कप्पमुह विदिमप्पतिप्पे ॥ आ० अ० १ उ० ॥

सचैवं नूनः सञ्चारंभी स्यात् कुमारं परित्यागेन न पापा-
रंभावेसी जवतीत्यर्थः आचा० सूत्र० भु० १ अ० ११ ।

एतेहिं महिं काण्हिं, तं विज्जं परिजाणिया ।

मग्गमा काय वक्कण, णारंजी ण परिग्गही ॥

व्या० । पभिः पूर्वोक्तैः बहूनिपि कायैस्त्वस स्थावररूपैः
सूक्ष्मबाह्व पर्वतका पर्याप्तकनेदनिजैर्नोर्जी नाऽपिपरिग्रही
स्यादिति संबंधः । तदेतद्विधान् सञ्चितको हपरिग्रहा
परिहाय प्रत्याख्यान परिग्रहा मनोवाक्याय कर्मनिर्जोवोपमर्ह-
कारिणामारंभ परिग्रहं च परिहरेदिति ॥

आरंजिया-आरंजिकी-स्त्री० आरंभः प्रथिव्याद्युपमर्हः स प्र-
योजनं कारणं यस्याः साऽऽरंभिकी । स्या० ज्ञा० १ क्रिया-
जने-ज० श० १ उ० १ ॥

आरंजिया किरिया दुविहा पं० तं० जीवआरंजिया
चैव अजीव आरंजिया चैव ॥ स्या० ज्ञा० १ ।

जीवमारंजियाचैवस्ति-यजीवानारंभ माणस्योपमृदुतः कर्म
बन्धनं सा जीवारंजिकी अजीवारंभिया चैवस्ति
यथाजीवान् जीवकलेवगणि पिष्टादिमयजीवाकृतीश्चवत्सा-
दीन्वा रंजमाणस्य सा अजीवारंभिकीति स्या० आवा० चू० ।
आरंजियाणं जंते ! किरिया कस्स कज्जइ गोयमा !

अन्नयरस्स वि पमत्तसंजतस्स, प्रज्ञा० ॥ पद २२ ॥

अन्नयरस्स वि पमत्तसंजतस्स इति ॥ अत्रापि शब्दो निज-
क्रमः प्रमत्त संयतस्याप्यन्यतरस्य एकतरस्य कस्यचित्प्रमादे
सति कायदुःप्रयोगजावनः पृथिव्यादेरुपमर्दसम्भयात्-
अपिशब्दोऽन्येषामधस्तन गुणस्या न वर्तिनां नियम प्रदर्श-
नार्थः प्रमत्तसंयतस्याप्यारंजिकी क्रिया जवति किं पुनः
शेषाणां देशविरति प्रवृत्तीनामिति एव मुत्तरत्रापि यथायाग-
मपिशब्दभावात् कर्तव्या ॥

आरंजोवरय-आरंजोपरत-त्रि० सावधानुष्ठानादुपरते ॥

जे य पप्पाणमते पवुच्चा आरंजोवरता सम्ममेयंति
पामह । आचा० अ० १ उ० १ ।

आरंजः सावधोयोगस्तस्मादुपरता आरंजोपरता इति ।
आचा० ।

संतु पप्पाणमते बुद्धे आरंजोवरण सम्ममेयंति पासह
आचा० अ० ४ उ० १ ।

सावधानुष्ठानमारंभस्तस्मादुपरता आरंभोपरता इति ।

आरकल-आरक-पु० आरक-अच-हस्तिकुभाघः स्यसे, आर
क्रमप्रभवमत्य सृणि शिताग्रां । माघः । हस्तिमस्तकचर्मण,
सैन्येच रक्कके, त्रि० (सहसाहस्र मारकं मध्यगे रक्कसां कपिः
जडिः (तेषामारकभूतान् पुर्वं दैवं नियोजयेत् । मनुः
वाच० ॥

चोरो य णगरक्खेण परिजस्समाणो तत्थेवअत्तिगतो
नि० चू० १ उ० । आ० म० ।

राक्षामात्मरक्षक-स्या० ज्ञा० ३ उ० १ उ० १ । अथवा, अथवा
प्रदंरुकारित्वाद्युप्रा इति । आ. म. उ० आदिराजेनारक्षक
त्वेन व्यवस्थापितास्तद्व्याख्या इति स्या० ६ ज्ञा० । भावे
चञ् रक्षायां-पु० वाच० ॥

आरविखय-आरक्षिक-पुं० कोट्टपात्रे । वृ० ।

आरविखय पुरिसेहिय अहोरायं रक्खिज्जइ नि० चू० १ उ० ।

आरविखयो पुव्वज्जिओ आरविखोति ।

देववासिगो ॥ नि० चू० १६ उ० ।

आरक्षियपुत्रेण हिंसेतेण चोरोत्ति काञ्चन जङ्घणाद्व्या
आव० म० ॥

आरग-आरक- पु० आक्षेपे. व्य० १ उ० ।

आरगय-आरगत- त्रि० आराङ्गास्थिते (आरगयाई सदाई
सुणेई जो परगयाई) आराङ्गास्थितानिन्द्रिणोचरानि-
त्यर्थः । अ० ५ श० ४ उ० ॥

आरण-आरण-पु० सकलविमान प्रधानारणायतंसकाभिधान
विमान विशेषोपलक्षित आरणः । अनु० । कल्पजेदे, सम० १०५ ।
क०पोपग वैमानिक देशलोकभेदे. च० विशेष० (आरणाभक्षु
याचेवई इक्ष्णो वमांसुरा) उक्त० अ० २२ । प्रज्ञा० पद० २१ ।
आरनाल-आरनाल-न० सौधरे पानकजेदे ॥

मेज्जं पुण पाणगजायं जाणेज्जा तंजहा तिस्रोदगं वा-
तुमोदगं वा जवोदगं वा आयायं वा सौवीरं वा सुष्ठ
वियदं वा अमतरं वा तदुपगारं पाणगजायं पुव्वामेव
आलोएज्जा । आचा० अ० १ उ० ७ ।

व्या० । यत्पुनः पानकजातमेवं जानियात् तद्यथा तिस्रोदक
तिस्रोः केनचित्प्रकारेण प्रासुकीकृतमुदकमेवं तुल्यं यदैवा तथा
आचाम्भ मवश्यानं सौवीरमारनालं शुक्रविकटं प्रासुकमुदक
मन्यन्ते तथा प्रकारे द्वाङ्गापानकादि पानकजातं पानीयसा-
मान्यं पूर्वं मेवावशोकयेत्पश्येत् ।

आरक्षय-आरक्षक- न० आक्षेपके लौकिकं भुतप्रक्षिप्तं
लौकिकत्वारणकादि दृश्यमिति । आ० म० उ० १६ । (आरक्षय)
त्रि० आरक्ष्यं रात्रीत्यारक्ष्यताः आरक्ष्यगंतारि । नि० च०

आरक्षराशि-आरक्षराशि पु० नि० कर्म० आरक्ष्यशब्दोत्ते-
सिंदे मकरादिमासे दिवसे मेष वृषचराशौ । वाच० ।

आरक्षिय-आरक्षक पु० अरण्ये वसत्यारक्षकः कंदमूल
फलाहारे तापसे । दशा० अ० १० अरण्ये वसत्यारक्षकास्तेच
कन्दमूलफलाहारास्ततः कंचन वृक्षमूले वसतीति सूत्र. । शु०
२ अ० २ । अरण्येजवाआरक्षकाः तीर्थिकविशेषे ।

आरक्षिक पु० अरण्ये चरत्यारक्षकः कंदमूलफलाशिनि ता-
पसादौ सूत्र० अ० २ अ० २ ।

आरत-आरत पु० ईषद्वक्तवर्णे, वाच० । आरत मीषद्वक्त
मिति आचा० । अ० २ उ० ३ । तद्वतिसम्यगनुरक्तेच त्रि०
भावे. क. अनुरागे. न. वाचा० ॥

आराक्षिय-आराक्षिक- न० । दीपार्तिक्ये, (आराक्षिकं जिना-
र्थायाः, कृतं आर्क्षेज्वलच्छिन्नं । दीप्यमानौषधीचक्रं शीघ्रगं-
गविम्वकम् । अ० अधि० २ ॥

आरक्ष-आरक्ष- त्रि० । आ० रा० क० संसिद्धे० तिका०
फिअ० आरक्षायनिः तदपत्ये. पु० स्त्री० । वाच० । आरक्ष०
त्रि० आ० रज० क० कृतारम्भणे, (आरक्ष्याद्व्यकार्याणां कर-
णं परिवर्तकः) अनारब्ध कार्ये पचतु इत्यादि ॥
यस्य कियदंशकर्तुमारेभे तादृशः पदार्थ आर-
क्षः । वाच० कट्टिरमारको-नि० अ० उ० भावे. कः ॥
आरंभे न० । वाच० ।

आरज (रज)-आरज- आर० रज० दवा० आ० आरंभे
सकः अक्षिप्तजादौ आरंभानुके मुम् आरंभः आरंजनं श्रिति-

तु आरंभे. । वाच० । आरंभे रमे रजद्वयी ५४ इति प्राकृतसुत्रेणा-
कः परस्य रमे रज इव इत्यादौ वा भवतः । आरंभइ आर-
बइ । आरजइ ॥ प्रा० व्या० ॥

आरज(रज)इत्ता-आरज्य-अव्य० । आ० रज० इत्यप् । उपक-
मेत्यर्थे. ॥

आरजंत-आरजमाण-त्रि० । आरंभं कुर्वति आरमिष्ठ आर-
मंता. आरजमाण इति । स्या. उ० ७ । विनाशयति च स्त्रियां
ङीप् । संप्रदृता रजन्तीय आरजमाणा तानेव षट्कायान्
विनाशयतीति । पि० कृत्ति० ॥

आरजद-आरजद-न० । नाट्यभेदे स्या. उ० ४ अष्टाविंशतिमे
नाट्यविधिभेदे च आरजदं नाम अष्टाविंशतितममिति । राज० ।
स्वनामख्याते ४ दिवसजने । मुकुते पु० उच्चैवयआरजदो सो-
मिष्ठो पंच मंगलो होइ । द० प० ७ । आरः सामर्थ्येन गामी भटः
गरे वीरे० पु० । हेम० । वाच०

आरजदजसोत्त- आरजदजसोत्त- न० ३० नाट्यविधि-
भेदे आरजद जसोत्तं नाम त्रिंशत्तममिति । राज० । आ० म० ॥

आरजदा- आरजदा- स्त्री० प्रमादप्रतिश्लेखनाभेदे (आरभ-
मासम्भवा वज्रैयव्याय मोक्षशी तस्या) आरभटा विधेर्वि-
परीतकरणं १ त्वरितं २ पृथक् ३ नवीनवस्त्रग्रहणं एषा प्रथ-
मा प्रमाद प्रतिश्लेखनेति । स्या० । उ० ६ ॥

आरभटा वितयकरणं रूपा अथवा त्वरितं सर्वमारभमाण-
स्याथवा प्रत्युपेक्षिता एवैकत्र यदन्यान्यवस्त्रग्रहणं सा आर-
भटा सात्र वर्जनीया सदोषत्वात् इति. (वित्तहकरणे च
तुरियं अक्षं अक्षं च गिराहआरजदा) अ० अ० ३ ॥
वितथं विपरीतं यत्करणं तदा रभटाशब्दे नोच्यते साचारज-
टा प्रत्युपेक्षणा न कार्या इत्यर्थः । वा विकल्पेनेयं आरजटो-
च्यते यदुत त्वरितमाकुलं यदन्यान्यवस्त्रग्रहणं तदा रजटा
शब्देनोच्यते । पंच० औ०

आरजनी-आरजटी- स्त्री० आरज्यतेऽनया आ० रज० भट-
दङीप् नाट्ये. । रचनाभेदे- वाच० ॥

आरजिय- आरजित- न० नाट्यविधिभेदे (अप्येगइयादे-
वा आरजियं णट्टविहिं उपदंसेइ) राज० ॥

आरमण- आरमण- न० आ० रम० जावे० ल्युट्. आरामे
विश्रामे. आरम्यतेऽनेन करणे ल्युट् आरति साधने । वाच० ।

आरय- आरत- त्रि० आ. रम्. क. उपरते विरतेचः । सूत्र०
अ० १ अ० ४ । अपगते । सूत्र. अ० १ अ० १५ ॥

आरयमेहुण- आरतमैयुन- त्रि० आरतमुपरतं मैयुनं कामा-
मिक्षाणो यस्यासा वा रतमैयुनः । सूत्र० अ० १ अ० ४ ॥
(ददे आरय मेहुणे) आरतमुपरतमपगतं मैयुनं यस्यस-
आरतं मैयुनोऽपगतेऽगमदनकामाभावाच्चसंयमे इदोसौ जव-
तीति । सूत्र० अ० १ अ० १५ ॥

आरव- आरव- पु० म्नेच्छदेऽनेदे- जं० ॥

तत्र जवेम्नेच्छजाति भेदे । प्रश्न० । द्वा० ॥ १ ॥

स्त्रियां ङीप् आरवीहि । अ० । श० ए । उ० ३३ ॥

आरवग- आरवक- पु० आरवदेशोद्भवे म्नेच्छविशेषे
आरवके रोमके अक्षसंनविसयवासी अपेक्षु रे काक्ष-

मुहे जेनेए अ उत्तरेवेअहु संसिआअ मेऊजा जाईबहु-
प्यगारा ॥

व्या० आरबकान् आरबदेशोऽनुवान् रोमकांश्च रोमकदेशो-
ऽनुवान् काश्चमुत्तान् जोन्कांश्च स्वेच्छविशेषानिति । जं० ॥

आरमंत-आरसत्- त्रि० विलपति आरसंतोसु भेरबमतिभी-
षणं शम्बरसन् विलपति ७० अ० १९ ॥

आरसिय-आरसित- न० आरटिते (इमेणदारणं आयमे-
सेण खेव महया ३ सहेंणं विधुटे विसरे आरसिए तपणं
पयस्स दारगस्स आरसिय सहें सोळा णिसःम इस्थिणा-
उरे बहवे णयरे गोरुवा जाव भीया । विपा० अ० ३ ।
महया ३ विधि आरसित महता विधिं त्येवं चीत्कारेणेत्यर्थः
आरसित आरटित ऋजति सुभगवया आरसियन्ति । भा०
म० । अ० १ ॥

आरा-आरा-स्त्री० आ० अ० अ० अ० चर्मनेदकात्ममेवे । लौ-
हास्त्रे प्रतोदेव । वाच० । (तत्ताहि आराहि निबोजयन्ति)
सू० ध्रु० १ । अ. १ । तत्ताभिराराभिः पीडयमानास्तस्य त्रुपा-
नादिके कर्मणि निबोजयन्ते व्यापार्यन्त इति । सूत्र० १ अ. ५ अ०

आराम-आराम-पु० आरम्यतेऽत्र आ रम् आधारे घञ् आगत्या
गत्य जोगपुरुषा । वरतरुणीभिः सहयत्र रमन्ते क्रीरुति स आरा
मो नगरात्तातिदूरवर्ती क्रीडाध्यस्तनरुणः । राज० । माधवी
मताद्युपेतं दम्पति रमणाभये वनविशेषे प्रश्न० ४ द्वा० ॥
(आरामुज्जामणाभिरामपरिमणिरयस्म) आरामे रम्पति
रतिस्थानवता गृहोपेनवनविशेषे रति प्रश्न. ३ ८१०

आरामाः पुण्यजानिप्रधाना वनस्वरूपा इति. जं० प्र० १९ श.
३३ ७० । स्था० । ज० ५ । औप० । आरमन्ति येषु माधवी
मतागृहादिषु दंपत्यादीनि ते आरामाः । ज्ञा० १ अ० । दशा०
ज० ५ श० ७ ७० । औप० । (आरामाश्च) आरामा विविध
वृक्षमतेषां गजिताः कदल्यादिप्रभृतिगृहेषु स्त्रीहितानां पुंसां
रमण स्थानभूता इति. । स्था० २ ज० । (आगमसुवा)
आरामेषु कदल्याद्यग्राहितेषु स्त्रीपुंसयोः क्रीडास्थानेषु ।
कल्प० । रमणीयता इति शयेन स्त्रीपुरुषमिधुनानि यत्रारमंतिस
विविधपुण्य जात्युपशोभित आरामः । अनु० । माधवी मतासु
दंपत्यादीनि वेष्वारमन्ति क्रीरुति ते आरामाः पुण्यफलादि-
समृद्धानेकवृक्षसंकुलानीति । अनु० । (आरामसुय) आगत्य
रमन्तेऽत्र माधवीमतागृहादिषु दंपत्य इति स आराम-
पुष्पादिमदवृक्ष संकुलमिति० । जी० ३ प्रति० । भा० १ अ० ।
राज० । आरामा वनोद्यानचूमय इति कृत्रिमवनं वाटिक-
यांच स्त्रियोऽधिकृत्य तन्नुल्लेखकालिके (आरामोक्तमरथरस)
आरामः कृत्रिमवनं कस्य कर्मरजसः कर्मपरागतस्य यदा कर्मच
निविर मोहनीयादि रक्षकामः स्वस्वचौरः कर्मरच तस्यारामो-
वाटिकेति । तं० । आरामयतीत्यारामः आराम कारकं त्रि० ।
स्त्रियोऽधिकृत्यान्वागङ्गे (एसंस परमारामो जाओलांगमि
इतिओ) आचा० अ० ५ ७० ४ आरामयतीत्यागमः पर-
मश्वासावारामअपरमारामः ज्ञाततत्त्वमपिजनं हास विहा-
सापाङ्गे निरीक्षणार्थिजिर्विष्योर्कार्यमोदयतीत्यर्थः । आ०
अ० ५ ७० ४ वृत्तरत्नाकरटीकोके चोरशमिभरगणै राराम
इत्युक्ते दृष्टकर्मदेव आ-रम जावे घञ् आरसौ । अन्तःसुखो
मत्तारामः । गीता० अन्तरात्मनि आरामो यस्येति द्विप्रहः ।
गद्ययुक्तिवियारामो मोक्षपार्थ स जीवति गीता. वाच० ६ हा.

रामं परिहाय अह्नीणगुप्तो परिष्वप आचा० अ. ५ ७० ६
इहास्मिन् मनुष्यलोके आरमणमारामो रतिरित्यर्थः । सचा-
रामः परमार्थचिन्तायामात्यन्तिककान्तिक रतिरूपः संयमः
तमासेवनपरिहया परिहाय आह्नीनो गुप्तश्च परिष्वप
आचा० अ० १ ७० २

आरामगय-आरामगत-त्रि० आरामो विविधपुण्यजात्युपशो-
भितस्तत्रगते आरामगयं वा स्था० ज० ५ ।

आरामागार-आरामागार-न० आरामेऽगारं गृह मारामागारं
आराममन्व्यगृहे (आरामागारेसुवा) आराममन्व्यगृहाण्यारामा-
गाराणीति आचा० आगेतगारे आरामगारे समणउत्तीतण
उवेतिवास आरामेगारमागारमिति सूत्र० अ० २ अ० ६

आरामिय-आरामिक-त्रि० आरामे तच्छृणु निरुक्तः उद्यमान
पात्रे, मासिके, (आरामिउ पढइ) भा० म० । सायब्रभया
आरामियेण गहिया नि० क० ७० १ । स्था० ज० ४ ॥

आराहग (य) आराधक-पुं० निष्पादके, औप० । आराध-
यति सम्यक् पात्रयति बोधिमित्याराधकः । राज० । ज्ञाना-
धाराधनवति. । पंचा० वृ० ८ । आराधकोज्ञानादीनामारा-
धयितेति. म० श० ३ ७०१ । (आराहप विराहप ज्ञानादीना-
राधयतेति) प्रति० मोक्षमार्गस्याराधकः कुञ्जइत्यर्थ. अ० श० ८
६७० । सहृष्टिराराधकः आराधको ज्ञानाधाराधनकर्तेति. प्रति० ।
(नहुते आराहगाजगिया) आराधका उत्तमार्थ साधकाः ।
आतु० । आराधको ज्ञानाधाराधनकर्तेति ॥ आराधकस्यफलं
पंचाशके. यथाः ॥

आराहगो य जीवो, सब्वट्टजवहिं पावतोणिय मां, ।

जम्मादिदोस विरहा, मासय माक्खवुं णिव्वाणम् ॥ ५० ॥

व्या० । आराधकश्च ज्ञानाधाराधनाधानं च शब्द पुनरर्थः
जीव प्राणी समाष्टमर्थैः सप्तभि रष्टाभिरित्यर्थः इदं च जघन्या
राधनामाश्रित्योक्तम् अन्यथा तद्वच एव कश्चित् सिध्यतीति
एतेषु समाष्टौ नवा आराधनायुक्ता दृष्टव्याः इतरथा तु सप्तैव
प्राप्नुवन्ति त्रयं ते नियमादवश्यं तथा कुतः किंचिदं किमित्याह ।
जम्मादिवदोषविरहा ज्ञातिजरा मरणप्रजृति वृषणाद्विषां गादे-
तच्छपदं शास्वत सौख्यमित्यनेन प्राप्नोतीत्यनेन वासं बन्धनी-
यं शास्वत सौख्यं तु नित्यसुखमेव ननु स्वास्थ्यमात्रं निर्वाणं
निवृत्तिमिति गार्थः । अथ आराधकस्य कथं भवति. आच०
संसेसुजंगंमुअ, वडंतोविदेसमारोहो ।

जहिपुणसव्वाराहण, मिच्छासितेण निसामेहि

व्या० । जेपेपुयोगेण अवर्तमानः सम्यक्शास्त्रोक्तेन म्यायेन
प्रत्युपेक्षणं कुर्वन्नपिदेशकः आराधकएवअसौ ननु सर्व मारा-
धितं जयति तेन यदि पुनः समुज्जाराधनामिच्छतीत्यादि सुरामां
कथंच सर्वाराधको भवत्यत आह ।

पविंदिएहिं गुत्तो, मणमाई तिविह करण मा उत्तो ॥

तवणियम संयममि, जत्तो आराहगो होई ॥ ४६ ॥

व्या० । पंचभिरिन्द्रियै र्गतिः मानसादिना त्रिविधेन करणेन
युक्तो यत्नवान् तपसा । आदशाविधेनयुक्तः नियम इन्द्रिय
नियमो नो इन्द्रिय नियमश्च तेन युक्तः संयमः समदशप्रकारः
दुह विकाओ आउकाओ वाउकाओ वणस्मइकाओ
बे इंदिय ते इंदिय चउरिंदिय अजीवकाय संजमो पेहे ।

उपेहो धर्मजणं परिहावणं मणवइकाए ॥

अत्र संबतः सन् मोक्षस्य आराधको भवति प्रकृत्या वा वा
आराधकः ।

“सिद्धेउवसं पप्पो, अरहंते केवलिचिजावेणं ।

इत्थो एगयेरेणं वि, एएण आराहेउ होई ॥ २० ॥

“अज्जाइं गारवेणं य, बहु सुयमयेण वावि दुच्चरिय ।

जेन कहंति गुरुणं, नहुते आराहगा हुंति ॥ २१ ॥

पंच महन्वय सन्वय, संपुष्प चरित्ती सीलसंजुत्ता ।

अहतह मया महेसि, हवंति आराहग समाणं ॥ २२ ॥

पन्निमासुसीह निक्कीलियासु, गोरे अज्जिगाहा ईसु ।

अब्बीह अज्जंतर एवं, जयतवे समणु रत्ता ॥ २३ ॥

अवि हलशीला पारा, पन्निवा जेय उत्तमं अहं ।

पुब्बिज्ञायमाणय जणिआ आराहणा चेव ॥ २४ ॥

जह पुव्वुहु अगमाणा, करण विहिणोवि सागरोपोओ ।

सीरासकं पावई, रहितं अवल्लगाइहिं ॥ २५ ॥

तहसुकरणो महेसी, ति करण आराहउ धुवं होई ।

अहलहइं उत्तमं हंतं, अइल्लानं नूणं जाणं ॥ २६ ॥

आराधकत्वं विराधकत्वं च ज्ञाताऽध्ययने-यथा.

एकारस मस के अहे पप्पुत्ते एवं खलु जम्बू तेणं
कालेणं तेणं समणं रायगिहे एयेरे मामी समोसदे
गोयमा ? । एवं बयासी कहणं जंते ! जीवा आराहगा
विराहगा वा जवंति सेजहा नाम ए एगंसि समुहकंझंसि
दाव दवानामा रुक्खा पप्पुत्ता किएहा जाव निउरंव
नूया पत्तिया पुप्फिया फल्लिया हरियण रिरिज्जमाणा
सिरीए अतीव उवसोजेमाणा चिहंति जयाणं दीविव-
गाइंसि पुरे वाया पच्छा वाया मंदं मंदं वायं वायंति
तदाणं बहवे दावदवा रुक्खा पत्तिया जाव चिहंति अप्पे
गतिआ दावदवरुक्खा जुल्लजोना परिसायेय पंरुर पत्त
पुप्फफल्लामुक्क रुक्ख विव मिलायमाणा २ चिहंति एवा
मेव समणउसो जे अमहाणं निर्गंथोवा २ जाव पप्पुत्ति
एसमाणे बहूणं समणानं ४ सम्मं सहति जाव अहिया
सेति बहूणं अण उत्थियाणं बहूणं गिहत्थाणं
णोसम्मं सहति जावनो अहिया सेति एसणं मए पुरि-
से देस विराहए पप्पुत्ते समणउसो जयाणं समुहगाइंसि
पुरे वाया पच्छा वाया मंदवाया महावायावायंति तत्तेणं
बहवे दावदवा रुक्खा जुल्लजोना जावमिलायमाणा
चिहंति ! अप्पे दावदवा रुक्खा पत्तिया पुप्फिया फल्लिया
जाव उवसोजेमाणा चिहंति एवामेव समणउसो जे
अमहं निर्गंथोवा २ पप्पुत्ति समाणे बहूणं अणउत्थि
गिहत्थाणं सम्मं सह निवहूणं समणानं समणीणं
नो सम्मं सहति ४ एसणं मए पुरिसे देस आराहए

पप्पुत्ते समणउसो जयाणं तो दिविग्वातो समुहग वि
इंसि पुरेवाया जाव महावायावायंति तयाणं सव्वे दीव-
दवा पत्तिया जाव चिहंति एवामेव समणउसो जो जाव
अमहं पप्पुत्ति समाणे बहूणं समणानं बहूणं अण-
उत्थिय गिहत्थाणं नो सम्मं सहति एगणं मए पुरिसे
सव्वविराहए पप्पुत्ते समणउसो जयाणं दिविग्वावि
समुहगावि इंसि पुव्वपुरओ वायंति तयाणं सव्वे दाव-
दवा पत्तिया जाव चिहंति एवामेव समणउसो जे अमहं
पप्पुत्ति समाणे बहूणं समणानं ४ बहूणं अण उत्थि-
यगिहत्थाणं सम्मं सह एसणं मए पुरिसे सव्वाराहे
पप्पुत्ते एवं खलुगोयमा ! जीवा आराहगा विराहगा
वा जवंति एवं खलु जम्बू समणेणं जगवया महावीरेणं
एकारसमस अज्जयणस्स अयमहे पप्पुत्तेतिवेमि ।

ज्ञाता ० । अ० ११ ।

व्या० । अयंकादशविधियते अस्य च पूर्वेण सहायं संबन्धः
पूर्वैश्च प्रमाद्य प्रमादिनोर्गुणानिबुद्धिब्रह्मणावनयार्थोक्त्या
विहतु मार्गाराधनविराधनाभ्यां तावुच्यते इति सबद्धमित
सर्वं सुगमं भवरं । आराधका ज्ञानादिमोक्षमार्गस्य विराधका
अपितस्यैव (जयाणमित्यादि) दीविग्वा चैत्यादीपसंभवा
इत्युपरेवाताः मनाक् सचेह घातादित्यर्थः पूर्वविकसंबन्धिनां या
पथ्यावाता वनस्पतीनां सामान्येनहिता वायवः पश्चाद्वातावा
मन्दाः शनैस्संचारिणः महावाता उदरवाता घाति । तदा
(अण्पेगइयत्ति) अण्येके केचनापिस्तोका इत्यर्थः । (जुष्मत्ति)
जीर्णा इव जीर्णाः कोरुपवादि शाटनं तद्योगात्तेपिक्कोरु ।
अतएव परिशाटितानि कानिचिच्च पांरुनि पत्राणि पुष्पफल्ल-
ानिच्येषांति तयागुक्क बुक्कइवम्लायंतस्तिष्ठति इत्येव दृष्टांतो ।
योजनात्तस्यैव । एवामेवेत्यादि (अण्ठत्थियाणल्ल) अन्य-
युक्तिकानां तीर्थान्तरीयाणां कपिल्लादीनामित्यर्थः दुरवचना-
दीनुपसर्गाव नो सम्यक् सहत इति (एसणाति) एवंच नून
एषपुरुषो देशविराधको ज्ञानादिमोक्षमार्गस्य इयमत्र धिकल्प
चतुष्टयेपि भावना यथा । दावदववक्कसमुहः स्वजावतो द्वीप-
वायुनिः बहुतरदेदीः स्वसंपदास्समृद्धिमनुजवाति देशेनचा
समृद्धिं समुहवायुनिश्च देशैरसमृद्धिं देशेनच समृद्धिं
मुभयेषांच वायनामजावे समृद्ध्यत्रावमुभय सज्जावेच सर्वत-
स्समृद्धि मेवं क्रमेण साधुः कुतीर्थिकगृहस्थानां दुर्वचनार्दी-
न्यसहमानः कान्तिप्रधानस्य ज्ञानादिमोक्षमार्गस्य देशतोविरा-
धनां करोति भ्रमणादीनां बहुमान विषयाणां दुर्वचनार्दि
क्रमणेन बहुतरदेशानामाराधनात् भ्रमणादिदुर्वचनानां
त्वसहने कुतीर्थिकादीनां सहने देशानां विराधनेन देशत
एव आराधनां करोति । उत्रयेषामसहमानो विराधनायां
सर्वथातद्व्यवर्तते । सहमानश्च सर्वथाराधनायामिति ॥

इहपुनर्विशेषयोजनामेवं वर्णयति ॥

(जह दावदवनरणमेवं, साहु जहेह दीविग्वा वाया तहस-
मगाइयसपक्क वयणाइदुस्सहाइ । १ । जहा समुहयवाया तहण
तिस्थाइ कडुयवयणाइ । कुज्जुमाइं संपथाजहसिधमग्गा राहणा-
तहओ ॥ २ ॥ जहकुसुमाण विणासोसिधमग्गा विराहणातहनेया ।
जहदीववसुजोगे बहुइही ईसियअणिट्टी ॥ ३ ॥ तहसाहम्मिय

बयणा, णसहण माराहण भवेवहुया । इयणमसहणे पुण सि-
वमग्ग विराहणा थोवा । ४ । जइ जइ विवाय जागे थेवि, बहुयरा
अणिहीओ । तइय परपक्खमण आराहणमी सिबहुइयं ॥ ५ ॥
जह उभययाय विरहे सव्यातरु संपया विणहसि । अनिमित्तो
मयमच्छर रुवेह विराहणा तइय ॥ ६ ॥ जह उभय वाय जागे
सव्वसमिद्धि वणस्स संजाया । तह उजयण सहणे सिवमग्गा
पहणा पुणा ॥ ७ ॥ तापुत्तसमणधम्मा एवण चित्तो सयामहा
सत्तो । सव्वेण विकीरंतं सहज्जसव्व विपक्खि क्वमिति ॥ ८ ॥

माथीमायां कृत्वा नाराधका भवतीति माथीशब्दे । स्थानात् ० ।
आराधका अनाराधका औपपातिके विस्तरेण ।

यथा-जीवेणं जंते ? । अन्तये आवरण अपाहय
पञ्चखाण पावकम्मेइओचुए पेक्खा देवेसिआ गोयमा ?
अत्य गइया देवेसिआ अत्येगइआ एां देवेसिआ सेके-
ण्टेणं जंते ? एवं वृद्ध अत्ये गइआ देवेसिआ अत्ये
गइआ एां देवेसिआ गोयमा ? । जे इमे जीवा गामागर
णगर निगमरायहाणि खेरु कव्वरु मरुव दोणमुहवट्टणा
समंवाह सखिबेसेसु अकाम तएहाए अकाम उट्टाए
अकाम बंजचेर वासणं अकाम आराहण कसियाय
वदंस मसग से अजल्लमद्ध पंक पारेजावेणं अप्पतरोवा
जुज्जतरोवा काहं अप्पाण परिकिद्धेसंति अप्पतरोवाकाहं
अप्पाणं परिकिद्धेसित्ता काहमासे काहंकिच्चा अस्सतरेसु
व. एणंरेसु देवलोएसु देवताए उववत्तारो जवंति तहिं
तेसिं गती तहिं तेसिं त्रिती तहिं तेसिं उववाए पण्णते
सेणंजंते ? देवाणं केवलिअं काहं त्रिती पण्णत्ता ।
गोयमा ? दनवांससहसाइ त्रिती पण्णत्ता तत्यणंजंते ? ।
तेसिं देवाणं इहीवाजईवा जसेतिवा बल्लेतिवा वीरिण्णवा
पुरिसकार परिकमे इवाहंता अन्थितेणं जंते ? । देवा
परल्लोगस्साराहगा णोति णट्टे समट्टे । आप० ॥

व्या० । (जीवेणमित्यादि) ध्यत्तं नयरं (उस्सणंति)
बाहुल्यतः काहमासे (काहंकिच्चा) मग्गाऽवसरे मग्गं
विधायेत्यर्थः । (इओचुए पञ्चात्) इतः स्थानान्मृत्योर्लोकत्र
कृणाक्युतो ज्ञः प्रत्य अस्मान्तरे देवः स्यात् (संकेण्टे-
णंति) अथ केन कारण मेत्यर्थः । (जेमेजीवसि) यदम
प्रत्यक्षासन्नाः जीवाः पञ्चन्द्रियनिर्यक्तमन्यवृत्तणा आभागा-
रादयः प्राण्यत् अकामतः (तट्टापसि) अकामानां निर्जरा द्यन
जिज्ञासिणां सतां तृष्णा तृद्ध अकाम तृष्णा तथा पवमन्यत्प-
द्वयम् । अप्पतरोवा जुज्जतरोवा काहंति प्राकृतत्वेन वि-
ज्रति परिणामा दल्पतरं वा जयस्तरं वा काहंतिवत्
(अप्पणतरेसुत्ति) बहुनामभ्ये एकतरेषु (वाणमंतरेसुत्ति) व्यं-
तरेषु देवलोकेषु देवजनेषु मध्ये (तहिंतेसंगइति) तस्मिन्वा-
णमंतरं देवलोके तेषामसंयताविशिषेण जीवानां । पुनः
(तं देवापरल्लोगस्स आराहगसि) तेषां कामनिर्जरात्तद्वदेव-
ज्जवाच्यंतगाः परल्लोकस्य जन्मान्तरस्य निर्वाणसाधनाऽनुकूल-
स्य आराधका निष्पादका इति प्रश्नः (नाहणट्टेसि) नायमर्थः
(समंति) समर्थः संगत इत्युत्तरं अयमभिप्रायो येहि
सम्पर्गदर्शनज्ञानपूर्वकाऽनुष्ठानतो देवाः स्युस्तपसावस्थं तथा

आनंतयेण पारंपर्येणवा निर्वाणाऽनुकूलं जन्मान्तरमावर्जयं-
ति तद्वन्त्येतुभाज्याः ।

सेजे इमे गामागर णगर निमम रायहाणि खेरु कव्वरुम
रुवदोणमुह पट्टणा सम संवाह सखिबेसेसु मणुआजवंति
तंजहा अएरुक्ककाणि अल्लबक्का हकिक्कका चा-
रगवक्का हत्यच्चिअकापायच्चिअका कप्पच्चिअकाणक
च्चिअका उट्टाच्चिअका जिज्जत्तिअका सीसत्तिअका मुखत्ति
अका मज्जाच्चिअका वेक्कच्चिअका हियत्तपादियगा
णयणुपादियगा दसणुपादियगा वसणुपादियगा गोच-
च्चिअका तं एरुक्कच्चिअका कागाणिमंसं स्वाइयया उट्टांवि
आहंविअया धंसिअया धोत्तिअया फादिअया पीत्तिअया
मूत्तिअका खारवात्तिया वक्कवत्तिया सोहपुत्तिअया दव
गिद्विअया पंकोसप्पका पंकेखुत्तका बल्लयमयका गसहमयका
णियाणमयका अंतोसद्धमयका गिरिपक्खिअका तरुपक्खिअ
का मरुपक्खिअका गिरिपक्खंदोहिया तरुपक्खंदोहिया मरु-
पक्खंदोहिया जल्लपवेसिका जल्लणपवेसिका विसजक्खि
तका सत्थोवात्तिका वेहाणत्तिया मिद्धपिट्ठका कंतार-
मंतका पुत्तिक्खमंतका असंकिद्धिपरिणामा तंकाहमासे
काहंकिच्चा अस्सतरेसु वाणमंतरेसु देवलोएसु देवदत्ताए
उववत्तारो जवंति तहिं तेसिं त्रिती तहिं तेसिं उववाए
पण्णत्ते तेसिणं जंते । देवाणं केवलिअं काहंत्तिती
पण्णत्ता गोयमा ? वारसवास सहसाइ त्रिती पण्णत्ता
अत्तिणं जंते । तेसिं देवाणं इहीवा जुइवा ज
सेतिवा बल्लेतिवा वीरिण्णत्तिवा पुरिसकार परिकमेतिवा हं
ताअत्थी तणं जंते ? देवा परल्लोगस्सारागाहणेति णट्टे
समट्टे । आप० ।

(लल्लवियगनि) अयल्लम्बितकाः गज्जा बद्धा गत्तादायवतारित्ता
उल्लम्बितपर्यायास्तु नैते भवन्ति उल्लम्बितानां वैहार्यसिकहा-
व्येन वृत्तमाणात्तात् (सोहपुत्तिअयत्ति) । इह पुच्छशब्देन
मेहनं विवक्षितं मुपनागतं ततः सोहपुच्छं कृतं संजातं वा
येषां ते सिद्धपुत्तितास्तत्पर्वसिद्धपुत्तिताः सिद्धस्य हि
मैथुनाभिभूतस्यात्याकर्षणात् कदाचित्मेहनं कृत्तयति । एवं
ये कचिदपराधे राजपुरुषस्त्रीदितमेहनाः क्रियन्ते ते सिद्ध
पुत्तिताकाव्यपदिश्यन्ते । (असंकिद्धिपरिणामसि) सक्खि
परिणामा हि महार्तरौह्यानावधेन देयत्वं न लज्जन्त-
इति भावः ॥ ६ ॥

मे जे इमे गामागर णगराणि गमरायहाणि खेरु कव्वरुम रुव-
दोणमुहपट्टणासमसंवाहसंनेवेसेसु मणु, आ जवंति
तंजहा पगतिजइका पगति उवसंता पगतिपत्तणुकोहमाण-
मायाओहा मिउमदवसंपप्प अट्टीणा विणीआ अस्मापि
उ स्मुस्मुमका अस्मापिणं अणत्तिकमणिज्जवयणा
आपिक्का अप्पारंजा अप्पपरिगहा अप्पेणं आरंजेणं अ-
प्पेणं सपारंजेणं अप्पाणं आरंजे सपारंजेणं विसिं क-

पेमा गा बहुइं वासाई आउअं पाळति पाळिचा काळमा
से काळकिचा आणतरेसु बाणमंतरेसुदेवलोपसु देवताए
उववतारोजवति तहि तेसिं गतो तहिं तेसिं त्रिती तहिंते
सिं उववाए पणते तेसिं जंते । देवाणं के वइअं काळं
त्रिती पणता गोअमा चउइसवाससहस्ता ॥ औप.

टी ० ॥ अम्बापित्रोः सुभूषकाः सेवकाः अत एव (अम्बापि-
कणं अणश्चामणिञ्चयणा) इहेव सम्बन्धाः अम्बापित्रोः
सत्कर्मनतिक्रमणीय वचनं येना ते तथा तथा (अप्पिच्छा अ-
महेअं अप्पारंभा अप्पपरिणहत्ति) इहारम्मः पृथिव्यादि
जीवोपमर्हः कृप्यादिरूपः परिग्रहस्तु धनधान्यादिस्वोकारा
एतदेव वाक्यान्तरेणाह । (अप्पेणा आरम्भेण मित्यादि) इ
हारम्मो जीवानां विनाशः समारम्भस्तेषामेव परितापकरण
आरम्भसमारम्भस्त्वेतद्वयं (चित्ति) द्रुतिं जीविकां (कप्पमा-
णति) कल्पयन्तः कुर्वाणाः ॥ ५ ॥

से जाउ इमाउ गामागरणगरणिमराय हाणिसेरु-
क्कममं वदोणमुहपट्टणा समसंवाहसंनिवेसेसु इत्यिआ-
ओ जवति । तंजहा अंतोउरिआओ गयपत्तिआओ
मयपत्तिआओ बाळाविहवाओ उरित्तित्ति आ इमाइं
रक्खिआओ पिअरक्खिआओ जायरक्खिआओ कुल
धरक्खिआओ समुरकुअरक्खिआओ परुइमाणहमस
केसकक्खरोमाओ ववगयपुप्फगंधमद्वाअं काराओअहा
णए से अजअमअपंकपरिताविआओ ववगयखीरदहि
एवणीअ सप्पित्तुगुअलोणमहुमज्जमंस परिचत्तकयाहा
राओ अप्पिच्छिआओ अप्पारंजाओ अप्पपरिगाओ
अप्पेणं हा आरम्भेणं अप्पेणं समारम्भेणं अप्पेणं
आरम्भेणं समारम्भेणं वित्ति कप्पमाणीओ अकाम
अमज्जेव वासेणं तामेव पतिं सेज्जं नातिक्रमति ताउअं
इत्यिआओ एयाहंरूपेण विहारेणं विहरमाणीओ
बहुइं पासाइ मेसं तं चेव जाव चउसहिं वाससहस्ताई
त्रिती पणता ॥ ८ ॥

से जाओ (इमाओत्ति) अयया एता अंतो (अंतोपुरिया
ओत्ति) अंतर्मध्ये अंतः पुरस्क्यति गम्यं (कुलधरक्खिया-
ओत्ति) कुलगृहं पितृगृहं (मित्तवाइनिययसंबन्धिरक्खिया-
ओत्ति) कश्चित् तत्र मित्राणि पितृपत्यादिनां तास्तामेव वा सुहृदः
एवं ज्ञातयो मातुअविस्वजनानिजका गोत्रिया सम्बन्धिनो
देवरादिरूपाः (परुइहणकेसकक्खरोमाओत्ति) परुडाः वृद्धिमु-
पगतः विशिष्टसंस्कारानावाञ्छादयो यासां तास्तया पाठा-
न्तरे (प्ररुइहणकेसकक्खरोमाओत्ति) इह इमंभूणि कूर्खरोमा-
णि तानि च यद्यपि स्त्रीणां न जवन्ति तथापि कासांचिद-
ह्वानि जवन्ति अयति तद्ग्रहणे (अणहाणगसेयज्जमअप-
कपरितावाओ) अस्नानं केन हेतुना स्वेदादिभिः परितापा
यासां तास्तथा तत्र स्वेदः प्रस्वेदः अहो रजोमात्रं मलः
काठिनीभूतं तदेव (ववगयखीरदहिणवणीयसप्पित्तुगु
हलोणमहुमज्जमंसपरिचत्तकयाहाओत्ति ॥ अप्पगतानि
कीरादिनि यतस्तथा परित्यक्तानि मज्जादीनियेन स
एवं विधेः कुतोऽन्यवद्वात् आहारो यकामिस्तास्तथः तामेव

(पइसेअ नाइकमति) याविधुवनार्थमाधीयते तामेव
पतिशय्यां भर्तृशयनं नातिक्रमति उपपतिना सह नाऽऽभ-
वन्तीति ॥ ८ ॥

से जे इमे गामागर एगरणिमरायहाणिसेरु कक्क-
ममं वदोणमुहपट्टणासमसंवाह सन्निवेसेसु मणुआ जवति
तंजहा दगविचिया दगतइआ दगसत्तमा दगएकारसमा
गोअमा ? गोव्वइआ गिहिधम्मधम्मचित्ता अविस्स
विस्सवुहु सावकप्पजित्तिया तसिं मणुआ एं एोक-
प्पइ इमाओ नवरसविगइओ आहारित्तए ते जहा खीरं
दहिं एवनीयं सप्पि तेहं फाणितं महुं मज्जं मंसं णणत्थ
एकाए सरसवविगइ एतेणं मणुआ अप्पिच्छा तं चेव
सव्वं णवरं चउरासीइवाससहस्ताई त्रिती पणता ॥ ९ ॥
ते जे इमे गंगाकुअगा बाणपया तावसा जवति तंजहा
होत्तिया पोत्तिया कोत्तिया जमई सइई घाहई हुंपउहा
दंतुखीअिया उम्मज्जका संम्मज्जका निमज्जका संपक्खाला
दक्खिणकूअका उत्तरकूअका संखधमका कूअधम्मका
मिगबुअका हत्थितावसा उइंका दिसापोक्खिणो वा
कवासिणो अंबुवासिणो जलवासिणो बिदवासिणो
खलमल्लिआ अंबुजक्खिणो बाउजक्खिणो सेवाअज
क्खिणो मूआहारा कंदाहारा तथाहारा पत्ताहारा
पुप्फाहारा बीयाहारा परिसानियकंदमुअतयपत्तपुप्फ
आहारा जज्जाजिसे अ कठिण गायतूया आयावणाहिं
पंचवगित्तायेहिं इंगालसोद्धियं कंतुसोद्धियं कंतसोद्धियं
पिव अप्पाणं करेमाणाबहुं वासाइं परियायं पाउणंति
बहुइं वासाइं परियायं पाउणित्ता काळमासे काळंकिचा
उकोसेणं जोइसिएसु देवसु देवताए उववतारो जवति
पद्धिओवमं वासमयसहसमज्जहिअं त्रिती आराहगा
एो तणहे समहे समणो जवति ॥ १० ॥

॥ टी० ॥ जज्जामिषेककठिनं गात्रं भूतः प्राप्ता ये ते तथा
(इंगालसोद्धियति) अङ्गैरैषि पक्कं (कंतुसोद्धियति) कन्तुपक्कमि-
षेत्ति पञ्चिआयमं (वाससयसहसमज्जहिइति) मकारस्य प्राह-
तप्रत्यत्वात् अर्धशतसहस्रान्यधिकमित्ययः अथवा पल्लो-
पमं अर्धशतसहस्रमप्यधिकं च पल्लोपमादित्येवं गमनिकाः ॥

ममणोजवति तंजहा कंदापिया कुकुइया मोहरिया
गीयरइप्पिया नवणतीइया तेण एएणं विहारेणं विहर-
माणा बहुइं वासाइं सामअपरियायं पाउणति बहुइं वासाइं
सामएणपरियायं पाउणित्ता तस्स ठाणस्स आणाओइ-
अ अप्पानिकंत्ता काळमासे काळंकिचा उकोसेणं
सोहम्मकप्पे कंदप्पिएसु देवसु देवताए उववतारो
जवति तहिं तेसिं गति तहिं तेसिं त्रिती सेमं तंचेव णवरं
पद्धिओ वमं वाससहसमज्जहिअं त्रिती ॥ ११ ॥ औ० ॥
मज्जेसेसु परिव्यापगा जवति तंजहा संखजोई कविलाजि

उच्चा ईसा परमईसा बहुउदया कुम्बिया कण्हप-
रिवायगा । तत्थ खज्जु इमे अट्टगाहणपरिवायगा जव-
ति तंजहा कहेअ करकहय अबरेय परासरे । कहे
दीवायणं चेव देवगुती अ एारये । तत्थ खज्जु
इमे अट्टकवतिअपरिवाय या जवति तं सीअई सासिह
एगई मगई तिअ विदेहे राया एमे बले तिअ । तेणं परि-
वायगा रिउव्वेदजजुव्वेदसामवेदअहव्वणवेदइतिहास
पंचमाणं एिगंधुद्वणं संगोवंगाणं सरहस्साणं चउहं-
बेदाणं सारका पारगा धारका वारगा सरुगवीसट्टि-
तंतविसारदा संखाणं सिक्खाकपे वागरणे उंदे णिरुते
जातिसामयणो अस्सेसु वंजसएसु अ सत्थेसु सुपा-
रिणिट्टातावि हुत्था तेणं परिवायगा दाणधम्मं च सो
अधम्मं च तित्थान्जिसेयं च आधवेमाणा पसवेमाणा
परुवेमाणा विहरंति । जसं अम्ह किंचि अमुई
जवति तसं उदएणय मदिआएअं अपक्खाल्लिअं सुई
जवति एवं खज्जु अम्ह चोक्खा चोक्खापारा सुइ सुइस
मायाराजवेत्ता अज्जिसेअज्जपुआप्पाणो अविग्घेण समं
गमिस्सामो तेसिणं परिवायगाणं णो कप्पइ अगमं वा
तत्तायं वा णई वा वाविं वा पुक्खरिणीं वा दीहियं वा
गुंजात्तिअं वा सरं वा सागरं वा ओगाहितए णअत्थ
अच्छाणगमणं णो कप्पइ सगमं वा जाव संदमाणिअं
वा दूहिच्छाणं गच्छित्तए तेसिणं परिवायगाणं णो
कप्पइ आसंवाहृत्तिवाउठंवा गोणिं वामहिमं वास्वरंवा-
दुखिच्छाणगमित्तए तेसिणं परिवाय गाणं णो कप्पइ नरुपे-
च्छाइ वा जाव मागइयेच्छाइ वा पिच्छित्तए तेसिं
परिवायाणं णो कप्पइ हरिआणं हेसणत्ता वा घ-
हणत्ता वा थंजणत्ता वा लूसणत्ता वा उप्पारुणत्ता वा
करित्तए तेसिं परिवायाणं णो कप्पइ इत्थि कहाइ वा
जत्तकहाइ वा देसकहाइ वा रायकहाइ वा चोरकहाइ
वा जणवयकहाइ वा अणत्थादंरं करित्तए तेसिणं
परिवायाणं णो कप्पइ अयपायाइ वा तनअपायाणि
वा तंवपायाणि वा असदपायाणि वा सीसगपायाणि वा
रुपपायाणि वा सुवसपायाणि वा अस्मयराणि वा बहु-
मुक्खाणि वा धारित्तए णएत्थ ह्ता उपाएण वा दारुपा-
सण वा मदिआ पाएण वा तेसिणं परिवायाणं णो
कप्पइ अयवंधणाणि वा तजअवंधणाणि वा तववंधणा-
णि जाव बहुमुक्खाणि धारित्तए तेसिणं परिवायाणं णो
कप्पइ णाणाविहवण्णगरत्ताइं वत्थाइं धारित्तए णएण-
त्थ एक्काए धाउत्ताए तेसिणं परिवायाणं णो कप्पइ
हारं वा अण्ण हारं वा एकावलिं वा मुत्तावलिं वा कण-
गावलिं वा रयणावलिं वा मुरविं वा कंठ मुरविं वा पालवं

वा तिसरयं वा कम्मसुत्तं वा समुदियाणंतकं वा करुवाणि
वा तुमियाणं वा अंगेयाणि वा केकराणि वा कुंरुज्जाणि
वा मज्जं वा चुल्लामाणिं वा पिण्डित्तए एणत्थ एकेणं
तंविणं पवित्तएणं तेसिणं परिवायाणं णो कप्पइ गांछि
मेवदिमपूरिम संघातिम चउव्विहे मल्ले धारित्तए एणत्थ
एकेणं कएणपुरेणं तेसिणं परिवायाणं णो कप्पइ अगबू
एणा वा चंदणेण वा कुंकुमेण वा गायं अणुलिपित्तए एण
एण एक्काए गंगामहिआए तेसिणं परिवायाणं कप्पइ
मागह ए पत्थए जलस्सपमिगाहित्तए सेविहमाणे णो
चेवणं अवहमाणे सेवियथिमं ओदए णो चेव णं कइमोए
सेविअ बहु पससो णो चेवणं अवहुपससो सिविअप-
रिपत्ते णो चेव णं अपरिपूत्ते सेवि अणंदिण णो चेव
णं अदिणे सेविअपिवित्तएणो चेव णं हत्थपायचरुच-
मसंपक्खाल्लणट्टाए सिणाइताए वा तेसिणं परिवायाणं
कप्पइ मागहए अण्णट्टए जलस्स पमिगाहित्तए सेविह
वहमाणे णो चेवणं अवहमाणे जावणो चेवणं अदि-
एणो सेविय हत्थपायचरुचं मासं पक्खाल्लणट्टाए
णोचेवणं पिबइ वा तेणं परिवाया एया रुवेणं विहा-
रेणं विहरमाणा बहुइ बासाइ पारियाइं पाउणत्ति बहुइ
वामाइं पाउणित्ताकालमासे कांछिक्खि उक्कोसेणं वज-
लोए कपे देवत्ताए उववत्तारो जवंति तेहिं तेसिं गई
दससागराक्काये ठिई पाणता सेमं तंचेव ॥ १५ ॥ ६ ॥
तेणं कोन्नणं तेणं समणं अम्मरुस्स परिवायगस्स
सत्तअंतेवानिसयाइ गिम्हकाससमयंसि जेठामूलं मासंसि
गंगाए महानईएओ उज्जकले कंभिम्भपुराणोणगराओ
पुरिमत्तां णगरं संपट्टिआ विहराए तयणं तेसिं परिवा
याणं तेसिं अगामियाए जिम्भो वायाए दोइट्टाए अरुवैए
॥ टी० ॥ कपमवदयः पोरुश परिआजका लोकतोवउत्सेया
(अउवेदजजुव्वेदसामवेय अहव्वेदवत्ति) इह पाष्ठिबहुयच-
नलोपदर्शमात्र अहव्वेदयजुव्वेदसामवेदयजुव्वेदवदानामिति इदयं
(इतिहासपंचमाणंति) इतिहासः पुराणमुच्यते (निगंधुद्व
णंति) निघट्टो नाम कोशः (संगोवंगाणंति) अङ्गानि
शिक्षादीनि उपाङ्गानि तदुक्त प्रपञ्चनपर प्रथग्भाः (सरह
स्साणंति) पेदम्पर्ययुक्तानामित्यर्थः (चउव्वेदेष्याणंति)
व्यक्तं सारयानि अद्यापन चोरण प्रथक्काः स्मारका वा अन्ये-
षांविस्मृतस्य स्मरणायपारयति पर्यन्तगामिनःधारयति धा-
रयि तुङ्गमाः [परंघर्षत्ति] बरंगविदः शिक्षादि विचारकाः
[सहितं विस्तारयंति] कापिटीय तन्त्रपरिमुताः [संस्माणंति]
संस्थाने गणित स्कंधे सुपरि शिक्षिता इति योगः

अथ परंगानि दर्शयन्नाह । [सिक्खाकपेति] शिक्षाअक-
रस्वरूप निरूपकशास्त्रं कल्पय्य तथाविध समाचार निरूपकं
शास्त्रमेवेति शिक्षाकल्पस्तत्र (वागरणत्ति) शब्दसंज्ञाशास्त्र
(उन्देत्ति) पद्यवचन लक्षणशास्त्रं (निरुत्तेत्ति) शब्दनिरु-
क्तिप्रतिपादके (जोइसामयणेत्ति) ज्योतिषामयने ज्योति-

इहात्मे अन्येषु च बहुषु (वंशेषु पशुषु च) ब्राह्मणकेषु च वेद
व्याख्यानरूपेषु शास्त्रेषु भागमेषु बाधाचनान्तरे (परिष्ठाप-
सुयनपसुति) परिष्ठापकसंन्यायिषु च नक्षत्रेषु न्यायेषु (सुप-
रिनिविध्याया विदोऽप्यसि) सुनिष्ठाताभ्याप्यत्वसि (आ-
श्वमेमाणसि) आश्वयन्तः कथयन्तः (पशुवेमाणसि) बोध-
यन्तः (पशुवेमाणसि) उपपत्तिजिः स्थापयन्तः (श्वोक्ता-
श्वोक्तायारसि) श्वोक्ता विमलवेदनेपथ्याः श्वोक्ताचाराः ।
निरवधव्यवहाराः किमुक्तजवतीत्याह । (सुईसुई समायर-
सि) अमिस्तेयजसपुयप्पणेति) अजिषेकतो जनेन पुयसि
विविधित आत्मयैस्त तथा अविषेधेन विष्ठाजावेन (अवर्गगती
अवर्गकृपं (वाचिचसि) वापीचतुरज्जहाशयविशेषः (पुष्क-
रिणीवसि) पुष्करिणीवर्तुलः स एव पुष्करयुक्तोवा (दीडि-
यवसि) दीधिकासारणी (गुंजाक्षियवसि) गुंजाक्षिकावक-
सारणी (सरसिचसि) कश्चिद्दृश्यते । तत्र महत्सरः सरसी
त्युच्यते (नक्षत्र्य अक्ष्ण गमणे णंति) न इतियोगिवेषः
सोऽभ्यग्राभ्यगमनावित्यर्थः सगं वेत्यत्र यावत्करणादिर्दृश्यं
(रवं वा जाण वा जुगं वा गिष्ठि वा योष्ठि वा बवहणं वा
सियवेसि) पत्तामिच प्रागियव्यारभ्येयानीति (हरियाणं-
हेसण यावसि) संश्लेषणता (घट्टणयावसि)
संघट्टनं (घंनणयावसि) स्तेभनमूर्त्तीकरणं (लूसणया
वसि) कश्चित्तत्र दूषणं इस्तदिनापनकादेः संमार्जनं
(उप्पाननथावा) उप्पाननं अथपायाणिवेत्यादिसत्रं यावत्
करणात् अणुकांसां सकारजतजातरूप काच (घंरतिय) वृत्त
लोहं कंसलोहं हारपुटकं रौतिका मणि शङ्ख दन्त चम
वेक्ष शङ्ख शङ्खविशेषितानि पात्राणि दृश्यानि (अणयरा-
णिवा तदप्यगाराणि महज्जण मोह्वाइ) इति च दृश्यम्-तत्रा
यो लोहं-रजतं रूपं जातरूपं सुवर्णं काचः पाषाणविकार
(घंरतियसि) रुदिगम्यं वृत्तलोहं त्रिकुटीति यदुच्यते कां
स्यलोहं कांस्यमेव हारपुटकं मुक्तागुकिपुटकं रौतिका पित्तज्ञा
अन्यतराणिवा येषामभ्य एकतराणि पतञ्जतिरिक्तानि वा तथा
प्रकाराणि भोजनादिकार्यकरणसमर्थानि महत्प्रतं धनं
हव्यं मृदयं प्रतीतं येषांतानि तथा (अल्लानुपायेणंनि) अल्ला-
नुपात्रात् तुलकजाजनावित्यर्थः तथाअयबंधणानि वेत्यत्र
यावत् करणात् अणुकवधनादीनि शङ्खबंधनान्तानि दृश्यानि
(अणयराइ तदप्यगाराइ महज्जणसल्ल्हाइ) इत्येतच्चदृश्यमिति
पुस्तकांतरे समग्रमिदं सूत्रचयमस्त्येवेति (पण्णपण्णाय चा-
उत्तापसि) इह युगक्षिक्येति शेषो दृश्यः हारादीनि
प्राग्वत् । औप० ।

सं इमे गामागरजाणसमिबंसेसु पव्वइया समाणा जवंति
तं जहा आयरियणकिणीया उवज्जायपदिप्पीया कुल-
पदिणाया मणपदिणीया आयरियउवज्जायाणं अय-
सकारगा अवसकारगा अकिंत्तकारगा बहुई असज्जा-
वुज्जावणाहिं मिच्छत्ताजिनिबेसेहि य अण्णणं च
परं च तदुजयंच वुग्गाहेमाणा वुपपाएमाणा विहरित्ता
बहुई वासाइ सामणपरियाणं पाउणंति बहुतस्स ठाणस्स
अण्णाओइयअण्णिकंता काळमासे काळं किञ्चा उक्कोसेणं
रंतए कप्पे देवकिंविंसिएसु देवकिंविंसियत्ताए उववत्तारो
जवंति तेहिं तेसिं गतीं तेरससागरोवमाइ त्रिती अणा-

राहका सेसं तं चेव ॥ १५ ॥

टी० असज्जावोद्भावनाजिः (मिच्छत्ताजिनिबेसेहियसि)
मिथ्यात्वे वस्तुविपर्यये मिथ्यात्वाद्वा मिथ्यादर्शनादयकर्मणः
सकाशावमिनिबंशाभिस्तावद्वज्जा मिथ्यात्वाभिनिबंशास्तैः
(वुग्गाहेमाणसि) व्युद्गाहयमाणाः कुग्रहे योजयन्तः (वु-
प्यापमणसि) व्युत्पाद्यमानाः असज्जावोद्भावनासु समर्थी-
कुर्वन्त इत्यर्थः (अण्णाओइयअण्णिकंतासि) गुह्यां समीचे
अहतालोचनास्ततो दोषादानिदृष्टाऽेत्यर्थः एतेषां च विशिष्ट-
आमयज्जन्यं देवत्वं प्रत्यगीकृतया अन्यं च काल्पयित्वं ते
हि अण्णाओइया एव देवमन्यं प्रकन्तीति १५ । औप० ।

सेजेइमे सक्षिपंविंदयतिरिक्खजोणिया पज्जत्तया
जवंते तं जहा जस्यरा सहयरा यल्लयरा तेसिं णं
अत्येमाइयाणं मुजेणं परिणामेणं पस्त्येहिं अज्जवसा-
णेहिं हेसाहिं विमुज्जमाणाहिं तहावरणज्जाणं कम्मणं
खओवसमइएणं इहा तह मणगवेसणं कारमाणाणं
सणीपुव्वे जाईसरणे समुप्पजति तएणं ते समुप्पज्जा-
जाइसरणसमाणां सयमेव पंचाण्णव्याइं पविज्जंति
पविज्जिता बहुई सीलव्वयगुणवेरमाणपक्खवाणपो-
सओववासाइ अप्पाणं जावेमाणे बहुई वासाइ आउयं
पालंति पान्तिता जत्तं पक्खवंति बहुई जसाइ अण्णसणाए
वेयंति २ ता आओइयपदिक्कंता समाहिं पत्ता काळमासे
काळंकिञ्चा उक्कोसेणं सहस्सारे कप्पे देवत्ताए उववत्तारो
जवंति तेहिं तेसिं गतीं अट्ठारस सागरोवमाइ त्रिती
पण्णत्ता परलोगस्स आराहगा सेसं तं चेव ॥ १६ ॥
टी० (सक्षी पुव्वजाईसरणेति) संज्ञिनां सतां या पूर्वजा-
तिः प्राक्तनो जषस्तस्या यत्सरणं तत्तथा ॥

सेजेइमे गामागरजावसमिबेसेसु अजीवकम् जवंति तज-
हा छुघरंतरिया तिघरंतरिया सत्तघरंतरिया उप्पल्लवे
ट्टिया घरसमुदाणिया विज्जुअन्तरिया उट्टिया समणा
तेण एयारू वेणं विहारेणं विहरमाणे बहुई वासाइ
परियायं पाउणिता काळमासे काळं किञ्चा उक्कोसेणं
अच्छुए कप्पे देवत्ताए उववत्तारो जवंति तेहिं तेसिं गतीं
वावीसं सागरोवमाइ त्रिती अणाराहका सेसं तं चेव
॥ १७ ॥ सं जे इमे गामागरजावसमिबेसेसु पव्वइया
समाणा जवति तं अनुक्कोसिया परपरिवाइया नूइकम्मि-
या जुज्जां २ कोऊयकारका तेणं एतारूवेणं विहारेणं
विहरमाणा बहुई वासाइ सामणपरियाणं पाउणंति
पाउणिता तस्स ठाणस्स अण्णाओइयअण्णिकंता काळ-
मासे काळंकिञ्चा उक्कोसेणं अच्छुए कप्पे अजिओगिएसु
देवेषु देवत्ताए उववत्तारो जवंति तेहिं तेसिं गतीं वावीसं
सागरोवमाइ त्रिती परलोगस्स अणाराहगा सेसं तं
चेव ॥ १८ ॥

टी० (छुज्जां छुज्जां (कोऊयकारकासि) भूयो जूयः पुनः पुनः

कौतुकं सोनाभ्यादिनिमित्तं परेषां स्नपनादि तत्कर्तारः कौतुककारकाः (आनिभोगिण्यसि) अभियोगे आदेश-
कर्मणि नियुक्ताः अनियोगिका आदेशकारिण इत्यर्थः एतेषां
च देवत्वं चारित्र्यादाजियोगिकत्वं चात्मोक्त्यादिरिति ॥ १८ ॥
औ०॥

सेजे इमे गामागरजावसम्भिवेसेसु णिएहका जवंति तंवहरया
१ जीवपदेसिया २ अच्युत्तिया ३ सामुच्चया ४ दोकरिया ५
तेरासीया ६ अच्युत्तिया ७ इच्छेते सत्त प्यवयणणिएहका
केवसचरिया हिं गसामसा मिच्छदिह्वा बहुहिं असज्जा-
वुज्जावणाहिं मिच्छत्ताजिसिणिवेसेहिय अप्पाणं च परं
च तउजयं च वुग्गाहेमाणा वुप्पाएमाणा विहरित्ता
बहुइ वासाइ सामसपरियागं पाउणंति कालमासे कालं-
किष्वा उक्कोमेणं उवरिमेसु गेवेजेसु देवताए उववत्तारो
जवंति तेहिं तेसिं गती एकत्तीसं सागरोमाइ त्रिती पर-
सोगस्स आणाराहगा सेसं तं चेव ॥ १९ ॥

॥ टी० ॥ उपसङ्गणञ्च तत्र सक्रियावतिव्यापददर्शनानाम-
न्येषामपीति (पययणनिएहयसि) प्रवचनं जिनागमं निन्दुवते
अपक्षपन्त्यन्यथा तदैकदेशस्याच्युपगमाच्चे प्रवचननिन्दवकाः
केवलं (चरियासिगसामसा मिच्छदिह्वा) मिथ्यादृष्ट्यस्ते
विपरीतबोधाः नवरं चर्या जिहादनाविक्रियया सिङ्गेन च
रजोहरणादिना सामान्यः साधुतुल्य इति ॥ १९ ॥

से जे इमे गामागरजावमाणवेसेसु मणुया जवंति तं
जहा अप्पारंजा अप्पपरिग्गहा धम्मिया धम्माणुय,
धम्मिह्वा धम्मक्खाइ धम्मपद्धोइ धम्मपद्धज्जणा धम्मस-
मुदायारा धम्मेणं चे व विंति कप्पेमाणसु सीझासु ज्व-
यासु प्पमियाणंदा साह्हिति एकच्चाओ पाणाइवा ताओ
पमिविरया जावज्जीवाए एकच्चाओ अपमिविरया एवं
जाव परिग्गहातो २ एकच्चाओ कोहाओ मायाओ सो-
जाओ पेज्जाओ कज्जहाओ अज्जक्खाणाओ पेसुप्पाओ
परपरिवादाओ अरतिरतीओ मायामोनाओ मिच्छादं-
सणसद्धाओ पमिविरया जावज्जीवाए एकच्चाओ अप-
मिविरया एकच्चाओ आबंजसमारंजाओ पमिविरया
यावज्जीवाए एकच्चाओ अपमिविरया एकच्चाओ
करणकारावणाओ पमिविरया जावज्जीवाए एकच्चाओ
पयणपयावणाओ पमिविरया जावज्जीवाए एकच्चाओ
अपमिविरया एकच्चाओ करणकारावणाओ पमिविरया
जावज्जीवाए एकच्चाओ पयणपयावणाओ पमिविरया
जावज्जीवाए चेव विंति कप्पेमाणा सुमीळा सुव्वया
सुप्पमियाणंदा साह्हिति एकच्चाओ पाणाइवा ताओ
पमिविरया जावज्जीवाए एकच्चाओ अपमिविरया एवं
जाव परिग्गहातो २ एकच्चाओ कोहाओ मायाओ
सोजाओ पेज्जाओ कज्जहाओ एकच्चाओ पयणपयाव-
णाओ अपमिविरया एकच्चाओ कुट्टण पिट्ठण तज्ज-

ण ताझण वहुंभय परिकिप्पेसाओ पमि विरया जावज्जी
वाए एकच्चाओ अपमिविरया एकच्चाओ राहाण मइण
वसुअ विस्सेवण सह फरिस रस रुव गंध म
झाअंकाराओ पमिविरया जावज्जीवाए एकच्चाओ अपमि-
विरया जेयावसे तहप्पगारा सावज्जजोगा वहिया कम्मंता
परपाणपरियावणकरा कच्छंति ततोजावए कच्चाओ अ-
पमिविरया तं समणोवासका जवंति अनिगयजीवा
जीवाओ बल्लप्पु पुष्पावाओ आसव संवर निज्जरकि-
रिया अधिकरण बंधमोक्खकुसला असहेज्जाओ देवा-
सुरणागजक्खरक्खसकिपुरिसगरलंगंधव्वमहोरगादिएहिं
देवगणेहिं निगंथाओ पावयणाओ अमइकमणिज्जा
णिगंथे पावयणे णिस्संकिया णिकंखिया निव्विति-
गिच्छा सच्छा गहियट्ठा पुच्छियट्ठा अज्जियट्ठा वि-
णिच्छियट्ठा अट्ठिभिंजये माणुरागत्ता अयमाउसो णिमंथे
पावयणाओ अयं परइ सेसे आणट्ठे उतियफलिहा
अवंगुयज्जुवा रा चित्तंतेउरपरपरदारप्पवेसा चउइसइमुहि-
ट्ठुप्पमासिस्सि सु पमिपुणं पोसइं सम्मं आणुपलंत्ता
समणणिगंथे फासुए सणिज्जेणं असणपाणखाइमसाइ-
मेणं वत्थपमिम्महं केवलपायपुंउत्सेणं ओसहजेसज्जेणं
पमिहारणयपे ढफझहगसेज्जासंथारणं पमिझाजेमाणा
विहरंति विहरित्ता जत्तं पक्खवंति तंवहुइंजत्ताइं आण-
सणए च्छेदित्ति च्छेदित्ता आलोइयपमिकंता समाहिपत्ता
कालमासे कालंकिष्वा उक्कोमेणं अच्युए कप्पे देवताए
उववत्तारो जवंति तेहिं तेसिं गती बावीसं सागरोवमाइ
त्रिती आराहया सेसं तहेव ॥ २० ॥

टी० ॥ (धम्मियसि) धम्मं भुतचारित्र्यरूपेण चरन्ति येते
धार्मिकाः कुत एतदेवमित्यत आह (धर्मिह्वा) धर्मभूत-
रूप एवेष्टो बल्लजः पूजितो वा येषान्ते धर्मेष्टाः धर्मिणां च्छेष्टाः
धर्मेष्टाः अथवा धर्मेष्टस्ति येषान्ते धर्मिणः त एवान्ये-
ज्योऽतिशयवन्तो धर्मिष्टा इत एव (धम्मक्खाइसि) धर्म-
मारब्धान्ति भन्यानां प्रतिपादयन्तीति धर्माख्यायिनः धर्माह्वा
ख्यातिः प्रसिद्धियेयान्ते धर्मख्यातयः (धम्मपद्धोइसि)
धर्मं प्रोक्तयन्ति उपादेयतया प्रेक्षन्ते पाषण्डिषु वा गवे-
षयन्तीति धर्मप्रोक्किनः धम्मगवेषणानन्तरं वा (धम्मप-
द्धज्जणसि) धर्मं प्ररज्यन्ते आसज्यन्ते ये ते धर्मप्ररज्जनाः
ततश्च (धम्मसमुदाचारसि) धर्मरूपभारित्रात्मकः समु-
दाचारः सदाचारः सप्रमोदोवाऽऽचारो येषान्ते धर्मसमुदा-
चाराः अत एव (धम्मेणं चे व विंति कप्पेमाणसि) धर्मेणव-
चारित्राधिरोधेन भूताधिरोधेन वा वृत्ति जीविकां कल्पयन्तः
कुर्वाणा विहरन्तीति योगः (सुव्वयसि) सद्वृत्ताः शोभन-
चित्तवृत्तिवितरणा वा (सुप्पमियाणंदा साह्हिति) सु-
प्रत्यानन्दः चित्ताह्लादोयेषान्ते सुप्रत्यानन्दाः साधुषु विषय
चूतेषु अथवा (साह्हिसि) उत्तरवाक्ये सम्बध्यते ततश्च
साधुज्यः सकाशात् साध्वस्तिके इत्यर्थः (पयणपयाव-
णाओ अपमिविरया एकच्चाओ कुट्टण पिट्ठण तज्ज-

इवायाश्रोति) एकस्मात् न सर्वस्मात् पाठान्तरे (एगइया-
श्रोति) तत्र एकक एव एककिकः तस्मादेककिकात् इत
इवं सूत्रं प्रायः प्रागुक्तार्थं नवरं मिच्छादंसणसल्लामोति इह
मिथ्यादर्शनं तज्जन्यान्वयधिकवन्दनादिका क्रिया ततो भावतो
विरताः राजामियोमादिभिस्त्वाकारैरविरता इति ॥२०॥

एवं सामान्योक्तानां अनुव्याणां विशेषनिर्देशार्थमाह ।
(तंजहसि) एते इत्यर्थः (सज्जहानामएति) कञ्चित्प्राप्य-
यमेवार्थः ॥

ते जे इमे गामागरजावसणिवेत्तेसु मण्ण्णा जवंति
तंजहा अणारंजा अपरिग्गहा धम्मिया जाव कप्पेमाणा
सुत्तीझा सुव्वता सुपक्कियाणंदा साहु सज्जओ पाणाइवा-
यातो पक्खिविरया जाव सव्वाओ परिग्गहाओ पक्खिविरया
सव्वाओ कोहाओ भाणाओ मायाओ सोजाओ जाव
मिच्छादंसणसल्लामो पक्खिविरया सव्वाओ आरंजसमा
रंजाओ पक्खिविरया सव्वाओ करणकारावणाओ पक्खि-
रया सव्वाओ पयणपयावणाओ पक्खिविरया सव्वाओ
कट्ठणपिट्ठणतज्जणताज्जणवज्जबंधपरिकिञ्जेसाओ पक्खि-
रया सव्वाओ एहाण मएण वएणक विज्जेवण सहफरिस-
रस रूवगंथ मझाझंकाराओ पक्खिविरया जेतावएण तह
प्यगारा सावज्जजंगे वहिया कम्मंता परयाणपरियावण
करा कज्जंति ततो विपक्खिविरया जावजीवए ते जहाणा
मए अणगारा जवंति । इरियासमिया जासासमिया जावइ-
एमेव णिग्गंथं पावयणं पुरओ काउं विहरंति तेसिणंजगवं
ताणं एतेणं विहारेणं विहरमाणानं अत्येगइयाणं अणते
जाव केवल्लवरणाणंदंसणे समुप्पज्जति । ते बहूइ वासा
इं केवल्लपरियाणं पाउणंति । पाउणित्ता जत्तपक्खवंति
जत्तं २ बहूइ जत्ताइ अणसणाइं उदेइ २ ता जस्सट्ठिए
कीरइ एग्गजावे जाव अंतं करंति जेसिं पियणं एगइया
णं णो केवल्लवरदंसणे समुप्पज्जइ ते बहूइ वासाइं उउ
मत्यपरियाणं पाउ २ आवाहे उप्पएणे वा अणुप्पएणे
वा जत्तं पक्खवंति ते बहूइ जत्ताइ अणमणाए उदेइ २
ता जस्सट्ठिए कीरए णग्गजावे जाव अंतं करेइ जेति
पियणं एगइयाणं णो केवल्लवरदंसणे समुप्पज्जइ । ते
बहूइ वासाइं उउमत्यपरियाणं पाओ २ आवाहे उप्प-
एणे वा अणुप्पएणे वा जत्तं पक्खवंति । ते बहूइ जत्ताइ
अणसणाए उदेइ २ ता जस्सट्ठिए कीरए णग्गजावो
जाव तमट्ठमाराहित्ता चरिमेहिं उस्तासणोसामहिं
अणंतं अणुत्तरं निज्वायायं निरावरणं कतिणं पक्खिणुएणं
केवल्लवरणाणंदंसणं उप्पामंति तओपच्छा सिज्जइ जाव
अंतंकोहेति एकच्चा पुण एकेजयं तासे पुव्वकम्मावसे
सेणं काळमासे काळं किच्चा उकोसेणं मव्वड्डसिञ्चे
महाविमाणे देवताए उववत्तारोजवंति तेहिंतेसिं गर्हंतेती

सं सागरोवपाइ ठिई आराहका सेसं तं चेव ॥

टी० आवाहेति रोगादिबाधायां एगच्चा पुण एगे मयं
तारोसि एगा अस्तधारणगुणत्वात् (द्वितीया मनुजभवभाषिनी ।
वा अर्था एजायेवान्ते एकार्थाः पुनः शब्दः पूर्वोक्तार्था-
ऽपेक्षया उत्तरवाक्यार्थस्य विशेषघोतनार्थः । एकं केवल्लज्ञान
माजनेज्यो अपरे (मयत्तारोसि) अकारो अनुष्ठानविशेषस्य
सेधयितारो मयत्तातारा वा अनुस्वारस्त्वज्ञाज्ञाणिकः (पुव्वक-
म्मावसेसेण) ज्ञीणत्वशेषकर्माणो देवतयोत्पत्तारो
मयन्तीति योगः ॥

आराहण-आराधन-आ राध-स्युइ-आ सामस्येन राध्यते
साध्यते पर्यन्तक्रियाऽनेनेत्याराधनमन इ नम्र अनइने, संस्ता-
आराहणपरागा-आराधनपताका- स्त्री० आराधनरूपपता-
कायाम् इ० प० ॥

ससत्तरगमज्जे, शिद्धवत्त वज्जसाय वज्जवज्जाओ ॥ इत्तुण
मोहमज्जं, हराहि आराहणपरागं ॥ २९ ॥ इ० प० ।
वतारियकसाए, तिज्जिगारवे पंच इदियमासे ॥ इता परीसइस
मूहे, राहि आराहणपराग ॥ ३४ ॥

आराहणय-आराधनक- पुं० संस्तारकं, संस्ता० ॥

आराहणया-आराधनता स्त्री० संस्तारकं, एस किज्जाराहणया
आसामस्येन राध्यते साध्यते पर्यन्तक्रियाऽनेनेत्याराधनमन-
शनम् तस्य भाव आराधनता आराधनसंघ वा आराधनका
स्वार्थिककर्मन्ययोपादानादारधनका अयमर्थः एव संस्तारक
आराधनता आराधनका वा चारित्र्यधर्मोत्थापनकल्पा इति
संस्ता० ॥

आराहणा-आराधना-स्त्री० आ राध णिक् युक् स्त्रीत्वाहाप
संवायाम्, वाच० । पाठनायाम्, पंचा० वृ. ३ ॥ मोक्षसुख-
साधनोपाये, दर्श० ॥ आराधनमाराधना ज्ञानादिवस्तुनोऽनु-
कूलवर्तित्वम् निरतिचारज्ञानाद्यासंघेति या-
आराधना ज्ञानादिगुणानां विशेषतः पादनेति, आप० (आरा-
हणागुणार्ण) आराधनाऽल्लएरुनिप्पादना गुणानामिति ध०
अधि. ३ (अपच्छिममारणतिय संसेहणा जासणाराहणाय)
आराधनाऽल्लएरुकास्य करणमित्यर्थः । आव० । उत्तमार्थ
प्रतिपत्तो आतु० ॥ चरमकाळे निर्यापणे, च आराधना चरम-
काळे निर्यापणरूपेति । छा० । दश ० अ. १० ॥

सा च द्विविधा तथा च स्थानाङ्गे २ ग. ।

दुविहा आराहणा प० तं० । धम्मियाराहणा चेव
केवल्लिआराहणा चेव धम्मियाराहणा दुविहा प०
तंजहा द्ययधम्माराहणा चेव चरित्तधम्माराहणा चेव
केवल्लिआराहणा दुविहा पक्वता । तंजहा अंतकिरिया
चेव कप्पावेमाणोववत्तिया चेव ॥

टी० दुविहेत्यादि ॥ सूत्रं काण्ठ्यं नवरं । आराधनमाराधना
ज्ञानादिवस्तुनोऽनुकूलवर्तित्वं निरतिचारज्ञानाद्यासंघेति या-
वत् धर्मेण भुतचारित्र्यरूपेण चरन्तीति धार्मिकाः साधवस्ते
धार्मिणं धार्मिकी सा चासावाराधना चेति निरतिचारज्ञाना-
दिपाठना धार्मिकाराधना केवल्लिनां धृतायाधि मनःपर्याय
केवल्लिज्ञानिना मियं केवल्लिकी सा चासावाराधना चेति केव-
ल्लिकाराधनेति । सुयधम्मेट्यादौ विषयनेदेनाराधनाभेद उक्तः
केवल्लिआराहणेत्यादौ तु फलभेदेनेति तत्र अंतो जवांतस्तस्य

क्रिया अंत क्रिया प्रवच्छेद इत्यर्थस्तत्केतुर्वापराधना शैलेक्षि रूपा सा अंतक्रियेत्युपचारात् एषा च कायिकज्ञानिकेष्विनामेव भवति । तथा कल्पेषु देवलोकेषु न तु ज्योतिष्मारे विमानानि देवा वासविशेषा अथवा कल्पाश्च सोधर्मादयो विमानानि च तदुपरिधर्तं प्रवेयकादीनि कल्पविमानानि तेषु उपपत्तिरुपपातो जन्म यस्याः सकाशात् सा कल्पविमानोपपातिका ज्ञानाधाराधना एषा च भूतकवल्यादीनां भवतीति एव फला चैयमन्तरफलस्यारेणोक्ता परंपरया तु भवांतक्रियानुपातिन्येवेति ॥

त्रिविधापि भगवत्याम् यथा ज० श० ८ उ० १०

कश्चिद्विहाणं जंते ! आराहणा पक्षता ? गोयमा ! तिबिहा आराहणा पणत्ता तंजहा नाणाराहणा ? दंसणाराहणा २ चरित्ताराहणा ३ नाणाराहणाणं जंते ! कश्चिद्विहा पक्षता ? तिबिहा पक्षता तंजहा- उक्कोसिया मज्झिमा जहाणा दंसणाराहणाणं जंते ! कश्चिद्विहा ? एवं चेव तिबिहावि एवं चरित्ताराहणावि ॥

टी० आराधना निरतिचारतयानुपासना तत्र ज्ञानं पञ्चप्रकारं भूतं वा तस्याधाराधना कात्यायनपचारकरणं दर्शनं सम्यक्त्वं तस्याधाराधना निःशक्तित्वादि तदाचारानुपासनं चारित्रं सामायिकादि तदाराधना निरतिचारता (उक्कोसियसि । उ-त्कर्षा ज्ञानाराधना ज्ञानकृत्यानुष्ठानेषु प्रकृतप्रयत्नता मज्झिमसि तेष्वेव मध्यमप्रयत्नता जहासि । तेष्वेवालपतमप्रयत्नता । एवं दर्शनाराधना चारित्राराधना चेति ॥ स्या० उ० ३ ॥ ज्ञानस्य भूतस्याराधना कात्यायन्यादिष्वष्टसु आचारेषु प्र-वृत्त्या निरतिचारपरिपासना ज्ञानाराधना एवं दर्शनस्य निःश-क्तितादिवु चारित्रस्य समितिगुणेषु सा चोत्कृष्टादिभेदाभावे प्रेक्षाकाशभेदादेति ज्ञानादिप्रतिपत्तनलक्षणः ॥

अयोक्ताराधनाभेदानामेव परस्पररोपनिबन्धमभिधातुमाह ।
म० श० ८ उ० १०

जस्मणं जंते ! उक्कोसिया नाणाराहणा तस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा जस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स उक्कोसिया नाणाराहणा गोयमा ! जस्स उक्कोसिया णाणा राहणा तस्स दंसणाराहणा उक्कोसा वा अजहणमुक्कोसा वा जस्स पुण उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स नाणाराहणा उक्कोसा वा जहाणा वा अजहाण मणुक्कोसा वा ॥

॥ टी० ॥ जस्स णमित्यादि ॥ अजहमुक्कोसावसि ॥ अत्रत्या चासावुत्कर्षा चोत्कृष्टा अघन्योत्कर्षा तन्निवेधादजघन्योत्कर्षा मध्यमेत्यर्थः । उत्कृष्टज्ञानाराधनावतोहाद्ये हे दर्शनाराधने प्रवृत्ते न पुनस्तृतीया तथा स्वभावत्वात्तस्येति ॥ जस्स पुण-स्यादि ॥ उत्कृष्टदर्शनाराधनावतो हि ज्ञानं प्रति त्रिप्रकारस्यापि प्रयत्नस्य सम्यक्त्वोपपत्तीति त्रिप्रकारापि तदाराधना प्रजनया प्रवर्ततेति ॥

जस्मणं जंते । उक्कोसिया नाणाराहणा तस्स उक्को-सिया चरित्ताराहणा जस्स उक्कोसिया चरित्ताराहणा तस्सुक्कोसिया नाणाराहणा ? जहा उक्कोसिया नाणाराहणा य दंसणाराहणा य जणिया तहा उक्कोसिया नाणाराहणा य चरित्ताराहणा य जणियव्वा ॥

टी० ॥ उत्कृष्टज्ञानचारित्राराधना संयोगसूत्रे तत्तरं यस्यो-त्कृष्टा ज्ञानाराधना तस्य चारित्राराधना उत्कृष्टा मध्यमा वा स्यात् उत्कृष्टज्ञानाराधनावतो हि चारित्रं प्रति नाटपतमप्रय-जता स्यात्तस्यजायत्वात्तरयति । उत्कृष्टचारित्राराधनावतस्तु ज्ञानं प्रति प्रयत्नप्रयमपि भजनया स्यत्, एतदेवातिदेशाल्माह जहा उक्कोसिय इत्यादि ॥

जस्मणं जंते ! उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा जस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा तस्सुक्को-सिया दंसणाराहणा गोयमा ! जस्स उक्कोसिया दंस-णाराहणा तस्स चरित्ताराहणा उक्कोसा वा जहाणा वा अजहाणमुक्कोसा वा जस्स पुण उक्कोसिया चरि-त्ताराहणा तस्स दंसणाराहणा नियमं उक्कोसा ॥

॥ टी० ॥ उत्कृष्टदर्शनचारित्राराधना संयोगसूत्रेदृष्टं ॥ (जस्सुक्कोसियादंसणाराहणेत्यादि) ॥ यस्योत्कृष्टा दर्शना-राधना तस्य चारित्राराधना त्रिविधापि भजनया स्यादुत्कृष्टदर्शनाराधनावतो हि चारित्रं प्रति प्रयत्नस्य त्रिविधस्याप्य-विरुद्धत्वादिति ॥ उत्कृष्टायां तु चारित्राराधनायामुत्कृष्टैव दर्शनाराधना प्रकृष्टचारित्रस्य प्रकृष्टदर्शनानुगतत्वादिति ॥

अधाराधनाभेदानां फलदर्शनायाह । ज० श० ८ उ० १०

उक्कोसियं णं जंते । नाणाराहणं आराहेत्ता कश्चिं जवग्गहणेहिं सिज्जइ जाव अंतं करेइ गोयमा ! अत्येगइए तेणेव जवग्गहणेणं सिज्जइ जाव अंतं करेइ अत्येगइए दोबेणं जवग्गहणेणं सिज्जइ जाव अंतं करेइ अत्येगइए कप्पोवणमु वा कप्पातीतएसु वा उववज्जइ, उक्कोसिया णं जंते ! दंसणाराहणं आराहेत्ता कश्चिं जवग्गहणेहिं एवं चेव ॥ उक्कोसियं णं जंते ! चरित्ताराहणं आराहे-त्ता एवं चेव, णवरं अत्येगइए कप्पातीत एसु उववज्जइ ॥

टी० ॥ तेणेव जवग्गहणेणं सिज्जइति ॥ उत्कृष्टां ज्ञानारा-धनामासाध्य तेनेव जवग्गहणेन सिद्धयुत्कृष्टचारित्राराधनायाः सद्भावे कप्पोषणसुच्यति ॥ कल्पोपगेषु सोधर्मादिदेवलो-कोपगेषु देवेषु मध्ये उपपद्यते मध्यमचारित्राराधनाम-ज्ञां ॥ कप्य तीपसुवसि ॥ प्रवेयकादिदेवेषूपपद्यते मध्यमो-त्कृष्टचारित्राराधनासद्भाव इति ॥ तथा उक्कोसिय णं जंते ! दंसणाराहणमित्यादि एवंचेव तिकरणा-सेणेव भवमाहणेणमित्यादि इदं केवलं तत्र अर्थगदप कप्पोवणेषु वेत्यभिहितमिह तु तन्मवाच्यमुत्कृष्टचारित्राराध-नावतः सौधर्मादिकल्पेष्वगमनाच्चाच्यं पुनः अत्येगइए कप्पा-तीतएसु उववज्जइति, सिद्धिगमनाभावे तस्यानुत्तरदुरेषु गमनादेतदेव दर्शयतोक्तं ॥

मज्झिमियं णं जत ! नाणाराहणं आराहेत्ता कश्चिं जवग्गहणेहिं सिज्जइ जाव अंतं करेइ २ गोयमा ! अत्ये-गइए दोबे ण जवग्गहणेणं सिज्जइ जाव अंतं करेइ तव पुण जग्गहणं णइकमइ । मज्झिमियं णं जंते । दंसणा-

राहणं आराहेत्ता एवं चेन्न एवं मज्झिमियं वरित्ता-
राहणं पि ॥

टी० ॥ नवरमित्यादि ॥ मध्यमज्ञानाराधना सूत्रे मध्यमत्वं
ज्ञानाराधनाया अधिकृतनवपक्ष निर्वाणनवपुनस्तद्वृत्त्यमवश्यं
भाषीत्यवसेयं निर्वाणान्मयद्यानुपपत्तेरिति । दोषेणति ॥ अ-
धिकृतमनुष्यभवापेक्षया द्वितीयेन मनुष्यजनेन ॥ तर्ह्यपुण
नवमाहर्णति ॥ अधिकृतमनुष्यभवप्रहणापेक्षया तृतीयं म-
नुष्यनवप्रहणं ॥

जहणिएष्यं षंजंते ! नाणाराहणं आराहेत्ता कइहिं
जवग्गहणेहिं तिज्जइ जाव अंतं करेइ गोयमा ! अत्ये-
गइए तथे णं जवग्गहणेणं तिज्जइ जाव अंतं करेइ
सइत्तजवग्गहणाई पुण नाइकमइ एवं देसणाराहणं पि ।
एवं चरित्ताराहणं पि ॥

पलाय्य आरिभाराधनाः संवक्षिता ज्ञानाधाराधना इह विवक्षिताः कथमन्यथा जघन्यज्ञानाराधनामाश्रित्य बहुयति सत्तदुजयगगहणा इ पुण णाहकमश्ति ॥ यतश्चारिभाराधनाया एवेव फलमुक्तं यथाह अदुजबा उच्यचरितंति ॥ भुतसम्य कृत्तवदेश विरतिभयास्त्यसङ्गयेया उक्तास्ततश्चरणाधनारहितज्ञानवर्दानाराधना असङ्गयेयजयिका अपि जयन्ति नत्वहमयिका एवेति ॥ तथाच व्यषहारकल्पे (आराहणा उ तिचिदा उक्तांसा मज्जमा जहणा उ ॥ एगदुगतिगजहुं दुतीगहुमवाउक्तांसा) आराधना त्रिविधा उक्ता मध्यमा जघन्या च । तत्रोक्ताः राधनायाः फलमेको भवः मध्यमाया द्वौ तथै जघन्यायास्त्रयो जवाः यदि तद्भवमो ज्ञानावस्तदा उक्ताधाराधनायाः फलं जघन्यं संसरणं द्वौ भवौ मध्यमायास्त्रयो जवा जघन्याया भवद्वौ जवाः ॥ ८० ५० म. प. ए । ईसपनाणचरितं तव य आराहणा चउक्ताध । सखे च होइ तिचिदा उक्तांसा मज्जमा जहणा ३७ आराहे उणविक उक्तांसारहणं चउक्ताध । कम्मरहविष्य मुक्ते तेणेव भावेण सिज्जिआ ३८ आराहेउणविक जहणमारहणाचउक्ताध । सत्तदुभयगहणे परिणामेउण सिज्जिआ ३९ ॥

जणइ य तिविहा जणिया, सुविहिय आराहण जिणिं
देहिं । सम्मत्तमिय पढमा, नाणचरितेहिं दोअएणा ॥ १९ ॥
सइहगा पत्तियगा, रोयगा जस्स वीरवयणस्स । समसअणु
सरंता, दंसणआराहणा वुत्ति ॥ १६ ॥ संसारसमावणे य
ठविहे मुहे मस्सिएव । एएविविहे जीवे, आणाए सद
हे निब्ब १७ धम्माधम्मागास, पुग्गा जे जीवमाच्छका-
यं च । आणाइ सदकहतां, सम्मताराहगा जणिया १८
आराधनामधिकृत्य महाप्रत्याख्यानं. ६० प० इंदियसुहसो-
बल्लभ, धोरपरीसहपराईयपराज्जा । अकयपरिकम्मकीवो,
सुज्जइ आराहणाकाले ॥ १३ ॥ सुज्जइ दुज्जरकारी, आणइ
ममांति पाषण कित्ति । जिणिगुहितो निवर्ह, तम्हा आराहणा
सेया ॥ १५ ॥ ६० प० बइऊण कसाए इविए य साधयगार
येहुत्तु तोसल्लिय रागदोसो करेव आराहाहणा सुकिं ॥ ४४ ॥

आराधनोपयुक्तस्य फलम् यथा. आतु०।

एगपि सिद्धोगं जो, पुरिसो मरणदसकाहंमि ।

आराहणोवन्तो, विततो आराहगो होइ ॥ ७४ ॥

टी० ॥ तस्मादकमपि श्लोकं पञ्चपरमेष्ठि नमस्कारादिरूपं
यः पुमान् मरणदेशकाले आराधनोपयुक्तः सन् क्षितयति
स तं क्षितयन् स्मरन्नाराधको जयति ॥ ७४ ॥

अयाराधकस्य किम्पक्षमित्याह आनु० ।

आगहणोवलत्ते, सम्मं काण सुविहिम्भो कलं ॥

लक्षोसं तिभिज्जवे, गंतुं सदृ निव्वाणं ॥ ७५ ॥

टी० ॥ आराधनाया उत्सर्गप्रतिपत्त्या आराधनाया वा
 उपयुक्त उच्यतः सावधान इत्यर्थः काष्ठं मरणं कृत्वा दृष्टिहितः
 सुसाधुः सम्यग् धृष्टज्ञानेनोत्कृष्टत रुद्रद्वाराधनावधारिन्
 भवान् गत्वा ब्रह्मते निर्वाणं मोक्षमिच्छति । यदि परमसमाधि
 ना काष्ठं करोति ततस्तृतीये भवेज्ज्वल्यं सिद्ध्यतीति भावः ।
 अत्राह शिष्यः । प्रयातरे उत्कृष्टतो निरंतरमष्टमवाराधनाया
 जघन्यतस्त्रिकनवाराधनयापि सिध्यतीत्युक्तं अथ तु तृतीयजघे
 सिध्यतीति तदेतन्नाप्युत्कृष्टं नापि जघन्यं ततश्च कथं न विरोधः
 उच्यत यदेकनजघे न सिद्ध्यतीत्युक्तं तच्छ्रद्धावभनाराध संहन
 नमाश्रित्य एतच्च संवाचंसंहनन मंगीकृत्योच्यते स्वार्त्तसंहन
 नोहि यत्पुनश्चाराधनां करोति ततस्तृतीये जघे सिद्ध्यति उत्कृ-
 ष्टाश्चक्षात्रातिशयार्थः । आराधनाविशोषण च द्रष्टव्यः । ननु
 भवानंगीकृत्य जघांगीकरणे पुनरुत्कृष्टतोऽष्टनिरेव जघैः सं-
 वार्त्तसंहननः सिध्यतीति न विरोधः ॥ ७५ ॥

भाराधनानिमुखस्य फलम् । पा० ॥

जे य इमं गुणरयण, सायरमविराहिऊण तिणसंसार ।

ते मंगलं करेत्ता, अहमवि आराहणान्निमहो ॥ ५ ॥

टी० ॥ तथा (जेय इमं इति) ये महामुनयश्च शब्दो
मगधांतरसमुच्चयार्थः । इमं जैनशास्त्रप्रसिद्धं (गुण-
रयणसायरति) गुणा महाव्रतादयस्तन् एवरत्नानि विशिष्टफ-
लदात्वात्सर्ववस्तुसारत्वाच्च गुणरत्नानि तान्येव बहुधात्सा-
गर इव सागरः समुद्रो गुणरत्नसागरः तं किमिति्याह ।
अविराज्य अखरुमनुपादय तीर्थसंसारालंबितजबोधधयो
ज्ञातास्तात्परमात्मनो मंगलं कृत्वा ह्यनुमनोवाक्कायगोचरं
समानोयेत्यर्थः । अहमपि न केवलमुक्तव्यायेनाराधकत्वात्ते
तीर्थजबाधिकाः । किंत्वहमपि संसारार्णवक्षेत्रधनार्थमेवाराध-
नायास्तत्पूर्वमेकाक्रमार्गानुपासनाया अग्निमुखः संमुखः कृतः
उद्यतइत्यर्थः ॥ आराधनाभिमुखः संजातइति ॥

आधाकर्मादिस्तु ज्ञानस्य नाहोच्यतोऽप्रतिक्रामतश्च नास्त्या-
राधना ॥

तथाच दर्शनसुखो दर्शः० ॥

જુંજંઙ આહાકર્મ્મં, સમં નય જો પાનિક્કમઙ્ગ સુખ્ધો ॥

सर्वजिणाणां विमुहस्य तस्य आराहणा नत्थि ॥

पुंकेऽन्यवदरति सौव्यादापन्निपतिता वा प्राधाकर्म उपलक्ष-
 णत्वात् क्रीताच्याहृतापि सम्यक्नख नैव प्रतिक्रामति मयद-
 मनुचितमाखरितमिति सम्यग्भावेनेत्यर्थः यः सुष्ठो होत्रवान्
 तस्य किं नास्ति न विद्यते साऽराधना मोक्षसुखसाधनोपायो
 यदर्थं गृह्यणिष्कांत इत्यर्थः । कथंचूतस्य सर्वजनाङ्गाविमुख-
 स्य ॥ १० ॥

आज्ञोअणमाखुंचण, विअरुंकरणं च जावसोहीअ ॥

आज्ञोदमि, आराहण अणज्ञोदण जयण ॥ १५ ॥

अवलोचनं भाग्यं च विक्रीकरणं च भावयुक्तिश्च यत्तदकस्मिन्
पणमात्राकारः स्वव्याप्यस्य सदा हि संशयमवलोचनं करोति किं

कुसुमानि संत्युत नेति दृष्ट्वा तेषामाभुञ्चनं करोति ग्रहणमित्यर्थः ततो विकट्टीकरणं विकसितमुकुलितार्द्धमुकुलितानां जेदनं विभजनमित्यर्थः च शब्दात् पञ्चात् ग्रंथनं करोति ततो प्राह-का गृह्णति ततोऽस्यानिक्षिप्तार्थेऽभो जघति भावदुःखि चित्तप्रसादलक्षणा अस्या एव विवक्षितत्वात् अन्यस्तु विपरीतकारि भावाकारस्तस्य न जघति एवं साधुरापि कृतोपधिप्रत्युपेक्षणादिव्यापारा वञ्चारादिभूमिप्रत्युपेक्षया घाताविरहितः कायोत्सर्गस्योऽनुमेकते सूत्रं गुरौ तु स्थिते वैवसिकावश्यकस्य मुखवस्त्रिकाप्रत्युपेक्षणादेः कायोत्सर्गं तस्यावलोकां करोति पञ्चादाभुञ्चनं स्पष्टपञ्चादपराधग्रहणं ततो विकट्टीकरणं गुरुलघूनामपराधानां विभजनं च शब्दादलोचनं प्रतिसेवनानुलोमेन ग्रंथनं ततो यथाक्रमं गुरोर्निवेदनं कारात एवं कुर्वतः जावगृह्णिरुपजायते । औद्ययिकभावात् वाप्याप-शमिकप्रसिरित्यर्थः । इत्यमुकेन प्रकारेणाक्षेचिते गुरोरपराधजाते निवेदिते आराधना मोक्षमार्गाख्यं न जघति कनाक्षोचिते अनिवेदिते भजना विकल्पना कदाचिद्वधति, कदाचिन्न जघति तत्रैव जघति ।

आलोचनापरिणामो, समं समुवद्विज गुरुसगासं ।

जइ अंतराओ कासं, करेज्ज आराहओ तहवि । १ ।

एवं तु न जघति इष्टी, एगारवेणं ब्राह्मणमण्णावा-
लुचरियं । जो न केइ गुरुण नहु सो आराहओ जाणि
ओति ॥ गार्थः । आब. ॥

आहाकम्मं अणवज्जेति मणं पहारेता जवइ तेणं तस्स ठाणस्स अणाओइयपनिक्कंते कासं करइ नात्थ तस्स आराहणा सेणं तस्स ठाणस्स आलोइयपनिक्कंते कासं करइ आत्य तस्स आराहणा एएणं गमणं नेयव्वं कीयकनं उवियं रइयं कंतारजत्तं दुव्विजक्खजत्तं वद्वि-
यानत्तं गिहाणत्तं सेज्जायरिं रायपिं आहाकम्मं-
अणवज्जेति बहुजणमज्जे जासित्ता सयमेव परिहुंजित्ता जवइ सेणं तस्स ठाणस्स जाव आत्य तस्स आराहणा एयंपि तह चेव जाव रायपिं आहाकम्मं अणवज्जेत्त अणमसस्स अणुपदावत्ता जवइ सेणं तस्स एयं तह चेव जाव रायपिं आहाकम्मं ए अणवज्जेति बहुजण-
मज्जे पनावत्ता जवइ सेणं तस्स जाव आत्य आरा-
हणा जाव रायपिं । ज० प श० ६ उ० ॥

(अणवज्जेत्त) अनवधमिति निर्दोषमिति ॥ मणं पहारेत्ति-
त्ति ॥ मानस प्रधातयिता स्थपयिता भवति । रइयगति ।
मोदकवर्णादि पुनर्मोदकादितया रचितमौदेशिकमद्रूपं
(कंतारत्तत्ति) । कान्तारमरणं तत्र निष्काणां निर्वाहाय
यद्विहितं मत्तं तत्कान्तारनकं एवमन्यमपि नवर, वर-
द्विका मेवदुर्दिन । (गिहाणमत्तत्ति) मानस्य नीरोगतार्थं
निष्कदनाय यत्कृतं नक्तं तत् मानस्य नीरोगतार्थं
सदोषत्वेनागमऽभिहितानां निदोषताकल्पनं तत् स्वयं
नोजनमन्यसाधुन्याऽनुपदापनं सज्जयां निर्दोषताप्रणयञ्च
विपरीतभजानादिरूपं अभिधत्वात् । ततश्च ज्ञानादीनां विरा-
जना स्फुटयति ॥

निगंयेण य गाहावकुलं पिक्खयपनियाए पविट्ठेणं
अणयरे अकिञ्चट्ठेणं पक्खि वए तस्स णं एवं जवइ
इहेव ताव अहं एयस्स ठाणस्स आलोएमि पक्खिमापि
निंदामि गरिहामि विज्झामि विसोहामि अकरणयाए
अनुट्ठेमि अहारिहं पायच्छित्तं तवोकम्मं पक्खिज्जामि
तओपच्छा थेराणं अतियं आलोएस्सामि । जाव तवो-
कम्मं पक्खिज्जिस्सामि से य सपट्ठिए असंपत्ते थेराय
पुव्वामेव अमुहा सिया । से ण जंते ! किं आराहए
विराहए ? गोयमा ! आराहए नोविराहए से य सप-
ट्ठिए असंपत्ते अप्पणाय पुव्वामेव अमुहे सिया से
एणं जंते ! किं आराहए विराहए गोयमा ! आराहए नो
विराहए से य सपट्ठिए असंपत्ते थेराय कासं करेज्जा
से णं जंते ! किं आराहए विराहए गोयमा ! आराहए
नोविराहए से य सपट्ठिए असंपत्तं य अप्पणाय पुव्व-
मेव कासं करेज्जा सणं जंते ! किं आराहए विराहए
गोयमा ! आराहए नो विराहए से य सपट्ठिए संपत्ते
थेराय अमुहा सिया से णं जंते ! किं आराहए विराहए
गोयमा ! आराहए नो विराहए से य सपट्ठिए असंपत्ते
अप्पणाय एवं संपत्तेण वि चत्तारि आलोवगा जाणि-
यव्वा ॥ जेव असंपत्तेणं निगंयेण य वियारज्जिं वा
विहारज्जिं वा नि खंतेणं अणयरे अकिञ्चट्ठेणं पक्खि-
सेविए तस्स णं एवं जवइ इहेव ताव अहं एवं एत्यवि
ते चेव अहं आलोवगा जाणियव्वा जाव नो विराहए ।
निगंयेण य गाहावकुलं पिक्खयपनियाए अणुप-
विट्ठेणं अणयरे । अकिञ्चट्ठेणं पक्खिसेविए तस्सेणं एवं
जवइ इहेव ताव अहं एयस्स ठाणस्स आलोएमि
जाव तवोकम्मं पक्खिज्जामि तओ पच्छा पवित्तणीए
अतिए आलोएस्सामि जाव पक्खिज्जिस्सामि सा य
संपट्ठिया असंपत्ता पवित्तणीय अमुहा सिया साणं
जंते ! किं आराहिया विराहिया ? गोयमा ! आराहिया
नो विराहिया । सा य संपट्ठिया जहा निगंयस्स तिसि
गमा जणिया एवं निगयीए वि तिसि आलोवगा
जाणियव्वा जाव आराहिया नो विराहिया । से केणट्ठेणं
जंते ! एवं बुद्धि आराहए नो विराहए ? गोयमा ! से
जहा नाम ए केइ पुरिसे एग महं उल्लासोमं वा गयलोमं
वा सणलोमं वा कप्पासलोमं वा तणस्यं वा उहा वा
विहा वा संवेज्जहा वा विदित्ता अणणिकायंति पक्खि-
वेज्जा सेणुणं गोयमा ! विज्जमाणे छिमे पक्खिप्यमाणे

पक्वित्ते दहजमाणे दहेत्ति वत्तव्वं सिया हंता जगवं !
विज्जमाणे विज्जे जाव दहेत्ते वत्तव्वं सिया सेजहानामए
कंइ पुरित्ते वत्तं अहतं धोयं वा तंतुगयं वा मंजिहुदो-
णीए पक्वित्वेज्जा से गाणं गोयमा ! उक्खिक्खमाणे
उक्खित्ते पक्खिक्खमाणे पक्खित्ते रज्जमाणे रत्तेत्ति वत्तव्वं
सिया हंता जगवं ! उक्खित्तमाणे उक्खित्ते जाव रत्तेत्ति
वत्तव्वं सिया से तेण्ण्णेणं गोयमा ! एवं बुद्ध आराहए
नो विराहए ॥ ज० ८ श० ७ उ० ।

निर्ग्रन्थप्रस्तावाविदमाह ॥

निर्ग्रन्थं कृण्वत्यादि ॥ इह चशब्दः पुनरर्थस्तस्य घटनाचैवं
निर्ग्रन्थं कर्तव्यं रूपतः प्रतिज्ञया प्रविष्टं पिरमादिनेपनिम
न्येत्येन तेन च निर्ग्रन्थेन पुनः ॥ अकिञ्चिद्वृत्तेति ॥ कृतस्य कर-
णस्य स्थानमाश्रयः कृत्यस्थानं तत्त्वित्वेऽङ्गुल्यस्थानं सृ गुण-
विप्रतिस्वरूपेऽकायविशेषः (तस्स णेति) तस्य निग्रथ
स्य संज्ञातानुतापस्येवं जवति एवं प्रकारं मनोभवति पयस्स
गणस्सत्ति) विनक्तिपरिणामादेतत् स्थानमनन्तरासंघितमा
होचयामि स्थापनाचार्यनिवेदनेन प्रतिज्ञामामि मिथ्यापुद्ग-
दानेन निन्दामि स्वसमकं स्वस्याकृत्यस्थानस्य वा कुत्सनेन
गहं गुरुसमं कुत्सनेन (विज्जामिति) विज्जोत्थामि तदुच्यते
विज्जन्ति विशोचयामि प्रायश्चित्ताभ्युपगमेन अकरणतयाऽकर-
णेनाप्युत्तिष्ठाम्यनुयतो भवामीति (अहारिहंति) यथार्ह-
यप्रेक्षितमेतच्च नीतार्थतायामेव जवति नान्यथा (अंतियति)
समीपं गत इति शेषः (थेराय अमुहा सियत्ति) स्थविराः
पुनरमुक्कान्निर्वाचः स्युर्वतादिदोषात्ततश्च तस्याऽऽक्षनादिप-
रिणामे सत्यपि नाहोक्षनादिसम्पद्यत इत्यतः प्रश्नयति ॥
(सेणमित्यादि) (आराहएत्ति) मोहमागऽस्याराधकः बुद्धइत्यर्थं
प्रावस्य गुरुत्वाकृत्वति चाहोक्षनापरिणता सत्यां कथञ्चित्त
वप्राप्तावप्याराधकत्वं यत उक्तं । मरणमाश्रित्य आहोक्षनापरिण-
ओसम्मं संपादितो गुरुसंगासे ॥ जइ मरइ अंतराविय नहा
विहसोत्ति भायाओत्ति ॥ १ ॥ स्यविरात्मभेदे न चेह दे
अमुक्कसूत्रे दे कागगतसूत्रे इत्येवं चत्वारि इहसम्प्राप्तसन्नाणि
सम्प्राप्तसन्नाण्येवं चत्वार्येव एवमेतान्यष्टौ पिरापातार्थं
गृहपतिकुत्रे प्रविष्टस्य एव विचारतुम्यादायष्टा एव प्रामग
मनेऽप्यवमेतानि चतुर्विंशतिसन्नाणि । एवं निर्ग्रन्थिकाया
अपि चतुर्विंशतिसन्नाणीति अथानाहोचित एव कथमाराधक
इत्याशङ्कामुत्तरं आह ॥ सेकेणमित्यादि ॥ तणसूचयति तृणा-
ग्रंथा ॥ विज्जमाणे विज्जेत्ति ॥ क्रियाकाऽनिष्टाकाशयोरभेदेन
प्रतिकृणं कार्यस्य निष्पत्तिरिष्टमान विज्जमित्युच्यते एवमसा
वाहोक्षनापरिणतो सत्यामाराधनप्रवृत्तं आराधक पठेति ॥
अहय वप्ति ॥ अहतं नवं (धोयंति) प्रकाशितं ॥ तंतुगुयंति
तत्रोदतं तुरीयमादेरक्षीर्णमात्रं ॥ मंजिहुदोणीयत्ति ॥ मंजिहु-
रागनाजने ॥ प्र. टी. ॥

आराधकत्वाविराधकत्ववक्तव्यताऽऽराधकशब्दे १ मार्यिनोना
स्थाराधनीति प्रालोचयनाशब्दे २ शीलसम्पन्नभूतसंप्रदायीनां
देशाराधकत्वसर्वाराधकत्वादि पुरुषजातशब्दे ॥ ३ ॥

तद्वात्मके द्वाविंशत्तमे योगसंग्रहे च. (आराहणा य मर-
णते) मरणरूपोऽस्तो मरणान्तस्तत्रेत्यतो द्वाविंशयोगसंग्रह
इति सम० स० ३३ । प्रश्न० ६० ५ । आश० (इयाणि

आराहणाय मरयंतिस्ति आराहणाय) मरणकाले योनाः
संगृह्यन्ते तत्रोदाहरणं प्रति गाथापञ्चार्कमाह आराहणाह
मरयेवा ओसप्पणिप पढमसिक्का ॥

आसीत्युयो विनीतायां, जूपतिर्मरतेभ्वरः ॥

भुत्वा विनूचितं तं च, मरयेवाऽऽन्यथादिह ॥ १ ॥

त्वत्पितापीडयिष्यत्यक्त्वा, विनूषामेककोऽज्जमत् ॥

उवाच जगतः कासी, जूतिम तस्य यादृशी ॥ २ ॥

केन प्रत्येपि तद्यामो, निर्ययी मरतभ्वरः ॥

मरयेवी करिस्संघे, ऽधिराप्य प्रभुसनिधौ ॥ ३ ॥

अत्वा समवसरणे, देवेभ्योऽस्याः स्तवं प्रजोः ॥

आनंदास्यैहशा नीहो, गतोऽपश्यत्प्रजोः श्रियं ॥ ४ ॥

अथावे मरतो मातः! पुत्रनृणा विशोकिता ॥

कुतो ममेदृशी साध, चितयंतीप्रमोदतः ॥ ५ ॥

विवे गाऽपूवकरणं, जातिस्मृतिरनुजनु ॥

वनस्पते र्यदुदुहृत्ता, करिस्संघजुषोऽन्यथ ॥ ६ ॥

उत्पन्नं केवत्तं मधु, प्राप प्रथमसिक्कतां ॥

ईदृगाराधनायोगा, आयते थांगसंग्रहः ॥ ७ ॥ आ० कथा ।

मोहाराधनहेतुत्वादायाधना. आशयके. आशयकस्यैका
र्थिकान्यधिकृत्य (नाआं आराहणासम्मो) अनु० ॥

आराहणानिमुह-आराधनानिमुख- त्रि० आराधनाया
सम्पूर्णमोहमार्गागुपादनाया अभिमुखः सम्मुखः कृतोद्यम
इत्यर्थः आराधनायां कृतोद्यमे. पा० ॥

आराहणी-आराधन- स्त्री० आराध्यतेपरदोकापीमया यथावद
भिधीयते वस्त्वनयत्पाराधनी. द्रव्यनावभाषाभेदे (आराह
णीमेदृखे सच्च मोसाविराहणी होइ) दश० अ० ७ ॥

आराहणोवउत्त-आराधनोपयुक्त- त्रि० आराधनाया उत्तमा
र्थप्रतिपत्त्या आराधनायां वा उपयुक्त उद्यतः सावधान आरा-
धनोपयुक्तः आराधनयापयुक्ते. आराधनयामुपयुक्ते च (आ-
राहणोवउत्ते विततो आराहणो होइ) आतु० ॥

आराहिता-आराध्य अन्य ० सेवनं कृत्वत्यर्थे, (आरा-
हिता आणाप अनुपासइत्ता) आराध्य यद्योत्तेत्तसर्गापिवा
दनयविज्ञानेन सेवनं कृत्वेति- उत्त० अ० २१९ सम्पाद्येत्यर्थे,
पं. व. ॥ कल्प० ॥

आराहिय-आराधित - आराध-णिच् क सेविते, वा-
संपादिते, पं. व० सम्यक्पादितेति । आतु० ० । सम० ० ॥
परितोषं प्रापिते- (आराहितो रजसपट्टबंधं कासीयरायाउदुव
कजरस्त) आराधितः केनाऽपि गुणविशेषेण परितोषं प्रापित
इति- वृ० (इरिणगेमसि देवं भस्ति बहुमाणेणं आराहिया)
आ. म. अस्मदिते, (जइ चेव उ मोक्खफद्धा आणा आराहि
आ जिणवाण) पं. व. ॥ निष्ठां नीते, अहिंसाव्रतकृण प्रथमं
संवरदारमधिकृत्य (आराहियं आणाप,) आराधितमेभिरेव
प्रकारेर्निष्ठां नीतमिति — प्रश्न० सं. ६० । (आराहिना वि-
भवइ) एभिरेव प्रकारेः सम्पूर्णैर्निष्ठां नीता भवतीति. स्था०
ग. ७ (आराहिय पयारोहं सम्ममणोहं निडुवियं) आरा-
धितञ्चैव एभिरेव प्रकारेर्निष्ठां नीतमिति. प्रथ० । उपा०
अ. १ आराहियनाणदंसणचारित्तजोगनिस्सल्लसुखसि-
द्धात्तयमग्गभिमुहाणं, सम० । नि. वृ० १ आचा०-

आराहियसंजम आराधितसंयम- त्रि० परिपादितसंयमे (आरा-
हियसंजमाय सुरद्वोग परिनिनयत्ता-सम० ।

आरि (य) आरित-त्रि० संविभे-आरितो आरितो संवि
तो वा एगदंति-आ. न्यु. । आकारिते. आरिओ आगारिओ
स्सरिओ वा एगदंति आब ० ॥

आरित. आरि-त्रि० विवाहनेदे, गोमिपुनदानपूर्वमार्थे इति.
ध० सं० ॥

आरु (रो) ग-आरोग्य-न० अरोगस्य जावः प्यञ् रोग-
हृन्त्यत्वे, रोगाभावे, उक्त० अ. २९ ॥

आरोग्ये सति यद्व्याधि, विकारा जवन्ति नो पुंसां ।

तच्छर्मा रोग्ये, पापविकारा अपि ह्येया ॥ ८ ॥

टी० ॥ आरोग्ये रोगाभावे सति ज्ञायमाने यद्वदिति यथा
व्याधिविकारा रोगविकारा भवन्ति नो पुंसामारोग्यवतां
तद्वदिति तथा धर्म्मरोग्ये धर्म्मरूपमारोग्यं तस्मिन्सति
पापविकारा अपि चक्ष्यमाणा न जवन्तीति विज्ञेया षो० वि. ३ ॥
नीरोगतायाम् उक्त० अ. ३ ॥ आरोग्यं नीरुज्ज्वलं प्राक्तनस-
हजैत्पातिकरोगचिरहणम् । षो० वि. ३ स्था० डा. १० ।
आरोग्यसारियं मा गुस्तनं सञ्चरति ओ धम्मो विज्जानिच्छि-
यसारा सुहाइ संतोससाराइति १ । दोषाणां समत्वं
आरोग्यम् “तेषां समत्वमारोग्यं कथयन्तीतिपथ्येय” इतिवच-
नात् न० । भावतः सम्यक्त्वे मोक्षे च लोकोत्तरतत्त्वप्राप्तिम-
धिकृत्य आद्यं भावारोग्यं बीजं तेषां परस्य तस्यैव । आदी-
जयमायं भावारोग्यं भावरूपमारोग्यं तच्चेह सम्यक्त्वं तद्रूप-
त्वाल्लोकोत्तरतत्त्वतत्प्राप्तेर्बीजं तेषां लोकोत्तरतत्त्वप्राप्तिः परस्य
प्रधानस्य तस्यैव जावारोग्यस्य मोक्षकृणस्य रागद्वेषमोहानां
तन्निमित्तानां च आतिजराभरणदीनां भावरोगरूपत्वादिति.
षो० वि. ४ । आरोग्यस्य जाव आरोग्यं सिद्धत्वे ध० अवि. । २
आब० ॥ आवाधारहिते त्रि. कल्प. । ज्वरादिबर्जिते,
आरोग्या अरोगा ज्वरादिबर्जिता इति स्था० डा. ४ (आरो-
ग्यारोग्यं दारयं पाया) आरोग्या आवाधारहिता सा त्रिशला
आरोग्यं आवाधारहितम् ० कल्प. । जम् रणणि तिसला आति-
याणी समणं जगवं महावीरं आरोग्यारोग्यं पत्त्या । आवा०
अ. ४ ।

आरुगदिय-आरोग्यद्विज पुं० उज्जायिनीवास्तव्ये छिजे ।

तत्कथाच ध० र. ॥

अत्थि पुरी उज्जेणी, सक्कवित्तसिया हरितण्णव ।

किंतु गयन्नखकसिया, बहसंसिरीइ उवग्दा ॥१॥

वत्थात्थि देवगुत्तो, विप्पो गुत्तिदिओ पवरगुत्तो ।

मुविहिअसदाणंदा, नंदानांमण तस्स पिया ॥ २ ॥

जाउताणमुओ जंमप, जिइरोगेहिं मुअए नव ।

अवहियनामो रोगुत्ति, चेव सो विस्सुओ जाओ ॥३॥

कइया वि तस्स गेहे, जिक्खत्थं कोवि वरमुणीपुत्तो ।

पाणिं सुयं पाएसु, माहणेणं इमो जाणिओ ॥ ४ ॥

रोगोवसमोवायं, इमस्त पढुकइसुकारुभं ।

सेसमुया एतेहिं, कइ न कहिज्जइ इयमुणी आइ ॥५॥

तो तेणं मज्जसे, सह नियपुत्तण गंतुज्जजाण ।

नमिक्कण तयं पुटो, एवं सो महरिसी आइ ॥६॥

पावाओ होइ दुक्खं, तं पुण धम्मो नासए खिण्यं ।

जलणपप्पिचं गेहं, सस्मिन्नपवाहेण विज्जाइ ॥ ७ ॥

धम्मोण सुवप्पेणं, सिग्घं नासति सयसदुक्खाइ ।

एया रिसाइ नियमा, नयमा न य हुंति पुणो परजवे वि ॥८॥

इय सुणिउंते बुद्धा, गिहत्थधम्मं दुवे वि गिएहंति ।

ददधम्मो सो माहण, पुत्तो जाओ विसेसेण ॥ ९ ॥

धारिजइ इतो सायरो, कद्धोस्सिअकुलसेसो ।

न हु अन्नं जंमनिम्मि, य सुहासुहो दिव्वपरिणामो ॥१०॥

इच्छाइ विज्जयंतो, रोगायंके सहदे संयमियो ।

सावज्जं च विविग्गं, मणसा वि न पच्छइ कयावि ॥११॥

अहहरणा ददधमुत्त, संसिउ सो कयावि तो इच्छा ।

पत्ता अत्तइहंता दुवे सुराविज्जरुवधरा ॥ १२ ॥

जंयंति इमं बासं, पडणे मोज्जं णां किरियं ।

तस्स पयाणहि पुटं, सोकेरिसया इमो वित्ति ॥१३॥

महुअवलोहो पढमे, पढरे चरिमे ओज्जसुरपाणं ।

नवणीयं जयं कूरं, निमि सहपियएण चुत्तवं ॥१४॥

तो दियपुत्तेणुत्तं, इमेसि एगं पि नेव पकरंमि ।

वयजंगनीरुत्तिओ, जीववहो तह पुत्तो चेव ॥१५॥

उत्तं च ॥ मयं मांसे तथाहोहे तक्काक्कीतेनवोदधुत्ते ।

उत्पद्यंते विज्जीयंते, तद्वत्ताः सूद्धमजंतवः ॥ १६ ॥

विज्जेहि तओज्जणिओ, देहसिणं धम्मसाहणं जइं ।

जह वा तह वा मउणिय, पत्त्यापयअमायरसु ॥१७॥

तथाचोक्तं। सव्वत्थसंजमसंजमाणो, अप्पाणमेव रक्खिज्जा ।

मुअइ अइचायाओ, पुणोविसोही नया विरई ॥१८॥

सो आहन इ तवसोही, पठावी करिस्स एतओएयं ।

किंकीरइ पढमं पि हु, जइ कइमपरिसणं च ॥ १९ ॥

इय स याए हितित्तण, वि जणिओ वि न जावमअए एसो ।

ताते पमुइयचित्ता, अमरा पइकंतिनयसरुवं ॥ २० ॥

कहिओ सकपसंसं, नीरोगणु कओ इमो तोहं ।

तुटो मे सयणगुणो, राया पुत्तयकिओ जाओ ॥२१॥

तं दहुपाहइमणा, जयपयं जइणधम्ममाहपं ।

बुद्धा बहुवे जीवा, वयपासणलज्जुया जाया ॥ २२ ॥

तप्पजइ इमो ओए, आरुग्गदिओति विस्सुओ जाओ ।

पासियवयाइ जओ, कयेण सुहज्जवणं एसो ॥ २३ ॥

एवमारोग्यविप्रस्य वृत्तं वरं । धीरधर्म्मो तश्च त्वैतत्त्वमकृत्परं

जव्यलोका निशम्य प्रकंपां सदा पादयध्वं व्रतानि स्फुर-

त्संपदाः ॥

आरु (रो) गफल — आरोग्यफल — त्रि० आरोग्य
साधके (अविभक्तमारोग्यफलं, चक्षोः इहं जणिमं जायं)
पंचा वृ. १५ ।

आरु (रो) गबोधिहोत्र-आरोग्यबोधिहोत्र — पुं
आरोग्याय बोधिहोत्र आरोग्यबोधिहोत्रः आब ० । अरोग-

एव भाव आरोप्य सिद्धत्वं तदर्थं बोधिज्ञानः अर्हत्प्रणीतव-
र्धेतिरारोप्यबोधिज्ञानः । मोक्षायाद्वर्णोत्तमप्रतीतिः ।

किञ्चित्प्राप्तयेयं विद्या, जे एतोगस्त उत्तमा सिद्धा ।

आरोग्यबोहिज्ञानं, समीहवरमुत्तमं दितुं च. २ अ.।

आरोग्यस्य भाव आरोप्य सिद्धत्वं तदर्थं बाधिसाम आरोप्य
बोधिज्ञानः प्रेत्य जिनधर्मप्रतिबोधिसाजोऽर्हत्तयायतो सत्ताऽनि
दानो मोक्षायैव प्रशस्यते इति। भाव. २ अ. (आरुग्गबोहिज्ञानं
समादिहर मुत्तमं दितुं) इत्यारोप्य बोधिज्ञानस्य प्रार्थनयुक्तत्वं
(गियाण) शब्दे व्याख्यास्यते ॥

आरु (रो) गग्गोहिज्ञानादपत्यणाचित्तुत्तु-आरो-
ग्यबोधिज्ञानादिमार्थनाचित्तुत्तु-त्रि० आरोप्यबाधि-
ज्ञानादीनां आरोप्यतेहिज्ञानं समादिहरमुत्तमं दित्वित्येवं
कया या प्रार्थना तत्प्रधानं यच्चित्तं मनस्तेन तुल्यं समानम्.
। तथाच पञ्चाङ्गके - तपाऽधिकृत्य आरोग्गबोहिज्ञानाद्
पत्यणचित्तुत्तुति, पञ्चा० वृ. १९

आरु (रो) गग्गोहिज्ञानादपत्यणाचित्तुत्तु-त्रि० आरोप्यबाधि-
ज्ञानादीनां आरोप्यतेहिज्ञानं समादिहरमुत्तमं दित्वित्येवं
कया या प्रार्थना तत्प्रधानं यच्चित्तं मनस्तेन तुल्यं समानम्.
। तथाच पञ्चाङ्गके - तपाऽधिकृत्य आरोग्गबोहिज्ञानाद्
पत्यणचित्तुत्तुति, पञ्चा० वृ. १९

आरुस्स-आरुप्प-अव्य० कोपं हृत्वेत्यर्थे, (आरुस्स विज्जंति
तु देणपिठे) सूत्र अ. १ अ. ५ (आरुस्स विज्जंति ककाण-
भो सो) आरुप्प कोपं हृत्वेति सूत्र० अ. १ अ. ५ ।

आरुह-आरुह-आ. वृह ५वा० प० अनिट्-सक० आरोहणो
आरुहइच्च चत्तुगौ ७ अ. ४ वा इति प्राकृतसूत्रेणारुहरेतावा.
देशीवा अरुह वत्तनाह-आरुह-मा० । अरुति वत्तनानि आरु
हत्तिनि एगदुं नि० वृ. उ. १७ ॥

आरुहमाण-आरोहयत्-त्रि० आरोहणं कुर्वति आरुहमाणे वा
आरोहमाणे वा स्था० ग्रा. ५

आरु-आरु-पु० अ. क. ङ- णिक् पिगल्लभणं आरुग्गबोधि-
कर्कटशकरादी च ततः संहायां कन् (आरु) दिमाचल
प्रसिद्धौषधीमेदे वाच० ॥

आरुह-आरुह-त्रि० आ० वृह, कर्करि क-वाच० । आभिते
(तयनियममाणकृत्वं आरुहो केवली अभियमाणी) विशेष०॥
आरुह आभित इति भा. वृ. प्राप्ते, (आरुहः गुरुदुमिकाम्)
आरुहः प्राप्ताः अष्ट० (आरुहपाठपाहिं) पि० । मत्तं च गंध
हरिय च, वासुदेवस्स जेदुंग । आरुहो सोदइ अरिय, सिंर
अरुमणी जहा । (सिया रयणं तसो समारुहो) उक्त०
अ. २३

आरुहहत्तारोह-आरुहहत्तारोह-पु० आरुहमहामात्रे
(आरुहहत्तारोहे) आरुह इत्यारोहा महामात्रा येषु ते
तथा । विपा० अ. २

आरोग-आरेक- पु० आ-रिक्-वज्- आकुञ्जने- अतिरेके च.
वाच० ॥

आरोगा-आरेका-स्त्री० शंकायाम्- (विजहिंषु विसोसियं)
आवा० विहाय परित्यज्य विसोसिकां शंकां सा च विद्या
सर्वशंका देशशंका च तत्र सर्वशंका किमस्त्वार्हतो मार्गोन
वेति । देशशंका तु किं विद्यन्तेऽपुकायाद्यो जीवा विशेष्य
प्रवचनेऽभिहितत्वात् स्पष्टवचनतात्सिद्धान्तावाच विद्यन्ते इति
वेत्येवमादिकामरेकां विहाय सम्पूर्णाननगारगुणाननुपाकवेत्

आवा०॥ अ० १ उ० २ ॥

आरेण. अव्ययं आरादित्यर्थे वृ० ॥

आरोअ-उत्तुस- ५वा० पर०सेद० उल्लासे उल्लासेरुसोसु-
म्मणिस्सपुत्तमाग्गुजोत्तारोवाः ॥ ४ ॥ २०१ ॥ इति प्राक्-
तसूत्रेणाहसरायोम इत्यादेशः । आरोअह उल्लासइ प्रा०॥

आरोव-आरोप-पु० आरुप् णिक्-करणे ल्युट् इत्यपदार्थेअ-
धर्मस्यावभासरूपे मिथ्याह ने-वाच०

अनारोपमुत्तं मोह, त्यागादुभयवपि । आरोपप्रियलोकेषु
बहुमाध्वर्यान् भवेत् ॥ ७ ॥ अ. २० ॥ ४ ॥

आरोवण-आरोपण- न० आरुप्-णिक् ल्युट्-आरोपशब्दार्थे,
आरोहण,सम्प,दने च. आर्काज्ञतारोपणमन्वचूताम कुमा०
रपुः वाच० ॥

आरोवणा-आरोपणा- स्त्री० आरोप्यतइत्यारोपणा । प्राय-
श्चित्तमेदे, व्य० । आरोप्यतेइति आरोपणा । प्रायश्चित्तमा-
मुपर्युपर्यारोपणं यावत् अपमासाः परतो वर्त्तमानस्वामिती-
थ आरोपणायाः प्रतिषेधात् ॥ व्य० उ० १ ॥

संप्रतमारोपणाप्रायश्चित्तमाह ॥

पंचार्द। आरोवणा, ने यच्चा जावहुंति छम्मासा ।

ते पणगादियाणं, वणु वरिसो ज्जोसणं कुज्जा ॥

रात्रिदिवपंचकादारः आरोपणापंचादिः । रात्रिदिवपंच
कादिका प्रादिशब्दाद्वपंचदशविंशति रात्रि दिवमा
स्तिकादिपरिग्रहा ज्ञातव्याः । तावदावत्पमासा भवन्ति
नाधिकं यत् पर्व तेन प्रकारेण तेषां पक्षां मासाना
मुपरि (पणगाइया णति) रात्रि दिवपंचका दीनां
ज्जोषणामपनयनं कुर्यात् । षण्मासाना मुपरि य वाप-
पद्यते प्रायश्चित्तं तत्सर्वं त्यज्यते इति भावः । उक्तं च
चूर्णी (छम्मासाणंपरं जं आवज्जइ तं सव्वथ हिज्जइति)
अत्र चोदक माह । किं कारणं न दिज्जइ छम्मासाणं परतो
उ आरोवणा । भणइ ण मोजं कारणाज्जोसिया संसा । षण-
मासानां परत आरोपणा प्रायश्चित्तं न दीयते । अत्र किंकार-
णमाचार्यः प्रतिवचनमाह जं कारणंति निमित्तकारणहेतुषु
स्वर्वा विमक्तव इति वचनात् अत्र हेतौ प्रथमा । ततोऽयमर्थः ।
येन कारणेन षण्मासानां परतः क्षेपाणि रात्रिदिवपंचका-
दीनि प्रायश्चित्तानि ज्ञेयानि त्यक्तानि तत्कारणं पुनरिदं
वक्ष्यमाणमिति गुरुमणति ।

तदेव कारणं दर्शयति ॥

आरोवणानिप्पर्णं, उउमत्थं जंजेणेहिमुकोसा ।

तंतस्म उतित्तं, ववहरणं अस्सपिर्गं च ॥

उचस्ते उचस्यकाले यत् जिनः स्वस्वकालापेक्षया उरु-
हृतपः कर्म कृतं तस्य तीर्थे तुरेवकारार्थो मिश्रक्रमश्च सचैवं
योजनीयस्तदेव तावत्प्रमाणमेवारोपणानिप्पर्णं तपः कर्म व्य-
वहृतं इति व्यवहरणं बहुलवचनात्कर्मपयनत् व्यवहरणी-
यमिति भावः । किमिवेत्यत आह । धान्यपिटकमिव धान्यप्र-
स्थक इवा किमुक्तं भवति । येन राज्ञा यो धान्यप्रस्थकः स्था-
पितस्तत्कात्रे स एव व्यवहर्तव्यो न पुरातनो नाप्यन्यः स्वम-
तिपरिकल्पितस्तथा भगवताऽपि तीर्थकरणे येन उचस्यकाले
यावत्प्रमाणमुत्कृष्टं तपः कर्म कृतं तस्य तीर्थे आरोपणानिप्प-
र्णं आवश्चित्तमपि तावत्प्रमाणमेव व्यवहरणीयं नाधिकमन्यथा

राजाङ्गाङ्गन तोरजप्रयुक्तदृश्येव भगवदाङ्गाङ्गनतः संसारदृश्यं प्रवृत्तेः ॥

एतेमेव धान्यपट्टकदृष्टान्तं भावयति ॥

जो जया पत्नियवो होइ, सो तथा धनपच्छंग ।

ठावेअन्नं पुरिद्वेणं, ववहारी य दंरुए ॥

यो यदा पार्थिवः पृथिवीपतिर्भवति स तदा स्वकावे धान्यप्रस्थकमन्यं स्थापयति । तस्मिन् धान्यापिते ये (परिच्छेनंति) पुरातनेनोपलक्षणमेतत् स्वमतिपरिकल्पितेन व्यवहरति तान् तथा व्यवहरतो दंरुयति । एवं तीर्थद्वयं भगवान् यो यावत्प्रमाणमुत्कृष्टं तपः कर्मव्यवस्थाकावे कुर्वन् तपः कर्मपरिमाणं स्थापयति। स स्वतीर्थावत्प्रमाणदधिकं तपः कर्मव्यवहरतः संसारद्वयेन दंरुयति । तस्मात्तस्य तीर्थे तावत्प्रमाणमेव व्यवहरत्यमिति ॥

अथ कस्य तीर्थे कियत्प्रमाणं तपः कर्मैतत् आह ॥

संवच्छरं तु पद्मे, मज्जिमगाण्ड मातियं होइ ।

उम्मासपच्छिमस्व उ, माणं जणियं तु उक्कोसं ॥

प्रथमं प्रथमतीर्थकरकावे मानं तपःकर्मपरिमाणमुत्कृष्टं भणितं संवत्सरमेव तुरेवकारार्थः मध्यमकानां द्वाविंशतितीर्थकृतां तपःकर्म परिमाणमुत्कृष्टं भवत्युम्मासप्रमाणं पश्चिमस्य तु भगवतो वर्धमानस्वामिनः तपः कर्म परिमाणमुत्कृष्टं भणितमिति । षणमासाः । अत्रैव ज्ञेयः शिष्याशंकाभाह ॥ पुनरपि चाण्ड ततो, परिमा च रिमा विस्मसोहीया । किहसुज्जंती तेव, चोयगण मोसुण हुवोत्थं ॥

एवमन्तर्गतं स्मरिणः स्मरिणे पुनरपि शिष्योवाच ॥ प्रश्नयति यदि नमैवं ततः पूर्वा आदितीर्थकरतीर्थवर्तिनश्चरमाः पश्चिमतीर्थकरतीर्थवर्तिनां विषमशोधिका विषमप्रार्थकृता भवन्तः । ततः कथं ते विषमशोधिका अविशेषेण श्रूयन्ति । सर्वात्मना श्रुत्वासादयन्ति न स्वप्न कारणवैषम्ये कार्यवैषम्यं दृष्टमत्र तु विषमं प्रायश्चित्तं (शोधिः) तु सर्वेषामप्यविशेषेण तुल्या ततो दुर्घटमेतदितं भावः । अत्र सूर्यप्रयायश्चित्तवैषम्ये कारणं यथा च कारणविषमतायामपि तुल्या विशोधिस्तदेतत्प्रतिपिपादयिषुः प्रथमतः प्रायश्चित्तवैषम्ये कारणमभिधत्सुरिदमाह । चोयगत्यादि हेचोदक ! उपपन्नप्रकारिन् प्रायश्चित्तवैषम्ये इदं वक्ष्यमाणं कारणं वक्ष्ये तच्च वक्ष्यमाणमवहितमनाः शृणु । प्रतिहातमवहितमनाः शृणु । प्रतिहातमेव निर्वोदयति ।

कावस्म निद्वयाप, देहवत्तं धिद्वयं च जंपुरिमे ।

तदणंतजागहीणं, कमेण जा पच्छिमो अरिहा ॥

पुरिमे पूर्वं आदितीर्थकरतीर्थकावस्य स्निग्धतया हेतुद्वयतया प्राणिनां देहवत्तं शरीरवत्तं तदुपदिष्टं ततो दृष्टिवत्तं च यत् आसीत् तत् अवसर्पिणीकावस्य तथा स्वजावतया क्रमेण प्रतिकृणमनंतभागहीनं तत् तावदायतं यावत्पश्चिमो जगज्जानैवर्धमानस्वामी ततः शरीरवत्तस्य धृतिवत्तस्य च विषमत्वात् विषमं प्रायश्चित्तं । तथा चाह । संवच्छरेणाविनतासं आना, जोगाण हाणी दुहिद्वयंमि । जया विविज्जादिअणोववेया, तच्छमया सोहय एतएवि ॥

तेषामादित्यर्थकरतीर्थवर्तिनां साधूनां द्विविधे बले शरीरे

बले धृतिबले च अत्यंतमुपचयं प्राप्ते सति संवत्सरेणाऽपि संवत्सरप्रमाणमपि तपः कुर्वतां न योगानां संयमव्यापाररूपानां हानिरासीत् ॥ मध्यतीर्थवर्तिनां द्विविधमप्येवं क्रमेणानंतभागहीनमपश्चिमतीर्थकरतीर्थवर्तिनामत्यतहीनमतो मध्यमकानां संवत्सरप्रमाणं तपः कुर्वतां महती योगहानिरिति तेषामष्टमासिकमुत्कृष्टं तपः कर्मव्यवस्थापितमपश्चिमतीर्थकरतीर्थवर्तिनां तदपि कुर्वतां योगहानिः षणमासिकमुत्कृष्टं तपः कर्म तेषां प्रवर्तितं । तदेवमुक्तं प्रायश्चित्तवैषम्ये कारणं । संप्रति तुल्यां विशोधिं प्रतिपादयति । ये चापि मध्यमतीर्थकरतीर्थवर्तिनश्चार्थे चानुपेता धैर्येण धृतिबलेन आदिशब्दात् सहननबलेन च कावदेवतोऽनुपेताः । तद्विधिं तत्रानपि तदुर्मता तेषामिष आदित्यर्थकरतीर्थवर्तिनामिष धर्मोऽशुभत्वादिकस्वजावो येषां ते तदुर्मणस्तद्वाचस्तदुर्मता सा शोधयति । इयमत्र भावना । इह अशुभभावेनानिगूहितबलवोर्यतया यथाशक्ति तपः कर्मणि प्रवृत्तिविशोधिं तत्करणं तच्च बाह्यतपः कर्म णवैषम्येऽपि सर्वेषामप्यविशिष्टमतः सर्वेषांतुल्या विशोधिः । युक्तं चैतत् । तथाहि प्रथमतीर्थकरतीर्थेऽपि न सर्वेषां देहवत्तं समानमथ च सर्वेषामप्यशुभभावतया प्रवृत्तस्तुल्या विशोधिरेवमत्रापि जावनीयमित्यदोषः । अत्रैव निदर्शनमाह ॥

पत्यगा जं पुरा आमी, हीणमाणाउ तेषुणा ।

माणं जंराणि धन्नाणि, सोहिं जाणितहेवय ॥

ये पुरा पूर्वं कावे प्रस्थका आसन् । ते कावदोपतः क्रमेण हीना हीनतरा जायमाना अत्यतहीनमाना जातास्तथापि धान्यानि मानमानानि प्रस्थकादिपरिमाणपरिच्छेदानि तथैव सख्याव्यवहारस्य सर्वदाऽप्यविशिष्टत्वात् । इवमिहापि प्रायश्चित्तानां वैषम्येऽपि अशुभभावेन तपः कर्मणि प्रवृत्तिरांतरं कारणं सर्वेषामप्यविशिष्टमिति शोधिमपि तद्वत् स्यापि शब्दायस्य निष्पन्नमत्वात् । तदैव धान्यानां प्रस्थकपरिच्छेदतामिव तुल्या जानीहि । प्रस्थकदृष्टान्तेन सर्वत्र तुल्यां विशोधिमवबुध्यस्वेति जावः । उक्तमारोपणप्रायश्चित्तम् ॥

व्य. उ. १ ॥

आरोपण पञ्चविधा । स्था० ज० ५ ।

आरोचना पंचविहा पञ्चता तंजहा पटुविया

उर्विया कसिणा कसिणा हारुहना ॥

आरोपणोक्तस्वरूपा तत्र (पटुवियसि) बहुप्यारोपितेषु यन्मासगुर्वादिप्रार्थयित्वा प्रस्थापयति वोदुमारजते तदपेक्षयाऽसौ प्रस्थापितेत्युक्ता ॥ १ ॥ (उर्वियसि) यत्प्रायश्चित्तमापन्नस्तस्य स्थापितं कृतं न वाहयितुमारब्धमित्यर्थः ॥ आचार्य्यादिवैद्यावृत्यकरणार्थं तदिह बह्वक्ष शक्नोति धैर्यावृत्य कर्तुं वैद्यावृत्यसमाप्तौ न तत्करिष्यतीति स्थापितोच्यत इति ॥ कृत्वा पुनर्यत्र ज्योषानक्रियते ज्योषस्त्वयमिह तीर्थे षणमासां तमेव तपस्ततः षण्मासां मासानामुपरि यान् मासानां षण्मासां पराधी तेषां कृपणमनारोपणं प्रस्थे चतुः संतिकतिरिक्तधान्यस्येव जाटनमित्यर्थः । ज्योषाभावेन सा परिपूर्णति कृत्स्नेत्युच्यत इति भावः ३ अकृत्स्ना तु यस्यां षणमासाधिकं ज्योष्यते तस्या हि तदतिरिक्तजाटनेनापरिपूर्णत्वादिति ॥ ४ ॥ (हारुहनी) यल्लघुगुरुमासादिकमापन्नस्तस्य एव यस्यां दीयते सा हारुहनीकंति एतत्स्वरूपं च विशिष्टतां निशीथविंशति-तमोद्देशकादवगन्तव्यमिति ॥

कति भेदा आरोपणाया उच्यते पञ्च तथा आह व्य० १ उ० ॥
(पटुवितियाः) पञ्चविधा कसिणाऽकसि ॥ तद्वै हानहना
आरोपणा पञ्चविधा पञ्चप्रकारा तद्यथा प्रस्थापितिका स्था-
पिता कुरुना हानहनाम् । एषा पञ्चप्रकाराऽप्यारोपणा प्राय-
श्चित्तन्य । तच्च प्रायश्चित्तं पुरुषजातेः कृतकरणादौ यथायोग्य
भवसंयमेव गायत्र्यसंज्ञेपार्थः ।

इदानीमन्तामेव गायत्र्या व्याख्यानयन्प्रथमतः प्रस्थापितिकादि
भेदचतुष्टयं व्याख्यानयति ॥

पटुवितिया वदंते, वेयावच्छादित्या उचितिया उ ।

कसिमाज्जोसविरहिया, जहिज्जोसांसा अकसिणाओ ॥

यदारोपितं प्रायश्चित्तं वहति एषा प्रस्थापितिका आरोपणा यो
वैयावृत्यकरणप्रतिष्ठपन्नः आचार्यप्रभृतीनां वैयावृत्यं कुर्वन्
यत्प्रायश्चित्तमापन्नस्तस्यारोपितमपि स्थापितं क्रियते । यावत्
वैयावृत्यपरिसमाप्तिर्भवति । तौ योगावेककालं कर्तुमसमर्थं
इति कृत्वा सा आरोपणा स्थापितिका । कुरुना नाम यत्र
जोषो न क्रियते । अकुरुना यत्र किञ्चित् उज्जयते । हानहना
त्रिविधा तद्यथा सद्योरुपा स्थापिता प्रस्थापिता च तत्रेयं
सद्योरुपा ॥

उग्रायमगुग्यायं, मासादित्तो उदिज्जणं सत्वं ।

मासादी निर्विखत्तं, जं सेसं दिज्जणं तं तु ॥

उद्भातं बहु अनुद्भातं गुरु यत् मासादिमासिकमार्दशब्दात्
द्वैमासिकं त्रैमासिकं वा इत्यादि तत्र आपन्नस्तद्यदि मद्यस्त-
त्काष्ठं दीयते न काष्ठकेपेण तदा सा हानहना आरोपणा स
द्योरुपा यदि पुनर्यन्मासादिकमापन्नस्तत् वैयावृत्यमाचार्या-
दीनां कर्तव्यं स्थापितं क्रियते । तस्मिन् स्थापितं यदन्यत्
जोषमुद्घातमनूद्घातं वा पद्यते तत्सर्वमपि प्रमादनिवारणाय-
मनुद्घातं दीयते सा हानहना आरोपणा ॥

स्थापिता प्रस्थापितायाः स्वरूपमाह ॥

उम्मासादि वदंते, अंतरे आवसो जा उ आरुवणा ।

सा होति अणुग्याया, तिभि विगप्पा उ चरिमा य ॥

आपमासिकं तपो वहन् आदिवहणात् पांचमासिकं चानु-
मासिकं त्रैमासिकं द्वैमासिकं वा वहन् अंतरे यदन्यदापद्यते
उद्घातमनुद्घातं वा तस्याप्यतिप्रमादनिवारणायमनुद्घातं
न चानुद्घातं यत् आरोप्यते एषा हानहना आरोपणा
प्रस्थापिता । एत त्रयो विकल्पाश्चरमाया हानहनायाः
अथवा इमे त्रयो विकल्पाः ॥

सा पुण जहन्न उक्कोसा, मज्जिमा तिभि वि विगप्पा ।

मासो उम्मासा वा, जहन्मुक्कोसे मज्जे ॥

सा हानहना आरोपणा त्रिविधा । तद्यथा जघन्या उत्कृष्टा
मध्यमा च एते त्रयो विकल्पा हानहनाया जघाति । तत्र
गुरुका मासो जघन्या षण्मासा गुरुच उत्कृष्टा पतयोर्द्वयो
द्वेयोर्मध्ये गुरुद्वैमासादयो गुरुमासपञ्चकपर्यन्ता एषा जघन्या-
त्कृष्टा हानहना सा चतुर्विकल्पा तद्यथा द्वैमासिकगुरुकं
त्रैमासिकं गुरुकं चानुमासिकं गुरुकं पांचमासिकं गुरुकमिति ॥

आचार्यपगप्यशब्दे आचार्यप्रकल्पस्याष्टाविंशतिर्भेदप्रतिपाद-
कं सूत्रमुक्तम् । तद्दीकायमारोपणाभेदा इत्यर्थः ॥

तत्र कश्चित् ज्ञानाद्याचारविषये अपराधमापन्नस्य कस्यचित्
प्रायश्चित्तं दत्तं पुनरन्यमपराधविशेषमापन्नस्ततस्तत्रैव प्रसूतं
प्रायश्चित्ते, मासवहनयोग्यं मासिकं प्रायश्चित्तमारोपितमित्येवं

मासिक्यारोपणा भवति । तथा पञ्चरात्रिकद्वितीयं मासिकञ्च
शुद्धियोग्यं चापराधव्यमापन्नस्ततः पूर्वदत्तप्रायश्चित्तं सपञ्चरा-
त्रिमासिकप्रायश्चित्तमारोपणात्सपञ्चरात्रिमासिक्यारोपणात्पद ६
एवं द्विमासिक्यः ६ त्रिमासिक्यः ६ चतुर्मासिक्यः ६ चतु-
विंशतिरारोपणाः तथा सार्द्धदिनद्वयस्य पञ्चस्य ओपघातनेन
बध्ना मासादीनां प्राचीनप्रायश्चित्तं आरोपणा उपघातिकारो-
पणा यदाह ॥

अप्येण विभ्रसेतं, पुव्वप्येणं तु संजुयं काजं ।

देज्जाय बहूपहाणं, गुरुदणं तत्तियं चवत्ति ॥

यथा मासाद्धे १५ पञ्चविंशतिकार्द्धे च सार्द्धद्वादशवर्षं सर्वं
मीढने सार्द्धसप्तविंशतिरिति बहुमासाः । तथा मासद्वयार्द्धे
मासो मासिकस्याऽर्द्धे पञ्च उज्जयमीढने सार्द्धमास इति
बहुद्विमासिकं २५ तथा तेषामेव सार्द्धदिनद्वयाद्युपघातनेन
गुरुणमारोपणा आनुघातिकारोपणा २६ तथा यावतो
अपराधानापन्नस्तावतीनां तत्तुच्छादीनामारोपणा कृत्स्नारो-
पणा तथा बहुनपराधानापन्नस्य षण्मासांतं तेषु इति षण्मा-
साधिकतपः कर्म तेष्वंतांतर्भाज्यं । शेषांतर्भाज्यशेषमारोप्यते
यत्र सा अकृत्स्नारोपणेत्यष्टाविंशतिरेतच्च सम्यग्निर्दिष्टा वि-
शतितमोद्देशकावगम्यम् ॥ सम. २० स० ॥

आरोपणायाः स्थापनासंज्ञयः प्रायश्चित्तशब्दे ।

तत्प्रतिपादके निशीयाभ्यनभेदे, च आरोपणा यत्रैकस्मिन्
प्रायश्चित्तेऽन्यदारोप्यते इति प्रश्न० छा० १ ॥ आ० ॥
बध्मोचने, प्रतिज्ञेचने, च (पक्षिण्या आरोपणा) कल्प० -
पक्षिण्या आरोपणात् । कोऽयं पक्षे २ सस्तरकद्वरकाणाम्
बन्धा मोक्तव्याः प्रतिज्ञेखितव्या इत्येत्यर्थः । अथवाऽऽरोपणा
प्रायश्चित्तम पक्षे २ प्राणं सर्वकाष्ठं वर्षासु विशेषतः । कल्प०
अरुपणाभेदे, च विशेष० ।

तत्रारोपणा इयं केत्याह ॥

किंजीवो होज्ज नमो, वाजीवोत्ति जं परोपरओ ।

अज्जारोवणमसो, पच्छागुजोणो मयारुवणा ॥

किं जीव एव जवेन्नमस्कारः नमस्कार एव वा जीवो भवति
यत्परम्पराधाराणादभ्यारोपणं पर्यनुयोजनं एष पर्यनुयाग
आरोपणा मता सम्मतति ॥ आ० म० ॥ आ. सू. ॥

आरोपणाप्रायश्चित्त-आरोपणाप्रायश्चित्त-न० आरोपणमे-
कापराधप्रायश्चित्ते पुनः पुनरासेवनेन विजातीयप्रायश्चित्ताद्या
रोपणमारोपणा यथा पञ्चरात्रिदिवं प्रायश्चित्तमापन्नः पुन
स्तत्सेवने दशरात्रिदिवं पुनः पञ्चदशरात्रिदिवमेवं यावत्
षण्मासान् ततस्तस्याधिकं तपो देयं न प्रवर्त्यते तु शेषत-
पांसि तु तत्रैवान्तर्जवनीयानि इह तीर्थे षण्मासान्तत्वात्सप्तस-
इति उक्तञ्च ॥

पंचाईयारोवणे, नेयव्वा जाव होति उम्मासा ।

तेण परमासियाणं, ठाहुवरिं जोसणं कुज्जत्ति ॥

आरोपणायाः प्रायश्चित्तमारोपणाप्रत्यश्चित्तं । प्रायश्चित्त-
तभेदे । स्था० ग. ४ ।

आरोपणिज्ज-आरोपणीय-त्रि० आरुह-णिच्-अनीय-
आरोपाहं, आरोप्ये वस्तुनि-वाच० ॥

आरोपण्य-आरोपण्य-त्रि० आरोपो मिथ्योपचारः मिथ्ये-
यस्य स आरोपण्यः मिथ्योपचार्यप्रये, ॥

आश्रवण-आश्रम्वन-॥३०॥ आश्रम्वनोऽवष्टभ्यते दुर्गपर्यतादि
स्थानमधिरेदकामैरित्याश्रम्वनं दर्श० । आश्रये (आश्रयणां) च
मे आया अवसेसं च वासिरे) आश्रम्वनं चाश्रयोऽवष्टभ्य आ
धार इत्यर्थः । आनु । (आश्रवणेण केणइ) आश्रम्वन इ
त्याश्रम्वनम् प्रपतनाधारणस्यानम् तेनाश्रवणेन केनचित् इति
आश्र० । (जो मरणं दशक्रांतेन होई आश्रवणं किंनि) (आश्रं
वनमाधारतत् । तं० । (मेदिआश्रम्वणं खंमे) आश्रम्वन इस्ता
द्याधारः । ग० अधि० १ । (जमणेगत्याश्रवणमपज्जुदासपारकु
खियं चित्तं) यच्चित्तं यन्मनेऽनेकाधोऽश्रम्वनमनेकार्यप्रतिभासां-
दोस्तिनामिति विशेष० ॥ आश्रम्वनेन चकुरादिकानविययेण प्रति
मादिनंति । यो० ॥ आश्रवण विधा इत्यतो गतादौ निमज्ज-
को रज्जादि । प्रायतः संसारगतार्थां निपततां ज्ञानादि । कु० ।
अ. अधि. ३ नि. सू० उ. १ आश्रयिज्जाति जं तमाश्रवणं उचिहं
इत्थं वड्ढि वियाणाइ प्राये य पाणादि । नि. सू० । आश्रयि

कर्मणि व्युद । आलम्ब्यन्ते आर्भयन्ते तान्यालम्बनानि । श्री.
आलम्बणीयः । आलम्बनादलम्बणीयादिति ॥ स्या० उ० । ३ यान्या-
लम्ब्यन्ते तान्यालम्बनानि ज० श० । २५ उ० । ७ कारणे प्रव० च०
१०५ ॥ नि० दृ० ५ उ० । कारणमालंबणं मोक्ष, कारणं नामा
लंबवत् आ० म० प्र० अ० १॥ (सपञ्चायण निरालंबणेणं) निष्का० णे
न प्रत्ययायसमये वा ज्ञाणायालंबनेत्यस्तुवर्जितेनातं हा०
अ० १॥ आलंब्यत इत्यालम्बनम् । प्रवृत्तिनिमित्ते, आल० ।
आलम्ब्यते निश्चयकृत्कियते मनो येनेत्यालम्बनम् उ० अ० २५ ।
प्रयोजनं, (आलंबणे य काले मग्ने जयणाप चैव परिकुर्वे)
आल० अ० २ उ० ३ नि० उ० १० आलंबणेत्यादितः प्रवचन
संघगच्छाचार्यादिप्रयोजनम् आल० । पृष्ठा लम्बनस्य सूत्रगु-
णप्रतिसेवने न दोषः वृ० । अथापुष्ठा लम्बनो निरालंबनो वा
प्रतिसेवते । ततः ससारोपनिपातमासादयति ॥

तथाचात्र दृष्टान्ताद् ।

तुच्छमवलंबमाणो, पेहति निरालंबतो यदुगमि ।

सालंबनिरालंबे, अहं दिद्वंतो णिमेवंतो ॥

इहालंबनं द्रव्यमावभेदाद्विधानत्र गत्तादौ पतक्रियद्रव्यमात्रं
म्यने तत् द्रव्यालंबनं तच्च विधा पुष्टमपुष्टं च । अपुष्टं दुर्बलं
कुशलत्वकादि पुष्टं बलितं तथाविधकणोरव्यत्यादि जाबालंब-
नमपेपुष्टापुष्टभेदात्, चचा पुष्टं तीर्थोप्यवच्छिन्तिप्रथाप्ययनादि
अपुष्टं शततया स्वमतिमात्रोत्प्रेक्षितमात्रमात्रमात्र । ततश्च
द्रव्यालंबनं पुष्टमपुष्टमवलंबमानो निरालंबनो वा यथा पुष्टं
गत्तादौ पतति यस्तु पुष्ठा लंबनमवलंबने स सुखेनैवात्मान
गत्तादौ पतन्ते धारयति । एवं साधोरपि सूत्रगुणाद्यपराधा-
क्षिपेवमाणस्य सालंबनिरालंबविषयोऽथायं दृष्टान्ता मन्तव्यः ॥
किमुक्तं भवति । योनिरालंबनोऽपुष्टालंबनो वा प्रतिसेवते स
आत्मानं संसारगत्तादौ पतन्ते न संधारयन्तुं शक्नोति । यस्तु
पुष्ठा लंबनः स तदवष्टम्भदेव संसारगत्तां सुखेनैवातिशेधयति ॥
अथ कस्मादा लम्बनमन्वयणीयमित्याह ॥

सालंबणो परंतो, अप्पाणं दुग्गमे विधारेइ ।

इअसालंबणंतवा, धारेइ जइ असदजावं ॥ ६ ॥

कानि पुनस्तान्यालम्बनानिन्याह ॥

काहं अडित्तिअनुवा अहीः, तवोवहाणेसुव उज्जमिस्सं ।
गणं वनिइए बहुसारविस्सं, माहं बसेवीं समुवेइ मुक्खं ॥

स्या० काहमित्यादिवृत्तं यः कश्चिदेवं चिन्तयति यथा करि-
ष्याम्यहमत्र स्थितोऽस्ति मय्यवस्थितिं जिनधर्मस्येति शेषो
राजादेर्जिनः सासनावतारणादिभिः (अदुवेति) अथवा अहमध्ये
प्ये सूत्रतोऽर्थतश्च चादशां दर्शनप्रज्ञावकाणि वा शास्त्राणि
यदि वा तपोब्रह्मसमन्वितत्वात्तपोविधानेषु नानाप्रकारेषु
तपस्तु उज्जमिस्सं इति वदस्यामि वदमं करिष्यामि गणं वा
गच्छं वा (नीईमुयत्ति) समम्यास्तृतीयार्थत्वात्तीतिभिः
सूत्रोक्तैर्निः सारविषयाभि गुणैः प्रवृद्धिं करिष्यामि स एवं सा-
लंबनसेवी । एतैरनतरोदितेरालंबनैर्यतनया नित्यवासमपि
प्रतिसेवमानो जिनाङ्गानुल्लंघनात्समुपैति प्राप्नोति मोक्षं सिद्धिं
तस्मात्तीर्थोप्यवच्छेदादिकमेव यथोक्तज्ञानदर्शनचारित्र्याणां
समुदितानामन्यतरस्य वा यद्व्याजिनकं तदा लंबनं जिना-
ङ्गवशादुपादेयं नान्यत् ॥ १४ ॥

संप्रति सिसाधयिषितार्थव्यतिरेकदर्शनायाह ॥

आलंबणहीनो पुण, निवरइ रवडिओ अहे दुस्तारे ।

इअनिकारणंतवी, परइ जवोहे अगाहंमि ॥ ७ ॥

टी० ॥ आलंबनहीनः पुनर्निर्पतितः स्वाक्षतः क आह
दुस्तारे गत्तायां दुरुस्तारायां इय एवनिःकारणसेवी साधुः
पुष्ठा लंबनरहित इत्यर्थः । पतति भवोत्थे अगाधे पतति जवग-
त्तायां अगाध्यां अगाधता पुनरस्याल्लंघनात्तरणसंज्ञादि-
ति गाथायः ॥ यथा चरणविकक्षा अस्त्रहायज्ञानदर्शनपक्व-
मात्रम्बन्धेन नित्यवासाद्यथाह ॥

जेज्जय जया जग्गा, ओगासं ते परं अविदंता ॥

गंतु तत्तय चयत्ता, इमं पहाणंति घोसंति ॥ ८ ॥

टी० ॥ ये साधवः शीतत्रिविहारिणः यत्र नित्यवासादौ
यदा यस्मिन्काले भजामिच्छिन्ना अधकादौ स्थानं ते परं अ-
न्यत् (अविदंति) अज्ञानमानाः गंतुं तत्र शोभने स्थाने अश-
क्नुवन्तः किं कुर्वन्ति इदं पहाणंति घोसंति यदस्माभिरंगीकृतं
सांप्रतं काश्चिदभित्येवमेव प्रधानमित्येव नाधोषयति ॥ ८ ॥
आल० ३ अ० । आ० क० च० १४ अत्र सार्थेन दृष्टान्तः ॥

स्वरूपोदकतरुच्छायं, सार्थः काश्चिद्यथापयं ॥

प्रपन्नस्तत्रकेऽप्यस्युः, परिश्रमजषोऽन्नसाः ॥ १ ॥

तिव्रतंतुल्लिकप्राया, स्वपि गायामु निर्वृताः ॥

तस्तेर्जज्ञश्च गरुडैः, शब्दयत्यपरानपि ॥ २ ॥

प्रधानमिदमेवात्र, स्थानामित्यर्थके च न ॥

ये तद्वचः प्रपद्यास्तु, स्ते कुतुरुदुःखिनोऽजवन् ॥ ३ ॥

स्वीचक्रे तद्वचोयनं, तमध्वानं विद्वध्यते ॥

शीघ्रं शीतोऽकच्छायं, सुखजाजोऽप्यतेऽजवन् ॥ ४ ॥

यथा ते पुरुषास्तस्तुः, पार्श्वस्याद्यास्तथाद्वसाः ॥

ये तद्यमात्तं निस्तीर्णाः, सुखनस्ते सुसाधवः ॥ ५ ॥

साम्प्रतं यदुक्तमिदं प्रधानमिति धोषयति तद्विशयति ॥

निअयावासविहारं, चेअज्जात्तंच अज्जिआ हानं

३ विगंमु अपाणिक्कं, नदोसं चोइअं विंति । १० ।

पविहारगाहा २ ॥ टी० ॥ नित्यवासेन विहरन्तमित्यवास-
कल्पमित्यर्थः चेत्येषु जकिस्तां च चशब्दात्कलकार्यादिपरि-
ग्रहः । आर्यिकाद्यांज्ञानस्तरीयाद्या विगतयो अविधायते ॥
तास् विगतिषु प्रतिबंध आसंगं निर्दोषं चोदिता अन्येनोद्य-
तविहारिणोऽवृत्ते जणंतीति गाथार्थः ॥

अधुना चेद्वचोयनं गाहा ॥

चेइ अकुलगणंसंघं, अन्नं वा किं चिकाउ निस्साणं ।

अहवा वि अज्जवइरं, तो सेवती अकरणिज्जं ॥

चैत्यकुलगणसंघं अन्यथा किंचिदपुष्टमव्यवस्थित्यादि-
हृत्वालंबनमित्यर्थः । कथं नास्ति कश्चिदिह चैत्यादि प्रति-
जागरूकः अतोऽस्माजिरसंयमोऽङ्गीकृतः । माचूचैत्यादिव्य-
वच्छेद इति अथवाच्यं वैरं कृत्या निश्चाततः संयते अकृत्ये
असंयमं मंदधर्मा इति गाथार्थः ११४ आय० अ० ३ ॥

चेइअपत्रा किं, बइरमामिणो सुअपुण्वसारेणं ।

न कया पुरिआइ तया, मुक्खं सा वि साहणं ॥ ११५ ॥

टीका ॥ अङ्गरार्थः सुगन्धः । जावार्यस्तु कयानका-

दक्षसेयस्तच्च कथितमेव तत्र वैरस्वामि नमांश्वनं कुर्वाणा
इदं नेहते मन्त्रियः । किमित्यह ॥

ओहावणं परेसि, सतित्य उच्चः वणं च वच्छं ।

न गणंति गणे माणो, पुर्व्विञ्च पुष्पमहिमं च ॥ १६ ॥

टी० ॥ अपञ्जाजनं लोभनं परेषां शाक्यानां स्वतीर्थो
ज्ञावनां च दिव्यकरणेन तथा वात्सल्यं धावकाणां एतच्च
गणयन्त्यालंबनानि गणयतः संतः तथा पुष्पोच्चिपुष्पमहि
मं च गणयन्तीति पूर्व्वोच्यतेः प्रागुच्यतेः पुष्पैः कुसुमैर्महिमा
यात्रा तामिति गार्थः १६ ॥ चित्यजकिदार गतं ॥

अधुनायिकाशमचारम् । तत्रेयं गाथा ॥

अज्जियज्ञाने गिद्धा, सएणसाज्जेणजे असंतुद्धा ।

जिक्खायरिया जग्गा, अभिपुत्तं ववइसंति ॥

अभिअपुत्तायरिओ, जत्तं पाणं च पुप्फच्छाए ।

उवणीअं जुंजंतो, ते एवजावे अंतगरी ॥

टी० अक्षरायः निगदस्मिन् । भावार्थस्तु कथानकाद्वसेयः ।
तच्च अन्विकापुत्राचार्यशब्दः । तेन मन्त्रमतय इदमाश्वयनं
कुर्वतः इदमपरं नेहते ॥ किमत आह ॥

गयसीमगणं ओमं, जिक्खायरिआ अपच्छां येरं ।

न गणंति सहो विसदो, अज्जिअसाजं गवेसेजा ॥

टी० गतः शिष्यगणोऽस्येति समाप्तस्तं ओमं धुनिके जि
क्खाचार्यायां अपच्छां अस्मर्थः भिक्षाचार्यायां अपच्छां अस्म-
र्थस्तं स्यविर वृद्धं एवं गुणयुक्तं न गणयन्ति नात्राचार्यानि
सहा विसदा समर्थाः अपि शब्दान् सहायादिगुणयुक्तत्वे
अपि शरा मायायिन आर्यिकाज्ञाजं गवेषयन्तीति अन्वित
इति गार्थः १७ ॥

गतमार्यिकाज्ञानज्ञारं विक्कनिच्चामधुना तत्रेयं गाथा ।

जत्तं वा पाणं वा, जुत्तुणं लावसाज्जिअमि विमुच्छं ।

तोवज्जपरिच्छा, उदायएरिमिअ वइसंती ॥ १८ ॥

टी० ॥ जत्त वा ओदनादि पानं वा छाकपानादि जुक्
त्वा उपजुज्य (लावसाज्जिअयेति) लोपेत्त अशुद्धं विगतिस्पर्कदो
षात् तथाच निः कारणे प्रतिविरु पय विगतिपरिजोगः ॥
उक्तं च ॥

विमति विगति जीया, विगतिमयं जो ऊ जुंजति साहू ।

विगति विगतिमहावा, विगति विगति वलानेति ॥

ततः केनीचत्साधुना चेदिताः सतोऽवयवप्रतिज्ञाः पाप-
प्रचगदिता उदायनार्थव्यवर्दितालंबनतयेति गार्थः १९ ॥
आव. ३ अ. ॥

कथानेयम् ।

आसीउदायनो नाम, राजा वीतनयाधिपः ।

राज्ये निवेग्य जामेयं, प्रवज्यां स्वयमग्रहीत् ॥ १ ॥

जिक्काहारस्य तस्मादूढं, व्याधिर्वैरजाणि सः ।

केवलं दधि जुंजीया, येन व्याधिर्न वर्धते ॥ २ ॥

राजर्षिस्तु व्रजप्वस्या, तत्रयत्पुत्रजं दधि ।

सोऽगाद्वीतजयऽन्येषु, स्तत्र नज्जामिमूर्तपः ॥ ३ ॥

ऊचेऽमात्यैः स्वराज्यार्थी, जितसर्वपरीपहः ।

राजर्षिराजगामात्र, राज्यं दास्यामि सोऽवदत् ॥ ४ ॥

उक्तसैनार्यते राज्यं, चिराद्व्युदग्राहितोऽय सः ।

पशुपाद्वैकया साधोः, सविषं दध्यदापयत् ॥ ५ ॥

दृष्टाः पुनरमात्यास्ते, सर्वत्राऽप्यादिशन् पुरे ।

राजर्षेरस्य युष्माजि, दातव्यं सविषं दधि ॥ ६ ॥

हत्वा तद्वतजाणी, न्महर्षे ! सविषं दधि ।

त्यजेतयत्तेनेन, पुनर्व्याधिरवर्धत ॥ ७ ॥

पुनर्दध्याददे सोऽय, पुनर्देव्यहरद्विषं ।

एवं तत्पृष्ठतो हग्ना, देवता संचचार सा ॥ ८ ॥

तस्याः प्रमादतोऽन्येषु, बुभुजे सविषं दधि ।

तत्तापार्तः शुचध्यानः, केवलं प्राप्य निवृत्तः ॥ ९ ॥

तस्य शय्यातरः कुंज, कारो देवतया तदा ।

सिनपत्न्यां कृतो राजा, राजर्षेर्जक्तिमानिति ॥ १० ॥

कुंजकारकृतमि ते, तच्चान्नाऽजनि तत्पुरं ।

पांशुदृष्ट्या पुनर्वीत, जयं सर्वं स्थलीकृतं ॥ ११ ॥

ऋषिहत्याकरामिति, कोपाद्वतया तदा ।

कारणादधिनुग्युक्तः, कर्त्तुमांश्वनं न सः ॥ १२ ॥ आ.क. ॥

मीअल्लुक्खाणुचिअं, वणमु विगईगण जावंतं ॥

हट्ठा वि जणंति सद्धा, किमासि उदायणो न मुणी ॥ १३ ॥

टी० । शीतलं च तद्रक्तं च शीतलरक्तं अन्नमिति

गम्यते । तस्याऽननुचितः अननुरूपः नरेन्द्रप्रयजितत्वाङ्गाभि-
नूतत्वाच्च शीतलरक्ताननुचितस्तं मज्जेषु गांक्षेपु विगतिगंतन
विगतिं यातेन यापयतं (हट्ठाविच्छि) समर्था अपि भणंति
शराः किमासीत् (उदायणो न मुनिः) मुनिरेव विगति
परिभागे सत्यपि तस्माद्विदोष पचायमिति गार्थः ॥ ९ ॥
एवं नित्यवासादिषु मन्त्रधर्माः संगमस्थविरादीन्यालंबनान्या-
श्रित्य सीदति । अन्ये पुनः सूत्रादीन्येवाधिकृत्य तथाचाह ॥
आव० ॥

सुतत्यबाहवुष्टे, असहद्व्याइआवईओ अ ।

निस्साणपयं काजं, सत्यरमाणा विमीअंति ॥ १४ ॥

सूत्रार्थश्च बाहश्च वृक्षश्च सूत्रार्थबाहवृक्षाः । तान् तथा
असहद्व्याइआवईओ असहद्व्याइआवईओ निष्ठाणां
आलंबनानां पदं कृत्वा संस्तरन्तोऽपि संयमानुपरंभ्वनं
वर्तमाना अजिस्तः सीदति । एतदुक्तं भवति । सूत्रं निष्ठापदं
कृत्वा यथाई पठामि तावत्किं ममाऽन्यन पवमर्थं निष्ठापदं
कृत्वा शृणोमि तावत् एवं बाह्वं वृक्षं असहद्वं अस्मर्थ-
त्वमित्यर्थः । एवं द्रव्यापदं कुलभमिदं हव्य, तथा क्षेत्रापदं
धुल्लकमिदं क्षेत्रं, काष्ठापदं धुमिकं वर्त्तन, तथा भाषापदं
ग्लानोऽहमित्यादि, निष्ठापदं कृत्वा संस्तरन्तोऽपि विधीद्व्यत्य-
सत्त्वा इति गार्थः ॥ १४ ॥

आलंबणाण लोको, जरिओ जीवस्म अजउकामस्स ॥

जं जं पिच्छइ लोए, तं तं आलंबणं कुणइ ॥ १५ ॥

टी० ॥ आलंबनानां प्राङ्गिरूपितशब्दार्थानां लोका मनु-
ष्यलोकं भूतः पूर्णो जीवस्य (अजउकामस्सनि) अयतितु-
कामस्य तथा चायतितुकामो यद्यन्यथात लोके नित्यवासादि

तत्तदाख्यनं करोतीति गायार्हः ॥ २३ ॥

किञ्चिद्विधानवन्ति प्राणिनां मन्त्रध्वजास्तीव्रध्वजाश्च तत्रा-
म्यत् मन्त्रध्वजानामालम्बनमन्यन्तीव्रध्वजानामित्याह च ॥

जे जत्तु जयार्जुन, बहुस्तुत्रा चरणकरणपञ्चद्व ॥

जट्टा जं ते ममायन्ती, आलम्बणं मन्दमच्छाणं ॥ २४ ॥

टी० ॥ ये केचन साधवो यत्र ग्रामनगरादौ यदा यस्मिन्
काले सुखमदुःखमादौ (यद्यस्ति) यदा दुर्निहादौ बहुभु-
ताखरणकरणप्रपञ्चः सन्तः यस्ते समाचरन्ति । पार्थव्यादिरूपं
तदाख्यनं मन्त्रध्वजानां जवतीति वाक्यशेषः । तथा ह्याचार्या
मयुरामगुः सुभिक्षेणादारादिप्रतिष्ठापारित्यागात्पार्थव्यस्तुता-
मजजत्तद्वमपि नूनं जिनैर्यस्मिन् दृष्ट एवेति गायामिप्रायः
॥ २४ ॥

जे जत्तु जयार्जुन, बहुस्तुत्रा चरणकरणसंपत्ता ॥

जं ते ममायन्ती, आलम्बणं तिव्वमच्छाणं ॥ २५ ॥

ये केचन यत्र ग्रामनगरादौ यदा सुखमदुःखमादौ (यद्यस्ति)
यदा च दुर्निहादौ बहुभुताखरणकरणसंपत्ताः यस्ते समा-
चरन्ति तदुप्रतिमा तदाख्यनं तीव्रध्वजानां जवतीति
गायार्थः ॥ आ. ३ अ० ॥

आलम्बनं रज्ज्वादि तद्वदापकर्तारदिनिस्तारकत्वादाख्यनम्
आलम्बनमद्वयो, च ज० श. १८ उ० २ (आहारजुग आलम्बणे)
आलम्बनं चत्वारिदकमिव । हा० अ० ९ ॥ (मेढीआलम्बणं)
खेजं) आलम्बनं हस्ताद्याधारः तत्समानः यदा हस्ताद्याधारे
गर्तादौ पतन्तं जेतुं धारयति तथाचायांसि भवगर्ते पतन्तं
गच्छन् धारयतीत्यर्थः ग० अधि० १ (मेढीयपमाणं आहारे
आलम्बणे) आलम्बनं रज्ज्वादि तद्वदापकर्तारदिनिस्तारकत्वा-
दाख्यनम् । राज. । आलम्बनं इत्यालम्बनम् भावेऽन्य-
त्ययः कर्म० ॥ अथष्टमे यथा मन्दार्हकः कश्चित् नगरे परि-
भ्रमणाय रथिणमवलम्बन्ते ततस्तद्वर्णमन्ते । जातस्मार्थविशेषः
सन् तान् प्राणापानादिपुञ्जान् विस्तृजतीति । कर्म. प्र. ॥
गृहणशब्दे निर्भन्धीनां ग्रहणं वक्ष्यते ॥

आलम्बणजोग-आलम्बणयोग- पु० आलम्बनवाच्ये पदार्थे अर्ह-
न्त्यरूपे उपयोगस्यैकतानत्वम् । एतस्य बहुवक्तव्यता योगशब्दे
अष्ट० ॥ आलम्बनो निरालम्बनश्च योगः परो द्विधा द्वेयः । सह
आलम्बनेन च हुरादिज्ञानविषयं प्रतिमादिना वर्तते इति
साङ्ख्यनम् षो० वृ० १३ । योगमेवेष्ट अष्ट० ।

आलम्बणजुय- आलम्बनजुत त्रि० आलम्बनमद्वयो, (आल-
बणभूय) आलम्बनं रज्ज्वादि तद्वदापकर्तारदिनिस्तारकत्वा-
दाख्यनम् । हा० अ० १ ।

आलम्बमाण- आलम्बमान त्रि० बाह्यादौ गृहीत्वा धारयति,
देशतः करेण गृह्णाति च । वृ० ।

आलम्बि (न्) आलम्बन् त्रि० आ लम्बि णिनि आभयिणि,
“ गज्जाजिनालम्बिदुकुलधारिवा ” । कुमा. । वाच० ॥

आलम्बय-आलम्बित त्रि० लम्बि क्तः धृते, गृहीते, च वाच० ।

आलम्ज-आलम्ज पु० आलम्ज घञ् नुम् संस्पृशे १ हिंसने २ च
वाच० ॥

आलम्जिय-आलम्जिक-न० स्वनामख्याते नगरे, यत्र बुद्धश-
तको गृहपतिरासीत् स्थानांगे बुद्धशतकमधिकृत्य (सबाह

म्मिकाभिधाननगरनिवासी) स्था० उा. १ । (आलम्जियनयं
मज्जं मज्जेण णिग्गच्छे) ज० श. ११ उ. १२ ॥ आलम्जि
कायां नगर्या यत्प्ररूपिणं तत्प्रतिपादकं उद्देशकोऽप्यालम्बिक
इत्युच्यते । ततोऽसौ द्वादशः जगत्त्या एकादशशतकस्य
द्वादशो उद्देशः च ॥

आलम्जिया-आलम्जिका-स्त्री० स्वनामख्यातायां नगर्याम्
ज० श. ११ उ. १ (ततोऽनयं आलम्जियं नयरी गतो) आ०
म. । कटप० ॥ आ० सू० ॥

अस्या घर्णको भगवत्याम् यथा ॥

तेणं कालेणं तेणं समणं आलम्जिया णामं णयरी हो-
त्या वसुओ संखवणे चेष्टे वसुओ तत्तयणं आलम्जिया
ए णयरीए बहुवे इसिजहपुत्तपामोक्खा समणोवासगा
परिवसन्ति । अट्टे जाव अणोरत्तुए अजिगयजीवाजीवा-
जाव विहरन्ति ॥ ज० श. ११ उ. ११ ।

आलम्ज-आलम्ज- त्रि० आभाषिते, (आलम्बे वाहिते,)
आलम्बोनाम अर्थः किं तत्र वर्तत इत्येवमाभाषित इति.
बृह. । (स्ववगपुरीसो उ कोइ आलम्जो) आलम्जः संभाषि-
त इति । व्य० उ. २ ॥ शब्दिते. ततश्चालम्जः शब्दितो वा
तृणिभावं जजन्ते । आवा. अ. ६ उ. ४ । आलम्पने. न. (आ-
लम्जमादिकज्जत्था) आलम्जमालपनम्. व्य. उ. १० ।

आलम्ज. आलम्ज त्रि० आ लम् क्त सप्तृष्टे, संयुक्ते, स्पृष्टे,
हिसिते, च.

आलम्प-आलम्प- त्रि० आ लप. कर्मणि. पयत्. कथनीये.
णिच्. यत्. आभाष्ये. वाच० ।

आलम्वंत-आलम्प- त्रि० ईषदति, (आलम्बने लम्बते वा)
आलम्पति सीत ईषद वदति सति. उक्त अ. १ मृच्छपति, च.
(आलम्बित्वा) आलम्पितुं वा सकृन् प्रति० । आलम्पने
कुर्वति, च (आलम्बेताणं मुरयाणं नदिसुङ्गाणं) मुरज-
मृद्वगन्दिमृद्वगानामालपनम्. । राज० । आ. सू. ।

आलम्य-आलम्य-पुं. आलीयतेऽस्मिन्. आ. ली. आधारे अञ्.
आधारे वाच० आधये, स्था० उा. ३ स्था. उा. २ ॥ ज० ॥
आवास. ओच० ॥ गृहे, तं. ॥ स्थाने. विशे. (हिमालयो
नाम नगाधिराजः) कुमा० तत्रामराज्य मराहमराहकरी
मैव० नहि दुष्टात्मना मार्या निवसन्त्यालये जिग्म, रामा०
(आलम्य देव शत्रूणां सुघोरं स्वाण्डं वनम्) सा. आ० प० ।
आलीयते साधवोऽन्यालये वृ० । वसन्ती, स्था० उा. ॥ आ.
च. । (आलम्पणं विहारेण) आलम्पो वसतिः आच. अणुत्तरेण.
आलम्पणं, आलम्येन स्त्रीधरादिरहितवसतिसेवनेन कटप० ॥
उपाधये, ॥

बृहत्कल्पे उपाधयस्यैकार्यैकानधिकृत्य (उयस्सगपस्मि-
गमिज्जा आलम्बयवसन्धीनिसीहिया णणे, वृह० । शरीरे, च.
निसीहिगा शरीरं वसही थंमिजं च जण्णीत । यतोनि-
सीहिया नाप आलम्यो वसही थंमिजं च शरीरस्स
आलम्यो शरीरं जीवस्स आलम्योत्ति ॥ आ. उ. ॥

॥ आलम्यवर्तिनि, च (आलम्यविहारसमिओ) आलम्यः
सूचकत्वादाख्यवर्ती सकलकलंकविकलनिषेवीत्यर्थः. अधि. ३

भावे च संज्ञे, मय्याद्यामय्ययी० लवपर्यस्ते, अय्य० वाच० ॥

आलयगुण-आलयगुण-पु० बहिष्केष्टादौ, प्रतिज्ञेक्षनादौ, उपश मगुणे च वृ० ॥

आलयविद्या-आलयविज्ञान-बौद्धपरिभाषिते शणिकविज्ञाने, भाव० ॥

आलयसामि (न) आलयस्वामिन् पु० साध्याश्रयप्रभौ, (सेज्जारोत्ति भवति आलयस्वामी उ तस्स जो पिमो) आलयस्वामी तु साध्याश्रयप्रभुरेव-पंचा० वृ० १७

आलयमुष्काद्विगपरिमुष्क-आलयमुष्काद्विगपरिमुष्क-पु० आलयमुष्कादीनि यस्यतिनिर्वाणतःप्रभृतीनि यानि विज्ञानानि सुविहितचिन्तानिःपरिमुष्कोनिश्चितसुविहितनावांयः स आलयमुष्काद्विगपरिमुष्कःतस्मिन्, (तम्हा जहोद्वयगुणो आलयमुष्काद्विगपरिमुष्को) पंचा० वृ० ११ ॥

आलयस-आलयस-न० न लवण० न० त० अलवणस्यजावः प्यञ् लवणरसनिष्पत्त्ये नास्ति लवणं यत्र बह० तत्त्वत्वा प्य. अ-अलवणता-स्त्री० अलवणत्वंतु, न० लवणग्न्यत्वे वाच० । आलयस-आलयस-त्रि० आलयसति, ईषत्प्राप्त्यन्त-अञ्. क्रिया-मान्ये अलसस्थापत्यम विदा० अञ्-अलसापत्य-पु० स्त्री० यूयपत्यं हरिता० फञ् आलसायनः तस्य यूयपत्ये-पु० स्त्री० वाच० ।

आलयस-आलयस-न० अलसस्य भावः प्यञ् अलसमने वत्त० १ अ० ॥

आदासीन्ये प्रमादो यत्र आलस्यमोदासीन्यं च हेतुषु आलस्यं च हेतुषु समाधिस्ताधनेष्वादासीन्यं माध्यस्यं न तु पक्षपातः द्वा० द्वा. १६ ॥ आ० म० ॥

आलाव-आलाव-पु० आलाव-करण घञ्-वाच० आळ ईषदर्थ-त्वादीषलपनमालापः स्था० रा० ५ ईषज्जावणे, ध० अधि० २ अलसद्वत्समापण, च (आलावं वा संलावं वा) आलापः संजावणं संलापस्तदेव पुनः पुनः भ० श० ३ उ० १ ॥

आलावति सलज्जलं सलाववत्तिमुहुमुहुर्जलं, भ० श० ५ उ० ४ ॥ ध० अधि० २ ॥ ईषप्रथमतया वा जल्पने, चतुर्भि-इव स्थानैर्निर्गम्यस्य निर्गम्या सममालापे न दोषः ॥

तथाच स्थानाङ्गे स्था० द्वा० ४ ॥

चउहिं ठाणोहिं णिग्गंथे णिग्गंथि आलवमाणे वा संल-वमाणे वा णाक्कमइ तं पंछं पुच्छमाणे पंछं दे. माणे अमणं वा पाणं खाइमं वा साइमं वा दलयमाणे दवावे-माणे वा ॥

स्था० टी० (चउहीत्यादि) स्फुटं किंतु आलपक्षीपप्रथमन-या वा जल्पन् संलपन् मिथो जायणेन नातिक्रामति न हंघ-याति निर्गम्याचारं (एणो एगत्थिण सच्चि नेय चिठे न सलवे) विशेषतः साल्या इत्येवं रूपं मार्गप्रश्नादीनां पुष्टासम्बन्धादि-नि तत्र मार्गं पृच्छन् प्रश्ननीयसाधर्मिकगृहस्यपरुषादीनाम-प्रावे हे आये ! कोऽस्माकमितो गच्छतां मार्गं इत्यादिना प्रमेण मार्गं वा तस्यादेहायन् धर्महीनेऽयं मार्गस्त इत्यादिना प्रमेण अशनादि चाददद्धर्मशीले ! गृहाणेदं अशनादीत्येव तथा अशनादि दापयन् आये ! दापयायेतुः य आगच्छेद गृहा

दावित्यादिविधनेति ॥ प्रवादे-उच्चारणविधौ च- (एसाय वासस्वत्त्व-) एष ईदृश आलाप उच्चारणविधिः वृह० (आलावोदेवदत्तादि किं ज्ञोति किं देवदत्तस्ति.) (अल-यावनेण आलावसहा सुधो) नि० मू० ॥

आलावग-आलापक-पुं. आ लाप. क. उच्चारणविधौ (एव-मिकेके आलावगा भणियन्वा) चत्वारि आलावगा, स्था० रा. ६ ॥

आलावण-आलापन-न. आ लप णिच्. प्रावे ल्युट्. परस्पर कथोपकथने, आलापण, आलापज्ञेऽस्य प्रवृत्तिहेतुत्वमुक्तम् स्थादाभाषणमालाप इत्यमरः । स्वस्तिवाचने, च (मंगलाहा-पनैर्दोमः) रामा ० वाच ० । संभाषणे. वृ० । सङ्कस्तनापणे भाव. ॥ जाणन. (जो लावसेजा असणस्स हेक) आला पयं भाणयत्. सूत्र भू. म. ० ॥ आ लाप्यते आलापनं क्रियते परिमित्यालापनानि. रज्जादौ. ज० श. ८ उ. ए

आलावणवंध-आलापनवन्ध-पु. आलाप्यते आलापनं क्रियते-परिमिति आलापनानि रज्जादीनि तैर्बन्धस्तृणादीनामाला-पनवन्धः । बन्धजेदे. ज-श. ८ उ. ए ।

तथाच भगवत्याम्.

सैकितं आलावणवंधे २ जप्पं तण्णाराण वा कट्टजा-राण वा पत्तजाराण वा पल्लजजाराण वा वेदलजाराण वा वेत्तजया वा गरतरज्जुवीड्जकुशदंनमाइप्पिहि आ-लावणवंधे ममुप्पज्जइ । जहमेणं अंतोमुहुत्तं ठकोत्तेणं संवेज्जं कात्तं । सैत्तं आलावणवंधे ॥

आलि-आलि-पु. वनस्पतिविशेषः । जी प्र. ३ ॥

आलीकदल्यो वनस्पतिविशेषौ. द्वा० ३ अ० ॥

आलिग-आलिङ्ग-पु० मुरजनामके, वाद्यविशेषे, राज० प्र. ३ आलिगं मृ मयो मुरजः जी० ३ प्र. उतालिङ्गनाणं आलि-गाण, राज० आ. चू. ॥ (आलिग पुष्करे इ वा) आलिग्य वाद्यन इत्यादिगो मुरजवाद्यविशेषस्तस्य पुष्करं चर्मपुटं तत् किन्नान्यतस्समामित तेनोपमा क्रियते इति. आ. म. प्र. १ अ. जं. ॥

आलिङ्गय त्रि. आ. लिग. पयत् आलिगनीय प्रियादौ, वा च० ॥ मुरजनामके वाद्यविशेषे, पु. (आलिगपुष्करे इव) आलिग्यो नाम या वादकेन मुरज आलिग्य वाद्यने इति धृत्वा वाद्यत इत्यर्थः ॥ आलिग्यो मुरजोवाद्यविशेषः ॥ एष यका-रान्तः शब्दः । जी० प्र. ३

आलिगण-आलिङ्गन-न० आ लिगि ल्युट्-आल्लेवे-अष्ट. । ई-वत्स्पशने० प्रव० द्वा. १७० नि. च. उ. १ इश० अच्य. ६

आलिगनवटि-आलिङ्गनवत्ति-स्त्री० शरीरप्रमाणे उपधाने (तान्मिससि सयणिज्जंति सान्निगनवटिण) सहालिगन वट्यां शरीरप्रमाणेनोपधानेन यत्तत्तथा-सू. प्र. प्रा. २० जी० प्र. ३ । भ० श. ११ उ. ११ । द्वा० अ. १

आलिगाणवाट्या-आलिङ्गनवत्तिका-स्त्री० शरीरप्रमाणे दी-घं, गङ्गोपधाने, आलिगनवत्तिका नाम शरीरप्रमाण दीर्घ-गङ्गोपधानम् । कल्प० ॥

आलिगणिया-आलिगनिका-स्त्री० पुरुषप्रमाणे उपधाने, आलिगनिकार्थं पुरुषप्रमाणायां राजेति बुद्ध्या समाहिग्य

राजान्तः पुण्यः होरते. जी० प्र० १

आलिङ्गपुष्कर-आलिङ्गपुष्कर-न० मुरजमुखे, म० श. २ उ. ७ मुरजमुखपुटे, च म० श. ६ उ. ७ जं० । आ. म. प्र० १ अ. । राज० ॥

आलिपत-आलिपत्-त्रि० आलेपं कुर्वति (आलिपतं वा विलिपतं वा साहज्ज) नि. क. उ० ३

आलिपावत-आलिपयत्-त्रि० आलेपं कारयति (अभयरेण वा आलेपणजापणं आलिपावतं वा) नि० चू. उ. १७

आलिधरण-आलिगृहक-न० आलिधनस्थितिहोषस्तन्मयानि गृहकाणि । आलिमये गृहे, राज० ।

आलित-आदीप्त-त्रि० समंततो दीप्ते. “ जह आलिते गेहे, कोह पसुस्तं नरं नु बोहेजा ” आत्मस्तनो दीप्ते गृहे, व्य० उ. ३ अंत० अ. ५ अभिविधिना ज्यलिते, म० श. २ उ. १ प्रदीपने, न० कंठिमघरे वसंते आलितं मि वि न रुज्जई सेणे आदीप्तेऽपिप्रदीपनकंऽपि न दहते इति-व्य. उ. ४

आलिप्त-त्रि. आ. लिप. क. कृतालेपने, दत्तादीपने, च वाच० ॥

आलिप्त-आदिभ-त्रि० लप्ते, (अन्येगदया पुढवीकादया आलिप्ता) आदिभ्याः शिखायां शिखापुत्रके च लप्ता इति म० श. १९ उ. ३

आलिष्ट-त्रि० । आ. लिष्ट क आलिष्टे, लघौ ॥ ४९ ॥ इति

प्राकृतसूत्रेण आलिष्टं संयुक्तयोर्ययासंस्थं लघ इत्येता भवतः प्रा० । आलिगिते संबद्धं (शिखाभिरालिष्ट इवात्मनां निधिः । आलिष्टमिति रसितारमुच्यते) इति माघः वाच० ।

आलिष्टमणालिष्टवन्दण-आलिष्टमणालिष्टवन्दन-न० समविशे वन्दनकदापि, तच्च (आलिष्टमणालिष्टं रयहरसीसे य दंष्ट्र चउभंगे) वृ० । अलिष्टमनालिष्टं चेति पदद्वयमाश्रित्य रजोहरणशिरसो विषये चतुर्भंगिका भवति । सा च ग्रहो कार्यकाय इत्याद्यावर्तकाले संभवति । रजोहरणं करान्यामाश्रित्यति शिरश्चेत्येको १ रजोहरणं श्रित्यति न शिर इति द्वितीयः २ शिरःश्रित्यति न रजोहरणमिति तृतीयो ३ न रजोहरणं न शिरः श्रित्यति ४ इति चतुर्थो भंग इति अत्राऽऽद्योऽजंगः शुद्धः । शेषजंगत्रये आलिष्टदोषदुष्टप्रकृतवन्दनमवतरति । प्रथ. द्वा. १ ध० अधि २ । आच० । आ. चू. २ अ. ॥

आलि (ली) वग-आदीपक-त्रि० आदीपयत्यन्यगृहमाश्रिता । आ. दीप निच प्लुत् गृहस्य दाहके, गृहादिदीपनकारिषु प्रहन० छा० ३ । अभिधानरि द्वा० अ. २ उदीपके, च वाच० ॥

आलि (ली) वण-आदीपन-न० आ. दीप निच ल्युट् तप्लुत्सादिर्चर्णमिधितजलेन गृहादौ चित्राकारलेपनंभदे, उदीपने, च वाच० ॥ प्रमादिप्रदीपने (आलीवणेदि य) व्याकुललोकाणां मोषणार्थं प्रमादिप्रदीपनैः । विपा० अ. १ ।

आलि (ली) विय-आदीपित-त्रि० आ. दीप निच क दत्तादीपने गृहाङ्गनादी, उदीपिते, च वाच० ॥

आलितं (लि) दग-आलित (लि) न्दक-पुं. धान्यादिशेषे दशा. (आलितसंदागति) चपलकाः जं. टी० (आलितसंदागति) चपलकप्रकाराः चपलका एवान्ये । ज. श. ६ उ. ७

आलिह-स्पृश स्पृशे तु. पर. सक. अनिद्र । स्पृशः फासपंक्ष-

करिसन्निविहामुखासिद्धाः ॥ ७१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण स्पृशतेरासिद्धादेशः आलिह प्रा. ॥ स्पृशति अस्पाकीत् अस्पाकीत् अस्पृकत् पस्पृश । वाच० ॥

आलिहमाण-आलिखत् त्रि० विन्यस्यति, (आलिहमाणे २ अणुप्यविसह) आलिखन् २ विन्यस्यन् २ अनुप्रविशति ॥ जं० ॥

आलिहिजमाण-आलिख्यमान त्रि० विन्यस्यमाने, (मंभेहि आलिहिजमाणेहि) जं० ॥

आली-आली-ली० सख्याम् ॥ प्रा० ॥

आलीह-आलीह त्रि० आ-लिह-क-युक्तासनविशेषे ॥ वाच० ॥

तत्र दक्षिणमूर्धमग्रतो मुखं कृत्वा वाममूर्धं पश्चान्मुखं प्रसारयति । अंतराबद्धयोरपि पादयोः पंचपदोः ततो वामहस्तेन धनुर्गृहीत्वा दक्षिणहस्तेन प्रत्यक्षामाकर्षति तत् आलिहम् ॥ व्य० उ-१ आ० म-अ-१ ॥ आ-चू-॥

उत्त० १ अ. । नि० च- उ ११

आलीण-आलीन-त्रि. आ ली कतरि क आलिष्टे, वाच० आर्षिगिते, कल्प० सुत्रिष्टे, द्वा० अ २

किञ्चिद्व्यने, च ॥ जं० ॥ प्राकृते (आलिष्टोऽस्त्री ॥ ५४ ॥)

इति सूत्रेणाश्रित्यतेः अली इत्यादेशो भवति । अलिष्ट अलीणो ॥ प्रा० ॥ (अलीण्यमाणजुलस्सवणा) आलीनौ मस्तकभित्तौ किञ्चिद्व्यनौ ननु टप्परौ प्रमाणयुक्तौ स्वप्रमाणोपेतौ ध्वणौ कर्णौ येषां ते ॥ जं० ॥ (आलीणं महणं विहीणं) आलीनः सर्वगुणराशिगितः ॥ कल्प० ॥ (आलीणगुत्तां परिच्यण) आचा० अ ३ उ २ ॥ भावे कः संश्लेषे, न० तत्र साधु अण धंगे धातुभेदे तस्य धात्वन्तरसंश्लेषकारकत्वात् तथात्वं । वाच० ॥

आलीणगुत्त-आलीनगुत्त-त्रि० आह मर्यादयन्त्रियराधादिकया लीन आलीनो गुत्ता मनोवाक्कायकर्मभिः कर्मवत्संवृतगात्रः । आलीनश्चासौ गुप्तश्चालीनगुत्तः । इन्द्रियरोगादियुते मनोवाक्कायकर्मनिर्गुमे, कर्मवत्संवृतगात्रं. च आचा० अ. ३ उ. २ (आलीनगुत्तां परिच्यण) आलीनो गुप्तश्च परिवर्जते ॥ आचा० ॥

आलु-आलु-पुं० आ लाति-ला-मित्तु ऋचाणि च रस्य लः वा पेचके, भेजके, । शब्दरत्ना० स्वल्पधारिधानिकायाम् सनादे जलपात्रभेदे, स्त्री० कन्दनं दे राजनि० तस्य जेदा नानाविधाः “ कंदो बहुविधो लोके आलुशब्देन ज्ञायते ॥ कम्बालुश्चैव घंटा लु, पिमालुश्चैव शर्करादिकम् ॥ काष्ठालुश्चैव माद्यं स्यात् तस्य जेदा अनेकशः ” । वाच० ॥

आचाराङ्गदीपिकायाम् । आशिदन्तकाय वनस्पतिजीवानधिरुह्य- (आत् तह पिमान् बत्तीसं जाणितं अणनाहं) आचा० अ. १ उ. ३ ॥

आलु तह पिमान् इवन्ति एष अणन्तनामेण । ध० अ० २ ।

आलु इति दीधान्तोप्यत्र ॥

आलुई-आलुकी-स्त्री० वहीजेदे, । आचा० अ. १ उ. ५ ॥ प्रय छा. १० ॥

आलुख-दह-दाहे-भस्मीकरणेच सक० ज्वा० प० अनिद्र-द-दहेरहितं मुंखौ ॥ २०७ ॥ इति प्राकृत सूत्रेण दहेरा-मुंखादेशः आलुखइ इहइ प्रा०

आलुख-स्पृश-स्पृशे-तु० पर० सक० अनिद्र (स्पृशः फासपंक्ष-

रिसिग्विहासुंखासिहा. ७१ ॥ इति प्राक्ततसूत्रेषु स्पृशो-
रासुंखादेशः आसुंखः ॥ प्रा० ॥

आसुंचण—आसुंचन-न० आ० सुचि. ल्युट् सत्पाटने, केशा-
देर्बन्धराहित्ये, च ॥ वाच० ॥ प्रहणे, ॥ आब० ॥

आसुंदण—आसुंदन-न० आ० सुदि. ल्युट् वलादपहरणे,
वाच० ॥

आसुपं-आसुम्ब—त्रि० आसमंताल्लुपतीत्यासुपः घनापहारके,
आसुपे सहसाकारे । स हि क्षोत्राजिजनान्तः करणोऽपगत-
कर्तव्याकर्तव्यविधेकोऽर्थज्ञो नैकदत्तदृष्टिरैहिकामुष्मिकावपाक-
कारिणीर्निष्ठाञ्जनग्नकर्तनचौय्यादिकाः क्रियाः करोति ॥ आन्ता-
अ. २ उ. १० ॥ (आसुपह विमुपह) आसुपतवकादिकं
विमुपत सर्वस्वापहारेण ॥

आसुग (य) आसुक पुं० आ. स्नाति पृथ्वीकासरोगं वा आ-
ला. मित् नु संज्ञायां कन्. शेषनागे, कासाक्षौ, च आसु. स्वा-
र्थे कन् कन्दभेदे, न० वाच० ॥ (तरुणगणलासुयन्ति वा)
आसुकं कन्दविशेषः । तन्नानेकप्रकारमिति विशेषपरिग्रहार्थं
पलासुकमित्युक्तम् ॥ अणु० अ. १ ॥ साधारणशरीरबाध-
रचनस्पतिकारिकानिष्ठस्य (साधारणशरीरा अपोगाद्वा
ते पिकित्तिया आलु ए मूल्य खेवं सिंगवरे तदेष य) उक्त०
अ. ३६ ॥ न० श. ७ उ. २ ॥ प्रज्ञा० पद १० ॥ जी०
प्र. १ ॥

आसुण—आसुन—त्रि० वृ० क० ईषच्छिन्ने, सम्यक्छिन्ने, च
तेनामरवधृदस्त्रैः सद्यःपुनप्लवाः कुमार० ॥ वाच० ॥ वि-
शीर्णे, ॥ आ० म० ॥

आलेदुयं—आलेपुम्—अव्य० आश्लेषं कर्तुमित्यर्थे, स्वार्थेकश्च वा
इति प्राक्ततसूत्रेण स्वार्थे कः ॥ प्रा० ॥

आलेप—आलेप—पुं० आ-क्षिप घञ्-उपक्षेपे, आक्षिप्पने, च
आक्षिप्यते कर्मणि ल्युट् आक्षिप्यमाने, च ॥ वाच० ॥

आलेवण—आलेपन—न० आ-क्षिप ल्युट् उपक्षेपे, आक्षिप्पने, च
वाच० ॥ सहक्षेपने, नि० उ० उ. १२ ईषलेपने, ॥ वृ० ॥ दिवा
गृहीतगोमये रात्रौ व्रणाद्यालेपननिषेधो ॥
नि० कृ० ॥

जे निक्खू दिया गोमयं पम्पिगाहेत्ता । दिया
कायंसि वणं आक्षिपेज्ज वा विक्षिपेज्ज वा आक्षिपंतं वा
विक्षिपंतं वा साइज्जइ ॥ ३९ ॥ जे निक्खू दिया गोमयं
पम्पिगाहेत्ता रत्तिं कायं सि वणं आक्षिपेज्ज वा विक्षि-
पेज्ज वा आक्षिपंतं वा विक्षिपंतं वा साइज्जइ ॥ ४० ॥
जे निक्खू रत्तिं गोमयं पम्पिगाहेत्ता दिया कायंसि वणं
आक्षिपेज्ज वा विक्षिपेज्ज वा आक्षिपंतं वा साइज्जइ ॥ ४१ ॥
जे निक्खू रत्तिं गोमयं पम्पिगाहेत्ता रत्तिं कायंसि वणं
आक्षिपेज्ज वा विक्षिपेज्ज वा आक्षिपंतं वा विक्षिपंतं
वा साइज्जइ ॥ ४२ ॥ चउकजंगसुत्तं उच्चारेयत्वं । कायः
शरीरं व्रणः क्षतं तेण गोमयेण आलिपइ सकृत् विक्षिपइ
अनेकशो ऽपरिवारितं मासद्दहुं । परिवारिते चउजंगे
चउद्दहुं तवकासविमिद्धा आणादिया दोसा । गाहा ।

दियएतो गोमत्तेणं चउकजयणा तु जाव ऐवुत्ता ॥ एतो
एगतरं पक्खेत्ताणाहिणो दोसा ॥ ३९ ॥ चउकजयण
चउजंगो चत्तिउदेसए जाव ऐवुत्ता इहं पि सभेव । गाहा ।
ततुप्पत्तिं दुक्खं अजिज्जतो वेयणा एत्तिव्वाए । अप्पाणे
अव्वहितो तं दुक्खहिया सते सम्मं ॥ ३९ ॥ ७॥ अच्चो-
च्छित्तिणिमित्तं जीयद्वाए समाहिहेज्जं वा । एतेहि कार
एहिं जयणा आक्षिपणं कुज्जा ॥ ३९ ॥ ८॥ पर्ववत् गोमय
गहणा इमा विधी गाहा । अजिणववोसद्धासत्ति इतरे
उवयोगं काउगहणं तु माहिंसअसत्तीगन्तं अस्सातवच्चं
व वितथाता ॥ ३९ ॥ ९॥ वोसिरियमोत्तं घेत्तव्वं तं बहुणं
त्तस्सासविइयरं चिरकाज्जवोतिरियं तं पि उवकरे तु ग-
हणं दिणत्तंसत्तं पि मादित्तं घेत्तव्वं मोहिसासतिगव्वं
तं पि अणायवत्तियं ज्ञायायामित्यर्थः । तं असुसितं
विमथाती जवति आयवत्तयं पुण सुसियरं सप्पगुणकारी
सुत्तं जे निक्खू दिया आक्षिपणजायं पम्पिगाहेत्ता दिया
कायंसि वणं आक्षिपेज्ज वा विक्षिपेज्ज वा आक्षिपंतं
वा विक्षिपंतं वा साइज्जइ ॥ ४३ ॥ जे निक्खू दिया
आक्षिपणजायं पम्पिगाहेत्ता रत्तिं कायंसि वणं आक्षि-
पेज्ज वा विक्षिपेज्ज वा आक्षिपंतं विक्षिपंतं वा साइज्जइ
॥ ४४ ॥ जे निक्खू रत्तिं आक्षेवणजायं पम्पिगाहेत्ता दिया
कायं नि वणं आक्षिपेज्ज वा विक्षिपेज्ज वा आक्षिपंतं वा
विक्षिपंतं वा साइज्जइ ॥ ४५ ॥ जे निक्खू रत्तिं
आक्षेवणजायं पम्पिगाहेत्ता रत्तिं कायंसि वणं आक्षि-
पेज्ज वा विक्षिपेज्ज वा आक्षिपंतं वा विक्षिपंतं वा
साइज्जइ ॥ ४६ ॥ आलेवण जातं आक्षेवणप्य
गारा ॥ गाहा ॥

दियरातो लेवणं, चउकजयणाउ जाव ऐवुत्ता ॥
एतो एगतरं, मव्वेत्ताणादिणा दोसा नि. चू. उ. १२
एत्थुं वितेनालेपनजातेनालेपननिषेधो । बृहत्कथ्ये ॥

णो कप्पइ निगंयाणं वा निगंयीणं वा पारि यसिएणं
आक्षेवणजाएणं आक्षिपित्तए वा विक्षिपित्तए वानकथ
आगाढं हि रोगायंकोहिं ॥

एवं अक्षुण्णसूत्रमप्युच्चारणार्थं ॥ व्याख्यातः कल्पते निर्ग्रन्थानां
वा २ परिवासिते नाक्षेपतजातेनाक्षेपयितुं वा ईषलेपयितुं
विक्षेपयितुं विक्षेपेण लेपयितुं नान्यत्र आगाढेन्यो रोगातंकेन्य
इति सूत्रार्थः ॥

अथ भाष्यं ॥

मव्वेज्जणं क्षिप्पइ, एस क्को ह्मेइ वणतिगिच्चाए ।

जइ तेण तप्पमाणं, माकुण किरियं सरीरस्स ॥

परः प्राह ॥ ननु व्रणचिकित्सायां पूर्वं व्रणो मृत्कृत्वा ततः
पिपी आदानेन आक्षिप्यते पक्षकमस्ततः प्रथमं मृत्कृणत्तुमुक्त्या
पश्चादक्षेपनसूत्रं अणितुमुचितमिति ज्ञायः । यदि चैतत्तत्र न
प्रमाणं ततोमा शरीरस्य क्रियामकार्यमिति सूत्रिराह ।

आलेखणे पणणे, जो उबणो मळणेण किं तस्य ।

होहि वणो बभासे, आलेखो दिजई समणं ॥

मायमेकांतो यदवश्यं वणे अक्षणेमात्रेपनं च नवति । किन्तु कुत्रचिदेकतरं कुत्राप्युभयं ततो यः किञ्च वण आलेपेन प्रगुणीभवति तत्र किं अक्षणेन कार्यं किञ्चिदित्यर्थः । यद्वा । मा मे वणो जविष्यतीति कृत्वा प्रथममेवाक्षेपः शमनमौषधं दीयते किञ्च ॥

चाउर उकजे करिचि, जह्वा ज्ञानकज्जपरिवायी ।

अणुणुविसंतविजवे, जुज्ज न उ सव्वज्जसु ॥

अत्यातुरे आगाढे कार्ये यथा लाभ आलापां मूर्खं वा यः प्रथमं लक्ष्यते तमेव चिकित्सां कुर्यात् । कुत्र नाम परिपाटिः क्रमो विद्यते इदमेव व्यनक्ति यः स हिमावा विद्यमानविकृत सत्रचिकित्सायां क्रियमाणायामानुपूर्वी चिकित्साशरूपा भणित्वा परिपाटिर्युज्यते घटते न पुनः सर्वजातिषु अतः किञ्च अमनिराक्षणेनेति ॥

सुत्तंमि कहियंमि, आलेखवसि चउदाह हुंति ॥

आणाइणाइदोसा, विणा इमेहिं तुठाणेहिं ॥

सूत्रार्थकथनेन सूत्रे आकृष्टे सति निर्युक्तिविस्तर उच्यते । यथा लेपं रात्रौ स्थापयति । तदा चतुर्लघु, आह्लादयश्च दोषाः विराधना च कर्माणिः स्थानैर्भवति ॥

निधे दवे पर्णीए, आवज्जणपाणतव्वणव्वरणा ।

आयंके विविज्जा, सो मासइहुगा य ॥

क्षिप्ते च प्रणीते आलेपे स्थापिते प्राणिनामायततत्क्षणकरणं तस्य द्रवादेः स्यन्दनं भवति । अत्र दोषभावना प्राप्यत् ॥ आतके च रोगे विपर्यासेन क्रियाकरणे चक्ष्यमाण प्रायश्चित्तं मात्सेति ॥ आगाढानागाढकारणमन्तरेण षडे परिवासयति । ततः प्राशुकादौ स्थाप्यमाने चतुर्लघु । अप्राशुकादौ चतुर्गुरु । इदमेव व्याचष्टे ॥

निचिय संचयदोसा, तथावि से द्वाव्विणविहणं वा ।

अवीज्जयं विइए, उज्जमणुज्जंति जे दोसा ॥

त एवं संचयादयो दोषा मन्तव्याः ॥ त्वत्विषः संपः स्पृशत् द्वाव्विणो वा जिह्वया वा लेहनं कुर्यात् । छितीये च दिने अग्नीततं तदुप्यते । अमुज्जतो वा ये दोषास्तान् प्राप्तान् यत पंत दोषास्ततः ॥

दिवसे २ महणं, पिट्टमपिट्टे य होय जयणाए ।

आगाढे निक्खिणवणं, अपिट्टे पिट्टे य जयणाए ॥

यदा श्वानार्थमाक्षेपो न प्रयोजनं भवति तदा दिवसे २ महणं विचर्यं । तत्र प्रथमं पिष्टस्य पश्चादपि पिष्टस्यापि यतनया कर्तव्यं नवति । आगाढे च श्वानत्वे आक्षेपस्य निरूपणं परिवासनमपि कुर्यात् । तदप्यपिष्टस्य पिष्टस्य वा यतनया कर्तव्यम् ।

अथा ऽऽतंकाव्यन्यासं व्याख्याति ॥

आगाढे अणागाढं, अणागाढे वा वि कण्णइ आगाढं ।

एवं तु विवज्जासं, कुण्णइ ववाए कफतिगिच्छं ॥

आगाढे श्वानत्वे अनागाढां क्रियां करोति चतुर्लघु । अनागाढे वा आगाढं करोति चतुर्लघु यथा वाते चिकित्सनीये कफचिकित्सां करोति । एष विपर्यासो मतव्यः ।

अय सेसे बहुगायसि पदं व्याचष्टे ।

अगिज्ञाणो खलु संसो, दब्बां ति विह्वावइ जहो वा ।

पाट्टित्ते मग्गणया, परिवासित्तं तस्सिमा तस्स ॥

शेषो नाम य आगाढोऽनागाढो वा श्वानो न भवति यो वा उच्यते तस्य परिवासयत इयं प्रायश्चित्तमार्गणा ।

फासुगमफासुगे वा, अचित्तचित्ते परित्तणं तेवा ।

असिणे इसिणे इमए, अणाहारा हारइहुगुरुगा ।

प्राशुकं स्थापयति चतुर्लघु । अप्राशुकं स्थापयति चतुर्गुरु अचित्तं स्थाप्यमाने चतुर्लघु सचित्ते चतुर्गुरु परित्तं चतुर्लघु अनन्ते चतुर्गुरु कंठेगते कंठावगाढे चतुर्गुरु अनाहारं चतुर्लघु आहारं चतुर्गुरु ॥ वृ० ॥

आक्षिप्यते अनेनेत्याक्षेपनं आक्षेपनसाधने उच्ये, आलेखो तिविधो वेदनप्रशमकारी पाककारी व्रणादिणीहरणकारी । नि० वृ० उ० ३ ॥

आलेखणजाय-आक्षेपनजात- न० आक्षेपनप्रकारे, (आलेखणजापण आक्षेपेज्ज वा विणिपेज्ज वा) नि० वृ० उ० ३ ॥

आलेह-आलेख- पुं० आ- लिख- घञ् सम्यक्क्षेप्त्वेन, आधारे, घञ् लेखपत्रे, च ॥ वाच० ॥ चित्रे, ॥ आ० म० प्र० ॥

आलेख-आलेख्य- त्रि० आ- लिख- एयत्- चित्रादौ लेख्यदेवादिप्रतिषिम्बे, विधातुमात्रेण्यमशक्यतः । माघः । इति संग्रामणो वाणीब्रह्मस्यलेख्यदेवताः । माघः । अहो रूपमात्रेण्यस्य शकु० लेखनीये- त्रि० आधारे एयत् चित्रे ॥ वाच० ॥

आलोडकण-आलोक्य- अव्य० विमृश्येत्यर्थे (आलोडकणा एवं) आलोच्य विमृश्येति ॥ पंचा. वृ. १४ वृ. ३ ॥

आलोड्य-आलोकित- त्रि. आ- लोक्- क. हृष्टे ॥ वाच. ॥ (आलोड्यं इगियमेव नञ्वा) आलोकितं निरीकृतमिति ॥ दश. अ. ए उ. ३ ॥ आलोड्यपाणनेयणनाई से जिण्णये) आलोकितं प्रत्युपेक्षितमशनादिभोक्तव्यं तदकरणे दोषसंज्ञात् ॥ आचा० अ० ७ उ० २ ॥

आलोचित- त्रि० आ- लुच्. णिच्. क आलोचनाविपर्ययचूते विशेषदर्शनादिना कृतालोचने, (आलोचितमिन्द्रियेणेति) सां० कौ० इति कर्तव्यतयावधारितं च ॥ वाच० ॥ निवेदिते ॥ म. श. २ उ. १ ॥ (आलोड्यमि आराहणाअणालोड्य भयणा) आलोचिते गुरोरपराधजाते निवेदिते, ॥ आच० ॥ आलोचनावति, च ॥ म० ॥ श. ७ उ. २ ॥

आलोड्यणिदिय-आलोचितनिन्दित- त्रि० सम्यक् कृतालोचननिन्दाविधौ, ॥

कयपावो वि मणुस्सो, आलोड्यनिदियगुरु सगासे ।

होइ अइरेगलहुओ, हरियमरुव्व जारवहो ॥

आलोड्यनिदिआसि० आलोचितनिन्दितः सम्यक् कृतालोचननिन्दाविधिरित्यर्थः ॥ घ० अधि. २ ॥

आलोड्यपानिकंत-आलोचितप्रतिक्रान्त- त्रि० आलोचितं गुरुणा निवेदितं यदतिचारजातं तत् प्रतिक्रान्तमकरणविषयी कृतं येनासावालोचितप्रतिक्रान्तः तास्मिन् आलोचितश्चासावालोचनादानात्प्रतिक्रान्तश्च मिथ्या दुष्कृतदानादालोचितप्रति-

कांतः ॥ म० अ. २ उ. १ । आलोचनाप्रदानपूर्वं प्रदत्तमिथ्या
उच्यते, (आलोच्यपरिमिता गवयति तद्योगे) वृ० ॥
आलोचना-आलोचक- त्रि० पश्यति आलोचकः अ. ५ ॥
आलोच्य-आलोचित- त्रि० प्रकाशनीये, पञ्चा० वृ. १५
निवेदनीये अपराधादौ, च. ॥ पञ्चा० वृ. १८ ॥
आलोच-आलोच- पु० आलोच्यतेऽनेन आ लुक् लोक् वा
करणे घञ् प्रकाशे । दशा० अ. २ ॥ आच० ॥ (आलोचो
उच्यते द्वितीयाज्ञापना पयासो य) प्रा० को० ॥ हा० १०
अ. आलोचस्थाने गवाक्षादौ, च वाच० ॥

एषो गाहाविकुलस्त, आलोच्यं वा यिगलं वा संधि वा
दगजवणं वा हाओपगजिय २ अंगुलियाप वा उदि
सिय उदिसिच उलामिय उलामिय २ णिज्जाएज्जा ॥

आलोचकस्यानं गवाक्षादिकम् आचा. अ. १ उ. ५ आलोच
यिमात्रं दारं आलोच निर्यहकादिरूपं दशा० अ. ५ ॥ आलो-
च्यत इत्यालोचः लोके, तथा चावश्यके लोचपर्यायशब्दान-
धिकृत्य (आलोच्यलोकः संलोकार्थ एकद्व) आ० म० ॥
आचारानि (लोयालोचपञ्चाशो पमुच्यति) आलोच्यत
इत्यालोचः कर्मणि घञ् । लोके चतुर्दशरज्जात्मके आलोचो
लोकालोचस्तस्य प्रपञ्चः पर्यायाप्याप्तकसुभगादिष्वल्लि-
प्यस्तद्यथा । नारको नारकत्वेनालोच्यते एकन्त्रियादिके-
न्द्रियादित्वेनैव पर्यायाप्याप्तकाद्यपि वाच्यम् । तदेवं ज्ञातात्प-
पञ्चान्मुच्यते । चतुर्दशजीवस्थानान्यतरव्यपदेशाहो न जघनि
इति यावत् ॥ आचा० ॥ दृष्टिविषये कृत्रादौ ॥ हा० अ० १ ॥
दृष्टिविषये ॥ औप० ॥ आलोचनमालोचः भावे घञ् दर्शने, ।
आच० ॥ हा० अ. २ ॥ (आलोच समणस्त भगवभो महावी-
रस्स पणामं करेइ) आलोचो दर्शनमात्रे, ॥ कल्प० ॥ आलो-
चनमालोचः मर्यादयाऽत्रिविधिना आलोचनम् निरीक्षणं, (पि-
क्वणनिरिक्वणनावि य आलोच्यलोच्यणेगद्वा) ओघ० ॥

आलोच्य-आलोचक- त्रि० आ-लुच्-णिच्-एलुच् आलोचना-
कारके. ॥ वाच० ॥ आलोचनाया यस्या आलोचका आलो-
चनाशब्दे ॥ व्य० उ. १ ॥

आलोच्य-आलोचक- त्रि० आलोचनमालोचस्तस्मिन्नालो-
चे चतुर्मालोचकं दर्शनशालसे, आलोच्यचक्षुः चक्षुः मणुष्यं
उक्तं यिरं काउं । आच० टी० ।

आलोच्य-आलोचन- न० आ. लुक् लोक् वा भावे द्युट्
दर्शने, ॥ आचा० अ. ३ उ. ५ दशा० अ. ४ ॥ ततस्तद्वालो-
चनतत्पराणाम् । लुचनलोचनप्रीतिः स्वर्गिभिर्नानुच्यते ॥
कुमार० । “जति हि सफलत्वं बहुनालोचनेन,, माघः ॥
वाच० ॥

लिरीकणे. ॥ आच० ॥ निरूपणे, ॥ ओघ० ॥ प्रकारे, प्रश्न०
चा. १ सं. ॥

आलोचन- न० आ-लुच् णिच् भावे द्युट् विशेषधर्मादिना
विवेचने नैया० । वाच० ॥ विचारणे, (पञ्चामेव आलोचज्जा)
आलोच्येद्विचारयेत् ॥ आचा० अ. ३ उ. ५ । आलोच्येद्वि-
चारधानो भवेदित्यर्थः ॥ आचा० ध्रु. २ अ. १ उ. ६ ॥
सामान्यवस्तु आह्वानविशेष, च सामान्यवस्तुप्राह्वानमा-
लोचनम् । तद्वस्तुताऽप्यवग्रहवस्तुताऽप्यसरेऽवग्रहशब्दे ॥
आरुमर्यादायां लोच्यदर्शने मर्यादयाऽलोचनं दर्शनमालोच-

नम् ॥ नि० अ० उ. २० निवेदने, उपदर्शने, च आलोच्य-
दायणं च दाऊणं आलोचनं यथा गृहीतभक्तपाननिवेदनं
तयोरेषांपदर्शनञ्च प्रश्न० सं. हा. १ । आलोच्येद्वि गुरुभ्यां
निवेदयेति ॥ उपा० अ. ३ ॥ स्था० उ. ३ ॥ आलोच्येद्वि
आलोचयितुं गुरवे अपराधाभिषेदयितुम् ॥ स्था० २ उ. ॥
आलोचनं गुरोः पुरतः स्वापराधस्य प्रकटनम् ॥ घ० ॥
आरुमर्यादायाम् सा च मर्यादा इयं ।

जह बाहो जंपंतो कज्जमकज्जं च उज्जयं जणइ ।

तं तह आलोइज्जा, मायामयविप्पमुको उ ॥

अनया मर्यादया लोच्यदर्शने दुरादित्वाभिच् लोचनं लोचना
प्रकटीकरणं आलोचना गुरोः पुरतो वचसा प्रकाशनमिति
भावः । यत्रायश्चित्तमालोचनमात्रेण गुरुयति तदाऽऽलोचना-
ईतया कारणे कार्योपचारालोचनम् । प्रायश्चित्तभेदे ॥ प्रव० ॥
चा. ए८ ॥ व्य० उ. १ ॥

अस्यांशवक्तव्यताऽऽलोचनाशब्दे आलोचनाईशब्दे च ॥
सामान्यरीभेदे च तच्च पिनादिनिवेदनं, ॥ ग० अधि२ ॥ लोच-
नपर्यन्ते, अन्य० । “ आलोचनान्तं ध्वणं वितत्य ” रघुः ।
वाच० ॥

आलोच्य-आलोचन- त्रि० आलोचनमालोचन- न० प्रकाशमुखे जाजने ॥
प्रश्न० सं. १ चा. ॥

अह कोइ न इच्छेज्जा, तओ जुजेज्ज एकओ ।

आलोच्यजायणे साहू, जयं अयरिसारियं ॥

आलोचनमात्रे मर्यादयाऽत्रिविधिना प्रकाशप्रधानं भाजने इत्य-
र्थः ॥ दशा० अ. ५ उ. ॥

आलोच्य-आलोचन- त्रि० आ-लुच्-णिच्-एलुच् आलोचना-
दा इयम् ॥

जह बाहो जंपंतो, कज्जमकज्जं च उज्जयं जणइ ।

तं तह आलोइज्जा, मायामयविप्पमुको उ ॥

अनया मर्यादया लोच्यदर्शने दुरादित्वाभिच् लोचनालो-
चनं प्रकटीकरणम् आलोचना गुरोः पुरतो वचसा प्रका-
शनम् प्रव० चा० ए८ । व्य० उ. १० ॥ जीत० ॥

विषयाः

- (१) आलोचनाया व्युत्पत्तिरर्थः स्वरूपं च ।
- (२) द्रव्यादिनिर्दिष्टे आलोचनायाः ।
- (३) आलोचनाया मूलगुणोत्तरगुणेन जेदाः ।
- (४) विहारादिजेदेनालोचना त्रिविधा तज्जेदाश्च ।
- (५) शब्दोपकरणार्थमालोचनकरणविधिः ।
- (६) आलोचनार्थे विषये यथाक्रममालोचनाप्रकारः ।
- (७) आलोचनायां शिष्याचार्यपरीक्षणे-आवश्यक-
दिवारारणि ।
- (८) आलोचना गृहीतव्या तानि स्थानानि ।
- (९) द्रव्यादि चतुर्विधमालोचनीयम् ।
- (१०) अपराधालोचनायां प्रशस्ताऽप्रशस्तद्रव्यादयः ।
- (११) यथाज्ञतेषु द्रव्यादिष्वालोचना तादृशानां प्रति-
पादनम् ।

- (१२) आलोचनासमयवर्णनम् ।
- (१३) कस्य समीपे आलोचना कर्तव्या ।
- (१४) गीतार्थमवाप्य शङ्क्यानुष्करणदौ दोषगुणादिकं जावयता यद्विधेयत्वम् ।
- (१५) परणान्निमुखेनाप्यालोचना करणीयात्र आक्षेपदृष्टान्तः ।
- (१६) अदत्तालोचने व्याधदृष्टान्तजावना ।
- (१७) स्वगणपरगणवामिकानां समीपे आलोचना ।
- (१८) आलोचनाया अष्टौ स्थानकाः दशस्थानकाश्च ।
- (१९) सामुदानिकाऽतिचारालोचना ।
- (२०) आलोचयित्रा एतानि वर्जनीयानि ।
- (२१) सम्यग्गालोचनादाने किं सिद्धम् ।
- (२२) कृतानां कर्मणां क्रमत आलोचना ।
- (२३) आलोचनायां दत्तायां न विरतिर्जगः सदृष्टान्तः ।
- (२४) आलोचनायामकृतायां मृत्वाऽनाराधकं जवति ।
- (२५) आलोचनायाः फलम् ।

(१) आलोचनाया व्युत्पत्तिरर्थस्वरूपं च ॥

आ अजिबिधिना सकलदोषाणां लोचना गुरुपुरतः प्रकाशना आलोचना म० श. १७ उ. ३ ।

आत्मासंस्थेन स्वगताऽकरणीयस्य वागादियोगत्रयेण गुरोः पुरो जावगुह्या प्रकटनमालोचना ध० अधि. १ गुरुभ्यो निजदोषकथने, ध० अधि. २ ॥ आमर्यादायां लोचुदर्शने आलोचना नाम आलोचना प्रकटना ऋजुभावेनेति ॥ प० च० ॥ आलोचनमालोचना मर्यादायाऽलोचनं दर्शनमाचार्यादेरालोचनत्वमभिधीयते । ओष० ॥

आलोचना नाम जहा अप्णो जाणति तहा पग्स्स पगमं करेइ । नि० च० उ० २० ॥

आ अपराधमर्यादाया लोचनं दर्शनमाचार्यादेः पुग्त इत्यालोचना ध० अधि. ३ ।

गुरोः स्वचरितप्रकाशनात्मकं, प्रायश्चित्तजदे, ॥ पंचा. वृ. १६ "व्यवहारं आलोचना सोढी पच्छिन्नमेव एगहा" व्यवहार आलोचना शोधिः प्रायश्चित्तमित्येकार्थः ॥ व्य० उ. २ आलोचनाया एकार्थिकाणि प्रतिपादयन्नाह ॥

आलोचना विवरणा, सोढी सज्जावदायणा चेव ।

निंदागरहविउहा, सच्चुच्छरणेय एगहा ॥ १३ ॥

आलोचना विकटना शुद्धिः सज्जावदायना निंदणगरहण विउहण सच्चुच्छरणं चेति एकार्थिकाणि इति ॥ ओष. ॥

आलोचना प्रयोजनतो हस्तशताहर्हिर्गमनादी गुरोर्विकटना ॥ आव० ॥ स्था० उा. ४ ॥

जे निक्कवू मासियं परिहारहाणं पमिसेविता आलो-
एज्जा । व्य० उ० १ ॥

आलोचयेत् लोचुदर्शने चुरादित्वाभिच्छ आरुमर्यादायाम
आ मर्यादाया (जह आलोचयेतो) इत्यादि रुपया आलोचयेत्
ययात्मनस्तया गुरोः प्रकटीकुर्यात् ॥ व्य० उ. १ ।

अथालोचनाशब्दार्थमाह ॥

आलोचयणं अकिञ्च, अजिबिधिणा दंसणं तिळ्मोहिं ।

वइमादिएहिं सम्मं, गुरुणो आलोचयेया ॥ २ ॥

व्याख्या । आलोचनमालोचना हेयेति योगः । आलोचनमेव किमित्याह । अकृत्ये अकरणीयविषये स्वगतस्याकृत्यस्येत्यर्थः । अजिबिधिना सामस्येनन्त्याहुः दर्शनं प्रकाशनमिति लोचु-
घानोः कारितां तस्यार्थं इति शब्दोऽग्रे योदयते । कथमकृत्यदर्शनमित्याह । द्विगैः परोक्ताकृत्यगमकैर्हेतुभिर्वागादिभिर्वचन-
कायविकारविशेषैः । सम्यक्भावशुद्ध्या कस्य तदर्शनमित्याह । गुरोरालोचनाचार्यस्येति । एषा आलोचना प्रकरणाधिक्रिया ज्ञानाया तच्चब्दज्ञानार्थिजिरिति गार्थार्थः ॥ पंचा. वृ. १५ आलोचनास्वरूपं व्यवहारकल्पे यथा ॥

"आलोचना नाम अवश्यकरणीयस्य कार्यस्य पूर्वं कार्यसमा-
तेरुर्द्धं वा यदि वा पूर्वमपि पश्चादपि गुरोः पुग्तो वचसा
प्रकटीकरणम् ॥ ३ ॥ व्य. १ उ. ॥

(२) इत्यादिनिक्षेप आलोचनायाः ॥

आलोचनानिक्षेपश्चतुर्धा तथाच महानिर्दिधि अ. ७ ॥

तंजहा नामालोचयणं उवणालोचयणं दव्वालोचयणं जावा.

लोचयणं एतं चउरो वि एए अणे गहा वि [१]

उयोइज्जंति तत्थ ताव समामेणं णामालोचयणं नाममेतेणं

उवणालोचयणं पोत्थयाइसुमासोहेयं दव्वालोचयणं नाम जं

आलोएत्ताणं अमदजावत्ताए जहोवइत्तं पायच्छित्तं

नाणुच्छिं एते तओवि एए एगतेणं गोयमा ! अपसत्थे जे

यणं से चउत्थपणं जावालोचयणं नाम तेणं तु गोयमा ! ।

आलोएत्ताणं निंदित्ताणं गरहित्ताणं पायच्छित्तमणु.

चरित्ताणं जाव णं आयहियहाए संपाजित्ताणं संक.

ज्जुत्तमट्ठं आराहेज्जा से जवयं कयरेणं से चउत्थे यए

गोयमा ! जावालोचयणं से जयवं ! जावालोचयणं जेणं

जिक्कवू परिसे संवेगगगणं सीलतवदाणं जावणं

चउक्खं धमुममणधम्मपाराहणाकंतरसिए मयजयगारवा-

दीहिं अवंतविण्णमुक्कं सच्चजावनाजावतरेहिं नीसद्धे आ-

लोइत्ताणं विमोहिं य पमिगाहित्ताणं तहति समणुहि-

या सच्चुत्तमं संजमकिरियमणुपाक्षिज्जा ॥ तं जहा ॥

कयाइं पावाइं, इमाइं जेहिं अट्ठाणवज्जए ।

तेमिं नित्ययरवयणेहिं, मुच्छी अट्ठाणकीरउ ॥ १ ॥

परिनिव्वाणं तयं कम्मं, धोरं संसारदुक्खदं ।

मणोव्वयकायकिरियाहिं, सीलचारं धरेमिं ॥ २ ॥

जह जाणइ सच्चन्नू, केवली नित्यंकरे ।

आयरिए चरित्ते, उवज्जाए य सुसाहुणो ॥ ३ ॥

जह पंचलोचपात्ते, य मत्ताधम्मं य जाणए ।

तहालोएमिं, सच्चं तिसमिच्चं पि न निन्दवं ॥ ४ ॥

तत्थ जं पायच्छित्तं, गिरिवरगुरुयं पि आवण ।

तमणुक्खेमिं, मुच्छी जह पावं विविज्जए ॥ ५ ॥

मरिचणं नरयतिरिणसु, कुंजीपापसु कत्यई ।
 कत्यय करवत्तनेहिं, कत्यइ जिमो उ मूखिए ॥ ६ ॥
 घंसणं घोसणं कहविमि, कत्यइ च्छेयणं जयणं ।
 बंधणं ए कहविमि, कत्यइ दमणमंकणं ॥ ७ ॥
 णत्यणं वाहणं कहिमि, कत्यइ वहणत्ताळणं ।
 गुरुक्कमणं कहिं, विकत्यइ जपझारविषणं ॥ ८ ॥
 ठरपट्टिअट्टिकमिजंगं, परवसो तएहं रुहं ।
 संताबुव्वेवदारिहं, विसाहिहासि पुणो विहं ॥ ९ ॥
 जारहं चेव सव्वंपि, नियवुच्चरियं जहट्टियं ।
 आलोचना निदिता, गरहित्ता पायच्छित्तं चरित्तुणं ॥ १० ॥
 निदहेमि पावयं कम्मं, अतिमंसारदुक्खयं ।
 अब्भुत्तितातवं घोरं, धीरं वीरपरकमं ॥ ११ ॥
 अचंतकमयमं कष्टं, दुक्खवरं दुरणुच्चरं ।
 उग्गगायणं जिणजिहियं, मयसकल्लाणकारणं ॥ १२ ॥
 पायच्छित्तनिमित्तेणं, पाणमंथारकारणं ।
 आयरेण तवंचरिमो, जेणुव्वेसोक्खइ तणुं ॥ १३ ॥
 कमाए विहलीकट्टुं, इंदिए पंचनिग्गहं ।
 मणोवड्कायदंमाणं, निग्गहं धणियमारंजं ॥ १४ ॥
 आमवदारे नेहंजित्ता, चत्तमयमच्छअमपरिसो ॥
 गयरगदोसमोहोहं, निस्संगो निपरिग्गहो ॥ १५ ॥
 निम्पमो निरहंकारं, सरीरअचंतनिप्पिहो ॥
 महव्वयाइ पावेमि, निरइयागइ निच्छिओ ॥ १६ ॥
 इट्ठीहा अहन्नोहं, पावोपावमती अहं ॥
 पाविट्ठो पावकम्मोणं, वाहमोहमायारो ॥ १७ ॥
 अहं कुमीलोहचरिती, निह्वमृणोवमो अहं ॥
 चिबतो निक्खिओ पावी, कुरकम्माहं निग्गिणो ॥ १८ ॥
 इणमो दुल्लहं अजिजं, सामन्नं नाणदंसणं ॥
 चारित्तं वा विराहित्ता, अणाओइयनिंदिय ॥ १९ ॥
 गरहियअकयपच्छित्तो, वावजंतो जई अहं ॥
 ता निच्छयं अणुत्तारे, घोरे संसारसायरे ॥ २० ॥
 निव्वुत्तोजवकोमिहिं, समुत्तारं ताण वा पुणो ॥
 जरा जाव ण पीकेइ, बाहो जाव न केइ ये ॥ २१ ॥
 जाविंदिया ण हाइंति, ताव धम्मं चरित्तु हं ॥
 निदहमपरेण, पावाइ निदिउ गरहितं चिरं ॥ २२ ॥
 पायच्छित्तं चरित्ताणं, निक्खंको जवामि हं ।
 निक्खुमनिक्खंकाणं, सुच्छजावाण गोयमा ॥ २३ ॥
 वन्नो नहं जयं गहिया, सुहराम पिपग्गिचित्तुणं ।
 कसिकवुसकम्ममल्लमुक्कं, जइणो सिज्जिज्जतक्खणं ॥ २४ ॥
 ताव यं देवलोगम्मि, निव्वुत्तो एमयंपहे ।
 देवउंहुनिग्गोसे, अच्चरामयमंकुबे ॥ २५ ॥
 तओ चुया इहागंतुं, सुकुव्वणत्तं अजित्तणं ।

निव्विअकामजोगाय, तवं काळं मया पुणो ॥ २६ ॥

अणुत्तरविमाणेसुं, निव्विसिउणे हमागया ।

हवंति धम्मतिथयरा, सयसतेल्लोकबंधवा ॥ २७ ॥

एस गोयम ! विभेए , सुपसत्थे पए जावालोयणं ।

नाम अक्खयंसिवसोक्खदायगो ॥ २८ ॥ चित्तेमि ॥

(३) आलोचनाया मूलगुणोत्तरगुणेन जेदाः ।

आलोचनाया मूलगुणोत्तरगुणेनेन भेदा यथा ओच० ॥

आलोचना बुविहा, मूलगुणे चेव उत्तरगुणे य ।

एकेका चउकमा, दुव्वमसिप्पावसाणा य ॥ २९ ॥

आलोचना च द्विविधा मूलगुणालोचना । उत्तरगुणालोचना चेति । सा च द्विविधाप्येकैकमूलगुणालोचना उत्तरगुणालोचना च (चउकमाणादुव्वमाप्ति) द्वयोरपि साधुसाध्वीवर्गयोरेकैकस्य चतुष्कर्णा भवति । एक आचार्यः द्वितीयश्चालोचकः साधुरेवं साधुवर्गे चतुष्कर्णा प्रवर्तते साध्वीवर्गेऽपि चतुष्कर्णा भवति । एका प्रवर्तिनी द्वितीया तस्या एव या आलोचयतीति साध्वी एवं साध्वीवर्गे चतुष्कर्णा प्रवर्तते । अथवा एकैका मूलगुणे उत्तरगुणे च चतुष्कर्णा भवति । द्वयोश्च साधुसाध्वीवर्गयोर्मित्तयोरष्टकर्णा भवति । कथमात्मद्वितीयः प्रवर्तिनी चाल्मद्वितीया आलोचयति यदा तदाऽष्टकर्णा भवति । सामान्यसाध्वी वा यद्यालोचयति तदाष्टकर्णाश्चेति अथवा ॥

उकएणा होज्जा, यदा बुवो आयरिओ हवइ ।

तदा एगागिस्सवि, साहुणीदुगं आलोएइ ।

एवं उकएणा हवइ, सव्वहा साहुणी उ अज्ज ।

विइयाए आलोयव्वं, न तु एगागिणी एत्ति ॥

एवं तावदुत्सर्गतः आचार्य आलोचयति शब्दं तदज्ञाये सवदशषु निरुपायत्वा आलोचयितव्यं एवं तावत् यावत् सिद्धानामप्यालोचते साधूनामभावे ततश्चैवं सिद्धावसाना आलोचना दानव्यति ॥

तथाच बृहत्कपे राहस्थिकीं पर्थदमधिकृत्याह ॥ ३० ॥

सहस्ररुक्मणे समणस्स, चाउकमा रहसिया परिसा ।

अज्जाणं चाउकाणा, उकमा अट्टकमा वा ॥

द्विविधं शल्यं द्रव्यशल्यं प्रायशल्यं च द्रव्यशल्यं कंटकादि प्रायशल्यं मायानिदानमिथ्यात्वादि अथवा भावशल्यं मूलोत्तरगुणानिचारस्ततः श्रमणस्य भावशल्याद्धरणे आचार्यसमीपे आलोचयत इत्यर्थः । राहस्थिकी पर्थद् प्रवर्तते । कथं जूनेत्यत आह । चतुष्कर्णा छावाचार्यस्य छौ साधारिति च त्वारः कर्णा यत्र सा तथा । आचार्याणां चतुष्कर्णा षट्कर्णा वा तत्र यदा निर्ग्रथी निर्ग्रथ्याः पुरतः आलोचयन्त तदा चतुष्कर्णा । यदा निर्ग्रथस्य निर्ग्रथपात्रे आलोचयतः यदा च द्वितीयस्य विरगुरुसमीपे आलोचयति स द्वितीया प्रिक्षुकी तदा षट्कर्णा । स द्वितीयतरुणगुरुसमीपे स द्वितीयाया सभिषुक्त्या आलोचयन्त्या अष्टकर्णा तत्र प्रथमतः सयतस्य चतुष्कर्णा प्राचयति ।

आलोचना पञ्जइ, गारवपरिवज्जितो गुरुमगासे ।

एगंतमणावाए, एगो एगस्म निस्माए ॥

एकांते अनायासे एकोऽद्वितीय एकस्याद्वितीयस्याऽचार्य-

स्य निश्चया तत्पुरत इत्यर्थः । गौरवपरिवर्जितः ऋषिस्त-
तगौरवपरित्यक्तो गौरवार्थः सम्यगाश्लोचयितव्यं न भवती-
ति तत्प्रतिषेधः गुरुसमीपे आश्लोचनाऽचार्यसमीपे आश्लोच-
नां प्रयुक्ते । कथमित्याह ।

भिरहंमि दिसाभिग्गह, उत्कुहुतो पंनलीनिसेज्जा वा ।

एस सपक्खे परपक्खे, मोतु च्छांति सिज्जा वा ॥

एकांते यत्र काऽपि न तिष्ठति तत्र विरहे उक्ते प्रदेशे पूर्वे गुरो-
र्निषण्णं कृत्वा पूर्वामुत्तरां चरति । कां वा दिशमभिगृह्य
चदनं दत्त्वा उत्कुहकः प्रवर्जयति । अथासौ व्याधिमान्
प्रवृत्तं वा श्लोचनीयं ततः निषद्यामनुज्ञाप्याऽश्लोचयति । एव
सपक्वे आश्लोचनाविधिः । परपक्वे नाम संयती तत्र उक्ते मुख्या
आश्लोचना दातव्या निषद्या च न कार्यते । इयमत्र भावना ।
यदा संयती संयतस्य पुरत आश्लोचयति तदा उक्ते चरयति
किं तु यत्र श्लोकस्य संश्लोकस्तत्राश्लोचयति निषद्यां वाचा-
र्यस्य न करोति ॥ आत्मनाऽन्युत्थिता आश्लोचयति । भ्रमणी-
मधिकृत्याऽश्लोचनाविधिश्चतुष्कर्णत्वमाह ॥

आलोचयणं पउंजइ, गास्वपरिवर्जजया उ गणिणिण ।

एगंतमणावाण, एगा एगाए निस्साए ॥

या भ्रमणी गौरवपरिवर्जिता गणिण्याः पुरत आश्लोचनां
प्रयुक्ते । केन्याह । एकांते अनायाते एका अद्वितीया एकस्या
अद्वितीयाया गणिण्या निश्चया ततो गुरुसमीपे भ्रमणस्येव
भ्रमण्या अपि गणिण्याः पुरतः आश्लोचयत्याश्चतुष्कर्णां पर्यट्
जयति ॥

षट्कर्णमाह ॥

आलोचयणं पउंजइ, एगंते बहुजनस्स संखोए ।

अभिनिययेरगुणो, सविइया जिकखुणि निहुया ॥

अद्वितीयस्य विरगुरुसमीपे सद्धितीया भिक्षुकी निभृता
निर्वापारा न दिशो नापि विदिशः आश्लोचयति नापि यत्किं-
चिदुल्लापयति इत्यर्थः । एवं भूता सती एकांते बहुजनस्य
संश्लोके आश्लोचनां प्रयुक्ते ॥

अथ कीदृशी तस्या द्वितीया जयतीत्यत आह ॥

नाणदंसणसंपभा, पोढा वयमपरिणया ।

इंगियागारसंपभा, जणिया तीमेवि इज्जिया ॥

ज्ञानदर्शनसंपत्ता प्रौढा समर्था या संयतस्य तस्या वा-
जावं विज्ञाय न मंत्रणं कर्तुं ददानीं किंतु वदति यद्याश्लोचिनं
तर्हि प्रजामो नेच्छेदाश्लोचनयापि न प्रयोजनमिति । यया वय-
सः परिणता परिणतवयास्तथा इंगिताकारसंपत्ता इंगितेना-
कारेण च यस्य यादृशो जावस्तस्य तं जानातीत्यर्थः एवं चूता
सा तस्या द्वितीया गणिण्या सा पुनः कियददरे तिष्ठति ।
उच्यते । एकं सूरयो वदति यत्रो जयंरकारा दृश्यंते तावन्मात्रे
परं भ्रुवते यत्र भ्रवणं शब्दस्येति ॥

अष्टकर्णमाह ॥

आलोचयणं पउंजइ, एगंते बहुजनस्म संखोए ।

मच्चित्तियतरुणगुरुणो, सविइया जिकखुणि निहुया ॥

एकांते बहुजनस्य संश्लोके सद्धितीयस्य तरुणगुरोः समीपे
सद्धितीया तादृशी प्रागुक्ता ॥

सप्रति यादृशस्य आचार्यस्य द्वितीयस्तादृशमाह ॥

नाणण दंसणय, चरित्तवविणयआस्यगुणेहि ।

वयपरिणामण य, अजिगमेण इयं हवइ जुत्तो ॥

ज्ञानेन दर्शनेन चारित्र्येण तपसा विनयेन आस्यगुणैर्बहिष्के-
ष्टाभिः प्रतिश्लेषनादिभिरुपशमगुणेन च यया वयःपरिणामेन
अजिगमेन सम्यक् शास्त्रार्थकौशलेन युक्तो भवत्याचार्यस्येतरो
द्वितीयः ॥ वृ. ॥

सशल्यमाश्लोचयितव्यम् । ओघनिर्युक्तौ ॥

गंतुं गुरुसगासं, काउण य अज्जं विनयमसं ।

पण्वेण अत्तसोही, कायव्वा एसओ उवएसो ॥१॥

सुगमा ॥

न तु मुञ्जइ सस्तद्धो, जह जणियं सासणे धुवरयाणं ।

उच्छरिय सव्वसद्धो, मुज्जइ जावो धुअकिसेसो ॥२॥

न तु नैव मुञ्जयति सशल्यः पुरुषः कथं पुनः शुरुषते । यथा
जणितं धुतरजसां शासने तथा मुञ्जयते । कथं पुनः शुरुषति
अत आह । उद्धृतः सर्वशल्यो जीवः मुच्यति धुतकृश इति ।
तस्माद्यद्यपि कथमपि किंचिदकार्यं कृतं ततस्तदाश्लोच-
यितव्यं ॥

कथं पुनस्तत्कृतं भवतीत्यत आह ॥

सहसा अक्काणेण व, जीएण व पेक्षिण व ।

कपंवणे पायं, केण व मुढेण वा रागदोसेहि ॥३॥

सहसा अप्रतर्कितमेव प्राणिवधादिकर्म कार्यं यदि कृतं
ततस्तस्मात्प्रतिक्रमितव्यमित्येतद् द्वितीयगाथायां वक्ष्यते । अ-
ज्ञानेन च कृतं न तत्र प्राणिहतां व्यापादितस्य भीतेन तेन
आत्मभयान् मां नृदयं मां मारयिष्यतीत्यत आह । प्राणिव्यपरो-
पणं यदि कृतं प्रेरितेन वा परेण यदि कृतं व्यसनेन वा आपदा
यदि कृतं आतंकेन ज्वराद्युपसर्गेण यदि कृतं मूढेन वा राग
दोषैर्यदि कृतं किंचिदकार्यं ततः ॥

जं किंचि कयमकज्जं, न तु तं खज्जापुणो समायरियं ।

तस्स परिक्रमियव्वं, न तु तं हियण वोढव्वं ॥४॥

यत्किंचित्कृतमकार्यं तत्पुनर्न तु नैव समाचरितुं लब्धं उप-
लभ्यते । यथा तथा प्रतिक्रमितव्यं । एतदुक्तं भवति । किंचि-
दकार्यं कृत्वा पुनर्यथा तत्रैव भवति नैव क्रियते तथा तस्य
प्रतिक्रमितव्यं न तु तदकार्यं हृदयेन वोढव्यं सर्वमाश्लोचयित-
व्यमित्यर्थः ॥

कथं पुनस्तदाश्लोचयितव्यमित्यत आह ॥

जह बाओजपंतो, कज्जमकज्जं च उज्जुयं जणइ ।

तं तह आलोएज्जा, मायामयविप्पमुक्कोओ ॥५॥

सुगमा ॥

तस्स य पायच्छित्तं, जं मगविज्ज गुर वज्जवसंति ।

तं तह आयरियव्वं, अणवच्छपमंगजीएणं ॥ ५४ ॥

तस्य च साधोर्ध्वप्रायश्चित्तं मार्गविशो गुरुच उपदिशति ।
तत्प्रायश्चित्तं तेनैव विधिना आचरितव्यं कथमनघस्थाप्रसंग-
जीनेन सता आचरितव्यं अनघस्था नाम यद्यकार्यसमा-
चरणात्प्रायश्चित्तं न कृतं तदा अन्येऽपि न समाचरिष्यन्ति ॥

न वि तं सत्यं व विमं, वदुप्पज्जो य कुणइ वेयाओ ।

जंतं व दुप्पज्जंतं, सप्पो य पमाणो कुप्पो ॥ ५५ ॥

न तत्करोति दुः खं शस्त्रं नापि विषं नाऽपि दुः प्रयुक्तो दुः
साधितवेतालः यत्र वा दुःप्रयुक्तं सर्पं वा कुहः प्रमादितः
पुरुषस्य दुः खं करोति ॥

जं कुण्ड जावसद्वं, अणुद्विं उत्तिमद्वकाक्षं ।

दुल्लजबोहीयंतं, अणुतसंसारियत्तं च ॥ २६ ॥

यत्करोति भावशाल्यं अनुद्वृतं शस्त्रादिद्विःखानि पुनरेकमथ
एव नवति अतः संयतेन सर्वमाश्लोचयितव्यं ।

ता उच्छरंति मार व, गहियासक्षं पुणञ्जवत्तयाणं ।

मिच्छादंसणसद्वं, मायासद्वं नियणं च ॥ २७ ॥

ततः एवमाश्लोच्य गौरवरहिता मुनयः उच्छरंति उत्पाटयंति
शूलं पुनर्जवत्तानां यत् मिथ्यादर्शनशाल्यं मायाशाल्यं निदा-
नशाल्यं च उच्छरंतीति ततः ॥

उच्छरियं सव्वसद्वो, आश्लोच्य निदिओ गुरुमगासे ।

होइ अर्रेगद्वहो, उच्छरियजरुवत्तारवहो ॥ २८ ॥

सुगमानवरं अनिरेकप्रत्ययं लघुर्भवति उत्तीरयमरो उत्तारि
तनोभारवहो गर्दजादिः स यथा लघुर्भवति । एवमाश्लोचिते
मति कर्मलघुत्वं जवतीति । यत्तत्रैवंविधः सः ॥

उच्छरिय सव्वसद्वो, जत्तपरिणाए वणिपमाजुत्तो ।

मरणाराहणजुत्तो, चंदगविज्ज समाणेइ ॥ २९ ॥

उच्छरितसर्वशाल्यो जत्तपरिणाए जत्तप्रत्याख्याते वनिकम
त्यर्थं अयुक्तप्रयत्नपरः मरणाराधनयुक्तः स एवविधभेदभेदं
समानयति करोतीत्यर्थः । अत्र च कथानकं राधायेधमंगीकृत्य
भावशयकादवसेयमिति ॥ ओष. ॥

(४) विहारादिजेदेनाश्लोचना त्रिविधा तंज्जदाथ ॥

आश्लोचना त्रिविधा । तद्यथा । विहाराश्लोचना उपसंपदाश्लोच-
नाऽपराधाश्लोचना च व्य. उ. १

तत्रप्रथमा विहाराश्लोचना तावदाह ॥

तं पुण ओहविजागे, दरजुत्ते ओह जाव जिओउ ॥

तेण परेण विजागे, सेजमसच्छाइजयणाओ ॥ १ ॥

तत्पुनर्विहाराश्लोचनं द्विधा तद्यथा (ओहविजागे) इति
प्राकृतत्वात् तृतीयार्थं समी । ओघेन विभागेन वा ओषः
समान्यं विभागो विस्तरः । तत्र ये साधवः समाना (ओदर-
हते) इति ईषद्वक्तुं वास्तव्यसाधुभिरिति गम्यते । भोक्तु-
माव्ययतां वास्तव्यसाधुनामित्यर्थः । प्राभूर्णकाः समागताः
(तवहस्ति) ओघेनाश्लोचयंति । यथा अल्पा विराधना मृग-
गणलगा पार्श्वस्थादिषु दानग्रहणतश्चैत्येवमाश्लोच्य मंडल्यां
जुजते तत्र यदि मृगगुणापगधमिमिस्त्वं वा प्रार्थयस्त्वं पंचका-
दि यावत् । भिक्षो भिक्षमासः भिक्षमासपर्यंतमापन्ना भवन्ति
तदा ओघाश्लोचनामाश्लोच्य साधुजिः प्रशस्तस्य प्रशस्तो वि
पक्कः ततोऽयमर्थः । प्रशस्ते वा दिवसे रात्रौ वा न स्यातामिति
“ विषकृतातो होउ तइयाउ ” इति तृतीया पुनरपराधाश्लोच-
ना विजागेन वीज्यमाना विपक्कतः सर्वस्यखाक्यस्य विपक्कत्य-
वच्छेदकप्रत्यया साधारणत्वादिपक्कत एव प्रशस्त एव
दिवसे रात्रौ वा भवतीति जावः ॥

सांप्रतमेवाश्लोचनायाः प्रकारमाह ॥

अप्पा मूळगुणेमुं, उत्तरगुणतो विराहणा अप्पा ।

अप्पापास्त्यादिसु, दाणुज्जहसंपयो गाहा ॥ १ ॥

अल्पा स्तोका विराधना मृगगुणेषु प्राणानिपातनिवृत्त्यादि
षु रात्रिजोजनधिरमणपर्यंतेषु अल्पा विराधना । उत्तरगुणेषु
पिण्डविद्युदध्यादिषु अल्पा विराधना । पार्श्वस्थावस्थकुशील-

संसकेषु दानग्रहसंप्रयोगतः दानसंप्रयोगतो ग्रहणसंप्रयोग-
तश्च । एषा ओघात ओघेनाश्लोचना एवमाश्लोच्य मंडल्यामेकत्र
समुद्दिशंति ॥ व्य० उ० १ ॥

विहारविभागाश्लोचनाया विधिमाह ॥

जिक्खादिनिगयेमुं, रहिएविमयंति फदमगपईओ ।

सव्वसमक्खं केई, ते वीसरियं तु सारंति ॥

भिक्षादिनिर्गतेषु भिक्षादि आदि शब्दाद्विचारजृमिगमनार्थ-
मन्यप्रयोजनार्थं वा बहिर्विनिर्गतेषु शेषेषु साधुषु । किमुक्तं
भवति । यस्यां वेद्यायां शिष्याः प्रतीच्छकाश्च बहिर्विनिर्गता
भवन्ति । तदानीं रहिते रहितस्य एकाकिन आचार्यस्य समीपं
स्पर्शकपतिकाः स्पर्शकस्वामिनो विकटयंति । आश्लोचयंति ।
केचित्पुनराचार्या एतत् ब्रूयते । ये स्पर्शकपतिना सह समा-
गताः साधवस्तेषां समक्कं स्पर्शकपतयो विकटयंति । किं
कारणमिति चेत् आह । ते वीसरियं तु सारंति । यस्मात्ते य-
त्किमपि विस्मृतं तत् स्मारयंति कथयंति ॥ व्य० १ उ० ॥

(५) शस्योद्धरणार्थमाश्लोचनाकरणविधिः ॥

शस्योद्धरणायाऽश्लोचना विधेया तत्फलं च केवलज्ञानम
तथाच महानिशीधे १ अ. ॥

एवरं मुहामुहं, सव्वं सुविण्णं ममवधारण ॥

जं तत्थ सुविण्णे, पामे तारिसगतं तहा जवे ॥ ५१ ॥

जईणं सुदरं पामे, सुमिणगंते इमं महा ॥

परमत्थतत्थसारत्थं, मद्दुद्धरणं सुणेतु णं ॥ ५२ ॥

देज्जा आश्लोचणं सुद्धं, अद्दमयद्दणविराहो ॥

रंजंतो धम्मतिट्ठयरे, सिद्धे होगगासद्विए ॥ ५३ ॥

आश्लोचता ण लीसद्वं, सामाणेण पुणो विय ॥

वंदित्ता चेइए साहू, विहपुव्वेण खमावए ॥ ५४ ॥

खामित्ता पावसल्लस्स, निम्मसुद्धरणं पुणो ॥

करेज्जा विहिपुव्वेणं, रंजंतो ससुरासुरं जगं ॥ ५५ ॥

एवं होऊण निस्सद्वो, सव्वजावे पुणोरवि ॥

विहिपुव्वं चेइए वंदे, खामे साहंमिए तहा ॥ ५६ ॥

नवरं । जेण मम वुत्थो, जेहिं मच्छिं पविहरिओ ॥

खरफारिं चोइओ, जेहिं जेहिं सयं बाइओ ॥ ५७ ॥

जं विषकज्जमकज्जे वा, जाणेओ खरफस्सानेदुत्तुरं ॥

जाणियं जेण वा किंचि, सोजइ जीवई जईमुओ ॥ ५८ ॥

खामेयव्वो सव्वजावेण, जीवंतो जत्थ चिद्धई ॥

तत्थ गंतूण विणएण, मउवी साहुसक्खियं ॥ ५९ ॥

एवं खामाणमरिसामणं, काउं तिहुअणसुवि जावओ ॥

सुद्धो मणवइकाएहिं, एयं घोसेज्ज निच्छिओ ॥ ६० ॥

खमावेमि अहं सव्वे, सव्वे जीवा खमंतु मे ॥

मिणि मे सव्वज्जणसु, वेरं मज्ज ण केण वि ॥ ६१ ॥

खमामि अहं पि सव्वेमि, सव्वजावेण सव्वहा ॥

जवे जवेसु वि जंतुणं, वाया मणुमा य कम्मणा ॥ ६२ ॥

एवं घोमे तु वंदिज्जा, चेइय साहू विहियओ ॥

गुरुस्तावि विहीपुर्व्वं, स्वामणमरिसामणं करे ॥ ६३ ॥
 स्वमावेतु गुरुं सम्मं, नाणमहिमं स सात्तिओ ॥
 काळणं वंदिळणं च, विहिपुर्व्वेण पुणोवि य ॥ ६४ ॥
 परमन्नतत्तमारुद्धं, सद्वुप्परणमिमं सणे ॥
 मुणेज्जा तहमाओए, जह आलोयतोचेव ॥ ६५ ॥
 उप्पाए केवलं नाणं, दिसे रिसजावत्थहि निसद्धा ॥
 आलोयणा जेण, आलोयमाणायं चेव उप्पन्नं तत्थ-
 केवलं ॥ ६६ ॥
 केसिं विसोमो नामे, महासत्ताण गोयम ! । जेहिं जा-
 वणा लोययं, तेहिं केवल नाणमुप्पाइयं ॥ ६७ ॥
 हाहा उदुवु कने साहु, हाहा उदुवु विचिंतरे ।
 हाहा उदुवुजाणिरे साहु, हाहा उदुवुमाणुमते ॥ ६८ ॥
 संगालोयणे तह य, जावालोयणकेवली ॥
 पयखेव केवली चेव, मुठणांतणकेवली ॥ ६९ ॥
 तहा पच्छित्तकेवली, सम्मं मावेरगगकेवली ॥
 आलोयणकेवली तहय, हा इं पावित्तिकेवली ॥ ७० ॥
 उमुत्तमगं पन्नए, हाहा अणायारकेवली ॥
 मावज्जं न कोरमिस्सि, अक्खंमिय सीलकेवली ॥ ७१ ॥
 तवसंजमवयमं, रक्खे निंदणगरहणे तहा ।
 सच्चतो सीलसंरक्खे, कोणीपच्छित्ते वि य ॥ ७२ ॥
 निप्परिकम्मे अ कंरुपणं, अणिमिसत्थी य केवली ।
 एगपासित्तदोपहरे, मूणव्वयकेवली तहा ॥ ७३ ॥
 न सक्कोकाउ सामन्नं, अणसणे वामि केवली ।
 नवकारकेवली तहय, य निच्चालोयणकेवली ॥ ७४ ॥
 नीसल्लकेवली तह य, सद्वुप्परणकेवली ।
 धम्मोमितिमंपुत्रां, स ताहंपी किन्न केवली ॥ ७५ ॥
 मल्लो हं न पारेमि, वल्लकट्टयकेवली ।
 पयखमुद्धं विहाणे य, चाउम्माणी य केवली ॥ ७६ ॥
 संक्खरमहपाच्छित्ते, जहा चल्लजीविते तहा ।
 अणिचे खल्लविद्धंसी, मणुपत्ते केवली तहा ॥ ७७ ॥
 आलोयं निंदरं दियए, धोरपच्छित्तदुकरे ।
 हल्लोवज्जगपच्छित्ते, संमहिंया सण केवली ॥ ७८ ॥
 हत्थोमरणनिधासे य, अट्ठकवत्तासि केवली ।
 एगसिच्छगपच्छित्ते, दसअसो केवली तहा ॥ ७९ ॥
 पच्छित्तादवगोवेसु, पच्छित्तच्छक्यकेवली ।
 पच्छित्तपरिसमत्ती, य अह स उक्कोसकेवली ॥ ८० ॥
 न मुच्छिवि न पच्छित्ता, नावरं खिण्णकेवली ।
 एगं काळण पच्छित्तं, वीयं न जवे जह चेव केवली ॥ ८१ ॥
 तं वा यराम पच्छित्तं, जेण गच्छइ केवली ॥
 तं वा यराम जेण तमं, सफली होइ केवली ॥ ८२ ॥
 किं पच्छित्तं चरंतोहं, चिहणो तवलीजिणा ॥

ण माणंण लंघेयं पाण, परिक्खयणकेवली ॥ ८३ ॥
 अन्नं होही सरिं मे, नो बोही चेव केवली ॥
 सुन्नच्छमिणं सरिरेणं, पाविणीदुहणकेवली ॥ ८४ ॥
 अण्णाप्पावकम्मपन्नं, निच्छोवेमीह केवली ।
 बीयंतं न समायरियं, पमाया केवली तहा ॥ ८५ ॥
 देहे खवउ सरिं मे, निज्जराजावउ केवली ।
 सरिस्स संजमं सारं निक्कल्लं कं तु केवली ॥ ८६ ॥
 मणसा विस्वंरिए सील्ले, पाणंण धरामि केवली ।
 एवं वक्कायजोगेणं, सीलं रक्खे अहं केवली ॥ ८७ ॥
 एवमाई अणादीया, काळाउ एते मुणी ।
 केइयालोयणासिच्छे, पच्छित्ता जाइ गोयमा ! ॥ ८८ ॥
 खंता दंता विमुत्ता य, जिंदी सच्चजासिणो ।
 उक्कायसमारंजाओ, विरत्ते तिविहे एओ ॥ ८९ ॥
 तिदंता सबसंवरिया, इत्थिकहासंगवज्जिया ।
 इत्थिणं लावभिरयाय, अंगोवंगणिरक्खणा ॥ ९० ॥
 निम्ममत्ता सरिरेवि, अप्पनिव्वा महायमा ।
 जीयाइत्थियिगन्नवसहीणं, बहुदुक्खाओ जावओ ॥ ९१ ॥
 तहा तोपरिसेणं, जावणं दायव्वा आलोयणा ।
 पच्छित्तं पि व कायव्वं, तहा जहा चेव एहिं कयं ॥ ९२ ॥
 न पुणो तहा आलोयव्वं, मायामंजेण केणइ ।
 जह आलोयणं चेव, संमार बुद्धिजवे ॥ ९३ ॥
 अणंतेणाइकाळाओ, अत्तकम्महिं उम्मइ ।
 बहुविकप्पकल्लोले, आलोए तेवि अहोण ॥ ९४ ॥
 द० प० ॥ नहु मिज्जई स म सद्धो, जह जणियं सा-
 सणं धुरयणा ।
 उच्छरियसच्चमद्धो, सिज्जइ जीवो धुअकिळेसो २४ ॥
 सुबहुं पि जावसद्धं, जे नालोयति गुरुसगासंमि ।
 निमद्धानंथारग, मुच्चित्तिआराहणा हुंति ॥ २५ ॥
 अप्पं पि जावसद्धं, जे नालोयति गुरुमगासंमि ।
 वंतं पि सुयसामिद्धा, नहु ते आराहणा हुंति ॥ २६ ॥
 नवि ते सत्थं च विमं, च दुप्पज्जतो वि कुणइ वेयालो ।
 अंतं च दुप्पज्जत्तं, सप्पुव्वपमाइओ कुच्छो ॥ २७ ॥
 जं कुणइ जावसद्धं, अणुद्वियं उत्तमहकालंमि ॥
 दुद्धजव्वोद्वियत्तं, अणंतसंसारियंतं च ॥ २८ ॥
 तत्पुच्छरंति गौरव, रहिया मूढं पुण्णज्जवज्जयाणं ॥
 मिच्छादंसणसद्धं, मायासद्धं निषाणसद्धं च ॥ २९ ॥
 मारिकं समद्धमरणं, संसारानुविमहाकमिद्धान्मि ॥
 मुच्चिरं जमंति जीवा, अणोरपारमि ओइन्ता ॥ ३० ॥
 व्याख्या । मृत्वा आसेव्य सशक्त्यमरणं प्रतीतं ततः किमि-
 त्याह । संसारानुविमहाकमिद्धे भवारण्यगुरुगहनं मुचि-
 रमतिवीर्यकाशं ध्रुमंति पर्यंतंति जीवा देहिनः अनयोक् पां

अर्वाङ्गभागपरजागवर्जिते अवतीर्णा अवगाढा इति सवेगं कृत्वैति योगः ॥

तथा ॥

उच्छरियसव्यमद्व्या, नित्यगराणां सुत्थिया जीवा ।

जवसयकयाई खविओ, पागाई गया सिवं यामं ॥ ४३ ॥

व्याख्या ॥ उद्धृत सर्वशल्याः कृतालोचनास्तार्थिकराज्ञायां जिनापदेशे सुस्थिताः सुप्त्यवस्थिताः संतो जीवा देहिनः भवशतकृतानि जन्मशत विहितानि कृपयित्वा प्रकृपय्यशब्दोद्धारसामर्थ्यात् पापानि कर्माणि गताः प्राप्ताः शिवं निरुपद्रवं (यामंति) स्थानं सिद्धाव्यमित्यर्थः ॥

सहस्रचरणं च इमं, तिलोगवर्धं दांसय सम्मं ।

अवितहमारोगक्षं, धाणोहं जेणमं णायं ॥ ४४ ॥

व्याख्या । शब्दोच्छरणमालोचना च शब्दः पूर्वगाथाव्योक्तार्थापेक्षया समुच्चयार्थः । इदमनंतरोक्त विधानं त्रिलोकबंधुभिर्जिनैरित्यर्थः दर्शितमुक्तं । सम्यक् सोपपत्तिकं अवितयमव्यभिचारि आरोग्यक्षं ज्ञावागम्यसाधकं ततश्च धन्याऽहं पुण्ययानहं येन मया इदमेतच्छब्दोद्धारणं ज्ञानमवगतं ॥

ता उच्छरेमि सम्मं, एय एयस्स णाणरासिस्स ।

आंवोदय असेम, अणियाणो दारुणविचामं ॥ ४५ ॥

व्याख्या । ता इति यस्मादिदं मया ज्ञातं तत्तस्मादुच्छराम्यपनयामि सम्यगन्यायेन पतन् भावशाल्यं पतस्य गुणोद्धारशेषः अत्र सद्बोधनिकरस्यावेद्य कथयित्वाऽशेषं सकलमनिदानं निर्निदानः सन् दारुणविपाकं रौद्रफलं शल्यमिति प्रक्रमः ॥

इय संवेगं काजं, मरुगाहरणादिहं विवेहिं ॥

हृदपुणकरणाजुत्तो, मामायाहिं पंजेज्जा ॥ ४६ ॥

॥ व्या० ॥ इति एवमनंतरगाथाचतुष्कोक्तप्रकारं स्वर्गब्रह्माध्यवसायविशेषं कृत्वा विधाय कैरित्याह । मरुगाहरणाद्विभिन्नाहणोदाहरणार्थैः समयप्रसिद्धैश्चिह्नैर्भिरंगमरणाभ्युपगमेनाऽपि बुद्धिः कार्येत्येवंचतुर्थार्थ-गमकैः ॥ पंचा-वृ-१५० ॥

नविसुज्जंतिस्सल्ला, जहजणियं सव्वजावदंसीहिं ।

गरणापुणन्नवरहिआ, आलोअणनिदणासाह ॥ ४७ ॥ प. ४७ ॥

(६) आलोचनीये विषये यथाक्रममालोचनाप्रकारः ॥

संप्रति यत् आलोचनीयं तदालोचनाविषयं तस्य विधिमाह ।

मूलगुणपदमकाया, तत्थवि पढं तु पंथमादीसु ।

पायअपमज्जणादी, विडए उल्लासपंथे वा ॥

इह द्विधा अपराधा (मूलगुणापराधा उत्तरगुणापराधाश्च तत्र अनयसंज्ञये प्रथमं) मूलगुणापराधालोचना । तेष्वपि मूलगुणापराधेषु मध्ये प्रथमं मूलगुणापराधः प्राणानिपात इति सः प्रथममात्राचनीयः । स च षडूर्जाधिकायविषय इति काया प्रथमत आलोचयिष्यास्ते च कायाः पृथिव्यादिक्रमेण तत्र सूत्रे उपन्यस्ता इति (तत्थवि) तेष्वपि कायेषु पृथिव्यादिषु मध्ये प्रथमं पृथिवीकायमेवमालोचयेत् ॥ पंथमादीसु पादअपमज्जणादी, पंथादिषु यत् पादप्रमार्जनादि कृते । किमुक्तं जवति । पथि व्रजिता स्थितिमाहम्यभिव्याह्य स्थितिमाह कृष्णमस्तिकातो वा नात्रमस्तिकां नात्रमस्तिकातो वा कृष्णमस्तिका मेवं शेषवर्णेष्वपि ज्ञायनीयं । स्वक्रामता पादयोर्ग्रामार्जनं न कृतं । तथा शान्तोद्भूतेन सचित्तेन रजसासचित्तया वा मूर्ति-

कया संस्पृष्टेन हस्तेन संस्पृष्टेन मात्रकेण वा यत् त्रिकाग्रहणं कृतं । तद्वै मयाऽऽलोचनीति सर्वत्रापि सामर्थ्यात् योजनीयम् “विश्य उल्लास पंथेवा,, इति पृथिवीकायविराधनालोचनानंतरं द्वितीये अप्कायविषये यदुदकाद्रादि आदिशब्दात्सस्निग्धादि परिग्रहः । एतदुक्तं भवति । उदकारेण सस्निग्धेन वा हस्तेन मात्रेण त्रिकाग्रहणं कृतं पथि वा मार्गे वा अयतनया उदकमुत्तीर्णं वा एवमादि तयालोचयेत् ।

तदए पइठियादी, अजिधारणवीयणादिवांमि ।

वीयाइघट्टपंचमे, इंदिये आणुवायतो उट्टे ॥

अप्कायविराधनालोचनानंतरं तृतीये तेजस्काये यत् प्रतिष्ठितादितेजसि परपरादिप्रतिष्ठितं जलं पानं वा गृहीतं ॥ आदिशब्दात् सद्योषिति वा वसतावस्थानं कृतमित्येवमादीतिभावः । तदा लोचयेत् । तदनंतरं वायौ वातकाये यत् अजिधारणवीजनादि कृतं । धर्मात्तेन बहिर्वातोऽभिसंधारितो भक्तं पानं शरीरं वा वीजनिकादि वा जीवितं एवमादि तदालोचयेत् । ततः पंचमे वनस्पतिकाये “वीयाइघट्टसि,, यत् बीजादिघट्टनं आदिशब्दात् हरितकायादिपरिग्रहः उपलक्षणमेतत् । तेन यदि वा बीजादिकं भिक्षासु पतितं गृहीतमित्येवमादि तदालोचयेत् । तदनंतरं षष्ठेऽत्र त्रसकाये इन्द्रियानुपास्त इन्द्रियवृत्तिभ्रमेणालोचना दातव्या ॥ तद्यथा ॥ प्रथमतः । ईन्द्रियाणां संघट्टनपठितापनाद्यालोचयेत् । तदनंतरं त्रीन्द्रियाणां चतारिन्द्रियाणां ततः पंचेन्द्रियाणामिति । एवं प्रथममूलगुणापराधेषु क्रमेणालोचितेषु सन्तु ॥

दुब्बजामियः मयादी, विए तदए य जावियगहणं ।

संपट्टणपुवरयादी, इंदियआलोमंहुमं ॥

द्वितीये मूलगुणापराधिमृषावादे मृषावादविषये यत् दुर्ज्ञायितहमितादियत्किमपि दुर्ज्ञापितं हासनं वा मृषावादा भणितः आदिशब्दात् । कोधेन वा मानेन मायया वा धोनेन वा यत्किमपि मृषा भणित मिति परिग्रहस्तदालोचयेत् । तदनंतरं तृतीयेन मूलगुणापराधे अदत्तादानलक्षणे यत् अयाचिनस्य तृणमगलकादेर्ग्रहणं उपलक्षणमेतत् । तेन अनुज्ञाप्य वा अवग्रहं कायिकादिव्यत्तुष्टं भवेदित्यादि परिग्रहः । तदालोचयेत् । त्रैयुनविषये ततोमैयुने यत् घट्टने पूर्ववतादि । किमुक्तं भवति । चैत्यजवनम हिमादिषु प्रचूतजनसंमर्दे स्त्रीशरीरसंघट्टने स्पर्श आस्वादितो भवेत् । पूर्ववत्तत्क्रियते वा अनुस्मृतं स्यात् (इंदियसि) इन्द्रियाणि वा मनोहरणानि उपलक्षणमेतत् । वदनस्तनादिमत्तिसुमनोहरमवेक्ष्य मनाक् रागं गतो भवेत् । इत्यादि तदालोचयेत् ॥

मुत्तानिरित्तपंचमे, उट्टे लेवारुअगयसुंउादी ।

गुत्तिमर्माईविवरवा, णामि गहाणुत्तरगुणेसु ॥

चतुर्थमूलगुणापराधालोचनानंतरं पंचमे मूलगुणापराधे परिग्रहे विषयचूतं यत् उपकरणेषु मूर्च्छा कृता भवेत् । (अहरित्सि) अतिरिक्तो वा उपधिः परिगृहीत एतदालोचयेत् । तदनंतरं षष्ठे मूलगुणापराधे रात्रिजो जने (लेवारुसि) लेपकृदवयवः कथमपि पर्युषितो जवेत् । अगदं वा कुंठ्यादिकं किञ्चित्सिद्धितं परिलुक्तं भवेत् । एवमादि आलोचयेत् एव क्रमेण मूलगुणापराधालोचनां दत्त्वा तदनंतरमुत्तरगुणेषु विषयेषु गुप्तिमभितिषिपक्षाः कृताः । अनेपणीयग्रहणं याऽकारि । किमुक्तं भवति । गुप्तिषु कदाचिदगुप्तः स्यात् । समि-

तिषु कदाचिदसमिनोऽनेपणीयं वा जक्तं वा पान वा गृहीतं
स्यादित्यादि आलोचयेत् तथा ॥

संतमि विवलाविरिण, तवोवहाणे यं जंन उज्जापियं ।

एसा विहारविपरुग, वोत्थं उवसंपणाणं ॥

सत्यपि विद्यमानेऽपि बह्वं शारीरप्राणः धीर्यमांतरीशक्तिर्य-
च्छासत्पः कुर्वन् शरीरस्यानिकृशतायामपि न संयमयोगेषु
सोदति बह्वं च धीर्यं च बह्वर्था समाहारे ऽच्छस्मिन्
तपसो द्विप्रतेदस्याऽपि उपधानं तस्मिन्नेद्यं नोद्यमः कृत-
एतदपि आलोचयेत् । एषा विहारावकटना विहारालो-
चना । उपसंपदालोचनाऽपि प्राय एवरूपा केवलं यस्मान्नात्वं
तत् वक्ष्ये ॥ व्य० ।

तत्रप्रथमत उपसंपदालोचनाया अपराधालोचनायाश्च वि-
हारालोचनया सह नानात्वं दर्शयति ॥

एगमणेगा दिवसेसु, होइ ओहे य पदविजागे य ।

उवसंपयावराहे, नायमनायं परिच्छंति ॥

उपसंपदापराधश्च उपसंपदपराधस्तस्मिन् आलोचनेति
प्रस्तावात् गम्यते उपसंपदालोचना अपराधालोचना चेत्यर्थः ।
प्रत्येकं द्विधा (ओघे य) इत्यादि तृतीयाश्च समी ।
ओघेन पदविजागेन च तथा एकैकापि दिवसेषु चित्यमाना
(एगमणेगा) इति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् । एक
दिवसिकी अनेकदिवसिकी च भवति । ओघालोचना एक-
दिवसिकी । विजागालोचना एकदिवसिकी अनेकदिवसिकी
चेत्यर्थः ॥

तत्रैवमुक्तमनानात्वमधुनानात्वमुपदर्शयति । (नायमनाय
परिच्छंति) उपसंपद्यमानो द्विविधो जयति । ज्ञातोऽज्ञातो
वा । तत्र यदि ज्ञातस्ततः स न परीक्ष्यते तस्याग्रेऽपि ज्ञातत्वात्
अथाज्ञातस्तर्हि स आयश्यकादिभिः पदैः परीक्षणीय इति ॥

संप्रति यदुक्तं विजागेन (अप्सत्ये दिण) मित्यादि ।
तद्व्याख्यातुकाम आह ॥

दियरातो उवसंपय, अवराहदिवसतोपसन्थंमि ।

उव्वातो दिवसे, तिणहंतु अतिक्रमगुरुगा ॥

विहारालोचनावत् । उपसंपदालोचनाऽपि विभागेन प्रशस्ते
वा दिवसे रात्रौ वा दातव्या दायाजावात् । तथा पूर्वसूरजि
रनुज्ञानात् । अपराधे अपराधविषये पुनरालोचनादिवसतो
इति समस्यन्तात् तद्विवसे उपलक्षणमेतत् । रजन्यां वा
प्रशस्ते विष्टि व्यतीपातादिदोषवर्जिते “ व्याख्यानतो विशेष
प्रतिपत्तिरिति ” न्यायात् ऽव्यादिषु प्रशस्तेषु दातव्या नाऽ
प्रशस्तेषु एषा जिनाज्ञा । तथा उव्वातो तद्विवसमिति यस्मिन्
दिवसे उपसंपद्यमान आगतः । तस्मिन् दिवसे यदि उज्जान-
परिश्रान्त इति कृत्वा न पृष्ट आचार्येण ततः स आचार्यः शूद्रः ।
अयाणां तु दिवसानामतिशये । किमुक्तं भवति । त्रिषु दिव-
सेषु मध्ये यदि न पृष्टस्ततश्चतुर्थे दिवसे तस्याऽपृच्छतः
परिहारस्थानं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । एतच्च उपरि व्या-
ख्यास्यते ॥

समगुञ्जुगनिमित्तं, उवसंपजेत्ते य होइ एयेव ।

असुमणुमेन वरं, विजागतो कारणे जइयं ॥

उपसंपद्यमानो द्विधा तद्यथा । समनोहो ऽसमनोह-
तत्र समनोहस्य समीपे समनोह उपसंपद्यमानो चिकनि-
मित्तं उपसंपद्यते । तद्यथा ज्ञानार्थं दर्शनार्थं च न चारित्रार्थं

येन चरः । प्रति ससहस्र एव समनुहो चिकनिमित्तं मुपसंप-
द्यमान एवमय विहारालोचनेषु भवत्यालोचना । इयमत्र
जायता । समनोहो चिकनिमित्तं मुपसंपद्यमान अलोचनां विहा-
रालोचना मिव ओघेन ददाति । पदविजागेन च पदविजागे-
नालोचना । एकदिवसेन वा भवत्यनेकदिवसैर्वा । एवं सम-
नोहस्य उपसंपदालोचना (अणमाणाणे) त्यादि । अन्यो
नाम जिज्ञा संभोगिकः समनोहो ऽसंविद्यः सो होऽ समनो-
हश्च उपसंपद्यमान श्लिष निमित्तं मुपसंपद्यते । तद्यथा ज्ञाना-
र्थं दर्शनार्थं चरित्रार्थं वा तस्मिन् तथापसंपद्यमाने पूर्वव-
दालोचनां विधिः । अत्राऽप्ययं जायता अन्यो ऽसमनोहो वा
आलोचनां ददाति । ओघेन पदविजागेन च ददान एकदिव-
सेन वा ददाति । अनेक दिवसैर्वा नवरमिति विशेष-
एष पुनरत्र विशेषः । तस्याऽहस्यासमनोहस्य वा आलोच-
ना उत्संगतो विभागतः सर्ववाक्यं साधारणमिति विभागत
एव कारण पुनर्नजितं चिकनिमित्तं वेदाप्राप्तौ विभागालोचना
जयति स ज्ञम सार्थादिषु पुनः कारणेषु तदप्राप्ताद्ये नालो-
चनेति भावः । एषा जज्जना अपराधालोचनाया अपि द्रष्ट-
व्या तथार्हः । अपराधालोचना व्युत्संगतः पद विजागेन दात-
व्या अपवादकारणे पुनः संभ्रम सार्थादिवक्तृणा ओघेनापीति ।
संप्रति उच्यते । तद्विषयं सार्मित व्याख्यातुकाम आह ।

पदमर्दिणमविफाले, सहु विण्ण गुरुतइए सहुया ।

तेव्विय तम्हाकहणे, सुद्धमसुद्धोविमेहिंतु ॥

यः स मनोह उपसंपदनार्थमागतस्तं यथाचार्यः प्रथमदिवस-
मिति समस्यर्थे द्वितीया प्रथमदिवसेन (विष्फालेह) देशी-
वचनमेतत् पृच्छतीत्यर्थः । उक्तं च “ विष्फालनसि पृच्छणसि
वा एगमर्मात् ” यथा कुत आगत कुत्र वा गमिष्यसि । किं
निमित्तं वा समागत इति । ततस्तस्य दिवसे एव विष्फा-
लने परिहारस्थानं (सहुयसि) मासत्रय द्वितीयेऽपि दिवसे
यदि न पृच्छति ततो (गुरुसि) मास गुरु (तदपसि-
तृतीये दिवसेऽप्यपृच्छने (सहुया) इति चत्वारो सधुमासा-
चतुर्थेऽपि दिवसे यदि न पृच्छति । ततः (तिणहं तु अश्कमे
गुरुगा) इति वचनाच्चतुर्गुरु पंचमादिषु दिवसेष्वप्युच्यते
तदेव चतुर्गुरु (तिणहंतु अश्कमे) गुरुगा इति निरवधिनया
वचनप्रवृत्तेः । “ तच्चियतस्साकहणे ” इति ते च प्रायश्चित्तवि-
शेषाः क्रमेण तस्याकथने । तद्यथा । स पृष्टः सन् यदि ज्ञतं
कथयिष्यामि न तु कथयति । तस्मिन् प्रथमदिवसे अकथने
मासत्रय । द्वितीयदिवसेऽप्यकथयतो मासगुरु । तृतीयदिवसे
चतुर्थे चतुर्थे दिवसेऽप्यकथयतश्चत्वारो गुरुमासाः । ततः परं
पंचमादिष्वपि दिवसेष्वकथने तदेव चतुर्गुरु ।

इदानीं उज्जानो तद्विवसमिति व्याख्याया अवसरः । तद्विवसे
प्रथमदिवसे उज्जान इति कृत्वा न पृच्छति । तत आचार्यः
प्रथमदिवसे अविरुक्तात्वेऽप्युच्यते (सहुयसि) सधु न दोष-
गुरुः शुद्ध इत्यर्थः । कारणवशेनापृच्छनात् द्वितीयदिवसे न
पृच्छति मासगुरु तृतीयदिवसेऽप्युच्यते चतुर्गुरु । एवं तेनोप-
संपद्यमानेन पृष्टेन वा यद्व्याख्यातं जयति । तथाचाह ॥ ननु
केन कारणेन वा समागत इति । तत आगताश्चतुर्नीयः (सु-
द्धमसुद्धोवसि) शुद्धोऽशुद्धो वा अत्र चत्वारो भंगास्तद्यथा निर्ग-
मनमप्यशुद्धमागमनमप्यशुद्धं १ निर्गमनमशुद्धमागमनं शुद्धं २
निर्गमनं शुद्धमागमनमशुद्धं ३ निर्गमनमपि शुद्धमागमनमपि

शुद्धं ४ तत्र प्रथमभंगेनिर्गमन (इमेहितुस्ति) पञ्चिर्विद्यमा
षेचरैश्चितितान्येव धाराणि दर्शयति ॥

अहिगणविगतिजंगे, पद्मिणीय यच्छुद्धनिष्कम्मे ।

अज्ञसअणुवध्वरे, सच्छन्दमतीपयाहियन्वो ॥

यदि स उपसंपद्यमानोऽधिकरणतः स्वस्थानानुनिर्गतः
(विगतिस्ति) विह्वलेषोपस्थात् (योगस्ति) योगोच्छ्वनमी-
कृतया (पद्मिणीयस्ति) प्रत्यनीकोऽत्र मे साधुरिति बुद्ध्या
तथा यच्छुद्धं इत्यादिस्तद्व्यतिरिक्तं वा बुद्ध्य इति वा निरुद्धम्
इति वा अज्ञस इति वा स्वच्छन्दमतिरिति वा विनिर्गतस्ततः
स्तस्य निर्गमनमशुद्धमिति कृत्वा (पय इत्यन्वोस्ति) परिह-
रन्व्यः । तदपरिहरणे प्रायश्चित्तं तत्राधिकरणविषये प्राय-
श्चित्तमाह ।

गिहिसंजय अहिगणेषु, लघुगुरुणा तस्मिन् अणुणोच्छेदो ।

विगदं न देहं घेत्, उत्तरयं व गहिये वि ॥

गृहिभिः संयतेषु सहाधिकरणे विनिर्गतं यथाचार्यः
स्वीकरोति ततो यथाक्रमं प्रायश्चित्तं लघुगुरुकं । इयमत्र
भावना । यदि गृहस्थेन सहाधिकरणं कृत्वा विनिर्गतस्तं
यथाचार्यः संगृह्णाति ततस्तस्याचार्यस्य परिहारस्यानं चत्वारो
लघुमासाः अथ संयतेन सममधिकरणं कृत्वा समागतं संगृ-
ह्णाति ततश्चत्वारो गुरुकाः । तस्य पुनरागंतुकस्य (पणस्ति)
रात्रिदिवपंचकप्रमाणाः पर्यायस्य रुदेः । इहाऽधिकरणादि-
दोषतो विनिर्गतास्ते प्रश्ने वा सति तदुक्तिवशादवसीयते ।
तत्र विकृतिदोषविनिर्गतपृष्ठस्य वा य उक्तिविशेषस्तं दर्शयति
(विगदमिन्यादि) आचार्यो विकृतिं घृतादि कांप्रहणं य
अददाति तथा योगवाहिभिर्योगोत्तीर्णः कायोत्सर्गकरणतो
गृहीतोऽपि परिपूर्ण विकृतिजातेऽप्युक्तं वा उच्यते विकृ-
तिस्तामपि नानुजानाति किंच ।

नववज्रिया विदेहो, पगईए पुव्वलोअहं जेते ।

तव्नावियस्म इहिं, नयगहणं धारणं कत्तो ॥

वज्रिवायोनाम देशविचनत्वादिकुः । उक्तं च “ वज्रियाव-
गोउच्छ ” इति नववज्रियाववत् देहो यस्य स तथा । इयमत्र
भावना । स ज्ञे अहं भगवन् ! नवकुतुब्धो मम देहो यथा
स इक्षुः पानीयेन विना शुष्यति तथा ममापि देहो विकृतिं
विना सोदति । अन्यथाऽहं स्वजावनं दुर्बलो न विकृतिमंत-
रेण बह्विको भवामि । तथा सर्वदैव विकृत्याचितदेहस्ततस्त-
द्भावितस्य सतो ममेदानीं तस्याऽभावेन बलं न च सूत्रा
ऽर्थस्य वा ग्रहणमशक्तवान् । पूर्वं गृहीतस्य सूत्रस्याव-
धारणं कुतः तत् अशक्त्या सर्वं दूरत एव विस्मृतं । ततोऽहं
विनिर्गतः ॥

संप्रति योगविषये प्रत्यनीकविषये चोक्तिविशेषं दर्शयति ॥

एगंतगनिव्वगत्ती, जोगोपव्वतियगोवमे अत्थि ।

बुक्कूवाक्षिण्णु गेह्ण्ड, जिह्वाणि कहेइय गुरुणं ॥

तस्मिन् गच्छेद्योग एकांतरनिर्विकृतिकः । किमुक्तं जवति ।
सपुण्ड्रया ज्ञे । तस्याऽचार्यस्य गच्छेद्योग एकांतरपवासेनो-
द्यते । एकांतरा चास्त्रेण वा तथा योगवाहिनो योगोत्तीर्ण-
स्याऽपि ते आचार्यो विकृतिं न विस्मृजति । ततः कर्कशा सुत्र
योगा इति विनिर्गतः ॥ न तथा तत्र गच्छे मे मम प्रत्यर्थिकः ।
प्रत्यनीकोऽस्ति स कथं विसामाचार्ययोगेषु “ बुक्कूवाक्षिण्णु”
वृक्के विस्मृते सामाचारीविशेषे स्थाविते दुःप्रत्युपेक्षणादिके

मां गृह्णाति अत्यर्थं खरटयति । अथवा बुक्कूवाक्षितेषु जातेषु
तानि बुक्कूवाक्षितानि अपराधपदे जिह्वाणीवजिह्वाणि गृह्णा-
ति गृहीत्वा गुरुणां कथयति । पश्चात् गुरुवो मां खरटयति
ततो विनिर्गतः ॥

संप्रति बुद्धस्य स्तब्धस्य चोक्तिविशेषं दर्शयति ॥

चंक्रमणादिउत्ताणे, कदिगहणं काउ नत्थि बाहे एव ॥

जुंजइ सयमकोसं, तयदेति नेमिबुद्धेवं ॥ ? ॥

स्तब्ध एवं जायते चंक्रमणादावुत्ताने कटिग्रहणं स्वाध्यायश्च
नास्ति । एतदुक्तं भवति । यथाचार्योऽधिक्रमणं कुर्वति । आदि
शब्दात् यदि वा कायिक्यादिभूमिं गच्छन्त्यागच्छति वा तथा
तथाऽप्यन्युदातव्याः । तेषां नायकत्वात् । ततः एवं चंक्रम-
णादावन्युत्तिष्ठतामस्माकं कटी वा तेन गृह्यते नृयोभूय
उत्ताने पश्चिमंयमावात् सूत्ररूपस्याऽर्थरूपस्य वा स्वाध्याय-
स्य हानिः । अथ नान्युत्थीयतेऽतः आचार्यः प्रायश्चित्तं
ददाति खरटयति च । ततोऽहं विनिर्गतः बुद्धः पुनरेवं ज्ञे
यत्किमप्युक्तं शिखरिणीमोदकादि तदाचार्यः स्वयं जुक्तं
न त्वस्मादेशन्यो ददाति । अन्येन्यो वा बाह्यदुर्बलप्राधुर्णके-
न्यो ददाति ततः एवमसहमानोऽहं निर्गतः ॥

अथवा निर्दुर्मात्रसयंरुक्तिविशेषं प्रकटयति ॥

आवासियापमज्जण, अकरणं उज्जदंरुनिष्कम्भो ॥

बाह्यावच्छादीहा, निस्वायस्सिया य उज्जामा ॥ ? ॥

योनिर्दुर्मा स पृष्ठः सन्नेवं वक्ति आवश्यक प्रमाजनीकरणे
उदप्रदं आचार्यः । इयमत्र जायना । यदि कथमपि निर्ग-
च्छन् प्रविशन् वा आवश्यकं निषर्धिकां च न करोति दंराधिक
वा गृह्णन् निक्षिपन्वा न प्रमाजयति । तत आचार्यो निरनुकंपाः
संतः उग्रं प्रायश्चित्तरूपं दंरं प्रयच्छति ततोऽहं दंरजयादि-
निर्गतः । यः पुनरुत्तः स एवं ज्ञे । बाह्याचार्याय बाह्यवृक्षा-
दीनामर्थाय । तस्मिन् गच्छे दीर्घाभिकाचार्या अथवा कुष्ठ-
क कर्कशं वा तत् केचन ततो दिने दिने उज्जामा भिक्षाचार्या
प्रतिदिवसमन्यत्र प्रामात्यं गत्वा भिक्षा नीयते इति भाव-
स्तथा यदि कथमन्यपर्यासेन समागम्येत ततो गुरुः खरट-
यति किं वसंतो न महानसमस्ति येनापर्याप्तः समागतः ।
तस्मा दन्याऽपि भज भिक्षार्थं यतः काशोऽद्यापि बहु प्राप्य
इति ततोऽहं निर्गतः ॥

साम्प्रतमनुबध्वरस्वच्छंदमत्योक्तविशेषं दर्शयति ॥

पाणसुण्णा व जुंजति, एगत्तो जेहिउं पि अणुवध्वो ॥

एगागिस्स न हज्जता, बलिउं धेवंपि सच्छंदो ॥

अनुबध्वोऽनुबध्वरं जवति संभित्वाऽपि जंरनं कलहस्त-
मप कृत्वा पाणानुनका इय एकत्र जुंजते ॥ इयमत्र जायना ॥
यथा पाणाश्चेनाहः अनुनकाः कुर्कराः परस्परं संभित्वा तत्क-
णदिवैकत्र जुंजते । एवं तत्र सयता अपि नवरं मिथ्यादु-
ष्कृतं परस्परं दाप्य इति विशेषः । अहं पुनर्न शाक्तामि हृदय-
स्थन शल्येन ते सह एकत्र समुद्भुमिति विनिर्गतः । स्थ-
च्छंदमतिः पुनरेवं भाषेत एकाकिनः सतः स्लोकमपि न ह-
न्यं चक्षितुं । किमुक्तं जवति । संहाजुमाध्वेकाकिनः सतो
न गंतुं प्रयच्छति किंत्वेवं ज्ञेयते नियमात्संघाटक रूपतया
केनापि सहितेन गंतव्यं । ततस्तमसहमानोऽहमत्रागतः । एता-
न्यधिकरणादीनि पदान्याचार्यः श्रुत्वा तं परिम्यजति । एतं
आधिकरणादिपदैरागतस्य तस्योपसंपद्यमानस्य चाग्रतीच्छ-
तश्चाचार्यस्यैव प्रायश्चित्तं ।

जइ जंनणपिणीए, सुच्छे अणुबद्धरोस चउगुणा ॥

सेसा ण हुंति लहुगा, एमेव परिच्छमाणस्स ॥

यो यतिभिः सह जंनने कृत्वा समागतः । यश्च तत्र मे प्रत्य-
नीकः साधुरिति कृत्वा समागच्छेत् । यश्च सुब्धो यश्चानुबद्ध-
रोसः । एतेषामुपसंपदं प्रतिपद्यमानानां प्रायश्चित्तं चतुर्गु-
णाः चत्वारो गुरुमासाः । शेषाणां जंननकारिविकृतिक्षपटयो-
गत्रीरुस्तद्विनिर्द्धर्मस्वच्छन्दमतीनां लघुका इति चत्वारो ल-
घुकाः । यः पुनराचार्यस्तदाचार्यानुरुया प्रायश्चित्तदान-
मन्त्रेण च प्रतीच्छति तस्यापि प्रायश्चित्तमेवमेव । तथाया ।
यतिभंनकारिप्रत्यनीकबुद्धानुबद्धैरानुप्रतीच्छतश्चत्वारोमा-
साः शेषान् वदप्रतीच्छतश्चत्वारो लघुमासाः । अथवा ये पंत-
दोषा उक्तास्तेषां मध्ये एकैनापि दोषेण नागतो भवेत् कित्वे
निर्धेयमाणैस्तानेवाह ।

एगे अपरिणए वा, अप्पाधारे य थेरए ।

गिझाणे बहुरोगी य, मंदधम्मे य पाहुणे ॥

यदि एक एकाकी पश्चादाचार्यः ।

यदिवा अपरिणए वा, अप्पाधारे य थेरए ।

गिझाणे बहुरोगी य, मंदधम्मे य पाहुणे ॥

यदि एकतः । अकल्पिकवत्सादिसहितः स च कल्पिकव-
त्साधुत्पादने लब्धिमानथवा तदाचार्योऽप्याधारः सूत्रार्थ-
नैपण्यिकतः स च पुष्टः सन् सूत्रार्थकथने निपुणः शक्तिमान्
यदि वा तदाचार्यः परिवारो वा स्वविरो जरसा वृद्धशरीरः ।
स च तेषां प्रतिजागरूकः अथवा पश्चादेकोग्नानः । स च तस्य
चिन्ताकारी यदि वा पश्चात्तत्वेको बहुरोगी नाम बहुभिः
साधारणैरगर्जज्वल्यशरीरः स च तस्य वर्त्तापकः । यदि वा
पश्चात्तनाचार्यपरिवारः सर्वोऽपि निर्द्धर्मा न गुर्वाङ्गां करोति
केवलं तज्ज्ञात् किमपि करोति । तथा तत्र पश्चात् गुरोः केना-
पि सह प्राज्ञतं वर्त्तमानमस्ति । प्राज्ञतं नाम अधिकरण । स
च गुरोः क्रमेण अपनतः साहाय्यकारी एवं प्राग्वर्त्तमाने यदि
समागतो भवति । तदा तस्य निर्गमनमशुद्धत्वाच्च परित्या-
ज्यमिति ॥

एनामेव गार्थां व्याख्यातुकाम प्रथमत एका परिणताऽप्या-
धारकाराणि व्याख्यानयति ॥

पगाणियं पमोत्तं, वत्थादिअकण्णएहिं वा सहियं ।

अप्पाधारावायणं, तं चेव य पुच्छिओ देइ ॥

एकमेकाकिनं पश्चादाचार्यं मुक्त्वा यदि समागतः । अथ-
वा वत्साध्यकल्पिकैः प्रथममपि प्रहीतैरर्काल्पकैर्वत्सादिभिः
सहितं मुक्त्वा एतेनापरिणत इति व्याख्यातं । यदि वा अल्प-
सूत्रस्याऽर्थस्य वा आधार इति स आचार्यस्तमेवपुष्टाशेषमा-
धु ज्यो याचनां ददाति तादृशं मुक्त्वा एतेनाऽप्याधार इति
विधृतं ॥

थेरं आतिमहद्धं, अजंगमं मोत्तु आगतो गुरुं तु ॥

सो व परिसाव थेरा, अहं तु अट्ठावगोतेमिं ॥ १ ॥

स्थविरमेव व्याचष्ट प्रतीच महान्तमजंगमं गमनशक्तिविक्रमं
गुरुं उपलक्षणमतत् परिवारं वा स्थविरमुत्तरूपमुक्त्वा यदि
समागतः स च प्रतिजागरूक स्तथा च तस्य पृष्टस्य मनोऽप्यु-
मेवोक्तिविशेषं दर्शयति । स च आचार्यः स्थविरः पर्यट्ठा
परिवारो वा आसीत् अहं तु तेषां गुर्वादीनां वर्त्तापकः प्राप्ति-
जागरूक एतेन स्थविर इति पदं व्याख्यातं ॥

ग्लानबहुरोगानिर्द्धर्मपदानि व्याख्यानयति ॥

तत्थ गिलाणोएगो, जप्पसरीरो य होइ बहुरोगी ॥

निद्धम्मा गुरुआणं, न करेति समं पमोत्तणं ॥ १ ॥

तत्र गच्छे ग्लान एकोऽस्ति यदि वा बहुरोगी यो जाप्यशरीरो
प्रवति । स बहुरोगी तद्ग्लानं बहुरोगिणं वा विमुच्य यदि
स समागतस्तथा निर्द्धर्मपरिपक्षिणं तस्य पृष्टस्य सन
लक्षिविशेषं दर्शयति । निर्द्धर्माधर्मवासनारहितस्तस्य
ममाचार्यस्य शिष्याः सर्वथा गुर्वाङ्गां कुर्वन्ति । मां प्रमुच्य
मम पुनराङ्गां न कुर्वन्ति । तादृशं वा निर्द्धर्मं परिवारं मुक्त्वा
यदि समागतस्तर्हि स न प्रतिग्राह्यः । केवलमयमुपदेशस्तस्मै
दातव्यः ॥

तमेवाह ॥

एयारिसं विओसज्ज, विप्पवासो न कण्णइ ॥

सीसायरियपणिच्छे, पायच्छित्तं विट्ठिज्जइ ॥ १ ॥

एतादृशमेकाक्यादिस्वरूपं गुरुमन्यं वा ग्लानादिकं
व्युत्सृज्य परित्यज्य विंशयेण प्रवासोऽन्यत्र गमन
विप्रवासो भद्रं तय न कल्पते । बहुगुणाधारो भवान्
कथमीदृशं कृतवान् । तस्मात् अद्याऽपि प्रायश्चित्तं प्रतिपद्य
पश्चात् गच्छ । स च समागतस्तस्य प्राक्तनाचार्यस्य शिष्यो
वा स्यात्प्रतीच्छको वा एवमागतमुपसंपद्यमानं योऽन्याचार्यः
प्रतीच्छति सोऽपि प्रायश्चित्तभाक् । ततः शिष्यप्रतीच्छकाचा-
र्याणां प्रायश्चित्तं विवश्रुरिदमाह ॥

(सीसारियपत्त्यादि) शिष्य आचार्यं प्रतीच्छके च प्रायश्चि-
त्तं विधीयते । प्रायश्चित्तदानविधिरुच्यते इति भावः ॥

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ॥

एगे गिझाणगे वा, तिण्हवि गुरुगा उ सीसमादीणं ॥

सेसे सिस्से गुरुगा, परिच्छल्लहुगा गुरुसरिसं ॥

एकस्मिन् एकाकिनि गुरौ ग्लाने वा तत्र गच्छे तिष्ठति यत्र
समागतः । शिष्यः प्रतीच्छको वा आचार्येण वा तथा समा-
गतः सन् यदि प्रतीच्छितस्तदा शिष्यादीनां शिष्यप्रतीच्छ-
काचार्याणां त्रयाणामपि प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः ।
यः पुनरन्यः शेषोऽपरिणताऽप्याधारस्वविरबहुरंगमंदधर्म-
परिचारलक्षणस्तस्मिन् शेषे यदि समागतः शिष्यः ततस्त-
स्य प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । अथ प्रतीच्छकः
समागतस्तर्हि तस्य लघुकाश्चत्वारो लघुमासाः (गुरुसवि-
समिति) गुरोरपि प्रतीच्छकसदृशं प्रायश्चित्तं । किमुक्तं
भवति यदि शिष्य प्रतीच्छति ततः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरु-
मासाः । अथ प्रतीच्छकं तर्हि चत्वारो लघुका इति ॥

सीसपणिच्छे पाहुण, च्छेदो राइंदियाणि पंचेव ।

आयरियस्स उ गुरुगा, दोवेए परिच्छमाणस्स ॥

यदि प्राज्ञते गुरोः केनापि सहाधिकरणावर्त्तमानः शिष्यः
प्रतीच्छको वा समागतः । तदा तस्य प्रतीच्छकस्य वा प्राय-
श्चित्तं पंचरात्रविधानि पर्यायस्य वेदः । आचार्यस्य पुनर्दा
ध्यायैतौ प्रतीच्छतः प्रतिगृह्यतः प्रायश्चित्तं । गुरुकाश्चत्वारो
गुरुमासाः । तदेवं प्रथमभंगे निर्गमनदोषा उक्तताः आगमनम-
शुक्तं तदा प्रवति यदा व्रजिकादिषु प्रतिबध्यमानः समागतस्त
त्रापि प्रतिबध्यनेमिसं प्रायश्चित्तं सूत्रानुसारतो वक्तव्यं ।
गतः प्रथमो जगः द्वितीयभंगोऽप्येतादृश एव न वरं । तत्रा-

गमनं शुद्धं कचिदपि अजिकादौ प्रतिबंधकरणात् तृतीयचतुर्थजंगावनक्रमेणाऽह ॥

एतदोसविभुक्तं, वदयादी अपरिबद्धमायातं ॥

दाऊणं पच्छिंतं, परिबद्धं परिच्छेज्जा ॥ १ ॥

परितरनरेदिनैरधिकरणकारित्वाविहृतिनापट्टादिदोषैर्विमुक्तमेतेन निर्गमने शुद्धमुक्तं । तथा अजिकादौ अपरिबद्धं कचिदपि प्रतिबंधमकुर्वेतमायातमनेनाऽगमनं शुद्धमपि दर्शितं एव चतुर्थोऽंगः । एष एवोत्सर्गतः श्रेयानिति ज्ञापनार्थं तृतीयजंगात्पूर्वमुक्तः । एवं ज्ञूतं प्रतीच्छेत् । तृतीयभंगमाह (उणे) न्यादि यस्त्वधिकरणकारित्वादोषैर्विनिर्मुक्तो निर्गतः कथं अजिकादिषु प्रतिबद्धमप्यपवादपदेन अजिकादिषु प्रतिबंधकरणमनृत्सन्निमित्तं प्रायश्चित्तं इत्वा प्रतीच्छेत् ॥

(७) आलोचनायां शिष्याऽचार्यपरीक्षणे आवश्यक-
कादिद्वाराणि ॥

मुखं परिच्छिज्जणं, अपरिच्छणा द्रव्यनिश्चिद्वसाणं ।

रिस्ते आयरिण वा, पारिच्छा तत्थिमा होइ ॥

शुद्धं निर्गमनागमनादिदोषरहितं प्रतीच्छेत् प्रतिगृह्य त्रीन् दिवसान्यावत् परीक्षत । किमेव धम्मश्रवणं किं वा नेति यदि पुनर्न परीक्षते । ततोऽपरीक्षणे परीक्षणाकरणे (द्रव्य-
यस्ति) मासत्रयं प्रायश्चित्तं आचार्यान्तरानिप्रायेण चतुर्मास-
त्रयं । सा च परीक्षा उजययाऽपि शिष्य आचार्यं परीक्षते
आचार्याः शिष्यं उजययापि च परीक्षा आवश्यकतादिपदैस्त-
याचाह ॥ (सिस्सिइयादि) तत्र तस्मिन् उपसंपद्यमाने
प्रतीच्छते सति शिष्ये आचार्यं च परस्परमियमावश्यकतादि-
पदैर्वक्ष्यमाणा परीक्षा भवति ॥

तामवाह ॥

आवस्यपरिबद्धेण, सज्जाए जुजणा य जायाय ।

वीयाए गेद्वने, निक्खमादणे परिच्छेति ॥

आवश्यकं, प्रतिबद्धेन, स्वाध्याये, भोजने, भाषायां, विचारं,
बहिर्भूमौ, गताने, निष्काग्रहणे, च परस्परमाचार्यशिष्या
परीक्ष्यते ॥

तत्राऽवश्यकतादिपदान्यधिकृत्य यथाचार्यः शिष्यं परीक्षते त-
थापदशयति ॥

केऽ पुव्वनिसिद्धा, केऽ सारेऽ तन्न सारेऽ ।

संविग्गोमिक्खमग्गऽ, मुत्तावत्थिमा अणादो हं ॥

कचिन्माध्यायप्रभादयः तस्योपसंपत्तकालान् पूर्वमेव आ-
वश्यकतादिपदैः यो दोषास्तेऽन्यो निषिद्धा यथा आचार्या इद-
मिदं च माकार्थुगति । ते नैव वसन्तमानास्तिष्ठन्ति । ये पुनः-
केचिन् अभिनवदीक्षितत्वादिना कारणेन प्रमाद्यन्ति तान् गुरुः
सारयति । सम्यग्न यथोक्तानुष्ठाने वर्तयति । तं पुनरुपसंप-
न्न प्रमादस्याने वसन्तमानमपि न सारयति । तत्र यदि स उप-
संपद्यमानः सविभो जवति । ततः साऽप्रतिज्ञा यमान सज्जेय
चित्तयति । येषु स्थानेष्वन्यान् प्रमाद्यन् आचार्याः सारयति
अहो अहमनायः परित्यक्तं पुनर्गतिं चिन्तयन्त्या सविश्रब्धता-
मिच्छन् आचार्यपादमूले गत्वा (मुत्तावत्थिमा) इति
निपातः पादपुष्पाच्छिन्नमुत्तावत्थिप्रकाशान्यश्रणि विमुच्यन्
पादयोः पतित्वां शिक्षामार्गगते याचते यथा मामप्यत्यादरेण

भगवतः शिक्षयन्तां मां शरणमुपागतं परित्यजत एवं परी-
क्षानिर्वर्तितः परिग्राह्यः । इतरस्तु परित्याज्यः ॥

तत्राऽवश्यकं यथा परीक्षा कर्त्तव्या तथोपदर्शयति ॥

हीणाहियविवरिण, सतिविवदो पुव्वद्वंते चोएऽ ॥

अप्पणवा देती नममंति इहं सुहं वसिउं ॥

हीनं नाम यत्कायोत्सर्गसूत्राणि भवमदमुच्चार्य शेषेषु साधुषु
चिरकाशं कायोत्सर्गे स्थितेषु पश्यन्त्यास कायोत्सर्गे तिष्ठति ।
इत्यादि । अधिकं नाम कायोत्सर्गसूत्राण्यति त्वरितमुच्चार्युत्प्रे-
क्षाकरणार्थं पूर्वमेव कायोत्सर्गे तिष्ठति रत्नाधिकं वात्सा-
रितिकायोत्सर्गपश्यन्त्याखिरेण स्वं कायोत्सर्गमुत्सारयति इत्या-
दि । विपरीतं नाम प्रादोषिकान् कायोत्सर्गान् प्रामातिकानिष-
करोति । प्रामातिकान् प्रादोषिकानिष इत्यादि । हीनाधिकं
च विपरीतं समाहारद्वन्द्वस्तस्मिन्प्रमादतोषतमानात् अथवा
सूर्ये किञ्च अस्तमितमात्रे एव निर्व्याघाते सर्वेरपि साधु-
निराचार्येण सह प्रतिक्रमितव्यं । यदि पुनराचार्यस्य
आद्यादिधर्मकथादिभिर्व्याघातस्ततो बालदुर्गन्धानासद्वान्
निपद्याधरं च मुक्त्वाशेषैः सूत्रार्थस्मरणार्थं कायोत्सर्गेण
स्यात्तव्यं । ये सत्यपि वदन्त्येव कायोत्सर्गे न तिष्ठन्ति तान्पूर्व-
मतिष्ठन्त्येवोदयति यः पुनः परीक्ष्यते न प्रमाद्यन्तमपि न शिक्ष-
यति । ततो यदि स एवं व्यवस्यति । यथा आत्मीयान्
प्रमाद्यन्त्येवोदयति । न मामिति सुखमिदं वसितुमिति । स
इत्थं ज्ञूतः पञ्जरभग्ने ज्ञातव्यो न प्रतीच्छनीयः ॥

जो पुण चोइज्जते, दद्वुण नियत्तए ततो ठाणा ।

जणए अहं जेवत्तो, चोएह ममं प मीयंतं ॥

यः पुनश्चाद्यमाना न शिक्षयमाणान् शेषसाधुन् दृष्ट्वा ततः
स्थानात् निर्वर्तितं भणति । गुरुपादमूले गत्वा मनुभराक्रान्ता
गुरुस्वर्गेण अहं युष्मच्छरणमागतोऽपि भगवन् युष्माभिः
शिक्षाया अप्रदानतस्त्यक्तः । न चैतत् भगवतां परमकरणाप-
रित्यन्तसामुचितं । तस्मात्प्रमादमाध्याय मामपि स्वीदं
शिक्षयन्त्वमिति एव इत्थं ज्ञूतः प्रतिग्राह्यः कृता आवश्यकम-
धिकृत्य परीक्षा ॥

संप्रतिप्रतिबद्धेन स्वाध्याय भोजनभाषाचार्याणि अधिकृत्य
तामाह ॥

परिबद्धेणसज्जाए, एमेव य हीणाहियविवरीयं ।

दोमहि वा वि जुंजऽ, गारत्थियदकृण्णासा ॥

पञ्चमयावश्यकोक्तैर्नैव प्रकारेण प्रतिबद्धेन, स्वाध्याये, च
हीनमधिकं विपरीतं च कुर्वन् आत्मीयान् शिक्षयते न तु त
परीक्ष्यमाणमित्यादि पूर्ववत् तत्र प्रतिबद्धेन हीनाधिकता
नाम यत् कालता हीनामधिकां वा प्रतिबद्धेन करोति ।
स्वाटकादिभिर्वा हीनामधिकां वा । विपरीतता नाम प्रज्ञानं
यत् मुखपैतिकादि क्रमेण न प्रत्युपेक्षते । किं तु स्वेच्छया
यदि वा पूर्वोक्तं निःपदिचमं प्रत्युपेक्षते । अपराधे तु सर्वं
प्रथममित्यादि । स्वाध्याये हीनता नाम यदि प्राप्तायामपि काश्च
वेद्यायां काश्चप्रतिक्रमण करोति अधिकता यदतिक्रान्तायामपि
काश्चवेद्यायां काश्चं प्रतिक्रामति । वदनादिक्रियायां वा तदनु-
गतां हीनाधिकां करोति विपरीतता पौरुषपात्रमतिक्रान्तायां
पौरुष्यां पठति । उक्ताधिकं पौरुष्यामिति तथा भोजनश्राव
आलोकादिविधानमूत्रास्तेन न जुंक्ते दोषैर्वाऽपि (असुरसुरं
अन्नयन्नं अद्वयमवज्ञं विमि) त्यादि विपरीतरूपैर्भुक्ते ।

तत्रात्मीयानतथा ज्ञेयानां शिक्षयते न तु परीक्ष्यमाणमित्यादि पूर्ववत् जायाद्वारे या अगारस्थित भाषागृहस्थभाषा च ह हुरभाषा स्थुरस्वरभाषा तां भाषते । तत्रात्मीयान् तथारूपया भाषया भाषमाणान् शिक्षयते न पुनः परीक्ष्यमाणमित्यादि विभाषा पूर्ववत् ॥

शेषाणि त्रीणि चाराण्येकगाथया प्रतिपादयति ॥

यान्मन्त्रसामायोरिह, हवेऽ अतरंतगं न परिजये ॥

अर्जुणतो जिक्रवं, न हिन्द अणेसणाऽ च पेष्टेऽ ॥

स्यंक्षिंसे सामाचारी पादप्रमार्जनमग्नकप्रदणं दिनाहोक्तादिरूपां हापयति परिभवति विष्णुपत्नीऽर्थः । तत्र तथा सामाचारी विष्णुपत्त आत्मीयान् साधून् शिक्षयते न परीक्ष्यमाणमित्यादि प्राप्यत् । गतं विचारधारम् ॥

ग्लानद्वारमाह । अतरंतगं असमर्थं ग्लानमित्यर्थः । न प्रतिजार्गत्ति नापि तस्य ग्लानस्य खलमसुकादि कंसमर्पयति । अत्रापि ग्लानमप्रतिजार्गत्त आत्मीयान् साधून् शिक्षयते । न तु परीक्ष्यमाणमित्यादि भाषा पूर्ववत् । गत ग्लानद्वारं ।

जिह्वाग्रहणद्वारमाह । अर्जुणितः सन भिक्षां न हिन्दते भणितोऽपि च इषद्विन्दते सति प्रतिनियतं अनेपणायां भिक्षां गृह्णाति । आदिशब्दात् कौटिल्यं न चोत्पादयति इत्यादि परिगृहः । तं तथा भिक्षाग्रहणं प्रवर्त्तमानमपि न शिक्षयति । किं त्वात्मीयान् साधून् इत्यादि प्राप्यत् । तस्य चागमां गान्यां स्थानान्यां जवति । ततस्ते एव च स्थाने प्रतिपादयति ॥

अयमाणपरिह्वंते, आगमणं तस्स दोहिं ठाणेहिं ।

पंजरजग्न अजिमृष्टे, आवस्सगमादि आयगि ॥

तस्योपसंपद्यमानस्यागमनं घान्यां स्थानान्यां प्रवेत् । तद्यथा । यतमानेन्यः परिजवद्व्यञ्ज यतमाना नाम संविन्नाः परिभवतः पार्श्वस्थादयः । उक्तं च ।

सो पुण जयमाणगाण, वा माहूण मूढानां । आगतोहुज्जा परिजवताण मूढा उ, आगतो हुज्जा परिजवता नाम पासत्थ ।

इति । तत्र यो यतमानसाधूनां मूढादागतः संज्ञानदर्शनार्थं पंजरभग्ना वा समागतो जवत् । यः पुनः परिभवतां मूढादागतः स चारित्रार्थमुद्यत्कामः समागतो भवेत् । अनुद्यत्तु कामो वा ज्ञानदर्शनार्थमिति । अथ वा यो यतमानेन्यः समागतः स पंजरभग्नाः यः पुनः परिभवद्व्यञ्ज उद्यत्कामश्चारित्रार्थं समागतः । सोऽभिमुखः पंजराजिमृष्टः एतयोर्द्वयोरपि समागतयोरावश्यकादिभिः पदैराचार्येण परीक्ष्यमाणानपि सीदतः पश्यति तत आचार्येन्यः कथयति । तेन कथिते सति श्रद्धाचार्याः सम्यक् प्रतिपद्य तात्प्रमादिनः प्रति नोदयति । प्रायश्चित्तं च प्रयच्छति । ततस्तत्रोपसंपत्त्यः । अथ कथितेऽपि ते आचार्यास्त्वृणोतिष्ठति । भणति वा किं तव यद्येतेन सम्यग्यत्ते । तर्हि अन्यत्र गच्छंतरे उपसंपत्त्यः । न तत्रेति अथ यतमानेन्यः समागतः पंजरभग्ना इत्युक्तं तत्र पंजरे इति किमुच्यते । तत आह ॥

पाणगाइसंगहो होइ, पंजरो जायसारणाणोसां ।

पच्छित्तं चढमणाहिं, तिवारणं, सउणिदिट्ठतो ॥

पंचकं नाम आचार्याणां प्रवर्त्तस्थविगणणावच्छेदकरूपं आदिशब्दात् जिह्वो वृषताः श्लुक्कवृक्षाश्च परिगृह्यते । तेषां संग्रहः पंचकादिसंग्रहो भवति । पंजरः अथवा आचा-

र्यादीनामन्योन्यं परस्परं यत् । मृदुमधुरभाषया सोपासकं वा शिक्षयति एष वा पंजरः । यदि वा यत् प्रायश्चित्तं समद्वनाभिरसमाचार्यो निवारणपूर्वं रघुरपुर्णं स्तर्जयित्वा पश्चात्प्रायश्चित्तप्रदानेन यदा सामाचारीतो निर्वर्त्तनं तत् पंजरः अत्रार्थे शकुनिदृष्टांतः । यथा पंजरे शकुनेः शब्दाकादिभिः स्वच्छंदगमनं निवार्यते । तथा आचार्यदिपुरुषगच्छपंजरे सारणाशब्दाकया सामाचारीरूपोन्मार्गगमनं निवार्यते इति । अत्र ये यतमानानां मूढात् ज्ञानदर्शनार्थमागता ये च परिजवतां मूढात् चारित्रार्थमागच्छन् ते संग्रहीतव्याः । ये पुनः पंजरभग्ना ज्ञानदर्शनार्थमागता ये च परिजवतां मूढात् ज्ञानदर्शनार्थमागन् ते न संग्रहीतव्याः । तत्र ये संग्रहीतव्यास्ते एकां वास्मादनको वा धत आह ॥

ते पुण एगमणेगाणं, गाणं सारणा जहा पुव्वं ॥

उवसंपयआउठे, अणाउठे अन्नहिं गच्छे ॥ १ ॥

ते पुनरुपसंपद्यमानाः कदाचिदेको वा स्यादनेको वा तत्रानेकेषां वा सारणा सा यथापूर्वं कल्पाध्ययने " उवपसो सारणा चैव तव्या पस्सिसारणा " इत्यादिना ग्रंथेन भणिता तयाऽत्रापि छप्यया यः पुनरकोऽसमीचीनं कुर्वन् शिक्ष्यमाणश्च यद् व्यावृत्तः शिक्षां प्रयत्निमुखो भवति । ततस्तस्मिन् आवृत्तं पठोसमर्थ्यार्थं प्रत्येनदासस्यावृत्तस्य उपसंपद्भवति यदि पुनर्न वर्त्तते । तदा तस्मिन् अनावृत्तं इदं भाषते । अन्यत्र गच्छमात्रं स्या इति । अथवा इदमुत्तरार्द्धम् (आषस्सगमाइआयगि) इति यदुक्तं तस्य व्याख्यानं आवश्यकादिषु गच्छयांसिनः प्रमादिना दृष्ट्वा आचार्याय कथयत् । कथिते च सति यदि आचार्यः सम्यगावर्तते निजसाधून् सम्यक् शिक्षयते प्रायश्चित्तं च तेन्यः प्रयच्छति ततस्तस्मिन् आवृत्तं तस्य तत्रोपसंपद्भवति । अथ कथिते नावर्त्तते तृणो करोति न भर्ता किं तवैते स्वयं सम्यग्यत्तथा इति । तदाऽन्यत्र गच्छेदिति । यदुक्तं प्राक् ॥

दाऊणं पच्छित्तवज्जंतपी पच्छित्तेज्जा

इति ॥ तत् व्याख्यानयति । (निगमणं अपरिसुद्धे, इमाण जयणाए वारंति) तृतीये भंगे निर्गमेने परिशुद्धं प्रागुक्तदोषघर्जितं आगमने अशुद्धे ब्रजिकादिषु प्रतिबंधकरणादिषु प्रतिबंधकरणार्वाचतीयपदे अल्पद्वैपतयाप्रतीच्छाबुद्धौ सत्यां प्रायश्चित्तं प्रतिबंधमात्रनिष्पन्नं ददाति । इत्या च प्रतीच्छति निर्गमने पुनः प्रथमभंगे द्वितीयभंगे वा अधिकरणमेव अधिकरणादिभिः । एतेऽपरिणय वा इत्यादिभिर्वा द्वैपैरपरिशुद्धे न प्रतीच्छनीयः किंतु वारणीयः । तं वाऽनया चक्रमाण्याऽयतनया वारयति ॥

तामेवाह ॥

नत्थिसंक्रियसंयारु, पंरुद्धी जिक्रववाहिराणयाणं ।

पच्छित्तविजस्सग, निगमसुत्तस्म ठाणेण ॥

यः पंजरभग्ना ज्ञानदर्शनार्थमागतः तं प्रतीयं वाग्यतना यत्वं श्रुतमभिज्ञासि । तन्मम पार्श्वे नास्ति अथ स मूढात् मया श्रुतं यथाऽमुकोऽग्रयोऽमुकस्यपार्श्वे युष्माभिः श्रुतं इति तत् इदं वक्तव्यं श्रुतः स ग्रंथः केवलमिदं बह्वेषु स्थानेषु शक्तं जातं न च शक्तं श्रुतमन्यस्मै दीयतं प्रवचने निषधात् तस्मादन्यत्र निःशक्तिश्रुतात् गवेषयस्व । यस्तु स्वच्छंदमतिः सघाटकोटिप्रसंज्ञाभूमिपयकाकिना गंतुं न वक्ष्यमिति

आलोचना

सामागतस्तं प्रतीक्षं वक्तव्यं । अस्माकमाचार्यपरंपरात इयं सामाचारी संज्ञाभूमिमात्रमपि न गंतव्यमेतच्च तच्च दुष्करमनोऽन्यत्र गच्छ तावदिति । यः पुनरनुबन्धैरत्येनागतस्तं प्रतीक्षं वक्तव्यं । मंरुहीति । अस्माकमीदृशी सामाचारी यद्वचनं मंरुह्यांममुह्युह्यं । यद्यपि च न पठति न शृणोति वा तथापि सूत्रपौरुष्यांमंरुह्यामुपविश्यायः श्रोतव्यः न कदाचनानपि साधनां स्वच्छन्दत्वमेतच्च भवतोऽप्रीतिकरं तस्मादन्यत्र गम्यतां । यस्त्वहसत्येनागतस्तं प्रतीक्षं वाच्यं । (जिक्खवाहिराण) । भिक्षाया बहिः प्रवेशादानयनं । किमुक्तं जयति ॥ अस्माकमत्र क्षेत्रे बहवो बालवृद्धाः स गानाः साधवः ते च भिक्षां न हिंसते । ततो यदि प्रतिदिवसं भिक्षां बहिः प्रवेशादानयति ततस्तिष्ठ परमेतत् दुष्करं तच्च तस्मात् यत्र सुखं तिष्ठति तत्र याहि किमत्र कथंशसहनेन यस्तु निर्दोषा उग्रव्रता आचार्या इति विनिर्गतस्तं प्रतीक्षमुत्तरं (पच्छित्ति) अस्माकमियं सामाचारीयविदुः प्रमाज्जनादिमात्रमपिकरोति । तदातत्कालमेवप्रायश्चित्तं यथोक्तं दीयते न काश्चक्षेपेण नापि पक्षपातादिना स्तोत्रकहासेन यस्तु विकृतिवृत्तेषां न मत्तं विकृतिमनुजानातीति विनिर्गतस्तं प्रतीक्षं वाच्यतना (अविच्छेदस्मात्) अस्माकमप्ययं समाचार्यागमः ॥ अन्युत्सगो-नुत्कलनं विकृतेरिति व्याख्यानतो गम्यते । योग्याहिना अयोग्याहिना वा विकृतिर्न प्राह्या इत्यर्थः । अत्राधिकरण प्रत्यनीकस्तत्र सुव्यवस्थेयं यतनानोक्ता विचित्रत्वात् सूत्रमाप्यगते सूत्राधिकरणे यतना यथा कदाप्यध्ययने तथा ह्यु-व्या । शेषविषया तु विनेयजनानुग्रहायाजिधीयते तत्र य प्रत्यनीकस्तत्र मे प्रत्यनीकोऽस्तीत्यागतः स ज्ञायते ममापि शिष्याः प्रतीक्षकाश्च ईषदपि प्रमादं न कमेते महां कथयति । अहं च दोषानुरूपं देवं प्रयच्छामि । अन्यथैकतरपक्षपातकरणतांगच्छमुद्राभंगः । सर्वज्ञाज्ञाविशेषश्च । तस्मादत्रापि तद्वदुष्करमिति नस्थानुमुचितं स्तब्धः पुनरेवं भाष्यते । अस्माकमियं सामाचारीचक्रमणादिकुर्वति गुराव ज्युत्यानं अनन्युत्तिष्ठतः प्रायश्चित्तदानमिति सुव्यं प्रत्येषा वाच्यतनात्कृष्टव्यणिमोदकादीनि अस्माकं बालवृद्धानुग्रहाणिकेऽप्यो दीयते । तदेव स्वच्छन्दचारित्रप्रवृत्तीनां निवारणे वाच्यतनात्का यदि पुनरेते तथा निवारिता अपि न वक्ष्यमाणप्रकारेण प्रत्यावर्त्तते नापि निर्गच्छति येऽपि च विदुः निर्गमाः प्रतीक्षिताः संतः सीदंति तेषां परिस्थापने यतनामाह (निगममुत्तस्स उल्लेख) यदा परिस्थापयितुमिष्टमाणास्य स्वयं भिक्षादिनिमित्तं निर्गमो भवति । यदा रात्रौ निर्जलया सुस्तवा तं त्यज्या ज्ञेयं ॥

कथमित्याह ॥

उत्तेनाप्रकटमल्पसागरिकं किमुक्तं जयति । ये अपरिणता बाह्यादयो वा तत्र गच्छं तेषां न कथ्यते यथाभुमं त्यज्या नष्टमिति । मा रहस्यजं कार्पूरिनि कृत्वति एव गायार्थः ॥ सांप्रतमेनामेव गथां विनेयजनानुग्रहाय विघृणाति ॥

नत्येयमिज पिच्छसि, सुयं मया आमसंकियं तं तु ।

न य संकियं तु दिज्जइ, निस्संकमुए गवेस्साहि ॥

यदिच्छसि शास्त्रं श्रोतुं तदेतत् मे मम पार्श्वे नास्ति । अथ ज्ञयात् । मयेवं श्रुतं यथाऽमुकं शास्त्रं जवाङ्गिः धृतमिति । तत्राह । आमं तत् शास्त्रं केवममिदानीं शक्तिने ज्ञातं नच शक्तिं दीयते । तस्माच्चिः शंकश्रुतान् गवेषय ॥

(संघारुत्ति) मंरुहीति च चारुद्वयं व्याख्येयसुराह ॥

एगागिस्स न ब्रह्मा, वियारादी विजयणसच्छंदे ।

जोयणमुत्ते मंरुही, पदमेते वा निओयंति ॥

स्वच्छन्दे स्वच्छन्दमतौ निवारणार्थमियं वाच्यतना अस्माकमेकाकिनः सतोविचारादावपि बहिर्भूम्यादावपि तत्र स्वयं गन्तुमिति । अनुबन्धे । इयं वाच्यतना । अस्मदीया मुनिवृत्ता प्रोजने सूत्रे उपलक्षणमेतत् अर्थे वा पठतोऽपि मंरुह्यां नियोजयति । एतच्च तद्वदुष्करमिति ॥

अधुना " जिक्खवाहिराणयणं पच्छित्तविउत्तस्सणे " इति श्रीणि चाराणि व्याख्यानयति ॥

अहसं जणंति वाहि, जिक्खंवाहिंसि अम्हएत्थबाहारादी ।

पच्छित्तं हारुहं, अविउत्तस्सगो तदा विगई ॥

अहसं प्रति भणत्याचार्याः । अस्माकमत्र क्षेत्रे बहवो बालादयस्ते च भिक्षां न हिंसते ततो यदि बहिर्भिक्षां हिंसते । तर्हि तिष्ठ अन्यथा ब्रज स्थानांतरमिति । निर्दोषाणां प्रति पुनरिदं वदति अस्माकं केऽपि दुःप्रमाज्जनादौ कृते प्रायश्चित्तं हारुहं देशीपदमेतत् तत्कालमन्यर्थः । दीयते अन्यथा मूलत एव सामाचारीविशेषप्रसक्तः विकृतिवृत्ते प्रति पुनरियं वाच्यतना योग्याहिना वाऽस्माकं गच्छं विकृतेरन्युत्सगोऽनुत्कलनं जवांश्च सुव्यवस्थारिगेनबेकार्गव पानीयविकृत्याऽन्यस्यभावास्तस्मादन्यत्र प्रयाहीति ॥

अत्र चोदक आह ॥

तित्य जेव मायमोसो, एवं तु जेव अणुज्जं मे तस्स ।

वुत्तं च उज्जुनूते, सोही तेओकदंसीहि ॥

यदेतत् निर्गमनाशुद्धे उपायेन प्रतिपद्यतमुक्तं तत्र कस्याचिन्मतिः स्यात् । एवं प्रतिपद्यतो माया भवति । मृषावादश्च । तत्र यत् परिचितं तन्मायाविद्यमानमपि धुने नार्हति शक्तिं वा तिष्ठतीत्यादि कुर्वाणस्य मृषावादः । एवं तु अमुना प्रकाशे पुनर्मया मृषां कुर्वते जेवत् । तस्यान्नाजवमनृजुना मायातः कुटिलजायभावात् उक्तं पुनस्त्वोक्त्यदर्शनाभिर्गद शोधिकल्पं ऋजुनूते सोही उज्जुयस्मेत्यादेः प्रदेशान् भवणान् ततो नद माया मृषा भाषणमुचितमिति ॥

अत्र सृष्टिः प्रत्युत्तमाह ॥

एमअगिते जयणा, गीते वि करेति जुज्जई जं तु ॥

विदेसकरं इह ए, मच्छरिव दोव फुररुक्खो ॥ १ ॥

एषा अनंतरोदिता वाच्यतना अगीते अगीतार्थे गीतेऽपि गीता येऽपि निर्गमनाशुद्धे निवारणा क्रियते । स्फुटाक्षरैर्यथा एवं नूनदोषात् त्वमत्रागत एवं जूतदोषश्च न सुविहितः प्रतीक्ष्यते इति न चैवं जणितगीतार्थो हि सर्वोमपि सामाचारीमवबुध्यते । अवबुध्यमानाश्च कथमप्रीतिं चित्तं वा कुर्वतीति ॥

नथाच्चाह ॥ (करेति जुज्जई जंतु) यत् अत्र युज्यते युक्तिमापनति तत् गीतार्थः कुर्वति । ना प्रीत्यादिकमिति । इहगस्ति । इतरथा यद्यगीतार्थेऽपि स्फुटरुक्कैर्निवारणा क्रियते । ततस्फुटरुक्के भाषिते मति स्फुटं नाम सदभूतदोषोच्चारणं रुक्कं स्फुटरुक्कं तस्मिन् भाषितेन तत् भाष्यमाणं वचस्तेषां विशेषकरं विशेषोत्पादकं भवति । अगीतार्थत्वात् चित्तयति च मत्सरभावेनैते सूत्रमर्थं वा न प्रयच्छन्ति । ततो मत्सरिण

एत इति एवं च चिन्तयित्वा स्वपक्षे परपक्षे च मत्सरिण एते इति प्रकाशयति । ततो लोके मत्सरिप्रवाहो विच्छेदकरं च तद्वचस्तेषां मा नृदिति प्रागुक्तयतनया निवारणा क्रियते वचनेमायाभृषादोषसंज्ञः । यतः परप्रीत्यनुवादकतया परिणाममसुन्दरतया चोमयोरपि गुणकारित्वमवेक्ष्य तद्वा धान्यतना क्रियते । न विप्रतारणकुद्वेति ॥

एतेषामेव प्रतीच्छने अपवादमाह ॥

निमामसुमुवागएण, वारिया गेएहए सपाउहुं ॥

अहिगरपदिणिआणुवच्छ, मेमागिजदं न साएजा ॥

निर्गमोऽशुद्धो यस्य स निर्गमाशुद्धस्तं उपायनप्रागुक्तयतनालक्षणेन चरितं समावृत्तं संतं गृह्णाति । किमुक्तं भवति । यदि स तया प्रतिषिद्धः सन् ब्रूते भगवन्मिथ्या मे दुष्कृतं न पुनरेवं करिष्यामि । किन्तु यथा सूर्यं प्राणिष्यथ तया करिष्यामि । मुक्तो मया पापस्वतावो दुर्गतियत्वेन इति । तत एव तं समावृत्तं गृह्णाति किं सर्वमपि नेत्याह ॥ (अहिगरणेत्यादि) योऽधिकरणं कृत्वा समागतस्तं यश्च मे तत्र प्रत्यनीकोऽस्तीत्युक्तवान् तं तथा अनुबद्धोऽयं येन च पञ्चादेकाकी आचार्यस्यकस्तं च न (साएजा) न सात्मयेत् न सात्मीकुर्यादिति भावः ॥

कैवर्त्तं प्रत्यनीके अपवादोऽस्ति तमेवाभिधित्वमुवाह ॥

पदिणीयंमि उ जयणा, गिहंमि आयरियमादिदुहुंमि ॥

संजयपदिणीए पुण, न होति उवसामिए जयणा ॥

प्रत्यनीके प्रजना तमेवाह । गृहिणी गृहस्थ आचार्यादिदुष्टे । किमुक्तं भवति । यदि कोऽपिनाम गृहस्थ आचार्यस्य आदिशब्दादुपाध्यायप्रधासिंस्थविरगणावच्छेदानां शेषनिक्षुण्णं च प्रच्छिष्टः स चाज्जेकप्रा उपशम्यमानोऽपि नोपशान्तस्ततस्तस्मिन् आचार्यादिप्रदुष्टे गृहिण्यनुपशान्तिं तद्भयादागतः सन् प्रतिगृह्यते । यदि पुनः स ज्ञात्वा संयतोमे तत्र प्रत्यनीकोऽस्ति ततस्तस्मिन् संयतप्रत्यनीकेन भवत्युपसंपत् न स प्रतिगृह्यते इत्यर्थः । अथवा स भण्यते । गच्छ त्वं क्रमयित्वा समागच्छ । अथमुक्तो यदि तत्र गत्वा तं न क्रमयति ततो न स प्रतिगृह्यते अथ तेन गत्वाऽसौ क्लामितः कैवर्त्तं स एव न क्रमते तर्हि पञ्चादागतः प्रतिग्राह्यः । अथ स वक्ति मया स तद्वान्प्रियागच्छता क्लामितः । तदा तस्मिन्नुपशान्तिं स नियमात् प्रतिगृह्य एव न जयति प्रजनानिर्दोषत्वात् ॥

सो पुण उवसंपज्जं, नाणट्ठा दंसणे, चरित्ते, य ।

एएति नाणत्तं, बुद्धामि अहाणुपुब्बीए ॥

स पुनरुक्तप्रकारेण संगृह्यमाण उपसंपद्यते ज्ञानार्थं ज्ञाननिमित्तं दर्शने दर्शननिमित्तं समम्या निमित्ते विधानात् । दर्शनप्रज्ञावकशास्त्रनिमित्तमित्यर्थः । चरित्रार्थं चरित्रनिमित्तं एतेषां ज्ञानार्थमुपसंपद्यमानानां नानात्वज्ज्ञेयथोपन्यासं या आनुपूर्वी तथा वद्व्यामि ॥

प्रतिज्ञातेमव निर्वाहयति ॥

वत्तणा संघणा चैव, गहणे सुत्तस्थ तदुजए ।

वेयावच्चे स्वमणे, काले आवकहाएय ॥

ज्ञानार्थं दर्शनार्थं औपसंपद्यत्येकं त्रिधा । तद्यथा सूत्रं चार्थश्च तदुजयं च सूत्रार्थतदुभयं तस्मिन् सूत्रेऽयं तदुभयस्मिन्नित्यर्थः । निमित्तसममी चैयं । ततोऽयं मावार्थः । ज्ञानार्थं दर्शनार्थं औपसंपद्यमानः प्रत्येकं सूत्रार्थं वा उपसंपद्यते ।

अर्थार्थं वा तदुभयार्थं चेति । पुनरेकैका प्रत्येकं भवति त्रिधा । तद्यथा । वर्तनेति अत्र सप्तमीलोपः ब्राह्मत्वात् । वर्तनायां वर्तनानिमित्तमेवमेव संघनायां संघनानिमित्तं ग्रहणे ग्रहणानिमित्तं तत्र पूर्वगृहीतस्य सूत्रार्थस्य तदुभयस्य वा पुनः पुनः रज्यसनं वर्तना । पूर्वगृहीतस्य विस्मृतस्य पुनः संस्थापनं संघना । तथा ग्रहणे तत्प्रथमतया अपूर्वस्य सूत्रार्थस्य तदुभयस्य वा ग्रहणनिमित्तं एवं ज्ञाने दर्शने च प्रत्येकं जयति त्रिधा उपसंपत् चरणोपसंपद्यमानाच्छिधोपसंपद्यते । तद्यथा । वैयावृत्यं कृपणे च वैयावृत्यनिमित्तं कृपणनिमित्तं च । ते छिन्ना उपसंपद्यमानाः कालतो यावज्जीवं भवेयुश्च शब्दादित्वराद्य ॥

एतामेव माथां व्याख्यायति ॥

दंसणाने सुत्तस्थ, तदुजए वत्तणा य एक्केके ॥

उवसंपया य चरित्ते, वेयावच्चे य स्वमणे य ॥ १ ॥

दर्शनविशोधकानि यानि सूत्राणि शास्त्राणि वा तानि दर्शनकेशाणि सूत्राणि शास्त्राणि वा ज्ञानं । तत्र दर्शनज्ञाने च प्रत्येकमुपसंपद्यति । सूत्रनिमित्तमर्थनिमित्तं यदुजयनिमित्तं च । एकैकस्मिन् सूत्रादौ प्रत्येकं वर्तना संघना ग्रहणं च । किमुक्तं जयति । सूत्रेऽपि वर्तनानिमित्तमुपसंपद्यते । संघना निमित्तमुपसंपद्यते । अपूर्वग्रहणनिमित्तं वा उपसंपद्यते । एवमर्थेऽपि त्रितयमुभयेऽपि त्रितयमिति दर्शनेऽपि नवविधोपसंपत् ज्ञानेऽपि नवाविधेति । चारित्र्ये चारित्र्यविषया उपसंपत् वैयावृत्यं, कृपणे च ॥

शुद्ध अप्रामेच्छणे, लहुगा अदरिते सारणा अणापुच्छा ।

तेसु विमासो लहुतो, वत्तणादिमुत्थाणंसु ॥ १ ॥

यदेतदुरुक्तकाशं सूत्रं तत् सर्वमशीत । ततोऽगुरुनिरनुज्ञातो विधिना आपूरुष्य ब्रजकादिष्वप्रतिवच्यमान आगतः । आगतश्च सन् श्रीं विवसान् यावत् परीक्षितः शुद्धः । इत्युक्तं यो न प्रतीकृत्याचार्यस्तस्य प्रायश्चित्तं लघुकाश्चत्वारो लघुमासाः । योऽपि उपसंपन्नो वर्तनानिमित्तं संघनानिमित्तं ग्रहणनिमित्तं वा स यदि वर्तनां संघनां ग्रहणं वान करोति तदा तस्मिन् वर्तनादिकमकुर्वति प्रत्येकं त्रिष्वपि स्थानेषु वर्तनादिषु मासोलघुकः प्रायश्चित्तं । आचार्योऽपि यद्युपसंपन्न प्रमाद्यतं न सारयति तदा तस्मिन्नपि सारणा । अत्र विनक्तिशेष आर्त्तवान् । अकुर्वति त्रिष्वपि वर्तनादिषु स्थानेषु मासत्रयं । एतच्च प्रायश्चित्तविधानं सूत्रविषयम् । अर्थं पुनर्वर्तनादिमकुर्वति शिष्ये अर्थनिमित्तमुपसंपन्न प्रमाद्यतं वर्तनादिष्वसारयति गुरौ च प्रत्येकं त्रिष्वपि वर्तनादिषु स्थानेषु प्रायश्चित्तं मासगुरु । उजयविषये च ह्योरपि प्रत्येकं वर्तनादि त्रिष्वपि स्थानेषु पृथक् उभयं प्रायश्चित्तं मासगुरु मासत्रयं चेति । एतच्च गाथायामनुक्तमपि संप्रदायादवसितं । यथा (अणापुच्छा) इति । अणापुच्छाथामननुज्ञाथामित्यर्थः । अत्र चत्वारो भंगास्तद्यथा । अननुज्ञातोऽमननुज्ञातेन सह वर्तनां करोत्येकोभंगः १ अननुज्ञातो अननुज्ञातेन सहोति द्वितीयः २ अननुज्ञातोऽनुज्ञातेनेति तृतीयः ३ अननुज्ञातोऽनुज्ञातेनेति चतुर्थः ४ एवं संघनायां ग्रहणेऽपि च प्रत्येकं चत्वारो भंगाः । एवमर्थेऽपि तदुजयस्मिन्नपि च प्रत्येकं वर्तनादिषु चत्वारो भंगाः । तत्र सूत्रविषये त्रिष्वपि वर्तनादिषु स्थानेषु प्रत्येकमाद्येषु भंगेषु ददानस्य गृहहानस्य च प्रायश्चित्तं मासत्रयं । तपःकालविशेषितं । तद्यथा । वर्तनायामाद्येषु

त्रिषु जंगेषु माससंज्ञा संभवायां माससंज्ञा । तपो गुरुकाहसंज्ञा ।
ग्रहणे माससंज्ञा चान्यां गुरुस्तथा तपसा काहेन च । एव
मये तपःकाहविशेषितं मासगुरु । तदुजयप्रायश्चित्तमर्थविष-
यं च प्रायश्चित्तं गाथानुपासमपि व्याख्यानादवगतं । चतु-
र्थजंगः पुनः सर्वत्रापि द्रष्टुं इति न तत्र कस्यापि प्रायश्चित्त-
मिति । इहाचार्यस्यापि प्रमादतः सूत्रादिषु वर्तनादिकमकु-
र्वन्मुपसंपन्नमसारयतः प्रायश्चित्तमतो नियमात्स आचार्येण
सारयितव्यस्तथा च एतदेवाह ॥

सारेयव्यो नियमा, उपसंपन्नोऽसि जं निमित्तं तु ।

तं कुण सु तुमं जंते !, अकरेमाणे विवेगोऽ ॥

स उपसंपन्नो नियमात्सारयितव्यः कथमित्याह । अहो जंते !
ज्ञानाद्यन्यासकारितया परमकल्याणयोगिन् ! इह शिष्यस्याऽ
प्याचार्येण प्रोत्साहनार्थं तथाविधयोम्यतासंज्ञमधिकृत्यैव वि-
धमप्याभिमन्त्रणं कर्तव्यमिति ज्ञापनार्थं । अन्यथा भवतेति गुर्वो-
मन्त्रणे रुढत्वात्तत्रैव न्याय्यं न शिष्ये इति । यन्निमित्तमुपसं-
पन्नस्त्वं तत्कुरु । एवमेकस्मिन्निवारं सारितोऽपि यदि न करोति-
वर्तनादिकं ततस्तस्मिन्नुत्सृज्यते विवेक एव पारित्याग एव
कर्तव्यः । तुरेवकारार्थः ॥

(यदुक्तमणापुञ्जा) इति तत् व्याख्यानयति ॥

अणुणुभमणुणुण, दितं पन्थितं तजंगचरुते उ ।

जंगतिपंथि वि मासो, दुहतोणुणुण सधो उ ॥

अननुज्ञातो मकारोऽन्नाक्षिणः । अननुज्ञातो ददाति इत-
रस्तु प्रतीच्छतीत्येवं ददानप्रतीच्छतां चत्वारो भंगास्तत्र-
भंगविकेऽपि आद्येऽपि त्रिष्वपि वर्तनादिषु स्थानेषु प्रत्येकं
प्रायश्चित्तं मासो बहुमासः । अथै गुरुमासस्तदुजयस्मिन्
तदुभयं प्रायश्चित्तमिति व्याख्यानात् ॥ (दुहतोणुणुण)
इति उभयतो ददानतया प्रतीच्छकतया चाऽनुज्ञाते भग-
वत्तुर्थः बुद्ध एव । तुरेवकारार्थः एवोऽकारार्थः । भावार्थस्तु
प्रयोगोपदेशितः ।

एष प्रायश्चित्तविधिर्ज्ञानार्थमुपसंपन्नक एव दर्शनार्थमुपसं-
पदि दृष्टव्यस्तथा चाह ॥

एमेव दंसणावी, वत्तणमादी पया उ जह नाणे ।

वेयावच्चकरो पुण, इत्तरितो आवकीहतो य ॥

यथा ज्ञाने वर्तनादिपदान्यधिकृत्य प्रायश्चित्तविधिरुक्त एव-
मेव अनेनैव प्रकारेण दर्शनेऽपि वर्तमानादीनि पदान्यधिकृत्य
वेदितव्यः । गता ज्ञानदर्शनोपसंपत् ॥

इदानीं चारित्रोपसंपत् भावनाया ॥

तत्र काहे (आवकहाप य) इति पदं व्याख्यानयति ।
(वेयावच्चे) त्यादि वेयावृत्त्यकरो वेयावृत्त्यर्थमुपसंपन्नः पुन-
रिदं इत्तरः स्वल्पकाहभावी यावत्कथिको यावज्जाविभावी ।
अस्य च द्विविधस्यापि वेयावृत्त्यकरापणविधिरयं एको ग-
च्छवासी वेयावृत्त्यकरोऽपरः प्राध्वर्णकः स च वक्ति अहं वेया-
वृत्त्यं करोमि ॥

तत्र विधिमाह ।

तुल्लेसु जो सुल्लप्पी, अअस्स व वारण निच्छंते ।

तुल्लेसु व आवकही, तस्स मपणं च इत्तरिओ ॥

यदि द्वावपि काहस्तस्तुल्यवित्तरौ च तत्र यद्येकोऽन्वि-
मान् अपरोऽन्विक्तस्तर्हि तयोस्तुल्ययोर्धः स द्विविधः स
कार्यते इतरस्तु उपाध्यायादिव्यो दीयते । अथ द्वावपि-

यावत्कथिकौ तत्रापि योऽन्विमान् स कार्यते इतरोऽन्यो
दीयते । यदि पुनर्द्वावपि सन्विधौ यावत्कथिकौ च तत्र
अन्यतर उपाध्यायादेः कार्यते । अयैकोऽपि तस्य नेच्छति
तत आगतुको विमुच्यते । अथ द्वावपि सन्विधौ कथित्वरौ
च तत आगतुको उपाध्यायादीनां वेयावृत्त्यं कार्यते सूत्राभाप-
कश्च उपाध्यायादिवेयावृत्त्यफलप्रदर्शकस्ततः प्रोत्साहना
र्थं पठनीयः ॥

उवज्जापवेयावच्चं, करेमाणे समणे ॥

निगंथे महानिज्जे, महापज्जवसाणे होई ॥ १ ॥

इत्यादि । अथ नेच्छति तर्हि तस्मिन्नन्यस्य उपाध्यायादिवै
यावृत्त्यमनिच्छति वा शब्दोऽभिप्रेतः । धारणं चेत्येव
योजनीयः । द्वावपि धारणे कार्यते कियत्काहमेकः किय-
त्काहमपर इति । यदि वास्तव्यो वेयावृत्त्यकरोऽनुमन्यते ।
अथ नाऽनुमन्यते तत आगतुकस्तावत् काहं प्रतीक्षाप्यते ।
यावत् वास्तव्यस्य वेयावृत्त्यस्य इत्तरकाहसमाप्तिमुपयाति ॥
अथ न प्रतीक्षते तर्हि विसृज्यते अथ द्योरपि तयोर्वेयावृत्त्यक-
रापणविधिः ॥

अथ एक इत्तर एको यावत्कथिकस्तथाह (तुल्लेसु व) इत्या-
दि । तुल्ययोर्द्वयोस्मान्योर्यावत्कथिकः स कार्यते । इतरो
ऽन्यस्योपाध्यायादेः सन्नियोजनीयः । अथ वास्तव्यो यावत्क-
थिकस्तर्हि स भग्यते विभ्रम्य त्वं तावत् यावदित्तरः करोति
तथा चाह । तस्य वास्तव्यस्य वेयावृत्त्यकरस्य भेदेन इच्छया
इत्तरौ वा कार्यते वेयावृत्त्यकरस्तथा प्रज्ञापितोऽपि नेच्छति
तर्हि न कार्यते । स हि पश्चादपि यास्यति । तत इतरो वास्त-
व्यो न करिष्यतीति । अथ इत्तरौ यावत्कथिकश्च द्वावपि
सन्विधौ तत्र यावत्कथिकः कार्यते । इतरोऽन्यस्य विसृज्यते
विसृज्यते वा । अथवा इत्तरः स द्विविधस्तत्र यावत्कथिको
भग्यते । विभ्रम्य तावत् यास्यति । यावदेव इत्तरः सन्न-
विधः करोति । पश्चात्तमेव करिष्यति । अथ नेच्छति तर्हि
स एव कार्यते । इतरस्तुल्यस्मै दीयते । तस्य तत्रानिच्छाया-
स विसृज्यते अथ इत्तरौऽन्विधौ सन्विमान् तत्र यावत्कथिकः
कार्यते । इतर उपाध्यायादेः समन्यते । अथ तस्य तत्रा-
निच्छा तर्हि विसृज्यते । इह यदि वास्तव्यवेयावृत्त्यकरणा
ननुज्ञातो वेयावृत्त्यं कारयति । यदि वा नापृच्छया अन्यवेया-
वृत्त्यकरं स्थापयति तदा तस्याऽचार्यस्य बहवो दोषास्ता-
नेवाह ॥

अणुणुभाप सहुगा, अचियत्तमसाहजोग्ग दाणादी ।

निज्जरं महती हु जवे, तवस्सिमाई ए करणे वी ॥

वास्तव्यवेयावृत्त्यकरणाननुज्ञायामुपलक्षणमेतत्तस्यानापृच्छा-
यां वा यद्यप्यनुकमित्वरं वेयावृत्त्यं स्थापयति । ततस्तस्य प्राय-
श्चित्तं सपुकाश्चत्वारोऽप्युमासाः । अन्ये श्रवते अनापृच्छायां
वा वेयावृत्त्यपदे अन्यस्येत्तरस्य स्थापने वास्तव्यस्य अविशेष-
मप्रीतिरुपजायते । अप्रीत्या च कसहं कुर्यात् (असाहजो-
मादी) इति यानि दानादीनि दानभक्षादीनि कुतानि योग्यानि
तान्यागतुकवेयावृत्त्यकरस्य न साधयति । न कथयति त-
स्मान्न इत्तर आगतुको वेयावृत्त्यकरः प्रज्ञाप्यते । त्व तपस्या
दीनां कपकादीनां वेयावृत्त्यं कुरु तेषामपि क्रियमाणे वेयावृत्त्ये
महती निर्जंग ॥ तत्रैव वेयावृत्त्यद्वारं गतम् ॥

इदानीं कृपणकारावसरः ॥

आवकही इत्तरिप, इत्तरियविगिट्ट तह विगिट्टे य ।

समणामंतणस्वमणे, अणिच्छमाणं न ओ नियोगो ॥

कृपक उपसंपद्यमानो द्विधा यावत्कृषिक इत्वरश्च तत्रैतरो द्विधा विकृष्टतपः कारी अविकृष्टतपः कारी च । तत्र चतुर्थे वष्टाष्टमकारो अविकृष्टतपः कृत् । दशमादितपः कारी विकृष्ट तपःकृत् तयोर्द्वयोरप्युपसंपद्यमानयोः (समणामंतणस्वमणे) आचार्येण स्वगच्छस्यासंग्रहं प्रवृत्तं कर्त्तव्यं । यथा आचार्या ! एष विकृष्टतपः करणार्थं समागतः किं प्रतीक्ष्यतामुत प्रति-
क्षिप्यतामिति । तत्र यदि तेषामनुमतं भवति । तदा प्रतीक्ष्यते अनिच्छयां प्रतिविच्यते यदि पुनः केचिन्न मन्यन्ते तर्हि यः कश्चिन्नेष्टवान् तमनिच्छन्तं तस्य कृपकस्य वैयवृत्त्ये ब्रह्मज्ञ नियोजयेत् । ब्रह्मनियोगस्य सुखे निवेद्यात् । यस्तु प्रतीच्छितः । स पृष्ठव्यः किं त्वविकृष्टं तपः करोषि अविकृष्टं वा यदि ह्यून अविकृष्टं ततो नृयोऽपि प्रष्टव्यं त्व पारणकदिने कोदशमभवत्सि । यदि प्राह ग्लानोपमः तत्राह ॥

अरोगद्विकृष्टमं तं, जणंति मा स्वम कगेहे सज्जायं ।

सक्काकिक्षेमिउं जेवि, विगिट्टेणं तर्हि विपरे ॥

अविकृष्टे तपसि क्लाम्यन्तं भणन्ति मृत्यो मा कृपय मा कृपणं कुरु न युक्तं तव कृपण क्लमशक्यभावादित्यर्थः । तस्मात्कुरु स्वाध्यायं तपः करणात्स्वाध्यायकरणस्य बहुगुणत्वान् । अपि च । स्वाध्यायोऽपि परमं तपः । यत उक्तं ॥

वारसविहम्मि वि तवे मग्नि तरवाहिरे कुसदादिहे ॥

न वि अत्थि न विगट्टोदिइ, सज्जायसमं तत्राकम्मं ॥

अग्लानोपमस्त्वाविकृष्टतपः कारो तपः कार्यते यस्तु विकृष्टं तपः करोति स यद्यपि पारणकदिने ग्लानोपमोजायते तथापि स कार्यते । यत आह (सक्क) इत्यादि अदि शब्दः पुनरर्थं ये पुनस्तपस्विनो विकृष्टेन तपसा पारणकदिने क्लमयितुं शक्याः क्लाम्यन्ते इति भावः तत्र तेषु तपस्विषु चित्तेरु दद्यात् तपः करण तेषां तथा रूपाणामपि समनुजानीयान् । न तु वारणी-
य विकृष्टतपः करणस्य महागुणत्वात् केवलं भक्तपानं जैष-
जादिकमानाभ्य दातव्यं । अथ ग्लानोपमो न भवति । किंतु स्वयमेव संस्तारकप्रतिवेखनादीन् व्यापारान् सर्वानप्यहीना तिरिकान् करोति प्रतीच्छते एवं च तत्र यो विकृष्टेन तपसा ग्लानोपमो जयति । तत्रयं समाचारी ॥

अन्नपमिच्छेणे बहुगा, असति गिझाणोवमं अरुंते य ।

परिहेहणसंधारग, पाणग तह मत्तगतिं च ॥ १ ॥

तस्मिन्नाच्छे यद्यन्यः कोऽपि विकृष्टतपः कारी कृपको विद्यते स च पारणकदिने ग्लानोपमो वा जवेद् ग्लानोपमो वा तथाऽपि तस्मिन्विद्यमाने कृपके अन्यं कृपकमाचार्यो न प्रतच्छितं प्राक्त नस्य हि कृपकस्य पारणकदिने ग्लानोपमस्याग्लानोपमस्य वा सतोऽवश्यं कर्त्तव्यं । न च द्योवैयवृत्त्यकरणे साधवः प्रभवति तस्मान्न प्रत्येवणीयः । यदि पुनः साधवोऽनुमन्यते सोऽपि प्रतीक्ष्यतां तस्यापि वैयवृत्त्यकरणेन समाधिमुत्पादाय प्याम इति तदाप्रतीच्छनीयः यदि पुनर्गच्छे विद्यमानेऽपि विकृष्टतपः कारिणि कृपके गच्छाननुमतावाचार्योऽन्य प्रतीच्छति तदा तस्यान्यप्रतीच्छने प्रायश्चित्तं ॥

बहुकाश्चत्वारो बहुमासाः (असत्तिस्सि) तथा असति प्रा-
चोभ्यद्रव्ये ये दोषास्ते च वक्तव्याः । नेचामी । द्योः कृपकयो-

युगपत्पारणकदिने समापतिते पर्याप्त्या पारणकद्रव्ये अज्ञान-
तोऽस्मति असस्तरणं भवेत् । असंस्तरणाच्च बंधेणादि प्रेरय-
ति तन्निमित्तं प्रायश्चित्तमाचार्यस्याऽपतति आज्ञानंगादयश्च
दोषा जायन्ते । तथा पारणकप्रायान्यद्रव्यसंपादनेन संस्तरण-
मकुर्वन्तु साधुषु विषये सोऽप्राति कुर्यात् । अप्रीत्या च
अनागादाभागादो वा परितापनां प्राप्नुयान् । तथा च सति
तन्निष्पन्नमपि प्रायश्चित्तमाचार्यस्य अन्यच्च शिष्याः प्रतीच्छ-
काश्च च्यारपि कृपकयार्थैयवृत्त्यकरणतो भग्ना एवं चित्तये-
युर्यथा अन्यान्यकृपकवैयावृत्त्यकरणेन नाऽस्माकं सूत्रमर्थो
वा तस्मादन्यत्र व्रजाम इति । तथा (गिझाणांयम) इति तेषु
गच्छावासिषु साधुषु वास्तव्यकृपकवैयावृत्त्यकरणेन व्यापृतेषु
ग्लानापमा जायते । तदा तस्याऽचार्यस्य प्रायश्चित्तं चतुर्गु-
रुकाः । (अरुन्तेयत्ति) तथा गच्छ वास्तव्यकृपककरणव्या-
पृततया भक्तपानं वागनुकस्याददाने स भक्तार्थं पानार्थं वा
स्वयं हिंस्रत प्रतिवेखनादिक्रियां च स्वयमेव कुर्यात् ।
हिंस्रमानश्च क्षुध्रा पिपासया शिताप्येन वा पीमितो यद्यना-
गादो परितापनां प्राप्नोति तदा प्रायश्चित्तमाचार्यस्य चतुर्गु-
ब्रथागादं तदा चतुर्गुरु । अथ मूर्धनि तदा षट्गु ॥ तथा
परिताप्यमानो यद्येषणां प्रेरयति तदा तन्निमित्तं प्रायश्चित्तं
अथ न प्रेरयति । तदा प्रतप्तमदतोयदानागादादिपरितापनां
प्राप्नोति तन्निमित्तं प्रायश्चित्तं । अथ तत्र गच्छेऽन्योवास्तव्यः
कृपको न विद्यते । तदा नियमतः प्रतीच्छनीयः । केवलं
सोऽपि गच्छानुमत्या । अन्यथा न किमपि तस्य गच्छः कर्त्त-
व्यति । तत्र यदि प्रमादतो वैयवृत्त्यभीकृत्या गच्छो नानुम-
न्यते । तदा स प्रज्ञापनीयः । अथ कारणवशं
तस्तदा न प्रतीच्छनीयः । यदि पुनर्गच्छाननुमत्याऽपि प्रतीच्छति
तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो बहुकास्तथा गच्छानुमतौ
यो यतः प्रतीञ्चन्यते ततः कृपकप्रायश्चित्तमानयति । अननुमतौ
च नकोऽपि किमप्यानयतीत्यस्ति पारणकदिने पर्याप्त्याप्रा-
योग्यद्रव्ये असंस्तरणमसंस्तरणाच्च परितापनादुत्पन्नः । तन्नि-
मित्तं प्रायश्चित्तमाचार्यस्य तथा पारणकदिने ग्लानोपमो जायते
तथा शेषसाधुप्रयाजनांतर व्यापृततया भक्तपानं वा ददानेषु
स्वयं हिंस्रमाने ये दोषास्तेऽपि वक्तव्याः ॥ संप्रति तस्य कृप-
कस्य वास्तव्यस्याऽगंतुकस्य वा कृतप्रत्याख्यानस्यापि यत्
प्रतिद्वयस कर्त्तव्यं तदाह । (परिहेहणे) त्यादि । तस्यो-
पकरणं कल्पादि यथायोगमुभयकावं प्रतिवेखनीयं संस्तारक-
श्च तस्य कर्त्तव्यः । तथापानकं पानीयं तस्योचितमानीय
दातव्यं तथा मात्रकत्रिकं च उच्चारमात्रकं प्रखवणमात्रकं
खल्लमात्रकं च यथाकावं समर्पणीयं परिस्थापनीयं वा ॥
सांप्रतमेनामव गायां व्याख्यानयन् प्रथमतो (अन्नपमिच्छेणे
बहुगा) इति च व्याख्यानयति ॥

दुण्णेगतरे स्वमाणे, अन्नपमिच्छंतं संधरे आणा ।

अप्पत्तियपरितावण, मुत्ते हाणिं अन्नाहिं च इमे ॥

वास्तव्ये कृपणे कृपकं द्वयोः ग्लानोपमयोरन्यतरस्मिन्विद्य-
माने यदि गच्छानापृच्छया अन्यं प्रतीच्छति । तदा तस्मिन्नि-
मित्तं प्रायश्चित्तं बहुकाश्चत्वार इति वाक्यशेषः । तथा
युगपत् द्वयोः पारणकदिने युगपत्समापतिते प्रायश्चित्तद्रव्ये
अज्ञाततोऽस्ति यदि वास्तव्यकृपकवैयावृत्त्यकरणव्यापृतना-
मागंतुकस्य वैयवृत्त्यकरणे वेष्टातिप्रमतोऽसंस्तरणं जवेत्
तस्मिन्नासंस्तरणे यादृशेणादि प्रेरयति तन्निमित्तं प्रायश्चित्तमाचार्य-

येष्व तथा (आणात्) आज्ञापदकदेशपदसमुदायोपचा-
रात् आज्ञाजंगानवस्थामिथ्याधिगधनादोषाः प्रादुःष्युः । तस्य
वा संस्तरणे अग्नीतिरग्नीत्या च परितोपनिमित्तमपि प्राय-
श्चित्तं तथा शिष्याः प्रतीक्षाकाश्चैव चित्तैर्युरस्माकं
द्वयोः कृपकयोः वैद्यावृत्यकरणव्यापृतानां सूत्रं हानि
रूपसङ्कणमेतत् अर्थं च तस्मादन्यत्र प्रजायते । संप्रति
(गिलाणां धामभ्रमतेयसि) व्याख्यानार्थात् (गेवणं तुलु
गुरुगा भ्रमते परितोपना य संयकरणे । जेसणगहणागहण-
डुगहृदि रंतमुळाय) साधु वास्तव्यरूपक वैद्यावृत्यकरणतः
प्रयोजनान्तर व्यापृततया वा वैद्यावृत्यमकृत्यस्तु यथागतकः
कृपको भ्रान्तुल्यो भ्रानोपमो जायते । तदा सूत्रे प्रायश्चित्त
वर्तगुरुकाः । तथा भक्तं पानं च द्रवदत्तं स्वयं (दुगहृदि रंतसि)
दिकार्थं च हिंममाने स्वयं वा उपकरणस्य प्रत्युपकरणैः कर-
णे वा परितोपना भ्रानगादा वा (मूर्च्छायति) मूर्च्छा च तन्नि-
मित्तं प्रायश्चित्तमाचार्यस्य तत्रागादपरि तापनानिमित्तं चतु-
र्लक्षे । आगादपरि तापनानिमित्तं चतुर्गुरु मूर्च्छानिमित्तं षट्
लक्षं । जेसणगहणागहणे । इति स स्वयं हिंममानः कुधापि-
पासया वा शीतेन वा ज्वलेन वा परितोपितः सन् यदि
नेषणीयमपि गृह्णाति तन्निमित्तं प्रायश्चित्तमग्रहणे ऽनेषणो-
यस्य प्रचुरं हिंममानो यद्वाप्रेति । आगादपरि तापनादिकं
तन्निमित्तं मपि यत् पञ्चमादयो दोषाः । तस्माद्भ्रजन्मापृच्छय
तदनुमत्या प्रतीच्छेत् । प्रतीच्छितस्य च सर्वप्रयत्नेन निजग-
र्यतया कर्तव्यमिति । इह आगतः सम्प्रथमदिवसं प्रचञ्ची-
यो यया केन कारणेन त्वमिहागतो ऽसीति अन्यथा यदि तम-
पृष्ट्व आलोचना मदापरित्या च संवासरति । तदा प्रायश्चित्तं
तदेवाह ॥

पदमदिणमि न पुच्छे, बहुओ ममो उ वाङ्गुरुओ य ।

तर्ह्यमि हुंति बहुगा तिहं तु अतिक्रमे गुरुगा ॥

यदि प्रथमे दिने न पुच्छेत् तर्हि तस्या ऽचार्यस्य प्रायश्चित्त
सप्तमासः चित्तोये दिने पृच्छतो मासगुरु तृतीयं त्रयं च
न्वारो सप्तमासः । त्रयाण तु दिनानामतिक्रमं चतुर्था दिपु
दिवसे च प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । अधुना
अपवादो भवति यदि कार्यादिप्रयोजनं वशात्तमकं द्वे त्राणि
दिनानि षण्मासानपि यावन्न पुञ्जते तयपि न प्रायश्चित्तं
भाक् तथाचाह ॥

कज्जे जत्तपरिणणा, गिलाणराया य धम्मकहवादी ।

छम्मासा उक्कोसा, तेसिं तु वड्कमे गुरुगा ॥

कार्यं कुत्रगणसं धीवश्ये व्यापृतो जेषदाचार्यः । तथाकेना
प्रपि साधुना प्रकपरिहा कृता तस्य समीपे लोकाञ्जयानाग-
च्छति । तत्राचार्यो धम्मकथनं व्यापृतः । भ्रानप्रयोजने वा-
व्यापृतः ॥

(रायापधम्मकहीति)

राजाधर्मादीं प्रतिदिवसमिति ततस्तस्य धर्मः कथायि
तस्य इति धर्मकथिक त्वेन व्यापृतः । वादीया कश्च न प्रबद्धः
समुत्थितः स निग्रही तस्य स्तन पतैः कारणेन्यापृतः सन्
आचार्यो जघन्यत एकं दे त्रीणि वा दिनानि उत्कर्षता यावत्
षण्मासास्ता वदाग तुकं प्रष्टुमालोचनां वा प्रदापयितुं न प्र-
चारयेत् । इत्थमप्रचारणे च दोषाभावः तेषां पाणानां मासानां
पुनर्व्यतिक्रमे किमुक्तं भवति । षण्माससंख्यः परतोऽपि यदि न
पृच्छति ना ऽपि दायवत्यालोचनां ततः प्रायश्चित्तमाचार्यस्य

गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः ।

अन्यतु भुवते । षण्मासानां परतो यदि न पृतीच्छत्यालोचनां
ततः प्रायश्चित्तमाचार्यस्य गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । अन्ये
तु भुवते षण्मासानां परतो यदि न प्रतीच्छत्यालोचनां तदा
सप्तमासः । चित्तोये दिने ऽप्यप्रतीच्छने मासगुरु । तृतीयदिने
चतुर्लक्षे । दिनत्रयातिक्रमे चतुर्थादिपुदिनेष्वप्रतीच्छने चतुर्गु-
रुका इति कार्यादिप्रयोजनवशतो व्यापृत इमां यतनां
कुर्यात् ॥

अमेण पमिच्छवे, तस्मासति सयं पमिच्छए रसिं ।

उत्तरवीमंसाप, खिन्नो य निसिं पि न पमिच्छे ॥

यस्यो गीतार्थस्तस्याचार्यस्य समीपेऽस्त्यालोचनां ईस्तर्हि
स संदेशनीयो यथा ऽयमापञ्जता । मालोचनाचार्यस्य प्रती-
क्ष्यतामिति । अथ नास्त्यन्यो गीतार्थस्तदा तस्य गीतार्थस्या
ऽसति ज्ञावप्रधानोऽयं निर्देशोऽभावे स्वयमेव रात्रौ प्रतीच्छि-
त्यालोचनां अथ यथा भगिन्नेन बहुलुकः षण्मासान् यावत्
वाद् दत्वा निर्जित एषं दीर्घकाशावसां विनिविधादे रात्रावप्युक्त
रविमर्शेन प्रत्युत्तरचित्तया क्षिप्रपरिभ्रातो निशायामपि न
प्रतीच्छत्यालोचनां दत्तामिति अथवा अत्राप्यपवादस्य
मेवाह ॥

दोहितिहिं वा दिणेहिं, जइच्छिज्जइ तेनहोइ पच्छिं ।

तेणपरमाणुणवणा, कुलादिग्गो व दीवंति ॥

यदि षाणां मासानां परतो चान्यां दिनान्यां त्रिजिवां दिनैः
परप्रवादी नियमात् पराजप्यते कुलादिकार्यं वा समाप्तिमु-
पयास्यतीत्येवं निश्चीयते । ततस्तत्पि दिनेष्वप्रच्छने आ-
लोचनाया अप्रतीच्छने वा न प्रायश्चित्तं भवति । अथ
ज्ञायते तेष्वप्येकदित्रादिषु दिवसेषु न कुलादिकार्यसमर्पणं
भविष्यति । न च परवादी जप्यते तदा षण्मासाऽसमाप्ता चेव
रात्रौ समीपे गन्वा ज्ञापनीयम् । यथाहं दिनमेकमकृणिको
न विष्यामि नान्यथा ग्रहीया इति कुलादिकार्येष्वपि कुलादी
न्यनुज्ञापयति तथाचाह (तेण परमित्यादि ।) तेनेत्यव्यय
तत इत्यर्थे ततः षण्मासेन्यः परं कार्यापरिच्छितौ संज्ञायमा-
नायामनुज्ञापना कुलादीन्दिनमेकयावत्कर्त्तव्या रात्रौ वादिवा-
पये कारण दीपयत्याचार्याः यथाऽहं कारणवशेन दिनमेकम-
ज्ञाणिको भविष्यामीति । एषं चक्ष कर्त्तुं तदा प्रायश्चित्तं
चतुर्गुरुकाः । तद्व्यमुक्तः कृपणापसंपक्षिधिरिदानीं ज्ञानार्थं
दर्शनार्थं प्रतीच्छना नियमादालोचनां दापयितव्यस्मिन् च
दाप्यमानः कथमालोचनां वदानि उच्यते ॥

आलोचना तद् चैव य, मृलुत्तरे न वरि विगमिपइमं तु ।

इत्थं सारणवायण, निवेयणं तेवि ए मेव ॥

यथा सांनोगिकानां विहारालोचनायां मूलगुणातिचारविषये
उत्तरगुणातिचारविषये च भणितं । तथाचाऽपि जणितव्यं ।
किमुक्तं जयति । उपसयद्यमानोऽप्यालोचनां वदानः पूर्वं मूल
गुणातिचारात्तगुक्तक्रमेणालोचयति पश्चादुत्तरगुणानिति ।
नवरमयं विशेषः । विकटिते आलोचिते एकत्र स्थितान्
निश्चस्थितान्वा प्रत्येकं वन्दित्वा इदं भणति ॥

आलोचनामे दिस्सा, इच्छामि सारणवारणवोयणं ।

तेऽप्येवमेव प्रतिजणन्तो निवेदनमुच्यन्ति (अज्जो अम्हे वि-
सारज्जा वारेणज्जा) इति गता उपसंपदालोचना साम्प्रतम-
पराधालोचनायाऽत्र प्रकृतं ॥

एवेव य अत्राहे, किं तेन कया तहिं वियविसोही ।

अहिगणादीमाहति, गीयत्योवा तहिं नत्थि ॥

यथा विहारालोचना यामुपसंपदालोचनायां चाविधिर्मेणित एवमेव तथैव अपराधे अपराधालोचनायामपि दृष्टव्यो याव-
त्पृष्ठे वा अपृष्ठे वा कृते अहमपराधालोचकः समागतः । ततः
आचार्यैर्वक्तव्यः । केनकारणेन ते त्वया तत्रैव स्वगच्छे एव
नकृता विशोधिः प्रायश्चित्तांगीकरणेन एवमुक्ते यदि साधयति
कथयति अधिकरणादीनि । अधिकरणं तैः सह आदिशब्दान्
प्रागुक्तविकृतियों प्रत्यनीकादि कारणपरिग्रहः । अथवा वक्ति
तत्र गीतार्यो नास्ति । तत्राधिकरणादिष्वविशुद्धकारणेषु
समागम एव प्रतिजणनीयः ॥

नत्थि इहं पमियरगा, खुल्लुखेत्तं उग्गमवि य पच्छित्तं ।

संकीयमादीव पदे, जहकम्मं ते तहवि जासे ॥

अस्तीति निपातो बहुवचनार्थः प्रतिचारका नाम अप-
राधापक्षस्य प्रायश्चित्ते दत्तं तपः कुर्वतो ज्ञानायमानस्य वैया
वृत्त्यकरास्ते इह मे पार्थ्वे न सन्ति खल्लुक्केत्रं नाम मद्भिर्ज्ञं यत्र
वा प्रनूनमुपकारि घृतादिद्रव्यं न सज्यते तादृशमिदं क्षेत्रं
तथाविधदानभक्षधावकाजावात् वयमपि च स्तोत्रोपपराधे
उग्रं प्रायश्चित्तं ददुमः तथा गुरुपारंपर्ये समागमात् तथा
यानि (नर्था संकीय सन्नामे) त्यादि प्रागुक्तगाथोपन्यस्तानि
शंकितादीनि पदानि तानि संभवन यथाक्रमं तथेति समुच्चये
विज्ञापित इत्यात् यथा प्रायश्चित्तसम्प्रभुसृत्य प्रायश्चित्त
दीयते तद्विद्वाना विस्मृतं शंकिने वा जात नचार्थं स्मरामि ।
ततः कथं प्रायश्चित्तं प्रयच्छामि अथवा प्रायश्चित्ते प्रतिपन्नं
सन्ति तत्तपः त्वयंह कर्तव्यं । तत्रचंचयमस्माकं सामाचारी
बहिर्भूमिमात्रमपि सघाटकं विना न गंतव्यं यदि पुनः कांऽपि
गच्छति ततस्तस्मै प्रायश्चित्तमभ्युग्रं ददामि इत्येवं यथासंज्ञं
शंकितादीनि इत्यात् न नु दद्यादालोचनामिति यस्तु निर्गमन
बुद्ध आगमनेन शुद्धो वा प्रतीक्यते तस्यालोचनायां विधि-
वैकल्यः ॥ व्य. उ. १ ।

नन्वहृत्यसमासेधिते यत्कर्मबद्धं तदनुजवनीय मेवेत्यालोच-
नायां को गुण इत्या शंकायाम् ॥

आसेविते वकिवेणा, जोगादिहिं होंति संवागा ।

अणुतावो ततो खदु, एमा सफला मुणायव्वा ॥ ३ ॥

(पंचा) वृ. १५ आसेवितेऽप्याचरितेऽपि अनासेविते
कर्माभावात् फलैर्वाहाऽनुपावनादित्यपि शब्दार्थः । अकृत्यं
साधनामविधये कथमित्याह अनाभोगादिभिरज्ञान प्रभृति-
भिस्तद्यथा ॥

सहसाणाजोगेण व, जीएण व पेह्णिणव परे ण व ।

सणेणायं केण व, मूढेण व रागदोमेहिं ॥

भवति जायते कुतः इत्याह संवेगा ससारभयादनुतापः
पश्चात्तापः प्राकृताकृत्य विषयस्तज्जन्यकर्म क्लृपणहेतुजृतः
आलोचनायामिति गम्यते ततः किमित्याह । ततोऽनुतापात्
खल्वर्थाक्यालंकारे एषाआलोचना स फला सार्थिका (मुणा-
यववति) ज्ञातव्येति गाथार्थः ॥

अथ कथमनुतापादालोचना सफला भवतीत्यत आह ॥

जहसंकिहेमओ इह, बंधो बोदारणओ तहा विगमो ।

तं पुण इमीए णियमा, बिहिणा स इ मुणउत्ताए ॥

व्याख्या । यथा यच्च संकेशाद्यागादिलक्षण चित्तमाश्लिष्या
विहा कृत्यासेवने बंधोऽशुभकर्मोपादानं जीवस्य जवति व्य-
वदानं दैर्घ्यं शोधन इति वचनात् बुद्धिः ततो व्यवदानात्प-
श्चात्तापरूपचित्तविशुद्धेः सकाशात्तथा तद्विगमा निजकरणम
कृत्यकरणजन्याशुनकर्मणो जवति यद्यप्यं ततः किमित्याह
(तंपुणत्ति) तत्पुनर्व्यवदानमनया नियमादवश्यतया भवति-
विधिना विधानेन वक्तव्यमाणेन सकृत्सदासुप्रयुक्तया प्राव-
सारं प्रवर्तितयेत्यतः सफलेयमिति गाथार्थः विधिना प्रयुक्ता
लोचनाव्यवदानतः सफला स्यादित्युक्तमयं तस्यैव विपर्य-
यमाह ।

इहरहा विवज्जओ वि हु, कुवेज्ज किरिया दिणायतोणेओ ।

अवि होज्ज तत्थ सिच्छीआणजंगा न उणएत्थ ।

व्याख्या । इतरथाऽविधिप्रयोगे आलोचना या विपर्ययोऽपि
व्यवदानाज्ञानेन आलोचना निष्फलत्वमपि अनर्थफलत्वं वा
स्यात् न केवलं विधिना सफलत्वमविधिना विपर्ययोऽपि स्या-
दित्यपिशब्दार्थः दुर्वाक्यालंकारे । कुत एवमिदमित्याह ।
कुर्वैयकियादिज्ञाततः दुर्निषक प्रवर्तितरोगाविकाराप्रभृत्यु
दाहरणेनादिशब्दादिविधिविज्ञासाधनादि परिग्रहः हेयो
ज्ञातव्यः । अविभ्यालोचनायां विंशयमाह । अपीति संभाव्यत
एतत् यदुत भवज्जायेत पुण्यानु भावात् तत्र कुर्वैय
चिकित्सायां सिद्धिः प्रयोजननिष्पत्तिरारोग्यमित्यर्थः न पुन-
रत्र नत्वविध्यालोचनायामिष्टसिद्धिः कुत इत्याह आहामंगा-
दासोपदेशादनुपावनादिनि गाथार्थः एतदेव स्पष्टयन्नाह ॥

तिन्थगराणं आणा, सम्मं विहिणा उ होइ कायव्वा ।

तस्ससाहा उकरण, मोहादतिसंकिहेसोत्ति ॥

बंधो य संकिहे सा, ततोण सेवेति तिंव्वतरगाओ ॥

ईसिमल्लिणं ण वत्थ सुऊइनीलीरमादीहिं ॥ ७ ॥

व्याख्या । तीर्थकरणां जिनाना माहोपदेशः सम्यक् भावतः
विधिना नुवक्ष्यमाणविधानेनैव भवति स्यात् कर्तव्या विधि
विपर्यये दावमाह तस्या जिनाज्ञाया अन्यथा तु करणे अवि-
धिविधाने पुनः कुत इत्याह । मोहादज्ञानात् किमित्याह अति-
संकेशं आत्यंतिकं चित्तमाश्लिष्यं भवति इति शब्दः समाप्ता
विति बंधाश्चाशुभकर्मबंधः पुनः संकेशादुत्तरुपाद्भवति । कि-
ंचेतस्ततः संकेशात् सः नैवासौ कर्मबंधोऽप्यन्यपगच्छति
किंनुतात् संकेशादित्याह । तीव्रतरकादकृत्यासेवाहंतुजृत-
संकेशापेक्षयाऽतिशयोक्त्यात् अविभालोचना कृताज्ञाभगज-
न्यदित्यर्थः ॥

इहार्थे दृष्टान्तमाह ॥

ईषन्मश्लिनं मनाम्मल्लयुक्तं न नैव वरुंधासः शुद्धध्याननिर्मलं ।
भवति नीलीरमादीर्भर्गुल्लिकाद्रव्यप्रभृतिनिर्बहुतरमाश्लिष्येत्त-
भिरादिशब्दात् रुधिरादिपरिग्रहः । यथाहीषन्मश्लिनं प्रचुरमा-
श्लिष्येत्तुना शुभ्यत्ययमकृत्यासेवाकृतोबंधोऽतिगाढतरबंधेत
ना आहानेगहेतुजृतसंकेशोनापत्तीति गाथाद्वयार्थः पंचा. वृ. १५ ॥

व्यवहारं आलोचनायाश्चेमे गुणाः ॥

बहुयी द्वादीजणणं, अप्पपर नियत्ति अज्जवं सोही ।

बुक्कररणं विणओ, निसद्धत्तं च सोहि गुणाल्लधोजीवो ॥

बहुता यथा नारवाही अपहृतनारोहधुर्नधाति तथा आलोचका
प्युधृतशक्त्यो बहुर्नधाति इति बहुता तथा द्वादनं द्वादणा

दिक् इ प्रत्ययः प्रवृत्तिस्तस्याजननमुत्पत्तिरुदादिजनन-
प्रमोदोत्पाद इति यावत् तथा ह्यतीचार धर्मतमस्य चित्त-
स्य मलयगिरि पवनमपङ्कणेव आलोचना प्रदानेनाती चार
धर्मा पगमता भवति सविज्ञानां परम मुनीनां महान्प्रमोद
इति । तथा (अप्पर नियत्तिस्ति) आलोचना प्रदानतः
स्वयमात्मनो दोषान्ध्यानिवृत्तिः कृता तांश्चहृष्टाप्यन्ये आलोचना
निमुखा जवन्तीत्यन्येषामपि दोषान्ध्या निवर्तनमिति । तथा
यदतीचारजातं प्रति भवति तत्परस्मै प्रकटनामात्मन आर्जवं
सम्यग्विजावितं जवति । आर्जवं नाम अमायाविता तथा
अतीचारपङ्कमस्त्रिनस्यात्मनश्चरणस्य वा प्रायश्चित्तजनेन
अतीचार पङ्कप्रकृत्यजननो निम्नस्य शोधिः । तथा दुष्करकरणं
दुष्करकारिता तथाहि यत्प्रतिसेवन तद्दुष्करं अनादिजवा
न्यस्तत्वात् यत्पुनरालोचयति तत् दुष्करं प्रनक्षमोक्ता
नुयायि वीर्योल्लास विशेषणैव तस्य कर्तुमशक्यत्वात् । तथा
(विणडीत्त) आलोचयता चाग्निवियनयः सम्यगुपपादितो
जवति (नेस्ससुत्त) मिति सशल्य आत्मा निः शल्यः कृतो
जवतीति निःशल्यता एते शोधिगुणा आलोचनागुणाः आलो-
चनाशोधिरित्यनर्थान्तरन्यान् । व्य. उ. १ ।

आलोचनायादन्तायां ये गुणा जवन्ति ते भक्तप्रत्याख्यान
शब्दे वक्ष्यन्ते ।

(८) आलोचना ग्रहीतव्या तानि स्थानानि ॥

आलोचना येषु कार्येषु कर्तव्या तानि व्यवहारकल्पे यथा
(आलोचयणत्ति का पुणकस्स सगासे व होइ कायव्या । केसु
व कजेसु जवे गमणा गमणादि एसुं तु) का किंस्वरूपालो-
चनेति प्रथमतः प्रतिपाद्य ततस्तदनन्तरं कस्य सकाशे समीपे
जवति कर्तव्यालोचनेति वाच्यं तथा केषु कार्येषु भवत्या-
लोचना तत्र प्रतिपत्ति लाघवाय संक्षेपतोऽत्रैव निर्वचनमाह ।
गमनागमनादिकेषु गमने आगमने आदिशब्दान् शय्यासं-
स्तारकवत् पात्रपादप्रोढनकप्रदणादिपरिग्रहः । तद्वादां
विशेषणे । संचताड्डिदिनपि गमनागमनादिष्ववश्यकर्तव्येषु
सम्यगुपयुक्तस्याऽऽदुष्टनावतया निरतिचारस्य उग्रस्थस्याप्र-
मत्तस्य येन गलोचना जवतीति आह यानि नामावश्यकर्तव्या-
नि गमनादीनि तेषु सम्यगुपयुक्तस्याऽऽदुष्टनावतया निरति-
चारस्याऽप्रमत्तस्य किमालोचनया तामन्तेरणाऽपि तस्य ब्रु-
त्वात् यथासूत्रं प्रवृत्तः सत्यमेतत्केवलं याचेष्टानिमित्ता सूक्ष्म-
प्रमादनिमित्ता वा सूक्ष्मा आश्रयक्रियास्ता आलोचना मात्रेण
वृद्ध्यतीति तच्छुद्धिनिमित्तमालोचना उक्तं च ॥

जया उवउत्तां नेग्दयागे ये केइ ये करणिज्जायत्तं
जोगा तन्थ को विमोही आलोइए आणाओइए वा गुरु
जाणइ तन्थ जाविट्ट निमित्ता मुहुमां आमवकिरिया ता
उसुक्कति आलोयणामेत्तएति ॥

तत्र का नामालोचनेति यत्प्रक्रमं चारं तत्सुप्रसिद्धत्वादन्यत्र
वा कल्पाध्ययनादिष्वन्याख्यात तथापि स्थानागून्यार्थकिंचिदु-
च्यते । आलोचना नाम अवश्यकरणीयस्य कार्यस्य पूर्वं
कार्यसमाप्ते रुद्धं वा यदि वा पूर्वं मपि पश्चादपि गुणः पुरतो
वचसा प्रकटीकरणं सालोचना उपरितनेषु प्रायश्चित्तेषु केषु
चित्सज्जवति केषुचित्संजवति । तत्र येषु सज्जवति तत्प्रति-
स्तिरुचर्थमिदमाह ॥

विष्णु नन्थि वियरुणावा उ विवेगे तद्वा वि उस्मग्गो
आलोयणार य नियमा गीयमगीए व कोमे वि ॥

चित्तीयं सूत्रकमः प्रामाण्यानुसरणात् प्रतिक्रमणं तस्मिन्
चित्तीयं प्रतिक्रमणलक्षणे प्रायश्चित्ते नास्ति विकटना आलो-
चना तथाहि सहसाऽनाभोगतो वा यदा किंचिदाचरितं भवति
यथा मनोऽङ्गेषु शब्दादिष्विन्द्रिय गोचरमागतेषु एव मनोऽङ्गेषु
उपगमनं तदा तदनन्तरमेव मिथ्यादुष्कृतमिति ज्ञेयं तच्च तेनैव
शुद्धिं यातीति नालोचयति (वा उविवेगस्ति) वा शब्दो वि-
जायायां विवेके विवेकाहं प्रायश्चित्ते आलोचनाया विभाषा
कदाचित् भवति कदाचिन्नजवतीतिभावः । तथाहि तत्
विवेकाहं नाम प्रायश्चित्तं यत्परिस्थापनया शुध्यति यत्र-
यदकल्पिकमाधाकर्मिकादिपूर्वमविदितत्वेन गृहीतं पश्चाच्चक-
धमपि ज्ञातं तत्तदा परिस्थापयतः पुनर्जावनाध्यारोहं केव-
लज्ञानमुपपद्यते । तदाऽसौ कृतकृत्यो जात इति नालोचयति
अनुपपन्नज्ञानातिशये नियमादागत्य गुरुस्मीपमालोचय-
तीति । (तदाविजस्समोहति) यथा विवेके आलोचना विभा-
षा तथा व्युत्सर्गेऽपि किमुक्तं भवति । व्युत्सर्गेऽपि कदाचिदा-
लोचना भवति । कदाचिन्नजवति । यथा स्वप्ने हिंसादिकमा-
सेवितं तच्छुद्धिनिमित्तं च कायोत्सर्गः कृतस्तदनन्तरं च
बुभजावनाप्रकर्षितः केवलज्ञानमुत्पादति । मरणं वा तस्याऽक-
स्मिकमुपजातमिति नास्यालोचना अनुपपन्ने तु ज्ञाने जीवितं
यावत्तुनियमादवश्यविकटना यत् आलोचयति ॥ यथा ॥

स्वप्ने मयाहिंसादिकमासेवितं कायोत्सर्गेण च विशोधित-
मिति ॥

तच्चालोचनाहंस्त्रायश्चित्तमेतेषु स्थानेषु भवति । व्य० उ० १

करणिज्जंमु उजोगेसु, छुमत्थस्स जिकवुणो ॥

आलोचयणपारुद्धं, गुत्तां अंतिएमिया ॥

करणीया नाम अवश्य कर्तव्या योगाः श्रुतोपदिष्टाः संयमहेतवः
क्रिया अथवा योगामनोकायव्यापाराः (जोगो विरिय थामो
उत्ताहपरकमो तदा चेद्वा सत्ती सामाव्यं चिय जोगस्स इवन्ति
पजाया) इति वचनात्तत्त्वाऽवश्यकर्तव्यं इमे कर्म इव वसन्तो सं-
लीनगात्रः सुप्राणिहितपाणिपादाऽवतिष्ठन्ते वचनमपि सत्यमस-
त्या मृषां वा व्रते न मृषां वेति मनसोऽप्यकुशलस्य निरोधनं कुश-
लस्यादीरणमेवं रूपेषु करणीयेषु सम्यगुपयुक्तस्य निरतिचार-
स्येति वाक्यशेषः सानिचारस्योपरितनप्रायश्चित्तसंज्ञेनवात्
उग्रस्थस्य परोक्षज्ञानिनो ननु केवलज्ञानिनस्तस्य कृतकृत्यत्वे-
नालोचनाया अयोगात् उक्तं च (छुमत्थस्स इव च आलोयणा
न केवल्लिणो) इति तद्वा तत्रोक्तेन प्रकारेण जिकन इत्येवं-
शीलो भिक्षुस्तस्य यतंगलोचनाप्रायश्चित्तं स्यात्तदपि च
गुरुणामतिकं समीपे नान्येषामिति ॥ प्रच० द्वा० ए० धर्म.
अ० ३ ॥

इह करणीया योगा इति सामान्येनोक्तम् ।

अधुनानामग्राहं करणीययोगप्रतिपादनार्थमाह व्य. उ. १ ।

जिकववियार विहारे, आणमय एवमाइकजेसु ।

अविगारमयंमि अविण तो, होज्जअसुप्पे व परिजोगो ॥

जिज्ञाया विचारे विहारे अन्येष्वपि चैवमादिकेषु कार्येषु
आलोचना प्रायश्चित्तं भवतीति यतंते इयमत्र भावना गुरु-
मापृच्छ गुरुणाऽनुज्ञातः सन् श्रुतोपदेशोपापयुक्तः स्वयोन्य-
मिकावस्थापात्रशय्यासंस्तारकपादप्रोढनादि यदि वा आचा-
र्योपाध्याय स्वविग्बाधमानशैलकक्षकपासमर्थप्रायोपव्यस्य-
पात्रजक्तपानौषधादि गृहीत्वा समागतो विचार उच्चार ज्ञाति-

स्तस्माद्वा समागतो विहारो वसतावस्थाभ्यायिकं तमस्तुवा-
वसते रम्यं गमनं तत एवमादिग्रहणं चैत्यवन्दननिमित्तं पृथ-
गृहीतपीठफलकशय्यासंस्तारकप्रत्यर्पणनिमित्तं बहुश्रुता-
पृथक्संविद्यमानां वन्दनप्रत्ययं वा सशब्दव्यवच्छेदाय वा आह-
स्वज्ञान्यवपगणविहाराणामवबोधाय वा सार्धमिकाणां वा
सम्यग्भोत्साहनिमित्तं हस्तशतात्परनरमासकं वा गत्वा समा-
गतो यद्यपि नास्ति काश्चिदतीत्यस्तथापि यद्यपि यद्वा विधि-
गुरुसमकृमालोचयितव्यम् अन्यथा सूक्ष्मचक्षुः निर्मितानां
सूक्ष्म प्रमादनिमित्तानां वा क्रियाणां शुरुषभावात् अन्य-
श्चनिरतिचारोऽपि यदि गुरोः समकं नालोचयति ततोऽविनयो
भवति । अशुरुपरिभोगो वा । तथाचाह । अक्षिप्तितेजोऽलो-
चितेऽविनयोऽशुरुः वा परिभोगो भवेत्तदालोचितं तृज्यदाया-
भावः तत्त्वविनयदोषाज्ञाः स्यादशुरुपरिभोगाभावः कथमुच्यते
कनाऽपि साधुना भिक्षु प्रचुरासत्कारपुरस्सरा लब्ध्वा तस्य
शक्तिमुपजातं किनामेवं भिक्षा श्रुत्वा वा तत्र यद्यनालोच्य
लुक्ते ततोऽशुरुपरिभोगो भवति तेनालोचितं आचार्येण पृष्ट-
मन्यादिषमेण तस्मिन् गृहे कीदृशी भिक्षा भग्न्यतः कियतो
वा जोजनकारिणः प्राधूर्णका वा केऽप्यागताः संखंडी या
जाता इत्यादि विज्ञाया एव च पृष्टे तेन यथावस्थितं कथितं-
ततः आचार्येण ज्ञाता श्रुत्वा अश्रुत्वा वा तस्मादालोचयितव्यं ॥
अन्यथा ॥

उत्पत्त्यो तद्वदहं वा हवंज उवआंगो ॥

आलोच्यते उहं सो उं ववियाणईमोया ॥

अन्यथा किंचान्यदित्यर्थः । गच्छास्थिकः सामान्यसाधुगतः
उपयोगस्तथा यथावस्थितवस्त्वनुसारी अन्यथा वा विपरीतो
जवेत् । आचार्यस्तु मतिमंशधारणादिगुणसमन्विततया बहुश्रु-
ततया यातिशयज्ञानी ततः शक्तिमालोचने अशक्तिमालो-
चने निःशक्तिं करोति तथा यद्यपि गृह्यतः शक्तिमुपजातं
। तथापि । कदाचिदालोचयन् स्वप्रज्ञयाऽप्यहेतुतः शुद्धम-
मगुह वा स्वयमेव जानाति यदि वा तद्व्याप्यालोचनां श्रुत्वा
श्रोताऽप्याचार्यादिकः पूर्वोक्तेन प्रकारेण यादवा आचार्यादि-
कस्य पार्श्वे बहवो लोकाः समागच्छन्ति बहुचक्षुःश्रुतं शृण्वन्
कदाचित्तमपि विषयं लोकतः श्रुत्वा जानाति शुद्धमशुरुः वा
तस्मादालोचयितव्यं । यदुक्तं । (गुरुणं अतिपे सिया) इति तत्र
स्यादित्यस्य व्याख्यानमाह ॥

आमंकमवहियंमि य होइ सिया अवहिण् तयं पगयं ॥

गणतत्तिविप्पमुक्के तिरक्खवं वावि आसंका ॥

स्यात्तद्वद आशंकमिति प्राकृतत्वादाशंकायामवधृते चाथे
आशंका नाम विज्ञाया यथा स्यादिति कोऽर्थः ॥
कदाचिद्वेत् कदाचिन्न भवेत् । अवधृतं नाम अवधारणं
तत्र तयोर्द्वयोरर्थयोर्मध्येऽवधृतेऽवधारणं प्रकृतमधिकारः ।
अवधारणार्थोऽत्रस्याच्छब्द इति ज्ञायः । ततोऽप्यमर्थः ॥ गुरु-
णामन्तिकेनियमादालोचना यदि वा आशंकायामपि कृतं
तत्रायमर्थः ॥ गुरुणामन्तिके स्यात्तावदालोचना यदि पुनरा-
चार्यो गणतत्तिविप्पमुक्को भवति ततस्तस्मिन्गणतत्तिविप्पमुक्ते-
उपाध्यायस्य समीपे आलोचना अथापाध्यायस्याऽपि कुत्रा-
दिकार्ये श्रद्धादिकथनैर्वा व्याक्रेपस्तस्तोऽन्यस्य गीतार्थस्य
तदभावे गीतार्थस्याऽपि समीपे आलोचयितव्यं गतमालो-
चनाप्रायश्चित्तं आलोचनीयाऽतिचारः व्यवहारश्च ॥

तिहमइकमाणं आलोएज्जा पमिकमेज्जा णिदेज्जा
गरहिज्जा जाव पमिवजेज्जा तं जहाणाणाइकमस्स
दंसाणाइकमस्स चरिता इकमस्स एवं वइकमाणं अइ-
याराणं आणायारा एणं स्या ठा. ३ ॥

अतिक्रमाणां त्रयाणां गुरवे निवेदनम् ॥

तिहं अइकमाणंति । वष्टया द्वितीयार्थत्वा त्रीनतिक्रमाना-
लोचयेत् । गुरवे निवेदयेदित्यादि । प्राग्वत् नवरं यावत्करणात्
विमोहेज्जा विउहेज्जा अकरणयाए अचुउहेज्जा अहारिअं तवे
कम्मं पायच्छित्तमित्यध्वेतव्यमिति ॥ स्या. टी. ।

अथालोचयितव्यापराधदर्शनार्थं माह पंचांशके वृ. १५ ।

आलोच्यन्वा पुण अइयारा सुदुमबायरासमं ।

णाणा यारादिगया पंचविहो सोय विण्णेओ १५ ।

व्याख्या । आलोचना विधिस्तावदय मालोचयितव्याः पुनः
प्रकाशनीयास्तु अतीत्या अपराधाः सूक्ष्मबाधराः लघु
गुरुका न तु लघवण्य बाधरा पयवा सम्यग् भावशुध्याज्ञा-
नाचारादिगता ज्ञानदर्शनचार्गित्तपोधीयाचारविषयाः पंच-
विधः पंचप्रकारः स च आचारः पुनर्विज्ञेयो ज्ञातव्य इति
गाथार्थः ।

१ कः पुनस्सोऽतिचारः कुतोवा प्रवृत्त्यालोचयितव्यमिति
जप्तपञ्चस्वाण शब्दे ॥

(११) अन्यदिचतुर्विधमालोचनीयं ॥

किंपुनस्तदालोचनीयं । उच्यते । चतुर्विधं । द्रव्यादि
तथा चाह ।

(वेयणमच्चित्तद्वयं जणवयसदृणे होइ खेत्तम्मि ।

दिण निस्सि सुभिक्षं वुभिक्षकात्ते भावम्मि हेट्टियरे) ॥

द्रव्यतश्चेतनं सचित्तमुपलक्षणमेतत् । मिश्रं वा अचित्तम-
चेतनं वा अकल्पिकं यत्किंचित्संचितं केव्रतो जनपदे वा
अचानि वा कालतो दिने निशिवा यदि वा सुमिके वा दुमिके
वा जावे हेट्टियं सममी तृतीयार्थे । नृपेन इतरेण वा
ग्लानेन सता यतनया वा दर्पितः कल्पतो वा लोचयति ।
कथमित्याह (जह बाहो जपतो कज्जमकज्जं चउक्कयं भण्णं ।
तं तहा आलोएज्जा मायामयविप्पमुक्को उ) ।

यथा बाहो मातुःपितुर्वा पुरतो जउपन् कार्याकार्यञ्च ऋजु
कमकुटिलं भणतितया आलोचकोऽपि मायामयविप्पमुक्तः सन्
तदालोचनीयं । यथा ऋजुनाबेनालोचयेत् व्य. उ. ४ ॥

गोचरचर्यातः प्रतिनिवृत्तस्यालोचना पञ्च यस्तुके । यद्वा ।

(चित्तिनु जोगमाखिलं नयकारेणं त ओ उ अरिस्ता ।

पडिक्कण घयंताहे साह आलोअए विहिणा ॥ ३ ॥)

पुनः चित्तयित्वा योगमाखिलसामुदानिकं नमस्कारेण ततश्च
तदन्तरं पागयित्वा जमोअरहंताणं मिन्यनेन । ततः पठि-
त्वा स्तवमितैश्चतुर्विंशतिस्तवपाठानन्तरं गुरुसमीपं गत्वा
साधुर्जोषितश्चारित्रपरिणामापन्नः सञ्चालोचने तद्विज्ञानिवे-
दनं कुर्यादितिना प्रवचनोक्तेनेति गाथार्थः । पं. घ. ॥

गोचरचर्याया आगत्य गुरोरावेद्यालोचन गोचरचर्याशब्दे ॥
गोचरचर्यायामकृत्यं प्रतिषेध्यालोचयतो मोक्षमार्गाराध-
कत्वमागधना शब्दे ॥ भ० ॥ श. उ. ६ ॥

यव्यहारकले ॥

(१०) अपराधालोचनायां प्रशस्ताप्रशस्तद्वयादयः ॥
अपराधालोचनामधिकृत्य प्रशस्ताप्रशस्तद्वयादयो यथा
व्य० ॥ १ ॥

द्व्यादिचउरजिगह, पसत्यमपसत्तेते दुहेकेके ।

अपसत्येवजेउं पसत्यएहिं तु आलोए ॥

अपराधालोचनायां दीयमानायां द्व्यादयो द्व्यक्षेत्रकाश-
भावाश्चत्वारश्चःसंख्याका अपेक्षणीया भवन्ति । तथा
(अनिमाहसि दिशामभिग्रहः कर्तव्यः । ते च द्व्यादयो
विशश्च एकैकं प्रत्येकं द्विधा द्विप्रकारास्तथा । प्रशस्ता
अप्रशस्ताश्च तत्र प्रशस्तान् द्व्यादीन् अप्रशस्तांश्च दिशो
वर्जयित्वा प्रशस्तैर्द्व्यादिभिर्द्विदिशैश्च । किमुक्तं भवति ।
प्रशस्तेषु द्व्यादिषु प्रशस्ताश्च दिशोऽभिगृह्य आलोचनां
दद्यात् ॥

तत्राप्रशस्तद्व्यादिप्रतिपादनार्थमाह ॥

जगधरे कुम्भे य, रासीमुय जे दुमा य अमणुसा ।

तत्य न आलोएज्जा, तप्पदेववदिमा तिञ्चि ॥

यत्र स्तंजकृष्ण कृष्णादीनामन्यतमत्किमपि पतितं तत्
जन्मगृहं तत्र तथा (कुम्भेसुशति) कुम्भग्रहणात् कुम्भमात्रा
विशेषे यत्र पाठांतरं (रुहेसुय) इति तत्र रुहेषु रुद्रगृहेषु तत्र
राशिषु अमनोऽज्ञातिप्रमाणकोऽद्यादिधान्यराशिषु ये च दुमा
अमनोऽज्ञा निष्कण्टकिप्रभृतयोऽमनोऽज्ञा अप्रशस्ता सृजितं
तेष्वप्याश्रयतृतेषु उपलक्षणमेतत् अप्रशस्तासु तिथिषु अप्र-
शस्तेषु च सन्ध्यागतादिषु नक्षत्रेषु अप्रशस्ताश्च याम्यादिदि-
शोऽभिगृह्य आलोचयेत् । किंतु तत्प्रतिपक्षे प्रशस्तद्व्यादि-
रूपे आलोचयेत् तथा प्रशस्ताश्च तिस्रो दिशः पूर्वामुत्तरां
प्रतीक्षां चाभिगृह्य आलोचयेत् । इदानीममनोऽज्ञाधान्यराश्यादिषु
द्व्यादिन्वयोजनमाह ॥

अमणुसाधणगर्सी, अमणुसाधुमायहोति दव्वंमि ।

जगधररुद्धसर, पवायदुहा इरिचंमि ॥

अमनोऽज्ञाधान्यराशयोऽमनोऽज्ञाद्रुमाश्च भवन्ति द्व्ये द्व्य-
थाः । जन्मगृहं प्रागुक्तस्वरूपं (रुहात्) रुद्रग्रह (उमर्गति)
ऊपरं यत्र तृणादि ना गच्छति । चिह्नदंका तटीप्रपातः जृग-
प्रपातादिकं वा दग्धं दवदग्धमादिशब्दाद्विद्युत्तादिपरिग्रहः
इत्यादि सर्वे क्षेत्रे द्व्ये तत्र यत् अमणुसा दुमाय
होति दव्वंमि त्युक्तं तद्वत्तत् व्याख्यानयति ॥

निष्पत्तकंटदंष्ट्रं, विज्जुहते खारकमय ह्वे य ।

अयत्तज्जत्तं सीस, गदव्वे धप्पायअमणुसा ॥

निष्पत्ताः स्वभावतः पत्ररहिताः कगीरादयः । कंटकानां
बदरीवल्गुप्रभृतयः । विद्युत्ता विद्युत्प्रपातभग्नाः क्रातरसा
मोहरप्रभृतयः । कटुकाः कटुकस्मा रोहिणी । कुटजनिंबादयः ।
दग्धादावदग्धाः एतान् दुमान् अमनोऽज्ञान् जानीहीति वाक्य-
शेषः न केवलममनोऽज्ञाधान्यराशयो मनोऽज्ञा दुमाश्च द्व्ये
वर्जनीयाः । किंतु अयस्त्वपुताप्रसांसकराशयो द्व्ये वर्जयि-
तव्याः (अमणुसाधणराशः) इति व्याख्यानयति । अमनो-
ज्ञानि धान्यानि चशब्दः । पुनरयममनोऽज्ञाधान्यराशयः ॥

संप्रति कावतो यदिच सा वर्जनीयास्तानाह ॥

पारिकुट्टिगदिवमे, वज्जेज्जाअट्टमि च नवमि च ।

उट्टि व चउत्थि वारसिच, दोएहंपि पक्खणां ॥

इह इष्टप्रत्ययः प्राकृतेस्वार्थे प्रतिकृष्टा एव प्रतिकृष्टल्लकाः ।
ते च ते दिवसाश्च प्रतिकृष्टल्लकदिवसाः । प्रतिषिद्धा दिवसा-
स्तान्धर्जयेत् । तानेव नामत आह उयोरपि शुक्लकृष्णरूपयोः
पक्षयोरष्टमी नवमी पक्षी चतुर्थी द्वादशी च । एता हि तिथयः
शुभप्रयोजनेषु सर्वेष्वपि स्वभावन एव प्रतिकृष्टास्ततो वर्ज-
नीयाः इदं कावतोऽप्रशस्तं वर्ज्यं सन्ध्यागतादिकं नक्षत्र
तदेवाह ॥

संज्जागयं रविहरें, मग्गहं विव्वंवि च ।

राहुहयं गहजिञ्चं, वज्जए सत्तनकवत्ते ॥

सन्ध्यागतं नाम यत्र नक्षत्रे सूर्योऽनंतरं स्थास्यति । तत्
आदित्यपृष्ठस्थितमन्यपुनरादुर्यस्मिन्नुदितं सूर्यं उदेति तत्
सन्ध्यागतमपरं त्वं ज्ञयंत यत्र रविस्तिष्ठति । तस्माच्चतुर्दश
पंचदशं वा नक्षत्रं संगतं यत्र रविस्तिष्ठति । पूर्वदार्शिकं नक्षत्रं
पूर्वदिशा गंतव्यं यदा अपरयादिशा गच्छति । तदा तत्
विचारं विगतद्वारमिथ्यः । यत्तत्क्रमग्रहणाक्रान्तं तत् सग्रह
विव्वंवि यत् सूर्येण परिजुज्य जुक्तं अन्यं त्वाहः । स्रगतान्
नक्षत्रान् पृष्ठतस्तृतीयं तत् पृष्ठतस्तृतीयं विव्वंवि इति । राह-
हंतं यत्र सूर्यस्य चंद्रस्य वा ग्रहणं भव्यं मध्ये नग्रहोऽग्रामत्
ग्रहभिन्नं । एतानि समनक्षत्राणां चन्द्रयोगयुक्तानि वर्जयेत् ।
यत एतेष्विमे दोषाः ॥

संज्जागयंमि कव्वहो, दोऽ कुजुत्तं विव्वंविनकवत्ते ।

विहुरपरविजयो, आदिक्खण अनिच्चाणी ॥

जं मग्गहंमि कीरइ, नक्खत्तंतत्थनुग्गहोहाऽ ।

राहुह यंमि यमरणं, गहजिञ्चं सोणित्तग्गाहो ॥

सन्ध्यागते नक्षत्रे शुभप्रयोजनेषु प्रारन्यमाणेषु कलहो
रामिभवति । विव्वंविनक्षत्रे कुभक्तं विहुरे परेषां शत्रूणां
विजयः । आदित्यगते रविगते अनिर्वाणिरमुख स्वग्रहं पुनर्न-
क्षत्रं यत्क्रियते तत्र व्युद्ग्रहः सग्रामो भवति । राहुहते मरण
ग्रहभिन्नं शोणितोऽक्षरः शोणितविनिर्गमः । एव जूतप्पग्रहस्त-
द्व्यक्षेत्रकाशभाषेषु आलोचयेत् किंतु प्रशस्तेषु तत्र प्रशस्तं
द्व्ये शास्त्रादिप्रशस्तधान्यराशिषु मणिकनकमौक्तिकवज्र-
वैर्यपद्मगगादिगदिषु च प्रशस्तं क्षेत्रं साक्षादाह ॥

तप्पदेववरेवेत्ते, उच्चुवणा माद्विचंययवेवा ।

गंतीरमाणाणाए, पयाहिणावत्तउदयणय ॥

तस्य प्रागुक्तस्याप्रशस्तस्य क्षेत्रस्य प्रतिपक्षे प्रशस्तेक्षेत्रे
इष्टुवनं उपलक्षणमेतत् । आगमे वा पक्षपुष्पफलोपेते
(साक्षिति) वन शब्दोऽत्रापि संबध्यते । साक्षिवनं ज्ञान्यगृहं
या शब्दो यिकल्पो न तथा गंभीरे गभीरं नाम जगन्त्यादिदोष
वर्जितं शेषजनेन च प्रायेणास्तक्षणीयमध्यमभाग स्थानं गंभी-
रमरथाद्यमिति वचनात् मानुनादे यशोवर्धने शब्दे प्रतिशब्दः
सम्भवात् उच्यते । तत्मानुनादे तथा प्रदक्षिणावर्त्तमुदकं
यत्र नद्यां पद्ममर्गस्य वा तत् प्रदक्षिणावर्त्तमुदकं तस्मिन्वा
पशब्दो वा शब्दार्थः क्वचिद्वा शब्दस्यैव पाठः । प्रशस्त
काशमाह ॥

उत्तदिणसेमकासे, उच्चुवणा गहाय जावंमि ।

पुव्वदिमल्लजग वा, चार्गंत य जाव नवपुव्वी ॥

उक्तानि यानि दिनानि अप्रम्यादीनि तेज्यो ये शेषादितीया-
दयो दिवसास्ते च स कालश्च उक्तदिनशेषकालस्तास्मिन्प्र-
शस्ते व्यतीपातादिदोषवर्जिते उपलक्षणमेतत् । प्रशस्ते च
करणे प्रशस्ते च मुहूर्ते पतत् कालतः प्रशस्तमुक्तं
भाषतः प्रशस्तमाह । उच्च स्थानं येषाम्ते उच्चस्थाना
ग्रहाः । भावे भावविषयं प्रशस्तम् । किमुक्तं भवति ।
ज्रावत उच्चस्थानं गतेषु तत्र ग्रहाणामुच्च स्थानमेवं (सूर्यस्य
मेव उच्चः स्थानं । सोमस्य वृषः । मंगलस्य मकरः । बुधस्य कन्या
बृहस्पतेः कर्कटकः । शुक्रस्य मीनः । शनैश्चरस्य तुला । स-
र्वेषामपि च ग्रहाणामात्मीयादुच्चः स्थानात् यत्समं स्थानं
तत् नीचः स्थानं । अथवा ज्रावतः प्रशस्ता ये सोमग्रहा बुध-
शुक्रबृहस्पतिशशिने एतेषां संबंधेषु राशिषु एतैरवलोकितेषु च
लग्नेषु आलोचयेत् । तथा तिष्ठादिशः प्रशस्ता ग्राह्याः । तद्यथा
पूर्वा उत्तरा घरती च वरती नाम यस्यां जगवानहं विहरति
समान्यतः केवलज्ञानी मनः पर्ययज्ञानी अवधिज्ञानी चतुर्दशपूर्वी
त्रयोदशपूर्वी यावन्नयपूर्वी यदि वा योयस्मिन् युगे प्रधान
आचार्यः स प्रातिहारिकान् यथा विहरति । एतासां तिसृणां दि-
शामन्यतमस्या दिशोऽभिमुख आलोचनाहोऽवतिष्ठते तस्यै-
वं सामाचार्यः ॥

निसज्जासति पणिहारी य, किङ्कर्म काउयं जलुकुओ ।

पट्टपणिसवरिसां, सुयअणुमवेजं निमज्जमातो ॥

आत्मीयकल्पैरपरिचुत्तराचार्यस्य निपद्यां करोति । अस-
ति आत्मीयकल्पानामभावे अन्यस्य सत्तान् वा कल्पान्
गृहीत्वा करोति । कृत्या च यथाचार्यः पूर्वाभिमुखो निर्णयति
तत आलोचकोदक्षिणत उत्तराभिमुखोऽवतिष्ठते । अथाचार्य-
उत्तराभिमुखो निपद्यः । तत आलोचको वामपार्श्वे पूर्वाभिमु-
खस्तिष्ठति । घन्ती च दिशं प्रत्यभिमुखो जवति । ततः कृति
कर्मदादशावर्तवन्दनक कृत्या प्रवृद्धाऽज्जिघ्येन स प्रांजलिः ।
उत्सर्गत उक्तदुकस्थितः सन् आलोचयेत् । यदि पुनर्बहुप्रति-
सेवितमस्तीति चिरेणालोचनापरिसमाप्तिपयास्यति तावत्तं
च कालमुत्कुटुकः स्यात् न शक्नोति । यदि वा अशौरोगवत
उत्कुटुकस्य सतोऽशांसि क्लाममुपयाति ततो बहुप्रतिसेवी ।
अर्शः सुबहुसु गुरुमनुज्ञाप्य निपद्यायामैपग्रहिकपादप्राग्ने
वा अन्यस्मिन्वा यथाहं आत्मेन स्थितः आलोचयति किंपुनस्त
दालोचनीयं उच्यते । चतुर्विध द्रव्यादि । तथा चाह ॥

चेयणमचिचिद्वं, जणवयसट्ठाणं होइ रेवत्तंमि ।

दिणनिमिसुजिक्क, पुब्बिक्कवकाळे जावंमिहेट्टियरे ॥

अध्यतश्चतनं सचित्तमुपलक्षणमेतत् । मिश्रं वा अचित्तम-
चेतनं वा अकार्लपकं यत्किञ्चित्सेवितं क्षेत्रतो जनपदे वा
अध्वनि वा कालतो दिने निशि वा यदि वा सुमिके वा भावे
हेट्टियरे समी तृतीयार्थे हृदये इतरेण वा ग्लानेन सता यतनया
वा दर्पितः कल्पतो वा तत् आलोचयति ॥

(११) ययानूतेषु-अव्यादिष्वालोचना-तादृशानां
प्रतिपादनम् ॥

सम्प्रति यथाज्ञतेषु द्रव्यादिष्वालोचना तथाज्ञतद्रव्यादि
प्रतिपादनार्थमाह ॥ १ व्य० १ उ. ॥

आलोचना विहाणं, तं चेव जं दिव्विचित्तकाले य ।

जावे सुद्धमसुद्धो, ससाणिच्छे सातिरेगाइ ॥ १ ॥

आलोचनाविधानं तदेवात्रापि सविस्तरमभिधानार्थं यदु-

क्तं प्रथमसूत्रे (द्रव्यादिचरभिगोह) त्यादिना ग्रंथेन ततः प्रा-
गुक्तदोषवर्जिता आलोचना प्रशस्ते छये क्लेशे भावे च
प्रागुक्तस्वरूपे दानव्या नाऽप्रशस्ते । इह प्रतिसेवितं चिन्ता भ-
वति । शुद्धमशुद्धं च । तत्र यत् शुद्धेन जावेन प्रतिसेवितं यत-
नया च तत् शुद्धं । तच्च शुद्धत्वादेते न प्रायश्चित्तविषयाः ।
यत्शुद्धेन भावेन प्रतिसेधितमयतनया च तदशुद्धं । तच्च
प्रायश्चित्तविषयेऽशुद्धत्वात् तस्मिन् आशुद्धे प्रायश्चित्तानि केव-
लानि मासिकादीनि सातिरेकाणि च तत्र सातिरेकाणि (स-
सिणिद्धे) इति सस्तिग्ये हस्ते मात्रके वा सति तेन त्रिकाप्र-
हणत उपलक्षणमेतत् तेन बीजकासंघटनादिमाऽपि सातिरे-
काणि द्रव्याणि तत्र सातिरेकाणि द्रव्यानि ॥ व्य० पंचा० ॥

(१२) आलोचनामयवर्णनम् ॥

कालो पुण एताए, पक्खादी वड्ढितो जिणिदेहिं ॥

पायं विसिद्धिगाए, पुब्बायगिया तहा चाहु ॥ ए ॥

व्या० । कालोऽवसरः पुनः शब्देऽप्येव योज्यं । आलोचनाया
विधिरुक्तावद्यं । कालः पुनरगतस्या आलोचनायाः पक्षादिर-
क्तमासप्रभृतिरादिशब्दाच्चतुर्मासाविप्रदः वर्णितोक्तोजिनेऽरहे
द्भिः प्रायो बाहुल्येन । प्रायोप्रहणं यदैव विशिष्टमापराधमाप-
न्नस्तदैवालोचनां कदाचित्करोति ग्लानत्वात्पितोदीर्घध्वगता-
दिर्वा न पक्षादिकप्रपेक्षत इत्येतदर्थसंज्ञनार्थं किं सर्वं
स्यालोचनायाः पक्षादिकाल इत्यत्राह । विशिष्टकाया विशेष-
वत्याः सामान्या पुनरावश्यकस्य प्रतिदिनं विधीयत एवेति
पक्षादिकमालोचनाकाशं पूज्यवचनेन दर्शयितुमाह । पूर्वा-
चार्या जद्रबाहुस्वामिमिश्रास्तथा च तेनैव प्रकारेण पक्षादिप्र-
तिपादनपरतया आहुर्ब्रुवत इति गार्थः यदाहस्ते ।

तदेवाह ॥

पक्खिचानुम्मामे, आलोचनाणियमसो उ दायव्वा ॥

गहणं अनिग्गहाण य, पुब्बगाहिण णिवेणं ॥ १० ॥

व्या० ॥ पक्षादमासे भवे पक्षिकं पर्वं चतुर्दशी पंचदशी
वा । चतुर्षु मासेषु भवं चतुर्मासं पर्वं च ततो द्वैकत्वात्पा-
क्षिकचतुर्मासं किमित्याह ॥ आलोचना उक्तार्था ह्रस्वत्वं
प्राकृतत्वात् (नियममावृत्ति) सकारस्य प्राकृतत्वाभियमेन
चावश्यतयैवान्यनियमा दानव्या देया । तथा ग्रहणं चोपादानं
विधेयमजिग्रहाणां नियमानां चः समुच्चयार्थो योजितश्च
पूर्वगृहीतान् प्रागुपात्तान् निवद्य गुरोराख्यायति गार्थः ॥
किंपुनः पक्षादावर्जितमतेयमित्याह ॥

जीयमिणं आणाओ, जयमाणस्सविया दोससब्जावा ॥

पम्हमाणपमायाओ, जलकुंजमझादिणाएण ॥ ११ ॥

व्या० ॥ जितमाचरितं पूर्वमुनीनामिदं पक्षादावनतिचारणा-
मभ्योघत आलोचनादानं तथा आज्ञातः आमोपदेशात्पक्षादा-
वालोचनेति प्रकृतं तथा यतमानस्याऽपि च संयमे घटमा-
नस्याऽपि चास्तामितरस्य दोषसंज्ञावात्तिचारसमवादालो-
चनेति प्रकृतमथकथं यतमानस्यातिचार इत्याह । (पम्हस-
णंति) विस्मरणं प्रमादश्च प्रमत्तता ताज्यामप्रोदाहरणमाह ।
जलकुंजमझादि ज्ञातेन नीराधारघटमास्तिहेतुप्रत्यूदाहर-
णेन यथाहि जलकुंजे नित्यं प्रकाल्यमानेऽपि मलसंक्षयो
भवतीत्ययं यतमानस्याप्यतिचारभाव आदिशब्दात् ग्रहक-
चवरादिग्रहः । आह ।

जहगेहं पतिदियहं, सोहियं तहय पक्खमंधीसु ।

सोऽहियज्जइ सविसेसं, एवमिहयांपि नायन्वम् ॥

इति गाथार्थः ॥

आलोचना परसाक्षिकी कर्तव्या पंचा० वृ० १५

आलोचयणं अदाउं, सति आसुमिबि तहप्पणो दाउं ।

जे विहुं करोति सोहिं, ते विमसन्ना विणिहिद्धा ॥

आलोचनां विकटनामदत्त्वाऽविधाय बुद्धिं कुर्वति । स्वकल्प-
नया तथा (सङ्ग्रहमिच्छति) अन्यस्मिन् परस्मिन् गीतार्थे
सत्यपि विद्यमानेऽपि तयोऽते समुच्चये आत्मनः स्वस्यैव दत्त्वा
विधाय हज्जादेः कारणान् अनेन च परसद्भावे परस्यैव तां
यच्छन् गुरुपतीत्युक्तं भवति यदाह ।

उत्तीसगुणसंपन्ना, गणएते गावि अवस्सकायन्वा ।

परसक्खिया विसोही, सुद्धवि बवहारकुसलेण ॥

पराभावे त्वात्मनेऽपि यच्छन् गुरुपतिं केवलसिद्धान् साक्षी-
कृत्य यदाह । (सिद्धा च साणायतया) गीतार्थप्राप्तिं निवे-
दयिष्यामीत्यव्यवसायान् स्वयमेव प्रायश्चित्तं प्रतिपद्य तद्वि-
दधानो गीतार्थः गुरुपतीत्युक्तं भवतीति । येऽपि अपिशब्दाद्यं
न कुर्वन्त्येवं । दुःशब्दोऽसंज्ञितो । कुर्वन्ति शोधि विगुहं प्राय-
श्चित्तप्रतिपत्त्यादिना ते तदन्येऽपि सशल्याजावशब्दो
पेता विनिर्दिष्टः उक्ता जिनैरिति गाथार्थः । स्वयं हा-
स्योद्धारं सशल्यनैवेति दृष्टान्तेनाह ।

कारियाणुणाविसंमपि, रोहिउ जइ वणो मसद्धोउ ।

ओहोइ अपच्छो, एवं अवएहवणो विचिनो ॥ ४० ॥

क्रियाहेनापि ब्रणक्षिकित्सावेदिनाप्यास्तां तदन्येन सम्य-
गपि सर्वथाऽप्यास्तामसम्यक् रोहितो रूढतां नीतः यथा
यच्छतवृणो देहकृतं सशल्यो दुष्टगर्भापातः सन्तुशब्दो-
ऽवधारण निष्क्रमश्च भवति जायते अपथ्य एवाहित
एव परिणतो मरणकारणत्वात् एव तदन्यस्मै अनिवे-
दितशल्यस्यापथ्या एवानंतमरणादिकारणत्वात्कोऽसावित्याह
अपराधाब्रणोऽपि चरणरूपशरीराभ्रयातिचारकृतमपि न कं-
वत्तं देहघ्न एव विज्ञेयो ज्ञातव्यस्तत्त्वतस्तस्यानुद्धृतत्वा-
दन्यत्रनिवेदनमेव हि शल्योद्धार इति गाथार्थः ।

इदानीं यस्मै आलोचना दीयते तेनाऽप्यालोचयितव्यम्
इत्येतदेवं प्रदर्शयन्नाह ओघ० ।

(उत्तीलेत्थवि) जातिकुलबलरूपाविषद्विशिष्टगुणसमन्वि-
तेष्वपि अवश्यं पर साक्षिका विग्राहिः कर्तव्या सुप्तुअपि-
ज्ञानक्रियाव्यवहारकुशलो न सुविहितेनेति ॥ व्य० उ० १० ।

जह कुमल्लो वि वेज्जो, अन्नस्म कहेइ अत्तणोवाहि

विज्जम्म य सोयंतो, पक्कम्मं समारजतो ॥

जाणं तेणविएवं, पायच्छित्तविहिमप्पणो विउणं ।

तदावि य पामरुतरं, आलोएयन्वयं हेइ ॥

यथा सुकुशलोऽपि वैद्योऽन्यस्याऽग्रमनो व्याधिं कथयति ।
सोऽपि वैद्यस्य श्रुत्वा व्याधिकथनं ततः प्रतिकर्म समारजते ।
एवं प्राक्शिक्षितविद्यन्मन्त्रे निपुणं जानताऽपि तथापि प्रकट-
नरमालोचयितव्यं जवतीति कृत्या अन्यस्य समीपे आलोच-
यितव्यम् ॥ ओघ० ॥ ग० अधि० १ ॥

(१३) कस्य समीपे आलोचना कर्तव्या ॥

आलोचनातर्पणिकमा मीयसगीए च केसिचि । (आलोच-
णात्) इत्यादि । सा आलोचना नियमाद्व्ययं तथा गीतामिति

प्राकृतत्वात् । वच्छयै प्रथमा तस्य गीतार्थस्य सकाशे कर्तव्या
नाऽगीतार्थस्य अत्रैव मतांतरमाह । (अर्थायकेसिचि) केषां-
चिदाचार्यणामिदं मतं उत्सर्गतस्तावदाचार्यस्य समीपे आ-
लोचयितव्यं । यदा पुनराचार्यः संज्ञादिप्रयोजनगतो जवति ।
गीतार्थस्यापि समीपे तदा भिक्षायालोचनीयमिति ॥

गीतार्थस्यालोचना वेयेत्युक्तमप्य दुर्बलभवे तस्य यद्विधेय-
न्तदाह ॥ पंचा० वृ० १५ ॥

सल्लुच्छरणानिमित्तं, गीयस्सत्ते सणाउउकोसा ॥

जोयणसयाइ सत्त, उबारसवरिसाइ कायन्वा ॥ ४१ ॥

व्या० । शल्योद्धारणानिमित्तमालोचनार्थगीतस्यगीतार्थस्यगुरो-
रन्वेषणा तु गवेषणा पुनरुत्कर्षादुत्कृष्टतः कियात् क्षेत्रकाल-
विषयत्त्याह ।

योजनशतानि प्रतीतानि सप्त तु समैव यावत् तन्ना चादशाव-
र्षाणि संवत्सरान् यावत् कर्तव्या विधेयेति । इह च । शेष-
विशेषणानुपादानेन यद्गीतार्थग्रहणं कृतं तत्सकलोगुणयु-
क्ताचार्यालोचने संविद्यगीतार्थमात्रस्याऽप्यालोचनाऽच्चार्यत्वज्ञा-
पनार्थं यतः श्रूयतेऽप्यदतो गीतार्थसंविद्यप्राप्तिकसिरूपप्रव-
चनदेयतानामलोचनसिद्धानामयालोचना देया सशल्यमरणस्य
संसारकारणत्वादित्याह च ॥

(संविद्ये गीयत्येससई पासत्यमार्हं सा कर्त्तव्येति) गाथार्थः ॥
प्रवच० ब्रा० १२९ ॥

(तथा च व्यवहारकल्पे विहारालोचनामधिकृत्य—) १
व्य० उ० १ ॥

पक्खियचउवसंवच्छर, उकोसं वच्छरउकोसं बारसएह-
वरिसाणं । समणुणा आयरिया, फरुगपतितायविमंति ॥

समनोहा एकसंभोगिका आचार्याः परस्परं तथा स्पर्शकप-
तयश्च स्वमुद्राचार्यस्य समीपे पाक्षिके तत्राभावे चातुर्मासिके
तत्राप्यभावे सांवासरिके तत्राप्यसत्ययदा (उकोस) मित्या-
दि ॥ उत्कर्षतो ह्यदशजिर्वर्षैः सृष्टं वृद्धी तृतीयायै प्राकृतत्वा-
द्द्राव्यागत्य विहार विकटयंति प्रकटयंति । आलोचयतीत्यर्थः ।
एव गाथाकारार्थः । जाचार्यो वृक्षसंप्रदायादवमातव्यः ॥

सवायं संजोइया आयरिया पक्खिए आलोएंति
उमोयएयणीयस्स आलोएइ । रायणिताविओ मराय-
णियस्स आलोएइ जइसेरायणिओ नाच्छि । जइ पुण
ओमराणितोविओगो वा गीयन्तो न जवइ । तां वा
चउम्मासिए आलोएइ तथा वि असंवच्छरिए तथा वि
अतमीए जन्थ मिलाइ रायणियस्सओ मगीयत्यस्स वा
तत्थ उकोसेणं बारसहिं वरिसहिं दूरतोवि आगंतुं
आलोएयन्वं । फरुगयइहिं वि आगंतुं आलोएयन्वं
फरुगयइयावि आगंतुं पक्खियाइ अमूलायरियस्स समीवे
आलोएंति इति ॥

तथा च व्यवहारस्त्रम ॥

जे जिकवु अन्नयरं आकेसगणं पमिसेक्त्ता इच्छेज्जा
आलोइत्तए जन्थेव अप्पणो आयरियं उवज्जाए पासि-
ज्जा कण्णइ तेसिं तिए आलोइत्तएवा पक्कमित्तए वा
विउदित्तए वा सोहित्तए वा अकरणाए अञ्जुहित्तएवा

अहारिहं तवोक्तं पायच्छित्तं पवित्रजित्तं वा णो
 चैव णं अप्पणो आयारियं उवज्जाए पासेज्जा जत्थेवं
 संजोइयं बहुस्सुयं बहु आगमं पासेज्जा कप्पइ से तंम-
 त्तिए आलोइत्तए वा जाव पक्किमित्तए वा णो चैवणं
 संजोइयं साहम्मियं बहुस्सुयं बहुआगमं पासे जाव जत्थे
 व अमंजोइयं साहम्मियं बहुस्सुयं बहुआगमं पासेज्जा
 कप्पइसेवं संजिएआलोइत्तए वा जाव पवित्रजित्तए वा णो
 चैवणं अमंजोइयं साहम्मियं बहुस्सुयं आगामियं पासे-
 ज्जा वा सारूवियं बहुस्सुयं बहुआगमं पासेज्जा कप्प-
 इ तंमंतिए आलोइत्तए वा पक्किमित्तं वा जाव पवित्र
 जीत्तए वा णो चैवणं सारूवियं बहुस्सुयं वज्जागमं पासे
 ज्जा जत्थेव समणो वासगंपच्छा कंरुबहुस्सुयं वज्जाग
 म पासेज्जा कप्पइ से तंमंतिए आलोइत्तए वा जावपवि
 त्रजित्तए वा णो चैवणंसमणो वासगं पच्छाकंरुं बहु-
 स्सुयं वज्जागमं पामिज्जा जत्थेव दसमं जावियाइं चेइया
 इ पासेज्जा कप्पइ मे तंमंतिए आलोइत्तए वा जावपवि
 त्रजित्तए वा णो चैव समजावियाइं चेइयाइं पासेज्जा
 बहियागामस्स वा जाव सन्निवेसस्स वा पाण्णानिमुहे वा
 उट्ठाणानिमुहे वा करपल्लपरिमाहियं मिरसावत्तं मत्तए
 अंजलिक्कट्टु कप्पइ सेएएवं ववइत्तए एवइयामे अवराहा
 एवं तिववु ता य अहं अवरुद्धे अरिहेताणं मिच्छाणं
 अंनिए आ लोएज्जा पक्किमेज्जा निंदेज्जा जाव पाय-
 च्चित्तं पवित्रेज्जेज्जासिचिंमि ॥ ३३ ॥

व्याख्या । भिक्षुन्यतरत् अकृत्यस्थानं संविधा प्रतिसेव्य
 इच्छेत् । आलोचयितुं स धाढोचयितुं भिक्षु र्यत्रैवामनःका
 योपाध्यायापदेयस्तत्रैव गत्वा तेषामंतिके समीपे आलोचयेद्
 नीचारं जातं वक्षसा प्रकटीकुर्वान् प्रतिक्रामेन्मिथ्यादुष्टं
 तद्विषये दद्याद्यावत्कारणान् मिदं उवाच गरुडेज्जा विच्छेज्जा
 विसोहेज्जा । अकरुणाए अवलुहेज्जा अहारिहं तया-
 कम्मं पायच्छित्तं पवित्रज्जेज्जा) इति परिग्रहः । तत्र
 निदाद्यात्मसाक्षिकं जुगुप्सेत् गर्हेत् गुरुसाक्षिकं निद्यात्
 इह निदनगर्हणमपि तात्त्विकं तदा प्रभवति यदा तत्करणतः
 प्रतिनिवर्तते ॥ तत आह (उवज्जेज्जा) इति तस्माद-
 कृत्यप्रतिसेवनात् ध्यावर्ततं निवर्तनं । व्यावृत्तावपि कृतात्
 पापात्तदा मुच्यते यदात्मनो विशोधिमवर्ति । तत आह ।
 आत्मानं विशोधयेत् । पापमलस्फोटनतो निर्मलीकुर्यात् । सा
 च विद्युत्किरणः करणनायामुपपद्यते । ततस्तामेव । पुनः
 करणतामाह । अकरणतया पुनरन्युत्तिष्ठेत् पुनरकरणतया
 भन्युत्थानेऽपि शिक्षोधिः प्राक्क्षित्तप्रतिपत्तिर्भवति । तत आह
 यथाहं यथायोग्यं तपः कर्म तपोग्रहणमुपलक्षणं देशादिकं
 प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यते । यादं पुनरात्मीयेषां चार्योपाध्यायेषु
 मत्सु अन्येषामंतिके आलोचयति । ततः प्रायश्चित्तं तस्य चतु-
 र्गुरुं यदि पुनरात्मन आचार्योपाध्यायाच्च पश्येत् अभावाद्बु-
 द्धव्यवधानतो वा ततो यत्रैव सांभोगिकं साधार्मेकं विशिष्टसा-
 माख्यरीनिष्पन्नं बहुभूतं छेदग्रथादिकुराक्षं उद्धृष्टमकमुद्यत्तवि-

हारिणं पात्रांतरं बह्वागममर्थतः प्रत्यूनागमं पश्येत्तस्याऽतिके
 आलोचयेद्वापि यावत्करणात्पक्किमेज्जा इत्यादि पदकदंब-
 कपरिग्रहः । यदि पुनस्तस्य जावे अन्यस्य सकाशे आलो-
 चयति । तदा चतुर्गुरुं वक्तव्यं । सांभोगिकसाधार्मेकबहु-
 तस्यांतिके तस्याऽप्यभावे सारूपिकस्य बहुभूतस्यांतिके
 समानांतरं सरूपं तत्र भवः सारूपिको वक्ष्यमाणस्वरूपः
 तस्याऽप्यभावे यत्रैव सम्यग्भाषितानि जिनवचनवासितानि
 करणानि दैवतानि पश्यति तत्र गत्वा तेषामंतिके आलोच-
 येत् तेषामप्यभावे बहिर्गामस्य यावत्करणान् ॥

नगरस्स वा निगमस्स वा रायहणिए वा खेरुस्स वा ।

पट्टणस्स वा दोएणमुहस्स वा असमस्स वा संवाहस्स
 वा संनिवेसस्स वा ॥

इतिपरिग्रहः प्राचीनाभिमुखो वा उदीचीनाभिमुखो वा सूर्य-
 विगजिमल उत्तरदिगभिमुखो वा इत्यर्थः ॥ इह चिरंतनया
 करणेषु दिश्यापत्त्रियामभिधेयामासीन्प्रत्ययः स्वार्थे भवति ।
 तत एव निर्देशः । पूर्वोत्तरादिग्रहणमालोचनायामेतयोरेव
 दिशयोरुक्त्यात् । करतश्चाज्यां प्रक्षेपेण गृहीतः करतलप्र-
 गृहीतः । तं तथा शिरस्यावतो यस्य स शिरस्यावर्तः कंठे
 काष्ठवदनुकसमासः । तं मस्तके अंजलिं कृत्वा एव वक्ष्यमा-
 णरीत्या वदत ॥

तामेव शीतिं वशीयति । एतावतो मे ममापराधाः ए-
 तावत्कृत्व एतावतो वागान् यावद्दहमपराध एवमपराध ए-
 वमहेतां तोर्येकृतं कथंभूतानामित्याह । सिद्धानामुपगतम-
 लकल्पकानामंतिके आलोचयेदित्यादि पूर्ववक्ष्यं स्वस्मैकार्यः ॥

अधुना निर्युक्तिभाष्यविस्तरः । तत्र यदुक्तमकृत्यं स्थानं से-
 वित्वति तद्विषयमुपदर्शयति ।

अक्षयं तु अकिञ्चं, मूलगुणे चैव उत्तरगुणे य ।

मूलं व सन्वदेसं, ए मेव य उत्तरगुणेषु ॥

अन्यतरदकृत्य पुनः सूत्रोक्तं मूलगुणे मूलगुणाविषयमुत्तरगुणे
 वा उत्तरगुणाविषयं वा तत्र मूलं मूलगुणाविषयं सर्वदेशं वा
 सर्वथामूलगुणस्याच्छेदं देशतो वा इत्यर्थः । एवमेवानेव प्र-
 कारण उत्तरगुणेष्वपि द्वैविध्यं ज्ञायनीयं । तद्यथा । उत्तरगु-
 णस्याऽपि सर्वतो देशतो वा उच्छेदेर्नात तत्रैव व्याख्यानान्तर-
 माह ॥

अहवा पणगादीयं, मासादीयं वावि जाव उम्मासा

एवं तथारिहं खनु, उेदादि चउाहवेगथरं ॥

अथवेति अकृत्यस्य स्थानस्य प्रकारांतरतोपदर्शने पंचकाशि-
 कं रात्रिदिवपंचकप्रवृत्तिप्रायश्चित्तस्थानमकृत्यं स्थानं यदि वा
 मासादि तच्च तावद्यावत्पणमासाः । एतत् खनु अकृत्यस्थानं
 तापादे तपोरूपप्रायश्चित्ताहंयादि वा उेदादीनां चतुर्णां प्राय-
 श्चित्तस्थानमकृत्यस्थानं तदेवमधिकृत्य स्थानं व्याख्याय यथा-
 स्वकीयाचार्योपाध्यायादीनामदर्शनं संभवति । तथाप्रति-
 पादयति ॥

आउमवाधायं, वाहुहृहगीयं चपत्तकाळं तु ।

अपरकममामज्ज व, मुत्तमिणंतादिमा जाव ॥

स्वकीयानामाचार्योपाध्यायानामायुषो व्याघातोऽभवत् । जी-
 वितस्य बहुधातस्कुलत्वात् यदि वा तस्यैवाऽलोचकस्यायु-
 र्यावदाचार्योपाध्यायादिसमीपे गच्छति तावत् न प्रभवति
 स्तोकावशेषत्वात् । तत आयुषो व्याघातं वा आश्रित्य तथा

भविष्यति कालो यत्र दुर्लभो गीतार्थः आलोचनाईस्तत एष्यन्तं कालमधिकृत्य दुर्लभं गीतार्थं चाश्रित्य तथा जंघाबन्ध-परिहान्या रोगातंकेण वा जातोऽपराक्रम आलोचकस्ततस्तं वा प्रतीत्य सूत्रमधिकृतं प्रवृत्तं यावद्विशदिसूत्रं । अत्र पर आह । ननुपूर्वमेकाकिविहारप्रतिमासूत्राणि व्याख्यातानि । यथा एकाकिविहारे दोषाः । तदनंतरं पार्श्वेणादिविहारोऽपि प्रतिषिद्धः । ततो नियमाद्गच्छे वस्तव्यमिति नियमितं । एवं च नियमिते कथमेकाकी जातो येनोच्यते यत्रैवात्मन आचार्यो-पाध्यायान्पश्येत्तत्रैव गत्वा तेषामंतिकं आलोचयदित्यादि ।

अत्र सूरिराह ॥

सुत्तमिणं कारणियं, आयारियादीण जत्थ गच्छंमि ।

पंचएहं हो असती, एगो व जहिं न बसियव्वं ॥

सूत्रमिदमधिकृतं कारणिकं कारणे जवं कारणिकं कारणे सत्येकाकिविहारविषयमित्यर्थः । इयमत्र भावना । बहुनि ख-ल्व्याशवादीनि एकाकित्वकारणानि ततः कारणवशातो यो जात एकाकी तद्विषयमिदं सूत्रमिति न कश्चिदोपः अशिवा-दीनि तु कारणानि मुक्त्वा आचार्यादिविरहितस्य न वर्तते वस्तु तथा चाह । यत्र गच्छे पंचानामाचार्योपाध्यायगणा वच्छेदिप्रवृत्तिस्त्विद्विरूपाणामसदभावो यदि वा यत्र पंचानाम-न्यतमोऽप्येकोन विद्यते । तत्र न वस्तव्यमनकदोषसम्प्रजाप्ता नैव दोषानाह ।

एवं असुजगिद्वाने परिमकुलकजमादिवगउ ।

अस्यस्ततिसद्वत्सा जीवियथाते चरणयातो ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण एकादिहीने गच्छे एकोऽशुभकार्ये मृतक-स्थापनादौ अपरो लहानप्रयोजनेष्वन्यः परिज्ञायां हृतभक्तप्र-त्याख्यानस्य देशनादौ अपरः कुलकार्यादौ व्यग्र इति । अन्य-स्य पंचमस्याऽप्यन्यावस्थाप्राप्तस्य आलोचनाया असंभवेन सन्यस्य सतो जीवनाशे चरणव्याघातश्चरणगात्रभ्रंशश्चरण-भ्रंशे च शुजगतीविनाशः । अत्र पर आह ॥

एवं होइ विरोहो आलोचनापरिणतोउ सुच्छोउ ।

एगंतेण पमाणं परिमाणो वीन खबु अम्हं ॥

नन्वेवं सति परस्परविरोधस्तथाहि भवतिरिदानीमेवमुच्य-ते । सशल्यस्य सतो जीवितनाशे चरणभ्रंशः । प्राकृत्येवमु-क्तमदत्तालोचनेऽप्यालोचनापरिणामपरिणतः शुद्ध इति ततो भवति परस्परविरोधः । अत्र सूरिराह (एगंते णेत्यादि) न खल्वस्माकं स्वशक्त्यनिगुहनेन यथाशक्तिप्रवृत्तिविरहितः क-वलपरिणामः एकांतेन प्रमाणं तस्य परिणामाभासत्वात्किनु सूत्रं प्रमाणं कुर्वतो यथाशक्तिप्रवृत्तिसमन्वितः । नचैकाद्यभावं गच्छे वस्तु सूत्रमनुवर्तते । ततस्तस्य तात्त्विकपरिणाम एव नेति सशल्यस्य जीवितनाशे चरणनाशः । पुनरपि वक्तव्या-तरं विवक्षुः प्रश्नमुत्थापयति ।

चोयग किं वा कारण, पवएह सती तहिं न बसियव्वं ॥

दिहंता वाणियए, पिंमियअत्थे बसिउकामो ॥ १ ॥

चादक आह ॥ यत्रपंचानां परिपूर्णानामसदभावः तत्र न व-स्तव्यमित्यत्र किंवाकारणं को नाम दोषः ॥ सूरिराह ॥ अत्र अधिकृतार्थं वाणिजोपीभित्तार्थेन वस्तुकामेन दृष्टान्तः ॥ उप-मागाथायां सप्तमी तृतीयायें ॥ इयमत्र भावना ॥ कौऽपि व-णिक तेन प्रभूतार्थे पोभित्तस्ततः सोऽचिनयत्कुत्र मया वस्त-व्यं यत्रैनमर्थं परिचुजेऽहमिति ततस्तेन परिचिन्त्यदं निश्चिन्त्ये ॥

तत्थ न कणइ वासो आहारो जत्थ नत्थि पंच इमे ।

राया वेज्जाधणिमं नेवइया रूवजक्खा य ॥

तत्र गमनं कल्पते वासो यत्रैवे वक्ष्यमाणाः पंच नाभाराः । केते इत्याह । राजा नृपति र्वैद्यो भिषक् अन्ये च धनवन्तो नैतिका नीतिकारिणो रूपयक्षाः धर्मपाठकाः कस्मादिति चेदत आह ॥

दविणस्स जीवियस्स व,वाधातो होज्ज जत्थ नत्थेतो ।

वाधाए एगतरस्स, दव्वसंधामणा अफल्ला ॥

यत्र नसंन्येते राजादयः परिपूर्णाः पञ्च नियमतो दविणस्य धनस्य जीवितस्य वा व्याघातो भवेत् वैद्येन विना जीवितस्य राजादिजिर्विना धनस्य व्याघातो चैकस्य धनस्य जीवितस्य वा द्रव्यसंघातना द्रव्योपार्जना विफलता परिभोगस्यासम्भवा-दथवा ॥

रप्पा जुवरप्पा वा, महरयय अमच्चतहकुमारैहिं ।

एएहिं परिग्गहियं, वमेज्ज रज्जं गुणविमालं ॥

राज्ञा युवराजेन महत्तरकेनामात्येन तथाकुमारैरेभिः पंच प-रिगृहीत राज्यं गुणविशालं जवति गुणविशालत्वात् तद्वत्सत् आचार्योपाध्यायप्रवर्तिस्थविरगीतार्थोन् प्रतिपाद्य १ व्य० उ १ एवमाचार्यपंचकसमेते गच्छे वस्तव्यं । यदि पुनः किञ्चिदप-राधं प्राप्तो जवति गच्छेच्च पंचकपरिहीनस्तदाय दृष्टान्तः ।

जह पंचकपरिहीणं, रज्जंमरजयवोरेउव्विगं ।

उग्गहियमगरुपिरुगं, परंपरवच्चए मांमि ॥

यथा राज्यं राजादिपंचकपरिहीनं संतं रुमरं स्वदेशांतरां विप्रवः जयं परचक्रसमुत्थं तत्स्काराश्चांगस्तेरुद्धिप्रमुपगत प-रित्यज्य आत्मीयं ब्रह्मकटपिटकमुद्वृष्ट्वा परंपरंस्वामिनं द्राग व्रजति यत्र स्वास्थ्यं लभते ।

इयंपंचकपरिहीने, गच्छे आमन्नकारणे माह ।

आलोचनामद्वहंतो, परंयाव वसिच्छे ॥

इत्येवमनेन दृष्टान्तप्रकारेण पंचकपरिहीने आचार्यादिपंचक विरहिते गच्छेप्रायश्चित्तस्थानमापन्नः साधुः कारणेन प्रागु-क्तेन आयुर्व्याघातादिरूपेण निजाचार्यादीनामंतिकं आलोचना मल्लभमानः सूत्रोक्तया नीत्या परंपरमन्यसांज्ञेगिकादिकं तावद्भजति यावत्सिद्धात् गच्छति । एतदेव सविशेषमाह ।

आयगिण् आलोचना, पंचाहं अमति गच्छे बहियाजो ।

वोच्चेत्यचउल्लहुगा, गीयत्थे होति चउगुरुगा

आचार्येआचार्यसमीपे आलोचनादानव्या । गच्छे पंचानामा-चार्यादीनामसति गच्छाद्विर्गतव्यं इयमत्र भावना । प्राय-श्चित्तस्थानमापन्न साधुना नियमतः स्थकीयानामाचार्याणां समीपे आलोचयितव्यं तेषामभावे उपाध्यायस्य तस्याऽप्य-भावे प्रवर्तिनस्तस्याऽज्ञावे स्वविरस्य तस्याऽप्यज्ञावे गणाव-च्छेदिनः अथ स्वगच्छे पंचानामप्यज्ञावस्ततो बहिरन्यस्मि-न्सांज्ञेगिकं गंतव्यं । तत्राप्याचार्यादिप्रक्रमेण आलोचयितव्यं । सांभोगिकानामाचार्यादीनामभावे संविद्वानामसांज्ञेगिकानां समीपे गंतव्यं । तत्राप्याचार्यादिप्रक्रमेणालोचना प्रदातव्या । यदा पुनरुक्तक्रमोद्धेनेनालोचनां प्रयच्छति तदा प्रायश्चित्तं चतुर्लघु । तथा चाह (वावुच्छे चउल्लहुगा) इति व्यत्यस्ते विपर्यसे उक्तक्रमोद्धेने इत्यर्थः । अत्यारो लघुकाः लघुमासाः यदि पुनरुक्तक्रममुद्धेयन् अगीतार्थसमीपे आलोचयति । तदः

प्रायश्चित्तं चतुर्गुणं । एतदेवाह (गीत्ये होति चतुर्गुणा)
तदेवं संविमानां संभोगिकात् यावत् विधिरुक्तः ।
संप्रति शेषान्प्रति विधिमाह ॥

संविमे गीत्ये, सखिपच्छाकने य गीत्ये ।

परिकृते अन्तुष्टिय, असती अस्त्य तत्येव ॥

संविमे अन्यसंभोगिकवृत्तौ अस्ति अविद्यमाने पार्श्व-
स्थस्य गीतार्थस्य समोपे आशोचयितव्यं तस्मिन् अपि गीतार्थे
पार्श्वस्थे अस्ति सारूपिकस्य वक्ष्यमाणस्वरूपस्य गीतार्थस-
मीपे तस्मिन् अपि सारूपिके अस्ति पश्चात्कृतस्य गीतार्थसमीपे
आशोचयितव्यं । एतेषां च मध्ये यस्य पुरत आशोचना दानुमित्य
ते । तमन्युत्थाप्य तदनंतरस्य पुरत आशोचयितव्यं । अन्य-
न्यान् नाम ध्वनकप्रतीकनादिकं प्रत्यन्युपगमकारोपणा ॥
तथा आह । (परिकृते अन्तुष्टिय) अन्युत्थितं वदनाप्रतो
कृतादिकं प्रति कृता न्युपगमेऽतिक्तांतो ज्ञात् नान्यथा अय
ते पार्श्वस्थादय आत्मानं हीनगुण पश्यतो नान्युत्तिष्ठति तत
आह (असति) असति अविद्यमाने अन्तुत्थाने पार्श्वस्था-
दीनां निषद्यामारच्य प्रणाममात्रं कृत्वा शोचयनीयमितरस्य
तु पश्चात्कृतस्य इत्वरसामायिकारोपणं सिंगप्रदानं च कृत्वा
यथाविधि तदंतिकमाशोचनीयं (अस्त्य तत्येव) यदि
पार्श्वस्थादिकोऽन्युत्तिष्ठति । तदा तेनान्यत्र गंतव्यं येन
प्रवचनत्राघवं न जवति । तत्र च गत्वा तमापन्नप्रायश्चित्तं
शुद्धतपो वहति आसादिमुत्कर्षतः वागमासपर्यवसानं यदि
वा प्रागुक्तस्वरूपं परिहारतपः । अथ सनाऽन्युत्तिष्ठति शुद्धं च
तपः । तन प्रायश्चित्तं दत्तं ततस्तत्रैव तपो वहति । एतदय
अस्ति इत्यादिकं व्याख्यानयति ॥

असती सिंगकरणं, सामाद्य इत्तरं च कृतिकम् ।

तत्येवय मुक्तवो, गवेमगा जाव सुहदुक्खे ॥

अस्ति अविद्यमानं पश्चात्कृतस्याऽन्युत्थाने गृहस्थत्वात्
सिंगकरणं इत्वरकाप्र सिंगसमर्पणं तथा इत्वरमित्तरकाप्र
सामायिकमारोपणाय । ततस्तस्यापि निषद्यामारच्य कृति
कर्म ध्वनकं कृत्वा तत्पुरत आशोचयितव्यं । तद्वमसतीति
व्याख्यातमनुना तत्रैवति व्याख्या । यदि पार्श्वस्थादिको
नान्युत्तिष्ठति शुद्धं च तपस्तेन प्रायश्चित्तं तथा दत्तं ततस्तत्रैव
तत् शुद्धं तपो वहति यावत्तपो वहति । तावत्तस्याशोचना
प्रदायिनः सुखदुःखं गवेषयति । सर्वमुद्धतं वहतीत्यर्थः ।
पश्चात्कृतमेव विधिमाह ॥

सिंगकरणं निसेज्जा, कृतिकम्ममणिच्छतो पणामो य ।

एमे व देवयाए, न वरं सामाद्यं मुत्तु ॥

पश्चात्कृतस्येत्वरकाप्रसामायिकारोपणपुरस्सरमित्तरकाप्र
सिंगकरणं रजोहरणसमर्पणं तदनंतरं निषद्याकरणं ततः
कृतिकर्म ध्वनकं दातव्यं । अथ स ध्वनकं नेच्छति । तत-
स्तस्य कृतिकर्ममनिच्छतः प्रणामो वाचा कायेन प्रणाममात्र
कर्त्तव्यं पार्श्वस्थादेरपि कृतिकर्म्ममनिच्छायां प्रणामः कर्त्तव्यः ।
पश्चमेव अननैव प्रकारेण देवताया अपि सम्यक्त्वभावितायाः
पुरतः आशोचयति ते धरसामायिकारोपणसिंगसमर्पणं न च
कर्त्तव्यमधिरतत्वेन तस्यास्तद्योग्यताया अजाघात् । यदुक्तं
(गवेषणा जाव सुहदुक्खं) इति तद्व्याख्यानयति ॥

आहारजवाहिसेज्जा, एएसणमार्दीसु होइ जइयव्वं ।

आणुभोयणकारावण, सिक्खत्तिपयम्मिं सो सुद्धो ॥

आहारः पित्र उपधिपात्रनिर्योगादिः शय्या वसतिरूपणाश-
ब्दः प्रत्यकमभिसंबध्यते । आहारैषणायामुपत्येषणायां शय्य-
षणायामादिशब्दादिनयवैषावृत्त्यादिषु च भवति । तेन यति-
तव्यं कथमित्याह । अनुमोदनेन कारापणेन च । किमुक्तं भव-
ति । यदि तस्याऽशोचनाईस्य कश्चिदाहारादीनुत्पादयति ।
ततस्तस्यानुमोदनाकरणतः प्राप्ताहने यतते । अन्यथाऽस्यः
कश्चिदुत्पादयति ततः स्वयमाशोचक आहारादीन् शुद्धानु-
त्पादयति । अथ शुद्धं नेत्युच्यते । ततः आहारात् प्राप्ताहक-
ल्पिकानप्याहारादीन् यतनया उत्पादयतीति । अथाकल्पिका
नाहारादीनुत्पादयतः तस्य महती मत्तिनतोपजायते । अथ च-
स शुद्धिकरणार्थं तदंतिकमागतस्ततः परस्परधरोधः । अप्राह
(सिक्खत्तिपयम्मिता सुद्धो) यद्यपि नाम तस्याशोचनाई-
स्यायायाक ल्पिकानप्याहारादीनुत्पादयति । तथाप्यासेवना-
शिक्षा तस्याऽतिके क्रियते । वितिपदे अपवादपदे स तथा
वर्तमानः शुद्ध एव एतदेव भाषयति ॥

चोद्यसे परिवारं, अकरमाणे जणाए वा सट्ठे ॥

सव्वोच्छिन्निकरिस्स उ, सुयजत्तीए कुणहय्यं ॥

प्रथमतः । स तस्याशोचनाईस्य परिवारं वैषावृत्त्यादिकम-
कुर्वतं चोदयति शिक्षयति । तथा ग्रहणासेवना शिक्षानि-
ष्णात एव तत एतस्य विनयवैषावृत्त्यादिकं क्रियमाणं महानि-
र्जराहेतुरिति । एवमपि शिक्षमाणो यदि न करोति । ततस्त-
स्मिन्नकुर्वणे स्वयमाहारादीनुत्पादयति । अथ स्वयं शुद्धं
प्रायेग्यमाहारादिकं न लज्जते । ततः आहारा भणति प्रहाप-
यति प्रहाप्य च तेन्योऽकल्पिकमपि यतनया संपाद-
यति नच वाच्यं तस्यैवं कुर्वतः कथं नदोषो यत आह
(अव्वोच्छिन्नोत्थादि) अव्यवच्छिन्निकरणस्य पार्श्वस्थादः
श्रुततत्त्वा हेतुनतया अकल्पिकस्याप्याहारादः श्रुतमत्तथा
पूजां कुर्वन् यूयं नच तत्र दोषपक्षमापि । इयमत्र भावना ॥
यथा कारणे पार्श्वस्थादीनां समोपे सूत्रमर्थं च गृहणानोऽक-
ल्पिकमप्याहारादिकं यतनया तदर्थं प्रतिसेवमानः शुद्धो ग्रह-
णशिक्षायाः क्रियमाणत्वादेवमाशोचनाईस्याऽपि निर्मितं
प्रतिसेवमानः शुद्ध एव आसेवनाशिक्षायास्ततस्समीपे क्रियमा-
णत्वादिति । एतदेव स्पष्टतरं भाषयति ॥

दुविहा सती एतेभिं, आहारादी करेइ सव्वेभिं ।

पणहाणी य जयंतो, अत्तट्ठाए वि एमव ॥

इह परिवाराभावे तस्याऽशोचनाईस्य कर्त्तव्यमिति सामा-
चारो तेषां च पार्श्वस्थादीनां दुविहा असती इति परिवारा-
भावो द्विविधः । विद्यमानाभावोऽविद्यमानाभावश्च । विद्यमानः
सन् अभावोऽसद्व्यवृत्त्यादेरकरणात् विद्यमानाभावः ।
अविद्यमानः सन्नभावोऽविद्यमानाभावः । तत्र द्विविधेऽप्यभावे
(स) तस्याशोचनाईस्याहारादिकं सर्वकल्पमकल्पिकं वायतनया
करोति उत्पादयति । यतनया कथमकल्पिकमुत्पादयति इति
चेदत आह । पंचकहान्या यतमानः । किमुक्तं भवति । अप-
रिपूर्णं मासिकप्रायश्चित्तस्थानप्रतिसेवनापत्तौ गुरुत्वाद्यवपर्याशो-
चनया पंचकादिपंचकहीनमासिकप्रायश्चित्तस्थानप्रतिसेवनां
करोति । तामपि यतनया पंचकग्रहणमुपलक्षणं तेन देशादि
हान्यापि यतमान इति उच्यते । एवं सर्वत्र न केवलमाशोच-
नार्थमेव यतते किं तु कारणे समुत्पत्ते आत्मार्यमव्येवमेवं
पंचकहान्या यतते इति । यदुक्तं सम्यक्त्वभावितायाः पुरत
आशोचयितव्यमेतदेव ज्ञापयति ॥

सम्यग्वाङ्मणीर्दोषेण, समत्पन्नो मत्वाज्जगः ॥ ५ ॥

तच्चिकित्सार्थमानीतो, वैद्यः सोऽपि च पृष्टवान् ।
किञ्चो स्त्वं चतुर्वान् ब्रूहि, सोऽप्यज्ञापत ब्रज्जया ॥५॥
कंदमलफलाद्वारा, रतापसा यत्प्रचुञ्जते ।
तच्छुक्ते न पुनस्तेन, कश्चित् मत्स्यजक्षणम् ॥ ६ ॥
वैद्याऽपि तस्य वाक्येन, ज्ञात्वा तं वातिकंज्वरं ।
तथाविधक्रियां चक्रे, नचाकृतञ्ज्वरमुक्तता ॥ ७ ॥
पुनः पृष्टोऽथर्वणेन, तदेवाख्यातवानसौ ।
चक्रे क्रियां मतामेव, विशेषान्त्वज्वरगुणः ॥ ८ ॥
अन्यदावेदनाक्रांतो जीतोऽसौ मृत्युराकृसात् ।
ब्रज्जां विहाय वैद्याय, न्यगादीन्मत्स्यजोजनं ॥ ९ ॥
ततोवैद्याऽन्यगादीन्, दुष्टु दुष्टु त्वया कृतं ।
यदीयंति दिनानीदं नाख्यातं रोगकारणं ॥ १० ॥
अधुनापि कृतं साधु साधो यत्साधितं त्वया ॥
निदानं ज्वररोगस्य, करोमीतो रुजः कृयम् ॥ ११ ॥
तस्योचिनं ततो वैद्यः, क्रियां कृत्वा तर्कं व्यधात् ॥
व्याधिन्वाधाव्यपेतांगं, पुष्टदेहं महोजममिति ॥ १२ ॥

(१६) अदत्तालोचने व्याधिरुष्टान्तजावना.

कंटगमादिषु वृद्धे, नेचरइ मयं नहोइ एकहए ।
कमठीज्यवणए, आगएणं खानियामरण ॥
इह किञ्च व्याधा वने संचरत उपानहौ पादेषु नापनहति मा
हस्तिन उपानहोः शब्दान् श्रोति । तत्रैकस्य व्याधस्याऽ
न्यदा वने उपानहौ विना परिश्रमतो द्वयोरपि पादयोः कंट-
कादयः प्रविष्टा आदिशब्दात् शृङ्ग किञ्चिन्नादिपरिग्रहः ॥
तान्प्रविष्टान् कंटकादीन्वय नोचरति । नापि भोजिकायै
निजजाययि व्याधिं कथयति । ततः स तैः पादतत्रपरिग्रहः
कंटकादितिः पीडितः सन् वनगतो हस्तिना पुष्टो धावता
प्रेर्यमाणो धावन् कमठीकृतः स्थले कमठे इव मंदगतिरुत्प-
ततः प्राप्नो हस्ती प्रत्यासन्नं देशमिति जानन् शुधाक्लान्तगत्वा
(आगएण) मितिवैकल्यं प्राप्तः । ततो मरणमेष गाथाकुरा-
धः । जावार्थस्त्वय ।

एगो बाहो उवाहणातो विणावणे गतो तस्म पाय-
तज्ञा कंटगादिणं जरिया ते कंटगाइयानो सयमुचरियानो
विय बाहीए उद्वगाविया अन्नया वणे संचरतो हत्तियणा
दिहो तो तस्म धावतस्म कंटगाइया इतरमंसं पविच्छ ।
ताहे अतिदुक्खेण अदितो महापायवो इवाच्छिन्नमूत्रो
हत्तियजणं पवेयणत्तो पमितो हत्तियणा विणासितो ॥
वितिए मयमुचरती अणुडिए जोइयाए नीहरइ ।
परिमइएदंतमझादि पूर्णं वणगयपझातो ॥

अन्यो द्वितीयो व्याध उपानहौ विना वने गतः । तस्य वने
संचरतः कंटकादयः पादतत्रे प्रविष्टा स्तान्स्वयमुचरति ये च
स्वयमुचरन् न शक्तान् अनुदधुतान् भोजिकया निजभार्यया
व्याधा नीहारयन्ति निष्काशयन्ति तदनंतरं तेषांकंटकादिवेध-
स्थानानामगुष्ठादिना परिमर्दनं तदनंतरं दंतमझादिना चादि-
शब्दात् । कर्णमझादिपरिग्रहः । पूर्णं कंटकादिवेधानां ततोऽ
न्यदा वनगतः सन् हस्तिना पृष्टोऽपि पशयितो जातो जीवि.

तस्यमुखानामाजागी एष दृष्टांतः । सांप्रत दार्ष्टान्तिकयाज-
नामाह ॥

बाह्याणी साहू, बाहिगुरुकंटकादिअवराहा ।

मोही य ओमहाऽ, पसन्थनाएण वणतो उ ॥

व्याधस्थानीयाः साधवः व्याधस्थानीयो गुरुः कंटकादि-
स्थानीया अपराधा औषधानि दंतमझादीनि तत्स्थानीया
शोधिः अत्र द्वौ व्याधदृष्टांतौ प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च आद्योऽप्रशस्तो
द्वितीयः प्रशस्तः । तत्र प्रशस्तेन ज्ञातेन दृष्टान्तोपनयः क-
र्तव्यः । आचार्योऽपि यदि तान् उपेक्षते ततः कंटकादीनाम-
पेक्षको व्याध इव सोऽपि दुस्तरामापदमाप्नोति । तथा
चाह ॥

परिसेवते उवेकवइ नयणं ओवीलए अकथ्यतो ।

संसारहत्यहत्थं पावति विवरीयांमयरांवि ॥

इतरोऽपि आचार्योऽपि तुशब्दोऽपिशब्दार्थः । यः प्रतिसेव-
मानात् उपेक्षते ननु निरर्थकं न वा कुर्वतोऽकुर्वाणात् प्रायश्चि-
त्तमुत्पीडयति । न भूयः प्रायश्चित्तदानद्वेन तामयन् कारयति
सविपरीतमार्थपदस्य हि यद्वैकमीत्या परिपासनफलमधि-
गत् मंजुगमनं तद्विपरीतं मंसत् एव हस्तिहस्तं प्राप्नोति ।
दुस्तरं संसारमागच्छतोति भावः । उपसहारमाह ॥

आलोचयणालोचयणदोसा य, गुणा य वामया एए ॥

एते अनन्तरोदिता आलोचनायां गुणा आलोचनायां दोषा व-
र्णिताः उ० १ आगमव्यवहारिणां सकाशं आलोचना (आगम-
नववहारि) शब्दः ॥

इदानीं आगमव्यवहारिणामभावे समयानुसारिणो कृष्टश्रुतानां
श्रुतव्यवहारिणां सन्निरावाज्ञायत इति । जीन. ।

(१७) स्वगणपरगणवाभियानां समीपे आलोचना.

स्वगणपरगणवासिकानां समीपे आलोचनाऽङ्गचूडिका-
याम् ॥

कहणं जेतं सहस्रवे आयरिय उवज्जाए पमायवेंत । स-
गण परगण वाभियानं समीपे पावं आलोचज्जा तएणं
अज्जसुहम्मे जव एवं वयासी । जव जिणसामणे ववहारो
वज्जवेंतो तिय निक्खं अण्णागदकम्मं अमत्तरं अकिच्च-
ट्ठाणं परिसेवित्ता आलोचज्जा तस्य पामेज्ज पुणो आय-
रियउवज्जायं बहुस्सुयं बहुआगमं कप्पइ से तस्संतिए
आलोचत्तए पमिक्कमित्तए गिदए गरिहारत्तिए त्रिओ-
दित्तए अकरणयाए अरुदित्तए अहारिहं पायच्छिन्नं
पमिक्कजित्तए जत्थेवणो आयरियउवज्जायं पामेज्ज बहु
स्सुयं बहुआगमं तत्थेव मंजोइय उवज्जाय आयरिय-
पामेज्ज बहुस्सुयं बहुआगमं कप्पइ से तस्संतिए जाव
पाम वज्जित्ता । १ । जत्थेणो मंजोय आयरियउवज्जायं
पामेज्ज तत्थेव अण मंजोइय आयरिय उवज्जायं पामे-
ज्ज तत्थेव बहुस्स आगमं तस्संतिं जाव पमिक्कजि-
त्तए । ६ । जत्थेव णो अममंजोइय आयरिय उव-
ज्जायं पामेज्ज तत्थेव सावयं पामेज्ज बहुस्सुयं तस्संति-
ए आलोचत्तए ॥ ४ ॥ जत्थेव णो सावयं जत्थेव सार
विह जत्थेव जत्थेव पच्चा कम्मजाव आलो० । ५ ।

जत्येव णो पञ्चा० । तत्ये समजावियाई चेइयाइ
पासिज्ज जाव कप्पइ जत्येवणो समजावियाई पासिज्ज
तत्येव गमेणगरस्म बाहिं माइणाजिमुहस्स वा उदीणा-
जिमुहस्स वा टिष्ठा अलोइज्जा जाव पानिबजिज्जा
एवं जंबू जहाविबपहारुदेसएपप्पत्तं तहा करिज्जा णोय
स्पासिंकि एसु रंजेज्जा ।

निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां च स्वपक्षपरपक्षयोरालोचना व्यव-
हारकल्पे तथा च व्यवहारसुष्ठु उ. ५ ।

जे निर्ग्रन्थानिर्ग्रन्थीज्यसंनोइया सियाणे एहं कप्पइ
अप्पमप्पं कप्पइ अणमणहस्स अंति ए आलोइत्तए अ
यिय इत्य केइ आलोचना रिहे कप्पति से तस्तंति-
आलोए तएणज्जिया इत्यं के इ अणो आलोचनारिहे
एवहं कप्पइ अप्पमप्पमांति ए आलोएत्तए ॥ १॥ ॥

व्य० ५ उ० अस्य सूत्रस्य संबंधप्रतिपादनार्थमाह ॥

थेरो अरिहं आलोचनाए आचारकप्पितो जोगो ।

साय न होइ विवक्खं नेव सपरके अगीएसु

स्वविरः पूर्व सूत्रे स्मिदितः स च आलोचनाया अहः सो-
ऽपि च योग्य आलोचनाया जवन्याचार कल्पक आचारप्रक-
ल्पा निधानाध्ययन धारी । तत एव सति सा आलोचना न विप
के नापि सपक्षे अगोप्यगीतायेषु भवति । तत्र संयता
संयतीनां विपक्षः संयत्यः संयतीनां । सपक्षः संयता
संयतीनां संयत्यः संयतीनां तत्र विपक्षे सपक्षे वा गीताये-
ष्वालोचनाप्रतिषेधार्थमधिकृतं सूत्रं व्याख्याय निर्ग्रन्थानिर्ग्र-
न्थी वा संभेगिका स्युस्तेषां (नोएहमिति) वाक्यालंकारे कश्च
ते अन्योन्यस्य पारस्पर्यस्यैतिकं आलोचयितुमगीतार्थत्वा-
त् अस्ति वेदश्च कश्चिदालोचनाई एवं सति न कल्पतेऽन्योन्य-
स्यांतिकं आलोचयितुमेव सूत्रसंज्ञेपार्थः ॥ सम्मोगीवनागं
सप्रपञ्चप्रतिपाद्य ॥

सांप्रतमालोचनाविधिमाह ॥

आलोचना सपक्षे, परपक्षे च नुगुं च ।

आणादी निव्वकह दि, विराहणं दट्टणं व जावसंबंधो ॥

आलोचना सपक्षे दातव्या । तद्यथा ।

निर्ग्रन्थो निर्ग्रन्थस्य पुरत आलोचयति । निर्ग्रन्थो निर्ग्रन्थ्याः
पुरतो यदि पुनर्विपक्षालोचयति । यथा निर्ग्रन्थे निर्ग्रन्थ्याः
पुरतो निर्ग्रन्थी वा निर्ग्रन्थस्य तदा प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकं
कित्वाज्ञाद्यश्च दोषा अशब्दैर्भिन्नक्रमः सचनर्थवर्थाजितः
कम्मदेवमत आह निव्वकहादि इत्यादि च चतुर्थव्रतानि-
आगमालोचयत्याः संयत्या निव्व कथादोषो भवति चतुर्थव्रता
तिचारकयतनस्तस्याः कदाचिदालोचनाधारस्य जावनेवो
भवतीत्यर्थः । आदिशब्दात् षष्ठी ज्ञाता सा यांचामिति कुर्या-
दिति परिग्रहः एवं सति शीघ्रं विराहणं दट्टणं भावसंबंधो
दृष्टिविकारेण मुखविकारेण वा स वा सा वा जाव दट्टा
मामिच्छतीत्यभिप्रायं ज्ञात्वा संबंधो घटना स्यात् एतदेव
व्याख्यानयति ॥

मूलगुणेषु चउत्थे, विगमिज्जे विराहणा हज्जा ।

नित्यकचिद्धिमहुरा, गतो च जावं वियाणंति ॥

मूलगुणेषु मध्ये चतुर्थे मूलगुणातिचारे विकल्पमाने आलो-

च्यमाने विराधना शीघ्रस्य भिन्नकथादिना प्रागुक्तस्वरूपेण
भवति तथा निव्वक्का घृष्टा सती यांचां या कुर्यात् तथा
दृष्टिरागतो मुखरागतो वा परस्य जावं विजानीते यथा मामेष
एवा वा इच्छतीति ततो घटना स्यात् न केवलमते विपक्षे
आलोचनायां दोषः किंत्विमेषापि तानेवाह ॥

अप्यवयविज्जया, पिल्लणया जप्पगासणे दोषा ।

वयणं वि होइ गुम्मा, नियए दोमे पगामिति ।

वंदत्ते वा उट्टे वा, गच्छो तह लहुसगत्तणाण गणे ।

विगमिंतिपि जज्जिउदुं, दद्वणुदाहकुवियन्नु ॥

यतः संयत्याः पुरतः प्रकाशने आलोचनायांमिमे दोषाः
तद्यथा अप्रत्ययः किंवा वराको जानातीति तदाज्ञातो यत्कि
मपि सा प्रायश्चित्तं ददाति तत्र विश्वासाभावः । तथा ज्ञेयोऽप
राधकरणे गुरुगरीयांसं दमं दास्यतीति महत्याशंका संयती
नां तु पुरुषस्य न जयमिति निर्जयता तद्वाच्यं ज्ञेयो-
त्तयोऽपराधकारण प्रवृत्तिस्तथा (पेल्लणयेति) यदि
महत्यायश्चित्तं ददाति ततः संयतो ज्ञेने न भवत्येतत्प्राय-
श्चित्तं किंविदमित्येवं प्रायश्चित्तस्य प्रेरणा । तथा वृत्ति-
न्यपि यदि संयतस्य पुरत आलोचयति ततः सा निज-
कान् दोषान् प्रकाशयती गम्या जवति यथा एकवारं
तावदिदमाचरितं ज्ञेयोऽपि संप्रति मया सह स समा-
चर्यतां पश्चात्प्रायश्चित्तं दास्यते इति चिंतयितायां संप्र-
दायात् व्याख्येया । यद्येव तर्हि कथं पूर्वमार्थिकाः चंदधुतम-
धीयन् कथं आलोचनां दृष्टुस्तदुत्तरमाह ।

ततो जाव अज्जरविबय, आगमववहारिणो वियाणत्ता ।

न जविस्मति दोसो, चित्तो वायंती उच्छेदसुयं ॥

यद्यप्यार्यरक्षितास्तावदागमव्यवहारिणोऽप्युच्यते आगमव्य-
वहारवृत्तेन विज्ञाय यथा एतस्याश्चंदधुतवाचनायां
दोषो न भविष्यतीति संयतीमपि उच्यते वाचयन्तिस्म ।

आरेणागमरहिया, मा विदाहिं नितो नवाएंति ।

तेण कं कुवंतं, सोहितु अपाणमाणीतो ॥

आर्यरक्षितादारत आगमरहितान्ततस्ते माच्छेदश्रुतान्वयनतः
संयत्या विज्ञास्यति विनष्टंतीति हेतोश्चेदश्रुतानि संयतीने
वाचयन्तीति । अत्राह । तेन उच्यते श्रुतान्वयनाभावेन कथं ताः
संयत्याऽजानानाः शोधि कुर्यन्तु । अत्राचार्य आह (ततो जाव
अज्जरविबयसग्राणे पगासइ सुवणत्ता । असतीए विवक्खंमि
वि एमेव य होति समणावि) यतः पूर्वमागमव्यवहारिणः
स्युच्छेदश्रुतं च संयत्याऽधीयन् ततो यावदाय्यरक्षितास्तावत्
वृत्तिन्याः स्वस्त्वानं स्वपक्षे संयतीनां प्रकाशने प्रकाशनाम-
कार्थः स्वपक्षाभावे विपक्षेऽप्यालोचितवन्त्यः भ्रमणयः । एव
मेव भ्रमणा अपि जघंति ज्ञातव्याः । किमुक्तं जवति । भ्रमणा
अपि सपक्षे आलोचितवन्तस्तदज्ञाने विपक्षेऽपि भ्रमणी नां प-
श्चे इत्यर्थः दोषाभावात् । आगमव्यवहारिभिर्हि दोषाभावम-
वबुध्य उच्यते श्रुतवाचना संयतीनां दत्ता नान्येथिति । आर्यरक्षि-
तादारतः पुनः भ्रमणानामेव समीपे आलोचयति भ्रमणयोऽपि
भ्रमणानामागमव्यवहारश्चेदादौ परमतमाशङ्क्य दूषयति ॥

मेहुणवज्जं आरेण, केइ समणेसु ता पगासंति ॥

तंनु न जुज्जइ जम्हा, लहुसगदोसा सपक्खेवि ॥

आर्यरक्षितादारतः भ्रमणेषु भ्रमणानां पार्श्वे ताः भ्रमणयः
प्रकाशयन्त आलोचयन्ति मेधुनवर्ज्यं मेधुनं पुनः भ्रमणयः भ्रमणी-

नामेय सकाश आलोचयति इति केचिद् व्याचक्षते तन् न युज्यत
यस्मात् सधुस्वकदाशः सपःऽपि । किमुक्तं भवति । भ्रमण्या
ऽपि स्वक उद्युदापतस्तुत्वरूपस्वकदाशतःपरिस्फावित्वं कुर्युः
परिभक्त वा समुत्पादययुस्तस्मात्संयुतमपि भ्रमणानामेवांतिकं
विकटनीयं ।

असती कर्मजोगी, पुण मुक्तं संकियाई ठाणाई ॥

आइसो धुवक म्मय. तरुणी येरस्स दिट्ठिपेइ ॥ ? ॥

आथराक्षितकाशेऽपि यदि संयत्या मङ्गणापरधभाशोचयि-
तव्यस्तर्हि संयत्याः सकाशे आलोच्यन्ते । तस्याऽस्ति अन्ता
व यः कृतयोगी कृतः सूत्रतोऽर्थतश्च वेदप्रयथः स्थविरस्तस्य
समीपे आलोचयति नवरं शक्तितानि स्थानानि यथ्यमाणानि
शून्यगृहादीनि मुक्त्वा किन्वाचीणे उचिते प्रदेशे आलोचयितव्य
यत्र ध्रुवकर्मिका दृष्टिपथ वर्तते दृष्ट्या पश्यति न तु गणोति ।
तत्र जवनिकांतरिता आलोचयति । तरुणो धेरस्येत्येष तृतीयभ
ग उपासः । स च शेषभंगानां त्रयाणामप्युपपन्नकणं । ते चमे ।
स्थविरा स्थविरस्यालोचयति ? स्थविरा तरुणस्यालोचयति ?
तरुणी स्थविरस्यालोचयति ? तरुणो तरुणस्य ४ यदुक्तं मु
क्त्वा शक्तितानि स्थानानि ॥

संप्रति तान्यवोपदशयति ॥

सुमधरदेउसजजाण, रसपच्छमुवस्सयस्संतो ॥

एयंविबज्जे उयंति, तिप्पिचउरोहवा पंच ॥ ? ॥

शून्यगृहं देवकुलं उद्यानमरणं प्रवृत्तं च स्थानम् तथा
उपाध्यस्यान्तर्मध्ये एतच्चिजं एतच्चिरदिते प्रदेशे आलोचना-
निमित्तं तिष्ठति । ते च जघनप्रतत्त्वयो यदि वा चत्वारोऽथवा
पंच ते च त्रिप्रवृत्तयो च त्र्यमाषभंगकानुसारेण प्रतिपत्तव्याः
भंगकानेवाह ॥

धेरतरुणेषु जंगा, चउरो सव्वत्थपरिहरे दिट्ठि ॥

दोहंपुण तरुणाणं, थेरे थेरी यमचुरसं ॥ ? ॥

स्थविरतरुणेषु भंगश्चत्वारस्ते च प्राग्वोपदर्शिताः । स्थविरा
स्थविरस्यालोचयतीत्यादि ॥ तत्र यदि जवनिकाया अयकाशा
नास्ति ततः सर्वत्र चतुर्थपि जगेषु दृष्टिं परिहरेत् । नृमगत
दृष्टिका सती आलोचयत् यथा आलोचनाईः गृणोति तत्र
चतुर्थे च्याः स्थविरः स्थविरा च प्रत्युपसमिति । प्रत्यासन्नो
सहायी दीयते । येन परस्परं ती दृष्टि न बभूवोतानपि मुख
विकारकुरुतः । एवमस्मिन् चतुर्थ भगे चत्वारो भवति ॥

थेरा पुण असहाओ, निगंयी थेरिया वि ससहाया ।

सरिसवयं च विबज्जे, असती पचमं कुज्जा ॥ ? ॥

तृतीयभगे पुनः स्थविराऽसहायोऽपि भवतु । तरुणः पुनः
स्थविरः सहाया दीयते । द्वितीयभगे निर्गंयी स्थविराऽपि
ससहाया कर्तव्या । तरुणस्यालोचनाईस्य सहायास्तु वा
न वा कश्चिदोषः । एव तृतीये द्वितीये च भगे त्रया जना
भवन्ति । तथा सदृशवयो नियमतः सहायानां विषयजेत् तद्
संज्ञावे सदृशवया अपि जवेत् । तत्र प्रथमभगे चतुर्थभगे
वा सदृशवयः सहायसभवे पचमकुडुककुल्लुकां वा पटुकां
कुर्यात् ॥

ईसिं अमोयताविया, उ आलोचयण विवक्खंमि ।

सरिपखे उक्कु, पंजालेच्छिवणुस्मातो ॥

विपक्षे भ्रमणस्य समीपे भ्रमणी आलोचयति ईषत् अचनता

ऊर्ध्वस्थिताः सदृशपदे पुनः भ्रमणः भ्रमणस्य पार्श्वे पुनरु-
क्कुल्लुका । कृतप्रांजिरीरालोचयति । अथ सोऽर्शव्याधिपीनित-
स्ततोऽनुज्ञापनां कृत्वा अनुज्ञानः सन् निषद्यामुपविष्टमालोच
यति ॥

दिट्ठीए होंति गुरुणा, सविकाराओ सरत्तिसा जणिया ।

तस्स विवट्ठिरागे, तिगिच्छजयणाए कायव्वा ॥

यो दृष्ट्या दृष्टं वभाति तस्य दृष्टौ सविकारायां भवन्ति प्राय-
श्चित्ततया चत्वारो गुरुकास्तत्र ये तं द्वितीयका दक्षास्ते यदि
एकतर पश्यति तत आलोचनातोऽपसरयति यथा अपसर-
तापसरत एव न किमप्यालोचनया प्रयोजनमिति । अथ सा
निग्रेय । स्वभावत एवाराजशरीरा सविकारा दृष्ट्या अपसरेति
जणिता सती अपसृता तथापि तस्याऽलोचनाचार्यस्य यदि
तस्या उपरि विवर्दिता रागस्तर्हि तस्मिन् साने यतनया
चिकित्सा कर्तव्या ॥

तामचयतनामाह ॥

अमोहिं पणारिदि, जाहो नियतेउं से न तीरति अ ॥

येतणा नरगाइति, गच्छजयणाए कायव्वा ॥

यदा अन्यः प्रकारस्त भावं निर्गन्तव्यं न शक्नोति तदा त-
स्याः संयत्या आतरजानि वस्त्राणि गृहीत्वा यतनया चिकि-
त्सा कर्तव्या ॥

एतामेवाह ॥

जारितवणहि उिया, तारेमणहि तमस्सनी चरिया ॥

संतज्जिविणोयकेयण, वेत्तवणं चिहुरगंमहि ॥

यादौः सन्निवृत्तैः प्रावृतेः सा संयती उपविष्टा दृष्टा ताह
शैर्वस्त्रैस्तमोऽधकारमस्यास्तीति तमस्सनी रात्रिस्तस्यां तरुण-
साधुर्धरितः प्रावृतः क्रियते ततः संजज्ञीति दृष्टी प्रप्यते ततो
विनाशितको नरविहीनो य ओको निवासो गृहमित्यर्थः । तत्र
केतनं संकेतो दीयते दत्त्वा च स तत्र स्थितस्तवाप्तिष्ठति या-
वत्स तरुणसाधुः संयतीनेपथ्योपेत भगवति । तस्मिन्नागते
चिकुरण केशेषु गंरयोश्च विद्वेषनं श्रीरुनं करोति तत्र यद्येता
यता युक्कनिपाततस्तिष्ठति ततः सुंदरं । अथ नोनहिं संयत
नेपथ्याऽपसार्यते प्रकारांतरमारज्यते ॥

तदेव प्रकारांतरमाह ॥

अहवा वि सिक्खुपुत्ते, पुत्ति गमेउण तीए सिबणहि

आवरियकाशियाए, सुसागरादिसंमहो ॥

अथयति प्रकारांतरयोगेने पुवं सिक्खुपुत्तीं गमयित्वा तस्याः
संयत्याः शिवायिरावृत्य कात्रिकायां कृष्णायां रात्रौ शून्यगृहा
विषु तथा सह तस्य भेदः संगमः कर्तव्यः । ध्य. ॥

सा चोदाचनाऽऽचार्याऽशिष्यभावे भवति तत्र च शिष्या
चार्याणामियं मर्यादा सामान्यारि पच्छिस्तशब्दे ॥

सम्प्रति यादृशा उत्सर्गत आलोचनाईस्तानभिधित्तुगाह ॥

व्य० ५ उ० ॥

गीयत्या कयकरणा, पोढा परिणामिया य गंजीरा ।

चिरदिकित्थया य उक्का, जइणं आलोचना जोगा ॥

गीतायः सूत्रार्थतदुजयनिष्ठातत्वात् कृतकरणा अनेक-
वारमालोचनायां सहायीजननात् प्रादाः समर्थोः सूत्रतोऽर्थ-
तश्च प्रायश्चित्तदाने पश्चात्कृतुमशक्यत्वात् परिणामिकायाऽ
परिणामिका वा गभीरामहत्तयालोचकस्य दोषं धृतं अप-
रिभाविणाश्चरं दीक्षिताः प्रचुतक प्रवृजिता वृद्धाः अनेन

पर्यायेण वयसा च महान्तं पर्वचूता यतीनां साधूनामुप-
सृज्यतेतत् संयतीनां आलोचनायांभ्याः ॥ व्य. उ. ५ ॥

तथाच महानिशीध

जयवं कस्ता लोएजा, पच्छित्तं को वदिज्ज वा ।

कस्तं व पच्छित्तं देज्जा, आलोवेज्जा वा कहंगो ॥

लोएणं ताकेवलीणबहुसुवि । जोएणसएहिं गंतुणं सु-
च्छजावेहिं दिज्जए । चउनाणीणं तथा जावे एवं ।

ओहिमईसुजस्स विमलयेर तस्स तारतम्पेण दिज्जई ।

उमग्गपअवितस्स उस्सग्गोपवियस्स य । उमग्गयलो-

वेव सव्वजावं तरेहिणं । १ । उवसंतस्स दंतस्स संजयस्स

तवस्मिणो । सुमिती गुत्तापहाणस्स ददवी । रतस्स अस-

दजाविणो । २ । आलोएज्जा पच्छिजेज्जादेज्जादाविज्जवा

परं । अहंकिसेत दुईदं पायच्छित्तं अणुसरो ॥ ३ ॥

पंचा० वृ. १५ आचारवाङ्मनासेवार्थां हानादिपंचप्रका-

राचारयुक्तोऽयं हि गुणत्वेन श्रद्धयवाक्यो भवति । तथा

(आहारवत्ति) अवधारः आलोचकोक्तापराधानामवधारणा

तद्धानसदिसर्वापराधेषु यथावत् शुद्धिदानसमर्थो जयति तथा

(वयहागति) मनुष्यलोपाद्व्यवहारवान् आगमश्रुताऽज्ञाधारणा

जीतलक्षणपंचप्रकारव्यवहारऽन्यतग्युक्तः व्यवहारयाश्च यथा

वत् शुद्धिकरणसमर्थो जयतीति तथा (ओवीलपत्ति) लज्जया

अनिचागन् गोपायतमुपदेशविशेषरपचीरयति विमनलज्जां

करोतीत्यपचीरकः अयं ह्यलोचकस्याऽन्यतमुपकारको भवती-

ति अवधारादिपदत्रयस्य च कर्मधारय-कार्यः तथा (पकुव्वणति)

आलोचिताऽतच्च राणां प्रायश्चित्तदाननृद्धिप्रकरणेण कारयतो

न्यवशील इत्येतदर्थस्य सामाधिक्यस्य कुर्यातादौर्देशनात् प्रकु-

र्वी आचारवत्त्वादिगुणयुक्तोऽपि कश्चित् शुद्धिदान नाग्युपग

च्छतीत्यतस्तद्व्यवहारेण प्रकुर्वान्युक्तः । चः समुच्चये । तथा

(निज्जावत्ति) प्राकृतत्वान्निर्यापकोपपत्तेः प्रायश्चित्तस्य निर्या-

पकोऽयं हि तथा विधत्ते यथा साधुमहदपि प्रायश्चित्तं बोद्ध

शक्नोत्यतएवायमिहमहोपकसीति तत्तथा अपायान् दुर्भिक्ष-

दुर्बलत्वादिकानैर्दौर्लोकिकानर्थान् पश्यति । अथवा दुर्भज

शौचिकत्वादिकान् परलौकिकान् सान्निध्याणां तान् दर्श-

यतीत्येवं शीतोऽप्ययदर्शी अयं चात एवाऽलोचकस्यापकारः ।

तथा न परिश्रवति आलोचकोक्तमकृत्यमन्यस्मै न नियदय

तीत्येव शीतोऽपिश्वावी तदन्यो ह्यलोचकाणां लाघवकारी

स्याच्चः समुच्चये । बोद्धव्यो हेय इति आलोचनास्वार्थ इति

योगः ॥ पं. च. ।

तदपरिहयिम्मं दुत्तो, विससओ सृहुमजावकुसलमती ।

जावाणुमाणवं तह, जांगो आलोएणपरिओ १५

तर्थाति समुच्चये । परहितं परंपकारे युक्तः उद्युक्त

उद्यत इत्यर्थः । तदयो हि परंपरामवधारको जयति । तथा

विशेषत आचार्यान्तरपेक्षया विशेषण सूक्ष्मभावकुशल-

मतिः लोकशास्त्रगताऽस्युद्धार्यनिर्णयशुद्धिः अत एव जावा-

नुमानवान् परचतर्कमिगितादिभिर्निश्चायकः । अयं हि

परभावानुसारेण शुद्धिदानं शक्नो भवति । तर्थाति समुच्चय

योग्य उचित आलोचनास्वार्थो विकटता गुरुकगुणकलाप

गुण्यो हि न शुद्धिकरणकम इति गार्थावयवः ॥ पंचा. वृ. १५ ।

तथा च स्थानांगे—स्था० ॥ अ. ८

(१८) आलोचनाया अष्टौ स्थानकाः दशस्थान-
काश्च ॥

आहं गणेहिं संपन्ने अणगारे अरिहइ आलोचना
पच्छित्तए । तं जहा । आयाखं आहारवं बवहा रवं

उव्विज्जए पकुव्वए अपरिस्सावी एिज्जए अ-
वायदमी ॥

अहंहीत्यादि । सुगमं । नवरं । आयाखंति । ज्ञानविपंचप्रका-
राचारवान् ज्ञानारंभनाज्यामाहारवंति अवधारणावाङ्मना
आलोचकेनालोच्यमानानामतचारणामिति भावः ।

आयाखमायारं, पंचवि मुणाई जोए आयरइ ।

आहारवमहारे, आलोई तस्स तं सव्वन्ति ॥

ववहारवति आगमश्रुताज्ञाधारणजीतलक्षणानां पंचाना
मुक्तरूपाणां व्यवहाराणां क्रांतति (उव्वीलपत्ति) अपचीर-
ति विश्लङ्गाकरोति यो लज्जया सम्यगनालोच्यन्तं सर्वं
यथा सम्यगलोचयति तथाकरातीत्यपचीरकः अजिहि-
तं च ॥

ववहारवहरं, आगममाइ उ मुणइ पंचविहं ।

आवीलुवगुहंतु, जह आलोए इत्तमव्वन्ति । १ ।

(पकुव्वणति ।) आलोचितां स्मृति यः शुद्धि प्रकरणेण कारय-
ति संप्रकारेति जणितं च (आलोचयिष्येति सोहिं जा कारावे
इ सो पकुव्वोओत्ति । अपरिस्साति) न परिश्रवति आलो-
चकदोषानुपश्रुत्याऽन्यस्मै प्रतिपादयति य एवंशीलः सोऽप-
रिश्वावीति यदाह (जा अकस्स उ दोमे न कहइ अपरिस्सा-
इ सो होइति ।) (निज्जावर्णति) निर्यापयति तथा करोति
यया गुर्वपि प्रायश्चित्तं शिष्यो निर्याहयतीति निर्यापक इति
न्यागादि च (निज्जावर्णो तह कुणइनिव्वहं देज्जा पच्छित्तंति ।)
(अवायदमिति ।) अपायाननर्थान् चित्तभगानिवाहार्थान्
दुर्भिक्षदौर्बल्येव्यादिकान् पश्यतीत्येवंशीलः सम्यगनालोच-
नायां च दुर्लभशौचिकत्वादीनपायान् शिष्यस्य दर्शयतीत्यपा-
यदर्शोति जणितं च ॥

उव्विज्जए उव्विज्जाइ, इहलोएजाणए अवाणउ ।

उदंमेइय परलोए, उव्विज्जोहत्तंसमारोत्ति ॥ २ ॥

अ० १५ अ० ७ उ० । स्था० अ० ८ ।

दसहिं गणेहिं संपन्ने अणगारे अरिहइ अत्तदोमं आ-
लोचना पच्छित्तए तं जहा आयाखं आहारवं जाव
अवायदमी पियथम्मे ददथम्मे । अ. १०

अधिकमिह प्रियधर्माधर्मे प्रियो ददधर्माय आपद्यापि धर्माश-
चयतीति । आलोचितदोषाय प्रायश्चित्तं देयम् ।

अहं गणेहिं संपन्ने अणगारे अरिहइ अत्तदोमं आ-
लोचनाए । तं जहा । जाइनेपन्ने कुसमपन्ने विणयमपन्ने नाण-
मपन्ने दंमणमपन्ने चरितमपन्ने म्वेने देते ।

टी० (अत्तदोमंति) आत्मापराधमिति जानिकुले माता-
पितृपौत्रा तत्सम्पन्नः प्रायोऽकृत्यश्च करोति कृत्वाऽपि पश्चात्ता-
पादालोचयतीति तद्व्यग्रहणं यदाह ॥

जाइकुसमपन्ना, पायमकिचं न सेवइ किंचि ।

आमेविउंचयच्चा, तग्गुणओसम्ममासांपत्ति ॥

विनयमन्त्रः सुखनैवालोचयति तथा हानसंपन्नो दोषविपा-
क प्रायश्चित्तं वाच्यमिति यतो ॥

या विष्णोर्न संपन्नो, दोषविपाकं विद्याणिश्रो घोरं ।

आलोचय सुहं विप, पावाच्छित्तं च अवगच्छति ॥ १ ॥

दर्शनसंपन्नः शुद्धोऽहमिति एवं श्रुते चरित्रसंपन्नो ज्ञेयस्त-
मपराधं न करोति सम्यगालोचयानं प्रायश्चित्तं च निर्वाहयति
इति उक्तं च ॥

सुद्धो तद्वत्ति सम्मं, सहर्हं दंतणेण संपन्नो ।

चरणेण संपन्नो, न कुण्डं जुज्जो तमवराहंति ॥ १ ॥

कान्तः परमं भणितोऽप्याचार्येण कथ्यतेति । आह च ॥

स्वंतो आपरिण्हिं, फरुं न जणिओ वि न विरुसेति ॥

दान्तः प्रायश्चित्तं दत्तं बोधुं समर्थाभवतीति । आह च ॥

दंतो समर्यो बोधुं पच्छित्तं जमिह दिज्जणं तस्सति ॥

॥ ८५० ८ ८० ॥

दसहिं ठाणेऽं संपन्ने अणगारे अरिहं अत्तदोसं
आलोचय । तं जहा । जासंपन्ने कुलसंपन्ने एवंजहा
अहंजहा स्वंते दंतो अमाई अपच्छाणुतावी ॥ ८० १०

(एवंति) अनेन क्रमेण यथा अष्टस्थानकं तथेदं सूत्रं पठनीय-
मित्यर्थः कियद्दं यावत् (स्वंतेदंति) पदे तथाहि ॥

विणयसंपन्ने नाणसंपन्ने दंसगसंपन्ने चरणसंपन्नेति ।

अमाई अपच्छाणुतावीति ॥

पदस्यमिहाधिकं प्रकटं च नवर ग्रन्थान्तरोक्तं तत्स्वरूपमि-
दम् ॥

नोपश्रितं चेमाई, अपच्छयवो न परितप्पेति ॥

(१००) सामुदानिकाऽतिचारालोचना ।

ओघनिर्यक्तो सामुदानिकानतिचारागन्धिहृत्य इदानीं सामु-
दानिकानतिचारान् आलोचयति यदि व्यक्तेषां विरहितो गुरु-
र्भवति अथ व्याक्रिस्ते जयति । तथा नालोचयतीत्यन्वदेवाह ।

विक्खित्तपराहुते, विप्पमत्ते माकयाइआलोण ।

आहारं च कोतो, णीहारं वा जइ करइ ॥ ९८२ ॥

व्याक्रिस्ते धर्मकथादिना स्वाध्यायनापराहतो पराङ्मुखः
अन्यतोऽभिमुखः प्रमत्तः विकथयति एवं विधे गुरुन् कदा-
चिदालोचयेत् तथा आहारं कुर्वति सति तथा नीहारं वा
यदि करोति ततो नालोचयति । इदानीमेतामेव गार्थां भा-
ष्यकारो व्याख्यानयन्नाह ।

दारगाहा ।

कट्टणाइवक्खित्ते, विगट्टाए पमत्ते अन्नओ ।

वमुहो अतरमकाए, वाणीहारे संकमराणं वा ॥ ९८३ ॥

धर्मकथादिना वा प्रमत्तः अन्यतोऽभिमुखो वा भवति
जुज्जतेऽपि वा नालोचनीय किं कारणं (अंतरति) अंतरायं
भवति यावदालोचनां शृणोति अकारकं वा शीतलं भवति
यावदालोचनां वा शृणोति तथा नीहारमपि कुर्वतो नालोच-
नीयं किं कारणं यत् आशंक्या साधुजनितया कारिकादि-
निर्गच्छति अथ धारयति ततो वा मरणं जयति यस्मादेते दो-
षास्तस्मात् ।

अरुत्तक्खित्तालत्तं, उवसंतमुवच्चियं च नाऊणं ।

अमोणचेतमहावी, आलोचना सुमंजए ॥ ९८४ ॥

धर्मकथादिना व्याक्रिस्ते गुरौ आलोचयेत् भायुक्तमुपयो-
गतत्वरं उपशान्तमनाकुप्यगुरुं दृष्ट्वा उपस्थितमुद्यतं च ज्ञात्वा
एवंविधं अनुकृत्य मेधावी आलोचयेत् सुसंयुतः साधुः ।
इदानीमेतामेव गार्थां व्याख्यानयन् भाष्यकृदाह ॥

कट्टणाई अवक्खित्ते, कोहाइ अणाउत्ते तदुवत्ते ।

संदिमहत्ति आणुआ, काउण विदिअ माओण ॥ ८५॥

धर्मकथादिना व्याक्रिस्तेऽप्यादिनिरनाकुपे तदुपयुक्तं भिक्षा-
लोचनं पयुक्ते (संदिमहति) अणुषं काउण संदिमत्त आलो-
चयामीत्येवं अनुकृत्य मार्गयित्वेत्यर्थः (विदिमत्ति)
आचार्येण दत्तयामनुकृत्यां जणत इत्येवं ब्रह्मणायं तत
आलोचयेत् ।

तथा च पञ्चाशकेऽहंश्चरविचरणायाह पञ्चा० वृ० १०

मंकिमोउव मादी, मइमं कण्ठिओ अणासंसी ।

पमवणिज्जो सट्ठो, आणइत्तो बुदुकमतावी ॥ १२॥

तच्चिहंसमूढगो खड्गु, अजिगाहासेवणदिग्गिजुत्तो ।

आलोचयणापयाणे, जोगो जणितो जिणिदेहिं ॥ १३॥

व्या० सविप्रस्तु संसारभीक्षुवाऽलोचनाप्रदाने योग्यः इति
योगः । तस्यैव दुष्करकरणाध्यवसायित्वात् दुष्करं चालोच-
नादानं यदाह (अविगयाचरणजंनयदुष्करियं कहे) तथा
अमार्थी अज्ञानः याहीहि न यथा यावत् दुष्कृतं कथयितुं
शक्नोति तथा मतिमान् विद्वान्स्वद्व्यां ह्यालोचनीयादिस्वरूप-
मेव न जानाति । तथा कथामितः स्वचिरज्ञानसमाप्तकल्पादि
व्यवस्थितान्यस्य ह्यतेचारविषया जुगुप्सव न स्यात् यथा
अनाशंसो आचार्यादाराधनापराहितः सांसारिकफलान-
पेक्षा वा । आशमिनो हि न समप्रातिचारालोचना संजघ-
त्याशंसाया पयातिचारत्वात् । तथा प्रज्ञापनीयः सुखाद्ययो-
ध्यस्तद्व्यां हि स्वप्रदादकृत्यविषयाश्वित्तयितुं न शक्यते
तथा भ्रातुः भ्रातुः स हि गुरुतां कुर्वि शक्नते । तथा आज्ञा
वान् आमोपदेशवर्त्ता सह प्रायोऽकृत्य न करोत्येव तथा
दुष्कृतनातिचारासवनेन तप्यते । अनुतापं करोत्येव शीलः
दुष्कृततापं स एव तदालोचयितुं शक्नोतीति । तथा तच्चि-
हिसमुत्सुकः खट्वालोचनाकल्पनात्स एव स हि तद्विधिं
प्रयत्नेन परिहरति । तथा अजिग्राहसेवनादिनिर्ज्येष्ठादिनि-
यमविधानविधायनानुमोदनप्रभृतिभिर्निर्गारालोचनायोग्यतासक-
णैर्युक्तो युक्तोयः स तथा । आलोचनाप्रदाने प्रतीति योग्याऽहो
भणित उक्तोजिनेऽस्तीर्यकरैरिति गार्थादयर्थः । ओघ. ॥

किमेतावन्त एव करणीययोगा आहोस्विद्व्येऽपि सन्ती-
त्याह ।

जं चन्नें करणिज्जे, जेयणो हत्थसयवाहिगयारियं ।

अविगरुयमि अणुत्तो, आलोचयतो तयं मुत्तो ॥ ९८॥

यश्च पूर्वोक्तकरणोपयोग्यापारेऽन्योन्यस्तत्करणीयं केअप्रति-
लोचनास्वाध्यायलोचनशे कनिष्कमणाचार्यसंज्ञेक्षणा चिह्नस्त-
शतार्हद्विगच्छितं तस्मिन्पूर्वोक्ते च करणीययोगनिबधे अवि-
कटिते गुरोरप्रकाशितेऽनालोचिते अशुक्लः समित्याद्यतिचार-
लोचवान् आलोचयन् करणीययोगनिबधं शुद्धः आलोचना-
व्यप्रायश्चित्तकेन समित्याद्यतिचारशेक्षस्य निवर्त्तनारुस्तहाता-
दयन्तगच्छितं किञ्चित्प्रश्रवणादिकमालोचयते । किञ्च
स्वसंभ्रानजगृन्निषमनात्थानविजृंत्तणाकुञ्चनप्रसारणोच्छास-
निः श्वासवेष्टादिकमालोचयते ॥ अत्राह शिष्यः । करणीय
योगेष्वाहारादिग्रहणाद्येषु यथोक्तविधिना कृतेष्वपि यथा-

शोचन्नाप्रायश्चित्तयोग्यता भवति । तर्हि न किमपि कर्तव्यं
व्रतमादाय प्रथममेव सर्वैरप्यनशनङ्कार्यं । गुरुराह । तन्न
एवं सति तीर्थोच्छेदः स्यात् । कः केन प्रतिबोध इष्यते ।
किञ्च न खलु मास्त्रिन्याशोकया वस्त्राणि न परिधीयन्ते ।
अपरिधानो हि विद्यमानेतया सर्वेषांपद्मरूपतपस्तिस्ततः परिधीयन्त
एव । जातमास्त्रिन्यानि च जलेन प्रक्षाल्य निर्मशीक्रियन्ते ।
एवं चारित्रमपि करणीययोगकरणे सज्जातातिचारलेहामशं
आशोचनाप्रायश्चित्तजलेन विज्ञाप्य निर्मशीकार्यं ॥

अतिचारलेशवशातोऽपि तच्छुद्ध्यै भवत्याक्षोचना पर निर-
तिचारस्य किमित्याह ।

कारणविणिग्गयस्सय, सगणानुपरगणागयस्स विय ।

उवसंपयाविहारे अ, आहोयणनिरयारस्स ॥ ए ॥

टीका । कारणेनाप्रशवदुर्निकराजादिप्रत्यनीकत्व स्थाने,
 क्षमार्थिविराधनागुर्ध्वादिशास्त्रिर्निर्गतस्य निरतिचारस्याऽ
 य विराधितसमितिगुप्तिकस्याऽप्याहोचना ज्ञवति । सा च
 छिप्या । आघता विज्ञाततश्च । तत्र यः कारणविनिर्गतः
 पञ्ज्ञान्यन्तरे समागच्छति । आगतमात्रक्षेत्र्यापदिक्प्रतिव्य
 समुद्देशेक्षयाया अवर्गेषाऽहोचर्यात् । तस्याऽप्ये, घाहोचनामात्रं
 ज्ञवति ॥ यथा ॥

अप्या मूलगुणा सुविराहणा, अप्या उत्तरगुणेषु ।

अप्या पासत्याइसु, दाणगह संपन्नगेहा ॥

अथपञ्चदशान्यायवर्त्तमानि मूलगुणेषु विराधना अथान कदा-
चिदुत्तरगुणपञ्चदशा न काचित्पञ्चस्थावसन्नादिषु दानप्र-
दान्यां संप्रयोगः सम्पर्कः संऽप्यल्पः । सोऽपिनासीदित्यर्थः
इयमाद्यादोचना । यस्तु प १।११ यन्तरागतोऽपि समुपदेशा-
न्तरमादोच्यति । यावत्पञ्चत्परतः समागतः समुद्देशाद-
र्वागप्यादोच्यति । तयोर्निरतिचारयोरपि विभागादोचना
विंशपादोचना सुव्यक्ता । निः शेषनिजाऽनुष्ठितनिवेदनरूपा ।
यस्तुतद्विशिष्टायां धर्मचक्रस्य मधुरार्था रूपस्य पुरु-
कायां जीवत्वामिप्रतिमायाः तीर्थकृच्छ्रमग्निः क्रमणज्ञाननिर्या-
णतृमीनामयः प्यादीनां दर्शनार्थं स्वजनगोकुलविद्यादादि सं-
क्षिप्तकामे कार्यं यत्र विशिष्टाहारोपधी क्षन्त्येति । तत्र द्विप्सया
रम्यदेशदिदृक्ष्यादिना चागुर्वनादेशादिभिर्गताऽकारणाविनि-
र्गतस्तस्य साऽतिचारत्वेन बृहत्तरप्रायश्चित्तशोध्यत्याश्रमादो-
चनामात्रेण वृद्धिः । तथा स्वगणान्तांभोगिकरूपदेकमंरुहं ।
भोजिनः उभयतोऽपि संक्षिप्ता संविन्नरूपादागतस्याऽपि च-
निरतिचारस्य उपसंपर्याप्त उपसंपद्यमानस्य सा चापसंपत्यं-
बधा । श्रुतप्रहणायान्यमाचार्यमुपसम्पद्यमानस्य श्रुतोपसं-
पत् ३मर्गेऽज्जनाममयोपमाकी निश्चेतिमागोपसंपत् ४ विनयं कर्तुं
गच्छांतरमुपसंपद्यमानस्य विनयोपसंपत् ५ प्राप्यकृतऽप्युक्तं ॥

लपसंपयपंचविहा, सुय सुहृदुक्त्वं यत्त्वित्तमंगं य ।

विण उपसंपयाविविय, पंचविहा होइ नायव्या ॥

पतासामन्यतरामुपसर्पदं प्रथममादहनस्य विभागाद्वोचनं
प्रचलति । विहारसि । विहारे कृते निरतिचारस्याऽप्यवोचनं
भवति । अयंजावः । एकाहापञ्चादृषा यदा सांनैगिकाः
स्पृक्षकपतयो गीतार्थाच्चार्या मिश्रान्ति । तदा निरतिचारऽप्य-
न्योन्यस्य विहारावोचनं स्वस्वविहारक्रमानुष्ठितप्रकाशरूपां
वदतीति ॥ जीत. ॥

(५०) आलंछयित्रा एतानि वर्जनीयानि ॥

एतं चक्षुः क्षामं ज्ञायं तद् दृष्ट्वा च ब्रह्मज्ञा ॥

आज्ञोएजा संवहित्रो, हत्यं मतं च व.व.रं ॥८६॥

नृत्यप्राप्तोच्यति । खल्वत्र नाप्तोच्यति । अङ्गानि चाक्षय-
प्राप्तोच्यति । तथा गृहस्थभाषया नाप्तोच्यते । किं तर्हि
संयतभाषया प्राप्तोचनीयमिति । तद्यथा । “ मयारियाओ ”
इत्येवमादि, तथा प्राप्तोच्यन् केन स्वरेण नाप्तोच्यति मिणे
मिणे । तथा दहरेण च स्वरेण उच्चैर्नाप्तोच्यति । एवं विधं
स्वर वर्जयेत् । किमुनरसावाप्तोच्यतीत्यतदाह ॥

आलोचयेत्सुयहितः इस्तमुक्कस्निग्धं तथाभात्रकं गृहस्य सत्कं
कटवृकादि उदकाद्रादिं तथः गृहस्यया कृतमन्यः पः रकुर्वता
तदेतन्नालोचयति । दधानिमेनामय गाथां व्याख्यानयन्नाह ॥

करपायस्तमुह, सीसर्त्ति उहमाईहिण टिएणाम ॥

चन्नणं हृत्यसरारे, बल्लणं काए नूयजावेय ॥ ८७ ॥

करस्य तथा पादस्य पुत्रदिशरसः अङ्गः द्रोष्टस्य वैधमा-
दीनामङ्गानां सर्वकारं चक्षुर्नर्तितं माम् तच्च नर्तितं कर्वाञ्चा-
द्योचयति । चक्षुर्न इत्यस्य शरीरस्य कर्वाञ्चाद्योचयति ।
तथा चक्षुर्न कायस्य कर्वाञ्चाद्योचयति तथा
भाषतश्चक्षुर्न अन्यथा गृहीतमन्यथा प्राप्नोचयति ॥

अमवियहृज्ज गारतियय, जासा उवज्जए मयहृरं च सरं ।

आज्ञाप्वाचारं, संसृष्टिकरमतो ॥ ८८ ॥

आलोचयेत्तृदहस्थप्रापया न आलोचयति यद्वा (लंगणीत
सङ्घात मन्त्रसङ्घात) इत्यवमादि किन्तु सयतभाषया आलो-
चनीय (मयूरियात) इत्यवमादि मकस्वर मनाः कृद्दृष्ट च
महान्तं स्वरं वर्जयित्वाऽलोचयति । व्यापार गृहस्थः सवन्धि
न तत्रा सत्तृ उद्काङ्क्षादि इतर असन्तृष्टां तत्करं सन्तृष्टं
असन्तृष्टं च उद्केत तत्रा मात्रक गृहस्थसत्क रेतिकादि उद्
कसंसन्तृष्टेति । एतदालोचयति ॥ आद्य. । पं. ब. ॥

तथाच स्थानाङ्के ग. १. ।

दन आश्रयणादोभा पाणत्ता ।

आकंपइत्तु अण्माणइत्तु, जं दिष्ठवायरं च सुहृमं वा ॥

चक्रं सदानुसंगं, बहुजं अव्यक्तस्तेवि ॥ १ ॥

टीका । आकाम्य आवर्ज्येत्यर्थः । यदुक्तं ॥

वेयावच्चा-हिं पुब्बं, आकपस्सु आयरिण ॥

आलोण्ड कटं मे, पात्रं विमण्डन पच्छिन्नंति ॥ १ ॥

(अनुमानश्चा) अनुमानं कृत्वा किमयं मृदुदानं उतोप्र-
 दत्तमिति ज्ञात्वन्वर्थोऽयमभिप्रायः स्य । यद्ययं मृदुदान-
 स्ततो वास्याभ्याशोचनान्मन्यथा नति उक्तञ्च ॥

किं एस उगदंमं, मिनुदंमं वत्तिएवमणुमाणो ॥

आण्ण्यवितिहोवं, पञ्चत्तं मज्जदेज्जाहिति ॥ १ ॥

(जेदिहृति) यदेव हृष्टमाचार्यादिना दोषज्ञात तदेवालोच्यते । नान्यदोषश्चायमाचार्यं रञ्जनमात्रपरत्वेनास्मिन्विप्रत्या वस्यति । उक्तञ्च ॥

दिद्वान् जेषरेणं, दोसा विदेक्यं तेक्षियाण् णाण्णे ॥

सोद्विजया जाणंतु, वयसो पयावदोसोजति ॥ १ ॥

(धायारंवात) बादरमेधातिचारजातमाक्षोचयति न सूक्ष्म
मिति (सुदुर्गंधंति) सूक्ष्ममेध वातिचारमाक्षोचयति । यः
किञ्च सूक्ष्ममाक्षोचयति स कथं बादरं संतं नाक्षोचयत्येव रूपं
जाघसम्पादनयद्वाप्यस्येति । आह च ।

वायवश्चुवाहे, नो आलोपः सुहयनालोपः ॥

अहवा सहमाशोप वरयंतीतोउपं तु ॥ १ ॥

जो सहमे आशोप, सो किह नालोय वायरे दोसेति ॥

(उच्यते) प्रवृत्तमाशोचयति यथात्मनैव शृणोति नाकार्यं भणितं (उच्यते) अहोप जह नवर अण्यथा सुणरति (सहासयति) शब्देनाऽकुलं शब्दाकुलं बृहदुच्येनाशोचयति । यथाम्येऽप्यणीतार्थास्तत्तुल्यवर्तीत्यत्राणि च । (सहासयति) सहोपाशोप जह अग्न्याविबोहेति बहुजर्णति (बहुजं जना आशोचनाकार्यं यस्मिन्नाशोचने तद्वहुजं । अयमभिप्रायः ॥

एगस्ताशोइता जो, आशोपनो।वे अणणस्स ॥

ते चैवय अवरादे, तं होई बहुजं नापोत्ते ॥ १ ॥

(अव्यतेति) अयत्तस्याप्रतिपत्त्यस्य गुरोः सकाशे यदाज्ञोचनं तत्तत्संबन्धादयत्तमुच्यते । उच्यते । (जो य अणीयत्यस्स आशोप तं तु होई अव्यत्तमिति तस्स विनि) ये होवा आशोचयितव्यास्तत्संबन्धी यो गुरुस्तस्य पुरतो यदाज्ञोचनं स तत्संबन्धकणमाशोचनादापस्तत्र आऽव्यमभिप्रायः आशोचयितुः ॥

जह एसां सत्तुहां, नो दाही गुरुमेव पच्छित्तं ॥

इय जो किमिद्विचिता, दिगणा आलोयणा तेणंति ॥

न. श. २५ उ. ७ । घ. अ. घ. २ । पं. ख. ॥

दम दोसविप्पमुकं, तम्हा सव्वं अगहमाणेणं ।

किंवि कयमकज्जं, तं जहवत्तं कहेयव्वं ॥ २२ ॥

द० प० ॥

आशोचनायाम्पक्षवचने होवा (व्यवहार) शब्दे । कयमुनरागमनः शोधितागतमन्याशोचयेदित्याह ॥

जह बाहो जंपने, कज्जमकज्जं च उज्जयं जणति ।

तं तह आशोपज्जा, मायामयापेप्पमुकोउ ॥ ४७ ॥

व्याख्या । यथा यच्छास्त्रः शिष्यजल्पनमात्रमाणः विवर्तितमिति गम्यते । कार्यमकार्यं वा विधेयमविधेयं वा निर्विशेषमृजुकं अव्यक्तमयम् गोपायकित्यर्थः । अणन्यभिधत्त मात्रादिकप्रतीतिमत्याशोचनीयाऽपराधं तद्वा तच्छास्त्रयत्तव्यमवक्तव्यं वाऽशोचयेत् गुणनिवेदयेत् । मायामदविप्रमुक्तस्तु शत्रुतागर्वरहित एव मायामदयुक्तो हि न सम्यगाशोचयितुं शक्नोतीत्यतस्तद्वहिते अयुक्तम् । अयं उ० ४ । १० । पंचा० वृ० १५ आशोचनाविधिः ॥

एत्थं पुण एसविही, अरिहो अरिहस्मि वल्लयति कमेण ।

आसेवणादिणा खलु, सम्मं दुव्वादि मुच्चाए ॥ ८ ॥

व्याख्या । अत्राशोचनायां पुनः शब्दस्यैव संबंधो विधिनाऽशोचना देया । अत्र पुनः एषाऽयं वक्ष्यमाणो विधिः कल्प्यतश्चाह । अहं आशोचनादानोचितः । तथा अहं आशोचनादानयोग्य गुरो विषयजने (वल्लय इति) वदति प्रयच्छति तत्रा क्रमेणऽनुपूर्व्येण किं विधेयेत्याह । आसेवनादिना कलु प्रतिषेधाप्रभृतिनैव आदिशब्दादाशोचनाक्रमग्रहः । तथा सम्यग्यथावत् आकुट्टिकादिज्ञावप्रकाशगतः ॥

तथा उच्यतेऽशुचौ उच्यतेऽशुचौ सत्यां प्रशस्तेषु उच्यतेऽशुचौ ॥

अयं सम्यगिति यदुक्तं तत्राह ॥

तह आउट्टियदप्पओ, कप्पमायप्पउवजयणाए ॥

कज्जे वा जयणाए, जहट्टियं सव्वमाशोप ॥ १८ ॥

व्याख्या । तथेति शब्दः समुच्चये । यथाक्रममाशोचनाक्रमेव

माकुट्ट्यादिभूतत्वमपीत्येतदर्थः । आकुट्टिकोपेत्यकरणं दप्पो वल्लगादिः । प्रमादां प्रमादस्मृतिर्ज्ञादिर्वा पपां उच्छोऽस्तस्तेन्यस्तत आकुट्टिकावर्पप्रमादस्तथा कल्पतां वाऽशिक्षाविपुष्टासम्बन्धो वा कल्प्य यतनादिविषय इत्यत आह । यतनया यथाशक्तिसंयमरक्षादपथा कार्ये वा प्रयोजने वा संश्रमहेतोः प्रदीपनकादावयतनयाऽनापक्षितसारतराधिभाग तथा यदस्तेष्वित तदिति गम्यं यथास्थितं यथादृष्टं सर्वं समस्तमन्यमाशोचयेत् । गुरुचो निवेदयेच्छुद्धिकाम इति गार्थायः ॥ १० ॥ पंचा० १५ वृ० ॥

(२१) सम्यगाऽशोचनादाने किं सिद्धम् ॥

सम्यगाशोचनादाने किमुर्नासिद्धमित्याह ॥ पंचा० वृ० १५

आलोयणासुदाणे, सिंगमिणं विति मुणियसमयत्या ।

पच्छित्तकरणमुचितं, अहकरायं चैव दोसाणं ॥ ४८ ॥

व्याख्या । आशोचनासु दाने सम्यगाशोचनायां सिंगं विन्धमिदं वक्ष्यमाणं भवत आहः । मुणियसमयत्या ज्ञातसिद्धीनार्था प्रायश्चित्तकरणं विद्युक्तिविशेषासंख्यमुचितं योग्यं गुरुपदेशानुसारि तथा अकरणक्रमेव विधानक्रमश्च कैवेत्यवधारणे होवाणमाशोचनापराधानामिति गार्थायः ॥

कम्म नराशोचनादानं सुच्छिकरणं जवतीत्याह ।

इयजत्तपहाणाणं, आणाणं मुट्ठियाणं होति इमं ॥

गुणद्वान्सच्छिजनगं, मेमं तु ववज्जय फलंति ॥ ४९ ॥

व्याख्या । इत्येवमुक्तान्या भावप्रधानानां सवेगसाराणां तथा आज्ञायामांपदेशं सुस्तिष्ठानां सुतु व्यवस्थितानां भवति स्यात् इदमाशोचनादानं गुणस्थानसुच्छिजनकं प्रमत्तादिगुणविशेषनिर्मेतताधायकं शेषं तत्काव्यत्यनविपर्ययफलं गुणस्थानकासुच्छिजनकमिति शब्दः समासाधिति गार्थायः ॥

तथाच महानिशीथे अ० १ ॥

खंता दंता विमुत्ता य, जिइदी सव्वजासिणो ॥

उक्कायसमारंजाओ, विरत्ते तिबिहेणओ ॥ ८९ ॥

तिदंता सव्वसंवरिया, इत्थिकहासंगवज्जिया ॥

इत्थिमंझावनिरया जीय, अंगोवंगनिरववाणा ॥ ९० ॥

निम्ममत्ता मरीरेवे, अप्पविबद्धा महायमा ॥

जीया इत्थित्थिगज्ज, सहीणं बहुदुक्खाओजावओ ॥ ९१ ॥

तहातां परिसेण, जावेणं दायव्वा आलोयणा ॥

पच्छित्तं पिब कायव्वं, तहा जहा चैव एहिकयं ॥ ९२ ॥

न पुणा तहा आलोएयव्वं, मायारंजेण केणई ॥

जह आलोयणं चैव, संसारं वुट्ठीजेव ॥ ९३ ॥

अणंतेणाइकासाओ, अत्तकम्महिं दुम्मइ ॥

बहुविकप्पकल्लोले, आलोए तेवी अट्ठोगए ॥ ९४ ॥

गोयम ! कसिं विना माई, साहिमोतं निबोधय ॥

जेमालोयणपच्छित्ते, जावदोसिककल्लुमिणं ॥ ९५ ॥

ससंज्ञं धोरमहं दुक्खं, कुरिहियामसुच्छमहं ॥

अणुहवति चिद्वति, पावकम्मं नराहमं ॥ ९६ ॥

गुरुणा संजम नाम, साह निद्रंसे तहा ॥

दिट्ठिवायाकुसीले य, मणकुसीले तहेव य ॥ ९७ ॥

सुहुमाने यगे तहय, परवंचयसा होयगे तह ॥

सा आ महामत्तमपद्मा आ सुगणाहयनामाधया आ अण-
ममोक्तं गोस्त्रं एतावतो ॥

कासिच गोयमा नामे, पुष्यजागाण स हिमो ॥
 जेसिमालोयमाणीणं, उण्णणंसमणीणकेवली ॥ १ ॥
 हाहाहापाकम्माणं, पावापावमतीअहं ॥
 पावं उणं वि पावयए, हाहाहाडुट्टिचिं तमे ॥ २ ॥
 हाहा हाउउ जावं, मे ताविहजं मउवड्डियं ॥
 तहावीणधोर वीरुगं, कट्टंतवसंजमं धरं ॥ ३ ॥
 अणंतपावरासीओ, संमिहियाओ जयाजवे ॥
 तइयाइच्छित्तणं लच्छं, लच्छं पावाण कम्मणा ॥ ४ ॥
 एगपिमी जूताणं, समुहयंतणुतो तह ॥
 कोमि जह न पुणो, इत्थीहं होमि केवली ॥ ५ ॥
 दिट्ठीए वि न रुंमामि, सीअं हंसमणि केवली ॥
 हाहामणेणमे किंपि, अट्टवुहड्डिचितियं ॥ ६ ॥
 तमाओइत्तालहुं, सुच्छिगिणहेहं समणिकेवली ॥
 दिव्वणमऊसावणं, रुवं कंतिदित्तिसिरिं ॥ ७ ॥
 माणरपयं गाहमाजं तु, खयमणरुमणीय केवली ॥
 वातमोत्तण नो अओ, निच्छयं मह तणुच्छिबे ॥ ८ ॥
 उक्कायं समारंजं, न करंहुंसमणि केवली ॥
 पोण्णइकरे कारुगुज्जतं एाहं जहणं तरे तहा ॥ ९ ॥
 जणाणा एवि ण दंशेमि, मुसंगुत्तं गोवं गासमणी य
 केवली ॥ बहुजवंतरकोमीओ, धोरं गव्वपरंपरं ॥ १० ॥
 परिगहंतीए सुल्लच्छं, णाणचारीत्तसंजुअं । माणुस्स
 जम्मं मुसंमत्तं, पावकम्म कवयं करं ॥ ११ ॥ तामव्वजा
 वणीसद्धा, आलोएमि खणंखणे ॥ पायच्छित्तमणुहामि,
 वीयंतं न समारंजं ॥ १२ ॥ जेणागउइपडित्तं, वायामणु
 साय कम्मणा । पुढविदगागणिवाळ, हरियकायं तह
 वय ॥ १३ ॥ वीयकायमारंजं, विति चउपंचिंदिया
 णया ॥ सुसाणंपि न जाभेमि, सपरक्खंपि अदिअयं
 ॥ १४ ॥ न गिणहंमि मणंतवि, णपच्छं मगसावि
 मेहुणं ॥ परिगहं न काहामि, मूषुत्तरगुणरव्वणं तहा
 ॥ १५ ॥ मयजयकमायदंरुसु, गुत्तिमुमितिदिएसु य ।
 अउरसीअं गसइस्साहं हिंयहीतणु ॥ १६ ॥ सज्जाय-
 ज्जाणयोगेसु, अजिरमं समणिकेवली ॥ तेलोकल्लखण-
 कवंज धम्मातिट्ठंकरेण जं ॥ १७ ॥ तमहंल्लिगंधारेण,
 जणिज्जइ विजंतं निर्फल्लियं ॥ मज्जोमजीय दोखंका,
 फालिज्जामि तहवय ॥ १८ ॥ अहपाक्खिप्प्यामि दिअग्निं,
 अहवा अजि जइसिरं ॥ तावीहं नियमवयजंगं, सीअ
 चारित्तखंरुणं ॥ १९ ॥ मणसा वी एकजं, मकण
 कुण समणिकेवली ॥ खरुहगोणजाइसुं, सरागाहिंठिया
 अहं ॥ २० ॥ विक्रमं पि समायरियं, अणंतं नवजवंतरे
 तमेव खरकम्ममहं, पवज्जाए द्वियाकुणं ॥ २१ ॥ धोरंध
 यारपायासा, जेणंणोणिहरं पुणो ॥ उंमियाणमाणसं

जंम्म तवं च बहु दुक्ख जायणं ॥ २२ ॥ अणिअं
 रवणविच्छंसी, बहुदंरं दोषसंकरं । तत्थवि इत्थीसं-
 जाया, सयल्लंसेल्लोकिंदिया ॥ २३ ॥
 तहावि पावियं धम्मं, गिाविण्यमणं तरायं । ताहं त न
 विराहेमि, पावदोनेण केणइ ॥ २४ ॥ भिगाररागसवि-
 गारं, साहिंल्लासं न बिट्ठिमो । पसंताए विदिट्ठीण, मा
 तु धम्मोवएमणं ॥ २५ ॥ अअं पुरिसं न निज्जा य, एाहंवं
 समणिकेवली । तं तारिसं महापावं, काओ अक्कहणीय
 तं ॥ २६ ॥ सक्कमविउपसं जह, दत्ताओयसमणिकेवली ।
 पमादि अणंतसमणी उ, दाउमुच्छीओयणं । नीसद्धोके-
 वल्लं यण्ण, सिच्छा उ अणादीकाहेण गोयमा ! खंता दंता
 व मुत्ताउ जिइंदिया उ मव्वजाणिण उ । उक्कायस-
 मारंजा विरया तिविहेण उ । तिदंका मव्वसंरुमा पुरि-
 सकहासंगवज्जिया पुरिससंलवविरया उ पुरिसंगोवंगानि
 रक्खणा निममत्ताउ मरीरे अप्पडिबद्धा उ महायसा
 जीयत्थिगव्ववसहीणं बहुदुक्खाओ नवमरणओ तहा
 तापरिसंणं जावेणं दायव्वा आलोयणा पायच्छित्तं पि
 कायव्वं ॥

तह जह एयाहिं समणिहिं कयं णउणं तह आलोए-
 यव्वं । माय.रुनेण केणइ जह आलोयमाणी णं पावक-
 म्मवुद्धीजवे अणंतेणा इकाहणंमायाउं तत्थ कम्मदोसेणं
 कव्वमाओयपकाउसमणी उ सद्धीउ आतिउ गयस्सरेणं
 उवियं पुढविंग या । ३३ । उकासिचगोयमा ! नामेसा-
 हिमो तंति बांधयजाउ आलोयमाणि उ जावदोमेसु उ-
 त्तरगपावकम्ममल्लपचल्लिया जवसंजमसील्लगाण एीसद्धत-
 पंमियं तं परमजावविमोहिण विणाखणच्छं पि नाजवे
 तो गोयमा ! केसिमित्थिणं चित्तविसेहिं मुनिम्मज्जाजवंतारं
 विमो होही जेण नीसद्धयाजावे उट्टट्टमदसमदुवाल्लसेहिं
 सुक्खवंतकेवि समणि उत हावि यमंरागजावं गाणाओयं-
 तीणं उउंमंतिबहुविहवि कप्पकद्धोल्लमालाओ किल्लगाहणं
 वियरं तंतेण ल्लविगज्जा २५ दुक्खगाहमाणसागरं ते कह-
 मालोयणं दि तुं जामि चित्तं पि नोवसे सद्धजो ताणमु-
 च्छरए ॥ २६ ॥ स वंदणीओखणे खणे । असणेहि पीय-
 पुव्वेण धम्ममुच्छद्धसावियं । सीअंगगुणद्वानेसु उत्तमेसु
 धरेइ जो । इ जीवहुंबंधणमुर्कागहकल्लत्ता विचारणा ।
 सुविमुच्छसुनिम्मल्लचित्तं णीसद्धं सोमहायशो दहव्वो
 वंदणीओ य देविंदाणं सउत्तमो दीणत्थी सव्वपरिजूरं
 विरइट्टाणे जो उत्तमे वरेणा ओएमि अहं समणी देक
 हं किंचि सा णुणि बहुदोसं न कहं समणी जं दिट्ठं
 समणिहितं कहं असाजज कहासमीण बहु आलंवणा
 कहा पमा ।

या स्वावगा समीपे पाविट्टा बलमांको कदा लोकाविरुद्ध-
कदा तद् य परवर्षमा लोयणीमुपपच्छिता तद्वया
जायादीमयसंकेया । सूसगारजीरुया चैव गारवत्ति-
पट्टसिया तदा । एवमादि अण्णमजवादेसवसद्धेहिं पुरि-
यानिरंतरा अण्णतेणं काससमणं गोयमा ! अइकंतेणं
अणंताउ समाणोओ बहुववावसदंगया गोयमा ! अणं
ताउ चिहंति जाअणादी सद्धनद्धीया । जावदोमे कसं-
द्धेहिं जुज्जमाणीओ कट्टविरसं घोर गतरं फलं चिह्णस्सं-
ति अज्जावि तेहि सद्धेहिं सद्धिया अणंतं पि अण्णागयं
काअं तम्हा सद्धं सुसुहुपं पि समणी णो धारज्ज रवणं
त्तिवमि

(२३) आलोचनायां दत्तायां न विरतिजंगः सह-
श्रुतः ॥

आलोचनायां दत्तायामपि विरतिजंगो न कर्त्तव्यः । महाजि-
शिवे । अ. ७ ॥

पाणाइवाय विरइ, सेवफलया गिएहिउण ताधीमं
मरणाययं मपसे मरेज्जविरइ न खंइज्जा ? अन्नियव-
णस्स विरइ, सावज्जं सव्वमवि न जाअिज्जा परदव्वह-
रणं विरइ, करेज्ज दिअं वि माओयं २ घरणं दुच्छवं
जव्वयस्सकाउं परिगहवायं ॥ राइजोयणविरइ, पं-
चिंदियनिग्गं विट्ठणा ? अण्णे य कोइ माणा, एग
दोमे य आओयणं दाउं । एमाहारअहंकारे, गायहं
सव्वं पव्वतणे । जइ तव संजमसज्जा यम, गाणमाइसु-
मुद्धि जावेहिं उज्जमियव्वं गोयम ! विज्जुसयाचंच
ले जीवे किं बहुणा गोयमा ! इत्थं दाउणं पुढविकायं
विराडिज्जा कत्थगंतुं समुज्जिहं किं बहुणा गोयमा ! इत्थं
दाउणं आओयणं बाहिणं पाणिं तहिं जम्मे जो पिण-
कत्थ । उज्जमिहिं किं बहुणा गोयमा ! एत्थं दाउणं
आओयणं उहववइ जालय जाइ फुभित्ता कत्थमुज्जिहं
किं बहुणा गोयमा ! इत्थं दाउणं आओयणं वाउकायं
उदिरिज्जा कत्थगंतुं समुज्जिहं किं बहुणा णं गोय-
मा ! एत्थं दाउणं आओयणं जेहरियतणं कणांवाफरिसे
कत्थममुज्जिहं किं बहुणा गोयमा ! इत्थं दाउणं आओयणं
अकमइ बीजकायं जो कच्छगंतो समुज्जिहं किं बहुणा
गोयमा ! इत्थं दाउणं आलोयं वियलं दीविति चउपंचि-
दियपरितोव जो कत्थ समुत्थहिं किं बहुणा गोयमा
इत्थं दाउणं आओयणं उक्काणं जो तं न रक्खेज्जा ।
सुहुमे कट्टसमुच्चिहिं किं बहुणा गोयमा ! इत्थं दाउणं
आओयणं तमथावरो जो न रक्खे कत्थगंतुं समुच्चिहिं
आओइयनींदियगरहिं ओविकयपायच्छित्तनिसद्धो उत्तम
ठाणंमिउउपुदवारंजं परिहरिज्जा । आओइयनींदियगर-

हियविकयपायच्छित्तनीसद्धो उत्तमठाणंमि त्रिओ-
जोइ ए मा फुसावेज्जा । आओइयनींदियगरहिं ओविकयपा-
यच्छित्तसंविग्गो उत्तमठाणंमि त्रिओमाविराडिज्जा अत्ता
णं आओइयनींदियगरहिं उग्गकयपायच्छित्तसंविग्गोच्छित्तं
पि तणं हरियं असइमणं मा फरिसे आओइयनींदियगर-
हियो विकयपायच्छित्तसंविग्गो उत्तमठाणंमि त्रिउ जाव-
ज्जीवं एतंति बेइदियतेंदियचउरो पंचिंदियाणं जीवाणं
संघट्टणपरियावणं किं ज्ञावणोइयणमाकासी आओइयनींदि-
यगरहिं ओविकयपायच्छित्तसंविग्गो उत्तमठाणंमि त्रिओ
सावज्जं मानणिज्जा आओइयनींदियगरहिं ओ विकय-
पायच्छित्तसंविग्गो लोयतेणं विज्जुं गहियागहिओ म्विचि
उदिन्ना आओइयनींदियगरहिं ओ विकयपायच्छित्तनिजो-
सद्धो जोइत्थि संओवेज्जा गोयमा ! कत्थमुज्जिहं आओइय-
नींदियगरहिं ओविकयपायच्छित्तसंविग्गोचउइसधम्ममुव-
गरणे उट्टमापरिहं कुज्जा तेसुं पि वि ममतो अमुच्छिआं
अगाइओ दहुंहविया अठवा कुज्जाउ ममतं तामुद्धी
गोयमा ! नत्थि किं बहुणा गोयमा ! नत्थि द्वाउणं आ-
लोयणं रयाणेणं आविणं पाणम्कत्थगम् तु समुज्जिहं
आओइयनींदियगरहिं ओ विकयपायच्छित्तनीसद्धो छ-
क्रेमेणरक्खे जो कत्थमुद्धि लजेज्ज मे । महा. अ. ७ ॥

आलोचनायां दत्तायां विरतिजंगो न करणीयस्तथा उप-
चारास्तत्कारणतत्प्रमाद्विजायाश्च । घ. २ अ. ।

आलोचनायाः प्रायश्चित्तस्य प्रशस्त्यंगसङ्ग्रहनिमित्तत्वा-
त्तत्त्वमके प्रथमं य. गमङ्गहं, च । “ प्रशस्तयोगसङ्ग्रहनिमि-
त्तत्वाद्दालोचनाद्य एव नयोच्यन्ते ”, सम. ३१ स्. । मोक्ष-
साधनयोगसङ्ग्रहाय शिष्येणऽऽचार्यायां लोचनां दत्तेति ।
अत्रादाहणम् ।

उज्जेण अट्टणे खसु, मिहगिरि संपारण पुह हवइ ।
मच्छिअमद्धे डुरुद्ध, कवविओ फल्लिहमद्धे अ ॥ ? ॥

डुरुद्धखनिया आमाः फल्लहं शब्दो देवयो वडणं वाचं ।

उज्जयिन्यामुज्जयिन्यां, समस्तनगरावलीः ।

जितशत्रुपस्तत्र, मद्धस्तस्याद्वानिधः ॥ ? ॥ इत्यादि.

(अट्टन) शब्दे तत्कथा ।

यथाद्वनस्तथाचार्यः, पताकानिवृत्तिः पुनः ।

मार्थमद्धोऽपगधास्तु, महारास्तान् गुरोहिं यः ? ०

आलोचयति निःशल्य, स निर्व्वानपताकिकां ? ?

त्रैलोक्यरगे गृह्णाती, न्युक्ताः शिष्यगुण इमे ।

आव. क. । आ. च. । आव. ॥

(२४) आलोचनायामकृतायां मृत्वाऽनाराधको
जयति ।

जिक्खं य अस्सयरं अकिक्खं पाणं पत्तिसेवित्ता सेणं तम्म
ठाणस्स अण्णाओइयपत्तिकंते कक्खं केइ । जत्थि तम्म

आराहणा । सेणं तस्स ठाणस्स आलोइयपमिक्कंते कांलं करेइ । अत्थि तस्स आराहणा । जिक्ख अणयंरं अकि-
ख्खाणं पमिसेवित्ता तस्स णं एवं जवइ पच्छाविणं अहं-
चरिमकाअसमयंनि एयस्स दाणस्स आलोइयस्तामि
जाव पमिक्कमिस्तामि । सेणं तस्स ठाणस्स आणा-
लोइयपमिक्कंते जाव णत्थि तस्स आराहणा । सेणं
तस्स ठाणस्स आलोइयपमिक्कंते कांलं करेइ । अत्थि
तस्स आराहणा जिक्ख अणयंरं अकिक्खाणं पमि-
सेवित्ता तस्स णं एवं जवइ जइ ताव सम्मोवासयावि
काअमाने कांलं किंवा अणयंरं सु देवतोए सु देवत्ताए-
उववत्तारो जवंति । किंण पुण अणवणिएयदेवत्तणं पि
णो झनिस्सामिणि कट्ठु सेणं तस्स ठाणस्स आणालो-
य-
पमिक्कंते कांलं करेइ नत्थि तस्स आराहणा । सेणं तस्स
ठाणस्स आलोइयपमिक्कंते कांलं करेइ अत्थि तस्स आ-
राहणा सेवं जंते ! जंतेत्ति ॥ ज. १० श. २ उ. ।

टीका । इह च शब्दश्चेदित्येतस्यायं वर्तते । स च भिक्षो-
रकृत्यस्थानास्तेष्वनस्य प्रायेणासम्भवप्रदर्शनपरः (पमिसेवि-
त्तसि) अकृत्यस्थानं प्रतिपादयति । तत्र ततो न गम्यं । वाच्यनांतरं
त्वस्य स्थानं (पमिसेविज्जसि) दृश्यते । सेणत्ति । स भिक्षुः
तस्मिन् ठाणस्सति तत्र मध्यमं अणपन्नियदेवत्तणं पि नो अ-
भिस्सामिन्ति अणपन्निका अन्तरात्मिकायविद्यास्तत्सर्वविधेष्व-
स्वमणपन्निकदेवत्तं तदपि नोऽप्येति म. ॥ टी. ।

(२५) आलोचनाफलम् ॥

आलोचनाफलं जंते ! जीवे किं जणयइ आलोचना-
फलं मायाणि या । मिच्छादरिणसङ्गणं मोक्खमग-
विद्याणं अणं संसारबंधणं उच्छरणं करेइ । उज्जु-
जावं च जणयइ । उज्जुजावपमिक्कण वियणं जीवे अमाइ
इत्थिवेवं नपुंसगवेयं च न बुद्धिं पुण्वरुं च णं निज्जेरेइ ॥

५ उक्तं अ० २५ ॥

गुरुगुणैः कुर्वतोऽप्यतीचारसंभवं आलोचना तथा माया-
शाब्दे निदानं ममऽनस्तपःप्रकृत्यादेरिदं स्यादिति प्रार्थना-
त्मकं मिथ्यादर्शनं सांशयिकाद्येतानि शब्दानि च शब्दानि तेषां
ततः कर्मधारये मायानिदानमिथ्यादर्शनशब्दानि तथाहि तो
मगदिशब्दानि तत्काऽदुःखादानेऽप्यायते दुःखादायिभ्येवं मा-
यादीन्यपीत्येवमुच्यते तेषां मोक्षविद्यानां पापानुबन्धनत्वेन
मुकृत्यतगायाणां तथानेन संसारं वर्धयन्ति वृद्धिं नयन्तीत्यने-
तसंसारवर्धनानि तेषामुच्छरणमपनयनं करोति तदुच्छरणतश्च
अज्जुमाधं चार्जवं जनयति ॥ (उज्जुजावपमिक्कणेत्यसि)
प्रतिपन्नं अज्जुजावपमिक्कणेत्यसि । मायारहितस्ततः पुंस्त्वनिबन्ध-
नत्वा इमायित्वस्य (इत्थिवेत्यसि) प्राप्तिरिति बोधोपपत्तिरिति नपुं-
सकवेदं च न ब्रह्मनि पूर्ववत्तं च तदेव ह्येव यथा सकलमपि
कर्म निज्जेरयति कृपयति तथा च मुक्तिपदमाप्नोतीत्यभिप्रा-
यः । उक्तं हि । “ उक्तियदं भो साहू अचिरेण उच्येति सासयं
ठाणं । सोच्चियं पुण्डियदं भो संसारपक्कहुओ होत्तिति ॥ २५ ॥ ”
उक्तं ० टी. ० ॥

आलोचनापरिणतस्य त्रिमाणस्यापि आधारकत्वमाराध-
नाशब्दे ॥

तिहि ठाणेहि मायी मायं कट्ठु णो आलोएज्जा
णोपमिक्कमेज्जाणो निदेज्जा णो गरहेज्जा णो विउहेज्जा
णो त्रितोहेज्जा णो अकरणाया ए अज्जुहेज्जा णो
अहारिहं पायच्छित्तं तवोक्कम्म पमिक्कमेज्जा । तं० ।
अकरि सुवाहं करेमि वाहं करिस्सामि वाहं । तिहि
ठाणेहि मायी मायं कट्ठु णो आलोएज्जा णो पमि-
क्कमेज्जा जाव नो पमिक्कमेज्जा । तं जहा । अकि-
त्ती वा मे मिया अवन्ने वा मे सिया अविणये वा मे सिया
तिहि ठाणेहि मायी मायं कट्ठु णो आलोएज्जा जाव
णो पमिक्कमेज्जा तं० किञ्चि वा मे परिहाइस्सं जसोवा
मे परिहाइस्सं पुयसकरे वा मे परिहाइस्सं । तिहि ठा-
णेहि मायी मायं कट्ठु आलोएज्जा पमिक्कमेज्जा
निदेज्जा जाव पमिक्कमेज्जा । तं० । मायी स्सणं अस्मि हो
गे गरहिणं जाव उववाए गरीहए जवइ आयाइं गरहिया
जवइ । तिहि ठाणेहि मायी मायं कट्ठु आलोएज्जा जाव-
पमिक्कमेज्जा तं अमाइस्सणं अस्सि होगे पसत्थे जवइ
उववाए पसत्थे जवइ आयाइं पसत्थे जवइ । तिहि
ठाणेहि मायी मायं कट्ठु आलोएज्जा जाव पमिक्कमेज्जा
तं० । एणद्वयाए दंसणद्वयाए चरितद्वयाए स्था. ठा. ३. ॥

तिहि ठाणेहि मित्यादि व्याख्या । मायी मायावाच्यं मायं ।
मायाविषयं गोपनीयं प्रच्छन्नमकार्यं कृत्वा नो आलोचयेत्
मायामवेति शेषस्तु गमं नवरमालोचनं गुरुनिवेदनं प्रति-
क्रमणं मिथ्यादुष्कृतज्ञानं निहाऽऽमसाविकागर्हागुरुस्माद्विका-
वित्रोदनं तद्व्यवस्थानिर्देशनं । आत्मनश्चरित्रस्य वाऽ
तिचारमज्ञातमकरणताऽऽवृत्तानं पुनर्नैतत्कारण्यामी-
त्यन्यपगमः । अहारिहं । यथोचितं पायच्छित्तं पापच्छे-
दकं प्रायश्चित्तविशोधकं वा तपः कर्म निर्विकृतिकादिप्रति-
पद्येत तद्यथा अकार्षमहमिदमतः कथं निन्दामित्यालोचयि-
ष्यामि स्वस्य महान्त्यहर्निप्रोत्सर्गययमभिमानात् । तथा-
करोमि चाहमिदानीमेव कथं सात्त्विति भणामि करिष्या-
मीति चाहमेतदकृत्यमनागतं कांक्षेऽपीति कथं प्रायश्चित्तं प्रति-
पद्येत इति कीर्तिर कादिस्मात्मीनी प्रसिद्धिः । सर्वविद्यामिनी
सैव वर्णो यशः । पर्यायत्वादस्य अथवा “ दानपुण्यफला की-
र्तिः पराक्रममूलं यशः ” तच्च वर्णयति तयोः प्रतिषेधोऽकी-
र्तिरवर्णश्चेति । अधिनयः साधुहृता स्यादिति । इदं च सूत्र-
मप्राप्तप्रसिद्धिपुरुषापेक्षं मायं कट्ठुति मायां कृत्वा मायां
पुरस्कृत्य माययत्यर्थः । परिहास्यति हीना न विष्यति पूजा
पुष्पादिभिः । सत्कारो वस्त्रादिनिर्विद्वेष विषकृतमक-
रुपत्वादिति । इदं तु प्राप्तप्रसिद्धिपुरुषापेक्षं शेषं सुगमं ।
उक्तविपर्ययमाह ।

(तिहि) मित्यादि सूत्रत्रयं स्फुटं किन्तु मायी (मायंकट्ठु
आलोएज्जति) इह मायां अकृत्यकरणकाल एव आलोचनादिका
लोच्यमायेवालोचनाद्यन्यथानुपत्तरिति (आस्सिति) अयं यतो
मायिन इह लोकाद्या गर्हिता जयन्ति । यतश्चामायिन इह लो-
काद्याः प्रशस्ता जयन्ति यतश्चामायिनः आलोचनादिना निरती-
चारीभूतस्य ज्ञानादीनि स्वस्वभावं ब्रून्ते । अताऽहम

भाष्ये ज्ञत्वा आलोचनादि करोमीति ज्ञावः ॥

आलोचनाय-आलोचनाय-पुं० अभिमुख्येन गुरोरा
त्मदेशप्रकाशनमालोचना स एव नयः । आलोचनायाः नयनेदे,
तद्वत्त्वयता (सामास्य) शब्दे विशेष आ. च. १ अ. ।

आलोचनाय-आलोचनाय-न. आ मर्यादया “ जह बाहो
जपंते, कजमकजं च उज्जमो भणइ । त तह आलोकाज्जा,
मायामयविष्णुकोय ” इत्येवरूपयाऽऽलोचनं गुरोः पुरतः
प्रकाशनं तत्त्वमात्रेणैव यस्य पापस्य बुद्धिस्तदालोचनाहं
तद्विशोधिकं प्रायाश्चित्तमप्युपचारादालोचनाहं । जीत.
म्य. उ. १ आलोचनां गुरुनिवेदनां विशुद्धये यदहं त्यतिचार-
जातं तदाऽऽलोचनाहं तद्विशोधिकमालोचनालक्षणं प्रायश्चित्त-
मप्युपचारादालोचनाहं ग. अ. १२ औप. प्रायश्चित्तनेदे ।
आलोचनाहं यद्गुरुनिवेदनया बुद्धयतीति ग. ३ ग. भग. श.
२५ उ. ७ आलोचना गुरुनिवेदनम् । तथैव यच्चरुच्यत्य
तिचारजातं तत्र तदहं तदालोचनाहं । तच्चरुच्यर्थं यः प्राय
श्चित्तं तदप्यालोचनाहं तच्चालोचनैव स्यात् ७० १० । ६॥
एतस्यालोचनकथ्यताऽऽलोचनाशब्दे आलोचनायाये आचा-
र्यादिके. पु. ते आलोचनाशब्दे व्य० उ. १० ध. अधि. २
नि. च. उ. २० ॥

आलोचनाय-आलोचनाचार्य-पुं० विकटनागुरौ (जोगो
आलोचनायार्यो) आलोचनाचार्यो विकटनागुरस्स च
कीदृशा योग्य इत्यालोचनाशब्दे । एचा० १५ वृ. ध. अधि. २ ॥

आलोचनाविहिंसुत-आलोचनाविधिसुत-न० शिष्यनिवेदि
तप्रायश्चित्तपर्यालोचनविषयप्रायश्चित्तभिधायिनि सूत्रे आ-
लोचनाविधिसुता नाम गुरुं शिष्येण गुरोर्निवेदिते गुरुणा
प्रायश्चित्तपर्यालोचनविषयाणि प्रायश्चित्तभिधायिनि नि०
च. उ. २ ॥

आलोचननिर्णय-आलोचनदर्शनीय-त्रि० आलोचकं दृष्टिगोचर
यावद् दृश्यते अयुच्छत्वेन यः स आलोचकदर्शनीयः त. श. ९. उ. ३३
आलोचकं दृष्टिगोचरं क्षेत्रं सिद्धोऽयुच्छतया दृश्यते यः स आ-
लोचकदर्शनीयः अयुच्छतया यावद् दृष्टिगोचरं दृश्यमाने हा०
अ० १ (दृष्टगोचर आलोचकदर्शनीयः) आलोचकदृष्टिपक्ष या-
वद् दृश्यते अयुच्छत्वेन या सा आलोचकदर्शनीयति औप०
नायुच्छतया आलोचकमात्र एव दर्शनीये मङ्गल्यत्वात् प्रत्ययान-
समय द्रष्टुं योग्ये, च ॥

दरितारण्य आलोचनदर्शनीयः ॥

आलोचकं बहिः प्रस्थानसमयत्रायिनि दर्शनीया छत्रं योग्या
मंगल्यत्वात् अन्ये त्वा दुरालोचकदर्शनीया न पुनरयुच्छा आलो-
कदर्शनीयति राज० ॥

आलोचन-आलोचन-त्रि० इषत् लोचः प्रा० स० इषत् लोचः ।

“ आलोचनपुष्करमुखोल्लसितैर्भीक्ष्णम मधः ” वाच. ॥

आलोचन-आलोचन-त्रि० आ लुक् णिच् क्त. ईषत् लोच-
लीकृते ॥

आवत-आवत-पुं० अवन्तेभ्यं राजा अण् अवन्तिदेशाधिपे
चन्द्रवंशे नृपभेदे, वाच० ॥

आवन्ति अज्जयाण-आवन्त्यभयन-न० आचाराङ्गस्य नयग्रह
चर्याभयनान्तर्गते लोकमागम्ये पञ्चमऽभयने । आवन्तीत्या
चारस्य पञ्चमाभयनम् तत्र ह्यादाव्यधत्तीत्याद्यापका विद्यन्ते
इत्यादानपदेनैतन्नाम । अनु० । आवतीति आद्यपदेन नामान्त-

रण तु लोकसार इति स्था० ग. ए । सम० । आव०
(आयाण पयणावन्तः) गोणनामणं लोकसारोक्तिः) आदीयते
प्रथममेव गृह्यत इत्यादानम् तच्च तत्पदं चादानपदम् तेषां
करणभूतेनावन्तीत्येतन्नामाभ्ययनादावावन्तीशब्दस्योच्चारणात्
आचा० अ. ५ उ. १ ॥

आव- (जाव) यावत्-त्रि० आदेर्योजः ॥ ४५ ॥ इति प्राकृत-
सूत्रेण पदादेर्यस्य जो वा जवति आर्षे लोपोऽपि । प्रा० ।
यत्परिमाणमस्य मनु० ३० । यत्परिमाणे स्त्रियां ङीप् यावति
साकल्ये अवयौ, व्याप्तौ, माने, अवधारणे च । अथ० अमरः ।
एतच्छब्दयोगे द्वितीया । वाच० ॥

आवक-यावत्कथ-प्रत्य० यावज्जीवमित्यर्थे, । आवकहं ज-
गत्वं समित्तासि ॥ १६ ॥ यावत्कथमिति यावज्जीवम् आचा०
अ. ५ उ. ४ ॥

आवक-यावत्कथा-स्त्री० यावती यत्परिमाणा कथा मनु-
ष्योऽप्यं देवदत्तादिर्वाऽयमिति व्यपदेशलक्षणा यावत्कथा
यावज्जीवे जगत्प्रवियणं आवकहाप चिदृष्ट स्था० ग. ४ से पा
रप आद्यकहाप यावत्कथ यावज्जीवमित्यर्थः । आचा० अ. ९.
उ. ४ जे आवकहा समाहिप कियंतं काहं यावत् कथा देव
दत्तो यइदत्त इति कथा यावदिति सूत्र० थ. १ अ. २ भग्ना
आवकहाप गुरुकुलवासं ण मुंचति ॥ १६ ॥ यावत्कथं यावज्जी-
वम् । पंचा १० वृ. ११ ॥

आवकह्य-यावत्कार्य-त्रि० यावज्जीविके । पंचा० वृ. ११
एथ उसावय धम्म, पायमणुवयगुणव्याह च । आवकहियांइ
सिक्खा, वयाइ पुण इतरां— ॥

इति पंचा० १ वृ. । यावत् शिकानि यावती यत्परिमाणा कथा
मनुष्योऽयमित्यादयपदेशरूपा यावत्कथा तस्यां नवानि
यावत्कथिकानि यावज्जीवानीत्यर्थः । पंचा. ॥

यावत्कथिकानीति सवृद्धगृहीतानि यावज्जीवमपि भायनी
यानीति । आय. । सामयिकभेदे-तच्च मध्यमैर्दृष्टकतीर्थकर
तीर्थान्तर्गतसधूनामयमेयम् । तेषामुपस्थापनाया अभिवात् ।
पंचा वृ. ११ । आत्मनः कथां यावत्कथास्तं तथावत्कथं
यावज्जीवमित्यर्थः । यावत्कथमेव यावत्कथिकम् । सामा-
यिकचरित्रगुणप्रमाणभेदे, । एतच्च भर्तृराजैर्वाच्यचरित्रम-
वर्जमध्यमतीर्थकरसाधनां महाविदेहयतीनां च संभवति ।
अनु. । यावत्कथस्य भाविष्यपदेशान्तर्गताभावात् यावज्जीवि-
कस्य सामयिकस्याऽस्तित्वात् यावत्कार्यकः । सामयिक
संयतभेदे, । स च मध्यमजिनमहाविदेहजिनसम्बन्धिः साधुः ।
भ० श. १५ उ. ७ । प्रतिक्रमणभेदे, च न्या ग. ॥ यावत्कार्य-
कं यावज्जीविकं महाव्रततत्त्वपरिहानादिरूपं प्रतिक्रमणत्वे
चाऽस्य निवृत्तिलक्षणाऽन्वययोगादिति । आव० ॥

पंच यमद्वययाई, राई चट्टाई चाउजा मोअं ।

जलपरिआ य नहा, दुन्हं पि अ आवकहिआइ ॥

पंच महायनानि प्राणानिपानादिनिवृत्तिलक्षणाणि गह-
भोयणदृष्टिनि । उपलब्धत्वात् रात्रिर्भोजननिवृत्तिपक्षा-
नि पुरिमपश्चिमतीर्थकरयोस्तीर्थ इति । चतुर्यामश्च निवृत्ति-
धर्म एव भक्तपरिहारा च तथा चशब्दादिगितमरणादिपरिग्रहः
चतुर्यापि पुरिमपश्चिमयोः चशब्दान्मध्यमानां च यावत्कार्य-
कान्येतानीति गाथायै ॥

अशनभेदे, च-भ० श. २५ उ. ७ ॥

सेकितं आवकहिण आव २ डविहे ५० तं पा
 ओवगमणे य जत्तपक्कवाणे य ॥ प्रव० छा. ६ दश० . अ १ ।
 आवग-आवक-त्रि० अवति, अव एवञ्-रङ्गके, वाच०
 आवज्ज-आतोद्य न० (ओतोऽद्याऽन्योऽन्यप्रकोष्ठातोद्याशरोवेद
 नामनेहरसरोरुहे को ह्यवः ॥ १ । ५६ इति प्राकृतसूत्र-
 णेष्वोतोऽत्यं वा जवति तत्सन्निधौ च यथा संजवं ककार-
 तकारयोर्विदेशः । प्रा० । वीणादौ वाद्ये, अत्रयावहुक्तव्यता
 (आवज्ज) शब्दे ।

आवज्जण-आवर्जन-न० उपयोगे व्यापारे, च केवलिसमुद्घा-
 तगतमुनसा केवलिन कर्तव्यमावर्जकरणमधिकृत्य (आव-
 ज्जणमुव प्रोगो वावारे वा तद्व्यमाइए) तदर्थं समुद्घातक-
 रणार्थमादौ केवलिन उपयोगो मया अधुनेदं कर्तव्यमित्येवंरूप
 उदयावलि-कायां कर्मप्रकृपरूपो व्यापारावाऽवर्जनमुच्यते ।
 इति विश० । अतिमुखीकरणं, आ० न० ॥

आवज्जिय-आवर्जित-वि-वृज-णिच्-क्त० अभिमुखे, आ. च०
 आवज्जियकर ण-आवर्जितकर ण-न० अभिमुखीकरणे, । केव-
 लिसमुद्घातपूर्व कर्तव्ये केवलिनोऽप्यापारविशेषे च आ. न०
 केवलिवाजितकरणमिति वर्णयति ।

तेषामप्यवर्जनशब्दस्य ऽतिमुखपर्यायवाचिन्वात् आव-
 र्जितकरण, सिद्धिः कथमावर्जितमप्युच्यते यथा लोके दृष्टं त-
 दावर्जितो मनुष्याभिमुखीकृत इति तवाच्च सिद्धान्तः । मिरुप-
 र्यायपरण, माभिमुखीकरणं यत्तदावर्जितकरण येन कारणेन
 परणत आत्मा नियमात् सिद्धतत्पर्यायपरिणामाभिमुखे भव-
 तीत्यर्थः ॥

आवर्ज्जीकरण-आवर्जीकरण-न० समुद्घातकरणार्थमादौ
 केवलिन उपयोगो मया अधुनेदं कर्तव्यमित्येव उदयावलि-
 कायां कर्मप्रकृपरूपो व्यापारा वा अवर्जनमुच्यते । तथा
 ज्ञतस्य कर्णमावर्जकरणम केवलिसमुद्घातात्पूर्व केवलिन-
 ना कर्तव्ये व्यापारनेदे, विश० ।

आव (ट्ट) (रु) (त्त) त-आवर्त पुं० आवर्तनमावर्तः सचस
 मुद्रादंश्चविशेषाणाञ्चेति । स्था० वा. ४ । इ. अ. १ । आ. म.
 प्र. । आवर्तयति प्राणिनं भ्रामयतीत्यावर्तः । सूत्र० श्रु. १ अ.
 ३ । आ. वृत्. भावादेः घञ् चक्राकारेण जलस्यपरिभ्रमणे ।
 वाच० ॥ तस्याधृतादा ॥ ३ । ३० ॥ इति प्राकृतसूत्रेण तस्य
 भवति धर्तादीन् वर्जयित्वा बाहुलकाधिकारद् धर्तादावपि
 प्रा० । जज्ञादीनां परिभ्रमणे आचा० अ० १ उ. ५ आवर्त
 आवर्तन परिभ्रमणमिति ज्ञा० अ० १ मोहावस्त महाजीमं ।
 मोहोमाहनीय कर्म तद्वत् तत्र विशिष्टभ्रमजनकत्वादावतो
 यस्मिन्स तथा विद्यस्तमिति आव । स्था० छा. ४ ॥

अक्षरि आवस्तापमरा । त. खगवत्ते उज्जयित्ते गृहावत्ते
 आमिसावत्ते वा. । आवर्तन्तेपरिभ्रमन्ति प्राणिना यत्र स आवर्तः
 ससरे आचा० अ. १ । ५ (आवट्ट सो एसंगमभिजाणति)
 आचा० अ. ३३ । १ । आवट्ट इत्यादि भावावर्तो जन्मजरामर-
 णरोगशोकज्यवनोपनिपातात्मः संसार इत्युक्तं हि "रागद्वेष-
 वशाविद्धं, मिथ्यादर्शनकुस्तरं ॥ जन्मावर्ते जगत् क्रिम, प्र-
 मदाद् ब्राम्यते नृशं ॥ १ ॥ भावश्रोतोऽपिशब्दादिकामगुणवि-
 षयाभिज्ञाव आवर्तश्च श्रोतश्च आवर्तश्रोतस्मी तयोरगोपा-
 न्यां सम्बन्धः संगस्तमभिजानन्त्यानिमुख्येन परिच्छिन्नास्ति यथा
 यं संग आवर्तश्रोतसाः कारण जानानाश्चपरमार्थतः कोऽभि-

धीयतेयोऽनर्थं ज्ञात्वा परिहरति यश्चायमर्थः । संसारश्रोतः
 संग रागद्वेषात्मक ज्ञात्वा यः परिहरति स एव चावर्तः
 श्रोतसोः संगस्याभिज्ञाता (आवट्टमेषमपुपरियद्वंति भावा-
 वर्तः संसारस्तमरहदृष्टीयंन्यायेनानुपरिदस्तन्ते । तारवेष
 नरकादिगीतियुच्यो ३ भवन्तीति आचा० अ. ५ उ. १ ॥

(विषये आवट्टमेय तु पहाए पत्थ विग्मेज्जवेदवी) आवट्टं
 तु इत्यादि रागद्वेषकषायविषयावर्तं कर्मबन्धावर्तं वा तुशब्दा-
 त्पु नः शब्दार्थं भावावर्तं पुनरुपेक्षायाऽस्मिन् ज्ञावावर्ते विषय
 रूप । वेदविदागमविद्विग्मेदाध्वचारनिरोधं विदुःयात् ।
 आचा० अ. ५ उ. ६ संसारकारणे, शब्दादिगुणे, च (जंगुणे
 से आवट्टे जे आवट्टे से गुणे) आचा० अ. १ उ. ४
 आवर्तो नामादिभेदाश्चतुर्थो । नामस्यापने कृष्ये अव्यावर्तः
 स्वामित्वकरणाधिकरणेषु यथा संजव योज्यः । स्वामि-
 त्वन्यादीनां कचिन्यविभागे जलपरिभ्रमणं अव्यावर्तः
 द्रव्याणां वा हंसकारं दवचक्रवाकादीनां व्याप्ति क्रीरत
 भावर्तो नादावर्तः । करणे तु तैवेव जलद्रव्येण भ्रमता यद-
 न्यदावर्तन तृणकल्लिवादि स द्रव्येणावर्तः । तथा अपुष्पीस
 कषोहरजतसुवर्णोरावर्तमानियदन्यस्तदन्तः पात्या वर्तते । स
 उच्यरावर्त इति । अधिकरणत्वविषयायामकस्मिन् जलद्रव्ये
 आवर्तः ॥ तथा रजतसुवर्णरीतिकात्रपुसीसकेवकस्थीरुतेषु
 बहुषु अव्यवर्तन । भावावर्तो नामान्या भावसङ्क्रान्तिः
 आर्दादकभावादयाद्या नरकादिगीतचतुष्टयेषु प्रावावर्तः ।
 आचा. १ अ. ५ उ. ॥

उत्तकटमोहोदयापादितविषयाभिज्ञापसंपादकसंप्रार्थनावि-
 शेष, सूत्र० श्रु० १ अ० ३ ॥

अह मे सेति आवट्टा. कासवेणं पवेइया ।

बुद्धाज्जत्य वदप्पंति, सीयंति अबुहा जहिं ॥ १४ ॥

टीका । अथेत्यधिकारांतरदर्शनार्थः । पाठांतरं वा अहो
 इति । तच्च विस्मये इमे इति प्रत्यक्षासम्भाः सर्वजनविदित
 त्यान् मति विद्यते वक्ष्यमाणा आवर्तयति प्राणिनं भ्रामयं-
 तीत्यावर्तस्तत्र अव्यावर्तो नयादेर्भावावर्तास्तुत्तकटमोहोदया-
 पादितविषयाभिज्ञापसंपादकसंप्रार्थनाविशेष एते चावर्ता
 काश्यपेन श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वामिनाऽनुत्पन्नदिव्यज्ञाने
 नावेदिताः कथिताः प्रतिपादिताः । यत्र येषु सन्तु बुद्धा अव-
 गतत्वा आवर्तविपाकत्रेदिनस्तेन्योऽवसर्पते प्रमत्ततया त-
 द्दृग्गामिनो भवन्त्यबुद्धास्तु निर्विवेकतया ये ह्यलसीद्व्यासक्ति
 कुर्वन्तीति । आवर्तने, वाच. छादशावर्तोदिरन्दनकगते सूत्रा-
 जिधानगमे कायव्यापारविशेषे । अल्लोत्तारसंवय आव-
 पानः पुन्यभवेन ।

दुक्खाणमेव आवट्टं आणुपरियद्व आचा० अ. २ उ. ३

दुक्खाणमित्यादि । दुःखानां शरीरमानसानामावर्तः पौनः
 पुन्यभवनमनुपरिवर्तते दुःखाधर्तायममौ ब्रम्हस्यत इत्यर्थः ॥
 णिच् जावे अत्र पुनः पुनश्चाज्ञाने परिघट्टेन । धातनां आवणे ।
 चिन्तायाश्च । चिन्तयानि चिन्त स्वविषयेषु पुनः पुनश्चाव्यते
 इति तस्यास्तथात्वम् । अत्राख्यघोटकचिन्ते रोमसंस्थानभेदे ।
 आवर्तनः दशावर्तयुक्ताः प्रशंसायाम् णिनिः ने च । छात्र-
 स्योशिरस्या टौ, टौ हौ रन्धोपरन्धयोः । एको भावे ह्यपाने
 च. दशावर्ता ध्रुवाः स्मृताः ॥ १ ॥ पयोधिपक्ते जलभ्रमः
 मल्लि. वाच० ।

आवर्तो देवमणिनमहयानां महालक्षणतया प्रसिद्ध इति जं
 आवर्ताकारे, देहिनां रोमसंस्थाननेदे, चवाच० आदौ शक्ति-

णे भागे, दक्षिणः शुभमृत्तुणाम् । बामो वामेऽतिनिन्द्यः स्यात्, दिगन्यत्रे तु मध्यमः ॥ १ ॥ कल्प० । राजावर्तनामके मर्णा पु. वाच० । माण्डवृक्षभेदे आवर्तादीनि मणीनां वृक्षणतीति ॥ आ. म. प्र. जी. प्र. ३ राज. । मेघाधिपभेदे, वाच० । स्तनितकुमारन्दस्य घोषस्य स्वनामख्याते लोकपात्रे, स्तनितकुमारन्दस्य महाघोषस्य स्वनामख्याते लोकपात्रे, च स्या. ग. ४ ज. श. ३ उ. ८ स्वनामख्याते जंघादीपस्य दीर्घवेतादघप धेतं, स्या० ग. ९ एकचुरे चतुष्पदस्य सचरपञ्चेन्द्रियाति र्यगयानिकभेदे, प्रज्ञा. पद १ भद्राश्रमभवे स्वनामख्याते पञ्चावशतितमे मुहूर्ते, सम० स. ३४ । स्वनामख्याते ग्रामे (आवर्ते, मुहूर्तासि) ततो जगवान् आवर्ते ग्रामे ब्रह्मचर्ये प्रतिमां प्रतिपद्यति इति आ. म. द्वि. । आ. च. माहिकधातौ, न० वाच० स्वनामख्याते विमानभेदे, सम० स. १७ । जंघादेशरूपैरस्य सीताया महानद्या उत्तरस्थे स्वनामख्याते चक्रवर्तिविजयक्षेत्रे, स्या. ग. ८ । दो आवर्ता स्या० ग. २ महाविदेहस्य चक्रवर्तिविजयक्षेत्रे, च । जं ॥

कहिणं जंते महाविदेहे वासे आवर्तणामं विजय पणत्ते गोअमा ! णील्वंतस्स बामहरपव्वयस्स दाहणेणं सीआए माहणंए उत्तेरणं एद्विणं कूरस्स वक्खवागपव्वयस्स पच्छिमेणं दहावतीए महाणइए पुरच्छिमेणं एत्थणं महाविदेहे वासे आवर्ते णामं विजय पणत्ते सेसं जहा कच्छस्स विजयस्स ॥ जं. ।

आव (६) पञ्चावरणसेहियतोत्थिय सेवत्थिय पूममाण-वच्छमाणगत्यंरामकरंरजारापाराफुल्लवस्त्रियपञ्चमपत्त सागरतरंगवणस्यपञ्चमस्यजत्तिचित्तं ॥

आवर्तप्रत्यावर्तनेऽग्निप्रेक्षणिस्वस्तिकपुष्पमाणवर्द्धमानकम रत्नमणिकमकरागमकजामारपुष्पावस्त्रियपञ्चसागरतरंगवा सतीक्ष्णपद्मप्रतामकिचित्रनस्वनामख्याते नाट्यविधिभेदे, राज० ॥

आव (६) चक्र-आवर्तक-न० महाविदेहस्थनक्षिकृत्य कस्कारपर्वतस्थे स्वनामख्याते कृते, । जं. ॥

आव (६) तृण-आवर्तन-आवृत्त आधारे ल्युट् सूर्यस्य पश्चिमादि गत्रस्थितरागायाः पूर्वदिगमनसमये मध्याह्नकाक्षे “ आवर्ते ना तु पूर्वा राहोऽपरः एहस्तु ततः परमः ” स्मृतिः वाच० विश्व यन्, (आवृत्ती तस्य असाहुकम्मा) आवर्तते विशीयते इति ॥ सूत्र० १ श्रु. ५ अ. ॥

पीम्मे, (आवृत्तीकम्मसु पावपसु) आवर्त्यते पीम्मेते दुःखभागं जयतीति सूत्र० १ श्रु. १ अ. ॥

आकर्षणे (कहणाठट्टण आगमणपुच्छणा दीवणा य कज्ज स्स) आवर्तनमकर्षणं राज्ञो प्रतीभवनमव्य० ए. उ. ।

आ. वृत्त भावे ल्युट् आक्षोभणे, गुणने, च धातूनां आवृत्ते आवर्तयेति संसारचक्रम् आ. वृत्त निच कर्त्तरि ल्यु विष्णौ, (आवर्तनो निवृत्तात्मा विष्णुसह०) जम्बुदीपापदीपेभ्यः च । आवर्त्यतेऽनया ल्युट् दीपं दूर्याम स्त्री आधारे ल्युट् दीपं धातुल्लव्यं आवृत्तधातु चूषायाम्, करणे, ल्युट् वृद्धे, प्राचीरादी न० । वाच० ॥

आव (६) तृणपेदिआ-आवर्तनपीठिका-स्त्री० शृङ्गकीलिकानिवेश स्थानं, आवर्तनपीठिका यत्र शृङ्गकोलकं निवेश्यत इति जी. ३ प्र.

(यत्रामयीतो आवर्तणपेदिआठ) आवर्तनपीठिका नाम यत्र शृङ्गकोलका उक्तं च दिग्जयद्वारचिन्तायाम् जीवादि र. म. म. डीकाकारेण “ आवर्तनपीठिका यत्र शृङ्गकोलका भवतीति ” ॥ राज० । जी. जं० ॥

आव (६) तृणज-आवर्तनीय-त्रि० आ. वृत्त-णिञ्-अनीयर् आवर्तनीये धात्वादी, वाच० ॥

आव (६) तय-आवर्तक-पुं० आवर्त एव स्वार्थे कन् आवर्त शब्दाथे प्रा. ॥

आव (६) सायन-आवर्तायमान-त्रि० आवर्ते कुर्वाणे भ० श. ११ उ. ॥ प्रदक्षिणं जुमति, च कल्प० ॥

आवर्तायतवृत्तादिपत्रिमन्त्रसरिसनयणं ।

(आवर्तायति) आवर्ते कुर्वाण तद्वत् येषु च तन्निदिध विमले च सदृशे च परस्परं ते लोचने यस्य स तथा तं । ज. ११ श. ११ उ. ॥

(आवर्तायति) आवर्तायमानं प्रदक्षिणं भ्रमन्त्यवधि यत् (प्रवरकगति) प्रवरकतः तद्वत् वृत्ते (तन्निविमलसि) विमला या तन्नि विद्युत् तत्सदृशं नयने लोचनं यस्य स तथा तम् । कल्प० ॥

आवर्तय-आपतित-त्रि० समन्तात्पतिते, ॥

आवरण आपण-पुं० दहे, क. ५० ॥

आवरण-आवरक-न० आ वृ-करणे अप् संहायां कन् अप-वरके, आच्छादके वस्त्रादी, ॥

आवरण-आवरण-न० आव्रियते देहोऽनेन आ वृ-करणे ल्युट् वाच. । आ मर्यादया वृणोतीत्यावरणम् । स्या. ४ ग. ।

अंगरक्षादिके, हा० ८ अ. ।

कवचादिके लुप्त० ३ अ. ।

(जाणवरणपहरणं) आवरणं कवचादि आ. क०

आवरणं कवचादीं सूत्र० १ श्रु. ८ अ. ।

(जाहाणयं ऽपती आवरणं पहरणं च) आवरणानां सन्नाहानाम् स्या० ए. ग. ॥

आवरणानां कंकटानाम् जा० १६ अ. ।

स्फुरकादिक (सखवसरपहरणावरणभरियुद्धसज्जणं) आवरणानि च स्फुरकादीनि । अ. प. । फलादिकं, आचा १ अ. ५ उ. ।

आव्रियते आकाशमनेनेत्यावरणम् प्रसादनगरादिकं, स्या० ए. ग. ॥

आच्छादनसाधनमात्रे, वाच. स्थाने, वृ. १ उ. ।

ईषद्वारेण आवरिज्ज वा णिवारिज्ज वा आवरिज्ज इति इष. द्विषयः । न० ए. श. ३३ उ. ।

आव्रियते चैतन्यमनेन वेदान्तिमतसिद्धे चैतन्यावरणे इदानीं, वाच० ।

आव्रियते आच्छाद्यतेऽनेनेत्यावरणम् यद्वा आवृणोत्याच्छादयति जन्यादिभ्यः कर्त्तर्यनट्प्रत्यये आवरणम् । मिथ्यात्यादिके कर्मभेदे, स च जीवज्यापाराधकर्मवर्णान्तः पाती विशि-ष्टपुद्गलसमूहः । कर्म० । प्रव० २१५ द्वा. ।

तत्त्वज्ञावधमज्ञानावरणं दर्शनावरणं, च (नाणस्स वंसणरस्स आवरणं वयणीयं य) पं. सं. ३ द्वा० ।

(पदमं नाणावरणं वीथं पुणदंसणस्स आवरणं) ज्ञायते परिच्छिद्यते वस्तु मनेनेति ज्ञातं । सामान्यविशयात्मके वस्तु नि विशयग्रहणात्मको बोधः । आव्रियते आच्छाद्यतेऽनेनेत्या-

सर्वविरतिवृत्तकृतमृतीयगुणघानित्वात्कपणक्रमाद्वा तृतीय।
स्ते च ते कथायाश्च तृतीयकथायाः क्रोधादयः स्वप्नारः तेषां
मुख्यं कथं नूतानामाहुषन्त्यावरणाः प्रत्याख्यानां सर्वविरति
वृत्तकृतस्त्यावरण। एतेनैव नामधेयं यदा ते प्रत्याख्यानावरण

आवरण

नामधेयास्तेषां । अहं न त्वमप्यख्याननः मधेयानामुदय
सबधा प्रत्याख्यानं नास्त्युक्तं । तत्राप्रतिबिम्बत्वादिहापि
आवरणशब्देन प्रत्याख्यान इत्यस्यैस्यापि निषेधो गम्यते ।
क एषां प्रतिविशेष इत्यत्रोच्यते । तत्र नप्रसवे निषेध उक्तः ।
इह त्वाङ्गामर्यादेष्टदर्थत्वादासर्वविरतिप्रत्याख्यानमर्यादया अ-
थवा ईषस्तावद्यथागानुमतिमात्रविरतिरूपं प्रत्याख्यानमावृणो-
तीति प्रत्याख्यानानावरणः इति व्युत्पत्तेस्सर्वावगतिरूपप्रत्या-
ख्याननिषेधार्थ एवायं वर्तते न देशविरतिप्रत्याख्याननिषेधे ।
आवरणशब्देस्तथाच्चाह देशश्च देशकदेशौ तत्र देशः स्मृत-
प्राणानिपातादि, एकदशस्तु तस्य हृदयमनस्पातकायाय-
तिपातस्तयेविरतिः निवृत्तिस्तां समत इति वाक्यशेषः (चरि-
तलंजं न वल्लहंति) इत्यत्र तुराज्यापादानादयं हन्यते । नगत्य-
निदितमननेति चारित्रं । अष्टविभ्रकर्मचयारिक्तीकरणाद्वाचा-
मित्रं । सर्वविरतिक्रियेत्यर्थः । तस्य ह्यामस्नमेशामुदये समत
देशैकदेशविरति पुनरं समत इति निर्युक्तिगाथायः । चित्रे ॥
प्रत्याख्यानानावरणयत्कथयता (पञ्चकूखानावरण) शब्द ॥
अथोक्तमवार्थं संगृह्य विभर्णिषुस्तथा चतुर्थेकषायाणां यथा
ख्यातचरित्रादिविघातिव्यं च दिदर्शयिपुराह ॥

मूत्रगुणं ब्रजं, न ब्रह्म मूत्रगुणवाशो उदय ।

संज्ञकणां उदय, न ह्यऽह चणं अहस्वायं ॥

इह सम्यक्त्व महाव्रताणुव्रतानि च भवन्तानां गुणा मन्त्र-
गुणाः उत्तरगुणानामाधारनन्तत्वात्तेषां मूत्रगुणानां लाभं न
जनते । कोदेत्याह । यथोक्तान् मूत्रगुणान् इतरेषां शीघ्रयेषां ते
मूत्रगुणघातिनस्तेषां मूत्रगुणघातिनामनन्तानुबन्धि अप्रत्या-
ख्यानप्रत्याख्यानावगणनां छादशानां कषयाणांमुद्दये
पतञ्च (पट्टमिल्लदुयाणं उक्त्वा) इत्यादिना सर्वं ज्ञाचितमेव
तथा ईशज्वरघ्ननासज्वरघ्ननाः संपदि ज्वरघ्ननाः सज्वरघ्ननाः परी
वशदिसंपाते चारित्र्येणमपि ज्वरघ्नयन्तीति या सज्वरघ्ननाः
क्रोधाद्य एव चत्वारः कषयास्तेषामुद्दये न ह्यभेते ह्यर्थं घा-
त्यज्जति चरणं चारित्र्यं किमस्यमपि नेत्याह । यथैव तीर्थ रुग्ण
धैर्यराख्यातं । अकषायमित्यर्थः । सकषायं तु ह्यभेते । नञ्
यथाख्यातचारित्र्यमात्रमेवोपपन्नंति सज्वरघ्ननाः किं तु विशेष
चारित्र्याणामपि देशोपघातिनो जयन्ति । तदुद्दये शेषचारित्र्य
देशाभिचारस्मिरेगितिनिर्गुक्तिगार्थः । विशे० आव. म. ।
आवरणमन्य-आवरणशास्त्र-न० आश्रयते आकाशमनेत्या-
वरणम् । जवनप्रसादनगरादि तत्तत्कृणं शास्त्रमपि तथा वास्तु
विद्यात्मकं पापश्रुतनेदे, स्या० ए वा. ।

भावणावरणपवित्रं - आवणावरणपवित्रं - न० नाश्व
विधिभेदः ॥

चंद्रावरणपवित्रति च सूर्यावरणपवित्रति च आवरणा
वरणपवित्रति एव दिव्यं णट्टं बहं उवदंसेह ॥

अत्रावरणप्रविभक्तिमर्थ्यावरणप्रविभक्तियुक्तमाधरणावरण
प्रविभक्तिमर्थ्यावरणप्राप्त्यतिनामकमष्टम नाट्यविधिमुपदर्श
यन्ति । राज० ॥

आवरणी-आवरणी- आ० आवरणकारणम् विनायाम्,
क्रा० १६ अ० ॥

आवरिञ्जमाण-आव्रियमाण- त्रि० स्थल्पमानं, (आवरिञ्ज-

माणाया । अथ रिज्जमाणात्ति' स्य पमाना न ज्ञ० १॥ त० १८०।

आवरिना-आवृत्य- अयं आवरण कृत्यर्थं (आवरिना
निवृत्त) स्थान ॥

आवरिय-आवृत्त-त्रि० आ० घृ० कृ० कृतावरण, अग्रकाशीकृते,
 आच्छादितं, बाच० (आवरिषां कम्मेहि) आवृत्तःप्रच्छादितः
 नि० ख० १ उ० । आवांस्या विरणमूहे) आवृत्ता अपि सप्त-
 रसप्राहा । अपि ध्य० १ उ० ॥

आवरितः ॥-आवरण- न० उद्कादिना उदकप्रदानं, ॥

समज्जण आवरित्तण उव्वेक्षवण सुहुमदीएवए चेव ।

आवर्षणमुदकेन उदकप्रदानमिति वृ० उ० १ ॥ आवरिसण
पाणि रण उपकासन नि० उ० २ उ० । (वृषत्रेवणसम्मज्जणा
वरिसण) अवर्षणं गन्धादकारिणेति ग० २ अष्टि० अनु० ।
उदगादि आवरिसणं उदकेनादिशब्दाद् घृतेन तत्तत्रेण वाऽऽव-
र्षणं करोति वृ० उ० ॥

समन्ताद्वर्ण (भाविसजा) आसमन्ताद्वर्ण राज० ॥

आवरिहिय-आवरित- त्रि० आ० षट् उद्यमन णिच् क आ
वर्दाहसायाम् कः । उत्पादित, उन्मूलिते. वाच० ॥

आवृत्तण-आवृत्तन-न० मोटने (गल्लगवलाखणमारणाणि)
गल्लस्य काठस्य गयत्रस्य शृंगस्याऽवृत्तनं च मोटनम् प्रश्नः
१. द्वा० ॥

आव (द्वि) ली-आव (द्वि) ली स्त्री० आ वञ वा डीप्
पङ्क्तौ विभेद अणु० १ अ० (कान्तावलीह वा हारावलीह
वा वययावलीह वा) आत्यप्रिपदेपादानं वणोत्कट्यप्रार्तपाद्-
नार्थम् । ज० । अह्यार्यो जीवाजो वशश्च हृष्टयः ॥

आवाशेय-आवृत्ति- त्रि० आ वृत्त चक्षुः क ईष्यवृत्ति, स-
म्यक्वृत्ति, च । वाचः । आशोऽति, ॥

(अणवाविद्यंओवात्रियं) अश्रितं यथात्मना वस्तस्य च घञि
तमिति मे.टन न भवतीति । उक्त० १६ अ० ॥

आशत्रिप (या) णिवाय-आशत्रिकानिपात-पुं० आशत्रि
कया क्रमेण निपातः संपात आशत्रिकानिपातः क्रमेण संपाते॥

ताजमिति वगुरुन् आवत्ति (त) याणियाने आहितेति
वदेज्जा ताइति ॥

आस्तां तावदन्यकथनीय सम्प्रत्येतावत्कथ्यते । योग इति ।
वस्तुनो न ह्यवज्ञतस्य आवज्ञिकानिवाये(नि)आवज्ञिकया क्रमे-
ण निपातश्चन्द्रमूर्त्यैः सह संपात आख्यातो भवेति चेद्वत् सू०
प्र. प्रा. १० । चं. प्र. प्रा. १० ।

आवाञ्जिय (या) पविष्ट-आवाञ्जिकाप्रविष्ट-त्रि० आवाञ्जि-
कान्तु श्रेणिषु प्रविष्टा व्यर्थाभ्यता आवाञ्जिकाप्रविष्टाः श्रेण्या
व्यवस्थिते, जी. ३ प्र. ॥

इमे मेणं जेते ! रयणप्यजाए पुढवीए णरगा किं मांति
ता ५० गो० द्वावहा ५० तं आबल्लियपव्विहा य आबल्लि
यवाहिराय तत्थणं जे ते आबल्लियपव्विहा ते तिविहा
५०. तं. वट्ठा १ तंमा २ चउरंमा ३ जी. प्र. ३ ।

आवृत्तिकास्ते संख्यानमधिकृत्य त्रिविधाः प्रज्ञास्तद्यथा ।
कृत्तास्त्यस्माच्चतुरस्त्राः । जी. टी. ।

सांख्यमीमांसेषु णं जने ! कणेषु विमाणे किं संविता
 ५० गो० द्विहा० ५० तं० आवाहयाए बाहिराय ॥

नत्राश्रयिकाप्रविष्टानि नाम यानि पूर्वादिः सप्तसु दिक्
शरण्योक्स्थितानि यानि पुनराश्रयिकाप्रविष्टानां प्रागणप्रवेशः

अभिधानराजेन्द्रः ।

प्रत्ययः । पृषोदराख्य इति निपातनात् शयरूपासाठः । अथवा
ज्ञानादिगुणानामासमन्तादृश्यमात्मानं करोति । यदि या आ-
समन्तादृश्या इन्द्रियकषायादिभावशत्रया यस्मात्तदाव-

इयकं । शेषाद्येतिक् प्रत्ययः यदि वा ज्ञानादिगुणकद्वयकं
मोक्षोवा आसमन्ताच्छयः कियतेऽनेनेत्यावश्यकं । भा० म०
प्र० १ अ. । प्रव० । स्था. । ग. । विशेष० । श्लो० ।

दंसणविणए आवस्सए असीलव्वए निरइआरो ।

आवश्यकं अवश्यकर्तव्यं संयमस्यापारनिष्पन्नं तस्मिन्पि
विशुद्धाद्युत्तरगुणकत्वापे, इति । भा० क० । ज्ञा. ।

तत्प्रतिपादके सामायिकादिष्वध्ययनकत्वात्मके अङ्गबाहो
श्रुतिविशेषे च अनु० । विशेष० । स्था० । नदी० ।

समएणं सावणय, अवस्सकायव्वं हवई जम्हा ।

अंता अहो निस्समय, तम्हा आवस्सय नाम २ मेसं
आवमयं ॥

टी० भ्रमणादिना अहोरात्रस्य मध्ये यस्मादवश्यं कियते ।
तस्मादावश्यकं । एवमवश्यकर्णीयादिपदानामपि व्युत्पत्ति-
र्द्रष्टव्या । उपपन्नकृणत्वादस्य इति गाथायः । अन. ॥

तद्वाच विशेषावश्यक । आवश्यकस्य पर्यायनामान्याभि-
धित्सुराह ।

पर्यायाः ॥

तस्साजिक्कयाई, सुपमत्थाई जहंनु निययाई ।

अन्वामोहाई, निनिस्समाहपज्जाय नामाई ॥

तस्याऽवश्यकस्य पर्यायनामात्याह इति संबन्धः । कथंजु-
तान्यभिन्नार्थानि सुप्रशस्तानि यथार्थं व्यवस्थितस्तथैव निय-
तानि निश्चितानि । किमित्याह ॥ अन्वामोहादिनिमित्तं एका-
धिकैर्पर्यायनामभिर्ज्ञातैरन्योन्यस्यानेष्वन्यनामभ्यवगतः
शिष्यो नमुहति । आदिशब्दाश्चानादेशजविनेयानां सुखेनैवार्थं
प्रतिपत्तिमभवति इत्यादि वाच्यमिति ॥

कानि पुनस्तानि पर्यायनामानित्याह ।

आवस्सयं १ अवस्सकर्णज्जं २ धुव ३ निग्गहो ४

विमोहिय ५ अउज्जयण ६ उक्कवग्गो ७ घनाउ ८

आराहणा ९ मग्गो १०

पत्तानि दश पर्यायनामानि ॥

अत्राऽवश्यकमिति कः शब्दायः इत्याह ।

समएण सावसय, अवस्सकायव्वयं हवई जम्हा ।

अंता अहो निस्समा, तम्हा आवस्सयं नाम ॥

भ्रमणादिभिरहोरात्रमध्यवश्यकृणत्वादवश्यकमिति तत्प्र-
त्ययमिति ॥

एतदेव सविशेषमाह ॥

जदवस्सं कायव्वं, तेषावस्सयमिदं गुणाणं वा ।

आवस्सयमाहारो, आमज्जायाजिमिहिवाइ ॥

आवस्संवा जीव, करइ जं नाणदंसणगुणाणं ।

संनिष्पन्नावणन्ययणोहि, वा वासयं गुणोओ ॥

यद्यस्मादवश्यं कर्तव्यं तेन तस्मादावश्यकमिदमित्युक्तत्वा-
त्कनगाश्रयाः पर्यवसितार्थकथनमेव । अङ्गवा आङ्गमर्यादाभि-
विधिवान् । आमर्यादया अतिविधिना वा गुणानामापाश्रय
आधार इदमित्यापाश्रयं गुणाधारमित्यङ्गः । तन्वाऽधार
वाचक आपाश्रयशब्दः पुल्लिङ्गे वर्तते । तत्कथमापाश्रय
तीति नपुंसकत्वमिति चेन्न । प्राकृतजीवविज्ञानोऽहोवादिनि ।
अथवा ज्ञानादिगुणानामासमेवाच्छयमात्मानकरोतीत्यावश्य-
कं । यथा । अन्तं करोतीत्यन्तकः । साम्प्रत्यभाष्येणाद-
नैवां भावासकं गुणत इत्यावासकमुच्यते । इदमुक्तं भवति ।

वसनिवास इति गुणशून्यमात्मानं गुणरासमन्तादासयति
गुणसंगिध्यमात्मानः क रोतीत्यावासकं । अथवा यथावदु-
वासधपादिभिस्तथा गुणरासमन्तादात्मानं वासयति भाषय-
ति रंजयत्यावासकं । यदि वा वस आच्छादने गुणरासमन्ता-
दात्मानं ज्ञादयति । उद् षट् संवरणं । दापेन्यः स्वकुणान्या-
वश्यकमिति तदेतदेवमावस्सयत्याद्यं पर्यायनाम ध्याख्यातं ।
शेषाण्यतिदिशब्दाह ॥

एवं विअ सेसाई, विजसासुय लक्खणाणुसारेण ।

कमसो वत्तवाई, तद्हा सुयस्सवंधनामाई ॥

एवमेव शेषाण्यपि अवश्यकर्णीयादिनामानि सिद्धान्तसङ्क-
णाऽनुसारेण क्रमशो विवृणुष्वक्तव्यानि । तद्यथा । समुत्पत्ति-
रवश्यं कियत इति अवश्यकर्णीयमिदमुच्यते । तथा अर्थानां
भवत्वाच्छास्वतत्वात्तद्विव । निग्रहाने इन्द्रियकषायादयो जावश-
त्रयोऽनेनेति निग्रहः । अन्ये तु प्रषादनेऽनादिकाक्षीनभूयं कर्म
तन्निग्रहाने अनेनेति भवनिग्रह इत्येकमवदं पर्यायनाम व्याच-
कते । कर्ममार्जनस्याऽऽमनेविशुद्धिहेतुत्वादिच्छादिः । सामा-
यिकादिष्वध्ययनात्मकत्वाद्ध्ययनपदकं । वृद्धी वर्जने वृज्यन्ते
दूरतः परिह्रियन्ते रागादयो दापा अनेनेति वर्गः । अन्येतुम-
ध्ययनकत्वात्पात्मकत्वाद्ध्ययनपदकवर्ग इतीदमत्येकमेव प-
थायं नाम भवते । अभिप्रेतार्थः सङ्घः सम्यगुपायत्वात्त्यायः
अथवा जीवकर्मसंबन्धापनयनान्यायः । अयमभिप्रायः यथा
कारणिकहेतुः न्यायोऽयोरर्थप्रत्यर्थिनोऽनुमिद्व्यादिसंबन्धे
विरक्तज्ञानमप्यपनयत्येव जीवकर्मणोऽरणादिकाक्षीनमप्याश्र-
याश्रयतावसम्बन्धमपनयतीत्यावश्यकमपिन्याय उच्यते । मा-
ङ्कारधनहेतुत्वाद्वाधना मोक्षपुरश्चर्यापकत्वात्पामार्ग इव मार्ग
इति ॥ विशेष० ॥ अनु० ॥ भा० ॥ चू० ॥ आ० म० प्र० ॥

आवश्यकस्य चतुर्थी निरूपो नामस्थापनाच्छयभावेनात्
संकिंत आवस्सयं २ चउच्चिहं पमत्तं । तेजहा ।

नामावस्सयं १ उवणावस्सयं २ दवणावस्सयं ३ जा-
वावस्सयं ४ ॥

(संकिंत आवस्सय) मित्यादि अत्र सं शब्दो मागधदेशी
प्रसिद्धोऽथ शब्दायै वर्तेत । अथ शब्दस्तु वाक्यापन्यासार्थः ।
स्तथा चोक्तम् ॥

अयं प्रक्रियाप्रज्ञानन्तर्यमंगशोऽपन्यासनिर्वचनसमुच्चयेतिविति
किमिति परप्रश्ने । तदिदं संयनामप्यप्रज्ञानपरामर्शार्थं ।
ततश्चायं समुदायायेऽथ किं स्वरूप तदावश्यकं । एवं
प्रश्निते सत्याचार्यः शिष्यवचनानुसारेण समाधानार्थं प्रत्यु-
च्चार्य निदिशति ॥

(आवस्सयं चउच्चिहं) इत्यादि अयं कर्तव्यमावश्यकम् ।
अथवा गुणानामासमन्ताच्छयमात्मानं करोति इत्यावश्यकम् ।
ययोऽन्तं करोतीति अन्तकः । अथवा आवस्सयंति प्राकृत
रीत्यः आवासकं । अत्र वस निवास इति गुण शून्यमात्मान
वा समन्तादासयति गुणरित्यावश्यकं (चउच्चिहं पणत्तं)
चतस्रो विधा जेदा अस्येति चतुर्विधम् प्रहसं प्रकृतिमर्थत
स्तीर्थकरैः सुप्रतो गणधरैस्तद्यथा (नामावस्सय) मित्यादि
नामानिधानद्वयमावश्यकं नामावश्यकं आवश्यकं मिधा-
नेमेवेत्यर्थः । अथवा नाम्ना नाममात्रेणाऽवश्यकं जीवादी-
त्यर्थस्तद्वक्तृकणञ्चैव । यद्वस्तुनोऽभिधानं स्थितमन्यार्थं तदर्थ-
निरपेक्षं पर्यायनिधेयं च नाम यादृच्छिकं च तथा विनेयाऽनु

ग्रहाद्येतेनद्वयाक्या यस्तुन इन्द्रादिरभिधानमिन्द्र इत्यादि
वर्णावधिमात्रमिन्द्रमेव आवश्यकलक्षणवर्णयन्तुष्टयावधीमात्र
मिन्द्रमेव ।

आवश्यकलक्षणवर्णयन्तुष्टयावधिमात्रं । यस्तदोर्मित्याजिसंघ
न्यास्तन्नामेति स्तंभः ॥

अथ प्रकाशान्तरेण नाम्नोलक्षणमाह । स्थितमन्यार्थे तदर्थ-
निरपेक्षं पर्यायानाजिधेयञ्चोति तदपि नामयत्कथंचूतमित्याह
। अन्यभ्रासावर्धश्च अन्यार्थो गोपालदारकादिलक्षणस्तत्र
स्थितमन्यग्रन्दादौ च यथार्थत्वेन प्रसिद्धं तदन्यत्र गोपालदार-
कादौ यदरोपितमित्यर्थः । अतएवाह । तदर्थनिरपेक्षमिति ।
तस्येन्द्रादिनाम्नोऽर्थः परमेश्वर्यादिरूपस्तदर्थः । स चा
सार्वधश्चति वा तदर्थस्तस्य निरपेक्षं गोपालदारकादौ तथा
तदर्थस्याऽभावात्पुनः किञ्चन तदित्याह । पर्यायानाजि-
धेयमिति । पर्यायानां शक्रपुरन्दरादीनामनजिधेयमवाच्य
गोपालदारकादौ हीन्द्रादिशब्दैरुच्यमाना अपि शचीपत्य-
दिवि शक्रपुरन्दरादिशब्दैर्नाभिधीयन्त । अतस्तन्नामाऽपि
नाम तदन्तरेनदेपचारात्पर्यायानभिधेयमित्युच्यते च । शब्दा-
काम एव लक्षणान्तरसूचकं शचीपत्यादौ प्रसिद्धं । तन्नाम
वाच्यमिन्द्रान्ये अन्यत्र गोपालदारकादौ यदरोपितं तदपि नाम-
ति तात्पर्यम् । तृतीयप्रकरणेऽपि लक्षणमाह । यादृच्छिक-
च तर्थाति । तथाचिद्युत्पत्तिश्चन्य इत्येकपर्यायद्विरूपं यादृ-
च्छिकं स्वेच्छया नाम क्रियते तदपि नामेत्यर्थः ॥ अनु० ॥

अल्ल नामावश्यकस्यरूपनिरूपणार्थं सूत्रकार एवाह ॥

भेकिं नामावस्मयं १ जस्स णं जीवस्स वा अजीवस्स
वा जीवाण वा अजीवाण वा तडुजयस्स वा तडुजया-
ण वा आवस्सणत्ति नामं कज्जइ मेत्तं नामावस्मयं ॥

अथ किं तन्नामावस्मयकमिति प्रश्नः सत्याह । (नामावस्मय
जस्स) इत्यादि । अत्र लिङ्गलक्षणेनाऽङ्गेन मूर्त्तिर्न लि-
नीयमपि (नामावस्मय) इति पदं दृष्टव्यं । एवमन्यत्राऽपि
यथासमवयवमन्यत्रम् । णमिति वाक्यालङ्कारः । यस्य घस्तुनो
जीवस्य वा अजीवस्य वा जीवानामजीवानां वा (तडुभय-
स्स वा) तडुभयानां वा आवश्यकमिति यन्नाम क्रियते तन्ना-
मावश्यकमित्यादिपदेन संबन्धः ॥ नाम च तदावश्यकं चोत्-
व्युत्पत्तिरथवा यस्य जीवादिघस्तुनः आवश्यकमिति नाम क्रि-
यते । तद्व जीवादिघस्तु नामावश्यकं । नामना नाममात्रेणाऽव-
श्यकं नामावश्यकमिति व्युत्पत्तिर्याशब्दाः पदान्तरे सूचका
इति समुदायार्थस्तत्र जीवस्य कथमावश्यकमिति नाम संभ-
वतीत्युच्यते । यथा लोक जीवस्य स्वपुत्रादेः कश्चित्सोढ
को देवदत्त इत्यादि नाम करोति । तथा कश्चित्स्वातिप्रायव-
शादावश्यकमित्यापि नाम करोति । अजीवस्य कथमिति चेदु-
च्यते । इहावश्यकवासासकशब्दयोगार्थता प्रागुक्ता । ततश्चा-
र्कशुष्कोऽचित्तो बहुकोटराकीर्णो वृक्षाऽन्या वा तथाविध
कश्चित्पदार्थविशेषस्सर्पादरावात्मोऽयमिति लोकिकैर्व्यपदि-
श्यते एव । स च वृक्षादिर्यद्यप्यनन्तैः परमाणुलक्षणैर्जीव
द्रव्यैर्निर्गन्तस्तथाप्येकस्मिन्परिणामिमाश्रित्यकाजीवत्वेन विव-
क्षित इति स्वार्थिकप्रत्ययोपादानादेकानि वयस्यावास-
कनाम सिद्धम् । जीवानामपि बहुनामावासकनाम सन्दृश्यते ।
यथा हृकापाकाद्यभिर्मुषिकावास इत्युच्यते । तत्र हर्नी किं
मुषिकाः समूहान्यतस्तेषामसङ्ख्ययानामभिजीवानां पञ्च-
दाशान्नकनाम सिद्धम् । अजीवानान्तु यथा नीलं पक्षिणाम्
काम्य इत्युच्यते । तन्नीलं बहुमिस्तुणाद्यजीवैर्निर्गन्तम् । इति

बहूनां जीवानामावासकनाम भवति । इदानीमित्यस्यावा-
सकसंज्ञा भाव्यते । तत्र गृहधीर्षिका अशोकवनेकाद्युपशो-
नितः प्रासादादिप्रदेशे राजादेरावास उच्यते । सौधर्मादि-
विमाने वा इवानामावासाऽभिधीयते । अत्र च जलवृक्षादय-
स्सचेतनरत्नादयश्च जीवा हृकाः काष्ठादयो चेतनरत्नादय-
श्चाजीवास्तस्मिन्पञ्चमजयं तस्य कथप्रत्ययोपादाने आवास-
क संज्ञा सिद्धा । उभयानां त्वावासरूपज्ञा यथा सम्पूर्णनग-
रादिक राजादीनामावास उच्यते । सम्पणः सौधर्मादिक-
लो वा इन्द्रादीनामावासाऽभिधीयते । अत्र च पूर्वोक्तप्रासा-
दविमानयोऽधुन्यादेकमेव जीवाजीवामय विवाहितमत्र तु
नगादीनां सौधर्मादिकराणां च महत्वाद्बहूनि जीवाजी-
वाऽन्यानि विवर्तिनानिति विवक्ष्यानेदे हृष्टयः एवमन्यत्रा-
ऽपि जीवादीनामावासकसंज्ञा यथा सम्भव जावनीया ॥

दिङ्मात्रप्रदेशनाथत्यादस्य निगमयज्ञाह । (मतमित्यादि)
(सित) मित्यादि वा कचित्प्रायः तदेतन्नामावश्यकमित्यर्थः ॥

इदानीं स्थापनाऽवश्यकनिरूपणार्थमाह ।

सैकिं तवणावस्मयं १ जसं कट्ठकस्मे वा पोत्यवस्मे
वा चित्तकस्मे वा लिप्पकस्मे वा गंथिमे वा वेदिमे वा
पुग्गिमे वा संधाइ मे वा अक्खेवा वराउण वा एगोवा अणे
गंथा मज्जावउण वा अज्जावउण वा असजाय
उवणा वा आनरापत्ति हवणाउविज्जइ मेत्तं हवणाव-
स्मयं । नाम हवणाणं कोपरावेमे सो णामं आवस्सकहिअं
उवणा इत्तरेआ वा होज्जा आवकाहिआ वा ॥

टीका । सैकिमित्यादि अथ किंन स्थापनावश्यकमिति
प्रश्ने सत्याह । (तवणा आवस्मय जसं) इत्यादि । तत्र
स्थापनं शुष्कोऽयमित्यादिप्रायेण क्रियते निर्वर्त्यते इति स्था-
पना । काष्ठकर्मादिगतवश्यकवत् साध्यादिरूपा । सा चासौ
आवश्यकतत्वेनानेदेपचारादावश्यकं च स्थापनावश्यकं
स्थापनालक्षणं च सामान्यत इदमुक्तं । यत्तु तद्विद्युक्तं
तदभिप्रायेण यद्य तत्करणं क्षेत्रादिकर्म तस्यापनेति
क्रियते अल्पकालं च ॥ १ ॥ इति चिन्तेयाऽनुग्रहार्थमत्रापि व्या-
ख्यातुशब्दो नामलक्षणस्य स्थापनालक्षणस्य भेदसूचकः । स
चामावर्धश्च तदर्थो जवेन्द्रभावावश्यकदिलक्षणस्तेनविद्युक्तं
रहितं यदस्तु तदभिप्रायेण भावेन्द्राद्यभिप्रायेण क्रियते साध्य-
ते तत् स्थापनेति संयधः किंविशिष्टं यादित्याह । यद्य तत्करणे
तेन भावेन्द्रादिना सहकारिणः सादृश्यं तस्य तत्करणे तत्स-
हकारित्वार्थः । चशब्दात्तत्करणेनाकादिवस्तु गृह्यते । अवस्-
हशमित्यर्थः । किन्तुनस्तद्व नूतं वास्तव्याह । क्षेत्रादिकर्ममिति
क्षेत्रपुत्रिकादीत्यर्थः । आदिशब्दान् काष्ठपुत्रिकादि गृह्यते
अक्रादि अनाकारं कियते कं तं तत् क्रियते इत्याह । अल्पः
कालो यस्य तदल्पकालं मित्येकाग्रमित्यर्थः । च शब्दाध्या-
त्माधिकं शाश्वतप्रतिमादि यत्पुनर्भावेऽप्यर्थरहितं साकार-
मनाकारं वा तदर्थान्निप्रायेण क्रियते तत् स्थापनेति तात्पर्य-
मित्यर्थः ॥

इदानीं प्रवृत्तमुच्यते (जसं) णमिति वाक्याऽलङ्कारे यःकाष्ठ
कर्मेण वा चित्रकर्मेण वा वराटक वा एका वा अनेका वा
सजावस्थापनायां वा असजावस्थापनायां वा । आवस्सपति ।
आवश्यकतत्वेनानेदेपचारात्संज्ञाह गृह्यतेऽतस्तेको वा अने-
को वा कथं ज्ञातां अत उच्यते । आवश्यकक्रिया वाआवश्यक

क्रियावन्तो वा (उच्यन्ते उच्यन्ते) स्थापनारूपं स्थाप्यते क्रियते आवृत्या बहुवचनांत्ये स्थापनारूपाः स्थाप्यते तत् स्थापनावश्यकमित्यादिपदन संबन्ध इति समुदायार्थः । काष्ठकर्मादिष्वावश्यकक्रियां कुर्वन्तो ये स्थापनारूपा साध्यादयः स्थाप्यते तत् स्थापनावश्यकमिति तात्पर्यम् । अधुना अवयवार्थमुच्यते । तत्र क्रियत इति कर्म काष्ठकर्म काष्ठनिष्कृष्टं रूपकमित्यर्थः । चित्रकर्म चित्रशिल्पित रूपकं (पार्थक्यमवेति) अत्र पार्थ पार्थं वस्त्रमित्यर्थः तत्र कर्म तत्पुत्रनिष्पन्नं वा उल्लिखारूपकमित्यर्थः । अथवा पार्थं पुस्तकं तच्छेदं संपुटकरूपं गृह्यते । तत्र कर्म तन्मध्ये धर्तिकाश्लिखितं रूपकमित्यर्थः । अथवा पार्थं तादृशपत्रादि तत्र कर्म तच्छेदनिष्पन्नं रूपकं श्लेषकर्म श्लेषरूपकं ग्रन्थिम कोशज्ञातिज्ञायाद् ग्रन्थिसमुदायनिष्पादितं रूपकं वेष्टिमं पुष्पवेष्टनक्रमेण निष्पन्नमानन्दपुरादि प्रतीत्य रूपमथवा एकं द्वे त्रीणि वस्त्राणि वेष्टयित्वा यत् किञ्चित् रूपकं तत्स्थापयति तच्छेष्टिमं । पुरिमं मरिमं पित्तज्ञादिमयप्रतिमावत् । संघातिम बहुवस्त्रादिखण्डसंघातनिष्पन्नं कञ्चुकवत् । अङ्गद्वन्द्वकां धराटकः कपर्दकः । अत्र याचनान्तरं अन्यान्यपि दन्तकर्मादिपदानि दृश्यन्ते । तान्यप्युक्तानुसारतो भाष्यन्यायानि । वा शब्दाः पञ्चान्तरसूचकाः । यथासम्भवमेवमन्यत्रापि एतेषु काष्ठकर्मदि आवश्यकक्रियां कुर्वन्तः एकादि साध्यादयः सङ्गावस्थापनया असङ्गावस्थापनया वा स्थापनावश्यक । तत्र काष्ठकर्मादिष्वाकारवती सङ्गावस्थापना साध्याद्याकारस्य तत्र सङ्गावात् । अङ्गादिषु तु नाङ्कारवती असङ्गावस्थापना साध्याकारस्य तत्रासङ्गावादिति निगमयन्नाह । (सत्त मित्यादितदेतत् स्थापनावश्यकमित्यर्थः । अत्र नामस्थापनयोरभेदं पश्यन्निदमाह (नाम उच्यमाणं कोपध्विसेसोत्ति) नामस्थापनयोः कः प्रतिविशेषो न कश्चिदित्यभिप्रायः । तथाष्वावश्यकदिभावावश्यकं गोपासद्वारकादौ द्रव्यं तत्र यथावश्यकदि नाम क्रियत तत् स्थापनापि तथैव । तच्छब्दे काष्ठकर्मादौ उच्यमात्रे क्रियतेऽतो जावशून्ये उच्यमात्रे क्रियमाणत्वात् विशेषाज्ञानयोः कश्चिद्विशेषः । अत्रान्तरमाह । (नाम आगमकदिय) मित्यादि नाम यावत्कार्यिकं स्वाध्याय्यव्यवस्थान्तिव्यवस्थां यावदनुवर्तते न पुनरन्तराऽप्युपरमते । स्थापना पुनरित्वरा स्वल्पकादभाविनी वा स्थापनावत् कार्यिका वा स्वाध्याय्यव्यवस्थान्तिव्यवस्थान्तिव्यवस्थां कश्चिद्विधत्ताराऽपि निवर्तते । कश्चित् तत्सतां यावदवतिष्ठत इति भावस्तथाहि । नाम आवश्यकदिक् मेरुजम्बूदीपकलिङ्गमगधसुराष्ट्रादिकं चाद्यात् स्वाध्यायो गोपासद्वारकादेहादिः शिलासमुच्चयाविर्वासमस्ति तावदवतिष्ठति इति । तथावात् कथिकमेव । स्थापनाव्यावश्यकत्वेन योग्यः स्थापितः स कृणांतरं पुनरपि तथाविधप्रयोजनसम्भवे इन्द्रज्येन स्थाप्यते । पुनरपि च राजादित्वेनत्यल्पका लवर्तिनः शाश्वतप्रतिमादिरूपा तु यावत्कथिकान्तरं तस्मात्तु अर्द्धादिरूपेण सर्वदा तिष्ठतीति स्थापनेति व्युत्पत्तेः । स्थापनात्वमवसय ननुस्थाप्यत इति स्थापना शाश्वतत्वेन केनापि स्थाप्यमानत्वाभावादिति । तस्माज्जावगम्यद्रव्याधारसाम्येऽप्यस्यनयोः कावृत्तान्विशेषः । अत्राह । ननु यथा स्थापना । कश्चिदल्पकादीनां तथा नामापि कश्चिदल्पकादीनामेव । गोपासद्वारकादौ विद्यमानेऽपि कश्चिदनेकनामपरावृत्तिदर्शनमुच्यते ।

सत्यं । किन्तु प्रायो नाम यावत् कार्यिकमेव । यस्तु कश्चिद्व्य-

थोपपन्नः । साऽऽयत्वाभेदं विवक्षित इत्येव (१) । उपपन्नमत्राभेदः । कावृत्तेनैतयोर्भेदः कथनमपरस्यापि बहुप्रकाराभेदस्य सम्भवात्तथाहि । यथेन्द्रादिप्रतिमास्थापनायां कुरुरङ्गागदादि नृषितः सन्निहितशचीयज्ञादिगकार उपपन्न्यत । न तथा नामेन्द्रादौ । एवं यथा स्थापनावर्णनाद्भावः । समुल्लसति मैव मित्यादिप्रवणमात्राद् । यथाच तत् स्थापनायां लोकस्योपयोजितत्वापूजाप्रवृत्ति समीहितज्ञानादयोदृश्यन्ते मैवं । नामेन्द्रादावित्यत्र मन्यदपि वाच्यमिति ।

उक्तं स्थापनावश्यकम् ।

अत्र नाम इदानीं उच्यमाणकनिरूपणाय प्रश्नं कारयति । सेकिं दव्वावस्तयं दव्वावसयं दुविहं पप्पुत्तं । तंजहा ।

आगमओ अ नो आगमओ अ ॥

टी० अथ कितत् उच्यमाणकमिति पृष्टे सत्याह । (दव्वावस्तयं दुविहं) मित्यादि तत्र द्रव्यं गच्छति तौस्तान् पर्याया निति उच्यं विवक्षितयोरतीतमविष्यज्ञावयोः कारणम् अनुवृत्तं विवक्षितजावं अनुवृत्तविष्यद्विचक्षितभावं चास्ति इति द्रव्यभूतस्य भाविनो वा जावस्य द्विकारणं तु यल्लोके तत् उच्यं तत्त्वज्ञैः सचेतनचेतनं कथितम् ।

व्या० । तद्वच्यं तत्त्वज्ञैः कथितं तत्कथंभूत उच्यं यत्कारणं हेतुः कस्येत्याह । जावस्य पर्यायस्य कथंभूतस्येत्याह ।

चतुस्त्या तीतस्य जाविनो वा भविष्यतो वा लोके आधारवृत्ते तत्र सचेतनं पुरुषादि अचेतनं च काष्ठादि नवति ।

एतदुक्तं भवति ।

यः पूर्वं स्वर्गादिष्विन्द्रादित्वेन ज्ञत्वा इदानीं मनुष्यादित्वेन परिणतः अतीतस्येन्द्रादिपर्यायस्य कारणत्वात्संप्रतमपि द्रव्यमिन्द्रादिरभिधीयते । अमात्यादिपदपरिज्ञातामात्यादिवत् तथा अत्रेऽपि य इन्द्रादित्वेनाप्यस्यत स इदानीमपि जघिष्य-विन्द्रादिपदपर्यायकारणत्वात् द्रव्यत इन्द्रादिर्गभिधीयते । जघिष्यद्राजकुमारराजवत् । एवमचेतनस्यापि काष्ठादेः तत् जघिष्यत्पर्यायकारणत्वेन उच्यता भावनीयेत इति तात्पर्यार्थः । इतः प्रवृत्तमुच्यत । तच्छब्द उच्यरूपमावश्यकं प्रकृतं तत्रावश्यकोपयोगाधिष्ठितः साध्यादिदेहावन्दनकादिसूत्रोच्चारण सकृणभागमः । आवर्तदिका क्रिया चावश्यकमुच्यते । आवश्यकोपयोगान्यस्तु ता एव देहागमक्रिया द्रव्यावश्यकं । तच्च विविधं प्रवृत्तमिति । तथथा । आगमत आगममाश्रित्य । नो आगमतो ना आगममाश्रित्य नो आगमशब्दार्थं यथावसरमेव वक्ष्यामः । चशब्दो ह्यारपि स्वस्वविषये तुल्यप्राधान्यस्थापनार्थः ।

अत्राद्यभेदं जिज्ञासुराह ।

सेकिं आगम ओ दव्वावस्तयं ५ जस्सणं आवस्स-एणि पदं भिक्खितं द्वितं जितं मितं परिजितं नाम समं प्रोस-समं अहीणकक्खवं अणक्कक्खवं अवाइक्कक्खवं अक्ख-सिअं अभिजिअं अक्खामेज्जियं पप्पुत्तं पप्पुत्त-घोसं कंठोउविष्णुमुक्कं गुरुवायणोवगयं सेणं तन्थ वाय-णाए पुच्छणाए परिअट्टणाए धम्मकहाए नो अणुपहाए कम्हा अणुवओगे दव्वमिअ कट्ठु ।

टी० । से किं मित्यादि—अथ किं तदागमतो द्रव्यावश्यकं कथितं आह । (आगमतो द्रव्यावश्यकं जस्सणं) मित्यादि-

टी० निगमस्सत्यादि । सामान्यविशेषादि प्रकारेण नैकोऽपि तु बहवो गमा वस्तुपरिच्छेदो यस्यासौ निरुक्तविधिना ककारस्य होपात् नैगमसामान्यविशेषादिप्रकारैः बहुरूपवस्त्वः युगमपर इत्यर्थः । तस्य नैगमस्यको देवदत्तादिरनुपयुक्त भागमत एकद्रव्यावश्यकं द्वौ देवदत्तपददत्तावुपयुक्तौ आगमतो द्रव्यावश्यकं त्रयो देवदत्तपददत्तसंभवदत्तः अनुपयुक्तौ आगमतस्त्रीणि द्रव्यावश्यकानि । किं बहुना । एवं यावन्तो देवदत्तद्वयोऽनुपयुक्ताः तत्त्ववर्तीतादि काष्ठत्रयवर्तीनि नैगमस्याऽगमतो द्रव्यावश्यकानि एतदुक्तं जवति । नैगमो हि सामान्यरूपं विशेषरूपं च वस्तुव्यपगच्छत्येव न पुनर्वैयमाणसंप्रभवः सामान्यरूपमेव । ततो विशेषत्वादित्यस्यैह प्राधान्येन विवक्षितत्वाद्यावन्तः के चन देवदत्तादिविशेषा अनुपयुक्ता स्तावन्ति सर्वोऽप्यसौ द्रव्यावश्यकान न पुनः संप्रभवत्सामान्यवादित्वादिकमेव च (व्यवहारस्तत्ति) व्यवहारणं व्यवहारो दौकिकप्रवृत्तिरूपस्तत्प्रधानो नयाऽपि व्यवहारस्तस्याप्येवमेव । नैगमवदको देवदत्तादिरनुपयुक्तोऽथागमत एकं द्रव्यावश्यकमित्यादि सर्वव्याप्यमिदमुक्तं जवति । व्यवहारनयो लोकव्यवहारापकारिणि एव पदार्थान्युपगच्छति न शेषान् । लोकव्यवहारे च ज्ञाहरणवर्णापि प्रदानादिके घटनिष्ठादि विशेषा एवोपकुर्व्याणः इत्यनेन न पुनस्तदतिरिक्तं तत्सामान्यमिति विशेषेणैव वस्तुवेन प्रतिपद्यतेऽसौ न सामान्यं व्यवहारानु पकारित्वाद्विशेष व्यतिरेकेणऽनुपलक्ष्यमानत्वाच्चैस्ततो विशेषादिनैगममतसाम्येनातिरिक्तः । अत्र चातिदेशेन चेष्टार्थमिच्छेर्ग्रन्थघवायं संप्रहमतिक्रम्य व्यवहारोपन्यासः कृत इति भावनीयं (संप्रहस्तेन्यादि) सर्वमपि छुवनत्रयाऽन्तर्वासिवस्तूनि कुरुवं संगृह्णाति सामान्यरूपतयाऽध्यवस्यतीति संप्रहस्तस्य मते एको वा अनको वा अनुपयुक्तोऽनुपयुक्ता वा यथागमतो द्रव्यावश्यकं द्रव्यावश्यकानि वा तत्किमित्याह (स एवेति) तदेकं द्रव्यावश्यकम इदमत्र हृदयं । संप्रहनयः सा-

मान्दमवाच्युपगच्छति न विशेषानभिधाति च सामान्या-
विशेषाद्व्यतिरिक्ताः स्युः । अव्यतिरिक्ताः स्युः अव्यतिरिक्ता वा
यथायः पक्षः । तर्हि न संशयमी निःसामान्यत्वात् खरविषाण
वत् । अथापरः पक्षस्तर्हि सामान्यमेव तत्तद्व्यतिरिक्तत्वात्सा
मान्यस्वरूपवत् सामान्यव्यतिरेकेणा विशेषासिद्धेयानि का
निचिद्व्यावश्यकानि तानि तत्सामान्याव्यतिरिक्तत्वादेकमेव
संग्रहस्य व्यावश्यकमिति (उक्तसुयस्ते) त्यादि । अज्य-
तीतानागतपरकीयपरिहारणमांजत्रं वस्तु सूत्रयत्यन्युपगच्छ-
तीति । अज्युपगच्छति नानात विनष्टत्वात्साध्यनागत मनुष्यत्वाद्दर्शमान
काक्षभाव्यपि स्वकीयमेव मन्यते स्वकार्यसाधुकत्वात् स्वधन-
धनपरकीयानु नेच्छति स्वकायाप्रसाधकत्वात् । परधनवत्त्वा-
देको देवदत्तादिरनुपयुक्तोऽस्यमत्त आगमत एकं द्रव्यावश्य ।
कमिति (पुहत्त स्ति) पुहत्तनिच्छति । अतीतानागतने-
दतः परकीयमेदतश्च पृथक्त्वं पाथेक्यं नेच्छत्यसौ किं तर्हि-
वर्त्तमानकाक्षीनं स्वत्वमवचान्युपगतं तच्चैकमेवति (तिगह
सहनयाण) मिथ्यादि शब्दप्रधाना नयाः शब्दनयाः शब्दसम-
भिरुद्धैवन्तास्ते हि शब्दमेव प्रधानमिच्छन्तीत्यर्थेन्तु गौणं
शब्दवाचनैवार्थप्रतीतिस्त्रयाणां शब्दनयानां हापकोऽथवानुप-
युक्त इत्येतदेव तु न स्मृतवतीदमित्यर्थः । (कम्हति) कस्मा-
देवमुच्यते इत्याह । यदिहापकस्तर्ह्यनुपयुक्तो न भवति ज्ञान-
स्योपयोगरूपत्वादित्यत्र हृदयं । आवश्यकशास्त्रहस्तत्रा चानु-
पयुक्त आगमतो व्यावश्यकमिति प्राप्तिनाममेव स्वामी न
प्रतिपद्यते यथावश्यकशास्त्रं जानाति कथमनुपयुक्तोऽनुपय-
युक्तश्चेत् कथं जानाति ज्ञानस्योपयोगरूपत्वात् यद्व्याग-
मकारणादात्मदेहादिकमागमत्वेनावक्त तद्व्यापनारिकावाद्
मी न मन्यन्ते । शुद्धनयत्वेन मुख्यवस्त्वन्युपगमपरत्वात्तस्मा
देतन्मते द्रव्यावश्यकस्यासंभव इति निगमयन्नाह (नेचमि
त्यादि) तदतदागमतो व्यावश्यकत्वेन उक्तम् आगमतो व्याव-
श्यकमिदानीम् ॥

इदानीं ना आगमतस्तद्व्यत्ये ॥ सेकिं तं नो आगमभो दध्या
वस्सयं २ तिथिहं पणत्त तंजाणयं सरीरं दध्यावस्सयं ॥ २१०
अथ किंतलो आगमतो व्यावश्यकमिति प्रश्नः । उत्तरमाह
नो आगमतो व्यावस्सयं तिथिहं पणत्तमित्यादि नो आगमत
इत्यत्र नो शब्द आगमस्य सर्वनिषेध दर्शानेषधे वा वर्तते
यत उक्तं पूर्वमुनिभिः ॥

आगममव्यनिभेह नोनहोअहंवदेसपरिसेहे ।

सव्वे जहप्पसरीरं जव्वस्स य आगमाजावा ॥

ध्याख्या । आगमस्यावश्यकविज्ञानस्य सर्वनिषेधं वर्त्तते
नोशब्दोऽथवा तस्यैव देशप्रतिषेधं वर्त्तते । तत्र (सव्वेस्ति)
सर्वनिषेधउदाहरणमुच्यते यथेत्युपदर्शने (सरीरति) तस्य
जानतःशरीरं कशरीरं नो आगमत इह व्यावश्यकं भव्यस्य
च योग्यस्य यच्छरीरं तदपि नो आगमत इह व्यावश्यकं
कुत इत्याह । आगमस्यावश्यकविज्ञानवृत्तणस्य सर्वथा अ-
भावादिदमुक्तं

जवति । कशरीरं जव्यशरीरं चान्तरमेव चक्ष्यमाणस्यरूपं
नो आगमतः सर्वथा आगमाभावमाश्रित्य द्रव्यावश्यकमुच्यते ।
नोशब्दस्याऽत्र पक्षे सर्वनिषेधवचनत्वादिति गार्थार्थः ।

देशप्रतिषेधवचनेऽपि नोशब्दे उदाहरणम् । यथा ॥

किरियाममुच्चरतो, आवासं कुणइ जावसुभेउ ।

किरियागमा न होई, तस्म निमेहो जेवेदेसे ॥

व्या० । क्रियाभावर्तादिकं कुर्वन्मित्यध्याहार आगम च वंद-
नकसूत्रादिकमुच्चारयन् भावशून्यो य आवश्यकं करोति सो
ऽपि नो आगमत इह व्यावश्यकमिति शेषः । अत्र च क्रि-
यावर्त्तादिकागमो न जवति अगत्वागमस्य च ज्ञानरूपत्वादन-
स्तस्यागमस्य देशे क्रियावृत्तणे निषेधो जवति । क्रियाआगमो
न जयतीत्यर्थः अतो नो आगमतइतीह । किमुक्तं भवति । देशे
क्रियावृत्तणे आगमाभावमाश्रित्य द्रव्यावश्यकमिति गार्थार्थः ॥
तदेवं नो आगमतः । आगमाभावमाश्रित्य द्रव्यावश्यकं त्रि-
विधं प्रहृतं तद्यथा कशरीरद्रव्यावश्यकं १ भव्यशरीरद्रव्याव-
श्यकं २ कशरीरजव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यावश्यकम् । ३ तत्रा-
द्यमद्विबरीपुगाह ॥

सेकिंतं जाणयसरीरदध्यावस्सयं २ आवस्सयस्स पयत्था
हिगारं जाणयस्स जं सरीरयं ववगतचुतचावितचत्तदेहं
जावविप्पजहुं शिज्जागतं वा संहारयगतं वा निसीहि-
आगतं वा सिद्धिसिद्धातलगतंवापासित्ताणं कोइ जणेज्जा
अहोणंइमे णं सरीरसमुस्सएणं जिणदिट्ठेणं जावेणं
आवस्सएत्ति पयं आधविअं पणविअं परुविअं दांसिअं
निंदसिअं उवदंमिअं जहा को दिट्ठो अयं पयकुंजे
आसी अयं महुकुंजे आसी सेत्तं जाणयसरीरदध्यावस्सयं ॥

टी० । अथ किंतु कशरीरद्रव्यावश्यकमिति प्रश्नं निर्वचनमाह ।
(जाणयसरीरद्रव्यावस्सयं आवस्सयस्स पयत्थादि) हातधानिति
कृत्प्रतिक्रणं शीयत इति शरीरं इत्यशरीरं कशरीरं तदेव अनु-
वृत्तज वत्त्वाद् द्रव्यावश्यकं किं तदित्याह । यच्छरीरकं सहापकं
च वपुरित्यर्थः । कस्य संबधीत्याह । आयस्सएतीत्यादि
आवश्यकमिति यत्पदं आवश्यकपदाभिधेयं शास्त्रमित्यर्थः ।
तस्यार्थ एवार्थाधिकारोऽनेके वा तद्वार्था अधिकारा गृह्यन्ते-
तस्यनेषां वा वाङ्मन संबंधि कथं ज्ञानं तदिह ॥ कशरीरं द्रव्या-
वश्यकं भवतीत्याह व्यपगतच्युतं त्यक्तदेहं जीवविप्रमुक्तमि-
त्युक्तयाजना । इदानीं भावाथः कश्चिदुच्यते तत्र । व्यपगत-
च्युतन्यपर्यायाद्व्येतन्यप्रकृणं पर्यायान्तरं प्राप्तमत एव च्युतं
उच्छवासनिःस्वासाजीवितादिवशविधप्रमाणेन्यः परिब्रष्टम् ।
अचैतन्यं इवास्माद्ययः स्याद्व्येतन्यथा ज्ञेयादीनामपि तत्प्रसंगा-
त्तन्यश्च परिब्रष्टशस्वभावादिभिः कश्चित् स्वजावत पद्यान्युपग-
म्यते । तदपोहार्थमाह । च्यावित आयः कृयण ते न्यः परिभसि-
तं ननु स्वभावतस्तस्य सदावस्थितत्वेन सर्वदा तत्प्रसगादेवं
च सति कथं ज्ञानं तदित्याह । त्यक्तदेहं दिह उपचये त्यक्तो
देह आहारपरिणामजनितोपचयो येन तस्यक्तदेहं । अत्रत
नस्याहारग्रहणपरिणत्योरजायात् । पद्यमुनेन विधिना जीवे-
नात्मना विधमनेकथा प्रकर्षेण मुक्तं जीवविप्रमुक्तकं किं
तदतदावश्यकं । इत्येव शरीरमतीता वश्यकभावस्य कारण-
त्वाद्रव्यावश्यकम् । अस्य च नो आगमत्वमागमस्य तदनीं
सर्वथा जावाभो शब्दस्य चात्र पक्षे सर्वनिषेध वचनत्वादिति
जावः । ननु यदि जीवविप्रमुक्तमिदं कथं तदस्य व्यावश्य-
कत्वं ज्ञेयादीनामपि तत्प्रसंगात्तत्पुद्गलानामपि कदाचिदाव-
श्यकत्वाभेगुहीत्या मुक्तत्वसंभवादीत्याशङ्क्याह । (सज्जा
गत) मित्यादि यस्मादिह शय्यागतं वा संस्तः गतं च नेषाधि-
कीगतं वा निश्चयशिलातलगतं वा इहो कोऽपि पृथग्देहोअने
न शरीरसमुच्चायेण जिनदृष्टितभोवन आवश्यकमित्येतत्पदं
गृहीतमित्यादि यावदुपपदांशोतमिति तस्मादनीतवर्त्तमान

काक्षमाधि यस्वेकत्वमिहिनयानुसारिणामेव यदिमां सम्मवाचयौक्तशरीरस्य द्रव्यावश्यकत्वं न विरुध्यते हेष्ठादिदोषे पुनर्नैव ततः प्रत्ययः कस्यापि समुत्पद्यते इति । न तेषां तत्प्रसंगस्तेनैव करचरणारप्रीषादिपारणोमानन्तरमेवावश्यककारणत्वेन व्यावृत्तत्वात्तद्वत् तथाविधप्रत्ययजनकं द्रव्यावश्यकं हेष्ठादिव इतिभाव इति समुदायार्थः । इदानीमवयवार्थे उच्यते । तत्र शान्या मदती सर्वांगप्रमाणा तां गतं शान्तिरिति मित्यर्थः । सस्नारो ह्युक्तोऽन्तर्तीयहस्तमानस्तंगतं तत्रत्यमित्यर्थः । यत्र साधवस्तपःपरिकर्मितशरीराः स्वयमेव गत्वा भक्तपरिहानशनं प्रतिपन्नपूर्वाः प्रतिपद्यन्ते प्रतिपत्स्यन्ते च तत्सिद्धिं शान्तातल्लभ्यन्ते । क्षेत्रगुणतो यथा जलकदेवतागुणतो वा साधनामासाधनाः सिध्यन्ति । १। तत्रेति कृत्या अन्येऽप्याचकते । यत्रमहर्षिः कश्चित्सिद्धस्तत् सिद्धशिखातलं तद्वत् तत्र स्थितं सिद्धशिखानलगतम् । इह निसीहयाग तं वेत्यादीन्यपि पदानि वाचनान्तरे उच्यन्ते तानि च सुगमत्वात् स्वयमेव भावनीयानि । नवरं नैवेधिकां शवपरिष्ठापनजूमिः अपरं चात्रान्तरे (पासिच्छाण कोऽनृजिज्जति) ग्रयः । कश्चिदुच्यते स च समुदायार्थकथनावसरणे जित एव यत्र तु न उच्यते तत्राप्याहारो द्रव्यः । अहो शब्दो दैन्यविस्मयामंत्रणेयुः वर्तते । स चेह विष्यपि घटते तथाहानित्यशरीरमिति दैन्य आवश्यकं ज्ञातमिति विस्मयेऽन्यं विपादयिष्यतमामंत्रयमाणस्यामंत्रणं कृतेन प्रत्यक्षतया द्रव्यमात्रेण शरीरमेव पुत्रसंघातत्वात् समुद्रयस्तेन जितदुष्टेन तीर्थकगभिमतं न भावनं कर्मनिर्जरेणाभिप्रायेण अञ्जवा ज्ञावनं तदावणकर्मकृत्योपशमलक्षणेन आवश्यकपदाभिधेयं शास्त्रम् (आद्यधियति) प्राकृतशैल्या च्छादस्तथाच गु रोः सकाशाद्गृहीतं प्रज्ञापितं सामान्यतो विनयेत्यः कश्चित् प्ररूपितं तेज्य एव प्रतिभूतमङ्गकञ्जनतः । दर्शितं प्रत्युपकृणादिक्रियादर्शनतः । इत् क्रिया एनिरकुरैरप्रोपात्ता । इत्तं च क्रियते इत्येवं विनयेत्यः प्रकटितमितिभावः । निदर्शितं कश्चिद्वृद्धतः पर्याप्तनुकम्पया निश्चयेन पुनर्दर्शितं । उपदर्शितं सर्वनययुक्तिनिः आह । नन्वेतेन शरीरसमुद्भवायेणावश्यकमागृहीतमित्यादि नोपपद्यते गृहणप्ररूपणादीनां जीवधर्मत्वेन शरीरस्याप्यष्टमानकत्वा सत्यं । किन्तु जूतपूर्वगत्या जीवशरीरयोगभेदोपचारादित्तमुपन्यास इत्यदोषः । पुनरप्याह । ननु यद्यपि तच्छरीरकं शर्यादिगतं दृष्ट्वा पूर्वोक्तवक्तारो भवति तथापि कथं तस्य द्रव्यावश्यकता यत् आवश्यकस्य कारणमेव द्रव्यावश्यकं न विदुर्महति जूनस्य भाविनो वेत्यादि पूर्वोक्तवचनात् । कारणं आगमस्य चेतनाधिष्ठितमेव शरीरं नत्विह चेतनारहितत्वात्तस्यापि तत्कारणत्वेऽतिप्रसंगात्सत्यं । किन्त्यतीतपर्यायानुवृत्त्ययपगमपरतयानुवृत्त्यातीतमावश्यककारणत्वपर्यायमपेक्ष्य द्रव्यावश्यकताऽस्त्योच्यत इत्यदोषः । स्यादेवं । यद्यत्रायैकः कश्चिद्वृष्टान्तः स्यादिति विक्षेपात् प्रच्छति यथा कोऽत्र दृष्टांत इति प्रष्टव्यत्वाह । यथा अयं घृतकुम्भ आसीत् । अयं मधुकुम्भ आसौवित्यादि । एतदुक्तं जयति । यथा मधुनि घृते वा प्रक्षिप्यापनीते तदाधारपर्यायातिक्तातेऽप्ययं मधुकुम्भोऽयं च घृतकुम्भ इति व्यपदेशोक्तोके प्रवर्तते । तथा आवश्यककारणत्वपर्यायेऽतिक्तातेऽपि पर्यायानुवृत्त्या द्रव्यावश्यकमिदमुच्यते इति ज्ञावः । निगमयत्वाह । (सेतमित्यादि) तदेतत् कशरीरद्रव्यावश्यकम् ॥ उक्तो नो आगमतो द्रव्यावश्यकप्रथमनेदः । ॥

द्वितीयभेदरूपणायमाह ।

से किं तं जविअसरीरद्व्यावस्यं २ जे जीवे जोणिजम्मग्निकखेते इमे एं चव अत्तएणं सरीरसमुत्सएणं जिणदिद्वेणं जविणं आवससयति परं सेअकाळे सिक्खिस्सति न ताव सिक्खति जहा को दिट्ठतो अयं महकुजे जविस्सइ अयं घयकुंजे जविस्सइ मेत्तं जविअसरीरद्व्यावस्यं ॥

अथ किं तद्रव्यशरीरद्रव्यावश्यकमिति प्रश्ने सत्याह (भविष्यसरीरं द्रव्यावस्यं जे जीवे) इत्यादि । विवक्षितपर्यायेण भविष्यतीति भव्यो विवक्षितपर्यायार्हस्तद्रव्योऽयं इत्यर्थः । तस्य शरीरं तदेव भाविभाववश्यककारणत्वात् द्रव्यावश्यकं भव्यशरीरद्रव्यावश्यकं किं पुनस्तद्रव्यत्रोच्यते । यो जीवो योनिजन्मभिनिष्क्रांतोऽनेन च शरीरसमुद्भवेण जिनोपदिष्टेन भावेन आवश्यकमित्येतत्पदं आगमिनि काळे शिक्षिष्यते न तावच्छिक्ते यज्जीवाधिष्ठितं शरीरं भव्यशरीरद्रव्यावश्यकमिति समुदायार्थः सांप्रतमवयवार्थे उच्यते । तत्र यः कश्चिज्जीवो जंतुर्योन्या योविद्व्याच्यदेशलक्षणायाः परिपूर्णवमस्तदेहो जन्मत्वेन जन्मसमयं निष्क्रांतो न पुनर्गर्भावस्थ एव पतितो योनिजन्मावनिष्क्रांतः । अनेन च शरीरमेव पुनरुत्संघातत्वाद्दुत्पत्तिसमयादारभ्य प्रातिसमयं समुत्सर्पणाच्च समुद्भवस्तेन । आत्तनभादत्तेन वा गृहीतेन प्राकृतशरीरशरीरमात्रेण वा जिनोपदिष्टेनैत्यादि पूर्ववत् (संयकारित्तं) ग्राह्यत्वादागमिनि काळे शिक्षिष्यते अभ्यष्यते । सांप्रतन्तु न तावदद्यापि शिक्षते तज्जीवाधिष्ठितशरीरं भव्यशरीरद्रव्यावश्यकं नो आगमत्वं चाप्यागमाभावमाश्रित्य मन्तव्यं । तदानीं तत्र वपुष्यागमाज्जावान्ना शब्दस्य चात्रापि सर्वनिषेधवचनत्वात् । अत्राह । नन्वावश्यकस्य कारणं द्रव्यावश्यकमुच्यते । यदि त्वत्र वपुष्यागमाभावः । कथं तर्हितस्य तं प्रतिकारणत्वं न हि कार्यभावे वस्तुः कारणत्व युज्यते अतिप्रसंगात् । ततः कथमस्य द्रव्यावश्यकता । सत्यं । किन्तु भविष्यत्पर्यायस्येदानीमपि योऽस्ति त्वमुपचरितनयस्तदनुवृत्त्यास्यद्रव्यावश्यकत्वमुच्यते । तथा च तदनुसारिणः पठन्ति भाविनि जूतवदुपचार इति अत्रार्थे दृष्टांतं दिदर्शयितुः प्रश्ने कारयति । यथा कोऽत्र दृष्टांत इति निर्वचनमाह । यथायं मधुकुंजो भविष्यतीत्यादि । एतदुक्तं भवति यथा मधुनि घृते वा प्रक्षुत्तुमिष्टे तदाधारत्वपर्याये जविष्यत्यपि लोकेऽयं मधुकुंजो घृतकुंजो वेत्यादिव्यपदेशो उच्यते । तथास्याप्यावश्यक कारणत्व पर्याये भविष्यत्यपि तदस्तित्वपरतयानुवृत्त्या द्रव्यावश्यकत्वमुच्यते इति ज्ञावः । निगमयत्वाह । सेतमित्यादि तदेतत् कशरीरद्रव्यावश्यकमिति । उक्तो नो आगमतो द्रव्यावश्यकद्वितीयनेदः ॥

तृतीयभेदरूपणार्थमाह ॥

मे किं तं जाणयसरीरजविअसरीरवहरितं द्वावस्यं २ तिचिहं पणत्तं । होइअं ? कुप्पावयणिअं २ होउत्तरिअं ३

अथ किं तत् कशरीरजव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यावश्यकं निर्वचनमाह ॥ (जाणयशरीरभविष्यसरीरवहरितं द्रव्यावस्यं तिचिहं) इत्यादि अत्र कशरीरजव्यशरीरयोः संबंध

पूर्वोक्तलक्षणं न घटते । तदुभान्यां व्यतिरिक्तं भिन्ने ऊध्याय इत्यकमुच्यते । तच्च त्रिविधं प्रकृतं । तद्यथा । लौकिककुप्पावचनिकं । श्लोकोत्तरिकम् ॥

तत्र प्रथममेवं जिज्ञासुराह ॥

सैकितं श्लोत्रं द्वावस्सयं २ जे इमे राईसरतल्लवर-
मारुविअकोहुंविअइज्जसेट्ठिसेणावस्सत्थवाहपुजित-
ओकल्लपाप्पजायाए रयणीए सुविमल्लाप पुल्लुप्पल्लक-
मल्लकोमल्लमिअमिअह पंरए पनाए रत्तासोगप
गासकिं सुअसुमुहुंजप्परागसरिमे कमल्लगरनल्लिणिं
संरुवोहए उड्ढंअमिं सुरे सहस्सरस्सिपिदिणयरे ते असा
जल्लंते मुहधोअणंदंतपक्खादणतेल्लफणिहसिप्पत्थयहरि
अल्लिअ अदागधवपुप्फगंधमल्लतंतोसवत्थाइ आइं
इव्वावस्सयाइं काउं ततो पच्चा रायकुल्लं वा देवकुल्लं
वा आरामं वा उज्जाणं वा सजं वा पव्वं वा गच्छति
सेत्तं श्लोत्रं द्वावस्सयं ॥

श्लोत्रमित्यादि ॥ श्लोके भवं लौकिकं शेषं तथैव अत्र राज-
श्वरा तल्लवरादयः प्रजातसमये मुखधावनादि कृत्या तत
पञ्चाज्जकुलादी गच्छति । तत्तेषां सम्बन्धि मुखधावनादि
लौकिकं कृशरीरजव्यशरीरव्यतिरिक्तं उध्यावश्यकं मिति
समुदायार्थः ॥

(कल्लं पाउप्पजायाए) इत्यादि कल्यमिति विभक्तिव्यत्य-
येन सामान्येन प्रजाते प्रजातस्यैव विशेषावस्थाः प्राह इ-
त्यादि । प्राहुः प्राकश्ये ततश्च प्रकाशप्रजातायां रजन्यां
किंचिदुपवृत्त्यमानप्रकाशायामिति भावः । तदनंतरं सुवि-
मल्लयां तस्यामय किंचिपरिस्पृष्टतरप्रकाशायाम् । अथशब्द-
आन्तर्ये तदनंतरं पांडुरं प्रजाते कथंभूत इत्याह । पुल्लोत्पल-
कमल्लकामले स्मिंक्षितं फुल्लं विकसितं तच्च तदुत्पन्नं च फुल्लो-
त्पन्नं कमल्लो हरिणविशेषः फुल्लोत्पन्नं च कमल्लश्च पुल्लोत्पन्न-
कमल्लो तयोः कोमल्लमकगोरं दलानां नयनयाश्चोन्मीक्षितमु-
न्मीक्षनं यत्र प्रभाते । तद्यथा । अनेन च प्रागुक्तायाः सुविमल-
लायाः बह्व्यमाणसूर्योदयस्य चांतरात्तज्जनिर्विर्णोर्ध्व्यादश्य-
रुणप्रजायस्यामाह । तदनंतरम् (उड्ढंए खुरिपत्ति) अज्यु-
क्ते प्रादित्ये कथं भूते इत्याह । रत्ताशोकप्रकाशकिंशुक-
ल्लकमुखगुञ्जार्द्धरागसदृशे । रत्ताशोकप्रकाशस्य पुष्पितं
पलाशस्य ल्लकमुखस्य गुञ्जार्द्धस्य च रागेण सदृशो यः स तथा
तस्मिन् आरक्ते इत्यर्थः । तथा कमल्लकरनाल्लिखिम्बोधाधके
कमल्लानामाकरा उत्पत्तिभूम्यां हृदादिजलाशयविशेषास्तेषु
यानि नल्लिनीखंणमि तेषां बाधको य स तथा तस्मिन्
पुनः किंनृते तस्मिन्नित्याह ॥ सदृशरश्मौ दिनं क-
रोतीति दिनकरस्तास्मिन् तेजसा ज्वलति । तत्रैवैते भावाः
सर्वेऽपि सतीति ज्ञापनार्थं सूर्यस्य विशेषणबहुत्वं अनेन खा-
सरोत्तरकावभाविना आवश्यककरणकालविशेषणकलापेन प्र-
कृतमध्यमजघन्यायमवतां सत्वानामभिमतमावश्यकरणसम-
यमाह । तथाहि । किंचिप्रकृतोद्यमिनः किंचिप्रकाशमानायां
रजन्यां मुखधावनाद्यावश्यकं कुर्वते । मध्यमोद्यमिनस्तु त-
स्यामिव सुविमल्लायामरणप्रभावसरे या । जघन्योद्यमिनस्तु
समुद्रते सवितरीति (मुहधोवणत्त्यादि) गन्धधाने च दंत-
प्रकाशनं च तैश्च च फणिहश्च सिद्धयर्थश्च हरितालिका च आ-
दर्शश्च पुष्पाणि च मादयं च गंधाश्च तांबूलं च वस्त्राणि च ता-

न्याविर्येषां स्नानानरणपरिधानादीनां तानि फणिहः कंकत-
वास्तं मस्तकादौ व्यापारयति । सिद्धार्थाः सर्वपाः । हरिता-
लिका द्यूषा एतद्द्वयं मंगलार्थं शिरसि प्रक्षिपति । आदर्शेषु
मुखादि निरीकते वस्त्रादि धूपयति अग्रयितानि पुष्पाणि ता-
न्येषग्रथितानि मादयम् अथवा विकसितानि पुष्पाणि वा
ताम्येषाविकसितानि मादयमेतेषां च मस्तकादिधूपयोगः ।
शेषंस्वरूपतत्पयागतश्चप्रतीतमेवपतानि द्रव्यावश्यकानि कृ-
त्वा ततः पञ्चाज्जकुलादी गच्छति तत्र रमणीयतातिशयेन स्त्री-
पुरुषमिदुनानि यत्रारमंति स विविधपुष्पजात्युपशोभित आरा-
मः वस्त्रानरणदिसमल्लंकृतविग्रहाः संति दिताशानाद्याहारा म-
दनोत्सवादिषु कीमार्थं श्लोका उच्यते यत्रतल्लम्पकादिनदख-
णरुमणिमृतमुद्यानं भारतादिकथाविनोदेन यश्च श्लोकस्तिष्ठति
सा सजा शेषं प्रतीतम् । अत्राह । ननु राजादिजिः
प्रजाते अवश्यं क्रियत इति व्युत्पत्तिमात्रेणावश्यकत्वं भयतु-
मुखधावनादीनि जाषावश्यककारणं न भवन्ति । सत्यं । किंतु
तस्य भाविनो धेत्याद्येव द्रव्यलक्षणं मतव्यं । किं तर्हि
(अप्पादणं वि व्वम्महो) तीतिवचनादाह । उग्रधानयाच-
काऽपि उध्यावश्यकं । अथगतव्यः । उग्रधानानि च मोक्षकारणभा-
यावश्यकपेरुया संसारकारणानि राजादिमुखधावनादीनि
ततश्च द्रव्यजनान्यावश्यकानि द्रव्यावश्यकानि पतानीत्येवंपः
नो आगमत्वं चेहाप्यागमानावशोशब्दस्य च सर्वनिषेध-
चनत्वादिन्यत्वं विस्तरेण निगमयकाह ॥

(सेत्तं श्लोत्रं) इत्यादि । तदेतच्छरीरजव्यशरीरव्यति-
रिक्तं लौकिकं उध्यावश्यकमित्यर्थः । उक्तं नो आगमतो
उध्यावश्यकान्तर्गतहृशरीरमव्यशरीरव्यतिरिक्तः उध्यावश्य-
कप्रथमनेदः द्वितीयमेव निरूपणार्थमाह ।

सैकितं कुप्पावयणं द्वावस्सयं २ जे इमे चरग-
चीरिगचम्मत्वंदिअज्जिक्खोरुपुंरं गगोअमगोवात्तिअग्नि
हिधम्मधम्मचित्तगअविरुद्धेनयिकवृत्तसावगणजित्तओ
पांसंरुत्था कल्लं पाउप्पजाए जाए जा वंते असा जल्लं
ते इंदस्स वा खंदस्स वा रुहस्स वा सिवस्स वा वेसमणस्स
वा देवस्स वा नागस्स वा चूअस्स वा मुगुदस्स वा अ-
ज्जाए वा कोट्टकिरिआए वा उव्वेवणास्स मज्जणआव-
रिस्सम भूवपुप्फगंधमल्लदिआइं द्वावस्सयाइं करंति
सेत्तं कुप्पावयणं द्वावस्सयं ॥

सैकितं कुप्पावचनिकं उध्यावश्यकमत्र निर्वचनं (कुप्पाव-
यणियं द्वावस्सयं) इमे इत्यादि कुत्तितं प्रवचनं येषां ते
कुप्पावचनास्तेषामिदं कुप्पावचनिकं उध्यावश्यकं किं पुनस्त-
वित्याह । जे इमे इत्यादि ॥ एते चरकचीरिकादयः प्रभात-
समये इंदस्सदेवरुपलेपनादि कुर्वन्ति तत् कुप्पावचनिकं उ-
ध्यावश्यकमिति समुदायार्थः ॥

येयताकिंनोशमातापि गुरुणामविरोधेन विनयकारित्वाद्-
विरुद्धः यैनयिकाः पुण्यपापपरलोकधनज्युगमपरा अक्रिया-
वादिनो विगृह्यः सर्वपापंनिभिः सह विगृह्यचारित्वाद्वाह
ननु येयते पुण्याद्यनज्युगमपराः कथं तेषां वक्ष्यमाणार्मि-
क्षाद्युपक्षेपनं संभवति पुण्यादिनिमित्तमयं तस्य संजवातसत्यं
किं तु जीविकादिहेतोस्तेषामपि तत्संभवतीत्येवंपः ॥

प्रभृतिरहणतः परित्राजकादिपरिग्रहः पाषण्डं व्रतं तत्र तिष्ठ-
तीति पाषण्डस्थाः । (कल्लं पाउप्पजायाए) इत्यादिपूर्ववत्ता

वत्तेजसा ज्वलतीति । इदंस्व घेत्यादि । तत्रैतद् प्रतीतः स्वल्पः कार्त्तिकेयः रुद्रो हरः शिवस्त्वकारविशेषधरः स एव व्यंत्तर-विशेषो वा वैश्वर्यो यज्ञनायकः देवः सम्मान्यः नागो भवमपतिविशेषः यज्ञजुतो व्यंत्तरविशेषो मुकुन्दो बलदेवः आर्या-प्रशान्तरूपा दुर्गाऽस्यैव महिषारुद्रा । तत्कुट्टनपरा कौटुकिया अत्रोपचारादिद्वादिशब्देन तदायतनमप्युच्यते । अतः तस्यैन्द्रा-दिरूपांशेपनसम्मार्जनवर्षणयुष्पधूपगंधमाल्यादीनि इव्याव-इयकानि कुर्वन्ति । तत्र लेपनं उगणादिना प्रतीतमेव । सम्मा-र्जनं दंरुपुञ्जादिना । वर्षणं गोशोदकादिना । शेषं गतार्थम् ॥ तदेवं य एते चरकादय इन्द्रादेरुपश्लेपनादि कुर्वन्ति तत कु-प्रावचनिकं इव्यावइयकम् । अत्र द्रव्यावइयकत्वं नो आगमत्वं च लौकिकद्रव्यावइयकोक्तमिव जावनीयं निगममाह (सेतमित्यादि) तदेतत् कशरीरभयशरीरव्यतिरिक्तं कु-प्रावचनिकं इव्यावइयकमित्यर्थः । उक्तो नो आगमतो इव्या-वइयकांसर्गतकशरीरभयशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यावइयकदि-तीयभेदः ॥

अयातृनीयनेद्विनिरूपणार्थमाह ॥

से किं ते द्योगुत्तरेभं दवावस्तयं जे इमे समणगुण-मुक्तनागीन्द्रकायनिराणुकंपा इयाइव उदमा गया इव निरं-कुशयशमहा तु पेहा पांशुरपरपाउरगा जिणणमणाणाए मच्छंदविहरिकाणं इजउकां अवावस्तयस्स उभट्टावय ति मेतं द्योगुत्तरेभं दवावस्तयं सेतं जाणय सरारज-विप्ररीरवतिरिक्तं दवावस्तयं सेतं नो आगमतो दवा-वस्तयं । मेतं दवावस्तयं ॥

अथ किं तद्धोकोत्तरिकं द्रव्यावइयकमत्र निर्वचनमाह । लोकोत्तराः साधवः अथवा लोकोत्तराः प्रधानं लोकोत्तरं जितशालनं तेषु तस्मिन् नवति लोकोत्तरिकं इव्यावइयक-मिति व्याख्यातमेव किं पुनस्तद्वित्याह । जे इमेत्यादि । य एते भ्रमणगुणमुक्तयोगित्यादिविशेषणविशिष्टाः साध्वाभासा जिनानामनाक्या स्वच्छद्विरुद्धतयोभयकाक्षमावइयकाय प्र-तिभ्रमणायापतिष्ठते तत्तेषां प्रतिक्रमणानुष्ठानं लोकोत्तरिक इ-व्यावइयकमिति समुदायार्थः । इदानीमवयवार्थं उच्यते । तत्र भ्रमणाः साधवस्तेषां गुणाः सूक्ष्मोत्तरगुणरूपास्तत्र जीववधवि-रत्यादयो मुखगुणाः पिरविशुद्धादयस्सूक्ष्मगुणास्तेषु मुक्तो योगो व्यापारो येस्ते सर्वधनोदराकृतिगणत्वात् भ्रमणगुण-मुक्ता योगिनः एते च जीववधादिविरतिमुक्ता व्यापारा अपि मतसा कदाचित्सानुकंपा अपि स्युरित्याह । षट्सु कार्येषु पृथिव्यादिषु विषये निर्गता अपगता अनुकंपा मनसा दया येन्यस्ते तदा निरनुकंपाः तीक्ष्णमव इया इव तुरगा इव उहा माभरणनिपातजीवापमईनिरपेक्षत्वात्तद्व्यापारिण इत्यर्थः ॥ किमपीत्येव चूतास्ते इत्याह । यतो गज्जा इव दुष्टछिरवा इव निरंकुशा गुर्वाहाव्यतिक्रमचारिण इत्यर्थः । अत एव घट्टि-येषां जंघे शृङ्गणकरणार्थं फेनादिना घृष्टेति भावतस्तेष्वय-वायविनेरभेदोपचारात् घृष्टास्तथा मृतेति । तैशोदकादिना येषां कशाः शरीरं वा मृष्टं ते तथेव मृष्टा अथवा कशादिषु मृष्टं विद्यन्ते येषां मृष्ट्यन्तो यत्प्रत्ययशोपाभ्रष्टाः तथा । (तुण्येति) तुप्रामृक्ता घट्टनेन वा घट्टिताः शीतरक्षादि नि-मित्तमोष्टा येषां ते तुप्रोष्टा तथा मृष्टपरीषदास्तिष्ठणुतावूरी-कृतत्वात्पांशुरो धौतपटः प्रावरणं येषां ते तथा जिनानामनाक-

या स्वच्छद्विरुद्धतीर्कराहा बाह्या स्वस्वरूपाविधिवेष्टाः कृत्वा तत्रोभयकाक्षं प्रभातसमयेऽस्तमयसमये च क्षतुर्थ्ये-ष्वेष्टीति कृत्वा भावइयकाय प्रतिक्रमणायापतिष्ठते तत्तेषामाव-इयकम् अत्र द्रव्यावइयकत्वं भावगुण्यत्वात् फलभावात्वा-व्यभानतया अवसेय । नो आगमतो देशो क्रियाक्षणे आग-मानावान्नोऽशब्दस्य चात्र देशप्रतिषेधव्यवस्थादिति अत्र च लोकोत्तरिके द्रव्यावइयके उदाहरणं । वसतपुरे नगरे अगीता-र्यांसंविष्टे गच्छे एकोविस्वरति तत्र भ्रमणगुणमुक्तयोगींसं विम्वानासः साधुरेकः प्रतिदिनं पुरः कर्मादिवापदभ्रमणं यं भक्तादि गृहीत्वा महता संवेगेन प्रतिभ्रमणकाले आलोचय-ति । तस्य गच्छाचार्ये गीतार्थत्वात्प्रायाक्षिप्तं प्रयच्छन् प्रणति प-इयत अहीकथमसी भावमगोपयन् अशततया सर्वं समालोच-यति । सुखं हि आसेवना क्रियते दुःखं चेत्यमालोचयितुं तस्मा-देष अशततयेव बुद्धोसौ तथा च तं प्रशस्यमानं दृष्ट्वा अन्येऽप्य-गीतार्थभ्रमणाः प्रशंसन्ति चिन्तयन्ति च गुरोर्भेदित्या प्राव्यस्त-र्हि दोषासेवनायामसद्वृत्तितायामपि न कश्चिदोषः । आलोच-नाया एव साध्यत्वादित्य चान्यदा तत्र संविम्वगीतार्थः कश्चि-दायातस्तेन च प्रतिदिनं तमेव व्यतिक्रमालोचय स्मरितस्त्व-मित्थमस्य प्रशंसा कुर्वन् विचकितकिनोऽह इव ब्रह्मसे । तथाहि गिरिनगरवासी कश्चिदग्निभक्तो वणिक् पश्चरागजानां गृहं नृत्वा प्रतिवर्षं बन्दिना प्रदोषयति तथा विवेकतया तत्र नरप-तिशेकं श्लाघमाणं अहो धन्याऽयं वणिग् जगवंतं हुतजुजामि-त्यमीदार्थभक्तवतिशयाल्लैस्तत्पर्यति । अन्यदा च प्रबलपव-नपटलप्रवितस्तप्रवीपितवहनः सराजप्रासादं समस्तमपि तन्नगरं दहतिस्म । अस्माच्च राज्ञा दत्तो नगराच्च निष्कासित-स्तदेव राज्ञा तस्य प्रशंसां कुर्वता आत्मा नगरं लोकाच्च नाशित-स्तथा त्वमपि अस्याऽवधिप्रवृत्तस्य प्रशंसां कुर्वन्नात्मानं सम-स्तगच्छं चोच्छ्रयसि यदि पुनरेनेमेकं शिष्यासि तदा तयाविध-न पश्य त्वपरिकारानिरपायनामनुभवसि । तथा ह्यन्येन केनचि-ज्जाहा तथैव कुर्वन् कश्चिच्छणिगाकर्णितस्तेन्यां नगरदाहापा-यदर्शनात् क्रितोऽशनं भरणं गत्वा किमित्थं न करोषीत्यादि-बच्चोभिस्तिरस्सुख्यद्विरुक्तो निष्कासितश्च एवं त्वमपीत्याद्युप-नयोगतार्थः । इत्यादं बहुप्रकारं भणितं यावदसौ तत्प्रशंसा-तो न निवर्तते तावत्तेन गीतार्थसाधुना शेषसाधवोभिहिता-एव गणाधिपो महानिर्द्धर्मतास्पदमगीतार्थो यदि न परित्य-ज्यते तदा भवतां महते अनर्थाय प्रभवतीति तदेवं तत्साध्वाव-इयकप्रकारं सर्वं लोकोत्तरिकं इव्यावइयकमिति निगमयन्माह (सेतमित्यादि) तदेतद्धोकोत्तरिकं इव्यावइयकं एतन्नम-कशरीरभयशरीरव्यतिरिक्तं अविधममि इव्यावइयकं सम-र्थितं भवत्यतस्तदपि निगमयति । सेतमित्यादि । एतत्समर्थेन-नो आगमतो इव्यावइयकस्य प्रमेदस्य समर्थितत्वात्तदपि निग-मयति । सेतं नो आगमतो इत्यादि एतत्समर्थेन च यत्प्रक्रांतं । इव्यावइयकं तस्योत्तरः भेदमप्यवसितमतो निगमयति सत्वं-दवावस्तयमिति तदेतत् द्रव्यावइयकं समर्थितमित्यर्थः ।

उक्तं सप्रपञ्चं इव्यावइयकम् ॥

साम्प्रतमवसरायातभावावइयकनिरूपणार्थमाह ॥

सेकिं ज्ञावावस्तयं २ दुषिहं पसुतं तेजहा आगमतो-अ नो आगमतो अ ॥

टी० ॥ अथ कितव् भावावइयकमित्यत्र निर्वचनमाह ॥ ज्ञा-वावस्तयं दुषिहमित्यादि बहुविधकृतपरिणामस्य भवनमात्रं

उक्तं च भावो विवक्षितक्रियानुत्पत्तियुक्तो हि वै समाख्यात सर्वहोत्रिदिविदिहैवनादिक्रियानुभावात् व्याख्यावृत्तिविक्रितक्रियया विवक्षितपरिणामस्य इदनादेरनुभवनमनुभूतिस्तया युक्तोऽर्थः संभवस्तयोरभेदोपचारः सर्वज्ञैः समारख्यातो निर्देशनमाह । इडादिवदित्यादि यथा इदनादिक्रियानुभावात् परमेश्वर्यादिपरिणामेन परिणतत्वादिच्छादिभाव उच्यते इत्यर्थः । जावभासावावश्यकं च जावमाश्रित्य वा ।

तत्राद्येनैव निरूपणार्थमाह ।

से कितं आगततो जावावस्सयं २ जाणए उवउत्ते सेत्त-
आगततो जावावस्सयं ॥

अथ किं तदागततो जावावश्यकमत्राह (आगतमाजावाव-
स्सयं जाणए) इत्यादि क्वापकोपयुक्तं आगततो जावावश्यकं
इदमुक्तं जवत्वावश्यकपदार्थस्तज्जनितसंबन्धविशुद्धमानप-
रिणामस्तत्राद्यप्युक्तं साध्यादिरागममते भावावश्यकम् ।
आवश्यकार्थोपयोगसङ्गणस्याऽत्र सङ्गात्वात् भावावश्यकता
आवावश्यकोपयोगपरिणामस्य सङ्गात्वात् । जावमाश्रित्यभा-
वश्यकम् इति व्युत्पत्तः अथवा आवश्यकोपयोगपरिणामान-
व्यत्वात्साध्यादिरपि भावस्ततश्च भावभासावश्यकं चेति व्यु-
त्पत्तेरप्यसौ मतव्यइति (सेत्तमित्यादि) निगमनं ।

अथ भावावश्यकद्वितीयभेदनिरूपणार्थमाह ॥

से कितं नो आगतमो जावावस्सयं २ वितिविहं पण-
त्तं । तं जहा । सोइअं कुप्पावणिअं सोगुत्तरिअं ॥

अथ किं तन्ना आगततो जावावश्यकमत्राह नो आगततो
जावावश्यकविधिं प्रहंसं तद्यथा भौतिकं कुप्पावचनिकं
लोकोत्तरिकं च ॥

तत्र प्रथमभेदनिर्णयार्थमाह ॥

से किं तं सोइअं जावावस्सयं २ पुव्वाहे जारहं अ-
परहे रामायणं से चं सोइअं जावावस्सयं ॥

अह किं तल्लौकिकं भावावश्यकमित्याह (सोइअं जावा-
वस्सयं पुव्वाहे) इत्यादि लोके भवे लौकिकं यदिहं लोकः
पूर्वाहं भारतमपराहं रामायणं वाचयति गृणोति वा तल्लौकिकं
जावावश्यकं हि भारतरामायणयोर्वचनं श्रवणं वा पूर्वाहाप-
राह्योरेव रुढं विपर्ययदोषदर्शनात्ततः स्वच्छमनयोर्लोकवश्यक-
करणोयत्वादावश्यकत्वं तच्चकस्य श्रोतॄणां च तदर्थोपयोगप-
रिणामसङ्गात्वात् वा चेत्तं तच्चकः श्रोतारश्च पत्रकपरावर्त्तन-
हस्तामिनयगावस्यमनकाकुम्भमृगमीननादिक्रियायुक्ता ज्वन्ति
क्रिया वा नामत्वेन प्रागेवाक्ताक्रियागमो न हो इति वचनात् ।
ततश्चक्रियासङ्गणं देशे आगतस्याऽभावात् आगतमव्यमपि भाव-
नीयं नो शब्दस्यात्र देशनिषेधवचनत्वाद्देशे त्यागमोऽस्ति लौ-
किकाभिप्रायेण जारतादेरागतत्वस्तथा निर्दिष्टसमये लौकि-
कास्तदुपयुक्ता यदवश्यं जारतादि वाचयति गृणन्ति वा तल्लौ-
किकं भावावश्यकमिति भावमाश्रित्यावश्यकं भावभासावाव-
श्यकं चेति वा भावावश्यकमित्यलं विस्तरणं सेत्तमित्यादि ग-
मनम् । उक्तो नो आगततो भावावश्यकप्रथमभेदोऽयं ॥ तद-
द्वितीयभेदनिरूपणार्थमाह ॥

सेकितं कुप्पावणिअं जावावस्सयं २ जे इमे चरग-
वीरिगजावपामंरयायं २ इज्जाजिहोमजपमन्दरुक्कन-
मोकारमादि आइजावावस्सयाइ करेति सेत्तं कुप्पाव-
णिअं जावावस्सयं ॥

टी० (से किं तं कुप्पावणीय) मित्यादि अत्र च निर्वचन-
माह । कुप्पावयणियं जावावस्सयं जे इमे न्यादि कुरिसत्तं प्रव-
चनं जावावश्यकं कितमुच्यते । य एते चरकचौरकादयः
पार्श्वस्था यथावसरे इज्जाजिहोमादीनि भावरूपान्धाव-
श्यकानि कुर्वन्ति । तत्कुप्पावचनिकं जावावश्यकमिति
संबन्धः । तत्र चरकादिस्वरूपं प्रागेवोक्तम् । इज्जाजिहोमादि-
स्वरूपमुच्यते । तत्र यजनामिति यागं इत्यर्थस्तद्विषयाजल-
स्याजिहोरिज्जाजिहोः । यागेदेवतापूजावसरजायीति इदं
अथवा यजनमिज्या पूजा । गायत्र्यादि पाठपूर्वकं विप्राणां
संख्याचिनमित्यर्थः । सूत्राजिरिज्जाजिहो भयथा देशी जाषाया
मिज्येति माता तस्या नमस्कारविधौ तद्वैकैः क्रियमाणः कर-
कुम्भमृगमीनमल्लक्षणोऽजिरिज्जाजिहोः होमोऽग्निहोत्रिकैः
क्रियमाणमग्निहवने जापो मंत्राध्यासः । मंडुरकास्ति । देशी-
वचनं मंडु सुखं तेन रुक्मं वृषभदिशब्दकरणं मंडुरकं । देव
तादिपुरता वृषजगर्जितादिकरणमित्यर्थः । नमस्कारो नमो
भगवते दिवसनाथायेत्यादिक एतेषां चंहे इज्जाजिहो
मजापमंदरुक्कनमस्कारास्तं आदिर्येषां तानि । । तथा आदि-
शब्दात् स्तवादिपरिग्रहः एतेषां चरकादिभिरवश्यं क्रिय-
माणत्वादावश्यकत्वमेतत्कर्तॄणां च तदर्थोपयोगश्रद्धादि-
परिणामसदृशत्वात् जावत्वं । अन्यच्च चरकाद्यस्तदर्थोप-
योगसङ्गणं देश आगतो देशस्तु कर्तृदेशेव्यापारादिक्रिया
सङ्गणनागमस्ततो देश आगतमाजावमाश्रित्य नो आगतमव्यम
गन्तव्यं । नोशब्दस्येहापि देशानिषेधपरत्वात्तस्माच्चरकाद्य-
स्तदुपयुक्ता यथावसरं यदवश्यमिज्जाजिहोमादि कुर्वन्ति । ततः
कुप्पावचनिकं । जावावश्यकं भावावश्यकशब्दस्य च ध्युत्प-
त्तिद्वयं तथैव सेत्तमित्यादि निगमनं । उक्तो नो आगततो
भावावश्यकद्वितीयभेदः । अथ तृतीयभेदनिरूपणार्थमाह ।

से किं तं सोगोत्तरिअं जावावस्सयं जमं समणे वा सम
णिवा सावओ वा साविआ वा तच्चिते तंमणो तल्लेस्से-
तदध्यवसिते तदज्जवमाणे तदट्ठीवउत्ते तदपिअकरणे
तस्मावणाजाविते अस्सत्थकत्थइ मण अकुव्वमाणे उव-
उत्ते जिणवयणधम्माम्भारागस्तपणे मन्थंतरे उज्जयोकाहं
आवस्सयं करेति सेत्तं सोगुत्तरियं जावावस्सयं ॥

सेत्तं नो आगततो जावावस्सयं सेत्तं जावावस्सयं ।

ने किं तं सोगुत्तरियमित्यादि । अत्र निर्वचनं सोगुत्तरियं
भावावस्सयं जममित्यादि । जमंति णमिति वाक्याहकारे ।
यद्वद् अमणादयस्तस्मिन्नादिविशेषणविशिष्टा उभयकारं
प्रतिजमणादावश्यकं कुर्वन्ति । तल्लोकोत्तरिकं भावावश्यक-
मिति । संटकस्तत्र आस्यतीति अमणः साधुः । अमणी साध्वी ।
इदं गीति साधुसमीपे जिनप्रणीतां समाचारीमिति आशयः
अमणोपासकः । आशिका अमणोपासिका । वाशब्दाः समुच्च-
यार्थाः । तस्मिन्नेवावश्यकं त्रिषु सामान्योपयोगरूपं यस्येति
तच्चित्तः । तस्मिन्नेव मनो विशेषोपयोगरूपं यस्य स तन्मनाः
तत्रैव ज्ञेया शुभपरिणामरूपा यस्येति सततज्ञेयस्तथा तदध्यव-
सितः इहाऽध्यवसायोऽध्यवसितं ततश्च तच्चित्तादिजावयुक्तस्य
सततस्मिन्नेवावश्यकोऽध्यवसितं क्रियासम्पादनं विषयस्येति
तदध्यवसितः । तथा । तत्तीव्राध्यवसायस्तस्मिन्नेवावश्यकं
तीव्रं प्रारंभकादावारज्यं प्रतिक्षणं प्रकर्षयायिप्रयत्नविशेष-

क्षणमव्यवस्थानं यस्य स तथा । तदर्थोऽपयुक्तस्तस्यावश्य-
कस्यार्थस्तदर्थस्तस्मिन्नुपयुक्तस्तदर्थोपयुक्तः । प्रशस्ततरसं-
वेगविगुह्यमानस्तस्मिन्नेव प्रतिसूत्रं प्रतिक्रियं चार्थोपयुक्त-
इत्यर्थः । तथा तदर्थितकरणः करणानि तत्साधकतमानि-
देहरजोहरणमुखवस्त्रिकादीनि तस्मिन्नावश्यकं तथोचितं
व्यापारनिबोधेनाऽर्पितानि मियुक्तानि तानि येन स तथा । स
यस्य यथास्थानं न्यस्तोपकरण इत्यर्थः । तथा तदभावनाभा-
वितः तस्याऽवश्यकस्य जावना अव्यवच्छिन्नपूर्वपूर्वतरसं-
स्कारस्य पुनः पुनस्तदनुष्ठानरूपा तथा भावितोद्भावावेन
परिणतावश्यकानुष्ठानपरिणामस्तदभावनाभावितः । तदेवं
यद्योक्तप्रकारेण प्रस्तुतव्यतिरेकतोऽन्यत्र कुत्रचिन्मनोऽकुर्वन्तु
पक्षकृत्वादाच्चं काय चान्यत्राकुर्वन्नेकार्थिकानि वा विशेष-
णान्येतानि प्रस्तुतोपयोगप्रकर्षप्रतिपादनपराणि अमूनि स-
क्षिणपरिणामतः अमणीभाविकयोरपि योज्यमिति । तस्मात्त-
स्मिन्नादिविशेषणविशिष्टाः अमणद्वयः उभयकासमुभयसंख्य-
यद्वावश्यकं कुर्वन्ति तद्वोक्तोत्तरिकं जायमानमित्य जावभासा-
वावश्यकं चेति वा जावावश्यकम् । अत्राप्यवश्यं करणादा-
वश्यकत्वं तदुपयोगपरिणामस्य च सङ्गावात् जावत्वं । मुख-
वस्त्रिकाः प्रत्येकं कृण्वन्तु देहरणव्यापारादिक्रियासङ्गणदेशस्याऽना-
गमत्वात् ना भागमव्यव भावनीयं । संस्तमित्यादि । अत्र ० ॥

निगमनं तदेव स्वरूपत उक्तं भावावश्यकमनेन चात्राधिकारः
एतदेव संशुद्धं गाढयोपनिबन्धनं चतुर्विधं निक्षेपमाह ।
विशेषः ॥

तत्र नामस्मापने भ्रूणत्वान्नोच्यते । उच्यतेऽवश्यकं तु द्विधा
आगमतो ना आगमतश्च । तत्राऽगमतः प्राह ॥

आगमभेदोद्वावास्सय, तमावस्सयं पयं जस्स ।

सिक्खियमिवाइतयं, तद्गुणउत्तो निगदमाणो ॥

आगमतो उच्यतेऽवश्यकं भवति क इत्याह ॥ तद्वावश्यकं निग-
दय्यवद्वक्ष्येता कथं भूतस्तस्मिन्नावश्यकं अनुपयुक्तस्तदनुपयुक्तः
यस्याऽप्येतुः । किमन्याह । यस्य तद्वावश्यकपदं प्रथमं शिक्षितं
जितमित्यादिविशेषणविशिष्टं भवति । अथ ताव्यवाऽप्युपयोगा-
दादिभूतोक्तानि शिक्षितादिविशेषणानि व्याख्यानयन्नाह ॥

सिक्खियं मतं नीयं हियं मिठियं जियं रुयं । एइम
क्खियवत्ताइमियं परिजियमेरुक्कमेणमि । जहमिक्खि-
ओयं समानामंतहंतं पि तहाठियाइ नामसमं गुरुणाजियं
येममरिमं संगहियमुहत्तातआतेय नविहीणक्खमहिय
क्वरं च वेच्चरयणमाहववाऽठक्करमेयं वच्चा सियव
आसं न खल्लियमुवत्तहणं पिव आमिस्सियमसरुवधमये
होव्ववांशत्तगव्वमहवा आमिस्सियपयवक्कविच्छंयं । नय
विविहसत्तपद्धवविमिस्समठाण विस्समहियं वा निव्वा
मेस्सियकोस्सिययायसमिन्न सेरिक्कथं वा मच्चाइनियमाणं प
रिपुक्कं चेदसाहवत्थेणं नाकंवायसवोमुं पुणमुदताइ
घोसेहिं ॥ कंठोवविप्पमुक्कं नाउत्तं बाहसुयज्जणियं वा
गुरुवायणो वयातं न चोरियं पुच्छयाउ वा ॥

इहानुयोगद्वारेऽप्युक्तं ॥

सेकिंतं आगमओ दव्वावस्सयं १ जस्स मां आवस्स

यसि पयं सिक्खियं ठियं जियं मियपरिजियं नामसमं घोस
समं अहीणक्खवं अक्खरकरं अक्खाइक्काक्खवं अक्खसिय
अमिस्सियं अविच्चामेस्सियं परिपुक्कं घोसं कंठोवविप्पमुक्कं
गुरुवायणोवगयं सेणं तत्थ वायणाए पुच्छणाए परिअह
णाए धम्मकहाए । वनंत इत्थयाहारः ॥

नेत्रागुपेहाए इहापि वर्तत इति शेषः इदं च सूत्रं आगमभो-
दव्वावस्सयमित्यादि प्रागुक्तगाथायाः प्रायो व्याख्यातं शिक्षि-
तादिपदानि त्रिद्विधा व्याख्यायन्ते तत्र शिक्षितमिति कोऽर्थः अंतं
नीतं सर्वमधीमिति स्थितं हृदिव्यवस्थितमप्रच्युतमित्यर्थः । जितं
इतमागच्छति उच्छर्णादिभिः संख्यातमितं यदुत्तममेणाऽप्येत्या-
गच्छति तत्सर्वतो जितं स्वकीयेन नाम्नासमं नामसमं यथा
स्वनामं शिक्षितं तथा तदप्यावश्यकं तथा यथैव स्वनामस्थि-
तादिविशेषणविशिष्टं वर्तते । स्थितं जितं मितं परिमितमित्यर्थः ।
एवं तदप्यावश्यकमतः स्वनामसममुच्यते । यदावनाचार्यो-
मिहितोदात्ताऽनुदात्तस्वरितवृत्तैः सद्दशमेव गृहीतं
तत् घोषसमं न हीनाकरं माप्यधिकाकरं (वोज्ज्जे) त्यादि
यथा प्राज्ञात्रीरिप्रोत्तरज्जमात्ताविपर्ययन्यस्तरज्जनिज्जया भवं-
त्येवं यद्यप्यासितवर्णविन्यासं विपर्ययोपन्यस्तवर्णसंतानमित्य-
र्थः । तदाकरं न तथावा विदाकरं इदं वर्णमात्रापेक्षं विव-
क्ष्यते ननु वाक्यापेक्षं पदवाक्यविपर्ययस्तस्य वक्ष्यमाणमी-
क्षितविषयत्वादिति उपलक्षकत्वाऽनुवृत्तत्वे इहमिव यन्न स्वत-
ति तदस्त्वक्षितं । विस्मदशानेकधान्यमेवकवच्छ मिश्रानि तद-
मिक्षितं । अथवा विपर्यस्तपदवाक्यग्रंथ मिक्षितं नैव यतद-
मिक्षितं (अमिस्सियपयवक्कविच्छंयति) अथेत्यत्रापि तृतीय-
व्याख्यांतरसूचकः स्वभष्यते । अमिक्षितोऽसंस्ततः पदवाक्य
विच्छेदो यत्र वाऽमिक्षितमुच्यते । अव्यत्यामेक्षितव्याख्यातुमाह ।
नयविविदेत्यादि विविधानि नानाप्रकाराण्यनंकानि शास्त्राणि
तथापदवाक्यावयवरूपा बहुधाः पल्लवास्तैर्विमिश्रं व्याख्यातुं
अथवा स्थानाच्छिन्नप्रयितं व्याख्यातुं यथा । प्राप्तान्यस्य
रामस्य राक्षसा निघ्नं गताः । काश्चिकपायसवङ्गरीकथावत्ता
यथोक्तं यन्न भवति तद्व्यन्यासेक्षितं । परिपूर्णं द्विधा । सूत्रतो
ऽर्थतश्च । तत्र त्वं दस्मा उदः स्वमाश्रित्य मात्रादिनियतमानं सू-
त्रतः परिपूर्णं । यत्त्वनाकांक्षादिदोषस्तदर्थतोऽपरिपूर्णं यत्कि-
याऽप्याहार नापेक्षते । अप्यापकश्च तत्र च भवति तदर्थतः
परिपूर्णमिति जावः । परिपूर्णं घोषमिति व्याख्यातुमाह (पुक्क-)
मित्यादि । उदात्तादिघोषैः परावर्तनादिकास्ते उच्चारयति ।
तत्परिपूर्णं घोषं । इह च शिक्षाकांशेऽप्यापकनिगदितोदात्ता-
दिघोषैः समं शिक्षमाणस्य घोषसमं । शेषकास्ते तु परावर्तनादि
कुर्वन्त्यनुदात्तादिघोषैः परिपूर्णमुच्चारयति तत्परिपूर्णं घोषमि-
त्यनयोर्विशेषः । कंठोवविप्पमुक्कं न तु बाहसूकनाभितवदव्यक्तं
गुरोः सकाशाद्वाचनया उपयतमायातं न पुनः पुस्तकादेव चो-
रितः स्वतंत्रेणैवाऽधीतं वाशब्दात्कर्णोच्चारकेन वा गृहीतमिति ।
अत्र प्रेरकः प्राह ।

आगमओऽणुवत्तो, वच्चा दव्वन्ति सिक्खमावासं ।

किंसिरिकपाइ सुयगुण, विसेमणो फल्लमिहत्तहियं ।

अन्वागमतोऽनुपयुक्तो वक्ता उच्यतेऽवश्यकमित्येतावतैष सि-
द्धमागतो उच्यतेऽवश्यकं किं शिक्षितं स्थितं जितमित्याद्य-
वश्यकभूतगुणविशेषणैरिहाऽन्यधिकं फल्लमिति ॥
अत्रोत्तरमाह ॥

पाठपूर्वकमिज्यांजलिहोमादि होकोत्तरं पुनरुपयुक्तस्य भ्रमणा
वेर्मुक्तयत्निकाप्रत्युपेक्षणावर्त्तादि क्रियाभिन्नसुभयकाश्रमाव-
श्यकसूत्रोच्चारणं एवं सर्वत्र कृतक्रियाभिधता जावनीया । इह
च त्रिविधेऽपि नो आसमतो जावावश्यकं पारमार्थिकाऽनुपमाऽ
पवर्गसुखप्राप्तिहेतुत्वाहोकोत्तरमेव प्रशस्तं । तदेव चेह शा-
स्त्रेऽधिक्रियत इति । विशेषः । आ० म० प्र० १ अ. । आ०
चू० १ अ. ॥

आवश्यकं च गुरुमाक्षिकमेव कर्त्तव्यम् ।

तथा च विशेषावश्यकं ॥

आवस्सयंमि निबं, गुरुपादमूलंमि देसियं सव्वं होइ ।

वीसंमि हुसंमसआ, कारणआ जंदजिसेजाए ॥

अनेन गुर्धामंत्रणवचनेन आवश्यकं प्रतिक्रमणं गुरुपादमूल
एव मित्यं कर्त्तव्य इति दर्शितं प्रवर्ति । यद्यवस्थास्मादजिज्ञा-
स्यायां द्वितीयवसतावित्युक्तं । कारणतः कारणवशादि-
श्रवणपि संयसतः साधोः कल्पप्रये इयं सामाखारी प्रांकोति
शेषः का पुनरियं कल्पसमाचारीत्युच्यते ।

जइ खुट्टुगगा वसहीतो, अश्रगतूणा कपयया साहुणो ।

वसंति तत्राचार्यसमीपे (परिक्रमिउ पाठसिय) कावप्रहणो
त्तरं काव सूत्रायपौरुषी कृत्वा अन्यस्यां गच्छंतो अथांतरा
इवापदादिभयं ततोऽप्येपौरुषीं हापयंति तथा सूत्रपौरुषीमपि
कावमपि तथा चरम कायात्सर्गं चिंतयमाद्यं यावत्सिद्धयपि-
सहस्वरश्मा तत्र र्थानीति न केवलं प्रतिक्रमणं किंचितमेव
शेषाण्यपि सर्वाणि साधुभिरवश्यं कर्त्तव्यान्वावश्यकानि ।
गुरुनापृच्छ कर्त्तव्यानीत्यतदङ्गापितसामंत्रणवचनाद्येन सर्व-
धामण्यावश्यकानां सामायिकमेवादी भतं भदंतदाव्यश्च य
स्मात्तदादो निर्दिष्टेनानुवर्तते तत्काऽसो सर्वेष्वप्याव-
श्यकषु कथमित्याह ॥ इदमिदं च करोमि भदन्ता ! इति ।
एतदेवाह ॥

एवं चिय सन्नावस्सयाइ आपुच्छिउण कज्जाई जाणा

विद्यमामंतणवयणा । जेण सव्वेसिं सामाइयमाइयं ओ

यं जंदंत ! मदेयजंतउदाइ एतेणासुवत्तइ तओकरेमि !

जंते ति सव्वेसु ॥

गतायं । किमिति गुरुनापृच्छैव स्यावश्यकानि कर्त्तव्यानी-
त्याह । किञ्चाकिञ्च गुरुवां, विदंति विणयपद्वितिहेतुं च ।
उस्सासाइय मे, तदमपुगए पमिसिइ ॥१॥ पाठसिद्धा ।
यत्र तदि गुरुने भवति तत्र किं विधेयमित्याह ॥

गुरुविरहम्मि य उवणा, गुरुवसेवोवदंसणत्थं च ।

जिणविरहम्मि वि जिण, विंबसेवणमंतणं सफट्ठं ?

रन्नोवपरोक्खस्स वि, जह सेवामंतदेवया एव ।

तह य परोक्खस्स वि, गुरुणो सेवा विणयहेज्ज २

अहवा गुरुगुणनाणो, चउमउत्ताव गुरुसमा एसो ।

इह विणयमूल धम्मो, वएसणत्थं चउजियं विणयसासाण-

मूलं । विणीजंसंजाज्ज जवो, विणयाविप्पमूकस्स क-

उधम्मो ३ कउतवो विणउवयारं, माणस्स जंजणापू-

यणा गुरुजणस्स । तित्थयराणय आणा, सुयधम्मा-

राहणा किरिया ॥

पाठसिद्धा पठेति ॥

आवश्यककरणेऽसमाचारी दोषः ॥

न करंती आवस्सं, हिणाहियनिविद्ध पाउयनिविद्धा ।

दंरुगहणादिविणयं, राहणियादीणा न करंति ॥

आवश्यकं मूलत एव न कुर्वति । यदि वा हीनं अधिकं वा
कायोत्सर्गोणां हीनकरणताऽधिकं याऽनुपेक्षार्यं कायोत्स-
र्गोणामेव चिरकावकरणतः कुर्वति । यदि वा निषण्णा उप-
विष्टाः प्राणुत्ताः शीताः शीतादिजयतः कत्यादिप्राचरणमा
वृत्ता निषण्णास्त्यम्भर्तेनेन निषातताः प्रकुर्वति । व्य. १ उ. ।

आवश्यककरणे प्रायश्चित्तम् । महा. ७ अ. ॥

से जयवं केवइयाइ पायच्छित्तस्स णं पयाइ स्वाइयाइं
गोपायत्थिस्स पयाइं संखाइयाइं मे जयवं तेसिणं
संखा इयणं पायच्छित्त पयाणं कितं पढमं पायच्छि-
त्तस्स णं गोयमा ! पइदिणकिगियं सेजयवं किति
पइदेणकिरियं गोयमा ! जं मणुं समयाअहन्निसा-
यणोवरमंजावाणुदेयव्वाणि संखेज्जाणि आवस्सगाणि ।
से जयवं केणं अहेणं एवं वुच्चइ । जहा ण आवस्स-
गाणि गोयमा ! असेसकसिणइकम्मक्खयकारि उत्त-
मनम्मदंमणं चारित्तंअखंतपोरवीरुगकइसुदुकरं तव-
साहणइए परुविज्जंति । नियमियविज्जुदइदं परिमिणं
कावममणं पयं पयेणाहं निमाणसमयमाजम्मं अव-
स्समेव नित्थराइसु कीरंति आणुद्विज्जयंति उवइसिजं
ति परुविज्जंति पक्खविज्जंति सययं एराणं अहेणं एवं
वुच्चइ । गोयमा ! जहा ण आवस्सगाणि तेसिं वणं गो-
यमा ! जं निरकु कालाइकमेणं वेदाइकमेणं समयाइक-
म्माणं आन्नसायमाणे अणोवओपमत्ते अविहीए अ-
खेसिं व असहं उप्पायमाणो अन्नयरमावस्सगं पयाइयसं
तेणं बलवीरिणं सातलेहकताए आलंबणं वा किंचि-
धेनूणं विगइयं पउरियाणाणं जहूतयाजं समणुदेजा-
सेणं गोयमा ! महा पायच्छित्ती जवज्जा ॥

अकएसु य पुरिमा, सणमायायं सव्वसो चउत्थं तु ।

पुव्वमपेहिय थंमिन्न, निसिबो सिरिणे दिवासुवणे ५३ ॥

अकृतेषु पुनः कार्योत्सर्गेषु वंदनं कषु च एकादिषु एकादिभिषु
पुरिमेकाशनाच्चात्माश्चानि (सव्वसो चउत्थं तु) सर्व्वेस्मिस्तु
प्रतिक्रमणे अकृते चतुर्थन्तु । तथा पुर्व्वं सन्न्यायामप्रेक्षित-
स्थितिरुवे निशि संज्ञोत्सर्गे कृते चतुर्थं । तथा दिवसे निद्राकृ-
ते चतुर्थं ॥ ५३ ॥ जीत. टी. ॥

निर्व्वीतियपुरिमच्छोअंविद्वखपणा य आवासे ॥

आवासे आवश्यकं एकादिकायोत्सर्गाकरणे सर्वावश्यक-
करणे यथासंख्यं निर्व्विकृतिपूर्वाच्चाश्चक्षुपणानि । इयमत्र
भावना । आवश्यकं यद्येकं कायोत्सर्गं न करोति ततः प्राय-
श्चित्तं । निर्व्विकृतिकं कायोत्सर्गद्वयाकरणे पूर्वाच्चा त्रयाणा
मपि कायोत्सर्गकरणानामकरणे आच्चात्मां सर्व्वस्याऽपि चाव-
श्याकस्याकरणे अजस्तार्था इति । व्य. १ उ. ॥

देशतः सर्व्वतो वाऽऽवश्यककरणकारणान्याभिज्ञागमन-
बेलाभिज्ञान्य व्यवहारकक्षे ॥

आवस्सयं तु काउं, निव्वायाएण होइ गंतव्वं ।

वायाएण उजयणा, देसं सव्वं अ काउणं ॥

व्याघातस्य स्तेनादिप्रतिबंधस्याऽभावेनिर्व्याघातेन भवति । गंतव्यं वसतिराचार्यैः सममावश्यकं कृत्वा व्याघातो न पुनर्हेतु मृतेन जजनाविकल्पेन का भजनेत्यत आह । देशं वा आवश्य ककृत्वा सर्वं वावश्यकमकृत्वा संप्रति यैः कारणैः प्रतिबन्धस्ता- न्युपदर्शयति ।

तेणासावयवाद्धा, गुम्भिय आराक्खिउवणपकीणीए ।

इत्थिनपुंसगसंसत्त, वासचिरकद्धकंटे य ॥

स्तेनाध्वीरास्ते संभ्यासमयेऽधकारकत्तुषिते संचरन्ति । भाप दानि आउष्ठानि तूयांसि तदा उदतानि हिमंते व्याघ्रा वा तु- अंगमादयो वातादिपानाय तूयांसः संचरन्ति तद्वा गुल्मेन स समुदायेन संचरतीति गौलिमका आरक्षिकाणामन्युपरिस्था- यिना हिमिकाः पुररक्षकास्ते अकावे हिममानान् गृह्णन्ति । तथा- उवणन्ति । कच्चिदेशे एवंऽपि व्यापना क्रियते । तथा अस्समिने सुय्ये रथ्यादिषु सर्वथा न संचरणीयमिति प्रत्यनीको वा काऽप्यं तराविघातकरणार्थं तिष्ठद् वर्त्तते स्त्रियो नपुंसका वा कामब- हुक्तास्तदा उपसर्गयेयुः । संसक्तो वा प्राणजतिनिरयांतरात्रे मार्गः । ततोऽधकारेणैर्योपयिकी न शुश्रूषति । वर्षे वा यस्तत् संज्ञान्यते (वासचिरवृद्धांति) कर्दमो वा पथि भूयानस्ति । ततो रात्रौ पादभजनः कर्दमः कथं क्रियते (कंटसि) कंटका वा मार्गेऽतिबहवस्ते रात्रौ परिहर्तुं न शक्यन्ते । एतेन्याघातकार- णैः समुपबन्धितैः देशतः सर्वतो वा वश्यकमकृत्वा गच्छन्ति त- त् देशतः कथमकृत्वेत्यत आह ॥

पुतिमंगल्लकितिकम्मे, उस्सगो य तिविहकियकम्मे ।

ततो य पक्किमणे, आलोयणायाए किति कम्मे ॥

स्तुतिमंगल्लमकृत्वा स्तुतिमंगल्लकरणे चार्थं विधिः । आवश्य- के समाप्ते द्वे स्तुती उच्चार्य तृतीयांस्तुतिमकृत्वा अभिशय्यां ग- च्छन्ति तत्र च गत्वचर्यापथिकं प्रतिक्रम्य तृतीयां स्तुतिं ददति अथ वा आवश्यके समाप्ते एकां स्तुतिं कृत्वा द्वेस्तुती अभिश- य्यां गत्वा पूर्वविधिनोच्चारयति । अथ वा समाप्ते आवश्यके अभिशय्यां गत्वा तत्र तिष्ठः स्तुतीर्ददति । अथवा स्तुतिन्यां यद्वक्तितत्कृतिकर्म तस्मिन्नकृतेऽभिशय्यां गत्वा तत्रैर्याप- थिकीप्रतिक्रम्य मुखवस्त्रिकां च प्रत्युपेक्ष्य कृतिकर्मकृत्वास्तुती र्ददति (काउस्सगो य तिविहसि) त्रिविधे कार्योत्सर्गे क्रमेण कृते तद्यथा चरमकार्योत्सर्गमकृत्वा अभिशय्यांगत्वा तत्र चर- मकार्योत्सर्गादिकं कुर्वन्ति । अथवा द्वीकार्योत्सर्गो चरमावकृ- त्वा यदि वा त्रीनपि कार्योत्सर्गान् अकृत्वा अथ वा कार्योत्स- र्गेन्याऽर्वाकम् यत् कृतिकर्म तस्मिन्नकृते उपसङ्गणमेतत् । ततो अर्वाकत्वे कामनेयदि वा ततोऽप्यर्वाकत्वे कृतिकर्मणि अकृते अथ वा ततोऽप्यर्वाकत्वे प्रतिक्रमणे अकृते यदि वा ततोऽप्य- र्वाकत्वे आलोचने अकृते अथवा ततोऽप्यर्वाकत्वे कृतिकर्मणि अकृते अभिशय्यामुपगम्य तत्र तदावावश्यकं कर्तव्यमिति । एवमावश्यकस्य देशतोऽकरणमुक्तमिदानीं सर्वस्याकरणमाह ।

काउस्सगमकाउं, कितिकम्मालोयणं जहणेणं ।

गमणम्पी एसविही, आगमणम्पीविही बोत्थं ॥

यो देवसिक्कातिचाराणुपेक्षार्थं प्रथमः कार्योत्सर्गस्तमप्यकृ- त्वा किमुक्तं भवति । सर्वमावश्यकमकृत्वा अभिशय्यां गच्छ- ति । किमेवमेव गच्छन्ति । उतास्ति कश्चन विधिरुच्यते । अस्तीति ह्यः । तथा आह । (कितिकम्मालोयणं जहणेणंति) ।

जघन्येन जघन्यपदे सर्वमावश्यकमकृत्वा सर्वे गुरुज्योर्वदनं कृत्वा यच्च सर्वोत्तमोज्येष्ठः स आलोच्य तदनंतरमभिशय्यांग- त्वा सर्वमावश्यकमहीनं कुर्वन्ति । एषोऽभिशय्यायां गमने ऽभिसंज्ञातः प्रत्यागमने पुनर्योविधिस्तमिदानीं बह्व्ये ॥

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ॥

आवस्सगं अकाशं, निव्वायाएण होइ आगमणं ।

आघायम्मि उ जयणा, देशं सव्वं च काउणं ॥

यदि कश्चनापि व्याघातो न जघति ततोनिर्व्याघातेन व्याघ- ताभावेनावश्यकमकृत्वाऽभिशय्यातो वसतावागमनं भवति । आगत्य च गुरुभिः सहावश्यकं कुर्वन्ति व्याघाते जजना कापु- नर्नजनेत्यत आह । देशमावश्यकस्य कृत्वा सर्वं वाऽऽवश्यकं कृत्वा तत्र देशत आवश्यकस्य करणमाह ॥

काउस्सगं काउं, कितिकम्मालोयणं पक्किमणं ।

किडकम्मं तिविहं वा, काउस्सगं परिस्साय ॥

कार्योत्सर्गमाद्यं कृत्वा वसतावागत्य शेषं गुरुभिः सह कुर्व- ति । अथ वा द्वौ कार्योत्सर्गौ कृत्वा यदि वा त्रीन्कार्योत्सर्गान् कृत्वा अथ वा कार्योत्सर्गत्रयानंतरं यत् कृतिकर्म तत्कृत्वा अ- थवा तदनंतरमालोचनमपि कृत्वा यदि वा तत्परं यत्प्रातेक्रम- णं तदपि कृत्वा अथवा तदनंतरं यत्कृतिकर्म चिमेवं क्रा- मणादर्वाकत्वेन परच्छेत्पर्यः ॥ तदपि कृत्वा पाठांतरं तिविहं ते विमूढकृतिकर्मपेक्षया त्रिविधं वा कृतिकर्म कृत्वा अथवा कार्योत्सर्गं चरमं वाऽर्वाकं कृत्वा परिहाप्रत्याख्यानं तामपि वा कृत्वा । अत्रार्थं विधिः । सर्वं साधवश्चरमकार्योत्सर्गं वसता- वागत्य गुरुसमीपे वंदनकं कृत्वा सर्वोत्तमज्येष्ठः आलोच्य सर्वे प्रत्याख्यानं गृह्णन्ति । अथवा सर्वमावश्यकं कृत्वा एकां स्तुतिं कृत्वा शेषं द्वे स्तुती कृत्वा शेषं गुरुसकाशे कुर्वन्ति ॥ तदेवमुक्तं देशतः आवश्यकस्य करणमधुना सर्वतः कारणमाह ॥

पुति मंगलं च काउं, आगमणं होति अजिनिसिज्जातो ।

वितियपदे जयणाउ, गिज्ञाणमादी उ कायव्वा ॥

अथवा प्रत्याख्यानं तदनंतरं स्तुतिमंगलं च स्तुतित्रया कर्षणरूपं तत्र कृत्वा अभिशय्यात आगमनं जघति । तत्रेयं समाचारी गुरुसमीपे ज्येष्ठ एक आलोचयति आलोच्य प्रत्या- ख्यानं गृह्णातीति शेषः ज्येष्ठस्य पुरन आलोचना प्रत्याख्यानं च कृते वंदनकं च सर्वे ददति कामणं च । चित्तीयपदे अपवा- दपदे आनादिषु प्रयोजनेषु जजना कर्तव्या । किमुक्तं जघति आनादिकं प्रयोजनमुद्दिश्य वसतो नागच्छेयुरपीति आना दीन्येव प्रयोजनान्याह ॥

गेल्लमुदाममहिता, पवुठ अंते उरे निवेअगणी ॥

अहिगरणइत्थि संजम ए, गेल्लमुनिवेयणा नर्हरिं ॥

ज्ञानत्वमेकस्य बहूनां साधूनां तत्राऽजघत् ततः सर्वेऽपि साधवस्तत्र व्यापृतीचूना इति न वसतावागमने अथवा वर्षे पतितुमारब्धं मिहिका वा पतितुं लज्जा यद्वा (पवुठन्ति) प्रविष्टाः काऽप्यंतराविरूपकरणाय तिष्ठन्ति । अंतः पुरे वा तदा नीं निर्गतुमारब्धं । तत्र च राजा उल्लोषितं यथा पुरुषेण न केनापि रथ्यासु संचरितव्यं । राजा वा तदा निर्गच्छति । तत्र हयगजपुरुषादीनां संमर्दः आग्निकार्योवांतरात् महान् इत्थि तोऽधिकरणं वा गृहस्थेन समं कथमपि जानं गृहघृष्टजा स्तदुपशमयितुं लज्जा हस्तिसेवामो वा जातः । किमुक्तं भवति ।

हस्ती कथमप्याऽज्ञानस्तेमं जंक्त्वा शून्यासनःस्वेच्छया तदा परिश्रमति । एतेषु कारणेषु नागच्छेद्युरपि बसति नवरमेतेषु कारणेषु मयं ग्लानत्वे विशेषः यदि ग्लानत्वमागादमुपजातमे कस्यचिद्गुणं वा तदा गुरुणा निवेदना कर्तव्या ॥ व्य. १ ब. ॥

कात्यायतिक्रमेणऽवश्यके प्रायश्चित्तम् । तथा च महानिर्गमे ७ अ. ॥

एवं जेणं निक्खु सुताङ्कमेणं कालाङ्कमेणं आवस्सगं कुव्वीया । तस्स एं कारणिगस्स भिन्नुकं गोयमा ! पायजि उ वस्सेज्जा जइ एं आकरिणिगतेसिं तूणं जहाजो गं चउत्थाई ॥

भावश्यके च प्रमादो न कार्यः । पं० जा० ।

माकुण्डप्यमार्यं, आवस्सएहिं संजमतवोतहाणेहिं ।

णिसनारं माणुस्सं, कुञ्जजस्सजं वियाणेत्ता ॥

(माकुण्ड प्यमार्यं,) अमानोनाः प्रतिषेधे माकुरुत कषाययो-
गादिभिः प्रमादं भावश्यकरणीयमावश्यकं । किञ्चित् तदा-
वश्यकं संयमतपोप्यानादिभिः । एष भावश्यकः तप एष
उपधानं तपो पधानं किमर्थं । यस्माभिः सारं मानुष्यं जल-
बुद्बुदसमानं कुशाग्रजक्षिबिन्दुसन्निभं चेत्यादि ततश्चैव गुणं
आतीयं दुर्ज्ञेयं दुःप्राप्यमित्यर्थः । विविधमनेकप्रकारं वा
ज्ञात्वा विद्वतो ॥ पं. सू. ॥

भावश्यकप्रमादं प्रायश्चित्तम् ॥

मेजययं जेणं गणी किञ्चि आवस्सगं पमाएज्जा गोयमा !
जेणं गणा अकारणिगे किञ्चि खणमेगमवि पमाएमेणं अ-
वदंउवस्सेज्जाजआणं तुम महाकारणिगे वि संते गणी
खणमेगमविणकिञ्चि णियभावस्सगं पमाए मेणं वेदेष-
दकुव्वे जावणं सिद्धे बुद्धे पारगए खीणदुकम्ममझे नीरए
उवस्सेज्जा सेसं तु मयापए वंशेणं सत्याणे चेव जाणिहिइ
एवं पच्छिउत्ते विहिं सोउणाणुद्वी अशीणमणे जं जइय
जग धामं जे से आगहगे जणिए । महा० ७ अ० ॥
सम्पत्ति आवकस्य बह्वारं नरतस्याऽप्यवश्यके न दुःखांता
जवतीति दर्शयितुमाह ।

आवस्सएण एण, मावओ जइवि बहुरओ होइ ।

दुववाणमंतकिरियं, काहो अचिरेण काझेणं

भावश्यकैतेनेने निषद्भिधमावावश्यकरूपेण नतु दंतचाचना-
दिना द्रव्यावश्यकैव भावको यद्यपि बहुरज्जा बहुबद्धमान-
कर्मा बहुरतां वाविविधस्य वयारं भासको भवति तथापीत्यप्या-
हाराद् दुःखानां शारीरमानसानां (अंतकिरियं) अंतक्रियां
विनाशं करिष्यत्यचिरेण स्ताकेनैव काझेन-प्रत्र चांतक्रिया-
यां अनंतरदेतुर्यथाव्याप्यचारित्रं तथापि परंपराहेतुरिदमापि
जायते सुदर्शनदेरिविति । अ० १ अधि. ॥

भावकस्याऽवश्यकम् ॥

अविकटो ववहारो, काझे तइ जोयणं च संवरणं ।

चे इहरागमसवणं, सकारो वेदणाईय ॥ पंचा०

नत्वावश्यककरणमित्यसंगतं भावकं प्रति प्रताद्विषयस्याऽ-
गमे विधेयतया उपविष्टत्वात्तथा हस्ती उपामकदशादौ भूहा-
गमेनोपदेशोहापकं च पञ्चन्यते तदुत्तररूपे भावकप्रकृत्यादौ

च तथैव च भावकप्रतिदिनक्रियां प्रतिपाद्यताऽच्चार्येण
चिह्नं दणमो इत्येतावदेवोक्तमथ शेषे ।

समणेण सावणएय, आवस्सकायव्वयं हवइजम्हा ।

अंतो ग्रहो निसिस्सय, तम्हा आवस्सयं नाम ॥

इत्यस्यामनुयोगद्वारागाथायां भावकस्य तदुपविष्टमिष्टमि-
ष्टो हेतुः नैवं तत्र चैत्यवदनादिनैवावश्यकस्य गतार्थत्वा-
द्यतापद्वावश्य कर्तव्यं तदेवावश्यकमवश्यककर्तव्यं च चैत्य-
पुजावदनादिभावकस्य यदि पुनरिदं षड्विधावश्यकमवश्यक-
कर्तव्यतया भावकस्यापदिष्टमतविषयसदा य एव षड्विधावश्य-
ककारी स एव भावको न विषयश्चैवमविरतानामपि सामायि-
ककरिणां भावकत्वान्युपगमादिति । अत्रोच्यते । यदुक्तमु-
पासकशशावधनुक्तत्वात् भावकाणामावश्यकमयुक्तमिति ।
तदयुक्तमनुपविष्टवस्यासिद्धत्वात्तथाहि । यद्यप्युपासकदशा-
दौ नापदिष्टं । तत्तथा तथाप्यनुयोगद्वारेण तदुपदिष्टं तथाहि ॥

जं इमंसमणे समणीवा सावण वा साविया वा तच्चित्ते
तम्मणे जाव उजओकाऽं उव्विहं आवस्सयं करेति
सेत्तं सोउत्तरियं जावावस्सयंति ॥

यच्चाकं । चैत्यवदनादि भावकस्याऽवश्यकमिति तदप्यस-
गत् (मञ्जयण उक्तवन्मो) इत्यादि तदेकार्थिकपदोपपत्त्यासेन
तस्य षड्विधत्वेन निश्चितत्वादुमास्वातिवाचकेनाऽप्यस्य सम-
र्थितत्वात्तथाहि । तेनैकं । सम्यग् दर्शनसंपन्नः षड्विधावश्य-
कनिरतश्च भावको जवतीति गम्यते । तथा अशशसमाचरित
त्यादिजीतवृक्षणानामिदोपपद्यमानत्वेन जीताभिधानपञ्चमव्य-
वहारसमर्थितत्वात्तथा । यदुक्तं । (समणेण सावण य)
इत्यत्र गाथायां यदि षड्विधावश्यक विवक्षितमभविष्यत्तदा
तत्कारिण एव भावका अभविष्यन्तान्ये इति । तदप्यसंगतं ।
अभरणपक्षेऽप्यस्य दूषणस्य समानत्वात्तथाहि । य एव षड्विधमा-
वश्यक कुर्वन्ति त एव अभ्रणाः स्युस्तत्र कारणजाते प्रति-
क्रमणकारिणां मध्यमतीर्थसाधनामभ्रमणता स्यात्त चैवमथ
चर्मतीर्थसाधनाभ्रित्ययं गाथाक्ता । सत्यं । केवलं यदि
भावकाणां षड्विधाऽवश्यकप्रज्ञापनार्थापि स्यात्तदा किं दूषण-
मिति । अथ श्रूय षड्विधावश्यकमतिचारवृत्तिरूपं वर्तते । न
च भावकाणामाज्ञेयत्वादि दशप्रकारवृद्धैर्मत्यादेकापि प्रक-
र्यादिप्रधेयपूषणन्यते । न च तेषामतिचारा घटते । संज्वलनो-
दय एव तेषामुक्तत्वादित्यत्रोच्यते । यद्यपि भावकाणां प्रकल्पा-
दिप्रधेयपु शुद्धिर्न दृश्यते । तथाप्यस्यैव भावकजीतकल्पादेः सक्ता
शाब्दवश्या न्युपगत्या । अन्यथापासकदशासु यदुक्तं किं
जगवान् गौतममुनिगगनन्दभावकं प्रत्यवादीत् ॥

तु माणं आणं दाएयस्स अट्टस्स आसोयाहि पनिकमाहि
निंदाहि गरिहाहि अहारिहं तवोकम्मपायाच्छित्तं पकि-
वज्जाहीति ॥

तत्कथं घटताऽतपय ज्ञापकादित्यत्रा अपि तेषां भवेतीति
सिद्धं यज्ञाचारा असंज्वलनोदयेऽपि भवन्ति । तथा प्रागुक्तं
किञ्च यदीदं चैत्यवदनादिकमावश्यकं स्यात्तदाऽतो अहा-
निसस्सय इति मुनिवचनेन सन्त्याह्वय एव भावकस्य तद्वि-
धेयं स्यात् भवते । पुनरेवं ॥

दंसाणमुच्छिनिमिसें, तिकासं देववदणाइयांति

अतः सन्त्याह्वयकरणमित्ययमः षड्विधावश्यकस्यैवोपपत्तये
साधुनामिषेति किञ्च ॥

सम्बन्धि नाणिऊणं, विरुद्धं स्वयं जस्सव्विपा मत्थि ।

सोसव्वविरुद्धाह, चक्रदेसं च सम्बं च ॥

इत्यनया गाथया सामयिकसूत्रं सर्वशब्दवर्जं भावकस्योक्तं ।
चतुर्विंशतिस्तवस्तु सम्मग्नं दर्शनशुद्धिनिमित्तत्वात् सम्मग्नं दर्शनस्य च भावकस्यापि शोधनीयत्वात्कर्तृविशेषस्य ज्ञानमिहितत्वादाचरितत्वाच्चापन्न एवास्वेति । किंचर्यापथिकाप्रतिक्रमणस्य गमनागमनमात्रेण शब्देन जगवत्यां शब्दोपास्थानकेषु पुष्कलिभावककृतत्वेन दर्शितत्वात् गमनागमनशब्दस्य चर्यापथिकापसर्यायतया जगवत्यामेव तेषु तेष्वप्यागमकेषु ओघनिर्युक्तिवृत्त्यां च प्रसिद्धत्वादीर्यापथिकाकायोत्सर्गं च चतुर्विंशतिस्तवस्तु प्रायश्चित्तनीयत्वाच्चाऽसौ सिद्ध इति वन्दनकमपि गुणवत् प्रतिपत्तिरूपत्वात् गुणवत् प्रतिपत्तेश्च भावकस्याऽप्यविरुद्धत्वात् कृष्णादिभिश्च तस्य प्रवर्तितत्वात्संगतमेवास्य ननु ॥

पंचमद्वययुक्तो, अनसमानपरिवर्जियमती य ।

संविग्ननिज्जट्ठी, किं कम्मकरो, इव साहुति ॥

अनया निर्युक्तिगाथया साधुग्रहणेन भावकस्य व्यवच्छेदान्न संगतं । तस्य वन्दनं नैव ततः साधुग्रहणं तत्र तदव्यवन्दनकोपसङ्गणार्थं ननु भावकव्यवच्छेदार्थं । यदि तु व्यवच्छेदार्थमनविष्यत्ता साध्यः अपि व्यवच्छेदो नविष्यन् आसौ संगतो मारुविशेषण वन्दनकनियेवाद्यदाह ।

मायरं पियरं वा वि, जेहुगं वा वि जायरं ।

किङ्कम्मं न कारेज्जा, सव्वेराहं णिणं तदा ॥

तथा (पंचमद्वययुक्तो) अनेन यथा महाव्रतग्रहणादणुव्रतयुक्तस्य व्यवच्छेदस्तथा पंचग्रहणाच्चतुर्मेहाव्रतयुक्तस्य मय्यत । र्थसाधोरपि व्यवच्छेदः स्यान्नैव तद्विधिमन्यतो निर्विशेषं पन्धनकमपीति प्रतिक्रमणं तु सामान्यतः र्थर्यापथप्रतिक्रमणजननैव सिद्धमय विचित्राभिग्रहयतां भावकाणां कथमेकेन प्रतिक्रमणसूत्रेण तदुपपद्यते । यतो प्रतिपन्नान्यतरव्रतस्य तद्विचारान्न मयस्तद्वत् तत्र च तदुच्चारणमसंगतमेवान्यथा महाव्रतातिवाराणामप्युच्चारणप्रसंग इति । नैवमप्रतिपन्नान्यतरव्रतस्यापितद्विचारोच्चारता भद्धानादिविषयस्य प्रतिक्रमणस्यानुभूतत्वाद्यत उक्तं ॥

पदिसिद्धाण करणो, किञ्चाणां अकरणे पदिकमाणं ।

अमद्वहणेय तहा, विवरीयपणवणाणं य ॥

अत एव साधुप्रतिपन्नास्वयुपासकनिष्पत्तिमासु (पगारस पाँह उवासरगफन्निमहिं बारमहिं त्रिकलुपदिमाही) स्येवं प्रतिक्रमति । ननु यद्यत्र तदा साधुप्रतिक्रमणसूत्रेणैव ते प्रतिक्रमन्तु का वा किमाह केवय भावकप्रतिक्रमणसूत्रमणुवनादिविषयस्य प्रतिक्रमणस्य प्रपञ्चनिर्वापकत्वान् सोपयोग्यतरमिति तेन ते प्रतिक्रमन्ति ननु साधुप्रतिक्रमणाङ्गित्वं भावकप्रतिक्रमणसूत्रमयुक्तं । निर्युक्तिनाप्यत्र र्यादिभिरतंत्रितत्वेनापेत्वान्नवमावश्यकदिदृशशास्त्रव्यतिरेकेण निर्युक्तीनामप्रायेर्नैपपातिकाद्युपांगानां च चर्यापथनानापर्यवप्रसंगात्ततः प्रतिक्रमणमयस्ति । तेषां कार्यान्तराण्यु ह्यर्यापथप्रतिक्रमणात् पंचमप्रतिमाकरणान् सुभञ्जाभाविकार्थनिर्देशनतश्च आशकस्य विग्रहयतया प्रतिपत्तयो याद् हि सत्त्वोऽपि मंगमयात्साकारं कार्यान्तरं प्रतिपद्यन्त तदा गृहिभिः सुतरामसौ तथा प्रतिपत्तयः साध्वपहया ते गमनैष्ठिकत्वादिति । एवं प्रत्या-

वयनकमपि ननु परिष्ठापनिकावय आकाराः साधुनामेव धृतं । ततो गृहिणामयुक्तमेतन्मैवं यतो यथा गुर्वाद्यः परिष्ठापनिरुद्धाऽनाधिकारिणः अपि यथा वा भगवतीयोगवर्हिणो गृहस्य संस्थापनधिकारिणः अपि परिष्ठापनिकायाकारोच्चारणेन प्रत्याख्याति अर्थात् सूत्रमुच्चारणमिति न्यायादेव गृहस्थाप्रतीति न दृष्टस्तस्मात् सविधमप्यावश्यकं भावकस्यास्तीति प्रतिपत्तयमित्यङ्गं प्रसंगेन विस्तरेणेति गाथार्थः ॥ ४४ ॥ पंचा० १ वृ० ॥ हाता० १ अ० । ध० २ अधि० ॥

भावस्सय-आवश्यक- न० समग्रस्यापि गुणग्रामस्याऽवाप्तकमित्यावश्यकम् । अनु० सामायिकार्थिके, । स्था० २ उ० ॥

आवासक-न० गुणगुण्यमात्मान मासमन्तादास्तथाति गुणैरित्यावासकम्-सामायिकार्थिके, ॥ न० २ अधि० अथवा माऽवस्सयति प्राकृतशैल्याऽऽवासकम् ॥ गुणगुण्यमात्मानं गुणैरावासयतीत्यावासकम् । गुणसाध्विष्यमात्मनः करोतीति ॥ आ० म० प्र० १ अ० । अनु० ॥

सविज्जनावन्यापमेहिं वावसयं गुणधो ।

साध्विषयभावस्थापनेर्वा भावसकं गुणत इत्यावासकमुच्यते । इदमुक्तं भवति । वल निशाम इति गुणगुण्यमात्मानं गुणैरासमन्तादास्तथाति गुणसाध्विष्यमात्मनः करोतीत्यावासकम् । अथ वा यद्वा वत्सं वासज्जादितस्तथा गुणैरासमन्तादात्मानं वास्तयति भावयति रजयत्यावासकम् । यदि वा वत्सं वाज्जादेन गुणैरासमन्तादात्मानं वादयति उद् संवरणे दोषेभ्यः सवृणोत्यावासकमिति विशेषः ॥

आवश्यककरण-आवश्यककरण-न० केवलसिमुद्धृतात्पूर्व केवलसिना क्रियमाणे व्यापारजेदे, शब्दा ते स्वोपासकमुप्यायुवातः प्रकृत्यवशाद्भुक्तस्याऽस्तमुद्धृते दोषे सिध्यत्पयायानिमुखा अवश्यककरणमिति प्रश्नं प्रदह्यते । अन्वर्थत्वादवश्य कारणसंज्ञायाः जास्करवत् अवश्यकरणीयत्वादवश्यकरणं कुर्येतीति । कथमिदमावश्यककरणमिति कथमिदमवश्येति दह्यते । अर्थमनुगता या सज्ञा सान्वर्था । अर्थमंगीकृत्य प्रवर्तन इत्यर्थः । कथमिह यथा भास्करसंज्ञा अन्वर्था । कथमन्वर्था नास करोतीति भास्कर इति या जासनार्थमंगीकृत्य प्रवर्तन इत्यर्थः । तथावश्यककरणमिति इयं संज्ञा अन्वर्था कथमिति चेत् समहे । अवश्यं क्रियत इत्यावश्यककरणं इति । योऽवश्यकरणार्थोऽवश्यकर्तव्यतार्थमंगीकृत्य प्रवर्तते यस्मात्तस्मात्सर्वकेवलसिः सिरुपकिरवश्यं क्रियमाणत्वादवश्यककरणमित्यर्थसंज्ञासिद्धिरवश्यकत्वावश्यं भाव आवश्यकं चेत्तमनाह्लादित्येति मनाह्लादिरधिकृतत्वात् शुद्धिस्त्यावश्यकसिद्धिः । आवश्यकं करणं आवश्यककरणं । कृतः दोके दृष्टत्वाद् मल्लस्य कक्षाबंधकरणवत् यथा मल्लोयुयुत्सुनाबध्वा शाटकं युज्यते । स हि प्रथममेव शाटकेन कक्षं बध्वा अतः परं कृतावश्यकं कक्षाबंधकरणं योद्भुमारमेत । तथातरमुद्धृतायः दोषेण केवलसिमावसिद्धता प्रथममेव करणं अवश्यं कर्तव्यमित्यावश्यककरणमिति आ. न्यू. २ अ. ।

आवश्यककिङ्-आवश्यककृत्ति-स्त्री० प्रतिक्रमणकरणे ध० ३ अधि० ॥

भावस्सयटीका-आवश्यकटीका] स्त्री० हरिभस्वामिविरचितायामावश्यकवृत्तौ, आव० २ अ. ॥

यदजितं विरचयता मुबोधां, पुण्यं मयाऽवश्यक

शास्त्रटीकां । जवे जवे तेन क्वैकयेव, नृयाजिमात्ते
ऽनुमतेः प्रयासः ॥ २ ॥

इयञ्च अविशितसहस्रात्मिका “आविशतिसहस्राणि,
अप्राप्तमनिसंख्यया । अनुष्टुप्पञ्चसां मान, मस्या उद्देशतः
कृतम्” १ भावः ॥

आवस्सयणिज्जुत्ति-आवश्यकनिर्युक्ति स्त्री. जहव.हस्वा-
निविशितेमावश्यक व्याख्याने, । तथाचाऽवश्यकनिर्युक्ति
विबुधेन मस्यगीरिराह । आन. प्र. १ अ. ।

नत्वा गुरुपदकमग्नं, प्रजावतस्तस्य मन्दशक्तिरपि ॥

आवश्यकनिर्युक्ति, विदुषोमि यथागमं स्पष्टम् ॥ ३ ॥

यद्यपि च विदुषोऽस्या, स्तन्ति विविधास्तथापि
विष्मास्ताः । समति च जनो जकधी, नृयानिति
विदुषिसंरम्भः ॥ ४ ॥

तत्र प्रेक्षावतामप्युपमदौ प्रयोजनादिकमुपन्यसनीयम
न्यथा न युक्तोऽयमावश्यकप्रारम्भस्यासौ निष्प्रयोजनत्वा-
त्कपटकशास्त्रामर्दनवत् निरनिशेषत्वात्काकदन्तपरीक्षावत्
असंबद्धत्वाद्वा इतिमानि परम्परा इत्यादि याच्यन्त ।
इवेष्टाविशितशास्त्रबद्धत्वाद्वातः प्रेक्षावन्तो न प्रवर्तन्ते ।
तथा मङ्गलमन्यादौ वक्तव्यमन्यथा ।

कर्तुः श्रोतॄणां चाक्लिष्टेष्टकस्तिस्रियोगात् ॥

प्रेक्षावतां प्रवृत्त्यर्थं फलादित्रयसंस्फुटं ॥

मंगलं चैव शास्त्रादौ, वाच्यमिष्टार्थसिद्ध्ये ॥ १ ॥

आवश्यकनिर्युक्तौ काव्यनिर्युक्तिगाया अन्यकतृकाः प्राक्-
सास्नाश्च टीकाकृता तत्र व्याख्यानवत् तथा सूचितास्ता-
स्वपि काव्यटीकाकारण निर्युक्तिरुक्तत्वेन मता अपि अ-
न्यकतृका इति केपकप्रेणेशब्दः ॥ मत्रयगिग्विखसा दर्श-
यिष्यामे करणशब्दोऽपि कारणशब्दे ॥

आवस्सयपरिसुच्छि-आवश्यकपरिसुच्छि-स्त्री० अवश्यकर-
णीययोगनिरतिचारतायाम् ॥

आवश्यकपरिसुच्छोय, ह्येति निष्कृत्स्न भिगाई ॥

आवश्यकपरिसुच्छि-आवश्यककरणयोगनिरतिचारता च
नयति भिद्भावावसाधोद्भिगानीति दश० १० अ. भा. २७ छा. ॥

आवस्सयवर्धित-आवश्यकवर्धित-न० अंगवाह्य भ-
तभेदे, ॥

तथाचोगवाह्यं भूतमधिकृत्य प्रश्नपुत्रमाह ।

सेकिं आवश्यं २ उद्विहं पसत् । तजहा । सामा-
इयं १ उद्विहं पसत् २ उद्विहं पसत् ३ पञ्चमं ४ का-
उसगो ५ पञ्चत्वाणं ६ । सत्तआवस्सयं । सेकिं तं आ-
वस्सयवर्धितं । आवस्सयवर्धितं उद्विहं पसत् । तजहा ।

काक्षियं उक्तात्रियं । न० ॥

टी० ॥ अयं तदंगवाह्यं सूरिराह ।

अगवाह्यभूतं द्विविधं प्रकृतं । तद्यथा । आवश्यकं च आव-
श्यकवर्धितं च । तत्रावश्यकं आवश्यकं आवश्यक-
कः प्रकृत्या गुणानामित्यर्थः । अथवा गुणानामभिविधिना वश्य
मानमानं करानीत्यावश्यकं । आवश्यककर्तव्यसामायिकादि
क्रियानुष्ठानं तत्प्रतिपादकं भूतमपि आवश्यकं । च शब्दः

स्वगतमेकमवसूचकः । (से किं त) मित्यादि अयार्कितदा-
वश्यकं । सूरिराह ॥

आवश्यकं च द्विविधं प्रकृतं । तद्यथा । सामायिकमित्यादिनिगाद-
सिद्धं संचमित्यादि तदेतदावश्यकं संकितमित्यादि । अत्र
कितदावश्यकं व्यतिरिक्तं वा आचार्य आह । आवश्यकं व्य-
तिरिक्तं द्विविधं प्रकृतं । तद्यथा । काक्षिकमुक्ताक्षिकं च । तत्र
यद्विषयनिशा प्रथमपक्षिम पौरुषीत्ये एव पठ्यते तत्का-
क्षिकं । काक्षेन निर्वृत्त काक्षिकमिति स्युपपत्तेः । यत्पुनः काक्ष-
वेष्टावर्जं संप्रकाशेषु पठ्यते तदुक्ताक्षिकं । आह च सूरिराह
तत्तत्काक्षिकं दिग्राह्यं पठ्यते अत्रमयोगसी सुपदिच्छाह । जं
पुणकाक्षवेष्टावर्जं पठ्यते तं उक्ताक्षिकं । तत्राऽप्य वक्त-
व्यकत्वात् नं. टी० ॥

आवस्सयवर्धितसेत्यादि । यद्विह विषयनिशा प्रथमपक्षिम
पौरुषीत्ये एव पठ्यते तत्काक्षेनिर्वृत्त काक्षिकमुक्ताक्षिकमित्य-
यत्पुनः काक्षवेष्टावर्जं पठ्यते तदुक्ताक्षिकमित्युक्ताक्षिकं
दर्शयैकाक्षिकादीनि । ग. २ ग. ॥

आवस्सयवर्धित-आवश्यकवृत्ति स्त्री० आवश्यकविवरणे आ-
म. प्र. १ अ. ॥

आवस्सयविमुच्छि-आवश्यकविमुच्छि स्त्री० आवश्यककरणीय
योगनिरतिचारतायाम् ॥

आवश्यकविमुच्छि-अनिर्ज्ञोद्भिगान्यकीर्तयन् । आवश्यकविमु-
च्छि-आवश्यककरणीययोगनिरतिचारता । एतानि भिद्भावावसा-
धोद्भिगानीत्यन् गौतमादयो महर्षयः । छा० २७ छा० ॥

आवस्सयसुयकवर्ध-आवश्यकभूतस्कंध-पु० अंगवाह्यविशेषा-
णांस्कंधः भूतस्कंधः । आवश्यकं च तत् भूतस्कंधावश्यकं
भूतस्कंधः । अत्रचाऽवश्यकं च तत् भूतस्वावश्यकं भूतं ।
तस्यपरम्ययनसमुदायात्मक आवश्यकं भूत स्कंधः । स्वनाम
व्याप्तं भूतविशेषः । विशेषः । द्वा. ॥

आवस्सयसुयकवर्ध-तत्थं गाण अष्टपुच्छी ओ ।

ते होइ सुय क्वंधो, अत्रयणा इं च नउ संसा ॥

यथावश्यकस्याऽनुयोगस्तथावश्यकं भूतविशेषस्तर्था अंगादी-
न्याश्रित्याद्यै पृच्छाः संनयन्ति । तद्यथा ।

आवस्स यस्मिं किं अंगं, अंगाइ सुयक्वंधो सुयक्वंधाअ-
त्रयणा अत्रयणाइ उद्देशो

उद्देशा इति अत्रोत्तरमाह ॥ इह तदा वश्यकं परम्ययन-
समुदायवर्धकः भूतस्कंधः प्रत्येकमध्ययनानिष्ठ पक्षिति । शे-
वाः पदप्रकाराः प्रातिषेध्याः असंज्ञवित्वादिति । अत्रमेरकः
प्राह ।

ननु नंदिवरकाणे, जणियमणं गं इहं कअो संका ।

जअइ अक ओ संका, तस्स नियमं वदाए इ ।

ननु नंद्ययने व्याख्यायमाने । (इमं पुण वद्वर्णं पदुच्च,
अगवाहिरस्स उद्देशासमुद्देशो अणुकाणुओगो पव्वत्त)
इत्यादिचरणादावश्यकमंगवाह्यावर्धनं न प्रवर्ततीति अजित-
मेवेति । कुनोऽत्राशंका येन प्रवृत्त क्रियते । अत्र निर्वचनमाह ।
मय्यंतऽत्रोत्तरं । भूतस्कंधादि विषये तावदस्त्येवा शंका ।
तत्राऽस्यार्थस्याऽनिर्णयत्वात् अतस्तद्विषयास्तावत्कर्तव्या एव
पृच्छाः । अगानंगरूपतायामपि यदा नंद्ययनमभ्युत्था विनेयः
प्रथमत एवम् शृणाति । तथा अजिते नंदिव्याख्यानेऽस्त्येव
च शंका । किमावश्यकमंगं तद्वाह्यं वेति । आह । ननु नंद्य-

अवयवं भूत्वा तत् आवश्यकं भान्त्यमित्यर्थं क्रमोऽतः कथं
मध्यम्ययनस्य प्रथमव्याख्यानाकरणं येन प्रस्तुतशक्ता स्याद्वि-
स्थाशक्त्याह । (तस्ते) स्याद्वि तस्य प्रथमं नविव्याख्यान-
करणस्याऽत एवांगाप्रगप्रनिर्णयवचनादाचार्योऽनियमं दर्श-
यति । पुरुषाद्यपेक्षयाऽन्यथापि मद्यादिव्याख्यानकरणादिति ।
आह । ननु मंगलार्थं सर्वेषामपि शास्त्राणामादौ नविव्याख्या-
नम् कर्तव्यमेवेति कथं तदनियम इत्याह ।

नाणान्निहाणमितं, मंगलमिदं नती एवरकाणं ।

इह सवत्थाणे जुज्जइ, जं सावीसुं सुयकवंधो ॥

ज्ञानपञ्चकमिज्ञानमात्रमेव शास्त्रादौ मंगलमिदं ननु तस्या
मद्याः सर्वस्या अपि शास्त्ररूपाया इहास्थाने व्याख्याने युज्यते
तथाहि पथि प्रसिद्धैर्मंगलचतुर्ते दधिदूरीकृतादिवस्तूनामभि-
धानदर्शनादीन्येव मंगलतया गृह्यते ननु तद्वक्तृजनतद्गुणवर्णा-
दीन्यपि क्रियन्ते । तद्यथापि ज्ञानोत्कीर्तनमात्रमेव मंगलं यु-
ज्यते ननु नविव्याख्यानमिदं तस्य स्यात्तत्वावधारणव्यवस्थाया-
दने शास्त्रांतरचतुताया मद्या व्याख्याने युज्यते अतिप्रसंगाच्च च
चकम्बं सर्वशास्त्रांतरचतुर्तैव मंदी यद्यत्स्मात्साविष्ण्वकृपृथगेव
भुतस्कंधनया सिद्धांते प्रसिद्धा भुतस्कंधत्वं चास्याः पदवाक्य-
समूहात्मकत्वेनैव द्रष्टव्यं तत्त्वव्ययनकक्षापात्मकं परिज्ञापित-
मेकाग्र्ययनरूपत्वेन कृत्वाविति । ननु यदि नविव्याख्यानस्य-
स्थानमिदं तर्हि किमतीत्यमादावेवं त्रयस्त्रिहानपञ्चकं विस्तरेण
व्याख्यातमिति पौर्वापर्येण स्वयन्वननरोध इत्याशंक्याह ।

इहसाणुग्गहमुइयं न उ नियमोयमहवा पवादीयं ।

दाइज्जइ कठणा, एकयाइ पुरिसादवि स्वाथ ।

इहावश्यकारं यद्विस्तरेण ज्ञानपञ्चकस्यादौ व्याख्यातं
तत्सानुग्रहं शिष्याऽनुग्रहमास्थायोदितमस्माभिनं पुनरयं निय-
म एव ज्ञानोत्कीर्तनमात्रस्यैव नियमेन मंगलतयाऽऽज्ञीष्टत्वा-
दथवा कथनया कथनविधिरपवादोऽयं इहयते यद्यहं पुरुषा-
द्यपेक्षया कदा क्रमेणापि शास्त्राणि व्याख्यायन्ते अम्यारंजम-
थान्यथा व्याख्यायन्ते इति तस्मादावश्यकभुतस्कंधस्याऽनुयोग-
इति स्थितं किमिदानीं कर्तव्यमित्याह ।

आवस्सयसुयकवंधो, नामं सत्थस्स तस्स जेजेया ।

ताइ अज्जयणाइ, नामो आवस्सयाइणं ॥ १ ॥

कप्पोपिहविहाणं, जहत्थ मज्जहत्थज्जसुमाप्ति ।

नामे चैव परिहाणं, तं जइ होहि इ जहउं ॥ २ ॥

इह प्रस्तुतशास्त्रस्यावश्यकभुतस्कंध इति नाम तस्यत्वावश्य-
कस्य ये सामायिकादयःषड्भेदाः स्तान्यऽऽययनाभ्यऽभिधीयन्ते
तत आवश्यकादिपदानामावश्यकं भुतस्कंधोऽध्ययनमित्येषां
पदानां न्यासो निक्षेपः पृथक्कार्यः कुतस्तस्मैतोर्यतां किञ्चि-
न्नाम तावद्यथार्थं भवति यथा दीपो दहन् इत्यादि । किञ्चित्
त्वयथार्थं भवति यथापलाशो मरुप इत्यादि अपरं त्वपर्यहन्यमेव
ति यथा द्रित्यकचित्तइत्यादि यथार्थं च शास्त्राभिधानमिथ-
ते तत्रैव समुदायाध्यागतेरनो नाम्येव परीक्षाविचारजाक्रिय-
ते ततोप्राप्तमिदं यदि यथार्थं स्यादिति । विशेषः ॥

अथ सामायिकाध्ययनानामर्थ्याधिकारदर्शनार्थं प्रस्ताव-
नामाह ।

किंपुण उक्कयणं, जेणउल्लत्था हिगाराविणिउत्तं ।

सामाइयाइयणां, ते य इमे तज्जहासंखं ॥

आह कि पुनरिह कारणं येन वरुध्ययनमिदमावश्यकं वरुध्य-

यनानि तत्र तेज्यः वरुध्ययनमिति समासः अवोच्यते । येन
वरुधिरर्थोऽधिकारविनिर्युक्तं नियुक्तं ।

निबं ते च वरुधोऽधिकाराःसामायिकादीनां वरुधामध्ययनानां
यथासंख्यमेव कृत्वा इति । विशेषः ॥

नन्वावश्यकं किमिति वरुध्ययनाःषड्भेदे वरुधोऽधि-
कारयोगात् के पुनस्ते इत्याशंक्य तदुपदर्शनार्थमाह ।

आवास्सगस्स एं इमे अत्थाहिगारा जवति । तंजहा ।

सावज्जजोगविरइ, उक्कितणुगुणवउयपदिवत्ती । खसि

अस्सय निंदसा, वणतिगिक्कं गुणधारणं चैव ॥

आवश्यकवरुध्ययनस्य वरुध्यमाणा इर्थाधिकारा जवति । त-
द्यथा । सावज्जजोगगाहा व्याख्या । प्रथमेसामायिकलक्षणे
अध्ययने प्राणातिपातादिसर्वसावद्योगाविरतिरर्थ्याधिकारः
(उक्कितणसि) द्वितीये वृत्तावैशतिस्तत्त्वव्ययने प्रधानकार्मे-
कारणत्वाद्गुणव्याधिषि ग्राहिहेतुत्वात्पुनर्बांधिज्ञानपक्षत्वात्सा-
वद्योगविरत्युपदेशकत्वेनोपकारित्वाच्च तीर्थकारणे गुणो-
त्कीर्तनार्थाधिकारः ॥ (गुणमोयधमिक्कसि) गुणा मूळोत्तर-
गुणरूपा व्रतपिदरुविगुणवाद्यो विधन्ते यस्य स गुणवस्त-
स्य प्रतिपत्तिर्वदनादिकं कर्तव्येति तृतीये वदनाध्ययनेऽर्थाधि-
कारश्चाव्याहृतपुष्पात्मने गुणवतोऽपि प्रतिपत्तिकर्तव्येति द्रष्ट-
व्यं । उक्तं च ॥

परियायपरिमपुरिसं, त्वेत्तं कासं च आगमं नाउं ।

कारणाजाए ताए, जाहारिहं जस्स संजोगं ॥

(आत्यस्स य निदणत्ते) स्वव्रित्तस्य मूळोत्तरगुणबुधप्रमा-
दाचीर्णस्य प्रत्यागमसंयोगस्य जंतोर्विदुष्यमाणाध्यवसायस्या
कार्यमिदमिति भावयन्ते निद्राप्रतिव्रजणे अर्थाधिकारः । व्रण-
ति गच्छतीतिव्रणः । व्रणचिकित्सा कायेत्सर्गाध्ययनेऽर्थाधि-
कारः । इदमक्तंभवति । आरिजपुरुषस्य योऽतिचाररूपो
भावव्रणस्तस्य दशविधप्रमायश्चित्तं भेषजेन कार्यात्सर्गा-
ध्ययने चिकित्सा प्रतिपाद्यते (गुणधारणा चैवत्त)
गुणधारणा प्रत्याख्यानाध्ययने अर्थाधिकारः । अयमत्र
जायार्थः । मूळगुणोत्तरगुणप्रतिपत्तिस्तस्याश्च निरतिचारं
सधारणं यथा भवति तथा प्रत्याख्यानाध्ययने प्ररूपणां
कर्त्तव्येते च शब्दाद्व्येऽर्थाधिकारा विहृत्याः । एवकारोऽवधारण-
इति गार्थार्थः । तदेवं यदादौ प्रतिज्ञातमावश्यकं निक्षेपस्या-
मीति इत्यादि । तत्तावश्यकभुतस्कंधलक्षणानि त्रीणि पद्वानि
मिक्षितानि । सांप्रतं त्वध्ययनपदमवसरयात्त मपि निक्षेपस्यते
वरुध्यमाणनिक्षेपानुयोगकारमोधनिष्पन्ननिक्षेपे तस्य निक्षेप्य
मानत्वाद्वापि अजने च ग्रंथगौरवापत्तिरिति ॥

इदानीमावश्यकस्य यद्व्याख्यायं यच्च व्याख्येयं तदुपदर्श-
यन्माह ।

आवस्सयस्स एसो, पिदत्थो वसिओ समासेणं ।

एत्तं एकेकं पुण, अज्जयणं किच्चइस्सामि ॥ १ ॥

तं जहा । समाइयं ? चउवीसस्यओ २ वंदणय ?

पादिक्कयणं ४ काउसगो ५ पक्कवणां ॥

आ० आवश्यकस्यावश्यकपदाजिधेयस्य शास्त्रस्य एव
पूर्वोक्तप्रकारपिपराविसमुदायाधो वर्णितः कथितः । समा-
सेन संक्षेपेण । इदमत्र इदं । आवश्यकभुतस्कंध इति शास्त्र-
नाम पूर्वं व्याख्यातं । तच्च सामर्थ्यं ततश्च यथा सावर्थाया

आरादीनामत एव तद्वाच्यशास्त्रस्य आरिआद्याचारोऽत्रामि
धास्यते इत्यादिब्रह्मणः समुदायार्थः प्रतिपादितो भवत्येव-
मत्राप्यावश्यकधृतस्कंध इति सान्वयनामकथनादेवावश्यं क-
रणीयं साव्ययागविरत्यादिकं वस्त्वत्राजिधास्यत इति समु-
दायार्थः प्रतिपादितो जघति अत ऊर्ध्वं पुनरैकमध्ययनं कीर्त्त-
यिष्यामीति गाथार्थः । तत्कीर्तनार्थमेवाह तद्यथा सामायिकं
अनुवैशतिस्तथा वंदनं प्रतिक्षणं कायोत्सर्गप्रत्याख्यानं ।
विशे ० । आ० म० प्र. १ अ. ॥

आवस्सयाणुओग-आवश्यकानुयोग-पुं० आवश्यकव्याख्याने,
अनु० । आ० सू० १ अ. । विशेष ० ॥

कथपवयणप्पणामो, वोच्चं चरणगुणसंगहं मयत्तं ।

आवस्सयाणुओगं, गुरुवसाणुसारेणं ॥

व्याख्या । वोच्चमिति क्रिया वक्ष्येऽभिधास्यत्यर्थः । किमि-
त्याह (आवस्सयाणुओगांति) अवश्यं कर्तव्यमावश्यकं सामा-
यिकादिरूपं । क्वचिदावसायाणुयोगमिति पाठस्तत्राप्यासमेतात्
ज्ञानादिगुणैः शून्यं जीवं वासयति तैर्युक्तं करोतीत्यावासकं
सामायिकादिरूपमेव तस्य वक्ष्यमाणशब्दार्थोऽनुयोगो व्या-
ख्यानं विधिप्रतिषेधाज्यामयप्ररूपणमित्यर्थः किंविशिष्टः स्वस्ति-
त्याह (कथपवयणप्पणामोति) प्रोच्यते ऽनेनास्मादिस्मिन्या
जीवादयः पदार्था इति प्रवचनं । अथ वा प्रशब्दस्याव्ययत्वे-
नाऽनेकार्थद्योतकत्वात्प्रगतं जीवादिपदार्थाव्यापकं प्रशस्त
मादौ वा च वचनं चादृशां गणिपिटकं आदित्यं चास्य विव-
क्षिततीर्थकरणं इत्यादृष्टं । नमस्तीर्थीयति वचनं तीर्थके-
णापि तन्मस्करणादिति । अथवा जीवादित्वं प्रवर्त्तानि प्रव-
चनमिति व्युत्पत्तेर्वाद्गणं गणिपिटकोपयोगानन्त्यावाचाचनु-
विधश्चाश्रमणसंघोऽपि प्रवचनमुच्यते । कृतो विहितो यथोक्त-
प्रवचनस्य प्रणामो नमस्कारो येन मया सोऽहं कृतप्रवचन-
प्रणामः किंस्वरूपमावश्यकानुयोगमित्याह (चरणगुणसंगहंति)
चर्यते मुमुक्षुनिर्गस्यते इति चरण । अथवा चर्यते गम्यते
प्राप्यते भवोदधेः परकुलमनेनेति चरणं । व्रतश्रमणधर्मादयो
मूढगुणाः गुणयते संख्यायते इति गुणाः पिरुधिगुणध्या-
स्तगुणरूपाः चरणं च गुणाश्च चरणगुणाः । अथवा चरणशब्देन
सर्गतो देशतश्च आरिग्रमिह विवक्षितं । गुणशब्देन तु दर्शन-
ज्ञाने ततश्च चरणं च गुणोच्चरणगुणास्तेषां संगृहीतिः सं-
ग्रहश्चरणगुणसंग्रहस्तं स च देशतोऽपि जघतीत्याह । सक-
लं परिपूर्णं आह । नवावश्यकानुयोगस्तावदावश्यकव्याख्या-
नं । चरणगुणसंग्रहस्तु ज्ञानदर्शनचारिग्रसंगृहीतिरूपस्ततो-
ऽभ्यन्तनिष्ठाधिकरणत्वात्कथमनयोः सामानाधिकरण्यं सत्यं
किन्तु (सामाह्यं च तिविहं सम्मत्तसुभं तद्वाचरितं चेत्यादि)
वक्ष्यमाणवचनादेकोऽपि सामायिकानुयोगस्तावत्संपूर्णं चरण-
गुणसंग्रहकः । किं पुनः सकलावश्यकानुयोगस्ततश्च संपूर्ण-
चरणगुणसंग्रहयुक्तत्वादावश्यकानुयोगोऽपि संपूर्णचरणगुण
संग्रहत्वेनोक्तो यथा द्मयोगा इहमः पुरुष इत्यवशेषः अथ वा
चरणगुणानां संग्रहोयत्राऽवश्यकानुयोगोऽसौ चरणगुणसं-
ग्रह इति बहुव्रीहिपक्षे प्रथमेव नास्ति केवलमस्मिन् पक्षे
सकलमिति विशेषणमावश्यकानुयोगस्य चरणगुणसंग्रहसंप-
ूर्णत्वापेक्षैव छल्यमित्येव कष्टगम्यमित्युपेक्षते । आह ।
ननु यदि (सामाह्यं च तिविहं) मित्यादि वक्ष्यमाणवचनात्सा-
मायिकस्य संपूर्णचरणगुणसंग्रहकत्वं तर्हि तदनुयोगस्य
तद्रूपत्वे किमायातं नैतदेवं सामायिकादि व्याख्येयं अनुयो-

गस्तु व्याख्यानं व्याख्येयव्याख्यानयोश्चैकानिप्रायत्वादिहाभे-
देन विवक्षितत्वादवशः इत्यत्रामितिचर्यति अनेन च संपूर्णच-
रणगुणसंग्रहकणेन स्वरूपविशेषणनावश्यकानुयोगस्य म-
हार्थतां दर्शयति नाप्यकारः । आह । ननु यदि त्वया आवश्य-
कानुयोगः स्वमनीषिकया वक्ष्यते तदाऽनादेय एवायं प्रेक्षावतां
छास्यत्वं सति स्वतंत्रतयात्रिधीयमानत्वात्स्थायपुरुषवाक्यव-
दिति परवचनमाशंक्य तदुपन्यस्तहेतागसिद्धतां उपदर्शयन्ता-
ह (गुरुवसाणुसारेणंति) गृणति तत्त्वमितिगुरुवस्तार्थकर-
गणधरादयस्तेषामुपदेशो भणनं तदनुसारेण तत्पारतंत्र्यणाव-
श्यकानुयोगमहं वक्ष्ये ननु स्वमनीषिकया अतः स्वतंत्रयाऽजि-
धीयमानत्वादित्यसिद्धो हेतुरिति ज्ञावः । यो हि उच्यतेः सत्य
रमगुरुपदज्ञानपेक्षं स्वतंत्रमेव यत्किं रथ्यापुरुषस्येव तस्य
वचोऽनादेयमिति ॥

वयमपि मन्यामहे केवलं तदिह नास्ति परमगुरुपदेशानुसारं
नैवावश्यकानुयोगस्य मयाऽभिधीयमानत्वादिति । तदेव कृतप्र-
वचनप्रणामो गुरुपदेशनिश्रयसकलं चरणगुणसंग्रहरूपमाव-
श्यकानुयोगमहं वक्ष्ये इति पितार्थः ॥

आह । ननु श्रीमद्भद्रबाहुप्रणीता सामायिकानियुक्तिरिह
भाष्ये व्याख्यास्यते । तत्कथमिदमावश्यकानुयोगोऽभिधीयत
तदेवमभिप्रायापरिज्ञानात्तथाहि । सामायिकस्य वक्ष्यविधावश्यं
कैकदेशान्यादावश्यकरूपता तावन्न विरुध्यते । तर्कियुक्तिस्त-
तद्वाख्यानरूपेव व्याख्यानयोश्चैकानिप्रायत्वादेककत्वमित्यन-
तरमेवाकं । तस्मात्सामायिकस्य तन्निर्धुनेश्च सर्वस्यावश्यं
कत्वात्तस्यैव व्याख्यायमानत्वादावश्यकानुयोगरूपता ज्ञाप्य-
स्य न विहन्यत इत्येतिस्तरण । अस्याश्च गाथायाः प्रथम-
पादेन विग्रसंघातार्थं मंगवेदेतत्वादिष्टदेवतानमस्कारः कृतः ।
शेषपादत्रयेण त्वभिधेयप्रयोजनसंबन्धाभिधानमकारि । तत्रा-
वश्यकानुयोगं वक्ष्ये इति प्रपन्ना आवश्यकानुयोगोऽस्यशा-
स्त्रस्याऽभिधेय इति साक्षादेवोक्तं प्रयोजनसंबन्धौ तु सामर्थ्या-
दुक्तौ तथाहि संपूर्णचरणगुणसंग्रहकत्वं दर्शयता ज्ञानदर्शनचा-
रित्राधारताऽस्य शास्त्रस्य दर्शिता भवति । तद्रूपाणि शास्त्रा-
णि पाठनश्रवणादिजिरनुशील्यमानानि स्वर्गापवर्गप्रार्थनानि
धनानि भवेतीति प्रतीतमेव । अतः स्वर्गमोक्षप्राप्त्यातिरस्य
शास्त्रस्य प्रयोजनमिति सामर्थ्यादुक्तं जवति । अनिधेयाऽजि-
धायकयोश्च याचकब्रह्मणः संबन्धोऽप्यर्थादनिहिता भवति ।
अस्यां च संबंधप्रयोजनाभिधानादिवर्चयोऽं बह्वपि वक्तव्यमस्ति
केवलं बहुषु शास्त्रेष्वतिवर्धितत्वेन सुप्रतीतत्वात्तथाविधिसाध्य-
शून्यत्वाच्च न हेच्यते । अनेन चाऽभिधेयमिधानेन शास्त्रस्य
श्रवणादौ शिष्यप्रवृत्तिः साधिता भवति । अन्यथा हि न श्रवणा-
दियोग्यामिदं निरभिधेयत्वात्काकदंतपरीक्षावदित्याशंक्य न ह
कश्चित्प्रवर्त्तते । उक्तं ॥

मीमपवित्तिनिमित्तं, अनिधेयपत्रो अणाइ संबन्धो ।

ओवत्तयाइ सत्ये, तस्सुभत्तं मृणिज्जिहरा ॥

एवं मंगलाद्यभिधाने व्यवस्थापिते कश्चिदाह । नन्वेदेवाद्य-
एवेष्टदेवतात्वेन प्रसिद्धास्तत्किमिति तान्विहाय ग्रंथकृता प्रव-
चनस्य नमस्कारः कृतः । इत्यत्राच्यते । नमस्तीर्थीयति वचना-
देवादीनामपि वचनमेव नमस्करणीयं अपरं चाहंदादयोप्य-
स्मदादिभिः प्रवचनोपदेशेनैव जायते तीर्थमपि च चिरकालं प्र-
वचनावष्टेनैव प्रवर्त्तत इत्यादिविचक्षयाऽहंदादिन्योपि प्रवच-
नस्य प्रधानत्वात्कामादिगुणात्मकत्वाच्चेष्टदेवतात्वं न विरुध्यत

आवस्ययाणुभोगः ।

पुनः सिद्धांतनत्वावगमस्यानु-
प्रवचननमस्कारं च कुर्वेदिति मनःप्रवचनमन्तयति शयः प्रख्यापितो जवति
रजितद्वयव्याप्तिविवस्त्रेण । मंगलादिविचारविषयहाकेपपरिहारा
इत्युक्तं । इदमिदं प्रथकारोऽपि संक्षेपेण वक्ष्यतीति तदेवमयं गाथा
सर्वोऽपि चायं ग्रंथो महामतिभिः पूर्वसुरभिर्गभीरयाव्यप्र-
नयः व्युत्पन्नभणितप्रकारेण व्याख्यातः तच्च व्याख्यान
मिथं युक्तमपि गौरवं पांडुरोगन्यायेन मतिमांदांस्मांप्रतकाङ्क्षी-
नांशयाणां न तथाविधार्थावगमहेतुतां प्रतिपद्यत इत्याकल्य
मंदमतिनापि मया तेषां मंदतरमतीनां शिष्याणां अर्थावगमनि-
मित्तममुना अमुनभणितप्रकारेणयं गाथा व्याख्याता । सर्वोपि
च ग्रंथोऽयमनेनोद्देशेन व्याख्यास्यत इति प्रतिपत्तव्यं । न च
वक्तव्यं येषां महामतिपूर्वपुरुषवचनैरर्थावबोधो न संपद्यते तेषां
मदबुद्धेर्नेयता वचनेन कुतोऽयं संपत्स्यते इति यतो जायत एव
समानशीलवचनैः समानशीलानामर्थप्रतिपत्तिर्यदाह ।

गामिहसुयाण गामिहसु, एहिं पिच्छाण हुति मिच्छेहि ।

सम्मं पदिवत्ती ओ, अत्थस्स नविहज्जणि एहिं ॥

नियत्तामायेज्जणंति, समाणसीलंमि अपदिवत्ती ।

जायइ मेदस्स । व, न उण विविह सकयपवेधंहि ॥

इत्युक्तं भाषितेनेति गाथार्थः । आवश्यकानुयोगोऽत्राऽभि-
धास्यत इत्युक्तं किंपुनरस्य फलादिकं यदवगम्य ययं तत्तत्र-
णाई प्रवर्त्तामह इति प्रकावच्छिष्यवचनमाशङ्क्यावश्यकानु-
योगस्य फलादीन्यजिधित्वस्तरेप्रहणं चारगाधामाह ॥

तस्वफलजोगमंगल, समुदायन्या तदेवदाराई ।

तज्जेयनिरु क्कम, प म यणाई चववाई ॥

व्याख्या । तस्यन्यावश्यकानुयोगस्य प्रकावतांप्रवृत्तिनिमित्तं
फलं मोक्षप्राप्तिकरणं तावद्वन्नप्रथेवक्तव्यं ततोऽस्यप्रयोग-शि-
ष्यप्रदानं संबंधोऽयसरः प्रस्तावो वाच्यः । आवश्यकानुयोगे च
। ज्यमाणे किं मंगलमित्येतदपि निरूपणीयं सामाधिकाव्यय
नानां (सावज्जजोगविर ओ, क्लित्तणगुणवओ अपदिवत्ती)
न्यादिगाथया समुदायार्थश्च सावद्योगाविर-यादिकोऽभिधा-
नीयः । फलं च योगश्च मंगलं च समुदायार्थश्चेति समासः
(तदेवदाराई इति) तथा चारणि चोपक्रमनिकेपादीनि कथनी-
यानि तेषांचारणां भेदोक्तव्यः । तद्यथा आनुपूर्वी । नामप्रमा-
णवक्तव्यतार्थाधिकारसमबनारभेदादुपक्रमः योहा । ओद्यनि-
पक्षनामनिष्पन्नसूत्राज्ञापकनिष्पन्नभेदाद्विज्ञेपविधा । सूत्रनि-
युक्तिभेदादनुगमो विधा । नैगमादिभेदाद्व्याः समविधा इत्यादि ।
उपक्रमणमुपक्रमो निकेपणं निकेप इत्यादि निरुक्तं च शब्द-
व्युत्पत्तिरूपं भणनीयं । तथा (कम्मसि) तेषामुपक्रमादि चार-
णांप्रथममुपक्रम एव ततो यथाक्रमं निकेपादय एवेत्येधरूपो
योऽसौ नियतः क्रम सयुक्त्याभिधानतोनिर्हृष्टो युक्तिः चात्रैव
वक्ष्यति । तद्यथा आनुपूर्वीतं निश्चित्यतेना निश्चितमनुगमयत
इत्यादि तथोपक्रमादिचारणां एव प्रयोजनं शास्त्रापकाररूपं
नगरदृष्टेन वाच्यं । यथा सप्रकारं महानगरं किमप्यहृतचार
आकस्य न, अयणीयं भवत्येकादिचारोपनमपि दुस्खनिर्गम-
वेशं जायते अतुर्चारेपेतं तु सर्वजनाभिगमनीयं सुखनिर्गम-
प्रवेशं च संपद्यते । एवं शास्त्रमायुपक्रमादिचतुर्चारेयुक्तं सुबोधं
मुख्यचित्तनधारणादिसंपन्नं भवतीत्यवमपक्रमादि चारणां
मुख्यावबोधारिरूपः शास्त्रोपकारः प्रयोजनं महवक्ष्यत इति
भावः । भेदश्च निरुक्तं च क्रमश्च प्रयोजनं चेति चर्तुं कृत्वा पश्चात्

यामुपक्रमादिचारणां भेदनिरुक्तक्रमप्रयोजनानीत्येवं वक्ष्यीतपु-
रुषसमासोविधेयः । अः समुच्चये वाच्यामीति यथा योगमर्थतः
सर्वत्र योजितमेवेति द्वारगाथासंक्षेपार्थः ॥ २ ॥ (विस्तरार्थं तु
भाष्यकार एव दिदर्शयिष्येथोद्देशं निर्देश इति कृत्वा प्रेक्षागतं
प्रवृत्त्यर्थमावश्यकानुयोगफलप्रतिपादितं तावज्जाधामाह ।

नाणकिरियाहिं सुक्खो, तम्मयमावस्सयं जज्जोतेणं ।

तव्वक्खाणारंजो, कारणओकज्जसिद्धिं ॥

व्याख्या । ज्ञानं च सम्यगवबोधरूपं क्रियाच तत्पूर्वकसावधा-
ऽवद्योगनिवृत्तिप्रवृत्तिरूपा ज्ञानक्रिये तास्यां तावन्मोक्षोऽशे-
षकर्ममलकलंकाभावरूपः साध्यत इति सर्वेषामपि शिष्यानां प्र-
माणसिद्धमथ दर्शनस्य ज्ञान एवांतर्निहितत्वादिति । यदि नाम
ज्ञानक्रियान्यां मोक्षस्तर्हीवश्यकानुयोगस्य किमायातं येन फ-
लवत्तया प्रेक्षावतां तत्र प्रवृत्तिः स्यादित्याह त-मयमावश्यकं
तास्यां ज्ञानक्रियाज्यां निवृत्ततन्मयं ज्ञानक्रियास्यरूपमावश्यकं
तत्कारणत्वादिति ज्ञावः । यथा हायुर्वृत्तिकारणत्वेनोपचारा-
ल्लोकं घृतमायुक्त्यने नरुषलोदकं वा पादरोगकारणत्वात्तथैवा
भिधीयते एयंप्रस्तुतानुयोगविषयीकृतं सामाधिकाविरुध्य-
तमूत्राभक्षमावश्यकमपि सम्यग्ज्ञानक्रियाकारणत्वात्तत्स्वरूप
मेव तदध्ययनध्वणचित्तनतदुक्ताच्चरणप्रवृत्तानामवश्यं सम्यग्-
ज्ञानक्रियाप्राप्तस्तस्मादुक्तन्यायेन ज्ञानक्रियात्मकं यन् आवश्यक-
मतस्तस्यावश्यकस्य व्याख्यानं अनुयोगस्तद्व्याख्यानं तस्यां
नप्रेक्षावता क्रियमाणो न विचार्यते । आवश्यकात्सम्यक्ज्ञानक्रि-
याप्राप्तिकारेण मोक्षलक्षणफलसिद्धिः । नान्यथेतद्व्याख्यानस्य
स्यग्ज्ञानक्रियाप्राप्तिस्तार्था च मोक्षलक्षणफलसिद्धिरित्येव
भावज्यकस्यैव पारंपर्येण मोक्षात्मकं फलं स्यात् न पुनस्यदनु-
योगस्य फलाचिन्ता न्वस्येवह प्रस्तुतेनिवन्त्यं किंवावश्यकं
व्याख्येयं तद्व्याख्यानं आनुयोगो व्याख्यानंचव्याख्येयगतं पक्ष
सर्वोऽभिप्रायः प्रकटीक्रियतेऽतोऽव्याख्येयस्ययफलं व्याख्या
नस्य तन्मुतरामवसेयं तयोरेकाऽभिप्रायत्वात् तस्मात् मोक्षल-
क्षणं फलमजियाज्ज्ञता आवश्यकानुयोगेऽवश्यं प्रवर्तितव्यमेव
ततोऽपि ज्ञानक्रियाप्राप्ते स्ताच्यां च मोक्षफलसिद्धिरिति ।

यदि नामावश्यकानुयोगतो ज्ञानक्रियावाऽस्तिस्तार्था च मो-
क्षसिद्धिस्तथापि किमिति तत्र प्रवृत्तिरित्यं न पुनर्यत्र कुञ्चित्य-
ष्टि तत्रादिवित्याह । कारणान्कार्यसिद्धिर्नोकारणादिति कृत्वा
कारणे हि सुविचेचितप्रवर्त्तमानाः प्रकायतः समीहितमप्रति-
हनं कार्यमासादयति नाकारणे अन्यथा नृणादपि हिरण्यम-
णिमौक्तिकावासेः सध्विधमदग्निं स्यात्कारणं च पारंपर्ये-
णावश्यकानुयोग एव मोक्षस्य नर्पाष्ट तत्रादिकं ज्ञानक्रियाज-
ननचारेण तस्य मोक्षसंसाधकत्वादितरस्य तु पारंपर्येणाधि-
तदसाधकत्वादिति गाथार्थः ।

उक्ते फलद्वारमधुना योगहारमजिधित्वगृह ।

जवस्स मोक्खमग्गाहि, न्नासिणो णि अगुरुक्खएसस्स ।

आइणं जोगामिणं, वाज्जिगिण्णस्स वाहारं ॥

व्याख्या । यदादौ प्रतिज्ञातं शिष्यप्रदानेऽस्य योथोऽयसरो
वाच्य इति । तत्राह । समस्तद्वादशांगाऽवयवनकाशस्यादौ प्रथ-
ममिदं पक्षिप्रमावश्यकं योम्यमुपदिशति मुनयः शेषसमग्रभुत
प्रदानकाशस्यादौ प्रथममेवावश्यकप्रदानस्याऽवसर इति ज्ञावः
कस्य पुनरिदमावश्यकं योग्यमादिशति मुनयः इत्याह । भव्य
स्यमुक्तिगमनयोग्यस्य ज्ञताः स च कश्चिद्वृत्तजयोऽसंज्ञातः

मोक्षमार्गोभिज्ञापोऽपि भवति । तद्व्यवच्छेदार्थमाह । मोक्ष-
मार्गः सम्यक् ज्ञानदर्शनचरित्ररूपस्तमुत्तरोत्तरविद्युत्प्रिक्रम
जिज्ञासितुं शीलमस्य स तस्य अर्थं वैवंविधोऽपरिणतगुरुपदे-
शोऽपि स्यात्तस्मिन्साध्यमाह । स्थितः कर्तव्यतया परिणतो
गुरुपदेशो यस्यासौ स्थितगुरुपदेशस्तस्य किं यथायोग्यमुप-
दिशंतीत्याह । बाह्यज्ञानयोरिवाहारं यथापदिशति मिषजोति
गम्यते, । इदमुक्तं भवति । यथा भादौ बाह्यस्य कोमलमधुरा-
दिकं ज्ञानस्य च पेयमुद्वगयूषादिकं तत्कालोचितं उत्तरोत्त-
रवस्यपुष्ट्यादिहेतुमाहारयोम्यं मेघजं समुपदिशति तथेहापि-
भव्यादिविशेषण विशिष्टस्य जंतोरादाविदमेवावश्यकमुत्त-
रोत्तरगुणवृद्धिहेतुचूतयोम्यमुपदिशति तीर्थकरगणधरा इति
आवश्यकस्य चादौ शिष्यप्रदानाऽवसरे प्रतिपादितं तदनुयो-
गस्याऽसौ प्रतिपादित एव द्रष्टव्यस्तयोरैकत्वस्यानंतरमेवा-
ख्यातत्वादिति गायार्थः ॥ ४ ॥

आह ननु यस्य ज्ञयादिविशेषणविशिष्टस्यादौ योम्यमिद-
मावश्यकं तस्मै योम्यमित्येतावन्मात्रमेव ज्ञात्वा तद्व्याख्या-
याहो स्यिदम्याऽपि तत्र कश्चिद्विधिरपेक्षणीय इति शिष्यवच-
नमाशंक्यास्मिन्नेवानुयोगद्वारे तद्ज्ञानविधानादि किंचित्कृतः
प्रासंगिकमभिधित्पुराह ।

कयपंचनमुकारस्म, दित्तिसामाध्यायं चिहिणा ।

आवस्सयमायरिया, कमेण तो सेसयमुअं पि ॥

व्याख्या । ज्ञयादिविशेषणविशिष्टस्यापि शिष्यस्य कृत-
पंचनमुकारस्य चतुर्थ्यर्थे पृष्ठी कृतपंचनमुकाराय मंगला-
र्थमुच्चारितपंचनमुस्मृतिमंगलायेत्यर्थः ॥

सामायिकादिकमावाप्तकं विधिना प्रशस्तद्रव्यकृत्रकासभाय
रूपेण प्रशस्तद्रिगजिस्त्वव्यवस्थापनारूपेण च समयोक्तेन
द्वयव्याख्या नपुन योम्यमित्येतावन्मात्रकमेव ज्ञात्येति ज्ञायः
(तत उधर्मस्मै किं न किंचित् दृष्टीत्याह) क्रमेण ततः शेष

मप्याचारादिभ्यस्तत्प्रयच्छति यावत्तद्भुतोऽर्थः पारमिति गायार्थः
आवश्यकानुयोगप्रदानेऽप्ययमेष विधिरित्यावेदयितुमाह ॥

तेणेवयाणुओगं, कमेण तेणेव याऽहिगारोयं ॥

जेणविणेयहियत्था, यत्थेरकले कपो एसो ॥ ? ॥

चकारोपि शब्दार्थोभिज्ञमस्य । ततस्तेनैव पंचनमुस्कार
करणादिना क्रमेणानुयोगमपि सूत्रव्याख्यानरूपं दद्व्याख्या-
इति वर्तते अनयोश्च सूत्रप्रदानक्रमानुयोगप्रदानक्रमयोर्मध्ये
तेनैव प्रस्तुतगात्राप्रकृतिनानुयोगप्रदानक्रमेणायमस्मद्भिमतो
ऽधिकारः अनुयोगस्यैवैव प्रस्तुतत्वादितिभावः । कुतः पुनरि-
द्वानुयोगप्रदानक्रमेणैवाधिकारः इत्याह । येन कारणेन त्रिनेत्र
हितार्थं शिष्यवर्गस्यात्तरात्तरगुणप्राप्तिमपेक्षेत्यर्थः । स्थिरा-
णां गच्छवासीनां साधूनां योऽसौ विकल्पः सामाचारविशेषस्त-
स्यैवाऽनंतरगाथावक्ष्यमाणसङ्कणः क्रमः परिपाटीरूपस्तेन
कारणेनाऽनुयोगप्रदानक्रमेणैवेहाधिकारोऽप्यमिति । विशो ॥

आवस्सिया—आवश्यकी—स्त्री० अवश्यं कर्तव्यमावश्यकम्
तत्र भवाऽऽवश्यकी अनु० अवश्यकर्तव्ययोगैर्निष्पन्नाऽऽवश्य-
की स्था० उा. १० । अवश्यं कर्तव्यैश्चरणकरणयोगैर्निर्मुक्ताऽऽ-
वश्यकी जीत । आव. ३ अ. । अप्रमत्तत्वेनावश्यककर्तव्यव्या-
पारे भवाऽऽवश्यकी उक्त० ३६ अ. । आवश्यकेषु अप्रमत्ततया
ऽवश्यककर्तव्यव्यापारेषु सत्सु भवाऽऽवश्यकी ग० ३ अ.
सामाचारीभेदे, (पठमा आवस्सिया नामं) उक्त. ३६ अ. ।
प्रथमा सामाचारी आवश्यकी नाम्नी यतः उपाध्यायत् निर्ग-

च्छन् साधुरावश्यकीति वदति उपाध्यायत् बहिर्निःसरणं चाव-
श्यकीं विना न स्यात् तेन आवश्यकीति प्रथमा सामाचारी
ज्ञानाद्यात्मनेनोपाध्यायत् बाहिरवश्यं गमने समुपस्थितेऽव-
श्यकर्तव्यमिदमतोगच्छाम्यहमित्येवं गुरुं प्रतिनिवेदनाऽऽव-
श्यकीति हृदयम् । अनु० । वृ० १ उ. । स्था० । प्रव० ।

(गमने आवस्सियं कुज्जा) उक्त० गमने स्वस्थानादन्यत्रगमने
अप्रमत्तत्वेन अवश्यकर्तव्यव्यापारे जवा आवश्यकी तां आव-
श्यकीं कुर्यात् यतोहि साधोर्गमनं निष्प्रयोजनं नास्ति यदि
अवश्यं किंचित्कार्यं समुत्पन्नं वर्तते तदैव साधुः स्वस्थाना-
दुत्थितोऽस्ति इति भावः ।

अथाऽवश्यकीस्वरूपमाह ।

कज्जेणं गच्छंतस्स, गुरुणिओएणमुत्तणीए ।

आवस्सियत्तिणेया, कुच्छा अभात्थजोगाओ ॥

व्याख्या० । कार्येण ज्ञानादिप्रयोजनेनानेन निष्कारणगमन-
निषेध उक्तो गच्छतां वसतेर्निर्गच्छतः साधोः किंश्चिच्छेदेन
नेत्याह । गुरुनियोगेन गुरुं नुक्रया तत्रापि सूत्रनीत्यागमन्यायेन
(इयास) मित्यादिप्रकरणेन किमित्याह ।

आवश्यकी अवश्यकृत्यनिर्मुक्ता निर्गमक्रियात्सुखिका वाक् इ-
ति एवमुक्तम्यायेन इत्याऽवसेया किंचित्कुच्छाऽन्यथाकुतइत्या-
ह । अन्यययोगान् अनुगतशब्दार्थसंबन्धान् अन्यर्थात् एव प्र-
कारान्तरं पुनरुक्तेति गायार्थः ॥

कार्येण गच्छत इत्युक्तं किंपुनस्तदित्याह ॥

कज्जंविमाणं दंसण, चरित्तजोगाणं साहगं जंतु ।

जइणां सेसमकज्जं, तत्थ आवस्सियामुच्छा ॥ १९ ॥

व्याख्या । इहापि शब्दः पुनरर्थः ततश्चावश्यकी कार्येणग-
च्छतां नवति कार्यं पुनर्ज्ञानदर्शनचरित्रयोगादित्रयगतव्यापा-
राणां साधकं हेतुनूनं भिक्कादनादि यत् इह तदिति शेषोदश्य
स्तुशब्दश्चैवकारार्थस्ततश्च तदेव नाम्नात् कस्येत्याह । यतः
साधोः शेषं ज्ञानादिसाधनादन्यदकार्यमप्रयोजनं समुत्पन्नात्सा-
धारितं किं वातइत्याह नैव तत्र ज्ञानाद्यसाधनप्रयोजनगच्छत
इति गम्यते आवश्यकी पूर्वोक्तनिर्वचनादुद्धानिर्दोषान्वर्था
भावादिति गायार्थः ।

यद्यसौ न शुद्धा तर्हि किंचिधा सेत्याह ॥

वइमेअं णिव्विसयं, दोसायमुसत्तिएव विसेयं ।

कुसलेहिं वयणाओ, वइरगेणंजओजणियं ॥ २ ॥

व्याख्या । आगेव वचनेमेव धारुमात्रं साविध्यकीति प्रकृतं वाक्-
मात्रमित्यत्राधारणार्थमात्रशब्दस्य व्यवच्छेदं यदाह निर्विषय
निर्गोचरमनर्थकमित्यर्थः किंफलं च तदित्याह दोषाय कर्मबद्धस-
ङ्कणवृणार्थं कसोद्वमित्याह मृषेति अनृतामिति कृत्वा प्रती-
तं चानृतस्य दोषार्थत्वमिति (एवमिति) इहानुस्वारस्याऽश्रवणं
उदावशात् एवमुक्तस्वरूपं विज्ञेयं ज्ञातव्यं कुशलेर्निपुणैरन्यथां
ज्ञानास कत्वावचननादागमाद्विधितवचनस्यैव प्रस्तावनार्थ-
माह । व्यतिरेकेण प्रकृमाधिपर्ययेण यतोयस्माद्भाणितमुक्तं सामा-
यिकनिर्मुक्ताविति गायार्थः ॥

यदुक्तं तदाह ॥

आवस्सियाउ आवस्स, एहिं सव्वेजुत्तं जोगस्स ॥

एयस्सेसो उच्चिओ, इयरस्स णचेव एत्तिस्सि ॥

व्याख्या । आवश्यकी तु प्रागुक्तनिर्वचना तु पुनः शब्दार्थः
आवश्यकैः प्रतिक्रमणादिभिः सर्वे समस्तैर्युक्तयोगस्य संयु-
क्तकायादिष्वस्य बुद्धा जयतीति शेषः । तदिदं व्यतिरेकमिति

भावस्थिरता

त नैवविधस्य वाङ्मात्रत्वात्तस्या शक्तिरविषयश्चातः संगतो
 व्युत्पा भवतीत्याह पतस्यावश्यकयुक्तस्य एषति तदेवहोत्तरस्य
 योक्तोऽन्वर्थयोगः आवाशिकीशब्दाधाररूपे उचितगोभारवाक्यस्य
 विद्यमानत्वात् उक्तन्यातरकमाह (इयरस्सति) ६५ व्याख्यान
 पुनरर्थस्य चशब्दस्य संबंधादितरस्य पुनरनावश्यकयुक्त- ५)
 नैव उचितएष इति प्रकृतं कुतश्न्याह नास्तीति कृत्वाभविध-
 मानत्वादन्यथा नाशदित्यर्थः । अतस्तस्य वाङ्मात्रमेवासावि-
 ति गार्थार्थः ।

वक्ताऽवश्यिकी पञ्चा० १२ वृ० ॥ अ० ३ अधि० ॥
साम्प्रतमावश्यिकी नैषेधिकी चारुव्याख्यवार्थमभिधितुः
पातनिका गायामाह ।

आवस्मियं च नितो, जं चायं तो निसीहियं कुणइ ॥

एयं इच्छंनानं, गणिवरतुज्जंतिष निजणं ॥

आवाहयिकी पूर्वोक्तशब्दार्थां तां आवाहयिकीं (निता) निर्गच्छन्
प्रविशन् इत्यर्थः । नैषेधिकीं करोति पतत् आवाहयिकीं (निता)
निर्गच्छन् यां च (आयतो) आगच्छन् प्रविशन् इत्यर्थः नैषेधिकीं
करोति पतत् आवाहयिकी रूपद्वयमपि स्वरूपाविनेदभिन्नं इ-
च्छामि ज्ञातुं हेगणिवर ? युष्मदन्तिके निपुणं सूक्ष्मं पतत् ज्ञातु-
मिच्छामीति क्रिया विशेषणं पदं शिष्येणोक्ते सत्याह आवा-
हयः ॥

आवस्सियं चनितो, जं चायंतो निसीदियं कुणइ ।

वञ्जणमेयं तु बुद्धा, अन्यो पृणहोइसो चे व ॥

आवश्यकता निर्गच्छन् यां च प्रविशन्नेषेधिकी करोति एतद्
व्यञ्जनं शब्दरूपं द्विधा किमुक्तं जयति आवश्यकता नैर्षेधिकी
वेति द्वयं शब्द एव भिन्नार्थः पुनर्भयत्यावश्यकता नैर्षेधिकयोः
स एव एकावयवस्मादवश्यकतैव्ययोंगक्रिया आवश्यकी ॥
निषिद्धान्नन्याऽन्यः क्रिया नैर्षेधिकी नहासावश्यकताऽव्य
ञ्ज व्यापारमुल्लंघ्य वर्तते आह । यद्येव जेदोपन्यासः किमर्थः
उच्यते गमनस्थिति क्रियाभेदात् आह । आवश्यकता निर्ग-
च्छक्रियुक्तं तत्र साधो किमवस्थानं कञ्च यत आह ।

एगागस्स पमंतस्स, नहोति इरियादयो गुणा होति।

गंतव्यमवस्तं, कारणंमि आवस्सिया होइ॥

एकमप्रमाश्लेषं यस्येत्यस्याच्चाप्रस्तस्य स च प्रशस्तात्वं
बनोऽपि भवति तत आह । प्रशान्तस्य क्रोधराहितस्य सतस्ति
ष्ठनः किं न भवति इर्यादयः ईरणमीर्या गमनमित्यर्थः । इह
इर्या कार्ये कर्म ईर्याशब्देन गृह्यते । कारणे कार्योपचारात्
ईर्या आदिर्येष्वांमात्मसंयमविराधनादीनां दोषाणां ते ईर्यादयः
न जवंति । तथा गुणाश्च स्यात्स्यायच्यानादयो जवंति । प्राप्त
तर्हि संयतस्य आगमनमेव श्रेय इत्यपवादमाह । नन्वाव-
स्थाने श्लक्ष्णगुणसंज्ञाभ्रान्तव्यमवश्यं नियागतः कारणे
गुणभ्रान्तादिसंबन्धिनितस्तत्रागच्छतो दोषास्ततः कारणे ग-
च्छन् आश्रयकी भवति आह कारणेन गच्छतः किं सर्व्वस्यै
बावश्यकी भवति उत नेति उच्यते नेति कस्य तर्हि तदुच्यते ।

आवस्सिया उ आवस्स, एहिं सव्वेहिं जुत्तजोगिस्स ।

मणवयणकायगतिं, दियस्म आवस्सिया होइ ॥

आवश्यक आवश्यकः प्रतिक्रमणादिभिः सर्वैर्युक्ता योगि-
नो भवति शेषकालमपि निरतिचारस्य क्रिया स्थास्यति भा-
षार्थः । तस्य च गुरुनियोगादिना प्रवृत्तिकावेऽपि (मण्ड) इत्या-
दिमनोवाक्यायैर्यैर्गुप्तस्य किमावश्यकं ज्ञवति । सूत्रं इदं
यथावत्स्य गाढाजंगमयाद्यद्वित उपपत्त्याः कार्यात् पथार्ग-

द्वियग्रहणं प्राधान्यख्यापनार्थं अस्ति चायं न्यायः सामान्यग्रहणे
सत्यापि प्राधान्यख्यापनार्थं जेदेनापन्यासो यथा ब्राह्मणा
आयाता वशिष्ठोऽप्यायात इति उक्ता आवश्यकी । आ. म.
वि. १ अ. ॥

आवह-आवह-पुं० आवहति आनिमुख्येन गच्छति आ-वह
 भवत्-सतस्कंधाप्रवायोः प्रथमे स्कंधे भूवायौ ज्वायुरावहश्च
 त्वक्त्वात् । अथम-सि० शि० (आवहः प्रवहश्चैव धिवहश्च स्त्री-
 प्रवहस्त्वत् । ज्ञानं च सम्यग्-महाबलः । तथा परिग्रहः
 रणः । पगवहः स-विद्या ज्ञानाक्रिय-प्रापके त्रि०
 श्रीमान्) हरि च० आवहति प्रा-प्य पजनं सत्का
 वाच० । (गो पृथग् तवसा आवहेज्जा) नापि तपसिपि शिष्टा-
 रमावहेन पूजनसत्कारमिमितं तपः कुर्यादित्यर्थः सूत्र. ७ अ०

आवहमाण-आवहमान- त्रि-आ-वह-शानच्-कमागते-वाच. ।

अवाब-आवाप-पुं-आ-वप्-आश्रारे वा घञ् वाच० ।

आवावकहा-आवापकथा-स्त्री० विकथाभेदे व्याख्या भक्तकहा
शब्दे स्था० ॥

आवास-आवश्य न० आवश्यक व्य० १ स० ॥

आवास-पुं० आवसन्ति येषु ते आवासाः भ. १ श.४ उ.

आ-वम्-आधारे-वम् आश्रये-स्था० वासस्थानं गृहादी
 वाच० जेसि ते आवासा-येषां देवानां ते निधय आवासा
 आश्रया इति स्था० ए ग. आवसन्त्यस्मिन्नित्यावासः मनु-
 प्यादिजन्वे मनुप्यादिशरीरे च (अणिङ्मावासासमुयेति जतुणा
 आवसन्त्यस्मिन्नित्यावासां मनुप्यादिनघस्तच्छरीरं वा तम-
 नित्यं उपसामीप्येन यति गच्छन्ति जंतवः प्राणिन इति
 आचा० । नरका वासाः नरकावासशब्दे । अथासुगन्धावास-
 विषयमजिज्ञाषं दर्शयति । सम० ।

केवल्याणं जते असुरकुमारवासा प० गोगमा० इमीमं-
णं रयाण्पजाण पुढवीण असी उत्तरजायणं सयसहम्म
बाहद्वान्ण उवरि एगं जायणमहम्मं आंगाहेत्ता अट्टह-
अरिजायणमहम्मं एत्थणं रयाण्पजाण पुढवीण चउ-
सतिं असुरकुमारवासा सयमहम्मा प० तेणं जवणावाहिं
वट्ठा अंतो चउरमा अट्ठो पोक्खर कप्पिआसंठाण मं-
ठिया उक्किमांतण बिज्झ गंजीर ग्वाय फल्लिहा अट्ठा-
हय चरिय दार गोउर कवारु तोरण पफिडुवार देस
जागा जंत मुमन्न जुसंदि सयग्घि परिवारिया अजुजा
अरुयाल कोट्टरइया अरुयालकय वप्प माला लाउद्धां-
इय महिया गोमीस सरस रत्तचंदण दहरविप्प पंचंगु-
लितत्ता काळागुरु पवर कुंदुरूक तुरूकुरुजंत ध्वमघमघेन
गधुद्धुयाजिरामा सुगंध वरगंधिया गंधवट्ठि जूया अच्चा
मण्हा लण्हा घटा मठा नीरया णिम्मत्ता वित्तिमिरा
विशुद्धा सप्पजा समरीया सउज्जोआ पामाईया दरिस
णिज्जा अजिरुवा पफिरुवा एयं जंजस्म कमातीतं तस्म
जंजं गाहाहिं जणियं तहचेव वप्पओ ॥

टी० वृत्तप्राकारावृत्तसंग्रहवत् अतः स्वमन्त्रतुरस्त्राणि तद्वक्ता-
 शाद्रेतस्य चतुरस्रत्वात् अथः पुष्करकर्णिकान्संस्थानसंस्थितानि
 पुष्करकर्णिकापञ्चमज्जजायः सत्त्वाग्रनसर्माश्रयिष्ठिदुकिनीज-
 वतीति तथा वत्कीर्णोत्तरविपुसगम्भीरसातपरिस्थानि वत्कीर्ण

लुप्यन्मुक्तीर्य पादोपरि कृतमन्तरमन्तरां ययोस्ते उत्कोणतिरे
ते विपुलगम्भीरे स्वातपरिक्षे येषां तानि तत्र स्वातमध उपरि
च समम्परिक्षा उपरि विशाला अधः संकुचिता तयोर्तरेषु
पादौ भस्तीति भावः । तथा अट्टाक्षकाः प्राकारस्योपर्याश्रयवि-
शेषाः अरिका नगरप्राकारयोर्तरमट्टहस्तो मार्गः पाठान्तरेण
(चतुरर्थेति) चतुरकाः सभाविशेषाः ग्रामप्रसिद्धाः (दारगोत्र-
रस्ति) गोपुरद्वाराणि प्रतेद्यो नगरस्येव कपाटानि प्रतीतानि
तोरणान्यापि तथैव प्रतिद्वाराणि अवांतरागणित तत एतेषां
छद्म एतानि देशज्ञकणेषु भागेषु येषां तानि तथा इह देशो
भागश्चानेकार्थस्तोन्यान्मनयोर्विशेषविशेषणभावो दृश्य-
त इति तथा यंत्राणि पाषाणकूपणयंत्राणि मुद्रावानि प्रतीता-
नि चतुष्टयः प्रहरणविशेषाः शतक्यः शतानामुपधातकारिण्यो
महाकायाः काष्ठसंस्तम्भयष्टयः तारिभः (परियारियस्ति) परि-
वारितानि परिकरितानीत्यर्थः । तथा आयोध्यानि योधयितुं सं-
ग्रामयितुं दुर्गतत्याज शक्यं परबलैर्यानि तान्ययोधानि आधि-
यमाना वा योधाः परबलसुभटा यानि प्रतीतान्ययोधानि
तथा (अरुयाक्षकोटरइयस्ति) अष्टचत्वारिंशद्विभिन्नाधि-
चित्रच्छंदोगोपुररत्नानि अन्ये भणति अरुयाक्षशब्दः किञ्च
प्रशंसावाचकः तथा (अरुयाक्षकयवगमाक्षस्ति) अष्टचत्वारि-
शद्विभिन्नाः प्रशंसार्हाः कृता धनमात्रा धनस्पर्तिपल्लवक्षजो
येषु तानि तथा (लाइयति) यद्वृक्षमेकगुणादिनोपल्लपनं (उल्लो-
इयति) कुरुषमाक्षानां संदिकादिभिः सन्मृष्टीकरणं तनस्ताज्या
मिषमाहितानि पूजितानि (लाउल्लोइय) महितानि तत्रा गोशीर्षं
चन्दनविशेषः सरसंचरमोपेतं यद्वृक्षचंदनं चंदनविशेषः ता-
ज्यां दर्दगज्यां धनाज्यां दत्ताः पंचांगुल्यस्तत्रादस्तका कुड्येषु
येषु अथवा गोशीर्षसरसस्य रक्तचंदनस्य सत्का दर्दरेण
चपेटानिघातेन दर्दरेषु वा सोपानयोधेषु दत्ताः पंचांगुल्यस्त
त्रा येषु तानि गोशीर्षसरसक्तचन्दनदर्दरदत्तपंचांगुलित-
त्वानि तत्रा काक्षगुरुः कृष्णागुरुर्गंधद्रव्यविशेषः प्रयरः प्रधानः
कुन्दुरक्षक्षीरु तुरुक्षः सितद्रव्यं गंधद्रव्यमेव एतानि च तानि
(रुज्जतिस्ति) दक्षमानानि चेति विग्रहः तेषां योध्रमो (मघ-
मघेतस्ति) अनुकरणशब्दोऽयं मघमघायमानो बहुलगंध-
इत्यर्थः । तेनोद्भूताणि उक्तानि तानि तथा तानि च तान्य-
निरामाणि रमणीयानीति समासः । तथा सुगन्धयः सुर-
जयो ये धरगंधाः प्रधानवात्मास्तेषां गन्ध आमोदो येष्वस्ति
तानि सुगन्धि धरगंधिकानि तथा गंधवर्ति गंधद्रव्याणां गंध-
युक्तिशब्दोपदेशेन निर्वर्तितगुटिकात्तदनुतानि तत्कल्पानी-
ति गन्धवर्तिनूतानि प्रवरगन्धगुणानीत्यर्थः । तथा अच्छानि
आकाशस्फटिकवत् । (साहसि) ऋक्षानि सूक्ष्मस्कध-
दक्षनिष्पन्नत्वात् ऋक्षदक्षनिष्पन्नपटयत् (साहसि)
मसृणानीत्यर्थः । घुटितपटयत् (घट्टस्ति) घृष्टानि खरशा-
णया पाषाणप्रतिमायत् (मट्टस्ति) मृष्टानीव मृष्टानि सुकु-
मारशाणया पाषाणप्रतिमेव शोधितानि वा प्रमाजैकिकयव
अतएव (नीरयस्ति) नीरजांसि रजोरहितत्वात् (निम्मलस्ति)
निर्मलानि कठिनमलामावात् (वितिमिगणि) निरंधकारत्वात्
(विशुद्धस्ति) विशुद्धानि निष्कलंकत्वान्मच्छब्दवत् सकलं-
कानीत्यर्थः तथा (सण्णस्ति) सप्रभाणि स प्रज्ञावाणि अ-
थवा स्वेनात्मना प्रज्ञातिशोभते प्रकाशते चेति स्वप्रज्ञाणि यतः
(समरीयस्ति) समरीचीनि सकिरणानि अतएव (सउ-
ज्जोर्यति) सहउज्जोर्यतेन सर्वतरप्रकाशनेन वर्तते इति सो-
द्योतानि (पासाइयस्ति) प्रासादीयानि मनः प्रशंसितकराणि

(दरिसणिउज्जस्ति) दर्शनीयानि तानि हि पश्यंश्चक्षुषा न
भ्रमं गच्छतीति भावः (अजिरूवात्ति) अजिरूपाणि कमनी-
यानि (परिरूवात्ति) प्रतिकूपाणि दृष्टारं प्रतिरमणीयानि
नैकस्य कस्यचिदेवेत्यर्थः । एवमित्यादि यथासुरकुमारावास
सूत्रं तत्परिमाणमभिहितमेवमेवमिति यथा यद्वृक्षवनादि-
परिमाणं यस्य नागकुमारादिनिकायस्य क्रमेण घटते तत्त-
स्य वाच्यमिति किंचिदं तत्परिमाणमतआह । “जंजंगाहार्द-
भणियं” यद्यत्रगाथाभिः चउसहिअसुराणमित्यादिकानिग-
भिहितं किंपरिमाणमेव तथावाच्य (तद्वेत्याह) । (तद्वचव-
मश्रोस्ति) यथा असुरकुमारजवनानां वर्णक उक्तस्तथा स-
र्वेषामसी वाच्य इति तथाहि ।

केवइयाणं जंते नागकुमारावासामा पमत्ता गोयमा इमी-
सेणं रयणपपजाए पुढवीए असीउत्तर जोयण सयसह-
स्स पमाणए उप्पि एणं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता ।
हेहावेगं जोयण सहस्सं वज्जेत्ता मज्जे अट्टहत्तरेजो-
यण सहस्से एत्थणं रयणपपजाए चुलसीइ नागकुमारा
वामसयसहस्सा पमत्ता तेणं जवणा इत्यादीनि समः ॥

तथाच जगवत्याम ॥

केवइयाणं जंते असुरकुमारा जवणावाम सयसहस्सा पं.
गोयमा ! चउसहिअसुर कुमार जवणावामसय सहस्सा
पं० तेणं जन्ते ! किंमया पं० गोयमा ! सव्वरयणामया
अच्छा माह्ता जाव पमिस्वा तत्थणं बह्वे जीवाय पोग्ग
लाय वक्कामंनिविउकामंतिचर्यात्त उववज्जंति सामयाणं न
जवणा दव्वइयाए वक्कपज्जवेहि जाव फासपज्जवेहि अ-
सामया एवं जावथणियकुमारावासा ज. श. १॥ उ. १ ॥
आवासपरिमाणं चासुरादीनामपि दशानां गाड्या सगृ-
ह्णाति ॥

चउसहिअसुराणं, चउरामीइं च होइ नागाणं ॥

बावत्तरि मुरन्नाणं, बाउकुमाराण वक्कओइ ॥ ३ ॥

दीवदिसाउद हीणं, विज्जकुमारिंदयणियमग्गीणं ॥

उहंउपि जुवत्तयाणं, बावत्तरिमो य सयसहस्सा ॥ १ ॥ मम०
(उहंउपि जुवत्तयाणंति) दीक्षणात्तरं भेदेनासुरादिनिकायोर्द्विजदो
भवतीति युगलान्युक्तानि तत्र पट्टेषु युगलेषु प्रत्येकं षट्स्तानि-
र्जवनस्रक्काणामिति एषां चासुरादीनिकाययुगलानां दक्षि-
णोत्तरदिशोऽयं विभागः (चउनीसा चउत्ता, अट्टत्तिमि च
सयसहस्सावं । पण्णाचत्ताक्षीसा, दाहिणओ होति जव-
णाइ ॥ १ ॥ चत्ताक्षीसस्ति ॥ चीपकुमारादीनांपण्णांप्रत्येकं
चत्ताक्षीसाचउत्ताक्षीसा, चोत्तमि चय
सयसहस्साइ । आयात्ता उस्तिसा, उत्तरओहोति जवणाइ ॥ १ ॥
(उत्तीसस्ति) चीपकुमारादीनां पण्णां प्रत्येकं षट्त्रिंशद्व-
नस्रक्काणीति ॥ ज० १ श० ५ उ. १

केवइयाणां जंते ! पुढविकाइयावासामा पं० गोयमा !

असंवेज्जा पुढविकाइयावासामा पं० एव जाव माणुसस्ति ।

॥ टी० ॥ केवइयाणं जंते पुढवीत्यादि गतार्थः । नवरं मनु-
ष्याणां गर्जयुक्तान्तिकानां असंख्यातानामाज्ञावात् संख्याता
एवाऽवासाः संसृज्जिमानां त्वसंख्येत्येन प्रतिशरीरमावासा-
ज्ञावाद्संख्याता इति भावनीयमिति ॥ ज० श० ५ उ० १

केवड्याणमन्ते ! वाणमंतगवामा पं० गायमा ! इमि-
णं ग्यणप्यजाए पुढवीण रयणामयस्स कंरुस्स जोयण-
महम्म बाहद्वस्स उवरि एगं जोयणमयं ओगाहेत्ता हे-
द्वाचेगं जोयणमयं वज्जेत्ता मज्जे अट्ठमु जोयणमएसु ए-
त्थणं वाणमंतगणं देवाणं तिग्गियममंवेज्जा जोमेज्जा
नगरावासमयसहस्सा पं० तेणं जोमेज्जा नगरा बाहिं
वट्ठा अंतो चउरंसा एवं जहा जवणवासीणं तहेव जेय-
व्वा । एवरं । एरुगमात्ताउत्ता सुरम्मा पामाड्या दरि-
साणिज्जा अनिस्सवा पमिस्सवा केवड्याणं जंते वाणमंतर
जोमेज्जणयगवामसयसहस्सा पं० गायमा ! असंवेज्जा
वाणमंतरा जोमेज्जा णयगवामासयसहस्सा पं० तेणं
जंते ! किमडिया पं० २ सेम तं चेव ॥ ज० १ ए श०
७ उ० १ ॥

॥ टी० ॥ ओमेज्जनगरन्ति । जमेरंतर्नवानि भोमयकानि तानि
च तानि नगराणि चेति विग्रहः ॥ स० टी० ॥

अरुणादगे समुदे गंतुणं पंच आगामा । टी० ॥

निरयावासा निरयावासशब्दे । भावेल्युद् सम्यगवासे वाच०
॥ निवासं, प्रहन् ४ छा० ॥ औप० ॥ अघस्थाने, सम० ॥
स० ७० ॥ स्था० ४ ग्रा० ॥ (आगारमावसेता वि) अ-
गारं गृहं तदायसन्तस्मिस्तिष्ठतो ग्रहस्था इत्यर्थः सूत्र० १
ध्रु० ९ अ० ॥ (तं जोड्ढत्थं च मया वसेज्जा) आवसेत मेवे-
त गुर्वन्तिक पय यावज्जीव वसेत् सूत्र० १ ध्रु० १२ अ० । (क-
म्मोवगाकुणिमे आवसेति-) आ समन्तात्सन्ति तिष्ठतीति ॥
सूत्र० नीरु, व्य० १ उ० ॥

आवासपञ्चय-आवासपवत- पुं० निवासपवते पवते. (गोपू-
जस्म ण आवासपञ्चयस्स) स० ॥

आवासय-आवडयक- न० लुप्तयवशवसां दीधः १ । ४३
इति प्रकृतसूत्रेण प्राकृतवृक्षवशात्तुमा याद्या उपर्यथोया य-
पां शकारवकारमकाराणां तेषामादेः स्वरस्य दीर्घो जवति
प्रा० ॥ अयश्चकर्त्तले सामायिकादिके, विशेषः ॥

आवासक न० आसमन्तात् ज्ञानादिगुणः शून्य जीवं वासयति
तैर्युक्तं करोतीत्यावासकम सामायिकादिके, विशेषः । आवासो
नीरुमावास एवावासकः नीरु, पुं० वासगगयंतु गोमति वास-
गगयंति प्राकृतत्वादायाकारस्य श्लोपः आवासो नीरुमावास
एवावासकः । व्य० १ उ० (सावासगापचिठे मन्नमाणं)
स्वकीयादावासकात्स्वनीकात्. सूत्र० १ ध्रु० १४ अ० ॥

आवासयाणुआंग-आवासकानुयोग- पुं० । आवश्यकव्या-
ख्यानं, “ आवासयाणुआंग ” आ समतावृक्षानादिगुणः शून्य
जीवं वासयति तैर्युक्तं करोतीत्यावासक सामायिकादिरूपमेव
तस्य वक्ष्यमाणशब्दाद्योऽनुयोगो व्याख्यानं विधिप्रतिपेक्षा-
स्थामर्थप्ररूपणमित्यर्थः विशेषः ॥

आवाह-आवाह-पुं० आहयंते स्वजनास्तावृक्षदानाय यत्र स
आवाहः । विवाहात् पूर्वं ताम्बूददानोत्सवे, जी ३ प्र. ।

अजिनवपरिणीतस्य वध्वरस्यानयने । प्रश्न० सं. ४ द्वा. ॥
वध्वा वरगृहानयने, च प्रश्न० ४ छा. ॥

आवाहण-आवाहन-न०-आ. वह-णिच्-ल्युट्-साप्रिधाय
देवानामावाहने-वाच० ॥

आवाहविवाहवरकहा-आवाहविवाहवरकथा-स्त्री० आवाह
विवाहप्रधानायां परिणेतृकथायां, (आवाहविवाहवरकहावि)
आवाहोऽभिनवपरिणीतस्य वध्वरस्याऽनयने विवाहश्च पाणि-
प्रहणं तत्प्रधाना या वरकथा परिणेतृकथाआवाहविवाहवरा
वा या कथा सा तथा सापि न कथयितव्येतिप्रक्रमः ।
प्रश्न. सं. ४ छा. ॥

आविड-आविची-स्त्री० । अविचदेशोऽङ्गवायाम-राज० ॥

आविधत्ता-आविध्य-अव्य० परिधायत्यर्थे (पाहंवा वा सु-
वामसुत्तं वा आविधेज्ज वा परिणयेज्ज वा) आचा० ६ अ.
३ उ. ॥

आवीक (वीक) म्म (न्)-आविष्कर्मन्-न०-प्रगटक्रिया-
याम-स्था० ए ग्रा. कल्प० ॥

आविट्ट-आविट्ट-त्रि० आ-विष-क्त-भूतादिप्रस्ते, आवेष्टययुक्ते,
निविष्टे, व्यति, च-वाच० ॥ अविष्टिते, स्था ५ ग्रा. ॥ अविष्टि, (म
च्छाविट्टाव कथणे) कतने मत्स्यबंधने प्रविष्टा निर्गतिकाः ।
सूत्र १ ध्रु. ३ अ. । युक्तं, च सम० ३ स. ॥

आविष्क-आविष्क-त्रि० आ-व्यध-क्त-तास्मिन्ऽविकं, विष्टिते,
क्लिप्ते, च (नश्यतीत्युपधाऽऽविष्कः) मनु-वाच. परिहिते, कल्प
आप० ॥ (आविष्कमणिसुवर्णं) आविष्कानि परिहितानि म
णिसुवर्णानि येन सः । तं. ॥ औप० ॥ आविष्कानि परिहितानि
मणिसुवर्णानि वृक्षण्या मणिसुवर्णानि सुवर्णमयादिनृपणानि
येन स तथा तस्मिन् । कल्प. ॥ (आविष्कवर्णारियमसृष्टामक
लाव) परिहितप्रहं वपुष्पमाहासमूहः । हा. २ अ. ।

आविष्कवीरवलय-आविष्कवीरवलय-त्रि० आविष्कानि वीर
वलयानि वीरत्वगर्वस्वचकानि वलयानि येन तथा तस्मिन्
सुभटोहि यदि कचिद्वन्योऽव्यस्ति वीरवलयवारी तदाऽऽसां मां
विजित्य मोक्षयन्त्येतानि वलयानि नि स्पर्कयन् यानि कटकानि
परिधत्ताति तानि वीरवलयानान्युच्यन्ते । औप० ॥ कल्प० ॥
हा० १ अ. ॥

आविष्काव-आविर्जाव-पुं० आविस्-भू-घञ् प्रकाशे, वाच० ।
(आविष्कावतिरोजावमेतपरिणाभिद्वयमेवायं) आविर्भाव-
अकारुणादिरूपेण तिरोभावश्च मुद्रिकादिभावेन आविर्भाव-
तिरोभावौ । तावय तन्मात्रम तेन परिणतुं प्रवर्त्तितुं शीघ्रं य-
स्य तदाविर्भावतिरोभावमात्रपरिणाम सुवर्णादिकं द्रव्यमेवद
नतु तदतिरिक्ता गुणाः । विशेषः ।

आविर्जय-आविर्जय-त्रि० आ-विस्-जृ-कर्त्तरि-क्त-प्रक-
टिते, अजित्यक्ते, । वाच० ॥

आविज्ञ-आविज्ञ-त्रि० आकुत्रे, (कतुमाविज्ञचेयमे) सम०
सूत्र० ॥ अस्वच्छे, आविज्ञमविमज्ञमस्वच्छमिति जी० ३. प्र.।
आविज्ञानि दृष्टिं स्मृणानि-विज्ञ स्तुती-क-कलुषे-अयं विज्ञ भे-
दनं विज्ञप्रवृत्तिकलात् वग्यवमध्य इति गयमु० वाच० ॥
“ विज्ञसोऽणविज्ञ-” अनाविज्ञोऽकलुषो गगच्छेपासंपृक्त-
नया मत्तरहितोऽज्ञाकुत्रो वा विषयाप्रवृत्तः-स्वच्छश्चेता इति
सूत्र० १ ध्रु. १५ अ. ।

आविज्ञप्ता-आविज्ञान्यन-पुं० । आकुज्ञान्यनि, (अभयं करे
भिक्षुवु अणाविज्ञप्ता) अनाविज्ञो विषयकपादैरनाकुज्ञ आत्मा
यस्यामावनायिज्ञात्मा ॥ सूत्र० १ ध्रु० १७ अ. ।

आविह-आविध-पुं० आविष्यतेऽनेन आ-व्यध-घञर्थे क० वा काष्ठादि.

बेधनसाधने सूच्याकाराग्रे अस्त्रे, वाचः ॥

आवी-आवी-स्त्री० अविरेव स्वायें-अण्-ङीप्-रजस्वलायां मा
र्याम, गर्भवत्यां, च । गर्भस्यदनमायीनां, प्रणाशः इत्यावपाण्
ता-सुभ्र० ॥ वाचः ॥

आवीइमरण-आवीचिमरण-न० आसमन्ताद्धीचय इव धीचय
आयुर्दक्षिकविच्युतिलक्षणा अवस्था यस्मिन्स्तदावीचि अथवा
वीचिर्विच्छेदस्तदभावादवीचिः दीर्घत्वं तु प्राकृतत्वात्तदेवं ज्ञातं
मरणमावीचिमरणम् । प्रतिक्षणमायुर्द्वयविचटनलक्षणं मरण-
भेदः, सम० १७ स. ।

“ आणुमयं निरंतरं, मावीइसंश्रियं तं जणंति ।

पंचविहं दध्वे रेवते, कास्ते जवे जावे य संसारे, ॥

अणुसमयं समयमाश्रित्य इदं च ध्यवहितसमयाधयणतो-
ऽपि भवतीति माजूह्वातिरित आह । निरंतरं न सान्तरासमं-
गत्वानावात् किं तदेवंविधमावीचिसंज्ञितं आसमंताद्धी-
चय इव धीचयः प्रतिसमयमनुच्यमानायुषोऽपरायुर्दक्षिको-
दयात्पूर्वयुर्दक्षिकविच्युतिलक्षणा अवस्था यस्मिन्मरणे तदा
वीचि तत् आवीचीति संज्ञा संजाता यस्मिन् तदावीचिसं-
ज्ञितं तारकादित्यादितश्च रूपमिदं । अथवा वीचिर्विच्छेदस्तद्
भावादवीचिः दीर्घत्वं तु प्राकृतत्वात् तदभयत्र प्रक्रमान्मरणं
तदेवं ज्ञातं प्रतिक्षणमायुर्द्वयविचटनलक्षणमावीचिमरणं
पंचविधं जणंति । तीर्थकरगणधरादयोऽस्मिन् संसारे जगति
पंचविधमेवाह, (इत्ये केत्र कास्ते भवे भावे च) इत्या-
र्त्ताचिमरणं क्षेत्रावीचिमरणं कास्तेवीचिमरणं जवावीचिमरणं
भावावीचिमरणं चेत्यर्थः ॥ तत्र इत्याधीचिमरणं नाम यश्चा-
रकतिर्यमरामराणामुत्पत्तिसमयाऽप्रवृत्तिनिजनिजायुः कर्मद-
क्षिकानामनुसमयमनुज्ञाधनाविचटनं तु तच्च तारकादिभेदाच्च-
तुर्विधमयं तारकादिगतित्वात्तुर्विध्यापेक्षया तद्विषयं क्षेत्रमपि
चतुर्विधं ततस्तत्प्राधान्यापेक्षया क्षेत्रावीचिमरणमपि चतु-
र्विधम् । कास्ते इति यथाऽयुष्ककास्ते गृह्यते तत्तथाकास्ते
देवादिष्वसंज्ञवात् स च देवायुष्ककास्तेदिभेदाच्चतुर्विधस्त-
त्प्राधान्यापेक्षया कास्तेवीचिमरणमपि चतुर्विधमेव । चतुर्वि-
धनवापेक्षया भवावीचिमरणमपि चतुर्थेव । तेषामेव च
तारकादीनां चतुर्विधमायुः क्रयलक्षणं ज्ञावप्राधान्यापेक्षया-
ज्ञावावीचिमरणमपि चतुर्थेवेति ॥ प्रथ० १५७ डा. ।

आसमन्ताद्धीचयः प्रतिसमयमनुच्यमानायुषोऽपरायुर्दक्षिको-
दयात्पूर्वयुर्दक्षिकविच्युतिलक्षणा अवस्था यस्मिन्स्तदा-
वीचिकम् । अथवा अविद्यमाना वीचिर्विच्छेदो यत्र तदवी-
चिकम् । अवीचिकमेवावीचिकम् तच्च तन्मरणं चेत्यावीचि-
कमरणम् । मरणभेदः, ॥ भ० १३ डा. ७ उ. ॥

आवीइसमाय-आवीचिसंज्ञित-न० । आ समन्ताद्धीचय
इव धीचयः प्रतिसमयमनुच्यमानायुषोऽपरायुर्दक्षिकोदया-
त्पूर्वयुर्दक्षिकविच्युतिलक्षणा अवस्था यस्मिन्मरणे तदा-
वीचि तत् आवीचीतिसंज्ञा संजाता यस्मिन् तदावीचिसंज्ञितं
तारकादित्यादितश्च आवीचिसंज्ञकं मरणभेदः, प्रथ० १५७ डा. ॥

आवीकम्म-आविर्कर्म-न० प्रगतकर्मणि, कल्प० ॥

आवृक्षण-विज्ञापन-न० वि हा. णिच्-पुक्-इयुट्-विशेषेण बो-
धने, वाच० ॥

(विज्ञापयौकायुक्ता । ४ । ३७) इति प्राकृतसूत्रेण विपूर्वस्य

जानातेत्यन्तस्य बोद्धव्यं आधुक् इत्येतावादेशौ वा-बोद्धव्यं आधु-
क्-विणवर्ध । प्रा. व्या. ॥

आवृष्टि-आवृष्टि-स्त्री० आ-वृष-क्तिन्. सम्यग् धर्षणे, वा-षं ।

आवेदिय-आवेष्टित-त्रि० सकृद्वेष्टिते, -स्था० १० ॥ णि० ।

सर्वतोवेष्टिते, च. ङ० १६ डा० ६ उ. । सव्यमे समंतात्
आवेदिय परिवेदिय-आवेदियंति सकृदावेष्टितम् परिवेदिय-
ति असकृद्वि-स्था० ॥ आवेदियंति अभिविधिना वेष्टितं
सर्वत इत्यर्थः परिवेदियंति पुनः पुनरित्यर्थः ॥ भ० ॥

आवेदियपरिवेदिय-आवेष्टितपरिवेष्टित-त्रि० गाढतरं संवेष्टि-
ते, ॥ प्रज्ञा० पद १५ ॥

आवेय-आवेग-पुं० आ-विज्-घञ्-त्वरायाम्, अष्ट० ॥

आवेत-त्रि० ङने प्रदेशे कुड्मेऽवष्टय्य ऊर्ध्वोक्ते, । व्य० उ० ॥

आवेयग आवेदक-त्रि० आ-विद्-णिच्-एङुह् विज्ञापक ।

आव्याम-आव्योम-अव्य. व्योम मर्यादीकृत्येत्यर्थः, - (आदीप-
माव्योमसमस्वभावम्) आव्यामं व्योममर्यादीकृत्येतिस्यात् ऋ० ।

आस-अश्व-पुं. अश्वे व्याप्नोति मार्गम्-अश्व-कन्-घोटके हा. १७
अ. ॥ अनु. ॥ अश्वस्तुरंग इति औप. ॥ आसो सत्तीवाहो-एका०
वाह्नीकादिदेशोत्पन्नं जान्यश्वेदश. ६ अ. ॥ जात्या आशुगम-
नशीला अश्वाः-इषा घोटकाः जी. ३ प्र. ।

अश्वानां वणकां ज्ञाताध्ययने यथा ।

बह्वे तस्य आमे पासंति । किं ते हरिरेणुसोणिसुत्तग-
आइषवेदो-ज्ञा० १७ अ० ॥

बहुंश्चाश्वान् घोटकान् पश्यति स्म किंनेति किंनुतान् अ-
त्रोच्यते । हरित्यादि ॥ अर्धश्वेदोत्ति । आकीर्णा जात्या अश्वाः
तेषां वेदोत्ति वर्णनार्था वाक्यपकृतिराकीर्णवैपकः । सचाय
हरिरेणुसोणिसुत्तगमकविलम्बज्जारपायकुक्कुर्वो रसमुग्ग-
यसामवणणा गोहुमगोरंगोरपासुगोरा पवासवणणा य
धूमवणणा य केड ॥ १ ॥ तलपत्तरिद्ववणणा सादीवणणा
य जासवणणाय । केई जंपिय तिलकीरुगय साहोयरि-
द्वगाय पुंरुपइयाय कणगपीनाय केई ॥ २ ॥ चकाग-
पद्ववणणा मारमवणणाय हंसवणणाय केई । केई
अञ्जवणणा पकतलमेहवणणाय बाहुवणणाय केई ॥ ३ ॥
संज्जाणुरागमरिसा सुयमुहगुंज्जरागमरिसच्छकेई । ए-
त्तापारुत्तगोरा सामलयागवत्तसामला पुणोकेई ॥ ४ ॥
वहव आणे अणित्ते मा सामा का सीसरत्तपीया । अचं-
तमिसुच्छा वियणं आइणण जाइकुत्तविणीयागमच्छरा
हयवरा जहोवण सकमवाहिणोवि य णं सिक्खाविणीय
विणया लंघणवगणध्रावणध्रावणतिवईजईणसिक्खियगई
किं ते माणसा विज्जिविहिताई अणेगाई आससयाई
पासंति ॥

तत्र हरिरेणवश्च नीलवर्णपांशवःश्रेणिस्तृकं च बालकानां चर्मा
विद्वरवरकरूपं कटिसूत्रं तच्च प्रायः कालकं जघति सह कपिलेन
पक्षिविशेषेण यो मार्जारो बिरुद्धः स च तथा पादकुक्कुटविशेषः
स च तथा घोरो कार्पासीफला तस्यसमुत्तकं संपुटमभिजावस्यं

काष्पासीफलमित्यर्थः तच्चेति चंद्रस्तत एवामिष इयामो व-
र्णो येषांते तथा । इह च सर्वत्र द्वितीयायै प्रथमाऽस्त-
निति तथा गोधूमो धान्यविशेषः तद्वद्गौरमंगं येषां ते
तथा । तथा गौर । या पाटला पुष्पजातिविशेषस्तद्वदे गौरास्ते
तथा ततः पदस्यस्य कर्मधारयः । गोधूमगौरांगगौरपाटला-
गौरास्तान् तथा प्रवालवर्णाश्च विद्रुमवर्णान् अजिनवपल्लव-
वर्णान् वा रक्तानित्यर्थः (धूमवर्णायासि) धूमवर्णाश्च धूमवर्णान्या
पांशुरानित्यर्थः (केहसि) कांश्चिन्न सर्वानित्यर्थः । इदं च हरी-
त्यत आरभ्य पांशुशब्दे कल्पितार्थे रूपकं जयति । तालपत्राणि
तालाभिधानवृत्तपत्राणि रिष्टा च मदिरा तच्छर्णो येषां ते ता
लपत्ररिष्टवर्णोस्तां स्तथा शास्त्रिवर्णान् शुक्लानित्यर्थः । (भा
सावर्णायासि) मस्मवर्णाश्च ज्ञासो वा पक्षिविशेषस्तच्छ-
र्णोश्च कांश्चिदित्यर्थः (जंपितितिलकीरगायसि) यापिताः
कालांतरं प्राप्ता ये तिलकीटा धान्यविशेषास्तद्वदे वर्णसाधर्म्या
त् तेषां तान् यापिततिलकीटकांश्च (साहोयरिष्टगायसि)
सावलोके सोयोतं यद्विष्टके रत्नविशेषस्तद्वदे वर्णसाधर्म्या
त् तेषां सावलोकरिष्टकास्तांश्च (पुंरुपस्यासि) पुंरूणि धवला
नि पदानि पादा येषां ते तथा त एव पुंरूपदिकास्तांश्च तथा
कलकपृष्ठान् कांश्चिदिति रूपकं ॥ २ ॥ (चक्राग पट्टवर्णासि)
चक्रवाकः पक्षिविशेषस्तत्पृष्ठस्येव वर्णो येषां ते तथा तान्
सारसवर्णाश्च । इंसवर्णान् कांश्चित् इति पद्यात् (केह अज-
वर्णते) कांश्चिदेवाज्रवर्णान् (पकृतमेहवर्णायासि) पकः
पकपत्रो यस्तत्तलावृत्तः स च मेघश्चेति विग्रहस्तस्येव
वर्णो येषां ते तथा तान् (पविरत्नमेहवर्णायासि) कचित्पाठः
तथा (बाहुवर्णासि) इति बहुवर्णान् कांश्चित्पिगलानित्यर्थः ।
बहुवर्णानिति कचित् इत्यनेन रूपकमिदं ॥ ३ ॥ तथा (संज्ञाणु-
रागसरिसि) संज्ञानुरागेण सहशा वर्णन इत्यर्थः (सुयमु-
हगुंजरागसरिसि कृक इति) शुक्रमुलस्य गुंजारस्य च प्रती
तस्य रागेण सहशा रागो येषां तथा तान् । अत्र इह कांश्चिदि-
त्यर्थः (पलापारुल्लगोरसि) पला पाटला पाटलाविशेषोऽथवापला
च पाटला चेत्येतापाटले । तद्वज्रैरा ये ते तथा तान् (सामलयाग-
वत्तसामला पुणो केहसि) इयामलता प्रियगुलता गवलं च
महिषशृंगं तद्वत् इयामलान् पुनः कांश्चिदिति रूपकं ॥ ४ ॥
(बहवे अरणे अणिट्टसि) एकवर्णेनाव्यपदिश्यामित्यर्थः ।
अतएवाह ॥ (सामाकासीसरित्पीयसि) इयामाकाश्च
कासीमं रागद्वयं तच्छते कासीसास्ते च रक्ताश्च पीताश्च ये
ते तथा तान् शश्वानित्यर्थः (अश्वतिसुखावियणि) नि-
दोषाश्चेत्यर्थः । णमित्यलंकार (आह्राण जाश्कुलविणीयगयम-
चरसि) आकीर्णानां यवादिगुणयुक्तानां संबन्धिनी जातिकुले
येषां ते तथा ते च ते विनीताश्च गतमत्सराश्च परस्परामह-
नवर्जिता निर्मत्सराश्चेति । ते तथा तान् (हयवरसि) इयाना-
मश्वानां मध्ये यवान् प्रधानानित्यर्थः (जहोषदेसकमवाहिणो
वियणति) यथापदेशक्रममिव उपविष्टपरिपाटयनतिक्-
मेणैव षोडं शीलं येषां ते तथा तानपि च णमित्यलंकारे (सि
आविणयसि) । शिक्येषाश्च दमकपुरुषशिक्षाकरणादिव धि
नीतोवाप्तो विनयो यैस्ते तथा तान् (लघणचमणघावणधोर-
णतिपर्शज्जिणसिक्खियगर्हसि) लघने गतादीनां बलान् कूर्दनं
धावनं वेगवद्भ्रमं धोरणं चतुरत्वं गतिविषयं त्रिपदीमल्लस्येव
रंगभूत्यां गतिविशेषः । एतद्रूपा जाविनी वेगवर्जनी शिक्षितेष
शिक्षितागतियैस्ते तथा तान् किं ते इति किमपरं (मणसा
चिञ्चिहिं तासि) मनसाऽपि चेतसाऽपि न केवलं वपुषा

(उच्चिहिं तासि) उत्पत्तिं (अणेगाइं आससयाइति) न
केवलमश्वानेकैकशोऽपि तु अश्वशतानि पश्यंति इति गम-
निकामात्रमेतदस्य वर्णकस्य । भावार्थस्तु बहुश्रुतबोध्यइति ॥
भावमानस्याश्वस्योद्भवसिंशब्दविचारो जगवत्याम् ।

आसस्सणं जंते ! क्व धावमाणस्स किं क्वक्खुत्ति
करेइ गोयमा ! आसस्स ण धावमाणस्स हिययस्स य जग
यस्स य अंतरा एत्थं कक्कुरूपं नाम वाए समुच्छिणं जेणं
आसस्स धावमाणस्स क्वक्खुत्ति करेइ ॥ ज० ? श०
३ तु० ॥

॥ टी० ॥ इदस्य यद्वत्तस्य दक्षिणकुक्षिगतोदरावयवविशेष
स्यान्तरान्तराग्रे । ज० टी० ॥

अश्विनीनक्षत्राधिष्ठातरि देवे, तदधिष्ठातृके अश्विनीनक्षत्रे, च
अश्वनामको देवविशेष इति ज० ॥ अश्वोऽश्वदेवतोपलक्षिता
ऽश्विनीति च० २० प्रा. ॥ आशुगमनादश्वः भवति, जी. ३
प्र. ॥ प्रज्ञा. २ पद ॥

आश-पु०-अशनमाशः । अश्वभोजने-घञ्-भोजने-आ. म.
प्र० १ अ. ॥ (सामासाय पायरासाय) प्रातरशनं प्रातराशः प्रत्यु-
स्येव भोजनमिति सूत्र. २ अ. १ अ. ॥

कर्मणि उपपदं कर्त्तरि अण्-उपपदस्य० तत्तद्वस्तुजकके ।
यथा हुताशः आश्रयाशः मांसाशः पलाशः इविष्याशः ॥
वाच० ॥

आसइ- (न) आश्रयिन्-आ-भि-इनि-आश्रयकारके, आश्रिने.
“मयूरपृष्ठाश्रयिणा गुहेन” रघुः । पर्यन्ताश्रयिजिः निजस्य सह
ही नाम्नः किरातैः कृतम् रत्ना. । वाच. ॥

आसइत्ता-आश्रित्य-अ० आ. भि-ल्यप्-अवलस्येत्यर्थे,
वाच० ॥

आसंकाणिज्ज-आशंकनीय-वि- । आ-शकि-अनीयर् शंकया
विषयीकार्ये-अनिष्टतया चिन्तनीये, च वाच. ॥

आसंग-आसंग-पु० । अभिष्यङ्गे, । णे० ॥ स्वरूपम् ॥

आसंगेऽप्यविधाना, दमंगसत्तयुचितमित्यफलमेतत् ॥

जवतीष्ठफलदमुच्चै, स्तदप्यसंगं यतः परमं ॥ १ ? ॥

आसंगेपीत्यादि ॥ आसंगेऽपि चित्तद्वये सति विधीयमाना
नुष्ठाने इदमेव सुंदरमित्येवंप्रकारे अवधानं शास्त्रोक्तविधिरजावा
त् शक्तिरनवरतप्रवृत्तिः न विद्यते स्वर्गो यस्यां सयमसंश्रिताभि-
ष्वंगो जावयती असंगा आसौ शक्तिश्च तस्या उचितं योग्य-
मिति कृत्वा फलमेतद्विष्टफलरहितमेतदनुष्ठानं भवति जायते ।
इष्टफलदमिष्टफलसंपादकमुच्चैरित्यर्थं तदपि शास्त्रोक्तमनुष्ठानं
मसंगममिष्वंगरहितं यतो यस्मात्परमप्रधानं आसंगयुक्तं
हानुष्ठानं तन्मात्रगुणस्थानकस्थितिकार्यं च न मोहोन्मूलनचा-
रेण केवलज्ञानोत्पत्तये प्रजयति तस्मात्तदर्थिना आसंगस्य
दोषरूपता विक्रियेति । णे० १४ वि. । द्वा० । गार्थ्ये, सूत्र. १ अ. ३
अ. रोगे आचा० अ. ५३. उ. ४ ॥

आसंग-पु० आसंगेदे, “ आसंगो आसवर्ण आलयणं आसंगे
हस्मि ” देशी. व. १ श्लो. ६६ ॥

आसंदय-असन्दक-न०-आसनविशेषे, (आसनमासनकादीति)
आचा. १ अ. ५ उ. ॥

आसंदिया-आसंदिका-स्त्री०-मञ्जिकायाम्- (आसंदियं च न-

यसुक्तं) आसंदिक्तां मेचिकाम सूत्र. १ अ. ४ अ. ॥

आमंती-आसन्दी-स्त्री-आसद्यतेऽस्याम-आ-सद्-अच्चादिनि
गौरा. डी० उपवेशनयोग्ये आसनयेत्र कृच्छ्रद्वयाम्, याच. ॥
मचकं, सूत्र० २ अ. १ अ. (आसन्दी पक्षियंके य) आसंती-
न्यासनविशेष इति । सूत्र० १ अ. १० अ. ॥

आमंवर-आशाम्बर-पुं० दिग्बरे जैनस्याधुमेदे-एतेन यदाहु
राशाम्बरः न स्त्रीणां निर्वणमिति तदपास्तम् इति । नं. ॥

आमंसप्यओग-आशमाप्रयोग-पुं० आशसनमाशंसाभिज्ञा-
वस्तव्याः प्रयोगो व्यापारणम् करणमाशंसाप्रयोगः । आशं
सैव वा प्रयोगो व्यापार आशंसाप्रयोगः । आशंसाया व्यापारे,
च आशंसारूपे व्यापारे, । प्रव० १ द्वा. ॥ आशंसप्यओगो
नाम निदानकारणम् इति ॥ नि. चू. १ अ. ॥

दसविंशे आमंसप्यओगे ५० तं जहा ? इहलोकांस-
प्यओगे २ परलोकांसप्यओगे ३ दुहलोकांसप्य
ओगे ४ जीवियांसप्यओगे ५ मरणांसप्यओगे ६
कामांसप्यओगे ७ जोगांसप्यओगे ८ द्वाजांसप्य
ओगे ९ पूयांसप्यओगे १० सक्कागंसप्यओगे । स्या.
१० उा. ॥

दसविंशेत्यादि । आशसनमाशंसा इच्छा तस्याः प्रयोगो व्या-
पारण करणमाशंसायैव प्रयोगो व्यापारः आशंसाप्रयोगः सूत्रे
च प्राकृतत्वात् (आमंसप्यओगेति) ज्ञानं तच्च इहास्मिन्
प्रज्ञापकमनुष्यापेक्षया मानुषः पर्यायं यो वतेते लोकः प्राणि-
वर्गः स इहलोकस्तद्व्यतिरिक्तस्तु परलोकस्तद्व्यतिरिक्तं प्रति
आशंसाप्रयोगो यथा जवेयमदमितस्तपश्चरणाश्चर्यादि-
रिति । इहलोकशंसाप्रयोगः १ एवमन्यत्रापि विप्रदः कार्यः । परलो-
काशंसाप्रयोगो यथा भवेयमदमितस्तपश्चरणादिन्द्रः स्वमानि-
को वा २ द्विधा लोकशंसाप्रयोगो यथा भवेयमिन्द्रस्ततश्च-
प्रवर्ती ३ अथवा इह लोके इह जन्मनि किञ्चिदाशास्ति एवं
परजन्मन्युभयत्र वति पतत्त्रय सामान्यमतोऽप्ये तद्देशया ।
एवास्ति च सामान्यविशेषयोर्विवक्षापेक्षा भेद इत्याशंसाप्रयो-
गाणां दशधात्वं न विरुध्यते । तथा जीवितप्रत्याशंसा चिरम्मे
जीवितं जवत्विति जीवितशंसाप्रयोगः ॥ ४ ॥ तथा मरण प्रत्या-
शंसा शीघ्रं मे मरणमस्त्विति मरणाशंसाप्रयोगः ॥ ५ ॥ तथा
कामौ शब्दरूपं तौ मनोहौ मे ज्ञ्यास्तामिति कामाशंसाप्रयो-
गः ॥ ६ ॥ तथा जोगाः गन्धर्मस्पर्शास्ते मनोहौ मे ज्ञ्यासुरिति
भोगाशंसाप्रयोगः ॥ ७ ॥ तथा कीर्तिः धृतादिज्ञानो ज्ञ्यादिति
ज्ञानाशंसाप्रयोगः ॥ ८ ॥ तथा पूजा पुष्पादिपूजनं मे स्यादिति
पूजाशंसाप्रयोगः ॥ ९ ॥ सत्कारः प्रवरकत्वादिनिः पूजनं तन्मे
स्यादिति सत्काराशंसाप्रयोगः ॥ १० ॥ स्या. टी. ॥ आव. ६ अ. ॥

आसवण-वासगेहे, देशी. १ व. ६६ श्लो. ।

आमकव-पाक्षिविशेषे, “ आसकृच्छ्रो सिरिवप ” श्रीरिति य
द्वीति धीवदः प्रशस्तः पक्षिविशेषः । देशी. १ व. ६७ श्लो. ।

आसकृवंध-अश्वस्कंध-पुं. इयमीवायाम्, स्या. २ उा. ।

आसंसा-आशंसा-स्त्री-आशसनमाशंसा-अभिज्ञापे, प्रव. ५
उा. ॥ आव. ६ अ. ॥ आशसनमाशंसा-इच्छायाम्, स्या.

आशसनमाशंसा-अप्राप्तप्रापणाभिज्ञापे, -आच्चा० । २ अ. उ. ७

अद्वया आमंसा एतं परिणाममेहाविणे वसयं एषां

कजेर्जिह देवं समारंजेऽजा-आचा. २ अ० २ उ. ॥

टी. ॥ अथवा आशसनमाशंसा अप्राप्तप्रापणाभिज्ञाप-
तवर्थे वृणस्समादानमादानं तर्थाह ममत्-परत्परार्गि वा प्रत्य
परलोके चापस्थास्यत इत्याशंसया क्रियासु प्रवर्तने राजानं
वा श्वाशार्थिमोहिनमना विन्नगति-आच्चा. ॥ विशेषाद्यर्थक
आशमादुपितं प्रत्याख्यानमधिकृत्य ॥

आसंसाजा पुत्रे, सविस्साभिति दृसियं तीर्ष ।

या पर्वविशर्पाणांमरुपा कथं ततः परिणाम इत्याह । पूर्णे
प्रत्याख्याने देवशंकादौ सुगंगनासंज्ञादिभोगानहं सविष्ये
इत्येवं ततर्परिणामरुपा च या आशंसा नया प्रत्याख्यानद्विपतं
पर्वति । विशेषः ॥ आ. म. द्वि. १ अ. ।

तथा च सूत्रहतांगे—

मे निक्खु अकिग्णि असूमण अकोहे अमाणे अमाण
अलोहे उवमंते पार्गिनिव्वुमे णा आमंसं पुरता कुज्जा
इमाणं मे दिट्ठण वा मृण्ण वा मुण्ण वा णाण्ण वा विक्खा-
ण्ण वा इमाणं वा मुर्चीयन्नव्वानियमव्वंजचेग्गामेण इमेण
वा जायामायवृत्तिणं भस्मणं उवण पेक्खा देवा मिया
कामजोगा वमवत्ति भिक्खे वा अदुक्ख ममुजे एत्थ
एत्थविणो मिया ॥ २ अ. १ अ. ॥

संज्ञिकम् इत्यादि ॥ समुद्रोत्तरगुणव्यवस्थितो भिक्खुनास्य
क्रिया सावया विद्यते इत्यर्थः संज्ञितः तस्मिन् कथा सांप्रदायिक-
कर्मावधारक इत्यर्थः । कुत एवं ज्ञतो यतः प्राणिनामन्युपकोऽहिंस
कोऽनुपमर्दक इत्यर्थः । तथा न विद्यते कोत्रायस्येत्येकं प-
चममतोऽस्मादयं लोकः कथायापशमाच्छेषांतः शीतो जलस्त-
द्वाराभाष परिनिवृत्त इव परिनिवृत्तः । एवं तावदेहिकदय-
कामजोगे न्या विरतः पारलौकिकेन्योऽपि विरत इति दर्शय
ति । नो आमंसं इत्यादि । नो नैवाशंसां पुरस्कृत्य ममानेन
विशिष्टपत्त्या जन्मान्तरे कामजोगावामिर्भविष्यतीति । एवं ज-
तामाशंसां न पुरस्कृत्यादित्येतदेव दर्शयितुमाह । इमेण मे
इत्यादि । अस्मिन्नेव जन्मन्यमुना विशिष्टपत्त्यरणफलेन हृष्टेना
मर्षोपध्यादिना पारलौकिकेन च श्रुतनाऽधिकधम्मिल्लमहद-
त्तादीनां तथा (मुण्णवत्ति) मननं ज्ञानं जातिस्मरणादिना
ज्ञानेन तथा चायादः सत्काशाऽज्ञानेनाऽवगतेन ममर्षोपध्यादिना
जोषिष्यतीत्येवं नाशंसां विद्ध्यता । तथाऽमुना सुचरित्रतपो
नियमब्रह्मचर्यवासने तयामुना वा यात्रामात्रावृत्तिना भ्रमेण-
नुष्ठितेनानेस्माज्जवाच्युत्पत्यप्रत्यजन्मान्तरे स्यामहं देवस्तपश्चर्य
च मे वरायतिन कामजोगा मने गुरोवकर्मोऽवियुतोवा सिद्धो-
ऽदुक्खः सुजातकर्मप्रकृत्येपेक्ष्येत्यभूतोऽहं स्यामागामिकात्र
इत्येवमाशंसां न विद्ध्यतीति । यदि वा विशिष्टपत्त्यरणा-
दिनाऽऽगामिनि काश्चिदमर्षाणिमात्राघेमेत्यादिकाप्रकाश सिद्धि-
र्भविष्यतीत्यनया च सिद्ध्या सिद्धोऽहमदुःखोऽगुजो वामभ्यस्य
इत्येवं रूपमाशंसां न कुर्यात् । तदकरणे च कारणमाह । एत्थ
विद्व्यादि । अत्रापि विशिष्टपत्त्यरणे सत्यपि कुतश्चिद्विभि-
त्ताऽपि अभिधानसङ्गावे सति कदाचित्सिद्धिः स्यात्कदा चिच्च
नैवांशपकर्मकृत्यवृत्तौ सिद्धिः स्यात् । तथा श्लोक (जजसिया
उहेभो, भविस्सते चैव तत्तिया मोक्खे) इत्यादि । यदि
वाऽत्राप्यणिमाद्यगुणकारणे तपश्चरणादौ सिद्धिः स्यात्कदा-
चिच्च न स्यात् तद्विपर्ययोपि वा स्यादित्येवं व्यवस्थिते प्रज्ञाप
वकारणां कथमाशंसा कर्तुं युज्यते इति । सिद्धिश्चाप्रकारेण

अणिमा १ गरिमा २ हाधिमा ३ महिमा ४ प्राप्तिः ५ प्राकार्य-
६ ईशित्वं ७ वशित्वं ८ यत्र कामावसायिषामिति । तदेवम-
दिकार्थमामुष्मिकार्थं च कीर्तिवर्णश्लोकाद्यर्थं च तपो न विधे-
यमिति स्थितं ॥ ५ ॥ सूत्र० टी० २ ध्रु० १ अ० ॥

आसंसाविष्णुमुक्त-आशंसाविप्रमुक्तः- त्रि० इहलोकाद्यपेक्षया
विप्रमुक्तः प० सू० ॥ ४ ॥ आशंसया विनिर्मुक्तोऽप्युपानं सर्व-
माचरेत् । मोक्ष भवेत् च सर्वत्र, निःस्पृहो मुनिस्त्वत्तमः प्रव० ५
छा ० ॥

आसंसि (न)-आशंसिन- त्रि० आ-शन्-स-णिनि-आशंसौ
आशंसकसंसि, स्त्रीयां डीप्-वाच. ॥ (विद्वज्जुत्तो अणसंसि)
अनाशंसौ श्रोतव्यो न धर्माद्याकाङ्क्षनि-आचा. १ उ० ॥

आसंसित्ता-आशंसितु- त्रि० आ-शंस-तृच-जाविशुभेका-
चनि, स्त्रियां डीप्-वा० ॥

आसंसिय-आशंसित- त्रि० आ-शन्-क-कथिते, इष्ठाविष-
यीज्ञे, ज्ञाने क आशंसायाम् न० वाच० ॥

आसकाय-अशर्कण-पु० अश्वमुखदीपापरतोऽन्तरङ्गीपभेदे,
(अन्तरदीप) शब्दे विवृतिः । स्टा. ४ ग्रा० । प्रव. २६३ छा. ॥

आसण-आसन-न० आरयते उपविश्यतेऽस्मिन्नित्यासन्, म
आनापनास्मान्, उक्त. २ अ. । घसत्यादौ, सूत्र. १ ध्रु. २ अ. ।
स्थाने, उक्त. १ अ. १ उ. । वृ. ५ छ. । आस्यते स्थीयतेऽस्मिन्निति
शब्दायां आचा. २ अ. ५ उ. । पीठकदादौ, आच. ४ अ. ।
स्या. ए ग्रा. । नि. चू. १ उ. । सम. स. २० । आच. ५ अ. ।
अधारवृत्तये धर्मस्तिक्तायादीनां श्लोकाकाशदिकं, आ. २
अ. उपवेशन योगनिश्चयादिकं, वृ. ३ अ. । विष्टे, प्रश्न. १
छा० । हंसासनादिकं, जी. ३ प्र. । द. ग. १ श. ११ उ. ।
उपवेशनं, स्था. ए ग्रा. ॥

निर्ग्रन्थ्या यादृशानि आसनानि कल्पन्ते तान्याह ।

नो कल्पे निर्गन्धीषु ग्राणाद्याषु हं तप नो कल्पे नि-
गन्धिषु पर्निमङ्गुषुषु हं तप पदं नेमज्जियाषु उक्कु-
गासणियाषु दंसासणियाषु द्वागंरमास्याषु पनुमन्थि-
याषु उक्षाणियाषु अन्तरकुजियाषु पगपासियाषु ॥

नो कल्पते निर्ग्रन्थ्याः स्थानाय तथा भवितुं पदं प्रतिमा-
स्थायिन्या नैवेधिकाया उक्कुटिकासनिकाया वीरासनिकाया
द्वागंरमास्याया द्वागंरशायिन्या अवाङ्मुखाया उक्षाणिकाया
अन्ते कुड्जिकाया एकपाश्वशायिन्या इति सूत्राङ्गसंस्कारः ॥

अत्र जाप्यकारो विषमपदानि व्याख्यानयति ॥

उद्घाटनं द्वाणे, यतनु पेमिमाउ हंति जामाई ॥

पंचवणिमिज्जाउ, तामि विजामाउ कायन्वा ॥ १ ॥

व्या० । स्थानायतं नामार्धस्थानरूपमायतं स्थानं तद्यस्याम-
स्ति सा स्थानायतिका । केचित्तु (ग्राणादंग) मितिपठन्ति तत्रा-
यमर्थः । सर्वेषां नियदनादीनां स्थानानामादिभूतमूर्ध्वस्था-
नमतः स्थानानामादौ गच्छतीति स्थानादिगंतपुच्यते तद्योगा-
दार्थिकापि स्थानदिगेति व्यपदिश्यते । प्रतिमा मासिक्यादि-
का तासु तिष्ठतीति प्रतिमास्थायिनी (नेमज्जियायति) निषद्याः
पञ्चैव जयन्ति तासां विभागा कर्तव्या सन्त्येव निषद्यानामप्ये-
शनविशेषास्ताः पञ्चविधास्तद्यथा ॥

समपादयुता गोनियधिका हस्तिशुभिका पर्यङ्का अर्धपर्यंका-
चेति तत्र यस्यां समौ पादौयुता च स्पृशतः सा समपादयुता

यस्यान्तु गौरिवोपवेशनं सा गोनियधिका यत्र तु तादयामुप-
विश्यकं पादमुत्पाटयति सा हस्तिशुभिका पर्यङ्का प्रतीता
अर्धपर्यंका यस्यामेकं जानुमुत्पाटयति पञ्च विधया निषद्या च-
रतीति नैवेधिका उक्कुटिकासमन्तु सुगमवाङ्माप्यकृता न व्या-
ख्यातम् ॥

वीरासनन्तु सीहामणेव जहमुक्कजणु कणिविद्धो ॥

दंरे द्वागंरुवमा, आपतस्वज्जायदुपहं पि ॥ १ ॥

वीरासनं नाम यथा सिंहासने उपविष्टोऽन्यस्तपादभस्ते तथा
तस्यापनयने कृतेऽपि सिंहासनेऽवनिविष्टे मुक्तजानुःकृद्व निरा-
हंसेऽपि यदतिदुष्करं चैतदप्यथ वीरस्य साहसिकस्यासनं
वीरासनमित्युच्यते तदस्यास्तीति वीरासनिका । दंसासनि-
का द्वागंरशायिका पदद्वये यथाक्रमं दंरस्य द्वागंरस्य चायतकु-
ञ्जताज्यामुपमा कर्तव्या तद्यथा । दंरस्येवायतं पादप्रसारणेन
दीर्घं यदासनं तदंसासनं तदस्यास्तीति दंसासनिका ।
द्वागंरं किञ्च दुस्संस्थितं काष्ठं तदुत्तुकरजतया मस्तकपाणि-
कानां तु विहगनेन पृष्ठस्य चाहंसेत्यर्थः । या तु यथाविध्य-
भिग्रहविशेषेण होते सा द्वागंरशायिनी । अवाङ्मुखादीनि तु प-
दानि सुगमत्वाच्च व्याख्यातानीति दृष्टव्यम् । एते सर्वेऽप्यभिग्रह-
विशेषाः संयतीनां प्रतिविक्ताः एतावन्निपद्यमानानां दोषानाह ॥

जोणी मुचज्जाणिद्वण, गुरुगा पत्ताणहंइ सङ्करण ।

गुरुगासवेन्नगर्मी, कारणे महं वग्गणं च ॥

व्या० । उर्ध्वस्थानादौ स्थानविशेषस्थिताया आर्यिकाया-
योनेः क्रोत्रो जवेन तरुणा वा यथास्थितां हृष्टा प्रेरयेयुः प्रति-
संवरन् अतप्यैतानि निग्राहान् प्रतिपद्यमानायास्तस्याश्चतु-
र्गुणं जक्तजोगिनीनां च येन कारणेन स्मृतिकरणं इतरासां
कौतुकं च जायते तथा पश्यमाणसूत्रे प्रतिपद्यमाणं
संयन्तकं तुल्यकं यदि निर्ग्रन्थी गृह्णाति तदा चतुर्गुणं स्मृत-
करणादयश्च न पञ्च दोषाः कारणेन तस्यापि गृहणं धारण-
चाजुज्ञातम् । एतच्चाप्रस्तुतमपि प्राच्यार्थं स्मृतिकरणादिदो-
षस्याप्यत्र माप्य आप्यकृताऽभिहितमिति संज्ञायामः ।
अन्यथा वा मुद्रिया परिभाष्यम् ॥

वीरागागोदोही, मुचं सवे दिनाणकल्पन्ति ।

ने पुगा पुरुच वेदं, मुत्ताओअजिगाहं पप ॥

अन्तरोक्तासनानां मध्यात् वीरासनं गोदेहिकासनं च मुक्त-
त्वा शेषाऽर्धस्थानादीनि सर्वाण्यपि तासां कल्पन्ते आह
सूत्रे तान्यपि प्रतिपिडानि तत्कथमनुज्ञायन्ते इत्याह । तानि
पुनः शेषाणि स्थानानि चेष्टां प्रतीन्य कल्पन्ते न पुनर्भिग्रहवि-
शेषं सूत्राणि पुनर्गजिग्रहं प्राप्य प्रतीन्य प्रवृत्तानि तत्र इदमुक्तं
जयति । अजिग्रहविशेषास्तुर्ध्वस्थानानि संयतीनां न कल्पन्ते ।
सामान्यतः पुनरावश्यकारिबेलायां यानि क्रियन्ते तानि कल्प-
न्ते एवापेक्षमाह । ननु चाभिग्रहादिरूपं तपः कर्म निर्धारणा-
र्थमुक्तं ततः किमेवं संयतीनां तत्प्रतिविध्यते उच्यते ।

नओ मोउ अगुआ ओ, जेण सेसं न लुपप ॥

अकामियं पि पेद्धेज्जा, वारिउत्तेण जिग्गहो ॥

व्या० । तपरतद्व जगवज्जिरनुज्ञातं येन शेषं ब्रह्मचर्यादिकं गुण-
कदेयकं न लुप्यते कथं पुनः शेषं लुप्यत इत्याह अकामियमि-
त्यादि । दंसायतादिस्थानस्थितामार्थिकां हृष्टा कश्चिदुद्दी-
र्णकस्मां नाम कामी काममनिर्गन्तीमपि प्रेरयेत् प्रतिसंवेत

तेन कारणेन वारित एतादृशस्तामामभिग्रहः । किन्तु ॥

ज य उमादोषाण, जय संसर्पणा जुवि ।

विनृस्म अट्टियातावि, सहन्ति जह संनया ॥

व्या० । इह द्विधा कार्यान्वगंशेषायांमजिभयेस्तत्राभिग्रह-
कार्यान्वगंस्तामां प्रतिषिद्ध इति कृत्वाऽऽजिधीयते ये च दंश-
मशकादयः प्राणिनो ये च जुवि संसर्पकाः संस्पर्णशीला
उन्मिरकीटकादयस्ते कृतानुपपन्नान् यथासयताः सहन्ते
तथा ता अप्यार्थिकाश्लेषाकार्यान्वगंस्थिता आवश्यकादि
वैषायां सम्यक् सहन्ते तत एव ता अपि कर्मनिर्जगं कुर्वन्ति
आह यद्युदीर्णकर्मणा तरुणादिना प्रेर्यमाणापि सा संयती-
नामुत्पादयति ततः किमिति येनाजिग्रहविशेषेण बहुतरा कर्म
निर्जरा प्रवति सर्वा यत उच्यते ॥

वसिज्जा वंजचरंसि, जुजंमाणी तृकीदिनु ।

तदाचितं तत्तदंति, येग आवयसजीरुणा ॥

व्या० । यद्यपि कान्चिदार्थिका धृतिवत्तुक्ता युज्यमाना प्रति
संयमानापि भावतो ब्रह्मचर्यं वसेत् तथापि स्थविरा गौतमा
दयः सूरयः प्रयचनापयशः प्रमादजीवस्तां न पूजयन्ति न प्र-
शंसन्तीत्यर्थः किञ्च ॥

निव्वानिगहमंजुत्ता, पाणमोणामणे रता ।

जहा मुज्जन्ति जयउ, एगाणेगं विहारिणां ॥

नज्जं च वंजचज्जं च, रक्खवंतीउतवोरता ।

गच्छे च विमुज्जन्ति, तहा अणमणादिहि ॥

व्या० । तीव्रैर्द्रव्यादिविपर्ययभिग्रहैः संयुक्तः स्थानमौनामन
विशेषेण रता एकानेकविहारिणः कान्चिदेकाकिविहारिणां
जिनकादिपकादय इत्यर्थः कचिच्चानेकविहारिस्थविरकादिपका
इत्यर्थः पर्वविधा यतयोयथा श्रुयन्ति तथा निर्ग्रन्थोऽपि वृज्जां
ब्रह्मचर्यं च सूत्रोक्तविधिना रक्षन्त्यस्तपोरता स्वाध्यायादिसपः
कर्मपरायणा गच्छे एव वनन्योऽनजनादिभिर्यथार्थचिन्तितस्तपो-
भिः श्रुयन्ति न तीव्रभिग्रहैः । अपिच ॥

जोविदिच्छंथणाहुज्जा, इत्थिविधेनुकंवडी ।

वसने सोवि गरुत्ती, किमुत्तीवेदमिणणा ॥

व्या० । योपि दग्धेन्धनो जस्मीकृतवेदमोहनीयकर्मा स्त्रीविन्दो
बहिः स्त्रीवृत्तान्नज्जितः केवली भवति सोऽपिगच्छवासे वसति
किंपुनर्या सयती स्त्रीविदेन सन्धनासासुतरां गच्छे वसेदिति-
ज्जावः । यद्यप्युक्तं यदि न स्वादयति ततः कोनाम तस्याअजिग्रह
ग्रहणदोषः तदप्ययुक्तं प्रतिसंयमानाया आस्वादनस्य याद-
च्छिकत्वात्कथमिति चेदुच्यते ॥

अस्सार्थं प्रट्ठियं ज्जाइ, फुफुगा सहसायइ ।

कोयितो ववृती बाहा, इत्थी वेदेवि सोगमो ॥

व्या० । अस्सार्थं उत्तमकं घटितं चाश्रितं सत् यथा ध्यायति
प्रज्वलति यथा फुफुकाघटितं साहसायति भृशं दीप्यते यथा
व्याधिरपव्यांसधनादिना कोपितो वर्धते । स्त्रीवेदस्याऽपि
समवगमो मन्तव्यः सोपि घटितः प्रज्वलतीत्यर्थः । अतोयाह
किञ्चकर्मस्यादनमिति आह । संयतीनां प्रतिषिद्धा अमी
अजिग्रहाः परं संयतानां का वार्ता अत्रोच्यते ।

कारणमकारोणधिय, गीयन्थेमिय तहा अमीयंमि ।

एए मव्वं विपण, मंजयपक्खं विज्जाविज्जा ॥

व्या० । यान्येनानि व्युत्पद्यकार्यकत्वाद्वा । निपदान्युक्तानि नानि
कारणे सिद्धादिजिरभिजुतस्य द्वेचनाकपननिमित्तं वा नीता
र्थस्याऽगीतार्थस्य वा कल्पन्ते अकारणे पुनर्गीतार्थस्य
न कल्पन्ते गीतार्थस्य निष्कारणे निर्जगानिमित्त कल्पन्ते
अचेन्नत्वादिकमपि गीतार्थस्य जिनकल्पं प्रतिपद्यमानस्य
कल्पने एवं संयतपक्षे एतान्यचेन्नत्वादिनि सर्वाण्यपि पदानि-
विभाषयेत् । सावश्यकं आसने निर्ग्रन्थानां ॥

नो कल्पइ निगन्थीणं सावस्मयंमि आसणंसि आमइत्त
एवा तु अट्टित्तेवा कल्पइ निगन्थीणं सावस्मयंमि
आमणंसि आमइत्तएवा तु यट्टित्तेवा ।

सावधायं नाम यस्य पृष्ठतोऽप्युत्तरो जयति । ॥ यद्यपि आसने
निर्ग्रन्थानां नो कल्पने निर्ग्रन्थानां सावधायं आसने आसितुं वा
कल्पने निर्ग्रन्थ एतादृशे आसने यद्युपायगति शोभते वा तदा
तपव गर्वादयो दोषाश्चतुर्गुणं च प्रायश्चित्तं द्वितीयपदं अद्व-
यत्प्रागारिकस्यविशेषेणानो वा उपदिष्टेन । निर्ग्रन्थानामपि न
कल्पने यद्युपविशन्ति तदा चतुर्गुणं सूत्रं तु कार्गणिकं तदेव
कारणमाह ॥

सावस्मय इत्यादि पश्चात् योवृत्त आचार्यः स पूर्वकृते गृह-
स्थेस्सार्थं निष्पादिते सावधायंऽस्यासने उपविष्टोऽप्यारगिक
एकान्तेवा यद्विनेयानां वाचनां दद्यात् सूत्रम् ॥

नो कल्पइ निगन्थीणं सविमाणंसि पीठंसि वा फल्लगंसि
वा आमइत्तएवा तुयहि एवा कल्पइ निगन्थीणं सविमा-
णंसि पीठंसिवा फल्लगंसि वा आमइत्तएवा तुयहित्तेवा ॥

सविषाण नाम यथा कपाटस्योभयत शृंगे भवतः । एवं यत्र
भिमिकादी पाठे फल्लके वा विषाण शृङ्गे भवति तत्र निर्ग्र-
न्थानामासितुंवा न कल्पने निर्ग्रन्थानान्तु कल्पने । निर्ग्रन्थास्तु
सविषाणे पीठे फल्लके वा यद्युपविशन्ति शोभते च तदा चतु-
र्गुणके आज्ञादयश्च दोषाः । तथा ॥

सविमाणे उट्ठाहो, पावमादीयते पारिककुट्टम् ।

वितियपए वामामु, कल्पइ डिाणे विमाणम्मि ॥

सविषाण आसने उपविशान्यामार्थिकायामुट्ठाहो भवति ।
पादकर्मादयश्च दोषास्तेभवन्ति । ततः प्रतिकुष्टं तत्रोपवेशन
मितिगम्यते द्वितीयपदं वर्गसु पीठफल्लकद्वयभतायां सविषाण
मपि गृह्यते तस्य च विषाणं चिह्ना परिगृह्यते एवं चिह्ने
विषाणं स्थविराया अन्यस्या वा कल्पने ॥

जेनु हज्जइ त्तिचुं तं, येगीणं ददंति सविमाणं ।

इति यसे दंरुपानं, उणवणमट्टिया एवा ।

यत्र पुनःस्थानं न कल्पते ततः सविषाणमपि तदासने स्थ-
विरमाध्वीनां साधवः प्रयच्छन्ति । तद्वियं च दंरुपादप्रोत्तमं
घनं ज्ञायन्ति । तेनच चेष्टयित्वा स्पृशतं कुर्वन्तीत्यर्थः । मृ-
त्तिकाया परिवेष्टयन्ति निर्ग्रन्थानां सविषाणमपि कल्पने । कुत
इत्याह ।

समणानउ ते दांसा, न हुंति तंण तट्टपणुसा य ।

पीठं आसणंहेजं, फल्लगं पुण होइ सेज्जटा ।

अमणानां पुनस्ते पादकर्मादयो दोषा न प्रवन्ति ततो ऽपि
पीठफल्लके सविषाणेप्यनुज्ञाते । तत्र पीठमासनहेतोः फल्लकं
पुनः शय्यार्थं शयननिमित्तं वर्षासु गृह्यते । अथ किमर्थं वर्षासु
तत्रोपवेशनं ज्ञयते वा क्रियते इत्याह ॥

कुत्थण आयदयद्वा, उज्जायग अरिसवायरक्खद्वा ।

पाणा सीतन्न दीहा, रक्खद्वा होइ फल्लगंतु ।

आर्द्धायां जुमौ स्थाप्यमानाया निषद्यायाः कथनं प्रवृत्तिं शीत-
सायां च जूमावुपविशतां धान्यं न जीर्यति नतो भ्रान्तत्वेनात्म
विराधनोदयार्थं च जीववयानिमित्तं वर्षाभूमौ नोपवेष्टव्यं ।
(उज्जायगंति) भूमेरार्द्धभावेन मखिनी जूनस्यापधे जुगुप्सनीय
ता स्यात्प्रदर्शसि वाकुज्येयुः वातावाऽधिकतरं प्रकुप्यन्त तत-
एतेषां रक्षार्थं पीठकं गृहीतव्यं । तथा शीतसायां जूमौवहवः
पनकप्रवृत्तयः प्राणिनः संमूर्च्छेयुः ततो जूमौ च योनीनां तेषां
विराधनाभवति दीर्घजाताया वा जूमेर्निर्गत्य दशेयुरुपलक्षण-
मिदं । नतोपधिको न जीर्णतादयोऽपिदोषा प्रवृत्तिः । एतेषां
रक्षार्थं वर्षासु फल्लकं गृह्यते । वृ. ५ वृ. ॥

गुरोः पुरतः आसनं विधिं (विणय) शब्दं वक्तव्यमि ।

सुखस्थिरासनोपेतं-स्थिरसुखमासनमिति पतञ्जलिः छा. २.२.३.३.

आसणअभिगह-आमनाजिग्रह-पु० यः यजोपवेष्टुमिच्छ-
न्ति तत्र तत्रासननयने, पंचा० २ वृ. ॥

तिष्ठत एव गुरोरादरेणासनाभयनपूर्वकं अत्रोपविशत इति
प्रणने दर्शनविनयभेदे, प्रव० । सम १.१ स्. । नि. चू. २
वृ. । ध. ३ अधि. ॥

आसणगय-आमनगत-त्रि० स्वस्थाने स्थिते, वृत्त० । आसना-
सीने (आसणग कोण पुच्छे जणेवसेज्जाग आंकयाइवि) वृत्तः ।

आमणचाग-आसनत्याग-पु० आसनत्यागं, पीठकाद्युपनयने
छा० २.१ छा. ॥

आमणत्थ-आसनस्थ-त्रि० उत्कुटकागोदोहिकाधीरासना
यवस्थे, आचा. १ भु. ५ अ. । (आसणत्थो पठिठमारवा-
हेति) नि. चू. १ वृ. ।

आसणदाण-आसनदान-न० पीठकाद्युपनयने, ध. १ अधि. ।

आसणपयाण-आसनप्रदान-न० आसनदानमात्रे दर्शनविनय
रूपे विनयभेदे, ग. । नि. चू. ॥

आसणाणुप्पयाण-आसनानुप्रदान-न० गौरवमाध्यासन-
स्य स्थानान्तरसंचारणे, म. १.४ शा. ३ वृ. । पंचा. १.७ वृ
स्था. ७ ग. ॥

आसण-आसण-त्रि० निकटवर्तिनि, वृत्त० १ अ. । स्था. आ
म. पंचा. ३ वृ. । ध. ३ अधि. । आव. । प्रत्यासत्तिमति, बो. "उज्जे
णीय नयरेण आसणोणमाणं गामा" आ. म. ॥

आसणअरूपइज-आसणअवधप्रतिज-त्रि० परतीर्थिकादी-
नामुत्तरदानसमर्थे, ग. १ अधि. । सुरी. प्रव. ॥

आसणसिद्धिय-आसणसिद्धिक-त्रि० समासकामभूतनिवृत्ति
कं, पं० ॥

आसतर-अशतर-पु० वेसरे, व० नि. चू० ॥

आसत्त-आसक्त-त्रि० प्रमिलने हा. जूमौ संवासे न० ॥

आसत्ति-आसात्ति-स्त्री० योगिपरिभाषितेऽर्थे हा. जेदे स्था.
बाधिर्यकुठतांशत्वजभृताजिग्रतामूकताकौण्यपंगुत्वहृन्प्योदा -
वर्तमन्ताकौण्यकादशोऽपि वधनुष्टिनवकविपर्ययसिरूपवृद्धकविप
र्ययलक्षणसप्तदशबुद्धिभेदावष्टाविंशतिधासक्तिः ॥

आसत्तोसत्त-आसत्तोत्सक्त-त्रि० आ अवाङ् अधोजूमौ सक्त
आसक्तो जूमौ लज्ज इत्यर्थः ऊर्ध्वं सक्तसक्तः जूमौ उद्धोच्छे

उपरि च सबद्धे, जी० । कल्प० ।

आसत्थ-अश्वत्थ-० पु० न० पिण्डे नि० चू० स्. ॥

आश्वस्त-त्रि० मार्गजनितभ्रमापनयनेनाश्वत्थतामुपगते, कल्प०
म० १.१ शा. व. १.१ मनागाश्वसिते ओ० (आसत्था मंजाव कर-
पल्ल समोसरह) हा० ।

आमदेत्ता-अस्वाद्य-अव्य० आस्वादनं कृत्वंत्यर्थे (सहफगिस
रम्भवगन्धे आसदेत्ताभवह) स्था. ७ ग. ।

आसधर-अश्वधर-पु. अश्वधारकपुरुषं, औ. येऽश्वान् धारयन्ति ।

आसपुरा-अश्वपुरा-स्त्री. पञ्चविजये पुरीयुगले, स्था. (दो आ-
सपुराओ) स्था. ७ ग. ॥

आसम-आश्रम-पु० तापसावसयोपत्रकृते आश्रमविशेषे, व्य०
दर्श. जी. प्रथमस्तापसादिभिरावासितः पश्चादपरोऽपि त्रेक-
स्त्रय गत्वावसति वृ. नि. चू. प्रज्ञा. औ. आचा. अनु. तीर्थ-
स्थाने, च. स्था. ॥

(ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थोऽपि स्तथा) इति चतुर्षु लोका
प्रसिद्धेषु अवस्थाविशेषमाहु मनुष्येषु ।

आसमहग-आश्रमहृक-त्रि. घोटकानां मर्दनाधिकारिणि पुरुषे. हा ।

आममपय-आश्रमपद-न. तापसाश्रमोपलक्षिते स्थाने, वृत्त.
(कण्ठसं नाम आत्मपदं) आ. म. टि. ।

आममनेय-आश्रमनेद-पु० " ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्र-
स्थोऽपि स्तथादिनां कस्यचिद् जूमिकाविशेषे, पंचा० १.० वृ. ।

आममाण-आसीन-त्रि० निषण्णे, (अजयं आसमाणाय पाण जूया-
हिं हिंसइ) आसीनो निषण्णतयाऽनुपयुक्त आकुञ्चनादि जावेन.
। ६० ४ अ. ।

आसमि-आश्रमिन्-पु० सिद्धिनि, पं. व. १ छा. ।

आसमित-अश्रमित्र-पु० सामुच्छेदानां निन्दवानां धर्माचार्ये,

योहि महागिरिशिष्यस्य कौमिन्यानिधानस्य शिष्यो मिथि
सायां नगर्या लक्ष्मीगृहचैत्ये अनुप्रवादाभिधाने पूर्वे नैपुणि
के वस्तुनि निष्कन्देनाय वक्तव्यतायां (पशुपञ्चसमया
नेरह्या चोच्छिञ्जिस्सन्ति एषं जाव वैमाणियात्त एषं विनि-
याइ समप सुवत्तव्व) मित्येवं रूपमाज्ञापकमधीयामो मि
ध्यात्वमुपगतः सामुच्छेदिकनिन्दावाद् प्रावर्तयत् इति
समुच्छेदिकशब्दे विवृत्त्यर्थेनाऽन्वेष्टव्यः ॥ स्था० ७ ग. ।
वृत्त. १ अ. विशेषः ॥

आसमुह-अश्वमुख-पु० आदर्शमुखोपस्य परतोऽन्तरापीपे,
तत्स्थे मनुष्ये च अन्तरापीपशब्दे विवृत्तिः वृत्त. ३.६. अ. ।
प्रव. । २.६. छा. । स्था. ४ ग. ॥

आसय-आशक-त्रि० जोजिनि, आचा० ५ अ. ४ वृ. । आशय
स्वकीयदर्शनाज्युपगमे, सूत्र० १.४ १ अ. । परिणामे, छा-
३.५ छा० । अभिप्राये, सूत्र, १ भु. १.५ अश्ववसायविशेषे,
पा० ३ विष. ।

प्रणिधिप्रवृत्तिविज्ञजय, सिद्धिविनियोगभेदतः प्रायः ।
धर्महाराख्यातः ब्रुभाशयः पंचधात्र विधौ ॥ ६॥

प्रणिधानादिराशिरुक्तस्तमेव संख्याविशिष्टं नामग्राहमाह ।
(प्रणिधीत्यादि) प्रणिधिश्च वृत्तिश्च विज्ञजयश्च सिद्धिश्च
विनियोगश्च एतएव भेदास्तानाधित्य कर्मणि ल्यबुसोपे पंच
मौ । प्रणिधिप्रवृत्तिविज्ञजयासीद्विनियोगभेदतः प्राय इति

प्राचुर्येण शास्त्रेषु धर्मैर्धर्मवेदिनिराख्यातः कथितः शुभा-
शयः शुभपरिणामः पंचधा पंचप्रकारः । अत्र प्रक्रमे विधौ कर्त-
व्योपदेशे । प्रतिपादिताशयपंचकव्यतिरेकेण पुष्टिशुद्धिद्वय-
लक्षणव्यमनुबंधि न भवतीति प्रणिधानादिना स्वरूपमन्यत्र
दृष्टादृष्टजन्मवेदनीये कर्माशये क्लृप्तकर्मविपाकाशयैरपरा-
मृष्टः पुरुषविशेष ईश्वरः षो० टी० ८० ॥

आश्रय- ५० आश्रयतीत्याश्रयः धूमवस्त्राकादौ हेतौ, अनु० ।
प्रत्यये, आच्चा. १ अ. । आधारे, अष्ट. । आस्ये, स्था. ३ डा. ।
भजनीये, ज्ञा० १० अ. ॥

आस्यक- न० मुखे, ज्ञा० १५ अ. । जी. । आच्चा. (आसेननन्धि
दुरो) आस्येन मुखेन ६० ५ अ. ॥

आसयंत-आश्रयत-त्रि० गृहति, विशेष. ईषद्भजमाने भ. १३
डा. ६ ठ. आश्रयणीयं वस्तु. न. ११ डा. ११ ठ. ॥

आसयजेय-आशयजेद्-५० अभ्यवसायविशेषे, कथमयं वरा
कोधर्मकान्तारोत्तरणेन निखिलसुखविरहभाजनं भविष्यतीत्या-
दिरूपे, प्राति० ॥

आमयमहत्त-आशयमहत्त्व- न० आशयस्य विपुलत्वे, षो०
१ वि० ॥

आसयविसेस-आशयविशेष- ५० चित्तोन्साहानिदाये, डा०
२१ डा० ॥

आमरयण-अभ्ररत्न- न० चक्रवर्तिनोऽभ्रोत्कृष्टे, यक्षसहस्रा-
धिष्ठितेऽभ्रे, स० १४ स० ॥

जरतस्य कमलामेघं णामेघं आसयणं सेनावर्द्धकेण
ममजिह्वे । जं० आ० च० १ स० ॥ स्था० ७ डा० ॥ प्रज्ञा०
१९ पद. ॥

अश्ववर्णकः

तएणं तं असीइमंगलमूसिअं णवणउइमंगलपरिणाहं
अउसयमंगलमायतं उत्तीम मंगलमूसिअमिरं चउरंगु-
लकमगं वीसइ अंगुल बाहागं चउरंगुलजाणूकं सोलस
अंगुल जंघागं चउरंगुलमूसिअखुरं मुत्तोलीसंवत्त वत्ति-
अमज्जं ईसिं अंगुलपसपडं संगयपडं ससयपडं सजाय-
पडं पसन्त्यपडं विसिडपडं ण्णं । जमुणय विउयपटपडं
वित्तद्वयकसणिवायअं केल्लसप्पहारपरिवज्जिअंगं तवणी
ज्जल्लसगमहिज्जाणं वक्खण सुफुल्लथासगविच्चिरयणर-
जुपासं कंचण मणि कणग पयर गणाणाविह धंठिअ
जाल्लमुत्तिआ जाल्लणहिं परिमंरिण्ण पडेण सोजमाणे-
ण सोजमाणकट्टेयण इंदनील्लमरगयमसारगल्लमुहमंण
रइअ आविष्कमाणिकमुत्तग विजुसिअं कणगमय परम
मुकयतिअकं देवमइविकप्पिअं सुरवरिंदवाहणजोगं वयं
सुरूवे हुइज्जमाण पंचवाह चामरा मेसगं धरेंतं अण-
वज्जवाहं अजेल्लणेयण कोकासी अवहल्लपत्तल्लउसेया
वरणनवकाणगतविअतवणिज्ज तासुज्जी हासयंमि अजि-
सेअयोणं पोक्खवरपत्तामिव, सल्लिल्लविन्दु अचंचलं चंचल
सरीरं चोक्खचरणपरिव्वायगो विवहिल्लियमाणं २ खुर-
चल्लणचंचु पुमेहिं धरणिअल्लं अजिहणमाणं २ दोवि

अचल्लणेजमगसमगं मुहाअो विणिग्गमंतं च मिग्गयाए
मुणाअतंतु उदगमविणिस्साए पक्कमंतं जाइकुल्लखवपव्वयप-
सत्थबारसावत्तकविमुप्पल्लवरणं सुकुल्लप्पसूअं तेहाविं
जइयं विणीयं अणु असुकुमाअल्लोमनिप्पच्छविं सुजायं
अमरमणपवणगरुल्लजणं चंचल्लमिग्गगामिं इसिमिव, स्व-
तिग्गमाए सुसीसमिव, पक्कव्वया विणीयं उदगहत्तवहपा-
साणं कइमसक्खर सताल्लुल्ल तरुकरुगविसमपज्जार गिरि-
दरीत्यासु जघण पिळ्ळणणिरणामत्तं अचंचपादिअं
दंरुपातिअणं सुपाति अकाअताल्लु च काअहेंसिं जिअ-
निइं गवेमं जिअपरिसहं जअजातीयमल्लहाणिं सुगपत्त
सुवत्तकामेअजिरामं कमलामेअं णामेणं आसयणं ॥

टीका ॥ तएणं तं असीइमंगलमूसिअ इत आरज्य सिणा-
यइक्केमेण समभिरुद्धे इत्येतदन्तेन सूत्रेण पदयोजना । तत इति-
क्रियाक्रमसूचकं वचनं तं प्रसिद्धगुणं नाम्ना कमलामेघं अभ्ररत्नं
सेनापतिक्रमेण सन्नाहादिपरिधानविधिना समजिह्वे आरुद्धः
किंविशिष्टमित्याह । अशीत्यंगुलानि उन्नितं अंगुलं चात्र मानवि-
शेषः । नव नवत्यंगुलानि एकोनशतांगुलानि एकोनशतांगुल-
प्रमाणः परिणाहो मध्यपरिधिर्यस्य तत्तथा । अष्टोत्तरशतां-
गुलानि आयतं दीर्घं सर्वत्र मकारोऽल्लक्षणिकः । तुर-
ङ्गाणां तुंगत्वं खुरतः प्रारज्य कर्णावधि परिणाहः पृष्ठपार्श्वो-
दरांतरावधि । आयामो मुखविपुच्छमूलं । यदाह पराशरः ।
मुखादापुच्छकं दैर्घ्यं पृष्ठपार्श्वोदरांतरात् । आनाह उच्यते
पादा, दिहेया यावदाम्नम ॥ १ ॥ तत्रोच्चत्वसंख्यामेघनाय-
साक्षादेव सूत्रकृदाह ॥ लोचितशिरस्क चतुरंगुल (वत्सीममि-
त्यादि) । द्वात्रिंशदंगुलप्रमाणं कर्णकं ऽऽस्वकर्णव्यस्य जात्यनुर-
गल्लक्षणत्वात् । अनेन कर्णयोरुच्चत्वेनार्थधर्यौघनत्वमभिहितं
शकुर्कणत्वात् हयानां यावन्पते घनितास्तनयोऽपि अनयोः
पातः स्यात् । दीर्घत्वात् अत्र योजनीयाः क्रमप्राप्त धान्येन
पूर्वकर्णविशेषणं हेतुं पञ्चाङ्गिरसः अभ्रभ्रवसोरुर्ध्वं मुखत-
त्वात् विशत्यंगुलप्रमाणा वाहा । शिरोजागाधोवर्ती जानुनोरु-
परिवर्ती प्राक् चरणजागो यस्य तत्तथा । चतुरंगुलप्रमाणं जानु
बाहुजंघासंधिरूपोऽवयवो यस्य तत्तथा । पोरुशांगुलप्रमाणा
जंघा या च संख्या पूर्वोक्ता असीवर्ती खुरावधिरवयवौ यस्य त
तथा चतुरंगुलोच्छ्रिताः खुराः पादतल्लरुपा अवयवा यस्य त
तथा । एवमवयवानामुच्चत्वमीदृशेन सर्वसंख्या पूर्वोक्ता अशी-
त्यंगुलरुपा मकारः सर्वत्राल्लक्षणिकः । यतु श्रेष्ठाभ्वमानमाश्रि-
त्याल्लौकिकपराशरग्रंथे “ जघन्यमध्यश्रेष्ठानामश्वानामार्योति-
र्भवेत् । अंगुलानां शतं हीनं विशत्या दशभिस्त्रिभिः १ परि-
णाहाङ्गुलानि स्यात् सप्ततिः सप्तसप्ततिः । एकाशीतिः समा-
मेन त्रिविधस्याप्यथाक्रमम् २ तथा षष्टिअनुष्णष्टिरष्टपष्टिः समु-
रूयः । त्रिपंचसप्तयुताः विशानिः स्यान्मुखायतिः ३ इत्यत्र
सप्तनवत्यंगुलान्यायति एकाशीत्यंगुलानि परिणाहः अष्टपष्टयं
गुलानि समुच्छ्रयः सप्तविंशत्यङ्गुलानि मुखायतिरित्युक्तमस्ति
तदपरश्रेष्ठहयानाश्रित्य । नतु चक्रवर्तिरत्नमाश्रित्य दृष्टव्यं
विशेषः । पुरुषोत्तमे सामुद्रिके उत्तमपुरुषाणामष्टोत्तरशतां
गुलाण्युत्तमैः । उत्तमोत्तमानां तु विशत्युत्तरशताङ्गुलानि
अमेनास्य प्रमाणोपेतत्वं सूचितं । सम्प्रत्यवयवेषु लक्षणोपे-
तत्वं सूचयति । मुक्तोशी नाम अथ उपरि च मङ्गीर्णा मध्ये-

त्वीषदिशास्त्रा कोष्ठिका तत्तन्वृत्तं सम्यग्वर्तुलं वसितं नम-
नस्वजायं ननु स्तब्धमध्यं यस्य तत्तथा । परिणाहस्यमध्यपरि-
धिरूपस्य चैव चिन्त्यमानन्वाहुचितेयमुपमा । ईषदंगुलं याव-
त्प्रणने ननु प्रारब्धं अतिप्रणतस्योपयेदुर्दुःखावहन्वात् पृष्ठे प-
र्यायस्थाने यस्य तत्तथा आरोहकसुखावहपृष्ठकमित्यर्थः । स-
म्यग यथा क्रमेण ननं पृष्ठं यस्य तत्तथा । सुजातं जन्मदोषरहितं
पृष्ठं यस्य तत्तथा । प्रशस्तशास्त्रिहोत्रज्ञकृणानुसारि पृष्ठं यस्य
तत्तथा । किञ्चहुना विशिष्टपृष्ठं प्रधानपृष्ठमिति यावत् । उक्तं
पृष्ठे पर्याणस्थानवर्णनं । अथ तत्रैवावशिष्टभागं विशिनष्टि ।
एणी हरिणी तस्या जानुवदुक्षतं उभयपार्श्वयोर्विस्मृतश्च ख-
रमभागे स्तब्धं सुदृढं पृष्ठं यस्य तत्तथा । वेत्रो जलवंशः शता वा
कशा चर्मद्वारुस्तेषां निपातास्तैस्तथा अंकेष्टुणप्रहारैस्तर्जक-
विशेषाघातैश्च परिवर्जितं अश्ववारमनोऽनुकूलचारित्वात्
अंगं यस्य तत्तथा । तपनीयमयाः स्थासका दर्पणाकारा अ-
श्वाक्षकारविशेषा यत्र तदेवंविधं अद्विज्ञाणं मुखसंयमनविशेषो
यस्य तत्तथा । वरकनकमयानि सुष्ठुशोभनानि पुष्पाणि स्था-
सकाश्च तैर्विचित्रा रत्नमयी रज्जुः पार्श्वयोः पृष्ठोदरान्तवर्त्य-
वयवविशेषयोर्यस्य तत्तथा । बन्धंते पट्टिकाः पर्याणद्वीकर-
णार्थमश्वानामुभयोः पार्श्वयोरिति काञ्चनयुतमणिमयानि के-
वलकनकमयानि च प्रतरकाणि पत्रिकाभिधाननृषणानि अन्त-
रान्तरीयेषु तानि तद्याज्ञानानि नानाविधानि घटिकाजातानि
मौक्तिकजातकानि च तैः परिमंरितेन पृष्ठेन शोभमानकंकनना
दिरत्नमयं मुखमंरुनाद्धं रञ्जितं आविष्टमणिभूयं प्रोतमणि-
भूयसूत्रकं हयमुखनृषणविशेषणविशेषस्तेन विभूषितं कनक-
मयपद्मेन सुष्ठु कृतं तिलकं यस्य तत्तथा देवमये न स्वर्गिचातु-
र्येण विविधप्रकारेण कल्पितं मज्जितं । सुरधरेन्द्रावहनमुखैः
अवा हयस्तस्य योग्यं मंरुत्तकरणान्यास्तस्तस्या व्रजगतदि-
त्यस्य ल्युप्रत्यये व्रजनं प्रापकं । ये गन्धर्वास्ते प्राण्यन्त्रा इतिवच-
नात् । अयंभावः । यादृशं सुरर्षी अयमुखैः अवाः करोति तादृ-
शोऽयमपि । अत्र षष्ठ्यर्थे चितीया प्राकृतत्वात् । यथासरूपं
सुन्दरं ज्वरति इतस्ततो दौष्टायमानानि सहजचंचलाङ्गान्याङ्ग-
लनालमौक्तिकस्यैव सुदृढविनिवेशितत्वेन पंचसंख्याकानि या-
नि चारुणि चामराणि तेषां मंरुत्तक एकस्मिन् मूर्धनि संगमस्त-
धरच्छत्रचामरा इत्यत्र स्त्रीनिर्देशः समयसिद्ध एव । गौरमतेन
वा चामरा इत्यादन्तः शब्दः । अत्रापीरुशब्दे व्याख्यायमाने मू-
र्च्छाकारपयोक्तोभवति ननु कर्णाक्षकारः दृश्यते तेषां एकं चाम-
रं मूर्च्छाकारं च तेषां चामरं एकं च कर्णाक्षकारं भूतं एकं च भागा-
क्षकारं भूतं एकं च कर्णाक्षकारं भूतं तानि तेन यथास्तव्याख्याने मे-
व सुन्दरं । अथ द्वेषमतिविकल्पितादिविशेषविशिष्टं मुखैः अवा-
नामशकद्वयोऽपि स्यादित्याह । अनन्वाचारीवाहोऽश्वः मुखैः अ-
वास्तदन्त्य (अद्वजवाहमिति) पाठे तु अद्वं चुरि बह्वतीति
अद्वजवाहस्तम् अजेदेवोषादिना असंकुचिते नयने यस्य तत्त-
था । अतएव काकासितं विकसितं बहुले दृढे अनभुपातित्वान्
पत्रे पद्मवती ननु ऐदृशुमिकरोगवशादोमरादिते अकिणी
यस्य तत्तथा । सदाचरणे शोभार्थं वंशमशकादि-
रत्नार्थं वा प्रच्छादनपटेन च कनकानि नव्यवस्तुवर्णानि
यस्य तत्तथा । स्थणेतु स्यतप्रच्छादनपटमित्यर्थः । तत्तं
तपनीयं तद्वदरुणे तालुजिह्वे यत्र तदेवं विधमास्थं यस्य त-
त्तथा । ततः पूर्वविशेषणेन कर्मधारयः । श्रीकाया लक्ष्म्या
अजिषेकोऽभिषेचनं नाम शरीरलक्षणं घोणार्थं नासिकायां

यस्य तत्तथा । कचित्पागान्तेरु (सिरिसातिसे भोजेण) मिति
दृश्यते तत्र शरीरं शरीरपुष्पं तद्वदतिश्वेताघोणायस्येति
तथा पुष्करपत्रमिव कमलदलमिव सलिलस्य बिन्दवोयत्र
तदेवं विधं कोऽर्थः यथा पुष्करपत्रं जलान्तस्थं घाताहतजल-
बिन्दुयुतं जवति । तथैतदपि सलिलं पानीयं लावण्यमित्यर्थः ।
तस्य बिन्दवः उटास्तैर्युतं बिन्दुगृहेणोऽत्र प्रत्यङ्गं लावण्यं
सूचितं लोकेऽपि प्रसिद्धमेतत् । मुखेऽस्य पानीयमिति अर्चं च
लं स्वाभिकार्यकरणे स्थिरं साधुवाहित्वात् चंचलं शरीरं जा-
तिस्वजावात् । अथ यदि चंचलास्तथायुर्मध्यवस्तुस्वापिस्वा-
ङ्गप्रवर्तको भविष्यतीत्याह । शोकः कृन्तनान्धको धादिभि
क्वाचर परित्राजको मस्करी ततश्चरकसहितः परित्राजकश्च-
रकपरित्राजकः प्रथमा द्वितीयौ । मन्त्रोपरित्राजकमिव प्रा-
कृतशब्दाभकारप्रज्ञेयादभिधीयमानं ३ अश्रुजिः संसर्गशोक्या
आत्मानं संवृण्वन्ति आभीक्ष्ण्ये चात्र द्विवचनम् ।
एवमग्रेऽपिमात्रं । अथाऽस्य क्रियाविशेषैर्जात्यत्वं लक्षयति । खुर-
प्रधानाश्चरणखुरचरणास्तेषां चंचुपुटा आघातविशेषास्तैश्चर-
णीतलमजिघ्रसन्नुच्युतविलेखनं सामान्यतः पुंसश्चाऽश्वस्याप-
लक्षणमिति एतस्य लक्षणत्वेन शास्त्रिहोत्रे प्रतिपादनाद्यतः
“खुरैः खनेद्यः पृथिवीं मश्वोऽलोकात्तरः स्मृतः” इति । अश्वधारप्र-
योगानर्तितादिहयोप्रपादाद्युवस्यति तत्रास्यशक्तिविशेषणचारेण
दर्शयति तावपि च चरणां यमकसमकं युगपन्मुखाद्विनिर्गम
दिव निस्सारयदिव कोऽर्थः । इदमप्रपादावध्वं नयत्तथा
मुखान्तिकं प्रापयति यथा जन उत्पन्नं इमौ मुखान्निर्ग-
मयति पुनः क्रियांतरदर्शनं नैतद्विशिनष्टि । शीघ्रं तथा
लाघवविशेषेण मृणालं पद्मनालं तस्य तंतुः सूत्राकारोऽथ
यवविशेषः सच उदकं च न अपि निश्चयावलक्ष्य आस्तामन्य
दुर्गादिकं प्रकामन् संचरत् । अयमर्थः । यथा अन्येषां संचरि-
ष्णुनां मृणालतंतूदकादावष्टंभकेन भवतः तथा नास्यति सूत्रे
चैकवचनमार्पत्वात् तथा जातिर्मातृपक्षः कुलं पितृपक्षः
रूपं सदाकारसंस्थानं तेषां प्रत्ययो विश्वासो वेद्यस्ते च ते
प्रशस्ताः प्रदक्षिणावहत्वात् शुभस्यानास्थितत्वाच्च ॥ यथाद-
शावर्तस्ते यत्र तत्तथा बहुव्रीहिलक्षणः कः प्रत्ययः ।
विशुद्धा निर्दोषा मिश्रितानि लक्षणानि अश्वशास्त्रप्रासङ्गानं
यस्य तत्तथा । ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः । द्वादशा
वर्ता अ इमे वराहोक्ताः । “ ये पाणि गल्लक्षणसंस्थिताः
पृष्ठं मध्यनयनोपरि स्थिताः । ओष्ठसंस्थितजुजकुक्षिपार्श्वगान्ते-
ल्लघातमदिताः सुशोभनाः ॥ १ ॥ अत्रवृत्तलेशः । प्रपाण-
मुत्तराष्टतलं गलः कंठं यत्र स्थित आवर्तो देवमर्णनाम
हयानां महालक्षणतया प्रसिद्धः । कर्णौ प्रतीतौ एतेषु स्थानेषु
संस्थितास्तयोऽष्टपर्याणस्थानं मध्यं प्रतीतं । नयने अपि
तथैव तदुपरि स्थिताः तथा आंष्टौ प्रतीतौ । सक्थिनी
पाश्चात्यपादयोर्जानुपरिजागजुजौ प्राक्पादयोर्जानुपरिगः कुक्षि
रत्नधामो वीक्षणकुक्ष्यावर्तस्य गदितत्वात् ॥ पार्श्वौ प्रसिद्धौ
तद्धताः ललाटं प्रतीतं तदावर्तनासहिताः अत्र कर्णं नयनादि-
स्थानानां द्विसंख्याकत्वेऽपि जात्यपेक्षतया द्वादशैव स्थानानि
स्थानमेवऽनुसारेण स्थानिज्ज्ञा अपि द्वादशैवति ॥ तथा
सुकुलप्रसृतं हयशास्त्रोक्तं कृत्रियाश्च पितृकं मेधावी स्वामी
पदसंज्ञादि प्रासाद्धा धारकं अदुष्टं विनीतं स्वामीष्टकारित्वात् ।
अष्टुकतनुकानामतिसूक्ष्माणां सुकुमासानां लोभनां स्निग्धा
गधि यत्र तत् तद्धा । सुष्ठु यानं गमनं यस्य तत्तथा । अमर-
मनः पवनगरुडः प्रतीताः तान् वेगाधिक्ये न जयतीति अमरमनः

पवनगरमजयि अतएव चपलं शीघ्रगतिकं पश्चात्पदद्वयस्य कर्मधारयः । कान्या क्रोधाज्जालेन नत्वसामर्थ्येन या क्रमा तथा ऋषिमिवानगारमिव क्रमाप्रधानत्वात्तस्य न चरणयैवित्तादायकं । न तु मुखेन दशकं न च पुच्छाघातकर्मित । सुशिष्यमिव प्रत्यक्तो विनीतं । अत्र साकारः प्राकृतशैली भवस्तेन प्रत्यक्षिनीतं । उदकं द्रुतयहोऽग्निः पात्राणः पांशुः रेणुः कर्मः शर्करं सलघूपश्लक्ष्मं स्थानं सवालुकं । अत्रार्थ इहप्रत्ययः । बहुलसिकताकर्णं स्थानं तटं नदीतटं कटको गिरिनितंबविषमप्राग्भागे प्राग्वत् । गिरिर्दयः प्रतीताः । तासु लघनमतिक्रामणं प्रेरणं आरुढस्य पुंसोऽतिमुले दर्शनप्राधानादिना संज्ञाकरणपुत्रकं प्रवर्तनं निस्तारणा तत्पारप्रापणा तत्र समर्थना चर्दंशः सुभट्टः रणापातितद्रुवत् पतनीत्यर्थशीलं दंरुपाति अतर्कितमेव प्रतिपक्षं स्कंधावारं पतनशीलं अनेनाऽस्योत्पन्नस्वभावोऽपि सूचितः । मार्गादिस्वेदेष्वपि नाश्रुपतय तोन्येवं शीलमनश्रुपाति तद्धा अकाशनाभुं अड्यामताभुं पूर्वं रक्ततावर्णितेऽपि यत्पुनरकाशनाभुं इति विशेषण तत्तत्पुनः इयामन्मनीतरामपञ्चकणमिति तालिषेधन्यापनार्थं चः समुच्चयः । काव्येऽराजकानां राजनिर्णयाधिकाधिवासनादिकं समये ऋषेते शब्दायान्येवं शीलं काव्येऽपि जितनिद्राभासस्येयं नत् जितनिद्रं । त्यक्ताऽस्यमित्यर्थः । कार्येण प्रमादित्वात् यथा श्रुतार्थं व्याख्यायमाने ह्यशास्त्रविरुद्धेनयादि । “सदैव निद्रा वशात्, निद्रा उदस्य संनयः । जायते संगरे प्राप्ते, कर्मो रस्य च नृकणे ” इति । यद्वा जितनिद्रत्वं समावसरप्राप्त्या दृश्वरत्नत्वेनाल्पनिद्राकत्वाच्च । तथा गवेयकं मूत्रपुरीषोन्मगादौ उचितानुचितस्थानान्वेषकं । जितपरिपहं शीता तपायातुल्येऽपि अविशं जात्यं प्राधान्या जातमलुपकृस्तत्र भवं जात्यं जातीयं निर्दोषकमित्यर्थः । निर्दोषपितृकृत्यं तु प्रागुक्तं । इह्यगुणयुक्ता हि समये स्वामिने न ह्यति मातृमुखा वगतस्वकारणत्वात् व्यतिकरः प्रकुपितचिन्तितस्वामिदोहर्काक शोरवत् महिर्विचक्रितकुसुमं तडितगुच्छं अन्नेष्मत्वेनाना विस्मिपतिगच्छि च घ्राणं पाथा यस्यतत्तथा । इकारः प्रकृत शैली जवः । ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः । शुक्पत्रवत् शुक् पिच्छवत् सुमुवर्णो यस्य तत्तथा । कोमलत्वं कायेन ततः पदद्वयस्य कर्मधारयसमासः मनोभिरामम् । जं. टी. ॥

आमरह-अश्वरय-पु० अश्वप्रधानो रथोऽश्वरयः हा० १ अ. अश्व. युक्तोरथोऽश्वरयः । अश्वेन युक्तं रथं, (चाउघटं आसरयणं डुहडे) नि० वृ० १३ अ. ।

आमराय-अश्वराज-पु० अणहिलपट्टनगरे जाते पैरपाटकुत्र मणने गुर्जरधराधिपतौ । अणहिल धारुघपट्टणे य पोरवाल कुलमंरणा आसराय कुमारदेविल्लणया गुजरधराहिवर्ष । प्रधानेऽश्वे, स्था० ५ अ० ।

आसव-आसव-पु० अपकायनेजस्कायपवनवनस्पतिकार्यादि पिएरूपे । पि० । मूलद्वयजर्जुरसारनिष्पन्ने, प्रज्ञा० पत्रादि-वासकद्रव्यभेदादनेकप्रकारे निर्याससारे, जी० मादकरसे अष्ट. कुसुमोत्पन्ने मद्ये उत्त० । खंडहासादिके, रा० । आश्रव-आ-अश्रवति यत् करति जलं यैस्ते आश्रवाः सूक्ष्म रंशेषु भ० । अश्रोत्याश्रते कर्म यैस्ते आश्रवाः । धर्म० । आश्रवति प्रविशति कर्म येन स आश्रवः । सूत्र० । आश्रवति अष्टप्रकारकं कर्म येन स । आ० । सम्म० । आश्रियते उपा-ज्यते कर्म एभिः इत्याश्रवाः । प्रव० । उत्त० । प्राणातिपात मृषावादादत्तादानमैपुनर्मित्यात्वादिषु । आश्रवः । परिग्रह लक्षणेषु धा. । आचा० । रा० । विषयकषायादिकेषु वा. ।

आचा० । ओ० । सू० । कर्मप्रदेशाद्वाररूपेण ० । म० पापोपादानकारणेषु । ग० । र्था० । रागे-आसवे । आश्रवति प्रविशति येन कर्माण्यात्मनीति आश्रवाः कर्महेतुरिति ज्ञावः । स्था० । उ० । (एगे आसवे) आश्रवति प्रविशति येन कर्माण्यात्मनीति आश्रवः कर्मबन्धहेतुरिति ज्ञावः । सर्वेन्द्रियकषाया अतन्निःपायोगरूपकमेण पंचस्यतुः पंचपच-विशतिनेदः । उत्त० । इन्द्रिय ५ कषाय ४ अव्यय ५ किरिया २५ पण चउ अपंच पणवीसा । जागतिपणं च भवे आसां मेयाउ वाया लसि । तदयमय चिचत्पारिशाति-दिधोऽथवा चिचिधोऽव्यभावेनदात्तत्र च्याश्रयो यज्जला-न्तरगतनावादी तथाविधपरिणामेन विद्वैजलप्रवेशनामावा आश्रवस्तु यज्जीयानाम्येवन्द्रियादिदिधुतः कर्मजलसंचय इति सावाश्रव सामान्यादेक पवेति । सम० । स्था० ॥ आचा० । कर्म० प्रव० ।

जे आसवाते परिस्सवा । आचा० ।

य इति सामान्य निर्देश आश्रवत्यष्टप्रकारं कर्म यैरारंभे-स्ते आश्रवाः परिसमन्तात्प्रवति गलति धेनुघ्नानिधिशेषेस्ते परिश्रवाः यपवाश्रवाः कर्मबन्धस्थानानि तपवपरिश्रवाः ॥ कर्मनिर्जरास्पदानीदमुक्तं जयति । यानीतरज्जाचरितानि स्र-गंगनादीनि सुखकारणतया तानि कर्मबन्धहेतुत्वाद्वाश्रवाः पुनस्तान्येव तत्त्वविदां विषय सुखपराङ्मुक्तानां निस्तारतया संसारसरणिर्देयानीति कृत्या वैराग्यजनकान्यतः परिश्रवा निर्जरास्थानानि आश्रवतीत्याश्रवः कर्मबन्धके आचा० ४ अ० ६ उ. । आश्रवति तान् शोभनत्वेनाशोजनत्वे वा गृह्णातीत्या-श्रवाः । सूत्र० १ अ० १४ अ. आ समन्तात् शृण्वति गृह्णती गुरुवचनमाकर्णयतीत्याश्रवाः उत्त० १ अ. गुरुवचने स्थिते । आश्रवा घञ्चनं स्थित इति हैमः उत्त० १ अ. ।

आमर्शनिरोहजाव-आश्रवनिरोहजाव-पु० आश्रवस्य कर्मा दानहेतोरविगतज्ञानस्यान्तरार्थस्य निरोधो निषेधो यस्तस्य या ज्ञावः सता स तथा संवरमत्वे, पंचा० । वृ० ।

आमर्शर-आश्रवहार-न० । आश्रवण जीवनमार्गे कर्मजज्ञ-स्य सगज्जनमाश्रवः कर्मबन्धनमित्यर्थः । तस्य चारार्णाव चारा णि उपाया आश्रवचारणि स्था० ५ अ० । कर्मोपादानोपायेषु मित्यान्वादिषु । स. १ स. ।

पंच आमवदारा । प० मिच्छतं आविर्गं पमाया कसाया जोगा ॥ आव० १ अ० ॥

आ० च० । प्राणातिपातादिषु । स्था० । आव. । आचा ० ।

अत्यगे गोयमा पाणी, जे यं माणुण विमं ।

आसवदारे निरोहादि, इयरह पसोकवंचरे । महा० ॥

आमवजावणा-आश्रवजावणा-स्त्री० । आसवतत्वाद्धाचने, ध. । अ. आश्रवभावना चैव ।

मनोवाकायकर्माणि, योगाः कर्म शुजाशुजं ।

यदाश्रवति जंतूना, माश्रवास्तेन कीर्तिताः ॥ १ ॥

मंत्रयादिवासितं चेतः, कर्म स्यूते शुजात्मकं ।

कषायविषयाक्रांतं, वितनोत्पशुजं मनः ॥ २ ॥

यतोन्पत्र-पैत्र्या सर्वेषु सत्त्वेषु, प्रमोदेन गुणाधिके ।

माध्यस्थेनाचिनीतेषु, कृपया पुःस्वितेषु वा ॥ ३ ॥

सततं वासितं स्यात्, कस्यचित्पुण्यशास्त्रिनः ।
 वितनोति बुजं कर्म, द्विचत्वारिंशदात्मकमिति ॥ ४ ॥
 तथा-भुजार्जनाय निर्मिथ्यं, भुतज्ञानाश्रितं वचः ।
 विपरीतं पुनर्ज्ञेयं, मनुजार्जनहेतवे ॥ ५ ॥
 शरीरेण च सुप्तेन, शरीरी चिनुते बुजं ।
 सततारंजिणा जंतु, घातकेनाबुजं पुनः ॥ ६ ॥
 कषायविषया योगाः, प्रमादाचरती तथा ।
 मिथ्यात्वमार्तरांजं चे, त्यबुजं प्रति हेतवः ॥ ७ ॥

नन्वेते बंधं प्रति हेतुत्वेनोक्ताः । यदाह वाचकमुच्यते । मिथ्या
 दर्शनाविरतिप्रमादकषाययोगा बंधहेतव इति तत्किमाश्रव-
 भावनायां बंधहेतूनामेतेषामभिधानं सत्यं आश्रवजावबंध-
 जावनापि महर्षिर्जिर्भावनावेनोक्ता । आश्रवभावनेयैव गता-
 र्थत्वात् आश्रवेण कषायात्ताः कर्मपुद्गला आत्मना सबद्धमाना
 बंध इत्यभिधीयंत यदाह स्रक्वायत्वाञ्जीवः कर्मणो योग्याद्
 पुद्गलानावस्ते सबन्धः स्यात् इत्यतोऽपि कर्म पुद्गलादान-
 हेतावाश्रवे बंधहेतूनामभिधानमदुष्टं । ननु तथापिबंधहेतूनां
 पात्रं निरर्थकः नैवं बंधाश्रवयोरकत्वेनोक्तत्वादाश्रवहेतूनाम-
 वायं पात्र इति स्वर्थमवज्ञातमिति ।

आसवमाण-आसवन्-त्रि० शनैः प्रस्रवति-(उदयं आसवमाणं
 पेहारा) आचा० ४ अ. १ उ. ।

आमवर-आववर-पु० अश्वानां मध्ये प्रधाने-आ० । भ० ए
 हा. ३३ उ. ।

आमवमक्ति-(ए) आसवमक्तिन्- त्रि० आस्रवा हिंसाद्
 यस्तेषु सक्तं संगं आस्रवमक्तं तद्विद्यते यस्य आस्रवसक्ती
 हिंसाद्यनुषंगयति, आचा० । ५ अ. १ उ. ।

आमवार-आववार-पु० अश्वारूढपुरुषे-भ० । ए हा. ३३ उ. ।
 ततो आसवारेण विद्ये-आ० म० ॥

आमवोदगा-आमवोदका-स्त्री० आसवमिव चंद्रहासादिपर-
 मासवमिवोदकं यास्यां ताः आमवोदकाः । आसवमिश्रोदकासु
 वापीषु । जी० ३ प्र. । रा० ।

आससेण-आश्वमेन-पु० चतुर्वंशे महाग्रहे-जं-कल्प० । पार्श्व-
 जिनपितरि, स० । कल्प० भरतज्ञेऽवसरिण्यां जातस्य चतु-
 र्यंशक्रिणः पितरि, स० । आव० ।

आमा-आशा-स्त्री० वांगायाम् डा० १ अ. तं० । इच्छाविशेषे
 प्रश्न० । भोगाकांक्षायाम् । आम्नं च उवं च त्रिगंघ धीरे
 आचा० । आहारोपकरणगणस्वजनशरीराद्यनाभिष्वंगरूपाया-
 मिच्छायाम् । अनु० । अप्राप्तार्थानां प्राप्तिसेमाधनायाम्
 औ० । परस्वयस्तुप्राप्त्यभिज्ञाये । आनु. ।

आसाइ जो पहुत्तं, देइ सदा सत्तमप्पणो वस्म ।

इय सवत्यमृता, परिहरियव्वा मया आसा ॥ संया. ॥

उत्तररुक्मकपथेतस्य विजयकूटवासिन्यां दिक्कुमार्याम् । स्था.
 ७ रा. ८० । दिशि, च वाच० ।

आसाई-आश्वयुजी-स्त्री० अश्वयुगशिवनी तस्यां जवाऽश्या-
 युजो । आश्विनेयमासजाविन्याममायां पूर्णिमायां । जं० ।

आमापनाण-आशातयत्-त्रि० आशातनां कुर्वति । स्था०
 ४ रा. ।

आस्वादयत्-त्रि० इक्ष्वादेरिव र्षपत्स्यादयति बहु त्यजाति च
 आचा० कल्प० । वि० ।

आसागह-आशाग्रह-पु० चित्तव्यापककारित्वात् ग्रहतुल्य-
 वांगायाम् ।

आराध्य जूषतिमवाप्य ततो धनानि, जोह्यामहे किञ्च
 वयं सततं सुखानि । इत्याशया वत विमोहितमानसानां,
 काज्ञः प्रयाति मरणानधिरेव पुंसाम् ॥ १ ॥ एहिगच्छ
 पनोत्तिष्ठ वद् मानं ममाचर । इत्याद्याशाग्रहग्रस्तैः क्रीडन्ति
 धनिनोऽर्थिजिः २ आचा० ॥

आसाढ-आषाढ-पु० । आषाढी पूर्णिमा यत्र मासे स आषाढः ।
 आषाढी पूर्णिमा घटिते मासे । आषाढे मासे सहस्रं कर्कसंक्रां
 तौ उत्कर्षतोऽष्टादशमुहूर्तो विवसो भवति । स० १७ स. ।
 आसादेण मासे एगूणतीसं राईदिआई राईदियणेणं
 प० । स. २९ स. ॥

आषाढपुष्पिमाण उकोसपर अट्टारसमुहुत्ते दिवसे
 जवइ जहमिया पुत्रासममुहुत्ता राई जवइ ज० ११ श.
 ११ उ. । उत्त० । २६ अ. ॥

आव्यक्तिकनिहवानां धर्माचार्ये, विशे० । रा. । आषाढो
 येन हि श्वेतांध्यां नगर्यां पालासा उद्याने च शिष्याणां प्रतिपक्षा
 गाढयोगानां रात्रौ हृदयशुद्धेन मरणमासाद्य दिवेन सृत्वातद्-
 नुकंपया स्वकीयमेव कष्टेवरमधिष्ठाय सर्वा समाचारीमनुप्रव-
 र्तयता योगसमामि शीघ्रं हृत्वा घटित्या तानभिहितं च क्रम-
 णीयं भदन्ता ! यन् मया ययं बंदनकारिताः यस्य च शिष्या
 इयच्चिरमसंयतो वन्दितोऽस्माभिरिति धिक्स्थित्या व्यक्तमतमा-
 श्रिताः । स्था. रा. ७ । उज्जयिन्यामवधाविते स्वनामस्थाने
 आचार्ये च । स्थिरीकरणशब्दे कक्षा० । नि० खू० ।

आमाढपामिवया-आषाढप्रतिपत्-स्त्री० । आषाढपूर्णिमास्या
 अनन्तरा प्रतिपदाषाढप्रतिपत् । आवणकुणप्रतिपदि, स्था० ।
 ४ रा. ॥

आमाढजूइ-आषाढजृति-पु० धर्मरुचिसुरिशिष्ये, पिरा० ।

विश्वकर्मा नाम नटः तस्य छेदोदितरौ ते च छेदव्यतिसुरूपे
 अनिशयाते यनवदनं कात्या दिनकरकरोद्गासितकमलभिर्यनय-
 नयुगलेन खंचरीककुलवलययुगलं पीनाश्रतनिरंतरेण पयोध-
 रयुगलेन मेहतताम्रफलयुगलं बाहुयुगलेन सपल्लवाक्षताः
 त्रिवाहिनयुरेण मध्यभागेनेद्रायुधमभ्यं जघनविस्तरेण जालद-
 धीपुलिनैर्दशं ऊरुयुगलेन गजकलभनासाजोगं जंघायुगलेन
 कुरुविंदवृत्तसंस्थितिचरणयुगलेन कूर्मदेहाकार्तिं सुकुमारतया
 शिरीषकुसुमसंचयं वचनमधुरतया घसंतमासोन्मत्त कोकि-
 लारवं अन्यथा च तत्र यथाविहारक्रमं समाययुः । धर्मरुचयो
 नाम सूयः । तेषामेतेवासी प्रज्ञानिधिराषाढभूतिः स भिक्षार्थ-
 मयन् कथमपि विश्वकर्मणो नटस्य गृहे प्राविशत् । तत्र च
 सन्धः प्रधानो मोक्षकः चारे च विनिर्गत्य तेन चितितमेव
 सूरिणां जविष्यति तत आत्मार्यं रूपपरावर्त्तमाधायान्यं
 मोक्षकं मार्गयामि ततः काणरूपं हृत्वा पुनः प्रविष्टो ब्रह्मो
 द्वितीयो मोक्षकः । ततो जूयोपि चितितं पथ उपाध्यायस्य
 जविष्यति । ततः कुञ्जरूपमभिलिख्य पुनरपि प्रविष्टः ब्रह्मः

तृतीयो मोदकः। एष द्वितीयसंघाटकसाधोर्भविष्यतीति विचिन्त्य
कुष्ठिरूपं कृत्वा चतुर्थवेलायां प्रविष्टः स्वध्वजतुर्थो मोदकः ए-
तानि च रूपाणि कुर्वन् मासोपरिस्थितेन विश्वकर्मणा नटेन
दृष्टो । चिन्तितं ज्ञानेन स्वम्यगेषोऽस्माकं मध्ये नटो प्रवति ।
परं केनोपायेन स यतितव्य इति। एवं च चिन्तयतः समुत्पन्ना
तस्य श्रेमुषीं दुहितृन्त्यां कोभयित्वा प्रहीतव्य इति। ततो मा-
सादुत्तार्य सादरमाकार्यापादजृतिः पात्रजरणप्रमाणैर्मोदकैः
प्रशोभितः जणितभासावहो प्रगवन् । प्रतिदिवसमस्माकं भ-
क्तदानप्रदणेशानुग्रहोऽनुविधातव्यः ततो गतस्वोपाध्यमाषाढ-
जृतिरक्षय्यन्ति रूपपरावर्त्तनवृत्तांतं विश्वकर्मा निजकुटुंबस्य
भणिते च दुहितरौ यथा सादरं दानस्नेहदर्शनादिना तथाक-
र्तव्यं । यथा युष्माकमायत्तोभवति प्रतिदिवसमायाति च भि-
क्काधमाषाढजृतिर्दुहितरावपि तथैवोपचरतः ततोऽन्यतमनुरक्त-
मवगम्य रहसि भणितो यथायमन्यतं तथा नुरक्तस्ततोऽस्मान्
परिणीय त्वं परिहृयुद्धेति अत्रान्तरे च तस्योदयमियाय चारि-
त्रावरणकर्म गतितो गुरुपदेशः प्राणे सति विवेको दूरीभूतः
कुत्रजान्यनिमानस्ततस्तेनोक्तमेवं भवतु परमहं गुरुपादांतिके
श्रिंगं विमुच्य समागच्छामि गतो गुरुसमीपं प्रणतस्तेषां पाद-
युगलं प्रकटितो निजाभिप्रायः । ततो गुरुभिरवादि वत्स ! नेदं
युष्मादंशां विवेकरत्नैकशरणानामवगाहितसकलशास्त्रार्थाना-
मुमयलोकजगुप्सनीयं समाचरितुमुचितं । तथा (दीहरसीं प-
रिपालि, कण विसपसु वज्र मार मसु । को गोपयमि बुद्धरुह
उपहित रिबण बाहाहिं) इत्यादि । तत उवाचाषाढजृतिर्जग-
वन् ! यथा यूयमादिशथ तथैव केवलप्रतिकूलकर्मणादयः ।
प्रतिपक्षभावनारूपकयदुद्बलतया मदनशब्देन निरंतरं समुद्र-
स्यमृगनयनरमणीकटाक्षविशेषोपनिपातमादधता शतशो मे
जर्जर्रीकृतं हृदयं एवं चोत्त्वा गुरुपादान् प्रणम्य तर्दानं करो-
हरणं मुक्तवान् । ततः कथमहममीषामनुपकृतोपकारिणाम-
गारसंसारोदधिनिमग्नं जंतुसमुद्धरणं कंचतसां सकलजग-
त्परमबंधुकल्पानां गुरुणां पृष्ठं दवामीति पश्चात्कृतपादप्रचारे
हा कथमहं ज्ञेयोऽप्येवंविधगुरुणां शरणकमलं प्राप्स्यामीति
विचिन्तयत् वसतेर्विभिर्गत्य विश्वकर्मणो भवनमायातः । परि-
भाषितमस्य सादरमनिमेषदृष्ट्या नटदुहितृन्त्यां वपुः प्रत्य-
भासत । सकलजगदाश्चर्यमस्य रूपं ततोऽप्यचित्तयतामिमं अहो
कौमुदीशशाकमरुत्तमिवाम्य मनोहरकांतिवदनं, कमलदल-
युगलमिव नयनयुगलं गरुत्मन इव तुंगमायतं नासानासं कुंदं
मुकुटभ्रौणखि सुस्निग्धा दशनपङ्क्तिः, महापुष्पपाट मिव
विशालमस्य मांसं, वक्रःस्थलं भृगरिपांखि संवर्तितः कटि-
प्रदेशो निगूढजानुप्रदेशं जघायुगलं सुप्रनिष्ठितकर्मयुगलमिव
चरणयुगलं ॥ ततो विश्वकर्मा अबोचत् महाजाग तवायत्ते
अन्यम् कन्यके ततः स्वीक्रियतामिति । ततः परिणीते ते ऽ
अपि तेन कन्यके जणिते च विश्वकर्मणा यो नामैतादृशीमप्य-
वस्थां गतो गुरुपादान् स्मरति सनियमादुत्समप्रकृतिः । तत
एव निज्ञावर्जनार्थं सर्वदेव मद्यपानविरहिताजियुष्माभिः
स्थानव्यं । अन्यथैव विरक्तो यास्यति । आषाढभूतिश्च सकल-
कलाकलापपीरज्ञानकुशासो नानाविधैर्विज्ञानातिशयैः सर्व-
वामपि नटानामप्रणीर्बद्ध ततस्ते च सर्वेपि नटाः स्वां स्थां-
युर्थानि स्वस्ववृद्धे विसृज्य च राजकुलंगता । आषाढजृति
नार्योऽन्यामपि चिन्तितमद्य राजकुले गतोऽस्माकं जर्जा मक-
लामपि च रात्रिं गमयिष्यति । ततः पिशामो यथेच्छमासव-
मिति तथैव कृतं । मद्यवसादपगतचेतनं विगतवस्त्रं द्वितीय

भूमिकाया उपरि सुप्ते तिष्ठतः । राजकुले परराष्ट्रवृत्तः समा-
यात इति राहो व्याकरोषो बभूव । ततो नयसर इति कृत्वा
प्रर्नाहारणं मुक्तव्रिता सर्वेऽपि नटाः समागता स्वं स्वं प्रयत्नं
आषाढभूतिश्च निजवामे समागत्य यावन् द्वितीयभूमिका
मारोहति । तावत्ते ऽ अपि निजमार्ये विगतवस्त्रं बीभत्स्ये
पश्यति ततः स महात्मा चिन्तयत् अहो मे सूढता अहो मे
निर्विवेकता, अहो मे दुर्वैयसितं, यदेतादृशमप्यव्युत्थिकर-
मकृतानामभ्यो गतिनिबंधनानां कृते परमव्युत्थितमिह पर-
लोककल्याणपरंपराजनकमार्गोपेण मुक्तिपदमिदं धनं संयम-
मुज्जाम्बतुव ततोऽद्यापि न मे किमपि चिन्तयामि, गच्छामि
गुरुपादांतिकं, प्रतिपद्ये चारित्र्यं, प्रकाशयामि पापपंकमिति,
विचिन्त्य गतो गृहात् । दृष्टः कथमपि विश्वकर्मणा लक्षित
हंगितादिना यथा विरक्त एष यातीति ततः सत्वरं निजदु-
हितरावुत्थाप्य निर्गन्तव्यति । हा दुरामिके ! दीनपुण्यचतुर्-
शीकं ! युष्मद्विस्मयितेतादृशमवशोक्य सकलनिधानज्ञतां
युष्मज्ज्ञतां विरक्तो यातीति तद्यदि निवर्त्तयितुं शक्नुथस्मर्तुं
निवर्त्तयथो नो चेत् प्रजीवनं याच्यमिति । नतस्ताः स्वस्वभ्रमं
परिहितयस्मनाः पृष्ठतः प्रधाप्य गच्छतः पादयोर्लेम्ना वदन्ति
च । हा स्वामिन् ! क्वमस्वैकमपराधं निवर्त्तस्व मास्माननुरक्ताः
परिहर पवमुक्तापि स मनागपि चेतसि न रज्यते तनस्ता-
न्यामवाचि । स्वामिन् ! यद्येवं तर्हि प्रजीवनं देहि येन पश्चा-
दपि युष्मत्प्रसादेन जीवामस्तत एव जवत्विति दार्ष्टान्यव-
शादनुमत्य प्रतिनिवृत्तः । ततः कृतं भरतचक्रवर्त्तिनश्चरित-
प्रकाशकं राष्ट्रपात्रं नाम नाटकं । ततो विज्ञतो विश्वकर्मणा
सिद्धरथो गता । देव ! आषाढजृतिना राष्ट्रपात्रं नाम नाटकं
विरचितं । तन्मन्त्रि नर्त्यतामिति । परं तत्र राजपुत्रपंचशत-
राजपुत्रविनृपिनः प्रयोजनं । ततो राजा दत्तानि राजपुत्राणां
पंचशतानि तानि यथामयमाषाढजृतिना शिक्षितानि ततः
प्रारब्ध नाटकं नर्त्तितुं तत्र आषाढजृतिना शिक्षित इच्छा
कवंशमन्त्रतो प्ररतश्चक्रवर्त्तिपदस्थितो । राजपुत्राश्च यथायोगं
कृताः सामंतादयः । तत्र च नाटके यथा भरतेन भारते वद-
स्वर्कं प्रनाधित । यथा चतुर्दशरत्नानि नव महानिधयः प्राप्ता
यथा वा दर्शगृहावस्थितस्य केवलशोकेप्रादुर्भावो, यथा च
पंचशतपरिवारेण सह प्रवृज्या प्रतिपन्ना तत्सर्वमप्याजिनीयते
ततो राजा शोकेन च परितुष्टेन सर्वेणापि यथाशक्ति हारकुलला-
दीत्याभरणानि सुवर्णवस्त्राणि च प्रदत्तानि । ततः सर्वजनानां
धर्मज्ञानं प्रदाय पंचशतपरिवार आषाढजृतिर्गंतुं प्रावर्त्तत ।
ततः किमेतदिति राजा निवारितस्तेनोक्तं किं प्ररतश्चक्रवर्त्ती-
प्रवृज्यामादाय निवृत्तोऽयेनाहं निवर्त्ते । इति गतः सपरिवारो
गुरुसमीपं वस्त्रातरणादिकं च समस्तं निजनार्योऽन्यां दत्तवान्
तच्च प्रजीवनकं किञ्च नयोर्जातं । गृहीता दीक्षा तदपि च
नाटकं विश्वकर्मणा कुसुमपुरे नर्त्तितुमारभ्य । तत्रापि पंचश-
तसख्याः क्षत्रियाप्रवृज्यो निःक्षत्रियां पृथिवीं करिष्यन्तीति
नाटकपुस्तकमग्नी प्रवेशितं । पि० । मायापिमे इदमुदाहर-
णम् ॥

आषाढा—आषाढा—स्त्री० नक्षत्रमंदे (दो आसाढा) स्था० ७

ठा० । हे आषाढे पूर्वाषाढा उत्तराषाढा च—वाच० । ०

आसादायगिय—आषाढाचार्य पु० आव्यक्ति, कनिहवाचार्येभौ० ।

आसादी—आषाढी—स्त्री० आषाढानक्षत्रयुक्ता पूर्णमासी आषाढी ।

आषाढमासभाविन्यां पर्णिमायाम्—स्त्री० च० आव० ।

आसापास-आशापाश-पु० । इच्छाविशेषरूपे बन्धने आसा-
पासप्रतिबद्धपाणाः । आशा इच्छाविशेषः सैव पाशो बन्धनं
तेन प्रतिबद्धाः संरुद्धा निर्यान्त इति गम्यं प्राणा येषां ते
नञ्चा । प्रश्न० ३ छा० (किं किं कुणः जीवो आसापासेण वा
बद्धो),-सद्या० ।

आसावल्ली-आशावल्ली-स्त्री० सोमनाथभंगसमये यथनैर्ना-
शितस्य कर्णदेवस्य मानसि, ती० ।

आमाय-आस्वाद-पु० आ ईषदपि अ इति न स्वादः आस्वाद
मनागस्वादे रसनेन्द्रियजन्ये ज्ञाने । आस्वाद्यतेऽनेनेति कृत्वा
यत्प्रकर्षादित्यरससंघिदुपजायते तस्मिन् । छा० ब्रा० । विशेषः ।
अत्रिहोत्रे २ आच्चा । ८ अ० ।

आमायण-आशातन-न० आ समन्ताच्छातयति मुक्तिमार्गादु-
द्देशयति इत्याशातनम् अनन्तादुबन्धिकपायवेदने । विशेषः ।

आमायणा-आशातना-स्त्री० ज्ञानादिगुणा आ सामस्येन शा-
त्यन्ते अपध्वस्यन्ते याभिस्त्वा आशातनाः स्था० । प्रतीपधर्त-
नेषु । अधिक्तेषु । सम्म० विनयज्ञेषु आत्र । प्रतिपि-
डकरणेषु । आ० च० । दधुतापादनेषु । द० । आनु० । आ-
शातना ज्ञानदेवगुर्वादीनां जघन्यादिभेदाः त्रिविधाः तत्र
ज्ञानस्य, तत्र जघन्या ज्ञानाशातना ज्ञानोपकरणस्य निष्ठीवन-
स्पर्शोऽतिकस्थे, च । तस्मिन् जघेवातनिसर्गोऽहीनाधिकाङ्ग-
स्त्वार इत्यादिका १ मध्यमा आकाशिकं निरुपधानतपो वा
ऽध्ययनं ज्ञान्यान्वयार्थकल्पनं ज्ञानोपकरणस्य प्रमादाल्पादा-
दिस्पर्शां रूपान्तं चेत्यादिरूपा २ उत्कृष्टेत्यनाङ्गमार्जनं उप-
युपवेशनशयनादिज्ञानोपकरणोऽतिकस्थे उच्चारादिकरणं
ज्ञानस्य ज्ञानिनां वा निदा प्रत्यनीकतोपधानकरणमुत्सृज्यभा-
षणं चेत्यादिस्वरूपा ३ जघन्या देवाशातना वासकुपिकाद्या-
स्फातनश्चांस्वस्वांश्चादिस्पर्शाद्या १ मध्यमा शरीराद्यवृत्त्या
पञ्चनं प्रतिमातृनिपातनं चेत्याद्या २ उत्कृष्टा प्रतिमायाश्च-
रणद्वेषमस्वेददिस्पर्शनजंगजननापहेयनाद्या च ॥ श्रुताशा-
तना फलमुपहाणशब्दे महा० । प्रवचनाशातक आचार्यः ।
महा० ५ अध्या० ॥

मे जयवं जेणं केडं कटिं कयाडं पमायदोसओ पवयाण
मामाएजा । मे णं किं आयरियं पावेजा । गोयमा !
जेणं केडं कटिं वि कयाडं पमायदोसओ अमडं कोहेण
वा माणेण वा मायाए वा हाजेण वा रागेण वा दोसेण
वा जणेण वा हासेण वा मोहेण वा अजाणदोसेण वा
पवयाणम्म अन्नयरहाणे वडमेजेणं पि अणगारं असमा-
यारीपस्वमाणे वा अणुमन्नेमाणे वा पवयाणमामाएजा
मे णं वोहिं पि णो पावे किंमेणं ! आयागियपडंजं । मे
जयवं ! किं अजव्वं पिडादिह्ठी । आयगिये जवेजा ।
गोयमा ! जवेजा । एत्थं च णं इमाज्जमदगाईन एमे
जयवं ! किं मिच्छदिह्ठी । निव्वमेजा । गोयमा ! निक्ख-
मेजा देवस्य ॥

अथवा देवाशातना जघन्या दश मध्यमाश्चत्वारिंशदुत्कृष्टा-
श्चतुरशीतिस्त्वाश्च क्रमेणैवमाहुः ॥

तंबोन्न १ पाण २ जोअण, ३ वाहणह ४ त्थीजोग ५
मुवण ६ निट्ठवणं ७ । मुत्तु ८ चारं ९ जूअं, १० वज्जे
जिणमंदिरस्संते ॥ १ ॥

इति जघन्यतो दश देवाशातनाः । प्रव० ३८ द्वा तंबोहेत्या-
दिगाथायां तांबूवपानभोजनोपानमस्त्रीजोगस्वपननिष्ठीवनानि
मूत्र प्रस्रवणं उच्चारं पुरीषं हृतमंधकादि वर्जयेत् । तीर्थकृदा-
शातनाहेतुत्वाज्जिनमंदिरस्यांस्तविषेकी जन इति ।

मुत्त १ पुरीमं २ पाणं ३ जाणा ४ मण ५ सयण ६
इत्थि ७ तंबोन्नं ८ निट्ठवणं च ९ जूअं १० जूआइ-
पडोयणं ११ विगहा १२ ॥ १॥ पल्लवत्थीकरणं १३ पिहु-
पामायपमारण १४ परुपरविचाओ १५ परिहासो १६
मच्छरिआ १७ सीहामणमाइपरिजोगो १८ ॥ २ ॥
केससरीरविजूमण १९ उत्ता २० सि २१ किरीद २२
चपरधरणं च २३ धरणं २४ जुवईहिं सविआरहास २५
खिहुण्णमंगाय २६ ॥ ३ ॥ अकयमुहकोस २७ मत्ति-
णंगवय २८ जिणपूअणामणसोअणंगयत्तं २९ मचि-
त्तदविआणविमुआणं ३० ॥ ४ ॥ अचित्तदव्विअव-
स्मणं च ३१ तहणेगसादिअत्तचि ३२ जिणदंसणेअ-
णंजलि ३३ जिणंमि दिट्ठंमि अ अपूआ ३४ ॥ ५ ॥
अहवा अणिउकुमुमाइपूअणं ३५ तह अणायरपविर्त्ति ।
३६ जिणपदिणीअनिवारण ३७ चेअदव्वस्सुवेहाणमो
३८ ॥ ६ ॥ सइसामन्थिउवाणह ३९ पुव्वं चिइपंडणा-
इपठणं च ४० जिणजवणाअिआणं चालीमायणा
एण ॥ ७ ॥

इति मध्यमतश्चत्वारिंशदाशातना ॥ उत्कृष्टाः ८४ । ध० ।

खेयं १ केत्ति २ कत्ति ३ कत्ता ४ कुल्लयं ५ तंबोन्न ६
मुग्गाजयं, ७ गात्री ८ कंगुल्लिआ ९ सरीरधुवणं १०
केमे ११ नहे १२ बोहिअं १३ । जत्तामं १४ तय १५
पिच १६ वंत १७ दमणा १८ विस्सामणा १९ दामणं,
२० दंत २१ च्छी २२ नह २३ गद्ध २४ नांमअ २५
मिगे २६ सोत्त २७ उवीणंमत्तं २८ ॥ १ ॥ मुत्तं २९
मीज्जण ३० शिक्खयं ३१ विनजणं ३२ जंमार ३३
हुट्टामणं ३४ उणां ३५ कप्पज ३६ दाक्षि ३७ पप्पक
३८ वरुं विस्मारणं ३९ नामणं ४० अकंदं ४१ वि-
कहं ४२ सरुच्चुयजणं ४३ तेरिउमंटावणं ४४ अग्गी-
मेवण ४५ रंथणं ४६ परिखणं ४७ निस्सीहिआजं-
जणं ४८ ॥ २ ॥ उतो ४९ वाणह ५० सन्थ ५१
चामर ५२ मणोणेगत्त ५३ मण्णणं ५४ मच्चित्ताण ५५
मचाय ५६ चायमजिण ५७ दिट्ठीइतो अंजती ५८ सा-
रुगुत्तरभंगजंग ५९ मउरुं ६० मोत्ति ६१ सिरोसेहरं
६२ हुट्ठा ६३ जिमुहगेहिआहरमणं ६४ जोहार ६५
जंरुक्किअं ६६ ॥ ३ ॥ रेक्कारं ६७ धरणं ६८ रणं ६९
विचरणं वाज्जाण ७० पल्लवत्थिअं ७१ पाऊ ७२ पाय-
पसारणं ७३ पुहुपुकी ७४ पंक् ७५ रओ ७६ मेहुणं

७७ जुञ्जं ७८ जेमण ७९ गुज्ज ८० विज्ज ८१ व-
णिजं ८२ मिज्जं ८३ जसं ८४ मज्जं । एमाईओ
अमज्जकज्जमुज्जओवज्जे जिणिदाअए ॥

विषमपदार्थे यथा ॥ आसायणाओ सुव्वसी इति । अष्टाभि-
शत्तमचारमाह ॥ खेत्तं केळिकस्सिमित्थादि शार्द्ववृत्तचतुष्ट-
यमिदं व्याख्यायते । तत्र जिनभवेने इदमियं च कुर्वन्नाशतनां
करोतीति तात्पर्यार्थः । आर्यं लाभं ज्ञानादीनां निःशेषकल्याण
संप्लुताविनानाविक्रयबीजानां ज्ञातयति विनाशयत्याशा-
तनाः । तत्र खेत्तं मुखश्लेष्माणं जिनमंदिरं त्यजति । तथा केत्ति
क्रीडां करोति । तथा कस्सि वा कस्रहं विधत्ते तथा केत्ता धनु-
वेदादिकाः खल्लुरिकायामिव तत्र शिकृते । तथा कुव्वलय गं-
रूषं विधत्ते तांबूळं तत्र चर्वयति तथा तांबूळसंबन्धिनमुक्ताव-
माचीलं तत्र मंचति । तथा गालीश्चकारमकारादिकास्तत्र
ददाति । तथा कंगुलिकां लुब्धी महतीं च विधत्ते । तथा
शरीरस्य धायनं प्रकृत्तुन कुरुते । तथा केशान् मस्तकादिभ्य-
स्त्वोत्सारयति । तथा नखान् हस्तपादसंबन्धिनः किरति ।
तथा लोहितं शरीराभिरंगं तत्र विस्मृजति तथा भक्त्या सुखा-
दिकां तत्र स्वादति तथा ल्यवं वणादिसंबन्धिनीं पातयति । तथा
पित्तशानुविशेषमौषधादिना तत्र पातयति । तथा घातं घमनं
करोति । तथा दशनान् दंतान् क्षिपति तस्मैस्कार वा कुरुते ।
तथा विद्याभ्यासमंगसंबन्धनं कारयति तथा दामनं वेधनमजा-
दितरश्चां विधत्ते तथा दंतान् जिनवग्नतामिकाशिरश्चोत्रवीणां
संबन्धिनं मंत्रे जिनगृहं त्यजति तत्र उचिः शरीरं शेषाश्च तद-
वयथा इति प्रथमवृत्तं । तथा मंत्रं जुतादिनिप्रद्वृत्तकृणं राजा-
दिकार्यपर्यालोचनरूपं वा कुरुते । तथा मीवनं कापि स्वकांयवि-
वाहादिकृत्ये निर्णयय वृद्धपुरुषाणां तत्रोपवेशनं । तथा लेख्यकं
व्यवहारादिस्वैवधि तत्र कुरुते तथा विमज्जनं विभागं दाय्यादा-
दीनां तत्र विधत्ते । तथा भासागारं निजद्रव्यादिविधत्ते तथा
दृष्टास्मनं पादोपरि पादस्थापनादिकमनोनिष्ठोपवेशनं कुरुते ।
तथा ज्ञाणां गोमयविभ्रः कपेटं वस्त्रं दाक्षिमुक्तादिर्द्विद्वक्त्ररूपा
पण्डितवदिकं प्रसिद्धे । तत्र एतयां विसारणं च उपापनहते
विस्तारणं । तथा नाशनं नृपशयादिविजयेन चैथस्या गर्भगृहा-
दिव्यतद्ज्ञानं तथा आकदं रुदितविशेषं पुत्रकवत्रादिविषयं
तत्र विधात्ते तथा विविधाः कथा रमणीयरमण्यादिसंबन्धिनीः
कुरुते तथा शराणां बाणानामिधूणां च घटनं सरस्वती पात्रे
तु शराणां अस्त्राणां च धनुः शराणां घटनं । तथा तिरश्चाम-
श्चगवादीनां स्मृत्पापनं तथा अग्निस्वर्गं शीतादीं सति तथा
गन्धनं पावनमसादीनां तथा परीकृणं छव्यादीनां तथा नैर्ष्य-
कीभञ्जनमवश्यमेव हि चैत्यादी प्रविशद्भिः सामान्याचरितुरै-
र्नैर्ष्यिकी कर्णीया । ततस्तस्य अकरणं भजनमाशानंति
द्वितीयवृत्तार्थः । तथा उन्नस्य तथा उपानहोस्तथा शस्त्राणां
खड्गादीनां चामरयोश्च देवगृहाद्विहिरमाचनं मध्ये वा धरणं
तथा मनसो ज्ञेयकान्ता नैकादय नानाविकल्पकल्पनमित्यर्थः अ-
न्येज्जनं तैवादिना तथा सचित्तानां पुष्पतांबूळपत्रादीनामन्यागो-
पविह्रमोक्तां तथा त्यागः परिहरणमजीण इति अजीवानां हा-
रन्नुमुदिकादीनां बहिस्तन्मोचनो हि अहो निज्ञाचरणामयं
धर्मस्त्यवर्णनादो कृत्वाकैर्विधीयते । तथा सर्वज्ञप्रतिमादृष्टौ
दृग्गोचरतायां ना नैर्वाजिकरणमंजत्रिविरचनं तथा एकशत-
केन एकोपरितनवरेण उत्तरासंगभंग उत्तरासंगस्याकरण
तथा मुकुटं किर्गटं मस्तकं धरति तथा मांशि शिगोवैष्टनावि-
शेषरूपां करोति तथा शिरः शंखं कुरुमादिमयं घत्ते ।
तथा हुंसा पारापतनादिकेगदिसंबन्धिनी विधत्ते तथा

जिहुहसि कंदुकः गिदुका तक्केपिणी चकयट्टिका तास्या-
मादिशब्दाज्ञादिका कपर्दिकादिनिश्च रमणं क्रीडनं तथा
तथा ज्यात्कारेण पित्रादीनां । तथा ज्ञानानां विद्यानां क्रिया
कक्षा चोदनादिका इति तृतीयवृत्तार्थः । तथा रेकारं तिरस्का-
रप्रकाशकं रेरे रुद्धस्तेत्यादि यत्किं । तथा धरणकरोधनमप-
कारिणामयमर्थादीनां च तथा रणं संग्रामकरणं । तथा वि-
चरणं वात्रानां विजडोकरणं तथा पर्यस्तिकाकरणं । तथा
पादुका काष्ठादिमयं चरणरक्षणोपकरणं तथा पादयोः प्रमा-
रणं स्वर निराकुत्रतायां । तथा पुटपुटिकादापनं तथा एक
कर्दमं करोति निजदेहावयवकात्रनादिना तथा रजो धूर्त्वा-
तत्र पादादितनां । जाटयति । तथा मैयुनं मिथुनस्य कर्म ।
तथा यूकां मस्तकादिभ्यः क्षिपति वीक्षयति वा तथा जेमन
भोजनं तथा गुह्यं क्षिपं तस्यासङ्गतस्य करणं जुज्जमिति तु
पात्रे युद्धं दृग्युक्तादुयुक्तादि । तथा विज्जति वेद्यकं तथा वा
णिज्यं वायव्यकरणं तथा शय्यां कृत्वा तत्र स्वपिति तथा जत्र
पर्यस्तपानाद्यर्थे तत्र मंचति पिबति वा तथा मज्जनं स्नानं तत्र
करोति । एवमादिकमवयव संदर्शं कार्यं ऋजुकं प्रांजलचेता
उद्यतो वा वज्रयजिनेद्रात्रये जिनमंदिरं एवमादिकमित्यनेन-
दमाह न केव त्रमेतावन् य एवाशतनाः किंत्वन्यदपि यद्नेहित
हमनचरनादिकं जिनात्रये तदप्याशतनास्वरूपं इत्यं नन्वेव
तन्वात्रपाण्यदिगात्रयैवाशतनादृशकस्य प्रतिपादितत्वाच्छे-
षाशतनानां चेतदृशकोपश्रुतत्वेनैव ज्ञास्यमानत्वादयुत-
मिदं चारान्तरमिति चेत् सामान्याभिधानेपि बाह्यादिबोधनार्थं
विभिन्नविशेषाभिधानं किं यत् एव यथा ब्राह्मणा समागता
वर्मिष्ठोपि समागत इति सर्वमनवशं नन्वेता आशतना जि-
नात्रये क्रियमाणा गृहिणां कंचन दोषमावर्ति । उतैवमेव
न करणीयास्तत्र द्रव्यो न केव त्रगृहिणां सर्वमावश्यकर्णा-
शतानां भवद्रुमणादिकदोषमावर्तति किं तु निम्नोच्चार-
तानां सुतीनमपि दोषमावर्तीत्याह । आसायणा उ इत्यादि
एताः आशतनाः परिस्फुरद्विध्रुः स्वपरंपराप्रभववज्रम-
णकारणमिति विभाव्य परिज्ञाय यतयोऽस्तनकारित्वेन
मज्जमस्तिन्दहन्वान् न जिनमंदिरं निवर्त्तति । इति समय
सिद्धांतस्तमेव समयं व्यवहारज्ञाप्योक्तं दर्शयति दृष्टिगधे-
त्यादि । एषा तनुः स्नापितापि दर्शभग्नमप्रस्वेदधाविणी तथा
चिन्धावायुपथोऽधोवायुर्निर्गम उत्थवास निश्वासनिर्गमश्च यदा
चित्था मुखेन अपानेन च वायुवहो वापि घातवहनं च तेन
कारणेन न तिष्ठति यतश्चैथ्ये जिनमंदिरं यत्तत्र प्रतिनिश्चैत्य
वाशातनामीरुभिः कदाचिदपि न गंतव्यं । तत्राह तिष्ठिवा-
कम्बुन्यादितिस्रः स्तुतयः कायोत्सर्गादनतरं या दीयते ता
यावत्कर्षति मणतीत्यर्थः किंविशिष्टास्तत्राह त्रिश्लोकिका ।
त्रयः श्लोकाः उदोविशेषरूपा आधिक्येन यासुतास्तथा सिद्धाण
बुहाणामेत्येकश्लोको जोदेवाणवि इति चिन्तीय एकर्ताय नमो-
कारो इति तृतीयश्लोके अग्रतनगाथाद्यं स्तुतिश्चतुर्थीगीताया-
चरणेनैव क्रियते गीतार्थाचरणं तु मूर्तगणधरभणितमित्यं त्व-
निधेयमेव सर्वेगपि मुमुक्षुभिर्गति तावत्कात्रमेव तत्र जिनम-
द्विरेऽनुज्ञातमवस्थानं यतीनां कारणेन पुनश्चमेश्रवणाद्यर्थमुप-
स्थितं जयिकजनापकारादीनां परतोपि अन्यद्वेदनाय अग्रतोपि
यतीनामवस्थानमनुज्ञातं । शयकात्रे तु स्नायूनां जिनाशानना-
दिभयाघानुज्ञातमवस्थानं तीर्थकगणधरादिनिस्तनो धात-
भिर्गन्धर्वमाशाननाः परिच्छिद्येते । गृहस्थैस्तु सुतगां परिहर-
णाया इति इयं तीर्थकतामाज्ञा आज्ञातगश्च महतःपथोय-

संपद्यते यदाहुः (अणाइ विचरणमित्यादि) दृशो । तीर्थ-
कराज्ञातनाः । ४७० । तत्र तीर्थकरं यथा ज्ञातयाते तथा-
जिधीयते ॥

पादुभिर्पुं अणुमस्यति, जाणंतो किं च जुंजती जोगे ।

थीतित्यपि य वचति, अतिकरकरुदसाणायावि ॥

प्रातृतिक्तां सुराविरचितसमवसरणमहायादिपूजावृत्तकृणाम
हेनू यदनुमन्यते तज्ज सुंदरं । ज्ञानत्रयप्रमाणेन च भवस्व-
रूपं जानन्न विपाकशरुणान् भोगाश्रमिसे जुंजे मल्लिनाथस्य
स्त्रिया अपि यत्तीर्थमुच्यते । तदतीवासमीचीना अतीव
कर्कशा अतीवदुरनुचरा तीर्थकरैः सर्वोपायकुशलैरपि यदि
कमाहृता साप्ययुक्ता ॥

अक्षं च एवमादी, अविगमिमासुविति लोगमहिताणं ।

पदिरूवमकुर्वंतो, पावति पारं चियं द्वाणं ॥

अन्येष्वेवमादिकं तीर्थकृतमवर्षं ज्ञाप्यते तथा अपीत्यन्युच्य-
ते । श्रितोक्तमहितानां जगवतां याः प्रतिमास्तास्यपि यद्यवर्षं
भाष्यते एतासां पाषाणादिमयीनां माह्यावृत्तकारादिपूजा
क्रियते एवं कवचप्रतिरूपं वा विनयं वंदनस्तुतिस्तवादिक्ता-
सामं च बुद्ध्या अकुर्वन्त्यागंचिकं स्थानं प्राप्नोति अग्रमहिषी श-
ब्दे ताभिः सहैष्टाः भोक्तुमनीशाः प्रैत्याज्ञाननाभयादित्युक्तम
गुरोः १० वृ० ॥ जेमिकवु जदंतं अणयरीण अणयरीण
अच्छासायणाण अच्छासाण अच्छासायंतं वा साहज्ज ४
दसासु तत्तीस आसायणा भणिता तासि अणनतराण आसा-
दणाण आसादेति आडित्युपसर्गो वाचकः षड्विंशसरणगत्य
वसादनेषु । गुरुं पशुष्व विणयारणे जं फलतमायं सादेतीति
आसादणा य सो य आसादणा चरविवा गाहा ।

द्वे खेत्ते काज्ञेजावे आसायणा मुण्यन्वा ॥

एतेमिं णाणत्तं वोच्चांमि अहाणुपुव्वीए ॥ ३६ ॥

चउपह दव्वादियाण इमावक्खगाहा ॥

दव्वेआहागादिसु खेत्ते गमणादिपसु नायव्वा ॥ ३७ ॥

द्वे आहागादिसु सेहगणिण सच्चिअसणं बाह आहा-
रेमाणे तथ सेहतराण खट्ठंखट्ठं आहागेति सेहगणिण सच्चि-
असण बाहपरिगाहेत्ता तरातिणियं अणापुच्छिता जस्स इ-
उत्ते तस्स खट्ठं खट्ठं दवति आदिमाहणाओ वच्चादिया
गुरुणा अदांसिया परिजुंजति खेत्ते पुरतो पामतो ममाओ वा
आसणं गमणं करेति आदिमाहणातां चिट्ठणसिंयणादी
आसणं करेति काज्ञंमि विवक्षासाणमसट्ठे पतिप्पियस्स रातो
वा वि यासं वा वाहरणमाणस्स अपरिपुणत्ता जवति विण
परिसुणंयव्वं तस्स पुण विणए अपरिसुणंमाणस्स उस्सत्त
भवति तेण वि वच्चासं भवति जवे जं गुरु जणंति तेण प-
रियज्जति अपरिविज्जंतेय मिच्चा जवति गाहा ॥

काज्ञंमि विवक्षामे मिच्चा पदिवज्जणा जावे, काज्ञं तु
सुणंमाणे अपरिसुणंनस्म हंति आसायणा, हिंसादि-
फरुसाजावे अंतरजासा य कहणाया ॥ ३८ ॥

काज्ञंमि रातो वाविद्यासं वा गुरुणा वाहरं तस्स सुणंतो वि
असुखंता वि व अउत्तं पस्स काज्ञासादणा इदंमि जावा-
सादणां । मिच्चांमि पदिवज्जितो भावेत्ति हि सिंत्ति वत्ता किं
तुम ति वा फरुसं भणति गुरुणंवा धम्मकदं तस्स अंतरजा-
सए सा आसायणा दव्वादिपसु चउसुवि इमो अविणय-
दोसो गाहा ॥

गुरुपव्वया आसा-याणा तु धम्मस्स मूढेदो य ॥

चउपददोसा एते एत्तो वेमसियं वोच्चं ॥ ३९ ॥

गुरुविनयकरणे कम्मकखए जा आतोत सादेति अहवा गुरु-
पव्वतिनो णाणाओ आउतं अविणयदोमो ण सादेति न भव-
तोत्यर्थः । विणओ धम्मस्स मूढं सो य अविणयजुत्तो तस्स वेदं
करेति । अहवा धम्मस्स मूढं सम्मत्तं गुरुआसायणा ए
तस्स वेदं करेति दव्वादिपसु चउसु वि पते सामसतो दां-
सा जणियाएत्तो एके, कस्स वि वेत्तंमण भणांमि ॥

सच्चित्तस्वट्टकारग, अविकरुणमदंसणे जवे दोसो ॥

इंगाद अविचितेणि, गलगुत्तहातिसेसे तु ॥ ४० ॥

गुरुणा अणाहोतियं अपरिदेसियं वा जइ जुंजति ता इमे
दोसा सच्चित्तं फलकंवादी जुंजेज्ज अतिप्पमाणे वा जुंजेज्ज तं
अजीरं तं हादेज्ज व मांजेज्जसरीरस्स वा अकारणं जुंजेज्ज
तेण से वाही जुंजेज्ज अतिप्पमाणे वा जुंजेज्ज तं अजीरं
महादेज्ज य मांजेज्ज व सरीरस्स वा अकारणं जुंजेज्ज तेण
सेवा ही जुंजेज्ज इगावसधूमं वा जुंजेअविधीए वा जुंजे सुर-
सुरं चेष चउ अविश्रितं स परिस्सादिमणवयणकाणसु वा
गुत्तो जुंजे सच्चित्तविहासोयवज्जिते तणीयं जवति । राणादि-
सयणा सणयावणा य गुरुभावं सत्तधिहो आहोणां, सत्ता वि
जयण सुविधियाणं सेसुत्तिराडणिण सच्चि खट्ठं रायं ९७
रसिय ३ मणुष इत्यादिगल्लणज्जेया तुरिय अतिप्पमाणेणं
वा कव्वं उव्वं आयगाहणा । दिया दोसा सव्वासादणा गता ।
इदंमि खेत्तासादणा दांसा गाहा ॥

घट्ठणरेणुविणासे, तिपाम जावणजवे पुग्गो ।

खेत्ते काज्ञमग्निते गिज्ञाणअमुणेत्तं अधिकरणं ॥ ४१ ॥

आसणं गच्छंतस्स गुरुणा संघट्टणा जवति पादुदियरेणुणा
य वंघुविमासे भवति से । जति पामतो वामतो दादिणतां
ममातो य पुरतो गच्छंतस्स भावणा आयरियस्स पस्सव्वेत्तासा
दणा गता इमे काज्ञगतो विद्यासेया पिट्ठिज्जति आयरियस्स
वहरतस्स अपरिसुणंमाणस्स सीसस्सा गिज्ञाणविवाहणा
हवे उव्वकरणदाहो वा अज्जगमो वा आयरिओउत्तं अपरि-
सुणंमाणो वा अणेण । सादुणा भणिता कीस । अकमासुण
अउत्तसिंत्ति उत्तरादुत्तरेण अधिक रणसंभवे काज्ञासादणा
गता ॥

इदंमि आसायणा गाहा

साहादीण अवसा, परउत्तियगंमपरिज्जो दोग ॥

जावामायणप्सा, मंमणाउदणा चव ॥ ४२ ॥

सेहादिणो विचितेज्ज जहा एते अमहं जेहतरा आयरियस्स
यहां करंति तहा णज्जति णूण पस्सपितो ते विसेहा अवहां
करेज्ज एवं ससिस्सेह परिज्जतो परिगन्धियाण विगमो भवति
होगो य परिज्जतो भवति एते जावासादणा दोसा गुरुणा
उपदेसपदाणे समणा उदंतस्स मावासादणा चेष मिच्चा पदि-
वज्जणा जवति । अस्य व्याख्या । गाहा ।

मिच्चापदिवत्तीए जे जावा जत्य हंति मवन्था ।

तेसु व तदं पदिवज्जणा य आसायणा य तमहा ॥ ४३ ॥

मिहा अदंतं प्रतिपादने प्रणिपत्तिः जयंति दव्वादिपसु जावा-
विपदसु हा सुत्तज्जयणसुयक्कंमसु वा मवन्था ज जिण-
पक्खसाभावा ते गुरु अयाणंतो परिस्सामज्जे पक्खवेति तथ

उच्येत्तासीसो तुष्टिदक्षा अच्यति जाह कट्टिक्कणाओ ताह सीसो एगते गुरुणा सभायं सहति अह सीसो तेसु पदन्थेसु परिस्सामज्जे चेव वितहपन्निज्जणा एत्थ वुत्ताणं करिज्जा ताहे अविणयो जवति । अविणयपन्निवत्ती ए य तम्हा आसायणा भवति । अहवा परिस्सामज्जे गुरु बोदितो वितहपन्निज्जणं करेति न सम्यक् प्रतिपद्यत इत्यर्थः । तम्हा सीसस्स आसायणा भवति अहवा गुरु जाणतो चेव अहवा अत्थपंणुवोत मा परण्णवादी दोसं गण्हेज्ज जहा सत्थस्स केवलिस्सामज्जग-खदो पान्थि उबओगा एगो प्रयोगप्रतिपादनीमन्त्यर्थः । तदसह-तराप तो जाणति जहा अवसिक्तं पणवेत जतिवितहपन्निज्ज-तिआसादणा सेहस्स बोदगाहा जमन्थ आयरिओ ण याणति तमन्थ सीसो कहं जाणति जसति । गाहा ॥

जंगारणगारत्ते सुतंतु, सहसंमुतं तजं किंचि ।

तं गुरुअं एह कहणे, एव मिदं उपादिवत्ती ॥ ४४ ॥

भेतेण सेहतरापण गिहत्थत्तेण सुपुत्तयं अणगारत्ते वा अण-तो सुयं अण्णो वाहितं तं गुरुस्स अण्णहा कहितस्स सो भंगज्जा ण एयं जवमिच्छापन्निवत्तीओ आसादणा भवति । गाहा ॥

एवं जण्णो दोमा, इमं सुतं वसं हिमए एवं ।

संनयमसज्जए, एवं मिज्जाउ पन्निवत्ती ॥ ४५ ॥

एवं गुरुपन्निवत्तं भणतो आसादणा दोसो जवति अहवा सीसो गुरु भणइ तुज्ज एवं पण्णितस्स समयविगहणा दोसो जवति मम एयं सुयं अणायरियसमीचे एवं पण्णितज्जते समयविगहणा दोसो न जवति एवं सीसस्स संनयमसज्जयं एवापरिस्सामज्जे मिच्छा पीरियत्तिओ आसायणा जवति । गाहा ।

वितियं पदमे ततिए, य हाति गेहामकज्जमादीसु ।

अच्छाणादी वितिए, ओसप्पादी चउत्थंथि ॥ ४६ ॥

वितियत्ति अववायपदं पदमेत्ति दव्वासायणा ततिपत्ति-काआसादणा वितिपत्ति अछाणादिसु सेत्तासादणा चउत्थि-त्ति उसमादिसुखियस्स तन्थ पदमतत्तियत्ति मज्जणं पटुच्च वितियपदं जवति । गाहा ।

हेज्ज गुरु गिन्नाणो, अपत्थदव्वं व मे इहं ।

अवगरुमदंमितं वा, जुंजे खद्वं चगेहेज्ज ॥ ४७ ॥

गुरुं गिन्नाणो तस्स य जं अपत्थदव्वं तं खद्वं ताहे त अवि-यमितं अदसियं वा सहेजे अण्णस्स वा अण्णपुच्छाप खद्वं दव्वयत्ति मासेरा तिणिओ सयं जुज्जिहिस्ति एवं गुरुक्कणट्ठा अविणयं पि करेता सुज्जा ॥ गाहा ॥

कंठाइ साहण्णा अथ, बंजटावल्लीणो अट्ठाणे ।

संवाधुवस्सए वा, विस्सामगिन्नाणवेदसुए ॥ ४८ ॥

सेत्तासादणं पटुच्च अवत्तो भणति अट्ठाणं कंठासादणट्ठा पुर-तो गच्छति विसमे वा अवल्लवट्ठापासतो अट्ठीणो गच्छति गिन्नाणस्स वा अचट्ठज्जणट्ठा अट्ठीणो अच्यति बाहुस्सएया आसणट्ठिओ अच्यति गच्छति वा आयरियस्स वा विस्सा-मणं कारतो आसणं चिट्ठति संघट्ठेति वा गिन्नाणस्स उव्व-त्तणादी करेता संघट्ठणादी करेति अण्णवा चिट्ठति । यस्य वा वक्कणांतो अप्पसहं वक्कणाणेति मा अपरिणया सुणेहि-ति ताहे संतारा आसणं उविज्जति इमकोआववाहो गाहा ॥

कालेगिन्नाणवावरुसेहस्स वसारियं जवे वाहिं ।

संवाधुवस्सए वा अट्टिकणादी इमा दोमा ॥ ४९ ॥

राओ वा दिया वा गिन्नाणवावरु गुरुस्स वाहरंतस्स ण वेज्ज सहं सेहस्स वा सागारियं वोहिं अंतोहितो सुणेता पि सहणादज्जमासआयगा परं पट्ठज्जिज्जाणिता उप्पयाहिंति सा ह्मिं वा ओतप्रोतं संवाहस्स एयासज्जं अच्यंतो उट्ठपिचं वयंतस्स वा अधिकरणादी दोसा भविस्संति तम्हा आय-रिओ सणियं वा हरति तं च अमुणंतो तुसिणीओ सुजे अ-धिकरणदोसभया वा तुसिणीओ अज्जति तदावि सुजे गाहा ।

उट्ठावं तु असत्तो दाजं गिन्नाणो तदेव उट्ठं ।

तुसिणी तन्थगओ वा सुणेज्ज सो वाहरंतस्स ॥ ५० ॥

वायाहरंतस्स गुरुस्स गिन्नाणो उट्ठावं दावमसत्तो गिन्ना-णो तुसिणीओ । अत्थेज्जउ वा आसत्तो तन्थ गतो पन्निमुणेज्ज शब्दं ददातीत्यर्थः ।

श्वार्णो जावस्स अववाहो भणपि गाहा ।

वाणतिहे जइ एवं हवेज्ज गिहोममिहरहा दोमा ।

तुज्जे वि ताव ऊहह जण्णतिपणसे विददमूदे ॥ ५१ ॥

सेहतरापण आयरिओ परि सामज्जेण वत्तव्वो जहा तुमं पणवेत्ति एवं ण भवत्ति तो कहिं तेण भाणियव्वं उच्यंत जहा हं पणवेति जति एवं जमति तो गिहोसं शहरहा जहा तुमं पणवेह एवं समयविगहणा दोसो भवति तुज्जेविमया-भिहितं अन्थ जहह किं घमतिण घमतीति तावशब्दः परिमा-णवाचकः जहा इमेण जे पहेण गंतव्व जावति तं दव्वं एव इणमन्थ पुवावरेण ताव ऊहह जा जवे अभिगओ अहवा पादपूरणे वा ददं जा मूढो जतन्थ पन्निज्जतां पणसं परि-स्सामज्जेवि भणति ओसणादी चउत्थंथि ॥ अस्य व्याख्या गाहा ।

विरहुत्तमट्ठायंतं उमाणं जणति परिसमज्जेवि ।

एवि जाणसि हिता वरुपरियं किं जवे तेणं ॥ ५२ ॥

ओसणो आयरिओ विरहे एगते वहु भणितो सागारवविरमा-हित्ति अट्ठायंतो अविरमन्त्यर्थः । परिसामन्थे वि जमति ण याणसि तुमं हि तवा अहियवामणरुपकिणेण वा किं तुज्जे पणं पादेहिं वा संगट्ठिज्जति जेण सो अवमाणितो चिंतन एते मंदे वयमिव पेक्कवता इदाणि म वसणदोसेण दोस-मिव पासंति । तंण एतेमि दोसो नामज्जदोसो उज्जमामि । नि० चू० उ. १० । द. अ. ए उ. १ ।

तेत्तीसं आमायणाओ पणत्ता तंजहा सेहे राइ-णिअस्स पुरओ गंता जवइ आसायणा सेहस्स ॥ १ ॥ सेहे राइणियस्स सपक्खं गंता जवइ आसायणा सेहस्स ॥ २ ॥ सेहे राइणियस्स आमायणा सेहस्स ३ एवं एणं अनिज्जावेणं सेहे राइणियस्स पुरओ । चिट्ठिता जवइ आमायणा सेहस्स ४ सेहे राइणियस्स सपक्खं चिट्ठिता जवइ आसायणा सेहस्स ५ सेहे राइ-णियस्स आसाणं चिट्ठिता जवइ आसायणा सेहस्स ६ सेहे राइणियस्स पुरओ निसीइत्ता जवइ आसायणा सेह-स्स ७ सेहे राइणियस्स सपक्खं निसीइत्ता जवइ आसाय-णा सेहस्स ८ सेहे राइणियस्स आसणं निसीइत्ता जवइ आमायणामेहस्स ९ एवं एणं अनिज्जावेणं सेहे

राइणिणं सच्चि बहिया विहारजूमिं निक्खंते समाणे तत्थ पुब्बामेव सीहतण्ण आयामइ पच्छागइणिण आसायणा सेहस्स १० मेहे राइणिणं सच्चि बहिया विहारजूमिं वा निक्खंते समाणे तत्थ पुब्बामेव सीहतण्ण आयामइ पच्छा राइणिण आसायणा सेहस्स ११ मेहे राइणियस्स राओ वा विआले वा बाहरमाणस्स अज्जो के सुत्ते के जागेरे तत्थ मेहे जागरमाणे राइणियस्स अप्पमिमुणेत्ता जवइ आसायणा सेहस्स १२ मेहे राइणियस्स पुब्बं मंदावित्तण तं पुब्बामेव सीहतण्ण आयामइ पच्छा राइणिण आसायणा सेहस्स १३ मेहे अमणं वा पाणं वा स्वाइमं वा साइमं वा पमिगाहित्ता तं पुब्बामेव सीहतण्ण गिहस्स आयामइ पच्छा राइणियस्स आसायणा सेहस्स १४ मेहे अमणं वा ० ४ ॥ पमिगाहित्ता पुब्बामेव सीहतण्ण गिहस्स पमिदंसेइ पच्छा राइणिण आसायणा सेहस्स १५ मेहे अमणं वा ० ४ पमिगाहित्ता पुब्बामेव सीहतण्ण अस्सम उवणिमंतेइ पच्छा राइणिण आसायणा सेहस्स १६ मेहे राइणिणं सच्चि असणं वा ४ पमिगाहित्ता तं राइणियं अणापुच्छित्ता जस्स जस्स इच्छइ तस्स तस्स खच्छं २ दमयइ आसायणा सेहस्स १७ मेहे राइणिणं सच्चि अमणं वा ४ आहारमाणे तत्थ मेहे खट्ठं खट्ठं कायं कायं रमियं रमियं उमदं उमदं मणुसां मणुसां मणामं मणामं निच्छं निच्छं लुक्खं लुक्खं आहारित्ता जवइ आसायणा सेहस्स १८ मेहे राइणियस्स बाहरमाणस्स अप्पमिमुणिता जवइ आसायणा सेहस्स १९ मेहे रायणियं खच्छं खच्छं वत्ता जवइ आसायणा सेहस्स २० मेहे राइणियं किं वट्ठा जवइ आसायणा सेहस्स २१ मेहे राइणियं तुमं इइवत्ता जवइ आसायणा सेहस्स २२ मेहे रायणियं तज्जाणं तज्जायं पमिजाणित्ता जवइ आसायणा ० २३ मेहे राइणियस्स कट्ठं कट्ठमाणस्स नो मुमिणे जवइ आसायणा सेहस्स २४ मेहे रायणियस्स कट्ठं कट्ठमाणस्स नो मरमि एवं वत्ता जवइ आसायणा ० २५ मेहे राइणियस्स कट्ठं कट्ठमाणस्स कट्ठं आज्जित्ता जवइ आसायणा सेहस्स २६ मेहे राइणियस्स कट्ठं कट्ठमाणस्स परिमंजित्ता जवइ आसायणा सेहस्स २७ मेहे राइणियस्स कट्ठं कट्ठमाणस्स तीमे य परिमाण्ण अण्णुआण्ण अजिआण्ण अवां चिआण्ण अवंगमाण्ण होक्खं पि तक्खं पि तामेव कट्ठं कट्ठेत्ता जवइ आसायणा सेहस्स २८ मेहे राइणियस्स सेज्जासंथारगं पाणं संघट्ठित्ता हत्थेयं अणुमुवेत्ता गच्छइ आसा ० २९ मेहे राइणियस्स सेज्जामंथारण चिट्ठित्ता

वा निर्मीडित्ता नुयट्ठित्ता वा जवइ आसायणा सेहस्स ३० मेहे रायणियस्स उच्चामाणं मिवा ३१ समामाणं मिवा चिट्ठित्ता वा निर्मीडित्ता वा नुयट्ठित्ता वा जवइ आसायणा सेहस्स ३२ मेहे राइणियस्स बाहरमाणस्स तत्थ गणं चेव पमिमुणिता जवइ आसायणा सेहस्स ॥ ३३ ॥

टी० ॥ अथ त्रयस्त्रिंशत्तमस्यानकं तत्र आयः सम्यग्दर्शनाद्यवाप्तिकृणस्य शातनाः खगुना निरुक्तादाशातनास्तत्र शैकोऽल्पपर्यायो रात्रिकस्य बहुपर्यायस्य आसन्नमासस्तिर्यथा रजोच्चक्रादिस्तस्य वृत्तिरिति तथा गता भवतीत्येवमाशातना शैक्यस्येत्येवं सर्वत्र (पुराणोक्ति) अग्रतो गता भवति (सप्तकस्विति) समानपक्षं समपार्श्वं यथा भवति समभ्याया गच्छतीत्यर्थः । (चिट्ठित्ति) स्थाता आसिता भवति यावत्करणदाशाश्रुतस्कन्धानुसारणान्या इह उपस्थास्तद्विषयमर्थतः आसन्नपक्षः पार्श्वतः स्थानेन तिस्रोऽत्र निर्वाहनेन च तिस्रः तथा विचारजुमां गतयोः पूर्वतरमाश्रयतः शैक्यस्याशातना १० एवं पूर्व गमनागमनमाश्रयतः ११ तथा रात्रौ को जागर्तीति पृष्टे रात्रिकेन तच्चक्षनमप्रतिश्रुतं वतः १२ रात्रिकस्यापूर्वमाश्रयणीयं कंचन अवमस्य पूर्वतरमाश्रयतः । १३ अशनादिवृत्त्यधमपरस्य पूर्वमाश्रयतः । १४। एवमन्यस्योपदर्शयतः । १५। एवं निमं त्रयतः । १६। रात्रिकमनापृच्छताऽन्यस्मै जन्तादि ददतः । १७। स्वयं प्रधानतरं जुजानस्य । १८। कचित् प्रयोजने व्याहरतो रात्रिकस्य च वा प्रतिश्रुतवतः । १९। रात्रिकमप्रति तत्समकृता वृहता शब्देन बहुधा जायमाणस्य । २०। व्याहृतं न मस्तकन वन्दे इति वक्तव्ये किम्भणसीति व्याख्यानस्य । २१। प्रेरयति रात्रिके कस्यै प्रेरणायामिति वदतः । २३। आचार्यज्ञानं किं न प्रतिचरसीत्याद्युक्ते त्वं किं न तं प्रतिचरसीत्यादि ज्ञानतः । २३। धर्मं अर्थयति गुरुवन्धमनस्कतां भजनेऽगुमादयति इत्यर्थः । २४। कथयति गुरो न स्मरसीति वदतः । २५। धर्मकथामाचिद्वदतः । २६। भिक्षावेत्ता वर्त्तते इत्यादि वचनतः पर्यदं भिदानस्य । २७। गुरुपदेनेदं नुत्थितायास्तथैव व्यवस्थिताया धर्म कथयतः । २८। गुरोः संस्तरकं पादेन घट्टयतः । २९। गुरोः संस्तरके निर्वाहतः । ३०। उच्चासने निर्वाहतः । ३१। समासनेऽप्येव । ३२। त्रयस्त्रिंशत्तमा सुवोक्ता च रात्रिकस्याश्रयतस्तत्र गत एवामनादिस्थित एव प्रतिश्रुणोति आगन्तुं हि प्रत्युत्तरं देयमिति शैक्यस्याशातनेति । सम० ३३ स० । दशा ० ।

अहवा अरिहंताणं आसायणाड मज्जाए किंचि ।
नादीअं जा कंउममुदिट्ठा तितीमासायणाओ गाथाद्वयं
सं० व्या० । आसायणा समत्ता समत्ता व सा पमिक्क-
मणमंगट्ठणीं अत्रपदं । अरिहंताणं आसायणाए मिच्छा-
णं आसायणाए आयरियाणं आसायणाए उवज्जा-
याणं आसायणाए साहूणं आसायणाए साहुणीणं
आसायणाए सान्वाणं आसायणाए सावियाणं आसा-
यणाए देवाणं आसायणाए इह होगस्स आसा-
यणाए परहोगस्स आसायणाए केवाडिपक्खत्तस्स धम्मस्स
आसायणाए मदेवमाण्णामुरस्स होगस्स आसायणाए
मव्वपाणजुअजीवमत्ताणं आसायणाए काइस्स य

आसायणाए सुअस्स आसायणाए सुअदेवआए आसा-
यणाए वायणापरिअस्स आसायणाए जंवाइअं वच्चामे
झियं हीणकवरं अक्खवरं पयहीणं विणयहीणं घोम-
हीणं जोगहीणं सुदुद्धिं वुदुत्तुपरिअच्चियं अकाझे कअओ
भिज्जाओ काझे न कअओ भिज्जाओ अमज्जाइयं ॥

संप्रति सूत्रोक्ता एव त्रयस्त्रिंशदध्याख्यायन्ते । तत्र अरहन्ताण
आसायणाए अर्हतां प्राकृतिरूपितशब्दार्थानां संबंधिन्या आशा-
तनया यो मया देवसिंकोऽतिचारः कृतस्तस्य सिध्यादुपकृत-
मिति क्रिया एव सिद्धादिपदेष्वपि योज्येति इत्थं चाभिधत्ता-
मर्हतामाशातना भवति ॥

नत्थि अरहंतस्ति जाणंतो कीम जुंजई जोगे । पाहुमियं
उवजीयं एव वदं उत्तरं इणमे ॥ १ ॥ जोगफलनिवत्तिय पु-
अण्णमीए मुदयवाहक्का । जुंजई जोग एव पाहुमियाए ज्म
सुणमु ॥ २ ॥ जाणादिगुरेयकअघातिसुहपायवस्स वेदाए ।
नित्यंकरनामाए उदयातह वीयरगत्ता ॥ ३ ॥ सिध्दाणं
आसायणाए (सिध्दानामाशातनया क्रियापूर्ववत्) सिध्दाणं
आसायणां एवं जणतस्स हंइ मुहस्स । णत्थिणि चेह्दा
वासइ वावी अहव उवअंगे ॥ ४ ॥ रागदोमा धुवत्ति तहव
अक्खकाअमुवअंगे । दंसणनाणाणं तहंइ अमव्वन्नया
चेव ॥ ५ ॥ अक्खोआवरणाहव एगत्तव्वं वा विनाणदंस
णओ । जन्नतिन वा एएसिं दोसो एगो वि संजवइ ॥ ६ ॥
अत्थिस्ति नियमसिध्दा सदाओ चेव गम्पए एवं । नचेह्दा
वि जवंति विरियक्खयओ न दोसो हु ॥ ७ ॥ रागदोमा
न जवे सव्वकमायाण निरवसेमव्वया । जियमा जव्वाण
जुगवमुवअंगो ण य मया ओय ॥ ८ ॥ न पि हू आव-
रणाओ दव्वड्ढिय वा मण्णं पु-रागत्तं वा जवति दंसण-
नाणाणदोअं पि ॥ ९ ॥ जाणउदंसणणए पकुअणाणं तु
सव्वमेव । दंसव्वं उदंसणं तीएमसव्व जया काहु ॥ १० ॥
सणयं व पकुच्चागत्तायं वओगां दोअं पि । एवमसव्वजु
त्ता दोसो एमो न संजवइ ११ आयगियाणं आसायणाए
आचार्याणामाशातनया क्रिया पूर्ववत् आसातना तु । रुहगे
अकुद्धीणांति यदुम्पोहो दमगमंदबुद्धिया । अवियप्पहा
जल्लखि सीसो पग्गिजवइ आयसियं १२ अहवा विवण
एवं उवणसपरस्स देति एवं तु । दमविहवेयावत्ते कायव्वं
सयं न कुव्वंति १३ रुहगे विद्याणबुद्धो अकुद्धीणांति य
गुणाअिओ किहणु । दुम्मेहादीणि वि ते जाणंतं मंताइ दुम्मे
हा १४ जाणंति न वि य न एवं निच्छम्मा मोक्खकागणं णाणं
। निच्चपच्चासयता वेयावच्चादि कुव्वंति १५ उवज्जा
याणमासायणाए उपाध्यायानामाशातनया क्रिया पूर्ववत्
आशातनापि सांक्षेपपरिहारा यथाचार्याणां नवरं सूत्र-
प्रदा उपाध्याया इति । साहूणं आसायणाएत्ति साधना

माशातनया क्रिया पूर्ववत् । जो सुणियसमयसारो साहू
ममुहिस्स जासण एवं । अविसहणा तुग्गियगा ते जंरुणं
काजं च तह चेव १६ पाणमुणायाव जुंजंति एगत्तो तह
ति स्वनेकया । एमादिवयदवक्कं मूठो न सुणइ एयं तु १७
अविसहणादिममेया संसारमजावजाणणा नेव । साहू यो
वज्जमाया जओ य जुंजंति एगओ तह वि १८ स्वण वत्थं
एवंमादिवयदुवणं मुट्ठेति एयं तु । अविसहणादिममेया
संसारसहावजाणणा एव साधुशोवकसाया जओ य
जुंजंति ते तह वि १९ साहूणां आसायणाए ।

साध्वीनामाशातनया क्रिया पूर्ववत् । आशातना ।

कल्लहिणिया बहुउवही अह वा बीममाणुवदवा ममणी
गयाणियापुत्तं जंरु एमवाअिजस्स मेवात्तो । २० ।

अत्रोत्तरं ।

कल्लहेत्ति एवणात्तुण कमाणं कम्मबंधणं पणति ।

संजलणाण मुदयु ईमिं कल्लहे वि को दोसो २१ उवही
धहुविकप्पो वज्जवयरक्खणन्यमत्तामि । जणिओ जिणेहि
जम्हा तम्हा उवहंमिणो दोसो २२ ममणाण णयण्या
उवदायदो मम्ममापुमरंताण । आगेमत्तिहिमहत्थजिण-
वयणममाहिअप्पाणं २३

सावगाण आसायणाए । आवकाणामाशातनया क्रिया तथैव
जिनशासनमत्ता गृहस्थाः श्रवका जण्यन्ते । आशातना तु
ब्रह्मण मणुस्मत्त णाकण वि जिणमयं ण जे विरतिर्यामयंति
कहंते धणोव्वंति लोगस्मि । साधगमुत्तामायणमिच्छुत्तरक-
म्मपरिणइवमेण जइ वि पवज्जंति णति तह वि यणतिममा
दिया । सम्यग्दर्शनादिमार्गस्थितत्वेन गुणयुक्तत्वादित्यर्थः ।
साविगाणं आसायणाए आविकाणामाशातनया क्रियाकूप-
परिहारो च पूर्ववत् देवाणं आसायणाए देवानामाशातनया
क्रिया तथैव आशातना ॥

कामपमत्ता विरतीए, वज्जिया अणमिमा य णिबेह्दा ।

देवा सामत्थं मित्रिय, नित्यस्मुण्णतिकरा य ॥

एत्थ पमित्री मोहणि, यसायवेयकम्पउदयायो ।

कामपमत्तविरति, कपोदयउट्ठिययत्तेमिं ॥

अणमिमदेवमजावा णिबेह्दा अणुत्तरा कियकिच्चा ।

काज्जाणुजावाति लुमापिअणत्थ कुव्वंति ॥

देवीणं आसायणाए देवीनामाशातनया क्रियाकूपपरिहारो
च प्राग्वत् इह लोकस्याशातनया क्रिया पूर्ववत् इहलोको मनु-
ष्यलोकः आशातना तस्य चित्तप्ररूपणादिति । परलोकस्म
आसायणाए परलोकस्याशातनया क्रिया प्राग्वत् । परलोको
मनुष्यस्य नागकनिर्यगमरा आशातना तस्य चित्तप्ररूपणा-
दित्येव द्वितयेत्याक्षेपरिहारो च स्वमन्या कार्यां केवलपक्ष-
त्तस्म धम्मस्स आसायणा केवलप्रज्ञत्तस्य धम्मस्याशातनया
क्रिया प्राग्वत् स च धम्मो द्विविधः । धृतधम्मश्चात्रधम्मश्च
आशातना तु ॥

पागयतामा निवक्क को वा जाणइ पणीयं केणयं ।

किं वा चरणेण तू दाणेण विणालं जव इत्ति ॥
उत्तरं ।

बाह्वर्त्तमूढमूर्खाणां वृणां चारित्रकाक्षिणां ।
अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः मिच्छांतः प्राकृतः कृतः ॥
निपुणधर्मप्रतिपादकत्वाच्च सर्वज्ञप्रणीतस्त्वमिति चरणमा-
श्रित्याह ।

दानमौरविकेणापि चंभाक्षेनापि दीयते ।
येन वा तेन वा शीघ्रं न शक्यमजिरक्षितुं ॥
दानेन जोगानापनोति यत्र तत्रोपपद्यते ।
शीघ्रेण जोगान् वर्गं च निर्वाणं चाधिगच्छति ॥

तथाभयदानं दाना चारित्रवाञ्छियमन पद्येति । सदेवमण्ड्या-
सुरस्स द्वायस्स आसायणाए सदेवमनुस्यासुरस्य द्वाकस्याशा-
तनया क्रिया प्राग्वत् । आशातना तु वितथप्ररूपणादिना
आह च भाष्यकारः ।

देवादीयं द्वायं विवरीयं जणइ सत्तदीनुदहिं ।
तह कयपयावदीणं पगतिपुरिमाणं जोगे वा ॥
अत्रोत्तरं ।

सत्तसु पग्गियमत्ता मोक्खवसुअत्तणं पयावडणा ।
केण कअओ तणपच्छा पयइए कहं पवत्तिस्सि ॥ १ ॥

जयं चयेणेति पुरिस्थानिर्मितं किञ्च वयपवत्तत्ती मा य-
तोसं चिय अपत्तिपगेत्ति मत्तं चिय विरुद्धं सव्वपाणचूय-
जीवसत्ताणं । आसायणाए सर्वप्राणिनृतजीवसत्त्वानामाशा-
तनया क्रिया प्राग्वत् । तत्र प्राणिनो ह्यिन्द्रियादयः व्यक्तोच्छ-
वासनिश्वासा अपि ज्ञेया भवन्ति भविष्यन्ति चेति ज्ञेयानि पृथि-
व्यादयः जीवन्तीति जीवा आयुष्कर्मो तु तत्र युक्ताः सर्वे एवे-
त्यर्थः सत्त्वाः सांसारिकसंसारतीतेभदाः एकार्थिका वा ध्वन-
य इति आशातना तु विपरीतप्ररूपणादिनैव तथा ह्यंगुष्ठपर्व-
मात्रो र्वान्द्रियाणामेति पृथिव्यादयस्त्वजीवा एव स्युर्नादि-
चैतन्यकार्यानुपलब्धेर्जीवाः कृष्णिका इति सत्त्वाः संसारिणः
अंगुष्ठपर्वमात्रा एव भवन्ति संसारतीताः नश्यन्त्येवापि तु
प्रध्यातदीपकल्पोपमो मोक्ष इति । उत्तरं देहमात्रेणैव सुखदुः-
खादि तत्कार्योपपन्नं पृथिव्यादीनां व्यल्पचैतन्यत्वात्तत्का-
र्यानुपलब्धेर्नाजीवत्वादिनि जीवा अप्येकान्तकृष्णिका न जवन्ति
निरन्वयनाशे उत्तरं कृष्णस्यानुपपत्तेः निर्हेतुकत्वादेकांतनष्ट-
स्यासद्विशेषात् सत्त्वाः संसारिणः प्रत्यक्षा एव संसारतीता
अपि विद्यन्ते एवेति जीवस्य सर्वथा चिनाशानावात्तया तैर-
प्युक्तं । नासतो विद्यन्ते भावो नाभायो विद्यन्ते सतः । उजयो-
रपि दृष्टोऽन्नस्वनयोस्तत्त्वदर्शिनः ” इत्यादि । काश्चस्म य
आसायणाए “ काश्चः पचन्ति भूतानि काश्चः संहरन्ते प्रजाः ।
काश्चः सुप्तेषु जागर्ति काश्चोहि दुरतिक्रमः ” इत्यादि काश्चोऽस्मि
तमन्तरेण शकुन्तलपक्षादीनां नियतः पुण्यादिप्रदानभावो न
स्यात् न च तत्परिणतिर्विश्वेकान्तनित्यस्य परिणामानुपपत्तेः ।
“ सुयस्स आसायणाए ” । श्रुतस्याशातनया क्रिया पूर्ववत्
आशातना तु ॥

को आउरस्स काहो, मज्झंवरधोव्वणे व काहो अ ।
अइ मोक्खहेतुनाणं, को काहो तस्म काहो वा ॥
इत्यादि उत्तरं ॥
जोगो २ जिणगामणंमि दुम्भकवगो पणुज्जत्ता ।

अभोअमवाहंतो अव्वत्तो होइ कायव्वो ॥

प्राग्धर्मदारेण श्रुताशातनोक्ता इह तु स्वतंत्रश्रुतविषयेति न
पौनरुक्त्यं । सुयव्ययाए आसायणाए श्रुतदेवताया आशा-
तनया क्रिया प्राग्वत् आशातना तु श्रुतदेवता सा न विद्यते
अकिञ्चित्करी वा न ह्यनघिष्ठितो मौनीन्द्रः स्वत्वागमः अतोऽसा-
वस्ति न वा किञ्चित्करी तामाह्वय प्रसस्तमनसः कर्मकयदर्श-
नात् (वायणाः रियस्स आसायणाए) वाचनाचार्यस्याशातनया
क्रिया प्राग्वत् । तत्र वाचनाचार्य उपाध्यायस्संविद्यो य उदे-
शादिकं कगेति अशातना त्वयं निर्दुःस्वसुखप्रचृतं वा बंदनं ।
दापयति उत्तरं तु श्रुतापचारः एव क इव तस्यात्र दोष इति ।
“ जंवाइहं वच्चामिद्वयं हीणक्खरियं अक्खक्खरियपयहीणं धोस-
हीणं जोगहीणं सुदुदिहं दुदुपमिच्छियं अकाहो कअओ सज्जाओ
काहो न कअओसज्जाओ असज्जायं सज्जाइयं सज्जाए न सज्जा-
यति एए चउहशसुत्ता पुविह्वाय पग्गणवीसंतिपणे तेत्तीसमा-
सायणस्सवन्ति ” एतानि चतुर्दश मूत्राणि श्रुतकत्वापकगोचर-
त्वाच्च पौनरुक्तभाजीनीति तथा दोषदुष्टं श्रुतं यत्पठितं तद्यथा
आविष्टं विपर्यस्तरत्नमात्रावदनेकप्रकारेण या आशातना
तथा हेतुभूतया योऽतिचारः कृतस्तस्य मिथ्यादुष्कृतमिति-
क्रिया एवमन्यत्रापि योज्या व्यत्याज्जितं कौत्सिकपायसवत्
हीनाकरं अकरन्त्युनं अत्यकरं अधिकाकरं पदहीनं पदोन्म-
हीनं अकृतं अकृत्येति नयं घं पहीनं उदात्तादिघोषद्विरतं योग-
हीनं सम्यक्कृतयोपचारं दुष्टं दत्तं गुरुणा दुष्टं प्रतीतिं कलुषितां
तरात्मनि अकाहो कृतस्वाध्यायो यो यस्य श्रुतस्य काहिकादेर-
काह इति काहनेन कृतः स्वाध्यायः यो यस्यात्मीयाभ्यनकाह
उक्त इति अस्याध्यायिके स्वाध्यायितं । आच० ४ अध्या ॥
आत्मानं परवानाशातयदिति । २ । आच० ॥

अणुवीइजिक्खुधम्ममाइक्खवमाणो णो

अत्ताणं आसाइज्जा णो परं आसाएज्ज णो अस्साइ पा-
णाइ जूताइ जीवाइ मत्ताइ आमाएज्जा से अणासायए
अणामायमाणे व उज्जमाणेणं जूयाणं जीवाणं सत्ताणं
जहा से दीवे असंदीवे एवं से सरणं जवति महामुणी ।

टी० ॥ अतस्तेषां कान्यादिकं दशविधं धर्मं यथायागं प्रागु-
पन्यस्तं शांत्यादिपदाभिहितमनुविचिन्त्य स्वपरीयभिक्षणशीला
निक्षुर्धर्मकथाव्यभिमानाचक्रीत प्रतिपादयेदिति यथा च धर्मं
कथयत्तदा (अणुवीइ भिक्षुमा) इत्यादि यावत् भवति सरणं
(महामुनिस्ति) स निक्षुर्धर्ममुक्षुरनुविचिन्त्य पूर्वापरं धर्मं पुरुषं
वाज्ञेयं यो यस्य कथनयाग्यस्तं धर्ममाचकृण आहिति
मर्यादया यथानुष्ठानं सम्यग्दर्शनादेः शातना आशातना
तथात्मानं नो आशातयत्तथा धर्ममाचक्रीत ययोन्मनआशा-
तना न जवेद्यदिवात्मन आशातना चिन्ता द्रव्यतो भावतश्च
द्रव्यतो यथाहारोपकरणादेर्द्रव्यस्य काशातिपातादिहताशा-
तना बाधा न भवति तथा कथयदाहारादिद्रव्यबाधया च
शरीरस्यापि पीडा भावाशातनारूपा स्यात् कथयतो वा यथा
गात्रभंगरूपा भावाशातना न तस्य स्यात्तथा कथयेदिति ।
तथा नापरं शृणु. आशातयेत् यतः परं होइनया कुपितः
सआहारोपकरणशरीरान्यतरपीडायै प्रवर्त्तनाऽतस्तदाशातनां
वर्जयेन धर्मं ध्यायेदिति ।

तथा नान्यान्वासामान्येन प्राणिनो भूतान् जीवान् नो आशात-
येच्छायेत एवं स मुनिः स्वतोऽनाशातकरैरनाशातयन् तथा
परानाशातयतोऽनुमन्यमानोऽपरेषां ध्यमानानां प्राणिनां
भूतानां सत्त्वानां जीवानां यथा पीडा नेत्यद्यते तथा धर्मं

कथयेदिति तद्यथा यद्धि श्लौकिककुप्रावचनिकपार्थस्यादिदाना नि प्रशंसत्यवदत्तमागादीनि वा ततः पृथिवीकायादयो व्यापादिता भवेयुरथ दूषयति ततोऽपरेषामन्तरायापादनेन तत्पुनो बंधविपाकानुभवः स्यादुक्तं च ।

जे उ दाणं पसंसन्ति बहुमिच्छन्ति पाणिणं ।

जे उ णं पमिसेहेति विचिच्छेयं करन्ति ते ॥

तस्मात्तदवदत्तमागादिबिधिप्रतिषेधव्युदासेन यथावस्थितं दानं कृत्वा प्ररूपयेदसावसानुष्ठानं चेत्येवं च कुर्यान्नुभयदोषपरिहारी जन्तुनामाभ्यासचूर्णवतीत्येतत् दृष्टान्तद्वारेण दर्शयति यथा सौद्धीपो संदीन शरणं भयत्येवमसावपि महामुनिः तत्कृत्वापायोपदेशतः बन्धमानानां बंधकानां च तद्व्यवसायाभिबर्सेते न विशिष्टगुणस्थानापादनाच्छरणयो जवति तथा हि यथाहिष्टेन कथाविधानेन धर्मकथां कथयन् कांश्चन प्रमाजयति कांश्चन भावकान्विधत्ते कांश्चन सम्यग्दर्शनयुजः कनेति केषांश्चिप्रकृतिभरुतामापादयति । आचा० उ० अ० व्य०

आसायणिज्ज-आश्वादीय-त्रि० आ. स्वद णिज्ज कृत्वाहुलमिति कर्तयेनीयः । प्रज्ञा० जी० ईषत्स्वाद्योग्ये, दशा० जं० । आसायविमया-आस्वादप्रतिज्ञा-स्त्री० विषयजोगप्रतिज्ञायाम आचा० ।

आसारित-आसारयत्-त्रि० ईषत्स्वस्थानत्याजनेनसारयति,ज्ञा०

आसाक्षिय-आशाक्षिक-पु० उरः परित्स्पर्शस्थलचरणचैन्त्यतिर्यग्नेदे, प्रज्ञा० ।

संकिन्तं आसाक्षिया ? कटि णं जेतं ! आसाक्षिया समु-
ठन्ति गायमा ! अंतो मणुस्सखेत्ते अक्काज्जंमसु दीवेसु
णिव्वाधाण पप्परमसु कम्मजमीसु वायातं पडुच्च पंचसु
महाविदेहेसु चक्कवट्ठी म्वावावेसु वासुदेवखंधावावेसु
बद्धदेवखंधावावेसु मंरुलियखंधावावेसु महामंरुलियखंधा-
वावेसु गामनिवेसेसु नगरनिवेसेसु निगमानिवेसेसु खेर
निवेसेसु कव्वलनिवेसेसु मंरुवनिवेसेसु दोणमुहनिवेसेसु
पट्टणनिवेसेसु आगरनिवेसेसु आसमानिवेसेसु संवाहनि-
वेसेसु रायहाणिनिवेसेसु एएसिणं चेव विणांससु एत्थ णं
आसाक्षिया समुठन्ति । जहणेणं अंगुलस्स असंखिज्जं
जागमिच्छीए ओगाहणाए, उक्कोमेणं वारसजोयणाई ।
तहाणुरुवं च णंविक्खंजवाहल्लेणं जूप्पि दाक्षिणाणं समु-
ट्ठेत्ति । असक्खी मिच्छादिट्ठी अक्काणी अंतोमुहत्तच्छाउ
या चेव काहं करेइ । सेत्तं आसाक्षिया ॥ जी० ॥

आमावग-आभावक-त्रि० बन्धके विशेषे० ।

आसाविणी-आसाविणी-स्त्री० शतच्छिद्रायाम् ।

जहा आसाविणि जाइअंधे डुरुहिया, इच्छति पारजागं
तु अंतराय विसीयति । सूत्र. शु० ? । अ० ? ? ॥

आसास-आश्वास-पु० आश्वासन्यस्मिन्निःश्वसासो नामा-
विसृज्यतिरिक्तो ह्येतो यानपात्रदीपादौ भावतो ज्ञानादौ
आचारंगे आचा० धीरो भव अहं ते सर्वमपि वैद्यावृत्यं
करिष्ये-इत्यादिके प्राणिनामाभ्यासने, वृ० प्रज्ञ. विभागे, भारं
बहून् आश्वासाः क्पा० ।

चारणं बहुमाणस्स चत्तारि आसासा पप्पत्ता तंजहा जत्थ
णं अंसाओ अंसं साहरइ तत्थ विय से एगे आसासे
पप्पत्ते जत्थ वि यणं उच्चारं वा पासवणं वा परिठावन्ति
तत्थ वि य से एगे आसासे पप्पत्ते जत्थ वि य णं णा-
गकुमारावासंसि वा सुवन्नकुमारावासंसि वा वासं उवेइ
तत्थ वि य से एगे आसासे पप्पत्ते जत्थ वि य णं आव-
कहाए चिट्ठइ तत्थ वि य से एगे आसासे पप्पत्ते ।
एवमेव समणोवासगस्स चत्तारि आसासा प० तं० जहा
सील्लन्वयगुणव्यवेगमाणपस्वक्खाणपोसहोववासाई प-
मिज्जइ तत्थ वि य से एगे आसासे पप्पत्ते जत्थ वि य
णं सामाइयं देसावगासियमाणुपाळेइ तत्थ वि य से एगे
आसासे पप्पत्ते जत्थ वि य णं चाउहासिए मुट्ठिपुष्पि-
मासीसु पमिपुन्नं पोमहं सम्मं आणुपाळेइ तत्थ वि य
से एगे आसासे पप्पत्ते जत्थ वि य णं अपच्छिममाणं-
नियमंहेहणाऊसणाऊमिपजत्तपाणपमियाइक्खिए पा-
ओवगए कासमणवकंखमाणे विहरइ तत्थ वि य से
एगे आसासे पप्पत्ते ॥

भारं धान्यमुक्तादिकं बहुमानस्य देशान्तरं नयतः पुरुषस्य
अश्वासा विभ्रामाः । भेदश्च तेषामवसरजेदेनेति यत्रावसरे अं
शादेकस्मात् स्फुटं शमिति स्कन्धान्तरं संहरति नयति
प्रारमिति प्रक्रमः तत्रावसरं वि चेति उत्तराश्वासापेक्षया स-
मुच्चये स तस्य बोधुरिति परिष्ठापयति व्युत्पन्नजति नागकुमा-
रावासादिकमुपलक्षणमतोऽन्यत्र वा यतने वा समुपैतीति
राशौ वसति यावती यत्परिमाणा कथा मनुष्योयं देवदत्तादि-
र्वायमिति व्यपदेशलक्षणा यावत्कथा तथा यावज्जीवमित्यर्थः ।
तिष्ठति वसतीत्ययं दृष्टान्त एवमेवेत्यादिदार्ष्टान्तिकः भ्रमणान
साधुनुपास्त इति भ्रमणोपासकः आधकस्मस्य सावद्यव्या-
पारभाराक्रान्तस्याश्वासास्तद्विमोचनेन विभ्रामाश्चित्तस्याश्वा
सनानि स्वास्थ्यानि इदं मे परलोकमीतस्य बाणमित्येवंरूपा-
णीति स हि जिनागमसंगमावदातबुद्धितया भारम्मपरिग्र-
ही दुःखपरंपराकारिसंसारकान्ताकारणभूततया परित्या-
ज्याचित्याकलयन् करणभटवशतया तयोः प्रवर्त्तमानो महान्तं
खट्वं संतापं जयं चोद्धति मावयति चैव हि ।

एयं जिणाण आणा-चरियं मह परिसं अज्जणस्स ।

एयं आलप्पाहं अक्कावूरं वि सवयइ ॥ ? ॥

हयमम्हाणं नाणं हयमम्हाणं मणुस्समाहण्ण ॥

जे किंल अक्काविवेया विचेट्ठिमो वासवा सुव्वात्ति ॥२॥

यत्रावसरे शीलानि समाधानविशेषा ब्रह्मचर्यविशेषा वा
व्रतानि स्थूलप्राणातिपाताविरमणादीनि धन्यत्र तु शीलान्यगु-
व्रतानि सप्तशिक्षाव्रतानि तदिह न व्याख्यातं गुणव्रतादीनां
साक्षादेवोपादानादिति गुणव्रते दिव्यतोपभोगपरिभोगव्रतल-
क्षणे विरमणान्यनर्थदण्डविरतिप्रकारा रागादिविरतयो वा
प्रत्याख्यानानि नमस्कारसहितादीनि पौषधः पर्वदिनमष्टम्या-
दि तत्रोपवसनं भक्तार्थः पौषधोपवास एतेषां षष्ठस्तान्
प्रतिपद्यतेऽप्युपगच्छति तत्रापि च स तस्यैक आश्वासः प्रक्रमो
यत्रापि च सामाधिकं सावद्ययोगपरिवर्जननिरवद्ययोगप्रतिसे

धनसङ्कणं यथास्थितः श्रावः श्रमणचूतो जघति तथा देशे दिग्धतगृहीतस्य दिक्पणिमणस्य विजागोवकाशोऽवस्थानम-
धतागो विपयो यस्य तद्देशावकाशं तदेव देशावकाशिकं दिग्ध-
तगृहीतस्य दिक्पणिमणस्य प्रतिदिनं संक्रेपकरणसङ्कणं सर्व-
धतसंक्रेपकरणसङ्कणं धानुपादयति प्रतिपत्यनन्तरमस्म-
मेवत इति तत्रापि च तस्यैव आश्वामः प्रकृत इति उद्दिष्टेन्य-
मावास्यापरिपूर्णमित्यहोरात्रं यावत् आहारशरीरसत्कारत्या-
गग्रहचर्यस्यापारसङ्कणभेदोपेतमिति यत्रापि च पश्चिमैवा
मंगलपरिहारार्थमपश्चिमा चासौ मरणमवान्नो मरणान्तस्तत्र
जवा मारणान्तिकी सा चेत्पश्चिममारणान्तिकी सा चासौ
संश्लिख्यते अनया शरीरकायादीनि संश्लिखनात्तपोविशेषः
सा चेति अपश्चिममारणान्तिकसंश्लिखनात् तस्याः (कुसणत्ति)
जोषणा सेवनासङ्कणो यो धर्मस्तथा (कुमिणत्ति) जुष्टः
संविताऽथवा क्षितः कृपितदेहो यस्य तथा । तथा भक्तपति
प्रत्याप्त्यान् येन सः पादपवत् उपगतो निक्षेष्टतया स्थितः पाद-
पोपगतः अनशनविशेषं प्रतिपन्न इत्यर्थः । कात्रं मरणकालं
अनवकाङ्क्षन् तथाऽनुत्सुक इत्यर्थः विहरति तिष्ठति । स्था०
४ ग० ॥

आसासंकरममुञ्जव-आश्वामाङ्कुरममुञ्जव- न० आश्वाम ए
वाङ्कुरप्ररोहस्तस्य समुञ्जव उन्पातयेत्स्मात्तदाश्वामाङ्कुरस्य
मुञ्जवमश्नानस्याश्वामप्ररोहशीजे । वृ० १ उ० ॥

आमामरीव-आश्वामदीप-पु० आश्वामस्यतेऽस्मिन्निति आश्वामः
स चासौ द्वीपश्चाश्वामदीपः यदिवा आश्वामन्माश्वामः
आश्वामाय दीप आश्वामदीपः । तदीसमुञ्जवहमध्यप्रदेशे,
मिश्रबोधिस्थानादयो यमवाप्याश्वामन्ति तस्मिन्द्वयदीपविशेष-
स च द्विधा सन्दीनोऽसदीनश्च-आचा० ६ अ० ३ उ०
प० सू०—

आसित्त-आमित्त-पुं० स्त्रीशरीरवस्मत्के, “ नपुंसकविशेषे ”,
स च मोहोक्ततया मेहनं योनायनुप्रवेश्य नित्यमास्ते वृ० ४
उ० पं० भा० पं० नृ० ॥

जो विगहं अणुण्वेमिअ उतीमा गारिअं स आमित्तो
णयमे जावोवसमं अद्दजंतो मो वि अपुमं जवे पं० जा० ।

सुगंधजलकण्टादानेन कल्प० उदककण्टने दश० । कृता-
मेक जी० १ प्र० ३ प्र० । ज्ञा० १ अ० आ० म० प्र० ६ अ० ।
ईपत्तिके, अ० ए श० ३३ उ० ।

(आसित्तसित्तसुईअ सम्मट्ठगन्धतरावणविहियं) आमि-
त्तानीपत्तिस्तानि च तदन्यथा अत एव सुचिकानि पवित्राणि
संग्रहानि कचवरपनयनेन रथ्यामथ्यानि आपणवीथयश्च दृष्ट-
मागो यत्र तत्तथा ज० ए श० ३३ उ० ।

आमिम-आशिमन्-पुं० आशोर्भाव इमनिचिच्छित् । शीघ्रत्वे
वाच० ।

आसिय-आश्रित-त्रि० प्रतिष्ठिते स्था० ६ ग० आश्रयं प्राप्तं
शरणागते वाच० ।

आश्विक-त्रि० अश्वान् भारचूतान् हरति वहति आयहति वा
उञ्ज जारतनस्याश्वस्य हारके वाहके आवाहके । अश्वस्य
निमित्तं संयोग उपातो वा उञ्ज अश्वश्रामसूचके संयोगे
उपाते निमित्ते च । वाच० ॥ अश्वस्यामिनि, ४ व्य. ॥

जो णाम सारहीणं, सहेजो जइवाइणो दमए ।

हुट्टे वि अ जोआमे, दमेइ तं आसियंविचि ।

पं० व० १ द्वा० ॥

आमियावण-आश्रितापन-न० अपहरणे वृ० १ उ० । निष्का-
शयितुमासादेन । व्य० १० व्य० स्तैन्यं, वृ० ४ उ० ।

आमियावाय-आशीर्वाद-पु० बहुपुत्रो बहुधनो बहुधर्मो दी-
र्घायुस्त्वं भूया इत्यजीष्टोक्तौ, आसियावायवियागरेज्जा-सूत्र० १
श्रु० १४ अ० ।

आमी-आशी-स्त्री० सर्पदंष्ट्रायाम-विशेष० । स्था० ४ ग० ।

आसीण-आमीन-त्रि० उपविष्टे । प्रश्न० १ सं० द्वा० ।

आसिते । आव० १ अ० ।

आसीविस-आशीविष-पु० आश्वयो कृष्णस्तु शिषं यस्य सः ।

आसीदादातगय महाविसा आसीविसा इति ।

दंष्ट्राविषे वर्षाकरसर्पजेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० १ प्र० नागे,
प्रश्न० १ द्वा० । स्था० ४ ग० आशीविष इवाशीविषः यथा
हि तमत्यन्तमयजानानो मृत्युमेवाप्नोति एतमेतमपि मुनिमव-
जानानानामवश्यंजावि मरणम् । आशीविषस्तद्विधमिति शापानु-
ग्रहसमर्थः । उक्त० १२ अ० ।

(आशीविषाणां भेदाः)

कडविहा णं जेतं ! आमीविमा पप्पत्ता १ गोयमा !

उविहा आमीविमा पप्पत्ता । तंजहा । जाइ आमीवि-
सा य कम्मआमीविमा य ॥

कडइत्यादि । आमीविसत्ति ॥ आशीविषा दंष्ट्राविषाः । जाइ
आमीविसत्ति । जान्या जन्मना आशीविषा जान्याशीविषाः
कम्मआशीविसत्ति ॥ कर्मणा क्रियया शापादिनांप्रयातकरणे
नाशीविषाः कर्माशीविषास्तत्र पंचेन्द्रियतयैवो मनुष्याश्च
कर्माशीविषाः पर्याप्तका एव एते हि तपश्चरणानुष्ठानतोऽन्यथा
वगुणतः खल्वशीविषा भवन्ति शापप्रदानेनैव व्यापाद्यन्ती-
त्यर्थः । एते चाशीविषस्तद्विषयभावात्सहस्रारान्नदेवेत्येवोप-
पद्यन्ते । देव्यास्त्येत एव ये देवन्वेतोत्पन्नास्तेऽपर्याप्तकावस्था-
यामनुत्तमभावतया कर्माशीविषा इति । उक्तं च । शब्दार्थ-
भेदसंवादिज्ञाप्यकारणेण । आसीदादातगय, महाविसा, आमीवि-
सा उविहभेदा । ते कम्मजाइभएण, णंगहा चउविहविगण्णा ॥
॥ १ ॥ ज० टी० ८ श० १ उ० ॥

जान्याशीविषाः ।

जाइआमीविमाणं जेतं ! । कडविहा १ पप्पत्ता गोय-
मा ! चउविहा पप्पत्ता । तंजहा । विचुयजाइआमी-
विमे १ मंरुक्काइआमीविमे २ उरगजाइआमीविमे ३
मणुम्मजाइआमीविमे ४ । स्था० ४ ग० । ज० ॥
विचुयजाइआसीविसम्मणं जेतं । कवइए विसण पप्पत्ते २
गोयमा ! । पचूणं विचुयजाइआसीविमे अण्णजरहण-
माणमेत्तं बोदिविमेणं विसहमाणं पकरेत्तए एवइए विसण
नो चेवणं संपत्तीए करिसु वा करंति वा करिस्सेतिवा मंरु
क्काइआमीविसपुच्छ गोयमा ! पचूणं मंरुक्काइआमी-
विमे जरहणमाणमेत्तं बोदिविमेणं विसपरिगयं मेसेत्तं चेव
जाव करिस्सेति वा । एवं उरगजाइआसीविसस्मावि । नवरं ।

जंबुदीवप्पमाणमेत्तं वोदिं विमेणं विसपरिगयं मेसं तं चेव जाव करिस्संति वा । मणुस्सजाऽआसीविमस्स वि एवं चेव । नवरं । समयवेत्तप्पमाणमेत्तं वोदिं विमेणं विस-परिमयं मेसं तं चेव जाव करिस्संति वा ॥

(केवइएत्ति) कियान् । विमएत्ति । गोचरो विपस्येति गम्यं । अरुजगहप्पमाणमेत्तं । अरुसग्नस्य यत्प्रमाणं सातिरेक-विषयधिकयोजनशतवृत्तकृण तदेव मात्रा प्रमाणं यस्याः तथा तां (॥ वोदिति ॥) तनुं (विमणत्ति) । विमेण स्वकीयाशीप्रभवेण करणजनेन (विसपरिगयंति) विपं भावप्रधानत्याश्रित्येव विपतां परिगता प्राप्ता विषपरिगताऽनस्तामन एव । विसदृमाणत्ति । विकट्यन्तीं विद्वन्तीम् (करेत्तएत्ति) कर्तुम् (विमणत्ति) गोचरोऽसौ अथवा (से) तस्य वृद्धि-कस्य (विसदृयात्ति) विषमेवार्थो विषयस्तद्भावस्तथा तस्या विषयताया विषयस्य तस्यां वा (नो चेवत्ति) नैवेत्यर्थः (स्पपसीएत्ति) स्पपस्या एवविधयोधिसम्प्राप्तिद्वारेण (करिस्सुत्ति) अकारपुवृद्धिका इति गम्यत इह वैकवचन-प्रक्रमेण बहुवचननिर्देशो वृद्धिकाशीविषाणां बहुवचनप्र-थमेव कुर्वन्ति करिष्यन्ति त्रिकालनिर्देशाध्यामीणां त्रिकालिक-व्यङ्ग्यप्रकारः । समयवेत्तन्ति । समयकृत्रं मनुष्यकृत्रं ॥

कर्माशीविषाः ज०

जइ कम्मआसीविमे किं नेग्इयकम्मआसीविमे तिरि-क्खजोणियकम्मआसीविमे मणुस्सकम्मआसीविमे देव-कम्मासीविमे । गोयमा ! नो नेग्इयकम्मआसीविमे ति-रिक्खजोणियकम्मआसीविमे वि मणुस्सकम्मआसीविसे दे-वकम्मआसीविसे वि । जइ तिरिक्खजोणियकम्मआसीविमे किं ण्णिंदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविमे जाव पंचि-दियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविमे गोयमा ! नो ण्णिंदियति-रिक्खजोणियकम्मआसीविमे जाव । नो चउरिंदियतिरि-क्खजोणियकम्मआसीविमे पंचिंदियतिरिक्खजोणियकम्म-आसीविसे जइ पंचिंदियजावकम्मआसीविसे किं सम्मच्छि-म-पंचिंदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे गज्जवक्कंतियपंचि-दियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे । एवं जहा वेउच्चि-यमरीरस्स जेओ जाव पज्जत्ता मंगेज्जवामाउयगज्जवक्-कंतियकम्मवृमियपंचिंदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे नो अपज्जत्ता मंगेज्जवामाउ य जावकम्मआसीविसे । जइ मणुस्स-कम्मआसीविसे किं सम्मच्छिमणुस्सकम्मआसीविसे गज्जव-क्कंतियमणुस्सकम्मआसीविसे २ गोयमा ! नो सम्मच्छिमणु-स्सकम्मआसीविसे गज्जवक्कंतियमणुस्सकम्मआसीविसे । एवं जहा वेउच्चियमरीरं जाव पज्जत्ता मंगेज्जवामाउ य कम्म-जुमियगज्जवक्कंतियमणुस्सकम्मआसीविसे नो अपज्जत्ता जा-वकम्मआसीविमे । जइ देवकम्मआसीविसे किं जवणवामी-देवकम्मआसीविसे जाव वेमाणियदेवकम्मआसीविसे गोयमा ! जवणवासीदेवकम्मआसीविसे वि बाणमंगदेवजोडमियवे-माणियदेवकम्मआसीविसे वि । जइ जवणवासीदेवकम्मआसी

विसे किं असुरकुमारजवणवासीदेवकम्मआसीविसे जाव यणियकुमारजावकम्मआसी विसे २ गोयमा ! असुर-कुमारजवणवासीदेवकम्मआसीविसे जाव यणियकुमारजा-वकम्मआसीविसे जइ असुरकुमारजावकम्मआसीविसे किं प-ज्जत्ता असुरकुमारजवणवासीदेवकम्मआसीविसे किं अप-ज्जत्ता असुरकुमारजावकम्मआसीविसे गोयमा ! नो पज्जत्ता-असुरकुमारजावकम्मआसीविसे अपज्जत्ता असुरकुमारजव-णवासीजावकम्मआसीविसे । एवं यणियकुमाराणं । जइ वा-णमंगदेवकम्मआसीविसे किं पिमायवाणमंगदेवकम्म-आसीविसे एवं सर्वेसि अपज्जत्तगाणं जोडमियाणं मव्वेसि अपज्जत्तगाणं । जइ वेमाणियदेवकम्मआसीविसे किं क-प्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे कप्पातीयवेमाणियदेव-कम्मआसीविसे गोयमा ! कप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे नो कप्पातीयवेमाणियदेवकम्मआसीविसे । जइ कप्पोवगवे-माणियदेवकम्मआसीविसे किं मोहम्मकप्पोवगजावकम्म-आसीविसे जाव अचुयकप्पोवगजावकम्मआसीविसे गोयमा ! मोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे वि जाव सह-स्मारकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे वि, नो आण्य-कप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे जाव नो अचुयक-प्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे । जइ मोहम्मकप्पोव-गवेमाणियदेवकम्मआसीविसे किं पज्जत्ता मोहम्मकप्पोव-गजावकम्मआसीविसे अपज्जत्ता मोहम्मजावकम्मआसीविसे-गोयमा ! नो पज्जत्ता मोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवकम्म-आसीविसे अपज्जत्ता मोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवकम्म-आसीविसे एवं जाव नो पज्जत्ता सहस्मारकप्पोवगवेमाणियदे-वकम्मआसीविसे अपज्जत्ता सहस्मारकप्पोवगजावकम्म-आसीविसे ॥

टी० एवं (जहा वेउच्चियमरीरमभेओत्ति) यथा वैक्रियं भणत जीवन्मदो भणितः तथेहापि वाच्यांसावित्यर्थः । स चायं-गोय-मा नो सम्मुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे गज्ज-वक्कंतियपंचिंदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे किं संखेज्ज-वामाउयगज्जवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे अमखेज्जवामाउ य जाव कम्मआसीविसे गोयमा संखेज्जवा-साउ य जाव कम्मआसीविसे नो असंखेज्जवामाउ य जाव क-म्मआसीविसे जइ संखेज्जजावकम्मआसीविसे किं पज्जत्तस-खेज्जजावकम्मआसीविसे अपज्जत्तसंखेज्जजावकम्मआसीविसे ? गोयमा । एवं त्रिवित्तमवास्ते । भ. टी. । ८ श. १ उ. ॥

एतदेवसंक्षिप्याह ।

(आसीविम इति) आशयो दृष्टान्तासु विषयं येषां ते आशः । विषाः ते द्विविधा जातितः कर्मेतश्च तत्र जातितो वृद्धिचक-मंस्कोरगमनुष्यजातयः क्रमेण बहुवचनरवहनमाविषाः वृद्धि-कविषे हि उत्कर्षतोऽर्थजननज्ञप्रमाणं शरीर व्याप्नोति । मरुकविषं भग्नज्ञप्रमाणं । जुजंगमाविषं जवुद्धीप्रमाणं । मनुष्यविषं समयज्ञप्रमाणं । कर्मेतश्च पंचिंदियतिर्यग्यो

मयो मनुष्या देवाश्चासद्वारात् । एते हि तपश्चरणानुष्ठा-
नतोऽप्यतो वा गुणत आशीविष्वक्कष्टजंगादिसाध्यां क्रियां
कुर्वन्ति । शापप्रदानादिना परं व्यापादयन्ति ज्ञावः । देवा-
स्त्वपर्याप्तावस्थायां तद्व्यक्तिमनोऽवसातव्याः । ते हि पूर्वं म
नुष्यनवे समुपाजिताशीविष्वक्कष्टयः सहस्रांतदेवेष्वजिन-
वोत्पन्ना अपर्याप्तावस्थायां प्राग्नविकाशीविष्वक्कष्टसंस्का-
रादाशीविष्वक्कष्टमनो व्यवाह्रियन्ते । ततः परं तु पर्याप्तावस्था-
यां संस्कारस्यापि निवृत्तिरिति न तदव्यपदेशजाजः । यद्यपि
च नाम पर्याप्ता अपि देवाः शापादिना परं व्यापादयन्ति ।
तथापि न तद्व्यव्यपदेशो भवप्रत्ययतस्तथा रूपसामर्थ्यस्य
सर्वसाधारणत्वात् गुणप्रत्ययो हि सामर्थ्यविशेषो तद्विरिति
प्रसिद्धिः ॥ आ. म. प्र. १ अ. । विशो० प्रथ० छा० १३९
अबुद्धीपे मन्दरस्य पश्चिमे शीतोदाया मदानद्या वृक्षिणे वक्र
स्कारपर्वतविशेषे, स्था० ४ । ८ । ग. । (दो आसीविसा)
स्था० २ ग. ।

आसीविमत्त-आशीविष्वक्-न० शापानुग्रहसामर्थ्ये-स्था. ५ ग. ।

आसीविमजावणा-आशीविष्वक्-न० आशीविष्वक् पूर्वो-
क्तस्वरूपे जाव्यते प्रतिपाद्यते यामु ग्रन्थपद्धतिषु ता आशीवि-
ष्वक्जावणा अंगवाहकाक्षिकभ्रुतनेदे । पा० आशीविष्वक्जावणायां
पिडिकायामाशीविष्वक्कष्टयथा समाचरणैराशीविष्वक्नया-
कर्म बध्यते व्य० १ न. सा च चतुर्दशवर्षपर्यायस्य दीयते
प० व० २ छा. ॥

आसीविमज्जि-आशीविष्वक्-न० (तपश्चरणमाहा-
त्म्याद्, गुणादितरतोपि वा ॥ आशीविष्वक्ममर्थाः स्युर्निग्रहे-
ऽनुग्रहेऽपि च ॥ १ ॥ ग० अग्नि० । इत्युक्तस्वरूपे निग्रहाऽनुग्र-
हसामर्थ्ये, ग. अ. । आ० सू० १

आसीस-आशिष-न० आ. शास किप्-आक्षर्पकत्वात् अत
इत्वम् गोणादिस्वात्स्वस्यात्वम् । इष्टार्थाभिप्रायेण प्राथमे,
च । वाच० ।

आमु-आशु-अव्य. शीघ्रं, वि० । नि० आव. । सूत्र० द्विप्रे
सूत्र० १ अ. ४ अ. ॥ स्वपकाक्षे-आव. ।

आमुकार-आशुकार-पु० करणं कारः आचिर्त्तकरणं गृह्यते
आशु शीघ्रं कार आशुकारः । मारणे, । तदेतत्वाद्द्विषयवि-
सूत्रिकादौ, आव० मरणावसरे, च । आनु० ॥

आमुकारोवगय-आशुकारोपगत-त्रि० आशुकारेण गृह्यादिना
परतः काश्चन आशुकारोपगतः । गृह्यादिना मृते । व्य. ४ उ. ।

आमुग-आशुग-पु० आशु-गम-उ-वायौ, । सूर्ये वाणे । वाच०
आमुपस-आशुपङ्क-पु० आशु शीघ्रं कार्यार्थकार्येषु प्रवृत्तिनिवृ-

त्तिरुपा प्रज्ञा मतिर्यस्य स आशुपङ्कः उक्त० द्विप्रप्रहे । सूत्र०
१ अ. १४ अ. पटुबुद्धौ । सदस्मद्विवेकविक्रमे । सूत्र. २ अ. १
अ. निगवरणत्वात् आव० सर्वत्र सदोपयोगादुक्तस्थे०
सूत्र. १ अ. ६ अ. । ममसाऽपर्याप्तोक्त्यैव पदार्थपरिच्छिन्तिविधा
यके सूत्र० १ अ. ६ अ. । केवमज्ञानिनि उत्पन्नविव्यहाने
(नेआमुणीकाम्ब आमुपङ्क) सूत्र. १ अ. ६ अ. ॥

आमुय-आशुचर-त्रि० शीघ्रसंचरणशीघ्रे-विशे० ।

आसुर-आसुर-न० असुरकुमारभावे, उक्त० । असुरभावनाज-
नितेऽनुष्ठाने, । स्था. पणबन्धेन कन्याप्रदाने - विवाहभेदे-ध०
आसुरता-आसुरता-न० आसुरभावे, स्था० ।

आसुरा-री-आसुरी-न० असुरा भवनपतिदेवविशेषास्तेषा-
मियमासुरी येष्वनुष्ठानेषु वर्त्तमानोऽसुरत्वं जनयति तैरात्मनो
वासने वृ. तप. स्था० ।

चउहिं ठाणेहिं जीवा आसुरत्ताए कम्मं पकरेति तंजहा
कोवसीलयाए पाहुसीलयाए संसत्तवोकम्मेणं नि-
मित्तजीवयाए । स्था. ४ ग. ।

व्या० चउहिं ठाणेहिमित्यादि कंठ्यं नवरं असुरेषु भव भा-
सुर असुरविशेषस्तद्भाव आसुरत्वं तस्मै आसुरत्वाय तदर्थ
मित्यर्थः अथवा असुरतायै असुरताया वा कर्म तदायुष्कादि
प्रकुर्वन्ति कर्तुमारभन्ते तद्यथा कोपलशीलतया कोपलभाव-
त्वेन प्राभृतशीलतया कलहनसंबन्धतया संसक्ततपःकर्मणा
आहारोपधिशय्यादि प्रतिबद्धजाततपश्चरणेन निमित्ता जीव-
नतया त्रैकालिकसामासाभादिविषयनिमित्तोपात्ताहाराद्युप-
जीवनेनेति । स्था. ४ ग. ।

अथासुरीमाह ।

आणुवच्चिगहो वि य संसत्तवोनिमित्तमाएमी ।

निकिरनिराणुकंपो आसुरियं जावणं कुणइ ॥

अनुवच्चिग्रहसंसक्ततया निमित्तादंशी निष्कृपां निरनुकंप-
स्मन्नासुरीं जावणां करोतीति निर्युक्तिस्मात्सार्थः । वृ. उ. १
प्रव० ध० । प० व० । आसुर्येपि सदा विग्रहशीलत्वं १ संसक्त-
तपः २ निमित्तकथन ३ निष्कृपता ४ निरनुकम्पता ५ भेदेन
पंचविधा उक्तं स इयिमाहेत्यादि १ असुराणामियमासुरी
सूत्र० । गैत्राणां रुद्रकर्मकारिणां भावदिशि, उक्त० ।

आसुरि-आसुरि-पु० सांख्याचार्यकपिलप्रथमशिष्ये, यदाह आ-
सुरिः विविक्ते दकपरिणतौ भांगोऽस्य कथ्यते । स्था० । आ०
म० प्र. आ. सू. ।

आसुरिय-आसुरिक-पु० असुराणां चान्नकोपेन चरन्तीति
आसुरिकाः । प्राकृतसंयतभवे कृतचान्नकोपेषु, असुरत्वेनात्य-
ज्जु । आनु० ।

आसुर्य-न० असुरभावे, प्रथन० ।

आसुरुक्त-आसुरुक्त-त्रि० आशु शीघ्रं क्तः कोपोदयादिमूढो
रूपं गुप विमोहने इति वचनात् म. अ. ७ उ. ९ । शीघ्रं को-
पविमूढबुद्धौ. म० । ग. ६ उ. १ । स्फुरितकोपश्लिं । ज्ञा. ।
अ. २ । ज. ।

आसुरोक्त-त्रि० आसुरमसुरस्वत्कोपेन दाहणत्वात्
उक्तं भणितं यस्य स आसुरोक्तः । असुरसदृशकोपेन दीर्घ
शब्दकारिणि, नि० ।

आशुरु-त्रि. आशु शीघ्रं रुः कोपेन विमोहितो यः सः नि० को-
पेन विमोहिते, विपा. अ- ९ वि० । कुपिते विपा० । कुङ्क-
ज्ञा० । अ १६

आसुणि-आशुनि-न० येनाशुनः सन् आ समन्ताच्चूर्नीभवन्ति
बलवानुपआयने तदाशूर्नीत्युच्यते । घृतपानादौ आहारविशेष
रन्मायनक्रियायां, च सूत्र० १ अ ६ । आसुणिमक्षिराग
च निद्रयज्जायकम्मगं-सूत्र० ।

आसुणिय-आशुनि-त्रि० ईषच्चूर्नीकृते-प्रथ० ।

आसेय-आसेक-पु० । आ सिच्-घञ्-जहादिना वृक्कावेरीष-
स्तेजने, आ सयक् सिच्यते येन. । करणे द्युट आसेचनसा-
धने पात्रे, वाच० ।

आसेवण-आसेवन.-न० सम्यक्सेवने, सततसेवने पौनःपुन्ये,
च वाच० । सम्यक्पात्रने- । म्रियुनक्रियायाम्, । व० ।

आसेवणा-आसेवना-स्त्री० प्रतिसेवायाम्, पंचा० । संयमस्य
विपरीताचरणे, -ध० अधि० ३ । प्रव० । अन्यासे, आ० वृ०
यथास्थितसुत्रानुष्ठाने । सूत्र० ध्रु० १ अ० १४ ।

आसेवणाकुसील-आसेवनाकुशील-पु० संयमस्य विपरी-
ताराधनया कुशीले, प्रव० । स्वरूपमस्य कुशीलशब्दे ॥

आसेवणासिक्खा-आसेवनाशिखा.-स्त्री० " औधिकी वशधा
ऽऽस्था च तथा पदविभागयुक् । सामाचार्यी त्रिधत्तयुक्ता तस्याः
सम्यक् प्रपात्रनम् " इत्युक्तश्रवणं शिक्षाप्रदे-ध० अधि० ३ ।

आसेविय-आसेवित-त्रि० सङ्कलकरणात् (शा० आचा० पंचा०)
प्रतिसेविते, सम्यक् सेविते, पौनःपुन्येन सेविते, च जावे.
कः आसेवनायाम्, । वाच० ।

आसोअ-अश्वयुज-पु० । आश्विनमासे, -जो० (आसोअमा-
वासाय नेमिजिणिदस्स) । आ. म. प्र० ।

आसोत्थ-अश्वयुज-पु० बहुबीजकवृक्षविशेषे, प्रअ० ।

आहंसु-आख्यातवति, प्रअ० ।

आहन्-आहत्य-अव्य० सदसा इत्यस्य (आचा०) कदा-
चिदित्यस्य वार्थे ज० नि. चू. ४ व्य. । आचा० । उक्त०
आहत्य अव्य० ढौकित्वा आचा० । उपेत्य । आचा० ॥

व्यवस्थाप्य । सूत्र० ध्रु० २ अ० १ । सूत्र० । परिज्ञान्य । परिभागी-
कृत्यइत्यस्य वार्थे, आचा० "आहपुद्विज्जमाणं जुंजमाणे"सबल्ले
आहत्य दीयमानं स्वस्थानात्साध्वर्यमज्जिमुखदानमानीय,
दशा. ।

आहन्वा-आहत्या-स्त्री० आहनने, -प्रहारं, । नि० ।

आहट्ट-आहत्त-पुं-प्रहसिकायां, वृ० ॥

आहट्ट-आहत्य-अव्य० व्यवस्थाप्य अपाहत्य वेत्यर्थे । सूत्र०
अजिह्वं आहट्ट देसियं । सूत्र० ध्रु० २ अ० १ ।

आहट्ट-आहत्त-त्रि० प्रत्यादौः । ७ । १ । ६ । इति तस्य नः
प्रा० साध्वर्ये यद् गृहस्थेन नीयते तदाहृतम् । सूत्र० ध्रु० १ अ० ५
आनीते, -आव० आचा० दर्श० । प्राहणके- वृ० उ. २ ।
आहृतं चिधा स्वप्रामाहृतं परप्रामाहृतं । सप्रत्यवायमप्रत्यवायं
चेत्याद्यन्याहृतशब्दे । जीत० नि. चू० व्य० ।

आहमिया-आहृतिका-स्त्री० प्राहणके-वृ० उ० २ ।

आहत्तहिय-याथात्म्य-न० यथातथाज्ञातो याथातथ्यमधर्म-
मार्गसमवसरणाख्याभ्ययने तत्रोक्तार्थे-तत्त्वे सत्तानुगतसम्य-
कत्वे-चारित्र्ये, च-सूत्र० यथावस्थितेऽर्हे । सूत्र० ध्रु० १ अ० १ पर-
मार्थेन परमार्थचित्तायां सम्यग्ज्ञानादिके-सूत्र० ध्रु० १ अ०
१३ । तत्प्रतिपादके त्रयोदशे सूत्रकृताध्ययने । सम० २३ स. ।

आहम्म-आहम्म-आ. हम्म गतौ. आपूर्वः । आहम्मई
आहम्मति-प्रा० ।

आहम्मत्-आहन्यमान-त्रि० बाधमानेषु पणवाविषु, आहम्म
तार्णं पणवाणं परिहार्यं । प्रा० ।

आहय-आहत-त्रि० अननुबद्धे-स्था० प्रेरिते-आव० रा०
आवश्यकर्त्तव्ये-गमनागमनादौ । प्रव० । चूर्णिने, । प्रति० ।

आहृत-त्रि० उपदक्षिते-प्रति० ।

आख्यात-न. आख्यातकप्रतिबद्धे-प्रका० । जी० स्था० । आ०
म. प्र० । ज० ।

आहरत्त-आनयत्-त्रि० आनयति, -द० ।

आहरण-आहरण-न० व्यवस्थापने, आचा० । स्वीकरणे
आचा० । आनयने, -सूत्र० ध्रु० २ अ० २ । आचा० आदाने,
ग्रहणे, सूत्र० ध्रु० १ अ० ७ ।

उदाहरण-न० उदाह्रियते प्राबल्येन गृह्यतेऽनेनदार्ष्टान्तिकोऽर्थ
इत्युदाहरणम् द० साध्यसाधनान्वयप्रदर्शने दृष्टान्ते, आ.
म. प्र. । विंश० ।

आहरणं दुविहं चउच्चिहं होइ इकमेकं तु ।

आ अभिविधिना निदयते प्रतीतौ नीयते अप्रतीतोऽर्थोऽनेन-
त्याहरणं यत्र समुचित एव दार्ष्टान्तिकोऽर्थ उपनीयते यथा
पापं दुःखाय ब्रह्मदत्तस्यैवेति । द० अ० १ स्था० ।

आहरणे चउच्चिहे पञ्चते । तंजहा आवाए ।

उवाए उवणाकम्मे पकुप्पअविणामीआ ॥

सांपतमुदाहरणमजिआतुकाम आह ॥

चउहा खल्लु आहरणे होइ अवाउ उवाय उवणा य ।

तह य पकुप्पअविणासमेव पढमं चउविगप्पं ॥ ५४ ॥

व्या० चतुर्धा खल्लुआहरणं भवति अयं चतुर्धा खल्लुआहरणं
विचार्यमाणं मेदो भवति । तद्यथा । अपायः उपायः स्थापना
च तथा च प्रत्युत्पन्नविनाशमेवेति स्वरूपमेव प्रपंचेन जेदतो
निर्मुक्तिकार एव वह्यति द० अ० १ अपायादीनां व्याख्याऽ
न्यत्र स्वस्वस्थाने ।

आहरणतद्देश-आहरणतद्देश-पु० तस्य देशस्तद्देशः स
चासावुपचारादाहरणं चेति प्राकृतत्वादाहरणशब्दस्यपूर्व-
निपाते । आहरणतद्देशः । दृष्टान्तार्थदेशेनैव दार्ष्टान्तिकस्यार्थ
स्थापनयनं क्रियते तत्तद्देशोदाहरणमिति-यथा चन्द्र इवमुख-
मस्या इति । इह हि चन्द्रे सौम्यत्वश्रवणनेव देशेन मुखस्थापन-
यननानिष्टेन नयननासावर्जितत्वं कक्षकादिना । स्था० ग. । ४।
आहरणतद्देशे चउच्चिहे पञ्चते तंजहा अणुसाट्टि उवासेंभ
पुच्छाणिस्सावयणे । अनुशास्त्रादीनां व्याख्या स्थस्थाने ।

आहरणतद्दोष-आहरणतद्दोष-पु० तथा तस्यैवाहरण तद्देश-
स्यैवाहरणस्य संबन्धी साक्षात्प्रसंगसंपन्नो वा दोषस्तद्दोषः
स चासौ धर्म धर्मिण उपचारादाहरणं चेति प्राकृतत्वेन पूर्व-
निपातादाहरणतद्दोषः । अथवा तस्याऽऽहरणस्य दोषो य-
स्मिन्तत्तथा । दुर्हेतुभेदे, -स्था० ग. ४ इह साध्य साधनं कं
वल्यं नाम दृष्टान्तदोषो यच्चासत्यादिवचनरूपं तद्दोषाहरणं
यथा सर्वथाहमसत्यं परिहरामि गुण्यस्तककर्त्तनवदिति ।
यद्वा साध्यसिद्धिं कुर्वदपि दोषान्तरमुपनयति तदपि तदेव
यथा सत्यं धर्ममिच्छति बौद्धिकमुनयोऽपि " धरं कृपश-
ताप्यापी धरं वापीशतात् क्रतुः । धरं क्रतुशतात्पुत्रः सत्यं पुत्र-
शताच्छरमिति " । १ । वचनवक्तृनारद्वदिति अनेन च श्रुतः
पुत्रक्रतुप्रजृतिषु प्रायः संसारकारणेषु धर्मेप्रतीतिराहितेति
आहरणतद्दोषेति यथा वा बुद्धिमता केनापि कृतामिदं
जगत्मास्त्रिवेशविशेषवत्त्वात् घटवत् स चेश्वर इति अनेन हि
स बुद्धिमान् कुंजकारतुल्योपीश्वरः सिध्यतीति ईश्वरश्च
स विवक्षित इति स्था० । ४ ग.

तद्यथा ।

आहरणतद्दोषे चउच्चिहे पञ्चते । तं जहा । अथम्मजुत्ते
पमिलोमे आसोवणीए दुरोवणीए ॥

स्था० गा. ४ दश० अ. २ ।

आहारिज्जमाण-आह्रियमाण-त्रि० स्वाद्यमाने पुद्गले आ-
हारे अन्यवह्रियमाणे, स्था० गा. १० । आहारतया जीवेन
गृह्यमाणे, । स्था० गा. ३ ।

आहरित्-आहर्तुम्-अभ्य० अदनं कर्तुमित्यर्थे, । तं० ।

आहरिसि-आधर्षित-त्रि० भर्त्सिते, आ० म. प्र० ।

आहवण-आह्वान-न० संशब्दने, पंचा० १ वृ. (अग्निकुमाराह-
वणे ध्रुवं पंगं इह वेति) । पंचा० ।

आहवणी-आयवणी-स्त्री० स्वाभिधानायां सद्योऽभ्यर्चकारि-
ण्यां विद्यायाम्, सूत्र० भु. २ अ. २ ।

आहा-काङ्क्ष-धा० आकाङ्क्षायाम्, काङ्क्षेराहादिष्वहादिबन्धव-
न्बन्धकमहसिहविबुधाः । णा० । इति काङ्क्षेराहादेशः ।
आहाइ । काङ्क्षति । प्रा० ।

आहार-आधार-पु० अधिकरणे, विश० आ. चू. अ. १ अनु० ।

दोहं गन्तव्याणं आहारे पं. तं. माणुस्माणं चैव पंचि
दियतिरिक्खजोणियाणं चैव ॥

टी० द्योरेव गर्जस्थयोराहारोऽप्येषां गर्भस्थैवाभावा-
दिति । स्था० गा. २ । स चतुर्भेदस्तद्यथा वैषयिको व्यापक
औपम्यविकः सामीप्यकश्च आ. म. छि. यथा ।

आहारोऽप्यहं च होइ दव्वं तदेव जावा य ।

इत्थं आधारो भवति पर्यायाणाम् । विश० । आश्रये, हा०
अ. २ आश्रयने, संथा० आश्रयस्यैव सर्वलोकानामुपकारित्वान्
(हा० अ. १) आधार इवाधार आश्रय इति यावत् । सम्यक्त्वे-
यथा धरातलमन्तरेण निराश्रयं जगद्दिदं न तिष्ठति एवं धर्म-
जगदपि सम्यक्त्ववृत्तकणाधारव्यतिरेकेण नावतिष्ठति इति सत्या-
भावेनीयम् । प्रव. ध० । आधारणादाधारः । आकाश. भ० श. २
उ. २ ।

आहार-पु०-आहरणमाहारः । ग्रहणे, क. प्र० । भोजने, प्रभ० अ-
न्यवहरणे प्रव० ।

आहारनिकेपः ।

नामं उवणा दविण रवेत्ते जावे य होति बोधवो ।

एसो खलु आहारनिकेवेवा होइ पंचविहो ॥

(नामं उवणेत्यादि) नामस्थापना द्रव्यक्षेत्रभावरूपः पंचप्रकारो
जयति निकेप आहारपदाश्रय इति । तत्र नामस्थापनं अनाहत्य
द्रव्याहारं प्रतिपादयितुमाह ।

दव्वं सच्चित्तादी खेत्ते नगरम्म जणवओ होइ ।

जावाहारो तिविहो ओए होमं य पक्खेवे ॥

(दव्वं इत्यादि) द्रव्याहारे चिन्त्यमाने सच्चित्तादिराहारस्त्रिवि-
धो जयति । तद्यथा सचित्तोऽचित्तो मिश्रश्च तत्रापि सचित्तः प-
ट्टिधः पृथिवीकायादिकः । तत्र सचित्तस्य पृथिवीकायस्य लक्ष-
णादिरूपापक्षस्याहारो छेद्यः तथाकायादेरपीति एवं मि-
श्रोऽचित्तश्चायोऽन्यः नवरमग्निकायमचित्तं प्रायशो मनुष्या आ-
हारयति ओदनादन्तर्गतादिति । क्षेत्राहारस्तु यस्मिन्क्षेत्रे
आहारः क्रियते उत्पद्यते व्याख्यायते । यदि वा नगरस्य यो देशो
धान्यधनदिनोपजोम्यः स क्षेत्राहारः । तद्यथा । मधुरायाः समा-
सन्नो देशः परिभोम्यो मधुराहारो मात्रकाहारः खेकाहार इत्या-
दि भावाहारस्यैव । कुत्रोदयाङ्गपर्यायोपपन्नं वस्तु यदाहार-

यति स जावाहार इति तत्रापि प्रायश आहारस्य जिह्वेन्द्रिय-
विषयत्वात्तिककटुककषायाम्ललवणमधुररसा गृह्यते । तथा
श्लोके "राश्रभस्ते जावओ तित्ते वा जाव मधुरेत्यादि" अन्यद-
पि प्रसंगेन गृह्यते । तद्यथा । खरविशदमन्यवहार्ये भक्ष्यं तत्रा-
पि पुष्पाक्ष्य ओदनः प्रशस्यते न शीतः । उदकं तु शीतमेव
तथा चोक्तं शैत्यमपां प्रधानो गुणः । एवं तावदप्यवहार्ये द्र-
व्यमाश्रित्य भावाहारः प्रतिपादितः । सांप्रतमाहारकमाश्रित्य
भावाहारं निर्युक्तिरुदाह । भावाहारस्त्रिविधस्त्रिप्रकारो जयति ।
आहारकस्य जेतोस्त्रिभिः प्रकारैराहारोपादानादिति । प्रकारा-
नाह (ओहेति) तैजसेन शरीरेण तन्महच्चरितेन च कर्मणा
कर्मणेनाज्यां छान्यामप्याहारश्चाति यावदपरमौदारिकं शरीरे
न निष्पद्यते । तथा श्लोके "तएण कम्मएणं आहारं अणंतरं जी-
वो । तेण परं मिस्सेणं जाव शरीरस्स निप्पत्ती ॥ तथा । ओहारा
जीवा सव्वे आहारगा अपज्जत्ता " । होमाहारस्तु शरीरप-
र्याप्त्युत्तरकाक्षं वाहया त्वच्चा होमजिराहारो होमाहारस्तथा-
प्रकृपण कवलादेराहार प्रकृपाहारः स च वेदनीयादयेन च-
तुर्भिः स्थानैराहारसज्ञावाङ्मयति । तथा श्लोके "चवहिं गणोहिं
आहारमन्ना समुपज्जइ तं जहा ओमोद्ययाप बुद्धावयणिज्ज-
स्स कम्मस्स उदएण मइ एतमोद्यओ गणंति ॥

सांप्रतमेतेषां त्रयाणामप्येकयैव गात्रया ध्याख्यातं कर्तुमाह ।
शरीरेणोयाहारो तयायफासेण होमआहारो ।

पक्खेवाहारो पुण कार्वाजितो होइ नायव्वो ॥

शरीरेणेत्यादि ॥ तैजसेन कर्मणेन च शरीरेणौदारिकादिश-
रीरानिपत्तेर्मिश्रेण च य आहारः स सर्वोऽयोजाहार इति के-
चिद व्याचकृते । औदारिकादिशरीरपर्याप्त्युत्तरकाक्षं वाहया
नापानजायमानः पर्याप्तिरपर्याप्तकः शरीरेणाहारयन् ओजा-
हार इति गृह्यते तदुत्तरकाक्षं त्वच्चा स्पर्शोऽप्येण आहारः
स होमाहार इति । प्रकृपाहारस्तु कार्वाजिकः कवलाप्रकृपनि-
ष्पादित इति ज्ञातव्यो भवति के ओजाहाराः के होमाहाराः
के प्रकृपाहारा पुनरप्येषामेव स्वामिचिशेषेण विशेषमावि-
भविष्यन्नाह ॥

ओयाहारा जीवा सव्वे अपज्जत्तगा मुण्यव्वो ।

पज्जत्तगा य होमे पक्खेवे होइ नायव्वो ॥ ४ ॥

ओयाहार इत्यादि । यः प्रागुक्तः शरीरेणौजसाहारस्तन्ना-
हारेणा हारका जीवाः सर्वेऽप्यपर्याप्तका ज्ञातव्याः । सर्वाजिः
पर्याप्तिभिरपर्याप्तास्ते वेदितव्याः । तत्र प्रथमेत्यस्तां जीवः
पूर्वशरीरपरित्यागे विग्रहेणाविग्रहेण चोत्पासिदेशे तैजसेन
कर्मणेन शरीरेण तत्तत्क्षेहपतितसंपानकवत्तत्प्रदेशस्थानात्पुन-
रानादत्ते तदुत्तरकाक्षमपि यावदपर्याप्तकावस्था तावदोज
आहार इति पर्याप्तकास्त्रिचिद्विधाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्ताः
केषांचिन्मतेन शरीरपर्याप्तका वा गृह्यते तदेवं ते होमाहारा
भवन्ति तत्र स्पर्शोऽप्येणोष्मादिना तत्तत्क्षेत्रायाया शीतवायुना-
दकेन प्रीयते प्राणी गर्जस्थोऽपि पर्याप्त्युत्तरकाक्षं होमाहार
एवेति प्रकृपाहारो तु जजनीया यदैव प्रकृपं कुर्वन्ति तदैव प्रकृ-
पाहारो नान्यद्वा होमाहारना तु वाह्यादिस्पर्शोऽप्येवैवेति स
च होमाहारश्चक्षुष्मतामर्वाहृदिमतां न दृष्टिपथमवतरत्य-
तोऽसौ प्रतिममयवर्ती प्रायशः प्रकृपाहारस्तु पञ्चत्येते प्रायः
स च नियतकालीयः । तद्यथा । वैषकुत्तरकुम्भप्रभवा अष्टम-
भक्ताहाराः संख्येयवर्षायुषामनियतकालीयः प्रकृपाहार इति ॥
सांप्रतं प्रकृपाहारं स्यामिचिभागेन दर्शयितुमाह ॥

एगिदियदेवाणं नेरइयाणं च नत्थि पक्खेवो ।

सेसाणं पक्खेवो संसारत्थाण जीवाणं ॥

(एगिदिय इत्यादि) एकमेव रूपमस्ति येषां भवति ते एकैन्द्रिया पृथिवीकायादयस्तेषां देवनारकाणां च नास्ति प्रक्षेपस्ते हि पर्याप्त्युत्तरकालं स्पष्टीक्रियेणैवाहारयन्तीति कृत्वा लोमाहारः तत्र देवानां मनसा परिकल्पिताः शुभाः पुद्गलाः सर्वेणैव कायेन परिणमन्ति नारकाणां त्वशुजा इति । शेषास्त्वौदारिकशरीरा इन्द्रियादयस्त्येकमुत्पत्त्यास्तेषां प्रक्षेपाहार इति । तेषां संसारस्थितानां कायस्थितेरेवाभावात्प्रक्षेपमंतरेण कावन्निक आहारो जिह्वेन्द्रियसंज्ञावादिति अन्ये त्वाचार्या अन्यथा व्याचक्षते तत्र यो जिह्वेन्द्रियेण स्वशरीरे प्रक्षिप्यते स प्रक्षेपाहारः यस्तु प्राणदर्शनश्रवणैरुपलभ्यते धातुजावेन परिणमन्ति स ओमाहारः । य पुनः स्पष्टीक्रियेणैवोपलभ्यते धातुभावेन प्रयाति स लोमाहार इति । सूत्र० भु. २ अ० प्रव० ब्रा० २०॥

सांप्रतं कावन्नविशेषमधिहृत्याऽनाहारकानभिधिसुगह ।

एकं च दोवसमए तिञ्चिवसमए मुहुत्तमए वा ।

सादीयमनिहणं पुण कावमणाहारगा जीवा ॥

एकं चेत्यादि । तत्र “विगहगइमायन्ना केवल्लिणो समोहया अयोगीया । सिद्धा य अणाहारा संसायाहारगा जीवा” अस्या लक्षतोयमर्थः उत्पत्तिकाले विग्रहगतौ चक्रगतिमापन्नाः केवल्लिणो लोकप्रणकांश्च समुद्रतावस्थिता अयोगिनः शैलेभ्यवस्थाः सिद्धाश्चानाहारकाः शयास्तु जीवाहारकाः इत्यवगतव्य तत्र भयाद्भ्रवांतर यदात्मश्रेया याति तद्वानाहारको न लभ्यते यदापि विश्रयामकेन यन्त्रेणापद्यते तदापि प्रथमसमये पूर्वशरीरस्थनाहाररत्नं चितीयत्ववक्रसमये समाश्रितशरीरस्थेन तिचक्रज्ये तु त्रिसमयात्पत्तां मध्यसमयेनाहारक इति । इतरयो र्न्वाहारक इति वक्रज्ये तु चतुःसमयोत्पत्तिके मध्यवर्त्तनोः समययारनाहारकश्चतुःसमयोत्पत्तिकश्च जयति । त्रसमाख्या बहिरुपरिष्ठादधोऽस्तादापर्युत्पद्यमानो दिशो विदिशि विदिशो वा दिशि यदोत्पद्यते तदा लभ्यते । तत्र केन समयेन त्रसनाली प्रवेशो चितीयतोपर्यधो वा गमनं तृतीयेन च वर्ततिः मरणं चतुर्थेन तु विदिक्षुः पत्तिदेशप्राप्तिरिति । पञ्चमसमयस्तु त्रसनाख्या बहिरेव विदिशो विदिगुत्पत्तां लभ्यते । तत्र च मध्यवर्त्तिषु आनाहारक इत्यवगतव्य । आद्यतमसमयोऽन्वाहारक इति । केवल्लिसमुद्घातेपि कार्मणशरीरवर्त्तिन्या तृतीयचतुर्थे पञ्चमसमयेऽप्यनाहारको द्रष्टव्यः । शेषेषु त्वादिकृतस्मिन्भवन्ति वा वाहारक इति (मुहुत्तमरुचसि) अंतर्मुहूर्ते गृह्यते । तत्र केवली स्याद्युषः कथं सर्वयोगिनोऽप्यसति न हस्यपञ्चाक्षरं गिरणमा अकाशम यावदनाहारक इत्येवमवगतव्य सिद्धजीवास्तु शैलेभ्यवस्थाया आदिसमयाद्वारज्यानंतमपि कावमनाहारका इति । सांप्रतमेतदेव स्वामिश्रितविशेषिततरमाह ।

एकं च दोव समए केवल्लिपरिवज्जिया अणाहारा ।

पंचमि दोणि लोए य पूर्णि तिञ्चि समयाओ ॥

एकं चेत्यादि । केवल्लिपरिवर्जिताः संसारस्था जीवा एकं लोका वा अनाहारका भवन्ति ते च चिद्विग्रहविशिष्टोत्पत्तां त्रिचतुःसामयिकायां द्रष्टव्याः चतुर्विग्रहपञ्चसमयात्पत्तिस्तु स्वल्पसत्त्वाश्रितेपि न साक्षादुपपत्ता । तथा चान्यत्राप्यभिहितं एकं लोका वा नाहारकः । वाशब्दात् त्रीन् वा आनुपूर्व्या अन्युद्घातं चतुष्टयो विग्रहगतौ चतुरः समयानागमेऽभिहिताः ते च ।

पञ्चमसमयोत्पत्तौ लभ्यते मान्यत्रेति । जयस्थकेवल्लिनस्तु समुद्घाते मध्ये तत्करणोपसंहारावसरे तृतीयपञ्चमसमयो लोका कपर्णाश्चतुर्थसमयेन सहितात्मयः समया भवन्तीति ।

पुनरपि निर्युक्तिकारः सादिकमपर्यवसानं कावमनाहारकत्वं दर्शयितुमाह ॥

अंतो मुहुत्तमए मेलेमीए जेवे अणाहारा ।

सादीयमनिहणं पुण सिद्धायणाहारगा हौति ॥

(अंतो मुहुत्तमिन्यादि) शैलेभ्यवस्थाया आरज्य सर्वथानाहारकः सिद्धावस्थाप्राप्तावनतमपि कालं यावदिति एव तु कावन्निकाख्यज्यतिरेकेण प्रतिममयमनाहारकः कावन्निकेन तु कावन्निक इति । सूत्र. भु. २ अ. ३ ॥ सयोगिकेवली अनाहारक इति वदतां दिगम्बराणां तस्याऽऽहारकत्वसाधनेन प्रतिकल्पः कृतः । सूत्र० । सम्म० । तद्वं संसागस्या जीवा विग्रहगतौ जयन्त्येकं समये उत्कृष्टतः समयत्रय भवस्थकेवली च समुद्घातावस्थाः समयत्रयमनाहारकः शैलेभ्यवस्था यावन्तर्मुहूर्ते सिद्धास्तु सादिकमपर्यंतं कावमनाहारका इति स्थितं ॥

सांप्रतं प्रथमाहारग्रहणं येन शरीरेण करोति तद्दर्शयति ॥

जोएण कम्मणं आहारं अणंतं जीवा ।

तेण परं मीसणं जीवशरीरस्स पज्जती ॥

जोएणेत्यादि । ज्यतिस्तेजस्तदेव तत्र वा भवं तैजसं कार्मणेन वाहारयति । तैजसकार्मणे हि शरीरे आससारभार्वनि ताज्यमेवात्पत्तिदेश गता जीवा प्रथममाहारं कुर्वति ततः परमादार्मिकमश्रेण वैक्रियमिश्रणं वा यावच्छरीरं निष्पद्यते तावदाहारयति । शरीरनिष्पत्तौ त्वादार्मिकेण वैक्रियेण वाऽऽहारयन्तीति स्थितं । सूत्र० भु० २ अ० ३ । श्र० ।

केवल्लिनां प्रवृत्त्यावाहारनिर्दार्गं ॥ स० ॥

एध्वीकायकादीनामाहारनिरूपणम्—कथं किं वा ते आहारन्ति ॥

सुयं मे आनुमते णं जगवया एवमव्यायं इह खलु आहारपरिष्ठा णामज्जयणे तस्म णं अथमद्वे इह खलु पाईणं वा मव्वत्तो मव्वावन्ति च णं लोंगांमि चत्तारि बीयकाया एवमाहिज्जन्ति । तं जहा अगवीया मूत्रवीया पोरवीया खंधवीया ते सिं च णं अह्माविणं अह्मावगासे णं इहे गतिया मत्तर पुढवीजोणिया पुढविमंजवा पुढवीवुकमये तज्जोणिया तस्मंजवा तद्वक्कमा कम्मोवगा कम्मणियाणं तत्थ वुकमा णाणाविहजोणियासु पुढवीसु खम्बत्ताए विउट्ठंति ते जीवा तेमिं णाणाविहजोणियाणं पुढवीणं मिणेहमाहारंति ॥ १ ॥

॥ टी० ॥ सुधर्मस्वामी जंबूस्थामिनमुद्दिश्येदमाह । तद्यथा श्रुतं मयाऽऽयुष्मता तु भगवन्तदमाख्यातं । तद्यथा । आहारपरिहृदमध्ययनं तस्य चायमर्थः । प्राच्यादिषु दिक्षु सर्वत इत्युर्ध्वो विदिक्षु च (सज्जावर्त्तित्ति) सर्वस्मिन्नापि लोके केच प्रज्ञापकभावदिगाधरजृतेऽस्मिन् चत्वारो बीजकाया बीजमेव काया येषां ते तथा बीजं वक्ष्यमाणं चत्वारो वाजप्रकारा समुत्पत्तिजदा जघन्ति तद्यथा अग्रे बीजं येषामुत्पद्यते ते तल्लता त्रिसहकारादयः शाखादयो वा । यदियाग्राण्येवात्पत्तिः

कारणानां प्रतिपद्यते येषां कोरुण्टीनां ते अग्रबीजास्तथा मूलबीजा आर्द्रकादयः पर्वबीजास्त्रिदवादयः स्कंधबीजाः सल्लक्यादयः । नागाजुन्यास्तु पठंति (वणस्सइकाइयाणं पंचविहा बीजवक्कंती एवमाहिज्जइ तं जहा अमामूलपोरुक्खंधवी यरुहा ढ्ढापि एवेदिया समुच्चिमा बीया जायंते) यथा दग्धवनस्थानीषु नानाविधानि हारितान्युद्भवन्ति पशिन्यो वाऽजिनघतमागादविति तेषां च चतुर्विधानामपि धनस्पतिकायानां यद्यस्य बीजमुत्पत्तिकारणं तद्यथा बीजं । तेन यथाबीजेनेति । इदमुक्तं भवति । शाल्यकुरस्य शालिबीजमुत्पत्तिकारणं । एवमन्यदपि छद्ध्यं । यथावकाशेति यो यस्यावकाशः यद्यस्यात्पत्तिस्थानमथवा जूम्यंकाशकाशबीजसंयोगा यथावकाशे गृह्यते तेनेति । तदेवं यथाबीजं यथावकाशेन खहासिन् जगत्येके केचन सस्या ये तथाविधकर्मोदयादनस्पतिपत्तिस्त्वस्ते हि धनस्पतावुत्पद्यमाना अपि पृथिवीयोनिका जवन्ति यथा तेषां धनस्पतिबीजं कारणमेवमाधारमंतरणोत्पत्तेरजावानुपि शैवालजवालादेरुदक्यदिति । तथा पृथिव्यां संजवः सदा जवनं येषां धनस्पतीनां तथा । इदमुक्तं भवति । न केवलं ते सद्योनिकायस्थितिकाश्चेति । तथा पृथिव्यामेव विविधमुन्मूल्येन क्रमः क्रमणं येषां ते पृथिव्युत्क्रमाः । इदमुक्तं जवति । पृथिव्यामेव तेषामूर्ध्वक्रमणलक्षणा वृत्तिर्भवति । एवं च ते सद्योनिकास्तत्संजवास्तद्व्युत्क्रमा इत्येतदनुद्याप्यपरं विधानुकाम आह ॥

कम्पोवगा इत्यादि । ते हि तथाविधेन धनस्पतिकायसंभवेन कर्मणा प्रेर्यमाणास्तेष्वेव धनस्पतिषूपसामीप्येन तस्यामेव च पृथिव्यां गच्छन्तीति कर्मोपगा भण्यते तदिह कर्मवशां धनस्पतिकयादागत्य तेष्वेव पुनरपि धनस्पतिपृथग्यते । न चान्यत्रोसा अन्यत्र जघ्न्यतीति उक्तं च । “कुसुमपुरांसे बीजे मधुरायां नाडूरुः समुद्भवति । यत्रैव तस्य बीजं तत्रैवात्पद्यते प्रसवः ” तथा ते जीवाः कर्मनिदानेन कारणेन समाकृष्यमाणास्तत्र धनस्पतिकायं वा व्युत्क्रमाः समागताः संतो नानाविधयोनिकासु पृथिवीस्थित्यन्येषामपि षष्ठां कायानामुत्पत्तिस्थानमूतासु सचिन्ताऽविच्छिन्नामिभ्रासु या श्वेतकृष्णादिवर्णतिकादिरस्युरन्यादिगन्धद्रव्यदुर्गन्धस्पर्शादिकैर्विकल्पैर्बहुप्रकाशसु जूमिषु वृक्षतया विविधा वर्तन्ते ते च तत्रोत्पन्नास्मां पृथिवीनां स्नेहं स्निग्धभावाद्भवेत् स एव च तेषामाहार इति । नच ते पृथिवीशरीरमाहारयंतः पृथिव्याः पीरामुत्पादयति ॥ सूत्र० अ. २ अ. ६ ।

ते जीवा आहारंति पुढवीशरीरं आउशरीरं तेउशरीरं वाउशरीरं वणस्सइसरीरं णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरं अचिच्चं कुव्वंति परिविच्छत्थं तं शरीरं पुव्वाहारियं तथाहारियं विपरिणयं सारुवियकं मंतं अवरेवियणं तेसिं पुढविजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावसाणा णागंधा णाणारसा णाणाफासा णाणासंठाणमंठिया णाणा विहसरीरपुगलविउज्वित्ता ते जीवा कम्पोवज्जगा जवंतीति मक्खायं ॥

टी० एवमप्यायतेजोवायुधनस्पतीनामायोज्यं । अत्र च पीरामुत्पादनेऽयं दृष्टान्तः । तद्यथा । अणकोद्भवाद्या जीवामारुह्यमा विवर्धमाना गर्भस्था एवाद्दरगतमाहारयंतो नातीव पीरामुत्पादयत्येवमसावपि धनस्पतिकार्थकः पृथि-

वीस्नेहमाहारयन्ताव तस्याः पीरामुत्पादयति उत्पद्यमानः समुत्पन्नश्च वृद्धिमुपगतोऽसदृशवर्णरसाद्युपेतत्वात् बाधां विदध्यादपीति । एवमप्यायस्य भौमस्यांतरिक्षस्य वा शरीरमाहारयति तथा तेजसां जस्मादिकं शरीरमाददति । एवं वाय्वादेरपीति छद्ध्यं । किञ्चहुनोक्तेन नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणिनां यच्छरीरे तत् समुत्पद्यमाना अक्षिप्तमपि स्वकायेनावष्टय प्रासुकीकुर्वति । यदि वा परिधिष्वस्ते पृथिवीकायादिशरीरं किञ्चित्परितापितं कुर्वति ते धनस्पतिजीवा एतेषां पृथिवीकायादीनां तच्छरीरं पूर्वमाहारितमिति तैरेव पृथिवीकायादिभिरुत्पत्तिसमये आहारितमासीत् स्वकायत्वेन परिणामितमासीत् । तदधुना धनस्पतिजीवस्तत्रोत्पद्यमान उत्पन्नो वा त्वत्वा स्पर्शनाहारयत्याहार्यं च स्वकायत्वेन विपरिणामयति विपरिणामितं च तच्छरीरं स्वकायेन सह स्वरूपतां नीतं सत्तन्मयतां प्रतिपद्यते । अपराण्यपि सूक्ष्माणां प्रतिशाखापत्रपुष्पफलादीनि तेषां पृथिवीकायिकानां वृक्षाणां नानावर्णानि । तथाहि । स्कंधस्यान्यथाचूतो वर्णो सूक्ष्मस्य आन्यादृश इति । एवं यावन्नानाविधशरीरेषु पुद्गलविकुर्वितास्ते जवंतीति । तथाहि । नानारसवीर्यविपाका नानाविधपुद्गलोपचयानुरूपकुरूपसंस्थानास्ते जवंतीति । तथा दृढाल्पसंज्ञनाः कृशस्थूलस्कंधाश्च भवंत्येवमादिका नानाविधस्वरूपाणि विकुर्वन्तीति स्थितम् । केषांचिच्छाक्यादीनां धनस्पत्याद्या स्थावरजीवा एव न भवंतीति अतस्तत्प्रतिषेधार्थमाह । ते जीवा इत्यादि । ते धनस्पतिपुष्पा जीवा उपयोगलक्षणत्वाज्जीवानां तेषामप्याश्रयोत्सर्पणादिकया क्रिययोपयोगो लक्ष्यते । तथा विशिष्टाहाणेपचयापचयान्यां शरीरपचयापचयसंज्ञायादर्जकजीवाः स्थावरास्तथाच्छिन्नप्रगेहणात्स्थापात्सर्वत्वगपहरणे मरणादित्येवमादयो हेतवोऽत्र छद्ध्यः यदत्र कैश्चित्पृष्ठे धनस्पतीनां चैतन्यं सिद्धानैकांतिकत्वादिकमुक्तं स्वदर्शनानुरागात्तदपकर्षणीयं न हि सस्यगार्ह तमताभिहोऽसि चविरुद्धानैकांतिकोपम्यासैन ज्या मोहते सर्वस्य कथंचिद्व्युपगतत्वात्प्रतिषिद्धत्वाच्चेति ते जीवास्तत्र धनस्पतिषु तथाविधेन कर्मणा उपपन्नगाः । तच्चैदं एकैर्द्रव्यजानिस्थावरनामधनस्पतिव्यायुष्मादिकमिति तत्कर्मोदयेन तत्रोत्पन्ना उच्यन्ते न पुनः काश्चिद्वरादिना तत्रोत्पाद्यते इत्येवमाख्यातं तीर्थकरादिभिरिति । एवं तावत्पृथिवीयोनिका वृक्षा अभिहिताः सूत्र० ध्रु० १ अ० ३ ।

सांप्रतं नद्योनिकेष्वेव धनस्पतिषु अपरे समुत्पद्यते इत्येतदर्थयितुमाह । सूत्र०

आहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता रुक्खजेणिया रुक्खसंजवा रुक्खवुक्कमा तज्जोणिया तस्मंजवा तदुवक्कमा कम्पोवगा कम्पनियाणेणं । तत्थ वुक्कमा पुढवीजोणिएहिं रुक्खेहिं रुक्खत्ताए विउहंति ते जीवा तेसिं पुढवीजोणियाणां रुक्खाणं सिणेहमाहारंति ते जीवा आहारंति पुढवीसरीरं आउतेउवाउवाणस्सइसरीरं णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरं अचिच्चं कुव्वंति परिविच्छत्थं तं सरीरं पुव्वाहारियं तथाहारियं विपरिणामियं सारुविकं संतं अवरेवियणे तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावसा णाणागंधा णाणारसा णाणाफासा णाणासंठाणसंठिया णाणाविह-

सरीरपुग्गलविज्विया ते जीवा कम्पोववन्नगा जवं-
तीतिमक्खायं ॥ ३ ॥

टी० । सुधर्मस्थामी शिष्योद्देशेनेदमाह ॥ अथापरमेतदा-
ख्यातं पुरा तीर्थकरणं यदि वा तस्यैव वनस्पतः पुनरपरं
यद्ययमाणमाख्यातं यद्यथेहास्मिन् जगत्येके केचन तथावि-
धकर्मोदयवर्तिनः सत्याः प्राणिनो वृक्षा पश्वे योनिस्तत्तिस्था
नमाश्रया येषां ते वृक्षयोनिः । इह च यत्पृथिवीयोनिकेषु
वृक्षेष्वभिहितं तदेतदपि वृक्षयोनिषु वनस्पतिषु तदुपच-
यकर्मसर्वमायोज्यं यावदाख्यातमिति । सूत्र. श्रु० २ अ० ३ ।

साम्प्रतं वनस्पत्यवयवनिधिरुत्याऽऽह ॥

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्ख-
संजवा रुक्खवुक्कमा तज्जोणिया तस्संजवा तदुवक्कमा क-
म्पोवगा कम्पनियाणेणं तत्थ वुक्कमा रुक्खजोणिण्णु
रुक्खत्ताणं विउट्ठंति ते जीवा तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं
सिणेहमाहारंति ते जीवा आहारंति पुढवीमरीरं आउते
उवाउवणस्सइमरीरं तमथावराणं पाणाणं मरीरं अचित्तं
कुव्वंति परिविच्छन्त्यं तं सरीरं पुव्वाहारियं तथाहारियं
विपरिणाभियं सारुविकरं संतं अवरं वियणं तेसिं रुक्ख
जोणियाणं रुक्खाणं सरीरा पाणावन्ना जाव ते जीवा
कम्पोववन्नगा जवंतीति मक्खायं ॥ ४ ॥

अथापरमेतदाख्यातं तदुद्देश्यं । इहास्मिन् जगत्येके न सर्वे
तथाविधकर्मोदयवर्तिनो वृक्षयोनिः सत्या भवन्ति तदवयवा-
श्रिताश्च परं वनस्पतिरूपा पश्वप्राणिनो भवन्ति तथा यो ह्येका
वनस्पतिजीवः सर्ववृक्षावयवव्यापी जवति तस्य चापरं तद-
वयवेषु सूत्रकंदस्कंधश्चक्रशास्त्राप्रवाहपञ्चपुष्पफलबीजभूतेषु
दशसु स्थानेषु जीवाः समुत्पद्यन्ते ते च तत्रोत्पद्यमाना वृक्ष-
योनिः वृक्षवृक्षकमाश्चोच्यते इति । शेषं पूर्ववत् इह च प्रा-
क्तचतुर्विधार्थप्रतिपादकानि सूत्राण्यभिहितानि । तद्यथा वन-
स्पतयः पृथिव्याश्रिता भवन्तीत्येकं १ तच्छरीरं अण्कार्यादशरीरं
वाऽऽहारयन्तीति द्वितीयं २ तथा विवृक्षास्तदाहारितं शरीर-
मचित्तं विध्वस्तं च कृत्वात्मसात्कुर्वतीति तृतीयं ३ अन्यान्य-
पि तेषां पृथिवीयोनिकानां वनस्पतीनां शरीराणि सूत्रस्कंधकं
दादीनि नानावर्णानि भवन्तीति चतुर्थं ॥ ४ ॥ एवमत्रापि
वनस्पतियोनिकानां वनस्पतीनामवयवार्थप्रतिपादकानि चतु-
ष्पकाराणि सूत्राणि द्रष्टव्यानीति यावत्सं जीवा वनस्पत्यवयव
मूलस्कंधादिरूपाः कर्मोपपन्नगा भवन्त्येवमाख्यातं । सूत्र-श्रु-
२-अ. ३ ॥

अथ वृक्षोपपत्त्युत्पन्ना वृक्षानाश्रित्याह ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगइया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्ख-
संजवा रुक्खवुक्कमा तज्जोणिया तस्संजवा तदुवक्कमा
कम्पोवगा कम्पनियाणेणं तत्थ वुक्कमा रुक्खजोणिण्णु
सु रुक्खेसु मूलत्ताणं कंदत्ताणं खंभत्ताणं तयत्ताणं साझ-
त्ताणं पवाहत्ताणं पत्तत्ताणं पुष्पत्ताणं फलत्ताणं बीयत्ताणं
विउट्ठंति ते जीवा तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सिणेह-
माहारंति ते जीवा आहारंति पुढवीमरीरं आउतेउवाउ-
वणस्सइमरीरं पाणाविहणं तमथावराणं पाणाणं मरीरं

अचित्तं कुव्वंति परिविच्छन्त्यं तं सरीरं जाव सारुविकरं
संतं अवरं वि यणं तेसिं रुक्खजोणियाणं मूलाणं कंदानां
खंभानां तथाणं साझाणं पवाहानां जाव बीयाणं सरीरा
पाणावन्ना पाणागंधा जाव पाणाविहमरीरं पुग्गलविउ-
व्वित्ता ते जीवा कम्पोववन्नगा जवंतीति मक्खायं ॥ ५ ॥

अथापरमेतत्पुराऽऽख्यातं यद्ययमाणमिहैके सत्या वृक्षयो-
निका जवंति तत्र ये ते पृथिवीयोनिका वृक्षास्तेष्वेव प्रतिप्रद-
हातया ये परं समुत्पद्यन्ते तस्यैकस्य वनस्पतेर्मूलारंजकस्यो-
पचयकारिणस्तं वृक्षयोनिः इत्यभिधीयते । यदि वा ये ते
मूलकंदस्कंधशास्त्रादिकाः पूर्वोक्तदशस्थानवर्तिनस्त एवमभि-
धीयन्ते तेषु च वृक्षयोनिषु वृक्षेषु कर्मोपपादननिष्पादितेषु
उपर्युपरि अभ्यारोहंतीत्यभ्यारुहा वृक्षापरि जाता वृक्षानिधानाः
कामवृक्षानिधाना वा द्रष्टव्यास्तदभावे वाऽपरं वनस्पतिकायाः
समुत्पद्यन्ते वृक्षयोनिषु वनस्पतिष्विति । इहापि प्राग्वच्चत्वारि
सूत्राणि द्रष्टव्यानि ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता रुक्खजोणिया
रुक्खसंजवा रुक्खवुक्कमा तज्जोणिया तस्संजवा तदुव-
क्कमा कम्पोववन्नगा कम्पनियाणेणं तत्थ वुक्कमा रुक्ख-
जोणिण्णु रुक्खेहिं अज्जारोहत्ताणं विउट्ठंति ते जीवा
तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सिणेहमाहारंति ते जीवा
आहारंति पुढवीमरीरं जाव सारुविकरं संतं अवरं वि-
यणं तेसिं रुक्खजोणियाणं अज्जारोहणं मरीरा पाणा
वन्ना जाव मक्खायं ॥ ६ ॥

तद्यथा योनिकेषु वृक्षेष्वपरं अभ्यारुहाः समुत्पद्यन्ते ते च तत्रोत्प-
न्नाः स्वयोनौ वृत्त वनस्पतिशरीरमाहारयन्ति तथा पृथिव्यमज्जाया
स्वादीनां शरीरकमाहारयति तथा तच्छरीरमाहारितं सदचित्तं
विध्वस्तं परिणामितमात्मसात्कृतं स्वकायावयवतया व्यवस्था-
पयत्यपराणि च तेषामभ्यारुहणं नानाविधरूपरसगंधस्पर्श-
शोषितानि नानासंस्थानानि शरीराणि जवंति ते जीवास्तत्र-
स्थकृतकर्मोपपन्ना जवंतीत्येतदाख्यातार्थमिति प्रथमसूत्रम् । सूत्र-
श्रु० २ अ० ३ ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता अज्जारोहजोणिया
अज्जारोहसंजवा जाव कम्पनियाणेणं तत्थ वुक्कमा रुक्ख
जोणिण्णु अज्जारोहेसु अज्जारोहत्ताणं विउट्ठंति ते
जीवा तेसिं अज्जारोहजोणियाणं अज्जारोहणं सिणे-
हमाहारंति ते जीवा आहारंति ते जीवा पुढवीमरीरं
जाव सारुविकरं संतं अवरं वि यणं तेसिं अज्जारोह-
जोणियाणं अज्जारोहणं सरीरा पाणावन्ना जाव म-
क्खायं ॥ ७ ॥

द्वितीयं त्विदमथापरं पुराख्यातं । ये ते प्राग्वृक्षयोनिषु वृक्षे-
षु अभ्यारुहाः प्रतिपादितास्तेष्वेवोपरि प्रतिप्रदेशोपचयकर्त्तारो-
ऽभ्यारुहचनस्यतत्त्वेनापपद्यन्ते ते च जीवा अभ्यारुहप्रदेशो-
पपन्ना अभ्यारुहजीवास्तेषां स्वयोनौ जृतानि शरीराण्याहार-
यन्ति । तथाऽपराण्यपि पृथिव्यादीनि शरीराणि आहारयति
अपराणि चाभ्यारोहसंभवानामभ्यारुहजीवानां नानाविधदणं
कादिकानि शरीराणि जवंतीत्येवमाख्यातं ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता अज्जारोहजो-
णिया अज्जारोहसंजवा जाव कम्मनियानेणं तत्थ वुक्कमा
अज्जारोहजोणिएसु अज्जारोहत्ताए विउहंति ते जीवा
तेसिं अज्जारोहजोणियाणं अज्जारोहाणं मिणेहमा
हारेंति ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरा आउसरीरा
जावमारुक्किदं संतं अवरे वि य णं तेसिं अज्जारो
हजोणियाणं अज्जारोहाणं सरीरा णाणावसा जाव
मक्खायं ॥ ८ ॥

तृतीयं त्विदं ॥ अहावरमित्यादि । अथापरं पुराख्यानं तद्यथा
इहैके सत्त्वा अभ्यारुहसंभवेष्वाभ्यारुहत्वेनोपपद्यन्ते ये चैवमुत्प-
द्यन्ते तेऽभ्यारुहजीवा आहारयन्ति तृतीये त्वभ्यारुहयोनिकाना-
मभ्यारुहजीवानां शरीराणि ऊष्टव्यानीति विशेषः ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता अज्जारोहजोणिया
अज्जारोहसंजवा जाव कम्मनियानेणं तत्थ वुक्कमा अ-
ज्जारोहजोणिएसु अज्जारोहेसु मूत्रत्ताए जाव बीयत्ताए
विउहंति ते जीवा तेसिं अज्जारोहजोणियाणं अज्जारो
हाणं मिणेहमाहारेंति जाव अवरे वि य णं तेसिं अज्जा
रोहजोणियाणं मूत्राणं जाव बीयाणं सरीरा णाणावसा
जाव मक्खायं ॥ ९ ॥

इदं तु चतुर्थकं तद्यथा (अहावरमित्यादि) अथापरमिद-
माख्यातं । तद्यथा इहैके सत्त्वा अभ्यारुहयोनिकेष्वभ्यारुहेषु
मूत्रकवस्कंधत्वक्शान्वाप्रवाहपत्रपुष्पफलबीजजायन्तोत्पद्यन्ते ते
च तथाविधकर्मोपगा जयन्तीत्येतदाख्यातामिति शेषं तदेवेति ।
साम्प्रतं वृक्षव्यतिरिक्तशेषवनस्पतिकायमाश्रित्याह ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता पुढविजोणिया पुढ-
विसंजवा जाव णाणाविहजोणियासु पुढवीसु तणत्ताए
विउहंति ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं पुढवीणं
मिणेहमाहारेंति जाव ते जीवा कम्मोववसा जयन्तीति
मक्खायं १० एवं पुढविजोणिएसु तणेसु तणत्ताए विउ
हंति जाव मक्खायं ११ एवं तणजोणिएसु तणेसु तण-
त्ताए विउहंति तणजोणीयं तणसरीरं च आहारेंति जाव
मक्खायं १२ एवं तणजोणिएसु तणेसु मूत्रत्ताए जाव बीय-
त्ताए विउहंति ते जीवा जाव एवमक्खायं १३ एवं ओमहीणं
वि चत्तारि आत्तावगा १४ एवं हरियाणं वि चत्तारि आ-
त्तावगा ॥ १५ ॥

साम्प्रतं वृक्षव्यतिरिक्तं शेषवनस्पतिकायमाश्रित्याह । (अहा-
वरमित्यादि) अथापरमिदमाख्यातं यदुत्तरत्र वक्ष्यते । तद्यथा
इहैके सत्त्वाः पृथिवीयोनिकाः पृथिवीसंभवाः पृथिवीव्युत्क्रमा-
दित्यादयो यथा पुंरुषु चत्वार आत्तापका एवं तृणान्यप्याश्रित्य
ऊष्टव्याः । ते चामी । नानाविधासु पृथिवीयोनिसु तृणत्वेनोप-
पद्यन्ते पृथिवीशरीरं आहारयन्ति १० द्वितीये तु पृथिवीयो-
निकेषु तृणवृत्तपद्यन्ते तृणशरीरं आहारयन्तीति ११ तृतीये तु
तृणयोनिकेषु तृणवृत्तपद्यन्ते तृणयोनिकं शरीरं आहारयन्तीति
१२ चतुर्थे तृणयोनिकेषु तृणावयवेषु सत्त्वादिविशेषकारेण

त्पद्यन्ते तृणशरीरं आहारयन्त्येवं यावदाख्यातमिति १३ एवं
मौल्यभ्याभ्याश्चत्वार आत्तापका जणनीयाः १४ नवरमौल्यधि-
ग्रहणं कर्तव्यमेवं हरिताभ्याश्चत्वार आत्तापका जणनीयाः ।
कुहणेषु त्वेक एवात्तापको ऊष्टव्यस्तद्योनिकानामपरेणाम
भावादिति प्रावः ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता पुढविजोणिया पुढ-
विसंजवा जाव कम्मनियानेणं तत्थ वुक्कमा णाणाविहजो
णियासु पुढवीसु आयत्ताए वायत्ताए कायत्ताए कूहण-
त्ताए कंदुकत्ताए उव्वेहणियत्ताए निव्वेहणियत्ताए
मूत्रत्ताए उत्तगत्ताए बासाणियत्ताए कूरत्ताए विउहंति
ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं पुढवीणं मिणेहमा-
हारेंति ते वि जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरे
वि य णं तेसिं पुढविजोणियाणं आयत्ताणं जाव कूराणं
सरीरा णाणावसा जाव मक्खायं एगो चैव आत्तावगो
सेमा तिसिं णत्थि ॥ १६ ॥

इह चामी वनस्पतिविशेषा लोफव्यवहारतोऽनुगतव्याः प्रहा-
पनानां वावसेया इति । अत्रार्थे सर्वेषामेव पृथिवीयोनिकत्वा-
त्युपिबीजमाश्रयत्वेनाभिहितः इह च स्थावरानां वनस्पते-
रेव प्रस्पष्टचैतन्यलक्षणत्वात्तस्यैव प्राकप्रदर्शितं चैतन्यं ।

साम्प्रतमपकाययोनिकस्य वनस्पतेः स्वरूपं दर्शयितुमाह ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता उदगजोणिया
उदगसंजवा जाव कम्मनियानेणं तत्थ वुक्कमा णाणावि
हजोणिएसु उदगसु रुक्वत्ताए विउहंति । ते जीवा ते
सिं णाणाजोणियाणं उदगाणं मिणेहमाहारेंति ते जीवा
आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं
उदगजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावसा जाव
मक्खायं । जहा पुढविजोणियाणं चत्तारि गमा अज्जा-
रुहाणं वि तहेव तणाणं ओसहीणं हरियाणं चत्तारि
आत्तावगा जणियव्वा । एकेके तहा उदगजोणियाणं
रुक्खाणं इक्के ॥ १७ ॥ अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता उ
दगजोणिया उदगसंजवा जाव कम्मनियानेणं तत्थ वुक्कमा
णाणाविहजोणिएसु उदगसु उदगत्ताए अवगत्ताए पणग-
त्ताए सेबात्ताए कलंबुगत्ताए हरुत्ताए कसेरुगत्ताए कच्छ-
जाणियत्ताए उप्पन्नत्ताए पल्लवत्ताए कुम्भत्ताए नक्षिणत्ताए
सुजगत्ताए सोमधियत्ताए पोरुरियत्ताए महापोरुरियत्ताए
सयपत्ताए सहस्सपत्ताए एवं कहलारकोकणत्ताए अरवि-
दत्ताए तामरत्ताए जिसजिसमुणाल्लपुक्खत्ताए पुक्ख-
त्तास्थिजगत्ताए विउहंति ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणिया-
णं उदगाणं मिणेहमाहारेंति ते जीवा आहारेंति पुढवी
सरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं उदगजोणियाणं उद
गाणं जाव पुक्खत्तास्थिजगाणं सरीरा णाणावसा
जाव मक्खायं एगो चैव आत्तावगो ॥ १८ ॥

(अहावरमित्यादि) अथानंतरमेव ऊष्टव्यमाणमाख्यातं तद्यथा

इहैके सत्त्वास्तथाविधकर्मापेक्षयादुष्कं योनिकल्पसिस्थान
येषां ते तथा । तथोदके संनवो येषां ते तथा । यावत्कर्मनि-
दानेन संशानितास्तदुपक्रमा भवतीति ते च तत्कर्मवशमा-
नानाविधयोनिरुदकेषु वृक्षत्वेन व्युत्क्रामेत्युच्यन्ते । ये च जीवा
उदकयोनिका वृक्षत्वेनोत्पन्नास्ते तदुदरीरमुदकं शरीरमाहार-
यन्ति न केवलं तदेवाप्यपि पृथिवीकायाविशरीरमाहारय-
न्तीति शेषं पूर्ववत् यथा पृथिवीयोनिकानां वृक्षाणां चत्वार आ-
ज्ञापका एवमुदकयोनिकानामपि वृक्षाणां जयन्तीत्येवं द्रष्टव्यं
अपरस्य प्रागुक्तस्य विकल्पाभावादिति किं तर्हि एक एवा-
ज्ञापको भवति १७ एतेषां हि उदकाकृतीनां वनस्पतिकायानां
तथावयवजनकशैवप्रादीनामपरस्य प्रागुक्तस्य विकल्पस्याऽ
भावादिति । एते च उदकाक्षया वनस्पतिविशेषाः कञ्चुका
इत्यादयो लोकव्यवहारमोक्षसेया इति ॥ १८ ॥

साम्प्रतमन्येन प्रकारेण वनस्पत्याभ्यमाज्ञापकत्रयं दर्श-
यितुमाह ।

अहावरं पुरस्वायं इहेगतिपा सत्ता तेसिं चैव पुढवी-
जोणिएहिं रुक्खेहिं रुक्खजोणिएहिं रुक्खेहिं रुक्ख-
जोणिएहिं मूलेहिं जाव बीएहिं रुक्खजोणिएहिं अज्ज-
रहेहिं अज्जारोहजोणिएहिं अज्जारहेहिं अज्जारोह-
जोणिएहिं मूलेहिं जाव बीएहिं पुढविजोणिएहिं
तणेहिं तणजोणिएहिं तणहिं तणजोणिएहिं मूलेहिं
जाव बीएहिं एवं ओमहीहिं वि तिसिं आसावगा एवं
हरिएहिं वि तिसिं आसावगा पुढविजोणिएहिं वि
आएहिं काएहिं जाव कुरेहिं उदगजोणिएहिं रुक्खेहिं
रुक्खजोणिएहिं रुक्खेहिं रुक्खजोणिएहिं मूलेहिं जाव
बीएहिं एवं अज्जारहेहिं वि तिसिं तणेहिं वि तिसिं
आसावगा ओमहीहिं वि तिसिं हरिएहिं वि तिसिं
उदगजोणिएहिं उदएहिं अवएहिं जाव पुक्खलन्थि-
जएहिं तणपाणत्ताए विउटंति ॥ १९ ॥

टी०तथा । पृथिवीयोनिकैर्वृक्षैर्वृक्षयोनिकैर्वृक्षैस्तथा वृक्षयो-
निकैर्वृक्षादिभिरिति एवं वृक्षयोनिकैरुदकाहैस्तथा उदकाहयो-
निकैर्वृक्षादिभिरिति एवमन्येन तृणादयो दृष्ट्याः एवमुदक-
योनिकेष्वपि वृक्षेषु योजनीयं ॥ १९ ॥

तदेवं पृथिवीयोनिकवनस्पतेरुदकयोनिकवनस्पतेश्च भेदानु-
पदर्श्याऽधुना तदनुयायनोपसंज्ञां प्रकुराह ॥

ते जीवा तेसिं पुढवीजोणियाणं उदगजोणियाणं रुक्ख-
जोणियाणं अज्जारोहजोणियाणं तणजोणियाणं ओ-
महीजोणियाणं हरियजोणियाणं रुक्खाणं अज्जारोह-
णं तणाणं ओमहीणं हरियाणं मूलाणं जाव बीयाणं
आयाणं कायाणं जाव करवाणं उदगाणं अवगाणं जाव
पुक्खलन्थिजगाणं सिगेहमाहारंति ते जीवा आहारंति
पुढवीसरीरं जाव संतं अवरे वि य एतंसिं रुक्खजोणि-
याणं अज्जारोहजोणियाणं तणजोणियाणं ओमहि-
जोणियाणं हरियजोणियाणं मूलजोणियाणं कंदजोणि-
याणं जाव बीयजोणियाणं आयजोणियाणं कायजोणि-

याणं जाव कूरजोणियाणं उदगजोणियाणं अश्वजोणि-
याणं जाव पुक्खलन्थिजगजोणियाणं तसपाणार्णं सरी-
रा एणावमा जाव मग्गवायं ॥ २० ॥

(तेजीवा इत्यादि)ते वनस्पतिवृक्षजा जीवाः पृथिवीयोनिकानां
तथादकवृक्षाभ्यारुहणैः पृथिवीयोनिकानां वृक्षाणां यावत्सं-
हमाहरयन्तीत्येनदाख्यातामिति । तथा अस्मानां प्राणिनां शरीर-
महारयन्त्येतदवसाने द्रष्टव्यमिति । तदेवं वनस्पतिकायि-
कानां प्रतिपाद्यत्वतन्म्यानां स्वरूपमभिहितं शेषाः पृथ्वी-
कायादयश्चत्वार एकैडिया उत्तरत्र प्रतिपादयिष्यन्ते । सुत्र-
धु. २ अ. ३ ।

उत्पन्नादिजीवाणामाहारो वनस्पतिशब्दे ।

मनुष्याणाम् ॥

साम्प्रतं त्रसकायस्याऽवसरः स च नारकनिर्यङ्मनुष्यदेवमे-
दनिषः तत्र नारका अप्रत्यक्षत्वेनानुमानप्राप्ता दुष्कृतकर्म-
फलपुञ्जः केचन सर्वनीत्येवं ते प्राप्ता तदाहारोऽप्येकान्तेना-
द्युजपुञ्जनिवर्तिन आञ्जसा प्रकृपेणेति । देवा अप्यधुना
बाह्येनानुमानगम्या एव तेषामप्याहारः क्षुभ एकान्तीनां
जोनिवर्तिता न प्रकृपकृत इति । सच्चाभोगमिवर्तितां नाजो-
गकृतम् । तत्र नाभोगकृतः प्रतिसमयभावी आभोगकृतश्च
जघन्येन चतुर्जककृत उत्कृष्टस्तु अयस्मिंशादर्घसहस्रनिष्पा-
दित इति शेषास्तु निर्यङ्मनुष्यास्तेषां च मध्ये मनुष्याणाम-
न्यहितत्वात्तानेष प्राप्दशयितुमाह ॥

अहावरं पुरस्वायं एणाविहाणं मणुस्साणं तं जहा
कम्मजूमगाणं अकम्मजूमगाणं अंतरदीवगाणं अरियाणं
मिधुक्खयाणं तेसिं च णं अहावीएणं अहावकासेणं
इत्थीए पुरिस्ससयं कम्मकराए जोणिए एत्थणं मेहु
एवत्थियाए वणां संजोगे समुप्पज्जइ ते उहओ वि सिणेहं
संचिणंति तत्थणं जीवा इत्थित्ताए पुरिस्सत्ताए एणं
सगत्ताए विउटंति ते जीवा माओओयं पिउसुक्कं तं
तदुजयं संमट्ठं कजुसं किच्चिसं तं पढमत्ताए आहारमाहा-
रंति ततो पच्छा जं मे माया एणाविहाउ रसविउड आ-
हारमाहारंति ततो एमंदसेणं ओयमाहारंति आणुपुव्वे
ए वुक्का पणिपागमणुविना ततो कायातो आनिनिवहमाणा
इत्थि वेगया जणयंति पुरिसं वेगया जणयंति एणुमगं वेगया
जणयंति ते जीवा महरा समाणा माउक्खीरं सप्पि आहा-
रंति आणुपुव्वेण वुक्का ओयणं कुम्मासं तसयावरेय पाणे
ते जीवा आहारंति पुढविमरीरं जाव सारुविककं संतं
अवरे वि य णं तेसिं एणाविहाणं मणुस्सगाणं कम्मजु-
मगाणं अकम्मजूमगाणं अंतरदीवगाणं अरियाणं मिधु-
क्खयाणं सरीरा एणावमा जवन्तीति मग्गवायं ॥ २१ ॥

(अहावरं पुरस्वायं) मिन्यादि। अधानंतरमेव तु पुरा पूर्वमाख्या-
तं तद्यथा आर्याणामनार्याणां च कर्मजमिजाऽकर्मजमिजादीनां
मनुष्याणां नानाविधयोनिकानां स्वरूपं वक्ष्यमाणनीत्या समा-
ख्यातं तेषां च स्त्रीनपुंसकजन्मनिष्पन्ना । यथाबीजनेति । यद्यस्य
बीजं तत्र स्त्रियाः संबंधि शोणितं पुरुषस्य च शुक्रं पतदुभयमप्य-
विध्वस्तं शुक्राधिकं सन्मनुष्यस्य शोणिताधिकं स्त्रियास्तत्स-

मता नपुंसकस्य कारणतां प्रतिपद्यते । तथा यथावकाशेनेति । योऽर्थस्वावकाशो मानुसद्वयकृत्यादिकस्तत्रापि किञ्च यामा स्त्रियादक्षिणा कृत्तिः पुरुषस्याभ्याश्रितः बद्ध इति । अत्र आधि-
ध्वस्ता योनिरविध्वस्तं बीजमिति चत्वारो भेदाः तत्राप्याद्य एव भेदक उत्पत्तेरवकाशो न शेषेषु त्रिविधेति । अत्र च स्त्रीपुंसयोर्वेदो दयं सति पूयकर्मनिवर्तितायां योनौ मैथुनप्रत्याधिको रताभिवा-
याद्यजनिनाऽभिकारणयोरगणिकाष्ठयोरिव संयोगः समुत्पद्यते तत्संयोगे च तच्छुक्रशोणिते समुपादाय तत्रोत्पत्तिस्त्वं जंतव-
स्तैजसकर्मणाऽप्यां शरीराप्यां कर्मरज्जुसंज्ञानितास्तत्रोत्पद्यं-
ते ते च प्रथममुभयोरपि स्नेहमाधिव्यवस्थितायां योनौ सत्यामिति । विध्वस्यते तु योनिः "पंचपंचाशिका नारी सप्त-
सप्ततिः पुरुष इति" तथा द्वादशमुहूर्त्तानि यावच्छुक्रशोणिते अविध्वस्तयोनिके जवतस्तत ऊर्ध्वं ध्वंसमुपगच्छत इति ।
तत्र जीवा जन्मयोरपि स्नेहमादार्थ्ये स्वकर्मविपाकेन यथा स्वं स्त्रीपुंसपुंसकभावेन । (विजृम्भति) धर्तृते समुत्पद्यते इति यावत् । तदुत्तरकाले च स्त्रीकुक्षी प्रक्रियाः सन्तः स्त्रिया हा-
रितस्याहारस्य मिर्यासं स्नेहमाददति तत्स्नेहेन च तेषां जन्तूनां क्रमोपचयादानेन क्रमेण निष्पत्तिरुपजायते (सत्ताहं कलहं होहं सत्ताहं होहं बुभुयु) इत्यादि तदेवमेनेन क्रमेण तदेकदेशेन वा मानुराहारमांजसा मिश्रेण वा लोमनिर्बानुपूर्व्येणाहारयति यथाक्रममानुपूर्व्येण वृद्धिमुपागताः संतो गर्भपरिपाकं गर्भनि-
ष्पत्तिमुपपन्नास्ततो मानुःकायादजनिवत्समानाः पृथग्भवन्तः संतस्तद्योनेर्निर्गच्छन्ति । ते च तथाविधकर्मोदयादान्ननः स्त्री-
भायमप्येकदा जनयन्त्युपादयन्त्यपरं केचन पुंभावं नपुंसकभाव-
श्च । इदमुक्तं जवति । स्त्रीपुंसपुंसकभावः प्राणिनां स्वकृतकर्म निवर्तिनां भवति न पुनर्यो यादृगिह ग्रंथं सोमुऽपिमेव तादृगे-
वेति । ते च तदहर्जान्वावकाः संतः पूर्वभवाज्यासादाहारा-
जिज्ञासिणो भवेति मानुः स्तन्यमाहारयति तदाहारेण चानुपू-
ज्येण च वृद्धास्तदुत्तरकालं नवनीतदभ्यादनादिकं यावत्कु-
ल्माषात् जुजते तथाहारत्वेनोपगतास्त्वाम् स्थावरांश्च प्राणि-
नस्ते जीवा आहारयन्ति तथा नानाविधपृथिवीशरीर ब्रवणा-
दिकं सचेतनं वाहारयन्ति तस्याहारितमात्मसात्कृतं सारूप्य-
मापादितं सत् स्तन्यमाहं संभेदाऽस्थिमज्जाशुक्राणि धातव-
इति स्वभ्रा व्यवस्थापयन्त्यपराण्यपि तेषां नानाविधमनुभ्याणां शरीराणि नानावर्णाभ्यावित्तवति । ते च तद्योनिकत्वात्तदा-
धारजुतानि नानावर्णानि शरीराण्यहारयन्तीत्यवभाष्यते इति ॥ २१ ॥ सूत्र ७ अ. २ अ. ३ ।

तिर्यग्जलचरणाम् ।

एवं तावज्जन्तुत्क्रान्तजमनुभ्याः प्रतिपादितास्तदनन्तरं संसृ-
जानामयसरस्तांश्चात्तरत्र प्रतिपादयिष्यामि ।
सांप्रतं तिर्यग्योनिकास्तत्रापि जलचरानुद्दिश्याह ।

अह्वारं पुष्कवायं पाणाविहाणं जलचरणं पंचिदिय-
तिरिक्खजोणियाणं । तं जहा । मच्छाणं जाव मुममाराणं
तेसि च णं अहावीणं अहावगामेणं इत्थीणं पुग्गिस्सम-
य कम्मकदा तद्धं जाव ततो एगंमेणं ओयमाहारेति
आणुपुव्वेणं वुद्धा पट्ठिपागमणविहा ततो कायाओ
अर्जनिवद्दमाणा अंरं वेगया जणयंति पोयं वेगया जण-
यंति से अंरं उब्बिज्जमाणे इत्थि वेगया जणयंति
पुग्गिस्स वेगया जणयंति नपुंसगं वेगया जणयंति ते जीवा

रुद्धा समाणा आणुसिण्णेहमाहारेति आणुपुव्वेणं वुद्धा
वणस्सतिकायं तसयावरे य पाणे ते जीवा आहारेति ।
पुडवीमरीरं जाव संतं अवरे विय णं तेसि नानाविहाणं
अरुचरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं मच्छाणं सुमुमाराणं
सरीरा णाणावसा जाव मक्खवायं ॥ २२ ॥

अथानन्तरमेतच्छ्रवमाणं पूर्वमाख्यातं । तद्यथा । नानावि-
धजलचरपंचिदियतिर्यग्योनिकं तां सर्वाधिनः कांश्चित्स्वना-
मग्राहमाह । तद्यथा । (मच्छाणं जाव सुमुमाराणं) मित्यादि-
तेषां मत्स्यकच्छपमकरग्राहसुमुमारादीनां यस्य यथा यद्दीजे-
तेन तथा यथावकाशेन या यस्यादरादाववकाशस्तेन स्त्रियाः
पुरुषस्य च स्वकर्मनिवर्तितायां योनावुत्पद्यते ते च तत्रा-
भिव्यक्ता मानुगादारेण वृद्धिमुपगताः स्त्रीपुंसपुंसकानाम-
न्यतमेनोत्पद्यते । ते च जीवा जलचरा गर्भाद्व्युत्क्रांताः संतस्त-
दनन्तरं यावद्गृह्यन्ति लघवस्तावदपस्नेहमपकायमेवाहा-
रयन्ति आनुपूर्व्येण च वृद्धाः सन्तो वनस्पतिकायं तथापरांश्च-
त्रसंस्थावरांश्चाहारयन्ति यावत्पंचिदियत्तत्राहारयन्ति तथा-
चोक्तं " अस्ति मत्स्यस्तिमिर्नाम शतयोजनविस्तरः । तिमिर्गि-
हगिहोऽप्यस्ति तन्निहोऽप्यस्ति राघवः " तथा ते जीवाः पृथिवीश-
रीरं कर्मस्वरूपं क्रमेण वृद्धिमुपगताः सन्त आहारयन्ति तस्या-
हारितं समानरूपकृतमात्मसात्परिणामयन्ति शेषं सुगमं
यावत्कर्मोपगता भवतीत्यवभाष्यते ॥ २२ ॥

अह्वारं पुष्कवायं पाणाविहाणं च नृपयस्सय्यरपंचिदि-
यतिरिक्खजोणियाणं एगंमुराणं दुल्लुराणं मंभीपदाणं सण-
पयाणं ते सि चणं अहावीणं अहावगामेणं इत्थिपुग्गिस्स-
स यकम्म जाव मेहुणवत्तिणं णामं संजोगे समुपज्जं तेव-
हओसिण्णेहं संचिणंति तन्मयं जीवा इत्थित्ताणं पुग्गिस्सत्ताणं
जाव विजृम्भति ते जीवा मानुभोयं पिउमुक्कं एवं जहा
मणुस्साणं इत्थि वि वेगया जणयंति पुग्गिस्सिपिपुसंग-
पि ते जीवा रुद्धा समाणा माउ कवीरं मप्पि आहारेति
आणुपुव्वेणं वुद्धा वणस्समइकायं तसयावरेय पाणे ते जीवा
आहारेति पुडवीमरीरं जाव संतं अवरे वि यणं तेसि
णाणाविहाणं च नृपयस्सय्यरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं
एगंमुराणं जाव सणपयाणं सरीरा णाणावसा जाव
मक्खवायं ॥ २३ ॥

टी० अथापन्तदाख्यातं नानाविधानां अनुपपन्नानां तद्यथा ।
एकमुराणामित्येवमुरादीनां, तथा द्विमुराणां, गोमहिष्यादीनां
तथा मंभीपदानां हस्तिगण्डकादीनां, तथा सनखानां सिंहव्या-
घ्रादीनां, यथावीजेन यथावकाशेन सकृत्पर्याप्तमवभाष्योत्पद्यते
तयोत्पन्नाः संतस्तदनन्तरं मानुः स्तन्यमाहारयन्तीति । क्रमेण
च वृद्धिमुपगताः सन्तोऽपरेणामपि शरीरमाहारयन्ति । शेषं सु-
गमं यावत्कर्मोपगताः भवन्तीति ॥ २३ ॥

साम्प्रतपुनःपरिस्फांनुद्दिश्याह ।

अह्वारं पुष्कवायं पाणाविहाणं उरपरिस्सपयस्सय्यरपंचिदिय-
तिरिक्खजोणियाणं तेसि चणं तं जहा अहीणं अयगगणं अ-
सादियाणं गहोरेगणं तेसि चणं अहावीणं अहावगामेणं

इत्येव पुरिस जाव एत्थ णं पेहुणं एवं ते चेव नाणसं
तेमिं च णे अंनं वेगइया जणयति पोयं वेगइया जण-
यति से अंने उज्जिज्जमाणो इत्थि वेगइया जणयति पुरिसं
पि णपुंसं पि ते जीवा रुहरा समाणा बाउकायमा
हारेति आणुपुवेणं बुद्धा वणस्सइकायं तसयावरपाणे ते
जीवा आहारंति पुढवि सरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तं
णाणाविहाणं उरपरिसप्ययसरतिरिक्त्वा पंचिदियअ-
हीणं जाव महोगगाणं सरीरा णाणावस्था णाणाग्धा जाव
मक्खायं ॥ २४ ॥

टी. नानाविधानां बहुप्रकारणामुत्पत्त्या ये प्रसर्प्यन्ति तेषां । तद्यथा
अहीनामजगराणामाद्यात्मिकानां महोरगाणं यथावकाशेन
यथाबीजत्वेन चोत्पत्त्यां न जत्वेन पोतजत्वेन वा गर्भोन्मिष-
तीति ते च निर्गता मालुक्कमाणं वायुं आहारयन्ति तेषां जाति-
प्रत्ययेन तेनैवाहारेण क्षीरादिनैव वृद्धिरुपजायते । शेषं सुगमं
यावदाख्यातमिति ॥

सांप्रतं लुजपरिसर्पानुद्दिश्याद ॥

अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं लुजपरिसप्ययसरपं
चिदियतिरिक्त्वा जेणियाणं ते जहा । गोहाणं नउ-
हाणं मिहाणं सरमाणं सहाणं सरघाणं खराणं घर-
कं इत्थियाणं विस्सजराणं मुसगाणं मंगुसाणं पयल्लाह-
याणं विराजियाणं जेहाणं चउप्पाइयाणं तेमिं च णं
अहावीएणं अहावगासेणं इत्येव पुरिसस्स य जहा
उरपरिमप्पाणं तहा जाणियव्वं जाव सारूविकं संतं
अवरे वि य णं तं णाणाविहाणं लुजपरिमप्पपंचिदि-
ययसरतिरिक्त्वाणं तं गाहाणं जाव मक्खायं ॥ २५ ॥

टी. नानाविधानां नृजात्यां ये परिसर्प्यन्ति तेषां । तद्यथा ।
गोधानकुलादीनां स्वर्गमोपासेन यथाबीजेन यथावकाशेन
चोत्पत्तिर्भवति । ते चांनजत्वेन पोतजत्वेन चोत्पत्त्यास्तदनंतरं मा-
लुक्कमाणं वायुना बाहारितेन वृद्धिमुपयाति शेषं सुगमं यावदा-
ख्यातमिति ॥

सांप्रतं खचरानुद्दिश्याद ॥

अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं खचरपंचिदियतिरि-
क्त्वा जेणियाणं ते जहा चम्मपक्खीणं लोमपक्खीणं समु-
ग्गपक्खीणं विततपक्खीणं तेमिं च णं अहावीएणं
अहावगासेणं इत्येव जहा उरपरिमप्पाणं नाणसं ते
जीवा रुहरा समाणा माउगाससिणेहमाहारंति आनु-
पुवेणं बुद्धा वणस्सइकायं तसयावरे य पाणे ते जीवा
आहारंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तं
णाणाविहाणं खचरपंचिदियतिरिक्त्वा जेणियाणं चम्म-
पक्खीणं जावमक्खायं ॥ २६ ॥

नानाविधानां खचराणामुत्पत्तिरेवं छद्म्या यथा चर्मपक्षिणां
चर्मकीटवल्गुवृक्षप्रभृतीनां तथा लोमपक्षिणां सारसराजहंस-
काकवकादीनां समुद्रपक्षिविततपक्षिणां वहिर्द्वीपवर्तिनामेतेषां
यथाबीजेन यथावकाशेन चोत्पत्त्यानामाहारक्रियैवमुपजायते ।

तद्यथा । सा पक्षिणी तदंशकं पक्वान्यामाहृत्य तावत्तिष्ठति
यावत्तदंशकं तदुष्मणा हारितेन वृद्धिमुपगतं सत् कल्लसावस्थां
परित्यज्य खंभादिकानव्ययान् पारिमापय्य भेदमुपयाति
तदुत्तरकालमपि मात्रोपनीतेनाहारेण वृद्धिमुपयाति शेषं
प्राग्वत् ॥ २६ ॥

विकलेन्द्रियाणाम् ।

व्याख्याताः पंचेन्द्रिया मनुष्यास्तिर्यग्यश्च तेषां आहारो देयः ।
आमोगनिवर्तिताऽनामोगनिवर्तितश्च मत्रानामोगनिवर्तितः ।
प्रतिकृपजान्यामोगनिवर्तितस्तु यथाम्बं कुहेदनीयोदय-
जावीति ।

सांप्रतं विकलेन्द्रियानुद्दिश्याद ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिना मत्ताणाणाविहजोणिया
णाणाविहमंजवा णाणाविहवुक्कमा तज्जोणिया तस्संजवा
तउवुक्कमा कम्मोवगा कम्मणियाणेणं तत्थ वुक्कमा णाणा-
विहाणं तसयावराणं पोगग्राणं सरीरेसु वा मचित्तेसु
वा अचित्तेसु वा आणुमुयत्ताए विउदंति ते जीवा तेमिं
णाणाविहाणं तसयावराणं पाणाणं सिणेहमाहारंति ते
जीवा आहारंति पुढवीसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं
तेमिं तसयावरजोणियाणं आणुमुयगाणं सरीरा णाणाव-
स्था जाव मक्खायं ॥ २७ ॥

(अहावरमित्यादि) अथानंतरमेतदाख्यातमिहास्मिन् संसारे
एके केचन तथाविधकर्मोदयवर्तिनः सत्त्वाः प्राणिनो नानावि-
धयानिकाः कर्मनिदानेन स्वकृतकर्मण उपपादानचूतेन तत्रो-
त्पत्तिरुद्धाने उपकम्यागत्य नानाविधप्रसस्थावराणां शरीरेषु
अचित्तेषु सचित्तेषु वा (आणुमुयत्ताएषु) अपरशरीरा-
भित्तया परनिभया विधत्ते समुत्पद्यन्ते इति यावत् तं च जीवा
चिकेन्द्रियाः सचित्तेषु मनुष्यादिशरीरेषु यूक्तास्त्रिकाविकत्वेना-
त्यद्यन्ते । तथा तत्परिहृत्यमानेषु मंचकादिष्वचित्तेषु मत्कणत्वे
नाविर्भवति तथाऽचित्तीभूतेषु मनुष्यादिशरीरेषु चिकेन्द्रि-
यशरीरेषु वा ते जीवा अनुसृतत्वेन परनिभयाः कम्प्यादित्वेना-
त्यद्यन्ते । अपरं तु सचित्ते तजःकायादीं मृषिकादित्वेनात्यद्यन्ते
यत्र चाग्निस्तत्र वायुरित्यतस्तदुक्त्वा अपि छद्म्याः तथा पृ-
थिवीमनुष्ठित्य कुंपुषिपीक्षिकादयो वर्गदावृष्मणा संस्वेदजा-
जायन्ते तथादिकं पुतरका मोहणकज्जमरिकाच्छेदनकादयः स-
मुत्पद्यन्ते तथा वनस्पतिकाये पनकज्जमरादयो जायन्ते तदेव
ते जीवास्तानि स्वयानिशरीराण्याहारयेति इत्येवमाख्यातमिति ।

सांप्रतं पंचेन्द्रियमूत्रपुरीषादंजनवानसुमतः प्रतिपादयितुमाह
एवं दुरुवसंजवत्ताए ॥ २८ ॥

एवमिति पूर्वोक्तपरामर्शः । यथा सचित्ताचित्तशरीरनिभया
चिकेन्द्रियाः समुत्पद्यन्ते तथा तत्संभवेषु मूत्रपुरीषांतादिषु
अपरे जंतवो दुष्टविरूपं रूपं येषां क्रम्यादीनां ते दुरुपास्त-
त्संभवत्वेन तद्भावेनात्यद्यन्ते ते च तत्र विघ्नादौ देहाभिर्गते-
ऽभिर्गते वा समुत्पद्यमाना उत्पन्नाश्च तदेव विघ्नादिकं स्वयो-
निचूतमाहारयति । शेषं प्राग्वत् ॥ २८ ॥

एवं खुरदुगत्ताए ॥ २९ ॥

सांप्रतं सचित्तशरीराध्यायं जंतून् प्रतिपादयितुमाह (एवं
खुरदुगत्ताए इत्यादि) एवमिति यथा मूत्रपुरीषादुत्पादस्तथा
तिर्यक्शरीरेषु । खुरदुगत्ताएषु । चर्मकीटनया समुत्पद्यन्ते ।

अद्वावं पुरक्वायं इहेगतिया सत्ता णाणाविहजोणिया
जाव कम्मनियाणेणं नत्थ वुक्कया णाणाविहाणं तसथाव-
राणं पाणाणं मरीरेसु सच्चित्तसु वा अच्चित्तसु वा अग-
णिकायत्ताणं विजुंति ते जीवा तस्सिं णाणाविहाणं
तसथावराणं पाणाणं मिणेहमाहारेंति ते जीवा आहा-
रेंति पुढविमरीरं जाव संतं अवरो विय णं तस्सिं तसथावर
जोणियाणं अगणीणं मरीरा णाणावप्पा जाव मक्खवायं
सेमा तिब्धि आद्वावगा जुदगाणं ॥ ३४ ॥

(अहावरमित्यादि) अथैतदपरमाख्यातं इहास्मिन् संसारे एके केचन सत्याः प्राणिनस्तथाविधकर्मोदयवर्तिनो नानाविधयोनयः प्राकृमन्तः पूर्वजन्मनि तथाविधं कर्मोपादाय तत्कर्मनिदानेन नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणिनां सच्चित्तेष्वचित्तेषु शरीरेषु चाग्नित्वेन विश्वसन्ते प्रादुर्भवन्ति । तथाहि । पञ्चैन्द्रियनिर्गन्धां दन्तिमहिषादीनां परस्परं युक्तावसरे विषाणसंघर्षे सति अग्नि-रुक्षिष्ठे एवमचित्तेष्वपि तद्विषयसंघर्षोद्भेदस्थानं तथा च-न्द्रियादिशरीरेणपि यथासंभवमायोजनीयं तथा स्थावरेष्वपि घनस्पत्युपश्लिषु सच्चित्ताचित्तेष्वग्निजीवाः समुत्पद्यन्ते ते चाग्निजीवास्तत्रोपश्लिषु नानाविधानां त्रसस्थावराणां कोहमाहारयति । शेषं सुगमं यावदुद्धृतीत्ययमारयात् । अपरे त्रयोऽप्याज्ञापकाः प्राग्वद्दृष्ट्या इति ।

साम्प्रतं वायुकायमुद्दिह्याह ॥

अहावरं पुरक्वायं इहेगतिया सत्ता णाणाविहजोणि-
याणं जाव कम्मनियणेणं तत्तु वुक्का णाणाविहाणं तस-
थावराणं पाणाणं सरीरेसु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा वाउ-
कायत्ताए विउहंति जहा अगणीणं तहा न्नाणयन्वा च-
त्तारे गमा ॥ ३५ ॥

अथापरमेतदाख्यातमित्याद्यग्निकायागमेन व्याख्येयम् । सा-
म्प्रतमशेषजीवाभारं पृथिवीकायमधिकृत्याह ॥

अहावरं पुरक्वायं इहेगतिया सत्ता णाणाविहजोणि-
याणं । जाव कम्मनियणेणं तत्तु वुक्का णाणाविहाणं तस
थावराणं पाणाणं सरीरेसु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा पुढ-
वित्ताए सक्कत्ताए वाडुयत्ताए इमाओ गाहाओ आणु-
गंतव्वाओ पुढवी य सक्करा वा सुयाय उव्वे सिद्धा य
होणुमे । अयत्त उय तं व मीसग रूप मुवत्ते य वड्ढेय ? हग्गि-
याहे हिग्गुए मणोसिद्धा मामगंजणपवाहे । अज्जपल
पवाडु य वायरकाए मणिविहाणा २ गोमेज्जण य रूप
अंके फल्लिहिय होहियक्खे य । मग्गयममग्गत्ते नूयमो-
यग इंदणीहे य ३ चंदण गेरुपहंसगग्गे पुलए मोगंधिण य
वाक्खे । चंदप्पनवेरुद्धिण जलकंते मूरकंते य ४ एयाओ
एरमु जाणियत्ता एओ गाहाओ जाव मूरकंताए विउहंति
ते जीवा तेमि णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सिण्ह
माहारंति ते जीवा आहारंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरे
वि य णं तेमि तमथावरजोणियाणं पुढवीणं जाव
मूरकंताणं सरीरा णाणावाणा जाव पक्वायं मेमं
तिणिण आलवगा जहा उदगाणं ॥ ३६ ॥

अथापरमेतत्पूर्वमाख्यातं इहेके मन्वाः पूर्व नानाविध
योनिकाः स्वकृतकर्मवशा नानाविधत्रसस्थावराणां शरीरेषु
पृथिवीत्वेनापचन्ते । तद्यथा । सर्पेशिरस्सु मणयः, करिंदनेषु
मौक्तिकानि, स्थावरेष्वपि वेद्यादिषु तान्येवेति । एवमचित्ते
पृथगादिषु त्रसणनावेनोपचन्ते । तदेवं पृथिवीकायिका नाना
विधासु पृथिवीषु शर्करावाडुकोपल्लदीतालवणादिभावेन
तथा गोमेदकाक्षिरत्नभावेन च बादरमणिविधानतया समुत्प-
द्यन्ते । शेषं सुगमं । यावच्छत्वारे ऽप्याज्ञापका उदकागमेन
नलया इति ॥ ३६ ॥

साम्प्रतं सर्वोपसंहारद्वारेण सर्वजीवान् सामान्यतो विज-
णिवुराह ।

अहावरं पुरक्वायं सत्ते पाणा सत्ते जता सत्ते जीवा
सत्ते मत्ता णाणाविहजोणिया णाणाविहसंजवा णाणा
विहवुक्का मरीरजोणिया मरीरसंजवा मरीरवुक्का
मरीराहारा कम्मोवगा कम्मनियाणा कम्मगतीया कम्म-
ट्टिइया कम्मणा चेव विप्परिया समुवेति ॥ ३७ ॥

(अहावरमित्यादि) अथापरमेतदाख्यातं । तद्यथा । सर्वे
प्राणा प्राणिनो ऽत्र च प्राणिनृतजीवमन्वशब्दाः पर्यायत्वेन
दृष्टव्याः । कथंचिद्वेदं चाश्रित्य व्याख्येयाः । ते च नानाविध-
योनिका अतो नानाविधासु योनिपृथग्गमे नारकतिर्यम्भरा-
मराणां परस्परगमनसंभवात्ते च यत्र यत्रोपचन्ते तत्तच्छ-
रीराण्यहारायन्ति तदाहारवन्तश्च तत्रागुताश्रयद्वारतया कर्म-
वशाद् नारकतिर्यङ्मरगमरगतिषु जघन्यमध्यमोत्कृष्टस्थितयो
भवति । अनेनैवमुक्तं भवति । यो यादृग्निह भवे स तादृगेवा-
मुत्रापि जवतीत्येतन्निरस्तं नर्वात । अपितु कर्मोपगाः कर्मान-
दनाः कर्मायत्तगतयो जवन्ति । तथा तनैव कर्मणा सुखं
प्सवो ऽपि तद्विरय्यासं दुःखमुपगच्छन्तीति ॥ ३७ ॥

साम्प्रतमध्ययनार्थमुपसंजिघृक्षुराह ॥

मे एवमायाणहमे एवमायाणित्ता आहारगुत्ते सहिए
समिए सयाजण तिबेमि ॥ वियमुय कवंधस्म आहारप
रित्ता णाम त्थियमज्जयणं सम्पत्तम् ॥

यदेतन्मथादितः प्रजृप्त्युक्तं । तद्यथा । यो यत्रोपचते स तच्छ-
रीराहारको भवति आहारगुप्तश्च कर्मादत्ते कर्मणा च
नानाविधासु योनिषु अगद्वृष्टीन्यायिनं पौन पुन्येन पर्यट-
तित्ययमाज्जन्ति एय एतच्छिप्यासं दुःखमुपगच्छन्तीति ।
एतत्परिज्ञाय च सदसच्चिद्वेक्याहारगुप्तः पञ्चजिस्समितिभि-
स्समितो यदि वा सम्यक् ज्ञानादिके मार्गे इतो गतः समि-
तस्तथा सह हितेन वर्तते सहितः सद् सदा सर्वकाळं याव
दुच्छ्वासं तावद्यते तत्संयमानुष्ठाने प्रयत्नवान् भवेदिति । इति
परिस्माद्व्यहं ब्रवीमीति पूर्ववत् । गतोऽनुगमः साम्प्रतं नया-
स्ते च प्राग्वद्दृष्टव्याः ॥ ३८ ॥ समासमाहारपरिहास्यं तृतीयम-
ध्ययनम् ॥ ३ ॥

आहारस्य दिक् ॥

उहं दिसाहं जीवाणं आहारं पयत्तइ ।

तंजहा पाईणाए जाव अहाए ॥ स्था० उा० ६ ।

आहारः प्रतीतः सोऽपि षड्स्वेव दिक् एतद्व्यवस्थितप्रदे-
शावगाढपुद्गलानामेव जीवेन स्पर्शनात्स्पृष्टानामवाहरणात् ।
स्था० टी० ॥ जीवा० प्र० १ ॥ स च देशतः सर्वतश्च ।

दोहं ठाणेहं आया आहारेइ देसेण वि सन्वेण वि ।

आहारयति देशेन मुखमात्रेण सर्वेण ओज आहारापेक्षया
आहारमेव परिणमयति परिणामयति स्वरूपसविज्ञानेन भक्ता
अयदेशस्य धीहादिना रुक्त्वात् देशतोऽप्यया मन्वेत । स्था०
उा० २ टी० ॥

अनुगतिषु आहारः ॥

णेइयाणं चउव्विहे आहारे पयत्ते तंजहा ।

इंगाओनमे मुम्मुगेवमे सीयत्ते हिमपीयत्ते ॥

आहारानाहारतो निरूपयन्नाह । नेरइयाणमित्यादि । व्यक्तं केवलं अंगारोपमः अल्पकालवाहन्त्यान्मुर्मुरोपमः स्थिरतरदाहत्वाच्छीतलः शीतवेदनोत्पादकत्वात् हिमशीतलोऽत्यन्तशीतलोऽत्यन्तशीतवेदनोत्पादकत्वात् अघोऽथ इति क्रम इति ॥ स्था० ब्रा० ४ ।

तिरिक्खजोणियाणं चउन्विहे आहारे पं. तं. कंकोवमे विंझावमे पाणमंसोवमे पुत्तमंसोवमे । मणुस्साणं चउन्विहे आहारे पं. तं. असणे जाव साइमे । देवाणं चउन्विहे आहारे पं. तं. वसमंते गंधमंते रसमंते फासमंते ॥

तिरिक्खजोणियाणमित्यादि । व्यक्तस्वरं कंकः पक्षिशेषस्तस्याहारोपमा यत्र स मध्यमपदोपात्कङ्कोपमः । अयमर्थो यथा हि ककस्य दुर्जरोऽपि स्वरूपेणाहारः सुखमद्वयः सुखपरिणामश्च प्रवर्तते एवं यस्तिरिक्खां सुखमद्वयस्सुखपरिणामश्च स कङ्कोपम इति । तथा विज्ञे प्रवेशाद्वयं विज्ञमेव तेनोपमा यत्र स तथा । विज्ञे हि अन्नव्यवसायाद् जटिति यथा किञ्च किञ्चित्प्रविशति एवं यस्तेषां गन्धविज्ञे प्रविशति स तथोच्यते । पाणो मातङ्गस्तन्मांसमस्पृश्यत्वेन जुगुप्सया दुःखादघं स्यादेवं यस्तेषां दुःखादघस्स पाणमांसोपमः । पुत्रमांसन्तु स्नेहपरतया दुःखादघतरं स्यादेवं यो दुःखादघतरः स पुत्रमांसोपमः क्रमेण चैते शुभसमा शुभाशुभतरा वेदितव्याः वर्णवानित्यादौ प्रशंसायामतिशायनं वा मतुर्गति । स्या ब्रा० ॥ ४ ॥ टी० ॥

आहारमधिकृत्य वक्तव्याः ।

सचित्ताहारद्वी केवति किंवा वि मन्वतो चेव ।

कतिजागं सव्वे खलु परिणामं चेव बोधव्वे ॥ १ ॥

एगिदियसरीरादि सोमाहारे तहवमणजववी ।

एतेसिं तु पदाणं विजावणा होइ कायव्वा ॥ २ ॥

प्रथमोऽधिकारस्सच्चित्तपदोपपन्नकितस्स चैवं (नेरइयाणं भंते ! किं सचित्ताहारा अचित्ताहारा) इत्यादि १ द्वितीय आहारार्थिन इति २ तृतीयः । (केवइयस्ति) कियता कास्सेन आहारार्थः समुत्पद्यते इत्यादिरूपः ३ । चतुर्थः किमाहारमाहारयन्तीति पदोपपन्नकितः ४ । पंचमः सव्वे इति पदोपपन्नकितस्स चैवं- (नेरइयाणं सव्वतो परिणामन्तोत्यादि) । ५ । चेव शब्दस्समुच्चयं (कइभागांति) गृहीतानां पुत्रज्ञानां कतिजागमाहारयन्तीत्येवमादि षष्ठोऽधिकारः ६ तत्रा (सव्वं इति) यान्पुत्रज्ञानाहारतया गृह्णन्ति तान्किं सव्वानपरिणामान् आहारयन्ते तत सव्वानित्येवमुपपन्नकितः सप्तमोऽधिकारः ७ तथा अष्टमोऽधिकारः परिणामः परिणामरूपो बोधव्यः स चैवं (नेरइयाणं भंते ! जे पोमात्रे आहारस्ताप गिण्हंति तेषां तेषिं पुमाणा कीसत्ताप जुज्जां २ परिणामन्तीत्यादि-) रूपः ८ नवमोऽर्थोऽधिकारः एकेन्द्रियादीनि शरीराणि सव्वेवं- (नेरइयाणं जंते ! किं एगिदियसरीराइ । आहारंति जाव पंचिदियशरीराइ आहारंति) इत्यादि ९ दशमोऽधिकारो सोमाहारो सोमाहारवक्तव्यत्वरूपः । १० । एकादशो मनोज्ञवक्तव्यत्वरूपः । ११ । एतसिं तु इत्यादि । एतेषां सामान्यतोऽनन्तरमुद्दिष्टानां पदानामर्थोऽधिकारणां विभावना विस्तरतः प्रकाशना नाम भवति कर्तव्या । सूत्रकारवचनमतप्रतिज्ञातमेव निर्वाहयितुकामो यथादेशनिर्देश इति न्यायात्प्रथमाधिकारं विजावयति । प्रज्ञा० पद० २८ । भ० श० १ च १ ॥

सचित्ताहाराः ॥

नेरइयाणं जंते ! किं सचित्ताहारा अचित्ताहारा मीसाहारा ? गोयमा ! नो सचित्ताहारा अचित्ताहारा नो मीसाहारा एवं असुरकुमारा जाव वेमाणिया । उरास्सिय सरीरा जाव मणूसा सचित्ताहारा वि अचित्ताहारा वि मीसाहारा वि ॥

नैरयिका भवन्त ! किं सचित्ताहाराः सचित्ताहारायन्तीति सचित्ताहाराः एवमचित्ताहारा मिधाहारा इत्यादि भावनीयं जगवानाह- (गोयमेत्यादि) इह वैक्रियशरीरिणो वैक्रियशरीरपरिपोषयोभ्यान् पुत्रज्ञानाहारयन्ति ते चाचित्ता एव संजघंति न जीवपरिगृहीता इत्यचित्ताहारा नापि मिधाहारा एवमसुरकुमारादयः स्तनितकुमारपर्यवसाना भवनपतयो व्यन्तरज्यातिका वैमानिकाश्च वेदितव्याः । औदारिकशरीरिणः पुनरौदारिकशरीरपरिपोषयोग्यान्पुत्रज्ञानाहारयन्ति ते च पृथिवीकायिकादिपरिणामपरिणता इति ।

सचित्ताहारा मिधाहारा अपि घटन्ते । तथाचाह । (उरास्सियसरीरी जाव मणूसा इत्यादि) औदारिकशरीरिणः पृथिवीकायिकेभ्यः आरज्यं यावन्मनुष्याः । किमुक्तजघंति पृथिव्यमेजांवायुवनस्पतिकृपा एकेन्द्रिया द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रिया मनुष्याश्च एते प्रत्येकं सचित्ताहारा अपि अचित्ताहारा अपि मिधाहारा अपि वक्तव्याः ॥ उक्तः प्रथमोऽधिकारः ॥

सम्प्रति द्वितीयानष्टपर्यन्तान्स्तथाधिकारान् चतुर्विंशतिद्विगुणक्रमेण युगपदभिधिसुः प्रथमतो नैरयिकाणामभिधयति ।

नेरइयाणं जंते ! आहारद्वी ? इंता आहारद्वी एरइयाणं जंते ! केवइकास्सस्म आहारद्वे समुप्पज्जइ ? गोयमा ! एरइयाणं जुविहे आहारे पत्तसे । तं० आजोगनिवत्ति- एय अण्णजोगनिवत्ति एय । तत्थ एणं जे से अण्णजोगनिवत्ति एमे एणं अण्णमयं अधिरहि ए आहारद्वे समुप्पज्जइ । तत्थ एणं जे से आजोगनिवत्ति एमे एणं असंग्वज्जसमए अंतो मुहुत्ति ए आहारद्वे समुप्पज्जइ ॥

(नेरइयाणमित्यादि) नैरयिका णमिति वाक्यालङ्कारे भवन्त ! आहारार्थिनो नैरयिका इति यदि आहारार्थिनस्ततो भगवानाह (इंत्येत्यादि) इंत्यनुमतौ अनुमतमेतत् गीतम् ! आहारार्थिनो नैरयिका इति यदि आहारार्थिनस्ततो जघन्त ! नैरयिका णमिति पूर्ववत् (केवइ कास्सस्सि) प्राकृतत्वात् तृतीयार्थे षष्ठी । कियता कास्सेन आहारार्थे आहारलक्षणं प्रयोजनं आहाराभिज्ञाव इति यावत्समुत्पद्यते-जगवानाह (गोयमेत्यादि) नैरयिकाणां द्विविधो द्विप्रकार आहारस्तद्यथा । आभोगनिर्वर्तित आहारयामीति इच्छापूर्वनिर्मापित इति यावत् । तद्विपरीतोऽज्ञाभोगनिर्वर्तितः । आहारयामीति विशिष्टेच्छामन्तरेण यो निष्पाद्यते प्रावृद्धकास्ते प्रसुरतरसुखाद्यभिव्यंगशीतपुत्रज्ञाद्याहारवत्सोऽज्ञाभोगनिर्वर्तित इति भावः । (तत्थणमित्यादि) तत्राज्ञागानाभोगनिर्वर्तितयोर्मध्ये योऽज्ञाभोगनिर्वर्तितः आहारः (सेणमिति) पूर्ववत् अनुसमयं प्रतिसमयं २ समयं २ इत्यर्थः । इत्यदीक्षेकाक्षोपज्ञास्याहारस्यैकवारमपि ग्रहणे तार्थतं कास्समनुसमयग्रहयति । तत आजवपर्यन्तं सातत्यग्रहणप्रतिपादनार्थमाह । अपिग्रहित आहारायस्समुत्पद्यते । अथवा सततप्रवृत्ते आहारार्थेऽपांतराह

सुखस्वप्नितन्यायेन कथञ्चिद्विरहे भावेऽपि लोके तदगणनया अनुसमयमिति व्यवहारः प्रवर्तते । ततोऽपान्तरात्रे विरहाभावप्रतिपादनार्थमित्युक्तं । अनुसमयविरहितोऽनाभोगनिर्वर्तित आहारार्थः समुत्पद्यमानं भोजं आहारादिना प्रकारेणाधत्तेत्यर्थः । (तन्मयमित्यादि) तत्राभोगानाभोगनिर्वर्तितयोर्मध्ययोऽस्वावनानोगनिर्वर्तित आहारार्थः सोऽसंख्येयसामर्थ्याऽसंख्येयः समयेनिर्वर्तितम् । यथासंख्येयसमयनिर्वर्तितं तत् जघन्यपदेऽप्यन्तर्मुहुर्निरुद्धमिति । न हीनमत आन्तर्मुहुर्निरुद्ध आहारार्थः समुत्पद्यते । किमुक्तं भवति । अन्तर्मुहुर्निरुद्धं यावत्प्रवर्तते न परतो नैरयिकाणां हि योऽस्वावाहार्यामीत्यभिप्रायः स परिगृहीताहारद्रव्यपरिणामेन यज्जनितमतिनीवृत्तरं दुःखं तज्जावावन्तर्मुहुर्निरुद्धमिति । तत आन्तर्मुहुर्निरुद्धं नैरयिकाणामाहारार्थः (नरद्वयाणमित्यादि) नैरयिकाणामिति पूर्ववत् किञ्चरमाहार्यन्ति भगवान्द्रव्यादिभेदतत्त्वमाहार्यन्तीति निरूपयितुकाम आह (गोयमेत्यादि) ॥

किमाहारमाहार्यन्ति ॥

एतस्या णं जेते ! किमाहारमाहारंति ? गोयमा ! दध्वाओ अणंतपदेसियाईं गेत्तओ असंखेजपदेमोगादाईं कात्रओ अन्नरकादादितियाईं जावतो वन्नमंताईं गंधमंताईं रसमंताईं फाममंताईं जाईं जावओ वन्नमंताईं आहारंति ताईं किं एगवन्नाईं आहारंति जाव किं पंचवन्नाईं आहारंति ! गोयमा ! ठाणमगणं पकुञ्च एगवन्नाईं पि आहारंति । जाव पंचवन्नाईं पि आहारंति विहाणमगणं पकुञ्च कात्रवन्नाईं पि आहारंति जाव मुक्किन्नाईं पि आहारंति । जाईं वन्नओ कात्रवन्नाईं आहारंति ताईं किं एगगुणकात्राईं आहारंति जाव दसगुणकात्राईं आहारंति संखिज असंखिज अणंतगुणकात्राईं आहारंति । गोयमा ! एगगुणकात्राईं पि आहारंति जाव अणंतगुणकात्राईं पि आहारंति एवं जाव मुक्किन्नाईं । एवं गंधतो वि रसतो वि । जाईं जावओ फाममंताईं ताईं नो एगफामाईं आहारंति नो दुफामाईं आहारंति । नो तिफामाईं आहारंति चउफामाईं पि आहारंति । जाव अट्टफामाईं पि आहारंति । विहाणमगणं पकुञ्च कक्खमाईं पि आहारंति जाव सुक्खमाईं पि आहारंति । जाईं फामओ कक्खमाईं आहारंति ताईं किं एगगुणकक्खमाईं आहारंति । जाव अणंतगुणकक्खमाईं आहारंति गोयमा ! एगगुणकक्खमाईं पि आहारंति जाव अणंतगुणकक्खमाईं पि आहारंति एवं अट्टविहफामा जाणियन्ता । जाव अणंतगुणसुक्खमाईं पि आहारंति । जाईं जेते ! अणंतगुणसुक्खमाईं आहारंति ताईं किं पुट्टाईं आहारंति अपुट्टाईं ! गोयमा ! पुट्टाईं आहारंति नो अपुट्टाईं आहारंति जहा जामुदेमए जाव नियमा उद्दिंसि आहारंति ओसखं कारणं पकुञ्च वन्नओ कात्रनीन्नाईं गंधओ दुब्बिजगंधाईं रसओ तिस्सरमकरुयाईं फामओ कक्खमगस्यमीतसुक्खमाईं

तेसिं पोराणा वन्नगुणे गंधगुणे रसगुणे फामगुणे विपरि-
णामइत्ता परिपीलइत्ता परिसारइत्ता परिविच्छंसइत्ता
अन्ने अपुव्वे वन्नगुणे गंधगुणे फामगुणे उप्पाइत्ता
आयसरिग्वित्तोगादे पांगइत्ता मव्वप्पणायाए आहारमा
हारइ ॥

टी० गौतम ! द्रव्यतो द्रव्यस्वरूपपर्यालोचनायां अनन्तप्रदेशिकाणि द्रव्याणि । अन्यथा ग्रहणासंभवात् न हि संख्यातप्रदेशात्मका असंख्यातप्रदेशात्मका वा स्क्ंधा जीवस्य ग्रहणयोग्या जवन्ति । केवलोऽसंख्येयप्रदेशावगाढानि । कावतोऽन्यतरस्थितिकानि जघन्यस्थितिकानि मध्यमस्थितिकानि उत्कृष्टस्थितिकानि चेति भावार्थः । स्थितिर्गति च आहारयोग्यस्क्ंधपरिणामत्वेनावस्थानमवसेयं । जावतो वर्णयन्ति गंधयति रसयन्ति स्पर्शयन्ति च । प्रतिपग्मागंधैकैकवर्णगंधरसस्पर्शनावात् । (जाईं भावओ वन्नमंताइ) इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमजगदानाह । (गोयमा ! ठाणमगणं पकुञ्चइत्यादि) तिष्ठन्ति विशेषा अस्मिन्निति स्थानं सामान्यमेकवर्णं द्विवर्णं त्रिवर्णमित्यादिरूपं तस्य मार्गेणमन्वेष्टव्यं तत्प्रतीत्य सामान्यचिन्तामाश्रित्येति भावार्थः । एकवर्णान्यपि द्विवर्णान्यपि इत्यादि सुगमं । नवरं तेषामनन्तप्रदेशिकानां स्क्ंधानामेकवर्णं च द्विवर्णं त्रिवर्णमित्यादि व्यवहारनयमतोपेक्षया । निश्चयनयमतोपेक्षया तु अनन्तप्रदेशिकस्क्ंधीयानापि पञ्चवर्णं एव प्रतिपत्तव्यं । (विहाणमगणं पकुञ्चइत्यादि) ॥ विव्यक्तमितरव्यवच्छिन्नं धानं पोषणं स्वरूपस्य यत्तद्विधानं विशेषः कृष्णो नील इत्यादिविशेष इति यावत्तस्य मार्गेण तत्प्रतीत्यन्यक्त्वा मवणान्यप्याहार्यतीत्यादि सुगमं । नवरमेतदपि व्यवहारनः प्रतिपत्तव्यं । निश्चयनः पुनरवश्यं तानि पञ्चवर्णान्येव ॥ जाईं वन्नओ कात्रवन्नाइ पीत्यादि ॥ सुगमं । यावदनन्तगुणसूक्किन्नाईं पि आहारंति । एवं गंधरसस्पर्शविषयाणि सूत्राण्यपि जावतीयानि (जाइ भंत ! अनन्तगुणसूक्खाइ इत्यादि) यानि भवन्ति ! अनन्तगुणरूपाणि उपलक्षणमेतत् । एवं गुणकात्रादीन्यप्याहार्यन्तीति तानि च भवन्ति ! किं स्पृष्टान्यात्मप्रदेशस्पर्शविषयाण्यप्याहार्यन्ति सतास्पृष्टानि । जगवानाह । स्पृष्टानि नो अस्पृष्टानि (जहा भासुदेमए जाव नियमा । उद्दिंसि) अत ऊर्ध्वं यथा जगद्देशके प्राक्सूक्ष्मजिह्वितं तथात्रापि दृष्टव्यं । तत्र तावन् यावन्नियमाः (उद्दिंसि) पदं तच्चैव ।

जाईं पुट्टाईं आहारंति ताईं जेते ! किं ओगादाईं आहारंति गोयमा ! ओगादाईं आहारंति णो अणोगादाईं आहारंति । जाईं जेते ओगादाईं आहारंति ताईं किं अणंतगेगादाईं आहारंति परंपरोगादाईं आहारंति गो० अणंतगेगादाईं आहारंति नो परंपरोगादाईं आहारंति जाईं अणंतरोवगादाईं आहारंति ताईं जेते ! किं अणूईं आहारंति वादराईं आहारंति ? गोयमा ! अणुं पि आहारंति वायराईं पि आहारंति । जाईं जेते ! अणुं पि आहारंति वायराईं पि आहारंति ताईं किं उहुं आहारंति अहे आहारंति तिरियं आहारंति ! गोयमा ! उहुं पि आहारंति अहे वि आहारंति तिरियं पि आहारंति जाईं जेते ! उहुं पि आहारंति अहे पि आहारंति तिरियं पि आहारंति

तां आहं पि आहारंति मज्जे आहारंति पज्जवसाणे आहारंति ? गोयमा ! आहं पि आहारंति मज्जे वि आह-
रंति पज्जवसाणे वि आ० । जाहं जंते ! आहं पि आहारंति मज्जे वि आहारंति पज्जवसाणे वि आहारंति ताहं जंते !
किं सविमए आहारंति अविमए आहारंति ? गोयमा ! सविमए आहारंति नो अविमए आहारंति । जाहं जंते !
सविमए आहारंति ताहं किं आणुपुब्बिण्ण आहारंति । अणुपुब्बिण्ण । गो० ! आणुपुब्बिण्ण आहारंति नो अ-
णुपुब्बिण्ण आहारंति । जाहं जंते ! आणुपुब्बिण्ण आहा-
रंति ताहं किं तिदिमिं आहारंति । चउदिमिं आहारंति पंचदिमिं आहारंति षड्दिमिं आहारंति ?

अस्य व्याख्या । इहात्मप्रदेशैः संस्पर्शनेनात्मनः प्रदेशा-
वगादाद्वैकत्रादिरपि सम्भवति ततः प्रश्नयति । (जाहं जंते !
इत्यादि) यानि भवन्त ! स्पृष्टान्याहारयन्ति तानि किं अव-
गादानि आत्मप्रदेशैः सह एकत्रैवावस्थायीनि उत अनवगा-
दानि आत्मप्रदेशावगाद्वैकत्रादिरवस्थितानि । भगवानाह ।
गौतम ! अवगादान्याहारयन्ति नानवगादानि । उत अवगादा-
नि आत्मप्रदेशावगाद्वैकत्रे किमनन्तरावगादानि । किमुक्तं भव-
ति । यथात्मप्रदेशेषु यान्यव्यवधानेनावगादानि नैरात्मप्रदेशैस्ता-
न्येवाहारयन्ति उत परम्परावगादानि एकस्याद्यात्मप्रदेशा-
व्यवहितानि । जगवानाह । गौतम ! अनन्तरावगादानि आहा-
रयन्ति नो परम्परावगादानि । यानि जदन्त ! अनन्तरावगादा-
न्याहारयन्ति तानि किमणुनि स्तोकाभ्याहारयन्ति उत बादरा-
णि प्रजूनप्रदेशोपचितानि । जगवानाह । अणुन्याहारयन्ति
बादराण्यप्याहारयन्ति । इहाणुत्ववादरत्वे तेषामवाहारयो-
भ्यानां स्फुट्यानां प्रदेशस्तोकावगाद्वैकत्रापेक्षया वैदितव्ये इति ।
यानि जदन्त ! अणुन्याहारयन्ति तानि भवन्त ! किमूर्ध्व-
मूर्ध्वप्रदेशस्थितान्याहारयन्ति अर्धस्तिर्यग्वा । इह ऊर्ध्वाध-
स्तिर्यक्त्वं यावत् क्षेत्रे नैरयिका ऽवगादस्तावत्पक्षे क्षेत्रे तद-
पेक्षया परिभावेनीय । भगवानाह । ऊर्ध्वमप्याहारयन्ति ऊ-
र्ध्वप्रदेशावगादान्यप्याहारयन्ति पवमधोऽपि तिर्यग्गणि । यानि
जदन्त ! ऊर्ध्वमप्याहारयन्ति अधोऽप्याहारयन्ति तिर्यग्गप्या-
हारयन्ति तानि किमादावाहारयन्ति मध्ये आहारयन्ति पर्य-
वसाने आहारयन्ति । अयमत्राभिप्रायो नैरयिका ह्यनन्तप्रा-
देशिकानि द्रव्याण्यन्तर्मेष्ठं कालं यावदुपभोगोचितानि
गृह्णन्ति ततः संशयः किमुपभोगोचितस्य कालस्यान्तर्मे-
ष्ठप्रमाणस्यादौ प्रथमसमये आहारयन्ति उत मध्ये मध्येषु
समयेषु आहोस्वित्पर्यवसाने पर्यवसानसमये ? जगवा-
नाह । गौतम ! आदावपि मध्येऽपि पर्यवसाने ऽप्याहा-
रयन्ति । किमुक्तं जवति । उपभोगोचितस्य कालस्यान्तर्मे-
ष्ठप्रमाणस्यादिमध्यावसानेषु समयेषु आहारयन्ति उत
अविषयाणि स्योचिताहारयोग्याभ्याहारयन्ति । जगवानाह ।
गौतम ! स्वविषयानाहारयन्ति नो अविषयान् । यानि भव-
न्त ! स्वविषयानाहारयन्ति तानि भवन्त ! किमानुपूर्व्या
आहारयन्ति अनानुपूर्व्या ? अनुपूर्व्या नाम यथासक्तं । तद्वि-
परीता अनानुपूर्व्या । भगवानाह । गौतम ! अनुपूर्व्या सूत्रे
चिनीया तृतीयार्थे वेदितव्या प्राकृतत्वात् यथा आचाराक-

(अगणिपुट्टा) इत्यत्र आहारयन्ति नो अनानुपूर्व्या ऊर्ध्वम-
धस्तिर्यग्वा यथासक्तं नातिश्रम्याहारयन्तीति प्रावनीयानि ।
भवन्त ! अनुपूर्व्या आहारयन्ति तानि किं (तिदिमिं) । तिस्रो
दिशः समाहृतास्त्रिदिक् तस्मिन् व्यवस्थितान्याहारयन्ति च-
तुर्विदिश पञ्चविदिश षड्दिशि वा इह स्तोकाभ्याहारयन्ति जघन्य-
पदे त्रिदिक्ष्ववस्थितमेकादिगम्यवस्थितं वा अतस्त्रिदिश
आरज्यप्रभः कृतः । भगवानाह । गौतम ! नियमात् षड्दिशि
व्यवस्थितान्याहारयन्ति । नैरयिका हि त्रसनाख्यां मध्ये व्यव-
स्थितास्तत्र चावश्यं षड्दिक्संज्ञव इति । (ओसन्नकारणं पटु-
चन्यादि) ओसन्नशब्दो बाहुल्यवाची । यथा ओसन्नं देवा-
सायं वेयणं वेयंतीत्यत्र । तत ओसन्नकारणं बाहुल्यकारणं
प्रतीत्य किं तद्बाहुल्यकारणमिति चेदुच्यते । अद्यमानुभाव
एव । तथापि प्रायो मिथ्याहृष्टयः कृष्णादीन्याहारयन्ति न तु
प्रविष्यस्तीर्थकरादयः । तत ओसन्नेत्युक्तं । वर्णतः कालनी-
लादि । गन्धतो दुरजिगन्धादि । रसतस्तिककटुकानि । स्प-
र्शतः कर्कशगुरुशीतकृत्वादि इत्यादि तेषामाहार्यमाणानां पुत्र-
ज्ञानां पुराणान् अश्वेतानां वर्णगुणान् गन्धगुणान् स्पर्शगुणान्
(विपरिणामहस्ता परिपील्लहस्ता परिसारहस्ता परिविकसहस्ता)
एतानि चत्वार्यपि पदान्येकार्थिकानि विनाशार्थप्रतिपाद-
कानि नाना देशजविनेयानुप्रहार्यमुपास्तानि विनाशय किमि-
ति आह । अन्यानपूर्व्यान्वर्णगुणान् रसगुणान् स्पर्शगुणा-
नुपाद्य आत्मशरीरक्षेत्रावगादान् पुत्रज्ञानं (सव्यवपणयाप)
सर्वान्मना सर्वैरेवात्मप्रदेशैर्गाहारमाहाररूपानाहारयन्ति ॥
प्रज्ञा. पद २८ । जी. प्र. १ । भ. श. ६ उ० ४ ।

नेरइया णं जंते ! जे पोग्गल्लो अत्तमायाए आहारंति
ते किं आयसरिरेखेत्तोगादे पोग्गल्ले अत्तमायाए आहारंति
अणंतरखेत्तोगादेपोग्गले अत्तमायाए आहारंति परं पर
खेत्तोगादे पोग्गल्ले अत्तमायाए आहारंति ? गोयमा ! आय-
सरिरेखेत्तोगादे पोग्गल्ले अत्तमायाए आहारंति नो अणं-
तरखेत्तोगादे पोग्गल्ले अत्तमायाए आहारंति नो परंपर
खेत्तोगादे जहा नेरइया तहा जावे वेमाणियाणं देवओ ॥

टी० नेरइयाणमित्यादि । (अत्तमायासि) । आत्मना आदाय
गृहीत्वैत्यर्थः । जीवार्थकारादेवेदमाह । (आयसरिरे खेत्तो-
गादेसि) स्वशरीरक्षेत्रे अवस्थितानित्यर्थः । (अणंतरखेत्तो-
गादेसि) । आत्मशरीरावगादक्षेत्रापेक्षया यदन्तरं क्षेत्रं तत्रा-
वगादानीत्यर्थः (परंपरखेत्तोगादेसि) आत्मक्षेत्रानन्तरक्षेत्रा-
द्यपरं क्षेत्रं तत्रावगादानीत्यर्थः ॥ ज. श. ६ । उ० १० ।

नेरइयाणं जंते सव्वओ आहारंति सव्वओ परिणा-
मंति सव्वओ ऊससन्ति सव्वओ नीससंति अजिक्खणं
२ आहारंति अजिक्खणं २ परिणामन्ति अजिक्खणं ऊससं
ति अजिक्खणं नीससंति आहव्व आहारंति आहव्व परि-
णामन्ति आहव्व ऊससंति आहव्व नीससंति । हंता गोय-
मा ! नेरइया सव्वओ आहारंति एवं चेव जाव्व आहव्व
नीससंति नेरइयाणं जंते ! जे पोग्गल्लो आहारत्ताए
गोहंति ते णं पोग्गल्लोणं सेयाल्लंमि कतिजागं आहारंति
कइजागं आसायंति ? गोयमा ! असंखेज्जइ जागं आहा

रन्ति अणंतजागं आस्मांरन्ति णेरइयाणं जंते ! जे पोग्ग
ले आहारत्ताए गिगहंति ते किं सव्वे आहारंति नो
सव्वं आहारंति गोयमा ! ते सव्वे अपरिसेमिएआ-
हारंति ॥

(नेरइया णं भंते इत्यादि) प्रश्नसुखं सुगमं । (नेरइयाणं-
जंते ! जे पोग्गलाइत्यादि) नैरयिका णमिति पूर्ववत् जद-
न्ते ! यान् पुद्गलानाहारतया गृह्णन्ति नैरयिकास्तेषां गृही-
तानां पुद्गलानां (सेकाहंसि) पण्यत्वात् प्रहणकासोत्तरका-
लप्रहणकालमित्यर्थः (कऽजागं ति) कतिथं जागमाहार-
यन्ति आहारतयोपजुंजते । तथा । कतिजागं कतिथं जागमा-
माहार्यमाणपुद्गलानामास्वाहं गृह्णन्ति । न हि सर्वे पुद्गला
आहार्यमाणान्यास्वाहमायान्ति इति पृथक् प्रश्नः । जगधा-
माह । गौतम ! अस्सेय्येयं जागमाहारयन्ति । अन्ये तु गवादि-
पृथग्मवृद्धासप्रहण इव परिस्संति । आहार्यमाणानां च पुद्ग-
लानामनन्तजागमास्वाहयन्ति । शेषास्त्वनानास्वादिना एव
शरीरपरिणाममापद्यन्ते इति ॥

णेरइया णं जंते ! जे पोग्गले आहारत्ताए गिगहंति ते णं
तेमिं पोग्गला कोसत्ताए जुज्जो जुज्जो परिणमंति ?
गोयमा ! सो इंदियत्ताए जाव फासिंदियत्ताए अणि-
ट्त्ताए अकंतत्ताए अप्पियत्ताए अमणुत्ताए अमणाम-
त्ताए अणिच्छियत्ताए अजिज्जियत्ताए अहत्ताए नो उहु-
त्ताए दुक्खात्ताए नो सुहत्ताए एतेमिं जुज्जो जुज्जो परि-
णमंति असुरकुमाराणं जंते ! आहारट्टी ? हेता ! आहा-
रट्टी । एवं जहा णेरइयाणं तहा असुरकुमाराणं विजा-
णियव्वम् जाव तेमिं जुज्जो २ परिणमन्ति । तत्थ णं
जेसे आजोगनिव्वत्तिए सेणं जह्मेणं चउत्थजत्तस्स
उक्कोसेणं सातिरेगस्स वाससइस्सस्स आहारट्टे समुप्प-
ज्जइ ओसन्नकारणं पमुच्च वन्नओ हासिइसुकिट्ठाइं
गंधओ सुब्बिगंधाइं रसओ अविड्ममहुराइं फासओ
मउड्महुयणिधुगहाइं तेमिं पोराणं वन्नगुणे जाव फासिं
दियत्ताए जाव मणामत्ताए इच्छियत्ताए जिज्जियत्ताए
उट्टत्ताए नो अहत्ताए सुहत्ताए नो दुहत्ताए तेमिं
जुज्जो २ परिणमंति मेसं जहा णेरइयाणं एवं जाव
थणियकुमाराणं । नवरं आजोगनिव्वत्तिए उक्कोसेणं दिव
सपटुत्तस्स आहारट्टे समुप्पज्जइ ॥

नैरयिका णमिति पूर्ववत् यान्पुद्गलानाहारतया गृह्णन्ति-
इह प्रहणं विशिष्टमवसेयं । ततो ये उज्जितशेषाः केवला
हारपरिणामयोग्या एवावतिष्ठन्ते ते आहारतया गृह्यमाणाः
पृष्ठा छेदय्याः । अन्यथा निर्व्वचनसूत्रमपेक्ष्य पूर्व्वपरिविरोध-
प्रसङ्गे नच भगवच्चन्ते विरोधसम्भावनाऽप्यास्ति तत इव-
मेव व्याख्याने सम्यक् । अत एवविधपूर्व्वपरि विरोधाशङ्का-
व्युदासार्थे पूर्व्वसुरभिः कालिकसूत्रस्यानुयोगः कृतः उक्तञ्च ।
“जं जह सुत्ते भाणियं तह्वे तं जह वियात्तणा नत्थि । किं
कालियाणुजोगो विट्ठो विट्ठिप्पहाणेहि” ॥ १ तान् किं सर्व्वो-

माहारयन्ति उत नो सर्व्वान् सर्व्वकदेशजुत्ताम् । जगवानाह ।
तात्सर्व्वानविशेषेणाहारयन्ति उज्जितशेषाणामेव केवलाणा-
माहारपरिणामयोग्यानां गृहीतः स्यात् (नेरइयाणमित्यादि)
नैरयिका णमिति पूर्व्ववत् । यान्पुद्गलानाहारतया गृह्णन्ति ते
पुद्गला णमिति पूर्व्ववदेव । नैरयिकाणां कीदृक्तया किं स्वरू-
पतया भूयः २ परिणमन्ते । भगवानाह । गौतम ! भोजेन्द्रि-
यतया यावत्करणाच्छकुरिन्द्रियतया घ्राणेन्द्रियतया जिह्वे-
न्द्रियतया परिग्रहः । स्पर्शेन्द्रियतया इन्द्रियरूपतयापि
परिणममाणाः शुज्जकाः कित्वेकांताशुभरूपाः । यत आह ।
(अणिट्त्ताए इत्यादि) इष्टा मनसा इच्छाविषयी कृता यथा
“शोभनमिदं जातं यदित्यभिमे परिणता इति” । नक्षिपरीता
अनिष्टास्तद्भावस्तत्ता तथा इह किञ्चिन्परमार्थतः भूतमपि
केषाञ्चिद्विष्टं भवति । यथा मत्तिकाणां अस्वनकर्पुर्गादस्तत
आह (अकंतत्ताए) कांताः कमनीयाः अकांता अत्यन्ताशुज-
वर्णोपेतत्वात् अत एवाऽप्रियतया न प्रिया अप्रिया दर्शनापात
काहेऽपि तत्प्रियबुद्धिमात्मन्युत्पादयतीति भावः । तद्भावोऽप्रिय
ता तथा (असुजत्ताए इति) न शुभा अशुभा अशुभमन्धर-
सस्पर्शात्मकत्वात् तद्भावस्तत्ता तथा (अमणुत्ताए इति)
न मनोऽज्ञा अमनोऽज्ञा विपाककाहे दुःखजनकतया न मन
प्रह्लादहतव इति भावः । तद्भावस्तत्ता तथा (अमणामत्ताए)
भोज्यतया मन आप्नुवंतीति मन आपा प्राकृतत्वात्पका-
रस्य मकारत्वे मणाम इति सूत्रनिर्देशः । न मन आपा अमन
आपा न जातुचिदपि भोज्यतया जन्तुमनोऽज्ञां कुर्यन्तीति
ज्ञावः । तद्भावस्तत्ता तथा अत एव । (अणिच्छियत्ताए इति)
अनीप्सिततया भोज्यतया स्वादितुमिष्टा ईप्सिता न ईप्सिता
अनीप्सितास्तद्भावस्तत्ता तथा । (अजिज्जियत्ताए) अजि-
भ्यानमभिध्या अभिज्ञाष इत्यर्थः । अभिध्या सज्ज्ञाता येव्यति
आभिधितस्तारकादिदर्शनादितच् प्रत्ययः । तद्भावस्तत्ता
तथा । किमुक्तं जवन्ति । ये गृहीताहारतया पुद्गला न ते तृप्ति-
हेतवोऽनुवर्तिरन्ति न पुनरजिज्ञवर्णनीयत्वेन परिणमन्ते तथा ।
(अहत्ताए इति) अधस्तया गुरुपरिणामतयेति ज्ञावः । नो
ऊर्ध्वतया लघुपरिणामतया अत एव दुःखतया गुरुपरिणाम
परिणतत्वात् न सुखतया लघुपरिणामपरिणतत्वाज्जावात् । ते
पुद्गलास्तेषां नैरयिकाणां त्रयः परिणमन्ते एतान्येव आहारा-
र्थिन इत्यादीनि सप्त चाराणि । असुरकुमारादिषु भवनपतिषु
चिञ्चित्यिपुर्दिमाह (जहा नेरइयाणमित्यादि) यथा नैर-
यिकाणां तथा असुरकुमाराणामपि भणितव्यं । यावत् तेमिं
जुज्जो २ परिणमन्तीति पर्य्यन्तपदं । तत्र नैरयिकसूत्रस्य
विशेषमुपदर्शयति (तत्थ णं जेसे इत्यादि) एवं चोपदर्शित
सूत्रज्ञ मन्दमतीनां यथास्थितं प्रतीतिमागच्छति ततस्तदनुप्र-
हाय सूत्रमुपदर्शयते (असुरकुमाराणं भंते ! आहारट्टी ? हेता
आहारट्टी असुरकुमाराणं भंते ! केवइ कालस्स आहारट्टे
समुप्पज्जइ ।) अत्र सप्तम्यर्थे षष्ठी कियति काहेऽतिक्रान्ते सति
भूय आहारार्थः समुत्पद्यत इत्यर्थः । (असुरकुमाराणं दुविहं
आहारं पक्खंते । तंजहा । आभोगनिव्वत्तिए अणाभोगनिव्व-
त्तिए य । तत्थ णं जेसे अणाभोगनिव्वत्तिए सेणं अणुसमयम
विरहिणं आहारट्टे समुप्पज्जइ । तत्थणं जेसे आभोगनिव्व-
त्तिए सेणं जह्मेणं चउत्थजत्तस्स उक्कोसेणं साइरेगस्स-
वाससइस्सस्स आहारट्टे समुप्पज्जइ ।) अत्र तु चउत्थजत्त-
स्सेति सप्तम्यर्थे षष्ठी । अनुर्थमक्त आगमिकीयं संज्ञा एकस्मि-

आहार

न्दिबसेऽतिकान्ते इत्यर्थः । जूयो जघन्येनाहारार्थः । समुत्प-
द्यते । एतच्च दशवर्षसहास्रायुषां प्रतिपत्तव्यमुत्कर्षतः साति-
रेके अन्यधिके वर्षसहस्रेऽतिक्रान्ते । एतच्च सागरोपमायुषा-
मवसेयं ॥

अमुरकुमागणं जंते ! किमाहारमाहारयति ? गोयमा !
द्व्वओ अणंतपणमियाइं खत्तओ असंखेज्जपणसोमा-
हाइं काइओ अन्नपरियाइं जावओ वन्नमंताइं गंधमं-
ताइं रसमंताइं फाममंताइं जावनियमा । उद्दिमिं आहा-
रंति ओसन्नं कारणं पुरुष वन्नओ हासिइसुकिइहाइं,
गंधओ सुरजिगंधाइं, रसओ अंबिलमधुराइं, फामओ
मउयल्लहुणिधुगहाइं, तेमिं पोरणं वन्नगुणं गंधगुणे फाम-
गुणे जाव इच्छियत्ताए अजिउजियत्ताए उट्टत्ताए नो
अहत्ताए सुहत्ताए नो पुहत्ताए एतेमिं जुज्जो २ प-
रिणमंति * यथा चासुरकुमाराणां सूत्रमुक्तं । तथा नाग
कुमारादीनामपि स्तनितकुमारपर्यवमानानां वक्तव्यन्न-
वरमाजोगनिवर्त्तिताहारार्थं चिन्तायामुत्कर्षाभिधानानुमा-
रेण * “उकोसेणं दिवसपुट्टस्म आहारहे समुप्पज्जइ” *
इति वक्तव्यं । एतच्च पल्लोपमामेख्येयजागायुषां तदाधि-
कायुषां चावसेयं । शेषं नथेव । तथा चाह । एवं जाव
थणियकुमागणमित्यादि * ॥

सस्प्रति पृथिवीकायिकानामेतान्मन्माधिकारान् चितयितुका-
म आह । पृथ्वीकायिकानाम् ॥

पुढवीकाइयाणं जंते ! आहारही हंता आहारही । पुढवि-
काइयाणं जंते ! केवइकालस्म आहारहे समुप्पज्जइ ।
गोयमा ! अणुसमयं अविरहिण् आहारहे समुप्पज्जइ ।
पुढविकाइयाणं जंते ! किमाहारमाहारंति । एवं जहा ।
णेरइयाणं जाव ताइं जंते ! कइदिमिं आहारइ निव्वाधाए
णं उद्दिमिं वायायं पुरुष मिय तिदिमिं मिय चउदिमिं
मिय पंचदिमिं नवरं उसन्नकारणं न जमइ । वन्नओ
काइनील्लओद्विगन्निहसुकिइहाइं, गंधओ सुव्जिगंध
पुव्जिगंधाइं, रसओ नित्तरमकुयकमायअंबिलमधुराइं,
फामओ करकफामगुणल्लहुयमीतउमिणाणिउत्तुक्खा
इं, तेमिं पोरणा वन्नगुणा । मेमं जहा । नेरइयाणं
जाव आहच्च नीसमंति पुढविकाइयाणं जंते ! जे पोग्गल्ले
आहारत्ताए गेण्हंति । तेमिं णं जंते ! पोग्गल्लेणं मेयाल्लोमि
कतिजागं आहारंति । कतिजागं आमायंति ? गोयमा ! अ-
संखेज्जइजागं आहारंति अणंतजागं आमायन्ति पुढ-
विकाइयाणं जंते ! जे पुग्गल्ले आहारत्ताए गेण्हंति तेकिं मव्वे
आहारंति नो मव्वे आहारंति जेहव नेरया तहेव । पुढ-
विकाइयाणं जंते ! जे पोग्गल्ले आहारत्ताए गेण्हंति
तेणं तेमिं पोग्गल्लेणं कीसत्ताए जुज्जो जुज्जो परिण-
मंति ? गोयमा ! फांमदियेवमाणियत्ताए तेमिं जुज्जो २

परिणमंति । एवं जाव वणस्मइकाइया । बेइदियाणं जंते !
आहारही ? हंता गोयमा ! आहारही । बेइदियाणं जंते !
केवइकालस्म आहारहे समुप्पज्जइ जहा णेरइयाणं न
वरं तत्थाणं जसे आजोगनिव्वत्तिए सेणं असंखेज्जमए
अंतो मुहुत्तिए आहारहे समुप्पज्जइ सेमं जहा पुढवि-
काइयाणं जाव आहच्च नीसमंति नवरं नियमा उद्दिमिं
बेइदियाणं पुच्छा जे पोग्गल्ले पक्खेवाहारत्ताए गेण्हंति
तेणं तेमिं पोग्गल्लेणं कइजागं आहारंति । कइजागं आसा-
यंति । एवं जहा नेरइयाणं । बेइदियाणं जंते ! जे पोग्गल्ले
आहारत्ताए गेण्हंति । तेमिं किं मव्वे आहारंति । बेइ-
दियाणं दुविहे आहार पणेत । तंजहा । लोम आहारं
य पक्खेवाहारे य । जे पोग्गल्ले लोमआहारत्ताए गेण्हंति
ते मव्वे अपारिसेमे आहारंति । जे पोग्गल्ले पक्खेवाहार-
त्ताए गेण्हंति तेमिं असंखेज्जइजागमाहारंति अणगाइं
च णं जागमहस्माइं अफामाइज्जमाणेणं अणास्माइज्ज-
माणेणं विच्छंसमागच्छंति ॥ प्रज्ञा. पद २८ ॥

टी० (पुढविकाइयाणं भवे ! इत्यादि) सर्वे पूर्ववदसुरकु-
मारवज्ञावनीये नवरं (निज्वाघाणेण उद्दिमिस्मित्यादि) व्या-
घातो नाम अत्रोकाकाशेन प्रतिस्वप्नं व्याघातस्तस्याजावो-
निर्व्याघातः । “ शब्देयथावदव्ययपूर्वपदार्थानित्यमव्ययीभावात् ”
इत्यव्ययीभावस्तेन वा तृतीयायामिति विकल्पेन आस्विधाना-
त्यक्तं जावः । नियमादवश्यतया परुदिशि व्यवस्थितानि
परुज्या दिगज्य आगतानि उद्यापयित्वाहारयन्तीति जावः ।
व्याघातस्तेन प्रतीत्य लोकेनिकुटादौ स्यात्कदाचित् । त्रिदिशि
तिस्मृत्त्या दिगज्य आगतानि कदाचिन्नतुर्दिगज्यः कदाचि-
त्पञ्चदिगज्यः । काऽत्र जावनेति चतुर्थ्यते । इह लोकेनिकुटे
पर्यताश्रयप्रतराग्निकोणावस्थितो यदा पृथिवीकार्यकां वर्त-
ते तदा तस्याधस्तादलोकेन व्याप्यत्वाद्वाधोदिकं पुद्गलाभावः ।
आग्नेयकोणावस्थितत्वात्पूर्वादिकं पुद्गलाभावो दक्षिणादिकपु-
द्गलाभावश्च । पचमथः पूर्वदक्षिणरूपाणां तिस्मृणां दिशाम-
लोकेन व्याप्यता अपास्य याः परिशिष्टा उर्ध्वा अपरा उत्तरा
च दिग व्याहृता वर्तन्ते तत आगतान्पुद्गलानाहारयन्ति यदा
पुनस्म एव पृथिवीकायिकः पञ्चिन्मां दिशामुत्तुन्नं वर्तते तदा
पूर्वा दिगज्यधिका जाता । तेन दिशां दक्षिणाधस्यरूपे अलो-
केन व्याहृते इति स चतुर्दिगागतान्पुद्गलानाहारयति । यदा-
पुनर्मध्ये तृतीयादिप्रतरगतपञ्चिन्मदिगज्यस्य तिष्ठति तदा
अधस्त्याऽपि दिगज्यधिका लभते केवलदक्षिणैवेका पर्यन्त-
धर्तिनी अलोकेन व्याहृतेति पञ्चदिगागतान्पुद्गलानाहारयन्तीति
शेषं सूत्रं समस्तमपि पूर्ववद्गणनीयं यस्तुविशेषस्तमुपद-
शयति (न वरमुसन्नकारणं न दृष्ट इत्यादि) सुगमं (फा-
मिदियेवमायत्ताए इति) विषममात्रा धिमात्रा तस्याजावो
विमात्रता तथा दृष्टानिष्टा नानाजेदनयेति जावो न तु यथा
नारकाणामेकान्ताशुजनतया सुगणां च शुजनयेयति । एवं जाव
वणस्मइकाइयाणंति । यथा पृथिवीकायिकानां सूत्रमुक्तमेव-
मनेजोवायुवनस्पतीनामपि जपनीयं । सर्वेषामपि सकललो-
कव्यापितया विशेषाज्ञावात् (बेइदियाणं जंते ! इत्यादि)
सुगमं नवरं । (लोमाहागे पक्खेवाहारेयस्ति) लोम आहारो

लोमाहारः । पक्षिप्यतेऽर्धान्मखे इति प्रक्षेपः स चास्वावाहारश्च प्रक्षेपाहारः तत्र यः खल्व्योघनो वर्षादिषु पुद्गलप्रवेशो मुत्रादि-
गम्यस्म्य लोमाहारः । कार्वाक्षकमुखप्रक्षेपाहारः । तत्र यान्पु-
ल्लान् लोमाहारतया गृह्णाति तास्त्वर्चानपरिशोपानाहारयन्ति
तेषां तथा २ स्वभावत्वात् । यान्पुल्लान्प्रक्षेपाहारतया गृह्ण-
ति तेषामसंख्येयतमं जागमाहारयन्ति । अनेकानि पुनर्भाग-
सहस्राणि बहवोऽसंख्येया जागा इति अस्पृश्यमानानामना-
स्वाद्यमानानां विध्वंसमागच्छन्ति । किमुक्तं प्रवति । बहुनि
उच्यमाण्यन्तर्बहिश्च अस्पृष्टान्येवाऽनास्वाद्यमानान्येव विध्वंसमा-
यान्ति नवरं यथायोगं केचिदतिस्थाप्यतः केचिदतिस्तौद्रम्यतः
इति । प्रज्ञो ० । पद ॥ २८ ॥

सम्प्रत्यस्पृश्यमानानामनास्वाद्यमानाञ्च परस्परमल्पबहुत्व-
मभिधित्मुगह ॥

एणसिणं जेतं ! पोग्गझाणं अणामाइज्जमाणानं अफा-
साइज्जमाणानं य कयरे कयरेहिं तो अप्पा वा ? गोयमा !
सव्वन्थो वा पोग्गझा अणामाइज्जमाणा अफामाइज्ज-
माणा पोग्गझा अणंतगुणा ॥

(एणसिणं जेतं ! इत्यादि) इह एकैकस्मिन्स्पर्शयोग्ये भागे
अतन्ततमो जाग आस्वाद्यो जवति ततो येनास्वाद्यमानाः
पुद्गलास्ते स्तोका एवाऽस्पृश्यमानपुद्गलापेक्षया तेषामनन्तजा-
गवन्तिन्वात् । अस्पृश्यमानास्तु पुद्गला अतन्तगुणाः ॥

वेइंदियाणं जेतं जे पोग्गझे आहारत्ताए प० ! गोयमा !
जिब्बिंदिय फासिंदियवेमायत्ताए तेसिं जुज्जो प० एवं
जाव चउरिंदिया नवरं अणगाइं च णं जागमहस्मा
इं अणुग्याइज्जमाणानं अफामाइज्जमाणानं विच्छंस
मागच्छन्ति ॥

टी० ॥ (जिब्बिंदिय फासिंदिय वेमायत्ताए इति ।) विमा-
त्रनात्रापि प्राणवद्भावनीया । एवं जाव चउरिंदिया । एवं द्वीन्द्रि-
यांक्तप्रकारेण । सूत्रं तावद्वक्तव्यं यावच्चतुरिन्द्रियाश्चतुर्गिन्दिय
गते सूत्रे प्रायः समानवक्तव्यत्वात् । यस्तु विशयस्म उप-
दृश्यते नवरमिन्यादि यान्पुद्गलान्प्रक्षेपाहारतया गृह्णाति
तेषां पुद्गलानामेकमसंख्येयतमं जागमाहारयन्ति । अनेकानि
पुनर्भागसहस्राणि संख्यानीता असंख्येयजागा इत्यर्थः ।
अनाघ्रायमाणानि अस्पृश्यमानानि अनास्वाद्यमानानि विध्वं-
समागच्छन्ति तानि च यथायोगमतिस्थाप्यतःऽतिसौद्रम्य-
तश्च येदितव्यानि । अत्रैवाल्पबहुत्वमाह ।

एणसिणं जेतं पोग्गझाणं अणुग्याइज्जमाणानं अणा-
साइज्जमाणानं अफामाइज्जमाणानं य कयरे कयरेहिं
तो अप्पा वा ? गोयमा ! सव्वन्थो वा पोग्गझा अणु-
ग्याइज्जमाणा अणामाइज्जमाणा अणंतगुणा अफामा-
इज्जमाणा अणंतगुणा तेइंदियाणं जेतं ! जे पोग्गझे
पुच्छा गोयमा ! घाणिंदिय जिब्बिंदिय फासिंदिय वेमाय-
त्ताए तेसिं जुज्जो जुज्जो परिणमंति । चउरिंदियाणं
चकिंवादिय जिब्बिंदिय घाणिंदिय फासिंदिय वेमायत्ताए
तेसिं जुज्जो जुज्जो परिणमंति सेसं जहा तेइंदियाणं
पंचिंदियतिरिक्खजोणिया जहा तेइंदिया नवरं तत्थणं

जेसे आजोगनिव्वत्तिणं मे जहन्नेणं अंतो हुत्तस्स उ
कोमेणं उट्टजत्तस्म आहारहे समुप्पज्जइ । पंचिंदियति
रिक्खजोणियाणं जेतं ! जे पोग्गझाणं पुच्छा, गोयमा !
सोइंदिय चकिंवादिय घाणिंदिय जिब्बिंदिय फासिंदिय
वेमायत्ताए जुज्जो मुज्जो पाणमंति । माणूसा एवं चैव
नवरं आजोगनिव्वत्तिणं जहन्ने अंतोमुहुत्तस्म उक्को
अट्टमजत्तस्म आहारहे समुप्पज्जइ । वाणमंतग जहा
नागकुमारा एवं जोइसिया वि नवरं आजोगनिव्वत्तिणं
जहन्ने दिवसप० उक्कोमेणं वि दिवसपहुत्तस्म आहारहे
समुप्पज्जइ । एवं वेमाणिया वि नवरं आजोगनिव्वत्ति
ए जहाणोणं दिवसप० उक्कोमेणं तीसाए वामम हस्साणं
आहारहे समुप्पज्जइ । सेसं जहा अणुग्याइज्जमाणां जाव
तेसिं जुज्जो जुज्जो परिणमंति सोहस्मे आजोगनिव्वत्तिणं
जहन्ने दिवसप० उक्कोमेणं दोणहं वाममहस्साणं
आहारहे समुप्पज्जइ । ईमाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्ने
दिवसप० सातिरेगस्म उक्कोमेणं सातिरेगाणं दोणहं वाम
महस्सा । सणंदकुमाराणं पुच्छा गोयमा ! जहन्ने दोणहं
वाममहस्साणं उक्कोमेणं मचाहं वाममहस्साणं ।
माहिंदे पुच्छा गोयमा ! जहन्ने दोणहं वाममहस्साणं सा-
तिरेगाणं उक्कोमेणं मचाहं वाममहस्साणं सातिरेगाणं ।
वंजझोणं पुच्छा गोयमा ! जहन्ने मचाहं वाममहस्साणं
उक्कोमेणं दमाहं वाममहस्साणं । वंतणं पुच्छा गोयमा !
जहन्ने दमाहं वाममहस्साणं उक्कोमेणं चोदसाहं
वाममहस्साणं । महासुक्काणं पुच्छा गोयमा ! जहाहं
चोदसाहं वाममहस्साणं उक्कोमेणं सत्तदसाहं वाम
महस्साणं । सहस्सारे पुच्छा गोयमा ! जहन्ने सत्तदसाहं
वाममहस्साणं उक्कोमेणं अट्टारसाहं वाममहस्साणं
आणतेणं पुच्छा गोयमा ! जहन्ने अट्टारसाहं वाममह-
स्साणं उक्कोमेणं एगगवीसाए वाममहस्साणं । पाणणं
पुच्छा गोयमा ! जहन्ने एगगवीसाए वाममहस्साणं
उक्कोमेणं वीमाए वाममहस्साणं । आणोणं पुच्छा
गोयमा ! जहन्ने वीमाए वाममहस्साणं उक्कोमेणं
एक्कवीसाए वाममहस्साणं । अच्चुणं पुच्छा गोयमा !
जहन्ने एक्कवीसाए वाममहस्साणं उक्कोमेणं वावीसाए
वाममहस्साणं । हेट्ठिम २ गेविज्जगाणं पुच्छा गोयमा !
जहन्ने वावीसाए वाममहस्साणं उक्कोमेणं तेवीसाए
वाममहस्साणं । एवं सव्वन्थ महस्साणि जाणिय-
व्वाणि । हेट्ठिममज्जिमाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्ने तेवीसाए
उक्कोमेणं चउवीसाए हेट्ठिमउवरिमाणं पुच्छा गोयमा !
जहन्ने चउवीसाए उक्कोमेणं पणवीसा । मज्जिमहेट्ठिमा-
णं पुच्छा । जहन्ने पणवीसाए उक्कोमेणं उक्कीसाए ।

मज्जिममज्जिमाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेण उक्कीमाए उक्को-
सेणं सत्तावीसाए । मज्जिम उवरिमाणं पुच्छा । गोयमा !
जहन्नेणं सत्तावीसाए । उक्कोसेणं अट्ठावीसाए । उवरिमहे-
त्तिमाणं पुच्छा । गोयमा ! जहाणं अट्ठावीसाए उक्कोसेणं
एगुणतीसाए । उवरिममज्जिमाणं पुच्छा, गोयमा ! जहामं
एगुणतीसाए उक्कोसेणं तीसाए उवरिमएगुविज्जगाणं पुच्छा
गोयमा ! जहन्नेणं तीसाए उक्कोसेणं एकतीमाए वाससह-
स्साणं । विजयवेजयंतजयंतअपराजियाणं पुच्छा । गोयमा !
जहन्नेणं एकतीमाए उक्कोसेणं तेत्तीसाए वाससहस्साणं ।
सव्वसिद्धदेवाणं पुच्छा, । गोयमा ! अजहभमाणुक्को-
सेणं तेत्तीमाए वाससहस्साणं आहारणे समुप्पज्जइ ॥
टी० । एएसिणं जंतं ! इत्यादि । इह एकैकस्मिन् भागे स्पर्श-
योग्येऽनन्तमोजाग आस्वादयोग्यो जयति । तस्याप्यनन्त-
मोभाग आघ्रायमाणयोग्यः । ततो यथोक्तमल्पबहुन्यं जयति
शेषं सर्वं सुगमं । पंचेन्द्रियसूत्रे-जहन्नेणं अतो मुहुत्तस्मिन्ति ।
पशुषाः सप्तम्यर्थेत्वादन्तमुहुत्तं गते सति ज्ञेय आहारार्यः
समुत्पद्यते उत्कर्षतः पशुजनेऽतिक्रान्ते एतच्च देवकुरुत्तरकु-
रुत्तित्येकपंचेन्द्रियापेक्षया द्रष्टव्यं । मनुष्यसूत्रे उक्कोसेणं अठ-
मनत्तस्मिन्ति । उत्कर्षतोऽष्टमभक्तेऽतिक्रान्ते । एतच्च तास्वेव
देवकुरुत्तरकुरुषु द्रष्टव्यं व्यतरसूत्रे नागकुमारसूत्रधत्त । ज्याति-
एकसूत्रमपि तथैव यस्तु विशेपस्तमुपदर्शयति । नवरं (जह-
न्नेण वि दिवसपुहुत्तस्म उक्कोसेण वि दिवसपुहुत्तस्मिन्ति)
ज्योतिष्का हि जघन्यतोऽपि पत्योपमाष्टमभागप्रमाणाद्युप-
स्तनस्तेषां जघन्यपदेऽप्युत्कृष्टपदेऽपि दिवसपृथक्त्वेऽतिक्रान्ते
ज्ञेय आहारार्यः समुत्पद्यते । पत्योपमासमर्थयभागाद्युपां च
स्वरूपत एव दिवसपृथक्त्वातिक्रमे ज्ञेय आहारार्यस्समुत्पद्यते ।
धैमानिकसूत्रे-नवरं (आजोगनिर्ध्यानात्, जहन्नेण दिवसपुहु-
त्तस्म इति) एतत्पत्योपमाद्यायुषामयमेयं । उक्कोसेण तेत्ती-
माए वाससहस्साणं ति । एतदनुत्तरसुराणामवमेयं । इह
यस्या यावन्ति भागोपमाणं स्थितिस्तस्यास्तावत्सु वर्ष-
तश्च स्थितिपरिमाणं परिभाष्य धैमानिकसूत्रं सकलमपि
स्वयं निरूपयामि ॥ प्रज्ञा. पद. ॥ २८ ॥

मेयतशब्दे तद्वाहाराः ॥

नैरयिकाः कीचीचिद्रव्याण्यवीचिद्रव्याणि वाहारयन्ति ।

णेरइयाणं जंतं ! किं वीचिं दव्वाइं आहारंति अवीचिं
दव्वाइं आहारंति ? गोयमा ! णेरइया वीचिदव्वाइं पि
आहारंति अवीचिदव्वाइं पि आहारंति । मे केणट्ठेणं
जंतं ! एवं बुवइ । णेरइया वीची तं चैव आहारंति !
गोयमा ! जणं णेरइया एकपदे सृणां पि दव्वाइं आहारंति
तेणं णेरइया वीचिदव्वाइं आहारंति जेणं णेरइया पकि
पुण्णाइं दव्वाइं आहारंति तेणं णेरइया अवीचिदव्वाइं
आहारंति मे तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुवइ जाव आहा-
रंति एवं जाव वेमणिया आहारंति ॥

टी. । वीचिं दव्वाइंति ॥ वीचिचिचिचित्तद्रव्याणां तदवयवानां
च परस्परं पृथग्भावो "विचिर पृथग्भाव" इति वचनात्
तत्र वीचिप्रधानानि द्रव्याणि वीचिद्रव्याणि एकादिप्रदेश

न्यानीत्यर्थः । एतन्निपेधादवीचिद्रव्याणि । अयमत्र जायो-
यावता द्रव्यसमुदायेनाहारः पूर्यते स एकादिप्रदेशो नो
वीचिद्रव्याण्युच्यते । परिपूर्णस्य वीचिद्रव्याणीति टीका-
कारः । त्रीणि कारस्वाहारद्रव्यवर्गणा अधिष्ठत्येदं व्याख्यात-
वान् तत्र च याः सर्वोत्कृष्टा आहारद्रव्यवर्गणास्ता अवीचि-
द्रव्याणि । यास्तु ताज्य एकादिना प्रदेशेन हीनास्ता वीचि-
द्रव्याणीति (एगपणसूणाइं पि दव्वाइंति) एकप्रदेशो नान्यपि
अपि शब्दादनेकप्रदेशो नान्यपीति ॥ ज. १४ श. ६ उ. ॥

अनन्तरा हाराः परम्पराहाराः ।

णेरइयाणं जंतं ! आणंतराहारा ततो निव्वत्तणया ततो
परियाणया ततो परिणामणया ततो परियारणया
ततो पच्छा विउव्वणया ? हंता गोयमा ! णेरइया अणंत-
राहारा ततो निव्वत्तणया ततो परियाणया ततो
परिणामणया ततो परियारणया ततो पच्छा विउव्वणया
असुरकुमाराणं जंतं ! अणंतराहारा ततो निव्वत्तणया
ततो परियाणया ततो परिणामणया ततो विउव्व-
णया ततो पच्छा परियारणया ? हंता गोयमा ! असुर-
कुमारा अणंतराहारा ततो निव्वत्तणया जाव ततो
पच्छा परियारणया । एवं जाव यणियकुमारा । पुढवि-
काइयाणं जंतं ! अणंतराहारा ततो निव्वत्तणया ततो
परियाणया ततो परिणामणया ततो परियारणया ततो
विउव्वणया ? हंता गोयमा ! तं चैव जाव परियारणया नो
चैव णं विउव्वणया एवं जाव चउरिंदिया नवरं वाउका-
इया पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मणुस्सा जहा णेरइया
वाणमंनरजोइसियेवमाणिया जहा असुरकुमारा ॥

टी० । नैरयिका णमिति याक्यालङ्कारे । भदन्त ! परमक-
ल्याणयोगिन् ! परमसुखयोगिन् ! वा अनन्तरमुपपानकैव-
प्रामिसमयमव आहारयन्तीत्यनन्तराहाराः । ततो निव्वत्त-
णया इति । ततोऽनन्तराहारग्रहणादित्यक्रमेण शरीरस्येति
निर्वर्तिता निष्यत्तिर्नेषति । ततो परियाणया इति । ततश्च
रीरनिष्पत्तेरारभ्य पर्यादानं यथायोगमङ्गप्रत्यङ्गैर्लोमाहारादि-
ना समन्ततः पुद्गलादानं । ततो परिणामणया इति । ततः
पुद्गलादानानन्तरं तेषां पुद्गलानामपरिणामनमिन्द्रियादिरूप-
तया परिणमत्यापादनं । ततो परियारणया इति । तत इन्द्रिया-
दिरूपतया परिणमत्यापादनादूर्ध्वं परिचारणा यथायोगं शब्दा-
दिविषयोपभोगः ततः पश्चात् विकुर्व्यणा वैक्रियलब्धिवशात्
विक्रिया नानारूपा एवमुक्ते जगवानाह-हंता गोयमेत्यादि ।
हंतेत्यन्यनुज्ञायां हंता गौतम ! नैरयिका अनन्तराहारा इत्या-
दि । तद्वच्च यथा नैरयिकाणामनन्तराहाराद्विकृत्यतोक्ता तथा
असुरकुमारादीनामपि स्तनितकुमारपर्येषसानानां वक्तव्या
नवरं पूर्वविकुर्व्यणं पश्चात्परिचारणा ते हि विशिष्टशब्दाद्युप-
जोगवाञ्छायां पूर्वमिष्टं वैक्रियरूपं कुर्वन्ति पश्चात् शब्दाद्युप-
भोगमित्येष नियमः । शेषास्तु शब्दाद्युपभोगसंपत्तौ सत्यां
हर्षवशाद्विशिष्टशब्दाद्युपजोगवाञ्छातोऽन्यतो वा कुतश्चि-
त्कारणाद्विकुर्वन्ते । ततस्तेषां पूर्वं प्रविचारणा पश्चाद्विकुर्व-
णेति पृथिवीकायविषये प्रश्नसूत्रे तथैव उत्तरसूत्रे तावद्वक्तव्यं
यावत्परिचारणा तेषामपि स्पर्शोपजोगसंज्ञवात् । नो चेद्यं

विउज्ज्वलयति । न चैव तेषां विकुर्वणा वाच्या वैक्रियलब्धेर-
संज्ञवात् । एवमित्यादि । एवं पृथिवीकायवक्त्रायादयो
धातकायवर्जस्तावदध्येतव्या यावच्चतुरिन्द्रियाः सर्वेषामपि
वैक्रियलब्धेरसंज्ञेयं सञ्ज्ञस्य समानत्वात् धातकायान् प्रति वि-
शेषमभिधित्सुः समानगमत्वात्पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणामपि
धातकायैः सहानिर्देशमाह । नवरमित्यादि । जहा नेरइया
इति । यथा नैरयिकास्तथा वक्तव्याः । किमुक्तं भवति । नैर-
यिकवद्विकुर्वणाप्येतथा वक्तव्या वैक्रियलब्धिसंज्ञवान् । सा च
प्रविचारणायाः पश्चादिति । बाणमंतरजोर्ज्ञस्येयमाणिना
जहा असुरकुमारा इति । असुरकुमाराणामिव व्यन्तरादीना-
मपि पूर्वं विकुर्वणा पश्चात्परिचाराणा वक्तव्येति ज्ञातः । सुर-
गणानां सर्वेषामपि तथा स्वान्नाभ्यात् । उक्तञ्च सखटीकायां
“पूर्वं विउज्ज्वला सन्तु पञ्चा परिचाराणा सुरगणाणां । संसाणं
पूर्वं परिचाराणां पञ्चा विउज्ज्वलया,, इति । प्रज्ञा. ३४ पद ।

सम्प्रत्याहारविषयमाभोगं चिच्छिन्नयिषुरिदमाह ।

णेरइया णं जंते ! आहारं किं आजोगनिव्वत्तिण् अ-
णाजोगनिव्वत्तिण् ? गोयमा ! आजोगनिव्वत्तिण् वि
अणाजोगनिव्वत्तिण् वि । एवं असुरकुमारणं जाव
वेमाणियाणं नवरं एगिदिया णं नो आजोगनिव्वत्तिण्
अनाजोगनिव्वत्तिण् । णेरइया णं जंते ! जे पोगगळे आ-
हारत्ताणं गणहंति ते किं जाणंति पासंति आहारंति उ-
दाहु न जाणंति न पासंति आहारंति गोयमा ! न
जाणंति न पासंति आहारंति । एवं जाव तेइदिया ।
चउरिदियाणं पुच्छा, गोयमा ! अन्धेगइया न जाणंति
पासंति आहारंति, अन्धेगतिया न जाणंति न पासंति
आहारंति । पांचिदियातिरिक्खजोणियाणं पुच्छा । गोयमा !
अन्धेगतिया जाणंति पासंति आहारंति अन्धेगतिया
जाणंति न पासंति आहारंति अन्धेगतिया न जाणंति
पासंति आहारंति, अन्धेगतिया न जाणंति न पासंति
आहारंति । एवं मणुस्सावि । बाणमंतरजोइमिया
जहा णेरइया । वेमाणियाणं पुच्छा । गोयमा ! अन्धे-
गतिया जाणंति पासंति आहारंति अन्धेगतिया न
जाणंति न पासंति आहारंति । मे केणट्ठेणं जंते ! एवं
वुब्बइ-वेमाणिया अन्धेगतिया जाणंति पासंति आहा-
रंति । अन्धेगतिया न जाणंति न पासंति आहारंति ?
गोयमा ! वेमाणिया दुविठा पप्पत्ता, तंजहा माई
मिच्छदिट्ठी उववन्नगा य अमाई सम्मादिट्ठी उववन्नगा
य । एवं जहा इंदियउइसे पदमे जाणिए तहा जाणि-
यव्वं जाव से तेणट्ठेणं गो. एवं वुब्बइ ॥

टी० आभोगनिर्वर्तितो यदा मनःप्रणिधानपूर्वमाहारं गृ-
ह्णाति शेषकालमनाजोगनिर्वर्तितः स च सोमाहारोऽवसा-

तव्यः । एवं शेषाणामपि जीवानामभोगनिर्वर्तितोऽनाजोग
निर्वर्तितश्चाहारो भावनीयः । नवरमेकेन्द्रियाणामतिस्नोका
पटुमनोद्वयवृद्धिर्भवेत्पश्चात् । पटुतर आभोगो नोपजायते ।
इति तेषां सर्वदानाभोगनिर्वर्तित एवाहारो न पुनः कदाचिद-
प्याजोगनिर्वर्तितः । अधुनाहास्यामाणपुरुषविषये ज्ञानदर्शने
चिन्तयति । नैरइयाण इत्यादि । नैरयिकाणमिति वाक्यान्त-
ङ्कारे । नदन्त ! यान्पुरुषानाहारतया गृह्णन्ति ।

भगवानाह गौतम ! जानन्त्यवधिज्ञानेन सोमाहारतया
तेषामतिसूक्ष्मत्वेन नारकावधेरधिषयत्वात् ॥ न च
पश्यन्ति चक्षुरिन्द्रियविषयाभावात् । द्वीन्द्रिया न जानन्ति ।
मिथ्याज्ञानतया तेषां सम्यक्परिज्ञानाभावात् । द्वीन्द्रियाणां
हि मन्यज्ञानं तदपि चास्पष्टमनःप्रक्षेपाहारमपि न ते स्वयं
गृह्यमाणमपि सम्यक् जानन्ति न च पश्यन्ति चक्षुरिन्द्रिया-
जावात् । एवं त्रीन्द्रिया अपि ज्ञानदर्शनविकल्पा जावनीयाः ।
चतुरिन्द्रियाः । अन्धेगइयति । सन्त्येकके स्वयं गृह्यमाणम-
प्याहारप्रक्षेपकत्वरूपमपि न जानन्ति । मिथ्याज्ञानत्वात् ।
तेषामपि हि द्वीन्द्रियाणामिव मन्यज्ञानं तदपि आविष्कृतमिति
चक्षुषा पुनः पश्यन्ति चक्षुरिन्द्रियसद्भावात् । तथाहि । पश्य-
न्ति मत्तिकादयो गुणादिकमिति एवमाहारयन्ति तथा सन्त्ये-
कके चतुरिन्द्रिया ये न जानन्ति मिथ्याज्ञानेन च पश्यन्ति अन्ध-
कारादिना चक्षुर्दर्शनस्य व्याहतत्वात् अनाजोगमन्त्रवादा ।
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मां चतुर्भंगी प्रक्षेपाहारं सोमाहारश्चाधि-
हृत्य जावनीया । तत्र प्रक्षेपाहारमधिकृत्यैवं जावना । सन्त्ये-
कके तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया ये प्रक्षेपमाहारं जानन्ति सम्यग्ज्ञान-
तया तेषां यथास्थितपरिज्ञानात् । पश्यन्ति चक्षुरिन्द्रियजा-
वात् । एवमाहारयन्ति । सन्त्येकके ये जानन्ति पूर्ववत्त च
पश्यन्ति दर्शनस्यान्धकारादिना अनाजोगेन वा व्याहत-
त्वात् । तथा सन्त्येकके ये न जानन्ति मिथ्याज्ञानतया सम्यक्
परिज्ञानाजावात् । पश्यन्ति पुनश्चक्षुरिन्द्रिययोगात् । तथा
सन्त्येकके ये न जानन्ति । मिथ्याज्ञानत्वात् च पश्यन्ति पूर्व-
वत् । एवमाहारयन्ति सोमाहारपक्षेपा त्वेवं जावना सन्त्ये-
कके तिर्यक् पञ्चेन्द्रिया ये सोमाहारमपि जानन्ति विशिष्टा
वधिज्ञानपरिकल्पितत्वात् । पश्यन्ति । तथाविधकृत्यापशम-
भावत इन्द्रियपाटवस्यातिविशुद्धत्वात् । एवमाहारयन्ति ।
यथा सन्त्येकके ये जानन्ति पूर्ववत् । न च पश्यन्ति तथा
विश्वस्येन्द्रियपाटवस्याऽज्ञावात् । तथा सन्त्येकके न जानन्ति
पश्यन्ति तथारूपपाटवाज्जावाद् इति एवं मनुष्याणामपि सोमा-
हारप्रक्षेपाहारौ प्रतीत्य चतुर्भंगी जावनीया । बाणमंतरजो-
इसिया जहा नेरइया । नैरयिकावधिरिव व्यन्तरज्योति-
ष्कावधिरपि मनोभार्कत्वेऽप्याहारपुरुषज्ञानामधिषयत्वात् ।
वेमाणियाणं पुचति । वेमानिकानाम्पृथक् सूत्रं वक्तव्यं ।
वेमाणियाणं भेते ! जे पोगगळे आहारत्ताणं गणहंति ते किं
जाणंति पासंति उदाहु न जाणंति न पासंति आहारंति इति ।
भगवानाह गोयमेत्यादि । माया पूर्वभयकृता विद्यते येषान्ते
मायिना मायया हि यथा तथा चाद्वैतरूपकृतया कलुषकर्म
प्रादुर्भावः । कलुषं च कर्मण्युदयमाराते भवप्रयुदयादप्युप-
जायमानोऽधिर्नातिसमीचीनो भवति । एते च
सम्यग्दर्शो वेदितव्याः । तथामिथ्याधिपर्यस्ता दृष्टिर्जि-
नप्रणीतवस्तुतत्त्वप्रतिपत्तिर्येषान्ते मिथ्यादृष्टयः । मायि-
नश्च मिथ्यादृष्टयश्च मार्यामिथ्यादृष्टयस्ते च ते उपपन्नाश्च
मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नास्त एव स्वार्थिककप्रत्ययविधानात्

मायिमिथ्यादृष्टुपपन्नकास्ते चोपरितनोपरितनप्रीत्येकपर्यव
स्ताना विज्ञेयाः ॥ तेषां यथायोगमवश्यं मिथ्यादृष्टित्वस्य मायि
त्वस्य च भावात् । तद्विपरीता अमायिसम्यग्दृष्टुपपन्नकास्ते
चानुत्तरविमानवासिनस्तेषामवश्यं सम्यग्दृष्टित्वं पूर्वानंतर
मवे नितरां प्रतनुक्रोधमानमायावोजत्वस्योपशान्तकथायत्व-
स्य च भावात् । आह च मूलटीकाकारः (वेमाणिया मादमि
च्छदिष्टी उववन्नगा जाव उवरिमंगवेज्जा अमायिसम्मदिष्टी
उववन्नगा) अनुत्तरा एव गृह्यन्ते इति । एवं जहंत्यादि । एव
मुक्तेन प्रकारेण प्राक् यथा हर्षद्वयसत्के प्रथमोद्देशके ज्ञातं
तथा ज्ञातव्यं । तच्च तावत् यावत्सर्धान्तमं । से एणमित्या-
दिना निगमनवाक्यं तच्चैव—

तत्थ एं जे ते मायिमिच्छदिष्टिउववन्नगा तेणं न याणंति
न पासंति आहारंति तत्थ णं जे ते अमायिसम्मदिष्टि
उववन्नगा तंणं दुविहा पणत्ता । तं अणंतरोववन्नगा
परंपरोववन्नगा य । तत्थ एं जे ते अणंतरोववन्नगा ते न
याणंति न पासंति आहारंति । तत्थ णं जे ते परंपरो-
ववन्नगा ते दुविहा पणत्ता । तं पज्जत्तगा य अपज्ज
त्तगाय तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा ते न याणंति न
पासंति आहारंति । जे ते पज्जत्तगा ते दुविहा पणत्ता ।
तं उवत्तगा य अणुवत्तगा य । तत्थ एं जे ते अणुवत्तगा
ते न याणंति न पासंति आहारंति । तत्थ णं जे ते उव
त्तगा ते जाणंति पासंति आहारंति से तेणहेणं गोयमा !
एवं वुच्चइ । अत्येगइया न जाणंति न पासंति आहा-
रंति । अत्येगइया जाणंति पासंति आहारंति इति ।

अस्यायमर्थः । सूत्रे ये ते मायिमिथ्यादृष्टुपपन्नका उपरि-
तनोपरितनोपरिप्रीत्येकपर्यवस्ताना इत्यर्थः । ते मनोभङ्गा-
हारयोग्यान्पुद्गलान् न जानन्ति अवधिज्ञानेन तद्व्यापधेस्तेषा-
मविषयत्वात् । न पश्यन्ति चक्षुषा तथाविधप्रदायभावात् ।
येऽप्यमायिसम्यग्दृष्टुपपन्नका अनुत्तरविमानवासिन इत्य-
र्थः । ते हि अन्नन्तरोपपन्नकाः परम्परोपपन्नकाश्च । प्रथम-
ममयोत्पन्ना अप्रथमसमयोत्पन्नाश्चेत्यर्थः । अत्र ये ते अन्नन्त-
रोपपन्नकास्ते न जानन्ति न पश्यन्ति प्रथमममयोत्पन्नया-
वधिज्ञानोपयोगस्य चक्षुर्गिन्द्रियस्याज्ञात्वात् । किन्त्वेवम-
वाहारयन्ति । तत्र ये ते परम्परोपपन्नकास्ते द्विविधास्तद्यथा
पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च । तत्र ये ते अपर्याप्तकास्ते न जानन्ति
न च पश्यन्ति पर्याप्तानामसंपूर्णत्वेनावध्याश्रुपयोगाज्ञात्वात् ।
येऽपि पर्याप्तास्तेऽपि द्विविधास्तद्यथा उपयुक्ता अनु-
पयुक्ताश्च । तत्र ये ते उपयुक्तास्ते जानन्ति अवधावनं-
शाना यथाशक्तनियमेन ज्ञानस्य स्वाविषपरिच्छेदाय प्रवृत्ति-
संभवात् । पश्यन्ति चक्षुषा इन्द्रियपाटवस्य तेषामतिविशि-
ष्टत्वात् । येत्यनुपयुक्तास्ते न जानन्ति न च पश्यन्ति अनुपयुक्त-
त्वादेव । उपयुक्ता अपि कथं मनोभङ्गाहारयोग्यान्पुद्गलान् जान-
न्ति इति चेदुच्यते । इहावश्यकप्रथमपीत्रिकायामवधिज्ञाना-
धिकारेऽजिहितं “संज्ञकज्जम्मद्वे बोप धोऊणयं पत्थियं” ॥ अ-
स्यायमर्थः । काम्मेणशरीरद्रव्याणि पश्यन् क्रैत्रतो लोकस्य सं-
ख्येयान् प्रागान्यपश्यन्ति । कावतः स्तोकाः पत्थोपमयावत् अ-
नुत्तरास्तु सम्पूर्णा लोकानामपश्यन्ति । “सस्सिज्जोणत्ताविधिं

पामन्ति अनुत्तरधं वा” इति वचनात् । ततस्ते मनोभङ्गाहा-
रयोग्यान्पि पुद्गलान् जानन्ति । आह च मूलटीकाकारः । ते जान-
न्ति आहारयानि च विदुःत्वादवधेरिन्द्रियविषयस्य चातिव
दुष्टत्वात्पश्यन्त्यपि इति । अत्रेन्द्रियविषयस्येति इन्द्रियपाटव
स्येति भावः । उपसंहारवाक्यं प्रतीतार्थं ॥

सम्प्रत्येकेन्द्रियशरीरादीनामधिकारमभिधित्तुमाह ॥

नेरइयाणं जेते ! किं एगिंदियसरीराइं आहारंति जाव
पंचिंदियसरीराइं आहारंति ? गोयमा ! पुव्वजावपन्नव-
णं पमुच्च एगिंदियसरीराइं पि आहारंति जाव पंचिंदिय-
सरीराइं पि आहारंति । पमुपन्नजावपन्नवणं पमुच्च नि-
यमा पंचिंदियसरीराइं पि एवं जाव थणियकुमारा । पुढवि-
काइयाणं पुच्छ, गोयमा ! पुव्वजावपन्नवणं पमुच्च एवं
चेव पमुपन्नजावपन्नवणं पमुच्च नियमा एगिंदियसरीराइं
आहारंति । वेइंदिया पुव्वजावपन्नवणं पमुच्च एवं चेव
पमुपन्नजावपन्नवणं पमुच्च नियमा वेइंदियसरीराइं
आहारंति । एवं जाव चउगिंदिया जाव पुव्वजावपन्न-
वणं पमुच्च एवं पमुपन्नजावपन्नवणं पमुच्च नियमा जस्म जइ
इंदिया तस्म इंदियसरीराइं ते आहारंति । संसे जहा ने-
रइया जाव वेमाणिया ॥

टी. ॥ नेरइयाणं भवे ! इत्यादिप्रश्नसूत्रं सुगमं निर्वचनमृषमाह ।
गोयमेत्यादि । एवोऽनीनां जावस्तस्य प्रज्ञापना प्ररूपणा ताम्प्र-
तीत्य एकेन्द्रियशरीराण्यपि यावत्करणत्वात् त्रिचक्षुर्गिन्द्रिय-
शरीरपरिग्रहः । पंचेन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्ति । इयमत्र ज्ञा-
घना । यदा तेषामाहार्यमाणानां पुद्गलानामनीनां जावः परिज्ञा
व्यते तदा ते किञ्चित्कदाचित् पंचेन्द्रियशरीरतया परिणता
आसीरन् । कदाचित् ईन्द्रियशरीरतया परिणता आसीरन् ।
कदाचित् त्रीन्द्रियशरीरतया कदाचित् चतुर्गिन्द्रियशरीरतया
कदाचित् पंचेन्द्रियशरीरतया ततो यदि पूर्वजाव इदानीम-
ध्यागेष्य विवक्ष्यते तदा नैरयिका पंचेन्द्रियशरीराण्यपि
यावत्पञ्चेन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्तीति ज्ञवति । पमुपन्नजा
वपन्नवणं पमुच्छेत्यादि । प्रत्युत्पन्नो धार्तमानिकः स चासौ ज्ञा-
वश्च प्रत्युत्पन्नजावस्तस्य प्रज्ञापना तां प्रतीत्य नियमादव-
श्यतया पंचेन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्ति । कथमिति चेदुच्यते
। इह प्रत्युत्पन्नजावप्रज्ञापनां करोति नय ऋजुसूत्रं न शया
नैगमादयः । ऋजुसूत्रश्च क्रियमाणं कृतमज्यवन्दिह्यमाणमज्य-
वहते परिणम्यमाणं परिणतमज्युपगच्छति । अज्यवन्दिह्यमा-
णाश्च पुद्गलास्ते उच्यन्ते ये स्वशरीरतया परिणम्यमाना वर्त-
न्ते । अज्यवन्दिह्यमाणं चाज्यवहते परिणम्यमानश्च परिणत-
मिति तन्मतेन शरीरमेवाज्यवन्दिह्यते । स्वशरीरश्च तेषां प-
ंचेन्द्रियशरीरास्तेषामन उक्तं नियमात्पञ्चेन्द्रियशरीराण्यप्याहार-
यन्तीति । एवमसुरकुमारादयः स्तनितकुमारपर्यवस्ताना भव-
नपतयो वक्तव्याः । पृथिवीकायिकसूत्रे प्रत्युत्पन्नजावप्ररूपणा-
चिन्तायां नियमादेकेन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्तीति वक्तव्यं ।
तेषामेकेन्द्रियतया तच्छरीराणामेकेन्द्रियशरीरत्वात् । एवं
ईन्द्रियसूत्रे नियमाद् ईन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्तीति वक्तव्यं ।
त्रीन्द्रियसूत्रे नियमात् त्रीन्द्रियशरीराणि चतुर्गिन्द्रियसूत्रे निय-
माच्चतुर्गिन्द्रियशरीराणीति । तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया मनुष्या ह्यत-
रज्यानिष्कवैमानिकाश्च नैरयिकवद्वक्तव्याः तथाचाह (पुढ-
वीकायाणं पुच्छ) इत्यादि ॥ प्रज्ञा० प० २८ ॥

अधुना लोमाहाराधिकारं विज्ञावयिषुर्विद्महे ॥

नेरइया णं जंते ! किं लोमाहारा पक्खेवाहारा ? गोय-
मा ! लोमाहारा नो पक्खेवाहारा । एवं एगिंदिया सञ्चे
देवा य ज्ञाणियव्वा जाव वेमाणिया । वेईदिया जाव
माणस्सा लोमाहारा वि पक्खेवाहारा वि ॥

(नेरइयाणमित्यादि) सुगमं नवरं नैरयिकाणां प्रकृपाहारो
न भवतीति वैक्रियशरीराणां तथा स्वज्ञावत्वात् लोमाहारोऽ-
पि च पर्याप्तानामवस्थेयो नापर्याप्तानामिति ॥ (एवमेगिंदिया
इत्यादि) एवं नैरयिकोक्तेन प्रकारेण एकेन्द्रियाः पृथिव्यते-
जोवायुवनस्पतयः सर्वे देवाश्चासुरकुमारादयो यावद्वैमानिका
अणितव्यास्तत्रैकेन्द्रियाणां प्रकृपाहाराज्ञावो मुक्ताभावात् ।
असुरकुमारादीनां वैक्रियशरीरितया तथा स्वज्ञावात् द्वित्रिच-
तुरिन्द्रियास्तिर्यक्पञ्चन्द्रिया मनुष्याश्च लोमाहारा अपि वक्त-
व्याः । प्रकृपाहारा अपि संजयरूपस्याप्याहारस्य तेषां संभवात्
अरममर्याधिकारमभिहितसुराह ॥

नेरइया णं जंते ! किं ओयाहारा मणजक्खी ? गोयमा !
ओयाहारा णो मणजक्खी एवं सञ्चे उरास्सियसरीरा वि
देवा सञ्चे जाव वेमाणिया ओयाहारा वि मणजक्खी वि ।
तत्थ णं जे ते मणजक्खी देवा तेसि णं इच्छामणे समुपज्जइ
इच्छामो णं मणजक्खणं करित्तए तए णं तेहिं देवेहिं एवं
मणसीकए समाणे विप्पामेव जे पोग्गळा इच्छा कंता जाव
मणामातेसि मणजक्खत्ताए परिणमंति से जहा नामए
सीता पोग्गळा सीतं पप्पसीतं चेव अतिवइत्ताणं चिट्ठंति
उसिणा वा पोग्गळा उसिणं पप्पउसिणं चेव अति-
वइत्ताणं चिट्ठंति एवामेव तेहिं मणजक्खणे कए समाणे
से इच्छामणे विप्पामेव अवेति ॥

(नेरइया णं जंते ! इत्यादि) भोज उत्पत्तिदेहो आहारयो-
न्यपुद्गलसमूहः । भोज आहारो येषान्ते भोजआहारा मनसा
भक्षयन्तीत्यर्थं शीला मनोजक्किणः । तत्र नैरयिका भोज आहारा
भवन्ति । अपर्याप्तावस्थायामाजस एवाहारस्य संजयात्
मनोजक्किणस्थेते न जयन्ति मनोजक्किणलक्षणो आहारस्स उ-
च्यते । ये तथाविधशक्तिवशान्नमनसा स्वशरीरपुष्टिजनकाः
पुद्गला अन्यवन्दिहन्ते । यदुच्यवहरणानन्तरञ्च दृष्टपूर्वः प-
रमसन्तोष उपजायते तच्चैतन्नैरयिकाणामस्ति । प्रातकृत्तक-
र्मोदयवशतस्तरुपशक्त्यभावादेवं (सञ्चे उरास्सियसरीरा-
वि) इति । एवं नैरयिकोक्तेन प्रकारेणौदारिकशरीरिणोऽपि
सर्वे पृथिवीकायिकादयो मनुष्यपर्यवसाना वक्तव्याः । त-
द्यथा । (पुढविकाइया णं जंते ! किं ओयाहारा मणजक्खी ?
गोयमा ! ओयाहारा नो मणजक्खी त्यादि) देवा इत्यादि दे-
वास्सर्वे यावद्वैमानिका आजआहारा अपि मनोजक्किणोऽपि
वक्तव्याः । तद्यथा—

असुरकुमारा णं जंते ! किं ओयाहारा मणजक्खी ?
गोयमा ! ओयाहारा वि मणजक्खी वि जाव वेमाणियाणं
पुच्छा गोयमा ! ओयाहारा वि मणजक्खी वि ॥
सम्प्रति मनोजक्किणं देवानां यथा जयति तथोपदर्शयति ।
तत्र तेषु संसारिषु जीवेषु मध्ये णमिति वाक्यालंकारे । ये-
मनोजक्किणो देवास्तेषां णमिति प्राग्वत् । मनः प्रस्तावादाहार-

विषयं समुत्पद्यते । केनोलेखेनेत्यत आह इच्छामो अभिज्ञा-
मो णमिति पूर्ववत् मनोजक्किणमिति मनसा भक्षणं मनोभ-
क्षणं कर्तुमिति तत एव तैर्मनसि कृते व्यवस्थापिते मनोजक्-
के सति तथा विधद्युभक्तमोदयवशात् क्षिप्रमेव तत्कालमेव-
ति भावः । ये इष्टाः कान्ताः प्रिया मनोज्ञाः मन आया पुद्गलास्ते
षां व्याख्यानं प्राग्वत् । तेषां देवानां मनोभक्षणतया परिणमन्ति
कथमित्यत्रैव दृष्टान्तमिह (से जहा नामए) से शब्दोऽयदाब्दा-
र्थः सचात्र वाक्योपन्यासे यथा नामेति विवक्षिताः शीताः
पुद्गलाः शीतं शीतयोनिकं प्राणिनं प्राप्य ते शीतत्वमेवान्वय-
ज्यातिशयेन गत्वा तिष्ठन्ति किमुक्तं भवति । विशेषतः शी-
तीचूय शीतयोनिकस्य प्राणिनः सुखित्वायोपकल्पन्त इति ।
उष्णं वा पुद्गला उष्णम् उष्णयोनिकं प्राप्य उष्णमेव उष्णत्वमे-
वातिवज्यातिशयनगत्वा तिष्ठन्ति विशेषतस्त्वरूपज्ञानसम्पत्त्या
तस्य सुखित्वायोपतिष्ठन्त इति प्रायः । एवमेव अनेनैव प्रका-
रेण तैर्देवैः प्रागुक्तरीत्या मनोजक्के कृते सति स तेषां देवा-
नामिच्छा मन आहाराविषयेच्छा प्रधानमनः क्षिप्रमेवापैति
तुमिज्ञावाश्रित्येत इति भावः । इयमत्र भावना यथा शीत
पुद्गलाः शीतयोनिकस्य प्राणिनः सुखित्वायोपकल्पन्ते उष्ण
पुद्गला वा उष्णयोनिकस्य तथा देवैरपि मनसाऽऽन्यवन्दिह-
माणाः पुद्गलास्तेषां तृमये परमसन्तोषाय चोपकल्पन्ते तत
आहारो विषयाभिज्ञाननिवृत्तिर्भवतीति । अत्र च भोज आहा-
रादिविज्ञाप्रतिपादिका इमास्सुत्रकृताङ्गनिर्युक्तिगाथाः ।

सरीरेणोसयाहारो त्यादिफामेण लोम आहारो ।

पक्खेवाहारो पुण कावलिओ होइ नायव्वो ॥ १ ॥

ओयाहारा जीवा सञ्चे अपज्जत्तगा मुणेयव्वा ।

पज्जत्तगा य लोमं पक्खेवे होंति जइयव्वा ॥ २ ॥

एगिंदियदेवाणं नेरइयाणं च णत्थि पक्खेवो ।

संमाणं जीवाणं संसारत्थाणपक्खेवा ॥ ३ ॥

लोमाहार एगिंदियाओ नेरइयसुरगणा चेव ।

सेसाणं आहारो लोमं पक्खेवओ चेव ॥ ४ ॥

ओयाहार मणजक्खिणो य सञ्चे वि सुरगणा होंति ।

सेसा हवंति जीवा लोमे पक्खेवओ चेव ॥ ५ ॥

अथ क आहार आजोगनिर्वर्तितः को वाज्जाभोगनिर्वर्तितः इति
चेदुच्यते । देवानामाभोगनिर्वर्तितं भोज आहारः स चापर्या-
प्तावस्थायां लोम आहारोऽपि अनाभोगनिर्वर्तितस्स च पर्या-
प्तावस्थायां आजोगनिर्वर्तितो मनोभक्षणलक्षणः स च पर्या-
प्तावस्थायां आजोगनिर्वर्तितो मनोजक्किणलक्षणनिर्वर्तित आहा-
रोऽपर्याप्तावस्थायां लोमाहारः पर्याप्तावस्थायां नैरयिकवर्जानां
लोमाहारो नैरयिकाणां लोमाहार आजोगनिर्वर्तितोऽपि द्वीन्द्रि-
यादीनां मनुष्यपर्यवसानानां यः प्रकृपाहारस्स आजोगनि-
र्वर्तित एवेति ॥

नैरयिकादिषु आहारपुद्गलानां चयोपचयादिजीवशब्दे ।
आहारपदस्य द्वितीय उद्देशोऽर्थोधिकाराः ।

आहारजवियसक्की लेस्मादिट्ठी य संजयकसाए ।

नाणजोगुवअंगे वेदेयसरीरपज्जत्ति ॥ १ ॥

प्रथमं सामान्यत आहारधिकारो, द्वितीयो जव्याधिकारो
अव्यविशेषिताहाराधिकारः । एवं तृतीयः संज्ञाधिकारः, अतुर्यो
लेश्याधिकारः, पंचमो दृष्टणधिकारः, षष्ठः संयताधिकारः, सप्तमः

कषायाधिकारो, ऽष्टमो ज्ञानाधिकारो, नवमो योगाधिकारो, दशम उपयोगाधिकारः, एकादशो वेदाधिकारो, द्वादशः शरीराधिकारः, त्रयोदशः पर्याप्त्याधिकारः । इह ज्ञानादिप्रवृत्तेन तत्प्रतिपक्षच्युता अभव्यादयोऽपि सूचिता द्रष्टव्याः । तथैवाप्रवृत्त्यमाणात्मान् ॥

तत्र प्रथमं सामान्यत आहारधिकारं विनाशयिषुर्विदमाह ।

जीवे णं जने ! किं आहारण अणाहारण ? गोयमा !

सिय आहारण सिय अणाहारण । एवं नेरइए जाव असुरकुमारे जाव वेमाणिए । सिद्धे णं जने ! किं आहारण अणाहारण ? गोयमा ! एणाहारण अणाहारण ।

जीवाणं जने ! इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं जनवानाह । गोयमेत्यादि गौतम ! स्यात्कदाचिदाहारकः कदाचिदनाहारकः कथमिति चेदुच्यते । विप्रहगतौ केवलसमुद्घाते शैलेभ्य वस्यायां सिद्धत्वे आनाहारकः शेषास्त्वस्थस्वाहारक उक्तं च । “ विमाहगइमायक्षा, केवलिणो समोदया भजोगी य । सिद्धा य अणाहारा, सेसा आहारगा जीवा ” ॥१॥ तदेवं सामान्यतो जीवचिन्तां कृत्यदानीं नैरयिकादिचतुर्विंशतिद्वारक क्रमेणाहारानाहारकचिन्तां करोति (सिद्धेणं जने ! किं आहारेत्यादि) सुगमं तदेवं सामान्यतो जीवपदे नैरयिकादिषु चैकवचनेन आहारकानाहारकत्वचिन्ता कृता ॥

सम्प्रति बहुवचनेन तां चिकीर्षुराह ॥

जीवाणं जने ! किं आहारया अणाहारया ? गोयमा ! आहारया वि अणाहारया वि । नेरइयाणं पुच्छा ? गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्जा । आहारगा । ? । अहवा आहारगा य अणाहारगे य । २ । अहवा आहारगा य अणाहारगा य । ३ । एवं जाव वेमाणिया । नवरं । एगिंदिया जहा जीवा । सिद्धाणं पुच्छा । गोयमा ! नो आहारगा अणाहारगा ॥

प्रश्नसूत्रं सुगमं । जगवानाह । गौतम ! आहारका अपि अनाहारका अपि सदैव बहुवचनविशिष्टा उच्येते ऽपि सञ्जयन्ते इति भावः । तथाहि । विप्रहगतित्वव्यतिरेकेण शेषकात्वं सर्वेऽपि संसारिणो जीवा आहारका विप्रहगतित्वेन कञ्चित्कदाचित्कस्यचित्तु भवतीति सर्वकात्त्वमपि सञ्जयमाना सम्प्रति नियतानामेव सञ्जयन्ते तत आहारकेषु बहुवचने अनाहारका अपि सिद्धास्तस्यैव सञ्जयन्ते तेनाभ्यन्तरे ऽन्तगुणाः । अन्यथा सर्वकात्त्वमेकैकस्य निगोदस्य प्रान्तसमयसंख्ययज्जागो विप्रहगत्यापन्ना सञ्जयन्ते ततो ऽनाहारकेष्वपि बहुवचनं नैरयिकसूत्रं सर्वे ऽपि तावज्ज्वयुराहारकाः । किमुक्तं जवति । कदाचित् नैरयिकाः सर्वे ऽप्याहारका एव जवन्ति न त्वेको ऽप्यनाहारकः कथमिति चेदुच्यते । उपपानविरहास्तथाहि । नैरयिकाणामुपपानविरहो चादृशं मुहूर्त्तां पतावति चान्तरे पूर्वोत्पत्तिविप्रहगत्यापन्ना अपि आहारका जाता अन्यस्त्वनुत्पद्यमानत्वात् । अथवा आहारका अनाहारकपदे बहुवचनमनाहारकपदे एकवचनमिति प्रायः । कथमेव भङ्गा घटाभियतीति चेदुच्यते इह नरकेषु जन्तुः कदाचिदक उत्पद्यते कदाचिद् द्वौ कदाचित्त्रयश्चत्वारो यावत्संख्याता असंख्याता वा । तत्र यदा एक उत्पद्यते सो ऽपि विप्रहगत्यापन्नः प्रतिसमयमसंख्यातानां वनस्पतिषु

प्रतिसमयमनंतानां विप्रहगत्यापत्ताद्यमानानां सञ्जयमानतया अनाहारकपदे ऽपि सदैव तेषु बहुवचनस्य सञ्जयता । तथाचाह (एवं जाव वेमाणिया नवरं एगिंदिया जहा जीवा इति) ॥ एवं नैरयिकोक्तजङ्गप्रकारेण शेषा अप्यसुरकुमारादयस्तावदुक्तव्या यावद्वैमानिकाः । नवरमेकेन्द्रियाः पृथिव्यतेजोवायुवनस्पतिरूपाः प्रत्येकं यथा उच्यते अपि बहुवचनेन जीवा उक्तास्तथा वक्तव्याः ॥ सिद्धेष्वेक एव जंगो आहारका इति सकलशरीरप्रदणितस्तेषामाहारसंभवात् । बहुनाञ्च सदाभावादिति । गतं प्रथमद्वारम् ।

चिन्तीयं भव्यद्वारमभिधित्सुराह ।

जवसिद्धिणं जने ! जीवे किं आहारण अणाहारण ?

गोयमा ! सिय आहारण सिय अणाहारण एवं जाव वेमाणिए ।

जवसिद्धिणं जने ! इत्यादि ॥ भवैः संख्यतैरनन्तैर्वा सिद्धिर्यस्यासौ जवसिद्धिको जव्यस्त कदाचिदनाहारकः । विप्रहगत्यापन्नत्वायां जवति अन्यं च पूर्वोत्पन्नतया आहारका अजवन् । तदा एव जङ्गो सञ्जयते । तृतीयभङ्गमाह—अहवा आहारगा य अणाहारगा य । अत उच्यते अपि बहुवचने एव च जंगो यदा बहवो विप्रहगत्यापन्नत्वे तदा द्रष्टव्यः । शेषजंगकास्तु न संभवन्ति आहारकपदस्य नैरयिकाणां सर्वदैव बहुवचनविषयतया सञ्जयमानत्वात् । एवमसुरकुमारादिषु स्तनितकुमारपर्यवसानेषु द्वीन्द्रियादिषु च वैमानिकपर्यन्तेषु प्रत्येकं भङ्गत्रिकं जावनीयम् । उपपानविरहात्प्रायः । प्रथमभङ्गस्य एकादिसंख्यतयोत्पत्तेः । शेषस्य च भङ्गद्वयस्य सर्वत्रापि सञ्जयमानत्वात् । एकेन्द्रियेषु पुनः पृथिव्यतेजोवायुवनस्पतिरूपेषु प्रत्येकमेकशेष एवैको जंगः । आहारका अपि अनाहारका अपि पृथिव्यपतेजोवायुषु प्रत्येकं जायमाना अनाहारकाः शेषकात्वं त्वाहारका एवं चतुर्विंशति द्वारकेऽपि प्रत्येकं वाच्यं । तथाचाह—एवं जाव वेमाणिए । अत्र च सिद्धिविषयं सूत्रं न वक्तव्यं भोक्तृपदप्राप्ततया तस्य जवसिद्धिकत्यायोगात् ॥

अश्रिय बहुवचनेनाहारकानाहारकत्वचिन्तां चिकीर्षुराह ॥

जवसिद्धिया णं जने ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा । जीवेगिंदियवज्जो नियजंगा अजवसिद्धिए वि । एवं चेव नो जवसिद्धिए नो अजवसिद्धिएणं जने ! जीवे किं आहारण अणाहारण ? गोयमा ! नो आहारण अणाहारण एवं सिद्धे वि । नो जवसिद्धिया नो अजवसिद्धिया णं जने ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! नो आहारगा अणाहारगा एवं सिद्धा वि ॥

(भवसिद्धिणं जने ! इत्यादि) अत्राप्याहारद्वार इव जीवपदे एकेन्द्रियेषु च प्रत्येकमुजयत्र च बहुवचनेनैक एव जंगो यथा आहारका अपि अनाहारका अपि शेषेषु नैरयिकादिषु स्थानेषु जंगत्रिकं कदाचित्केवलं आहारका न त्वेकोऽप्यनाहारकः । अथवा कदाहारकः एकोऽनाहारकः । अथवा आहारका अपि अथवा अनाहारका अपि । उच्यते अपि बहुवचनं । तथाचाह । “ जीवे गिंदियवज्जो नियजंगा ” इति । यथाच भवसिद्धिके एकस्मिन् बहुषु आहारकानाहारकत्वचिन्ता

कृता तथा अभवसिद्धिकोऽपि कर्तव्या । उभयत्रापि एकवचने न भेदसंख्यायास्सर्वत्रापि समानत्वात् । तथा चाह । अजवसिद्धि एव चेत् । अभवसिद्धिकोऽपि जवसिद्धि इव एकवचने बहुवचनेन वक्तव्यमिति । यस्तु न भवसिद्धिको नाप्यभयसिद्धिकः स सिद्धः स हि जवसिद्धिको न प्रवति जवातीतत्वात् अभवसिद्धिकस्तु रूढ्या यस्सिद्धिगमनयोग्यो न जवति स उच्यते ततो जवसिद्धिकोऽपि न प्रवति सिद्धिप्राप्तत्वात् । तथाच सति नाजवसिद्धिकानोअजवसिद्धि कत्वचिन्तायां द्वे एव पदे । तद्यथा । जीवपदं सिद्धपदश्च उ जयत्राप्येकवचने एक एव जगो अनाहारक इति बहुवचनेऽप्येक एवानाहारक इति ॥ * संक्षिप्तारम्भः * ॥

सखीणं जंते ! जीवे किं आहारण अणाहारण ? गोयमा ! सिय आहारण सिय अणाहारण । एवं जाव वेमा णिए नवरं । एगिंदियविगिंदिया न पुच्छिजंति । सखीणं जंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा गोयमा ! जीवादिओ तिगजंगो जाव वेमाणिया ॥

(सखीण भंते !) इत्यादि ॥ प्रश्नसूत्रं सुगमं निर्वचनसूत्रमाह । गोयमेत्यादि । विप्रहगत्या अनाहारकः शेषकाद्यमाहारकः । ननु संज्ञी समस्तु उच्यते विप्रहगतौ च मनो नास्ति ततः कथं संज्ञी सन्ननाहारको वच्यते उच्यते इह विप्रहगत्यापन्नोऽपि संज्ञायुष्कवदनात्संज्ञी व्यवहियते यथा नारकायुष्कवदनात्नारका न कश्चिद्विषयः । एवमित्यादि । एवंमुपदर्शनेन प्रकारेण तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिकाऽर्थमानिकसूत्रं, न धरं मेकेन्द्रियविकत्रेन्द्रिया न प्रष्टव्याः । किमुक्तं भवति तद्विषयसूत्रं सर्वथा न वक्तव्यं तेषाममनस्कतया संज्ञित्वायोगात् । बहुवचनचिन्तायां जीवपदं नैरयिकादिपदेषु च प्रत्येकं सर्वत्र भङ्गवयं तद्यथा-सर्वेऽपि तावद्वैयुराहारकाः १ अथवाऽऽहारकाश्च अनाहारकाश्च २ अथवाऽऽहारकाश्च अनाहारकाश्च ३ तथाचाह । “ जीवादिओ तियजङ्गो जाव वेमाणिया ” इति ॥ तत्र सामान्यतो जीवपदं प्रथमभंगे सकललोकापेक्षया संज्ञित्वेनोत्पातविरहाभावात् । द्वितीयभंगे एकस्मिन् संज्ञिनि विप्रहगत्यापन्नं तृतीयभंगे बहुषु संज्ञिषु विप्रहगत्यापन्नं, एवं नैरयिकादिपदेष्वपि जगतावना कार्या ॥

असंक्षिप्तारम्भः ॥

असखीणं जंते ! जीवे किं आहारण अणाहारण ? गोयमा ! सिय आहारण सिय अणाहारण एवं णेरए जाव वाणमंतरे नवरं जेइसियवेमाणिया न पुच्छिजंति । असखीणं जंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! आहारगा वि अणाहारगा वि एगो जंगो । असन्नीणं जंते ! णेरइया किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! आहारगा वा अणाहारगा वा अहवा अहारण य अणाहारण य अहवा आहारण य अणाहारगा य । अहवा आहारगा य अणाहारगा य एवं एते जजंगा । एवं जाव थणियकुमारा, एगिंदियेसु अजंगकं वेइंदिय जाव पंदिंदियतिरिक्खजोणिएसु तियजंगो मणुस्सवाणमंतरेसु उजंगा नो सन्नी नो असन्नीणं जंते ! जीवे किं आहारण

अणाहारण ? गोयमा ! सिय आहारण सिय अणाहारण । एवं मणुस्से वि । सिद्धे अणाहारण पुहुत्तेण नो सन्नी नो असन्नी जीवा आहारगा वि अणाहारगा वि मणुस्सेसु तियजंगो सिद्धा अणाहारगा ॥

(असखीणं भंते ! इत्यादि) अत्रापि विप्रहगतावनाहारकः शेषकाद्यमाहारकः (एवं जाव वाणमंतरे इति) एवं सामान्यतो जीवपदं इव अनुविशतिदंशकक्रमेण तावद्वक्तव्यं । यावदान्वयन्तरो वान्वयंतरविषयसूत्रं । अथ नैरयिका जव नपतयो वान्वयन्तराश्च कथमसंज्ञितो येनासंज्ञिसूत्रे तेषु पश्यते इति उच्यते । इह नैरयिका प्रथमपतयो व्यन्तराश्च संज्ञित्याऽप्युत्पद्यन्ते । संज्ञित्याऽपि असंज्ञित्यभ्योत्पद्यमाना असंज्ञिनि इति व्यवहियन्ते । संज्ञित्य उत्पद्यमानाः संज्ञिनिस्ततो संज्ञिसूत्रेऽपि ते उक्तप्रकारेण पश्यन्ते । ज्योतिष्कवैमानिकास्तु संज्ञित्य एवात्पद्यन्ते । नासंज्ञित्यः असंज्ञित्वव्यवहारान्नावादिह ते न पश्यन्ते । तथाचाह । “ जेइसियवेमाणिया न पुच्छिजंति ” किमुक्तं प्रवति । तद्विषयसूत्रं न वक्तव्यं तेषामसंज्ञित्वाभावादिनि । बहुवचनचिन्तायां सामान्यतो जीवपदं एक एव जंगस्तद्यथा आहारका अपि अनाहारका अपि प्रतिसमयमेकेन्द्रियाणामनन्तानां विप्रहगत्यापन्नानाम् तेष्वानाहारकाणां सदैव सन्नमानतयाहारकपदेऽपि सर्वदा बहुवचनजावात् । नैरयिकपदे चरुजंगाः । तत्र प्रथमो भग आहारका इति त्रयं च जंगो यदाऽन्यो संज्ञी नारक उत्पद्यमानो विप्रहगत्यापन्नो न सन्नयते । पूर्वोत्पन्नास्वसंज्ञिनिः । सर्वेऽप्याहारका जानास्तदा सन्नयन्ते । द्वितीयोऽनाहारक इति एव यदा पूर्वोत्पन्नोऽसंज्ञी नारकोऽपि न विद्यते । उत्पद्यमानास्तु विप्रहगत्यापन्ना बहवो सन्नयन्ते तदा विज्ञेयः । तृतीय आहारकश्च अनाहारकश्च द्वित्वेऽपि प्राकृते बहुवचनचिन्तायामेवोऽपि जंगस्त्वमीचीन इत्युत्पन्नस्तः । तत्र यदा चिरकाद्योत्पन्न एको संज्ञी नारको विद्यते । अधुनोत्पद्यमानोऽपि विप्रहगत्यापन्न एकस्तदायं भंगः चतुर्थः आहारकाध्वानाहारकाश्च एकश्चिरकाद्योत्पन्ने एकस्मिन्नसंज्ञिनि नारके विद्यमाने बहुवचनोत्पद्यमानेषु असंज्ञिषु विप्रहगत्यापन्नेषु उच्यते पञ्चमः आहारकाध्वानाहारकाश्चायं चिरकाद्योत्पन्नेषु बहुषु असंज्ञिषु नारकेषु अधुनोत्पद्यमाने विप्रहगत्यापन्ने एकस्मिन्नसंज्ञिनि विज्ञेयः । षष्ठः आहारकाध्वानाहारकाश्चेषु बहुषु चिरकाद्योत्पन्नेषुत्पद्यमानेषु चासंज्ञिषु वेदितव्यः । षष्ठमेव चरुजंगा एवमुपदर्शितेन प्रकारेण एते चरुभंगास्तद्यथा । आहारकपदस्य केवलस्य बहुवचनेनैकः । १ । अनाहारकपदस्य केवलस्य बहुवचनेन द्वितीयः । २ । आहारकपदस्यानाहारकपदस्य च युगपत्प्रत्येकमेकवचनेन तृतीयः । ३ । आहारकपदस्यैकवचनेन अनाहारकपदस्य बहुवचनेन चतुर्थः ॥ ४ ॥ आहारकपदस्य बहुवचनेन अनाहारकपदस्यैकवचनेन पञ्चमः ॥ ५ ॥ अजयत्रापि बहुवचनेन षष्ठः ॥ ६ ॥ शेषास्तु जंगा न सम्भवन्ति । बहुवचनचिन्तायाः प्रकान्तत्वात् । एते च चरुभंगा असुरकुमारादिष्वपि स्तनितकुमारपर्यवसानेषु वेदितव्यास्तथा आह “ एवं जाव थणियकुमारा एगिंदियेसु अजंगमिति ” एकेन्द्रियेषु पृष्ठिव्यसंज्ञावायुवनस्पतिरूपेष्वभंगकं जंगकाभावः । एक एव जंग इत्यर्थः । सत्त्वाऽयं आहारका अपि अनाहारका अपि । नन्वाहारका बहवः सुप्रसिद्धा अनाहारका अपि प्रतिसमर्थं पृथिव्यसंज्ञो-

वायवः प्रत्येकमसंख्येयाः । प्रतिसमं यनस्पतयोऽन्ताः सर्वैकालं लज्यन्ते इति तेषां बहवः सिद्धाः दीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियतिर्य्यकपञ्चेन्द्रियेषु प्रत्येकं जगत्त्रिकं । तद्यथा । आहारका अथवा आहारकाश्चानाहारकश्च । अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च तत्र द्वीन्द्रियान् प्रतिभावना यदा द्वीन्द्रिय एकोऽपि विग्रहगत्योऽन्तो लज्यते तदा पूर्वोन्मत्ताः सर्वेऽप्याहारका इति प्रथमो भंगः । यदा पुनरेको विग्रहगतापन्नस्तदा पूर्वे सर्वेऽप्याहारका उत्पद्यमानस्वेकोऽनाहारक इति । यदा तृत्पद्यमाना अपि बहवो लज्यन्ते तदा तृतीयः । एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियतिर्य्यकपञ्चेन्द्रियेष्वपि प्रावना कार्या । मनुष्यव्यतरेषु बहुजंगाः । ते च नैरयिकेषु च भावनीयास्तथाचाह । “ बह्विजवावपंचिदितिरिक्खजोणिएसु । तियभंगो मणुसवाणमंतरेसु उभंगो ॥ १ ॥ ” इति । नो संझी नो असंझी च केवळी सिद्धाश्च । ततो नोसंझिनोअसंझित्वचिन्तायां त्रीणि पदानि तद्यथा । जीवपदं मनुष्यपदं सिद्धपदञ्च । तत्र जीवपदे सूत्रमाह “ नो सन्ती नोअसन्तीणं जंते ! जीवे ” इत्यादि । स्यात्कदाचिदाहारकः केवलिनः समुद्रघाताद्यवस्थाविग्रहे आहारकः । स्यात्कदाचिदनाहारकः । समुद्रघातावस्थायां सिद्धत्वावस्थायां वा भावनीयं । सिद्धे अणाहारप इति । सिद्धे सिद्धविषये सूत्रे । अणाहारप इति वक्तव्यं (पुद्गलतर्पणं) पृथक्त्वेन बहुत्वेन चिन्तायामिति प्रथमः (आहारगा वि अणाहारगा वि इति) तत्राहारका अपि बहुनां केवलिनः समुद्रघाताद्यवस्थाविहितानां सदैव लज्यमानत्वात् । अनाहारका अपि सिद्धानां सदैव जायात्तेषां चानाहारकत्वादिनि (मणुस्सेसु तियजंगो इति) मनुष्यविषयं भंगत्रिकं तद्यथा । आहारका एष भंगो यदा न कोऽपि केवळी समुद्रघाताद्यवस्थागतो जवति । अथवा । आहारकाश्चानाहारकश्च । एष जंगो एकस्मिन्केवलादिनि समुद्रघाताद्यवस्थागते सति लज्यते अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च । एषु बहुषु केवलिषु समुद्रघाताद्यवस्थागतेषु सत्सु वेदितव्यः ॥ प्रज्ञा ० ॥ लेश्याहारम् ।

संज्ञेसेणं जंते ! जीवे किं आहारप अणाहारप ? गोयमा ! सिय आहारएसिय अणाहारप एवं जाव वेमाणि ए संज्ञेस्मा एणं जंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! जीवेगिंदियवज्जो तियजंगो । एवं कण्ठेस्सा नी लोस्सा काउलोस्साए वि ! जीवेगिंदिय तियजंगो तेउल्लस्साए पुढविआउवणस्सइकाइयाणं उ जंगा मेसाणं जीवादिओ तियजंगो जेसि अत्थितेउलोमा पम्हलेसाए सुक्खेसाए य जीवादिओ तियजंगो अलोस्सा जीवा मणुस्सा मिच्छाएणत्तेण वि पुहुत्तेण वि नो आहारगा ॥

टीका । सामान्यतः संज्ञेयसूत्रमाह । (संज्ञेसणं भंते ! जीवे इत्यादि) इदं सामान्यतो जीवसूत्रमिव भावनीयं । अत्रापि सिद्धसूत्रं वक्तव्यं सिद्धानामलेश्यत्वात् । बहुवचनचिन्तायां जीवपदं एकैन्द्रियेषु च पृथिव्यादिषु प्रत्येकमक एव जगस्तद्यथा । आहारका अपि अनाहारका अपि जग्येषामपि सदा बहुत्वेन लज्यमानत्वात् । शेषेषु तु नैरयिकादिषु प्रत्येकं जगत्त्रिकं । तद्यथा । सर्वेऽपि तावज्ज्वेयुराहारकाः १ अथवाऽऽहारकाश्चानाहारकश्च २ अथवा आहारकाश्च अनाहारकाश्च ३ अमीषाश्च भावना प्राग्वत् । तथाचाह । “ जीवेगिंदियवज्जो

तियजंगो इति ” एवमित्यादि । एवं यथा सामान्यतः संज्ञेयसूत्रमुक्तं तथा कृष्णलेश्याविषयमपि नीललेश्याविषयमपि कापोतलेश्याविषयमपि सूत्रं च वक्तव्यं । सर्वत्र सामान्यतो जीवपदे एकैन्द्रियेषु च प्रत्येकमजङ्गकं शेषपदेषु भङ्गत्रिकं । तेजोलेश्याविषयमपि सूत्रमेकत्वं प्राग्वत् बहुत्वं पृथिव्यप्यनस्पतिषु परमजङ्गः तेषु कथं तेजोलेश्यासंज्ञा इति चेदुच्यते । प्रधानपतिव्यन्तरज्येतिष्कसौधमैशानादेवानां तेजोलेश्यावतां तत्रोत्पादजावात् । वक्तव्याया एव जगद्यत्याः प्रज्ञापनायाश्चार्णो “ जेणं तेसु जवणवइ बाणमंतरजोइसियसोहम्मी साणया देवा ॥ उववज्जन्ति तेणं तेउलोस्सा लम्भइ १ ” इति । ते वइ जङ्गा इमे सर्वे आहारकाः ॥ १ ॥ अथवा सर्वेऽनाहारकाः २ अथवा आहारकाश्चानाहारकः ३ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च ४ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च ५ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च । ६ । शेषाणां जीवपदादारज्य सर्वत्रापि भङ्गत्रिकं । तथाचाह (तेउलोस्साएपुढवी आववणस्सइकाइयाणं उभंगा सेसाणं जीवाइओ तियभंगो इति) आह किं सर्वेषामविशेषेण जीवपदादारज्य भङ्गत्रिकमुत केषां चिदत आह (जेसि अत्थि तेउलोस्सा इति) येषामस्ति तेजोलेश्या तेषामेव भङ्गत्रिकं वक्तव्यं न शेषाणां । एतेन किमवचितं जवति । नैरयिकविषयं तेजोवायुविषयं चित्रिचतुरिन्द्रियविषयञ्च तेजोलेश्यासूत्रं वक्तव्यमिति तथा पञ्चलेश्यासूत्रं वक्तव्यमिति तथा पञ्चलेश्या च येषां संज्ञावति तद्विषयं तयोः सूत्रं वक्तव्यं तत्र पञ्चलेश्या शुक्ललेश्या च । तिर्य्यकपञ्चेन्द्रियेषु मनुष्येषु धैर्मानिकेषु च लज्यते न जेणं ज्वति । तयोः प्रत्येकं चत्वारि पदानि । तद्यथा । सामान्यतो जीवपदं तिर्य्यकपञ्चेन्द्रियपदं मनुष्यपदं धैर्मानिकपदञ्च सर्वत्राप्येकवचनचिन्तायां स्यादाहारक इति भंगो बहुवचनचिन्तायां भङ्गत्रिकं । तद्यथा । सर्वेऽपि तावज्ज्वेयुराहारकाः १ अथवा आहारकाश्चानाहारकश्च २ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च ३ । तथाचाह (पम्हलेसाए सुक्खेसाए जीवाइओ तियभंगोसि) अलोस्सा जीवास्ते चायागिकेवलिनः सिद्धाश्च ततः स्यात्त्रीणि पदानि । तद्यथा । सामान्यतो जीवपदं मनुष्याः सिद्धाश्च । सर्वत्राप्येकवचनेन बहुवचनेन चानाहारगा इति ॥

सम्प्रति सम्यग्दृष्टिं धारम् ॥

सम्प्रदिष्टीणं जंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! मियआहारगा सिय अणाहारगा । बह्विजवावपंचिदितिरिक्खजंजा । मिच्छा अणाहारगा अवमेसाणं तियजंगा । मिच्छदिष्टीसु जीवेगिंदियवज्जो तिय जंगो । सम्मा मिच्छदिष्टीणं जंते ! जीवे किं आहारप अणाहारप ? गोयमा ! आहारप नो अणाहारप एवमेगिंदियविगिदियवज्जं जाव वेमाणि एव पुहुत्ते वि ॥

सम्यग्दृष्टिश्चेदापराधमिकसम्यक्त्वेन सास्यादनसम्यक्त्वेन क्रायोपराधमिकसम्यक्त्वेन क्रायिकसम्यक्त्वेन वा प्रतिप्रसज्यः सामान्यतश्चापानास्तथैव चाग्रे भङ्गचिन्तायामपि करिष्यमाणत्वात् । तत्रोपराधमिकसम्यग्दृष्ट्यादयः सुप्रतीताः वेदकसम्यग्दृष्टिः पुनः क्रायिकसम्यक्त्वंमुत्पादयन् अरमप्रासमनुजवचयसे यः । एकत्वे सर्वेऽप्यपि जीवादिपदेषु प्रत्येकमेष जंगः स्यादाहा-

रकः स्यादनाहारक इति नवरमत्र पृथिव्यादिविषयसूत्रं वक्तव्यं तेषां सम्यग्दृष्टिर्वायागात् उन्नयानाया (पुण्यादयः) इति वचनाद्बहुवचनविषयसूत्रं । सामान्यतो जीवपदे आहारका अपि अनाहारका अपीत्येष एव भेदः उन्नययामपि सदा सम्यग्दृष्टीनां बहुत्वेन वक्ष्यमानत्वात् । नैरयिकजननपति-निर्यकपंचन्द्रियमनुष्यव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकेषु प्रत्येकं जंगमिकं । तद्यथा कदाचित्सर्वेऽप्याहारका एव १ कदाचिदाहारका एकश्चानाहारकः २ कदाचिदाहारका अनाहारकाश्च ३ द्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु नो षड्जंगाः । ते च प्राक्वज्ञावनीयाः । द्वीन्द्रियादीनां च सम्यग्दृष्टिर्व्यमपर्यासावस्थायां सम्भवति । सास्वादनसम्यक्त्वापेक्षया दृष्टव्यं । सिद्धास्वनाहारकाः । एतेषां क्वायिकसम्यक्त्वयुक्तत्वात् । तथा चाह (वेदं दित्येव दित्यन्तुर्गिदेषु उ जंगा सिद्धा अणाहारगा अवसेसाणं तियजंगो) मिथ्यादृष्ट्यापि एकवचने सर्वत्र स्यादाहारकः स्यादनाहारक इति वक्तव्यं । बहुवचने जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च प्रत्येकमाहारका अपीति उन्नययामपि सर्वदेव तेषु पदेषु बहुत्वेन वक्ष्यमानत्वेन शेषेषु तु सर्वेषु स्थानेषु जंगमिकं सिद्धमत्रे चात्र न वक्तव्यं । सिद्धानां मिथ्यात्वापगमादितद-चाह ॥ " मिच्छादिदृष्टिषु जीवैर्गिदियवज्जो तियजंगो सम्मा-मिच्छादिदृष्टिणं जने ! जीवे " ॥ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं जगयानाह । गौतम ! आहारको नो अनाहारकः कस्मादिति चेदुच्यते-इह संसारिणामनाहारकत्वं विग्रहगतां न सम्यग मिथ्यादृष्टिर्विग्रहगत्यभायतोऽनाहारकत्वाभावः । एवं चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण सर्वत्रापि वक्तव्यं । नवरमेक-न्द्रियविकलेन्द्रिया न वक्तव्यास्तेषां सम्यग मिथ्यादृष्ट्यास-मत्वात् । एव बहुवचनेऽपि वक्तव्यं । तद्यथा ॥

* सम्मा मिच्छादिदृष्टिणं जने ! जीवा किं आहारगा ! गोयमा ! आहारगा नो अणाहारगा सम्मामिच्छादिदृष्टिणं जने ! नरइया किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! आहारगा नो अणाहारगा । एवैर्गिदियवज्जो तियजंगो जाव वेमाणिया ॥ *

इति ॥ गतं दृष्टिद्वारम् ॥

सम्प्रति संयतद्वारम् ॥

संजणं जने ! किं आहारण अणाहारण ? गोयमा ! मिय आहारण मिय अणाहारण एवं माणस्से वि । पुहत्तेणं तियजंगो असंजण पुच्छा गोयमा ! सिय आहारण मिय अणाहारण पुहत्तेणं जीवैर्गिदियवज्जो तियजंगो संजतामंजते जीवे पंचिदियतिरिक्खजंणिणं माणस्से एत एगत्तेण विपुहत्तेण वि आहारगा नो अणाहारगा नो संजते नो असंजण नो संजयामंजण जीवे सिद्धं य एत एगत्तपुहत्तेण वि नो अहारगा अणाहारगा ॥

संयतत्वं मनुष्याणामेव तत्र दे पदे । तद्यथा । जीवपदं मनुष्यपदश्च । तत्र जीवपदे सूत्रमाह (संजणं भंते ! जीवे इत्यादि) सुगमं नवरं । अनाहारकत्वं केवलिसमुद्घातवस्थाया-मयोगित्वायस्यायां वेदितव्यं शेषकात्रमाहारकत्वं । एवं । (मणस्सेविति) एवं मनुष्यविषयं सूत्रं वक्तव्यं । तद्यथा । (संजणं जने ! मणस्से किं आहारण अणाहारण ? गोयमा ! मिय आहारण मिय अणाहारण) भावनान्तरमेवोक्ता (पुहत्तेणं

तियमंगोति) पृथक्त्वेन बहुवचनेन जीवपदे मनुष्यपदे च प्रत्येकं जंगमिकं । तच्चैवं । सर्वेऽपि तावद्भवेयुगहारका एव जंगो यदान कोऽपि केवलिसमुद्घातमयोगित्वं वा प्रतिपन्नो भवति वेदितव्यः । अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च एव एक-स्मिन् केवलित्वेन समवहनं शेषेऽशीगंत वा प्राप्यते अथवा आ-हारकाश्च अनाहारकाश्च एव षड्भु केवलित्वेन समवहतेषु शेषेऽशीगंतेषु वा वक्ष्यते । असंयतसूत्र एकवचने सर्वत्र स्यादा-हारक इति वक्तव्यं । बहुवचने जीवपदे पृथिव्यादिषु च पद-ेषु प्रत्येकमाहारका अनाहारका अपि इत्येष भेदः । शेषेषु तु नैरयिकाविषु स्थानेषु प्रत्येकं भंगमिकं संयतासंयतदेशविर-तास्ते च तिर्यकपंचन्द्रिया मनुष्या वा न शेषा शेषाणां स्व-भावत एव देशविरतिपरिणामाभावादेव ज्ञेतेषां त्रीणि पदानि । तद्यथा । सामान्यतो जीवपदं तिर्यकपंचन्द्रियपदं मनुष्यपदञ्चैतेषु त्रिष्वपि स्थानेषु एकवचने बहुवचने च आहा-रका भवन्ति । भवान्तरगतः केवलिसमुद्घातवस्थाया-च देशविरतिपरिणामाभावात् नो संयतो नो असंयतो नो सं-यतासंयतो । गत संयतद्वारम् । तच्चैतायां दे पदे । तद्यथा । जीवपदं मिरूपदश्च । उन्नययामा प्रत्येकवचने बहुवचने चानाहारकत्वमेववक्तव्यं नन्वाहारकत्वम् । सिद्धानामना-हारकत्वात् ॥

सम्प्रति कथायद्वारम् ॥

सकमाईणं जने ! जीवे किं आहाण अणाण मिय आहाण सिय अणाहाण एवं नाव वेमाणिए पुहत्तेणं जीवैर्गिदियवज्जो तियजंगो । कोहकसाईसु जीवाईसु एवं चेव नवरं देवेषु उजंगा माणकमाईसु मायाकमा ईसु देवोणरइणमु उजंगा अवसेसाणं जीवैर्गिदियवज्जो-तियजंगो । बोजकस्स नरइणमु उजंगा । अवसे-सेसु जीवैर्गिदियवज्जो तियजंगो । अकमाई जहा नो सर्वा नो अस्स

ण जने ! जीवे इत्यादि ॥ एकवचनविषयं सूत्रं

१ । बहुवचने (जीवैर्गिदियवज्जो तियमंगोति) जीवपदे पृथिव्यादिषु च पंचसु पदेषु प्रत्येकं आहारका अपि अनाहारका अपि वक्तव्यं । उन्नययामपि सकपायाणां सर्वदेव तेषु स्थानेषु बहुत्वेन वक्ष्यमानत्वात् । शेषेषु तु स्थानेषु भंगमिकं । कोहकसाए एवंचवति क्रोधकपायपि एवमेव सामान्यतः सकपायवदवसेयः । तत्रापि जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु चाभेदः शेषेषु तु स्थानेषु भंगमिकमिति ज्ञावः । किं सर्वे एवपि शेषेषु स्थानेषु भंगमिकं नेत्याह । (नवरं देवेषु उजंगा) देवा हि स्वजावत एव बोधवद्भा भवन्ति । न क्रोधादिय-हुताः । ततः क्रोधकपायिण एकादयोऽपि वक्ष्यन्ते । इति परमभङ्गास्तद्यथा । कदाचित्सर्वेऽप्याहारका एव क्रोधकपा-यिण एकस्यापि विग्रहगत्यापन्नस्यावक्ष्यमानत्वात् १ कदा-चित्सर्वेऽप्याहारका एकस्यापि क्रोधकपायिणस्तन आहा-रकस्याप्राप्यमाणत्वात् । बोधोदयो हि मानाद्यदयवि-धित एवेह धियदयते । न मानाद्यदयसहितोऽपि तेन क्रोधकपायिणः ततः कदाचिद-स्य सर्वथाऽप्य-ज्ञावः ॥ २ ॥ तथा कदाचिदेक- एकोऽनाहारकः ॥ ३ ॥ कदाचिदेक आहारको व- ताहारकाः ॥ ४ ॥ कदाचिद्वह आहारका एकोऽनाहार ॥ ५ ॥ कदाचिद-

इह आहारका बहुवोऽनाहारकाः ॥ ६ ॥ इति मानकषायसूत्रं
मायाकषायसूत्रं चैकवचने प्राग्वत् । बहुवचने विशेषमाह ।
(माणकसाईसु) इत्यादि । मानकषायिषु मायाकषायिषु
बहुवचने चिन्त्यमानेषु देवेषु नैरयिकेषु च प्रत्येकं वर्गभगाः ।
नैरयिका हि भवस्वभावतः क्रोधबहुला देवास्तु लोभबहु-
लास्ततो देवानां नैरयिकाणाञ्च मानकषायो मायाकषायश्च
प्रविरक्त इति प्रागुक्तप्रकारेण वर्गभगाः । जीवपदे पृथिव्यादि
पदेषु च प्रत्येकमनंगकमाहारकाणामनाहारकाणां च मानक-
षायिणां मायाकषायिणाञ्च प्रत्येकं सदैवतेषु स्थानेषु बहुत्वेन
लज्यमानत्वात् । शेषेषु तु स्थानेषु जंगत्रिकं । लोभकषाय
सूत्रमप्येकवचने तथैव बहुवचने विशेषमाह (लोभकसा-
ईसु इत्यादि) लोभकषायिषु नैरयिकेषु च वर्गभगास्तेषां लोभ-
बहुलतया वर्गभग्यसंज्ञात् । जीवेष्वेकेन्द्रियेषु च प्राग्वदेष
एव भगः । आहारका अप्यनाहारका अपीति (अकसाई जहा
नो मन्त्री नो असन्नीति) अकषायिणो नोसंज्ञिनो नोऽसंज्ञिनो
उक्तास्तथा वक्तव्याः किमुक्तं जवति । अकषायिणोऽपि मनुष्याः
सिद्धाश्च । मनुष्या उपशान्तकषायादयो वेदितव्याः ॥ अन्ये-
षां सकषायिणात् । तत एतेषामपि त्रीणि पदानि । तद्यथा ।
सामान्यतो जीवपदं मनुष्यपदं सिरूपदञ्च तत्र सामान्यतो
जीवपदे मनुष्यपदे च प्रत्येकमेकवचने स्यादाहारकः स्याद-
नाहारक इति वक्तव्यं । सिरूपदेष्वनाहारक एवेति । बहुवचने
जीवपदे आहारका अपि अनाहारका अपीति । कवलिनामाहा-
रकाणां सिद्धानामनाहारकाणां सदैव बहुत्वेन लज्यमान-
त्वात् । मनुष्यपदे भंगत्रिकं । सर्वेऽपि तावद्भवेयुगाहारकाः १
अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च २ अथवा आहारकाश्चानाहा-
रकाश्च ३ जावना प्राग्वानेकशः कृता सिद्ध पदे त्वनाहारक
एक एव ॥

सम्प्रति ज्ञानद्वारम् ॥

नाणीं जहा सम्प्रदिष्टी । आजिणिबोहियनाणीं सुय-
नाणींसु वेईदियतेईदियचउरिंदिएसु उजंगा । अवसेसु जी-
वादिओ तियजंगो । जसिं अत्थि ओहिनाणीं पंचिदिय-
तिरिक्खजोणिया मणूमा य आहारगा नो अणाहारगा
अवसेसु जीवादिओ तियजंगो जसिं ओहिनाणं मणपज्ज
वनानं जीवा मणूमा य एगत्तेणवि पुहत्तेणवि आहारगा
नो अणाहारगा केवद्वानाणीं जहा नो मन्त्री नो असन्नी
अन्नार्णं।मति अन्नार्णीं सुयअन्नार्णीं जीवेगिंदियवज्जां ति-
यजंगो विजंगनार्णीं पंचिदियतिरिक्खजोणिया मणूमा
य आहारगा नो अणाहारगा अवसेसु जीवादिओ
तियजंगो ॥

(तत्र नाणीं जहा सम्प्रदिष्टीति) ज्ञानी यथा प्राक् सम्य-
गप्रवृत्तस्तथा वक्तव्यस्तद्यथा ॥

* नाणीं जंते ! जीवे किं आहारण अणाहारण ? गो०
सिय आहारण सिय अणाहारण नाणीं जंते ! नेरई
किं आहारण अणाहारण ? गो० सिय अहारण सिय
अणाहारण एवेगिंदियवज्जां जाव वेमाणिए नाणीं
जंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ? गो० आहा-
रगावि अणाहारगावि नाणीं जंते ! नेरइया किं

आहारगा अणाहारगा गो० सवे वि ताव होज्जा
आहारगा ? अहवा आहारगा य अणाहारगे य २ अहवा
आहारगा य अणाहारगा य एवं जाव थणियकुमारा ।
वेईदियाणं पुच्छा गो० सवे वि ताव होज्जा ? आहारगा
अहवा अणाहारगा य २ अहवा आहारगेय ३ अहवा
आहारगे य अणाहारगा य ४ अहवा आहारगा य
अणाहारगे य ५ अहवा आहारगा य अणाहारगा य
६ एवं तेईदियचउरिंदिया वि जाणियव्वा अवसेसा जाव
वेमाणिया जहा नेरइयाणं सिक्खाणं पुच्छा गो० ॥ *

(अणाहारगा इति) आभिनिबोधिकज्ञानसूत्रे चैकवचने
प्राग्वदवसेस्य । बहुवचने द्वित्रिचतुर्विन्ध्येषु जङ्गाः । अथ शेषेषु
जीवादिस्थानेष्वेकेन्द्रियवर्जेषु भङ्गत्रिकं तथैव ॥

* आजिनिबोहियनाणीं जंते ! जीवा किं आहारगा
अणाहारगा ? गोयमा ! सवेवि ताव होज्जा आहारगा ?
अहवा आहारगा य अणाहारगे य २ अहवा आहार-
गा य अणाहारगा य ३ इत्यादि । तथा चाह । आजि-
निबोहियनाणीं सुयनाणीं सुयवेईदियचउरिंदियेषु उ-
जंगा अवसेसेसु जीवाइओ तियजंगो तसिं अत्थि इति *

सुगमं । नवरं जेसिं अत्थि येषां जीवानामाभिनिबोधिकज्ञा-
नभूतज्ञानस्तः । तेषु जंगत्रिकं वक्तव्यं न शेषपृथिव्यादिष्विति ।
अवधिज्ञानसूत्रमेकवचने तथैव बहुवचनचित्तायां पंचेन्द्रिय-
तिर्यग्योनिका आहारका एव नत्वनाहारकाः । कस्मादि-
ति चेदुच्यते । इह पंचेन्द्रियतिरग्यामनाहारकत्वं विग्रहग-
तौ । न च तदानीं तेषां गुणप्रत्ययतोऽवधिसंज्ञां गुणानामे-
वासंज्ञाभाष्यप्रतिपत्तितावधिर्देवांमनुष्यो वा तिर्यकः पश्यते ।
ततोऽवधिज्ञानिनः सन्तः पंचेन्द्रियतिरग्यामनाहारकत्वायोगः ।
शेषेषु तु स्थानेष्वेकेन्द्रियविकल्पादिष्ववर्जेषु प्रत्येकं जंगत्रिकं ।
एतदेवाह ।

“ ओहिनाणीं पंचिदियतिरिक्खजोणिया आहारगा अव-
सेसेसु जीवाइ ओ तियजंगो । जसिं अत्थि ओहिनाण मिति ॥ ”

मनः पर्यायज्ञानं मनुष्याणामेव ततो हे पदे । तद्यथा ।
जीवपदं मनुष्यपदं चैकवचने बहुवचने च मनः पर्यायज्ञा-
नित आहारका एव वक्तव्याः नत्वनाहारका विग्रहगत्याव-
स्थायां मनः पर्यायज्ञानासंज्ञात् । केवलज्ञानी यथा प्राक्
नो संज्ञी नोऽसंज्ञी वक्तव्यः । किमुक्तं जवति
केवलज्ञानचिन्तायामपि त्रीणि पदानि । तद्यथा । सामान्यतो
जीवपदं मनुष्यपदं सिरूपदञ्च तत्र सामान्यतो जीवपदे
मनुष्यपदे चैकवचने स्यादाहारकः स्यादनाहारकः इति
वक्तव्यं सिरूपदे त्वनाहारक इति बहुवचने सामान्यतो जीव
पदे आहारका अपि अनाहारका अपि मनुष्यपदे भंगत्रिकं ।
तच्च प्राग्वोपदर्शितं सिरूपदे त्वनाहारका अपि अज्ञानि-
सूत्रं मत्तज्ञानिसूत्रं भूताज्ञानिसूत्रं च एकवचने प्रागेव बहुव-
चनचिन्तायां जीवपदे एकेन्द्रियेषु पृथिव्यादिषु प्रत्येकमाहा-
रका अनाहारका अपि इति वक्तव्यं शेषेषु जंगत्रिकं । विज-
ज्ञानिसूत्रमप्येकवचने तथैव बहुवचनचिन्तायां पंचेन्द्रिय-
तिर्यक्योनिका मनुष्या आहारका एव वक्तव्याः । नत्वनाहा-
रका त्रिभङ्गज्ञानसाहितस्य विग्रहगत्या तिर्यकपञ्चेन्द्रियेषु

मनुष्येषु स्रोतपत्तिः सम्भवति । अवशेषेषु स्थानेषु एकैन्द्रियविक-
कलोन्मियधर्जेषु प्रत्येकं भंगत्रिकं । गतं ज्ञानद्वारम् ॥

संप्रति योगद्वारम् ॥

सजोगीसु जीवेगिन्दियवज्जो तियजंगो मणजोगी बड़जो-
गी य जहा सम्मामिच्छादिद्वी । नवरं बड़जोगी विग-
ह्निदियाण वि कायजोगीसु जीवेगिन्दियवज्जो तियजंगो ।

अजोगी जीवमाणुससिद्धा अणाहारगा । दारम् ॥

तत्र सामान्यतः सयोगीसूत्रमेकवचने तथैव बहुवचने जीवै-
कैन्द्रियपदानि वर्जयित्वा शेषेषु स्थानेषु जङ्गत्रिकं, जीवपदे
पृथिव्यादिपदेषु च पुनः प्रत्येकमाहारका अपि अनाहारका
अपीति जङ्ग उन्नयेषामपि सदैवतेषु स्थानेषु बहुवचने जङ्ग-
मान्त्वात् । मणजोगी बड़जोगी जहा सम्मामिच्छादिद्वीयसि ।
मनोयोगिनो वागयोगिनश्च । यथा प्राक् सम्यगभिध्यादृष्टय
वक्तास्तथा वक्तव्याः । एकवचने बहुवचने वाऽऽहारका एव
वक्तव्या नन्वनाहारका इति भावः (नवरं बड़जोगी विगह्निदि-
याणधिसि) नवरमिति । सम्यगभिध्यादृष्टिसूत्रादत्रायं विशे-
षः । सम्यगभिध्यादृष्टिर्वै विकलेन्द्रियाणां नास्तीति तत्सूत्रं
तत्रोक्तं । वागयोगः पुनर्विकलेन्द्रियाणामप्यस्ति तत्सूत्रमपि
वागयोगे वक्तव्यं । तच्चैवं ॥

* मणजोगीणं जंते ! जीवे किं आहारण अणाहारण ?

गोयमा ! आहारण नो अणाहारण एवमेगिन्दियवज्जं
जाव वेमाणिण एव पुहुत्तेण वि ॥ *

काययोगीसूत्रमेकवचने बहुवचने च सामान्यतः सयोगि-
सूत्रमिव (अजोगीणं जंते ! जीवे किं आहारण) तेनात्र त्रीणि
पदानि । तद्यथा जीवपदे मनुष्यपदे सिद्धपदे च त्रिष्वपि स्था-
नैकवचने बहुवचनेनाहारकत्वमेव ॥

अभुना उपयोगद्वारम् ॥

सागाराणागरोवउत्तेसु जीवेगिन्दियवज्जो तियजंगो
सिद्धा अणाहारगा । दारम् ॥

तत्र साकारोपयोगसूत्रं च प्रत्येकमेकवचने सर्वत्र स्यादना-
हारक इति वक्तव्यं सिद्धपदे त्वनाहारक इति बहुवचने जी-
वपदे पृथिव्यादिपदेषु आहारका अपि अनाहारका अपीति
भङ्गः । शेषेषु जङ्गत्रिकं । सिद्धास्त्वनहारका इति सूत्रो-
द्धृतस्त्वर्थः ॥

* सागारोवओगोवउत्तेणं जंते ! जीवे किं आहारण अणा-
हारण ? गोयमा ! सिय आहारण सिय अणाहारण ॥ *
गतमुपयोगद्वारं ॥

वेदद्वारम् ॥

मवेदजीवेगिन्दियवज्जो तियजंगो । इत्थिवेयपुरिसवेणसु
जीवाइओ तियजंगो । नपुंसगवेदण जीवेगिन्दियवज्जो
तियजंगो । अवेयण जहा केवल्लनाणी ॥

सामान्यतः सर्वेदसूत्रमेकवचने स्यादाहारकस्यादनाहारक
इति बहुवचने जीवपदे एकैन्द्रियाश्च वर्जयित्वा शेषेषु स्थानेषु
जङ्गत्रिकं जीवपदे एकैन्द्रियेषु च पुनः प्रत्येकमभेगकं आहारका
अनाहारका अपीति स्वीयदसूत्रं पुरुसवेदसूत्रं च एकवचने तथै-
व नवरमत्र नैरयिकैकैन्द्रियविकलेन्द्रिया न वक्तव्यास्तेषां नपुं-
सकत्वात् बहुवचने जीवादिषु प्रत्येकं भंगत्रिकं । नपुंसकवेद-
णैः सूत्रमेकवचने तथैव नवरमत्र जवनपतिव्यन्तरज्योतिष्क

वैमानिका न वक्तव्याः । तेषां न नपुंसकत्वाद्वहुवचने जीवै-
कैन्द्रियधर्जेषु भंगत्रिकं । जीवपदे एकैन्द्रियपदेषु च पृथिव्या-
दिषु पुनरभेगकं प्रागुक्तस्वरूपमिति । अवेदो यथा केवली तथा
एकवचने बहुवचने च वक्तव्याः । जीवपदे मनुष्यपदे च एक-
वचने स्यादाहारकस्यादनाहारक इति बहुवचने जीवपदे
आहारका अपि अनाहारका अपि मनुष्येषु भंगत्रिकं सिद्धे
त्वनहारका इति वक्तव्यमिति ज्ञायः ॥ गतं वेदद्वारम् ॥

शरीरद्वारम् ॥

ससररीरे जीवेगिन्दियवज्जो तियजंगो । उराहियसरीरिभु
जीवमाणुमेसु तियजंगो । अवेसेमा आहारगा नो अ-
णाहारगा जेसि अत्थि उराहियसरीरं वेउव्वियसरीरं ।
आहारगमरीरीय अणाहारगा जेसि अत्थि तेयगकम्म-
गमरीरी जीवेगिन्दियवज्जो तियजंगो । असरीरी जीव
मिद्धा य नो आहारगा अणाहारगा ॥

शरीरद्वारे सामान्यतः शरीरसूत्रे सर्वत्रैकवचने स्यादाहारकः
स्यादनाहारक इति । बहुवचने जीवैकैन्द्रियधर्जेषु शेषेषु
स्थानेषु प्रत्येकं भंगत्रिकं । जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च प्रत्येक
मभङ्गकं प्रागुक्तमिति । औदारिकसूत्रमेकवचने तथैव नव
रमत्र नैरयिकभवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका न वक्त-
व्यास्तथासौदारिकशरीरभावात् । बहुवचने जीवपदे मनु-
ष्यपदेषु च प्रत्येकं भंगत्रिकं । तद्यथा । सर्वेऽपि तावद्भेदेषु
राहारका एव भेगो यदा न कोऽपि केवली समुद्रातगतयोमी
वा । अथवा आहारका अनाहारकाश्च एव एकास्मन्केवलीनि
समुद्रातगतं ऽयोगिनि वासति प्राप्यते । अथवा आहारका
अनाहारकाश्च एव भेगो बहुषु केवलिषु समुद्रातगतेषु
इयोगिषु वा सत्सु वेदितव्यः । शेषास्त्वैकैन्द्रियधीन्द्रिय
त्रीन्द्रिय चतुरिन्द्रियार्थैकपंचेन्द्रिया आहारका एव वक्त-
व्याः नन्वनाहारकाः । विप्रहगत्युत्तीर्णानामेवौदारिक
शरीरममनवात् । वैक्रियाहारकशरीरिणश्च सर्वेऽप्येकवचने
बहुवचने आहारका एव नन्वनाहारका नवरं येनां वैक्रियमा-
हारकं वा संजवाति त एव वक्तव्या नान्ये । तत्र नैरयिक
भवनपतिवायुकायिकार्थैकपंचेन्द्रियमनुष्यव्यन्तरज्योतिष्कवै-
मानिकेषु आहारकं मनुष्येष्वेव । सूत्रोद्धृतस्त्वर्थः ।

* वेउव्वियसरीरिणं ! जंते जीवे किं आहारण अणाहारण ?
गोयमा ! आहारण नो अणाहारण ! वेउव्वियसरीरेणं
जंते ! नेरए किं आहारण अणाहारण ? गोयमा !
आहारण नो अणाहारण ॥ *

इत्यादि । तैजसकर्मणशरीरसूत्रे चैकवचने सर्वत्र स्यादा-
हारकस्यादनाहारक इति । बहुवचने जीवैकैन्द्रियधर्जेषु
स्थानेषु भंगत्रिकं जीवपदे एकैन्द्रियेषु पुनरभेगकं । अशरीरि-
णस्सिद्धास्तेन तत्र द्वे एव पदे । तद्यथा । जीवास्सिद्धाश्च ।
तत्रैकवचने बहुवचने ज्ञोजयप्राप्यनाहारक एव ॥ गतं शरी-
रद्वारम् ॥

सम्प्रति पर्याप्तद्वारम् ॥

आहारपज्जत्तिपज्जत्तणं सरीरपज्जत्तीपज्जत्तणं इंदिय
पज्जत्तिपज्जत्तणं आणापाणुपज्जत्तीपज्जत्तणं एतासु
चउसु वि पज्जत्तीसु जीवेसु माणुमेसु य तियजंगो अवेसेसा

आहारगा नो अणाहारगा जासामणपज्जत्तिपंचिंदियाणं अवमेसाणं नत्थि आहारपज्जत्ती अपज्जत्तए नो आहारए अणाहारए एगत्तेण वि पुहत्तेणवि । मरीरपज्जत्तिअपज्जत्तिए मिय आहारए मिय अणाहारए । चउरिद्धियासु चउसु अपज्जत्तीसु णेरइयदेवमाणसेसु उ जंगा । अवमेसाणं जीवेगिंदियवज्जो तियजंगो । जासामणपज्जत्तीए जीवेसु पंचिंदियतिरिक्खजोणीएसु य तियजंगो । णेरइयत्ते देवमाणसेसु उ जंगा । मच्च पदेसु एते एगत्तपुहत्तेणं जीवादिआ दंरुगापुच्छाए जाणियव्वो जस्स जं अत्थि तस्म तं पुच्छिज्जइ जं नत्थि तं न पुच्छिज्जइ जाव जासामणपज्जत्तीएसु अपज्जत्तएसु णेरइयदेवमाणसेसु उ जंगा मेमेसु य तियजंगा ॥

तत्रागमे पर्याप्तयः पञ्च जायामनः पर्याप्त्योरेकत्वेन विवक्षणात् । तथाहारपर्याप्तया पर्याप्ते शरीरपर्याप्तया पर्याप्ते इन्द्रियपर्याप्तया पर्याप्ते प्राणापानपर्याप्तया पर्याप्ते जायामनःपर्याप्तया पर्याप्ते चिन्त्यमानेऽत्रैव सर्वसंकल्पनामाह । एतासु पञ्चस्वपि पर्याप्तिषु समर्थितासु चिन्त्यमानास्विति शेषः । प्रत्येकमेकवचने जीवपदे मनुष्यपदे च स्यादाहारकस्यादनाहारक इति । शेषेषु तु स्थानेषु आहारका इति बहुवचने (जीवेसु मणूसेसु य तियजंगोत्ति) जीवपदे मनुष्यपदे च भङ्गविकल्पकत्वं । तच्चैदारिकशरीरसूत्रमिव जायनीयं । अवशेषास्त्वेषां आहारका वक्तव्याः नवरं जायामनः पर्याप्तिपञ्चेन्द्रियाणामेवति । तत्सूत्र एकैन्द्रियविकल्पेन्द्रिया न वक्तव्याः किन्तु शेषाः । तदेवाह । आसामणपज्जत्ती पंचिंदियाणं नत्थि इति । आहारपर्याप्त्यपर्याप्तिसूत्रे एकवचने सर्वत्राप्यनाहारका वक्तव्या नो आहारक आहारपर्याप्तया रूपर्याप्तो विग्रहगतायेव वक्ष्यते उपपातद्वेष्टप्रामस्य प्रथम समय एवाहारकपर्याप्तया पर्याप्तत्वजायान्यया तस्मिन्समये आहारकत्वानुपपत्तेर्बहुवचने त्वनाहारका इति । शरीरपर्याप्तया पर्याप्तिसूत्रे एकवचने सर्वत्र स्यादाहारक इति । तत्र विग्रहगतावनाहारक उपपातद्वेष्टप्रामस्तु शरीरपर्याप्तिपरिणामार्ति यावदाहारक इति । एवमिन्द्रियपर्याप्तया पर्याप्तिसूत्रे प्राणापानपर्याप्तया पर्याप्तिसूत्रे जायामनः पर्याप्तया पर्याप्तिसूत्रे च प्रत्येकमेकवचने स्यादाहारकस्यादनाहारक इति वक्तव्यं । बहुवचने (उवरिद्धिया) इत्यादि । उपरितनीषु शरीरपर्याप्तिप्रभृतिषु चतसृषु अपर्याप्तिषु चिन्त्यमानासु प्रत्येकं नैरयिकदेवमनुष्येषु षड्जंगा वक्तव्यास्तद्यथा । कदा चित्सर्वेऽप्याहारका एव १ कदाचित्सर्वेऽप्यनाहारका एव २ कदाचिदेक आहारक एकाऽनाहारकः ३ कदाचिदेक आहारको बहुवोऽनाहारकाः ४ कदाचिद्वह आहारका एक आनाहारकः ५ कदाचिद्वह आहारका बहुवआनाहारकाः ६ अवशेषाणां नैरयिकदेवमनुष्यव्यतिरिक्तानां जीविकेन्द्रियवर्जभङ्गविकल्पकत्वं । नयथा । सर्वेऽपि तावद्भवेयुगाहारकाः १ अथवा आहारका आनाहारकाश्च २ अथवा आहारका आनाहारकाश्च ३ जीवपदे एकैन्द्रियपदे च पुनश्शरीरपर्याप्तया पर्याप्तिसूत्रे इन्द्रियपर्याप्तया पर्याप्तिसूत्रे प्राणापानपर्याप्तिसूत्रे च प्रत्येकमनङ्गकं आहारका अपि अनाहारका अपि । उभयेषामपि च सदा बहुत्वेन वक्ष्यमानत्वात् । भाषा-

मनः पर्याप्त्यपर्याप्तकास्त्वेकेन्द्रियविकल्पेन्द्रिया न जयन्ति किन्तु पञ्चेन्द्रिया एव । येषां हि भाषामनः पर्याप्तिसंभवाऽस्ति त एव तत्पर्याप्ताः प्राप्यन्ते न शेषा इति । ततस्तत्सूत्रं । बहुवचने जीवपदेऽपि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिपदे च भङ्गविकल्पकं । पंचेन्द्रियतिर्यग्यो हि सम्मूर्च्छिताः सदैव बहुवो वक्ष्यन्ते । ततो यावदद्यान्यन्यो विग्रहगत्यापन्नं वक्ष्यमाने द्वितीयो भङ्गः आहारका आनाहारकाश्च इति । यदा तु विग्रहगत्यापन्ना अपि बहुवो वक्ष्यन्ते तदा तृतीयो भङ्गः । आहारका आनाहारकाश्चति जीवपदेऽपि भङ्गविकल्पकतत्पक्षेणा (णेरइयत्ति) नैरयिकदेवमनुष्येषु प्रत्येकं षड्जंगाः । तं च प्रागेवाहः । इह मध्यपदादारभ्य प्राय एकत्वेन बहुत्वेन च विवक्षितानि सूत्राणि जीवादिद्वारकक्रमेण नोक्तानि ततो मात्रान्मन्दमनीनां सम्मोह इति तद्विषयमतिदेशमाह (न स्वव्यपपसु पगते) इत्यादि । एते जीवादयो द्वारकास्त्वपदेषु सर्वेष्वपि पदेषु एकत्वेन बहुत्वेन च पृच्छया उपपन्नकृपणमेतन्निर्वचने च जगितव्याः । किं सर्वत्राप्यविशेषाणं कर्तव्या । नेत्याह । यस्येत्यादि । यस्य यदस्ति तस्य तत्पृच्छति तद्विषयं सूत्रं भाष्यते यस्य पुनः यस्मास्ति न तस्य तत्पृच्छ्यं न तद्विषयं तस्य सूत्रं वक्तव्यमिति भावः । कियद्दं यदेव कर्तव्यमिति शङ्कायां चरमद्वारकवक्तव्यतामुपदिशति (जाव मासामणपज्जत्ती एसु) इत्यादि जायितार्थं इहाधिकृतार्थजायनार्थमिमाः पूर्वार्थाचार्य्यप्रतिपादिता गाथाः ।

मिच्छेगिंदियसहिया, जहिं तु जीवा अजंगयं तत्थ ।
मिच्छेगिंदियवज्जे-हिं होइ जीवेहिं तियजंगो ॥ १ ॥
असर्नीसु य नेरइय, देवमाणएसु होति छजंगो ।
पुहविदगतस्सगणेसु य, उजंगो तेउल्लेसाए ॥ २ ॥
कोहं माणे माया, उजंगो मुरगणेसु मन्वेसु ।
माणे मायाल्लोत्ते, नेरइएहिं पि छजंगो ॥ ३ ॥
आजिणिबोहियनाणे, सुयनाणे खलु तेहव मम्मत्ते ।
उजंगो खलु नियमा, बियतियचउरिंदियेसु जेव ॥ ४ ॥
उवरिद्धउपज्जत्ती-सु चउसु नेरइयदेवमाणएसु ।
छजंगो खलु नियमा, वज्जे पढमा उपज्जत्ती ॥ ५ ॥
मन्नी विसुच्छेस्सा, संजयहिं द्विद्वितिसुयनाणेसु ।
र्यापुरिसाणयवेदेवि, उजंगो खलु तियजंगो ॥ ६ ॥
सम्माभिच्छमाणवइ, मणनाणे बाउपंरियवेउज्जी ।
आहारमरीरंमि य, नियमा आहारया होति ॥ ७ ॥
ओहिम्मि वि जंगमि, नियमा आहार याउ नायव्वा ।
पंचिंदिया तिरिच्छा, मणुया पुण होति विजंगो ॥ ८ ॥
ओगलमरीरंमि य, पज्जत्तीणं च पंचसु तेहव ॥
तियजंगो जियमाण-सु होति आहारगा सेमा ॥ ९ ॥
णो जव अरुविज्जेमा, अजोगिणो तहय होति असरीरी ।
पढमाए अपज्जत्तिए, तउ नियमा अणाहार ॥ १० ॥
सन्नासर्वाविउत्ता, वेयकसाणो य केवक्षिणो ।
तियजंग एकवयणं मिच्छाणाहारया होति ॥ ११ ॥
एताश्च सर्वा अपि गाथा उक्तार्थप्रतिपादकत्वाद्भावितार्था

इति न नृयो भाष्यन्ते । ग्रन्थगौरवमयात् । न चरं । (एकव-
यणे सिद्धाणाहारया इति इति ।) एकवयणे इत्यत्र तृती-
यार्थे सम्पत्तिः । एकवचनेन एकार्थेनेति ज्ञावः । सर्वत्र सिद्धा
अनाहारका जवन्तीति विज्ञेयम् ॥ प्रज्ञा० २० पद ॥

जीवः कं समयमनाहारकः ।

तेणं काक्षेणं तेणं समणं जाव एवं-वयासी जीवेणं
जंते ! कं समयमणाहारणं जवइ ? गोयमा ! पढमे समये
सिय आहारणं सिय अणाहारणं, वित्तिणं समये सिय
आहारणं सिय अणाहारणं, तइणं समये सिय आहारणं
सिय अणाहारणं, चउत्थे समणं नियमा आहारणं, एवं
देवओ जीवा य एगिंदिया य चउत्थे समणं सेसा तइ
ए समणं ॥ ज०-७ श. १ उ. ॥

(कं समयमणाहारणं) परजवं गच्छन् कस्मिन्समये-
ऽनाहारका जवतीति प्रश्नः । उत्तरन्तु यदा जीवः क्र-
गत्यादिस्थानं गच्छति तदा परमयायुषः प्रथमं पञ्च समय
आहारका जवति । यदा तु विप्रदगत्या गच्छति तदा प्रथम-
समये वक्रऽनाहारका जवति, उत्पत्तिस्थानाऽनवाप्तौ तदा-
हरणीयपुद्गलानामनावाप्तौ आह (पढमे समणं सिय
आहारणं सिय अणाहारणं) तथा यदा एकं वक्रं
घातय्यं समयान्तामुत्पद्यते तदा प्रथमेऽनाहारका द्वितीये-
त्वाहारका यदा तु वक्रद्वयेन त्रिभिः समयैरुत्पद्यते तदा
प्रथमे द्वितीये चानाहारक इत्यत आह (वीयसमयं सिय
आहारणं सिय अणाहारणं) तथा यदा वक्रद्वयेन त्रिभि-
स्समयैरुत्पद्यते तदा चयोरनाहारकस्तृतीये त्वाहारका यदा
तु वक्रत्रयेण चतुर्जिह्वसमयैरुत्पद्यते तदा चैव समयत्रयेऽनाहा-
रकश्चतुर्थे तु नियमादाहारक इति कृत्वा (तइणं समणं सिय०)
इत्याहुक्तं वक्रत्रयं चेत्थं जवति । नाहुया बहिर्विदिग्ध्यस्थ-
तस्य सतो यस्याधोदोकादुत्प्लेक्षोक्तं उत्पादो नारुया बहिरेव
दिशि भवति सोऽवश्यमेकं समयेन विश्रेणितरसमंभ्रणीं
प्रतिपद्यते द्वितीयेन नारुयाम्प्रविशति तृतीयेनोत्प्लेक्षोक्तं गच्छति
चतुर्थेन शोकनादीनां निर्गत्योत्पत्तिस्थानं उत्पद्यते । इह
चाद्ये समयत्रये वक्रत्रयमवगन्तव्यं । समंभ्रेणिय गमनात् ।

अन्ये त्वाहुः । वक्रचतुष्टयमपि सम्भवति । यदाहि विदिशां
विदिश्येवोत्पद्यते तत्र समयत्रयं प्राप्नुवत् । चतुर्थसमयं तु
नारुतीनां निर्गत्य समंभ्रेणीं प्रतिपद्यते पञ्चमेन तुत्पत्तिस्थानं
प्राप्नुवति । तत्र चाद्ये समयचतुष्टयं वक्रचतुष्कं स्यात्तत्र चाना
हारक इति । इदञ्च सत्रं न दर्शितं प्रायेणेत्यमनुत्पत्तेरिति
(एव देवओति) अमुनाऽनिरूपणं चतुर्विंशतिवर्गकां या
ध्यस्तत्र च जीवपदं एकस्मिन्पक्षे च पूर्वोक्तभावनयेव
चतुर्थे समये नियमादाहारक इति चाच्यं । शेषेषु तु पदेषु
तृतीयसमये नियमादाहारक इति । तत्र यो नारुकावित्रसत्त्व
सेष्वेवोत्पद्यते । तस्य नाहुया बहिस्तादागमनं गमनञ्च ना-
स्तीति तृतीयसमये नियमादाहारकत्वम् । तथाहि यो मत्स्या
दिभरतस्य पूर्वजागादिवत्-पश्चिमजागस्याऽधो नरकेषूपद्य
ते । स एकेन समयेन भरतस्य पूर्वजागात्पश्चिमं जागं याति द्वि-
तीयेन तु ततः परवत्पश्चिमं भागं ततस्तृतीयेन नरकमिति ।
अत्र चाद्योरनाहारकस्तृतीयेत्वाहारक एतदेव दर्शयति ।
(जीवाय एगिंदिया य चउत्थे समणं सेसा तइयसमणं ॥

कस्मिन् समये सर्वाल्पाहारकः ।

जीवेणं जंते ! कं समयं सव्वप्पाहारणं जवइ ? गोय-
मा ! पढमसमयोववणणं वा चरिमसमयजवत्थे वा एत्थ
णं जीवे सव्वप्पाहारणं जवइ देवओ जाणियव्वो जाव
वेमाणियाणं । ज०-७ श. १ उ. ॥

कस्मिन्समये सर्वाल्पः सर्वथा स्तोको न यस्मादन्यः स्तोक-
तरोऽस्ति स आहारोयस्य सः सर्वाल्पाहारः स एव सर्वा-
ल्पाहारकः (पढमसमयोववणणं) प्रथमसमय उत्पन्नस्य
यस्य प्रथमो वा समयो यत्र तत्प्रथमसमयः । तदुत्पन्नमुत्प-
त्ति यस्य स तथा उत्पत्तेः प्रथमसमय इत्यर्थः । तदाहार ग्रह
णहेतोः शरीरस्याऽल्पत्वात्सर्वाल्पाहारता भवतीति । (चर
मसमयभवत्थेवति) । चरमसमये भवस्य जीवितस्य तिष्ठति
यः स तथा आयुषश्चरमसमय इत्यर्थः । तदानीं प्रवेशानां
संहतत्वेनाऽल्पेषु शरीरावयवेषु स्थितत्वात्सर्वाल्पाहारतेति ।

यनरूपतिः सर्वाल्पाहारकः ।

वणस्मइकाइया णं जंते ! कं कादं सव्वप्पाहारगा वा
सव्वमहाहारगा वा जवंति ? गोयमा ! पाउमवरिमा र-
त्तेसु णं एत्थणं वणस्मइकाइया सव्वमहाहारगा जवंति ।
तयाणंतरं च णं सरणं, तयाणंतरं च णं हेमंते, तयाणंतरं
च णं वमंते, तयाणंतरं च णं गिम्हासु, णं वणस्मइकाइया
सव्वप्पाहारगा जवंति । जइ णं जंते ! गिम्हासु वणस्म-
इकाइया सव्वप्पाहारगा जवंति । कम्हाणं जंते ! गि-
म्हासु बहवे वणस्मइकाइया पत्तिया पुप्फिया फलिया
हरियं गरिज्जमाणा मिरिंए अतीव अतीव उवसो जेमाणा
उवचिद्धंति ? गोयमा ! गिम्हासु णं बहवे उमिणजो-
णिया जीवा य पोग्गहा य वणस्मइकाइयात्ता ए वक्कमंति
विज्जकमंति चयंति उववज्जंति । एवं खलु गोयमा !
गिम्हासु बहवे वणस्मइकाइया पत्तिया पुप्फिया जाव
चिद्धंति । से नृणं जंते ! मूला मूज्जजीवफुमा कंदा कंदजीव
फुमा जाव बीया बीयजीवफुमा ? हंता गोयमा ! मूला
मूज्जजीवफुमा जाव बीया बीयजीवफुमा । जइणं जंते !
मूला मूज्जजीवफुमा जाव बीया बीयजीवफुमा कम्हाणं
जंते ! वणस्मइकाइया आहारंति परिणामंति ? गोयमा !
मूला मूज्जजीवफुमा पुढवीजीवपणिविद्धा तम्हा आहा-
रंति तम्हा परिणामंति कंदा कंदजीवफुमा मूज्जजीव
पणिविद्धा तम्हा आहारंति तम्हा परिणामंति एवं जाव
बीया बीयजीवफुमा फलजीवपणिविद्धा तम्हा आहारंति
तम्हा परिणामंति ।

(वणस्मइ) इत्यादि । (कं कादंति) कस्मिन्काये ।
(पाउसेत्यादि) । प्रावृक्षादौ बहुत्वाज्जस्रोहस्य महाहार-
तोक्ता प्रावृट् भावणादिबभाराओऽभ्युजादिः । (सरणंति)
शरन् मार्षशीर्षादिस्तत्र आल्पाहारा भवन्तीति हेयं ।
प्रीप्ते सर्वाल्पाहारतोक्ता । अतएव च शेषेष्वल्पहाराणां
क्रमेण द्रष्टव्येति । (हरितगरेरिज्जमाणाति) । हरितकाश्च ते
नीलका रेरिज्यमानाश्च वेदीप्यमाना हरितकरेरिज्यमानाः ।

(सिरीयसि ।) वनसुहृन्म्या । (उसिणजोणियसि ।) उष्णमेव योनिर्येयान्ते उष्णयोनिकाः । (मूत्रामूत्रजीवफुल्लसि) । मूत्रानि मूत्रजीवैः स्पृष्टानि व्याप्तानीत्यर्थः । यावत्करणान्त (खेधाखंधजीवफुल्ल) एष (तथा साक्षा पथाक्षा पक्षा पुष्प फलसि) इत्यर्थः । (जडण) मित्यादि । यदि जवन्त ? मूत्रादीन्येव मूत्रादिजीवैः स्पृष्टानि तदा (कम्हसि) । कस्मात्केन हेतुना कथमित्यर्थः । वनस्पतय आहारयन्ति । आहारस्य चूमिगतान्मूत्रादिजीवानां च मूत्रादिव्याप्त्यै वाचस्पितृत्वात्केषांश्च परस्परव्यवधानेन तूमेवैरवर्तित्यादिति । अत्रोत्तरं । मूत्रानि मूत्रजीवस्पृष्टानि केषं पृथिवी जीवप्रतिबद्धानि । (तम्हसि) । तस्मात्प्रतिबद्धान्मूत्रादेतौः पृथिवीरसं मूत्रजीवा आहारयन्ति कदाः कन्दजीवस्पृष्टाः केषं मूत्रजीव प्रतिबद्धास्तस्मात्प्रतिबद्धान्मूत्रजीवोपात्तं पृथिवीरसमाहारयतीत्यर्थं स्कंधादिव्यापि वाच्यं ॥ ज. हा. उ. २ ॥

आहारकाणां कार्यस्थितिः (कार्यद्वि) शब्दे उक्ता ॥ अद-
समाहारमाहारयन्ति ॥

जे निक्खु आयरिय उवज्जाएहिं अदिशं आहारं
आहारेऽ आहारं वा साइज्ज ॥ २२ ॥ जे निक्खु
आयरियउवज्जाएहिं अविदिशं विगयं आहारेति आहा-
रं वा साइज्ज ॥ २३ ॥

आचार्य उपाध्यायः । असदीणोवायरिय उवज्जाओ पुच्छि
ज्ज ॥ अथवा उवज्जायगहणं जे जं पुरतो काठं विह-
रति सो तेण पुच्छियज्जो अविदिशं अदत्तं अणुमा च अ-
ष्टायं अष्टतरं गहणतोणविगयसीओ जे आहारेऽ तस्स
मासल्लहुं एस सुत्तयो ॥ नि० चू० ४ ॥

ओषधीराहारयति ।

जे निक्खु कसिणाओ ओसदीओ आहारेऽ आहारं
वा साइज्ज ॥ २४ ॥

कसिणा संप्रसा दधतो अभिष्ठा ओसदीओ साविमा-
तियाओ आहारेति जुजति तस्स मासल्लहुं कसिणं ओसदीए
दधजावेहिं चउजंगो कायव्वा दधतो ॥

कसिणचमोसदीणं, दध्ने जावे व उक्कजयणाल ।

दध्णेण जातु सकक्षा, जीवजुता जावितो कसिणा ॥ २५ ॥

कसिणा सम्पुष्पा अखंकिता अण्फुकिता जावकसिणा जा
संचयणा ॥

सनुसा संचयणा वि य, पदम जंगोउ ओसधीणीउं ।

वित्तिओ सचेतणा अनु-सा ओसणिक्ता अतिच्छकिता ॥

जा सनुसा दधतो अजिष्ठा संचयणा य एस पदमजंगो
जा संचयणा अनुसा चयणा तंजुला सउसा वा खंकिता
अतिच्छका एगुच्छका वा कता एस वित्तियजंगो ॥

णियगातिमतिकंता सनुसा वीयाउ तत्तियओजंगो ।

पदमपतिविवरीओ चउत्थजंगोमुणे तवो ॥ २७ ॥

णियगा आत्मीयस्थिति मतिकंता अचेतना इत्यर्थः । दधतो
पुण सनुसा अखंकिता अण्फुकिता परिसा जा ओसदीओ
एस तत्तियजंगो जावतो णियगातिमतिकंता दधतो अभिष्ठा प
स पदमजंगविवरीतो चतुर्यजंगो भवतीति ।

एतेषु चउमंगसु इमंपच्छिन्तं ।

दोसु लहुया दोसु लहुआं, तवकावसेसिता जधा कपसे

परितोसधीणसोधी, एसे व गुरुअणंताणं ॥ २८ ॥

आहेसु दोसु जंगेसु चउमहुं । पच्छिमेसु दोसु जंगेसु
मासल्लहुं जहाकम आतिह्मातो समारम्भ तवकावसेसिया
कायव्वा । पदमे दोहिं वि गुरु वित्ति ए तव गुरु तत्ति ए काव-
गुद चउत्थे दोहिं वि लहु एवं परिते भणियं अणंतवीएसु एवं
पच्छिन्तं गुरुगं दत्तव्यं ।

खोदगआह ।

अप्पोप्पेण विरुद्धं तु, सोविमुत्तं मा जणसा ।

संघट्टणे तुमोही, पंचाहा जुंजतो सुत्तं ॥ २९ ॥

सुत्तगहणतो इहसुत्ते वित्तिएसु मासल्लहुं सो वि माहणाउ
इहेव पट्टिगाय अत्थेवीएसु पाणं दत्तं ए ए दो वि अप्पोप्प
विरुद्धा एवं मा जणाहिं आचार्याभाह सातु संघट्टणे पच्छि-
पंच राहन्दिया अत्थेण जे वीएसु भणिता ते संघट्टणा इमं पुण
जुंजओ सुत्ते मासल्लहुं अंतो भणियं तम्हातो अप्पोप्पविरुद्धं
अत्थे आयरिया वक्खाणैति । अत्यतो खोएप आचार्य उत्तर-
माह अप्पोप्पेण गाहा शेषं पूर्ववत् ।

पुणरवि चायगआह ।

गा०-जं च वीएसु पंचावो, कुंमरोहेसु मासियं ।

तत्थपाती तु सो वीयं, कुंमरोहेतुणिक्कमाउ ॥ ३० ॥

प्रचोदको भणति वीएसु संघट्टिएसु पणकुंमरोहेसु संघ-
ट्टितेसु मासल्लहुं पत्थ कि कारणं तुसमुदीकणिया कुक्कस-
मीसा कुमगं जणति अस्तथो वहतो आमा खेयणं च तंजुलं
लोहो भणति आयरियो भणति तथे पाती तु पच्छि चोइत
तत्थेय उत्तर भणति पति रक्खति सो तुसो तं वीयं तणं
तत्थपाणं कुंमरोहे पुण जितुसा तेण वत्थमहंततवरी पीमा
अतो तत्थ मासितं ।

गा०-एते सामसुतरं, कसिणं जोऊ अभिउ आधारे ।

सा आणा अणवत्थं, मिच्छत्त विराधणं पावे ॥ ३१ ॥

तिस्समुग्गमासचवत्तगा गोधूम चणयसात्तिकगुमातीयाणं
अणंतरं कसिणं जुंजति सो आणाती दोसे पावति इमे दोसा ।

गा०-पल्लिमंथोअणाइसी, जो णिग्घातो असंजमे ।

अतिजुत्ते य आयाए, पत्थारंमि पसज्जणा ॥ ३२ ॥

चमयमातयासु संगसु सच्चिन्तासु अचिन्तासु वा पल्लिमं-
थो पगरि सिं संजमो मंथिज्जति जेण सो पल्लिमंथो माह-
ण वा तथो अष्टादश्या जोणीजुते वीए जोणी वातो भव-
तीति सच्चित्ते असंजमो भवति रसाज्ञे वा अतिजुत्ते विसू-
यत्ति आयविराहणा अकस्तरं वा दीहे रोगायकं जवति तत्थप-
त्थारपसंगो प्रसरणं प्रस्तारप्रसंगः उक्तगोस्तरदुःखसंजन इत्यर्थः ॥
तत्थ परितावमहाउक्खं ॥

गा०-वित्तियपदं गेझाणे, अट्टाणे चेव तह य उमंमि ॥

कसिणोमहीणगहणो, जतणाए कप्पती काठं ॥ ३३ ॥

वेज्जुवदेसागिझाणो जुंजति भत्ताअंमे अट्टाणे अकखं ता वा
उमेकसिणो वा उमेकसिणोसदी गहणं करेअ तं पि खयणा-
ए पक्खगातिमासपसा पक्खान्तरिमजंगेण ततो तत्तियजंगे,
ततो वित्तियजंगे, ततो पदमेण एवं गहणं काठं कप्पति ॥

यावज्जीवं कियदुत्तं ॥

चत्तारे य उसामकोमिसए जाव चत्ताहीसं च

जस्मात् सहस्रां जीवतो अष्टतेवीसं तंदुसवाहे
 जुजइ । कहमाउसो अष्टतेवीसं तंदुसवाहे जुजइ ।
 गोयमा ! दुव्वजाए खंभियाणां बझियाए उड्डियाणं ख-
 परभुससपञ्चाहयाणं ववगयतुसकाणियाणां अस्वाकाणं
 अफुभियाणं फल्लगसरीयाणं एकिकं बीयाणं अष्टतेरस-
 पझियाणं पत्थयणं संवियणं पत्थ ए मागहए कल्लपत्थो
 ? सायंपत्थो २ चउसड्डितंदुससाहस्सीओ मागहओ प-
 त्थो विसाहस्मिण्णं कवळेणं बतीसं कवळा पुरिसस्स
 आहारो ? अड्डाविमं इत्थियाए २ चउवीसं पं-
 रुगस्स ३ एवमेवआउसो एयाए गणणाए दो असईओ
 पसई ? दो पसईउमेइया होइ २ चउवीसं पंरुगस्स ३ एव
 मेव आउसो चत्तारी सेइयाकुलउ चत्तारिकुलया पत्थो
 ४ चत्वारि पत्था आदगं ५ सट्ठीएआदगाणं जहन्नाए
 य कुंजे ६ असीए आदगाणं मज्झिमेकुंजे ७ आदगसपं
 उकामए कुंजे ८ अष्टेव आदगमयाणि बाहो एणं
 वाहपमाणेणं अष्टतेवीसं तंदुसवाहे जुजइ ते य गणिय
 निदिद्धा “चत्तारि य कोमिसया, सट्ठिं चैव य हवंति
 कोमियो । अमीइं च तंदुसमय-सहस्मा हवंति चि वि
 क्वायं” ४६०००००००० तं एवं अष्टतेवीसं तंदुस-
 वाहे जुजंतो अष्टउट्टे मुगाकुंजे जुजइ । अष्टउट्टे मु-
 गाकुंजे जुजंतो चउवीसं नेहादगसयाइं जुजइ चउवीसं
 नेहादगसयाइं जुजंतोवत्तीसं लवणपल्लसहस्माइं जुजइ
 वत्तीसं लवणपल्लसहस्माइं जुजंतो अप्पमगसामगसयाइं
 नियंसेइ दोमासीएणं परियट्ठणणं मासिएण वा परि-
 यट्ठणं बारसपमसामगसयाइं नियंसेइ एवमेव आउसो
 वाससयाउयस्स सत्वं गणियं तुल्लियमवियं नेहलवणजोयणं
 ङायणंपि एयं गणियप्पमाणं दुविट्ठं जणियं महरिसीहिं
 जस्सट्ठि तस्स गुणिजइ जस्स नत्थि तस्स किं गणिजइ ॥
 ‘ववट्ठारगणियादिट्ठं, सुहुमं निच्चयगयं मुण्येयव्वं ॥

जइ एयं नविण्यं, विममा गण गा मुण्येयव्वं’ ॥ १ ॥

चत्वारि उच्छ्वासकोटिशतानि यावच्चत्वारिंशदुच्छ्वास-
 सहस्राणि जीवन्मार्कं चाविंशति तंदुसवाहान् वक्ष्यमाण-
 स्वरूपान् नुनक्ति । कथं हे आयुष्मन् ! हे सिद्धार्थेनन्दन ! मार्कं
 चाविंशतितंदुसवाहान् नुनक्ति संसारीति-हे गौतम ! दुर्वशि-
 कया स्त्रिया कर्मितानां वल्लवत्या रामया वृटितानांशुपर्वादिना
 खडिरमुशालप्रत्याहतानां व्यपगतमुषकणिकाणां अश्वमनानां
 सम्पूर्णवयवानां अस्फुटितानां राजिरहितानां (फल्लगम-
 रियाणं) फल्लक बीनितानां कर्करादिकर्षणेन एकैकबीजानां
 बीनितार्थं पृथक् २ कृतानामित्यर्थः । एवं विधानां सार्द्धद्वाद-
 शपञ्चानां तंदुसवानां प्रस्थकोभवति णं वाक्यान्कारे ॥ पञ्च-
 मानं यथा पचमिगुंजाजर्मणः षोडशमाणाः कर्षः अशीति-
 गुंजाप्रमाण इत्यर्थः । स यदि कनकस्य तदासुवर्णं स्रङ्गः नान्य
 स्थरजतादेरितिचतुर्भिः कर्षैः पञ्चमिति विंशत्यधिकशतत्रय-
 गुंजाप्रमाणमित्यर्थः (३२०) सर्वापि च प्रस्थकः मगधे जनां माग-

ध इत्युच्यते कल्लन्ति ॥ प्रातः काल इत्यर्थः प्रस्थो भवति जोज
 नायेति सायमित्ति संख्यायां प्रस्थो भोजनायेति ? एकस्मि-
 न्मागधप्रस्थकं कति तंदुसा भवन्ति इत्याह । खल्लसट्ठि ?
 खतुः षष्टि तंदुससाहस्रिको मागधप्रस्थोभक्त्येकः एवं कवले
 कानिभिः तंदुसैः स्यादित्याह (विसाहस्मिण्णं कवळेणंति)
 विसाहस्त्रीकेण तंदुसेन कवलो भवति तत्र गुंजा कति जम्बन्ति
 यथा एकविंशत्यधिकशतप्रमाणः किञ्चिन्मृना एका गुंजाचेति
 अनेन कवलेमानेन पुरुषस्य द्वाविंशत् कवलेरूप आहारो जयति ?
 स्त्रिया अष्टाविंशतिकवलेरूप आहारः २ पंरुगस्य नपुंसकस्य
 खतुर्विंशतिकवलेरूप आहारः ३ (एवमेवेति) उक्तप्रकारेण
 वक्ष्यमाणप्रकारेण च हे आयुष्मन् पतया गणनया एतन्मानं
 जयति । अथास्तथाविमानपूर्वकं अष्टाविंशतिसहस्राधिकसक
 तंदुसमानं खतुः षष्टीकवलेप्रमाणं प्रस्थद्वये प्रतिदिनं जुजन्-
 प्रतिषयेण कति तंदुसवाहान् कतितंदुसवाहान् नुनक्तीत्याह
 (दो असईओ पसई इत्यादि) धाम्यभूतोऽवाकुम्भीकृतो
 हस्तोऽमतीत्युच्यते द्वाभ्याममतीभ्यां प्रसृतिः १ द्वाभ्यां
 प्रसृतिभ्यां सतिका भवति २ खतसृजिः सैतिकाजिः कुम्भः ३
 खतुर्भिः कुम्भैः प्रस्थः ४ चतुर्भिः प्रस्थैराढकः ५ षष्ठ्याभा-
 ढकंजपञ्चकुम्भः ६ अशीत्याढकंमन्यमकुंजः ७ आढकशान्तो
 त्कृष्टः कुम्भः ८ अष्टभिराढकशतैः बाहो जयति ९ अनेनवाह
 प्रमाणेन सार्द्धद्वाविंशति तंदुसवाहान् नुनक्ति वर्षशतेनेति ते
 च बाहोक्त तंदुसा गणयित्वा संख्यां कृत्वा निर्विष्टाः कथिताः
 यथा चत्वारिकोटिशतानि षष्टिष्वैवकोटयः अशीतिस्तंदुसश-
 तसहस्राणि जयतीत्याख्यातं कथितं एकैकप्रस्थेन खतुः षष्टि
 स्तंदुससहस्राणि भवन्ति प्रस्थद्वयेनाष्टाविंशतिसहस्राधिकं
 सकं भवति प्रतिदिनं द्विभोजनेन एतावत्तंदुसान् नुनक्तीति
 अतोष्टाविंशतिसहस्राधिकसकं वर्षशतेन षट्त्रिंशद्दिनसहस्रमा-
 नत्वात् षट्त्रिंशत्सहस्रैर्गुण्यन्ते । शून्यानि पच भवन्ति अथा
 रिकोटिशतानि षष्टि कोटयः अशीतिसकृदाणि । ४६०००००००
 तंदुसानामिति (तं एवंति) तदेवंसार्द्धद्वाविंशति तंदुसवा-
 हान् जुजन् सार्द्धपंचमुक्कुंभान् नुनक्ति सार्द्धपंचमुक्कुंभान्
 जुजन् खतुर्विंशति खेहाढकशतानि नुनक्ति खतुर्विंशति खेहा-
 ढकशतानिजुजन् षट्त्रिंशल्लवणपल्लसहस्राणि नुनक्ति षट्-
 त्रिंशल्लवणपल्लसहस्राणिजुजन् षट्पटकशाटकशतानि (नियंसे
 इति) परिदधाति । द्वाभ्यां मासाभ्यां (परियट्ठणन्ति) परावर्त्त-
 मानत्वेनेति वा अथवा मासिकेन परावर्त्तिन्वेन द्वादशशतशाटक
 शतानि नियंसे इति परिदधाति (पयमंवेत्ति) उक्तप्रकारेण हे
 आयुष्मन् वर्षशतायुषः पुरुषस्य सर्वगुणितं तंदुसप्रमाणादि-
 ना तुलितं पञ्चप्रमाणादिनामत्रिसप्तसत्तीप्रस्त्यादिना प्रमाणे
 न तन्किमिन्याह । खल्लवणभोजनाच्छादनमिति एतत्पूर्वोक्तं
 गणितप्रमाणं द्विधामणितं महर्षिजिः यस्य जन्तोरस्ति तंदु-
 सादिकं तस्य गुण्यते यस्य तु नास्ति तस्य किं गुण्यते न
 किमपीति व्यवहारगणितदृष्टं स्पृष्टन्यायमंगीकृत्य कथितं
 सूक्ष्मं विज्ञयगतं ज्ञातव्यं यदि एतद्विज्ञयगतं जयती तदा एत
 द्ब्यवहारार्गाणं नास्त्येव अतो विषमा गणा ज्ञातव्येति ?
 आहारकारणानि ॥

उट्ठिं उणोहिं ममणे निग्गन्थ आहारमाहारेमाणे
 णाइकमइ तंजहा “वेवण वेयावक्खे, इरियट्ठाए यमंजमट्ठाए ।
 तह पाणिवत्तियाए, उट्ठं पुण धम्म, वेताए” ॥

॥ टी० ॥ कपउधअवर माहारमशानादिक साहारयन्नज्यवह-

रन् नातिक्रामत्याहां पुष्टिकारणत्वादन्यथात्वतिक्रामत्येव रागादिजाया सद्यथा वेदनायादिगया वेदना च कुच्छेदनावैयावृत्त्यं चाचार्यादिकृत्यकरणं वेदना वैयावृत्त्यं तत्र विषये शुजीत वेदनापशमनायै वैयावृत्त्यकरणार्थेति जायः ईर्या गमने तस्याः विगृह्युगमात्रनिहितदृष्टिव्यमीर्याविगृह्णितस्तस्यै इदमीर्याविगृह्यये इह च विगृह्णितशब्दोपादीर्यार्थमित्युक्तं बुजुक्तिर्यो हीर्या शुद्धावशक्तः स्यादिति तदर्थमिति च समुच्चये संयमः प्रेक्षाप्रेक्षाप्रामजनादिसकृदस्तदर्थं तथेति कारणान्नरसमुच्चये प्राणा लब्ध्यासादयोषण्णवा प्राणास्तेषां तस्य वा वृत्तिः पाशनं तदर्थं प्राणसंचारणार्थमित्यर्थः षष्ठं पुनः कारणं धर्मचिन्तायै गुणानुपप्रेक्षायेत्यर्थः इत्येतानि षट् कारणानीति स्यात् ६ अणो ॥

अधुनाकारणे आरमाह ।

अहिं कारणेहिं साहू, आहारन्तो य आयरइ धम्मं ।

अहिं चैव कारणेहिं, नज्जुहन्तो वि यायरइ ॥

परमिर्वह्यमाणस्वरूपैः साधुराहार्यकृत्याहारमाचरति धर्मं परमिरेवकारणे वद्व्यमाणस्वरूपे भोजनकारणनिबन्धनैः (निज्जुहन्तो विस्ति) परित्यजन्त्याचरति धर्मं तत्र यैः परमिः कारणराहारमाहारयति नानि निर्दिशति “वेयण वेयावच्चं, हरिषट्ठाए य संजमट्ठाए । तहपाणिवत्तिचाए, अट्ठं पुण धम्म चिन्ताए ” इह पैकदशे पदसमुदायोपचारात् (वेय ! ति) कुच्छेदनेपशमनाय तथा आचार्यादीनां वैयावृत्तिकरणाय तथा ईर्यापायि संशोधनाय तथा प्रेक्षाविषयमनिमित्तं तथा प्राणप्रत्ययार्थं प्राणसंचारणार्थं षष्ठं पुनः कारणं धर्मचिन्तानिबृह्यर्थं शुजीतेति क्रियासंबन्धः ।

पनामेव गाथां विवृण्वज्जाह ।

नत्थि रुहाए सरिमा, वियणा जुंजेज्ज तप्पसमाणट्ठा ।

जामो वेयावच्चं, न तरइ काउं अओ जुंजे ॥

इरियं न विमोहेई, पेहाईयं च संजमं काउं ।

यामो वा परिहायई, गुणनयणुपेहामु य असुत्तो ॥

नत्थि कुधाया बुद्धकाया सहशी वेदना उक्तं च “पंथसमा नत्थि जरा, दासिहसमा य परिजयो नत्थि । मरणसमं नत्थि जयं, खुहासमा वेयणा नत्थि ॥ तं नत्थि जण वाहइ, तिन्ननुसमि-त्तं पियए कायस्स। सज्जिज्जं सव्वजुहाइ, वैति आहारहिययस्स ” ततस्तत्पशमनार्थं जुंजीत तथा कामो बुजुक्तिः सन् वैयावृत्त्यं न शक्नोति कर्तुं । तथाचोक्तं । “गल्लइ वल्लं उच्छाटो, अवैइ सिद्धिरे इ सयल्लवाधारे । नासइ मत्तं अरई, विवट्ठ अस्सणरहियस्स ” अतो वैयावृत्त्यकरणाय जुंजीत । तथा बुजुक्तिः सञ्जीयापथं न शोधयन्त्यशक्तत्वाद्नस्तज्जोधननिमित्तं वा अञ्जीयात् तथा कृ-धार्तः सन् न प्रेक्षादिकं संयमं विधातुमक्षमतः संयमात्रिबृ-ह्यर्थं जुंजीतं तथा स्यामं वल्लं प्राण इत्येकार्थः ततः बुजुक्तितस्य परिहीयते परिहारिं याति । ततोऽञ्जीयात् तथा गुणनं प्रत्य-पराधर्तनमनुप्रेक्षा चिन्ता तयोरुपसृक्कणमेतत् वाचनाद्विषापि बुजुक्तिः सन् असक्तोऽस्मर्यो जवति ततोऽञ्जीयात् इत्यंभू-तश्च परमिः कारणैः समग्रैरन्यतमेन वा कारणेनाहार्यजाति-कामति ।

संप्रत्यभोजनकारणप्रतिपादनार्थं संबंधगाथामाह ।

अहवं न कुज्जाहारं, अहिं ठाणेहिं संजओ ।

पच्छा पच्छिमकालोस्मि, कारं अप्परखमं खमं ॥

अथवा परमिः स्थानैर्वह्यमाणस्वरूपैः संयतः आहारं न कु-र्वात् तत्र विचित्रा सूत्रगतिरिति षष्ठं शरीर-व्यवच्छेदसकृण-कारणं व्याख्यानयति (पच्छा इत्यादि) पच्छात् शिष्याना-दनादि सकलकर्तव्यतानंतरं पश्चिमं काले पाश्चात्ये धर्यासि (अप्परखमं) संलेखनाकरणेनात्मानं कृपयित्वा यावज्जीव-मशनप्रत्याख्यानकरणस्य क्रमं योग्यमात्मानं कृत्वा प्रोजनं परिहरेन्नान्यथा । एतेन शिष्यानिपकाद्यजाव प्रथमे वा द्वितीये वा धर्यासि संलेखनामन्तरेण वा शरीरपरित्यागार्थमशनप्रत्या-ख्यानकरणे जिनाकामक्रमपदक्षेयति । पिर० ॥

(जावन एवाहंरदिति अस्मिन्नेव शब्दे ।)

आहारत्यागकारणानि ।

अहिं ठाणेहिं समणे निग्गंथे आहारं वोच्छिदमाणे एणइक्रमइ तंजहा “आतंके उवसग्गे, तितिकखणं बंज चेरगुत्तीए । पाणिदया तवहेउं, सरीरवोच्छेयणट्ठाए ”

(वोच्छिदमाणेति) परित्यजन् आतंके ज्वरादावुपसर्गे राजस्वजनादिकृते तितिकखणस्यभावे तितिकखणे अधिसहने कस्याः ब्रह्मचर्यगुतेः भेषुनमत्तसंरक्षणस्याहारत्यागिनां हि ब्रह्मचर्यं सुरक्षं स्यादिति । पाणिदया च संपातिम-त्रमादिसं-रक्षणं तपश्चतुर्यादि वषमासान्तं प्राणिदया तपस्तस्य तच्छे-तुश्च प्राणिदया तपो हेतुस्तस्मात् प्राणिदया तपो हेतोर्दयादि निमित्तमित्यर्थस्तथा शरीरव्यवच्छेदार्थं वेदन्यागाय आहार व्यवच्छिन्दव्यातिक्रामत्याहामिति प्रब्रम इह गाथे । “आयंको जरमाई, रायामन्नाइ गय उवसग्गे । बंजवयपासणट्ठा, पाणिदया वासमहिंयाई ॥ १ ॥ तवहेउ चउत्थाइ, जाव य अस्मासिओ तवो होइ । अट्ठं सरीरवोच्छे यण-ट्ठयाहोति अणहारोत्ति ॥ २ ॥ ” स्यात् ६ अणो ॥

संप्रत्यभोजनकारणानि निर्दिशति ।

आयंको उवसग्गे, तितिकखणं बंजचेरगुत्तीसु ।

पाणिदया तवहेउ, शरीरवोच्छेयणट्ठाए ॥

आतंके ज्वरादावुपसर्गे सति न जुंजीत । तथा उपसर्गे राज-स्वजनादिकृते वेचमनुष्यतिर्यक्कृते वा संजाते सति तितिकार्थं मुपसर्गसहनार्थं तथा ब्रह्मचर्यगुतिरिति । अत्र षष्ठ्यर्थे सप्तमी । ततोऽयमर्थः ब्रह्मचर्यगुतीनां परिपालनाय तथा प्राणि-दयार्थं तथा तपोहेतोस्तपः करणनिमित्तं तथा चरमकाले शरीरव्यवच्छेदार्थं सर्वत्र न जुंजीतेति क्रियासंबन्धः ।

पनामेव गाथां विवृण्वज्जाह ॥

आयंको जरमाई, रायामन्नाइ गय उवसग्गे ।

बंजवयपासणट्ठा, पाणिदया वासमहिंयाई ॥

आतंको ज्वरादिस्तसिन्नुपसर्गे सति न जुंजीत यत उक्तं “बला-वरोधिनिर्हिष्टं ज्वरादौ संघनं हितं । कुतऽनित्तसमकोध-शोक कामकृतज्वरात्, राजस्वजनादिकृते उपसर्गे यथा देवमनुष्य-तिर्यक्कृते उपसर्गे जाते सति तदुपशमनार्थं नाऽञ्जीयात् । तथा मोहोदये सति ब्रह्मव्रतपासनाय न जुंजीत प्रोजननिषेधे हि प्रायो मोहोदयोधिनिवर्तने । तथा चोक्तम् ॥ “विषया विनिवर्तन्ते, निराहारस्य वेदिनः । रसवर्जं रसोऽप्येवं, परं दृष्ट्वा निवर्तते ” । तथा । वर्षे वर्षति मिहिकायां वा निपतन्त्यां प्राणिदयार्थं नाञ्जीयात् । आदिशब्दात् सूक्ष्ममंरूकादिसं-सक्तायां श्रुतौ प्राणिदयार्थमप्यनं परिहरन् न शुज्जीते ।

तवहेतु चतुर्थाई, जाव उम्मासिओ तवो होई ।

उठं शरीरबोच्छे-पणहुया होई अणाहारो ।

तपोहेतोस्तपःकरणनिमित्तं न चतुर्जीत तपश्चतुर्थोदिकं चतु-
र्थोदारण्य तावद्भवति यावत्प्राणमसिक वामासप्रमाणं प-
रतो भगवद्दर्शमानस्वामितीर्थं तपसः प्रतिपद्यते वष्टु पुनः
प्रागुक्तविधिना चरमकाले शरीरव्यवच्छेदनार्थं जवन्त्यनाहारः ।
तदेवमुक्तं कारणद्वारं । पि० । उक्त० । अ. ३० ॥

जइ कारणं तु तंतू, परस्म तेसिं च होति पम्हाई ।

नाणाजतिगस्मवं, आहारो मोक्खनेमस्स ॥

यथा पटस्य नन्तयः कारणं तेषामपि च कारणं पटमाणि
जयन्ति । एवमेव प्रकारेण ज्ञानाद्विज्ञिकस्य (मोक्खनेमस्स-
त्ति) । नेमशब्दो दंड्यः कार्यनिधाने रुढः ततो मोक्को नेमः
कार्यं यस्य तस्य कारणं भवत्याहारः । पि० । नि० सू० १ उ. ॥

आहारप्रमाणद्वारम्

वत्तीसं किर कवत्ता, आहारो कुच्छिपूरओ जणिओ ।

पुरिसस्म मदिहियाए, अट्ठावीसं जेव कवत्ता ॥

पुरुषस्य कुच्छिपूरक आहारो मध्यप्रमाणो द्वात्रिंशत्कवत्तः
किञ्चिदाहारस्य मध्यप्रमाणतासूचकः । मदिहियायाः कुच्छिपू-
रक आहारो मध्यप्रमाणोऽष्टाविंशतिकवत्तः । नपुंसकस्य
चतुर्विंशतिः स चात्र न गृहीतो नपुंसकस्य प्रायः प्रव्रज्यानेह-
त्वात् कवत्तानाञ्च प्रमाणं कुकुट्यग्रम् । कुकुटी च द्विधा ।
द्रव्यकुकुटी भावकुकुटी च । द्रव्यकुकुट्यपि द्विधा । उदर-
कुकुटी गत्रकुकुटी च । तत्र साधोऽदरं यावन्मात्रेणाहारेण
न न्यूनं नाऽप्याध्मातं जघति स आहार उदरकुकुटी । उदर-
पूरक आहारः कुकुटी च उदरकुकुटीति मध्यमपक्षोपिस्स-
मासाध्यणात् । तस्य द्वात्रिंशत्तमो भागोऽग्रकं तत्प्रमाणः
कवत्तः स्यात्तथा गत्रः कुकुटीव गत्रकुकुटी गत्र एव कुकुटी-
त्यर्थः । तस्यान्तरात्ममार्गकम् । किमुक्तं भवति । अविज्ञतस्य
पुंसो गत्रान्तरात् यः कवत्तोऽविज्ञतः प्रविशति तावत्प्रमाणं
कवत्तमधीयात् । अथवा शरीरमेव कुकुटी तन्मुखमार्गकं
तत्राक्षिकपोषणं विहातिमनापाद्य यः कवत्तो मुखं प्रवि-
शति तत्प्रमाणम् । अथवा कुकुटी पक्षिणी तस्या अंशकं प्रमाणं
कवत्तस्य । जावकुकुटी येन आहारेण श्लेकेन न न्यूनं नाऽ
प्यध्मातमुद्गमयति । धृतिञ्च समुद्भवति । ज्ञानदर्शन-
चारित्र्याणाञ्च वृद्धिरुपजायते । तावत्प्रमाण आहारो जावकु-
कुटी । अत्र जावस्य प्राधान्यविवक्षणादेष प्राग् द्रव्यकुकुट्य-
प्युक्तः । इह जावकुकुटी उक्तः । तस्य द्वात्रिंशत्तमो भागो अग्र-
कप्रमाणो तत्कवत्तस्य ।

एत्तो किणईहीणं, अरुं अरुंरुं च आहारं ।

माहुस्स वेति धीरा, जायामायं च ओमं च ॥

एतस्मात् द्वात्रिंशत्कवत्तप्रमाणादाहारात् (किणई इति)
किञ्चिन्मात्रया एकेन द्वात्रिंशत्त्रिभिश्चतुर्निर्घो कवत्तैः सा-
धोहीनं हीनतरं यावद्दर्शमानस्याप्यर्हमाहारं यात्रामात्र
माहारं धीगस्तीर्थहृदादयो भवन्त्यन्यञ्च एव यात्राहार एव
एव वाऽवमाहार इति जावः । पि० ॥

संप्रति प्रमाणद्वेषानाह ॥

पगामं च निगामं च, पाणीयं जत्तपाणमाहारे ।

अइबहुयं अइबहुसो, पमाणदोमो मुणेयवो ॥

यः कामं निकामं प्रणीतं वा जत्तपाणमाहारयति तथाऽतिबहु-
कमतिबहुशश्च तस्य प्रमाणद्वेषा ज्ञानव्याः ॥

संप्रति प्रकामादिस्वरूपमाह ॥

वत्तीसाइपरेण, पगाम निचंतामिउ उ निकामं ।

जं पुण गमितमिणेहं, पणीयमिति तं बुद्धा विंति ॥

द्वात्रिंशदादिकवत्तस्यः परेण परतो ज्ञानस्य यद्भोजनं
तत्प्रकामभोजनं तदेव तत्प्रमाणोत्तीतमाहारं नित्यन्तं प्रति-
दिवसमभतो निकामभोजनम् । यन्पुनरेवितर्कहं भोजनं
तत्प्रणीतं वृथास्तीर्थहृदादयः भवन्ति ॥ तथा-

अइबहुयं अइबहुसो, अइप्पमाणेण जोयणं जुत्तं ।

हाएज्ज व वामेज्ज व, मारेज्ज व तं अजीरिंते ॥

अतिबहुकं वक्ष्यमाणस्वरूपमतिबहुशोऽनेकशोऽमृष्यता सता
भोजनं शुकं सत् दादयेत् अतीसारं कुर्यात् तथा वामंयन्
यदा तदजीर्यन्मारयेत् । तस्मात्प्रमाणोत्तिक्रमः कर्तव्य इति ।

संप्रति अतिबहुादिस्वरूपमाह ।

बहुयातीयमइबहुं, अइबहुसो तिकिमिउि परेणं ।

तंचिय अइप्पमाणं, जुज्जइ वा अतिपंपो ॥

बहुकालीनमतिशयेन बहु अतिशयेन निजप्रमाणान्यधिक-
मित्यर्थः । तथा दिवसमध्ये यस्मिन् पारान् श्लेके चिन्त्या वा
वातेन्यः परतस्तद्भोजनमतिबहुशः । तदेव च चारत्रयलीत-
मतिप्रमाणमुच्यते अइप्पमाणे त्ययत्रो व्याख्यातः । अर्थय
प्रवृत्तान्तरं व्याख्यानमाह ॥ श्लेके यदा अतृप्यन् एव अइ-
प्पमाण इत्यस्य शब्दस्यार्थः । अइप्पमाण इत्यत्र च ज्ञान-
प्रत्ययस्त्वाच्छील्यार्थवक्त्रायां यद्वा प्राकृतलक्षणवशादिति ।

संप्रति प्रमाणयुक्तर्हानतरादिभोजनं गुणानाह ।

हियाहारा मियाहारा, अप्पाहारा य जे नरा ।

न ते विज्जा चिगिच्छंति, अप्पाणं ते तिगिच्छगा ॥

हितं द्विधा द्रव्यतो भावतश्च द्रव्यतोऽविरुक्तानि द्रव्याण
भावत एषणीयं तद्वाहार्यति ये ते हिताहाराः । मितं प्रमा-
णोपेतमाहारयन्तीति मिताहाराः । द्वात्रिंशत्कवत्तप्रमाणा-
दप्यल्पमल्पतरं वा आहाराः । सर्वत्र वा बहुव्रीहिः हित
आहारो येषां ते हिताहारा इत्यादि एवंविधा ये नगस्तान्
विद्या न चिकित्सन्ति हितमितादिभोजनेन तेषां रोगस्यैवा
संजवात् किं त्वेते स्वत एव रोगोत्थानप्रतिपेक्षकरणेनाऽऽम-
नैवात्मनस्ते चिकित्सकाः ।

सांप्रतमहितहितस्वरूपमाह ॥

तेद्वद्वहिसमा जोगा, अहितं उ गीरद्वहिकंजियाणं च ।

पथं पुण रोगहरं, विनामगं होई रोगस्स ।

इधितैत्रयोस्तथा क्षीरर्द्धाजिकानां च यः समयोगः
सोऽहितो विरुद्ध इत्यर्थः । तथा चोक्तं शाकमूत्रफलपिण्याक-
कपित्थव्रजैः सह क्षीरर्द्धमन्यैश्च प्रायः क्षीरं विरुध्यत
इत्यादि अविरुद्धद्रव्यमंजने पुनः पथं तच्च रोगहरं प्रादुर्भूत
रोगविनाशकरं न च जाविनो रोगस्य हेतुः कारणम् । उक्तञ्च
“अहिताशनसम्पर्को, बहुरोगोद्भवो यतः । तस्मात्तदहित
पथं, न्यायं पथनिषेवणम्” ।

सांप्रतं मितं व्याचिख्यासुराह ।

अट्टमसणस्म सव्वं, जणस्स कुज्ज दवस्म दो जागे ।

वाउपवियारणदं, उब्जायउ ऊणयं कुज्जा ॥

इह किञ्च सर्वसुन्दरं परमभिर्जगैर्विज्यते तत्रार्क भागवत-

रूपमशनस्य सव्यजनस्य तक्रशाकादिसहितस्याभारं कुर्यात्
तथा दौ भागौ द्रव्यस्य पानीयस्य षष्ठं तु भागं वायु
प्रविचरणार्थं न्यूनं कुर्यात् इह काशपेक्षया तथा तथा आहारस्य
प्रमाणं भवति । काशश्च त्रिधा तथा चाह-

सिञ्जो जसिणो साहारणो य, काशो तिहा मुणैयव्वो ।
साहारणंमि काशे, तत्थाहारे इमा मत्ता ॥

त्रिधा काशो ह्यतस्तथा शीत उष्णः साधारणश्च तत्र
तेषु काशेषु मध्ये साधारणे काशे आहारविषया इयमनंतराका
मात्रा प्रमाणम् ॥

सीए दवस्म एगा, जत्ता चत्तारि अहव दोपाणी ।

उसिणं दवस्म दोभि उ, तिभि वसंसा उ जत्तस्म ॥

शीते अतिशयेन शीतकाले द्रव्यस्य पानीयस्यैका भागः
कल्पनीयश्चावारि जक्तस्य । मध्यमे तु शीतकाले दौ भागौ
पानीयस्य कल्पनीयौ त्र्यस्तु जागा जक्तस्य । वा शब्दो
मध्यमशीतकालसंज्ञानार्थः । तथा उष्णं मध्यमोष्णकाले
दौ जागौ द्रव्यस्य पानीयस्य कल्पनीयौ शेषास्तु त्रयो जागाः
जक्तस्य । अत्युष्णं च काशे त्रयो भागा द्रव्यस्य शेषौ द्वौ
जागौ जक्तस्य । वा शब्दोऽत्रात्युष्णकालसंज्ञानार्थः सर्वत्र
च षष्ठो जागो वायुप्रविचरणार्थमुक्तोऽनो मोक्तव्यः ।

संप्रति जागानां स्थिरचरविभागप्रदर्शनार्थमाह ।

एगो दवस्म जागो, अवट्ठितो जोयणं दो जागा ॥

वट्ठति व ट्ठाइति व, दो दो जागा उ एकंके ॥ १ ॥

एका द्रव्यस्य भागोऽवस्थितो द्वौ जागौ भोजनस्य शेषौ
तौ द्वौ जागौ एकैकस्मिन् जक्ते पानं चेत्यर्थः । वट्ठते वा ट्ठाये
ते वृद्धि वा व्रजेन हानि वा व्रजेन इत्यर्थः । तथा हि । अति-
शीतकाले द्वौ जागौ भोजनस्य वट्ठते अत्युष्णकाले च पानीय-
स्य । अत्युष्णकाले च द्वौ भागौ भोजनस्य ट्ठायेत अतिशीत-
काले पानीयस्य ।

एतदेव स्पष्टं भावयति ॥

एत्थ उ तइयचउत्था, दोभि य अणवट्ठिया जेव जागा ।

पंचमउट्ठो पढमो, विइओ विअवट्ठिया जागा ॥ १ ॥

आहारविषयी तृतीयचतुर्थी जागावनर्वास्थितौ नौ ह्यतिशी-
तकाले जवतोऽत्युष्णकाले च न जवतः । तथाऽयं पानविषयः
पंचमो भागो यश्च वायुप्रविचरणार्थं षष्ठो जागो यौ च प्रथमद्वि-
तीयायाहारविषयावनं सर्वेऽपि जागा अवस्थिता न कदाचिदपि
जवतीति ज्ञावः । तदेवमुक्तं प्रमाणद्वयम् । पि० । सूत्र. १ श्रु. ७ अ० ।
“आहारार्थं कर्म कुर्यादनिन्द्यं, स्यादाहारः प्राणसंधारणार्थं ॥
प्राणा धार्यास्तत्त्वजिज्ञासनार्थं, तत्त्वं हेतुं येन चुर्यो न चुर्यात्” ॥
॥ १ ॥ आचार० अ० ३ उ० १ ॥

प्रणीताहारभोजनं न युक्तं ग्रन्थचारिण इति (बम्हचैरस्मा
हि) शब्दे ॥

स्तोकाहारपत्रं (पत्रिकमाण) शब्दे ॥

आहारस्यांगारभूमादिदोषाः (अंगारभूमादि) शब्देषु उक्ता-
अपि संभेदेणाह ॥

अह जंते ! सङ्गाहस्स सधूमस्स संजोयणादोमउट्ठ
स्स पाणजोयणस्स के अट्ठे पाप्पत्ते ? गोयमा ! जेणं नि
गंथे वा निगंथी वा फासुएसणिज्जं अमणपाण २ परि
गहेत्ता संमुच्छिण गिच्छे गट्ठिण अज्जोववाण्ण आहारं

आहारेऽएसणं गोयमा ! सङ्गाहे पाणजोयणे जेणं
निगंथे वा निगंथी वा फासुएसणिज्जं असण ५ परि
गहेत्ता महया अप्पत्तियकोहकिस्सामं करेमाणे आहा
रमाहारेऽएस एणं गोयमा ! सध्मे पाणजोयणे जेणं
निगंथे वा जाव परिगहेत्ता गुणुप्पायणहेउं अमदब्बेणं
सार्द्धं संजोयत्ता आहारमाहारेऽएस एणं गोयमा ! संजो
यणादोमउट्ठे पाणजोयणे एणं गोयमा ! सङ्गाह-
स्स सधूमस्स संजोयणादोमउट्ठस्स पाणजोयणस्स
अट्ठे पाप्पत्ते ॥

(सङ्गाहस्सत्ति) चारित्रेन्धनमङ्गारमिव यः करोति भोजनविष
यरागाभिः सोऽङ्गार एवोच्यते तेन सह यद्वर्तते पानकादि तत्सा
ङ्गारं तस्य (सधूमस्सत्ति) चारित्रेन्धनधूमहेतुत्वाद्भूमो ब्रे-
धस्तेन सह यत्पानकादि तत्सधूमं तस्य (संजोयणादोमउ-
ट्ठस्सत्ति) संयोजना द्रव्यस्य गुणविशेषार्थं द्रव्यान्तरेण
याजनं स इव दोषस्तेन दृष्टं यत्तत्तथा तस्य (जेणंति)
विभक्तिपरिणामाद्यमाहारमाहारयन्तीति सबन्धः (मुच्छि-
पत्ति) मोहयान् दोषानाजिह्वत्वात् (गिच्छेत्ति) तद्विशेषाका-
ङ्क्षायां (गट्ठिणत्ति) तद्वृत्तस्तेन हतन्तुभिः सदमितः (अज्जो-
ववस्सत्ति) तदेकाग्रतां गतः (आहारमाहारे त्ति) भोजनं
करोति (एमणंति) एष आहारः साङ्गारं पानभोजनम्
(महया अप्पत्तियंति) महदप्रतीतिकमप्रमं (कोहकिस्सामंति)
क्रोधाद्वृत्तः शरीरायासः क्रोधाद्वृत्तमोऽतस्तं (गुणुप्पायण-
हेउंति) रसविशेषोत्पादनायेत्यर्थः ॥ ज. ७ श० १ उ० ।

उत्तरगुणानभिहृत्याह ॥

मुच्छे मिया जाए न दूमएजा ।

अमुच्छिण ज्जुववक्खएवा ॥

धितिमं विमुक्के ए य एयणट्ठि ।

न सिद्धोयगामी य परिव्वएज्जा ॥ २३ ॥

निरखम्म गेट्ठाउ निरावकंखी ।

कायंवि उस्सेज्ज निपाणत्तिभे ॥

णो जीवियं णो मरणावकंखी ।

चरेज्ज जिकखू वज्जयाविमुक्केत्तिवमि ॥ २४ ॥

(मुच्छेमिया इत्यादि) उन्मोपादनैयणाभिः मुच्छे निर्दोषे
स्यात् कदाचिद्यात प्राप्ते पिने सति साधु रागेद्वेषाभ्यां न
दृश्येत । उक्तं च “ बायादीसेसणसं, कमेमि गहणमि जीव
नहं च्छिओ । इण्हि जहं न उल्लिज्जसि, भुज्जंनो रागदोसंदि ”
तत्रापि रागस्य प्राधान्यस्यापनायाह । न सर्वितोऽस्मिन्नः
सकृदपि शोभनाहारब्रामे सति शुद्धिमकुर्वन्नाहारयति । तथा
नाऽभ्युपपन्नस्तमेवाहारं पौनः पुन्यनानजिह्वमाणः कथलं संयम
यात्रापावनार्थमाहारमाहारयन्तं प्रायो विदितव्यस्यापि विशि
ष्टाहारसन्निधौ मन्त्राणातिरेका जायत इत्यतोऽमुञ्जितोऽनभ्यु
पपन्न इति च प्रतिषेधद्वयमुक्तम् । उक्तं च “ चुत्तमोगा पुग
जो वि, गीयन्थो वि य भाविओ । संते माहारमाईसु, सावि-
खिण्ण तु खुज्जइ ” ॥ सूत्र. श्रु. १ अ० १० ॥

शास्त्रातिशयस्त आहारः ॥

अहं जंते ! सत्थातीयस्म, सत्थपरिणामियस्म, एसि-
यस्म, वेसियस्म, समुदाणियस्म, पाणजोयणस्म, के अहे
पप्पत्ते ? गोयमा ! जेणं निमंये वा ९ निक्खित्तसत्थमु-
सस्से ववगयमात्तावत्तगविस्सेवणे ववगयचुयचइयचत्तदेहं
जीवविप्पजहं अक्कमकारियमसंकाप्पियमणाहूयमकिय-
कम्मणुहिट्ठं नवकोमिपरिसुक्कं दमदोमविप्पमुक्कं उग्ग-
मउप्पायणेमणासु परिसुक्कं वीइंगाळं वीइभूमं संजो-
यणा—दोसविप्पमुक्कं असुरसुरं अचवचवं अदुयमविद्धांविंयं
अपरिमाणिं अक्खोवज्जणवणाणुत्तेवणुत्तयं संजमजाया
मायावत्तिंयं संजमजारवहणदुयाए विद्धमिव पप्पाग-
चुण्णं अप्पाणेणं आहारमाहारेऽ एमणं गोयमा !
सत्थातीयस्म, सत्थपरिणामियस्म, नाव—पाणजोयण-
स्म, अयमहे पप्पत्ते तं चेव सेवं जंते ! जंतेत्ति ॥

(सत्थातीतस्सत्ति) शस्त्रादभ्यादेरतीतमुत्तीर्णं शस्त्राती-
तम् एवं जतं च तथाविधप्रयुक्तादिवदपरिणतमपि स्यादत
आह (सत्थपरिणामियस्मत्ति) वर्णादीनामन्यथा करण-
नाचिर्त्ताकृतस्येत्यर्थः । अनेन प्रासुकत्वमुक्तम् (एसिय-
स्मत्ति) एषाण्यस्य गवेषणाविशुद्ध्या गवेषितस्य (वेसि-
यस्मत्ति) विशेषणं विविधैर्वा प्रकारैरेषितं व्येपितं गृह-
णेरणाप्रसिंयणाविशोधितं तस्य अथवा वेधो मनिनेपथ्यं स
हेतुर्ज्ञाने यस्य तद्वैषयिकं आकारमात्रदर्शनाद्वामं नन्वावर्जन
या अनेन एतत्तत्पादनादंशोपाहमाह । (समुदाणियस्मत्ति)
ततस्ततो निष्कारूपस्य किं जूतो निर्ग्रन्थ इत्याह । (निक्खित्त
सत्थमुसस्सेत्ति) त्यक्तस्वद्वादिशस्त्रमुसहः (ववगयमात्रा-
वत्तगविस्सेवणेत्ति) व्यपगतपुष्पमात्राचंदनानुत्तेपनः स्व-
रूपविशेषणं चेमे न तु व्यचरन्नेदार्थे निर्ग्रन्थानामेवं रूपत्वा-
देवेति (ववगयचुयचइयचत्तदेहंति) व्यपगता स्वयं पृथ-
ग्भूता भोज्यवस्तुसंज्ञया आगतुका वा कृत्यादयश्च्युता
मृताः स्वत एव परतो वा ऽन्यवहार्यथरत्वात्मकाः पृथिवीका-
धिकादयः । (चइयत्ति) त्याजिता भोज्यद्रव्यान् पृथक्का-
रिता दायकेन (चत्तंत्ति) स्वयमेव दायकेन न्यक्ता जडय
द्रव्यात् पृथक् कृता देहादेदिविकृत्या देहिनो यस्मात् स तथा
तमाहारम् । कृद्द्रव्याख्या तु व्यपगत आघतध्वननापर्यायाद-
पेनश्च्युतो जीवन्क्रियातो भ्रष्टश्च्यवितस्तत एवाऽऽयुष्कक्षयेण
भ्रंशितस्यक्तदेहः परित्यक्तजीवसंसर्गजनिताहारप्रजवापच-
यस्तत पपां कर्मधारयोऽतस्तं किमुक्तं भवतीत्याह (जीव
विप्पजहंति) प्रासुकमित्यर्थः (अक्कमकारियमसंकाप्पि-
यमणाहूयमकीयकम्मणुहिट्ठं) अकृतं साध्वर्थमनिर्वर्तितं
दायकेन पथमकारितं दायकेनैव अनेन विशेषणद्वयेनानायाक-
मिक्क उपात्तः अस्मंकल्पितं स्वार्थं सस्कुर्वता साध्वर्थतया न
संकल्पितं अनेनाप्यनायाकमिक्क एव गृहीतं स्वार्थं
मारब्धस्य साध्वर्थं निष्ठां गतस्याऽपि आयाकमिक्कन्यात् ।
न विद्यते आहतमाह्वनमामन्त्रणं नित्यं मदगृहे पोषमात्र-
मक्षं ग्राह्यमित्येवं रूपं कर्मकगद्यकरणं वा साध्वर्थं स्थानान्त
गद्ग्राह्यनयनाय यत्र सोऽनाहतोऽनित्यपिप्राप्तो ऽनन्याहृतो
वेत्यर्थः । स्पर्धया वाऽऽहृतं तक्षिणवाहनाहृतो दायकेनास्पर्धया
होयमान इत्यर्थः । अनेन भावतोऽपरिणताभिधान एषणा-
दोषनिषेध उक्तोऽतस्तमर्कतकृतं क्रयेण साधुदेयं न कृत

मनुहिष्टमनौदेशिकं (नवकोमिपरिसुक्कंति) इह कोटयो
विभागास्ताम्ब्रेमा बीजादिकं जीवं न हन्ति न घातयति घ्नन्तं
नानुमन्यते । ३ । एषं न पचति । ३ । न शीणान्ति । ३ । इत्येवं
रूपाः (दसदोसविप्पमुक्कंति) दोषाः शोकितमृकृतादयः ।
(उग्गममुप्पायणेमणासुपरिसुक्कंति) उद्गमश्च आयाकम्भो-
दिः पोरुशविधः । उत्पादना च प्रात्रीदुत्यादिका पोरुश-
विधेय उद्गमोत्पादने एतद्विषया या एषणा पिण्डः विशु-
द्धिस्त या सुप्त परिशुद्धो यः स उद्गमोत्पादनैषणासु
परिशुद्धो ऽतस्तम् अनेन चोक्तानुक्तसंग्रहः कृतः । वीता-
गारादीनि कियविशेषणान्यपि जवन्ति । प्रायोऽनेन च प्रासिं-
यणा विशुद्धिरुक्ता (असुरसुरंति) अनुकरणशब्दोऽयम्
एवं (अक्खवचवमित्यपि) (अदुयंति) अशीघ्रं (अविशं-
वियंति) नातिमन्थरम् (अपरिमाणिंति) अनवयवोऽजितं
(अक्खोवज्जणवणाणुत्तेवणुत्तयंति) अक्षोपांजनं च शकट-
धूर्तं कृणं व्रणानुत्तेपनं च कृतस्थोषधेन विक्षेपनं अक्षोपांजन-
व्रणानुत्तेपने ने इव विवृक्ताधसिद्धिरसादिनिर्जिह्वकृता
साध्वर्म्याद्यः साक्षोपांजनव्रणानुत्तेपनज्ञानाऽतस्तं क्रियाविशे-
षणं वा ॥ ५ ॥ (संजमजायामयावत्तिर्यात्ति) संयमयात्रा
संयमात्प्राप्तं सैव माया आत्मस्मनसमुदांशः संयमयात्रा
मात्रा तदर्थं वृत्तिः प्रवृत्तिर्यत्राहारे स संयमयात्रामात्रावृत्तिका
ऽतस्तं संयमयात्रामात्रावृत्तिकं वा यथा भवति संयम-
यात्रामात्रा वा प्रत्यया यत्र स तथाऽतस्तं संयमयात्रा
मात्राप्रत्ययं वा यथा जघति । एतदेव वाक्यान्तरंगाह ।
(संजमजारवहणदुयाएत्ति) संयम एव भारस्तस्य वहनं
पालनं स एवार्थः संयमजारवहनार्थस्तद्भावस्तत्ता तस्य
(विद्धमिव पप्पागचुण्णं अप्पाणेणंति) विद्धे इव रन्ध्रे इव
पत्रगज्जतेन स्पर्णकल्पेनात्मना करणभूतेन आहारमुक्त
विशेषण आहारयति शरीरकोष्ठके प्रक्षिपति । यथा किल
विद्धे सप्य आत्मानं प्रवशयति पाश्चानसस्पृशक्षेपं साध्वर्थं
दनकदम्पाश्चानसस्पृशआहारं तदसंचारणतो उत्तरयिज्ञं
आहारं प्रवशयतीति । (एमणंति) एमंऽनेनरोक्तविशेषण
आहारः शास्त्रातीतादिविशेषणस्य पानभोजनस्यार्थोऽनिषेधः
प्रज्ञः । ज०-७ श. १ उ ० ॥ अनु ० । वि० ।

आहारपरिष्ठापना (परिष्ठापना) शब्दे ॥

जकपरिष्ठा तु समाध्यर्थमाहारो दीयते । (इति भक्तपरिष्ठा)
शब्दे । युगधिनः कन्दाद्याहारा आम्नन् ऋषजस्वामिनाऽ
आहारिणः कृताः ।

सूत्रं । जे निक्खं पिउमंदपद्दामयं वा पकोत्पद्दामयं वा
विद्धपद्दामयं वा सीउदग्गविग्गणे वा उमिणोदग्गवि-
यट्ठेण वा संफाणिय संफाणिय आहारेऽ आहारंति वा
साइज्जं ॥ १४ ॥

पिचुमंदो निषो पद्दामं पत्तं संफाणिर्यात् भोविउं अहवा
संफाणिउं मेत्तिनुमित्यर्थः ।

गा०-आहारमणाहारस्म, मग्गणा णिमसा कता होति ।
निवपमोत्तादीहि, दिग्गत्रो चउक्कजयणाओ । ३८ ।

को आहारो को वा अणाहारो एतेहि विक्खमोत्तादणहि मग्ग-
णा कता जघति आहार आणाहारे दिग्गत्रे च, राति चउज्जेगा
दियागहिंयं दियाहुत्त एवं च भगो ॥

गा०-जा हट्ठस्माहारे, चर्त्ताव्वहो परियामियं तं तु ।

निबपनोद्गादीयं सति क्षाजे जं व परिवसति ॥ ३९ ॥

इहो निरोमो निव्याधितो समस्तो तस्स जो आहारो असणा-
इच्छविविहो तं परियासितं जो जुजति चउमणेण तस्स
पच्छित्तं । इमं ।

गा०-आहारे चउमणे, चउगुरुतेरे व चउमहुगा ॥

सुत्तं पुण तद्विषयं जो धुवति अचेतणा पत्थासो ॥ ४० ॥

आहारे परियासिते चउसु चउगुरुं इतरे अणाहारिमेसु
चउसु विजेगेसु चउमहुं इमे पुण सुत्तं जो तद्विषयं अचित्त
धुविधो जुजति तस्स भवति अणाहारियं परियासियं पमुच्च
अस्सनि ॥

गा०-जयणपदाण चउमहुं, अमतराण जो तु आहारे ।

निबपनोद्गादीयं, मो पावति आणमादीणि ॥ ४१ ॥

चउरो जंगा जयणापवासेहिं जो आहारो तस्स आणा-
विदोसा संफाणति सुत्तपदं तेस्सि मावक्खा ॥

गा०-सतिणव उसिणेणव, वियदेणं धोवणानुफंसमा ।

अहवा जायं धोवति, संफाहो एगहाणेगाहं ॥ ४२ ॥

पगाहावेगाहं एगाणेगदिवसपिप्पिताणि धोवति इमा विराहणा ।

गा०-उडुवतविराधणा, पाणादीया समुच्चंति ।

तद्विषयधोवणह्वा, तं निस्मितयाती जुजंतो ॥ ४३ ॥

उडुं रातीजोयणययं तं विराहिज्जति मच्छियानिपाणा तन्ध-
निस्मिति ते निहिकोइत्तिया तिणति किज्जनेसु वा पिप्पितसु
कुंयुमाती संमुच्चंति । आद्य शब्दः तर्कणादिदोषादिप्रति-
पादनः यथा गद्याद्यं ब्रह्मण्यं परिजोययत् एते परिवारिते
होसा इमे तद्विषयिते चि विषयपत्तानि अण्टा घेत्तु धोविडं
जुजंतस्स तस्मिन्विषयानिघातो भवति धोवतस्स य प्था-
वणयोसा अतो तद्विषयियं ण कप्पति जुजंतं कारणा
कप्पति ॥

वितियपदं गेहसो, वेज्जुवपसे य दुद्धजंदवं ।

तद्विषयंजत्तणए, वीयं गीयन्धसंविगे ॥ ४४ ॥

गिज्ञानकारणे वेज्जुवदेसेण संफाणे दुद्धजं दवं वा अणेग-
दिवसं संफाणेतितद्विषयं पुण परसंफाणियं गेहंति
अस्सनि अप्पणा वि संफाणति तद्विषयिअं अ त्तमंते वितिय-
मिति आगाहं पप्रोयणे गीतन्धे संविगे सविगणं पि कर-
उज तं पुण पित्तादिरोमाणं पसमण्टा इमं गेहं ॥

पउमपपदमाउहुंगे, एरंमे चेव विबुपसे य ।

वेज्जुवदेमे गहणं, गीतन्धे विकरणं कुज्जा ॥ ४५ ॥

पित्तुदपय पउमपपदासिंधि धाप निबाए मालुमुं वा परंमो
संमेणि च पत्ता तद्विषयं जयणापत्ति । अस्य व्याख्या । वेज्जु-
वपसे गहणंति । वितियं संविगंति । अस्य व्याख्या । गीतन्धे
विकरणं कुज्जाएतद्विषयं स्फुटतरं करोति ॥

संफाणितस्म गहणं, असती धेत्तूण अप्पणा धोवे ।

तद्विषयिगिहंजासति, जेगा विजिप्ता तु संफाणो । ४५ ॥

तद्विषयिस्स अज्ञाने अणेगदिवसे वि कोरति ॥ नि. चू. २ उ. ।

(सच्चित्तवृत्त मध्यिष्ठायनाहारः कार्ये इति सच्चित्तवृत्तशब्दे ॥)

(आहारग्रहणविधिः-गोयरचरिया, शब्दे ॥)

संसार चक्रवात्ते, सव्वे ते पुग्गसामए बहुसो ।

आहारिया य परिणा-मियाय न यहं गअो तत्ति ॥ ५२ ॥

आहारनिमित्तेण, अह यं सव्वेसु नरयसोएसु ।

उव्ववसोमिय बहुसो, सव्वासु य मिच्छजार्इसु ५३ ॥

आहारनिमित्तेण, मिच्छा गच्छंति दारुणे नरए ।

सावित्तो आहारो, न खमइ मणसा वि पच्छेत्तं ॥ ५४ ॥

महा० ५० ॥

आहियते इत्याहारः । ओदनादौ, ॥ सूत्र० ॥ १ ध्र. ७ अ. ।

चउविहे आहारे ५० तं० असणं पाणे खाइमं साइमं ॥

स्था० ४ ग० ॥ अउविहे आहारे पप्पसे तं० ॥

मणुसो असणं पाणे खाइमं साइमं अमणुसो असणे

पाणे खाइमं साइमं । स्था० ८ ग० ॥

असणं पाणं चव, खाइमं साइमं तथा ।

एसो आहारविही, चउविहो होइ नायव्वो ॥ ३६ ॥

अशनं मंरुकीदनादि पानं चैव छाक्कापानादि खादिमं फलार्ह
स्वादिमं गुरुदि एव आहारविधिश्चतुर्विधो जयति कृतव्य इति
गाथार्थः । अत्र० । ६ अ० ।

सांप्रतं समयपरिप्रायया शब्दार्थनिरूपणायाह ॥

आसुं खुहं समेइ, असणं पाणाणुवग्गहे पाणं ।

खे माइ खाइमंति, साणइ गुणे तअो साइ ॥ ३७ ॥

सव्वो वि अ आहारो, अमणं सव्वो वि वुक्खं पाणं ।

सव्वो वि खाइमंति अ, सव्वो वि अ साइमं होइ ॥ ३८ ॥

जइ असणं चि अ सव्वं, पाणगमविवज्जज्जंमि सेसाणं ।

हवइ असेमविवेगो, तेण विज्जत्ताणि चउरो वि ॥ ३९ ॥

असणं पाणं चव, खाइमं साइमं तथा ।

एवं परुविअं मीस-इहि ओ जं सुही होइ ॥ ४० ॥

(आसुति) आसु शीघ्रं कुप्रां वुक्कां समयतीति
अशनम् । तथा प्राणानामिन्द्रियादिसङ्गणानामुपग्रहे उपकारे
यत्तन्ते इति गम्यते तत्पानमिति । खमिन्धाकाशं तथा सु-
खविषयमेव तस्मिन्मातीति खादिमम् । स्वादयति गुणान्
रसादीन् संयमगुणान्वा यतस्ततः स्वादिमं । हेतुत्वेन तद्विष-
यादयतीत्यर्थः । विचित्रनिरुक्तिपाठादुक्तमिति रीति तद्विषय-
इत्यादिप्रयोगदर्शनात् साधुरेवाऽयमन्वयः इति गाथार्थः
॥ ३७ ॥ उक्तः पदार्थः पदविग्रहस्तु समासभाक् पदविषय
इति नोक्तः अधुना चालनामाह ॥ (सव्वो वि यत्ति) यच्चन-
तरोदितपदार्थोपक्रया अशनादीनीति । यतः सर्वोऽपि
आहारश्चतुर्विधोऽपि तथा । अशनं सर्वोऽपि चोच्यते ।
पानकं सर्वोऽपि च खादिमं सर्वं एव च स्वादिमं जघानि
अन्वयार्थविशेषात् । तथा हि यथ्याशनमोदनमंरुकादि
क्षुधं शमयति एवं पानमपि तत्तथैव द्राक्काक्कीरपानादि ।
खादिममपि फलार्ह, स्वादिममपि गुरुदि । यथा च पानं प्रा-
णानामुपग्रहे यतते एवमशनादीन्यपि तथा चत्वार्यपि खे मान्ति
चत्वार्यपि वा स्वादयन्ति अस्वादयन्ते चेति न कश्चिद्विशेषस्त-
स्मादयुक्त एव जेइ इति गाथार्थः ॥ ३८ ॥ इयं चालना । प्रत्यय-
स्थानं तु यद्यपि एतद्वैद्यतथापि मुख्यार्थप्राप्तायपि रुद्धिर्ना नीति-
प्रयोजनं च संयमोपकारकमस्त्येवं कल्पनया अन्यथा दोषस्त
था चाह (जइ असणसि) यच्चशनमेव सर्वमाहा-
रजातं गृह्यते ततः शेषपरिभोगेऽपि पानकाद्यवर्जने उदका-
परित्यागे शेषाणामाहारभेदानां निवृत्तिर्न कृता भवतीति

आक्यशेषः ततः का नो हास्तिरिति चेत् भवति विशेषविवेकः
अस्ति च शेषाहारजेदपरित्यागः न्यायोपपत्तत्वात् प्रेक्षापूर्वं
नेत्यर्थे कुकुट्या पठ्यते अर्थे प्रसवाय कल्पत इत्यपरिणतानां
श्रद्धा च न जायते एवं सामान्यविशेषजेदनिरूपणया सुखाय
सेय सुखशब्देयं च भवतीति गार्थः ॥ ३९ ॥

तथा खाद-असणंगाहा असनं पानकं चैव खादिमं स्वादिमं
तथा । एवं प्रकृपिते सामान्यविशेषभावनाख्याते तथ्यावधौ
धातु श्रद्धा प्रवर्तते उपश्रद्धाण्यन्वादीयते पाल्यते च सुख
मिति गार्थः । ४० ॥

उपस्कृतसंपन्नादिना आहारचातुर्विध्यम्

चतुर्विधे आहारे प० त० उवक्खरसंपन्ने उवक्खर
संपन्ने सत्तावसंपन्ने परिजुसिय संपन्ने ॥

उपस्कृत्यतेऽनेनैतूपस्करो हिंसादिस्तेन संपन्नो युक्त उपस्क
रसंपन्नस्तथा उपस्करणमुपस्कृतं पाक इत्यर्थस्तेन संपन्न ओद्-
नकमंरकादिः उपस्कृतसंपन्नः पातान्तरेण नो उपस्कारसंप-
न्नो हिंसादिभिरसंस्कृत ओदनादिः । स्वनाथेन पाकं विना
संपन्नः सिद्धः द्राक्षादिः स्वजावसंपन्नः (परिजुसियासि)
पर्युषितं रात्रिपरिवसनं तेन संपन्नः इक्षुरिकादिः यतस्ताः पर्यु-
षिताकशनीकृता आम्बरसा जवन्ति ।

आहारस्य शैकिकाशैकिकोत्तरिकाश्च जेदाः (पिमशब्दे
वक्ष्यन्ते) पिररूपत्वात् तस्य ।

आहारपरिभाषणम् ।

॥ सूत्रं—जे जिकवू असणं वा ४ अणागाढे परिमा-
वेइ परिमावतं वा साइज्जइ ॥ १८४ ॥

जे जिकवू परिमावियस्म असणं वा ४ तथा पमाणं वा
तुज्जपमाणं वा विंदुपमाणं वा आहारं आहारं
आहारं वा साइज्जइ ॥ १८५ ॥

अश्नो जेजे । खाद भक्षणं । पा पानं । स्वद् आस्यादने-
पते चतुरो तिष्ठिदो अक्षयरं वा जे रातो अणागाढेण आगा
ढ अणागाढं तमि जो परिवस्मावेति तस्म चतुर्गुणं आणाति
विराहणा य भवति इमा निज्जुत्तिगाहा ।

जे जिकवू असणादि, रातो अणागाढणिकवेज्जादि
सो आणा अणवत्थं मिञ्चत्तविराहणं पावे । १८६ ॥

(आगाढचानुर्विध्यमागाढशब्दे)

अणागाढे इमे सुत्तं अणागाढं परिवस्मावेति तस्म य सोहि
संजमो य विराहणादोसा य तस्य संजमे इमा विराधणा ॥

संमुञ्जति तहिं वा, अस्से आगंतुमावसगंति ।

परनोपरगत्तमाणा, विसममेव अमणादि ॥ १८७ ॥

असणादिप परिवस्माविते किमिरसगादीपाणा संमुञ्जति
अस्से वा मुञ्जियमसगमकोरुपिवीक्षिगादी पंरति तक्केनि
परंपरतो वा भवति तं परिवस्मावित्त्वं मञ्जियगपद्गमुसगा
दि तक्केति, मञ्जियातो गिहिकाइत्तिया तक्केति, गिहिकाइत्तगं
मज्जारो तक्केति, मज्जारं साणो तक्केति, एस तक्केता परंपरओ
अह च जायणं परिगल्लिति तथ्येचि परिगल्लितं एवं चैव तक्केत्त
परंपरओ, अत्र मधुवेदोपाख्यानं दृष्टव्यं एसा संजमविराहणा
लात्ता तथा विमा वा, उंदरपिमी व परुणसुक्कं वा ।

धरकोइलसुत्तेज्जा पिवीक्षिगा मरणतो णाणं ॥ १८८ ॥

अस्से पाणे वा परिवस्माविते सप्पादिणा अंभासणेण ला-
त्ताविससंमिस्सा सुक्को इवेज्जा तथा विसंण वा फीसतं हवे-
ज्जा तेहिं वासगतेहिं बीयं निसंठं तं पमेज्जा । धरकोइत्तो वा
सुत्तेज्जा गिहिकाइत्त अक्षयवसंमिस्सेण सुत्तेण पोहे किन्न
गिहिकाइत्ता संमुञ्जति मुद्गं मुद्दि वा पकिपायत्थ मुद्गं मुद्गं
महा परिहायति । महापरिहाणीय णाणं विराहणा संसेसु आय-
विराहणा परियावणा परियावणादि जाय चरिमं पावतो
वितियपदे आगाढो कारणे निश्चिन्वन्तो अदोसो तं च इमं ॥

वितियपदं गेससो, अट्टाणो मे य उत्तमइय ।

एतेहिं कारणेहिं, जयणाप णिकखमे जिकवू ॥ १८९ ॥

गिज्ञाणस्स पदं दिस्सं अन्नभंते अट्टाण पावं नाणं असंयणं
दुग्गिक्खे य असंयणं उत्तमदुपारिवसस्स असमाहाणे
तक्खणमद्वेजे एवमादिकारणेहिं जयणा ते परिवस्माज्जा इमा
जयणागाहा ॥

सवहृपमुहे वा, दहरमतणानी अपरि—तुंजेत ।

उंदरजण सगवं, कंठियउवार् अहेज्जति ॥ १९० ॥

लाउण सवोदं उज्जति अणमुहे वा कुममहादिस्स तस्य गोदं
चम्मण घणेण वा खीरेण रहरंते दहरास्सति सगवादीपिधान
दातुं लीधमयणं विपणि उगणं मट्टियाप वा ततो अज्जा
बाहे एगंत उवेंति, जस्य उंदरजणं तस्य सिक्कं पकातुं चेहामे
उवेंति, जदि रज्जण उंदरा अवतरंति तथंतरा सरावं उवेंति,
कंठकाउ काउं वा कहमे उक्कंमहा करेति । एसा उवार्रिक्खा
तमिठियस्म वा अहोचूती करेति परिगल्लणजया चेहा स-
द्वियस्म अहोचूती करिज्जति जस्य विवालिगजयं तसगाय-
णत्थ रज्जवा मूसगेहिं विदेण जयं तथ्यिमा आन्नयविही ।

इमिं जूमिपत्ते, असणं वा विच्छिणरक्खट्ठा ॥

परिमेहेउज्जयकात्ते, अगीय अंतरं न अमंतु । १९१ ॥

भूमिप ईसि अपत्तं रज्जण उसरेंति आससुं वाहेट्ठा अण-
फिरंतं उवत्ति किमवं उविज्जति जादि मूसगेण रज्जगिज्जति
तो सपाणभोयण पमितं पिण निज्जति रक्खियं जघति पुव्वा
वरासु य सज्जासु पकिंलहपमज्जाणा करेति अगीतगिज्ञाणा
जस्य वसहीय, तस्य उवेंति ते वा अगीय—गिज्ञाणा अगन्थ
उवत्ति । नि० सू० ११ उ. ॥

आहारप्रतिपादकत्वान् प्रहापनाया अष्टाविंश पदे, च ।

प्रहा० १ पद ॥

आहारएसणा—आहारैपाणा—स्त्री०—आहारस्य पयणा ग्रहणाद्
गवेषणादिग्रहणस्तदर्थसुचकत्वादाहारैपाणा । कुमपुप्पका नाम
नि दशवैकालिकस्य प्रथमं अक्षयने, दश० १ अ० ॥

आहारओ—आहारतम्—अन्य० व्यप लोपे कर्मणि पंचमी ।

आहारमाभित्येत्यर्थे, “आहारओ पंचकवज्जणेण” आहार
माभित्य पञ्चकं वर्जयन्ति । “लम्पणं पञ्चाहुः कर्त्रीक्रीरं गोमां
सं मद्यं चेत्येतत्पंचकवज्जनेन मोक्षं यदन्ति ।” सूत्र० १३०७ अ० ॥

आहारग—आहारक—न०—चतुर्दशपूर्वविदाऽऽदिहयंतं गृह्णांतं
इत्याहारकमथवा ऽऽदिहयन्ते गृह्णान्ते केचक्षिनः समीपे सूत्रम
जीषादयः पदार्था अनेनेत्याहारकम् । अनु० । विशेष० । स्था० ।
ज० २ । शरीर जदं, स० ।

अणाहारगशब्दे दंरकमुक्तम् ॥ ५

ओजोक्षेमप्रकेपाहाराणामन्यतमाहारम् । हास्यतीति आहो-
रकः । अनाहारकविक्षकणे जीवे, कर्म० ॥ चतुर्दशपूर्वविदा

तथाविधकार्योत्पत्तिं विशिष्टशब्धवशादन्विहते निवर्त्यते
इत्याहारकं । अथवाऽऽन्विहयंत गृह्यते तीर्थकर्ताद् समीपे सू-
क्ष्मजीवाद्यः पदार्था अनेनत्याहारकं । रुद्धबहुलमिति कर्मणि
कुर्यात् वा णकः । यद्यपि “ कज्जमि समुप्पन्नं, सुयकेवविणा
विसिद्धलक्ष्मीय । जं इत्थं आहरिज्जइ, जणंति आहारगं तं तु
॥१॥ ” कीर्त्यं चेदं । पाणिद्वय-रिद्धिरिस्सण, उम्मन्था वग्गहण
हेउ वा* संसयवुच्चेयत्थं, गमणं जिणपायमुप्पम्मि २. कर्म० ।
एतच्चाहारकं कदाचनपि लोके सर्वथा पि न भवति तथा
ऽनवने जघन्यत एक समयमुत्कर्षतः परमात्मान् यावत् ।
उक्तं “ आहारगार्हे लोके उम्मासा जा न होति विकयाई
। उक्कोसेणं नियमा, एक्कं समयं जट्ठेणं,, जी० १ प्र. । प्रज्ञा०
२० पद । पं० सं० । डा. । आव० । सूत्र० ।

आहारकशरीरं चतु कृत्वा मोक्ष इति न सर्वस्य चतुर्दशप-
त्रिण इति (समुत्पाय) शब्दे ॥ आगाहणशब्दे तदवगाहनं ॥
आहारकाः सदैवानाहारका विग्रह गतौ सदैवानाहारकाः
भवन्ति, स्था० २ ना० ॥ आहारकशरीरं वर्तते, विश० ॥
आहारकशरीरशब्धसंपक्षे कल्प० ॥

आहारगंगेवंगणाम-आहारकाङ्गोपाङ्गनामन- न०-अङ्गोपा-
ङ्गनामकर्मजन्दे, यद्युदयादाहारकशरीरत्वेन परिणतानां पुञ्जना-
नामङ्गोपाङ्गविनाशपरिणतिरुपजायते, कर्म० ॥

आहारगजुग-आहारकजुग- न०-आहारशरीराहारकां-
गोपाङ्गलक्षणे आहारकलक्षणे, कर्म० ।

आहारगणाम-आहारकनामन- न०-आहारकनिबन्धने नास्ति
कर्म० ॥

आहारगजुग-आहारकजिक- न० आहारकशरीराहारकां-
गोपाङ्गलक्षणे नामकस्मोत्तरग्रहतिष्ठयेऽर्थे, प० सं. ॥

आहारगजि-आहारकजि- स्त्री० आहारकशरीरकरण-
शक्तौ, आहारकशरीरं च हस्तप्रमाणमेकस्मिन् जेव, छिः
संसारं च चतुःकृत्यस्मार्थकारस्मिन्निदर्शनार्थं चतुर्मासाः । ग०
२ श्रीध. । प्रथ० ॥

आहारगवगणा-आहारकवगणा- स्त्री० आहार एवाहारक-
इतःप्रायोग्यवगणा आहारकवगणा आहारकशरीरग्रहणकप्रा-
योग्यवगणायाम् कर्म० प्र० । वगणाशब्दे स्वरूप ।

आहारगममुत्पाय-आहारकममुत्पाय-पु० आहारकं प्रारब्ध-
माणं समुद्धान् आहारकममुद्धानः । प्रथ० ॥ आहारकर्मविष-
य, प० सं. ॥ चतुर्दशपर्यन्तं आहारकशब्धमन्तं क्वचित्सदे-
हापगमाय तीर्थकर्तातिक्रमनार्थमाहारकशरीरं समुपादा-
तु बहिरात्मप्रदेशप्रवेशं, आचा० ॥ आहारकममुद्धानस्तु
जीवप्रदेशान् शरीरदेवहिरिन्प्रत्य वाहयमात्रमायामनश्च
संख्येयानि योजनानि द्वाग निसृजति निसृज्य च यदा
श्रुवानाहारकशरीरनामकमपुञ्जान् ज्ञातयति ॥ स्था० ना.
७ । प्रज्ञा० ॥

आहारगशरीरकायपयोग-आहारकशरीरकायप्रयोग-पु०
आहारकशरीरनिवृत्तेः प्रधानेऽङ्गे । ज० ८ श० १ उ० ।

आहारगुत्त-आहारगुम् -त्रि० अनतिमात्रास्मिन्त्याहारशो-
जिनि, आव० ४ अ. । सूत्र० ॥

* मुहुमपच्छावगहनहेउ, इति पाठो जायातिगम टीकायाम् ।

आहारजनित्ति-आहारजनुत्ति-स्त्री० भोजनजनितबुभुक्षोप-
शमं, पंचा० ६ वृ. ॥

आहारजाइ-आहारजाति-स्त्री० अज्यवहार्यसामान्यं, पंचा. ५ वृ.

आहारजात-आहारजात-न० अज्यवहार्यसामान्यं पंचा० १० वृ.

आहारणीइ-आहारनीति-स्त्री० संस्कृताहारजनकप्रकां,
अपमस्वामिनो गृहावासात् पूर्वमसंस्कृताहारेण आसन् ते
च तदा अपमस्वामिनाऽआहारिणः कृताः इति उक्तमशब्द-
उक्तं । आ० चू० ॥

आहारणीहार-आहारनिहार-पु० विसर्जने, विद्धिसर्जने, नि०
च० २ उ० ॥

आहारपञ्चमा-आहारपरिहा-स्त्री० आहारस्य परिहाप्ररूप-
के सूत्रकृतांगस्य २ श्रु० द्वितीयेऽध्ययने, स्था० ७ ना. । आव० ।
प्रश्न० ५ अ० । डा० ॥

आहारपञ्चक्वाण-आहारमन्त्याख्यान-न०सदैवाहारपरिहा-
रे, तत्कृतं यथा ॥

आहारपञ्चक्वाणेणं जेतुं जीवे किं जणयइ ? आहा-
रपञ्चक्वाणेणं जीवियासंमप्यआगं वेचिउदइ जीविया
संमप्यआगं वेचिउदित्ता जीवे आहारमन्तरेण न संकिं
विस्मइ ॥ ३५ ॥ उक्त. २५ अ. ॥

हेतुदन्त ! आहारस्य प्रत्याख्यानेन सदैवाहारव्यागेन उपश-
माधिना जीवः किं फलं जनयति गुरुगृह दर्शय ! आहार-
प्रत्याख्यानेन जीवो जीविताशंसप्रयोगं व्यवच्छिनत्ति । जीविने
प्राणधारणे आशंसा अभिज्ञापस्तभ्या- प्रयोगो व्यापारो जीवि-
ताशांसंमप्रयोगस्तं व्यवच्छिनत्ति निवारयति जीविना शमा-
रहितो मुनिर्न ह्यशमाक स्यात् इति भाषः ॥

उत्ति-चउविहारं सु कप्पम लघुप्रवचने यथा-

जट्टं ध्वं सर्वं, वदाम अक्खोरुचुच्चुगं सुद्धिया ॥

फत्तपक्कं सर्वं, बहुव्विहं ग्याइमं मेयं ॥ ४८ ॥

दंतवणं त्वेवां, चित्तं तुलमी कुहेरुगइयं ॥

महु पिप्पल्ली मुंति मरी, पाप्पुं जाइफत्ताणं च ॥ ४९ ॥

एल्लदुगं लुविं अजमोयतियं तियं च अजयाणं ॥

म कप्पुर-कविंहाइ, हिं गुल्लवणयाण असणं च ॥ ५० ॥

विरुल्लवण बरिगल्लुल्ल, कंदकरुक्खाणच्छुद्धिया सव्वा ।

फोफत्तकसेल्लपुक्खा, रजवासपप्पकुल्लगयच्छुद्धी ॥

निव्वुय सुगंवि धम्मय, पत्तजरी पप्परी वट्टा य ॥

रमजाइ जेमज्जपमुहं साइमं आणेगविहं ॥ ५१ ॥

दुविहारे कप्पिज्जइ, पाणं माइ मणेगहामव्वं ॥

तिविहारे पाणं, पुण चउहारे किमवि नो कप्पं ॥ ५२ ॥

माइमगयामिमामं, न कप्पण तह पमंग दोमाओ ॥

गुरुल्लवणहिं गुर्माधव, जीरय धरणा वट्टा य ॥ ५४ ॥

अजमो अतियं कविहं, आमल्लं च तह कप्पकंदा य ॥

अंशोन्नं च सूया, एमाइ अमणववहारो ॥ ५५ ॥

चउहारे रयणीए, कप्पिज्जइ जाणिमाणिं वत्थुणि ॥

समजागकया तिहदा, जूनिवोमीर खंदण्यं ॥ ५६ ॥
गोमुत्तं कुरुद्विणी, कधी अमया य रोहिणी तुगा ॥
गुग्गुलवया करीरय, शिवपंचग जासगणो ॥ ५७ ॥
तह आसगंधि बंजी, चीरुहसिदा य कुंदरुद्धा ॥
विसनाइ य धमासो, बोसय बीया अरिडा य ॥ ५८ ॥
मीरुल मजिद्वकैद्धि, कुमारि कंधेरं बेरकडा य ॥
कणारुबीय पत्तय, अगुरु तुरुष्का य तंतु वरा ॥ ५९ ॥
धवखयरपलामाई, कंटकल्लखाण बुद्धियासाणा ॥
जं कुरुपरमपरिगयं, आहारं पिच्छ अणाहारं ॥ ६० ॥
इच्छाड जं अणिद्धं, पंकुवमनं जवे अणाहारं ॥
जं इच्छाण जुंजड, तं मव्वं हवड आहारं ॥ ६१ ॥

आहारपञ्जति-आहारपर्याप्ति- स्त्री० आहारपुञ्जसमूहप-
रिणमनस्तेतावात्मनः शक्तिविशेषे, -पं० मं० ॥ यथा बाह्यामा
हारस्वभावात् स्वप्नरूपतया परिणमयति साऽऽहारपर्याप्तिः ।
। कर्म० । दर्श० । जी० १ प्र. । नं० । प्रज्ञा० १ पद ॥ प्रच० ॥
पर्याप्तिर्नाम शक्तिस्त्वत्र यथा शक्त्या करणजतया युक्तमा
हारं स्वप्नरूपं च या करोति सा ॥ वृ० १ उ. ।

आहारपूठ-आहारपूति-स्त्री० (असिधे ओमांयणि, रायडुठ
जण प मेवसे । अछाण रोहण दा, गहणं आहारपूठ ३०॥)
अनुक्तवृत्तणायामाहारशुद्धि, नि० वृ० १ उ. ।

आहारपोमह-आहारपोपध- पु० आहारः प्रतीतस्तद्विषय
स्तर्जिमत्तं पोपधश्चाहारपोपधः । आहारविशेषत्यगे, “ आटा
गपोमहो । उर्विहो, देसे सव्ये य देसे अ अमुगाधिगति मायंवित्र
पक्षेति वा दो वा १ सव्ये च उर्विहोति आहारो अहो गत्ते पञ्च
कथा ” आ० १ अ. । आहारपोपधो देगना विचार्किते विकृतेर्गव
कृते पवाऽऽभ्यस्य वा सकृदेव दिने वा जोजनमिति सत्यतस्तु
चतुर्विधस्याहारस्याहोरात्रं यावत्प्रत्याग्यानां । ध० २ अग्रि. ।

आहारममा-आहारसंज्ञा- स्त्री० कुठेदनीयोदयात्कावति
काद्याहारार्थं पुञ्जोपादानक्रियेय संज्ञायामेऽनया तस्या नित्या-
हारसंज्ञा ॥ ज० ७ श. ८ उ. । स्था० १० उ. ॥ आहारान्निरापरूपे
कुठेदनीय प्रभवे आत्मपरिणामविशेषे, कर्म० ॥ अभिज्ञापश्च
ममैव रूप वस्तु पुष्टिकारि तद्यदादमवाप्यते ततः समीचीनं भ-
वतीत्येवं शब्दार्थोद्घातानुबन्धः स्वपुष्टिनिमित्तजननप्रतिनियत
वस्तु प्राप्त्यव्यवसायरूपः । जी० १ प्र. । प्रज्ञा० ७ उ. ।

संज्ञाशब्दवक्तव्यता (सणा) शब्दे ।

चउहिं ठाणहिं आहारममा समुप्पजइ । तं जहा
आगकांछयाण बुहावेगणिज्जस्स कम्मस्स उदण्णं मईण
तद्वोवओगेण ॥ स्था. ४ उ. ॥

टी०-अवमक्रोष्टतया रिक्तोदरतया मन्या आहारकयाश्रवणा
दिजनितया तदर्थोपयोगेन सततमाहारचिन्तयेति ॥

आहारतृणाख्य कर्मणि, मोहाभिव्यक्तचैतन्यस्य, डा. ३० डा. ।

आहारादिचागणुद्धाण-आहारादिन्यागानुष्ठान न० भोजन
वेदसंस्काराऽब्रह्मव्यापारपरिहारकरणे । पंचा० १० वृ. ॥

आहारिज्जमाण-आहियमाण त्रि० संगृह्यमाणं, अन्यवन्दि
यमाणे च, ज० १ श. १ उ. ॥ स्वाद्यमाने, स्था० १० उ. ।

आहारिज्जस्ममाण-आहारिष्यमाण त्रि०-अनागते काले आ-
हारं करिष्यमाणे भ. १ श. । १ उ० ।

आहारित्तप-अहर्तुम् अव्य०-अन्यवहर्तुमित्यर्थे आचा० ।

आहारित-आहारित- त्रि० युक्ते, तं० ॥ आहारत्वेन गृहीतं,
अनु० ॥

आहारोयव्व-आहर्तव्य- त्रि० अन्यवहायें स्था० ३ उ. ॥

आहारेमाण-आहारयत्-त्रि० अन्यवहति, स्था० ६ उ. आचा० ॥

आहारेसणा-आहारैषणा-स्त्री० अन्यवहार गयेषणायां दश १ अ. ।

आहारोवचय-आहारोपचय- त्रि० आहारेणोपचयः ॥
आहारोपचिन्ते. “ आहारोवचया देहा परीसदपजंगुरा ”
आचा० ७ अ. १ उ. ।

आहारोवचिय-आहारोपचित-त्रि० आहाररूपतया संचितेषु,
भ० १६ श. १ उ. ।

आहावणा-आजावना-स्त्री० उद्देशमात्रे अपरिणतनायाम पि० ॥

आहि-आधि-पु० शारीरमानसपीडाविशेषे, वे० १५ विध. ।
मनः पीडायां, । ज० १ श. १ उ. ।

आहिंरुग-आहिंरुक-पु० प्रमणशीले गच्छनिर्गतसाधौ, आ० ।
इदानीमाहिंरुकान् प्रतिपादयिष्याह ॥

उवएस आणुवसा, दुविहा आहिंरुगा समामेणं ।

उवएसदेसदंमाण, पुज्जाई दंति आणुवसा ॥ १७७ ॥

तत्र एकं उपदेशाहिंरुका अपरे अनुपदेशाहिंरुका ण्वमेतत्
द्विधा अहिंरुका मुणितव्यास्तत्र उवदेसन्ति । द्वारपरा
मर्शः (देसदंस्पर्शान्ति) दशदर्शनार्थं द्वादशवर्णाणि यः पर्यटति स
सुत्रार्थी गृहीत्वा एतत् उपदेशाहिंरुका अनुपदेशेनैवमी जवति
(पुज्जाई हंति आणुवसा) स्तुपादिगमनशीला अनुपदेशा
हिंरुकाः औ० १ व्य० ।

आहिंरुक्का-आहिंरुका- अव्य० परितृप्त्यर्थे, । संया० ।

आहिंरु-आधिक्य- न० सजानीयपरिणामप्राप्त्यर्थे, डा० ॥

आहिदेविय-आधिदेविक- न० यक्रगात्रप्रहासावश हे० के
डुः खादौ, स्था. ३० ॥

आहिजोतिय-आधिजोतिक- न० मनुष्यपशुपक्षिमृगसरी
सृपस्यावरनिमित्ते दुः खादौ, स्था० ३० ॥

आहिय-आख्यात-त्रि० प्रतिपादिते, कथिते, । सूत्र० १ अ. १ ।

स्था० अनु० । आख्यातकप्रतिबद्धे, सू० प्र. । आधिजाधिते,
भावे कः अभिप्राय, इहमेगेसि आहियं । सूत्र० ॥ अ० अ

आहित-त्रि० प्रवचन अर्हपिनापितादौ आत्मनि वा व्यवस्थिते
सूत्र. । व्यवस्थापित, स्था. ४ उ. । निवृत्तिते, ज० । हाकि
ते, अनुष्ठिते, । सूत्र० । प्रयोगविश्रमा न्यां स्वकर्मपरिणत्या
या जनित । आचा० । समंताधिते च, सूत्र० ॥

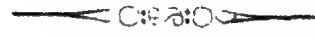
आहियगि-आहिताग्नि-पु० कृतायस्य आदिब्राह्मणे, दश. अ. १
उ १ । अग्निं गृहीत्वा ऋषिर्नाचितायां स्थापितवन्तस्तेन कार-
णनाहिताग्नयः । आ० म० प्र. ॥

आहियविससत्त-आहितविशेषत्व-न० शेषपुरुषवचनानं कया
शिष्टोत्पादनमतिविशेषतायां । ग० । सत्यध्वनानतिशये, । सम० ।

आहीर - आजीर - पु० गोचारिप्रधानं दे । नंदे । कल्प.
(आर्माग्देशे अश्वत्थपुराससे कृष्णवर्णानां चोर्मध्यव्रत)

श्रीपः । कल्पः । अहिर इति ख्याते शुद्रजातीये, सूत्र. १ भु. १ अ. ॥
 आहु-आहोतृ-त्रि० दातरि, । इा. १ अ. । औ० ॥
 आहुणिज-आहवनीय-त्रि० सम्प्रदानभूते इा० १ अ. । औ० ॥
 आहुणिजमाण-आधूयमान-त्रि० कम्पमाने विद्रवमुपागते, ।
 इा० ए अ. । औ० ॥
 आहुणिय-आधुनिक-पु० अष्टाशीतेर्महाप्रहाणां पंचमे, । दो
 आहुणिया, स्था० २ डा. । कल्प० । ज० । सू० प्र० ॥
 आहूय-आहूत-त्रि० कलाग्रहाने, वाच० । अ. उ. ।
 आहूय-अव्य० उपादायेत्यर्थे, (कम्मआहूय जञ्जणं) कर्मा-
 हूय ॥ आवा०
 आहूत-आभानु-अव्य० आधानं कर्तुमित्यर्थे । सूत्र०, १ भु. २ अ. ।

आहूणे- न० विवाहोत्तरं वधूपवेशे वरगृहे क्रियमाणे जोजने ।
 । आवा० २ भु० १ अ० ४ उ० ॥
 आहूवध-आधिपत्य- न० । अधिपतेः कर्माधिपत्यस-रकार्थम्
 ज० । कल्प० । स० । ज० । प्रहा० । आ० म० प्र० । इा०
 । वि० । स्वामितायाम् । स्था० ए डा. । तदाभितलोकेभ्यः
 आधिक्येन तेष्ववस्थायित्वे, औ० ॥
 आहूवण-आहूषण-न० पुरस्कोजादिकरणे, प्रश्न० २ डा. ॥
 आहोहिय-आधोऽवधिकः- पु०-नियतं कप्रयित्वेविषयाव
 धिज्ञानिनि ॥ ज. ७ डा. ७ उ. । स. प्रहा. ।
 आजोगिकः- पु०-आजोग उपयांगः स प्रयोजन यस्य तदा
 भोगिकम् उपयोगप्रधाने, । कल्प० ॥

इति श्रीमद्वृहत्सौधर्मतपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञ

श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराचार्य्य १००८ श्री

श्रीविजय—राजेन्द्रसूरिविरचिते

अभिधानराजेन्द्रे “आकारादि

शब्दसङ्कलनम् ”

॥ समाप्तम् ॥

अर्हम् ।

अभिधानराजेन्द्रः ।

६.

६६ (ति.)

(इकार)

६-६-पु. अस्य विष्णोर्गपत्यम् अ. इप् कामदेवे, गायत्री । एका० ।

स हि रुक्मिण्यां विष्णोर्देशात् कृष्णात् जातः । तत्कथा च यथा-रुक्मिण्यां वासुदेवाच्च, तद्व्यां कामो धृतवतः । शम्भु रान्तकरो जज्ञे, प्रद्युम्नः कामदर्शनः । हरि० १६३ अ. । पर्यं व्युत्पत्तिमत्त्वेन कामदेवस्यैव इदं दर्शयता नाभिज्ञापयत्येति बहवः । कामदेवैर्देवत्याश्च अभिज्ञापे औपचारिक इत्यन्ये । वाच० । कम्पे, सायके, सण्ये, सरसीरुहकेसरे, । शक्रचापे, बाणे कमत्रायाम्, रचनायाम्, कोणीनृकुहरे, पद्मदले, ज्ञाने, गतां च । एका० नवार्थकस्य अ इत्यस्यैवम् अ इह । जेदे ३ सगे वेत्तौ, ४ निराकरणे, ५ अनुकम्पायाम्, ६ गन्दे, ७ विस्मये, ८ निन्दायाम् ९ सम्बोधने, च । अव्य० चादि । निपातैकान्त कत्वात् अस्य प्रगृह्यसंज्ञा तेन इ इन्द्र इत्यादौ न सन्धिः । वाच० वाक्यालंकारे, च । सहि निपातः पादपूरणाय प्रयुज्यते “इह वा जुह्वे वा” इत्यादौ निपातो वाक्यालङ्कारार्थ इति । औप० । झा० १ अ० । “उमने इ वा पदमगाथा इ वा, पदमार्जितस्वा यर एवा, पदमजिणे इ वा पदमतिथ्यकरे इ वा” क. सू० । इकारः सर्वत्र वाक्यालंकारे इति वृत्तिः । कल्प. (सुस्तंमि अणुसाहं इह इ पुण अन्यतो निमदेह) व्य० । इ पादपूरणे इति वृत्तिः व्य. ७ उ. ॥ तथा चाह वररुचिः स्वप्राकृतलक्षणे । “इजगपादपूरणे इति” आ. म. छि. । “इह इ भणिया पुरिसजाया” । व्य. सू. । इ इति पादपूरणे इति वचनात् सानुस्वारता प्राकृतत्वात् । प्राकृते हि पदान्ते सानुस्वारता भवतीति । व्य० १ अ. ।

६-६ गतौ-त्वादि० सकर्म० अनिट् अयति णेपीत् इथाय इयतुः इयुः इययिथ इयथ आयतु । इ इ इति प्रत्ययेष्वत अयं च धातुः कटी गतौ इयत्र लब्धः । सि० कौ० । वाच० ॥

इ (क) । इक् स्मरणे इति वचनादिति भ० १ श० २ उ० । अधिपूर्वक एव कित् । कित्करणमधीगर्थेत्यादौ विशेषार्थम् । अदादि० पर० सक० अनिट् अयति प्रथ्यपीत् । वाच० ॥

इ (इ) इङ्-प्रत्ययने “इङ् अत्ययने इति वचनादिति” भ० १ श० १ उ० ॥ अत्ययने अधिपूर्वं एव डिन् अदा० आत्म० सक० अनिट् अधीते अधीयीत अध्येष्ट । वाच० ।

इ (ण) इण् गतौ “इण् गतार्यति वचनादिति भ० १ श० १ उ. ॥ गित् इङ्गे भेदार्थम् अदा० पर. सक. अनिट्णति इतः यन्ति इयात् इहि पेत आयत् अगात् । वाच० ॥

इ (त्) -इत्-त्रि० णति गच्छति इ किण् गत्वरे, व्याकरणो

क्ते प्रक्रियाकाशोद्धारिते अस्थायिनि वर्णनेदे. यथा निप मिप इत्यादौ पकागादि ॥ वाच० ।

इ (म) -इप्-त्रि० इप् इच्छाया क्रिप् । इच्छायुक्ते. १ कर्मणि क्रिप् इध्यमाणे, २ त्रि० ३ अक्षे, छयने इप् अन्तर्गतप्यर्थे कर्मणि क्रिप् ४ एषणाय, इप्-गतौ भावे क्रिप् । १ यात्रायाम्, स्त्री० वाच० इ (ति) इति-अव्य० इण् कित् १ आगर्थे “गईहय” इति शब्द-आद्यर्थस्ततश्च “गईहयिष्यत्” इत्यादि द्वारकलापेऽर्थाध्वनय इति । विश० । इयत्ताप्रदर्शने, माने, वाच० (सम्भत्तेति) इति शब्दः इयत्ताप्रदर्शनार्थः एते ध्रुवादयः सम्यक्त्वान्ता दार्थि-शक्तिरिति न न्यूनाधिकाः परिग्रहा भवन्तीति । प्रथ० ७४ द्वा. । उपप्रदर्शने, “महया जगत्सदेह वा” इह संधिप्रयोगादिति-शब्दो ऋष्यः स चापप्रदर्शने इति वृत्तिः । झा० १ अ० । “इति चादकदिट्ते पदिहंतु कधिजने समञ्जाया उवद् सणे इति”, नि. च. ३ उ. ॥ औप. । स्या० जग० ३ । सूत्र० २ ध्रु० ४ अ. । विश० । “इक्ष्व संवच्छ्रियं धेरकपं” इतिः रूपप्रदर्शने तं पूर्वोपदर्शितं सांवत्सरिकं स्वधिरकल्प-मिति वृत्तिः । कला० । नि० चू. ४ उ. । “असंगवणे इ वा” इति शब्द उपप्रदर्शने अनुस्वारबोपः संधिश्च प्राकृतत्वादिनि भ० १ श. १ उ. । औप० । प्रथ० । गच्छा० । “इति भो इति जोत्तिने अमममस्व किष्वाइ । करणिजाइ पचवणुभवमाणा विहरति ” (इति भोत्ति) एतत् कार्यमस्ति भोशब्दश्चामन्त्रण इति । ज० ३ श. १ उ. ॥ “उल्लेखे” इतिशब्द उल्लेखार्थ इति । २० । “तण ण से पावण देवे तस्स णं दीयस्स जाणति माणस्स अंतां बहुममरमणिज्ज जमिभाग विउव्वह से जहा नामप आलिगपुक्खंइ वा ” इत्यादि इति । शब्द उपमा-जनवस्तुपरिस्समाभिद्योतक इति आ. म. प्र० । इति शब्दाः सर्वेऽपि स्वस्वोपमाजनवस्तुपरिस्समाभिद्योतका इति, ज० । गय० ॥

“तयणं जे ते किाहा मणीतणा य तेमि णं अयमेया रुवेवणा वासे पमाने तजहा मे जहा णामण जीमूतेइ वा ” इत्यादि सूत्रं इतिशब्द उपमाजनवस्तुपरिस्समाभिद्योतकः इति । ज० ॥ एवकारार्थे, अहवा इतिशब्द एवकारार्थे इदृश्य इति नि० चू० १ अ० ॥ “अहवा इतिमहो पयार्थे” नि० चू० १ अ० ॥ एवं प्रकारार्थे, उक्तप्रकारेणेत्यर्थे, षो० प्र० १० । “महमय दुःखवृत्ति भूमि” ॥ इतिशब्द एवमर्थे, एवमहं प्रवीर्मात्यर्थः । आच्चा ६ अ० । अमुना प्रकारेणेत्यर्थे, सूत्र. १ ध्रु० ४ अ० । “मिच्छा पावयणेनि य इत्येवं प्रकारे” स्या० जग० ९ ॥ पूर्वप्रकान्तपरामर्शः, ॥ “इतिकम्पं परिष्ठाया, इतिः पूर्व प्रकान्तपरामर्शक इति । आच्चा० २ अ० ६ ॥

उचियं खलु कायव्यं, सव्यत्य सया णरेण बुद्धिमता ।

इइ.

इइ फलमिच्छी गियमा, एम चिय होइ आर्णात्ति ॥

इत्यनेनाचिनकरणेन फलसिद्धिर्गति वृत्तिः । पंचा० ६ वृ०
इइ विज्ञामणुस्मचरे" इतीचेवरूपां विद्यां सम्यग ज्ञानपात्रेन
रूपमन्यति वृत्तीकृत्य मचरेत् सम्यक् संयमाध्वनि यायावि
ति सार्थं इति ॥ उत्त० २२ अ० ॥ इति संस्कार" इतिः रूपप्रद
इने, इत्येतत्पूर्वोक्तनीत्यावचस्यानोत्पादादिकर्मणि वृत्तिः
आचा० १ अ० ३ उ० । "धिरसंघयणं तिकटुत्वं अणुणावसामि"
इति कृत्या इति हेतोस्तदनु प्रविशामीति वृत्तिः । ज० १५
श. १ उ० "अधारणिज्जमिनिक्कटु तुरण निगिहइ" इति
कृत्या इति हेतोःरित्यर्थः । ज० १३ श० ७ उ० । समाप्तौ, इ० २
अ० । परिसमाप्तिप्रदर्शने, "सें हु मुणी परिणाय कम्मोति
वेमि" इतिशब्द एतावानयमात्मपदार्थविचारः कर्मबन्ध
हेतुविचारश्च सकलदोषशक्येन परिसमापित इति प्रदर्शकः
आचा० १ अ० १ उ० सुत्र० । सम० । विपा० । वाक्यस
माप्तौ, इति शब्दो वाक्यसमाप्त्यर्थे इति । विशे० । यया-
"गिहइयम्मामो चुक्कंति" ग० । दर्श० । वाक्यार्थसमाप्तौ
पंचा० । यया-"सें अट्टी संजयोत्ति" इति शब्दो व्यव
स्थितवाक्यार्थपरिसमाप्तौ, प्रश्न० सं० छा० ४ ॥ अधिका
रपरिसमाप्तिघातके, यया"सें केणट्टेण भंते। एवं इइ भरहे
यासे" । २ । इति सूत्रेण नामार्थं प्रच्छतो गौतमस्य प्रति
पचनाय "तत्तथेण विणीआए गयहाणीए भरहेणाम राया
चावरंतचक्कवट्टी समुप्पज्जित्या" इत्यादिसूत्रैर्निरतचरित्रं प्रप
ञ्चितं तच्च परिसमाप्त्यर्थः । ज० । स्वरूपपरागमो, अस्मादे
तोःरित्यर्थः-उत्त० ।

जाणाहि मे जायण जीविणोत्ति, मेमावसेमं दज्जओतवस्सी।

जानीतवगच्छत (मेत्ति) सुत्रत्वात् मां (जायजीविणोत्ति)
याचनेन जीवने प्राणधारणमस्येति याचनजीवने आपन्वादि-
कारः पठ्यते च "जायणजीविणोत्ति" इतिशब्दः स्वरूप
परामर्शकस्तत एव स्वरूपं यतश्चैवमतो मगमपि ददध्व-
मिति भावः । कदाचिदुक्तमेवासौ वावत् इति तेषामाशयः
स्यादत आह । अथवा जानीत मा याचनजीवित याचनेन
जीवनशीलत्वात् चितीयर्थे षष्ठी । पाठान्तरं तु प्रथमा ।
इतीत्यस्मादेतोः किमिन्याह-शेषा विशेषमुर्गागतस्याप्युच-
रितमन्तः प्राप्तमित्यर्थः । त्वभतां प्राप्नुतु तपस्वी यतिर्वर्गाका
वा । उत्त० १२ अ० ॥

जामिपरो इत्यादिषु इतिशब्दो हेत्यर्थे, ष्ठा० ३ उ० ॥

प्रकाशने, निदर्शने, प्रकारे, अनुकर्षे, प्रकरणे, स्वरूपे,
साक्षिध्वे, विवक्षानियमे, मते, प्रत्यक्, व्यवस्थायाम्, परागमो,
माने, प्रकर्षे, उपक्रमे च । तत्र स्वरूपघोतकता त्रिधा ॥
"शब्दस्वरूपघोतकता प्रातिपदिकार्थे घोतकता वाक्यार्थ-
घोतकताचेति तत्र शब्दस्वरूपघोतकत्वे तत्तोगेन प्रथमा
"वरेति मङ्गलं नाम यस्य वाचि प्रवर्तते" ॥ "अत एव
गवित्याह, जूसत्तायमिनीदशमिति" भर्तृहरिः ॥ प्रातिप-
दिकार्थघोतकत्वे प्रथमा । "क्रमादमुं नारद इत्यबोधि सः" ।
(इत्यादौ) माघ० । यद्व्यपगोति च तां पुराविदः ।
कुमारसम्भ० । वाक्यार्थघोतकत्वेन प्रथमा । निपातेना-
निहिते प्रातिपदिकार्थे पञ्च प्रथमाविधानात् । वाक्यस्य
च शक्त्या लक्षणया वा एकार्थबोधकत्वाभावेन प्रातिपदि-
कत्वाजावात् ॥ जूसत्तायामिनीदश" भर्तृ० । "श्रुतार्थस्य

परित्यागादश्रुतार्थस्य कल्पनात् । प्राप्तस्य बाधादित्येवं परि-
संख्या त्रिर्वापका ॥ मीमांसकाः । तत्र हेतौ इतीव धारामच-
धीर्न्ये, । नैष० । "इति स्म सा कारुतरेण द्वाखतं" नैष० ।
प्रकारे, "इति मदमदनाभ्यां रागिणः स्पष्टरागाः" माघ० प्र
काशार्थे, "इतिहरि" इत्यादौ अव्ययी० । इवमर्थे, धिर्वाधिस-
द्धमितिकर्तुमुद्यतं । प्रकरणे, इति कृत्यमिति कर्तव्यम् इति
वृत्तम् । वाच० ॥ छा० गतौ जायति। आव० । गतौ; मया० ।
चष्टायाम् । आव० । ज्ञाने, वाच० । प्रवृत्तौ, च स्त्री० । ष्ठा०
छा० ७ ।

इइ (ति) कह-इतिकथ-त्रि० इति इत्थं कथा यस्य । अर्थ-
शून्यवाक्यप्रयात्तरि, अश्रुत्यवच्छेदे, वाच० ।

इइ (ति) कायव्वया-इतिकर्तव्यता-स्त्री० इत्येवं रूपा कर्त-
व्यानां जावः कर्तव्यता ।

सर्वत्रानाकुलता, यातनावाव्ययपरा समामेन ।

काज्ञादिग्रहणविधौ, क्रियेति कर्तव्यता जवाति ॥

इत्युक्तलक्षणायां क्रियायाम्, इति कर्तव्यता माह (सर्वत्रे-
त्यादि) सर्वत्र सर्वस्मिन्नानाकुलता निराकुलता अथवा यते
जावः सामाधिकरूपस्तस्याऽव्ययपराव्याजावनिष्ठाऽनाकु-
लता वायतिजावाव्ययपरा न किञ्चित्तिभावाद् व्यत्ययगच्छ
तीति कृत्वा तद्योच्यते विशेष्यत्वात् क्रियाभिसेव्यते समासेन
संज्ञेपेण काज्ञादिग्रहणविधौ काहस्वाध्यायादिग्रहणविधिं वि
पया क्रिया चेष्टा स्वशास्त्रप्रसिद्धा इतिकर्तव्यता भवाति
इत्येवं रूपा कर्तव्यानां जावः कर्तव्यतायेत्येतं पा० ३ विच० ।

इइ (ति) ह-इतिह-अव्य० इति एवं ह किल द्वन्द्वः । उप
देशपरपरायाम्, ययाऽत्र वटे यद् इत्युपदेशपरपरैव न तु
केनापि दृष्टा तथा कश्चित्मिति तस्य प्रसिद्धिमात्रता इति
होचवृक्षाः । सि० कौ. । वाच.

इइ (ति) हास-इतिहास-पु. इतिह पारम्पर्योपदेश आस्ते
ऽस्मिन् । आस आधारे घञ-६ त. वाच. पुराण, - (इतिहास
पञ्चमा०) इतिहासः पुरा० पञ्चमो येषां त तथेति । कल्प० ।
इतिहासः पुरा० मुच्यते इति । ओ. प० । पुरुषस्य हासमतिक-
सान्तर्गत कलाविशेष, कल्प० "धर्मोपकामोहाणामुप-
देशसमन्वितम् ॥ पूर्ववृत्तकथयानुत्तमितिहासं प्रचक्षते" ॥
उक्तलक्षणे पुरावृत्तप्रकाशके भारतादिग्रंथे, ॥ वाच० ।

इ आ(त्तां)(दो)(पत्तां) इतस्-अव्य० इदम-र्तस्स इहादेशः
"तां दो तसो वा" प्रा० ७ । २ । १६० इति प्राकृतसूत्रेण तो दो
इत्यादौर्दोर्वाकल्पिकौ । पञ्चाशके । पत्ता इति । अस्मादित्यर्थे,
वाच० (इओ सुतेसु दुहमदुदुमां) इतः स्थानान्यतो जन्मा
न्तरं गत इति । सूत्र. १ अ. १० अ० ॥ (इह आउक्खण्डुया)
इतो मनुष्यजन्मनः सकाशादायुः कथं मरणे सति च्युता इति
प्रश्न. १ हा० । (एत्तोऽणामेगेमि विपमयणिज्जो इमो होइ)
पत्ताच्च इतोऽस्मादाज्ञावत्त्वात् प्रज्ञापनीयो जवतीति योगः
। पंचा० ३ वृ. ॥ इतः स इत्यर्थः प्राप्तशीलेत एवार्हति इत्यम ।
"इतो निर्धीइति तिसृष्टभूमिः" ॥ कुमा. । प्रयुक्तमप्यस्मात्प्रतो
कृथा स्यात् "रघुः । वाच० ।

ईखिणिया-ईखिणिका-स्त्री० परनिन्दायाम् । "अहु ईखिणिया
उपात्रिया" ईखिणिया परनिन्दा तु शब्दस्यैवकारणत्वात्
पापिकैव दोषवत्येव अथवा स्वस्थानादधमस्थाने पातितेति
वृत्तिः । सूत्र० १ अ० ३ अ० ।

इङ्खणिका हि कर्णमूले घटिकां चावयन्ति ततो यज्ञाः खड्वा-
गम्य तासां कर्णेषु किमपि प्रभुर्विचक्रितं कथयतीत्युक्तवृत्तं
नैमित्तिकविशेषं, च (इङ्खणियाकृत्य वा पुच्छा) इति आ०
म० प्र० । नि. च. ॥

इङ्खिणी-इङ्खिणी-स्त्री० अन्यनिन्दायाम्, (अहं सेयकरी अ-
नेमि इङ्खिणी) अथाऽनन्तरमसौ अश्रेयस्करी पापकारिणी
इङ्खिणीति निन्दा अन्येषामतो न कारयेति वृत्तिः । सूत्र० १ श्रु०
५ अ० ॥

इङ्ग-इङ्ग-पु० इङ्गि जाये घञ् । १ चञ्जे, २ कम्पने, ३ इङ्गिते, च
कर्तरि अच् । जङ्गमे. त्यया सृष्टमिदं सर्वं, यथेष्टं यच्च नेङ्गति
भा. व० अद्भुतं, च । वाच० ॥

इङ्गाद्य-अङ्गार-पु. विगतधूमज्वाले दहमाने इन्धनादिके.
उत्त. ३६ अ. । अङ्गार इत्येतत् प्रकरणे एवविधाः शब्दाः ।
इङ्गाद्यकर्म-अङ्गारकर्म-न० अङ्गारकरणपूर्वकस्तद्विकृत्य एव
यदन्यदपि वृत्तिसमागमपूर्वकं जीवानामिष्टकादिपाकरूपं
तदङ्गारकर्म तस्मिन्, ॥ उपा. अ. १ ॥

इङ्गिअ (य) इङ्गित-न० प्रा० । इङ्गि जाये क्तः । चञ्जे, । ह-
दगतजावावेदके, वाच. । निपुणमतिगम्ये प्रवृत्तिनिवृत्तिसूचकं
इषद्वृत्तिः कपादिकं आकारं चेष्टाविशेषे, उत्त. १ अ. । "इङ्गि
अचिन्तितपत्नियविव्याणिया-" उत्त. अ० १ । इङ्गितेन नयनादि
चेष्टाविशेषेण चिन्तितं परेण हृदि स्थापितं प्रार्थितं चाऽनिष्ट
पितं च जानन्ति वास्तथा तान्निरिति वृत्तिः । दशा. । "आवोऽ
य इङ्गियमेव गच्छा, जो वेदमात्रादपस एजो" । दश. १ अ० ३. उ
अगापांगादिमोदनात्मके स्वचित्तविकारसूचके चेष्टाविशेष.
च (न ज पिय इङ्गियपेदियं वा—इङ्गितमङ्गोपाङ्गादिमोदनं
स्वचित्तविकारसूचकं तच्च स्त्रीणां न साधुना रागेण उष्ट्र्य
मिति । उत्त. ।

इङ्गिअज्ज-इङ्गितङ्ग-पु० "इङ्गिअ" पाद. २-सू. ८३ इति सूत्रेण
अस्य तुम्बा । नयनादिचेष्टाविशेषके, प्रा० ध्या० ।

इङ्गिअसु-इङ्गितङ्ग-पु० नयनादिचेष्टाविशेषके, प्रा० ध्या० ।

इङ्गिअ (य) मरण-इङ्गितमरण-न० इङ्गितं प्रदेशं मरणमि-
गितमरणम्, मरणविशेषं, तदुक्तव्यता इङ्गिणीमरणशब्दे । ग. ।
पंचा. । दश. ।

इङ्गिणी-इङ्गिनी-स्त्री० इत्यने प्रतिनियतदेश एव चेष्टयतेऽस्याम
नशानक्रियायामितीङ्गिनी श्रुताविहिते क्रियाविशेषे, तद्विशिष्ट
यावत्क्रियाकालशततपानेदे, च । ध. ३ अधि. । उत्त. । सम. ।

इङ्गिणीमरण-इङ्गिनीमरण-न० इत्यने प्रतिनियतदेश एव
चेष्टयतेऽस्यामनशानक्रियायामिति इङ्गिनी श्रुताविहितः क्रिया
विशेषस्तद्विशिष्टमनशानमिङ्गिनी तथा मरणमिङ्गिनीमरणम् ।
सम. १७ स. । तदुपपन्नं वा मरणमिङ्गिनीमरणम् ॥ ध.
३ अधि. । उत्त. । ५ अ० । प्रव. । पण्डितमरणविशेषे, । तच्च
चतुर्विधाहारस्य प्रत्याख्यातुर्निष्पत्तिकर्मशरीरस्येङ्गितदेशा-
न्यतरवर्तिन एवेति । सम. १७ स. । तदुक्तं च दम् ॥
" इङ्गियदंस्मि सयं, चतुर्विधाहारचायानिष्पत्तिं । उवत्तणा-
इजुत्तं, तन्नेण उ इङ्गिणीमरण " ॥ ११ ॥ स्या २ उ० ॥ अत्र
नियमाच्चतुर्विधाहारवर्तिः परपरिकर्मविवर्जनं च ज्ञायते ।
स्वयं पुनरिङ्गितदेशाऽन्यतरे उद्भूतनादिचेष्टात्मकं परिकर्म
यथासमाधि विवधानि । प्रव. द्वा० दश. । संया० ॥

धर्मसंग्रहेऽपि " इङ्गिणीमरण चेष्टा, यतामाहारवर्जनात् ॥ "
आहारवर्जनात्म्योऽहारपरित्यागात् चतुर्विधाहारपरित्यागेने-
त्यर्थः । इङ्गिणीमरणमुक्तवृत्तं चेष्टावतां परिमितचेष्टामहि-
तानां सर्वाहारत्यागाद्भवति । अयं प्रायः । अस्य प्रतिपत्त्या
तेनेय क्रमेणायुषः परिहाणिसंबुध्य तादृशसंहननाजावात्पा
दपापगमनकर्तुमशक्तः स्तोकाकालजीवितानुसारेण संश्लेषनां
कृत्वा प्रमज्याकाश्यादारभ्य च विकटतां कृत्वा चतुर्विधाहारं
नियमात्प्रत्याख्याति । तथाविधे एव च स्थागिरते एकाकी जायत
उष्ण उष्णतश्च आयां सकामक्षितीगितदेशे संचष्टः सम्यग्भ्या-
नपरायणः प्राणान् जहाति । अयं च परकृतपरिकर्मगहनः
स्वयं तन् कर्तुं गतिः । ध. ३ अधि. ।

अथ भक्तपरिहातोऽस्याः को विशेष इत्याह ।

अप्यपरपरिकर्मं, जन्तुपरिहा य अणुमाता ।

परजिज्या य इङ्गिणी, चतुर्विधाहारविरई या ॥

जन्तुपरिहायां ह्ये अपरिहाते तद्यथा आत्मता स्वयं परि-
कर्म परेण च इङ्गिनी पुनः परजिज्या परस्तत्र परिकर्म न
कार्यते । तथा जन्तुपरिहायां चतुर्विधस्य त्रिविधस्याहारस्य
विरतिर्भवति इङ्गिन्यां तु नियमाच्चतुर्विधाहारविरतिः ।

परपरिकर्मविवर्जनमेव भावयति ।

आणं निसीय त्वदृण, इत्तरियाई जहा समाहीण ।

सयमेव य मो कृत्ति, उवसगपरीमहा य अट्टियामे ॥

संययणधित्तिजुत्तां, नवदमपुच्छा सुण्ण अंगा वा ।

इङ्गिणियातावगमं, नीहारी वा अनीहारी ॥

स्थानं उर्ध्वस्थानं निरीदितमुपवेशनं च त्वम्यतेन शयनं
पतति इत्तरकाणि स यथासमाधि स्थयमेव कर्तुं न तु
परतः कारयति । तथा दिव्यादीन् उपसर्गान् कुधादिपरि-
सर्गाश्च सम्यग्भ्यास्ते सदते । तथाहि चतुर्विधाहारप्रत्या-
ख्यानात्तस्य पानकमपि ज्ञायते । नाप्यपवादतश्चरमाहार-
दानमिति । तथा संहननेन त्रयाणां माशानामन्यतमेन धूत्या
च युक्तस्तथा श्रुतेन सूत्रतो यस्य पयोनि नवदश वा केवलानि
अंगानि । स इङ्गिनीमरणं प्रतिपद्यते । व्य० छि० १० उ० ।

निशीयत्तणीं तु ।

आव अज्यो णिज्जुत्ति ताव गेयज्जं पंचधा उ वेउणं इङ्गि-
णीमरणं । परणओ इङ्गिणीप आयं वेयावच्चं परो न कंहे
णियमा चतुर्विधाहारविरई जे वडिं परिचज्जं तो अणीहारिग
अह गच्छे तो णिहारिमं पदमविश्यसंययणी परिचज्जं जेण
अहीयं णवमपुच्छस्स तदय आचारयत्तु पक्कारसंगी वा
परिचज्जं धितियवज्जकुसुमामाणं सज्जाणि उवसगाणि अ-
हियासेह । नि० च० ११ उ० ।

इङ्गिनीमरणमाह ।

एवज्जादी काउं, नेयव्वं जाव हांइवाञ्छिची ।

पंच तुल्लुण तवो, इङ्गिणीमराणं परिणओ उ ॥

प्रमज्यादिकं प्रमज्याशिष्या ग्रहणं वतारोदः अर्थग्रहणमनि-
यतं वा संगच्छस्य परिपूर्णस्य निवृत्तिं गच्छनिवृत्तिकरणेन च
तीर्थस्थाव्यवच्छेदः कृतः तत आह । नाघदृशः तस्य यावद्भवति
व्यवच्छिन्तिः तत्पर्यंतं कृत्वा पक्षतपः तत्र सव्यक्तव्यवच्छे-
दानीं तावदित्या स इङ्गिनीमरणं परिणतः प्रतिपन्नो ज्ञायते ।
व्य० १० उ० ॥

(अस्य सविचारविचारव्यसर्परिकर्माऽपरिकर्मत्वनिर्हारित्वानिर्हारित्वानि मरणशब्दे ।)

(अस्य पण्डितमरणेषु मध्यमत्वं पण्डितमरण शब्दे) ।

इंगिनी मरणं विशिष्टतरधृति संहननयनामैव भवतीति पण्डितमरणशब्दे ।

इंगिनीमरण इच्छाणक्यः प्रतिपन्नस्तथा ॥

पारुद्धिपुत्तामि पुरं, चाणको नाम विस्मृत्रो आसी ।

सव्वारंजनवत्तो, इंगिनीमरणं अहं निवत्तो ॥

पाटवीपुत्रे पुरं चाणक्यनामा मन्त्री विश्रुतः ख्यात आसीत् सर्वारम्भनिवृत्तः त्यक्तसर्वगज्यव्यापारः इंगिनीमरणं ईंगित-
ज्ञप्रदेशाद्दृष्टिनिर्गमरूपं मरणमथ निवृत्तः सुप्तः आस्त ततः
गाथाटके इंगिनीमरणं प्रतिपद्य तस्मिन्करिषु सुप्तः इंगिनी-
मरणेन व्यवस्थितः । इदम् ।

इंगियदेममि मयं चउच्चिहाहारनाय निपण्णं ।

अप्पमिकम्मे नियमा अक्षेण य इंगिणीमरणं ॥

इह यच्छाणक्यस्य इंगिनीमरणं ज्ञातं न पुनरिङ्गिनीमरणमेव
यतः आचक्राणं पादपोषणमिङ्गिनीमरणनिषेधः । यदाह ।

“ सव्वारं य अज्जाउ, सव्वे वि य पढमसंघयणवज्जा । सव्वे
वि देसविरया, पच्चव्वणाअओ मरंति ” इति । संथा० ।

इंगिनीमरणविधानम् यथा ।

इंगिनिमरणविहाणं, आएवज्जं तु विअरुणं दाओ
संझेहणं च काओ, जहाममाही जहाकाओ ॥

इंगितमरणविधानमेतदाप्रत्ययमेव प्रमज्याकाज्ञादाग्न्य वि-
कटनां कृत्वा संज्ञस्त्रनां च कृत्वा ययासमाधि ज्ञप्यतो भाव
तश्च यया कालमिति गाथार्थः ।

पञ्चकवड् आहारं, चउच्चिहं णियमओ गुरुमपीवे ।

इंगिअंदममि तहा, चउच्चि पि हु इंगिअं कुणइ ॥

प्रत्याख्यात्याहारमशनादिचतुर्विध नियमात्तान् त्रिविधं गुरु
समीपे ईंगितदेशे तथा परिमितं चेष्टामपीगितं करोतीति
गाथार्थः ।

उच्चत्तइ परिअत्तइ, काइअमाईसु होइ विजामाउ ।

किंचपि अप्प णच्चि, अज्जं जइ नियमण थिइव्वेउ ॥

उच्चतेतं परावर्तते कारिकादिषु जयति विभाषा प्रकृतिमा
त्मसात्करोति वा न वा इत्यमत्यात्मनैव युक्तेः । उपाधिप्रत्यु
पेक्षणादिनियमेन धृतिबद्धी स जगवानिति गाथार्थः । पं.
व ० १ द्वा ।

(इङ्कितमरणवक्तव्यता मरणशब्दे बह्यते ।)

इंगियामारसंपन्न-इंगिताकारसंपन्न-पु० इंगितं निपुणमति-
गम्य प्रवृत्तिनिवृत्तिसूचक मिवद् अशिरःकंपादि आकारः स्थु-
लध्रीसंवलः प्रस्थानादिभावान्निव्यजको दिगवलोकनादिः अ-
नयोर्द्वन्द्वे इंगिताकारो सम्यक् प्रकर्षेण जानातीति इङ्कित
कारसंपन्नः । इङ्कितकारयोः प्रकर्षेण ज्ञातरि, । उक्त. १ अ० ।

इंगिताकारसंपन्न-पु० इंगिताकाराच्यां संपन्नो युक्तः इंगि-
ताकारसंपन्नः । इंगिताकाराच्यां युक्ते. उक्त. १ अ० ।

इंगियामारसंपन्नो, सैथीणीपत्ति वुच्चइ” इंगिताकारैतावद-
र्थोत् गुरुगतौ सम्यक् प्रकर्षेण जानाति इंगिताकारसंपन्नः ।
यद्वा इंगिताकाराच्यां गुरुभावपरिज्ञानमेव कारणे कार्योपचा

रादिगिताकारशब्देनाक्तं तेन संपन्नो युक्तः स इत्युक्तविशेष-
णान्वितो विनीतो विनयान्वित इति सूत्रपरामर्शोच्यते ।
तीर्थकृष्णधरादिभिर्गिति गम्यते । उक्त. १ अ० ।

इंगुई-इंगुई-अभी, वनस्पतिविशेष, तत्फलेन तैलविधानं जय-
तीति । आचा० अ० उ० ॥

इत-यत्-त्रि. आगच्छति, (इतस्स पच्चुणवज्जाया) आगच्छतो
गौरस्याऽनिमुखं गमनमिति भ० । श. १४ उ. ३ ॥

इंद-इन्द्र-पु० इन्द्रतीतीन्द्रः । अनु० । इदि परमैश्वर्ये इति धा-
त्वनुसारादिन्द्रनादिन्द्र आत्मा । सर्वद्रव्योपलब्धिसर्वोपतो-
गरूपपरमैश्वर्ययोगात् । आत्मनि, (जीवे) नं. १ द्वा. । आ०
म० । स्था. ।

इन्द्रो जीवो सव्वोवज्जिजोगपरमेसत्तएओ ।

इदिपरमैश्वर्ये इन्द्रनात्परमैश्वर्ययोगादिन्द्रो जीवः । परमै-
श्वर्यमस्य कुत इत्याह (सव्वो) इत्यादि आचरणाभावे सर्व
स्यापि वस्तुन उपलब्धभाषानानायेषु सर्वस्यापि त्रिजगज्जनस्य
वस्तुनः परिजोगाच्च परमेश्वरो जीव इति तस्य परमैश्वर्यम्
विशो ।

इन्द्रनादिन्द्रः परमैश्वर्ययुक्त इत्यर्थः एवं ज्ञेयं चार्थेन युक्त-
मिदं नाम । परमार्थतत्त्वदशाधिपे एव वर्तते तस्य तार्त्विक-
परमैश्वर्ययुक्तत्वात् । आ० म० प्र० । अनु० ॥ इन्द्रः शक्रः
पुनरुद्रः । सूत्र० १ अ० १ अ० । अष्ट० । राज० सहस्राक्षः
। प्रति. । इति पर्यायाः । परमैश्वर्ययोगादिन्द्रः प्रज्ञो, (परमै-
श्वर्य) स्था. ग० ४ । महति, च । स्था. ४ ग० । पेश्वर्यान्विते त्रि.
लुपमत्रे, उपमितसमासे उत्तरपदस्थः श्रेष्ठव्यवृत्तकमनुजंजः
वारणन्द्र इत्यादि । वत्त० ।

इन्द्रशब्दस्य निक्षेपः स्थानाङ्गे दर्शितो यथा.

तओ इन्द्रा पत्तत्ता तंजहा नामिन्द उवणिदे दव्विदे ॥

(तओ इन्देत्यादि) व्याख्या सा च सुकरैव न वर ।

नामेन्द्रः ।

इन्द्रनादिश्वर्यादिन्द्रः नाम संज्ञा तदेव यथार्थमिन्द्रेत्यङ्गरा-
त्मकमिन्द्रो नामेन्द्रः । अथवा सचेतनस्याचेतनस्य वा यस्येन्द्र
इत्ययथार्थं नाम क्रियते स नामनामवतारं जेदोपचारात् नाम
चासाविन्द्रश्चेति नामेन्द्रः । अथवा नामेवमेन्द्र इति इन्द्रार्थे
इत्यन्त्याश्रामेन्द्र इति ।

नामत्रकणं पुनरिदम् ।

“ यद्वस्तुनोऽभिधानं, स्थितमन्याये तदर्थनिरपेक्षं ॥

पर्यायानभिधेयं, च नाम यादृच्छिकं च तथा” ॥ १ ॥ इति

अयमर्थः यद्वस्तुन्यादिना यथार्थमिन्द्रेत्याद्युक्तं स्थित-
मित्यादिना त्वयथार्थं गोपाज्ञादाविन्देत्यादि यादृच्छिकमन-
र्थक मित्यादीति । अथवा यदिन्द्रनाथ्यनिरपेक्षं गोपाज्ञादि
वस्तुन इन्द्र इत्यादिकमभिधानमययार्थतया शक्तादावन्य-
त्रार्थं स्थितं तन्नामेति । इन्द्रादिवस्तुनोवाऽभिधानमिन्द्रना-
थ्यनिरपेक्षं सज्जोपाज्ञादावन्यत्रार्थं स्थितं तन्नामेति । स्था.
३ ग० ॥

अत्ताजिप्पायकया, सत्ता चेयणमचेयणं वावि ।

उवणादीनिरविक्षा, केवलसत्ताउ नामिदो ॥

चेतनोचेतने वा द्रव्ये वा आत्माभिप्रायेण स्वेच्छया इन्द्र
प्रभृतिसेजा कृता साऽपि स्थापनादिस्थापका स्यादत आह ।
स्थापनादीनां स्थापनाद्रव्यभावादीनां निरपेक्षा । किमुक्तं

जवति । यत्र स्थापनादीनामेकमपि नास्ति किन्तु केवला
एका संज्ञा तदर्थनिरपेक्षा स नामेन्द्रः । उक्तं नामेन्द्रसङ्क
णम् । वृ. १ उ. ॥

स्थापनेन्द्रमाह ॥

तथा इन्द्राद्यभिप्रायेण स्थाप्यत इति स्थापना द्वेप्यादिकर्म
संवेन्द्रः स्थापनेन्द्रः । इन्द्रप्रतिमा साकारस्थापनेन्द्रः
अज्ञादिन्यासस्वितर इति । स्थापनासङ्कणमिवम् । यत्र
तदर्थवियुक्तं, तदभिप्रायेण यत्र तत्करणम् । द्वेप्यादिकर्म
तस्यापनेति कियतेऽपेक्षासञ्ज्ञेति ॥ १ ॥ तथा “अपगह
र्यी हन्तिपत्तिपत्त, सञ्ज्ञाधिमा जये उवणा । होइ असञ्ज्ञाबो
पुण, हत्तिपत्ति निरागिई अक्खोत्ति” ॥ २ ॥ ॥ स्था. ३ उ० ।

अधुना स्थापनेन्द्रसङ्कणमाह ॥

सञ्ज्ञावमसञ्ज्ञावे, उवणा पुण इंदकेउ माईया ।

इतरमणिसरा वा, उवणा नामं तु आवकहं ॥

स्थापना स्थापनेन्द्रः पुनस्सञ्ज्ञावेऽसञ्ज्ञावे च इन्द्रकेत्वादि
का इन्द्रकेतुप्रभृतिको द्रव्यः । अज्ञादिशब्दादिन्द्रप्रतिमा
कवराटकादिपरिग्रहः । इयमत्र भावना । या इन्द्र इति
स्थापना अज्ञाकवराटकादिस्वसञ्ज्ञावेन या सञ्ज्ञकेत्विन्द्रप्रति
मादिषु सञ्ज्ञावतः स स्थापनेन्द्रः । इह नामस्थापनयोः कः प्रति
विशेष उच्यते (इतर इत्यादि) स्थापना इत्यत्र च जवति
यावद्भूयजतिनी भयावद्भूयजतिनी चेत्यर्थः । नाम पुन
मियमात् यावत्कथिकं यावद्भूय भावी एव प्रतिविशेषः । वृ. १ उ. ॥

संप्रति नामेन्द्रस्थापनेन्द्रयोः प्रकारान्तरेण

प्रतिविशेष-मभिधित्तुराह ।

जह उवणिदो वुच्चइ, आणुगहत्थी हि तह न नामिन्दो ।

एसे व दव्वजावे, पयायुतिस्सज्जिनाणत्तं । ? ।

यथा स्थापनेन्द्रः अनुग्रह एवार्थोऽनुग्रहार्थः स येषामस्ति अ-
नुग्रहार्थिनस्तैर्वाग्निः स्तूयते पुष्पादिभिर्गन्धैः च न तथा नामे-
न्द्रो माणवकस्ततो महान् नामेन्द्रस्थापनेन्द्रयोः प्रतिविशेषः ।
एवमेव अननैव प्रकारेण द्रव्येन्द्र भावेन्द्रे च पूजस्तुतिस्स
ध्वनिर्निर्नातात्मवसातव्यम् तद्यथा । द्रव्येन्द्रोऽपि नामेन्द्र
इवानुग्रहार्थिभिः न स्तूयते नापि पूज्यते यस्तु भावेन्द्रः स
स्थापनेन्द्र इव स्तूयते पूज्यते च ततो द्रव्येन्द्रजावेन्द्रयोरपि
महान् प्रतिविशेषः । अन्यच्च द्रव्येन्द्र इन्द्रसङ्घिहीनो यस्तु
भावेन्द्रः स तद्व्यभिचलपञ्चस्तथाहि स सामानिकत्रायस्त्रिंश
कादिपरिवृता विशिष्टद्युतिमान् स्फीतं राज्यमनुभवति उप-
योगचिन्तायामपि भावेन्द्र उपयोगव्यभिचमान् द्रव्येन्द्र उप-
योगव्यभिचया परित्यक्त इति वृ. १ उ. ॥

द्रव्येन्द्रमाह ।

तथा द्रव्येति गच्छति तांस्तत्पर्यायान्द्रव्यते वा तैस्तैः पर्या
यैर्द्रव्यां सत्ताया अद्ययवो विकारो वा वर्णादिगुणानां जाय
स्समृद्ध इति द्रव्यम् । तच्च जृतभावं भाविभावं वेति आह
च “ द्रव्यं द्रव्येते दोरव, यवो विगारो गुणाणसंदावो ॥

द्रव्यं जव्वं जावस्स जयजावं च जं जोगंस्ति ॥ तथा “ जृत-
स्य जाविनो वा जावस्य हि कारणं तु यद्भावे । तद्रव्यं तत्त्वहीः
सञ्चेतनाञ्चेतनं गदितम्” ॥ १ ॥ तथा अनुपयोगो द्रव्यमप्रधा-
नञ्चेति तत्र द्रव्यं चासाविन्द्रञ्चेति द्रव्येन्द्रः ॥ स्था. ३ उ० ॥

स च विद्या । आगमतो नो आगमतश्च । तत्रागमतः ख-
ल्व्यागममधिकृत्य ज्ञानापेक्षेत्यर्थः । नो आगमतस्तु तद्विपर्य-
यमाश्रित्य तत्रागमत इन्द्रशब्दोऽप्येताऽनुपयुक्तो द्रव्येन्द्रोऽनुप-

योगो द्रव्यमिति वचनात् । अयमेवाथो मङ्गलमाश्रित्य भाव्य
उक्तस्तथाहि “आगमभोणुवउत्तो, मंगलसहाणुवासिआवत्ता ।
तत्राणवकिजुत्तो, विणोवउत्तोस्ति नो दव्वंति” तथा नो आग-
मतस्त्रिविधो द्रव्येन्द्रस्तथा हशरीरद्रव्येन्द्रो जन्मशरीरद्र-
व्येन्द्रो हशरीरभयशरीरद्रव्येतिरिक्तो द्रव्येन्द्रञ्चेति ॥ तत्र
हस्य शरीरं हशरीरं हशरीरमेव द्रव्येन्द्रः हशरीरद्रव्येन्द्रः एत
द्रुक्तं जवति । इन्द्रपदार्थरूपस्य यद्गरीरमात्मरहितं तदतीतका-
लानुभूततद्भावानुवृत्त्या सिद्धशिज्ञातत्रादिगतमपि घृतघटा-
दिन्यायिन नो आगमतो द्रव्येन्द्र इति । इन्द्रज्ञानशून्यत्वाच्च
तस्येह सर्वनिषेध एव नोशब्दार्थः । तथा जव्यो योग्य इन्द्रश-
ब्दार्थे हास्पति यो न तावद्विजानाति सभयः इति तस्य शरीर-
मन्यशरीरं तद्वै जव्येन्द्रोऽभयशरीरद्रव्येन्द्रः अयमत्र जावायो
जाविनो वृत्तिमङ्गलद्रव्येन्द्रोपयोगाधारत्वात्तद्विद्यायैनेव
तद्भासादिशरीरं भयशरीरद्रव्येन्द्र इति नो शब्दः पूर्ववत् ।
उक्तञ्च मङ्गलमधिकृत्य “मंगलपयत्यजाणय, इंदोमव्वस्स वा
स जीवो वि । नो आगमभो दव्वं, आगमरहिआत्त जं भणियं
ति” हशरीरजन्मशरीरव्यतिरिक्त द्रव्येन्द्रो जावेन्द्रकावेन्द्र-
व्यापृत आगमतोऽनुपयुक्तद्रव्येन्द्रवत् । तथा यद्गरीर-
मात्मद्रव्यं वातीतजावेन्द्रपरिणामतश्चोभयातिरिक्तद्रव्येन्द्रो
हशरीरद्रव्येन्द्रवत् । तथा यो जावेन्द्रपर्यायशरीरयोग्यः
पुञ्जराक्षर्यश्च भावीन्द्रपरोयमात्मद्रव्यं तद्व्युजयातिरिक्तो
द्रव्येन्द्रः भयशरीरद्रव्येन्द्रवत् । सञ्ज्ञावस्थाभेदेन त्रिविध-
स्तथा एकत्रविकां बह्वायुक्तोऽभिमुखनामगात्रञ्चेति । तत्रै-
कस्मिन् जवे तस्मिन्नेवातिक्रान्ते भावी एकभविको योऽन्तर
एव भावेन्द्रतयोत्पन्नयते इति स चोत्कर्षतस्त्रीणिपल्योप-
मानं जवति देवकुर्वादिमियुनकस्य जवनपत्यादीन्द्रतयोत्प-
त्तिसंज्ञादिति । तथा स एवेन्द्रायुर्वेदान्तरं बह्मायुरनेने-
ति बह्मायुरुच्यते । स चोत्कर्षतः पूर्वोक्तद्वित्रिजगं यावदस्मा
त्परतः आयुष्कवन्मावात् । तथा अभिमुखं सम्मुखं जघ-
न्योत्कर्षान्यां समयातमुद्भूतान्तर जावितया नामगात्रे इन्द्र-
सम्बन्धिनी यस्य स तथा । तथा भावैश्वर्ययुक्तरीत्यकरावि-
जावेन्द्रपेक्षयाऽप्रधानत्वाच्छादिरपि द्रव्येन्द्र एव द्रव्यश-
ब्दस्याप्रधानार्थेऽपि प्रवृत्तः ॥ स्था. ३ उ० ॥

॥ द्रव्येन्द्रसङ्कणमाह ।

दव्वं पुण तद्वप्पी, जस्मातीता जविस्सते वा वि ।

जीवो वि अणुवउत्तो, इंदस्स गुणे परिकेइइ ॥

द्रव्यं द्रव्यविषयः पुनरिन्द्रायस्स तद्व्यभिचरिन्द्रसङ्घिरतीता
भविष्यति स च प्रतिपत्तयः । किमुक्तं भवति । यस्मिन्त्वमि-
न्द्रत्वं प्राप्तं यच्च प्राप्त्यति स यथाक्रमं जृतभावावाभावे-
भावत्वाच्च द्रव्येन्द्रः । उक्तं च । “जृतस्य भाविनो वा, भाव-
स्य हि कारणं तु यद्भावे । तद्रव्यं तत्त्वहीः, सञ्चेतनाञ्चेतनं क-
थितम्” यो वापि इन्द्रस्य गुणान् परस्मै परिकथयति परम-
नुपयुक्तः सोऽपि द्रव्येन्द्रः अनुपयोगो द्रव्यमिति वचनात्
वृ. १ उ० ॥ उक्तोऽद्रव्येन्द्रः ॥

जावेन्द्रमाह ।

भावेन्द्रस्त्विव त्रिस्थानकानुगोधाश्लोकस्तद्वृत्तं चेदमजाव-
मिन्दनक्रियानुजवनसङ्कणपरिणाममाश्रित्येन्द्रः इन्द्रनपरिणा-
मन जवतीति वा स चासाविन्द्रञ्चेति जावेन्द्रो यदाह “ जावो
विवक्तिक्रिया-नुवृत्तियुक्तो हि वै समाख्यातः । सर्वैरिन्द्रा-
दिव-दिहैवनादिक्रियानुजवात् ॥ १ ॥ सर्वं त्रिधा आगमतो
नो आगमतश्च तत्रागमत इन्द्रज्ञानोपयुक्तो जीवो जावेन्द्रः कथ

मिहेन्द्रोपयोगमात्रात्तन्मयतावगम्यते । नह्यभिज्ञानोपयुक्तो
माणवकोऽग्निरेव दहनपञ्चनप्रकाशनाद्यर्थक्रियाप्रसाधकत्वा
भावादिनि वेज्ञाजिप्रायापरिहानात् । संविद्ज्ञानमवगमो
भावा इत्यनर्थान्तरं । तत्रार्थाभिधानप्रत्ययास्तुल्यनामधेया इति
सर्ववादिनामविसंवादस्थानं यथा कोऽर्थघटः किमयमाह घट-
शब्दं किमस्य ज्ञानं घट इति भग्निरिति च यज्ञज्ञानं तद्व्य-
तिरिक्तो ज्ञाता तल्लक्षणो गृह्यते । अन्यथा तल्लक्षणसत्यपि
नोपपन्न्येताऽनन्मयत्वात् प्रदोषइस्तावत्तु पुरुषात्तरयत्ता ।
तच्चानाकारं तत्पदार्थान्तरव्यवहितं पदार्थापरिच्छेदप्रसंगात्
बन्धायभावाच्च ज्ञानाऽज्ञानमुखदुःखपरिणामान्यत्वाद्वाकाशव
अज्ञानस्य सर्वेष्व दहनाद्यर्थक्रियाप्रसाधको भस्मस्त्राग्निना
व्यभिचारादिति कृते प्रसंगेन । नो भागमतो भावेन्दु इन्द्र-
नामगोत्रे कर्मणि वेद्यद् परमैश्वर्य्यज्ञानं सर्वनिषेधवचन-
त्वाच्चोशब्दस्य यतस्तत्र नैवपदार्थज्ञानमिन्द्रव्यपदेशनिबन्ध-
नतया विवक्षितमिन्द्रनक्रियाया एव च विवक्षितत्वात् । अथवा
तदाविधज्ञानक्रियारूपो यः परिणामः स नागम एव केवलो
न चानागम इत्यतो मिश्रवचनत्वाच्चोशब्दस्य नो भागमत इ
त्याख्यायत इति । ननु नामस्थापनाद्व्येष्ट्विन्द्राभिधानं विव-
क्षितज्ञावशून्यत्वात् द्रव्यत्वं च समानं वर्तते अतश्च क एषां
विशेषः आह च “ अजिहाणं द्रव्यत्वं, तद्यसुप्तसर्गं च
तुल्यम् । को भाववज्जिज्ञायां नामार्थेण पश्यसेसोत्ति ” ॥ १ ॥
अत्रोच्यते यथा हि स्थापनेन्द्रः त्वलु इन्द्राकारो लक्ष्यते तथा
कर्तुः सद्रूपतेन्द्राभिप्रायो भवति तथा वृन्दुस्तदाकारदर्शना
दिन्द्रप्रत्ययस्तथा प्रणतिकृतधियश्च फलार्थिनः स्तोत्रं प्रवर्तन्ते,
फलं च प्राप्नुवन्ति । केचिदेवतानुग्रहात् तथा नामद्रव्येन्द्र-
योरिति तस्मान्स्थापनायास्तावदित्यं जेद इति । आह च
“ आगाराजिप्वाग्नो, बुद्धिहीया फलं च पापण । जह दीसइ
उवणिन्दे, न तहा नामिन्द्र दक्षिन्दे च्ति, । यथा च द्रव्येन्द्रो-
जावेन्द्रकारणतां प्रतिपद्यते तयोपयोगापेक्षायामपि तदुपयो-
गनामाद्यत्यक्तावर्थाच्च न तथा नामस्थापनेन्द्रावित्ययं वि-
शेष इति । आह च “ जावस्म कारणं जह, द्रव्य जायो य
तस्म पज्जाओ । उवश्रीगपरिणमइओ, न तहा नामं न वा
उवणस्ति ” ॥ स्या० ३ ग० ॥

अत्र पर आह ॥

न हि जो घरं वियाणइ, मं उ घरी जवइ नो य वा अग्गी ॥

नाणासिय जावोत्ति य, एगइमतो अदोमोत्ति ॥ १ ॥

न हि यो घटं विजानाति स घटी प्रवति यस्य वा-भिषिज्ञानं
नोऽग्निः प्रत्यक्ष विरोधात् ततो यदुक्तमिन्द्रस्स बाह्गारं वि-
जाणमाणो तदुवउत्तो इति, तन्मिथ्या । अत्र सूरिराह । ज्ञान
मिति भाव इति वा च शब्दादध्यवसाय इति उपयोग इति वा
एकार्थमतोऽदोषः । इयमत्र भावना । अर्थाभिधानप्रत्ययास्तु-
ल्यनामधेयास्तथाहि घटोऽपि बाह्यो घट इत्युच्यते घटशब्दो-
ऽपि घट इति घटज्ञानमपि घट इति । ज्ञानं च ज्ञानिनोऽप्युक्तं
घटज्ञान्यापि घट इत्युच्यते अग्निज्ञान्यापि अग्निस्त्रिदाषः ॥

एतदेव भावयति ॥

जमिदं नाणं इन्द्रो, तन्वतिरिचति ततोय तन्नाणी ॥

तम्हा खलु तन्नावं, वयंति जो अत्थ उवउत्तो ॥ १ ॥

यदिदमिन्द्र इति ज्ञानं तस्मात्तज्ज्ञानी इन्द्रज्ञानी व्यतिरि-
च्यते तस्माद्यो यजेन्द्रादुपयुक्तः तस्य तज्ज्ञावमिन्द्रादिज्ञाव

तस्यविदस्सुरयो वदस्ति । ज्ञानज्ञानिनोराजेद एव कथं सिद्ध
इति चेदुच्यते विपक्षेऽनेकदोषप्रसंगात् ॥

तमेवाह ॥

चेयणस्म उ जीवा, जीवस्म उ चेयणा उ अन्नत्ति ।

दवियं अन्नकवणं खलु, हविज्ज न य बन्धमोक्खाउ ॥

चेतन्यस्य जीवा जीवस्य चेतनाया अन्यत्वं द्रव्यं जीवद्रव्य
मग्नकणं चेतनालक्षणो जीव इति लक्षणरहितं जघेत् । चेत-
नाया घटादिवज्जीवादप्येकान्तव्यतिरिक्तत्वाद्वाह्यकणाभावे च
लक्ष्यस्याऽप्यभाव इति खग्वगवदव्यन्तमसन् जीवाऽप्यन्य-
न्तमसन् स न बध्यते बन्धस्य वस्तुधर्मत्वाच्चापि मुच्यते बन्धा-
जावादिति बन्धमोक्षापि न स्यातामय मन्यया अचेतनोऽपि
संबध्यते मुच्यते चेति तदप्ययुक्तमचेतनानामप्यवधर्मास्ति-
कायादीनां बन्धमोक्षप्रसक्तेस्तस्मात्साधकमिन्द्रशब्दार्थं जा-
नन् तदुपयुक्तो जावेन्द्र इति । घृ० १ ग० ॥ उक्ता नामस्थाप
नाद्रव्येन्द्राः ।

इदानीं भावेन्द्रं त्रिस्थानकावतारेणाह ।

तत्रो इदा पसुत्ता तंजहा णाणिन्दे दंसणिंदे चरित्तेन्दे ।

(तत्रोइदत्यादि-) कथं नवरं ज्ञानेन ज्ञानस्य ज्ञाने वा
इन्द्रः परमेश्वरो ज्ञानेन्द्रोऽतिशयवत् श्रुता अन्यतरज्ञानयशधिव-
चित्तवस्तुविशरः केवली वा एवं दर्शनेन्द्रः क्रायिकस्तस्यदर्-
शनी चारित्रेन्द्रो यथाख्यातचारित्रः एतेषां च भावेन सक-
लजावप्रधानक्रायिकलक्षणेन विवक्षितक्रायोपशामिकलक्षणेन
वा जायतः परमार्थतो येन्द्रत्वात् सकलसंसार्यप्राप्तपूर्यगुण-
सदमीलक्षणपरमैश्वर्य्ययुक्तत्वात् भावेन्द्रतावसेयेति ।

भावेन्द्रलक्षणमाह ।

जो पुण जहत्य जुत्तो, मुच्छणयाणं तु एस जाविन्दो ।

इन्द्रस्म व अटिगारं, वियाणमाणो तदुवउत्तो ॥ १ ॥

यः पुनर्यथार्थेन यथावस्थितेन अर्थेन परमैश्वर्य्यलक्षणेन
इवि परमैश्वर्य्य इति वचनात् साक्षादिन्द्रनामगोत्राणि कर्माणि
वेद्यमान इत्यर्थः स भावेन्द्रः । एव श्रुतयानां शब्दादीनां
यथावस्थितार्थप्रादकाणां वर्तमानविषयिकाणां संमतो न
शेषोनामोक्तादिः । अथवा इन्द्रस्य इन्द्रशब्दस्याधिकारमर्थं
जानन् तदुपयुक्तस्तस्मिन्मिन्द्रशब्दार्थं उपयुक्तो भावेन्द्रः उप-
योगो भावनिक्षेप इति वचनात् ॥ उक्तमाध्यात्मिकैश्वर्यापे-
क्षया जावेन्द्रवैधियम् ।

अथवा ह्यैश्वर्यापेक्षया तदेवाह ।

तत्रो इन्दा पसुत्ता तं जहा-देविंदे अमुरिंदे माणुस्मिंदे ।

तत्रो इंद्यादि भावितार्थमवरं देवा वैमानिका ज्योतिष्क
वैमानिका वा रुदेः । असुरा जवनपतिविशेषा भवनपतिव्य-
न्तरा वा सुरपर्युदासात् मनुजेन्द्रश्चक्रवर्त्यादिरिति ॥ स्या०
३ ग० ॥

तंचेन्द्रा स्थानाङ्गे खलुःषट्तिर्दिशितास्तत्र देवेन्द्रा यथा ।

दो असुरकुमारिदा पञ्चत्तातंजहा चमरे चेव बल्ली चेव । दो
नागकुमारिदा पञ्चत्ता तंजहा धरणे चेव जूयाणंदे चेव ।
दो सुवणकुमारिदा पञ्चत्ता तंजहा वेणुदेवे चेव वेणुदासी
चेव । दो विज्जुकुमारिदा पं० तं० हरिषेव हरिस्सहे
चेव । दो अग्निकुमारिदा पं० तं० अग्निहिदे चेव अग्नि
माणवे चेव । दो दीवकुमारिदा पं० तं० पुणे चेव वसि-

हे चैव । दो उदधिकुमारिदा पं० तं० जलकंते चैव जल
पपजे चैव । दो दिसाकुमारिदा पं० तं० अमियगई चैव
अमियवाहणे चैव । दो वाउकुमारिदा पं० तं० वेन्नवे चैव
पजंजणे चैव । दो थणियकुमारिदा पं० तं० घोमे चैव
महाघोसे चैव ।

(दोअसुरेन्यादि) अचुपएवेत्येतदन्तं सूत्रं सुगमम् ।
नयनं असुरादीनां दशानां जवनपतिनिकायानां मेवंपेक्षया
दक्षिणोत्तरदिग्द्वयाश्रितत्वेन द्विविधत्वाद्धिशतिगिन्हास्तत्र
चमरे दक्षिणात्यो बहो त्वादीच्य इत्येवं सर्वत्र स्था० ॥
२ ग० ॥

एतेषां सङ्ग्रहो यथा ॥

“चमरे १ धरणे २ तह वेणुदेव ३ हरिकंत ४ अग्निमीदे य ५ ।
पुमे ६ जलकंते वि य, ७ अमिय ८ विन्नवे य ९ घांनेय” ॥
१० ॥ एते दक्षिणनिकायन्द्रा इतरे तु “बलि १ हयाणंदे
२ वेणुदालि ३ हरिस्महे ४ अग्निमाणव ५ वसिष्ठे ६
जलपपमे ७ अमियवाहणे ८ पजंजणे ९ महाघोसे” ॥ ज० टी. ।
३ ग० १ उ० ।

व्यंतरेन्द्रा यथा ।

दो पिसायइदा पं० तं० काळे चैव महाकाळे चैव ।
दो जूयइदा पं० तं० सूरुवे चैव पकिरुवे चैव । दो ज
किंवदा पं० तं० पुसुजदे चैव माणिजदे चैव । दो र
कर्वासिदा पं० तं० जीमे चैव महान्जीमे चैव । दो कि
भरिदा पं० तं० किभरे चैव किपुरिसे चैव । दो कि
पुरिमिदा पं० तं० सपुगिमे चैव महापुरिसे चैव ।
दो महोरगिदापं० तं० अइकाये चैव महाकाये चैव ।
दो गंधर्विदापं० तं० गीयरई चैव गीयजसे चैव । म्या० ॥
एवं व्यंतराणामष्टनिकायानां द्विगुणत्वात् पोरुशेन्द्राः । स्था०
२ ग० ॥ एतेषु च प्रतिनिकायं दक्षिणोत्तरभेदेन द्वौ द्वाविन्द्री
स्याताम् ।

अणपन्निकायादीनां व्यंतरविशेषं व्याख्यन्तरनिकायानां
मिन्द्रा यथा ।

दो अणपनिदा पं० तं० संनिहिण चैव समाणेचैव ।
दो पणपनिदा पं० तं० धाण चैव विधाये चैव । दो इसिवा
इदा पं० तं० इसिचैव इसिवाले चैव । दो जूयवाय
इदा पं० तं० इसरे चैव महसरे चैव । दो कंदिदा पं०
तं० सुक्थे चैव विसाळे चैव दो महाकंदिदा पं० तं०
हामे चैव हासरई चैव । दो कुंनइदा पं० तं० सेण चैव
महासेण चैव ॥ दो पयगिदा पं० तं० पण चैव पयगवई चैव ॥

अणपन्निकायादीनामष्टानामेवव्यंतरविशेषनिकायानां द्विगु
णत्वात् पोरुशेति । स्था० २ ग० ॥

ज्योतिष्कदेवानामिन्द्रा यथा ॥

जोइसियाणं देवाणं दो इदा पं० तं० चंदे चैव
सूरे चैव ॥

ज्योतिष्काणां त्वसंख्यातचन्द्र सूर्यत्वे ऽपि आतिमात्राभ्य-
णद्वायेव चन्द्रसूर्याख्याविन्हावुक्तौ ॥ स्था० २ ग० ॥

सौधर्मादिकल्पेन्द्रा यथा ॥

सोहम्मीसाणेसु णं कप्पेसु दो इदा पं० तं० सके चैव
ईसाणे चैव एवं सणकुमारमाहिंदेसु कप्पेसु दो इदा पं०
तं० सणकुमारे चैव माहिंदे चैव । बंजलो य इंतगे दो
इदा पं० तं० बंजे चैव इंतण चैव महासुक सहस्सारेसु
णं कप्पेसु दो इदा पं० तं० महासुके चैव सहस्सारे चैव
आणय-पाणया-रण-चुतेसु णं कप्पेसु दो इदा पं० तं०
पाणय चैव अचुण चैव ॥

सौधर्मादि कल्पानान्तु शोन्त्राः स्था० २ ग० ॥ अंतिम
देवशोक चतुष्टय इन्द्रय सङ्गावादिति ज० ३ ग० ९ उ० ॥
इत्येवं सर्वेऽपिचतुःषष्टिरिति 'देयन्स्त्व'प्रकीर्णके च सर्वे
इन्द्रा गायया प्रदर्शिता स्तथा ॥

वत्तीसा देविदा, जस्स गुणेहि उवहम्मिया णायं ।

नो तस्स वि यच्छेयं, पायच्छायं नु वेहामो ॥ ६ ॥

वत्तीसं देविदत्ति, जणियमिणं निसापि यं जणइ ।

अंतरजासं ताहे, को होमाको वहक्खेणं ॥ ७ ॥

कयरे ते वत्तीसं, देविदा को व कन्थ परिवसइ ।

केवइया कस्स ठिई, को जवणपरिग्गहो तस्स ॥ ८ ॥

केवइया च विमाणा, जवणा नगरा च हुंति केवइया ।

पुढवीणा य बाहुधं, उच्चत्तविमाणवओ वा ॥ ९ ॥

कारंति व काळेण, उक्कोसं मज्झिमजहं ॥

उस्सासो निम्मासो, ओही विसओ व को केमिं ॥ १० ॥

विणय उवयार उवहंमि, या इहा म वसमुव्वहंतीण ।

परिपुच्छ उ पिपाण, जणसु अणु तं निसामेह ॥ ११ ॥

मुअणाणसागराओ, सुविणं उ परिपुच्छणाइ यं इच्छं ।

पुण वागरणावलिअं, नामा वलियाइ इदाणं ॥ १२ ॥

सुणु वागरणावलिअं, रयणं वयणं मियं च वीरेहिं ।

तारावलिअं धवत्तं, हियण पसअचिंतणं ॥ १३ ॥

रयणप्पजाइ कुरु निकुरु, वासीसु तणु तेउल्लेसागा ।

वीमं विसियणयणा, जवणवई मे निसामेह ॥ १४ ॥

दो जवणवई इदा, चमरे वइगेअण असुराणं ।

दो नाग कुमारिदा, जूयाणंदे य धरणे य ॥ १५ ॥

दो सुयणु मृवणिदा, वेणुदेवय वेणुदालिदा ।

दो दीवकुमारिदा, पुंसे य तहा वसिष्ठे य ॥ १६ ॥

दो उदहिकुमारिदा, जलकंते जलपपजे य नामेणं ।

अमियगइ अमियवाहण, दिसाकुमाराण दो इदा ॥ १७ ॥

दो वा उ कुमारिदा, वेन्नं पजंजणा य नामेणं ।

दो थणिय कुमारिदा, घोसे य तहा महाघोसे ॥ १८ ॥

दो विज्जुकुमारिदा, हरिकंत हरिस्महे य नामेणं ।

अगिसिह अग्निमाणव, हयासणवइ वि दो इदा ॥ १९ ॥

एण विकसियनयणे दस, दिसावि य मिय जसा मण कहिया ।

सृणु वाणमंतराणं जवणवई आणुपुव्वीए ॥ ६७ ॥
पिसाय जूअ जक्खा य, रक्खमा किन्नरा य किंपुरिसा ।
महोरगा य गंधवा, अट्ठविहा वाणमंतरा ॥ ६८ ॥
एए द्विउ समासेणं, कफिया जे वाणमंतरा देवा ।
पत्तेयं पियवुच्चं सोअम इंदे माहिहिए ॥ ६९ ॥
कासे य महाकासे, सुरूव पारिखुव पुअ जदेय ।
अमरवई माणजदे, जामे य तहा महाजामे ॥ ७० ॥
किन्नर किंपुरिसे खलु, मण्णुरिमे खलु तहा महापुरिसे ।
अईकाय महाकाए, गीयरई चेव गीयजसे ॥ ७१ ॥
महिहि ए सामाणे, धाए विधाये इसीय इसिवाए ।
इस्सर महिस्सरेया हवइ सुवत्थे विमाक्षेय ॥ ७२ ॥
हासे हासरई वि अ सेए अ तहा जवे महासेए ।
पयए पययवई, वि य नेयव्वा आणुपुव्वीए ॥ ७३ ॥
अप्पहिया उ तारा, नक्कत्ता खलु तओ महहिए ।
नक्खते हिं तु गहा गहेहिं सूरा तउ चंदा ॥ ७४ ॥
कप्पवई विय वुच्चं, बारस इंदे माहिहिए ॥ ७५ ॥
पढमो सोहम्मवई, ईमाणवइए सवाप्पिओ बीओ ।
तत्तो सणकुमारो, हवइ चउत्थोउ माहिंदो ॥ ७६ ॥
पंचमए बडिंदो, उट्ठो पुण संत उट्ठदेविंदो ।
सत्तम ओ महसुक्को, अट्ठपउ जवे महस्सारा ॥ ७७ ॥
नवमो अ आणतिंदो, दसमो पुणपाणतेंददे विंदो ।
आरण इकारसमो, बारसमो अचुए इंदो ॥ ७८ ॥
एए बारस इंदा, कप्पवई कप्पमाभिया जणिया ॥
आणार्इसरियं, वा तेण परं नत्थि देवाणं ॥ ७९ ॥
इन्द्राणां भवनस्थित्यादिवक्तव्यता तत्तच्छब्दे ॥

अनीकानि तदधिपतयश्चाऽणीक शब्दे ॥

अप्रमहिष्यो अगमहिस्सी शब्दे ॥

उत्पातपर्यता उत्पायपव्वय शब्दे कल्पेन्द्रा कप्प शब्देऽपि ॥
परिषदः परिच्छद-शब्दे विमानानि विमाण शब्दे ॥

लोकपाला लोकपाल शब्दे ॥

सामानिकाः सामानिय शब्दे ॥

इन्द्राणामेकाऽवतारित्वाग्नेकावतारित्वादि-प्रश्नोत्तरमुखेन प्रति-
पादितं यथा । सम्प्रति ये इन्द्राः संति ते सर्वेऽप्येकावतारि-
णा नश्यति प्रश्नः । सम्प्रति ये इन्द्राः संति तेषां मध्ये केच-
नैकावतारिणो न सर्वे इत्युत्तरमिति । ७१० । इन्द्रायतने, च

इंदस्म वा जावकोइकिरियाए वा उवसेवणं संम-
ज्जण आवरिस्मण धूवपुप्फगंधमग्नादिआइं दव्वावस्मयाइं
करेनि ॥

अत्रापचारादिन्द्रादिशब्देन तदायतनमप्युच्यत इति-अनु०
टी० इन्द्र देवताकं ज्येष्ठा नक्षत्रे, अग्निष्ठानरि अग्निष्ठेयस्यो
पचारात् । जं ७४० । स्या० २ ग । अनु० । जेछा इंददेवयाप । इति

ज्यो० । विष्णुम्भादिषु योगेषु ऋषिंशो योगे, वाच० ॥

कृष्णस्य शुक्लस्य च पञ्चस्य पञ्चदशदिवसेषु स्वनामक्याते
सप्तमे दिवसे, कल्प० । सुर० । जी० । पुरस्ये स्वनामक्याते अष्टिदा-

रके, (तत्कथा सामाह्य शब्दे) अष्ट्याकरणान्तर्गते व्याकरण
विशेषे, आच. २ अ. ॥ कुटजवृक्षे रात्रौ, च धरणिः । जारत-
वर्षीय दीपनेदे, शब्द मा० । उंदो ग्रंथ प्रसिद्धे, वएमात्रा प्रस्ता-
वे, आद्यन्तगुरुद्वयेन त्रधुव्यमन्वेन युते अतुर्ये नेदे, इन्द्रवारु-
पयाम् स्त्री० टाप ॥ वाच० ॥

ऐन्द्र-त्रि० इन्द्रस्यैवम् इन्द्रसम्बन्धिनि, (ऐन्द्र धाम न्हदि
स्मृत्वा) ऐन्द्र मिति । इदिपरमैहवर्ग्ये इति धात्वनुसारादि-
न्द्र आत्मा तस्य सम्बन्धि ऐन्द्र धामेति । नयो० ।

इंदकंत-इन्द्रकान्त- न० विमानविशेषे सम० १९ स० ॥

इंदका (गा) इय-इन्द्रकायिक- पु० त्रीन्द्रियसंसारसमाप-
नजीवविशेषे, प्रज्ञा० १ पद० । जी० । (घोषव्वा इंदगार्दका)
उत्त० ३६ अ० । कायिका इत्यपिकुम्भान्निष्ठाकप्रसिद्धा स्त्रीन्द्रि-
याः । उत्त० टी० ॥

इंदकील-इन्द्रकील-पु० गोपुरावयवविशेषे । औप० । (गोमेज्ज-
मयाइंदकील) संपादितकपाटव्याधारभूतः प्रवेशमन्थजाग
इति । राज० । गोपुरकपाटयुगलं निवेशस्थानमिति । न० ३
श० २ उ० । जी० । इन्द्रस्य कील इव अयुक्तत्वात् मन्दरपर्वतेन
इन्द्रस्य कील इव इन्द्रध्वजे । न० । वाच० ॥

इंदकुंजर-इन्द्रकुंजर- पु० ६ त० पेशावते, तस्याऽमृतमन्थन
कासे इन्द्रेण गृहीतत्वात् तथात्वम् यथाह “भवेतैर्दन्तैश्चतुर्भि-
स्तु, महाकायस्ततः परम् । पेशायतो महानागोऽनवद्वज्रभृता-
धृतः ॥ जा० आ० । इन्द्रगजशक्राज्जादयोऽप्यत्र० । वाच० ॥

इंदकुंज-इन्द्रकुम्भ-पु० कुम्भानामिन्द्रः इन्द्रकुम्भो राजदन्ता
दिदर्शनादिन्द्रशब्दस्य पूर्वनिपातः । महाकलशे, राज० । महि
दकुम्भसवाणा) कुम्भाना मिन्द्र इन्द्रकुम्भो महोष्मासावि-
त्कुंजश्च तस्य समाना महेन्द्रकुंजसमाना महाकलशप्रमा-
णा इति जं० १ प्र० । जी० । राज० । वीतशोकाया राजधान्या उत्तर
पूर्वे दिग्गतास्थिते उद्याने, (तीक्ष्णेण वीयसोगाए रायहाणीए
उत्तर पुण्ड्रिमे दिस्तीभाए इंदकुनणमं उजाणे इति, ज्ञा० ९
अ. । नमिजिनस्य प्रथम शिष्ये, च । सम० २४ स. ।

इंदकुमारिया-इन्द्रकुमारिका-स्त्री. स्वनाम व्यातायां योषि
ति । आ. म १ अ. ।

इंदकेउ-इन्द्रकेतु-पु० इन्द्रयष्टधाम, प्रश्न० ४ छा० (सोइंदके-
उं पासेत्ति लोकण महिजंतं) इति आ० चू० ॥

इंदगोवग-इन्द्रगोपक-पुं० इन्द्रं गोपायतीति । नि० चू० । गोपो
रक्कोऽस्य वर्षाजवत्यासस्य । वाच० । प्रथमप्रवृत्तकाल
भाषिनि कीटविशेषे, न हि प्रवृत्तः सजीवत्याण्डुरक्तो भवती-
ति । राज. । आ-म-प्र० । प्रज्ञा० । ज्ञा. । आचा० । जी. । (इंदगोवग-
समप्यजेसु ॥) इन्द्रगोपको वर्षासु कीटकविशेषस्तं च समा
प्रभा येषां ते तथा तेषु रकेष्वित्यर्थः । ज्ञा. । अयञ्च विक्रान्ति-
यजीवविशेष इति-अनु. । स च संसारसमापनत्रीन्द्रियजी-
वविशेष इति-प्रज्ञा० पद. १ । जी. । (इंदगोवमाहया णेगहा
एवमाहो) इन्द्रगोपादिकाः इन्द्रगोपको (ममोक्षा) इति प्रसि-
द्ध एवमादिकास्त्रीन्द्रिया अनेकधा जीवा इति. उत्त ३ अ. ।
अठगिदिव इंदगोवादि । नि० चू० १ अ० ।

इंदगह-इन्द्रग्रह-पुं० ग्रहविशेषे । जी० ३ प्र. ।

इंदगि-इन्द्राग्नि-पुं० द्वि० ४० इन्द्राग्निश्च देवतावन्द० ।
शक्राभ्योर्मितितयोर्देवतयोः । वाच० । विशाखानकप्राधिष्ठानरि

देवे, अनु० । “इंदुमी” अष्टाशीतिमहाप्रहान्तर्गते सप्तत्रिंशत्तमे महाप्रहे च । स्या० १ ग्रा० विस्महा इंदुमिदेवयापहति । ज्यो० । तदधिष्ठातृके विशाखानक्षत्रे च । अधिष्ठातृकेष्वधिष्ठेयस्योपचारादिति । जं० ७ चक्र० । कल्प० ।

इंदुचंद्राण-इन्द्रचन्द्रन-न०-इन्द्रप्रियं चंदनम् शा० त० हरिचन्दने, वाच० ।

इंदुचिन्मिनी-इन्द्रचिन्मिनी-स्त्री०-इन्द्रस्यात्मनः प्रिया चिन्मिनी शा० त० व्रताजदे, सा च इन्द्रतुल्यवर्णकुसुमा पुष्पान्वितमञ्जरीका दीर्घवृन्ता युग्मफलाश्लिन्ता कट्टी शीतवीर्या पित्तश्रेष्ठमकासवर्णदोषकृमिनाशनी चक्षुष्या च । राजनिर्घण्टावाच० । इंदुजय-इन्द्रजय-न०-पु०-इन्द्रस्य कुटुम्बकस्य यथाकृतिबीजत्वात् यथ इव बीजम् । कुटुम्बकस्य यथाकारं तिकरसे स्थिता मत्स्यानि बीजं, “ ऐन्द्रा यवस्त्रिशेषः, संप्राही कटुशीतलः । ज्वगतिसाररकारः-कमिबीमर्पकृष्टनुत् ॥ दीपनो गुदकी लास्रवातास्त्रश्रेष्ठमशुभ्रजित् । जाव० प्र० । वाच० ।

इंदुजसा-इन्द्रजसा-स्त्री०-पांश्चात्यदेशस्थकापिल्यनगरस्य ब्रधनामकराज्ञो भार्यायाम्, तस्य च चतस्रो जार्याः । “ इन्द्रयसु १ इन्द्रजसा २ इन्द्रसिरो ३ चुल्लुणीदेवी ४ य ” । उत्त. १३ अ० ॥

इंदुजाज्ञ-इन्द्रजाज्ञ-न०-व्रातसमतिक्रान्तगते कक्षाविशेष, कल्पः । इन्द्रेण कौशल्यार्थैर्भवेण जातं इन्द्रैर्नैवावरणं यथास्थितवस्तुदर्शनाक्रमत्वसाधनात् । इन्द्रस्य परमेश्वरस्य जातं मांयत्र वा मन्त्रैरपधादिना अन्यथास्थितस्य वस्तुनोऽन्यथात्वेन दर्शनसाधने (कुहक) (वाजी) १ पदार्थे, २ मायारूपे जाते च । इन्द्रेण इन्द्रकृतेन योगविशेषेण जातं कुद्रोपायजदे च । इन्द्रजाज्ञं च इन्द्रविशेषसंयोगेन अद्वैतवस्तुदर्शकस्यापारः (कथा-मष्टिर्) इति आंगव्रजाप्राप्तिकः । मन्त्रद्रव्य विशेषेण वस्तुनोऽन्यथाकरणञ्च । वाच० ।

इंदुजाज्ञि (न) इन्द्रजाज्ञिन- त्रि०-वेपरचनानिस्वपरहासेत्पादके विस्मापके, स्या० ४ ग्रा० ॥

इंदुजाज्ञिय-इन्द्रजाज्ञिक-त्रि०-इन्द्रजाज्ञं शिल्पतयास्यस्य उन् । इन्द्रजाज्ञकारके, । इन्द्रजाज्ञिकीत्यप्यत्र स्त्रियां ङीष् वाच० । आ० म० । विश० ।

इंदुजय-इन्द्रजय-पु०-इन्द्रत्वमृचको वा ध्वज इन्द्रध्वज इति । अतिमहान् ध्वजे, । प्रच० ४० ग्रा० ॥

“ आगासगत्रो कुर्मिनी सहस्रं परिमंक्रियानिगमो इंदुजगत्रो पुरत्रो गच्छद् ” ॥

(आगासगत्रोस्ति) आकाशगतेऽन्यथं तुक्कमिन्यर्थः (कुर्मि मिति) लघुपताकः संज्ञान्वये । तत्सहस्रैः परिमंक्रितइचासावभिरामश्चातिरमणीय इति विग्रहः । (इंदुजगत्रोस्ति) शेषध्वजापेक्षया प्रतिमहत्वात् इन्द्रध्वजो ध्वज इव इन्द्रध्वज इति । (पुरत्रोस्ति) जिनस्याग्रतो गच्छतीति दशमोऽतिशयः । सम० ३४ स० ॥

इंदुजगत्रा-इन्द्रजगत्रा-स्त्री०-इन्द्रसम्बन्धिन्यां तत्संतोषाय स्थापितायां ध्वजायाम्, वाच० । तदुत्पत्तिरावश्यकचूर्णौ जरतः कथामधिवृत्त्योक्ता यथा—

ताहे सो सकं जणति तुज्जेहिं केरिमेण रुवेण तत्थ अत्थ इति ताहे सको जणति ए सका तं माणुसेणं दहुं ।

ताहे सो जणति । तस्म आकितिं पेच्छामि । ताहे सको जणति जेण तुमं उत्तमपुरिसो तेण ते अहं दामि एग पदेसं ताहं एगं अंगुलिं सन्वासेंकारविजुसितं काऊण दाएति सो तं दहणं अतीव हरिमं गतो । ताहे तस्म अट्ठाहियं महिमं करेति ताण् अंगुलीए आकितिं काऊण पच्छा स इंदुजगत्रा एवं वरिसे वरिसे इंदुमहो पवत्तां । पढम उस्सवो जरहा जणति तुमं सि देविंदो अहं माणुस्मिंदो मित्तामो एवंहांजति । आ च २० अ. ॥

इंदुद्राण-इन्द्रस्थान-न०-भवननगरविमानरूपे चमरादिसम्बन्ध्याभये, स्या० ६ ग्रा० ॥ तत्रेन्द्रोपपातविरहितकाष्ठो यथा-इंदुद्राणे णं जने ! केवतियं काष्ठं विरहिते उववाते णं पसुते ? गो० ! जह्मोणं एकं समयं उक्कोसेणं उम्पामा (इंदुद्राणेणमित्यादि) इन्द्रस्थानं जदन्त ! कियन्तं काष्ठमुपपातेन विरहितं प्रहस्य ! भगवानाह गौतम ! जघन्येनैकं समयं यावत् उत्कर्षतः पणमासान् । जी० ३ प्र० ॥ ज० ॥

स्थानाङ्केपि ।

एगमेण णं इंदुद्राणे उक्कोसेणं उम्पामे विरहिण उववाणां (एगमेत्यादि) एकैकमिन्द्रस्थानं चमरादिसम्बन्ध्याभयो भवननगरविमानरूपस्त्वुत्कर्षेण पणमासान् यावद्विरहितमुपपाते नन्दोपेक्षयति । स्या. ६ ग्रा. ॥ इन्द्रोपपातविरहिते इन्द्रस्थाने किं जवतीति जीवाभिगमे प्रतिपादितम् । तद्यथा-तेसिं णं जने ! जया देवाणं इंदे चयति मे कहमिदानीं पकरेति ? गो० ! चत्तारि पंच सामाणिया तद्वाणं उवसंपाज्जित्ताणं विहरंति जाव तत्थ अस्से इंदे उववस्से जवति ॥

पुनः प्रश्नयति (तेसिं णं इत्यादि) तेषां जदन्त ! ज्योतिष्कदेवानां यदा इन्द्रध्वजवते तदा ते देवा इदानीं इन्द्रविरहकाष्ठे कथं प्रकुर्वन्ति । भगवानाह ! गौतम ! यावद्विरहः पंच वा सामानिका देवाः समुदितीभूय तन्स्थानमुपसपद्य विहरंति तदिन्द्रस्थानं परिपालयन्तीति चेदन्त आह यावद्विरहस्तत्र इन्द्र उपपन्नो जवति । जी० ३ प्र० ॥

एवं बाह्यज्योतिष्कदेवेन्द्रस्थानेऽपि तथाच सूर्यप्रहसौ ।

ता तेसिं देवाणं जाव इंदे चयति मे कथमिदानीं पकरेति ता चत्तारि पंच सामाणियदेवा तद्वाणं उवसंपाज्जित्ताणं विहरंति जाविंदा तन्योववसमा इत्यं इंदे उववस्से जवति ता इंदुद्राणे केवतियं काष्ठं विरहिते उववाते पसुते ता जह्मोणं एकं समयं उक्कोसेणं उम्पामे ॥

(ता तेसिं णं इत्यादि) ता इति पूर्ववत् तेषां ज्योतिष्काणां देवानां यदा इन्द्रध्वजवते तदा ते देवा इदानीं इन्द्रविरहकाष्ठे कथं प्रकुर्वन्ति भगवानाह ता इत्यादि पूर्ववत् चत्वारि पंच वा सामानिका देवाः समुदितीभूय तच्चून्यमिन्द्रमुपसपद्य विहरंति तदिन्द्रस्थानं परिपालयन्तीति चेदन्त आह । यावद्विरहः तत्रेन्द्र उपपन्नो जवति (ता इंदुद्राणेणोस्ति) ता इति पूर्ववत् इन्द्रस्थानं कियत्काष्ठमुपपातेन विरहिते प्रहस्य ? भगवानाह (ता इत्यादि) जघन्येन एकं समयं यावत् उत्कर्षेण पणमासान् ॥ सूर्य० १९ पा. ॥ इन्द्राणां प्रत्येकं स्थानानि तत्सहवस्थाननिरूप

णावसेर (गण) शब्दः । इन्द्रयष्टिस्थापनाय कृते स्थाने च ॥
जगोव इन्द्राणे तोणव उवाण ॥

(इन्द्राणेति) यत्रेन्यष्टिपूर्वा क्रियत इति । अन्तः ।

इंदुगवत्त-इन्द्रनक्षत्र-न०-इन्द्रस्वामिकं नक्षत्रम् । ज्येष्ठान-
क्षत्रे, तस्य तन्स्वामिकत्वात्तथात्वम् । इन्द्रनामकं नक्षत्रम् ।
फाल्गुनीनक्षत्रे च । वाच० ।

इंदुणाग-इन्द्रनाग- पु०-वसन्तपुरस्थे स्वनामख्याते धेष्टि-
कुमारे, तेन च बाह्यतपसा सामाधिकं लब्धमिति (सामाधिक्य)
शब्दः । भा० म० ६० ॥

इंदुनील-इन्द्रनील-पु०-इन्द्र इव नीलः श्यामः । वाच० । स्वर-
धादरपृथिवीकायात्मकं नीलरत्नविशेषरूपे मणिविशेषं, उक्त०
सूत्र० १ भू० ३ अ० । राज० । जी० । प्रज्ञा० । कल्प० ।
औप० । (नीलग्राम) इति ख्याते मरकतमणौ, तत्तुल्यमुक्तं
रत्नपरीक्षायाम् । “ क्षीरमधे क्षिपेन्नीलं क्षीरश्लेष्मीकृतं
वज्रम् । इन्द्रनील इति ख्यातं सर्वग्लोत्तमोत्तमम् ” वाच० ।

इंदुतोया-इन्द्रतोया-स्त्री० इन्द्रमैश्वर्यान्विततोयमस्याः, इन्द्रेण
परितोयमस्या वा । गन्धमादनसमीपस्थे नदीजेदे ॥ इन्द्र-
तोयां समासाद्य गन्धमादनसन्निधौ । भा. प० १४ वाच० ॥

इंदुदत्त-इन्द्रदत्त-पु० स्वनामख्यातेऽभिनन्दनजिनस्य प्रथमजि-
त्वादातरि, सम० १४ म० । आ. म. । वासुपूज्यजिनस्य पूर्वजव-
क एतन्नामधेये च । सम. १४ म० ॥ इन्द्रपुरनगरस्थे स्वनामख्याते
नृपे, तत्कथा मानुष्यदुर्लभत्वे । तिति ज्ञायाम् शीघ्रं च सम्भवति
आ. म. । आ. क. । आ. चू० । उक्त. । पं० व० । आव. ।
व्य. । विपा. । नि० च. । इन्द्रपुरं नगरं इंदुदत्तो राया ।
इति । आ. च. १ अ० । इन्द्रपुरं इंदुदत्ते य । व्य. १ ख० ६ उ० ।
इंदुपुरइंदुदत्ते, बावीसमुद्रा सुरिंदुदत्ते अ ।

महाराज जित्रमत्त सर्ववरो निव्वुड एव ॥ ए० ॥

अस्य व्याख्या ॥ कथानकाद्यसेया । तत्त्वचर्चं । इंदुपुर नगर
इंदुदत्तो राया तस्स इच्छाणं देवीं मे बावीसं पुत्ता अन्ने जणति
एगाए देवीए ते सव्वे रत्ता पाणसमा अन्ना पक्का धूया अम-
च्चस्स सा जं पणिय तेण दिट्ठा सा अक्षया कयाइ न्हाया स
माणी अयइ ताहे रायाए दिट्ठा का पसा तेहिं जणिय तुज्जं
देवी ताहे सो ताए समं एकं रत्तणुत्तो धेत्ता जं च रायाए
उड्डवियं सत्तकारो तेण तं पत्तए सिद्धियं सो य सार
वेइ नव्वहं मासाणं दारो जाओ तस्स दारवेत्ताणि तद्विचस
जायाणि तं अगियओ पय्ययओ बहुल्लिया मागरग ताणि सह
जायाणि तेण कत्तायगियस्स उवणीओ तेण त्ताहाइयाओ बाव-
त्तरिकत्ताओ गहियाउ जाहे ताओ गाहेइ आयरओ ताहे ताणि
कट्टेति किं त्रिय पुव्वपरिचणण ताणि रोहेति सो त्रि ताणि
न गणइ गहियाओ कत्ताओ ते अन्ने गाहिजांति बावीसं पि कु-
मारा जस्स ते अपिज्जति आयगियस्स तं पिट्ठेति मत्थएहिं
य हणति अह उवज्जाओ ते पिट्ठेइ अपढते ताहे सहेति मा-
धमिस्सिगाणं ताहे ताओ जणति । किं सुव्वभाणि पुत्तजस्सा
णि ताहे न सिक्खियाइ उय महाराज जितसत्तराया तस्स सुया
निव्वुडनाम कत्तागा सा अत्तं कियपक्काउवणीया राया जणइ
जो ते रायइ सो ते जत्ता ताहे ताए नायं जो मूगे वीगे वक्कतो
सा पुण रज्जं देज्जा ताहे सा तं बज्जवाट्ठणं गहाय गया इंदुपुरं
नगरं रायसपुत्ता बहवे अहवाइओ पयट्ठिउ ताहे आवाहिया
सव्वे रायाणां ताहे तेण रायाणएण सुयं जहासाए हट्ठुट्ठा

उसियपमागं नगरं कयं रंगो कओ तत्थ चक्कं तत्थ पगं-
मि अक्खं अट्ट वक्काणि तेमि पुरउ धूया उविया सा
पुण पुट्ठिमि विधेयव्वा राया सन्नद्धा निग्गतो सहपुत्तेहिं ता
हे सा कत्ता सव्वालंकारत्तसियाए ममिया स अत्थइ
सो रंगो रायाणय ते पत्तयइं रज्जं भायणा जारिस्सो दोवती ए
ए तत्थ रत्ता जेट्टपुत्तो सिरिमाद्धीनामकुमारो भणियो एस्स
दागिया रज्जं च जोत्तव्वं सो वि तुट्ठो अहं नूणे अन्नेहिं तो
रातिहिं अन्नेहिं तो ताहे सो भणति विदेहिंति ताहे सो
अकयकरणो तस्स समूहस्स मज्जे तं अणु धेत्तुं चेव न वातेइ
किहविणेण गहियं तेण जंतो वव्वइत्ता वव्वइत्ति कर्म
मुमं तं जग्गं पयं कासइणा अरपवो धीणं कासइ दो तिन्नि
अन्नेसि वाहिरेण चेवणिति तेण वि अमच्छण सोणत्तगो णस्सा
विओ ताहवसमाणिओ तत्थ अत्थइ ताहे राया ओहयमणसंक-
प्पो करयत्तपत्तयमुहो अहो अयं लोयमज्जे पुत्तेहिं धरिसिओ-
त्ति अत्थइ ताहे सो अमच्छा पुच्छइ किं तुज्जं देवाणुणिया ओ
हया जाव ज्जायइ ताहे सो जणइ एएहिं अण्णहाणां कओ ताहे
भणइ अत्थि पुत्तो अन्ने वि तुव्वं कहिं सुरिंदुदत्तो नाम कुमारो
तं सो वि ताव विज्जासेउ ताहे तं राया पुच्छइ कहं मम परिसो-
पुत्तो ताहे ताणि सिद्धाणि रहस्साणि ताहे राया तुट्ठो जणइ
सेयं तथपुत्ता एते अट्टवक्का जेत्तण रज्जसोक्खं निवुत्तिदागियं
पावित्तए ताहे सो कुमारो गण आद्धादं गइक्कण गहइ धनु
लक्खजिमहं सर संघइ ताणि तस्स रुयाणि तय कुमारो सव्व
ओरोमावेति अन्ने यदोत्ति परिसा अस्सिअग्गहत्थो ताहे सो पणा
मंरओ उवज्जायस्स य करइ सो वि से उवज्जाओ जय दाणइ
एए दोत्ति पुरिसा जइ फिस्सि खीस तं फिस्स तेमि दोत्तवि
पुरिसाणं तेण चत्तारितेय बावीसं अगणेतो ताणं अट्टइ रह-
वक्काणं उट्ठाणि औणिक्कण पगस्मि उट्ठे नाक्कण अण्णिक्कयाए
दिट्ठिप तमि लक्खंतेण अन्नामयमणं आक्कणमाणेण सार्थीती-
या अक्किम विट्ठा तत्थ उक्कुट्ठसीहनादसत्तुकारो दिओ पसा द-
वर्तानिक्कसा एस्स चेव वि जाम्माताये वि उपसंहाणे । जहा कुमारो
तहा साहु, जहा ते चत्तारि तहा चत्तारि कसाया, जहा ते वा
वीसं कुमारो तहा बावीसं परीसहा, जहा ते रुथे मणुसा तहा
सगदंसा, जहा पुत्तजिगा विधेयव्वा तहा आराहणा, जहा निव्वु
त्ति रागिया तहा सिद्धित्तिनिक्कवात्ति गयं ॥ आव० ४ अ० ।

“ आसीदिन्द्रपुरं नाम, नगरं गुरुकं गुणैः ।

तत्राभवच्छ्रियामिन्द्र, इन्द्रदत्तो महोपनिः ॥ १ ॥

प्रीतिपात्रः कलत्राणां, तस्य द्वाविंशतिः सुताः ॥

बभूवुर्भूमिपात्रस्य, प्राणं न्योऽप्यतिवह्नुजाः ॥ २ ॥

अन्या जार्या जवत्तस्य, जूपस्यामात्यपुत्रिका ॥

सा च तेन परं दृष्टा, पाणिप्रादं प्रकुंवता ॥ ३ ॥

अयान्यदा कदाचित्सा, अतौ स्नाता विबोकिता ॥

गह्वा पृष्ठा पार्श्वस्था, यथैषा कस्य का च भोः ॥ ४ ॥

ते ऊर्ध्वं देवी ते, ततो राजा तया सह ॥

रात्रिमेकामुवात्साध, तस्या गर्भोऽजवत्तदा ॥ ५ ॥

सा च पूर्वममात्येन, जणिताऽऽसीद्यदा तव ॥

गर्भो जूतो जवत्तदे, तदा त्वं मे निवेद्ये ॥ ६ ॥

ततः सा गर्भसंभूतिं, राजसंवासवासरं ॥

मुहूर्तं राजजल्पं च पितुः सर्वं न्यवेदयत् ॥ ७ ॥

सत्यंकाराय तत्सर्वं, व्यक्षिप्तसोऽपि पत्रकं ॥

सम्यक् तां पादयामास, काले चाजनि दारकः ॥ ८ ॥

तद्दिने दासरूपाणि, ययुश्चत्वारि तद्गृहे ॥

अग्निः पर्यतश्चाय, बहुर्लसागस्तथा ॥ ९ ॥
सुरेन्द्रदत्त इत्येषा, राजसूताः कृताभिधा ॥
कप्रासुरस्यै पाथ्वे, कक्षाः कात्रे गृहीतवान् ॥ १० ॥
गृह्यतश्च कक्षास्तस्य, चक्रिरे तानुपद्रवान् ॥
न चासौ जाविभद्रत्वान्नुपस्तत् व्यजीगणत् ॥ ११ ॥
ते च घाविगतिः पुत्रा ग्राह्यमाणाः कक्षाः किल ॥
निघ्नन्तिस्म कक्षाचार्यं, गात्रीस्तस्य तथा दधुः ॥ १२ ॥
सूरिणा तामितास्ते तु, स्वमातृन्यो न्यवेदयन् ॥
तं च ताः कुपिताः शापे-अकुरुदंगभाजनम् ॥ १३ ॥
एव ते ययुरज्ञाना, सूरिणा समुपेक्षिताः ॥
इतश्च मयुरानाय, आसीत्पर्वतको नृपः ॥ १४ ॥
तन्मुता निर्वृतिर्नाम, यौवनोद्भेद सुन्दरा ॥
यस्यै तेन साचाचि, भस्तरि दृष्टु वाञ्छितम् ॥ १५ ॥
सा पुनस्तमगुह्याया चन्द्रदिन्द्रपुरं प्रति ॥
राजपुत्रा यतस्तत्र भूयोऽसः सन्तिस्वदगुणाः ॥ १६ ॥
ततः सन्धपुर प्राप-दाप्रशोकसमन्विता ॥
तुष्टेन चन्द्रदत्तेन राजाऽकारि पुरे महः ॥ १७ ॥
निर्वृत्या भणितं राज्ञो, राधावेधं करिष्यति ॥
यः कुमारः स मे जनां जविष्यत्यपरो न तु ॥ १८ ॥
तदाकार्यं नृपो रंगं कारयमास तत्र च ॥
एकत्राङ्गेऽष्ट चक्राणि तपुः पुत्रिका तथा ॥ १९ ॥
सा च चक्रुवि वण्णेन, जेष्ठयाधो विवर्तिता ॥
ततः सैन्ययुतो राजा, रंगे तस्थौ सपुत्रकः ॥ २० ॥
निर्वृतिश्चेकदशऽस्य, स्थिताऽनृनविग्रहा ॥
यथाश्च च निविष्टेषु, समेतनगादिषु ॥ २१ ॥
आदिषो ज्येष्ठपुत्रोऽय, राज्ञा श्रीमाक्षिनामकः ।
भित्त्या राधां गृहाणमां, कन्यां राज्यं च पुत्रकः ॥ २२ ॥
ततः सोऽर्शिकृतत्वेन, साध्वसोर्कापविग्रहः ।
शशाकं नैव तां जेष्ठु-मेवं ते शपका अपि ॥ २३ ॥
ततो राजा स्यपुत्राणां, सुखेतां वीथ्य तत्क्षणात् ।
शुशोच हस्तविन्यस्तगोरा जून्यस्तदृष्टिकः ॥ २४ ॥
ततोऽमात्यस्तमापुत्रत्, देवः किं वैम्यवान् भवान् ।
सोऽवोचच्छुःसुतेरैतदहं भा धर्मितो जने ॥ २५ ॥
ततोऽमात्याऽवदद्वपं ययान्योपि च ते सुतः ।
विद्येन सोऽपि देधेन राधावेधं नियुज्यतां ॥ २६ ॥
राजाऽवोचत्कुतो मेऽस्य, सुतोऽमात्याऽन्यवाच तम ।
महीहिप्रस्ततः पत्रं दर्शयामास तस्य तत् ॥ २७ ॥
मजातप्रत्ययो राजा संतुष्टस्त वज्राण च ।
अनयाऽमान्य तपुत्रं, तस्य त सोऽयदर्थयत् ॥ २८ ॥
आदिन्द्रश्च मूर्तिं चाधाय, त वभाषे सुतोत्तमम् ।
कन्यां गृहाण राज्यञ्च जित्वा राधां त्वमदुतां ॥ २९ ॥
यदादिशति तातस्तत्करेमीन्यभिधाय सः ।
धनुर्वेदोपदेशेन राधां जेष्ठमुग्रस्थितः ॥ ३० ॥
तान्यस्य चैतरोपाणि ते च घ्राविशतिः सुता ।
उद्धृतास्मिन्गौ ह्यो च नाना चक्रुपद्रवान् ॥ ३१ ॥
कक्षाचार्योऽन्यऽवोचत्सं न चेद्राधां विभेन्त्यति ॥
तदेतौ च शिरौ यस्म जेष्ठ्येते दारुणौ नरौ ॥ ३२ ॥
ततोऽसावयगार्थतान् ब्रध्वजोऽप्रमादवान् ।
चक्राणामनरं ज्ञात्वा राधां द्रागिति विद्वान् ॥ ३३ ॥
ततश्चास्फासितं तस्य साधुकारः कृतो जैवः ।
राजादिस्नोपितोऽवोऽऽकक्षा च तेन सा ॥ ३४ ॥ पंचा०

आवस्तीवास्तव्ये कपिपुत्रपितुः काश्यपस्य भित्रे, कपिपुत्रस्यो-
पाध्याये स्वनामन्याते ग्राहणे, उक्त० ७ अ० ॥ तथा च कपिपुत्रकथा
याम् “साध्वर्थाप णयरीप पिष्टमिस्तो इन्द्रदत्तो नाम माहणो
इति” उक्त० । तत्कथा कपिपुत्रशब्दः । मयुरानगरस्थे स्वनाम-
न्याते पुरोहिते च । तत्कथा यथा-मयुरायां इन्द्रदत्तः पुरोहि-
तोऽस्ति स जिनशासनप्रत्यनीकः स्वगावाकस्यः सन् अधोनि-
र्गच्छतो जैनयतेर्मस्तकोपरि निजचरणं धिततं करोति । एवं
निरन्तरं कुर्यात् तं दृष्ट्वा साधुने कोपि कुर्याति परमेकः आथकः
कुपितः तत्पादच्छेदप्रतिज्ञामकरोत् अन्यानि तच्छिञ्चाणि अश्व-
जमानेन, तेन आवकेण तत्स्वरूपं गुरोः पुरः कथितम् । गुरु-
णां क्तं सङ्घते सत्कारपुरस्कारपरीषदः साधुनेति । तेन स्यप्र-
तिज्ञा कथिता । गुरुभिरुक्तम् । अस्य गृहे किं जायमानमस्ति
तेनोक्तं नवीनप्राप्तादे राजा निमग्न्यमाणोऽस्ति पुरोहितेन ।
गुरुजिह्वकं तर्हि त्वं तत्प्राप्तादे प्रविशन्तं राजानं करे धृत्वा
प्राप्तादेऽयं पतिष्यतीति कथय । अहं च प्राप्तादे विद्यया पा-
तयिष्यामि । ततस्तेन नयाकृते प्राप्तादेः पतितो राज्ञोक्तं
किमिदं ज्ञातं । श्रेष्ठिनोक्तं महाराज ! अनेन तव मागणाय कपट
मार्गकृतमनूत् ततो रणेन राजा स पुरोहितस्तस्य श्रेष्ठिनाऽपितः
स च श्रेष्ठो इन्द्रकीर्तिकं तस्य पादं क्षिपन्वा प्रतिज्ञाप्रणयार्थं च
पिष्टमयं पादं कृत्या चिञ्चवान् उक्तवाञ्च सर्वं तत्स्वरूपं पुरोहि-
तेनोक्तमतः परं नैवेद्यं कारिष्यामीति । जानुकपेन आथकेण
स मुक्तः । उक्त० २ अ० ॥

इत्थमिन्द्रदत्तो पुरोहिञ्चो गवक्त्वादिञ्चो मिच्छदिष्टी अहोयञ्च
तस्स साहस्म मन्यए उवरि पायं कुणतो संछण गुरुभस्तिप
पायहीणा कञ्चो” ती० ॥

इन्द्रदारु-इन्द्रदारु- पु० इन्द्रस्य तदध्वजस्य साधनं दारु देव-
दारु वृक्षं इन्द्रदामादथोप्यत्र । वाच० ॥

इन्द्रदिमा-इन्द्रदिमा-पु० कौटिकगच्छस्थं सुस्थितसुप्रतिबुद्धा
परनामधेययोः कौटिककाकन्दकायोः शिष्ये स्वनामन्याते
आचार्यं, “सुद्विमुपमिबुद्धाण कौटिककाकन्दगाणं वग्रा-
वञ्च सगुत्ताणं अन्तेवासी धरे अज्जइदिमो कौसियगुत्ते ॥
इति”-कल० ॥ “तदनु च सुदस्तिशिष्यौ, कौटिककाकंद
कावजायेताम् । सुस्थितसुप्रतिबुद्धौ, कौटिकगच्छस्ततः सम
भूत् ॥ तत्रेन्द्रदिमासूरि-जगवान् श्रीदिमसंज्ञसूरिन्द्रः ॥
इति गच्छा० ॥

अयं च खरतरगच्छपट्टावध्वयनुसारेण वीरजितात्रयोदशः ॥
तपोगच्छपट्टावध्वीप्रमाणतो दशमः ।

इन्द्रपर्वत-इन्द्रपर्वत- पु० इन्द्रनामकपर्वतः । महेन्द्रपर्वते,
इन्द्रवर्णः पर्वतः । नीलवर्णे गिरिभेदे, वाच० ॥

इन्द्रपारिव्या-इन्द्रप्रतिपत्- स्त्री० अश्वयुक्पूर्णिमायां अन-
न्तरर्भाविन्याम्महाप्रतिपदि तस्यां चास्वाध्याय इति- ।
स्था० ४ वा० ।

इन्द्रपुर-इन्द्रपुर-न० इन्द्रदत्तनृपस्य भारतवर्षस्थे स्वनामन्याते
नगरे, आद्य० ४ अ० ए वा० ॥ आ० चू० । आ. म. ।
स्था० । इत्येव जंबूद्वीवे नारहंवासे इन्द्रपुरणामणये, ॥ इति
विषा० १० अ० ॥ “पुरमिन्द्रपुरं नाम साक्षादिन्द्रपुरं किल” ॥
आ० क० ॥ माणीपुरस्थे स्वनामन्याते नगरे च ॥ “माणी
पुरं णयरं णागदत्तं गाहावर्दे इन्द्रपुरं अणगारे पम्पिज्ञानिप
जाय त्विहं इति” विषा० ७ अ० ॥

इंदुपुरग-इन्दुपुरक-न० (वेस्वामिय) गणस्य चतुर्थे कुष्ठेपु
चतुर्थे कुष्ठे, । तद् होइ इंदुपुरगं च । कल्प०-

इंदुपुरोहित-इंदुपुरोहित- पु०-६ त० । सुराचार्यबृह-
स्पतौ-याच० ।

इंदुजइ-इन्दुजइति-पु०-स्वनामस्थाने महावीरस्य प्रथमगण
धरे प्रथमगणनायके प्रथमशिष्ये, प्रथ० ८ भा० । सम० ।
सूत्र० । “समणस्स जगवन्नां महावीरस्स जेहे अंतवासी इंद-
जइ अणगारे गोयममगोत्तेणं इति । कल्प० । अन्त० ।
विपा० । “जिणवीरस्सेकारस्स पढमो से इंदुजइयस्सि णामेण
इंदुजइस्सि गोयमो वादिऊण विविहेण” । ख०प्र० १ पा०॥

तत्कथाञ्च - “ इंदुजइणामो पंचवर्द्धियस्यपरिवारे सख्य
पहाणो मगहा विस्सय सो य जज्झदीक्खितो भक्खितो य
मज्झिमा य अउत्ति इय जज्झाणो देवज्जायं पासिस्सा हरि
सियमणो चित्तेऊणं भासति तेमि पुराओ अहो मया मतेहिं
सुरा आहया जे जजे समुवचित्ता एवं वोत्तूण खंमिगेहिसह
निगगतो जज्झाणे अ पासमाणो उत्तरपुरच्छिमे दिसि जाण
देवसांनयायं पासति जासति किमंतंति । अर्धोहं मे कहितं
अहो एम सिद्धयरायपुत्तो महावीरवृत्तमाणो तव काउं
केवली जाओ किञ्च सव्वण सव्वजायदरिसो नं वयणं सो ओ
जासति अमरसिओ को अओ ममाहिंता अप्नहिंता जस्स
देवा एति ताहे वच्चाओ जणं पराजिणमि किं सो जाणति
एति ण पणिहाणेण पहायितो पंचवर्द्धियस्यपरिवारे वेदप
दाणय अण्यो जगवन्नां से कहितो एत्थ समतो संबुओ य
जणइ पंचवर्द्धियस्यं एम सख्यण अहं पव्वयामि तुम्हे जाहि
छित्तं करीहं ते जणंति जदि तुम्हं परिसगा हांता पव्वयह
तो अहं का अओ गमिस्सि एवं सो पंचसयपरिवारे पव्वसि
तो । आ० च० १ अ० ॥

तेहि देवाः स्वयं यद्वाटं परिहृत्य समयसरणलुवि निपति
तवन्तः तांश्च तथा दृष्ट्वा लोकांऽपि तत्रैव जगाम जगवन्तं त्रिद-
शलोकैर्न पूज्यमानं दृष्ट्वा अतीव हर्षं चक्रे प्रवादश्च सञ्जातः ।
सर्वेहो ऽत्र समवसूतस्ते देवाः पूजयन्तीति । अत्रान्तरे खन्धाक-
र्णितस्वर्गप्रवादो ऽमर्षाभातच्छ्रुत्वा जिनजगवन्तं प्रतिप्रास्थितः

“सोऽहं कीर्त्तयामि, महिमं देवेहिं जिणवरिदस्स ॥

अहं अहं मालीय, अमरसिओ इंदुजइत्ति” ॥ १ ॥

अन्वा जनपंपरात् आकर्ण्य पात्रान्तरतो दृष्ट्वा वा महिमां
पूजां देवैः क्रियमाणां जिनवीरेन्द्रस्य जगवन्तो वर्धमानस्यामिनः
अयास्मिन् प्रस्तावे एति आगच्छति जगवन्तस्मीपं अहमेव
घिन्नानिति मानोऽस्यति अहं मानी अमर्षो मत्सरविशेषः स
संजातोऽस्य संऽमर्षितः मयि सति कोऽन्यः सर्वज्ञ इत्यपनया-
म्यद्य सर्वज्ञत्वादभिन्यादिसकलप्रकटुषितान्तरात्मा कोऽसा-
वित्याह । इंदुजइतिरितिनान्ना प्रायतः स च भगवन्तस्मीपं प्राप्य
जगवन्तश्च चतुस्त्रिंशदतिशयसमन्वितं देवासुरमरेश्वरपरि-
वृतं दृष्ट्वा माशङ्कतदप्रतस्तस्थौ ॥

एतद्वयं सविस्तरं प्राप्यकार आह ।

मोत्तूण ममं होगा, किं ववइ तस्स पायमूलमि ।

अओ वि जाणइ मण, त्रियंमि कत्तो वियं एयं ॥

मां सकलशास्त्रपारंगं मुक्त्वा किमेव वाकस्तस्य पादमूलं
प्रजति नचासी मदपंक्त्या किमापि जानाति तथाहि मायि प्रति-
वर्त्तमानि स्थिते अन्योऽपि किमपि जानातीति कीनस्यमन्त्रः ।
नैवेतत्तु समवतीति भावः ॥

पुनरप्याह ॥

वस्सेज्ज च मुक्खजणो, देवा उ कहमणेण विम्हयं नीया ।

वंदंति संयुणंति य, जेण सव्वामुबुद्धीए ॥

वृजडा तत्पादमूलं मुखजना मुखतया युक्तायुक्तावेवक
विकलत्वात् देवास्तु कथमनेन विस्मयं नीता येन विस्मय
नयनेन सर्वबुद्ध्या तं वन्दन्ते संस्तुवन्ति च ।

अहवा जारिसताच्चिय, सो नाणी तारिसा सुरा ते वि ।

अणुसरिसो संजोगो, गामनमाणं च मुक्खाणं ॥

अथवा यादृश एव स ज्ञानी तेषां सुरास्तादृशा एव सूखा
इत्यर्थः । ततोऽनुसदृशोऽनुरूपः संयोगस्तस्य ज्ञानिनः एतेषां
च देवानाम् । कयोरिवेत्याह- भ्रामनटयोरिव सूख्योर्यथा
भ्रामं सूखी नटोऽपि तथागिधविद्याविकलत्वात् सूखे इति पर-
स्परं तयोः संयोगोऽनुरूपमेवमेषोऽपीति ॥

काउं हयप्पयावं, पुरतो देवाण दाणवाणं च ।

नासे इं नीमेसं, खणेण सव्वन्नुवायं से ॥

देवानां च दानवानां च पुरतोऽग्रे तथाविधप्रभजाहैर्हतप्र-
तापं हृत्या कृणमात्रेण (से) तस्य सर्वज्ञत्वाद् निःशेषमहं
नाशयामि ॥

इय वोत्तूणं पत्तो, दद्वूणतिओकपस्सिउं वीरं ।

चात्तिसानिमण्हिं, म संकितो वट्ठितो पुरतो ॥

इति पुर्वोक्तमुक्त्वा प्राप्ता भगवन्तस्मीपं दृष्ट्वा च जगवन्तं वीरं
त्रैलोक्यपरिवृतं चतुस्त्रिंशदतिशयनिधिं स शङ्कितः पुरतोऽ
वस्थितः ॥

अत्रान्तरे ।

आजहो य जिणेणं, जाइजरामरणविप्पमुक्केणं ।

नामेण य गुत्तेण य, मव्वण्ण मव्वदरिसीणं ॥

आज्ञापितः संज्ञापितो जिनेन जगवन्ता महावीरेण जातिः प्र-
सूतिजगवयोहानिन्नकृणा मरणश्च दशविधप्राणविप्रयाग
रूपमभिर्विप्रमुक्तस्तेन कथमाज्ञापित इत्याह नास्मा हेइन्द्रजते!
इत्येवरूपेण तथा गोत्रेण च यथा हेगौतमगोत्र ! किं विशिष्टे-
न जिनेनेत्याह । सर्वज्ञेन सर्वदर्शिना, आह- यो जरामरणवि-
प्रमुक्तः स सर्वज्ञ एवेति गतार्थमिदं विशेषणमितिवेन्न नयवा-
दपगिकल्पितजात्यादिविप्रमुक्तनिगसार्थत्वात् । तथाहि-क-
श्चित् गुणविप्रमुक्तमोक्षवादिभिरचेतना मुक्त इष्यते ततस्त-
त्रिरासार्थमेव । सर्वज्ञेन सर्वदर्शिनिति इत्थं नामगोत्राभ्यां
संज्ञापितस्य तस्य चिन्ताऽनयत् तथा आह-

हे इंदुजइ गोयम ! सागयमुत्ते जिणेण चित्तं ।

सो मं पि मे वियाणइ अहवा को मं न याणई ॥

हेइंदुजते ! गोतम ! स्वागतमिति जिनेनोक्तं स चिन्तयति
अहो नामापि मे विजानाति अथवा सर्वत्र प्रसिद्धोऽहं को
मां न जानाति ।

जइ वा हिययगयं मे, संसय मस्सेज्ज अहव च्छिदेज्जा ।

ततो होज्ज विम्हतो मे, इय चित्तं पुणो जणिओ ॥

यदि मे इदं संशयं मन्येत जानीयात् अथवा भ्रिग्यादप
नयत् ततो मे विस्मयो भवेत् भविष्यति इति चिन्तयत् पुन
रपि जगवन्ता सर्जनः । किं भजित इत्याह-

किमपि अन्वि जीवो, उयाहु नरियन्ति संमभो तुज्जा ।

वेयपयाण य अत्थं, न याणसी तेसिमो अत्थो ॥

हेगौतम ! किं मन्यसे अस्ति जीव इत नास्तीति नन्व यमनुचित एव संशयो यतो ऽयं संशयस्तथ विरुद्धवेदपद धृतिनिबधन इति । तान्यमूनि वेदपदानि " विज्ञानघन ए धेतेज्यो ज्ञेतेज्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसंज्ञास्तीत्यादि " तथा स ये अयमात्मा ज्ञानमय इत्या दीनि च एतेषां च वेदपदानामयमर्थो भयतश्चेतसि विपरिचक्षते । विज्ञानमेव घनानन्दादिरूपत्वात् विज्ञानघनः स एव एतेज्योऽध्यक्षतः परिच्छिद्यमानस्वरूपेन्यः पृथिव्यादि लक्षणज्या धृतेज्यः समुत्थाय सत्यं पुनस्तान्येवानुविनश्यति तान्येव ज्ञतानि अनुसृत्य विनश्यति तत्रैवाव्यक्तरूपतया संकीर्णो भवतीति प्रायः न प्रेत्यसंज्ञास्ति मृत्वा पुनर्जन्म प्रेत्येत्युच्यते तत्संज्ञास्ति न परलोकसंज्ञास्तीति भावः । ततः कुतो जीवः युक्त्यापपन्नश्चायमर्थ इति ते मतिः यतो नासौ प्रत्यक्षेण परिगृह्यते अतीन्द्रियत्वात् नाप्यनुमानेन यतस्तद्विज्ञासिद्धिसम्बन्धपूर्वकश्च । न चात्र विज्ञाना सह सम्बन्धः प्रत्यक्षगम्यो विज्ञानोऽतीन्द्रियत्वात् । नाप्यनुमानगम्यो ऽनवस्थाप्रसक्तस्तदपि हि विज्ञासिद्धिसम्बन्धप्रदणपूर्वकं तथापि चयमेव यानां, इत्यनवस्थानुपपन्नः । नाप्यागमगम्यः परस्परविरुद्धार्थतया त्यागमाना प्रमाणत्वाभावात् । तथाहि केचिद्वचमाहुः " एतावानेव लोकोऽयं, यार्वादिन्द्रियगोचरः । भद्रे वृकपदं पश्य यद्वदन्त्य बह्वध्रताः " इत्यादि । अपरं प्राहुर्नरूप मङ्गलः पुत्रता इत्यादि पुत्रत्वं रूपं निषधयन्ति अन्तर्गत आत्मेत्यर्थः अन्य पुनरेवम् " अकर्म निगुणो प्राक्ता " इत्यादि । अपरं एवम् " स ये अयमात्मा ज्ञानमय इत्यादि, नचेते सर्वे एव प्रमाणम् परस्परविरुद्धात् व्यर्थानिधायकपरस्परविरुद्धाक्यपुरुषघातवत् आत्मानं विद्याः किमस्ति नास्तीत्ययं तवानिप्रायः । तत्र वेदपदानां चार्थे न जानासि च शब्दात् युक्ति इयं च । तथाहि वेदपदानामयमर्थः विज्ञानघन पश्यति ज्ञानोपयोगदर्शनोपयोगरूप विज्ञानं ततोऽनन्यत्वात् आत्मा विज्ञानघनः प्रतिप्रदेशमनन्तविज्ञानपर्यायः संपातात्मकत्वात् वा विज्ञानघन एव शब्दोऽवधारणं विज्ञानघनादनन्यघनत्वात् विज्ञानघन एव एतेज्यो ज्ञेतेज्यः कृत्युदकादिज्यः समुत्थाय कथंचिदुत्पद्येति घटविज्ञानपरिणतां हि आत्मा घटाद्भवति तद्विज्ञानक्यापशमनस्य तत्राकूपत्वात् अन्यथा निराशम्भनतया तस्य मिथ्यात्वप्रसक्तरेवं सर्वत्र जावनायम् । तत उक्तं तेज्यः समुत्थाय कथंचिदुत्पद्येति पुनस्तानेव ज्ञतानि अनु विनश्यति तं विवक्षितेषु ज्ञेतेषु व्यर्थातेषु वा आत्मापि तद्विज्ञानघनात्मना उपरमते अन्यविज्ञानात्मना उच्यते यदि वा आत्मान्यचेतन्यरूपतयाऽवतिष्ठत इति न प्रेत्यसंज्ञास्ति न प्राकृतिकघटादिविज्ञानसंज्ञाऽवतिष्ठते । संप्रतिविज्ञानोपयोगनिमित्तत्वात् अथवा एव व्याख्या विज्ञानघन एवैतेज्यो ज्ञेतेज्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यतीत्यतश्च यतः प्रेत्यसंज्ञास्ति परलोक संज्ञास्ति । यद्युक्तं नासौ प्रत्यक्षेण परिगृह्यते इति तदप्यसमीचीनमात्मनः प्रत्यक्षसिद्धात्तद्गुणस्य ज्ञानस्य स्वसंवेदन प्रमाणसिद्धत्वात्त्यादि स्वसंविदिता एषावग्रहेहापायादय उच्यन्ते क्षीयन्ते वा ततस्तद्गुणस्य स्वसंविदितत्वात् सिद्धमात्मनः प्रत्यक्षत्वम् । अथ अवीज्व ज्ञतगुणाश्चेतन्यं तथा वेदप्युक्तम् " एतेज्यो ज्ञेतेज्यस्समुत्थायेत्यादि " ततः कथं ज्ञानस्य स्वसंविदितत्वे ते आत्मनः प्रत्यक्षत्वं ज्ञानस्यात्मज्ञानत्वा

प्रावात-तद्युक्तम् भूतगुणत्वे सति पृथिव्याः काठिन्यस्यैव सर्वत्र सर्वदा चोपशंसप्रसंगात् । न च सर्वत्र सर्वदा चोपशंस्यते चेतन्यं बोध्यादौ मृनावस्थायां चानुपलम्भात् । अथ तत्रापि चैतन्यमस्ति केवलं शक्तिरूपेण ततो नोपलभ्यते तदसम्यक्विकल्पयानतिक्रमात् सा हि शक्तिश्चेतन्याद्विलक्षणा इत चैतन्यमेव यदि विलक्षणा ततः कथमुच्यते शक्तिरूपेण चैतन्यमस्ति न हि पटं विद्यमाने पटरूपेण घटस्तिष्ठतीति यत्कुशक्यं तथाचादान्याऽपि " रूपान्तरेण यदि तत्तदवास्तीति मा रटीः । चैतन्यादन्यरूपस्य भावे तद्विद्यते कथम् " । अयं चिन्तीयः पक्षस्तर्हि चैतन्यमेव तत्कथमनुपलभ्यतेः आवृतत्वादनुपलभ्यते इति चेत्तत्त्वावृत्तिरावरणं तच्छावरणं किं ज्ञतानां विवक्षितपरिणामानामनुपरिणामान्तरमाहोस्वदन्यदेव ज्ञतानातिरिक्तं किञ्चित् । तत्र न तावद्विवक्षितपरिणामाभावः एकान्तानुपलभ्यतया तस्यावधारकत्वायोगात् अन्यथा तस्याप्यनुपलभ्यतया प्रावरणरूपतापत्तिर्भावत्वे पृथिव्यादीनामन्यतमो भावो ज्ञेते " पृथिव्यादीन्येव ज्ञतानि तत्त्वमिति वचनात् " पृथिव्यादीनि च ज्ञतानि चैतन्यस्य व्यञ्जकानि नावारकाणीति कथमाधारकत्वं तस्योपपत्तिमतः अथपरिणामान्तरं तद्युक्तं परिणामान्तरस्यापि ज्ञतस्यभावतया ज्ञतवदव्यञ्जकत्वस्योपपत्तीनावारकत्वस्य, अथान्यदेव ज्ञतानातिरिक्तं किञ्चित्-तदतीवासमीचीनम् । ज्ञतानातिरिक्ताऽन्युपगमे चत्वार्येव पृथिव्यादीनि ज्ञतानि तत्त्वमिति तत्त्वसंख्याव्याघातप्रसंगात् अपि चेद् चैतन्यं प्रत्येकं वा ज्ञतानां धर्मः समुदायस्य वा न तावत्प्रत्येकमनुपलभ्यमानं तर्हि प्रतिपरमाणुसंवेदनमुपलभ्यते । अपि च यदि प्रतिपरमाणुसंवेदनं ज्ञेतेर्हि पुरुष सहजचैतन्यवृन्दमिव परस्परं निजस्वभावमिति नैकरूपं ज्ञेते । अयं चैकरूपमुपलभ्यते अहं पश्यामि अहं करोमीत्येवं सकलशरीराधिष्ठितानेकस्वरूपतयानुभवात् अथ समुदायस्य धर्मस्तदप्यसत्प्रत्येकमसत्समुदायेऽपि न भवति यथा रेणुषु नैवं स्यादतन्मद्यांकेषु प्रत्येकं मदशक्तिरहृष्टापि समुदायेऽपि ज्ञेते । दृश्यते तच्चैतन्यमपि भविष्यति को दोषः तदसम्यक् प्रत्येकमपि मद्यांकेषु मदशक्त्यनुयायिमाधुर्यादिगुणदर्शनात् तथाहि दृश्यते माधुर्यमिहुरसे धातकीपुष्पं च मनाक विकलतोत्पादि, न चैवं चैतन्य सामान्यतोऽपि ज्ञेतेषु प्रत्येकमुपलभ्यते ततः कथं समुदाये तद्विविक्तमिति मा प्रापत्सर्वस्य सर्वत्राज्ञाप्रसक्तानिप्रसङ्गात् । किंच यदि चैतन्यं ज्ञतधर्मत्वेन प्रतिपन्नं ततोऽवश्यमस्यानुरूपो धर्मः प्रतिपत्तव्यः आनुरूप्याभावे जलकाठिन्ययोरेव परस्परधर्मधर्मिभावोऽनुपास्तः न च ज्ञतानामनुरूपो धर्मो वैलक्षण्यात् तथाहि चैतन्यं बोधस्वरूपममर्तं च ज्ञतानि तद्विलक्षणाणि ततः कथमेषां परस्परं धर्मधर्मिभावः । नापि चैतन्यमिदं ज्ञतानां कार्यमत्यंतविलक्षणतया कारणजावस्याप्ययोगात् तथा चोक्तम् " काठिन्याबोधरूपाणि, ज्ञतान्यध्यक्षसिद्धितः । चैतनाजगतदूपा सा कथं तत्पक्षं ज्ञेते " अपिच यदि ज्ञतकार्यं चैतन्यं तर्हि किं न सकलमपि जगत् प्राणिमयं ज्ञवति परिणतिविशेषसद्भावाभावादिति चेन्ननु सोऽपि हि ज्ञतमात्रनिमित्तक एव ततः कथं तस्यापि कश्चित् कदाचिद्भावः । अन्यच्च स किरूपः परिणतिविशेष इति वाच्यं कठिनत्वाविरुद्ध इति चेत्तथाहि काष्ठादिषु दृश्यन्ते घृणादिजन्यो जायमानास्ततो यत्र कठिनत्वा-

द्विविशेषस्तथाऽपि कश्चिन्नादिविशेषे कश्चिद्भवति कश्चिद्
कश्चिन्नादिविशेषमन्तरेणापि संवेदजा नभसि च भृच्छिता
जायन्ते किञ्च समानयोनिना अपि विचित्रवर्णसंस्थानाः प्रा-
णिना दृश्यन्ते । तथाहि—गोमयाद्यकयोनिसेमविनोऽपि केचि-
दीजजन्तयोऽपरे पीतकायाः अन्ये विचित्रवर्णाः संस्थानमप्येतेषां
परस्परं विभिन्नतयादि भृतमात्रनिमित्तं चैतन्यं तत्तत्कयोनिनाः
सर्वेप्येकवर्णसंस्थाना जयेयुर्नजयन्ति तस्मादात्मन एव तत्तत्क
र्मवशास्तथा तथोत्पद्यन्ते इति । स्यादेतत् आगच्छन् गच्छन्
वा आत्मा नोपलभ्यते केवलं देहे सति संवेदनमुपलभ्यामहे दे-
हाभावे च तस्यामेवावस्थायां न, तस्मात्तस्मात् किन्तु संवेदनमा
त्रमेवैकं तच्च देहकार्यं देहे एव च समाभितं कुरुष्वचित्रवत् नहि
चित्रं कुरुष्वचिरदितमवतिष्ठते नापि कुरुष्वचित्रं संक्रामति आग-
मनं वा कुरुष्वचित्रात् किन्तु कुरुष्व एवोत्पन्नं कुरुष्व एव च विधी-
यते एवं संवेदनमपि तदप्यस्तत् आत्मा हि स्वरूपेणामूर्ते आन्त-
रमपि शरीरमस्ति सुकृमन्याश्च चक्षुर्विषयस्तदुक्तमन्यैरपि “अन्त-
रा नवदेहे पि सूक्ष्मत्वाभापलभ्यते । निष्कामन् प्रविशन्वा
त्मानाभावे नीकणादपि” तत आन्तरशरीरयुक्तोप्यात्मा आगच्छ
नृगच्छन्वा नोपलभ्यते विगतस्तूपलभ्यते । तथाहि हृत्मेरपि
जन्तोस्तत्कात्तूपलभ्यन्त्यास्त निजशरीरविषयः प्रतिबन्धः
उपचातमुपलभ्य पश्यायनदर्शनात् यच्च यद्विषयप्रतिबन्धः स
तद्विषयपरिशीलनाज्यासपूर्वकस्तथादर्शनात् न खल्वन्यन्ताप-
रिज्ञातगुणदोषवस्तुविषये कस्याप्याग्रह उपजायते ततो ज-
न्मादौ शरीराग्रहः शरीरपरिशीलनाज्यासजनितसंस्कारानि-
बन्धन इति । सिद्धमात्मनो जन्मान्तरादागमनं तथा च केचि-
त्यन्ति “शरीराग्रहरूपस्य नजसः संज्ञायां यदा । जन्मादौ
देहिना दृष्टः किं न जन्मान्तरा गतिः ॥ अयागतिः प्रत्यक्षतो
नोपलभ्यते ततः । कथमनुमानादवसीयते नैव दोषः अनुमेय-
विषये प्रत्यक्षवृत्तान्तजगुपगमात् परस्परविषयपरिहारेण हि
प्रत्यक्षानुमानयोः प्रवृत्तिरिष्यते ततः कथं स एव दोषः । आह
च “अनुमेयेऽस्ति नाप्यक्रामिनि केवात्र दृष्टता । अभ्यक्तस्यानु-
मानस्य विषयो विषयो न हि” अथ तज्ज्ञानीयंऽपि प्रत्यक्षवृ-
त्तिमन्तरेण कथमनुमानमुद्ययितुमुत्सहते न खलु यस्यामि-
विषया प्रत्यक्षवृत्तिर्मेहानसऽपि नास्ति । तस्यायत्र कृतिधरादौ
ध्माकूमवजानुमानं प्रवर्ति तदप्यसम्यक् अत्रापि तज्ज्ञानीयं
प्रत्यक्षवृत्तिजिज्ञासात् तथा दृष्टाग्रहोऽन्यत्र परिशीलनाज्यासप्रवृत्तः
प्रत्यक्षत एवोपलभ्यस्ततस्तदुपलभ्यनेहान्यनुमान प्रवर्तते च-
त्तं च “आग्रहस्तावदज्यासात् प्रवृत्त मुपलभ्यते । अन्यत्राप्य-
क्तः साक्षात्ततो देहेऽनुमान किम्” यो पि च दृष्टान्तः । प्रागु-
पत्यस्तः सोप्युक्तो वैषम्यात् तथाहि चित्रमचेतनं गमनस्य-
भावरहितञ्च आत्मा च चेतनः कर्मवशाद्गत्यागती च कुरु-
ते ननः कथं दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोः साम्यं ततो यथा कश्चिद्दे-
यदत्तां विवक्षिते प्राप्ते कतिपयदिनानि गृहारंमे कृत्वा ग्रामा-
न्तरं गृहान्तरमास्थायावतिष्ठते तच्छ्रुत्वापि विवक्षिते भवे-
वंहं परिहाय भवान्तरं देहान्तरमारब्धयावतिष्ठते । यच्चो-
क्तम् तच्च संवेदनं देहकार्यमिति चाश्रुषादिकं संवेदनं
देहाभितमपि कथंचित् जवतु चक्षुरादीन्द्रियदारेण तज्ज्ञा-
त्यत्तिस्त्वनवात् यन्तु मानस तत्कथं न हि तद्देहकार्यमुपपत्ति
मत्तु युक्तयोगात् । तथाहि तन्मानसं ज्ञानं देहादुत्पद्यमान
मिन्द्रियरूपाया समुद्घातानीन्द्रियरूपाया केशनखादिसङ्काणा

तत्र न तावदाद्यः पक्व इन्द्रियरूपादुत्पत्ताविन्द्रियवृत्ति
वर्तमानार्थग्रहणमसक्तः इन्द्रियं हि वार्तमानिक एकार्यं
व्याप्रियते तत्सामर्थ्यादुपजायमानं मानसमपि ज्ञानं इन्द्रिय
ज्ञानमिव वर्तमानार्थग्रहणपर्यवसितसत्ताकमेव भवेत् अथ
यदा चक्षुरूपविषये व्याप्रियते तदा रूपे विज्ञानमुत्पादयति
न शेषकात् ततस्तदपि विज्ञानं वर्तमानार्थविषयं वर्तमाने
एवार्थे चक्षुरादीन्द्रियदारात् । रूप विषयव्याप्रीयजाये च
मनोज्ञानं ततो न तत्प्रतिनियतकाव्यविषयम् एवं शेषेऽप्यपि
इन्द्रियेषु वाच्यम् ततः कथमिव मनोज्ञानस्य वर्तमानार्थग्रहण
प्रसक्तिस्तदसाधीयो यत इन्द्रियाभितं तदुच्यते यदीन्द्रिय-
व्यापारमनुसृत्योपजायते इन्द्रियाणां च व्यापारः प्रतिनियते
एव वार्तमानिके स्वस्वविषये मनोज्ञानमपि यदीन्द्रिय व्यापारा-
भितं तत इन्द्रियज्ञानमिव वार्तमानिकार्थग्राहकमेव जयेत् अन्य
था इन्द्रियाभितमेव तत्र स्यात् तथा च केचित्पण्डित “अज्ञ-
व्यापारमाभित्य भवदज्ञमिष्यते । तद्व्यापारो न तत्रैति कथं
मज्ञप्रवं जयेत् । ” अथानीन्द्रिय रूपादिति पक्वस्तदप्युक्त-
स्तस्याचेतनत्वात् नन्वेतन्नत्वादिति कार्यः यदीन्द्रियविज्ञान
रहितत्वादिति तद्विषयते एव यदि नामोन्द्रिय विज्ञान ततो न
भवति मनोविज्ञानं तु करमात्रं जयति । अथ मनोविज्ञानं
नोप्यादयतीत्यचेतनत्वं तदा तदेव विचार्यमाणमिति प्रतिज्ञा-
यैकदेशासिद्धो हेतुः तदप्यस्तत् अचेतनत्वादिति किमुक्तं
जयति स्वनिमित्तावज्ञानैः स्फुरन्निष्पत्तयानुपलब्धेः स्पर्शादयो
हि स्वस्वनिमित्तविज्ञानैः स्फुरन्निष्पत्तयानुपलब्धयन्ते ततस्तेज्या
ज्ञानमुत्पद्यते इति युक्तं केशनखादयस्तु न मनोज्ञानेन तथा स्फु-
रन्निष्पत्ता उपलभ्यन्ते कथं तेज्या मनोज्ञानं जयतीति प्रति
ध्यायन्तु सुधियः आह च “चेतयन्तो न दृश्यन्ते केशस्मभ्रनखा
दयः । ततस्तेज्या मनोज्ञानं जयतीत्यनिसाहसम् ” अपि च
यदि केशनखादिप्रतिबन्धं मनोज्ञानं ततस्तदुद्भेदं मूलत एव न
स्यात् तदुपलब्धते चापदं भवेत् च भवति तस्मात्तथा पक्वः
होदकम् । किञ्च मनोज्ञानस्य सूक्ष्मार्थनेतृत्वस्मृतिपाटवाद्यां
विशेषा अन्यव्यतिरेकाज्यां व्यत्यासपूर्वका दृष्टाः तथाहि
तदेव शास्त्रमीहापोदादिप्रकारेण यदि पुनः पुनः परिज्ञायते
ततः सूक्ष्मसूक्ष्मतरार्थावबोधे उल्लसति स्मृतिपाटवं चापूर्व-
मुज्जुमते एवं चैकशास्त्रे अन्यास्ततः सूक्ष्मार्थनेतृत्वशक्तौ
पाटवशक्तौ चापजानायामन्येष्वपि शास्त्रांतरेषु अनायासेनैव
सूक्ष्मार्थावबोधः स्मृतिपाटवं चास्त्विति तदेवमन्यासहेतुकाः
सूक्ष्मार्थनेतृत्वादयो मनोज्ञानस्य विशेषदृष्टाः । अथच कस्य-
चिदिह जन्माज्यासव्यतिरेकेणापि दृश्यन्ते ततोऽवश्यं पार-
लौकिकाज्यासहेतुका इति प्रतिपत्त्यं कारणेन सह कार्य-
स्यान्यथानुपपत्त्यप्रतिबन्धेन दृष्टतः कारणस्यापि तत्कार्यत्व-
विनिश्चिते । ततः सिद्धः परलोकयायी जीवः । सिद्धं च
तास्मिन् परलोकयायिनि यदि कथांश्चिदुपकारी चाकुषादेवि-
ज्ञानस्य देहा भवेत् न कश्चिद्दोषः कथोपशमहेतुतया देहस्यापि
कथंचिदुपकारित्वाज्युपगमात् । नचैतावता तन्निवृत्तौ सर्वथा
तन्निवृत्तिः नहि वह्निरासादितविशेषो घटो वह्निनिवृत्तौ समू-
लोद्भेदं निवर्तते केवलं विशेष एव कश्चनापि यथा सुवर्णस्य
रजता एवमिहापि देहनिवृत्तौ ज्ञानविशेष एव कोऽपि तत्प्रति-
बन्धो निवर्तते न पुनः समूहं ज्ञानमपि यदि पुनर्देहमात्रनिमि-
त्तकमेव विज्ञानमिष्यते देहनिवृत्तौ च निवृत्तिमत् तर्हि देहस्य
तस्य भस्मावस्थायां मा भूत्तद्देहं तु तथाचूते एवावतिष्ठमाने
मृतावस्थायां कस्माज्जयति प्राणापानयोरपि हेतुवास्तद्

स्ति किञ्चिदौषधं वैद्यो वा यत्पुनरुज्जीवयति तदप्ययुक्तं
वैद्यौषधो हि दोषविकारनिवर्तनार्थमिष्यते न पुनरत्यन्तासत
श्चेतस्यस्योत्पादनार्थं तथाऽप्युपगमात् दोषकृताश्च विकारा मृ-
तावस्थायां स्वयमेव निवृत्ता उवरादग्दशनासतः किं वैद्यौष-
धात्वेवर्णनेति तदयस्य एव पुनरुज्जीवनप्रसंगः । अपि कश्चिदो
षाणामुपशमप्यकस्मान्नियते कश्चिन्नातिदोषदुष्टत्वेऽपि जीव-
ति तदन्तर्भवन्मते कथमुपपत्तिर्भवति तथा च कंचिदुच्यते “दोष-
स्योपशमप्यस्ति प्ररणं कस्यचित्पुनरुज्जीवनं दोषदुष्टत्वेत्येतन्न
स्याद्भवन्मते” अहंतां तु शास्त्रेण यावदायुः कर्मविजृम्भते
तावदोषैरतिपीडिताऽपि जीवन्ति आयुःकर्मक्षये च दोषा-
णामधिकृतावपि म्रियन्ते तत्र देहमात्रकारण संवेदनम् । अन्यथा
देहः कारणं संवेदनस्य सहकारिजनं वा भवेदुपादानजनं वा
यदि सहकारिजनं तदप्ययत्न एव देहस्यापि कथोपशमहेतु
तथा कथंचिद्विज्ञानहेतुत्वाऽप्युपगमात् । अयोपादानभूतं तद-
युक्तमुपादानं हि तत्तस्य शब्दिकारणैव यस्य विकारो यथा
मृदघटस्य न च देहविकारणैव विकारः संवेदस्य देहाधि-
कारजावऽपि ज्ञेयः कार्दना तद्विकारदशनात् तत्र देहउपा-
दानं संवेदनस्य तथा च पुनरुपादानलक्षणमपरे अधिकृत्य हि
यद्वस्तुना यः पदार्थो विकार्यते उपादानं तत्तस्य युक्तं गौगवया-
दिवत् एतेन यदुच्यते मातापितृचैतन्यमेतच्चेतनस्यापादानमिति
तदपि प्रतिक्रियते तत्रापि तद्विकारो विकारित्वं तद्विकारे वा
विकारित्वमिति नियमाद्दशनात् । अन्यथा यत् यस्यापादानं त-
त्तस्माद्भेदेन व्यवस्थितं यथा मृदो घटः मातापितृचैतन्यं मुत
चैतन्यस्यापादानं ततः मुतचैतन्यं मातापितृचैतन्यादज्जेदेन व्य-
तिष्ठत न व्यवतिष्ठत तस्माच्छब्दश्चिदतत् तत्र जनधर्मो भूतकार्य
वा चैतन्यं किञ्चात्मना गुण इति तद्गुणस्य प्रत्यक्षसिद्ध आत्मा
भूतमानसिद्धश्च तच्चानुमानमिदं रूपादीन्द्रियाणि विद्यमानप्र-
योजकानि कर्मकरणान्ये सति ग्राह्यग्राहकरूपत्वात् यः कर्म-
करणं सति ग्राह्यग्राहकरूपस्मृतिमानप्रयोजको यथा शब्दश्रो-
त्रः पिबरे कर्मकरणरूपाणि च सन्ति ग्राह्यग्राहकरूपाणि रूपा-
दीन्द्रियाणि ततो विद्यमानप्रयोजकानीति नचेन्द्रियाणां स्वत-
उपलम्भकत्वं येन रूपादिग्रहणं प्रति तेषां कर्तृत्वमवोपगम्येत न
करणत्वमचेतनत्वेन स्वत उपलम्भकत्वावयोजनात् तथा चात्र
प्रयोगः यदचेतनं तन्नेपलम्भं यथा घटोऽचेतनानि च द्रव्येन्द्रि-
याणि न चायमसिद्धो हेतुः यतः स्वमु द्रव्येन्द्रियाणि निर्वृत्यु-
पकरणरूपाणि निर्वृत्युपकरणं च पुत्रलभय पुत्रलभय च सव्य-
मचेतन पुत्रलभानां कारिण्यावबोधरूपतया चैतन्यं प्रति धर्मि-
त्वायोगात् धर्मानुरूपो हि सर्वत्रापि धर्मो यथा कारिभ्यं प्रति
पृथिवी यदि पुनरनुरूपत्वाभावेऽपि धर्मधर्मिजायां ज्ञेयत्वं ततः
कारिभ्यजज्ञयोगेऽपि संज्ञेयत्वं तन्न भवति तस्मादचेतनाः पुत्रलभः
तथाचेत् “वाहसनवममुत्तं विमयपरिच्छेदयं च ज्ञेयम् ।
विचरीयसहायाणि यः वृषाणि जगत्प्राप्सिक्ताणि ॥ १ ॥ ता धर्म-
धर्मिजावाः कहमर्षासि अणुव्ययगामेय । अणुरूपत्वाभावे,
कारिभ्यजज्ञाणि किं न ज्ञेयं ॥ २ ॥ ततः स्वत उपलम्भकत्वाभावात्
रूपादिग्रहणं प्रतिन्द्रियाणां करणभाव एव न कर्तृत्वात् इति
स्थितम् । अथ चेदमनमान स भोक्तृकमिदं शरीरं ज्ञेयत्वात्
स्यात्सत्येतादन्नवत् भोक्तृता च शरीरस्य जीवेन तथा निव-
सता ज्ञेयमानत्वात् ज्ञेयार्थे च प्रयोगयोः साध्यसाधनप्र-
तिबन्धमिदं दृष्टान्ते प्रत्यक्षप्रमाणसिद्धेः, नोक्तं हि दृष्टिद्वयं सं-
बन्धाग्रहरूपदोषायकाशः । आगमगम्यान्वये जीवः तथा चागमः
“ अणिदियगुणं जीव, दन्नेय ममचक्रवृणा । सिद्धं पस्संति

सत्यम्, नाणसिद्धा य साहृणो" अत्र ज्ञानसिद्धाः साधयो जयस्यकेयविनः शेषं सुगमम् नचागमानां परस्परविरुद्धार्थं तथा सर्वेषामप्यप्रामाण्यमन्युपयं सर्वज्ञमज्ञस्यावश्यं प्रमाणत्वेनान्युपगमादन्वाद्याप्यसम्यक् प्रमाणाप्रमाणविभागा परिणतेः प्रेक्षायतां कितिप्रसंगात् । अथ कथमेतत् प्रत्येयं यथायमागमः सर्वज्ञमज्ञ इति उच्यते-यदुक्तोऽर्थः प्रत्येकेणा नुमानेन या न बाध्यते नापि पूर्वापरव्याहतः सोऽवसीय सर्वज्ञं प्रणीतोऽन्यस्य तथारूपत्वासंभवात् ततस्तस्मादार्थासक्तं तत्सर्वं सुमिरुम् । उक्तञ्च " विद्वेणं हृद्रेण य, जमि विरोहो न हुज्जइ कीडि धि । सो आगमतत्ता जं, नाणं तं सम्मनाणं ति ॥ ततः प्रत्येकानुमानागमप्रमाणसिद्धत्वाद्देवपदप्रतिष्ठितत्वाच्च सौम्य ! अस्ति जीव इति प्रतीपत्तयम् ॥ का० म० द्वि० ॥ (इह वेद पदोप-यासस्तेन वेदानां प्रमाणवेनाङ्गीकृतत्वात्) । आह-च-

त्रिंशमि समयमि, जाइजराभरणविष्णुमुक्तेण ।

सो समणो पव्वइओ पंचहिं सह खंमियसएहिं ॥

उक्त प्रमाणेन जितेन जगवता वर्धमानस्वामिना जगमरणाभ्यामुक्तज्ञानाभ्यां विप्रमुक्त इव विप्रमुक्तः तेन त्रिंशे निराकृते शंशये स इन्द्रजतिः पंचजिः क्षणिककृतैः उग्र-शतैः सह धमणः प्रव्रजितः सन् साधुः सवृत्त इत्यर्थः । आ० म० द्वि० । आव० ॥ अ० च० ।

कल्पसुबोधिन्यामिन्द्रजितः कया विस्तरणं पयं प्रतिपादिता यदा जगवान् महावीरं विहरन् अपापापूर्वा महसेनचने जगाम तत्र च यज्ञं कार्यतः सोमिर्वायप्रस्य गृहं बहवो ब्राह्मणाः मित्रिताः (कल्प०) अन्येऽपि उपाध्याय शङ्कर ईश्वर शिवजी जानी गङ्गाधर मदीधर भूधर लक्ष्मीधर श्रीधर पिन्धा विष्णु मुकुन्द गोविन्द पुरुषोत्तम नारायण दुवे श्रीपति उमापाति विद्यापति गणपति जयदेव व्यास महादेव शिव-देव गङ्गापति गौरीपति त्रिवामी श्रीकण्ठ नीलकण्ठ हरिहर रामजी रावण मधुसूदन नरसिंह कमलाकर जोसी पुनो रामजी शिवगम इत्यादयो मित्रिताः सन्ति अत्रान्तेर च-भगवन्मस्यार्थं मागच्छतः सुगमुरान् विज्ञोक्त्य ते अचिन्त-यन् अहो यज्ञस्य महिमा यदेतं सुराः साक्षात्समागताः अथ तान् यज्ञमगम्यं विहाय प्रतुपाश्वे गच्छतो विहाय द्विजाः विषे दुस्सनोऽमी सर्वज्ञं वन्दितुं यान्ति इति जनश्रुत्या श्रुत्वा इन्द्र जतिः सामर्थ्येनियमास । अहो मयि सर्वज्ञं सत्यपि अप-रोऽपि स्वं सर्वज्ञं स्थपयति दुःश्रयमेतत् कर्णकटु कथं नाम श्रयते । किं च कदाचित्कोऽपि मूर्खः केनासिद्धतेन वञ्च्यते अनेन सुरा अपि वञ्चिताः यदेवं यज्ञमगम्यं विहाय तत्समीपं गच्छन्ति । अथवा यादृशाऽयं सर्वज्ञस्तादृशा पवते सुरा अनु-रूपं पत्र संयोगः यतः-

" पश्यानुरूपमिन्द्रि-न्द्रिणेण भाक-ददे-खरो मुखरः ।

अपि च पिचुमन्दमुकुल-मौकुलिकुलमाकुलं मिसति ॥१॥

(तथापि नाहमेतस्य सर्वज्ञादोषं सहे)

यतः । व्योमिन्मूर्त्युर्देयं किं स्या-दुहायां केसरिद्वयम् ।

प्रत्याकारं च खड्गो डो, किं सर्वज्ञावहं स च ॥ २ ॥

ततो जगवन्ते वन्दित्वा प्रानिबन्तमानान् सोपहामे जनान् पप्रच्छ जो जो इष्टः स सर्वज्ञः कीदृशः किंस्वरूप इति जनेस्तु " यदि त्रिंशकी गणनपरः स्या-त्तस्यासमाप्तिर्यादि नाशुषः स्यात् ॥ पारंपराध्यं गणितं यदि स्यात्, गुणयनिशेषगुणो-दि स म्यात् ॥ १ ॥

इत्याद्युक्ते सति स इत्यौ ॥

नूनमेव महाधूर्तो मायाथाः कुलमंदिरम् ॥

कथं लोकसमस्तोऽपि, विज्रमे पतितोऽमुना ॥२॥

न क्रमे कृणमात्रं तु तं सर्वज्ञं कदाचन ॥

तमस्ताममपाकर्तुं, सूर्यो नैव प्रतीकते ॥ ३ ॥

वैश्वानरः करस्पर्शं केशरोल्लुञ्चनं हरिः ॥

कात्रियश्च रिपुं कथं न सदन्ते कदाचन ॥ ४ ॥

गता गौरुदेशोद्भवा बुरुदेशं जयाज्जरा गौजरास्त्रासमीयुः । मुना माह्वीयास्तिबाह्वास्तिहंगो-द्भवा जहिरं पणिकता म-ज्जयेन,, ॥ ५ ॥ अरे हाटजानाः क याताः प्रणष्टाः प्रदिष्टा अपि द्राविडा वीरवार्ता ॥ अहो वादिहिसिन्धुनरे मर्यमुदिमन्, जग न्युत्कटे वादिदुर्भिकमेतम् ॥ ६ ॥ " तस्य ममात्रे कोऽस्मां, यादी सर्वज्ञमानमुद्रहति ॥ इति तत्र गन्तुमुक्तं, तमधिचूतिज-गाद्वयम्,, ॥ ७ ॥ " किं तत्र वादिकीटं, तव प्रयासेन यामि बन्धोऽहम् ॥ कमलोन्मन्नदेतो-नैतव्यः किं सुरेन्द्रगजः,, ॥ ८ ॥ अकथयदधेन्द्रजनिर्यद्यपि मन्नातृजय पवासौ । तदपि प्रवादिनाम ध्रुत्वा स्यातुं न शक्नोमि ॥ ९ ॥ चित्रं चैव त्रिजगति सहस्रशो निर्जिते मया वादैः ॥ किंप्रचटस्याल्य मयि ककुदकोऽस्मां स्थिता वादी ॥ १० ॥

अस्मिन्नजिते सर्वे जगज्जयादन्तमपि यशो नश्येत् ।

अहमपि शरीरस्यं शल्यं प्राणान् वियोजयति ॥ ११ ॥

त्रिंशे स्वल्पेऽपि पोतः किं, पाथोद्यौ न निमज्जति ।

एकस्मिन्निष्टके कृष्टे, दुर्गः सधोऽपि पात्यते ॥ १२ ॥

इत्यादि विचिन्त्य विरचितछादशतिश्रुतः स्वर्णयज्ञोप-वीतभूषितः स्फारपीताम्बरारम्बरः कैश्चित्पुस्तकपाणिभिः कैश्चित् कमण्डलुपाणिभिः कैश्चिद्भूषपाणिभिः सरस्वती-कण्ठाभरणं वादिविजयशङ्खमीशरण-वादिमदगञ्जनवादिमुख-भञ्जन-वादिगजसिंह-यादीश्वरद्विह-वादिसिंहाष्टापद-वा-दिविजयविशद-वादिबृहन्नमिपात्र-वादिशिरिकात्र-वादिक दक्षीकृपाण-वादिमज्जाण-वादिगोधूमधरदमर्दित-वादिमर दृ वादिघटमुर-वादिभृकजास्कर-वादिसमुदागस्ति-वादि तरुमुन्नहस्ति-वादिसुरेन्द्र-वादिगुरुगोविन्द--वादिजन राज-वादिकंसकृण-वादिहरिणहरि-वादिद्युधमल्ल-वादि हृदय शल्य-वादिगणजीवक-वादिशखजप्रदीपक-वादिचक्र चूराणि-पाणिमिशरोपाणि-विजितानेकवादिसरस्वती लब्धप्रसाद इत्यादिविरुद्धवृन्दमुखरितादिकचक्रैः पंचभिश्चात्र शतैः परिचूत इन्द्रजतिर्वीरसमर्पिं गच्छंश्चान्तयामास । अहो धृष्टेनानेन किमेतत् कृतम् । यदहं सर्वज्ञादोपेन प्रकोपितः

यतः " समीराजिमुखस्थेन, दवाग्निज्वालिताऽमुना ।

कपिकच्छता देह-सौख्यायाह्विजिता ननु ॥ १ ॥ "

(किं मेतेन अधुना निरुत्तरीकरोमि यतः)

तावद्वर्जति खद्योतस्तावद्वर्जति चन्द्रमाः ।

उदिते तु सहस्रांशौ न, खद्योतो न चन्द्रमाः ॥ २ ॥

सागङ्गमातङ्गतुरङ्गपूगाः पलाय्यतामाशु घनादमुष्मात् ॥

साटोपकांस्फुटकेशरभीर्मृगाधिराजोऽयमुपेतवान् यत् ३

मम जाम्यजरायुषा, वाद्ययं समुपस्थितः ॥

अथ तां रशनाकण्डू-मपनेष्ये विनिश्चितम् ॥ ४ ॥

सक्राणे मम दकृत्वं साहित्ये संदिता मतिः ॥

तर्कं कर्कशताम्यथै क शास्त्रे नास्ति मे श्रमः ॥ ५ ॥

अत्रेद्यं किम् वज्रस्य, किमसाध्यं महात्मनां ॥

धुधितस्य न किं खाद्यं किं न वाच्यं खलस्य च ॥ ६ ॥

तथा ममापि त्रैलोक्य-जित्वरस्य महोजनः ॥
अजेयं किमिवास्तीह तद्रूपाणि जयास्यमम् ॥ ७ ॥
इत्यादि चिन्तयन् प्रभुः मवेक्ष्य सोपनिर्स्थिता दृष्टी ।
किं ब्रह्मा किं विष्णुः सदाशिवः शङ्करः किं वा ॥ ८ ॥
चन्द्रः किं स न यत्कलङ्ककलितः सूर्योऽपि नो तीव्ररक्त-
मेरुः किं न स यन्निनान्तकगिर्नो विष्णुर्न यत् सोऽशितः ॥
ब्रह्मा किं न जरातुरः स च जगज्जीर्णं यत्सोऽस्तनु-
ज्ञातं दोषाधिजित्नास्त्रिगुणाकीर्णोऽन्तर्मस्तीर्यकृत ॥ ९ ॥
हेमसिंहासनासीनं सुरराजनिषेवितम् ॥
दृष्ट्वा र्वारं जगतत्पुण्यं चिन्तयामास चेतसि ॥ १० ॥
कथं मया महत्त्वं हा, रक्षणीयं पुराजितम् ॥
प्रासादं कीर्तिकोटो-र्नङ्गं को नाम वाञ्छति ॥ ४ ॥
एकेन चाजितेनापि मानहानिस्तु का मम ॥
जगज्जैत्रस्य किं नाम करिष्यामि च सांप्रतम् ॥ ५ ॥
आविचारितकारित्य महो मे मदुद्धियः ॥
जगदीशावतारं य-ज्जेतुमेनं समागतः ॥ ६ ॥
अस्याग्रोऽहं कथं वदयं पार्श्वे यास्यामि वा कथम् ॥
संकटे पतितोऽस्मीति शिवा रक्षतु मे यशः ॥ ७ ॥
कथञ्चिदपि भाग्येन चेद्भवदत्र मे जयः ॥
तदा परिभूतसुखेनो जयामि ह्यवनत्रये ॥ ८ ॥
इत्यादि चिन्तयन् प्रभुः सुधा मधुरया गिरा ॥
आज्जापतां जितेन्द्रं नामगोत्रात्किं पूर्वकम् ॥ ९ ॥
हे गौतमेन्द्रचूतं त्वं मुखेनागतवानसि ॥
इत्युक्तेऽचिन्तयन्नेति नामापि किमसौ मम ॥ १० ॥
जगज्जितयविख्यातं को वा नाम न वेत्ति माम् ॥
जनस्याबाह्वगोपाहं प्रचुम्बः किं दिवाकरः ॥ ११ ॥
प्रकाशयति गुप्ते चेत्संदेहं मे मनःस्थितम् ॥
तदा जानामि सर्वह-मन्यथा तु न किञ्चन ॥ १२ ॥
चिन्तयन्तमिति प्रोचं प्रभुः को जीवसंशयः ॥
विभावयसि नो वेदं पदार्थं शृणु तान्यय ॥ १३ ॥
समुद्रो मथ्यमानः किं गङ्गापुण्ड्रथवा किमु ॥
आदिब्रह्मध्वनिः किं वा र्वारं वेदध्वनिर्बभौ ॥ १४ ॥

वेदं पदानि च " विज्ञानघन एवैतेन्यो जूतेन्यः समुत्थाय
तान्यवानुविनश्यति न प्रेत्यसंज्ञास्तीति " त्वं तावेदतपां
पदानामर्थमेवं करापि यत् विज्ञानघनो गमनागमनादिचेष्टा
वान् आत्मा एतेन्यो भूतज्यः पृथिव्यसेजो वाय्वाकाशेज्यः
समुत्थाय प्रकटीकृत्य मद्यांगेन्यां भद्रशक्तिरिव ततस्तानि
भूतान्येव अनुविनश्यति तत्रैव विज्ञयं याति जज्ञे बुद्बुद् इव
ततो ज्ञानातिरिक्तस्य आत्मनो—ऽज्ञावात् न प्रत्यसंज्ञाऽ
स्तीति मृत्वा पुनर्जन्म नास्तीति । परमयुक्तोऽयमर्थः शृणु
तावदेतेषामर्थम् । विज्ञानघन इति काऽर्थः विज्ञानघनो ज्ञान
दर्शनापयोगात्मकं विज्ञानं तन्मयत्वादात्माऽपि विज्ञानघनः
प्रति देशं प्रदेशमनन्तज्ञानपर्यायात्मकत्वात् स च विज्ञानघन
उपयोगात्मक आत्मा कथंचिज्ज्ञेयस्तद्विकारेन्यो वा घटा
दिज्यः समुत्तिष्ठते उत्पद्यते इत्यर्थः । घटादिक्रामपरिणतो
हि जीवो घटादिज्य एव हेतुज्ञेयज्यः प्रवर्तते घटादिक्रामपरि-
णामस्य घटादिवस्तुसापेक्षत्वात् । एवं च एतेन्यो जूतेन्यो
घटादिवस्तुन्यस्तत्तदुपयोगरूपतया जीवः समुत्थाय समु-
त्पद्यतान्येव अनुविनश्यति काऽर्थः तस्मिन् घटादी वस्तुनि नष्ट-
च्यवन्ते वा जीवोऽपि तदुपयोगरूपतया नश्यति अन्योपयो-
गरूपतया उत्पद्यते सामान्यरूपतया अवतिष्ठते ततश्च न प्रेत्य

संज्ञाऽस्ति कार्यः न प्राक्तनी घटाद्युपयोगरूपा संज्ञा अवति-
ष्ठते वर्तमानोपयोगेन तस्या नाशितत्वादिति । अपरं च सर्वं
अयमात्मा ज्ञानमय इत्यादि, तथा ददृक्कार्यः दमो दानं
दया इति दृक्कार्यं योर्वेत्ति स जीवः किञ्च विद्यमानजोक्तक
मिदं शरीरं ज्ञेयत्वात् ओदनदिवत् इत्याद्यनुमानेनापि ।
तथा " क्षीरे घृते त्रिरे तद्वं काष्ठे ऽग्निं सौरजं सुमे । चन्द्र-
कांते सुधा यद्व-सुधात्माप्यङ्गनः पथक " ॥ एवं च प्रभुवचनै-
रिष्टमसंदेहः श्रीहृन्मूर्तातः पञ्चशतपरिवारैः प्रवृजितः । तत्क-
णाच्च " उष्णमेव वा १ विगमेव वा २ ध्रुवेव वा ३ इति " प्रभुव-
चनाञ्चिपदा प्राप्य ह्यदशाङ्गी रचितवान् । कल्प ॥

हृन्मूर्तिवर्णको यथा—

तेणं काष्ठेणं तेणं समपणं समणस्म जगवओ महावी-
रस्म जेहं अनेवाम् । इदं नृत्तं । एणं अणगारे गोयम
गोत्तणं सत्तुस्मेहे समचउरंसंठाणसंठिए वज्जरिमह-
नारायंसंघयणं कणगपुल्लगणियसपम्हणारे उमातवे दि-
त्तवे तत्तवे महातवे उराद्धे घोरं घोरगुणं घोरतवस्मि
घोरवंजंवरवाम् । उच्छृद्धसरीरे । संविच्चित्तुल्लतंउल्लेस्मे
चउहसपुव्वी चउणाणावगणं सव्वक्खरममिवात्तं । सम-
णस्स जगवओ महावीरस्म अद्वसामेत्तं उहज्जाणु अहो-
मिरे ज्जाणकोट्ठावगणं संजमेणं तवमा अप्पाणं जवि-
माणे विहरइ ॥

(तेणमित्यादि) तेन काष्ठेन तेन समयेन धमणस्य जग-
वतो महावीरस्य (जेहं) प्रथमः (अनेवासि) शिष्यः
अनन पदार्थेन तस्य सकलसधनायकत्वमाह (इदं नृत्तं)
हृन्मूर्तिर्गतिं मानृपितृकृत नामधेयं (नामनि) विभक्त्याधिप-
रिणामात् नास्तित्यर्थः अन्तर्वासी किञ्च विषयक्या आयकोऽपि
स्यादित्यत आह । (अणगारस्ति) नास्त्यगारं विद्यत इत्यन-
गारः अयञ्चावगीतगात्रोऽपि स्यादित्यत आह (गौतम
गोत्तणं) गौतमसगोत्र इत्यर्थः । अयञ्च तत्काष्ठोचितदेह
मानापेक्षया न्युनाधिकदेहोऽपि स्यादित्यत आह (सत्तुस्स-
हेति) समहस्तेच्छ्रयः अयञ्च लक्षणहीनोऽपि स्यादित्यत आह
(समचउरंसंठाणसंठिएति) समं नानरूपरि अधश्च
सकलपुरुषलक्षणोपेतावयवतया तुल्यं तच्च तच्चतुरस्रं च प्र-
धानं समचतुरस्रमयवा समाः शरीरलक्षणात्कप्रमाणा विसं-
वादिन्यश्चतस्रोऽत्रयो यस्य तत्समचतुरस्रम् । अभयस्त्वहं चतु-
र्विज्जागोपल्लकिताः शरीरावयवा इति । अन्ये त्वाहुः—समा-
अन्युनाधिकाश्चतस्रोऽप्यधयो यत्र तत् समचतुरस्रम् अभयश्च
पर्यकासनोपविष्टस्य जानुनोरन्तरम् आसनस्य ललाटोपरिजा-
गस्य चान्तरं दक्षिणस्कन्धस्य घामजानुनश्चान्तरं घामस्कन्ध-
स्य दक्षिणजानुनश्चान्तरमिति अन्ये त्वाहुर्विस्तारोत्सेधयोः सम-
त्वात् समं चतुरस्रं तच्च तत्संस्थानं चाकारः समचतुरस्रसं-
स्थानं तेन संस्थितो व्यवस्थितो यः स तथा । अयं च हीनसं-
हननोऽपि स्यादित्यत आह (वज्जरिमहणारायसंघयणं)
इह संहननमस्यसंघयविशेषः यज्जादीनां लक्षणमिदम्—
" रिसहो य होइ पट्टो, वज्जे पुण कीलियं विजाणाहि । उभ
ओमककम्भो णारायं तं, वियाणाहि ति " तत्र वज्जं च तत्की-
लिकाकीलितकाष्ठसम्पुटोपमसामर्थ्यं युज्यताम् । अयमश्च लो-
हादिमयपट्टवक्रकाष्ठसम्पुटोपमसामर्थ्यान्वितत्वात् । यज्जरितः
स चासौ नाराचं च उज्जयतो मर्कटवन्निवक्रकाष्ठसम्पुटोपम

सामर्थ्योपेतत्वात् वज्रर्षभनाराचं तत्संहननमस्थिसचयवि-
शेषाऽनुक्तमसामर्थ्यायागाद्यस्यासौ वज्रर्षभनाराचसंहननः ।
अन्ये तु कीलिकादिमत्त्वमस्थनामेव वर्णयन्ति अयञ्च निचवर्णो
ऽपि स्यादित्यत आह (काण्यपुत्रयनिघसपद्मगारे) कनकस्य
मुखर्णस्य (पुत्रगति) यः पुत्रको लघ्वस्तस्य यो निकपः कपपट्ट
कं रेखाङ्गकणः तथा (पद्महस्ति) पद्मपद्माणि केसराणि तद्व-
ज्रो यः स तथा । वृद्धव्याख्या तु—कनकस्य न लोहादयः पुत्रकः
सारो वर्णातिशयस्तत्रधानो यो निकपो रेखा तस्य यत्पद्म
बहुल्यं तद्वज्रो यः स तथा अथवा कनकस्य यः पुत्रकोद्भूतत्वे
सति बिन्दुस्तस्य निकपो वर्णतः महशो यः स तथा (पद्म-
हस्ति) पद्मं तस्य चेह प्रस्तावात्केसराणि गृह्यन्ते ततः पद्मवज्रो
रो यः स तथा । ततः पद्मस्य कर्मधारयः अयञ्च विशिष्ट
चगणहृत्तऽपि स्यादित्यत आह (उमातवेत्ति) उग्रमप्रभृष्यं
तपोऽनशनादियस्य स उग्रतपोः यदन्येन प्राकृतपुंसा न
शक्येन चिन्तयितुमपि तद्विधेन तपसा युक्त इत्यर्थः (दित्त
तवेत्ति) वीजं जाज्वल्यमानदहन इव कर्मवगहनदहनस-
मर्थतया ज्वलितं तपो धर्मध्यानादि यस्य स तथा (तत्तत्तवेत्ति)
तप्तं तपो येनासौ तप्ततपोः एव हि तेन तत्तपस्तप्तं येन कर्माणि
सन्ताप्यन्ते न तपसा स्वात्माऽपि तपोरूपः सन्तापितो यतो
ऽन्यस्यास्पृश्यमिव जातमिति (महातवेत्ति) आसंशादोप-
रहितत्वात् प्रशस्ततपोः (उरावेत्ति) जीम उग्रादिविशेषण
विशिष्टतपःकरणात्पार्श्वस्था नामल्पसत्त्वानां भयानक इत्यर्थः ।
अन्ये त्वाहुः ॥ (उरावेत्ति) उदारः प्रधानः (घोरति)
घोरं निर्घृणः परिषहेऽद्विद्यादिरिपुगणघिनाशमाश्रित्य निर्दय
इत्यर्थः ॥ अन्ये त्वात्मनिरपेक्षं घोरमाहुः (घोरगुणेति) घोरं
अन्यैर्दुरुचरा गुणा मूत्रगुणादयो यस्य स तथा (घोरतव-
स्सिति) घोरस्तपोभिः स्तपस्वीत्यर्थः (घोरयज्ञचेरवासिति)
घोरं दारुणमल्पसत्त्वेर्दुरुचरत्वाद्यङ्गत्वाच्च तत्र वस्तुं शीघ्रं
यस्य स तथा (उच्छ्रद्धसरीरिति) उच्छ्रद्ध उज्जितमिवोज्जितं
शरीरं येन तत्सस्कारत्यागात्स तथा (संखित्तविउल्लेतय
लेमेति) संखित शरीरास्तर्क्षीनत्वेन महस्यतां गता विपुला
विस्तीर्णा अनंकथोजनप्रमाणकृत्राश्रितवस्तुदहनसमर्थत्वा-
त्तज्जालेइया विशिष्टतपोजन्मलब्धिविशेषप्रभया तेजोज्वाला
यस्य स तथा । मूत्रदीकाकृता तु (उच्छ्रद्धसरीरमंखित्तविउल्ल-
ेतयलेमेति) कर्मधारयं कृत्वा व्याख्यातमिति (चउह-
सपुर्व्यस्ति) चतुर्दश पूर्वाणि धियन्ते यस्य तेनैव तेषां
रचितत्वादसौ चतुर्दशपूर्वी अनेन तस्य श्रुतकवलितामाह स
चार्याध्यानादिविकल्पोप स्यादत आह (चउनाणवगणयति)
कवलिज्ञानवर्जनज्ञानचतुष्कसमन्वित इत्यर्थः उक्ताधियेषणद्व-
ययुक्ताऽपि कश्चिन्न समयश्रुतविषयव्यापिज्ञानो भवति
चतुर्दशपूर्वविदां षट् स्थानकपतितत्वेन श्रवणादित्यत आह—
(सव्वक्खरसन्निधास्ति) सर्वे च ते अक्षरसन्निपाताश्चतस-
योगाः सर्वेषां चाक्षराणां सन्निपाताः सर्वाक्षरसन्निपातारते
यस्य जेतया सन्ति स सर्वाक्षरसन्निपाती । आख्याणि वा
श्रवणमुखकारीणि अक्षराणि साङ्ख्येन नितरां विदितुं शील-
मस्येति आख्याक्षरसन्निधादी स च एषं गुणविशिष्टो जगवान्
धिनयराशिखि साक्षादिति कृत्वा शिष्याचारत्वाच्च (सम-
णस्स जगवओ महावीरस्स अक्षरसामने विरहतीति) योग
स्तत्र दूरं च विप्रकृष्टं सामन्तञ्च सन्निकृष्टं तन्निध्यादक्षरसाम-
तं तत्र नातिदूरे नातिनिकट इत्यर्थः । किंविधः संस्तत्र विहरती

त्यत आह (उच्छ्रद्धावृत्ति) ऊर्ध्वं आनुनी यस्यासावूर्ध्वजानुः ।
शुद्धपृथग्यासनवजनादौपग्रहिकनिषद्याया अभावाच्चोच्छ्रद्ध-
कासन इत्यर्थः (अहोस्सिंस्ति) अधोमुखो नोर्ध्वं तिर्यग्वा
विक्रिमहाष्टिः किंतु नियतचूभागनियमितदृष्टिरिति भावः ॥
(जाणकाट्टोवगणयति) ध्यानं धर्म्यं शुद्धं वा तदेव कोष्ठः कु-
सूत्रो ध्यानकोष्ठस्तमुपगतस्तत्र प्रविष्टो ध्यानकोष्ठोपगतो
यथाहि कोष्ठके ध्यानं प्राकृतमविप्रसृतं जवत्येवं स जगवान्
ध्यानतो विप्रकीर्णोऽद्विद्यातः करणवृत्तिरिति (संजमेणति)
संचरणं (तवसति) अनशनादिना चशब्दः समुच्चयार्थो
बुभुक्षोऽत्र उच्यते संयमतपोग्रहणं चानयोः प्रधानमोक्षाङ्गत्वं
स्थापनाय प्रधानत्वं च समयस्य नवकमानुपादानहेतुत्वेन तप
सश्च पुराणकर्मनिर्जरणहेतुत्वेन प्रवति चाग्निनवकर्मनुपादा-
नात् पुराणकर्मरूपणाश्च सकलाकर्मकृत्यवृत्तयो मातृ इति ॥
(अप्पाणं भावेमाणे विहरइ इति) आत्मानं वासथं
स्तिष्ठतीत्यर्थः । ज० १ श० १ उ० । च० ॥ पद्मग्रहणेन पद्मकेस-
राण्युच्यन्ते अवयवं समुदायोपचारात् यथा देवदत्तस्य हस्ता
रूपोऽवयवोऽपि देवदत्तः तथा च देवदत्तस्य हस्ताग्रं
रूपेणा लोको वदति देवदत्तो मया स्पृष्ट इति । सू० प्र० पा०
च० ॥ (गणधर शब्देऽस्य मातापितृपुरादीनि)

इन्दुसज्ज-इन्द्रजेपज- न० इन्द्रेण प्रकाशितं भेसजम् । शु-
ण्ठ्याम् । शब्दरत्न० । वाच० ।

इन्दमह-इन्द्रमह- पु० इन्द्रः शक्रस्तस्य महः प्रतिनियतदिव-
सभावी उत्सव इन्द्रमहः । प्रतिनियतदिवसजाविनि इन्द्रस-
न्तोषार्थं महोत्सवरूपं महामहजेदे । जी० ३ प्र० । जं० । झा०
आचा० । ग० । “इन्दमहद्वा” । ज० श० ७ उ० ३३ । विपा० ।
इन्दमहो आसेयपुणिणमाए भवतीति । आ० च० अ० ४ ॥
आव० । स्वा० । प्रव० । नि० च० । “इन्द्राहमहापायं पद-
नियया ऊत्सवा ह्रीति” ॥ उत्सवाः प्रायः प्रतिनियता वर्षमध्ये
प्रतिनियतजाविनि इन्द्रादिमहा इति । आ० म० प्र० । अयञ्च
जगतकात्वादिव प्रवृत्त इति । आ० म० प्र० (प्रवृत्तिकारणमि-
दञ्जया शब्दे) ।

इन्दमहकामुग-इन्द्रमहकामुक-पु० इन्द्रमहे वर्षादिकात्ते कामुकः
कामयिता । कुकुरे वर्षादावेव तेषां व्यवयधर्मो लोकप्रासङ्गः ।
वाच० ॥

इन्दमुच्छाजिमित्त-इन्द्रमुच्छाजिपित्त-पु० पक्कंपद्मस्य पञ्च-
दशदिवसेषु स्वनामख्याते सममे दिवसे, “इन्दमुच्छाजिसित्तये”
चं० १० पाहु० । उयो० । जं० ॥

इन्दय-इन्द्रक-पु. इन्द्रशब्दार्थे, स्या. ६ ग० ।

इन्दयणिरय-इन्द्रनिरय-पु० निग्येन्द्रकमहानिरय, स्या. ६ ग० ।

इन्द्राय-इन्द्रराज-पु. इन्द्र, “घणसमण इन्द्रायस्स” नि० ॥

इन्द्रद्वि-इन्द्रयष्टि-स्त्री० इन्द्रकेतौ, निव्यस्तमहद्वय इन्द्रद्वि
विमुक्तसन्निधाय ॥ झा० १ अ० ॥

इन्दवज्रा-इन्द्रवज्रा-स्त्री० स्यादिन्द्रवज्रा यद्वि तो जगो मः
उक्ते छादशाक्षरपादके वर्णवृत्तभेदे, वाच० । वृत्तर० ॥

इन्दवमा-इन्द्रवंशा-स्त्री० स्यादिन्द्रवंशा ततजैरसंयुतः पृक्त-
र० उक्ते छादशाक्षरपादके वर्णवृत्तभेदे, वाच० ॥

इन्दवसु-इन्द्रवसु-स्त्री० पांचालदेशस्थकापिल्यनगरनिवासि
ब्रह्मदत्तस्य जार्यायाम् । उक्त० १३ अ० ॥

इंदुवागरण—इन्द्रव्याकरण—न० शब्दशास्त्रज्ञेद, कल्प० ।

तच्च जगत्तत्त्वभेदस्य समये संज्ञातम् ॥

अहं तं अस्मा पियरो, जाणित्ता अहियअट्टवामं तु ।

कयकोउपसंकारं, वेहायारियस्म उवणेति ॥

अथ भीषणानन्तरं कियन्काशातिक्रमे जगवन्तमधिकाष्टवर्षं मातापितरौ ज्ञात्वा कृतानि कौतुकानि रक्तादीनि अवल्लङ्घ्याश्च केपुरादयो यस्य स तथा तं प्रवरदृष्टिस्त्वन्यगतं तु परिता-मुक्ताजात्रमाव्यदास्मा उत्रेण धियमाणेन चामराज्यां वीज्यमा न मित्रज्ञानिपरिजनसमन्तं वेखाचार्याय उपाध्यायाय उपन-यतः । पात्रान्तरं वा “उवर्णसु” उपनीतवन्तौ उपाध्यायस्य महासिंहासनं रचितं अत्रान्तरे देवराजस्य स्वदासनकम्पो बन्धु । अथावधिना च प्रयोजनार्वाधं धिज्ञाय अहं स्वत्वप-त्यस्तेहवित्रसितं धुवनप्रयगुरुं प्राति मातापित्रोरेण जगवन्त-मपि वेखाचार्यायापननुमं गृह्यतविति सप्रधार्यागम्य च उ पाध्यायपत्रिकलिपते गृहदासने भगवन्तं निवेज्य शब्दलक्षणं पृष्ठवान् । कल्प० ॥

अमुमेवार्थे प्रतिपादयति ।

मको य तस्ममकयं, जयवंतं आमणे निवेसित्ता ।

सदस्म द्रक्वणं पुच्छे, वागरणं अवयवा इदं ॥

शक्रो देवराजस्तत्समं वेखाचार्यसमं जगवन्तं तीर्थक रमासने निवेज्य शब्दलक्षणं पृच्छति जगवता च व्याकरण मन्यथायि । “व्याक्रियन्ते तौकिका सामायिकाश्च शब्दा अने-नेति व्याकरण” शब्दशास्त्रं तदवयवाः केचन उपाध्यायेन गृहीतास्ते च संदर्शितास्ततः, ऐन्द्र व्याकरणं संज्ञातम् । आ० म० छि० । आ० चू० ॥

इंदसत्तु—इन्द्रशत्रु—पु० इन्द्रः शत्रुः शातयिता यस्य । वृत्रासुरे, वाच० ॥

इंदमस्म (न) इन्द्रशर्मन—पुं० आत्मिकग्रामस्यस्य शूत्रपा णियङ्गस्यार्चकं ब्राह्मणे, “इन्द्रशर्मो भृतिन्त्वा प्रार्थ्यस्त-स्यार्चकः कृतः” इति ॥ आ० क० । आ० चू० । “तस्य इंदसम्मा नामपरिहारगो कओ” ॥ आ० म० छि० । माराकसन्धि-शस्य स्वनामख्यातं गृहपतौ च (तत्कया महावीरस्य माराक-सन्धिपतेः) गतस्य विहारसमये—महावीरशब्दं चक्षते ।

इंदमसदह—इन्द्रशत्रु—पु० इन्द्रजातः वयोकावजानशत्रुजः । इन्द्रगापे, वाच० ॥

इंदमिरी—इन्द्रश्री—स्त्री० पञ्चाक्षरशस्यकाम्पित्यनगरानयास्तनो ब्रह्म (राज) दत्तस्य नारायणाय, उक्त० १३ अ० ।

ऐन्द्रश्री—स्त्री० इन्द्रो जीवस्तस्यैयमैन्द्री सा चासौ श्रीश्चन्द्रश्रीः । आत्मगुणवृक्ष्याम्, “ऐन्द्रश्रीमुखमग्नेन, श्रीज्ञात्रार्मवास्त्रिभुम सञ्चिदानन्दमग्नेन, पूर्णं जगद्वेक्ष्यते । १ ।” अष्ट० १ प्र० ।

इंदमेहि—ऐन्द्रश्रीणि—स्त्री० इन्द्राणामियमैन्द्रा सा चासौ श्रीणि श्रेति ऐन्द्रश्रीणि । ऐन्द्रपत्नी, “ऐन्द्रश्रीणनता प्रतापमवन्तं ज्ञयाङ्गिनश्रामृत सिद्धान्तापनिपादिचारचतुरैः प्रीत्या प्रमाणा कृता । मार्तः स्फुत्तिमत् । सदा विजयते जनेश्वरं । विस्फुत्तमो हेन्मादधनप्रमादमदिगमस्तरनात्रोकिता ” ॥ १ ॥ प्रीत० ।

इंदमेणा—इन्द्रसेना—स्त्री० ६ त० । इन्द्रस्य कटक, “गधव्यनदृ हयगय—रहजरुअणियाणसञ्चइदाण । वेमाणियाणि वसहा, महिमा य अहोनिवासिणि” ॥ ४५ ॥ संघ० सू० । (स्वरूपमाधिप-

तयश्च अणिय शब्दे) जंभमंदरोत्तरवर्तिन्यां रक्तवर्तीम्महानदी-समुपयान्त्याम्महानद्याम्, । स्था० १० गा० ।

इंदो—इन्द्रा—स्त्री० इदि रक् इन्द्रवारुणायाम्, । राजनि ० । श-च्याम्, शब्द० । वाच० ॥ जंभमंदरोत्तरवर्तिन्यां रक्तवर्ती महानदी समुपयान्त्याम्महानद्याम्, स्था० १० गा० । धर-णस्य नागकुमारन्द्रस्य स्वनामख्यातायामग्रमहिष्याम्, स्था-६ गा० ।

ऐन्द्री—स्त्री० ऐन्द्रो देवता यस्याः सा ऐन्द्री । ऐवस्यान्दिशि स्था० १० गा० । ज० । विश० । “इंदा विजयदाराणुसा रतो” ॥ ऐन्द्री दिक् विजयद्वाराणुसारतः प्रतिपत्तव्या यत्र विजयद्वारं सा ऐन्द्रीति भावार्थः । आ० म० छि० ॥ या रुक्मकात् विजयद्वाराणुसारं विनिर्गता दिक् सा ऐन्द्री । ऐन्द्री नामप वैवर्धः ॥ आ० म० छि० ॥

इंदार्णी—इन्द्रार्णी—स्त्री० इन्द्रस्य पत्नी । ईप आनुक च । इन्द्र-स्थाग्रमहिष्याम्, । म्या० ४ गा० ।

इंदायग्यि—इन्द्राचार्य—पु० यागविधिकारक स्वनामख्यात-आचार्य, जैन० ॥

इंदामण—इन्द्रामन—पु० इन्द्र आत्मा अस्यते विक्रियतेऽनेन अमुं कोपे करणे लुप्ट । (सिद्धि) सविदावृक्षं तत्संयने हि आत्मनो विक्रियत्यात्तस्य तयात्मम् । पञ्चमार्तकस्य प्रस्तावे आदिलुपुंके शेषगुरुह्यात्मके प्रथमे जेदे, वाच० ॥

इंदार्हिडिय—इन्द्राधिष्ठित—त्रि० इन्द्रयुते, “इंदार्हिडिया” इति । इन्द्राधिष्ठिता तद्युक्त्यादिति । ज० ३ श० १ उ० ।

“दशकृपा इंदार्हिडिया पमत्ता” । स्वाधर्मादीनामिन्द्राधि-ष्ठितत्वमेतन्निन्द्राणां निवासमिति वृत्तिः । स्था० १० गा० ।

इंदार्हिण—इन्द्रार्थीन—त्रि० इन्द्रययं, ज० ३ श० १ उ० ।

इंदार्हिणकज—इन्द्रार्थीनकार्य—त्रि० इन्द्रवश्यकार्ये, ज० ३ श० १ उ० ॥

इंदिय—इन्दिय—न० इदि परमेश्वर्ये इदितो गुम् इन्द्रनादिन्द्र आत्मा (जीव) सर्व विषयोपपत्ति (ज्ञान) जोगवृक्षणप-रमेश्वर्ययागात् तस्य त्रिङ्गं चिह्नमधिनभावित्रिङ्गसत्तासृचनात् प्रदर्शनादुपपत्तात् व्यञ्जनाच्च जीवस्य त्रिङ्गमिन्द्रियत्रिङ्गमिन्द्रियविषयोपपत्तात् आपकन्यासिद्धिः तस्मिन्ने उपयागवृक्ष-णां जीव इति जीवत्वमिच्छिः । अष्ट० । आ० म० छि० । तेन दृष्टं स्पष्टं बुष्टं दत्तमिति वा इन्दियम् । म्या० ५ गा० । इन्द्रियमिति निपातनसूत्रादपनिष्पत्तिः—न० । जी० । विश० । पा० प० म० । इन्द्रशब्दादियप्रत्यय इति । प्रज्ञा० १५ पदा आ० चू० ॥ श्रोत्रादी, । उक्त० १६ अ० । सूत्र० । नयनयदनजघनयङ्गस्य त्रिनामिकज्ञादी, उक्त० १६ अ० “नो निर्गमे इन्दीण इदि याइ मणे, हराइ मणेगमाइ आबोदत्ता निज्जाइत्ता भवति” उक्त०

इंदो जीवो मयो—वृक्षध्विजोगयमेमस्तगु ।

मोत्ताइनेयमिन्द्रिय—मिह तद्विगाइ चावाउ ॥

इदि परमेश्वर्ये इन्द्रनात्परमेश्वर्ययागादिन्द्रो जीवः परमेश्वर्यस्य कुत इत्याह (मयो इत्यादि) आवरणानां सर्वस्यापि वस्तुन उपपत्तात्तामात्रेषु सर्वस्यापि त्रिजगत्तस्य वस्तुनः पारजोगाच्च परमेश्वरो जीव इति तस्य परमेश्वर्यं तस्यैन्द्र-स्य जीवत्रिङ्गं चिह्नं तेन दृष्टं वा निपातनादिहन्द्रियमुच्यते

तस्मिन्नादिनावादिनि । तच्च श्रोत्रादिनेदं श्रोत्रनयनघ्राणरस-
नस्पर्शनमेवाप्यश्चविधमन्यर्थः । विशेषः ॥

स्था० । प्रथ० । सूत्र० । पञ्च स्पर्शादीनि युद्धीन्द्रियाणि वाक्
पार्णिपादापायूपस्थरूपाणि पञ्च कर्मेन्द्रियाणि एकादशं मन
इति सांख्याः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

तस्य च नोऽन्द्रियत्वं स्थानाद् उक्तम् । तथा—

उद्दिष्टं इन्द्रियस्या पमत्ता तेजहा मोइंदियत्ये जाव
फासिंदियत्ये नां इंदियत्ये ।

तत्र श्रोत्राद्यादीनामया विषयाः शब्दादयः मनस्य श्रान्त-
करणत्वेन करणत्वात्करणस्य चेन्द्रियत्वात्तत्रान्तररूपा वा
मनस्य ईन्द्रियत्वात्तत्रियस्येन्द्रियार्थत्वेन परिन्द्रियार्था इत्यु-
क्तम् । श्रोत्रादिकादिवाप्यपरिच्छेदक वज्ररूपधर्म इत्योपनिम-
न्द्रियं तस्यैवादिवाप्यधर्म इत्युपनिमन्त्रेवा—श्रोत्रेन्द्रियमनः
सादृश्यापवादा नोऽशब्दस्यार्थपरिच्छेदकत्वं चेन्द्रियाणां सद-
शमिति तन्महच्चरमिति वा नोऽन्द्रियं मनस्तस्यायां विषयो
जीवादि नोऽन्द्रियार्थ इति । स्था० ६ ज्ञ० ।

१—इन्द्रियाणां पञ्चान्येपि नामादितश्चातुर्विध्यं इत्यादिना
द्वैविध्यं तन्मन्यतश्च ।

२—इन्द्रियाणां बाहुल्यप्रत्ययकप्रदेशावगाहनास्तद्व्याप्तं वे
दना च ।

३—इन्द्रियाणां पुन्यत्वं तदवगाहना च ।

४—इन्द्रियाणामप्यवगाहत्वं तदुपगमाश्च ।

५—नेत्रयिकादिषु संस्थानागव्यवहृत्यचिन्तनम् ।

६—इन्द्रियाणां वर्तमानार्थग्राहकत्वम् ।

७—इन्द्रियाणां स्पृष्टास्पृष्टविषयता तदग्रहणप्रकारश्च ।

८—इन्द्रियाणां प्रावृष्टप्रविष्टविषयचिन्तनम् ।

९—श्रोत्रवज्ररूपादीन्द्रियाणां प्राप्यकारित्वं नयनमनसोरप्राप्य-
कारित्वम् ।

१०—इन्द्रियाणां विषयनिरूपणम् ।

११—ईन्द्रियाण्यभूतत्वरूपस्येन्द्रियाम्बरदोषस्य चाभिधानम् ।

१२—ईन्द्रियाणां गुणगुणदोषाभिधानम् ।

१३—अनामितानि चोन्द्रियाणि दुःखाय जयति इत्यत्रोदाह-
रणानि ।

१४—इन्द्रियाश्रितत्वं जीवानां ज्ञेयः ।

(१) इन्द्रियाणां पञ्चान्येपि नामादितश्चातुर्विध्यं इत्यादि-
नोद्दिष्टं तन्मन्यतश्च ।

कश्च जेत ! इंदिया पमत्ता ? गोयमा ! पंचिंदिया
पमत्ता तेजहा मोइंदिय चकिंवदिष्ट घार्णिदिष्ट जिंजि
दिष्ट फासिंदिय ।

कात कियसंस्थाकानि जमिति वाक्यावृद्धौ भदन् !
ईन्द्रियाणि प्राणनिर्पतितशब्दादीनि चकव्यानि भगवानाह ।
गौतम ! पञ्चेन्द्रियाणि प्रज्ञमानि तान्येव नामत आह “ सोऽं
दिय ” इत्यादि । प्रज्ञा० १५ पद ।

एतानि च पञ्चापि ईन्द्रियाणि नामादिभेदाच्चतुर्विधानि
ते नामाह चउच्छा. दव्यं निव्वित्ति उवगरणं च ।

आगासे निव्वित्ति, चित्तावज्जाय माअज्जो ॥

तत्रामेन्द्रियस्यापनेन्द्रियमित्यादि जेदाच्चतुर्णां तत्र कभय-
शरीरव्यतिरिक्तं इव्यं इव्येन्द्रियं निव्वित्तिरूपकरणं चेति
द्विज्जदम् । विशेषः ।

जायतो ब्रह्मपुण्यागमफानि आह च तन्वार्थसूत्रकृतं निव्वि

रूपकरणे इव्येन्द्रियब्रह्मपुण्यागमो भाव्येन्द्रियमिति । तत्र निव्वि-
त्तिर्नामप्रतिविशिष्टः संस्थानविशेषः सापि द्विविधाः बाह्या-
ज्यन्तरा च तत्र बाह्या पर्यटिकादिरूपा सा च विविधानप्रतिरूप
नियतरूपनयोपदेष्टुं शक्यते ॥ तथाहि । मनुष्यश्रोत्रे नत्रयोरुभ-
यपार्श्वतो भाषिनी भ्रूयो चोपरितनश्रवणवन्त्रापेक्षया समे वा-
जिनीनेत्रयोरुपरि तीक्ष्णे चाग्रजाले इत्यादि जातिनेत्राधाना-
विधा आज्यन्तरा तु निव्वित्तिः सर्वेषामपि जन्तूनां समानता
मेववाधिकृत्य वक्ष्यमाणानि संस्थानादिविषयाणि सूत्राणि के-
वले स्पृशनेन्द्रियस्य निव्वित्तिर्बाह्याज्यन्तरज्ज्ञेयं न प्रतिपत्तव्याः
पूर्वस्मृतिर्जिनिषेधात् । प्रज्ञा० १५ पद । आ० म० द्वि० । तन्वार्थसू-
त्रटीकायामनन्युपगमात् । जी० १ प्र० ।

ईन्द्रियाणां संस्थानान्याह ।

पुप्फं कल्लंबुयार, धव्वं-मसूरादिमुत्तचेदो य ।

होई खुरूपनाणा, किई य मोइंदियाईणं ॥

श्रोत्रस्यान्तर्निव्वित्तिः कदम्बपुष्पाकारमांसगोलकरूपा इष्टव्या ।
चक्षुस्स्तु धा यमसूराकारा, घ्राणस्य अतिमुक्तककुसुमचन्द्रका-
कारा, रसनस्य कूरुप्राकारा, स्पर्शनं तु नानावृत्तिरूपमित्येष
श्रोत्रादीनां तन्निव्वित्तराकार इति । विशेषः ।

तथाच प्रज्ञापनाया पञ्चदशे पदे ।

मोइंदिय एं जन्ते ! किं मंतिष्ट पमात्ते ? गोयमा !
कल्लंबुयापुप्फमंठाणमंतिष्ट पमात्ते चकिंवदिष्टां पुच्छा
गोयमा ! मसूरा चंदमंठाणमंतिष्ट पमात्ते, घार्णिदिष्टं
पुच्छा गोयमा ! अइमुत्तचचंदमंठाणमंतिष्ट पमात्ते,
जिंजिदिष्टं पुच्छा गोयमा ! खुरूपमंठाणमंतिष्ट पमात्ते
फासिंदियं पुच्छा गोयमा ! नाणामंठाणमंतिष्ट पमात्ते,

तत्रान्तः श्रोत्रेन्द्रियस्यान्तर्मेध्ये नेत्रगोलगोलीना केष्विष्टा
अतिमुक्तककुसुमाकारा देहावयवरूपा काचिन्निव्वित्तिरस्ति
शब्दग्रहणोपकारे वर्तते चक्षुर्निद्रियस्यान्तर्मेध्ये केवल्लिगम्या
धान्यमसूराकारा काचिन्निव्वित्तिरस्ति या रूपग्रहणोपकारे
वर्तते । घ्राणेन्द्रियस्यान्तर्मेध्ये केवल्लिगम्या अतिमुक्तककुसुमा-
कारा देहावयवरूपा काचिन्निव्वित्तिरस्ति या गन्धग्रहणापे-
कारे वर्तते । रसनेन्द्रियस्यान्तर्मेध्ये जिह्वगम्या कूरुग्रहणा
कारा देहावयवरूपा काचिन्निव्वित्तिरस्ति या रसग्रहणोपकारे
वर्तते । स्पर्शनेन्द्रियस्यान्तः कर्वावृष्टा देहाकारा काचिन्निव्वि-
त्तिरस्ति या स्पर्शग्रहणोपकारे वर्तते ॥ तदु० ॥

उपकरणं खल्लुस्यानीया बाह्या निव्वित्तिर्या खल्लुभारासमाना-
स्वच्छतरपुच्छवसमूहात्मिका अज्यन्तरा निव्वित्तिस्तस्याः शक्ति-
विशेषः इदञ्चोपकरणरूपं इव्येन्द्रियमन्तरेनिव्वित्तेः कथं चिद-
र्थान्तरं शक्तिशक्तिमताः कथंचिदुभेदात्कथंचिदुभेदश्च सत्यामपि
तस्यामानन्तरनिव्वित्ती इव्यादिनापकरणस्य विधातमस्नवात्
तथाहि—सत्यामपि कदम्बपुष्पाद्याकृतिरूपायामान्तरनिव्वित्ता
वतिकजोरतरघनगर्जितादिना शस्युपघाते साति नपरिच्छे-
दमीशते जन्तवः शब्दादिकमिति । प्रज्ञा० १५ पद ।

विमयगगहणसमन्थं, उवगराणिदियं तरं तं पि ।

जंते ह तदुवघाए गिरहइ निव्वित्तिजाये वि ॥

तस्य पय कदम्बपुष्पाकृतिमांसगोलकरूपायाः श्रोत्राद्यन्तर्नि-

वृत्तेष्वेष्टिष्यग्रहणसमर्थं शक्तिरूपमुपकरणं द्रव्येन्द्रियमुच्यते इति शेषः । यथा खड्गस्य त्रेषी शक्तिर्वहेषी दाहादिका-
शक्तिस्तथेष्टमपि श्रोत्राद्यन्तर्निर्वृत्तेष्वेष्टिष्यग्रहणसमर्थशक्तिरूपं
द्रव्यम् । तद्वन्तर्निर्वृत्तिरेव तत्तत्तत्शक्तिरूपत्वाच्च पुनर्ज्ञेयान्तर-
मित्याशङ्क्याह । तदपीन्द्रियान्तरं द्रव्येन्द्रियस्य जेदान्तरमि-
त्यर्थः कुत इत्याह (जमित्यादि) यस्मादिह कदम्बपुष्पाद्याह-
तेर्मामगोलकाकारायाः श्रोत्राद्यन्तर्निर्वृत्तेष्वी शब्दादेर्विषयच्छे-
षी शक्तिस्तस्या वातपित्तादिना उपघाते विनाशे सति यथा-
कांतर्निर्वृत्तिसङ्गावपि न शब्दादिविषयं गृह्णाति जीव
इत्यतो ज्ञायते अस्त्यन्तर्निर्वृत्तिशक्तिरूपमुपकरणेन्द्रियं द्र-
व्येन्द्रियस्य द्वितीयो जेद इति । विशेषः ० “इंदियाणि पुविहाणि
द्विविदियाणि भावेदियाणि अ द्विविदियं दुविहं णिव्यत्तणाप
उचकारेण य णित्तव्यणाप जहा होहकारो जणितो एतेण होहण
परसुं वासिं थोभणयं च णिवसेहिंति तेण तं गहाय ततोहिं
पमाणहिं क्खंमियाणि जाव कम्मस्स समत्थाणि सा णिव्यत्तणा
कज्जसमत्थाणि जायाणि उवगरणाइ” ॥ आ० चू० २ अ० ॥
जावेन्द्रियमपि द्विधा लब्धिरूपयोगश्च तत्र लब्धिः श्रोत्रेन्द्रियादि
विषयस्तदावरणकृत्योपशमः उपयोगः स्वस्वविषये ल-
ब्ध्यनुसारणात्मनः परिच्छेदव्यापारः । जी० १ प्र० । “भावेदियं
पुविहं लक्षिप उवओगओ य जाणि जेण जीवेण लकाइं
इंदियाणि सा लका ए गिंदियाणं एगा फासिंदियल्लकि वेदिया-
णं तेइंदियाणं चउरिंदियाणं पंचेदियाणं पंचविहो उवओगो-
जाहे जेण इंदियेण उवजुज्जति सव्वजीवाय किर उवओगं पडु-
अइ पगिंदिया” आ०-चू० २ अ० ॥

तदाह ॥

लब्धुवओगो जाविंदियं तु लप्पिन्ति जो खउवसमो ।

होइ तदावरणाणं, तद्वाजे चैव सेसं पि ॥ १ ॥

लब्ध्युपयोगो जावेन्द्रियं तत्र यदावरणानां तेषामिन्द्रियाणा-
मावारककर्मणां कृत्योपशमो जयति जीवस्य सा लब्धिः शेष
मपि द्रव्येन्द्रियं तल्लज्ज एव लब्धिप्राप्तावेव भवतीति द्रष्ट-
व्यमिति ॥

उपयोगः क इत्याह ॥

जो सविसयवावरो, सो उवओगो स वेगकाज्जम्पि ॥

एगेण होइ तम्हा, उवओगओ उ सव्वो वि ॥ १ ॥

यः श्रोत्रादीन्द्रियस्य स्वविषये शब्दादौ परिच्छेद्य व्यापा-
रः स उपयोगः स चैकस्मिन्काञ्च एकैव श्रोत्राद्यन्तरेण
इन्द्रियेण जयति न बुद्ध्यादिभिः तस्मादुपयोगमाश्रित्य सर्वा
पि जीव एकैन्द्रिय एव सर्वस्मिन्काञ्च देवादीनामप्येकस्य
च श्रोत्राद्यन्तरेन्द्रियोपयोगस्य सङ्गावादिति । यद्युपयोगतः
सर्वोपि जीव एकैन्द्रियस्तर्ह्येकैन्द्रियो द्विद्विष इत्यादिजेदः
कथमागमनिर्दिष्ट इत्याह—

एगेदियाइजेया, पडुअ सेसेदियाणि जीवाणं ॥

अहवा पडुअ लप्पिंदियं पि पंचेदिया सव्वे ॥ १ ॥

अतो जीवानामेकैन्द्रियादयो भेदाः शेषाणि निर्वृत्त्युपकरण
लब्धीन्द्रियाणि प्रतीत्य द्रष्टव्यं तानि यस्य यायान्ति तावद्वि-
र्व्यपदेश इति न तदुपयोगतः अथवा लब्धीन्द्रियमन्याश्रित्य
वक्ष्यमाणयुक्तिः सर्वे पृथिव्यादयोऽपि जीवाः पञ्चैन्द्रिया ए-
वेति कुतः सर्वे पञ्चैन्द्रिया इत्याह ॥

जं किर वउसाईणं, दीमइ सेसेदिओवओजो वि ॥

तेण त्थि तदावरण-क्खओवसमसंजवो तेसिं ॥ १ ॥

यस्मात् किञ्च बहुलत्वं पकतिस्त्वैकविरहवादीनां घनरूपनि
विशेषाणां स्पर्शनाच्छेषाणि यानि रसनघ्राणचक्षुःश्रोत्रलक्षणा
नीन्द्रियाणि तत्संबन्ध्युपलम्भो दृश्यते तेन ज्ञायते तेषामपि
बहुलादीनां तदावरणकृत्योपशमसंजवो रसनादीन्द्रियावार-
ककर्मकृत्योपशमस्य या च यावती मात्रा अस्तीति अन्यथा हि
बहुलस्य शृंगारितकामिनीवदनार्णितचारुमदिरांगणरूपेण च-
पकस्यातिसुरनिगन्धोदकसेचनेन तिष्ठकस्य कामिनीकटाक्ष-
विक्रमेण विरहकस्य पञ्चमोदरश्रवणेन पुष्पपल्लवादि
संभवो न घटत । विशेषः ॥ यद्यपि द्रव्यरूपं भावरूपं चेत्यमि-
न्द्रियमनेकप्रकारं तथापीह बाह्यानिर्वृत्तिरूपमिन्द्रियं पृथग्व-
गन्तव्यं तदेवाधिरूढ्य व्यवहारप्रवृत्तेः तथाहि बहुलादयः
पञ्चैन्द्रिया इव भावेन्द्रियपञ्चकविज्ञानसमन्विता अनुमानतः
प्रतीयन्ते तथापि न ते पञ्चैन्द्रिया इति व्यवहियते बाह्या-
यपञ्चकासंज्ञात् । जी० १ प्र० ॥

पंचिदियव वउओ, नरोव्व सव्वविमयोवओजाउ ॥

तह वि न जम्पइ पंचेदियाओत्ति वज्जिदियाजावा ॥ १ ॥

पंचैन्द्रिय इव बहुल इति प्रतिज्ञा सर्वेषामपि शब्दरूपादिव
शेषाणामुपलम्भादिति हेतुः नरयदिति दृष्टान्तः । ननु बहुलस्य
रसनेन्द्रियोपलम्भ एवोक्तस्तत्कथमस्य सर्वविषयोपलम्भस-
ंज्ञ इति सत्यम् मुख्यस्तावन्म एव संभवति गौणवृत्त्या तु
शेषैन्द्रियविषयोपलम्भोऽप्यस्य संज्ञायते शृङ्गारितस्वरूप
तरुणीमदिरांगदूषार्पणान् तस्यां च तनुवृत्तास्पर्शाधरस
चंदनादिगन्धशोभनरूपमधुराद्व्यापल्लवणानां पञ्चानामपीन्द्रि-
यविषयाणां संभवादिति अन्यथा वा पञ्चैन्द्रियत्वमस्य सुधि-
या जावनीयं तर्ह्येकैन्द्रियो बहुलः कथं प्रसिद्धः पञ्चैन्द्रियोऽपि
कस्मान्न व्यपदिश्यत इत्याह ॥ तथापि पञ्चैन्द्रियोऽस्मां न
जगयते बाह्यानां निर्वृत्त्यादि द्रव्येन्द्रियाणामभावादिति ॥

अमुमेवार्थं कुम्भकारव्यपदेशदृष्टान्तेन समर्थयन्नाह ॥

सुत्तां वि कुञ्जनिव्वत्ति, सत्तिजुत्तात्ति जह सघरकारो ।

लप्पेदिण्ण पंचेदियां तहावज्जिरहिओ वि ॥

सुबोधार्थमिन्द्रियाणां क्षाजक्रम उच्यते । तत्र यदा द्रव्ये
न्द्रियसामान्यं भावेन्द्रियसामान्यं वाश्रित्य पृच्छयते तदा तल्ला
भे चैव “संसपिच्छि” प्रागुक्तवचनाल्लब्धिर्माश्रित्य प्रथमं भा-
वेन्द्रियज्ञाभस्ततो द्रव्येन्द्रियज्ञान इति द्रष्टव्यम् । यत्तु
द्रव्येन्द्रियजावेन्द्रियसामान्याद्विभक्तः कृतो क्षाजः पृच्छयते
विशेषरूपतया पृच्छते इत्यर्थः तदित्यं द्रष्टव्यं प्रथममि-
न्द्रियावरणकृत्योपशमरूपा लब्धिर्भवति ततो बाह्यान्तरजेद-
जिज्ञं निर्वृत्तः शक्तिरूपमुपकरणं तदनन्तरं चैन्द्रियार्थोप-
योग इत्येतदेवाह ॥

क्षाजकम्मे उ लप्पि, निचउवरणउवओगो ।

या दव्वेदिय जाविंदिय सामन्नओ कओ जिओ ॥

व्याख्यातार्यो तदेव व्याख्यातमिन्द्रियस्वरूपम् । विशेषः
न० । त० । आ० म० द्वि० । प्रज्ञा० । जी० । स्था० । पा० ।
अष्ट० । आन्ता० ।

द्रव्येन्द्रियभावेन्द्रियभेदाः यथा—

कनिविहा एं जेते ! इंदियापमत्ता ! गायमा ! दुविहा
पमत्ता, नं जहा दव्विदिया य जाविंदिया य । कणं जेते !

दर्विदिया पणत्ते ? गोयमा ! अट्टदर्विदिया पणत्ते, तेजहा दो मोत्ता दो नेत्ता दो घाणा जीहा फामे । नेरइ पाणं जंते ! कइ दर्विदिया पणत्ता ? गोयमा ! अट्टाएने चैव एवं असुरकुमाराणं जाव थणियकुमाराण वि । पुढवि-काइयाणं जंते ! कइ दर्विदिया पणत्ता ? गोयमा ! एगे फासिदिए पणत्ते । एवं जाव वणस्मइकाइयाणं । बेइ दियाणं जंते ! कइ दर्विदिए पणत्ते ? गोयमा ! दो दर्विदिया पणत्ता, तं जहा फासिदिए य जिर्बिजदिए य । तेइदियाणं पुच्छा, गोयमा ! चत्तारि दर्विदिया पणत्ता दो घाणा जीहा फासिदिए । चत्तारिदियाणं पुच्छा, गोयमा ! उ-दर्विदिया पणत्ता, तं जहा—दो नेत्ता दो घाणा जीहा फामे मेसाणं जहा नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं । एगेमेगस्म णं जंते ! नेरइयस्स केवइया दर्विदिया अईया ? गोयमा ! अणंता । केवइया बच्छेद्धगा ? गोयमा ! अट्ट । केवइया पुरक्खमा ? गोयमा ! अट्ट वा सोलस वा सत्त-रम वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एगेमेगस्म णं जंते ! असुरकुमारस्स केवइया दर्विदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया बच्छेद्धगा ? अट्ट । केवइया पुरक्खमा ? अट्ट वा नव वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । एवं जाव थणियकुमाराणं ताव जाणि यव्वं । एवं पुढविकाइयआउकाइयवणस्सइकाइयस्म वि नवरं केवइया बच्छेद्धगत्ति पुच्छा, एवं उत्तरं एके फा सिदिए दर्विदिए एवं तेउकाइय । वाउकाइयस्स वि नवरं पुरक्खमा नव वा दस वा । एवं वेइदियाणं वि नवरं बच्छेद्धगपुच्छाए, दोषि । एवं तेइंदियस्स वि बच्छेद्धगा चत्तारि । एवं चत्तारिदियस्म वि नवरं बच्छेद्धगा । पंचिदियातिरक्खजोणियमाणस्सत्राणमंतरजोइसिय सो-हम्मसाणगंदेवस्स जहा असुरकुमारस्म । नवरं माणुस्मस्स पुरक्खमा कस्सइ अत्थि कस्मइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ट वा नव वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । मणकुमारमाहिंदबंजलंतगमुक्कसहस्मार आ गयपाणयआरणअच्छुयगेविज्जगंदेवस्म जहा नेरइयस्म । एगेमेगस्म णं जंते ! विजय-वेजयंत-जयंत-अप-राजियदेवस्म केवइया दर्विदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया बच्छेद्धगा ? अट्ट । केवइया पुरक्खमा ? अट्ट वा सोलस वा चउवीसा वा संखेज्जा वा । सब्बसिच्छगदेवस्म अतीता अणंता बच्छेद्धगा अट्ट पुरक्खमा अट्ट । नेरइया णं जंते ! केवइया दर्विदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया बच्छेद्धगा ? गो-यमा ! असंखिज्जा । केवइया पुरक्खमा ? गोयमा ! अणंता । एवं जाव गेवेज्जगदेवाणं नवरं माणुस्माणं

बच्छेद्धगा सिय संखिज्जा सिय असंखिज्जा । विजयवे जयंतजयंत अपराजियदेवाणं पुच्छा, गोयमा ! अतीता अणंता बच्छेद्धगा असंखिज्जा पुरक्खमा असंखिज्जा सब्बसिच्छगदेवाणं पुच्छा, गोयमा ! अतीता अणंता वा बच्छेद्धगा संखिज्जा पुरक्खमा संखेज्जा ॥

(कइविहाण जंते इंदिया पणत्ता इति) छव्येन्द्रिय सुगमं प्रागभाषितत्वात् । (कइविहेणं भंते ! दर्विदिया पणत्ता इति) छव्येन्द्रियसंख्याविषयं दपरकसूत्रञ्च पाठसिद्धम् । एकैक जीवविषयातीतबहुपुरस्कृतछव्येन्द्रियचिन्तायाम्—यो नैरयि-को ऽनन्तरमनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्य मानुषजवसम्बन्धीन्यष्टौ, यः पुनरन्यतमभवे तिर्यक् पञ्चेन्द्रियत्वमवाप्य तत षडृत्तो मनुष्येषु गत्वा सेत्स्यति तस्याष्टौ तिर्यक्पञ्चेन्द्रियजवसम्बन्धीन्यष्टौ मनुष्यभवसम्बन्धीनीति पोरुश । यः पुनरनन्तरं नरकादुद्घृष्टस्तिर्यक् पञ्चेन्द्रियत्वमवाप्यतदनन्तरमेकभवे पृथिवीकायादिको ज्ञत्वा मनुष्येषु समागत्य सेत्स्यति तस्याष्टौ तिर्यक्पञ्चेन्द्रियजवसम्बन्धीनि एकं पृथिवीकायादि भवसम्बन्धि अष्टौ च मनुष्यजवसम्बन्धीनि इति सप्तदश संख्येयकालं संसारावस्थायिनः संख्येयानि असंख्येयकालमसंख्येयानि अनन्तकालमनन्तानि, असुरकुमारसूत्रे—पुरक्खमा अट्ट वा नव वा इत्यादि । तत्रासुरजबादुद्वृत्त्यानन्तरभवे मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यत्यतोऽष्टौ, असुरकुमारादयस्त्वीशानपर्यन्ताः पृथिव्यव्यवस्थानिष्ठपुण्यन्ते ततो योऽनन्तरभवे पृथिव्यादिषु गत्वा तदनन्तरं मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्य नव संख्येयादिज्ञा-यना प्रागवत् पृथिव्यव्यवस्थानिष्ठपुण्यं पुरक्खमा अट्ट वा नव वेति ॥ पृथिव्यादयो ह्यनन्तरमृच्छत्य मनुष्येषु पुण्यन्ते सिद्ध्यन्ति च तत्र योऽनन्तरभवे मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्य मनुष्यजवसम्बन्धीन्यष्टौ यस्त्वनन्तरमेकं पृथिव्या जवमवाप्य तद-नन्तरं मनुष्यो ज्ञत्वा सेत्स्यति तस्य नव तेजोवायवो ऽनन्तरमुद्घृष्टा मनुष्यत्वमेव न प्राप्नुवन्ति द्वित्रिचतुर्विन्-यास्त्वनन्तरं मनुष्यत्वमवाप्नुवन्ति परं न सिद्ध्यन्ति, ततस्तेषां सूत्रेषु जघन्यपदं नवनवेति वक्तव्यं शेषभावना प्रागुक्तानुसारेण कस्यपि सन्ति कस्यापि न सन्तीति तद्वच एव-सिद्ध्यतो न सन्ति शेषस्य सन्तीति भावः यस्यापि सन्ति सोऽपि यद्यनन्तरजवे ज्ञेयोऽपि मनुष्यो ज्ञत्वा सेत्स्यति तस्याष्टौ यः पुनः पृथिव्याद्येकजवान्तरितो ज्ञत्वा सिद्धिगामी तस्य नव शेषजायना प्रागवत् । सनत्कुमारादयो देवा अनन्तरमु-द्वृत्ताः न पृथिव्यादिष्वायान्ति किन्तु पञ्चेन्द्रियेषु ततस्ते नैरयिकषट्कल्याः तथाचाह—“ सणकुमारमाहिंद बभलायलं तगमुक्कसहस्सार आणय पाणय आरण अच्छुय गेवेज्जगदेव-स्सय जहा नेरइयस्स ” विजयादिदेवचतुष्टयसूत्रेषु योऽनन्त-रभवे मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्याष्टौ यः पुनरेकवारं मनु-ष्यो ज्ञत्वा ज्ञेयोऽपि मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्य पोरुश यस्त्वपान्तरात्रे देवत्वमनुजय मनुष्यो ज्ञत्वा सिद्धिगामी तस्य चतुर्विंशतिर्मनुष्यजवे ऽष्टौ देवजवेऽष्टौ ज्ञेयोऽपि मनुष्यभवे अप्पविन्ति संख्येयानि संख्येयं कालं संसारावस्थायिन इह विजयादिषु चतुर्षु गताः प्रज्ञतमसंख्येयमनन्तं वा कालं संसारं नावतिष्ठन्ते ततः संखेज्जा वा इत्येवोक्तं “ मा संखेज्जा अणंता वा ” इति स्वार्थे सिद्धस्त्वनन्तरभवे नियमतः सिद्ध्यति तन स्तस्याऽजघन्योत्कृष्टपुरस्कृता अष्टाविति । बहुवचनचिन्तायां नैरयिकसूत्रे ब्रह्मानि छव्येन्द्रियाणि असंख्येयानि नैरयिका

णामसंख्यातत्वात् एवं देशसूत्रेष्वप्युपयुज्य वक्तव्यं नवरं मनुष्यसूत्रे " सियसंखेज्जा " इह सम्पूर्णिममनुष्याः कदाचित्सर्वथा न सन्ति तदन्तरस्य चतुर्विंशतिमुहूर्त्तप्रमाणस्य प्रागभिधानात्, तत्र यदा पृष्ठगममये सर्वथा न सन्ति तदा संख्येयानि गर्जेजमनुष्याणां संख्येयत्वात्। यदा तु सम्पूर्णिमा अपि सन्ति तदा असंख्येयानि। सर्वार्थसिद्धमहाविमानदेयाः संख्येया बादरत्वे महाशरीरत्वे च सन्ति परिमितकेशवर्ति-त्वात् ततो बहानि पुरस्कृतानि वा तेषां हव्येन्द्रियाणि संख्येयानि ॥

एगमेगस्म णं जंते ! नेरइयस्स नेरइयत्ते केवइया दव्विदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वण्हेट्ठगा ? अट्ठ । केवइया पुरक्खवा ? गोयमा ! कस्मइ अत्थि कस्मइ नत्थि । जस्म अत्थि अट्ठ वा सोलस वा चउवीसं वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । एगमेगस्म णं जंते ! नेरइयस्स असुरकुमारत्ते केवइया दव्विदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वण्हेट्ठगा ? गोयमा ! नत्थि । केवइया पुरक्खवा ? गोयमा ! कस्मइ अत्थि कस्मइ नत्थि । जस्म अत्थि अट्ठ वा सोलस वा चउवीसं वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं जाव थणियकुमारत्ते । एगमेगस्म णं जंते ! नेरइयस्स पुढविकाइयस्स केवइया दव्विदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वण्हेट्ठगा ? गोयमा ! अत्थि । केवइया पुरक्खवा ? गोयमा ! कस्मइ अत्थि कस्मइ अत्थि जस्म अत्थि एको वा दो वा तिन्नि वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं जाव वाणस्सइकाइयत्ते । एगमेगस्म णं जंते ! नेरइयस्स वेइंदियत्ते केवइया दव्विदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वण्हेट्ठगा ? गोयमा ! अत्थि, केवइया पुरक्खवा ? गोयमा ! कस्म अत्थि कस्म नत्थि । जस्म अत्थि दो वा चत्तारि वा उ वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । एवं तेइंदियत्तेवि नवरं पुरक्खवा चत्तारि वा अट्ठ वा बारस वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । एवं चउरिंदियत्तेवि नवरं पुरक्खवा उ वा बारस वा अट्ठारस वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । पंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ते जहा असुरकुमारत्ते । मणुस्सत्ते वि एवं चेव नवरं केवइया पुरक्खवा अट्ठ वा सोलस वा चउवीसं वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा, सर्व्वेसि मणुस्सवज्जाणं पुरक्खवा मणुस्सत्ते कस्मइ अत्थि कस्मइ नत्थि चि एवं न बुद्धं । वाणमंतरजोइसियसोदम्मग जाव गेवज्जगदेवत्ते अतीता अणंता । वण्हेट्ठगा नत्थि । पुरक्खवा कस्म अत्थि कस्स नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा सोलसं वा चउवीसं वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । एगमेगस्स णं जंते ! नेरइयस्स विजयवेजयंतजयंतअप-

राजितदेवत्तेकेवइया दव्विदिया अतीता ? नत्थि केवइया वण्हेट्ठगा ? नत्थि । केवइया पुरक्खवा ? कस्मइ अत्थि कस्मइ नत्थि जस्म अत्थि अट्ठ वा सोलस वा । सव्वट्ठ सिद्धदेवत्ते अतीता नत्थि, वण्हेट्ठगा नत्थि, पुरक्खवा कस्म अत्थि कस्स नत्थि जस्म अत्थि अट्ठ । एवं जहा नेरइए दंरओ नीतो तहा असुरकुमारेणवि नेयव्वो जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ते नवरं जस्स सट्ठाणे जइ वट्ठि ट्ठगा तस्म तइ जाणियव्वा । एगमेगस्म णं जंते ! मणुस्स स्स नेरइयत्ते केवइया दव्विदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता केवइया वण्हेट्ठगा नत्थि केवइया पुरक्खवा ? कस्मइ अत्थि कस्मइ नत्थि जस्म अत्थि अट्ठ वा सोलसं वा चउवीसं वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । जाव एवं पंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ते नवरं एगिंदिय विगिंदियणसु जस्म जत्ति पुरक्खवा तस्म तत्तिया जाणियव्वा । एगमेगस्म णं जंते ! मणुस्सस्स मणुस्सत्ते केवइया दव्विदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वण्हेट्ठगा ! गोयमा ! अट्ठ, केवइया पुरक्खवा कस्मइ अत्थि कस्मइ नत्थि जस्म अत्थि अट्ठ वा सोलसं वा चउवीसं वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । वाणमंतरजोइसिय जाव गेवज्जगदेवत्ते जहा नेरइयत्ते । एगमेगस्म णं जंते ! मणुस्सस्स विजयवेजयंतजयंतअपराजियदेवत्ते केवइया दव्विदिया अतीता ? गोयमा ! कस्मइ अत्थि कस्मइ नत्थि जस्म अत्थि अट्ठ वा सोलसं वा । केवइया वण्हेट्ठगा अत्थि । केवइया पुरक्खवा कस्मइ अत्थि कस्मइ नत्थि जस्म अत्थि अट्ठ वा सोलसं वा । एगमेगस्स णं जंते ! मणुस्सस्स सव्वट्ठ सिद्धदेवत्ते केवइया दव्विदिया अतीता ? गोयमा ! कस्मइ अत्थि कस्मइ नत्थि जस्म अत्थि अट्ठ, केवइया वण्हेट्ठगा अत्थि, केवइया पुरक्खवा कस्मइ अत्थि कस्मइ नत्थि जस्म अत्थि अट्ठ । वाणमंतरजोइसिया जहा नेरइए । मोहम्मगदेवत्ते जहा नेरइए नवरं मोहम्मगदेवस्स विजयवेजयंतजयंतअपराजियदेवत्ते केवइया अतीता ? कस्मइ अत्थि कस्मइ नत्थि जस्म अत्थि अट्ठ केवत्तिया वण्हेट्ठगा अत्थि, केवत्तिया पुरक्खवा कस्मइ अत्थि कस्मइ अत्थि जस्म अत्थि अट्ठ वा सोलस वा । सव्वट्ठसिद्धदेवत्ते जहा नेरइयस्स एवं जाव गेवज्जगदेवस्स सव्वट्ठसिद्धदेवत्ते ताव नेयव्वं । एगमेगस्म णं जंते ! विजयवेजयंतजयंतअपराजियदेवस्स नेरइयत्ते केवइया दव्विदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता, केवइया वण्हेट्ठगा ? अत्थि, केवत्तिया पुरक्खवा ? नत्थि । एवं जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ते । मणुस्सत्ते अणंता

अतीता बच्छेद्वगा णत्थि, पुरक्खमा अट्ट वा सोलस वा चउवीमं वा संखेज्जा वा । वाणमंतरजोइमियत्ते जहा ने रइयत्ते । सोलसदेवत्ते अतीता अणंता बच्छेद्वगा अत्थि पुरक्खमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ट वा सोलस वा चउवीमं वा संखेज्जा वा । एवं जाव गेवेज्जगदेवत्ते विजयवेजयंतजयंत अपराजितत्ते अतीता कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ट । केव तिया बच्छेद्वगा अट्ट, केवतिया पुरक्खमा कस्म अत्थि कस्म नत्थि जस्म अत्थि अट्ट । एगमेस्स णं जंते ! विजयवेजयंतजयंतअपराजियदेवस्स सव्वट्टसिद्धदेवत्ते । केवइया दब्बिदिया अतीता ? गोयमा ! णत्थि । केव निया बच्छेद्वगा णत्थि, केवतिया पुरक्खमा कस्मइ अत्थि कस्मइ णत्थि जस्म अत्थि अट्ट । एगमेस्स णं जंते । सव्वट्टसिद्धदेवस्स नेरइयत्ते केवतिया दब्बिदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया बच्छेद्वगा नत्थि, पुरक्खमा नत्थि । एवं मणुस्सवज्जं जाव गेवेज्जगदेवत्ते मणुस्सत्ते अतीता अणंता, केवइया बच्छेद्वगा नत्थि । केवइया पुरक्खमा अट्ट । विजयवेजयंतपराजिय देवत्ते अतीता कस्मइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्स अत्थि अट्ट । केवइया बच्छेद्वगा ? णत्थि । केवइया पुरक्खमा ? णत्थि । एगमेस्स णं जंते ! सव्वट्टसिद्ध देवस्स सव्व ट्टसिद्धदेवत्ते केवइया दब्बिदिया अतीता ? गोयमा ! णत्थि, केवइया बच्छेद्वगा ? अट्ट । केवइया पुरक्खमा, नत्थि । नेरइयाणं जंते ! नेरइयत्ते केवइया दब्बिदिया-अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया बच्छेद्वगा ? असंखेज्जा । केवइया पुरक्खमा ? अणंता । नेरइयाणं जंते ! असुर कुमारत्ते केवतिया दब्बिदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया बच्छेद्वगा ? नत्थि, केवइया पुरक्खमा ? अणंता । एवं जाव गेवेज्जगदेवत्ते । नेरइयाणं जंते ! विजयवेजयंत जयंतपराजियदेवत्ते केवइया दब्बिदिया अतीता ? नत्थि । केवतिया बच्छेद्वगा ? नत्थि, केवइया पुरक्खमा ? असंखेज्जा । एवं सव्वट्टसिद्धदेवत्तेवि एवं जाव पंचिंदियतिरिक्ख जोणियाणं सव्वट्टसिद्ध देवत्ते जाणियव्वं । नवरं वणस्सइ काइयाणं विजयवेजयंतजयंतपराजियदेवत्ते सव्वट्टसिद्धदेवत्ते य पुरक्खमा अणंता । सव्वेसि मणुस्ससव्वट्टसिद्धगवज्जाणं मट्ठाणं बच्छेद्वगा असंखेज्जा परट्ठाणे बच्छेद्वगा नत्थि । मणुस्सा णं जंते ! नेरइयत्ते अतीता अणंता । बच्छेद्वगा नत्थि । पुरक्खमा अणंता । एवं जाव गेवेज्जदेवत्ते नवरं मट्ठाणं अतीता अणंता । बच्छेद्वगा मिय संखिज्जा मिय असंखिज्जा । पुरक्खमा अणंता । मणुस्सा णं जंते ! विजयवेजयंतजयंतपराजि

येवत्ते केवतिया दब्बिदिया अतीता ? गोयमा ! संगिव ज्जा दब्बिदिया अतीता केवतिया बच्छेद्वगा नत्थि, केवतिया पुरक्खमा मिय संगिवज्जा मिय असंखिज्जा । एवं सव्वट्टसिद्धदेवत्ते वि वाणमंतरजोइमियाणं देवाणं एवं चेव सोलसदेवाणं एवं चेव नवरं विजयवेजयंतजयंतपराजियदेवत्ते अतीता असंखेज्जा बच्छेद्वगा नत्थि, पुरक्खमा असंखिज्जा । सव्वट्टसिद्धदेवत्ते अतीता नत्थि बच्छेद्वगा नत्थि पुरक्खमा असंखिज्जा । एवं जाव गेवेज्जदेवाणं । विजयवेजयंतजयंतपराजियाणं देवाणं जंते ! नेरइयत्ते केवतिया दब्बिदिया अतीता ! गोयमा ! अणंता । केवइया बच्छेद्वगा नत्थि । केवइया पुरक्खमा णत्थि । एवं जाव जोइसियत्ते नवरं एमि मणुस्सत्ते अतीता अणंता केवइया बच्छेद्वगा नत्थि, पुरक्खमा असंखेज्जा । एवं जाव गेवेज्जगदेवत्ते मट्ठाणं अतीता असंखेज्जा । केवइया बच्छेद्वगा असंखेज्जा । केवइया पुरक्खमा असंखेज्जा । सव्वट्टसिद्धदेवत्ते अतीता णत्थि, बच्छेद्वगा णत्थि, पुरक्खमा असंखेज्जा । सव्वट्टसिद्धदेवाणं जंते ! नेरइयत्ते केवइया अतीता ? गोयमा ! अणंता, केवइया बच्छेद्वगा णत्थि । केवइया पुरक्खमा नत्थि । दारं । कतिणं जंते ! जाविंदिया पभात्ता ? गोयमा ! पंचजाविंदिया पभात्ता तंजहा-सोइदिण जाव फासिदिण । नेरइयाणं जंते ! कइ जाविंदिया पभात्ता ? गोयमा ! पंच जाविंदिया पभात्ता, तंजहा-सोइदिण जाव फासिदिण । एवं जस्स इंदिया तस्म तत्तिया जाणियव्वं । जाव बेमाणियाणं ॥ एगमेस्स णं जंते ! नेरइयस्स केवइया जाविंदिया अतीता गोयमा ! अणंता । केवइया बच्छेद्वगा पंच । केवइया पुरक्खमा पंच वा दस वा एकारस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं असुरकुमारस्सवि नवरं पुरक्खमा पंच वा दस वा छ वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं जाव थणियकुमारस्स । एवं पुढवि काइया आउकाइया वणस्सइकाइस्स वि । वेइंदिय-तेइंदिय चउगिंदियस्सवि । तेउकाइय-वाउकाइयस्स वि । एवं चेव नवरं पुरक्खमा छ वा सत्त वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । पंचिंदियतिरिक्खज्जोणियस्स जाव ईसाणस्स जहा असुरकुमारस्स । नवरं मणुस्सस्स पुरक्खमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि सि जाणियव्वं । सणकुमार जाव गेवेज्जगस्स जहा नेरइयस्स । विजय-वेजयंत-जयंत-अपराजियदेवस्स अतीता । अणंता बच्छेद्वगा पंच, पुरक्खमा पंच वा दस वा पश्चरम वा संखिज्जा वा । सव्वट्टसिद्धदेवस्स अतीता अणंता, बच्छेद्वगा पंच, केवइया पुरक्खमा पंच । नेरइयाणं जंते ! केवइया जाविंदिया अतीता ?

गोयमा ! अणंता, केवइया बछेद्वगा असंवेज्जा, केवइया पुरक्खमा अणंता । एवं जहा दंविंदियासु पोहत्तेणं दंरओ जणिओ तहा जाविंदिएसु पोहत्तेणं दंरओ जाणियव्वो । नवरं वणस्सइकाइयाणं बछेद्वगावि अणंता ॥ एगमेगस्स एणं जंते ! नेरइयस्स नेरइयत्ते केवइया जाविंदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता, बछेद्वगा पंच, पुरक्खमा कस्मइ अत्थि कस्मइ नत्थि जस्स अत्थि पंच वा दस वा पन्नरस वा संखेज्जा वा असंवेज्जा वा अणंता वा । एवं असुरकुमाराणं जाव थणियकुमाराणं । नवरं बछेद्वगा नत्थि । पुढविकाइयत्ते जाव बेइंदियत्ते जहा दंविंदिया, तेइंदियत्ते तहेव नवरं पुरक्खमा तिप्पिवा उ वा नव वा संखेज्जा वा असंवेज्जा वा अणंता वा । एवं चउरिंदियत्ते वि नवरं पुरक्खमा चत्तारि वा अट्ठ वा बारस वा संखेज्जा वा असंवेज्जा वा अणंता वा । एवं तेचेव गमो चत्तारि नेयव्वो, जे चेव दंविंदिएसु नवरं तत्थि-गमो जाणियव्वो, जस्म जइ जे इंदिया ते पुरक्खमेसु मुणेयव्वो, चउत्थगमो जहेव दंविंदिया जाव । मव्वट्ठ मिच्छगंदवाणं सव्वट्ठसिच्छगदेवत्ते केवतिया जाविंदिया अतीता नत्थि । बछेद्वगा संखेज्जा पुरक्खमा नत्थिसि (एगमेगस्स एणं जंते नेरइयस्स नेरइयत्ते इत्यादि कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थिसि) थो नरकाउट्ठो ज्योऽपि नैरयिकत्वं नावाप्स्यति तस्य न जयन्ति यस्वेषाप्स्यति तस्य सन्ति सोऽपि यद्येकवारमागामी ततोऽष्टौ द्वौ वारौ चत्तर्हि पोंशम र्याद वा त्रीन् वारान्ततश्चतुर्विंशतिसंख्येयानि वारान् आगामी न संख्येयानीत्यादि मनुष्यावचिन्तायां कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि इति न यत्कथं मनुष्यागमनस्यावश्यंभाविन्वात् ततो जघन्यपदंष्ट्रा । उक्कर्षतोऽनन्तानीति यत्कथं विजयवेज्जयंत जयंतापराजिताचिन्तायामतीतानि इत्येन्द्रियाणि न सन्ति कस्मादिति चेदुच्यते इह विजयादिषु चतुर्षु गतो जीवा नियमात्तन उट्ठो न जातुच्चिदपि नैरयिकादिपञ्चेन्द्रियतिर्यक् पर्यवसानेषु तथा व्यन्तरेषु ज्योतिष्केषु मध्ये समागमिष्यति तथा स्वाज्ञाव्यान्मनुष्येषु सांधर्मादिषु वा गमिष्यति तत्रापि जघन्यत एकं ठौ वा प्रवानुत्कर्षतः संख्येयान् न पुनरसंख्येयाननन्तान्या ततो नैरयिकस्य विजयादित्वे अतीतानि इत्येन्द्रियाणि न सन्तीत्युक्तं पुरस्कृतान्यष्टौ पो रस वा विजयादिषु द्विरुपश्रयानन्तरजघं नियमतो मोक्क गमनात् । एवं यथा नैरयिकत्वादिषु चतुर्विंशतौ स्थानेषु चिन्ता कृता तथा असुरकुमारादीनामपि प्रत्येकं कर्त्तव्या । पूर्वोक्तभावनानुसारेण स्वयमुपयुज्य परिज्ञावनीया ज्ञायन्द्रियसूत्रार्थपि सुगमान्येष केवलं इत्येन्द्रियगतभावनानुसारेण तत्र भावना जावयितव्या इति । प्रज्ञा० १५ पद ।

तत्र यानि इत्येन्द्रियाणि तानि जीवानां पर्यायी सत्यां भवन्ति यानि च भावेन्द्रियाणि तानि संसारिणां सर्वावस्थाभावी-नीति-तं०

(२) इन्द्रियाणां बाहुल्य-पृथक्त्वप्रदेशावगाहना-स्तद्व्या तवेदना च ॥

तत्र बाहुल्यादि यथा—

सोइंदिएणं जंते ! केवइयं बाहुल्येणं पप्पत्ते ? गोयमा ! अंगुलस्स असंवेज्जइजागे बाहुल्येणं पप्पत्ते एवं फामिंदिए (सो इंदिएणं जंते ! केवइयं बाहुल्येणं पप्पत्ते इत्यादि) इदमपि पात्रमिदं उक्तश्रवणमर्थोऽन्यथापि “ बाहुल्यतो य सव्याइ अंगुलअसंवेज्जभागमिति ” अत्राह-यद्यङ्गुलस्यासंख्येयजागो बाहुल्यं स्पर्शनेन्द्रियस्य ततः कथं खड्गकुरिकाद्यजिघाते अन्तःशरीरस्य वेदनानुभवः तदेतदसमाचीनसम्पन्न वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्त्वमिन्द्रियस्य विषयः शीतादयः स्पर्शाः यथा चक्रुरा रूप गन्धो घ्राणस्य स्पर्शनं च खड्गकुरिकाद्यजिघाते अन्तःशरीरस्य शीतादिस्पर्शवेदनमस्ति किन्तु केयत्तं दुःख वेदनं तद्य दुःखरूपवेदनामात्मा स्वकलेनापि शरीरेणानुभवति न केवलं न त्वमिन्द्रियेण ज्वरादिवेदनावत् ततो न कश्चिद्दोषः अथ शीतज्वरपानकादिपाने अन्तःस्पर्शवेदनाप्यनुभूयते ततः कथंमा घटामटात्पते इति उच्यते-इह त्वमिन्द्रियं सर्वत्रापि प्रवेशपर्यन्तयस्ति विद्यते तथा पूर्वसूरिभिः व्याख्यानात्तथा आह भूतटीकाकारः सर्वप्रदेशपर्यन्तवर्त्तित्वाच्च त्वच्चोऽन्यतरोऽपि द्युपरि-स्योपरि न्यागिन्द्रियस्य भावादुपपद्यते ततः शीतस्पर्शवेदना-नुभवः ॥ प्रज्ञा० १५ पद (तद्व्यातवेदनापिज्ञानोपस्थाप्यता) (३) इन्द्रियाणां पृथक्त्वं तद्वगाहना च ।

पृथक्त्वविषयं सूत्रमाह ॥

सोइंदिएणं जंते ! केवइयं पोहत्तेणं पप्पत्ते ? गोयमा ! अंगुलस्स असंवेज्जइजागे पोहत्तेणं पप्पत्ते एवं चकिंविंदिए पाणिंदिए वि जिर्जिंदिएणं पुठा, गोयमा ! अंगुल-पुहत्तेणं पप्पत्ते फामिंदिएणं पुच्छा, गोयमा ! सररीपमाण मेत्तेणं पप्पत्ते ।

(पोहत्तेणं पप्पत्ते इत्यादि) इह पृथक्त्वं स्पर्शनेन्द्रियव्यतिरेकेण शेषाणामिन्द्रियाणामात्माङ्गुलेन प्रतिपत्तव्यं स्पर्शनेन्द्रियस्य उच्छ्रयाङ्गुलेन । ननु देहाभितानीन्द्रियाणि देह-आच्छ्रयाङ्गुलेन प्रमीयते “ वस्मैहपमाणतो मिणसु देहमितिवचनात् ” ततः इन्द्रियाण्यप्युच्छ्रयाङ्गुलेन मातुं युज्यन्ते । नात्माङ्गुलेनति । तदयुक्तम् जिह्वादीनामुच्छ्रयाङ्गुलेन पृथक्त्वं प्रमित्युपगमे त्रिगव्यतीनां मनुष्याणां रसाज्यवहारोच्छेदप्रसक्तस्तथाहि-त्रिगव्यतादीनां मनुष्याणां पद्मगव्यतादीनां च हस्त्यादीनां स्वस्वशरीरानुमारितया अतिविशालानि मुखानि जिह्वाश्च ततो यद्युच्छ्रयाङ्गुलेन तेषां कुम्भकारतयोक्तस्यान्यन्तरनिर्वृत्यात्मकस्य जिह्वेन्द्रियस्याङ्गुलपृथक्त्वकणा विस्तारः परिगृह्यते तदा अल्पतया न तत्सर्वं जिह्वा व्यानुयात् सर्वव्यापित्वाभावे च योऽतो बाहुल्येन सर्व्यात्मना जिह्वाया रसवेदनवृत्तकणप्रतिप्राणप्रसिद्धो व्यवहारः स व्यवच्छेदमानुयादेवं घ्राणादिविषयेपि यथायोगं गन्धादिव्यवहारोच्छेदा जावनीयः तस्मादात्माङ्गुलेन जिह्वादीनां पृथक्त्वमवसेयं नाच्छ्रयाङ्गुलेनति । आह च भाष्यकृत “ इन्द्रियमाणं विषय, ज्ञाणियजं जति गाउयार्हणं । जिर्जिंदियाइमाणं, संववहारं विग्गज्ज्जा ” अस्या अङ्गुलगमनिका तत उच्छ्रयाङ्गुलमिन्द्रियमाणोऽपि आस्ता मिन्द्रियविषयपरिमाण चिन्तायामित्यपिशब्दार्थः । जजनीयं विकल्पनीयं कापि गृह्यते इत्यर्थः किमुक्तं जवाति स्पर्शनेन्द्रिय पृथक्त्वपरिमाणचिन्तायां प्राणमन्येन्द्रियपृथक्त्वपरिमाणचिन्तायां न प्रहं तेषामात्माङ्गुलेन परिमाणकारणादिति कथं

मेतद्वचसेयमिति चेदत्र आह यद्यस्मात्सर्वेषामपीन्द्रियाणां मुख्यत्वाद्भूतेन परिणामकारणम् त्रिगुणतादीनामादिशब्दात् छिद्यतादि परिग्रहे जिह्वेन्द्रियादिमानं सूत्रोक्तसंख्येयवहारं विरुध्यते । यथानन्तरमेव ज्ञावितमिति ।

सम्प्रति कतिप्रदेशावगाहनाते प्रतिपादयति ।

सोईदि ए णं जंते ! कइ पदेसिए पप्पते ? गोयमा !
अणंतपदेसिए पप्पते एवं जाव फासिदि ए सोईदि ए णं
जंते ! कइ पदेसोगादे पाणत्ते ? गोयमा ! असंखेज्ज पदे-
सोगादे एवं जाव फासिदि ए । (टीका न गृहीता)

(४) इन्द्रियाणामल्पबहुत्वं तद्गुणाश्च ।

एनेसि णं जंते ! सोईदिय चक्खुईदियघाणैदियजिह्वि-
दियफासिदियाणं ओगाहणट्टयाए पदेसट्टयाए ओगा हण-
पदेसट्टयाए कयरे कयरेहितो अप्पा वा ४ गोयमा ! सव्व-
त्थोवे चक्खिदि ए ओगाहणट्टयाए । सोईदिय ओगाहण-
ट्टयाए संखेज्जगुणे । घाणिदिय ओगाहणट्टयाए संखे-
ज्जगुणे । जिह्विदियओगाहणट्टयाए संखेज्जगुणे ।
फासिदियओगाहणट्टयाए असंखेज्जगुणे । पदेसट्टयाए
सव्वत्थोवे । चक्खिदि ए पदेसट्टयाए सोईदि ए पदेसट्टयाए
संखेज्जगुणे । घाणिदि ए पदेसट्टयाए संखेज्जगुणे ।
जिह्विदि ए पदेसट्टयाए संखेज्जगुणे । फासिदियपदेसट्टयाए
असंखेज्जगुणे । ओगाहणपदेसट्टयाए सव्वत्थोवे । चक्खि-
दि ए ओगाहणपदेसट्टयाए सोईदि ए ओगाहणट्टयाए
संखेज्जगुणे । घाणिदि ए ओगाहणट्टयाए संखेज्जगुणे ।
जिह्विदि ए ओगाहणट्टयाए संखेज्जगुणे । फासिदि ए
ओगाहणट्टयाए असंखेज्जगुणे । फासिदियस्म ओगा-
हणट्टयाएहितो चक्खिदि ए पदेसट्टयाए अणंतगुणे ।
सोईदि ए पदेसट्टयाए संखेज्जगुणे । घाणिदि ए पदेसट्ट-
याए संखेज्जगुणे । जिह्विदि ए पदेसट्टयाए संखेज्जगुणे
फासिदि ए पदेसट्टयाए असंखेज्जगुणे ।

(एनेसि णं जंते ! इत्यादि) सर्वेस्तेषां चक्षुरिन्द्रियमवगाहनार्थ-
तया किमुक्तं प्रवर्तते सर्वेस्तेषां प्रवेशावगाह चक्षुरिन्द्रियं
ततः श्रोत्रेन्द्रियमवगाहनार्थतया संक्षेपगुणमतिप्रचूतेषु प्रदेशेषु
तस्यऽवगाहनान्नास्तीति ततोऽपि घ्राणन्द्रियमवगाहनार्थतया
संख्येयगुणमतिप्रचूतेषु प्रदेशेषु तस्यावगाहनोपपत्तेस्ततोऽपि
जिह्वेन्द्रियमवगाहनार्थतया असंख्येयगुणां तस्याद्बुद्धपृथ-
क्त्वपरिमाणविस्तारात्मकत्वात् यस्तु वृद्धयन् पुस्तकेषु पाठः
संख्येयगुण इति सोऽपि पाठो युक्त्युपपन्नत्वात्तथाहि—चक्षु-
रादीनि त्रीण्यपीन्द्रियाणि प्रत्येकमद्बुद्धासंख्येयमागविस्तारा-
त्मकानि जिह्वेन्द्रियं त्वद्बुद्धासंख्येयपृथक्त्वविस्तारमतोऽसं-
ख्येयगुणमेव तदुपपद्यते ननु संख्येयगुणमिति ततः स्पर्शने-
न्द्रियमसंख्येयगुणम् । तथा ह्यद्बुद्धपृथक्त्वप्रमाणविस्तारं
जिह्वेन्द्रियं प्रत्येकत्वं द्विप्रभृत्या नवज्यः स्पर्शनेन्द्रियं तु शरी-
रप्रमाणमिति सुमहदपि तदुपपद्यते संख्येयगुणमिति । यस्तु
बहुषु पुस्तकेषु दृश्यते पाठोऽसंख्येयगुणमिति सोऽप्युपायो
युक्तिविकलत्वात् । तथा ह्यात्माद्बुद्धप्रत्येकत्वपरिमाणं जिह्वे-

न्द्रियं शरीरपरिमाणं तु स्पर्शनेन्द्रियशरीरमुत्कर्षतांऽपि-
लक्ष्योऽनन्यप्रमाणं ततः कथमसंख्येयगुणमुपपद्यते इति । अने-
नैव क्रमेण प्रदेशार्थतयापि सूत्रम् ज्ञावनीयम् । उक्तप्रकारे-
णैव चोच्यम्भमपि ।

इदानीमिन्द्रियगुणविषयकं सूत्रमाह ।

सोईदियस्म णं जंते ! केवदिया कक्खरुगुर्यगुणा पणत्ता
? गोयमा ! अणत्ता कक्खरुगुर्यगुणा प० एवं जाव फासि-
दियस्म सोईदियस्म णं जंते ! केवदिया मउयझहुयगुणा
पणत्ता ? गोयमा ! अणत्ता । एवं जाव फासिदियस्म,
एतेमि णं जंते ! सोईदिय—चक्खिदिय—घाणिदिय
—जिह्विदिय फासिदियाणं कक्खरुगुर्यगुणाणं मउ-
यझहुयगुणाणं कक्खरुगुर्यगुणमउयझहुयगुणाणय कयरे
कयरेहितो अप्पा वा ४ ? गोयमा ! सव्वत्थो वा
चक्खिदियस्म कक्खरुगुर्यगुणा । सोईदियस्म कक्खरु-
गुर्यगुणा अणंतगुणा । घाणिदियस्म कक्खरुगुर्यगुणा
अणंतगुणा । जिह्विदियस्म कक्खरुगुर्यगुणा अणंत-
गुणा । फासिदियस्म कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा ।
मउयझहुयगुणाणं सव्वत्थो वा फासिदियस्म मउय-
झहुयगुणा जिह्विदियस्म मउयझहुयगुणा अणंतगुणा ।
घाणिदियस्म मउयझहुयगुणा अणंतगुणा । सोईदियस्म
मउयझहुयगुणा अणंतगुणा । चक्खिदियस्म मउयझहुय-
गुणा अणंतगुणा । कक्खरुगुर्यगुणाणं मउयझहुयगुणाण
य सव्वत्थो वा चक्खिदियस्म कक्खरुगुर्यगुणा । सोईदि-
यस्म कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । घाणिदियस्म
कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । जिह्विदियस्म कक्खरुग-
ुर्यगुणा अणंतगुणा । फासिदियस्म कक्खरुगुर्यगुणा
अणंतगुणा । फासिदियस्म कक्खरुगुर्यगुरहितो तस्म
चेव मउयझहुयगुणा अणंतगुणा । जिह्विदियस्म मउ-
यझहुयगुणा अणंतगुणा । घाणिदियस्म मउयझहुयगुणा
अणंतगुणा । सोईदियस्म मउयझहुयगुणा अणंतगुणा ।
चक्खिदियस्म मउयझहुयगुणा अणंतगुणा ।

यानि कर्कशगुणानादिसूत्राणि तानि पाठसिद्धानि नवर
मल्पबहुत्वं चक्षुःश्रोत्रघ्राणजिह्वस्पर्शनेन्द्रियाणां यथोक्तं
कर्कशगुणगुणा अमीषामेव च पञ्चानुपूर्या यथापूर्वं मृदुलघु-
गुणा अनन्तगुणास्तथैव यथोक्तं कर्कशतया यथापूर्वं चाति-
कोमलतयापञ्चन्यमानत्वात् युगपदुभयाल्पबहुत्वसूत्रे फासि-
दिय—कक्खरुगुर्यगुणेहितो तस्म चेव मउयझहुयगुणा
अणंतगुणा इति सररीरहि कति पया एव, प्रदेशा अपि वर्तितः
शीततापादिसम्पर्कतः कर्कशा वर्तन्ते । अन्ये तु बहवः तदन्त-
र्गता अपि मृदव इति घटन्ते । स्पर्शनेन्द्रियस्य कर्कशगुण-
ज्या मृदुलघुगुणा अनन्तगुणा इति । प्रज्ञा० १५ पद० ॥

(५) असंख्येय संस्थानादीन्यल्पबहुत्वपर्यन्तानि द्वाराणि
नैरविकादिकेषु चिन्तयति ॥

नेरइयाणं जंते ! कइ इंदिया पप्पता ! गोयमा ! पंच इंदि-
या पप्पता तंजहा सोईदि ए जाव फासिदि ए । नेरइया-

णं जेत ! सोईदिणं किं संतिणं पम्पत्ते ? गोयमा ! कल्लं बुयामंठाणसंतिणं पम्पत्ते । एवं जहा ओहिया वत्तव्वयो जणिया तहेव नेरइयाणं पि अप्पा वा बहुया वा दांमि-
वि नयरंनरइयाणं जेत ! फासिंदियस्स किं संतिणं पम्पत्ते मोयमा ! उव्विहे पम्पत्ते तंजहा जवधारिणिज्जे य उत्तर वेउव्विणं य तत्थ एणं जेसे जवधारिणिज्जे सेणं हेरुगसंठाण संतिणं तत्थ एणं जेसे उत्तरविउव्विणं ते चेव सेसं तं चेव । असुरकुमाराणं जेत ! कइ इंदिया पम्पत्ता ? गोयमा ! पंचि दिया पम्पत्ता एवं जहा ओहियाणं जाव अप्पाबहुगाणि दोमि वि नवरं फासिंदिए उव्विहे पम्पत्ते तं जहा जव धारिणिज्जे उत्तरवेउव्विणं य तत्थ एणं जे ते जवधारिणि ज्जे से एणं समचउरंसंठाणसंतिणं पम्पत्ते तत्थ एणं जे ते उत्तरवेउव्विणं मे एणं नाणामंठाणसंतिणं सेसं तं चेव एवं जाव यणियकुमाराणं । पुढविकाइयाणं जेत ! कइ इंदिया पम्पत्ता ? गोयमा ! एगे फासिंदिए पम्पत्ते पुढवि काइयाणं जेत ! फासिंदिए किं संठाणसंतिणं पम्पत्ते ? गोयमा ! मगूरचंदसंठाणसंतिणं पम्पत्ते पुढविकाइयाणं फासिंदिए केवइयं बाहउणेणं पम्पत्ते ? गोयमा ! अंगुत्तस्स असंखेज्जइजागं बाहउणेणं पम्पत्ते पुढविकाइयाणं फासिंदिए केवइयं पोहत्तेणं पम्पत्ते ? गोयमा ! सरीर-
प्पमाणमेत्तेणं पम्पत्ते पुढविकाइयाणं फासिंदिए कति-
पदेमे पम्पत्ते ? गोयमा ! अणंतपदेमिणं पम्पत्ते पुढ-
विकाइयाणं जेत ! फासिंदिए कइ पदेसोगाढे पम्पत्ते ? गोयमा ! असंखेज्जपदेसोगाढे पम्पत्ते एतेसि एणं जेत ! पुढविकाइयाणं फासिंदियस्स ओगाहणट्टयाए पदेस-
ट्टयाए कयरे कयरेहितो अप्पा वा ४ ? गोयमा ! । सव्वत्थो वा पुढविकाइयाणं फासिंदिए ओगाहणट्टयाए ते चेव पदेसट्टयाए अणंतगुणे । पुढविकाइयाणं जेत ! फासिंदियस्स केवइया कक्खरुगुणगुणा पम्पत्ता ? गोय-
मा ! अणंता एवं मउयल्लहुयगुणा वि एतेमि एणं जेत ! पुढविकाइयाणं फासिंदियस्स कक्खरुगुणगुणाणं मउ-
यल्लहुयगुणाणं कयरे कयरेहितो अप्पा वा ४ ? गोयमा ! सव्वत्थो वा पुढविकाइयाणं फासिंदियस्स कक्खरुगुणगु-
णा तस्म चेव मउयल्लहुयगुणा अणंतगुणा एवं आउकाइ-
याणं वि जाव वणस्सइकाइयाणं नवरं संठाणे इमो विसेसो दट्ठवो आउकाइयाणं वि वुगविंदुसंठाणसंतिणं पम्पत्ते । तेउकाइयाणं मूइकजापसंठाणसंतिणं पम्पत्ते । वाउकाइयाणं पमागरसंठाण संतिणं पम्पत्ते । वणस्स-
इकाइयाणं नाणामंठाण संतिणं पम्पत्ते, बेइंदियाणं जं-
ते ! कइइंदिया पम्पत्ता ? गोयमा ! दोइंदिया पम्पत्ता तंजहा जिबिज्जदिणं य फासिंदिए य दोण्हं पि इंदियाणं

संठाणं बाहउणं पोहत्तं पदेस ओगाहणा य जहा ओहियाणं जणिया तहा जाणियव्वा नवरं फासिंदिए हेरुसंठाण-
संतिणं पम्पत्ते इमो विसेसो एतेसि एणं जेत ! बेइंदियाणं जिबिज्जदियफासिंदियाणं ओगाहणट्टयाए पदेसट्टयाए
ओगाहणपदेसट्टयाए कयरे कयरेहितो अप्पा वा ४ ? गोय-
मा ! सव्वत्थो वे बेइंदियाणं जिबिज्जदिणं ओगाहणट्टयाए फासिंदिए ओगाहणट्टयाए असंखेज्जगुणे पदेसट्टयाए
सव्वत्थो वे बेइंदियाणं जिबिज्जदिणं पदेसट्टयाए फासिंदि-
यपदेसट्टयाए असंखेज्जगुणे ओगाहणपदेसट्टयाए सव्व-
त्थो वे बेइंदियस्स जिबिज्जदिणं ओगाहणट्टयाए फासिंदि-
य ओगाहणट्टयाए असंखेज्जगुणे फासिंदियस्स ओगाह-
णट्टयाएहितो जिबिज्जदियपदेसट्टयाए अणंतगुणे फासि-
दिणपदेसट्टयाए असंखेज्जगुणे बेइंदियाणं जेत ! जि-
बिज्जदियस्स केवइया कक्खरुगुणगुणा ५० ? गोयमा !
अणंता एवं फासिंदियस्स वि एवं मउयल्लहुयगुणा वि एते-
मि एणं बेइंदियाणं जिबिज्जदियफासिंदियाणं कक्खरुगु-
णगुणाणं मउयल्लहुयगुणाणं कक्खरुगुणगुणाणं मउयल्लहु-
यगुणाणं य कयरे कयरे हितो अप्पा वा ४ ? गोयमा !
सव्वत्थो वा बेइंदियाणं जिबिज्जदियस्स कक्खरुगुणगु-
णा फासिंदियस्स कक्खरुगुणगुणेहितो तस्म चेव मउयल्लहुयगुणा
अणंतगुणा जिबिज्जदियस्स मउयल्लहुयगुणा अणंतगुणा
एवं जाव चउरिंदियत्ति नवरं इंदियपरिवुक्किायव्वा तेइ-
दियाणं घाणिदिणं थोवे चउरिंदियाणं चकिंखदिणं थोवे
सेसं तं चेव । पंचिदियातिरिक्खजोणियाणं मगुस्साणं य
जहा नेरइयाणं नवरं फासिंदिए उव्विहसंठाणसंतिणं
पम्पत्ते तंजहा समचउरंमोणिओहपरिमंरुत्ते मादिखुज्जे
वामणे हेरु वाणमंतरजोडमियवेमाणियाणं जहा असुर
कुमाराणं ॥

नेरइयाणं जेत ! इत्यादि । सुगमं नवरं नेरइयाणं जेत फा-
सिंदिए किं संतिणं पम्पत्त इत्यादि । द्विविधं हि नेरइयाणं
शरीरं जवधारणीयमस्स वैक्रियं च तत्र अवधारणीयं तेषां ज-
वस्वभावत एव निर्मूलं विद्युत्तपक्कोत्पादनसकसंप्रीवादिरोम-
पक्कशरीरवदतिबीभत्ससस्थानोपेतं यदप्युत्तरवैक्रियं तदपि
हृत्तसस्थानमेव तथाहि यद्यपि ते वयमतिमुन्दशरीरं विदु-
र्विष्याम इत्यभिस्तन्धिना वैक्रियशरीरमारजन्ते तथा पि तेषां
अत्यन्ताद्युभं तथाविधनामकमेदयादतीबाद्युभतरमेषोपजा-
यते इति-असुरकुमारसूत्रे, जवधारणीयं समचतुरस्रसंस्थानं
तथा स्वाभाव्यात्-उत्तरवैक्रियन्तु नानासंस्थितं स्थैर्यया
तस्य निष्पत्तिनावात् प्रथिव्यादिविषयाणि तु सूत्राणि सुप्र-
तीतान्येव प्रका० १५ पद० ॥

(६) इन्द्रियाणां च वर्तमानार्थग्रहकत्वम्
अतएव य पुरुषाणो, विणियोगे इंदियं लहइ ॥

इन्द्रियं पुनश्चकुरादिकं विनियोगं व्यापारं सजते प्रत्यु-
त्पन्ने वर्तमानार्थविषयं नातीतानागतार्थविषयमिति जायः ॥
वृ० १ उ. । इन्द्रियं हि वर्तमानिक एवार्थं व्याप्रियते तत्
स्तत्सामर्थ्यादुपजायमानं मानसमपि ज्ञानमिन्द्रियज्ञानमिव
वर्तमानार्थग्रहणपर्यवसितसत्ताकमेव ज्ञेयम् ॥ अथ यदा
चक्ररूपविषये व्याप्रियते तदा रूपविज्ञानमुत्पादयति न शेष
कालं ततस्तद्रूपविज्ञानं वर्तमानार्थविषयं वर्तमान एवार्थं
चक्रणो व्यापारात् स्वरूपविषयव्यावृत्त्यज्ञावे च मनोज्ञानं ततो
न तत् प्रतिनियतकालविषयमेवं शेषेऽप्यपीन्द्रियेषु वाच्यमानं ॥
(७) श्रोत्रेन्द्रियादीनां प्राप्ताप्राप्तविषयतां प्रतिपादयिपुरादां
विषयान्तरग्रहणप्रकारश्चाह ॥

*दोहिं गोणेहिं आया सदाइं सुणेइं तं देसेण वि आया
सदाइं सुणेइं सवेण वि आया सदाइं सुणेइं एवं रुवाइं
पासइं गंधाइं आयाइं रसाइं आसाणइं फासाइं परि
सेवेणइं ॥ *

(देशेणवित्त) । देशेन शृणोत्येकेन श्रोत्रेणैकश्रोत्रोपधा
ते सति सर्वेण वा सुपहतश्रोत्रेन्द्रियो यो वा संतिष्ठश्रोत्रा
भिधानसंश्रियुक्तः स सर्वेन्द्रियैः शृणोतीति सर्वेणेति व्यप
दिश्यते पर्वमिति यथा शब्दान् देशसर्वाङ्ग्यां एव रूपादी
नपि नवरं जिह्वादेशस्य प्रसुप्त्याविनोपघाताद्देशेनास्वाद
यक्षीत्यवसेयमिति । देशसर्वाङ्ग्यां सामान्यतः श्रवणाद्युक्तं
विशेषविवक्षायां प्रधानत्वात् देवानां तानाश्रित्य तदाह ।

दोहिं गोणेहिं देवे सदाइं सुणेइं तं जहा देसेण वि देवे
सदाइं सुणेइं सवेण वि सदाइं सुणेइं जावणिज्जरेइं ॥

(दोहान्यादि) एतदपि धिर्वाकृतशब्दादिविशेषोपेक्षया
सूत्रचतुर्दशकं नेयमिति देशतः सर्वतो वेति अनन्तगेता
भावाः शरीर एव सति सम्भवन्तीति देवानां च प्रधानत्वात्तेषां
मेव । स्था० २ ग० ।

पुट्टाइं जेतं ! सदाइं सुणेइं अपुट्टाइं सदाइं सुणेइं ?
गोयमा ! पुट्टाइं सदाइं सुणेइं नो अपुट्टाइं सदाइं सुणेइं
पुट्टाइं जेतं ! रुवाइं पासंति अपुट्टाइं रुवाइं पासंति ?
गोयमा ! नो पुट्टाइं रुवाइं पासंति अपुट्टाइं रुवाइं पा-
संति पुट्टाइं जेतं ! गंधाइं अग्याति अपुट्टाइं गंधाइं अ-
ग्याति ? गोयमा ! पुट्टाइं अग्याइं नो अपुट्टाइं अग्याइं ।
एवं रसाण वि फासाण वि नवरं रसाइं आस्माइं फामाइं
परिसंवेदेति अजिज्ञात्रो कायव्यो ॥

(सदाइं सुणेइं इत्यादि) प्राकृतत्वात्सूत्रं शब्दशब्दस्य न
पुंसकत्वमन्यथा पुंसत्वं प्रतिपत्तव्यं । स्पृष्टान् नदम्त ! श्रोत्रे
न्द्रियार्थात् कर्तृपदं सामर्थ्याद्भुज्यते । शब्दान् शृणोति तत्र
स्पृश्यन्ते इति स्पृष्टास्तान् ततो रेणुमिवाक्षिज्जितमात्रानि
त्यर्थः “ पुठं रेणुं व तणुमि ” इति वचनात् शब्दव्यन्ते प्रतिपा
द्यन्ते अर्था पर्जिरति शब्दाः तान् शृणोति गृह्णाति उपल-
भ्यते इति यावत् । विमुक्तं भवति । स्पृष्टमात्राण्यत्र च शब्द
द्रव्याणि श्रोत्रेन्द्रियमुपलभन्ते । न तु श्रोत्रेन्द्रियादिवत् बह-
स्पृष्टानीति कस्मादिति चेदुच्यते इह शब्दद्रव्याणि श्रो-
त्रेन्द्रियादिविषयभूतानि द्रव्येन्द्रियः सूक्ष्माणि । तथा बहूनि
तथा तत्क्षेत्रभाविशब्दयोग्यद्रव्यवस्तुत्वानि च ततः सूक्ष्मव्या-
वृत्तिप्रभूतत्वात् तदाऽन्यद्रव्यवासकव्याख्यामप्रदेशैः स्पृष्टमात्रा-

ण्यपि निर्वृत्तेन्द्रियमध्ये प्रविश्य ऊटित्युपकरणेन्द्रियमभिव्य-
ञ्जयन्ति । श्रोत्रेन्द्रियं च श्रोत्रेन्द्रियाद्यपेक्षया स्वविषयपरि-
च्छेदे पटुतरं ततः स्पृष्टमात्राण्यपि तानि श्रोत्रेन्द्रियमुपलभ-
ते नास्पृष्टान् सर्वथात्मप्रदेशैः संबन्धमप्राप्तान् श्रोत्रेन्द्रियस्य
प्राप्तविषयपरिच्छेदस्वभावात् यथाच श्रोत्रेन्द्रियस्य प्राप्तका-
रिनातयानन्यध्ययनटीकादौ चर्चितमिति ततोऽवधार्यम् (पुट्टा
इं जेतं ! रुवाइं इत्यादि) ॥ सुगमं निर्वचनमाह । गौतम ! न
स्पृष्टानि रूपाणि पश्यन्ति चक्रुः किन्त्वस्पृष्टानि चक्रुषोऽप्राप्ति
कारित्याश्च तच्चाप्राप्तिकारित्वं तत्त्वार्थटीकादौ भविस्तेरण
प्रसाधितमिति ततोऽवधारणार्थं गन्धादिविषयाणि सूत्राणि
सुप्रसक्तानि नवरं स्पृष्टान् गन्धानाजिघृक्षीत्यादिविषयान् त
थापि बहस्पृष्टानीति द्रव्यम् यत् सक्रमावश्यकनिर्गुणैः (पुट्टे
सुणेइत्यादि) तत्र स्पृष्टानीति-पूर्ववत् बह्वानिति-आत्मप्रदेशे
रात्मीकृतान् “ बह्वमपीकृतं पश्येहि ” इति वचनात्-विशेष
पणसमासश्च बह्वश्च ते स्पृष्टाश्च बहस्पृष्टास्तान् इहस्पृष्टास्त्व-
शमात्रणापि भवन्ति । यथा शब्दस्ततः स्पर्शमात्रव्यवच्छे-
देन स्पर्शविशेषप्रतिपात्तिरव्याहता स्यादिति बह्वग्रहणं बह्व-
पाये स्पृष्टास्तान् परिचिज्जितानान्यानि कस्मादेवमिति चेदुच्यते
गन्धादिद्रव्याणां बाह्यत्वात्तत्त्वत्वाद्भावकत्वाच्च-घ्राणादी-
न्द्रियाणामपि श्रोत्रेन्द्रियापेक्षया मन्दशक्तित्वादिति । प्रज्ञा०
पद० १५ ।

इन्द्रियाणां प्राप्याऽप्राप्यकारित्वम् ।

चत्तारि इंदियत्था पुट्टा वेदेति । तं जहा । सोइंदियन्थे
१ घ्राणिंदियन्थे २ जिह्विंदियन्थे ३ फासिंदियन्थे ४

(पुट्टसि) स्पृष्टा इन्द्रियसंबन्धा (वेणवित्त) वेद्यन्ते आ-
त्मना ज्ञायन्ते नयनमनोवर्जानां श्रोत्रादीनां प्राप्तापेक्षिच्छेद-
स्वभावत्वादिति ॥ स्था० ४ ग० ।

आह च ॥

पुट्टं सुणेइं सदाइं, रुवं पुण पासइं अपुट्टं तु ॥

गंधं रसं च फामं च, बह्वपुट्टं वियागरे ॥ १ ॥

श्रोत्रेन्द्रियं कर्तृशब्दं कर्मतापक्षं शृणोति । कथं ज्ञातमित्याह ॥
स्पृष्टान् इति स्पृष्टस्ते स्पृष्ट ततो रेणुवदाक्षिज्जितमात्रमित्यर्थः ।
इदमुक्ते भवति स्पृष्टमात्राण्येव शब्दद्रव्याणि श्रोत्रमुपल-
भन्ते यतो घ्राणादीन्द्रियविषयभूतद्रव्येन्द्रियस्तानि सूक्ष्माणि
बहूनि जावुकानि च पटुतरं च श्रोत्रेन्द्रियं-विषयपरिच्छेदे
श्रोत्रेन्द्रियादिराणादिति श्रोत्रेन्द्रियस्य च कर्तृत्वं शब्दश्रवणा
न्यानुपपत्तेर्ज्ञेयते । एवं श्रोत्रेन्द्रियादिविषयं वाच्यम् ता-
नि पुनः कथं गन्धादिकं गृह्णन्तीत्याह ॥ गन्ध्यन्ते इति गन्ध-
स्तमुपलभते श्रोत्रेन्द्रियम् । रस्यन्ते इति रसस्तन् च गृह्णाति
रसनेन्द्रियम् स्पृष्टान् इति स्पर्शस्तन् च जानाति स्पर्शनेन्द्रि-
यम् । कथं ज्ञातं गन्धादिकमित्याह । बह्वस्पृष्टं तत्र स्पृष्टमिति-
पूर्ववदेव बह्वं तु ग्राह्यतरमाक्षिज्जितमात्रप्रदेशैस्तोयवदात्मी-
कृतमित्यर्थः । ततश्च गन्धादिद्रव्यसमूहं प्रथमं स्पृष्टमाक्षिज्जितं
ततश्च स्पर्शनानन्तरं बह्वमात्रप्रदेशैर्ग्राह्यतरमागृहीतमेवा-
पलभते श्रोत्रेन्द्रियादिकमित्येवं व्यावृत्तीयात् प्ररूपयन्
प्रज्ञापकः । यतो श्रोत्रेन्द्रियादिविषयभूतानि गन्धादि-
द्रव्याणि शब्दद्रव्यापेक्षया स्तोकाणि बाह्यराण्यभावुकानि च
विषयपरिच्छेदे श्रोत्रोपेक्षया पटुनि च घ्राणादीन्यतो बह्वस्पृष्ट-
मेव गन्धादिद्रव्यसमूहं गृह्णन्ति न पुनः स्पृष्टमात्रमिति भावः
ननु यदि स्पर्शनान्तरं बह्वं गृह्णादिति तर्हि ‘ पुट्टबह्वं ’ इति

पाठो युक्त इति चेदुच्यते । विचित्रत्वात्सूत्रगतेरित्थं निर्देशो
ऽर्थनस्तु यथा त्वयोक्तं तथैव दृष्टव्यम् । अपरस्त्वाह ।
यद्वत् तत्स्पष्टं भवत्येव विशेषबन्धे सामान्यबन्धस्यान्तर्जो-
षान् ततः किं स्पष्टग्रहणेनेति तदयुक्तं सकलभोतसाधारणत्वा-
च्छास्त्रात्मस्य प्रपञ्चितज्ञानग्रहार्थमर्थापत्तिगम्यार्थानिधाने
ऽप्यदोषादिति चतुरिन्द्रियं त्वप्राप्तमेव विषयं गृह्णातीत्याह
“रूपं पुण पासह अपुट्टं त्विति” रूपं कर्मतापन्नं च अक्षुरस्पृष्ट-
मप्राप्तमेव पश्यति पुनः शब्दस्य विशेषणार्थत्वादस्पृष्टमपि
योग्यदेशस्थमेव पश्यति नायोग्यदेशस्थसौधर्मादिकटकुड्या-
दिव्यवहितं वा घटादीति निर्युक्तिगाथार्थः ॥

अर्थे तदव्याख्यानार्थं ज्ञाप्यम् ।

पुट्टं रेणुं व तणुम्मि, बह्मत्पीकयं पणसेहि ।
ठिकाई चिय गिणहह, सहद्ववाहजुत्ताई ॥
बहुसुहुमजावुगाई, जं पटुययं व सोत्तविष्माणं ।
गंधाह दव्वाहं, विषयीयाहं जस्रो ताह ॥
फरिसाणत्तरमत्तर, मत्तप्पण समीप्पीकयाहं ।
घेप्पनि पटुययविष्णाहं जं च न घाणाहकरणाहं ॥
स्पृष्टमित्यस्य व्याख्यानम् ॥

(पुट्टरेणुं व तणुम्मि) । यथा रेणोस्तनौ संबन्धः इत्ये-
तावन्मात्रेण यद्वस्तु संबन्धं तद्विह स्पृष्टमुच्यते इति भावः ॥
(बह्ममित्यादि) यदात्मीकृतमात्मना गाढतरमागृहीतमा-
त्मप्रदेशैस्तनुलग्नतां यवमिध्रीकृतं तद्वत्मुच्यते इत्यर्थः ॥
तत्र (ठिकाई चि) अतिस्पृष्टान्येव शब्दद्रव्याणि गृह्णाति
श्रोत्रं यतस्तानि बहूनि सूक्ष्माणि भावुकानि च वासकानि
चेत्यर्थः । पटुतरं च श्रोत्रविज्ञानं गन्धादिद्रव्याणि तु विष-
यीतानि स्तोकावाद्राभावकानि यतोऽतस्तानि स्पर्शानन्तरमा-
त्मप्रदेशैर्मिध्रीकृतानि स्पृष्टवद्भवानि गृह्यन्ते । घाणादिजिह्वः पटु-
तरविज्ञानानि च न जयन्ति यतो घ्राणादिकारणानीति गाथा-
श्रवार्थः । अथ रूपं पुण पासह अपुट्टं त्वित्यत्रोपपत्तिमाह ।

“अप्यक्तकारिण्यर्थं, णेयं नयणस्स विमयपरिमाणं । आर्य-
गुत्तेण लक्खं, अहरिस्स जो अणान्तु ” प्रागुक्तयुक्त्या अप्राप्त-
कारि अप्राप्तस्यैव वस्तुनः परिच्छेदकारि यतो नयनं मनश्च
ततोऽस्पृष्टमेव रूपं पश्यति नयनेन्द्रियम् । विशेषः (अधिकं
तु विस्तरजयात्र प्रपञ्च्यते ननु तत्रैव दृष्टव्यम्)

(८) सम्प्रतीन्द्रियाणाम्प्रविष्टाप्रविष्टविषयचिन्तां कुर्वन्नाह ॥

पविट्ठाई जेत ! सहाई सुणेइ अपविट्ठाई सहाई सुणेइ
? गोयमा ! पविट्ठाई सहाई सुणेइ नो अपविट्ठाई सुणेइ
एवं जहा पुट्ठाणि तहा पविट्ठाणि ॥

(सहाई इत्यादि) पाठसिद्धं नवरं स्पर्शस्तनौ रेणोरिवा
ऽपि भवति । प्रवेशो मुखे कवचस्येयेति शब्दार्थस्य भिन्नत्वा-
त् भिन्नविषयता स्पृष्टप्रविष्टसूत्राणामिति-प्रज्ञा० १५ पद० ।

(९) श्रोत्रसंक्राणदिचतुरिन्द्रियाणां प्राप्यकारित्वं नय-
नमनसोस्त्यप्राप्यकारित्वम् ।

प्राप्यकारीणीन्द्रियाण्यप्राप्यकारीणिचेति तत्र प्राप्यकारीण्ये-
वेति कणभक्ताकृपादमीमांसकसाङ्ख्याः समाख्यान्ति । चक्षुः
श्रोत्रेतराणि तानि तथेति नाथागताः । चक्षुर्वर्जानीति तु तथा
स्यादावदावदातद्वदयाः । तत्र प्रथमं प्रमाणयन्ति ।

चक्षुःप्राप्य मतिं करोति विषये बाह्येन्द्रियत्वादितो ।
यद्बाह्येन्द्रियतादिना परिगतं तत्प्राप्यकारीकृतं ॥
जिह्वावत् प्रकृतं तथा च विदितं तस्मात्तथा स्वीयतां ।
माऽत्रासिद्धिमुखश्च दूषणकणस्तत्तत्क्राणानीकृणात् ॥ १॥

अद्विचिन्तकत्वेनेषु या पुन-र्योगपद्यधिषणा मनीषिणाम् ।
पञ्चपत्रपट्टीविहोपवन्स्त्वरोदयनिबन्धनैव सा ॥२॥
प्रथमतः पणिसुत्य शिबोच्चयं निकटतः कृणमीकृणमीकृतं ।
तदनुद्वृतराम्बरमागृहीति तत्तत्कान्तमुपेत्य सितत्विषम् ३
कुर्महेऽत्र वयमुत्तरकेली कीदृशी दृगिह धर्मिनयोक्ता ।
किन्तु मांसमयगोलकरूपा सूक्ष्मताभृदपरा किमु काऽपि ॥४॥
आदिमा यदि तदापि किमर्थो बोधनानुसरणव्यसनी स्यात् ।
बोधनं किमुत वस्तुनि गत्वा संसृजोन्मिय इव प्रणयिन्याम् ॥५॥
प्रत्यक्कबाधः प्रथमप्रकारे प्राकारपृथ्वीधरसिन्धुरादिः ।
संज्ञद्वयते पद्मपुटोपटङ्की प्रत्यक्कबाधे कलयाऽपि नां यत् ॥६॥
पङ्केऽपरत्राऽपि स एव दोषः सर्पश्च वस्तु प्रतिवीक्ष्यतेऽकिं ।
संस्पर्शेण वाऽस्य सकोटद्वत्त्वप्राप्त्यापुमान् किं जरद्भ्रमः स्यात् ॥

चक्षुषः सूक्ष्मतापङ्के सूक्ष्मता स्यादभूर्तता ।

यद्वाल्पपरिमाणत्वं-मित्येषा कल्पनोजयी ॥ ८ ॥

स्याद्भ्योमवद्व्यापकता प्रसक्त्या सर्वोपलभ्यः प्रथमप्रकारः ।
प्राकारकान्तरविहारहाग मुखोपलभ्यो न भवेद्विनीये ॥९॥
न खलु न खलु शास्त्रस्वप्रमाणात्प्रविष्टे पट्टकटशकटादी भेद-
कारि प्रसिद्धम् । अथ निगदसि तस्मिन् तस्मिन्चक्रं क्रमण,
प्रसरति तत् पतन्त्यादनल्पप्रकाशम् ॥ १० ॥ तथाहि-
प्रोहाममाणिक्यकणानुकारी दीपाङ्कुरस्त्वपट्टपट्टीप्रजावान् ।
किं नैव कश्मीरजकज्जलादीन् प्रपीयस्मोऽपि प्रथयत्यशेषान्
॥ ११ ॥ नन्वेवमध्यङ्गनिराक्रिया स्यात्पङ्के पुरस्तादुपलक्षित-
स्मिन् । प्रौढप्रजामागृह्यमिदमन्तोऽर्थो नाज्जायते यत्प्रतिभा-
समानः ॥ १२ ॥ अथाप्यनुद्धततया प्रजायाः पदार्थसंपर्क-
जुगोप्यनीका । सिद्धिस्तदानीं कथमस्तु तस्या अथैपि चर्त-
जमताल्यहेतोः ॥ १३ ॥ रूपादिमध्ये नियमेन रूपप्रकाशक-
त्वेन च तैजसत्वम् । प्रजापसे चक्षुसि संप्रसिद्धं यथा प्रदीपा-
ङ्कुरयिगुदादी ॥ १४ ॥ तदिदं पुनृणविमिश्रणमेषपुरन्धीक-
पालपातीनाम् । अनुद्वरते व्यजिचाराऽपङ्कणसंनिकर्षेण १५ ॥
छव्यस्वरूपेऽपि विशेषेण स्या-हेतोरनेकान्तिकताञ्जनेन । त-
स्यापि चैतेजसतां तनापि, तन्वादिना किन्तु तदाऽपराधम्
॥ १६ ॥ सौवीरसौर्चस्वसंघर्षादि निश्चिन्वते पार्थिवमेव धीराः
कृहानुजावोपगमोऽस्य तस्मा-दयुक्त एव प्रतिमात्यमीषाम्
॥ १७ ॥ तथाच-सौवीरसौर्चस्वसंघर्षादिकं स्यादाक-
रोन्मतिवशेन पार्थिवम् । मृदादिवन्न व्यभिचारचर्तनं चामी-
करेणानुगुणं निरीक्ष्यते ॥ १८ ॥ चामीकरादेरपि पार्थिव-
त्वं हिंसेन तेनैव निवेदनीयम् । शब्दप्रमाणेन न चाऽत्रया-
धा पक्षस्य यत्रास्ति तदत्र सिद्धम् ॥ १९ ॥ अञ्जने मरिच-
रोचनादिकं पार्थिवं ननु तवापि सम्मतम् । अञ्जनेऽपि तदस्मां
प्रवृत्तिमा-नप्रयोजकविमयमम्बरी ॥ २० ॥ हनूमद्वात-
सांगूल-सम्भासे भाधनादतः । न मिहिस्तैजसत्वस्य दृष्ट-
सुस्पष्टदृषणात् ॥ २१ ॥ चक्षुर्न तैजसमभास्वरतिग्मजाया-
वृजोर्यादित्यनुमितिप्रतिषेधनाच्च । मिहि दधाति नगनस्य न
तैजसत्वं तस्मादमुष्य घटते किमु गश्मिवत्ता ॥ २२ ॥ अपिच-
प्रत्यक्कबाधः समग्रकृि पङ्के न गश्मयो यद्वदृशि दृष्टपूर्वाः । तथा च
शास्त्रेण तथैव कात्वा-तीतत्वदोषोऽप्युदपादि हेतोः ॥ २३ ॥
अनुद्वेषऽपजुषो भवेद्युक्तेऽहमयस्तत्र ततो न दोषः । नन्वेवमेत-
स्य पदार्थसार्थप्रकाशकत्वं न सुवर्णवत् स्यात् ॥ २४ ॥
आलोकासाचिव्यवशाद्वायस्य प्रकाशकत्वं घटनमित्यर्ति ।
नन्वेवमेतत्सच्चिदस्य किं स्यात्प्रकाशकत्वं न कुटीकुटादेः २५ ॥

अथास्तु कामं ननु तैजसत्व-सुखेजितं किं न भवेत्स्वयास्य ।
तथा च नव्यस्त्वदुह एषो-ऽहंतप्रवादोऽजानं तैजसत्वे २६
उत्पद्यन्ते तरणिकरणश्रेणसंपर्कतश्चे-त्तत्रोद्भूताः सपादि
रुचयो लोचने रोचमानाः । यद्वृहन्ने न खलु तपनालोकासं
पप्रतान-स्तस्मिन्हेतुर्जयति हि दिवा दीपमासामजासः ॥ २७ ॥
अथेयं प्रतिक्रिया-मुष्टिप्राहो कुयल्यद्वलश्यामलिम्नाऽर्वाहमे
स्मरति ध्यान्ते स्फुरति चरतो धृक्काकोदरादेः । किं लक्ष्यते
क्षणमपि रुचो लोचनेनैव यस्माद्वालोकास्य प्रमरणकथा
काचिदप्यत्र नास्ति ॥ २८ ॥ उत्पत्तिरुद्भूततयाय तासां तत्रैव
यत्रास्ति रवि प्रकाशः । काकोदरादेरपि तर्हि नैताः काट-
प्रकाशे कुशला भवेयुः ॥ २९ ॥ अविघरतिमिरव्यतिकर-
परिकरितापवर कोदरे कचन । वृषदंश दृशि न दृष्टा
मरीचयः किमु कदाचिदय ॥ ३० ॥ अत एव विज्ञोकयन्ति
सम्य-क्तिमिराङ्गकरावितेऽपि कोणे । मूषकपरिपथिनः पदा-
र्थान् ज्वलनालोकाधिलुम्भणे धिनेव ॥ ३१ ॥ अत्रोत्तरम-
न्त्राकनिक्यप्रतीजास-आत्रमत्रास्ति यज्वत् । नांशवःप्रसरन्त
स्तु, प्रहयन्ते सुहमका अपि ॥ ३२ ॥ मार्जारस्य यदीक्षण
प्रणयिनः कश्चिन्मयूखाः सखे विघेरन् न तदा कथं निशि
भृशं तच्छकुषा प्रोक्ते । प्रोन्मीलन्करपुष्पिज्जरतनौ संजा
तच्युन्दरे प्रोज्जुम्नेत तवापि हन्त धिषणा दीपप्रदीपाद्यथा
॥ ३३ ॥ कुशतरतया तेषां नोचेऽद्वेति मतिस्त्व प्रभवति
कथं तस्याप्यस्मिन्नसौ निरुपज्जवा । घटननिपुणा साक्षा
त्प्रकाविधौ हि ततिस्त्वेषां न खलु न समा धीमन् ! सा
चोभयत्र विज्ञाव्यते ॥ ३४ ॥ अमुहम्भयिकारीणां तस्मादस्ति
स्वयोन्यता । यथा तमस्यपीकस्ते, न चक्ररश्मिवत्पुनः ॥ ३५ ॥
इत्थं न चक्रुपि कदाचिदपि प्रयाति । सन्निहिपकृतामयं खलु
रश्मिवन्ता । तस्मात्कथं कथय तार्किकचक्रुषः स्यात् प्राप्यैव
वस्तुनि मतिः प्रनियोधकत्वम् ॥ ३६ ॥ बहिर्गर्भप्रहोन्मुख्यं
बहिः कारणजन्यता । स्थायित्वं वा बहिर्देशे किं बाह्येन्द्रियता
जवेत् ॥ ३७ ॥ तत्रादिमायां निर्दि चेतसा स्या-देतस्य हे
तोर्व्यभिचारचिह्नम् अप्राप्यकारि प्रकरोति यस्मान्मन्दा
किनी मन्दबुद्धिमेतत् ॥ ३८ ॥ दोषः स एवोत्तरकल्पनायां
यदात्मनः पुद्गल एव बाह्यः । चेतश्च तस्मादुपजायमान म-
तद्वहिःकारणजन्यताभूत् ॥ ३९ ॥ चेतः मनाननतया क-
लिनस्वरूपं सर्वापकृष्टपरिमाणपवित्रितं च । प्रायः प्रिय
प्रणयिनी प्रणयानिरेका-देतत्कमेति हृदये ननु तर्कतज्ज्ञाः ॥ ४० ॥
एतन्न विततीक्रियमाण प्रस्तुतेनरदिव प्रतिजानि । वि-
स्तराय च भवेदिति चिन्त्यं तर्हिलोक्य गुरुगुम्फितवृत्तिम्
॥ ४१ ॥ पङ्के तृतीयं विषयप्रवेशः शरीरदेशो यदि वा
बहिः स्यात् । स्थायित्वमाद्य विषयाश्रितत्वं यद्वा प्रभृ-
त्त्रिविधयोगमुखी स्यात् ॥ ४२ ॥ प्राचीनपङ्के प्रतिपाद्यसिद्धिः
कल्लपङ्कः समुपैति हेतोः । स्यादादिना यत्प्रतिवादिनास्य
नाङ्गीकृतं मेयममाश्रितत्वम् ॥ ४३ ॥ पङ्के तथा साधनश-
न्यतास्मिन् दृष्टान्तदोषः प्रकटः पट्टनाम् । जिह्वेन्द्रियं नार्थ
समाश्रितं य-दिदलोकयामासुरमी कदाचित् ॥ ४४ ॥ चि-
तीयकल्पे किमसौ प्रवृत्ति-रर्थान्निमुख्येन विसर्पणे स्यात् ॥
आश्रित्य हि वा विषयप्रपञ्च-प्रतीतिसंयप्रतिषेधकत्वम्
॥ ४५ ॥ पङ्के पुरश्चारिणि सिद्धिबन्धं स्यात्साधने जैनम-
तानुगानाम् । यस्मात् तैत्थोचनरश्मिचक्र-मङ्गीकृतं वस्तु-
मुख प्रसर्पत् ॥ ४६ ॥ निदर्शनस्य स्फुटमेव दृष्टं वैकल्यम-

त्रैव हि साधनेन । पदार्थसार्थं प्रति यन्नसर्वजिह्वेन्द्रियं
केनचिद्विष्टपूर्वम् ॥ ४७ ॥ पङ्कान्तरे तु व्यभिचारमुद्रा किं
चेनसा नैव समुज्जज्जुम्भे । यस्मात्तदप्राप्यसुपर्वशैलस्वर्गे
समुत्पादयति प्रतीतिम् ॥ ४८ ॥ शरीरस्य बहिर्देशे स्थायित्वं
यदि जल्प्यते । बाह्येन्द्रियत्वमत्र स्यात्संक्षिप्तव्यभिचारिता
॥ ४९ ॥ अप्राप्तार्थपरिच्छेदे नापि सार्कं न विद्यते । हेतोर्वा
ह्येन्द्रियत्वस्य विरोधो वत कश्चन ॥ ५० ॥ कश्चित्साध्यनि-
वृत्त्या तु हेतुव्यावृत्तिर्दर्शनात् प्रतिबन्धप्रसिद्धिस्तदा-
त्रापि कथं न सा ॥ ५१ ॥ रसन-स्पर्शन-घ्राणश्रोत्रान्येन्द्रियता
बलात् । चक्रुरप्राप्यविज्ञान-मनोवत् प्रतिपाद्यताम् ॥ ५२ ॥
साध्यव्यावृत्तिर्नापि हेतुव्यावृत्तिरीकृता । नच कश्चि-
द्विशेषोऽस्ति, येनैकत्रैव सा मता ॥ ५३ ॥ बाह्येन्द्रिय-
त्वं सकलकुम्भे न तार्किकान् प्रीणयितुं तदीष्टं । भवि-
भ्रमो दुर्जगजामिनीनां वेदग्यजाजं प्रजते न चेतः ॥ ५४ ॥
किंचात्र संसूचितमादिशब्दाद् वृत्ते पुरश्चारिणि कारकत्वं ।
यत्प्राप्यकारित्वसमर्थनाय नेत्रस्य तत्काणदृग्जानाजम् ॥ ५५ ॥
यस्मादिदं मन्त्रजपोपसर्प-प्रोहामराभाव्यभिचारदोषात् ।
उत्ताप्येताल्लकारादकलि-कलंकितश्रीकमिषाद्यजाति ॥ ५६ ॥
तथाहि । कनकनिकपक्षिभ्यां मुग्धां मुहुर्मधुरस्मितां चटुल-
कुटिलस्युच्चान्तिं कटाक्षपटुच्छटाम् । अजगति गतां कश्चि-
न्मश्री समानयति कृणाततल्लरमणीमारागन्मन्त्रान्मनोभुवि सं-
स्मरन् ॥ ५७ ॥ कश्चिदत्र गदति स्म यत्पुनर्मन्त्रमन्त्रगधीसमा-
नयत् । युक्तमेव मदिरकृणादिकं नेन नाभिहितदृषणादयः
॥ ५८ ॥ मन्त्रस्य साक्षाद्घटना प्रियादिना परंपगतो यदि
वा निगद्यते । साक्षात्तावद्ययं विहायसो ध्वनिस्वरूपस्तव
सम्मता गुणः ॥ ५९ ॥ ततोऽस्येतैव समं समास्ति संस-
क्तिवार्ता न तु पद्मलादयः । अथाक्रालक्ष्यमेवदनं स्या-
न्मन्त्रस्तथाप्यस्त्वयमात्मनेव ॥ ६० ॥ अथापि मन्त्रस्य निव-
द्यत त्वया संसक्तिरेतत्पतिदेवतात्मना । सतोपपोपप्रगुणा
च सा प्रियां प्रियं प्रति प्रेरयति स्वयोगिनीम् ॥ ६१ ॥ प्र-
महोऽत्र ननु देवतात्मनां मन्त्रवर्णविसरस्य का घटा । अम्य-
रस्य गुण एव तत्कथं देवतात्मनि भजत सगतिम् ॥ ६२ ॥
आधयल्लग्नोऽप्यस्य संसर्गो नास्ति सर्वथा । व्यापकऽव्य-
योर्यस्मा-त्संसर्गो नामुना मतः ॥ ६३ ॥ व्यापकेषु वदति
व्यातिपङ्क-यस्तु तेन मनसा ध्वनिना वा-ऽनीतयस्तुविषयण
विमृश्य स्पष्ट एव विलम्ब-व्यभिचारः ॥ ६४ ॥ अयस्का-
न्तादेनकान्त-स्तयाऽत्र परिभाष्यताम् । आक्षेपश्च समा-
धिश्च द्वयो रत्नाकरादिह ॥ ६५ ॥ कारकत्वमपि तत्र शो-
भत प्राप्यकारिणि यदीक्षणे मतम् । प्राप्य यस्तु वितनोति
तन्मति नैव चक्षुरिति तत्त्वनिर्णयः ॥ ६६ ॥ अक्षिचन्द्रकल-
नेषु येत्यदःप्राक् प्ररूपितमुपैति नो घटाम् । रश्मिसंचयविप-
द्विनं हि तत्ते च तत्र नितरां व्यापृताः ॥ ६७ ॥ किंच ।
चक्षुरप्राप्यधीकृत, व्यवधिमतोऽपि प्रकाशकं यस्मात् ।
अन्तःकरणं यद्व्यतिरेके स्यात् पुन रसना ॥ ६८ ॥ अथ
द्रुमादिव्यवधानभाजः प्रकाशकत्वं दृष्टो न दृष्टौ । ततोऽप्य
यं हेतुर्लसिद्धतायां धारेयजायं विनरांभभूव ॥ ६९ ॥ एतन्न
युक्तं शतकोटिकाव-स्वच्छोदकस्फाटिकजिह्वसुख्यैः ।
पदार्थपुञ्जे व्यवधानमाजि संजायते किं नयनास्र संघित्
॥ ७० ॥ दम्भोद्विप्रभृतिप्रतिष्ठाभिपुराध्वेदोचिषश्चक्षुषः सं-
सर्गोपगताः पदार्थपटवो पश्यन्ति तत्र स्थिताम् । एवं
तर्हि समुच्छन्नमल्लजरे जित्वा जलं तत्कृणा-सेनाप्यन्तरि-
तस्थितीर्नानमिषा नालोकाययुर्न किम् ॥ ७१ ॥ विध्याता-

स्तेन तेचेष्टिमलजज्ञरार्त्तिक जज्ञने न शान्ति, किं चाग्रतः
काचकपोदरविबरगतं निष्पनेत्तत्तदानीम् । दोषश्चेन्नैप नृणं
यद्यमुदयते नूतनव्यदरूपः सपैयुस्तर्हि नैताः कथमपि
रुचयोऽलोचनस्यापि तस्मिन् ॥ ७३ ॥ जवनि परिगमश्च
हेगवत्वादमपां कतिपयकलयस्तु क्षीरपातस्तदानीम् । न
च भवति कदाचिद्बुद्धस्यापि तस्मात्प्रपतनमिति युक्त-
स्तस्य नाशः किमाद्यु ॥ ७३ ॥ किंच ॥ कलशकुलशप्राका-
रार्थात्रियष्टपकन्दरा-कुहरकलितं विभ्वं वस्तु प्रतीक्षणजं-
गुग्मम् । ज्वलनकविकावत्किन्वाभिन्नरन्तरनामः प्रभ-
वति वदन्नित्यं शाक्यः कथं प्रतिहन्यते ॥ ७४ ॥
तस्यो स्येमा तदस्मिन् व्यवधिमदमुना प्रहयते येन सर्वम्
तत्सिद्धा नेत्रबुद्धिर्व्यधिपरिगतस्यापि भावस्य सम्यक् ।
कुड्यावप्युच्चुर्ज्वरति किमु न च्छेदशी योग्यतास्य प्राप्त-
स्यापि प्रकाशे प्रजवति न कथं लोचनान्तरबुद्धिः ॥ ७५ ॥
किं वा न प्रतिज्ञासते शशधर कर्मोपि तदप्यन्त दुराच्छि-
लसत्तदस्य उदये लक्ष्यते किं लोचनम् । तस्माच्चक्षुषि योग्य-
तैव शरणं साक्षी च नः प्रत्यय-स्तत्तत्कप्रगुण प्रतीहि नयन-
व्यप्राप्यधीः कर्तुमा ॥ ७६ ॥ ग्ला० २ परि० ५ सूत्रं ।
तथा । च विंशत्यवश्यकर्षणं नन्विन्द्रियत्वे तुल्येऽपि केयमुख
परीक्षिका यच्चतुर्षु स्पर्शनादीन्द्रियेषु प्राप्यकारिताऽन्युपग-
म्यते ननु नेत्ररसोऽगित्याह-

उपघाया एगदह्यो, जंताई पत्तकारीणि ।

तत्र विषयजुत शब्दादिकं वस्तुप्राप्तं संश्लेषद्वारेणासादितं
कुर्वति परिच्छिन्दन्तीति प्राप्तकारीणि प्राप्यकारीणि स्पृ-
ष्टार्थप्रादीर्णाः यथैः । कुतः पुनरेतायेव प्राप्यकारीणीत्याह ।
उपघातध्यानग्रहध्यापघातानुग्रहौ तयोरदर्शनात्ककेशकेशाद-
स्पर्शनं, त्रिकटुकाद्यास्वादानं, अग्न्यादिपुद्गलाघाणे, भेयादिश-
ब्दश्रवणं, त्वक्कृणनाद्युपघातदर्शनाच्चन्दनादिस्पर्शने, क्षीरश-
र्कराद्यास्वादानं, कर्पूरपुद्गलाघाणं, मृदुमन्दशब्दाद्याकणनं तु
शैल्याद्यनुग्रहदर्शनादित्यर्थः । नयनस्य तु निशितकरपत्रप्रो-
ल्लसद्भ्रादिवीक्षणोऽपि पाटनाद्युपघातानवशोकनाच्चन्दनागर-
कर्पूराद्यवशोकनेऽपि शैल्याद्यनुग्रहादानुभवात् । मनसस्तु व-
ह्मधादिचिन्तनेपि दाहाद्युपघातदर्शनाज्जलचन्दनादिचिन्ता-
यामपि च पिपासोपशमानग्रहाऽसंभवाच्चेति ।

अत्र परः प्राह ।

जुज्जइ पत्तविषयया, फरिसणरसणेन मोत्तघाणेसु ।

गिएहंति सविषयं चिउ, जुत्ताई जिन्नदंशं पि ॥ २०५ ॥

प्रातः स्पृष्टो विषयो ग्राह्यवस्तरूपो ययोस्ते प्राप्तविषये तयो-
र्जावः प्राप्तविषयता सा युज्यते घटते । कस्मिन्नित्याह । स्पृ-
शनं रसनं चेति समाहारद्वन्द्वस्तस्मिन् स्पर्शनरसनेन्द्रिय-
इत्यर्थः । अनजिमतप्रतिषेधमाह । न श्रोत्रघ्राणयोः प्राप्तविष-
यता युज्यते । यद्यस्मात्कारणादितो विवर्कितान्स्वदेशादि
अदंशमपि स्वविषयमेव गृहीतोऽस्यार्थस्यानुजवसिद्धत्वात् न
हि शब्दः कश्चिच्छ्रोत्रेन्द्रिये प्रावशानुपलभ्यते नापि श्रोत्रेन्द्र-
यं शब्ददेशे गच्छन् समीक्ष्यते न चाज्यामन्येनापि प्रकारेण
विषयस्पर्शनं घटते । इदं एव कस्यापि शब्दः श्रूयते इत्यादि
जनार्त्तिकश्च श्रूयते कर्पूरकुसुमकुसुमादीनां दूरस्थानामपि गन्धो
निर्विवाद्मनुजयते च तस्मात् श्रोत्रघ्राणयोः प्राप्तविषयता न
युज्यते एवेति गायार्थः । अत्रोच्यते-

पावंति सहगंधा, ताई गंतुं सयं न गिएहंति ।

जं ते पोमगन्नमइया, सकिरिया वाउवहणाउ ॥ २०६ ॥

धूमोव्व संहरण उ, दाराणु विहाणओ विमसेणं ।

तायव्व नियंवाइयु, परिघायाओ यवाउव्व ॥ २०७ ॥

(पावति सहगंधा ताईति) शब्दगन्धौ कर्तृजुतौ ते श्रोत्र
घ्राणेन्द्रिये कर्मतापके अन्यत आगत्य प्राप्नुतः स्पृशत इति
प्रतिज्ञा । अनजिमतप्रकारप्रतिषेधमाह । गंतुं सयं न गिएहं-
तित्ति) ताईति-संबध्यते अप्रापि । ततश्च ते श्रोत्रघ्राणे कर्तृ-
जुते पुनः स्ययं शब्दगन्धदेशे गत्वा न गृहीतः शब्दगन्धाविति
चित्तिन्यन्ययेन संबध्यते आत्मनोऽबाह्यकरणत्वाच्छ्रोत्रघ्राण-
योः स्पर्शनरसनवदिति । ननु शब्दगन्धावपि श्रोत्रघ्राणे कुतः
प्राप्नुत इत्याह । (जं ते पोमगन्नमइया सकिरियत्ति) यस्मा-
त्कारणात्तां शब्दगन्धौ सक्रियौ गत्यादिक्रियावन्तौ तस्माद-
न्यत आगत्य श्रोत्रघ्राणे प्राप्नुतः कथंभूता मन्तौ सक्रिया ता-
वित्याह । पुनः पुद्गलमयौ यदि पुनरपौल्लिखित्यादमनौ स्यातां
तदा यथा जैनमतेन सक्रियेष्वकाशादिषु गतिक्रिया नास्ति
तथैव तयोरपि न स्यादित्यालोच्य पुद्गलमयत्वविशेषणमकारि
पुद्गलमयत्वे सति सक्रियाविति ज्ञावः ॥ यच्चैवंजुतं तत्र गति-
क्रियास्त्येव यथा पुद्गलस्कन्धेऽवित्याह-ननु पुद्गलमयत्वेऽपि
सति शब्दगन्धयोरगतिक्रियाऽस्तीति कुतो निश्चीयत इत्याह (वा
उवहणाउ धूमोव्वत्ति) घायुना वहनं नयनं घायुवहनं तस्मा-
दिदमुक्तं भवति यथा पचनाद् धूम इव गतिक्रियाभाजौ तौ तथा-
विशेषणद्वारानुविधानतस्तोयवत्तद्वन्तावेतौ तथा पर्यवर्तनितम्बा-
दिषु प्रतिघातान्प्रतिस्वन्ननादायुवदंतौ गतिक्रियाश्रयाविति-
गायाद्यर्थः । हेत्वन्तरेणापि शब्दगन्धयोः सुयुक्तिक गति-
क्रियायत्वं समर्थयन्नाह-

गंहंति पत्तमत्थं, उपघायाणुगदोवन्नद्धीओ ॥

वाहिज्जपूनामा-रिग्मादओ कदमसंघट्टे ॥ २०८ ॥

प्राप्तमन्यत आगत्यात्मना सह संबधं शब्दगन्धलक्षणमर्थं गृ-
हीतः श्रोत्रघ्राणेन्द्रिये इति गम्यते । एतेन शब्दगन्धयोरगम-
नक्रिया प्रतिज्ञाता भवति कुतः प्राप्तमेव गृहीत इत्याह उप-
घातध्यानग्रहध्यापघातानुग्रहौ तयोरुपग्रहः तथाहि ज्योतिर्दि-
महाशब्दप्रवेशे श्रोत्रस्य बाधिर्यरूप उपघातो दृश्यते कामत्र-
शब्दश्रवणं त्वनुग्रहः घ्राणस्याप्यशुच्यादिगन्धप्रवेशे पूर्तिर-
गाऽशौल्याधिरूप उपघातोऽवलोच्यते कर्पूरादिगन्धप्रवेशे
त्वनुग्रहः शब्दगन्धस्वच्छेऽपि श्रोत्रघ्राणयोरनेनावनुग्रहोपघा-
तौ जवित्यत इति चेदित्याह (वाहिज्जपूनादि) बाधिर्ये च पूर्तिश्च
नासाकोयत्रकृणा रोगविशेषः नासागोमि च तानि आदित्ये-
षां शोषोपघाताऽनुग्रहाणां ते यथा वृताः कथमुपगच्छेयुः क सति
इत्याह (असंबधेत्ति) स्वहेतुजुते शब्दगन्धलक्षणयस्तुनीति ग-
म्यते । इदमुक्तं भवति । श्रोत्रघ्राणान्यां सह संबध एव शब्द-
गन्धाः स्वकार्यजुतं बाधिर्योपघातमनुग्रहं वा जनयितुमश-
नान्यथा सर्वस्यापि तज्जननप्राप्तगतिप्रसङ्गादिति गायार्थः ।
तद्वयं स्पर्शनरसनघ्राणश्रोत्राणां प्राप्यकारित्वं समर्थितम् ॥
विंश० ॥ आ० नृ० ॥

साम्प्रतं नयनमनसोरप्राप्यकारित्वसमर्थनायाह ।

कथमप्राप्यकारित्वं तयोरवसीयते उच्यते विषयवृत्तानुग्रहो-
पघातान्नावात् तथाहि यदि प्राप्तमर्थं चक्षुर्मनो । गृहीयात्
तर्हि यथा स्पर्शनेन्द्रियं लक्ष्मचन्दनादिकमङ्गादिकं च प्राप्तमर्थं

परिच्छिन्नकृतानुग्रहोपमानभाग् जवति तथा चक्षुर्मनसी अपि जवेतां विशेषाज्ञावात् न च जवतस्तस्मादप्राप्तकारिणी तेन तु दृश्यते एवं चक्षुर्यो विषयकृतावग्रहोपघातौ । तथाहि-घनपटल-विनिर्मुक्ते न जसि सूर्यतो निबिम्बतरतमोऽपेक्षकप्रसरमजि संप्रत्यन्तमशुमात्रिनमनवरतमयशोकमानस्य जवति चक्षुषो विघातः शशाङ्ककरकदम्बकं यदि वा तरङ्गमात्रोपशोभितं जलं तरुमारुहं च शारवक्षं निरन्तरं निरीक्ष्यमाणस्य चानुग्रहः । तदेतदपरिभाषितजापितं यतो न क्षमः सर्वथा विषयकृतावनु-ग्रहोपघातौ न जवतः किं त्वेतावदेव वदामो यदा विषयं विष-यतया चक्षुरवलम्बते तदा तत्कृतावनुग्रहोपघातौ तस्य न जवत इति तदप्राप्त्यकारि । शेषकात्रं तु प्राप्तोपघातकेनोप-घातो भविष्यत्यनुग्रहकेण चानुग्रहस्तत्रांशुमात्रिनो रश्मयः सर्वत्रापि प्रसरमुपाददाना यदांशुमात्रिनः सन्मुखमीक्यते तदा ते चक्षुर्देशमपि प्राप्रयन्ति ततश्चक्षुः संप्राप्तास्ते स्पर्शने-न्द्रियमिष चक्षुरनुगृह्णाति शीतांशुरश्मयश्च स्वभावन एव शीतस्त्वदादनुग्रहकास्तनस्ते चक्षुः संप्राप्तास्स्तनस्तस्पर्शने-न्द्रियमिष चक्षुरनुगृह्णाति तरङ्गमात्रासंकुलजलावलोके च जलकणसंपृक्तसमीरावयवस्पर्शतोऽनुग्रहो भवति शाङ्क-लतरुमरुतावलोकेपि शाङ्कलतरुच्छायासंपर्कशीतजलसमी-रणसंस्पर्शात् शेषकात्रं तु जलावयवलोके अनुग्रहाजिमान उपघातान्नावादवसंयो भवति । उपघातान्भावेऽनुग्रहाभि-मानो यथानिसूक्ष्माकरनिरीक्षणानिर्वर्त्य यथा सुख नील-रत्नवस्त्राद्यलोके इत्यं चैतद्भङ्गिकर्तव्यमन्यया समासेन संपर्कं यथा सूर्यमौल्यमाणस्य सूर्येणोपघातो जवति तथा हतवहजलशवाद्यालोके दाहकृदपाटनादयोपि कस्मात् भवन्ति अपिच यदि चक्षुः प्राप्यकारि तर्हि सूर्यदेशांतरजो-मन्नाजनशलाकादिकं किं न पश्यति तस्मादप्राप्त्यकार्येव चक्षुः । ननु यदि चक्षुरप्राप्त्यकारि तर्हि मनोयत् कस्मा-दविशेषण सर्वानपि दूरं व्यवहितानर्याज गृह्णाति यदि हि प्राप्ते परिच्छिन्नान्तर्हि यदेवानावृतमदृशं वा बदेव गृह्णी-यात् नावृतं दृशं वा तत्र चक्षुर्हमीनां गमनासंभवे संपर्कासंभवात् ततो गुज्यते चक्षुरा ग्रहणाग्रहणान्यथा तथाचाक्षुः “ प्राप्यकारि चक्षुरपलब्धनुपलब्ध्यांतरावग-तरापेक्षणाश्च ” । यदि हि चक्षुरप्राप्त्यकारि भवेत् तदा-वरणजावादनुपलब्धिरन्यथोपलब्धिर्गति न स्यात् । नहि तदावरणमुपघातकरणसमर्थं प्राप्यकारित्वे तु मूर्तद्रव्यप्रति-घातादुपपत्तिमानव्याघातात् अतिदूरे च गमनाभावादिनि प्रयोगश्चात्र न चक्षुषो विषयपरिमाणमप्राप्त्यकारित्वान्मनोवत् तदेतदयुक्ततरं दृष्टान्तस्य साध्यविकलन्यात् न खलु मनो-प्यशेषान् विषयान् गृह्णाति तस्यापि सूक्ष्मेवागमगमादि-प्यर्थेषु मोहदर्शनात् तस्माद्यथा मनो प्राप्यकार्येपि स्वावरण-करोपपन्नमापेक्ष्यान्नियतविषयं तथा चक्षुरपि स्वावरणकरोप-पन्नमापेक्ष्यादप्राप्त्यकार्येपि योग्यदेशावस्थितनियतविष-यमिति न व्यवहितानुपलब्धप्रसंगे तापि दूरदेशस्थिताना-मिति । अपिच दृष्टमप्राप्त्यकारित्वेऽपि तथा स्वज्ञाविशेषा-द्योग्यदेशापेक्षणं यथा ऽयस्कान्तस्य न खल्वयस्कान्तोऽयस्सं-प्राप्त्यकर्पणे प्रवर्तमानः सर्वस्याप्ययसो जगद्धर्तिन आकर्षको जवति किंतु प्रतिनियतस्यैव । शङ्करस्वामी प्राह अयस्का-न्तोऽपि प्राप्यकारि अयस्कान्तश्चायाणुजिः समाकृत्यमाण वस्तुनः संबन्धभावात् केवलं ते आयाणवः सूक्ष्मत्वाच्चोपल-ब्धन्ते इति तदेतदुन्मत्तप्रवृत्तिं तद्दाहकप्रमाणान्नावात् नहि

तत्र आयाणुसंभवप्राहकं प्रमाणमस्ति न चाप्रमाणकं प्रतिपक्षं शङ्कमः अथास्ति तदप्राहकं प्रमाणमनुमानम्-इह यदाकर्षण तन्मसर्गपूर्वकं यथाऽयांगोत्रकस्य संदेशानाकर्षण आय-सांऽयस्कान्तेन तत्र साक्षादयस्कान्ते ससर्गः प्रत्यक्षवाधि-त इति अर्थात् आयाणुजिः सह दृष्टव्य इति तदपि बाधं शजलितं हेतोरनैकान्तिकत्वात् मन्त्रेण व्यभिचारात् । तथा हि-मन्त्रः स्मर्यमाणोऽपि विवक्षितं वस्तु आकर्षति न च कोऽपि तत्र संसर्ग इति । अपिच यथा आयाणवः प्राप्तमयः समाकर्षन्ति तथा काष्ठादिकमपि प्राप्तं कस्मान्न कर्षन्ति शक्ति-प्रतिनियमादिति चेन्नमनसः शक्तिप्रतिनियमोऽप्राप्ताद्यपि तुल्य एवेति व्यर्थं आयाणुपरिकल्पनम् अ-यस्याह अस्ति चक्षुषः प्राप्यकारित्वे व्यवहितार्यानुपलब्धेश्वरनुमानं प्रमाणं तदयुक्तम् अपि हेतोरनैकान्तिकत्वात् । काचात्रपटलस्फटिकैरन्तरित-स्याप्युपलब्धेः अर्थवमात्रक्रीयाः नयनरश्मयो निर्गम्य तमर्थं गृह्णाति नायनाश्च रश्मयस्तैजसत्वाच्च तेजोऽर्थैः प्राति-स्त्वत्यन्ते ततो न कश्चिदोषः तदपि न मनोरमं महाज्वलादां स्तब्धनेपलब्धस्तस्मादप्राप्त्यकारि चक्षुरिति स्थितम् न० आ० म० (मनसोऽप्राप्त्यकारिता मनः शब्देऽपि) तथाच विशेषानुग्रहके-

नयनमनसोऽप्राप्त्यकारित्वमभिधितुर्नयनस्य तावदाह-

लोचनमपत्तविषयं, मर्णां च जमणुगहाइ सुमुंति ।

जमणुगहाइयामु, दीर्घंति अणुगहाइयामा ॥

अप्राप्तोऽस्तवकोऽसंस्पर्शो विषयो ग्राह्यवस्तुरूपो यस्य तद-प्राप्तविषयं लोचनमप्राप्त्यकारित्वार्थः इति प्रतिज्ञा । कुत इ-त्याह-यद्यस्मादनुग्रहादिशून्यमादिशब्दादुपघातपरिग्रहः वा हावस्तुतानुग्रहोपघातशून्यत्वादित्यर्थः अयं च हेतुः मना-वदिति दृष्टान्तः । यदि हि लोचनं ग्राह्यवस्तुना सह संबध्य-तत्परिच्छेदं कुर्यात् तदाभ्यादिदर्शने स्पर्शनस्यैव दाहाद्युप-घातः स्यात् कोमलनल्पाद्यलोकेऽनुग्रहो जवेत् न चैव तस्मादप्राप्त्यकारि लोचनमिति जावः मनस्यप्राप्त्यकारित्वं परस्यासिद्धमिति कथं तस्य दृष्टान्तव्यनान्यास इति चेत्सत्यं किन्तु वक्ष्यमाणयुक्तिनिस्तत्र नास्तिमिति निश्चित्य तस्यैव दृष्टान्तस्यैव प्रदर्शनमित्यदोषः । अयं परो हेतोरसिद्धतामुक्ता-वयसाह (जलसूर्यादि) आदिशब्द आलोकाशब्दश्च प्रत्य-कमभिन्मन्व्यते ततश्च जलादीनामालोके लोचनस्याऽनुग्रहो दृश्यते सूर्यादीनां त्वाल्लोके उपघात इत्यतोऽनुग्रहादिशून्य-त्वादित्यसिद्धं हेतुर्गित्यर्थः । इदमुक्तं जवति जलघृतनीलव-सनवनस्पतीन्दुमारुताद्यलोके नयनस्य परमाश्वासलक्ष-णानुग्रहः समीक्ष्यते सूर्यसितनिर्गम्यादिदर्शने तु जलविगन्तमा-दिरूप उपघातः संदृश्यत इत्यतः किमुच्यते (जमणुगहा-इसुमुंति) गायार्थः ॥ अत्रोत्तरप्राह-

रुजेज्ज पविउं रवि-कगइणा परमाणं व को दोमो ॥

मणिज्जाणुगहं पि व उवपायाजावओ सोम्मं ॥ २१० ॥

अयमत्र जावार्थः अस्मदभिप्रायाननिर्ज्ञोऽप्रस्तुतानिधायी परो न हि ययमेतद्भूमो यच्चक्षुषः कुतोऽपि वस्तुनः सकाशान्कदापि सर्वयैवानुग्रहोपघातौ न भवन्तनो रविकरादिना दाहात्मक-तोपघातवस्तुना परिच्छेदानन्तरं पश्चाच्चिरमवशोकयतः प्रतिप-क्षुक्षुः प्राप्य समासाद्य स्पर्शनेन्द्रियमिष दहोत दाहादिद्व-क्षणस्तस्योपघातः क्रियत इत्यर्थः पलावता चाप्राप्त्यकारिच-क्षुर्वादिनामस्माकं को दोपो न कश्चिद् दृष्टस्य बाधितुमशक्य-

त्वादितिभावः । तथा यत्स्वरूपेणैव सौम्यं शीतलं शीतरश्मि-
जघ्नुतच्छब्दादिकं वस्तु तस्मिन्निमग्नवस्तोकिने उपघातात्ता-
वादानुग्रहमिव मन्येत चक्षुः को दोषः इत्यापि संबध्यते न
कश्चिद्विपर्ययः इति गार्थः आह यत्कृत्यायनोपघातकानुग्रा-
हकवस्तुच्य उपघातानुग्रहाजावं चक्षुषो न शब्दं तर्हि यद्वक्ष्ये
तत्कथय इत्यासङ्गक्याह ॥

गंतुं न रुचिरेवं, पासइ पत्तं सयं च नियमो यं ।

एचेण उ मुत्तिमया उवधायाणुग्गहो होज्जा ॥

अथ नियमः इदमेवाऽऽमानिर्नियम्यत इत्यर्थः किं तदित्याह
रूपस्य देशो रूपदेशः आदित्यमार्गज्ञादिसमाक्रान्तप्रदेशरूप
स्तं गत्वा उत्पन्नतस्तु समाश्लिष्य चक्षुर्न पश्यतिनपरि-
चिञ्चत्यन्यस्याश्रुतत्वात्पमिति गम्यते (पत्तंसयंचत्ति)
स्थयं वा अन्यत आगत्य चक्षुर्देशं प्राप्तं समागतं रूपं
चक्षुर्न पश्यति किंत्वप्राप्तमेव यावददेशस्यं विषय तत्प
इति अत्राह परं नन्वेनेन नियमेनाप्राप्यकारित्वं चक्षुषः
प्रतिज्ञातं भवति नच प्रतिज्ञामात्रेणैव हेतुपन्था समन्त-
रेण समीहितवस्तु सिद्धिरतोहेतुरिहवक्तव्यः (जमणुग्गहाइ
सुमुत्तं) न्येनेन पुर्वोक्ता गाथावयवेन विषयकृतानुग्रहोप
घातगन्त्यवज्ञाणायमात्रेणैव एवेति चेदहो जगविधुरि-
तम्यव सूरर्विस्मरणशीलता यतो (जमणुग्गहाइसुमुत्तं) न्ये-
नेन) विषयादनुग्रहोपघातौ चक्षुषो नियधयति (रुज्जेज्ज
पाविउं रविकराइणा फरिसणचे) न्यादिना तु पुनरपि
तनस्तौ तस्य समनुज्ञानीन अतो न विद्यः कल्प्य वचन
क्रम इति नैतदेवमनिप्रायापरिज्ञानाद्यतः प्रथमत एव विषय
परिच्छेदमात्रकाज्ञानुग्रहोपघातशून्यताहेतुत्वेनोक्ता पञ्चाक्षु-
चिरमवज्ञेयकथनः प्रतिपत्तुः प्राप्तेन रविकिरणादिना चन्द्रमरी-
चिनीलादिना वा मूर्तिमता सर्गेन एव केनाप्युपघातकेनानु-
ग्राहकेन च विषयेणोपघातानुग्रहौ भवेताम । अपीत्येतदे-
वाह । (एतेण उ मुत्तिमया इत्यादि) अनेनाभिप्रायेण तौ
पुनरपि समनुज्ञायते न विस्मरणशीलतया यदि पुनर्विषय-
परिच्छिन्नमात्रमपि तमप्राप्यचक्षुर्न करोतीति नियम्यते
तदा वक्षिष्विषयत्रयिकाटुक-करवाज्ञ-करपत्र-सौवीराजनादि
परिच्छिन्नावपि तस्य दाहस्फोटक्रेदपाटनरीरोगनादिवृक्षणो
पघातानुग्रहप्रसङ्गः नहि समानायामपि प्राप्तौ रविकिरादिना
तस्य भवन्ति दाहादयो न वन्त्यादिभिः । तस्माद्व्यवस्थित-
मिदं विषयमप्राप्यैवं चक्षुः परिच्छिन्नत्ति अंजनदहननादिकृता-
नुग्रहोपघातशून्यत्वात्मनोवत् । परिच्छेदानन्तरं तु पञ्चाक्षुप्राप्तेन
केनाप्युपघातकेन अनुग्राहकेन वा मूर्तिमता रूपेण तस्यो
पघातानुग्रहौ न निषिध्यते विषयार्कगादिभक्षणं मूर्तिस्वा-
स्थादय इव मतम् इति । अत्राऽपरः प्राह-नयनाप्रायना
रश्मयो निर्गम्य प्राप्य च रविबिम्बरश्मय इव वस्तुप्रकाश-
यन्तीति नयनस्य प्राप्यकारिता प्रोच्यते सूक्ष्मत्वेन च तेषां
वन्त्यादिभिर्दाहादयो न भवन्ति रविरश्मिषु तथा दर्शनात्त-
देतदयुक्ततरं तेषां प्रत्यक्षादिप्रमाणाप्राप्तत्वेन अन्तानुमशक्य-
त्वात्तथाविधानामप्यस्तित्वकल्पनेऽपि प्रसङ्गाच्चस्तुपरिच्छे-
दान्ययानुपपत्तेस्ते सन्तीति कथ्यत इति चेन्न तानन्तरेणापि
तत्परिच्छेदोपपत्तेः नहि मनसोरश्मयः सन्ति न च तदप्राप्तं ।
वस्तु परिच्छिन्नत्ति वक्ष्यमाणयुक्तिन्यस्तस्य तत्सिद्धेः न च
रविरश्म्युदाहरणमात्राणाञ्चेतनानां नयनरश्मीनां वस्तुपरि-
च्छेदो युज्यते नखदन्तजास्रतलादिगतशरीररश्मीनामपि स्पर्श-

विषयवस्तुपरिच्छेदप्रसङ्गादित्यसं विस्तरणेति गार्थः । तदेव
मञ्जनज्वलनादिविषयविहितानुग्रहोपघातशून्यत्वसङ्कटहर्तोर
प्राप्यकारितां चक्षुषः प्रसाध्य इत्यन्तरेणापि तस्य तां प्रसाध-
यितुमाह-

जइ पत्तं गिहिहज्जउ तग्गयमंजणरओमसाइयं ॥

पिच्छेज्ज यं न पासइ अपत्तकारितओ चक्षु ॥ १२ ॥

यदि तु प्राप्तं विषयं चक्षुर्गृहीयादित्युच्यते तदा तद्वत्तत्मात्म-
संश्लेषमञ्जनरजोमज्जशब्दादिकं पश्यद्वगच्छेत् तस्य निर्वि-
धावमेव तत्प्राप्तत्वेनोपपत्त्यर्थः यस्माच्च न पश्यति ततोऽप्रा-
प्तकारि चक्षुरिति स्थितम् । यद्यप्राप्यकारि चक्षुस्तर्ह्यप्राप्त
त्वाविशेषात्सर्वस्याऽप्यर्थस्याविशेषेणप्राहकं स्यात् प्रातानयत
स्येति चेन्न ज्ञानदर्शनावरणादेस्तत्प्रतिबन्धकस्य सञ्ज्ञाया-
त्मनसा व्यजिचाराच्च तथा ह्यप्राप्यकारित्वं सत्यपि नाविशेष-
ण सर्वार्थेषु मनः प्रवर्तत इन्द्रियाद्यप्रकाशितेषु सर्वथा अदृष्टा
भूतार्थेषु तत्प्रवृत्त्यदर्शनादित्यसं प्रसंगेनोक्तं गार्थः । तदेवं
व्यवस्थापिता चक्षुषोऽप्राप्यकारिता-विशेषः ॥

तदेव नयनमनसोर्विस्तरणप्राप्यकारितायां साधितायां नय-
न पक्षेऽप्यापि कृपणंशपमुत्पश्यन् परःप्राह-

जइ नयणिदि य पत्तकारि सव्वम गिहहए कम्हा ॥

गहणगहणं किंयमपत्त विमयत्त सामसे ॥ १३ ॥

यद्युक्तं युक्तिन्यो नयनंन्द्रियमप्राप्तकारि तर्हि सर्वमपि त्रितु
वनान्तर्वर्ति वस्तुनि कुरम्यं कस्माच्च गृह्णाति अप्राप्तित्वाविशे-
षादेतत्तत्कीकरोति अप्राप्तो विषयो यस्य तदप्राप्तिविषयत-
द्भावोऽप्राप्तविषयत्व तस्मिन् सामान्येऽविशिष्टेऽपि सन्ति य-
दिदं कस्यचिदर्थस्य ग्रहणं कस्यचिदग्रहणं तत्किंकृतं किं नि-
बन्धनं नेह किंचिन्नबन्धनमुत्पश्याम ईतिभावः इतिगार्थः ।
तस्माद्देह आचार्ये ? तस्य चक्षुषो विषयपरिमाणोऽनैयत्यमा
प्रोतीत्येतदेवाह-

विमयपरिमाणमनियमपत्त विमयति तस्म मणसोच्च ।

मणसो वि विमय नियमो नक्कमइ जओ समवत्थ ।

विषयस्य ग्राहकस्य परिमाणमनियतमपरिमितं प्राप्नोति तस्य
चक्षुष इति ज्ञानहेतुमाह अप्राप्तविषय इति कृत्वा मनसहा-
वेति दृष्टान्तप्रयोगः यद्यप्राप्तमपि विषयं परिच्छिन्नत्ति न तस्य
तत्परिमाणं युक्तं यथा मनसः । अप्राप्त विषयमनुगच्छति च-
क्षुस्तस्मान्न तस्य तत्परिमाणं युक्तमिति । अथेह प्रयोगे दृष्टा-
न्तस्य साध्यवैकल्ये मूरिरूपदर्शयति मनसो दृष्टान्तीकृतस्या-
प्राप्यकारिणो विषयनियमोऽस्त्येवेति शेषः । कुत इत्याह । (मन
सत्ति) तदपिमनः सर्वेष्वर्थेषु न क्रामति न प्रसरति इति गा-
र्थः । तथाहि-

अन्यगहणोमु मुज्जुइ मत्तेमु वि केवलाई गम्मेसु ।

तं किं कयमगहणं अपत्तकारितसामसे ॥

अर्था एव मतेर्दुः प्रवेशान्यादूगहर्ताव तेन्यनन्तेषु सत्स्वपि विद्य
मानेष्वपि कथं ज्ञेयत्वेन्याह । केवलं केवलज्ञानमात्रविषयामव-
धिज्ञानागमादीनां तानि केवलादीनि तैर्गम्यन्ते ज्ञायन्ते केवला-
दिगम्यानि तेष्वेवं ज्ञेयत्वर्थगहर्तेषु सत्स्वपि कस्याचिन्मन्दम-
तेर्जन्तोर्मनो मुह्यति कुण्ठी प्रवति । तद्वगमनाय न प्रज्वानि
तान् गहनजृनान् केवलादिगम्यान् सतोऽप्यर्थान् गृह्णाति
तात्पर्यं तत्र तदग्राहमपि भवन्तं पृच्छामि तदेतन्मनसोऽऽ-
र्थानां किं कृतं किं निबन्धनमप्राप्तकारित्वसामान्येऽप्राप्तकारित्वे

तुल्येहीत्यर्थः । तस्मात्प्रमत्तोऽपि विषयपरिमाणसद्भावादन-
न्तरगायोक्तसाध्यविक्रो दृष्टान्त इति स्थितमिति गार्थः ॥
तत्किंकृतमग्रहणमर्थानामर्थान्यत्रपराभिप्रायं आशङ्कमानः प्राह
कम्पौद्य उक्ताहा चउव्व नणु सोयणे वि तं तुल्लं ।

तुल्लो व उवाहंनो एमो संपन्न विसण वि ॥

यत्कश्चिदर्थानां प्रमत्तोऽग्रहणं तत्तदावरणकर्मोदयाद्वा स्वभा-
वाद्वा इति परोक्ष्यान्वेतल्लोचनेपि तुल्यं यतस्तदप्यप्राप्यकारि-
त्वे तुल्योऽपि कर्मोदयात् तत्स्वभावाद्वा कांश्चिदेवार्थान् गृह्णाति
न सर्वानिति तदर्थं नयनस्य प्राप्यकारित्वेऽतिप्रसङ्गवृत्तं प्रा-
प्तकारिवादिना यदुपगमकं तत्परिहृतम् अथवा यो नयनम-
नसां प्राप्यकारित्वमन्युपगच्छति तस्याप्येतदुपगमपतत्येव
यच्च द्योर्दृश्यं न तदेकस्य दातुमुचितमित्येतन्नसि निधाय
प्राह 'तुल्लोचेत्यर्थाद्' वा इत्यथवा एषोऽतिप्रसङ्गवृत्तवृत्तप्राप्तमन-
स्तुल्यः समानः केन्याह संप्राप्तविषयत्वेपि नयनमनसोरन्य-
पगम्यमाने तथाह्यत्रापि शक्यते वक्तुं यदि प्राप्तमर्थं गृह्णाति चकु-
स्नहीनिसंप्राप्तनयनाञ्जनरजोमलशक्तादीन् कस्मात्तुल्लगृह्णाति ।
मनोऽपि प्राप्तात् सर्वानपि किमिति न गृह्णाति घटप्राप्तिकांश्च
पटादयो न प्राप्ता एवेति चेन्न तदप्राप्तौ हेत्वभावात्तथाहि न
तावत्कटकुट्टादयस्तेषामाचारकास्तैरन्तरितानामपि मेवादीनां
प्रमत्तोऽपरिच्छेदानुभवत्कर्मोदयात्स्वभावाद्वा प्रतिनियतमेव
मनः प्राप्तेतीति चेन्नन्वेतदप्राप्यकारिणो नयनस्यापि समान-
मिति गार्थः । तस्मात्किमिह स्थितमिन्याह ॥

सामत्याज्ञावाओ मणोव्व विमयपरउ पणिएह ॥

कम्पकवओवममओ माणुगहओ य सामर्थ्यं ॥ १ ॥

चकुः सिद्धान्तनिर्दिष्टं नियतविषयपरिमाणान्तरतो न गृह्णा-
तीति प्रतिज्ञा चकुषश्च कर्तृत्वं प्रकमाश्रयते सामर्थ्याज्ञावा-
दिना हेतुमेतत्तदिति दृष्टान्तः सामर्थ्यज्ञावा नयनस्य कुत-
स्याह (कम्पकवओ इत्यादि) तदावरणकर्मकृतोपशमान्
स्वानुग्रहणोऽप्राप्त्यवधि केपुचिद्योग्यदशावस्थितव्यर्थेषु प-
रिच्छेदे कर्तव्ये लोचनस्य सामर्थ्यं जवति इदमुक्तं भवति अ-
प्राप्तत्वे समानेऽपि येष्वर्थेषु ग्रहणविषयं कर्मकृतोपशमो जवति
तथा स्वस्यात्मनो रूपांशोके नमस्कारादिसामर्थ्याः । सकाशाद्
नुग्रहो भवति तेष्वर्थेषु कर्मकृतोपशमसद्भावाच्चेपसामग्र्य-
नुग्रहाच्चकुषो ग्रहणसामर्थ्यं जवति येषु त्वर्थेषु ग्रहणविषयं
कर्मकृतोपशमः शेषसामर्थ्यनुग्रहश्च नास्ति तेषु तस्य सामर्थ्या-
ज्ञावा इत्यर्थापत्तिरप्य गम्यते तस्मादव्यवस्थितमप्राप्यका-
रित्वं नयनस्य । विशेऽ ॥

इहमुगतमतानुसारिणः श्रोत्रमप्राप्यकारि प्रतिपद्यन्ते तथाच
तद्व्याख्याः चकुः श्रोत्रं मनोऽप्राप्यकारीति तदयुक्तमिहाप्राप्यका-
रि तत्प्रतिपन्नं शक्यते यस्य विषयकृतानुग्रहोपघाताज्ञावा यथा
चकर्मनसां । श्रोत्रेन्द्रियस्य च शब्दकृत उपघातो दृश्यते सद्यो
जातवाक्कस्य समीपे महाप्रयत्नताम्रितजह्वरीरणत्कारश्रवण-
तो यद्वा विद्युत्प्राप्ते तत्प्रत्यासन्नदशवर्तिनां निघोषश्रवणतो व-
ध्विरीजावदशोनात् । शब्दपरमाणवो हि सत्पक्षिदशादारन्य-
स्यतो जलतरंगन्यायेन प्रसरमजिगृह्णानां श्रोत्रेन्द्रियदेशमा-
गच्छन्ति ततः संजवत्युपपातः । ननु यदि श्रोत्रेन्द्रियं प्राप्तमेव
शब्दं गृह्णाति नाप्राप्तं तर्हि यथा गन्धादौ गृह्यमाणेन तत्र दूरा-
सन्नादिनेदप्रतीतिरिव शब्दोऽपि न स्यात् प्राप्तो हि विषयः
परिच्छिद्यमानः सर्वोपि सन्निहित एव तत्कथं नत्र दूरासन्ना-
दिनेदप्रतीतिर्भविष्यतीति अथ च प्रतीयते शब्दो दूरासन्नादि

तथा तथा च लोके वक्तारः श्रूयते कस्यापि दूरं शब्द इति ।
अन्यच्च यदि प्राप्तः शब्दो गृह्यते श्रोत्रेन्द्रियेण तर्हि चाण्मात्रो-
क्तोऽपिशब्दः श्रोत्रेन्द्रियेण श्रोत्रेन्द्रियसंस्पृष्टो गृह्यते इति श्रो-
त्रेन्द्रियस्य चाण्मात्रस्पर्शदोषप्रसङ्गः तच्च श्रेयः पदवीप्रतिष्ठाप-
मितिष्ठति श्रोत्रेन्द्रियस्य प्राप्यकारित्वं तदतदिति महामोह-
महीममजावितं यतो यद्यपि शब्दोऽप्राप्तो गृह्यते श्रोत्रेन्द्रियेण
तथा ऽपि यत् उच्यते शब्दस्तस्य दूरासन्नत्वे शब्देऽपि स्व-
भाववैचित्र्यसंज्ञात् दूरासन्नादिनेदप्रतीतिर्भवति । तथा
हि दूरादात्तः शब्दः क्षीणशक्तिवत् क्षिप्त उपवृत्त्यते स्पष्ट-
रूपो वा ततो लोके लोका वदति दूरं शब्दः श्रूयते यस्य च
वाक्यस्यायं जावायो दूरादागतः शब्द श्रूयते इति स्यादेत-
देवमतिप्रसङ्गः प्राप्तेति तथाह्येतदपि वक्तुं शक्यते दूरं रूप-
मुपवृत्त्यते किमुक्तं भवति दूरादागतं रूपमुपवृत्त्यते ततश्चक-
रापे प्राप्यकारि प्राप्तेति न चेप्यते तस्मान्नैतत्समीचीनमिति
तदयुक्तं यत् इह चक्षुरो रूपकृतानुग्रहोपघातौ नोपवृत्त्यते
श्रोत्रेन्द्रियस्य नु शब्दकृत उपघातोऽस्ति एतच्च प्रागेवोक्तं ततो-
नातिप्रसङ्गादानमुपपत्तिमत् । अन्यच्च प्रत्यासन्नोऽपि जनः
पवनस्य प्रतिकूलमवतिष्ठमानः शब्दं न शृणोति पवनवर्मानि नु
वर्तमानो दूरदशस्थितोऽपि शृणोति तथाच लोके वक्तारो न
वयं प्रत्यासन्ना अपि न्वदीयं वचः श्रुणुमः पवनस्य प्रतिकूलम-
वस्थानात् यदि पुनरप्राप्तमेव शब्दं रूपमिव जनाः प्रमाणायु-
स्ताई वानस्य प्रतिकूलमवतिष्ठमाना रूपांश्च शब्दं यथा
वास्थित प्रत्यासन्नाः प्रमाणायुर्न च प्रमाणयन्ति तस्मात्प्राप्ता एव प-
रमाणवः श्रोत्रेन्द्रियेण परिगृह्यन्ते इत्ययमन्युपगमनव्यं तथा
च सति पवनस्य प्रतिकूलमवतिष्ठमानानां श्रोत्रेन्द्रियं न शब्द-
परिमाणवो वैपुल्येन पानुवन्ति तेषामन्यथा वातेन नीयमा-
नत्वात् ततो न ते शृण्वन्तीति न कश्चित् कितिः । यद्यपि
लोके चाण्मात्रस्पर्शदोषः प्राप्तेतीति तदपि चेतनाविकल्पपु-
रुषजापितमिवासमीचीनं स्पर्शास्पर्शव्यवस्था या लोके
कालशक्तित्वात् तथाहि न स्पर्शस्य व्यवस्था लोके पाग-
मार्थिकी तथाहि यामेव सुवमप्र चाण्मात्रः स्पृशन् प्रयति
तामेवपृष्ठतः श्रोत्रियोऽपि, तथा यामेव नावमधिरोहतिस्म चा-
ण्मात्रस्पर्शमेवारोहति श्रोत्रियोऽपि, तथा स एव मारुतश्चाण्मा-
त्रमपि स्पृष्ट्वा श्रोत्रियमपि स्पृशति, न च तत्र लोके स्पर्शदोष-
व्यवस्था तथा शब्दपुरुषस्पर्शोऽपि न भवतीति न कश्चि-
दोषः । अपि च यदा लोके केतकीदलनिचयं शतपत्रादिपुष्प-
निचय वा शिरसि निचय वपुषि वा मृगमदचन्दनाद्यवत्पत्र-
मात्रस्य विपणिं वीथ्यामागत्य चाण्मात्रोऽवतिष्ठते तदा तद-
केतकीदलादिगन्धपुञ्जः श्रोत्रियादिनासिकास्वपि प्रवि-
शन्ति ततस्तत्रापि चाण्मात्रस्पर्शदोषः प्राप्तेतीति तदोपज्ञयाना-
सिकेन्द्रियमप्राप्यकारि प्रक्षिपत्य न चैतद्वचनोऽप्यगमे प्रति-
पाद्यते ततो बाह्यशजल्पितमेतदितिकृतं प्रसंगेनेति तानां आ.म.।

तथाचरत्वावतारिकायाम् "वैष्ठाः पुनरिदमाहुः श्रोत्रं न प्रा-
प्य बुद्धिमारुते । दिग्देशव्यपदेशान् करोति शब्दे यतो ह्यव-
त् ॥ ७७ ॥ तथाहि । प्राप्यमप्राप्यविज्ञप्तेन जलमुच्चा मन्युर्जितं
गर्जितं प्रोन्मीत्यत्रमेव चातकरवो कामरूप दक्षिणः । ककाः
केकिकुटुम्बकस्य विषमन्येताः कलाः काननादिभ्येदोष-
पदेशवानिति न किं शब्देस्ति संप्रत्ययः ॥ ७८ ॥ प्राप्यकारि
यदि नु श्रवणं स्यात्तर्हि तत्र न कथंच न संपः । प्रस्तुतः समु-
दयाद्यपदेशः शर्करास्पृशे यथा रसनायाम् ॥ ७९ ॥ वेद्या
नुरागप्रतिमं तदेतत् सुस्पृष्टदृष्ट्यजिचारदोषात् । घ्राणं यदेतत्

व्ययदेशनाजं प्राप्तप्रकाशं कुरुते मनीषाम् ॥८०॥ तथाच “मन्द-
मन्दमुदेत्ययं परिमलप्रामादवीमलमपाद्भ्यः सौरभमुद्भूत-
म्युपवनं कुल्लः स्फुटं मल्लिकाः । मन्धरा बन्धुर एष दक्षिणादिशः
श्रीचन्द्रनाम्नातर्वातिन्यतजनु विद्यते तनुभृतां घ्राणात्तया प्रत्ययः
॥ ८१ ॥ अस्ति त्वमिद्विषयापि व्यभिचारविनिश्चयः । शम्भु-
र्वांमादधानेन दिग्देशव्यपदेशिनी ॥८२॥ तथाहि । सेयं समीरल
हरिहरिचन्दनेन्दु-सेवादिनी वनलुवः प्रसने प्रवृत्ता । स्फीत-
स्फुरत्पुष्पकपल्लवितंगयष्टिं मा मलतोति तरुणी करपल्लवश्च ८३
अयानुमानादाधिम्य तेषां हेतुस्ततस्तद्व्यपदेशिनीथीः ।
न घ्राणतः स्पर्शनतश्च तादृक प्रत्यक्षरूपा प्रथमे मनीषा ॥ ८४ ॥
श्रोत्रेपि सर्वे तदिदं समानमाशोकमानोऽपि न मन्यसे किम् ।
दृष्टश्रीकामपिकामीनां यत्समन्यते कामुक एव साचीमृष्ट ८५
स्मृत्वा यथैव प्रतिश्रममात्रं शोखादिशब्दाऽयमिति प्रतीतिः ।
प्राच्यादिदृशगतेऽपि शब्दे तथैव युक्ता प्रतिपत्तिरेण ॥
॥ ८६ ॥ दिग्देशानां श्रुतिविषयता किंच नो युक्तियुक्ता युक्तैव
वा जवति न कथं ध्यानरूपत्वमेवम् । तस्माद्विषयमिति वि-
पश्चास्ते विशिष्यन्ति शब्द सिद्धं चैवं जवतु मुनयः साधने साध्य
स्तिष्ठः ॥८७॥ अपिच । गृह्यते यदि विनेव सगतिं किं नवानु
गुणमकरो ध्वनी । दुरतोपि श्रवणा सनुन्मिषे-न्यथा तु निक-
टेऽपि नैव सा ॥ ८८ ॥ मनुर्महति म-य स्फुरति सानुशामाग-
मे सनुस्मितवज्रकीकणकत्राकत्रापशुता । सकामननका-
मिनो कश्चित्तयोजनादृशरा न किं निशि निशम्यन सपदि दूर-
तः काकरी ॥ ८९ ॥ पटुघटितकपाटसंपुटौघ भवति कथं
सदनेऽपि शब्दबुद्धिः । पटुघटितकपाटसंपुटौघ भवति कथं स-
दनेऽपि शब्दबुद्धिः ॥ ९० ॥ तथाहि । कर्तृपारीपरिरतजा-
र्जा श्रीखण्डवर्गं सृजनानिमिधे । धृमायमाने गिहितेन्यगारे
गन्धप्रबन्धो बहिरे न्युपैति ॥ ९१ ॥ द्वागवृत्तेऽपि सदन प्रणय-
प्रकरादेवं प्रिये स्फुरदपत्रपथा स्वतन्त्री । द्वागि स्थितस्य सर
साकुलश्रिकायाः कर्णानिथीभवति मन्मथसुक्तिमुद्रा ॥ ९२ ॥
एवं च प्राप्त एवैव शब्दः श्रोत्रेणगृह्यते । श्रोत्रस्यापि ततः सिद्धा-
निर्वाधा प्राप्यकारिता ॥ ९३ ॥ ग्ला० २ प० ॥

(१०) संप्रति इन्द्रियाणां विषयपरिमाणानुरूपणार्थमाह-
मोइन्दियस्म णं जंते ! केवतिण् विमण् पणत्ते ? गोयमा !
जहन्नेणं अंगुलस्म अमंवेज्जज्जागे उक्कोसेणं वारसहिं
जोयणेहिंते डिन्ने पुग्गत्ते पुट्टे पविट्ठाई मइई सुणेइ ।
चकिंविदियस्म णं जंते ! केवतिण् विमण् पणत्ते ? गोयमा !
जहन्नेणं अंगुलस्म संवेज्जज्जागो उक्कोसेणं सानिरेगा-
ओ जोयणसयमहम्साओ अचिन्ने पुग्गत्ते अपुट्टे अप
विट्ठाई रुवाई पासाने । पाणिदियस्म पुच्छा, गोयमा !
जहन्नेणं अंगुलस्म अमंवेज्जज्जागो उक्कोसेणं नवाहिं
जोयणेहिं डिन्ने पोग्गत्ते पुट्टे पविट्ठाई गंथाई अग्थाई ।
एवं जिंजिन्दियस्म वि । फामिदियस्म वि ॥

इह श्रोत्रादीनि प्राप्तविषयपरिच्छेदत्वात् अङ्गुलामन्वयमा-
गादप्यागतं शब्दादिद्वयं परिच्छिन्दन्ति नयनं वा प्राप्यकारीति
तज्ज्ञान्यनोऽङ्गुलसंख्येयभागाव्यवर्थाहं परिच्छिन्नसि किमुक्त-
म्भवति जघन्यताऽङ्गुलसंख्येयभागमात्रे व्यवस्थितं पश्यन्ति
ननु ततोऽप्यतिरिक्त-मिति प्राणिप्रसिद्धाद्यमर्थः । तथाच ना-
तिसन्निकृष्टमज्जरजोमन्नादिकं चक्षुः पश्यति । उक्तञ्च- “अ-
खरमसंखेज्जगुणं भागातो नयणवज्जाणं । संखेज्जगुलज्जागा

नयणस्स इत्ति” उत्कर्षतस्तन् श्रोत्रेन्द्रियं द्वादश न्यो योजनेन्य
आगतान् अचिच्छान् अव्यवर्धितान् नान्यैः शब्दान्तरैर्वातादिकै-
र्वा प्रतिहतशक्तिकानित्यर्थः पुद्गमान् अनेन पौञ्जलिकशब्दो
नाम्बरगुण इति प्रतिपादितम् । यथाच गङ्गस्य पौञ्जलिकता
तथा तत्कार्यटोकायाम् प्रपञ्चितमिति न नृयः प्रपञ्चयते स्पृ-
ष्टान् स्पृष्टमात्रान् शब्दान् प्रविष्टान् निवृत्तीन्द्रियमध्यप्रविष्टान्
शृणोति न परतोऽप्यागतान् कस्मादिति चेदुच्यते परत आग-
तानां तेषां मन्दपरिणामत्वज्ञावात् तथाहि परतः आगताः
क्षुते शब्दपुञ्जस्तथा स्वानाध्यान् मन्दपरिणामास्तयो-
पजायन्ते येन स्वविषयं श्रोत्रविज्ञानं नान्यादिति निर्माध्वरा ।
श्रोत्रेन्द्रियस्यापि तत्तथाविधमद्भुततरं ब्रह्म न विद्यते येन पर-
तोऽपि आगतान् शब्दान् शृणुयादिति चक्षुरिन्द्रियमुत्कर्षतः
स्मात्तेकान् योजनगतसहस्राक्षारज्याभिज्ञान् कटकुर्यादि
मिरव्यवर्धितान् पुद्गमान् अस्पृष्टान् दूरस्थितान् अत एवाप्र-
विष्टान् (रूपादिति) रूपात्मकान् पश्यति परतोऽप्यवर्धित-
स्यापि परिच्छेदे चक्षुषः शनयभावात् नन्वङ्गुलमिह त्रिधा तथ-
या आत्माङ्गुलमुच्छ्रयाङ्गुलं प्रमाणाङ्गुलञ्च तत्र “जणं जयामणा-
सा तेमिं जं होइ माणस्स तं । नं अणियमिहायांगुलं जणियपमाणं
पुण इमन्तु” इत्येवं रूपमात्माङ्गुलं “ परमाणु तस्मरेण रंहेण
अगतं च वावस्स । त्रिक्का जया य जया अट्टगुणा विषादि
या कमसा । तत्रेन्द्रियविषयपरिमाणं किमात्माङ्गुलेनाहोश्चित्
उच्छ्रयांगुलेन उच्यते आत्माङ्गुलेन तथा चाह चक्षुरिन्द्रिय-
विषयपरिमाणचित्तायां भाष्यकृत “ अप्यत्तकारि नयणं मणो
य नयणस्स विमयपरिमाणं । आयांगुलेण तत्तत्त्वं अयस्सि
जोयणाणं तु ” । प्रज्ञा. १५ पद ।

अंगुलजोयणवक्कां समहिओ नव वार मुक्कसो त्रिसओ ।
चक्कन् तिय-माणं अंगुल अस्मंखज्जागियंते ॥

अस्या व्याख्या-स्व च तदंगुलं च स्वांगुलं जगवदपज्ञादेरार-
ज्य यस्ययद्भवति तेनांगुलेन योजनज्ञताः समर्थकः किञ्चिद्वि-
षयोत्थपरिच्छिन्नेश्चक्षुषः नव द्वादशयोजनानि सांगुलेनेत्यत्रापि
दृष्टव्यः । उत्कर्षत उत्कृष्टतस्मिंश्रोत्राणां ययाकमं योज्यं-
तत्र त्रयाणां स्पर्शनरसनघ्राणानां नव योजनानि श्रोत्रेन्द्रियस्य
पुनर्द्वादश जघन्यतः पुनरेगुलामन्वयनागतिं गाथायः । दर्श० ।
ननु देहप्रमाणमुच्छ्रयांगुलेन क्रियते देहाश्रितानि चेन्द्रि-
याणि ततस्तेषां विषयपरिमाणमपि उच्छ्रयांगुलेन कर्तुमश्वितं
कथमुच्यते आत्मांगुलेनेति नैष दोषः यद्यपि हि नाम देहाश्रि-
तानािन्द्रियाणि तथापि तेषां विषयपरिमाणमात्मांगुलेन-
कदहानन्यत्वादि विषयपरिमाणस्य तथा चासुमेवायमाक्षेपपुर-
स्सरं ज्ञाप्य इदम्याह । “नणु जणियमुस्सयगुलं, परमाणतो
जोवेदहमाणाइ । देहपमाणं ते चियन उ इन्द्रियवस्यपरिमा-
ण” ॥ १ ॥ अत्र देहपमाणन्तं चिय इति यत्र उच्छ्रयांगुलमेत्यं
नोक्तं तद्देहप्रमाणमात्रमेव नान्विन्द्रियविषयपरिमाणं तस्या-
त्माङ्गुलप्रमेयत्वादिति अयं यदि विषयपरिमाणमिन्द्रियाणामु-
च्छ्रयाङ्गुलेन स्यात्ततः कां दोषं आप्तेन पञ्चधनुःशतानि मनुष्या
णां विषयव्यवहारविच्छेदस्तथाहि यद्भूतस्यात्माङ्गुलं तत्कि-
ल प्रमाणाङ्गुलं तच्च प्रमाणाङ्गुलमुच्छ्रयाङ्गुलसदस्त्रेण जवति-
“उस्सेहंगुलमगं हयइ परमाणगुलसदसगुणमितिवचनात्” ।
ततो जरतसगगादिचक्रवर्तिनां या अयोध्यादयो नै-यो यं तु स्क-
न्धावारा आत्माङ्गुलेन द्वादशयोजनयामतया सिद्धान्ते प्रसि-
द्धास्ते उच्छ्रयाङ्गुलमित्या अनेकानि योजनसहस्राणि स्युः तथा
च सति तत्रायुधशास्त्रादिषु तादितमेयादिशब्दश्रवणेनमवयवमा

पठेत “बारसहिजोयनेहि आजिगिण्डपसह” इति वचनात् । अथ च समग्रनगरव्यापी समस्तस्कन्धावारव्यापी च विजयदह्यादि शब्द आगमे च प्रतिपाद्यते तथैव च जनन्यवहारस्तत एवमागमे प्रसिद्धः पञ्चधनुः शतादिमनुष्याणां विषयव्यवहारो व्यवहृत्य माप्रापदित्यात्माहुतेनेन्द्रियाणां विषयपरिमाणमवसात व्यं नोच्छ्रयांगुलेन तथा ज्ञाप्यकृत- “जं तेण पंचधनुसय, नरादि विसयविचहारवोच्छेओ । पावह सहस्सगणियं, जेण पमाणंगुलं तसो” ॥ १ ॥ अत्र तस्मादात्माहुतेनैवेन्द्रियाणां विषयपरिमाणं नोच्छ्रयांगुलेनेति । उपसंहृतवाक्यं स्यतः परिज्ञावनीयम् ॥ प्रज्ञा ० १५ पद ॥ अपिच यानि देहस्यात्मभूतान्येवेन्द्रियाणि तान्यपि तावत्सर्वाण्युच्छ्रयांगुलेन मीयन्ते किंपुनरिन्द्रियविषयपरिमाणमिति दर्शयति ॥

इदियमाणे वि तयं, जयणिज्जं जंति गाजआणि ।

जिंजिदियाइमाणं, संवहारे वि मज्जेज्जा ॥

इन्द्रियाणि भेदादीनि तानि चेह “कायस्य पुष्पुगोत्रं य मसूरअमुत्तयस्स कुसुमं” चेत्यादिना प्रोक्तानि इव्येन्द्रियाणि गृह्यन्ते तेषां मानं प्रमाणमङ्गुलासंख्येयभागादिकं तत्रापि कर्तव्यं गृहीतव्यं बोधव्यं वा तदुच्छ्रयांगुलं जजनीयं कापि व्यापयन्ते कापि नेत्यर्थे स्पर्शनेन्द्रियमेकं तेन मीयते शेषाणि त्याग्मांगुलेनैवेति भावः कुत्र इत्याह (जमित्यादि) यद्यस्माच्चिगव्यूतान्यादिमानानां युगलधर्मिणां जिह्वेन्द्रियादिमानं यद्युच्छ्रयांगुलेन गृह्यते तदा संख्यवहारं कल्पप्रसरसादिपरिज्ञानं लक्षणं विरुध्यते न घटतेत्यर्थः । इदमुक्तं जयति “बाहल्लभो य सव्वाहं अंगुलं अस्सखभागं एमेव पुहुत्तं नवरं अंगुलं पुहुत्तस्स णं इत्यादि वचनात् अंगुलप्रयुक्तविस्तरं जिह्वेन्द्रियं निर्णीतं त्रिगव्यूतादिमानानां च जन्तूनां च तदनुसारितया विशालानि तुषानि जिह्वा च ततो यद्युच्छ्रयांगुलेन तेषां कुरमाकारतयोक्तस्य जिह्वेन्द्रियस्यांगुलपृथक्त्वलक्षणो विस्तरगो गृह्यते तदाऽन्यत्पतया सर्वाभ्यपि जिह्वा न ध्याप्युयात् ततश्च सर्वव्यापितया रसवेदनलक्षणो व्यवहारो न घटते तस्मादात्मांगुलेनैव जिह्वादिमानं घटते ततश्च देहात्मभूतानीन्द्रियाण्यपि सर्वाण्युच्छ्रयांगुलेन यदा न मीयन्ते तदा इन्द्रियविषयपरिमाणस्य हरे वार्ता इति गार्थः । तदेवं “उस्सं हपमाणो मिणे देहं” इत्यत्र पारिशेष्यादेहशब्देन यल्लुच्यते तद्दर्शयन्नाह—

तणुमाणं चिय तेणं, हविज्जं जणियं सुए वि तं चेव ।

एण देहमाणाइ, नारयाणं मिज्जत्ति ।

तस्मादिन्द्रियपरिमाणं इन्द्रियविषयपरिमाणे चैकान्तेनोच्छ्रयांगुलेनैवमाणं दोषस्य दर्शितत्वात्पारिशेष्यात्वनुमानमेव तेनात्सेधांगुलेन भवेन्न पुनरिन्द्रियपरिमाणं विषयपरिमाणं वेति प्रावः ॥ युगलधर्मिणां रसवेदनव्यवहारस्य चक्रवर्तिभरतनगर्यादिषु मेर्यादिशब्दध्रुवणव्यवहारस्य च्छाज्जाधप्रसङ्गस्य दर्शितत्वादिति । किंचेन्द्रियपरिमाणं तद्विषयपरिमाणं चोच्छ्रयांगुलेन परः स्वमनीषिकयाऽप्यो पत्यैव ह्यनेन पुनः श्रुते साक्षादेतत् काव्येऽनिहितं किं पुनस्तर्हि साक्षात्तत्राऽभिहितमित्याह (भणिअं सुए वि तं ज्ञेयत्वादि) श्रुतेपि तदेव देहमानमेवोच्छ्रयांगुलेन भणितं नान्यदितिकेन पुनर्निब्रत्ये नैतच्छ्रुतेऽभिहितमित्याह (एणेत्यादि) अर्थेनिर्देश एवायं सूत्राज्ञापकस्त्वेष दृष्टव्यस्तद्यथा “दृष्टव्यं उस्सं हंगुलपमाणं

मेरइय तिरिक्खजोणिय मणुस्सदेवाणं शरीरं गंधाहणा च मिज्जत्ति” ॥ तदस्मिन् सूत्रे शरीराद्यगाहनैवोच्छ्रयांगुलेनैव त्वेनोक्तो नत्विन्द्रियपरिमाणो घटतस्मात्सांगुलेनैव द्रष्टव्यमिति गार्थः ॥ विशेषः ॥

तस्मात्सर्वमिन्द्रियविषयपरिमाणमात्माहुतेनैवेति स्थितं ननु जयत्वात्मांगुलेन विषयपरिमाणं तथाधिकृतसूत्रोक्तं चकुर्विन्द्रिय विषयपरिमाणं न घटते अधिकस्यापि तद्विषयपरिमाणस्यागमान्तरे प्रतिपादनात् तथाहि—पुष्करदीपादौ मानुषोत्तरपर्वतसमीपवर्तिनो मनुष्याः कर्कसंक्रान्तौ प्रमाणांगुलनिष्पन्नैः सातिरेकैः एकविंशति योजनलक्षैर्व्यवस्थितमादिन्यमवलोकमानाः प्रतिपाद्यन्ते ॥ शास्त्रान्तरे च तथा तदग्रन्थाः “इगवीसं खलु लक्खा, चउनीसं खेव तह सहस्साइ-तह पंचमया जणिया, सत्ततीसाए अतिरित्ता ॥ १ ॥ इह नयण विसयमाणं, पुक्खवरदीवच्चासमणुवाणं । पुंवेण य अवरेण य.पिहिं पिहिं होइ मणुयाणं ॥ २ ॥ इत्यादि ॥ ततः कथमधिकृतसूत्रात्मांगुलेनापि घटते प्रमाणांगुलेनापि व्यजिचारिभावात् । उक्तञ्च— “लक्ष्मेहिं एकवीसाए, सायरं गोहिं पुक्खरुमं ॥ उदप पंउन्ति नरा, सूरं उक्कासए दिवसं ॥ ३ ॥ ण य णिदियस्स तस्सा, विसयप्पमाणं जहा सुए भणियं ॥ आउस्सेहपमाणं गुल्लापक्केण वि न जुत्त ॥ ४ ॥” प्रज्ञा ० १५ पद ।

ननु पुष्करवरदीपस्य मानुषोत्तरपर्वतद्विधाकृतस्यावर्णाग्नौ गवर्तिन्यहं मानुषोत्तरसन्निधावुत्कृष्टे दिवसे कर्कटकस्य कान्त्यामुदय उपलक्षणात्वादस्तसमयं च नरा मनुष्याः सूरमादित्य पश्यन्ति अवलोकयन्ति, कियद्गं व्यर्थस्थितमित्याह सातिरेकैरेकविंशति लक्षैर्योजनानां । पतवुक्तं भवति “सिया लीससहस्सा, दोयसया जायणाणं तेषह्वा । एगवीससट्ठिभागा कक्कममाहम्मिपंउन्नरा” इति वचनाद्यर्थान्न कर्कसंक्रान्तावुत्कृष्टे दिवसे पतायति हरे व्यवस्थितं सूर्यं मनुष्याः पश्यन्ति यथा—पुष्करार्कमानुषोत्तरसमीपे प्रमाणांगुलनिष्पन्नैः सातिरेकैरेकविंशतियोजनलक्षैर्व्यवस्थितमादिन्य तत्र दिने तन्निवासिनो लोकाः समवलोकयन्ति तत्र भ्रमति बाहुल्यात्सूर्याणां च शीघ्रतरगतित्वाद्युक्तं च “इगवीसमित्यादि” तस्मान्नयनेन्द्रियस्य सातिरेकयोजनलक्षस्वरूप विषयपरिमाणं यथा श्रुते प्रज्ञापनादिकेऽजिहितं तथा तेन प्रकारेणात्मांगुलेनैव प्रमाणं गुल्लानामेकेनापि गृह्यमाणं न युक्तं प्रमाणांगुले निष्पन्नस्यापि योजनलक्षस्य च निष्पन्नसातिरेकैरेकविंशतियोजनलक्षस्यः एकविंशतितमभागवर्तिन्येन बृहदन्नरत्वात्तस्मादेकत्र सातिरेकं लक्षमन्यत्र सातिरेकैरेकविंशति लक्षाणि योजनानां नयनस्य विषयप्रमाणं भवतः श्रुतस्य पूर्वोपरविरोध इति परस्योक्तमिति गार्थादयार्थः ॥ विशेषः ॥ तथा—नयनस्य विषयोऽप्रकाशकवस्तुपर्वताद्याश्रित्यात्मांगुलेन सातिरेकं योजनलक्षं स्यात् प्रकाशकत्वादि त्यचन्द्रादिवदधिकमपि विषयपरिमाणं स्यात् नात्र विषयनियमः कोपि निर्दिष्टोऽस्ति सिद्धान्ते यतः पुष्करवरदीपादि मानुषोत्तरपर्वतसमीपे कर्कसंक्रान्तौ मनुष्याः प्रमाणांगुलजयैः सातिरेकैरेकविंशति योजनलक्षैर्व्यवस्थितं रविं पश्यन्तः प्रोच्यन्ते शास्त्रान्तरे इति तदुक्तं ।

सत्यमेतत् । केवलमिदं सूत्रं प्रकाशयविषयं द्रष्टव्यं न तु प्रकाशकविषयं ततः—प्रकाशकोत्थिकरणमपि विषयपरिमाणं न विरुध्यते—इति न कश्चिद्विरोधः । कथमेव विधोऽयौऽवसीयत

इति चेदुच्यते पूर्वसूरिकृतव्याख्यानात् सकलमपि हि काव्य-
कथुतं पूर्वसूरिकृतव्याख्यानानुसारेणैव व्याख्यानयन्ति महा-
धियां न यथाक्रममात्रसन्निवेशं पूर्वगतसूत्रार्थसङ्ग्रहपरतया,
काव्यिकस्तु तस्य कचित्सङ्क्षिप्तस्याप्यर्थस्य महता विस्तारेण
कचिद्विस्तारवताप्यतिस्फोपेणाभिधाने अर्थाक्तैः स्वमति यथा
यस्मिन्तार्थतया ज्ञातुमशक्यत्वादत एवोक्तमिदमन्यत्र- “ जं
जह नणियमित्यादि ” तस्मात् पूर्वसूरिकृतव्याख्यानान्नाधिकृत
ग्रन्थविरोधः ॥ आद्यं ज्ञाप्यकृतं “ सुसाभिप्रायो यं पथा-
भयणिजे तय न उ पथासप । वक्खाणओ विसेसां न हि संदे-
हादिसक्खणया । प्रज्ञा० १५ पद ॥

सातिरकयोजनलक्षं नयनविषयप्रमाणं ब्रुवतः सप्रस्थायमजि
प्रायः ६यं विवक्षा यदुत स्वयं तेजोरूपप्रकाशरहितत्वात्परप्र-
काशनीयं यद्वस्तु पर्वतगतादिकं तत्रैव तन्सातिरकयोजनलक्षं
नयनविषयप्रमाणतया द्रष्टव्यं । नतु स्वयमेव तेजोयुक्तत्वेन प्र-
काशे चन्द्रार्कादिकं प्रकाशकं वस्तुनि, एतदुक्तं जयति कश्चि-
न्निर्मलचक्षुर्जीवः सातिरकयोजनलक्षं स्थितं पर्वनादिकं वीक्ष्य
त इति प्रकाशनीयपर्वतगतादिकं वस्तुनि नयनस्य तद्विषय-
प्रमाणमुक्तं प्रकाशकत्वादित्यादिकेऽनियमः । कुतः पुनरयं
सूत्राभिप्रायो गम्यत, इत्याह-व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः
कर्तव्या नतु संदेहादुभयपक्षाक्तिलक्षणत्वान्स्त्रस्य सर्वहप्र-
णीतस्यालङ्कृताऽसमञ्जसाभिधानाया व्यवस्थापनीया व्याख्या-
नात्सूत्रं विषयविज्ञागेन धारणीयं न नृभयपक्षाक्तिमानभ्रामन-
स्तत्तिरोध उद्भावनीय इत्यर्थः । उक्तं च । “ जं जह सुत्तं नणि-
यं तदेव जह तं विवक्षाणा नत्थि । किं कावियाऽणुओगो
दिट्ठं दिट्ठिपहाणंदि । ” तदेधमप्रामकारिता विचारप्रक्रमेण
नयनस्य विषयप्रमाणमुक्तम् ॥ विशेषः ॥

तथा घ्राणेन्द्रियजिह्वेन्द्रियस्पर्शनेन्द्रियाणि गन्धादीन्मुक्तेषु
नवयोजनेभ्यः आगतान् अचिञ्चान् छव्यान्तरैरप्रतिहतशक्ति-
कान् परिचिञ्चन्ति न परत आगतान् परत आगतानां मन्दप-
रिणामत्वात्तावात् घ्राणादीन्द्रियाणां च तथारूपाणामपि तेषां
परिचिञ्चं कर्तुमवशक्यत्वात्-आह च आप्यकृतं । “ वारसहि-
तो सुत्तं, संसाण नवहि जाणोहिंतो । गिणहंति पत्तमत्थं
पत्तो परतो न गिणहति ” (प्रज्ञा० १५ पद) मेघगर्जि-
तादिशब्दमुत्कृष्टतो द्वादशयोजनेभ्यः समायातं गृह्णाति श्रो-
त्रम्, उक्तशेषाणि त्विन्द्रियाणि घ्राणरसनस्पर्शनलक्षणानि गन्ध
रसस्पर्शलक्षणमर्थमुत्कर्षतो नवयोजनेभ्यः प्राप्तं गृह्णाति ॥ इतः
परतोऽप्यायातं शब्दादिकमेतानि न गृह्णाति । ननु मेघगर्जिता-
दि विषयः शब्दः प्रथमप्रावृषि दूरे प्रथममेघवृष्टौ सत्यां मुत्ति-
कादिगन्धश्च दूरादप्यायातानां गृह्यमाणः समनुभूयते रसस्पर्शां
तु कथमिति चेदुच्यते-दूरादागतानां गन्धछव्याणां रसापि
नायत्कश्चिद्भवत्येष स च तेषां जिह्वासंबन्धे स्मि यथासंभवं
कदाचित् कनचित् गृह्यत एव । तथा च वक्तारो जवान्ति “ कटु-
कस्य तीक्ष्णादर्वा वस्तुनः संवेधी भयं गन्ध ” इति । यदिह
कटुकत्वं तीक्ष्णादित्वं चोच्यते तद्धमस्यैव धर्मस्ततश्च ज्ञाय-
ते जिह्वासंबन्धि तेषां कटुकादिरसोऽपि गृह्यति इति स्पर्शाऽ
पि शीतादिदूरादपि शिशिरः पद्मसरः सरित्समुद्रादेर्मध्येनाया
तस्य घातादिरनुभूयत एवेति । यथैवं तर्हि द्वादशनवयोजनेभ्यः
परतोऽप्यायाताः शब्दगन्धादयः किमिति न गृह्यन्त इत्याह-

द्व्याणं मंदपरिणा-मत्ता परओ न इंदियवत्तं पि ।

अवरमसंखिज्जंगुल-जागओ नयणवज्जाणं ॥

द्वादशनवयोजनेभ्यः परतः समायातानां शब्दादिगन्धादि
छव्याणां मन्दपरिणामत्वाच्च खद्यु परतः समायातानां तेषां
तथाविधपरिणामो भवति येन श्रोत्रघ्राणादिविज्ञानं जनयेयुः ।
श्रोत्रादीन्द्रियाणामपि च तथाविधं बलं न भवति येन परतः
समायातानि शब्दादिछव्याणि गृहीत्वा स्वविज्ञानं जनयन्तु
तदेवमकमिन्द्रियाणां उत्कृष्टं विषयपरिमाणम् । अथ जघन्यं
तद्विभणिपुराह (अवरमित्यादि) अयं जघन्यं विषयप्रमाण
मुच्यते किमित्याह । असंख्यामतमादृक्कृत्वादसंख्येयजागादागतं
गन्धादिकं घ्राणादीनि गृह्णाति किमतस्त्वयामपीन्द्रियाणां
जघन्यविषयप्रमाणं नेत्याह नयनवर्जानां नयनस्य तर्हि का वार्ता
इत्याह-

संखिज्जं जागाओ, नयणस्म माणस्म न विमयपमाणं ।

पोग्गमिस्सनिबंधा, जावाओ केवलसंवा ॥

अदृक्कृत्वासंख्येयजागादृक्कृत्वासंख्येयजागमवधां कृत्वा नयनस्य
जघन्यं विषयपरिमाणमतिस्तिष्ठत्यस्यजनशलाकारजोमहा-
देस्तेनानुपलभ्यमादिति ज्ञावः । मनस्तु क्षेत्रतो नास्त्वेव
विषयप्रमाणं नियमेन दूरे आसन्ने च तत्प्रवर्तत इत्यर्थः कुत इ-
त्याह । पुद्गलमात्रस्य निबन्धो नियमस्तस्याः जावान्मूर्ता
मूर्तसमस्तवस्तुविषयत्वेन पुद्गलेश्वरैर्दं प्रवर्तत इत्येवं चूतस्य
नियमस्याभावात्केवलस्येवेत्यर्थः । इह यत्पुद्गलमात्रनिबन्धं
नियतं न जयति न तस्य विषयपरिमाणमस्ति यथा केव-
लस्य, पुद्गलमात्रनिबन्धाऽनियतं च मनस्ततो नास्य विषयप-
रिमाण यस्य तु विषयपरिमाणं तत्पुद्गलमात्रनिबन्धरहितम-
पि न जयति यथाऽवधिमनःपर्यायज्ञाने इति । अत्राह-नयऽने-
कान्तिकोऽयं हेतुर्मतिभ्रुतज्ञानार्थ्या व्यभिचारात्तथाहि मूर्ताम-
र्तसमस्तवस्तुविषयत्वेन तावन्नैते पुद्गलमात्रनिबन्धनियताऽयं च
दृश्यते श्रोत्रादीन्द्रियप्रज्ञेयैस्तयोर्द्विदशयोजनादिकं क्षेत्रतो
विषयप्रमाणमिति तदेतदस्मीदृक्ताभिज्ञानमेव यतः इन्द्रियप्र-
जवयोरवतयोरिदं विषयपरिमाणं इन्द्रियाणि च पुद्गलमात्रनि-
बन्धनियतान्येवेति कुतो व्यभिचारः । मनःप्रभवयोस्तु तयोरस्ति
पुद्गलमात्रनिबन्धाज्ञावः केवलं तयोः क्षेत्रतो विषयपरिमाणमपि
नास्त्यतः कुतोऽनेकान्तिकतत्त्वज्ञविस्तरणेति । विशेषः ॥ आ० म०
प्र० । तं० । आ० चू० । इन्द्रियाणि च रक्ताणीयानि । उक्तं च-
“ इन्द्रियाणि न गुप्तानि लाहितानि न चेच्छया । मानुष्यं दुर्लभं ज-
म्पाप्य न चूक्तं विद्वेषितम् ” इति । आ० १ । श्रु० २
अ० २ । ७० ।

(११) अथेन्द्रियाम्भृतानां स्वरूपस्येन्द्रियासंवरदोषस्य
चाभिप्रायक गाथाकदंबकं ज्ञातार्थमकथायाः सप्तदशोऽध्यय-
ने यथा-

करद्वारिजिय महुरतंती-तल तात्त वंसककुदाजिगमेयु ।

संदमु रज्जमाणा रमंति सोईदियवमदा ॥ १ ॥

सोईदियदुहंत-तणम्म अह एत्तिओ हवइ दोसो ॥

दिवगस्त्वममहंतो, बहवंधं तित्तिरो पत्तो ॥ २ ॥

थण-जहण-वयण-कर-चरण-णयण-गव्वियविद्वामियगइमु

स्वेमु रज्जमाणा, रमंति चर्किवदियवमदा ॥ ३ ॥

चर्किवदियदुहंत-तणम्म अह एइओ हवइ दोसो ॥

जं जहणंमि जहंते, पयइ पयंगो ञ्जुद्धीओ ॥ ४ ॥

अगुरुवरपवरधूवण-उयमद्व्याणुत्तेवणविहीमु ॥

गंधेषु रज्जमाणा, रमंति घाणिंदियवसदा ॥ ५ ॥
 घाणिंदियदुदंत-तणस्स अह एत्तिओ हवइ दोसो ॥
 जं भोमाहिंभेणं, विज्जओ णिच्छावई उरगो ॥ ६ ॥
 तित्त-कडुय-कसायं, महुरं-बहु खज्ज-पेज्ज-जेजेसु ॥
 आसायंमि उ गिच्छा, रमंति जिर्जिंदियवसदा ॥ ७ ॥
 जिर्जिंदियदुदंत-तणस्स अह एत्तिओ हवइ दोसो ॥
 जं गमममकिवत्तो, फुरइ यत्ताविरेत्तिओ मत्तो ॥ ८ ॥
 उज्जयमाणसुहेसुय, सविजवहिययमाणणिवुइकरेसु ।
 फासेसु रज्जमाणा, रमंति फासिंदियवसदा ॥ ९ ॥
 फासिंदियदुदंत-तणस्स अह एत्तिओ हवइ दोसो ॥
 जं खणइ मत्थयं कुं-जरस्स सोहंकुसो तिव्वो ॥ १० ॥
 कल्लरिजियमहुरतंती-तल्लताल्ल वंसककुहाजिरामेसु ॥
 सहेसु जेण गिच्छा, वसट्ठमरणं ण ते मरण ॥ ११ ॥
 मणजहण वयण कर चरण गव्विय विज्जासियगइसु ॥
 रुवेसु जेण रत्ता, वसट्ठमरणं ण ते मरण ॥ १२ ॥
 अगुरुवर पवर वूवण, उज्जयमल्लाणु सेवणविहीसु ॥
 गंधेषु जेण गिच्छा, वसट्ठमरणं ण ते मरण ॥ १३ ॥
 तित्तं कडुयकसायं, महुरं बहु खज्ज पेज्ज जेजेसु ॥
 सादेसु जेण गिच्छा, वसट्ठमरणं ण ते मरण ॥ १४ ॥
 उज्जयमाणसुहेसुय, सविजवहिययमाणणिवुइकरेसु ।
 फासेसु जेण गिच्छा, वसट्ठमरणं ण ते मरण ॥ १५ ॥
 सहेसु य जहेसुय, पावएसु सोय विसयमुवगएसु ॥
 तुट्ठेण वरुट्ठेण व, समणेण सया ण होयव्वं ॥ १६ ॥
 रुवेसु य जहेसुय, पावएसु चक्खुविसयमुवगएसु ॥
 तुट्ठेण वरुट्ठेण व, समणेण सया ण होयव्वं ॥ १७ ॥
 गंधेषु य जहेसुय, पावएसु घाणविसयमुवगएसु ॥
 तुट्ठेण वरुट्ठेण व, समणेण सया ण होयव्वं ॥ १८ ॥
 रमेसु य जहेसुय, पावएसु जिज्जविसयमुवगएसु ॥
 तुट्ठेण वरुट्ठेण व, समणेण सया ण होयव्वं ॥ १९ ॥
 फासेसु य जहेसुय, पावएसु कायविसयमुवगएसु ॥
 तुट्ठेण वरुट्ठेण व, समणेण सया ण होयव्वं ॥ २० ॥

(कल्लरिजियमहुरतंतीति) कल्ला अत्यन्तश्रवणहृदयहरा अव्य-
 क्तध्वनिरूपाः अथवा कल्लावन्तः परिमाणवन्त इत्यर्थः । रिमिता
 स्वरश्रोत्रना प्रकारवन्तः मधुराः श्रवणसुखकरा ये तन्त्रीतल्लताल्ल-
 वंशास्ते तथा । तत्र तन्त्री वीणा तल्लताल्ला इस्तताल्ला अथवा-
 तल्ला इस्तताल्लाः कंसिकाः वंशा घणवः इह च तन्त्र्यादयः
 कल्लादिभिः शब्दधर्मेर्विशेषिताः शब्दकारणत्वात्ते च ते ककुदाः
 प्रधानाः स्वरूपेणाभिरामाश्च मनोहा इति कर्मधारयोऽस्तस्तेषु र-
 मन्ते इति कुर्वन्तीति योगः । (सहेसु रज्जमाणा रमंति सोयंदि-
 यवसदेति) शब्देषु मनोहृत्स्वनिषु श्रोत्रविषयेषु रज्यमाना
 रागवन्तः श्रोत्रेन्द्रियस्य वशेन वशेन ऋताः पीमिता इति
 विग्रहः ये शब्देषु रज्यन्ते तत्कारणेषु तन्त्र्यादिषु श्रोत्रेन्द्रियवशा
 रमन्ते इति वाक्यार्थः । अनेन च कार्यतः श्रोत्रेन्द्रियस्वरूपमु-

क्तम् ॥ १॥ (सोयंदियदुदंतति) कण्ठ्या ॥ नवरं शाकुनिक-
 पुरुषसन्ध्यां पंजरस्थानां सविर्द्धिपिक उच्यते ॥ तस्य यो र
 वस्तमसहमानः स्वनित्रयाश्रितो बन्धममरणं बन्धे च पंजर-
 बन्धनप्राप्त इति ॥ २॥ (यणजघणवयणेति) स्तनादिषु तथा
 गर्वितानां सौभाग्यमानवर्तनीनां स्त्रीणां या चित्रासिता जातवि-
 लासाः सविकारा गतयः तासु चत्वर्यः (रुवेसु रज्जमाणा रमं-
 ति) ॥ प्रतीतमव ॥ ३ ॥ (चर्चिस्सदियसि) ॥ ४ ॥ कंठ्या ॥
 (अगुरुवरपवणेति) कंठ्या नवरम् अगुरुवरः कृष्णागरः
 प्रवरधूपनानि गन्धयुक्तधूपदेशविरचिता धूपविशेषाः (उज्ज-
 यसि) ऋतौ २ यास्युचितानि तानि आर्तवानि माद्वानि
 आत्मादिकुसुमानि अनुलेपनानि च श्रीलक्षणकुसुमादीनि वि-
 धय पतत्रकारा इति ॥ ५ ॥ (घाणिंदियदुदेति) ॥ ६ ॥
 कंठ्या । (तित्तकडुयसि) पूर्ववत्प्रवरं तित्तानि निम्बवटका-
 दीनि कटुकानि शृंगवेरादीनि कषयाणि मुक्तादीनि अम्लानि
 तक्रादिस्संस्कृतानि मधुराणि खंभादीनि खाद्यानि कूरमोद
 कादीनि पेयानि अलमद्युग्धादीनि श्लेष्मानि मधुशिरिणी
 प्रभृतीनि आस्वादे रसे ॥ ७ ॥ (जिर्जिंदियसि) कण्ठ्या । नवरं गतं
 बन्धनं तत्र बन्धनः कण्ठे विद्यत्वात् उक्तिसो जल्लाडुत्तस्ततः
 कर्मधारयः स्फुरति स्पन्दते स्थले भूतले (विरल्लिओति) प्र
 सारितः क्लिप्त इत्यर्थः यः स तथा । उज्जयमाणे-कंठ्या ॥
 नवरं ऋतुषु हेमंतादिषु प्रजमानानि सेवमानानि यानि सु-
 खानि सुखकराणि तानि तथा तेषु सविजवानि सन्नुद्धियुक्तानि
 महावचनान्नीत्यर्थः । हितकानि प्रकृत्यनुकूलानि सविजवानां
 वा श्रीमतां हितकानि यानि तानि तथा मनसो निवृत्तिकराणि
 यानि तानि तथा ततः पदत्रयस्य तदुद्भवस्य वा कर्म धात्यस्तत्ते-
 स्रकृत्वन्नाङ्गनावसनतुल्यादिषु इव्यंष्विति गम्यते ॥ ९ ॥
 फासिंदियदुदंतति-जावनाप्रतीतैव ॥ १० ॥ अथेन्द्रियाणां सं-
 वरे गुणमाह-(कल्लरिजियमहुरंति) पूर्ववत्प्रवरमिह तन्त्रादयः
 शब्दकारणत्वेनोपचाराच्चब्दा एव व्यवस्थिताः अतः शब्देष्वि-
 त्येव तस्य विशेषणतया व्याख्येयास्तथावशेनैन्द्रियपारतन्त्र्येण
 ऋताः पीमिता वशान्तोः वशं वा विषयपारतन्त्र्यं ऋताः प्राप्ताः
 वशान्तोः तेषां मरणं वशान्तमरणं वशान्तमरणं (वा नतेमरणसि)
 भ्रियन्ते गान्दस्त्वादेकवचनप्रयोगेपि बहुवचनं व्याख्यात-
 मिति ॥ ११ ॥ (यणजघणेति) ॥ १२ ॥ एवमन्यास्तिष्ठो-
 गाथा पूर्वोक्ता वाच्या ॥ १५ ॥ उपदेशमिन्द्रियाश्रितमाह
 (सहेसुयजदति) कंठ्यम् । नवरं । जट्टकेषु मनोहरेषु पाप-
 केच्यमनोहरेषु क्रमेण तुष्टेन रागवशा रुष्टेन राषवतेति ॥ १६ ॥
 एवमन्या अपि चतस्रोऽध्येतव्याः । इहविशेषोपनयमवमाचकृते
 “जह सं काश्रियदीवो, अणुवमसोक्खो तदेव जाइधम्मोय ।
 जह आसा तह साहु, घणियव्वणुकुसकारि जणो ॥ १ ॥ जह
 सहाइअगिओ, पत्ता नो पासबंधणं आसा । तह विसपसु अगि-
 छा, वज्जंति न कम्मणो साहु ॥ २ ॥ तह सच्चंविहारो,
 आसाणं तह इहं वरमुणीणं । जरामरणाइवज्जिय-सायत्ता-
 णंदनिव्वाणं ॥ ३ ॥ जह सहाइसु गिच्छा, बच्चा आसा तहेह विस
 वरया । पावेंति कम्मबंधं परमा सुहकारणं धोरं ॥ ४ ॥ जह ते
 काश्रियदीवा पीया अण्णत्थ दुइगणं पत्ता । तह धम्मपरि-
 णट्ठा, अधम्मपत्ता इहं जीव ॥ ५ ॥ पावेंति कम्मनरवह-
 वसया संसार बाहियालीए । आसप्पमइयहि व नेरइयइहि-
 पिडुःक्याइति । ज्ञा० १७ अ० ।

(११) पञ्चेन्द्रियेषु गुणागुतयोगेण दोषौ ज्ञातार्थमकथायां कू-
 र्माभिधाने अतुयेऽध्ययने यथा—

तेणं कात्राणं नेणं समएणं वाणाग्सी नाम नयरी होत्था
वमओ तीसणं वाणाग्सीण नयरीण उत्तरपुरज्जमे
दिमीजाए गंगाए महानईए मयंगतीरहहे णामं इहे होत्था
आणुपुव्वसुजायवपणंजीरसीयजंजं अच्चविमलसन्नि-
लपल्लिविभं मंजन्नपत्तपुप्फपत्तासे बहुउप्पत्तापत्तमकु-
सुमनस्सिनसुजगसोगंधियपुंरुरियमहापुंरुरीयसयपत्तसह-
स्सपत्तकेसरपुप्फोवचिण पासादिण ॥ ४ ॥ तत्थ एं
बहूणं मच्छाण य कच्छत्ताण य गाहाण य मगराण य
सुसुमाराण य सयाणि य साहस्सियाणि य जूहा य नि-
जयाइं निरुव्विगाइं सुहं सुहेणं अजिरममाणाइं विह-
रंति तस्स णं मयंगतीरहहस्स अदूरसामंते एत्थणमहं एगे
माधुया कच्छए होत्था वमओ तत्थणं दुवे पावसियाल्लगा
परिवमंति पावा चंदादरुहा तस्मिच्छा साहस्सिया होहि-
तपाणिआमिसत्थी आमिसाहाए आमिसप्पिया आमि-
सत्तांजा आमिसं गवेसमाणा रत्तिवेयाल्लचारिणो दिया प-
च्छिणया वि चिट्ठंति तएण ताओ मयंगतीरहहातां अन्नया
कयाइं सूरियंसि चिरत्थमयंसि सिन्नयासज्जाए य विरल-
माणुसं सिणिसंतं पम्भिनिसंतंसि दुवे कुम्मगा आहारत्थी
आहारंति गवेसमाणा सणियं २ उत्तरंति तस्म य म-
यंगतीरहहस्स परिपरे तेणं सव्वतो सम्मंता परिघोलेमाणे २
वित्ति कप्पेमाणे विहरंति तयाणंतं च णं ते पावमिया
ल्लगा आहारत्थी आहारं जाव गवेसमाणा माधुया क-
च्छयातो पम्भणिक्खमंजि जेणेव मयंगतीरहहे तेणेव उवा
गच्छंति तस्मेव मयंगतीरहहस्स परिपरे तेणं सव्वओ समं-
ता परिघोलेमाणा २ वित्ति कप्पेमाणे विहरंति तएणं ते
पावमियाल्लगा ते कुम्मए पासंति जेणेव कुम्मए तेणेव पढा-
रेत्थगमणा ते तएणं ते कुम्मगा ते पावसियाल्ले एज्जमाणे २
पामंति २ चा जीया तत्था तासिया उव्विग्गा संजायजया
हत्थे य पाए य गीवाओ सएहिं काण्हिं संहरत्ति २ चा-
णिच्चल्ला णिप्फंदा तुसणिया संचिट्ठंति तएणं ते पाव
सियाल्लगा जेणेव ते कुम्मगा तेणेव उवागच्छंति २ चा ते कु-
म्मगा सव्वतो सम्मंता उच्चतेत्ति आसारत्ति चात्तेत्ति घट्टेत्ति
फंदेत्ति खोजेत्ति नेहेहिं आसुपंति दंतेहि य आखोमेत्ति
नो चेव णं संचाएत्ति तेमिं कुम्मगाणं सरीरस्स अवा
वाहं वा उप्पात्तित्तए उव्विच्छेयं वा करित्तए तए णं ते
पावसियाल्लगा ते कुम्मए दोच्चं पि तच्चं पि सव्वतो समंता
उव्वत्तेत्ति जाव नो चेव णं संचाएत्ति करित्तए ताहे संता
संता परितंता णिव्विणा समाणा सणियं २ पक्खोरुहत्ति
एगंतमवकमंति णिव्वल्ला णिप्फंदा तुसणिया संचिट्ठंति
तए णं एगे कुम्मए ते पावसियाल्लए चिरगते दूरं गए
जाणेत्ता सणियं २ एगं पायं निक्खुजंति तत्थ एं ते पाव

मियाल्लगा तेणं कुम्मएणं सत्थि २ एगं पायं णियं २
सति २ चा भिग्यं चवत्तं त २ चं जइणवेगं जेणे
से कुम्मए तेणेव उवागच्छ २ चा तस्म णं कुम्मस्स तं पायं
नखो आसुपंति दंतेहिं प्राग्वामेत्ति ततो अच्चा मंमं च
सोणियं च आहारत्ति २ चा कुम्मगं सव्वतो मम्मं व
चेत्ति नो चेव णं संचाएत्ति करित्तए ताहे दोच्चं पि तच्चं
पि अवकमंति एवं चत्तारिपाया जाव सणियं २ गीवं
णिणेइं २ चा तएणं ते पावसियाल्लगा णं कुम्मएणं गीवंता
य पासंति २ चा सिग्गं चवत्तं नेहेहिं दंतेहिं कवालं वि-
हामेत्ति २ चा तं कुम्मगं जीवियाल्ले खरोवेत्ति मंसं च सो-
णियं च आहारत्ति एकापे ममण उसो जो अम्हं णिगंधो
वा निगंधीवा आयरियव्वज्जायाणं वा अंतिते पव्वए
समाणे पंच ममे इन्दिया अगत्ता जवन्ति सेणं इह जवे
चेव बहूणं ममणाणं ममणाणं सावसाणं सावियाणं
हील्लणीं परल्लोणे वि य णं आगच्छं बहूणं दंमणणि
य जाव आणुपरिपइ जहा व मे कुम्मए अगुत्तिदिण
तएणं ते पावमियाल्लगा जेणेव सं दोच्चं कुम्मए तेणेव उवा
गच्छ २ चा तं कुम्मए सव्वतो समंता उव्वत्तिवि जाव
दंतेहिं निखोमेत्ति जाव करित्तए तएणं ते पावमियाल्लगा
दोच्चं पि जाव नो संचाएत्ति तस्स कुम्मस्स किंचि अवा
वाहं वा जाव उव्विच्छयं वा करित्तए ताहे संता परितंता
णिच्चिणा समाणा जामेव दिमं पाळन्नूया तामेव दिमं
पम्भिया तएणं मे कुम्मए तेणेव पावसियाल्लए चिरए
दूरगए जाणित्ता सणियं २ गीवंतिनेत्ति २ दिमल्लोयं
करेत्ति जमगसमगं चत्तारि पाए नीणेइं २ चा ताए उकि-
ट्टाए तुरियाए कुम्मगतीए वतीवक्खमाणे २ जेणेव मयंग-
तीरहहे तेणेव उवागच्छ २ चा भित्तणाइनियगसयाण
संबंधि परियणेणं सत्थि अजिसमप्पागए यावि होत्था ए
वामेव ममणाउसो जो अम्हं ममाणो वा २ पंच य से इन्दि-
या तिगुत्ताइं जवति जाव जहा से कुम्मए गुत्तिदिण ।

(टीका सुगमत्वाद्भाष्यात्तापि न गृहीता) तवरं “विस्वपसु
इन्दियाइं, रुजंता रागदोमनिम्मुक्ता । पावन्ति निव्वुइ सुहं-
कुम्मुव्व मयंगदहसोक्खं ॥ १ ॥ इयरे उ अणत्थ, परंपराउ
पावन्ति पावकम्मवसा । संसारसागरगया, गोमाउ गसियकुम्मो
व्व । का० ४ अ० ॥

(१३) तानि खानामितानि दुःखाय भवन्तीत्यत्र प्राणेष्विन्द्रिये
उदाहरणम्—

कुमारो गंधर्वा सो अणवरयं नागकरुपण खेत्तइ । माह
सवतीए पयस्स मंजुसाए विसं होट्ठण नदीए पयाहिंयं तेणं
हिट्ठा उसात्थिया उग्घामेऊण पक्खोरुह पवत्तो पम्भिमंजुसाइए हि
ओ समुग्गका दिट्ठो सो अण्णेण उग्घामेऊण जंधित्तो मत्तो य
एवं दुक्खायघाणिदियं । आ० म० छि० ॥ फासिदिण उदा-
हरणम्—

वसंतपुरे नयरे जियसत्तूराया कुसुमाक्षिया से भज्जा तासे

अतीव सुकुमारो फासो राया रत्तिदिनं चित्तेः सो ताप निष्प
मेव परिजुज्जमाणा अत्यर्ध एव कालोऽव्यर्ध निष्पिहं सप्त मति-
ऊण तीण सह निचूढो पुत्तो ज्जेट्टरविता ते अमवीए वञ्चति
सानिसाह्या जञं मग्गर्ह । अच्चीणि से वञ्जाणि मावीहंदिस्ति ।
सिरारुहिरं पज्जिया रुहिरं मूलिया बूद्धा जेण न थिज्जइ ।
बुहाइया उरुमसे दिशं उरुग सो गोहिणीए रोहिंयांजणवयं प-
त्ताणि आभरणगाणि सावधियाणि एत्थ वाणियत्तं करेइ
पंगुय से थीहाए सो वग्गो घटितो सो भणइ न सकुणोमि
एगाणिणं । गिहं वि चिट्ठिं विरज्जयं ब्रामाहिं चितिय वणेण
निष्वाकपंगु सोजणे य ततो नेणसो नेहुवाहो निज्जत्तो तेण
गीयच्छ्रित्तिकहाइहिं आवज्जिया पच्चा सा तथेव बग्गा जत्ता-
रस्स विहाणि मग्गर्ह जाहे न सहइ ताहे उजाणिया एगतो
सुविद्यो बहुमज्जं पाएसा गंगाए पक्खित्तो सा वि तं दव्वखा-
इऊण तं सहइ गायति घंघरे पुच्छिया जणइ मायापिईहिं ए-
रिस्सो दिशो किं करेमि सो य रायाए कच्छनगरे उच्छ्रित्तो रु-
क्खच्छायाए पमुत्तो न परावत्तच्छाया तत्थ राया अपुत्तो मतो
आस्सो अहिवासितो तत्थ गतो जयजयसहेण परिवाहिना
राया जातो ताणि वितन्थगयाणि रग्गो कहिंयं अग्गो वि याणि-
सा पुच्छियासाकहइ । अम्मापिईहिं दिशो राया जणइ “बाहुज्यां
शोणितं पीतं उरुमांसं च जक्कितम् । गंगायां चाहिता जतो
साधु साधु पतिव्रते ” निव्विसयाणि आणत्ताणि एवं फासि-
दिय दोणइ वि दुक्खाय विस्मिता सुकुमारियाए किं च
“शब्दाःसङ्ग यतो दोषा मृगादीनां शरीरजाः । सुस्वार्थी सततं
विद्वान् शब्दे किमिव स्वगान् १ पतंगानां क्रयं दृष्ट्वा सद्योरुप
प्रसंगतः । स्वच्छ चित्तस्य रूपेषु किं व्यर्थः संगसंजवः ॥ २ ॥
उरुगान् गंधदोषेण परतन्त्रान् समीक्ष्य कः । गंधासक्तो जवे-
त्क्रोथं स्वभावं वा न चिन्तयत् ॥ ३ ॥ रसास्याद्प्रसंगेन
मत्स्या उत्सादतायतः । ततो दुःखादिजनने रसेकः संगमाप्नु-
यात् ॥ ४ ॥ स्पर्शातिरिक्तचित्तानां हस्त्यादीनां समैकत
अस्वातंत्र्यं समीक्ष्यापि कः स्यात्स्पर्शनसंगतः ॥ ५ ॥ एवं
विधानीन्द्रियाणि संसारवर्ककानि विषयब्रह्मसानि दुर्जेयानि
दुरन्तानि । आ० म० छि० । आ० च० (अथान्यान्युदाहरणानि
' सोइंदियादि ' शब्दे)

(१४) इन्द्रियमाश्रित्य जीवानां भेदा यथा—

दुविहा सव्वजीवा पप्पत्ता तंजहा सेंदिया चेव अ-
णिंदिया चेव ॥

दुविहेत्यादि । कच्छा चेयं नवरं सेंदियाः संसारिणोऽनि-
न्द्रिया अपर्याप्तकेवलोसिद्धाः । स्था० २ ग० ।

अहवा उव्विहा सव्वजीवा पप्पत्ता तंजहा एणिंदिया
जाव पचिंदिया अणिंदिया । स्था० ६ ग० ।

एकेन्द्रियाः द्वीन्द्रियाः त्रीन्द्रियाः चतुरिन्द्रियाः असंज्ञिमंज्ञि-
ज्जेदभिन्नाश्च पंचेन्द्रियाः एते च सर्वेऽपि प्रत्येकमपर्याप्ताश्च ।
तत्र एकं स्पर्शनवृक्षणमिन्द्रियं येषां ते एकेन्द्रियाः पृथि-
व्यन्तेजोवायुवनस्पतयः ते प्रत्येकं द्विधा सूक्ष्मा बादराश्च
तत्र सूक्ष्मनामकर्मोदयात् सूक्ष्माः सकललोकव्यापिनः बाद-
रनामकर्मोदयात् बादरा लोकप्रतिनियतदेशवर्तिनः । तथा
द्वे स्पर्शनरसनवृक्षणे इन्द्रिये येषां ते द्वीन्द्रियाः शंखश्च
सूक्तिका—चंदनक कपर्दक जम्बुकी अग्नि गंगोत्पन्नं पूत्तरका-
दयः । तथा त्रीणि स्पर्शन-रसन-घ्राणवृक्षणानि इन्द्रियाणि
येषां ते त्रीन्द्रियाः यूका-मकुण-गर्दजन्द्गोप-कुपु-मक्कोट-पिपी

लि-उदेहिका कर्पासास्थिक-त्रपुस-वीजक-तुस्पुरुकादयः । च-
त्वारि स्पर्शनरसनघ्राणवृक्षणानि इन्द्रियाणि येषां ते च-
तुरिन्द्रियाः । अमर-मक्षिका वंश-मशक-वृश्चिक-कीट-पतंगा-
दयः । पंच स्पर्शनरसन घ्राणवृक्षुः श्रावणवृक्षणानि इन्द्रियाणि
येषां ते पंचेन्द्रियाः । मत्स्य-मकर मनुजादयः ते च । द्विजंदाः ।
संज्ञिनोऽसंज्ञिनश्च तत्र संज्ञानं संज्ञा चतनवद्भाविनावयंभाव-
पर्यालोचनं सा विद्यते येषां ते संज्ञिनः विशिष्टस्मरणोद्दि-
रूपमनोविक्रान्तज्ञ इत्यर्थः । यथाक्तं । मनो विक्रान्तं विकला
असंज्ञिनः एते च सर्वेऽपि प्रत्येकं सपर्याप्ताश्च । पं० सं० १ ग्वा । अ-
निन्द्रिया अपर्याप्ताः केवलिनः सिद्धाश्चेति । स्था० ६ ग्वा० । एकेन्द्रि-
यादीनाम्यहो भेदास्तत्तच्छब्देऽपि द्रष्टव्याः (इन्द्रियमाश्रित्य
बन्धोदयसत्तासंबन्धानां विचारः ‘ कम्म ’ शब्दे) देतसि,
वीर्ये, च । धाच० ।

ऐन्द्रिय—त्रि० इन्द्रियेण प्रकाश्यते अण् । इन्द्रियप्रकाश्ये प्रत्य-
क्तात्मके ज्ञानभेदे, तस्येदं अण् इन्द्रियसंबन्धिनि, वाच० ।

इंदियअवाय—इन्द्रियापाय—पु० इन्द्रियैरपाय ईदितस्य निर्ण-
यरूपोऽव्यवसायः इन्द्रियापायः । ईदितं शार्ङ्ग एवायम् । शार्ङ्ग
एवायमित्यादिरूपेन्द्रियैः कृतेऽवधारणात्मके निर्णये, । “ कश्च-
विदेणं मते ! इंदियअवाए पप्पत्ते सोइंदिए अवाए जाव फा-
सिंदिय अवाए एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं जस्स जइ
इंदिया अत्थि ” । प्रज्ञा० १५ पद० ।

इंदियउग्गहणा—इन्द्रियावग्रहणा—स्त्री० इन्द्रियैः परिच्छेदे, स
च परिच्छेदोऽपायादिभेदादनंकथेति । तद्भेदादि प्रज्ञापना
याम् यथा—

कश्चिहाणं जंते ! इंदियओगाहणा पप्पत्ता ? गोयमा !
पंचविहा इंदियओगाहणा पप्पत्ता तंजहा—सोइंदिय
ओगाहणा जाव फासिंदिय ओगाहणा एवं नेरइयाणं
जाव वेमाणियाणं नवरं जस्स जइ इंदिया तस्सतइ अत्थि ।
(कतिविहंस्ति) । कतिविधं कतिप्रकारं भवन्त ! इंदियैर-
वग्रहणं परिच्छेदे प्रज्ञतः । प्रज्ञा १५ पद । (अपायेहा वग्रहा
दयस्तत्तच्छब्दे द्रष्टव्याः) ।

इंदियउवओगच्छा—इन्द्रियोपयोगच्छा—स्त्री० इन्द्रियोपयोग-
स्याद्याकाले, स च यावन्तं कालमिन्द्रियैरुपयुक्तं आस्ते ता-
वत् काल इति । प्रज्ञा० १५ पद ।

कति विहाणं जंते ! इंदियउवओगच्छा पप्पत्ता ?
गोयमा ! पंचविहा इंदियउवओगच्छा पप्पत्ता तंजहा
सोइंदियउवओगच्छा जाव फासिंदियउवओगच्छा एवं
नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं नवरं जस्स जइ इंदिया
अत्थि । एतेसि णं जंते ! सोइंदिय—चर्कित्वादिय—घाणिं
दिय जिर्विजदिय फासिंदियाणं जहभियाए उवओग
च्छाए लोकासियाए उवओगच्छाए जहन्नुकोमियाए उव
ओगच्छाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ गोयमा !
सव्वन्थां वा चर्कित्वादियस्स जहभिया उवओगच्छा सोइं
दियस्स जहभिया उवओगच्छा विसेसाहिया, घाणिंदि
यस्स जहभिया उवओगच्छा विसेसाहिया, जिर्विजदि
यस्स जहभिया उवओगच्छा विसेसाहिया, फासिंदियस्स

जहभिया उओगछा विसेसाहिया, उकोसियाए उवओ
गछाए मव्वन्यां वा चकिंवदियस्म उकोसिया उवओ
गछा, सोइंदियस्म उकोसिया उवओगछा विसेसा
हिया, घाणिंदियस्म उकोसिया उवओगछा विसेसाहिया,
जिंजिंदियस्म उकोसिया उवओगछा विसेसाहिया, फा
सिंदियस्म उकोसिया उवओगछा विसेसाहिया, जहन्नु
कोसियाए उवओगछाए मव्वन्यो वा । चकिंवदियस्म
जहभिया उवओगछा सोइंदियस्म जहभिया उवओ
गछा विसेसाहिया, घाणिंदियस्म जहभिया उवओगछा
विसेसाहिया, जिंजिंदियस्म जहभिया उवओगछा
विसेसाहिया, फासिंदियस्म जहभिया उवओगछा वि
सेसाहिया, फासिंदियस्म जहभियाहंतो उवओगछा
हंतो, चकिंवदियस्म उकोसिया उवओगछा विसेसा
हिया, सोइंदियस्म उकोसिया उवओगछा विसेसाहिया,
घाणिंदियस्म उकोसिया उवओगछा विसेसाहिया,
जिंजिंदियस्म उकोसिया उवओगछा विसेसाहिया,
फासिंदियस्म उकोसिया उवओगछा विसेसाहिया ।
प्रज्ञा० १५ पद । (टीका सुगमत्वात् व्याख्यातेति न
गृहीता ।)

इंदियउवचय-इन्द्रियोपचय-पु० उपनीयते उपचयनीयते इ
न्द्रियमेतन्त्युपचयः प्रायोम्यग्रद्वयसंग्रहणसम्पत् इन्द्रियाणां
मुपचयः इन्द्रियोपचयः इन्द्रियोपचयवृत्तः परिणामः (ज०
२० श० ३ उ०) इन्द्रियपर्यायैः, प्रज्ञा० । तद्वेदाः यथा-

कविहे णं जंत ! इंदियउवचए पणत्ते ? गोयमा !
पंचविहे इंदियउवचए पणत्ते तंजहा-सोइंदियउवचए
चकिंवदियउवचए घाणिंदियउवचए जिंजिंदियउवचए
फासिंदियउवचए नेरइयाणं जंत ! कविहे इंदियउव-
चए पणत्ते ? गोयमा ! पंचविहे इंदियउवचए पणत्ते तं-
जहा सोइंदियउवचए जाव फासिंदियउवचए एवं जाव
वेमाणियाणं नवरं जस्म जइ इंदिया तस्म तइविहो चव
इंदियउवचओ जणियव्वो ॥

(इंदियउवचए पणत्ते इत्यादि) सुगमं (जस्म जइ इंदिया इ-
त्यादि) यस्य नैरयिकावर्त्येति यावन्ति इन्द्रियाणि मस्मन्वन्ति
तस्य तन्निविधस्तावत्प्रकार इन्द्रियोपचयो वक्तव्यः तत्र नैरयि
कादीनां स्तनितकुमारपर्यवसानानां पञ्चविधः पृथिव्यमेजोवायु
वनस्पतीनामेकाग्र्यो ह्रीन्द्रियाणां द्विविधः ब्रीन्द्रियाणां त्रिवि
धश्चतुर्दिन्द्रियाणां चतुर्विधः तिर्यक्पञ्चैन्द्रियमनुष्यव्यन्तरजो-
तिष्कधैमानिकानां पञ्चविधः । अमश्चैवं स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुः-
श्रोत्राणीति ॥ प्रज्ञा. १५ पद ॥

इंदियगोय-इन्द्रियगोचर-पु० इन्द्रियस्य गोचरः विषयः । शब्दा
दिषु विषयेषु, ते हि प्रतिनियतमेकैकस्येन्द्रियस्य ग्राह्या यथा
श्रोत्रस्य ग्राह्यः शब्दः, त्वगिन्द्रियस्य स्पर्शस्तत्तिसिष्टद्रव्यञ्च,
चक्षुषो रूपं तदाश्रयद्रव्यञ्च, रसनाया रसः, घ्राणस्य गन्ध इ-
त्यादि । एवमन्यान्यपि न्यायादिमते तत्तदिन्द्रियग्राह्याण्युक्तानि

यथा “घ्राणस्य गोचरो गन्धो गन्धत्वादिरपि स्मृतः । तथा रसो
रसज्ञायास्तथा शब्दोऽपि च धृतः” । आदिपदात् सुरजित्यासु
रनित्ययोर्ग्रहणं तथा रसत्वं माधुर्यादिसहितः एषं शब्दस्य
तारत्वं मन्दत्वादि सहितः “उद्भूतरूपं नयनस्य गोचरो द्रव्याणि
तद्वन्ति पृथक्त्वसंख्ये । विनागसंयोगपरापरत्वस्नेहद्रव्यं
परिमाणयुक्तम्” यान् ॥

इंदियगाम-इन्द्रियग्राम-पु० इन्द्रियसमुदाये, “बलवानि
न्द्रियग्रामः परिपुतो ऽप्यत्र मुह्यति” आचा० १ अ० ५ अ० ४ उ० ।
इंदियचोर-इन्द्रियचौर-इन्द्रियरूपे चोरे, “जिणवयण अप्पु
गया मे, हाउ मइज्जाणजोगमह्ठीणा । ताहे इंदिय चोरा,
करिनि तवसंजमविशोमं ॥ ८७ ॥ ” महा० प० ॥

इंदियजय-इन्द्रियजय-पु० इन्द्रियाणां शोभादीनां जयः ।
इन्द्रियजयः । इन्द्रियाणामन्यन्ताशक्तिपरिहारेण स्वस्वविका-
रनिरोधे, ध० १ अधि० । “अजिइंदियहि चरणं, कठं व घुणोहि
कीरइ अस्मर । ते धम्मन्तिहिदंहुं, जइअव्वं इंदियजयस्मि ४॥
इन्द्रियपराजयग्रन्थ. तत्स्वरूपपञ्चाष्टकं यथा—

विजेषि यदि संमारा-न्मोक्षप्राप्तिश्च कांक्षसि ।
तदेन्द्रियजयं कर्तुं स्फोरय स्फारपातपम् ॥ १ ॥

वृष्टास्तृणजलापूर्णं-रात्रिर्वाहः किञ्चिन्धैः ।
मूर्ध्निमनुजं यच्छान्ति विकारविषपादपाः ॥ २ ॥

सरित्सहस्रदुर्गस्समुद्रोदरसोदरः ।
तृप्तिमानिन्द्रियग्रामोऽभवत्तुभोऽन्तरात्मना ॥ ३ ॥

आत्मानं विषयैः पाशैर्नैववासापराङ्मुखैः ।
इन्द्रियाणि निषघ्नन्ति मोहराजस्य किङ्कराः ॥ ४ ॥

गिरिमृन्नां धनं पश्यन्धावतीन्द्रियमोहितः ।
अनादिनिधनं पाशैर्ज्ञानधनं न पश्यति ॥ ५ ॥

पुरस्पुरस्मरन् तृष्णा मृगतृष्णांनुकारिषु ।
इन्द्रियार्थेषु ध्यायन्त्येकधा ज्ञानामृतं जहाः ॥ ६ ॥

पतङ्गमीनजनुङ्ग-स्मारङ्गा यान्ति दुर्दशाम् ।
एकैर्काण्ड्यदायाश्च दुष्टैस्तेषां न पञ्चभिः ॥ ७ ॥

विवेकद्विपदयुक्तैस्समाधिभनतस्करैः ।
इन्द्रियैर्न जिता योऽसौ धीराणां धुरि गगयते ॥ ८ ॥ अष्ट० ॥

“संयमाद् ग्रहणादीनामीन्द्रियाणां जयस्ततः” ।

टी०-संयमादिग्रहणादयो ग्रहणस्वरूपास्मितान्यवयवव्या-
नि तत्र ग्रहणमिन्द्रियाणां विषयाजिमुखीवृत्तिः, स्वरूपं सामा-
न्येन प्रकाशकत्वम्, अस्मिता अहकागनुगमः, अन्वयार्थव-
त्त्वे प्रागुक्तवृत्ते । तेषां यथाक्रमं संयमादिन्द्रियाणां जयो
प्रयति । तदुक्तं ग्रहणस्वरूपास्मितान्यवयववत्त्वसंयमादिन्द्रि-
यजय इति । छा० २६ द्वा० । “आपदां कथितः पन्था इन्द्रिया-
णामसंयमः । तज्जयः संपदां मार्गो येनेष्ट तेन गम्यताम् १॥
इन्द्रियाण्ययं तत्सर्वं यत्स्वर्गनरकायुजौ । निगृहीतानि सृष्टा-
नि स्वर्गाय नरकाय चेति ” सर्वेयैन्द्रियजयस्तु यतीनामथ
इह तु सामान्यतो गृहस्थधर्म एवाधिकृतस्तेनैवमुक्तं युक्त-
मिति । ध० १ अ० । पंचानामपि रूपशोदीनामिन्द्रियाणां जयो
दमनं यस्मादसाविन्द्रियजयः इन्द्रियजयहेतुत्वाद्विन्द्रियजयः ।
तपोविशेषे, तत्त्वज्ञानादि यथा “ पुरिमहेकासणं निज्जिगदं
अश्रायंविशोववासांदि । एगलयाइय पंचाहि होइ तवो इंदिय
जओत्ति” तपति निर्दहति दुष्कर्माणीति तपः तत्तु नानाविधो
पाधिनिबन्धनत्वादेनेकप्रकारं तत्त्वेन्द्रियजयसमत्वाज्जिनधर्म-
स्य प्रथममिन्द्रियजयाहं यत्तपः तत्प्राह प्रथमदिने एवाहि

द्वितीयदिने एकाशनकं तृतीयदिने विहृतिकं चतुर्थदिने आ-
साम्भं पञ्चमदिने उपवासः इत्येवं पञ्चभिस्तपोविनैरेकाशता-
श्रेणिः परिपाटी चेत्येकार्थाः । एकैकं चेन्द्रियमाभित्यैवं स्व
रूपा एकैका ब्रता क्रियन्ते ततः पञ्चभिर्व्रताभिः पञ्चविंशत्या
दिद्यसैरिन्द्रियजयाख्यस्तपोविशेषो जयति इन्द्रियाणां स्पर्श
नादीनां पञ्चानामपि जयो दमनं यस्मादसाविन्द्रियजयः ।
इन्द्रियजयेहेतुत्वादिन्द्रियजयः । यद्यपि सर्वान्पि तर्पासी
न्द्रियजये प्रभविष्णुनि तर्पासीन्द्रियजयमात्मन्य क्रियमाणत्वा
दस्यैव तपसस्तत्तुत्वं पूर्वसूरिजिज्ञासिहितमेवमुत्तरत्रापि
वाच्यम् । प्रव० ३७० ब्रा० ॥

इंदियट्टाण-इन्द्रियस्थान- न० स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्रा-
स्थानीन्द्रियाणि तेषां स्थानान्यथकाशाः । श्रोत्रादीन्द्रिया-
णामुपादानकारणेषु आकाशादिषु, (पंचिंदियट्टाणाणि) इन्द्रि-
याणां ज्ञामूनि स्थानानि तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियस्याकाशं सुषिरात्म-
कत्वात् । घ्राणेन्द्रियस्य पृथिवी तदात्मकत्वात् । चक्षुरिन्द्रिय-
स्य तेजस्तदुपत्वात् । रसनेन्द्रियस्यापः । स्पर्शनेन्द्रियस्य
वायुरिति । सूत्र० १ भू० १ अ० ॥

इंदियणिगह-इन्द्रियनिग्रह-पु० इन्द्रियाणां श्रोत्रादीनां निग्र-
हो नियन्त्रणं स्पर्शादिविषयेषु ताम्रपटपपरिहारेण वर्तनम् ।
तदात्मकं सयमजेंदं, ध० ३ अधि० । इष्टेनरेषु शब्दादिषु राग
देषाकरणं च । “ इंदियाणं च निगहो ” इन्द्रियाणां च
श्रोत्रादीनां निग्रह इष्टेनरेषु शब्दादिषु रागदेषाकरणमनगार
गुणः । आव० ४ अ० ॥

इंदियाणिरोह-इन्द्रियनिरोध- पु० इन्द्रियाणां स्पर्शनरसनघ्रा-
णचक्षुःश्रोत्ररूपाणां निरोधः स्वस्वविषयेभ्यो निवर्तनम् । इ-
ष्टानिष्टविषयेषु रागदेषाभावे, ध० ३ अधि० । चक्षुरादि-
करणपञ्चकनयमे, सम्म० । तदात्मके करणजेंदे च । ध० ३-
आधि० । श्लो० ।

इंदियनिव्वत्तणा-इन्द्रियनिर्वर्तना- स्त्री० इन्द्रियाणां निर्वर्त-
ना बाह्याज्यन्तररूपा या निवृत्तिराकारमात्रस्य निष्पादनम् ।
इन्द्रियाकारमात्रस्य निष्पादने, तद्देहादि यथा-

कतिविहं णं जंते ! इंदियनिव्वत्तणा पमात्ता ? गोयमा !
पंचावहा इंदियनिव्वत्तणा पमात्ता तंजहा सोईंदियनि-
व्वत्तणा जाव फासिंदिय निव्वत्तणा एवं नेरइयाणं जाव
वेमाणियाणं नवरं जस्म जइ इंदिया अस्थि तस्म तइया
चेव सोईंदियनिव्वत्तणा णं जंते ! कइ समइया पमात्ता
? गोयमा ! असंवेज्जा ममया अंतो मुहत्तिया पमात्ता ।
एवं जाव फासिंदियनिव्वत्तणा । एवं नेरइयाणं जाव
वेमाणियाणं ।

निर्वर्तना नाम बाह्याज्यन्तररूपा या निवृत्तिराकारमात्रस्य
निष्पादने तदनन्तरं सा निर्वर्तना कानि समया भवतीति
प्रश्ने उत्तररूपाः समयास्तस्या भवेद्युगिति निर्वचनं वाच्यम् ।
प्रज्ञा० १५ पद ।

इंदियणाण-इन्द्रियज्ञान-न० इन्द्रियेण जनितं ज्ञानम् । प्रत्यक्
ज्ञाने, वाच्य० ।

इंदियणाणवरण-इन्द्रियज्ञानावरण-न० इन्द्रियशब्दादिसा-
मान्योपयोगावरणे, व्य० १० उ० । (एतद्भेदादिदृष्टान्ताः परि-
णामय-शब्दे)

इंदियत्य-इन्द्रियार्थ- पु० इन्द्रियैरर्थ्यन्ते अधिगम्यन्ते इती-
न्द्रियार्थाः । ता० ४ । अर्थ्यन्ते इभिवच्यन्ते क्रियार्थिभिरित्यर्थाः
इन्द्रियाणामर्था इन्द्रियार्थाः । स्था० ५ ता० । प्रव० । नि० ७० ।
“ चत्तारि इंदियत्या पुठावेदंति तंजहा सोईंदियत्ये, घाणिंदिय-
त्ये, जिभिंदियत्ये, फासिंदियत्ये ” टी० (पुष्टि) इन्द्रियसम्बद्धा
वेद्यन्ते आत्मना ज्ञायन्ते नयनमनोवर्जानां श्रोत्रादीनां प्राप्तार्थ-
परिच्छेदस्वजावादिति । कृत्स्न । “ पुष्टुणैस्सहमित्यादि ” ॥
स्था० ४ । “ पंच इंदियत्या पमात्ता तंजहा सोईंदियत्ये जाव
फासिंदियत्ये ” श्रुयते जनेनेति श्रोत्रं तच्च तदिन्द्रिय श्रोत्रेन्द्रियं
तस्यायो शब्दः श्रोत्रेन्द्रियार्थः शब्दः एवं क्रमेण रूपरस गन्धे
स्पर्शाश्चक्षुराद्यर्था इति । स्था० १ ता० । अस्य बहुधत्वमपि “ च
इंदियत्या पमात्ता तंजहा सोईंदियत्ये जाव फासिंदियत्ये ने
इंदियत्ये ” स्था० ६ ता० ॥

इन्द्रियार्थानामतीतप्रत्युत्पन्नानागतजेंदा यथा-

दस इंदियत्यातीता पमात्ता तंजहा देसेण वि एगे सहा
इं सुणिंसु सव्वेण वि एगे सहाइं सुणिंसु । देसेण वि
एगे रुवाइं पासिंसु सव्वेण वि एगे रुवाइं पासिंसु ।
एवं गंथाइं रमाइं फासाइं जाव सव्वेण वि एगे फासाइं
परिमंवेदंसु । दस इंदियत्या परुप्पमा पमात्ता तंजहा
देसेण वि एगे सहाइं सुणिंति सव्वेण वि एगे सहाइं
सुणिंति । एवं जाव फामाइं । दस इंदियत्या अणागया
पमात्ता तंजहा देसेण वि एगे सहाइं सुणिस्सइ सव्वेण
वि एगे सहाइं सुणिस्सइ । एवं जाव सव्वेण वि एगे फा-
साइं परिमंवेदिसइ ।

(दस इंदियत्यादि) कठ्या नवरं (देशेण विनि) विचकित-
शब्दसमूहापेक्षया देशेन देशतः काञ्चिदित्यर्थः एकः
कश्चित् श्रुतवानिति (सव्वेण विनि) सर्वतया सर्वानि-
त्यर्थः । इन्द्रियापेक्षया वा श्रोत्रेन्द्रियेण देशतः सौत्रज्ञश्रोत्रो-
अधियुक्तावस्थायां सर्वेन्द्रियैः सर्वतोऽप्यवैक्येन देशतः
उभाज्यां सत्यत एव सर्वत्र । स्था १० ता० ।

तुल्ये वि इंदियत्ये, एगो सज्जइ विरज्जइ एगो ।

अव्वत्तं तु पमाणं, न इंदियत्या जिणवेति ॥

तुल्येऽपि समानेऽपि इन्द्रियार्थे इन्द्रियविषय रूपार्थे रागद्वे-
तावका रज्यते रागमुपगच्छति । द्वितीया विरज्यते विषयप-
रिणामस्य दारुणतां परिज्ञावयन् विरक्तो भवति । तस्मात्प्राय
श्चित्तापत्त्यनर्पितविषये अज्यात्मनान्तरपरिणामस्य प्रमाणं न
इन्द्रियार्था इति जिना जगवन्तः सर्वज्ञा भवन्ते । व्य० प्र० १ उ० ॥

(इन्द्रियार्थेषु रागकरणं प्रायश्चित्तं-विषय-शब्दे) (इन्द्रि-
यार्थसंबन्धनप्रकार-इंदिय-शब्दे)

इंदियत्य (वि) कोवण-इन्द्रियार्थ (वि) कोपन- न० इन्द्रि-
यार्थानां शब्दादिविषयाणां विकोपनं विकोप इन्द्रियार्थविको-
पनम् । कामविकारे, स्था० ए ता० । (एतस्य गेगोत्पत्ति
कारणता रागुत्पत्ति-शब्दे) ॥

इंदियपञ्जति-इन्द्रियपर्याप्ति- स्त्री० यथा धातुरूपतया परि-
णमितमाहारमिन्द्रियरूपतया परिणामयति सा इन्द्रियपर्या-
प्तिः । तथा चायमर्थोऽन्यत्रापि जग्यन्तरेणाक्तः पञ्चानामि-
न्द्रियाणां प्रायोभ्यामुपुद्भवान् पृथीत्वाज्ञाभोगनिर्वर्तितेन वीर्येण

तद्वाचनयमशक्तिरिन्द्रियपर्याभिरिति, पर्याभिज्ञेदे, प्रज्ञा० १ पद । प्रव० । कर्म० । न० । पं० ० सं० ॥

इंदियपय-इन्द्रियपद- न० इन्द्रियवक्तव्यता प्रतिबद्धे प्रज्ञा पनायाः पञ्चदशे पदे, । न० १३०४३० । अत्र च षाण्डेदशकौ तत्र च प्रथमेदशके ये ऽर्थाधिकारास्तत्सङ्गाहकमिदं गाथाद्वयम् संगणं बाह्यं, पोहत्तं कइ पदेम ओगाढे ।

अप्पा बहुपुट्टपीवठ वि, विसय परिमाण अणगारे ॥ १ ॥

अदाय अमियमणी, पुट्टपणे तेद्वफाणियवसा य ।

कंवन्नपूणाधिगगन्न, दीवोदहि होगहोमे य ॥ २ ॥

(संट्टाणं बाह्यद्वयादि) प्रथममिन्द्रियाणां संस्थानं वक्तव्यम् । संस्थानं नाम आकारविशेषः ततो बाह्यत्वं वक्तव्यं बाह्यं नाम बहुलता पितृत्वमिति भावः । तदनन्तरं पुण्यत्वं विस्तारः । तदनन्तरं (कति पदेशाति) कतिप्रदेशातिमिन्द्रियमिति वक्तव्यम् । ततः (ओगाढमिति) कति प्रदेशावगाढमिन्द्रियमिति वक्तव्यम् । तदनन्तरमवगाहनाद्विषयं कर्कशादिगुणविषयं चानुपबहुत्वं ततः (पुट्टपणि) स्पृष्टग्रहणमुपलक्षणं तेन स्पृष्टास्पृष्टविषयसुत्रं वक्तव्यं तदनन्तरं (पविट्टपणि) प्राविष्टाप्रविष्टविषयचिन्ताविषय ततो विषयपरिमाणं ततो ऽनगारविषयं तदनन्तरं वशाविषयं ततः कम्बविषयं ततः स्पर्णाविषयं तदनन्तरं (यिगावसि) अगाधविषयं ततो ह्रीपौर्ध्वविषयं ततो लोकविषयं तदनन्तरमवगाहकविषयमिति । प्रज्ञा० १॥ पद १ उ० ।

भवद्वितीये त्वर्थाधिकारसंग्राहक गाथाद्वयम् ।

इंदिय उवचयनिव्व-तत्तायसमया जवे अमंवेज्जा ।

लच्छी उवओगाढा, अप्पा बहुण विमंमहाया ॥ १ ॥

ओगाढणा अवाण, ईहा तह वंजणा वगहं य ।

दंविंदिय जाविंदिय, तीया वच्छा पुंरववमाया य ॥ २ ॥

(इंदिय उवचय इत्यादि) प्रथमत इन्द्रियाणामुपलब्धयो वक्तव्यः उपनीयते उपचयनीयते इन्द्रियमनेनेत्युपचयः प्रायाग्यपुत्रसंग्रहणसम्पत् इन्द्रियपर्याभिरित्यर्थः । तदनन्तरं निर्वर्तना वक्तव्या । निर्वर्तना नाम बाह्यान्तररूपाया निर्वृत्तिराकारमात्रस्य निष्ठादने तदनन्तरं सा निर्वर्तना कति समया भवतीति प्रश्ने ऽसंख्येयाः समयास्तस्या जेवगु रिति निर्वचनं वाक्यं तत इन्द्रियाणां तद्विस्तारवाचककर्म क्रयोपशमरूपा वक्तव्या । तत उपयोगाद्या तदनन्तरमरूप बहुल्यं चिन्त्यमानं पूर्वम्याः २ उत्तराक्षरा उपयोगाद्या विशेषाधिका वक्तव्या ततः (ओगाढणा इति) अग्रग्रहणं परिच्छेदो वक्तव्यः स च परिच्छेदोऽपायादिज्ञेदादनेकधेति तदनन्तरमपायो वक्तव्यस्तत ईहा तदनन्तरं व्यञ्जनावग्रहश्चशब्दस्यानुक्तार्थसमुदायकत्वादार्थावग्रहश्च वक्तव्यः । तदनन्तरं इन्द्र्येन्द्रियभावेन्द्रियसूत्रं ततो ऽनीतवच्छपुरस्कृतानि इन्द्र्येन्द्रियाणि तदनन्तरं भावेन्द्रियाणि विचिन्तनीयानि । प्रज्ञा १५ पद० २ उ० ।

इंदियपरिणाम-इन्द्रियपरिणाम- पु० इन्द्र्यादिन्द्रः आत्मज्ञान लक्षणपरमैश्वर्ययोगात्तस्येदमिन्द्रियमिति । निपातनादिन्द्रशब्दाद्व्यग्रथयः । इन्द्रियाण्येव परिणामः इन्द्रियपरिणाम । इन्द्रियरूपे जीवस्य परिणामभेदे, प्रज्ञा० १२ पद ।

इंदियवन्न-इन्द्रियवन्न-न० इन्द्रियाणां चक्षुरादीनां वन्नं स्वस्व

विषयग्रहणपाटवमिन्द्रियवन्नम् । इन्द्रियाणां स्वविषयग्रहणपाटवे, (इंदियवन्नपुट्टवकणं) इन्द्रियवन्नस्य पुष्टिरतिशायी पोषः इन्द्रियवन्नपुष्टिस्तां वर्कयन्ति नन्यादित्यादन । इन्द्रियवन्नपुष्टिवर्कनाः । जी० ३ प्रति० (अस्य बहु जेदा वीरिय-शब्दे छप्याः)

इंदियमोहिय-इन्द्रियमोहित- प्रि० विषयामक्ते, अष्ट० ॥

इंदियवन्नधि-इन्द्रियवन्नधि- स्त्री० इन्द्रियाणां वन्नधिः । तदावरणकर्मक्रयोपशमरूपायां पञ्चेन्द्रियत्वप्राप्तौ, । प्रज्ञा० १५ पद । तद्भेदा यथा “कति विहा णं जेते ! इंदियवन्नधि पाप्सा ? गोयमा ! पंचविहा इंदियवन्नधि पाप्सा तंजहा-सांइंदियवन्नी जाव फासिंदियवन्नी । एवं नेइयाणं नवरे जस्म जइ इंदिया अनिय तस्म तावइया भाणियव्या” प्रज्ञा० १५ पद ॥

इंदियवमट्ट-इन्द्रियवशान्ते-त्रि० इन्द्रियवशेन तत्पारतन्त्र्येण ऋत । पीरितः इन्द्रियवशान्तेः इन्द्रियवशं वा ऋतो गतः इन्द्रियवशान्तेः । इन्द्रियपारतन्त्र्येण पीरिते, इन्द्रियपारतन्त्र्यं गते च । म० ११ श० २ उ० ॥

इंदियविजय-इन्द्रियविजय- पु० तपोविशेषे, पचा० १८ प्रि० ।

(एतद्वक्तव्यता इंदियजय शब्दे) ॥

इंदियविजान्ति-इन्द्रियविजान्ति- स्त्री० इन्द्रियविजाने, सा च पञ्चा-एकेन्द्रियावकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियभेदान् । मृ३० १४०५ अ०

इंदियविमय-इन्द्रियविषय-पु० इन्द्रियाणां चक्षुरादीनां विषया मनोहररूपादय इन्द्रियविषयाः । चक्षुरादीनां विषयेषु रूपादिषु, उक्त० ५ अ० । इन्द्रियविषयजदा इन्द्रियविषयपुत्रलपरिणामभेदाश्च भगवत्यास्तृतीयशतकदशमोद्देशके जीवाभिगमस्य ज्योतिर्कोद्देशके च प्रतिपादिता (विसय शब्दे छप्या)

इंदियविसयवमगय-इन्द्रियविषयवशगत- त्रि० इन्द्रियाणां चक्षुरादीनां विषया मनोहररूपादयस्तद्वश गताः प्राप्ता इन्द्रियवशगताः । रूपादिविषयवशगते, । उक्त० ५ अ० ॥

इंदियवीरिय-इन्द्रियवीर्य- न० श्रोत्रेन्द्रियादीनां स्वस्वविषयग्रहणसामर्थ्यं, मृ३० १४०५ अ० । (तद्भेदा निरूपपावमरे वीरियशब्दे, वन्नशब्दे च) ॥

इंदियमंवरण-इन्द्रियमंवरण- न० पञ्चेन्द्रियाणि तेषां संवरणं दृष्टानिष्टविषयेषु रागद्वेषाभ्यां प्रवर्तमानानां निग्रहणमिन्द्रियसंवरणम् । इन्द्रियाणां निग्रहणे, । पा० सू० ॥

इंदियमभिगारिम-इन्द्रियमन्निकृप- पु० इन्द्रियस्य स्वस्वविषयैः सह सन्निकर्षः सम्बन्धभेदः । प्रत्यक्षमाधने इन्द्रियस्य स्वस्वविषयैः संबन्धभेदरूप-प्रत्यक्षजनकत्वापारे, । वाच० ।

इंदियावरण-इन्द्रियावरण-न० इन्द्रियविषयेष्वेव शब्दादिषु विज्ञापयोगावरणे, व्य० द्वि० १० उ० । (एतद्वेदादिवक्तव्यता दृष्टान्त-परिणामक शब्दे)

इंदीवर-इन्द्रीवर-न० हारितभेदे वनस्पतिविशेषः, प्रज्ञा० १ पद ।

नीशोत्पत्ते उत्पन्नमात्रं च । वाच० । निरुपपन्नं विद्याणदकुवजय मिदीवरं च ॥ प्रा० ना० ॥

इंदु-इन्दु-पु० उन्दति चन्द्रिकया लुप्तं क्लृप्तां करेति उन्द-उ आदेशिञ् । चण्डे, प्रा० ना० ॥

इंदुत्तरवार्धिम-इन्द्रोत्तरावर्तसक-न० धिमीन्निशेषे, सम१५ म० । इंधण-इन्धन-न० इन्धनेऽनेन इन्धकरणेन व्युद । काष्ठवृण करी

पादौ, “ जह चिरसंश्रियमिधण मन शोयवण सहिओ डुह
रुहइ ” इत्यनं काष्ठादीनि । आव० ५ अ० । कोहपपलात्रमादी
इधणेण फलाइ पञ्चति । नि० सू० १५ उ० । दाहो, काष्ठादी
च । “ ओसारिप धणजरो जह परिहाइ कमसो दुआसो वा ”
अपसारितधनजरोऽपनीतदाहसंघात इति । आच० ५ अ० ।
इधयति इध णिच्-ल्यु० दीपनकर्त्तरि, त्रि० प्रावे ल्युट् । उज्वा
लने, न । घाच० । उद्दीपने, उक्त. १४ अर्थ० ।

इधणधूम-इन्धनधूम-पु० वारुधूम, नि० सू० १ उ० ।

इधणपल्लियाम-इन्धनपर्याम-न-इन्धनपके आभ्रफले, कोहव
पलात्रमादी इधणेण फलाइ पञ्चति ॥ अहा कोहव पलात्रे
अंशगादि फलाणि चरे ता पाविज्जं आदिग्रहणेण सात्रिप-
लात्रेण वि तन्थ जेण पक्का फला ते इधण पल्लियामं भणति ।
नि० सू० १५ उ० ।

इधणमात्रा-इन्धनशास्त्रा-स्त्री-यत्र तृणकरीपकचवगास्तिष्ठन्त्ये
वम्भूते गृहे, वृ० २ उ० । इधणसात्रा जत्य तणा करिस्ताराअ
न्यात्ति । नि० सू० १६ उ० ।

इधिय-इन्धित-त्रि-प्रज्वालिते, “ सहैहि रुवेहि य गंथिते तु मो
हमि सद्विपत्ति हिणसत्ते ” स्त्रियाः शब्दे यैश्च इन्धितः प्रज्व
लितो मोहाग्निः कस्यापि हीनस्वस्य लुक्तजोगिनोऽतृप्त
भोगिनो वा संदीप्यत इति । वृ० ४ उ० ।

इक-इक-न०देशी-कापि प्रवेशने, तथा च विशेषावश्यक
सामयिकनिरुक्तिमधिकृत्यान्तरम् “ इकमपप पंचसण मेयं
सा सामादयं नेयं ” इकशब्दो देशीवचनः कापि प्रवेशार्थे प्रय
तेन इति । विशेष० ॥

इकर-इकर-न-उदणमदशे तृणविशेषे, । प्रन० । ३ सं० द्वा० पर्य
क (ग) जानीये वनस्पतिविशेषे, । प्रज्ञा० १ पद सूत्र० । वणस्मद
नेश्च इकरा लारुणं पस्सिआ इति नि० सू० २ उ० । आचा० वृ० ।
इकरमय-इकरमय-त्रि० इकरो वनस्पतिभेदः (नि० सू० २ उ०)
तन्मये संस्तारकादौ, वृ० ३ उ० ।

इक्खण-ईकण-न०-ईक आवे ल्युट् । पर्यालोचने, “ तम्हाद्वि
इक्खपमिप ” ईकस्व तद्विपाकं आलोचयेति सूत्र० १ ध्रु० २
अ० २ उ० । दर्शने, करणे, नेत्रे, घात्र० ।

इक्खाग (गु) इक्खाकु-न०-आर्यकुत्रजदे, अनु० । प्रज्ञा० ।
तच्च प्रथमप्रजापतेर्नाज्यस्य जगवत ऋषभदेवस्य कुलमिति ।
स्या० ६ उ० । कुत्रायेंपु ऋषभदेवस्वामियंशोऽङ्गवत्, । औप०
कल्प० । ज० । आचा० । कोशज्ञजनपदे च । यत्रायाध्या नग-
रीति, ज्ञा० ८ अ० ।

ऐक्खाक-पु०-इक्खाकुवंशोऽङ्गवत्, आ० क० । ऋषभदेवस्वा
मिनो वंशस्य तद्वंशजानां चैक्खाकुनामकरणं यथा “ देसू-
णग च वरिस्स सक्कागमण च वसउवणा य ” आ० म०
प्र० । सक्का वंसछवणे इक्ख अगु तेण होति इक्खागा ” ति० ।
कथानकेशोऽयं “ जीयमेव तीय पच्चुप्पत्तामणागयाणं देवाणं
पदमन्तिथयराणं वंसद्ववणं करेत्तप ततो तियसगण संपरि
वुनो सक्को आगते पच्चा किइक्कि हत्थनो पविस्सामिस्सि
महेतं इक्खु वट्ठि गहाय आगते इतो य नाभिकुत्तगरो उस्स-
जसामिणा अंकगण अथइ सक्केण य उवागपण इक्खवट्ठिहत्त
गणं जणं विजणं भयवं बज्जाविअं । भयवया वट्ठीसु
दिट्ठी पामिया ताहे सक्केणं भणिय भयवं इक्ख अगु अक्क भ-
क्केण जक्कयस्सि ताहे स्वामिणा पसन्थ वक्केणधरो अक्कयिअन्-

सिओ दाहिणहत्यो पसारितो अतीव जगवथस्स तासु हरिस्सो
जातो तपणं सक्कस्स देधिदस्स देवरस्सो अयमेयारुवे संकप्पे
समुणज्जित्ता जम्हा जयवं नित्ययरो इक्खु अजिस्सइ तम्हा
इक्खागुवंसो भवउ । आ० म० प्र० । गाथाक्करगमनिका
अथ सजातकिञ्चिद्वनवर्षे जगवति प्रथमजिनवंशस्थापनं ।
शक्रः स्वजातमिति विचिन्त्य कथं रित्तिपाणिः स्वामिस्स
मीपंयस्यामीति महतीमिश्रुयष्टिमादाय नाजिकुत्तकराहस्थ
स्य प्रनेगं प्र तस्यो वट्ठा चैक्युष्टिं दृष्टवदेनेन स्वामिना करे
प्रसारिते इत्तुं जक्कयस्सीति भाणत्वा तां इत्या इक्खजिहापा
स्वामिनो वंश इक्खाकुनामा जवतु । कल्प० । आ० सू० ।
शक्रः सौधमेन्द्रो वंशस्थापने प्रस्तुते इत्तं गृहीत्वा आगतः
अक अग कुट्टिआयां गते अनेकार्थत्वाकात्तनां अक्क धातां
रीणादिके उण् प्रत्ययः अकुशब्दोऽजिज्ञाषार्थः ततः स्वामी
इत्तोऽआकुनाजिज्ञाषणं कर प्राप्तारयत् शक्रः आर्पयत् तेन कार
णेन जवति । इक्खाकुवंशभवाः ऐक्खाकाः । आ० क० ।
“ आसी य इक्खु भोई इक्खागा तेण खत्तिया होति ” कति
या येन कारणेन बाहुल्येन कुत्रो जिन आस्स तेन कारणेन
ते कतिपया इक्खाकुवंशोऽङ्गवत् । आ० म० प्र० । आ० सू० ।

इक्खाग (गु) कुत्र-इक्खाकु-न०-इक्खाकुणां कुत्र
इक्खाककुलम् । ऋषभदेवस्वामिवंशे, । आ० म० प्र० ।

इक्खाग (गु) नृपि-इक्खाकुनृपि-स्त्री-अयोध्यायाम्,
तीर्थ० “ इक्खाग नृमित्तजा, सावन्थि विणीय कोस्सपुत्तं
च ” आच० २ अ० ।

इक्खाग (गु) राय-इक्खाकुराज- पु०-इक्खाकुणामिदवा
कुवंशजानामधवा इक्खाकुजनपदस्य राजा । इक्खाकुवं
शीयानां कोशज्ञजनपदस्य वा नृपे, । ज्ञा० ८ अ० । उक्त० ।
परिपुष्टी इक्खागराया ” स्या० ७ उ० ।

इक्खाग (गु) वंश-इक्खाकुवंश-पु-ऋषभदेवस्य वंशे, “ आ
सीइक्खाग वंस संजुओ नाजिनामकुत्तगरो ” इति० ति० ।
(वक्तव्यता इक्खाग (गु) शब्दे)

इक्खु (उक्खु)-इक्षु- पु०- इष्यतेऽसौ माधुर्यात् “ इक्खु प्र
वासीकौ ” इति प्राकृत सूत्रणादेस्त तन्मम प्रा० व्या १ पाद
८ अथा० आपे इक्खु इति च भयति प्रा० व्या० । मधुररसो
पते असिपत्रे स्वनामग्याते, घात्र० । पर्वकवनस्पतिकाय
भेदे, उक्त० । प्रज्ञा० । चतुर्विंशतिधान्यान्तर्गते धान्यभेदे, प्रव०
१५६ द्वा० । इक्षुरद्विका सम्भाव्यत इति धर्म० १ अधि० “ उक्खु
जवसात्रिकात्रिया इति ” औप० “ इक्षुग्रहणाग्रहणे यथा-
“ से निक्खु वा निक्खुणी वा अजिकंवेज्जा उक्खवण उवागिच्छ
त्तप जे तन्थ इस्से आव उमाहेस्सि अह निक्खु इक्खेज्जा
उक्खजोत्तप वा पायप वा सेज्जं उक्खु जाणेज्जा स खंमं जाव
णा परिगाहेज्जा अतिरिच्छिच्छिस्सं तदेव निरिच्छिच्छिण तदेव
से निक्खु वा निक्खुणी वा सेज्जं पुण अभिक्कंज्जा अंत-
रुक्खुयं वा उक्खुगंमियं वा उक्खुचायगं वा उक्खुसात्रगं वा
उक्खुसात्रगं वा जोत्तप वा पायप वा सेज्जं पुण जाणेज्जा
अंतरुक्खुयं वा जाव सात्रगं वा स अंमं जाव गो परिगा-
हेज्जा से निक्खु वा निक्खुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंत-
रुक्खुयं वा जाव सात्रगं वा अण्मं जाव परिगाहेज्जा अति-
रिच्छिच्छिस्सं तदेव परिगाहेज्जा । इक्षुसूत्रत्रयमप्याश्रयश्रेयमिति
नवरं अंतरुक्खुयंति पर्वमध्यमिति आचा० २ ध्रु० १ अ० २ उ० ।

जे जिकवू वा जाव समाणे मेज्जं पुण जाणेज्जा उच्छुं वा काणं अंगारियं संमिस्सं विगद्वसितं वा वेत्तगंवा कंद-
ल्लित्तइजसुयगं वा अस्सयरं वा तहप्पगारं आपं अस-
त्थपरिणयं जाव । आचा० २ शु० १ अ० ८ उ० ।

मच्चित्तचित्तेभूमकणाभरणे प्रायश्चित्तम् यथा—

जे जिकवू वा सचित्तं उच्छुं जुंजइ जुंजंतं वा साइजइ । ४। जे
जिकवूसचित्तं उच्छुं विरंसइ विरंसंतं वा साइजइ । ५।
जे जिकवू सचित्तं उच्छुं वा, उच्छुपेसियं वा, उच्छुजित्तिं
वा, उच्छुमात्तगं वा, उच्छुमात्तगंवा उच्छु चोयगंवा विरंसइ
विरंसंतं वा साइजइ । ६। जे जि० सचित्तं उच्छुं वा उच्छु
पे० वा उच्छुमिस्सिवा उच्छु चोयगंवा विरंसइ । ७। जे जिकवू
सचित्तं पइट्ठियं उच्छुं जुंजइ जुंजंतं वा साइजइ । ८। जे जिकवू
सचित्तं पइट्ठियं उच्छुं विरंसइ विरंसंतं वा साइजइ । ९। जे
जिकवू सचित्तं पइट्ठियं उच्छुं वा उच्छुपेसियं वा उच्छु-
जित्तिं वा उच्छुमात्तगं वा उच्छुमात्तगं वा उच्छुचोयगं वा
जुंजइ जुंजंतं वा साइजइ । १०। जे जिकवू सचित्तं पइट्ठियं
उच्छुं वा उच्छुपेसियं वा उच्छुजित्तिं वा उच्छुमात्तगं वा
उच्छुचोयगं वा विरंसइ विरंसंतं वा साइजइ । ११।

अप्पे दो सचित्तपइट्ठिते सुत्ता ।

जुंजंति जे जिकवू तो मिस्सा पुण विरंसति णायव्वा
जीवजुअं सचित्तं अचित्तं सवेयणपतिट्ठं ।

एतस्मिं च वउणहं सुत्ताणं इमे अतिदेशो ।

सचित्तं च फल्लेहिं, पप्परमे जोग मो समक्खातो ।

सो च व णिकवमसो, सांत्तसमे ह्योति उक्खंमि । ३१८ ।

कथ्या अणादियाय दासा चउणहं पच्छिंत्तं इमे तत्थ विभा
गसुत्ता जे जिकवू सचित्तं अंतरुच्छुगं वा जुंजति इत्यादि
जे सचित्तं अंतरुच्छुगं वा विरंसइ इत्यादि अप्पे सचित्तं
पइट्ठिते दो सुत्तं ।

पव्वसहितं तु खंमं, तत्थ वि य अंतरुच्छुयं होइ ।

मगमल्लवकिअउदेदो, मा य पुण उच्छिपद्विपरिहीणं । ३१९।

परं उभयो पव्वदेससहितं खंमं पुव्वं उज्जयो पेरुहियं अत
रुच्छियं चक्कमिच्छेद्विष्णं मगमल्लजप्पत्तिं सांय अज्जंतरोगिग ।

चोयंतु होइ हीरो, सगले पुण तस्म बाहिग उच्छी ।

कोणं पुण मर्क मा, इतरजुतं तप्पइट्ठं तु । ३२० ।

वंमहीरसंविता चोपयं जप्पति सात्तगं वा हरिच्छली
जप्पति पुण काणियं अंगारयं वा वुजयं सिंयात्तादीहिं वा
खइयं उववि सुक्कं इयरंति मच्चित्तं अहो सच्चित्तं सचित्तं
सचित्तजोगे पतिट्ठियं जप्पति । नि० सू० १६ उ० ।

(गोचरचर्यायां मच्चित्तं कुप्रहणप्रहणं-गोचरचरिय-शब्दे)

इक्खु (उच्छु) करण-इक्खुकरण-न० केषकरणभेदे, तच्च आक्खत्ता-
दिना संस्कारयति । सूत्र० १ शु० १ अ० । इक्खवः कियन्ते यत्र
तद्विक्खुकरणम् । इक्खवाट, वृ० १ उ० ।

इक्खु (उच्छु) खंम-इक्खुखंम-न० पर्वसहितकृच्छेदे, ।

नि० सू० १६ उ० । इक्खुखंमं चापरिणतं तद्धि पर्वतो यत्नते
तदनाचरितमिति । दश० ३ अ० ।

इक्खु (उच्छु) गंमिया-इक्खुगंमिया-स्त्री० सपर्वकुशकंसे, ।
आचा० १ शु० १ अ० १० उ० ।

इक्खु (उच्छु) घर-इक्खुघर-न० दशपुरनगरस्थे उद्याने, य-
त्रार्थरक्षितस्तोशक्षिपुत्रादाचार्यादीनां जमादेति । विशेष० ।
आ० म० । आ० सू० ।

इक्खु (उच्छु) चोयग-इक्खुचोयक-न० पीडितेभ्युक्तोदिका-
याम्, । आचा० १ शु० १ अ० १० उ० ।

इक्खु (उच्छु) जंत-इक्खुजंत-न० इक्षोर्निष्पीडनं यन्त्रं शा-
त० । इक्षुनिष्पीडके यन्त्रे, आचा० ।

इक्खु (उच्छु) मात्तग-इक्खुमात्तक-न० इक्षुशाखैकदेशे, आचा०
१ शु० १ अ० १० उ० । अवलकंसे इक्षुच्छेदे च । मात्तगम
वक्षिच्छेदो इति । नि० सू० १ उ० ।

इक्खु (उच्छु) पेसिया-इक्खुपेसिका- स्त्री० इक्षुगणिकायाम्
नि० सू० १६ उ० ।

इक्खु (उच्छु) जित्ति-इक्षुजित्ति-स्त्री० इक्षुखाने, नि० सू० १६।

इक्खु (उच्छु) मेरग-इक्षुमेरक-न० अपनीतवन्नीकुशागम-
कायाम्, आचा० १ शु० १ अ० १० उ० ।

इक्खु (उच्छु) लडि-इक्षुयष्टि- स्त्री० इक्षुदण्डे, आ० सू० २
अ० । आ० म० प्र० । प्रा० व्या० ।

इक्खु (उच्छु) वण-इक्षुवन-न० इक्षोः पर्व (ग) कयनस्वति
विशेषस्य वने, आचा० १ शु० १ अ० १० उ० ।

इक्खु (उच्छु) वाभ-इक्षुवाट- पु० इक्षोः पर्वगवनस्पतिविशेष
स्य वाटे, “ सुचिरं पियत्थमाणां नल्लथंजो उच्छुवाभमज्जंमि ”
आव० ३ अ० ।

इक्खु (उच्छु) वामिया-इक्षुवाटिका- स्त्री० पर्वगवनस्पतिका
यजेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

इक्खु (उच्छु) सात्तग-इक्षुमात्तग-न० इक्षोर्दीर्घशाखायाम्, ।
आचा० १ शु० १ अ० १० उ० । बाह्यउद्यां च “ सात्तगे पुण
तस्स बाहिरा उच्छी ” नि० सू० १६ उ० ।

इच्छा-इच्छा-अ० इच्छात्वैत्यर्थे, आचा० १ शु० १ अ० ३ उ० ।

इच्छेवं-इत्येवम्- अ० पूर्वप्रक्रान्तपरामर्शे, “ इच्छेवं परिज्ञेहंति ”
सू० १ शु० ३ अ० । “ इच्छेवमाहुं से वीरं ” सूत्र० १ शु० ४ अ० ।

इच्छ-इष्-धा० वाच्गयाम्, तुदा० पर० संद० वट० क्तः “ गमिष्य-
मामां ङः ” इति प्राकृतसूत्रेण ङकारः इच्छइ-इच्छति । प्रा०-
व्या० ८ अ० ४ पाद । “ इच्छामि खमासमणां वंदिषुं ”
इषु इच्छायामित्यस्योत्तमपुरुषैकवचनम् । आव० ३ अ० । अनु+
अन्वेषणं, प्रतिप्रतिग्रहे, प्राप्तौ च । परि+अन्वेषणे च । अभि+
सम्यगिच्छायाम्, । वाच० ॥

इच्छंजाण-इच्छाध्यान-न० इच्छा संज्ञायमानज्ञानस्यार्थस्याजि-
ज्ञानान्तरिकस्तस्या ध्यानमिच्छाध्यानम् । द्विमाषार्थिनः कांति-
सुवर्णत्वाभेऽपि प्रवर्त्तमानज्ञानस्य कपिलस्थं सम्भाष्यमानज्ञा-
नार्थमिच्छान्तरिकत्वात्, । आतुर० ॥

इच्छंत-इच्छन्-त्रि० वाञ्छति, “ इच्छंतो हियमप्पणो ” उ० १ अ० ।

इच्छका (च्छका) र-इच्छाकार-पु० एषणमिच्छा स्वाजिप्रायस्तया
करणं तत्कार्यनिर्वर्तनमिच्छाकारः । गच्छ २२ आधि० । विव-
क्तिप्रक्रियाप्रवृत्त्यन्युपगमः । अनु० । इच्छया वत्ताभिधोगमन्तरेण

कारः इच्छाकारः इच्छाक्रियेत्यर्थः इति । स्यात् १० ग्रा० । प्रव० ।
आ० म० प्र० । इच्छायाः करणमिच्छाकार इति । वृ० १ उ० ।
स्वकीयानिष्ठाये, । “इच्छाकारेण संदिसह भगवन् देवसि अं
आलोपमि” इच्छाकारेण निजच्छयेति । आत्मीयच्छयेति ।
स्वकीयानिष्ठायेण न पुनर्बलानियोगेनेति च । ध० २ अधि० ।
तदात्मके पक्षे सामान्यरीजो च । इच्छाकारो अद्भुतो इति ।
उक्त० २६ अ० । इच्छाकारेण ममेदं कुरु इच्छाप्रधानया क्रियया
न बलभियोगपूर्विकयेति । स्यात् १० ग्रा० । इच्छाकारेण
ममेदं कुरु तत्र आहं करोमीति निर्देशोऽन्युपगमो वा इच्छा-
कार इति । ध० ३ अधि० । प्रव० । आ० म० प्र० । वृ० ।
“ इच्छाकारो य सारेण ” इति । उक्त० २६ अ० । सारेण इति
श्रौचित्येनात्मनः परस्य वा कृत्यप्रतिप्रवर्तते । तत्रात्म-
सारेण यथेच्छाकारेण युष्माकिकीर्षितं कार्यमिदमहं करो-
मीति । अन्यसारेण च मम पात्रक्षेपनादि इच्छाकारेण कुरुतेति
ग० २ अधि० । अस्य च प्रयोगः स्वार्थम्परार्थं वा चि-
कीर्षन् यदा परमन्यर्थयेते इति । स्यात् १० ग्रा० “ इच्छा-
कारपत्रोगो नाम जं इच्छया कर्णं नं बलानियोगादिणा इच्छ-
यस्स अत्यस्स त्वप्यन्यं इच्छकारसहं पठज्जाति । आ० यू० २
अ० । उत्सर्गतः साधुनां सति सामर्थ्ये कार्यार्थेपरो नान्यर्थ-
यितव्यः अनिगूढतबलवीर्येण ज्ञातव्यं तत्कार्यस्य असामर्थ्यं
अप्रावीण्ये वा रत्नाधिक विहायान्येपामन्यर्थनाविषयमिच्छा
कारं करोति । यदि वा नान्यर्थितोऽपि कोऽप्यन्यस्तत्प्रयो-
जनकरणशक्तो निर्जरार्थी साधुः कंचन साधुं चिकीर्षित-
कार्यं विनाशयन्तं गुरुतरकार्यकरणासमर्थमविनाशयन्तमन्य-
न्यर्थयन्तं वानिष्ठापितकार्यकरणाप्यन्यतरं साधुं हृष्ट्वा तत्कार्यं
कर्तुंकामस्तत्रापि इच्छाकारं प्रयुज्जीत । इच्छाकारेण युष्मादी-
यमिदं कार्यं करोमीति युष्माकमिच्छाक्रियया करोमि न बला-
दित्यर्थः । ध० ३ अधि० ।

तत्रेच्छाकारो येष्वप्येव क्रियते तत्प्रदर्शनार्थमाह ।

जइ अब्जत्येअ परं, क्तरणजाते करेज्ज सो को वि ।

तत्थ वि इच्छाकारो, न कप्पइ बलानिओगो उ ॥

यदि इत्यन्युपगमं अन्यथा साधुनामकारणे अन्यर्थना नैव
कल्पते । ततश्च यदि अन्यर्थयेत् परमन्यं साधुं श्वानादीं
कारणजाते समुपपन्ने सति ततस्तेनान्यर्थयमानेन इच्छाकारः
प्रयोक्तव्यः । यदि वा अनन्यर्थितोऽपि कोऽप्यन्यः साधुः (से)
तस्य कर्तुंकामस्य कस्यचित् साधोः कारणजातं कुर्यात् ।
तत्रापि तेनानन्यर्थितेन साधुना तस्य चिकीर्षितं कर्तुंकामेन
इच्छाकारः प्रयोक्तव्यः । इह श्रित्वाः कंचिदनन्यर्थिता एव
परकार्यकर्तार इति कापातिग्रहणम् । अथ कस्मादिच्छाकार-
प्रयोगः क्रियते । उच्यते—बलानियोगो मा जूद्विति हेतोस्तथा
आह अतो न कल्पते बलानियोगः साधुनाम तत इच्छाकार-
प्रयोगः कर्तव्यः । तु शब्दः कंचिद्बलमियोगो मा जूद्विति क-
ल्पते इति सूचनार्थः ।

उक्तगाथावयवार्थप्रतिपादनार्थमाह ।

अब्जुवगमंमि निज्जइ, अब्जत्येउं न वहइ परो उ ।

अणिगूहियवत्तविरिण्ण, साहुणा ताव होयव्वं ॥

यदि अन्यर्थयेत्परमन्यस्मिन् यदि शब्दप्रदर्शिते अन्युपगमे
सति ज्ञायते किमित्याह । अन्यर्थयितुं न वर्तते न युज्यते परः ।
किमित्यत आह—न निगूढिते बलवीर्ये येनासाधुनिगूढितब-
लवीर्यस्तेन । बलं शारीरं, वीर्यं मानसशक्तिविशेषः तावच्छब्दः

प्रस्तुतार्थप्रदर्शकः । एवमनिगूढितबलवीर्येण तावत्साधुना
जयितव्यम् । पागन्तरं वा “ अणिगूहियवत्तविरिण्ण जेण
साहुणा होयव्वं ” अस्यायमर्थो येन कारणेन अनिगूढित-
बलवीर्येण साधुना जयितव्यमिति युक्तिः अतोऽन्यर्थयितुं न
युज्यते पर इति आहृत्यं तर्ह्यन्यर्थनाविषयेच्छाकारोपन्या-
साऽनर्थकः । उच्यते —

जइ होज्ज तस्स अनज्जो, कज्जस्स विणाणाइ न तं वाणं ।

गिणाणाइ विहिपहोज्जा, वावरो कारणेहिं सो ॥

यदि जवत्तस्य प्रस्तुतस्य कार्यस्यानजो समर्थः यदि वा न
विजानाति तत्कार्यं कर्तुं वाणमिति निपातः पादपूरणार्थः श्वाना-
दिर्वा जवत् व्यापृतः कारणेऽसौ तदा संजातचित्तीयपदान्य-
र्थनायोगाच्चरमिच्छाकारं रत्नाधिक विहायान्येपां करोति । तथा आह

रत्ताणि य वज्जेत्ता, इच्छाकारं करेइ सेताणं ।

एयं मज्जं कज्जं, तुजेह करेइ इच्छाणं ॥

रत्नानि द्विविधानि इत्यरत्नानि भावरत्नानि च । तत्र मरकत-
वज्र-ह्मनीयैर्हृद्यादीनि इत्यरत्नानि सुखमधिकृत्य तेषामन-
कान्तिकत्वादनात्यन्तिकत्वाच्च । जावरत्नानि सम्यग्दर्शन-
ज्ञानचरित्राणि सुखनिश्चयनतामङ्गीकृत्य तेषामकान्तिक-
त्वात् आत्यन्तिकत्वाच्च जावरत्नमधिकं रत्नाधिकस्तं वर्ज-
यित्वा इच्छाकारं करोति । शेषाणां कथमित्याह । एतन्मम
कार्यं यस्मसीधनिकादिरूपं कुरुत इच्छया न बलानियोगे-
नेति । तत्र यदुक्तम् । (जइ अभयजेज्ज परं कारण जाते इति)
तत्र प्रथमगाथया यदीत्यस्य भावार्थ उपदर्शितः । द्वितीय-
गाथया कारणजातानि कथितानि । मनया तु पूर्वार्कनात्यर्थना-
विषयो दर्शितः । उत्तरार्केन त्वन्यर्थनायाः स्वरूपम् । त्वं प्रति
“ करेज्जवासे कोई ” इति अस्य गाथावयवस्यावयवार्थः प्रति-
पादनीयस्तत्रान्यकरणसंज्ञकारप्रतिपादनायाह ॥

अहवा वि विणासंतं, अब्जत्यं तं च अमादइणं ।

अओ कोइ जणिज्जा, तं माहुनिज्जरट्ठाउ ॥

अथवति “ जइ अब्जत्येज्ज परं कारणजाए ” इत्यपेक्षया प्रका-
शं ततो द्योतनार्थं विनाशयन्तं चिकीर्षितं कार्यमपिशब्दात्-
सोऽन्यस्मिन् गुरुतरं कार्यं समर्थस्ततो यदि स तत्र व्यापृतो
जयति तर्हि तेन गुरुतरप्रयोजनं सीदतीति परिज्ञाव्य विना-
शयन्तमपि, यदि वा स्वयमसमर्थतया अभिज्ञापितकार्यकर-
णाय साधुमन्यमन्यर्थयन्तं हृष्ट्वा निर्जरार्थी कोऽप्यन्यः साधुः
साधुं जणत् । किं भर्णादित्याह—

अह यं तुजेमेयं, करेमि कज्जं तु इच्छाकरण ।

तत्थ वि से इच्छइ से, करेइ मज्जायमूलीयं ॥

अहमित्यात्मनिर्देशे युष्माकमेतत् कर्तुमर्माहं कार्यं करोमि
इच्छाकारेण युष्माकमिच्छाक्रियया न बलादित्यर्थः तत्रापि
स कारापकः साधुः इच्छति इच्छाकारं (से) तस्य स्वयमि-
च्छाकारेण कर्तुमन्युद्यतस्य करोति नत्यसौ तेनेच्छाकारेण
याचितस्ततः किमर्थमिच्छाकारं करोतीत्यत आह—मर्यादामूलीय-
म् । मर्यादा साधुनां व्यवस्था तस्या मूलं मर्यादामूलं तत्र-
जवो मर्यादामूलीय इच्छाकारस्तं निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां
विजक्तानां प्रायो दर्शनमिति हेतोर्चित्तीया । ततोऽयमर्थः मर्या-
दामूलजृप्त इच्छाकारस्तथाहि—साधुनामर्थं मर्यादा न किञ्चि-
द्व्यव्याप्यतिरेकः कश्चित्कारयितव्यः । तद्वत् व्याख्यातोऽधि-
कृता गाथावयवः ॥

संप्रति तन्ववि इच्छाकार इत्यत्र योऽपिशब्दस्तस्य विषयं प्रदर्शयति—

अहवा सगं करेतं, किं वा अन्नस्स वा वि ददुणं ।

तस्स वि करेइ इत्थं, मज्जं पि इमं करेहेत्ति ॥

अथवा स्वकमात्मीयं पात्रप्रेषणादि किं कुर्वते अन्यस्य वा किञ्चित् कर्तुं न ह्यत्र तस्यापि आस्तां प्रायुक्तस्येत्यपि शब्दार्थः आपन्नप्रयोजनः सन् इच्छाकारं कुर्यात्—कथमित्याह—ममापीदं पात्रप्रेषणादि इच्छाकारेण कुरुतेति ॥

इदानीमन्यर्थितसाधुविषयं विधिं प्रदर्शयति ॥

तत्थ वि सो इच्छं से, करेइ दीवेइ कारणं वा वि ।

इहरो अणुभट्ठं, कायव्वं साहुणा किञ्च ॥

तत्रापि एवमन्यर्थेनऽपि साधोऽन्यर्थितसाधुरिच्छाकारं करोति इच्छाकारं तत्र करोमि । अथ तेन गुर्वोदितत्वं कार्योन्तं कर्तव्यं तर्हि दीपयित्वा कारणं वापि इत्थं गुर्वोदितत्वं कर्तव्यभावे सत्यनुग्रहायैवमर्थं साधोः कृत्यं कर्तव्यमिति । अपिशब्दात् किमच्छाकारविषयविशेषप्रदर्शनायैवाह—

अहवा नाणाईणं, अट्ठाए जइ करेज्ज किवाणं ॥

वेयावच्चं किंची, तन्ववि तेसिं जवे इच्छा ॥ १ ॥

अथवा ज्ञानादीनामादिशब्दाहर्शनवारिषपरिग्रहः । अर्थो य यदि कुर्यात् कृत्यानामाचार्यादीनां वेयावृत्त्यं कश्चित्साधुः पात्रान्तरं च किञ्चित् किञ्चित् आवणादि तत्रापि तेषां कृत्यानां—तं साधुं वेयावृत्त्यं नियोजयतां प्राय इच्छति भवेदिच्छाकार इच्छाकारपुरस्सरं योजनीय इत्यर्थः किमित्यत आह यस्मात्—

आणा बल्लानियोगो, निगंथाणं न कप्पणं काउं ।

इच्छा पउंजियव्वा, सेहए रयणिए तह ॥

आज्ञापि ममाज्ञा भवेतदे कार्यमेवरूपा तया विवर्तितं कार्यमाज्ञापितस्याप्यकुर्वतां बल्लानियोगेन नियोजनं बल्लानियोगेन एतैर्ज्ञापि निर्भेदानां न कल्पते कर्तुं किन्तु इच्छेति इच्छाकारः प्रयोक्तव्यः प्रयोजनेऽनुत्पत्ते सति शैक्वं तथः रक्षाधिकं च आत्रापादिप्रपुकांमेन आद्यन्तग्रहणात्म्यस्यापि ग्रहणमिति व्याख्यायान्यपु च पपु तावत्स उक्तः । अपवादतस्याज्ञाबल्लानियोगावपि पुर्विनीति प्रयोक्तव्या तेन चेहोत्सर्गनः संवास एव न कल्पते बहुजनादिकारणप्रतिबद्धतया त्वपरित्याज्यः अन्य विधिः प्रथममिच्छाकारेण योज्यते कुर्वन्नाहया पुन बल्लानियोगेनेति आह च ॥

जह जव्ववाट्ठानां, आसाणं जणवप्पु जायानं ।

सयमेव खल्लिणमहणं, अहवावी बल्लानियोगेणं ॥

पुरिमज्जाए वि तट्ठा, विणीय विणयमि नन्वि अजियोगो ।

सेसंमि उ अजिओगो, जणवयणाए जहा आसो ॥

यथा जात्यवाहिकानामश्वानां जनपदेषु मगधादिषु जातानां च शब्दशेषांश्च ह्येषः स्वयमेव खलीनग्रहणं भवति । अथवाऽपि बल्लानियोगेन खलीनं कथिकं किमुक्तं जयति । यथा जात्यवाहिकानामश्वानां स्वयमेव खलीनग्रहणं भवति जनपदजातानां च बल्लानियोगेन एवं पुरुषजातेऽपि ज्ञातशब्दः प्रकारवचनः पुरुष प्रकारेऽपि कथञ्चन इत्याह (विणीय विणय इति) विविधप्रकारं नीतः प्रापितो विनयः येन स विनीतविनयस्तस्मिन्नास्याजियोगः स्वयमेव विनये प्रवर्तनात्

खलीनग्रहणे जात्यवाहिकस्येवातः (सेसंमि उ अजियोगोति) शेष विनयरहिते अजियोगो बल्लानियोगः प्रवर्तते कथानकाजनपदजाते यथा चैव गाथाद्वयसमुदायार्थः । अथयवार्थस्तु दधस्यस्तच्छेदं । “ वाहल्लविस्सए पणो आसकिंभोगो सो दमिज्जउकामो वेयावृत्त्येखाए, अहियासजाणि ए माए ! अत्थेज्ज वाहियावृत्तिणीओ खल्लिणं से होइयं सयमेव तेणगहियं विणीय इत्ति गथा सयमेवकारुता मोयहियइत्तिजं वृद्धा रक्षा उयरित्ठण आहारवयणादिणा समं पदियारुत्त पदियं ह च मुहत्तण तो एवं वदति न तस्स वत्ताभिभोगो पयत्तइ । अथरा पुण मगहादिजणवयजाओ आसो सो दमिज्जउकामो वियावृत्त्येखाए हिअ वासित्ता मायरं पुच्छति किमयंति ताए मणिय पुत्त ! विणयगुणपवं ते एयं कल्लं पुण मा खलीनं पदमिच्छइत्ति मा वा वहिस्सित्तेण तदेव कथं रक्षा चिरं कोकरेण पिहितो बल्लविकखियं दाऊण वार्हाओ पुणा जवस्से निरुहं तेण माऊए कहिए सा भणइ पुत्त ! दुल्लं दिट्ठियफर्माणं तं दिट्ठो भयमग्गो जो मग्गो ते रुद्धं तं कोहिसि पस दिट्ठो अयमुवणतो जो सयं न करेइ वेयावृत्त्यादि तत्थ बल्लानियोगो विपयट्ठा विज्जइ जणवयजाए जहा आसो इति ” तस्माद्बल्लानियोगमन्तरंगौघ मोक्षार्थिना स्वयमेव प्रत्युत्तच्छाकार इत्या अनन्यार्थिनैव वेयावृत्त्यादिकर्तव्यम् । तथापि अनन्यार्थितस्य स्वयमिच्छाकारकरणं न युक्तमित्याशङ्क्याह—

अन्नन्याणाए मरुओ, वानरओ चैव होइ दिट्ठो ।

गुरुकरणं मयमेव य, वाणियगा दोब्धि दिट्ठता ॥

अन्यर्थनायां मरुको ह्यण्तः पुनः शिष्यनोदनायां वानरकश्चैव भवति ह्यण्तः गुरुकरणे स्वयमेव तु छौ वणिजौ ह्यण्तः एष गाथा समत्सार्यो व्यासार्थः कथानकेन्योऽवसातव्यस्तानि चामूनि “ पगम्म साहस्स ह्म” अत्थि सो न करेइ वेयावृत्त्यं यात्रबुद्धाण आयरिणण चोइओ भणइ को मं अन्त्येइ आयरिणण जणितो तुमं अन्नत्थण मग्गतो चुक्किहिस्सि जहा सो मरुगो नागमयमत्तो कत्थियपुस्सिमाए न्तरिदजणवप्पु दाणं देउमवृत्तिपप्पु न तत्थ वच्छइ भज्जाए जणिता जाइ सो भणइ पगं ताव सुहाणं परिमगइं करमि विषयं चरं तेसिं गच्छामि जस्स आसन्नमस्स कुल्लस्स कज्जं सो मम अणत्ता देउ एवं सो जाव जीवाए दग्गहा जालो एवं तुम पि अत्थणं मग्गमाणो चुक्किहिस्सि निघए पत्तेसि वात्रबुद्धाण जाणे चैव अहं अप्पणो वेयावृत्त्यं करमि अन्ने अत्थिवरंत्तगा त्ठइ चिए सत्तिइ एवं चैव विराहितं ततो सो एवं भणिओ एवं सुंदरं जाणता अप्पणा कीस न करेइ । आयरिया भणति सरिस्सो तुमं तस्स वानरस्स जहा पगो वानरो रुक्खे अत्थइ वामासु मीतवातेहिं ऊरिज्जतो ताहे सुघराए सज्जिणाए भाणिओ वानर ! पुरसांसि तुमं निच्छयं वदसि बाहुदंसांजो पायवस्स मिहरणं करसि कुल्लिमात्रे वासो एवं विभणिओ तुमि को अत्थइ ताहे सो दोब्धिं तच्छपि जणइ ततो सो रुट्ठा तं रुक्खं दुरिहितं मादसो सा नट्ठा तेण नीसे तं घरं सुवं विक्खिबल्लं जणइ न विस्सिस्समं महत्तरिआ न विस्सिस्समं सोहि वावणिट्ठा वा सुवरं अत्थसु विघरा जा वहुसि दोग तिस्सिमु सुहं द्वाणिं अत्थ एवं तुमं पि ममं चैव उवरिणण जाओ किञ्च मम अन्ने पि निज्जदरं अत्थि तेण ममं बहुतरियाणं घरा तं बाहं चुक्किहामि जहा सो वाणियगो दोब्धिं जाव ववहरंति पगो पढमपाउसो मल्लं दायव्वं होहितिस्सि सयमेव आसादपुस्सिमा

ए धरं पुच्छा इतो वीरणं अट्टं वा तिभागं वा दातुण वा वि-
ससयं ववहरइ तण तदिवस विक्कुणो भाइसको इयरो खुको
एवं तो अचित्तेण सुत्तया नासंति ते दिवसे नट्टेहि गच्छ-
सारवणा भावेण गच्छस्स अपमियण्णो बहुतरं मे नासइ
इति तथावाह * सुत्तयेसु अचित्तेण, आदेसे वुत्तहगेल्ले ।
वाले समगे चार, इच्छीमायी अणिद्धिया १ एपहि कारणेहि-तु
बज्जतो उ होइ आयरिओ । वेयावणे करणं, कायवणं तस्स
सेहेहि २ जेण कुलं आयसं, तं पुरिसं आयरेण रक्खेज्जा ।
नहि तुंभमि विणट्टे, अरया साहरया होति ३ * आदेशे प्राधूर्णके
वृत्ते शीकृते ज्ञाने तथा वाले लघवयसि कृपके च यथाचार्यः
स्वयं वैद्यावृत्त्यं करोति तर्हि सूत्रार्थयोरचित्तनं जयति तथा
वादिनि आगते ऋद्धिमति च नगरधेष्ठ्यादौ आदिशब्दाद्वा-
जादिपरिग्रहः । आचार्यं वैद्यावृत्त्याय पानकादिगते प्रवचनज्ञा-
यवं भवति अनर्किका एते भनीश्वरप्रवजिता एते इत्यर्थः । तत
एतैः कारणैराचार्यः शेषसाधूनामरकप्रायाणां तुल्यजना भवति
ततो वैद्यावृत्त्यविषये यत् करणं करणीयं तत्तस्य शेषैः कर्तव्यं
न पुनः स स्वविषये परविषये वा वैद्यावृत्त्ये प्रवर्तमान उपेक्षणीय
एतदेवाह (जेणेत्यादि) येन पुरुषेण कुलमायसं तं पुरुषमाद-
रेण रक्खेत् यतो नहु नैव तुल्ये विनष्टे अरकाः साधारकाः साधा-
रा भवन्ति आह इच्छाकारेणाहं तत्र प्रथमाधिकारिकमान-
यामीत्याद्यभिधाय यदा लक्ष्याभावात् संपादयति तदा
निर्जराज्ञाधिकारस्तस्येच्छाकारस्ततः किं तेनेत्याशङ्क्याह
* वेयावणे अट्टु-द्वियस्मर सत्ताप कावकामस्स । ज्ञाभो वेव
तवसिस्स होइ यहीणमणसस्स * वैद्यावृत्त्ये संयमव्यापारे
अच्युत्यित्तस्य, तथा अरया प्रसङ्गेन मनसा इह लोकपरलोका-
शंसाविप्रमुक्तेन कर्तुकामस्य (ज्ञाभो चेव तवसिस्ससि)
प्रकारणाभिर्जराया ज्ञाभ एव तपस्विने जयति अलक्ष्यादौ
अर्हानं मनो यस्यासावदीनमनास्तस्यादीनमनसः ॥ आ० म०
छि० । पंचा० । आ० चू० ।

इच्छमाण-इच्छतु-त्रि० अनिद्वयति, पंचा० ५ विद्य० ॥

इच्छा-इच्छा-स्त्री० एवमिच्छा-इच्छायाम् । इच्छा-भावे श
प्रत्ययः स्या० १० वा० । आ० म० प्र० । मायाकषायनेदे,
सम० ५३ स० । अजिज्ञाये, प्रश्न ५ वा० । पंचा० । आ० ।
सूत्र० । दश० । स्या० । वृ० । “ इच्छामि जामि (इच्छं) का
उस्मन्मां ” इषु इच्छायामित्यस्योत्तमपुरुषकवचनस्य “ इषुग-
मयमां उ ” इति उक्ते इच्छामीति जयति इच्छाम्यजिज्ञासामि स्था-
तुमिति । आ० ५ अ० । सज्जाव्यमानज्ञाभस्यायस्याभिज्ञाया-
तिरेके, आनु० । आगतानागतान्यनतरार्थप्रार्थनायाम्, ध०
३ अधि० । अजिज्ञाये, न० । ग० । विश० । चतःप्रवृत्तौ, आ०
१ ध्रु० ४ अ० १ उ० । अच्युपगमे, ध० २ अधि० प्रीतौ, वा०
२० वा० । प्रीतिसाधकभावाजिज्ञाये, अष्ट० २७ । स्पृहाया-
म, अष्ट० ११ । परिग्राह्यवस्तुविषयकवाञ्छाकरणे, सथा० ।
पंचा० । अन्नःकरणप्रवृत्तौ, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । इन्द्रिय-
मनोनुकूलायाम्प्रवृत्तौ, आ० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० । वि-
कृतक्रियाप्रवृत्त्युपगमे, अनु० ॥

एतस्य निरूपो यथा—

नामं उवणा दविण, गित्ते काले तहेव जावे अ ।

एसो खलु इच्छाए, निक्खेवो उव्विहो होइ ॥ १ ॥

नामस्थापने गतार्थं छव्येच्छा सचित्तादिछव्याजिज्ञाषः । अनु-
पयुक्तस्य वेच्छामीत्येवं जणतः क्षेत्रेच्छा मगधादिक्षेत्राभिज्ञाषः ।

कालेच्छा रजन्यादिकाज्ञाजिज्ञाषः “ रयणिमहिसारियाउ,
चोग परदारिया य इच्छंति । तात्तायरा सुजिक्खं, बहुधसा
केइ धार्मिक्खं ” जावेच्छा प्रशस्ततरमेदा प्रशस्तज्ञानाद्यभि-
ज्ञाषः । आ० ३ अ० । आ० चू० ॥

विस्तरेणेच्छानिरूपमाह ॥

जाइ इच्छइ अत्थं, नामादि तस्स सा हवई इच्छा ।

नामंमि जंतु नामं, इच्छसि नामं व जं जस्मि ॥ २ ॥

यो नाम यमर्थं नामादित्त्वकृणमिच्छति तस्य सा जयति
इच्छा यो नामेच्छसि तस्य नामेच्छा । स्थापनामिच्छतः स्था-
पनेच्छा । एवं छव्येच्छादिकमपि ज्ञावनीयम् । इच्छायाश्च
निरूपः षांटा । तद्यथा—नामेच्छा स्थापनेच्छा छव्येच्छा
क्षेत्रेच्छा कालेच्छा भावेच्छा । तत्र नामेच्छामभिधित्सुराह-
नाममित्यादिना तु नामविषया इच्छा इयं नाम देवदत्ता
दिकस्य नाम इच्छा नामेच्छेति भावः । अथवा यस्येति नाम
स नामनामवतोरनेदोपचारात् नाम चासौ इच्छा च नामेच्छा ।

स्थापनेच्छामाह ।

एमेव होइ उवणा, निक्खिप्पइ इच्छ एव जं उवणं ।

सां भित्ताई जह सं-जवतु दव्वादिसुं जणसु ॥ ३ ॥

पथमेवानेनैव नामगतेन प्रकारेण जयति स्थापनेच्छा अति-
देशोक्तमेव यदिच्छेति निश्चित्यते सा स्थापना चास्मादिच्छा
च स्थापनेच्छेति व्युत्पत्तः । अथवा यतः स्थापनामिच्छति
सा स्थापनेच्छा स्थापनीया इच्छा स्थापनेच्छेति व्युत्पत्तः ।
छव्येच्छा द्विधा आगतो नो आगतश्च । तत्र आगत इच्छा
पदार्थज्ञाता तत्र चानुपयुक्तो नो आगतस्त्रिधा—हृदारी-
भन्यहारीरे प्रावत् तदव्यतिरिक्ता च यद्व्यमिति सा च त्रिधा
सचित्तछव्येच्छा अचित्तद्व्येच्छा मिश्रद्व्येच्छा । तत्र सचित्त-
छव्येच्छा त्रिधा-द्विपदचतुष्पदापदेवात् । तत्र द्विपदा सचित्त
छव्येच्छा यत् स्त्रियमिच्छति पुरुषमिच्छति इत्येवमादि । चतु-
ष्पदसचित्तछव्येच्छा यद्व्यमिच्छति गावमिच्छतीति । अप-
दसचित्तद्व्येच्छा आन्नस्येच्छा मातुल्लिङ्गस्येच्छेत्यादि । अचि-
त्तद्व्येच्छा सुवर्णछव्येच्छा हिरण्येच्छादि । मिश्रद्व्येच्छा
सुवर्णचक्रकारविनृपितस्य द्विपदादेरिच्छा । अथवा द्रव्यादिषु
क्षेत्रकालेषु यथासंनयं स्वामित्वादि । स्वामित्वं त्वकारणा
करणानि भणतः स्वामित्वादिभिः प्रकारैः द्रव्यक्षेत्रकाले-
च्छा वक्तव्येति ज्ञावः । तत्र स्वामित्वेन छव्येच्छा यथा आत्मनः
पुत्रमिच्छति इत्यादि कारणेन यथा मृगशय्ययहनेन तैरिच्छा
कामेच्छा वा जायते इत्यादि । अधिकरणे यथा सुप्रतापितायां
शय्यायां स्थितस्य कामेच्छा समुत्पद्यते क्षेत्रकालावचनना
ततो न तयोः स्वयं स्वामित्वेनच्छा जयति ततः करणाधि-
करणाभ्यां तत्र योजना तत्र क्षेत्रेण लब्धेन क्रीमेनच्छा
वपनेच्छा जायते । अधिकरणेन यथा गृहे स्थितस्य प्रोमेच्छा
कामेच्छा वा, सद्रुकुलवासे सम्यगनुष्ठामेच्छा वा समुपजायते
इत्यादि । कालेकरणे यथा यौवनकालेन धनेच्छा कामेच्छा वा
जायते इत्यादि । अधिकरणे यथा हेमन्ते रात्रौ शीतेन पीनि-
तः सूर्योष्मकालमिच्छति । भावत इच्छा द्विधा-आगतो नो
आगतश्च तत्रागतः इच्छेति पदार्थज्ञाता तत्र चानुपयुक्त “उ-
पयोगो जावनिर्क्षेप ” इति वचनात् नो आगतश्च अह-

जावे पसत्थमपस-त्थिया य अपसत्थियंत इच्छामो ।

इच्छामो य पसत्थं, नाणादीयं तिबिहमित्थं ॥ ४ ॥

आगमतो जायत इच्छा द्विधा प्रशस्ताऽप्रशस्ता च । मकारो
क्षाकणिकः । तत्राज्ञानादिविषया इच्छा अप्रशस्ता, प्रशस्ता
ज्ञानादिविषया । व्य० प्र० ३ उ० ।

इच्छाविनिवृत्तः फलं यथा—

कंविज्जं जां अत्थो, संपत्तीं न तं सुहं तस्स ॥

इच्छाविनिवृत्तीं, जं खलु बुद्धप्पवाओ अं ॥ ७६ ॥

कांश्यतेऽजित्तप्यते योऽर्थः आदिसंप्राप्त्या न तत्सुखं तस्या-
र्थस्य इच्छाविनिवृत्त्या यत्सुखं सुबुद्धिप्रवादाऽयमप्रवादाय
मिति गाथायः ।

मुत्तीं वजिचारो, तत्तो जं सा जिणेहि पक्खा ॥

इच्छा विनिवृत्तीं, च व फलं पगरिसं पत्तं ॥ ७७ ॥

मुक्त्या व्यभिचारस्तत्काङ्क्षणे तत्प्राप्त्यैव सुखभावादत-
दाशङ्क्याह । तत्र यद्यस्मादसौ मुक्तिर्जितः प्रज्ञा तीर्थकर-
कता इच्छाविनिवृत्तरेव फलं न पुनरीच्छापूर्वकमिति प्रकर्षं
प्राप्तसामाधिकं सत्यतादेरारज्योत्कर्षेण निष्प्राप्तमिति गा-
थायः । किं—

जस्मिच्छाए जायइ, संपत्तीं तं पटुविमं जणिअं ।

मुत्तीं पुण तदजावे, जमणिच्छा केवलीं जणिया ॥ ७८ ॥

यस्यार्थस्येच्छया प्रवृत्तिनिमित्तभूतं यज्जायते संप्राप्तिस्त-
मर्थं विनयादिकं प्रतीत्यर्हं भणितं काङ्क्षयते इति । मुक्तिः पुन-
स्तदभावे इच्छाऽभावे जायते । कुन दयाह-यद्यस्मादनिच्छाः
केवलिनो जणिताः “अमनस्काः केवलिनः” इति वचनादिति
गाथायः । पं० य० १ द्वा० । पक्षस्य पञ्चदशसु रात्रिषु स्थनाम-
स्थानायामेकदश्यां रात्रौ च । ज्यो० ४ पा० ॥ ज० ॥ चं० ।

इमा—स्त्री० आप्तुमिच्छा आप-सन्-अ । आप्तुमिच्छायाम्,
इच्छायां च । याच० ।

इच्छाकाम-इच्छाकाम-पु०-पणमिच्छा सैव चित्तानिवापरूप-
त्वात्काम इच्छाकामः । इच्छारूपे काम, “ इच्छा पमत्थमप-
सत्थिगा य ” । इच्छा प्रशस्ताऽप्रशस्ता च । अनुस्वारां ऽक्षाक-
णिकः सुखमुखेच्छाणार्थः । तत्र प्रशस्ता धर्मेच्छा मोक्षेच्छा ।
अप्रशस्ता युक्तेच्छा राज्येच्छा । व्यक्ता इच्छाकामा इति ।
दश० ३ अ० ।

इच्छाग्रहण-इच्छाग्रहण-न०अभिप्रायपरीक्षणे, वृ० १ उ० ।

इच्छाउद-इच्छाउद-पु० यथाउद-“एसो उ अहा वेयो इच्छाउ-
दत्ति एगडा” २७ इति । आव० ३ अ० ।

इच्छाजम-इच्छाजम-पु० यमतेद-“ इच्छायमो यमेष्विच्छा,
युता तद्वत्कथामुदा ”-इच्छेति तद्वता यमवता कथातो या मुत्र
प्रतिस्तया युता सहिता यमेष्विच्छा इच्छायम उच्यते इति ।
द्वा० २० चा० ।

इच्छाजोय-इच्छायोग-पु० इच्छाप्रधानो योगो व्यापारः इच्छा
योगः । योगभेदे, तद्वत्कथं यथा—

चिकीर्षोः श्रुतशास्त्रस्य, ज्ञानिनोऽपि प्रमादिनः ।

काज्ञादिविक्रान्तो योग इच्छायोग उदाहृतः ॥ २ ॥

चिकीर्षोः तयार्थवृत्त्यापशमाज्ञावेऽपि निव्याजमेव कर्तु-
मिच्छोः श्रुतार्थस्य श्रुतागमस्य अर्थ्यते ऽनेन तत्त्वमिति कृत्वा
ऽर्थशब्दस्यागमवचनत्वान् । ज्ञानिनोऽपि अवगतानुष्ठेयतत्त्वा-
र्थस्यापि प्रमादिनो विक्रयादिप्रमाद्वतः काज्ञादिना विक्रान्तो-
ऽस्तम्पूर्णो योगश्चैत्यवदनादिव्यापार इच्छायोग उदाहृतः
प्रतिपादितः ।

प्रधानस्येच्छायोगत्वे तदङ्गस्यापि तथात्वमिति दर्शयन्नाह ।

साङ्गम्येककं कर्म, प्रतिपक्षे प्रमादिनः ॥

न त्वेच्छायोगत इति श्रवणादत्र मज्जति ॥ ३ ॥

साङ्गमपि अङ्गसाकश्येनाविक्रमपि एककं स्वल्पं किञ्चि-
तकर्म प्रतिपक्षे बहुकाव्यापिनि प्रधानं कर्मण्यारहेते प्रमा-
दिनः प्रमाद्वतः न त्वेच्छायोगत इति श्रवणादत्र इच्छायोग
निमज्जति निमग्नं भवति । अन्यथा हीच्छायोगाधिकारी जग-
वान् हरिजऽसुरियोगदृष्टिसमुच्चयप्रकरणप्रारम्भे मृषावाद-
परिहारेण सर्वतोचित्यारम्भप्रदर्शनार्थं न त्वेच्छायोगतां
योगमन्त्यादिनाविवक्तम् । याङ्गनमस्कारमात्रस्याव्यस्य विधि-
शुद्धस्यापि समवात् । प्रतिपक्षस्वरथायान्तर्गतत्वेन च प्रकृत-
नमस्कारस्यापीच्छायोगप्रवृत्तमनुष्ठेयमिति विनायनीयम् ।
द्वा० १९ द्वा० ।

इच्छाणुलोम-इच्छाणुलोम-त्रि० इच्छाऽनुकृते, प्रतिपादयितुर्था
इच्छा तदनुलोमा तदनुकृता इच्छा इच्छाणुलोमा । जगामभेद,
स्त्री० । ज० १० श० ३ उ० । इच्छाणुलोमा नाम यथा कश्चित् कि-
ञ्चित् कार्यमागन्त्यमाणः कंचन पृच्छति स प्राह-करोतु जवा-
न् ममाप्येतदनिष्टेतमिति । प्रज्ञा० ११ पद ॥

इच्छाणुलोमिय-इच्छाणुलोमिक-त्रि० इच्छा चेतःप्रवृत्तेर-
निप्रायस्तस्यानुलोममनुकृतम् तत्र भवमैच्छाणुलोमिकम् ।
इच्छाभावानुकूल्यताभाजि, । आचा० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० ॥

इच्छापर्णाय-इच्छापर्णीत-त्रि० । इच्छियमनोविषयानुकृता
प्रवृत्तिरिच्छा तथा विषयाभिमुखमभिकर्मवन्धसमाराज-
मुखं वा प्रकर्षेण नीतः इच्छापर्णीतः । इच्छया विषयान्निमुखं
कर्मवन्धाभिमुखं मसाराभिमुखं वा नीतं, “ इच्छापर्णीता
वका णिकया ” यच्चैव नृतास्ते वक्ता निक्ता यद्व्याख्यान्यमस्या-
ऽऽमर्यादया संयमावधिभूतया निकेतभूता आश्रया इति ।
आचा० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० ॥

इच्छापरिमाण-इच्छापरिमाण-न० इच्छाया धनादिविषयस्या-
भिमाणस्य परिमाणं नियमनभिज्ञापरिमाणम् । देशतः परि-
ग्रहविरतिरित्यर्थः । स्या० ५ द्वा० । इच्छा परिग्राह्यवस्तुविषया
वाङ्मा तस्यास्तया परिग्राह्यवस्तुनापरिमाणमित्यस्ता इच्छापरि-
माणम् । पंचा० १ वि० । धनधान्यादिनवविधपरिग्रहप्रमाणज्ञ-
कणज्ञकण पञ्चमे अणुवते, । तद्वत्कथं यथा—

परिग्रहस्य कृत्स्नस्याऽमितस्य परिवर्जनात् ॥

इच्छापरिमाणकृतिं जगदुः पञ्चमं व्रतम् ॥ १९ ॥

परिग्रहस्त इति परिग्रहस्तस्य कीदृशस्य कृत्स्नस्य नवविध-
स्येत्यर्थः चतुषष्टिर्ज्ञेयैष नवविधपरिग्रहे अन्तर्भवतीति, न
कार्षि विरोधः । पुनः कीदृशस्य तस्य अमितस्य परिमाणरहित-
स्य परिवर्जनात्प्राप्तात् त्यागनिमित्तं नृतेनेत्यर्थः इच्छाया अति-
क्षापस्य यत्परिमाणमित्यस्ता तस्य कृतिं कर्णं तां पञ्चमं व्रतं
अधिकारादणुव्रतं जगद्गुरुवत्कुर्जिना इति संदृष्टः । इदमत्र
तात्पर्यम् परिग्रहविरतिर्हि सा सर्वतो देशतश्च । तत्र सर्वथा सर्व-
भावेषु मूर्खान्यागः सर्वतः तदेव देशतस्तत्र आश्रयाणां सर्वतः
तत्प्रतिभुतेरशक्तौ देशतस्तमित्वापरिमाणरूपाप्रतिपद्यतेयः
“अपरिमितपरिमाणं समजोवासाश्रो पञ्चकवाह । इच्छापरि-
माणं व्रतमपञ्चमे अ परिग्रहे दुर्विदे पा, ते तज्जहा सचित्त
परिग्रहे अचित्तपरिग्रहे अ चित् । ध्रु० २ अधि० । परिग्रहणं
परिग्रहः अपरिमितश्चासौ परिग्रहश्चेति ममासः अपरिमितप-

रिमाणस्तत्र भ्रमणोपासकः प्रत्याख्याति सचित्तादेः परिमाणात् परिग्रहाद्विरमतीति भावना । इच्छायाः परिमाणं तदुपसंपद्यते सनित्तादिगोचरेच्छापरिमाणं कर्तव्यमित्यर्थः । स च परिग्रहः द्विविधः प्रकृतस्तद्येति प्राग्वत् । सह चित्तेन सचितं द्विपदचतुष्पदादि तदेव परिग्रहस्सचित्परिग्रहः । अचित्तं वस्तु रत्नकुल्यादि तदेवाचित्परिग्रहः । आष० ६ अ० ॥

ननु गृहे स्वल्पद्रव्येऽपि सति परिग्रहपरिमाणे तु द्रव्यसहस्रकादिप्रतिपत्त्या इच्छावृद्धिसंज्ञात् को नाम गुण इति चेन्मयम् इच्छावृद्धिस्तु संसारिणां सर्वदा विद्यमानेषु यतो नमिराजर्विवचनमिच्छं प्रति-“ सुखम् रूपम् य पञ्चया भवे, मिया हु के तोससमा असंखया । नरस्स सुखस्स न तेहि किञ्चि, इच्छा हु आगाससमा अणंतया ” एवं चच्छाया अनन्तत्वे तद्व्यक्ताकरणं महते गुणाय यतः “जह २ अप्पो ले हो, जह २ अप्पो परिगाहारंभो । तह २ सुहं पक्खुह, धम्मस्स य होह संसिद्धी ” तस्मादिच्छाप्रसरं निरुज्य सन्तोषे यतितव्यं सुखस्य संतोषमूलत्वात् । यदाह-आगेगासारिअं माणुत्तणं सच्चसारिअं धम्मो । विज्जा निच्चयसारा, सुहाई संतोससारं ” । तदेवमेतद्वृत्तस्याऽपि संतोषसौख्यसङ्गमिष्येयजनप्रशंसादिफलं परत्र तु नरामरममृदिसिद्ध्यादि । अतिशोनाजिज्ञततया चैतद्वृत्तस्यास्वीकृतौ विराधनायां दारिद्र्यदास्यदौर्जाग्यदौर्गत्यादि । यतः “ महारंभयाए महपरिमाहाए कुणिमाहारेणं पंचिदि अवहेणं जीवा नरयाउअं अङ्गसि ” । मूर्ध्नावत् हि उत्तरोत्तराशक्तदयितो दुःखमेयानुजवति । यदाह-“ उक्खणइ अणइ निहणइ, रत्ति न सुभइ दिआ विअ मसंको । द्विपइ उपइ सययं, संजिअ पमिसंजिअं कुणइ ” । १० । परिग्रहत्वमपि मूर्ध्दैव मूर्ध्मन्तरेण धनधान्यादेरपरिग्रहत्वात् । यदाह “ अपरिग्रह एव जवे-उत्थाजग्गणासङ्कतो पि पुमान् । ममकारविरोहिते सति, ममकारं सङ्गवाअम् ” ॥ १॥ तथा “ जंप्पि वत्थं य पायं वा, कंबलं पायपुणं । तं पि संजमन्नज्झा, धारिती परिहरंती अ १ न सो परिगहो वुत्तो, नायपुत्तेण ताइणा । मुच्छापरिमाहो वुत्तो, इवुत्तं महेसिणात्ति ” । तत्र मूर्ध्निनियमनार्थं सर्वमूर्ध्निन्यागाशक्तस्यैतत् पञ्चममणुप्रतम् ॥ ४० २ अधि० । तथाच पञ्चाशके-

इच्छापरिमाणं खलु, असयारंजविणिवित्तिसंजनणं ।

खत्ताइवत्थुविसयं, चित्तादविरोहओ वित्तं ॥ १७ ॥

इच्छा परिग्राह्यवस्तुविषया वाञ्छा तस्यास्तया परिग्राह्यवस्तुनः परिमाणमित्यन्ता इच्छापरिमाणं खलु वाक्याशङ्कारे पञ्चममणुप्रतं जवतीति प्रक्रमः । तच्छेच्छापरिमाणं किंफत्रमित्याह । असदारम्भविनिवृत्तिसंजनकमसुन्दरारम्भप्रवृत्तिनिवन्धनम् । जवति हीच्छापरिमाणे कृते इच्छाविषयीकृतकतिपयपदार्थानां किञ्चिन् बुजव्यापारैरपि प्राप्तेरसुन्दरतद्व्यापारेभ्यो विनिवृत्तिर्यतः-प्रवृत्तार्थप्राप्त्यर्थमेव चतुष्पाताद्यसुन्दरव्यापारेषु प्रायः प्राणिनः प्रवर्तन्ते इति । तच्छेच्छादिवस्तुविषयं क्षेत्रादीनि नृविशेषप्रवृत्तीनि वस्तुवन्त्यर्थो विषयो गोचरोऽस्येति विग्रहस्तदुक्तम् ॥ “ धणं धणं खलं वत्थु रूपं सुयया कुवयं दुपयं अउपयं वेत्थादि ” अत्रचादिशब्दः प्रकारवचने क्षेत्रादयः क्षेत्रप्रकारा धनादय इत्यर्थः । वित्तं मन आदियेणं चित्तदेशवशादीनां ते तथा तेषामधिरोध आनुकूल्यमनुरूपं चित्ताद्यविरोधस्तस्याः चित्ताद्यविरोधतः (चित्तादविरोहओत्ति) पाठान्तरं तत्र च चित्ताद्यविरोधतो वृत्ताद्यविरोधतो वेति

व्याख्येयमिति मित्याह ॥ वित्तं बहुप्रकारमेतत्तथाहि काश्चिन्निःस्वोऽपि विपुलवित्तो जवति अन्यस्त्वन्यथा । तथा कस्यचिद्वृत्तिवित्तमन्यस्य स्तोत्रम् । तथा कश्चिद्देशेऽन्यन्तं धान्यचतुष्पदादिसंग्रहो विधीयते अन्यत्र तु न तथा । कोऽपि राजवंश्याज्या ब्राह्मणवर्णिगवंध्यादिस्तस्य च प्रायो राज्यादिसंज्ञासंभवी स्त इत्येवं स्वचित्तचित्तादीनामविरोधनानेकविधपुञ्जिस्तद्विधीयमानमनेकधा जवतीति गायार्थः ॥ पंचा १ विव० । (इच्छापरिमाणमनस्योदाहरणम्, चित्तरतः स्वरूपश्चानन्दकथायामाणं दशब्दे) “ तत्थय पंचमाणुव्यए अनियतस्स दोसाणि य तस्स गुणा तत्थोदाहरणं । “ लुद्धनंदो कुसीमसियं लुद्धनंदो धिणट्ठो सावगो पुइओ भंभागरवई थविओ ॥ आष० ६ अ० । परिमाहे अस्तुद्धस्स दोसा संतुद्धस्स गुणा तत्थ उदाहरणम् ॥ लुद्धनंदो कुसीमा तो उद्धाहिं विक्कियातो गमंणए गमणं । पुत्तहिं विक्कियातो अउक्खिज्जती जम्मा होण दिट्ठा णो कहित सुद्धणंदेणं पाया जम्मा सावगो पृजितो । पथं जधा णामोक्कार । आ० चू० ६ अ० ।

अहवा वाणिगिणी रयणाणि विकिणइ बुहाए मरंति सेट्टेण जणिगा पतिओ पमिक्कओ नत्थि अन्नस्स नियाणि ताए जणइ जं जोगं ते देहिं सो तत्थ देइ मुजिक्खे तीए अत्तारं १ । आगओ पुच्छइ रयणाणि केहिं जणइ वत्तियाणि मे कं अतिदिन्नाणि सा जणइ गोहुम सेइयाए पक्केकं दिन्नं अमुगस्स वाणिजगस्स सो वाणिजगो तेण जणिओ रयणाणि अप्पादि पूरं वा मोल्लं देहिं सो नेच्छइ तओ रओ मूलं वाओ ए रिसे अग्वे वट्टमाण एयस्स मणिरयणस्स एण पत्तिं दिअ सो विष्मासिओ पढमं पुण ताणि रयताणि रयणाणि सावगस्स विक्रण याणि वाइयाणि तेण परिमाहपयाणातिरित्ता इति का कं न गहियाणि सावगण नेच्छइ सो पुइओ, । आष० ६ अ० । एयमदिक्कइणा पुणो ज्मा जायंज्ज संतोसं गहियमादीणि आया मणमाणेण एयं गण्हिस्साम्मो णं चित्तेजा । आ० चू० ६ अ० ।

इयं चातिचाररहितमनुपालनीयं तथाचाह ।

इच्छापरिमाणस्स समणोवासणं इमे पंच अइआरा जाणिअव्वा न समायरिअव्वा तंजहा वित्तवत्थुप्पमाणाइक्के । १ । हिरनमुवन्नप्पमाणाइक्के । २ । धणधन्नप्पमाणाइक्के । ३ । दुपयचउप्पयप्पमाणाइक्के । ४ । कुविअप्पमाणाइक्के । ५ ।

इच्छापरिमाणस्य भ्रमणोपासकेनामी पञ्चानिचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः । तद्यथा । क्षेत्रवास्तुप्रमाणातिक्रमः तत्र सस्योत्पत्तिजृमिः क्षेत्रं तच्च सेतुकुंजदाद्विविधं तत्र सेतु-क्षेत्रमरघटादिसंख्यं केतुक्षेत्रं पुनराकाशपतितोदकनिष्पाद्यं वास्त्वगारं तदपि त्रिविधं सगतमुत्सृतं स्वातोत्सृतं तत्र स्वातं जृमिगृहकादि उत्सृतं प्राप्तादादि स्वातोत्सृतं जृमिगृहकस्यापरि प्राप्तादादि एतेषां क्षेत्रवास्तुप्रमाणातिक्रमः । प्रत्याख्यानकासं गृहीतप्रमाणोद्धनमित्यर्थ इति । तथा हिरण्यसुवर्णप्रमाणातिक्रमस्तत्र हिरण्यं रजतमघटितं घटितं चानेकप्रकारं द्रव्यादि सुवर्णप्रतीतमेव तदपि घटिताघटितमेतद्ग्रहणाच्छेदनीयमरकताद्युपसंग्रहः अक्षरगमनिका पूर्ववत् । तथा धनधान्यप्रमाणातिक्रमः तत्र धनं गुरुस्वातन्त्र्यशक्तिरदिगोमहिष्यजाविकारं प्रतुगादि, धान्यं ब्रीहिकोद्वसुज्जमापतिसंगाधूमयवादि अक्षरगमनिका प्राग्वदेव । तथा द्विपदचतुष्पदप्रमाणातिक्रमः । तत्र द्विपदानि दासीदासमयूरहंसादीनि

चतुष्पदादि हस्यश्वमहिष्यादीनि अङ्गरगमनिका प्राप्तेवेव ।
तथा छिपदचतुष्पदप्रमाणानिक्रमः । तत्र कुर्यात्प्रमाणानिक्रम-
नभक्तगोदृक्कलाहाष्टपस्करजातमुच्यते एतदग्रहणाच्च वस्तु
कथं परिग्रहः । अङ्गरगमनिकापूर्ववत् । एतान् क्षेत्रवास्तु-
प्रमाणानिक्रमादीन् स्वमाचक्षतेति चरति पञ्चमाणवतमिति ।
“एतद्दोसा जीवघायाद्या ज्ञानियन्वा” । आ० ६०॥ आ० ७॥
तस्य स्वस्तवत्पुष्पमाणादिषु जं प्रमाणं गहितं तं णानिक्रमिज
अ । अद्या जं पण गहीत तो अहीतं चारणिग्रा भवुवेज्जा
पेदिमूले वा देजा असमन्थो तं धणादिका न ताहे स्वस्त वत्थु
वा देजा एवं परिवरत्ता विरत्तवित्तरो विभासियन्वा सो य सा
चमो चितेज्जा जहा मप वत्थुपमाणं जं गहितं तं अज्जावि न
पूरेति । एसो य धारणितो तस्स छाणे इमं देति तिमिस्सपि किञ्च
दत्तवत्तवगो चैव इमं देति ते ममापि किञ्च दत्तवत्तवगो चैव
इमं । एवं स्वस्तवत्पुष्पमाणातिक्रमणं कुणतो अतियरति ।
एवमाद्रिविज्ञासा सव्वन्थ एसो विभागे उवसंपुणो सयसह
स्मे वा कामिए वा सव्वगणिज्जमाणं । तस्स पम्मेव एको
अतियारो विभाग पदे पदे अतियारो विज्ञासियन्वा एयाणं
यत्तपमाणं गहितं संववहारंतेपि वा सया ण कयविक्रयस्स
दिये २ परिमाणं करंति जं धरत्तिण न करंति । तस्स य पव
वत्तातिस्ति आरंजपरिमाणदमणवाहणादि एणसु पंदसु विभा
सियन्व । जथाविहं एत्थ जावणा “जह २ अप्पो होमो, जथ
जथ ४ अप्पो परिमाणं रजो । तह २ सुहं पववुत्ति, धम्मस्स
य होति संसिद्धी ” धम्मा परिमाणं उज्जि-ऊण मूत्रमिह सव्व
पावाणं । धम्मचरणं पववो, मणेण पवमयिचितेज्जा ” आ. च. ६०.

धनधान्यक्षेत्रवास्तु, रूप्यं स्वर्णं च पञ्चमे ॥

गोमनुष्यादिकुर्यं च, तेषां संख्या व्यतिक्रमः ॥ ४९ ॥

धनं धान्यं क्षेत्रं वास्तु रूप्यं सुवर्णं गोमहिष्यादिकुर्यं चेति
पञ्चानां संख्या यावज्जीवं चतुर्मासादिकावधियः परिमाणं
गृहीतं तस्य ये अतिक्रमा उल्लघनानि ते पञ्चमे पञ्चमाणवतेऽ-
तिचारा इत्यस्तत्र धनं गणितधर्ममेयपरिच्छेदभेदाच्चतुर्धा
यदाह “गणितं पुंगवशब्दः, धर्मितं तु कुकुमगुमाह । मेज्जं चोप
रुयोणाह, रयं वाथाहपरिच्छेज्ज ॥ १ ॥ धान्यं चतुर्विंशति-
धा वताधिकारं पयोक्तं सप्तदशधापि यतः “साक्षि १ जव २
वीहि ३ कुह्व, ४ गन्नय ५ तिन्न ६ मुन्ना ७ माम ८ चवत्त ९
चणा १० तुवरि ११ मसूर १२ कुल्ल्या, १३ गोधूम १४ निष्णा
व १५ अयसि १६ सिणा ॥ १७ ॥ धनं च धान्यं चेति समा-
हारः । अत्रापि च समाहारनिर्देशात्परिग्रहस्य पञ्चधात्वेना-
तिचारपञ्चकं सुगोचरं भवति । क्षेत्रं च वास्तुचेति समाहारप-
न्धः तथा रूप्यं रजतं घटितमवर्गितं चानेकप्रकारमेव सुवर्णम-
पि रूप्यं च स्वर्णं चेति समाहारः गावश्च मनुष्याश्चेति गोमनु-
ष्यं तदादि र्यस्येति समासः गवादिमनुष्यादि चेत्यर्थः । तत्र
गवादि गोमहिषमेवाविककरजसरजहस्यश्वादि मनुष्यादि पु-
त्रकृत्रदासदासीकर्मकरशुकसारिकादि, तथा रूप्यं रूप्य
स्वर्णं व्यतिरिक्तं कांस्यशोहताम्रमीसकृत्रपुमृद्भाणकृत्वावसार
विकारादंकिपाष्ठमञ्चकमञ्चिकाममूरकरयशकटहसादिगृहोप-
स्काररूपमिति यस्मात् क्षेत्रादिपरिग्रहस्य नवविधत्वेन नव
संख्यातिचारप्राप्ती पञ्चसंख्यान्वमुक्तं तत्सजातीयत्वेन शेष-
भेदानामत्रैवान्तर्जावात् । शिष्याहितत्वेन च प्रायः सर्वत्र मध्य
मगतोर्विवाकृतत्वात् पञ्चकसंख्ययैवातिचारपरिगणनमनुचि-
तमतो धनधान्यादिसंख्ययातिचाराणां गुणनमुपपन्नमिति

धर्मविन्दुवृत्तौ । ननु प्रतिपन्नसंख्यातिक्रमा भङ्गा एव स्युः कथम-
तिचारा इत्यत आह ॥

बन्धनाद्योजनात् दाना-दूर्जतो जावतस्तथा ॥

कृतेच्छापरिमाणस्य, न्याय्याः पञ्चापि न ह्यमी

बन्धनात् योजनात् दानात् गर्भतो भावन इत्यमी गृहीतसं-
ख्यातिक्रमाः पञ्चापि पञ्चसंख्याका अपि कृतेच्छापरिमाणस्य
प्रतिपन्नपञ्चमवतस्य आवश्यकस्य न न्याय्या न घटमाना वतमा-
त्रिन्यहेतुन्यात् । अयं भावः । न साक्षात्संख्यातिक्रमः किन्तु
वतसापेक्षस्य बन्धनादिभिः पञ्चाभिर्हेतुभिः स्वबुद्ध्या वतभङ्ग
मकुर्वन् एवातिचारा भवन्ति बन्धनादयश्च यथात्मस्थेन धनधा-
न्यादीनां परिग्रहविषयाणां संबन्धने तत्र धनधान्यस्य बन्धनात्
संख्यातिक्रमो यथा कृतधनधान्यपरिमाणस्य कोऽपि लघ्यमन्य
छा धन धान्यं च ददति तच्च वतजङ्गनयाच्चतुर्मासादिपरतो गृह-
गतधनादिविक्रये वा कृते ग्रहीष्यामीति जावनया बन्धनात्
नित्यश्रगात् रज्ज्वादिसंयमनात्सम्बन्धकारदानादिरूपाद्वा स्वी-
कृत्य तद्गृहे एव स्थापयतोऽतिचारः ॥ १ ॥ तथा क्षेत्रवास्तुनो
योजनात् क्षेत्रवास्यन्तरमीक्षनात् गृहीतसंख्यातिक्रमोऽति-
चारो जवति तथाहि किन्नैकमेव क्षेत्रं वास्तु चेन्न्यभिग्रहवतो
ऽर्धतकरतद्विज्ञाये सति वतनङ्गभयात् प्राक्तनक्षेत्रादिप्रत्या-
सन्नं तद्गृहीत्वा पूर्वेण सह तस्यैकत्वकरणार्थं वृत्तिनीत्या-
द्यपनयने च तत्तत्र योजयतो वतसापेक्षत्वात्कथञ्चिदतिचाराध-
नाच्चातिचारः ॥ २ ॥ तथा रूप्यस्वर्णस्य दानाद्वितरणाद्गृही-
तसंख्यायाः अतिक्रमः । यथा केनापि चतुर्मासाद्यवधिना रूप्या
दिसंख्या विहिता तेन च तुष्टाजादः सकाशादधिकं तल्लब्धं
तन्धान्यस्मै वतभङ्गभयात् ददति प्रणोऽवधौ ग्रहीष्यामीति
जावनयेति वतसापेक्षत्वात्कथञ्चिद्विदित्वाधाच्चातिचार इति
॥ ३ ॥ गोमनुष्यादेर्गर्भतः संख्यातिक्रमो यथा किञ्च केनापि
संवन्तराद्यवधिना छिपदचतुष्पदानां परिमाणं कृतं तेषां च
संवन्तराद्यवधिमन्य एव प्रसवेऽधिकद्विपदादिभावाद्वतजङ्ग-
स्यादिति तद्व्याप्तिक्यन्यपि काश्चि गते गर्भग्रहणं कारयतो गर्भ-
स्य छिपदादिभावेन बहिर्गततदभावेन च कथञ्चिद् वतभङ्गाद-
तिचारः ॥ ४ ॥ रूप्यस्य जावनः संख्यातिक्रमो यथा रूप्यस्य
या संख्या कृता तस्याः कथञ्चिद् द्विगुणत्वं भूते सति वतजङ्ग-
नयासेपां व्यनैकैकं महत्तरं कारयतः पर्यायान्तरकरणेन
संख्यापूरणात् स्वाभाविकसंख्याबाधनाच्चातिचारः । अ-ये
त्वाहुः तदर्थत्वेन विवर्तितकावधेः परतोहमेतत् करोटिका
विकुर्य ग्रहीष्याम्यतो नान्यस्मै देयमिति पराप्रदेयतया व्यय
स्थापयतोऽतिचारः । नामत उक्ताः पञ्चातिचाराः ॥ ४०७ अथि ।

इच्छापरिमाणकैः-इच्छापरिमाणकृति-स्त्री० इच्छाया आन

लापस्य यत्परिमाणमित्यस्या तस्य कृतिः करणं इच्छापरि-
माणकृतः । पञ्चमेऽणुवने, ४०२ अथि० । (तच्छकल्यता
इच्छापरिमाण शब्दे)

इच्छामि (मे) च-इच्छामात्र-न० अभिप्रायमात्रे, सूत्र १, ४०
७ अ० ।

इच्छामुच्छा-इच्छामूर्ता-स्त्री० इच्छा च परधनं प्रत्यभिज्ञायः

मूर्ता तत्रैव गाढाभिष्वङ्गरूपा तच्छतकत्वाद्वत्तग्रहणस्येति ।

इच्छामूर्ता विशास्वधर्मेषु समाविशेऽधर्मचारभेदे, प्रश्न ०५, ७०॥

इच्छाशोच-इच्छाशोच-पु० इच्छा अनिष्टापः सा खासौ क्षो-

भश्च इच्छाशोचः । शुक्रशुक्रोऽतिशुक्रो यथा । महाशोचं,

“ इच्छाशोभो न उद्यहिमश्नेगोति ” स्था० ६ ग० । “ इच्छा शोभं न सेवेज्जा ” इच्छारूपो शोभः इच्छाशोभश्चक्यतिष्ठत्या जिज्ञाषादिको निदानविशेषस्तमसौ निर्जरापेक्षी न सेवेत सुगर्हिदर्शनमोहितो ब्रह्मदत्तवाचिदानं न कुर्यादित्यर्थः । आचा० १ ध्रु० ८ अ० ८ उ० । “ इच्छाशोभे मोक्षिममास्स पल्लिमंयु आहारोवहिदेहेसु इच्छाशोभे न सज्जई ” स्था० ६ ग० ।

इच्छाशोचिय-इच्छाशोचिक-त्रि० इच्छाशोभो यस्यास्ति स इच्छाशोचिकः । महेच्छे, अधिकोपधौ, स्था० ६ ग० (अस्य मुक्तिमार्गपरिमन्थत्वं पल्लिमंयुशब्दे)

इच्छाशोभ-इच्छाशोभ-पु० इच्छा अजिज्ञाषः सा चासीं शोभ श्रेच्छाशोभो महाशोभ इत्यर्थः यथा निदानिज्ञामहानिहेति । अधिकोपकरणदिमलनसङ्गणे महाशोभे, “ इच्छाशोभे न उद्यहि मतिरागान् ” इच्छाशोभस्तु न उच्यते यल्लोभाजिज्ञातत्वेनोपधिमतिरिक्तं गृह्णाति इति । “ इच्छाशोभे मोक्षमममास्स पल्लिमंयु ” इच्छाशोभो मोक्षमार्गस्य प्रतिमन्थुः स च “ इच्छाशोभे न उद्यहिमतिरेगा लुप्तोतिविहं च तद्दि अतिरेगे जे प्रणिय दासा ” ध्रु० ६ उ० ।

इच्छिय-इच्छित-त्रि० इच्छा संजाता ऽस्येति इच्छितः तारका-दित्वादित्तम् । स्पृहायुक्ते, वाच०

ईप्सित-त्रि० आप सन् क० । मनोवाञ्छिते, तं० पं० उ० । जं० । पं० ज्ञा० । ज्यो० । ज्ञा० । “ ईच्छियमेयं देवाणुप्पिया ” इति-कथं० । क्रियाफलं प्राप्तमिष्टे, कर्तुरीप्सिततमं कर्म । पा० । “ निर्वृत्यञ्च विकार्यं च प्राप्यञ्चेति त्रिधा मतम् । तच्चोप्सिततमं कर्म, चतुर्थीयत्तु कल्पितम् ” भर्तृ० इच्छाविषयं, वाच०

इच्छियकामकामि (न)-ईप्सितकामकामिन्-त्रि० ईप्सितान् मनोवाञ्छितान् कामान् शब्दादीन् कामयन्ते अर्थात् नृज्यन्ते इत्येवं शीला येने तथा ईप्सितकामकामिनः । मनोवाञ्छितशब्दादिविषयनोक्तिः । “ ईच्छिय कामकामिणो इति ” ज० । २ वक्त्रे ।

इच्छियन्थ-ईप्सितार्थ-पु० मनोवाञ्छितार्थे, पं० ज्ञा० “ सुतन्थ णिज्जराओ मोक्खो वा इच्छियन्थोत्तु ”- पं० ज्ञा० । एवं गुण-जुस्तो विशेष्यः ईप्सितानर्थाननुप्राप्नोति लभत इत्यर्थः । पं० उ० ।

इच्छियर्पाइच्छिय-इच्छितप्रतीच्छित-त्रि० इच्छासंजाताऽस्येति इच्छित प्रतीच्छासंजाताऽस्येति प्रतीच्छितम् इच्छितं च तत् प्रतीच्छितं च इच्छितप्रतीच्छितम् । इच्छाप्रतीच्छा-जयधर्मे, । “ इच्छियपमिच्छियाण ” इच्छाया अवग्रह इच्छितप्रतीच्छितेन इच्छितप्रतीच्छितम् आजयनव्यवहारस्थापना यथा यत्प्राप्य तन्त्ये तदस्माकं यदग्रामे तत् युष्माकम् यदिवा यस्मिन् तदस्माकं यद्वित्तं तद्युष्माकम् । अथ वा या स्त्रीयतग्रहणार्थमुपतिष्ठति सा अस्माकं पुरुषो युष्माकम् । यदा वायो युष्माकं वृद्धाऽस्माकम् । अथवा यः सार्थेन सह व्रजतां ज्ञातः सोऽस्माकं अस्माकं सार्थेयुष्माकम् । यदि वा-यो यल्लजने तत्तस्यैव एवं ज्ञतेनीच्छितप्रतीच्छितेन य आजयनव्यवहारः स इच्छाया अवग्रहः । व्य० द्वि० ४ उ० ।

ईप्सितप्रतीप्सित-त्रि० ईप्साप्रतीप्सोजयधर्मोपेते, ज्ञा० १ अ. इष्टप्रतीष्ट-त्रि० इच्छाप्रतीच्छाभयधर्मोपेते, “ इच्छियमेयं पमि च्छियमेयं इच्छियपमिच्छियमेयं ” इच्छियति-इष्टां ईप्सितं वा पमिच्छियति प्रतीष्टं प्रतीप्सितं वा अज्युपगतमित्यर्थः इष्टप्रतीष्टमीप्सितप्रतीप्सितं वा । धर्मद्वययोगात्-अत्यन्ता-

इच्छापनाय चैवं निर्देशः । ज्ञा० १ अ० । “ इच्छियमेयं देवाणुप्पिया पमिच्छियमेयं देवाणुप्पिया इच्छियपमिच्छियमेयं देवाणुप्पिया ” इच्छियमेयंति ईप्सितं तत् पमिच्छियमेयंति प्रतीष्टं युष्मन्मुखाव्युत्तदेव गृहीतमिच्छियपमिच्छियंति उजयधर्मोपेतम् । कथं० ।

इच्छियव-ईप्सितव-त्रि० सर्वैरपि मुमुक्षुजिरीकृत्यते प्राप्तुमर्थात् इतीप्सितव्यः । व्यवहारे, । “ तसो य इच्छियवे, आयांर चैव व्यवहारे ” व्यवहारस्येतान्यकार्थिकानि । व्य० १ उ० ।

एष्टव्य-त्रि० इष्टुवाच्यायाम् तव्य । प्रार्थनीये, । आय० ४ अ०

इज्जंजि-इज्याज्जि-पु० यजनमिज्या इत्यर्थः तद्विषया जज्ञ-स्याज्जिः इज्याज्जिः यागदेवतापूजावसरप्रावीति दृश्यम् । अथवा यजनमिज्या पूजा गायत्र्यादिपाठपूर्वकं विप्राणां सन्ध्यार्चनमित्यर्थस्तत्राज्जिः इज्याज्जिः अथवा देशीयभाषया इज्यति माता तस्या नमस्कारयिषौ तद्वत्तैः क्रियमाणः करकुञ्जममीलनसङ्गणोज्ज्विरिज्याज्जिः । यागदेवतापूजावसरभाविनि जज्ञाज्जिः, विप्राणां गायत्र्यादिपाठपूर्वकसन्ध्यार्चनाविषयके जज्ञाज्जिः, मातुर्नमस्कारार्थतद्वत्तैः क्रियमाणे करकुञ्जममीलने च । अनु० । (कुप्रावर्त्तनिकभाषावश्यकमधिकृत्य व्याख्यातम्)

इज्जंति-इयन्ती-स्त्री० आगच्छन्त्याम्-“ दिव्वंसो मिरिमि ज्जंति, दमेन पमिसेहप ”-वृज० ८ अ० २ उ० ।

इज्जा-इज्या-स्त्री० यजनमीज्या यज्ञ-ज्ञाये क्यपस्त्रीत्वादाप । यागः (देवपूजायाम्) अनु० पूजायाम्, स्था० १० उ० । भ० । औप० । यजनमिज्या पूजा गायत्र्यादिपाठपूर्वकं विप्राणां सन्ध्यार्चनं, देशीभाषया मातरि च । अनु० । यज्जंतिार्थत्वात् १ दाने, संग्रामे च । कर्मणि क्यप् ४ प्रीतिमायाम्, ५ कट्टिमन्याञ्च । ज्ञं, अमर० । वाच० ।

इज्जिस-इज्येष-त्रि० इज्यां पूजामिच्छत्येषयति वा यः स इज्येषः । पूजामिच्छाविणि, -ज० ए श० ३३ उ० । इज्यां पूजां इच्छत्येषयन्ति वा ये ते इज्येषास्त एव । स्यार्थे इक्षप्रत्ययविधानादियै-षिकाः । पूजामिच्छाविणः, -भ० ।

इज्ज-इन्ध-दीप्तौ-रुधा०-ग्रा०-अक०-सेट-निष्ठायामनिद वर्तमाने चातो निष्ठा । वाच० इन्धौ जा-इति-प्रा-सूत्रेण संयुक्तस्य जा इत्यादेशः । इज्ज-इन्धे-प्रा० व्या० २ पा० ८ अ० ।

इज्जमाण-इज्यमान-त्रि० दीप्यमाने, पुष्पावरदादिषुस्तराग पाहि वा पाहि मंदाय मंदा इमे इज्जमाणः, इति । राज० ॥

इष्टगा-इष्टका-स्त्री० इष्टं तक्त्वा टाप् । इष्टका पितृदेवत्ये इति नियमोक्तव्यम् । (ईट) मृदादिनिर्मिते मृत्स्वरूपजेदे, दारुत्तिष्ठु चारं भवति तं पुष्पकयमिष्टगाहिं उद्यम मुद्यामेति । नि० उ० १ उ० । पि० । “ पयांवह इष्टकाओ ममघरदुयाप ” पाचयत चेष्टका गृहार्थमिति । प्रश्न० २ ज्ञा० ॥

इष्टगापाग-इष्टकापाक-पु० इष्टकापचने, पि० ० ॥

इष्टा-इष्टा-स्त्री० इष्ट्यानुष्टेष्टासंदष्टे ८ अ० २ पा० । इति प्रा० सूत्रेण इष्टा शब्दस्य निवेद्यान्न उः । प्रा० । इष्टकायाम्, स्था० ८ ग० ॥ इष्टा-इष्टा-न० इष्टकायाम्, “ होज्ज कट्टिसिंहा वा वि इष्टां वा वि एगया उवियंसं कमट्ठाप, तं ह होज्ज चलाचलं ६५ ”

भवेन् काष्ठं शिखा वापि इष्टां वाप्येकदा एकस्मिन् काष्ठे प्रा-
कृतादौ स्थापितं संकमार्थं तच्च भयेच्छास्त्रमप्रतिष्ठितं नतु
स्थिरमेवेति सुत्रार्थः । दश० ५ अ० ॥

इष्टावाय-इष्टापाक-पु० इष्टकायाः पचनस्यानं, 'इष्टा वापद वा'
स्या० ८ ग० ॥

इष्ट-इष्ट- त्रि० इष्यते स्म प्रयोजनवशात् अर्थं क्रियार्थिजिरिती-
ष्टः । स्या० २ ग० । विपा० । औप० । भ० । ज० । इष्ट कर्मणि
क्तः । प्रत्यानुष्ठानसंदष्टे ८ अ० २ पा० । इति-प्रा० सूत्रेण उः
प्रा० व्या० । अभिप्रेते, " आरंज मिष्टोऽज्जति आसवाय " - यथा
ऽऽरंजस्तथाऽऽसवाय कर्मोपादानायष्टोऽभिप्रेत इति । वृ० ३
उ० । अभिमतं, प्रश्न० ३ द्वा० । विश० । पंचा० । पो० । अजिज्ञा-
नार्थं, आव० ४ अ० । अभिज्ञापाविषयभूते, ज्ञा० ८ अ० । अमी-
प्सित, जी० ३ प्रति० । अविरोधिनि, -ज्ञ० । इष्टाविषये, तं० ।
राज० । मनस इष्टमापने, जी० १ प्र० । इन्द्रियमनःप्रमाद-
दायिनि, -ज्ञा० १८ द्वा० । ईप्सिते, पंचा० १२ विच० । योग्ये, ।
विश० । वद्वेज, प्रिये, औप० । अष्ट० । ज्ञा० । नि० । पंचा० ।
" इष्टं हि कतेहि य विषयहणा - " सूत्र० १ अ० ५ अ० १
उ० । विहिते, -उक्त० १६ अ० । इष्टञ्च इष्टाविषयः तच्च
द्विविधं गौणं मुख्यं च । तत्र इतरेच्छानधीनेच्छा विषयो मुख्यं त
द्वाधनं गौणम् । तत्र मुख्यमिष्टं मुख्य दुःखानायधः । तदिच्छाया
इतरेच्छानधीनत्वात् । तत्साधनं पाकजोोजनादि गौणं सुखं
दुःखानावेच्छयैव तदिच्छायाः समुत्पेयात् । अनिष्टमिष्टमश्र-
ञ्च त्रिविधं कर्म चोच्यते । इच्छया कल्पिते, " इष्टकृतिरगुण-
ता व्यकालिता विनाजितेष्टेन " लीला- । वाच० । यज्ञावे क-
यज्ञादौ, -न० आव० १ अ० । आ० म० प्र० । कर्मणि क्त-पूजि-
ते, -औप० । पराशरवृत्ते, पु० संस्कारे, न० । वाच० । ऋत्वि-
गिर्मन्त्रसंस्कारै-प्रोक्षणानां समकृतः । अन्तर्वेद्यां हि यदुत्त-
मिष्टं तदतिथीयते । १ । द्वा० १ द्वा० । प्रति० । " एकाग्र-
कर्महवनं वेतायां यच्च द्यते । अन्तर्वेद्याच्च यदुत्तमिष्टं तद-
भिधीयते " जातकर्णोक्ते धर्मकार्ये, न- । " इष्टं दत्तमधीते वा
विमुञ्चेत्यनुकीर्तनात् " - देवप्रः । ज्ञानतोषिते, । वाच० ।
इष्टगोत्रे-इष्टगोत्रे- पु० कर्मधारय० । सुगन्धौ, इष्टो गन्धो ऽस्य ।
सुगन्धिद्वये, त्रि० यादुकायाम्, न० माद० । ज्ञा० । पंचा० ।
आ० । वाङ्मते, । पंचा० १२ विच० । आ० ।

इष्टतत्तदंशणवाङ् [न]-इष्टतत्तदंशणवादिन-पु० वीरभेदे, ल० ।
इष्टतर-इष्टतर-त्रि० अजीविस्ततरं, । " तेषां किं एहमणी पत्तां
इष्टयण्येव " । ते कृष्णमणय इति श्रीमृतादेरिष्टतरका
पत्र कृष्णेन वर्णेन अर्जुनवित्ततरका पत्रेति । राज० । जी० ।
इष्टपुर-इष्टपुर-न० इष्टं पुरं पत्तनमिष्टपुरम् ॥ इष्टपत्तने, - " अर-
विमपशत्राय, घोत्रेत्ता देमश्रोवदेसेण । पावति जहिइष्टपुरं भवा-
रुवि पितहा जीवा " अष्टवी । प्रतीता सप्रत्यपायां व्याघ्रादप्रत्य-
पायहृलाम् (बोलता) उल्लङ्घ्य देशकोपदेशेन निपुणमा-
गोपदेशेन प्राप्नुयन्ति यथा इष्टपुरमिष्टपत्तनम् । आ० म० द्वि० ।
इष्टफल-इष्टफल-त्रि० इष्टं वाङ्मते फलं स्यात् यस्य तदिष्ट-
फलम् । वाङ्मतेसाधकं, अजिमतोऽर्थे, ईप्सितोऽर्थे च । पंचा०
त्रिच० । ४ अविरोधिनि फलं, ल० ।

इष्टफलमाहग-इष्टफलसाधक-त्रि० ईप्सितार्थं निष्पादके, पंचा०
४ विच० ।

इष्टफलमिष्टि-इष्टफलमिष्टि- स्त्री० अभिमतार्थनिष्पत्तौ, पं-
चा० ४ विच० । अविरोधिफलनिष्पत्तौ, ल० ॥

इष्टरूप-इष्टरूप- त्रि० इष्टस्वरूपे, " सुबाहुकुमारे इष्टे इष्टरूपे " ।
विपा० २ अ० १ अ० ॥

इष्टवं-इष्टवत्- त्रि० यज्ञ-इष्ट-क-वतु-स्त्रीयां ङीप् । यजनकर्तारं,
इष्टायुक्ते च । इष्टकर्मकर्तारं, त्रि० स्त्रियां ङीप् । वाच० ॥

इष्टसद-इष्टशब्द-पु० वीणादिसंबन्धिनि शब्दे, वीणादिसंबन्धा-
श्रवन्तीष्टाः शब्दादयः इति । प्रज्ञा० २३ पद ॥

इष्टमिष्टि-इष्टमिष्टि- स्त्री० अभिमतार्थनिष्पत्तौ, " तां उ मंगलसहं
सुणंमि जहा उ इष्टमिष्टि " श्रुत्वा आकर्ष्य मङ्गलमित्येवरूपो
मङ्गलवृत्तो वा विजयसिद्ध्यादिशब्दो मङ्गलशब्दस्तं शकुने
शकुनविषये यथा तु यद्वेष इष्टमिष्टिरभिमतार्थनिष्पत्तिर्नच-
ति । पंचा० ४ विच० ॥

इष्टसुय-इष्टसुत-पु० वद्वेजे पुत्रे, " इष्टसुयं पञ्चिक्कणील्लं " पं-
चा० ९ विच० ॥

इष्टस्वर-इष्टस्वर- पु० वद्वेजस्वरं, -प्रज्ञा० २३ पद ॥

इष्टापुत्त-इष्टापुत्त-न० इष्टं च पूर्तं च दयाः समाहारचन्द्रः । पृष्ठा-
दरादित्वात् पूर्वपदस्य दीर्घः । इष्टशब्दोक्ते ऋत्विगिरिति
लक्षिते दाने, " वार्पाकपतमागादि-देवतायतनानि च । अन्न-
प्रदानमाराम-पूर्तमित्याभिधीयते " इति । पूर्तं च । प्रति०
वाच० । इष्टापूर्तेर्दाक्षिणपुरुषत्वानभिज्ञो हीष्टापूर्तकरी कामो-
पहतमना बहवने-इति " इष्टापूर्तं मन्यमाना वरिष्टं नान्य-
चैत्र्यो येनेनन्दन्ति मृदाः । " नाकस्य पृष्ठे तेन सुकुलेन भूत्वा
इमे लोकं हीनतरं वा विशन्तीति वचनात्, स्या० १५ श्लो० ।
" स्तोत्राणां सुप्रकारः स्यादारम्भाद्यत्र भुयसां तत्रानुक्रम्या
न मना यथेष्टापूर्तकर्मसु । " द्वा० १ द्वा० । इष्टापूर्तं न मांकाङ्ग
सकामस्योपवर्णितम् । प्रति० ।

इष्टावत्ति-इष्टावत्ति-स्त्री० ६ न० कर्मधा० वा । इष्टस्यापत्तौ,
इष्टायामापत्तौ च । वादिना दाशितापत्तेः प्रतिवादिन इष्ट-
त्वे हि सा प्रवति इष्टापत्तौ दोषान्तरमाह । वाच० ।

इष्टिक-इष्टिक-पु० वननये द्वारे, हेम० । अपूर्वये, चालनीडा-
दितिशिरा ईर्ष्येऽर्थाधिरुहवान् । द्वा० क० ।

इष्टि (च्छि) (रिञ्छि) ऋच्छि-स्त्री० ऋद्धभावे-जिन् । इष्ट-
पादौ ८ अ० २ पा० । इति प्राकृतमूत्रेणेत्यम्-प्रा० ॥ रिः केच
लस्य ८ अ० १ पा० । इति सूत्रेण रि इत्यादेशः प्रा० । अर्धर्द्धि
मुर्धर्द्धिऽन्ते वा । ८ अ० २ पा० । इति सत्रेण वा ङः । तपोमाहा-
त्म्यरूपायामामर्षोपध्यायकायां लब्धौ, (सम्पदि) उक्त० ३ अ०
दश० । स्या० । न० । विश० । आचा० । आ० ल० । पो०
(ऋद्धिजेदाः लब्धिश्चैव व्याख्यास्यन्ते-अस्य विस्तरतः सर्वं
त्रेदाः लब्धिश्चैव ऋद्धेर्यद्वक्तृता समिष्टि शब्देऽपि) " नार्थ
नृणं परे लोके, ईष्टवाचि तर्थास्सिणा । अष्टुवा वंचिभो मित्ति,
इष्ट मिक्क्यू न त्रितप " । उक्त० ३ अ० ।

ऋद्धिर्वा तपो माहात्म्यरूपा अपिः पुरणे कस्य तपस्विनः सा
च आमर्षोपध्यायि-पादरजसा प्रशमन सर्वरुजां साधयः कृणा
कुरुः त्रिभुवनविस्मय जनान् दद्युः कामांस्तुणाप्राप्ता " धर्मा
द्रव्यान्मिधित-काञ्चनवर्पादिसर्गसामर्थ्यम् । अद्भुतजीमारु-
शिशासहस्रसंपातशक्ति " इत्यादिका च तस्या अप्यनुपलब्ध्य-
मानत्वादिति नाधः । उक्त० ३ अ० । ईश्वरं च, " जगदिहा ईष्टीशो

पेगविहृत्ति णाणपगारा का ता इह्तिओ इहृत्ति इस्सरियत्तं
तं पुण विज्जामंतं तवेमंतं वा विउव्वणागासगमयविज्जणा
णादि पेध्वर्यमिति- नि० सू० १ उ० । स्था० ॥ नरेन्द्रपुजा-
चार्यत्वादिके, स्था० ३ उ० । शक्तौ, । ज० १० श० ३ उ० ।
आत्मशक्तौ प्रव० २१४ द्वा० । चक्रवर्त्तिमय्यथो नयदित्यादिकायां
विकरणशक्तौ, “अप्परपमहद्दिप” ऋक्षिर्विकुर्वाणा तथा स-
हित इति । उक्त० १ अ० ॥ सम्पत्तौ, पंचा० ८ । “इह्तिण
मूत्रमेसो” ऋक्षीनां सम्पदां मूत्रमिव मूत्रं कारणमेव धर्म
इति । पंचा० ८ विव० । परिवारादिके, प्रज्ञा० २ पद० । तं० । ओ०
स्था० । वस्त्रसुवर्णादिसम्पत्तौ, । विपा० ३ अ० । दशा० ।
सम० । स्था० । प्रज्ञतवस्त्रपात्रादिके, स्था० ५ उ० । राज्य-
ध्वर्यादिके, आतु० । वित्तौ, आव० ४ अ० । स्था० । विमान-
वस्त्रपणादिकायां समृद्धौ, स्था० ३ उ० । उप० । तुणाप्रा-
दपि हिरण्यकोटिरित्यादिरूपायां समृद्धौ, उक्त० १ अ० । ऋ-
क्षेर्जेदा यथा-धम्मिह्ति जोगिह्ति पाविह्ति इह तिहा भवे इह्ति
ध० २ अधि ॥

तिविहा इह्ति पम्पत्ता तंजहा देविह्ति राइह्ति गाणिह्ति ।
देविह्ति तिविहा पम्पत्ता तंजहा विमाणिह्ति विगुव्वणिह्ति
परियारणिह्ति । अहवा देविह्ति तिविहा पम्पत्ता तंजहा
सचित्ता अचित्ता मीसिया । राइह्ति तिविहा पम्पत्ता
तंजहा रामो अड्याणिह्ति रामो णिज्जाणिह्ति रामो
बल्लवाहणकोस कोट्टागारिह्ति । अहवा राइह्ति तिविहा
पम्पत्ता तंजहा सचित्ता अचित्ता मीसिया । गाणिह्ति
तिविहा पम्पत्ता तंजहा गाणिह्ति दंमणिह्ति चरित्तिह्ति
अहवा गाणिह्ति तिविहा पम्पत्ता तंजहा सचित्ता
अचित्ता मीसिया ॥

(तिविहा इह्तित्यादि) सूत्राणि मम सुगमानि नवरं देवस्येन्द्रा-
देः ऋक्षिरेष्वर्थं देवार्थिनं राक्षसकवस्यदिर्गणिनां गणाधिपते-
राचार्यस्येति विमानानां विमानवृक्षाणां वा ऋक्षिः समृद्धिर्वा-
त्रिशङ्कुकादिक बाहुल्य महत्वं रत्नादिर्मणायत्वं चेति—वि-
मानर्क्षिर्भवति च द्वात्रिंशल्लकादिक साधर्मादिषु विमानबाहु-
ल्यं यथात्मम् । वत्तीमद्वावीसा, वारस अद्द चउगे सयसह-
स्सा । आणे वंभसोणं, विमाणमंखाभवे पसा ॥ १ ॥ पंचा-
सन्नसउव्वेव, सहस्सासंतसुक्क सहस्सां ॥ सय चउगे आ-
णय, पाणपसु तिआरणअय ॥ २ ॥ एकारसुत्तरं हेट्टी-मेसु
सत्तत्तरं च मज्जिमय । सयमंगं उव्वारमय, पचेव आणुत्तरं विमा-
णास्ति ॥ ३ ॥ उपवृक्षाणां चेतत् नयननगगणामिति वैक्रियकर-
णवृक्षाणां ऋक्षैर्वैक्रियऋक्षिः । वैक्रियशरीरैर्हि जम्बवीपवृक्ष-
मसंख्यातान्वा द्वीपममुद्रान् पुरयन्तीत्युक्तञ्च जगवत्यां चम-
रेण जंतं ! क महिह्तिप इत्यादि । परिचारणा कामसेवा त
हृदिः अन्यान् देवान् अन्यसत्का देवीं स्वर्कायां देवीर्गजियु-
ज्यात्मानं च विवृत्त्यं परिचारयति इत्येवमुक्तवृक्षाणेति ॥ १ ॥
सचित्ता स्थशरीराग्रमहिष्यादिविषया संचेतनवस्तुसंपद
चेतना वस्त्राजरणादिविषया । मिश्रा अवस्तुदेव्यादिरूपा ॥ २ ॥
अतियानं नगरप्रदेशस्तत्र ऋक्षिस्तोरणहृदशो जाजनमं-
वर्द्धिवृक्षाणां निर्याणं नगराभिगमस्तत्र ऋक्षिः हस्तिकदन्तना-
मन्तपरिवारादिका ॥ ३ ॥ वल्लवचतुरङ्गवाहनानि धेगसरादीनि
कोशां भाणुगारं कोष्ठा धान्यभाजनानि तेषामगारं गृहं गहं

कोष्ठागारं धान्यगृहमित्यर्थः तेषां तान्येव वा ऋक्षियां सा तथा
॥ ४ ॥ सचित्तादिका पूर्ववद्भावनीयानि ॥ ५ ॥ ज्ञानर्क्षिर्विशिष्टधृत-
संपत्त—दर्शनर्क्षिः प्रयत्नेन निहशङ्कितादित्वं प्रयत्नेन प्रजाव-
कशास्त्रसम्पदा । चारित्रर्क्षिः निरतिचारता ॥ ६ ॥ सचित्ता
शिष्यादिका अचित्ता यस्मादिका मिश्रा तथैवेति इह च विकुर्वा
णादि ऋक्षयोऽन्येषामपि भवन्ति केवलं देवादीनां विशेषव-
त्यस्ता इति तेषामेवोक्त इति । स्था० ३ उ० ।

देवानामुक्त्या यथा ॥

सोधम्मीसाणं देवाणं केरिसगा इह्ति पम्पत्ता ? गोयमा !
महिह्तिमा महज्जुइया जाव महाणुजागा इह्ति पम्पत्ता
जाव अरुचुओ गेवेज्जअणुत्तरा य सव्वे महिह्तिमा जाव
सव्वे महाणुजागा अणिहा जाव अहमिदाणामं ते देवगणा
पम्पत्ता समणउमो ॥

(सोधम्मीत्यादि) सौधर्मज्ञानयोजन ! कदप्यो देवाः
कीदृशा ऋक्ष्या प्रकृता जगवानाह—गौतम ! महर्क्षिका यावन्म-
हानुजागा अभीषां पदानां व्याख्यानं पूर्ववत् एवं तावद्वक्तव्यं
यावदनुत्तरपपातिका देवाः । जीवा० ४ प्र० २ उ० ॥

सर्वजीवानां येषु यथा शक्तिर्नास्ति तथा आह ॥

अहिं ठाणेहिं सव्वजीवाणं णत्थि इह्ति वा जाव पर
कमेति वा—तं जीवं वा अजीवं करणयाणं अजीवं वा
जीवं करणयाणं एगसमणं वा दो जासाओ जामित्तणं
सयं कं वा कम्मं वेणमि वा मा वा वेणमि । परमाणु
पोग्गलं वा उदित्तणं वा जिदित्तणं वा अगणिकाणं
समोदाहत्तणं वाहिया वा हांगंता गमणयाणं ।

(उदाहृत्यादि) । षट्सु स्थानेषु सर्वजीवानां संसारमुक्तस्य
रूपाणां नास्ति ऋक्षिर्विजृम्भितरिति इत्येवं प्रकारा यथा जीवादि-
रजीवादिः क्रियते वा विकल्पे एवं मृतिः प्रेमा माहात्म्यमित्य-
र्थः । यावत्कारणात् । “जसेइ वा बल्लेइ वा वीरिए वा पुरिस-
कारपरकमेइ वात्ति” इदं व्याख्यातमनकश इति न व्याख्या-
यते तद्यथा— ॥ जीवं वेत्त्यादि—जीवस्याजीवस्य करणतायां
जीवमजीवं कर्तुमित्यर्थः १ अजीवस्य वा जीवस्य करणतायां २
(एगसमणं वात्ति) युगपद्वाहे तावे सत्यात्मत्यादिकं ज्ञानिनुमि-
ति ३ स्वयं कृते वा कर्मवेद्यामि वा मा वा वेद्यामि इत्येवञ्चा-
वशेवदेन जेदेने वा नास्ति बलमिति प्रक्रमोऽयं अभिप्राये नही
ज्ञावशतः प्राणिनां कर्मणः कृपाकृपणां स्तो बाहुवर्तिन इवापि
त्यनाभोगनिवर्तिनं ते भवतोऽप्यत्र कर्माग्निसमुद्रातादिति ४ पर-
माणुपुद्गलं वा वेत्ति सद्भाविनां धीकृत्य जेत्तुवा मूच्यादिना वि-
द्वद्भावेदादीं परमाणुत्वहानेर्गर्भकायनं वा समवद्व्यर्थात्ममूक्तं
त्यनादास्यत्वात्तस्येति ५ यहिस्ताडा लोकात्मननायाम् ६ अत्र
कस्यापि शोकतापत्तेरिति जीवमजीवं कर्तुमित्युक्तम् । स्था० ६
उ० । गोचरचर्या नृमिमेदे, यस्यामकां दिशमं नृगृह्यापाध्या-
स्त्रिगतः प्राज्ञेनैव यथा समश्रयिष्यवस्थितगृहपङ्कानि कां प-
रिभ्रमन् तावद्याति यायन्पङ्कानि चरमगृहं ततो भिक्षां गृहकस्या-
पर्यामपि प्राज्ञस्यैव गत्या प्रतिनियतं सा ऋक्षिरिति । वृ०
१ उ० । वृद्धौ, सम्पत्तौ, सिद्धौ च । (ऋक्षिदर्शनेन सामायिकं-
वक्ष्यते तत्कथाच दस्मरणजहशब्दे)

इह्ति [ऋक्षि] अप्यवट्टाण—ऋक्ष्यपर्वतेन—न० ऋक्षीनामामर्यौ
पथादीनामुपजीवनेनाप्रवर्तनमव्यापारणम् । आमर्यौषध्या-
दीनामप्रवर्तने, द्वा० १८ द्वा०

इष्टिगारव-ऋद्धिगौरव-न० ऋद्ध्या नरेन्द्रादिपूजासूक्त्या
आचार्येन्द्रादिवृत्तया वाऽजिमानादिद्वारेण गौरवम् । ऋद्धि-
या गौरवमर्द्धिगौरवम् । जावगौरवजेदं-तच्च ऋद्धिप्रत्य-
निमानप्रतिप्रार्थनाद्वारेणान्मनोऽशुभो जावो भावगौरवमित्य-
र्थः । स्था० ३ ग्रा० ॥

इष्टिगारवज्ञान-ऋद्धिगौरवध्यान-न० रात्र्यैश्वर्यादिरूपा ऋद्धि-
स्तया गौरवमात्मोत्कर्षरूपं तस्य ध्यानं दशार्णजघ्नस्यैव ऋद्धि-
गौरवध्यानम् । दुध्यानजेदं-आनु० ॥

इष्टिपत्त-ऋद्धिप्राप्त- पु० ऋद्धिरामर्षीपथ्यादिसूक्त्या तां प्राप्तः
ऋद्धिप्राप्तः आमर्षीपथ्यादिसूक्त्यामृद्धिप्राप्तः । न० । ऋद्धि-
प्राप्तोऽनं प्रथमतो विद्वान्मन्त्रोत्तरमपूर्वार्थप्रतिपादकं श्रुतम-
वगाहमानः श्रुतसामर्थ्यतस्तीव्रतीव्रतरशुभजावनामधिगहज
प्रमत्तः सन् । उक्तञ्च "अवगाहते च स श्रुतजज्ञधिप्राप्तोऽनं चा-
वधिज्ञानम् । मनसः पर्यायं वा ज्ञानं कोष्ठादियुद्धिर्वा" इति ।
प्रज्ञा० २१ पद ॥

प्राप्तर्द्धि- पु० आमर्षीपथ्यादिका ऋद्धिः प्राप्ता यैस्ते प्राप्तर्द्धयः
प्राप्तमर्षीपथ्यादिके, "इष्टिपत्ते य वोहामि" इह गाथाजज्ञ-
याद्व्यत्ययाऽन्यथा निष्ठान्तस्य बहुव्रीहौ पूर्वनिपात एव भव-
तीति । विशेषः ॥

इष्टिपत्ताणुआंग-ऋद्धिप्राप्त्यनुयोग-पु० प्राप्तमर्षीपथ्यादिक-
स्य व्याख्यानं, विशेषः । (तच्च विस्तरतो ब्रुद्धिशब्दे दृश्यम्)

इष्टिपत्तागि-ऋद्धिप्राप्तार्थ-पु० आर्यजेदं, "मे किंते इष्टिप-
त्तारिया उचिह्वा पण्त्ता तंजहा अरिहता चक्रवर्टी बभूवदेवा
वासुदेवा चारणा विज्जाहरा" प्रज्ञा० १ पद । स्था० ॥

इष्टिमं (त)-ऋद्धिमन्- त्रि० ऋद्धिरामर्षीपथ्यादिका सम्यक्-
तदेवं रूपा प्रचुरा प्रशस्त्याऽतिशायिनी वा ऋद्धिविद्यते येषान्ते
ऋद्धिभक्तः । प्राप्तमर्षीपथ्यादिकर्द्धिके, । स्था० ५ ग्रा० ।
"इष्टिमं णाम ईसरोत्ति" नि० चू० १५ उ० । महर्द्धिके, "एगे
ण इष्टिमंतेण वणिणवणे" ऋद्धिमन्त्वे महर्द्धिकतायामिति । उ०
३ उ० ॥ सम्पदपते, । दश० ७ अ० । तद्देवा यथा । "पंचविहा
इष्टिमता मणुरसा पण्त्ता तंजहा अरिहता चक्रवर्टी बभूवदेवा
वासुदेवा भावियपाणो अणगारा" । जावितः सदात्मनया
वाभित आत्मा यैस्ते भावितान्मानाऽनगारा इति एतेषां च ऋ-
द्धिमन्त्वमामर्षीपथ्यादिभिः अर्द्धादीनां तु चतुर्णां यथात्मभ-
वमामर्षीपथ्यादिनाऽर्द्धत्वादिना चेति । स्था० ५ ग्रा० २ उ० ॥
' इष्टिमंते नरिवस्म, इष्टिमंते तु आत्रेव' । ऋद्धिमन्ते सम्य-
दुपते नर हन्ता किमित्याह । ऋद्धिमन्तमिति ऋद्धिमान्तर्याम-
न्येवमात्रपेत् । व्यवहारतो मृपायादादिदोषपरिहारार्थमिति
सूत्रार्थः । दश० ७ अ० ॥

इष्टिमपुत्त-ऋद्धिमपुत्र-पु० राजादौ, -इष्टिमपुत्रो वा राजा-
दीत्यर्थ इति ॥ नि० चू० १ उ० ॥

इष्टिरससायगारवपर-ऋद्धिरससातगौरवपर-त्रि० ऋद्ध्या-
दिषु गौरवमादरस्तत्प्रधाना ऋद्धिरससातगौरवपरा ।
ऋद्धिरससातादरप्रधाने, ऋद्धिरससायगारवपरा बहुव-
करणात्तस्मा परुवेति । प्रश्न० २ ग्रा० ॥

इष्टिरससायगुरुय-ऋद्धिरससातगुरुक-त्रि० ऋद्धिराचार्येन्द्रा-
दौ नरेन्द्रादिपूजा रसा मधुगदयो मनोज्ञाः सातं सुख-

मेतानि गुरुप्यादराविषया यस्य सोऽयमुद्धिरससातगुरुकः ।
अथवा एभिर्गुरुकस्तेषां प्रामात्र्यभिमानतोऽप्राप्तौ च प्रार्थनातोऽ-
शुभनावेपासकर्मभारतया लघुः । ऋद्धिरससातानामादर-
कारके, -ऋद्धिरससातैरल्लघौ च । स्था० ३ ग्रा० ॥

इष्टिरससायगुरुया उज्जीविकायघार्यानिरयाण ।

जे उवादिसेति मणं कुमगमगगस्सिता ते उ ॥ १५ ॥

(इष्टिरसेत्यादि ।) ये केचन अपुण्यधर्माणः शान्तविवहारीणः
ऋद्धिरससातगौरवेण गुरुका गुरुकर्माण आधाकर्माद्युपजोगेन
परजीविकायघार्यापादरताभापरे तेन्यो मार्गं मोक्षमार्गमा-
न्मानुचीर्गमुपदिशन्ति तथाहि शरीरमदमाद्यं धर्मसाधनमिति
मन्या काव्यसंहननादिदानेआधाकर्माद्युपजोगोपि न हंतायं
त्येवं प्रतिपादयन्ति । तच्चैवं प्रतिपादयन्तः कुस्तिनमार्गास्ती-
र्थकरास्तन्मार्गाध्रिता जवन्ति तु शब्दादेतेऽपि स्वयूच्या पतनुप-
दिशन्तः कुमार्गाध्रिता भवन्तीति किं पुनस्तीर्थिका इति । सुत्र०
नि० १ श्रु० ११ अ० ॥

इष्टिविज्जा-ऋद्धिविज्जा-स्त्री० ऋद्ध्या सत्कारेण निर्यामि-
तायां विभूयायाम्, "इष्टिविज्जा य परिक्रमे" इष्टिसत्कारेण
निज्जाभिया विज्जसेति । अतः ५ अ० ॥

इष्टिसंजुक्त-ऋद्धिसंयुक्त- त्रि० ऋद्धयो नानाप्रकारा आमर्षी-
पथ्यादयो ब्रह्मयस्ताभिः संयुक्तः समन्वितः । आमर्षीपथ्यादिक-
व्यिसमान्विते, । षो० १५ विद्य० ॥

इष्टिसत्कारसमुदय-ऋद्धिसत्कारसमुदय- पु० ऋद्धिसत्कारस-
मुदाये, "इष्टिसत्कारसमुदयेण ममे सर्गरगस्स णीहरणं
करेह" ऋद्ध्या ये सत्काराः पूजाविशेषास्तेषां यः समुदायः
स तथा तेन अथवा ऋद्धिसत्कारसमुदायैरित्यर्थः । समुदयश्च
जनानां सङ्ग इति । ज० १५ श० १ उ० । ऋद्ध्या चत्सुवर्णा-
दिसम्पदा सत्कारः पूजाविशेषस्तस्य समुदायो यः स तथेति ।
विषा० ३ अ० ॥

इष्टिमिय-इष्टिमिय- इष्टिसियति रुद्धिगम्या इति ज० ए० श०
३३ उ० ॥

इतां-एतत्-त्रि० विप्रकृष्टवर्तिनि, दे० ना० ॥

णयो-एतत्-त्रि० अद्वयवर्तिनि, दे० ना० ॥

इगिहं-इदानीम्-अ० एतत्कात्रेऽप्ये, दे० ना० ॥

इत्त-मत्-प्र० अस्त्यर्थे, आद्यित्युल्लेखावचनमन्तेस्तरमणामनोः
५॥ इति मन्तारित्यादेशः यथा-कव्येऽस्ते माणइत्तां' प्रा०
॥ अ० २ पा० ।

इत्तर-इत्तर-त्रि० इण करप् १ पथिके २ नीचे ३ करकर्मणि च
४ खण्डे-पु० स्त्रियां करबन्तत्वात् डीप् सा चानिसारिकायां
स्त्रियाश्च । वाच० । स्तोके (अलपे) अनु० । उक्त० । नि० चू०
अलपकात्रे, अलपकात्रेण, प्र० २ अधि० । पंचा० । परिमित
कात्रे, । प्रच० ६ ग्रा० । दश० । अलपावस्यायानि, । "इयमिस्सग
णिविस्ती" विषयापत्रोपकात्रपयस्तभाविनी इत्तराऽलपावस्या
यिनी निवृत्तिरिति । आ० । इत्तरमलपकात्रे यावच्चतुर्मासा-
दिकास्त्रायित्वेनेत्यर्थ इति । पंचा । (इत्तरानशनस्य चक्रव्य
ता ' अणसण ' शब्दे । विशाङ्गादिगतस्यापनाया इत्तरस्य
' उवणा ' शब्दे । इत्तर मतानि ' वय ' शब्दे । इत्तराश्चित्राणि
' चरित ' शब्दे । स्वविरकल्पस्येत्वरस्य ' कल्प ' शब्दे) प्रति
क्रमणविशेषे च । तच्च स्वल्पकात्रिकेऽप्येवसिकगत्रिकादि । स्था०

६ ग० । पम्पिकमणं देवसिञ्चं राश्रं च इत्तरिञ्चं ” इत्वरं स्वल्पकाक्षिकं दैवसिकादि इति । आश्र० ४ अ० ।

इत्तरकाक्ष-इत्वरकाल-त्रि० । स्वल्पकाक्षे, अनु० ।

इत्तरपरिगहा-इत्तरपरिगृहीता-स्त्री० इत्वरमल्पमुच्यते तत् इत्वरमल्पं परिग्रहो यस्याः सा इत्तरपरिग्रहा इत्तरकाक्षं परिग्रहो यस्याः सा तथा काक्षशब्दोपांशुः प्रकृत्यः । अथवा इत्तरी-प्रतिपुरुषमयनशीला वेद्येत्यर्थः परिगृह्यत इति परिग्रहा कांक्षीत्वात् प्राप्तीप्रदानादिना संगृहीता इत्तरी चाऽसौ परिग्रहा च सा तथा पुंवजावश्चात्र कार्यः । प्रव० ७ ब्रा० । प्राप्तीप्रदानेन कियन्तमपि काक्षं दिवसमासादिकं स्ववशीकृतायां वेद्यायाम् । आश्र० ६ अ० । (तां चासेवमानरूपस्य चतुर्थोऽनुव्रतस्य स्वधारस्तोषस्यातिचार इति 'सदारस्तोष' शब्दे)

इत्तरपरिगृहीता-इत्तरपरिगृहीता-स्त्री० इत्वरकाक्षं परिगृहीता काक्षशब्दोपादित्तरपरिगृहीता, कियन्तमपि काक्षं दिवसमासादिकं भाटीप्रदानेन स्ववशीकृतायाम् वेद्यायाम् आश्र० ६ अ० । ४० ।

इत्तरपरिगृहीतागमण-इत्तरपरिगृहीतागमन-न० इत्तरमल्पकाक्षं भाटीप्रदानेन कनचित्स्ववशीकृता वेद्या तस्यां गमनम् । ४० २ अधि० । प्राप्तीप्रदानेन कियन्तमपि काक्षं दिवसमासादिकं स्ववशीकृतायां मेयुनासेवनेन । आश्र० ६ अ० ॥ (चतुर्थोऽनुव्रतरूपस्वधारस्तोषस्यायमतिचार इति 'सदारस्तोष' शब्दे)

इत्तरवास-इत्तरवाम-पु० स्तोकाभिधाने, “इह जीवियेमव पास-हा, तरुणे पय वामसयस्स तुहत्ती । इत्तरवासेय बुज्जह, गिह्मना कामेसु मुत्तिग्या” ॥ ८ ॥ साम्प्रतं सुबह्व्यायुर्वर्षशतं तस्य तदन्ते वृत्त्यति । तस्य सागरोपमापेक्षया कतिपयनिमेष प्रायत्यात् इत्तरं वामकल्पं वर्त्तते स्तोकाभिधासकल्पमित्येवं युज्यध्वं यूयमिति । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ॥

इत्तरिय-इत्तरिक-त्रि० इत्तरं स्तोके काक्षे भवमित्तरिकम् नियतकाक्षाधिके, उक्तं ३० अ० । इत्तरः स्तोके काक्षो यत्रास्ति तादित्तरिकम् । मुहुर्त्तादिप्रमाण । पंचा० १० विव० । इत्यरोऽप्यः काक्षो वत्सरदियस्यास्ति यैयावृत्यादिसावित्तरिकः । पंचा० १२ विव० । स्वल्पकाक्षीन, “इत्तरियं नाम धोवं इति” नि० सू० २ अ० । (इत्तरिकाऽनशनस्य वक्तव्यता “अण-सण” शब्द । इत्तरिकमरणवक्तव्यता ‘मरण’ शब्दे । इत्तरिकोपाधिप्रतिशेखना ‘पम्पिकेहणा’ शब्दे । इत्तरिकसामायिकवक्तव्यता ‘सामाश्य’ शब्दे इत्तरिकं यैयावृत्यवक्तव्यता वेद्यायश्च शब्दे) ॥

इत्तरी-इत्तरी-स्त्री० इत्तरी प्रतिपुरुषमयनशीला । भाटीप्रदानेन स्तोकाकाक्षं परिगृहीतायां वेद्यायाम् । पंचा० १ विव० ॥

इतिअ-एतावन्-त्रि० एतत्परिमाणं । एतद् परिमाणं भावत् प्रत्ययः । ‘यत्तदेतदोऽतोऽस्मिन्नपतल्लुक च’ । ८ । २ । १५६ इति प्राकृतसूत्रेण-एतद् प्रकृत्या भावत् स्थाने इतिअ आदेशः । प्रा० व्या० ।

इतो (इदो)-(इओ) इतम्-अव्य० इदम्-तस्मिन् अस्मादित्यर्थे ‘सो दो तसो वा’ । ८ । २ । १६० । इति प्राकृतसूत्रेण तसः स्थाने सो दो इत्यादेशौ वा । प्रा० व्या० । अस्मिन्नित्यर्थे च । वाच्य० ॥

इत्थम्-इत्थम्-अव्य० इदम्-यमु-इदं प्रकारेण इत्थं जायः इत्थं

जुतः । वाच्यः० । इदं प्रकारमापन्नं । प्रका० २ पद । अनेन प्रकारेणेत्यर्थे च । विशेष० । अक्तप्रकारेणेत्यर्थे, । ब्रा० २१ ब्रा० ॥ पूर्वोक्तप्रकारेणेत्यर्थे । छ० ॥

इत्थं-इत्थं-अव्य० इत्थं तिष्ठतीति इत्थंस्यः । आ० म० द्वि० ।

प्रका० । अनेन प्रकारेण स्थिते, विशेष० । “इत्थं च वयस्सव्यसो सिद्धे वा हवस्सासप” दश० ए अ० ४ अ० ॥

इत्थि (त्थी) आणमणी-रुयाङ्गापनी-स्त्री० आङ्गाप्यतेभाङ्गासम्पादने प्रयुज्यतेऽनया सा आङ्गापनी । स्त्रिया आङ्गापनी रुयाङ्गापनी । स्त्रिया आदेशादयिन्यास्माभ्याम् । प्रका० २ पद ।

इत्थि (त्थी) कम्म-स्त्रीकर्मन्-न० स्त्रियो नरनिरश्च स्तासां कर्मवशीकरणादिकर्म । स्त्रीणां वशीकरणादिकर्मणि, “परिगृहीतियकम्मं च तं विज्जं परिजाणिया” सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ॥

इत्थि- (त्थी) कक्षा-स्त्रीकक्षा-स्त्री० महिषागुणं, ते च चतुष्पष्टिसंख्याकाः । “चोसद्वि महिषागुणे” जम्बूदीपप्र-हमी तु चतुष्पष्टिः स्त्रीकक्षाश्चमाः । नृत्यम् १ औचित्य २ चित्रं ३ वादित्रं ४ मन्त्रम् ५ ज्ञानं ६ विज्ञानं ७ दण्डः ८ जलस्तम्भः ९ गीतगानं १० ताडमानं ११ मेघवृष्टिः १२ कलाकृष्टिः १३ तन्त्रम् १४ आरामगोपनम् १५ आकारगोपनं १६ धर्मविचारः १७ शङ्खनसारः १८ क्रियाकल्पः १९ संस्कृतजल्पः २० प्रासादनीतिः २१ धर्म-रीतिः २२ वर्णिकावृष्टिः २३ स्वर्णसिद्धिः २४ सुरभितैलकरणं २५ स्त्रीसासंचरणं २६ हयगजपरीक्षणं २७ पुरुषस्त्री-लक्षणं २८ हेमरत्नजडः २९ अष्टादशसिपिपरिच्छेदः ३० तत्काष्ठशुद्धिः ३१ वस्तुसिद्धिः ३२ कामविश्रिया ३३ वैद्यक-क्रिया ३४ कुम्भजलम् ३५ सारिभ्रमः ३६ अन्ननयोगः ३७ कृष्णयोगः ३८ हस्तलाघवं ३९ वचनपाटवम् ४० भोज्यविधिः ४१ वाणिज्यविधिः ४२ सुखमार्गम् ४३ शास्त्रिणाङ्गनं ४४ कथाकथनं ४५ पुष्पग्रन्थनं ४६ यक्षाक्तिः ४७ काव्यशक्तिः ४८ सर्व-प्राप्ताविशेषः ४९ अग्निधानज्ञानं ५० चूषणपरिधानं ५१ जूत्योप-चारः ५२ गृहाचारः ५३ वेशरचनं ५४ व्याकरणं ५५ परनिर्माणं ५६ गन्धनं ५७ केशवन्धनं ५८ वीणागादः ५९ वितणकावाद् ६० अंकविचारः ६१ लोकव्यवहारः ६२ अत्याकुरिका ६३ प्रश्नप्रहासिका ६४ इति । अत्रोपलक्षणं गणितकतिरिकाः स्त्रीपुरुषकक्षा अन्यान्तरे लोके च प्रसिद्धा हेयाः । अत्र च पुरुषकक्षानु स्त्रीकक्षानां स्त्रीकक्षानु च पुरुषकक्षानां सङ्ख्ये तदनुयाप-योगित्वात् । ननु तर्हि ‘चोसद्वि महिषागुणे इति’ प्रत्यविशेष उच्यते न ह्ययं ग्रन्थः स्त्रीमात्रगुणव्यापनपरः किंतु स्त्रीस्वरूपप्रतिपादकस्तेन क्वचित् पुरुषगुणव्यपि न विरोधः । कक्षाव्यवस्थानसंख्याकत्वं तु प्राया बहुयोगित्वादित्यसं-विस्तरेण । जं० २ वक्र० ।

इत्थि (त्थी) कलेवर-स्त्रीकलेवर-न० योषिच्छरीरे,

अचञ्जे पुण विरई, मोहदुग्गा स तत्तचित्ता य ।

इत्थीकलेवराणं, तव्विरएसुं च बहुमाणो ४६ ॥

अग्रमणि स्त्रीपरिभोगवृत्तये पुनः शब्दो विशेषणं तद्भावना चैवं गुर्वदिशुस्मरणं कर्तव्यमग्रमणि पुनर्विरतिनिवृत्तिः कार्या तथा मोहदुग्गा स्त्रीपरिभोगवृत्तये मोहनीयनिन्दा यथा यल्लजनीयमतिगोप्यमदर्शनीयं वीभत्समुत्थणं मझाविश्रुति-गन्धि तथाचते कामिदुर्मिरतदेवम् । किंवा दुर्नानि न मनोजवं वा मनसा इत्यादि । तथा स्वतन्त्रचित्तास्वरूपचित्तनं केषां स्त्रीकलेवराणां योषिहेतानां यथा शुकशोणितस्मृतेन तद्वि-हं मज्ञोऽप्यमस्थिभृद्भिकामार्थं हन्त योषिच्छरीरकं तद्विर-

तेष्वग्र्यनिवृत्तेषु मुनिषु । अशब्दः समुच्चये बहुमानोत्तरङ्ग-
प्रीतिरूपो विधेयो यथा-धन्यास्ते बन्धनीयास्ते तैस्त्रैलोक्यं पवि-
त्रितं । यैरेष लुब्धनक्रेरी काममल्लो निपातितः । पञ्चा० १ विव० ॥
इत्थि (त्थी) कहा-स्त्रीकथा-स्त्री० स्त्रीणां स्त्रीषु वा कथा
स्त्रीकथा । स्त्रीकथाविकथाभेदे, इयं च कथेत्युक्तापि स्त्री-
विषयत्वेन संयमविरुद्धत्वादिकथेति भावनीयेति । स्त्रीक-
थाया जेदा यथा—

इत्थी कहा चउविहा पमासा तंजहा इत्थीणं जाइकहा
इत्थीणं कुलकहा इत्थीणं रुवकहा इत्थीणं नेवत्यकहा ।

ब्राह्मणीप्रभृतीनामन्यतमाया या प्रशंसा निन्दा वा सा
जात्या जातेर्वा कथेति जातिकथा । यथा-धिक्ष ब्राह्मणी
धेवाभावे, या जीवन्ति मृता इव । धन्या मन्ये जनैः
शुद्धीः पतितक्रेप्यनिन्दिता ॥ १ ॥ एव मुद्रादिकुलोपशाना-
मन्यतमायाः यत्प्रशंसादि सा कुलकथा । यथा-अहो चौमु-
क्यपुत्रीणां, साहसं जगतोधिकं । पत्युर्मृत्यौ विशत्यग्नौ, या
प्रेमरहिता अपि ॥ २ ॥ आन्धीप्रभृतीनामन्यतमायाः रूपस्य
यत्प्रशंसादि सा रूपकथा । यथा-चन्द्रवक्त्रा सरोजाली,
रुक्मीः पीनघनस्तनी । किं लाटी नामतः सा स्या-हेवाना-
मापं दुर्लभा ॥ ३ ॥ तास्वामेधान्यतमायाः कच्छबन्धादि नेप-
थ्यस्य यत्प्रशंसादि सा नेपथ्यकथेति । यथा-धिक्षनारी-
रौंदीच्या, बहुवसनाच्छादिताङ्गलतिकत्वात् । यद्यैयनं न
धूनां, चक्रुर्मोदाय जवति सदा ॥ स्था० ४ ग० ॥

तत्र जातिकथा-ब्राह्मणीप्रभृतीनामन्यतमां प्रशंसति छेष्टि वा
कुलप्रसूतानामन्यतमां, रूपकथा आन्धीप्रभृतीनामन्यतमाया रूपं
प्रशंसति “आन्धीणां च ध्रुवं लीला चित्रितं जूतं मुखं । आस-
ज्य राज्यनारं स्वं, सुखं स्वपिति मन्मथ-इत्यादिना छेष्टि वा
तथा नेपथ्यकथान्धीप्रभृतीनामेवान्यतमायाः कथादिनेपथ्यं
प्रशंसति छेष्टि वा । अथ ४ अ० । जाति कथायां ब्राह्मणीप्रभृ-
तीनामन्यतमां प्रशंसति छेष्टि वा, कुलकथायां पुनरुद्रादिकु-
लप्रसूतां वा । रूपकथा या रूपोद्देशेन विधीयते यथा । “आन्धी
णां रूपसौन्दर्यं, काक्षिङ्ग्या जघन वरम । लाट्या बिहसितं चारु
कर्णाट्यास्तुरतिप्रदा” ॥ अथवा निन्दति । माधविकी त्वनात्मा
प्या, नराक्षी रूपवर्जिता । सौराष्ट्री कच्छजातापि, त्याज्या
दुर्भगेश्वर ॥ नेपथ्यं केशवीवरसमारचनरूपं तद्रूपकथा
नेपथ्यकथा—यथा । लाट्यास्तु कञ्चुकश्चरुत्थासीमन्तको
नयः । वेणिषन्धस्तु सौगंध्याः, काक्षिङ्ग्या नीविबन्धनम् ।
दर्श० ॥ इत्थिकहा-पसंसा निदा मरुवा जहा सा तणुय
तणु सुभगा सोममुही पठमपत्तनयणिह्वा गुरुयनियंवा उअ-
यपश्रोहरा लक्ष्मियगयगमणा॥तहा करहगई कागसरा य दुषभ
गा लंबजत्रग पिगच्छी दुःसीला दुष्मासा धिर्कीकोनिय इति
ग० १ अधि० । आ० चू० । स्त्रीकथा दूरतस्त्याज्या तथा च-
“सा तन्वी सुजगा मनोहररुचिः कान्तेकृणा जोगिनी, तस्या-
हारि नितम्बावभयमयवा विप्रकित सुधुवः । धिक्कृतमुष्टग-
ति मञ्जीमस्तनुं काकस्वरां दर्जगा-मिन्धं स्त्रीजनवर्णनिन्दन
कथा दूरेस्तु धर्मायिनाम्” ॥ इति ॥ घ० २० । (स्त्रीकथापरि-
न्यागस्य अश्वत्थसमधिस्थानत्वं ‘बंभवेरसमाहिट्टाण’ शब्दे
' बंभवेरमुक्ति ' शब्दे च)

आयपरमोहदीरण उडाहो सुत्तमाइपरिहाणी ।

वंजवण य अगुत्ती, पसंगदोसा य गमणाइ ॥१२१॥

इत्थिकहं करंतस्स अप्पणो मोहोदीरणं जवति-अस्स वा करे-
स्ति परस्स तस्स मोहोदीरणं भवति-इत्थिकहं करंतो सुओ हो-
एणं उडाहो अहो ज्जाणोवत्ता तवस्सिणो जाव इत्थिकहं करे-
ति ताव सुत्तपरिहाणी आदिसहातां अत्यस्स अणोसि अउ सं-
जमो गाणं बंभवणं अगुत्ती भवति जणिणं च “वसहिकहणिसे-
ज्जिविय, कुइतरपुव्वकीवियपणीत्त । अतिमायाहारविज्ज-सणा
यणं च बंभगुत्तीओ” ॥ एव अगुत्ती जवति पसंग एव दोसो पसंग-
दोसो कहापसंगाओ वा दोसा भवन्ति ते य गमणादीं गमणं
उ णिक्खमई आदिसदाओ वा कुड्दिगी भवति स त्तिगजितो
वा आगारिं पकिसेवति संजतिं वा इत्थिकम्मं वा करेति
स्त्रीकथायां प्रायश्चित्तम् । इत्थीणं कहा-इत्थिकहा सा चउ-
व्यिहा इमा—

जातीकथं कुलकथं, रुवकथं बहुविहं च सिंगारं ।

एवा कथा कथिते, चउजमल्ला कासगा चतुरो ॥१३॥

जातिमादिया उ (चउजमल्लसि) चत्तारि जमल्ला मास-
वयिज्जाति मासन्नाममे किं गुरुगा लहुगा जमति (कासगा)
कासगतिगुरुगा मासा तेहि चउहि मासेहि चउगुरुगानि
जणिणं जवति परिसगा चउगुरुगा चउरो जसति जवति जाइ-
कहाए चउगुरुं, कुलकहाए चउगुरुं, रुवकहाए चउगुरुं, सिंगार
कहाए चउगुरुं पयं चउरो जातिए तवकातेहि लहुगं कुले-
कासगुरुं तयं लहुगं रुव तवगुरुं कासलहुं सिंगारं दोहि वि
गुरुं अहवा चत्तारि जमल्ला जातिमातिसु भवन्ति कंते कासगा
चउरो चउगुरुगानि जणिणं जवति तवकासविसंसा तंदेव
अहवा चउरोति संखा जमल्लं दं ने य तवकासा ताणि तव
कासा जुयत्ताणि चउरस्ति भणिणं जवति कासगा इति बहुव
यणा चउगुरु ताणि चउगुरुगानि चउरो अमाइस्स वक्खा
णगाहा इमा ॥

माति ममुन्यातिपिति, वंसकुलं अहव ओग्गादी ।

वत्थाकिचित्तिरुवं, गतिपेहिति जास सिंगारे ॥१४॥

माउपसादा रुवं भवति जहा सोमहेरणं एव जा कहा सा
जाइकहा । पिउपसादा रुवं भवति जहा एगा सुवण्णारां
अव्वत्थं रुवस्सीं गणिगाहिं मारुदाउं णिज्जाति रिउकाते
जानेण जाया सा रुवस्सिणं भवति एव कुलकहा संसं
कंउं । ति० चू० १ उ० ॥

इत्थि (त्थी) काम-स्त्रीकाम-पु० स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्री-
कामाः । स्त्रियोपलक्षिता वा काम्यन्त इति कामाः स्त्रीकामाः
रुवादिविषयेषु मदनकामविषयजृतासु स्त्रीषु कामेषु, शब्दा-
दिषु च । स्त्रीकामेषु प्रसक्तानां प्रकृत्या तना भवतीति यथा—

एवमेव ते इत्थिकापेहिं मुत्तिउया गिफ्हा गठिया
अज्जोववन्ना जाव वामाई चउपंचमाई उदसमाइ वा
अप्पतरो वा जुजतरो वा कासं जुजितुं जोगजोगाई
पविमुत्ता वेरायनणाई मंचिणिता वट्टई पावाई कम्माई
उसबाई संजारकंमाण कम्पणा मे जहा णामए अय-
गोसइ वा सेसगोसइ वा उदगंसि पक्खिसे समाणे उदग-
तल्लमइवत्ताइ अहे धरणिताल्लपइहाणे जवइ एवमेव
तहणगारे पुरिसजाति वज्जवहुल्ले धृतवहुल्ले पंकवहुल्ले धेव-
हुल्ले आपत्तिपवहुल्ले दंजवहुल्ले णियक्खिहुल्ले साइवहुल्ले
अयसवहुल्ले उमन्नतसपाणयाती कासमाई कासं किंवा

धरणिस्तमइवताऽ अहे नरगतत्तपइहाणे जवइ ॥६९॥

ते च विषयासक्ततया एतत्कुर्यन्तीत्येतद्दर्शयितुमाह (एवमेव इत्यादि) एवमेव पूर्वोक्तस्वभावा एव ते निष्कृपा निरनुक्रोशा बाह्यान्त्यन्तरपर्यदोरपि कर्णनासाविकर्षनादिना दाह-पातनस्वभावाः । स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्रीकामाः यदि वा स्त्रीषु मदनकामविषयजृतासु कामेषु च शब्दादिषु इच्छाकामेषु मूर्तिता गृहा प्रथिता अभ्युपपन्नाः एते च शक्रपुरंदराविवत् पर्यायाः कथञ्चिद्देव चाभित्य व्याख्येयाः । ते च जोगा-सक्ता व्यपगतपरलोकाध्यवसाया यावद्वर्षाणि चतुः पञ्च षट् सप्त वा दश वाऽप्यतरे वा कांक्षं कृत्वा जोगासक्ततया च परपीडोत्पादनतो वैरायतनानि वैरानुबन्धाननुप्रसृत्योत्पाद्य विधाय तथा सञ्चयित्वा सञ्चिन्त्योपचित्य बहूनि प्रजततर-काक्षस्थितिकानि कुराणि क्रतुविपाकानि नरकादिषु यातना-स्थानेषु ककचपाटनशास्त्रमन्त्रवरोहणतप्तपुष्यानात्मकानि क-र्माभ्युपकाराणि बह्विधनिघ्नतनिकाचनावस्थानि विधा-य तेन च संभारकृतेन कर्मणा प्रेयमाणास्तत्कर्मगुरवो वा नर-कतलप्रतिष्ठानां भवन्तीत्युत्तरक्रिययापादितबहुवचनरूपयेति संबन्धः । अस्मिन्नेवार्थे सर्वलोकाप्रतीतिं दृष्टान्तमाह (से जहा णामपत्ति) तद्यथा नामायोगोलोकाऽप्यस्पर्शः शिला-गोलोकां वृत्ताश्मशकं वा उदके प्रक्षिप्तः समानसंलिखतत्वमिति धर्मातिशङ्क्याऽपि धरणीतले प्रतिष्ठानो जवति । अधुना दार्ष्ट-ान्तिकमाह (एवमेवेत्यादि) यथासावयोगोलोकां वृत्तत्वाच्छी-लमेवाधो यात्येवमेव तथा प्रकारः पुरुषजातः तमेव जेशतो दर्शयति । वज्रवज्रं गुरुत्वात्कर्म तद्वद्वस्तत्करणप्रचुरस्त-था बध्यमानकर्म गुरुरित्यर्थः । तथा धृत्यत इति धृतं प्राब्यं कर्म तत्प्रचुरः । पुनः सामान्येनाह पङ्कयतीति पङ्कं पापं तद्वद्व-स्ततया । तदेव कारणतो दर्शयितुमाह । वैरबहुलो वैरानुब-न्धप्रचुरस्तथा (पत्तिर्यति) मनसो दुष्प्रणिधानं तत्प्रधानस्त-था इन्द्रो मायया परवञ्चनं तदुत्कटस्तथा निहृतिर्मायावेष-भाषापरवृत्तिर्यना परजोहवृत्तिस्तन्मयस्तथा सातिवहुल इति सातिशयेन हव्येणापरस्य हीनगुणस्य हव्यस्य संयोगः सातिस्तद्वद्वस्तत्करणप्रचुरस्तथाऽप्यशोऽश्याघा सद्गुस्तथा निन्दा यानि यानि परापकारजृतानि कर्मानुष्ठानानि विधत्ते तेषु तेषु कर्मसु करचरणच्छेदनादिषु अयशोभागभवतीति स एवंजृतः पुरुषः काक्षमांसं स्वायुषः कृते कांक्षं कृत्वा पृथि-व्या रत्नप्रभादिकायास्तत्तमवित्तये योजनसहस्रपरिमाण-मतिशङ्क्यनरकतलप्रतिष्ठानोऽस्मी भवति ॥ ६९ ॥

एवमेव ते इत्थिकामेहिं मुच्छिपा गिच्छा गहिया गरहि या अज्जोववन्ना जाव वामाई चउपंचमाई उइसमाई अ-प्यरो वा ज्जपरो वा जुंजिचुं जोगजोगाई काक्षमामे कांक्षं किञ्चा अन्नयरोसु आसुरिएसु किञ्चिसिएसु ठाणेषु उववत्तारो जवति ततो विष्णुमुच्छमाणे जुज्जो जुज्जो एव मूयत्ताए तमूयत्ताए जाइ मूयत्ताए पञ्चयंति ॥ ७१ ॥

एवमेव पूर्वोक्तैव कारणत्वेनातिमूढत्वादिना परमार्थमजाना-नास्ते तीर्थिकाः स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्रीकामाः । यदि वा स्त्रीषु-कामेषु च शब्दादिषु मूर्तिता गृहा प्रथिता अभ्युपपन्नाः । अत्र स्वात्यावरस्थापनार्थं प्रजतपर्यायग्रहणं एतच्च स्त्रीषु शब्दादिषु च प्रवर्त्तनं प्रायः प्राणिनां प्रधानं संसारकारणं तथाचोक्तं “ मूलमेव महम्मस्स महादांससमुस्सयमित्यादि ” स्त्रीसङ्गा-

सक्तस्यावश्यंभाविनी शब्दादिविषयासक्तिरित्यतः स्त्रीकाम-ग्रहणं तत्र चासक्ताः यावन्तं काक्षमांसं तत्सूत्रेणैव दर्शयति । यावद्वर्षाणि चतुः पञ्चषट्दशकानि । अयं च मध्यमकाक्षो गृहीतः । एतावत्काक्षोपादानं च साजिप्रायं प्रायस्तीर्थिका अतिक्रान्तव्यसप्य प्रव्रजन्ति तेषां चैतावानेष काक्षः संजाव्यते यदि वा मध्यग्रहणात्तत ऊर्ध्वमधश्च गृह्यते इति दर्शयति । तस्माद्योपात्तादप्यतरे प्रजततरो वापि काक्षो भवति । तत्र च ते त्यक्त्वापि गृहवासं कृत्वा जोगजोगां इति स्त्रीजोगे सति अवश्यं शब्दादयो भोगा जोगजोगास्तां कृत्वा ते च किञ्च वयं प्रव्रजिता इति न च जोगेन्यो धिनिवृत्ताः यतो मिथ्यादृष्टि-तया ज्ञानान्धत्वात्सम्यग्भिरतिपरिणामरहितास्ते चैवंजृतपरि-णामाः स्वायुषः काक्षमांसं कांक्षं कृत्वा निरुद्धतपसोपि सन्तोऽन्यतरेष्वामुरिकेषु किल्बिषिकेषु स्थानेषूपादयितारो भव-न्ति । ते ह्यज्ञानतपसा मृता अपि किल्बिषिकेषु स्थानेषूपत्यन्त्यन्ते तस्मादपि स्थानादायुषकथादिप्रमुच्यमानाभ्युत्ताः किल्बि-षिकबहुलास्तत्कर्मशेषेणैव नृका पल्लमृतास्तद्भावेनोत्पद्यन्ते । किल्बिषिकस्थानाभ्युतः सन्ननन्तरजवे वा मानुषत्वमवाप्य य-थैल्लमृकोऽन्यत्तया च समुत्पद्यत इति । तथा (तस्यत्तायेति) तमस्त्वेन जात्यन्धतया अत्यन्ताऽज्ञानावृणतया वा तथा जातिमुक्-त्वेनापगतवाच इह प्रत्यागच्छन्तीति सूत्र ०७५ ०७५ ०७५ ०७५ ।

इत्थि (त्थी) कामजोग-स्त्रीकामजोग- पुं स्त्रीप्रधाना स्त्रि-योपलक्षिता वा काम्यन्त इति कामा ह्यज्यन्त इति जोगाः स्त्रीकामजोगाः । स्व्यादिकामजोगेषु, स्त्रीकामजोगासक्तानां परिणाममाह—

एवमेव ते इत्थिकामजोगेहिं मुच्छिपा गिच्छा गहिया अज्जोववन्ना लुच्छा रागदोसवसहा ते णो अप्पाणं ममु-च्छेदंति, ते णो परं समुच्छेदंति, णो अस्माई पाणाई जूताई जीवाई सत्ताई समुच्छेदंति, पहीणा पुव्वसंजोगं आय-रियं मगं असंपत्ता इति ते णो दृष्टाए णो पाराए अंतरा कामजोगेषु विसन्ना ॥ १९ ॥

एवमेव पूर्वोक्तप्रकारेण स्त्रीप्रधानाः स्त्रियोपलक्षिता वा काम्यन्त इति कामा ह्यज्यन्त इति भोगास्तेषु सातबहुलतयाऽर्जिते-न्द्रियाः सन्तस्तेषु कामजोगेषु मुच्छिन्ता एकीनाथतामापन्ना गृ-हाः काङ्क्षावन्तो प्रथिता अवबद्धा अभ्युपपन्ना आधिक्येन भो-गेषु लुब्धा रागद्वेषास्तां रागद्वेषवशां कामजोगान्धा वा त एव कामजोगेषु आश्रयवद्धा सन्तो नात्मानं संसारात्कर्मपाशा-द्वा समुच्छेदयन्ति मोक्षयन्ति नापि परं सद्गुपदेशदानतः कर्म-पाशावपाशितं समुच्छेदयन्ति कर्मबंधांश्छेदयन्ति नाप्यन्याद् दशविधप्राणवर्तिनः प्राणान् प्राणिनस्तथा वाज्रवन् भवन्ति भ-विष्यन्ति च जूतानि तथा वा आयुष्कारणास्त्रीवास्तांस्त-थासत्वास्तथाविधवीर्यान्तरायकृतयोपशमापादितवीर्यगुणोपेता स्नाश समुच्छेदयन्ति । असदजिप्रायप्रवृत्तत्वात् । ते चैवाविधा-स्तस्त्रीघनचरीरवादिनां लोकाकार्यतका प्रजितेन्द्रियतया काम-भोगावसक्ताः पूर्वसंयोगात्पुत्रद्वारादिकात्प्रहीणाः प्रभृताभारा-घाताः सर्वदेयधर्मन्यः इत्याद्यो मार्गः सद्गुणानुरूपस्तमसं-प्राप्ता इत्येवं पूर्वोक्तया नीत्या ऐहिकामुष्मिकलोकाद्यसद्गुण-नश्रण अन्तराक्षय जोगेषु विषमास्तिष्ठन्तीति सूत्र ०७५ ०७५ ०७५ ।

इत्थि (त्थी) गण-स्त्रीगण-पुं स्त्रीसमूहे, । “ नो इत्थिगणानं स-विता जवइ ” नो स्त्रीगणानां पर्युपासको जवेदिति । स्था ०७५ ०७५ । इत्थि (त्थी) गन्ज-स्त्रीगर्ज- पुं स्त्रियाः सम्बन्धी गर्जः स-

जीवपुञ्जपिण्डकः स्त्रीगर्भः । स्त्रीसम्बन्धिनि सजीवपुद्गल-
पिण्डके, ज० ५ श० ४ उ० । (तद्वक्तव्यता 'गर्भ' शब्दे)

इत्थि (त्थी) गुम्भ-स्त्रीगुल्म- न० युवतिजने, । "इत्थिगुम्भं
परिनिष्कुरु" ॥ स्त्रीगुल्मेन युवतिजनेन सार्द्धमपरपरिचारेण
स परिवृतो वेष्टित इति । दृशा० १० अ० ॥

इत्थि (त्थी) चिथ-स्त्रीचिन्ह-न० स्त्रिया असाधारणं चिह्नम् ।

येनौ, स्त्रिया असाधारणे चिह्ने, स्तनादौ, स्त्रीसङ्केते, वाच० ।

इत्थि (त्थी) चौर-स्त्रीचौर-पु० स्त्रियाः सकाशात् स्त्रीमेव
चौरयान्ति स्त्रीरूपा वा ये चौरास्ते स्त्रीचौराः । चौरविशेषे,
प्रश्न० ३ द्वा० ॥

इत्थि (त्थी) जण-स्त्रीजन-पु० योपिजने आत्मा० १५० ४ अ० ।

इत्थि (त्थी) जिय-स्त्रीजित-त्रि० स्त्रिया जितः जि-क स्त्री-
वश्यं, । स्त्रीजितस्पर्द्धामात्रेण सर्वं पुण्यं प्रवह्यति । न चूमौ पात-
की पापात् पापिनां स्त्रीजितात्परः । वाच० ।

इत्थि (त्थी) द्वाण-स्त्रीस्थान-न० स्त्रियः तिष्ठन्ति येषु तानि
स्थानानि निषद्याः स्त्रीस्थानानि । स्त्रीणां निषण्णायाम्, " नो
इत्थिद्वाणाई सेविता जवह " स्या० ९ उ० ॥

इत्थि (त्थी) जपुंसग-स्त्रीनपुंसक-न० नपुंसकजने, " इत्थि
जपुंसगा अपञ्चावणिज्जति " नि० चू० १ उ० ॥

इत्थि (त्थी) णाम-स्त्रीनामन-न० कर्मविशेषे, स्त्रीपरिणामः
स्त्रीत्वं यदुद्भवाद् भवति । द्वा० ८ अ० ॥

इत्थि (त्थी) णामगोमकर्म-स्त्रीनामगोत्रकर्मन-न० स्त्री
नाम-स्त्रीपरिणामः स्त्रीत्वं यदुद्भवति तत्स्त्रीनाममिति
गोत्रमज्ञान यस्य तत् स्त्रीनामगोत्रम् । अथवा यस्त्रीप्राया-
ग्य नाम कर्मगोत्रं च तत् स्त्रीनामगोत्रकर्म । स्त्रीप्रायाग्य नाम
कर्मणि, गोत्रकर्मणि च । द्वा० ८ अ० ।

इत्थि (त्थी) तित्य-स्त्रीतीर्थ-न० स्त्री योषितस्यास्तीर्थ-
करत्वेनाप्यस्यास्तीर्थं द्वादशाङ्गं संघो वा स्त्रीतीर्थम् । महिती-
यंकरप्रणीते द्वादशाङ्गं, तत्सम्बन्धिनि संघे च । स्या० १० उ०
(स्त्रीतीर्थस्याध्वर्थत्वम् 'अच्छेद' शब्दे)

इत्थि (त्थी) दोस-स्त्रीदोष-पु० स्त्रीणां दोषे, " इत्थिदोषं
संकिणो ह्येति " स्त्रिया सह अल्पस्तं दृष्ट्वा स्त्रीदोषाशङ्कितश्च
ते जवन्तीति । सूत्र० १५० ४ अ० १ उ० (तच्च स्त्रीदोषा इत्थी'
शब्दे द्रष्टव्याः)

इत्थि (त्थी) पञ्जाकर-स्त्रीपञ्चाकृत-पु० पञ्चाकृतस्त्रीत्वे,
(इत्थिपञ्जा करो बंधह) ज्ञापप्रधानत्वाभिर्देशस्य स्त्रीत्वं पञ्चा-
कृतं चूततां नीतं येनावदंकनासौ स्त्रीपञ्चाकृत इति । ज०
८ श० ८ उ० ॥

इत्थि (त्थी) पसवणी-स्त्रीप्रज्ञापनी-स्त्री० स्त्रीसङ्केतप्रति-
पादिकायाम् यागमृदुत्वमस्यैवार्थं मुग्धेतत्यादिरूपायाम्भा
पायाम्, प्रज्ञा० ११ पद । (तद्वक्तव्यता 'जासा' शब्दे)

इत्थि (त्थी) परिमृज्जयण-स्त्रीपरिज्ञाध्ययन-न० सूत्रह-
ताङ्गस्य चतुर्थेऽध्ययने, तत्र द्वायुंशकौ तदर्थसङ्ग्रहसूत्रकृताङ्ग
निर्युक्तौ यथा—

पदमे संयवसंज्ञव, माइहि खल्लणाउ होति सीलस्स ॥

वितिप इहेव खल्लिय-स्म अवत्था कम्मबंधोये ॥ ५८ ॥

प्रथमे उद्देशके अव्ययनार्थोपकारः तद्यथा स्त्रीभिः सार्धं

सस्तवेन परिचयेन यथा संज्ञापेन निष्ककथाद्याज्ञापेनादिप्रद-
णादङ्गप्रत्यङ्गनिरीकणादिना कामोत्कान्वकारिणो जवेदल्पस-
त्वस्य शीलस्य चारित्रस्य स्खलनाद्युद्देशात्तत्परित्यागो येति ।
द्वितीये त्वयमर्थाधिकारस्तद्यथा शीलस्खलितस्य साधोरिहै-
वास्मिन्नेव अन्यनि स्वपक्षपरपक्षकृतातिरस्कारादिका विरम्य
यना तत्प्रत्ययश्च कर्मबन्धस्ततश्च संसारसागरपर्यटनमिति किं-
स्त्रीभिः कश्चित् शीलात् प्रख्याप्यात्मवशकृतो येनैव मुच्यते
कृत इति दर्शयितुमाह—

सुरा गो मन्त्रता, कति ववियाहि उवहिण्णहाणाहिं ।

गहियाहुं अजय पज्जोप-कूलाबाडादिणां बहुवे ॥ ५९ ॥

बहुवः पुरुषा अभयप्रद्योतकप्रवासादयः सुरा वयमित्येवं
मन्यमानाः मो इति निपातो वाक्यालंकारार्थः कृत्रिमात्रिः स-
ज्ञावरहितानिः स्त्रीभिस्तयोर्पार्थमाया तत्प्रधानानिः कृतकप
टशताभिर्गृहीत्वा आत्मवशात् नीताः केचन राज्यादप्ये शीलान्
प्रख्याप्येहैव विरम्यनां प्रापिनाः । अजयकुमारादिकथानकानि
च मूलादावश्यकाद्यगन्तव्यानि कथानकत्रयोपन्यासस्तु यथा
कर्ममर्त्यबुद्धिविक्रमात्यन्तबुद्धिक्रमपक्षित्वख्यापनार्थं इति ।
यत्त एव ततो वक्तव्यं तदाह ॥

तम्हा ण उ वीसंजो, गंतव्वो णिञ्चमव इत्थीमु ॥

पदमुद्देशे जणिया, जे दोसा ते गंततेणं ॥ ६० ॥

(तम्हसि) यस्मात् स्त्रियः सुगतिमार्गागता माया प्रधाना
बन्धना निपुणास्तस्मादेतद्वगम्य नैव विध्वंसो विश्वासस्ता
सांचिचकिना नित्यं सदा गन्तव्या यातव्याः कर्तव्य इत्यर्थः । ये
दोषाः प्रथमेऽंशकं अस्योपज्ञकणार्थत्वात् द्वितीये च तान्
गणयता पर्यालोचयता तासां मूर्तिमत्कपटराशिज्ञानानामात्म-
हितमिच्छता न विश्वसनीयमिति । सूत्र० १५० ४ अ० १ उ० ।
(विस्तरतः एतद्व्ययनार्थः 'इत्थी'-शब्दे)

इत्थि (त्थी) परिमा-स्त्रीपरिज्ञा-स्त्री० सूत्रहताङ्गस्य च-
तुर्थेऽध्ययने, सम० ३३ स० ।

इत्थि (त्थी) परिसह-स्त्रीपरिपह-पु० स्त्रियाः परिपहणं-

च तज्जिरेपकृत्यम् प्रत्यक्षमित्यर्थः । ज० ८ श० ८ उ० ।
कथायतेः स्तुणातेर्वा इटि टित्वाङ्गीपि स्त्री संव तद्गतरागहेतु
गतिविज्रमेक्षिताकारविज्ञोक्तेश्चि " त्वराधिरमांसमेदस्नाय
स्थिशिरावणैः सुदुर्गन्धः । कुन्नयनजघनवदनोन्मूर्च्छिता म
न्यते रूपम् । तथा " निष्ठिवनं जुगुप्सन्धरस्य पिपति मोहितः
प्रसभम् । कुचजघनपरिधायं नेच्छति तन्मोहितो जजते । ३ ।
इत्यादि भावनातार्जज्जघास्यमाननीतितश्च परिपह्यमाणान्या-
त्परिपहः स्त्रीपरिपहः । उक्त० ३ अ० । प्रव० । परिपहजने,
अस्यायमर्थो न स्त्री तस्यायमङ्गप्रत्यङ्गस्थानहासितव्यवित-
विज्रमाद्याभित्ताङ्गपकारिणीधिराश्वन्तयश्च जातुविच्छुर्गपि
निक्रिपेन्मोक्षमार्गागतासु बलनासु कामबुद्धेति । प्रव० ८६
छा० । आच० । उक्तं च " दृक्षावसरूपङ्गा हि मोक्षद्वारागताः
स्त्रियः । चिन्तिता धर्मनाशाय चिन्तयेदिति नैव ताः " । प्र० ।

संगो एस मणुस्साणं, जाओ लोगमि इत्थिओ ॥

जस्स एया परिभाया, सुकरं तस्स मामणं ॥ १६ ॥

एवमादाय मेहावी, पंकजूया उ इत्थिओ ॥

नो ताहिं विह्वेज्जा, चरेज्जत्तगेवम ॥ १७ ॥

सज्जन्ति आसक्तिमनुभवन्ति रागादिधसगा जन्तवोऽत्रेति सङ्ग
एवोऽनन्तरं बध्यमाणो मनुष्याणां पुरुषाणाम् । तमेवाह । जा-

किं तत् प्रतीकारादिकं कुर्यादिति यद्विधेन स्त्रीजनस्य स्वजायं
स्त्रिन्त्येदिति सूत्रेणैव दर्शयति (एतस्मै इत्यादि) स एष स्त्री-
जन आरामयतीत्यारामः परमश्चासाधारामश्च परमारामः ज्ञान-
तत्त्वमपि जनं हासविश्रामोपाङ्गनिरीकृणादिजिविव्याकम्भोह-
यतीत्यर्थः याः काश्चनास्मिन्लोके स्थियस्ता मोहरूपाः विज्ञाय
यावन्न परित्यजन्ति तावत् स्यन् एष परित्यजेत् एतच्च तीर्थ-
करणे प्रवेदितमिति दर्शयितुमाह (मुणिणा इत्यादि)
मुनिना श्रीयज्ञमानस्वामिना उत्पन्नज्ञानेनैतत् पूर्वाक्तं यथा
स्थियो भावबन्धनरूपाः प्रवेदितं प्रकर्षेणादौ व्याख्यातमिति
एतच्च ब्रूयमाणं प्रवेदितमित्याह (उच्चादिहञ् इत्यादि)
उच्चावचत्वेन मोहोदयद्व्याध्यामानः पीड्यमानः कैर्मथमर्थैर्ग्रामा
इन्द्रियग्रामास्तेषां धर्माः स्वजाया यथा स्वाविषयेषु वर्तन्ते
तैरुद्धाध्यमानो गङ्गान्तर्गतः सन् गुर्वादिनानुशाड्यते कथमनु-
शाड्यते इत्यत्र आह (अघि इत्यादि) अपि संभायनायां
निर्वृत्तिं निस्सारमन्तःप्रान्तादिकं यद्व्यव्यं तद्दशकस्तद्गोत्री स्या-
द्यदि वा निर्गतं वस्त्रं स्वात्म्यमस्येति निर्वृत्तं एवेतत्तुःसंघाति-
तद्यज्ञावे च ग्रामधर्मोपशमदर्शनाद्वृत्तहानिश्चाहारहान्या
स्याविति दर्शयति अन्यथामोदये कुर्याद्यदि हान्तप्रान्तामिनां पि
न मोहोपशमः स्यात्तत्तत्तदपि वृत्तचनकादिना र्थाभ्रंशत् क-
वचमत्र शुद्ध्यात्तन्नायनपशमे कायोन्मर्गादिना कायक्लेशं
कुर्यादित्येतद्दर्शयति अयूयस्थानं तिष्ठन्तीतोष्णादौ कायो-
न्मर्गोपापनां कुर्यात्तन्नायनपशमे ग्रामानुग्राममपि विदग्-
ध्नकारणे विहारे निषिद्धो मोहोपशमनार्थेन कुर्यात् किञ्च-
हना यत् यन्तोपायन विषयेऽहो निवर्तते तत्तत्कुर्यात्पर्यस्ते आहा-
रमपि व्यवच्छिन्नादपि पातमपि विदध्यात् अयुद्धन्धने कु-
र्यान्न च स्त्रीषु मन कुर्यादित्याह (अघि इत्यादि) अघिः समु-
च्चये स्त्रीषु यमनः प्रवृत्तं तत्परित्यजेत् तत्परित्यागो हि कामादि-
रूपा अपि दग्ध एव परित्यक्ता भवन्त्युक्तञ्च “काम ! ज्ञानमि-
ते रूपे, सङ्कल्पात्किञ्च जायसे । न त्वां संकल्पयिष्यामि, न त्वां मे
न भविष्यसि ” किं पुनः कारणं स्त्रीषु मने न विधेयमित्याह
(पुत्रं इत्यादि) स्त्रीसङ्गप्रसक्तानामपरमार्थदर्शां पूर्वेप्रथममेव
तत्सङ्गादिचन्द्रार्द्यमर्थोपाज्जनप्रवृत्तस्य वृषिवाणिज्यादिक्रियाः
कुर्वन्तोऽगणितभुत्विषाग्राशीतोष्णादिपरीपटस्यैदिकरूपाश्च
दुःखे दाहस्ते च स्त्रीसंभोगाग्रयममेव क्रियन्ते इति पूर्वमि-
त्युक्तं पश्चाच्च विषयनिमित्तजनितकर्मविषाकापादितनरका-
दिदुःखविशेषाः स्पर्शा जवन्ति यदि वा स्याद्यकार्यप्रवृत्तस्य
पूर्वं दाहरूपाताः पश्चादस्तपादचन्द्रादिकाः स्पर्शा भवन्ति यदि
वा पूर्वं स्पर्शाः पश्चाद्दाहरूपाता इति अथवा पूर्वं दाहस्ताहना-
दिकाः पश्चात् स्पर्शाः संभावनाद्विद्वन्नुच्यनादिकास्तद्यथा श-
न्यानीतावरुणाजकुमारीगवाक्षीतपतदाचील्लग्रहणाञ्जपु-
र्यावलोकेतारुनेन मूर्च्छिता राजकुमारी, तद्दर्शनतो वाणि-
गिद्रवस्तस्याग्रतो दाहः पश्चात् स्पर्शा इति । पूर्वं वा सुखा-
दिस्पर्शाः पश्चाद्दाहो वृत्तिताङ्गकस्येवाव्येवाञ्जोपपतीना-
मिति । किञ्च (इच्छेप इत्यादि) इत्येते स्त्रीसंबन्धाः कलहः
सग्रामस्तत्रासङ्गः संबन्धः कलहासङ्गस्तत्कारा जवन्ति यदि
वा कलहः क्रोध आसङ्गाराग इत्यतो रागद्वेषकारिणो भवन्ति
यद्येवं ततः किं कुर्यादित्याह (परिशेहाप इत्यादि) ऐहिका
मुष्मिकापायनः स्त्रीपङ्गप्रत्युपेक्षया (आगमिनेति) ज्ञात्वा
आज्ञापयद्दत्तमानमनांसेऽनयेति इति अधिकारपरिसमाप्तौ
ब्रवीत्यह तीर्थकवचनानुसारेण ।

दुःखं च ना. परिहर्तुमिति पुनरपि तत्पग्निहर्णोपायमाह—

से णो काट्ठि णो पामणी णो संपसारण णो ममाणो
कयकिण वयगुत्ते अज्जप्पसंवुडे परिवज्जणं सदा पात्रं
एयं मोणं ममाणुवामेज्जामि त्ति वेमि ॥

(मं णो कादिगत्ति) स खोसङ्खपरिचय्यामी खीनपथ्यकथां
मृङ्गाकथां वा न कुर्यादेवं च तास्यक्ता जवन्ति तथा (णो
पासणो) तासां नरकत्रयीणां स्वर्गोपवर्गमार्गगैहानामङ्क-
प्रत्यङ्गादिकं न पश्येयतस्तन्निरीक्ष्यमाणं महत्तन्तर्थाय जवन्ती
व्युक्तं च " सम्मार्गे तावदास्ते प्रभवन्ति पुरुषस्तावदेवेन्द्रि-
याणां, ब्रह्मा तावद्विषये विनयमपि समाह्वयन् तावेदथ ।
अत्राप्राकृष्टमुक्ताः श्रवणपयजुषो नीलपद्ममाण पते, यावद्धी-
लाघवीनां न हृदि धृतिमुपां दृष्टिबाणाः पतन्ति " । तथा
(णो संपसारण) ताज्जिर्नरकविश्रम्भजूमिजिः सार्द्धं न स-
प्रसारणं पर्याशोचनमेकान्ते निजस्थस्वादभिर्गपि कुर्यादित्यु-
क्तञ्च " मात्रा स्वस्त्रा दुहित्रा वा न विदित्तात्मनो जवत् । बल-
वानिन्द्रियग्रामः पर्याकुलाप्यत्र मुह्यति " त्वेवमादि । तथा (णो
ममाण) न तासु स्वार्थपगसु ममत्वं कुर्यात्तथा (णो कयकि-
रिण) कृतानुष्ठिता ननुपकारिणी मारुनादिका क्रिया येन स-
कृतप्रिय इत्येवंभूतो न ज्ञयात्त खीणां वैरावृत्त्यं कुर्यात्काययोग
निराश इति नाशस्तथा (वयमुत्ते) तथैताः शृणानुष्ठानपरि-
पर्ययिनीं चाग्मात्रेणाप्याह्वयपर्यादनि चाग्योगनिराशस्तथा (अ-
ज्जणपसर्ववृत्ते) आत्मन्यध्यायात्म मनस्सेन सर्ववृत्तोऽध्यात्मसं-
वृत्तः खीजोगादत्तमनाः सूत्रार्थोपयुक्तनिरक्तमनोयोग एवं
चूतश्चक्रिमपर कुर्यादित्याह (परि इत्यादि) परि समन्ताद्-
जंयत् परिदरेण सदा सर्वकाशं पापं किल्बिषं तदुपादानं वा
कर्म उपसंहरणार्थमाह (एय इत्यादि) एतद्यदुद्देशकावरा-
गत्याजं मुनिदिं मोनं मुनिभायो वा तदात्मानं समनुधासत्ये-
दात्मनि विदध्यात् । आचा० १ ध्रु० अ० ४ उ० १ ।

इत्थि (त्थी) परिमहविजय-स्त्रीपरिपहविजय- पु० णका
 न्तप्यागमजवननादिप्रदेशेषु नवयथायनमहप्रमत्तासु वृजमनः-
 सङ्कल्पमपहर्गनासु प्रमदास्वयन्तसंवृतेन्द्रियान्तःकरणस्याशु-
 विकुणपपिण्ड एष इत्येवमवृभनावनवशतो यस्तन्तुन्नित्तह-
 स्तितमृदुजापणसविज्ञानतिरीकृणचङ्कमणादिरूपाणां ममय-
 शराणां विफलताकरणमेव स्त्रीपरिपहविजयः । स्त्रीपरिपह-
 विफलताकरणे । पं० सं० ४ द्वा० ॥

इन्ध्रि (तर्ही) पोमय-स्त्रीपोषक-पुं स्त्रियं पोषयन्तीति स्त्री-
पोषकः । स्त्रीपोषकेऽनुष्ठानविशेषे, “ ओसियाओ वि इन्ध्रि
पोमे ” स्त्रियं पोषयन्तीति स्त्रीपोषकाः अनुष्ठानविशेषास्ते-
पूर्विता अपि व्यवस्थिता अपि पुरुषा मनुष्या ह्युक्तजोगिताऽ
पि स्त्रीणां वशं व्रजन्तीति । मृत्र० १ थ० ४ अ० १ व० ॥

इत्थि (त्था) पुनत्रवत्त्वा-स्त्रीपुंमत्वज्ञा-स्त्री० स्त्रीपुं-
योः लक्षणमस्याम् । स्तनइमश्चप्रभृतिस्त्रीपुरुषविद्वधारिण्यां
स्त्रीयाम् पेटायाम्, । अमरः ॥

इति (त्र्या) जाव-स्त्रीजाव-पुंस्त्रीणां कटाक्षसंदर्शनादिके
जावे, " मिंगाग्याहं हन्तिभावाहं उघटंसेमाणि " वृद्धा-
रस्यतः स्त्रीस्वनायान् कटाक्षसंदर्शनादीनीति। उपा ८ अ०

इत्थि (न्थी) जोग—स्त्रीजोग—पु० स्त्रिया सह हास्यादिकर-
णे, तच्च जिनमन्दिरस्यान्तर्निषिद्धमिति । दर्श० ॥

अन्य (नयी) मज्जगय-स्त्रीमध्यगत-त्रि० " अन्यीम् उभ-

योद्विधासु मज्जं जघति " तत्र गते, मज्जं दोषहंतगत इति ।
नि० सू० ७ उ० ॥

इत्थि (त्थी) रज्ज-स्त्रीरज्ज-न० स्त्रीस्वातन्त्र्ये, तच्च निषिद्धमेव,
स्त्रीराज्यस्यातिनिन्दनीयमाह ॥

घणगज्जियहयकुहए, विज्जुदग्गिज्ज गृहहिययाओ ।

अज्जा अवारियाओ, इत्थीरज्जं न तं गच्छं ॥ ७७ ॥

यत्र गच्छं आर्या (अवारिआओत्ति) अनिवारिताः अकृत्य
कुर्वन्त्यः तत्परिचयकनानिषिद्धा निरङ्कुशा इत्यर्थः वर्तन्ते ।
कथं नताः आर्याः (घण गज्जिए इत्यादि) अत्र कुहकशब्देन
धावतोऽश्वस्य उद्वरप्रदेशसमीपे संमूर्च्छितवायुविशेष उत्प-
द्यते स प्रोच्यते यत उक्तं परिशिष्टपर्यन्ते श्रीहंमचन्द्रसूरिपादैः ।
" दूष्यो न स्वर्णकारोपि, चरितं योषितामहो । अश्वानां
कुहकाराव-मिव कां वत्सुमीश्वरः ॥ १ ॥ तथैकारोऽन्यन्यानि-
र्देशाभ्याप्यक्ततोऽयमर्थः । घनगर्हितहयकुहकवाद्यद्युच्च-
कमेण गृहं मायाकगामन्वेनाऽकञ्जनीयाशयं पुत्राहं चास्थिर-
त्वेन गृहीतुमशक्यमाशयं हृदये यासां तास्तया संजघति
चार्याणामपि कासांचित् स्त्रीजातिव्येन एव विश्रुत्वे यत उ-
च्यते स्त्रीमधिकृत्य लोकेपि- "अश्वपुत्रं माधवगजिनं च स्त्रीणां
चरित्रं भवितव्यतां च । अवर्यणञ्चाप्यातिवर्षणं च देवो न जा-
नानि कुतो मनुष्यः ॥ १ ॥ तथा " जलमज्जं मच्छपयं, अगामे
पक्षिवयाण पयपती । महिजाण हिययमग्गो, तिन्नवि धोण न दी-
सन्ति ॥ २ ॥ तथा । यदि स्थिरा भवेत् विद्युत्, तिष्ठन्ति यदि
वायव्यः । दैवास्तथापि नारीणां, न स्येन्ना स्थीयन् मनः ॥ ३ ॥
तस्त्रीराज्यमुच्यते न स गच्छ आर्याणां हि स्त्रीजातिव्येन सर्व-
काहं तयाविधर्षितवर्तकपातन्त्येणैवावस्थान समुचितं न तु
स्वातन्त्र्येण कदाचिदपि यतो लोकेऽप्युच्यते-पिता रक्षति
कौमार्ये, रक्षा रक्षति यौवने । पुत्रस्तु स्थविरे भाये, न स्त्री
स्वातन्त्र्यमर्हति । ग० १ आधि० (आर्याणां स्वातन्त्र्यानिषेधः
अज्जा शब्दे विस्तरेण उच्यते) ॥

इत्थि (त्थी) रयण-स्त्रीरत्न-न० पञ्चेन्द्रियरत्नविशेषे, स्था०,

७ ग० । स्त्रीरत्नमत्यदृष्टतकामसुखनिधानमिति । प्रघ० ७१४
ह्रा० स्त्रीरत्नस्य शो होहपुरुषस्य गत्रं यदा स्त्रीरत्न होहपुरुषं
स्पृशति तदा स गत्रं तत्कथमिति प्रश्नः । स्त्रीरत्नस्पर्शा-
होहपुरुषगत्रनमुत्कृष्टातिशयितकामधिकारजनितप्रयोजन-
तापविशेषादित्युत्तरम् । हो० ।

इत्थि (त्थी) राग-स्त्रीराग-प० नामित्यभिज्ञापे, ह्रा० ७६ ह्रा० ।

इत्थि (त्थी) रूव-स्त्रीरूप-इयाकारे, तं० ।

इत्थि (त्थी) रक्तवर्ण-स्त्रीरक्तवर्ण-न० सामुद्रिकप्रसिद्धे-

(ज०) ढासमतिकज्ञान्तगते कञ्जाविशेषे, ह्रा० १ अ० ।

आघ० । कल्प० । स्त्रीरक्तवर्णं रक्तकरचरणादिकम् । इति ।

तत्प्रतिपादके पापश्रुताभ्ययने च । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

इत्थि (त्थी) श्लिङ्ग-स्त्रीश्लिङ्ग-न० स्त्रीया श्लिङ्गं स्त्रीश्लिङ्गम् ।

स्त्रीत्ये, तच्च त्रिधा वेदः शरीरनिर्वृत्तिः नेपथ्यं च । प्रज्ञा० १
पद । आ० म० प्र० । न० । श्रिया इव श्लिङ्गं तत्कार्यं यस्य तत्
स्त्रीश्लिङ्गविहितः शाकणोक्तसंस्कारयुक्तं शब्दजदे, पु० ६ त
स्त्री० स च नदी महीत्यादिरिति-अनु० । चिह्नेन स्तनादी
न० । वाच० ।

इत्थि (त्थी) श्लिङ्गसिद्ध-स्त्रीश्लिङ्गसिद्ध-प० स्त्रीया श्लिङ्गं

स्त्रीश्लिङ्गं स्त्रीत्वस्योपश्रवणमित्यर्थः । तच्च त्रिधा । वेदः श-
रीरनिर्वृत्तिर्नेपथ्यं च । तत्र इह शरीरनिर्वृत्त्या प्रयोजनं न वेदने-
पथ्याज्यां वेदे सति सिद्धत्वाज्जावान् नेपथ्यस्य चाप्रमाणत्वात् ।
आह च नन्यध्ययनचर्माङ्कितं " इत्थीप श्लिङ्गं इत्थिश्चिन्तं इत्थि
उच्यन्नक्षणं ति वृत्तं भवति तं च तिविहं वेदो शरीरनिर्वृ-
त्तिर्नेपथ्यं च इह शरीरनिर्वृत्तीषु भविगारा न धयनध-
हि ति " । ततस्तस्मिन् श्लिङ्गं वर्तमानाः सन्तो ये सिद्धास्ते स्त्री
श्लिङ्गसिद्धाः । प्रज्ञा० १ पद० । आ० म० प्र० । न० । सिद्ध-
प्रदे, तथा च श्लिङ्गताविस्तरायाम् (तीर्थसिद्धावतीर्थसिद्धती
र्थकरसिद्धा तीर्थकरसिद्धाः स्वयं कुरुसिद्धप्रत्येकवृत्तिसिद्ध
वृत्तवोधितसिद्धाप्रतिपाद्योक्तम्) एते च सर्वेपि स्त्रीश्लिङ्ग-
सिद्धाः केचित् १ ऐश्वर्यश्लिङ्गसिद्धाः केचिन्नपुंसकश्लिङ्गसिद्धाः
इति आह तीर्थकरा अपि श्लिङ्गसिद्धा जवन्तीत्याह यत उक्तं
सिद्धप्राज्ञेन " सञ्जयो या तित्थयरी सिद्धा तित्थगरितित्थ
णो तित्थगरसिद्धा संवेज्जुणा इति " ल० ॥

स्त्रीणां सिद्धिर्यथा ।

एगांवि एमुक्कारो, वीरवरवमहस्स वज्जमाणस्स ।

संसारमागराओ, तारइ नरं व नारिं वा ॥

इति महावीरस्तुतिप्रतिपाद्योक्तम् । स्त्रीप्रदणं तासामपि तद्-
व एव संसारकृत्या जवन्तीति ज्ञापनार्थं वचः । यथाकं थापनी-
तत्रेण " णो खनु इत्थि अजीवो, ए यासु अज्जवाणया वि दंस
पविरोहणी, णो अमाणुसा, णो अणारिउप्पत्ती, णो असं
खेज्जाउया, णो अइकरमई, णोण उचसंतमोहा, णो ण मुहाचारा
णो असुद्धादी ववसायवज्जिया, णो अपुव्वकरणविरोहणी,
णो ऽणवगुणछाणगहिया, णो अजोमा लुछिपि, णो अकल्लाग-
भायणं ति, कहं न उत्तमधम्मसाहगसि " तत्र न खल्विति ।
नैव स्त्री अजीवा वर्तते । किन्तु जीव एव जीवस्य चोत्तमध-
र्मसाधकत्वाविरोधस्तथादर्शनात् । न जीवोऽपि सर्वोत्तमध-
र्मसाधको जयत्यज्येन व्यभिचारात् । तद्व्यपोहायाह न चास्व-
भयजातिप्रतिषेधोऽयं । यद्यपि काचिदज्ञया तथापि सर्वैवा-
ज्ञया न भवति सत्तारनिर्वेदनिर्याधधम्मद्वेषशुश्रूषादिदर्शना-
त् । ज्ञयोऽपि कश्चिदर्शनविरोधी यो न सेत्स्यति तन्निरासा-
याह । नो दर्शनविरोधिनी । दर्शनमिह सम्यग्दर्शनं परि-
गृह्यते तत्त्वार्थब्रह्मरूपेण तद्विरोधिव्यवस्थितक्यादिदर्शनात् ।
दर्शनाविरोधिन्यपि अमानुषी नेष्यते एव तत्प्रतिषेधाय । नो
अमानुषी । मानुष्यजातौ जावात् । विशिष्टकरचरणोक्तरी-
वाद्ययवसंश्लेषदर्शनात् । मानुष्यजातार्योत्पत्तिरिति तदप
नोदायाह ॥ नो अनार्योत्पत्तिः अनार्येष्वप्युत्पत्तेः तथा तास्य-
दर्शनात् । आर्योत्पत्तिरप्यसंख्येयायुर्नाधिकृतसाधनार्येतद-
धिष्ठयाह । नो असंख्येयायुः । सर्वैव संख्येयायुर्गुक्ताया अपि
भावात् तथादर्शनात् । संख्येयायुरपि क्रमतिः प्रतिषिद्धा त-
न्निराचिकीर्ययाह । नातिक्रमतिः । सप्तमनरकायुर्निबन्धनरी
द्रव्यनाजावात् ॥ तद्व्यपकृष्टशुश्रूषानाजाव इतिवत् । न तेन
तस्य प्रतिबन्धाभावात् तत्कृत्वद्वितरफज्जावेनानिष्ठप्रस-
ङ्गात् । अकरमातरपि रतिज्ञाज्ञसाऽनुद्वैव तद्व्यपोहायाह ।
नो न उपशान्तमोहा काचिदुपशान्तमोहापि संभवति तथा
दर्शनात् । उपशान्तमोहाप्यशुद्धाचारा गर्हिता तत्प्रतिषेधा-
याह । नो न शुद्धाचारा काचित् शुद्धाचारापि भवन्त्याचि-
त्येन पराकरणवर्जनाद्याचारदर्शनात् । शुद्धाचाराप्यशुद्धा-

दिरमाधी तदपनोदायाह । नो अशुक्लवेदिः । काचित् शुक्ला
तुरारि जयति । प्राक्कर्मा तु वेद्यतः ससर्जनाद्युध्यदर्शनात् ।
कक्षास्तनादिदेशेषु युद्धवादिरेपि व्यवसायावर्जिता निन्दि-
तव तस्मिन्मायाह । नो व्यवसायवर्जिता काचित्परलोका
व्यवसायिनां शास्त्रात्प्रवृत्तिदर्शनात् सव्यवसायाप्यपूर्व-
करणविरोधिन्येव तत्प्रतिषेधमाह । नो अपूर्वकरणविरोधिनी ।
अपूर्वकरणसंज्ञस्य । स्त्रीजातावपि प्रतिपादितत्वात् ।
अपूर्वकरणवत्यपि नवगुणस्थानरहिता नष्टसिद्धे इष्टसिध्य-
माह । नो नवगुणस्थानरहिता तत्संभवस्य तस्याः प्रतिपा-
दितत्वात् । नवगुणस्थानसंगतापि सव्यवसाया अकारणमधि-
कृतविधिरित्यत्र निरुपायाह । नायेत्या बन्धः । आमर्षोपध्या-
दिरूपायाः काश्चाच्चिन्त्येनदानीमपि दर्शनात् कथं द्वादशकूप-
तियेधः तयाविधिविधे ततो दोषात् । अणिपरिणता तु
काश्चिन्त्यवद्भावतो भावो विरुद्ध एव । अविद्येभ्योपध्या-
भाजनोपघातात्माभित्तितायसाधनायाः अभिन्यत आह नाक-
न्याण त्राजन तीर्थकरजननात् नातः परं कस्याणमस्ति यत्
एवमनः कथं नो तत्तत्संभवेसाधिक्ययुक्तमधर्मसाधिक्य अने-
नतत्तत्काश्चापि कृत्यावदगुणमयमार्त्तवैतयोस्तमधर्मसाधिके-
ति विद्वांसः । कथं तसाधकश्चायं सति च कथं तं नियमान्मोक्त
इति । ७० ।

एतेन यदाहुराशास्त्राः—न स्त्रीणां निर्वाणमिति तदपास्ते द्रष्टु
व्यम । स्त्रीनिर्वाणस्य साक्षादनेन सन्नेगाजिधानात् । तत्प्रति-
षेधस्य युक्त्यनुपपन्नत्वात् । तथाहि—मुक्तिपथो ज्ञानदर्शन-
चारिणां । “सम्यग्दर्शनज्ञानचारिणां मोक्षमार्ग इति वच-
नात् ” सम्यग्दर्शनादिनि पर्याणामिव स्त्रीणामप्यधि-
कर्तान् दृश्यन्ते । तथाहि दृश्यन्ते स्त्रियोऽपि सकलमपि प्रव-
चनार्थमभिगच्छयमानाः जानते च परावश्यककर्तृकौत्सा-
त्रिकादिर्नद्विज्ञे श्रुतं, परिपादयन्ति समदशप्रकारमकलं
संयमं, धारयन्ति च देवासुराणामपि दृष्टं ब्रह्मचर्यं, नप्यन्ते च
तपोसि मासकृपादीनि, ततः कथमिव न तासां मोक्षसंनयः ।
(नग्नः) —यतदस्ति स्त्रीणां सम्यग्दर्शने ज्ञानं वा न पुनश्च रित्र
सयमाभावात् तथाहि स्त्रीणामवश्यं वस्त्र परिमोगेन भवित-
व्यम यथा विवृताङ्गुस्त्यास्तित्येकं स्त्रिय इव परावणामभिभा-
वनीया ज्ञेयाः । लोके च गर्होपजायेत ततोऽवश्यं ताभिर्वस्त्र
परिमोक्तव्यम् । वस्त्रपरिमोगे च सर्परिग्रहता सर्परिग्रहत्वे
च संयमाभाव इति ॥

(सैर्वातकः) तदममोचीने सम्यक्सिद्धान्तापरिज्ञानात्प्रसि-
द्धो हि परमार्थता मूर्च्छाजिधीयेत “मूर्च्छापरिग्रहो भुक्तो” इति
वचनात् । तथाहि मूर्च्छा रहिता जगत्प्रकृत्यासातः पुराण्या
दर्शकपृष्ठेऽप्यनिष्ठमानो निरपरिग्रहो गीयते । अन्यथा केवलो-
त्पादो न संभवत् । अपिच—यदि मूर्च्छाया अभावेऽपि वस्त्र
संयोगमात्रं परिग्रहो ज्ञेयततो जिनकदपप्रतिपन्नस्य कस्य
चित्सम्प्राप्स्तुपारकानुपपत्ते प्रपतति शीते केनाप्याविषयो-
पनिपातमवशीतमिति विज्ञाव्य धर्मार्थिना शिरसि वस्त्रे प्र-
क्षिप्तं तस्य सर्परिग्रहता भवेत् । न च तद्विष्टं तस्मात्तवस्त्रसंसर्ग-
मात्रं परिग्रहः किन्तु मूर्च्छा । सा च स्त्रीणां वस्त्रादिषु न विद्य-
ते धर्मोपकरणमात्रतया तस्योपादानात् । न खलु ता वस्त्रमन्त-
रणत्मानं रक्षयितुमीशते नापि शीतकादादिषु बाण्डशायां
स्वाध्यायादिकं कर्तुं ततो दीर्घतरसयमपरिपादनाय यतनया
वस्त्रं परिनुञ्जाना नताः परिग्रहवत्याः । अयोच्येत संभवात्तनाम

स्त्रीणामपि सम्यग् दर्शनादिकं रत्नत्रयं परं न तत्संभवमात्रेण
मुक्तिपदप्रापकं भवति किन्तु प्रकर्षप्राप्तमन्यथा दीक्षानन्तरं-
मेव सर्वेषामप्यविशेषेण मुक्तिपदप्राप्तिसक्तिः सम्यग्दर्श-
नादिरत्नत्रयप्रकर्षश्च स्त्रीणामसम्भवेति ततो न निर्वाणमिति ।
तदप्ययुक्तं स्त्रीषु रत्नत्रयप्रकर्षसम्भवेति सम्भवप्राहकं
प्रमाणं विज्जते देशकालविपर्ययेषु प्रत्यक्षस्याप्रवृत्तस्तदप्रवृ-
त्तं, चानुमानस्याप्यसम्भवात् । नापि तासु रत्नत्रयप्रकर्षास-
म्भवप्रतिपादकः कोप्यागमो विद्यते प्रत्युत सम्भवप्रतिपाद-
कः स्थाने ३ इति यथा इदमेव प्रस्तुतं स्रं ततो न तासां
रत्नत्रयप्रकर्षासम्भवेऽप्यमन्यथाः स्वजायत एवातपेनेवेच्छ
या विरुध्यते स्त्रीन्धनं सह रत्नत्रयप्रकर्षस्ततस्तदसंज्ञान-
मीयते तदयुक्तमुक्तं युक्तिविरोधात् तथाहि रत्नत्रयप्रकर्षः स
उच्यते ततोऽनन्तरमुक्तिपदप्राप्तिः स चायामप्यवस्था चरमस-
मयजावी अयोग्यवस्थाचास्मादगम्यत्वात्ततः कथं विरोधग-
तिः नहि अदृष्टेन सह विरोधः प्रतिपन्नं शक्यते मा प्रापत पुरु-
षेष्वपि प्रसङ्गः ॥

(नग्नः) ननु जगति सर्वोत्कृष्टपदप्राप्तिः सर्वोत्कृष्टेनाव्यवसाये
तावाप्यते नान्यथा एतच्चान्येनान्यवयोरगमप्राप्तावधभवतः
सिद्धम् । सर्वोत्कृष्टपदुःखस्थानं सर्वोत्कृष्टसुखस्थानं च । तत्र
सर्वोत्कृष्टपदुःखस्थानं सममनरकपृथ्वी अतः परं परमदुःखस्या-
नस्याभावात् । सर्वोत्कृष्टसुखस्थानं तु निःश्रेयसम् । तत्र स्त्रीणां
सममनरकपृथिवीगमनमागमं निषिद्धं निषेधस्य च कारणं
तदमनयेत्यतयाविधिसर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यजावः । ततः
सममपृथिवीगमनवत्त्वाभावात् समर्द्धिमादिवत् । अपिच
यासां यादृशो विकृष्टवत्त्वादिदृशो पूर्वगतश्रुताधिगता च
न सामर्थ्यगनिस्तासां मोक्षगमनसामर्थ्यामन्यतिष्ठः श्रेयम् ॥

(सैर्वातकः) तदतदयुक्तं यतो यदि नाम स्त्रीणां सममनरका-
पृथिवीगमनं प्रति सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावस्तत एता-
वता कथमवसीयते नि श्रेयसमपि प्रति तासां सर्वोत्कृष्टमनोवी-
र्यपरिणत्यजावो ? नहि यो ज्ञमिकर्षणादिकं कर्म कर्तुं न श-
क्नोति स शास्त्राण्यप्यवगाढं न शक्नोतीति प्रत्येतुं शक्यं प्र-
त्यर्थावरोधात् । अथ समर्द्धिमादपुमयत्रापि सर्वोत्कृष्टमनो-
वीर्यपरिणत्यजावो दृष्टस्ततोऽभावसीयते । ननु यदि तत्र दृष्ट-
स्तर्हि कथमात्रावसीयते न खलु यदित्यातिमात्रेण हेतुगमका
भवति किन्त्वन्तर्व्याप्या, अन्तर्व्याप्तिश्च प्रतिबन्धवत्तन । नचात्र
प्रतिबन्धो विद्यत इति खलु सममपृथिवीगमनं निर्याणगमनस्य
कारणमनापि सममपृथिवीगमनाविनाजाविनिर्वाणगमनम् चर-
मशरीरिणां सममपृथिवीगमनमन्तरंगेव निर्याणगमनाभा-
वात् । न च प्रतिबन्धमन्तरंग एकस्याभावेऽन्यस्यावश्यमता-
वामा प्रापत यस्य तस्य वा कस्यचिदजाव सर्वस्याभावप्रस-
ङ्गः । यद्येवं तर्हि कथं समर्द्धिमादिषु निर्वाणगमनाभाव
इति । उच्यते—तथा भवस्याभावात् । तथाहि समर्द्धिमादयो
जवस्वजायत एव न सम्यग्दर्शनादिकं यथावत्प्रतिपत्तुं शक्य-
न्ते ततो न तेषां निर्वाणसंभवः । स्त्रियस्तु प्रागुक्तप्रकारेण यथा
वत्सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयसम्पद्योगास्ततस्तासां न निर्वाण-
गमनाभावः । अपिच जुजपरिस्पर्शाः चिन्तित्यामेव पृथिवी याव-
द्दृच्छन्ति न परतः परपृथिवीगमनहेतुस्तथा रूपमनोवीर्यपरिणत्य-
भावात् तृतीयां यावत् परिक्षणश्चतुर्थीं चतुष्पदाः पञ्चमामुरगाः ।
अथ च सर्वोत्कृष्टमुत्कर्षतः सहस्रारयावद्दृच्छन्ति तत्राधोगति-
विषय मनोवीर्यपरिणतिवैषम्यादर्शनादुर्ध्वगतावापि च न
तद्वैषम्यम् । आह च “विषमगतयोऽप्यधस्ता-दुपरिष्ठात्तुदपमा-

सहस्रारम् । गच्छन्ति च निर्यञ्च-स्तत्रधोगन्तता हेतुः ॥१॥
तथाच सति सिद्धं स्त्रीपुंसामधोगतिवैयर्थ्येऽपि निर्वाणं समम् ।
यदप्युक्तमपि च यासां वादबन्धाविन्यादि तदप्यस्त्रीषां वाद-
विकुर्यणत्वादिविधिविरहेऽपि विशिष्टपुर्वगतभुताभावेऽपि मानु-
षादीनां निःश्रेयसपदाधिगमध्वणादाह च वादविकुर्यणत्वादि-
विविधिविरहभूते कनीयसि च जिनकल्पमनःपर्यविरहेऽपि न
मिदिविरहाऽस्ति । अपिच यदि वादादिबन्धाभाववत् निः
श्रेयसाभावोऽपि स्त्रीणामनविष्यत् ततस्तथैव सिद्धान्ते प्रत्य-
पादयिष्यत् यथा जंबुयुगद्वारात् केवलज्ञानाभावां, न च प्रति-
पाद्यते तस्मादुपपद्यते स्त्रीणां निर्वाणमिति कृतं प्रसङ्गेन ।
प्रज्ञा० १ पद । न० ॥

रत्नायतारिकायामपि अध विकृष्टाः प्रकटयन्ति भवत्वेना-
हस्यरूपं मोक्षः स उपान्तस्त्रीशरीरस्यात्मनः इति न मृ-
ष्यामहे । न खलु स्त्रीयो मुक्तिभाजो जयन्ति । तथाच प्रभा-
सङ्गः । स्त्रीणां न मोक्षः पुरुषेभ्यो हीनत्वात्पुंसकार्त्तवदि-
ति । अत्र ब्रह्मः सामान्येनात्र धर्मित्वेनोपात्तः । स्त्रियो विवादा-
रूपदीप्ता वा प्राचि पक्षे पक्षेदेशसिद्धसाध्या अस्मत्सा-
तवर्षायुक्तदुःखमादिकाद्योपपत्तिर्गर्भादेव्यमव्याद्विस्तीर्णा ज्ञय-
सीनामस्मात्प्राप्य मोक्षाभावस्याभिधानात्, द्वितीयं तु न्यूनता
पक्षस्य विवादास्पदीभूतेति विशेषणं विना नियतस्त्रीज्ञाभा-
जायात् । प्रकरणादेव तद्वाने पक्षोपादनमपि तत एव कार्यं
न स्यात् तथाप्युपादाने नियतस्यैव तस्मैोपादानमवधानं यथा
धानुकस्य नियतस्यैव ब्रह्मस्योपदेशनमिति हेतुकृतः पुरु-
षापकर्षोऽपि योपितां कुतस्यः किं सम्यग्दर्शनादिरन्तत्रया-
भावेन विशिष्टसामर्थ्यासत्त्वेन पुरुषानभिव्यक्तत्वेन स्मरणा-
धिकृतत्वेनामर्हादिकत्वेन मायाद्वैप्रकर्षकत्वेन वा । प्राचि
प्रकारे कुतः स्त्रीणां रन्तत्रयाभावः सत्त्वपरिग्रहत्वेन चारि-
त्राजावादिति चेत्तदन्तरम् । यतः परिग्रहरूपता स्त्रीवर-
स्य शरीरसंपर्कमात्रेण परिचुज्यमानत्वेन मूर्च्छाहेतुत्वेन वा
भवेत् । प्रथमपक्षे कित्यादिना शरीरसंपर्किणाध्यपरिग्र-
हेण व्यभिचारः । द्वितीयप्रकारे स्त्रीवरपरिभोगस्नासाम-
शक्यन्यागतया गुरुपदंशद्वया । नाद्यपक्षो यतः संप्रत्यपि प्रा-
णानपि त्वज्जन्तो याः संवृण्यन्ते तान्नामैकान्तिकात्स्न्यनिका
मन्दसंपदर्थिनीनां बाह्यस्त्रीवरं प्रति का नामाशक्यन्यागता ।
नम्रयोगिन्यश्च कार्त्तव्यदिदानीमपि प्रेक्षयन्त एव द्वितीयपक्षोऽपि
न सङ्गः यतो विश्वजनीनेन विश्वदर्शना परमगुरुणा जगत्ता
मुमभ्युपगम्यज्ञातीनां यदेव संयमोपकारि तदेव स्त्रीधरोपकरणं
“ ना कपपि निमायीष्य अयेवाप होस्तपत्यादिना ” पदिष्टं प्रति-
लेखनकमार्गप्रमुखवदिति कथं तस्य परिजोगात्परिग्रह-
रूपता प्रतिश्लेषनादिधर्मोपकरणस्यापि तत्प्रसङ्गात् । तथा
च यत्संयमोपकाराय वर्तते प्रोक्तमतदुपकरण धर्मस्य हि त-
त्साधनमतोऽन्यदधिकरणं महार्हत् उपकारकं हि करणमुप-
करणम् अधिक्रियन्ते घानाय प्राणिनोऽस्मिन्नित्यधिकरणम्
अथ प्रतिश्लेषनं तावत्संयमप्रतिपादनार्थं जगत्ततोपदिष्टं वस्त्रं
तु किमर्थमिति तदपि संयमप्रतिपादनार्थमवेति ह्यमः ।
अभिज्ञयन्ते हि प्रायेणाल्पसत्वतया विभृताङ्गोपाङ्गसंदर्शन-
जनितचिह्नभेदे पुंस्यङ्गना बहुतप्राथरणा घोटिका इव
घोटकः । ननु यासांमनितुच्छसत्त्वानां प्राणिमात्रेणाप्याजि-
ज्वन्ताः कथं सकलत्रैलोक्यानि जावककर्मगाशैप्रकृत्यत्रकणं
मोक्ष महासत्यप्रसाध्यं प्रसन्नयन्तीति चेत्तदयुक्तम् यतो
नात्र शरीरसामर्थ्यमतिगितं यस्य भवति तस्यैव निर्वाणो-

पार्जनगोचरेण सत्त्वेन भवितव्यमिति नियमः समस्ययथा
पङ्कजामनात्यन्तरागिणः पुमांसोपि स्त्रीभिरभिज्ञयमाना दृश्य-
न्त इति तेषां तुच्छशरीरसत्त्वाः कथं तथाविधसिद्धिनि-
बन्धनसत्वकजाजो भवेयुः । यथा तु तेषां शरीरसामर्थ्या-
सत्त्वेऽपि मोक्षसाधनसामर्थ्यमविरुद्धं तथा स्त्रीणामपि । स-
त्यपि वस्त्रे मोक्षान्युपगमे गृहिणः कुतो न मोक्ष इति चेत्स-
मत्वसद्भावाद्धि गृही वस्त्रे ममत्वरहितो, ममत्वमेव परिग्र-
हः । सति हि ममत्वे नमोऽपि परिग्रहवान् भवति शरीरेऽपि तदा
घात । आर्यिकायाश्च ममत्वाजावाऽपसर्गाद्यामक्तमिधाम्बर-
मपरिग्रहः । न हि यनेरपि प्राप्तं गृहं वने वा प्रतिघमन्ते । मम-
त्वादित्युच्छेदोऽस्ति न च निगृहीतात्मनां महात्मनां कासां
चित्काचिदपि मूर्च्छास्ति । तथाहि “ निर्वाणस्त्रीप्रभवपरमप्रीतिनी
वस्पृहाणां मूर्च्छा तासां कथमिव भवेत्कापि संसारजाग । भोगे
रागे रहसि सज्जनं सज्जनं दुर्जने वा, यासां स्वान्तं किमपि
जज्ञे नैव वैयम्यमुद्राम् । उक्तञ्च “ अवि अप्यणो विदेहं-
मि, नायराति ममादयंति ” एतेन मूर्च्छा हेतुत्वेनेत्यपि पक्षः प्रति-
क्षिप्तः शरीरवस्त्रीवरस्यापि कार्त्तव्यप्रतिमूर्च्छाहेतुत्वाभावेन
परिग्रहरूपत्वाभावात् । तत्र सम्यग रन्तत्रयाजावेन स्त्रीणां
पुरुषेभ्योपकर्षः नापि विशिष्टसामर्थ्यासत्त्वेन, यतस्तदपि
तासां किं सत्तमपृथ्वीगमनाजावेन वादादिबन्धादितत्त्वेना-
ल्यधनत्वेनानुपस्थाप्यता पागाच्चतकशून्यत्वेन वा जयेत् ।
न तावदाद्यः पक्षो यतोऽत्र सत्तमपृथ्वीगमनाभावे यत्रैव
जन्मनि तासां मुक्तिगामित्वं तत्रैवाच्यते सामान्येन वा प्राचि
पक्षे चरमशरीरभिरनेकान्तः । द्वितीयावयवमाशयो यथैव
स्त्रीणां सत्तमपृथ्वीगमनसमर्थनीयतराशुभपरिणामे साम-
र्थ्याभावात्पक्षस्तथा मुक्तिगमनयोग्योत्कृष्टपुरुषपरिणामेऽपि
चरमशरीरिणान्तु प्रसन्नसङ्गराजार्पप्रमुखानामुनयत्रापि
सामर्थ्याधिकत्राप्यपक्षस्तदयुक्तं यतो नायमभिनाजावः प्राभा-
णिको यदुत्कृष्टाशुजगत्यापार्जनसामर्थ्याजाव सत्युत्कृष्टाशुभग-
त्यापार्जनसामर्थ्येनापि न भवितव्यम् । अन्यथा प्रकृष्टाशुजग-
त्यापार्जनसामर्थ्याजावे प्रकृष्टाशुजगत्यापार्जनसामर्थ्यं नास्ती-
त्यपि किं न स्यात्तथा चान्यथानां सत्तमपृथ्वीगमनं न जयेत् ।
अथ वादादिबन्धादितत्त्वेन स्त्रीणां विशिष्टसामर्थ्यासत्त्वं यत्र
स्त्वैवैदिकवादिविधिया चारणादिबन्धीनामपि हेतुः संयम-
विशेषरूप सामर्थ्यं नास्ति तत्र मोक्षहेतुस्तद्विषयतीति कः
सुधीः श्रद्धहीन तद्व्याक व्यभिचारात् । मासतुषादीनां तद-
जावपि विशिष्टसामर्थ्योपबन्धः । ननु बन्धीनां संयमविशेष-
हेतुकत्वमागमिकं कर्मोदयकृत्यकृत्योपशमोपशमहेतुकतया ता-
सां तत्रैवितत्वात्तथा चाप्याचि “ उदयखयखवचसमो-वसमस-
मथ-वहुपपाराध । एवं परिणामवसा, ब्रह्मीशो हवन्ति जीवा-
णं ” चकवन्ति च तदववास्तुदववादिप्राप्तयोऽपि हि बन्धयो न च
संयम सद्भावनिवन्धनास्तप्राप्तिः सन्तु वा तन्निबन्धनादुदय-
स्तथापि स्त्रीषु तासां सर्वासामनावोऽभिधीयते नियतानामेव
दा । नाद्यपक्षश्चकवन्त्यादिबन्धीनां कामांश्चिद्वध तागु प्रति-
पेयादामर्षोपध्यादीनां तु ज्ञयसीनां जावात् । द्वितीयपक्षे तु व्य-
भिचारः पुरुषाणां सर्वत्रादादिबन्धनावेऽपि विशिष्टसामर्थ्य-
स्वीकारात् । अकेशवानामेवार्थधिकरचकवन्त्यादीनामपि च
मोक्षसंभवात् अल्पश्रुतत्वमपि मुक्तपवाप्यानुमिति विशिष्टसा-
मर्थ्यमामतुषादिनिरेवानैकान्तिकमित्यनुद्घोष्यमेव । अनुप-
स्थाप्यता पाराश्रितकशून्यत्वेनेत्ययुक्तं, यतो न तन्निरेधादि-
शिष्टसामर्थ्याभावः प्रतीयते योग्यतापेक्षादि चित्रः शास्त्रे वि-

वृष्णपदेशः उक्तं च । 'संवर्गनिर्जरूपो बहुप्रकारस्तपोविधिः शास्त्रागार्थविकल्पाविधिवन्कस्यापि कथं विदुषुः ।' पुरुषान्निवन्धनमपि योपितां नापकर्षाय । यतस्तदपि सामान्येन गुणाधिकपुरुषापेक्षं वा । आद्ये असिद्धतादोषः तीर्थकरजनन्यादयो हि पुण्ड्रगदिभिरपि प्रणताः किमङ्क ! शेषपुरुषैः । द्वितीये तु शिष्या अपि आचार्यैर्ना भिद्यन्त्यन्त एवेति ते पितृतोऽपकृत्यमाणत्वेन निवृत्तिजाज्ञा न जनेयुः । न चैवं चाण्डालादिशिष्याणां शास्त्रं तत्त्वश्रवणादिति मूयहंतोर्व्यजिचारः । एतेन स्मरणाद्यकर्तृकत्वमपि प्रतिक्षिप्तम् । अयं पुरुषविषयं स्मरणाद्यकर्तृत्वमत्र विधाकृतं ननु स्मरणाद्यकर्तृत्वमात्रम् । न च स्त्रियः कदाचन पुंसां स्मरणादीन् कुर्यन्तीति न व्यजिचार इति चेत्तर्हि पुरुषेति विशेषणं करणीयं करण्यसिद्धतादोषः स्त्रीणामपि कामार्थोत्पारगतागमरहस्यवास्मिनसप्तधातूनां कापि तथाविधवसरं समञ्जस्वप्रवृत्तिपराधीनमाधुस्मरणादेरविरोधात् । अथामर्हदिकत्वेन स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकर्षः सोऽपि किमाध्यात्मिकीं समृद्धिमाश्रित्य बाह्यां वा । नाध्यात्मिकीं सम्यग्दर्शनादिरक्षत्रयोदस्तात्मापि सद्भावात् । नापि बाह्यामेव हि महत्यास्तीर्थकरवृत्त्या गणधरादयश्च धरादि-लक्ष्म्याश्चैतरेष्वभिर्यादयो न भाजनामिति तेषामप्यमर्हदिकत्वेनापकृत्यमाणत्वात्सूचयज्ञावो ज्ञेयत्वं । अयं यस्मां पुरुषवर्गस्य महती समृद्धिस्तर्थाकरवृत्त्या सा स्त्रीषु नास्तीत्यमर्हदिकत्वमासां विवक्ष्यते नदानीमप्यासिद्धता स्त्रीणामपि परमपुण्यपात्रतानां कामार्थोत्पारगताविरोधात्तद्विरोधमात्रकप्रमाणस्य कस्याप्यभावादतस्याद्यापि विवादास्पदत्वादनुमानान्तरस्य चाज्ञायात् । गायत्रिप्रकर्षवत्त्वेनन्यायप्रशस्य नस्य स्त्रीपुंसयोस्तुल्यत्वदर्शनादागमे च श्रवणात् ध्ययते हि चर्मशरीरिणामपि नादादीनां मायादिप्रकर्षवत्त्वं तत्र पुरुषेभ्यो हीनत्वं स्त्रीनिर्वाणनिषेधे साध्यान् हेतुः यत्पुनर्निवाणकारणं ज्ञानादिपरमप्रकर्षः स्त्रीषु नास्ति, परमप्रकर्षत्वात्स्वप्नमपृथगीगमनकारणापुण्यपरमप्रकर्षवदिति तनैवोक्तं तत्र मोहनीयस्यतिपरमप्रकर्षेण स्त्रीधेदादिपरमप्रकर्षेण च व्यभिचारः । नास्ति स्त्रीणां मोक्षः परिग्रहवत्त्वात् गृहस्थवदित्यपि न पेशल धर्मोपकरणस्त्रीवरस्यापरिग्रहत्वेन प्रमाथितत्वादिति स्त्रीनिर्वाणे संक्षेपेण बाधकोटारः । माधकोपन्यासस्तु मनुष्यधी कार्त्तिकार्त्तिकविकलतत्कारणत्वात्पुरुषवत् । निर्वाणस्य हि कारणमाधिकतमं सम्यग्दर्शनादिगन्तव्यं तच्च तासु विद्यत एवेत्यादित पञ्चोक्तमिति । नास्मिन्मेतद्विपक्षा-अपुसकादेरत्यन्तव्यावृत्तत्वाच्च विरुद्धमनैकान्तिकं वा नथा मनुष्यस्त्रीजातिः कयाचिद्व्यक्तया मुक्तयविकलकारणवत्या तद्वर्ता प्रवर्ज्याधिकारित्वात्पुरुषवत् । न चैतद्वसिद्धं साधनं "गुणवर्णी बालवच्छा य पञ्चावेतं न कम्पइ इति" सिद्धान्तेन तासां तदधिकारित्वप्रतिपादनादिशेषनिषेधस्य शेषान्यनुज्ञानान्तरीयकत्वात् दृश्यन्ते च सांप्रातमप्यताः कृतशिरोलुञ्चना उपासपिच्छिका कमण्डलुप्रमुख्यान्तर्निष्ठाश्चेति कुतो नैतासां प्रवर्ज्याधिकारित्वसिद्धिर्यतो न मुक्तिः स्यादिति । रत्ना० ७ परि० ॥

इत्थि (त्थी) द्विगसिद्धकेवलज्ञान-स्त्रीद्विगसिद्धकेवलज्ञान-न० स्त्रीद्विगे वर्तमाना ये सिद्धास्तेषां केवलज्ञानं स्त्रीद्विगसिद्धकेवलज्ञानम् । केवलज्ञानभेदे । आ० म० प्र० । इत्थि द्विगेण सिद्धाणं ज्ञानं तं इत्थिद्विगसिद्धकेवलज्ञानंति । आ० न्यू० १ अ० ॥

इत्थि (त्थी) वउ-स्त्रीवाक्-स्त्री० खट्वासतेत्यादिसङ्ख्यायां स्त्रीद्विगप्रतिपादिकायत्तभाषायाम्, प्रज्ञा० ११ पद० ॥

इत्थि (त्थी) वयण-स्त्रीवचन-न० यवमजं दे, स्त्रीवचनं वीणा कन्यादीति । आचा० ७ ७० १ अ० ३ उ० । प्रज्ञा० ॥

इत्थि (त्थी) वस-स्त्रीवश-पु० ६ त० स्त्रीवशीकृते, रुपायस्त तायां च । वाच० । व्य० । " इत्थी वसंगया बाह्या " स्त्रीषु शङ्कता यतो युवतीनामाज्ञायां वर्तन्ते बाह्या अज्ञा रागद्वेषा-पहतचेतस इति । सूत्र० १ ७० ३ अ० ४ उ० ।

स्त्रीवसङ्गतानामभ्रमवच्च यथा-

समंगुह्नि वगुह्नावे, किंकरं तित्थएहायए चेव ।

गच्छावरं गिहहसु-एएपुगिसाधमाउत्त ॥

जदा इत्थी भणितो र्धेहि तदा जणति अहं उट्टमि ताव तुमं अधिकरणीति त्थारं अयोर्दत्त तस्स त्थारं अघणीते समंगुह्नीतो जणति इत्थीवयणाद्यो दग माणति सो य लोममं किंनो अपभाए व गृहसुत्त पगे रमेतो अणेतित्ति वग्गु मावो किंकरो पजाते उत्थितो इत्थी जणति किंकरोमि त्ति ज जणति तं करेतित्ति तित्थएहाय तो जयामि णं प्रमाति च तदा इत्थी जणति गच्छ तमाग तत्थ पढातो कल्लमं जंरत्तमा गच्छादित्ति गच्छावरस्वी भायणकात्त पंग्वसणाए इता चादित्ति जणितादे गिहो इयस्सिखंतो ज्ञेयणं उट्टमि इत्थी भणितो कम्मं करेदित्ति तादे परिभणात्त हंइ अमाय हदत्ति गेणह अत्तयं पुत्तजम एय गेणह जा कम्मं करेमीत्यर्थः । एत त्थ पुग्गिमा अमा । नि० उ० १० उ० ।

धि तसिं गामनगराणं, जेमिं इत्थी पणायिगा ।

ते य धिकया पुग्गिमा, जे इत्थीण वसंगया ॥

धिमिन्दायां तेषां ग्रामनगराणां येषां स्त्रीप्रणायिका प्रकर्षेण स्वतन्त्रतया नायिका अत्र धिम्येगे द्वितीयाप्राप्तावपि धी प्राकृतत्वात्तथा तेऽपि पुरुषा धिक्कृता धिक्कारं प्राप्तवन्तो ये स्त्रीणां वशमायत्ततां गताः । तथा ।

इत्थीओ बल्लवं जत्थ, गामेगु नगरंमु वा ।

सो गामो नगरं वावी, स्विप्पमेव विणिस्सई ॥

यत्र ग्रामेषु नगरेषु वा स्त्रीयो बल्लवत्यः स ग्रामो नगर वा क्रिप्रमेव विनश्यति । बहुवचनोपसंहारो जातौ बहुवचन-मेकवचनं प्रवर्ततीति ज्ञापनार्थः ॥ व्य० प्र० १ उ० ।

इत्थि (त्थी) विगह-स्त्रीविग्रह पु-स्त्रीशरीरे, व्य-प्र० २ उ० । आचा० ।

इत्थि (त्थी) विगवणा-स्त्रीविज्ञापना-स्त्री० युवतिप्रार्थन-याम, (रमणीसम्बन्धे) सूत्र० १ ७० ३ अ० ४ उ० (अत्र दोषादोषविचारः इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) विप्पजह-स्त्रीविप्रजह-पु० स्त्रियो विविधैः प्रकारैः प्रकर्षेण च जहाति त्यजतीति स्त्रीविप्रजहः उपादयो बहुलमिति बहुलवचनाच्च । स्त्रीपरित्यागवानि, " नारीसु नो परिगज्जिज्ञा इत्थीविपजहे अणगारे " इति-उत्त० ८ अ० ।

इत्थि (त्थी) विप्परियासिया-स्त्रीविपर्यासिका-स्त्री० स्वाप्नान्तिकक्रियाविशेषे, " इत्थिप विप्परियासो इत्थीविपरियासो । स्वप्नं विद्या ब्रह्मचर्याविनाश इत्यर्थः विपर्यासो नाम अव्यम-चरमिति " आ० न्यू० ४ अ० ॥

इत्थि (त्थी) विलोयण-स्त्रीविलोचन-न० तैतिहापरनाम-
धेये चक्षुसंज्ञके करणजेदे, विशे० (तदानयनादिकरण-
शब्दे वक्ष्यते)

इत्थि(त्थी)वेय-स्त्रीवेद-पु०स्त्रियं यथावस्थितस्वभावतस्तत्स-
म्बन्धविपाकतश्च वेदयति ज्ञापयतीति स्त्रीवेदः । वैषयिकादिके
स्त्रीस्वजावाविर्जावके कामशास्त्रे, "सुपुरिस्ता इत्यिवेयं स्त्रियमा"
स्त्रीवेदे स्नेहज्ञाः स्त्रीवेदो मायाबहुस इति निपुणा अपि स्त्रीणां वशं
प्रजन्तीति । सूत्र० १ भु० ४ अ० १ उ० । वेद्यत इति वेदः स्त्रियाः
वेदः स्त्रीवेदः स्त्रियाः पुमांसं प्रत्यभिज्ञायः । तद्विपाकवेद्यं कर्मा
अपि स्त्रीवेदः । स्त्रियाः पुमांसं प्रत्यभिज्ञाय, तद्विपाकवेद्ये नोकया
यवेदनीयकर्मविशेषे च । प्रज्ञा० १३ पद० । यद्विज्ञास्त्रियाः
पुरुषं प्रत्यभिज्ञायो जघानि । यथा पितृवशांश्च भुरक्ष्यं प्रति स
कुंफुमादाहसमः यथा १ ज्वात्यते तथा १ ज्वहति दहति च
एवमवज्ञापि यथा १ संस्पृश्यते पुरुषेण तथा १ अस्या अधिकत-
रोऽभिज्ञायां जायते लुज्यमानायान्तु जघकारीषदाहृत्योऽभिज्ञ-
लायां मन्द इति स्त्रीवेदादयः । कर्म० । स्था० । पं० सं० । सम्प्राप्तः
स्त्रीवेदकर्मोदयजनितो यः स्त्रीवेदः सकिस्वरूप इत्यावेदयग्राह ।

इत्थिवेदेणं जते ! किंपकारे पं० गो० कुंफअगिसमा-
णे पप्पुत्ते मेत्तं इत्थियात्रो ॥

(इत्थीवेदे णं जते इत्यादि) स्त्रीवेदेणमिति पूर्ववत् प्रदन्त-
किंपकारः किस्वरूपः प्रज्ञः । भगवानाह गौतम ? कुंफुकामि
समानः कुंफुका शब्दो देशीरूपत्वात् कारिषवाचकस्ततः
कारिषाग्निसमानः परिमलनमदनदाहरूप इत्यर्थः प्रज्ञः ।
जी० २ प्रति० ॥ (स्त्रीवेदस्य स्थितिः विद् इत्यर्थः । स्त्रीणां
स्वजावादि इत्थी शब्दे) ॥

इत्थि (त्थी) वेयमा-स्त्रीवेदज्ञ-पु० स्त्रीवेदो मायाप्रधान इत्येवं
निपुण, । सूत्र० १ भु० ४ अ० १ उ० ॥

इत्थि(त्थी) मंकिस्त्रिद्व-स्त्रीसंक्रिष्ट-त्रि० स्त्रीप्रतिशेवनि, प्रव० ।

इत्थि (त्थी) संग-स्त्रीसङ्ग-पु० स्त्रीषु प्रवर्तनं, सूत्र० १ भु०
२ अ० ॥ (तच्च प्रधानं संसारकारणमिति इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) संपक्क-स्त्रीसम्पर्क-पु० स्त्रीभिः सह संवासं, सूत्र०
१ भु० ४ अ० १ उ० । (सच्च साधुभिर्न विधेय इति इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) संपरिवृत्त-स्त्रीसंपरिवृत्त-त्रि० स्त्रीभिः समन्ता-
न्परिवेष्टिते, " समन्ता परिवेष्टितो पत्न्युक्तो जघानि परिमाण
जाव तिष्ठि चउरो पंच वा वागरणाणि परन्ता उट्टादि अप-
रिमाणं कहे कहेतस्स चउगुरुं आणादिया य दोमा एस
सुत्तथा इमा णिज्जुत्तीगाहा—

मज्जं दोण्हंत गतो, समंति ऊसगादि वट्ठो ॥

चउदिमिउताहिउवको, पास गताहिउ अण्णुसंतो ॥ १७० ॥

अहवा पणदिंस वियाहिं वि अण्णुसंतोहिं पत्थुमो जघ-
नि । ति० च० १ उ० ॥

इत्थि (त्थी) संवास-स्त्रीसंवास-पु० स्त्रीभिः सार्कं परिजोगे,
जनुकुंजे जोऽउवगटे, आमुजि तत्तेणासमुवयाइ ॥

एवि स्थियाहिं अणगाग, संवासेण णाममुवयंति ॥ १७१ ॥

(जनुकुंमेत्यादि) यथा जानुषः कुम्भो ज्योतिषाग्निनोपगू-
हः समालिङ्गितोऽजिततोऽग्निनाग्निमुख्येन सन्तापितः क्षिप्रं
नाशमुपैति इतीत्यर्थे विनश्यत्येवं स्त्रीभिः सार्धं संवसनेन प-
रिजोगेनानगारा नाशमुपयान्ति सर्वथा जानुषु कुम्भवत् वत-

कात्रिन्यं परित्यज्य संयमशरीराङ्गयन्ति । सूत्र० १ भु० ४ अ०
१ उ० । स्त्रीभिः सार्कमेकत्र वसतां, ॥

एवं विवेगमादाय, संवासो न विकप्पणं दविण् ॥

तदेवमनन्तरोक्तया नीत्या विपाकं स्थानप्रानमादाय प्राप्य
विषंकमिति वा कवित्पाठस्तद्विपाकं विषंकमादाय गृही-
त्वा स्त्रीभिश्चारित्रपरिपन्थिनीभिः सार्धं संवासो वसतिरेकत्र
न कल्पते न नुद्यते कस्मिन्त्युद्युते मुक्तिगमनयोग्ये रागद्वेष-
रहिते वा साधौ यतस्तान्निः सार्धं संवासोऽप्यर्थं विषंकिनाम-
पि सदनुष्ठानविधानकारीति । सूत्र० १ भु० ४ अ० १ उ० ।
इत्थि (त्थी) संसत्त-स्त्रीसंसत्त-त्रि० स्त्रीभिः संगते, " ऊरु
कोण्यमादीहिं स घट्टतो संसत्तो जघति दिठीण वा पणोण्यं
संसत्तो संगतो इति " तथा च निर्युक्तिः संसत्ते ऊरुगादि
घट्टतो इति ॥

दुविधं च होति मज्जं, संसत्ता दिट्ठिदिट्ठिअंतो वा ॥

जावो व तासु णिहितो, एमे वि त्थीण पुरिसेमु ॥ १७१ ॥

च सहाभ्यो संसत्ते पि दुविधं ऊरुगादि घट्टतो संसत्तो दिट्ठि
एवा इत्थीण वा मज्जे अहवा संसत्तस्स इमं वक्ख्वाणं तेण तासु
भायो णिहितो णिवेसितो ताहिं वा तमिणि सेविता परस्पर
गृह्णन्तीत्यर्थः । नि० च० । स्त्रीभिः समाकीर्णं (संविनं) स्थानादां
च । स्था. १० ग. (तच्च साधुभिर्वर्जनीयमिति ब्रजचरगुणि शब्दे)

इत्थि (त्थी) मट्टा-स्त्रीश्रष्टा-स्त्री० स्त्रीश्रद्धाने, सूत्र० १ भु०
४ अ० १ उ० । (तत्कथादिक इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) सहाव-स्त्रीस्वजाव-पु० स्त्रीया इव स्वजावो
यस्य । अन्तःपुररक्के महल्लके, ६ त० स्त्रीणां शीते च ।
वाच० । सूत्र० । (स्त्रीस्वजावपरिज्ञानं कथानकं इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) सेवा-स्त्रीसेवा-स्त्री-६ त० स्त्रीसम्भोगे, व्यव-
यसधर्मेण नारीसेवने, । वाच० । स्त्रीसेवादय इह परत्र वा
अकल्याणकारिण इति । व्य० । " अन्नपानैर्हरेद्वासां याव-

नस्थां चिनुपया । वेद्यां स्त्रीमुपचारेण वृद्धां कर्कशसंख्या "
इति-आ० म० द्वि० । आ० च० ।

इत्थी-स्त्री-स्त्री० स्त्रियायतेस्तृणातर्वा इटि टित्वाद्दीपि स्त्रीति
प्रय० ८६ द्वा० । उक्त० । " स्त्रिया इत्थी " १३० इति सूत्रेण
स्त्रीशब्दस्य इत्थी इत्यादेशो वा-पक्वे-थीति । प्रा० ८ अ० १ पा०

योषिति, -अनु० । पंचा० । तं० ।

(१) स्त्रीसङ्कणं तच्छब्दनिष्पन्नम् ।

(२) स्त्रीवक्तव्यता तद्वद्वर्णनम् ।

(३) स्त्रीणां स्वजावादिपरिज्ञानस्यावश्यकता । तत्कृत्यव-
र्णनम् ।

(४) स्त्रीसम्बन्धे दोषाः ।

(५) कनमात्रिः स्त्रीजस्सार्कं न विहर्त्तव्यम् ।

(६) इह सांके पथ स्त्रीसम्बन्धविपाकः ।

(७) स्त्रीसंस्पर्शे दोषाः ।

(८) जोगीनां विरुद्धता ।

(९) स्त्रियां विश्वास्याकार्ये कुर्वन्ति ।

(१०) स्त्रीणां स्वरूपस्य शरीरस्य चार्तिनिन्दनीयत्वम् ।

(११) स्त्रीचरित्रं वैराग्योत्पादनाय छुट्टव्यम् ।

(१२) स्त्रीणामशुचिस्त्वं सर्वस्वापकर्षकत्वञ्च ।

(१३) स्त्रीणां बन्धनकारणत्वं तत्क्षेदानुगमनस्य दुःखानि च ।

(१४) स्त्रीसंसर्गस्य सर्वथा परित्याज्यत्वं तस्यागे कारणानि च ।

- (१५) स्त्रीषु शकस्य परिग्रहित्वं नासु सर्वेन्द्रियगुणैर्न जाव्यम् ।
 (१६) स्त्रीकरस्पर्शादिनिषेधः ।
 (१७) स्त्रिया सांख्य विहारस्वाध्यायाहारोच्चारप्रसवणपरिष्ठा-
 पनिका धर्मकथादिनिषेधः ।
 (१८) स्त्रीणां निर्व्यानादिनिषेधः ।
 (१९) स्त्रीस्थानदूषणं तत्प्रसङ्गत्यागस्तत्सङ्गातिक्रमे गुणाश्च ।
 (२०) मनान्तरीयपूर्वपक्षदूषणानि ।

(१) स्त्रीसङ्कर्णं तच्छब्दनिर्दिष्टो यथा ।

“ योनेर्मदुत्यमस्यैर्य-मुग्रता क्लीबता तनौ । पुंस्कामितेति
 विज्ञानि स्तन स्त्रीत्ये प्रचक्षते इति । तयान्यत्राप्युक्तम् । “स्त-
 नकेशवती स्त्री स्यादिति ” । स्था० ३ गा० । जी० । स्त्रीश-
 ब्दस्य निर्दिष्टो यथा-तत्र नाम स्थापने कुम्भत्यादनादन्य स्त्री-
 शब्दस्य द्रव्यादिनिर्दिष्टोपर्यैर्युक्तिकार आह-

द्रव्याजिह्वाव चिधे, द्रव्यं जावे य इत्थिणिस्त्वेषो ।

आहिह्वावे तद् मिच्छी, जावे वेयमि उवउत्तो ॥ ५६ ॥

तत्र द्रव्यस्त्री चेष्टा । आगमनो नो आगमनश्च । आगमनः
 स्त्रीपदार्थकृत्स्नश्च चानुपयुक्तो अनुपयोगो द्रव्यमिति कृत्वा नो
 आगमनो केशरीरभ्यशरीरव्यतिरिक्ता त्रिधा । एकत्रयिका
 च द्वाऽप्युक्ताभिमुखनामगोत्रा वेति । चिह्नघने ज्ञायनेऽनेनेति चिह्नं
 स्तननेपथ्यादिकं चिह्नं मात्रेण स्त्रीचिह्नं स्त्री । अपगतस्त्रीवद्व्य-
 र्थः केवली वा अन्यो वा स्त्रीवैधारी यः कश्चिदिति । चेष्ट
 स्त्री तु पुरुषाजिह्वारूपः स्त्रीवैदेदयः । अजिह्वापञ्चां तु
 निर्युक्तिकृदेव गाथापञ्चादेनाह । अभिज्ञाप्यते इत्यजिह्वापः
 स्त्रीविज्ञाजिह्वानशब्दः । तद्यथा । शास्त्रा मास्त्रा मिच्छरिति ।
 जावस्त्री तु चेष्टा । आगमनो नो आगमनश्च । आगमनः स्त्रीप-
 दार्थकृत्स्नश्च स्त्रीपयुक्त उपयोगो भाव इति कृत्वा नो आगम-
 नस्तु जावचित्पयं निर्दिष्टं चेष्ट स्त्रीवैदरूपे यस्तुन्युपयुक्ता तदु-
 पयोगानन्त्याज्ञावस्त्री प्रवर्ति । यथा अज्ञावुपयुक्तो माणव-
 कोऽग्निश्च जयत्येवमत्रापि । यदि या स्त्रीवैदनिवर्तकान्यदय-
 प्राप्नानि यानि कर्माणि तेषुपयुक्तेति तान्यनुवर्तन्ति जावस्त्री-
 नि पतावानेव स्त्रियो निर्दिष्टे इति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

(२) स्त्रीयक्तव्यता तद्देववर्णनञ्च ।

मे किं तं इत्यो २ तिविहाओ पमत्ताओ तंजहा तिरि
 क्वजोणित्यो मणुस्सन्त्यो २ देवित्यो २ मे किं तं ति-
 रिक्वजोणित्यो २ तिविधाओ पमत्ताओ तंजहा ज-
 ह्यरीओ थल्यरीओ खह्यरीओ । मे किं तं जह्यरीओ
 २ पंचविहाओ पमत्ताओ तंजहा मच्छीओ जाव सुसुमारीओ मे
 तं जह्यरीओ । मे किं तं थल्यरीओ २ पुविहाओ पमत्ताओ
 तंजहा चउप्पदीओ य परिसप्पिणीओ य । मे किं तं चउ-
 प्पदीओ २ चउव्विहाओ पमत्ताओ तंजहा एगखुरीओ जाव
 सणप्पईओ । मे किं तं परिसप्पिणीओ २ पुविहाओ पमत्ताओ तंज-
 हा उरगपरिसप्पिणीओ य जुयगपरिसप्पिणीओ य । मे
 किं तं उरगपरिसप्पिणीओ २ तिविधाओ पमत्ताओ
 तंजहा अहीओ अयगरीओ महोर्गीओ मेत्तं उरग-
 रिसप्पिणीओ । मे किं तं जुयपरिसप्पिणीओ २ अण्णविधाओ
 पमत्ताओ तंजहा गोहीओ गउहीओ मेधाओ सद्धा
 ओ सरहीओ सरिणीओ सावाओ खराओ पंचसोइया

ओ चउप्पइयाओ मूसियाओ सुसुमियाओ धंगलिया-
 ओ गोहियाओ जोहियाओ थिरावलियाओ मेत्तं जुय
 परिसप्पिणीओ । मे किं तं खह्यरीओ २ चउव्विहाओ पम-
 ताओ तंजहा चम्मपंगीओ जाव मेत्तं खह्यरीओ मेत्तं
 तिरिक्वजोणित्ययाओ । मे किं तं मणुस्सित्ययाओ २
 तिविधाओ पमत्ताओ तंजहा कम्मजूमियाओ अकम्म
 जूमियाओ अंतरदीवियाओ । मे किं तं अंतरदीवियाओ
 २ अट्ठावीसतिविधाओ पमत्ताओ तंजहा एगुरईओ आ-
 र्जीमाओ जाव सुच्छदंताओ मेत्तं अंतरदीवे । मे किं तं
 अकम्मजूमियाओ २ तीमतिविधाओ पमत्ताओ तंजहा
 पंचसु हंमवणसु पंचसु एरवणसु पंचसु हरिवासेसु पंचसु
 रम्मगवासेसु पंचसु देवकुरुसु पंचसु उत्तरकुरुसु मेत्तं अक-
 म्मजूमगमणुस्सीओ । मे किं तं कम्मजूमियाओ २
 पमग्मविधाओ पमत्ताओ तंजहा पंचसु जग्हेसु पंचसु
 एरवणसु पंचसु मट्ठाविदेहेसु मेत्तं कम्मजूमगमणुस्सीओ ३ ।

(मे किं तं मित्यादि) अय कास्ता स्त्रियः सुरिराह स्त्रियस्त्रिविधाः
 प्रज्ञास्तिर्यग्यानिस्त्रिया मनुष्यस्त्रिया देवस्त्रियश्च (मे किं तं मि-
 त्यादि) तिर्यग्यानिस्त्रियास्त्रिविधास्तद्यथा जलचर्यः स्थलचर्यः
 स्वचर्यश्च (मे किं तं मित्यादि) मनुष्यस्त्रियाऽपि त्रिविधास्तद्यथा
 कर्मजूमिका अकर्मजूमिका अन्तरर्द्धीपिकाश्च । कथादिकर्मप्र-
 धाना जमिः कर्मजमिः जरतादिका पञ्चदशधा तत्र जाताः कर्मज-
 मित्ता एयमकर्मजूमिता तत्ररमकर्मजूमिभोगजमित्यर्थः ।
 देवकर्त्यादिका त्रिधाऽपि अन्तरे मध्ये समुद्रस्य द्वीपा ये ते तथा
 तेषु जाता अन्तरर्द्धीपास्त एवान्तरर्द्धीपिकाः । स्था० ३ गा० ॥

मे किं तं देवित्ययाओ २ चउव्विहाओ पमत्ताओ तंज-
 हा जवनवासिदेवित्ययाओ वाणमंतरदेवित्ययाओ जोति-
 मियदेवित्ययाओ वेमाणियदेवित्ययाओ मे किं तं जवण-
 वामिदेवित्ययाओ २ दसविधाओ पमत्ताओ तंजहा अमृ-
 रकुमारजवणवामिदेवित्ययाओ जाव यणितकुमार-
 जवणवामिदेवित्ययाओ मेत्तं जवणवामिदेवित्ययाओ ।
 मे किं तं वाणमंतरदेवित्ययाओ २ अट्ठाविधाओ पम-
 ताओ तंजहा पिसायवाणमंतरदेवित्ययाओ जाव मेत्तं
 वाणमंतरदेवित्ययाओ । मे किं तं जोतिसियदेवित्यया-
 ओ २ पंचविहाओ पमत्ताओ तंजहा चंदविमाणजोनि
 मियदेवित्ययाओ गुरविमाणदेवित्ययाओ गहविमाण
 देवित्ययाओ णवत्तविमाणदेवित्ययाओ ताराविमाण-
 जोतिसियदेवित्ययाओ मेत्तं जोतिसियदेवित्ययाओ ।
 मे किं तं वेमाणियदेवित्ययाओ २ पुविहाओ पम-
 ताओ तंजहा सोहम्मकण्वेमाणियदेवित्ययाओ ईमा
 णकण्वेमाणियदेवित्ययाओ मेत्तं वेमाणित्ययाओ ।
 जी० २ प्रति० । (सुगमन्याद्विधा न व्याख्याता)

स्त्रियो देवमाणुषजदाद्विविधा एताश्च सचिन्ताः अचिन्तास्तु
 प्रस्तरक्षेप्यचिन्तादिनिर्मिताः । ध० २ अधि० । शब्देन ययसा
 च स्त्री त्रिविधा मन्दशब्दा मध्यमशब्दा ती-राब्दा चति । यय-

सा तु स्थविरा मध्यमा तरुणी चेति । पुनरैकैका त्रिविधा अपद्रा-
यणमर्तुका प्रोषितजर्तुका स्वाधीनजर्तुका चेति । वृ० १ व० । मु-
ग्धा मध्या प्रौढा चेति । उक्त० १६ अ० । “इत्थीओ दुविधा अदुगुं
जिता य बंभणस्वत्तियवेमिसुहियदुगुंजिता संभोदय अक्खन्या
ओ अहवा णरुवरुमादियाओ अमंजेइअइत्थियाओ एताओ वि
दुविधा सपरिग्गहा अपरिग्गहाओ य । नि० च० १६ व० ॥

चत्तारि धूमसिहाओ पमत्ताओ तंजहा वामाणाममेगा
वामावत्ता । ४ । एवमेव चत्तारित्थियाओ पमत्ता तंजहा
वामाणाममेगा वामावत्ता । ४ । चत्तारि अग्गिमिहाओ प-
मत्ताओ तंजहा वामाणाममेगा वामावत्ता । ४ । एवमेव
चत्तारि त्थियाओ पमत्ताओ तंजहा वामाणाममेगा वामा-
वत्ता । ४ । चत्तारि वायमंरुत्थिया पमत्ताओ तंजहा वा-
माणाममेगा वामावत्ता । ४ । एवमेव चत्तारि त्थियाओ
पमत्ताओ तंजहा वामाणाममेगा वामावत्ता ॥ ४ ॥

धूमशिखा वामा वामपार्श्ववासिन्याऽनुकूलस्वजावतया वा
वामत एवावर्तते या तथा चक्षुनात्मा वागावत्ता १० स्त्रीपुरु-
षवद् व्याख्येया कम्बुदण्डान्ते सत्यपि धूमशिखादिदण्डान्तां
स्त्रीदार्ष्टान्तिके शब्दसाधस्यैणोपपन्नतरन्याऽदेनोपादानमिति
११ एवमग्निशिखापि १२ वातमन्मार्दिका मण्डलेनोर्ध्व-
प्रवृत्तो वायुगतिरह च स्त्रियो मात्रिन्योपतापत्तापन्यस्वजा वा
जवन्तीत्यादिप्रायेण तासु धूमशिखादण्डान्तनयोपन्यास इति ।
उक्तञ्च “चवत्ता मज्झणमत्ता । सिण्हेहपरिपूरिया यियावेव ।
दिवियासिद्धिं व्यमहिता । वरुणमगा जयं देहं ति” ॥

चत्तारि कुम्भारसात्ताओ पमत्ताओ तंजहा गुत्ताणा
मेगा गुत्तदुवारा, गुत्ताणामेगा अगुत्तदुवारा, अगुत्ताणा
मेगा गुत्तदुवारा, अगुत्ताणामेगा अगुत्तदुवारा । एवमेव
चत्तारि त्थीओ पमत्ताओ तंजहा गुत्ताणामेगा गुत्ति
दिया गुत्ताणामेगा अगुत्तदिया ४ ॥

तया कृष्टमेव आकारा यस्याः शाखायाः गृहविशेषस्य सा
तथा । अयं च स्त्रीविकृष्टणः स्त्रीवृक्षणदार्ष्टान्तिकार्यसा-
धर्म्यवशात्तत्र गुत्ता परिवारा घृता गृहान्तर्गता वज्राच्छादिता-
ङ्गा गृहस्वजावा वा । गुप्तेन्द्रिया तृनिगृहीतानां चित्तप्रवृत्तन्ति
या एवं शेषा भङ्गा कक्षाः । स्या० ४४० । पद्मिनी चित्रिणी हस्ति-
नी शार्ङ्गखनीति चतुर्विधाः स्त्रिय इति । उक्त० १६ अ० ।

एतासां लक्षणादिकम्—“पद्मिनी चित्रिणी चैव शङ्खिनी ह-
स्तिनी तथा । शशो मृगो वृषोऽथश्च स्त्रीपुंसोर्जाति लक्षणम् ।
जवति कमलमेव नासिकाकुण्डलग्ना अविरलकुचयुग्मा चारु-
केशी कुशाङ्गी । मृदुवचनसुशीला गीतवाद्यानुरक्ता सकल-
तनुसुवशा पद्मिनी पद्मगन्धा १ भवति रतिरमज्ञा नातिखर्वा न
दंष्ट्रातित्रकुसुममुतासा स्निग्धनीलोत्पलाङ्गी । धनकामिनिकुचाया
सुन्दरी वरुणाया सकलगुणसमेता चित्रिणी चित्रवक्त्रा २ ।
दीर्घातिदीर्घनयना वरसुन्दरी या कामोपजोगरसिका गुण-
शीलयुक्ता । रेखात्रयेण च विभूषितकण्ठदेशा सम्जोगाकाञ्चि-
रसिका किञ्च शङ्खिनी सा । ३ । स्पृष्टाधरा स्पृष्टानितम्भभागा स्पृ-
ष्टाङ्गुली स्पृष्टकुचा सुशीला । कामोत्सुका गाढरतिप्रिया या
नितम्भस्त्रवा करिणी मता सा ४ शशके पद्मिनी लुष्टा चित्रिणी
रमते मृगे । वृषजे शङ्खिनी तुष्टा हस्तिनी रमते ह्ये । ५ पद्मिनी

पद्मगन्धा च मीनगन्धा च चित्रिणी । शङ्खिनी कारगन्धा च
मद्गन्धा च हस्तिनी । ६ वाच ० स्त्रीणामुष्णस्वभावत्वं “गिमहो
इत्थिस्ति” ग्रीष्मात्स्त्री जवतीति । औप० ॥

(३) स्त्रीणां स्वजावादि परिज्ञानस्यावश्यकता तत्तत्त्वचरणञ्च
तत्र स्वजावपरिज्ञानं यथा ॥

जस्सित्थियो परिग्गया मव्वकम्मावहाओ मे दक्खु ॥

यस्य स्त्रियः स्वरूपतस्तद्विपाकतश्च परिज्ञाता भवन्ति । सर्व-
कर्मावहन्तीति सर्वकर्मावहाः सर्वपापोपादानजृताः स पथा
जातीन्त एव यथावस्थितं संसारस्वजाव ज्ञातवानिति । एत-
दुक्तं जवति स्त्रीस्वजावपरिज्ञानेन तत्परिहारेण च स जगवान्
परमार्थदृश्यज्ञ इति । आत्मा ० १ भु० ३ अ० १ व० ।

स्त्रीणां स्वजावादिपरिज्ञानञ्च निर्युक्तौ यथा ॥

सुनमत्तावममत्ता, कीरंति अपमत्तिया पुग्गिमा ॥

दीसंती सूरवादी, एारीवमगा ण ते सृग ॥ ६१ ॥

पगनीकविजयादौ सुष्ठु समर्था अपि सन्तः पुरुषाः स्त्रीजिग-
त्मवशीकृता असमर्था भूकेपमात्रभोगः क्रियन्तेऽल्पसात्विकाः
स्त्रीणामपि पादपतनादिचाटुकरणेन निःसाराः क्रियन्ते । तथा
दृश्यन्ते प्रत्येकणोपवृत्त्यन्ते । शूरमात्मानं वदितुं शीलं येषां ते
शूरवादिनोऽपि नारीवशगाः सन्तो दीनतां गताः पंचजनाश्च न ते
शुग इति । तस्मान् स्थितमेतदविश्वास्याः स्त्रिय इति । उक्त-
ञ्च । को पीसमेज्जा तासि, कतिवयं जरियाणं दुब्बियट्टाणे ।
व्यणरत्तं विरत्तेण, धिरत्थु इत्थं ण हिययाणं ॥ १ ॥ अमं जणं-
ति पुग्गो, अमं पासंइ विज्जमाणोओ । अमं च तासिं हियणं,
जं च खमं तं कीरंति पुग्गो ॥ २ ॥ को पयाणं णाहिइ, वेत्तत्रया
गुम्मगुविद्धहिययाणं । जायं भग्गासाणं, तत्थुपुप्पं भणंतीणं ।

॥ ३ ॥ महिवायरत्तमेत्ता, उरुत्थं च सक्कग चव । सा पुण
विरत्तमिस्ता, णिंयं करे विमंसेति ॥ ४ ॥ महिवादिज्ज केरुज व,
मारिज्ज वसं उविज्जयमणुस्संतुद्धा जीवाविज्जा, अहवरणं कं
च पावज्जा ॥ ५ ॥ ण विरक्खं तेसु करं, ण विण्हं ण वि यदाण
सम्माणं ॥ ण कुलं ण पुब्बयं आयत्तं च शीलं महिवायाओ ।
६ मा पीमंजह ताणं, महिवाहिययाणं कवमभिरियाणं । णिंमह
निहयाणं, अलियवयणजेषणयाणं ॥ ७ ॥ मारिज्ज जियंतेपि ह
मयं पिअणुमरह काइ भत्तारं ॥ विसहरगइवर्धारय, धंकाविक
महेत्ताणं ॥ ८ ॥ गंगाएवाभुयं सा-गं जलं हिमवओ य परि-
माणं ॥ जाणंति बुद्धिमंता, महिवा हिययं ण जाणंति ॥ ९ ॥
रोवायंति खवति य, अश्रियं जंपति पत्तियायंति ॥ कवमेणय खं-
ति निमं, मरति ण य जाति सग्गावं ॥ १० ॥ चित्तिंति कज्जम-
णं, अमं संठवइ भासइ अमं ॥ आढवइ कुणइ अमं, माट्ट-
सणियासि सागे ॥ ११ ॥ असयारंभाण तहा, सव्वेसिं लोग
गरहणिज्जाण ॥ परमेगंवरियाणं, कारणय चव इत्थीओ ।
॥ १२ ॥ अहवाको जुवणं, जाणइ चरियं महावकुलियाण ।
दोसाण आगरो स्त्रिय, जणे सररीयस्सइ का सा ॥ १३ ॥ मलं
दुब्बरियाणं, हवठ उ णरयस्स वसिणो । विवुत्ता । मोक्खस्स म-
हाविग्ग, वज्जेयव्वा सया नारी ॥ १४ ॥ धसा ते परपुग्गिमा, जं
स्त्रिय मोत्ता णिययजुवइओ । पव्वइया कयानिथमा, सिधम-
यल्लममुत्तरं पत्ता ॥ १५ ॥”

अधुना यादृक्शूरो भवति तादृशं दर्शयितुमाह ॥

धम्मस्मि जो ददमई, सोसूरो सत्तिओ य वीरो य ॥

णतु धम्मणरुस्साहो, पुरिसो सूरो गुब्बिओ य ॥ ६२ ॥

धर्मे श्रुतचारित्राण्ये हृदा निश्चला मतिर्यस्य स तथा एवंभूतः
स इन्द्रियनोऽन्द्रियारिजयाच्चरस्तथा सात्विको महासत्त्वोप-
तोऽसाधव वीरः स्वकर्मदारुणसमर्थोऽसाधवेति किमिति यतो
नैव धर्मेनिरुत्साहः सद्गुणाननिरुद्यमः सत्पुरुषास्त्रीर्णमार्गप-
रिभ्रष्टः पुरुषः सुष्ठु बलवानपि शूरो जयतीति ॥

एतानेव दोषान् पुरुषसंबन्धेन स्त्रीणामपि दर्शयितुमाह ।
एते चैव य दोषा, पुग्मिसमाए वि इन्धियाणं पि ।
तन्हाण अप्पमाओ, विरागमगंमि तासि तु ॥६३॥

ये प्राक् शीघ्रप्रवृत्त्यादयः स्त्रीपरिचयादिभ्यः पुरुषाणामभि-
हिता एत एव न न्यूनाधिकाः पुरुषेण सह यः समयः संबन्धस्त-
स्मिन् स्त्रीणामपि यस्मादोषा जयन्ति तस्मात्तासामपि विरा-
गमार्गे प्रवृत्तानां पुरुषपरिचयादिपरिहारलक्षणोऽप्रमाद एव
श्रेयानिति । स्त्रीपरिज्ञाभ्ययने च विस्तरेण स्वापरिज्ञानप्रति-
पादितम् तद्यथा—

जे मायरं च पियरं च, विप्पजहा य पुव्वमंजोगं ।
एगे सहिते चरिस्सामि, आरतमेहुणो विविचेसु ॥१॥

य' कश्चिदुत्तमस्त्वामातरं पितरं जननीं जनयितारमेतद्दह-
णादित्यदपि ज्ञातुपुत्रादिकं पूर्वसंयोगं तथा श्वश्रुश्वशुरादिकं
पश्चान्संयोगञ्च विप्रहाय त्यक्त्वा चकारौ समुच्चयार्थं एका
मातापित्राद्यभिप्यङ्गवर्जितः कषायरहितो वा तथा सहितो ज्ञा-
नदर्शनचारित्र्यैः स्वस्मै वा हितः स्वाहितः परमार्थानुष्ठानविधा-
यी चरिष्यामि संयमं करिष्यामीत्येवं कृतप्रतिज्ञः । तामेव
प्रतिज्ञां सर्वप्रधानभूतां लेखतो दर्शयति आरतमुपरतं मैथुनं
कामाजिज्ञापो यस्यास्मावारतमैथुनस्तदेवंभूतां विधिकेषु स्त्री-
पञ्चपण्यकवर्जितेषु स्थानेषु चरिष्यामीत्येवं मम्यगुत्थानेना-
न्धाय विहरतीति कन्निपाओ (विविचेसिप्पि) विधिकं स्त्रीप-
ण्यकाजिगृहितं स्थानं संयमानुपरोक्ष्येति नृलक्ष्मस्य तथेति ।
तस्यैवं कृतप्रतिज्ञस्य साधोर्ध्ववत्यविवेकिस्त्रीजना-
सहर्षयितुमाह—

सुहुपे णं तं परकम्म, उअपण्ण इत्थिओ मंदा ।
उवायं पि ता उ जाणंसु, जहा द्विस्समंति जिक्खुणो एगे॥२॥
तं महापुरुषं साधुं सुहमेणापरकार्यव्यपदेशभूतेन उअप-
देनेति उअना कपटजाज्ञेन पराक्रम्य तत्समीपमागत्य यदि वा
पराक्रम्यति शीलस्वस्वन्नयोन्यतापत्या अभिभूय काः स्त्रियः
कृत्वयालकादीनामिव मार्गभ्रगणिकाया नानाविधकपटशतक-
रणद्वक्ता विविधविशोकवत्यां भावमन्दाः कामोद्रेकविधायि-
तया सदसद्विवेकविकलाः समीपमागत्य शीघ्रात् ध्वंसयन्ति ।
एतदुक्तं भवति ज्ञातुपुत्रव्यपदेशेन साधुसमीपमागत्य संयमा-
ङ्गशयन्ति तथा चांक्तम् । “ पियसुत्ते भाइकिरुगा, णत्तं च
किरुगा य सयणकिरुगा य ॥ एते ओअणकिरुगा, पण्णपद-
महिदियणां ” यदि वा उअपदेनेति गुत्तामिमानेन । तद्यथा ।
“ कात्ते प्रसुप्तस्य जनार्दनस्य, मेघान्धकारासु च शर्वरीषुमिध्या
न भाषामि विशालनेत्रे, ते प्रत्यया ये प्रथमाङ्गरेषु ” इत्यादि ॥
ताः स्त्रियो मायाप्रधानाः प्रतारणोपायमपि जानन्त्युत्पन्नप्रति-
ज्जनया विदन्ति । पाठान्तरं वा ज्ञातवन्तः यथा श्रुण्वन्ते विवे-
किनोऽपि साधव एके तथाविधकर्मोदयात्तासु सङ्गमुपयान्ति ॥
तानेव सुहमप्रतारणोपायान् दर्शयितुमाह—
पासे जिसं णिसीयंति, अजिक्खणं पोसवत्थं परिहिंति ।

कार्यं अहेवि दंसंति, बाहु उच्छुद्धु कक्खमाणुव्वज्जे ॥३॥
पार्श्वे समीपे भृशमत्यर्थमुत्पीर्यमतिस्नेहमाविष्कुर्बन्त्यो निषी-
दन्ति विश्रम्यमापादयितुमुपविशन्तीति । तथा कामं पुष्पा-
तीति पाशं कामोत्काचकारि शोभनमित्यर्थः । तच्च तद्वत्
तदभीष्टममनवरतं तेन शिथिलाक्षिप्यपवेशेन परिदधति स्वा-
जिज्ञाषमावेदयन्त्यः साधुप्रतारणार्थं परिधानं शिथिलाक्षिप्य
पुनर्निषेधन्तीति । तथाऽधःकायमूर्वादिकमनङ्गोद्दीपनाय दर्श-
यन्ति प्रकटयन्ति तथा बाहुमुच्छुद्धु कक्कामादृश्याऽनुकूलं सा-
धुभिमुखं प्रजेतुं गच्छेत् संभावनायां हिंस्त्रं संजायते एतदन-
ङ्गप्रत्यङ्गसंदर्शकत्वं स्त्रीणामिति ॥ ३ ॥ अपिच—

सयणामणेहिं जोगेहिं, इन्धिओ एगता णिमंतंति ॥

एयाणि चैव से जाणे, पासाणि विरुव्खाणि ॥४॥

शयनेऽस्मिन्निति शयनं पर्यङ्गादे तथाऽऽस्यतेऽस्मिन्नित्यास-
नमासन्दकादीत्येवमादिना योग्येनापनोगाहेण काक्षोचितेन शि-
यो योषित एकदेति विविक्तेदृशकात्तादीं निमन्त्रयन्त्यन्युप-
गमं प्राडयन्ति । इदमुक्तं जयति । शयनासनाद्युपजोगं प्रति साधु
प्रार्थयन्ति । एतानेव शयनासननिमन्त्रणरूपां स्वसाधुर्विदि-
तवेषाः परमार्थदर्शी जानीयाद्वचमुच्यते । स्त्रीसंबन्धकारिणः
पाशयन्ति बध्नन्तीति पाशा स्तान्विरूपरूपां नानाप्रकारा-
निति । इदमुक्तं भवति । स्त्रियो ह्यासन्नगामि-यो जयन्ति ।
तथान्नांक्तं । “ अंबं वा निबं वा, अज्जासगुणेन आरुहाइ वल्ली ।
एवं इत्थी तो वि, जं आसन्नं तमिच्छंति ” ॥ १ ॥ तदेवं ज्ञताः
स्त्रियो ज्ञात्वा न ताभिः सार्धं साधुः सङ्गं कुर्याद्यतस्तदुपचारा-
दिकः सङ्गो व्यपरिहायो जयति । तदुक्तं । “ जं इच्छंति ये चंत्ते
जं पुण्वि तं आमिसेण गिएहाहिं । आमिसपासनिच्छो, काहिइ
कज्जे अकज्जे वा ॥ २ ॥ ४ ॥ किञ्च—

नो तासु चक्खु मंथेज्जा, नो वि य साहसं समजिजाणे ॥

णो सहियं पि विहरेज्जा, एवमप्पासु रक्खिओ होइ॥५॥

नो नैव तासु शयनासनोपमन्त्रणपाशावपाशकासु स्त्रीषु
चक्षुर्नेत्रं संदध्यात्संध्येन न तद्वष्ट्रौ स्वर्हृष्टे निवेशयेत् । सर्गि
च प्रयोजने ईषदवज्ञया निरीकृतं । तथाचोक्तं । “ कार्यं पीष-
न्मिसाक्षिरीकृते येषिदङ्गमस्थिरया । अस्तिभ्यया दशाऽध-
ज्ञया ह्यकुपितापि कुपित इव ॥ १ ॥ तथा नापि च साहसम-
कार्यकरणं तत्प्रार्थनया समनुजानीयात्प्रतिपद्यते । तथा ह्य-
स्मिन् साहसमतत्संग्रामावतरणवद्यस्त्रकपातादिविपाकवदि-
नापि साधोर्ध्वविश्रामजनमिति । तथा नैव स्त्रीजिः सार्धं प्रा-
मादौ विहरेत् गच्छेत् । अपि शब्दात्ताजिः सार्धं विचिक्ता-
सनो जवेद्यतो महापापस्थानमेतद्यतीनां यत् स्त्रीभिः सहसा-
ङ्गमिति ॥ तथाचोक्तम् “ मात्ता स्वस्त्रा दुहित्रा वा न विचि-
कासनो जवेत् ॥ बलवानिन्द्रियग्रामः परिगतोऽप्यत्र मुह्यति
॥ १ ॥ एवमनेन स्त्रीसङ्गवर्जनेनात्मा समस्तापायस्थानज्या
रक्षितो जयति । यतः सर्वोपायानां स्त्रीसंबन्धः कारणमतः स्व-
हितायां तन्मङ्गं दूरतः परिहरेदिति ॥ ५ ॥

कयं वेताः पाशा इष पाशिका इत्याह ।

आमंतिय उस्सविय, जिक्खुआयसा निमंतंति ॥

एताणि चैव से जाणे, महाणि विरुव्खाणि ॥ ६ ॥

स्त्रियो हि स्वभावेनैवाकर्तव्यप्रवृत्ताः साधुमामन्त्र्य यथाहम-
मुकस्यां वेलायां भवदन्तिकमार्गमिष्यामीत्येवं मन्त्रं प्राडयि-
त्वा तथा (उस्सवियसि) संस्थाप्योच्चावृत्तैर्विश्रमजनकैरा-
त्तापैर्विश्रमजे पातयित्वा पुनरकार्यकरणायात्मना निमन्त्रयन्त्या-

मनोपजोगेन साधुमन्युपगमं कारयन्ति । यदि वा साधोर्न्या-
पहरणार्थं ता एव योषितः प्राञ्जस्तद्यथा भर्तारमामन्यापृच्छया-
हमिहायाता तथा संस्थाप्य भोजनपदधावनशयनादिक्रिया-
क्रिययोपचर्य ततस्तयान्तिकमागतेत्यतो भवता सर्वो मङ्गल-
जनितामाशाङ्गं परित्यज्य निर्मयेन भाव्यमित्येवमादिकैर्वैचोभि-
र्विभ्रममुत्पाद्य जिह्वामात्मना निमग्नयन्ते । युष्मादीयमिदं शरी-
रकं यादृक्स्थं होदीयसो गरीयसो वा कार्यस्य क्लमं तत्रैव
निमज्जतामित्येवमुपप्रसोभयन्ति । स च भिक्षुरवगतपरमार्थं
पतानेन विरूपरुपाभावाप्रकारान्न शब्दादीन् विषयान् नत्स्वरु-
पनिरूपणतो रूपरिक्त्या जानीयाद्यथैत स्त्रीसंसर्गापादिताः
शब्दादयो विषयादुर्गतिगमनैकहेतवः सन्मार्गाग्निरूपा इत्ये-
वमवबुध्येत । यथा प्रत्याख्यानपरिक्त्या च तद्विपाकागमेन
परिहरदिति । ६ ।

(४) स्त्रीसम्बन्धे दोषा यथा—

मणबंधणेहि णेगेहि, कलुण विणीय मुवगसिताणं ॥

अद्दु मंजुसाई जासंति, आणवयंति जिन्नकहाहिं ॥७॥

मनो बध्येत यैस्यानि मनोबन्धानि मञ्जुसाक्षापक्लिग्वा-
लोकनाङ्गप्रत्यङ्गप्रकटनादीनि । तयाचोक्तं । “ जाहपियकं
तस्माभियदतियजियाओ तुमं मइ पिओ स्ति । जीए जीयामि
अहं पइवसितं मे शरीरस्स ॥ १ ॥ इत्यादिजिरनेकैः प्रप-
ञ्चैः कण्ठापविनयपूर्वकम् (उवगसिताणंति) उपसं-
भ्रिय्य समीपमागत्याऽथ तदनन्तरं मञ्जुसाक्षि पेशयानि
विभ्रमजनकानि कामोक्ताचकानि वा भाषन्ते । तदुक्तं
“मितमहुररिजयं जंघुल्लं एहिं इसीकडक्खहसिपहिं । सवि
गारंहि व रागं दिहयं पिहियं मयत्थीए ॥ १ ॥ तथा निम्नकथा-
जी रहस्याज्ञापैमं पुनसंबंधैर्वचोभिः साधोभिस्तमादाय तम-
कार्यकरणं प्रत्याज्ञापयन्ति प्रवर्तयन्ति स्ववशं वा ज्ञात्वा कर्म-
कण्वदाज्ञां कारयन्तीति ॥ ७ ॥ अपिच—

सीहं जहा च कुण्णिमेणं, निन्नयमेगचरंति पासेणं ॥

एवं थियाउ बंधंति, संवुं एगतियमणगारं ॥ ८ ॥

यथेति दृष्टान्तोपदर्शनार्थं । यथा बन्धनाधिज्ञा सिहं पिशि
तादिना मिषेणोपप्रसोन्नय निर्जयं गतभीकं निर्मयत्वादेवै-
कचरं पाशेन गल्लयन्नादिना बध्नान्ति बध्ना च बहुप्रकारं
कदर्थयन्त्येवं स्त्रियो नानावर्धनपायैः पेशज्ञापणादिभिः
(एगतिर्यंति) कंचन तथाविधमनगारं साधुं संवृतमपि
मनोवाक्कायगुणमपि बध्नान्ति स्ववशं कुर्वन्तीति । संवृतग्रहणं
॥ स्त्रीणां सामर्थ्योपदर्शनार्थम् यथाहि । संवृतोपि ताभि
बंधयते किंपुनरपरोऽसंवृत इति ॥ ८ ॥ किञ्च ।

अहं तत्थ पुणो एमयंती, रहकारो व णेमि आणुपुव्वी ॥

बद्धे मिषं व पासेणं, फंदेते वि ण मुच्चं ताहो ॥ ९ ॥

अथेति स्ववशीकरणादनन्तरं पुनस्तत्र स्वाजिग्रहे वस्तुनि
नमयन्ति प्रहं कुर्वन्ति । यथा रथकारो वार्धकिर्नेमिकाष्ठं चक्र-
बाह्यजमिरुपमानुपुष्या नमयत्येवं ता अपि साधुं स्वका-
र्यानुकूल्ये प्रवर्तयन्ति । स च साधुर्मगधत् पाशेन बद्धो मोक्षा-
र्थं स्पन्दमानोपि ततः पाशाच्च मुच्यत इति ॥ ९ ॥ किञ्च ।

अहं सेणु तप्पई पञ्जा, जोब्बा पायनं च विममिस्सं ॥

एवं विवेगमादाय, संवासा न विकण्णं दविणं ॥ १० ॥

अथासौ साधुः स्त्रीपाशावबद्धो मृगवत् कूटके पतितः सन्न
कुटुम्बकृते अहर्निशं क्रिड्यमानः पश्चादनुत्पद्यते । तथाहि ।

गृहान्तर्गतानामेवदृश्यं संजायते । तद्यथा । “ कोभ्राय
ओको समधिण्ण कोहो वणाहिं काहो विज्जण विसको उ-
ग्घारुणं पहियउ परिणीयउ कोवकुमारओ पणियतो जीवस
रुप्पमेहि परबधइ पवेहं जारओ ” । तथा “ यन्मया परिजन
स्यायै—इतं कर्म सुदारुणम् ॥ एकाकी तेन दग्धो गतास्ते फल-
जागिनः ” ॥ १ ॥ इत्येवं बहुप्रकारं महामोहात्मके कुटुम्ब-
कूटके पतिता अनुत्पद्यन्ते । अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन स्पष्टयति ।
यथा कश्चिद्विषमिधं भोजनं लुब्ध्या पश्चात्तत्र कृतावेगाकुक्षि-
तोऽनुत्पद्यते । तद्यथा । किमेतन्मया पापेन साम्प्रतं किणा
सुखरसिकतया विपाककटुकमयं नूतं भोजनमास्वादित-
मिति । एवमसाधुपि पुष्पैर्बहुहितृजामातृस्यसृभानृत्य
भागिनेयादीनां भोजनपरिधानपरिणयनादङ्गारजातमृतक-
र्मतद्व्याधिविचिन्ताविचिन्ताकुशोपगतस्वशरीरकर्तव्यः प्र-
हैहिकामुष्मिकानुष्ठानाऽहर्निशं । तद्व्यापारव्याकुलितमतिः ।
परितप्यते । तदेवमनन्तरोक्त्या नीत्या विपाकं स्वानुष्ठान-
स्यादाय प्राप्य विवेकमिति वा कश्चित्पापस्तद्विपाकं विवेकं
चादाय गृहीत्वा स्त्रीभिर्भारत्रपरिपन्थिनीभिः सार्धं संवासां
वसतिरेकत्र न कल्प्यते न नुद्यते कस्मिन्द्वयभूते मुक्तिग-
मनयाम्ये रागद्वेषरहिते वा सार्धं । यतस्नाभिः सार्धं संवा-
साऽवश्यं विवेकिनामपि सद्नुष्ठानाविघातकारीति ॥ १० ॥

स्त्रीसंबन्धदोषानुपदर्शयोपसंहाराद् ।

तम्हा उ वज्जण इत्थी, विसल्लिचं च कंटगं नब्बा ॥

उण कुल्लाणि वमवत्ती, आघाते ण से वि णिगंये ॥ ११ ॥

यस्माद्विपाककटुः स्त्रीभिः सह संपर्कस्तस्मात्कारणात् स्त्रियो
वर्जयेत् । नुशब्दास्तदाज्ञापमपि न कुर्यात् । कित्तित्थाह ।
विषोपक्षितं कण्टकमिव ज्ञात्वाऽवगम्य स्त्रियं वर्जयेदिति ।
अपिच । विषद्विधकण्टकः शरीरावयवं जघ्नः सन्ननर्थमापा-
द्यन्त स्त्रियस्तु स्मरणादपि । तदुक्तं । “ विषस्य विषयाणां च
वृमत्यन्तमन्तरम् । उपयुक्तं विषं हस्ति विषयाः स्मरणादपि ”
॥ १ ॥ तथा “ वरिविस्सकट्टमं विसय, सुहुइकं सुविस्सिणमरंति ॥
विस्सयामिस्सपुणघादिया, एरणरपहिं परंति ” ॥ १ ॥ तथैज ए
कोऽसहायः सन्न कुल्लाणि गृहस्थानां गृहाणि गत्वा स्त्रीणां
वशवर्ती तस्माद्विषेणैवलागमेन तद्वानुकूल्यं भजमानो धर्ममा-
स्याति योऽप्रावपि न निर्मेत्यो न सम्यक् प्रवर्जितो निषिद्धाच-
रणसंयत्नादवश्यं तत्रापायसंज्ञावदिति । यदा पुनः काचित्कुल-
शिक्षिमित्तादागन्तुमसमर्था वृद्धा वा भवेत्तदा वरिसहायः सा-
धुभावे एकाक्यपि गत्वाऽपरस्त्रीवृन्दमध्यगतायाः पुरुषसम-
न्विताया वा स्त्रीनिन्दा विषयजुगुप्साप्रधानं वैराग्यजनन वि-
धिना धर्मं कथयदपीति ॥ ११ ॥

अन्वयव्यतिरेकाज्यामुक्तार्थः सुगमो भवतीत्यभिप्रायवानाह ।

जे एय उंउमणुगिष्ठा, अन्नयरा हंति कुमील्लाणं ॥

सुतवस्मिण विसे जिक्खु नो विहरे सहाणमित्थीसु ॥ १२ ॥

ये मन्दमतयः पश्चात्कृतसद्नुष्ठानाः साम्प्रतं किण्णं यतदनन्त-
रोक्तम् (उंउंति) जुगुप्सनीयं गच्छं तदत्र स्त्रीसंबन्धादिकर्म-
काकी स्त्रीधर्मकथनादिकं वा दृश्यं । तदनु तत्प्राप्ति ये गृह्णा
अभ्युपपन्ना मूर्च्छितास्ते हि कुशीलानां प्रार्थ्यस्थावसन्नकुशील-
संसक्तयथाकञ्चद्रूपाणामन्यतरा ज्वरन्ति यदि वा कार्थिकाप-
स्यक संप्रसार कर्मात्मकरूपाणां वा कुशीलानामन्यतरा भवन्ति
तन्मध्यवर्तिनस्तेपि कुशीला भवन्तीत्यर्थः । यत एवमतः सुतप-
स्त्रियपि विरुद्धतपोनिष्ठसेवहोपि जिह्नुः साधुरात्महितमिच्छ-

न स्त्रीभिः समाधिपरिपन्थिनीभिः सह न विहरेन्न कश्चिद्व्येष्टा-
पि सन्निष्ठेन तृतीयार्थे सप्तमी । णमिति वाक्याल्लेकारे । ज्व-
त्रिताङ्गारपुञ्जवद्वूरतः स्त्रियो घर्जयेदिति भावः ॥ १ ॥

(५) कतमाभिः पुनः स्त्रीभिः सार्धं न विहर्तेत्य-
मित्येतादृशक्याह ॥

अविभूयराहि सुहृद्वाहिं, धातीहिं अणुव दासीहिं ॥
महतीहि वा कुमारीहिं, संथवंसे न कुजा अणगारे ॥ १३ ॥
अपिशब्दः प्रत्येकमजिसंबन्धते । (धूयराहिति) दुहितृभि-
रपि सार्धं न विहरेत्तथा स्नुषाः सुतजनार्थास्तान्निरपि सार्धं
न विविक्षासनादौः स्थानव्ययम् । तथा धाव्यः पञ्चप्रकाराः स्त-
न्याधिन्यो जननीकलास्ताभिश्च साकं न स्थेयम् । अथवा स-
त्तं तावदपरा योषितो वा भव्यता दास्यो घटयोषितः सर्वाप-
सदास्ताजिरपि सह संपर्कं परिहरेत् । तथा महतीभिः कुमारी-
भिर्वाशब्दाल्लुब्धीभिश्च सार्धं संस्तवं परिचयं प्रत्यासक्तिरूपं-
सोऽनगारो न कुर्यादिति । यद्यपि तस्यानगारस्य तस्यां दुहि-
तरि स्नुषायां वा न विक्षान्यपात्यमुत्पद्यते तथापि च तत्र
विशिक्षासनादावपरस्य शङ्कात्पद्यते अतस्तच्छङ्कानिरासार्थं स्त्री
संपर्कः परिहर्तेत्येव इति ॥ १३ ॥

अपरस्य शङ्का ययोत्पद्यते तथा दर्शयितुमाह ॥

अणुणा इणं च सुहृद्वा, अपिण्यं ददु एगता ह्येति ॥
गिष्ठा सत्ता कामेहिं, रक्खण पोसणं माणुसोसि ॥ १४ ॥
विविक्तयोषिता सार्धमनभारमयंकदा दृष्ट्वा योषिज्जातीनां-
सुहृदां वा अपिण्यं चित्तदुःखार्त्तासका भवत्येवं च ते समाशङ्क-
न् यथा सत्याः प्राणिन इच्छामदनकायैर्गृहा अधुपपक्षा-
स्तयाद्येवं जूतोऽप्ययं भ्रमणः स्त्रीवदनाश्लोकनासक्तचेताः प-
रित्यक्तनिजव्यापारोऽनया सार्धं निन्दीकास्तिष्ठति । तदुक्तम् ।
मुगळं शिरो वदनमेतदनिशगन्धि, निक्काटनेन प्ररणं वदतोदर-
स्य । गात्रं मल्लेन मल्लिनं गतसर्वशोभं, चित्रं तथापि मनसो
मदनेऽस्ति वाज्जा ॥ १ ॥ तथातिक्रोधाध्मातमानसाश्चैव-
मचुर्यथा रक्ताणं पोषणं चेति विगृह्य समाहाय्यः तस्मिन्
रक्ताणपोषणे सदादरं कुरु । यतस्त्वमस्या मनुष्योऽसि मनुष्यो
यनेसं यदि वा परं वयमस्या रक्ताणपोषणध्यापुनास्त्यमेव मनु-
ष्यो वर्तमे यतस्त्वयैव सार्धमियमकारिण्यहर्निशं परित्यक्त-
निजव्यापारा तिष्ठतीति ॥ १४ ॥

किञ्चान्यत् ॥

ममणं पि ददु दासी-णं तत्थवि तव एगं कुप्पंति ॥
अदु जोयणंहि एण्येहि, इत्थिदोमसंकिणो ह्येति ॥ १५ ॥
आम्यतीति भ्रमणः साधुः अपिशब्दो भिन्नक्रमः । तमुदासी-
नमपि रागदोषविरहान्मध्यस्थमपि दृष्ट्वा भ्रमणप्रदणं तपः-
स्त्रिशदेहोपसृक्ताः तत्रैवं जूतेऽपि विषयद्वेषिण्यापि साधौ ताव-
दके केचन रहस्यस्त्रीजवपनकृतदोषत्वात्कुप्यन्ति । यदि वा
पागन्तर " समण ददुणुदासीणं " भ्रमणं प्रवृज्यन्ते उदा-
सीनं परित्यक्तनिजव्यापारं स्त्रिया सह जल्पन्ते दृष्टोपसृज्य
तत्राप्येके केचन तावत् कुप्यन्ति किंपुनः कृतविकारमिति
भावः । अथवा स्त्रीवांशाशङ्किनश्च ते जयन्ति ते चामी स्त्रीदो-
षाः भोजननर्तनाविधेराहारैर्न्यस्तैः साध्वर्थमुपकारितैर्गतव्य-
मेव संस्कृतैरियमेनमुपचरति तेनायमहर्निशमिहागच्छतीति ।
यदि वा भोजनैः श्वशुरादीनां न्यस्तैरर्थदत्तैः साङ्गिः सा वधूः
साध्यागमनेन समाकुञ्चीकृता सत्यन्यास्मिन् दातव्येऽन्यदद्या-

स्ततस्ते स्त्रीदोषाशङ्किनो ज्ञेयव्ययं दुःशीलाऽनेनैव सहास्त-
इति । निदर्शनमत्र यथा कथाचिद्व्याघ्रासमध्यप्रारब्धनटप्रे-
क्षणैकगतचिन्तया पतिश्वशुरयोर्भोजनार्थमुपविष्टयोस्तादृशा
इति कृत्वा राक्षसाः संस्कृत्य दत्तास्ततोऽसी श्वशुरेणोपल-
क्षिता निजपतिना कुञ्चन ताडिता अन्यपुरुषगतचिन्तयाशङ्क्य
स्वगृहाभिर्वाटितेति ॥ १५ ॥

कुर्वन्ति संथवं ताहिं, पणजट्टा समाहिजोगेहि ॥

तम्हा समणा ण समे-ति आयाहिथाएमभिसंज्ञायां ॥ १६ ॥

ताभिः स्त्रीभिः सन्मार्गार्गज्ञाभिः सह संस्तवं तदगृहगम-
नात्तापदानसंप्रेक्षणादिकुपं परिचयं तयाविधमाहोदयात्कुर्व-
न्ति विदधति । किन्तुताः प्रकरणेन प्रष्टाः स्त्रिलिप्ताः समाधि-
योगेज्यः समाधिधर्मज्यान् तदर्थं तत्प्रधाना वा योगाः मनो-
वाक्याव्यापारास्तेन्यः प्रच्युताः शीतज्ञविहारिण इति ।
यस्मात् स्त्रीसंस्तवान्समाधियानपमिश्रो जवति तस्मात्क-
रणात् भ्रमणः सत्साधवो (एसमेति) न गच्छन्ति । सवो
भनः सुखान्पादकतयाऽनुकूलत्वाभिप्राया इव नियता स्त्रीभिः
कृता माया यदि वा स्त्रीवस्ततिरिति आत्महिताय स्वाहित
मन्यमानाः एतच्च स्त्रीसंबन्धपरिहरणं तासामप्यैहिकामुष्म-
कापायपरिहारादितिमिति । किञ्चपञ्चाहमेवं पठ्येत् ॥ तत्राह
" समणाउ जहाहि अहिताओ सन्निसंज्ञाओ " अयमस्यार्थः
यस्मात्स्त्रीसंबन्धोऽनर्थाय जवति तस्मात् हे भ्रमण साधो तु
शब्दो विशेषणार्थः विशेषणं सन्नियथा स्त्रीवस्ततिस्तत्कृतोप-
चाररूपा वा माया आत्महितादितोर्जहाहि परित्यजेति ॥ १६ ॥
किं केचनान्युपगम्यापि प्रवज्यायां स्त्रीसम्बन्धं ।
कुर्वन्त्येनैवमुच्यते आमित्याह ॥

बहवे गिहाई अवहट्टु, मिसमीजावं पणुया य एगं ।

धुवमगमेव पवयं-ति वाया वीरियं कुमीलानं ॥ १७ ॥

बहवः केचन गृहाण्यपहृत्य परित्यज्य पुनस्तथाधिभ्रमाहो-
दयान्मिश्रीजाव इति छव्यलिङ्गमात्रसंज्ञावात्तावतस्तु गृहस्थ-
समकला इत्येवं जूता मिश्रीजावं प्रस्तुताः समनुग्रामा न गृह-
स्था एकान्ततो नापि प्रवृजितास्तद्वेज्जुता अपि सन्तो ध्रुवां
मोक्षः संयमो वा तन्मार्गमेव प्रवदन्ति तथाहि ते वक्तारो
जवन्ति यथाऽयमेवास्मदावबो मध्यमः पन्थाः धेयान् तथा
हानेन प्रवृत्तानां प्रवज्यानिर्वदणं भवतीति तदेतत्कुशीलानां वा-
चाकृतं वीर्यं नानुष्ठानकृतम् । तथाहि-ते छव्यलिङ्गधारिणो वा-
कुमात्रेणैव धय प्रवृजिता इति ब्रूयते ननु तेषां स्वातन्त्र्यविष-
यमुखप्रतिषेधानां शीतज्ञविहारिणां सदनुष्ठानकृतं वीर्यम-
स्तीति ॥ १७ ॥ अपिच ॥

मुच्छं रवति परिमाणं, अहं रहस्मस्मि पुक्कं करेति ।

जाणांति य एं तहाविया, माञ्छे महासकयंति ॥ १८ ॥

स कुशीलो वाइमात्रेणाविष्कृतवीर्यः पर्वदि व्यवस्थितो
धर्मेदेशनावसरे सत्यात्मानं शुद्धमपगतदोषमात्मानमात्मीया-
नुष्ठानं वा रीतिं भाषते । अथाऽनन्तरं रहस्येकान्ते पुङ्गव
पाप तत्कारणं वा प्रवदनुष्ठानं करोति विदधति तच्च तस्या-
सदनुष्ठानं गोपायतोपि जानन्ति विदन्ति कं तथारूपमनुष्ठानं
विदन्तीति तथाविदः इङ्गिताकारकुशाश्रमिपुणस्तद्विद इत्य-
र्थः । यदि वा सर्वज्ञाः एतदुक्तं जवति । यद्यप्यपरः काश्चिदक-
संयं तेषां न वेत्ति तथापि सर्वज्ञा विदन्ति तत्परिज्ञानेनैव

किं न पर्याप्तं यदि वा मायावी महास्रग्भ्यायमित्येवं तथावि-
दस्तद्विदो जानाति । तथाहि प्रच्छन्नकार्यकारी न मां कश्चि-
ज्जानातीत्येवं रागादयो मन्यन्ते अथ च तं तद्विदो वदन्ति ।
तथाचोक्तं । “नय ह्योणं ह्योणिज्ज्ञं णय भोविज्ज्ञं वयं च तेहं
वा । किहसका पंचेउ अत्ता अणहुय कल्लाणो” ॥ १ ॥ १८ ॥
किञ्चान्यत् ॥

सयं दुक्कं च न वदति, आइओ वि पकत्थति बाहे ।

वेयाणु वीइमाकासी, चोइज्जंतो गिइाइसे जुज्जो ॥ १९ ॥

स्थयमात्मना प्रच्छन्नं यदुक्कं कृतं तदपरेणाचार्यादिना पृष्टो
न वदति न कथयति यथाहमस्याऽकार्यस्य कारीति स च
प्रच्छन्नपापो मायावी स्थयमवदन् यदा परेणादिदृष्टोद्वितापि
सन् बाहोऽहो रागं च कसितो वा प्रकथ्यते आत्मानं स्रग्भ्यामानोऽ
कार्यमपस्रपति वदति च यथाहमेवं ज्ञतमकार्यं कथं करिष्ये इत्येवं
धातुर्वाच्यकथ्यते । तथा वेदः पुंसेवोदयस्तस्यानुधीच्याऽऽनुकथ्यं
मैषुनामिह्यायं तन्माकार्षीरित्येवं ज्ञयः पुनश्चोद्यमानोऽसी ग्या-
यति ग्यानिमुपयात्यकर्णभ्रुतं विधत्ते मर्मविदो वा स्वेदमिव
प्राषते । तथा चोक्तम् । “संभाव्यमानपापोह-मपापेनापि किं
मया । निर्विपस्यापि सर्पस्य, भृशमुद्विजते जन” इति अपिच ।

उसिया वि इत्थिपोमे सुपुरिमा इत्थिवेयेवेदसा ।

पप्पमा समाभितावेगे, नारीण वसं उवकमंति ॥ २० ॥

स्त्रियं पोषयन्तीति स्त्रीपापका अनुष्ठानविशेषास्तत्पुपिना व्यव-
स्थिता अपि पुरुषा मनुष्या लुक्तभोगिनोपीत्यर्थः स्त्रीवेदज्ञाः
स्त्रीवेदो मायाप्रधान इत्येवं निपुणा अपि तथा प्रज्ञया व्यतिपत्ति-
क्यादिवुध्या समन्विता युक्ता अप्येकं महामोहान्धचेतसो
नारीणां सम्यक् स्त्रीणां ससारवतरणधीधीनां वशं तदायत्त-
नामुपसार्मीप्येन कथन्ति व्रजन्ति यद्यत्ताः स्वभायमाना अपि
कार्यमकार्यं वा भ्रुवते तत्तत्कुर्यते न पुनरेतज्जानन्ति यथता एवं
भूता ज्ञवन्तीति । तद्यथा “एता इहसन्ति च वदन्ति च कार्येह-
तो-विश्रवासयन्ति च नरं न च विश्वसन्ति । तस्माज्जरेण कुल-
शीलसमन्विनेन, नार्यः इमशानघटिका इव वर्जनीया ॥ १ ॥
तथा “समुद्रवीचीव चक्षस्वजावाः संध्याभ्ररेणैव मुहूर्त-
रागाः । स्त्रियः कृतार्थाः पुरुषं निरर्थकं निष्पीडिताल्लकव-
स्यजन्ति ॥ २ ॥ ” अत्र च स्त्रीस्वभावपरिज्ञाने कथानकाम
दम् । तद्यथैको युवा स्वगृहाभिर्गन्त्य वैशिकं कामशास्त्रमध्य-
तुं पाटलिपुत्रं प्रस्थितः । तदन्तरात्रेऽन्यतरधामवर्तिन्यैकया
योषिताऽनिहितस्तद्यथा सुकुमारपाणिपादशोभनाकृतस्त्व
क प्रस्थितोऽस्ति तेनापि यथास्थितमेव तस्य कथितम् । तथा
चोक्तं वैशिकं पठित्वा मम मध्येनागन्तव्यं तेनापि तथैवा-
च्युपगतम् । अधीन्य चासौ मयेनायातस्तथा च स्नानजो-
जनादिना सम्यगुपचरितो विविधहायजार्थेष्वपहतहृदयः
संस्तौ इस्तेन गृह्णाति ततस्तथा महता शब्देन फलकं ज-
नागमनावसरे मस्तके वारिवर्चनिका प्रक्षिप्ता । ततो लोकस्य
समाकुले पयमाचष्टे यथायं गच्छे तस्मेनादकेन मनाक् मृतः ततो
मयोदकेन सिक्त इति गते च लोकं किं त्वया वैशिकशास्त्रो-
पदेशेन स्त्रीस्वजावानां किं परिज्ञातमित्येवं स्त्रीचरित्रं दुर्वि-
ज्ञयमिति नात्रास्था कर्तव्येति तथाचोक्तम् । “हृद्यन्यद्वाच्यन्य-
त्कर्मण्यन्यत्परोक्षं पृष्टेऽन्यत् ॥ अन्यन्नव मम जान्यत स्त्रीणां
सर्वे किमप्यन्यत् ॥ २० ॥

साम्प्रतमिहलोक एव स्त्रीसम्बन्धविपाकं दर्शयितुमाह ॥

अवि हृत्यपादच्छेदाए, अदुवा वच्छमंस उक्ते ।

अवि तेय साजितावणानि, निज्जत्थिय खारसिं चणाई च ॥

स्त्रीसंपर्को हि संसर्गिणां हस्तपादच्छेदनाय जघनि । अपि
संभावेन संभाव्यत एतन्मोहातुराणां संबन्धाच्छेदपादच्छे-
दादिकम् । अथवा बर्धमांसात्कर्तनमपि तेजसाग्निनाऽभिता-
पनानि स्त्रीसंबन्धजिह्वेजितैराजपुरुषैर्भेदितकाण्यपि क्रियन्ते
या दारिकास्तथा वास्यादिना तत्कथित्वा क्षारादकसंचनानि
च प्रापयन्तीति ॥ २१ ॥ अपिच—

अदु कण्णसासेदे, कंउच्छेदणं तितिकवन्ति ॥

इत्थ पावसंतत्ता, न य विंति पुणो न काहिति ॥ २२ ॥

अथ कर्णनासिकाच्छेदं तथा कण्ठच्छेदनं च तितिक्रान्ते
स्वकृतदोषान्सहस्ते इत्येवं बहुविधां विरम्बनामस्मिन्नेव मानु
षे च जन्मनि पापेन पापकर्मणा संतप्ता नरकातिरिक्तां वेदना-
मनुभवन्तीति । न च पुनरेतदेवं ज्ञतमनुष्ठानं करिष्याम इति
ब्रुवत इत्यवधारयन्तीति यावत् । तदेवमैहिकार्मुक्मिका दुःख-
विरम्बना अप्यङ्गीकुर्वन्ति न पुनस्तदकरणतया निवृत्तिं प्रति-
पद्यन्ते इति भावः ॥ २२ ॥ किञ्चान्यत्—

सुतमेतमेवमंगसिं, इत्थि वेदेति हु सुयक्कवायं ॥

एवं पि तावदिच्छाणं, अदु वा कम्मणा अवकरंति ॥ २३ ॥

श्रुतमुपपन्नं गुर्वदेः सकाशात्लोकतो वा एतदिति यत्पूर्वमा-
ख्यातम् । तद्यथा । दुर्विज्ञं स्त्रीणां चित्तं दारुणः स्त्रीसम्बन्ध
विपाकस्तथा चक्षस्वजावाः । स्त्रियो दुष्परिचारा अदीर्घ
प्रक्षिप्तयः प्रवृत्त्या लब्ध्या भवन्त्यात्मगविताश्चेत्येवमेकेषां स्वा-
ख्यातं जघति लोकश्रुतिपरंपरया चित्रतनाख्यासु वा परिज्ञात-
मवाति । तथा स्त्रियं यथावस्थितस्वभावतस्तत्संबन्धविपा-
कतश्च वेदयति ज्ञापयतीति स्त्रीवेदो वैशिकादिकं स्त्रीस्व-
भावाविर्भावकं शास्त्रमिति । तदुक्तम् । “दुर्माहं हृदयं य-
थैव वदन्त्यहंपणान्तर्गन, जायः पर्वतमार्गदुर्गविषमः स्त्रीणां न
विज्ञायते ॥ चित्तं पुष्करपत्रतोयतरङ्गं नैकत्र संतिष्ठते नार्यो
नाम विषादुदरेव ज्ञता द्रष्टैः समं वर्धिता ॥ १ ॥ अपिच ।
“सुष्ठु विजयासु सुष्ठु वि, पियासु सुष्ठु ब्रह्मपस्रगन्तु । अर्हसु
मार्हं स्त्रियासु य, धीमंभो नव काययो ॥ १ ॥ उज्जुल
अंगुलीसो, पुरिसो सयत्तमि जीवलोयस्मि । कामं त
एण नारी, जेण न पत्ताइ दुखाई ॥ २ ॥ अह एयाणं पगई
सव्वस्स करंति वेमाणस्साई । तस्स ण करंति णयरं, जस्स
अहं चैव कामहिं ॥ ३ ॥ किञ्च कार्यमहं न करिष्यामीत्येव-
मुक्त्वापि वाचा (अदुवाति) तथा पि कर्मणापि क्रिययाऽप
कुर्वन्तीति विरूपमाचरन्ति । यद्वयाऽग्रतः प्रतिपाद्यापि शा-
स्त्रुरेवापकुर्वन्तीति ॥ २३ ॥

सूत्रकार एव तत्स्वरूपाविष्करणायाह ॥

अन्नं मणेण चितेति वाया अन्नं च कम्मणा अन्नं ॥

तम्हाणसहिं निक्खव बहुमायाओ इत्थिओ ण था ॥ २४ ॥

पातालोदरगम्भीरेण मनसाऽन्यश्चित्तयन्ति तथा श्रुतमात्रपेश
द्वया विपाकदारुणया वाचा अन्यद्वापन्ते । तथा कर्मणानुष्ठाने
नान्यन्निरुपादयन्ति यत एवं बहुमायाः स्त्रिय इति एवं ज्ञात्वा
तस्मात्तासां भिक्षुः साधुर्न भ्रष्टीत तत्कृतया माययाऽऽत्मानं
न प्रनारयेत् । वृत्तावैशिकयत् । अत्र चैतत्कथानम् । दस्ता-
वैशिक एकया गणिकया तैस्तैः प्रकारैः प्रतार्यमाणोपि तां न-
ष्टवान् ततस्तथां किं मया वैजात्यकज्ञाङ्गितया जीवन्त्या

प्रयोजनमहं त्वत्परित्यक्ताऽस्मि विशामि ततोऽसावबोद्धत माय-
या इदमप्यस्ति वैशिकं तदाऽसौ पूर्वं सुरङ्गामुखे काष्ठसमुदाय
कृत्या त प्रज्वालय तत्रानुप्रविश्य सुरङ्गया गृहमागता । वृत्त-
कीर्ण इदमपि चास्ति वैशिकं इत्येवमसौ विप्रपन्नपि यानिक-
श्चिनायांप्रकिमन्तयापि नासौ तासुश्रद्धानं कृतवानेवमन्येनापि
न श्रद्धान्दमिति ॥ २४ ॥ किंचान्यत् ॥

जुवती ममणं ब्रूया विचित्रशंकारवत्यगाणि परिहिता ॥

विरता चरिस्वहं स्वखं धम्ममाङ्कवणे जयतागे ॥ २५ ॥

युवतिरभिनय्यावना स्त्री विचित्रवस्त्राङ्कारविह्वलितशरीरा
मायया श्रमणं ब्रूयात् । तद्यथा । विरताहं गृहपासाश्रममा-
नुकूलो भर्ता मम चास्मै न रोचते परित्यक्ता चाहं तेनेत्यन-
श्रय्यामि धर्ममाचक्षणाति अस्माकं हे भयत्रातययाहमयं
दुःखानां भाजनं न भवामि तथा धर्ममावेदयति ॥

किंचान्यत्—

अबु साविद्या पवाणं, अहमसि माहात्मिणी य ममगाणं ।

जनुकुंजे जह उपज्जोइ, संवामे वि बु विस्सीएज्जा ॥ २६ ॥

अथवा ऽनेन प्रवादेन व्याजेन साध्यान्तिकं योषिदुपपन्नेन ।
यथाहं श्रायिकेति कृत्वा युष्माकं श्रमणानां साधर्मिणीयेवं
प्रपञ्चनं नेदीयमी कृत्वा कृत्यायुक्कमिव साधुं धर्माङ्गशयति
एतदुक्तं प्रयति योषित्वार्थं ब्रह्मचारिणां महते ऽनर्थाय
तथाचोक्तम् “तद्ज्ञानं तच्च विज्ञानं तत्तपः स च संयमः । सर्व-
मेकपदे ज्ञप्ते सर्वथा किमपि स्थिरः १ ” अस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्त-
माह यथा जातयः कुम्भो ज्योतिषाग्नेः समीपे व्यवस्थित उप-
ज्योतिर्वर्ती विरीयते प्रत्येवं योषितां संवामे साधर्म्ये विज्ञा-
नप्राप्त्या तावदितरे योऽपि विदितव्योऽप्यवधि धर्मानुष्ठान
प्राति विरीयते शीतश्वविहारी तथेदिति । २६ ।

(७) एवं तावन्मोहा साक्षिणे विपाकान् प्रदर्श्य

तत्सम्पर्शजं दोषं दर्शयितुमाह—

जनुकुंजे जोइ उवग्गे, आयुजितत्तेण ममुवयाइ ।

एवि त्रिययाहिं अणगाग, संवामेण णसमुवयति ॥ २७ ॥

यथा जातयः कुम्भो ज्योतिषाग्नेनोपगृहः समाङ्गिकितोऽजि-
ततोऽग्निनाभिपुन्येन सतापितः क्षिप्रं नाशमुपैति ऊर्ध्वभूय
वितर्यत्येवं स्त्रीभिः सार्वं सयसनं परिजनेनानगारा नाश-
मुपयान्ति सर्वथा जातुपकुम्भयन् । व्रतकारिण्यं परित्यज्य
सयमशरीराद्धृष्यन्ति । २७ ।

कुर्वति पारगं कम्मं, पुट्टा वेगे व माहिमु ॥

नोहं कंगमि पावंति, अंकं माइणी भमे सत्ति ॥ २८ ॥

तामु समासाभिर्याङ्गिणांमिसक्ता अवधीरितैहिकामुष्मि-
कापायाः पाप कर्म मैपुनास्मेवनादिकं कुर्वन्ति विदधाति । परि-
भ्रष्टाः सदनुष्ठानादेकं केचनोत्कटमोहा आचार्यादिना चोद्य-
माना एवमाहर्षयमाणमुक्तवन्तः । तद्यथा नाहंमयंभूतकुल-
प्रसूतः एतदकार्यं पापपादानतुतं कारिष्यामि ममैषा दुहि-
तृकल्पा पूर्वमङ्गशायिनी आसीत् तदेषा पूर्वान्यासेनैव
मय्येवमाचरति न पुनरहं विदितसमास्वभावः प्राणत्यये-
ऽपि व्रतभङ्गविधायक इति ॥ किंच—

वात्तस्स मंदयं बीजं, जं च कं अवजाणई जुजो ॥

पुगुणं कोरेइ से पावं, पयणकामो विसज्जेनी ॥ २९ ॥

आश्रयाहस्य राशद्वेषाकुक्षितस्यापरमार्थदृश एतद्विचित्री-

माद्यमज्ञत्वमेक तावदकार्यकरणेन चतुर्यजनतङ्का द्वितीय त-
दपक्षपनेन मयावाद् । तदेव दर्शयति यत्कृतमसदाचरणं नृयः
पुनरपरेण चोद्यमानोऽपज्जानीतेऽपक्षपति नैतन्मया कृतमिति स
एव ज्ञतोऽसदनुष्ठानेन तदपक्षपनेन च द्विगुणं पापं करोति ।
किमयंमपक्षपतीत्याह । पूजनं सत्कारपुरस्कारस्तत्कामस्तदभि-
लाषी न मे शोकं अघर्णवादः स्यादित्यकार्यं प्रच्छादयति । विप्र-
मोऽसंयमस्त्वमेपितुं शोक्तमस्यति विप्रमयी । किंचान्यत् ॥

संशोकणिज्जमणगारं, आयगयं निमंतणेणाहंमु ॥

वत्थं च तायपायं ना, अरं पाणगं पडिग्गहं ॥ ३० ॥

संशोकनीयं सददर्शनीयमाकृतमन्तं कंचनानगरं साधुमात्म-
नि गतमात्मगतमात्मकमित्यर्थः । तदेव ज्ञातं काश्चन स्वरिण्यां
निमन्त्रणेन निमन्त्रणपुरःसरमाहृकवन्तः । तद्यथा हे शयिन !
साधो ! वत्थं पात्रमन्यदा शानादिकं येन केनचिद्वचनः प्रयोजनं
तदहं भवते सर्वं ददामीति मदगृहमागत्य प्रतिगृहाण त्वमिति
उपमहागर्थमाह ॥

णीवारमेवं वुज्ज्जा, णो इच्छे अगारमागंतु ॥

वच्छं विमयपामेहिं, मोहमावज्ज पुणो मंदि ॥ ३१ ॥

एतद्योषितां वत्सादिकमामन्त्रणं नीवारकल्पं बुध्यत जनीयात्
यथाहि नीवारणं कर्तव्यमिदं विशेषेण सूक्तगदिविशमा-
नीयत एवमन्वापि तनामन्त्रणं वशमानीयत अतस्तं नेच्छे
द्वारं गृहं गन्तुम् । यद्यथा गृहमेवावर्त्तो गृहावर्त्तो गृहं भ्रम-
स्तं नेच्छेत् नाभिज्ञायत् । किमिति यतो वज्रो वशीकृतो विप्र-
या एव शब्दादयः पाशा रज्जुवन्धनानि तैर्वज्रः परवशीकृतः
स्नेहपाशानपत्रोद्ययितुमसमर्थः सन्नेहं चित्तव्याकुलत्वमाग-
च्छति । किं कर्तव्यमुक्ता भवति पौनःपुन्येन मनोऽङ्को जड
इति । उक्तः प्रयमोद्देशकः । सांप्रतं द्वितीयः समागम्यते । अ-
स्य चायमजितसंबन्धः इहानन्तरेद्देशकः स्त्रीसन्तवाध्यायप्रस-
न्नमक्तं स्वश्रितशीलस्य या अवस्था इहैव प्रादुर्भवति
तत्कृतकर्मवन्धश्च तादृहं प्रतिपाद्यते इत्यनेन संबन्धेनायात-
स्योद्देशकस्यादिमसूत्रम् ॥

आण मया ए रज्ज्जा, जोगकामी पुणो विरज्ज्जा ॥

जोगं समणाण गुणेह, जह जुंजंति जिववुणो एगे ॥ ३२ ॥

अस्य चानन्तरं परस्परसंबन्धो वक्तव्यः । स चायं संब-
न्धो विषयपक्षीमोहमागच्छति । यतोऽत ओज एको राग-
द्वेषावयुतः स्त्रीषु राग न कुर्यात् । परस्परसंबन्धस्तु स-
लोकोनीयमनगरं दृष्ट्वा च यदि काचियोषितु साधुमशाना-
दिना नीवारकल्पेन प्रनारयेत्तत्रैजः सन्न रज्यतेति तत्रैजो
इत्यतः परमापुर्जावतस्तु रागद्वेषवियुतः स्त्रीषु रागाद्विद्वेय
पश्यमाणानां तां नानाविधा विदम्बनां प्रवर्त्तन्ति तत्कृतश्च काम
बन्धस्तद्विपाकाद्यामुत्र नरकादौ तीव्रा वेदना प्रवर्त्तन्ति यतोऽत ए-
तन्मत्वा भावैजः सन्न सदा सर्वकाशं वाऽनर्थस्त्रिषु स्त्रीषु न
रज्येत । तथा यद्यपि मोहोदयात् भोगानिज्ञात्री प्रवचनार्थ-
हिकामुष्मिकापायात् परिगणय्य पुनस्ताभ्यां विरज्येत । एतदु-
क्तं प्रवर्त्तति कर्मोदयात्प्रवृत्तमपि चित्तं हेयोपादयपर्याशोचनया
ज्ञानाङ्गशेन निवर्त्तयेदिति । तथा आस्यन्ति तपसा स्वश्रित्नाति
श्रमणास्तेषामपि भोग इत्येतरुणुत यूयम् एतदुक्तं भवति गृह
स्यान्तमपि भोगा विदम्बनाप्राया यतीनां तु जोगा इत्येतदेव
विदम्बनाप्रायं किं पुनस्तत्कृतावस्था । तथाचोक्तं मुण्डं शिर
इत्यादि पुर्ववत् । यथा यथा च भोगानेकऽपुष्टमोणो भिक्व-

वो यत्तयो विरम्भनाप्रायाद् जुञ्जते तथोद्देशकसूत्रेणैव वक्ष्यमा-
णेभोत्तरत्र महता प्रबन्धेन दर्शयिष्यामि । अन्यैरप्युक्तम् ।
“ कृशः काणः स्वजः श्वणरहितः पुच्छविक्रमः कृधा कामो-
र्जाणः पिठरककपात्रादितगत्रः । वृणः पूयक्रिषेः कृमिकुल-
ज्ञानैराविज्ञतनुः क्षुनीमन्वेति श्वा हतमपि च हृन्त्येव मदनः ॥ ”
(८) जोगितां विरम्भनां दर्शयितुमाह ॥

अहं तं तु जेदमावन्न-मुच्छितं जिक्वु कामपतिवटं ॥
पञ्चिर्जिदियाणं तो पच्छा, पादु ऊट्टमुच्छिपट्ठाणंति ॥ १ ॥

अथेत्यानन्तर्यार्थः । तुशब्दो विज्ञापणार्थः स्त्रीसंस्तवादनन्त-
र जिक्वं साधुं जेदं शीघ्रभेदं चरित्रस्वन्नमपणं प्राप्तं सन्तं
स्त्रीषु मूर्च्छितं गुरुमच्युपपन्नं तमयं विशिनष्टि । कामोच्छिपट्ठा-
मदनरूपेषु मतेवृद्धेर्मनसो वा वर्तने प्रवृत्तिर्यस्यासौ काम-
मतिवर्तः कामाजिज्ञाषुक इत्यर्थः । तमेवंततं परिभिद्य मद्
च्युपगतः श्वेतकृष्णप्रतिपक्षां महशक इत्येवं परिज्ञाय यदि
वा परिज्ञेय परिस्वार्थमस्तान्कृतं चोच्चार्यति । तथाया मया
तव लुञ्जितशिरसां जल्लमलाविज्ञतया दुर्गन्धस्य जुगुप्सनीय-
कक्षावक्रावस्तिस्थानस्य कुलशीलमर्यादाज्ञाधर्मादीन् परि-
त्यज्यान्मादत्तस्त्वं पुनरकिञ्चित्कर इत्यादि भणित्वा प्रकुपि-
तायास्तस्या असौ विषयमूर्च्छितस्तत्प्रत्यापनार्थं पादयोर्नि-
पतितः । तथा चोक्तम् । “ व्याजिज्ञेकसरवृद्धाच्छिरसश्च
सिंहा नागाश्च दानमदगीजकुशैः कपोतैः । मेधाविनश्च पुर-
याः समरे च शराः स्त्रीसन्निधौ परमकापुरुषा जयन्ति ”
॥ १ ॥ ततो विषयव्यक्तान्तेन मूर्च्छितं इति परिज्ञानान्पश्चा-
त्पादं निजवामचरणमुद्धृत्योत्क्रिय मूर्ध्नि शिरसि प्रध्नन्ति ता-
मन्यन्त्येवं विरम्भनां प्रायन्तीति ॥ १ ॥ अन्यच्च-

जड् केसिआणं मए जिक्वु, णो विहरं सह णमिस्थिए ।

केसाण वि ह लुञ्चिस्सं, नन्नत्य मए चरिज्जामि ॥ ३ ॥

केशाः विद्यन्ते यस्याः सा केशिका णमिति वाक्यालंकारे ।
हे निको ! यदि मया स्त्रिया ज्ञायया केशवत्या सह नो विहरस्त्वं
संकशया स्त्रिया जोगाद् जुञ्जानो ब्रीमां यदि वदामि ततः केशा-
नप्यहं त्वन्मङ्गमाकाङ्क्षेण । वृञ्जिष्याम्यपनेयामि । आस्तां
तायद्वक्त्रागादिकमित्यपि शब्दार्थः अस्य चोपपत्तकणार्थत्वाद्-
न्यदर्पि पुष्करं विदेशगमनादिकं तत्सर्वमहं करिष्ये त्वं पुनरं
मया रहितो नान्यत्र चरः । इदमुक्तं भवति मयार्हतेन भव-
ता कृणमपि न स्यात्तव्यमतावदेवाहं जयन्तं प्रार्थयामि अहम-
पि यद्ववानादिशति तत्सर्वं विधाम्य इति ॥ ३ ॥

(९) इत्येवमतिपेशोर्विधम् जननरापातजडकैराज्ञापविश्र-
मयित्वा यत्कुर्यात् तददर्शयितुमाह ॥

अहं णं स होई उवञ्छो, तो पेमंति तहा जूणहि ।

अज्ञातच्छेदं पेहेहि, वणुफलाई आहुराहि ॥ ४ ॥

अथेत्यानन्तर्यार्थः णमिति वाक्यालंकारे विरम्भनाज्ञापानन्तरं
यदासां साधुर्मदनुरक्त इत्येवमुपपन्नो प्रवत्याकारैरिजितै-
श्रम्या वा मच्छरा इत्येवं परिज्ञातो जयति ताजिः कपटना-
टकनायिकाजिः स्त्रीभिस्तनस्तर्धमप्रायपरिज्ञानादुत्तरकात्रं
तथाभूतः कर्मकरव्यापारैरपशब्दैः प्रपयान्तं नियोजयन्ति ।
यदि वा तथाभूतैरिति त्रिङ्गस्थायीत्यर्थोपायैः प्रपयन्ति तानेव
दर्शयितुमाह । अज्ञातुमुन्विद्यते येन तदज्ञातुच्छेदं पिप्पल-
कादिशस्त्रं (पेहाहिस्ति) प्रहस्य निरूपय ज्ञजस्वेति येन पिप्प-

लकादिना वृद्धेन पात्रादेमुत्वादि क्रियत इति तथा बलानि शोभ-
नानि फलानि नारीकरादीनि अज्ञातुकानि वा त्वमाहरानयेति ।
यादि वा वाक्फलानि च धर्मकथारूपाया व्याकरणादिव्याख्या-
नरूपाया वाचो यानि फलानि यत्वादिज्ञानरूपाणि तान्याहरेति
॥ ४ ॥ अपिच ॥

दारुणि माग पागाए, पज्जोउ वा जविस्मती राओ ।

पाताणि य मेयावेहि, एहि तामेपिहओ मदे ॥ ५ ॥

यथा दारुणि काष्ठानि शक पक्षवस्तुत्रादिकं प्रपश्याकं
तत्पाकार्यं काचद्वाराकायेतिपाठस्तत्राश्रमादिकादिकमिति
राओ रजन्यां प्रद्योतो वा जविष्यतीति कृत्वा अतो अटवी
तस्तमाहरेति । तथा पात्राणि पतद्दृष्टादीनि रजयलेपय येन
सुखेनैव भिक्षाटनमहंकरांम । यादि वा पादावल्लक्तकादिना
रजयति । तथा परित्यज्यापणं कर्म तावदज्ञागच्छ मे ममपृष्ठ-
मुप्राबल्येन मर्दय बाधने ममाङ्गमुपविष्टाया अतः संहारय-
पुनरपः कार्येशं करिष्यमीति ॥ ५ ॥ किञ्च-

वत्याणि य मे परिझेहेहि, अन्नं पाणं च आहुरा हिस्ति ।

गंधं च रओहरणं च, कामवगं मे समाणु जाणाहि ॥ ६ ॥

वत्याणि च अम्बराणि मे मम जीर्णानि वर्तन्तेऽतः प्रत्युप-
कस्यान्यानि निरूपय यदि वा मत्तिनानि रजकस्य समर्पय
मदुपार्थं वा मृषिकादिमयाप्रत्युपकृष्येति । तथा अन्नपा-
नादिकमाहरानयेति तथा गन्धं कोष्ठपुटादिकत्रयं वा हिर-
ण्यं तथा शोजनं रजोहरणं तथा लोचं कारयितुं महमशक्तं-
त्यतः काश्यपं नापितं मच्छिरां मुण्मनाय श्रमणानुजानीहि
येनाहं बृहत्केशानपनयामांति ॥ ६ ॥

किञ्चान्यत्-

अदु अंतणि अलंकारं, कुकुर्यं मे पयच्छाहि ॥

लोष्टं च लोष्टकमुमं च, वेणुपलासियं च गुदियं च । ७ ॥

कुट्टं तगरं च आगरं, संपिहं सम्प उमिरेणं ।

तेहं मुहजिजाए, वेणुफलाई सन्निधानाए ॥ ८ ॥

अथ शब्दार्थिकारान्तरप्रदर्शनार्थः पूर्वोक्तं ब्रूस्थोपकरणान्यधि-
कृत्याभिहितमधुना गृहस्थोपकरणान्यधिकृत्याभिधीयते तद्यथा
(अज्जणीमिति) अज्जणिकां कज्जलाधारचूतां नलिकां मम प्र-
यच्छस्वत्युत्तरप्रक्रिया । तथा कटुककयूरगदिकमश्लकारं वा तथा
(कुकुर्यांति) खुरवुणकं मे मम प्रयच्छ येनाहं सर्वाङ्गद्वारविभू-
षिता वीणायिनोदेन भवन्ते विनोदयामि । तथा लोष्टं च लोष्टकमु-
मं च । तथा (वेणुफलासियं) वंशागमिका शृङ्गान्त्वक
काष्ठिका सा दन्तैर्वामहस्तेन प्रशृण्व दाक्षिणहस्तेन वीणावपा-
द्यते । तथाप्यधुगुटिकां तथातृतामानय येनाहमभिनष्टयैवना
भवामीति ॥ ७ ॥ तथा (कुट्टमित्यादि) कुट्टमुत्पक्षकं तथा
ऽगरं तगरं च एते द्वे अपि गन्धिकद्रव्ये पनकुष्ठादिकमुशीरे-
ण वीरणीमूत्रेण संपिष्टं सुगन्धिं जवति यतस्तत्तथा कुरु तथा
तैव लोष्टकमुमादिना संस्कृतं मुखमाश्रय (जिजर्णात्) अ-
ज्यङ्गाय ढीकयम्य । पतद्भुक्तं जयति । मुखान्यङ्गार्थं तथाविधं
संस्कृतं तैवमुपाहरेति येन काल्युपेतं मे मुखं जायतं (वेणु-
फलाइति) वेणुकार्याणि करारमकोर्पाटकादीनि सन्निधिः स-
न्निधानं वत्सादिव्यवस्थानं तदर्थमानयेति ॥ ८ ॥

किञ्च-

नंदी च्चापगाई पाहुराहि, उत्तोवाणहं च जाणाहि ॥

सत्यं च मूवच्छेज्जाए, आणीहं च वन्थयं रयावेहि ॥ ९ ॥

सुफणि च सागपागाप् आयज्ञगा इदगाहरणं च ।

तिन्नगकरणमंजणमज्ञागं धिसुमे विहूणये विजाणेहि ॥ १० ॥

(नदी चुसगा इति) रुच्यस्योगनिष्पादितोष्ठमृकृणचूर्णोऽ-
निधीयते । तमेवंभूतं चूर्णं प्रकर्षेण येन केनचित्प्रकारेणाहरा-
नयति । तथाऽऽतपस्य वृष्टेश्च संरक्षणाय उग्रं तयोपानहौ च
ममानुजानीहि । न मे शरीरमभिर्विना धर्तते ततो ददस्वेति ।
तथा शस्त्रं दात्रादिकं सुपच्छेदनाय पत्रशाकच्छेदनार्थं ढौक्यस्य
। तथा वस्त्रमभ्यर्च्य परिधानार्थं गुल्लिकादिना रज्जय यथा नील-
मीषक्रीशं सामस्येन वा नीलं भवत्युपलक्षणार्थत्वात्कं यथा
जयतीति ॥ ९ ॥ तथा (सुफणि चेत्यादि) सुष्ठु सुखनवा फण्यते
काय्यते तत्कादिकं यत्र तन्सुफणि स्यात्त्रिपिठरादिकं नाजनमजि-
धीयते तच्छाकपाकार्यमानय । तथा आमलकानि धात्रीफलानि
स्नानार्थं पित्तोपशमनायान्यवहारार्थं वा । तथोदकमाह्वयते
येन तदुदकाहरणं कुरुवर्धनिकादि अस्य चापलक्षणार्थत्वाद्
घुनते श्रावणं सर्वं वा गृहोपस्करं ढौक्यस्येति । तिन्नकः
क्रियते यथा सा तिन्नककर्णी दन्तमयी मयूर्णात्मिका वा श-
लाका यथा गोरौचनादियुक्त्या तिन्नकः क्रियते इति । यदि
वा गोरौचनया तिन्नकः क्रियते सा च तिन्नककर्णीत्युच्यते ।
तिन्नकाः क्रियन्ते पिण्यन्ते वा यत्र सा तिन्नककर्णीत्युच्यते तथा-
ञ्जन मूर्धाङ्गिकादि शलाका अङ्गोराञ्जनार्थं शलाका अञ्जनश-
लाका नामाहरति । तथा श्रीष्मे उष्णाभिनापे सति मे मम विहू-
नक व्यजनक विजानीहि ॥

संज्ञासगं च फणिहं च. मीहृन्नि पामगं च आणाहि ।

आदमगं च पयच्छाहि, दंतपक्वालाणं पवेभाहि ॥ ११ ॥

पृथक्फणं तंबोन्नयं, सूई मुत्तगं च जाणाहि ।

कामं यमो च मेहाण, सुष्ठु खल्लगं च खारगात्रणं च ॥ १२ ॥

एव सहासिकं नासिकाकेशोत्पादने फणिहं केशमयम-
नार्थं कर्तव्यं तथा (सीर्हात्रपामगं) वीणासयमनार्थम-
णमय कङ्कणं ज्ञानय ढौक्येति । एवमासमन्तादुद्दश्यते आत्मा-
यस्मिन् स आदेशः स एव आदेशकस्ते प्रयच्छ ददस्वेति ।
तथा दन्ताः प्रक्षालयन्ते अपगतमन्त्राः क्रियन्ते येन तदन्तप्रक्षाल-
नं दन्तकाष्ठ तमदन्तिके प्रवेशयति ॥ ११ ॥ (पृथक्फणं चेत्या-
दि) पृथक्फणं प्रतीति ताम्बूलं नागवस्त्रादिवं तथा सूचीं च सूत्रं
च सूत्र्यर्थं वा सूत्रं जनीति ददस्वेति । तथा केशोत्पत्तिवार-
कादिनाजतं तमेवमेवाय समहर तत्र मोचः प्रस्त्रवणं कायि-
क्यर्थः । तेन मेढः सञ्चनं तदर्थं नाजनं ढौक्य । एतदुक्तं भव-
ति बर्हिगमेन कनुमहमसमर्थो रात्रौ जयादतो मम यथा रात्रौ
बर्हिगमेन न जयति तथा कुरु । एतच्छा-यस्याप्यधमनमकर्त-
व्यस्योपलक्षणं छष्टयम् । तथा शूर्पं तण्डुलादिशोधनार्थं
तथा मुखे तथा किञ्चन क्षारस्य सज्जिकादिगात्रनकमित्येव-
मादिकुपकणं सर्वमप्यनयेति ॥ १२ ॥

किञ्चान्यत्र ॥

चंदाज्ञगं च करगं च, वक्षसं च आनुभो खणइ ।

सग्पायं च जयाण, गोहृगं च सामणण य ॥ १३ ॥

यामिगं च सकिंमियं च, चेन्नगोशं कुमार जयाण ।

वासं समजि आवाप, आयमहं च जाण जत्तं च ॥ १४ ॥

चंदाज्ञकमिति देवतावर्जिकाद्यर्थं ताक्षमयं नाजनमेतच्च
मयुरार्था चंदाज्ञकत्वेन प्रतीतमिति । तथा कम्को जज्ञाधरो

मदिगताजत वा तदानयेति क्रिया । तथा वक्षोगृहं पुरीषोन्म-
गस्थानं तदायप्सन् मदर्थं खन सस्कुक् । तथा शरा ह्रपवः
पात्यन्ते क्रियन्ते येन तदुत्तरं धनुस्तज्जाताय मत्पुत्राय वृत्ते
ढौक्य । तथा (गोहृगति) इयहायं वशीवर्षं च ढौक्येति
(सामणगं) धर्मस्यापत्य धामणिस्तन्मै धामणये त्व-
त्पुत्राय गत्यादिकृते मधिष्यतीति ॥ १३ ॥ तथा (घमिगन्तेत्यादि)
घटिकां मृन्मयकुल्लिकां मिगिग्मेन पट्टकादिवादित्रवि-
शेषेण सह तथा (चेन्नगोशं) यस्यात्मकं कंदुकं कुमार-
तनाय कुल्लकजाय राजकमारुपाय वा मत्पुत्राय क्रीडना-
र्थमुपानयति । तथा धर्ममिति । प्रावृट्काशोऽयमन्यापञ्चा-
जिमस्व समापञ्चोऽन आश्रमयं गृहं प्रावृट्काशनिवास्योऽय
तथा जत्तं च तन्दुलादिकं तत्काशयोम्य जानीहि निरूपय नि-
ष्पाद्य येन सुखेनैवाऽनागतपरिक्लिपतायसथादिना प्रावृ-
ट्काशोऽतिवाह्यत इति । तदुक्तं “ मासैरष्टजिह्वा च. पर्वण
वयसाऽऽयुषा । तत्कर्तव्यं मनुष्येण, यस्यान्ते सुखमेधते ”
॥ १४ ॥ एव च ।

आमंदिगं च नवमुत्तं, पाउट्ठाइ संकमहाण ।

अनुपुत्तशेहल्लट्ठाण-आणप्पा हवेंति दासा वा ॥ १५ ॥

मौञ्जे काष्ठपाष्ठके वा संक्रमणार्थं पर्यटनार्थं निरूपय यतो
नाह निगवर्णपादा जूमा पदमपि दातु समर्थेति । अथवा
पुत्रं गर्दभ्य दौहृद्. पुत्रदौहृद् अन्तर्वर्ती फादावजिज्ञाप-
विश्रयस्मन्म तन्मेषादनार्थं स्त्रीणां पुरुषाः स्ववशीकृता दासा
इव क्रयक्रीता स्वाज्ञाया आज्ञापनाया भवन्ति । यथा दासा
अर्वाजैर्योग्यत्वादाज्ञायन्ते एवं तेषां वराकाः स्नेहपाशा-
वपाशना विषयाथिनः स्त्रीभिः स्वसारावतरणवर्थाजिरा-
दिष्यन्ते इति ॥ १५ ॥

अन्यच्च-

जाण फल्ले समुपपत्ते, गोहं सुवाणं अहवा जहाहि ।

अह पुत्तपोमिणो एंग, जाणवहे हवेंति उट्ठाना ॥ १६ ॥

ज्ञानपुत्रः स एव फल्लं गृहस्थानाम्, तथाहि पुरुषाणां कामतो
गरुतं तयामपि फल्लं प्रदानं कार्यं पुत्रजन्मेति । तदुक्तम् “ इदं
तस्मिन्महर्षेस्त्वं, सममाह्वयदग्निच्छया । अन्नन्दमनींशीरे, ददय-
स्यानुज्ञेपनम् ॥ १ ॥ यत्तद्वपनिकायुक्तं. बाधेनाव्यक्तभाषिणा
हित्वा ज्ञात्य च योगं च, तस्मै मनसि वर्तते—” ॥ २ ॥ यथा
लोक पुत्रमुत्तं नाम हितार्थं सुखमात्मन इत्यादि । तदेवं पुत्र-
पुरुषाणां परमानुयुध्यकारणं तस्मिन्मसुपपत्ते जाते तदुद्देश-
न याः विभक्त्यनाः पुरुषाणां जयन्ते । अमुं दारकं गृहाण त्व-
महन्तु कर्मात्मका न मग्रहणावसरोऽस्ति । अथ चेन्नं जहाहि परि-
त्यज नाहमस्य वार्तामपि पुत्राभ्यर्थं कुपिता सती ब्रते मयाऽयं
नव प्रासादुद्गोहस्त्व पुनरुत्तं ज्ञेनाप्युद्गते स्तोकमपि कात्र-
मुद्दिजस इति । दासदृष्टान्तस्वादृशदानेनैव सास्यं भजते
नादृशनिष्पादनैव तथाहि दासतयास्वदृष्टादृश विधत्ते
स तु स्त्रीवशगेऽनुग्रहं मन्यमानो मुदितश्च तथा देशं विधत्ते
“ यदेव रोचते महां, तदेव कुरुते प्रिया । इति चेत्ति न जाना-
ति, तन्निप्रयं यत्करोतेत्यसौ ॥ १ ॥ ददाति प्रार्थितप्राणान् मातर
इति तदुक्ते ॥ किन्तदद्यात्किञ्च कुयत्स्त्रीभिर्गन्धर्व्यितो नरः ॥ २ ॥
ददाति शौच पानीयं, पादौ प्रक्षालयत्यपि । श्रेष्माणमपि गृहहा-
ति, स्त्रीणां वशगतो नरः ॥ ३ ॥ तदेवं पुत्रनिमित्तमन्यदा
यत्किञ्चिन्निमित्तमुद्दिष्य दासमिवादिशन्ति । अथ तेषां पुत्रान्

पोषितुं शीघ्रं येषां ते पुत्रपोषिण उपलक्षणाथत्यादस्य सर्वादेश-
कारिण एकं केचन मोहोदये वर्तमानाः स्त्रीणां निवेशवर्तिनो-
ऽपहस्तिर्नोहकाम्पिकापाया उष्ट्रा इव परवशा जारवाहा
भयन्तीति ॥ १६ ॥

किंचान्यात् ॥

गभो वि उष्ट्रिया संता, दारुणं च संज्वंति धाँ वा ।

मुहिरामणा वि ते संता, स्तयधोवा हवंति हंसा वा ॥ १७ ॥

रात्रावपुन्यिताः संता रुदन्तं दारुणं धात्रीवत् सस्यापयन्त्य-
नेकप्रकारेणैव । तथा ॥ “ सामि उमर्णागरस्म-यणक-
उरस्म य हत्यकपगिरिपट्टणसीहपुग्मस्म चउणयस्म भिन्न-
स्म य कुचिपुग्मस्म य कणकुजअयामुहस्मेरियपुग्मस्म य ”
इत्येवमादिनिरनयैः कौमुदीकत्रयैः स्त्रीचित्तानुवर्तिनः पुरु-
षास्तत्कुर्वन्ति येनापहस्यतां सर्वस्य प्रजन्ति मुष्ट-ह्रीर्ब्रज्जा
तस्यां मनोऽनःकरणं येषां ते सुह्रीमनसो ब्रज्जात्रयोऽपि ते
सन्तो विहाय ब्रज्जास्त्रीयचनात्सर्वत्रयान्यपि कर्माणि कुर्वन्ते
तन्मेव सूत्रावयवेन दर्शयति । वस्त्रधातका वस्त्रप्रज्ञातका
हंसा इव राजका इव नवन्ति अस्य चोपलक्षणाथत्यादन्यदपि
उदकवाहनादिकं कुर्वन्ति ॥ १७ ॥

किमेतत् केचन कुर्वन्तीति येनैवमभिधीयते ।

वाहं कुर्वन्तीत्याह ॥

एवं बहुहिकण पुर्वं, जोगत्याण जो जियावन्ना ॥

दासेमिव पेसे वा, पमुदतेव मेण वा केई ॥ १८ ॥

पर्याप्तं पूर्वोक्तं स्त्रीणां देशकारणं पुत्रपोषणयस्त्रधावना-
दिकं तद्वदृष्यः संसाराभिर्वाङ्मनिः पूर्वतथापरे कुर्वन्ति करि-
ष्यन्ति च ये भोगकृते कामतोमार्थमोहकामुष्मिकापायमपर्या-
लोच्यभिमुख्येन भोगानुक्त्येनापन्ना इत्यर्थस्थिताः सावधान-
ष्ठानेषु प्रतिपन्ना इति यावत् । तथा यो रागाश्रः स्त्रीवशीकृतः
स दासवदशङ्किताभिस्तानिः प्रत्यपरेऽपि कर्मणि निराज्यते ।
तथा वागुरापतितपरवशो मृग इव धार्यते नात्मवशो जोजनादि-
क्रियाऽपि कर्तुं समते । तथा प्रेय इव कर्मकर इव क्रीत इव य-
चैः शोधनादार्वापि निराज्यते । तथा कर्तव्याकर्तव्यवियेकरहित-
तया हितार्हादितप्रतिपरिहागृह्यन्वात् पशुवत् इव यथादिपशु-
राहारनयमेषुनपरिग्रहानिज्ञ एव केवामसायापि सदनृष्टान-
रहितत्वात्पशुकल्पः । यदि वा स स्त्रीवशगो दासमृगप्रेत्यपशु-
इत्याप्यधमत्वाच्च कश्चिद्, एतदुक्तं भवति सर्वाधमत्वात्तस्य त-
त्तुल्यं नास्त्येव येनासावुपमीयते । अथवा न स कश्चिद्विशुभ-
यज्ञप्रत्यात् । तथा हि न तत्प्रेत्यजितेऽनौ सदनृष्टानरहितत्वाच्चा-
पि गृहस्थस्नायुः आदिपरिजोगरहितत्वाद्दोषाच्चकामाश्रयत्वा-
च्च । यदि वा परिहकामुष्मिकानुष्ठायिनां मध्ये न कश्चादिति ॥ १८ ॥

सांप्रतमुपसंगच्छां स्त्रीसङ्गपरिहारमाह ॥

एवं खु तामु विद्वपं, संश्वं संवामं च वज्जेजा ।

तज्जातिआइ मे कामा, वज्जकरा य एवमक्खाण ॥ १९ ॥

एतत्पूर्वोक्तं खु शब्दो वाक्यालंकारे तामु यत्स्थितं तासां वा
स्त्रीणां सवन्धि यद्विहममुक्तं । तथा । यदि सकेशया सह
न रमसे ततोहं केशानप्यपनयामि इत्येवमादिकम् । तथा
स्त्रीभिः सार्धं संस्तव्यं परिचर्यं तत्संवासं च स्त्रीभिः सहैकत्र
निवासं चात्महितमनुवर्तमानः सर्वापायभीरुस्यजेज्ज्ञात् ।
यतस्ताज्या जातिरुपीत्येषां ते कामास्तज्जातिकामा रमणी-
सपक्वतियास्तथाऽवसं पापं वज्जं वा गुरुत्यादधःपातकत्वेन
पापमेव तत्करणशीला अवयकरा वज्जकरा वेत्येवमाख्या-

तास्तीर्थकरगणधराङ्गिनिः प्रतिपादिता इति ॥ १९ ॥

सर्वोपसंहारार्थमाह ॥

एवं जयं त्ते से याय इइ, से अप्पणं निरुमिता ।

तो इन्नियो पमुजिक्खुणो सयं पाणिणा णव्वजेजा ॥ २० ॥

एवमनन्तरनीत्या भयदेतुत्यान्वृत्तिविहसंतथा संस्तवस्त-
त्नवासश्च जयमित्यतः स्त्रीभिः सार्धं संपर्को न श्रेयसे असदनु-
ष्ठानदेतुत्यान्वृत्त्येवं परिहाय स भिक्षुरवगतकामतोमार्थ-
पाक आत्मानं स्त्रीसंपर्काभिरुध्य सन्मार्गेष्ववस्थाप्य यत्कु-
र्यात्तदर्थयति । न स्त्रिय नरकवीथिप्रायां नापि पशुं ब्रूयता-
श्रयेत स्त्रीपशुभ्यां सह संवासं परित्यजेत् । “ स्त्रीपशुपण-
कवीजिना शय्येति ” वचनात्तथा स्वकीयं न पाणिना हस्तेना-
वाच्यस्य (णव्वजेजाति) न संवाधनं कुर्यात् । यतस्तदपि ह-
स्तसंवाधनं चारित्र्यं शयलीकरणं । यदि वा स्त्रीपश्वदिक
रूपेण पाणिना न स्पृशेदिति । २० । आप्पणं ।

मुविमुच्छं होसे मेहावी, परकिरिअं च वज्जे नाणी ॥

माणमा वयसा काण्ण, सव्वफामसहे अणगारे ॥ २१ ॥

सप्र विशेषेण शुद्धा स्त्रीसंपर्कपरिसंहाररूपतया निष्क-
लङ्का लेश्यान्तः करणवृत्तियस्य स तथा स एवेततो मेहावी ।
मर्यादावर्ती परस्मैरुयादिपदार्था क्रिया परक्रिया तां च ज्ञाना
विदितवेशो वर्जयेत्परिहरेत् । एतदुक्तं जयति । विपयो-
पतोगापाधिना नान्यस्य किमपि कुर्यात् नाप्यात्मनः स्त्रिया
पादधावनदिकमपि कारयेत् । एतच्च परक्रियावर्जनं मनसा
यत्नसा कायेन वर्जयेत्तथा स्त्रीदार्गिककामभोगार्थं मनसा न
गच्छति नायं गमर्यात् गच्छन्तमपरं नानुजानीति एव वाचा
कायेन च सर्वेष्वौदारिके नव भेदा एव दिव्ये ऽपि नव
जन्दास्तनश्चाष्टदशभेदाभिन्नमपि नष्ट विनृयात् । यथाच स्त्री
स्पर्शपरिहः सोढव्य एव सर्वानपि शीतोष्णदंशमशकृत् पा-
द्विस्पर्शनपि सहेत । एव च सर्वस्पर्शसहोऽनगारः साधुजय-
तीति ॥ २१ ॥

क एवमाहेति दर्शयति ।

इवेव गाहु मे वीरे, धुअरण धुअमोहे मे जिक्खु ।

तमहा अउजन्थ विमुच्छे, मुविमुक्के आमोक्खाणपरि व्वएजा सि ।

(पात्रान्तरं विहरे आमुक्खाणं चित्रमि) इच्छेवमाहुरित्या-
दि (इत्येवं यः पुत्रमुक्तं तत्सर्वस्य वीरो भगवानुपपन्नदिव्यज्ञानः
परहितैकरत आह उक्तवान् । यत एवमतो धृतमपनीतरज स्त्री-
संपर्कादिरुतं कर्म येन स धृतरजाः । तथा धृता मोहो रागद्वेष-
रूपो येन स तथा । पात्रान्तरं वा धृतोऽपनीता रागमागो
रागपन्था यस्मिन् स्त्रीसत्त्ववादिपरिहागत्तत्तथा तत्सर्वजग-
वान् वीर एवाह । यत एवतम्मः स्त्रिभिक्षुरात्मविशुद्धः सु-
विशुद्धान्तःकरणः सुष्ठु रागद्वेषान्मकेन स्त्रीसंपर्केण मुक्तः
सन्नामोक्षायाशेषकर्मकृत्यं यावत् परि समन्तात्संयमेऽनुष्ठाने
मजेहच्छेत्संयमोद्योगवान् जवेदिति ॥ सूत्रं ॥ २२ ॥ ४ ॥ २० ।

(१०) स्त्रीस्वरूपस्य स्त्रीचरित्रस्य चार्तिनिन्दनीयत्वम् ।

तत्र स्वरूपनिन्दा यथा—

हा असुइसमुप्पनिया, निगया जेण चेव दारेण ।

सत्ता मोहपसत्या, रमेति नत्थेव असुइदारम्मि ॥ ३ ॥

हा इति खेदे अशुचिसमुपपन्ना अपविश्रोपन्ना येनैव द्वारेण
निर्गताः चशब्दाद्योगत्वमापन्नाः सत्या जीवाः मोहप्रस-
क्ता विषमरक्ताः रमन्ते क्रीरुयन्ति । तत्रैवाशुचिद्वारे वेदेतः-

अजनगुणसुविशुद्धं तत्राजनं लोचमकञ्जवं गुणा नारक-
गाफणकराजिकाद्यस्तैः सुष्ठु विद्वद्भक्त्यर्थेनानायमानं

स्नानोर्ध्वतमगुणैः सुकुमारम् । तत्र स्नानमनेकधा कालन
मुर्धनं पिष्टिकादिना मश्रोस्तारण गुणा धूपनाविप्रकाराः यद्वा
स्नानोर्ध्वतमगुणैः गुणास्त्रैर्मृदुत्वं गतं पुष्पमिश्रितं केशमने-
ककुसुमवासितकुन्तममवधिं तन्मुखं मस्तकं शरीरं वा
बाह्वस्य मन्मथकर्मशबाणविह्वलेन स्रवसिद्विवेकविकलस्य
जनयति उत्पादयति रागं मन्मथपारवश्यं येन गुर्वादिभूमि
न गणयति नन्दिसेणाषाढभूतिमुन्यादिवत् ॥ १६ ॥

जं सीमपूरत्रोत्ति य, पुष्पाई जणंति मंदविभाणा ।

पुष्पाई चिय ताई, सीमस्स य पूरयं सुणह ॥ १७ ॥

मन्दविज्ञाना मन्मथग्रहप्रथितीकृताः (जति) यानि पुष्पाणि
कुसुमानि शीर्षपूरको मस्तकाभरणमिति जणन्ति कथयन्ति
पुष्पाण्येव तानि शीर्षस्य पूरकं शृणुत यूयमिति ॥

मेओवसायरसिया, खेले सिघाणए य जुजए यं ।

अह सीसपूरत्रो जे, नियगसरीरम्मि माहीणो ॥ १८ ॥

मेओऽस्थिकृत् वसावल्गसा वशब्दोऽनेकशरीरान्तर्गतावय-
वग्रहणार्थः । रसिका वणाद्युत्पन्नाः (खेलेति) कण्ठमुखश्चे-
प्सा (सिघाणेति) नासिकाश्चेप्सा (पर्यति) वर्चस्कमेत-
दादिकं (जुभपयं) कृपयं मस्तकं प्रक्षेपयन् । अथ शीर्षपू-
रको (जे) जवतां निजकशरीरे स्वाधीनः स्वायत्तो वर्तते ॥ १८ ॥

सा किर पुष्पकिपूरा, वच्चकुमी दुप्पया नवच्छिदा ।

लकमगंधविश्रित्ता, बाहजणो अइमुच्छियं गिच्छो ॥ १९ ॥

सा वर्चस्ककुटी विष्णुकुटीरिका (किरति) निक्षये दुष्प्रति-
पूरा पुरयितुमशक्येत्यर्थः । किंजता द्विपदा नवच्छिदा लक-
टगन्धविश्रिता तीव्रदुर्गन्धव्याप्ता पर्वविधा शरीरकुटी वर्तते । तां
च बाहजणो मुखेऽशोकः अतिमूर्धितं यया स्यात्तथा गृहो ह्रस्व-
टत्वं गतः ॥ १९ ॥

कथं गृह इत्याह—

जं पेमरागरत्तो, अवयासेऊण गूढमुत्तोत्ति ।

दंतमन्नचिकर्णगं, सीसघनिकंजियं पियसि ॥ २० ॥

यस्मात्पेमरागरत्तः कामरागप्रथितीकृतो शोकः (अवयासे-
ऊणति) अवकाश्य प्रकाश्य प्रकटीकृत्येत्यर्थः (गूढमुत्तो-
त्ति) अपवित्रं रामाजगं पुच्छिहं वा जुगुप्सनीयं दन्तानां
मलः पिप्पिका दन्तमलस्तन स्रव चिकर्णाङ्ग चिगचिगायमान-
मङ्गं शरीरमाक्षिङ्ग्य च शीर्षघटीकाजिकं कपात्रकपर्पस्वर-
सं चुम्बनादिप्रकारेण (पियसीति) पिबसि अतृप्तवत् घृण-
यस्यतः ॥ २० ॥

दंतमुशलेसु गहणं, गयाणमंमे य ससयमीयाणं ।

बाह्लेसु य चमरीणं, चम्पनहे दीवियाणं च ॥ २१ ॥

गजानां दन्तमुसलेषु (गहणंतीति) ग्रहणमादानं लोकानां
वर्तते । मांसं चशब्दाद्वसाशृङ्गादौ शशकमुगाणां ग्रहणं वर्तते ।
चमरीणां बाह्लेषु ग्रहणं द्वीपिकानां चित्रकल्याणादीनां चर्मनखे
ग्रहणं चशब्दादनकस्तिरभ्रामनेकावयवग्रहणं वर्तते । को जाघः
यथा गजादीनां तिरश्चां दन्तादिकं सर्वेषां भोगाय जघति तथा
मनुष्यावयवा न भोगाय भवति पश्चादतः कथ्यतेऽजनादौ
जिनधर्मो धिधेय इति ॥ २१ ॥

पूयकाए य इहं, चवणमुहे निचकासवीसत्यो ॥

आइक्खसु सव्जावं, किम्हिंसि गिच्छो तुमं मूढ ॥ २२ ॥

इह पूतिककाये अपवित्रवपुषि ज्यवनमुखे मरणसन्मुखे नित्य-

कालविश्वस्तः सदा विश्वासं गतः (आइक्खसुत्ति) आख्या
दि कथय सद्भावं हाई (किम्हिंसि) कस्मादसि गृहस्त्वं
मूढो मूर्खः यद्वा हे मूर्ख यद्वा हे मूढ ब्रह्मदत्तदशमुखदिवत् ॥ २२ ॥

दंता वि अकजकरा, बाह्वा वि विवह्माणबीजत्था ।

चम्मं पिय बीजत्थं, जण किं तसितं गत्रो रागं ॥ २३ ॥

दन्ता अपि अकार्यकरा बाह्वा अपि विवर्धमानाः सर्पवत्
बीजत्था जयंकराः चर्मापि च बीभत्सं जण कथय किं
(तसिति) तस्मिन् शरीरे (तमिति) त्वं रागं गतः ॥ २३ ॥

सिजे पित्ते मुत्ते, गूहम्मि य वसाइ दंत कुमीसु ।

जाणसु किमत्थं तुज्जं, असुइमिवि वद्धिओ रागो ॥ २४ ॥
(सिजेति) कफे पित्तमायुषि मूत्रे प्रस्रवणे गूये विघ्रायां
(वसाइति) वसायाः (दन्तकुमीसुत्ति) दन्तकुलजने यद्वा
मकाराऽन्नाकणिकः दन्तकुल्यां यद्वा (दंतकुमीसुत्ति) दंष्ट्रासु
जण कथय किमर्थं तत्राशुचावपि वर्धितो रागः ॥ २४ ॥

जंघटियासु ऊरु, पइट्ठिया तट्टिया कमीपिटी ।

कमियट्टिवेट्टियाइ, अट्टारमपिट्टिअट्टीणी ॥ २५ ॥

(जंघटियासुऊरुत्ति) जंघास्थिकयोरुत्तरप्रतिष्ठितौ श्यापितौ
यद्वा जंघास्थितयोरुत्तरं भवतः (पइट्ठियात्ति) अत्रायं पदस
म्बन्धः तयोरुत्तरोः स्थिता तन्स्थिता कटिः श्रोणिर्भवति कट्यां
प्रतिष्ठिता स्थापिता (पिट्टिस्ति) पृष्ठिर्भवति कट्यास्थिवेष्टि-
तानि अष्टादश १८ पृष्ठस्थीनि जघन्ति शरीर इति ॥ २५ ॥

दो अट्टि अट्टियाइ, सोल्लम गीवट्टियामुण्येव्वा ।

पिडिप्पइट्टियाओ, बारम किन्न पंसुव्वी हुंति ॥ २६ ॥

द्वे अट्टयस्थिनी जघनः षोडश प्रोवास्थीनि ज्ञातव्यानि पृष्ठि
प्रतिष्ठिताः द्वादश किन्नेति प्रसिद्धं पंसुव्वो भवन्ति ॥ २६ ॥

अट्टिय कटिणे सिरन्हा, रुबधणे मंसचम्मलेवम्मि ।

विट्ठा कोट्टागारे, को वच्चघरो व मे रागो ॥

अस्थिजिः (कटिणे) कटिने यद्वा कटिनानि अस्थिकानि
यत्र तत्तथास्मिन् सिराभ्रमानां लघ्वीतराणां बन्धनं यत्र
नत्तया तस्मिन्, मांसचर्मलेपे विष्टाकोष्ठाकारं वर्चस्कप्रहो-
पमे कलेवरे रं जीव तव को रागः ॥ २७ ॥

जह नाम वच्चकुवो, निचं जिणि २ जणंतकायकली ।

किमिण्हं मुत्तमुत्तापइ, सो एहिं य पूयं बहइ ॥ २८ ॥

यथेति दृष्टान्तोपदर्शने नामेति कामज्ञानन्त्रणे संज्ञावने वा
(वच्चकुवोत्ति) वर्चस्कूपो विष्टावृतकूपो भवति किंजतः
मिणिजिणीतिशब्दं (जणंतस्ति) भणन् ज्ञानं कथयन् काक-
कटिर्वायमसंग्रामो यत्र स जिणिजिणित्यभणत्काककलिः क्रमि-
कैर्विष्टानोत्तर्जुभिः सुबुसुलेत्येवं शब्दं करोमीति सुबुसुत्तायते
श्रोतोत्रिश्च रत्नकैः पूतिकं परमदुर्गन्धं बहाति स्रवति इत्यर्थः
यथा विष्टाकूपः तथेदमपि शरीरं ज्ञातव्यं मृतावस्थायां रोगा-
वस्थायां धातुः ॥ २८ ॥

अथ शरीरस्य शवावस्थां दर्शयति गाथात्रयेण ।

उच्छियनयणं त्वगमुह, विकट्टियं विष्पइक्खाहुल्लयं ।

अंतविकट्टियमालं, सीसघनी पागनीधोरं ॥

जिणि जिणि जणंत सद्दं, विसप्पियं मुत्तमुत्तितमंमारं ।

मिसि २ मिसंत किमियं, थिवि थिवि थिवि अंतवीजच्छं ॥

४३ किवणो विव उत्ताणइत्थाओ ४४ नरओ विव

उत्तामणिज्जाओ ४५ खरोवि वुःसीझाओ ४६ वुहा
मो विव वुहमाओ ४७ वाओ इव मुहुत्तहिययाओ ४८
अंधयारमिव वुप्पेसाओ ४९ विमवल्ली अणल्लीय
णिज्जाओ ५० वुहगहा इव वापी अणवगाहाओ
५१ ठाणजहो विव इस्सरो अप्पसंसणिज्जाओ ५२
किपागफल्लमिव मुहमहुराओ ५३ रिक्तमुट्ठी विव बा-
ल्लोन्नणिज्जाओ ५४ पंसपेसीगहणमिव मोवहवा
ओ ५५ जल्लियचुम्भी विव अमुष्माणहणसीझाओ
५६ अरिद्धमिव वुल्लंयणिज्जाओ ५७ कूरुकरिसावणो
विव काळनिमंवायणसीझाओ ५८ चंरुमीओ विव दुक्क-
रक्खियाओ ५९ अइविसाओ ६० दुग्गंजियाओ ६१ दु-
क्खचाराओ ६२ अगंतीराओ ६३ अविस्समणिज्जाओ
६४ अणवत्थियाओ ६५ दुक्खरक्खियाओ ६६ दुक्ख
पाळियाओ ६७ अरइकराओ ६८ कक्कमाओ ६९ दह
वेराओ ७० रुवमोहग्गमल्लमत्ताओ ७१ जूयगगइकुटि-
ल्लहिययाओ ७२ कंतागइठाणजूयाओ ७३ कुल्लसयण-
मित्तजयेण कारिकाओ ७४ परदोसपगासियाओ ७५ कय-
ग्गाओ ७६ बल्लमोहियाओ ७७ एणंतहरणलोकाओ ७८
चंचलाओ ७९ जेईने मोवरागो विवमुहरागविरागाओ ८०
अवि याई ताओ अंतंगजंगसयं ८१ अरज्जुओ पामो
८२ अद्दाल्या अरुवी ८३ अणाल्लयस्स निज्जओ ८४
अड्ढवेवयणी ८५ अणामियावाहि ८६ अवि ओगो
विप्पलावा ८७ अरु जवसगो ८८ रइवतो ८९ चित्त
विज्जमो ९० मव्वंगओ टाहो ९१ अणल्लयावज्जा-
मणी ९२ असल्लीअप्पवाहो ९३ समुहरओ ९४ ॥

(जाओ चिय इमाओ) इत आरज्य [समुहरओ] इति
पर्यन्तं गद्यं या एव इमा वक्ष्यमाणाः स्त्रियः अनेकैः कविवरस-
हस्रैः विविधपाशप्रतिबद्धैः कामगगमोर्द्धर्ममयरागमूढैः (चञ्चि
याओति) वर्णिताः शृङ्गारादिवर्णनप्रकारेणैति (ताओ विति)
ता अपि ईदृशा वक्ष्यमाणस्वरूपा ज्ञातव्याः तद्यथा (पगइवि-
स्समाओति) प्रकृत्या स्वभावेन विषमा वक्रजावयुक्ता आवश्य-
कोक्तपतिमार्गिकावत् १ (पिय०) प्रियवचनवर्णयो मिष्टवाणी-
मञ्जयो ज्ञातासूत्राक्तजिनपात्रजिनरक्तेपसर्गकारिणी रत्नदीप-
देवीवत् २ (कइय०) केतयप्रमगिरितट्यः कुशिल्यकृत्वालक-
पातिका मागधिकागणिकावत् ३ (अवरा०) अपराधसहस्र-
गृहरूपाः ब्रह्मदसमातृशुलनीवत् ४ (पजवो०) अयं स्त्रीरूपो
वस्तुस्वजावप्रजव उत्पत्तिस्थानं कस्य शोकस्य सीतागते
रामस्येव ५ (विणा०) विनाशो बल्लस्य पुरुषबल्लस्य कयहेतु-
त्वात् । उक्तं च—“दर्शने हरते चित्तं, स्पर्शने हरते बल्लम् । सङ्ग-
मे हरते वीर्यं, नागी प्रत्यङ्गराक्षसी” ॥ इति यद्वा विनाशः क्रयः
कस्य बल्लस्य शून्यस्य कोणिकस्त्रीपद्मावतीवत् ६ (सूणा०)
पुरुषाणां शूना बधस्थानं शूरिकन्ताराक्षीवत् ७ नाशो
लज्जाया लज्जानावरहितत्वात् लक्ष्मणप्रार्थनकारिकासूर्प-
प्राप्तावत् । यद्वा लज्जानाशः अस्याः सङ्गे पुरुषस्य लज्जा-
नाशो जयति गोविन्दं जिपुत्रवत् । यद्वा नाशः क्रयः लज्जायाः

पतिव्रज्यायाः संघस्याऽऽषाढतृतीयतिथिचित्राविशुण्डिकानटपु-
त्रीवत् ८ (संक०) संकरवत्कटुकककरमृद इति जना-
क्तिः कस्य अविनयस्य श्वेताङ्गुल्यादिपुरुषाणां भार्या-
वत् ९ (निज०) निजयो गृहं कासां प्रकृत्यान्तरदम्भानामित्यर्थः
चण्डप्रद्योतप्रेषिता अजयकुमारवञ्जिकावैश्यावत् १० (खणीति)
खानिराकरः कस्य वैरस्य जमदग्नितापस्त्रीरिणुकावत् ११
शरीर शोकस्य वीरककादम्बिकस्त्रीविनमातावत् १२ जेदो
नाशः मर्यादायाः कुल्लरूपायाः धीर्पतिश्रेष्ठिपुत्रीवत् यथा मर्या-
दायाः संयमव्रज्जपाया विनाशः आर्द्धकुमारसंयमस्यार्द्धकुमा-
रपुर्वेनवल्लीवत् १३ (आसाओति) आशा यादवा रागस्य
कामरागस्य तत्तेतुकत्वात् । यद्वा आश्रयः स्थानं रागस्य उपल-
क्षणत्वादुत्पत्त्यापि आर्पत्वादाकारः । यद्वा आर्षवपि अइ-
ति न इवाद् आ अस्वादः कस्य [रागस्सति] धर्मरागस्य
१४ (निज०) निजयो गेहं केषां दुश्चरित्राणां जूयगमचौरभ-
गिनीवीरमनीवत् १५ (माई०) मातृकायाः समूहः कमल-
श्रेष्ठिमुतापक्षिनीवत् १६ (खल्ल०) स्त्रवन्नः खारुताः ज्ञान-
स्य श्रुतज्ञानादेः उपलक्षणोच्चारित्रादे रणमाकुरणामुगिर-
कादिबहुप्रसङ्गे तदज्ञावत्त्वात् । अर्द्धककटुककवत् १७
(च०) चन्नं शीलस्य ब्रह्मव्रतस्य ब्रह्मचारिणां तस्याः सङ्गे
तन्न तिष्ठतीति भावः १८ (विज्जो०) विज्जमन्तगयं धर्मस्य
श्रुतचारित्रादेः १९ (अरि०) अरिर्निर्दयो रिपुः केषां साधूनां
मोक्षपथसाधकानां चारित्रप्राणविनाशकहेतुत्वात् महानरक-
कागगृहप्रकृपकत्वाच्चकृत्वास्तु कस्य मागधिकावैश्यावत् २०
[वृत्त०] दूषणं कलङ्कः केषां (आया०) ब्रह्मव्रताद्यान्ताराप-
ज्जानाम २१ आरामः कृत्रिमव्रतं कस्य कर्मजसः कर्मपराग-
स्य । यद्वा कर्मचर्निर्विरमोहनीयादि, रक्षकामः, चञ्च चौरः,
रत्नं तस्यागमे वाटिका २२ (फल्लिहात्ति०) अर्गल्ला यद्वा
ऊर्ध्वकः मोक्षमार्गस्य शिवपथस्य २३ जवनं गृहं दरिद्रस्य २४
(अविआउड्माउति) अपि च या इमा वक्ष्यमाणाः स्त्रियः
एवविधा भवन्ति (आर्माधि०) विव शब्द इवार्थे आशीविष-
वत् वेदाविषजुजंगमवत् कुपिताः कोपकृता भवन्ति २५ (मत्त०)
मत्तगज व्रतमत्तगज इव मदनपरवशा मन्मथविह्वला भवन्ति
अभयाराक्षीवत् २६ (वर्णी०) व्याघ्रीवत् दुष्टदयाः दुष्ट-
चित्ताः पादगो मात्रपरमातृमहालक्ष्मीवत् २७ (तण०)
तृणच्छन्नकूप इव तृणसमूहाच्छादितान्यवत् अपकाशहृदयाः
शतकधावक्षकभार्यारेवतीवत् २८ (माया०) मायाकारक
इव परवञ्चकमुगाधिबन्धक इव उपचारशतबन्धनशतप्रयुक्ताः
प्रयोक्तव्यो वा तत्रोपचारशतानि उपचारिकवचनचष्टादिशता-
नि बन्धनानि रज्जुच्छेदानि बन्धनशतानि च तेषां (पओत्ताओति)
प्रयोगकर्त्र्यः २९ (आयगि०) अत्रापि च इवार्थे आचार्यसावि-
धमिवानुयोगकृतमर्मपमिव बहुजिनेकप्रकारैरनेकपुरुषैर्वा
प्राप्तो ग्रहीतुं शक्यः । यद्वा आर्पत्वात् (अगिज्जति) अप्राह्यः
सर्वथाग्रहीतुमशक्यः सद्भावे अन्तरचित्ताभिप्रायो यासां ता
बहुप्राह्यसद्भावाः । वल्लप्राह्यसद्भावा वा ३० (कुकु०) कुकुकः
करीपाक्षिः कोउकस्तत्तत् अन्तर्देहनशीलाः पुरुषाणामन्तर्द-
वाग्निज्वालनत्वात् । उक्तं च—“पुत्रश्च मुग्धो विधवा च कन्या,
शतं च मित्रं चपलं कलत्रम् । शिलासकाक्षेपि द्रिक्छता च विना-
ग्निना पञ्च दहन्ति देहम्” ३१ (नग्गय०) विषमपर्वतमार्गवत्
अनवस्थितचित्ता नैकप्रस्थापितान्तःकरणा इत्यर्थः अनङ्गसेन-
सुवर्गकारजीवलीवत् यद्वा नल्लकमार्गवत् जिनकल्पिकपथ
वत् । नैकचित्ताः यद्वा नल्लकमार्गवत् नृतायेष्टिताचारवत्

नैकत्र स्थानचित्ताः ३२ (अतोदृ०) अन्तर्दृष्टमणवत् कुथितहृदयाः
निश्चयनोन्मत्तरामावत् ३३ (किएह०) कृष्णसर्पवत् (अवि०)
विश्वाम्भक्तुमयोन्मा इत्यर्थः ३४ (संघा०) संहारवत् बहुजन्तु-
क्षयवच्छ्रमायाः प्रच्छन्नमातृकाः ३५ (सज्ज०) सन्ध्याप्रराग-
वत् मुहूर्तरागाः । तथाविधदुष्टवेष्ट्यावत्-३६ (समुह०) समु-
च्छयीचिन्तागारनरकुवच्छ्रमायाः चञ्चलस्वाभिप्रायाः ३७
(मञ्जो०) मन्थवदुष्परिघर्तनशीलाः महता कष्टेन परिघ-
र्तनं पश्चाद्वाप्यितुं शीलं स्वभावो यासां तास्तथा ३८
(धानर०) धानरवत् चञ्चलचित्ताः चपटानिप्रायाः ३९ (मधु विव)
मृग्युवत् मरणवत् निर्दिशेयाः विशेषयजिताः ४० (काकोत्ति०)
दुर्मिकाकाश्च एकान्तदुःखमाकाशो वा यद्वा लोकोक्तो दुष्टसर्प-
स्तद्वत् निरनुकम्पा दयाशब्दजिता कीर्तिधरराजभार्या-
सुकोत्सवजन्तवीवत् । ४१ (वरु०) वरुणवत् पाशहस्ताः
पुरुषाणामाग्निहोत्रादिभिः कामपाशबन्धनहेतुहस्तत्वात् ४२
(सज्जि०) सविधमिव जलमिव प्रायो नीचगामिन्यः
स्वकान्तनुपनदीप्रक्षेपिका अधमपङ्क्त्यामका राक्षीवत् ४३
[किय०] कृपणवत् उत्तानहस्ताः सर्वेभ्यो मानृपितृव्यभु-
कुटुम्बादिभ्यो विद्यादादादानहेतुत्वात् ४४ (नरगा०)
नरकवत् त्रासनीया दुष्टकर्मकारिण्यो महाभयपुराः बहम-
णासाध्वीजीववेष्ट्यादासीनातिका कुलपुत्रजायवत् ४५
[खरा०] खरवत् धिष्टान्तकर्मगर्हभयत् दुःशीलाः दुष्टाचाराः
निर्वृज्येन यत्र तत्र श्रामनगराणामार्गेऽत्रप्रदोषाश्रयचैत्यभू-
हर्गतेनादिकादौ पुरुषाणां चाप्यकास्त्वित् । तथाविधवेष्ट्या
दुष्टदार्म्यगिरिकामुगिरिकादीनामिव ४६ [दृष्टस्ते०] दृष्टा-
श्रवत् कुलकुलघाटकवत् दुर्दमाः सर्वप्रकारेणैतज्जीहता अपि
पुनः पुरुषसंयोगे स्वकामाभिप्रायकर्षणेनृत्यात् ४७ [यात्रा०]
यात्रवत् शिशुवत् मुहूर्तद्वयाः मुहूर्तानन्तरं प्रायोऽन्यत्र गगथा
रकवत् कर्षिप्रश्रान्नासन्तदार्म्यवत् ४८ [अंधकार०] कृष्ण-
भूतेष्टादिभयभयकारमरणवत्समुद्रोद्धवतभस्कायं वा त-
द्वत् दुःप्रवेशाः माथामहान्धकारगहनं येन देवानामपि दुःप्रवे-
शय्यात् ४९ [विम०] विषयहीनवत् हाहाहहाविषयतावत्
[अणा०] अनाश्रयणीयाः सर्वथा सङ्कादिकर्तुमयोग्यास्ता-
न्काक्षप्राणप्रयाणहेतुत्वात् पर्वतकराजस्य नन्दपुत्रीविषकन्या-
वत् ५० [दृष्टगाहा इय०] दुष्टग्राहा निर्दयमहामकरादि-
जभजन्तुमेयिताघापीवत् । अनवग्रहा महा कष्टेनापि अप्रवे-
शयोग्याः सदृशेनश्रेष्ठवत् ५१ [गणज०] स्थानजुष्टः ईश्वरं
श्रामनगर्गदनायकस्तद्वत् । यद्वा स्थानं चारित्र्यगुरुकुल-
वासनादिकं तस्मान्मुष्टः ईश्वरश्चारित्रनायकः साधुस्त्वित्यर्थ-
स्तद्वत् । यद्वा स्थानं सिद्धान्तव्याख्यानरूपं तस्मान्मुष्टः
उत्तमप्ररूपेण ईश्वरं गणनायक आचार्य इत्यर्थः तद्वत्
तु । यद्वा स्थानजुष्टो दुष्टाचारं रक्त इत्यर्थः ईश्वरसत्यकीविद्या
धरस्तद्वत् अप्रशंसनीयाः साधुजैः प्रशंसाकर्तुं योग्यानेत्यर्थः
५२ (किराग०) किराककलमिव मुखे आदौ मधुरा महा
कामरसेत्पादिका परं पञ्चादिपाकदारुणाः अद्भुतचक्रवत्
५३ (रिस्तमु०) रिक्तमुष्टवत् पौलकमुष्टिकवत् चात्रलो-
जनीयाः अन्यकजनशोभनयोग्या घल्कल्लरीतापस्ववत् ५४
[मंस०] मांसपेसीग्रहणमिव संपादया यथा केनापि सामा-
न्यपाकिणा कुतश्चित् स्थानां मांसपेसीप्राप्तौ तस्य अन्यदुष्ट
पक्वितानेकशरीरपीडाकारिण उपद्रवा भवन्ति तथा रामा-
ग्रहणेऽनेके इह जवे परमं धारुणा उपद्रवा जायन्ते । यद्वा
यथा मन्थानां मांसपेसीग्रहणं संपादयं तथा नराणामपीति

५५ [जवि०] अमुञ्चन्ति अत्यजमानाः [जविचुम्बिहीधि-
वन्ति] प्रदीप्तगुणपुलिकेव दहनशीलाः ज्यातनस्वभावाः ५६
[अरि०] अरिष्टमय दुष्टहनीयाः ५७ [क्रम०] कूटकारोप-
ण इवास्त्रयनाणकविशेष इव काक्षविस्त्रादनशीला काक्ष
विघातस्वभावा अकात्रवारिण्य इत्यर्थः ५८ [चरु०] चागर
शील इव नीलकोपीव दुःखरकिता ५९ [अतिविस्त्राश्रान्ति०]
अतिविषादा दारुणाविषादहेतुत्वात् यद्वा [अतीति] अति
क्रान्ते गतोऽकार्यकरणे विषादः खेदो यासां तास्तथा यद्वा
अतीति विषं अतिविषम आ समन्तात् ददति पुरुषाणां मूर्ति
क्रान्तावत् यास्ता अतिविषादाः यदा अतीति नृश दीति ना-
नाविधः स्वादो विषयश्रामपदयो यासां ता अतिविषादाः अथ
वा अतिविषयात् प्रबलपञ्चेन्द्रियश्रामपदयात् पृष्ठी नरकचूमि
यावत् सुसहमातृवत् गच्छन्ति यास्ता अतिविषयगाः प्राकृत-
त्वात् यकारश्रमे सन्धिः । यद्वा स्वेन्द्रियविषयप्राप्तौ अति
विषादा इति । यदा अतिविषं तीव्रं पुण्यं थेपाने अतिदूषाः
मुनयस्तेषामासमन्तान् वसन्त्यन्तो बहिश्च कायन्ति यमयन्ति
यम इवाचरन्ति चारित्रप्राणकर्षणत्वेन यास्ताः अति दूषाकाः
यद्वा कार्यान्तं अमर्यान्तं सार्मतिगृह्णन्त्यन्त्येन यास्ताः अ-
तिदूषाकाः यद्वा लोकानामतिदूषे तीव्रपुण्ययने आजृशं चायन्ति
चोरयन्ति यास्ताः अतिदूषाकाः ६० [दुर्गुडि] दुर्गुप्तिकाः दुर्गु-
प्तां कर्तुं योग्याः मुनीनाम ६१ (दुर्गु०) दुर्गुप्ताराः दुष्टोप-
चारान्विता वचनादिविस्तारा यासां तास्तथा ६२ अगस्तीरा
गम्भीरगुणरहिताः ६३ (प्रवि०) सविधमनीया विश्रमन् कर्तु-
मयोग्याः ६४ (अण०) अनवस्थिताः नैकस्मिन् पुरुषे निष्ठुर्ती-
त्यर्थः ६५ (दुर्गुप्त०) दुर्गुप्तता कष्टेन रक्षणयोग्याः योग्यताव-
स्थायाम् ६६ (दुर्गुप्त०) दुर्गुप्तातिता दुर्गुप्तेन पादयितुं शक्या
वाक्तावस्थायाम् ६७ (अरि०) अरिहाराः अहंगर्जनाः ६८ (क-
क्र०) कर्कशा इह परत्र कर्कशदुःखोत्पादकत्वात् ६९ (इहवर्ग०) इह
परत्रदुर्गुप्तकारणत्वात् ७० [रव०] रूपसंप्राप्त्यमदमताः तत्र
रूपं चार्वाकानिःसौभाग्यं स्वकीतिश्रवणादिरूपं मदीयममयजगर्वः
७१ [ज्यु०] जजगतिवत् कुटिलहृदयाः ७२ [कंता०] कान्ता-
गतिस्थानतृताः कान्तारे दुष्टश्वापदाकुले महारण्ये गतिश्चका-
कित्वेन गमनं स्थानं चैकाकिन्येन वसनं तयोर्तनास्तुल्याः दारु-
णमहाभयोत्पादकत्वात् ७३ (कुलस०) कुलस्थजन्तुमज्जन-
कारिकाः वंशज्ञातिसुहृदिनाशजकारिकाः ७४ [पर०] परदोष-
प्रकाशिकाः अन्यदोषप्रकटकारिकाः ७५ (कय०) कृत यस्मा-
जगणपात्रादिप्रदत्तं भवति सर्वथा नाशयतीत्यर्थः शीलाः कृतज्ञाः
७६ [ब्रह्म०] ब्रह्मपुरुषार्थं प्रतिभङ्गगसङ्गं वा शोभयन्ति
गात्रवन्तीत्येव शीला ब्रह्मशोधिकाः । यद्वा ब्रह्मेन स्वसामर्थ्य-
लक्षणं च निशादीं जागपुरुषादीनां शोधिकास्तच्चुटिका-
रिका ब्रह्मशोधिकाः । यद्वा ब्रह्मयोग्ययोग्येय्यादृशशोधिकाः स्वे-
च्छया पाणिग्रहणकरणत्वात् धर्मिग्रहीवृन्दवत् ७७ (पर०)
एकान्ते विजने हरणं नेतव्यं पुरुषाणां विषयार्थमकान्त-
हरणम् यद्वा एकान्ते दूरश्रामनगर्गदेशादौ स्वकुटुम्बादिजन-
हितं हरणं तत्र पुरुषाणां विषयार्थं ज्ञात्या गमनमित्यर्थः तत्र
कोत्राः वनसूकरतुल्याः यथा सूकरः किमपि मारं कदा-
दिकं जड्यं प्राप्य विजने गन्त्रा भक्षयति तथेमाः ७८ [चंच०]
चञ्चलाश्चपटाः ७९ [जोहज०] ज्योतिर्भाणसंपरागवत्
अग्निजाजनसमीपरागवत् [मुहुरा०] मुखगगविरागा
यथाग्निजाजनसमीपे मुखं रागयन्वति अन्ते विरागं तथेमाः ।
यद्वा (जोहजमेवरागाश्रान्ति) पाठे तु ज्योतिर्भाणस्येवा-

परागाः यथा ज्यातिर्नोपक्रमप्रभाजनमुपसमीपे रागवद्भवति
तथेमाः बन्धादिभिरुप समीपे रागवत्यो भवन्तीत्यर्थः ८०
[अविद्याइति] अपि चेति अन्युच्ये आ इति वाक्याशङ्कोर
[तयोति] ताः कियः [अंतरं] अन्तरात्सङ्गशतमन्यन्त-
रविषयनशनम् अस्यापेक्षयायात पुरुषस्य परस्परं मैत्र्यादिवि
नाशहेतुत्वात् । यद्वा अन्तर्मध्ये [रंगसि] पुरुषाणां अन्त-
र्यादिविरागस्तस्य जङ्गशतं तस्य विप्रहेतुत्वात् ८१ (अरज्जु)
अरज्जुकः पाशः अरज्जुकं विना बन्धनमित्यर्थः ८२ [अदा] अदारु
काष्ठादिरहिता अटवी कान्तारं यथा दारुका अटवी मृगतृणाहे
तुर्भवति तथेमाः यथा काष्ठादिरहिता अटवी कदापि न ज्वलति
यथेयमपि पापं कृत्वा न ज्वलति न पश्चात्तापं करोतीत्यर्थः
वृषजकङ्कवात्रीधावकभार्यावत् । ८३ [अणाद्व०] न
आप्तस्यमनुत्साहो ज्ञातृस्यं तस्य निवृत्तयः अकार्यादौ सादरं
प्रवृत्तिहेतुत्वात् ८४ [अक्षयवयरणीत्त.] ईकृदर्शनाद्
नयोरिति वचनात् अनेकैवेतरणी अद्वयैवेतरणी परमा
धार्मिकविविधितनरकनदी तत्सङ्गे तदवसिहेतुत्वात् अती
कृष्यैवेतरणी वा ८५ [अणा०] अनामिको नामरहितो ध्याधि-
रसाध्यरोग इह परत्र तत्कारणत्वात् ८६ [अविश्रो०] न वि
योगः पुत्रमित्रादिविरहः अविश्रोतः विप्रज्ञापः तीव्रवेदः ८७
अरुह रोगरहित उपसर्गः [अरु०] यद्वा आपत्त्याद्य-
कारणोपे अरूपो रूपरहित उपसर्ग उत्पातः ८८ [रद०]
रतिः कामप्रिया विद्यतेऽप्येति रतिमान् कन्दर्पोऽयमिति
८९ (चित्र विद्यम) चित्रजमकारणम् यद्वा रतिमान् सुखदायी
मनोज्ञो मनोविकारः ९० [सव्यग०] सर्वज्ञः सर्वशरीर
व्यापीदाहः ९१ [अणभया वज्रासणीति] अनत्रका
अत्ररहिता वज्राशानिर्विद्युत् । यद्वा इयं स्त्री [असणीति]
अशनिर्विद्युत् किंभूता अनत्रका मधुरहिता वा पुनः किंभूता
वज्रा वज्रतुल्या इत्यर्थः दारुणविपाका [अणभया वज्रासणी-
ति] पात्रे अत्रभूता अपत्यज-मरहिता [वज्रसि] यस्या सुन्दरा-
कारा पर्वविद्या रामा [असणी०] अशनिर्विद्युद्वाहानां नरकादौ
दारुणदहनहेतुत्वात् "अणभयावज्रासणीति" पात्रे तु अपभृता
नवयावना परिणीता अपरिणीता वा सायङ्कारा अनत्रद्वारा
वा मुग्धा अमुग्धा वा पर्वविद्या रामा (मुणीति) दारुणिका-
बुनोयत् मारुतीयत् [वज्रसि] यस्यां सर्वथा साधुभिर्मांज् काङ्क्ष-
हिः अत्रचारिजिभ्रतुयप्रतर्का काङ्क्षिर्वर्जनीत्यर्थः । का-
यसाक्षमनोर्जति ९२ [अलविषयवाहोति०] अत्रप्रया-
द. "अलविषयवाहोति" पात्रान्तम् । अत्र सप्त. जज्ञे विना-
रेल्लित्यर्थः ९३ [समुद्रश्रोति] समुद्रवेगः केनापि धर्तु-
मशक्यत्वात् 'समुद्रश्रोति' पात्रे तु सम्यगर्थं यस्यान्त समर्थः
पर्वविद्यः [रश्रोति] वेगः परमस्नेहवतां शत्रुवानां परस्परं
स्त्रीकलहे सति गृहार्थकरणहेतुत्वात् भद्रातिनञ्जाल्यौ श्रोतु-
पुत्राविव ९४ ॥

अविद्याइतासि इति प्रयाणं अणोगाणी नाम निरुक्ताणि पु-
रिसे कामरागपञ्चदं नाणाविहेहि उवायसयमहस्तेहि
वद्वं वणमाणयति पुरिमाणं नो अन्नो एरिमो अरि-
अन्ध ओति नारिओ तेजहा नारी समाननराणं अरि
ओ नारिओ ? नणा विहेहि कम्भेहि सिण्याइहि पु-
रिसे मोहंति स हिदाओ २ पुरिसे मत्ते करंति पम-
याओ ३ महंतं कविजणयंति स हिद्वियाओ ४ पुरि-

मे हावजावमाइहि रयंतिसि रामाओ ५ पुरिसे अंगा
पुराण करंतिसि अंगणाओ ६ नाणाविहेमु जुष्टजंर-
णमंगामारुविमु मुहाणगिन्हणमीउन्हउक्खकिळेसमा
ईमु पुरिसे हावयंतिसि दलणाओ ७ पुरिसे जोगनिओ
एहि वमे ठावंति जेमियाओ ८ पुरिसे नाणाविहेहि
जावेहि वसंतिसि वमियाओ ९ काई पमत्तजावं काई
पयपं सविहंतं काई सजहंसासिख ववहरंति काई सचुव-
रोगे इव काई पयणमु पणमंति काई उवणणमु उवणमंति
काई कोउय नमंतिओ काओ सुकरुम्वनिरिक्खिणहि
सविज्ञाममहंति उवहमिणहि उवणाहिणहि उवसेहंति
गुरुदरिमणहि जूमिहिहणविहिहणोहि च आरुहणन
हणेहि च वावयउवगुहंति च अंगुलिफोरुणपणपी-
लणकमिनरजायणाहि तज्जणाहि च अवि याइ ताओ
पासोवमिजं जे पंहुववुपिजं जे मच्चुव मरिजं जे अग-
गाव रुद्धिजं जे आरुव रिद्धिजं जे ॥

(अविद्याइति) पूर्ववत् [तामि इति] तामामुक्तवः यमाणानां
स्त्रीणामधमाधमानां दार्माकुण्डादीनामनैकानि विवि-
धप्रकाराणि नामनिरुक्तानि नामपदभेदानानि भवन्ति पुरिसे
इत्यादि यावत् [नारीश्रोति] खगयति कथं ना-आ-अरि-
इति ना इति नानाविधरूपायशनस्वरूपं कामरागप्रतिषेधं पुरुषं
बध्नेत्यनेन प्रति, आ-इति अणयन्ति प्रापयन्ति [अरीति] पुरुषा-
णां च नान्यदशः अरिः शत्रुस्तीति नार्यः [तज्जहति] तत्पूर्वोक्तं
यथेति दर्शयति नारीति [तन्हु०] [नार्यादिशब्दानां व्युत्पत्त-
यस्तत्तच्छब्दे दृष्ट्याः] [कावपमत्तजावंति] काश्चित् का-
मिन्यः प्रकरणं मत्तजायमुत्तमाव व्यवहरन्ति स्येष्टां दशो
यन्तीत्यर्थः । क इव स्वासीय स्वासरोर्भावत् । पुरुषाणां
स्नेहभावोत्पादनार्थं [कावम०] काश्चित् शत्रुवत् प्रवर्तयन्ति
मरणार्थं ममस्यानग्रहणम् । यद्वा स्वभद्रादीनां जयोत्पादनार्थं
रिपुवत्प्रवर्तयन्ति [रोगे] काश्चित् कामतृणान्मुपपातः रोग
इव रूढ इव रूढपुरुषाणामपि पादयोः पादान् वा प्रणमन्ति
लग्नन्तीत्यर्थः । [काईउव०] काश्चित् उपनयनैर्नृत्यप्रकाररूप
नमन्ति स्वसकत्राङ्गादिदर्शनार्थम् (काईकोउति०) काश्चित्
कौतुकं वचननयनादिजव वृत्त्या विधाय नमन्ति नराणां
हास्याद्युत्पादनार्थम् काओ इति पदमधोपयोग्यम् (सुकरुम्विख
निर्गमवर्णहि) काश्चित् मुकटाङ्गिर्निर्गमः सुमुनेत्रविचार-
निरीक्षणार्थवानापतयन्तीति विशेषः तैः काश्चित् पुरुषानामो-
हयन्ति इति (उपहसिर्णहि) उपहसितैः काश्चित् हास्य-
चण्डकारणः कामिनां हास्यमुत्पादयन्तीति (उवणाहिर्णहि)
उपग्रहीतानि पुरुषस्याविज्ञानैः कान्तनयनादिङ्ग्रहणकारग्रह-
णादीनि तैः काश्चित् नराणां स्वप्नप्रभाव दर्शयन्तीति (उवस
हिर्णहि) उपशब्दानि सुरतावस्थायां बलवत्तायमानादीनि
शब्दकरणानि प्रच्छन्नसमीपशब्दकरणानि वा तैः काश्चित्
कामिनां कामरागं प्रकटयन्तीति (गुरुदरिमणहि) गुरु
कारणं च प्रौढानि पयोधरनितम्बादीनि स्यूतोच्चत्वासुन्दराणि
वा यानि दर्शनानि च आकृतयः तानि गुरुकदर्शनानि तैर्दूरस्था
पथकाश्चित् कामिनां स्वयं कुर्वन्तीति । यद्वा [गु] इति गुरुप्रका-
शनेन पुरुषं पातयन्ति । यद्वा गु इति गुरुं स्वजनकज्यादि काम-

पि विप्रतार्यकार्ये प्रवर्तयन्तीति (१) इ इति गेद्वनकरणेन
पुरुषं स्वच्छेदं कुर्वन्ति (२) ग इति स्वपितृगृहगमनादिप्रस्तापे
पुरुषमन्यतरागवन्ते कुर्वन्तीति (३) द इति दर्शनेन रक्त-
वृणादिदन्तदर्शनेन कामिना मोहयन्तीति (४) रि इति सं-
ज्ञापने रं मां मुञ्च रे मां मा कर्षयेःयादिकथनन क्रामाः पुरुषं
सकामं कुर्वन्तीति आप्तव्यात् रि इति । यद्वा अरि इति रतिक-
वह अरि मया सहमाकुरु उपोष्यमित्यादि रतिकवहकरणेन
पुरुषं कीमयन्तीति आप्तव्यात् अरि इति (५) स इति अन्यो-
क्तद्वाराणां तादिकरणवकारणेन सधनपि सकामात्कुर्वन्तीति
(६) ण इति सकृज्जकारिणस्वजनाभ्यां तेत्राभ्यां पुरुषं
सकामं स्ववरागच्छं स्वकार्यकर्तारगणपराधमोक्षारं कुर्वन्तीति
(७) गुणवद्विशतेति । (भूमिद्विहणयिद्विहणहिचेति)
भूमिद्विहणयि भूमौ पद्मादिनाऽङ्गरेखनानि विचित्रखनानि
विशतानि रेखास्त्वस्मिन्नादिकरणानि तैः स्वगह्य पुरुषान् डाप-
यन्तीति भूमिद्विहणयिभूमिरेखि चकाराऽत्र समुच्चयार्थः
(आरुहणतद्विहणहिचेति) आरुहणानि वशाप्रादिचरुतानि
न रेखानि तमा नृपकाणानि तेषां रणतनेनैः पुरुषादिकमा-
श्रयेणाने कुर्वन्तीति (यात्रयउचगहणोचोति) ता ताका मूर्खाः
कामिन इत्यर्थः तसमुपगृहणानि प्रचक्षते इणादीनि तेषां विका-
पगृहणैः कुतस्ताः स्वकाममार्गं पूरयन्तीति । यथा वातकाः
केशकृतापास्तवपुग्मनानि रचन्तः स्वच्छेदव्याजद्विवादीनि
तेर्ममप्रसन्नान् प्रमाप्रमान् स्वयमेव कृता वीजवद्वान् वाहय-
न्तीति । च शब्दात्कविप्रमयाति अश्वशार्थान्त ध्रुविक-
जायांवनत्रीगङ्गायन् । स्वार्थप्रानो प्राणव्यागमपि कुर्वन्तीति
(भृगुर्ज्ञा०) यद्भुवोस्फोटनानि कारिकाकरणाणि । यद्वा अद्भु-
तानि परस्पर तात्त्वानि । स्तनयोदनानि करणयोः पयोधर
चापानि हस्ताभ्यां कुचमर्दनानि वा कण्ठप्रपातनानि धो-
णिमागधीनानि करणयोः वरागन्या वा नः कामिनां विस्तार-
न्यान्दीक्षयन्तीति (तज्जर्णाच्यति) तज्जनानि अद्भुतिमस्तन-
तृणाश्चाजनानि तैर्ममवप्राप्तपुत्रादयानि कामिनां च शब्दा
द्विहणपथकलेगभरणशब्दाद्यादनः सविश्रमग या यन्तु-
ण्यप्रादेशप्रदानां तथा यनेकप्रकारेणान् वृषजन्त्यान् कुर्वन्त्यतः
मयमाधितिः साधुभिरासां सङ्गस्याज्य इति । तथा (अरि-
याचति) पूरयन् ता श्रोतामोवयाम्भोजे इति प्राकृतत्वादिङ्ग
व्यन्थयः । या करणमादयः ध्रियः सन्ति जगति [ताश्रोति]
ताः पुरुषान् पातयन् नागवायरागुरादिबन्धनवत् दासन्
ध्रुवतमनेकाधेयान् तान् यन्तवन्ते इह परत्रेव नगणां व-
नकारणव्यान् [एकव्यावृत्तिर्जोति] ताश्रोति अत्रापि अनु-
वर्तते याः कुटिआदयः सन्ति ताः नगणां पङ्कवत् । अगा
ध्या इय बहुलममुद्रादिकदमवत् कृपित् वनेन्ते [मञ्जुवम-
र्जिजोति] याः रजिगयादयः सन्ति ताः नगणां मृन्मुयव
कृतान्तवत् मारयन्तु मारणायेर्मम्यर्दः प्रवर्तते । [अगणिख-
दिर्जोति] या जर्गन्त गणिकादयः सन्ति ताः कामिनामग्नि-
वहग्नं उवाव्यितुं परिप्रमर्ति [अमिध्वच्छिज्जिजोति] या
मृगाक्ष्यामाकृतकर्ण । परिप्राजिकादयः सन्ति ताः कोटिन्य-
करणताः साधनपि अस्मिन्बलवृद्धयेषु द्विधाकर्तुमुमहन्ते ।

अथ स्त्रीवर्णनं पठेन वर्णयति यथा—

अभिमासिमारिन्थीणां, कंतारकवारुचारगममाणं ।

घोरनिउरंवकंदर, चक्षुतवीजन्थजावाणं ॥ १ ॥

नारीणां सर्वेषां विश्वत्वे न प्रियेयः । किंवृत्तानाम् आभिस-

संसादशानां करवावकज्ज (तुल्यानाम् । अथमाशयः यथा
गङ्गापरिपुततराधराशिर्देयतया देयति तथा अनार्या नार्यौ
अपि नगानिह परत्र दारुणदुःखोत्पादनेन देयन्ति । यथा न
कज्जसंज्ञावेन कृष्णमस्य श्वेतपवादिसगमे सन्ति तस्य कृष्ण-
त्वं जनयान्, तयोः भक्तनारी स्वजावेन कृष्णा दुःष्टान्तःकरणत्वा
त्संगमे उत्तमकृत्तोत्पन्नानामुत्तमानामपि कृष्णत्वमुत्पादयति
यशोधन हयराजयिमस्वनादिदत्तुत्वात् । पुनः किंवृत्तानां का-
न्तारकषाटचारकसमानाम् अरण्यकषाटकारागृहतुल्यानाम् ।
अथमाशयः । यथा गहनं वन व्याघ्राद्याकुव जीवानां भयोत्पाद-
क भयति तथा नगणां नाथोपि तथं जनयन्ति धनत्रीधितादिविना
शहतुत्वेनेति यथा प्रतोत्पत्तं कषाटं दत्ते केनापि गन्तु न शक्य
ते तथा नरे नारीकषाटदृश्ये दत्ते सन्ति केनापि कुत्रापि धर्म-
घनादौ गन्तु न शक्यते । यथा च जीवानां कारागृह दुःखो-
त्पादक तवति तथा नगणां नार्योपीति । पुनः किंवृत्तानां
(घोरनि०) घोरा रंद्राः प्राणनाशहेतुत्वात् । निकृष्टं धन
अगाधमित्यर्थः थत्कामिति जज्ञे तस्य दग्ं जग्ं यस्माच्छायात्मा
तपुर्गतिपद्वर्गतगजस्येव सनिकृष्टकंदरः । कामिनां जग्ं
यत्तद् उदकवाचकः । चक्षुः पुरुष १ प्रति भूमन वीजरेषो
भयङ्करः इह परत्र मदाजयोत्पादकत्वाद्विधयो माव आन्तर-
मत्प्रावकस्त्वतायो यासां ता श्रोतारिणकुम्भकन्दरवृद्धीनाम्-
भातास्तासां घोरतावताम् ॥ १ ॥

दोममयगमणीण, अजरसर्पाधिसम्पमानादिवयाणं ।

कडपथवत्क्षीणं, ताणं अजायवीज्ञाणं ॥ २ ॥

दोप तातर्गविकाणां दोषाः परस्परवद्वत्प्रदानादिप्रदान
ममोद्घातकप्रदप्रदानजन्तपतशापप्रदानस्वपराप्राणघातचिन्त-
नाद्व्यन्तर्वा शतानि तेषाम् । गमरीका जाजनविशेषास्तासां
दोषप्रतर्गविकाणां [अजस्र०] न यशःशतानि अयशः
शतानि तेषु विस्पर्षास्तारं गच्छज्जुदय मानसं यासां ताः
अयशः शतविस्पर्षद्व्यास्तासाम् । तथा [कडपथंति] केत-
वानि कपटानि नेपथ्यभासमार्गपृष्टपरावर्त्तादीनि [पक्ष्ती-
त्ति] प्राज्ञापन्ते यातिस्ताः केतवप्रज्ञतयः यद्वा केतवानां
दम्भानां प्रकृष्टाः इत्येतां ज्ञानानि कमत्रप्रष्टुमुत्पाक्षितीवद्यान्
ताः केतवप्रज्ञतयः । यद्वा केतवेषु प्रज्ञाया धुंहराभिरादानं
यासां तास्तासां केतवप्रज्ञतीनाम् । तथा [ताणति] तापां
नारीणां अज्ञातशीज्ञानां परिभूतेत्यप्यज्ञातस्वभावाताम् ।
यद्भुक्तः " देवाणदणवाणं, सन्तं निमन्तविजगा जे । इत्या
चरिथम्मि पुणो, ताण वि मत्ता कइं नट्टा १ जावधरेहि जमि-
हरहि विविहेहि अगस्सेहि । निवर्गकय्यावि होण, रमणी
यत्तमग्गाय १ मन्त्रपयं जजमणे आगासे पविद्याण
पयपती । मीडजाण हि ययमग्गा, निवि वि होण न दीमति २"
इति यथा न ज्ञानं नाङ्गीकृतं शीतं ब्रह्मस्वरूपं यातिस्ता
अज्ञातशीज्ञास्तासाम् । यथा नञः कुन्सार्यव्याकुलसितं ज्ञानं
शीतं मार्त्तानां याभिः परिव्राजिकायोगिन्यादिभिस्ता अज्ञा
तशीज्ञास्तासां मुनिवैरैः प्रसङ्गकान्तजन्तवैकव्यामविश्व-
मसद्व्यवनादिव्यापारे वर्जनेनाय इति ॥ २ ॥

अन्नं ग्यंति अन्नं, र्म्यंति अन्नमम दिनि उद्धावं ।

अन्नो करुयंतर्गिओ, अन्नो परुयंतर्ग उर्विओ ॥ ३ ॥

द्विधादिपुण्यमन्त्रे अन्नं स्वतावसमीपस्थ नरं रज्ज-
यन्ति अन्नो ह्यणदिता कामगणत्र न कुर्वन्तीत्यर्थः । पक्षी-

पतितधुम्रातरं प्रति अगमदत्तस्त्रमिदमज्जगवत् । यद्वा
स्वकुलीन्यं केनापि ज्ञाते मति (अन्नं रयतिस्ति) अन्यद्विष
भक्षणकाष्ठभक्षणादिकं रचयन्ति कपटेन निष्पादयन्ति । यद्वा
जारस्य स्वान्तःकरणज्ञापनाय [अन्नं रयतिस्ति] अन्यद्विष-
व्यतिरिक्तं तृणतन्तुद्राक्षादिकं रचयन्ति उत्पाटनं कुर्वन्तीत्यर्थः ।
रद्विषेखने इति विषेखनमुत्पाटनमिति । यद्वा अन्यं रयन्तीति
अन्यं स्वकान्तव्यतिरिक्तं पुत्रपुत्रानुक्रान्तमित्रादिकं प्रति रामा
अधमकामाः रय गतीं रयु गतीं वा रयन्ते रयति वा गच्छन्ति ।
तथा [अन्नं रयतिस्ति] अन्यं स्वकान्तव्यतिरिक्तं नरं रमन्ते
मैषुनतन्पराः क्रीडयन्तीत्यर्थः पातालमुन्दरीवत् । यद्वादि
प्रकारेण क्रीडयन्ति वा [अन्नस्पर्शति उवाचति] अन्यस्या
क्तव्यतिरिक्तस्य इदं प्रयच्छन्ति उवाच वचनं बोधरूपम् ।
यद्वा अनेक नरपरिधुता अपि अन्यस्य नरस्य मार्गादिगच्छन्तः
स्थितस्य वा उत्प्राणन्येन त्रापं मन्मयोद्दीपनशब्दं ददतीति ।
उवाचयन्ति पाते तु कामिनर्गच्छ्यादिसंज्ञे मति उन्मत्ता
कामाः अन्यस्मै ददति उवाच प्रबलपादप्रहारमित्यर्थः ।
तथा अन्यः कश्चिद्दुर्गोपवर्णः कटान्तर्गतः कटान्तर्वर्ती प्रउ
न्नरक्तिनो जघतीति । तथा अन्यस्तत्कटाकुवाणसमूहेन ग्वा
नीकृतः । पटकान्तेरवस्थाविशेषान्तेरस्थापितो जघेत् ग्यान-
वत् इति । ३ ।

गंगाए बावुयाण, सागरजयं हिमवओय परिमाणं ।

उगस्स तवस्म गद, गबनुप्पत्तिं च विज्ञयाण ॥ ४ ॥

सिंहे कुंरुयुयारस्स, पुट्टुक्कुहुदाय्यं अस्से ।

जाणंति बुद्धिंमता, महिस्साहय्यं न याणंति ॥ ५ ॥

गङ्गायां बावुकां बावुकुणा-सागरं समुद्रे जत्रं जत्रपरिमाण-
मित्यर्थः । हिमवतो महाहिमवन्नगस्य परिमाणमुपार्थास्तिर्य
कपरिधिप्रतरघनमातम् । उगस्य तीव्रस्य तपसा गतिं फल
प्राप्तिरूपं गर्भोत्पत्तिं च (विद्यापत्तिं) वीनताया नार्याः सिंहे
कुंरुयुयारमिति रुद्धि गम्य (पुट्टुक्कुहुदाय्यं) जठरोद्भव (कुकुहा-
इत्येति) गीतकोत्रे शब्दविशेषमश्वघोदके जानन्ति अश्वगच्छ-
न्ति बुद्धिमन्तः प्रज्ञावन्तः महिस्सायाः कटकपट्टोदपरवञ्चन
परायाः प्रबलमन्मथसिध्दगधगायमानायाः अतर्किताच्छे
च्छित्तकषकाच्छेदगच्छदुर्गीयमानमधुरगोयञ्चनिमृगीकृतभुनि
वगयाः यत्राष्ट पट्टतट्टटितघनश्रीस्वामित्तकचन्द्रचकारि-
कचचनुरायाः पीनपयोधरपीठवर्जिर्मलामवकस्थुन्नमुक्ता-
फलहारश्चतुष्टयविपुलजगमगताविधकचैतन्यकृतानेकपाणि-
तायाः हृदयं गुहान्तः करणं न जानन्ति न सम्यगयगच्छन्ती-
ति । उक्तं “ स्वाजानौ दाम्भिकता, भारुकता नूयसां वणि-
ग्जानौ । गेपः कथियजानौ, द्विजानिजानौ पुनर्गमः ॥ १ ॥ न
स्नेहेन न विद्यया न च धिया रूपेण शौर्येण वा, नेप्यावाद्
भयार्थदानविनयक्रोधप्रदामाद्वैः । अज्ञार्यावनजोगसम्य कर-
णामस्त्वादितिर्वा गुणैर्गुणान्ते न विजृतिभिश्चल्लक्षणा दुःशील
चित्ता यतः ” ॥ २ इति ।

परिसगुणजुत्ताणं, नाणं कडयव्य संजियमणाणं ।

न हु जे बीससियव्वं, महिस्साणं जीवजोगम्मि ॥

इदंशगुणयुक्तानामुक्तयदयमाणवक्रुणान्वितानां तासां नारी-
णां कपिवह्नानरचरस्थितमनसां नैव त्रयङ्गिः विश्वसितव्यं
महिस्सानां जीवजोके इति ॥ ६ ॥

निष्कथं च खल्यं, पुष्केहिं विवज्जियं च आगामं ।

निवृद्धियं च धेणुं, वोए वि अतिस्त्रिय पिमं ॥ ७ ॥

यादृशमिति गम्यते निर्धन्यकं धान्यकणविवर्जितं आगम ता
दृशं तरुणं) मागुलं बुभजायनाकुमुमरहितत्वात् । यादृश नि
वृद्धिका दुग्धरहिता धेनुर्गीस्तादृशावृष्टमतिनीधमध्यानदुग्धा-
भावात्तथा लोके अपि शब्दः पूरणार्थं यादृशं (अतिस्त्रियं)
सर्वथा तैर्ज्ञातहितं पिण्डं खल्वखण्डं तादृशं महिस्साव्याप्ती
मागुलं परमार्थेन स्नेहतैलविवर्जितत्वात् । ७ ।

जेणंतेरणदोय-णाणि निमिसंति तेण य वियसंति ।

तेणंतेर वि हिययं, चित्तमहस्माउत्तं होइ ॥ ८ ॥

स्त्रीणां येन परमवल्लजेन सर्वार्थसंप्राप्तिकारकणान्तरेण विना
लोचनानि प्रफुल्लनेत्राणि तत्क्षणे निमिषमिति संकुचितजावं
गच्छन्तीत्यर्थः च पुनस्तनैव परमवल्लजेन स्वार्थप्राप्त्यकारके
णान्तरेण विना विक्रान्ति प्रफुल्लनत्राणि भवन्तीत्यर्थः । तेण
तरे इति प्राकृतव्यासनीयां सप्तमी अपि शब्द एवार्थे तथा
कुलस्त्रीणां हृदय कदाचित्स्थवन्नजे प्रवर्तते स्ववल्लजे सत्यपि
कदाचित्तासां चित्त स्वमानसं महत्माकुलं स्वकान्तव्यति-
रिक्तपुरुषान्तरमहस्त्रेषु आकुलं मन्मथजावेन परिभ्रममाण
जवन्तीत्यर्थः । शाकिनीवत् । अतो मुनिवैरैरन्तत्रयैरुक्तपंर
मुक्तगृहगमनजरैरसां करणयुगलीदामीयोगिन्यादीनां यथा
कर्याचित्पान्त्रियो न कार्य इति । अस्या अन्यदपि व्याख्यान्तर
सदृशप्रसादाकार्यमिति ॥ ८ ॥ त-दु० ॥

(१७) स्त्रीणामकुलित्वं यथा—

“मम इमं मुक्तपुगेसमीमं, मिताणखेवाण य निज्जत । पव
अणिच्च किमिआण वस्मं, पास नराण मह्वादिआण ”
इत्यादि—धर्म० ।

सर्वव्यपकर्षवचं यथा—

नो रक्ख गीपु गित्ति-ज्जा गंरुवत्थामुणेगचित्तामु ।

जाओ पुग्गिं पत्तो जित्ता, खेवन्ति जहाव दावेहिं । १७ ॥

नो नै वराकस्य एव गदस्य (अथस्तास्तु यथा हि गदस्यो
रक्तमधस्वमपकर्षति जीवितं च प्राणिनामपहरन्त्येवमेता अपि
तत्पतो हि ज्ञानार्थः यत् जीवितं स्वार्थं च तानि चताभिरपविहस्य
न्त एव तथा च दार्ष्टिकः “ वाताज्जो दहति हतलुब्धमेक
नराणां, मत्तो नागः कुपितो जगश्चक्रेदं तथैव । इति ॥ ३ ॥
विनय विमर्षा शौर्यविज्ञानदहान्मर्यादयान् दहति वनिता मुष्मि
कान्तैर्दिकोश्च ” (गिहमज्जति) गृहचरभिकाङ्क्षावान् जघेत्
कोदरीषु (गंरुवत्थामुणिं) गगम गगम इह चोपचितपशि-
तपिणरूपतया गतपान्तिरधिराद्रतामजघाच्च तदुपमत्वा-
द्वारे कुचावुक्ता । ते यक्कसि यासां तास्तथाजुतास्तासु वेरा
गोत्पादनार्थं चैवमुक्तम् । तथा अनेकान्येनकसहचानि चञ्च-
लतया चित्तानि मनोमि यासां तास्तासु अनेकचित्तासु आ-
हच “ अन्यस्याद् जघानि विशद चान्यमात्रिद्वय शोने, अन्यं
वाचा वर्पति दसयत्यन्यमन्यं च रीति । अन्यं द्वेष्टि स्पृशति-
कशति प्रार्थुन चान्यमिष्टनायां नृयस्तमित इव धिक्चञ्चला-
वात्रिकाश्च ” तथा (आउत्ति) याः पुरुषं मनुष्यं कक्षीनम-
पीति गम्यते प्रज्ञान्यत्वमेव शरण्यमेव च प्रीतिकृदित्यादिका-
जिवांगित्थिप्रनार्यं क्रीडन्ति (जहावति) वा शब्दस्यैवका-
रार्थत्वाद्यर्थेय दासेः पहागच्छ मा यद् त्वं मायामीत्यादि-
विवक्षितप्रवृत्तिर्जीवाजिथिश्चस्तीति मन्त्रार्थः ॥ १७ ॥

पुनस्तासामेवानिदं यतां दर्शयसाह ।

नारीणो ना पगिजिज्जा, इत्थिविपयहे अणगारं ।

धर्मं च पेसलं नवा, तत्थ हविज्ज जिक्खुमप्पाणं ॥१॥
नारीपुनो नैव प्रगृह्येत्प्रशब्द आदिकर्मणि ततो गृहिमारजे-
तापि न । किं पुनः कुर्यादिति ज्ञावः (इत्थीविप्पहियत्ति) स्त्रियो
यिविधैः प्रकारैः प्रकर्षेण च जहाति त्यजति इति स्त्रीवि-
प्रजह उणादयो बहुलमिति बहुलवचनाच्च । यद्वा (इत्थिस्ति)
स्त्रियो (विप्पजहेत्ति) विप्रजह्यात्पूर्वत्र नारीप्रहणात्मनुप्यस्त्रिय
पयोक्ता इह च देवतिर्यक्संबन्धिन्योपि न्याज्यतयोच्यन्ते इति
न पौनरुक्त्यमुपदेशत्वात् । अणगारः प्राभवत् । उक्तं ० उग्र० ॥
(स्त्रीणां दुष्प्रादण्ड्यन्वयम् ' इत्थिरज्ज ' शब्दे)

[१३] स्त्रीणां बन्धकारणत्वं—यथा—

वाजुवं जलमवेति पिया संगमि इत्थिओ ८ ॥
इत्थिओ जे एण सेवन्ति आइमोक्खा दु ते जणा ॥
ते जणा बंधणुमुक्का, नावकं वन्ति जीवियं ॥ ९ ॥

वायुर्यथा सततगतिरस्त्वस्मिन्निज्वालां बह्नामिकाम-
प्यति अतिक्रामति पराजवति न तथा पराभूयते एवं लोके
मनुष्यलोके हावनावप्रधानत्वात्प्रिया दयितास्तत्प्रियत्वाच्च
दुर्गतिक्लमणीया अत्यन्त्यतिक्रामति न ताजिजीयते तत्स्वरूपा
वगमात्सज्जयविपाकदर्शनाच्चेति । तथा चोक्तम् ॥ स्मितेन
प्रावेन मदेन लज्जया, पराङ्मुखैरर्ककटाक्षवीक्रितैः । चञ्चो-
रिप्याकग्रहेन बीजया, समस्तजगैः खलु बन्धनं स्त्रियः ॥ १ ॥
स्त्रीणां कृते ज्ञातृयुगस्य जेदः, संबन्धिजेदे स्त्रिय एव मूलम् ।
अप्रामकामा बहवो मरेन्द्रा, नारीनिरुत्सादितराजवंशाः ॥ २ ॥
इत्येवं तत्स्वरूपं परिज्ञाय तज्जयं विधत्ते नैतानिजीर्यत इति
स्थितम् । अथ किं पुनः कारणं स्त्रीप्रसङ्गाध्वद्वारेण शेषाध्व-
द्वागेपलक्षणं क्रियते न प्राणान्तिपातादिनाति । अत्रोच्यते केपं
चिद्दर्शनिनामङ्गनोपजोग आध्वद्वारमेव न प्रवति । तथा चो-
चुः “न मांसजकणे दोषो, न मये न च मैथुने । प्रवृत्तिरंघा जू-
नानां, निवृत्तिस्तु मदाफला” ॥ इत्यादि तन्मतव्युदासार्थमेव
मुपन्यस्तामिति । यदि वा । मध्यमतीर्थकृतां चतुर्थीम् एव धर्मे
इह तु पञ्चग्यामो धर्म इत्यस्यार्थस्याविर्भावमायानेनोपलक्ष-
णमकारि । अथवा । पराणि व्रतानि सापयादानीदं तु निरपवाद-
मित्यस्यार्थस्याविर्भावनाय प्रकटनायैवमकारि । अथवा ।
सर्वाण्यपि व्रतानि तुल्यानि एकस्मिन्नेन सर्वविधाधनमिति
कृत्वा येन केनचित्प्रदेशो न दोषार्येति । [इत्थिओ इत्यादि]
ये महासत्त्वाः कटुविपाकाऽयं स्त्रीप्रसङ्ग इत्येवमवधारणतया
स्त्रियः सुगतिमार्गागताः संसारबीथीभूताः सर्वाचिनयराज-
धान्यः कपटज्ञाशतकुला महामोहनशक्तयो न संयन्ते न
तत्प्रसङ्गमतिज्ञयन्ति ते एवंभूता जना इतरजनार्ताताः साधवः
आदौ प्रथमं मोक्षादेशवद्वद्वा परमरूपं येषान्ते आदिमोक्षाः ।
दुरवधारणे । आदिमोक्षा एव तेऽवगन्तव्याः । इदमुक्तं भवति
सर्वाचिनयास्पदं ततः स्त्रीप्रसङ्गायैः परित्यक्तस्त एवादिमोक्षाः
प्रधानव्रतमोक्षाख्यपुरुषार्थोद्यताः । आदिशब्दस्य प्रधानवा-
चित्वाच्च केवलमुद्यतास्ते जनाः स्त्रीपाशबन्धनोन्मुक्ततयाऽशेष-
कर्मबन्धनोन्मुक्ताः सन्तो नावकाङ्क्षन्ति नाजिज्ञयन्ति असंयम-
जीवितमपरमपि परिग्रहादिकं नाभिलषन्ति । यदि वा परित्य-
क्तविषयच्छाः सवनुष्ठानपरायणा मोक्षैकताना जीवितं दीर्घ-
कालजीवितं नाभिकाङ्क्षन्ति इति ॥ ९ ॥ सूत्रं २ ध्रु० १५ अ.
नारीस्तेह दुःखं यथा “नारीनेहाणुगया, गणह न सीलं कुलं
घणं धम्मं । दाणं पाणेन गुणे, गुरुवयणं कुगहगमणं पि” दर्श ० ।

(१४) स्त्रीसंसर्गश्चावश्यपरित्याज्यस्तथा च ।

वशीकुर्वन्ति ये लोके, मृगान् दर्शनतन्तुना । संसर्गवा-
गुरानिस्ते, स्त्रीव्याधाः किञ्च कुर्वन्ते” पंचा० १० विच० ।

स्त्रीसंसर्गपरित्यागे कारणमाह ।

जहा कुक्करोपायस्स, निबं कुल्लसओ जयं ।

एवं खु बंजयारिस्स, इत्थीविग्गहओ जयं ॥ १४ ॥

यथा कुक्कुटपोतस्य कुक्कुटचलकस्य नित्यं सर्वकाष्ठं कुल-
लतो मार्जारान्मयेवमेव ब्रह्मचारिणः साध्याः स्त्रीविग्रहात्
स्त्रीशरीरात् विग्रहग्रहणं मृतविग्रहादपि भयव्यापनार्थमि-
ति सूत्रार्थः । यतश्चैव मतः—

चित्तजित्ति न निज्जाए, नारिं वा मृअलं कियं ।

जक्खरं पि व द्ढणं, दिट्ठिं पफिममाहरं ॥ १५ ॥

चित्तभित्तिं चित्रगतां स्त्रियं न निरीक्रेत न पश्येत् नारीं वा
संचेतमोमवं स्वबलकृतामुपलक्षणमेतदनलंकृतां वा न निरी-
क्रेत कथंचिद्दर्शनयोगेऽपि नास्करमिवादित्यमिव दृष्ट्वा दृष्टिं
प्रतिसमाहरेत् छागेव विनिवर्त्तयेदिति सूत्रार्थः । किञ्चहुनाह-
इत्यपायपमिच्छिन्नं, कथं नासं विगपियं ।

अविवाससयं नारीं, बंजयारी विवज्जए ॥ १६ ॥

इत्तपादप्रतिच्छिन्नामिति प्रतिच्छिन्नहस्तपादां करणना-
साविकृतामिति विकृतकर्णनासार्माप वर्षशतिकां नारीम-
बंधिभ्रामपि किमङ्ग पुनस्तकणी तान्तु सुतरामेव ब्रह्मचारी
चारित्रधनो महाधन इव तत्स्वरूपं विवर्जयेदिति । अपिच ।

विज्जमा इत्थिसंसग्गां, पणीयं रमजोयणं ।

नरस्मत्तगवेसिस्स, विमं ताल्लउरं जहा ॥ १७ ॥

विज्जया वस्त्रादिगढा स्त्रीसंसर्गः येन केनचित्प्रकारेण स-
बन्धः प्रणितं रसभोजनं गल्लस्नेहरसान्यवहारः एतत्सर्वमेव
विनृषादि नरस्यात्मगवेपिणः आत्महितान्वेष्टेण परस्य विषं ता-
ल्लपुटं यथा ताल्लमात्र्यापत्तिकरविषकल्पमहितमिति सूत्रार्थः ।
अंगपक्षंगसंज्ञाणं, चारुद्विवियपीहियं ।

इत्थीणं ते न निज्जाए, कामरागविवकृणं ॥ १८ ॥

अङ्गप्रत्यङ्गसंस्थानीमत्यङ्गानि शिरःप्रवृत्तानि प्रत्यङ्गा नि
नयनादीनि पंतपां संस्थानं धिन्यासविशेषस्तथा चारुशोजनं
लपितं जलपितं प्रकृतं निरीकृतं स्त्रीणां सबन्धि तदङ्गप्रत्य-
ङ्गसंस्थानादि न निरीक्रेत न पश्येत् । किमित्यत आह । काम
रागावर्चनमिति एतत्किं निरीकृत्यमाणं मोहदोषान् मैथुना-
भिलाषं वर्धयति अत एवास्य प्राक् स्त्रीणां निरीक्षणप्रतिषे-
धाज्जतार्थतायामपि प्राधान्यव्यापनार्थो भेदेनोपन्यास इति
सूत्रार्थः । दश० ८ अ० ॥ तथा चान्यत्रापि—

“आघर्तः संशयानामाघिनयभवनं पत्तनं साहस्रानां, दोषा-
णां सन्निधानं कपटशतगृहं क्षेत्रमप्रत्ययानाम् । स्वर्गद्वारस्य
विघ्नं नरकपुरमुखं सर्वमायाकरणं, स्त्रीयन्त्रं केन स्पृष्टं विष-
मविषमयं सर्वज्ञाकस्य पाशः ॥ १ ॥ नो सत्येन मृगाङ्ग एव
यदनीभूतो न चेन्वीवर-ह्मन्त्वं लोचनतां गते न कनकैरप्यङ्ग-
याष्टैः कृता । किन्त्वेवं कर्षाभः प्रतारितमनास्तत्त्वं विजान-
क्षाप, त्वङ्गमांसास्थिमयं चपुर्मृगहृशां मत्या जनः संघते ॥ २ ॥
यदेतत्पूर्णेन्द्रियुतिहरमुदाराकृतधरं, मुखाब्जं तन्वङ्गधाः किञ्च
वसति पत्राऽध्वरमधु । इदं तांस्त्रिं पाक दुमफलाभ्यातीव वि-

रसं, व्यतीतेऽस्मिन् काले विषमिव जविष्यत्यसुखदम् ॥ ३ ॥
दीर्घेणाक्षिच्छेदेन वक्रगतिना तेजस्विना भांगिना,
नीलाज्युतिनाऽहिना वरमहं दृष्टे न तच्छुषा ॥
दृष्टे सन्ति त्रिकित्तका दिशि दिशि प्रायेण पुण्यार्थिनो,
मुग्धाक्षीकृणवीकृतस्य न हि मे वैद्यो न वाप्यौषधम् ॥ ४ ॥

संसार ! तव निस्तर-पदवी न दवीयसी ।

अन्तरा दुस्तरा न स्युर्येदि रे मदिरैकणाः ॥ ५ ॥

नूनं हि ते कविवरा विपरीतबोधा,

ये नित्यमाहुरबला इति कामिनीनाम् ।

यात्रिर्विश्रांततरांशुकदृष्टिपातः ,

शक्रादयोपि विजितास्त्वबलाः कथं ताः ॥ ६ ॥

जल्पन्ति सार्कमन्येन, पश्यन्त्यन्यं सविभ्रमाः ।

हृदयं चिन्तयन्त्यन्यं, प्रियः को नाम योषिताम् ॥ ७ ॥

सर्वकथे इत्यिवगमि, अप्रमत्तो सया अविस्मृत्या ।

नित्यरद्वंजचरं, तत्त्विवरीत्रो न नित्यरद्वं ॥ ६७ ॥

सर्वत्र सर्वस्मिन् प्रवृजिता प्रवृजितरूपे स्त्रीवर्गे अप्रमत्तः नि-
ष्ठाधिकयाविप्रमादरहितः सदा सर्वकालमविवक्षन्तो विश्वास-
रहितः भवन्ति निस्तरति पात्यतीत्यर्थः । अस्मदर्थे मेपुनत्या-
गरूपं तद्विपरीतः उत्कृष्टविशेषणरहितो न निस्तरति निर्वहति
ब्रह्मचर्यमिति गाथायः । ग० २ अधि० । [साध्वीसंसर्गा
दोषायेति ' अज्जिया ' शब्दे ॥ स्त्रीसंसर्गादि परित्यागां व्रजच-
रगुप्ति शब्दे]

[१५] स्त्रीषु मत्तस्य परिग्रहोऽवश्यं भवतीति यथा—

इत्थीसु सते य पृढो य बाले, परिग्रहं चैव पकुञ्चमाणं ॥

स्त्रीषु रमणीयवासको ऽभ्युपपन्नः पृथक् २ तद्विहितहसित
विश्वोक्तशरीरावयवेभ्यो बालबालाऽङ्गः सदसद्विवेक—
विकलस्तद्वसक्ततया च नान्यथा अव्यमन्तरेण तत्प्रामात्रिभ-
वतीत्यतो येन कनाखदुपायेन तदुपायजुतं परिग्रहमेव प्रकर्षेण
कुर्वाणः पापं कर्म समुच्चिनोतीति । सूत्र० १ भु० १० अ० ।
[स्त्रीषु कामेषु चासक्तानामवश्यं नरकयातना जघतीति
' इत्यिकाम ' शब्दे] स्त्रीषु च सर्वेन्द्रियगुणन भाव्यम् तथा च ॥

मन्विदियाजिनिवुके पयासु, चरे मुणी सव्वतां विष्णुमुक्ते ।

सर्वाणि च तानिन्द्रियाणि च स्पर्शनादीनि तैरजिनिवृत्तः
सधृतेन्द्रियो जनेन्द्रिय इत्यर्थः । क प्रज्ञासु स्त्रीषु तामु हि पञ्च
प्रकारा अपि शब्दादयो विषया विद्यन्ते तथा चोक्तम् ।

" कलानि वाक्यानि विज्ञासिनीनां, गतानि रम्याण्यवलोकिता-
नि । रतानि चित्राणि च सुन्दरीणां, रसापि गन्धोऽपि च सुम्बना-
देः ॥ १ ॥ तदेवं स्त्रीषु पञ्चेन्द्रियविषयसम्प्रवात्तद्विषये संवृत-
सर्वेन्द्रियेण भाव्यमेतदेव दर्शयति चरत्संयमानुष्ठानमनुतिष्ठे-
न्मुनिः साधुः सर्वतः सबाह्यान्त्यन्तरात्मकाद्विशेषेण प्रमुक्तो
निःसङ्गो निष्किञ्चनश्चेत्यर्थः । सूत्र० १ भु० १ अ० । स्त्रीणां
दर्शननिषेधो यथा— " स्त्रीरम्याङ्गकृणतगलितयिषोचनो हि
दीपशिखायां शलज इव घिनाशमुपयाति । ध० ३ अधि० ।
[अत्र प्रायश्चित्तं रायपिम् शब्दे]

[१६] स्त्रीकरस्पर्शादिनिषेधो यथा—

जतिथत्थीकरफरिसं, अंतरियं कारणे वि उप्पन्ने ।

दिट्ठी विमदित्तमी, निसं व मुणिवज्जए गच्छे । ८३ ।

यत्र गणे स्त्रीकरस्पर्शः अथवा स्त्रियाः करेण स्पर्शः स्त्रीकर-
स्पर्शस्तमुपलक्षणत्वात् स्त्रीपादादिस्पर्शो च कर्तव्यतम

[अंतरियंति] अपि शब्दस्येहापि सम्बन्धादन्तरितमपि वस्त्रा-
दिना जातान्तरमपि किं पुनरन्तरितं कारणेऽपि कण्टकरो-
गोन्मत्तत्वादि उत्पन्ने सजाते सति किं पुनः अकारणे
हाष्टविषय सर्पविशेषः दीनान्निष्ठ ज्वलितवह्निर्विषं च हाहा-
हहादीनि समाहारचन्द्रः तदिव वर्जयेत् उत्सर्गमागंण
कृतः स्यजेन्मुनिः समुदायः [गच्छति] स गच्छः स्यादिति
शेषगाथा उद्दः ।

वालाए बुहाए, ननु अ बुहिआइ अहं य जदणीए ।

न य कीरइ तणुफरिसं, गोयम ! गच्छं तयं जणिं ॥ ८४ ॥

इहाङ्गस्पर्शस्य सर्वत्र सम्बन्धात् बाह्याया अपि अप्राप्तयौव-
नाया अपि किं पुनः प्राप्तयौवनायाः वृक्षाया अपि अतिश्रान्त
यौवनाया अपि किंपुनरतिश्रान्तयौवनायाः एवविधायाः
कस्या इत्याह । नन्तुका पीत्री तस्या अपि दुहिता पुत्री तस्या
अपि अथवा भगिनी स्यता तस्या अपि नासबकोपलक्षणत्वा-
दस्य दीहित्री ज्ञानृजामातुक्षीपितृष्वसृमामृजनीमातामही
ग्रहः । कोयः नन्तुकादिकानामकादशानां नासबकानामपि
स्त्रीणां किंपुनरनासबकानां तनुस्पर्शः उपलक्षणत्वात्सविज्ञास-
शब्दभ्रष्टादि च यत्र गच्छे न च नैव क्रियते हे गौतम ! स
गच्छो जणित इति इह हि सम्बन्धिन्या अपि स्त्रिया अङ्गस्पर्शादि
वर्जनं स्त्रीस्पर्शस्योक्तमोहोदयहेतुत्वात् ॥

जत्य त्यीकरफरिसं, झिगी अरिहो वि समयमवि कणिज्जा

तं निच्छयत्रो गोयम ! जाणिज्जा मूळगुणजडं ॥ ८५ ॥

यत्र गणे स्त्रीकरस्पर्शम् झिङ्गं विद्यते अस्याऽसौ झिङ्गी साधु
वेपथ्वान् अहोऽपि पदव्यादिप्राप्त्यादियोग्याऽपि स्वयमपि
अपेरेवकारार्थत्वात् स्वयमेव कुर्यात्तं गच्छं निश्चयतो हे गौत-
म ! जानीयात्सगुणजडं चारित्ररहितमिति ॥ ८५ ॥ स्त्रीकर-
स्पर्शादिकमुत्सर्गपदेन निषिध्यायापवादपदेनापि निषिध्यति ॥

कीरइ बीयपणं, सुत्तमजणियं न जत्य विहिणाओ ॥

उप्पन्ने पुण कज्जे, दिक्खा आयंकरमाईए ॥ ८६ ॥

अपेरेग्यमानत्वाद् उत्सर्गपदापेक्षया द्वितीयपदेनापि अपवाद-
पदेनापीत्यर्थः [सुत्तम जणियंति] मकारस्याहोकाराणिकत्वा-
त्सुत्राज्जितं सूत्रानुज्ञातं सर्वथागमनिषिद्धं स्त्रीकरस्पर्शादि-
कमित्यर्थः । ग० २ अधि० । [कण्टकाङ्कुरणवत्तद्व्यता
विस्तरेण कण्टकुङ्कुरण शब्दे]

१७ । स्त्रियाः सार्कं विहारस्वाभ्यायाहारोच्चारप्रस्रवणप-
रिष्ठापनिकाधर्मकथादिनिषेधो यथा—

जे जिकसू आगंतागारेसु वा आरामागारेसु वा गहावइसु-
गहा वइकुलेसु वा परियागसहेसु वा एगो एगइत्थीए सार्कं
विहारं वा करेइ सज्जायं वा करेइ असणं वा ४ आहा-
रेइ उच्चारं वा पासवणं वा परिइवेइ अस्सरं वा अण-
रियं मेहुणं अस्सणं पाओगकहं कहेइ कहंतं वा साइ-
ज्जइ ॥ १ ॥ नि० चू० ७ उ० ।

कहिता खलु आगारे, ते उ कहिं कतिविधा उ विणेया ।

आगंतागारादिसु, सविगारविहारमादीया ।

सप्तमस्स अंतसुत्ते त्यीपुरिसागारा कहिता ते कहिं हवेज्ज
आगंतागारादिसु ते आरामादिसु ते आगंतारादि इह स-
माणं कतिविधा ते आगारा विषया । इह अपुव्वरुविषयाणि

एगो साहू एगोए इन्धियाए सद्धि खमाअं नामाओ गाम-
तरो अहवा गतागमं चकमणं सज्जायं करेति असणादियं
वा आहारंति उच्चारं पातव ॥ परिद्वेति एगो एगित्थीए सद्धि-
वियारभूमिं गच्छति अणारिया कामकहा गिरतरं वा अपियं
कई कहेति कामनिदुरकहाओ एता खेब असमाणपाउमं अ-
गवा इस्वजसकहादिसंजमोवकारिका ए जवति सा सव्या
असमाणपाउमा ।

आगतारे आरा-मा गारमिह कुहावसहं य ।

पुतिमिथिएगणंगं, चउकजयणा दुपखेवि ॥ १ ॥

एगो एगित्थीए सद्धि, एगो अणेगित्थीए सद्धि, अणेगा एगित्थी
ए, आणेगा अणेगित्थीए ॥

जा कामकहा साहो, तणारिया लोकिकी च उत्तरिया ।

णिदुरनद्धी कहणं, जागवतपदोमगवामणया ॥ ३ ॥

तन्थ साह्या गरवाडणरथकथा लोगुत्तरिया तरंगवती मङ्ग-
यवती मगधसंजादि णिदुरं गामवद्धी घरकहणं एगो साहू भरु
दखिमायहं सवेउहणयाओ य भागवण पच्छितोकिमयं भूमी
गरंति तेण साहुणा वारवतिदाहता आरम्भ जहा वासुद्वे य
पयाओ जहा य कूरवागा जंजणं कोसवीरसपयेसो जहा
जरकुमारगमो जहा य जरकुमारण भल्लिणा हओ मओ य
एवं जल्लिघरपत्ति सव्या कहिया ताह सो भागवतो यदुहा
चित्ति । जइएयं न भविस्सति तो एस समणो घानेयया सो
गहिओ दिट्ठे यणेण पादे जल्लिप विट्ठो ताह आगतण तं साहु
खामेति जणति य मय एवं चित्तियमासी तं खमेज्जसि एगमा
ही णिदुरा एयमादिपुरिमाण विस्तारं जुज्जेति कहिओ किमु
वा एगित्थियाणं ॥

अवि मायरं पि सद्धि, कथा तु एगगियस्म परिसिद्धा ।

किं पुण आणारयादी, तरुण्ण्यीहिं सहगतस्स ॥ ४ ॥

माइतगिणीमादीहिं अगम्मिथिहिं सद्धि एगगियस्म ध
म्मकहाविण वद्धति किं पुण अगाहिं तरुण्ण्यीहिं सद्धि ॥

अमावि अप्पमत्तीमु, कथा किमु अणारिय अमज्जा ॥

चकमणमज्जायजायण-उच्चारं तु सविसेमा ॥ ५ ॥

अणाइ वि धम्मकहा अवि सहाओ सवेग्ग साविथीएसु
एगगियासु विहवा किंपुण अणारिया जांगा अणारिया सा
य कामकहा असम्भा जाम्भा असज्जा । अहवा असम्भा जन्थ
उल्लवज्जति चकमणं सति विज्जमथ्रतितागारं ददं माहुअवो
भवति सज्जाए मणहस्सहण भोयणदाणग्गहातो विसंभे
सचारं कण गादिथणं गदरिसणं ॥

जयणपदा चणहं, अस्मतरजुते तु संजते संते ।

जे जिकव् विहरेज्जा, अहवा विकरेज्ज सज्जायं ॥ ६ ॥

जयणपदा चउत्थगो पुच्छतां ॥

अमणादी वीहारे, उच्चारादि व आतरेज्जा ।

हिदुरमसायुजुत्तं, अप्पतरकथं व जो कथए ॥ ७ ॥

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविगाहणं दुविधं ।

पाविति जम्हा तेणं, एते तु पदे विवजेज्जा ॥ ८ ॥

दिट्ठे संजोइगापि जम्हा एते दोसातरुहाण कणति विहारादि
काअं कारणे पुण करेज्जा ॥ ८ ॥

वित्तिय पदमाणपज्जे, गेअमुवमगरोट्टगहाणे ।

संजमजयवासामु य, स्वत्तियमादीसु विस्सायं ॥ ९ ॥

अणवज्जा सो सव्याणि विहारादीणि करेज्ज । इदानीं
गल्ले ॥ ९ ॥

भवणं महेमस्मि वओत्थे, गेल्ले जा विधी समक्खाता ।

मा चेव य विनियपदे, गेल्ले अट्टमुहेसे ॥ १० ॥

कठ्ठा ॥ नि० चू० ८ उ० ॥

इदानीं सत्तमयवासं तिमिावि दाराण एगहापदेसत्ति
आकुयय गाहा । आउमादिया संभमाओहयमच्छादिमय गो
यर- अमता वासेण अम्भवहता एगणिल्लए वि होज्जा-

जल्लमंजमे थलादिमु, चिट्ठताणं जवेज्ज चउजंगो ।

एगतम्बएसए वा, वृहगलं ते व सव्वसो ॥ ६५ ॥

एग तरज्जामिणं उ, वमयमिउज्जेज्ज वावि जावसदी ।

एमेवय वा तम्मिनि, तेण जयावाणिणं लुकारं ॥ ६६ ॥

जोइतमाइं विरुद्धे, रांधेरहादिणं तु संजमो होज्जा ।

वोहियमित्थ जएत्ता, गुत्तिणिमिसं च एगत्था ॥ ६७ ॥

एगा एगत्थीए समं हवेज्ज आउक्कायमज्जमेण उदगवाहणे
एगं उमय थलं पत्थयं मोग्ग वा तन्थ चिट्ठताणं चउजगस-
जये वा खेत्ताओ खेत्तं संकमेज्जा इत्थं यि चउजगसंभवो ।
एगतर यमहीए वा खेत्ताउ खत्तं कमिज्जति । एवं चउमंग
संभवो हवेज्जा एवं वा तो यि चउजगसंजयो तेणगभएण
वा गुत्ते चउभगमजवेण णिसुक्का अउत्ति । भोइस्स भोतिय-
स्स विरोहा एवं गामस्स यरुट्ठस्य य परिसंभसे चउभंगसंज-
यो तेणगभएण वा गुत्ते हवेज्जा । वोहियमच्छभएण पहाया
णं चउजगसजवेण विहारसज्जायं असणादिया उच्चारादिया
वा एकथ णिसुक्कारसंभवो हवेज्जा गुत्ती वा रक्खणं करेत्ता-
ण संभवेज्जा ॥

पुक्कपविट्ठेगतेरं, वासजणं विसेज्ज अस्मतरा ।

तन्थ रहितं परमुहो, णयसुं णसुं जतीहंति ॥

वाससु वासावासं परंते संजतो सजती वा किंचि णिरो-
यणरि संजाणपाथिट्ठं हवेज्ज पच्छा इयर पविमिज्जा विच्छकण
विरहियं वावि परापपर मुहा अउत्ति । सज्जायहाय सुद्वयि
वासं परंते सजती मुहाट्ठणे णो पविसति । नि० चू० ८ उ० ।

जे जिकव् उज्जाणंसि वा उज्जाणगिहंसि वा । उज्जा

णमाहंसि वा णिज्जामिणंसि वा णिज्जाणगिहंसि वा

सिज्जाणमाहंसि वा एको एगित्थीए सद्धि विहारं

वा कोइ सज्जायं वा कोइ अमणं वा ४ आहारोइ

उच्चारं वा पामवणं वा परिद्वेइ अमयरं वा अणारियं

मेहुणं अस्मवणपओगकहं कहेइ कहेतं वा साइजइ ।

उज्जाणं जन्थ लोगा उज्जाणियाए वच्छति जं साइसिणगा-
रस्स वक्कठं त्रियं तं उज्जाणं । रायादियाण णिगमणताणं
णिज्जाणिया नगगमं वा जं पियं चियं तं णिज्जाणं एतेसु चेव
गिहा किरिया उज्जाणणिज्जाणगिहणगरेपागारो तस्सेव देसे
अट्टाखणं पागारस्स अहो अट्टोहत्थो रहमग्गो वारिया वल्लणग
दार दा बल्लणगा पागारपडितिवक्का तण अंतर गोपुर
जेण जणे दगस्स वच्छति सो दगपदो दगवाहो दगमग्गो
दज्जासं दगतीरे सुणं गिहं सुणगारं देसे पहिय सद्धियं
जिजागारं अओविसाखं च उच्चारं संयाहिं तं क्कागारं धम्मा

गारं कोट्टागारं वज्जादिनण्डाणं अवोपगासं तणसलो
सात्तिमादि तुसट्ठाणं तुससात्ता मुग्गादियाणं तुसा गोक-
रिसो गोमयं गोणादि जत्य चिट्ठंति सा गोसात्ता गिहं च
जुगादिजाणण अकुत्तासात्ता मकुट्ठं गिहं अस्सादिअ वाहणा
ताणं सात्तागिहं वा विक्केयं जेरं जत्य बूट्ठंति सा सात्तागिहं वा
पासदिणो परियागा नेसि आवासथा सात्तागिहं वा बूटा-
दिया जत्य कमविज्जति सा कम्मं तंसात्तागिहं वा महंत पा-
हुमे बहुते था महंत गिहं महागिहं बहुसु था उच्चारणसु महा
गिहं महाकुत्तापिण्डकुत्तादी पाहुमे बहुजणा अणाइ बहुसे
इमा संगहगाहा ॥

उज्जाणट्ठाण दगे, मुग्गाणाकूमावतुमनुसे गोमे ।

गोमग्गाणापणिगा, परियागमहाकुत्ते सेव ॥ ८५ ॥

एवंति जहा पच्छिमसुत्ते पयं एतसु उस्सग्गाववातेण चउज-
गमे नवो वत्तवो इमे उज्जाणवक्खाणं ।

संजमट्ठाणगिहा—णिग्गमणगिहा त्रिणियमाईणं ।

इतरे णगरादिणिग्गमे, सुयसजादिणिज्जाणगेहा उ ॥ ८६ ॥

उज्जाण संजमादिया गाहा इयवेत्ति णिज्जाणे वणियमादिया
णिग्गमगहिंयं कय णिज्जाणगिहं अहया पच्छेणं वित्तिंय व-
क्खाणं सात्तागिहाण इमो वित्तेसो ॥

सात्तातुअरे पविट्ठा, गेहं कुट्टुसहितं तु णेगविधं ।

वणिजंरुसात्तापरिजि—चुगादिमहबहुगवाहमे ॥ ८७ ॥

जे जिकवू अट्ठमि वा अट्ठादियंमि वा चरियंसि वा
पागारंसि वा दारंसि वा गोपुरंसि वा एको एगित्थीए
सच्छि विहारं वा करेइ सज्जायं वा करेइ असणं वा ४,

आहारेइ उच्चारं वा पामवणं वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा
अणारियं मेहुणं अस्सवणपओगकहं कहेइ कहतं वा
साइज्जइ ॥ ३ ॥ जे जिकवू दगमि वा दगमगंसि वा

दगपहंसि वा दगतिरंसि वा एगो एगित्थीए सच्छि वि-
हारं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं वा पाम-
वणं वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा अणारियं मेहुणं अस्स-

वणपओगकहं कहेइ कहतं वा साइज्जइ ॥ ४ ॥ जे जिकवू
मुग्गागिहंसि वा मुग्गमात्तंसि वा जिग्गगिहंसि वा जि-
ग्गमात्तंसि वा जिग्गगिहंसि वा जिग्गमात्तंसि वा कूमागा-

रंसि वा कोट्टागारंसि वा एगो एगित्थीए सच्छि विहा-
रं वा करेइ सज्जायं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं
वा पामवणं वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा अणारियं मेहुणं अ-

स्सवणपओगकहं कहेइ कहतं वा साइज्जइ ॥ ५ ॥ जे
जिकवू तणगिहंसि वा तणमात्तंसि वा तुमगिहंसि वा तुस-

मात्तंसि वा तुमगिहंसि वा तुममात्तंसि वा एको एगि-
त्थीए सच्छि विहारं वा करेइ सज्जायं वा करेइ असणं वा
४, आहारेइ उच्चारं वा पामवणं वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा

अणारियं मेहुणं अस्सवणपओगकहं कहेइ कहतं वा
साइज्जइ ॥ ६ ॥ जे जिकवू जाणगिहंसि वा जाणमात्तं-
सि वा जुग्गगिहंसि वा जुग्गमात्तंसि वा तुमगिहंसि वा

तुममात्तंसि वा एगो एगित्थीए सच्छि विहारं वा करेइ
सज्जायं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं वा पामवणं
वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा अणारियं मेहुणं अस्सवणपओ-

गकहं कहेइ कहतं वा साइज्जइ ॥ ७ ॥ जे जिकवू
पणियसात्तंसि वा पणियगिहंसि वा कुवियमात्तंसि वा
कुवियगिहंसि वा एगो एगित्थीए सच्छि विहारं वा

करेइ सज्जायं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं
वा पामवणं वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा अणारियं मेहुणं
अस्सवणपओगकहं कहेइ कहतं वा साइज्जइ ॥ ८ ॥ जे

जिकवू गोणसात्तंसि वा गोणगिहंसि वा महाकुत्तंसि वा
महागिहंसि वा एगो एगित्थीए सच्छि विहारं करेइ सज्जा-
यं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं वा पामवणं वा

परिट्ठवेइ अस्सयरं वा अणारियं मेहुणं अस्सवणपओगकहं
कहेइ कहतं वा साइज्जइ ॥ ९ ॥ जे जिकवू राओ वा वियात्ते
वा इत्थीमज्जगण इत्थीसंसत्ते इत्थिपरिवुत्ते अपरिमाणए

कहं कहेइ कहतं वा साइज्जइ ॥ १० ॥
संजाराती जणिता, संजाएतु विगमो वियात्तो उ ।

केसिबीवोवत्तं, एट्ठाणतरे दुविधकात्ते ॥ ८८ ॥
रातीनि रातिसंजानीए विगमो वियात्तो अथवा जेसि काले
चोगदिया रज्जति सा राती संजावगमंथर्थः । तेवियम्मिकात्ते

वि गच्छति सो वियात्तो संजेत्थर्थः ॥
इत्थीणं मज्जम्मि, इत्थी संसत्तपरिवुत्ते ताहि ।

चतुपरिमाणं तेण, परं कहं तस्स आणादि ॥ ८९ ॥
इत्थीसु भया वियासु मज्जं भवति उरुकाप्परमादीहि संघ-
ट्ठो संसत्तो जयति दिट्ठीए वा परोप्परं संसत्तो संसत्तो समं-
ता पणियट्ठिओ परिवुत्तो जस्यति परिमाणं जाव तस्मि चउरो

पंच वा वागग्गाणि परतो बट्ठादि अपरिमाणकहं कहेतस्स
चउग्गुग्गं आणादिया पक्के सा पसा सुत्तया इमा णिज्जुत्तं ॥
मज्जं दोएहतगतो, संसत्ते जमगादिवट्ठो ।

चतुदिमि ठिताहिं तुवमां, पामगताहिं व अप्फुसंतो ९०
अहवाग्गदिसि वियाहिं वि अप्फुसंतोहिं परिवुत्तो भस्यति
दुविधं चट्ठोति मज्जं, संसत्ता दिट्ठिदिट्ठिअंतो वा ।

जावां व तामु णिहितो, एमेवित्थीअ पुरिसेसु ॥ ९१ ॥
चसहाओ संसत्तापि दुविधमुग्गादिघट्ठो संसत्तो दिट्ठीए
वा इत्थीण वा मज्जे अथवा संसत्तस्स इमं वक्खाणं तेण तामु
जावां णिहितो णिवीसतो परस्परवृत्तानीत्यर्थः इमे दोसा ॥

इत्थीणातिमुट्ठीणं, अवियत्तं असि यावणा डेटो ।
आतणतदुजए वा, दोसा संकादिगा चेव ॥ ९२ ॥

इत्थीण जेण ततो भाया पिया पुत्तभवयमादी ताएवा जे-
सुदी मित्ता एतेसि अवियत्तं इवज्ज अवियत्ते वा उप्पसं
दिया असिया वेति क रातो क तेसि अणोसि वा वसहिमा-
दियाणं योच्छंइ करेज्जा आयपरआ जयसमुत्थाण पक्केतो
मित्थिया ण दोसा होज्ज अहवा संकातिण ने रातो मित्थिता
किं पुण अणायार करेज्ज संकिते चउग्गुग्ग णिस्संकिते मूखं

गेहणादिया दोसा तम्हा णो रातो इत्थीणं धम्मो कहेयवो जेव कारणे ॥

वितियपदमणप्पज्जे, णातीवग्गो य संणिसेज्जासु ॥

णाती वा खसग्गो, रामो अंतपुरादीसु ॥ ९१ ॥

अणवज्जो वा णातिवग्गो वा सो विरस्स गतो ताहे मणेज्जा रत्तिधम्मं कहेह ताहे सो कहेज्ज वरं कोइ धम्मपण्यज्जं वा पामि वज्जज्ज स्वावगसेज्जातरकुलेसु वा असंकणिज्जेसु अण्डुसीले वा णाणायासेसु उवसग्गा वा जहा अंतपुरे अभिज्जुतो अहवा राया जणेज्ज अंतपुरस्स धम्मं कहेह ताहे कहेज्जा तार्थम विधानं ॥ ९३ ॥

णो सत्तुम्मि तिओदि-ट्टि मियसंवतो इसेसि विकितीसु।

वरग्ग पुरिमविमिस्स, तामु किट्ठिगा जुताणं वा ॥ ९४ ॥

णो संख चित्तो जणइ य दूरे उयइ मा याम संघंइह तामु विट्ठि असंवतो इत्तवुद्धासु दिट्ठिबंधं तो वरग्गकहं कहेति पुर सविमिस्साणं वा कहेति अहवा सग्गा इत्थीओ ताहे थरवि-मिस्साणं कहेति ।

जे जिक्खू सगणिव्वियाए वा णिगंथिए सच्छं गापा-णुगामं बुद्धजमाणं पुरओ गच्छमाणे पिट्ठउरियमाणं। यि ओहयमणसंकप्पे चित्तासंगसागरं संविट्ठे करतत्तप-इहत्थमुहे अट्ठज्जाणोवगणं विहारं वा करइ जाव कहंतं वा साइज्जइ ॥ १११ ॥

सगणेष्वियाससिस्सिणं, अथवा वि मगच्छवासिणी भणितो परमिस्सिणं परगच्छे, णातव्वा परिगणिच्चाओ ॥ ९५ ॥

मगणेष्वियाससिस्सिणी वा सगच्छवासिणी वा परगणेष्विया।

पुरतोवगमतो वा, सपण्ववाते य पिट्ठतो ।

वचंताणं तेमिं, चउक्कजयणा अ वचचत्थं ॥ ९६ ॥

नो अगगतो ५ उतो साइ वचचति अथवा पिट्ठतो साधु व-चचति एत्थ चउजंगो ॥

पुरतो वचति साधु, अथवा पिट्ठेण एत्थ चउजंगो ।

अथवा ण पुरतो वा उ, पिट्ठे वा एत्थ वा चउरो ॥ ९७ ॥

पुरतो साधु वचति णो मग्गतो पुरतो मग्गओ वचचति बहसु पुरतो वि मग्गतो जणो पुरतो णो मग्गतो पक्खापक्खीसु णो वा अहवा इमा चउजंगो । पुरतो सा धायणो पिट्ठतो णो पुरतो पिट्ठओ सावायं, पुरतो वि सावात पिट्ठतो वि, सावातं णो पुरतो णो पिट्ठतो, सावातं णिज्जण अवाञ्छत्थ गंतव्वं पुरओ साधु पिट्ठतो स सीतो ॥

जयणयदोण चतुण्हं, अणंतरा तेण संजती सहिते ।

ओहत्तमणसंकप्पे, जे कुज्जविहारमादीणि ॥ ९८ ॥

संजतिसहिओ जइ ओहयमणसंकप्पो विहरति ॥

सो आणा आणवत्थं, मिच्छत्तविराहणा तहा छुविधं ।

पावति जम्हा तेषां, एते तु पदे विवजेज्जा ॥ ९९ ॥

सो पुण किं ओहयमणसंकप्पो विहरति भणति ॥

अतिचि करणं पुच्छा, किं कहितेणं अणिग्गह समन्थे ।

दुक्खमणाए किरिया, मिट्ठे सत्तिं ण हावेस्स ॥ १०० ॥

ताओ ओहयमणसंकप्पं दइ पुच्छति जेह्णो किं अधिकं करइ ताहे संजतो भणज्जा जां णिग्गहमन्थो ण भवति तस्स

किं कहिणं ताहे संजतीओ जणति दुक्खे आणा ते किरिया ण कज्जति णाए पुण दुक्खापमिहारां सो अप्पणो सत्तिं ण हा-वेस्स एवं भणिते तद्वि गारवेण अकहंते संजतीताइ जणति ॥

अमहं करेति अरती, सुइतहुक्खं इमं असीसंतं ।

इति अणुरत्तं जावं, णातु जावं पदं मेति ॥ १०१ ॥

असीसंतं अकहिज्जंतं ताओ अणुगतभावाओ णातं अज्जुट्ठ-धम्मो अप्पणो जावं दंसेति आकारविकारा य करेज्ज एवं स-परोजयसमुत्था दोसा जवंति किं-आम्यत् ॥

पंथे तिण वरिणेम्मं, उवस्सगादीसु एस चेव गमो ।

णिस्संकिता हु पंथे, इत्थमणिच्छे य वा ताहे ॥ १०२ ॥

णिज्जमे तं गमंता ण पुरतो उवस्सए वि ओहियमणस-कप्पेण अत्थियव्वं संजती जइ इच्छेति ताहे अरित्तविराहणा अह णो इच्छति ताहे संजयस्स आयविराहणाति ताए धेहाण संकरेज्ज । कारणे—

वितियपदमणप्पज्जे, गेहसमुनिसग्ग छुविधमट्ठाण ।

उवधासरीरतेणग-संजमतयवेत्तसंकमणे ॥ १०३ ॥

अणपज्जो ओहयमणसंकप्पो अयं गेहसं इमं ।

-वाउग्गस्स अलंज, एणागिगिह्वाणस्वत्तिआदिमु वा ।

मंमिणमादि उस्सगा, मुत्तेज्ज कथं व इति चित्ता ॥ १०४ ॥

गिह्वाण पाउग्गंण वल्लमि ताहे अट्ठिति करेज्ज स्वत्तिआदि सु वा गिह्वाणिमु अट्ठिति करेज्ज उवस्समे इमं मंमिण उवस्सग्गिज्जतो उवस्सग्गिज्जंतिसु वा चित्तं करेज्ज उवस्समे मंमिणं अप्पणो संजतीण वा उवस्समे करिति कहं मुत्ते-ज्जामो त्तिचित्तं करेज्ज उवहीसरीरतेणएत्ति-अस्य आख्या—

उवधिसरीरचरित्ता, जावमुत्तेज्ज किाहु आवाय ।

ववमाय महायस्स वि, सीततिचित्तं धितिमता वि १०५ ॥

उर्धाध तेण सरीरसेणगा य संजती वा चारि त्तेण वा कहि एतेहितो अविग्गंण णित्थेरेज्ज परिसं कजे समन्थस्सवि चित्त सीदति । अट्ठाणति—

परिसंतो अट्ठाणे, दग्गिजयसंजमे वरोताहा ।

वोहियमेत्थ जए वा, तिचित्ताए हेति एगस्स १०६ ॥

अट्ठाणपरिसंतो ताहा खुहंतो वा अट्ठाणं कहं णित्थेरेज्ज दग्गवाहसंजमे अग्गिसंभमे भयादिसंभमे वा चित्ता जेव वोहियमेत्थ जयण वा चित्ताए परो जेवज्ज । नि० चू० ८ उ० ।

(१०) स्त्रीणां निर्ध्यानादिनिषेधो यथा—

एवदयं वडयरं सोच्चा, दुक्खस्संतं गवेसिणा इत्थीपरिग्ग हारंनो, वच्चाघोरं तवं चरे । १ । वियासणत्था सयिया पं-मुही, अलं किया वा अनलं किया वा, निरिक्खमाणोपमया हिं दुब्बत्तं, माणस्समावेहगयावि किस्सइ । २ । चित्तजित्तिं न निज्जाए, नारिं वा सुअलं कियं । जक्खरं पिव दइणं, दिट्ठि पमिमहाहरे । ३ । हत्थपायपत्तिच्छिन्नं, कप्पनामोह कत्तियं । यप्पयं सरुमाणीय, कुट्ठवाहोदरोरुयं । ४ । नमविट्ठियं छुरयणं, वंजयारी विवज्जए । थेरज्जज्जण जा इत्थी, पव्वेगुज्जज्जोव्वणा । ५ । जुअकुमारी पउत्थ-वड्वाहविहवं तहेवय । अंतंउरवामिणी चेव,

परपामंरुसंमियं । ६ । दिक्खियं साहुणी वा वि, बेसं
तहय नपुंसगं । कण्हं गोणिं खरिं चेव, वरुविं अविल्ल
अविं तहा । ७ । सप्पित्थिं पमुत्तिं वा वि, जमरोगमहिद्धं
तहा । विरिसं सट्टमचेद्धिकवं, एवमादी य वित्थिओ
। ८ । गमंति जत्थ रयणीए, अहं परिकखे दिणस्स वा
। तं वसहिं सन्नियेसंवा, सव्वावाएहिं सव्वहा । ९ ।
दरुमुदुरदूरेणं, बंजयारी विवज्जए । एएसिं सच्छिं स-
त्तावं, अट्ठाणं वा वि गोयमा ! । १० । अस्सु वा
वि इत्थीसु, खण्णं पि विवज्जए ॥ मे जयवं !
किमत्थीयं, णोणं णिज्जाएज्जा गोयमा ! णो णं-
णिज्जाएज्जा । से जयवं ! किंसुणियच्चवत्थात्तेक-
रियविहूसियं इत्थीयं नो णं निज्जाए जयाहु णं विणियं-
स णं ? गोयमा ! उजे पहाविणं णो णं णिज्जाए । से
जयवं ! किमित्थीयं नो आत्तावेज्जा गोयमा ! नो णं
आत्तावेज्जा । से जयवं ! किमित्थीसु सच्छिं खण्णमवि
नो वमेज्जा, गोयमा ! णो णं संवमेज्जा । से जयवं !
किमित्थीसु सच्छिं नो अट्ठाणं पक्खिज्जेज्जा । गोयमा !
एगो बंजयारी एगत्थीए सच्छिं नो पक्खिज्जेज्जा ।
से जयवं ! केणट्ठेण एवमुच्चइ जहा णं नो इत्थीण निज्जा-
एज्जा नो ण मात्तावेज्जा नोणं ति ए सच्छिं परिवसेज्जा
नो णं अट्ठाणं पक्खिज्जेज्जा गोयमा ! सव्वएयारोहि
णं सव्वित्थिओ अवत्थमओकरुत्ताए ओगेणं संबु
किज्जमाणी कामगीए संपादित्ता सहावओ चेव विस-
एहिं वाहिज्जमाणी अणुसमयं उदिसिं विदिसासु णं
सव्वत्थ विसए पच्छिज्जा जाव णं सव्वत्थ विसए प-
च्छिज्जा ताव णं सव्वत्थ पयारेहिं णं सव्वत्थ सव्वहापुरि
मे संकण्णज्जा । ताव णं सोइदिओवओगत्ताए चक्खुइदि
ओवओगत्ताए रसिण्णिदिओवओगत्ताए घाणिदिओव-
ओगत्ताए फासिदि ओवओगत्ताए जत्थ णं केडपुरिमे कंत
रुवेइ वा अकंतरुवेइ वा परुण्णज्जओवणेइ वा अपरुण्ण-
ज्जओवणेइ वा गयज्जओवणेइ वा दिह्वपुत्तेइ वा इह्वमंतेइ वा
आणिह्वमंतेइ वा इह्वपत्तेइ वा अणिह्वपत्तेइ वा विमया
उग्गेइ वा निविक्ककामजोगेइ वा उच्छयावोदिण्णिइ वा अणु-
रूपवोदिण्णिइ वा । महासत्तेइ वा हीणसत्तेइ वा माहापु-
रिमेइ वा कापुरिसेइ वा समणेइ वा माहणेइ वा अन्नयेइ वा
निंदियाहिं महीणं जाइएहिं वा तत्थणं ईहापोहवीमंसं
पउंजित्ताणं जाव णं मयांगमपत्तिं परिकण्णे ताव णं
मे चित्ते संखुच्छे जवेज्जा । जाव णं मे चित्ते संखुच्छे जवेज्जा
ताव णं मे चित्ते विमंवरज्जा जाव णं मे चित्ते विमंवरज्जा
ताव णं मे देहेमए णं अट्ठामेज्जा । जाव णं मे देहेमए
अट्ठामेज्जा ताव णं से दरविदरे इहपरलोगावाए पम्हसे

ज्जा । जाव णं से दरविदरे इहपरलोगावाए पम्हमेज्जा ताव
णं वेत्ताज्जं जयं अयसं अकित्तिमं उच्चताणाओ निय-
ट्ठाणं ठाएज्जा । जाव णं उच्चताणाओ नियट्ठाणं ठाएज्जा
ताव णं [चणेज्जा] ववेज्जा असंखेयाओ समयावद्धिया
जाव णं नीयंति असंखेज्जाओ समयावद्धिओ [ताव णं जं
पढममयाउ] ताव णं जं पढममयाओ कम्मट्ठियं तं बीय-
समयं पडुक्खावइया दिणाणं समयाणं संखेज्जं असंखेज्जं अ-
णंतं वा अणुक्कमसो कम्मट्ठिइं संचणिज्जा जाव णं अणुक्क-
मसो अणंतं कम्मट्ठिइं संचिणिइ ताव णं असंखेज्जाइ अव-
सप्पिणी कोमिल्लक्खाइ जाव णं कात्ते णं परिवसंति तावइ
यं कात्तं दोमुं चेव नरयतिरिच्छासु गतीसु उक्कोसट्ठियं
कम्मं आसंकल्लेज्जा जाव णं उक्कोसट्ठितीयं कम्ममासं
कल्लेज्जा ताव णं मेविमज्जुत्तिं विवक्कंति विवक्किय-
त्तावणमरीयं निज्जट्ठादिच्चेया वोदी जवेज्जा । जाव
चुयकंति ज्जावणमिरियं दिच्चेया वोदी जवेज्जा जाव णं से मि
इज्जा फारिसिदिण ताव णं सव्वहा विवट्ठेज्जा सव्वत्थ
चक्खुरागे जाव णं सव्वत्थ विवट्ठेज्जा चक्खुरागे ताव
णं रागारुणे नयणजुयत्ते जवेज्जा । जाव णं रागारुणे
नयणजुयत्ते य जवेज्जा ताव णं रागंधत्ताए ण गणेज्जा
सुमहंतगुरुदोमे वयजंगे न गणेज्जा सुमहंत गुरुदोमे नियम
जंगे न गणेज्जा । सुमहंतयोरपावकम्मसमायरणं सील
खंणं न गणेज्जा सुमहंतसव्वगुरुपावकम्मं समायरणं सं-
जमं विराहणं न गणेज्जा योरंधयारं परलोगदुक्खजयं न
गणेज्जा । आइयं न गणेज्जा । सकम्मगुणट्ठाणं न
गणेज्जा । स सुरासुरस्स विणं जगस्स अत्ते गणिज्ज आणं
न गणेज्जा अणंतदुतो चुल्लमीइजोणिक्कखपरिवत्तगब्भ-
यरं परं अल्लप्पणिमिमिच्छसोक्खं चउगइंसारदुक्खं
ण पासिज्जा जं पासिणिज्जं पामेज्जाणं अपामणिज्जं
सव्वजणसमूहमज्जसन्नविट्ठट्ठियाणि वन्नवक्कमियनिर्वाक्ख
ज्जमाणी वा दिप्पंतकिण जात्तं दमदिमी पयासयत्तवंतंतेय
यमी सुरिए वि सहावि ण पासिज्जा । सुबंधयारे सव्वं
दिसाजाएजाव णं एगधत्ताए ण गणेज्जा । सुमहत्तगुरुदोमे
वयजंगे नियमजंगे सीलखंभणे मंजमविहाहणे परलोगजए
आणाजंगाइक्को अणंतसंसार जए पासिज्जा । अपासणि-
ज्जे सव्वजणपयरुदिणयरे वि ण मक्खेज्जा सुबंधयारे
सव्वेदिसाजाए जाव णं न गणेज्जा सुमहत्तगुरुदोमे वयजंगे
नियमजंगे सीलखंरुणीया अत्तंतनिज्जट्ठसोहग्गाइसाए
वित्थीए रागारुणपंरुए दुद्धंमणिज्जे अणिरिक्खणिज्जे
वयणकमल्ले जवेज्जा । जाव णं अत्तंतनिज्जट्ठ जाव जवेज्जा
ताव णं फुरफुरेज्जा सणियं मणियं पोरुफुरिनियं व-
त्थोरुहत्थ बाहुइयउरकंठपणमे जाव णं फुरफुरेति पोरु-

फुरु नियवत्तयोरुत्थवाहुत्तइयउरु कंठप्पमे तावणं । मो-
दायमाणी अंगपात्तियाहिं निरुवत्तक्खे वा सोवत्तक्खे वा
जंजेज्जा सव्वंगोवंगे जावणं मोदायमाणी । अंगपात्तियाहिं
जंजेज्जा सव्वंगोवंगे तावणं मयणसरसत्तिवाएणं
जज्जरियसंजिजे सव्वरोमकुवे तणु जंजेज्जा । जाव
णं मयणसरसत्तिवाएणं विष्मिण् वौदी जंजेज्जा ताव
णं तद्वा परिणमेज्जा । तणु जद्वा एणं मणगं पयत्तंति
धातूओ जावणं मणगं पयत्तंति धातूओ तावणं अच्च
त्थं बाहिज्जंति पोम्भन्नियं बेरुबाहुत्तइयाओ जावणं
अच्चत्थं बाहुं बाहिज्जइ नियवं तावणं दुक्खेहिं धेरज्जा
गत्तयहिं जावणं दुक्खेणं धेरज्जा गत्तयहिं तावणं सेणो
वत्तक्खेज्जा तियंसरीरात्तं जावणं एोवत्तक्खेज्जा ।
अतीयं सारीरवत्तं तावणं दुवात्तसंहिं समपहिं दर्शन
व्वट्टं जेव वौदी जावणं दर्निव्वट्टं जेव वौदी तावणं पमि
क्खेज्जा । से ऊपामे नीमासे तावणं मंदं मंदं ऊमा
सेज्जा मंदं मंदं नीमामेज्जा जावणं एयाइ इतियाइ जावंतर
अवत्तयताइ विहारज्जा तावणं जद्वा गहत्तये केइ
पुरिमेइ वा इत्थिण् वा विसंवुत्ताए पिसायाए चार
तिण् असंबद्धं संबत्तियं विसंखुत्तं तं अच्चत्थं उल्लविज्जा
एवं मियाणं इत्थीयं विस्मावत्तमोहणम्मणुत्तावणं
पुरिमे दिट्ठपुव्वेइ वा अदिट्ठपुव्वेइ वा कंतस्वेइ वा अ
कंतस्वेइ वा गइजेव्वणंइ वा पकुपत्तजोव्वणंइ वा महा
सत्तेइ वा हीणसत्तेइ वा सप्पुरिमेइ वा कापुरिमेइ वा
इत्थिमेइ वा अत्थिमेइ वा विमउत्तेइ वा निव्विन्न
कामजोणेइ वा समणेइ वा माहणेइ वा जावणं अल
यरे वा केइ निंदिया इमहीण जावइण् वा अन्नत्थेणं
समज्जमेणं आमंतेमाणि उल्लविज्जा जावणं संवेज्ज
जेदज्जिजेणं सराणेणं सरणं दिट्ठिण् वा पुरिमा
ल्लविज्जा निज्जाएज्ज वा तावणं जं न असंव-
ज्जाइ अवसप्पिणीए सप्पिणीकोमिन्नक्खाइं दोसुं नर-
यतिरिज्जासु गतिसु उक्कोसट्ठितीयं कम्मं आसंकल्लिउं
आसिउं तं निवंधिज्जा नो एणं बद्धपुट्टं करेज्जा । सेविणं
जं समयं पुरिसस्स एणं सररीरावयवफरिमिणाजिमुहं ज-
णिज्जा णोणं फरिमेज्जा तं समयं चेव तं कम्मट्ठिइं बद्ध
पुट्टं करेज्जा ? नो एणं बद्धपुट्टनिकायंतिण् याव सरि-
म्हिओ गोयम ! संजोगेणं संजुज्जेज्जा से विणं संजोए
पुरिसायते पुरिसो विणं जेणं ण संजुज्जे मे धमो जेणं
संजुज्जे से अधमो । से जयवं ! केणट्ठेणं एवं वुच्चइ जद्वा
पुरिसे विणं ण संजुज्जे से धमे जेणं संजुज्जे से णं
अधमं गोयम ! जेणं सत्तीए इत्थीए पावए बद्धपु-
ट्टकम्मट्ठिइं चिट्ठइ सेणं पुरिससंगेणं निकाइज्जइ । तेणं

तु बद्धपुट्टनिकाइएणं कमेणं सा वराइ तं तारिमं अज्ज
वसायं पमुत्ता एगिंदियत्ताए पुट्टवादिस्सु गया समाणी
अणंतकात्तपरियट्ठेण विणं णोणं पावेज्जा बेइंदियत्तणं
एवं कहवि बहुके सेणं अणंतकात्ताओ एगिंदियत्ताणं
खविणं बेइंदियत्तणं तेइंदियत्तणं चउरिंदियत्तमविसेय
एवं वेइयत्ता पंचिंदियत्तेणं आगया समाणि दुक्कगित्थिम
पंरुनेरिज्जा वेयमाणी हाहात्तयकट्टमरणासिबिणेवि अ
दिट्ठसोक्खा निवंधं संतावुत्तसिया सुत्तिसयणवंधवविज्जि
या । आजम्मं कुच्छणिज्जं गेहणिज्जं निंदणिज्जं खंस
णिज्जं बहुकम्मं तेहिं अणेगवाहुमएहिं लक्खोदरजरण
सव्वजोगपरिज्जा चउगइणं संसारज्जा अन्नं च एणं गोयम !
जाव इयतीए पायइत्थीए । बद्धपुट्टनिकाइकम्मट्ठिइं
समज्जियं इत्थियं अतिहासिउकामं पुरिमा उक्किट्ठ २ यरं
अणंतकम्मट्ठिइं बद्धपुट्टनिकाइयं समज्जिणेज्जा (समुच्चि
णेज्जा) तेणं अट्ठेणं गोयम ! एवं वुच्चइ जद्वा णं पुरिसेवि
एणं जेणं नो संजुज्जे सेणं धमे जेणं संजुज्जे सेणं अधमे ।
जयवं ! पुरिमेणं पुत्ता जावणं च णं वयासि, गोयम !
उ विहे पुरिसे नेयं तं जद्वा अहमाह १ अहमं २ वि
मज्जिमे ३ उत्तमे ४ उत्तमुत्तमे ५ सव्वुत्तमुत्तमे ६ तत्थ
णं जं सव्वुत्तमुत्तमे पुरिमे मेणं पुव्वंगुव्वज्जरोव्वणं सव्वु-
त्तमस्सवत्तावन्नकंतिकात्तियाए वि इत्थिणं नियं वारुहो वा
स समयं पि चिट्ठिज्जा णोणं मणमा वि तं इत्थियं अज्जि-
सेज्जा । जेणं मे उत्तमुत्तमे से णं जइ कहवितुकिट्ठिहाएणं
मणगा सममेकं अज्जिसेज्जा तद्वा वीयममए माणसं निरुं
जिय अत्ताणं अत्ताणं निंदेज्जा गरहेज्जा न पुणो वी-
एणं तत्थ मे इत्थियं मणमा विउ अज्जिसेज्जा । जेणं
से उत्तमे सेणं जइ कहविखणमुहत्तं वा इत्थियं कामेज्ज-
माणे पक्खेज्जा तओ मणमा अज्जिसेज्जा जावणं
जामक्खामं वा णो णं इत्थीए संकप्पं विकप्पं समाय-
रेज्जा । जइ एणं वंजयारिकियपच्चक्खाणाग्गहे अट्ठाणं
तो वंजयारी नो कयपच्चक्खाणाज्जिग्गहे तो णं निय-
कत्तत्ते जयणाए उणं तिक्खे कामेसु अज्जिसेज्जा जविज्जा
तस्स एयस्स एणं गोयम ! अत्थि वंधे किंतु अणंतमं-
सारइत्तणं नो निवंधेज्जा । जेणं मेज्जा जेणं से वि मज्जि
मेणं से एणं नियकत्तत्तेणं मच्चि नियमं समायरिज्जा एणं
णं परकत्तत्तेणं एमे य णं जइ पत्ता उग्गवंजयारी नो
जंवेज्जा नो णं अज्जवसायविसेसं तं तारिममंगीकाऊण
अणंतसंसारियत्तणे जयणा जओ णं जे केइ अज्जिग-
यजीवात्तयत्तो सव्वजवत्तत्ते आगमाणुमारणं सुमा-
हुणं धम्मोवट्ठं जद्वाणाइदाणसीत्तवत्तावणामइं स चउ
व्विहे धम्मवंधे समणुहेज्जा । सेणं जइ कहइ निय

मवयजंगं न करेज्जा तओ णं सायपरंपरणं सुमाणु
मत्तंसुदेवत्ताए । जाव णं अपरिवरियमम्मत्ते निसगणेण
अजिगमणे वा जाव अट्टारमसीलंगसहस्सधारी जावे-
त्ताणं निरुद्धा सव्वदारे विदूययमत्ते पावकम्मं खवे-
त्ताणं सिज्जेज्जा । जे य णं से अहमे मेणं सपरिदारास-
त्तमाणां से अणुसमयं कूरज्जवसायज्जवमियचित्तेहिं सा
रंजपरिग्गहाइसु अजिरए जवेज्जा तहा णं जे य से अह
माहमे सेणं महापावं कम्मं सव्वाओ इत्थीओ वाया मण-
मा य कम्मणुणा तिबिहं तिबिहेणं । अणुसमयाजिहसेज्जा
तहा अत्तंतकूरवज्जवसायअज्जविसएहिं सारंजपरि-
मत्ते कालगमेज्जा एहिं दोएहं पि णं गोयम ! अणंतमंमा
रयत्तणं णेयं । जययं ! जेणं से अहमे जे विणं मे अहमा
माहमे पुरिमे तेसिं च दोएहं पियं अणंतमंमारियत्तणं
समक्खायं तो य णं एगे अहमे एगे अहमाहमे एतेमिं दो-
एहं पि पुरिसावत्था णं को पइविसेमो गोयम ! जेणं से अहम
पुरिमे सेणं जइवि उ सपरदारासत्तमाणसे कूरज्जवसाय-
अज्जवमिएहिं सारंजपरिग्गहासत्तवित्ते तहावि णं दि-
क्खियाहिं साहुणीहिं अन्नयरासुं च सीलसंगक्खणपोम-
हाववामनियगाहिं दुक्खियाहिं गारत्थीहिं वा सक्खि आ-
बानिअ पिद्धियामंनिए विममाणे णो वियमं समायरेज्ज ।
जे य णं से अहमाहमे पुरिमे मेणं नियज्जाणिपजई जाव
णं दिक्खियाइहिं साहुणीहिं पि ममं वियमं समारिज्जा
तेणं चव मे महापावकम्मं सव्वहमाहमे समक्खा एसेणं
गोयमा ! पइविसेमे तहा य जेणं से अहमपुरिसे सेणं
अणंतेणं काहेणं बोहिणं पावेज्जा । जओ णं से अह-
माहमे महापावकारी दिक्खियाहिं पि साहुणीहिं पि ममं
वियमं ममायरिज्जा मेणं अणंतदुतोवि अणंतसंसार
माहिंमिज्जाणिं बोहिं नो पावेज्जा । एसे य णं गोयम ! वि-
तिए पइविसेमे तत्थ णं जे से मव्वत्तमे मेणं उलमत्थ
वीयरंगेण य जेणं तु मे उत्तमुत्तमे मेणं अणिट्ठिपजि-
त्तीए जाव णं उवममायरंज्जा ताव णं निउणीए जेणं च
मे उत्तमे मेणं अप्पमत्तमंजए णो एवमेणं निरुवणा-
कुज्जा जे उणं मिच्छदिट्ठी जवित्ताणं उमगंजयारी जवे-
ज्जा हिंसारंजपरिग्गहाइणं वीरए सेणं मिच्छदिट्ठी चव
णेण णोणं मम्मदिट्ठी तेमिं च णं अविश्यजीवाइपयत्थ
सव्वजावाणं गोयम ! नो णं उत्तमुत्तमे अजिनंदणिज्जे वा
संमणिज्जेवा जवइ जे उत्तमेणं ते अणंतगजविए दिव्वोए-
हए विमए पच्छेज्जा अत्तंवकयादिइ ते दिव्वीत्थियादओ
संविक्खियत्तलणं बंजव्वयाओ परिहरिज्जा गियाण कम्म
वा हवेज्जा जे य णं से विमज्जिमे मेणं तं तारिममज्ज-
वसायमंगीकिआ णं विहरिज्जा विरयाविरणं दट्ठवे तदा

णं जे से अहमे जे य णं से अहमाहमे तेसिं तु णं एगंतेणं
जहा इत्थीसु तहा णं नेइजोवणं कमेइ उइ समज्जेज्जा
एवरं पुरिसस्स णं संचिक्खणं संवेत्थरुहोवरतत्तपक्ख-
एसु झिगे य अट्ठिययरंगमुप्पज्जे एवं एते चव उ पु-
रिसविज्जागे कासिं च इत्थीणं गोयमा ! जव्वसत्तं सम्म-
त्तदत्तं च अंगंकाऊणं जावणं सव्वत्तमे पुरिसविज्जागे
ताव णं चित्ताणिज्जे नोणं सव्वेसिमित्थीणं । एवं तु
गोयमा ! जीए इत्थीए तिकाअं पुरिससंजोगसंपत्तीण
संजया अहाणं पुरिससंजोगसंपत्तीए वि साहुणीए जाव
णं तेरसमे चोइममे पन्नरममे णं च समयेणं पुरिमेण
सक्खि ए संजुत्ता णो वि यं संसमायरियं सेणं जहा घण-
कट्ठतणदारुसमिच्छे केइ गामेइ वा नगरेइ वा रणेइ वा संप-
त्तिसे चंनानिज्जसंशुक्खिए य पत्तिताणं णिरुज्जिय २,
चिरं उवममेज्जा एवं तु णं गोयमा ! से इत्थी काम-
गीसंपत्तिता समाणि णिरुज्जिय २, समयचउकेणं उव-
ममेज्जा एवं इगवीमइमे वावीसइमे जाव णं सत्तनीम-
इमे ममए जहाणं पदीवसिहा वावक्का पुणरवि उमयं वा
तहाविहेणं चुन्नयेगेणं वा पयत्तेज्जा एवं मा इत्थी पु-
रिमदंसेणेण वा पुरिमाद्वावगदंसाणेण वा मदेणं कंदप्पेणं
कामगीए पुणरविउ पयत्तेज्जा एत्थं च गोयमा ! जत्थि-
यं जणण वा दज्जाए वा कुल्लेकुसेण वा जाव णं धम्म-
सच्छाएणं वा तवे य णं अट्ठियासेज्जा नोणं वियमं समा-
यरिज्जा, सेणं धक्का से पुण पुत्ता, से य णं बंदा, मे णं
पुज्जा, से णं दट्ठवा, से णं सव्वदक्खणा, से णं सव्व-
कट्ठाणं काय्या, से णं सव्वत्तममंगलनिही, से णं सुय-
देवया, मे णं सरस्सती, मे णं अंबुंकी, से णं अच्चु-
या, मे णं इंदाणि, मे णं परमवित्तुतमसिच्छी मुत्तीमासया-
मित्रगइत्ति । जे इत्थियं ते चवणं नो अट्ठियासेज्जा वि-
यमं वा ममायरंज्जा मे णं अधक्का, से णं अंबंदा, से णं
अपुज्जा, मे णं अदट्ठवा, से णं अलक्खणा, से णं जग्ग-
दक्खणा सेणं सव्वअमंगलअक्खणाज्जायणा, मे णं
जट्ठसीआ, से णं जट्ठाया, से णं परिज्जचारित्ता, मे णं
निंदाणिया, मे णं गरहिणिया, से णं खिसिणिज्जा, मे णं
कुच्छिणिज्जा, से णं पावा, से णं पावपावा, से णं महा-
पावा, मे णं उपवित्तात्ति एवं तु गोयमा ! वपुल्लणत्ताए,
जीरुत्ताए, कायरत्ताए, दोल्लत्ताए, उम्मायओ बाटप्पओ
वा कंदप्पओ वा अणप्पवसओ वा । आउट्ठियण वा जमि-
त्थियं मंजयाओ पारिजस्सिय दूरट्ठणे वा गामे वा नगरे
वा गयहाणीए वा वेसगट्ठणं अत्तमिय पुरिसं णं सक्खि
वियमं ममायरंज्जा जओ २ पुरिसं कामेज्ज वा रामेज्ज वा
अहाणं ममेवा दोयत्थियं कज्जमई परिकप्पेताणं तमा

इवेज्जा तं चेव आई व माणीय मिया णं उम्मायओ वा दप्पओ वा कंदप्पओ वा अणवस्सओ वा आउट्टियाए वा कइया परिए वा सामन्नं संजप्पइ वा रायमंसिण वा वामयत्तञ्जुत्तेइ वा तवोत्तञ्जुत्तेइ वा जोगुत्तञ्जुत्तेइ वा विक्खाणत्तञ्जुत्तेइ वा जुगुप्पहाणेइ वा पवणप्पजावगेइ वा तमित्थियं अन्नं वा रामेज्ज वा कामेज्ज वा अजिन्नमेज्ज वा जुजेज्ज वा परिजुजेज्ज वा जाव णं वियमं वा समायेज्जा । से णं दुरंतपंतल्लक्खणे, अहन्ने, अवंदे, अट्टट्टवे अपवित्ते, अपमत्थे, अकट्ठाणे, अमंगल्ले, निंदाणिज्जे, गरहणिज्जे, खिमणिज्जे, कुच्छिणिज्जे, से णं पावे, से णं पावपावे, से णं महापावे, से णं महापावपावे, से णं जट्ठमीले से णं जट्ठायारे, से णं निज्जञ्जित्तमञ्जित्ता तथोणं मंदतुरगेणं, वडेरणं सरिरेणं, उत्तमेणं संययणेणं, उत्तमेणं पोस्सेणं, उत्तमेणं मत्तणं उत्तमेणं तत्तपरिमाणेणं, उत्तमेणं वीरियसामत्थेणं, उत्तमेणं संबेगेणं, उत्तमाए धम्मसदाए, उत्तमेणं आउक्खवणं तपायच्छे तमाणुचेरज्जा । तेणं तु गोयमा ! मादृणं महाणुजागाणं अट्ठाग्गपरिहाग्गट्ठाणं णववंतचेरगुत्तिउवागग्गिज्जत्ति । से जयवं ! किं पच्छित्तणं मुज्जेज्जा गोयम ! अत्थेगे जेणं मुज्जेज्जा अत्थेगे जेणं नो मुज्जेज्जा । से जयवं ! केणट्ठेणं एवं वुच्चइ जहा णं गोयम ! अत्थेगे जेणं मुज्जेज्जा अत्थेगे जेणं नो मुज्जेज्जा । गोयम ! अत्थेगे-जेणं नियमिण्हणो सट्ठमील्ल वंक्रमयागे से णं असंखेया होइत्ताणं समझे चेव पायच्छित्तमाणुचेरज्जा मेणं अविमुक्खसकल्लुसंसेणं णो मुज्जेज्जा अत्थेगे जेणं उज्जुपच्छरमरत्तसहावे जहावत्तं णीसद्धं णीमंक्कं सुपरिफुल्लं आत्तोइत्ताणं जहावइत्तं चेव पायच्छित्तमाणुचेरज्जा सं णं निम्मल्लनिकल्लुसविगुच्छामए विसज्जेज्जा । एतेणं एवं वुच्चइ जहा णं गोयम ! अत्थेगे जेणं मुज्जेज्जा अत्थेगे जेणं नो मुज्जेज्जा तहा णं गोयम ! इत्थीय एणं पुरिसाणं महंमाणं सब्बपावकम्माणं वसुहारातमरय पंक्खाणी सोग्गइमग्गमणं अगल्ला नारयावयारस्स अं समोयरअवेअणी अज्जमयं विसकंदल्लि अणग्गिणियं चट्ठल्लि अजीयणं विसूइयं अणामियं वाहिं अवेयणं मुच्छं अणोवमग्गं मारिं अणियत्तं गुत्तिं अरुज्जए पासे आदुओ मच्चूतहाय णं गोयम ! इत्थी संजोगे पुरिसाणं मणसावेणं अचित्तिणिज्जे अवसुज्जवस-णिज्जे अप्पमत्थणिज्जे अपसत्थाणिज्जे अहीणिज्जे अवियप्पणिज्जे असंक्कणिज्जे अणजिन्नसणिज्जे असंजरणिज्जे तिविहं तिविहंति जओणं इत्थीणं नाम पुरि-

स्स णं गोयम ! सब्बप्पगारेसु पि दुस्साहियं विज्जं पि वा दो सुप्पायणं सरंजसंजगं पि वा अपुट्ठधम्मं अल्लियचारित्तं पि व अणात्तोइयं अणिदियं अगर्हियं अकयपायच्छ-त्तज्जवमायं पदुव अणंतगंसारपरियट्ठणल्लुक्खसंदोहं कयपायच्छित्तं विसोहिं पि व पुणो असंजमायर णं महंत पावकम्मसंचयहिंसं पि व सयत्तलोक्कनिदियं अदिट्ठं परल्लोगपच्चवायधोरंधयारणस्यवामो इव एणंतराणंगल्लुक्खनिहिति अंगपक्खसंज्ञाणं चारुल्लवियपेहिंयं अच्छी णं तं न णिज्जाए कामरागविवहणं तहा य इत्थीओ नाम गोयम ! पन्नयकाअरयणीमिव सब्बकालं तणो वल्लित्ताओ जवंति विज्जु इव खणदिट्ठनट्ठपेमाओ जवंति सरणागयवायगा इव एकजमियाओ तक्खणपसूय-जीवंतमुक्खनियसिसुज्जकवओ इव महापावकम्माओ जवंति । स्वरपवाणुहल्लाल्लियल्लवणेदहिवेत्ता इव बहु-विहविकप्पकल्लोत्तमात्ताहिं ण खणं पि एगत्थ अमं-त्रियमाणुसाओ जवंति सयंतुरमाणोवहीमिव दुक्खगा-हकइत्ताओ जवंति पवणो इव चट्ठल्लसहावाओ जवंति अग्गी इव सब्बजक्खाओ । वाओ इव सब्बफरिमाओ तक्करो इव परत्थल्लोत्ताओ साणो इव दाणमंतमतित्ताओ मच्छे इव हत्थपरिचत्तनेहाओ एव माई अणंगदोसल्ल-क्खपाणिपुल्लमव्वंगोवंगमन्तितरवाहिराणं महापावकम्मा-णं अविणयविमंजरीणं तत्पुप्पजअणत्थगत्थ पसूइणं इत्थी य णं अणवरयनिज्जतरंतदुग्गंथा सुइविज्जीण कुच्छणिज्ज निंदाणिज्ज खिमणिज्ज सब्बंगोवं गाणं सविज्जतरवाहिरणं परमत्थओ महासत्ताणं निविक्ककामजोगाणं गोयम ! सब्बुत्तमुत्तमपुरिमाणं केनाम सुइत्तेसु विक्खाया धम्माहम्मव्वणमवि अजिन्नासं गच्छिज्जा जासिं च णं अजिन्नसिज्जणं कामे पुरिसे तज्जेणिमंमुच्छिमं पंचदियाणं एकपसंगेणं चेव णवाहं मयसहस्सेणं णियमाओ उहवगे जवेज्जा ते य अक्खंतसुहमुत्ताओ मंसचक्खुणो ण पा मिया एणं अट्ठेणं एवं वुच्चइ जहा णं गोयम ! णो इत्थी णं आत्तोवेज्जा नो अमंत्तेवेज्जा नो उल्लवेज्जा नो इत्थी णं अंगोवंगाई संणिरिखेज्जा जाव णं नो इत्थीए माहिं रागे वंजयारि अट्ठाणं पमिवज्जेज्जा । महा०१२ अ० ॥१२

(१०) खीस्यानदपणसाह ।

जहा विरात्तावसहस्स मूत्ते, न मूसगाणं वसही पमत्था । एमेव इत्थी निज्जयस्स मज्जे, न वस्सयारिस्स खमो नि वामो ॥ १३ ॥

यथा विरात्तावसयस्य मूत्ते विरात्तस्य आवसथं गृहं विरात्तावसथं तस्य मूत्ते समीपे मूषकाणां उन्दुराणां वसन्ति स्थितिः न प्रशस्ता न समीचीना जघति विरात्तगृहसमीपे मूषकस्थितिर्मरणायैव एवममुता दृष्टान्तं खीनिज्जयस्य खिया

सहितो निश्चयं गृहं स्त्रीनिश्चयस्तस्य स्त्रीनिश्चयस्य मध्ये ब्रह्म-
चारिणो निवासः कृमो युक्तो नास्ति । तत्र यस्मानस्य ब्रह्म-
चारिणो ब्रह्मचर्यस्य नाश एव स्यादिति ज्ञातव्यः ॥ १३ ॥

स्त्र्यादिरहिते स्थाने वसमानेनापि स्त्रीसम्प्राप्ते किं कर्तव्यं
तदाह ।

न रूपसावयविज्ञासहायं, न जपियं इंगियपोहियं वा ।
इत्थीणचिचं सिनिवेसइत्ता, ददुं ववस्मे समणे
तवस्सी ॥ १४ ॥

तपस्वी भ्रमणः स्त्रीणामेतत्सर्वमेतच्छेष्टितं चित्ते स्वकीये
मनसि सन्निवेश्य सम्यगवधार्यं द्रष्टुं न व्यवस्येत दर्शनाय ।
सोद्यमो न ज्ञेयः । कोऽर्थः साधुः स्त्रीणामेतच्छेष्टितं स्वहृ-
दि धृत्वा एतच्छेष्टितं द्रष्टुं व्यवसायं न कुर्यात् । यतो हि ।
पूर्वं मनसः इच्छायाः प्रवृत्तिस्तत्तदभ्युगादीनामिन्द्रियाणां
प्रवृत्तिरिति । तस्त्रीणां किंकिञ्चेष्टितं तदाह रूपं स्त्रीणां गौरा-
दिवर्णं सावयं नयनाङ्गदकः कश्चिद्गुणविशेषः, विज्ञासो
विशिष्टनयनचंष्ट्राविशेषः, अथवा मन्यरगतिकरणादिको,
हास्यं स्मितमीषहन्तानां जल्पितं मन्मनोहृत्पादिकम् इति
तमङ्गोपाङ्गादिमोटनं स्वावयवविकारसूचकं, वीकितं वक्त्रा-
वशोकनम् रूपञ्च सावयं च विज्ञासञ्च हास्यं च रूपसा-
वय्यविज्ञासहास्यानि तेषां समाहारो रूपसावयविज्ञास-
हास्यमेतत्सर्वं स्त्रीणां साधुना रागेण न द्रष्टव्यमिति भावः
अदंसणं चैव अपत्यणं च, अचित्तणं चैव अकित्तणं च ।

इत्थीजणस्सारियजाणजुगं, हियं सयावस्नवए रयाणं १५

ब्रह्मधृतं ब्रह्मचर्यं रतानां सावधानानां साधूनामेतदर्थध्यानं
योग्यं हितं वर्तते । आर्यं च तत्स्थानं च आर्यध्यानं सम्यग्ध्यानं
धर्मशुद्धादिकं तस्य योग्यं हितं पथं धर्मध्यानस्य स्थैर्यकारको
भवति कोऽर्थः यदा हि ब्रह्मचर्यधारिणः एतत् कुर्यान्ति तदा तेषां
धर्मध्यानं स्थिरं स्यादित्यर्थः । तन्किं किमार्थध्यानयोग्यं तदाह ।
स्त्रीणामदर्शनं रागेण अनवबोक्कनं च पादपूरणं एव निश्चयः ।
पुनः किं स्त्रीणामप्रार्थनमर्जनसाधस्याकरणं पुनः स्त्रीणामचिन्तनं
यत् कदाचित् रूपीदिकं दृष्टं तस्य चेतसि न स्मरणमपरि-
भावनमित्यर्थः । पुनः स्त्रीणामकीर्तनं यत्कदाचिद्रूपेण नाम्ना
गुणेन वा न कीर्तनमकीर्तनं नामगुणाच्चारणस्य अकरणम्
यदि ब्रह्मचारी स्त्रीणां दर्शनं प्रार्थनं चिन्तनं कीर्तनं करोति
तदा तस्य आर्यध्यानस्य सत्तमध्यानस्य स्थैर्यं न स्यात् एत-
त्तमध्यानस्य योग्यं हितं नास्ति । ननु कश्चिद्वक्तव्यं “विकारहं-
तो सति विप्रियन्ते येषां चेतोसि त एव धीराः” तत् किं वि-
विकृतशयनासनसेवनेन इति चेत्तत्राह ।

कामं तु देवेहि विजूसियाहिं, न चाऽया खोजइजं तिउत्ता ।

तहा विणं तहियंति नच्चा, विविचवासो मुणिणं पस-
न्यो ॥ १६ ॥

हे शिष्य! तथापि मुनीनां विविक्तभाव एकान्तस्थाननिवासः
प्रशस्तः । किं कृत्वा विविक्तभावमेकान्तहितं मत्या तथा इति
कथं यद्यपि त्रिगुणास्तिसृजिगुप्ताः मुनयः काममन्थर्यं देवी-
निः कान्जियतुं ध्यानाच्चाभियतुं न ‘चाइया’ इति न शक्नुताः
कीदृशीभिर्देवीभिः आचूषणयुक्ताभिः । यदि देवाङ्गनाजिरा-
भरणाङ्गकृताभिरपि साधवो ध्यानाच्चक्षितास्तदा मानुषी-
निस्तु कौमं प्रापयितुमशक्या एव तथापि स्त्रीप्रसङ्गत्यागं मुनी-

नामेकान्तहितं ज्ञात्वा स्त्र्यादिरहितोपाश्रये स्थितिः श्रेयसीति
ज्ञातव्यः ॥ १६ ॥

स्त्रीप्रसङ्गत्यागं पुनरपि दृढयति ।

मोक्खवाजिकंस्विस विमाणवस्स, संसारजीरुस्स ठियस्स
भम्मे । न तारिमं दुत्तरमत्थि द्वाए, जहत्थिओ वासमणो-
हराओ ॥ १७ ॥

मोक्काजिकाङ्गस्य मोक्काजिज्ञाषुकस्य मानवस्य संसारभीत्य-
रपि तथा धर्मे स्थितस्य भूतधर्मे स्थितस्य अत्र संसारं तादृशं
दुस्तरमन्यत किमपि नास्ति यथा श्लोके संसारे स्त्री दुस्तरा
स्ति । कीदृशी स्त्री वासमनोहरा वासानामविषेकिनां मनां-
सि हरतीति वासमनोहरा । तुशब्दः पादपूरणे विशेषार्थे च ।

स्त्रीसङ्क्रान्तिक्रमे गुणमाह ॥

एएयसंगे समइकपित्ता, सुहुत्तरा चैव जवति सेसा ।

जहा महासागरमुत्तरित्ता, नई जवे अविगंगा समाणा १८ ।

मनुष्याणामेतान् स्त्रीसंबन्धिसङ्क्रान्तं समतिक्रम्य शेषाः धन-
धान्यादिसंबन्धाः सुखोत्तराश्चैव भवन्ति । सुखेनोत्तीर्यन्ते
इति सुखोत्तराः यथा महासागरं स्वयंचतुरमणसदृशं समुद्रमु-
च्छ्लेष गङ्गा नदी अपि सुखोत्तरा सुखोत्तरा एव तथा येन स्त्री-
सङ्क्रान्त्यकस्मिन् अन्यसङ्क्रान्ते धनधान्यादिसंयोगः सुत्यज एव
(अत्र गाथायां चतुर्थपादे उन्वोनुरोधात् “ गंगा जवेज्जा वि-
णई समाणा ” इति पात्रो युक्तः) १८ ॥ उत्तरं ३३ । अ० ।
स्त्रीस्थानदर्शनादिपरिहारस्य ब्रह्मचर्यसमाधिस्थानत्वे शृङ्गकाः
प्रीतपादिताः ।

जं विचित्तमणाइमं, रहियं इत्थिजणोणम् ।

बंजचेरस्स रक्खट्ठा, आसयं तुनिसेवणं ॥ १९ ॥

माधुर्य्यचारी तमाश्रयं तमुपाश्रयं निषेधते । तुः पादपूरणं
तं कं य आश्रयो विविक्त एकान्तततः तत्रत्यवास्तव्यस्त्री-
जननं चशब्दात् पशुपशुकैरपि रहितः पशुकशब्देन न-
पुंसक उच्यते कासाकासविभागागतसाध्वीजनं आसीजनं चा-
श्रित्य विविक्तत्वं हेयं यदुक्तम्- “अदुमी पक्षिखये मोत्तं ययणा
कासमेव य । सेसकासमि ईतीओ, नेया च अकासचारीओ”
॥ १ ॥ तस्मात् य आश्रयस्त्र्यादिजिरसेवितस्तमाश्रयं ब्रह्मचा-
री साधुश्च निषेधते इत्यर्थः । पुनर्यथाश्रयः अनाकीर्णो गृहस्था-
नां गृहाद्वरवर्ती किमर्थं ब्रह्मचर्यस्य रक्षार्थं यो हि स्वब्रह्मचर्यं
रक्षितुमिच्छति स एतादृशमुपाश्रयं निषेधते अत्र त्रिङ्गव्यन्ययः
प्राकृत्यन्त्यात् ॥ १ ॥

मणपणहाय जणणी, कामरागविवहणी ।

बंजचेररओजिकव, थीकहं तु विवज्जणं ॥ २० ॥

अथ द्वितीयं ब्रह्मचर्यरतो भिक्षुः स्त्रीकथां विवर्जयेत् स्त्रीणां
कथा स्त्रीकथा तां त्यजेत् कीदृशीं कथां मनःप्रज्ञावर्जननी-
मन्तःकरणस्य हर्षोत्पादिकां पुनः कीदृशीं कामरागविव-
र्जनीं विषयरागस्य अतिशयेन वृद्धिकर्त्रीम् ॥ २० ॥

समं च संयवं थीहिं, संकहं च अजिकरणां ।

वस्सचेररओ जिकव, निवसे परिवज्जणं ॥ २१ ॥

ब्रह्मचर्यरतो भिक्षुर्नित्यशो निरन्तरं सर्वदा स्त्रीभिः समं सं-
यवं अर्थात् एकाशने स्थित्वा परिचयं च पुनः अजीकृणं
वारं २ संकथां स्त्रीजातिभिः सह स्थित्वा बह्वीं वार्तां परि-
वर्जयेत् सर्वथा त्यजेत् ॥ २१ ॥

अंगपञ्चगमंजाणं, चारुद्वयिपेद्विं ।

बंजचररओ त्थीणं, चक्रू गिज्जं विवज्जण ॥ ४ ॥

अश्वचर्यगतः साधुः स्त्रीणामङ्गप्रत्यङ्गसंस्थानं चक्रुःप्राहं विवज्जयेत् । अङ्गं मुखं प्रत्यङ्गं स्तनजघननाजिकञ्जादिकं संस्थानकं कटिविषये हस्तं दन्त्या ऊर्ध्वस्थापितत्वं पुनः स्त्रीणां चारुलुपितं प्रोक्तं चक्रुःप्राहं विशेषेण वर्जयेत् । चारु मनोहरं यदुल्लापितं मनमानादि जल्पनं प्रकृष्टमीकितं वक्तावशोकनम्रतन्म, त्वं परित्यजत् कोऽयं अश्वचारी हि स्त्रीणामङ्गप्रत्यङ्गं संस्थानं चारुजणितं कटाङ्गैर्यशोकनम्रतन्मर्वै हर्षिविषयमागतमपि ततः स्वकीयञ्चक्रुरिन्द्रियं, वक्षस्त्रिवारयेदित्यर्थः ॥ ४ ॥

कूट्यं रुद्वं गीयं, हृमियं थणियकंदियं ।

बंजचररओ त्थीणं, मोयगिज्जं विवज्जण ॥ ५ ॥

अश्वचर्यगतः स्त्रीणां कजिनं रुदितं गीतं हसितं स्तमितं कन्दितं श्रोत्रप्राहं कण्ठाज्यां गृहीतुं योग्यं विशेषेण वर्जयेत् न गृह्णीयादित्यर्थः ५ ।

हासं कीरुं रयं दप्यं, सह जुत्तामणाणि य ।

बंजचर रओ त्थीणं, नाणुचिते कयाऽ वि ॥ ७ ॥

अश्वचर्यगतो अश्वचारी स्त्रीणां हास्यं पुनः क्रोमां तथा रनं मैथुनप्रीतिं दप्यं स्त्रीणां मानमर्दनाङ्गप्रपन्नं गर्वं पुनः सहसा अपत्रासितानि सहसा कारेण आगत्य पश्चात्पराङ्मुखस्थितानां स्त्रीणां नेत्रे हस्ताभ्यां निरुध्य जयोत्पादनहास्योत्पादनानि सहसा वित्रासितानि उच्यन्ते एतानि एवानुज्जनानि कदापि न अनुचिन्तयेत् न स्मरेत् (अत्र सहसाद्विचित्रासना णिय " इति कश्चित्पाठस्तदनुसारेण व्याख्यातम्) । अथ च सह जुत्तासनानि न अनुचिन्तयेत् सह इति स्त्रिया साहं नृत्तमेकामने उपविशन् पूर्वं जोजनानि कृतान्यपि न स्मरेत् सहसासननृत्तानि इति वक्तव्ये सह नृत्तासनानि इति प्राकृतत्वात् ॥ ७ ॥ उक्तं १६ अ० । (स्त्रीप्रसङ्गं दोषस्तत्र दोषा दो गविचारश्च मेहुण हास्यं) ।

सांप्रतं मतान्तरं दूषणाय पूर्वपक्षयितुमाह ।

एवमेव उ पासन्था, पञ्चवेति आणारिया ।

इत्थी वनंगया बाझा, जिणसासण परम्मुहा ॥ ८ ॥

जहा गंभं पिङ्गागं वा, परि पीङ्गेज्ज मुहुत्तगं ।

एवं विभवणित्थीसु, दोसो तत्थ कओ सिया ॥ १० ॥

तु शब्दः पूर्वस्माच्छेषार्थः । एवमिति वक्ष्यमाणया नीत्या यदि वा प्राक्तन एव श्लोकोऽपि संबन्धनीयः (एवमिति) प्राणानिपातादिषु वर्तमाना एक इत्यादि बौद्धविशेषा नीलपट्टादयो नाथवादि कमण्डलुप्रविष्टा वा शैवविशेषाः सदनृत्तानात् पार्श्वे तिष्ठन्तीति पार्श्वस्थाः स्वपूर्यावापार्श्वस्थावसन्न, कुलीलादयः स्त्रीपरीपहपराजितास्त एव प्रकृपयन्ति प्रकृपयन्ति अनार्याः अनार्यकर्मकारित्वात् । तथाहि । तेष्वन्ति । " प्रियादर्शनमेवास्तु किमन्यर्द्रशान्तनरः । प्राप्येत येन निर्वाणं मरगं गापि चेतसा " । किमन्येवं ते ऽभिदूष्यतीत्याह । स्त्रीवशंगताः यतो युवतीनामाङ्गायां वर्तन्ते बाझा अङ्गा रागेष्टोपहतचेतस इति रागद्वेषजितो जिनास्तेषां शासनमाङ्गा कवायमोहोपशमहेतुभूता तत्पराङ्मुखाः संसारान्निवृत्तिं जैनमार्गविशेषिण एतद्वक्ष्यमाणमुचुरिति ॥ ८ ॥ यदुच्यते दाह (जहा गंभित्यादि) यथेयुदाहरणोपन्यासार्थः । यथा

येन प्रकारेण कश्चित् गण्डी पुरुषो गण्डी समुत्थितं पिटकं वा तज्जातीयकमेव तदाकृतोपशमनार्थं परिपीरुष प्यरुधिरादिकं निर्गोदय मुहूर्तमात्रं सुस्थितो भवति न च दोषेणानुषज्यते । एवमत्रापि स्त्रीविज्ञापनायां युवतिप्रार्थनायां रमणीसंबन्धे गण्डीपरिपीरुषकल्पे दोषस्तत्र कुतः स्यात् । न ह्येतावता द्वेदरण्यममात्रेण दोषो जवेदिति । स्यात्तत्र दोषो यदि काचिन्पीडा जवेत् ॥ १० ॥

दृष्टान्तन दर्शयति-

जहामंभादए नाम, थिपिअं जुजतीदगं ।

एवं विभवणित्थीसु, दोसो तत्थ कओ सिया ॥ ११ ॥

जहा विहंगमा पिंगा, थिपिअं जुजतीदगं ।

एवं विभवणित्थीसु, दोसो तत्थ कओ सिया ॥ १२ ॥

एवमेव उ पासन्था, मिच्छदिही आणारिया ।

अज्जोववथा कामेहि, पुयणं व्वतरुसा ॥ १३ ॥

यथेत्यमुदाहरणोपन्यासार्थः । मन्धादन इति मेष नामशब्दः सभावनायाम् यथा मेषस्तिमितमनात्तारुयन्नुदकं पिबत्यात्मानं प्रीणयति न च तथान्येषां किञ्चनोपघातं विधत्ते । एवमत्रापि स्त्रीसंबन्धेन काचिद्व्यस्य पीडा आत्मनश्च प्रीणनमतः कुतस्तत्र दोषः स्यादिति ॥ ११ ॥ अस्मिन्नेवानुपघातार्थं दृष्टान्तबहुत्वव्यापनार्थं दृष्टान्तान्तरमाह । (जहाविहंगमा इत्यादि) यथा येन प्रकारेण विहायसा गच्छतीति विहंगमा पङ्क्तिणी (पिगेति) कपिञ्जला साकाश एव वर्तमाना स्तिमितं नितृन्मुदकमापिबन्त्येवमत्रापि गर्भप्रधानपुर्विकया क्रियया अरक्ता छिद्यस्य पुत्रार्थं स्त्रीसंबन्धं कुर्वन्तपि कपिञ्जलाया इव न तस्य दोष इति । सांप्रतमेतेषां गण्डीरुनतुदय स्त्रीपीरुषाणां मन्यमानानां तथैरुदकपानसदृश परपीडाऽनुत्पादकत्वेन परात्मनोश्च सुखात्पादकत्वेन किञ्च मैथुन जायत इत्यप्यवसायिनां तथा कपिञ्जलादुदकपानं यथा तमागोदकासंस्पर्शेन किञ्च प्रयन्येवमरक्तद्विष्टतया दर्भाशुसारणात् स्त्रीगात्रस्पर्शेन पुत्रार्थं न कामार्थं अतुकाज्ञानिगमितया शास्त्रोक्तविधानेन मैथुनेपि न दोषानुपपन्नतयाऽनुस्ते " धर्मार्थं पुत्रकामस्य स्वदारेष्वधिकारिणः । अतुकाज्ञं विधानेन दोषस्तत्र न विद्यते " इति

एव मुदासीनत्वेन व्ययस्थितानां दृष्टान्तेनैव निर्युक्तिकारं गाथाश्रयेणोत्तरदानायाह ।

[जह एणमंरुत्तणे ण, सीसंजित्ठण कस्सइ मणसो ॥

चिंठज्ज परादुत्तो, किं नाम ततो ण पेप्पेज्जा ॥ ५३ ॥

जह एणविपंगंरुसं, कोतीचेत्तण नाम तुण्हिक्को ।

आमेण्ण अदीसंते, किं नाम ततो नवमंरुत्तण ॥ ५४ ॥

जह नाम मिरिपराउ, कोरयणेण एणमपेत्तणं ।

अत्येज्ज परे रत्तो, किं नाम ततो नपेप्पेज्जा ॥ ५५ ॥]

यथा नाम कश्चिन्मार्गज्ञानेन कस्यचिद्विरहितत्वापराङ्मुखस्तिष्ठत् । किमेतावतोदासीनजाघावद्वयमेव न गृह्यत नापराधी जवेत् । तथा यथा कश्चिद्विरगत्कृपं गृहीत्वा पीत्वा नाम तूष्णीं प्रावं भजेद्व्येन वाप्यदृश्यमानोऽसौ किं नाम ततो सावन्त्यादर्शनात् न स्त्रियेत । तथा यथा कश्चिच्छृग्विहङ्गाणां गाराद्वत्तानि महाख्याणि गृहीत्वा पराङ्मुखस्तिष्ठत् किमेतावता सौ न गृह्यतेति । अत्र च यथा कश्चित् शरत्तया भङ्गतया वा

शिरश्छेदे विषगणकूपरत्नपटाराख्ये सत्यपि दोषत्रये भाष्य-
स्थयमवसम्भेत न च तस्य तदवसम्भनेपि निर्दोषतेति । एव-
मत्राप्यवश्यं भाविरागकार्यमेषुने सर्वदोषास्पर्शे संसारव-
र्द्धके कुतो निर्दोषतेति । तथाचोक्तम् “प्राणिनां बाधकं चेतच्छा-
स्त्रेणां महर्षिभिः । नाशकान्तकणक प्रवेशज्ञानतस्तथा ॥ १॥
मूत्रं चेतदधर्मस्य जवभावप्रथनम् ॥ तस्माद्विषाश्रवस्याज्यमिदं
पापमनिच्छतेति ” निर्युक्तिगायात्रयनात्यर्थार्थः ॥ १२ ॥

साप्रतं सूत्रकार उपहासव्याजेन गणरूपीरुतादिदृष्टान्तवादि-
नां दोषोद्दिष्टभाष्यविषयाह । (एवमेव इत्यादि) एवमिति ग-
णरूपीरुतादिदृष्टान्तवक्ष्येन निर्दोषं मैथुनमिति मन्यमाना एके
स्त्रीपरीवहपराजिताः नन्दनुष्ठानात्पाशैः तिष्ठन्तीनि पादधस्या
नायवादिकमण्डलचारिणः । तुशब्दात् स्वपूरया वा तथा
विपरीता तत्त्वाप्रादिणी दृष्टिर्दर्शनं येषां ते । तथा आराहरे
याता गता सर्वदेयधर्मेभ्य इत्यर्था न आर्या अनार्याः । धर्म
विरुद्धानुष्ठानात् एवविधा अभ्युपपन्ना गृह्येव इच्छामदन-
रूपेण कामेषु कामैर्वा करणनृतेः साध्यानुष्ठानेर्ष्यति । अत्र
लौकिकं दृष्टान्तमाह । यथा वा पुतनासूक्तनी तरुणके स्तन-
मध्येऽभ्युपपन्ना एव तेत्यनार्याः कामेर्ष्यति । यद्विधा (पुय-
णस्ति) गुरुरिका आत्मीयेऽपत्येऽभ्युपपन्ना एव तेऽपीति
कथानके चात्र । यथा किञ्च सर्वपुणानामपत्यानि निरुद्धके
कृपेऽपत्यस्नेहपरीक्षायां किमिति तत्र चापरा मातरः स्वकी-
यस्तनययशब्दाकर्णनेपि कपतटस्था रुदन्यास्तुष्टान्ति । उर-
ज्जीत्यपर्यायतिस्नेहेनान्धा अपायमनपेक्ष्य तत्रैवागमान् किञ्च
वनीत्यतोऽपरपञ्चन्यः स्त्रापत्येऽभ्युपपन्नाति ।

एव तेऽपि कामानिर्षङ्गणं दोषमविष्कुर्वन्माह ।

अण्णागयमपस्सता, पनुपपन्नवेगगा ॥

ते पञ्चा परितपन्ति, स्त्रीणि आउम्मि जोव्वणे ॥ १४ ॥

जेहिं कासे परिकंते, न पञ्चा परितप्पण ॥

ते धीरा बंधाणुमुक्का, नावकावन्ति जीविअं ॥ १५ ॥

अनागतमेषत् काशमनिष्टुता नरकाद्विद्यतनास्थानेषु महा-
दुःखमपश्यन्तोऽपराधोच्यन्तस्तथा प्रत्युपपन्नं वनेमानमे-
व वैषयिक सुखानासमयेष्यन्तो मृगयमाणा नानाधिर्नर-
पाथैर्भोगान् प्रार्थयन्तस्ते पश्चात् क्रीणे स्वायुषि जानस्वेवगा
यौवने वा अपगते परितप्यन्ते शोचयन्ते पश्चात्तापं विद-
धति । उक्तञ्च । “ इत मुष्टिभिराकाशं तुपाणां कारुण वृतम् ।
यन्मया प्राप्य मानुष्यं सदर्थे नादरः कृतः ॥ १ ॥ तथा । “ विह
वा घेयननिर्पाहं जाई कीरति जोव्वणमण ॥ वयपरिणा-
मं सारयाई ताईहं अपक्खवुडुक्कंति ॥ १ ॥ ॥ १४ ॥ ये तत्तम-
स्वतया अनागतमेव तपश्चरणादावृष्टं विदधति न ते पश्चा-
च्छाचन्तीति तद्वर्णयितुमाह । (जेहिंकासेइत्यादि) धैरान्म-
हितकर्तृभिः कासे धर्माजनावसरं पराक्रान्तमिन्द्रियकवा-
यपराजयागृष्टमो विहितो न ते पश्चान्मरणकासे वृक्षावस्था-
यां वा परितप्यन्ते न शोकाकुला जवन्ति । एकयचनानिर्देश-
स्तु सात्रच्छान्दस्त्वपीदति । धर्माजनाकाशस्तु विर्यकनां प्राय-
शः सर्व एव । तस्मान्म एव प्रधानपुरुषार्थः प्रधान एव च
प्रायशः क्रियमाणो घटां प्राञ्चति । ततश्चायं बाह्यात्प्रभुन्यक्त-
विषयासङ्गतया कृततपश्चरणास्ते धीराः कर्मविदारणस-
हिष्णावो बन्धनेन स्नेहात्मकेन कर्मणा चोत्प्राबल्येन मुक्ता
नायकाङ्कन्ति असमयमजीवितम् । यद्विधा जीविते मरणे वा
निस्पृहाः संयमोद्यममतयो जवन्तीति ॥ १५ ॥ अन्यच्च-

जहा नई वेयरणी, वुत्तरा इह संमता ।

एवं लोमांसि नारीओ, वुत्तरा अमईमया ॥ १६ ॥

जेहिं नारीण मंजोगा, पूयणा पिडुतो कता ॥

सव्वमेयं निराकिञ्चा, ते द्विया सुसमाहिण ॥ १७ ॥

य येत्युदाहरणोपन्यासार्थः यथा वैतरणी नदीनां मध्ये
ऽन्यन्तवेगवाहेत्वात् विषमतटस्थाश्च दुस्तरा दुर्लभाः पक्ष-
मस्मिन्नपि लोके नार्योऽप्रातिमता निर्दिष्टकेन हीनस्वधेन दुः-
खेनोन्नीर्यन्ते । तथाहि । मा हावप्राथैः कृतविद्यानपि स्त्रीकुर्व-
न्ति । तथाचोक्तं “ सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्ताव-
देवन्दिष्याणां, अज्ञां तावद्विधत्ते धिनयमपि समाह्वयन्ते ता-
वदेव ॥ जुचापाक्केपमुक्ताः अवणपथजुषो नीलपद्माण एते
यावद्भीक्षावतीनां न दृदि धृतिमूषो दृष्टिषाणाः पतन्ति, । तदे-
वंवैतरणी नदीवत् दुस्तरा नार्यो जवन्तीति ॥ १६ ॥ अपिच
(जहीत्यादि) वैरुत्तमसर्वः स्त्रीसङ्कावपाकवेदिभिः पश्यन्त-
कटवां नारीसंयोगाः परिग्यक्तास्तथा तत्सङ्कार्थमेव यत्काशं
कारमान्यादिनिरात्मनः पूजनाकामविभूषा पृष्ठतः कृता
परिग्यक्तेत्यर्थः । सर्वमेतच्छ्रीप्रसङ्गादिकं ध्रुवपासादि प्रति-
कृतोपसर्गकदम्बकं च निगकृत्य ये महापुरुषसेवितपथं प्रति
प्रवृत्तास्ते सुसमाधिना स्वस्यावसृष्टिरूपेण व्यवस्थिता नोप-
सर्गेरुक्तप्रतिकृष्टरूपैः प्रकीर्तयन्ते । अन्ये तु विषयाजिह-
ङ्गिणः स्वयादिपरीवहपराजिता अज्ञापरिगतिनमीनयद् छाग
भिना दह्यमाना असमाधिना तिष्ठन्तीति ॥ १७ ॥

स्त्र्यादिपरीवहपराजयस्य फलं दर्शयितुमाह

एते ओधं तरिस्संति, समुदं ववहारिणो ॥

जन्यपाणा विमन्नामि, किञ्चंती सयकम्माणा ॥ १८ ॥

तं चजिक्खं परिणाय, सुव्वते समिते चरे ॥

मुमावायं च वज्जिज्जा-दिन्नादाणं च वोसिरे ॥ १९ ॥

य एते अनन्तरोक्तानुक्तप्रतिकृतोपसर्गजतार पते सर्वे
अर्थे संसार दुस्तरमपि तरिष्यन्ति । उच्यते दृष्टान्तमाह ।
समुद्रं लवणसागरमिव व्यवहारिणः सांसारिका यानपा-
त्रेण तरन्त्येवं जयौद्यमपि संसारसंयमयानपात्रेण यतयन्त-
रिष्यन्ति । तथा तीर्णास्तरति चेति । जयौद्यमय विशि-
नष्टि । जयौद्य संसारसागरे प्राणाः प्राणिनः स्त्रीविषयसङ्का-
क्षिषाः सन्तः कृत्यन्ते पीरुषन्ते स्वकृतेनानुष्ठितेन पापेन व-
मणा असह्येदनीयोदयरूपेणाति ॥ १८ ॥ सांप्रतमुपसंहारव्या-
जेनोपदेशान्तरविधित्सयाह । (तंचमिक्खइत्यादि) तदे-
तद्यथा प्रागुक्तं यथा वैतरणीनदीवत् दुस्तरा नार्यो ये परि-
ग्यक्तास्ते समाधिस्थाः संसारं तरन्ति स्त्रीसाङ्गश्च संसारा-
न्तर्गताः स्वकृतकर्मणा कृत्यन्ते इति तदेतत्सर्वं निष्कणशोषो
जिह्वः परिहृत्य हेयोपादेयतया कुष्ठा शोभनानि व्रतान्यस्य
सुव्रतः पञ्चभिः समितिभिः समित इत्यनेनोत्तरगुणयुद्धनं
कृतमित्येवमनुरागरेत्संयमानुष्ठानं विदध्यात् । तथा मृषावा-
दमसद्वृत्तार्थनाशण विशेषण वर्जयैस्तथा अदस्तादानञ्च
व्युत्पन्नजहन्तशोधनमात्रमप्यदक्षं न शृङ्गीयात् । आदिग्रहणात्
मैथुनादेः परिग्रह इति । तच्च मैथुनादिकं यावज्जीवमात्माहितं
मन्यमानः परिहरेत् । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ॥

(स्त्रियां जानमपत्य पुरुषस्यैवेति-अपञ्च-शब्दे । स्त्रीपुरुषयो-
न्तरं ' अणन्तर ' शब्दे । स्त्रीगजेयस्तव्यता ' गज ' शब्दे ।
स्त्रीज्यो दृष्टिवादो न दीधत इति ' दिष्टिवाय ' शब्दे । स्त्रीणां

भोक्तृत्विकः ' इत्थिस्त्रिगसिद्ध ' शब्दे । स्त्रीवसङ्गतस्य निन्दा
' इत्थिबस ' शब्दे । स्त्रीशब्दयुक्ते स्थाने न स्यात्तद्व्यमिते
' वसद्दी ' शब्दे । स्त्रीसंसक्तस्थानादिनिषेधो ' बभवेरसमा-
हिद्वाण ' शब्दे ' बज्जेर गुत्ति ' शब्दे च । स्त्रीणां स्वातन्त्र्यनि-
षेधः ' इत्थिरञ्ज शब्दे ')

इदं-इदम्-त्रि० इति कमि नशापञ्च । पुरोवर्तिनि, । सूत्र० १ भू०
३ अ० । प्रत्यङ्गे, । नि० चू० १ उ० । प्रत्यङ्गासन्ने च । आ०
चू० ४ अ० । इममेव कर्णविजाणिया । इदमः प्रत्यङ्गा-
सञ्जवाचित्वादिति । सूत्र १ भू० १ अ० । " आरंभं जं दुक्क
मिणंति णञ्चा " इदमिति प्रत्यङ्गोच्चरापञ्चमिति । आत्ता० १
भू० ३ अ० १ उ० । सूत्र० । प्रजन० । " बुद्धिदेवं सुयक्कायं " ॥
प्रत्यङ्गासञ्जवाचित्वादिवदम इति । सूत्र० १ भू० ४ अ० । अस्य
च सर्वस्याम् विभक्तौ ॥ ' इदम इमः ८ । ३ । ७३ । इति
प्राकृतसूत्रेण इमादेशः इमो-इम-इम । इमेण-स्त्रीयामाप-इमा
सौ " पुंस्त्रियोर्नवाऽयमिमिआ सौ " ८ । ३ । ७३ इति प्राकृत-
सूत्रेण अयमिति पुंस्त्रिङ्गे इमिआ इति स्त्रीस्त्रिङ्गे वैकल्पिक
आदेशः । अहवा अक अकञ्जो-इमिआ बाणिअधुआ । पङ्के
इमा इमा- " वणीसमयोः स्त्रिससयोरत् " ८ । ३ । ७४ ।
इति प्राकृतसूत्रेण इमः स्त्रिस् स्त्र इत्येतयोः परयोर्धो अज्जयति
अस्मि अस्म । पङ्के इमादेशोपि । इमस्मि इमस्स-बहुवा
धिकारादन्यत्रापि अद् भवति । पङ्के-णसु-आहि पभिः णसु
आजिन्तिर्यथः ' डेमन हः, । ८ । ३ । ७५ । इति प्राकृतसूत्रेण
इमोदेशात्परस्य ऊः स्थाने मेन सह वैकल्पिके हादेशः,
इह पङ्के इमस्मि इमस्मि । नन्धः । ८ । ३ । ७६ । इति प्राकृत-
सूत्रेण इदमः परस्य ऊः स्त्रिस्मित्या इति प्राप्तस्तथो निषिध्यते
। इह इमस्मि इमस्मि । णोऽम् शसटाभिस्मि । ८ । ३ । ७७ ।
इति प्राकृतसूत्रेणामशसटाभिस्सु इदमो वा ण इत्यादेशो
जवति णं पेच्छ । ण पेच्छ । णेण-णोहि कत्रं । पङ्के इमं इमं इम-
ण इमंदि । द्वितीयैकवचनंऽमि । अमेणम् । ८ । ३ । ७८ । इति
प्राकृतसूत्रेणामा सहितस्येदम स्याने इणम् इत्योद्देशो वा भव-
ति इणं पेच्छ पङ्के इमं सौ- अमि च नपुंसके । " इति स्य-
मेदमिणमी च " ८ । ३ । ७९ । इति प्राकृतसूत्रेण स्यम्यां
सहितस्य इदम इणमो इणम् च नित्यमादेशो भवति । इदं
इणमो इणं । धाणं चिद्दृष्ट पेच्छ वा । प्रा० व्या० ।

इदा (या) णि-इयणिह-इदानीम्-अव्य० इदमीदानीम् । सम्प्र-
त्यये, -वाच० इधाणि कोणो कं वस्तव्यं इच्छद्- । अनु० ।
' इयणिह गच्छ ' ॥ इदानीं गच्छामीति । स्था० ३ उ० । ' कामं
खु आउत्सो इदाणि ति ' -आत्ता ० २ भू० १ अ० १ उ० ।
" मांसावेर्वा । इति प्राकृतसूत्रेणानुस्वारस्य विकल्पेन सोप
इयाणि इयाणि । दाणि दाणि । प्रा० व्या० ।

इदुर-इदुर-न० काष्ठकामुखगन्ध्या उपरि दीयमाने सुवा-
विष्णुते दं चनकाविकं, अनु० । महति पिठके, येन समस्तापि
रसवतीत्ययं-राज० ।

इदं-इदम्-पुं० नमरे, दे० ना० ॥

इद्ध-इद्ध-न-इत्थ भावे क-प्रानेप, दीप्तौ, आश्चर्य्ये च । कर्त्तरि-
क । दीप्ते, गन्धे च । त्रि० । वाच० ।

इध-इध-अव्य० ' इहहृन्वाहस्य ' इति प्राकृतसूत्रेण शौरसैन्यां
धः । प्रा० व्या० । इदं हृद्वादेशः । अस्मिन्कासे देशे दिशि वा
इत्यर्थे, वाच० ॥

इध-(चिह्नाद्) चिह्न-न० चिह्नं चो वा । इति वा आदेशः । एहा

पवादः पङ्के सोपि । ' कगञ्जतदपयवां प्रायो लुक् ' ॥
इति प्राकृतसूत्रेण वा चस्य लुक् । सकृणे, प्रा० व्या० ।

इज्ज-इज्ज-पुं-इज्जो हस्ती तत्प्रमाणं ज्ञयमर्हतीति इज्जः ।

अनु० । वएमादित्वाद् यत् । वाच० । इति प्रमाणञ्चिणग-
सिपतौ, । औप० । यद्वृत्त्यस्तूपान्तरिन उच्छ्रितकदलिका
इएमो हस्ती न दृश्यते ते इज्जा इति जनश्रुतिरिति । स्था० ६
उ० । ज० । महाधनपतौ, म० ए श. ३३ उ० । आ० म० ।
अधिकतरज्ज्ञो वा इज्ज इति । अनु० । " अह्मा इज्जा धणि-
णो । इति । प्रा० का० । नृपे, इतिपके च । पुं- । वाच० ।
स्वनामख्याते वसन्तपुरस्थे भेष्टिनि च । " वसन्तपुरना-
मास्ति, वसन्तर्तुं समं पुरम् । भेष्टी तत्रेज्यनामाऽनू-अ
यसी तस्य धाणिणीति- " । आ० क० । धणिजि, दे० ना० ।

इज्जग (य) इज्जक-त्रि-स्वार्थे कद् इज्जशब्दार्थे, । आ०
म० प्र० । स्त्रियां तु टापि वा अत इत्वम् । इज्जका इज्जिका-
इजाख्यायां स्त्रियाम् । वाच० ।

इज्जगर्जिन- इज्जकमिज्ज-पुं-इज्जवाल्मके, इभगमिज्जाणि
नाणाविहभक्कहृत्थगयाणि स गिहदिता निम्मायाणि । आ०
म० प्र० ।

इज्जजाइ-इज्जजाति-स्त्री० आर्यजाती,

उर्विह्वा जाइ आरिया मणुस्मा पमात्ता तंजहा अंवेह्वा
य कलंदा य, वेदेहा वेदिगाइया । हरिया चुंचुणा चव,
उज्जेया इज्जजाइओ ॥ १ ॥

जातिर्मातृकः पङ्कस्तया आर्या अपाया निर्दोषा जात्यार्या वि-
बुद्धमातृका इत्यर्थः । अम्यप्रत्यायनपुष्पप्रतिकृतिः वरुण्यता
इज्जजातय इति । इज्जमर्हन्तीतीज्या यद्वृत्त्यस्तूपान्तरिन
उच्छ्रितकदलिका दाको हस्ती न दृश्यते ते इज्जा इति श्रुति
स्तेषां जातय इज्जजातयस्ता एता इति । स्था० ६ उ० ।

इज्जदास-इज्जदास-पुं० स्वनामख्याते भेष्टिनि, । ती० ।

इज्ज-इज्ज-पुं० इण-भ- किञ्च । इति, । ज० २ उ० । अनु० ।

इमही-इमही-स्त्री० इः कामस्तस्य महाः कामिन्यः स्त्रियाम्, गा,

इ (मा) (मिआ) मी-इयम् स्त्री० प्रत्यङ्गायाम् " पुंस्त्री-

योन्यायमिमिआ सौ-८ । ४-७३ इति प्राकृतसूत्रेण स्त्रीस्त्रिङ्गे

इमि आदेशः । आजातेः पुंसः । ८ । ३ । ३२ इति जातिवाचिन-

पुलिङ्गाद्वा आत्वम् । इमिप, इमाप, इमिण इमाण । प्रा० व्या० ।

इय-इक-देशी० कापि प्रवेशार्थे, -इकमिति देशीपदं कापि प्र-

वेशार्थे वर्तते इति आ० म० ८० एतस्य निरूपो यथा इकमपि

चतुर्धा तद्यथा नामकं स्थापनेकं ज्ञव्येक भावेकं च । तत्र

नामस्थापने प्रतीते । ज्ञव्येकं " दोहारस्सविह्वामेयाहं नृ

दव्याहं " दारे इति सूत्रे दवरके मौक्तिकान्यधिकृत्य भावि-

पर्यायापेक्षया हारस्य मुक्ताफलकलापस्य विनिवेशनं प्रवे-

शनम् " ए आ अनुदव्याम्मि " एतान्युदाहरणानि ज्ञव्ये ज्ञव्य-

विषयाणि " नाणाइतियं तस्साया पोयणं भावसामाई " तस्ये-

ति सामादि सम्बन्धे । तस्य सामादंगत्मानि प्रान्तनमात्मानि

प्रवेशनं भावेकमिति । आ० म० द्वि० । आ० चू० ।

इत्-त्रि० गते, सर्माथं उदाहु सम्यक् इत् गर्तामिति । सूत्र०

१ भू० ६ अ० । आत्ता० । स्था० । जाते, परिच्छिन्ने, । आत्ता०

१ भू० ८ अ० ७ उ० । प्राप्ते, विशेषे । इतो इतः स्थित इत्यनर्था-

न्तरम् । न० । विशेषे । जाये ताः । गतौ, जाने च । वाच० ।

‘ इतो तो वाक्यादौ ’ । इति प्राकृतसूत्रेण वाक्यादौ इति शब्देकारस्याकारः । ‘ इमं जं पित्रा वसाने ’ इमाविम सिम कुसुमसरो इति । प्रा० व्या० । इति एवमर्थे, “इय सि-
क्षाणं सोक्ख” इति एवं सिद्धानां सौख्यमिति । औप० । “इय सन्वगुणादाणं” एवमुक्तं प्रकरेण सर्वगुणाधानम् इति ।
आव० । नि० सू० ॥

इयर-इतर-त्रि० इना कामेन तीर्यते तु अप् । तरति पचायच्-
वा । नीचे, पामरे, । वाच० ।

इतरि ए अय अहमंसिपुण विसिहे जाइकुस बसाइ-
गुणोवेषे एवं अप्पाणं समुक्खसे ॥

इतरोयं जघन्यो हीनजातिकः कुलबलरूपादिभिर्दुर्गमपञ्चुः
सर्वजनावगीतोयमिति । अहं पुनर्विशिष्टजातिकुलबलरूपादि-
गुणोपेत एवमात्मानं समुक्खयेदिति । सूत्र० २ अ० २ अ० ॥
“इयराइयरहिं कुलेहि” इतरे सामान्यसाधुज्यो विशिष्टतराः
साधव इति । आचा० १ अ० ६ अ० २ अ० ॥

इयरकुस-इतरकुस-न० अन्तप्रान्तकुले, आचा० १ अ० ६
अ० २ अ० ॥

इयेरयर-इतरेतर-त्रि० इतरद्वित्वं समासवद्जावच्च । अन्योन्य
वाच्यार्थे, । उक्त० १ अ० ॥

इयेरयरसंजोग-इतरेतरमंयोग-पुं० इतरेतरस्य परस्परस्य सं-
योगो घटना । परस्परघटनायाम्, तद्वन्मसंयोगभेदे च
उक्त० १ अ० । (तद्वत्कव्यनासंजोगशब्दे)

इयेरयरसावेकव-इतरेतरसापेक्ष्य-त्रि० परस्पराविरोधिनि, इत-
रेतरसापेक्षात्वेण पुनरात्मवचनपरिणत्या इतरेतरसापेक्षा
परस्पराविरोधिनीति । षो० ।

इयेरयरसमय-इतरेतराश्रय-पुं० इतरेतर आश्रयति आ-भि-अच्
अन्योन्याश्रये तर्कदोषजं दे, वाच० ।

इयेरयरानाव-इतरेतरानाव-पु-इतरेतरस्मिन्नजावः । अजाव-
विशेषे, इतरेतरानाव वर्णयन्ति स्वरूपान्तरात्स्वरूपव्यावृत्ति
गितरेतरानाव इति । स्वजावान्तरात् पुनः स्वस्वरूपादव
तथाऽस्त्वप्रसक्तेः स्वरूपव्यावृत्तिः स्वस्वभावव्यवच्छेद इतरे-
तरानावां व्यापोदनमागच्छते ॥ उदाहरणमाहुर्यथास्त-
म्भस्वजावात्कुम्भस्वभावव्यावृत्तिरिति । रत्ना० ।

इर-इर-धा० ईर्यायाम्, कण्ठाद्विन्वाद् यक् । उभ० । इर्याति इर्यते
वाच० । ‘ कियरे रहर किन्नार्ये वा ’ पा० १८६ इति सूत्रेण कि-
न्नार्ये तस्य प्रयोगबोधनात् । तस्स इर किन्नार्ये, प्रा० व्या० । पाद-
पूरणे च । अव्य. व्य० । ईजे इराः पादपूरणे । ८ । १२ । १३ इति
सूत्रात् “ नेगह इर कलमागोवि ” इति । प्रा० ।

इरमंदिर-इरमन्दिर-पुं० करजे, दे० ना०

इराव-इराव-वैशी-गजे, दे० ना० ।

इरिआ-ईर्या-स्त्री-कुठ्याम्, दे० ना० ।

इरिण-इरिण-वैशी-कनके, दे० ना० ।

इरियज्जयाण-ईर्याध्ययन-न० आचाराङ्गभूतस्कन्धस्य प्रथम
चूत्तिकान्तर्गत तृतीयेऽध्ययने, तच्चाचाराङ्गपञ्चमाध्ययनावस्थाय-
स्यस्य चतुर्थोद्देशकसूत्रम् । गामाणुगामं दुइज्जमाणस्स दुज्जा-
यं दुपरक्खामित्यादिनेर्यासंक्षेपेण व्यावर्णितेत्यत ईर्याध्ययनं
निर्णयमिति ।

अत्र अथ उद्देशा उद्देशार्थाधिकारमधिकृत्याह नियुक्तिकारः
सव्वेवि यदवि इरिय विसोहि-कारगा तव्वि अत्थिपविसो ।
उद्देशे उद्देशे, वाञ्छामि समासश्चो किंपि ॥ १८ ॥

पढमे य उवागमणि-ग्गमो य अप्पाज्जणि च जयणा ।

वितिए आरूढ उल्लणं, जंघा संतारपुच्छाया ॥ १९ ॥

तइयम्मि अदंसणया-अप्पनिबंधो य होइ उवहिम्मि ।

वज्जेयव्वं च मया, संसारियरायमिहगमणं ॥ २० ॥

(सव्वेत्यादि) सर्वेपि अयंपि यद्यपीर्याधिकृतिकारकास्त-
थापि प्रत्युद्देशकमस्ति विशेषस्तं च यथाक्रमं किञ्चिच्छ्रया-
मि इति यथाप्रतिज्ञातमाह (पढगाहा) प्रथमोद्देशके वर्ण-
काद्याद्युपागमनं स्थानं तथा निर्गमश्च शारत्कालादौ यथा
जघति तद्वत् प्रतिपाद्यमन्वयानि यतना चोति द्वितीयोद्देशकेन वा-
द्याकारकस्य उल्लेखं प्रक्षेपणं व्यवहर्त्यते जंघा संतारं च पामीये
यतना तथा नानाप्रकारं च ग्रहणे साधुनां यद्विधेयमतश्च प्र-
तिपाद्यमिति (तद्वत्तमि गाहा) तृतीयोद्देशके यदि कश्चि-
द्वक्तादीनि पृच्छति तस्य ज्ञानताप्यदर्शनता विधेयतयम-
धिकारः तथोपजावमतिबन्धो विधेयस्तदपहरणे च स्वजन-
राजपुद्गलमनस्य वर्जनीयं न च तेषामाख्येयमिति । आचा०
२ अ० ३ अ० १ अ० ॥

इरियहु-ईर्यार्थ-त्रि० ईर्याधिकृत्यर्थे, तदर्थमाहरकरणोद्-
नातिक्रमः ‘ इरियट्ठाण य ’ ईर्यागमनं तस्या विद्युत्किर्युगमात्र-
निहितरष्टित्वमीर्याधिकृत्यस्तस्य ईर्याधिकृत्यर्थम् । इह
च विद्युत्किशब्दोपादीर्यार्थमित्युक्तम् वृत्तुक्तितो ईर्या
श्रुतावशक्तः स्यादिति । आचा० ६ अ० (तदर्थमाहरकरणं
नातिक्रम इति ‘आहार’ शब्दे)

इरिया-ईर्या-स्त्री-ईरणमीर्या ईर्यातिरेरणयोरस्माद्धावे एयत् ।
गमने, आचा० १ अ० २ अ० १ अ० ३ अ० । आचा० । आचा० ।
उक्त० । सूत्र० । ईर्यानिकेपणार्थे नियुक्तिरुदाह ।

एापं उवणा इरिया, दव्वे खेत्ते य काज्जजावे य ।

एमो खल्लु इरियाए, णिकखेवोउव्विहो होइ ॥ २३ ॥

दव्वइरिया उ तिबिहा, सच्चित्ताचित्तमीमगा चेव ।

खेत्तम्मि जम्मि खेत्ते, काजे काजो जाहिं जोए ॥ २४ ॥

तत्र इत्येयां साध्विनाचित्तमिभ्रमदात्त्रिविधा ईरणमीर्या
गमनमित्यर्थः । तत्र सच्चित्तस्य वापुरुषादेर्द्रव्यस्य यद्गमनं सा
सच्चित्तद्रव्येयां एव परमाण्वादिव्यस्य गमनमचित्तद्रव्ये-
र्या । तथा मिश्रद्रव्येयां रथादिगमनमिति । क्लेशेयां यस्मिन्
क्लेशे गमनं क्रियते ईर्या वा वर्णयते । एवं कांक्षेयापि द्रष्टव्येति ।
आचा० । जावेर्याप्रतिपादनायाह- ।

जावइरिया उ पुविहा, चरणगई संजमगई य ।

समणस्स कहं गमणं, दोमं होइ पोरसुद्धं ॥ २५ ॥

भावविषयेयां द्विविधा चरणेयां संयमेयां च । तत्र संयमे-
यां समदशाविधसंयमानुष्ठानं यदि वा असंयमेयेषु संयमस्था-
नैवेकस्मात्संयमस्थानादपरं संयमस्थानं गच्छतः संयमे-
यां जघति । चरणेयां तु अजघनमजघनचरणेयां चरतेर्जावे
व्युद् चरणं तद्रूपेयां चरणेयां । चरणं गतिः गमनमित्य-
र्थः तच्च श्रमणस्य कथं केन प्रकारेण साधरूपगमनं निर्वाच-
यतीत्याह-

आज्ञवणे य काले, पणे जयणा य चैव परिसुद्धं ।

जंगेहिं सोल्लसविधं, उपरिसुद्धं पसत्थं तु ॥ ७६ ॥

तं प्रवचनसंघगच्छन्त्याद्यादिप्रयोजनं कालः साधुनां विहर-
णयोप्यावसरं मार्गो जनैः पदुच्यां कुक्षः पन्था यतना उपयु-
क्तस्य युगमात्रदृष्टित्वं तदेवमात्मनकासो मार्गयतना पद-
रैकैकपदव्यजिञ्जाराद्ये प्रज्ञास्तेः सोमशविधं गमनं प्रवीत
तस्य च यत्परिसुद्धम् । तदेव प्रशस्तं भवतीति दर्शयि-
तुमाह—

चउकारण परिसुद्धं, अहवा विहोज कारणाज्जाए ।

आज्ञवण जयणाए, काले मणेय जइयव्वं ॥ ७७ ॥

अनुभिः कारणैः साधोगमनं परिसुद्धं जवति तद्यथा आत्म-
ननेन दिवा मार्गेण यतनया गच्छत इति अथवा अकालेऽपि
गमानाद्यात्मननेन यतनया गच्छतः शुद्धमेव गमनं जवत्येवं
चूते च मार्गे साधुना यतितव्यमिति । आन्वा० १ भु० ३ अ०
१ उ० (गमनं च यथा कर्तव्यन्तयेर्याच्यने आन्वाराङ्गे प्रति
पादितं विहार-शब्दे दृष्टव्यम्) “इरियं च पञ्चकस्याज्जा ”
ईरणमीर्या तां च सुद्धमां कायवाभातां मनोणातां वा प्रशस्तां
प्रत्याचक्षीत इति । आन्वा० १ भु० ७ अ० । ७ उ० । ईरण-
मीर्या गमनम् । तत्कार्यं कर्मणि च । एगेगस्स पसतस्स, न
होति इरियादयो गुणा” ईरणमीर्यागमनमित्यर्थः इह ईर्या-
कार्यं कर्म ईर्याद्व्येन गृह्यते कारणे कार्यापचारादिति ।
आ० म० द्वि० । ईर्यासमिती, “धणुपरव्वमं किञ्चा जीव च
इरियं सया,, जीव प्रत्यञ्चाञ्जेर्यामीर्यासमितिमिति । उक्त०
ईरणमीर्या तत्सुत्राधारणपुरस्सरकायात्संगात्मकं सामा-
चारिजेदे च । ग० २ अधि ।

इरियापञ्चय—ईर्याप्रत्यय—न० ईरणमीर्या गमनं तेन अनित-
मीर्या प्रत्ययम् । कर्मजेदे, सूत्र १ भु० १ अ० (एतच्छ्रुता
इरियावहिय शब्दे)

इरियावह—ईर्यापथ—पु० ईरणमिरेरणयोरस्माद् जाये एयत् ।
ईरणमीर्या तस्याः (तयावा) पन्था ‘ ईर्यापथः । सूत्र० । १
भु० १ अ० । स्था० । ईरणमीर्या गमनं तद्विदिष्टः पन्था ई-
र्यापथः । प्रव० ३ द्वार । ईर्या गमनं तद्विषयः पन्था ईर्यापथः ।
ज० ११ वा० १० उ० । आ० । गमनमार्गे, ज० ३ वा० ३ उ० ।
कञ्जेर्यायाः पन्था भवति यदाश्रिता सा भवतीति । आन्वा०
१ अ० १ उ० । ईरणमीर्या तत्सम्बद्धः पन्था ईर्यापथस्त-
त्प्रत्ययं कर्मर्यापथम् । सूत्र० १ भु० १ अ० । ईर्यापथप्रत्य-
यमीर्यापथम् । प्रति० । कर्मजेदे, सूत्र० १ भु० १ अ० । एत-
च्छ्रुतं भवति पाथि चूतो यथा कथंचिद्वनजिसन्धेयः प्राणि-
व्यापादनं जवतीति । सूत्र० १ भु० १ अ० । (अस्य बन्धन-
कारणत्वाविचारः कर्मबंध शब्दे) ।

इरियावहकिरिया—ईर्यापथाक्रिया—स्त्री० क्रियाभेदे, सा च य-
दुपशान्तमोहादरेकविधकर्मबन्धनमिति । स्था० ‘ १ वा० ।
ईर्यापथाक्रिया तृपशान्तमोहादरज्यसयोगिकेवल्लिने याव-
दिति । सूत्र० १ भु० १ अ० (एतस्या विस्तरेण वक्तव्यता
इरियावहिया शब्दे) ।

इरियावहिय—ईर्यापथिक—न० ईरणमिरेरणयोरस्माद्भावे एयत्
ईरणमीर्या तस्याः पन्था ईर्यापथस्तत्र भवमीर्यापथिकम् ।
आन्वा० १ भु० १ अ० १ उ० । ईरणमीर्या तस्यास्तथा वा
पन्था ईर्यापथः स विद्यते यस्य तदीर्यापथिकम् । एतच्च

शब्दव्युत्पत्तिमात्रम् प्रवृत्तिनिमित्तं तु इदम् सर्वत्रोपयुक्तस्य
निकषायस्य समीकृतमनोवाक्यायक्रियस्य या क्रिया तथा
यत्कर्म तदीर्यापथिकम् । सूत्र० १ भु० १ अ० ।

ऐर्यापथिक—न० ईरणमीर्या गमनन्तप्रधानः पन्था मार्गः ई-
र्यापथस्तत्र जवमैर्यापथिकम् । केवलयोगप्रत्यये कर्मजेदे,
ज० ७ वा० ७ उ० । कञ्जेर्यायाः पन्था भवति यदाश्रिता सा
जवत्येतच्च व्युत्पत्तिनिमित्तं यतस्तिष्ठतोपि तद्वति प्रवृत्ति-
निमित्तं तु स्थित्यावस्तवोपशान्तकीणमोहसयोगिकेवल्लिनां
भवति । सयोगिकेवल्लिनोऽपि हि तिष्ठतोपि सुद्धमगात्र
सञ्चारो जवत्युक्तः “ केवलीणे जंते! अस्सि समयसि जेसु
आगासपदेसेसु इत्थं वा पायं वा आगाहिसाणं पस्सिहादेरिप्पा
पज्जण भंते ! केवलीतेसु चेवागासपदेसेसु पस्सिहादेरिप्पा
इण्ठेमेमंठु । कहं केवलीस्सणं बलाई सररीयेयगराणाई भवति
बलावगराणाई जवति रणसाए केवल्लिणां सञ्चारप्पि तेसु चे-
वागासपदेसेसु इत्थं वा पायं वा पस्सिहादेरिप्पा, ” तदेवं
सूद्धमेतरगानुसञ्चाररूपेण योगेन यत्कर्म बध्यते तदीर्या-
पथिकमीर्याहेतुकमित्यर्थः । तच्च द्विसमयास्थितिकमेकस्मिन्
समये धेदितं तृतीयसमये तदपेक्षया चाकर्ममेतति कथ-
मित्युच्यते यतस्तत्प्रकृतिनः सातावेदनीयमकषायत्वात् स्थि-
त्यभावेन बध्यमानमेवं परिश्रुति अगुभावतोनुत्तरांपपा-
निकसुखानिशायाप्रवृत्तः स्थूलसूद्धमशुद्धादिबहुप्रवृत्तमिति
उक्तम्—

अप्यं बायरमजुयं, वहं च लुयवं च सुकिप्पं चैव ।

मंदं महव्वतंति य माताबहुलं च तं कम्मं ॥

अल्पं स्थितिनः स्थितेरथाजावात् बादरं परिणामतोनुभा-
वतो मृच्छनुजावं थह प्रदशे सुद्धं स्पशंतां धोणं शुद्धमन्द
लोपनः स्पृष्टचूर्णं मुष्टिमुक्तं कुक्ष्यापतितं लेपवत् महाव्यय-
मेकसमयेनेव सर्वापगमात्सतो बहुलमनुत्तरांपपातिकसुखा-
तिहा (श) या यान्ति उक्तमीर्यापथिकम् । आन्वा० १ भु० १ अ०
१ उ० (एतस्य बन्धाविचारः कर्मबंध शब्दे) अथादशे
स्याने च । आव० । ऐर्यापथिकः केवलयोगप्रत्ययः कर्मबन्ध
उपशान्तमोहादीनां सातवेदनीयबन्ध इति । सम० १३ स०
(विस्तरणैतस्य वक्तव्यता इरियावहिया शब्दे)

इरियावहियबंध—ऐर्यापथिकबन्ध—पु० ईर्या गमनम् तत्प्रधा-
नः पन्था मार्ग ईर्यापथस्तत्र भवमैर्यापथिकम् । केवलयोग
प्रत्ययं कर्म तस्य या बन्धस्स तथा । ऐर्यापथिककर्मणो बन्धे,
तद्वक्तव्यता यथा ।

इरियावहियाणं जंते ! कम्मं किं एणइओ बंधइ, तिरिक्ख
जोणिओ बंधइ, तिरिक्खजोणिणी बंधइ, मनुस्सो बंधइ,
मणुस्सी बंधइ, देवो बंधइ देवी बंधइ ? । गो० ! णो जेरइ-
ओ बंधइ, णो तिरिक्खजोणिओ बंधइ, णो तिरिक्ख-
जोणिणी बंधइ, णो देवो बंधइ, णो देवी बंधइ, पुब्ब-
पट्टिक्खए पणुब मणुस्सा य मणुस्सीओ य बंधंति ।
पट्टिक्खजमाणए पणुब मणुस्सो वा बंधइ मणुस्सी वा
बंधइ मणुस्सा य वा बंधंति मणुस्सीओ य वा बंधंति अहवा-
माणुस्सो य माणुस्सी य बंधइ । अहवा माणुस्सो य माणु-
स्सीओ य बंधंति । अहवा माणुस्सा य मणुस्सी य बंधइ-

अहवा मणुस्सा य मणुस्मीओ य बंधंति । तं जंते ! किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, णपुंसो बंधइ, इत्थीआ बंधंति पुरिसा बंधंति णपुंसगा बंधंति । एो इत्थी णो पुरिसो एो णपुंसगो बंधइ ? गोयमा ! णो इत्थी बंधइ णो पुरिसो बंधइ, जाव एो णपुंसगा बंधंति । पुण्वपमि वण्णए पणुच्च अवगयवेदा बंधंति, पमिवज्जमाणए पणुच्च अवगयवेदो वा बंधइ अवगयवेदा वा बंधंति । जइ जंते ! अवगयवेदो वा बंधइ अवगयवेदा वा बंधंति तं जंते ! किं इत्थी पच्छाकमो बंधइ ? पुरिसपच्छाकमो बंधइ २ णपुंसगपच्छाकमो बंधइ ३ इत्थी पच्छाकमा बंधंति ४ पुरिसपच्छाकमा बंधंति ५ णपुंसगपच्छाकमा बंधंति ६ । उदाहु इत्थीपच्छाकमो य पुरिसपच्छाकमो य बंधइ ? उदाहु इत्थी पच्छाकमो य पुरिसपच्छाकमो य बंधंति २ उदाहु इत्थी पच्छाकमा य पुरिसपच्छाकमो य बंधइ ३ उदाहु इत्थी पच्छाकमा य पुरिसपच्छाकमा य बंधंति ४ उदाहु इत्थीपच्छाकमो य णपुंसगपच्छाकमो य बंधइ ५ उदाहु पुरिसपच्छाकमो य णपुंसगपच्छाकमो य बंधइ ६ उदाहु इत्थीपच्छाकमो य पुरिसपच्छाकमो य णपुंसगपच्छाकमो य बंधइ ७ एवं एए उव्वीसं जंगा । जाव उदाहु इत्थी पच्छाकमा य पुरिसपच्छाकमा य णपुंसगपच्छाकमा य बंधंति ! गोयमा ! इत्थी पच्छाकमो पि बंधइ, पुरिसपच्छाकमो वि बंधइ, णपुंसगपच्छाकमो वि बंधइ । इत्थी पच्छाकमा वि बंधंति, पुरिसपच्छाकमा वि बंधंति, णपुंसगपच्छाकमा वि बंधंति । ६ । अहवा इत्थीपच्छाकमो य पुरिसपच्छाकमो य बंधइ ? २ एवं एए उव्वीसं जंगा जाणियव्वा जाव । अहवा इत्थी पच्छाकमा य पुरिसपच्छाकमा य णपुंसगपच्छाकमा य बंधंति, । तं जंते ! किं बंधी बंधइ, बंधिस्सइ ? बंधी बंधइ न बंधिस्सइ २ बंधी न बंधइ बंधिस्सइ ३ बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ ४ न बंधी बंधइ बंधिस्सइ ५ न बंधी बंधइ न बंधिस्सइ ६ न बंधी न बंधइ बंधिस्सइ ७ न बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ ८ गोयमा ! जवागरिसं पणुच्च अत्थेगइए बंधी बंधइ बंधिस्सइ, अत्थेगइए बंधी बंधइ न बंधिस्सइ, एवं तं चेव सव्वं जाव । अत्थेगइए न बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ । गहणागरिसं पणुच्च अत्थेगइए बंधी बंधइ बंधिस्सइ एवं जाव अत्थेगइए न बंधी बंधइ बंधिस्सइ एो चेव एं न बंधी बंधइ न बंधिस्सइ । अत्थेगइए न बंधी न बंधइ बंधिस्सइ । अत्थेगइए न बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ । तं जंते ! किं साइयं सपज्जवसियं बंधइ, साइयं अपज्जवसियं बंधइ अणाइयं सपज्जवसियं बंधइ अणाइयं अपज्जवसियं बंधइ ? गोयमा !

साइयं सपज्जवसियं बंधइ, णो साइयं अपज्जवसियं बंधइ, णो अणाइयं सपज्जवसियं बंधइ एो अणाइयं अपज्जवसियं बंधइ ।

(नो नेरइओ इत्यादि) मनुष्यस्यैव तद्वन्धो यस्माद्वन्धा-
दुपशान्तमोहक्कीणमोहसंयोगिकवन्धिनामेव तद्वन्धनमिति
(पुण्वपमिवण्णए इत्यादि) पूर्वं प्राक्काशे प्रतिपद्यमानेपथिक
बन्धकत्वं यस्ते पूर्वप्रतिपद्यमानान् तद्वन्धकत्ववित्तीयादि-
समयवर्तिन इत्यर्थः । ते च सदैव बहवः पुरुषा स्त्रियश्च सन्ति
उभयेषां केवन्धिनां सदैव ज्ञावादेत उक्तम् " मणुस्साय मणु-
स्सीओ य बंधंति " (पमिवज्जमाणयेति) प्रतिपद्यमानका-
नैर्यापथिककर्मबन्धनप्रथमसमयवर्तिन इत्यर्थः । एषां च
विरहसंज्ञयावेकदा मनुष्यस्य स्त्रियाश्च एकयोगे एकत्वबहु-
त्वाभ्यां चत्वारो विकल्पाः, द्विकयोगे तथैव चत्वारः, एष-
मेते संवेद्यग्राह्यतेदेवाह (मणुस्सो वा इत्यादि) एषां
च पुंस्त्वादि तत्तद्विकल्पकया न तु वेदापेक्षया क्लीणाप-
पशान्तवदन्वात् । अथ वेदापेक्षान्वयाधिकृत्याह " तं जं-
ते । किमित्यादि नो इत्थी इत्यादिना " च पदत्रयनिषेधेना-
वेदकः प्रश्नतः उत्तरं तु षष्ठां पदानां निषेधः सममपवादोक्त-
स्तु व्यपगतवदन्त्र च पूर्वप्रतिपक्षाः प्रतिपाद्यमानकाश्च
जवन्ति तत्र पूर्वप्रतिपक्षकानां विगतवदनां सदाबहुत्वभावा-
दाह (पुण्वपमिव्यादि) प्रतिपद्यमानकानां सामयिक-
त्वात् विरहज्ञावेनैकादिसंख्याद्विकल्पव्ययमत एवाह । (पमि-
वज्जमाणेत्यादि) अपगतवदन्मैर्यापथिकबन्धमाश्रित्य स्त्री-
त्वादिभूतज्ञावापेक्षया विकल्पयन्नाह । " जइ इत्यादि तं जंते !
! तदा भदन्त ! तदा कर्म इत्थी पच्छाकमेति भायप्रधानत्वाभिर्दे-
हास्य स्त्रीत्वं पश्चात्कृतं जतनां नीतं येनावेदकनासां स्त्रीपश्चा-
त्कृतं पयमन्यावपि ईदं कैकयोगे एकत्वबहुत्वाभ्यां बह्विक-
ल्पाः, द्विकयोगे तु त्रिषु द्विकयोगेषु तथैव द्वादश, त्रिकयोगे
पुनस्तथैवाष्टादशेते च सव्येर्बहुवचनः । सूत्रं च चतुर्भङ्गचतुर्भङ्गी-
नां प्रथमं विकल्पां वीक्षिताः सर्वान्निमग्नेति । अथैर्यापथिक-
कर्मबन्धनेमेव कालत्रयेण विकल्पयन्नाह (तं भंते इत्यादि)
तदैर्यापथिककर्मबन्धी बह्वान् बध्नाति जन्मस्यति चेत्येका
विकल्पः । एवमन्येऽपि सप्त भङ्गा एषां च स्थापना उत्तरन्तु
(भवेत्यादि) भवे अनेकत्रोपशमादिभ्रंशप्राप्त्या भाकबं
पेर्यापथिककमानुग्रहणं जवाकर्षस्तं प्रतीत्य अस्त्येकां जव-
त्येकः कश्चिज्जीवः प्रथमवैकल्पिकः । तथाहि पूर्वभवे उप-
शान्तमोहसत्ये सत्त्वैर्यापथिकं कर्म बह्वान् वर्तमानजं
चोपशान्तमोहस्ये बध्नाति अनागते च उपशान्तमोहावस्थायां
मन्स्यति । १ । द्वितीयस्तु यः पूर्वस्मिन् जवं उपशान्तमोह-
स्य बह्वान् वर्तमाने च बध्नाति शैलेश्यवस्थायां पुनर्जन्स्यति । २ ।
तृतीयः पूर्वजन्मनि उपशान्तमोहस्ये बह्वान् तत्प्रतिपत्तितो
न बध्नाति अनागते च मोहावस्थायां मन्स्यति । ३ । चतुर्थ-
स्तु शैलेशीपूर्वकाशे बह्वान् शैलेश्यां च न बध्नाति न च
पुनर्जन्स्यति । ४ । पञ्चमस्तु पूर्वजन्मनि मोपशान्तमोहस्ये
बह्वानिति न बह्वान् अधुना लब्धमिति बध्नाति पुनरप्येव-
त्काशे उपशान्तमोहाद्यवस्थायां जन्मस्यतीति । ५ । षष्ठः पुनः
क्लीणमोहत्वादि न लब्धवान् न पूर्वबह्वान् । अधुना तु क्लीण-
मोहस्ये लब्धमिति बध्नाति शैलेश्यवस्थायां पुनर्जन्मस्यती-
ति । ६ । सप्तमः पुनर्जन्मस्य, स हि अनादीं काले न बह्वान्

अधुनापि कश्चिन्न ब्रज्जाति काष्ठान्तरं तु भन्त्यतीति । ७ ।
अष्टमस्त्वन्वयस्य स तु प्रतीत एव । (गृहणागरिसमि-
त्वादि) एकस्मिन्नेव प्रवे पेयापधिककर्मपुरुषानां ग्रहणरूपो
य आकर्षोऽसौ ग्रहणाकर्षस्तं प्रतीत्यास्त्येकः कश्चिज्जीवः
प्रथमवैकल्पिकः । तर्थादि-उपशान्तमोहादिर्यैर्यापधिकं
कर्म ब्रज्जाति तदातीतसमयोपेक्षया ब्रज्जान् वर्तमान-
समयापेक्षया च ब्रज्जाति अनागतसमयापेक्षया तु प्र-
न्त्यतीति । १ । द्वितीयस्तु केवली स ह्यतीतकाले ब्रज्जान्
वर्तमाने च ब्रज्जाति शैलेइत्यवस्थायां पुनर्न भन्त्यतीति । २ ।
तृतीयस्तु उपशान्तमोहात्वे ब्रज्जास्तप्रतिपतितस्तु न ब्रज्जाति
पुनस्तत्रैव जवे उपशमभेणिप्रतिपन्नो भन्त्यतीति एक-
भवे चोपशमभेणी हिः प्राप्यत एवेति । ३ । चतुर्थः पुनः स-
योगित्वे ब्रज्जान् शैलेइत्यवस्थायां न ब्रज्जाति न च भन्त्यतीति । ४ ।
पञ्चमः पुनरायुषः पूर्वभागे उपशान्तमोहात्वादि न
ब्रज्जमिति न ब्रज्जान् अधुना तु ब्रज्जमिति ब्रज्जाति । तद्वत्त्वा-
य एव वैष्यत्समये तु पूर्वं पुनर्भन्त्यतीति । ५ । षष्ठस्तु नास्त्येव
तत्र न ब्रज्जान् ब्रज्जातीत्यनयोरुपपद्यमानत्वेऽपि न भन्त्य-
तीत्यस्यानपपद्यमानत्वात्, तथाह्यायुषः पूर्वभागे उपशा-
न्तमोहात्वादि न ब्रज्जमिति न ब्रज्जास्तप्राप्तसमये च ब्रज्जा-
ति ततोऽनन्तरसमयेषु च भन्त्यत्येव न तु न भन्त्यति समय-
मात्रस्य बन्धस्येहाज्ञावात्, यस्तु मोहापशमनिर्ग्रन्थस्य समया-
नन्तरमरणैर्यापधिककर्मबन्धः समयमात्रो भवति नासौ
षष्ठ्यधिकवर्षेऽनुत्तदनन्तरमैर्यापधिककर्मबन्धाभासस्य जवान्त-
रवर्तित्वात् ग्रहणाकर्षणस्य चैव प्रक्रान्तत्वात् । यदि पुनः सयो-
गिचरमसमये ब्रज्जाति ततोऽनन्तरं न भन्त्यतीति विवक्ष्यत
तदा यत्सयोगिचरमसमये ब्रज्जातीति तद्वन्धपूर्वकमेव स्या-
न्नाबन्धपूर्वक तत्पूर्वसमयेषु तस्य बन्धकत्वात् । एवं च द्वि-
तीय एव जङ्गः स्यान्न पुनः षष्ठ इति । ६ । सप्तमः पुनर्नव्यवि-
शेषस्य, अष्टमस्त्वन्वयस्येति । इह च जवाकर्षोपेक्षु अशसु
जङ्गकेषु “बन्धी बंधइ बंधिस्सइ” इत्यत्र प्रथमे भङ्गे उपशान्त-
मोहः । ‘बन्धी बंधइ न बंधिस्सइ’ इत्यत्र द्वितीये क्लीणमोहः ।
‘बन्धी न बंधइ बंधिस्सइ’ इत्यत्र तृतीये उपशान्तमोहः । ‘बन्धी
न बंधइ न बंधिस्सइ’ इत्यत्र चतुर्थे शैलेशीगतः । ‘न बन्धी
बंधइ बंधिस्सइ’ इत्यत्र पञ्चमे उपशान्तमोहः । ‘न बन्धी बंधइ
न बंधिस्सइ’ इत्यत्र षष्ठे क्लीणमोहः । ‘न बन्धी न बंधइ बंधिस्सइ’
इत्यत्र सप्तमे जठयः । ‘न बन्धी न बंधइ न बंधिस्सइ’ इत्यत्रा-
ष्टमे ऽभयः । ग्रहणापेक्षु पुनरेतेषु एव प्रथमे उपशान्तमोहः
क्लीणमोहो वा, द्वितीये तु केवली, तृतीये उपशान्तमोहः, चतुर्थे
शैलेशीगतः, पञ्चमे उपशान्तमोहः क्लीणमोहो वा, षष्ठ्यन्यः,
सप्तमे भन्या भाविमोहोपशमो प्राविमोहकयो वा, अष्टमे
त्वन्वय इति अर्यैर्यापधिकबन्धमेव निरूपयन्नाह “तमिन्यादि”
तैर्यापधिकं कर्म साहस्यं सपञ्जवसियमित्यादिचतुर्जङ्गः, तत्र
र्यैर्यापधिककर्मणः प्रथम एव जङ्ग बन्धोऽन्येषु तद्वत्सम्भवा-
दिति, भ० ८ श० ८ उ० ।

इरियावहिया-ईर्यापयिका-स्त्री०-ईरणमीर्यागमनमित्यर्थः पयि
जाता पयिका ईर्या आसौ पयिका च ईर्यापयिकेति । गम
नप्रधानमागोत्पन्ने, आ० सू० ४ अ० ।

ऐर्यापयिकी-स्त्री०-ईरणमीर्या गमनं तद्विशिष्टस्तत्प्रधानो वा
पय्या ईर्यापयस्तत्र प्रवा ऐर्यापयिकी । स्था० २ उ० ।

आव० ४ अ० । व्युत्पत्तिमात्रमिदं प्रवृत्तिनिमित्तं तु यः
केवलयोगप्रत्यय उपशान्तमोहादित्रयस्य सातवेदनीयकर्म-

बन्धः सा ईर्यापयिकी । प्रव० १२१ ब्रा० । क्रियाभेदे-

अजीवकिरिया कुविहा पप्पसा तंजहा इरिआवहिआ
चैव संपराइया चैव ।

यन्केवलयोगप्रत्ययमुपशान्तमोहादित्रयस्य सातवेदनीय-
कर्मतया जीवस्य पुनरारांभेन सा ऐर्यापयिकी क्रिया ।
इह जीवव्यापारैर्यजीवप्रधानत्वाविवक्षया जीवक्रियेयमुक्ता
कर्मविशेषादर्यापयिकी क्रियाच्यते यतोऽजिहितम् “इरियाव-
हिया किरिया दुविहा वज्जमाणा वेइजमाणा य जा पढमस-
मये बद्धा, वीयसमये वेइया सा बद्धा पुट्टा वेइया णिज्जिता
सं य काले अकम्मं वा वि भवइति । स्था० २ उ० ।

तत्स्वरूपं यथा—

एसाउ लोचवत्ती, इरिआवहिआं अओ पचक्खामि ।

इह खलु अणगारस्स, समिई गुत्तीसु गुत्तस्स ॥६०॥

सययं तु अप्पमत्तस्स, जावओ जाव चक्खुपम्हं पि ।

निवयइ ता सुहुमा हु, इरिआवहिआ किरिअएसा ॥६१॥

इह कल्वनगारस्य साधोः समितिषु ईर्यासमित्यादिषु मनो-
गुण्यादिषु गुप्तस्य संबृतस्य सतनमेवाप्रमत्तस्य उपशान्तमोह
क्लीणमोहसंयोगिकेवल्लक्षणस्थानकत्रयधर्तिनः । अन्येषां तु
अप्रमत्तानामपि कषायप्रत्ययकर्मबन्धसद्भावेन केवलयोगनि-
मित्तकर्मबन्धोदयसंभवात्प्रमत्तत्वादेनाप्रग्रहणं जगद्यतः पू-
ज्यस्य यावच्छक्तुः पदमापि निपतति स्यन्दत इदं च यांगस्या-
पलक्षणं ततोऽयमर्थो यावच्छकुर्निर्मेषोन्मेपमात्रोपि योगः संज-
यति नायत्नमूक्ता एकसामयिकबन्धत्वेनान्यन्पा सातबन्धवृत्त-
णा क्रिया भवति । एषा हु स्फुटमैर्यापयिकी क्रिया त्रयोद-
शीति । प्रव० १२१ ब्रा० । भाव० ।

विस्तरेण तस्याः स्वरूपं सा कस्य भवति किञ्चूता वा

क्लिष्टकर्मफला वा इत्येतद्वर्णयितुमाह—

अहावरं तेरसमे किरियाट्टाणे इरियावहिइति आ-
हिज्जइ इह खलु अतत्त, ए संबुत्तस्स अणगारस्स इरि-
याममियस्स जासासमियस्स एमणासमियस्स आयाण-
जंरुमत्ताणिकखेवणासमियस्स उच्चारपासवणखेवसिं-
याणजङ्गपारिट्ठावणियासमियस्स मणसमियस्स वयसमि-
यस्स कायसमियस्स मणगुत्तस्स वयगुत्तस्स कायगु-
त्तस्स गुत्तिदियस्स गुत्तबंजयारिस्स आउत्त गच्छमाण-
स्स आउत्तं चिट्ठमाणस्स आउत्तं णिसियमाणस्स आ-
उत्तं तुयट्ठमाणस्स आउत्तं जुज्जमाणस्स आउत्तं जास-
माणस्स आउत्तं वत्थं पणिग्गदं केवदं पायपुण्णं गिएट्ठमा-
णस्स वा णिक्खवमाणस्स वा जाव चक्खपम्हणि वा
यमावे अत्थिविमाया सुहुमा किरिया इरियावहिया नाम
कज्जइ सा पढमसमए बद्धा पुट्टा वितीयसमए वेइया
तइय समए णिज्जिता सा बद्धा पुट्टा उदीरिया वेइया
णिज्जिता सेयं काले अकम्मयावे जवति एवं खलु तस्स
तप्पतियं सा वज्जंति आहिज्जइ तेरसमे किरियाट्टाणे इरि-
यावहिइति आहिज्जइ ॥ से वेमि जे य अतीता जे य पडु-
पप्पा जे य अगिमिस्सा आरिहंता जगवंता सव्वे ते पयाइ-

चेव तेरसकिरियाद्याणां जासिसु वा जासेति वा जासिस्सं
ति वा पक्खिसु वा पक्खिति वा पक्खिस्संति वा एवं चेव तेर-
समं किरियाद्याणं मेविंसु वा सेवेति वा मेविस्संति वा ॥ २३ ॥

इह जर्गात् प्रयत्नेन संयमे वा वर्तमानस्य । खलु
शब्दोऽवधारणेऽङ्कारे वा । आत्मनो जावः आत्मत्वं तदर्थ-
मात्मत्वायै संवृतस्य मनावाकायैः परमार्थत एव तत्तत्संय-
त्तजावाऽपरस्य त्वसंवृतस्यात्मतत्त्वमेव नास्ति सद्वृत्ततात्म-
कार्यकारणात् । तदव्यमात्मार्थं संवृतस्यानगारस्यैवार्थापधिका-
दिभिः पञ्चभिः समितिभिर्मनोवाकायैः समितस्य तथा
निष्पृग्भुगुर्मेस्य पुनर्गुप्तिप्रदणमेताजिरेव गुप्तिर्गुप्तां प्रवृत्ती-
त्यस्यार्थस्याविजायनायात्यादरस्यापनार्थं वेति । तथा गुप्ति-
न्द्रियस्य तदव्यवस्थायै गुप्तिपेन प्रवृत्तचारिणश्च सनस्तथापयुक्तं
गच्छतस्तिष्ठतो निषीदता मुनेस्त्वयस्तेनां कुर्वाणस्य तथापयु-
क्तमेव वक्ष्यते पतद्गृहं कस्यस्य वा पादपुच्छनकं वा गृह्यते निक्षि-
पतो वा यावच्चक्रुः पञ्चनिपातमप्युपयुक्तं कुर्वतः सतोऽन्य-
न्तमुपयुक्तस्याप्यस्ति विद्यते । विविधाभार्यावमात्रा तदव्य-
विधा सूक्ष्माक्षिपक्षसंचलनरूपादिकेयापयिका नाम क्रिया
केवलनापि क्रियते । तथाहि । सयोगिजीवो न शक्नोति
क्षणमेकं निश्चयः स्यात्तुमग्निना ताप्यमानोदकवत्कर्मण-
शरीरागतः सदा परिवर्तयन्वास्ते । तथाचोक्तं “ केवद्वीण
जंते! अस्मि समयंसि जंसे आगासपपसेसु ” इत्यादि तदव्यं केव-
द्विनापि सूक्ष्मागतसंचारा जयन्तीह च कारणे कार्योपचारा-
क्तया क्रियया यद्व्ययते कर्म तस्य कर्मणा या अवस्थास्ताः
क्रियाः ता एव दर्शयितुमाह । (सापदमसमये इत्यादि)
या नावकापायिणः क्रिया तथा यद्व्ययते कर्म तत्प्रथमसमय
एव बद्धं स्पष्टं चेति कृत्वा तत्क्रियैव बद्धं स्पष्टं युक्ता तथा द्विती-
यसमये वेदितव्यगुह्यता तृतीयसमयेऽतिजीर्णा । एतदुक्तं भ-
वति । कर्मयोगानिमित्तं बध्यते तन्निश्चयिश्च कर्मायायत्ता तद-
भावाच्च न तस्य सांपरायिकस्यैव स्थितिः किंतु योगसंज्ञावा-
द्बध्यमानमेव स्पष्टतां मेरेरुप याति । द्वितीयसमये व्यगुभूयते
तच्च प्रकृतितः सातायदनीयं स्थितितो द्विसमयस्थितिकमनु-
भावनः बुभानुजायमनुत्तरापातिकदेशगुहातिगायि देशता
बहुप्रदशमस्थिरस्थं बहुव्यय च तदव्यं सार्थापधिका क्रिया ।
प्रथमसमये बद्धं स्पष्टं द्वितीयसमये उद्विता वेदितोऽतिजीर्णा
भवति । (सयंकावृत्तिः) आगामिनि तृतीयसमये तत्कर्मोप-
क्रया कर्मतापि च भवति । एव तद्यद्वीतरागस्यैवार्थापधिका
कर्माधीयते संव्ययते । तदेतद्व्यापदं क्रियास्थानं व्याख्यातम्
। ये पुनस्तेज्याऽन्य प्राणिनस्तेषां सांपरायिको बन्धस्ते तु यानि
प्रागुक्तानि र्थापधयर्जाणि ह्यवश क्रियास्थानानि तेषु वसन्ते
तेषां तद्विनितामसुमतां मिथ्याव्यावर्गितपगादकपाययोगानि-
मित्तः सांपरायिको बन्धो भवति । तत्र च प्रमादस्त्वत्र कर्माया-
योगाश्च नियमाद्व्ययति । कर्मायिणश्च योगा योगिनस्त्वैत-
न्नाज्या । तत्र प्रमादकपायप्रत्ययिको बन्धाऽनेकप्रकारा स्थितिः ।
तद्वहितस्तु केवलयोगप्रत्ययिको द्विसमयस्थितिव्येवार्थाप-
यिक इति स्थितम् ॥ सूत्रं १ ध्रु० २ अ० । अ० । आ० ।
आ० ध्रु० । (चतुर्विंशतिदण्डकस्या वक्तव्यता किरि-
याशब्दः) ण्यार्थापधिकाः प्रतिक्रमणावश्यकता यथा ईर्यापध-
प्रथमप्रतिक्रमणे कृत्वा न किंचिद्व्ययत् कुर्व्यात्तदगुह्यतापत्ते-
रिति । इहो च्युतिः १ ।

तथा च महानिशीथे—

गोयमा एं अप्पुक्कंताण इरियावहियाण न कप्पद् चेव

काउं किंचि चिद्वंदाणा जायाइयं फत्तासायमजिकंखुगाणं
एएणं अट्टणं गोयमा ! एवं बुद्धइ जहाणं गोयमा !
समुत्तथो जयपंचमंगत्ता थिरपरिचयं काऊणं तत्रो इरिया-
वाहियं अज्जीण से जयवं कय एए विट्ठिए तमिरियावहीए
महीए गोयमा ! जहा णं पंचमंगलमहसुयं खंधे से जय
वमिरियावहियमहिज्जित्ताणं । महा० १ अ० ।

एतस्याः प्रतिक्रमणं स्वरूपञ्च यथा—

इच्छामि पार्थक्यमिदं इरियावहियाए । विराहणाए गम-
णागमणे । पाणकमणे बीयकमणे हरियकमणे । ओसा-
उत्तिगपणगदगमटीमकूनासंताणासंकमणे जेमे जीवा
विराहिया एगिदिया बेइदिया तेइदिया चउरिंदिया पं-
चेंदिया अनिहया वत्तिया लेमिया । संघाइया संघट्टिया
परियाविया किन्नामिया उइविया ठाणओ ठाणं संका-
मिया जीवियाओ ववरोविया तस्स मिच्छामि दुक्कं ।

इच्छाम्यभिद्वयामि प्रतिक्रमणं निवर्त्तयितुमीर्यापधिकायां
विराधनायां योऽतिचार इति गम्यते । तस्येति योगः अनेन
क्रियाकावृत्त्याह ‘मिच्छामि दुक्कंति’ अनेन तु निष्ठाकावृत्तिमिति
तत्रैरणमीर्या गमनमित्यर्थः तत्प्रधानः पन्था ईर्यापधः तत्र
जवा ईर्यापधिका तथा किंविशिष्टायामित्यत आह । विरा-
ध्यन्ते दुक्कं स्यान्त्यन्ते प्राणिनोऽनयेति विराधना क्रिया तस्यां
विराधनायां तस्या योऽतिचार इति वाक्यशेषस्तस्येति योगः
विषयमुपदर्शयन्नाह गमनं चागमनं चेत्येकवद्भावस्तस्मिन्तत्र
गमनं स्वाध्यायादिनिमित्तं यस्मात्तिरिति आगमनं प्रयाजनपरि-
मात्ता पुनर्वसन्तिमेवेति तत्रापि यः कथं जातोतिचार इत्यत
आह । ‘पाणकमणे, प्राणिनोऽन्दीन्द्रियादयस्तस्यो गृह्यन्ते तेषामा-
क्रमणं पादनं कीरुनं प्राणयाक्रमणं तस्मिन्ति तथा चीजाक्रमणं
अनेन बीजानां जीवत्वमाह-हरिताक्रमणं अनेन तत्सकलवन-
स्पर्शतरेच तथा अवस्थायां तत्तद्गमनकदगमृत्तकामकटंसंतानस-
क्रमणं सति तत्रावस्थायां जलविशेषः इह चावस्थायाग्रहणमिति
स यतः शेषजलसंयोगपरि हरणार्थमित्येवमन्यत्रापि भावनीयम्
उत्तिगा गहंजाकृतया ये जीवाः कीटिका नगराणि वा एनक इह
दगमृत्तिका विखलुः अथवा दगग्रहणादकायः मृत्तिकाग्रह-
णानृथिवीकायः मर्कटसंतानं कौटुकाग्राहमुच्यते ततश्चाध-
इयायश्चास्ति कृच्छ्रेत्यादिदृष्टः अवस्थायां तत्तद्गमनकदगमृत्त-
कामकटंसंतानास्तेषां संक्रमणमाक्रमणं तास्मान्निवहना कि-
यन्ता गेदनाख्यास्यन्ते सर्वे ये मया जीवा विराधिता दु-
स्व-
नस्थापिताः एकन्दिद्याः पृथिव्यादयः द्वीन्दिद्याः रुम्यादयः प्री-
न्दिद्याः पिपीत्रिकादयश्चतुर्गन्दिद्याः अमरादयः पञ्चेन्दिद्याः
मार्गकादयः अनिहता अतिमुख्येन हताश्चरणेन घट्टिताः
उत्क्रिष्य विट्ठिता वा वसन्ताः एज्जीकृताः धून्या वा
स्थिता घनि मेरेपिताः श्लिष्टा दूरित्यादिप वा लगिताः संघा-
तिनाः अन्योन्यं गात्रैरेकत्र लगिताः सन्नाहताः मनाक स्पृष्टाः
पारितापिताः समन्ततः पीडिताः क्रामिताः समुद्धात नीताः
गतिमावादिता इत्यर्थः । अपघातिताः उर्द्धासताः स्थाना-
त्त्वान सक्कामिताः स्वस्थानात्परस्थानं नीताः जीविता-
द्वगपरेपिता मारिता इत्यर्थः एव यो जातोतिचारः
तस्येत्यावता क्रियाकावृत्त्याह । तस्म मिच्छामि दुक्कं-
मनेन निष्ठाकावृत्त्याह मिथ्यादुक्कं पृथयेदं तस्येयुतयञ्च

योजना सर्वत्र कार्य्या । आच० ४ अ० । इच्छामि पक्रिमिति
तिपुञ्चनितं एस संखन्या इरियावदियाए” विस्तरस्तु ग-
मणन्यादि । आ० चू० ४ अ० ।

ननु इयोः श्राद्धयोः प्रतिक्रमणकरणसमयेऽथवा सामायिके
कृते सति एकस्य हस्तादपरं चरवत्रके पतित उजयोर्मध्ये क-
स्येयापथिकी समायाति किमुभावपि प्रतिक्रामनः एका वेति ।
(उत्तरम्) अत्र इयोः श्राद्धयोः प्रतिक्रमणकरणादौ सावधान-
तयेकन चरवत्रको गृहीतो भवति अथ यदि द्वितीयहस्तव्रगे-
न हेतुना पतति तदा तस्येयापथिकी समायाति यदि च गृहीतो
प्यसावधानतयेव तदा जयोः र्पाथिकी समायाति । १ ।
तथा यः शुद्धक्रियां कुर्वन् शुद्धाचारं च पाठयन् इर्यापथिकी
मार्गतां न जानाति स क्रियद्भिर्मुहूर्तस्तां प्रतिक्रामतीति (उत्तरम्)
अत्र शुद्धक्रियायां क्रियमाणयां सोपयोगतया प्रमाजनादिविधि-
नापेक्षनादप्य इर्यापथिकी नायाति यतस्तामाश्रित्य काव-
मानमुक्तं ज्ञातं नास्ति तथापि क्रियान्तरं क्रियमाणे इर्यापथि-
की प्रतिक्राम्यते यतो महत्यां वेद्यायां मनोवचः कायापयोगा-
नां सम्पदगवशो न भवतीति ॥१॥ इर्या गमने तस्याः पत्या
मार्ग इर्यापथ्यं तत्र जया या समितिः इर्यासमिति वक्रणा सा
पेथ्यापथिका । समितिभेदः स्या० ६ गा० । (तदुक्त्यन्ता इरि-
यासमिह शब्दः । पेथ्यापथ्यकथापरिमन्वुः कण शब्दः । उच्चा-
रादौ इर्याप्रतिज्ञान्तव्या इति पक्रिमण शब्दः)

इरियासमिह-इर्यासमिति-खी० सम्यगितिः प्रवृत्तिः समितिः
इर्यायां गमनं, समितिश्चक्रुर्वापागपर्यंतयेतीर्यासमिति ।
समितिभेदः । स्या० ७ गा० । आच० । पा० । सम० । प्रव० ।
तत्पर्यय धर्मसंग्रह यथा- अमस्यावरजन्तुजानाभयदान-
दाकृतस्य मुनेरायव्यकं प्रयोजने गच्छतो जन्तरकानिमित्तं
स्वशरीरगजानिमित्तं च पादाप्रादाय युगमात्रकं यवाश्र-
रीत्य ईरण इयां गतिस्तस्यां समितिरीयासमितिर्गदाहः “पु-
रभा जुगमायाप, पेहमाणो महिचरे । वज्रतो वीर्यहरिश्चा-
पाणे अद्वगमद्विभं ॥ १ ॥ उवाय विस्मं खाणु, विज्जं परि-
उज्ज । संकमे ग न गच्छेज्जा, विज्जमाणे परकमे” २ एवंविधोप-
योगत गच्छतो यतः कथंचन्प्राणवधोऽपि प्राणवधपापं न
जयति यदाह “उच्चाद्विअग्मि पाण, ईरिआममिअस्स सकम-
ट्ठाप । वा वज्जिआकुदिगी मार्ज्ज तज्जोगपासज्ज ॥ १ ॥ न-
य तस्स तत्तिमित्तं, समुहमोविदमिअं समण । यज्जोवधोणे,
सव्वजावण सो जम्हा २ तथा “जिअनुयमग्गुवजीवा, अज-
दारस्स निच्छओ हिस्सा । पयदस्सण थिबधो, हिस्सा मित्तेण स-
मिहस्स, ॥ २० ३ अथि० प्रव० । जीवसंरक्खण जुगमत्तर-
दिट्ठस्स अपमादिणो मज्जो व करणुयाथणाणिमित्तं जा ग-
मणविग्ग्या सा इरियासमिती । नि० लू० १, ७० । इर्यासमि-
तिनाम श्यशकटयानं वाहनाक्रान्तेषु सूर्यरश्मिप्रतापितेषु प्राप्नु-
काविक्षिप्तेषु पथिषु युगमात्रदृष्टिना ज्ञाया गमनागमनं कर्त्तव्य-
मिति । आच० ४ अ० । इर्यासमितिर्विस्तरेण स्वरूपमाह ।

आश्रवणेण कात्रे, मग्गेण जयणाप य ।

चक्रकारणपरिगुच्छं, मज्जण इरियं रिण ।

आश्रम्यनेन कात्रेण मार्गेण यतनया च चतुःकारणैर्भिर्यव
आश्रम्यनादिभिः परिगृह्या निर्दोषा चतुःकारणपरिगृह्या तां
स्यतो यतिरीर्यागति (रिपत्ति) रीयतानुष्ठानं विषयतया
प्राप्नुयान् यदा मुख्यतया चतुःकारणपरिगृह्या इर्यारीयत
गच्छन् आश्रम्यनादीन्यव व्याख्यातुमाह-

तथाश्रवणं गाण-दंसणं चरणं तथा ।

कात्रे य दिवमे वुत्ते, मग्गाउपहविज्जण ॥

वज्जणेतत्र तेष्वश्रम्यनादिषु मध्ये आश्रम्यने यदाश्रम्य गम-
नमनुज्ञायते निराश्रम्यनस्य हि नानुज्ञातमेव गमनं ततः किमि-
त्याह-ज्ञानं सूत्रार्थो ज्ञेयात्मकागमरूपं दर्शनं दर्शनप्रयोजनं
चरणं चारित्र्यं तथा शब्दोऽनुक्तसमर्थयार्थत्वेन द्वित्वादिजङ्ग-
सुचकस्ततोयमर्थः प्रत्येकं ज्ञानादीन्याश्रित्य चिकादिसंयो-
गन वा गमनमनुज्ञातमाश्रम्यनेति व्याचष्टे कात्रश्च प्रस्तावा-
दीयेया दिवस उक्तस्मार्थकृदादिभिरिति गम्यते रात्रौ हाच-
कृधिषयत्वेन पुष्टगश्रम्यनं विना नानुज्ञातमेव गमनं मार्ग-
र्णात चार व्याख्यातुमाह मार्ग इह सामान्यन पत्याः स उत्पथे-
नांमार्गेण वज्जितो रीहतः उत्पथवज्जितः उक्तसंबन्धः उत्पथेह
वज्जत आत्मसंयमविराधनादयो दोषाः । यतर्नात चार वृत्तपुगाह ।
द्व्यओ खेत्तओ चैव कायओ जावओ तथा ।

जयणा चतुर्विहा वुत्ता, तं मेवि तयओ मुण ।

(द्व्यओ इत्यादि) सुगममेव नगरं नामिति चतुर्विधयतर्ना
मे कार्त्तयतः सम्यक् प्ररुपाजिज्ञानदारेण सशब्दयतः वृणवा
कर्णय शिष्येति गम्यते । यथा प्रातर्ज्ञानमेवाह-

द्व्यओ चक्खुणा पेहे, जुगमेत्तं च खेत्तओ ।

कात्रओ जाव गीणज्जा, उवउत्ते व जावओ ॥

उच्यत इति जीवादिक्लेशव्यमार्थित्येयं यतना यथाकृपा दृष्ट्या
प्रेक्षेतावयोकथेप्रथमान् जावादिक्लेशव्यमवलोच्यं च स्य
मात्मावराधना परिहारण गच्छेदिति ज्ञाया युगमात्रं च चतु-
हेस्तप्रमाणं प्रस्तावाक्त्रे प्रेक्षेत् इयं कृत्रता यतना कात्रतो
यतना यावत् (रीणज्जित) रीयते यावन्त कात्रं पर्यटति
तावत् कात्रमिति गम्यते उपउक्तश्च भावतो दत्तावधानो यद्वि-
यते इयं भावमङ्गीकृत्य यतना । उपयुक्तत्वमेव स्पर्शयितुमाह ।

इदियत्ते विवज्जत्ता, मज्जायं च पंचहा ।

तस्सुत्ती तत्पुक्कारि, उवउत्तो रिणं ण ॥

इन्द्रियार्थान् शब्दादीन् विवर्ज्य तदनाध्यवसानतः परिहृ-
त्य स्वाध्यायं चैव चः समुच्चय एवकारोऽपि शब्दार्थस्ततो
यमर्थान् केवलमिन्द्रियार्थान् विवर्ज्य किन्तु स्वाध्यायं चापि
पञ्चवेति वाचनादिभेदतः पञ्चप्रकारं गत्युपयोगापघातिवत्ता-
त्ततश्च तस्यामेव इर्यायां मूर्तिः शरीरमर्थो व्याप्रियमाणा
यस्याऽर्था तस्मिन्स्वतया तामेव पुरष्कारेति तद्वैधोपयुक्ततया
प्राधान्येनाङ्गीकृते इति तत्पुष्कारोऽनेन कायमनसास्तन्प-
रतोऽत्रा चक्ष्मा हि तत्र व्यापार ण्य न समस्ति एवमुपयुक्तः
मूर्तीर्यो रीयते यतिरिति शेषः । सर्वत्र च संयमात्मविराधनेव
विषयः शेष इति सूत्रपञ्चकार्थः । उक्त० ४ अ० ।

इर्यासमिती उदाहरण यथा-एका साहृ समणगुणाविओ
इरियासमिउए जुत्ता विट्ठह । पत्थेत्ते सकआसण चात्रिय ।
पउत्तावहो साहं दट्ठं परमजत्ताए वदह पमेसइ य देयस-
ज्जा मउज्जओ तओ मिच्छदिट्ठो एतो देवो असहहोत्तो समागओ
साहस्स विगारवुमि पडिदुयस्स पुओ मच्छियणमाणाओ
मंठुक्कित्तिओ विउव्व । पच्छओ य मत्तद्वियतदा वि गउ न
मिदइ । तओ हाथिणा उक्खिक्खिऊण जमिण पाथियो न य
सो भयं च न य सरीरं गणेइ । कि तु मत्ता मे मारिगत्त । जी
वदथापरिणओ अन्धइ । स देवोपि अचात्रिय तं साहं पेत्त
इदुत्त तं निवपत्ता देवज्जो गओत्ति” पा० । “अहवाअर

इणमो समितो असमितो देवताप पादो जिष्णो अक्षप संधितो
इत्यधिकम् ॥ आ० चू० ४ अ० । (अस्याः प्रवचनमात्रत्वम्
पवयणमायाशब्दे) (इर्यासमितौ अनाजोगप्रतिषेधं जवती-
ति परिसेवणाशब्दे) (इर्यासमितेः परिमन्यवः कप्प शब्दे)
हरियासमिहजोग-इर्यासमित्योग-पु० इर्यासमितिव्यापारे,
“जे एवं हरियासमिहजोगेण जाविओ भवति अंतरप्पाइति”
प्रश्न० १ छा० ।

हरियासमित्य-इर्यासमित-पु० ईरणं गमनमीर्या तस्यां समितः
(सम्यक्प्रवृत्तः ज० २ शा० १ उ०) (उपयुक्तः । प्रव० ३३
द्वि०) इत्यावधान इर्यासमितः । पुरतो युगमात्रभूजागन्यस्त-
द्विगमिनि, आवा० २ भु० ६ अ० । आवा० “ हरियासमित्य
सया जये” ईरणमीर्या गमनं तस्यां समितः सम्यक्प्राप्तः इर्या
समितः इर्यासमितता प्रथमजावना यतोऽसमितः प्राणिनो-
दिस्यात् सदाऽतो यत्तः सर्वकालमुपयुक्त इति । आवा० ४ अ०
प्रव० । (इर्यासमितस्य विस्तरणं वक्तव्यता हरियासमिह
शब्दे) (इर्यासमितस्य प्राणातिपातविरमणमतस्य प्रथम
भावना जवतीति प्राणाव्यापवेरमण शब्दे-जावनाशब्दे च
छष्ट्यम्)

इला-इला-स्त्री० इल-क-चूमी, वाच० । जम्बूद्वीपान्तर्गते वर्ष-
जेद, आ० क० । इलावर्धनगस्यायां स्वनामस्यानायां देवता-
याम् । आ० म० द्वि० । आ० चू० (तत्कथा इलापुत्र शब्दे) प-
श्चिमरुचकवास्तव्ये दिक्कुमारी जेद च । ति० ।

इलाकूर-इलाकूट-न० क्षुद्रहिमवर्षधरपर्वतस्थे इलादेव्यधि-
ष्ठितं कूटजेद, । स्या० ४ शा० ।

इलादेवी-इलादेवी-स्त्री० पश्चिमरुचकवास्तव्ये दिक्कुमारी
जेद, आ० क० । ज० । आ० म० प्र० । स्या० ।

इलादेवीकूट-इलादेवीकूट-न० क्षुद्रहिमवर्षधरपर्वतस्थे
इलादेव्यधिष्ठिते कूटजेद, ज० २ वक्र० ।

इलापुत्र-इलापुत्र-पु० इलावर्धनपुरस्थे इलादेवी प्रसादाज्जाते
स्वनामस्यानं भेटिसुते, तत्कथा यथा ।

एकस्मिन् कुत्रचिक्कामे भुत्वा धर्मं गुरोः पुरः ।
द्विज एकः सपत्नीकः परिव्रज्यामुपावहे । १ ।
तप्यते स्म तपस्वीं प्रीतिर्नागात्परं मिथः ।
धिगुजेति स्त्रीशूद्रसङ्गाधिविकित्सा व्यधात्पुनः । २ ।
भुत्वा तौ जन्मतुः स्वर्गं तत्र सौख्येन तिष्ठतः ।
इतश्च भरतेऽमुष्मिन्निशामणरुलमणरुनम् । ३ ।
इलावर्धननाम्नास्ति पुरं प्रसफूर्धितं परैः ।
सत्यापयाचिता तस्मिन्निशानाम्यस्ति देवता । ४ ।
पक्का च भेटिनी तत्र सिधेवे तां सुतार्थिनी ।
स च द्विजामरः स्वर्गायुत्वा तस्याः सुतोऽजवत् । ५ ।
तस्येलापुत्र इत्याख्या चक्रेत्युत्सवपूर्वकम् ।
स्त्रीजायां विचिकित्सातः संजङ्गे मंजुपुत्रिका । ६ ।
प्राप्तौ स्मरकारक्रीडा-वनं छावपि यौवनम् ।
मृत्यन्तीं मंजुपुत्रीं तामिहापुत्रान्यदैकृत । ७ ।
अजवत्प्राग्भवे प्रेमानुरागस्तस्य तां प्रति ।
नैव तस्य दृष्टते तां सुवर्णनापि तोक्षिनाम् । ८ ।
अकृत्यो निधिरस्माकमिथं नमां ददामहे ।
यदि नः सहचारी स्यादस्मद्विधा च शिकते ॥ ९ ॥
तदेनामेष जमते चयसापि धने न च ।

मुक्त्वा कुटुम्बं तत्कामस्तेषां सोयानुगोऽजवत् । १० ।
शिक्षितः साय तद्विद्यां विवाहार्थाजितुं धनम् ।
वेञ्जातपुरं गत्वा ययाचेऽवसरं नृपः ॥ ११ ॥
इलापुत्रस्य नाट्यस्याऽवसराऽदायि नृजुजा ।
स्वयं शान्तःपुरः सोय पौरः सर्वेपि चाविशान् ॥ १२ ॥
न्यस्तस्तत्र महान् वंशः फलक तस्य चापरि ।
न्यस्तौ द्वौ चै तथा लोहकीलकौ फलकास्तथाः ॥ १३ ॥
तस्योपरि ननर्तोच्चैरिहापुत्रो धनाशया ।
घनिनां द्वारि सौवर्ण-यष्ट्यां क्रीडां मयूरवत् ॥ १४ ॥
अधस्तान्मंजुपुत्र्या च गायकीवृन्दयुक्तया ।
गीतं गीतं रसस्फीतं प्रीतिं सामानिकैयतः ॥ १५ ॥
सन्निद्रपादुकापादः करोपात्तासिखेटकः ।
उत्पन्यात्पत्य गगने ददानः किरणानि सः ॥ १६ ॥
अप्रमत्तः सप्तसप्तपुरः पञ्चान्मुक्कानि च ।
फलकप्रान्तकीलषु प्रवेशयति पादुके ॥ १७ ॥
एवं कृते भवद्वेषकः सर्वः सर्वस्वदानधीः ।
राज्ञा दत्ते परं त्यागं प्राक् पञ्चाददत्ते परं ॥ १८ ॥
नट्यां रक्तो नृपस्तानि भूयो हूयाऽव्यापयत् ।
तन्मृत्युमीदृते राजा स पुनर्धनमीदृते ॥ १९ ॥
ज्ञातं तनान्यथ यथा नट्यां राजापि रागवान् ।
स च तत्र स्थितो दृष्ट्वा निकटे भ्राष्ट्रनां गृहं ॥ २० ॥
युवतीः सादरं साधु प्रतिज्ञाजनतपराः ।
साधुदृष्टिः पुनर्भक्त-शुद्धौ तासां न बीकणे ॥ २१ ॥
दधौ निर्विषया ह्येते धिम्मां विषयार्गणम् ।
तदेव भाषयन् प्राप ज्ञानं तत्रैव केवलम् ॥ २२ ॥
राज्ञोऽभिहिततथ्यानात्तद्वेने मङ्गपुत्र्यपि ।
पट्टराक्षपि तत्तच्छ्रावयन्ती समासदत् ॥ २३ ॥
धत्वापरागं स्वं लोकाद् ध्यात्वा दुःखितं च तत् ।
विरक्तो भावनामक्तः प्राप नृपोऽपि केवलम् ॥ २४ ॥
चतुर्णां केवलान्पत्तौ तत्रैव्यन्तरामराः ।
साधुवैषं ददुस्तेषां वंशं स्वर्णोत्पलं व्यधुः ॥ २५ ॥
आत्यर्चमिश्रापुत्रः प्रत्यबुध्यततो जनः ।
सम्यक्त्वाजिप्रहार्दानां कापि किञ्चिदप्रपन्नवान् ॥ २६ ॥
आ० क० । आ० चू० । आ० म० द्वि० । विदो० ।

इलावर्ध-इलापति-पु० ऐलापत्यगोप्रस्यप्रकाशकं आद्यपुरुषं, ज०
इलावर्ध-इलापत्या-स्त्री० स्वनामस्यातायां तृतीयरात्रौ, । कल्प०
इलावर्ध-इलावर्धन-न० इलापुत्रस्य निवासस्थानं पुरजेद,
इतश्च भरतेऽमुष्मिन्निशामणरुलमणरुनम् । इलावर्धननामास्ति
पुरं प्रसफूर्धितम्परैः । इति० । आ० क० । आ० म० । आ० चू० ।
इलिया-इलिका-स्त्री० तृणपत्रनिवृते द्वीन्ध्यजीवविशेषः, ।
आवा० । द्वीन्ध्येति कायाधनुरिन्द्रियत्वे दीरप्रज्ञे पणिरुत-
दिगवर्षिगणिहृत्प्रज्ञेन प्रज्ञेन यथा-द्वीन्ध्येति का स्फुटित्वा
चतुरिन्द्रियभ्रमरी कथं भवति । उत्तरम् । इलिकाकलेयरमध्यं
इलिकाजीवोऽपरो वा भ्रमरीत्वेनागत्यात्यद्यत इति । द्वि० ।
इलियागड-इलिकागति-स्त्री० इलिकाया इव गतिरिलिकागतिः
परलोकागमनाथं गतिविशेषे, तस्याः स्वरूपं यथा-“इलिका पु-
च्छवेदशमपरित्यज्य स्वमुलनाग्रेतनं स्थानं शरीरप्रसारणेन स-
स्पृश्य नतः तथा पुच्छे संहरति एवं जीवोपि कश्चित्स्वजवान-
कास्ते स्वप्रदेशैरुत्पत्तिस्थानं संस्पृश्य परजयायुःप्रथमसमये
शरीरं परित्यजति । पं० सं० २ छा० ।

इक्षु-इक्षु-मतुष्यके प्रत्यये, "मतुष्यत्वं च मुनेज्जह आत्मे इक्षुचर्णं च मतुष्यं च इति" प० सं० ३ द्वा० । आव० ।

इक्षी-देशी० शार्दूले, सिंहे, वर्षत्राणे च । दे० ना० ।

इक्षीर-देशी० वृष्ट्याम्, वृष्टिवारणे गृहद्वारे च, दे० ना० ।

इक्षो-देशी० पद्विरे, कोमले, प्रतीहारं, लघिने, कृष्णवर्णे च दे० ना० ।

इव-इव-अव्य० सादृश्ये, उपेक्षायां, तं० । ईषदर्थे वाक्या-
लंकारद्योतकता चास्य तत्र उपमायामिवेन नित्यसमासो
विभक्त्यदोपप्रेति धातुिकेन नित्यसमासः । विभक्तद्वौपा-
भावश्च । यागार्थाविव संपृक्तौ वागर्थप्रतिपत्तये । रघुः अस्य
च "मिथ्यापय विव एव च विव इवार्थे वा ७ । १ । ७१ ।
इति प्राकृतपृथगेवाथं एतेषामेव प्रायः प्रयोगो जघनि । कुमु-
दं मिथ-चंद्रणं पिव हसो विव । साग्रोव्य स्मारोव्य । सेसस्सव
निम्माओ (कुट्टनी) सुपप्लवणं च । तं०) कमत्रं विव पक्के निबुल्ल-
लमात्र इत्येति । प्रा० व्या० ।

इम-इप-गती, सर्पणे च । दिवा० पर० सक० संदृष्ट्यानि पं-
त्यत्-पेवीत्-इति एतिवा । अनु-अन्वेषणे, गतेपणे । याच० ।

इ (रि) सि-ऋपि-पु० पश्यन्तीति ऋषयः । औप० । उपा० । ऋण-
ज्युषभर्तृषी वा ७ । १ । ४१ । इति सूत्रेण वैकल्पिको ' रि '
इत्यादेशः । रिस् । पक्के । इत्त कृपादो । ७ । १ । १७ । इति
सूत्रेणैकादेशः । इस् । अतिशयहानिनि सार्था, औ० ।
अवध्यादिज्ञानयति, उपा० । ज्ञानिनि । १० । ७१० ३१, ३० ।
प्रत्येकबुद्धिसार्था, । पा० ॥ ऋषीणामुत्तमं होतृभिर्दिष्टं पर-
मर्षिभिः । हिसादोपनिवृत्तानां वृत्तरीयविवर्धनम् ॥ ७॥ पश्य
न्ति यथा वदस्मिन्ति ऋषयो मुनय इति । दा० । मत्वोत्तर-
गुणयुत सार्था, ध० ३० अधि० । मुनौ, उक्त० १२ अ० ।
गणधरव्यतिरिक्ताः शेषाः जिनशिष्या ऋषयः इति । सम० ।
१४ स० । पं० चू० । जे नामिदं " ता इसिणा स पमो, । स
एष ऋषिर्वर्तते येन ऋषिणाहं वान्ता त्यर्त्तते । उक्त० १२ अ० ।
ऋषेर्लक्षणं यथा ॥

अनिष्ट अत्रामो समुद्राणचरित्रा, अत्राय उतं पय-
रिक्ता य । अपोवह्नीकलहविवज्जणा य, विहार
चरित्रा इमिणं पमन्था ॥ ५ ॥

अनियतवासो मासक० पादिना अनिकेतवासो वा अगृह
उद्यानादीं वासः तथा समुद्रानन्तर्या अनेकत्र याचितभिक्षा-
चरणम् अज्ञातोत्तं विशुद्धापकरणग्रहणविषयं (पछि-
क्या य) विजनेकान्तमेविता च अलोपधित्यमनुव्यवहृत्युक्त
रुनाकोपधिसापि त्वं कलहविवज्जना च तथा तच्छासिना भण-
नविज्जना विवर्जने विवर्जना धवणकथादिना पविज्जनामन्य-
थः । विशारत्तया विहरणस्थितिर्विहरणमर्यादा इयमेवभूता
ऋषीणां साधूनां प्रशस्ता व्याख्यातायान् । आहारापाशनेन जाय-
चरणसाधनापवित्रेति सूत्रार्थः । दृशा० १ चूत्ति० । कपिचा-
दीनामृषीणामिति । छा० १३ द्वा० । स्वनामख्याते ऋषिवा-
हान्दनेदे च । स्या० १ ग्रा० ।

इमिगुत्त-ऋषिगुप्त- पु० याशष्ठमगोत्रस्याख्यसुहृत्स्तिनः शि-
ष्ये, याशष्ठमगोत्रे स्वनामख्याते स्थविरे, । तस्मान् माणव-
गणो निर्गतः तथाच " येरहितो ण इमिगुत्तेरहितो वामिदु
सगोत्तेरहितो पत्य ण माणवगणे णामं गणे णिग्गए इति ।
स्वनामख्याते माणवगणस्य प्रथमे कुले च ॥ कटप० ।

इमिण-इमिन- पु० अनार्यदेशनेदे, द्वा० १ अ० ।

इमिणिया-इमिनिका- स्त्री० इमिनामकानार्यदेशोद्भवाया ना-
र्याम्, प्रज्ञा० १ पद ।

इसितमाग-ऋषितमाग-पु० तोशक्षिदेशस्ये शैलपुरजगरस्ये
स्वनामख्याते सरसि, " सेलपुरेइसि तभागस्मि होति अछा-
दिया । महिमा तोसक्षिदेशे शैलपुरे नगरे ऋषितमागे सरसि
प्रतिवर्षे महता विच्छेदेनाष्टादिका महती महिमा भवतीति ।
वृ० १ उ० । तोशक्षिणगरस्ये स्वनामख्याते सरसि च । " तोस-
क्षीनगरस्मि ईसियालो, तोशक्षिणगरवास्तव्येन वर्णिजा ऋषि-
पात्रा नाम वाणमन्तर उज्जयनी कुत्रिकापणात्क्रीत्वान्ते बुद्धि-
माहान्येन सम्यगाराधितस्तस्मिन् ऋषितभागनाम सरः
कृत्तमिति वृ० ३ उ० ।

इसिदास-ऋषिदास-पु० गजगृहस्ये स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि.
अणु० ३ व० ३ अ० । (तद्वक्तव्यता धनश्रेष्ठित्वं अणुत्तरं
वचाइय शब्दे)

इमिद्रामज्जयण-ऋषिद्रासाध्ययन-न० । ऋषिद्रासवक्तव्यता
प्रतिबद्धेऽनुत्तरोपपातिकदशायास्तृतीयधर्गस्य तृतीयेऽध्ययने.
अणु० । वाचनान्तरापेक्षया प्रथमेऽध्ययने च । स्या० १० ग्रा० ।

इमिदिस्स (दत्त) ऋषिदत्त- पु० भगवत्पर्यायसिमुमतिजिन
समानकारिणो पेरायतवर्षवार्सान जिनं जेदे, " सुमई य जर-
वासं इमिदिमाजिणो य परवणयशासं य " (तं० । सम० । सु-
स्थितमुप्रतिबुद्धानां कौटुम्बिकाकन्दकानां शिष्ये, काश्यपगो-
त्रात्पक्षे स्वनामख्याते स्थविरे च ॥ कटप० ।

इमिदत्तय-ऋषिदत्तक-पु० स्थविगतं रिसिगुत्तमानवगणस्य
द्वितीये कुले, कटप० ।

इमिपरिमा-ऋषिपरिपत्-स्त्री० पश्यन्तीति ऋषयोऽवध्यादि
ज्ञानवन्तः (उपा० १३ अ०) तपव परिपत्परिवारः ऋषिपरिपत्
अतिशयज्ञानिन्माधुनाम्परिवाद, औ० ॥ महइमहाविषाए परि-
साए " । पश्यन्तीति ऋषियो ज्ञानिनस्तद्रूपा परित्परिवार-
ऋषिपरिवत्स्यै । भ० ए० द्वा० ३३ उ० ।

इसियाल-ऋषिपाल-पु० स्वनामख्याते ऋषियादिव्यन्तरनि-
काये इन्द्रभेदे, स्या० १ ग्रा० । स्वनामख्याते वाणव्यन्तरे च ।
स च तोशक्षिणगरवास्तव्येन वर्णिजा ऋषिपालो नाम वाणव्य-
न्तर उज्जयनीकुत्रिकापणात् क्रीत्वान्ते बुद्धिमाहान्येन सम्य-
गाराधित इति । वृ० ३ उ० ।

इमियालिय-ऋषिपालिय-पु० ऋषियादिव्यन्तरनिकायेन्द्रभेदे,
इसिवाअियमयमहिया इति-इसियालियस्स तहसुरघरकार-
यस्स वीरस्स जेतिसया युवना सव्वे इदा पयगकिस्सिया देह०
७ प० । आर्यशान्तिमैत्रिकस्य मातरसगोत्रस्य शिष्ये, स्वना-
मख्याते स्थविरे च । तस्मिन्गतायां स्वनामख्यातायां शाखायां भ
स्त्री० टाप० " येरहितो अज्जुः सवालिणहिं ता इत्येणं अज्जु-
इमियालिया माहा णिग्गया इति " कटप० ।

इमिजहपुत्त-ऋषिजहपुत्त-पु० स्वनामख्याते श्रावके, ऋषित-
हपुत्रवत्संनिधौ तार्थगुप्समीपधवणसमुपपन्नप्रयचनायकोश-
लेन जावश्रावकेण ज्ञाप्यमिति । ध० १० ।

ऋषिजहपुत्र कथाचर्च-

तेणं कावेणं तेणं समणं आल्लजियाणामं एयरि होत्या
वा एयो तं खवणे चंइए वामुओ तत्थणं आल्लजियाए
एयर ए व वे सिजहपुत्तपमोक्खा समणोवासगा परि-

वसन्ति अहे जाव अपरिचूए अजिगयजीवा जीवा जाव
विहरन्ति तएणं तेसिं समणोवासयाणं अस्सदा कयावि-
एगयओ समुवागयाणं सहियाणं समुविह्वाणं सणिए
साएणाणं अयमेयारूवे मिहोक्कहा समुह्वावे अन्नत्थिए
समुप्पज्जित्था देवलोएसु णं अज्जो देवाणं केवइयं कालं
ठिई पणत्ता ? तएणं से इसिजहपुत्ते समणोवासए देव-
ट्टिइगहिथेदे ते समणोवासए एवं वयासि देव लोएसु णं
अज्जो देवाणं जहएणेणं दसवाससहस्साइं ठिई पणत्ता-
त्ता तेण परं समयाहिया दुसमयाहिया जाव दसमयाहिया सं
खे जसमयाहिया असंखेज्जसमयाहिया उक्कोसेणं तेतीसं
सागरोवमट्टिई पणत्ता तेण परं बोच्छिएणा देवा य देवलोगा
य तएणं ते समणोवासगा इसिजहपुत्तस्स समणोवा-
सगस्स एवमाइक्खमाणस्स जाव एवं परूवेमाणस्स ए
यमहं णो सदहंति णो पत्तियंति णो रोयंति एयमहं अम-
हहमाणा अपत्तियमाणा आरोएमाणा जामेव दिसिं पा-
उञ्जया तामेवदिसं पदिगया । तेणं कादोएणं तेणं म
मएणं समणे जगवं महावीरे जाव समोसहं जाव परिसा-
पज्जुवासइ तएणं ते समणोवासगा इमी मे कहाए
ल्लच्छटा समाणा हट्टतुट्टा एवं जहा तुंगियांदेसए जाव
णमंसंति । तएणं समणे जगवं महावीरे तेसिं समणो-
वासगाणं तीसेय महई धम्मकहा जाव आणाए आरा-
हए जवई । तएणं ते समणोवासगा समणस्स जगवओ
महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्टतुट्टा
उट्टाए उट्टेति उट्टेत्ता समणं जगवं महावीरं वंदंति
णमंसंति वदित्ता णमंसित्ता एवं वयासि एवं खलु जंतं !
इमिजहपुत्ते समणोवासए अम्हं एवमाइक्खइ जाव
एवं परूवेइ देवलोगेसु णं अज्जो ! देवाणं जहमेणं
दसवाससहस्साइं ठिई पणत्ता तेण परं समयाहिया
जाव तेण परं बोच्छिएणा देवा य देवलोगा य । से कहमंयं
जंतं ! एवं अज्जो ! त्ति ममणं जगवं महावीरं ते
समणोवासए एवं वयासी जेणं अज्जो ! इसिजहपुत्ते
समणोवासए तुज्जं एवमाइक्खइ जाव परूवेइ देवलोगे-
सुणं अज्जो देवाणं जहमेणं दसवाससहस्साइं ठिई
पणत्ता तं चेव समयाहिया जाव तेण परं बोच्छिएणा
देवा य देवलोगा य सच्चेणं एसमहे अहं पुण अज्जो !
एवमाइक्खामि जाव परूवेमि देवलोगेसुणं अज्जो !
देवाणं जहमेणं दसवाससहस्साइं तं चेव जाव तेण-
परं बोच्छिएणा देवा य देवलोगा य सच्चेणं एसमहे ।
तएणं ते समणोवासगा समणस्स जगवओ महावीरस्स
अंतियाओ एयमहं सोच्चा णिसम्म समणं जगवं महा-
वीरं वंदंति णमंसंति वदित्ता नमंसित्ता जेणेव इसि-

जहपुत्ते समणोवासए तेणेव उवागच्छंति उवागच्छत्ता
इमिजहपुत्तं समणोवासगं वंदंति णमंसंति एयमहं
सम्मं विणएणं जुज्जो जुज्जो खामेति । तएणं ते सम-
णोवासगा पसिणाइं पुच्छंति २ ता अट्टाई परियादि-
यंति २ तासमणं जगवं महावीरं वंदंति णमंसंति वंदइ-
त्ता णमंसित्ता जामेव दिसिं पाउञ्जया तामेवदिसिं पदि-
गया जंतंति ? जगवं गोयमे समणं जगवं महावीरं वंदइ
णमंसइ २ ताएवं वयासी पज्जुणं जंतं ! इसिजहपुत्ते
समणोवासए देवाण्णपियाणं अंतिए मुंने जवित्ता
आगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए ? गोयमा ! णो इणहे
समहे गोयमा ! इमि जहपुत्तेणं समणोवासए बहुहिं
सीलव्वय गुणव्वय वेरमण पक्खवाण पोसहोववासे-
हिं अट्टापरिगएहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं जावेमाणे
बहुहिं वासाइं समणोवासगपरियाणं पाउणिहिति २ ता
मासियाए-संझेहणए अत्ताणं ज्जुसेहिति २ ता सट्ठि-
जत्ताइं अणसणाए उदंइ छेदेत्ता आलोइय पकिंते
समाहिपत्ते कासमात्ते कासं किच्चा सोहम्मं कप्पे अरु-
णाजे विमाणे देवत्ताए उव्वज्जिहिति । तन्थणं अत्थं
गइयाणं देवाणं चत्तारि पडिओवमाइं ठिई पमत्ता-
तन्थणं इसिजहपुत्तस्स देवस्स चत्तारि पडिओवमाइं
ठिई जविस्सइ । सेणं जंतं ! इसिजहपुत्ते देवत्ताओ
देवलोगाओ आउक्खएणं जाव काहिं उव्वज्जिहिइ ? गोयमा
महाविदेहे वासे सिज्जिहिइ जाव अतं काहिति मेवं-
जंतं जंतंति । जगवं गोयमे जाव अप्पाणं जावेमाणे
विहरइ तएणं समणे जगवं महावीरे अस्स या कयावि
आलंजियाओ णयरीओ संखवणाओ चेइयाओ पकि-
णिकखमइ पकिणिकखमइत्ता बाहिगिया जणवयविहारं
विहरइ । तेणं कादोएणं तेणं समएणं आलंजिया णामं
णयरी हंत्या । वप्पाओ संखवणे चेइए वप्पाओ तन्थणं
संखवणस्स चेइयस्स अदूरसामंते पोग्गले णामं परिव्वाए
परिवसइ । रिउव्वेय जउव्वेय जाव नएसु सुपरिनिट्ठि
ए उट्टं उट्टेणं अणिकिक्खेणं तवोकम्मेणं उट्टं वाहाओ
जाव आयावेमाणे विहरइ । तएणं तस्स पोग्गलस्स
उट्टं उट्टेणं जाव आयावेमाणस्स पगइजइयाए जहा
मिवस्स जाव विज्जेणामं अस्माणे समुप्पण्णे सेणं तेणं
विज्जेणं णामं अस्माणेणं समुप्पण्णेणं वंजलोए कप्पे
देवाणं ठिई जाणइ पासइ । तएणं तस्स पोग्गलस्स परिव्वा
गयस्स अयमेयारूवे अन्नत्थिए जाव समुप्पज्जित्था ।
अत्थिणं मम अतिसेसे णाणदंसणे समुप्पण्णे देवलोगे-
सु णं देवाणं जहमेणं दसवाससहस्साइं ठिई पणत्ता
तेण परं समयाहिया दुसमयाहिया जाव असंखेज्ज-

समयाहिया उकोसेणं दससागरविमाइं तिई पष्पत्ता
तेण परं वोच्छिष्ठा देवा य देवलोगा य एवं संपेहेइ संपे
हेइत्ता आयावणज्मीओ पष्पोरुजइ पष्पोरुजइत्ता तिदं
रुकुंमिआ जाव भाउरत्तवत्थाओ व गेएहंति २ ता जेणे व
आलंजिया एयरी जेणेव पारिच्चायगावसहे तेणेव
उवागए जंरुगणिकखेवं करेइ करेइत्ता आलंजियाए ज-
यरीए सिंगारुग जाव पहेसु अक्षयमक्षस एवमाइ
कवइ जाव परुवेइ अत्थियणं देवाणुप्पिया ! मम अति-
सेसे णाणदंसणे समुप्पे देवलोएसु णं देवाणं
जहणेणं इसवाससहस्से तहेव जाव वोच्छिष्ठा देवा
य देवलोगा य तएणं आलंजियाए एयरीए एवं एएणं
अजिहावेणं जहा सिवस्स तं चेव जाव से कहमेय
मप्पेण एवं ? सामी समामहे जाव परिमापमिगया जगवं
गोयमे तहेव निक्खापरियाए तहेव बहुजणमइं निमा-
मेइ तहेव सव्वं जाणियव्वं जाव अइं पुण गोयमा !
एवमाइकरवामि एवं जामामि जाव परुवमि देवलोएसु
एणं देवाणं जहमेणं दमवाससहस्माइं तिई पष्पत्ता
तेण परं समयाहिया इसमयाहिया जाव उकोसेणं तेत्तीमं
सागरोवमाइं तिई पष्पत्ता तेण परं वोच्छिष्ठा देवा य
देवलोगा य । अत्थिय णं जेत ! सोहम्मे कप्पे दव्वाइं
सव्वमाइंपि अवमाइपि तहेव जाव हंता अत्थिय ।
एवं ईमाणे वि एवं जाव अण्णं वि एवं गेविज्जविमा-
णंसु आणुत्तरविमाणंसु वि ईसिप्पजाराए वि जाव हंता
अत्थिय । तएणं सा महइं महाक्षिया जाव परिगया ।
तएणं आलंजियाए एयरीए सिंगारुगतिगअवमेमं
जहा सिवस्स जाव सव्वदुक्खप्पहीणे णवरं तिदंरुकुंमि-
यं जाव भाउरत्तवत्थपरिहिए परिवमियविजंगं आलं-
जियं णयरं मज्जं मज्जेणं णिगच्छइ जाव उत्तरपुराच्चमं
दिमीजागं अवकमइ, अवकमइत्ता तिदंरुकुंमियं च
जहो खंदआं जाव पव्वइओ सेसं जहा सिवस्स जाव
अव्वावाहं सोक्खमणुजवांति सामयं सिद्धा सेवं जेत
जंतत्ति । ज० ? ? श० ? २ उ० ।

इमिजामिय-ऋषिजापित-न० अणयः प्रत्येकबुरुसाधवस्ते-
न्नात्र नेमिनाथतीर्थवर्तिनो नारदादयो विज्ञातिः । पार्श्वनाथ-
तीर्थवर्तिनः पञ्चदश वर्धमानस्वामितीर्थवर्तिनो दश ग्राह्या-
स्तेभीषितानि पञ्चसत्त्वार्गिशतसंख्यान्यध्यायनानि ध्यानघ-
धिकारवर्ति अविभाषितानि अङ्गबाह्येषु उत्काक्षिकभुतवि-
शेषेषु,

अत्रबुरुसंप्रदायः। "सौरियपुरे नयरे सुरबरो नाम जक्खो धणं-
जओ सेट्ठी सुजहा जज्जा तेहि अक्षयासुरबरो विज्ञातो जहा ॥
जइ अम्हाणं पुत्तो होहिइतो तुम्मे महिससयं दोमात्ति। एवं नाणं
मंजाओ पुत्तो एत्थंतेरं जगवं बरुमाणसामी ताणि संबुज्जहि-
तिसि सोरियपुरमागओ तओ सेट्ठीसज्जानिग्गओ संबुद्धो अणु-

व्याणि गहियाणि सो जक्खो सुविणए महिसं ममाइ तेण वि-
सेट्ठिणापिट्टमया विज्जति । सामिणो दुक्खिसीसा धम्मघोसो धम्म
जसो य एगस्स असोगव्वपायवस्स हेहा परियट्ठति । ते पुव्व-
षोट्ठिया अवएहंवि जाया न परियसइ तओ एक्को जणइ तुज्जे
एसा जक्खावीओ भणइ तुज्जंति । तउ एक्को काइयज्जमि गल जाव
जाया तहेव अत्थइ तउ वि इल वि गल तत्थवि तहेव अत्थइ तेहि
नायं जहा मएक्खस्स विज्जही । तउ समीपुच्छिओ जयवया जणि-
यं जहा इहेव सोरियपुरे समुहविजउ राया आसि जणदत्तो ताव-
सो । सोमजसा तावसी ताण पुत्तो नारत्त ताणितं जयिणीणि एक्क
दिवसं जिमति एक्कदिवसं उवयासं करेत्ति । अक्षया ताणि नं नार
यं पुव्वाहं असोगपायवस्स हेहा उवएत्तं नच्छंति इल यव्वं य-
ह्हालं वेसमणकाइया तिरियं जं भगदेवा नेणं तेण वीइययं ता
पेउत्तितं शरयं उदिणा आजोइति। सो नाउं चेव देवनिक्कायाउं
तउ ते नस्साणुकपाए नं जायं थजंति। एवं सो उस्सुकुवाल
जावो अक्षया तेहि जं जगदेवहि एक्कात्त पाइयाउं विज्जालं पा-
दिउं तउ केवणकुंरियाए मणिआओ याहि आगामं हिइइ
अक्षया वारवइ गओ वासुदेवेण पुच्छिओ किं सोयंति सो न म
रति कहं नओ अक्कहा एवं खेव काऊण अहिट्ठिओ गओ
पुव्वविदेहं तत्थ य सीमंधर तित्थयरं जगवाहुवासुदेवो
पुच्छइ । किं सोयंति तित्थयरं जणिय सव्वं सोयंति जुग-
वाहुणा एक्कयणं वि सव्वं उवत्तं नारओ वि तं निसुणित्ता
उप्पच्छण अवगविदेहं गओ तत्थ वि जुगधरं तित्थयरं महा-
वाहु वासुदेवा तं चेव पुच्छइ । जगवया वि तं चेव वारियं महा-
वाहुस्स वि तं सव्वमुयगय नारओ वि तं सुणित्ता वारवइ
गओ वासुदेवं भणइ किं ते तदा पुच्छिय वासुदेवो भणइ किं
सोयंति नारओ जणइ सव्वं सोयंति । वासुदेवो भणइ किं
सव्वंति तओ नारओ खुभिओ न किंचि उत्तरं देइ । तओ कएह
वासुदेवेण भां ॥ यं । जय ते तं पच्छियं तत्थ परापि पुच्छियव्वं
जुत्तं तित्थिसिओ ताहे नारओ जणइ सव्वं भट्टारओ न पुच्छित्ति
चित्तेउमारओ जा ईसरिया संबुद्धो पढममज्जयणं सोय
व्वमेव इच्छाइयं वदति एवं सोयंति दच्छाणिंति ॥ पा० ।
उत्तराध्यनादिके (देवेन्द्रस्तवादिके) श्रुतिविशेषे, आ० म० प्र० ।
'इमिजामिय य जहा' ऋषिभाषितेभूतराध्ययनादिषु । सूत्र० ।

इमिजामियउज्जयण-ऋषिजापिताध्ययन-न० प्रह्नव्याकरण-
दशायास्तृतीयोऽध्ययनः । स्था० १० जा० ॥

इसिया-इषिका-खी मुञ्जागर्जेनुतायां शलाकायाम्, 'ने जहा-
णामण केइ पुरिसे मुञ्जाओ इसियं अभिणिव्वाट्ठित्ता णं उव-
दंसज्जा इसियंति' तज्जेभूतां शलाकां प्रयकुकुत्तय दर्शयेदिति ।
सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

इसिवंस-ऋषिवंश-पु० । गणधरव्यतिरिक्ताः शेषा जिनशिष्या
ऋषयस्तेषां वंशे, तद्वंशप्रतिपादके समवायाद्वादिभूते च ।
'इसिवंसं इयं गणधरवंश इति च गणधरव्यतिरिक्ताः शेषा
जिनशिष्या ऋषयस्त्वद्वंशप्रतिपादकन्यादृषिवंश इति च ।
तत्प्रतिपादनं चात्र पर्यवगाकत्यस्य समस्तस्य ऋषिवंशप-
र्यवसानस्य समवसरणप्रतिक्रमेण जणितत्वात् । सम० २ स० ।

इमिवाइ (न) ऋषिवादिन्-पुं० पिशाचादिव्यन्तरनिकाया-
नामुपरिवर्तिनि व्यन्तरनिकायविशेषे, औ० ।

इसिवाइय-ऋषिवादिक्-पुं० पिशाचादिव्यन्तरनिकायानामुप-
रिवर्तिनि व्यन्तरजातिविशेषे, प्रश्न० ४ छा० । प्रय० ।

ऋषिवादिन-पुं० पिशाचादिभ्यन्तरनिकायानामुपरि वर्तिनि
भ्यन्तरनिकायजदे, प्रव० १२ ङा० ।

इसिसत्त-ऋषिसत्त-पुं० ऋषिणा सत्त ऋषिसत्तः मदीयतपःप्र-
जावाभपुंसको जय त्वमिति ऋषिशापाज्जाते मपुंसकभेदे,
ग० १ अधि० (अस्य प्रवज्याया युक्तयुक्तव्यवहारो णपुं-
सग शब्द)

इसिसेह-ऋषिश्रेष्ठ-पुं० मुनिश्रेष्ठे,

जोहमु णाए जह वीससेण, पुफ्फेसु वा जह अरविंदमाहु ।

स्वत्तीणसेहे जह दंतवक्के, इसीण सेहे तह वरुमाण ॥

यांधप मध्ये ज्ञातो यदितो दृष्टान्तचूतो या विश्वाहस्यश्वर-
यपदातिचतुरङ्गवत्समेता सेना यस्य स विश्वसेनश्चक्र-
वर्ती यथाऽसौ प्रधानपुष्पेषु च मध्ये यथाऽरविंदप्रधानमाहुः
तथा कृतान्त्रायन्त इति ऋषियास्तेषां मध्ये दान्ता उपशान्ता
यस्य वाक्येनेत्य शब्दः स दान्तवाक्यश्चक्रवर्ती । यथा ऽसौ
श्रेष्ठः तदेवं बहून् दृष्टान्तान् प्रशस्तान् प्रदृश्याऽधुना जगवन्तं
दार्ष्टान्तिकं स्वनामग्राहमाहुः । तथा ऋषीणां मध्ये धीमान्
यजमानस्वामी श्रेष्ठ इति ॥१२॥ सूत्र० । १ ध्रु० ६ अ० ।

इसु-इषु-पुं० शरे, सूचकत्वात् छपमया जिज्ञा प्रहणविध्य-
र्थेकं द्रुमपुष्पिकाद्यन्ते, " जह रदिनो अणुवउत्तो इसुणा व-
क्खं न विधइ तदेव । माय गोयरपत्तो मजमसुक्खपि णा-
यव्वा " दश० १ अ० ।

इस्म (ईम) र-ईश्वर-प० ईश-वरच-ईश पेडवये पेडवयेण
युक्त ईश्वरः । नि० च० ९ अ० । ईश्वरश्च अणिमाद्यविधेयव-
र्ययुक्ते क्लेशकर्मविपाकाशयपरामृष्टे सर्वजगत्कारके पुरुष-
विशेषे, " अणिमाद्यविधेयवर्ययुक्त ईश्वर इत्येकं " ।
जीवा० ३ प्रति० । स्था० । आचा० । अनु० । " तथा च
पतञ्जलिः । क्लेशकर्मविपाकाशयपरामृष्टः पुरुषविशेष ईश्वर
इति । सम्म० । ८१० ।

ईश्वरत्वादिनश्च सर्वे जगद्दीश्वरकृतं मन्यन्ते ईश्वर च सह
सिद्धं ज्ञानवैराग्यधर्मैश्चैवैवरूपं चतुष्टयं प्राणिनां च स्वर्गा-
पवर्गयोः प्रेरकमिति तदुक्तं " ज्ञानमप्रतिघ्नं यग्यं वैराग्यं च
जगत्पतेः । पेडवये चैव धर्मश्च स हि सिद्धं चतुष्टयम् " । १ ।
अज्ञो जन्तुरनीशोयमात्मनः सुखदुःखयोः । ईश्वरप्रेरितो ग-
च्छेत्स्वर्गं वा इत्युक्तमेव या ॥ २ ॥ तदस्मीचीनम् । ईश्वरशा-
दकप्रमाणज्ञात्वात् । अथास्ति तदुद्भाटकप्रमाणमनुमानम् ।
तथाहि यत् स्थित्वाऽभिमतफलमपादनाय प्रवर्तते तदुद्दि-
मत्कारणाधिष्ठितं यथा वास्या ईर्ष्याकारणादौ प्रवर्तते च स्थि-
त्या सकलमपि विधेयं स्वफलसाधनायति न खलु वास्यादयः
स्वत एव प्रवर्तन्ते तयामन्ततन्वान् स्वजायन्त एव चतु प्रव-
र्तन्ते तर्हि सदेव तेषां प्रवर्तनं भवेत् न च भवति तस्य स्थि-
त्या स्थित्वा प्रवर्तते कर्माचप्रेक्षावता प्रवर्तकेन भावितव्यं
सकलस्यापि च जगतः स्थित्वा स्थित्वा स्वफलं साधयतः
प्रवर्तक ईश्वर एवापपद्यते नान्यः इति ईश्वरसिद्धिः । तथा
अपरमनुमानं यत्प्राणिमागन्त्या दिव्यकृणसाधिवेशविशेषजाक
नखेननावता कृतं यथा घटादिप्राणिमागन्त्यादिस्पर्शवैश-
विशेषभाक् जूभृग्रादिकमपि तदेतदयुक्तं सिद्धसाधनेन
पक्षस्य प्रसिद्धसंबन्धत्वात् तथाहि सकलमपीदं विधेयवै-
चित्र्यं कर्मनिबन्धनामिच्छामो—यतो ऽमी येनाहवदिम-
पदादयः पर्यता भर्तृरावतविदेहान्तरङ्गीपादीनि च क्लेशाणि

तथा तथा प्राणिनां मुखदुःखादिहेतुतया यत्परिणमन्ते तत्र
तथा तथा परिणामने तत्तन्निवाप्तिनामेव तेषां जन्तूनां कर्म-
कारणमयत्तयेयं नान्यस्तथाच दृश्यते एव पुण्यवति राज्यमनु-
शासति जपतौ तत्कर्मप्रजायतः सुगिज्ञादयः प्रवर्तमाना कर्म
च जीवाश्रितं जीवाश्च बुद्धिमन्तश्चतनावत्त्वात् ततो बुद्धिमत्का-
रणाधिष्ठितव्ये चेतनावत्कृतव्यं च साध्यमानं सिद्धसाधनम् ।
अथ बुद्धिमान् चेतनावान् वा विशिष्ट एवेहवरः कश्चिन्साध्य-
ते तेन न सिद्धसाधनं तर्हि दृष्टान्तस्य साध्यविकलता वास्यादौ
घटादौ चेश्वरस्याधिष्ठायकत्वेन कारणत्वेन वा व्याप्रियमाण-
स्यानुपलब्ध्यमानत्वात् यर्थाकृष्णकारादीनामयं तत्र तत्रान्य-
यव्यतिरेकता व्याप्रियमाणानां निश्चीयमानत्वात् । अथ चार्थ-
क्यादयोऽपीश्वरप्रेरिता एव तत्र तत्र कर्मणि प्रवर्तन्ते न स्वत-
स्ततो न दृष्टान्तस्य साध्यविकलता । नन्वेवं तर्हि ईश्वरोप्यन्य-
नेश्वरेण प्रेरितः स्वकर्मणि प्रवर्तते न स्वतो विदोषाभावात्
सोऽप्यन्येनेश्वरेण प्रेरित इति विकलसंभयायां तमःसंतति-
रिवाहृष्टपर्यन्तान्ध्यान्यमापाद्यन्ती प्रसरत्यनवस्था । अथ-
मन्यथा वर्तक्यादिको जन्तुः सर्वोपि स्वरूपेणाहस्ततः संप्रे-
रित एव स्वकर्मणि प्रवर्तते भगवांस्त्वीश्वरः सकलपदार्थ-
ज्ञाता ततो नासौ स्वकर्मायन्यं स्वप्रकर्मपङ्कते तेन नानवस्था.
तदप्यमनु इतरेतराश्रयरोपप्रसङ्गात् तथाहि सकलपदार्थ-
यथावास्थितस्वरूपज्ञानत्वे सिद्धे मन्यन्याप्रेरितत्वसिद्धिः
अन्याप्रेरितत्वसिद्धौ च सकलजगत्कारणतः सर्वज्ञत्वसिद्धि-
रित्येकस्मिन्साध्यन्यतरस्याप्यसिद्धिः । अपिच यदसौ सर्वज्ञो-
वीतरागश्च तत्किमर्थमयं जनमसद्व्यवहारं प्रवर्तयति
मध्यस्था हि विधेयकितः सद्भवहार एव प्रवर्तयन्ति नासद्भव-
वहारः स तु विपर्ययमपि करोति ततः कथमसौ सर्वज्ञो
वीतरागो वा । अथोच्यते सद्भववहारविषयमेव भगवानुपेक्ष-
द्वाति तेन सर्वज्ञो वीतरागश्च यश्चाधर्मकारिजनसमूहः न
फलमसदनुजाययति येन स तस्मादधर्माद्भावावर्तते तत उच्य-
ताफलदायित्वादिनेकवानेव भगवानिति न कश्चिदोपः तदप्य-
समीकृताभिधानं यतः पापेऽपि प्रथमे स एव धर्तेयति नान्यो न
च स्वयं प्रवर्तते तस्याज्ञत्वेन पापे धर्मे वा स्वयं प्रवृत्तसंयोगा-
त्ततः एवं पापे प्रवर्तयते तत्फलमनुजायय पञ्चाधर्मे प्रवर्त-
यतीति केयमीश्वरस्य प्रेक्षापूर्वकारिता । अथ पापे ऽपि
प्रथमं प्रवर्तयति तत्कर्माधिष्ठित एव तथाहि तदेव तेन जन्तु-
ना कृतं कर्म यद्वशात्पाप एव प्रवर्तते ईश्वरोपि च जगद्यान्
सर्वज्ञः तथा रूपं तत्कर्म साक्षात् ज्ञात्वा तं पाप एव प्रवर्त-
यति तत उचितफलदायित्वाच्चाप्रेक्षापूर्वकारिता । ननु
तदापि कर्म तेनैव कारितं ततस्तर्दापि कस्मात्प्रथमं कारय-
तीति स एवाप्रेक्षापूर्वकारिताप्रसङ्गः अथाधर्मममर्मा न
कारयति किंतु स्वत एव सोऽधर्ममाचर्गति अधर्मकारिण
तु तत्फलममनुजाययति तदप्येश्वरवत् । यथाहि तदप्य-
श्वराज्जादयो नाम धर्मे जने प्रवर्तयन्ति अधर्मफलं तु
प्रेक्षादिकमनुजाययति तद्वद्भगवामीश्वरोपि, तदप्युक्तम-
न्योऽश्वराः पापप्रतिषेधं कारयितुमीशाः नहि नाम राजा-
नेऽपि उग्रशासनाः पापं मनोवाक्कायनिमित्ते सर्वथा प्रतिषेध-
यितुं प्रजयिष्यन्तः स तु जगद्यान् धर्माधर्मविधिप्रतिषेध-
विधापनसमर्थ इत्यनेन तत्कथं पापं प्रवृत्तं न प्रतिषेधयति
अप्रतिषेधश्च परमायतः स एव कारयति तत्फलस्य पञ्चादनु-
जायनादिति तदप्यस्य एव दोषः । अथ पापे प्रवर्तमानं प्रति-
षेधोऽनुमशक इत्यतः तर्हि नैवोद्देकैरिदमभिधातव्यं सर्व-

मीश्वरेण कृतमिति । अपिच यद्यसौ स्वयमधर्मं करोति तथा धर्मेऽपि करिष्यति फलं च स्वयमेव प्राप्नुयते ततः किमीश्वर कल्पनया विधेयमिति । उक्तञ्च “ अशक्तत्वाऽप्यश्वराः पाप-प्रतिषेधं न कुर्वत । स त्वन्यस्तमशक्तेऽयो, व्यावृत्तमतिरिष्यते । अथाप्यशक्त एवासौ, तथा सति परिस्फुटम् । नश्वरेण कृतं सर्वमिति वक्तव्यमुक्तैः ॥ २ ॥ पापवत्स्वार्थकारित्वात् धर्मादिरपि कृततः” इति । अथ ब्रुवीयाः स्वयमसौ धर्माधर्मौ करोति तत्फलं त्वीश्वर एव प्रोज्जयति तस्य धर्माधर्मफलभोगे स्वयमशक्तत्वादिति, तदप्यसत् यतो यो बाम स्वयं धर्माधर्मौ विधातुमर्हं स कथं तत्फलं स्वयमेव न प्रोक्तुमीशो नहि पक्तुमोक्षं समर्थो नहि प्रोक्तुमिति हेतुप्रतीतम् । अथवा प्रवर्त्येतदपि तथापि धर्मफलमुन्मनदवाङ्मनास्पर्शादिरूपमनुजाययतु तस्येष्टत्वादधर्मफलं तु नरकप्रयातादिरूपं कस्मादनुजाययति नहि मध्यस्थभावमवलम्बमानाः परमकरुणापरीतचेतसः प्रकाशन्ता निरर्थकं परपीडादौ कर्मणि प्रवर्तन्ते क्रीडार्या जगद्यतः तथा प्रवृत्तिरिति चेत् यद्येव तर्हि कथमस्मा प्रजावान् तस्य हि प्रवर्तने क्रीडामात्रमेव फलं ते पुनः प्राणिनः स्यान्ते स्यान् प्राणैर्वियुज्यन्ते । उक्तञ्च “ क्रीडार्या तस्य वृत्तिश्चेत्प्रकाशपूर्णकया कुतः । एकस्य कृणिका तृप्तिः, अन्यः प्राणैर्वियुज्यते ॥ १ ॥ ” अपिच श्रीमा लोक सरागस्यापन्नज्यते जगयाश्च वीतरागस्ततः कथं तस्य क्रीडा सङ्गतिमङ्गति । अथ सोऽप सराग इष्यते तर्हि शेषजन्तुगिवावीतरागव्याघ्र सर्वज्ञो नापि सर्वस्य कर्तव्यापातितम् । अथ रागादिकृतोऽपि स सर्वज्ञः सर्वस्य कर्ता च भवति तथा स्वभावत्वात् ततो न कश्चिद्दोषो नहि स्वजाये पर्यनुयोगो घटनामपपद्यत । उक्तञ्च । “ इदमेवं नयेत्येतन्, कस्य पर्यनुयोग्यताम् । अशिर्द्विदति नाकाशं, कोऽत्र पर्यनुयाज्यताम् ” ॥ तदेतदस्म्यक्तं यतः प्रत्यक्षतः तथारूपे स्वजाये च गते यदि पर्यनुयोगो विधीयते तत्रेदमुत्तरं विजृम्भते । यथा स्वभावे पर्यनुयोगो भवतीति यथा प्रत्यक्षेणापन्नज्यमाने वह्निर्दोषो दहता दाहकत्वरूपे स्वजाये, तथाहि यदि तत्र कोऽपि पर्यनुयोगमाधत्ते यथा कथमेव वह्निर्दाहकस्वजावो जातो यदि वस्तुत्वेन तर्हि व्यामादिकं न दाहकस्वजावे जयति वस्तुत्वाद्धिंशपादिति तत्रेदमुत्तरं विधीयते दाहकत्वरूपो हि स्वजायो वह्निः प्रत्यक्षत एवापन्नज्यते ततः कथमेव पर्यनुयोगमर्हति न हि दृष्टेऽनुपपन्नता नाम तथोक्तम् । स्वजायोऽप्यक्तः सिद्धे यदि पर्यनुयुज्यते । तत्रेदमुत्तरं वाच्यं, न दृष्टेऽनुपपन्नता ॥ १ ॥ ईश्वरस्तु सर्वजगत्कर्तृत्वेन सर्वज्ञत्वेन च नोपलब्धस्ततस्तत्र तथा-स्वभावत्वकल्पनादवश्यं पर्यनुयोगमाश्रयते । यदि पनरदृष्टेऽपि तथा स्वभावत्वकल्पनापर्यनुयोगानाश्रयोऽप्युपगम्यते तर्हि सर्वोऽपि वादी तं तं पक्षमाश्रयन् परेण विकीर्णतस्तत्र तत्र तथा २ स्वभावताकल्पनेन परं निरुत्तराकृत्य लब्धजयपताक एव जयेत् । उक्तञ्च ॥ अन्यथा “ यत्किञ्चिदात्माभिमतं विधाय, निरुत्तरस्तत्र वृत्तः परेण । वस्तुस्वजावैरिति वाच्यमिदं, तदुत्तरः स्याद्विजयः समस्तः ॥ किञ्च ॥ सर्वं यदि जगद् ईश्वरकृतं मन्यते तर्हि सर्वाण्यपि शास्त्राणि सकलदर्शनगतानि तेन प्रवर्तितानीति प्राप्ते तानि च शास्त्राणि परस्परं विरुद्धाभ्यां ततो यद्यं कानिचिदसत्यानि कानिचिदसत्यानि ततः सत्यासत्यापदेशदानात्कथमसौ प्रमाणम् । उक्तञ्च । “ शास्त्रान्तराणि सर्वाणि, यदीश्वरविकल्पतः ॥ सत्यासत्योपदेशस्य, प्रमाण-

दानतः कथम् ॥ १ ॥ अथ सकलानि शास्त्राणि ईश्वरकारितानि किन्तु सत्यान्येय ततो न कश्चिद्दोषाद्यकाशस्तर्हि शास्त्रान्तरय-देव नरश्वरेणान्यदपि व्यधातीति हता तव पक्षसिद्धिरिति । अन्यच्च यादृग्भूतं संस्थानादि बुद्धिमत्कारणपूर्वकत्वेनोपलब्ध तादृग्भूतमेवान्यत्रापि बुद्धिमत्तमात्मनो हेतुमनुमापयति यथा जीर्णद्वयकुलकृपादिगतं न दोषं नहि सत्यान्तरागवदमीका-दिगतं संस्थानाद्यात्मनो बुद्धिमत्तं कर्तारमनुमापयति तथा प्रतीतरभावात् तस्य संस्थानाद्बुद्धिमत्कारणत्वेन निश्चया प्रावात् तथा जगद्धरादिगतमपि संस्थानादिकं न बुद्धिमत्कारणपूर्वकत्वेन निश्चितमिति कथं तद्वशाद्बुद्धिमत्तः कर्तुर्नुमानम् । अथ मन्यथास्तदपि संस्थानादि तादृग्भूतमेव संस्थानादिशब्द-वाच्यत्वात् नचैवं तत्कर्तुर्बुद्धिमत्तानां अनुमानं काश्चिदपि बाधा-मुपलभामहे ततः सर्वं सुस्थितमिति तदयुक्तं शाब्दादिकद-वशाज्जात्यन्तरेपि प्रवर्तन्ते ततः शब्दसाम्यात् । यदि तथारूप-यस्त्वनुमानं तर्हि गोत्यान्तरागादीनामपि विधाणितानुमा-यतां विज्ञापमायात् । अथ तत्र प्रत्यक्षेण बाधापन्नज्यते ईश्वरानु-मानेन ततो न कश्चिद्दोष इति तदेतदतीव प्रमाणमार्ग-भिज्ञतामृचक यतो यत एव तत्र प्रत्यक्षेण बाधापन्नमोऽत एव नान्यत्रापि शब्दसाम्यात्तथारूपयस्त्वनुमानं कर्तव्यं प्रथ-कृत एव शब्दसाम्यस्य वस्तुतयास्येण सहाविनाज्ञावि-त्यस्याप्रावावगमात् । न च बाधकमत्र नोपलब्धते इत्येवा-नुमानं प्रवर्तते किन्तु वस्तुमेव दृष्टत्वात् तथाचोक्तम् “ ननु बाध्यत इत्येव-मनुमानं प्रवर्तते ॥ संबन्धदर्शनात् तस्य प्रवर्तन-मिदं पश्यते ” इति स च संबन्धोऽत्र, विद्यते तद्ग्राहकप्रमाणा-प्रावात् ततोऽन्येक सत्कता हेतोरित्थं चैतदङ्गीकर्तव्यमन्यथा यो यो महिकारः स स कुम्भकृतो यथा घटादिमूर्धिकाकारश्चाय धर्माकर्तृत्वात्कुम्भकारकृत इत्यनुमानं समीचीनतामाच-नीकयेत् नाधकमात्रादर्शनात् । तथाहि यदि तत्र कुम्भ-कारः कर्ता भवतिर्हि कदाचिदुपपन्नज्यते न चोपलब्धज्यते तस्मा-देव तदयुक्तमिति तदेतदीश्वरानुमानेऽपि समानम् ॥ यदि हि सर्वस्यापि वस्तुजातस्येश्वरः कर्ता सच्चिन्महाविष्णुप-द्येत न चोपलब्धज्यते तस्मादयम्वीक्यमिति कृतं प्रसङ्गम् । न ॥

अथ तर्जितमतमीश्वरस्य जगत्कर्तृत्वाद्युपगम-

मिर्याभिनिवेशरूपं निरूपयन्नाह ॥

कर्तास्मि कश्चिज्जगतः सर्वकः, स सर्वगः स स्वयशः स नित्यः । इमाः कुडवाकविरुम्भनाः स्यु-स्तेषां नयेपामनुशा सकस्त्वम् ॥ ६ ॥

जगतः प्रत्यक्षादिप्रमाणोपन्नज्यमाणचर/चररूपस्य विश्व-त्रयस्य कश्चिदनिर्वचनीयस्वरूपः पुरुषविशेषः कता स्रष्टाऽस्ति विद्यते । तेहीत्यं प्रमाणयन्ति उर्योपर्वततर्वादि-सर्वं बुद्धिमत्कर्तृकं कार्यत्वाद्यत्कार्यं तत्तत्सर्वं बुद्धिमत्कर्तृकं यथा घटस्तथाचैवं तस्मात्तथा । व्यतिरेके व्याप्तादि । यश्च बुद्धिमास्तत्कर्ता स जगदानीश्वर एवेति । नचायमासिद्धो हेतुर्यतो भूतृधरादेः स्वस्वकारणकलापज्यतया अवयवि-तया वा कार्यत्वं सर्वेषां दीनां प्रतीतमेव । नाप्यनैकान्तिको वि-रुद्धो वा विषहादन्यन्तव्यावृत्तत्वात् । नापि कात्यायनापादिदृष्टः प्रत्यक्षानुमानागमायाधितधर्मधर्मन्तरप्रतिपादितत्वात् । नापि प्रकरणसमः तत्प्रतिपन्धिधर्मापपादनसमर्थं प्रत्यनुमाना-भावात् । न च वाच्यमीश्वरः पृथ्वीपृथ्वीधरादेर्विधाता न भवति अदारीरित्वादिर्दृष्टात्मवदिति प्रत्यनुमानं तद्वाधकार्मिनि

यतोऽत्रैश्वर्यं धर्मी प्रतीतोऽप्रतीतो वा प्ररूपितः । न ताव-
दप्रतीतो हेतोरश्रयात्मिकप्रसङ्गात् । प्रतीतश्चैतन् प्रमाणेन स
प्रतीतस्तेनैव किं स्वयमुत्पादितं स्वतन्त्रं प्रतीयते इत्यतः
कथमशरीरत्वं तस्मादश्रयवश एवायं हेतुर्गतिः । सच्चैक इति चः
पुनरर्थे स पुनः पुरुषावशेष एकोऽद्वितीयः बहूनां हि विश्व-
विधातृत्वस्वीकार परस्परविमतसंज्ञावनाया अनियार्थ-वा-
देकैकस्य वस्तुनोऽन्यान्यरूपतया निर्माणे सर्वमसमसमापद्ये
तेन । तथा (स सर्वग इति) सर्वं गच्छतीति सर्वग सर्व-
व्यापी तस्य हि प्रतिनियतदेशावलम्बेऽनियतदेशवृत्तीनां वि-
श्वव्रयान्तर्वर्तिपदार्थसायानां यथावद्विमाणानुपपत्तिः कुम्भ-
कारादिषु तथा दर्शनात् । अथवा सर्वं गच्छति जानातीति
सर्वगः सर्वज्ञः सर्वं गत्यर्था ज्ञानार्था इति वचनात् सर्वज्ञावा-
जाये हि यथाचितोपादानकारणाद्यनभिज्ञत्वादुत्तरूपकार्योत्प-
त्तिर्न स्यात् । तथा स स्वयशः स्वतन्त्रः सकलप्राणिनां
स्वेच्छया सुखदुःखयोरनुज्ञावनसमर्थत्वात्तथा चोक्तम् "ईश्वर-
प्रेरितो गच्छेत् स्वर्गं वा भ्रष्टमेव वा, भ्रष्टो जन्तुरनीशोयमात्मनः
सुखदुःखयोरिति" पारतन्त्र्ये तु तस्य परमुखप्रवृत्तितया मुख्य-
कर्तृत्वव्याघातादनीश्वरत्वापत्तिः । तथा (स नित्य इति)
अप्रच्युतानुत्पन्नस्यैकैकं रूपस्तस्य ह्यनित्यत्वं परोत्पाद्यतया कृ-
तकृत्यप्राप्तिः । अपेक्षितपरव्यापारो हि भावः स्वजायनिष्पत्तौ
कृतक इत्युच्यते यश्चापरस्तः कर्ता कल्प्यते स नित्याऽनित्या
वा स्यान्नित्यभेदाधिकृतभेदेन किमपराकम् । अनित्यभेदात्तस्या
प्युत्पादकान्तरेण जायं तस्यापि नित्यानित्यविकल्पकद्वे-
षनायामनवस्थादौस्थ्यमिति तदेवमकत्वादिविशेषणविशिष्टो
भगवाननीश्वरस्त्रिजगत्कर्त्तेति पराञ्चुपगममुपदेश्योत्तरार्द्धेन
तस्य वृष्टत्वमाचष्टे । इमा एता अनन्तरोक्ताः कुहेवाकश्चिम्बनाः
कुत्सिताः हेवाका आग्रहविशेषाः कुहेवाकाः कदाग्रहा इत्यर्थः
त एव चिम्बना विज्ञानानुगृहीतास्तन् तिरस्काररूपत्वादि
गोपकप्रकारा स्युर्जवेयुस्तेषां प्रामाणिकापसदानां येषां हे-
स्वामिन् ! त्वं नानुशासको न शिक्षादाता तदभिविशानां
चिम्बनारूपत्यज्ञापनार्थमेव पराजिप्रतपुरुषविशेषणेषु प्रत्येकं
तत्तच्छब्दप्रयोगमसूयागर्भमाविर्भाव्याचकार स्तुतिकारः ।
तथाचैवमेव निन्दनीय प्रति वक्तारो वर्दन्ति " स मूर्खः स
पापीयान् स दरिद्रः इत्यादि " त्वमित्येकवचनसंयुक्तयुष्म-
च्छब्दप्रयोगेण परेशितुः परमकारुणिकतया ज्ञेयैकितस्यपर
पङ्कविभागमितरशास्त्रिणा मसाधारणमद्वितीयं हितापदेश-
कत्वं ध्वन्यते । अतोऽत्रायमाशयो यद्यपि जगवान् विशेषेण
सकलजगज्जन्तुजाते हितायहां सर्वेभ्य एव देशनावाचमाचष्टे
तथापि सैव कषांचिश्चिन्निकाचितपापकर्मकदुषितात्मनां
रुचिररूपतया न परिणमते अपुनर्बन्धकादिव्यतिरिक्तत्वेनायो-
ग्यत्यास्तथा च बाह्मभ्यां बाणोऽपि ब्रजानां " अपगतमत्रे हि
मनांसि स्फटिकमणाविव रज्जिनिकरगजस्तयो विशन्ति सुख-
मुपदेशगणा गुरवचनममहर्मापि सत्त्विकमिव महदुपजनयति ।
अवणस्थितं शूद्रमभव्यस्येति " यतो वस्तुपूत्या न तेषां जग-
वाननुशासक इति । नचैतावता जगद्गुरोरसामर्थ्यसंभाषता,
नहि कावदष्टमनुज्जीवयन् समुज्जीविततरदष्टको विषमिष-
गुपाहम्बनीयोऽतिप्रसङ्गात् । स हि तेगामेव दोषः । न खलु
निखिलसुखनाजोगमयभासयतोऽपि ज्ञानवीया मानवः कौशिक-
कल्लोकस्याल्लोकहेतुतामजजमाना उपाहम्बस्वजायनास्पदम्
तथा च श्रीसिद्धसेनः " सत्त्वमैश्वर्यवपनानघकौशलस्य,
यल्लोकबाह्व्य ! तथापि जिज्ञास्यन्तु । तणादुच्यते स्वयङ्मो-

विह तामसेषु मृग्यांशे मधुकरीचरणविद्वताः ॥ १ ॥
 अथ कथाः - तत्कहेवाकानां विमर्शनात्प्रत्यभिनि श्रमः
 यत्तावदन्तः ॥ १ ॥ अथादयो बुद्धिमत्तयाः कायव्याप्तं प्रत्य-
 र्दिनं तदनुत्तं व्यामर्शनात् । साधनं हि सर्वेषां व्याप्ति-
 प्रदानं ॥ १ ॥ अथा गम्येदितं सर्ववादिप्रवादः । स
 व्यापकमिति सूत्रेण सशरीरेशरीरेश वा स्यात् सशरीरेशपि
 किमस्मदाद्यदृश्यशरीरविशिष्टं तत पिशाचादितदृश्य-
 शरीरेशशिष्टः । प्रथमपक्षे प्रत्यक्षावधत्तमन्तर्गणापि च
 तस्य न तृणतरपुत्रदृश्यत्वात् । अथा कार्यत्वस्य दर्शनात् ।
 प्रत्यक्षादिवत्साधारणानेकाः ते हेतुः । द्वितीयावकल्पे
 पुनरदृश्यशरीरत्वे तस्य न व्याधिशेषः कारणमाहो-
 स्विदस्मदाद्यदृश्यैगुण्यम् । अथ प्रकारः कोशपानप्रत्या-
 यनीयः तत्सिद्धौ प्रमाणाभावात् । इतरेतराध्यक्षा-
 पक्षे च । सिद्धे हि माहात्म्याधिशेषे तस्यादृश्यशरीरत्वं प्रत्य-
 तव्यं तत्सिद्धौ च माहात्म्याधिशेषसिद्धिरिति । द्वितीया-
 कस्तु प्रकारो न संवर्त्येव विचारगोचरे संशयाऽनिवृत्तः ।
 किं तस्यासत्त्वाददृश्यशरीरत्वं बान्ध्ययादिवत् किवाऽस्म-
 दाद्यदृश्यैगुण्यापिशाचादिवदिति निश्चयाभावात् । अशरी-
 रश्चतस्र दृष्टान्तदर्शान्तिकयावैषम्याच्छिद्यो हेतुः । घटादयो
 हि कार्यरूपाः सशरीरकर्तृका दृष्टा अशरीरस्य च सतस्तस्य
 कार्यप्रवृत्तौ कृतः सामर्थ्यमाकाशादिवत् । तस्मात्सशरीरा-
 शरीरलक्षणे यत्कृत्यपि कार्यत्वहेतुर्द्व्याधत्तः । किञ्च त्व-
 म्मतेन काशात्कार्यापि द्रष्टव्यं हेतुः धर्म्येकदेशस्य तत्त्वबुद्ध-
 जादेरिदानीमप्युत्पद्यमानस्य विघातरनुपपत्त्यमानत्वेन प्रत्य-
 क्षाधिगतधर्म्यनन्तरहेतुभगानास्तदेव न कश्चिज्जगतःकर्ता । एक-
 त्यादीनि तु जगत्कृतत्वव्यपस्थापनाः । नीयमानानि तद्विशेष-
 णानि षण्ढं प्रति कामिन्या रूपरूपप्रसूतप्रायाणाद्येव तथापि
 तेषां विचारासहत्वरूपपानायै कान्तिदुःखं तद्वैकत्वव्यस्तावत्
 बद्धनामेकार्यकरणवैमर्त्यसंभावनाति नायमेकान्तः । अनेक-
 कीटिकाशर्तनित्यत्वेऽपि शक्रमश्रौंनेकशालिपकल्पितत्वापि
 प्रासादादीनां नैकसरधानिर्घतितत्वापि मधुच्छत्रादीनां चैकरु-
 पताया अविगानेनोपपत्तिमात् । अथैतेष्वप्येक एवेध्वरः कर्तेति
 श्रुते एव चेद्भयतो जघानीर्वातं प्रति निष्प्रतिमा वामना तर्हि
 कुर्वन्बुद्धमकारादितिरस्कारेण पदघटादीनामपि कर्ता स
 एव किं न कल्प्यते । अथ तेषां प्रत्यक्षासिद्ध कर्तृत्वं कथमप-
 ह्नोतुं शक्यं तर्हि कीटिकादिभिः किं तव विगदं यत्तवामसदृश-
 तादृशप्रयाससाध्यं कर्तुम्येककहेतव्येवाप्यप्येत तस्माद्वैमर्त्यम-
 यान्महेशितुरेकत्वकल्पनानोजनादिव्ययजयादृष्टपणस्यात्यन्त-
 वल्लभपुत्रकञ्जत्रादिपरित्यजनेन बुन्यात्पायानीमेवर्त्तमय । तथा
 सर्वगतत्वमपि तस्य तोषपक्षं तर्हि शरीरात्मना ज्ञानात्मना वा
 स्यात् । प्रथमपक्षे तदीयैर्नैव देहेन जगज्जयस्य व्याप्तवादि-
 तगनिर्मयपदार्थानामाश्रयानवकाशः । द्वितीयपक्षे तु सिद्धसा-
 ध्यताऽस्माभिरपि निरतिशयज्ञानात्मना परमपुरुषस्य जगज्जय-
 क्रोडीकरणाज्युपगमात् । यदि परमेवं जघत्प्रमाणीकृतेन
 वेदेन विरोधः । तत्र हि शरीरात्मना सर्वगतत्वमुक्तम् । “विश्व-
 तश्चकुरत् विश्वतो मुखो विश्वतः पाणिस्त विश्वतः पादिति
 श्रुतः” यद्युक्तम् । तस्य प्रतिनियतदेशवर्तिवैश्रुत्यनगतप-
 दार्थानामनियतदेशवृत्तीनां यथावच्छिन्नाणानुपपत्तिरिति ।
 तत्रैव पृच्छते स जगज्जय निर्मिमाणस्तर्हिादिवत्साक्षादेहव्यापा-
 रेण निर्मिमति यदि वा संकल्पमात्रेण । आद्ये पक्षे एकस्यैव-
 पूज्यधरादेर्विश्वानेऽङ्गादीयसः काष्ठकेपस्य संजवाह्मीयसा-
 प्यनेहमा न परिसमाप्तिः । द्वितीयपक्षे तु संकल्पमात्रेणैव

सचित्तविकल्पनायां नियतदेशस्थायित्वापि न किञ्चिद्वृण-
मुत्पत्त्यामः नियतदेशस्थायित्वां सामान्यदेवानामपि सव-
त्पमः शेषेण तत्तत्कार्यसंपादनप्रतिपत्तः ॥

किञ्च तस्य सांगतवृद्धिर्नियमाणः सृष्टिषु निरन्तरसन्तमरोषु
नरकादिस्थानेषु तस्य वृत्तिः प्रसृत्यते तथाचानिष्टापत्तिः ।
अथ गुणमपेक्षेऽपि यदादानात्मना सर्वजगद्वयं व्युत्पत्तीत्यु-
च्यते तदाऽसृष्टिर्मास्वादादीनामप्युत्पत्तिसंभायनाकार-
काऽपि स्वस्वरूपसद्वदनात्मकतया दुःखानुभवप्रसङ्गाच्चानि-
ष्टापत्तिस्तुद्वैर्येयते चेत्तदेतदुपपत्तिनिः प्रतिकर्तुमशक्तस्य ध-
र्माभिव्यक्तिप्रकरणं यतो ज्ञानमप्राप्यकारि स्वस्थस्यमेव विषयं
परिच्छिन्नं न पुनस्तत्र त्वया तत्कुतो भवदुपादयः समी-
चीनः । तर्हि भवतोऽप्युत्पत्तिज्ञानमात्रेण तद्वत्सास्वादानुत्पत्तिस्त-
न्नाये हि स्रक्कम्बनाङ्गानरसवत्यादिचित्तनमात्रेणैव तृप्ति-
सिद्धौ तत्प्राप्तिप्रयत्नवैफल्यप्रसक्तिरिति । यत्तु ज्ञानात्मना स्व-
गतत्वे सिद्धसाधनं प्रागुक्तं तच्छानिमात्रमपेक्ष्य मन्त्रव्यं तथा-
च वक्तारो जयन्ति । “अस्य मतिः सर्वशास्त्रेषु प्रसरति इति” ।
न च ज्ञानं प्राप्यकारि तस्यात्मधर्मत्वेन बहिर्निर्गमाभावाद्-
हिर्निर्गमे चात्मनोऽन्तर्न्यापस्याऽजीवत्प्रसङ्गाद्वा हि धर्मो ध-
र्मिणमतिरिच्य कचन केवलो विज्ञातः । यच्च परे दृष्टान्त-
यन्ति “यथा सूर्यस्य किरणा गुणरूपा अपि सूर्यादिव्यक्त्य-
जयनं भासयन्त्येवं ज्ञानमप्यात्मनः सकृतादादिनिर्गम्य प्रमेयं
परिच्छिन्नंतीति” तत्रदमुत्तरं किरणानां गुणत्वमावृष्टं तेषां
तैजसपुत्रमयत्वेन द्रव्यत्वात् । यच्च तेषां प्रकाशात्मा गुण-
संज्ञक्यो न जातु पृथगत्यतीति । तथाच धर्मस्य द्रव्यायां श्री-
हरेरनन्ताचार्यपादाः “किरणा गुणा न द्रव्यं, तेसि पयासो
गुणो न वा द्रव्यः । जंतां आयुगुणो, कदम्बद्रव्योऽस्य द्रव्यम्” ।
गुणं न परिजिदद्, नापि नेय तयस्मि दसस्मि । आयत्यस्मि
य नयनं, अचिदसन्तीव विज्ञेय । २ । होहोवन्नस्य सत्ती,
आयत्या चैव तिष्ठदसस्मि । होह आगारिस्मि । दसिद इह
कज्जरककला ॥ ३ ॥ एवमिह नाप्यसत्ती, आयत्या चैव इदि
ज्ञातं । जइ परिजिदद् सत्यकोऽपि विगहो जवे तय ॥ ४ ॥
इत्यादि अथ सर्वज्ञः सर्वज्ञः इति व्याख्यानं तत्रापि प्रानि-
धियते । ननु तस्य सर्वज्ञ्यं केन प्रमाणेन गृहीतं प्रत्यक्षेण परो-
क्षेण वा । न तावत्प्रत्यक्षेण तस्येन्द्रियाभिसन्निकर्षोत्पन्न-
तथाऽनीन्द्रियग्रहणानामर्थ्यात् । नापि परोक्षेण तच्छि अनु-
मानं शब्द वा स्यात् । न तावदनुमानं तस्य त्रिद्विग्रहण
शिङ्खिलिङ्गसंबन्धस्मरणपुर्वकत्वाच्च न तस्य सर्वज्ञत्व्यनुमय
किञ्चिदयभिचारिभिर्ज्ञं पर्यामस्तस्याऽत्यन्ताधिप्रवृत्त्येन
तदप्रतिषेद्धिङ्गसंबन्धग्रहणाभावात् । अथ तस्य सर्वज्ञत्वं
विना जगद्विज्ञेयमनुपपद्यमानं सर्वज्ञत्वमर्थोदापादयतीति
चेन्न अविनाभावाऽज्ञावात् । न हि जगद्विज्ञेयं तत्सर्वज्ञ्यं
विनाऽप्यथा नोपपत्ता । विविधं हि जगत् स्थावरजङ्गमभेदात्
तत्र जङ्गमानां वैचित्र्यं स्वोपात्तगुणाऽनुभक्त्यर्थापाकवशे-
नैव । स्थावरगणां तत्सत्त्वतननामयमेव गतिः अचेतनानां
तु तदुपगतोत्पत्त्यासाधनत्वेनानादिकाऽसिद्धौ च वैचित्र्य-
मिति । नाप्यागमस्तत्साधकः । स हि तत्कुतोऽप्यवृत्तो वा
स्यात् । तत्कृत एव चेत्तस्य सर्वज्ञतां साधयति । तदा तस्य
महत्त्वकृतिः स्वयमेव स्वगुणात्कीर्तनस्य महतामर्नाधिकृत-
त्वात् । अन्यच्च तस्य शास्त्रकर्तृत्वमेव न युज्यते । शास्त्रं हि
वर्णात्मकम् । ते च तादृशविद्यापारजन्याः । स च शरीर एव
समन्वी । शरीराऽऽनुपगमं न तस्य पूर्वोक्ता एव दोषाः ।

अन्यवृत्तश्रेयोऽस्यः सर्वज्ञोऽसर्वज्ञः वा सर्वज्ञः तस्य हेता-
पत्या प्रागुत्पत्तदकत्वात्पुण्यमभावाः । तत्साधकप्रमाणसर्व-
यामनवस्थापातश्च । अतः ज्ञानं कर्मस्य वृत्तसि विश्वासः
अपरं च भवदर्भेण आगमः प्रत्युत तत्तादेतत्सर्वज्ञत्वमेव
साधयति एवाऽपरं न चाऽध्यवर्तनोपपत्तात् । तथाहि
“न हि स्यात्सर्वज्ञानं धीत प्रथममकृत्वा पश्चात्तैः । परि-
तम् “पदं गतानि नियत्यन्तं पशुनां मध्यमेऽर्हति । १५७६ मेध-
स्य ध्वनान्त्यनानि पशुर्ज्ञास्वतिः ।” तथा “अज्ञातेमीयं
पशुमात्रेण” “सप्तदश प्राजापत्यान् पशुनात्रेणेत” इत्या-
दिवचनानि कथमियं न पुरापरविशेषमनुसृत्य न । तथा
“नानं ज्ञयात्” इत्यादिनाऽनन्ततायां प्रथमं निषिध्य
पश्चाद् “ब्राह्मणार्थेऽनं ज्ञयादित्यात्” तथा “न नर्मयक्तं
वचनं दिनस्ति न शीघ्रं राज्ञश्च विवाहकाक्षे । १५७७ तयं सर्व-
धनापहोः पश्चा नृतात्यादृष्टपातकानि ॥ १ ॥ तथा “पर-
द्रव्याणि होष्टानि” इत्यादिना अदस्तादानमनेकधा निरस्त-
पश्चादुक्तं “यत्पि ब्राह्मणो हरेण परकीयमादत्ते त्वेन भा,
तयापि तस्य भाऽदस्तादानम् । यतः सर्वमिदं ब्राह्मणं तयो-
दत्तम् । ब्राह्मणानां तु दार्यलयाद्वृष्टलाः परिप्लवजने तस्माद-
हरन् ब्राह्मणं स्वमादत्तं स्वमेव ब्राह्मणं लुक्तेवस्ते स्व ददा-
तीति । तथा “ऽपुत्रस्य गतिर्नास्ति” इति ह्यपित्याऽनेकानि
महत्याणि कुमाग ब्रह्मचारिणां दिव्यं गतानि विप्राणामकृत्वा कुल-
संनति, मित्रादि कियन्ता वा दधिमापभोजनानुपपत्ता विव-
च्यते । तदवभागांमपि न तस्य सत्तां वक्ति । किञ्च सर्वज्ञः
सर्वज्ञो जगत्परं चरितरनयति तदा जगदुपपद्यकरणस्वै-
रिणः पश्चादपि कर्त्तव्यनिग्रहान् सर्वज्ञेयिण पतदधिष्ठापका-
रिणश्चास्वदादीन् किमर्थं सृजतीति तन्नायं सर्वज्ञः । तथा
स्वयशस्य स्वातन्त्र्यं तदपि तस्य न ज्ञादृक्त्वम् । स हि यदि
नाम भाधानः सन् विश्वे व्यभक्ते परमकार्माणकश्च त्वया
तयैते तत्तय सुखितदुःखिताद्यवस्थामद्वन्द्वमपुष्टितं घट-
यति ज्ञानमकांशमसप्तकान्तमेव तु किं न निर्ममति । अथ
जु मान्तोपाजिततत्तदीयशुभाशुनकर्मपरितः सत्तथा करो-
तीति दत्तस्तिदं स्वयत्वाय जज्ञाद्विभिः । कर्मजन्ये च विपु-
धनवच्चित्रे विशिष्टहेतकविष्टपसृष्टिकल्पनायाः कष्टकालज्ञत्या-
दस्मन्मतमेवाङ्गीकृतं प्रज्ञायता । तथा चायाताऽय “घटकुठ्यां
प्रजातामिति” न्यायः । किञ्च प्राणिनां धर्मधर्मावपेक्षमाणश्चे-
दयं सृजते प्राणि तर्हि यद्यस्य सृजते तत्र करोति इति । नहि
कुत्रादां दत्तादि कर्ताति एवं कर्मापेक्षेऽश्वरे जगत्कारणं
स्यान्नहि कर्मणीश्वराऽनीश्वरः स्यादिति । तथा नित्यत्वमपि
तस्य स्वगृह एव प्रणिगद्यमानं हृद्यम् । स खलु नित्यत्वेनैक-
रूपः सन् त्रिलोकसर्गस्वनायोऽतत्त्वनायो वा प्रथमविधायां
जगद्विस्माणात् कदाचिदपि नोपरमेत । ननु परमे तत्स्वजाय-
त्वहानिः । एवं च सर्गक्रियाया अपर्यवसानादेकस्यापि वा-
र्यस्य नसृष्टिः । घटे हि स्वात्ममूर्तणाद्वर्यापि समानेरुपा-
न्यङ्गण यावन्निश्चयनयातिप्रायेण न घटस्य पदं शमासादयति
जगद्वरणाद्यक्रियायामगाऽकनमन्वात् । अतस्त्वजावपेक्षं
तु न जातु जगन्ति सृजतत्त्वभावायोगाऽमनयन् । आपच्च
तस्यैकान्तनित्यस्वरूपत्वे सृष्टिष्वि संशयोऽपि न घटते नाना
रूपकार्यकारणे नित्यत्वापत्तेः । स हि यत्नैव स्वजायेन जगन्ति
सृजतेनैव तानि महरेत्स्वजावान्तरा वा तेनैव चेत् सृष्टिमा-
हारयाऽपि गपयप्रसङ्गः स्वजायामेदात् । एकस्वभावात्कारणा-
दनेकस्वभावकार्यापत्तिविराधात् । स्वभावान्तरेण चेन्न-
त्यन्तवानिः । स्वजायामेद एव हि लक्षणमनित्यतायाः । यथा

पाथिवशरीरस्याहारपरमाणुसहस्रस्य प्रत्यहमपूर्वापूर्वोत्पादेन स्वजायनेदानित्यत्यम् । इष्टं ज्ञायानां सृष्टिसंहारयोः शक्तौ स्वजायमेव । रजोगुणात्मकतया सृष्टौ, तमोगुणात्मकतया संहारे, सात्त्विकतया च स्थितौ, तस्य व्यापारस्वीकारात् एव चायस्याभेदस्तद्देहं चायस्थावतांपि भेदाक्षित्यव्यक्तिः । अथास्तु नित्यस्तथापि स कथं सततमेव सृष्टौ न चेष्टे । इच्छावशाच्चक्षुः ता अपीच्छाः स्वसत्तामात्रनिबन्धनात्मज्ञाभाः सदैव किं न प्रवर्तयतीति स पयोपाश्रमः । तथा शम्भोरष्टगुणाधिकरणत्वे कार्यभेदाऽनुमयानां तद्विज्ञानामपि विषमरूपवार्धित्यवहानिः केन निवार्यते इति । किञ्च प्रेक्षावतां प्रवृत्तिः स्वार्थकारुण्याद्यां व्याप्ता ततश्चायं जगत्सर्गो व्याप्तिरनन्तस्वार्थकारुण्याद्वा न तावत्स्वार्थात्तस्य कृतकृत्यत्वात् । न च कारुण्यात्परदुःखप्रहाणेच्छा हि कारुण्यं ततः प्राक् सर्गाज्जीवानामिन्द्रियशरीरविषयानुत्पत्तौ दुःखाभावेन कस्य प्रहाणेच्छाकारुण्यम् । सर्गात्तरकात्रे तु दुःखिनोऽवज्ञाप्य कारुण्यान्नुपगमं दुरन्तरमन्तरतगाश्रयम् । कारुण्येन सृष्टिः सृष्ट्या च कारुण्यमिति । नास्य जगत्कर्तृत्वं कथमपि सिध्यति तदेवमेवंविधोपापकटुपिते पुरुषविशेषं यस्तेषां संवादेयाकः स त्वत् कथञ्च न युक्तमाह विरुद्धनापरिपाक इति । अत्र च यद्यपि मध्यवर्तिनो नकारस्य घाटात्रोदात्त्यायेन योजनाददान्तरमपि स्फुरति यथा ' इमाः कुहेवाकाविरुद्धनास्तेषां न स्युयेषां त्वमनुशासक इति ' तथापि सोऽर्थः सहृदयेन हृदये धारणायोगोऽन्ययोगव्यवच्छेदस्याधिकृतत्वादिति काव्यार्थः । स्या० ६ श्लोकः ।

ईश्वरस्य जगदकर्तृत्वं यथा ।

उत्तरगणानावाञ्छं नित्यमनुत्तयाऽऽ उ कवि ।

ईश्वरदेहारंजे वि तुल्यता वाणवन्था वा ॥

नायमीश्वरः जीवादिस्वकर्मादरीरादिस्वकार्यतया रजते उपकरणानावाहणानुपकरणरहितकृत्वाऽवत् न च कर्मविना शरीरगत्यास्मिन्जीवादीनामन्यदुपकरणं घटते । गर्भाद्यधस्थस्यथोपकरणसंज्ञावाच्यक्राणितनादिप्रदणस्याप्यकर्मोऽनुपपत्तः । अथवा अन्यथा प्रयोगः प्रियते निश्चयेत्यादिना कर्मशरीराधारजते निश्चयेत्यादिकाशवस्तथाऽस्मत्तयाद्वादिशब्दादशरीरत्वात्क्रियात्वात्सर्वगतत्वाद्वा । शब्देन तथा एकतयादेकपरमाणुवदित्यादि । अत्रोच्यते शरीरवानीश्वरः सर्वोपायपि दहादिकार्याग्याग्भते । नन्वीश्वरदेहारम्भोऽपि तर्हि तुल्यता पयनुयोगस्य तथाहकर्म नारजते निजशरीरमीश्वरं निरुपकरणत्वाद्गर्भादिरहितकुशास्वादिति । अथान्यः कोपीश्वरस्तच्छरीररम्भेन प्रवर्तते ततः सापि शरीरवानशरीराया ययशरीरस्तर्हि नारजते निरुपकरणत्वादित्यादि सैव वक्तव्यता अयशरीरवान् तर्हि तच्छरीररम्भेऽपि तुल्यता साप्यकर्मो निजशरीरं नारभते निरुपकरणत्वादित्यादि । अथ तच्छरीररम्भः शरीरवास्तर्हि तच्छरीररम्भेऽपि तुल्यता नारभतेऽतस्तस्याप्यन्य इत्येवमनवस्था । अनिष्टं च सर्वमेतत्सम्भाष्यश्वरो देहादीनां कर्ता किन्तु कर्म सन्निवीयो जीव एव निप्रयोजनश्च श्वरो देहादीन् कुर्वन्तुमस्तकल्प एव स्यात् । सप्रयोजनकर्तृत्वं पुनर्गतीश्वरप्रसङ्गः । न चानादिशुद्धस्य देहादिकारणरज्जुमुच्यते तस्यारागविकल्परूपत्वात् ॥ विशेषः ॥ तथाच 'क्षणमज्ञं तु प्रधातं, इहमेगंमिथ्यादियोऽस्मरेण कर्मलोप' इत्युपक्रम्य 'अस्मात्तत्तमकासीयं अयापनामुसवह' इत्युपसंहारः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

"ईश्वरकर्तृत्वं सुखदुःखे अपि न जयतः यथासावीश्वरो मृतोऽमृतो वा । यदि मृतस्ततः प्राकृतपुरुषस्यैव सर्वकर्तृत्वाभावात् । अथाऽमृतस्तथा सत्याकाशस्यैव सुतरां निष्क्रियत्वम् । इति च यद्यसौ रागादिमात्रस्ततोऽस्मदाद्यतिरेकाद्विश्वस्याकर्तृत्वं । यथासां विगतरागस्ततस्तत्कृतं सुभगदुर्भगेश्वरद्विरादिजगद्विज्यम् न तदां प्राश्नति ततो मेश्वरः कर्ततेति । सूत्र० ॥

यथा कर्तृत्वं विदीश्वरस्य कर्तृत्वं सुखदुःखे प्रतिपादितम् ।

तयेश्वरोऽपि कर्ता आत्मैव हि तत्र तत्रोत्पत्तिद्वारेण सकलजगद्व्यापनादीश्वरः । तस्य सुखदुःखात्पत्तिकर्तृत्वं सर्ववादिनामविगानेन सिद्धमेव । यत्तत्र मृतोऽपि दृष्टमनुपपन्नस्ततदेवभूतेश्वरसमाधयेण द्रोणेदेवितमेवेति ॥ सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । पेश्वयेण ज्ञानाद्यां तदशयज्ञकणेन युक्त ईश्वरः परमब्रह्मयादीनां मुक्त-बोधानाम्बुक् अर्हतां जिने च । डा० १६ डा० - यो० पि० ।

तेषामीश्वरस्य यथा-

महेशानुग्रहात्केचि-योगमिन्द्रि प्रचक्रेते ।

क्षेशाश्चैरपरामृष्टः, पुंविशेषः स चेप्यते । ? ।

केचिन्पातजज्ञा महेशानुग्रहात् योगस्यात्कलकृणस्य निर्विदमयोगकेमकृणः प्रचक्रेते प्रकथयन्ति स च महेशः पुंविशेषः पुरुषविशेषः इत्यते । कीदृश इत्याह क्षेशाः क्षेशकर्म विपाकाशैरपरामृष्टोऽस्पृष्टस्त्वपि काहे पुं तथाच सूत्रं "क्षेशकर्मविपाकाशैरपरामृष्टः पुरुषविशेष इत्यते । कीदृश इत्याह ईश्वर इति अत्र क्षेशा प्रविष्टास्मिता रागाद्व्याजनिर्वेशा वश्यमाणतृणाः क्षेशमृष्टाः कर्माशया दृष्टादृष्टजन्मवेदनीयः अगमश्च जन्मन्युजवनीया दृष्टजन्मवेदनीया जन्मान्तरानुजवनीयाऽदृष्टजन्मवेदनीयस्तीदसंवेगेन हि दृष्टानि पापानि देवतागधनादीनि कर्माणि दृष्टैव जन्मनि फलं जात्यायुर्भोगवृक्षेण प्रयच्छन्ति । यथा नदीश्वरस्य जगत्समेश्वरागधनवशादिदेवजन्मनि जात्यादयो विविधाः प्रादुर्भूता न चैतदनुपपत्तिः स्वदनुष्टानेन प्रनियन्त्रकापनयने केशरान्तरे जन्मापुण्यवपाश्चान्यप्रकृत्यापुण्येनैव सिद्धिविशेषोपपत्तस्तदुक्तम् । " जन्मापथिमन्त्रतप समाधिजाः सिद्धयः सिद्धिश्चोत्कर्षविशेषः कायकारास्य जात्यन्तरपरिणामः प्रकृत्या पूर्वाभिभूतमप्रयोजकं प्रतीनां चरणभेदस्तु ततः कृत्रिकवदिति । सति मृते तदिपाकां जात्यायुर्भोगः सति मृते क्षेशरूपी जे तेषां कुशाक्राशले कर्मणां विपाकः फलं जात्यायुर्भोगा जवन्ति जातिमनुष्यादिरासुश्चरकात्र रागीरसंबन्धो जोगा विषयाः इन्द्रियाणि सुखदुःखसंविद्य कर्मकरणजायसाधनव्युत्पन्त्या जोगाशब्दस्य, इहमत्र तात्पर्यम् । चित्तं हि द्विविधं साशयमनाशय च । तत्र योगिनामनाशय तदाह । ध्यानजननाशयम् अत एव तेषामशुक्लाकृण कर्म तदाह कर्माशुक्लाकृण योगिनिस्त्रिविधमन्त्रेणां शुभफलं कमयागादिशुक्लम् अशुभफलं ब्रह्मद्व्यादिकृणम् उजयसर्काणं शुक्लकृणम् । तत्र शुक्लं दानतपस्वाभ्यायादिमतां पुरुषाणां कृण नाराकिणां, शुक्लकृणं मनुष्याणां योगिनां तु विद्वज्जगत्सिद्धि साशयचित्तमयोगिनाम् तत्र फलत्यागानुसधानात्रायात्फलजनक कर्माशयस्ततस्तदिपाकानुगुणानामेवाभिव्यक्तिर्यस्यनानां त्रिविधा हि कर्मवासनाः स्मृतिमात्रफलजान्यायुर्भोगफलाश्च तत्राद्या येन कर्मणा यादृक् शरीरमारब्धं देवमानुषातिर्यगादिजदेन जात्यन्तरशतव्यवधानेन पुनस्तथात्रिविधस्यैव शरीरस्यारम्भे तदनुपामेव स्मृतिं जनयन्ति,

अन्यादृशीं च न्यग्जावयन्ति देवादिभवे नारकादि शरीरोपभोग-
स्मृतिवत् । न चानिव्यवहितयोः स्मृतिसंस्कारयोर्जन्यजनकजा-
वानुपपत्तिद्वैतानुवृत्तस्याप्यविच्छिन्नचित्तं वासनात्मना स्थि-
तस्योद्देशविशेषसदकारेण स्मृतिविशेषपरिणामे व्यवधाना-
ज्जावाप्तदुक्तम् । जानिदेशकाद्यव्यवहितानामप्यानन्तर्यं स्मृति-
संस्कारयोरेकरूपत्वात् ताश्च सुखसाधना वियोगाव्यवसाय-
सङ्कल्पस्य मोहसङ्कल्पस्य बीजस्यानादित्यादादिरहितास्तदुक्तं
तासामनादित्वमात्राया नित्यत्वात् चितीयाया अपि चित्तदृ-
मावधानादिकां सञ्चिता यथा यथा पाकमुपयास्ति तथा तथा
गुणप्रधानजावेन स्थिता जान्यायुर्भोगिसङ्कल्पं कार्यमारजन्त
इति । तदेतत्कर्माशयफलं जान्यादिविपाक इति । यद्यपि सर्वे-
षामात्मनां क्लेशादिस्पर्शा नास्ति तथापि ते चित्तगतस्तेषां
व्यर्थादित्यन्ते यथा यथागतौ जयपराजयौ स्वामिनः, ग्रन्थ
तु त्रिष्वपि कात्रेषु तथाविधापि क्लेशादिपरामर्शो नास्तीति
विज्ञकणोयमन्येन्यः ॥ १ ॥

ज्ञानमप्रतिषेधस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः ।

ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, महामिच्छं चतुष्टयम् ॥ २ ॥

सान्त्विकः परिणामोत्र, काष्ठा प्राप्तयेष्यते ।

नाक्षप्रणाशिकाप्राप्त, इति सर्वज्ञतास्थितिः ॥ ३ ॥

ऋषीणां कापिज्ञादीना-प्रप्ययं परमो गुरुः ।

तदिच्छया जगत्सर्वं, यथाकर्म विवर्त्तते ॥ ४ ॥

ज्ञानादयोह्यत्राप्रतिपक्षाः सहजाश्च गुह्यस्त्वस्यानादिमन्त्रात्
यथा हीनरेषां सुखवृत्तमोहतया विपरिणते चित्तं निमेषे सा-
न्त्विके धर्मात्मपक्षे प्रतिसंक्रान्तं चिच्छायासंक्रान्तं संवेद्य भवति
नैवमीश्वरस्य किन्तु तस्य केवलं एव सान्त्विकः परिणामो ज्ञेय-
तया व्यवस्थित इति । किंच प्रकृतिपुरुषसंयोगवियोगयन्तीश्व-
ररुद्रादित्येकैकानुपपत्तेरनादिज्ञानादिमन्त्रमस्य सिद्धम् ॥ १ ॥
अत्रेश्वरे सान्त्विकपरिणामः काष्ठाप्राप्ततयाऽन्यन्तोत्कृष्टत्वेने-
ष्यते नारतम्यवतां सान्तिशयानां धर्माणां परमाणावल्पत्यस्य-
वाकाशे परममहत्त्वस्यैव काष्ठाप्राप्तिर्ज्ञानात् । ज्ञानादीनामपि
चित्तधर्माणां तात्त्व्येन परिदृश्यमानानां कर्त्तव्यविरतिशयत्वे
मिच्छेन पुन रक्षप्रमाणाधिकार्येन्द्रियद्वाराप्राप्तमुपनीतिमिति
हेतोः सर्वविषयत्वादेतच्चित्तस्य सर्वज्ञतया स्थितिः प्रसि-
द्धिस्तदुक्तम् 'तत्र निरतिशयं सर्वज्ञबीजम्' ॥ ३ ॥ अयमीश्वरः
कपिज्ञादीनामपि ऋषीणां परम उत्कृष्टो गुरुस्तदुक्तं 'स एवै-
षामपि गुरुः कालानानवच्छेदादिति तस्येश्वरस्येच्छया सर्व ज-
गत् यथाकर्म कर्मानतिप्रस्य विवर्त्तते उच्चायचफलजगज्ज्वानि
न च कर्मणैवान्यथासिद्धिरेककारकेण कारकान्तरानुपक्षया-
दिति भावः । ४ । एतदुक्तमिति—

नैतद्युक्तमनुप्राप्त-तत्त्वज्ञावत्वमन्तरा ।

नाणुः कदाचिदात्मा स्या-देवतानुग्रहादपि ॥ ५ ॥

उजयोस्तत्त्वज्ञावत्व-जदे च परिणामिनि ।

अत्युत्कर्षश्च धर्माणा-मन्यत्राति प्रसञ्जकः ॥ ६ ॥

एतद्वीश्वरानुग्रहजन्यत्वं योगस्य न युक्तमनुप्राप्तो तत्त्वभावत्व-
मनुप्राप्तस्वभावत्वमन्तरा विना यतः स्वतायाऽनुग्रहादपि अ-
णुतरात्माभवत्वितीकृतज्ञकणो कदाचिदपि अणुरात्मानं न स्यात्
स्वज्ञावापरावृत्तेः ॥ ५ ॥ उजयोरीश्वरात्मनोस्तत्त्वज्ञावत्वजदे च
व्यक्तिकालफलादिनेदेन विचित्रानुप्राप्तानुग्रहादकस्वभावजाज-

नस्वे च परिणामिता स्यात् स्वज्ञावजेदस्यैव परिणामजेदार्थ-
त्वात्तथावायं सिद्धान्तः । ज्ञानादिधर्माणामप्युत्कर्षेणेश्वरसिद्धि-
रित्यपि च नास्ति यतो धर्माणामप्युत्कर्षः साध्यमानो ज्ञानादा-
विधान्यत्राज्ञानादावतिप्रसञ्जकोऽनिष्टसिद्धिदत्तः अत्युत्कृष्टज्ञाना-
दिमत्तयेश्वरस्यैव तादृशाज्ञानादिमत्तया तत्प्रतिपक्षस्यापि
सिद्ध्यापत्तेरित्यं च ज्ञानमत्युत्कर्षोपकर्षोऽऽश्रयवृत्ति उत्क-
र्षोपकर्षाश्रयवृत्तिस्त्वान्महत्त्वदित्यत्र ज्ञानत्वं न तथा चित्तध-
र्ममात्रवृत्तिस्त्वादज्ञानत्ववदिति प्रतीरोधो द्रष्टव्यः । प्रकृति-
पुरुषसंयोगवियोगौ च यदि तात्त्विकौ तदात्मनोऽपरिण-
मित्यं न स्यात् तयोर्हिप्रत्येन तस्य जन्मधर्मानाश्रयत्वकृतेः ।
नो चेत्ययोः कारणमीश्वररुद्रा । किंच प्रयोजनाज्ञावादिषु नेश्व-
रो जगत् कुरुते । न च परमकारुणिकत्वाद्दृष्टानुग्रह एवास्य-
प्रयोजनमिति भोजस्य वचनं साम्प्रतम् । इत्यदि सर्वस्याय-
मिष्टमेव सपादयदित्यधिकं शास्त्रवार्तासमुच्चयविचरणः ।

आर्थं व्यापारमाश्रित्य, तदाज्ञापादनात्मकम् ।

युज्यते परमीशस्या-नृग्रहस्तत्र नीतितः ॥ ७ ॥

एवं च प्राणवेनेत-जपात्प्रत्युद्गसंज्ञयः ।

प्रत्यक् चैतन्यज्ञानश्चे-त्तुक्तं युक्तं पतञ्जलेः ॥ ८ ॥

प्रत्युद्गा व्याधयः स्थानं, प्रमादाद्यस्यविभ्रमाः ।

संदेहा विरती नृम्य-ज्ञानश्चाप्यनवस्थितिः ॥ ९ ॥

धातुवैषम्यजो व्याधि-स्थानं चाकर्मनिष्ठता ।

प्रमादो यत्न आद्यस्य-मौदासीन्यं च हेतुषु ॥ १० ॥

आर्थं ततः सामर्थ्यप्राप्ते न तु प्रसह्य तेने व कृतं तदाज्ञापा-
दनात्मकं व्यापारमाश्रित्य परं केवलं तत्र नीतिनोऽस्मत्सि-
द्धान्तनीत्या ईशस्यानुग्रहो युज्यते तदुक्तम् । आर्थं व्यापार-
माश्रित्य तत्र दोषा अपि विद्यन्ते इति ॥ ७ ॥ एव चार्थव्यापा-
रेणानुग्रहादत्र च प्राणवेनोकारेणेतस्येश्वरस्य जपात्प्रत्युद्गानां
विघ्नानां संज्ञयः विषयप्रातिवृत्त्येनान्तः करणाभिमुखमश्नति
यत्तत्प्रत्यक् चैतन्यं ज्ञानं तस्य ज्ञानश्चेति पतञ्जलेन युक्तं
तस्य वाचकः प्राणवस्तज्जपस्तदर्थभावनं ततः प्रत्यक्चैतन्या-
धिगमोन्तरायाज्ञायाश्चेति सूत्रप्रसिद्धेर्गुणविशेषवतः पुरुषस्य
प्रणिधानस्य महाफलत्वात् ॥ ८ ॥ व्याधिस्थानस्यशयप्रमा-
दाद्यस्याविरतिज्ञाननिदर्शनाद्यधर्मात्मकत्वानवस्थितत्वानिचि-
त्तविक्षेपास्तेन्तराया इति ॥ ९ ॥ धातुवैषम्यजो धातुकेकादिज-
नितो व्याधिर्ज्वरतीसारदिः स्थानं चाकर्मनिष्ठतादित एव
कर्मप्रारम्भः प्रमादो यत्नः आरब्धेऽप्यनुत्थानशीलता आद्यस्य
च हेतुषु समाधिसाधनेष्वौदासीन्यं माध्यस्थ्यं न तु पक्षपातः ॥ १० ॥

विज्ञमो व्यत्ययज्ञानं, संदेहः स्यान्नवेत्ययम् ।

अवेदो विषयावेशा-ज्ञवेदाविरतिः किञ्च ॥ ११ ॥

नृम्यज्ञानः समाधीनां, जुषःप्राप्तिः कथंचन ।

ज्ञानेपि तत्र चित्तम्या-प्रतिष्ठात्वनवस्थितिः ॥ १२ ॥

रजस्तमोमयादोषा-द्विक्षेपाश्चेतसो ह्यमी ।

मोपक्रमाजपाभाशं, यान्ति शक्तिं हृतिं परं ॥ १३ ॥

प्रत्यक् चैतन्यमप्यस्मा-दन्तर्ज्योतिः प्रथमयम् ।

ब्रह्मव्यापारोन्धेन, जायमानं मतं हि नः ॥ १४ ॥

योगातिशयतश्चायं, स्तोत्रकोटिगुणः स्मृतम् ।

योगदृष्ट्या बुधैर्दृष्टो, ध्यानविश्रामनृमिका ॥ १५ ॥

विज्ञमो व्यस्ययज्ञानं रजते ऋषिबुद्धिदिष्टसाधनेपि योगः
इष्टसाधनत्वं निश्चयः संदेहोय योगः स्याद्वा नवेत्याकारयि-
षयावेशादाहोन्त्यार्थव्याक्तेपल्लवणादखेदानुपरमल्लक्षणः कि
लाधिरतिर्भवेत् ११ (ज्ञम्यज्ञाभेदार्ति) कुतोपि हेतोः समा-
धीनां ज्ञयः स्यात्स्याप्राप्तिर्ज्ञम्यज्ञाभः लाभेपि समाधिज्ञप्रा-
प्त्यपि तत्र समाधिज्ञाव चित्तस्याप्रतिष्ठानिवेशस्त्वनय-
स्थितिः ॥ १२ ॥ अस्मी हि रजस्तमोमयाहोपाधेतोर्विज्ञेपे
एकाग्रताविरोधिनः परिणामाः सोपक्रमेण अपवर्तनीयकर्मजान-
ताः सन्तो जपान्द्रगवत्प्रणिधानाभाशं यान्ति परिनिरूपकमा-
शक्तिर्हतिदोषानुषन्धशक्तिजङ्गमुजययापि योगप्रतिबन्धसाम-
र्थ्यमेवापगच्छन्तीति ज्ञावः ॥ १३ ॥ अस्माद्भगवज्जपान्द्रहि-
र्ष्यापाररंध्रेण शब्दादिष्वहिरर्थमहन्त्यगेनान्तर्ज्येतिः प्रयाज्ञाना
दिविबुद्धिर्विस्तारस्तन्मय प्रत्यक्चैतन्यमापि हि जायमानं मतं
नोस्माकं तथैव जतिश्चक्षुर्वाद्यतिशयोपपत्तेः ॥ १४ ॥
योगातिशयतश्चाज्यन्तरपरिणामोक्त्यायं जपः स्तोत्रको-
टिगुणः स्मृतश्चिरंताचार्यैः वाग्योगापेक्षया मनोयोगस्याधिक-
त्वादत एव मौनविशेषणं जपः प्रशस्यते तथा बुधैर्विशारद-
योगदृष्ट्या योगजप्रतिज्ञानेन ध्यानस्य विश्रामभूमिका पुनरा-
रोहस्थानं दृष्टुः ॥ १५ ॥

ननु यदि यादृश ईश्वरोऽन्युपगमस्तदृशस्य भवद्विरनन्युप-
गमत्कथमर्थव्यापारेणापि तदनुग्रहसिद्धिरिगाशङ्क्या वि-
षयविशेषपक्षपातैव समाधानाभिप्राययानाह ॥

माध्यस्थ्यमवलम्ब्यैव, देवतातिशयस्य च ।

सेवा सर्वैर्बुधैरिष्टा, काद्यातीतोऽपि यज्जगौ ॥ १६ ॥

माध्यस्थ्यमनिर्णीतविशेषकप्रहोभिनिवेशाभावलक्षणमवल-
म्ब्य देवतातिशयस्य च विशिष्टदेवतात्प्यस्य च सेवा स्तव-
न-ध्यानपूजनादिरूपा सर्वैर्बुधैरिष्टा तस्मिन्लक्षकप्रार्थनेनाभि-
मता स्तवनादिक्रियायाः स्वकर्तृकायाः फलदानममर्थत्वेपि
स्तवनीयाद्यालम्बनत्वे ततस्तस्यास्तोत्रादेः फलज्ञाभस्य स्तो-
त्रादिनिमित्तकत्वव्यवहारान्धसमान्काद्यातीतोपि शास्त्रकृ-
च्छिशो जगौ । १६ ।

अन्येषामप्ययं मार्गो, मुक्ताविद्यादिवादिनाम् ।

अनिधीनत्वेन, तत्त्वनीत्या व्यवस्थितः ॥ १७ ॥

मुक्तो बुद्धोऽहेनार्थव्यवहारः, तद्वैश्वर्येण समन्वितः ।

तद्वैश्वर्यः स एव स्यात्-स्वज्ञानेनैवैवम् ॥ १८ ॥

अन्येषामपि तीर्थान्तरीयाणां किं पुनरस्माकमयमर्थम् ॥
मार्गो देवतादिगोचरो मुक्ताविद्यादिनामविद्यादिनां च
भतेनाभिधानादीनां नामविशेषणादीनां जेदपि तत्त्वनीत्या-
परमार्थत एकाग्रियतया व्यवस्थितः प्रतिष्ठितः ॥ १७ ॥

मुक्तः परमब्रह्मवादिनां बुद्धाद्यैषानाम् अर्हन् जैतानां वापीनि
समन्वये यद्यस्माद्वैश्वर्येण ज्ञानाद्यतिशयलक्षणेन समन्वितो-
युक्तो वर्तते तत्तस्मादीश्वरोऽस्मदुक्तः स एव मुक्तादि स्यात्
संज्ञाजेदो नामनानात्वमत्र मुक्तादिप्रज्ञापनायां कवलम् ॥ १८ ॥

अनादिशुद्ध इत्यादि-यो जेदो यस्य कल्पते ।

तत्र तन्त्रानुसारेण, मन्ये सोऽपि निर्गन्धः ॥ १९ ॥

विशेषस्यापरिज्ञाना-युक्तानां जातिवादतः ।

प्रायो विराधतश्चैव, फलान्नेदाच्च जावतः ॥ २० ॥

अविद्या क्लेशकर्मादि, यतश्च जवकारणम् ।

ततः प्रधानमेवैतत्, संज्ञाजेदमुपागतम् ॥ २१ ॥

अनादिशुद्ध इत्येवंरूप आदिर्धर्मस्य स तथा । तत्रानादिशुद्धः सर्वे
गतश्चैवानां सोर्हद्य सर्वगतश्च जितानां स पवप्रतिकृषभङ्गुरः
सौगतानां यः पुनर्जेदो विशेषो यस्येश्वरस्य कल्पयते तस्य तस्य
तन्त्रस्य दर्शनस्यानुसारेणानुवृत्त्यामन्ये प्रतिपद्ये सोऽपि विशेषः
किंपुनः प्रागजिहितः संज्ञाजेद इत्यपि शब्दार्थः निरर्थको नाप्र-
योजनः ॥ १९ ॥ विशेषस्य मुक्तादेर्देवताविशेषगतस्यापरिज्ञा-
नादव्याप्तिप्रत्यक्षेण तथा युक्तानामनुमानरूपाणां जातिधा-
वनाऽसिद्धादिहेतुदोषोपपातेनानुमानाजाम्बत्वात्प्रायो बाहु-
ल्येन विरोधतश्चैव वेदान्तिश्रीकादियुक्तीनामेकेषां हि नित्य
एवात्मा प्रपञ्चाधिष्ठातृत्वात्परेषां चार्थव्यापारिविषयस्वभा-
वभेदनियन्तृत्वेनानित्यपवेति फलस्य फलशङ्कयल्लक्षणस्य गुण
प्रकर्षविशेषवत्पुरुषागधनसाध्यस्य कश्चिन्नित्यानित्यवादो
विशेष आगध्यगते सत्यजेदोदविशेषाच्च जावतः परमार्थतः
गुणप्रकर्षविषयस्य बहुमानस्यैव फलदायकत्वात्तस्य सर्वई सु-
क्तादावविशेषादिति ॥ २० ॥ अधिष्ठा वेदान्तिनां, क्लेशः सां-
ख्यानां, कर्म जैतानाम्, आदिशब्दाद्वासना सौगतानां पाशः
शैवानां यतो यस्माच्चकारो वक्तव्यान्तरसूचनार्थः जवकारणं
संसारहेतुस्ततस्तस्मादविद्यादीनां जवकारणत्वाद्धेतोः प्रधान
मेवैतदस्मदनुपगतं भवकारणं सत्संज्ञाभेदं नामनानात्वमु-
पागतम् ॥ २१ ॥

अत्रापि परपरिकल्पितविशेषनिर्गाकरणायाह ।

अस्यापि योऽपरो जेद-श्चित्रोपाधिस्तथा तथा ।

गीयतेऽतीतहेतुज्यो, धीमतां सोऽप्यपार्थकः ॥ २२ ॥

अस्यापि प्रधानस्यापि योऽपरो जवकारणत्वात्सर्वान्युपगता-
दन्यो जेदोविशेषश्चित्रोपाधिर्नानारूपमूर्तत्वात्तत्त्वाविशेषस्त
धानतथा तत्तद्दर्शनभेदेन गीयते वाच्येन अतीतहेतुज्योऽनन्तर-
मेव विशेषस्यापरिज्ञानादित्यादिश्लोकोक्त्यो धीमता बुद्धि-
मता सोऽपि किंपुनर्देवतागत इत्यपि शब्दार्थः । अपार्थकोऽपग-
तपरमार्थप्रयोजनः सर्वैरपि भवकारणत्वेन योऽपगमयस्या-
स्यापगमादन्यस्य विशेषस्य सतोऽप्यकिञ्चिद्वक्तव्यात् ॥ २२ ॥

ततोऽस्थानप्रयासोऽयं, यत्तद्देहीनिरूपणम् ।

सामान्यमनुमानस्य, यतश्च विषयो मतः ॥ २३ ॥

यत एव ततः सतो विशेषस्यापार्थकत्वाद्धेतोरस्थानप्रया-
सोय तत्त्वान्तकानां यत्तद्देहस्य देवादिविशेषस्य निरूपणं
गवपणं यतश्चानुमानस्य देवताविशेषादिग्राहकत्वेनाभिमतस्य
सामान्य विषयो मतोऽतोऽपि सर्वविशेषानुगतस्य तस्याप्रती-
रस्थानप्रायासोऽयम इत्येव जवकारणमात्रज्ञानात्तदपनय-
नार्थं गुणयत्पुरुषविशेषाराधनं कर्तव्यं विशेषविमर्शस्तु निप्र
योजन इति कात्यातीतमतं व्यवस्थितम् । एतस्माच्चस्मा-
कमपि । विशेषविमर्शक्रमस्य स्वाग्रहच्छेदाय सामान्ययोग-
प्रवृत्त्यर्थमनुमतम् अन्यस्य तु निर्गमनिवेपस्य शास्त्रानुसारेण
विशेषविमर्शोपि भगवद्विशेषोपासनरूपतया ध्यामल्लक्षण-
नेन तत्त्वज्ञानगर्जवैराग्यजीवानुचरत्वादिशिष्टनिर्जराहेतुरिति
न मयथा तद्वैफल्यमित्याभिप्रायः ॥ २३ ॥

आस्थितं चेतदाचार्यै-स्त्याज्ये कुचनिकाग्रहे ।

शास्त्रानुसारिणस्तर्की-भ्रामजेदानुपग्रहात् ॥ २४ ॥

एतच्च कात्यातीतमतमाचार्यैः श्रीहरिभट्टसूरिभिराख्यतमम् ।
इतं कुचनिकाग्रहे कौटिल्यावेशे न्याज्ये परिहायं कुचनिकाया
गार्थमित्यर्थः । शास्त्रानुसारिणस्तर्कादर्थसिद्धौ सत्यामिति

गम्यं नातेदस्य संज्ञाविशेषस्यानुपग्रहादितमिदं शास्त्रार्थ-
सिद्धौ नाममात्रकेशो हि योगप्रतिपत्त्यौ न तु धर्मवादेन
विशेषविमर्शोपीति जायस्तद्विमुक्तम् । “ साधुचैतद्यतो
नीत्या, शास्त्रमन्त्रप्रवर्तकम् । तथाभिधानभेदानु-ज्ज्ञेद कुञ्चिति-
काग्रहः ॥ विपश्चिनां न युक्तोय-भेदपर्याप्रियाहिते । यथाकास्त
तुनश्चाह, हन्तावापि निरूप्यताम् ॥ उभयोः परिणामिनं,
तथा न्युपगमाद् भवम् । अनुग्रहात्प्रवृत्तेश्च, तथाचा जेदतः स्थि-
तम् ॥ आत्मनां तत्त्वभावत्वे, प्रधानस्यापि स्मर्यते । ईश्व-
रस्यापि सन्त्याया-दिशेषोपभित्तो भवेत् ॥४॥ इति ॥

अथ विशेषविमर्शं शास्त्रतर्कयोर्द्वयोरुपयोगप्रस्थानमाह ।

अस्यानं रूपमन्धस्य, यथा सन्निधयं प्रति ।

तथैवातीन्द्रियं वस्तु, लक्षस्यस्यापि तत्त्वतः ॥५॥

अस्यानमविषयो रूपं नीलकृष्णादिलक्षणमन्धस्य लोचन-
व्यापारविक्रमस्य यथा सन्निधय विजडालोचन प्रत्याश्रित्य
तथैवात्मान्यायैवार्तान्द्रिय वस्त्वान्मादि-विशेषरूप लक्षमस्या
व्यग्रहः परमार्थतत्त्वतः परमार्थनीत्या ॥ ५ ॥

हस्तस्पर्शममं शास्त्रं, तत एव कथञ्चन ।

अत्र तन्निधयोपि स्या-तथा चन्द्रोपगगवन् । ॥ ६ ॥

हस्तस्पर्शममं तद्वस्तुप्राप्तिहेतुहस्तस्पर्शसदृशं शास्त्रमती-
न्द्रियार्थगोचरं तत एव शास्त्रादेव कथञ्चन केनापि प्रकार-
णात् लक्षस्य प्रमातृत्वं तन्निधयोऽप्यतीन्द्रियवस्तुनिर्णयो
ऽपि स्यात्तथा वदमानस्यादिविशेषेण चन्द्रोपगगवन् चन्द्रादु-
पगगवन् । यथा शास्त्रात्सर्वविशेषास्तिष्ठत्येवमपि चन्द्रोपगग
केनापि विशेषेण निश्चायते एव तथा यदपि अतीन्द्रियं वस्तु
तत्तच्छब्दमेव निश्चायते इति जाय । ॥ ६ ॥

द्वयं ह्यस्पृष्टता शब्दं, प्रोक्ता नत्र विचारणम् ।

माध्यस्थ्यमीतिनो युक्तं, व्यामोपि यददो जगौ ॥ ७ ॥

अध्यमुक्तदृष्टान्ते हि शाब्दं इति स्पष्टता प्रोक्ता तत्र स्पष्टे शा-
ब्दज्ञाने माध्यस्थ्यमीतिनो विचारण युक्तं तर्कस्य प्रमाणान-
ग्राहकत्वात्तेनैवैवंपर्यञ्चं चरन्त्याश्च स्पष्टताप्राप्तवान् यथा-मा-
ददोः वक्ष्यमाणं व्यामोऽपि जगौ ॥ ७ ॥

आपथमोपदेशं च, वेदशास्त्रविर्गोचना ।

यस्तर्केणानुमंथते, स धर्म वेद नेतरः ॥ ८ ॥

शास्त्रार्तं चरणं सम्पक, स्यादानीत्यायमंगतम् ।

ईशम्यानुग्रहस्तस्मा-दुपेष्टार्थाविरोधिनः ॥ ९ ॥

यदावर्णं जिनः सर्व-देवमेव तेदेकदा ।

दर्शनज्ञानचारित्र-मयो मोक्षपथः सताम् ॥ १० ॥

जिनेभ्यो याचमानेभ्यो, लब्धं धर्ममनाज्ञयं ।

तं विद्वद् विना जाग्यं, केन मृष्येन द्रष्टव्यं ॥ ११ ॥

अनुष्ठानं ततः स्वाभि-गुणरागपुणःसगम् ।

परमानन्दतः कार्यं, मन्थमानैरनुग्रहम् । ॥ १२ ॥

आर्षामन्यादय स्पष्टम् । हा० १६ छा० । यो० वि० ।

विशेषस्यापरिज्ञानात्, युक्तीनां जातिवादनः ।

प्रायो विरोधतश्चैव, फलानेदाच्च जायतः ॥

विशेषस्य मुक्तादिदेवताविशेषगतस्याऽपरिज्ञानादसंवेदना-
दयोर्जिज्ञेसा प्रत्यक्षेण तथा युक्तीनामनुमानरूपाणां जातियादतो-

ऽसिद्धादिहेतुदोषोपघातेनानुमानाज्ञासत्वात् । प्रायो बाहुल्येन
चैवात पूर्ववत् । तथाहि साङ्ख्यः ईशश्च सर्वकृष्णिकयादिन-
सौगत प्रत्याह । तु यथा जवदाराभ्यो बुद्धोऽर्थक्रियां देशना-
दिकां स्वकृष्णे पथे पश्चादा कुर्यादिति त्रयी गतिः । तत्र न
तावदाद्यः पक्षः कङ्क्रीकृष्णीयः समकालजातिनि व्यापारा-
भावात् । इतरथैककृष्णवर्तिनां समर्थाय कृष्णानामितरेतरकार्य-
करणभावः प्रसज्येत । न चैतददृष्टमिष्टं वा अथ स्वकृष्णात्
ऊर्ध्वकार्यं विधत्ते इति मन्येया एतदप्यस्मार्थीयां विनष्टस्य
कार्यकरणरूपमन्यात् अन्यथा मृतस्य शिखिनः केकार्यतं
स्यात् । एवं च कृष्णिकाद्व्याख्यायमानाऽर्थक्रियावीरगद-
शोककुनि-न्यायेन नित्यानव जायताश्चयतया गतिपद्यते इति
नित्यरूपोऽन एवानादिव्युक्त ईश्वरनामा आत्मविशेषोऽन्युप-
गन्तुं सुधोषाच्चित इति । बालः पुनः आह । ईश्वरोऽप्रत्युतानु-
त्पन्नस्थितकस्वजायां भवद्विरन्युपगम्यते । तत्र नित्यस्य
कश्चिद्व्यर्थक्रिया युज्यते । मित्यो ह्यर्थक्रमेण योगपद्येन
वार्थक्रियां कुर्वीत । न तावक्रमेण सर्वादिहस्तस्येवैकै, सह-
कारिभिश्चानाध्यातिशयस्य युगपद्वय वैकान्तिकसर्वकार्यकर-
णप्रसङ्गात् । नापि योगपद्येन यतस्तत्र युगपद्वय सर्वकार्य-
करणेन कृतस्य पुनः करणानायेन च द्वितीयकृष्णोऽर्थक्रिया-
विरहलक्षणं घडादसत्यमादौकमानं न केनापि निराकृतं पार्थिव
इति प्रतिक्षणं परिचर्तमानाऽपरापररूपः सवार्थक्रियाऽद्विमेऽ
न्युपगन्तुं युक्तोऽस्माविति । फलानेदाच्च फलस्य जेदकेशकृ-
णस्य गुणप्रकर्षरूपपुरुषागधनात्मन्यस्य कश्चिन्नित्यानित्य-
त्वादेर् विशेषे आगध्यगत सत्यस्य जेदादिविशेषात् । जायत
परमार्थतः गुणप्रकर्षविषयस्य बहुमानस्येव फलदायकत्वात्
तस्य सर्वत्र मुक्तादावविशेषादिति । यो० वि० ।

परतीर्थिकार्तमतेष्वस्य निराकरणम् ।

नान्वय विधुवनजयनान्तर्गतमानान्तर्गतान्तर्गतपदार्थ-
प्रथा न्यतीर्थनाध्वत्तिर्न जयति यतो नृभृधरप्रजनिपदार्थ
प्रवृत्तिविधानद्वारा प्रमथपतेरेवेयमुपपद्यते यदेतदनुमानमत्र
प्रसूयते न्यायतात्पर्यावशेषप्रधानमनोभूतविद्वद्वृत्तेन वि-
वादिपदभूत नृभृधरादिवृद्धिमतिधेयं यतो निमित्तार्थीनाम्-
ज्ञानं यस्मिन्निमित्तार्थीनाम्ज्ञानं तद्वृद्धिमतिधेयं यथा मन्दिर
तथा पुनरेतत्तत्र तथा न तावन्निमित्तार्थीनाम्ज्ञानस्य वादिनः
प्रतिवादिनो वा प्रतीति यतो नृभृधरादेरार्थीनाम्निमित्त-
त्वात्तन्निमित्तनीयता जयनभाविनवभूतप्रतीतिव । नापि दोषा-
यमानवदननिमित्तं मतिमन्निर्वर्तनीयतारास्वरादि उदायतोऽन्य-
न्तव्याज्जत्वेन । नापि विरुद्धतावशेषधुधरमस्वरादितोऽन्य
न्तव्याज्जत्वेन नापि तुरायव्याप्यामता प्रतिवर्द्धमिन्द्रिय-
देनानुमाननाम्ना राक्षानाभिधानेन वा मानेनावाधितामि
प्रेतधर्मधर्म्यन्तरप्रतिपादितत्वेन । नापि प्रत्यनुमानापमानता
निबन्धनभातपरिपाथिधर्मोपपादनप्रत्यज्ञानुमानानायेन । ननु
जयतीदं तावदनुमानं परिपरिधर्मोपपादनप्रत्यज्ञानम् । यथा
भूतार्थजर्जुतधरादिविधाता न जयति वपुर्ध्वस्यत्वेन निर्वृत्त्या-
त्मयत्तदनवदाते यतोऽत्र त्रिनप्ररूपो धर्मो धर्मधनेन प्रतिपन्नोऽ-
प्रतिपन्नो वा प्ररूपितः । न तावदप्रतिपन्नो यदेवमाधारद्वारा
प्रतीतयोपपद्यो वपुर्ध्वस्यताद्व्याप्योपनिपातः भयननिरोधं न
पार्थिव । यदि पुनः प्रतिपन्नोयं धर्मो तदा येन मानेन प्रतिपत्तिर्म-
न्मयप्रत्यर्थिनार्जिजधीयते तेन तत्त्वादिविधानन्युपगमतेरेवेय-
मिति तत्रोपादीयमानः वपुर्ध्वस्यता योऽन्यतमैवेति न नाम प्रव-

वद्यते । तद्वन्मनोरमं यतोऽत्रानुमानुद्ध्यधिविद्यते ध्यवधिमान
पुनः पदार्थानिन्द्रियालम्बनीभवतीति तदनालम्बनीततः पर्व-
ततनूनपात्र तेन बाधितुं पर्यते । यदा पुनः प्रमाता तत्र प्रवृत्तो
जघति तदानीमव्यवधानवानयं तनूनपात्रेनोपलभ्यते । तद्वि-
द्युद्धताञ्चाद्विबुद्धिमन्त्रिमितं तु तत्र प्रवर्तमानेनापि नितरामव-
धानयतापि नोपलभ्यते ततो भवति तत्रेन्द्रियोद्भवबोधबाधेति
ततोऽपि तयाविधधर्म्यनन्तरनिमित्ताधीनात्मज्ञाभत्वरूपव्या-
प्यप्रतिपादनेन त्वन्मतेन तुरीयव्याप्यामन्वोपनिपातः मन्मतेन
त्वन्तर्व्याप्तिग्रावणानियतप्रतिपत्तिनिमित्तताऽत्र व्याप्यपरा-
चूतिः तथैवं निमित्ताधीनात्मज्ञाजन्म । यदि तन्मात्रमेव
व्याप्यत्वेन प्रतिपाद्यते तर्ह्यनजिप्रेतपदार्थप्रतीतिनिर्धेतनप-
र्याममनपल्लभपूर्वोत्पत्तिव्यापारेन्द्रमूर्ध्ना मर्त्यपूर्वत्वप्रतीत्य-
र्थोपासमृन्मयत्ववत् । न नाम निपेन्द्रमूर्ध्नामृन्मयत्वमपि
विद्यते । ननु यद्यपि मृन्मयत्वं तुल्यमेवाभयत्रापि तथापि
नेन्द्रमूर्ध्ना न्यो मानवपूर्वत्वेन प्रतीतो विद्यते । ततो विवाह-
पदाप्राप्त्यय तत्त्वत्यत्वेन न मर्त्यनिर्वर्त्यो भवति तन्नावदातं
यतोऽत्रापि न तृन्धरजुवनानि प्रायः पदार्थोऽथो बुद्धिमन्त्रि-
मित्तोपेतः परिज्ञाधितो वर्तते । ततो विवाहपदप्रतिनिधिरूप्ययं
न तथा भवितुं लज्जते । ननु निपादिविद्यते बुद्धिमन्त्रिमित्तोपेतः
परिज्ञाधितोऽतो विवाहापन्नापि तथाऽनुमानुमनुरूपः । तद-
वद्य यतोऽन्यत्रापि निपादिव्यमनार्वावर्त्यो विभावि बोधियते ।
ततः पुरंदरमूर्ध्नापि तानिर्वर्त्येन नितरां जघतिव्ययम् । ननु नर्गन-
मित्तनिपादितः पुरंदरमूर्ध्ना वैरूप्यमुपलभ्यते ततो न तत्र म-
र्त्यनिर्वर्त्यनानुमानमुपपन्नं यद्येदं तदानींमनैकैरूप्यं निपादितो
तृन्धरजुवनादेरपि परिज्ञायते यतो निपादिनाऽनुपल्लभधु-
द्धिमन्त्रापारामनाप्युपल्लभेन नियमनो निर्धन्तितायं मतिमतेति
बुद्धिरुपाद्यते, न पुनर्नृपनादिना । ततो न निमित्ताधीनात्म-
ज्ञान्यमात्रं बुद्धिमन्त्रत्वप्रतीतिविधानयन्धुरं यदा तृन्धरत्रि-
धार्मित्रीधर त्रिजुवनादिविधान न प्रतीतं तदानीं त्रिनयना जुवन-
जवनान्तर्नावि भावमातप्रघातनप्रबलयेदनप्रदं पवानानि नि-
र्धनदानमनेरथप्रयैयर्मा मनीग्यादिवचनद्वयेन स्याद्विचचन-
त्रयेण वर्णैस्तुत्रिजगर्धकैर्दशानिरयं व्यध्याधि शिवसिद्धि-
ध्वंसः स्ति+ते, स्ति, डा, डस्, इत्यन्या एव विज्ञकयः तथदधन,
पयतम यरहय, पते एथात्रयर्णाः । १ रत्ना० । (जिनानामी-
श्वरत्वं जिनमहत्त्वज्ञात्रिशिकायामपि सा च ' जिण ' शब्दे)
आच्छे. वाच० । प्रज्ञो. । दशा० ए अ० । सम० । दश० ।
पत्तनगरादिनायके, तं० । ईश ऐश्वर्य ऐश्वर्येण युक्तः ईश्वरः
मामान्य विचरन् ललाटः । (जिनानामी-
प्राग्भोगिकादिकं, आणमाद्यष्टाधश्वययुक्तं च । जिनानामी-
ति० सू० । " ईश्वर भोदय माई " ईश्वरो भोगिकादिप्राग्भवा-
मिप्रचूर्तिक उच्यते, वृ० ६ उ० । पंचा० । नियुक्ते, आचा० ।
युवराजादिके, ज० ए दश० ३३ उ० ॥ राज० । माण्डलिके,
अमात्ये च । ईश्वरो युवराजो माण्डलिकोऽमात्यो वर्तते । अनु० ।
स्या० । ईश्वरो युवराजस्तदन्ये च महर्षिका इति । भ० १
दा० १ उ० । ऐश्वर्यान्वितस्त्रियां टाप० । प्रभवादिमध्ये
एकादशे श्वसरे च ॥ तत्फलम् । मुजिक्तं केममारोम्यं, कार्पास-
स्य महर्घना । स्वर्णं मधुगन्धं च, ईश्वरे दुर्लभमिष्ये । वाच० ।
स्वनामख्याने जूनवादिद्व्यन्तरविशेषनिकायेन्द्रे, स्या० १ उ०
जम्बूद्वीपस्य बाह्येर्धिकाया उत्तरदिशि स्थितं स्वनामख्याने
महापातालनेदे । स्या० ४ उ० । (तद्वक्तव्यता ' महापाताल ' शब्दे)
मेरोरुत्तरस्यां दिशि वर्तमाने स्वनामख्याते महापातालकल-
शे च । जी० ३ प्रति० । (तद्वक्तव्यता ' महापातालकलस ' शब्दे)

(राजपुरीनगरस्थे स्वनामख्याते नृपे, तत्कथा कुक्कुमेस्सर-
शब्दे) स्वनामख्याते मुनिवरे च, स चागीतार्थदोषेण दुःख-
मथाप्य गोश्रावको जातस्तथा च महानिर्वाणे ।

से जयवं णो वि याणाहिं, ईसरो कांवि मुणिवरो ।
किंवा अगियत्थ दोसेणं, पत्तं तेणं कहाहिणो ॥
चउवीसिगाए अन्नेवि, एत्थ जरहम्मि गोयमा ।
पढमे तित्थंकरे जइया, विहीपुव्वेण निव्वुमे ॥
तइया निव्वाणमहिमा ए-गंतस्सुवे मुरामुरे ।
निवयंते उप्पयंते, दट्ठय एवं तवामिओ ॥
अहो अच्चेरयं अज्ज-मत्तोयम्मि य पच्छिमो ।
ए इंदजात्तमुमिणं वा, विदिट्ठे कत्थइ पुणो ॥
एवंविविहापोहाए, पुव्वीं जाइं मग्गितुमां ।
मोहं गंतुण खण्णमेकं, मारुयासासिओ पुणो ॥
थरथरस्स य कपंतो निदिजं गरहिजं चिरं ।
अत्तारं गोयमा ! धणियं, सामत्तं गहिय मुज्जओ ॥
अह पंचमुट्ठयं दोयं, जा वा ढवइ महायसो ॥
से विणयं देवया तस्म, रयहरणं ताव दोयइ ।
उग्गं केउं तववरणं, तस्स दट्ठण ईसरो ॥
लोओ पयकरेमाणा, जाव उ गंतुण पुच्छइ ।
काणं तं दिक्खिओ कत्थ, उप्पत्ते को कुत्ते तव ॥
मुत्तत्थं कस्म वा मूत्ते, माइमयं हेसमज्जिय ।
सो पच्चरागवुड जाव, सव्वं तस्म विवागेरे ॥
जइकुत्तं दिक्खवा मुत्तं, अत्थं जह य समज्जियं ।
तं सोऊण अहओ सो, इमं चित्ते गोयमा ॥
अद्विया अणारिओ एम, दोगट्ठे तेण पग्गिमुसे ।
ता जारिममे सज्जामेइ, तारिसं सो वि जिणवरो ॥
ण किंचेत्य वियारेणं, मुट्ठिकेइ वरं तिए ।
अहवा णाहिहि सो जयवं, देवदाणवपणमिओ ॥
मण्णामायं पि जं मज्जं, तं पि त्तिन्निज्ज संसयं ।
ताव स जा हो उ सो होउ, किं वियारेण एत्थ मे ॥
अजिणंदामीह पव्वज्जं, सव्वदांसविमोक्खणिं ।
ता पग्गिओ जिणंदस्स, मथा मे जातणक्खइ ॥
जुवणेसं जिणवरं, तो वि गणहरमामियं ।
तिओ पग्गिनिव्वुयम्मि, जगवंते धम्म-तित्थयरे ॥
जिणाजिहियं मुत्तत्थं, गणहरो जाय स्सुवई ।
तावमात्तावगं एयं, वक्खवाणम्मि ममागयं ॥
पुढवीकाइममे एगो, वावा एसो अमंजओ ।
ता ईसरो वि चित्तेइ, सुट्ठमे पुढविकाइए ॥
सव्वत्थउहविज्जत्ति, को ताइं रक्खिजं तरत्ते ।
हुई करेइ अत्तारं, एत्थं एम महायसो ॥
असज्जेयं जणे मयत्ते, किमट्ठयपव्वइक्खइ ।

अव्यंतकरयमं एवं, वक्खवाणं तस्म वीफुरं ॥
केउं सोमोयरं दाने, एरिसं कोणुचिट्ठए ।
ता एयं विण्णएत्तुणं, सामग्गं किंचिमज्जिमं ॥
जं वा तं वा कहे धम्मं, तात्तोउन्हाण उट्ठइ ।
अह वा हाहा अहं मूढो, पावकम्मा एराहमो ॥
एवरं जइ एणुचिट्ठामि, अत्तो न चिट्ठंती जणे ।
जेणायमाणंतनाणीहिं, सव्वन्नृहिं पवदियं ॥
जो एहिं अन्नहा वाए, तस्स आट्ठा ण वज्जई ।
ताहमेयस्स पच्छित्तं, घोरमइट्ठकरं चिरं ॥
दहं मिग्गमुमिग्गयरं, जाव मत्थण मे जेव ।
आमायणाकयं पावं, आसंजेण विहुव्वती ॥
दिव्वं वामसयं पुत्तं, अह सो पच्छित्तमणुचरे ।
तं तारिसं महाघोरं, पार्याच्छित्तं मयं मई ॥
काउं पच्छियबुद्धस्स, मथा मे पुण वीगओ ।
तत्थावि जा मुणेवक्खा, ता बहिगारमिमागयं ॥
पुढवादीणं समागंजं, माहू तिचित्तेण वज्जए ।
दहमूढो हुओ जाइं, ताइसरो मुक्कमुत्तओ ॥
यिं तं जट्ठिच्छजए, को ण ताइसमारजे ।
पुढवीए नावए सेव, समारिणो विचित्ठइ ॥
अग्गीए रक्खयक्खाइ, अमण्णखाइममाइम ।
अन्नं व विणा पाणोणं, खण्णमेकं जीवए कट्ठं ॥
ता किं पि तं पत्थयक्खेज्ज, संपवुयमच्छंतिं ।
इममेव समागच्छे, ण उ णायं कोइ महइ ।
ता चिट्ठं ताव एमेत्थं, वरं सो चेव गणहरो ।
अहवा एसो उणमज्जं, एकावि जणियंकरे ।
अद्विया एवंविहं धम्म, किंहुइसे य तं पिओ ॥
साहिज्जइ जो म वि किंचि, ण तु सामच्चंतकरयमं ॥
अहवा चिट्ठं तावव, अहयं मयमेव वागरं ॥
सुहं मुट्ठेण जं धम्मं, सव्वोवि अणुट्ठए जणो ॥
न कात्ते करयक्खमज्ज, धम्मस्मिंति जा चित्तिइ ॥
घरं रितो मणीताव, निवमिउ तस्सोवरि ।
गोयम ! निट्ठाणं गओ ताहे, उववन्ना सत्तमा एसो
मामण सुयनाणसंमग्ग, पीरणीयत्ताइ ईसरो ।
तत्थं तं दारुणं ट्ठक्खं, नए अणुजविउ चिरं ॥
इहा गओ समुदम्मि, महापच्छो जेव उण ।
पुणोवि सत्तमाएय, तिर्त्तीसं मागरोवमे ॥
ट्ठव्विमहं दारुणं ट्ठक्खं, अणुचिट्ठिऊण इहागओ ।
तिग्गियपक्खीसु उववओ, कागत्ताए म ईसरो ॥
तओ वि पढमियं गंतु, उवट्ठिता इहागओ ।
दुट्ठसाणो जेवत्ताण, पुणरवि पढमियं गओ ॥
उव्वट्ठिता तओ इहइ, खरो होहं पुणो मओ ।

उववष्ठा रासहत्ताए, उवजवगहणे निरंतरं ॥
ताहे माणुस्स जाईए, एसिमुप्पन्नो मओ ।
उववन्नो वयणरत्ताए, माणुसत्तममागओ ॥
तओ वि मरिउ ममुप्पन्नो, मज्जारत्ता सईसरो ।
पुणो वि नरयं गंतु (इह,) मीहत्तेण पुणो मओ ॥
उववज्जियं चउत्थीए, मीहत्तेण पुणो विहं ।
मरिउणं चउत्थीए, गंतुं इह समागओ ॥
तओ वि नरयं गंतुं, चक्रियत्तेण ईसरो ।
तओ वि कुट्टिहोउणं, बहुउक्खदिओ मओ ॥
किमिहं खज्जमाणस्स, पन्नासं सहिवच्चरे ।
जा काम निज्जरा जाया, तीए देवेषु वज्जिओ ॥
तओ इहईनरिस्सत्तं, लब्ध्वां सत्तमिं गओ ।
एवं नरगतिरिच्छेसु, कुच्छिय माणुसु ईसरो ॥
गोयम ! सुएपरिउत्तमिजं, धोरदुक्खमुदुक्खिओ ।
संपद गोसाळओ जाओ, एममउ वीसरज्जिओ ॥
तम्हा एहि वियाणिता, आचिरागीयत्थमुणी !
जवेज्जा विदियग्गमत्थे, मारागाग्गपरुण । इति ॥
महा० ६ अ० ॥ स्वनामक्यानेऽभिनन्दनजितस्य यत्के च । तथा
च प्रवचनसारे श्रीअभिनन्दनस्यऽधरो यत्कः श्यामकान्तिगंज-
वाहनश्चतुर्भुजा मातुलिङ्गाङ्गः सृष्टयुतदङ्किः करकमलद्वया न-
कुलाङ्कुशाश्वतो धामपाणिद्वयश्चेति । प्रय० १७३० ॥
इम्म (ईम) रकम-ईश्वरकृत-त्रि० ईश्वरविगन्ति, “ ईस-
रणं करुणम् ” । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । (जगत ईश्वर
कृतत्वनिराकरणम् ‘इस्सर’ शब्दे-)
इम्म (ईम) रकमवाइ [न] -ईश्वरकृतवादिन-पुं० जग-
दीश्वरकृतत्ववादिनि वादिविशेषः, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ०
(तन्मननिराकरणमिस्सरशब्दे)
इम्म (ईम) रकारय-ईश्वरकारक-पुं० जगदीश्वरकृतत्ववा-
दिनि वादिविशेषः, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । (तन्मन
निराकरण ‘मिस्सर’ शब्दे) ॥
इम्म (इम) ग्याई (न) ईश्वरवादिन-पुं० । ईश्वरस्य
जगत्कारणतद्वादिनि प्रवादिविशेषः सूत्र० १ श्रु० १ अ० २
उ० । तन्मतमावागङ्गं दर्शितम्-तद्यथा वैशेषिकास्तनुवधन-
करणदिकर्माश्वरकर्तृकमिति प्रतिपन्नास्तदुक्तम् “अन्यो जन्तु-
रनीशः स्या-दात्मनः मुख्यदुःखयोः । ईश्वरप्रतिज्ञा गच्छे-स्वर्ग
वा स्य भ्रमववे” त्यादिकं प्रवादमात्मीयप्रवाहेन पर्यालोचयेत्त-
द्यथा इन्द्रधनुर्गादीनां विश्रमापणिणामलब्धात्मज्ञानां तदति-
रिक्तेश्वरादिकारणपरिकल्पनायामतिप्रसङ्गः स्यात्तथा घटपटा-
दीनां दण्डचक्रवर्तीश्वरसंनिधकुलात्तुर्गोचमसत्ताकाकुर्विन्दा-
दिव्यापारानन्तरावामान्मज्ञानां तदनुपलब्ध्यापारेश्वरस्य
करणपरिकल्पनायां गमजादरेपि किं न स्यान्नतु करणादीना-
मप्यवन्ध्यं स्वकृतकर्मापादितं वैचित्र्यं कर्मणांनुपलब्धः कृत
एतदिह चेत्यमात्रं पर्यनुयोगोऽपि च तुल्ये मातापित्रादिकं
कारणे अपत्यवैचित्र्यदर्शनात्तदधिकेन निर्मितेन जात्यं तच्च-
श्वराद्युपगमोयदृष्टमेवेति दृष्ट्यं नान्यथा मुख्यदुःखसुजगदु-
भेगादिजगद्वैचित्र्यं स्यादिति । आचा० १ श्रु० १ अ० ।

(विस्तारैतन्मतनिराकरणमिस्सरशब्दे)
इम्म (ईम) रविजुइ-ईश्वरविजृति-स्त्री० ६ तत्पुरुष० ईश्व-
रस्य विजृति, नृपे च । वाच० ।
इम्म (ईम) रसारि-ईश्वरसदृश-त्रि० ईश्वरस्थानीये, (ई
सरसरिसो गुरु) ईश्वरसदृश ईश्वरस्थानीय इति । व्य० १
उ० । वाच० ॥
इम्म (ईम) रिय (या) मय-ऐश्वर्यमद-पुं० ऐश्वर्येण मदः
ऐश्वर्यमदः । मदस्थानजदे, स्था० ८ उ० । सम० । प्रश्न० ।
इम्म (ईम) रिय (य) सिद्ध-ऐश्वर्यसिद्धि-स्त्री० ईश्वर-
त्वसिद्धौ, स्माद्याष्टगुणा लघया-“अणिमा लघिमा गरिमा प्रा-
काम्यमीशित्वं वशित्वं प्रतिघातित्वं यत्र कामावसायित्वम्
इति- । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।
इम्म (ईम) रीकय-ईश्वरीकृत-त्रि० अनीश्वरे-ईश्वरीकृते,
(ईसरेण अजुवा गामेणं अणिस्सरे ईसरीकप) ईश्वरेण
प्रजुणा अयवा ग्रामेण जनममंदनानीश्वर ईश्वरीकृत इति ।
सम० १०, म० । दशा० ।
इस्साम-इप्वास-पुं० इपयोऽस्यन्तेऽनेन । अमु क्रेपे करणे प्रजपटी-
तन्पुं० । धनुषि, शरकूपके, त्रि० (तीरन्दाज) मेदि० । वाच० ।
इह-इह-अव्य० “इहम इमः ८ । ३ । ७१ । इति प्राकृतसूत्रेण-
दम इमादेशः । डमे न हः ८ । ३ । ७५ । इति प्राकृतसूत्रेण
इहमः कृते मादेशान्तरस्य डेऽस्थाने भेद इह ह आदेशो वा ।
प्रा० । डे स्मिस्मित्या ८ । ३ । ७५ । इति प्राकृतसूत्रेण त्यादेशः
प्रातः ‘ नयः ’ ८ । ३ । ७६ । इति प्राकृतसूत्रेण निषिद्धः । इह
इमस्मि इमस्मि । प्रा० । अस्मिन्कावे देशे दिशि वा इत्यर्थः, तद्
स्त्रिंशमहभूत नृतगत्या जगत्या । नैप० । अनुज्यमाने लोके च ।
वाच० । (इह स्वायसेमकाम्मा) इह निर्यग्लोके किजृताः
स्वावशापकर्माणः । “ जं वि य इह माणुसत्तणं आगया ”
येऽपि चेह मर्त्यलोके मनुष्यत्वमागता इति । “ अबुहा इह
हिंसंति तस्म पाण ” इह जीवल्लोके हिंसन्ति घ्नन्ति वसान् प्राणा-
न् । प्रश्न० १ उ० । “ इह खलु उज्जीविणकायाणामज्जयणं ”
इहेति लोके प्रवचने वेति । दृज० ४ अ० । “ इहं वा जवे अस्सु
वा भवग्गहणेसु ” (इहं विति) बिन्दुलोपान् इह वास्मिन्
वाऽनुज्यमाने भवे मनुष्यजन्मनीति । पा० । इह खलु
अणादिजीवं इहलोक इति- पं० म० । जोगह णिद्वहं भिक्ख
इहास्मिन् लोके इति- सूत्र० १ श्रु० १ अ० । “ इहेव माणुस्सण
भवे ” इहेव प्रत्यक् माणुष्यके जव इति । स्था० ८ उ० । “ क
वा इओ नुयो इहेपच्चा जविस्सामि ” कावादेवादिगितो मनुष्या-
देर्जन्मनश्च्युता यिनए इह ससारे प्रत्य जन्मान्तरं जविप्याम्यु-
त्पत्स्यामीति- । वाक्यापन्यासे, “ इह खलु पाईणं वा परीणं
वा दाहेणं वा उदीणं वा ” इहेति वाक्यापन्यासे प्रज्ञापक-
क्रेपे वेति । आ० चा० १ श्रु० १ अ० ।
इहगय-इहगत-त्रि० इह व्यवस्थिते, “ से भंते कि इह गए
पांगत्ते परियाइत्ता विकुल्लइ ” इह पृच्छको गौतमस्तदपेक्षया
इहशब्दवाच्यो मनुष्यलोकस्ततश्च इह गतान् नरकलोकव्यव-
स्थितानिति । ज० ७ उ० । उ० ।
इहत्थ-इहार्थ-त्रि० इहैव जन्मन्यर्थे प्रयोगजनमनोगसुखादिर्यस्य
सः । जोगपुण्ये, । स्था० ४ उ० ।
इहस्य-त्रि० इहैव जन्मन्यास्था वा इदमेव साध्विति बुकि-

यस्य स इहास्थः । जोगपुरुषे, इह लोकपरिवर्त्ते च । स्था० ४ ग०
इहस्थ-इहैव विवर्त्तिते ग्रामादौ तिष्ठतीति इहस्थस्तत्प्रति-
बन्धात् । विवर्त्तिते ग्रामादौ प्रतिवर्त्ते, -स्था० ४ ग० ।

इहपरलोयविरुद्ध-इहपरलोकाविरुद्ध- त्रि० इह लोकविरुद्धे
निन्दादिके, परलोकाविरुद्धे खर कर्मादिके, इहलोकपरलोकावि-
रुद्धे गर्दभादिके च । ध० २० । इह लोके विरुद्धकारिणो वध-
बन्धादयो दोषाः परलोके च नरकगमनादय इति । तथाचाह-

इह परलोयविरुद्धं, न सेवए दाणविणयसत्त्वो ।

लोयपिभो जणाणं, जणेइ धम्ममि बहुमाणं ॥

इह लोकविरुद्धं परनिन्दादि यदुक्तं । "सत्त्वस्स खव निंदा
विसेसओ तदय गुणसमिमाणं । उज्जुधम्म करण इसणं रीडा
जण एयणिज्जाणं" । १ । बहुजण विरुद्धसंगां, देसादावार
लंघणं तदयः उज्जण जोगो यतहादाणाहवियम मज्जेसि । २ ।
साहु वसणम्मि तो सो सइसामन्थम्मि अपमियारो य । एमाइ-
याइ इत्थं जोगनिरुद्धाइ नेयाणिसि" । ३ । परलोकाविरुद्ध
खरकर्मादि तद्यथा । "बहुधा खरकमिन्वं सीरणित्व च
बुद्धपालत्वम् । विरतिं विनारपि सुवृत्ती करोति नैवेप्रकारा
यम्" । उभयलोकाविरुद्धं ज्ञेयादि । तद्यथा ॥ "यत्तं च १ मांसं च २
सुरा च ३ वेदया ४ पापदि ५ स्त्रीयं ६ परदारसेवा ७ । पतानिस-
म व्यसनानि लोके-पापाधिके पुंसि सदा जयन्ति ॥ इहैव निन्द्य
ने शिष्टे-र्यसनात्मकमानसः । मृतस्तु दुर्गतिं याति, गतत्राणो
नराधम" इति । ध० २० ।

इहपरलोयावाय-इहपरलोकापाय- पु० षष्ठकामुष्मिकविरो
धिनि-तथाचायइयके-

रागदोमकसाया, मवाइ किन्ग्यासु वट्टमाणणं ।

इहपरलोगावाण, जाइजा वज्जपरिवर्ज्ज । ॥

रागद्वेषकायाश्रवादिक्रियासु वर्तमानानामिह परलोकापा-
यान्धावन्त । यथा रागादिक्रियाहिकामुष्मिकविरोधिनी । उक्तं च
"रागसेपद्यमानोपि, दुःखदो दुष्टगोचरः । महाव्याध्यभिजुत-
स्य, अपथ्यान्नाभिलाषवत्" । १ । द्वेषः संपद्यमानोपि, तापय-
त्येव देहिनम् । कोटरस्थोच्छ्वल्लागु, दावानल इव दुर्मम । २ ।
इह्वा तद्देहभक्षस्य, रागस्यार्मात्मिकं फलम् । दीर्घं संसार
एयाक्तः सर्वदैः सर्वदर्शिनि रित्यादि । ३ । दोन्नाऽन्तसंततो,
इहलोगे खेव दुक्खिबओ जीवो । परलोकाग्निं य पावो, पावप-
नियानन्नं तत्तो ॥ ४ ॥ इत्यादि- तथा-कपायप्रायाः क्रोधाद-
यस्तदपायाः पुनः । "कोहो पीइ विणासेइ माणो विणय-
नामणो । माया मित्ताणि नासेइ, लोभो सव्वविणासणो ५
कोहो य माणो य अणिमाहीया, माया य लोभो य पवट्टमाणो ।
अत्तारि एण कसिणो कसाया, मित्तेति मूढाहं पुणभवस्स" ।
६ । तथा आश्रवाः कर्मबन्धहेतवो मिथ्यात्वादयस्तदपायाः
पुनः । मिच्छन्तमार्हियमती, जीवो इह लोग एव दुःखाइ ।
निस्सोवमाइयादो, पावति य समाइगुणहीणे । ७ । "अज्ञानं
खलु कष्टं क्रोधादिज्यापि सर्वदोषेज्यः । अर्थे हितमहितं वा
न यत्ति येनावृत्तो लोकः । ८ । जीवा पावन्तिहं पाणवधाद-
विरतिरपावेण । नियसु य घायणमाही, दोमं जणगरहिण
पावे । ९ । परलोकाग्निं वि एवं, आम्बव फिरियाहि अज्जिप
कम्मे । जीवाणचिरगवायणि-रयादिगतिगमेलानं १० इत्यादि-
आदिशब्दः स्वगतानेकजन्मापकः प्रकृतिस्थित्यनुजायप्रदे-
शबन्धः जेद्व्रादक इत्यन्ये । क्रियासु कार्याक्यादिजेदाः पञ्च-

पताः पुनरुत्तरत्र संक्षेपेण ब्रूयामः । विपाकः पुनः "किरि,
यासु वट्टमाण, काइगमाईसु दुक्खिया जीवो । इहैव य परलोगे
ससारपवट्टणा भणिया" ततश्चैवं रागादिक्रियानु वर्तमानानाम-
पायान्धावन्त । किं विशिष्टः सर्वाभ्याह । यज्यपरिवर्ज्जो तत्र
वर्जनीयं यज्यमकृत्यं परिगृह्यते तत्परिवर्ज्जो अप्रमत्त इति
गाथार्थः । आव० ४ अ० ।

इहजव-इहजव- पुं० अत्र जवे, -दशा० १ अ० ।

इहजवेएगेजवे तस्स विप्पनासमि सव्वनामोत्ति एवं जप्प
ति मुमावायी ।

इह भवे एव प्रत्यक्जन्मैव एको जव एकः जन्म नास्त्यः परलो-
काऽस्तिप्रमाणाविषयत्वात् तस्य शरीरस्य विषयः प्रकारैः
प्रकृष्टो नाशः प्रणाशस्तस्मिन् मति सर्वनाश इति नात्मा बुद्धा-
द्युभयरूपवा कर्माविनष्टमवशिष्यते । एतन्मत्वात्प्रकारेण (जपति)
जल्पन्ति मृषावादिनः मृषावादिना चेषां जतिस्मरणादिना
जीवपरलोकास्तिरिति । प्रश्न २ डा० । (परलोकाग्निरुद्ध-
वक्तव्यता परयोगशब्दे) या याहगिह तवे परज जवे म ताह-
दोऽन्यादशो वेति निर्णानं यथा । अणानं निदप लोण ।
नास्यान्तोऽस्तीत्यनन्तः न निरवयवनाशेन नश्यति इत्युक्त-
भवतीति । तथाहि यो याहगिहभवे म ताहगेव परजवेत्युप-
पद्यते परपः परप एवाङ्गनाङ्गनैवेत्यादि-सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ।

विस्तरैरेतच्छ्रुता सुधर्मगणधरसंवादं यथा-

किं मजे जारिसो इह, जवाम्मि सो परजवे वि ।

पेयपयाण य अत्थं, न याणसी तेमि सो अत्थो ॥

त्वमेव मन्यसे यो मनुयादिर्याहश इहजवे स ताहशः पर-
जवेपि तन्वयमनुचितस्तं सशयो यतो धर्मो विरुद्धवेदपदश्रुति-
नियन्त्रो वर्तते । तानि चामूनि "पुरुषो वै पुरुषत्वमनुते,
पशवः पशुत्वमन्यादि । तथा "शृगालो वै पण जायते यः
सुपुर्णो दहते इत्यादि-पपां च वेदपदानाममुमेधार्थं मन्यसे
त्वं पुरुषो मृतः सन् परजवे पुरुषत्वमेवाहनुते प्राप्नोति । यथा
पशवो गवादयः पशुत्वमेवेत्यादि । अमूनि किल भवान्तर
गतजन्तुसाहस्यप्रतिपादकानि । तथा शृगालो वेत्यादीनि वै श-
हशाख्यापकानीत्यतस्तव सशयः । ग्रथं चायुक्त एव यतो धर्मो-
पां वेदपदानां नायमर्थः किन्तु ब्रूयमाणलक्षण इति । अत्र
भाष्यम् ।

कारणमरिमं कज्जं, वीयस्सेवकुरोत्ति मज्जानो ।

इहजवपरिसं सव्वं, जमवेसि परेमि तमज्जत्तं ॥

सुधर्माणं प्रति भगवानुवाच । इह कारणानुरूपमेव कार्यं भवति
यथा यवबीजानुरूपा यवाङ्कुरः इह जवकारणं चान्यजन्म
ततस्तनापि इहभवसदृशेन भवितव्यमित्येवं मन्यमानस्तथ
यदिह जवसदृशं सर्वं पुरुषादिकं परजायेष्येवपि तदयुक्तमेवेति
कुत इत्याह ।

जाइ मरोमिगाउ, जूतणओ सासवाणुल्लित्ताउ ।

मंजायइ गोत्रोमा-विजोमसंजोगउ दुव्वाइ ॥

ख्वावायुवेदेजोणि-विहाणेयविसरमेहिमो ।

दीसइ जम्हा जम्मं, सुहम्मतो नायमेगत्तो ॥

ततः कारणानुरूपं कार्यमिति । सुधर्मसायमेकान्ततो यतः
शृङ्गादापि शगे जायते तस्मादेव च सर्पपामुक्षिसादृशतृणकः
शण्डमंघातो जायते । तथा गोक्षोमाविक्षोमाज्यां हवीं प्रजवति

इत्येवं वृत्तायुर्वेदे विवक्षणात्तत्त्वसंयोगजन्मानो धनस्पतयो दृश्यन्ते । तथा योनिविधाने च योनिप्राभृते विस्मदशानेककृत्य-संयोगयोनयः सर्व्वहिंसादिप्राणिनो मणयो हेमादयश्च पदार्था नानारूपाः समुपलभ्यन्ते अतः कथं कार्यस्य कारणानुरूपते-ति । अथवा यत एव कारणानुरूपं कार्यमत एव जवान्तरे विचित्ररूपता जन्तुनामिति दर्शयति ।

अहं जउविचयविया-णुरुविजम्मं मयं तओ चैव ।

जीवं गिणजवाओ, जवंतरे चित्तपरिणामं ॥

जंण जवंतरेवीयं, कम्मविचित्तं तओजिहियं ।

हेउविचित्तत्तणउ, जवंकुरविचित्तया तेणं ॥

जइ परिचरं कम्मं, हेउ विचित्तत्तउ विचित्तं च ।

नो तप्फलं विचित्तं, पज्जवसंसारिणो सोम्म ॥

अथवा यत एव बीजानुरूपं कारणानुगुणं कार्याणां जन्म मत तत एवैह जवाङ्गवान्तरे जीवं गृहाण प्रतिपद्यस्व । कथञ्चूतं जातिकुलत्रयैश्वर्यरूपादि विचित्रपरिणामम् । यदि नाम बीजा-नुरूपं जन्म तथापि कथं जवान्तरे विचित्रता जीवानामित्याह । जंण भवकुरेत्यादि येन यस्मात्कारकतिर्यगादिरूपेण भवनं जयः स एवाङ्गुस्तस्य बीजमिह कर्मविवक्षितं तच्च मिथ्यात्वा-विरत्यादिहेतुप्रचिञ्चिद्याद्विचित्रं तस्मान्मथानिहितं तस्मात्स-जन्मस्य जवाङ्गुरस्यापि जात्यादिभेदेन विचित्रता । ततो यदि त्वया कर्म प्रतिपन्न हेतुवैचिञ्चिद्याच्च यदिच तद्वैचिञ्च्यमन्युपगत ततः संसारिणो जीवस्य तत्फलमपि नारकतिर्यङ्मनुप्यामर-रूपेण नवनरूपं सोम्य ! विचित्ररूपं प्रतिपद्यस्वेति ।

अत्र प्रमाणमुपचरयन्नाह ।

चित्तं संसारित्तं, विचिनकम्मफलजायओ हेउ ।

इहचित्तं चित्ताणं, कम्माणफलं च हांगम्मि ॥

चित्रं संसारिजीवानां नारकादिरूपेण संसारित्वमिति प्रतिज्ञा विचित्रश्च कर्मणः फलरूपत्वादिति हेतुः । इह यद्विचित्रहेतुकं तद्विचित्रमुपपन्नयते यथेह विचित्राणां कृपवाणिज्यादिकर्मणां लोक इति । तदेव कर्मवैचिञ्च्यं प्रमाणमाह ।

चित्ता कम्मपरिणई, पोग्गलपरिणामउ जहा बज्जा ।

कम्माण चित्तया पुण, तप्पेउ विचित्तजावाउ ॥

इह चित्रा कर्मपरिणतिः पुञ्जपरिणामात्मकत्वादिव ह यन्पु-ञ्जपरिणामात्मकं तद्विचित्रपरिणतिरूपं दृश्यते । यथा बा-ह्याज्जादिविकारो वा पृथिव्यादिविकारो वा यत् विचित्रपरि-णतिरूपं न भवति तत्पुञ्जपरिणामात्मकमपि न जयति यथा आकाशम् । यः पुनः पुञ्जपरिणामात्म्येपि कर्मणामा-वर्णादिभेदेन विशेषतो विचित्रता सा तद्वैचिञ्चिद्याद्वगन्तव्या विचित्राश्च मिथ्यात्वादयः प्रहेप मर्निहवाद्यश्च कर्महेतव इति । अथ पराङ्गुपगमेनैव परजवे जीवानां वैसदृश्यं साधयन्नाह ।

अहंवा इहजवसरिसा, परलोको वि जइ सम्मओ तेणं ।

कम्मफलं पि इहजव-सरिसं परिचज्ज परलोए ॥

किं जणिमहिं मणुया, नाणागइकम्म कारिणो संति ।

जइ ते तप्फलनाजो, परं वि तो सरिमया जुत्ता ॥

अथवा यदि इह जवसदृशः परलोकसंमतो जयतः ततः कर्म-फलमपि परलोके इह जवसदृशं इहत्य विचित्रशुजाशुजनि-यानुरूपं विचित्रं प्रतिपद्यस्वेति । एवं मुकुलितं प्रतिपद्येदं च

भावयति (किमणियमियादि) किमेतावता प्रतिपादितं प्रवर्ति इह तावन्मनुष्याः नानागतिहेतुसुतविचित्रक्रियानुष्ठा-यिनः सन्तीति प्रत्यक्षत एव दृश्यन्ते ततो यदि ते परलोके तत्क्रियाफलजाज दृश्यन्ते ततो यथेह तत्क्रियाणां स सदृशता तथा परलोकागतजन्मानामपि सैव युक्ता । ननु योत्र यादृशः स परत्रापि तादृश एवेति अत्र पराजिप्रायमाशङ्क्य परिहरन्नाह ।

अहं इहसफलं कम्मं, न परेत्तो सव्वहा न सरिमत्तं ।

अकयागमकयनासा, कम्माजावो ह वा पत्तो ।

कम्माजावेह कओ, जवंतरं सरिसया व तदजावे ।

निकारणलुव्वन्ना, जइ तो नासो वि तह चैव ।

अथैवं जंण इह सफलं कर्मेति इह भव संबन्धे तत्कृत्यादि क्रि-यारूपं कर्म सफलं ननु परजविक्रदानादिक्रियारूपं कर्म । ततश्च तत्फलं जवाङ्गपरलोके जन्तुवैसदृश्यम् । अत्रोत्तरमाह । (तो-सव्वहेत्ति) तत एव सति यत्तवानिप्रतं तत्सर्वथा परजवे जीवानां सदृशत्वं न स्यात्तत्किं कर्मणा जन्मते ॥ तच्च नास्ति पारमविक्रियाणां त्वया निष्कलत्वाङ्गुपगमत्वविशेषात्तत्त्वं च कर्माजावाद्य कर्माभावेपि जवंत्सादृश्यं तर्हाकृतस्यैव तस्य-निहेतुकस्यागमः प्राप्नोति कृतस्य च दानहिंसादिक्रियाफल-रूपस्य कर्मणो नाशः प्रसज्जति । अथवा मूलत एव कर्मणा मगावः प्राप्त दानहिंसादिक्रियाणां निष्कलत्वाङ्गुपगमत्वम-लत एव कर्मणो बन्धोपि न स्यादिति ज्ञावः । ततः किमन्याह । कर्माभावेच कारणभावात्कुतो भवान्तरं तदजावे च दुरात्मा-रितमेव सादृश्यम् । अथ कर्माजावपि जय दृश्यते तर्हि निष्का-रण एवास्मै स्याद्यदि चैवमयमिष्यते ततो नाशोपि तस्य जय-स्य निष्कारण एव स्यादतो व्यर्थस्तपानियमाद्यनुष्ठानप्रयासः । निष्कारणे च भव ऽङ्गुपगम्यमानं वैसादृश्यमपि जीवानां निष्कारणं किं नेष्यते विशेषाजावादिति ।

अथ प्रेरकमाशङ्क्य परिहरन्नाह ।

कम्माजावे वि मई, कां दोमो हांज्ज जइ सजावायं ।

जह कारणाणुरुवं, घडाइकज्जं सहावेणं ॥

अथ परस्यैवंतता मतिः स्याद्यदुत कर्माभावेऽपि यदि सज्जा-वरूपः स्वभाव एवायं स चेत्तर्हि का दोषः स्याद्विनापि कर्म यदि स्वभावादेव जयः स्यात्तर्हि किं दण्डं भवेन्न किञ्चिदित्यर्थः । हृष्टान्तमाह । यथा कर्म विनापि मूर्तपण्णादिकारणानुरूप-यथादिकार्यं स्वभावेनैवाप्यद्यमानं दृश्यते तथा सदृशप्रा-णिजन्मपरंपरारूपो जयपि स्वभावादेव भविष्यति । अत्रो-च्यते । ननु घटोऽपि स्वभावेन एव जायते कर्तृकरणाद्यपेक्षि-त्यास्य, ततश्चहापि कर्तृरात्मनः पारमविकस्य च शरीरा-दिकार्यस्य करणं संभाव्यते । तच्च कर्तृकार्याज्यां जिहं लोकेपि दृश्यते । कुलावघटान्यां चक्रादिघट्यात्मनः शरीरादिकार्यं कुर्वतः करणं तत्कर्ममिति प्रतिपद्यस्वेति । स्यादेतद्वटादः प्रत्यक्ष-विरुत्वाद्भवन्तु कुलावघटयः कर्तारः, शरीरादिकार्यं त्वज्जादि-विकारवन्त्यजावतोपि भविष्यति ततो न कर्मसिद्धिस्तदङ्गु-कम् । यतो न स्वाभाविक शरीरादि आदिमत्प्रतिनियता-कारणाद्वटवदिति । किञ्च कारणानुरूपमेव कार्यमित्येवं परमं स्यादृश्यं त्वया ऽङ्गुपगम्यते तदपि स्वभावादिनस्तत्वाद्भा-द्विकारदृष्टान्ते परिहीयते । अज्जादिविकारस्य स्वकारणजुत-पुञ्जज्ज्यादतिविवक्षणात्वादिति । अपिच ।

हांज्ज सहावो वणुं, निकारणया च वणुधम्मो वा ।

जइ वतुं नत्थि तओ, एवइप्पीओ खपुणं च ॥

असंतमएवइप्पीओ, विअ अह तउ अत्थि नत्थि तो कम्मं ।

हेऊ वि तदत्थित्तो, जो नएकम्मस्स विसयव्व ॥

कम्मस्स वाजिहाणं, होज्ज सजावो चि होउ को दोसो ।

निच्चं च सो सजावो, सरिसो पत्थं च ॥ १ ॥

पतञ्जात्रयमपि प्रायः पाठेनैव व्याख्यातं । तं मिश्रमि-
त्याह तृतीयगाथाप्यन्तराहम् । इदमत्र हृदयं । आद्यो नित्यं
सदृश एव त्वयान्युपगमस्तस्यां प्रयान्तरं सह वि मनुष्या-
दिजवस्य जननास्य स्वभावस्य नित्यता त्वे को हेतु-
र्न कश्चिदित्यभिप्रायः । स्वभावतः यद्ययं ३ भावः सदृश
इति चेन्ननु जवविमदृशतायामप्येतद्वक्तुं शक्यं । एवेति । किञ्च
मुत्तो वा मुत्तो वा, जइ मुत्तो तो न सव्वदा सरिसो ।

परिणामो पयं पिव, न देहहेऊ जइ अमुत्तो ।

उवगरणानावाओ, न य हवइ सुहम्म सो अमुत्तो वि ।

कज्जेमु मुत्तिमत्ता, सुहमंविताहिओ चेव ।

सम्बन्धावो मूर्तोऽमूर्तो वा यदि मूर्तेस्तर्हि कर्मणा सह तस्य
को विशेषः, महान्तरमात्रविशिष्टकर्मैवेत्यमुक्तं स्यादिति । न
आत्मा सर्वदेव सर्वथा सदृशो युज्यते परिणामित्वाद्वाह्मि-
वदयमा मूर्तत्वादेवात्रादिविकारवदिति । अमूर्तोऽसौ स्वजा-
वस्तर्हि नैव देवादीनामात्मनोऽनुपकरणत्वाद्वाह्मि-
वदयमा मूर्तत्वादेवमूर्तत्वादाकाशयत् (न य हवइ सुहम्मसो अमुत्तो
वित्ति) किञ्च सुधर्मन्तितोऽपि स स्वजावोऽमूर्तो न युक्तः
शरीरादेस्तत्कार्यस्य मूर्तिमत्त्वात्तन्मूर्तस्य नभस इव मूर्तं
कार्यमुपपद्यते । तथा सुखमंवितादेश्च नायं मूर्तः । इदमुक्तं
प्रवर्ति । कर्म तावद्भवता नेत्यने स्वभाववदित्वात्तत्तश्च श-
रीरादीनि सुखदुःखसंयित्यादीनि च स्वजावस्यैव कार्या-
ण्येष्ट्यानि न तस्य वा मूर्तत्वेनैतान्युपपद्यन्ते । ततो यथा
द्वितीयगणधर्मादे कार्यस्य मूर्तत्वात्सुखमवित्यादेश्च कर्मणो-
मूर्तत्वं साधितं तथैव स्वभावस्यापि साधनीयम् । तथाच प्रा-
गुक्तम् आह । “नए मात्तमेयमुत्त, खिय कज्जमुत्ति मत्ताउ । इह-
जइ मुत्तित्तणओ, धम्मस्स परमाणवो मुत्ता । तइ सुह मवि-
त्ताउ, संविधिवेयणुज्जवाओ य । वज्जवज्जाहाणीउ, परिणामा
माउयविण्णयमिति”

अथ निष्कारणता स्वभावमिति द्वितीयविकल्पमधिष्ठ्याह

अहवा कारणउ चिय, सजावउत्तो वि सरिमया कसो ।

किमकारणाउ न जवे, विमरिसया किञ्च विच्छित्ती ॥

अथ स्वभावत एव प्रवृत्त्यतिरिक्त्यत्र अकारणत एवेत्यय-
मयोभिप्रेतः (तावित्ति) तथापि इन्त ! परजवे सदृशता
कुतः कोऽजिप्राय इत्याह । यथा कारणतः सदृशता प्रवर्ति तथा
किमित्यकारणत एव विसदृशता न स्यादकस्माच्चाकारणतो
प्रवर्तिविच्छित्तिः कस्माच्च स्यादकस्माच्च प्रवेत्स्वविषाणादिरपि
प्रवेत्स्वरीरादीनां च कारणत्वात्तेन चात्रादीनामिव प्रतिनियता
कारणत्वादिरूपता न स्यात्तस्माच्चाकारणता स्वभावत इति ।

अथ वस्तुधर्मोऽसाविति तृतीयविकल्पमाश्रित्याह ।

अहव सहावो धम्मो, वतुस्स न सोवि सरिसओ निच्चं ।

उप्पायडिइजंगा, चित्ता जं वतुपज्जाया ॥

अथ वस्तुनो धर्मस्वभावः सापि सर्वदैव सदृशो न घटत
इति । किं कथं सर्वदैव शरीरादीनां सदृशतां जनयेत्कथं पुन-

रस्य सदैव सदृशता न घटत इत्याह ॥ (उप्पायय्यादि)
यद्यस्मादुत्पादस्थितिजज्ञादयश्चिवा वस्तुपर्याया न च ते सदै-
वावस्थितसादृश्याः नीलादीनां वस्तुधर्माणां प्रत्यक्षत एवा-
न्यान्यरूपतया परिणतिदर्शनात् । किञ्च वस्तुधर्मोऽसौ जवस्व-
भाव आत्मधर्मो वासौ स्यात्पुनरुत्तमधर्मो वा । यथात्मधर्मस्तर्हि
वासौ शरीरादीनां कारणम् अमूर्तत्वादाकाशादिवदय पुनरु-
धर्मस्तर्हि कर्मैवासां कर्मणोऽपि हि पुनरुत्तास्तिकायधर्मत्वेनास्मा-
जिरज्युपगतत्वादिति । किञ्च ॥

कम्मस्स वि परिणामो, सुह धम्मधम्मो सपोग्गलमयस्स ।

हेऊ चित्तो जगओ, होइ सहावोत्ति को दोसो ॥

सुधर्मस्यैव वस्तुधर्मो जवस्वभावा धर्मो जवति को दोसो न
काश्चित् युक्तियुक्तत्वात्किञ्चिदपि धर्म इत्याह । परिणामकस्य
कर्मणः कथञ्चतस्य पुनरुत्तमस्य कथञ्चतो यः कर्मपरिणाम
इत्याह । हेतुः कस्य जगतो जगत्तच्छिष्यस्य तदेव कर्मलक्षणस्य
वस्तुनः परिणामरूपो धर्मो जयति स्वभावा नात्र काश्चिदोपापमि
रस्माकमपि सम्मतोऽयमर्थः क्वचन सर्वदा सदृशोऽसौ न भवति
किन्तु चित्रो मिथ्यात्वादिहेतुः वैचित्र्याद्विचित्रो विविधस्वजा-
यः । अतः न तस्मात्परमवे सादृश्यमेव किन्तु विचित्ररूपतेति
यदिवा किमनेनाव्यापकेन मिथ्यारूपेण चैकान्तवादेन, सर्वव्या-
पकमवितयरूप चानेकान्तवादमेव दर्शयन्नाह ।

अहवा मव्वं वन्थु, पइक्खणां चिय सुहम्म धम्महिं ।

संजवइ चेइ केहि वि, केहि वि तदवत्थमव्वंतं ॥

तं अप्पणो विसरिमं, न पुव्वधम्मोहिं पच्छिमिद्व्याणं ।

मयत्तम्म तिहुयणम्म व, सौरमं सामाण धम्महिं ॥

अथवा सुधर्मन्तिकमेक एव परभवः सर्वमेव हि घटपटादिक
वृत्तान्तगतं वस्तु कैश्चिदुपर्यायैः समानासमानपर्यायैः
प्रतिक्षणमुपपद्यते । कैश्चित्पुनरुत्तरपर्यायैः समानासमानपर्या-
यैर्व्येति न्युपरमति । कैश्चित्तदवस्थमेवास्ते । ततश्चैवं सति तद्व-
त्यात्मनो पूर्व धर्मैरुत्तरात्तदधर्माणां न सदृशं किं पुनरन्य-
वस्तुनाम् । सामान्यधर्मस्तु सर्वव्यापि त्रिवृत्तस्य समान
किंपुनरकस्यैव निजपूर्वजन्मन इति ।

ततः किं स्थितमित्याह ।

को सव्वहेव सरिसो, सरिसो वा इहजवे परजवे वा ।

सरिमासरिमं सव्वं, निच्चानिच्चाइरुव्वं च ॥

को हाथोऽथान्तरात्मना वा स इहभवेपि सर्वथा सदृशोऽ-
सदृशो वा किंपुनः परजवे । तस्मात्सर्वमपि वस्तु स्वधर्म-
णापि सह समानासमानरूपमेवेह ज्ञेयपीति कुतः परजवे
सादृश्यमेव प्रतिज्ञायते । इति भवति इति नावः । तथा सर्वमपि
नित्यानित्याद्यनन्तधर्मात्मकमिति ।

अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन प्रतिपादयितुमाह ।

जइ नियएहिं वि सरिसो, न जुवा जुवि बान्धवुधम्मोहिं ।

जगओ विममो मत्ताइ, एहिं तइ परजवे जीवां ॥

यथेह युवा निजैरप्यनीनानागतैर्बाधवृत्त्यादिपर्यायैरात्म-
नोपि सर्वथा न समानं सत्तादिभिस्तु सामान्यपर्यायैर्जगति
न केनचित् समानस्तथायमपि जीवः परलोकं गतः सर्वेणापि
सह समानासमानरूप एवेति । कुतः सर्वथा सादृश्यमिति ।

एतदेव दृष्टान्तेन भावयति ॥

माणओ देवीजूओ, सरिसो सत्ताइएहिं जगओ वि ।

देवीईहिं वि सरिसो, निचानिचो वि एमेव ॥

मनुष्यो मृत्वा देवत्वमापन्नो जगत्त्रयस्यापि सत्तादिभिः पर्या-
यैः सदृशा देवत्वादिभिस्तु घिसदृशः इति नैकान्तेन कापि
सदृशता । तथा द्रव्यतयासौ नित्यः पर्यायतया त्वनित्य इत्या-
द्यपि वक्तव्यमित्याह । नन्वस्माज्जिरपि नैकान्तेन परजवे
सादृश्यमन्युपगम्यते किंतु समानजात्यन्वयमात्रमेवेत्यते पुरु-
षादिर्मृतः पुरुषादिवरेव भवतीति । एतदप्ययुक्तं कर्मजनितो हि
परभव इति साधितम् । तच्च मिथ्यात्वादि विचित्रहेतुजन्य-
त्वादिचित्रमेवेत्यतस्तज्जन्यः परजयो विचित्र पथ युज्यते नतु
समानजात्यन्वयः सिध्यतीति । किंच ॥

उकरिसा वकरिसा, न समाणाए वि जेण जाईए ।

सरिभग्गाहे जम्हा, दाणाइ फलं विही तम्हा ॥

सदृशप्रदे समानजातीयताप्रदे सति येन यस्मादीश्वरदरि-
जकुलीनाकुलीनादिरूपेणोत्कर्षापकर्षौ न घटां प्राञ्चतः । यो हि
यादृशः इहभवे स यदि परभवोपि तादृश एव तर्हि य इह-
भवे ईश्वरः स परजयेपि तादृश एव पथं दारिद्र्यपि वाच्यं
ततश्च नृवात्परभवे सर्वप्रकारैरप्युत्कर्षापकर्षौ न स्यातां किंच
कान्तसदृशतेव जयेत् (तम्हासि) तस्मान्मोक्तव्योयं सादृश्य-
ग्रह इति प्रकमाद्गृह्यम् । अयन्त्यमाचक्षीथाः मा भूतामुत्कर्षो-
पकर्षौ का नो हानिरित्याह (जम्हा दाणाइ फलं विहीसि)
चकारस्य गम्यमानत्वाद्यस्माद्धेयं परत्रोत्कर्षापकर्षयोरभावे
दानादिफलं वृथा संपद्यते लोको हि परत्र देवादिसमृद्धि-
प्रप्त्या आत्मन उत्कर्षार्थं दानादि प्रवृत्तिं विदधाति यदिचातं
युक्त्या उत्कर्षायभावाद्दृष्ट्वा दानतपस्तीर्थावगाहनाद्यापि
कृत्वा ऽमुत्र दरिद्र एव स्यात्तर्हि कतहानादिफलमित्यपार्थिका
दानादौ प्रवृत्तिस्तस्माच्च विधेयः सादृश्यग्रह इति । अपिचैत-
स्मिन् सादृश्यग्रहे वेदपदानामप्यप्रमाणमापद्यत इति
दर्शयन्नाह ।

जं च भिन्नोमो वइए, स जायए वेयविहियमिवाइ ।

मर्गायं जं च फलं, तमसंवच्छं मरिसयाए ॥

यच्च शृगाशोऽपि एव जायते यः स पुरीषो दद्यात् इत्यादि वेद-
विहितं तदपि परजवसदृशताप्रदे संबद्ध एव स्यात्पुरुषादेर-
मुत्र शृगाश्रुताश्रुतपक्षः तथा यद्यप्यग्निहोत्रं जुहुयान्स्वर्ग-
कामः स त्वनित्याऽग्निहोत्रेण यमराज्यमजिजायत इत्यादिकं
स्वर्गाय फलसूत्रकत्वात्स्वर्गायं फलं तदप्यसंबद्धं जयेन्मनु-
ष्यस्य त्वदभिप्रायेण देवत्वानुपपत्तेरिति पुरुषो वै पुरुषत्वम-
हनुते पशवः पशुत्वमित्यादीनां च वेदानामयमर्थः । कापि पुरुषः
स्त्वित्त्वह जन्मानि प्रकृत्या जन्मको घनीतः सानुक्रोशोऽभ्यन्तर-
श्च मनुष्यनामगोत्रे कर्मणि च मृतः सन् पुरुषत्वमहनुते नतु
नियमेन सर्व एव अन्यस्यान्यकर्मवशागस्यान्यथाप्युत्पत्तः । एवं
पशवोपि काचिन्मायाविदोषवशात्पशुनामगोत्रे कर्मणि बद्धा
परमं पशवो जायन्ते नतु सर्वेपि नियमेन कर्मापेक्षितार्थे
जीयन्तेति । विश० (व्युत्पत्तिमये इहभयः परभवोर्वात
करणशब्दं चिन्तयिष्यामि)

इहजवियाउय-इहजविकायुष्-न० वर्तमानजवायुषि, । म०
५ श० ३ उ० ।

इहय-इहक-त्रि० “ स्वार्थे कश्चवा ८ । ११ । ६॥ ” इति प्राकृत
सूत्रेण स्वार्थे कः । प्रा० । अस्मिन्नित्यर्थे,—वाच० ।

इहग-इतरथा-अव्य० “ इहग इतरथा ” पा० ११ । ११ इति प्राकृत-
सूत्रेण इहग इति इतरथार्थे वा प्रयोक्तव्यं । पक्षे यथा प्राप्तम्

अन्यथार्थे, “ इहग नीसासर्गेहि ” पक्षे इहगइह । प्रा० । नि०
चू० । “ इहग सपरुषवाभो ” इतरथा अन्येति । दर्श० ।
“ इहग समुहसिहो ” इतरथोक्तप्रकारादन्यथा समुहो
रत्नानां सिहो निष्पन्न इति—सम्म० इहग वि य वीयमेयस्स”
इतरथान्यथा भावव्यतिरेकेणेत्यर्थः इति । पंचा० २ विष० ।
“ इहग अणत्थगंतं ” पंचा० ६ विष० ।

इहलोइय ऐहलौकिक-त्रि० इहलोके भयः उअ चिपदवृद्धिः
वाच० । ऐहिके,—“अन्नस्स पाणस्सिह लोइयस्स” अन्नस्य पा-
नस्य वा कृते ऽन्यस्य वैहिकार्थस्य वस्त्रादेः कृते इति । सूत्र० १
अ० ७ अ० । इहलोकप्रयोजने, “इहलोइया वि किं पुण” ऐहलौकि-
की इहलोकप्रयोजनापि कुर्यादिकापीत्यर्थः । पंचा० ४ विष०
इहलोकगते, “ इहलोइया विहाणित्ति ” ऐहलौकिक्यपि इह
लोकगतापि न केवलं परलोकगता हानिरिति । पंचा० ३ विष० ।
इहलोककृते, इहजन्मभवे च “ इहलोइयाइ परलोइयाइ जी-
माइ अणगरूवाइ अविस्सुविज्जुब्भिमग्गाइ सहाइ अणगरूवाइ”
इहलोके भवा ऐहलौकिका मनुष्यकृताः क ते स्पर्शा दुःखवि-
दायाः । यादवा इहैव जन्मन्ति य दुःखयन्ति दाम्प्रहारादयः
प्रतिकृशोपसर्गास्त इहलौकिका इति । आचा० १ अ० १ ए अ० ३
उ० । इहलोके जव ऐहलौकिकः । व्यवसायभेदे, य इह जवे
वर्तमानस्य निश्चयाऽनुष्ठानं वा स ऐहलौकिको व्यवसाय इति
स्था० ३ ग० ।

इहलोय-इहलोक-पु० इदम् प्रथमार्थे ह । कर्म० इहलोकः समा-
नलोकः सकृदलोको यथा मनुजो मनुष्यस्य तिर्यक् तिरश्च इति ।
दर्श० । अस्मिन् लोके, आचा० १ अ० ५ अ० ४ उ० “इहलो-
गडुहावहयिज्” इहलोकप्रवेश लोके दिगायस्वजनादिकं दुः-
खमावहतीति । सूत्र० १ अ० २ अ० २ उ० । मनुष्यलोके, स्था०
३ ग० । आच० । “ इहलोगपरिणीय ” इहलोकस्य प्रत्यक्ष-
स्य मानुषत्वलक्षणपर्यायस्य प्रत्यनीक इति । ज० ८ श० ८ उ०
इहलोगा मनुस्सस्स लोगा इति । आ० चू० । अस्मिन् जन्म-
नि, आचा० १ अ० ५ अ० ४ उ० । मनुष्यजन्मनि, स्था० ४ ग०
इहलोगगवसग-इहलोकगवेषक-त्रि० अन्योन्यजन्तुपानाद्युप-
भागेन केवलस्येहलोकस्यैवान्वेषके, वृ० १ उ० ।

इहलोगपरिणीय-इहलोकप्रत्यनीक-त्रि० इहलोकस्य प्रत्य-
क्षमानुषत्वलक्षणपर्यायस्य प्रत्यनीकः इन्द्रियार्थप्रतिकूलकारि-
त्वात्पञ्चाग्निपस्थिदिहलोकप्रत्यनीकः । इन्द्रियार्थप्रति-
कूलकारिणि, गतिस्प्रतीत्य मनुष्यलोकप्रत्यनीकरूपे प्रत्य-
नीकजेंद,—इहलोकोपकारिणां जोगः साधनादीनामुपलब्धका-
रिणि, इहलोको मनुष्यलोकस्तस्य प्रत्यनीकता तद्विधयप्ररूप-
णेति इहलोकप्रत्यनीकः । मनुष्यलोकस्य वितथप्ररूपणाकर्त-
रि च । स्था० ३ ग० ।

इहलोकापनिबद्ध-इहलोकाप्रतिबद्ध-त्रि० निर्वाहादिमात्रार्थि-
नि प्रवज्याभेदे, स्त्री-टाप् इहलोकप्रतिबद्धा निर्वाहादिमात्रा-
र्थिनामिति—स्था० ४ ग० (विशाधार्थस्तु पञ्चजा शब्दे)

इहलोइयपरलोइय-ऐहलौकिकपारलौकिक-त्रि० इह परत्र च
जव ऐहलौकिकपारलौकिकः । इह परत्र च प्रवे, तदात्मकं
व्यवसायभेदे च । यस्त्विह परत्र च स ऐहलौकिकपारलौ-
किक इति । स्था० ३ ग० ।

इहलोइयपारलोइयकज्ज-ऐहलौकिकपारलौकिककार्य-न० व
र्तमानजवपरजवप्रयोजनसाध्य,—

इहलोइयपारलोइय-कज्जाणं पारलोइयं अहिगं ।

तं पि तु ज्ञापपहाणं, सो विय इयकज्जगम्मात्ति ॥

ऐहलौकिकपारलौकिककार्ययोर्वर्तमानभयपरजवप्रयोजन-
योः साध्ययोर्मध्ये पारलौकिक पारजविकं प्रधानतरं विशेष-
तरतस्य साधनीयत्वात्साधने बहुतमानर्थसंज्ञवात्पारलो-
किककृत्यं च जिनपूजेत्यनो नान्यदुपयोगस्थानं लघुतरं प्रव-
रसाधनानामिति । तत्र च यत्प्रधानं तद्वर्तीयतुमाह ।
(तं पि हुत्ति) तत्पुनः पारलौकिककार्यं प्रायः आत्मपरि-
णामः प्रधानः साधकतयास्तमो यस्मिंस्तद्वाचप्रधानं शुभजा-
यसाध्यमतोसौ प्रायविशेषो विशिष्टपारलौकिककार्यार्थिनां
समाश्रयणीय इति हृदयम् । यदि प्रायप्रधानं ततः किमि-
त्याह (सार्धयत्ति) स पुनः पारलौकिककार्यहेतुततो
भाव इति कार्यगम्य इत्येवविधमनन्तरोक्तं यत्कार्यं भावस्य
कृत्यं पूजार्थप्रवरपुष्पाद्युपादानरूपं तेन यो गम्यो निश्चेतव्यः
स इति कार्यगम्यः । इतिशब्दः समाप्ताविदमुक्तं जवति । पर-
लोकसाधन हेतुनूतशुभजायकार्यत्वात्प्रवरसाधनोपादानस्य
शुभभावं सफलव्यभिक्तीतिविधेयं भवतीति गायार्थः । पंचा०
४ विय० ।

इहलोगनय-इहलोकनय- न० इहलोकः समानलोकः सद्-
लोको यथा मनुजो मनुष्यस्य तिर्यक् तिरश्चस्तस्मान्नय-
मिहलोकमय- । दर्श० । मनुष्यादिकस्य सजातीयादन्य-
स्मान्मनुष्यादेरेव सकाशाद्यन्नयं जघति तदिहलोकमयम् ।
इहाधिकृतभीतिमतो जातौ लोकस्ततो भयमिति व्युत्पत्तिः ।
स्था० ७ ग० । आच० । सम० । भयभेदे, तच्च यथा राजामा-
त्यरक्तकादेरकार्यकरणं प्रति प्रजादीनां सिंहादेर्वा मृगादीना-
मिति-दर्श० ।

इहलोगवेयण-इहलोकवेदन- न० इहास्मिन् लोके जन्मनि
वेदनमनुजघनमिहलोकवेदनम्- । इहलोकानुजघने, आच०
१ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।

इहलोगवेयणवेज्ज-इहलोकवेदनवेय- त्री० इहास्मिन् लोके
वेदनमनुजघनमिहलोकवेदनं तेन वेद्यमनुभवनीयमिहलोक
वेदनवेद्यम् । इहलोकानुभवेनानुजघनीये, आच० २ श्रु० ५
अ० ४ उ० ।

इहलोगवेयणवेज्जावन्निय, - इहलोकवेदनवेद्यापतित- त्रि०
पेहिकभवानुबन्धिनि, “इह लोगवेयणवेज्जावन्निय । जं आच-
ट्टिकम्मं नं परिणाय चिंवेगमेति ” इहास्मिन् लोके जन्म-
नि वेदनमनुभवनमिहलोकवेदनं तेन वेद्यमनुभवनीयमिह-
लोकवेदनवेद्यं तत्रापतितमिहलोकवेदनवेद्यापतितम्- । इ-
मुक्तं भवति-प्रमत्तयतिना ऽपि यत्कामतः कृतं कर्म कायसं-
घट्टादिना तदैहिकभवानुबन्धि तेनैव जेघनं कृत्यमाणत्वा-
दिति । आच० १ श्रु० ५ अ० ।

इहलोगवेयिणी- इहलोकसंवेगिनी- स्त्री० इहलोको म-
नुष्यजन्म तत्स्वरूपकथनेन संवेगिनी इहलोकसंवेगिनी सर्व-
मिदं मानुषत्वमसारमभूत् कदलीस्तम्भसमानमित्यादिरूपे
संवेगिन्याः कथायाः प्रथमं भेदः, स्था० ४ ग० ।

इहलोगवेक्खा-इहलोकापेक्षा-स्त्री० इहलोकासम्भवे,

विहियाणुट्ठाणमिणंति-एवमेयं सयाकरेत्ताण ।

होइ चरणस्स हेऊ, णो इह लोगादवेक्खाण । ४ ।

विहितमात्मागमे विधेयतयानुमतं यदनुष्ठानं क्रिया तच्चिहि-
तानुष्ठानमिदं जिनजवनादिकरणलक्षणमिति । अनेनोत्पन्नेन
एवमेनेन भावस्तवानुरागलक्षणेन सूत्रविधिलक्षणेन वा प्र-
कारेण एतज्जिनजवनादिविधानं सदा सर्वकाशं कर्तव्यं विद-
धतां जवति जायते । चरणस्य सर्वविरतिरूपचारित्रस्य हेतु-
निमित्तम् । तदेव जिनजवनादि । उक्तविपर्यये यद्वति तदाह
नो नैव इह लोकाद्यपेक्षया ऐहजविककीर्त्यादिपारजविकदेव-
स्वराज्यादिपदार्थासम्भवेन । चरणस्य हेतुर्भवति एतज्जिनभ-
वनादिविधानं निदानहृषितत्वादिति गायार्थः । पंचा० ६ विय० ।

इहलोगासंसप्पओग-इहलोकाशंसाप्रयोग- पुं० । इहलोको
नरलोकस्तत्राशंसा राजा स्यामिन्वार्थमिहावस्तस्याः प्रयोगो
व्यापार इह लोकाशसाप्रयोगः । धर्म० २ अधि० । अपञ्चि-
ममारणान्तिकसंज्ञेखनाजोषणाराधनाया अतिचारविशेषे,-
उपा० । स च भेष्टो स्यां जन्मान्तरे आत्मा वेत्त्येव रूपा प्राप्य-
नेति । उपा० १ अ० । आच० आच० ॥

(ईकार)

ई-ई- अल्य० क्तिप्- विधादे, दुःस्वभावनायाम्, क्रोधे, अनुक-
म्पायां, प्रत्यङ्गे, सन्निधौ, सम्बोधने, वाच० “ ईः कुत्सार्थे पि
पापेपि निषेधे, नयनस्रमे । ६। एका० । पादपूरणे च । “ ई ज-
रा पादपूरणे ” ७ । २ । १७। इति । प्रा० मृदिव्यामयं सान्तत-
या पठितः । पृषोदरादित्वात्साधुः । वाच० ।

ई- स्त्री० लङ्म्याम्, वाच० । ई रमा मदिरा मोहे, महानन्दे
शिरोस्रमे । स्त्रीलिङ्गायमुणाद्यन्तो, नातोस्माहोपनं सुपः । ७।
ई यौयोत्रजसो रूपं, स्यादमारूपमीः शस्ति । ई शब्दो ह्रस्वप-
र्याये व्यय वृद्धेः प्रदर्शितम् । ७ । एका० ।

ईति-ईति-पुं० ईयते ई-क्तिच् (१) मिम्बे, २ उत्पादिते, त्रि०
३ प्रवासे, । “ अतिवृष्टिर्नावृष्टिः शलज्जाः मृषिकाः खगाः ।
प्रत्यासन्नाश्च राजानः परेता ईतयः स्मृताः ” इत्युक्ते ४ हृषेरुप-
ह्रस्वनेदे च । स्त्री० निरातङ्गा निरीतयः रघुः । वाच० ईतिर्धा-
न्याद्युपह्रस्वकारी प्रचुरमृषिकादिप्राणिगण इति । सम० ३४
स० । जं० । प्रचुरशलज्जकुसुममृषिकाया धान्यादिविनाशका
इति । प्रव० ४० द्वा० । प्रायो वर्षासु शस्यापह्रस्वकारिणो मू-
षिकादय इति । दर्श० ॥

ईरण-ईरण-न० ईर-भावे व्युट् प्रेरणे, आच० ४ अ० । “ ई-
न्द्रियाणि समीरणं ” इन्द्रियाणां प्रानिष्टविषयेत्यः सकाशाद्वा
गोत्रेपाकरणतया सम्यगीरयेदिति । आच० १ श्रु० ११ अ०
उ० । गतौ, आ० म० द्वि० । स्था० । आच० । कथने, ‘ घोरं धम्मे
उदीरणं ’ उत्प्राबल्येन ईरितः कथितः प्रतिपादितस्तीर्थे-
करणधरादिभिरिति । आच० १ श्रु० ७ अ० ७ उ० । युच्

जाव जामेव दिसिं पाउञ्ज्ण तामेव दिसिं पारुगण जंते !
 त्ति जगवं ! गोयमे समणं जगवं महावीरं वंदई नयंसइ
 २ ता एवं बयामी अहो एणं जंते ! ईमाणे देविंदे देव
 राया महिक्खिण्ण ईमाणस्स एणं जंते ! सा दिव्वा देविक्खी !
 कहिं गते कहिं आणुपविंदे ? गोयमा ! सर्रीरं गणं मे
 केण्णं जंते ! एवं बुद्धं सर्रीरं गणं ? गोयमा ! मे
 जहा नामणं कूढागारं सात्तासिया दुहअद्वित्ता गुत्तागुत्त
 दुवारा णिवाया णिवायगंजीरा तीसेणं कूढागारं जाव
 कूढागारमात्तादिहंनो जाणियव्वा इमाणेणं जंते ! दे-
 विंदे देवरत्ता सा दिव्वा देविक्खी दिव्वा देवजुत्ती दिव्वे
 देवाणुत्तावे किन्नाद्वप्पं किन्नापत्ते किन्ना अजीममत्तागण

केवा एम आमी पुव्व जवे किन्नामए वा किंगोत्तेवा-
कयरोसि गाम्मि वा नपरांसि वा जाव सन्निवेसंसि वा किं
वा दत्ता किं वा जोत्ता किं वा किन्ना किं वा समयारिन्ना
कस्म वा तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए
एगमावे आयरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म जातां
ईसाणेणं देविदेणं देवरसं सा दिव्वा देविद्धि जाव अ-
जिसमणागया एवं खलु गोयमा ! ।

इतश्च जम्बूद्वीपमवधिनः ऽऽशोकयन् भगवन्तं महावीरराज-
गृहं ददर्श दृष्ट्वा च ससम्पन्नमामना दुष्टस्थो उत्थाय च
सप्ताष्टानि पद्मानि तीर्थं करान्निमुखमाजगाम । ततो ब्रह्माटतट-
वदितकरकुञ्जो वन्दे वन्दित्वा आभियोगिकदेवान् शब्द-
याञ्चकार । एवं च तानवादीन् गच्छत भो राजगृहं नगरं म-
हावीरं जगवन्तं बन्धुवं योजनपरिमणरुलञ्च क्रेवं शोधयत
कृत्वा चैवं मम निवेदयत । तपि तथैव चक्रुः । ततोऽसौ पदा-
त्यतीकाधिपतिं देवमवमयादीन् जो १ देवानुप्रिय ! ईशाना-
वतसक विमान घण्टामास्फासयन् घोषणां कुरु यद्युतगच्छ-
ति भो ईशानेन्द्रो महावीरस्य धन्वनाय ततो यूयं शीघ्र
महद्व्या तस्यान्तिकमागच्छत । कृतायां च तेन तस्यां बहवा
देवाः कुतह्वादिजिस्तस्मिमीपमुपागतास्तंश्च परिव्रजतां यो-
जन रक्षप्रमाणयानविमानारूढाः । एकैर्देवगणपरिवृता नदी-
श्वरद्वीप कृतविमानसंक्रुपां राजप्रहनगरमाजगाम । ततो
जगवन्त त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य चतुर्भिरदृष्टं च वमप्राप्तं विमानं
विमुच्य भगवत्स्मिमीपमागत्य भगवन्तं वन्दित्वा पशुपास्ते स्म ।
ततो धर्मं श्रुत्यैवमयादीन् । भदन्त ! यूयं सर्वे जानीय
यद्यथैव केषु गौतमादीनां महर्षीणां दिव्यं नाट्यविधिमुप-
दर्शयन्ति भगवन्तस्माभ्यां दिव्यं मणिरूपं विवर्धितवान् । तन्म-
ध्ये मणिपीठिकां तत्र च सिंहासनं ततश्च भगवन्तं प्रणम्य
नमोऽर्पयिष्ये । ततश्च तस्य दक्षिणादुत्तुजादष्टोत्तरं शतं देव-
कुमारानां वामाच्च देवकुमारीणां निर्गच्छति स्म । ततश्च विधि-
धातावरवर्गान् ध्वनिरञ्जितजनमानसं हार्तिशक्तिं नाट्यविधि-
मुपदर्शयामासंति । तपण मे दिसाणे देविदे २ तं दिव्यं दे-
वद्वी । यावत्करणादिदमपरं वाच्यं यद्युत “ दिव्यं देवजुहं
दिव्यं देवाणुभावं परिसाहरह परिसाहरहसा स्मरणं जाए
पग नृप तपण दसाणो ३ समणं भगवं महावीरं वंदित्वा नम-
सिस्ता निथगपरियावस्सं पखुंस्ति ” (परियावस्ति) परि-
वारः । (कूलागारं स्नात्वादिक्षुतेति) कूटाकारेण शिखराकृ-
त्यापन्नकृता शाशा या सा तथा तथा दृष्टान्तो यः स तथा ।
सचैव जगवन्तं गौतम एवमयादीन् ईशानेन्द्रस्य सा दिव्या
देवर्षिः कृता । गौतम ! शरीरकमनुप्रविष्टा । अथ केनाथेनै-
वमुच्यते ? गौतम ! यथा नाम कूटाकारशाला स्यात् तस्या-
श्चादरे महान् जनसमूहस्तिष्ठति सच महाज्जादिकमागच्छन्तं
पश्यति दृष्ट्वा च तां कूटाकारशालामनुप्रविशति एवमीशाने-
न्द्रस्य सा दिव्या देवर्षिः शरीरकमनुप्रविष्टेति । ज० ३ श० १
उ० । (शकेशानयोर्विवादः विवायशब्दः) शक्रस्येशानसमीप
प्राप्तुर्नयः प्राञ्चभावशब्दः) (ईशानेन्द्रस्य पृथ्वनयकथा
नामत्रिंशद्वे वक्ष्यामि यावत्तस्य तत्र स्थितः)

ईसायु-ईर्ण्यायु-त्रि० ईर्ण्यां ह्यति-ज्ञा-वा-कु-ईर्ण्यायुके, वाच० ।
ईर्ण्यायुवे हि अन्तरुपतापपरा एव जयन्ति निष्कारणमेवेति,
यतः “यद्यपि का नो हानिः परकीयां चरति गमजो ह्यक्राम ।

अस्मज्जसं तु दृष्ट्वा तथापि परिविद्यते क्षेतः ” इति । इत्य० ।
नपुंसकजने । सच यस्य प्रतिसेव्यमानां वनितां विद्वान् प्र-
काममीर्ण्यायुभ्यां जायते स ईर्ण्यायुति । ग० १ अधि० ।
ध० । प्रव० । ईर्ण्यायुनां यस्य प्रतिसेव्यमानं दृष्ट्वा ईर्ण्यां मै-
युनानिलाय उत्पद्यत साऽपि निरुद्धवदः कालान्तरं वैरा-
शिका भवतीति-यु० ४ उ० ।

ईसायु-ईर्ण्यायु-त्रि० “ आर्णव्यल्लोह्वावन्तमन्तेन्तेरमणा-
मताः ” उ० १ । २ । ५ । इति प्राकृतसूत्रेण मताः स्थान-
आशुशब्दः । ईर्ण्यायुते, प्रा० ।

ईसि-(ईर्णि) (ईमी) ईपत् अव्य०-ईप अति-इः स्वप्रादौ उ० १ ।

इतिप्राकृतसूत्रेणेत्यम् । वा स्वरमश्च-उ० १ । २४ । इतिप्राकृ-
तसूत्रेण बाहुवर्णाधिकारात्मकाराद्व्यस्यपि व्यञ्जनस्य मकारः
“ अन्यव्यञ्जनस्य ” उ० १ । १२ इति प्राकृतसूत्रेण वा लुक्-
प्रा० । अद्ये, -सम० ३४ स्म० । स्तोके, -प्रज्ञा० ३६ पद०

अप्यजाये, नि० उ० १ उ० । मनागिन्यये, -प्रज्ञा० १९ पद
जी० । औप० । आ० म० प्र० । ज० “ ईर्णि असोगनयायवे ”
ईपत् मनागिति- राज० । “ ईर्णि पा० ” मनागतगारं तस्यां
पातयति- ईर्णि - भ० १६ श० ३ उ० । “ ईर्णि मयं ममद्वी-
णे ” इह स्कन्धस्फुटमित्युच्यते तस्यां गोकवरपादपस्य ईप-
मनाक सन्ध्यातीनस्तदासन्न अन्यथैः । राज० । किञ्चदधे च-
सू माथे च । ईपत्प्राग्नाराग्ये लोकाप्रस्ये पृथिवीविशेष च-
स्या० ७७ गा० । औप० (तद्वत्तस्या ईसिपद्भारा शब्दे)

ईसिग्रं-दशी० - वराशिः पत्रपुटं वशीयते च । दे० ना० ।

ईर्णि-(ईर्णि) (ईमी) उद्भावज्ञां (न)-ईपदाप्रावर्त्तस्विन्-त्रि०

ईपत् मनाक ततः परमास्वादतया ऊर्ध्वव्याघ्रतो गच्छति
ओष्ठे अवब्रम्यत लगतीत्येव शीघ्र ईपदाप्रावर्त्तस्वि । मनागो-
प्रावर्त्तस्विनि । “ ईर्णि उद्भावर्त्तस्विनि ” - प्रज्ञा० १९ पद० ।

ईर्णि-(ईर्णि) (ईसी) तैवच्छिकर्णा-ईपत्प्रावर्त्तस्विनि-त्रि०

स्त्री० ईपमनाक तान्ने अक्षिणी क्रियते अनथा इति ईपत्प्रावर्त्त-
स्विनि । मन्त्रियाम-मन्त्रस्य प्रायः सर्वस्यापि तथा स्वभाव-
त्वादिनि- प्रज्ञा० १९ पद० ।

ईर्णि (ईर्णि-ईसी) तुंग-ईपत्प्रावर्त्तस्विनि-त्रि० मनागुञ्ज, ज० ६६ पद०

ईर्णिदन्त-ईपदन्त- पुं० मनागदन्ते, औप० ।

ईपदन्त-त्रि० मनागार्हताशब्दे मजादां, -ज० ३ वक्र० ।

ईर्णि (ईर्णि ईमी) पत्तवणिज्ज-ईपत्प्रावर्त्तस्विनि-त्रि० ।

मनाकप्रावर्त्तस्विनि शक्ये, पंचा० १२ विव० ।

ईर्णि (ईर्णि ईसी) पञ्जार- ईपत्प्रावर्त्तस्विनि-त्रि० ईपत्कुञ्जे

पंचा० १८ विव० ।

ईर्णि (ईर्णि-ईमी) पञ्जारगय-ईपत्प्रावर्त्तस्विनि-त्रि० ईप-

द्वन्ते, अत एव अ० । ईपत्कुञ्जे, नद्यादिदुस्तटीस्थिते च ।

(ईसीपञ्जारगयो) ईपत्प्रावर्त्तस्विनि ईपत्कुञ्जो नद्यादिदु-
स्तटीस्थितो वासो स्यादिति । पंचा० १८ विव० ।

ईर्णि (ईर्णि-ईमी) पञ्जारा-ईपत्प्रावर्त्तस्विनि-स्त्री० ईपदत्ता-

रत्नप्रज्ञाविर्षयव्या इव महान् प्राणजरो महत्स्य यस्याः सा
ईपत्प्रावर्त्तस्विनि । औप० । ईपदत्ता रत्नप्रभापञ्जया प्राणज-
रत्नप्रभापञ्जया यस्याः सा ईपत्प्रावर्त्तस्विनि । ऊर्ध्वलोकाप्रस्य
मिच्छानां निवासभूते प्रथिवीभेदे, (ईसिपद्भारापुद्गवी)
ईपत्प्रावर्त्तस्विनि ऊर्ध्वलोके जवतीति । स्या० ४ गा० । (ईसीप-

ञ्जाराणामा य) (इस्ति) अल्पजावे प्र इति प्रायो कृत्या जार इति जारकृतस्म पुरिसस्स पायं पायसो ईसंणयं भवति जाय वट्टिन्नासापुढवी ईसीपञ्जारा णाम इति पनमजिहणंतस्स नायद्व्यट्टसिद्धविमाणाओ उव्वरि वा रसेहि जोयणेहि भवति तेण सा ऊव्वेवोगट्टा भवतीति । नि० सू० १ उ० ।

अस्या अयं स्वरूपो ह्योपपातिके यथा ।

बहुसमरमणिज्जओ जूमिजागाओ उच्छं चंदम्मि सूरिय-
महगणणकवत्तताराख्वाणं बहुई जोयणसहस्साईं बहुईं
जोयणसयसहस्साईं बहुईं जोयणकोमीओ बहुजोयण-
कोमाकोमीओ उच्छंतरं उप्पत्ता मोहम्मि साणं कुमारमा-
हिंदवंजंलगमहासुकसहस्सारआणतपाणतआरणचु-
यतिन्निय अट्टारं मेविज्जविमाणवासते विती वत्ता-
विजयेवजयंतजयंतअपराजियमव्वट्टसिद्धस्म य हाविमा-
णस्स सव्वउपरिद्धातो थूजियगतो पुवालमजोयणाईं
अवाहाए एत्थ णं ईसीपञ्जारा णाम पुढवी पामत्ते पण-
याद्धीमं जोयणसयसहस्साईं आयामविकखंजेणं एगा
जोयणकोमी बयाद्धीमं सयसहस्साईं तीमं च सहस्साईं
दोम्मि य अउणापणे जोयणसए किंचि विसेमाहिण
परिरणं ईसिपञ्जारेणं पुढवीण बहुमज्जदेमजाण
अट्टजोयणणकवत्ते अट्टजोयणाईं वाहुद्धेणं तयाणंतं च
एणं माताए ५ परिहायमाणी २ मव्वेसु चरिमपेरंतं म-
च्छियपत्तातो तणुयतरा अंगुलस्स असंखेज्जइजागवा-
हुद्धेणं पमत्ता ।

(बहुसमेत्यादि) बहुसत्वेन रमणीयो यः स तथा स्यात्
(अथादक्षि) अबाधयान्तरण । औप० । ईपत्राग्नारायाः
पृथिव्या बहुमध्यदेशजागे अष्टोर्जनिकमायाम-विष्कम्भाज्या-
मष्टोर्जनप्रमाणं क्षेत्रं चाष्टौ योजनानि बाहुल्येन चोच्छ्वेनेनोच्छ-
स्वेनेति भावः प्रकृता तदनन्तरं सर्वोसुदिशु विदिक्तु च मात्रया
स्तोकया २ प्रदेशप्रमाणया परिहीयमाना सर्वेषु चरमान्तेषु
मत्तिकापत्रतोऽप्यतितन्वी बहुशालसंख्ययजागं बाहुल्येन प्रकृता
स्यापना । प्रका० २ पद ।

ईसीपञ्जाराण, सायाए जोयणस्म होगंतो ।

वारसहि जोयणेहि, सिद्धीसव्वट्टसिद्धातो ॥

ईपत्राग्नारा सिद्धजूमिस्तस्या सीताया इति द्वितीयं नाम
ऊर्ध्वं योजनं इति कान्ते लोकान्तः सापि च ईपत्राग्नाराख्या
सिद्धिः सर्वार्थसिद्धा द्वारविमानादूर्ध्वं द्वादशभिर्योजनैर्भवति ।
अन्ये तु व्याचक्रन्ते सर्वार्थसिद्धाविमानाद् द्वादशभिर्योजनै-
र्लोकान्तक्षेत्रत्रकृणोपि तत्त्वं पुनः केषांनो विदन्ति तस्मिन्
लोकान्ते ईपत्राग्नारापक्षकिते मनुष्यक्षेत्रप्रमाणं सिद्धाः
प्रतिस्थिताः । उक्तञ्च 'अथीसीपञ्जारेवक्ष्यिष्य मणुयवोय
परिमाणं । होगगनभोजागो सिद्धस्वेत्तं जिणक्खाय, सम्प्रति
परिधिप्रतिपादनेस्या पयोपायतः प्रमाणमभिधत्सुराह ।

एगा जोयणकोमी, बायाद्धीमं च सहस्साईं ।

तीमं चेव सहस्सा, दो चेव सया अउव्वन्ना ॥

इह ईपत्राग्नारो य आयामविष्कम्भाज्यां पञ्चचत्वारिंशद्यो
जनत्रकाणि प्रमाणम् । अंता विकखंजवग्गद, गुणकरणी वट्ट-

स्स परिरओ होइ । इति परिधिगणितेन परिधिपरिमाणमेका
योजनानां कांटी द्वाचत्वारिंशत्त्रकाणि त्रिंशत्सहस्राणि द्वे शते
एकानपञ्चाशदधिके १४२३०२४ए शेषं त्वधिकमल्पत्वात्
विवक्षितं प्रज्ञापनातो वाच्यसेयमिति ।

सम्प्रति तस्या पव बाहुल्यं प्रतिपादयति ।

बहु मज्ज देशजागे, अछे व य जोयणाणि बाहुल्लं ।

चरिमंते सुय तणुई, अंगुल्ल संखेज्जई जागं ॥

मध्यदेशभाग पव बहुमध्यदेशजागो बहुशब्दस्य स्तोत्रकप-
रिहारार्थमाश्रित्वात् । स च बहुमध्यदेशजाग आयामविष्क-
म्भाज्यामष्टोर्जनप्रमाणस्तत्र बाहुल्यमुच्छ्वेनमष्टोर्जनाभि-
ततो यथोक्तप्रमाणान् बहुमध्यदेशभागान् चरमेषु सर्वा-
सु दिक्षु विदिक्तु च योजनं गत्वा बहुलपृथक्त्वं तथाहुल्लप्रमाणं
(परिहादक्षि) परिहीयते पद्यमनेन प्रकारेण दान्भिभावे
सति तस्यास्तावत्प्रमाणमद्वयाः पृथिव्याः । अपि शब्दो जिह्वा-
क्रमो मत्तिकापत्रादपि तनुतराः किमुक्तं जघति । शृतपूर्ण-
तयाविधकरोटिकाकारेति भावस्यापना । आ० म० द्वि० ।

अस्याः स्वरूपमोपपातिके यथा—

ईसीपञ्जाराणं पुढवीसेया संखत्तविमल्ल मोद्धियमुणा-
ल्लदगयतुमार गोक्खीरहारवग्गा उत्ताणयत्तसंठाण-
मंत्रिया सव्वज्जुण मुव्वमई अच्चासएट्टाण्णहा पट्टा-
मट्टा णीरया णिम्मत्ता णिप्पका णिक्कम्मायासमरी-
चियामुप्पजा पामादिया दरिमणिज्जा अजिरुवा पारि-
रुवा ईसीपञ्जारा । औप० ।

सा च ईपत्राग्नारा पृथिवी श्वेता श्वेतत्वमेवोपमया प्रकट-
यति (संखद्वलविमल्लेत्यादि) शब्दद्वयस्य शब्दद्वयसूत्रस्य-
विमलो निर्मलः स्वस्तिकः शब्दद्वयविमल्लस्यस्तिकः स च मृ-
णाक्षं चन्द्रकरजश्चतुषारं च हिमं च गोक्षीरं च दारुञ्च तेषामिव
वर्णो यस्याः सा । तथा उत्तानकमुत्तानीकृतं यच्छत्रं तस्य यत्स-
स्थानं येन संस्थिता उत्तानच्छत्रसंस्थानमस्ति तत्त्वं च प्रागु-
पदीक्षितस्यापनातो जायनीयम् । (सव्वज्जुणसुव्वमयी)
सर्वान्मना श्वेतमुव्वर्णमयी । प्रका० २ पद । आ० म० द्वि० ।

सव्वट्टविमाणाउ, सव्वु परिमाउधुञ्जिय ।

वारमहि जोयणेहि, ईसिपञ्जार पुढवीउ ॥ १६ ॥

निम्मल्लदगयवन्ना, तुमार गोक्खीरहारसखिन्ना ।

उत्ताणयत्त संठाणा, जणिया जिणवर्दिहि ॥ १७ ॥

ईसी पञ्जाराण, सायाए जोयणांमि होगंते ।

वारमहि जोयणेहि, मिच्छा सव्वट्टसिद्धाओ ॥ १८ ॥

पणयाद्धीमं आयाम, विन्थमा होइ सत्तसहस्साईं ।

तं पि तिगुणं विमसं, परिरओ होइ बोधव्वो ॥ १९ ॥

एगा जोयणकोमी, बायाद्धीमं च मयसहस्साईं ।

तीमं च सहस्साईं, दो य मया अउणवीसाउ ॥ २० ॥

स्वेत्तमयविधिना अ-द्वेवजोयणाईं बाहुल्लं ।

परिहाइयचरिमंते, मच्छियपत्ता तणुययग ॥ २१ ॥

गंतुण जोयणं जोय, णंतु परिदाइ अंगुल्लपहत्तं ।

संखत्तमंनिगामा, पेरंता होति पत्ताणूसा ॥ २२ ॥

अकण सुनगमया, नामेण सुदंसणा पजासा य ।

संखतज्ञ संनिगामा, वत्तागारा य सा पुढवी ॥ २३ ॥ ती० द० प०

उत्तराऽध्ययनेऽपि यत्संस्थाना यत्प्रमाणा यद्वर्णा च तदार्जि-
धानायाह ।

बागसाहिं जोयणेहिं, सव्वट्टसुवरिंजवे ।

ईसीपवज्जारनामा, पुढवी उत्तसंठिया ॥

चादशजियोजनेः प्रकृत्यादित्वात्तृतीया सर्वाधेयस्य सर्वार्थ-
नाम्ना विमानस्योपबृध्य जवेत्तस्मादीपत्याग्नारेतिनाम य-
स्याः सा ईपत्याग्नारनामा । अना बहुवीहेगिति निषेधाच्चान्तत्वे
पि डीप न भवति । ईषदादिनामोपबृहत्तुं चेतदनेकनामयाजि-
धेयत्वात्तस्या उक्तं हि “ईसीती वा ईसीपवज्जारा वा तणुतणु-
त्तीति वा सिद्धीति वा सिद्धादपत्ति वा मुत्तीति वा मुत्तादपत्ति
वा होयगोइ वा होयगायुभइ वा होयपमिबुज्जणाइ वा
सव्वपाणजुयजीवसत्तमुहावहाइवेत्यादि ” पृथिवी जमिः
उत्तमातपत्रं तत्संस्थितमिव संस्थितं संज्ञानमस्या इति
उत्तसंस्थिता । इह च विशेषानभिधानेऽपि उत्तानमेव उत्तं
गृह्यते यत आह । जगवान् भड्बाहुः । उत्ताणयत्तय
संठियाओ जणिया जिणवरेहिंति,—

पायाद्वीम मय सहस्सा, जोयणाणं तु आयया ।

तावइयं विच्छिन्ना, तिगुणा तस्सेव साहिय परिगया ॥

अट्टजोयण बाहद्धा, सामज्जम्मि आहिया ।

परिहायमाणपरं, तामच्छीय पत्ताओ तणुयरी ॥

पञ्चवत्वारिंशत्सहस्राणि योजनानां तु पूरणं आयतना
दीप्तेता (तावइयं चेवत्ति) तावतश्चैव प्रमाणात्सहस्रा
द्विस्तरतोऽपि च पञ्चवत्वारिंशच्चतसहस्रप्रमाणेति भावस्त्रि-
गुणाः (तस्सेवत्ति) प्राप्यत् । तस्मादुक्तं पादयो याः परि-
धयः परिधिरिह च त्रिगुण इत्यभिधानेऽपि विशेषाधिकं उ-
च्यते “ सव्ववट्टंति गुण सविसेसमिति ” यच्चान्दव्ययाहि
पञ्चात्रिंशद्वक्त्राधिकयाजनकोटिरेवेतत् परिमाणं स्यात्तथा च
मूत्रान्तरविरोधो यन्मूत्रोक्तं “ एषा जोयणकोटी वायाद्वीसं भवे
शय सहस्सा । तीसं चेव सहस्सा दो चेव सया अणव-
वत्ति ” । पठन्ति च “ तिगोणसाहियपरिगयत्ति ” अष्टौ अपृष्ट-
स्यानि योजनानि बाहुल्य स्थान्यमस्या इत्यप्योजनत्वाद्बाहु-
ल्य (से) तस्यैतत्प्राग्भागा किं सर्वत्राप्येवमाह । आदि-
मध्ये मध्यप्रदेशा व्याख्याता किमन्येयमत आह । परिस्वमन्ता-
दीयमाना (परिहयमाना चरिमतेत्ति) चरिमान्तेषु सकल-
दिग्ज्ञागवर्तिषु पर्यन्तप्रदेशेषु मत्तिकायाः पत्रं पक्को मत्तिका-
पत्रमापशब्दस्य गम्यमानत्वात् तस्मादपि तनुतरी अति-
परिकृतेति यावत् । हानिश्चात्र विशेषानभिधानेऽपि प्रतियोजन-
मात्रपृथुत्वं उच्यते तथाचान्यत्रायाचि “ गंतुण जोयण तु
परिहोइ अंगुत्तपुटत्तत्ति ” अत्र केचित्पनन्ति ॥

अज्जुण सुवत्तागमई, सा पुढवी निम्मत्ता सजावेण ।

उत्ताणगलत्तगसं-ठिया य जणिया जिणवरेहिं ॥

संखककुंदसंकासा पंगुग निमत्ता मुसुजा ॥

तत्र च अर्जुनं शुक्लं तच्च तत्सुवर्णकं तेन निर्जृताऽर्जुनसुवर्णं
कमयी मतीपत् प्राग्जारा (निम्मत्ता) स्वच्छा । किमुपाधिबशत
इत्याह । स्यज्जवेन स्वकपेण उत्तानकमूर्ध्वमुखं यच्चतमेव
उत्तक तत्संस्थिताच्च भागितोक्ता जिनवरैः प्राक् सामान्यतः

उत्तसंस्थितेषु जणितोक्ता जिनवरैः । प्रागित्युक्तमिह तत्ता-
नत्वं तद्विशेष उच्यते इति न पौनरुक्त्यम् । संखाककुंदानि
प्रतीतानि तत्संकाशा वर्णितस्तत्सदृशी अत एव (पंगुरास)
पाण्डुरा श्वेता निर्मला निष्कलङ्का शुभा अत्यन्तकल्याणवहा
सुखावहा सुखहेतुत्वेन इति सार्धसूत्रप्रयार्थः । उक्तं ३६
अ० । ईपत्याग्नाराया अष्टौ नामधेयानि यथा ।

इमिपज्जाराणं पुढवीए अट्टनामधेज्जा पमत्ता तं
जडा ईमीइ वा ईमिपज्जाराइ वा तणुइ वा तणुतणुइ वा
सिद्धिइ वा सिद्धादपत्तिइ वा मुत्तीइ वा मुत्तादपत्तिइ वा
स्था० ८ ठा० ।

प्रज्ञापनायां द्वादश नामधेयानि यथा—

ईसीपवज्जाराणं पुढवीए दुवात्तम नामधेज्जा पमत्ता
तंजडा-ईसीति वा, ईसीपवज्जाराइ वा, तणुत्ति वा, तणु-
तणुयरीति वा, सिद्धिरिति वा, सिद्धादपत्ति वा, मुत्ति-
इ वा, मुत्तादपत्तिइ वा, होयगोति वा होयगगुत्तियति वा,
होयपमिबुज्जणाइ वा सव्वपाणजुयजीवसत्तमुहावहाइ
वा । प्रज्ञा० २ पद ।

ईसीइवत्ति-पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् (तणुत्तिवा)
तन्वी वा होपपृथिव्यपेक्षयाऽतितनुत्वात् । तनुज्योऽपि जगत्प्र-
सिद्धे त्यस्तन्वी मत्तिकापत्रतोऽपि पर्यन्तप्रदेशेऽतितनुत्वात्तनु-
तन्वी । सिद्धिरिति वा-सिद्धिरेवमस्य प्रत्यासन्नत्वात् । सिद्धि
क्षेत्रस्य प्रत्यासन्नतपोपचारात्सिद्धा नामाद्वयः सिद्धाद्वयः पदं
मुक्तिरिति वा मुक्त्याद्वय इतिवेत्यपि परिभाषनीयम् । तथा
लोकाग्रे वर्तमानां लोकाग्रामिति लोकाग्रस्य स्तूपिकेय लोका-
ग्रस्तूपिका तथा लोकाग्रेण प्रत्युद्यते इति लोकाग्रप्रतिवादिनी
(होयगगमिबुज्जत्ति) लोकाग्रमिति प्रतिबुध्यते अवसीयते
या लोकाग्रं वा प्रतिबुध्यते यथा सा तथेति (सव्वपाणेत्ति)
प्राणा द्वित्रिचतुर्विन्दया इति भूतास्तरवो जीवाः पञ्चैन्द्रियाः
शेषाः प्राणिनः सत्या उक्तञ्च—“ प्राणा द्वित्रिचतुः प्राक्ता भूता-
श्च तरवः स्मृताः । जीवाः पञ्चैन्द्रिया ह्येषा इशोपा सत्या उदी-
रिताः ” सर्वेषां प्राणचूतजीवसत्त्वानां सुखावहा उपद्रवका-
रित्वाभावात्तमप्राणचूतजीवसत्त्वसुखावहाः । प्रज्ञा० २
पद ॥ एतेषाञ्च पृथिव्यादितया तत्रैतत्पन्नानां सा सुखावहा
शीतादिदुःखहेतूनामजायादिति । औप० । ईपदिति वा नाम-
रत्नप्रज्ञाद्यपेक्षया नृस्वत्वात्तस्य पदं प्राग्भागरस्य नृस्वत्वात्तस्या
ईपत्याग्नारोति वा अत एव तनुगिति वा तन्वीत्यर्थः । अतितनु
त्वात्तनुतनुगिति वा । सिद्धिरिति तस्यामिति सिद्धिरिति वा ।
सिद्धानामाश्रयत्वान्निष्ठाद्वय इति वा । मुच्यन्ते सकलकर्म-
जिस्तस्यामिति मुक्तिरिति वा मुक्तानामाश्रयत्वान्मुक्ताद्वय
इति वेति । स्या० ८ ठा० । ईसीति वा ईपदप्रा पृथिव्यन्तरा-
पेक्षया इति-शब्द उपदर्शने वा शब्दो विकल्पने । औप० ।

ईमि (ईमिं) (ईमी) पुरेवाय-ईपत्तुगोवात- त्रि० मनाक
सस्नेहवाते,—ज० ५ श० १ उ० ।

ईसि (ईसिं) (ईसी) मत्त-ईपन्मत्त- त्रि० यौवनाग्म-
वर्तित्वान्मनाग्मस्य गजादौ, ज० ३ वक्त्र० । औप० ।

ईसि (ईमिं) (ईमी) रहस्म-ईपद्वस्व- त्रि० ईषत्तपृष्टे-
“ ईमि रहस्म पंचकवग उच्चारणकाण ” (ईमिति) ईषत्तपृष्टानि

नहस्वानि च यानि पञ्चाङ्गराणि तेषां यदुच्चारण तस्य योऽङ्का
काक्षस्तस्य तथेति । औप० ।

ईसि (ईनि) (ईम) विच्छेयकमत्रा-ईषद्विच्छेदकटुका-स्त्री०

ईषद् मनाक् व्यचक्षेदे सति तत ऊर्ध्वं कटुका पक्षादिद्वय-
सम्पर्कत उपग्रहयमाणत्यक्तवीर्येति । मनाक्यवच्छेदे सति
उपग्रहयमाणत्यक्तवीर्यायाम्प्रदिगयाम् । प्रज्ञा० १७ पद ।

ईसि (ईमि) (ईमी) सिद्धिद (ध) पुष्पफणगास-ईपचशिखीन्ध

(सिद्धीन्ध) पुष्पप्रकाश-त्रि० ईषन्मनाक् शिखीन्धपुष्पप्रका-

शानि शिखीन्धपुष्पसदृशवर्णानि-ईषच्छिखीन्धपुष्पसदृशव-

र्णै, जी० ३ प्रति । ईषन्ध्वते " ईसि सिद्धिपुष्पफणगासा-

इति मनाक सिद्धीन्धकसुमप्रज्ञानि ईषत्सितानि इत्यर्थः ।

सिद्धीन्ध भूमिस्फोटक उन्नकम्- । औप० ।

ईसित-ईशित्व- न० अष्टसिद्धन्तर्गते सिद्धिविशेष, ईशित्वञ्च

वर्षावञ्च तथा कामावसायिना- सूत्र० २ ध्रु० १ उ० ।

ईहाण-ईक्षण-न० ईक्ष भावे ल्युट् दर्शने, करणे ल्युट् ७ नेत्रे,

तत्र दर्शने० । वाच० ।

ईहाणिय-ईक्षणिक-त्रि० ईक्षणं हस्तेरेखादीक्षणेन युजाशुभ

दर्शनं शिल्पमस्य वन् युजाशुभफलकयननोपजीविनि सामु-

द्रिके, स्त्रियां टाप् मङ्गला देशवृत्ताश्च जडाश्चक्रणिकैः सह ।

मनु० । वाच० ।

ईहा-ईहा-स्त्री० ईह-अ-चेष्टायाम्, उद्यमे, वाञ्छायाञ्च । वाच० ।

वितर्क-सम० । ईहचेष्टायाम् ईहनमीहा (आभिविधोधिकज्ञान)

मातृज्ञानविशेष, विशेष० । आ० नू० । आ० म० प्र० ।

आ० घ० । प्रव० । प्रज्ञा० । मा च सतामन्वयिनां व्यतिरेकिणां

चार्थानां पर्यालोचना । विशेष० । तथाच ज्ञाप्यम् । " ईहामेसा-

सत्यं " हेतुनिधानानि त्वीहा विमर्षणमार्गगवेष्टा संज्ञा-

लक्षणानि सर्वाण्यपि ईहान्तर्भावीनि छप्यन्तीति । विशेष० ।

प्रज्ञा० । वियावृणति वा मन्वयति वा ईहणति वा पगदति ।

आ० नू० १ अ० । अन्ययव्यतिरेकधर्मपर्यालोचनरूपा ईहेति

विशेष० । ईहा दीर्घपर्यालोचनमिति । न० । " नहवियारणे-

ईहा " तथेत्यानन्तर्यं विचारणं पर्यालोचनमर्थानामिति धर्तते ।

ईहनमीहा तां युवत इति योगः । आ० म० प्र० । न० । ईहा

स्थाणुरयं पुरुषो वेत्यर्थं सदर्थालोचनाभिमुखा मनिश्चेति

ज्ञा० ३ अ० । दर्श० । न० । " थाणुमनुमाणुगया, जह ईहा-

देवदत्तस्स " ईहा सदर्थपर्यालोचनात्मिका स्थाणु मनुष्याऽनु-

गता किमयं स्थाणुः किं वा पुरुष इत्येवरूपा यथेहा देवदत्तस्य-

जीवतो धर्म इति । ग० २ अ० । पूर्वपर्यालोचनमीहेति

दर्श० । " ईहणखावि " पूर्वापराविरोधनं पर्यालोचयति अपि-

राद्-पर्यालोचनं किञ्चित्स्वरूपाप्युपेक्ष्यत इति सूचनार्थः

न० । आ० म० प्र० । सदर्थाभिमुखो वितर्क इति० । ज्ञा० १ अ० ।

शुरूवस्त्वन्वेषणरूपा चेष्टा ईहेत्युच्यत इति । आ० घ० । अवगृही-

तविषयाकाङ्क्षामीहेति । सम्म० । तदर्थगतसञ्ज्ञतविशेषात्ता-

त्वनमीहेति । राज० । ईहा किमिदमित्यमुतान्ययेत्येवं सहाया-

लोचनाभिमुखा मनिचेष्टा इति । औप० । " ईहायाः स्वरूपं यथा ।

ईह चेष्टायामीहनमीहा सञ्ज्ञतार्थपर्यालोचनरूपा चेष्टा इत्यर्थः

किमुक्तं मर्षात् । अवग्रहादुत्तरकाहमवायात्पूर्वं सञ्ज्ञतार्थ-

विशेषोपादानाभिमुखा असञ्ज्ञतार्थविशेषपत्न्यागाभिमुखाः

प्रायोऽत्र मधुरत्वादयः शङ्कादिशब्दधर्मा दृश्यन्ते न कर्कश-

निष्ठुरतादयः शङ्कादिशब्दधर्मा इत्येवंरूपो मतिविशेष ईहा ।

आहञ्च ज्ञाप्यकृत " ज्ञाज्ञायविशेषा दाणञ्चायानिमुहमीहा "

प्रज्ञा० १५ पद । न० । आ० म० प्र० । अवगृहीताथविशेषा-

काङ्क्षणीहेति अवगृहीताऽवग्रहेण विषयीकृतो योऽर्थोऽवातर

मनुष्यत्वादिजानि विशेषपक्षेणस्तस्य विशेषः । कर्णादहाता-

दिभेदस्तस्याकाङ्क्षणं भवितव्यता प्रत्ययरूपतया ग्रहणाजि-

मुख्यमीहेत्यभिधीयते । रत्ना० १ परि० ।

तथाच-ईहां व्याचक्ष्यासुराह ।

इयं सामान्यग्रहणा, गान्तरमीहा सदस्यमीमंसा ।

किमिदं सद्दो सद्दो, को होज्जव मन्वसंगाणं ॥

इति शब्दउपदर्शन इत्यत्र प्रागुक्तेन प्रकारेण निश्चयिकार्था-

वग्रहे यत्सामान्यग्रहणं रूपाद्यवृत्त्या व्यक्तवस्तुमात्रग्रह-

णमुक्तं तथा व्यवहारार्थवग्रहेपि यदुत्तरविशेषापेक्षया श-

ब्दादिसामान्यस्य ग्रहणमभिहितं तस्मादनन्तरमीहा प्रव-

र्तते कथं ज्ञेयमित्याह सतस्तत्र विद्यमानस्य गृहीतार्थस्य

विशेषविमर्शद्वारेण मीमांसा विचारणा केनोपेक्षनित्याह ।

किमिदं वस्तु मया गृहीतं शब्दोऽशब्दो वा रूपरसस्पर्शरूपः

इदं च निश्चयार्थवग्रहादनन्तरतावनित्या ईहायाः स्वरूप-

मुक्तम् । अथ व्यवहारार्थवग्रहानन्तरतावनित्याः स्वरूपमाह ।

(को होज्जवन्त्यादि) वा इत्यथवा व्यवहारवग्रहेण शब्दे गृ-

हीति अन्यमीहा प्रवर्तते शङ्कागाङ्क्षयार्थे कोऽयं भवेच्छब्दः

शङ्कः शङ्को येति । ननु किं शब्दोऽशब्दोऽवेत्येवमित्यादि किं सशय-

ज्ञानमेव कथमीहा ज्ञेयमुमेति मन्य किन्तु दिग्मात्रमेवमि-

ह दर्शनं परमार्थनस्तु व्याप्तिरेकधर्मनिराकरणपरोऽव्ययधर्मध-

टनप्रवृत्तश्चापायाजिमुख एव बोध ईहा दृष्ट्या । तद्यथा ' क-

राग्यमनस्सविनास्तमागतो, न चाऽधुना सम्भवतीह मानवः ।

प्रायस्तदेतन्नखगादिजाजा, जाव्यं रतिप्रयतमारिसमानानामे-

ति ' एतच्च प्रागुक्तमपि मन्दमातस्मरणार्थं पुनरप्युक्तमिति

गाथार्थः । विशेष० । प्रन० ।

ईहा पञ्चविधा यथा- ।

कति विहाणं जेत ! ईहा पमात्ता ? गोयमा ! पंच-

विहा पमात्ता तेजहा सोईदियईहा जाव फामिंदिय-

ईहा एवं जाव वेमाणियाणं नवरं जस्स जइ इंदिया ॥

प्रज्ञा० १५ पद । ईहापि मनःसहितेन्द्रियपञ्चकज-यत्वात्

बोद्धव- प्रव० २१ हा० । तथाचाह ॥

मे किं तं ईहा ईहा बोद्धिहा पमात्ता तेजहा सोईदिय

ईहा चर्किंदियईहा पाणिंदियईहा जिज्जिंदियईहा फामिं-

दियईहा नो ईदियईहा तीसेणं इमे एगट्टिया नाणा-

पोमा नाणावंजणा पंच नामधिजा जवति तेजहा आजो-

गणया मणणया मंवेणया चिंता वीमंसा मेत्तं ईहा ।

अथ केयमीहा । ईहा परीक्षा प्रज्ञा तद्यथा । श्रोत्रान्द्रियेहा

इत्यादि । तत्र श्रोत्रान्द्रियेणहा श्रोत्रान्द्रियेहा । श्रोत्रान्द्रियार्थाव-

ग्रहमधिकृत्य याप्रवृत्ता ईहा सा श्रोत्रान्द्रियेहा इत्यर्थः । एवं

गंगा अपि भावनीयाः (तीर्णेणमित्यादि) मृगं नवरं सामा-

न्यत पकार्यकानि विशेषान्तरायां पुनर्भिन्नार्थानि तत्र

(आजोगणयत्ति) आजोग्यतेऽनेनेति आभोगनम् अर्थावग्रह-

समयमनन्तमेव सद्भूतार्थविशेषाभिमुखमालोचनं तस्य

ज्ञाव आभोगनता । तथा मार्यते अनेनेति मार्गणं सद्भूतार्थ-

विशेषाभिमुखमेव तद्वन्वेष्यव्यतिरेकधर्मान्वेषणं तज्ज्ञाया

अभिधानराजेन्द्रः ।

(उकार)

उ-उ-अव्य० उ-क्लिप्न तुक् सम्बोधने, कोपवचने, अनुकम्पा-
याम्, नियोगे, अङ्गीकारे, प्रदने च । हेमचन्द्रः । अवधारणे,
आ० म० छि० । चकारार्थे, न० । अन्तिके, विशे० भृशार्थे,
(उज्ज्वलस्यार्थे) आ० म० छि० । (उपयोगकरणे,) “उ-
त्ति उवओगकरणी उ इत्येतद् ऊरमुपयोगकरणे, “उ त्तिय उ-
स्सकणाकम्मे” उ इति अवष्कणाकर्मणि वर्तते । आ० म० छि० ।
अतन्ति सातन्त्येन तिष्ठति अत- रु- शिवे, वाच० । अ-णि,
गा० तोय, तोयधौ, धरणिधरे, अवसाने, वितर्के, यञ्जनायाम्,
व्यसने, अव्य० हरमौल्ये, श्रुत्वा, हरौ, तपसि, द्रुमाङ्गे, चन्द्रा-
जायां, गिरौ, भूमौ विलोकने, एका० । उपाध्याये, तस्याऽऽद्या-
ङ्गण प्रदणत् । गा० । उशब्दात् स्वरूपार्थे कारः उकारः पञ्च-
मस्वरे, स च उदानानुदात्तस्वर्वात्तदेवात् प्रथम त्रिधा । पुनः
अनुनासिकाननुनासिकनेदेन प्रत्येक द्विधाभि पञ्चविधः । कार-
तकारानुत्तरस्तु ऋस्वदीर्घानुनेदेन प्रत्येक त्रिधाऽपि प्रत्येकं
प्रागुक्तनेदपटकात् अष्टादशविधः । चन्द्रमाम्ने च । तत्र
मकारान्तस्यैव तन्नामनेति ग्रहणः । उ इत्येतद् ऊरस्य निपात-
त्वात् प्रगृह्यमङ्गति । अक्षपरेत्येव सन्धिः उ उमेशः । सच
चादिगणायः । वाच० ।

उअसंत-उद्वर्तमान-त्रि० उद्वृत्य वर्तमाने, । उअसंतस्मि यद्वा
पाणाण तेण पुण्व उमिस्त । उअसंतस्मि इति प्राकृतत्वा-
त्पुस्त्यनिर्देशः । वृ० १ उ० ।

उअविष-उद्वर्तित०त्रि० । उच्छिष्टे, “इहोभेणिसिजत्तं उअविषं
चव गुरुमादी” वृ० १ उ० ।

उइ (दि) ओइ (दि) अ-उदितोदित त्रि० उदितश्चाभावगत-
कुत्रबलसमुच्चिन्निरवच्छिन्नकर्मनिरवच्छिन्नयुद्धयान् । उदितश्च परमसुख-
मदोहोदयनन्योदितोदितः । सर्वथादयवति पुरोप, यथा ज्वरतः ।
उदितोदितत्व चास्य रुप्रसिद्धम् । स्था० ४ गा० । पुरिमता
लाऽधिपता राजभेद, उदितोदितस्य राज्ञः श्रीकान्तपतेः पुरि-
मतासपुरे राज्यमनुशासनः श्रीकान्तपतेर्निमित्तं वाणारसी
यासाज्येन धर्मरुचिना राज्ञा सर्वयत्नन समागतम् । न० ।
आ० चू० ।

उइ (दि) ण-उदीर्ण- त्रि० उदयप्राप्ते सूत्र० १ श्रु० ५ अ०
१ उ० । प्रश्न० । उत्त० । प्रज्ञा० । उदिते, स्था० ५ गा० । उत्त० ।
प्र० । विपाकोदयमागते, । प्रज्ञा० १० पद । आचा० । उदीर्ण-
णाकरणेनोदितं, म० १ श० ७ उ० । उत्कट, स्था० ५ गा० ।

उदीर्ण- त्रि० उत्तरे, उत्तरदिग्भवे, आ० म० छि० ।

उइ (दि) णकम्प-उदीर्णकर्मन- त्रि० उदीर्णमुदयप्राप्ते क
टुविपाकं कर्म येषां ते तथा । मित्यात्यहाम्यरत्यादीनामुदये
वर्तमानेषु, “उदीर्णकम्माण उदीर्णकम्मा पुणो पुणां ते
सरहं उहेति” सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

उइ [दि] ण बलवाहण-उदीर्णबलवाहन- पुं० स्त्री०
उदीर्णमुदयप्राप्ते बलं येषां तानि उदीर्णबलानि । उदीर्णबलानि
वाहनानि यस्य स उदीर्णबलवाहनः । उदयप्राप्तबलमुत्पादने,
बलं चतुरङ्ग गजाश्वरथसुजटरूपं वाहनं शिविकावसरप्रमु-
खम्, बलं च वाहनं च बलवाहने, उदीर्णे उदयप्राप्ते बलवाहने
यस्य स उदीर्णबलवाहनः । उत्त० १७ अ० । उदीर्णमुदयप्राप्ते
बलं चतुरङ्ग वाहनं च गार्वाधिल्यादिरूपं यस्य सोयमुदीर्ण-
बलवाहनः । बलं शरीरं सामर्थ्यं वाहनं गजाश्वदि, पदान्युप-
लक्षणं चैतत् । उदयप्राप्तबलवाहनविशेष, “ कपिले णयरे
राया उदिम्वबलवाहणे णामिण संजओ णामम्मिगवत्तवणि-
माए ” उत्त० १ अ० ।

उइ [दि] णमोह-उदीर्णमोह- त्रि० ६ अ० । उत्कट (वेद)
माहर्नाय “अणुत्तरोपवाद्याणं भते ! देवा किं उदिम्वमोहा
उवसतमोहा स्त्रीणमोहा ” ज० ५ श० ४ उ० ।

उइ [दि] णवेय-उदीर्णवेद- त्रि० उदीर्णो विपाकापलां
वेदो यस्य स तथा ॥ वेदानां विपाकप्रभाप्ते, उदीर्णवेदो हि पु-
मान् स्त्रियं कामयते, साऽपीतरं, नपुंसकस्त्वृज्यमिति ॥
आचा १ श्रु० १ अ० । ० ।

उइ [दि] य-उदित- त्रि० वद-क्त० सप्र० गदिते, निष्पन्न-
स्थेव स्वमु जिनविम्वस्यादिता प्रतिष्ठा- । प० । उउते, इ० १
अ० “उमयति वा उउत्ति वा पगट्टमिति । नि० चू० १० उ० ।

उइ (दि) यत्थमिय-उदितस्तमित-त्रि० उदितश्चासी तथैव
अस्तमितश्च भास्कर इव सर्वसमुच्चिन्नप्रवृत्ताहर्गतिगतत्वाच्चेति
उदितस्तमितः । पूर्वमुदिते पञ्चादस्तमिते, यथा ब्रह्मदत्त-
चक्रवर्त्ति । स हि पूर्वमुदित उदितकुलोत्पन्नत्वादिना स्वतुजा-
पार्जितसाम्राज्यत्वेन च पञ्चादस्तमितः । अतथाविधकारण-
कृपितब्राह्मणप्रयुक्तपशुपात्रधनुर्गोदकप्रक्षेपापायप्रस्फोटि-
ताहिगोत्रकतया मरणानन्तरप्रातिष्ठानमहानरकवेदनाप्राप्त-
तया वेति, स्था० ४ गा० ।

उई (दी) ण-उदीचीन-त्रि० उत्तरे, -स्था० ५ गा० ।

उई (दी) णा-उदीचीना-स्त्री० उत्तरस्यां दिशि, “दो दि-
साउ कणइ पाईण चव उदीणं चव ” स्था० ७ गा० । उई
(दी) णदाहिण विन्धिम अरुचंदसेणानसंविण उइग्-
किणविस्तीर्णोऽरुचंदसेस्थानसंस्थितः । राज० ।

उई (दी) णपाईण-उदीचीनप्राचीन-स्त्री० उदगेय उदीचीनं
प्रागेय च प्राचीनमुदीचीनं च तदुदीच्या आसन्नत्वात् प्राचीनं
च तत्प्राच्याः प्रत्यासन्नत्वाद् उदीचीनप्राचीनं दिगन्तरम् । क्षेत्र-
विगपेक्षया पूर्वोत्तरदिशि, (जम्बुद्वीपे ण दीवे सूरिया उदीर्ण-
पाईणमुगच्छ) म० ५ श० १ उ० ।

उई (दी) णवाय-उदीचीनवात-पुं० उदीचीन उत्तरः वातः उदी-
चीनवातः । उदीच्या दिशः समागच्छति वादरथाशुकादिक-
भेद, प्रज्ञा० १ पद० । स्था० ।

उई (दी) णा-उदीरयित्वा-अव्य० उत्प्राथम्येन ईरयित्वा
कर्त्तव्यत्वेत्यर्थे, “अणुत्तरं धम्ममुईरइत्ता” । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

उई (दी) ण-उदीरण-न० उद-ईर-ल्युट उकारेण-वाच०

अनुदयप्राप्तस्य (दक्षिकस्य) करणेनाकृत्योदये प्रकृतेः, स्थानं ४ ग्रा० ।
 उद्दी (दी) रणा—उद्दीरणा—स्त्री० अनुदयप्राप्तं कर्म दक्षिक-
 मुदीर्यत उदयावधिकार्यां प्रवेक्ष्यते यथा सा उद्दीरणा । उदया-
 वद्विकातां बहिर्वर्तिनीनां स्थितानां दक्षिकं कषायैः सहितेन
 वा योगसंज्ञितेन वीर्यविशेषेण समाकृत्योदये प्रवेशनरूपे
 करणभेदे, पं० सं० । तेषामेव कर्मपुञ्जानामकाशप्रामाणां
 जीवसामर्थ्ये विशयापुञ्जिकायां प्रदेशनमुदीरणा तेषामेव
 कर्मपुञ्जानां बन्धसंक्रमान्यां लब्ध्याऽऽत्मज्ञानानां निर्जरण-
 संक्रमणकलमस्वरूपप्रच्युत्यजाये सद्भाषः सत्ता । कर्म० ।
 आन्तरशक्तिविशेषः, ३३० । “जीवाण द्रोहि गणहि पावकम्म
 उद्दीरेहि तेजहा । अजोवगमिया चैव वेयणाए उवक्कमियाए
 चैव वेदणाए पवे वेदेति एयं जिज्जरेति अज्जो० वे० उव०
 वेय० ” (व्याख्या स्व स्व गच्छे) स्थानं २ ग्रा० । सूत्र० ।
 अस्या निश्चया वक्तव्यता यथा तत्र चैते अर्थाधिकारास्तद्यथा
 लक्षणं, भेदः साधनादिप्ररूपणा, स्वामित्वम्, उद्दीरणा, प्रकृ-
 तिसंस्थानानि, तत्स्वामित्वं चेति ॥

तत्र पुरातं लक्षणभेदयोः प्ररूपणार्थमाह ॥

जं करणे णां कट्टिय, उदए दिज्जह उद्दीरणा एसा ॥

पगर्हड्डि अणुजाग—एणममुत्तरविजागा ॥ २२५ ॥

अत्र पुरातनं लक्षणं तत्स्वरूपप्ररूपणार्थमाह । यत्र यत्परमा
 गत्यात्मकं दक्षिकं करणेन योगसंज्ञितेन वीर्यविशेषेण कषाय
 सहितेन असाहितेन वा उदयावद्विका बहिर्वर्तिनीन्यः स्थिति
 ज्योऽप्याकृत्य उदये दीर्यते उदयावद्विकायां प्रक्षिप्यते एषां
 उद्दीरणा च वक्तव्या “उदयावद्विया बहिरुद्धाट्टिः हिंते कषाय-
 सहिण्ण वा जागन्नेण करणेण दक्षियमाकर्हिय उदयाव-
 द्वियाए पवसयाणां ” उद्दीरणत्ति सा च किमुत्तन्यत आह ।
 प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशमुत्तरविजागा । प्रकृतिस्थित्यनुभा-
 गप्रदेशमूर्ध्वप्रकृतिभिरुत्तरप्रकृतिभिश्च कृत्या विजागा भेदा
 यस्याः सा तथा । इदमकं जवति । सा उद्दीरणा चतुर्विधा
 तद्यथा प्रकृत्युद्दीरणा स्थित्युद्दीरणा अनुजागोद्दीरणा प्रदेशा-
 द्दीरणा च । एकैकापि विधा गृह्यप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिवि-
 षया च । तत्र गृह्यप्रकृतिविषया अथवा उत्तरप्रकृतिविषया
 चाद्यप्युद्दीरणाधिकारभेदा तद्व्यमुक्तौ लक्षणभेदः । सम्प्रति
 साधनादिप्ररूपणा कर्तव्या । सा च विधा मूर्ध्वप्रकृतिविषया
 उत्तरप्रकृतिविषया च ॥

तत्र प्रथमतो मूर्ध्वप्रकृतिविषयामाह ॥

मूर्ध्वपगर्हणं पंचाहं, तिहा दोहं चउज्विहा होइ ॥

आउस्स साऽअधुवा, दमुत्तरमयउत्तरासि पि ॥ २२६ ॥

मूर्ध्वप्रकृतिषु मध्य पञ्चानां मूर्ध्वप्रकृतीनां ज्ञानावरण-
 दर्शनावरणान्तगयाणां यावन्मोहगुणस्थानं यस्य समयावद्विका-
 शयो न भवति तावन्मर्त्यजीवानामुद्दीरणाऽवश्यं जायन्ती
 नामगोत्रयोस्तु यावत्तयोर्गोत्रमसमयस्तावत् । ततः एषा-
 मनादिउद्दीरणा ध्रुवा अजव्यानां अध्रुवा, भव्यानां तु ध्रुवो
 वनीयमोहनीययोः उद्दीरणा चतुर्विधा तद्यथा सादिरध्रुवा
 अध्रुवा च । तत्र वेदनीयस्य प्रमत्तगुणस्थानकं यावत् उद्दी-
 रणा न परतः । मोहनीयस्य मूर्ध्वमसंपरायगुणस्थानकं यावत्
 न परतः । ततोऽप्रमत्तादिगुणस्थानकन्यः प्रतिपतितो वेदनी-
 यस्य उपशान्तमोहगुणस्थानकन्यः प्रतिपतितमोहनीयस्यो-
 द्दीरणा सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाध्रुव-

पूर्ववत् । आयुषः पुनरुद्दीरणा सादिरध्रुवा च । तथा ह्यायुषः
 पर्यन्तावद्विकायां नियमादुद्दीरणान जवन्ति । ततोऽध्रुवा
 पुनरपि परमवात्पत्तिप्रथमसमये प्रवर्तते ततः सादिरिति
 तदेवं मूर्ध्वप्रकृतिषु साधनादिप्ररूपणा । सम्प्रत्युत्तरप्रकृतिषु तां
 चिकीर्षुगाह (दसुत्तरत्यादि) सादिरध्रुवा चेत्यनुवर्त्यते ।
 उत्तरासामपि उत्तरप्रकृतीनामपि । दशोत्तरशतसंस्थानां
 पञ्चावधज्ञानावरण दर्शनावरणचतुष्टयमिध्यात्वतजससप्त-
 कवणाद्विंशतिस्थिरास्थिरगुणागुभगुरुधुनर्मणास्तथा ।
 पञ्चकरुपाष्टाचचारिशठजानां सर्वशेषप्रकृतीनामित्यर्थः । उ-
 द्दीरणा द्विधा तद्यथा । सादिरध्रुवा चासाच साधध्रुवता अध्रु-
 वोदयन्यादिव सिद्धा ।

मिच्छत्तस्म चउत्ता, तिहा य आवरण विग्ध चउदसगे ।

थिरमुज मेयर उवग्धा, ययज्जुधुव बंधिनामेय ॥ २२७ ॥

मिथात्वस्योद्दीरणा चतुर्धा । तद्यथा सादिरनादिः ध्रुवा
 अध्रुवा च तत्र सम्यक्त्वं गतस्य पुनरनादिर्जवति । ततोऽसौ
 सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य त्वनादिः । अजव्यानां ध्रुवा, जव्या-
 नामध्रुवा । तथा ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयान्तराय
 पञ्चकरुपाणां चतुर्दशप्रकृतीनामुद्दीरणा त्रिप्रकारा । तद्यथा
 अनादिध्रुवा अध्रुवा च । तथा ह्येतासां प्रकृतीनां ध्रुवोदय-
 त्वेनानादिउद्दीरणा । अजव्यानां ध्रुवा । भव्यानां तु क्लीणमोह-
 गुणस्थानके आवद्विकाशेप व्यपच्छेदे भवा ध्रुवा । तथा स्थि-
 रगुभे सतर । आस्थिरगुणसहितयोस्तथोरुपप्रातं वर्जयि-
 त्या शेषाणामध्रुवबन्धिनीनां च तजससप्तकागुरुधुवणादि-
 विंशतिनिर्माणलक्षणानां सर्वसंख्यया त्रयस्त्रिंशत्संख्यानामर्द-
 रणा त्रिधा । तद्यथा अनादिध्रुवा अध्रुवा च । तत्रानादित्वं
 ध्रुवोदयत्वात् ध्रुवा अभव्यानाम् । अध्रुवा भव्यानां संयोगि-
 केवलचरमसमये व्यपच्छेदाभावात् । शेषाणां चाध्रुवोदयानां
 दशोत्तरशतसंस्थानामध्रुवोदयन्यान् उद्दीरणा सादिरध्रुवा
 च प्रागेवोक्ता । तदेवं कृता साधनादिप्ररूपणा ।

सम्प्रति मूर्ध्वप्रकृत्युद्दीरणास्वामिनमाह ।

पार्श्वं उउमन्था, उद्दीरणा राणिणो य मोहस्स ।

तइया उण एमत्ता, जोगंता उलि टोणहं च ॥ २२८ ॥

धातिप्रकृतीनां ज्ञानावरणीयान्तरायदर्शनावरणीयान्तरायरु-
 पाणां सर्वेपि उग्रस्था क्लीणमोहपर्यवसाना उद्दीरका मोहनी-
 यस्य तु राणिणः सगगास्मृमसंपरायपर्यवसाना उद्दी-
 रकाः तृतीयवेदनीयस्य आयुषश्च प्रमत्ताः प्रमत्तगुणस्थानक-
 पर्यन्ता सर्वेयुद्दीरकाः । केवलमायुषः पर्यन्तावद्विकायां ना-
 द्दीरका भवन्ति । तथा ह्ययोग्यनामगोत्रयोर्गोत्रता स्यो-
 गिकेवलपर्यवसानाः सर्वेयुद्दीरकाः । इतिराब्दा निष्क्रमो
 गाथापर्यन्ते योजनीयः । सच मूर्ध्वप्रकृत्युद्दीरणापरिसमाप्ति-
 द्योतको वेदितव्यस्तदेवं मूर्ध्वप्रकृत्युद्दीरणास्वामिनमाह ।

साम्प्रतमुत्तरप्रकृत्युद्दीरणास्वामिनमाह ।

विग्धा वरण धुवाणं, उउमन्था जोगिणो उ धुवा ।

उवग्धायस्स तण्णन्था, तण्णकिट्ठीणं तण्णयगा ॥ २२९ ॥

विघ्न इति अन्तरायं ततोऽन्तरायपञ्चक ज्ञानावरणपञ्च-
 कदर्शनावरणचतुष्टयरूपाणां चतुर्दशानां ध्रुवोदयप्रकृतीनां
 सार्थञ्चअस्या उद्दीरकाः । तथा (ध्रुवापत्ति) नाम ध्रुवोदयानां

त्रयस्त्रिंशत्संख्यानां तैजससमकषणां विविंशतिस्थिरास्थिर-
शुभाशुभगुरुक्षुनिर्माणरूपाणां योगिनः सयोगिकैर्वाप्य-
स्ता उद्दीरकाः । उपधातिनाम्नस्तु तनुस्थाः शरीरस्थाः शरी-
रपर्याप्तपर्याप्तपुद्गीरकाः तनुकिट्टीकृतां सूक्ष्मकिट्टीकृतान्
अर्थात् क्षोत्रस्तकानां तनुकरागाः सूक्ष्मसपराया यावधरम-
समयायविका न जयति तावदुद्दीरकाः ।

तसबायरपज्जत्ते, सेयरगइजाइ दिट्ठिवेयाणं ।

आज्जणं तन्नामा, पत्तेयसरीरस्स उ तणुत्था ॥२३०॥

असबाद्वरपर्याप्तानां सेतराणां संप्रति आपना स्थावरसूक्ष्म-
पर्याप्तसंहितानामित्यर्थः । तथा चतसृणां गतीनां, पञ्चानां च
जानीनां, तिसृणां दृष्टीनां दर्शनानां मिथ्यादर्शनादीनां, त्रया-
णां वेदानां नपुंसकवेदादीनां, चतुर्णां चायुषां सर्वसंख्यया
पञ्चविंशतिप्रकृतीनां यथास्वं तन्नामास्तन्नामप्रकृतिनामान्
उद्दीरणास्तथा असनाम्नस्तस्ते च शरीरं अपान्तरा-
क्षे गतौ च वर्तमाना उद्दीरकाः । एवं सर्वेषामपि ज्ञावनीयम्
मथा प्रत्येकनामानः शरीरस्य तनुस्था देहस्थाः तुरवार्ये देह
स्था एव जवन्तीति गार्थाः ॥ २३० ॥

आहरयओ णिच्चा, सर्रीर दुगवेयप्पमोत्तुणं ।

आगद्वाए एवं, तदुवंगाए तसज्जियाओ व्व ॥२३१॥

ये नरा मनुष्यास्त्येव आहारका ओजोबोमप्रकृपाहार-
काणामन्यतममाहारं गृह्णन्ति तत औद्दीरक उपलक्षणमेतत्
औद्दीरकबन्धनवस्तुष्यस्थौद्दीरकसंघातस्य । औद्दीरिकाः
किं सर्वेऽपि नित्याः शरीरचिकित्सेदकान् प्रमुच्य शरीरचिकित्सा
आहारकवैक्रियलक्षणानां तन्नामान्परित्यज्यन्ते हीनोद्दी-
रकसङ्घातस्य औद्दीरिकाः किं सर्वेऽपि नेत्याह । शरीरचिकि-
त्सेदकान् प्रमुच्य शरीरचिकित्सा आहारकवैक्रियलक्षणं तन्ना-
मरा एवमुक्तेन प्रकारेण (तदुवंगाएणित्) तदुवंगाएणित्
औद्दीरिकाङ्गोपाङ्गनाम्न उद्दीरका वेदितव्याः । कवत्ते ते अस्-
कायिका एव न स्थावरान्तेषां तदुदयात्तान् ।

वेउव्विगाय मुरेन-रइया आहारगा नरो तिरिओ ।

मर्भा बायरपवणो, लोप्पिज्जत्तो होज्जा ॥२३२॥

वैक्रियशरीरनाम्नः उपलक्षणमेतत् वैक्रियसंघातस्य मुरा
नैरयिका वा गृह्णन्तो यश्च तरस्तिर्यङ् वा मर्भा वैक्रियलब्धि-
यान् यश्च वाद्वरपवन्तो पुत्रगनामोदयी लब्धिपर्याप्तकां वैक्रि-
यशरीरलक्षणलब्ध्या पर्याप्तस्ते सर्वेऽप्युद्दीरकाः ।

वेउव्वियंग उवंगतणु-तुद्वा पवगबायरं हिच्चा ।

आहारगा य विरओ, विउव्वतो पमत्तेय ॥२३३॥

वैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्न उद्दीरकास्तनुत्थ्या वैक्रियशरीर-
नाम्न उद्दीरकाः प्रागुपदिष्टस्त एव वैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्नो-
ऽपि वेदितव्या इत्यर्थः । किं सर्वेऽपि नेत्याह । बाद्वरपवनं
बाद्वरयायुकायिकं हित्वा परित्यज्य शेषा द्रष्टव्याः । आहारक
शरीरनाम्नोऽपि विरतसंयतस्तत आहारकशरीरं कुर्वन् प्रमत्तः
प्रमादमुपगतस्मन् उद्दीरको जयति ।

उत्तां ठाणं मंघय-णाणं सगद्वा तिरियनरा ।

देहत्था पज्जत्ता, उत्तममंघयणाणो सेढी ॥ २३४ ॥

सकलः पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्गमनुष्याश्च देहस्थाः शरीरनामो
दये वर्तमाना लब्ध्या पर्याप्ताः तेषां संहननानामुद्दीरका भव-
न्ति । इहोदयप्राप्तानामुद्दीरणा प्रवर्तते नान्येषां ततो
यत्स्थानं यत्संस्थानं संहननं वा उदयप्राप्तं वा जयति तत्तदा

उदीर्यते । नान्यदा चेति छष्ट्यम् । तथा उत्तमसंहननो
वर्द्धमानाराचसंहननः श्रेणीः कृपकश्रेणीर्भवति न शेषसंह-
ननः । तेन कृपकश्रेणिं प्रतिपक्षा वर्द्धमानाराचसंहननमेवो-
दीरयन्ति न शेषसंहननानि उदयाज्जावादिग्यवसेयम् ।

चतुरंमस्स तणुत्था, उत्तरतणु सगल्लो गज्जमिगया ।

देवा इयरे हुंमा, तस तिरियनरा य सेवट्ठा ॥२३५॥

चतुरस्रस्य समचतुरस्रसंस्थानस्य तनुस्थाः शरीरस्थाः
उत्तरतनुव आहारकोत्तरवैक्रियशरीरिणां मनुष्यास्त्येवः
सकलः सकलेन्द्रिया पञ्चेन्द्रिया इत्यर्थः । तथा भोगज्ज-
मिता देवाश्च उद्दीरका जयन्ति (इयरेहुंमस्ति) इतरं उक्तशेषाः
एकन्द्रियविकलेन्द्रियनैरयिका अपर्याप्तकाश्च पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यङ्मनुष्या एते सर्वेऽपि शरीरस्थाः हुंमसंस्थानस्योद्दी-
रका जयन्ति (तस तिरियनरा यसेवट्ठित्) अत्र इतरं इत्यनु-
वर्तते उक्तशेषाण्यसा चीन्द्रियादयः । पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनु-
ष्याश्च सेवार्ताः सेवार्तसंहननोपेताः सेवार्तसंहननस्याोद्दीरकाः
मंघयणाणि न उत्तरे, तणुम् तन्नामगा जवंतरगे ।

आणुपुव्वीणं परया-इस्स उ देहीण पज्जत्ता ॥२३६॥

उत्तरतनुषु वैक्रियाहारकशरीरेषु संहनना न भवन्तीति तेषां
संहननानामेकतरमपि संहननं न भवति तेन एकस्यापि संहनन
स्याोद्दीरका न भवन्ति । तथा आनुपूर्वीणां नारकानुपूर्व्यादीनां
चतसृणां तन्नामिका तत्तद्वानुपूर्व्यापि नारकादिनामानां
जवापान्तगगती वर्तमाना उद्दीरका वेदितव्याः । तद्यथा -
नारकानुपूर्व्या नारको भवापान्तगगती वर्तमाना उद्दीरक-
स्त्येवगानुपूर्व्यास्त्येवक इत्यादि । तथा पराघातनामः शरी-
रपर्याप्तपर्याप्ताः सर्वेऽप्युद्दीरकाः ।

बायर पुदवी आयव, णामवज्जियत्तु मृहुमतसा ।

उज्जोयणामतिरिण, उत्तरदेहं य देवजई ॥२३७॥

आतपनामा बाद्वरप्रथ्वीकायिक उद्दीरकः चशब्दस्यानुक्तार्थ-
समुच्चायकत्वात् बाद्वरपृथ्वीकायिको पर्याप्तो द्रष्टव्यः । तथा
सूक्ष्मान् सूक्ष्मेन्द्रियान् सूक्ष्मश्रमाश्च तज्जायायुकायिकान्
वर्जयित्वा शेषास्त्येवः पृथिव्यम्बुयनस्पतयो विकलेन्द्रियाः
पञ्चेन्द्रियाः लब्धिपर्याप्ता उद्योतनामाना यथासंज्ञवमुद्दीरकाः
जयन्ति । तथा उत्तरदेहं उत्तरशरीरं यथासंज्ञव वैक्रि-
य आहारके च वर्तमानो वेद्ययतिश्च उद्योतनामा उद्दीरको
भवति । २३७ ।

सगल्लो पइच्छगई, उत्तरतणुदेवजो गज्जमिगया ।

इहमराय तसो वि य, इतगसिं सनेरइया ॥२३८॥

सकलः पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्यो वा शरीरपर्याप्तपर्याप्तः प्र-
शस्तविहायोगानि उदये वर्तमानस्तथा उत्तरस्यां तनौ वैक्रिय
शरीररूपायां वर्तमानाः सर्वे तिर्यङ्गो मनुष्याश्च तथा सर्वे देव
जोगज्जमिकागता छष्ट्याः । इष्टगते प्रशस्तविहायोपगतैर-
दीरकः । तथा इष्टस्वराः सुस्वरनामानस्य चीन्द्रियाद्यो-
ऽपि शब्दात्प्रागुक्ताश्च पञ्चेन्द्रियतिर्यगादयो भाग्यपर्याप्तप-
र्याप्ता यथासंज्ञवमुद्दीरकाः । तथा इतरस्यामप्रशस्तविहा-
योगातिदुःस्वरनामानस्य विकलेन्द्रियाः सनेरयिका नैरयि-
कसंहितास्तथा पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याः कश्चन यथासं-
ज्ञमुद्दीरका वेदितव्याः ।

उत्सासस्स सराण य, पज्जत्ता आणपाणजासामु ।

सव्वमणुत्सासो, जामा वि य जानुज्जति ॥२३९॥

उच्चवासस्वरशब्दयोः पतत्राणभाशशब्दाज्यां सह यथास-
क्येन योजना । सा चैवं उच्चवासनास्रः प्रायः पानपर्याप्ता-
पर्याप्ताः सर्वेषुदीरकाः (सराणर्यास्र) द्वित्वेपि बहुवचन
प्राकृतत्वात् । ततः स्वरयोः सुस्वरदुःस्वरयोः प्रागुक्ता उदी-
रकाः सर्वेपि भाषापर्याप्तापर्याप्ता छष्ट्याः । यद्यपि स्वरयोः
प्रागुक्तादीरका उक्तास्तथापि ने ज्ञापापर्याप्तापर्याप्ता पयोदी-
रका वेदितव्या इति विशेषोपदर्शनायै पुनरुपादानम् । तथा स-
र्वज्ञानां कवज्ञानामुच्चवासभाषेयावभाषापि निरोधमुपगच्छत-
स्तावदुदीरितेऽत्र निरोधानन्तरमुदयाजावाभाषादीरणा भवति ।
देवोमुजगापय, णामगवजवकंति उदयकिर्त्ती ।

एज्जतो वाज्जयास, सुहुमे नेरइया सुहुमते सुतमे ॥ २४० ॥
देवा इत्यादौ जातावकवचमं कंचिदेवाः कंचित्तिर्यङ्मनुष्या
यमव्युत्क्रान्ताः सुजगादेयतामान उदीरकापेतास्तदुदये व-
तेते । तथा सूत्रमेकादशमहितात् नेरयिकान् सूत्रमत्रसांश्च
वज्रयित्वा शेषाः पर्याप्तकनामोदये वर्तमाना यशःकीर्त्त-
दीरकाः ॥

गोउत्तमस्म देवा, नरा य वयणो चउएहमियराइ ।

तवइरित्ता चित्रय-गरस्म सच्चमायापजवे ॥ २४१ ॥

सर्वे देवा मनुष्या अपि कंचिदुष्टैः कुलसमुत्पन्नास्तथा प्रकृ-
तिना नीचैर्गोत्रिणोऽपि पञ्चमहाप्रतसमलङ्कृतगात्रयष्टयः उ-
च्चैर्गोत्रस्योदीरकास्तथा इतराणां चतसृणां प्रकृतीनां पुर्नगा-
नादेयायशःकीर्त्तनीचैर्गोत्राणां तद्व्यतिरिक्तानामुक्तव्यतिरिक्ता
नां वेदितव्यास्तत्र पुर्नगानादेययारेकेन्द्रियावकत्रिन्द्रियसंमु-
र्द्धिमतीर्यङ्मनुष्यनेरयिकाः । अयशः कीर्त्तेः सर्वे सूत्रमाः सर्वे च
नेरयिकाः सर्वे सूत्रमालसाः सर्वेष्वपर्याप्तकनामोदये वर्तमानाः ।
नीचैर्गोत्रस्य पुन सर्वे नेरयिकाः सर्वे निर्यज्ञा मनुष्या अपि
त्रिभिष्टुक्पञ्चाशत् प्रतिनश्च मुक्त्वा शेषाः सर्वेषुदीरका छष्ट-
व्याः । तथा तीर्थकरनास्रः सर्वज्ञतायां सत्यां नयेदुदीरणा
नान्यदा उदयातावात् ।

ईदिअपज्जत्तीए, दुसमयपज्जत्तगा य पाउग्गा ।

निहा पयज्जागंवी-णराग खवगेय परिवज्जिय ॥ २४२ ॥

इन्द्रियपर्याप्तापर्याप्तास्ततो द्वितीयसमयादारन्य धन्वियप-
र्याप्यनन्तरसमयादारन्य इत्यर्थः । निद्राप्रचलप्रायोम्या भव-
न्ति । किं सर्वे नेत्याह । क्लीणरागान् कृपकांश्च परित्यज्य
उदीरणादि उदये सति नान्यथा न च क्लीणकृपकयोर्निद्राप्रचल-
योरुदयः सम्भवति " निहापुगस्स उदओ क्लीणखवगे परिव-
ज्जति " प्रामाण्यात् ततस्तान् वर्जयित्वा शेषा निद्राप्रचलयो-
रुदीरका वेदितव्याः ॥

निहानिहाइण वि, असंखवामा य मणुयतिरिया य ॥

वेउन्वियाहारताण, वाज्जित्ता अप्पमत्त य ॥ २४३ ॥

असंख्येयवर्षायुषो मनुष्यतिर्यङ्गो वैक्रियशरीरिणो प्रमत्तसं-
यतांश्च मुक्त्वा शेषाः सर्वेपि निद्रानिद्राप्रचलस्यानर्क्षानामु-
दीरका वेदितव्याः ।

वेयणीयणप्पमत्ता, ते ते बंधगा कमायाणं ।

हासाई उक्कमयं, अपुव्वकरणस्स चरमंते ॥ २४४ ॥

वेदनीययोः सातासातरूपयोः प्रमत्ताप्रमत्तगुणस्थानकपर्य-
न्ताः सर्वेषुदीरकाः । तथा ये जीवा येषां कषायाणां बन्धकास्ते
तेषां कषायाणामुदीरका वेदितव्याः । यतो यानेव कषायान्

वेदयंत तानेव ब्रज्जाति । "जे वेयइ संभवे" इति वचनात् । उदये
च सत्युदीरणा ततो युक्तमुक्त "ते ते बंधतगा कसायाणमिति" ।
तत्र मिथ्यादृष्टिस्वादिना अनन्तानुबन्धिनामुदीरकास्तेषां
तद्वदकत्वात् । अप्रत्याख्यानावरणानां देशविरतिपर्यन्ताः
संज्वलनकोधमःगमायाद्वाभानां स्वस्वबन्धव्यवच्छेदादवोक्त
उदीरकाः हास्यादिषदकस्याप्युपगुणस्थानका उदीरकाः ।

जावूण खणो पढमो, संहरइ हासाणमेव मियरासि ।

देवा नेरइया जव-इई केइ नेरइया ॥ २४५ ॥

यावत् प्रथमः कृणः किञ्चिदनो भवति प्रथममन्तर्मुहूर्त्त
यावदित्यर्थः तावन्नियमाहेवाः सुस्वरगतिहास्यानामुदीरका वे-
दितव्याः । परस्त्वानियम पत्र किञ्चिद्वनं प्रथमकृणं यावन्नैर-
यिका इतरासामसातवेदनीयारतिशोकप्रवृत्तीनां नियमाहु-
दीरकाः । परन्तु तीर्थकरकवज्ञानज्ञाभादौ विनिर्यासोपि
भवति । कंचिन्पुनर्नेरयिकाः सकलामपि भर्वास्थिति यावत्
असातवेदनीयारतिशोकानामुदीरका जवन्ति । एवमेकैकप्र-
वृत्त्युदीरणास्वामित्वमुक्तम् । संप्रति प्रकृत्युदीरणास्थानमाह ।

पंचाहं च चउाहं च एकाइजा दसाहं तु ।

तिगहीणाए मोहं, मिच्छे सत्ताए जाव दमण ॥ २४६ ॥

द्वितीयकर्मणि दर्शनावरणोपपन्नकृणं पञ्चानां चतसृणां प्रकृ-
तीनां युगपदुदीरणा भवति । तत्र चतसृणां चक्षुरक्षुरवधि-
दर्शनावरणरूपाणां ध्या ब्रह्मस्थानामुदीरणा । एतासां मध्ये
निद्रापञ्चकमध्यादन्यतमप्रकृतिप्रकृते पञ्चानामुदीरणा ।
तथा मोह माहनीये एकादिक्रिहीना तावद् छष्ट्या यावदशा-
नामेतदुक्तं भवति मोहनीये कर्मणि उदीरणामधिवृत्त्य एका-
दीनि क्रिहीनानि दशपर्यन्तानि नव प्रकृत्या स्थानानि जवन्ति ।
तद्यथा ॥ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ॥ संप्रत्येषामुदी-

रणास्थानानां स्वामिनमाह ॥ "मिच्छे सत्ताए जाव" दश मिथ्या-
दृष्टेः सप्तादीनि दशपर्यन्तानि चत्वारि उदीरणास्थानानि जव-
न्ति । तद्यथा सप्त अप्पटी नव दश । तत्र मिथ्यात्वमप्रत्याख्यान
प्रत्याख्यानवरणसंज्वलनकोधादीनामन्यमे अयः कोधादिकाः ।
यत एकस्मिन् क्रोधे उदीयमाने सर्वे क्रोधा उदीर्यन्ते । एवं
मानमायाज्ञानेषु छष्ट्याः । न च युगपदुदीरणेत्यन्यतमे त्रयो
मुहूर्त्ताने तथा त्रयाणां वेदानामन्यतमा वेदः । तथा हास्यरत्य-
रतिरुगत्र रतिशोकयुगत्रयोरन्यतरदुगत्रम् । एतासां सप्त-
प्रकृतीनां मिथ्यादृष्टा उदीरणा ध्या । अत्र च जङ्गाश्चतुर्वि-
शतिस्तद्यथा हास्यरत्यरतिरुगत्र अरतिशोकयुगत्र च प्रत्ये-
कमेकैको जङ्गः प्राप्यते इति द्वौ भङ्गौ तौ च प्राप्यकं त्रिष्वपि
देवेषु प्राप्यते इति । द्वौ त्रिभिर्गुणितौ जाताः षट् । ते च प्रत्येकं
क्रोधादिषु चतुषु प्राप्यन्ते इति षट् चतुर्भिर्गुणिताश्चतुर्विंश-
तिरिति । एतस्मिन्नेव सप्तके जये वा जुगुप्सायामनन्तानुब-
न्धिना वा कृप्ते अप्रानामुदीरणानां जयादौ प्रत्येकमेकैका
भङ्गकानां चतुर्विंशतिः प्राप्यते इति तिस्रश्चतुर्विंशतयोश्च
छष्ट्याः । ननु च मिथ्यादृष्टेरुदयमनन्तानुबन्धिनामुदयः
सज्जवति उदये च सत्यवश्यमुदीरणा तत्कथ मिथ्यादृष्टि-
नन्तानुबन्धयुदयरहितः प्राप्यते सप्तानामप्युदयानां वा अनन्ता-
नुबन्धरहितानामुदीरणा संभवेत् । उच्यते इह सम्यग्दृष्टीनां
सतां कनचित् प्रथमतोऽनन्तानुबन्धयुदयरहितः प्रयोजन । तत्रैव
च स विभ्रान्तो न मिथ्यात्यादिक्रियाय उक्तस्तथाविधसा-
म्यज्ञावात् । ततः कालान्तरं मिथ्यात्वं गतः सन्न मि-
थ्यात्वप्रकृतयो ज्ञायोप्यनन्तानुबन्धिना ब्रज्जाति । ततो बन्धा-

विकाया यावन्नाप्यनिकामानि तावत्तयामुदयो न जवन्ति-
उदयानायाश्च उद्देशणाया आयनायः । अन्धविक्षायां पनर-
ततायामुदयसम्भवाच्चव्येवोद्देशणा । ननु कथं संबन्धसम-
यादारज्य आवक्षिकायामतीतायामुदयोपि संजवन्ति ततो
ऽवाधाकाशक्ये सति उदयः । अवाधाकाशानन्तानुबन्धि-
नां जघन्यनान्तमुद्देशमुत्कथयतः चत्वारि पश्यन्महत्वाणि इति ।
नैव दोषः यतो बन्धसमयादारज्य तेषां तावत्सत्ता भवति ।
सत्तायां च सत्यां पतद्वप्रहता तस्यां च सत्यां शेषप्रकृतिदक्षिकं
संक्रामति सम्प्रत्य तस्य च स संक्रमावक्षिकायाममतीताया-
मुदयः उदये च सत्युद्देशणा । ततो बन्धसमयादनन्तरमाध-
क्षिकायामतीतायामुद्देशनाभिधीयमाना न विरुध्यते । तथा त-
स्मिन्नेव सप्तके भयजुगुप्सानन्तानुबन्धिनां बन्धिषु प्रक्षिप्तेषु
दशानामुद्देशणा । अत्रैव भङ्गकानां चतुर्विंशतिस्तदेवं
मिथ्यादृष्टेर्मोहनीयस्योद्देशणस्थानान्युक्तानि ।

सम्प्रति सासादनसम्यग्दृष्टेर्वादीनामाह ।

मासायणमि सत्ताइ, नव अविरट् ए ठाइ परमि पंचाइ ।

अट्टविरण चउराइ, सत्त उच्चोवरिद्धिमि ॥ २४७ ॥

सासादनं सम्यग्दृष्टौ सम्यग्मिथ्यादृष्टौ च सत्तादीनि नव
पर्यन्तानि त्रीणि त्रीण्युद्देशणस्थानानि भवन्ति तद्यथा सप्त
अष्टौ नव । तत्र सासादनसम्यग्दृष्टौ अनन्तानुबन्धप्रत्या-
ख्यानप्रत्याख्यानवरणसंज्वलनक्रोधादीनामन्यतमं चत्वारः
क्रोधादिकाः । त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । द्वयोर्युगल्योर-
न्यतरद्वयुगलमिति । सप्तमिति सप्तनामुद्देशणा ध्रुवा ।
अत्र प्रागुक्तक्रमेण भङ्गकानामेका चतुर्विंशतिः । सम्यग्दृष्टि-
मिथ्यादृष्टेर्वानन्तानुबन्धवर्जितयोऽन्यतमे क्रोधादयः त्रयाणां
वेदानामन्यतमो वेदः । द्वयोर्युगल्योरन्यतरद्वयुगलं सम्यग-
मिथ्याव्येति सप्तानामुद्देशणा । अत्र च द्वे चतुर्विंशती भङ्ग-
कानां जयजुगुप्सयोस्तु युगपत्प्रक्षिप्तयोः सप्तानामुद्देशणा ।
अत्रापि तिस्रश्चतुर्विंशतयोऽत्र चैका चतुर्विंशतिः । अस्मिन्नेव
षट्के जयजुगुप्सावेदकसम्यक्तवानामन्यतरक्षिप्ते सप्तानामु-
द्देशणस्थानानि जवन्ति । तद्यथा षट् सप्त अष्टौ नव । तत्रौ-
पशमिकसम्यग्दृष्टेः क्वायिकसम्यग्दृष्टेर्वा अविरतस्य अन-
न्तानुबन्धवर्जितयोऽन्यतमक्रोधादिकाः । त्रयाणां वेदानाम-
न्यतमो वेदः । द्वयोर्युगल्योरन्यतरद्वयुगलमिति षण्णामुद्देशणा ।
अत्र चैका चतुर्विंशतिर्भङ्गकानां “ परमि पंचाइ अट्टसि ”
विरतसम्यग्दृष्टिपरस्मिन् देशविरते पञ्चादीनि अप्यपर्यन्तानि
चत्वारि उद्देशणस्थानानि । तद्यथा पञ्च षट् सप्त अष्टौ तत्र
प्रत्याख्यानवरणसंज्वलनसङ्गो क्रोधादीनामन्यतमो द्वौ क्रो-
धादिकौ । त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । द्वयोर्युगल्योर-
न्यतरद्वयुगलम् । एतासां पञ्चानां प्रकृतीनां देशविरतस्यो-
द्देशणा ध्रुवा । एषा औपशमिकसम्यग्दृष्टेः क्वायिकसम्यग्-
दृष्टेर्वा अवगन्तव्या । अत्रच प्रागुक्तक्रमेण चतुर्विंशतिर्भङ्गका-
नाम् । संप्रति प्रमत्ताप्रमत्तजघनयोर्नावात् युगपत् उद्देशणा
स्थानान्याह “विरट् चउराइ सत्तसि” विरते प्रमत्ते अप्रमत्ते
च चतुरादीनि सप्तपर्यन्तानि चत्वारि उद्देशणस्थानानि
जवन्ति । तद्यथा चत्वारि पञ्च षट् सप्त । तत्र संज्वलन-
क्रोधादीनामन्यतम एकः क्रोधादिः । त्रयाणां वेदानामन्य-
तमो वेदः । द्वयोरन्यतरद्वयुगलमित्येतासां चतसृणां
प्रकृतीनां विरतस्य क्वायिकसम्यग्दृष्टेर्वापशमिकसम्यग्दृष्टेर्वा-
उद्देशणा ध्रुवा अत्रैका भङ्गकानां तिस्रश्चतुर्विंशतयः । तथा

तस्मिन्नेव चतुर्के भयजुगुप्सावेदकसम्यक्तवानामन्यतमस्मिन्
प्राज्ञे पञ्चानामुद्देशणा । अत्र भङ्गकानां जयजुगुप्सावेदकस-
म्यक्त्वेन युगपत् प्रक्षिप्ते सप्तानामुद्देशणा अत्रैका चतुर्विंशति-
र्भङ्गकानां जयजुगुप्सानाम् । संप्रत्यपूर्वकरणस्योद्देशणस्थान-
नान्याह (उच्चोवरिद्धिमिति) विरता उपरितेन अपूर्वकरणेन
चतुरादीनि षट्पर्यन्तानि त्रीण्युद्देशणस्थानानि आह । तद्यथा
चतस्रः पञ्च षट् । तत्र चतुर्णां संज्वलनक्रोधादीनामेकतमः ।
क्रोधादित्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । द्वयोर्युगल्योरन्यतर-
द्वयुगलमित्येतासां चतसृणां प्रकृतीनां विरतस्य क्वायिकसम्य-
ग्दृष्टेर्वा उद्देशणाऽत्र द्वे चतुर्विंशती भङ्गकानामेताश्चापूर्व-
करणसत्का भयजुगुप्सयोस्तु युगपत्प्रक्षिप्तयोः षण्णामु-
द्देशणा । अत्र चैका चतुर्विंशतिर्भङ्गकानाम् एताश्चापूर्वकर-
णसत्काश्चतुर्विंशतयः । अस्मिन्नेव चतुर्के जयजुगुप्सायां वा
क्षिप्तानां पञ्चानामुद्देशणा । अत्र द्वे चतुर्विंशती भङ्गकानां भय-
जुगुप्सायां युगपत्प्रक्षिप्तयोः षण्णामुद्देशणा । अत्रैका च-
तुर्विंशतिः । चतुर्विंशतयः परमार्थतः प्रमत्ताप्रमत्तचतुर्विं-
शतिका भिन्नस्वरूपा इति न प्रथक् गणयिष्यन्ते ।

सम्प्रत्यनिवृत्तिबादरस्योद्देशणस्थानान्याह ।

अनियट्टमि दुगेगं, सोजो ताण्णजोगचउवीसा ।

एकग ठक्कार-दसमत्तचउक्क एकाउ ॥ २४८ ॥

(अनियट्टसि) अनिवृत्तिबादरे द्वे उद्देशणस्थाने । तद्यथा
द्वे प्रकृती एका च तत्र चतुर्णां संज्वलनक्रोधादीनामेकतमं
क्रोधादित्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । अत्र त्रिनिर्घेधैश्च-
तुर्जिः संज्वलनैर्षोदश भङ्गाः । वेदेषु क्षीणेषूपशान्तेषु वा संज्व-
लनक्रोधादीनामेकतमं क्रोधादित्रयाणां वेदानामन्यतममुद्दे-
रयन्ति । तत्र चत्वारो भङ्गाः (सोजोताण्णजोगासि) तनु-
रागयोर्म्यस्य सूत्रमसंपरायस्य मूढमज्ञाजिह्वावेदयमानस्य
सोज पंचको मोहनीयमप्ये उद्देशणायां भवति । संप्रति
चतुरादिषु दशपर्यन्तेषु उद्देशणस्थानेषु विरतायां यावत्प्र-
श्नचतुर्विंशतयो जवन्ति तावतीनिरूपयति- (चउवीससि)
दशादीरणायामेका चतुर्विंशतिः, नवोद्देशणायां षट्, अष्टौ-
दीरणायामेकादश सप्तोद्देशणायां दश षडुद्देशणायां सप्त
पञ्चकोद्देशणायां चतस्रः, चतुर्दशोद्देशणायामेकति । एताश्च-
तुर्विंशतयः प्रागेव जवन्ति । केयसं संज्ञिनाममात्रमिहकं
स्वधिया परिभाषनीयम् । तदेवमुक्तानि मोहनीयस्योद्देशणा-
स्थानानि दश । तद्यथा एकचत्वारिंशद् द्विचत्वारिंशत्पञ्चाशत्
एकपञ्चाशत् द्विपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चा-
शत् षट्पञ्चाशच्चिति । तत्र तैजससमकं वर्णाद्विंशतिरगुरुह-
र्षास्त्रिंशत्स्थरे ब्रुभाकुजे निर्माणमित्येतासां त्रयस्त्रिंशत् प्रकृती-
नामुद्देशणा ध्रुवा । तत्र मनुष्यगतिपञ्चन्द्रियजातिव्रतसादरप-
र्यामसुभगादेयश कीर्तिरूपे अष्टके प्रक्षिप्ते सति एकचत्वारिं-
शद्भवति एतासां चैकचत्वारिंशत्प्रकृतीनां केवलिसमु-
द्धानागतः कार्मेणकाययोगे वर्तमानः केशवो उद्देशको भवति ।
पर्येव चैकचत्वारिंशत्तीर्थकरणामसहिता द्विचत्वारिंशद्भ-
वति । तस्याश्च तीर्थकरकेवलो समुद्रागतः कार्मेणकाय-
योगे वर्तमान उद्देशकः । तस्यामेवैकचत्वारिंशति औदा-
गिकमतकं षण्णां संस्थानानामेकैकमेतत्संस्थानं षड्भ्रमज-
नाराचमेहनम् । उपघातप्रत्येकमित्येकादशके प्रक्षिप्ते सति
द्विपञ्चाशद्भवति । अत्र षड्भिः संस्थानैः षट् भङ्गास्ते च म-
ह्यमाणाः सामान्यमनुष्यजङ्गग्रहणेन गृहीता दृष्टव्याः ।

पञ्चमुत्तराणि । पञ्चस्याश्च द्विपञ्चाशत्सयोगिकेवद्विसमूहान-
गतेऽद्वारिकामश्रकाययोगे वर्तमाने उद्दीरकः एवैव च द्विपञ्चा-
शत्तीर्थकरनाममहिता । त्रिपञ्चाशत्कथमिह संस्थान समच-
तुरस्रमेव वक्तव्यम् । अस्या अष्टादीरकाः सयोगकेवद्वितीर्थ-
कराद्वारिकामश्रकाययोगे वर्तमाना वेदितव्याः । तथा सैव द्विप-
ञ्चाशत् पराघातः उच्छ्वासासनामप्रशस्ताप्रशस्तयिहायोगति-
रन्यतरा विहायोगतिः सुस्वरदुःस्वरयोरन्यतरनामेति प्रकृ-
पाद्विपञ्चाशत् षट्पञ्चाशद्भवति । एवं च सयोगिकेवलयौ-
दारिककाययोगे वर्तमाने उद्दीरकः सप्तपञ्चाशद्देवबाभ्योग-
निरोधे षट्पञ्चाशत्पञ्चाशद्व्येषु शेषेषु तु पञ्चसु तीर्थकरताम् ।
तदेवमुक्तानि केवद्विनामुद्दीरणास्थानानि । संप्रत्येकेन्द्रिया-
णामभिधीयन्ते । एकेन्द्रियाणामुद्दीरणास्थानानि पञ्च । तद्य-
था द्विचत्वारिंशत्पञ्चाशत् एकपञ्चाशत् द्विपञ्चाशत् त्रि-
पञ्चाशद्वेति तत्र तिर्य्यगातितिर्य्यगानुपूर्व्या । स्थावरनाम ए-
केन्द्रियजातिः बादरसूत्रमयरेकतरयोः पर्याप्तापर्याप्तयोरेक-
तरं दुर्भगमनादेययशःकीर्त्ययशःकीर्त्यैरेकतरमित्यंता नव-
प्रकृतयः । प्रागुक्ताभिधेयादीरणाभिस्त्वस्त्रिंशत्संख्याकाजिः
सह सम्मिश्रा द्विचत्वारिंशद् भवन्ति । अत्र च जङ्गाः पञ्च ।
तद्यथा बादरसूत्रमान्यां प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तान्यामयशःकी-
र्त्या सह चत्वारि, बादरपर्याप्तायशःकीर्तिभिश्चैकः । सूत्रमा-
पर्याप्ता न्यां सह यशःकीर्तेरुदयो न जयति, तदभावाच्च नोद्दीर-
णेति कृत्वा तदाश्रिता विकल्पा न भवन्ति । एषा द्विचत्वा-
रिंशदपान्तगत्वगतौ वर्तमानस्य वेदितव्या । ततः शरीर-
स्थस्यैवदारिकशरीरीदारिकसंघातौ दारिकवन्धनचतुष्टयद्वन्द्वं
स्थानोपघातप्रत्येकसाधारणान्यामयशःकीर्त्या सह द्वौ सू-
त्रमस्य पर्याप्तापर्याप्तकप्रत्येकसाधारणैरयशः कीर्त्यौ सह
चत्वारि इति दश बादरवायुकायिकस्य वैश्रियं कुर्वतः
आदारिकषट्कस्थाने वैश्रियषट्कमयगतव्यम् । ततश्च तस्या-
पि पञ्चाशद्वेवादीरणा योग्या भवन्ति केचनमिह बादरपर्या-
प्तप्रत्येकायशः कीर्तिपदैः एष एव जङ्गः तैजसकायिक वायु-
कायिकयोर्हि साधारणयशःकीर्त्यैरुदयो न भवति तदज्ञा-
वाच्च नाप्युद्दीरणा ततस्तदाश्रिता भङ्गा न प्राप्यन्ते । तदेव
सर्वसंख्यया पञ्चाशद्वेकादश जङ्गास्ततः शरीरपर्याप्ता-
पर्याप्तस्य पराघात उच्छ्वासासक्लिप्ते एकपञ्चाशद्भवति । अत्र
जङ्गाः षट् । तद्यथा-बादरस्य प्रत्येकसाधारणयशः कीर्त्यय-
शःकीर्तिपदैश्चत्वारः । सूत्रमप्रत्येकसाधारणान्यामयशःकीर्त्या
सह द्वौ बादरवायुकायिकस्य च वैश्रियं कुर्वतः शरीर-
पर्याप्तापर्याप्तपराघाते क्लिप्ते एका प्रागुक्ता पञ्चाशत् जयति
पञ्चाशदत्र च प्रागवदेक एव जङ्गः । सर्वसंख्यया चैक-
पञ्चाशदतः सप्त जङ्गाः । ततः प्राणापानपर्याप्तापर्याप्तस्य
उच्छ्वासे क्लिप्ते द्विपञ्चाशद्भवति । अत्रापि जङ्गाः षट् । तद्यथा
बादरस्योद्योतेन सहितस्य प्रत्येकसाधारणयशःकीर्त्ययशः
कीर्तिपदैश्चत्वारः । आतपसहितस्य प्रत्येकयशःकीर्त्ययशः
कीर्तिपदैर्द्वौ जङ्गौ । बादरवायुकायिकस्य वैश्रियं कुर्वतः प्राणा-
पानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वासे क्लिप्ते प्रागुक्ता एकपञ्चा-
शत् द्विपञ्चाशद् भवति । तत्र च प्राग्वदेक एव जङ्गः ।
तैजसकायिकवायुकायिकयोर्हि आतपोद्योतयशः कीर्तीनामु-
दयाजावात् उद्दीरणा न जयति । ततस्तदाश्रिता जङ्गाः अत्र
न प्राप्यन्ते । सर्वसंख्यया द्विपञ्चाशद्जङ्गास्तथा-

प्राणापानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वासासहितायां द्विपञ्चा-
शत् । आतपोद्योतयोरन्यतरस्मिन् क्लिप्ते त्रिपञ्चाशद्भवति
अत्र जङ्गाः षट् । अत्र जङ्गाः ये प्रागातपोद्योतन्यान्यतरमहि-
तायां द्विपञ्चाशद्विहिताः सर्वसंख्यया चैकेन्द्रियाणां जङ्गा
द्विचत्वारिंशत् द्वीन्द्रियाणामुद्दीरणास्थानानि । तद्यथा
द्विचत्वारिंशदपान्तगत्वगतौ वर्तमानस्यावसे । अत्र च
जङ्गास्तथा अपर्याप्तकनामोदये वर्तमानस्य यशः
कीर्त्ययशःकीर्तिन्यां द्वाविंशतिः । ततः शरीरस्थस्यैवदारिक
सप्तकं दुर्भगसंस्थानसंघाते संहननमुपघातनामप्रत्येकनाम
त्येकादशकं प्रक्षिप्यते तिर्यगानुपूर्वी चापनीयते । ततो जाता
द्विपञ्चाशद् । अत्र च भङ्गास्तथा प्राग्विहङ्गव्याः । ततः
शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य विहायोगतिपराघातयोः प्रक्षिप्तयोः
चतुःपञ्चाशद् भवति । अत्र यशःकीर्त्ययशःकीर्तिन्यां द्वौ
जङ्गौ ततः प्राणापानपर्याप्तस्य उच्छ्वासे क्लिप्ते पञ्चाशत् सु-
स्वरदुःस्वरयोरन्यतरस्मिन् पञ्चाशद्भवति । अत्रापि प्राग्वि-
हङ्गौ जङ्गौ । अथवा शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य अनुदिते तदुद्योत-
नाभिर्न तदिते पञ्चपञ्चाशद्भवन्ते । अत्र दुःस्वरसुस्वरयशः
कीर्त्ययशः कीर्तिन्यां द्वौ भङ्गौ स्वैरेव षट्पञ्चाशति षट् जङ्गाः
ततो भाषापर्याप्तापर्याप्तस्य स्वरसहिततायां षट्पञ्चाशति उ-
द्योतनस्मिन् प्रक्षिप्ते सप्तपञ्चाशद् भवति अत्र सुस्वरदुःस्वर-
योर्दशःकीर्त्ययशःकीर्तिपदैश्चत्वारो भङ्गाः सर्वे द्वीन्द्रियाणां
भङ्गा द्वाविंशतिः । एवं त्रिन्द्रियजातिभिरुद्दीरणाणां चतुरि-
न्द्रियजातिरभिधातव्या । प्रत्येकं जङ्गा द्वाविंशतिरवसेया । सर्व-
संख्यया विकलेन्द्रियाणां जङ्गाः षट्पञ्च । तिर्य्यकपञ्चेन्द्रियाणां
वैश्रियं त्रिचत्वारिंशतानामुद्दीरणास्थानानि षट् । तद्यथा द्विचत्वा-
रिंशत् द्विपञ्चाशत् षट्पञ्चाशत् सप्तपञ्चाशद्वेति । तत्र तिर्य्य-
गातितिर्यगानुपूर्वी पञ्चेन्द्रियजातिस्त्रिसनामबादरनामपर्याप्ता-
पर्याप्तयोरेकतरं सुभगादेययुगलदुर्भगानादेययुगलयोरेकतरं यु-
गलं यशः कीर्त्ययशःकीर्त्यैरेकतराऽन्ये तावन्नव प्रकृतयः प्रागु-
क्तास्त्रिंशत्संख्याकाजिधेवादीरणाभिः सह चत्वारिंशत्
अपान्तगत्वगतौ वर्तमानस्य वेदितव्याः । अत्र च भङ्गाः पञ्च । तत्र
पर्याप्तकनामोदये वर्तमानस्य सुभगादेययुगलदुर्भगानादेय-
युगलकीर्त्ययशःकीर्तिभिश्चत्वारो जङ्गाः । अपर्याप्तकनामो-
दये वर्तमानस्य दुर्भगानादेययशःकीर्तिभिः एक एव भङ्गः ।
इह सुभगादेये दुर्भगानादेये वा युगपदुदयमायातस्तत उद्दी-
रणापि युगपदेवेति पञ्चैव जङ्गाः । अपरे पुनराहुः । सुभगादे-
ययोर्दुर्भगानादेययोर्वा नैगयिका वा तेन युगपदेका उजयो-
र्जावनियमोऽन्यादर्शनात् । ततः पर्याप्तकनामोदये वर्त-
मानस्य सुभगदुर्भगानादेययशः कीर्त्ययशःकीर्तिभिर्गणौ
भङ्गाः । अपर्याप्तकनामोदये वर्तमानस्य तु दुर्भगानादेया-
यशःकीर्तिभिरेक इति । सर्वसंख्यया द्विचत्वारिंशत् नव
ततः शरीरस्थस्यैवदारिकसप्तकं पञ्चा संस्थानानामेकम-
सहननमुपघातं प्रत्येकनामत्येकादशकं प्रक्षिप्यते तिर्यगा-
नुपूर्वी चापनीयते ततो द्विपञ्चाशद्भवति अत्र भङ्गानां
पञ्चचत्वारिंशत् तद्यथा पर्याप्तकस्य षडभिः संस्थानैः षडभिः
संहननैः सुभगादेयानादेययशःकीर्तिभिरेक इति । तत्र पर्या-
प्तकस्य षडभिः संस्थानैः षडभिः संहननैः सुभगदुर्भगाना-
मादेयानादेयानां यशःकीर्त्ययशःकीर्तिन्यां द्वे शते अष्टा-
शीत्यधिकं । अपर्याप्तकस्य तु प्रागुक्तस्वरूप एक एवेति ।
तस्यामेव द्विपञ्चाशति शरीरपर्याप्तापर्याप्तपराघातप्रश-

सम्प्रतिमनुष्याणामुदीरणास्थानानि प्रतिपाद्यन्ते । तत्र केवलानां प्रागेवाक्तानि अन्वेषां तु पञ्च । तद्यथा द्विचत्वारिंशद् द्विपञ्चाशच्चतुःपञ्चाशत्पञ्चपञ्चाशत् षट्पञ्चाशच्छेति । एतानि सर्वाण्यपि यथाप्राक् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामुक्तानि तथैवात्रापि वक्तव्यानि नयरं तिर्यग्मानि तिर्यगानुपूर्व्योः स्थाने मनुष्यगतिमनुष्यानुपूर्व्यं वक्तव्ये पञ्चपञ्चाशत् षट्पञ्चाशच्च सद्योतरहिता वक्तव्या वैक्रियादारकसंयतान्मुक्त्वा स्वमतेन द्विचत्वारिंशति पञ्च द्विपञ्चाशति पञ्च शताति षट् सप्तत्याधिकानि परमतेन तु यथ क्र

देवानामुद्दिग्णस्थानानि षट् । तद्यथा द्विचत्वारिंशत् एक-
पञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् षट्-
पञ्चाशच्चेति । तत्र देवर्गातदेवानुपूर्वीपञ्चस्त्रिजजातिः ।
असनामवादनमपराप्तनामशुभगादियुगलजुर्जगानादिययु-
गलयोरैकतरं युगलं यश कीर्त्ययशःकीर्त्यांगकतरं न्या नयप्रकृ-
तयो नयाद्दिग्णाभिरुच्यस्त्रिंशत्संस्थाकाजिः सद् सीमथा-
द्विचत्वारिंशद्भवति । अत्र शुभगादियजुर्जगानादिययुगल-
यशःकीर्तिज्यां चाष्टौ जङ्गाः ततश्शरीरस्थस्य वैक्रियसप्तकं
समचतुरङ्गसंस्थानमुपधातं प्रत्येकमित्यंता दश प्रकृतयः प्राक्
प्यन्ते देवानुपूर्वी चापनीयते । ततः एकपञ्चाशत् जयति ।
अत्रापि प्रागिव स्वमतेन चत्वारो जङ्गाः मतान्तरणाष्टौ ।
ततः शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य पराधातप्रशस्तविद्वाद्यांगत्याः

स्थानक्रमेण एकत्रत्वाविशत्येको जङ्गः । स च तीर्थकरकेय-
श्विनः द्वित्रत्वाविशति त्रिशङ्गङ्गाः । तत्र नैरग्यकामधिकृत्य
एकः एकन्ध्रियानधिकृत्य पञ्च छीन्ध्रियत्रीन्ध्रियचतुरिन्धि-
यानधिकृत्य प्रत्येकं त्रिकं त्रिकं प्राप्यते इति नव । तिर्यकपञ्च-
न्ध्रियानधिकृत्य पञ्च, मनुष्यानप्यधिकृत्य पञ्च, तीर्थकरमधि-

३ स्थानक्रमेण एकचत्वारिंशत्येका भङ्गाः । स च तीर्थकर-
कचत्विनः छिन्नचत्वारिंशति विशदः भङ्गाः । तत्र नैर्गयकानधि-
कृत्य एकः एकैन्द्रियानधिकृत्य पञ्च दीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरि-
न्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं त्रिक त्रिकं प्राप्यते इति नव । तिर्य-
कपञ्चेन्द्रियानधिकृत्य पञ्च, मनुष्यानाप्यधिकृत्य पञ्च, तीर्थ-
करमधिकृत्य एकः देवानधिकृत्य चत्वारः । ये पुनः सृष्टमा-
देययाष्टुनेगानादियोगेन केनैककचत्वारिंशत्युदयमिच्छन्ति त-
स्मिन् द्विचत्वारिंशति द्विचत्वारिंशः भङ्गाः यतस्तन्मतेन तिर्यक-
पञ्चेन्द्रियाणाधिकृत्य नव, मनुष्यानाधिकृत्य नव, देवानधि-
कृत्याष्टौ भङ्गाः प्राप्यन्ते इत्येतत् । पञ्चाशत्येकादश भङ्गा-
स्तेष्वेकैन्द्रियानेयाधिकृत्य प्राप्यन्ते अन्यत्र पञ्चाशतोऽप्राप्य-
माणत्वात् एकपञ्चाशत्यकचिदिति भङ्गाः तत्र नैर्गयकान-
धिकृत्य चत्वारो वैकियमनुष्यानाप्यधिकृत्य चत्वारः आहारि-
कशरीरिणः संयतानधिकृत्य एकः देवानाधिकृत्य चत्वारः
इत्येकविंशतिः । मतान्तरेण पुनर्वैकियानिर्गयमनुष्यदेवा-
नाधिकृत्य प्रत्येकमष्टावष्टौ भङ्गाः प्राप्यन्ते इत्येकपञ्चाशति
तदपेक्षया त्रयस्त्रिंशद्भङ्गाः (सत्वारस्मिन्मययति) स द्वा-
दाशधिका त्रिंशतिभङ्गानां द्विपञ्चाशत्यवगन्तव्या । तत्र एकै-
न्द्रियानाधिकृत्य त्रयोदश द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियानधि-
कृत्य प्रत्येकं त्रिक प्राप्यते इति नव, तिर्यकपञ्चेन्द्रियानधि-
कृत्य पञ्चचत्वारिंशतं मनुष्यानाप्यधिकृत्य पञ्चचत्वारिंश-
तमिति । अत्रापि मतान्तरेण तिर्यकपञ्चेन्द्रियान् मनुष्याणां
धिकृत्य प्रत्येकं द्वे द्वांशते भङ्गानामेकान्तमवगन्तव्यं प्राप्यते
इति तदपेक्षया द्विपञ्चाशति भङ्गानां शतानि षट् प्राप्यन्ते ।
त्रिपञ्चाशति भङ्गानामेकानि शतानि । तथा नैर्गयकानधिकृत्य
एकः एकैन्द्रियानधिकृत्य षट् वैकियानिर्गयमनुष्यानाधि-
कृत्य चत्वारः वैकियमनुष्यानाप्यधिकृत्य चत्वारः आहारिकश-
रीरणाधिकृत्य पुनरेकस्मिन्तीर्थकरमवगन्तव्यं देवानाधि-
कृत्य चत्वारः अत्रापि मतान्तरेण वैकियानिर्गयमनुष्यानाधि-
कृत्य प्रत्येकमष्टावष्टौ भङ्गाः प्राप्यन्ते इति
तदपेक्षया त्रिपञ्चाशति त्रयस्त्रिंशद्भङ्गाः चतुःपञ्चाशति
भङ्गानां षट् शतानि षट् शतानि । तथा नैर्गयकानधि-
कृत्य एकः द्वीन्द्रियांस्त्रीन्द्रियांश्चतुरिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं द्वांश-
प्राप्यते इति षट् । तिर्यकपञ्चेन्द्रियान् स्वभावस्थानाधिकृत्य
द्वे शते अष्टाशीत्यधिके वैकियानिर्गयमनुष्यानाधिकृत्य षट्
स्वभावस्थानामनुष्यानाधिकृत्य द्वे शते अष्टाशीत्यधिके वैकिय-

मनुष्यान्धिकृत्य चत्वारः संयतान् वैक्रियशरीरिणोधिकृत्य चत्वारः । संयतानधिकृत्य षौ, देवानधिकृत्योद्योतेन सदैकः, आहारिकशरीरिणः संयतानधिकृत्य षौ, देवानधिकृत्य पञ्चदश, मनुष्यान्धिकृत्य पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि चाष्टादशानि । अत्रापि मत्तान्तरणं प्रकृतिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य पञ्चदश मनुष्यान्धिकृत्य पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि वैक्रियमनुष्यान्धिकृत्य नव, देवानधिकृत्य पञ्चदश भङ्गाः प्राप्यन्ते शयं तथैव । तदपेक्षया चतुःपञ्चाशति द्व्यधिकानि पञ्चदश शतानि पञ्च शतानि जङ्गानां नव शतानि एकाधिकानि तद्यथा नैरधिकानधिकृत्यैकः छान्दियत्रीन्द्रियचतुर्गिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं चत्वारः प्राप्यन्ते इति द्वादश । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य स्वभावस्यानधिकृत्य प्रत्येकं चत्वारः प्राप्यन्ते इति द्वादश । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि वैक्रियशरीरिणोधिकृत्याष्टौ, मनुष्यान् स्वभावस्थानधिकृत्य द्वे शयं प्रशशोत्यधिके, वैक्रियशरीरिणोधिकृत्य चत्वारः, वैक्रियसंयतानधिकृत्योद्योतेन सदैकः, आहारिकशरीरिणोधिकृत्य षौ, तीर्थकरप्रधिकृत्यैकः, देवानधिकृत्याष्टादशानि । मत्तान्तरणं तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य द्विपञ्चाशदधिकान्येकादश शतानि वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य पञ्चदश मनुष्यान् स्वभावस्थानधिकृत्य पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि, वैक्रियमनुष्यान्धिकृत्य नव, देवानधिकृत्य पञ्चदश भङ्गाः प्राप्यन्ते । शयं तथैव । तदपेक्षया पञ्चपञ्चाशति पञ्चदश शतानि पदपञ्चाशति जङ्गानामेकानसप्तत्यधिकानि चतुर्दश शतानि तद्यथा छान्दियत्रीन्द्रियचतुर्गिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं पद प्राप्यन्ते इति अष्टादश, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य स्वभावस्थानधिकृत्याष्टौ शतानि चतुःपञ्चधिकानि, वैक्रियशरीरिणोधिकृत्य चत्वारः मनुष्यान्धिकृत्य पञ्चशतानि पदसप्तत्यधिकानि वैक्रियशरीरिणः संयतानधिकृत्य उद्योतेन सदैकः, आहारिकशरीरिणः संयतानधिकृत्यैकः, तीर्थकरप्रधिकृत्यैकः, देवानधिकृत्य चत्वारः । अत्र मत्तान्तरणं तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य सप्तदश शतान्यष्टाविंशत्यधिकानि, वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्याष्टौ, मनुष्यान्धिकृत्य द्विपञ्चाशदधिकानि भङ्गानां भवन्ति । सप्तपञ्चाशति जङ्गानां पञ्चगती । एकादशत्यधिकानि । तद्यथा छान्दियत्रीन्द्रियचतुर्गिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं चत्वारः ७ प्राप्यन्ते इति द्वादश, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य पञ्चाश (तानि) इति एकादश शतानि जङ्गानां प्राप्यन्ते पदसप्तत्यधिकानि । तीर्थकरप्रधिकृत्यैक इति । अत्रापि मत्तान्तरणं तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य द्विपञ्चाशदधिकानि एकादश शतानि जङ्गानां प्राप्यन्ते । शयं तथैव । तदपेक्षया सप्तपञ्चाशति पञ्चपञ्चधिकान्येकादश शतानि भङ्गानां भवन्ति ॥

संप्रति गतिमात्रस्य स्थानप्ररूपणां करोति ।

प गनवग उकारिण, ग म्मुद्राणि सनकम्माणि ।

एगमेव मेन य, मादित्तिगे य पगईओ ॥२५॥

नरकगतबुद्धीरणास्थानानि पञ्च तद्यथा द्विचत्वारिंशत् एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशच्चति । तिर्यगतायेकचत्वारिंशत् वज्यानि शयाणि नवोद्दिष्टास्थानानि मनुष्यगतापि संयोगिकेवत्पदादीनधिकृत्य पञ्चाशत् वज्यानि शयाणि नवोद्दिष्टास्थानानि देवगतौ पञ्चोद्दिष्टा-

स्थानानि मनुष्यगतिसंयोगिकेवत्री तद्यथा द्विचत्वारिंशदेकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशच्चति । एतानि च सर्वाण्यपि प्राक् सप्रपञ्चं ज्ञावितानांति नेह ज्ञेयां ज्ञाव्यन्ते । तद्वत्सत्तानां नामकर्मणः सप्रपञ्चमुद्दिष्टास्थानानि । संप्रति शेषकर्मणामुद्दिष्टास्थानप्रतिपादनार्थमाह (संसकम्माणसि) शेषकर्मणां ज्ञानावरणवेदनीयायुगोन्तरायत्रकृणानामुद्दिष्टास्थानमेकैकमयगन्तव्यं तद्यथा ज्ञानावरणान्तर्गतयोः पञ्चप्रकृत्यात्मकमेकैकमुद्दिष्टास्थानं वेदनीयायुगोन्तरायान्तु वेदमानेकप्रकृत्यात्मकं नह्यमीषां द्विज्यादिकाः प्रकृतयो युगपदुद्दीर्यन्ते युगपदुद्दीर्याज्यात एतच्च ज्ञानावरणां यवेदनीयानामेकैकमुद्दिष्टास्थानं प्रागुक्तैकैकप्रकृत्युद्दिष्टास्थायां स्वामित्वं साधयित्वा निश्चित्य गुणस्थानेषु नारकादिषु गतेषु स्वयमेव हेयं ज्ञातव्यम् । तद्वत्सत्ताः प्रकृत्युद्दिष्टास्थाः । संप्रति स्थित्युद्दिष्टास्थानावसरस्तत्र चेति अर्थाधिकारास्तद्यथा ब्रह्मण भेदः सायनादिप्ररूपणा अत्राच्छेदः स्वामित्वं यो न ॥

तत्र अत्राग्नेययोः प्रतिपादनार्थमाह ।

संप्रति य उदयं, पञ्चागओ दिस्मण उद्दिष्टा सा ।

सेचिहानिर्दिष्टं जाहं । उदिह मृदोत्तगाण य ॥२६॥

इह द्विविध उदयः संप्राप्त्युदयोऽसंप्राप्त्युदयश्च । तत्र यत्कर्म द्वाविक काव्रप्राप्तं सद्गुभृतं स संप्राप्त्युदयः । तथाहि काव्रकर्मणं कर्मद्विषयकस्योदये हेतुद्वयैकज्ञादिसामग्रीसंप्राप्तौ सत्यामुदयः संप्राप्त्युदयः । यत्पुनरकाव्रप्राप्तं कर्म तद्विषयकमुद्दिष्टा । तथाचाह या स्मिन्ति काव्रप्राप्तापि सती प्रयोगेण उद्दीरणाप्रयोगेण संप्राप्त्युदये पूर्वोक्तं स्वरूपं प्रतिष्ठाप्य सती दृश्यते केवलचक्षुषा सा स्थित्युद्दीरणा । एव ब्रह्मणनिर्देशः । अधुना भेद उच्यते (संचिकेत्यादि) इह यासां स्थित्तीनां भेदः परिकल्पना सनघतिताः पुरुषपरिभाषया संचिका इत्युच्यन्ते ताश्च द्विधा उद्दीरणायाः प्रायोग्याः अप्रायोग्याश्च काव्रप्रायोग्या इति चेदुच्यते तत्रार्थावका गता संकमावधिकारगताश्च उदयावधिकारगताश्च प्रायोग्याः “सकम्मेव उदयवद्गतादिर्दिष्टा करणाश्” इति वचनप्रामाण्यत्वात् शेषाश्च सर्वा अपि प्रायः प्रायोग्याः तत्रोदयं सति यासां प्रकृतीनामनुक्रमण्यः संभवति तासां मुक्तयेन अवधिकार द्विकहीना सर्वप्युक्त्या स्थितिरुद्दीरणाप्रायोग्या तथाहि उदयाकृत्यन्तानां तु ययास तवमुद्दीरणाप्रायोग्याः । आर्वाविकारद्विकहीनायाश्चेत्कृष्टा स्थितिरुद्दीरणाप्रायोग्यास्तान् उद्दीरणायाः प्रेतदाः तथाहि उदयावधिकार्या उपरिवर्तनी समयमात्रा स्थितिः कस्याप्युद्दीरणाप्रायोग्यस्य तापस्यवशशीलता तिष्ठति एव कस्यापि द्विसमयमात्रा कस्यापि त्रिसमयमात्रा एव । तावद्वाच्यम् आर्वाविकार द्विकहीना कस्यापि सर्वप्युक्त्या स्थितिर्गतिः । अङ्गरयोजना न्वियम् संचिकारस्थितित्य उद्दीरणाप्रायोग्यादया यकार्यो याचतीत्य आर्वाविकारद्विकहीनेत्कृष्टस्थितिसमयप्रमाणान्य इत्यर्थः उद्दीरणाप्रायोगेण समाकृत्य स्थितिः संप्राप्त्युदये दीयते तावती तावद्देवप्रमाणा सा एषा उद्दीरणा । तदेव कृता भेदप्ररूपणं । संप्रति सायनादिप्ररूपणा सकर्तव्या । सा च द्विधा सूत्रप्रधानविषया उत्तरप्रकृतिविषया च ।

तत्र मूत्रप्रकृतिविषयां सायनादिप्ररूपणार्थमाह ।

मृदाड्ड अजहन्ना, मोहसम चउव्विहा तिहा सिर्वा ।

वेउगिया उण दुहामे, सविगणा उ उज्जामि ॥२७॥

मूलस्थितिः शब्दाः प्राकृतत्वात् प्रत्येकं पृष्ठीयभक्तिसंश्लेषः ततोऽयमर्थः मूलप्रकृतीनां मध्ये मोहस्य मोहनीयस्थितेरुद्दीरणा अजघन्या चतुर्विधा चतुःप्रकारा तद्यथा सादिरनादिध्रुवाऽध्रुवा च । तथा मोहनीयस्य जघन्या स्थित्युद्दीरणा मूलमसंपराय क्लृप्तस्य स्वगुणस्थानकसमयादिकावत्रिका शेषे वर्तमानस्य जघन्या शेषका त्रैलोक्यजघन्या नामाशेषे वर्तमानस्य भवति । ततोऽन्यत्र सर्वत्राण्यजघन्या सा चोपशान्तमोहगुणस्थानकेषु न भवति ततः प्रतिपाते च जघन्या ततोऽसा सादिः तस्यानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवा असंख्यानाम्, अध्रुवा भव्यानां, शेषा ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तारायाणां स्थित्युद्दीरणा । अजघन्या त्रिधा त्रिप्रकारा तद्यथा अनादिध्रुवा अध्रुवा च तथाहि ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तारायाणां जघन्या स्थित्युद्दीरणा क्लीकपायस्य स्वगुणस्थानसमयाधिकावत्रिका शेषे वर्तमानस्य भवति शेषका त्रैलोक्यजघन्या सा चानादिः सदैव भावान् ध्रुवाध्रुवे पृथयत् । नामगोत्रयस्तु जघन्या स्थित्युद्दीरणा स्यादिकेव त्रैलोक्यसमये सा चानादिरध्रुवा च । ततोऽन्या सर्वोप्यजघन्या सा चानादि ध्रुवाध्रुवे पृथयत् । वेदनीयायुजघन्या स्थित्युद्दीरणा त्रिधा तद्यथा सादिरध्रुवा च तथा सर्वा हि वेदनीयस्य जघन्या स्थित्युद्दीरणा एकैन्द्रियस्य सर्वस्वोक्तार्थितसत्कर्मणो वृत्त्यन्ते ततस्तस्यैव सत्त्वान्तरे प्रवर्तमानसत्कर्मणोऽजघन्या ततः पुनरपि जघन्येति जघन्या । अजघन्या च सादिरध्रुवा च आयुषः पृथयता वल्लिकायां न तदति परमत्राण्यतिसमये च जघन्या सा च सादिरध्रुवा च । तथा सर्वोपाप्रकृतीनां शेषविकल्पा उत्कृष्टानुकृष्टजघन्यवृत्तका त्रिधा त्रिप्रकारा यथा सादयो ध्रुवाश्च तथाहि सर्वेषामपि कर्मणामायुर्वर्जानामुत्कृष्टा स्थित्युद्दीरणा मिथ्याहृष्टकृष्ट, सङ्करो वर्तमानस्य कियत्कात्वं प्राप्यते । ततः समयान्तरे तस्याप्यनुत्कृष्टा ततः पुनरपि समयान्तरे उत्कृष्टा संकरो विशुद्धः प्रायः प्रतिप्रसमयमथाभावान् ततो द्वे अपि साधध्रुवे । जघन्या च त्रिधा प्रागेव ज्ञाविता अयुषां तु विकल्पत्रये युक्तिः प्राक्तन्येव प्रायोऽवसेया । तदेवं कृता मूलप्रकृतिविषया साधनादिप्ररूपणा ।

संस्त्युत्तरविषयां तां चिकीर्षुगह ।

मिच्छतस्मच्चच्छा, अजहमा ध्रुवं उद्दीरणाण तिहा ।

सर्वविगप्पा दुविहा, भवविगप्पाय मेमाणं ॥२५५॥

मिथ्यात्वस्य अजघन्या स्थित्युद्दीरणा चतुर्विधा तद्यथा सादिरनादिध्रुवाध्रुवा च । तत्र मिथ्याहृष्टः प्रथमसमयकत्वमुत्पादयता मिथ्यात्वस्य प्रथमस्थितौ समयधिकावत्रिका शेषायां जघन्या स्थित्युद्दीरणा सादिरध्रुवा च समयकत्वाच्च प्रतिपातिता जघन्या सा च सादिस्तस्यानमप्राप्तस्य पुनरनादिः ध्रुवाध्रुवे अजघन्यतयापेक्षया । तथा ध्रुवाद्दीरणानां पञ्चविधज्ञानावरणचक्राच्च कुरवधिकेव दर्शनावरणपञ्चविधान्तरायतजससत्कर्मणां दिव्यशान्तिस्थिरास्थिरगुणाशुभगुरुत्तुनिर्माणस्थानामजघन्या स्थित्युद्दीरणा त्रिधा । तत्र प्रथमानादिध्रुवाध्रुवा च तथाहि ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकचक्षुराच्च कुरवधिकेव दर्शनावरणरूपाणां चतुर्दशप्रकृतीनां क्लीकपायस्य स्वगुणस्थानकसमयाधिकावत्रिका शेषे वर्तमानस्यास्थित्युद्दीरणा । सा च सादिरध्रुवा च । शेषा सर्वोप्यजघन्या सा चानादिः सदैव भावान् ध्रुवाध्रुवे पृथयत् । तजससत्कर्मणां च त्रय-

मिश्रान्तसंख्याकानां नाम च प्रकृतीनां जघन्या स्थित्युद्दीरणा स्यादिकेव त्रैलोक्यसमये सा च सादिरध्रुवा च ततोऽन्या सर्वाप्यजघन्या सा चानादिः । ध्रुवाध्रुवे पृथयत् । एतासामेव मिथ्यात्वादिप्रकृतीनामप्युत्तारिजसंख्याकानां शेषविकल्पा उत्कृष्टानुकृष्टजघन्यवृत्तका त्रिप्रकारास्तद्यथा सादयो ध्रुवाश्च । तथा ह्येतासामुत्कृष्टा स्थित्युद्दीरणा मिथ्याहृष्टकृष्टे सङ्करो वर्तमानस्य कियत्कात्वं वृत्त्यन्ते ततः समयान्तरे तस्याप्यनुत्कृष्टा ततो द्वे अपि साधध्रुवे जघन्या च प्रागेव ज्ञाविता (सत्यविकल्पा य सणाण ति) शेषाणां जघन्यप्रकृतीनां दर्शनाजगतसंख्यानां सर्वे विकल्पा उत्कृष्टानुकृष्टजघन्यरूपा विकल्पास्तद्यथा सादयो ध्रुवाश्च साधध्रुवत्वं च ध्रुवादयव्योक्त्यानीयम् कृता साधनादिप्ररूपणा ॥

संप्रत्यकाच्छेदस्य स्वामित्वस्य च प्रतिपादनार्थमाह ॥

अच्छाभो मामित्तं, पिउड संकमे जहा नवरि ॥

तच्छेदमु निरुदयगई, एवाविनिमुहिहृष्टमर्वाईमु ॥२५६॥

अच्छाच्छेदः स्वामित्वं च यथा स्थितिसंक्रमेऽभिहितं तथैवात्राप्यवगन्तव्यं नवरमयं विशपसंक्रमकरणे तदावदप्यपि स्थितिसंक्रम उत्तः । उदयाभावेऽपि संक्रमस्य ज्ञावान् । उद्दीरणा पुनरपि तदुदयपेव वेदितव्या । उदयाभावे उद्दीरणाया अज्ञावान् । इदमपि सक्तिममुक्तमिति किञ्चिद्विशेषता ज्ञायते । तत्र येषां कर्मणामुदये सति वत्सोत्कृष्टा स्थितिरुत्तरेषां ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयैतजससत्कर्मणां दिव्यशान्तिनिर्माणस्थिराशुभाशुभ, दुष्टमिथ्यात्वपारुशकपायससत्कर्मणामुदये सति वत्सोत्कृष्टा स्थितिरुत्तरेषां वल्लिकायामर्तनायामुदयान्तिकात् उपरितनी सर्वोपस्थितिः उद्दीरणाप्रायेण्या केवलं तानि कर्माणि वेदयमानानां वेदितव्या । उदयसत्तेवोद्दीरणाया अज्ञावान् । वत्सपारुशकारहिता च सर्वोस्थितिः । इह आवत्रिकात्रिकरूपोच्छाच्छेदतदुदयवत्तस्तद्दीरणा स्वामिनः येषां तु कर्मणां मनुजगतिस्मात्वेदनीयस्थिरादिपट्टकहास्यादिपट्टकवेदत्रयशुजिहवायोगात्प्रथमसंस्थानपञ्चकप्रथमसंस्थानपञ्चकोद्योगात्त्रिरूपाणामेकैकमिश्रसंख्याकानामुदये सति संक्रमेणोत्कृष्टा स्थितिः । तेषामावत्रिका त्रिकर्तृना सर्वा स्थितिरुद्दीरणा प्रायाण्या केवलं तानि कर्माणि वेदयमाना वेदितव्या अत्र वत्सपारुशिका संक्रमायत्तिरहिता च सर्वा स्थितिर्यस्थितिर्हि आवत्रिकात्रिकरूपोच्छाच्छेदस्तदुदयवत्तस्तद्दीरणा स्वामिनः । पञ्चमुत्तरत्रापि यावत् यावानुद्दीरणाया अयोग्यः काश्चिस्तावानच्छेदस्तदुदयवत्तस्तद्दीरणा स्वामिनो वेदितव्याः । तथा सप्ततिसागरोपकोटिप्रमाणा मिथ्यात्वस्य स्थितिरिमिथ्याहृष्टना सनाज्ञा च तना जन्तुर्भूतकालं यावन्मिथ्यात्वमनुभूय समयकत्वं प्रतिपद्यते ततः समयकत्वं समयमिथ्यात्वे चान्तमुहूर्तोना मिथ्यात्वस्थितिः सकलार्थापि संक्रमयति सकलार्थावत्रिकायां चान्तीनायामुद्दीरणा योग्या तत्र संक्रमायत्रिकातिक्रमेपि सान्तमुहूर्तो नैव ततः समयकत्वमुभवतः समयकत्वस्यान्तमुहूर्तोना सप्ततिसागरोपकोटिकादिप्रमाणा उत्कृष्टा स्थितिरुद्दीरणा योग्या ततः काश्चित् समयकत्वेत्यन्तमुहूर्ते स्थित्वा समयगामिथ्यात्वं प्रतिपाद्यते ततः समयमिथ्यात्वमनुभवतः समयगामिथ्यात्व-

स्यान्तर्मुहूर्तं द्विकोना सप्ततिसागरोपमकोटाकोटिप्रमाणा उत्कृष्टा स्थितिरुद्दीरणायोग्या भवति । तथा आहारक-
सप्तमप्रमत्तं सता तद्योग्योत्कृष्टसंज्ञेनोत्कृष्टस्थितिकं बह-
तत्काशोत्कृष्टस्थितिकं मूलप्रकृत्यजिज्ञासकृत्यन्तरदक्षिकं च तत्र
संक्रमितमतस्तत्सर्वोत्कृष्टा तत्तत्सागरोपमकोटाकोटीस्थि-
तिकं जातं बन्धानन्तर चान्तर्मुहूर्तमतिक्रम्य आहारकशरीर-
मारभते । तच्चारजमाणा ह्यष्टपुपजीवनेनैस्तुक्क्यजावतः
प्रमादनाम्भयति ततस्तस्य प्रमत्तस्य सत आहारकशरीरमुत्पा-
दयतः आहारकसमस्यान्तर्मुहूर्ताना उत्कृष्टास्थितिरुद्दीरणा-
योग्या । अत्र प्रमत्तस्य सत आहारकशरीरारम्भत्वात् उत्कृ-
ष्टास्थितिरुद्दीरणा स्वात्मित्वप्रमत्तसंयत एव वेदितव्या । शेष-
प्रकृतीनां सूत्रकृदेव विशेषमाचष्टे (निरयगण्यविविक्तं) नरक-
गतेरपिशङ्गात् नरकानुपूर्व्याश्च तिर्यक्पञ्चैन्द्रियो मनुष्या
वा उत्कृष्टां स्थितिं बध्वा उत्कृष्टस्थितिबन्धानन्तरं चान्तर्मु-
हूर्तं व्यतिक्रान्ते सति तिसृषु अधस्तनपृथ्वीषु मध्ये अन्य-
तरस्यां समुत्पन्नस्तस्य प्रथमसमये नरकगतेरन्तर्मुहूर्तं हाने
सर्वापि स्थितिर्विशतिसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणा उद्दी-
रणा योग्या भवति । नरकानुपूर्व्यां चापान्तराहगतौ समथ-
त्रये यावदुत्कृष्टास्थितिरुद्दीरणायोग्या जवति । अधस्तन-
पृथिवीत्रयग्रहणे किं प्रयोजनमिति चेदुच्यते । इह नरकग-
त्यादीनामुत्कृष्टां स्थितिं बध्नुं अथयं कृष्णत्रेय्यापरिणा-
मोपेतो भवति कृष्णत्रेय्यापरिणामः पञ्चमपृथिव्यामुत्पद्यते ।
मध्यमकृष्णत्रेय्यापरिणामः षष्ठपृथिव्यामुत्कृष्टकृष्णत्रेय्या परि-
णामः सप्तमपृथिव्यामित्यधस्तनपृथिवीत्रयग्रहणं कृतम् ॥
देवगतिदेवमात्रा-णुपुर्वि आयावविगल्लसुहृमतिगं ।

अन्तर्मुहूर्तजागा, ताव ए गूर्गतदुक्कस्म ॥ २५७ ॥

देवगतिर्देवानुपूर्वामनुप्यानुपूर्वाणामातपस्य विकल्पविकस्य
ह्यिन्द्रियत्रीन्द्रियचतुर्गिन्द्रियजातिरूपस्य सूक्ष्मत्रिकस्य सूक्ष्म-
साधारणापर्याप्तिकवृत्तस्य स्वस्वोदये वर्त्तमाना अन्तर्मुहूर्त-
जागा उत्कृष्टा स्थितिबन्धावधवसायानन्तर्मुहूर्तं कात्र याव-
त्परिगृह्यताः सन्तस्तावदनामन्तर्मुहूर्तानां तत्तदुत्कृष्टां देव-
गत्यादिना उत्कृष्टां स्थितिमुद्दीरयन्ति । इयमत्र भाषणा ।
इह कश्चित् तथाविधपरिणामविशेषभावतो नरकगतेरुत्कृ-
ष्टां स्थितिं दशसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणां बहुमारभते
ततस्तस्यां देवगतिस्थितौ बध्यमानायामावहिका उपरि य-
न्धावहिकादीना आवहिकामात्रदीना जाता देवगतिं च ब-
ध्नुं जघन्येवाप्यन्तर्मुहूर्तं कात्र यावत् बध्नाति बन्धानन्तरं च
कात्रं कृत्वा अन्तरसमये देवा जातस्ततस्तस्य देवत्वमनुभ-
वतो देवगतिरन्तर्मुहूर्तानां विशतिसागरोपमकोटाकोटीप्र-
माणा उत्कृष्टा स्थितिरुद्दीरणायोग्या भवति । ननु कयुक्त्यनु-
सारणार्थिकाधिकान्तर्मुहूर्तानां प्राप्नोति कयमुच्यते अन्तर्मु-
हूर्तमिति नैष द्रष्टव्यः यत आहविका प्रकल्पेति तदन्तर्मुहूर्तमेव
केयवं गृहान्तरमयगन्तव्यमित्येवं देवानुपूर्व्या अपि वाच्यम् ।
तथा कश्चिन्नरकानुपूर्व्या उत्कृष्टां स्थितिं विशतिसागरोपम-
कोटाकोटीप्रमाणं बध्वा ततः पुनर्परिणामविशेषतो मनुष्या-
नुपूर्व्या उत्कृष्टां स्थितिं पञ्चदशसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणं
बहुमारभते ततस्तस्यां मनुष्यानुपूर्व्या स्थितौ बध्यमानायामा-
वहिकायामुपरि बन्धावहिकादीनामावहिकामुपरितनीं सक-
लामपि नारकानुपूर्व्या स्थितिं संशमयति ततो मनुष्यानुपूर्व्या
अपि विशतिसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणा स्थितिरावहिका-
मात्रदीना जाता मनुष्यानुपूर्व्या च बध्नुं जघन्येनाप्यन्तर्मुहूर्तं

कात्रं यावद्वधति तच्चान्तर्मुहूर्तमावहिकानविशतिसागरोपम-
कोटाकोटीप्रमाणा उद्दीरणा योग्या । ननु मनुष्यगतेरपि पञ्चदश
सागरोपमकोटाकोट्यावधेनोत्कृष्टा स्थितिः प्राप्यते तथा
मनुष्यानुपूर्व्या अपि नत्यंकस्या अपि विशतिस्तत उभयोरपि
संक्रमोत्कृष्टे संक्रमोत्कृष्टत्वात् विशेषे च कथं मनुष्यगतेरिव
मनुष्यानुपूर्व्या अपि आर्वाहिकाधिकदीनोत्कृष्टा स्थितिरुद्दी-
रणायोग्या न जवति तत्र युक्तं मनुष्यानुपूर्व्या अनुदयसंक्रामो-
त्कृष्टत्वात् तदुक्तं “मण्ड्याणुपुर्व्वमीसग, आहारग देवजु-
अवविगज्ञाणि । सुहृमानिगं तिव्व अणुदय संक्रमण उक्कासा,
अनुदयः संक्रमोत्कृष्टानां च जघन्यताऽप्यन्तर्मुहूर्तानाया एवा-
त्कृष्टस्थितेरुद्दीरणायोग्यत्वात् मनुष्यगतस्तुदयसंक्रामो-
त्कृष्टा तदुक्तं “मण्ड्यागई साईयं सम्मं विरहा सइय उवेय
सुन । खगई रिसभ चउरंगइपणुअ उदसंकमुक्कासा” ततस्त-
स्या आवहिकाधिकदीने चोत्कृष्टा स्थितिरुद्दीरणायोग्या जव-
ति एवमातपादीनामप्यन्तर्मुहूर्ताना उत्कृष्टा स्थितिरुद्दीरणा
योग्या भवतु आतपानामनुबन्धोत्कृष्टं ततस्तस्य स्थितिनां
प्रकृतीनामन्तर्मुहूर्ताना उत्कृष्टा स्थितिरुद्दीरणायोग्या जवतु
आतपानामनुबन्धोत्कृष्टा ततस्तस्य बन्धोदयावहिकाधिकारहिते
चोत्कृष्टस्थितिरुद्दीरणा प्रायेण्या भावनीया । ननु अनुदयसं-
क्रामोत्कृष्टा स्थितिनां प्रकृतीनामन्तर्मुहूर्ताना उत्कृष्टास्थितिरुद्दी-
रणा योग्या जवतु कथमुच्यते अन्तर्मुहूर्तमिति उच्यते इह
देव एवोत्कृष्टे संक्रमे जघन्यता एकेन्द्रियाणामेकेन्द्रियप्रायो-
ग्याणामातपस्यावरैकेन्द्रियजातीनामुत्कृष्टां स्थितिं बध्नाति ना
प्यन्तर्मुहूर्तं च तां बध्वा तत्रैव देवजने अन्तर्मुहूर्तं कात्रं यावत् अवति-
ष्ठते ततः कात्रं कृत्वा बादरपृथ्वीकायिकेषु मध्ये समुत्पद्यते समु-
त्पन्नस्मन् शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तः आतपनामोदये वर्त्तमानस्त-
दुद्दीरयति तत एवं सति तस्यान्तर्मुहूर्तमन्तर्मुहूर्ताना उत्कृष्टा स्थितिरु-
द्दीरणा योग्या न भवति आतपग्रहणं चापवृत्तं ततो न्यासा-
मपि स्थावरैकेन्द्रियजातिनरकविक्रान्तिर्यगद्विकोदारिकसप्तका-
न्यसहननानापापञ्चकरोपाणामेकानविशतिसंख्याकानामनुद-
यबन्धोत्कृष्टानामन्तर्मुहूर्ताना उत्कृष्टा स्थितिरुद्दीरणायोग्या
वेदितव्या । तत्र स्थावरैकेन्द्रियजातिनरकविक्रान्तिनां प्रावना कृता
शेषाणां क्रियते । तत्र नारकस्त्रियगद्विकोदारिकसप्तकान्यसं-
हननानामुत्कृष्टां स्थितिं बध्वा ततो मध्यमपरिणामस्तत्र तत्र
चान्तर्मुहूर्तं गते सति निद्रोदये उत्कृष्टोद्दीरणां करोति ।

नित्ययरस्म पद्मामं, विज्जामे जहन्ने इत्ता ।

थावर जहन्नेते, ए सभं अहिगं व बंधंता ॥ २५८ ॥

गंतूणावज्जिमित्तं, कमाय बारसगजय दुगंठाणं ।

निदा य पंचगस्स य, आया उज्जा य नामस्स ॥ २५९ ॥

इह पूर्वं तीर्थकरनामः स्थितिर्गृहस्थवसायैरपवर्त्यापवर्त्य
पत्योपमासंख्येयभागमात्रा शरीरकृता ततोऽनन्तरसमये उत्प-
न्नकवृत्तज्ञानं स तामुद्दीरयति उद्दीरयतश्च प्रथमसमये उ-
त्कृष्टा उद्दीरणा सर्वदेव च ह्यन्मात्रैव स्थितिरुत्कृष्टा तीर्थकर-
नामनः उद्दीरणायोग्या प्राप्यते नाधिकेति । तदेवमुत्कृष्टस्थि-
त्युद्दीरणास्वामित्वमुक्तम् । सप्रति जघन्यस्थित्युद्दीरणा-
स्वामित्वमाह । (जहन्नेते इत्ता) इत ऊर्ध्वं जघन्यं जघन्य-
स्थित्युद्दीरणायाः स्वामित्वमजिधीयते प्रतिज्ञातमेव निर्वाहय-
ति । (जावसजहन्नेत्यादि) स्थावरस्य सतोऽमज्जघन्यस्थित्यु-
द्दीरणा सर्वस्तोकं स्थितिस्त्वंमी तेन समधिकं वा मनागमात्रे-

णाजिनयकर्मो स एव जघन्यस्थितिकर्मो स्थावर पक्षेन्द्रियो
बन्धु बन्धावशिकायामतीतायामित्यर्थः । आद्य द्व्यंशकथा-
यमयजुगुप्सनिष्ठापञ्चकतपाद्योतनाम्नामेकविंशतिप्रकृतीनां
जघन्या स्थित्युद्दीर्घां करोति इहानपाद्योतयजोनामकान-
विंशतिप्रकृतीनां ध्ववन्धवादातपाद्योतयोस्तु प्रतिपञ्चा-
त्रावात् अन्यत्र जघन्यतया स्थितिरने प्राप्यते ततः एकैन्द्रिय
एव यथोक्तस्वरूपम् । आसां प्रकृतीनां जघन्यस्थित्युद्दी-
रणास्त्वामी ।

एगिदिय जोगाणं, इयरा धन आक्षिगं गंतु ।

एगिदिय गण न-दिय जा प मवि एग ॥ २६० ॥

एकैन्द्रियाणामेव उद्दीरणा संप्रति या योग्याः प्रकृतयस्ता
एकैन्द्रिययोः । एकैन्द्रिया जातिस्त्वावराः सूक्ष्मसाधारण-
नामानस्ताम्नामेकैन्द्रियो जघन्या मि स्थितिः सन्सत्कर्मा
दतरा एकैन्द्रियजात्यादिप्रतिपञ्चकृता द्वीन्द्रियजात्यादिकाः
प्रकृतीर्भवन्ति । तद्यथा एकैन्द्रियजातिर्द्वीन्द्रियजातिर्त्रीन्द्रिय
जातिश्चतुरिन्द्रियजातिश्चावरासूक्ष्मसाधारणानां असबादर-
प्रत्येकनामानि ततः एकैन्द्रियजात्यादीन् यजानि ततो
बन्धावशिकां गत्वा अतिक्रम्य बन्धावशिकायाश्चरमसमये
एकैन्द्रियजात्यादीनां उद्दीर्घां स्थित्युद्दीर्घां करोति । इयमत्र
जावना एकैन्द्रियः सर्वजघन्यस्थितिस्तत्कर्मा छीन्द्रिय-
जातीः सर्वा अपि परिप्राक्या भवन्ति ततस्तावद्व्यंशानन्तरमे-
कैन्द्रियजातिर्वदुभयभवे तता बन्धावशिकायाश्चरमसमये
पर्यवहारास्तस्या एकैन्द्रियजातिजघन्या स्थित्युद्दीर्घां
करोति । इह बन्धावशिकाया अनन्तरसमये बन्धावशिका
प्रथमसमयवदा । अपि च ता उद्दीर्घाभावात् ततो जघन्या
स्थित्युद्दीर्घा न प्राप्यते इति वृत्त्या बन्धावशिका चरम-
समये दत्तुं यावता कायेन प्रतिपञ्चकृताः प्रकृतीर्भवन्ति
तावता कायेनान्यथा एकैन्द्रियजातिस्थितिर्भवति ततस्ता-
कतरा प्राप्यते, इति प्रतिपञ्चकृतप्रकृतिबन्धोपादानम् । एव
स्यावरासूक्ष्मसाधारणानामपि जावना कर्त्तव्या केवय-
मेतेषां प्रतिपञ्चकृताः प्रकृतयः असबादरप्रत्येकनामानो वद-
तव्याः । (एगिदियगणसि) जातीनामपि द्वीन्द्रियादिजाती-
नामपि एवं पूर्वोक्तप्रकारेण एकैन्द्रियादागतस्तास्थितिकएक-
ैन्द्रिययत्नयः जघन्यस्थितिका जघन्या स्थित्युद्दीर्घां
करोति । अत्रापि जावना । एकैन्द्रियो जघन्यस्थितिः स-
त्कर्मा एकैन्द्रियजवाद्दुवृत्त्य द्वीन्द्रियेषु मध्ये समुपपन्नतः
पूर्ववदा द्वीन्द्रियजातिर्न विनियोज्यते । अगुनवप्रथमसम-
यादास्त्य च एकैन्द्रियजातिर्विधासं वदुधु यस्तस्तस्तदेव
त्रीन्द्रियजातिर्वदुभयभवे तता बन्धावशिकायाश्चरमसमये
तस्या द्वीन्द्रियजातिरैकैन्द्रियजातिर्भवेत्ताजितस्थितिस्तत्क-
र्मपेक्षया, अन्तर्मुहसं चतुष्टयबन्धावशिकाचरमसमये ग्रहण
च कारणं प्रागेवाकम् । एव त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियजात्यां वि-
भवना कार्या ।

वेयगियनो कमाया, अम्मनम्पणपंचनी ण ।

तिरिय पुगअयमपुजगगा, पुजाणं च संतिगण ॥ २६१ ॥

मातासाते नीयहास्यत्यातिशोकपर्यन्तकान्तिमपञ्च-
महननन चैगोत्रितिर्यगतिनिर्यगानुपूर्व्यशः कीर्त्तिपुत्रेगाना-
देयरुपाणामशुद्धाकृतीनां सङ्घिपञ्चन्द्रियगतजघन्या स्थित्यु-
द्दीर्घा । जावना न्वियम् । एकैन्द्रियो जघन्यस्थितिस्तत्कर्मा

एकैन्द्रियजवाद्दुवृत्त्य पर्याप्तसंज्ञिपञ्चन्द्रियेषु मध्ये समुपपन्नः
उत्पत्तिप्रथमसमयादास्त्य च सातवदनीयमनुजयन् असा-
तवदनीयं वृहत्तरमन्तर्मुहसं काळं यावत् बभूव ततः पुनरपि
सातं वदुभयभवे तता बन्धावशिकायाश्चरमसमये पूर्ववद-
स्य सातवदनीयस्य जघन्या स्थित्युद्दीर्घां करोति एवमसा-
तवदनीयस्यापि दृष्ट्यं केवलं सातवदनीयस्थानं असात-
वदनीयमुच्चारणीयम् । इसातवदनीयस्य सातवदनीयमित
हास्यरत्यरसातयज्ञावना कार्या आसमाप्तम् । अपर्याप्तकम
नाम एकैन्द्रियो जघन्यास्थितिस्तत्कर्मा एकैन्द्रियमवाद्दुवृ-
त्त्य पर्याप्तसंज्ञिपञ्चन्द्रियमये समुपपन्न उत्पत्तिप्रथमसमया-
दास्त्य च पर्याप्तकनाम वृहत्तरमन्तर्मुहसं काळं यावत् ब-
भूव ततः पुनरपि अपर्याप्तकनाम वदुभयभवे तता बन्धाव-
शिकायाश्चरमसमये पूर्ववदस्य पर्याप्तकनाम्ना जघन्या स्थि-
त्युद्दीर्घां करोति संहतनपञ्चकस्य तु मध्ये घटमानं संह-
ननं मुक्त्वा देवसंहननं प्रत्येकं बन्धावशिकासातवदनीयं वक्त-
व्यः । ततो घटमानसंहननस्य मध्ये बन्धावशिकाचरमसमये
स्थित्युद्दीर्घा नीचैगोत्रमसातवदनीयम् । तथा तैजसा-
धिको वायुकायिको वायुसर्वजघन्यस्थितिस्तत्कर्मा पर्याप्त-
संज्ञितिर्यगपञ्चन्द्रियेषु मध्ये समुपपन्नतो वृहत्तरमन्तर्मु-
हसं काळं यावत्तनुजगति बभूव ततः वदुभयभवे ततः न्विय-
माति वदुभयभवे । तत आवाशिकायाश्चरमसमये स्यात्सि द-
मातिजघन्या स्थित्युद्दीर्घां करोति एवं तिर्यगादुपपत्त्या अपि
वक्तव्यं नवरमपान्तरादगता ततीयसमये जघन्या स्थित्युद्दी-
रणा वाच्या अयशः कीर्त्तिपुत्रेगानादेयानां सासातवदनीय
जावना कार्या केवलमिह प्रतिपञ्चकृतीनां यशः कीर्त्तिपु-
त्रादेयानां बन्धा वाच्यः ।

अमगागयस्म विरइत्तं, मुरनयगडुवंगणा ।

अगुपुव्यातिसमग्ग, नगाण एगिदआ गयगे ॥ २६२ ॥

अमनस्कादसंज्ञिपञ्चन्द्रियाद्दुवृत्त्य देवेषु वा मध्ये समा-
गतस्य मुरगतिनरकगतित्वे त्रियाङ्गोपाङ्गनाम्ना स्वस्वायदे-
र्धस्थित्यन्तरे जघन्या स्थित्युद्दीर्घा । एतदुक्तं जघन्ये अस-
ङ्घिपञ्चन्द्रियः सर्वजघन्या मुरगतिस्थिति बद्धा बन्धानन्तरं
च दीर्घकालं तत्रैव स्थित्वा देवेषु नारकेषु वा मध्ये
पत्योपमसत्येयभागमात्रायुःस्थितिकः समुपपन्नस्तस्मात्
देवस्य नारकस्य वा स्वस्वायुषाश्चरस्थित्यन्ते चरमसमये
वर्त्तमानस्य यथायोगं देवगतिनरकगतित्वे त्रियाङ्गोपाङ्गनाम्नां
जघन्या स्थित्युद्दीर्घा स पचासंज्ञिपञ्चन्द्रियो देवस्य नर-
कस्य वा भवस्यापान्तरादगता वर्त्तमानो यदास्त्य देवा-
पूर्वानरकानुपूर्व्येण तृतीयसमये जघन्या स्थित्युद्दीर्घां
करोति । (नगाण एगिदआ गयगे) एकैन्द्रियः सर्वजघन्य-
मनुष्यानुपूर्वीस्थितिः सत्कर्मा एकैन्द्रियमवाद्दुवृत्त्य मनुष्येषु
मध्ये उपपन्नानां शान्तराजगतौ वर्त्तमानो मनुष्यानुपूर्वी-
स्तृतीयसमये जघन्यास्थित्युद्दीर्घास्त्वामी नवानि ।

ममया दिग्गजगाण, पढमट्टिउत्ता संसवेदाण ।

मिउत्ते वेरासु य, मंजइनासु वि य सम्पत्ते ॥ २६३ ॥

इह अन्तरकरणे कृते अक्षरूनी स्थितिः प्रथमा स्थितिर्यु-
च्यते । उपरितनी तु द्वितीयति । तत्र प्रथमस्थितेः देवदेवतायां
समयाधिकवदिकाप्रमाणया मिथ्यावदद्विकस्य घटनचतु-
ष्टय सम्यक्त्वानां जघन्यस्थित्युद्दीर्घा भवति नवरं सत्य-
क्त्वमेव घटनशोभया कथं उपशमे वा जघन्या स्थित्युद्दीर्घा
दृष्टव्या ।

पद्मासंख्यजागृदण, एगिदिआगए पिस्स ।

वेमत्त जागवेत्त—उद्दिआण पवेणस्स तस्स ॥२६४॥

पद्मोपमासंख्येयभागान्ज्युदये एकं सागरोपमं तावन्मात्रं सम्प्रमिथ्यावस्थितिसत्कर्म एकंन्द्रियजवावुद्गत्य सङ्गिपञ्चन्द्रियमध्ये समयतस्तस्य यतः समयादारभ्य अन्तर्मुहूर्तानन्तर सम्यङ्मिथ्यात्वस्यादीरणापगमयति तस्मिन्सम्यङ्मिथ्यात्वप्रतिपक्षस्य चरमसमये सम्यङ्मिथ्यात्वस्य जघन्या स्थित्युदीरणा एकैन्द्रियस्तत्कर्मणो जघन्यास्थितिसत्कर्मणश्च सकाशादधोपसमान सम्यङ्मिथ्यात्वमुदीरणायोग्यं न भवति तावन्मात्रस्थितिके तस्मिन्जघन्ये मिथ्यात्वादयस्सम्भवंतद्व्युत्पन्नसंभवात् । तथा ये सप्तभिर्जागृतागारापमं जघन्यं तौ सप्तजागौ यस्य वैक्रियपदकस्य वैक्रियशरीरवैक्रियसंघातवैक्रियव्यञ्जनचतुष्टयरूपस्य तद्व्यञ्जितजागैर्वैक्रियं ततो विशेषणसमासः प्राकृतत्वात् स्वीत्यनिर्देशः । इहापि च " पद्मासंख्यभागेण " इत्यनुवृत्ते ततश्च द्विसप्तजागैर्वैक्रियपदकस्य पद्मोपमासंख्येयभागहीनस्य पवनस्य वादरगत्युत्कायिकस्य तस्य वैक्रियपर्यन्तसमये जघन्या स्थित्युदीरणा । एतदुक्तं नवति वादरवायुकायिकः पद्मोपमासंख्येयभागहीनमागारोपमद्विसप्तजागप्रमाणवैक्रियपदकस्य जघन्यास्थितिसत्कर्म बहुधा वैक्रियमागारं चरमसमये वैक्रियारम्भे चरमसमये पर्याप्तो जघन्यस्थित्युदीरणां करोति अनन्तरसमये च वैक्रियपदकमकैन्द्रियसत्कर्म जघन्यपदकमपेक्षया स्तोकतरमिति कृत्वा उदीरणायोग्यं न भवति । किंतूद्भवनायोग्यम् ।

चउरुवमत्तपेम्मं, पद्माभिच्छं खवेत्तु तेत्तीमा ।

उक्ताममंजमत्ता, अंतं मृतागुडवंगानं ॥२६५॥

संसारपरिभ्रमणेन चतुरो वारान् प्रेम मोहनीयमुपगमय्य ततो मिथ्यात्वमुपपन्नमेतत् सम्यक्त्व सम्यग्मिथ्यात्वं कृपितं कृपयित्वा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिको देवो जातः । ततो देवतवाक्येन मनुष्येषु मध्ये समुत्पन्नस्वता वर्णाश्रयानन्तरं तत्समयसमयवतिपक्षे प्रमत्तभावे आहारकमन्तकं बहुधास्ततो देशानां एवैकोटि यावत्समयं परिपालितवास्ततो देशान्पुनरादिपर्यन्त आहारकशरीरकत्वात्सुतगुत्ति) आहारकशरीरम् (उवर्गत्ति) आहारकाङ्गेषां बहुवचनादाहारकव्यञ्जनचतुष्टयाहारकसंघातपरिग्रहे तेषां जघन्या स्थित्युदीरणां करोति इह मोहोपशमं कुर्वन् अपनामकर्मप्रकृतीनां गतादिभिः प्रभुतं स्थितिसत्कर्म घातयति । देवतत्वे आपवत्तनाकरणेनाप्यनयति ततः आहारकमन्तकं बन्धकात्रे स्तोकमवस्थितिसत्कर्म सक्रमयति ततो देशोत्पत्तेरुपादानम् ।

उज्जमस्य खीणरागे, चउदममयाहि गात्रिगाड्डिण ।

सेनागुदीरणंते, निश्रमुहूर्तो उड्कात्तो ॥२६६॥

उज्जमस्य खीणरागस्य पञ्चविधहानावरणचक्षुरवधिकेवल्लङ्घनानावरणपञ्चविधानरायलक्षणानां चतुर्हणप्रकृतीनां समयाधिकावहिका शेषायां स्थितौ जघन्या स्थित्युदीरणा शेषाणां च प्रकृतीनां मनुजगतपञ्चन्द्रियजातिप्रथमसंहरणौदारिकसत्कर्मस्थानपदकोपघातप्रशस्ताप्रशस्तविहायोगतिअसबादरपर्याप्तप्रत्येकशुभगमुखरादेयशःकीर्तितैर्यकरोक्षेगोत्रवृत्तानां धार्मिशतप्रकृतीनां पूर्वोक्तानां च नाम भ्रवो-

दीरणायां त्रयस्त्रिंशत्प्रकृतीनां सर्वसंख्यया पञ्चपष्टिसंख्याकानां संयोगिकेवल्लङ्घनसमये जघन्या स्थित्युदीरणा तस्याश्च जघन्यायाः कात्तो निश्रमुहूर्तोऽन्तर्मुहूर्तमित्यर्थः । आयुषामप्युदीरणान्ते जघन्या स्थित्युदीरणा । संप्रति भागोदीरणाप्रसरस्तत्र च इमे अर्थाधिकारास्तद्यथा संज्ञाशुभाशुजविपाकसूचनार्थमाह ।

आगुजागुदीरणाय, मन्ना य शुजाशुजविजागो य ।

आगुजागवंधर्जाणआ, नाणत्तं पन्ना येम ॥२६७॥

अनुभागोदीरणायां संज्ञाशुभाशुजविपाकं यथा शतकाख्ये ग्रंथे श्रुताया बन्धाश्चानिजानावसरे जनितास्तथा प्रापि उच्यते । तत्र संज्ञासङ्गिजेवात् स्थानसंज्ञा घाति संज्ञा च । संज्ञा चतुर्धा एकस्थानको द्विस्थानको त्रिस्थानकश्चतुस्थानकश्च । घातिपञ्चा त्रिप्रकारा तथा सर्वघाती देशघाता अघाता च । तथा शुभैर्जन्यमानुजागः क्षीरखण्डापमः । अशुजकर्मणां त्वमुपघाति घोषातकीर्तिस्वरसोपमः । एषा च स्थानसंज्ञा घातिपञ्चा श्रुताशुजप्ररूपणा च प्रागनुजागसकृत्माभिधानावसरे संप्रपञ्चं कृतेति न नृयोचिज्ञायत । विपाकश्चतुर्विधः पुद्गलविपाकः क्षेत्रविपाको जवविपाको जीवविपाकश्च । तत्र पुद्गलानिश्चित्य यस्य रसस्य विपाकोदयः स पुद्गलविपाकः । स च संख्यानपदकसंहरणपदकातपरीरपञ्चकाङ्गेषु नृयोपातनिर्माणस्थिरास्थिरवर्णादिचतुर्णां गुरुद्वयशुजाशुजपराधानोपघातप्रत्येकसाधारणनाम्ना पदत्रिंशत्प्रकृतीनामवगन्तव्यः । तथाहि संख्याननामादौने अर्द्धादिकादिपुद्गलानेवाधिकृत्य स्वविपाकमुपदर्शयति तत आत्मा रसः पुद्गलविपाक एव । नन्वनया युक्त्याऽरत्योभ्योर्गप रसः पुद्गलविपाक एव प्राप्नोति । तथाहि काण्टकादिसम्पर्शादगतिविपाकादयो भवति सकृच्चन्दनादिसम्पर्शान्ते रतेः नक्त्यं स नोक्तः । उच्यते रत्यगतिविपाकस्य पुद्गलव्यभिचारात् । तथाहि काण्टकादिसम्पर्शव्यतिरेकेऽपि प्रियस्मरणादिना कदाचिदपरत्योविपाकादयो हृदयन्ते ततोऽन्योऽनुभागजीवविपाक एव युक्तो न पुद्गलविपाक एव कोशादिविपाको जायनीयः । उक्तं च ।

अरः रडणं उदया किन्न नवे पोम्माज्ञानि संपप्पा ।

अपुद्गलं विक्रान्ते एव कोहादयाण पि ॥

अस्याश्चाङ्गरामानिका । अर्तारत्योऽरदयो विपाकोदयः पुद्गलान् प्राप्य किन्न जयति नवत्यवेति भावः । ततः कथं तथा रसपुद्गलविपाका नाच्यन्ते अत्राचार्य काका प्रत्युत्तरमाह (अगुर्छाहि वि कत्ता) अत्र सत्प्रत्यये तनीया ततोऽयमर्थः । अस्पृष्टेष्वपि पुद्गलेषु किं न तयोर्गत्यरत्यो विपाकोदयो भवत्यवेति भावः । ततः पुद्गलव्यभिचारात् तथा रसपुद्गलविपाको न भवति किं न जीवविपाक एव एव कोशादीनामपि वाच्यम् । तथा क्षेत्रमधिकृत्य यस्य रसस्य विपाकोदयः स रसः क्षेत्रविपाकः । स च चतसृणामानुपूर्वीणामवगन्तव्यः । तथा भवमधिकृत्य यस्य रसस्य विपाकोदयः स रसो भवविपाकः स च चतुर्णामायुषामवसेयः । अयोज्यते ततः कथं तायां रसो जवविपाको नाजिधीयते तदयुक्तं व्यभिचारात् । तथाहि आयुषां स्वजनवमन्तरेण परजवे संक्रमेणाप्युदयो भवति ततः सर्वथा स्वजवाव्यभिचारात्तानि भवविपाकायुच्यन्ते गर्तानां पुनः परभवोऽपि सम्भवाद्दयो भवति ततः स्वजनव्यभिचारात् न ता प्रथ-

विपाकशून्याः । उक्तं च “ आठव्यभयविवागाई गईत आठ-
स्स परजवे जम्हा । नो सव्धहा वि उक्खो गईण पुण संक-
मेणट्टि ” सुगमा शेषाणां त्वष्टमपत्तिसंख्यानां प्रकृतीनां
जीवविपाको रसः जीवमधिकृत्य विपाको यस्यासौ जीव-
विपाकः (नाणसं पञ्चयामेत्ति) नानात्वं विशेषो यस्तत्र शत-
काख्य ग्रन्थे अनुज्ञागबन्धनेक्तं तद्विह वक्ष्ये उक्तस्य च वि-
शेषमित्यर्थस्तथा तत्र गन्धमाश्रित्य अन्ये पवं मिथ्यात्वादयः
प्रत्ययाः उक्ताः । इह उदीरणामाश्रित्य अन्ये पवं वक्ष्यमाणा
ज्ञातव्याः तत्र नानात्वरूपणार्थमाह ।

मीसुदुहाणे मव्वघाऽ, दुहाणे एगहाणे य ।

सम्पत्तमंतरायं च, देसघाई अचक्खुअ ॥ २६८ ॥

सम्यग्मिथ्यात्वं स्थानसंज्ञामधिकृत्य त्रिस्थानकं द्विस्थान-
करसंपत्तेर् घातिसंज्ञामधिकृत्य सर्वघातिसम्यक्त्वं पुनस्तत्कृष्टा-
दीरणामधिकृत्य त्रिस्थानकरसंपत्तेर् जघन्यादीरणां त्वधिकृत्य
एकस्थानकं घातिसंज्ञामधिकृत्य च देशघाति वेदितव्यम् ।
एतच्च तत्र सर्वथा नोक्तं किंत्विद्देश यत्र तत्राऽनुसारेण भागव-
न्धमाश्रित्य गुणागुभप्ररूपणा कृता । नच सम्यक्त्वसम्यग्मि-
थ्यात्वयोर्वन्धः संतवति नत एतद्वर्जो एव तत्रागुभप्रकृतयो
निर्दिष्टाः उदीरणा त्वेतरापरि भवति नत इह विशेषणैव तयो-
रुपादानम् । तयान्तरायपञ्चकप्रकारम् । उत्कृष्टमनुभागोदीर-
णामधिकृत्य त्रिस्थानके एकस्थानके च घातिसंज्ञामधिकृत्य
देशघाति वेदितव्यम् । बन्धं प्रतीत्य पुनश्चतुःप्रकारेऽपि रसस्त-
द्यथा-चतुःस्थानके त्रिस्थानके द्विस्थानके एकस्थानके च । अच-
क्षुर्दर्शनं घातिसंज्ञामधिकृत्य देशघाति ।

ठाण्णसु चउसु अपुमं, हुंठाणे कक्खव्वचगुरुकं च ।

अणुपुव्वीओ तीसं, नरतिरियगंत जोग्गा य ॥ २६९ ॥

नपुंसकवेदो बन्धं प्रतीत्य त्रिप्रकारे रसे । तद्यथा चतुःस्थानके
त्रिस्थानके द्विस्थानके च । अत्र तत्कृष्टमनुभागोदीरणामधि-
कृत्य चतुःस्थानके अनुत्कृष्टां त्वधिकृत्य चतुःस्थानके त्रिस्था-
नके एकस्थानके च । ननु बन्धाभावे कथमुदीरणायामेकस्था-
नका रसो नपुंसकवेदस्य प्राप्यते उच्यते केषणाकांक्ष रस-
घाते कुर्यतः तस्य एकस्थानकस्यापि रससंज्ञवान् । तया
कर्कशनाम गुकताम च बन्धं प्रतीत्य चतुःस्थानके त्रिस्थानके
द्विस्थानके च । इह त्वनुज्ञागोदीरणामधिकृत्य द्विस्थानके तथा
चतस्र अनुपूर्वो यावच्चरतिरश्चामुदये प्रति एकान्तयोग्याहि-
शत् प्रकृतयस्तद्यथा-मनुप्यायुस्तिर्यंगायुर्गतिर्मनुप्यगतिरेक-
न्द्रियजातिर्दीन्द्रियजातिर्ब्रीन्द्रियजातिचतुर्गिन्द्रियजातिश्चौ-
दारिकसप्तकम् । आद्यन्तवर्जसंस्थानचतुष्टयसंहननपदक-
मातपस्यावरसूक्ष्मपर्याप्तसाधारणं चेति । ता अपि बन्धं
प्रतीत्य चतुःस्थानके त्रिस्थानके द्विस्थानके च । इह
त्वनुज्ञागोदीरणामुत्कृष्टानुत्कृष्टां चाधिकृत्य द्विस्थानके रसे
वेदितव्याः ।

वेपा एगहाणे, दुहाणे वा अचक्खुव्वचक्खू अवेदा ।

जस्मत्थि एगमवि, अक्खरं तु तस्मेगठाणाणि ॥ २७० ॥

स्त्रीवेदः पुरुषवेदोऽनुभागोदीरणामुत्कृष्टामधिकृत्य त्रिस्था-
नके अनुत्कृष्टां त्वधिकृत्य त्रिस्थानके एकस्थानके वा ऽवग-
न्तव्यौ । एयमचक्षुश्चक्षुर्दर्शनावरणे च बन्धं प्रतीत्य पुनः
स्त्रीवेदश्चतुःस्थानके त्रिस्थानके द्विस्थानके वा पुरुषवेदोऽचक्षु-

दर्शनावरणे चक्षुर्दर्शनावरणे च चतुःप्रकारेऽपि । तद्यथा
चतुःस्थानके त्रिस्थानके द्विस्थानके एकस्थानके च । ननु
“ देसघाई अचक्खुव्वसि ” प्रागेवोक्तं तत्किमर्थं पुनरिहा-
चक्षुर्दर्शनावरणोपादानमुच्यते स्थाननियमार्थम् । पूर्वं हि देश-
घातित्वमेवाचक्षुर्दर्शनावरणस्योक्तमत्र तु रसस्थाननियमः ।
(जस्मत्थिपत्ति) यस्य जीवस्य एकमप्यङ्गं सर्वपर्यायैः
परिज्ञातं वर्तते तस्य श्रुतकेवलिनो मतिश्रुतावधिदर्शनावर-
णप्रकृतीनामनुज्ञागोदीरणायामेकस्थानको रसः प्राप्यते
संज्ञवन्नानां तु बन्धे अनुभागोदीरणायाम् च चतुःप्रकारेऽपि
रसः । तद्यथा । चतुःस्थानकः त्रिस्थानको द्विस्थानक
एकस्थानकश्च ।

मणनाणं सेससमं, मीसगमम्मसमावि य पावेसु ।

उहाणव्वमिपहीणा, उक्कोमाणुजागुदीरणा कुणइ ॥ २७१ ॥

मनःपर्यायज्ञानं शेषैः कर्मजिः समं वेदितव्यम् । इयमत्र
भावना । यथा शेषकर्मणामनुज्ञागोदीरणा चतुःस्थानकस्य
त्रिस्थानकस्य द्विस्थानकस्य चरमस्य भवति तथा मनः
पर्यायज्ञानावरणकर्मणामनुभागोदीरणा वरणस्यापि रूपव्या
पवं पुनर्मनःपर्यायज्ञानावरणस्य चतुःप्रकारेऽपि रसो
जघति शेषकर्मणां तु बन्धे त्रिप्रकारस्तद्यथा चतुःस्थानक-
त्रिस्थानको द्विस्थानकश्च । तां च शेषकर्माण्यमनि । तद्यथा
केवलज्ञानावरणं निष्ठापञ्चकं केवलदर्शनावरणं च साता-
सातवेदनीये, मिथ्यात्वं द्वादश कषायाः यत्र नो कषायाः नर-
कायुर्देवायुः नरकगतिर्देवगतिः पञ्चन्द्रियजातिस्तेजसस-
प्तकं वैक्रियसप्तकमाहारकसप्तकं समचतुरस्त्रसंस्थानं
ह्रस्वसंस्थानं वरणपञ्चकं गन्धादिकं रसपञ्चकं स्निग्ध-
रुक्मदुग्धघृशीतोष्णरूपं पदकम् अगुरुभूषणान् पशुघान
मूर्च्यामोद्यातप्रशस्ताप्रशस्तविहायागतित्रस शार्दपर्याप्तप्र-
त्यकास्थिरस्थिरगुभाशुभपुर्जग दुःस्वरसुस्वरानादेययशःकी-
र्त्तिनिर्माणतीर्थकराश्चैर्गोत्रनीचैर्गोत्राणि च । एतेषां च पक्षो-
त्तरशतं संख्यानां शेषकर्मणामुत्कृष्टमनुभागोदीरणामधिकृत्य
चतुःस्थानको रसः । अनुत्कृष्टां त्वधिकृत्य चतुःस्थानकस्त्रिस्था-
नको द्विस्थानकश्च मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानावरणं चक्षुश्च
क्षुर्वधिदर्शनावरणानामुत्कृष्टमनुज्ञागोदीरणामधिकृत्य रसः ।
स च घाति । अनुत्कृष्टां त्वधिकृत्य सर्वघाति देशघाति वा ।
केवलज्ञानावरणनिष्ठापञ्चकमिथ्यात्वं द्वादश कषायाणामुत्कृष्टा-
मनुत्कृष्टां वा अनुज्ञागोदीरणामधिकृत्य रसघाति सर्वघाति
सातासानवेदनीयायुश्चतुष्टयसकलनामप्रकृतिगोत्रादिकानामु-
त्कृष्टमनुत्कृष्टां वा उदीरणामधिकृत्य रसः सर्वघाति अनुत्कृष्टां-
त्वधिकृत्य सर्वघाति वा प्रतिपत्तव्यः । इदानीमगुभप्रकृतिवि-
पर्यायशेषमाह (मीसगसम्मत्तेत्ति) अपि च सम्यग्मिथ्यात्वं
सम्यक्त्वं चानुभागोदीरणामधिकृत्य पापेषु पापकर्मसु मध्येऽ
वगन्तव्यम् । घातिस्यभावतया तयो रसस्य अशुभत्वात् शेष-
प्रकृतयस्तु यथाशतकग्रन्थे अनुज्ञागबन्धे गुणागुभाशोक्तास्त-
थात्राप्यवगन्तव्याः । कीदृशे अनुभागसत्कर्मणि वर्तमान
उत्कृष्टमनुज्ञागोदीरणां करोति उच्यते- (उहाणव्वमिपहीणात्ति)
अनुभागसत्कर्मणि पदस्थापनाः पतितहीनादपि उत्कृष्टम-
नुज्ञागोदीरणां करोति उच्यते प्रवर्तते एतदुक्तं जघति यः स-
र्वोत्कृष्टमनुज्ञागं सत्कर्म तस्मिन् अनन्तभागहीने वा संख्यात-
ज्ञागहीने वा असंख्येयगुणहीने वा अनन्तगुणहीने वा उत्कृष्टा
अनुज्ञागोदीरणा प्रवर्तते यतोऽनन्तानन्तस्पर्धकानामनुज्ञागे

कपते भनन्तानि स्पर्शकानि उक्तृष्टान्यथापि तिष्ठन्ति । ततो
अनन्तभागोऽपि शेषे मूलानुभागसत्कर्मापेक्षया अनन्तगुणहीना
उक्तृष्टानुभागोदीरणा सञ्च्यते किं पुनरसंख्यगुणहीनादावनु-
जागकर्मणीति ।

संप्रति विपाके विशेषमाह ।

विरियंतरायकेवल-दंसणमोहणीयणाणवरणाणं ।

असमत्पत्तएसु, सव्वदव्वेसु वि विवागो ॥२७२॥

धीर्यन्तिशयकेवलदंशनावरणाद्यार्धशतिविधमोहनीयपञ्च-
विधज्ञानावरणानां पञ्चविंशत्प्रकृतानां समस्तपर्यायेषु सर्व-
व्येषु सर्वजीवव्येषु विपाकः । तथाहि इमा धीर्यान्तरायाः
पञ्चविंशत् प्रकृतयो ज्ञेयतः सकलमपि जीवव्यमपन्नानि
पर्यायतस्तु न सर्वानपि यथा मेघरतिनिचिततरैरपि सर्वात्म-
नान्तरितयोरपि सूर्याच्छमसोर्न तत्प्रभा सर्वथा अपनेतुं श-
क्यते उक्तं च “सुदृषि मेहसमुदिप, दारु पहा चंदसुराणपि”
तथा अत्रापि भावनीयम् ।

गुरुद्वयगुणंतपण, मिएसु चक्रुस्स रुवदव्वेसु ।

आहिस्स गहणधारण, जो गइससंतरायाणं ॥२७३॥

चक्रुपञ्चकुदंशनावरणगुरुद्वयकाः अनन्तप्रादेशकाः रक्त्या-
स्तेषु विपाकः अविधदंशनावरणस्य रूपद्वयेषु शेषान्तरायाणां
दानज्ञानोपभोगान्तरायाणां ग्रहणधारणयोग्येषु पुञ्जव्येषु
विपाको न शेषेषु यावन्त्येव हि विषयं चक्रुदंशनादीनि व्या-
धियन्ते तावन्त्येव विषयं चक्रुदंशनावरणानिपि तत्र उक्त-
यो विषयनियमो न विच्छेदते । शेषप्रकृतानां तु यथा प्रा-
विपाकोऽर्थादितः पुञ्जविपाकादिस्तथैवात्रावगन्तव्यः । संप्रति
प्रत्ययप्ररूपणा कर्तव्या प्रत्ययोऽपि द्विधा परिणामप्रत्ययो
जवप्रत्ययश्च । तत्र परिणामप्रत्ययमधिकृत्याह ॥

वेउव्वीय तेयग, कम्मवन्नरसगंधानिउक्खवाउ ॥

सीउाहधिरसुजेयग, अगुरुद्वयगु य नरतिरिय ॥२७४॥

वैक्रियसत्तकं तैजसकर्मणग्रहणात्तैजससत्तकं गृहीतम् ।
तथा वर्णपञ्चकं गन्धविकारसपञ्चकं स्निग्धरूक्षशीतोष्णस्नि-
ग्धस्थिरशुभ्राशुभ्रगुरुद्वयानि चानुभागोदीरणामधिकृत्य तिर्यग्म-
नुष्याणां परिणामप्रत्ययानि वैक्रियसत्तकं तिर्यग्मनुष्यगतमनु-
ष्याणां गुणविशेषसमुत्पद्यध्विप्रत्ययं ततस्तदुदीरणापि ते-
नां गुणपरिणामप्रत्यया तैजससत्तकादयस्तु तिर्यग्मनुष्यैर-
न्यथाऽन्यथा विपरिणम्य उदीर्यन्ते ततस्तासामपि प्रकृती-
नामनुभागोदीरणा तिर्यग्मनुष्याणां परिणामप्रत्यया ।

चतुरंम मज्ज ब्रह्मगा, परधानुज्जुप्पट्टखगइसरा ॥

पत्तगतान् उत्तरतान्, सो दोसोवि य तणुतइया ॥२७५॥

समचतुरस्रसंस्थानमृदुलघुपराधातोद्योतप्रशस्तविहायोग-
तिसुस्वरप्रत्ययकनामानोऽप्यौ प्रकृतयः । उत्तरतन्वर्थं वैक्रिया-
हारकवृक्षणयोरनुजागोदीरणामधिकृत्य परिणामप्रत्यया
परिणामप्रत्यया वेदितव्या यत उत्तरवैक्रिये आहारके वा
शरीरे सति समचतुरस्रसंस्थानामनुजागोदीरणां प्रवर्तमाना
उत्तरवैक्रियादिशरीरपरिणामापेक्षा । ततः यथापि परिणा-
मप्रत्यया वेदितव्या तथा तृतीया तनुराहारकशरीरमाहार-
कशरीरग्रहणाद्याहारकसमकं गृहीतं द्रष्टव्यम् । नत अनुभा-
गोदीरणामधिकृत्य परिणामप्रत्ययं वेदितव्यम् । आहारक-
सत्तकं हि मनुष्याणां गुणपरिणामप्रत्ययं भवति । ततस्त-

दनुजागोदीरणामधिकृत्य परिणामप्रत्ययं वेदितव्यम् । आह-
रकसत्तकं हि मनुष्याणां गुणपरिणामप्रत्ययं प्रवर्तते ततस्त-
दनुजागोदीरणापि गुणपरिणामप्रत्ययवेति ॥

देमविरयविरयाणं, सुजगाएज्जसकिंतिउव्वणं ॥

पुव्वानुपुव्वगाए, असंखजगो स्थियाईणं ॥२७६॥

देशविरतानां विरतानां च सुभगादयशःकीर्त्युद्भोगोत्राणा-
मनुजागोदीरणा परिणामप्रत्यया तथाहि सुभगादिप्रत्ययकृततदुर्भ-
गादिप्रकृत्युदये युतेऽपि यो देश विरतिं वा प्रातपठते तस्या-
पि देशविरत्यादिगुणप्रजावतः सुजगादीनामेव प्रकृतीनामुद-
यकोटिपूर्वकमुदीरणायास्या गुणपरिणामे च प्रत्ययतो वेदित-
व्या । इदमुक्तं भवति । त्वोविदादीनामतिजघन्यानुभागस्पर्शका-
दारभ्य क्रमेण संख्येयां जगो देशविरतादीनामुदीरणायोग्यो
गुणप्रत्ययतो जयति । परस्त्वनुभागोदीरणामिति ।

तिर्यक्कर्याईण य, परिणामप्यव्वयाणि संसाओ ।

जवपव्वया उ पुना, वियपुव्वत्तमेसाणं ॥२७७॥

तीर्थकर्यातकर्माणि च पञ्चविधप्रज्ञानावरणनवविधदंश-
नावरणनवनाकषायवर्ज्या मोहनीयपञ्चविधान्तरायरूपाणि स-
र्वसंख्यया पञ्चानन्तराविराजत्प्रकृतयोऽनुजागोदीरणामधिकृत्य
तिर्यग्मनुष्याणां परिणामप्रत्ययाः । पतदुक्तं जवति । आसां
प्रकृतानामनुभागोदीरणा तिर्यग्मनुष्याणां परिणामप्रत्यया
जयति परिणामो ह्यन्यथाभावेन नयनम् । तत्र तिर्यग्मो मनुष्या
वा गुणप्रत्ययन अन्यथा वद्वानामन्यथा परिणामप्रत्यया एता-
मुदीरणां कुर्वन्ति । (संसाओजवपव्वयाउत्ति) शेषाः प्रकृतयः
मातारसानवेदनियआयुश्चतुष्टयं पञ्चकौदारिकसमकं सहनन-
पत्तप्रत्ययमवर्ज्य स्वस्थानपञ्चककर्कशगुरुस्पर्शानुपूर्वाच्चतुष्ट-
योपघातनपाच्छ्रवामप्रशस्तविहायोगातिव्रसस्थावरबाद्वसृ-
क्षमपर्यायपर्याप्तमाधारणदुर्भगदुःस्वरानादयायशःकीर्तिनि-
र्माणनीर्धोगोत्ररूपाः पटपञ्चाशःसंख्या अनुजागोदीरणा-
मधिकृत्य जवप्रत्यया वेदितव्याः । एतासामनुजागोदीरणा
भवप्रत्ययतो जवतीत्यर्थः । (पुव्वत्तावित्ति) पूर्वोक्ता अपि
प्रत्ययाः पूर्वोक्तशेषाणां प्रागुक्ततिर्यग्मनुष्यव्यतिरिक्तानां
जवप्रत्यया अनुजागोदीरणा वेदितव्या । तथाहि देवनारकै-
र्मेतर्हितैश्च तिर्यग्मनुष्यैर्देवानां नाकषायाणां पञ्चानुपूर्वा
उक्तृष्टानुजागस्पर्शकादारभ्येत्यर्थः । असंख्येया अनुजागा ज-
वप्रत्ययादेवोदीर्यन्ते । तथा वैक्रियसत्तकं तैजससत्तकवर्णपञ्च-
कगन्धविकारसपञ्चकस्निग्धरूक्षशीतोष्णस्पर्शस्थिरास्थिर-
शुभाशुभगुरुद्वयप्रकृतानां देवा नैरायिकाश्च जवप्रत्ययतोऽनु-
भागोदीरणां कुर्वन्ति । तथा समचतुरस्रसंस्थानस्य जव-
धारणीय शरीरे वर्तमाना जवप्रत्ययादनुजागोदीरणां देवाः
कुर्वन्ति । मृदुलघुस्पर्शपराधातोद्योतप्रशस्तविहायोगातिव्र-
स्वरप्रत्येकनाम्नामुत्तरवैक्रियशरीरानामुक्ताः शेषाणां जवप्रत्य-
यतोऽनुभागोदीरणा प्रवर्तते । सुजगादयशःकीर्त्युद्भोगोत्रा-
णामनुभागोदीरणा गुणहीनास्य भवप्रत्ययतोऽवश्येया । गुण-
धतां तु गुणप्रत्यया । तथा सर्वेषां पराधातिकर्मणामनुजागो-
दीरणा भवप्रत्ययादेवनारकानां तदेव प्रत्ययप्ररूपणा । संप्रति
साधनादिप्ररूपणा कर्तव्या सा च द्विधा मूलप्रकृतिविषया उक्त-
रप्रकर्ताविषया च । तत्र प्रथमतो मूलप्रकृतिविषयां तां कुर्वन्माह ।

घाईणं अजघन्ना, दोहमणुयकोमिया तिर्विहाओ ।

वैयाणिपणुकोसो, अनुजह्वा मोहणीये ॥ २७८ ॥

स्थितिकः समाप्तः सर्वपर्याप्तिर्जातिः पर्याप्तः सर्वसंक्रिष्टो वेदितव्यः
पंचदियामन्यर-पञ्चतममायुःसुरगणं ।

वेत्तुव्यगामाणं, देवो जेष्टिर्दृष्टिः सम्पत्तो ॥ २७४ ॥

देवो ज्येष्ठिर्गणितिकः उत्कृष्टस्यनितिकस्त्रयविंशत्तमागोः परमस्थि-
तिकः समाप्तः सर्वान्तिः पर्याप्तिः पर्याप्तः सर्वविशुद्धः पञ्च-
विंशत्तममायुःसुरगणं दशप्रकृतीनामुत्कृष्टानुजागोदीरणास्वामी ।

सम्पत्तमीसगाणं, से कावे गहिहि निस्थमिच्छत्तं ।

हस्मर्दणमहस्ता—रगस्तगजत्तदेवस्म ॥ २७५ ॥

योऽहस्मर्तः समये मिथ्यात्वे प्रदीप्यते तस्य सर्वसंक्रिष्टस्य
सम्यक्त्वस्यस्यमिथ्यात्वयोर्विषयात्संख्यं संतयमुदये सन्धुक्-
ष्टानुभागोदीरणा । तथा सहस्रारकदेवस्य सप्ताभिः पर्याप्ति-
भिः पर्याप्तस्य हास्यरस्योत्कृष्टानुजागोदीरणा ।

गइदुरुनयायाणि—द्वयगइर्वीयाण दुहचउकस्स ।

निरउकस्सम्मत्तं, अमगत्ता पन्नमत्ते ॥ २७६ ॥

नैरायिक उत्कृष्टस्थितौ वर्तमानः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तः
सर्वोत्कृष्टसंज्ञेयत्वात् नरकगतिर्दुरुसंस्थानेऽप्यवतानाऽप्रस-
स्तविहायोगतिर्निर्गोत्राणां (दुहचउकस्सत्त) दुर्भगदु-
श्चरानां दयायशःकीर्तिरूपस्य सर्वसंख्यया नयानां प्रकृतीनां
दुरुसंस्थानमुत्कृष्टानुजागोदीरणास्वामी । तथा अपर्याप्तक-
नाम्ना मनुष्याऽपर्याप्तश्चरमसमये वर्तमानः सर्वसंक्रिष्ट उत्कृ-
ष्टानुजागोदीरणास्वामी । सङ्गितिर्यक्पञ्चेन्द्रियदपर्याप्तान्म-
नुष्याऽपर्याप्तसंक्रिष्टतर इति तिर्यग्मनुष्यग्रहणम् ।

कक्कवरुगुरुमंघयणा, पुच्छी पुमंनंताणतिरयनामाणं ।

पंचिदियतिरिक्खो, अहमसासट्टवामाउ ॥ २७७ ॥

कक्कशगुरुपश्येरादित्यज्ञानाच्च पञ्चानां संहननानां स्त्री-
वेषपुरुषेभ्योऽप्यन्तवर्त्यानां चतुर्णां संस्थानानां तिर्यग्गतं
सर्वमन्यया चतुर्दशप्रकृतीनां तिर्यक्संक्रिष्टोत्कृष्टोत्कृष्ट-
पर्याप्तस्य वर्तमानं सर्वसंक्रिष्ट उत्कृष्टानुभागोदीरणास्वामी ।

मणुआदात्रियमत्तग-वज्जिरेमहनारायमंघयण ।

मणुओतिपत्तपज्ज-त्तो आउगं वि मंकिट्ठां ॥ २७८ ॥

मनुष्यः पञ्चापमायुःस्थितिकः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तः
सर्वविशुद्धो मनुष्यगतौ दार्शनिकसत्त्ववर्ज्यमनाराचसंहतन-
रूपाणां नयानां प्रकृतीनामुत्कृष्टानुजागोदीरणास्वामी । तथा-
सर्वोत्कृष्टस्यस्थितौ वर्तमानः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तः
सर्वस्वकानामायुषां सर्वविशुद्धो नारकायुपस्तु सर्वसंक्रि-
ष्ट उत्कृष्टानुजागोदीरको जयति ।

हस्मर्दिपज्जत्ता, तन्नामविगज्जजासुहुमाणं ।

थावर निगोयएणि—दियाणमवि वायरो नवरि ॥ २७९ ॥

हस्मस्थितिकाः पर्याप्तकास्तन्नामानो द्वीन्द्रिया जातिमुक्ता-
कर्मानुसारिनाम्नो विकलेन्द्रियजातीनां मुक्तानामश्चोक्ता-
नुभागोदीरणास्वामिनः । एतदुक्तं भवति द्विचतुरिन्द्रियाः
सूक्ष्माश्च सर्वजघन्यस्थितौ वर्तमानाः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः
पर्याप्ताः सर्वसंक्रिष्टया ययामस्य द्वीन्द्रियचतुरि-
न्द्रियजातिनाम्नां सुद्धमनाम्नोऽन्तःकृष्टानुभागोदीरणास्वामिनः
हस्मस्थितौ वर्तमानाः सर्वसंक्रिष्टा भवन्ति इति कृत्वा
तदुपादानम् । तथा स्थावरसाधारणैकेन्द्रियजातिनाम्नां जघ-

न्यस्थितौ वर्तमानां साद्वैकेन्द्रियः सर्वपर्याप्तिः पर्याप्तः
सर्वसंक्रिष्टः स्थावरसाधारणकानाम्नां एक-
एकेन्द्रियजातिनां मुक्तानामश्चोक्ता-
नुभागोदीरणास्वामी ।

आह मत्तप ॥ गोउचं समयओ य नदुगाणं ।

पनय गदपराया—याहास्तण य विमुक्ता ॥ २८० ॥

समचतुर्गसंस्थानमुद्भूतपुष्पशीप्रत्येकप्रशस्तिवहायोगति-
पराधाताहारकमणकरूपाणां त्रयोदशप्रकृतीनामाहारकश-
रीरी संयतस्य सर्वपर्याप्तिभिः पर्याप्तः सर्वविशुद्ध उत्कृष्टा-
नुजागोदीरणास्वामी ।

उत्तग्वेत्तुव्यज्जो—यणामवास्वरपुढवी ।

निरयगं जणिआ, तइए समयाणुपुव्वीणं ॥ २८१ ॥

उत्तरवैक्रिये वर्तमानो घातिः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तः
सर्वविशुद्ध उद्योतनाम्न उत्कृष्टानुजागोदीरणास्वामी तथा
खलुष्कायिक उत्कृष्टायां स्थितौ वर्तमानः सर्वपर्याप्तिप-
र्याप्तः सर्वविशुद्ध आतपनाम्नः उत्कृष्टानुजागोदीरणास्वामी
तथा गन्तव्यदेवतानुपूर्योर्विशुद्धा नरकतियगानुपूर्योः संक्रिष्टा
निजकृपाणां तृतीयसमये वर्तमानो उत्कृष्टानुजागोदीर-
काश्च जयति ।

लंगंत सेमाणं, मुजाणमियगामि चउम वि गइसु ।

पज्जत्तकरुमिच्छस्सो, हीणमणो किलहस्स ॥ २८२ ॥

योगिनः मयोगिकेर्वाग्रनस्ते सर्वापवर्तमानस्य जेषाणामुक्त-
जातिरिक्तानां शुभप्रकृतीनां तज्जससत्त्वमृद्वधुष्येगुणवर्णा-
धकादशकागुरुप्रकृतिरुज्जुगुभगादेयशःकीर्तिनिर्माणोद्ध-
गोत्रनीयकरनाम्नां पञ्चविंशतिसंख्यानामुत्कृष्टानुजागोदीर-
णा भवति इतरासां च शुभप्रकृतीनां मतिभ्रतमनःपर्यायके-
षज्ञानावरणकेवददर्शनावरणमिथ्यात्वोद्भूतशकपायककेश-
गुरुवर्ज्यशकृवर्णादिसमक्षाभिरगुभरूपाणामकाशप्रकृ-
तीनां चतस्रपि गतिषु मिथ्यादोः सर्वपर्याप्तिपर्याप्तस्य उत्कृ-
ष्ट संज्ञेः वर्तमानस्योत्कृष्टानुजागोदीरणा जयति तथा अव-
धिज्ञानावरणदर्शनावरणयोस्तस्यैव चतुर्गतिकस्य मिथ्यादो-
रनवधिकस्य वधिज्ञानावरणद्वितस्योत्कृष्टानुभागोदीरणा जव-
ति अर्वाधिश्रियुक्तस्य हि प्रकृताऽनुजागः कथं याति तत
उत्कृष्टो न वन्यते इति न त्रिविकस्येन्युक्तम् । तदेवमुक्तमुत्कृ-
ष्टानुभागोदीरणास्वामित्वम् ।

सम्प्रति जघन्यानुजागोदीरणास्वामित्वं प्रतिपादयन्नाह ॥

मुयकेवात्रिणो मइसुय—अचरुवुक्कवुगुदीरणा मंदा ॥

विपुत्तपमोहिणाणं, मणणाणेहि दुगमावि ॥ २८३ ॥

मतिभ्रतज्ञानावरणचक्रचक्रदर्शनावरणानां भ्रुतकेर्वाग्रनश्च
तुर्दशपूर्वधस्य क्लीणकपायस्य समयाधिकावधिका शेषायां
स्थितौ वर्तमानस्य मन्दा जघन्यानुजागोदीरणा वर्तते । तथा
क्लीणकपायस्य विपुत्तमतिमनःपर्यायज्ञानस्य समयाधिकाव-
धिका शेषायां स्थितौ वर्तमानस्यावधिज्ञानावरणावधिदर्शनाव-
रणयोजघन्यानुजागोदीरणा ।

खवणाएविग्यकेवन्, मंजज्जणाण य नो कमायाणं ॥

मयसयउदीरणंते, निहापयज्जाणमुवस्मंते ॥ २८४ ॥

कृपायाद्येतस्य पञ्चविधान्तगयकवज्ञानावरणकेवल-
दर्शनावरणसंयजनत्रुष्टयनवोकायारूपाणां विगतप्रकृ-

तीनां स्वस्वौदीरणापर्यवसाने जघन्यानुजागोदीरणा । तथा निष्ठाप्रचलयरूपशान्तमोहे जघन्यानुजागोदीरणा लक्ष्यते तस्य सर्वविशुद्धत्वात् ॥

निदाननिर्दिष्टं, पप्रत्ताविरये विमुक्तमाणम् ॥

वेद्यगमसम्पत्तस्य, सगरवर्णोदीरणा चरमे ॥ २७५ ॥

निदाननिर्दिष्टां निद्रा ५ प्रचला २ स्थानदीनां प्रमत्तस्य संयतस्य विद्युध्यमानस्य अप्रमत्तजावान्निमुक्तजघन्यानुजागोदीरणा प्रवर्तते । तथा कायिकसम्यक्कथमुपादयतो मिथ्यात्वसम्यक्मिथ्यात्वयोः द्वयति । तयोर्धेदकसम्यक्कथस्य द्वयोः पशमिकस्य कृपणकाले चरमोदीरणायां सप्रयाधिकारिका शेषायां स्थितौ सत्यां प्रवर्तमानायां जघन्यानुजागोदीरणा प्रवर्तते सा च चतुर्गतिकानामन्यतरस्य वेदितव्या ॥

से काले सम्पत्तं, ममंजमगिहृद्भो य तेरसगं ॥

सम्पत्तमेव मीसे, आकाण जहृद्भट्टिमु ॥ २७६ ॥

अनन्तरं काले द्वितीयसमयं यः सम्यक्त्वं संयमसहितं प्रदीप्यति तस्य प्रयोदशानां मिथ्यात्वानन्तानुबन्धिचतुष्टयाप्रत्याख्यानावरणरूपाणां प्रकृतानां जघन्यानुजागोदीरणा । अयमिह संप्रदायः । योऽनन्तरसमये सम्यक्त्वं संयमसहितं प्रदीप्यति तस्य मिथ्याहृष्टेऽर्थात्त्वानन्तानुबन्धिन्याम्, तथा यो विरतिसमये संयमं प्रदीप्यति तस्याप्रत्याख्यानावरणकथायाणां जघन्यानुजागोदीरणा मिथ्याहृष्टपेक्षया हि अविरतिसम्यग्दृष्टिरनन्तगुणविशेषस्ततोऽपि देशविरतोऽनन्तगुणविशुद्धित्युक्तक्रमेणैव जघन्यानुजागोदीरणाम्भवः । तथा सम्यक्त्वमवसीयते इति यः सम्यग्मिथ्याहृष्टिरनन्तरसमये सम्यक्त्वं प्रतिपत्स्यते तस्य सम्यग्मिथ्यात्वस्य जघन्यानुजागोदीरणा सम्यग्मिथ्याहृष्टिर्गुणपत सम्यक्त्वं संयमं च न प्रतिपाद्यते तथा विदुर्देवजावात् किन्तु केवलं सम्यक्त्वमेवैतत्कृत्वन्तर्द्वयं केवलमुत्तम । तथा चतुर्णामायुषामन्मीयामन्मीयजघन्यास्थितौ वर्तमाना जघन्यमनुभागोदीरयन्ति । तत्र त्रयाणामायुषां संज्ञादेव जघन्यस्थितिश्चात्र जवतीति कृत्वा जघन्यानुजागोदीरणा तत्रैव लक्ष्यते । तथा नरकायुषां विदुर्विशेषाजघन्यः स्थितिबन्धः ततो जघन्यानुजागोदीरणा नरकायुषस्तत्रैव लक्ष्यते । तथा च सति त्रयाणामायुषामतिसंक्रुष्टो जघन्यानुजागोदीरकः नरकायुषस्त्वतिविशुद्ध इति ॥

मोग्गलविशगियाणं, जवाइसमये विससमवि चासि ।

आऽतगुणं दाहं, मुहुमा वाउअप्पाउ । २७७ ॥

पुल्लविपाकित्यः प्रकृतयः तासां सर्वासामपि जवादपि समये भवप्रथमसमये जघन्यानुजागोदीरणा एतच्च सामान्येनाक्तं ततः अमुकस्यामुक उदीरक इत्येवंरूपं विशेषमपि चासां प्रवृत्तीनां वक्ष्यामि । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति । (आह इत्यादि) आद्योर्ध्वोस्त्वोऽक्षरीरयोर्गौदारिकवैक्यरूपयोर्थ्यामेव्यं मुहुमा वायुकायिकश्चात्पायुर्जघन्यानुजागोदीरकः । इह शरीरग्रहणेन बन्धनसंघाता अपि गृहीता हृष्टव्याः । तत एतदुक्तं भवति औदारिकशरीरौदारिकसंघातौदारिकबन्धनचतुष्टयरूपस्यौदारिकवृत्त्याप्यपर्याप्तकसू-हमेकैन्द्रियो वायुकायिकवैक्यवृत्तकस्य च पर्याप्तौ वादरवायुकायिकोऽत्पायुर्जघन्यानुजागोदीरको जवति ।

वेदंदिअप्पाउग, तिरयचिरिहृद् अस्मिणो वावि ।

अंगोवंगण हारग, जइ णो अप्पकाइमि । २७८ ॥

उद्योरङ्गोपाङ्गयोरौदारिकोपाङ्गवैक्योपाङ्गान्मोर्थ्यासंख्यमल्पायुर्द्वौन्द्रियस्तथा असंज्ञी सन् जातो नारकाश्चर-स्थितिकः स च जघन्यानुजागोदीरको जवति इयमत्र भावना दीन्द्रियोऽत्पायुर्गौदारिकोपाङ्गान्मो उद्यप्रथमसमये जघन्यमनुभागमुदीरयति तथा संहिपञ्चेन्द्रियः पूर्वोद्धृष्टे वैक्योपाङ्गस्तोककालं बध्वा स्वभूमिकानुसारेण चिरस्थितिको वैक्यिको जातस्तस्य वैक्योपाङ्गान्मो उद्यप्रथमसमये वर्तमानस्य जघन्यानुजागोदीरणा । तथाऽऽहारकस्य प्राकृतत्वात् अत्र स्वीत्वनिर्देशः शरीरग्रहणेन च बन्धनसंघाता अपि गृह्यन्ते तत आहारकसप्तकस्य यतः आहारकशरीरमुपादयतः संहिष्टस्य अल्पे काले प्रथमसमये इत्यर्थः जघन्यानुजागोदीरणा ।

अमणो समचउरंसु, रिसजएय ओमगाचिरिहृद् सेसे ।

संघयणाणयमाण, ओहुं रुवगघायाणमवि मुहुमो ॥ २७९ ॥

असंहिपञ्चेन्द्रियोऽत्पायुरिति संक्रुष्टप्रथमसमये तद्व्यस्य आहारकः समचउरंसुसंस्थानवज्रभनारसंघननयोर्ध्वमनुजागमुदीरति ग्रहपायुर्ग्रहणं संक्रुष्टार्थम् । तथा असंहिपञ्चेन्द्रिय एवामीयायामुत्क्रुष्टस्थितौ वर्तमानआहारको भवप्रथमसमये शेष इति । तथा शेषाणां संघननानां सेवातवज्रभनाराचवर्जानां पूर्वकोऽत्पायुर्मनुष्या आहारकस्वजघन्यप्रथमसमये वर्तमाना जघन्यानुजागोदीरकाः इह दीर्घायुर्ग्रहणं विशुद्धित्युक्तपञ्चेन्द्रियापेक्षया च प्रायान्या मनुष्या अप्यवस्था इति मनुष्योपादानम् । तथा सूक्ष्मेकैन्द्रियः सूक्ष्मोपायुःस्थितिकः आहारकप्रथमसमये हुंरोपघातनाम्नोजघन्यानुजागोदीरकः सेवदस्य वेदंदि, वारसवासम्म मउयउहगाणं ।

सन्निविमुष्ठाणुणा-हारगस्स बीसा अइकिहं ॥ ३०० ॥

दीन्द्रियसंहिपञ्चेन्द्रियस्य स्वभूमिकानुसारेणाऽर्थाविशुद्धस्यानाहारकस्य जघन्यानुजागोदीरणा । तथा तजससप्तकमुत्पद्युर्जघन्यभवाण्युक्तदशकागुमल्लुस्थिरगुर्जनमाणरूपाणां विज्ञातप्रकृतानां संक्रुष्टोऽपान्तरागुतो वर्तमानोऽनाहारकोमिथ्याहृष्टिर्जघन्यानुजागोदीरणास्वामी वेदितव्यः ।

पत्तगपराइसमं, इयरं हुंरुण तस्स परघाउो ।

अप्पाउस्स य आया, उज्जोयाणमवि तज्जो ॥ ३०१ ॥

प्रत्येकनाम्नोऽपि सुक्ष्मेकैन्द्रियसमये वर्तमानो जघन्यानुजागोदीरको वेदितव्य इत्यर्थः । तथा हुंरुन समानमेतत् साधारणतायां वक्तव्यम् । तथा सूक्ष्मेकैन्द्रियस्याहारकस्य प्रथमसमये हुंरुनाम्नोजघन्यानुजागोदीरणा प्रागतिहिता तथा साधारणनाम्नोऽपि वक्तव्येति । तथा सूक्ष्मेकैन्द्रियस्य मपर्याप्तस्याल्ल्यायुष इति संहिष्टस्यापर्याप्तचरमसमये वर्तमानस्य परघातनाम्नो जघन्यानुजागोदीरणा । तथा आतपोद्योतनाम्नोऽनघागः प्रथिवीकायिकः शरीरपर्याप्तापर्याप्तः प्रथमसमये वर्तमानः संहिष्टो जघन्यानुजागोदीरकः ।

नानाउज्जोयकरणं, तित्थगरस्स नवगस्स जोगंते ।

करकदुगुरुणमंते, नियत्तमाणस्स केवद्विणो ॥ ३०२ ॥

आयोजिकाकरण नाम केवलसिमुद्धाताद्वौक् जवति तत्राङ्गमर्यादायाम् आमर्यादया केवलहृष्ट्या योजनस्यापारणमायोजने च तस्मात्तद्विजयानामवसंयमायोजनमायोजिका तस्याः करणमायोजिकाकरणं केचिदाचार्या वजितकरणाभ्याहुस्तत्रायं शब्दार्थः आषजितनामान्निमुक्षीकृतस्तथा च

लोके वक्तारः आयजितोऽयं मया संमुखीकृत इत्यर्थः । ततश्च तथा जघत्वेनावर्जितस्य मोहगमनं प्रत्यभिमुखीकृतस्य करणशुतयोगव्यापाराणामावर्जितकरणम् । अपरं “ जानाउस्सियकरण ” मिति पठन्ति तत्रायं शब्दसंस्कारेऽवश्यकरणम् तथाहि समुदातं केचित्कुर्वन्ति केचित् कुर्वन्ति । इदं व्यावश्यकरणं सर्वेपि कर्वायिनः कुर्वन्तीति तद्यायोजिकाकरणमवश्यकरणम् तथाहि समुदातं केचित्कुर्वन्ति च । करणमसङ्ख्यसमयात्मकमन्तर्मुदतप्रमाणम् । यत उक्तम् । प्रज्ञापनायाम्-“ कइ समणं जंत ! आउज्जियाकरणे पण्णसे गोयमा ! असंखिइसमईए अतोमुहत्तए पण्णसे । इति तज्जा ” तत्राद्या प्रारभ्यते । तावत्तीर्थकरकेवयिनः तीर्थकरनाम्नो जघन्यानुभागोदीरणा आयोजिकाकरणा हि प्रचतानुजागोदीरणा प्रवर्तते इत्यर्थं प्रहणम् तथा नीलकृष्णपुरजिगन्थतिककटुशीतरूक्षस्त्रिगण-जूरूपस्य प्रकृतिनवकस्य सयोगिकेवार्त्तचरमसमये जघन्यानुभागोदीरणा तस्यैव सर्वविशुद्धत्वात् । कर्कशगुरूपशीरोस्तु केवशिसमुदातिति वर्तमानस्य केवहिनः प्रथमसंहारसमये जघन्यानुजागोदीरणा ।

संसाण य गइवेइम-मज्झिमपरिणामपरिणयउ होज्जा ।

पण्णयानुजागुनविय, चियएए नउ विहागे य ॥३०३॥

शेषाणां सातवेदीय गतिचतुष्टयजातिपञ्चकानुपूर्वाच-तुष्टयाचतुष्टयान्वाहायोगार्ताटकत्रसंस्थावरवादर्गमूः मपर्या-न्तापर्याप्तनुजगमुस्वरउ स्वरानादयायशःकीत्ययशःकीत्युद्देश-गोत्रनीचगोत्रव्यानां चतुस्त्रिंशत्संख्यानां प्रकृतीनां तत्प्रकृतीनां सादयवर्तमानाः सर्वेऽपि जीया मध्यमपरिणामपरिणता जघ-न्यानुभागोदीरणाप्रति साता जघन्यानुभागोदीरणास्यामिनो प्रवर्ति । साच स्वासां प्रकृतीनां सामान्येन जघन्यानुकृत्यानु-जागोदीरणा । स्वामित्वपरिज्ञानार्थमपरायोपदेशमाह (पण-त्यादि) प्रत्ययपरिणामप्रत्ययो भवत्यप्रत्ययश्च प्रकृतीनां वृज-त्वमशुजत्वं च विपाकादि एतान् सम्यक् चिन्तायत्वा परि-भाव्य जघन्यानुकृत्यानुजागोदीरणास्वामी यथावज्ज्ञेयोऽव-गन्तव्यः । तथाहि । परिणामप्रत्ययानुजागोदीरणा प्राय उक्तुष्टा भवति भवप्रत्यया तु जघन्या शुमानाश्च सकृदप्र-योजनं जघन्यानुजागोदीरणा अशुमानां च विशुद्धी विपर्यासे तूक्तुष्टा इत्यादि परिज्ञाव्यवृत्तप्रकृत्युदयगतं जघ-न्यानुकृत्या-नुजागोदीरणास्वामित्वमवगन्तव्यम् । इति तद्वैमुक्ता अनु-जागोदीरणा । सप्रति प्रदेशोदीरणानिधानावसरस्तत्र च छावरीधिकारौ । तद्यथा साधनादि प्ररूपणार्थमाह साच द्विधा मूत्रप्रकृतिविषया उक्तप्रकृतिविषया च तत्र मूत्रप्रकृतिविषयां साधनादिप्ररूपणां चिकीर्षुराह ।

पंचाहमणुकोमा, तिहा पणसे चउविहा दोएहं ।

सेसविगणा दुविहा, सवविगणा य आउस्स ॥३०४॥

ज्ञानावरणदर्शनावरणनामगोत्रान्तरायरूपाणां पञ्चानां मूत्र-प्रकृतीनामनुकृष्टा प्रदेशविषया उईरणा त्रिधा त्रिप्रकारा त-द्यथा अनादिध्रुवाध्रुवा च । तथाह्येतासामनुकृष्टा प्रदेशोदीर-णा गुणितकर्मांशस्वयोदीरणापर्यवसाने हन्यते सा च सा दिरध्रुवा च । ततोऽन्या सर्वाप्यनुकृष्टा सा चानादिध्रुवादीर-णत्वात् ध्रुवाध्रुवे अत्रत्यन्यापेक्षया तथा ह्ययोर्वेदनीयमोहनी-ययोरनुकृष्टा प्रदेशोदीरणा चतुर्विधा तद्यथा सादिग्नादि-ध्रुवाध्रुवा च । तथाहि वेदनीयस्यानुकृष्टा प्रदेशोदीरणा प्रमत्त-भावाभिमुखस्य सर्वविशुद्धस्य मोहनीयस्य पुनः स्वादीरणा-

पर्यवसाने मूत्रमसंपरायस्य ततो ह्ययोरपि एवा साधनादीर-ध्रुवा ततोऽन्या सर्वाप्यनुकृष्टा सापि चाप्रमत्तगुणस्यानका-त्यतिपतितो वेदनीयस्यापशान्तमोहगुणस्यानकाच्च प्रतिपति-तो मोहनीयस्य सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य ह्ययोरप्यनादिः ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् (सेसविगणापि) एतासां सप्तानामपि मूत्रप्रकृतीनां शेषा उक्तव्यतिरिक्ता विकल्पा जघन्यानुकृष्टा द्विधा द्विप्रकारास्तद्यथा सादयोऽध्रुवाश्च । तथाह्येतासां सप्तानामानेसादिप्यो मिथ्याहर्षा जघन्या प्रदेशोदीरणा सा च सादिरध्रुवा च । स ह्यशपरिणामाच्च व्युत्सर्गमथ्याहर्षस्य-जघन्यतः सापि सादिरध्रुवा च । उक्तुष्टा च प्रागेव भाविता आयुषः सर्वेपि विकल्पा जघन्यानुकृत्यानुकृष्टा द्विविधास्तद्य-था सादयोऽध्रुवाश्च । सा च साद्यध्रुवता अध्रुवादीरणत्वाद्-वसेया । सप्रत्युत्तरप्रकृतीनां साधनादिप्ररूपणामाह ।

मिच्छत्तस्स चउच्छा, सगयाद्याएहि तिहा अणुकोसा ।

सेसविगणा दुविहा, सवविगणा य मेसाणं ॥३०५॥

मिथ्यात्वस्यानुकृष्टा प्रदेशोदीरणा चतुर्विधा । तद्यथा-सादिग्नादिध्रुवाध्रुवा च तथाहि योऽनन्तरममये सम्यक्वं मयममहितं प्रतिपत्स्यते तस्य मिथ्याहर्षमिथ्यात्वस्यानुकृष्टा प्रदेशोदीरणा सा च सादिरध्रुवा च सम्यक्त्वत्वात् ततोऽन्या सर्वाप्यनुकृष्टा सापि च सम्यकस्यात्यतिपतिना भवति सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तथा सप्त-चत्वारिंशत्प्रकृतीनामनुकृष्टा प्रदेशोदीरणा त्रिधा । तद्यथा । अनादिध्रुवा ध्रुवात् । तथाहि । पञ्चाविधज्ञानावरणपञ्चावि-धान्तगव्यचतुर्विधदर्शनावरणरूपाणां चतुर्दशप्रकृतीनां क्षीण-कपायस्य गुणितकर्मांशस्य स्वयोदीरणापर्यवसाने उक्तुष्टा-प्रदेशोदीरणा । सा च सादिरध्रुवा च ततोऽन्या सर्वाप्यनु-कृष्टा सा च अनादिः ध्रुवादीरणत्वाद् ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तथा तैजससप्तकवर्णादिविशिष्टानेस्थिरास्थिरजुभाबुभुगुरुधुनिर्मा-णनासां त्रयस्त्रिंशत्संख्याकानां प्रकृतीनां गुणितकर्मांशो-ऽस्य सयोगिकेवद्विनश्चरमसमये उक्तुष्टा प्रदेशोदीरणा । सा च सादिरध्रुवा च । ततोऽन्या सर्वाप्यनुकृष्टा सा चानादिध्रु-वादीरणत्वादासां ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् (सेसविगणादुविहसि) उक्तशेषा विकल्पा जघन्याजघन्यानुकृत्या द्विविधास्त-द्यथा सादयो ध्रुवाश्च । तथाहि सर्वासामप्युक्तप्रकृतीनामित्स-क्षिप्तपरिणामेति मिथ्याहर्षा जघन्या प्रदेशोदीरणा हन्यते अतिसंक्षिप्तस्य परिणामप्रत्ययने वा जघन्या ततो द्वे अपि साध्रुव उक्तुष्टा च प्रागेव भाविता शेषाणां चोक्तव्यतिरि-क्तानां प्रकृतीनां दशोत्तरशतसंख्यानां सर्वेऽपि विकल्पा जघ-न्याजघन्यानुकृष्टा द्विविधास्तद्यथा सादयो ध्रुवाश्च साद्यध्रुवता च ध्रुवादीरणत्वाद् वसेया । इता साधनादिप्ररूपणा । संप्रति स्वामित्वमभिधानव्यं तत्र द्विधा उक्तुष्टजघन्याप्रदेशोदीरणा-स्वामित्वान् । तत्र प्रथमत उक्तुष्टादीरणार्थमाह ।

अणुजागदीरणा ए, जहमासांवि एस्स जएए ।

घाईणां अकयगे, आहीण विणोहिइजेण ॥३०६॥

घातिकर्माणां सर्वेषामपि अनुभागोदीरणायां यो यो जघन्या-नुजागोदीरणास्वामी प्राक् प्रतिपादितः स पयोःकृष्टप्रदेशोदी-रणायाः स्वामी गुणितकर्मांशो वेदितव्यः तवरमन्थत इति श्रुतकेववी इतरो वा अवधिज्ञानावरणावधिदर्शनावरणयोर-वधिद्विहीनोऽनुकृष्टप्रदेशोदीरणावसेयः । (अस्मिन्ति) वेदम-निसंक्षिप्तमुक्तमिति विशेषता विज्ञेयते अवधिज्ञानावरणव-र्ज्यानां चतुर्णां ज्ञानावरणानां चकुरचक्र कवददर्शनावरणानां

क्षीणकषायश्रुतिकेवलिन इतरस्य वा गुणितकर्मशास्य सम-
याधिकावहिका शेषायां स्थितौ उत्कृष्टा प्रदेशोद्दीरणा अव-
धिज्ञानावरणयोः पुनरवधिर्धरदितस्य क्षीणकषायस्य
समयाधिकावहिका शेषायां स्थितौ उत्कृष्टा प्रदेशोद्दीरणा
निष्ठाप्रचल्योरुपशान्तकषायस्य प्रमत्तसंयते अप्रमत्तजावा-
मिमुखे स्थानकीप्रिकस्य मिथ्यात्वानन्तानुबन्धिकायाणाम-
नन्तरसमये सम्यक् सयमसादितं प्रतिपत्तुकामस्य मिथ्याह-
ष्टधरमसमये सम्यग्मिथ्यात्वस्य सम्यक्प्रतिपत्त्युपान्त-
समये अप्रत्याख्यानावरणकषायाणां प्रदेशविरतस्थानन्तरस-
मयाधिकावहिका शेषायां चरमसमये कृपकस्य दानिः दाना-
विषदकस्यापूर्वकरणगुणम्यान्तकचरमसमये सर्वत्र गुणितक-
कर्मशास्योत्कृष्टा प्रदेशोद्दीरणा वेदितव्या ।

वेयाणियाणां गद्दिह, से कालिअप्पमाईपिय विरओ ।

संघयणपगतानुग, उज्जो वा अप्पमत्तस्म । ३०७ ।

यः प्रमत्तो द्वितीये समये अप्रमादं प्रदीप्यति सोऽप्रमत्तो जिव-
प्यति प्रमत्तो न पञ्चकवैक्रियसप्तकाहारकसप्तकोद्योतनाम्ना-
मुत्कृष्टा प्रदेशोद्दीरणा ।

देवनिरयाउ गाणं, जहज्जेद्विद्वि गुरुअ साए ।

इयराउण वि अट्टम वाने, एयो अट्टनामाउ ॥३०८॥

देवनारकायुशेयथाक्रमं देवनारको जघन्यात्कृष्टस्थितिकौ
गुरुदुःखोदयं वर्तमानौ उत्कृष्टप्रदेशोद्दीरको वेदितव्या ।
एतदुक्तं भवति । देवो दशवर्षमहस्रायस्थितिको गुरु-
दुःखोदयं वर्तमानो देवायुष उत्कृष्टप्रदेशोद्दीरकस्तथा नैर-
यिकत्रयश्रित्वागरोपमायुस्थितिको गुरुदुःखोदयं वर्त-
मानो नारकायुष उत्कृष्टप्रदेशोद्दीरकः प्र तं हि दुःखमनु-
चन् प्रहृतात् पुत्रवान् परिसादयति इति तदुपादानम् । इत-
रायुषेस्तिथेयमनुप्यायुषार्थासंख्यं तिथ्यन्तुप्योद्वर्षायुषोऽ-
ष्टमवर्षं वर्तमानो गुरुदुःखोदय युक्त उत्कृष्टप्रदेशोद्दीरको भवति
एतन्तिरिगजगा, रियग विमिदं तमु तह अपज्जत्ता ।

सं िज्जिमम गुअंत, तिग्गिगइ देमत्रियस्स । ३०९ ।

एकानेन तिरिधामेन्द्रादय प्रति प्रायेभ्याः प्रकृतयस्तासामे-
केन्द्रियजातिद्विन्द्रिय जातित्रिन्द्रियजातिचतुरिन्द्रियजात्या-
नपस्थावरसूक्ष्मासाधारणान्मात्राणां निजकविशिष्टेषु निज-
निज प्रकृतौवशिष्टेषु यथा एकेन्द्रियजातिस्यावरनाम्नो आदर-
प्रविवाकायिक सर्वविशुक्त आतपनाम्नः खरवादरपृथ्वीर्वाय-
कं सूक्ष्मस्य पर्याप्तसाधारणविकत्रेन्द्रियनाम्नो तन्नामसु पर्या-
प्तपु सर्वविशुक्त उत्कृष्टा प्रदेशोद्दीरणा देशविरतस्य तस्य
संविशुद्धत्वात् ।

अणुपुव्वी, उज्जगा गं, सन्मदिडीउ हुज्जगईणं ।

नीयस्म य न कात्तं, गाह वर्यात्त सो चेव ॥३१०॥

चतसृणामानुपूर्वीणां तस्यां तस्यां गतां वर्तमानः तृतीयसम-
ये सर्वत्रशुद्धसम्यग्दृष्टिः उत्कृष्टप्रदेशोद्दीरकः केवलं नरकति-
र्यगानुपूर्व्योः कार्यकसम्यग्दृष्टिः कस्या देवनारकमद्योरपि
स एव कार्यकसम्यग्दृष्टिः उत्कृष्टप्रदेशोद्दीरकः तथा योऽनन्तर-
समये सयमं प्रतिपत्स्यते स एवाविरतसम्यग्दृष्टिर्मगादीनां
दुर्जगदुःस्वगनादयायशः कीर्त्तनां नीधिमोत्रस्योत्कृष्टप्रदेशो-
द्दीरकः ।

जागं उद्दीरणाणं, जोगंतं सरउगाणुपाणुण ।

नियगंते केवल्लिणां, सव्वविशुद्धीए सव्वांसि ॥३११॥

योग्यन्तदीरणायोगी सयोगी केवली अन्ते चरमसमये
उद्दीरको यासां ता योग्यन्तोद्दीरकास्तासां मनुजगतिपञ्चेन्द्रि-
यजात्यौदारिकसमकतैजससप्तकसंस्थानपट्टकप्रथमसंज्ञनध-
र्माद्विंशत्यगुरुदुःखपघातपराघातविहायोगतिद्विकप्रसवाद्-
पर्याप्तप्रत्येकस्थिरास्थिरगुभावाजगदेययशः कीर्त्तिनिर्माणती-
र्थकरोद्भेगोत्राणां द्विष्टिसङ्ख्यानां प्रकृतीनां संयोगिकेवली
चरमसमये उत्कृष्टप्रदेशोद्दीरकः । तथा केवलिनः स्वरद्विक-
प्राणापानयोनिरजकान्ते स्वस्वनिरोधकाले उत्कृष्टा प्रदेशो-
द्दीरणा तथाहि स्वरनिरोधकाले सुस्वरदुःस्वरयोः प्राणापान-
निरोधकाले च प्राणापाननाम्न उत्कृष्टा प्रदेशोद्दीरणा इह
सर्वकर्मणामुत्कृष्टप्रदेशोद्दीरणायामेव परिज्ञाया " यो यः
स्वस्वोद्दीरणाधिकारी स स तस्य कर्मणः स्वामी वेदितव्यः " ।
आयुर्व्यतिरेकेण चान्यत्र सर्वत्रापि गुणितकर्मशासने दाना-
न्तरायादीनामपि पञ्चानां प्रकृतीनामुत्कृष्टप्रदेशोद्दीरणास्वा-
मित्वं चेति ॥

संप्रति जघन्यप्रदेशोद्दीरणास्वामित्वमाह ।

तप्पगइ उद्दीरगात्ति, संकिल्लिहुज्जावे असव्वपगईण ।

एयो जहभासामी, अणुजागो य तित्थयरं ॥३१२॥

यस्तासां प्रकृतीनामुद्दीरकः संज्ञितिसंज्ञिष्टजावोऽति संज्ञि-
परिणामः कृपितकर्माशः सर्वप्रकृतीनां स्वस्वयोग्यानां त्रयाणां
दर्शनावरणीयानां सानासातवेदनीययोर्मिथ्यात्वस्य पोर-
शानां कषायाणां नोकषायाणां सर्वसंख्यया पञ्चविंश-
त्यस्यानां प्रकृतीनां मिथ्यादृष्टिः सर्वपर्याप्तपर्याप्तः सर्व-
संज्ञिष्ट निद्रापञ्चकतत्रायोग्यसंज्ञिष्टमुक्तो जघन्यप्रदेशो-
द्दीरणास्वामी । तथा योऽनन्तरसमये मिथ्यात्वं यास्यति सो
अतिसंज्ञिष्टः सम्यक्त्वसम्यग्दृष्टिः मिथ्यात्वयोजघन्यप्रदेशोद्दीरणा-
स्वामी जघति । तथा गान्धितुष्टयपञ्चेन्द्रियजात्यौदारिकस-
प्तकवैक्रियसप्तकतैजससप्तकसंस्थानपट्टकवर्णादिविशिष्टौप-
राघातोपघातागुरुदुःखपघातविहायोगतिद्विकप्रसवाद्-
पर्याप्तप्रत्येकस्थिरास्थिरगुभावाजगदेययशः कीर्त्तिनिर्माणोद्भेगोत्रपञ्चविधान्तरायरूपाणां प-
काननर्वातसंख्यानां प्रकृतीनां संज्ञिपर्याप्तसर्वोत्कृष्टसंज्ञि-
शयुक्तो जघन्यप्रदेशोद्दीरणास्वामी आहारकस्य वाऽऽहा-
रशरीरी तत्रप्रयोग्यसंज्ञिशयुक्त आनुपूर्वीणामपि आतप-
स्य खरवादरपृथिवीकायिकः सर्वसंज्ञिष्ट एकेन्द्रिजाति-
स्यावरसाधारणनाम्नामकेन्द्रियः सर्वोत्कृष्टसंज्ञिशयुक्तः सूक्ष्म-
नाम्नः सूक्ष्मकेन्द्रियसर्वसंज्ञिष्टो जघन्यप्रदेशोद्दीरणास्वामी
अपर्याप्तकनाम्नः पुनरपर्याप्तमनुप्यसर्वसंज्ञिष्टधरमसमये व-
र्तमानो जघन्यप्रदेशोद्दीरको भवति । तथा द्वित्रिचतुरिन्द्रिय-
जातीनां यथाक्रमं द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः सर्वाः संज्ञिष्टा जघन्य-
प्रदेशोद्दीरणास्वामिनः (अणुजागोयतित्थयरसि) तीर्थ-
करनाम्न एव जघन्यानुजागोद्दीरणास्वामी प्राक् प्रतिपादितः
स एव जघन्यप्रदेशोद्दीरणास्वामी अपि वेदितव्यः तीर्थक-
रकवली यावदद्यापि योजिकाकरणमारजते तावत्तीर्थकरना-
म्नो जघन्यप्रदेशोद्दीरको वेदितव्य इत्यर्थः ।

ओहि ओहिजण अइ-सुद्वेयआउगाणं तु ॥

पढमस्स जहभाहउ, मेसाणुकोसगट्टिउ ॥ ३१३ ॥

अवधिज्ञानावरणावधिदर्शनावरणयोरवधिज्ञानधुक्तः सर्व-
संज्ञिष्टो जघन्यप्रदेशोद्दीरणास्वामी । अवधिद्विक कषादितो
बहवः पुञ्जाः परिक्रीणा इत्यवधिल्लिध्रप्रहणम् । तथा चतु-

यामिष्यायुषां स्वभूमिकानुसारेणातीव सुखमनुभवन् जघ-
न्यप्रदेशोद्गीरका भवति । तत्र प्रथमस्य नरकायुषो दशवर्षसह-
स्रप्रमाणं जघन्यास्थिता वर्तमाना नैरयिकः स हि शोषनारका-
पेक्षया क्षतिशयेन सुखी शोषाणां च तिर्यग्मनुष्यदेवायुषामु-
त्कृष्टस्थितो वर्तमानो नैरयिकः । स हि शोषनारकः स्वस्वयोग्य-
तानुसारेण परमसुखिनो यथासंस्थितिर्यङ्मनुष्यदेवा जघ-
न्यप्रदेशोद्गीरणास्थामिनो वेदितव्याः । इति ब्रह्माद्गीरणयोः
स्वामित्वेन भेदा नास्ति ॥

वई (दी) रिज्जमाण-उदीर्यमाण-त्रि० उद-ईर-य-शानख ।
 उदीरणानामनुदये प्राप्तं चिरैणागामिना कावेन यजेदि-
 तव्यं कर्म दत्तकं तस्य विशिष्टाऽध्यवसायवृत्तयेन करणेना-
 कृत्यादये प्रक्षेपणं स्यात्प्राप्त्येयसमयवर्तिनी तथा च
 पुनरुदीरणया उदीरणप्रथमसमय एव । भ० १ श० १ उ० ।
 उदयमुपनीयमाने, प्रज्ञा० २३ पद । “ उदीरिज्जमाणो उदी-
 रय ” भ० १ श० १ उ० ।

उद्दी (दी) रिय-उदीरित-प्रि० । उत्प्राबल्येनरितो जनितः ।
 कृते, " ससहस्राफसाफसाउदीरिया " अकिंकृते, आन्ना० ।
 " महागुरुणिस्म यराउदीरिता " उत्प्राबल्येनरितः कथितः ।
 प्रतिपादितं, 'धरे भस्मे उदीरिय ' आन्ना० ७ अ० ३ सू० ।
 उत्प्राबल्येन प्रेरिते, राक्ष्याण वैश्याण क्षात्रियाण घट्टियाण
 श्मभियाण उदीरियाण करिस्सय सदे भवार्त्त । राज० । जी० ।
 उदयमुपनीतं, प्रज्ञा० २३ पद । भ० । उदीरितास्तु स्वज्ञा-
 यताऽनुदितान् पुत्रज्ञान उदयप्राप्ते कमेदङ्गिके कर्णविशेषेण
 प्रकिण्प यान् वेदयते इति तत्परम् । भ० १ श० १ ल० ।

ऊर्ध्व (दी) रेत-उदीरयत्-प्रि० वस्यन्तरं प्रेरयति, -स्या० ७७० ।

ऋतु-ऋतु-पुं० ऋतु किञ्च । “ उद्वादी ७ । १ । ३ । ” ऋतु
 इत्यादिषु शब्देष्वेवं ऋतु भवति-प्रा० ऋतुः स्वाभाविकः
 स्त्रीणां रात्रयः षोडश स्मृताः इति मनस्वे स्त्रीणां शोणितद-
 शनयोव्ययार्थधारणसमर्थे काले, । वाच० । नि० चू०
 लोकसंख्या पद्यद्वारा प्रमाणद्विमासात्मके कालविशेषे, व्य०
 १ उ० । जी० । स्या० । भ० । जी० । “ दो मासा ऋतु ” ।
 न० ६ श० ७ उ० । अनु० । स्या० । हा० । औ० । जं० । ते
 अ षट्-“तस्य खसु इमे ऋ ऋतु पण्यत्ता नं जहा पात्रसं १ वरिसा-
 रत्ते २ सरहं ३ हेमन्ते ४ वसन्ते ५ गिम्हे ६ । ता सर्वे वि-
 धं पमिचंदे ऋतु दुवे दुषं मासानि च उपप्लेणं ब्रादाणण
 गणिज्जमाणसातिरेगाइं पणूणसाहं २ रातिदिनाइं रातिदि-
 यणेणं आइतेत्ति ” । तत्राऽस्मिन् मनुष्यलोकं प्रतिसूर्यायनं
 प्रतियन्त्रायनं च खल्विमे षट् ऋतवः प्रहस्तास्तथा-प्रावृट्,
 वर्षीरात्रः शरदो, हेमन्तो, वसन्तो, ग्रीष्मः । इह लोकं अन्यथा-
 भिधाना ऋतवः प्रसिद्धान्तथा प्रावृट् शरद्, हेमन्तः शि-
 शिरा, वसन्तो ग्रीष्मश्चेति । जिनमते तु यथाकामभिधाना एव
 ऋतवः । तथाचोक्तम् “ पावस वासारत्तो, सरां हेमंत
 वसंत गिम्हो य । एष खसु ऋ प्य ऋतु, जिणवगदिट्ठा मप
 सिट्ठा ” च० प्र० १२ पाह । सू० प्र० । स्या० । जं० ।

ऋतूपरिमाणविचारः ।

एतो उपरिमाणं, वोचामि अहाणुपुन्वीए ।

अनो माहमेष्टेषु नक्षत्रसूर्यशशिनां प्रतिमुहूर्तं गतिपरिमाण-
प्रतिपादितानामनन्तरमृतपरिमाणं सूर्यन्तर्परिमाणं चरुतर्परि-
माणं च यथानुपूर्व्यां क्रमणं वक्ष्यामि । प्रतिज्ञानमेव निर्याद-
यितुकामः प्रथमतः सूर्यन्तर्परिमाणं प्रतिपादयति ।

वे याइच्चा मासा, एकसद्विते जवंतहोरत्ता ।

एयं उउपरिमाणं, अश्वगयमाणो जिणा विति ॥

यौ छावादित्यौ मासौ सूर्यमासौ यावद्द्वारात्रिपरिगणनया
एकपरिहारात्रा भवन्ति । तथाहि सूर्यमासस्त्रिंशद्द्वारात्र
एकस्य च्छादारात्रस्य चार्कं ततो द्वौ सूर्यमासावेकपरिहारात्रा
भवन्ति । एतत् एतावत् क्रमतः सूर्यर्तोः परिमाणमपगतमानाः ।
मानग्रहणमुपलक्षणमपगतसकलक्रोधमानाविषर्गाः जिनास्ती-
र्थकृता ब्रूयन्ते ।

सांप्रतमीप्सितसूर्यर्थाभयने करणमभिधित्सुराह ।

सूरउउस्साणयणे, पव्वपंचग्गुणं नियमा ।

तिहि संक्वत्तं संतं, वावड्विजागपरिहीणं ॥

हृदये गद्वीए जुयं, बाबीससएण जाइए नियमा ।

जं वृष्टं तस्म पुनो, उहहिय सेस उक्त होइ ॥

सेसाणं अंसाणं, बेहि उ जागाहि तेसि जं झंझं ।

ते दिवसा नायन्वा, ह्यंति सचत्तस्स अयणस्स ॥

सूर्यस्य सूर्यसम्बन्धेन ऋतोरानयने पर्वपर्वसंस्थानं नियमा-
त्पञ्चदशगुणं कर्त्तव्यम् । पर्वणां पञ्चदशतिथ्यात्मकत्वात् ।
इयमत्र भायना । इह ऋतव आषाढादिप्रभवाः युगं च प्रव-
र्तते भावणबहुलपक्षे प्रतिपद् आरभ्यते । ता युगादितः प्रवृ-
त्तानि यानि पर्वणि तत्संख्या पञ्चदशगुणा क्रियते कृत्वा च
पर्वणामुपरि या विर्याकृतादनर्माभिव्याप्य तिथयस्तास्त्वन्न-
मेक्षिष्यन्ते इत्यर्थः । ततो " वावट्टीजगपरिद्वीणीति " प्रत्य-
होरात्रमेकेकेन द्वाषष्टिभागेन परिद्वीयमानं ये निष्पन्ना अवम-
रात्रास्तेऽप्युपचारात् द्वाषष्टिजग्रास्ते परिद्वीनपर्वसंस्थानं
कर्त्तव्यं ततो (दुगुणत्ति) छात्र्यां गुणयते गुणयित्वा
च एकषष्ट्यायुतं क्रियते । ततो चाविंशते शतेन ज्ञाजिन
यष्टब्धं तस्य षड्भिर्जागे हते यष्टेषं स ऋतुरनन्तरातीनां
प्रधाति । येऽपि अंशा शेषा उद्धरिताः तेषां द्वात्र्यां भागे
हते यष्टब्धं ते दिवसाः प्रतनमानस्य ऋतोर्ज्ञातव्याः ।
एष करणगाथाकार्यः । संप्रति करणज्ञावना क्रियते । तत्र
युगे प्रथमे दीपात्सवे केनापि पृष्ठः कः सूर्यतुरन्तरमती-
तः को वा संप्रति वर्तते । तत्र युगादितः सप्तपर्याण्यतिक्रान्ता-
नीति संप्रिच्यन्ते । तानि पञ्चदशानिर्गुण्यन्ते । जाते पञ्चोत्त-
रशतम् । एतावात् विकाशे द्वावमरात्रावभूनामिति द्वौ ततः
पात्यन्ते स्थितं पश्चात् न्युत्तर शतं (१०३) ततो द्वात्र्यां गु-
णयते जाते द्वे षडुत्तरे (२०६) तत्रैकषष्टिः प्रक्षिप्यते द्वे शते
सप्तषष्ट्यधिके (२६७) तयोर्द्वाविंशतेन जागो विद्वयते द्वयो
द्वौ तौ षड्भिर्जागो न सहते इति न तयोः षड्भिर्भागद्वारः ।
शेषाल्लयंशा उद्धरन्ति त्रयोविंशतिः । तथा समर्द्धिजाता
एकादश अर्द्धे च सूर्यनुआषाढादिस्तत आगतं चाष्टतू अति-
क्रान्तौ तृतीयश्च ऋतुः संप्रति प्रवर्तते । तस्य च प्रवर्तमान-
स्यैकादश दिवसा अतिक्रान्ता चादशो वर्तते इति । तथा
युगे प्रथमायामकृत्यतृतीयायां केनापि पृष्ठं के ऋतवः पूर्वमाति-
क्रान्ताः को वा संप्रति वर्तते तत्राकृत्यतृतीयायां प्रथमायाः
प्राकृत्युगस्यादितः पर्याण्यतिक्रान्तान्येकोनविंशतिः ततः एको-
नविंशतिः पञ्चदशानिर्गुणयते जाते द्वे शते पञ्चाशीत्यधिके
(२७५) अकृत्यतृतीयायां किञ्च पृष्ठमिति पर्वणामुपरितन्य-
स्तिथयः प्रक्षिप्यन्ते जाते द्वे शते अष्टाशीत्यधिके (२७७)
तावति काले अवमरात्राः पञ्च भवन्ति । पञ्च ततः पात्यन्ते

जाते द्वे शते व्यशीत्यधिकं (१०३) ते द्वात्र्यां गुणयन्ते जातानि पञ्च शतानि पञ्चषष्ठ्यधिकानि (५६६) तान्येकषष्टिसहितानि क्रियन्ते जातानि षट् शतानि सप्तविंशत्यधिकानि (६१७) तेषां द्वाविंशत शतेन जागो निहयते ब्रह्माः पञ्च पञ्चाद् शाष्टद्वरन्ति सप्तदश तेषामर्द्धं ब्रह्माः साक्षा अष्टौ । आगतं पञ्च ऋतवोऽतिक्रान्ताः षष्ठस्य च ऋतोः प्रवर्तमानस्याष्टौ दिवसा गताः नवमो वर्तते । तथा युगे द्वितीये दीवात्संघे केनापि पृष्टं क्रियन्ते ऋतवोऽतिक्रान्ताः को वा संप्रति वर्तते । तत्रैतावति काले पर्वाण्यतिक्रान्तानि एकात्रिंशत्पञ्चदशभिर्गुणयन्ते जातानि चत्वारि शतानि पञ्चषष्ठ्यधिकानि (५६५) अथमरात्राभितावति काञ्चे व्यतिक्रामत्यष्टौ तताऽष्टौ पात्यानि शेषाणि चत्वारि शतानि सप्तपञ्चाशताधिकानि (५५७) तानि द्विगुणक्रियन्ते जातानि नवशतानि चतुदशोत्तराणि (११४) तथैकषष्टिप्रक्षेपे जातानि नव शतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि (११५) एतेषां द्वाविंशत्यधिकशतेन भागद्वर्जं, ब्रह्माः सप्त उपरिष्टाद्दशादुद्धरन्ति एकाविंशतिशतं (१२१) तस्य द्वात्र्यां भागे द्वे ब्रह्माः षष्टिसाक्षाः समानां च ऋतूनां पञ्चभिर्भागे द्वे ब्रह्म एककः । एक उपरिष्टाद्वा निष्ठन्ति आगतमेकसंवत्सरोऽतिक्रान्तः । एकस्य च संवत्सरस्योपरि प्रथम ऋतुः प्रावृत्ता नाम निर्गता द्वितीयस्य च षष्टिदिनान्यतिक्रान्तान्येकषष्टितम वर्तते इति एवमन्यत्रापि भावना कार्या ।

संप्रतममृतामृतूनां नामान्याह ॥

पाउस वासारत्ता, सरत्रा हेमंत वमंत गिम्हो य ।

एष खड्ग उप्पि उज्ज, जिणवरदिद्धा मप्प मिद्धा ॥

प्रथम ऋतुः प्रावृत्ता नाम द्वितीया वर्षारत्रा तृतीया शरच्चतुर्थी हेमन्तः, पञ्चमा वसन्तः, षष्ठा ग्रीष्मः । एते परपि ऋतवः एवं नामतो जिणवरदिष्टाः सर्वदिष्टा मया शिष्टाः कथिताः । नामप्रतममृतामृतूनां मध्ये क ऋतुः कस्यो त्रिथौ समाप्तिमुपयातीति परस्य प्रथमाशङ्क्य तत्परिज्ञानाय करणमाह ।

इच्छा उज्ज दुग्गुणितो, रुवोणगुणितो उ पव्याणि ।

तस्सच्छं होइ तिही, जत्तसमत्ता उज्ज तीमं ॥

यस्मिन् ऋतौ ज्ञातुमिच्छा स ऋतुः ध्रियते तत्संख्या ध्रियते इत्यर्थः ततः स द्विगुणितः सन् रूपानः क्रियते । ततः पुनरपि स द्वात्र्यां गुणयते गुणयित्वा च प्रतिराश्ये तद्विगुणितश्च सन् जयन्ति तावन्त पर्याणि छष्ट्यानि तस्य च प्रतिराशि तस्यार्द्धं क्रियते । ततश्चार्धं यावत् जयति तावत्त्यस्तिथयः प्रतिपत्तयः । यासु युगभाविनीस्त्रिंशदपि ऋतवः समाप्ताः समाप्तिमैयुगति कारणगाथाकार्यः । सम्प्रति कारणजावना विधीयते । किञ्च प्रथम ऋतुर्ज्ञातुमिष्टो यथा युगे कस्यो त्रिथौ प्रथमतः प्रावृत्तकृण ऋतुः समाप्तिमुपयातीति । तत्र एकको ध्रियते स द्वात्र्यां गुणयत जाते द्वे स्वरूपानः क्रियते । जात एकक एवं स चतुर्थापि द्विगुणयते द्वे रूपे प्रतिराश्यते तयोरर्द्धं जातमेकं रूपमागतं । युगादौ द्वे पर्वणि प्रतिक्रम्य प्रथमायां त्रिथौ प्रतिपादि प्रथमः प्रावृत्ता नाम ऋतुः समाप्तः । तथा द्वितीये ऋतौ ज्ञातुमिच्छति द्वौ स्थापितौ तथा द्वात्र्यां गुणने जाताश्चत्वारस्ते रूपानाः क्रियन्ते । जाताश्चत्वारस्ते चतुर्था द्विगुणयन्ते जाताः षट् ते प्रतिराश्यन्ते प्रतिराशीनां चार्द्धं क्रियते जानाश्चत्वार आगतं

युगादितः षट् पर्वाण्यतिक्रम्य तृतीयायां त्रिथौ द्वितीय ऋतुः समाप्तिमुपगमत् । तथा तृतीये ऋतौ ज्ञातुमिच्छति त्रयो ध्रियन्ते । द्वात्र्यां गुणयन्ते जाताः षट् ते रूपानाः कृताः सन्तो जाताः पञ्च ते चतुर्था द्विगुणयन्ते जाता दश ते प्रतिराशीनां चार्द्धं ब्रह्माः पञ्च । आगतं युगादित आरभ्य दश पर्वाण्यतिक्रम्य पञ्चम्यां त्रिथौ तृतीय ऋतुः समाप्तिमियाय । तथा षष्ठे ऋतौ ज्ञातुमिच्छति षट् स्थाप्यन्ते । ते द्वात्र्यां गुणयन्ते जाता द्वादश रूपानाः सन्तो जाता एकादश ते द्विगुणयन्ते । जाता द्वाविंशतिः । सा प्रतिराशि तयार्द्धं क्रियते । जाता एकादश । आगतं युगादिनां द्वाविंशतिपर्वाण्यतिक्रम्य एकादश्यां त्रिथौ षष्ठे ऋतुः समाप्तेति । तथा युगे नवमे ऋतौ ज्ञातुमिच्छता नव स्थाप्यन्ते ते द्वात्र्यां गुणयन्ते जाता अष्टादश ते रूपानाः क्रियन्ते । जाताः सप्तदश ते चतुर्था द्विगुणयन्ते जाताश्चतुस्त्रिंशत् । संप्रतिराश्यते तस्या अर्द्धं क्रियते जाताः सप्तदश आगतं युगादितश्चतस्त्रिंशत्पर्वाण्यतिक्रम्य द्वितीये सवत्सरे पौषमासे शुक्लपक्षे द्वितीयस्यां त्रिथौ नवमे ऋतुः परिसमाप्ति गच्छति । तथा त्रिंशत्तमे ऋतौ जिज्ञासति त्रिंशद् ध्रियते सार्द्धं गुणयते जाता षट्तिः सा रूपाना क्रियते जाता एकानपष्टिः सा चतुर्था द्वात्र्यां गुणयते जातमष्टादशोत्तरं शतं तत् प्रतिगइयते तस्यार्द्धं क्रियते जाता एकानपष्टिः । आगतं युगादिनां अष्टादशोत्तरपर्वाण्यतिक्रम्य एकानपष्टितमायां त्रिथौ । किमुक्तं जयति । पञ्चमे संवत्सरे प्रथमे आषाढमासे शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां त्रिंशत्तमे ऋतुः समाप्तिमुपयासीत् व्यचहारतः प्रथमाषाढपर्यन्त इत्यर्थः संप्रति वर्षाकाञ्चे शीतकाञ्चे ग्रीष्मकाञ्चे चतुर्मासप्रमाणेषु यस्मिन् पर्वणि कर्ममासापेक्षया प्रथमोऽहोरात्रः सूर्योपरिसमाप्तो भवति तत्प्रतिपादयन्माह ॥

वयस्मि उ कायत्त, अतिरत्तं सत्तम पव्वस्मि ।

वासहिमागंमहकाञ्चे, चाउम्मा मे विहीयत्ते ॥

वर्षाहिमग्रीष्मकाञ्चे प्रत्येकं चतुर्मासेषु चतुर्मासप्रमाणेषु पृथक् अतिरात्रा अधिका अहारात्रा विधीयन्ते तद्यथा एकाद्वितीयपर्वण्यपरा सहिमपर्वणि । इयमत्र जावना । सूर्योपेक्षितायां कर्ममासापेक्षया वर्षाकाञ्चे आषाढादौ तृतीये पर्वणि गते कोऽधिकोऽहोरात्रो द्वितीयः सप्तमे पर्वणि हेमन्तकाञ्चेपि एकस्तृतीये पर्वणि द्वितीयः सप्तमे ग्रीष्मकाञ्चेपि एकस्तृतीये पर्वणि द्वितीयः सप्तमे । अत्राह पूर्वपूर्वाधमरात्रसहितमुत्तमम् ।

इदानीं त्वधिकाराप्रोपेतमिति किमत्र पर्वकरणमत आह ॥

उज्ज नहियं अतिरत्तं, जुगसहियं होइ अउमरत्तं तु ।

रविसहियं अउरत्तं, सहितहियं अमरत्तं तु ॥

इह पर्वऋतुसहित विधकृते तदा विवक्षितं तृतीयादिकवर्षाकाञ्चादिसम्बन्धि अतिरात्रमधिकारात्रम् । सूर्योपरिसमाप्तिविस्तार्यां तस्मिन् विवक्षितं तृतीयादौ पर्वणि कर्ममासापेक्षयाधिकोऽहोरात्रो जयति । तथाहि कर्ममासस्त्रिंशता द्वितैः सूर्यमासास्त्रिंशता मासद्वयात्मकश्च ऋतुः । ततः सूर्योपरिसमाप्तौ कर्ममासापेक्षयाधिकोऽहोरात्रो जयतीति । तथा युगे चन्द्राभिर्वर्धितरूपं संवत्सरपञ्चकाते च पञ्चापि संवत्सराश्चन्द्रमासापेक्षया ततो यदि पर्वयुगसहितं चन्द्रमासापेते विवक्ष्यते तदा विवक्षितं पर्वतृतीयादिकं वर्षाकाञ्चादिसम्बन्धे अथमरात्रोपेतं जयति कर्ममासापेक्षया तस्मिन् तृतीयादौ पर्वणि नियमादिकोऽहोरात्रः पततीति भावः । एतदेवाह

संथरे सव्वमुज्झंति, चउज्जंगो अमंथरे ।

असाढा सुज्झंई जेसु, मायावी जेसु वज्जई ॥

संस्तरे निर्वोहं सति सर्वमपि पात्रे स्थितं विशोधिकोऽदिमं-
स्पृमुज्जति । अस्मिन्तरे अनिवोहं पुनश्चतुर्भङ्गी चत्वारोऽन्तरा-
त्ता भङ्गाः । सूत्रे च पुंस्त्वनिदेश आर्षत्वात् । कथंभूतास्ते भ-
ङ्गा इत्याह ॥ येषु भङ्गेषु अन्तरोऽरकोटिष्ठः सन् यत्तमानं शु-
द्ध्यति शुद्धमापद्यते । मःयावी च येषु बध्यते तदेवं विशोधि-
रूप कोटिष्ठं सप्रपञ्चमुक्तमिदानीं तदेवोपसंहारव्याजेन
संक्षेपत आह ।

कोटीकरणं छुविहं, उगमकोटी विसोहिकोटी य ।

उगमकोटीउक्कं, विसोहिकोटी अणगविहा ॥

कोटीकरणं छुविहं द्विप्रकारं द्विधा कोटिरित्यर्थः तद्यथा
उक्तमकोटिरिंशोधिकोऽदिमः । तत्रोक्तमकोटिपदकमाध्याकर्मि-
कांशिकान्त्यतो दातुकादिपदभेदा विशोधिकोऽदिः पुनरनेक-
विधा । आंशिकादिरूपा । सप्रत्यययाकोटीः प्रतिपादयति
नव चैव अष्टारसगं, सत्तावीसा तदेव चउपन्ना ।

नउइ दो चैव सयाउ, सत्तरा होइ कोभीणं ॥

प्रथमतः कोटयो नव भवन्ति । तद्यथा स्वयं इननमन्येन
घातनमपरेण इन्द्रमानस्यानुमोदनम् । तथा स्वयं पचनमन्येन
पाचनतत्परं पच्यमानस्यानुमोदनं तथा स्वयं करणम् अन्ये-
न कारणं करणपरेण क्रियमाणस्यानुमोदनम् । इहाद्याः षट्
त्रिंशोधिकोऽदियेऽनियमास्तु तिस्रो विशोधिकोऽदयः । एता अपि
नवकोटीः कोपि रागेण सेवते कोपि छेपेण ततो द्विकेन
गुणता अष्टादश भवन्ति । अथवा एते ताः कोऽपि मि-
थ्यादृष्टिः कुशास्त्रसंपर्कसमुत्पन्नामनावसतो निःशङ्कं से-
वते । कोपि सम्यग्दर्शः सन् विरतेऽप्यनाजोगादिकार-
णतोऽपरिज्ञानतः कोपि पुनः सम्यग्दर्शोप सन् श्रीविरतत्वेन
गार्हस्थ्यमवलम्बमानः ततो मिथ्यावाद्भ्रूषेण त्रिकेन नव-
गणितं शतविंशतिर्निर्यात । रागद्वयो न्यत्र पृथग्विवक्ष्यते यदा
पृथग्विवक्ष्यते तदा तादृशं सप्तविंशतिर्गणिता चतुः पञ्चाशद्भ-
वति । तथा तथैव नव कोटयः कदाचित् पुष्टमात्मस्थमधि-
कृत्य दशविंशकान्त्यादिधर्मपरिपादनार्थं सेव्यन्ते । यथा छु-
ज्जिके । यदा तु पृथक् विवक्ष्यते तदा तादृशं सप्तविंशति-
र्गणिता कान्तारं यान्येन फलादिनाऽन्यवहनेनार्हं देहं धृत्वा
कान्तिमार्दवाजैव यच्च ब्राह्म पार्श्वायामीति (हंतीति) एवम-
न्येन घातनाद्यपि प्रावनीयम् । ततो नव दशभिर्गणिता जाता
भवति । इयं च सामान्युक्तेः चाग्निनिमित्ता कोचगुणधारि-
त्रनिमित्ता विशिष्टज्ञानज्ञानसंनर्वा निमित्ता च यथास्मिन् कान्ता
राधावनेन फलादिनाऽन्यवहनेन देहमहं धृत्वा कान्त्यादिकं
पार्श्वाययामि प्रभूतानि च शास्त्रार्थधर्मे दर्शित (हंतीत्यादि)
एषा च ज्ञानस्य प्रधान्यविवक्षणात् ज्ञाननिमित्ता ज्ञायते ।
केचित् पुनश्चाग्निनिमित्ता दर्शनास्थिराकरणहेतुशास्त्रपरि-
ज्ञाननिमित्ता च यथास्मिन् कान्तारं राधावनेन फलादिनाऽन्यव-
हनेन देहं परिपाद्य कान्त्यादिकं पार्श्वाययामि दर्शनं च निम-
लं विरास्य इति (हंतीत्यादि) एषा च दर्शनस्य प्राधान्य-
विवक्षणाद्दर्शननिमित्ताभिधीयते । तत् परंप्रकारा नवतिरिति
अग्निर्नैवतिर्गुणयते ततो द्वे शते सप्तत्यधिकं कोटीनां भवति ।
उक्तं च "रागादिमिच्छाद्वाराद्दसमणधम्मनागाहं । नव नवस-
त्तावीसा, नवन उईए उ गुणकारा" यानु दर्शनाचारी करणीये

प्रभुतशेषशास्त्रावगाहनार्थं चारित्रार्थं च सेव्यते सा सामा-
न्यतश्चाग्निनिमित्तायामन्तर्ग्राह्यते ततोतस्तत्रोक्तज्ज्ञेयस्या-
नियमव्याघातः । सप्रत्ययमष्टारदोषाणां वदयमाणोत्पादना-
धारदोषाणां च यतः संभवस्तदुत्थितान् वेवत्तयेनाह ।

सोअम उगमदोमे, गिहिणउ समुट्ठिण वियाणाहि ।

उप्पायणा यदोमे माहू उ समुट्ठिओ जाण ॥

एतान् अनन्तराक्तान् पोरुशसंस्थान् उक्तमदोषान् गृहिणः
सकाशादुत्थितान् विजानीहि । तथा ह्याध्याकर्मोद्देशोपपुष्टं
मर्त्तादिगृहस्थैरेव क्रियते ये तु उत्पादनाया दोषा वदयमा-
णास्तान् साधुतः साधोः सकाशादुत्थितान् जानीहि । धात्री-
त्वादीनां साधुजिरेव क्रियमाणत्वात् । तदेवमुक्तमुक्तम-
चारम् । पि० । पञ्चा० । इहाध्याकर्म आंशिकचरमजदत्रयम् ।
आहारादिति मिश्रजातान्त्यभेदद्वयं आद्वयप्रभृतिका अध्वयपूर्वि-
कान्त्यभेदद्वयं चाधिशाध्यन्ते कोटि पुरीषसवेनैव तदेवयव-
नापि स्पृष्टं सर्वमाहरतोऽप्यबिबुधकोटयः । तत्संपृक्तवाग्मादि-
संस्तरे साधवः सर्वे त्यजन्ति । इत्यस्तरे तु विविचय तदेव
त्यजन्ति घृतादिकमपि तावन्मात्रमेव त्यजति शेष यद्यपि तद-
वयवयोगस्तथापि शुद्धत्वमिति । जीत० । प्रथ० । स्था० ।

उगमं मे य पुच्छेज्जा, वस्सप्पा केण वा कम् ।

सोच्चा निस्संकिंयं मुच्छं, पम्मिगाहिज्ज मंजए ॥

उक्तं तत्प्रभृतिरूपं (से) तस्य शङ्कितस्याशनादेः पृच्छेत
तत्स्वामिनं कमेकरं वा यथा कस्याधर्मतत्केन वा कृतमिति
श्रुत्वा तद्वचनं न भवदर्थं कित्यन्तर्धर्मित्येवभूतं निःशङ्कितं
शुद्धं सत् अजुत्वादिभावगत्या प्रतिगृह्णीयात्संयतः विषय-
अरणे दोषादिति सूत्रार्थः । तथा " अस्मिन् पाणग वाचि त्याग्य
साहमं तदा । पुणस्तु होज्जमसीसं धीएसु हरिणसु वा "
दश० ५ अ० ५० ।

पोरुशानामुक्तमदोषाणां प्रायश्चित्तमभिधत्तुगाह ।

गुरुगा आह य चरमणिग, मीमवायरसपव्ववायइहे ।

करुपूए य गुरुगो, अज्जायए य चरमदुगे ॥

आध्याकर्म गृह्णतः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः (चरमेतियत्ति)
आंशिकं त्रिविधभावेन विभागेन च । तत्र विभागतो षादश
विधं तद्यथा उद्दिष्टं कृतं कर्म च । उद्दिष्टं चतुर्विधमोद्देशिक
समुद्देशिकमादेशिक समादेशिकम् । कृतमपि चतुर्विधं तद्यथा
उद्देशकृतं समुद्देशकृतमादेशकृतं समादेशकृतं च । कर्मापि
चतुःप्रकारं तद्यथा उद्देशकर्म समुद्देशकर्म आदेशकर्म समा-
देशकर्म च । यच्चतुष्पका षादश इह यावन्तः केचन भिक्षा-
चराः समागच्छन्ति तावतः सर्वान् उद्दिश्य यत् क्रियते तद्दे-
उद्देशिकमुच्यते । पापशून्यं उद्दिश्य क्रियमाणं समुद्देशं श्रम-
णानुद्दिष्टादेशं निर्ग्रन्थानधिष्ठित्य समादेशम् । उक्तं च " जा-
यति य उद्देसो, पासरीण भवे समुद्देसो । समणाणं आदेशो,
निग्गंथाणं समादेशो " एतस्मिन् षादशविधे विभागोद्देशिक
यत्परमं त्रिक समुद्देशकर्म आदेशकर्म समादेशकर्म च तत्र
गृह्यमाणं प्रत्येक चत्वारो गुरुकास्तपःकात्रयशोषिताः (मी-
मति) मिश्रजातं त्रिविधं यावन्तिकमिश्रे पाण्डुरकमिश्र
स्वगृहमिश्रे च । तत्र पाण्डुरकमिश्रे स्वगृहमिश्रे च
प्रत्येकं चत्वारो गुरुकास्तपःकात्रगुरवः (यायरसि) द्विविधा
प्राभृतिका लुक्कमावादाश्च तत्र यादरायां गृह्यमाणाय चत्वारो
गुरुकाः (सपच्चवायाहरेत्ति) यत्र यत्र आसादौ भयवपाय-

मन्याहृतं तत्र तत्र चत्वारो गुरुकाः । तद्वध येष्टमभेदेषु गुरुकास्ते उक्ताः । सप्रति येषु मासगुरु तान् प्रतिपादयति (कस्यवप्य इत्यादि) कृते औद्देशिके चतुः प्रकारेण प्रत्येकं मासगुरुकं तपः काव्यशेषितम् । तद्यथा यावन्तिकं मासगुरु समुद्देशकृतं तपोगुरुकं मासगुरु, आदेशकृतं काव्यगुरुकं मासगुरु, समा देश कृते मासगुरु चान्यां गुरुकं तपोगुरुकं काव्यगुरुकं च (पूर्तिपत्ति) जावपुतिकं द्विविधं सूक्ष्मं बादरं च । तत्र सूक्ष्मे नास्ति प्रायश्चित्त बादरं द्विविधम् उपकरणे भक्तपाने च । अत्र प्रक्तपानपूर्तिकं मासगुरु (अज्जोयरप्य चरमं दुगति) अध्ययपूरकं त्रिविधं तद्यथा यावन्तिकमध्यवपूरकं पाषाणमाध्यवपूरकं स्वगृहाध्यवपूरकं च । तत्र पाषाणमाध्यवपूरकं स्वगृहाध्यवपूरकं च प्रत्येकं मासगुरु उक्तानि गुरुक-प्रायश्चित्तान्यधुना बहुकप्रायश्चित्तान्यभिधिरुह ।

आहविजागुहमे, चिरउविष पागरे य उवगणने ।

लोउत्तरपामिबे, परियट्टिकाय पर जाय ॥

सगामातिहामग विजहन्न, जायति आयरे लहुआ ।

इत्तरउविष सुहमा, पणगं लहुगा य सेसेसु ॥

आर्घादेशिके मासगुरु, विभागौद्देशिके उद्देशे मासगुरु, समुद्देश मासगुरु तपो गुरु आदेश मासगुरु काव्यगुरु, समा देश मासगुरु । चान्यां गुरु । स्थापितं द्विविधं चिरस्थापितं मिन्वरस्थापितं च । तत्र चिरस्थापितं मासगुरु, प्रादुष्करणं प्रकाशकरणम् । तत्र प्रगटकरणं मासगुरु, उपकरणपूर्तिकं मासगुरु, प्रमित्ये द्विविधं, लौकिकं लोकान्तरिकं च । लोकान्तरिकं मासगुरु । परियत्तितमपि द्विधा लौकिकं लोकान्तरिकं च । तत्र लोकान्तरिकं परिवर्तितं मासगुरु । क्रीतं द्विविधम् । द्रव्यक्रीतं जावक्रीतं च । तत्र द्रव्यक्रीतं द्विविधम् आत्मद्रव्यक्रीतं परद्रव्यक्रीतं च । जावक्रीतमपि द्विधा आत्मभावक्रीतं परजावक्रीतं च तत्र परजावक्रीतं मासगुरु स्वग्रामा-ज्याहृतं मासगुरु (गतिस्ति) ग्रन्थिपिहितमुच्यते । यत्र गुरु-दुतादिभाजनमुखं पानेन चमणी वा स्थगयित्वा द्वारकणाप रिग्रन्थिर्दीयत ग्रन्थिस्सहिता मुडा वा तदुपचाराद ग्रन्थिरित्यर्थं तस्मिन्नुद्दिष्टमानं मासगुरु माहापहतं द्विविधं जघन्यमुत्कृष्टं च तत्र माहापहतं मासगुरु तथा यावन्तिके अध्यवपूरकं मासगुरु तद्वधं यत्र मासगुरुत्वात्स्थानमुक्तमदानी यथाः पञ्चरात्रिदिवानि ते उच्यन्ते (उत्तरउविष इत्यादि) इन्वरस्थापितं पञ्चरात्रिदिव्य निस्तुष्टप्राज्ञातिकायामपि पञ्चरात्रिदिवानि (लघुकाय सेसेसुप्ति) येन्ये उद्देशावास्तेषु सर्वेष्वपि प्रत्येकं चत्वारो लघुकास्तद्यथा । औद्देशिके कर्मणि यावन्तिके १ मिश्रजाते ७ प्रकाशकरणे ३ आत्मद्रव्यक्रीते ४ परद्रव्यक्रीते ७ आत्मभावक्रीते लौकिके प्रामित्ये ७ लौकिके परिवर्तिते ७ परग्रामा-ज्याहृतनिःप्रयपाये ९ पिहितोद्दिष्टे १० कपाटोद्दिष्टे ११ लक्ष्ममाहापहते १२ अच्ये १३ अनिसृष्टे १४ एतेषु चतु-द्देशसु स्थानेषु चत्वारो लघुकाः ४० १ ७० । जीतकल्पे तु यथायथमाचाम्बं पुरिमार्कनिर्विकृतिकं वा प्रागश्चित्तम् ।

उद्देशयचरिमातिग, कस्मेषासहसुधमीसे य ।

वायरपाहुडियाए, सपञ्चययाहमे लोने ॥

अयरं अणंत निक्किणत्तं, पिहिय माहय मीसियाईसु ।

संयोग मयंगाहे, दुविहनिमित्ते य खमणं तु ॥

औद्देशिकचरमधिके कर्मादेशकर्मसमादेशकृते कर्मणि

आधाकर्माव्यपाषाणमिश्रेषु गृहामिश्रेषु सुसुतिशयेन गृहाः सुगृहा भग्नगारास्तैः सह मिश्रजाते इत्यर्थः । आदरप्राज्ञातिकायां सप्रत्यपायं परग्रामात् इते लोत्रपिण्डे अद्वारातराव्यधधानि नितरां तिरोव्यर्थादितमनन्तरितमित्यर्थः । तच्चानन्तरितमनन्तरकायं निक्षिप्तम् । तथा संहृतमनन्तरकायेन पिहितम् तथा मिश्रितम् आदिग्रहणादनन्तरकायापरिणतमनन्तरकायवर्द्धि-तत्त्व । तेषु अन्तरन्तरनिक्षिप्तसंहृतपिहितमिश्रितादिषु संयोगसागरयोः सर्वप्रकारयोः संयोगसागारान्वितजाजने च द्विविधानिमित्ते च वर्तमाननिमित्तं ज्ञाप्यति । निमित्तकथने कृपणं तु इह सूत्रे धिक् पदमधिकमक्षरकाधिकार्यं संमुखकं भवति । अत्र च तुःशब्दोऽधिकस्तेन गुर्वचिन्तापिहितं गुरुसंहृतं गुरुणि शिक्षापुत्रकादिकं दर्शकरोटिकादिरपरिभागासंहृतं उक्तेषांस्तारितं गतकुपुपादुकारुढयोश्चाति स-च्यते एतेषु सर्वेषु कृपणं प्रायश्चित्तमित्यर्थः । अध्यवपूरका-दिदोषप्रायश्चित्तं माह ।

अज्जोयरकरुपुड्य, मायाणं ते परंपगण ।

मीमाणं ताणंनर गयाई एगमासणयं ॥

सूचकत्वात् सूत्रस्य (अज्जोयरस्ति) अध्यवपूरकान्यभेदश्च ये (कसिन्ति) कृतोद्देशकृतसमुद्देशकृतदेशाख्य विजागोद्देशा-कठिनायनेद्वचतुष्टय (पञ्चरात्रि) तत्तपानपूर्तिकर्मणि माथा-यां मायापिण्डे (अणंतस्ति) प्रकारो लोकाणकः (परंपगय स्ति) गतजग्रां निक्षिप्तवात्री चकारापिहिततादिग्रहः । ततश्च सविचोत्तान्तकायपरंपरनिक्षिप्तपिहितसंहृतवर्द्धितं इत्यर्थः । तथा मिश्रान्ताननन्तरगतादिकं च अत्रापि गतशब्दो निक्षिप्ता-र्थः । आदिशब्दापिहिततादिग्रहस्तेन सविचोत्तचित्तरूपानन्तरका-यादिर्विहिततां कृमापिहितसंहृतोमिश्रापरिणतवर्द्धितं इत्य-र्थः । (एगमासणयति) एवेकाशनं प्रायश्चित्तम् । इदानीं येषु पुरिमार्कप्रायश्चित्तं तान् गाथात्रयेणाह ॥

आहविजागुहसो-वगणपुड्य उविषपागरुण ॥

लोउत्तरपपरियट्टिय, पमेय परजावकीए व ॥

सगामाहुददर-जहन्नमात्रोहज्जरेपढेस ॥

सुहामिनिगिच्छासंयव, तिगम विनयदायमावहण ॥

पनेय परंपगउविष-पिहिये मीने अणंतराईसु ॥

पुरिमहं संकाए, जे संकइ तं ममावजे ॥

सामान्यौद्देशिक विभागेद्देशादिप्रोद्देशसमुद्देशोद्दिष्टस-मादेशाख्य विजागोद्देशिकप्रथमभेदचतुष्टयम् । उपकरणं पू-निकाचिरस्थापनाकपटकरणम् । एषां उद्दिष्टस्मिन् लोकान्तरपरिवर्तने प्रामित्ययाः परजावक्रीते अत्रापि इन्द्रः ॥४१॥ स्वग्रामाहृतं दर्शोद्दिष्टे जघन्यमाहापहतं (हज्जरे पढेस-ति) चकारात्रलोकाणिकात्वाद् यावदधिकः मिश्राख्य अध्यवपूरकप्रथमभेदश्च हाप इन्द्रः सूक्ष्मचिकित्सावचनसंप्रा-प्तिका पूर्वपश्चात्सस्तनमुद्रकादिप्रक्षिप्तमिश्रकर्मप्रक्षिप्तरूपं प्र-थ्वीमुक्तामुद्रकादिप्रक्षिप्तमिश्रमाहृतोद्देशाचारयत्रिविधप्रत्येकं अक्षितं चेति त्रिकं प्रक्षिप्तं पिञ्जनं सोचयन्ती कर्त्तयन्ती दायका य इत्तं तत्तदायकोपहतम् । एषामपि इन्द्रः तस्मिन् यथोक्त-म् । “वाले बुद्धं मने उम्मतयेणयज्जरिण याणपति से वसयज्जा एसि दायमावहय ॥२॥ ” तदत्र पुरिमार्कप्रस्तावनाज्ञेयम् । एतेन्यो दायकेन्यो प्रादृकाणांमात्रामाहू प्रायश्चित्तस्योक्तत्वात् ।

रोचन्ते मोदकास्ततो लोके तस्य मोदकप्रिय इति नाम प्रसिद्धिमगमत् । स च कुमारोऽन्यदा वसन्तसमये वासप्रवनात्प्रातरुत्थाय आस्थानमण्डपिकायामाजगाम । तत्र च निजशरीरत्रयणिमापाकृतसुरसुन्दरीरूपाहंकारमनोहरविद्यासिनीजननीनृत्यादिकं परिभाषयितुं प्रावृत्तः । तत्र च स्थितस्य प्रोजनवशायामागतया प्रोजननिमित्तं जननी प्रधानसरावसं-पुटेषु शेषपरिजननिमित्तं च घट्टेषु कृत्वा मोदकान् प्रेषितवती । ततस्तेन परिजनेन सह मोदका यथेच्छं भुज्जिरे । ते च रात्र्यापि गीतनृत्यादिव्याक्तिर्मात्रतया जागरणजायतो न जीर्णीस्ततोऽर्जुनोपप्रजायतोऽधोवातोऽतीव पूतिगन्धनिर्जगाम । तद्वत्पुष्ट्याश्च सर्वतः परिभ्रमन्तस्तस्मात्सर्वा प्रविशन्तुः । ततस्तथारूपं पूतिगन्धमाग्राय चिन्तयामास । यथामीमादका घृतगुदकाणिकादिनिष्पन्नास्ततः शुचिद्रव्यसमूहान् पश्यते । केवलमयं या देहो जननीशोणितजनकशुक्ररूपो द्विधामवप्रजन्तव्यादृष्टाच्चरुपस्तःसंपर्कवशातोऽशुचिरूपो जातः । इत्यन्ते च कपूरादयोऽपि पदार्थाः स्वरूपतः सुरजिगन्धयोऽपि देहसंपर्कतः कृणमात्रेण दुर्गन्धगन्धयो जायमानाः । कृणान्तरे शरीरगन्धस्यैव पुन्यात्मकस्यापञ्जनात्तत इत्थमशुचिरूपस्यानेकापायशतसकृत्तस्य शरीरस्यापि कृते ये गृहमासाद्य नरकादिकृणतिविनिपातकारीण पापकर्माणि सेवन्ते ते संचेतनायां मोहमयान्दोषहतविवेकचैतनत्वाच्चैतना एव परमार्थतो वदितव्याः । यदपि च तया शास्त्रादिपरिज्ञानं तदपि परमार्थतः शरीरायासकृत् । यद्वा तदापि पापानुबन्धिकर्मोदयतन्तथाविधज्ञायापशमनिबन्धनत्वाद्भुक्तकर्मकार्येति तत्संबन्दिनामुपेक्षारूपम् । विद्वत्ता हि सा तत्त्वार्थानां प्रशंसार्हा या यथावस्थितवस्तुविबुधेयापाठ्यहानांपादानप्रवृत्तिकृता या तु सकलजन्मान्यासप्रवृत्त्या कथमपि परिपाकमागतापि सती संदेह तयाविधपापकर्मोदयवशात् एकात्ताशुचिरूपेणैव युवतिजनपदनजघनवद्गोहृदिशरीरावयवेषु रामणियकथावर्णनकृता सा इह लोकोपि शरीरायासकृता परलोके च कृणतिविनिपातहेतुरित्युपेक्षणं । या ये पुनः परमर्षयः सर्वदेव सर्वज्ञमतानुसारितर्कागमशास्त्राभ्यासतो विदितयथावस्थितेहोपादयवास्तव इत्थं शरीरस्याशुचिरूपतां परिज्ञाय युवार्तकत्रेवरणं नाभिरज्यन्त नापि कर्माणि स्वशरीरकृतं पापानि समाचरन्ति किंतु शरीरादिनिष्पहतया निरन्तरं सम्यक्शास्त्राभ्यासतो ज्ञानामृतस्मोर्धनमग्नाः समभिन्नशत्रवः परीपदादिभी रजिताः सकलकर्मनिर्मुक्तनाय यतन्ते धन्यास्ते तत्संबन्दिनस्तानहं नमस्करोमि । तदनुष्ठितं च सर्वमिदानीमनुगतं । इत्यन्ते तस्य मोदकप्रियस्य कुमारस्य वैराग्योद्भूतं सम्यग्दर्शनज्ञानचरित्राणामुद्भवात् । ततः केवलज्ञानात्म इति तद्व्यमुक्तं मोदकप्रियकुमारकथानकम् । संप्रति यदुक्तं चरित्रात्मनाधिकार इति तत्र चरित्रात्मनाधिकारः शुद्धस्य हृदयानां शुद्धस्य । अशुद्धस्य मोदकं कृणकार्यसंपादकत्वायोगात् न अलु वीजमुपहतमङ्कुरं जनयति । सर्वत्राप्यनुपहतस्यैव कारणस्य कार्यजनकत्वात् चरित्रस्य च शुद्धौ कारणं द्विधा तद्यथा । आन्तरं बाह्यं च । ते च अपि प्रतिपादयति ।

दंमाणानाणपजव, चरणं सुच्छेत् तेषु तस्सुच्छी ।

चरणोण कम्मसुच्छी, उगमसुच्छी चरणसुच्छी ॥

इह यतो ज्ञानदर्शनप्रज्ञं चरित्रं ततस्तयोः सुखास्तस्य चरित्रस्य शुद्धेर्भवति नान्यथा । तस्मादयं चरित्रशुक्तिनिमित्तं

चरित्राणां सम्यग्ज्ञानसम्यग्दर्शने च यतितव्यम् । यतश्च निरन्तरं सद्गुरुचरणकमलपर्यपासनापुरस्सरं सर्वज्ञमतानुसारितर्कागमशास्त्राभ्यासकरणम् । एतेन चरित्रशुद्धेरान्तरं कारणमुक्तम् । यथा चरित्रशुद्ध्यापि किं प्रयोजनं येनेत्यतश्चुद्धिरन्येष्यते । अत आह । “ चरणेण कम्मसुच्छी ” चरणेन विशुद्धेन कर्मेणा ज्ञानावरणीयादिकस्य शुद्धिरपगमा भवति । तद्गमने चान्मनो यथावस्थितस्वरूपज्ञातमको मोक्षस्ततो मोक्षार्थिना चरणशुद्धिरपेक्ष्यते तथा न केवलमयोरेव ज्ञानदर्शनयोः शुद्धौ चरित्रशुद्धिः किन्तुऽप्युद्धौ च चरित्रशुद्धिरनेन बाह्यं कारणमुक्तम् । ततश्चरणशुद्धिर्निमित्तं सम्यग्दर्शनज्ञानवतापि नियमत उद्भमदोषपरिशुद्ध आहारो प्राप्यः । ते च उद्भमदोषाः शोभश । तानेव नामतो निर्दिशति ।

आहाकम्मुद्भमि, पुद्भमं य मीसजाण य ।

उवणा पाहुमियाण, पाऊपरकीयपाणिं ॥

परियट्ठिणं अजिहे, अजिहे मात्तोहरेडं य ।

अच्छिजे अणिसिद्धे, अज्जोयणं य सोल्लममे ॥

(एतद्व्याख्या अहाकम्म शब्दे) दर्श० । प० ७०० । ध० । काचित्पञ्चदश मयन्ते ते चैवं व्याख्यानयन्ति ननु चामी शोभश उच्यन्ते “ अज्जोयरोमीमजायचदोहिं पि एक्को चव ” भेदधाधकमादीनां व्याख्या अन्यत्र अहाकम्मादिशब्देषु विशोधि-काव्यावशोधिकोऽतिविज्ञागः ।

संप्रत्येतयामेव विज्ञागमाह ॥

एसो सोल्लमं जेओ, लुहा कीरडं उगमो ।

पगा विभाहिकोनी, अविसेही ल वावण ॥

षोडशज्ज उद्भमः सामान्येन द्विधा तद्यथा एकाविशोधिकोऽतिः एका नदोविशोधिकोऽतिरूपः । अपरा चाविशोधिकोऽतिरविशोधिकोऽतिरूपः । द्वितीयो जेद इत्यर्थः । तत्र यद्वा दोष-दुष्टं भवेत् तावन्मात्रं अपनीते सति शेष कल्प्यते स दोषो विशोधिकोऽतिः शेषस्त्वविशोधिकोऽतिः ।

तत्र प्रथमतोऽविशो धिकोऽतिमाह ।

आहाकम्मुद्भमि, चरमतिगं पूःमीसजाण य ।

वायरपाहुमिया वि य, अज्जोयणं चरिमदुगं ॥

आवाकम्मप्रभेदमैहिकस्य विभागैहिकस्यान्वयजेद्वयं तथा पुतिभक्तं पानरूप मिश्रजातं पाषाणमृदमिश्ररूपं साधु गृहमिश्ररूपम् । वादगप्रानृत्तिका अध्ययपूरकस्य च चरमद्विक-स्वगृहपाषाणमिश्रस्वगृहसाधुरूपम् । एते उद्भमदोषा अविशोधिकोऽतिरूपाः अनया चाविशोधिकोऽतिरूपा स्पृष्टं दुष्टं जन्तम् ।

यहोपलुपं भवति तदापमाह ।

उद्भमकोनीअवयव-लेवलेवे य अकयणं कण्ठे-

कंजिय अयामगवाड, लोयसंसदपूःओ

उद्भमकोऽति उद्भमदोषरूपया अविशोधिकोऽतिरूपा अध्ययवेन शुष्कसिक्तादिना तथा लेपेन तक्रादिना अलेपेन घल्लनकादिना संस्पृष्टं तद्वत् तस्मिन्नुज्जितेपि कृते अकृते कल्प्ये । अकृतकस्यत्रय इत्यर्थः पात्रे यत्पश्चात्परिशुद्धं तत्पूरितमव गन्तव्यम् । इह कश्चिन् मतिर्दाब्यादित्थं विकल्पते । यथा तदेव साधूनायाय निर्धत्तं तदेवैकमोदनमाधकर्म भवति न शेषमवधावणकार्जकादि तत्सस्पृष्टं पूतं न नचतीति ततस्तद्विप्राबनिराकरणाधिमाह (कंजियत्यादि) इह

साधयामोदने निर्यत्यमाने यस्तत्सकाङ्क्षिकादि तदप्याधा-
कर्मादि तदवयवरूपत्वात् । ततः काङ्क्षिकेन आयागेन अध-
रणेन वा उपादाकेन च यत्संस्पृष्टं तदपि प्रतिर्जयति । एत-
देव रूपकत्रयेण जाप्यकृत व्याख्यानयति ॥

शुक्लेण वि जं त्रिकं तु, अमुष्णा धावण जहा झोण ।
इह मुक्तेण वि त्रिकं, धावइ कम्मेण जाणं तु ।
लेवायेवत्ति जं वृत्तं, जं पि दव्वमत्तेवुमं ।
तं पि धेत्तूण कप्पंति, तत्ताकिम्मत्तेवमं ।

आह्लाः जं कीरइ तंतु कम्मं, वज्जेहि उप्पत्तममगणं व ।
सौवीर विस्सामाणंतुत्तोया, कम्मंति तो तग्गहणं करंति ।
सुगमं नवरम । आद्यरूपकेणावयव इति पदं व्याख्यातं
द्वितीयरूपकेण लेवायेवत्ति तत्रायं भावार्थः यदपि वल्लचन-
कादि इव्यमलेपकत्वं तदपि प्रथममनाभोगादिकरणतः
पात्रं गृहीत्वा पश्चात्कथमपि परिहाते पारित्यज्य पात्रं कल्प-
यति । कल्पत्रयेण प्रकाशयति । किं पुनस्तत्काङ्क्षिकं लेपकत्वं
गृहीत्वा तत्र सुतरां कल्पत्रयेण प्रकाशने कर्तव्यमिति
परिज्ञापनार्थः । लेपाक्षेप इत्युक्तम् । तथा यदेव मुख्यवृत्त्या
साधनाधाय क्रियते तदेवाध्याकर्मनान्यदेति बुद्ध्या शिष्या वर्जं
यिष्यन्ति ओदनमेकैकं कवचं न शेषं तन्नुत्साहकाङ्क्षिकं ततो
शुरधा भद्रबाहुर्यामिनः सौवीरां विश्रामणतन्नुत्साहकान्य-
याध्याकर्मैत परिज्ञापनार्थं तदुपग्रहणं सौवीरादिग्रहणं विश-
ेषतः कुर्वन्ति । तदेवं शोधिकोऽटिक्ता ।

संप्राप्त विशोधिकोऽटिक्ता ।

मेसा विमोदिकेरी, जत्तं पाणं विगिच्च जहमत्ति ।

अणत्तकिवय मीसदव्वे, सर्वविवेगे य वा मुद्धो ॥

शेषा औद्देशिकं नवाविधमपि च विभार्गाहैशिकमुपकरणं पुनि-
मिश्रस्याद्यो जदः स्थापना सूक्ष्मप्राकृतिका प्रादुर्भूतत्वं कृतं
प्राप्तियत्कं पारिधातनमन्याहृतमुद्भिन्न मात्तापहतमाच्छेद्य-
मानसृष्टमध्यपरकस्याद्यो जेदधन्येवरूपाणि विशोधिकोऽटिः
विशुध्यति शेषं शुद्धं जन्तु यस्मिन्नुद्धृतं यद्वा विशुद्धयति
पात्रमकृतकल्पत्रयमपि यस्मिन्नुद्धृतं सा विशोधिः सा
चासौ कोटिश्च भेदश्च विशोधिकोऽटिः । उक्तं च “उद्देशिन्याभि-
नवगे, उवगरणं जं च पुट्यं होइ । जावति य मीसगयं
च, अज्जोयरण पढमपय । परिपट्टिण अजिहरे, उज्जिन्ने मात्ता-
हंइय अच्चिज्जे अण्णिमं, पाउयकीयपामिच्चे । सुहमा पाहु-
दिया वि य, उवियगपिंओ य जो मवेद्विदां । सव्वावणिसरा-
सी, विसोहिकेरी मुणेत्येवा । अत्र विधिमाह (विगिच्च जह
सात्त) अनया विशोधिकोऽट्या यत्संस्पृष्टं पानं वा तद्यथा-
शक्ति विगिच्च परित्यज । इयमत्र भावना । भिक्षामृता पूर्वं
पात्रं शुद्धं जन्तु यस्मिन्नेव तत्रैवानाजोगादिकरणवशात् विशो-
धिकोऽटिदोषं गृहीतं पश्चाच्च कथमपि ज्ञाने यथैतद्वि-
हित विशोधिकोऽटिदोषपुष्टं मया गृहीतमिति ततो यदि तेन
विनापि निर्वहति तर्हि सकृन्मपि तद्विधिना परिस्थापयति ।
अथ न निर्वहति तर्हि यदेव विशोधिकोऽटिदोषपुष्टं तदेव
तावन्मात्रं सम्यक् परिहाय त्यजति । पुनरवहितेन सहश-
वर्णगन्धादितया पृथक् परिहातुमशक्येन मिश्रितं भवति ।
यद्वा इव्येण भक्तादिना अन्यत् जन्तादि तदा सर्वस्यापि
तस्याविवेकः कृतं च सर्वात्मना विवेकं यद्यपि केचि
न्मूढा भवयवा त्रागता जयन्ति यद्यपि तत्र पात्रं

ऽकृतकलेपे ऽन्यन्यपरिशुद्धं शुद्धो यतिस्त्यक्तभक्तादिविशोधि-
कोऽटिवात् । विवेकश्चतुर्को भवति । तद्यथा इव्यतः क्षेत्रतः
कावतो जावतश्च । तथाचाह ॥

दव्वाऽओ विवेगो, दव्वे जं जं जहिं गित्ते ।

कात्ते अकात्तहीणं, असवो जं पस्सई जावो ॥

इत्यादिको इव्यक्षेत्रकावभावविषयो विवेकः तत्र यद्व्यत्यं
परित्यजति स इव्यविवेकः । तथा परित्याज्यं यत्र परित्य-
ज्यते स क्षेत्रविवेकः क्षेत्रविवेकः क्षेत्रविवेकः इति व्युत्पत्तेः ।
तथा यद्विशोधिकोऽटिदोषपुष्टमकात्तहीनं शीघ्रं परित्यजति एष
कावतो विवेकः । इह यदेव दोषपुष्टं जन्तादिपरिहातं
तदेव तत्कावविषयज्ञावेन परित्यक्तव्यम् । परित्यागदुष्का
वा पृथक् भिन्ने स्थाने कर्तव्यमन्यथा जाघतस्तत्परिग्रहात्सं-
यमदानिप्रसक्तः । तत उक्तमकात्तहीनमिति तथा यः असवो
ऽरक्तहिष्टः सन् दोषपुष्टं पश्यति दृष्ट्वा वा कावहीनं शीघ्रं परि-
त्यजति स भावे भावतो विवेकः । इह निवाहे सति विशोधि-
काटिदोषसन्मिश्रं सकृन्मपि परित्यक्तम् । अनिर्वाहे तु ताव-
न्मात्रं तत्र विधिमुपदर्शयितुकामः प्रथमतश्चतुर्भङ्गिकामाह ।

मुक्कोद्धसारिमपाण, अमरिमपाण य एत्थ चत्तजंगो ।

तुत्तु तुत्तुनिवाण, तत्थ तुत्ते दुत्तुत्तुत्ताउ ॥

अत्र शुष्कस्य आर्द्रस्य च सहजे समाने ऽन्यस्मिन् वस्तुनि
मध्ये पातं सति तथा ऽसहजे असमाने ऽन्यस्मिन् वस्तुनि
मध्ये पातं सति चतुर्भङ्गं जयति । सूत्रं च पुंस्त्वानिर्देश आर्प-
न्यात् । चत्वारो भङ्गा जयन्तीत्यर्थः ते त्रामी । शुष्कं शुष्क
पतितं, शुष्कं आर्द्रं, आर्द्रं शुष्कम्, आर्द्रं, आर्द्रमिति । तत्र
येन २ पदेन यौ यौ भङ्गा त्रयो तां तां तथा दर्शयति (तत्थ
नि) तत्र तुल्ये समाने सति अन्यस्मिन् वस्तुनि मध्ये तुल्य-
निपातं सति चतुर्भङ्गं । सहशस्य वस्तुनः प्रकृपे द्वौ प्रथम-
चतुर्थरूपौ भङ्गा त्रयो । तौ च “मुक्कोद्धसारिमपाण” इत्यनेन
पदेन सूचितौ । तथा द्वौ भङ्गा द्वितीयतृतीय रूपौ । शतुल्यात्
विसहशस्यात् प्रक्षिप्यमाणौ त्रयो । तौ च “असरिमपाण य”
इत्यनेन पदेनोक्ता तदेव चतुर्भङ्गिकामग्निधाय सप्रत्यनेनैवो-
त्तरणविधिमाह ।

मुक्के मुक्के परिपं, विगिच्चिउ होइ तं मुहं पढमे ।

वीर्यमि दव्वं गोहं, गात्रंति दव्वं करं दाउं ॥

तउयंमि करं गोहं, उज्जिच्चइ उयणाउ जं तरइ ।

दुत्ताहदव्वं चरिम, तस्सियमत्तं विगिच्चोति ।

शुष्कं वल्लचनकादी मध्ये यत् शुष्कं वल्लचनकादि पतितं
तत्सुखं जन्तादिकमनन्तरेण “विगिच्चिउ होइ” । परित्यक्तु
भवति । परित्याज्यं भवतीत्यर्थः । एष प्रथमो भङ्गः । तथा
द्वितीयो भङ्गः तथा द्वितीयं भङ्गं शुष्कं वल्लचनकादी मध्ये
आर्द्रं तीमनादि विशोधिकोऽटिदोषवत्पतितमित्येवंप्रकारेण इव्यं
काङ्क्षिकादि तत्र मध्यं ऽपस्तुतं प्रक्षिप्य पश्चात्पात्रमवनस्य पात्र-
कोटिकदेशे च शुरुभक्तपानरक्षणार्थं करं च दव्वा सर्वं इव्यं
गात्रयन्ति । तथा तृतीयं शुद्धम् । आर्द्रं तीमनादी मध्ये पति-
तं शुष्कतरं वल्लचनकादिरूपमोदनमित्येवंप्रकारेण तत्र तीमनादी
मध्ये करं हस्तं प्रक्षिप्य ओदनादि यद्वा यावन्मात्रं शक्नोति ताव-
न्मात्रमशरः सन् उल्लिखति आकर्षति ततः शेषं तीमनादिक-
लभते । तथा चरमं आर्द्रं आर्द्रं पतितमित्येवंप्रकारेण यदि तद्व्यं
दुर्लभमन्यत्र न प्राप्यते तत्र उद्देशतस्तावन्मात्रं परित्यज्यात्ता
तथाचाह ।

ए पत्ता तं इच्छामि एं तं देवाणुपिया तुज्जेहिं अञ्ज-
णुमाया जाव उवाइणित्तए तएणं से सागरदत्ते सन्थ-
वाहे गंगदत्तं जारियं एवं वयासी ममपि णं देवाणु-
पियाए सच्चैव मणोरहे कहणं तुमं दारगं वा दारियं
वा पयाएज्जामि गंगदत्तं जारियं एवमहं अणुजाणीइ ।
तए णं सा गंगदत्ता जारिया एय महं अञ्जणुमाया
ममाणी सुबहु जाव मित्तणाइं सच्चि ताओ गिहाओ
पणिणिव्वमइ ॥ ता पाहल्लिसइं एयरं मज्जं मज्जेणं
णिगच्छइ २ ता जेणव पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ
२ ता पुक्खरिणीए तीरे सुबहुपुष्पगंधमद्धाउकारं उवे
इ २ ता पुक्खरिणीओ गाहेइ २ ता जलमज्जणं करेइ जल-
कीरं करेइ २ ता एहाया कयकोउयमंगळा उद्धपडि-
माडिया पुक्खरिणी पच्छुत्तरइ २ ता तं पुष्फु गिगहइ
२ ता जेणव उंबरदत्तस्म जक्खस्म जक्खायतणे तेणेव
उवागच्छइ २ ता उंबरदत्तस्म जक्खस्म आलोए पणा-
मं करेइ २ ता दोमहत्यं परामुसइ २ ता उंबरदत्तं जक्खं
दोमहत्यएणं पमज्जइ २ ता दगभागाए अजुक्खइ २ ता
पम्हल्लागाइल्लच्छीओ सुहेइ मेयाइं कयाइं परिहेइ मह-
रिहं पुष्फारुहाणं कयारुहाणं मद्धा गंधा जुम्मारुहाणं
करेइ २ ता धूवं रुहेइ २ ता जाणुपायपडिया एवं व-
यामी जइ णं अहं देवाणुपिया दारगं दारियं पयामि
तोणं जाव उवाइणइ २ ता जामेव दिमि पाउञ्ज्या
तामेव दिमि पडिगया तएणं से धणंतरी वेजे ताओ
णरगाओ अणंतरं उवट्ठिता इहेव जंबूहीवे २ जारहे वा-
मे पारुलीसंहे एयरं गंगदत्ताए कुच्छिमि पुत्तत्ताए उव-
वमे तएणं तीसे गंगदत्ताए जारिया तिगहं मासाणं बहु
पडिपुसाणं अयमेवारुवे दोहले पाउञ्ज्ण धमाउणं
ताओ अम्पयाओ जाव फलं जाओणं विपुल्लं अमणं
४ उवक्खडावेइ २ ता बहुहिं जाव मित्तपरिचुभाओ
तं विपुल्लं असणं ४ सुरं च ६ पुष्फ जाव गहाइ पाहल्लि-
मंणं एयरं मज्जं मज्जेणं पणिणिव्वमइ २ ता जेणव
पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ २ ता पुक्खरिणीउ
गाहेइ २ ता एहाया जाव पायच्छिताओ तं विपुल्लं अ-
मणं ४ बहुहिं मित्तणाइं जाव सच्चि आमाएइ ४ दो-
हल्लं विणेइ एवं संपहेइ कल्लं जाव जलंते जेणव साग-
रदत्तसन्थवाहे गंगदत्ता जारिया एयमहं अणुजाणइ
तएणं सा गंगदत्तेणं सन्थवाहेणं अञ्जणुमाया समाणं
विपुल्लं असणं ४ उक्खडावेइ तं विजल्लं असणं ४ सुरं
च सुबहु पुष्फ परिगिगहावेइ २ ता बहुहिं जाव एहाया
कयवक्षिकम्मा जेणव उंबरदत्तजक्खस्म जक्खायतणे

जाव धूवं डहेइ २ ता जेणव पुक्खरिणी तेणेव उवाग-
च्छइ २ ता तएणं नाओ मित्त जाव महिद्धाओ गंगदत्ता
सन्थवाहिं सन्थवाहेकारविज्जमियं करेइ तं सा गंगद-
त्ताहिं मित्त अमोहिं बहुहिं एयरमहिद्धाहिं सच्चि तं
विपुल्लं असणं ४ सुरं च ६ आसाएमाणी ४ दोहल्लं
विणेइ २ ता जामेव दिमि पाउञ्ज्या तामेव दिमि
पडिगया ते एवं सा गंगदत्ता जारिया पमन्थ दोहल्ला तं
गज्जं सुहं सुहेणं परिवसइ तएणं सा गंगदत्ता एवाहं
मासाणं जाव दारयं पयाया ठिया जाव णामं जम्हाणं
अम्हं इमे दारए उंबरदत्तस्म जक्खस्म उवाइय ल्लच्छते
तं होऊणं दारए उंबरदत्ते णामेणं तएणं से उंबरदत्ते
दारए पंचधाइं परिगिगहिं पणिव्वइ तएणं तस्म उंबरद-
त्तस्म दारगस्म अम्पया कयावि सरीरगमि जमगसम-
गमेव सोल्लमरोगायका पाउञ्ज्या तंजहा सामे १ खासे
२ जाव कोहे तएणं से उंबरदत्ते दारए सोल्लमरोगां
कहिं अनिज्जुण समाणे सन्धियहल्लं जाव विहरइ एवं
खल्लु गोयमा उंबरदत्ते दारए पारा पुराणाणं जाव विह-
रइ तएणं उंबरदत्ते दारए काळमामे काळं किञ्चा कहिं
गच्छिहिति कहिं उववज्जिहिति गोयमा उंबरदत्ते दारए
वावत्तारिं वामां परमाउमं पाइइ २ ता काळमामे काळं
किञ्चा इमी मे गयणाए एयरइत्ताए उववज्जिहिति
संसारां तहेव पुढवीए तओ हन्थिणाउरं एयरं कुकु-
रुत्ताए पञ्चायाहिंति जायामित्ते चव गार्हपत्यहिंति
तत्येव हन्थिणाउरे एयरं सेट्ठी कुल्लंसे बोहो मोहम्म
महाविंदहे सिम्भिहिंति निक्खेवो सत्तगं अज्झयाणं
सम्पत्तं । वि० ७ अ० ।

पाटलिग्रामस्य नगरस्य नवखण्डे उद्याने पूज्यमाने यक्षे
च । वि० ७ अ० ।

उज्ज्व (उज्ज) रपणग उदुम्बरपञ्चक-न० उदुम्बरकेणोपलक्षितं
पञ्चकमुदुम्बरपञ्चकम् । वट १ पिप्पला २ दुम्बर ३ प्लव-
४ काकोदुम्बरी ५ फल्लकणे फल्लविशेषपञ्चके, मशकाकारम्-
द्व्यबहुजीवनिचित्वाङ्गर्जनीयं ततो योगशाल्मे उदुम्बरवट-
पञ्चकाकोदुम्बरशाल्विनाम् । पिप्पलस्य च नाश्रीयात्फलं
कुमिकुल्लकुल्लम् । १ । लोकेपि “कोपि कापि कुतोपि कस्य-
चिद्दो चेतस्यकस्माज्जनः । केनापि प्रविशत्युदुम्बरफलप्राणि-
क्रमेण कृणात् । येनास्मिन्नपि पाटिते विघटिते विस्फोटिते
आटिते निष्पिष्टपरिगालिते विदालिते निर्याम्यसौ वा न वा । ५०
२ अ० द्वाविंशत्यमक्ये, पञ्चा भक्ष्याणीति ज० ए० श० ३३ उ० ।

उज्ज्व (उज्ज) रपण्फु (फ) - उदुम्बरपुष्प-न० (गज्जफल)
उदुम्बरवृक्षकुसुमे, “ उंबरपण्फु पिव दल्लहे ” उदुम्बरपुष्पं
ह्यवर्ज्यजवति अतस्तनापमानम् । भ० । ए० श० ३३ उ० ।

उज्ज्व (उज्ज) रवच्च-उदुम्बरवृक्षसु-न० उदुम्बरफलसमा-
कीर्णं, “ उंबरस्स फल्ला जन्थ किरियमे उच्चयिज्जति तं उंबरव-
च्चं जप्पति ” । नि० सू० ३ उ० ।

उज्ज (उज्ज) रीय-उज्ज्वरीय-पुं० प्रत्युडम्बररूपको दात-
व्य इत्येवं लक्षणे करे, “ जोयत उज्जरीयस्स ” वृ० ३ उ० ॥

उज (ऊ) परियह-ऋतुपरिवर्त-पुं० ऋत्वन्तरे, आचा० २
ध्रु० १ अ० १ उ० ।

उजदेवी-ऋतुदेवी-स्त्री० वसन्तप्रीत्यवर्षाशरत्नमन्तशिशिगे-
भिधानदेवतासु, पंचा० २ वि० ।

उजवृक्ष-ऋतुवृक्ष- पुं० शीतकाले, उष्णकाले च । औ० । अष्टौ
मासा ऋतुवृक्षसंज्ञकाः । आचा० २ ध्रु० १ अ० १ उ० । आ० म० ।

उजमास-ऋतुमास-पुं० ऋतुः किल लोककाला पृथग्द्वारात्र-
माणो द्विमासात्मकस्तस्याहमपि मासोऽवयवः समुदायोप-
चारात् ऋतुरेवाध्यापरिपूर्णत्रिंशद्द्वारात्रप्रमाणो मासः ऋतु-
मासः । कर्ममासापरपर्याये मासजदे, एष एव ऋतुमासः ।
कर्ममास इति वा व्यवहित्यते । उक्तं “ एसो चैव उजमासो
कर्ममासो सावणमासो भग्नः ” इति । व्य० १ ख० १ उ० ।
“ उजमासो तीसदिनो, आच्छा तीस होइ अट्टेच ” ५ व्य०
प्र० १ उ० । नि० चू० ।

पंच संवत्सरियस्स एणं जुगुस्म रिजमामेणं पिज्जमाणस्म
इगसिं उज्जमासा पमत्ता ॥

अथैकपट्टिस्थानकं तत्र पञ्चत्यादि पञ्चजिः संवत्सरैर्निर्जुन-
मिति पञ्चसांवत्सरिकम् । तस्य णमिति वाक्यालङ्कारे युगस्य
कालमानविशेषस्य ऋतुमासेन चन्द्रदिमासेन मीयमानस्य
एकपट्टिः ऋतुमासाः प्रज्ञाः । इह चायं भावार्थः युगं हि
पञ्चसंवत्सराभिप्राययति तद्यथा चन्द्रश्चन्द्रोभिवर्द्धितश्चे-
ति । तत्र एकान्त्रिंशद्द्वारात्राणि चान्द्रिंशच्च चिषाष्टिनागा
अद्वारात्रस्येत्येवं प्रमाणेन २७ । ३२ । ६२ कृष्णप्रतिपदासा-
रज्य पौर्णमासीनिष्ठितेन चन्द्रमासेन द्वादश मासपरिमाणश्च-
न्द्रसंवत्सरस्तस्य च प्रमाणमिदम् । त्रीणि शतान्यह्नां चतुः
पञ्चाशदुत्तराणि द्वादश च द्विपञ्चाशत् दिवस्य ३५४ । १७
६९ । तथा एकत्रिंशद्द्वारात्रमैकविंशत्युत्तरं च शतं चतुर्विं-
शत्युत्तरशतं जागानां दिवसस्येत्येवंप्रमाणोऽभिवर्द्धितमास
इति । एतेन ३१ । १२१ । १२४ । च मासेन द्वादशमासप्र-
माणोऽजिर्वर्द्धितसंवत्सरं जवति स च प्रमाणेन त्रीणि शता-
नि अह्नां व्यशीत्यधिकानि चतुश्चत्वारिंशच्च द्विपञ्चाशत् दिव-
सस्य ३५३ । ४४ । ६२ । तदेवं त्रयाणां चन्द्रसंवत्सराणां
उयोश्चाजिर्वर्द्धितसंवत्सरयोगैर्काकरणे जातानि दिनानां
त्रिंशदुत्तराणि अष्टादश शतानि अद्वारात्राणाम् १८३० ऋतु
मासश्च त्रिंशताद्वारात्रैर्भवतीति त्रिंशता जागद्वारं लब्धा एक-
पट्टिः ऋतुमासा इति । स० ६१ म० ।

उज्ज-ऋतुज-त्रि० काशोचिते, “ उज्जपिभमनिहारिस्सगंधिणसु ”
प्रश्न० ५ उ० ।

उज्जच्छि-ऋतुज्ज्ज्मी-स्त्री-ऋतुसंपदि, हा० ए० अ० ।

उज्जच्छि समत्यजायमोह-ऋतुज्ज्ज्मी समस्तजातशोच-

त्रि० ऋतुज्ज्ज्म्येव सर्वेषु ककुसुमसंपदा समस्ता सर्वा सम-
स्तस्य वा जाता शोभा यस्य स तथा । सर्वेषु कुसुमस-
म्पदा सामस्येन शोभमाने, “ उज्जच्छिसमत्यजाय साहोप
इद्वगंधपुष्पाभिरामा ” हा० ९ अ० ।

उज्जवास-ऋतुवर्ष-पुं० स० । ऋतुवृक्षकालवर्षाकालयोः,
“ उज्जवासे पण्णवज्जमासे ” प्रव० ७० उ० ।

उज [ऊ] मंथि-ऋतुसन्धि-पुं० अतोः पर्यवसाने, आचा० २
ध्रु० १ अ० १ उ० ।

उजमंवत्सर-ऋतुसंवत्सर-पुं० ऋतवो लोकप्रसिद्धा वसन्ता-
दयस्तत्प्रधानः संवत्सरः ऋतुसंवत्सरः । चन्द्र० १ पा० ।
त्रिंशद्द्वारात्रप्रमाणैर्द्वादशभिर्ऋतुमासैः भाषणमासकर्ममास-
पर्यायेनिष्पन्नपृथग्द्वारात्रशतत्रयमाने, । स्था० ५ उ० । सावन
संवत्सरपर्याये संवत्सरजदे, तत्त्वं च यथा ।

विसमं पवाक्षिणो परि-णमंति अणदुसुदंति पुष्पफलं ।

वामं ण सम्पवासइ, तमाहु संबत्सरं कम्मं ॥

विषमेण वैषम्येण प्रवाहं पल्लवाङ्कुरस्तद्विद्यते येषां ते प्रवा-
क्षिनो वृक्षा इति गम्यते । परिणमन्ति प्रवाहवत्तालक्षणया
अवस्थया जायन्ते । अथवा प्रवाक्षिनो वृक्षाः परिणमन्ति
अङ्कुरोद्गताद्यवस्थां यान्ति । तथा अनृतुषु अस्वकाले ददति
प्रयच्छन्ति पुष्पफलं यथा चैत्रादिषु कुसुमादिवायिनोऽपि स्वह-
रणेन सृताः माघादिषु बुष्पादि प्रयच्छन्तीति यथा वर्षे कृष्टिमेघो न
सम्यक्वर्षति यत्रेति गम्यते तमाहुलक्षणतः संवत्सरं कर्मण
यस्य स ऋतुसंवत्सरः सावनसंवत्सरश्चेति पर्यायो । स्था०
५ उ० । जो० ॥

ता एणमिणं पंचाहं संवत्सरणं तच्च उजमंवत्सरस्म
उजमामंति स निमुहत्तेणं अद्वारात्तेणं गणिज्जमाणे केव-
तिणं रातिंदियगेणं आहिताति वदेज्जा । ता तीसिणं राइ-
दियगेणं आहितेति वदेज्जा । ता मे णं केवतिणं मुहत्तगे-
पुत्ता ता णवमुहत्तमताइ णवमुहत्तगेणं आहितेति वदे-
ज्जा । ता एम णं अच्चादुवात्तमवुत्तकमा उजमंवत्सरे ता
सेणं केवतिने राइंदियगेणं आहितेति । ता निमि संह
रातिंदियमंते राइंदियगेणं आहिताति वदेज्जा । ता से
णं केवतिने मुहत्तगेणं आहिते ता दममुहत्तमहस्साति
अच्छ स मुहत्तमताइ मुहत्तगेणं आहिता ॥

तृतीयं ऋतुसंवत्सरविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमम् । जगत्तानाह ।
(तार्तीर्णमत्यादि) ता इति पूर्ववत् त्रिंशच्चान्द्रिद्विनानि (३०)
रात्रिद्विपञ्चेन ऋतुमास आख्यात इति वदेत् । तथाहि ऋ-
तुमासयुगे एकपट्टिस्ततो युगस्तत्कानां त्रिंशदधिकानामद्वारा-
त्राणभेकपृथग् भागो न्हियते लब्धाः त्रिंशद्द्वारात्राः (३०)
(तार्तीर्णमत्यादि) मुहूर्तविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमम् भगवानाह
“ ता नव मुहूर्तस्याइ ” इत्यादि । नव मुहूर्तशतानि मुह-
र्ताणि आख्यात इति वदेत् । तथाहि त्रिंशच्चान्द्रिद्विनानि ऋतु-
मासपरिमाणमैकैकस्मिन् रात्रिद्वये त्रिंशत्मुहूर्तास्ततः त्रिंश-
त्त्रिंशता गुण्यते नव शतानि भवन्तीति । (ता पपसिणमि-
त्यादि) प्राग्वद्भावनीयम् । च० १७ पा० ॥

उजमुह-ऋतुसुव- त्रि० ऋतौ काशविशेषे सुखः सुखहेतुः-
ऋतुसुखः । काशोचितसुखप्रदे, “ उजमुहसिखच्छायसमणुव-
छेण ” ऋतौ काशविशेषे सुखा सुखहेतुः ऋतुसुखा शिवा नि-
रुपय्यागया आनपवारणलक्षणा तथा समनुबद्धमनवच्छिन्नं
यत्तत्तथा । तेन उज्ज । औ० ।

ऋतुज्ज- पुं० काशोचिते, प्रश्न० ४ उ० ॥

उज्ज-उज्ज- न० उज्जयंते अद्वाल्पतया गृह्यते इत्युज्जः । जक्त-
पानादौ, स्था० ४ उ० । जुगुप्सनीये भैक्ष्ये, सुव० १ ध्रु० ३ अ० ।

तन्निक्षेपो तथा “अस्मा उज्ज्वं दुविहं, दध्व भावे य होइ ना-
यव्वं । दध्वं गणविहं सोगरिस्तीणं मुणयव्वं ” व्य० द्वि० १०
उ० । (एतद्व्याख्या अस्माय उज्ज्वमिति भावः) उज्ज्वमिवा-
स्मम् । अल्पाल्पगृहीते भेदये, प्र० १३० । अज्ञानपिण्डोऽसू-
प्रकत्वादेतत्पदस्य ” उज्ज्वमिति सुमपुष्पकाऽव्ययं, द० १ अ० ।
उज्ज्वीविया-उज्ज्वीविका-स्त्री० एषणायाम्, स्था० ४ उ०
उज्ज्वीवियासंपष-उज्ज्वीविकासम्पष- त्रि० एषणानिरते,
स्था० ४ उ० ।

उज्ज्विन्ति-उज्ज्वन्ति-त्रि० कणश आदानरूपेण उज्ज्वेन जी-
विकावति, तत्पुत्रा नारदस्तेषामुज्ज्वन्त्या च भोजनम् । तद-
प्येकान्तरं ते चाऽशोकाधो नारदं सुतम् । आ० क० । आव०
उज्जण-उज्जन-न० उत्सेवने, “ ण उज्जिज्जा ण घट्टिज्जा, णो
ण णिष्वावप मुणी ” इ० ८ अ० ।

उज्जायण-उज्जायन-पुं० वाशिष्ठगोत्रे प्रद्विजेदे, तत्प्रवर्तिते-
गोत्रजे च । स्था० ७ उ० ।

उडिया-उडिका-स्त्री० अन्निलवनगरादेर्निर्विड्यमानस्य योग-
जमियोग्यनार्थायाम्करसहितमुद्रायाम्, वृ० १ उ० ।

उडि-उडि-स्त्री० पिण्डायाम्, ज्ञा० ३ अ० । वृ० ।

उडेरिय-उडेरिक-न० तिलकुट्टिकया अर्चनीयं स्वादिमभेदे,
यदीप्सितं तस्यस्यामहे तदा तवोरेरकादि दास्यामः । स्था० ४
उ० । आ० म० ६० ।

उडुर- (रू) उन्दर (रू) पुं०-स्त्री० उन्द उर मूपके,
आ० म० प्र० । उडुरो वा आलं सुतंमुकं वा मुञ्जो ।
नि० च० ११ उ० ।

उडुरक-उन्दुरक-न० देवतादि पुरतो वृषभगजितादिकरणे,
ग० १ अधि० ।

उदर (रू) मात्रा-उन्दुर (रू) माला-स्त्री० मूपकलजि,
उपा० १ अ० ।

उदुरमात्रापरिणामसुकयचिह्न-उन्दुरमात्रापरिणामसुकृतचि-
ह्न-त्रि० उदुरमात्रया मूपकमज्जा परिणाम परिणतं सुकृतं सुवु-
रचितं चिह्नं स्वकीयमास्त्रनं येन तत्तथा तस्मिन् । उपा० १ अ० ।
उदुर-उम्बर-पुं० समित्यव्यक्तशब्दं वृणाति वृ० अत्र-हारा-
ध्वकाष्ठे, वाच० । देहलयाम्, १ आ० म० द्वि । आव० ।
गन्धर्वभेदे च । वाच० ।

उज-उज्ज-धा-न्वा-प० पूरणे, आ० म० द्वि० । विश० ।

उकुकर-उत् स्था-धा० (उज्जना) स्थित्याधारादुर्ध्वपतने उद-
ष्टकुकुरौ उ० ४।१७ इति उत्पुर्वस्य स्थाधातोः कुकर इत्यादेशः ।
उकुकरश्च उक्तिष्ठति । प्रा० ।

उक्क-उत्क-त्रि० उदुगतं मनोऽस्य उदु० नि० क० वाच० । उत्क-
गित्ते, “ अणुक्कसाई अण्णिच्छं अण्णपसी अणोमुप ” उक्त० ।
उक्कचण-उत्कञ्चन-न० शूलागारेपणार्थमूर्ध्वकुञ्चने, सूत्र० १
श्रु० १ अ० । उक्कोचायां च । दशा० १ अ० । तच्च हीनगुणस्य
गुणात्कर्षप्रतिपादनम् । ज्ञा० १ अ० । दीमानूर्ध्वे दण्डयतः
अ० ११ द्वा० ११ उ० । मुग्धवञ्चनप्रवृत्तस्य समीपवर्तिविद-
ग्धरक्षणार्थं कृष्णमव्यापारतयाऽवस्थानम् । उपा० १ अ० ।
श्री० । मूर्ध्वे प्रति तत्प्रतिकपदानादिकमसद्व्यवहारं कर्तुं
प्रवृत्तस्य पार्श्ववर्तिविचक्षणभयात् कृष्णे यत्तदकरणमुत्कुञ्चन-

मित्यन्ये । ज्ञा० १८ अ० “ उक्कं च णं वज्जातिणा ” वसतेवान्धा-
विना कच्चरनिष्काशनमिति संभाव्यते । नि० चू० ५ उ० ।
उक्कंण-उत्कञ्चन-न० दारुकोपरिकम्बीनां बन्धनरूपे वस-
तिपरिकर्मणि, ग० १ अधि० ।

उक्कंठा-उत्काठा-स्त्री० “ उज्जणनो व्यञ्जो ” उ० १।१५ ।
इत्यनेन णकारस्यानुस्वारो वा । प्रा० । वर्गेऽन्यो वा उ० १।३० ।
इत्यनेनानुस्वारस्य णकारो वा । प्रा० । इष्टाजाय कालासहन-
रूपं औत्सुक्ये, १ वाच० ।

उक्कपिय-उत्कम्पित-त्रि० चञ्चलीकृते, कल्प० ।

उक्कवण-उत्कम्बन-न० दारुकोपरि कम्बीनां बन्धनरूपे वस-
तिपरिकर्मणि, वृ० १ उ० । ग० । नि० चू० ।

उक्कविय-उत्कम्बित-त्रि० वंशादिकम्बोजिरवर्धके, आचा० १ श्रु० ।

उक्कच्छिया-औपकच्छिकी-स्त्री० कक्षायाः समपिमुपकक्षां तत्र
भया औपकक्षिकी । भव्यामादित्वादिकं प्रत्ययः । साक्यु-
पकरणभेदे, वृ० ३ उ० । साप्येवंधिया कृता समचतु-
रक्षा सार्कटस्तमाना चतुरोरागं दक्षिणपार्श्वे पृष्ठं चाच्छाद-
यति । वामस्कन्धं वामपार्श्वं च धीटकप्रतिबद्धा परिधीयते ।
यद्युक्तम् “ गप ३ अणुकुक्षं उरोरुहे कंचुओः असीविअओ ।
पमेव य उक्कच्छिअ मा नवरं दादिणे पामे ति । ध० ३ अधि० ।
वेगच्छिया उपजं कंचुकमुत्कट्टियं च दादेति । संग्रामओ उचउरां
तन्थ दृढत्वात् वसर्धायिउत्ति । वृ० ३ उ० ।

उक्कट्टि-उत्कट्टितम्-अव्य० उत्कर्षवशेनेत्यर्थे, सू० प्र० १९ पा०
उक्कट्ट-उत्कट्ट-त्रि० प्रकर्षपर्यन्तवर्तिनि, प्रश्न० १ द्वा० । तीमे,
आचा० । उक्ते, कल्प० । प्रचुरे, आव० ५ अ० । कमुपत्वे,
व्य० १ स्त्र० १ उ० । उक्कुरुकुर्मुत्तं जम्बुककम्बुरवियमफमा
मायकरणादञ्जं । उक्कट्टो बलवतान्येनाभ्यसनीयत्वात् स्फुटो
व्यक्तप्रयत्नविहितत्वात् कुट्टितो वक्रस्तस्वरूपत्वाज्जटिलः स्फ-
न्ददेशे कंसरिणामिवाहानां कंसरसद्भावात् कर्कशो निपुरो-
बलवत्त्वात् विकटो विस्तीर्णो यः स्फुटाटोपः फणासरम्भः
तत्करणे दक्षो यः स तथा तम । ज० १।५ श० १ उ० । स्केद्वौ,
शरे च । पु० विषमे, त्रि० संहतीत्रनायां च स्त्री० । वाच० ।

उक्कट्ठगन्धविज्ञित-उत्कट्ठगन्धविज्ञितम्-त्रि० तीमधुगन्धव्याप्ते, न० ।

उक्कत्त उक्कूज-ति० शरीरगृहीतचर्मणि, “ कप्पिअो फावि-
ओ जिणो उक्कत्तो य अणगम्मे ” उक्त० १६ अ० ।

उक्कट्ठग-उत्कर्तक-प० चौरभेदे, ये गेटाद् ग्रहणं निष्काशयन्ति
प्रश्न० ३ द्वा० ।

उक्कत्तिअ-मुत्कर्तित-त्रि० धृतौदित्वात् तंजागस्य नटः ।
उच्छिञ्जे, प्रा० ।

उक्कप-उत्कल्प-पुं० कल्पे कल्प उत्कल्पः उज्जमैषणोत्पादना-
द्युज्जसमाचारे, प० भा० । “ उक्कपो उ इदार्णि, उक्कं कप्पान्ति
हेति ओक्कपो । अथवा त्रिचिह्नकप्पो, उक्कपो अद-
वणं अवेत्तो ॥ उगमउप्पायणप-सणसुणिकम्बो कंदमूत्रफले
गिदिवे पावमियासु य, ओक्कणं तं वियाणादि । णामणिअंभणि
लेमणि, वेताली चैव अरुवेताली । आदानपाठणसु य, अ
एहेसु य पवमादीसु । तत्सर्गिदियमुज्जण-संसेइमउज्जणामअ
भिओगोरोहाइ धव्वणं तद्वंजं, दंरुअं य अगिणस्स । णा-
माणि रुक्खफलाणं, परिमाणं देउज्जणपूमादि । यंभणिपदम
मि ण चत्तति, लेसणिअंसेत्ति अंगादं । विद्विउण य आणणि

अद्वय णिबुक्कावणम्मि येतात्ती । उट्टाविकण णिवातो, तक्क-
णप सुद्धेतात्ती । गम्भाणं आदानं, करोति तह सारुणं च
गम्भाणं । अग्निभोगवसीकरणं, विज्जा जोगादिदिं कुणति ।
विच्छिन्नगमच्छिन्नभमरे, मंडुके मच्छप तहा पक्खी । सम्मुच्छा
वेमादी, जो जोणी पाहुणेणं च । पसुउहवियं जागं, आहव्व
ण संतरोहकम्मयं । कोहादिवंजदं, थंभणिअगार्णस्स भतेणं
एमादि अकराणिउजं, निक्काणं जे करोति न् जिक्खू । सव्वं सो
उक्कापो, दारं पं जा० । पं च० ॥

उक्तम-उत्क्रम- पुं० उक्-क्रम-घञ्-प्रवृत्तिः । पश्चादानुपूर्वी-
जवने, वि० ७ अ० । विशेषः । उक्तानौ ऊर्ध्वगतौ च । वाच० ॥
उक्तमंत-उत्क्रममाण- त्रि० ऊर्ध्वं क्रामति, "उक्तमंतसु पाणेषु"
आ० म० प्र० ।

उक्तमवोच्छिजमानबंधोदया-उत्क्रमव्युच्छिद्यमानबन्धोदया-
स्त्री० उत्क्रमेण पूर्वमुदयः पश्चादुदय इत्येवं लक्षणेन व्यवच्छि-
द्यमानौ बन्धोदयौ यासां ता उत्क्रमव्यवच्छिद्यमानबन्धोदयाः ।
बन्धव्यवच्छित्तिपूर्वकोदयव्यवच्छित्तिमतीषु प्रकृतिषु, पं० सं० ।

उक्तममेही-उत्क्रमशैही- स्त्री० विपरीतपरिभाषायाम्, ह० ।
उक्तमित्त-उपक्रान्त- त्रि० उपक्रमकारणरूपक्रान्ते क्लीबे, "अ-
हवा उक्तमित्तभवति" सूत्र० १ ध्रु० २ अ० ।

उक्तर-उत्कर- पुं० समूहे, कल्प० । संघाने, आव० ४ अ० ।
उन्मुक्तकरं, करस्तु गयादीन् प्रतिवर्ष राजदेयं हव्यम् । अ०
११ श० ११ उ० । ज्ञा० । जं० ।

उक्तर-उत्कर- पुं० कर्तव्यस्य महाऽध्यायिनि, आ० म०
हि० । (तत्कथा वक्तव्यकरण शब्दे)

उक्तरिजमाण-उत्कीर्यमाण- त्रि० बुरिकादिनिरुत्करिकया-
जिद्यमानं, आ० म० प्र० ।

उक्ताजेय-उत्करिकाजेद- पुं० परणमवीजानामिव वीजजेदे
भ० ५ श० ४ उ० ।

उक्तरिस-उत्कर्ष- पुं० उत्कर्षणे, उत्सेके, "अतस्समुक्तरिसत्थं"
सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० ।

उक्तर-उत्कर्ष- त्रि० प्रकृष्टे, स्था० ५ उ० ।

उत्कल- त्रि० वृत्तिर्मातः ।

पंच उक्ता पसत्ता तंजहा देसुकले रज्जुकले ताणुकले
देसुकले सतुकले ।

उत्कटा उत्कला या तत्र दाम आझापरान्निदामनं वा
सैन्यं वा उत्कटः । प्रकृष्टो यस्य तेन वोत्कटो यः स दामो-
त्कटो दामेन वोत्कटति वृत्तिं याति यः स दामोत्कल
इत्येवं सर्वत्र । नवरं राज्यं प्रज्जता स्तेनाधारा देशो मण्ण्डं
सर्वमेतत्समुदयति । स्था० ५ उ० ।

आत्कल-उत्कलाऽजिजनाऽस्य अण् आत्कलः । तद्देशानां
राजनि, वाच० फाल्गुमत्या आतरि कलिङ्गस्य सहोदरे पल्लो
वास्तव्ये, २ आचा० २ ध्रु० २ अ० १ उ० । (सज्जामिकेपकथा)

उक्ताभिं-उत्काक्षिका-न० नृतापुटाग्रे अण् सुक्का, कल्प०
लक्ष्मिआ-उत्काक्षिका-स्त्री० बहुनरं समुदाये, औ० । ज० ।

त्रीन्द्रियजीवजेदे, (मृतेति सभाव्यते) प्रज्ञा० १ पद । जी०
ज्ञा० । बहरी, देवोत्काक्षिकादेव बहरी इति बहरीपरत्वेन
उत्काक्षिकाशब्दस्य व्याख्यानात् स्था० ४ उ० । अन्यत्र देवोत्क-

क्षिका तत्समयायविशेषः । स्था० ३ उ० । उत्काक्षायाम्, का
मादिजातायां स्मृतौ, कोरकं, हेलायां च । हेम० ।

उक्ताक्षियावाय-उत्काक्षिकावात-पुं० वायुकायविशेषे, स्थित्वा
स्थित्वोत्काक्षिकार्जियो वाति स उत्काक्षिकावातः । आचा० १
ध्रु० १ अ० ७ उ० । उत्काक्षिकाभिः प्रचुरतरार्जिः सस्मिन्ना-
या वातः स उत्काक्षिकावातः । जीवा० १ प्रति० । उक्त० ॥

उक्तम-उत्कर्ष-पुं० उत्कृष्यते आत्मा दर्पाध्यातो विधीयतेऽने-
नेत्युत्कर्षः । माने, "उक्तसं जलणं एणं मज्जाथं च विगिच्चणं"
सूत्र० १ ध्रु० २ अ० । प्रावे घञ् । प्राशस्त्ये, अतिशये, उत्कर्षा-
न्विते, उत्पाद्यकर्षणे, उत्करणे, वाच० ।

उक्तमण-उत्कर्षण-न० उत्क्रमणे, निवर्तने, उद्गतेण प्रेरणमुक्त
सणम् । नि० चू० १ उ० । गर्वकरणे, सूत्र० १ ध्रु० १ उ० ।

उक्तस्स-उत्कर्षवत्-त्रि० भट्टमदस्थानानामन्यतमेनोत्सकं कुर्व-
ति, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ।

उक्तस्समाण-अपकर्ष-सत्-त्रि० नहसति, स्था० ५ उ० ।

उक्तस्समाणी-अपकर्ष-मन्ती-स्त्री० पक्षपनकयोः परिहसत्याम्,
णिमंये णिमंघी ससंसि वा पंकसि वा पणगांसि वा उदगंसि
वा उक्तस्समाभि वा । स्था० ५ उ० । वृ० ।

उक्तासवंत-उत्कर्षयत्-त्रि० उक्तामयति, स्थानान्तरं नयति
णावं उक्तासवंत उक्तासवंतं वा साहज्ज उक्तासवंतं स्थलं
स्थाज्जं कारयति जलस्थानस्थले कारयति । नि० चू० १ उ० ।

उक्ता-उत्का-स्त्री० उक्ता दादं, क नि पश्य तः । सर्वत्र लवरा-
मचन्द्रे ७ । २ । ७ ए इति ललुक । प्रा० । "अनादौ शेषादे-
शयोक्तित्वम् । ७ २ ए । इत्यनेन ककारस्य द्वित्वम् । प्रा० ।

चुलुट्याम्, जी० १ प्रति । सा च संख्या प्रकाशयुक्ता उत्का
व्य० हि० ७ उ० । प्रव० । आय० । प्रज्ञा० । न० । उपरि
प्रकाशमधस्तादन्धकार ईदृक् त्रिजमुक्तो दिग्दाह उक्ता
आ० चू० । नि० चू० । "उक्तामहत्तरारहा पगासकारिणी य
अहवा रेहा । विरहितो विष्फुलिगां, पहासकरो " आ० चू०
४ अ० । निपतते । ज्योतिः पितृस्य रेखायुक्तस्योत्केत्याख्या ।
आ० । ये मूलाक्षितो विवृट्य विवृट्याभिनवणाः प्रसर्पन्ति ते
उत्का उच्यन्ते । जी० २ प्रति । उत्का गगनाभिः । दश०
४ अ० । उत्का अग्निपितृः । स्था० ७ उ० । उद्योतो जमा-
वप्रतिष्ठितो गगनतलवर्ती दिग्दाह इति प्रसिद्ध उत्कास्था०
आव० । उक्त० । शुष्कतृणधम्नादिवोष्टेन (मशाल इति
प्रसिद्धे) दीपभेदे, ज्यातिपात्क नाक्षात्रिकदशाभेदे च । वाच० ।

उक्तामुह-उत्कामुह-पुं० अश्वकर्णान्नाम्नोऽन्तर्द्वीपस्य पूर्वो-
त्तरस्यां विदिशि अष्टौ योजनशतानि अतिव्रज्याष्टयोजनश-
तायामविक्रमं एकोनविंशदधिकपञ्चविंशतियोजनशत-
परिक्रमे पञ्चवर्गवेदिकावनम्भारमणिमृतपरिस्फरे जम्बूद्वीप-
वेदिकातोऽष्टयोजनशतप्रमाणान्तरे अन्तरद्वीपे, तद्वास्तव्ये
मनुष्ये च । स्था० २ उ० । (अंतरद्वीप शब्दे वर्णक उक्तः)
उत्काप मुक्कमस्य । प्रेतभेदे, जन्तुभेदे, स्त्री० ऊ० वाच० ।

उक्कारियाजेय-उत्कारिकाजेद-पुं० परणमवीजानामिव पुद्गल-
जदे, स्वरूप च ॥

मार्कतं उक्कारियाजेदे २ जाणंममया ण वा तिलसिंगाण
वा मंडूमाण वा मुगासिंगाण वा माणसिंगाण वा परं-
मवीयाण वा फुमिया उक्कारियाए जवति मेत्तं उक्कारि-
याजेदे । प्रज्ञा० १ पद । स्था० ।

उक्ताद्वय-उत्काद्वय-न० उर्ध्वं कात्यायन्यत इत्युत्काद्वयम् ।
दशवैकाद्विकादीनि । स्या० । कात्यायना (पञ्चविधस्वाध्यायिक)
मात्रवर्ज्यशायकाद्यानियमेन पठ्यमाने धृतविशेषे, अनु० । पा० ।
“ जं पुण कात्यायनापञ्च पठिज्जं तं उक्ताद्वयं नि न० । ”

संकिंते उक्ताद्वयं उक्ताद्वयं अणेर्याहं पमात्ता तेजहा
दसवेयाजियं कपिया कपियं चुल्लकप्पमुयं महाकप्पमुयं
उववाइयं रायपसेणियं जीवाजिगमां पमावणा महापमा-
वणा पमायप्पमायं नदीं आणुओगदाराइं देविंदत्थओ
तंजुवेयाजियं चेदाविजयं सूरपप्पत्ति पोरिसिमंफुल्लं
मंसल्लपवेसां विज्जानणविणिच्चिओ गणिविज्जा जा
णविवत्ती मरणविवत्ती आयविमोही वियरागमुयं संसेह-
णामुयं विशरक्कप्पो चरणविही आउरपच्चक्खाणां महा-
पच्चक्खाणां एवमाइ मेत्तं उक्ताद्वयं । न० । पा० । अनु०
आ० म० द्वि० ।

उक्तावाय-उत्कापात-पु० ६ त० । उक्ता आकाशजातस्यागात
उत्कापातः । स्या० । व्योम्नि सम्मुच्छिन्नज्वलनपतनरूपे शोक-
प्रसिद्धं सादिपारिणामिकेऽप्ये, अनु० । जी० । मरुत्स्य सोद्योते
धा तात्कस्यैव पते, भ० ३ श० ६ उ० । उक्तापातादिदोषाश्च
वायव्यादिभारकषु जयतः । शस्त्राग्निगुर्त्यानातिधार्यो
भवति । मृ० २ श्रु० २ अ० ।

उक्ताम-उत्ताम-पु० अजिमानास्वकीयममुद्वेगः प्रकाशन-
रूप मोक्षनीयकर्मभेदे, ज० १७ श० ५ उ० ।

उक्तामद्वय-उत्तामद्वय-न० यन्निपाकमद्वयं, स्या० ८ उ० ।

उक्कि (क) उ उक्कुट्ट-त्रि० कृषि विज्ञेयत्वे इत्यस्य धातोरु-
त्प्रेषस्य निष्ठातस्येदं रूपम् । उक् कुट्ट-क. दश १ अ० । उक्कु-
पट्टा ८ । १ । २७ इति ऋत इत्यम । प्रा० । अपि तु “ तदा सं-
वत्सुकुट्टति ” प्राकृतशब्दा उक्कुट्टम् । दश० ४ अ० । प्रधाने,
“ धम्मा मगमसुकुट्टमहिंसा मज्जमा तवा ” । दश० १ अ० ।
भ० । प्रशस्त, जी० ३ प्रति० । प्रव० । कर्षणयुक्ते कृषादौ च ।
वाच० । उन्मत्तकृष्टे, कृष्टे कर्षणं लज्जग्रहणायाः कर्षणम्
ज० ३ वक्र० । उ-कर्षवति, वि० ३ अ० । हर्षवशाज्जायमानं
उत्कर्षं, आ० म० प्र० । कल्प० । गुरुवृक्षिभसादेय, संरट्टि
पिष्टकृष्णकपय । उक्किट्टमसंसट्ट, संसेठ चय बोधये ”
उक्कुट्टशब्देन कारिकाज्ञावत्पुष्पफलादीनां शस्त्रकृतानि श-
ङ्खण्डाकारानि भवन्ति । दश० १ अ० ।

उक्किट्टवमग-उत्कुट्टवर्णक-पु० प्रधानचन्दनेके, उक्किट्टयण-
गोपारं, समधसरणावयरूपस्स ” पला० १ विव० ।

उक्किट्टसंकिंसेम-उत्कुट्टसंवेज्ञे-पु० ५६ सर्वोत्कुट्टस्थिति-
जनकानि चरमपङ्क्तिनि दशितानि यानि स्थिति वन्धाध्यवसा-
यस्थानानि तेषां मध्ये यद्यगममध्यवसायस्थानं तदुत्कुट्टस-
ङ्केश उच्यते । अथवा चरमस्थितिश्चाध्यवसायस्थान-
मुत्कुट्टसङ्केश उच्यते । इति परिभाषिते ऽर्थे, कर्म० ।

उक्किट्टसरीर-उत्कुट्टशरीर-त्रि० उत्कर्षवच्छरीरं, “ उक्किट्ट
उक्किट्टसरीरे जयिस्सइ ” वि० ७ अ० । आ० म० ।

उक्किट्टा-उत्कुट्टा-स्त्री० प्रशस्तार्थां गतां, जी० ३ प्रति० । मनोह-
रायां गतां, कल् १० । “ उक्किट्टाणं तुगियाणं चंमाणं चवत्ताणं जय-
णाणं उक्क्याणं दिव्वाणं देवगर्हणं ” गय० ।

उक्किट्टि-उत्कुट्टि-स्त्री० हर्षविशेषप्रसिद्धे धर्माविशेषे, आ०
म० द्वि० । आनन्दमहाध्वनौ, श्री० । वि० । वकारपूर्वके क-
क्रे, अत्र चतुर्थप्रायश्चित्तेन शुद्धिः । जीत० ।

उक्किता-उत्कीर्णा-त्रि० उक् कु क-नष्टे, आ० म० २ अ० । अ-
नीव व्यक्ते, प्रहा० । शिवादिषु उत्कीर्यकृते नामकादिरूप
पदभेदे, दश० २ अ० । उक्-कु-कर्तरि हा उद्भिष्यते, कृत-
बोधे, उर्ध्वकिंते विखितं च । वाच० ।

उक्किपंतर-उत्कीर्णान्तर-त्रि० ६ व० अर्थाव ध्यस्तान्ते, प्रहा० ।
जी० । उक्किपंतरविउत्तगंजीरखायफलिहा (असुरकमा-
रावासाः) उत्कीर्णानुवनमुत्कीर्ण्य पाक्षीरूप कृतमन्त्रगतं यथा-
स्ते उत्कीर्णान्ते ते विपुल्लगम्भीरे स्वातपरिखे येषां तानि उत्की-
र्णान्तरविपुल्लगम्भीरे स्वातमध उपरि च समम्परिखा उपरि धि-
शात्रा अधः सकञ्चिता तयोरन्तरेषु पाक्षी इस्तीति भावः । स० ।

उक्किताण-उत्कीर्तिन-न० उक् कु ल्युट् संशब्दने, विश० । आ-
व० । आ० म० द्वि० । व्य० । अनु० । तत्त्वा जितं प्रवक्ष्यामि
पर्यायोत्कीर्त्तनं मुदा० ६० । देवनामादंरैः कीर्त्तने च । वाच०

उक्किताणाणुपूर्वी-उत्कीर्त्तनानुपूर्वी-स्त्री० उक्कीर्त्तनं संशब्दने-
मतिधानोच्चारण तस्यानुपूर्वीं अनुपरिपाठिः । आनुपूर्वीभेदे,
अनु० ॥

उक्किताय-उत्कीर्त्तिन-त्रि० कथिते, च० २ पाह० ।

उक्किरिज्जमाण-उत्कीर्त्तमाण-त्रि० कुगिकादिजिह्वाकारिकया
भियमानं, जं० १ वक्र० । काट्टपुमाण वा उक्किरिज्जमाणा ण
व यिकारिज्जमाणाण वा । आ० म० प्र० । जी० ॥

उक्कीरमाण-उत्कीर्त्तित-त्रि० वेधनकेन विकिरति, ज्वलन्यादिना
मृष्टं कुर्वाणं तं च कङ्क उक्कीरमाण पामित्ता चणज्जा कि जवे
उक्कीराम, अनु० । कर्म० ॥

उक्कीजिय-उत्कीर्त्तित-न० उक्-कुज-जावे क्त उपरि ह्रीमिति
करणे, उपरिहृत्त करणं उक्कुजियं । नि० च० । कर्तरि नः
कृतव्यक्तमहाध्वनौ, प्रश्न० १ द्वा० ॥

उत्कुज्जय-अ-य० ऊर्ध्वं कायमल्लस्य ततः कुज्जीनूयत्यर्थे,
“ अमंजणं जिक्कयु परिमाणं उक्कीजिया आवउक्कीजिया ” आचा०
२ श्रु० १ अ० ७ उ० ।

उक्कुट्ट-उत्कुट्ट-न० पीतुपर्णिकादमृदस्वच्छर्णिते आर्द्रपर्णचू-
र्णे, आचा० ७ श्रु० १ अ० ६ उ० । सन्निवणस्स ३ चुम्मा
उक्कुट्टो भणइ । नि० च० ४ उ० । उक्कुट्टो णाम सच्चिन्नवणस्स
इपत्तकुरुक्खाणि वा उक्कुट्टे सुज्जति । नि० च० १ उ० ।

उक्कुडुग-उत्कुडुक-न० यथास्थानमनवस्थिते, जं० २ वक्र० ।
यथास्थानमनिवृत्ते, ज० ७ श० ६ उ० । आगते, पत्तालगने
द्वा० १ अ० । भूमाव-यन्तपनतयापविष्टे, प्रय० ६७ द्वा०
पंचा० । “ आगममुक्कुडुओ सतां पुच्छेजा यज्जित्तो ” गुरोः
समीपमागय उत्कुट्टां भुजामनः कारणतः पादपुच्छता-
दिस्थः सन् शान्तो वा । उक्त० १ अ० । आ० म० । यथा कुह-
मिया पादं पम्पारी तु लहं चय । उट्टिणि एव साह जाहे परि-
तना ताहे जूमि अच्चिन्वेता पम्पारिणि लहं वा उट्टेन सयारप-
एण उवेति । आ० च० ४ अ० । “ उक्कुडुवा जाय पत्ताले वा तस्स
लामे मयमंज्जा तस्स अल्लजे उक्कुडुण वाणं सज्जिणं व
विहरज्जा उट्टा लमगदपदिमा ” आचा० ७ श्रु० २ अ० ७ उ०
जिनकल्पं प्रतिपन्नः पुनर्लियमा उत्कुडुकः । वृ० १ उ० ।

उक्कुडुया-उत्कुडुका-स्त्री० आसनासम्पुतः पादान्यामवस्थितः
उत्कुडुकस्तस्य या सा उत्कुडुका । निषण्णजेदे, स्था० ५ ग०
आ० म० द्वि० ।

उक्कुडुयासण-उत्कुडुकासन-न० पीठादौ पुतासगनेनोपवेशने,
स्था० ५ ग० वृ० ।

उक्कुडुयासणिय-उत्कुडुकासनिक-पुं० उत्कुडुकासनं पीठादौ
पुतासगनेनोपवेशनरूपमाभिग्रहता यस्यास्ति स उत्कुडुका-
सनिकः । उत्कुडुकासनेनैवापविशामीत्यभिग्रहधारिणि साधौ
उत्कुडुकासनिकत्वमन्यनुज्ञातं तीर्थकृता कायङ्गेशास्वतपो-
भेदे पयः । स्था० ५ ग० ।

उक्कुरु-उत्कुरु-पुं० इष्टकाकाष्ठादिराशिरूपेऽर्थे कचवरपुञ्जं,
“ त्रिमीह पञ्चवाया तणपुंजपञ्चासगुम्भउक्कुरमे ” वृ० १
उ० । आ० म० द्वि० ।

उक्कुस-गम-प्रा० गतौ, ज्वादि-“ गमेरह अश्वाणु वज्जाव-
सज्जावकुसे० ८ । ४ । ६१ इति सूत्रेण गम्भानोरुक्कुसादेशः
उक्कुस इ गच्छति । प्रा० ।

उक्केर-उत्केर-पुं० उष्णको उष्णीसो उक्केरो पहरोगणो पयरो
प्रा० को० । उष्णीमने, उत्कारिकाजेदेन जिह्वे, “ दुर्मुसिमा-
रोहे भेष उक्कारिया य उक्केरे ” सूत्र० १ भृ० १ अ० उ०

उक्कोरुजंग-उत्कोटजङ्ग-पुं० खोटभङ्गशब्दाये, “ खोरभगो सि
वा पगठं ” व्य० प्र० १ उ० ।

उक्कोरा-उत्कोटा-स्त्री० उत्कोत्तायां उच्चायाम्, औप० । ज्ञा० ।
“ उक्कोराहि य परानवेहि य दिजोहि य ” वि० १ अ० ।

उक्कोराञ्चणपममगणपरायण-उत्कोटासञ्चनपाठवर्गमार्ग-
णपरायण-त्रि० उत्कोटासञ्चयेऽर्ध्वबहुत्वतत्त्वादिभिर्लोकं
प्रतीतेनदयः पादार्चात् गुणितगतनरममीपादुन्मार्गं याचनं
तत्परायणस्त्रिभिः । और्वविशेषतत्परेषु, (“ उक्कोराञ्चण-
पास मगणपरायणेह गोस्मिगजंरहि ” प्रश्न० ३ छा० ।

उक्कोरिय-उत्कोटिक-त्रि० उत्कोटा उत्कोत्ता उच्चायर्थः । तथा
य व्यवहारति औत्कोटिकाः । सञ्चयाऽसद्व्यवहारिषु,
औ० । ज्ञा० ।

उक्कोया-उत्कोचा-स्त्री० उच्चायाम्, मूर्त्तिं प्रति तत्प्रतिरूप-
दानादिकमसद्व्यवहारं कर्तुं प्रवृत्तस्य पार्श्ववर्तिविचक्षण-
जयात् विचक्षणं यत्तद्वचरणम् । ज्ञा० १८ अ० ।

उक्कोम-उत्कर्ष-पुं० उत्कृष्यत इत्युत्कर्षः । उत्कृष्टं, “ एसा खसु
गुरुजस्ती उक्कोसा एस वाण धम्मा ठ ” पञ्चा २ वि० । खं
भव० । गुणाभिमाने, स्था० ४ ग० । सूत्र० । आत्मनः परस्य
वा मानात्क्रियात्कृताकरणे, ज० १२ हा० ५ उ० । तत्स्वरूपं
मादनीयकमर्णं, । स० ५२ स० । प्रकर्षे, तद्योगात्कर्षतीति
वा व्युत्पत्तः । उत्कृष्टं “ तस्रो वियमदस्तीओ पग्गिगादित्तप
तज्जा उक्कोसा मज्झिमा जइष्सा ” स्था० ३ ग०
उत्कृष्ट-त्रि० उत्तं कृष्टं कं केनाप्कुष्मादयः ८ । ४ । ५६
इति उत्पूर्वस्य कृष्टधातोः कसहितस्य उक्कोसादेशः । उत्कर्ष-
वति, प्रा० ।

उत्कोश-पुं० कुररे, प्रश्न० १ हा० । उक्के कन्दिनि, त्रि० । तत्
चतुरर्थ्याम् उत्करा उत्कोशीयः तन्सन्निहिते देशादौ, वाच०
उत्कोसत-उत्कोशत-त्रि० कन्दति, प्रश्न० १ हा० ।

उत्कोसग-उत्कर्षक-पुं० उत्कर्षतीत्युत्कर्षः । उत्कर्षे एवात्क-

र्षकः “ उत्कृष्टं, ततार्णं च उत्तमकठपत्ते उक्कोसए अट्टारसमु-
हसे विवसे भवइ ” खं० १ पाठ० । सू० प्र० । आब० ।

उत्कोसद्विषय-उत्कर्षस्थितिक-पुं० उत्कर्षो उत्कर्षवत्संख्या-
समयापेक्षया स्थितिर्येषां ते तथा । तेषामसंख्यातसमय-
स्थितिकानामित्यर्थः । तेषु, स्था० ११ ग० ।

उत्कोमपणसिय-उत्कर्षप्रदेशिक-पुं० उत्कर्षन्तीत्युत्कर्षः उत्क-
र्षवन्तः उत्कृष्टसंख्याः परमान्ताः प्रदेशा अणवस्ते सन्ति
येषान्ते उत्कर्षप्रदेशिकाः । तेषु, स्था० १ ग० ।

उत्कोसपद-उत्कृष्टपद-न० उत्कृष्टत्वे, “ उत्कोसपदे अट्ट अरि-
इता ” उत्कृष्टतोऽष्टावर्द्धन्तो भवन्ति स्था० ८ ग० ।

उत्कोममयपत्त-उत्कर्षप्रदप्राप्त-त्रि० उत्कर्षेण भवं प्राप्त उत्क-
र्षप्रदप्राप्तः । उत्कर्षतां मत्ते, जी० ३ प्रति० ।

उत्कोसिय-उत्कौशिक-पुं० गोत्रविशेषप्रवर्तकं अग्निभेदे,
“ धेरस्स ए अज्जवरसेणस्स उत्कोसियगोत्तस्स ” कल्प० ।

उत्कोसिया-उत्कर्षिका-स्त्री० उत्कर्षयाम्, पञ्चा० ८ वि० ।
उत्कृष्टायाम्, सू० प्र० १ पाठ० ।

उक्कव-उक्कु-पुं० सम्बन्धे, न० । आ० प्र० प्र० । परिधानवत्स्य
स्यैकदेशं, आह च निशीथस्त्रिणिहन् । परिधानवत्स्यस्स अग्नि-
तरक्षुत्वाय उक्कविकेषेणाभिहन्ता उक्कवो भणइ एस संयतीनां
प्रवति वृ० १ उ० । नि० चू० । अवमेकवि, सिके, वाच० ।

उक्कव (कवा) अ-उत्त्वान-न० उत्-खन् क्त्वावम । धा
यव्यान्वातादावातः ८ । १ । ६७ इत्येननादेरकारस्यार्वाव-
कटपः । ऊर्ध्वमवदीर्णं, प्रा० ।

उक्कवज्ज-उत्तज्ज-पुं० उत्-स्तम्भ-धम उत्प्रावलेनेन स्तम्भनं, संया०
उक्कवज्जिय-उत्तज्जिक-त्रि० उत् प्रावलेनेन स्तम्भनमुत्तज्जः

उत्तम्भ एव उत्तम्भिकः स्वार्थे इकण प्रत्ययः । अवष्टम्भनकः
प्रतिस्तम्भनबहकादौ, उत्तम्भयते स्थिरीक्रियते जीवा मुक्ति-
कारणेषु यन्तेति पर्यन्तागधने, “ भणकंसिस्स जणिओ मंयारा
करिसे वओ गासे ” संथा० ।

उक्कवमरु-दशी-पुनः पुनः शब्दार्थे, उत्तं “ चउक्कवमरुत्ति
वा ज्जो ज्जोत्ति वा पुणो पुणोत्ति वा पगट्टं ” व्य० द्वि० १ उ० ।

उक्कवण-उत्तवनन-न० उत्पाटेन, प्रश्न० १ हा० ।

उक्कवणिऊण-उत्तवाय-अव्य० उत्तवन्-इयप् उत्पाठेऽर्थे,
अपणो अच्ची जह्मीप उक्कवणिऊण सिवगस्स ज्ञापति ”
नि० चू० १ उ० ।

उक्कवज्जपिय-उत्तवज्ज-अव्य० काक्यनं कृत्वेत्यर्थे, आचा०
२ भृ० १ अ० ६ उ० ।

उक्कवज्जग-उत्तवज्ज-न० (ओक्कवजी) इति प्रासिकं काक्यनो-
पकारिणि गृहोपकरणे, “ को संयसो चंमदाए सुत्तुक्कवज्जग
च ज्जारं गासणं च ” सूत्र० १ भृ० ४ अ० ।

उक्कवज्जिया-उत्तवज्जिका-स्त्री० स्थाय्याम्, उक्कवज्जिया यात्री जा
साधुणिमितं सा अट्टाकमिया ” नि० चू० १ उ० ।

उक्कववित्तु-उत्तिप्य-अव्य० उत्तं कृप् ल्यप् उर्ध्वोक्कवत्यर्थे, तं
उक्कववित्तु न निक्खेवे आसणुउत्तुप ” दश० ५ अ० ।

उक्कवा-उक्का-स्त्री० स्थाय्याम्, पि० । एगाओ उक्कवातो प-
रिप सिज्जमाणे पढाप एकस्मान्पिउरकात् गृहीत्या कुरादि-
कम् आचा० २ भृ० १ अ० १ उ० ।

उत्तिष्ठत-उत्तिष्ठ-त्रि० सिक्के, “बंदणोक्तिस्तथा य सरीरे” सूत्र.
२. ४० २ अ० ।

उत्तिष्ठ-त्रि० उत्-क्लिप्-क ऊर्ध्वमाकाशे क्लिप्ते, क्ता० १० अ० ।

जगद्भुते, क्ता० १७ अ० । उत्पाटिते, आच० १ अ० । प्रयमतः
समारज्यमाणे गेयजदे, ग० । ज० । उत्पाटिते च धुस्तरे
पुं० वाच० ।

उत्तिष्ठतकण्ठास-उत्तिष्ठकर्णनाम-त्रि० ब० उत्पाटितकर्ण
नासिके, वि० १ अ० ।

उत्तिष्ठतचरग-उत्तिष्ठतचरक-पुं० स्वप्रयोजनाय पाकभाजना-
दुद्धूतं तदर्थमभिग्रहविशेषाच्चरिततद्गवेषणाय गच्छतीत्यु-
त्तिष्ठतचरकः । स्या० ५ अ० । वायकेन पूर्वमेव भाजनादुद्धूत
स्य गवेषके, प्रतिग्रहविशेषधारिणि, ध० ३ अधि० । निष्का-
चरकजदे, औप० । पं० व. ।

उत्तिष्ठतणाय-उत्तिष्ठतज्ञान-न० मेघकुमारजीवेन इस्तिभवे
वर्त्तमानेन यः पाद उत्तिष्ठतस्तेनोपलक्षितं मेघकुमारचरितमु-
त्तिष्ठतमेवोच्यते । उत्तिष्ठतमेव ज्ञातमुदाहरणं विवक्षितार्थ-
साधनमुत्तिष्ठतज्ञानम् । मेघकुमारचरितरूपे ज्ञानार्थमकथायाः
प्रथमाऽध्ययनोक्तं मेघकुमारचरिते, ज्ञातज्ञातोऽस्यैवं ज्ञाप-
नीयोदयादिगुणवन्तः स इन्त एव देहकष्टमुत्तिष्ठतैकपादो
मेघकुमारजीवो हस्ती धेति । एतदर्थोभिधायके ज्ञानार्थम-
कथायाः प्रथमेऽध्ययने च । क्ता० १ अ० । स० आच० । प्रश्न०

उत्तिष्ठतणिविस्तचरय-उत्तिष्ठतनिक्षिप्तचरक-पुं० पाकभा-
जनादुत्तिष्ठत निक्षिप्तं तत्रैवाव्ययं च स्थाने यत्तदुत्तिष्ठतनि-
क्षिप्तम् । अथवा उत्तिष्ठत च निक्षिप्तं च यश्चरति स तथोच्यते
अतिग्रहविशेषधारिणि निष्काचरके, औ० । सूत्र० ।

उत्तिष्ठतपमिणवागरण-उत्तिष्ठतप्रश्नव्याकरण-त्रि० उत्तिष्ठ-
नीवोत्तिष्ठतानि अविस्ताररूपाणि प्रच्छनीयत्वात्प्रश्नाध्या-
क्रियमाणान्वाचन्याकरणानि यानि तानि तथा । सत्तिष्ठतप्रश्नो-
त्तरं पु । ज० १६ श० ५ उ० ।

उत्तिष्ठतपुर्ववमहि-उत्तिष्ठतपूर्ववमति-पुं० क० स० अस्यां
वसत यूयमिति साधुनामादौ दाशनायां वसतो, आच० २
अ० २ अ० ३ उ० ।

उत्तिष्ठतच-उत्तिष्ठतच न० प्रत्ययनक्ते, प्रत्ययभक्तमुत्तिष्ठ-
भक्तं पट्टकभक्तमेतान्येकार्थिकानि । वृ० २ उ० ।

उत्तिष्ठतविवेग-उत्तिष्ठतविवेक-पुं० उत्तिष्ठतस्य शुष्कादनार्ध-
भक्ते निक्षिप्तपूर्वस्यान्नामाभ्युपगम्यतानामयोग्यस्याव-
विश्रुत्यादिद्रव्यस्य विवेको निःशेषतया पृथक्करणमुकरण
मुत्तिष्ठतविवेकः । आन्नामाभ्युपगम्यतानां भोक्तव्य-
द्रव्यस्याऽऽल्पनीयद्रव्येण संस्पर्शे तदुत्तरणरूपे प्रत्याख्या-
नाकारे, “आयवित्तं पञ्चषत्वाह अमृत्यणा भोगे णं सदसा-
गारेणं सेवासेवेण उत्तिष्ठतविवेगेण” पञ्चा० ५ विध० । ध० ।
आ० सू० ।

उत्तिष्ठतय-उत्तिष्ठत-न० उत्-क्लिप्-क-ककागप्रर्व दीर्घत्वं
प्राकृतत्वात् । प्रयमतः समारज्यमाणे गेयादौ, ज० १ वक्र०
जी० । रा० । स्था० ।

उत्तिष्ठत-उत्तिष्ठ-अव्य० उत्-क्लिप्-क-ककागप्रर्व दीर्घत्वं
उत्तिष्ठतपादं रोपज्ञा” आच० २ अ० २ अ० ३ उ० ।

उत्तिष्ठतमाण-उत्तिष्ठतमाण-त्रि० उर्ध्वे क्लियमाणे, (उत्तिष्ठ-

प्यमाणेहि) प्रकीर्णकैरुत्तिष्ठतमाणैरित्यर्थः । प्रश्न० ७४ ब्रा० ।

उत्तिष्ठत-उत्तिष्ठत-त्रि० उत्-क्लिप्-क-ककागप्रर्व दीर्घत्वं
गुणोत्थं ग्राह्यं, उ० । ४ । ४३ इत्यादिसूत्रस्य वकल्पितत्वाद्
गुणगुणद्वयः प्रेरणे, प्रा० ।

उत्तिष्ठत-उत्तिष्ठत-स्त्री० उद्घाटनायां साधुनां संघाद्वाहिः
करणे, “अच्छिद्गो य उक्त्वणा” वृ० १ उ० ।

उत्तिष्ठत-उत्तिष्ठत-धा० मेदे, तुदा० कुदा० पर. सक. सेट. (तुंस्तो
टुदत्तुकोक्त्वुमोत्तुक्कणित्तुक्कत्तुक्कोच्युराः ८ । ४ । १६ । इति
तुंस्त्वुमादेशः उत्तिष्ठतदुत्तुमति प्रा० ।

उत्तिष्ठत-उत्तिष्ठत-पुं० उत्-क्लिप्-क-ककागप्रर्व दीर्घत्वं
उत्तिष्ठतकारके, त्रि० वाच० प्रारम्भ वाक्ये, निर० ।

उत्तिष्ठत-पुं० उपादधाते, “उत्तिष्ठत तदयस्स” उपा० १ अ. इस्ता
उत्तिष्ठत, (उत्तिष्ठतयेन देनिणिवावि उच्यते) व्य. ३ उ० ।

उत्तिष्ठत-उत्तिष्ठत-त्रि० उद्-क्लिप्-क-ककागप्रर्व दीर्घत्वं
प्याहारके चौरं च । वाच० वंशदहादिमये मुष्टिप्राहृदाह-
मध्यभागे, वायुदीरणके वस्तुनि, म० ए श० ३३ उ० । क्ता० ।
प्रश्न० ८ ।

उत्तिष्ठत-उत्तिष्ठत-न० उत्-क्लिप्-क-ककागप्रर्व दीर्घत्वं
रणे, सूत्र० २ अ० १ अ० । न्यायवैशेषिकप्रसिद्धे पञ्चानां
कर्मणामन्यतमस्मिन्, तच्च यदुर्ध्वार्धः प्रदेशाद्यां संयोगवि-
जागकारणं कर्मोपपद्यते । यथा शरीरावयवे तन्मन्त्रं वा
मूर्तिमति मुष्मन्नादी द्रव्ये ऊर्ध्वभागिनाकाशप्रदेशाद्यैः संयो-
गकरणमयोदिभागावच्छिन्नैश्च तैर्विजागकारणं प्रयत्नवशा-
द्यत्कर्म तदुत्तिष्ठतमुच्यते । सम्म० ।

उगगन्ध-उगगन्ध-न० आर्यकप्रवृत्तीनां विद्या समा-
गते चम्पकपट्टादिफलके, व्य. ४ उ० ।

उगगन्ध-उगगन्ध-त्रि० पञ्चम्यामनेपणायाम्, आच० २ अ०
१ अ. १ उ० ।

उगगन्ध-उगगन्ध-धा० उद् घट चेष्टायाम्, णि. उद् घटेरुगः उ० ।
४ । ३३ । उत्पर्वस्य घटेण्यन्तस्य उगग इत्यादेशः । उगग
उद्घटयति । प्रा० ।

उगगन्ध-पुं० उगगन्ध गन्धान्तदेशः । कृत्रियाद्वायां गन्धाय-
मुपज्ञे संकीर्णवर्त्ते, बान० उगगन्धकारित्वादुपः कल्प० ।
आ० म० प्र० । आदिदेवावस्यापि आरक्षवशे कृत्रियभेदे,
क्ता० १ आ० । स्य० । आच० । वृ० । कल्प० । अनु० । आ०
ज० । उद्घट, अतिउगग द्रुणिज्जमे आयगिया उगगा उद्घटि
वुक्तं जवति नि० उ० । स्वभावेन उद्घटं, ज० १० ४ उ० ।
प्रज्ञा० तत्रै, त० । अप्रभृते, क्ता० १ अ० । रा० । च० । संस्था ।
उक्ते, उत्त० २० अ० ।

उगगन्ध-उगगन्ध-न० ६ त. आरक्षिकाणां कृत्रे, आच०
२ अ० १ अ० २ उ० ।

उगगन्ध-उगगन्ध-अव्य० क्रमेण तत्रोद्गमनं कृत्वैत्यर्थे, ज० ७
श० १ उ० ।

उगगन्ध-उगगन्ध-पुं० उगगन्धः पुष्पादावस्य चम्पके, कट-
फले, अर्जकवृक्षे, लशुने, च । हिङ्गुनि, न० । उत्कटगन्धान्धे,
त्रि० । यथान्याम, वचायाम्, अजमादायां, च । स्त्री० टाप
मेदिनी० ।

उगगतव-उग्रतपस्-वि० उग्रमग्रधृष्य तपोऽनशनादि यस्य स
तथा । ग० । वि० । न० । तीव्रतपसि, संथा० । यदन्येन
प्राकृतेन पुंसा न शक्यते चिन्तयितुमपि मनसा (तेन) वि-
विधेन तपसा युक्ते, ग० । उक्त० । स्या० । इा० । नि० ।

उगगतय-उग्रतेजस-वि० ६ अ० । तीव्रप्रभावे, तीव्रविषे,
“आसीद्विम उगगतयकणा” प्रश्न० ? सं० छा० ।

उगगपवः-उग्रप्रजित-पुं० उग्राः सन्तः प्रजिताः । शीका
माश्रितेषु, आदिदेवेनारक्कवेन नियुक्तानां वशजेषु, आ० ।
उगगपुत्र-उग्रपुत्र-पुं० ६ त. उग्राणां पुत्राः । उग्राणां कुमारेषु,
क्रियजातिविशेषेषु, सूत्र० १ अ० १३ अ० भ० ॥

उगगपुत्रि-उग्रपुत्र-पुं० उग्रपुत्रविशेषे, रथा० । (व्याख्या
पुत्रिणशब्दे-)

उगगम-उग्रम-पुं० उग्रमनमुग्रमः पिण्डादेः प्रभवे,

तन्युगमोपसृष्टे, पदत्रयो एमादि ह्येति एगडा ।

सो पिरुस्मिह एगत्रो, तस्म य दोसा उमे ह्येति ॥

तत्र न्युग्रमोपादेनपणामु मध्ये उग्रमनमुग्रमः । प्रसवने
प्रसूतिः । प्रसवने प्रत्ययः (एमादिति) एमादयः आदिश-
ब्दादुक्त्यादिपरिग्रहः जयन्ति स्युरेकार्थाः । अनन्याभिधेयाः
शब्दा इति गम्यम् (सोत्ति) स चाक्रमः सन्तेनान्यतनमि-
धदिपदादिद्वयविषयत्वेन बह्विधार्थापसन् पिण्डस्य ज्ञेय-
स्याऽपि दूतः प्रसूतः । इह पिण्डादिकारं दोषा दूतानि तस्य
पिण्डोऽस्यस्य उमे वृत्त्यमाणा जयन्ति वर्तन्ते । य हि राध-
र्ध पाकस्यापनप्रवाशनादयो मन्त्रादिवस्तुभो भक्तस्थार्पित-
त्वप्रकटत्वादिरूपेण मयनद्वयणभुजस दूतयन्ति ते उग्रमदोषा
इति गायार्थः । पंचा० १३ वि० । तत्र प्रथमेन उग्रमस्य
पकार्यकानि नामानि नामादिकांश्च भेदान् प्रतिपादयति ॥

उगगम उगो, वण मगगाय एगद्विद्याणि एयाणि ।

नामं ववणा दविण जायस्मि य उगमो द्रोऽ ॥

उग्रम उपापना मागणा च पकार्यकान्यतानि नामानि स च
उग्रमश्चतुर्हो भवति तद्यथा (नामेति) नामोऽमः यत् उग्र-
म इति नाम अथवा जीवस्य अजीवस्य वा यदुग्रम इति
नाम स नामनामवतारोपदोषकारत्वात् । यथा नामना उग्रमो
नामोऽम इति व्युत्पत्तिर्नामोऽमः । स्थापनोऽम उग्रमः स्थाप्य-
मानो ह्येव ह्यविषयो जायन्ताव विषयः । तत्र उग्रोऽमो द्विधा
आगमनो नो आगमतश्च । नो आगमतोऽपि द्विधा । इजरीर
जयजरीर तजयतिरिति मेदत् । तत्र आगमतो नो आगमतश्च
इजरीर जयजरीररूपेण आगमेवपणावत् जायतेति । इजरी-
रमजयजरीरव्यतिरिक्तं तु उग्रोऽमम् ॥

तथा नो आगमतो नामोऽमश्च प्रतिपादयति ॥

दोषस्य उगगादे, जावे निविहोगमो मुणेयवो ॥

दोषपणान्तरेण, चरितुगमणेन्य आदिगारां ॥ १३ ॥

उग्र उग्रविषये उग्रमो बहुकादौ बहुकादिविषयो बहुका-
देः संपत्ती वेदितव्यः । अत्रविषयव्यतिरिक्तविषयविषय-
तया जवे जातविषये अविधानप्रकारो ज्ञानव्यः । तद्यथा
दर्शने दर्शनविषया ज्ञाने ज्ञानविषयधारित्री चारित्र्यविषयः ।
अत्र तु चारित्र्योपक्रमेणाधिकारप्रयोजनम् चारित्र्यस्य प्रधानमो-
क्षाङ्गत्वात् । तद्यदि उग्रमतेन यतो जायते चारित्र्यस्य तत्रेण
कर्ममहापममाय प्रसरतः श्रेणिकादौ तयोपसृतात् चारित्र्य

पुनरवश्यं ज्ञानदर्शनाविनाभाविस्वरूपेणापि धाजिनयकर्मो-
पादाननिषेधपूर्वोपाजितकर्मोपगमकरणस्वरूपम् तत्तत्तत्प्र-
धानमोक्षस्याङ्गं तत्प्रधानानुयायिन्यश्च प्रकाशनां प्रवृत्तयः ।
ततोत्र चारित्र्योपक्रमेण प्रयोजनम् । अरुहुकादेरित्यत्रादिशब्देन
बन्धे ज्योतिरुक्तादिरूपं ह्ययोऽमं विवरीतुमाह ॥

जोइसतणानहोणं, महर्णिणकराणमुगमो दव्वे ।

सो पुण जत्तो य जया, जहा य दव्वुगमो दव्वो ॥ १४ ॥

ज्योतिषां चन्द्रसूर्यादीनां तृणानां दधानां पथीनां शाखा-
दीनां जामूतानां ऋणस्य उत्तमर्षा यदा तद्व्यस्य कारणां
राजदेयभागानाम् । उपलब्धं मेतत् । अन्येषामपि ह्यव्याणां
य उग्रमः स ह्यसंबन्धी वेदितव्यः । स पुनर्ह्ययोऽमो यथा
यस्मान्मकाशात्स यथा यस्मिन् काले यथा च येन प्रकारेण
जयति तथा वाच्यः । तत्र ज्योतिषां मेधानां च आकाशदेशान्
तृणानामपथीनां च भूमेर्ऋणस्य व्यवहारादेः कारणां दूषति-
नियुक्तपुरुषादेः तथा यदि ज्योतिषां मध्ये सूर्यस्य प्रभाते ज-
पाणां तु कस्यापि कस्यांचिद्विद्यायां तृणादीनां प्रायः श्रावणा-
दौ तथा यथेति ज्योतिषां मेधानां चाकाशे प्रसरणेन तृणानाम-
पथीनां च भूमी स्फोटयित्वा उग्रो निरसरणेन ऋणस्य पक्ष-
कजनादिवहनेनपेण कारणां प्रतिवर्षं गृहस्य हस्तयादिद्रा-
हमिष्यवरूपेण । एवं श्रावणामपि ह्यव्याणां यतो यदा यथा च
यथासंभवमुग्रमो भावनीयः । इह प्राक् “ दव्वस्मिह उगगादे ”
इत्युक्तं तत्र य उग्रमुकप्रियतुमारुग्रधनक सन्तितमनस्कद्वे-
दानी गाथात्रयेणापदर्शयति ।

वामहग आणुजत्ता, अत्थाणी जोगाकि काले य ।

यडगमगनेमु कया उ, मोयगा दव्वुगपियसम् ॥ १५ ॥

जोगा अजित्तमस्य, निसमुत्तवो मुइसमुत्तो ।

ज्जाहासगामविता, अगुत्ति द्दुहा मव्वण्यजो ॥ १६ ॥

तस्मेव वेस्स-गमोण सस्मत्तनाणचरणानां ।

जुगवंकमुगमो वा, केवन्नाणुगमो जाउ ॥ १७ ॥

वामहगात् वामजवन्तात् अनुयात्रानिर्गमः । तत्र उग्रस्याय
योग्या क्रिया सा व्यधीयते । तत्र काले साजन्येदायां तस्य
लुक्प्रियस्य मोदकप्रियस्य कमारस्य योग्या घटेषु सग-
येषु च हत्या मोदका जनन्या प्रेषिताः । ते च परिजनेन सद-
स्वरेण तेन भुक्तास्ततो ज्ञेयापि योग्यक्रियानिरीक्षणमन्त-
स्ततया तस्य गात्रां जागरणजावतस्ते मोदका न जीर्णास्तताऽ
जीर्णोपप्रवायताऽतीव पुतिरन्त्यमारुतस्मिन्गोऽमरेत् । तत्र
ज्जाहासगमचिन्ता जाता । यथात्रिस्मृथा घृतशुभ कार्यावका-
समुद्भवा एते मोदकास्ततः इच्छिमन्थाः । सुत्रे च ज्ञाना-
वेकवचनम् । केवन्न द्विधा सप्रभवोऽय वेदस्ततस्त-
त्संपन्नोऽयुच्यो जाता इत्येव तस्य वेदाव्यापमेव ज्ञानदर्शनं
चारित्र्याणां युगपद्वेमेण वा उग्रमो जातस्ततः केवन्नोऽमोऽम
इति गाथाङ्गार्थः । भावार्थस्तु कथागकादव्यस्यस्तकदम् ।
धीस्थवृत्तं नाम नगरं तत्र राजा जानुरतस्य भर्ता । सोऽमर्षी
तयोः सरूपनामा तस्यः स च ययत्तुव पञ्चभिर्भ्रात्राभिः
परिपाद्यमानं प्रथममुग्रकुमारं दयानकरं जगद्ग्याजिनं त्रिने-
कमारजावर्मभिरगोद । ततः क्षुब्धपञ्चचर्चिभ्यमिव प्रतिदि-
वसं कर्त्तातिरतिवर्कमानः त्रमणं कर्मतायपामिर्भुज्जन्तः
प्रह्लादकारिणां योग्यानां कामाधिजगाम । तस्मै च स्वनाथस्य पथ

रोचन्ते मोदकास्ततो लोके तस्य मोदकप्रिय इति नाम प्रसिद्धिमगमत् । स च कुमारोऽप्यदा वसन्तसमये वासजवनान्प्रातरुत्थाय आस्नानमहमपिकायामाजगाम । तत्र च नज्जशरीरवृषणिमापाकृतसुरसुन्दरीरूपाहंकारमनोहरविद्यामिन जननीनृत्यादिकं परिभाषयितुं प्रायच्छत् । तत्र च स्थितस्य प्रोजनवेद्यायामागतयां प्रोजननिमित्त जननी प्रधानसरावस-पुटेषु शेषपरिजननिमित्त च घटेषु कृत्या मोदकान् प्रेषितवती । ततस्तेन परिजनन सह मोदका यथेच्छं बुभुजिरे । ते च रात्रावपि गीतनृत्यादिव्याक्तिमच्चित्ततया जागरणप्राप्ततां न जीर्णस्ततोऽजीर्णदोषप्रजायतोऽधाघातोऽतीव पूर्तिगन्धिनिर्जगाम । तज्ज्वपद्रुताश्च सर्वतः परिभ्रमन्तस्तस्मात्प्रसिद्धाः प्रेषाव-शुः । ततस्तथारूपं पूर्तिगन्धमाघ्राय चिन्तयामास । यथामी मोदका घृतगुणकार्णकादिनिष्पन्नास्ततः ह्याचिद्व्यसमृत्त्या पच्यते । केवलमयं यो देहो जननीशोणितजनकशुक्ररूपो द्विधा मत्प्रजवत्त्वादगुचिरूपस्तत्संपर्कवशातोऽगुचिरूपो जातः । इत्यन्ते च कर्पूरादयोऽपि पदार्थाः स्वरूपतः सुरजिगन्धयोऽपि देहसंपर्कतः कृणमात्रेण दुर्गन्धगन्धयो जायमानाः । कृणान्तरे शरीरगन्धस्यैव पुण्यात्मकस्योपसम्प्राप्तत इत्यमगुचिरूपस्यानेकापायशतसंक्रमस्य शरीरस्यापि कृते ये गृहमासाद्य नरकादिकृतिविधिपातकारीणि पापकर्माणि संपन्ने ते सचेतना अपि मोहमर्यादोपहतविवेकचेतनत्वाच्चेतना एव परमार्थतो वेदितव्याः । यदपि च तेषां शास्त्रादिपरिज्ञानं तदपि परमार्थतः शरीरायासफलयम् । यद्वा तदपि पापानुबन्धिकमोदयनस्तथाविधकथापापशमनिबन्धनत्वादगुभक्त्यकार्येति तत्त्ववेदिनामुपेक्षास्पदम् । विदुषा हि सा तत्त्ववेदिनां प्रशंसा-र्हा या यथावस्थितवस्तुविविधदेशोपादेयदानापादानप्रवृत्तिफला यां तु सकलजन्मान्यासप्रवृत्त्या कथमपि परिपाकमागतापि सती सदैव तयाविधपापकमोदयशत एका न्नागुचिरूपेणपि युवतिजननजननयक्रोहदिशरीरगवय-येषु रामणिककथावर्णनफला सा इह लोकेपि शरीरायासफला परलोके च कुर्वाति यिनिपातहेतुरित्यपेक्षाया ये पुनः परमर्षयः सर्वदेव सर्वज्ञमतानुसारितर्कागमशास्त्रा-न्यासतो विदितयथावस्थितदेशोपादेयवास्तव इत्यर्थे शरीरस्यागुचिरूपतां परिज्ञाय युवातकलत्रेषु नाभिरुच्यन्ते नापि कर्माणि स्वशरीरकृत पापानि समाचरन्ति किन्तु शरीरादिनिष्पहतया निरन्तरं सम्यक्शास्त्राज्यामतो ज्ञानाम्-तामोधिनिमग्नः सममित्रशत्रवः परीपहादिभी रजिताः सकलकर्मनिर्मेजनाय यतन्ते धन्यास्त तत्त्ववेदिनस्मानहं नमस्करोमि । तदनुष्ठितं च सर्वमिदानीमनुतिष्ठामि इत्येवं तस्य मोदकप्रियस्य कुमारस्य वेगगयात्मन सम्यक्ज्ञान-ज्ञानचारित्र्यामुत्तमो यद्वयः । ततः केवलज्ञानोत्तम इति तदेव-मुक्तं मोदकप्रियकुमारकथानकम् । सर्वात यदुक्तं चारित्रा-ज्जमनाधिकार इति तत्र चारित्राज्जमेनाधिकारः शुक्रस्य छ-प्यो नाशुक्रस्य । अशुक्रस्य मोदककृणकार्यसंपादकत्वायोगात् न खलु वीजमुपहतमदुर्ग जनयति । सर्वत्रान्यनुपहतस्यैव कारणस्य कार्यजनकत्वात् चारित्रस्य च शुद्धौ कारणं द्विधा तद्यथा । आन्तरं बाह्यं च । ते च अपि प्रतिपादयति ।

दंमाणानाणपन्नवं, चरणं सुष्ठेसु तेषु तस्मुद्धी ।

चरणेण कम्ममुद्धी, उगममुद्धी चरणमुद्धी ग ॥

इह यतो ज्ञानदर्शनप्रजयं चारित्र्यततस्तयोः सुकृत्योस्तस्य चा-रित्रस्य शुद्धीर्यति नान्यथा । तस्माद्वर्यं चारित्रशुद्धिनिमित्तं

चारित्र्याणां सम्यग्ज्ञानसम्यग्दर्शने च यतितव्यम् । यतश्च-निरन्तरं सदगुरुचरणकमलपर्येषासनापुरस्सरं सर्वज्ञमतानु-सारितर्कागमशास्त्राज्यासकरणम् । एतेन चारित्रशुद्धेरान्तरं कारणमुक्तम् । अथ चारित्रशुद्ध्यापि किं प्रयोजनं येनेत्यं तच्छु-द्धिरुच्यते । अत आह । “ चरणेण कम्ममुद्धी ” चरणेन विशुद्धेन कर्मणा ज्ञानावरणीयादिकस्य शुद्धिरपगमा भ-वति । तदगमं चात्मनो यथावस्थितस्वरूपज्ञात्मात्मको मोद-स्ततो मोक्षार्थिना चरणशुद्धिरपेक्ष्यते तथा न केवलयोगेव ज्ञानदर्शनयोः शुद्धौ चारित्रशुद्धिः किन्तु जमशुद्धौ च चारित्र-शुद्धिरेतेन बाह्यं कारणमुक्तम् । ततश्चरणशुद्धिनिमित्तं सम्य-ग्दर्शनज्ञानयतापि नियमत उत्तमदोषपरिशुद्ध आहारो ग्राह्यः । ते च उत्तमदोषाः पोरुश । तानेव नामतो निर्दिशति ।

आहाकम्मुदेसिय, पृष्कम्मे य मीमजाए य ।

उवणा पाहुनियाए, पाऊपरकीयपामिन्ने ॥

परियट्टिए अजिहेरे, अजिन्ने माहोहेरेइ य ।

अन्निजे अणिमिद्धे, अज्जोयरए य सोलसमे ॥

(एतद्व्याख्या अहाकम्म शब्दे) दर्श० । प०चू० । ध० । केचित्पञ्चदश मन्यन्ते ते चैवं व्याख्यायन्ति ननु चामी पोरुश उच्यन्ते “ अज्जोयरओमीसजायचदेहिं पि एकोचव ” भवधा-धाकर्मादीनां व्याख्या अन्यत्र अहाकम्मादिशब्देषु विशोधि-काश्चविशोधिकोऽट्टिजागः ।

संप्रत्येतेषामेव विज्ञागमाह ॥

एमा सोलस जेओ, उहा कीरइ उगमो ।

एमा विमोहिकोमी, अविसेही उ वावए ॥

पोरुशनेद उत्तमः सामान्येन द्विधा तद्यथा एकाविशोधि-कोटिः एका जेदोविशोधिकोटिरूपः । अपरा चाविशोधिकोटि-रविशोधिकोटिरूपः । द्वितीया जेद इत्यर्थः । तत्र यद्वा दोष-दुष्टं भक्ते नायन्मात्रे अपनीते सति शेषं कदाप्येते स दोषो विशोधिकोटिः शेषस्त्वविशोधिकोटिः ।

तत्र प्रथमतोऽविशो धिकोटिमाह ।

आहाकम्मुदेसिय, चरमतिगं पृष्मीमजाए य ।

वायरपाहुनिया वि य, अज्जोयरए चरिमटुगं ॥

आधाकम्मेप्रभेदमोहेशिकस्य विभागोहेशिकस्यान्यजेदत्रयं तथा प्रतिभक्तं पानरूपं मिश्रजातं पापगिरगृहमिश्ररूपं साधु-गृहमिधरूपम् । वादराप्रानुतिका अथ्यवपूरकस्य च चरमद्विक-स्वगृहपापगिरमिधस्वगृहसाधुरूपम् । एते उत्तमदोषा अवि-शोधिकोटिरूपाः अनया चाविशोधिकोऽप्या स्पृष्टं शुद्ध जन्तम् ।

यदेवपदुष्टं भवति तदोपमाह ।

उत्तमकोमीअवयव-लेवालेवे य अकयए कपे-

कंजिय अयामगवाउ, लोयसंसपट्टेओ

उत्तमकोट्या उत्तमदोषरूपया अविशोधिकोऽप्या अधयवेन शुष्कमिनादिना तथा लेपेन तकादिना अलेपन वल्लुचनका-दिना संस्पृष्टं तद्वन्त तस्मिन्नुज्जितपि कृते अहते कदाप्ये । अकृतकलयत्रये इत्यर्थः पात्रे यत्पश्चात्परिगृह्यते तत्परितमव-गन्तव्यम् । इह कश्चित् मतिदौर्बल्यादित्थ विकल्पते । यथा तदेव साधुनाधाय निर्वर्तितं तदैवकमोदनमाधाकर्म भवति न शेषमवश्रावणकाविजकादि तत्संस्पृष्टं पूति न जयतीति ततस्तद्विजिज्ञासनिगकरणार्थमाह (कंजियत्यादि) इह

साध्वर्धमादने निर्वर्त्यमाने यत्तत्सकाञ्चिकादि तदप्याधा-
कर्मादि तद्वयव्यवस्थात् । ततः काञ्चिकेन आयागेन अय-
रणेन वा सण्णोदकेन च यत्संसृष्टं तदपि पूतिर्भवति । एत-
देव रूपकप्रयेण ज्ञाप्यकृत व्याख्यानयति ॥

शुक्ले वि जं त्रिकं तु, असृष्टा धावण जहा सोण ।
इह मुक्ले वि त्रिकं, धोवइ कम्पेण जाणं तु ।
देवास्सेवस्ति जं वुत्तं, जं पि दव्वमस्सेवमं ।
तं पि धेचूण कप्पंति, तक्काकिस्समेवमं ।

आहाइ जं कीरइ तंतु कम्मं, वज्जेहि उप्पसमममाणं व ।
सौवीर विस्सामणत्तुलोया, कम्मंति तो तग्गहाणं करेति ।

सुगमं नवरम् । आद्यरूपकेणावयव इति पदं व्याख्यातं
द्वितीयरूपकेण सेवास्येवैति तत्रायं भावार्थः यद्वि वल्लभ-
कादि इव्यमक्षपकृत तदपि प्रथममनाभोगादिकरणतः
पात्रे गृहीत्वा पश्चात्कथमपि परिज्ञाते परित्यज्य पात्रं कल्प-
यति । कल्पप्रयेण प्रज्ञास्यति । किं पुनस्तत्कादिक लेपकृत
गृहीत्वा तत्र सुतरां कल्पप्रयेण प्रज्ञासने कर्त्तव्यमिति
परिज्ञापनार्थं । संपादये इत्युक्तम् । तथा यदेव मुख्यवृत्त्या
साधनाधाय क्रियते तदेवाध्याकर्मनाम्यदिति बुद्ध्या सिप्या वर्जं
यिष्यन्ति ओदनमैकैकं कथं न शेषं तन्नुसादिकादिकं ततो
गुरवो मरुवाहस्यमिनः सौवीरां विधामणत्तुलोदकान्य-
ध्याध्याकर्मति परिज्ञापनार्थं तदग्रहणं सौवीरादिग्रहणं विश-
वतः कुर्वन्ति । तदेवं विशोधिकोदिरुक्ता ।

सर्वात विशोधिकोदिरुक्ता ।

मेसा विमोहिकोमी, जत्तं पाणं विगिंच जहमत्ति ।

अणन्नविषय मीसदव्वे, सर्वविवेगे य वा सुद्धो ॥

शेषा ओहदिक नर्वाविषयमपि च विमोहोदिकमुपकरणं पूति-
मिधस्याद्यो जदः स्थापना मूढमप्राकृतका प्रादुर्करणं कृतं
प्रामिन्त्यकं परिवर्तितमन्याहृतमुद्भिन्न भाषापहृतमाच्छे-
र्मानसुप्रमध्यवपूरकस्याद्यो जदश्चत्येवरुपाणि विशोधिकोदिरु-
विशुध्यति शेषं शुद्धं जतम् यस्मिन्सुद्धं यथा विशुध्यति
पात्रमकुनकल्पप्रयमपि यस्मिन्सुद्धं सा विशोधिः सा
चासौ कादिक भद्वश्च विशोधिकोदिरुक्ता । उक्तं च “उद्वेस्यमि
नवगं, उवगरणं जं च पुद्दयं हाइ, । जायति य मीसगयं
च, अज्जोरयण पदमपय । परियट्ठिण अजिहरे, उदिज्जे मावा-
हमेइ य अन्दिज्जे अणिमंठ, पाउयरकीयपामिन्ध । मुहमा पाहु-
तिया वि य, उवियगपिंभो य जो भवेवुविहां । सर्वोधिणसिरा-
मी, विसांदिहोमी मुणयव्वो । अत्र विधिमाह (विगिंच जह
सत्ति) अनया विशोधिकोदिरुक्ता यत्संसृष्टमक्षं पानं वा तद्यथा-
शक्ति विगिंच परित्यज । इयमत्र भावना । भिक्षामटता पूर्व
पात्रे शुद्धं जतं यस्मिन्नेव तत्रैवानाजोगादिकरणयशतो वि-
शोधिकोदिरुक्तां गृहीतं पश्चाच्च कथमपि ज्ञाते यथैतद्विष-
यितं विशोधिकोदिरुक्तां मया गृहीतमिति ततो यदि तेन
विनापि निर्वहति तर्हि सकलमपि तद्विधिना परिस्थापयति ।
अथ न निर्वहति तर्हि यदेव विशोधिकोदिरुक्तां मया गृहीतं तदेव
तावन्मात्रं सम्यक् परिज्ञाय त्यजति । पुनरुत्पत्तिन सहश-
र्षणगन्धादितया पृथक् परिज्ञातुमशक्यं मिश्रितं भवति ।
बद्धा इव्येण भक्तादिना अन्यत् जकादि तदा सर्वस्यापि
तस्याविवेकः कृते च सर्वान्मना विवेके यद्यपि केचि
मुद्गमा अवयवा लिंगिता नयन्ति यथापि तत्र पात्रे

ऽकृतकल्पे ऽप्यन्यत्परिगृह्यन् शुद्धो यतिस्त्यक्तभक्तादेर्विशोधि-
कोदिरुक्ता । विवेकश्चतुर्हो भवति । तथा इव्यतः क्षेत्रतः
काशतो जायतश्च । तथाचाह ॥

दव्वाइओ विवेगो, दव्वे जं जं जहिं सित्ते ।

कासे अकासहीणं, असदो जं पस्सई जावो ॥

इव्यादिको इव्यक्षेत्रकाशभावविषयो विवेकः तत्र यद्व्य-
परित्यजति स इव्यविवेकः । तथा परित्याज्यं यत्र परित्य-
ज्यते स क्षेत्रविवेकः क्षेत्रविवेकः क्षेत्रविवेकः इति व्युत्पत्तेः ।
तथा याद्विशोधिकोदिरुक्तां मया गृहीतं परित्यजति पप
काशतो विवेकः । इह यदेव दाषद्वष्टं जकादिपरिज्ञात
तदेव तत्काशविलम्बाभावेन परित्यक्तव्यम् । परित्यागवृत्त्या
वा पृथक् भिन्ने स्थाने कर्त्तव्यमन्यथा जायतस्तत्परिज्ञातसं-
यमहानिप्रसक्तः । तत उक्तमकाशहीनमिति तथा यः असदो
ऽरुक्छिष्टः सन् दाषद्वष्टं पश्यति इष्टा वा काशहीनं शीघ्रं परि-
त्यजति स भावे भावतो विवेकः । इह निरादे सति विशोधि-
कोदिरुक्तासन्निध्यं सकलमपि परित्यक्तम् । अनिवादे तु ताव-
न्मात्रं तत्र विधिमुपदर्शयितुकामः प्रथमतश्चतुर्भङ्गिकामाह ।

मुक्कोल्लसरिसपाण, असरिसपाण य एत्थ चलज्जंगो ।

तुल्लं तुल्लनिवाण, नत्थ तुल्ले दुत्तुत्तुत्ताउ ॥

अत्र शुक्लस्य आर्द्रस्य च सहशे समाने ऽन्यस्मिन् वस्तुनि
मध्ये पाते सति तथा ऽसदृशे असमाने ऽन्यस्मिन् वस्तुनि
मध्ये पाते सति चतुर्भङ्गी प्रवति । सूत्रं च पुंस्त्वनिर्देश आर्य-
न्यात् । चत्वारो भङ्गा जवन्तीत्यर्थः ते त्रामी । शुक्लं शुक्ल
पतितं, शुक्लं आर्द्रं, आर्द्रं शुक्लं, आर्द्रं, आर्द्रमिति । तत्र
येन २ पदेन यौ यौ भङ्गा लब्धौ तौ तौ तथा दर्शयति (तत्थ
त्ति) तत्र तुल्ये समाने सति अन्यस्मिन् वस्तुनि मध्ये तुल्य-
निपाते सति चतुर्भङ्गी सहशस्य वस्तुनः प्रक्षेपे द्वौ प्रथम-
चतुर्थरूपौ भङ्गौ लब्धौ तौ च “मुक्कोल्लसरिसपाण” इत्यनेन
पदेन सूचितौ । तथा द्वौ जङ्गौ द्वितीयतृतीय रूपौ । अतद्व्याप्त
विसदृशात्वात् प्रक्षिप्यमाणौ लब्धौ । तौ च “असरिसपाण य”
इत्यनेन पदेनोक्ता तदेवं चतुर्भङ्गिकामभिधाय सप्रत्यनेनैवा-
करणविधिमाह ।

मुक्के मुक्के परियं, विगिंचिउ हाइ ते मुहं पढेम ।

वीयंमि दव्वं गोहं, गाहंति दव्वं करं दाहं ॥

तदयंमि करं गोहं, उद्विचइ उयणाइ जं तरइ ।

दुल्लहदव्वं चरिमं, तद्वियमत्तं विगिंचंति ।

शुक्ले वल्लभनकादौ मध्ये यत् शुक्ले वल्लभनकादि पतितं
तत्सुखे जलादिकमनन्तरेण “विगिंचिउ हाइ” । परित्यक्त
भवति । परित्याज्यं भवतीत्यर्थः । पप प्रथमो जङ्गः । तथा
द्वितीयो भङ्गः तथा द्वितीय जङ्गः शुक्ले वल्लभनकादौ मध्ये
आर्द्रं तीमनादिर्विशोधिकोदिरुक्तां मया गृहीतं परित्यजति पप
काञ्चिकादि तत्र मध्ये ऽपसृतं प्रक्षिप्य पश्चात्पात्रमवनय्य पात्र-
कर्णकदेशे च शुद्धभक्तपानरक्षणार्थं करं च दत्त्वा सर्वं इव
गात्रयति । तथा तृतीय शुद्धम् । आर्द्रं तीमनादौ मध्ये पति-
तं शुक्लतरं वल्लभनकादिरूपमादनामित्येवंरूपे तत्र तीमनादौ
मध्ये करं हस्तं प्रक्षिप्य आदनादि यद् यावन्मात्रं शक्नोति ताव-
न्मात्रमशतः सन् उद्विचइति आकर्षयति ततः शेषं तीमनादिक-
लभते । तथा अग्रे आर्द्रं आर्द्रं पतितमित्येवंरूपे यदि तद्व्य-
द्वल्लभमन्यत्र न प्राप्यते तत्र उद्देशनस्तावन्मात्रं परित्यज्यान्ता
तथाचाह ।

संथरे सव्वमुज्झंति, चउज्जंगो असंथरे ।

असादा सुज्झंति जेसु, मायावी जेसु वज्झंति ॥

संस्तरे निर्वाहे सति सर्वमपि पात्रे स्थितं विशोधिकोटिसं-
ख्यमुज्जति । अस्संस्तरे धर्निर्वाहे पुनश्चतुर्भङ्गी चत्वारोऽन्तरो
का भङ्गाः । सूत्रं च पुंस्त्वानर्देश आर्षत्वात् । कथंभूतास्ते भ-
ङ्गा इत्याह ॥ येषु भङ्गेषु अस्सोऽरकद्विष्टः सन् यत्तमानं शु-
द्धसि द्युक्तापद्यते । मःयावी च येषु बध्यते तदेवं विशोधि-
रूपं कोटिद्वयं सप्रपञ्चमुक्तमिदानीं तदेवोपसंहारव्याजं
संकेपत आह ।

कोलीकरणं दुविहं, उगमकोली विसोहिकोली य ।

उगमकोलीत्रिकं, विसोहिकोली अणेगविहा ॥

कोलीकरणं दुविहं द्विप्रकारं द्विधा कोटिर्गित्यर्थः तद्यथा
उगमकोटिर्विशोधिकोटिश्च । तत्रोगमकोटिषट्कमाधार्मिक-
कोटिशिकान्त्यतो दातृकादिषु भेदाः । विशोधिकोटिः पुनरनेक-
विधा । औद्देशिकादिरूपा । संप्रत्यययाकोटीः प्रतिपादयति
नव चैव अट्टारसंगं, सत्तावीमा तद्देव चउपभा ।

नउइ दो चेन सयाउ, मत्तरा हाइ कोभीणं ॥

प्रथमतः कोटयो नव भवन्ति । तद्यथा स्वयं हननमयेन
घातनमपरेण हन्यमानस्यानुमोदनम् । तथा स्वयं पचनमयेन
पाचनतत्परेण पच्यमानस्यानुमोदनं तथा स्वयं करणम् अन्ये-
न कारणं करणपरेण क्रियमाणस्यानुमोदनम् । इहाद्याः षट्
विशोधिकोटयोऽनियमास्तु तिस्रो विशोधिकोटयः । एता अपि
नवकोटीः कोपि रागेण सेयते कोपि रेषेण ततो द्विकेन
गुणिता अष्टादश भवन्ति । अथवा पद्यं ताः कोऽपि मि-
थ्यादृष्टिः कुशात्संपर्कसमुत्पत्त्यासनावसतो निःशङ्कं से-
वते । कोपि सम्यग्दृष्टिः सन् विरताऽप्यनानागादिकार-
णतोऽपरिज्ञानतः कोपि पुनः सम्यग्दृष्टिर्वाप सन् अविरतत्वेन
गार्हस्थ्यमवलम्बमानः ततो मिथ्यात्वादिरूपेण त्रिकेन नव-
गुणितां शतत्रिंशन्निर्जयति । रागद्वेषौ त्वत्र पृथग्व्यवहृत्येते यदा
पृथग्व्यवहृत्येते तदा ताज्यां सप्तविंशतिर्गुणिता चतुः पञ्चाशद्भ-
वति । तथा तथैव नव कोटयः कदाचित् पुण्यमालम्बनमधि-
कृत्य दशविधकान्त्यादिधर्मपरिपादनार्थं सध्यन्ते । यथा दु-
र्जिके । यदा तु पृथक् विषयव्यवहृत्येते तदा ताज्यां सप्तविंशति-
र्गुणिता कान्तारं धान्येन फलादिनाऽन्यवहृत्येते नाहं देहं धृत्वा
कान्तिमार्दवाजैव यच्च ब्राह्म पात्रायप्यामीति (हंतीति) एवम-
न्येन घातनाद्यपि ज्ञावनीयम् । ततो नव दशभिर्गुणिता जाता
नवतिः । इयं च सामावृत्तः चारित्रनिमित्ता कोऽप्युपनिवारि-
त्रनिमित्ता विशिष्टज्ञानभाजसंज्ञनिमित्ता च यथास्मिन् कान्ता
रादावनेन फलादिनाऽन्यवहृत्येते देहमहं धृत्वा कान्त्यादिकं
पात्रायप्यामि प्रभूतानि च शास्त्राण्यधिष्ये इति (हंतीत्यादि)
एषा च ज्ञानस्य प्रधान्यविषयकणात् ज्ञाननिमित्ता जग्यते ।
कचित् पुनश्चारित्रनिमित्ता दर्शनस्थिरीकरणहेतुशास्त्रपरि-
ज्ञाननिमित्ता च यथाऽस्मिन् कान्तारादावनेन फलादिनाऽन्यव-
हृत्येते देहं परिपालय कान्त्यादिकं पात्रायप्यामि दर्शनं च निर्म-
लं विशास्ये इति (हंतीत्यादि) एषा च दर्शनस्य प्रधान्य-
विषयकणाद्दर्शननिमित्ताभिधीयते । तत एवंप्रकारा नवतिरिति
भिर्निर्जयतिर्गुणयते ततो द्वे शते सप्तत्यधिकं कोटीनां भवति ।
उक्तं च “ रागादमिच्छाद्वाराद्दर्शनधम्मनाणाहं । नव नव स-
त्तावीसा, नवनवद्वेप उ गुणेकारा ” या तु दर्शनस्थिरीकरणार्थं

प्रभूतशेषशास्त्रावगाहनार्थं चारित्रार्थं च सेव्यते सा सामा-
न्यतश्चारित्रनिमित्तायामन्तर्जायते ततोतस्तत्रोक्तजदसंख्या-
नियमव्याघातः । संप्रत्युक्तमद्वारदोषाणां यद्वयमाणोत्पादना-
चारदोषाणां च यतः संभवस्तदुत्थितान् वैवक्तव्येनाह ।

सोत्तम उगमदोसे, गिहिणेउ समुट्ठिए वियाणाहि ।

उप्पायणा यदोमे साहू उ समुट्ठिआ जाण ॥

एतान् अनन्तरोक्तान् पोरुशसंख्यान् उगमदोषान् गृहिणः
सकाशादुत्थितान् विजानीहि । तथा ह्याधार्मिकमार्गदोषद्वयं
भक्तीद्वयगृहस्थैरेव क्रियते ये तु उत्पादनाया दोषा वक्तव्यमा-
णास्तान् साधुतः साधोः सकाशादुत्थितान् जानीहि । धार्मि-
त्वादीनां साधुजिरेव क्रियमाणत्वात् । तदेवमुक्तमुगम-
चारम् । पि० । पञ्चा० । इहाधार्मिकं औद्देशिकचरमजदत्रयम् ।
आदारादतिमिश्रजातान्त्यभेदद्वयं आदरप्रभृतिका अध्यवपूर्वि-
कान्त्यजेद्वयं चाविशोध्यन्ते कोटि पुरीषसवेनेव तद्वयव-
नापि स्पृष्टं सर्वमाहरतोप्यबिबुरुकोटयः । तत्संपृक्तं चाभार्दि-
संस्तरे साधवः सर्वं त्यजन्ति । अस्संस्तरे तु विविच्य तदेव
त्यजन्ति घृतादिकमपि तावन्मात्रमेव त्यजन्ति शेषं यद्यपि तद-
वयवयोगस्तथापि शुद्धत्वमिति । जीन० । प्रव० । स्था० ।

उगमं मे य पुच्छेज्जा, कस्सप्पा केण वा करं ।

सोत्ता निस्संकिं सुच्छं, परिगाहिज्ज संजण ॥

उगमं तत्प्रसूतिरूपं (मे) तस्य शङ्कितस्याशनान्देः पृच्छेत
तत्स्वामिनं कमेकरं वा यथा कस्यार्थमेतत्केन वा कृतमिति
श्रुत्वा तद्वचनं न भवदर्थं कित्वन्यार्थमित्येवभूतं निःशङ्कितं
शुद्धं सन् अजत्वादिभावगत्या प्रतिगृहीयात्संयतः विपर्यय-
ग्रहणे दोषादिति सूत्रार्थः । तथा “ असणं पाणंग वाधि खादम
साहमं तदा । पुण्णसु होज्जमसं बीपसु हरिपसु वा ”
दश० ५ अ० ४० ।

पौरुशानामुगमदोषाणां प्रायश्चित्तमभिधित्सुराह ।

गुरुगा आह य चरमणिग, मीमवायरमपव्ववायहडे ।

करुपूइण य गुरुगा, अज्जायरण य चरमदुगे ॥

आधार्मिकं गृह्यतः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः (चरमंतियसि)
औद्देशिकं द्विविधमधेन विभागेन च । तत्र विभागतो द्वादश
विधे तद्यथा उद्दिष्टं कृतं कर्म च । उद्दिष्टं चतुर्विधमौद्देशिक
समुद्देशिकमादेशिकं समादेशिकम् । कृतमपि चतुर्विधं तद्यथा
उद्देशकृतं समुद्देशकृतमादेशकृतं समादेशकृतं च । कर्मापि
चतुःप्रकारं तद्यथा उद्देशकर्म समुद्देशकर्म आदेशकर्म समा-
देशकर्म च । त्रयचतुष्पका द्वादश इह यावन्तः केचन भिक्षा-
चराः समागच्छन्ति नायतः सर्वान् उद्दिश्य यत् क्रियते तद्-
उद्देशिकमुच्यते । पापगिरुन उद्दिश्य क्रियमाणं समुद्देशं श्रम-
णानुद्दिश्यादेशं निर्ग्रन्थानधिकृत्य समादेशम् । उक्तं च “ जा-
वंति य उद्देशो, पासंभीणं भवे समुद्देशो । समणान् आदेशो,
निग्गथाणं समादेशो ” एतस्मिन् द्वादशविधे विजागोद्देशिकं
यच्चरमं त्रिकं समुद्देशकर्म आदेशकर्म समादेशकर्म च तत्र
गृह्यमाणे प्रत्येकं चत्वारो गुरुकास्तपःकात्रविशेषिताः (मी-
मंति) मिश्रजातं त्रिविधं यावन्निकमिश्रे पापगिरुकमिश्रे
स्वगृहमिश्रे च । तत्र पापगिरुकमिश्रे स्वगृहमिश्रे च
प्रत्येकं चत्वारो गुरुकास्तपःकात्रगुरुवः (बायरसि) द्विविधा
प्राभृतिका सूक्ष्मा बादराच तत्र बादरायां गृह्यमाणयां चत्वारो
गुरुकाः (सपव्ववायाहरेसि) यत्र यत्र ग्रामादौ संप्रत्यपाय-

मन्याहृतं तत्र तत्र चत्वारो गुरुकाः । तदेव येषु च मन्त्रेषु गुरुकास्ते उक्ताः । संप्रति येषु मासगुरु तान् प्रतिपादयति (कर्मयष्टय इत्यादि) कृते औद्देशिके चतुः प्रकारेण प्रत्येकं मासगुरुकं तपः काष्ठविशेषितम् । तद्यथा यावन्तिके मासगुरु समुद्देशकृते तपोगुरुकं मासगुरु, आदेशकृते काष्ठगुरुकं मासगुरु, समा देश कृते मासगुरु छात्र्यां गुरुकं तपोगुरुकं काष्ठगुरुकं च (पूर्तिपत्ति) जावपुतिकं द्विविधं सूत्रं बाधं च । तत्र सूत्रमे नास्ति प्रायश्चित्त बाधं द्विविधम् उपकरणे भक्तपाने च । अत्र जक्तपानपुतिकं मासगुरु (अज्जोयरपय चरम पुगति) अध्यवपूरकं त्रिविधं तद्यथा यावन्तिकमध्यवपूरकं पाषाणमाध्यवपूरकं स्वगृहाध्यवपूरकं च । तत्र पाषाणमाध्यवपूरकं स्वगृहाध्यवपूरकं च प्रत्येकं मासगुरु उक्तानि गुरुकाः प्रायश्चित्तान्यधुना बहुकप्रायश्चित्तान्यजिधिसुराह ।

ओहविजागुदमे. चिरउविण पागमे य उवगरणे ।

लोउत्तरपाभिषे, परियट्टियाप पर जावे ॥

मग्गामनिहमिग विजहन्. जावन्ति आयरे लहुओ ।

इत्तरउविण सुहुमा. पणगं लहुगा य सेसेसु ॥

औद्देशिके मासगुरु, विभागौद्देशिके उद्देशे मासगुरु, समुद्देशे मासगुरु तपो गुरु आदेशे मासगुरु काष्ठगुरु, समा देशे मासगुरु । छात्र्यां गुरु । स्थापितं द्विविधं चिरस्थापित मित्तरस्थापितं च । तत्र चिरस्थापित मासगुरु, प्रादुष्करण प्रकाशकरणम् । तत्र प्रगतकरणे मासगुरु, उपकरणपुतिकं मासगुरु, प्रमित्यं द्विविधं, लौकिकं लोकोत्तरिकं च । लोकोत्तरिकं मासगुरु । परिचित्तमपि द्विधा लौकिकं लोकोत्तरिकं च । तत्र लोकोत्तरिकं परिवर्तितं मासगुरु । क्रीत द्विविधम् । द्रव्यक्रीतं जावक्रीतं च । तत्र उव्यक्रीतं द्विविधम् आत्मद्रव्यक्रीतं परद्रव्यक्रीतं च । जावक्रीतमपि द्विधा आत्मभावक्रीतं परजावक्रीतं च तत्र परजावक्रीतं मासगुरु स्वग्रामाज्याहृते मासगुरु (गेतिस्ति) ग्रन्थिपिहितमुच्यते । यत्र गुरुघृतादिभाजनमुखं पानेन चर्मणा वा स्थगयित्वा द्व्यरेकणोपरिग्रन्थिर्दीयते ग्रन्थिस्तद्विधा मुद्रा वा तदुपचाराद् ग्रन्थिरित्यर्थः तस्मिन् द्विधमानं मासगुरु माहापहृतं द्विविधं जघन्यमुत्कृष्टं च तत्र माहापहृतं मासगुरु तथा यावन्तिके अध्यवपूरकं मासगुरु तदेव यत्र मासगुरुत्वात्स्थानमुक्तमिदानीं यथाः पञ्चरात्रादिवानिते उच्यते (इत्तरउविण इत्यादि) इत्यवस्थापिते पञ्चरात्रिदिवानि सूक्तप्राज्ञातिकायामपि पञ्चरात्रिदिवानि (बहुकाय संसृजति) यन्त्ये उज्जमवापान्तेषु सर्वेष्वपि प्रत्येकं चत्वारो लहुकास्तद्यथा । औद्देशिकं कर्माणि यावन्तिके १ मिश्रजाते २ प्रकाशकरणे ३ आत्मद्रव्यक्रीते ४ परद्रव्यक्रीते ५ आत्मभावक्रीते लौकिकं प्रामित्यं ६ लौकिकं परिवर्तितं ७ परग्रामाज्याहृतानिःप्रायपायं ८ पिहितोद्दिष्टं १० कपाटोद्दिष्टं ११ उच्छ्रममाहापहृतं १२ अच्छ्रमे १३ अनिमृष्टं १४ पानेषु चतुर्दशसु स्थानेषु चत्वारो लहुकाः कु० १ उ० । जीतकाले तु यथायथमाचारं पुरिमार्कनिर्विकृतिकं वा प्रायश्चित्तम् ।

उद्देशियचरिमतिग, कर्मपण्डसुधरमीसे य ।

वायरपाहुडियाण, मपन्नवयाहमे लोउजे ॥

अयणं अणंत निविणत्तं, पिडिय साहय मीसियाईसु ।

संयोग मर्षणाद्धे, कुविहनिमित्ते य खमणं तु ॥

औद्देशिकचरमत्रिके कर्मादेशकर्मसमादेशकृते कर्मणि

आधार्कर्मस्यपाषाणमिश्रेषु गृहामिश्रे च सुद्धतिशयेन गृहाः सुगृहा अनगागस्तैः सह मिश्रजाते इत्यर्थः । धादरप्राज्ञातिकायां सप्रत्यपायं परग्रामात् हृते लोअपिणके अद्वितीयाद्यवधाने नितरां तिरोव्यवहितमनन्तरितमित्यर्थः । तद्विधानन्तरितमनन्तरकाये निक्षिप्तम् । तथा संहृतमनन्तरकायेन पिहितम् तथा मिश्रितम् आद्विग्रहणादनन्तरकायापरिणतमनन्तरकायवर्द्धितम् । तेषु अन्तरेन्तरनिक्षिप्तसंहृतपिहितमिश्रितादिषु संयोगसागर्याः सर्वप्रकारयोः संयोगसागारान्वितजाजने च द्विविधानिमित्ते च वर्तमाननिमित्तं जघिष्यति । निमित्तकथने कृपणं तु इह सूत्रं धिक् पदमधिकमङ्गरकाधिकार्यं संसृचक भवति । अत्र च तुःशब्दोऽधिकस्तेन गुर्वक्षिप्तापिहितं गुरुसंहृते गुरुणि शिखापुत्रकादिकं दर्शकरोटिकादिरुपरि भागासंहृतं उक्तपोत्सारिते गल्लकुष्पादुकारुदयोऽस्ति सच्यते एतेषु सर्वेषु कृपणं प्रायश्चित्तमित्यर्थः । अध्यवपूरकादिदोषप्रायश्चित्तं माह ।

अज्जोयरकरुपूडय, मायाणं ते परंपरगण ।

मीमाणं ताणंतर गयाई एगमासणयं ॥

सूचकत्वात् सूत्रस्य (अज्जोयरत्ति) अध्यवपूरकान्यभेदः य (कर्मत्ति) कृतेऽहंकृतसमुद्देशकृतेऽहंकार्यं विजागोद्देशिकाद्वितीयजदचनुष्टयं (पृथ्यान्ति) जक्तपानपुतिकर्मणि माथायां मायापिणके (अणन्तेत्ति) एकारो लोअपिणकः (परंपरगणत्ति) गतशब्दो निक्षिप्तवान् । चकारापिहितादिग्रहः । तत्र अमच्चिन्तनन्तरकायपरंपरनिक्षिप्तापिहितसंहृतवर्द्धितं इत्यर्थः । तथा मिश्रानन्तानन्तरगततादिके च अत्रापि गतशब्दो निक्षिप्तार्थः आदिशब्दान्पिहितादिग्रहस्तेन मच्चिन्तान्तिरूपानन्तरकायादिपिहितनिक्षिप्तापिहितसंहृतोन्मिश्रापरिणतवर्द्धितं इत्यर्थः । (एगमासणयति) एवैकाशनं प्रायश्चित्तम् । इदानीं येषु पुरिमार्कप्रायश्चित्तं तान् माथात्रयेणाह ॥

ओहविजागुदमो-वगरणपूडय उवियपागमिण ॥

लोउत्तरपरियट्टिय, पमेय परजावकीए व ॥

मग्गामाहुरुदहर-जहन्माओहउजरेपढमे ॥

सुहुमितिगिच्छासंधय, तिगम विवयदायमोवहण ॥

पत्तय परंपरउविय-पिडियं मीम अणंतराईसु ॥

पुरिमंढं संकाए, जं संकइ तं ममावजे ॥

सामान्यौद्देशिकं विभागौद्देशोद्दिष्टोद्देशसमुद्देशोद्दिष्टसमादेशाख्यं विजागोद्देशिकप्रथमभेदचनुष्टयम् । उपकरणं पुनिकाचिरस्थापनाकपटकरणम् । एषां छन्दस्तस्मिन् लोकोत्तरपरिवर्तने प्रामित्ययोः परजावक्रीते अत्रापि द्वन्द्वः ॥४१॥ स्वग्रामाहृते दर्दरेऽद्धिं जघन्यमाहापहृते (उज्जरे पढमेत्ति) चकारोऽत्रलौकिकः च्वाद् यावदर्थिकः मिश्राख्ये अध्यवपूरकप्रथमभेदे हटापि द्वन्द्वः सूत्रमच्चिक्तिसावचनसंप्राप्तिका पूर्वपश्चात्समन्वयमुदकार्द्रक्षितमिश्रकर्ममार्द्रक्षितरूपं प्रथ्वीमार्द्रक्षितमुदकार्द्रक्षितं मिश्रम्वितोऽहंकार्यार्द्रविधप्रत्येकम्वितं चतित्रिकं म्वितं पिज्जने लोचयन्ती कर्त्तयन्ती दायकाय दत्ते तत्तदायकोपहृतम् । एषामपि द्वन्द्वः तस्मिन् यथोक्तम् । “वाले वुद्धे मत्ते उज्जमेवणयज्जरिण याणपति मे वग्गयज्जोर्णमि दायगोयहय ॥१॥ ” तदत्र पुरिमार्कप्रस्तावनाज्जयम् । एतेज्या दायकेज्या ग्राहकाणामाचामामुप्रायश्चित्तस्योक्तत्वात् ।

(पक्षेयपरपरविविधपिदियन्ति) सुखोपः प्राकृतत्वादेक-
शब्दस्य चोपलक्षणत्वात् सचिच्छृष्ट्यादिषट्कायपरस्मापि-
ततः पिदितेष्विति हेतुम् । स्थापित निश्चितमुच्यते । बहुष्वन्ना-
त्संहतसंहितयोश्च (मीसयणंतराहसुत्त) सूचकत्वात्सूत्रस्य
मिश्रपृथिव्यादिषट्कायानन्तरनिश्चितसंहतान्मिश्रापरिणतस-
ंहितेष्वित्यर्थः । तन्मिश्रापरिणतयोश्चानन्तर विशोधने योग्यम् ।
किं तर्हि मिश्रषट्कायोन्मिश्रे मिश्रषट्कायापरिणतं खेत्येव
योग्यम् एषु सर्वेषु मासार्धप्रायश्चित्तशङ्कायां बोधमाशङ्कत
तस्यामप्यकान्तदोषश्च प्रायश्चित्तमापद्यते । जीन० । नि० ।
चू० । आष० (नावादिविषय उद्गमदोषो नावादिशब्दे)

उगमउपायणेसणामुपरिमुक्त-उद्गमात्तदनेषणामुपरिमुक्त-
त्रि० उद्गमश्च आशक्तर्मादिः बोधशब्धिः उत्पादना च धा-
त्रीवृत्त्यादिका बोधशब्धिश्च उद्गमात्तदने पतद्विषया या
एषणा पितृविशुद्धिसत्या सुष्ठुपरिगुणो यः स उद्गमात्तदनेष-
णामुपरिमुक्तः । चात्त्वार्थिगणित दावरहिते, न० ५११७० ।
उगमदोष-उद्गमदोष- पु० उद्गममुद्गमः पितृदोषः प्रभव
इत्यर्थः । तस्य दोषः । स्था० ३ उ० । उद्गमविषयो दाव ।
आशक्तर्मादिषु पितृप्रजनवदोषेषु, आचा० । उक्त० । (तच्च उ-
गमशब्ददर्शिताः)

उगममाण-उद्गमउत्-त्रि० प्रवृत्तिगन्तु, "सत्या वि किस्त्रो
अनु, उगममणे अर्थतमो जणिओ" । प्रज्ञा० १ पद ।

उगमार्थसोद्गम-उद्गमविशोधि-आ० अकनिरवद्यतरुपे उद्ग-
मापधिकं, विशोधिभेदे च । स्था० १० उ० ।

उगमित-उद्गमित-त्रि० उपार्जिते, "वन्त्यपादातिउगणउ-
ममिया । नि० चू० २ उ० ।

उगमोपघाय-उद्गमोपघात-पु० उद्गममुद्गमः पितृदोषः प्रभव
इत्यर्थः । इह चानेदविषयकया उद्गमदोष एषोद्गमोऽतस्तेन
(स्था० ३ उ०) आशक्तर्मादिना बोधशब्धिनेपदनं विरानधं
आश्रितस्याकल्पिता भक्त्याऽस उद्गमोपघातः । स्था० १० उ० ।
पितृदोषकल्पनीयताकरण उपघातनेदे, स्था० ३ उ० ॥

उगमय-उद्गमय-त्रि० उद्गमय-क- । अग्रिमभागे, । मनागु-
कते, राय० । ऊर्ध्वगतं, व्यवस्थितं च । ज्ञा० १ अ० । संनृतं,
आव० ३ अ० । उदिते, । उगमय इति वा उद्गमयति वा
एगममिति । नि० चू० १० उ० । भावे कः । उद्गमौ, । 'कद्गम-
यणगंधार' । कण्ठाद्वा यदुद्गममुद्गमः । स्वरोद्गमसङ्काया क्रिया
तेन । स्था० ७ उ० ।

उद्गम-त्रि० उक्तये, स्था० ७ उ० ।

उगमयमुक्ति-उद्गमयमुक्ति-पु० स्त्री० मूर्तिः शरीरमुद्गते रवौ प्रति-
भयाद् बहिः प्रकाशयती मूर्तिरस्येत्युद्गममूर्तिको मध्यमपदसोपी
समासः । सूरजतावेव आहारप्रादके, वृ० २ उ० । नि० चू० ।

उगमयवित्ति-उद्गमयवित्ति- पु० स्त्री० उद्गते आदित्ये वृत्ति-
जीवनेपायो यस्य स उद्गमवित्तिकः । सूर्योद्गमे सति निष्कृति-
त्वा नोक्तार, "उगमयवित्तिस्तुती मणसंकल्पे यद्वैति भाणत्ता'
उद्गते रवौ वृत्तिवर्तनं यस्य स उद्गमवृत्तिः । पागान्तरेणोद्ग-
मवृत्तिरिति वा । उद्गते सूर्ये वृत्तिः शरीर वृत्तिनिमित्त बहिः
प्रचारो यस्य स उद्गमवृत्तिः । वृ० २ उ० । नि० चू० १ उ०
" निष्कृत् य उगमयवित्तिप आणत्यमिय संकल्पे संघमिय" वृ०
२ उ० । (व्याख्या राक्षजोपशब्दे)

उगमवर्द्ध-उद्गमवर्द्ध-स्त्री० शोकोत्तररीत्या नन्दानाम्नां प्रथमति-
थिरात्री, जं० ७ वृ० । सू० प्र० । चं० प्र० ॥

उगमवित्त-उद्गमवित्त-पु० उद्गते उद्गमवित्तियस्य स उद्गमवित्तः ।
उद्गमवित्त सपे, ज्ञा० १ ए अ० । जी० । उपा० । प्रज्ञा० ॥

उगमविहार-उद्गमविहार-पु० क० स० उक्तये विहरणे, "अत्यु-
प्रकर्मद्वेनो द्वेनोप्रविहारतः" । ध० ४ अधि० ।

उगमविहारि-उद्गमविहारिन्-त्रि० सदनुष्ठानत्वादुदात्ताच्चारि, ।
ज० १० श० ४ उ० ।

उगमसेन-उद्गमसेन-पु० । उद्गम सेना यस्य । धृतराष्ट्रपुत्रनेदे,
कुरुवंश्ये नृपभेदे, यदुवंश्ये नृपभेदे, वाच० । "वसुदेवदिगमथा
मस्य वक्तव्यता तत एवाऽवसेया । उद्गमसेनपामोक्त्वाण
सोमगदं राहसदस्साय" भा० म० छि० । अन्त० । "अहं च भा-
गरायस्स तं च सिमंभगवणिहणो" दश० २ अ० । ग० ।

उगमसेनगद-उद्गमसेनगद-न० । जीर्णगदं, "उगमसेनगदं ति वा
अंगारगदं ति वा, जुषगदं ति वा, जुषगदस्स णामाह" ती० ।

उगमह-अवग्रह-पु० अवग्रहः अनिर्देश्यसामान्यमात्ररूपाग्र-
हणरूपे भूतनिमित्तमतिज्ञाननेदे, तं आह च चूर्णिकृत "सा-
मस्यस्स रुवादि विससणरदियस्स अणिहसस्स भवगाहणम
वगाह-इति" । न० । विश० । रूपरसादिनेदेरनिर्देश्यस्याप्यु-
क्तस्वरूपस्य सामान्यार्थस्थावग्रहणं परिच्छेदनमवग्रहः ।
"अस्याणं उगमहणं अवग्रहं इति" निर्युक्तगाथां व्याख्या-
नयन् भाष्यकृदाह "सामान्यार्थवग्रहणं मुगहो" विश० ।
(व्याख्या आनिर्णयार्थे शब्दे) सम्म० आ० म० प्र० । तत्र
विषयविपर्ययात्सामान्यतानन्तरमादग्रहणमवग्रहो विषयस्य दूय
रूप्यपथ्योपात्मनोऽर्थस्य विषयिणश्च निवृत्त्युपकरणसङ्कायस्य
रूप्येन्द्रियस्येत्युपलक्ष्युपयोगस्वभावोन्द्रियस्य विशिष्टपुद्गल-
परिणतिरूपस्याग्रहणयोग्यतास्वभावस्य च यथाक्रमेण स-
क्षिपातो योग्यदेशावस्थानं तदनन्तराद्गतं सत्तामात्रदर्शनस्व-
भावदर्शनमनुत्तरपरिणामस्वाविषयव्यवस्थापनीकाररूपप्र-
तिपाद्यमवग्रहः । व्य० छि० १० उ० ।

(१) अवग्रहनेदाः ।

(२) अवग्रहे द्वायकः ।

(३) अवग्रहनिक्षेपः ।

(४) उग्यादित्वातुर्विध्यं देवेन्द्रादितः पञ्चविधत्वं तत्र
वर्तीयस्त्वे तारताम्यनिरूपणम् ।

(५) अवग्रहादनदोषनिवृत्त्यर्थमवग्रहानुज्ञापनम् ।

(६) विषयव्यनुज्ञापनीया ।

(७) साधर्मिकावग्रहे उपनिमन्त्रणम् ।

(८) अवग्रहयोग्यं क्षेत्रमवग्रहप्रतिषेधम् ।

(९) आह्वयार्थवृद्धीति अवग्रहः ।

(१०) पथ्यवग्रहः ।

(११) आह्वयवृद्धिनादावग्रहे आह्वयवृद्धिना ज्ञानं सञ्चनवना-
दावग्रहम् ।

(१२) स्वामिना त्यक्ते अत्यक्ते वावग्रहः ।

(१३) राजावग्रहो देवेन्द्रावग्रहम् ।

(१४) राजपरिवर्तेऽवग्रहः ।

(१५) अवग्रहक्षेत्रमानम् ।

(१६) क्षेत्रत्यागसमयागतेषु अपरेष्ववग्रहपरिवृत्तिः ।

(१७) अवग्रहे सप्त प्रतिमा ।

तेषां काशेण तेषां समयेण सकेन्द्विदे देवराया वज्रयाणां ।
 पुदिमे जाव जुजमाणे विहरइ इमं च णं केवल्लकापं
 जंबुदीवे २ विउल्ले ओहिणाणे आनोएमाणे २ पामइ
 समणं जगवं भट्ठावीरं जंबुदीवे दीवे जहा ईसाणे त-
 यमए तहेव सकेणवि णवरं आजिओणेणं सत्तावेइ
 पायत्ताणियाहवइ हरीसुधोमघंटापात्तओ विमाणकार्ग
 पात्तणं विमाणं नत्तगिश्से णिज्जाणमणे दाह्णिणापुग्गिह्ठि ।

मिहे रत्तिकपव्वए समं तंचेव णामगं मावेत्ता पज्जु-
वासइ धम्मकहा जाव पडिगया तएणं से सके देविंदे देवरा-
या समणस्स जगवओ महावीरस्स अंनियं धम्मं सोच्चा
णिसम्म दृढतुहममणं जगवं महावीरं वंदइ णमंसइ वंदइ
त्ता णमंसइत्ता एवं वयामी कएणं जंते? उग्राहपप्पत्ते सक!
पंचविहे उग्राहे पाप्पत्ते तज्झा देविंदोगहे रायोगहे
गहवइउग्राहे सागारियउग्राहे साहम्मियउग्राहे जे इमे
अज्जत्ताए समणा णिग्गंया विहरंति एसिणं अहं उग्राहं
अणुजाणापीतिकहु समणं जगवं महावीरं वंदइ णमंसइ
वंदइत्ता णमंसइत्ता तमेव दिव्वं जाणविमाणं पुरुहइ
पुरुहइत्ता जामेव दिसिं पाउत्तए तामेव दिसिं पस्सिण
जंतेत्ति । जगवं गोयम ! समणं जगवं महावीरं वंदइ
णमंसइ वंदइ २ त्ता एवं वयामी जं णं जंते ! सके
देविंदे देवराया तुवेन एवं वन्दति मच्चंणं एममडे हंता
मच्चंणं । ज० १६ श० २ उ० ।

अथ कतिउविधोऽयमवग्रह उच्यते

देविंदगयगहवइ, उग्राहो सागारिए अ साहम्मि ।

पंचविहाम्म परूविण, नायव्वा जो जहिं कमइ ॥

देवन्द्रः शक देशानां वा स गवतः कृत्रस्य प्रजवति तावान्
देवन्द्रावग्रहः राजा चक्रवर्तिप्रवृत्तिगो महर्षिकः पृथ्वीपतिः
स यावतः पटव्वाभरताइः कृत्रस्य प्रवृत्त्वमनुभवति तावान्
राजावग्रहः । गृहपतिः सामान्यमण्डलाधिपतिस्तस्याऽप्य-
ऽधिपत्यविषयं नृते यदनुमिस्त्राणं स गृहपत्यावग्रहः । सागा-
रिकः शक्यान्तरस्तस्य सत्तायां यगृहपाटकादिकं स सागा-
रिकावग्रहः । साधर्मिकाः समानधर्माणः साधवस्तथा सव-
न्धि सकोशयोजनादिकं यदा जय्य कृत्रं स साधर्मिकावग्रहः ।
एष पञ्चविधोऽवग्रहः । एतस्मिन् पञ्चविधेऽवग्रहे वक्ष्यमाण-
भेदं प्ररूपितं सति ज्ञानयोग्यो विधिरित्युपस्कारो यो यत्र
देवन्द्रादौ क्रमनऽवतरति स तत्रावतारणाय इति संग्रहगाथा-
समासार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विवरीपुरमीपां पञ्चानां मध्यं कः कस्माद्वली-
यानिति जिज्ञासायां तावद्दिमाह ।

हेडेह्वा उवरिओहिं, वाहिया नउ लहंति पाटुवं ।

पुव्वाणुन्नाजिनयं, चउमुनयपच्छिमेजिनवा ॥

अधस्तना देवन्द्रावग्रहादय उपरितने राजावग्रहादिजिर्यथा-
क्रमं बाधिता उच्यन्ते । अत एव ननु नेथ लजन्ते प्राधान्यमुत्त-
मत्वम् । किमुक्तं भवति । राजावग्रहे राजैव प्रभवति न देव-
न्द्रस्ततो देवन्द्रानुज्ञातेष्ववग्रहे यदि राजा नानुजानीत तदा
न कल्प्यते तदवग्रहं स्थातुम् । अथानुज्ञातो राजा स्वविषया-
वग्रहः परं न गृहपतिना ततस्तदवग्रहं पिन युज्यतेऽन्यथातुम् ।
अथानुमतं गृहपतिना स्व नृमिस्त्राणमेऽवस्थानं परं न सागा-
रिकेण स्वावग्रहे ततोऽपि न कल्प्यते वस्तुम् । अथानुज्ञातः
सागारिकेण स्वावग्रहः परं न साधर्मिकैस्तथापि न कल्प्यते
इत्येवमुपरितनैराधस्तना बाध्यन्ते तथानुपूर्वमनुज्ञातमजिनवा-
चनपुं जज्जनां विकल्प्य केषांचिन्साधूनां पूर्वानुज्ञा तदपरेषाम
जिनवति जज्जना कार्येण्यर्थः । यत्र कथं पूर्वानुज्ञा काऽनितवानु-

ज्ञान्युच्यते । ईहाया यवग्रहः पुरातनसाधुभिरनुज्ञापितः स य-
त्याश्चात्येरेण्येव परि नुज्यते न त्रयोऽनुज्ञाप्यते सा पूर्वानुज्ञा
यथा चिरंतनकालवर्तिजिः साधुजिदेवन्द्रं यदवग्रहमनुज्ञा-
पितः सैव पूर्वानुज्ञा । सांप्रतकालीनसाधूनामध्यनुवर्तते न
पुनर्भूयाप्यनुज्ञाप्यते अभिनवानुज्ञानामभावाद् । यदा किलान्यो
देवन्द्रः समुत्पद्यते तदा तत्कालवर्तिजिः साधुजिर्यदसाव-
नितवोत्पन्नतयाऽवग्रहोऽनुज्ञाप्यते सा तेषामनजिवाऽनुज्ञा
तदपरेषां पूर्वानुज्ञा एवं शेषनृपतिगृहपतीनामापि पूर्वा-
जिनवानुज्ञे जावतीये । सागारिकापि प्रथमत उपागतैः साधु-
भिर्यदुपाश्रयमनुज्ञाप्यते सा तेषामजिनवानुज्ञा तेषु साधुषु
तत्र स्थितेषु यदन्ये साधवः समागत्य तदनुज्ञापितावग्रहं प-
रितुज्जते सा पूर्वानुज्ञा तदेवं चतुर्ष्ववग्रहेषु पूर्वानजिनवानुज्ञया
जज्जना जाविता । तथा पश्चिमे साधर्मिकावग्रहे जिनवानुज्ञैव
जवति न पूर्वानुज्ञा । तथाहि यो यदावग्रहार्थं साधर्मिकमुप-
सपद्यते स सर्वोपि तदानां तमनुज्ञाप्यवावर्तयते नायथे-
त्यनितवानुज्ञैवैका ।

अथामीपां पञ्चानामपि भेदानाह ।

दव्वाइ एक्के, चउहा ग्वितं तु तत्थ पाटुवं ।

तत्थेव य जे दव्वा, काळो जावो असामित्ते ॥

एक्केऽवग्रहश्चतुर्धा उच्यते : कृत्रतः काज्ञतां जावतश्च ।
तत्र प्रथमतः कृत्रावग्रहः प्ररूप्यते कुतोहेतोरिति चेष्टस्यते कृत्र
पुनः स्वतन्त्रेषु उद्यादिषु मध्यप्राधान्येन वर्तते उद्यावग्रहस्य
प्ररूप्यमाणत्वात्तस्य च तत्त्वतः शकादिकृत्ररूपतयानिधीय-
मानत्वादिति भावः । यतश्च तत्रैव क्षेत्रे यानि उद्याणि यत्र
कालो ज्ञानश्च गतेषां क्षेत्रमध्ये जूतस्त्वामित्ये वर्तते क्षेत्रस्यैव
सर्वाङ्गत्वाद्येषां तस्मिन् प्रथमं प्ररूपितं उद्यादयस्तदन्त-
र्गताः प्ररूपिता एव भवन्तीति प्रथमतः क्षेत्रावग्रहं प्ररूपयति ।

पुट्ठावरायया खड्डु, संहोहोगम्म मज्जयारम्मि ।

जो कुणइ दुहा क्षोणं, दाहिण तह उत्तरद्धं च ॥

इह सर्वस्यापि क्षेत्रस्य मध्यकार मध्यजागे मन्दरस्य पर्व-
तस्यापि श्रेणिराकाशप्रदेशापरिक्षेत्रकप्रादेशिकी पूर्वापरयो-
र्दिशोरयता प्रदर्श्या समस्ति या श्रेणिर्लोकमेकरूपमाप द्विधा
करोति । तद्यथा दक्षिणलोकार्धमुत्तरलोकार्धे च । तत्र
दक्षिणलोकार्धस्य शकः प्रनुचमनुजवति उत्तरलोकार्धस्य
पुनरीशानकटपनायकस्तथादक्षिणलोकार्धे यान्यावद्विकप्राध-
ष्टानि पुष्पावकांर्णानि वा विमानानि शक्रस्यैव नाव्यानि यानि
पुनरुत्तगर्हं तानि सर्वाण्यपि द्वितीयकटपाधिपतैः । अथ या-
नि मध्यमश्रेण्यां तानि कस्याजयन्तीत्याह ।

माधारण आवहिया, मज्जम्मि अवष्टचंदकप्पाणं ।

अरुं च पस्सिंवेत्ते, तंमि अरुं च पस्सिंवेत्ते ॥

अपार्धचन्द्रकल्पयोरर्धचन्द्राकारयोः साधर्मैशानकटपयोः
पूर्वापरयतायां मध्यमश्रेण्यां वा विमाननामावतिकासा साधा-
रणा शक्रेज्ञानयोः । किमुक्तं जवति । तस्यां मध्यमश्रेण्यां
पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि त्रयोदशस्यपि प्रस्तदेषु यानि विमा-
नानि तानि कानिचित् शक्रस्य कामिचिदीशानस्याज्ञायाणि ।
तत्र यानि वृत्ताकाराणि तानि सर्वाण्यपि शक्रस्यैव यानि
पुनरुत्तगर्हाणि चतुरस्याणि वा तायेक शक्रस्य एकमीशानस्य-
त्येवमन्तयोऽपि साधारणानि तथानोक्तम् "जे द्वाविणणेन उदा,
दाहिणयो जावती तवे तंमि । जे एणं नसरं उदा नसरं" ।

आवर्त्ती तेषां । पुष्पेण पश्चिमेण य जेघट्टा ते विदाहिणस्तस्य । तस्यचत्वरसंगा पुण, सामन्ना हुंति दुष्टहपि" तेषां च मध्यमश्रे-
णिगतानां विमानानामर्थं स्वस्वक्षेत्रे कल्पसीमानि प्रतिष्ठितं
तदपरमर्थं परक्षेत्रे परकल्पसीमनीति ।

अथ शास्त्रमुद्दिश्य क्षेत्रावप्रदप्रमाणमाह ।

सेढीः दाहिणेणं, जो लोग उग्राहसकविमाणा ।

हेष्टावि अ लोगंत, खितं सोहम्मरायस्य ॥

सौधर्मराजस्य सौधर्मकल्पाधिपतेरेतावत्क्षेत्रमाधिपत्य-
विषयभूतं तिर्यग्दिशमधिपत्यं धेय्याः पूर्वोक्ताया दक्षिणे
दक्षिणस्यां दिशि यावत्क्षेत्र इति तीर्थगोत्रोक्तपर्यन्तं ऊर्ध्वदिश-
माधित्य आ पादपूरणे यानि स्वाभिनि विमानानि स्वपञ्चजक-
मितानि अधोदिशमुद्दिश्य यावदधस्ततो होकांत इति प्रा-
विता देवेन्द्रक्षेत्राऽवप्रदः ।

सम्प्रति चक्रिणः क्षेत्रावप्रदमाह ।

सरगोयरो अ तिरियं, वावत्तरिजोयणाई उहुं तु ।

अह लोगगामगत्ताई, हेष्टावो चक्रिणो खितं ॥

यावत्तरस्य वाणस्य गोचरो विषयस्तावच्चक्रिणस्तिर्यक्क्षेत्र-
प्रदः । इदमुक्तं ज्ञेयं । चक्रवर्ती दिग्बिजययात्रां कुर्वन् माग-
धादिषु तीर्थेषु यन्मामाङ्गितं बाण निस्सृजति स पूर्वदक्षिणापर-
समुद्रेषु द्वादशयोजनान्तं यावत्क्षेत्रं पतावदन्तश्चक्रिणस्ति-
र्यगवप्रदः । स एव बाणः कृत्स्नदिग्बिजययात्रां साधनार्थं
चक्रिणैव निस्सृज्य ऊर्ध्वं षासप्ततियोजनानि यावत्क्षेत्रं तावा-
नृत्त्यवप्रदः । अथः पुनरधोदिशोक्तप्रमाणस्तथा गतां आदि-
शब्दाद्वापीकूपमिगुहादिपरिग्रहः । इयमत्र प्रावना । जम्बू-
द्वीपापरविदेहवर्तिनश्चिनावती यन्मामिधानविजययुगलसमुद्र-
वा योजनसहस्रा द्वेधा समयप्रसिद्धा । ये अधोदिशोक्तप्र-
माणेषु ये चक्रवर्तिनः समस्तपथन्ते तेषां त एवाथः क्षेत्राव-
प्रदास्तदपरं तु गतां कूपमिगुहादिकमिति प्रकृतिता राक्षः
क्षेत्रावप्रदः ।

अथगृहपतिसागारिकयोस्तमाह ।

गहवणो आहारो, चउदिमि सागारियस्स घरवगता ।

हेष्टा अवागताई, उहुं गिरिगहधयस्स्वत्वा ॥

गृहपतेर्महेश्वरस्य यावानाधारो विषयः प्रजुत्वत्रिपयजू-
तश्चतस्रु दिक्कु तावानस्थोत्कृष्टतिर्यगवप्रदः । सागारि-
कस्य शय्यातरस्य गृहवगतागृहवृत्तिपरिक्षेप उक्तार्थतयग-
वप्रदः द्वयोरपि आधस्तादपागतागमादयः अपागतौ नदो वा
अगमः कूपः आदिशब्दाद् वाप्यादय ऊर्ध्वगिरिगहधजघृक्षाः
गिरयः पर्वता गृहध्वजा गृहोपरिबर्तिन्यः पताका वृक्षाः सहका-
रादयः । साधर्मिकाणां तु क्षेत्रावप्रदः कुतोपि हेतोरेव नोक्तः
परं वृद्धाप्त्ये इत्यमज्जिहितः "खितं नोहो सकोसं जायण
साहम्मियाण बोधय्यं" उद्दिष्टिजा पगदिसि उज्जाणं वा मर-
वाई" मरम्बादी उद्यानं यावत्क्षेत्रः क्षेत्रावप्रदः शेषं सुगमम् ।

अथ जघन्यक्षेत्रावप्रदमभिधानुकाममाह ।

अजहअमणुकोमो, पढमो जो आविचकवट्टीणं ।

सेसनिव रोहगाइ, मुजहअमोगहवईणं च ॥

प्रथमो देवेन्द्रावप्रदोऽजघन्योत्कृष्टो न जघन्यो नचोत्कृष्टः
किन्तुजयविविहारादितः सर्वदैवैकरूपत्वात् यन्मामवप्रदः च-
क्रवर्तिनां सबन्धी सोऽप्यजघन्योत्कृष्टः चक्रवर्तिनामाधिपत्य-
सैकरूपत्वात् । शेषनृपाणां चक्रवर्तिन्यतिरिक्तानां नृपतीनां

प्रदपतीनां च रोधकादिषु जघन्यः क्षेत्रावप्रदो उत्कृष्टः । रोधनं
रोधकः परचक्रेण नगराद्विष्टनम् आदिशब्दाद्व्यवस्थायवधि-
धस्य परिग्रहः । इयमत्र प्रावना । कोऽपि बलवान् राजा
महेश्वरो वा कस्याप्यल्पबलस्य नरपतेर्ग्रहपतेर्वाहानिवृत्त-
मात्मसात्कृत्य यदा तदीयं नगरादि निरुध्याघातिष्ठते तदा तस्य
तावाधगरादिमात्रको जघन्यः ।

नगराइ निरुधधरे, रायाणुगाउ उचरिमज्जो ।

उकोसे उ अनियओ, अर्चाकमाई चउएहंपि ॥

द्वौ चरमौ सागारिकसाधर्मिकौ तयोरयं जघन्यः क्षेत्रावप्र-
दो नगरादौ केनचिद्वाहा निरुधे बहिर्वास्तव्यजनेरन्यन्तरतः
प्रविशन्निःशय्यातरगृहं साधर्मिकोपाभयो वा यदा प्रयेते
तदा या काचित्तयामनुका यथैतावति प्रदेशे युष्माजिः स्था-
तव्यमेतावत्तस्माज्जिरिति स जघन्यक्षेत्रावप्रदः । उक्तं
पुनरवप्रदानियतः कस्याप्यल्पीयान् कस्यापि नृयानिति प्रावः ।
क्षेत्रमित्याह अन्तर्गतादीनां चतुर्धामपि यन्मामवर्त्ता न ज्ञेयं
किं तु सामान्यपार्यवः स नमः पर्युदासप्रतिषेधात्तत्सदृशगा-
दकत्वाच्चकीर्णपथे । आदिशब्दाद्गृहपत्यादयां गृहान्ते ।

अथसागारिकावगःस्य विशेषत उपयोगत्वाद्भिधमाह ।

आणुगाए व सव्वम्मि, उग्राह घरसामिणा ।

तहावि न सीमं उदंति, साह तपियकारिणो ॥

गृहस्याभिना शय्यातरणं राजनधावनकायिक्यादिष्वुत्सर्ज-
नस्वाध्यायादिकं यत्र यत्र प्रावनां रचते तत्र तत्र कुरुते ते च
यद्यप्यसाधन्यवप्रदेऽनुज्ञातस्तथापि साधन्यस्तस्य सागारिक-
स्य प्रियकारिणः समाधिधिधित्तवः सीमां मर्यादां न विन्दन्ति
निर्धायन्ति व्यवस्थां पात्रयन्तीत्यर्थः । तामेव सीमामभिधत्ते ।

जाणट्टया जायण धावणाई, वोहट्टया अत्थण हेउगम्मि ।

अग्निगहं चैव अहिद्वियते, मासो वज्जो व करेज्जपंतुं ॥

ध्यानार्थं राजनधावनबोधनाद्यर्थं द्वयोरुच्चारणप्रब्रवणयोरर्था-
य (अत्थाणत्ति) उपविश्यावस्थानं तदुक्तं च तन्नि-
मित्तकं मितवप्रदमेव परिमितमेवावप्रदमधिष्ठितं । किमु
क्तं ज्ञेयं । साधनो व्यवस्थां स्थापयन्तः शय्यातरमामन्यं ब्रू-
ते भावक ! वयमियति प्रदेशेऽध्याशिष्यामहे भूतः परम् ।
अत्र राजनानि धावण्यामां नान्यत्र यदि नाम ज्ञानादरात्रा-
वधारसंज्ञा जवस्तताऽत्र परिग्रापयिष्यते । अत्र पुनः कायिकी
व्युत्सृज्यते इह पमः साधनो भाजनरक्षणादिकं बुद्धितः । कि-
न्तुमीपि वज्जामासिष्यन्ते एवं व्यवस्थाप्य मितमेवावप्रदमधि-
ष्ठितं । कुत इत्याह अमात्यो वा सागारिकाभ्यां वा तदीयो
वयस्यस्वजनादः स बाधकृष्णाकृष्टेन गच्छेनातिप्राप्त्येण ज्ञाने
कायिक्यादिना वा चित्ताशितेऽवप्रदं मन्युममार्तिकं बुद्ध्यात् ।
अपि च तथा साधुजिरमसैस्तत्र स्थातः यं तथा शय्यातर-
स्थितयत् अहं निभृतस्वजावा इमी मुनयो यदतावन्तोऽपि
सन्तः स्वसमयादितमाचारमाचरन्तोऽपि परस्परं विक्रियादि-
कमकुर्वन्तां निर्व्यापारा इव स्रव्यन्ते तत्सर्वथा कुनाथास्म्यह-
ममीषां जगवतां शय्यायाः प्रदानेन तीर्णप्रायो मयायमपा-
रोऽपि संसागपागवार इति प्रकृतिः क्षेत्रावप्रदः ॥

सम्प्रति उत्थावप्रदमाह ॥

वयणमचित्तीमग, दव्वा म्वु उग्राहेसु ए पयु ।

जो जेण परिगाहिओ, सो दव्वा उग्राहो होइ ॥

पतेषु देवेन्द्रावप्रदेषु यानि चेतनानि स्त्रीपुरुषादीनि अग्नि-

तानि वस्त्रपात्रादीनि मिश्राणि सभाणोपकरणस्त्रीपुरुषा-
दीनि यानि द्रव्याणि स द्रव्यं द्रव्यविषयेऽवग्रहः । कथञ्चुत
द्रव्याह । यो येन शक्तादिना परिगृहीतः स तस्य संबन्धी
द्रव्यावग्रहः । किमुक्तं भवति । देवेन्द्रावग्रहेऽत्र यानि स-
न्नितासन्निभमिश्राणि द्रव्याणि तानि सर्वाण्यपि देवेन्द्र-
द्रव्यावग्रहः । एवं राजावग्रहादिष्वपि भावना कार्या ॥

अथ काशावग्रहमाह

क्षोसागराज पद्मो, चक्री सत्तमय पुण्ड्रुलमीह ।

मेमनिवैसि मुहुत्तं, जहन्मुक्तेमण जयणा ॥

प्रथमो देवेन्द्रावग्रहः स द्वे सागरोपमे यावद्भवति शक्रस्य
द्विसागरोपमस्थितिकत्वात् चक्री चक्रवर्त्यवग्रहे जघन्यतः
सप्तवर्षशतानि ब्रह्मदत्तवत् । उत्कर्षतः पुनश्चतुरशीतिपूर्व-
शतसहस्राणि जगतचक्रवर्तिवत् । तथा च चूर्णीः “चक्रवर्ति-
उग्गाहो जहन्नेणं सत्तवाससया वमदत्तस्स उक्कोसेण चुरा-
सोऽपुण्वसय महस्साहं भरहस्स” अत्र परः प्राह । तत्र
द्रव्यदत्तः कुमारतायामष्टाविंशतिमापरुल्लिख्य पटपञ्चाशतं
विचित्रजं षोडशवर्षाण्यतिक्रम्य पटवर्षशतान्येव चक्रवर्ति-
पट्वीमनुवृत्तम् । भरतोऽपि सप्तसप्ततिपूर्वेल्लक्षणं कुमारजा-
यमतस्य वर्षसहस्रं माण्डलिकत्वमनुपाह्वय पाटवर्षसह-
स्राणि विजययात्रायां व्यतीत्य ततः किञ्चिद्वृत्तानि पटपूर्व-
ल्लक्षाणि सर्वज्ञमिथियं मुहुत्तं ततः कथमनयोः सप्तवर्षशता-
नि चतुरशीतिपूर्वल्लक्षाणि च यथाक्रमं चक्रवर्त्यवग्रहः प्रति-
पाद्यमानो न विन्यत । तत्र दोषः यतो योग्यतामङ्गीकृत्य भरता-
दयो ज-मन एव चक्रवर्तिनो मन्तःयाः । यत उत्पन्नमात्र एव
चक्रवर्त्तनं तदीयतथाविधाजुतभाग्यसंसारसमावर्जितास्त-
दानाव्यक्तेर्नविचारदेवता उत्पन्नाऽय सकलमहीपल्लयस्वा-
मानं प्रमादभाजस्तदानुकूल्यवृत्तयस्तथाविधाभिज्ञाणिस्त-
प्यनीकयुक्तप्रत्युदापदाराय प्रवर्तन्त इति समीचीनमेव
यथोक्तमवग्रहकालमानम् । अन्यथा वा बहुश्रुतेरुपयुज्यनिर्व-
क्षणीयमिति (सप्तनिवसिमुहुत्तति) चक्रवर्तिनं मुक्त्वा-
य. भागं नृपस्तस्य जय-यतो मुहुत्तं काशावग्रहः । वृत्तगत्या-
भिषेकस्यान्तर्मुहुत्तार्धं मरणाद्वाऽप्यपदपरिच्रंशाद्वा शेषनृ-
पतीनामुत्कृष्टं काशावग्रहं भजना कार्या । किमुक्तं भवति ।
अन्तर्मुहुत्तदारण्य समयवृद्ध्या वर्धमानानि चतुरशीतिपूर्व-
ल्लक्षाणि यावद्यान्यायुःस्थानानि तेषां मध्ये यद्येषां नृपतीना-
मायुस्थानं निर्धारितं यो वा यावन्त काशं राज्यैश्वर्यमनुवर्तन्ति
तस्य स उत्कृष्टः काशावग्रहः ॥

एवं गृहपतिमाग-रिणं वि चरिमे जहन्मुक्ते मासा ।

उक्कोसो चउमासा, दोमृवि जयणा उ कज्जाम्मि ॥

एवं गृहपतिसागारिकयोरपि शेषनृपतिवज्जघन्यात्कृष्टश्च
काशावग्रहो द्रष्टव्यः । इह च यद्यपि शेषनृपतिगृहपतिसा-
गारिकाणामायुषि पूर्वकांष्टिपर्यवसितान्यपि संज्ञायन्ते तथा
पि चूर्णीकृता किमपि बाहुल्यादिकारणमदृश्य चतुरशीति
पूर्ववृत्तपर्यन्तान्येवानिहितानिन्यत्रापि तद्वुरोधनं तथैव
व्याख्यातानि । तथा चरमं साधर्मिकावग्रहे ऋतुवर्कं मासक-
ल्पविहारिणां जघन्यो मासमेकमुत्कृष्टो वर्षासु चतुरो मासान्
काशावग्रहः (दोसु वि भयणा उ कज्जाम्मि) द्वयोरपि
जघन्यात्कृष्टयोः कार्यं समर्पितं भजना । किमुक्तं भवति
शानादिभिः कारणैः कदाचित्तुष्यौ मासौ वर्षासु चत्वारो
मासा न प्रतिपूर्येग्नानिस्तु या मयेयुः । गतः काशावग्रहः ।

अथ भावावग्रहमाह ।

चत्तारो दइअम्मि, खत्तावसमियम्मि पच्छिमो होइ ।

मणसीकरणमाणुत्तं च, जाण जं जत्थ कम्मइ ॥

चत्वारो देवेन्द्राजगृहसागारिकाणामवग्रहा औदार्यिकभावं
वर्तन्ते ममेदं क्षेत्रमित्यादि मूर्त्तयास्तेषु सद्भावास्तस्याश्च
कशावग्रहोदनीयादयजन्यत्वात् । पश्चिमः साधर्मिकावग्रहः
स ज्ञायापशमिकं भावे वर्तते कषायमोहनीयज्ञायापशमयुक्त-
तया ममेदं क्षेत्रं ममायमुपाश्रय इत्यादिमूर्त्तयाः साधनाम-
जावात् । एष जावावग्रहः । तदेव प्ररूपितः पञ्चविधाऽयवग्रहः ।
अथ यदुक्तं चारगाथायां “ पञ्चविहम्मि पर्वावयनायव्यो जा
जहिं कम्मइसि ” तदिदानीं ज्ञायन्ते “ मणसीकरणमाणुत्तं
चेत्यादि ” मनसि करणमनुज्ञां च जानीहि । यद्यत्र देवेन्द्रा-
वग्रहादीं कामनि अयतगति तत्र मनसि चेतसि करणमनुजा-
नीताम् । यस्यावग्रह इति मनस्येवानुज्ञापनमिति हृदयं यत्पु-
नर्वचमानुज्ञाप्यते साधुज्ञानं भूतगत्येत्यादनुज्ञापनं जाव-
तत्र देवेन्द्र राजावग्रहयामनसंज्ञानुज्ञापनं करानि गृहपत्य-
वग्रहस्य मनसा वा वक्षसा वा सागारिकसाधर्मिकावग्रहयो-
नियमावचसाऽनुज्ञापना । यथानुज्ञापना यथानुजानीतारमाक-
शान्यां वस्त्रपात्रादीकदिकं चेत्यादि ।

अथ नायानग्रहं प्रकारान्तरेणाह ॥

जावावग्रहो अहव पुहा, मइगहण अन्थ वंजणे उ मः ।

गहणे जत्थ उ गिगह, माणसीकरणअकण्णतिविहं ॥

अथवा जावावग्रहो द्विधा मतिज्ञानावग्रहो गृहणजावावग्र-
हश्च । तत्र मतिर्मतिज्ञानरूपा जावावग्रहो ज्ञयोपि द्विधा व्यङ्गना
वग्रहोऽर्थावग्रहश्च गाथायां बन्धातुलोभ्येन पूर्वमर्थशब्दस्य
निर्देशः गृहणगृहणविषयं जावावग्रहः । यत्र तु यस्मिन् पुन-
र्देवेन्द्रावग्रहाद् यदा साधुः किञ्चित्तुज्ञानं गृह्णति सार्थ-
सर्मात्तत्तं मिश्रं वा तस्य तदागृहणं भावावग्रहः (मणसिक-
रणसि) मनसि करणस्योपलक्षणत्वादनुज्ञापनायाश्चाकरण-
त्रिविधं प्रायश्चित्तम् । एतदेव सर्वशेषमाह ।

पञ्चविह पर्वावणं म, उग्गाहो जाणणं पत्तत्तं ।

अक्षाणउग्गाहिए, पार्थाच्छत्तं जवे तिविहं ॥

पञ्चविधेऽवग्रहे प्ररूपितं सतीदं तात्पर्यमभिधीयते स एव
विधायग्रहो ज्ञापकेनपञ्चप्रकारोवग्रहः स्वरूपवर्धितो गृहीतः यो
नाज्ञापकलक्ष्ण इत्याह अज्ञानेऽन्धिगमे सति यद्यवग्रहमवग्र-
हान् तनस्तस्मिन्नावग्रहीने त्रिविधं प्रायश्चित्तं प्रवर्तते तदेवाह ।

इककडिणे मामो, चालम्मासो अपीरुफण्णसु ।

कड्कडिसे पणगं, उगे तह मल्लगाईसु ॥

इककडिणो कतिनः शरस्तस्यस्तयोः सरतारके मासलघ-
काष्ठमेवपु पीठेषु फलकेषु च प्रत्येकं चत्वारो मासलघ-
काष्ठे च काष्ठशकलकलिश्च च वंशद्वयं काष्ठकलिश्च तत्र तथा
कारे जस्ममि मल्लकादिषु मल्लकं शरायमादिशब्दान्तर-
गलादिपरिगृहः । एतेषु सर्वेष्वपि पञ्चकं पञ्चरात्रेद्विधानं
इति त्रिविधं प्रायश्चित्तमज्ञानावग्रहरूपस्यावग्रहणे द्रष्टव्यम् ।
उक्तोऽवग्रहकल्पिकः । व्य० १ उ० ।

साम्प्रतं द्रव्याद्यवग्रहप्रतिपादनायाह ।

दवुग्गाहो उ तिविहो, मच्चिसाच्चित्तमीमिओ चव ।

खेत्तुग्गाहो वि तिविहो, वविहे कासग्गाहो होइ ॥

कृत्वावग्रहस्त्रिविधः शिष्यादेः सचिन्तो रजोहरणादेरचितः
शिष्यरजोहरणादेर्मिथः । केवावग्रहोऽपि सचिन्तादिस्त्रिविध
एव । यदिवा ग्रामनगरारण्यज्जेदादिति । कावावग्रहस्तु अतु-
वग्रहोकाज्ञेनादित्येति । भावावग्रहप्रतिपादनार्थमाह ॥

यहउग्राहो यगृहणो-गृहो यजावग्रहो उहा होइ ।

इदियणोइदिअस्थ-बजणोगृहोहोइ दसहा या॥

भावावग्रहो ज्ञेया तद्यथा मत्पत्रग्रहो गृहणावग्रहश्च । तत्र मत्प-
त्रग्रहो विद्या अर्थवग्रहो व्यञ्जनावग्रहश्च तत्रार्थावग्रह इन्द्रिय-
नो इन्द्रियभेदात्वेना व्यञ्जनावग्रहस्तु चक्षुरिन्द्रियमनोवर्ज
अतुर्वा स एव सर्वोऽपि मतिनावावग्रहो दशधेति ।

गृहणावग्रहार्थमाह ॥

गृहणोगृहम् अपरि-माहस्स गृहणस्सगृहणपरिणामो ।

कह पकिहरियापकिहा-रियं व होइ अइयव्वं ॥

अपरिगृहस्य सार्थव्येदा पिएइवसति वस्त्रपात्रगृहणपरिणा-
मो भवति तदा स गृहणजावावग्रहो भवति तस्मिन् सति
कथं केन प्रकारेण ममेदं वस्तुत्वादिकं प्रतिहारिकमप्रतिहारिक
वा जवत्येवं यतिनम्यमिति । प्रागुक्तञ्च देवन्दावग्रहः पञ्च-
विधाऽप्यस्ति स गृहणावग्रहे उच्यते इति । आचा० ७ अ० ।

एमेव बहूणपि, पिके नवरोगहस्स उ विजागो ।

किं कतिविहो कस्स कम्मिव, केवइयं वा जवे काहे ॥

अत्र प्रथमपदव्याख्याऽनुपयुक्तत्वाच्च गृहीता अत्रावग्रहस्य
विभागो वक्तव्यस्तमेवाह । किं कतिविधः कस्य वा कस्मिन्वा
क्रियमाणं काज्ञं जवन्यवग्रहः । तत्र किमित्याद्यन्तरव्याख्यामार्थमाह
किं उग्राहोति जणिण, तिविहो उ होतिचित्तादी ।

एकेको पंचविहो, देविदादी मुणयव्वा ॥

किमवग्रह इति जणितं पूरं सुरिराह । त्रिविधो जवत्यवग्रहश्चि-
त्तादिः सचिन्तोऽचित्तो मिश्रश्च । पुनरेकैकः कतिविधः इति
प्रश्नमुपजीव्याह एकैकः । पञ्चविधः पञ्चप्रकारो ज्ञातव्यः कोऽ-
भाविताइ देवन्दादि देवन्दावग्रहो राजावग्रहो माणस्सि-
कावग्रहः शय्यातरावग्रहः साधर्मिकावग्रहश्च ।

गत् कतिविधचारमिदानीं कस्य न जवतीति प्रतिपादयति ।

कस्स पुण उग्राहोति, परपामंदीण उग्राहो नत्थि ।

निहं सेते संयति, अगीते गीतणके वा ॥

कस्य पुनरवग्रहो जवतीति शिष्यप्रश्नमाशङ्क्य प्रोच्यते
परपाषण्डिनामवग्रहो नास्ति ये च निहंवाये च सज्जायाश्च
मयत्यो गीतवैरपरिग्रहीता ये आगीतार्था गीतार्थनिश्चामनु-
पपन्ना यश्च निष्कारणमकाकी गीतार्थं पतेयां सर्वेषामप्यवग्रहो
नास्ति (अस्य बहुवचनव्यता सर्वसंप्रदायाश्च)

बुद्धावामातीति, कात्तातीतेन उग्राहो तिविहो ।

आज्ञं वणे त्रिशुद्धो, उग्राहो उ कज्जवुच्छेओ ॥

बुद्धावासातीति मरणेन प्रतिजग्ननया वा आरागीरुतेन
वा अरणेन वा बुद्धावासे वा म्रतीते काज्ञे भतीति अतुक्के
ज्ञाते मात्ताधिके अवग्रहस्त्रिविधोऽपि न जवति । सचि-
न्तस्याचित्तस्य मिश्रस्य च गृहणं न कल्प्यते इति ज्ञातः ।
कुत इत्याह । आत्रमब्धे बुद्धावाससङ्कले विबुद्धे परिसमाप्ते
यन्मन्त्रार्थचूतोऽवग्रहस्तस्यापि व्यवच्छेदो भवति कारण-
जाव कार्यास्याजावात् वस्तु मय्यते । कात्तातीते विनावग्रहस्य
व्यवच्छेदस्तेन प्रति हृष्टान्तमाह ।

आगासकुच्छिपूरो, उग्राहप रमेहियम्म कात्ताम्मि ।

न हु होति उग्राहो सो, काज्ञे दुगं वा अण्णुणातो ॥

यथा कोऽपि पुरुषो बुद्धकया पीडितः सन्न चिन्तयति पुरयाम्यु-
दरमाकाशेन मे बुद्धुक्तापगच्छति । स यथा आकाशस्य पव-
नेवावग्रहं प्रतिषेधिता यः काज्ञो वसते तस्मिन्नुत्पादितः सोऽव-
ग्रहोऽवग्रहो न जवति प्रतिषेधकाज्ञाचीर्णत्वात् । मयवा
प्रकारान्तरेण काज्ञेनानुज्ञातोऽवग्रहः कथमिति चेदाह ।

गिएहाणं चरिमासो, जहि कत्तो तत्थ जति पुणो वासं ।

बायंति अन्नसेत्तो, संती दोसुं पितो हाजो ॥

यत्र ग्रीष्माणामुष्णकालस्य चरमः पश्चादापादनामा मासः
कृतस्तत्र यदि पुनरव्यक्तेऽस्ति तद्याविश्रान्त्येकाजावतो
वर्षे च वर्षाकालं तिष्ठति ततो ह्येतारपि कालयोर्ग्रामिण्यवग्रहमा-
सयोर्वर्षा जेत्यर्थतो ज्ञातो भवति । एवं करणवतो ह्येतारपि
कालयोः सचिन्तादिज्ञातोऽनुज्ञात इत्यर्थः ।

एमेव य समतीते, वासे तिष्ठि दसगा उ उक्कोसो ।

वासनिमित्तं वियाणं, उग्राहो मासउक्कोसे ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण वर्षे वर्षाकाले समतीते यदि प्रेक्षां
वर्धति ततोऽन्यदिवसदशकं स्वीयते तस्मिन्नपि समाग-
मुपगते यदि पुनर्वर्धति ततो द्वितीयं दिवसदशकं स्थानव्य न-
स्मिन्नप्यतीति पुनर्वृष्टौ तृतीयमपि दशकं तिष्ठति । एवमुक्तयत-
स्त्रीणि दिवसदशकानि वर्षानिभित्तस्थितानामुत्कृष्टोऽवग्रहः
वर्षमासप्रमाणो जवति । तद्यथा एको ग्रीष्मचरममासश्चत्या-
रो वर्षाकालमासाः पञ्च मार्गशीर्षो दिवसदशकत्रयज्ञान
इति । व्य० ४ उ० । नि० चू० ५ ॥

अदत्तादानदोषनिवृत्त्यर्थमवग्रहोऽनुज्ञापनीयः ॥

समणेजविस्सामि आणगारे अकिंचणे अपुत्ते अपमुप-
रदत्तजोगी पावं कम्मं णो करिस्सामीति समुदाए स-
त्वं जंते ! अदिस्सादाणं पक्कव्वामि से अणुपावि-
सित्ता गामं वा जाव रायहाणि वा नेव सयं अदिअं
गिएहेज्जा नेवमणं अदिअं गिएहावेज्जा नेवमणं
अदिअं गिएहंतं पि ममणुजाणेज्जा । जेहिं वि सच्चि
पच्चइए तेमिं पियाइं निक्खू उच्चयं वा मत्तयं वा इंदगं
वा जाव चम्मच्छेदणं वा तेमिं पुव्वामेव उग्राहं अण-
णुमविया अपकिञ्चेहिंया अपमज्जिया णो गिएहेज्जवा प
गिहेज्ज वा तेमिं पुव्वामेव उग्राहं अणुमविय पकिञ्चेहिंय
पमज्जिय तत्रो संजयमेव उग्राहेज्ज वा पगिएहेज्ज
वा से आगंतारेम्व वा ४ अणुवीइउग्राहं जाएज्जा ।
जे तत्थ ईसरे जे तत्थ ममाहिट्टाए ते उग्राहं अणुम-
वेज्जा कामं खलु आउसो अहालंदं अहापरिमातं
वसामो जाव आउमो जाव आउसंतस्स उग्राहे जाव
माहम्मियाए जाव उग्राहं उग्राहिहस्सामो तेण परं
विहरिस्सामो ॥

आम्यतीति अमणस्तपस्वी यतोऽहमत एवंचूतो जविष्या-
मीति दर्शयति । अनगाराऽग्रा बुद्धास्तेनिपपन्नमगारं तन्न
विद्यत इति अनगारस्यनगृहपाश इत्यर्थस्तथा अकिंचनो न

विद्यते किमप्यस्येत्यकिंचनः निष्पत्तिगृह इत्यर्थः । तथा अपुनः स्वजनबन्धुरादीनां निमग्न इत्यर्थः । एवमप्युः द्विपदचतुष्पदादिरहितः यत् एवमनः परदत्तजो जी सन् पाप कर्म न करिष्यामीत्यर्थं समुत्पत्त्यनन्तरि ज्ञायामीति दर्शयति । यथा सर्वे जन्तादत्तदानं प्रत्याख्यामि दन्तशोधनमात्रमपि परकीयमदत्तं न गृह्णामीत्यर्थं तदनेन विशेषणकदम्बकनापर्यायां शाक्यसरजस्कादीनां सम्यक् भक्षणः च निराकृतं प्रवर्तते । सर्वेषां नृणां किंचन भ्रमणोऽनुप्रविश्य ग्राम वा यावद्वाजधानी वा नैव स्वयमदत्तं गृह्णीयात्तथापरं ग्राहयेन्नाप्यपरं गृह्णन् समनुजानीयाद्यैवा साधुभिः सह सम्यक्प्रवृत्तिर्जातिस्तीति या तेषामपि संबन्धुपकरणमनुज्ञाप्य न गृह्णीयादिति दर्शयति । तद्यथा कुत्रकमिति कृदप्रपञ्चने क्रादयतीति उच्यते वर्षाकल्पपादि । याद वा कारिकाः कचित् कुकणदेशादावतिवृष्टसज्जवाक्यकर्मणि गृह्णीयादावचममन्त्रकर्मण्यननुज्ञाप्य प्रत्यु प्रेत्य च नावगृह्णीयात् सकृदगृह्णीयादनेकशः तेषां च संबन्धयथा गृह्णीयात्तथा दर्शयति । पूर्वमेव ताननुज्ञाप्य प्रत्युपेत्य यक्षुषा प्रमुष्य राजादिरादिना सकृदनेकशो वा गृह्णीयादिति किञ्च (संख्यादि) स निष्ठुरागन्तागारादौ प्रविश्यानुबिचिन्त्य च पर्यालोचयति विदारयत्ये कत्र ततोऽवगृहं वसत्यादिक याचेत् । यच्च याच्यस्त दर्शयति । यस्तत्रेश्वरो गृहस्वामी तथा यस्तत्राधिष्ठाता गृहपतिना निक्षिप्तमरः कृतस्तानवगृहं क्षेत्रावगृहमनुज्ञापयेद्यचेत् कथमिति दर्शयति (काममिति) तवेच्छया खल्विति वाक्यालंकारे । आयुष्मन् ! गृहपते (अहासंदमिति) यावन्मात्रं कालं प्रवाननुजानीते (अहापरिष्रायति) यावन्मात्रं क्षेत्रमनुजानीषे तावन्मात्रं कालं तावन्मात्रं च क्षेत्रमाश्रित्य धर्मं वसाम इति यावद्विदायुष्मन् यावन्मात्रं कालमिहायुष्मतोऽवगृहो यावन्तश्च साधर्मिकाः साधवः समागमिष्यन्ति तावन्मात्रमवगृहं गृह्णीष्यामस्तत ऊर्ध्वं विहरिष्याम इति । आचा० ४ भू० ७ अ० १ उ० ॥

(६] विधवाप्यनुज्ञापनीया ।

सागारियग्रहिगारे, आणुवत्तं तस्मि को विसो होति । संदिष्टो वपन् वा, विहवा सूतस्म संबधो ॥

इह पूर्वसूत्रात्सागारिकधिकारः शय्यातराधिकारोऽनुवर्तते तस्मिन् अनुवर्तमाने सूत्रे कोऽपि स सागारिकः कोऽपि प्रहुरिति प्रतिपाद्यमित्येव विधवा सूत्रस्य संबन्धः । अस्य व्याख्या । न विद्यते धवो प्रती यस्याः सा विधवा ततो दुहिता जातिकुलवासिनी पितृगृहवासिनी वा इत्यादि । अथवा समासकरणादिदृष्टव्यं या दुहिता विधवा या च जातिकुलवासिनी दुहिता । जातिकुलवासिनी नाम या गृहजामानुर्वत्ता साध्यवगृहमनुज्ञापयितव्या किमङ्ग ! पुनः पिता वा भ्राता वा पुत्रा वा स सुतरामनुज्ञापयितव्यः । तथा चाह (सं यावतीत्यादि) ततो वाच्यवगृहमवगृहीतव्याविति सूत्राकारार्थः ॥

संप्रति भाष्यकारो व्याख्यानमाह ।

विगतधवा खलु विधवा, धवं तु जन्तारमहु नेरुता ।

धारयति धीयते वा, दधाति वा तेण उ धवोति

विगतधवा खलु विधवा । विगतो धवोऽस्या इति व्युत्पत्तेः धवं तु भर्तारमाहुर्नेरुता निरुक्तिशास्त्रविदः । कया व्युत्पत्त्येत्याह । धारयति तां स्त्रियं धीयते वा तेन पुंसा सा स्त्री दधाति सर्वान्मना पुण्णानि तेन कारणेन निरुक्तिवशात् धव इत्युच्यते ॥

विधवा वा गुणीवज्जइ, किं पुण पिय माज्ञायपुत्तादी । सो पुण पञ्चुवाऽपञ्चुवा, अपञ्चु पुण तत्तियमां होइ ॥

विधवाप्यनुज्ञाप्यते किं पुनः पिता माता भ्राता पुत्रादिव स सुतरामनुज्ञाप्यः केवलं पुनः पुत्रभ्रातृप्रवृत्तिको द्विधा । प्रजुवा प्रवदप्रजुवा । तत्र पुनरप्रव इमे वक्ष्यमाणा जवन्ति तानेव निर्युक्तिरुदाह ।

आदेसदासजइए, विरिक्कजामाइए उ दिष्सा य ।

अस्सामिमामो बहुतो, मेसपञ्चुण्णहेणं वा ॥

आदेशः प्राचूर्णको दासो किंचनो नृतकः कर्मकरो विरिक्को गृहीतरिकादिनागः पुत्रो भ्राता अन्यो वा तयाऽन्यत्र पुत्रगृहे जामानरि एतेऽस्वामिनां प्रभव एतान् यदि अनुज्ञापयति तदा प्रायश्चित्तं मासलघु दोषाः प्रभवः स्वाभिगन्तान् अनुज्ञापयेत् (अणुमाहेणवति) अप्रजुणामपि येषां प्रजुणानुगृहः कृतो यथा स्वया कृत दत्त वा तन्प्रमाणमिति तेन वा अनुगृहेणाप्रजुनापि अनुज्ञापयेत् मान्यया ।

अप्रजुणामनुज्ञापने दोषमाह ।

दियरातो निच्छुहणा, अप्पहुदोसा आदिन्नदानं च ।

तम्हा उ अणुणवए, पत्तं च पत्तुणा च संदिष्टं ॥

गहपतिगहवतिणि वा, अविजत्तमुतो अदिक्कसा वा ॥

अप्रजुणामनुज्ञापने दोषा द्विधा रात्रौ वा निष्काशनं तत्र जनार्हाधिनाशादयो दोषा न केवलं निष्काशनमदत्तादानं च । यस्मादप्रजुणामनुज्ञापने एते दोषास्तस्मात्प्रभुं प्रभुमदिष्टं वाऽनुज्ञापयेत् । तमेव दर्शयति (गहपतिस्ति) वाशब्दादिव भक्तभ्रातृपितृव्यादिषां प्रभवति । अथवा या दुहिता विधवा निसृष्टा गृहे प्रमाणीकृता सापि प्रजवति । यदि वा यः स्वयं दातुं प्रजुणा आदिष्टः सोऽपि प्रजवति । एताननुज्ञापयेत् । व्य० ७ उ० ।

(७) अवगृहीते चावग्रहे उत्तरकालविधिः साधर्मिकागमने उपनिमन्त्रणम् ।

मे किं पुण तत्थोग्गहंसि पवोग्गहियंसि जे तत्थ साहम्मिया संजोतिय समणुष्सा उवागच्छिज्जा जे तेण सयमंसियाए असणो वा ४ तेण ते साहम्मिया संजोइया समणुष्सा उवणिमंतेज्जा णो चेव णं परवमियाए उगिज्जिय उगिण्हिय उवणिमंतेज्जा से आगंतारेसु वा ४ जाव से किं पुण तत्थोग्गहंसि पवोग्गहियंसि जे तत्थ साहम्मिया अणसंजोइया समणुष्सा उवागच्छेज्जा । जे तेणं संयमंसियाए पीढे वा फलए वा सेज्जामंथारए वा तेण ते साहम्मिए अणसंजोइए समणुष्से उवणिमंतेज्जा णो चेव णं परिवमियाए उगिज्जिय उगिण्हिय उवणिमंतेज्जा से आगंतारेसु वा ४ जाव ।

(से इत्यादि) तदेवमवगृहीतेऽवग्रहे स साधुः किं पुनः कुर्यादिति दर्शयति । ये तत्र केचन प्राचूर्णकाः साधर्मिकाः साधवः समागिका एकसामाचारीप्रविष्टाः समनोक्ता उच्यन्ते विहारिण उपागच्छेपुरतिवयसो भवेयुस्ते चैव नृणां ये तैरेव साधुना परशोकार्येणा स्वयमेवितव्यास्ते च स्वयमेवागता भवेयुस्तान् आगनादिना स्वयमाहूतेन स साधुरुपनिमन्त्रयेद्यथा गृहीत गृहमन्त्रयानीतमज्ञादिकं कियतां ममानुगृह इत्येवमुपनिमन्त्र-

येनचैवं (परवडियापत्ति) परानीत यदशनादि तत्तु गम-
वगृह्याश्रित्य नोपनिमन्त्रयेत् । किं तर्हि स्वयमेवानीतेन निमन्त्र-
येदिति । तथा (संज्ञायादि) पूर्वसूत्रवत्सर्वं नवरमन्त्राभो-
गिकान् पीठफलकादिनोपनिमन्त्रयेद्यस्तेषां तदेव पीठकादि
संज्ञायां नाशनादीति ।

(सूत्रम्) अत्थि या इत्या केऽ उदस्म य परिवावन्नप
यत्रचित्ते परिहरणे गृह मन्त्रे व उग्गाहस्स पुन्वाणुष-
वणा चिह्न इह अहाहंमवि उग्गाहो ॥

अस्य संबन्धमाह ।

अमर्हीणसु वि माहाम्म, तेसुइतिषसु उग्गाहो वुत्तो ।

अयमपरो आरंजो, गिहोवि जडे उग्गाहो होइ ॥

अत्राधीनपि क्षेत्रान्तरं गतेषु साधर्मिकेषु इत्येवोऽवग्रहः
प्रोक्तः । अयं पुनरप्यः प्रकृतसूत्रस्यारम्भो गृहिभिर्विजडः परि-
त्यक्तो यः प्रतिश्रयस्तीक्ष्णयऽवग्रहो जवति । अनेन संबन्धमा-
यातस्यास्य व्याख्या । अस्ति वात्रानन्तरस्तत्र प्रस्तुते प्रतिश्रये
किञ्चिदाहारार्थं तत्कादिकं गृहस्यमन्त्रमुपाश्रये पर्यापन्न वि-
स्मृतं परित्यक्तमुपाश्रयपर्यापन्नम् अचित्सं प्राशुकं परिहर-
णार्थं साधूनां परिभोक्तुं योग्यं तत्र सैवावग्रहस्य पूर्वानुज्ञा-
पत्ता तिष्ठति तत्रोपाश्रये तिष्ठतिः पूर्वमेवानुजानीत प्रायश्चित्तमि-
त्ययं यदवग्रहोऽनुरूपतः सैवानुज्ञापना पश्चादुपाश्रयं पर्या-
पन्नगृहणेऽप्यर्वातिष्ठते न पुनर्गतिनवमन्त्रापनं कर्त्तव्यमिति
भावः । किंयन्तं काश्चिदम्याह । यथाहंमवि मध्यमवृद्धमा-
त्रमपि काले यावदवग्रह इति सूत्रार्थः ।

अयामुमेव सूत्रार्थं भाष्यकृत्प्रतिपादयति ।

आहारो उवही वा, आहारो जुंजणागिहे कज्जा ।

दुविइपरिहार अग्रिहो, उवही वि य कोयिणावि कोयि ॥

इह सूत्रं किञ्चिद्गृहण न आहार उपधिर्वा गृहीतः परिहर-
णाहगृहणन तु सप्रथमपरिभोगाहोः । तत्राहारः काश्चिद्विज-
नाहो भवति कश्चित् न जवतीति । उपधिर्वापि काश्चिद्विज-
परिहारसाधारणाहपरिभोगरूपस्याहो भवति कश्चित् न
मर्याति । तर्थाह ।

मंनत्तासयार्थिमयं, आहारो अणुवजोउज इवादि ।

सुमिरतिणवक्रज्ञयो, परिहारो आणगिहो उवही ॥

मन्त्रके हांदिद्यादिजन्तुमिश्रं भक्षयानम् । आसवो मयम्
पिशितं पुच्छम् । इत्यादिक आहारो अनुपभोज्यः साधनामु-
नात्मनयोग्यः शुभिरनृणवत्कृत्वादि उपधिर्वापि परिहारस्या-
नहो मन्त्रेया । अर्थादप्यन्त ओवनादिक आहारो वस्त्रादि-
कश्चापिः परिज्ञेमाह इति ।

वायंते अणुमवणा, पायोगे होइ तप्पढमयाण ।

श्री चय उग्गाहो खसु, चिह्न इह काहो उ हंमदक्खा ॥

साधुभिः प्रतिश्रये तिष्ठतिस्तत्प्रथमतया या प्रायश्चित्तस्यानु-
ज्ञापना कृता जवति सा पत्रोपाश्रयपर्यापन्नम्यापि गृहणे अव-
गृहीतवतीति । न पुनर्तया अनुज्ञाप्यते । या तु संप्रतं लम्बाभ्या
लन्द इत्यतिशयान स कात्रः प्रतिपन्नयः इति कृता सूत्रव्या-
ख्या ताव्यहता ।

संप्रति निर्युक्तिवस्तरः ।

पुव्वमहा वुविहं, दव्वे आहार जाव अवराहो ।

उवहिस्स तत्तिथिदव्वे, इतरे गाहियम्मि जयणाण ॥

पूर्वं जयति तु न पत्रं वृत्तं सभा ननुपाश्रयमेवावशोकयन्तो

द्विविधे कृष्ये उपयोगं प्रयच्छन्ति । त्रिविधं कृष्यं नाम आहा
र उपधिश्च । तत्राष्टौकादयो गृहिणा विस्मृत्य परित्यज्य
वा गता जवेयः । तेषु गतेषु यावदपराहो जवति तावदाहा
न गृह्णन्ति परतस्तु गृह्णन्ति उपधेस्तु तृतीयं विवसे गते गृहणं
कुर्वन्ति इतराग्राम अर्थजातं तत्कदाचिदगारिणां विस्मृतं भवे-
त् तदेकान्तं निरूपणीयम् (गृहियतिस्ति) यदि धानिकादि-
भिर्गृहीतं तथा प्रतिवासिकैर्नष्टो जवेत्तया तत्रापि यत्तेषां वि-
स्मृतं तद्यथोक्तविधिना गृह्णन्ति । एष निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।
सांप्रतमेनामैव विवृणोति ॥

पायं मायं मज्जं-अयंउत्तजा उवस्मयसमंता ।

एहिंति अपिहाण, लहुगो वेमाइमे तत्थ ॥

प्रातः प्रभाते सायं संध्यायां मध्याह्नं च कालत्रये वृषजा उपा-
श्रयं समन्तात् प्रत्युपेक्षन्ते अप्रत्युपेक्षमाणानां ह्युक्तो मात्तम ।
दोषाश्चमे । तत्राप्रत्युपेक्षणे जवन्ति ॥

साहाम्मयमधम्मिय, गारच्छिषिखिवाणवोसिरणउज्जु ।

गिाहणकट्टणववहार, पच्छकट्टहाहणव्विसण ॥

सधर्मिणी सयमी अन्यधर्मिणी परतीर्थिका अगारस्थी
अविरतिका एता प्रच्छिष्टाः सत्यः साधुप्रतिश्रयसमीपे अर्थ-
जातस्य निरूपणं कुर्युः । यत्रा वात्रकं व्युत्पज्य गच्छेयुः । परि-
पदपराजितो वा कोऽपि संयतो रज्जुबन्धनन म्रियेत । तत्र राज-
पुरुषैर्जाते सति गृहणाकर्षणव्यवहारः पश्चात्ततोद्वाहनियं
याज्ञापनादयो दोषा भवन्ति । इदमेव ज्ञाययति ॥

नोदण कुविप साहम्मिणि, परतिन्धिणिगीउदिट्टिगणेण

आणुकंपर्जहच्छदा-रिज्जवाहं अगारी वा ॥

सधर्मिणी काश्चित् खणिहन्ताद्या गर्भवती उद्वाहोऽयमि-
ति मन्यमानैः साधुजिर्गाहं नितरां रजोहरणादिभिः बाह-
कृत्वा भवेत्ततः सा मद्व्यालिङ्गमपहृतमिति मन्यमाना तथाना-
दनया कुपिता सती स्वयमपत्यजातं तदाश्रयसमीपे परि-
त्यजत् परतीर्थिनी तु हाट्टिगणेण अस्माकमपत्यप्रवाहो
जविष्यतीति कृत्वा संयतानामुपाश्रयसंनिधी बाह्यकं व्युत्पज्जत्
परं बाह्यकश्चित्तिष्यति एतैरेवैतज्जितमिति । अथवा अगारी
काश्चिदनुकम्पया यद्वच्छया बाह्यकं तत्र प्रक्षिपत् तत्रानुकम्प-
या नाम दुष्काज्ञादौ काश्चिदुद्वाहो योपिज्जीवनाय स्थापय्यं
तदाश्रयान्तकं त्यजति वरमेतं अनुकम्पापरायणा अमुं वाय-
कं शय्यातगस्यापरस्य वा ईश्वरस्य गृहं निरूपयन्तीति
यद्वच्छया अतिसंधिमन्त्रेणैवमेव व्युत्पज्जति ॥

हाहं व तरेउं वा, अचयंता तेणगा नियन्थादी ।

एहिं वि य जणियं, नहिं व दोसा उज्जुणदिट्ठा ॥

स्नेनकादयो वस्त्रादिकं हर्तुं वा तरीतुं वा (अचयता)
अजकनुवन्तः साधूनां प्रतिश्रयसन्निधौ परित्यजेयुः । उपलक्षण-
मिदं तेनान्यतीर्थिकादयः प्रत्यनीकतया हिरण्यमुषणादिकम-
पहृत्य तत्र निक्षिपेयुः ततो यदि वृषजाः त्रिमेधे च सानि
प्रत्युपेक्षन्ते तदा बाह्यकं ह्ययात् एतैरेवैतदपत्यजाणं जातं
सुवर्णार्थमत्र प्रक्षिप्तमिति । यस्तु वेहे हाहो ह्यवार्थवरादिक-
रणव्यपरोपतस्य पुरुषादेः शरीरमित्यथेस्तत्र प्रतिचरणा
कतंया । सम्यक् प्रतिचर्य यदि कोऽपि न पश्यति तदा परि-
ष्ठापनीयमिति हृदयम् । तच्च परायग्राहपरकीयतिवेशनादौ
(निबोद्धमिति) परित्यजन्ति । किंतु परेरपि गृहीते तच्च नाग इति

अप्यभिचरपक्षिचरणं, दोसा य गुणा य क्षमिषा एष ।
एतेण सुखं न कृतं, सुखनिवातो इमो तत्थ ॥

अप्रतिचरणप्रतिचरणयोः प्रतिभयस्याप्रत्युपेक्षणाप्रत्युपेक्ष-
णयोर्ध्याकर्ममेते दोषा गुणाश्च वर्णिताः । परमेतेन पर्यस्त-
सूत्रे न कृतं न विहितं किंतु सामाचार्यप्रकाशनार्थं सर्वमेत-
द्व्याख्यातमिति । सूत्रनिपातः पुनरयं तत्रेति सूत्रनिपातस्यै-
वापदर्शनार्थः ॥

आगंतुगामारद्विषाणं, कजे आदेसमादिणा कोइ ।

वसिष्ठं विस्समिष्ठं वा, उड्डिणुगया अणानोगा ॥

इह यत्रागारिण आगत्यागत्य तिष्ठन्ति तदागन्तुकामारम् ।
तत्र कार्ये कारणविशेषतः स्थितानां प्रकृतसूत्रमन्तरिति कथ-
मित्याह । आदेशप्राप्त्यर्थास्तत्र कश्चित्पयिका आगन्तुकामार-
रजन्यां वासमुपगता दिवा वा भोजनार्थं विभ्रामं कृतवन्त-
स्तत उपित्वा विभ्रम्य वा किञ्चित् इत्यजातमनाजोगमनि-
च्छन्ते गताः । किंतु स त्यजेदित्याह ।

समिद्धमनुमागरम-सिण्हेदुगुल्लोणमादि आहारो ।

आंहे अवगहम्मि य, होलवहो अट्टजातं वा ॥

इहाहार उपधिभेदे विविधं छल्यं भवति । तत्राहारः स-
मिति सकुराकसस्नेदगुहलघणादिकः । समितिः कणिका
शेषं प्रतीतम् । उपधिस्तु द्विधा भवति आंघ उपधिः उपग्रह
वा । आंघोपधिरुपग्रहोपधिभेदव्यर्थः । अर्थजाते छल्यं यदा ।
परित्यक्तं भवेत् तत्राहारोपधिबिषयं तावद्विधिमाह ।

काजण स सागरिण, पारियरणा हारजात अवराहे ।

एमेव य उवहिस्सवि, सुप्प दोसा य गहणाइ ॥

आहारसागारिकं प्रदेशं कृत्वा तावत्प्रतिचरणं कुर्वन्ति
यावत्पराहः संजायते । एवमेवोपधेरपि शून्यं तृभागे स
स्थापनीयः अन्निकं वा अपहृतमेव तत्र जनवष्टे मतिदोषा
ग्रहणकर्षणादयो जघंसुः ॥

अहवा बुजेज्ज कायि, उगामगवेरियं च इत्तूणं ।

देहाण मत्थी वा, पारिसहपराजितो वा वि ॥

अथवा कश्चिदुद्ग्रामकं पारदारिकं वैरिणं वा हत्वा प्रत्य-
नीकतया तत्र प्रक्षिपेत् । स्त्री वा काचिदत्यन्तदुःखिता वै-
हायसमगागमुपाश्रयसमीपं कुर्यात् । परीषदपराजितो वा
सयत एव काऽपि रज्जुबन्धनेन स्त्रियेत् “ वरं प्रदन्तुं ज्व-
हितं हुताशनं नवापि जग्नं चिरसंचितं जन ” इति कृत्वा ।
द्विविष्टं संवरे वा, पुरिमत्था मेहुणो विसेसा वि ।

एमेव समागम्मि, चित्तं काण गिहणणादीणि ॥

काऽपि कश्चित्पुरुषं छल्यार्थं जातनिमित्तं यदा असंस्वरं क-
लहो वैरमित्यर्थः तेन वा कश्चिद् व्यपरोष्य संयतोपाश्रयस-
मीपं परित्यजेत् एवं स्त्रियमपि कश्चिद्विनाश्यं प्रक्षिपेत् ।
नवरं मैथुने विशोषः । किमुक्तं भवति स्वपत्नीं चतुर्यमतावि-
प्रकारिणीं मत्वा अपरोऽप्यत्र तत्र व्युत्सजेन् अनायास प्रयासा
जृथादिति कृत्वा । एवमेव भ्रमणेऽपि गन्तव्यम् । तमपि कश्चिदु-
पकरणद्वयार्थं वैरेण वा मारयदित्यर्थः । तत्र साधुश्च शास्त्रेण
ततो ग्रहणाकर्षणादीनि पदानि प्राप्नुवन्ति यत एवमतः ।

कालम्मि पहुप्पंते, वस्सरमादी उविषु पारियरणं ।

रक्खन्ति साणमादी, उमजादिद्वमषोहि ॥

त्रिसंध्यं वृषभैः समं ततो वसतिः प्रत्युपेक्षणीया । प्रत्युपे-
क्षितायां च यदि किञ्चित् कल्पस्थकालिकं पश्यति काहञ्च

पूर्यते ततश्चत्वरदिषु स्थापयित्वा प्रतिचरणं कुर्याणः प्रच्छन्ना-
वकाशस्थिताः श्वानमार्जारादिना विनाश्यमानाकृत्य रक्षकृति
यावत्कल्पस्थकालिकमन्यैर्दृष्टमिति ।

बोसं पभायकासे, करिंति जणजाणदयावसमा ।

पारियरणा पुण देहे, परम्महेणेव उक्कंति ॥

यत्तत्र हिरण्यसुवर्णादि केनचित्परित्यक्तं भवति तत्प्रजात
काह एव प्रत्युपेक्षमाणाः सम्यक्कुमिरीक्य वृषजा अनहापनार्थं
बोसं कुर्वन्ति । यथा केनचित्पापिमेवं हिरण्यादिकमस्मदप-
यशोऽप्येनिहितम् पूर्वाशौकादयश्च द्विविधस्यापि रूपस्य हार-
कृत्यः । किं कारणमाहरे तेपराह यावत्प्रतिचरन्तीत्युच्यते ।
बोच्छिज्जई ममच्चं, परेण तेसिं च तेण जति कज्जं ।

मिण्हंता वि विमुक्का, जतिवि न बोच्छिज्जती जावो ॥

अपराह्णपरतस्तेषां अधिकानामाहारममर्थं व्यवच्छिद्यते ।
तेषां साधूनां च यदि तेमाहारेण कार्यं भवति ततो गृह्णतोऽपि
विमुक्काः । यद्यपि च नावस्तेषां तदुपरि न व्यवच्छिद्यते
तथाप्यपसमयावृत्त्यं गृह्णतां न कश्चिद् दोषः । उपाधि तु तृतीयादि
यस पूर्वं गृह्णति एतावता तद्विषयमममस्य व्यवच्छेदान् ।

अव्वोच्छिज्जं जावे, विरागयाणं पि तं पयंसिंति ।

पमावणमणिच्छंते, कप्पं तु करेवि परिचुसे ॥

अथ तेषामद्यापि जावं न व्यवच्छिद्यते ततोऽप्यवच्छिजे
जावे तेषां स्वयस्त्राणि गवेपयतां चिरादायातानामपि तमुपाधि
तु दर्शयन्ति । एवं च तेषां प्रज्ञापनां कुर्यन्ति । अस्मान्निरतानि
वस्त्राणि स्वाकृतानि ततोऽनुगृहं मन्यमानाः साधूनामनुजानीय
पवमुक्ते यद्यनुजानते ततः सुन्दरम् । अथ नेच्छस्यनुज्ञातुं तानि
वस्त्राणि परिचुक्तानि तत आत्मवस्त्ररक्षणार्थं कल्पं कुर्वन्ति ।
अथार्थजातविषयार्थभाह ।

पत्तो नियत्तपट्टा, करीदि दापंति पत्तयाणं प्पे ।

दरिसिंति अपिच्छंतो, को पुच्छति केण उविषं च ॥

इहापाश्रयं यद्यर्थजातं पतितमुपलभ्यते तदा तद्व्यवस्थासाग-
रिकं स्थाप्यते । ऐकतादयश्च वृत्तं कर्तव्याः । प्रत्यवनिवृत्तश्च
तृयस्तत्रैव समायार्तैर्गृहिजिः पृष्टाः कुत्रास्माकं तदर्थजात-
मिति ततः करादिना हस्ताङ्गुल्यादिसंख्या दर्शयन्ति । अत्र
प्रदेशे एनं प्रकृत्यम् । अथ ते न पश्यन्ति ततः स्वयमेव तदर्थ-
जातं दर्शयन्ति । यदि ते पृच्छेयुः केनेदमत्र स्थापितं ततो
वक्तव्यं के पृच्छन्ति केन स्थापितं चेति । एवं तावदुपाश्रय-
पर्यापत्ते आहारदी विधिरुक्तः ।

अथ शय्यातरादिगृहपर्यापत्तो विधिमाह ।

जरुमाहइजयण्ठे, गहियागहिएसु सिज्जादी ।

गेहंति असंचइओ, संचइयं वा असंचरणे ॥

जटा राजपुरुषास्तदादिजयात् नष्टे शय्यातरादौ अथवा
शय्यिकाः प्रातिवेशिमकास्तेरुहीतृनिर्धनिकैरागृहीता अरणं
दापयितुमारब्धास्ततस्तेषु शय्यिकादिषु नष्टेषु तत्र य आहारोऽ
संबन्धिको वधिघृतादिस्त गृह्णन्ति । अथ असंस्तरणे तत्र
संबन्धिकमन्युपपन्नादिकं गृह्णन्ति ।

मोविक्खेतरण्ठे, एमेव य होइ उवहिगहणं पि ।

पुव्वागणसु कहणं, जुजंति दिस्से व म्हेवि ॥

प्रातिवेशिमकादिसापेको वा नष्टो जघेत् इतरो वा निरपेक्षः ।
सापेको नाम तृयस्तत्रैवागन्तुकास्तद्विपरीतो निरपेक्षस्त
आजयस्मिन्नपि नष्टे पश्यमेवादागवदुपधेरापि गृहणं कुर्यन्ति ।

सापेक्कनणेषु च प्रत्यागतेषु कथयन्ति कथिते च वत्तमनुज्ञातं सत्परिजुञ्जन्ति । ये तु निरपेक्कनणस्तेषु निर्विवादमेव परिजुञ्जन्ते । एवं (अट्टेविस्सि) अथेज्जतेऽपि गृहणं मन्यन्ते ।
अथवाक्केपिहागवाह ।

पाउग्गमणुप्पावियं, जति मम्मसि एवमतिपसंगोत्ति ।

आउग्गजेसज्जवमा, तह संजमसाहगं जं तु ॥

यद्येवं मन्यसे प्रायोग्यं साधुनामुचितं यत्तदेव साधुनामनुज्ञापितं नेतरत्प्रायोग्यमर्थजातादि तत एवमननुज्ञापितमप्यर्थजाने गृह्यतामतिप्रसङ्गो प्रवर्तते तत्राप्यभिधीयते नैकान्तेनार्थजातमप्रायोग्यं यत् आहुरो रोगी तस्य प्रेक्षजोपमा कर्त्तव्या । यथा पुनरस्याजिनयोदीर्घे ज्वरादी यदीपथं प्रतिषिध्यते तवैवान्यस्यामवस्थायां तस्यैवानुज्ञाप्यते एवमर्थजातमपि पुष्करणाज्जाये प्रतिषिध्यम् । यत्तु दुर्जिह्वादी सयमस्य साधक तदनुज्ञातमेव । वृ० ३ उ० ।

किंच ।

से किं पुण तत्थोगंढामि पवोग्गहियंसि जे तत्थ गाहावड्ढा वा गाहावड्ढुत्ताण वा सृती वा पिप्पल्लए वा कप्पमोहणए वा णहच्चेदणए वा तं अप्पणो एगस्स अट्टाए पम्हिरियं जाइत्ता णो अक्खमणस्स देज्ज वा अप्पपदेज्ज वा सयं करणिज्जं तिकहु मेत्तमादाए तत्थ गच्चेज्जाऽ पुव्वामेव उत्ताणए हत्थे कइ ज्मोए वा उवेत्ता इमे खलु इमे खलु इमे खलु त्ति आलोएज्जा णो चेव णं सयं पाणिणा पग्पाणिसि पक्खिप्पेज्जा ॥

(८) स सागारिकानुदकस्त्रीकमुपाश्रयमवगृहं नानुज्ञापयेत् यत्र कर्मकरा आक्रान्तिं यावत्स्नानं तत्रापि नावप्रदः ।

से जिकवू वा जिकखुणी वा मेज्जं पुण उग्गहं जाणेज्जा अणंतगहियाए पुहवाए मसणिप्पाए पुदवीए जाव संताणाए तहप्पगारे उग्गहं णो उगिणहेज्जा २ से जिकवू वा जिकखुणी वा मेज्जं पुण उग्गहं जाणेज्जा धूणंसि वा ४ तहप्पगारे अंतद्विकवजाए दुब्बप्फं जाव णो उग्गहं उगिणहेज्जा २ से जिकवू वा २ सेज्जं पुण उग्गहं जाणेज्जा कुल्लियंसि वा जाव णो उगिणहेज्ज वा से जिकवू वा २ खंधंसि वा अप्पयं वा तहप्पगारे जाव णो उगिणहेज्ज वा २ सेज्जं पुण उग्गहं जाणेज्जा ससागारियं मगणियं मउदयं सइत्थि सक्खुड्ढं मपसु समत्तपारं णो अक्खमणिक्खमणपवेस जाव धम्माणु जोगचिन्ताए मेवं एत्था तहप्पगारे उवस्सए ससागारि जाव सक्खुड्ढपमुत्तपणे णो उग्गहं उगिणहेज्ज वा २ से जिकवू वा २ सेज्जं पुण उग्गहं जाणेज्जा गाहावड्ढुत्तस्स मज्जं मज्जेण गंतुं पंथे पम्हिरिक्खं वा णो आत्तम्म जाव से एवं णत्था तहप्पगारे उवस्सए णो उग्गहं उगिणहेज्ज वा २ से जिकवू वा २ सेज्जं पुण उग्गहं जाणेज्जा । इह खलु गाहावड्ढं वा जाव कम्मकरीओ वा अक्खममं अक्कोसंति वा तदेव तेज्जादिमिणाणदिसंओ-दगवियकादि वा गिणहविय जहा मेज्जाए आत्तावगा ।

णवरं उग्गहवत्तव्वता । से जिकवू वा २ सेज्जं पुण उग्गहं जाणेज्जा आइसं संक्केक्खाणो अक्खम जाव चिन्ताए तहप्पगारे उवस्सए णो उग्गहं उगिणहे जाव एयं खलु तस्स जिकहुस्स वा २ ससगियं उग्गहप-रिमाए । पढमो उदेसओ सम्मत्तो ॥

(९) ब्राह्मणाद्यवगृहीतेऽवगृहः ।

से आगंतारेसु वा ३ आणुवीयि उग्गहं जाणेज्जा जे तत्थ ईसरे समाहिट्टाए ते उग्गहं आणुषवित्ता कामं खलु आउसो अहासंदं अहापरिणायं वसामो जाव आउसो जाव आउमंतस्स उग्गहं जाव साहम्मियाए ताव उग्गहं उगिणहेस्सामो तेण परं विहरिस्सामो । से किं पुण तत्थ उग्गहंसि पवोग्गहियंसि जे तत्थ समणाण वा माहणाण वा दंरुए वा उत्तए वा जाव धम्मच्चेदणए वा तथो अंतोहिंते वाहिणंणिज्जा बाहिया वा णो अंतोपवेसेज्जा णो सुभं वाणं पम्हिवोहेज्जा णो तेमिं किंचि वि अप्पतियं पामणीयं करेज्जा ॥

सज्जिक्कुरागन्तागारादावपरब्राह्मणानुपजोगसामान्यं कार-णिकः सस्त्रीश्वरादिकं पूर्वव्रजेणावगृहं याचेत् । तस्मिन्नाद्य-वगृहीते अवगृहे यत्तत्र भ्रमणब्राह्मणादीनां उत्रानुपकरणजान भवेत्तत्रैवान्यन्तरतो बहिर्निष्कामयेन्नापि ततोऽन्यन्तरं प्रवेश-येन्नापि ब्राह्मणादिकं सुप्तं प्रतिषेधयेच्च तेषां (अप्तियंति) मनसः पीडां कुर्यात्तथा प्रत्यनीकतां प्रतिकूलतां न विदध्या-दिति । आत्मा० २ अ० ३ अ० २ उ० ।

(१०) पथ्यऽवगृहोऽनुज्ञापयितव्यः ।

अणुसंधन्तो अस्य संबन्धमाह ।

उग्गहदुम्मि दिट्ठे, कहियं पुण सो अणुप्पावेयवो ।

अट्टाणादीणभू वि, मंजावणमुत्तसंबंधो ॥

अवगृहस्य प्रभेदेऽकपुनः सोऽवगृहोऽनुज्ञापयितव्यः इति चिन्तायामधिकृतमूत्रेणोच्यते पथ्यप्यवगृहोऽनुज्ञापयितव्यः । अपि शब्दः संभावनायामास्तां गामे नगरे वा किंतु संभाव-नायामध्यस्थः । तथाचाह अध्वादिकेष्वप्यनुज्ञापयितव्यः । एष संभावनासुप्रस्य संबन्धः । संप्रति ज्ञाप्यविस्तरः ।

अट्टाण पुव्वजणियं, सागारियमग्गणा इहं सुत्ते ।

मग्गण परिग्गहिए गा, गारियमेसजयणा य ॥

अध्वानि यद्वत्तव्यं तन्मयं कल्पाध्ययने भणितमितिह पुनःमु-त्रेऽध्वान व्रजतां सागारिकमार्गेणा शय्यातरमार्गेणा क्रियते तथा केनचित्परिगृहीतेवृक्षादौ सानि शेषसागारिके जजना-य विस्तारन्ति तर्हि यावद्भिस्तद्वृहीतवृक्षादि तावतः शय्या-तराव करोति अस्मैस्तरणे एकमपि शय्यातरमिति भावार्थः ।

संप्रति एवार्चय्याख्यानमाह ।

दिगे दिगे जस्म उवाद्धियंती, जंरी हवन्ते व पमादियं वा ।

मागारियेहोति स एगए व, गीहागए सुन्नु जहिं वमंति ॥

दिने दिने यस्य भंडी गन्त्री घटस्तीमुपश्रयन्ते आश्रयन्ति साधवो यदि वा पमादिका नाम यत्र मध्याह्ने साधर्मिका-स्तिष्ठन्ति यत्र वा वसन्ति तत्र घग्गादिमयं कुवलयं कूर्चन्ति तां वा यस्य दिने उपजीयन्ते तदा स पथकः सागारिकः

शय्यातरो प्रवति । शिवागतेषु तु अवहत्या यत्र तत्र गतेषु साधुषु यत्र रात्रौ वसन्ति तद्विवसं स शय्यातरः । इयमत्र जावना । यस्य न नियमेन भर्मी वा पराक्षिका वा प्रतिदिनमुपवीयन्ते किंतु यहच्छया कस्मिन् दिने कस्यापि तदा यां यां रात्रिं यस्य जपणादिकमुपवीयन्ते तस्मिन् दिने स शय्यातरः

वीसमंता वि ङायाए, जे तहिं पढमंतिपा ।

पुच्छिउं तेवि चिह्नेय, पंतिए किमु जहिं वमो ॥

विश्रायन्तेऽपि ङायायां ये तत्र पर्यिकाः प्रथमं स्थितास्तिष्ठन्ति तानपि दृष्ट्वा तत्र तिष्ठत नाम्यथा किं पुनरेव च साधुस्तत्र स्तुरांते अनुकूपयितव्यास्ततो प्रवन्ति ते शय्यातरोऽसंप्रति एव परिग्राह्यमागारिय संसण भयणा इति व्याख्यानयथाह वसन्ति वा जहिं रसिं, एण्णोणपरिगहे ।

तसिण उत्तरे कुज्जा, वा वंते ममसंथरे ॥

यत्र दृक्स्थानादप्यत्र वा एकस्य वा परिग्रहे अनेकस्य वा परिग्रहे अनेकस्य वा पर्यिकस्य सघस्तस्य परिग्रहे साधयो रात्रौ वसन्ति तर्हि सर्वानपि तान् शय्यातरान् कुर्युः । अथ न संस्तरन्ति तदात्ममध्ये एक शय्यातरं स्थापयन्ति । शेषान् निर्दिशन्ति । एषा शोषे सागारिके जजना । व्य ० डि ० ७७० ।

आश्विभुवनादायवग्रहः आश्विभुवनादिभोजनं लघुनवनादायवग्रहश्च । तत्र आश्विभुवनादौ अथग्रहे आश्विभुवनाजनाम ।

से जिकव वा जिकवुणी वा अजिकंवेज्जा अंबवणां उवागच्छित्तण जेतत्थ ईमरं जे तत्थ समाहिहण ते उगहं अणुजाणावेज्जा कामं खलु जाव विहरिम्मामो मे किं पुण तत्थोमगहंमि वा पवोणहियंमि वा जिकव वा जिकवुणी वा उच्छेज्जा अंबंजोत्तण वा सेज्जं पुण अंबं जाणेज्जा स अंमं जाव संसताणं तहण्णारं अंबं अफामुयं जाव णो पारिगाहेज्जा । मे जिकव वा २ मेज्जं पुण अंबं जाणेज्जा अप्पमं जाव संताणं अतिरिच्छिच्छिमां अवाच्छिमां अफामुयं जाव णो पारिगाहेज्जा । सो जिकव वा २ मेज्जं पुण अंबं जाणेज्जा अप्पमं जाव संताणं तिरिच्छिच्छिमां वाच्छिमां फामुयं जाव पारिगाहेज्जा । से जिकव वा जिकवुणी वा अजिकंवेज्जा अंबजित्तणं वा, अंबपेमियं वा, अंबचोयगं वा, अंबमात्तणं वा, अंबदात्तणं वा, जोत्तणं वा पायणं वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंबजित्तणं जाव अंबदात्तणं वा स अंमं जाव संताणं अफामुयं जाव णो पारिगाहेज्जा । मे जिकव वा जिकवुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंबजित्तणं वा अप्पमं वा जाव संताणं अतिरिच्छिच्छिमां वा अफामुयं जाव णो पारिगाहेज्जा । मे जिकव वा जिकवुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंबजित्तणं वा अप्पमं जाव संताणं तिरिच्छिच्छिमां वाच्छिमां फामुयं जाव पारिगाहेज्जा ॥

स जिभुःकर्दाचिदाश्वनेऽवग्रहमीश्वरादिकं याचेत तत्रस्थ-
अस्मिन् कारणे आश्वि भोक्तुमिच्छेत्तथा सागरं समन्तान-
कमप्राप्तुमिति च मत्वा न प्रतिशुद्धीयादिति । किंच

(संत्यादि) स जिह्वयत्पुनराश्रमल्लागक्रमत्यन्तानक वा जानीयात्किंवातिरश्चीनच्छिन्नं तिरश्चीनमपादितम् । तथा व्यवच्छिन्नं न खण्डितं यावदप्राप्तुं न प्रतिशुद्धीयादिति । तथा (सख्यादि) स भिक्षुरल्लागदमल्पसंतानकं तिरश्चीनच्छिन्नं तथा व्यवच्छिन्नं यावदप्राप्तुं कारणे सति गृह्णीयादिति । एवमात्रावयव एव संबन्धिसूत्रत्रयमपि नेयमिति । नवरम् (अश्वजित्तणं) आश्विभुवनादिभोजनं आश्विभुवनादिभोजनं (अंबचोयगति) आश्विभुवनादिभोजनं सागरं रसं (सागरात्ति) आश्विभुवनादिभोजनं पानीति ॥

दृक्स्थानादायवग्रहः

मे जिकव वा जिकवुणी वा अजिकंवेज्जा उच्छेज्जां उवागच्छित्तण जेतत्थ ईमरं जे तत्थ समाहिहण ते उगहं अणुजाणावेज्जा कामं खलु जाव विहरिम्मामो मे किं पुण तत्थोमगहंमि वा पवोणहियंमि वा जिकव वा जिकवुणी वा उच्छेज्जा अंबंजोत्तण वा सेज्जं पुण अंबं जाणेज्जा स अंमं जाव संसताणं तहण्णारं अंबं अफामुयं जाव णो पारिगाहेज्जा । मे जिकव वा जिकवुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंबजित्तणं वा अप्पमं जाव संताणं अतिरिच्छिच्छिमां अवाच्छिमां अफामुयं जाव णो पारिगाहेज्जा । सो जिकव वा २ मेज्जं पुण अंबं जाणेज्जा अप्पमं जाव संताणं तिरिच्छिच्छिमां वाच्छिमां फामुयं जाव पारिगाहेज्जा । से जिकव वा जिकवुणी वा अजिकंवेज्जा अंबजित्तणं वा, अंबपेमियं वा, अंबचोयगं वा, अंबमात्तणं वा, अंबदात्तणं वा, जोत्तणं वा पायणं वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंबजित्तणं जाव अंबदात्तणं वा स अंमं जाव संताणं अफामुयं जाव णो पारिगाहेज्जा । मे जिकव वा जिकवुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंबजित्तणं वा अप्पमं वा जाव संताणं अतिरिच्छिच्छिमां वा अफामुयं जाव णो पारिगाहेज्जा । मे जिकव वा जिकवुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंबजित्तणं वा अप्पमं जाव संताणं तिरिच्छिच्छिमां वाच्छिमां फामुयं जाव पारिगाहेज्जा ॥ आचा ० २ थु ० ७ अ ० २ उ ० ।

लघुनवनादायवग्रहः

मे जिकव वा जिकवुणी वा अजिकंवेज्जा लहमणावणं उवागच्छित्तण तहंविनिर्वा आत्तावणा णवरं लहमुणं मे जिकव वा जिकवुणी वा अजिकंवेज्जा लहमुणं वा लहमुणकंदं वा लहमुणचोयगं वा लहमुणमात्तणं वा जोत्तणं वा पायणं वा सेज्जं पुण जाणेज्जा लहमुणं वा जाव लहमुणवीयं वा स अंमं जाव णो पारिगाहेज्जा । एवं अतिरिच्छिच्छिमां तिरिच्छिच्छिमां पारिगाहेज्जा ॥ आचा ० २ थु ० ७ अ ० २ उ ० ।

सागारिकेण ज्ञातकप्रदानेन स्वीकृतेऽवग्रहः (सागारियज्जं)

(१२) स्वामिना त्यक्ते अत्यन्ते चाऽवग्रहः ।

(सूत्रम्) मे वत्थमु अवावसेमु अव्वोगसेमु अप-
परिगहेमु अमपरिगहेमु मत्तं व उगहस्म पुव्वाणुणवणा चिह्णं । अहात्तंदमवि उगहं ॥

अस्य सबन्धमाह ।

गिहिलुगहं सामिज्जं, इति एवो उगहो समकवातां ।

सामिज्जं अज्जं वा, अयमणो होइ आरंजो ॥

स्वामिना जहः पारित्यक्तो यो गृह्णीयात्संबन्धी अवग्रहस्तद्विषय-
य इत्येवोऽवग्रहोऽवग्रहविधिः समाख्यातः । अयं पुनरस्यः
प्रस्तुतसूत्रस्यागम्य स्वामिना त्यक्ते अत्यन्ते वा अवग्रहो जव-
ति अनेन संबन्धनायातस्यास्य व्याख्या (से) तस्य निर्गन्थ-
स्य वास्तव्यं गृह्ये कथंनेतेषु अव्यापृतेषु ज्ञातपतिततया
व्यापारविहितेषु अव्यापृतेषु शायार्थनिर्वाचनेषु ।

अथवा पुनीतकावे केनाप्यनुज्ञापमिति न ज्ञायते यच्चद्व्याकृतं तेषु । तथा अपरपरिगृहीतेषु परैरन्यैरनधिष्ठितेषु अमरपरिगृही-
तेषु द्वैः स्वीकृतेषु सैवावगृहः नभपूर्वानुज्ञापना तिष्ठति । यथा
सर्वमप्यवगृहं किमुक्तं भवति यावन्तं कावे तानि वस्तूनि तेषां
पूर्वस्वामिनामवगृहे वर्तन्ते तावन्तं कावे सैव पूर्वानुज्ञापना
तिष्ठति न पुनर्नयोरप्यवगृहोऽनुज्ञापनीय इति सूत्रार्थः ।

संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ॥

स्वित्तं वस्तुं मेतुं, केतुं साधारणं च पक्षेयं ।

अव्वावदमव्वावरु-अपरमरपरिग्राहं चैव ॥

इह यास्तु सामान्यतो द्विधा केषु यास्तु गृहं यास्तु च । केषु
द्विधा सेतुं केतुगृहं च तत्र अरघद्वज्जनेन यत्स्मिन्त्यतः तत्सेतु । वृ-
ष्टिजनेन तु यत्स्मिन्त्यतः तत्केतु । गृहं पुनः आतोत्यतोमयजेदा
त्रिधा वक्तव्यं । केषु गृहे चाजयमपि द्विधा । साधारणं प्रत्ये-
कं च । साधारणे बहुनाम, सामान्यं प्रत्येकम् एकस्वामिनस्त
त्र पदानि पञ्चाङ्गेन संप्रदीतमाह । अव्यापृतमव्याकृतमपरपरि
गृहीतममरपरिगृहीतं चेति । अथ साधारणपक्षं विवृणोति ।

होइ य गणगोटीणं, मेणसाधारणं च दुगमाई ।

वस्तुस्मि पत्थ यप यं, उत्थिनस्वाते तदुजयस्मि ॥

गणगोटीनां धर्णानां वा (दुगमाईति) द्वित्रिप्रभृतिसंख्य-
कानां द्वित्र्यादिजनप्रतिषेधानां वा यत्केचं यास्तु वा सामान्यं
तत्साधारणमुच्यते । अत्र तु यास्तुना अधिकारो न केषेण
नच यास्तु द्विधा । उत्थितं स्वाते तदुजय च उत्थितं प्रासादः ।
आत जमिगृहे तदुजयमघो हूमिगृहयुक्तः प्रासादः ।

अव्यापृतादिपदानि व्याचष्टे ।

मदिययदियं न कीरइ, जहिगं अव्वावरुं तयं वस्तु ।

अव्वावरुमविजत्ते, अणाहीडियमपक्खेण ।

यत् शतितं पतितं यत्र व्यापारः केनापि न क्रियते यत्तदास्त
अव्यापृतमुच्यते । अव्याकृतं नाम यदायादौरविभक्तम् अपर
परिगृहीतं । ताम् यद-यपक्षेणाऽयदीयवर्जनेनाधिष्ठितं नाम्
परिगृहीतं । यपमव तस्य शय्यातर इति ज्ञातः । इदानीमेव
जाययति ।

अवरो मुत्थियसामी, जेण विदिषं तु तप्पटमताण ।

अमरपरिग्राहियं पुण, इत्तालेया रुक्खमादी य ॥

अपरो नाम तत्प्रथमतया साधनां यदसं स पक्ष तस्य स्वामी
नान्यः कश्चित् । न परोऽपर इति समाम्नाधयणात् । अमरपरि-
गृहीतं पुनर्देवकृत्तिका वा वृक्षादिकं वा पानमन्तराधिष्ठितं
मन्तव्यम् । अथाव्याकृताविधु दृष्टान्तानुपदर्शयति ।

अव्वावरुं कुमुदी, काणिक्काधोगमे य रायगिह ।

अपरपरोमादेवउ, अमरसक्खे पि मायधरे ॥

अव्यापृतं गृहं कुदुम्भिदृष्टान्तः । अव्याकृतं तु राजगृहे (का-
णिक्कति) पायाकमधः पक्षेष्टका वा वृत्तिकामहस्यञ्च काणिक्का
उच्यन्ते तन्मध्ये गृहकारापको वर्णिषु दृष्टान्तः । परपरिगृ-
हीते अपि स पक्ष दृष्टान्तः । अपरपरिगृहीते वृक्षापिशाचगृहं वा
निर्देशं प्रथनीति निर्युक्तिगायासमासार्थः ।

अयैनामध विवरोषु कुदुम्भिदृष्टान्तमाह ।

नम्मवणं पासाण, संखादिकक्खेसु मिणायकंदी य ।

असं वावोणं, कुणांति अव्वावरुं तणं ॥

कुणावणं मुदरं न कारियं समसं तमिं संखादं कावे कक्षे

पविमामिति खित्तेह नवरं बाणमंतरेण रसि भवति । जइ
पविसिदिसि तो ते कुअं उत्यापमि तेण कटियाहि फसिदिकण
मुक्कं वाधारं वासे न करेइ । अन्नया साहुहिं भागपाई सो
कुदुम्भीअणुअधिउ तेण जसइ दिवयाप परिमादियं । ततो से
अयाओ जविस्सइ । साहुहिं भणितो अणुजाणसु तुमं हंभि-
स्साओ धयं देवयाप तओ तेण अणुजाप तेहिं काठस्समोण
जक्खो आकपिओ भवइ । उवरिल्लुमियं माणं वासत्था अत्थ
हते छिया तसु गतेसु जे अन्नं साहुणो इति ते तत्थेव गायति ।
सन्नेव उग्राहस्स पुब्बाणुसवणा । अथ गाथाकारार्थः । कुदु-
म्भिना प्रासादस्य निर्माणं कृतं ततः सखानिः कर्तुमारब्धा
यत्केण च स्वप्ने मिवेदितं यदि प्रासादं प्रवेष्टव्यसि ततः सक-
दुम्भं भवन्तं व्यपरोपयिष्यामीति तेन कष्टिकाभिः परिक्लिप्तं
तद्गृहम् अन्यमपि च व्यापारं तत्र न करोति तेनाव्या-
पृतमुच्यते । अव्याकृते दृष्टान्तावाह ।

दत्तं अमीपेववरं महद्धं, कावेण तं स्वीणधणं च जायं ।

ते उवरीयस्स जयाउ कुड्डी, दाउं यमोद्धववरं जईणं ॥

सगेण इच्छिमेतण वाणिज्जण रायगिहं नयं स जालमाया
वा घालपंकटगाई गिहं कारिय सेयं तम्मि निम्माविय पंच
तीहुओ पुत्ता सो पुट्ठी जाओ । क्लीणविजय इत्यर्थः । तत्थय
उवरीउकरो छिप्पइ ते नं दाउं अवयता पणपासे कुट्टिय
काउं त्रिया तं चर्ताइ संजयाण विसि । अथाकृतगमनिका । अ-
च्छिमेत्ये महर्दिकतायां कस्यापि वर्णजो गृहं महद्धं महाजना-
कुत्रमासितं कावेण तत् क्लीणधनं च दाउं ददामानुषं च
संजातं ते च तदीयाः पुत्रा उवरीयस्य प्रत्युत्तम्वरं रूपको दा-
तव्य इत्येवंलक्षणस्य करस्य भयादेकस्मिन् पात्रे कुटीं कृत्या
मोक्षं च गृहपतीनां दत्त्वा कुटीरं स्वयं स्थिताः । एतदव्या-
कृतमुच्यते । अथ पूर्वानुज्ञापनां व्याख्याति ।

पुब्बिद्वियाणुणविय-दायं तणेवि तत्थ ते य गता ।

एवं सुखवसुणे, सो चैव य उग्राहं होइ ॥

अव्यापृतं अव्याकृतं वा पूर्वं साधवोऽनुज्ञाप्य स्थिताः तेषां
मासकल्पे वर्षाधामे वा पूर्णं शून्यभूते तत्र प्रतिश्रये अपूर्णे वा
कल्पे अशून्यपक्षाधये अथ साधवस्तिष्ठन्ति ततः पूर्वसाधवः
कल्प समाप्त्यान्यत्र गताः परं शून्यं अशून्यं वा तत्र तिष्ठतां
तेषां स एवावगृहो जयति न पुनर्नयोरनुज्ञापयति ।

अपरपरिगृहीतं व्याचष्टे ।

अपरपरिग्राहितं पुण, अपरे जत्ता जइ उ चिति ।

अव्वावरुं पितं चिय, दोषि वि अच्छी अ परसहो ॥

पुनःशब्दो विशेषणार्थः स चैतद्विगिनष्टि अपरिगृहीतं नाम
येन साधूनां तदसं स एव स्वामी नाम्थ इति तावदपरिगृही-
तस्यैकोऽर्थः प्रयुक्तः । यद्वा न परे अपरा यतयस्तत्रोपयान्ति तेन-
तदपरपरिगृहीतमव्याकृतमपि तदेव मन्तव्यम् । सर्वेषामपि
साधूनां साधारणमिति कृत्या तदेव द्वावप्यर्थोपपन्नशब्दे प्रयतः ।
एको न परोऽपरस्तेन परिगृहीतमपरपरिगृहीतम् द्वितीयोऽ
परः साधुभिः परिगृहीतमपरपरिगृहीतमिति । अमरपरिगृही-
तं तु वृत्ते वृत्तस्याधस्तात्ता गृहं मन्तव्यम् । तत्र गृहे यदि पूर्वं
साधवोऽनुज्ञाप्य स्थितास्तदा दोषाणां स एवावगृहो भवति ।

अथ वृत्तविषयं विधिमाह ।

न्याऽपरिग्राहिते, दुगम्मि नमणावविजु सज्जायं ।

एणेण अणुषविण, सो चेव य उग्राहो होइ ॥

युतादिना व्यस्तरेण परिगृहीतो यो ह्यमस्तत्र स्वाध्यायार्थं कदाचिद्व्यस्तस्य जयति । तं च व्यन्तरमनुज्ञाप्य स्वाध्यायं करोति । एवमेकेनापि तस्मिन्ननुज्ञापिते शेषाणां साधूनां स वृत्तादाववग्रहो जयति । अथासौ वृत्तः परपरिगृहीतोऽप्यस्ति ततः सामो अणुषविज्जइ, दुमस्म जस्सोग्गहो च्च असहीण । कूरसुरपरिग्राहिने, दुमस्म कणिद्वगाण गमो ॥ यस्तस्य दुमस्य स्वामी सोऽनुज्ञाप्यते । अथासौ न स्वाधीनस्ततोऽस्वाधीनस्तस्मिन् यस्यायमवग्रहः सोऽनुजानीतामिति वक्तव्यम् । अथासौ दुमः कूरसुरपरिगृहीतस्ततो येनामगारिणां सत्कस्तेषामगन्तुमसौ न ददाति तत्र कणेशका गृहगमा मन्तव्यः । तं सुर कायोत्सर्गेणानुकम्प्य स्वाध्यायादि कुर्वन्तीति ज्ञातः । तत्र चायं विधिः ।

निच्छंतेण व अणे, ईमासुमुंरा जं अणुषायं ।

नत्य वि सो चेव गमो, सागारपिंरुम्मि मगणाता ॥

ईर्ष्यासुमुरेण अन्येन गृहिणा आगच्छता वृत्तसलादिकं साधूनामनुज्ञातं तत्रापि स एव गमः पूर्वानुज्ञापनावस्थान-लक्षणं विज्ञेया नवरत्नत्र स्थितानां सागारिकपितृस्यमार्गणा कर्तव्या । तामेवाह ।

जक्खो वि य होइ तरो, वडिमादी गिएहणा जवे दोसा ।

भुयिणा उव्वरिं प्वा, संखमिकागेवाणाजिक्खवं ॥

येन यंरुण स दुमः परिगृहीतः स एव तत्र स्थितानां तरुणां शय्यातरा जयति । ततो यस्तस्य बालकगादि निवेद्यते स शय्यातरापारुर्हति कृत्वा परिन्दह्यते । वृ० ३ उ० ।

राजावग्रहो देवन्दावग्रहश्च ।

(सूत्रम्) मे अणुकुट्टेसु वा अणुजित्तिषु वा कुण-रियासु वा अणुपरियासु वा अणुपंथेसु वा अणुमग्गेसु वा मंथेवगहस्म पुव्वाणुषवणा चिद्धइ अट्ठाहंदमीवगहे । अस्य संबन्धमाह ।

जे चेव दोषि य गता, सागारियरायउग्राहो होति ।

तेमिं इह परिमाणं, णिवोग्गहम्पी विसेसेण ॥

यांपवडो सागारिकराजावग्रहो पूर्वसूत्रयोः प्रकृतौ तयोरेव-हसत्रे परिमाणमुच्यते तथापि नृपावग्रहपरिमाणं विशोषणा-जिघीयते अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या (से) तस्य निर्ग्रन्थस्य अनुकुरङ्गेषु वा कुड्मसमीपवर्तिषु प्रदर्शेषु एवमनु-वृत्तिषु वा अनुपरिक्खासु वा अनुपथेषु वा अनुव्याप्यासु वा इह परिखानगरप्रकारयोरपान्तरात्र हस्ताष्टकप्रमाणो मार्गः । परिक्खा स्नातिका मर्यादा सीमा शेषं प्रतीतम् । एतेषु सैवा-वग्रहस्य पूर्वानुज्ञापना तिष्ठति यथासन्दमपि कालमवग्रह इति सूचार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः ।

अणुकुट्टे जित्तिमं, वरियाण गारपथपरिहासु ।

अणुमग्गे सीमाए, णायव्वं जं जहिं कमाति ॥

अनुशब्दः अत्येकमजिसंबन्धयते अनुकुरङ्गानुजित्तयोः अनुपरि-काप्राकारपथपरिक्खासु च (अणुमग्गेसीमाए) मर्यादा सीमा ततोऽनुमर्यादायामनुसीमायामित्येकोऽर्थः । पथ्यनुज्ञानव्यम् । यथात्र सागारिकराजावग्रहानुज्ञापनम् ।

एनां निर्युक्तिगाथां ध्याख्यानयान् ।

उवकुट्टं अणुकुट्टं, कुट्टमपीवं व होइ एगट्ठं ।

एमेवासएसु वि, तोम पमाणं इमं होइ ॥

अनुशब्दस्य समीपार्थयोतित्यादनङ्क्यमुपकुट्टं कुड्मसमी-पमिति वैकाथम् । एवमेव शेषेष्वपि अनुमित्यादिषु पदेषु मन्त-व्यम् । तेषामनुकुरङ्गादीनामवग्रहविषयमित्थं प्रमाणं जयति । वर्तिजित्तिकरुगकुट्टं, पंथेएगएउगट्ठो रयणी ।

अणुवरियाए अट्ठउ, चउरो रयणी उ परिहाए ॥

वृत्ता बर्तुषादिपरिक्रमरूपायां भिन्नाविष्टकादिनिर्मितायां कटके वल्लये च कुरङ्गे पथि धर्ममर्यादायां (वरपणित्ति) एकहस्तमानावग्रहो जयति । अनुव्याप्यायामष्टौ हस्ताः परि-क्खायां चत्वारो रत्नयः । इदमेव ज्ञातव्यम् ।

वतिसामिणेवतीतो, हन्थो सावग्राहो ण खंतिस्म ।

तहिं ममकारो जति निय, पणाणिम्मगज्जमीण ॥

गृहपतिव्यक्तिनाया वृत्तः स्वामी तस्य वृत्तः परतो हस्त-मात्रमवग्रहो भवति शेषस्तु सर्वोऽपि नरपतेरवग्रहो मन्तव्यः । अथ किकारण वृत्तिस्वामिनो वृत्तेः परतोऽवग्रहो जयति इत्या-ह तस्य गृहपतेः परतो हस्तप्रमाणे नृभागे ममकारो भवति । अतो यद्यपि (निम्माणित्ति) मृगपाशान्ते च तावद्व्यक्ति-गृहसत्का ज्ञमिस्तथापि वृत्तेः परतो हस्तमेकं तस्यावग्रहः एव भित्तिकुरङ्गादिष्वपि जातनीयम् ।

हत्थं हत्थं मांत्तुं, कुट्टादीणं तु मज्जिमो रणो ।

जत्थ न पूरइ हत्थो, मज्जे तिभागो वही रज्जो ॥

तेषामेव कुरङ्गादिनां हस्तं हस्तमुजयोरपि गृहयोमुक्त्वा म-ग्रहः सर्वोऽपि राज्ञोऽवग्रहः । यत्र तु गृहस्यापान्तरात्रस्या-तिस्त्रोक्तया हस्तो न पूर्यते तत्र मध्यमत्रिजगो राज्ञः शेषो ह्येव गृहस्वामिनोः । एतदवग्रहपरिमाणमुक्तम् । अत्र चोद्यरादीनि स्थाननिषेधनदीनि वा कुर्वन् यदि कुरङ्गादीनां हस्तान्यन्तर-कराति ततो गृहपत्यवग्रहो मर्नाम क्रियते हस्ताद्विधिरि-काप्राकारपरिक्खादिषु च राजावग्रहोऽनुज्ञाप्यते । अट्ठव्या-मपि यद्यसौ राजा प्रभवति तदा तस्यैवावग्रहः स्मर्येत । अ-थासौ तत्र च अजयति ततो देवन्दावग्रहो मर्नाम क्रियेत । वृ० ३ उ० ।

(१५) राजपरिचरितेऽवग्रहः

“सरज्जपरियट्ठेसु” इत्यादिसूत्रद्वयस्य संबन्धप्रतिपादनार्थमाह ।

सागरियसाट्ठांमय-उग्राहगट्ठणउत्तमाणम्मि ।

सुत्तमअंतिमभुत्तं, उवन्ति राउग्राहे थरा ॥

पूर्वसूत्रेण्यः सागारिकावग्रहगट्ठणमनुवर्तते ततोऽपि परतरे-ज्यः स्वाधर्मिकावग्रहणं तस्मिन् अनुवर्तमाने अवग्रहगट्ठणप्र-स्तावान् सममाहंशकस्यान्तिमं सूत्रम् । सूत्रद्वयं राजावग्रहे स्थ-विगः कर्तारः स्थापयन्ति एषोऽधिकृतसूत्रद्वयसंबन्धोऽनेन स-बन्धेनायातव्यास्य व्याख्या (से) तस्य जिज्ञा राजपरावर्तेषु रा-जपरावर्तेषु नामाश्रितो राजा कात्रगतो नयोऽजित्तिकस्तेषु पुनः कथजनेषु इत्याह संस्तुतेषु न कोऽपि तद्भाज्यं विलुम्पतीति ज्ञातः । तथा अज्याकृतेषु येषां दायदानां सामान्यं तद्भाज्यं तैरविजनेषु । अनवच्छिन्नेषु तस्मिन्नेव घशे अनुवर्तमानेषु अत एवापरपरिगृहीतेषु सैवावग्रहस्य पूर्वा अनुज्ञापना तिष्ठति या तस्य घशस्यादायनुज्ञापना कृता कियन्ते कात्रं पुन मेत्र प्र-र्यानुज्ञा तिष्ठति तत आह यथाशब्दमवग्रहः । किमुक्तं ज-वति यावन्त कात्र स वंशोऽनुवर्तते तावन्तमपि कात्रमवग्रहं

राजावग्रहे सैव पूर्वानुज्ञापना वर्तते न पुनरन्यस्मिन् राक्षि
षपक्षे स नृणांऽवग्रहोऽनुज्ञापयितव्यः । एष प्रथमसूत्रस्यार्थः ।
द्वितीयस्योच्यते (से) तस्य त्रिको राजपरावर्तेषु अन्येषु
राज्य प्रतिपक्षेषु असंस्तुतेषु वृद्धिपूर्वराज्यसंस्थितिषु व्याहृ-
तेषु अन्यवशीयैर्वायादैर्वा विभज्य समीकृतेषु व्यवस्थितेषु
पूर्ववर्तेषु अत एव परपरिगृहीतेषु त्रिकुजावस्थार्थाय त्रिकु-
भावो नाम ज्ञानदर्शनव्यापि तेषामेव त्रिकुशब्दप्रवृत्ति-
निमित्तत्वाद्भेदव्य प्रथमाद्देशके सप्रपञ्च भाषित तस्यार्थाय
स त्रिकुजावः परिपूर्णो ज्ञयादित्येवमर्थमित्यर्थः । अन्यथा सच्चि-
त्तादीनामनुज्ञापनेऽदत्तादानं स्यात् । द्वितीयेऽपि धारमवग्रहो
ऽनुज्ञापयितव्यः एष द्वितीयस्यापि सूत्रार्थः ।

सांप्रतमेतामेव व्याख्यां ज्ञाप्यहृदप्याह ।

मंथरुमो अविबुधं, पक्विक्रवो वा न विज्जती जस्स ।

अण्णहिद्वियमत्तेण व, अव्वोगमदाऽसामन्नं ॥

संस्तुतं नाम राज्य यदावग्रहं मो इति पादपूरणे यस्य वा
प्रतिपक्षो न विद्यते नाप्यन्येन केनाप्यधिष्ठितम् । अव्याकृतं
नाम दायिनां सामान्यं न पुनस्तैर्विजितम् ।

अव्वोगमं अविगहं, संदिद्धं वा वि जं हवेज्जाहि ।

अव्वो च्छिन्नपरंपर-मागपतस्मेव वंसस्म ॥

अव्याकृतं नाम यदविकृतं न केनापि विकारमापादितम् यदि
वा यद्भवत् पूर्वराजेन संदिद्धं यथा एतस्मै राज्यं देयमिति
तत अव्याकृतम् । अव्यच्छिन्नं नाम यत्तस्यैव वंशस्य परंपर-
या समागतमिति ।

पुव्वणुजा जा पुव्व-एहि राईहि इह अण्णयाया ।

सेदंतु होइ कात्तो, चिच्छ जा उगहो तेसि ॥

पूर्वानुज्ञा नाम या पूर्वकै राजजिरेनुज्ञाता, " जहासंदमवी-
त्यत्र संधो नाम जन्वति काक्षस्ततोऽप्यमर्थो यावन्तं काक्षं तेषा-
मवग्रहस्तवन्तमपि काक्षं सैवावग्रहे पूर्वानुज्ञा । तदेवं प्रथम-
सूत्रव्याख्या कृता । सप्रति द्वितीयसूत्रव्याख्यानाथमाह ।

जं पुण असंथरं वा, सगरं तह वोगरं व वोच्छिन्नं ।

नंदमुरियाण व जहा, वोच्छिन्नो जत्थ वंसो उ ॥

यत्पुनरसंस्तुतं शकटमिष शराकृतया सवरीतुमशक्नुवत्-
तथा व्याकृतं दायिदैरम्यवजीर्वा विभज्य अङ्गीकृतम् । व्यवच्छिन्नं
यत्र नन्दमौर्याणामिव वंशो व्यवच्छिन्नः ।

तन्थ उ अण्णविज्जइ, त्रिकुजावहमगहो निययं ।

दिक्खा भिक्खजावो, अहवा तइयव्वयादीउ ॥

तत्र नियतमवग्रहभावेन त्रिकुभावार्थी यथावस्थितत्रिकु-
जावः तत्रैव त्रिकुभाव इत्याह । वीक्षादिरादिशब्दान्सम्यग्
ज्ञानादिपरिग्रहः । भिक्षुजावो इत्यत्र तृतीयव्रतादिकं त्रिकु-
जावः । तत्रैव भिक्षुशब्दस्य परमार्थत्वात्तदेवं कृता सूत्र-
व्याख्या । सप्रति निर्युक्तिविस्तरः ।

रम्मा कालगयम्मि, अधिरगुरुगा अण्णमावे तम्मि ।

आणादिणां य दोमा, विराहणा इमसु गणासु ॥

राक्षि, काक्षगते वं द्वौ वा त्रयो वा दायिनस्तेषां मध्ये यः
स्थिरः सोऽनुज्ञापयितव्यः । यदि पुनरस्थिरमनुज्ञापयन्ति तदा-
तेषां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः आह्वयश्च देयान्तथावि-
राधना आत्मविराधना संयमविराधना वा । एषु वक्ष्यमाणेषु
स्थानेषु तान्येवाह ।

धुवमप्ये तस्म मज्जे, वमरोपेगमज्जे मंताह ।

दोसो गयपरदोसो, अण्णसुवणेधरे गुरुगा ॥

धुवमन्यस्मिन्नन्यवशांजे अस्थिरे तस्य वा पूर्वराजस्य स-
बन्धिनां दायिनामेकस्मिन् अस्थिरं संयतिरनुज्ञापितः सन् चि
स्तयति स तथा चिन्तितनास्ति । तथा प्रायस्यान्यथाप्राव
इति स एको मुक्तसम्प्रादो वर्तते । तं च विश्वस्तं ज्ञात्वाऽन्य-
दा सोऽन्येन दाय्यादिना मारितां राज्यमधिष्ठितम् ततः
स राजा चिन्तयति । संयतैर्ममामिषपरिगृहीतैर्येन कारणेना-
सावयग्रहमनुज्ञापितस्ततः स प्रसिद्धो चत्वारं कतरस्य ग्रहेषु
कुर्यात् । किमुक्तज्जवाति निर्विषयत्यादि कुर्यात् । जीयव्यापि-
योर्वा भेदं कुर्यात्तस्मात् यः स्थिरः सोऽनुज्ञापयितव्योऽनु-
ज्ञापने प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः ।

अण्णसुवणे दोमा, पच्छा वा अप्पितो अवसो वा ।

पत्तेपुव्वममंगत्त, निरुज्जणे य दोमपत्थारो ॥

यदि स्थिरो नानुज्ञाप्यते तदा एतस्मिन्ननुज्ञापिते दोषाः सर्वे
सामान्यपाक्षणाः समीपमागता निर्गन्थानां पुनरवग्रहो कृत्वा
स्थितास्ततः प्रक्षेपितो निष्काशनादिकुर्यात् तस्मादव्यवच्छिन्न-
वंशो सोऽवश्यमवग्रहमनुज्ञापयितव्यः । किं पूर्वं पश्चात् मध्ये
वा तत्र यदि सर्वेभ्यः पाक्षणैरेनुज्ञापिते स पश्चादनुज्ञा-
प्यते ततः स चिन्तयति अदमेतेषामप्रियोऽवज्ञा यतो ममैतैः
क्रियते तेन पश्चादागताः । अथ प्राप्ते राज्यं पूर्वमनुज्ञाप्यते तदा
कदाचित्मङ्गलं मन्येत ततो (निरुज्जमणति) निष्काशनं
कुर्यात्प्रक्षेपितः प्रस्तारो जीवनात् व्यपशोषणं क्रियेत तस्मा-
न्मध्यऽनुज्ञापयितव्यः । यदि पुनर्जडक इति ज्ञातो जवति
चानुज्ञाप्यमाना मङ्गलमिति मन्येत तदा पूर्वमप्यनुज्ञापनीयः ।
अथ कथमस्थिरा ज्ञातव्यः कथं वा भडकः कथं वा पूर्वकम-
नुज्ञाप्यमाना मङ्गलं मन्यते इति तत आह ।

ओहादी आजोगण, निमित्तविमण्ण वा वि नाउण ।

जइगपुन्नमणुष्सा, वपंतमप्पाय मज्जेम्मि ॥

अव्यादीनामतिशयेनादिशब्दान्मनः पर्यवहानश्चतानि शय-
विशेषपरिग्रहोऽथवा निमित्तविशेषण । अथात्मनोऽव्याद्य-
तिशयो निमित्तविशेषो वा न विद्यते तदा अन्यानव्याद्य-
तिशयिनो निमित्तविशेषं ज्ञात्वा दृष्ट्वा भडकमनुज्ञापयत ।
प्रातमनुज्ञातं वा मध्ये ।

एणं विहिणाउ, सो णुमावितो जहेव गजेहिं ।

राया किं दीपत्ति य, जं दीप्पं अममगदीहिं ॥

एतेनानन्तरादितेन विधिना सोऽनुज्ञापितो राजा यदा वदेत
किं दद्यामीति तदा वक्तव्यं यद्वत्तमन्यै राजजिरेनुहर्हीति ।

जाणंतो अण्णजाणइ, अजाणओ इति तेहिं किं दीप्पं ।

पायोमंति य जणिण, किं पाउमं इमं सुणसु ॥

एवमुक्ते जानानः सर्वमनुजानानि अज्ञायको घृते तैरन्यै रा-
जादिभिः किं वक्षं तत्र प्रायोग्यामिति भणितव्यम् । तस्मिन्
भणितेषु न हने किं प्रायोग्यामिति ततो वक्तव्यं शृणुत इदं
प्रायोग्यं तत्रैवाह ।

आहर उवहिमेज्जा, उणनिमीयणतुयट्टगमणादी ।

यीपुरिसाण य दिक्खा, दिप्पा णो पुव्वराईहिं ॥

नोऽस्माकं पूर्वराजराहार उपधिः शय्या स्थानमूर्धस्थानं
निषवनं त्वग्धर्मां गमनमाविहाद्यावागमनपरिग्रहस्तथा स्त्री-
पुत्राणां वीक्षा अनुज्ञापयितव्या ।

जहो एवं विरह-प्यते पुण दिक्खवज्जमियराणि ॥

इम सिद्धा इम काउं, निगं ते गुरुगा य आणादी ॥

एवं कथिते सति यो जहकः स सर्वविरतिप्रान्तः पुनर्दीक्षा-
चर्जोमतशाणि सर्वाण्यप्याहारादीनि अनुजानाति प्रघज्यां पुन-
र्नाडापयति तत्र यदि तस्य राज्ञोऽनुशिष्टमकृत्वा आदिशब्दात्
विद्यादि वा प्रवृत्तकरणं वा अकृत्वा यदि तद्विषयात् निर्गच्छ-
न्ति तदा तेषां प्रायश्चित्त चत्वारो गुरुका आद्यादयश्च दोषाः ।

अदय सावगपवइउ-काम अंतरंतवाइवुहा य ।

जत्ता अजंममा मि य, अजत्ति तित्थस्स परिहाणी ॥

अन्यच्च चैत्यानि तेन परित्यक्तानि आचका ये च प्रव्रजितु-
कामास्तथा । अतस्तो गतामा वात्सा वृत्ता अजकामाश्चेन सर्वे
परित्यक्ता अजकितस्तीर्थकराज्ञास्वर्णनात् । तीर्थस्य च
परिहाणिरापदिता । तथा हि ये तत्र विषये प्रव्रजितुकामास्ते
न प्रव्रजिष्यन्ति आचका अपि सम्यक्तथमणुवतानि च गृह्णन्तौ न
प्रहीष्यन्ति ततो जयति तीर्थस्य व्यवच्छेदः । यद्यपि तर्हि
तत्रैव तिष्ठन्तु । तत्राप्याह ॥

अन्थंताण वि गुरुगा, अजत्ति तित्थस्स हाणि जा वुत्ता ।

जाणमाण जाण चेत्ता, अन्थंति अणेत्य वव्हेति ॥

तत्र त्रिपुनामपि प्रायश्चित्त चत्वारो गुरुका मासाः देशान्तरे
भय्यपोगरुकीकस्याप्रतिबोधेन होजतो घृष्टत्वात् । तथा तीर्थ-
कगणामभक्तिं तिष्ठद्भिः कृत्वा तदाज्ञास्वर्णनात्तीर्थस्य
हानिरापदिता तथा स्वयमेव तेन राज्ञोक्तस्त्रीपुरुषा न दीक्षि-
तव्या इति । यद्येव तर्हि किं कर्तव्यमत आह । स्वयं जणन्तः
प्रज्ञापयन्तोऽप्यैर्नाणय-तस्तिष्ठन्ति । तथापि चेत्स नेच्छेत्तर्हि
ततो देशात् व्रजन्ति ।

अह पुण हवेज्ज दोन्नी, रज्जाइ तस्स नरवरिंदस्स ।

तहियं आणुजाणंतो, दोमुवि रज्जनु अप्पवहुं ॥

अथ पुनस्तस्य नरवरिन्दस्य स्वयमर्थेवा प्रहाप्यमाणस्य
कदाचिद्ध राज्ये जवतस्तत्र तयोर्व्योराज्ययोर्मध्ये एकत्रकाप्य-
नुजानाति । यथा मम हे राज्ये तत्र तयोर्व्योर्मध्ये यत्रैकत्र
जयद्वयो राचने तत्र प्रमाजयत द्वितीयं नानुजानाम । एव-
मुक्ते अल्पबहु परिभाष्य यत्र ज्ञेयान् तीर्थप्रव्रज्यादिज्ञानस्तत्र
स्थातव्यमतद्वय स्पष्टतरमाह ॥

एकाहि विदिचं रज्जे, रज्जे एगत्थ होइ अविदधं ।

एगत्थ इत्थियत्तो, पुरिसव्वायाय एगत्थ ॥

एकत्र एकस्मिन् राज्ये वितीर्णमनुज्ञातं भवति । एकस्मिन्
राज्ये वितीर्णे यत्रानुज्ञातं तत्र स्त्रियाः पुरुषा वा अनुज्ञाताः ।
अथवा एकत्र राज्ये स्त्रियाऽनुजानीत एकत्र पुरुषाननु-
जानीते ।

थेरा तरुणा य तहा, दुग्गया अहया य कुलपुत्ता ।

जाणवयानागुरुया, अरुजंतरयो कुमार य ।

अथवा एकत्र राज्ये स्थविराननुजानात्येकत्र तरुणान् । अथवा
एकत्र दुर्गतकान् परत्र आद्यात् । यदि वैकत्र कुलपुत्रा-
नपरत्राभीरान् एवमेकत्र जानपदानन्यत्र नागरिकान् । एकत्रा-
न्यन्तरकान् अन्यन्तरका नाम ये राजानमतिप्रत्यासखीनृया-
वलास्ति कुमार राज्ञो दायादाः । एवमनुज्ञातं किं कर्तव्यमित्याह ।
ओदीमादीउ जन्थ, बहुतरया उ पव्वयोन तर्हि ।

ते विति समणुजाणसु, अमती पुरिमेव जे बहुगा ॥

अवध्यादिनादिशब्दात् धृतातिशयविशेषेण निमित्तविशे-
षेण वा ज्ञात्वा यत्र बहुतरकाः अनुज्ञाताः सन्ति अवध्यादि-
निमित्तविशेषस्य वा अभावे ये बहवः पुरुषास्तानेवानुज्ञाप-
यान् न ज्ञेयान् स्नाकानप्रवृत्तानिति ॥

एयाण वि धराने तर्हि, कम्मयणो पुण जाणैज्ज तन्थ ।

इम दिद्धा उ अमंगल्ल, मा वा दिक्खेज्ज अन्यत्ता ॥

पतानि अनन्तरोदितानि प्रान्तोऽपि मनाग्नजकः सन् तत्रा-
त्मीये राज्ये यितरति । यः पुनः कर्मघनां निवरुपापकर्मा
तत्रानुज्ञापनायां क्रियमाणायामिदं ज्ञेयान् ह्येषा अपि सन्तो
यूयममङ्गलास्तस्मादप्रतिष्ठन्तो मा कंचनदीक्षयेयुगिति । वा
शब्दो व्यपेक्षया विकल्पने ।

मा वा दन्तामि पुणो, अजिक्खणं वेति कुणति निव्विमण

पजवंतो जणति ततो, जरहाइवति मति नुमंति ॥

यदि वा मा पुनर्ज्ञेयो दन्त्याम्येतान् । अर्थाद्वर्णं वा ब्रुवन्ति
स्वयमन्येवो पुनः पुनर्विष्णुपत्नीति कृत्वा निर्विषयान्करोति
ततो यः प्रजवन् चक्ष्यमाणगुणोपेतो ह्यत नासि त्वं सकलस्य
जरनस्यापि पतिर्येन निर्विषयत्वाज्ञापनस्माकं जयं स्यात्त्र
स्यान्तु न दास्यामि ततोऽप्यत्र दास्यामः । तथा इदमपि ह्येत ।

केवइयं वा एयं, गोपयमेत्तं इमं तुहं रज्जे ।

जं पेक्षिउ नासिपगं, मंति य मुहुचमिसेण ॥

कियदा एतजोप्पदमात्रमिदं च राज्यं यत् प्रयं मुहुर्तमात्रेण
तं हृष्टा गम्यते । एवमुक्ते स राजा प्राह ।

जं होउ तं होउ, पनवामि अहं तु अप्पणो रज्जे ।

सो जणइ नीहमिज्जे, रज्जा तो किं बहुं णाउं ॥

स राजा ह्यत यत् यान्त्रमात्रं तावन्मात्रं वा नवतु आत्मनो
राज्ये तावदहं प्रजयामि । तस्मान्किमत्र बहुना मम राज्या-
द्यं निर्गच्छतेति । एवमुक्ते यत्कर्तव्यं तदाह ।

आणुमट्ठी धम्मकट्ठा, वज्जनिमित्तादिर्णाहे आउट्ठो ।

आइए य सुमाकरणं, जहा कयं विण्णुणा पुवि ॥

अनुशिक्षया अनुशासनेन धर्मकथया विद्यया निमित्तेन
आदिशब्दान्मन्त्रेण चूर्णयोगैर्वा नं राजानमायतयेत् अनुकुल-
येत् । अथैवमपि न तिष्ठति तर्हि तस्मिन् अस्थिते प्रजोरन्यस्य
करणं कर्तव्यम् । यथा कृतं विण्णुना विण्णुकुमाणेन । अथ
कीदृशस्तं राजानमन्यप्रज्ञकारणे प्रयत्ननीयत आह ।

वेज्जविपल्लच्छी ना, इमत्थे विज्जतो रमवत्ती वा ।

तवज्जिपुत्तातो वा, पेक्षेति तमेतं गुरुगा ॥

यो वैकियवन्धिमान् यो वा इपुशास्त्रे निर्माणोऽनेकैरपि पुरु-
षमहास्त्रैर्दुर्जेयः । अथवा विद्यावन्धवान् यदि यौगन्धर्वी
साधर्मिकाऽयया तपावन्धिपुत्राकः स तमन्यप्रवृत्तकरणेन प्र-
यति । यस्तु सन्यामपि शक्तो प्रतुमन्यं न करोति तस्मिन्नि-
तरस्मिन्प्रायश्चित्त चत्वारो गुरुकाः । कथमन्यं प्रतु कर्ग-
तीत्यत आह ।

तं पेक्षुं वंधिज्जण, पुक्खरज्जं उवेति उ समन्थो ।

असती अणुवसमेने, निगंतकं ततो ताहे ॥

तं राजानं गृहीत्वा बन्धनेन च बन्धा समर्थस्तस्य पुत्र राज्यं
स्यापयति । असति सामर्थ्ये अनुशिष्यादिनिरुपशमयति । स
च तत्रोपशम्यमानोऽपि नोपशमयति तर्हि तयो व्रतादिगन्त-
व्यम् । तथाप्यत्र यतनामाह ।

नसादिफासुपूर्णं, अक्षरजमाणं य पणगहाणीए ।

अष्टाणे कायध्वा, जयाणा उगो जहिं जणिया ॥

अध्वनि मागे प्रायुके जकादावस्यमाने पञ्चकहान्या
पतना कर्तव्या । यत्र ग्रामे नगरे अरण्ये वा पूर्वे कल्पाध्ययने
जणिता । व्य० द्वि० ७ उ० ।

(१५) अथग्रहक्रेत्रमानम् ।

(सूत्रम्) सगाममि वा जाय संनिवेशं वा कण्ड
निगयाण वा निगंयीण वा मञ्जुसमंता सकोसं जाणणं
उगहं तु गिहत्ताणं चिहत्तणं ॥

अस्य संबन्धमाह ।

गामायाण वेमि, उगहपरिमाणजाणणामुत्तं ।

काक्षम् वा परिमाणं, युत्तं इहं तु खेत्तम् ॥

नेषामन्तरमुत्तमानां ग्रामादीनां कियानवग्रहो जवतीति
शङ्कायामथग्रहपरिमाणज्ञापनार्थमिव सूत्रमारज्यते । यथा
पुनर्मूत्रेषु " अहसिदमसि उगहे इत्यादि " जणता अथग्रह-
त्रियकाक्षरय परिमाणमुक्तमिह तु क्रेत्रस्य तदेवाच्यते ।
एतेन संवत्सेनायातस्यास्य व्याख्या अथ ग्रामे वा नगरे वा
यावत्संनिवेशे वा कल्प्यते निग्रन्थानां चावग्रहः सर्वः सर्वासु
दिक्षु समन्तात् चतसृष्वपि विदिक्षु सक्रोशं योजनमथग्रहमव-
ग्रहा स्थानुमिति सूत्रार्थः । अथ भाष्यविस्तरः ।

उगहे तिरियं पि य, सकोसं होइ सव्वतो खित्तं ।

इदपदमाऽणमुं, विदिमि मेममु चउ पंच ॥

ऊर्ध्वदिग्वा दिग् (तिरियंपियंति) तिर्यक्पुण्यदिक्षिणापरो-
क्षगजकणाश्चक्रो दिशः पतामुपदिक्षु गिरिमागंस्थितानां
संयत्तः सक्रोशयोजनं क्रेत्रं जयति तच्च इन्द्रपदादिषु संजयति
इन्द्रपदो नाम गजान्नापदिगिरिस्तत्र ह्यपरिणामं ग्रामो विद्यते ।
अथोऽपि ग्रामो मध्यमश्रेण्यामपि ग्रामस्तस्य चतसृष्वपि दिक्षु
ग्रामाः सन्ति ततो मध्यमश्रेणिग्रामं स्थितानां पदसु दिक्षु क्रेत्रं
भवति । आदिशब्दादन्योऽपि य ईहः पर्यंतस्तस्य परिग्रहः
शेषेषु पर्वतेषु चतसृषु पञ्चसु वा क्रेत्रं सक्रोशं योजनं क्रेत्रं
जयति समन्तमिकायां व्याघाताभावे दिक्चतुष्टयक्रेत्रं व्याघात
प्रतीत्य पुनरित्यम् ।

पंगं व दो व तिग्गि व, दिमा अकामंतु मञ्जुतो वायि ।

सव्वतो ते अकोसे, अगुज्जणोउ जा खेत्तं ॥

एकाग्रभाविना पर्यतादिव्याघातेन किंचिद् ग्रामादिकमेक-
स्यां दिशि अक्रोशं भवति सक्रोशयोजनाथग्रहरहितमित्यर्थः ।
पवं दिग्द्वयजाविना व्याघातेन द्वयोर्दिशां क्रोशं विदिग्जा-
विना तिसृषु दिक्षु दिक्चतुष्टयजाविना तु सर्वतोऽप्यक्रोशं ज-
यति । तत्र च सर्वतोऽक्रोशं ग्रामादी बाह्यान् यावत्क्रेत्रं ततः
परमक्रेत्रमिति । किं च ।

मेजमआयविराहाण, अत्य जेव देहलवाधितेणावि ।

नं खडु ण होइ खेत्तं, उगंयखं च किं तत्थ ॥

यत्र ग्रामादी प्राप्तानां संयमान्मविराधना जयति यत्र च
देहोपधिस्तेना जयन्ति तत् खडु क्रेत्रं न जयति । किंवा
तत्रावग्रहोऽत्यं येन क्रेत्रमुच्यते । अथ किं पुनः क्रेत्रमित्याह ।

खेत्तं चक्षमचक्षं वा, इदं पाणिदं सकोसमकोसं ।

बाह्यं हि अकोसं, अरुविजले सारणं तेणे ॥

यत्रावग्रहो विचारयितुमुपक्रान्तस्तत्र क्रेत्रं चक्षमचक्षं वा
जयेत् । चक्षं माजिकादिः अचक्षं ग्रामादिः । पुनरेकैक द्विधा
इन्द्रमिन्द्रकीलादियुक्तमनिन्द्रं वा तद्विपरीतम् । तत्र यदच-
क्षमनिन्द्रं वा तस्मान्सक्रोशमक्रोशं वा पश्चात्पूर्या । अथ ता-
मेव जेद्वान् व्याचिख्यासुरिदमाह । (बाधायम्मात्त्यादि) यत्र
यस्यां दिशि व्याघातस्तत्रस्थमक्रोशं भवति । कः पुनर्व्याघात
इति चेदत आह । अटवी तस्यां दिशि वर्जते (जज्जेत्ति) समुत्तो
नदी वा येष्वापदा वा सिद्ध्यन्त्यादयस्तत्र सन्ति । स्तना
वा उपघिरीरहरा विद्यन्ते यतः कारणैः ग्रामादिकनिरुद्धा
ग्रामा गोकुलाद्यभावावग्रहहीतव्यं किमपि तत्र नास्ति ।
अथ सक्रोशमाह ।

समे सकोसमंरुत्तं, मूला निवंधणं आणुमयंतारणं ।

पुव्वट्ठिताण उगहो, समंरुत्तपक्षिणा दोण्हं ॥

शेषं नाम यदन्तरोक्तव्याघातरहितं तत्र मूलनिबन्धनं मात्र-
सममुत्तं सर्वतः सक्रोशं योजनमथग्रहो जयति । कथामिति
चेदुच्यते । मूलग्रामादेकैकस्यां दिशि योजनार्धमर्धक्रोशेन
समधिकं तावदथग्रहो भवति । स च पूर्वोपराज्यां दिक्षिणा-
क्षराण्यां वा कृत्या सक्रोशं योजनं भवति । यथा गतिप्रत्याग-
तिज्यामेकस्यामपि दिशि योजनं मन्तव्यं तत्र सक्रोशे अक्रोशे
वा ये पूर्वस्थितास्तेषामथग्रहो भवति । यत्र समकमनुज्ञापितं
तत् क्रेत्रं साधारणम् । अथ सचतुष्टय क्रेत्रेषु समकमेवापज्ञापितं
ततो यदि द्वे अन्तरपक्षिकं ततः एकैकामेका अपरेषामेका । अर्ध-
कैवान्तरपक्षिका ततो द्वयोरपि साधारणः । अथ बह्वस्त-
वान्तरपक्षिकास्ततः का विधिरित्याह ।

खेत्तसंतो दूरे, आसमां वा ठिताण समंतं ।

अच्छं वा पुगाई, गच्छाण साहारणा होई ॥

त्रिजिप्रभृतिषु संबन्धेषु क्रेत्रेषु समकमनुज्ञाप्य स्थितानां
काश्चिदन्तरपक्षिकाः कृत्वाः क्रेत्रस्यान्यन्तरे जवन्ति (दूरे-
त्ति) काश्चित्तु दूर याज्यः समुदानमूलग्रामानीयमान
क्रेत्रातिशान्तं जवतीति कृत्या प्रथममाक्षिकायां तस्मिन्वाहीते
(आम्भ्रणि) काश्चिन्पुनरासक्तं याज्यः समुदान मूलग्राम-
मानीयमानं क्रेत्रातिशान्तं न जवति ततो यावत्त्यस्ता अन्तर
पक्षिकास्तासां सर्वामामपि अर्धं वा अर्द्धार्धं वा चतुर्जाग
ह्यर्थः । वा शब्दार्धभागदिकं चाक्षिकादीनां त्रिजिप्रभृतीनां
गच्छानां साधारणं जयति । अथात्रैव ज्ञायमानाभाष्यविधिमाह ।

तणमगज्जकारमद्वग, संथारगजत्तपाणामादीणं ।

सल्लितं ते अस्सामी, खेत्तिय ते मोत्तु णुसावणा ।

तृणमगजकारमद्वकसंस्थारकमकपातादीनां सति विद्य-
माने प्राचूर्णे ज्ञाने क्रेत्रिका अस्वामिनः अक्रेत्रिकाणामप्ये-
तान्याजवन्तीत्यर्थः (ते मोत्तु णुसावणत्ति) येषां तृणादीनां
क्रेत्रिकैरनुज्ञापना कृता तानि मुक्त्या तान्यक्रेत्रिकाणां नो जव-
न्तीति ज्ञायः । किं पुनः क्रेत्रिकाणां जवतीत्युच्यते ।

ओहो उवगहो विय, सचित्तं वा वि खेत्तियस्संते ।

मोत्तुणं पढिहारिय, संथरंतेवाणुसावणा ॥

आधोपधिप्रग्रहोपधिश्च । सचित्तं वा शीकादिकम् । पताति
क्रेत्रिकायाजवन्ति । यद्यक्रेत्रिका एतेषामेकतरं गृह्णन्ति तदा प्राय-
श्चित्तं परं मुक्त्या प्रातिहारिकं चिधिधमप्युपधि तं गृहस्थे-
न्यो मागेयन्ता न प्रायश्चित्तजाज इति हृदयम् । यः पुनर
प्रातिहारिकस्तं न जवन्ति । अथ दातादिना परितोष्यन्ते तत्

एवमसंस्तरनिर्वहणोपरान्तं कर्तव्या होत्रिकैरपि संस्तर-
रक्षि भेषामनुज्ञाकर्तव्या ।

जइ पुण संस्तरमाणा, ए दिति इतरे व तेसिं गाहंति ।

तिविधे आदेशो वा, तेण वि ण जाय परिहणी ॥

यदि हुनेः अस्तरन्तः होत्रिकाः अस्तरन्तः सक्त्रिकाणां
धर्माधिकं न प्रयच्छन्ति इतरे वा अह्निका अस्तरन्ताऽपि
तेषां होत्रिकाणामनापृच्छ्य धर्ममोदका वा गृह्णन्ति
तत्तत्प्रविधे अग्रन्त्यमध्यमोत्कृष्टनिषण्णं पञ्चकमासद्व्युचतु-
र्दशुसङ्गणं प्रायश्चित्तम् । सूत्रस्यादिशाब्दा नवमे तमे च
स्त्रादिना जायते परिहणस्तत्रिप्यधर्माः तेषां प्रायश्चित्तम् ।
इदमेव ध्यानीकरोति ॥

जे खेतिवा मोत्तिण दैति धामं, लंजेवि जागंतु वयंतहाणं ।
पेक्षंति वा गंतु अभयंरम्मि, चिरं व दोहं पि विराहणाओ ॥
ये होत्रिका धर्ममिति कृत्या प्रकृतानादेः प्राचुर्येण ज्ञानेऽपि
अन्येषां (धामं) प्रवकाशं न प्रयच्छन्ति तत्र आगन्तुकानां प्रजतां
वा परिहणिसंयति ततस्तेषां प्रायश्चित्तम् । अथ होत्रिणा-
मसंस्तरणेऽप्यागन्तुकाः प्रेरयन्ति प्रेष्यं विना तिष्ठन्ति ते आग-
न्तुकाः आदेशिकाः प्राहृणाकाश्च ततश्चिरं वा प्रचूतं काशं वा-
शब्दादन्यं वा काशं च संस्तरणं तेषां भयेव ततो ह्येषाम-
प्यागन्तुकानां चक्षुस्त्रयानां च या विवर्धना तत्रिप्यधर्माः प्राय-
श्चित्तम् । यत एवमतः ।

अन्ति हु वचनगामा, कुदेरुणगरोवमासद्विहारा ।

बहुवतुवगहकरं, सामच्छेदो वसियध्वं ।

सन्ति विद्यन्ते वृषजग्रामा इहाचार्य आत्मद्वितीया गण-
चद्व्युत्पन्नमृत्याय एव पञ्चको गच्छा जयति । ईदृशात्म्या
गच्छाः पञ्चदश जनाः एते यत्र अनुबद्धे निर्वहन्ति वर्षासु पुन-
सप्तको गच्छस्तेषां आचार्य आत्मद्वितीया गणावच्छेदक
आत्मचतुर्थः । ईदृशात्म्या गच्छाः पञ्चविंशतिजना प्रवन्ति ।
एते यत्र वर्षावासे जघन्येन निर्वहन्ति ते वृषजग्रामा उच्यन्ते
ते च कौटशा इत्याह । कुदेशस्य यत्रगण तेनोपमा येषां ते
कुदेशनगरोपमास्ते च सुखविहाराः सुव्रजजन्तव्यानां निरुपद्र-
वाश्च । अतएव बहुनामन्तराक्तगमाणानां त्रिभूतीनां गच्छा-
नामुपग्रहकस्मृतस्तेषु सीमाच्छेदं बहुमिरपि गच्छैर्वस्त-
व्यम् । न कैरपि परस्परं मन्सरो विधेय इति भावः । सीमा-
च्छेदो नाम साहिका प्रामर्शवाटकाराद्विजजन्म । यथा अस्यां
साहिकायां भवद्भिः पर्येज्जीयम् अस्यां पुन स्माजिरित्यादि ।
यथा ये तत्र क्षेत्रं समकं प्राप्तास्तेः समच्छेदेन वस्तव्यं यथा
युष्माकं सचिन्तमस्माकमस्मिन् । अथवा युष्माकमन्तः अ-
स्माकं बहिः युष्माकं स्त्रियं अस्माकं पुरुषाः युष्माकं आकाः
अस्माकमध्वाकाः । अथवा यो बहुपश्यतेक्षुस्यैव न दातव्यम् ।
इदमेव ध्यायानयति ॥

एकवीम जहस्येणं, पुव्विद्धिने उग्राहो इतरे ।

पञ्चीपरिवमजे वा, सीमाए अंतरगामे ॥

पूर्वोक्तनीत्या वर्षासु एकविंशतिजना वृषजग्रामावतुवके
पञ्चदश जना यत्र अग्रयेमसंस्तरन्ति स वृषजग्राम उच्यते ।
उत्कर्षतस्तु ह्योरपि काशयोर्वात्रिशत्सदृशसंख्याको गच्छो
यत्र संस्तरति स वृषजग्रामः । यत्र ये पूर्वस्थितास्तेषामवग्रहः
इतरे जन्तुपातमात्रसंनुष्ठास्तिष्ठन्ति तत्र च सीमाच्छेदो विधा-
नः । इति आह (पञ्चीपरिवमजे) युष्माकमन्तरपदस्य

पर्यटनीयमस्माभिः प्रतिवृषजग्रामे प्रतिवृषभो नाम सूत्रग्रामाद-
र्योजने महान्नामः । अथवा अन्तरपदस्याः प्रतिवृषजस्य वा
मर्त्तं युष्माकमर्कमस्माकमेवं सीमायां सूत्रग्रामस्य प्रतिवृषभ-
ग्रामस्य चान्तरा यो ग्रामस्तस्याप्यर्कं युष्माकमर्कमस्माकमेत-
च्चामनिन्दं च क्षेत्रं मन्तव्यम् ।

अथान्वयसंज्ञकप्रमाणम् ॥

इंदरकीक्षमाणोग्राहो, जत्य यराया जदि च पंच इमो ।

सत्यमन्तपुरोदिया, मेणावतिसत्यवाहे य ॥

इन्द्रकीक्षको नाम इन्द्रकृष्ण सा यत्रास्तिष्ठति इदं मातृका-
यास्तत्रायमवग्रहं न भवति । अनिन्दकीक्षकोऽपि यत्र राजा
मर्त्ताभिषिक्तः परिवसति (रायाजदिपंचाल) यत्र पञ्चवस-
न्ति । श्रेष्ठो ग्रामात्यः पुगंहितः संवत्पतिः सार्धग्राहश्चेति ॥

अहण सीए व समो-सरे वा विगहणा आणुयाणे ।

एतेषु गान्धि उग्राहो, वमहीण य मगगां अग्नेजे ॥

अथ शीर्षकं नाम यतः परं समुदायेन गन्तव्यं सम्यग्माश-
वदनात्तत्र मित्रितानाम् समग्रमरणं नाम कुत्रसमवायां गण-
समवायः संघसमवायो वा एतेषु वसन्ता तद्व्यग्रहस्य मार्गणा
कर्तव्या । अथ किमर्थमन्तव्यप्रहो न जघनीत्युच्यते ।

बहुजगममामने तेषु, होति बहुगच्छमणिवातो य ।

मो पुव्वं तु तद्व्या-पेक्षं व अकोविद्या खेत्तं ॥

तेष्विन्द्रकीक्षकादिषु बहु प्रचूतस्य जनस्य समागमो भवति
अथशीर्षकादिषु च बहुनां गच्छानां सञ्चिपानो मोक्षको
भवति । अतः कचिद्व्यापेक्षार्थं होत्रिमदमस्माकमेवाभात्य
नवतिरिति कृत्वा पर्यमन्ये इह प्रथमं समागत्य मा क्षेत्रं प्रवेष्टु-
रित्यनेषु जायावग्रहाऽभिषिक्त्यते । इदमेव जाययति ।

सच्छाददं हा उवादिमि मिच्छा,

मिच्छे रहस्माप्ति करंज गंतुं ।

एमावयेने यणमच्छेरां,

तित्यस्स सच्छी छुहतो वि हाणी ॥

तथैन्द्रकीक्षादो आकाः केषांचिदाचार्याणामुपधि वस्त्राद्युप-
करणं दातुं शक्नास्ते च न वर्तन्ते अस्माकमिदं गृहीतमिति
जगिन्वा ते निषिद्धाः ततः आकाः पुच्छेयः प्रेषणीयान्य-
धानं अस्त्राणि किमिति न कल्पयन्ते ततो दूरत्वात्तस्माकमस्मिन्
आभवतीति वक्रणं तेषां पुरतः कर्तव्यतव्यम् । तद्व्य विंश-
तिपि कथ्यते सति ते आकाः मन्युमप्रीतिं वा कुर्वीरम् । ये च
सत्त्वध्यायः धर्मकथादिर्वाग्भ्रमं पञ्चास्ते मन्सरिणः ययं किमपि
तावन्न लप्स्यामहे अतः किमर्थमेव प्रयासं कुर्म इत्यनुशयेन
तथै धर्मकथादिना न प्रजावयन्ति । ततो (छुहतो विहा-
णन्ति) ह्योरपि सचिन्ताचक्षुसाजयोः परिहणिर्यति ।
तत्र सचिन्तद्वानिः कोऽपि देशविरतिना न प्रतिपद्यते । अचिन्त-
दानिराहारं वस्त्रादि तथाविधं न प्राप्यते अत एव तेषु नाय-
ग्रहो जयति । वसति प्रतीत्य पुनरेतेष्वपि जयति कथमिति आह ।

एगालयद्वियाणं, तुमगणा इरिमगणा नत्थि ।

ग्रामाणे तुठियाणं, तत्थ इमा मगगा हाइ ॥

एकाग्रय एकस्यां वसन्ता स्थितानामवग्रहस्य मार्गणा
भवति तत्र यः पूर्वं तस्यां वसन्तो स्थितस्तस्य सचिन्तम-
चित्तं वा आजयति असमर्कं ही बहवः स्थितास्तथा मत्वा-
रणा आ वसन्ति । ये तु तस्या वसन्तर्द्धे स्थितास्तेषां

स्य मार्गणा नास्ति । ये पुनरासन्नं स्थितास्तेषामियमवग्रहस्य मार्गणा जयति ।

सञ्जायकालकाऽपि-निष्ठेवण अस्थाणा असति अंतो ।

वसहिममो पेहते, वमहा पुण जसेमु पुण ॥

अन्तः प्रतिययस्याज्यस्तरं यादे स्वाध्यायजुमेः कार्याकजुमेः पार्श्वनिर्देशनमेरासन्नं श्यामादिमिश्रमुपवेशनं तदन्तमे-
आभावस्ततो या बाहिः स्वाध्यायजुमिप्रभृतयस्ताः समकम-
नुकापिताः साधारणाः । अथैकं पूर्वस्थिता अपरे च पश्चात्त-
तः पूर्वस्थितानामवग्रहः पश्चादागतास्तु पूर्वस्थिताननुकापय-
न्ति यदि ते प्रेयमाणा अवकाशेन जानन्ति इतरं च ते तमप्रे-
यमाणं प्रेययन्ति ततो वसतिविषयऽपि स एव प्रायश्चित्तादि-
गमो जयति । यः पूर्वैकत्र प्रेरयतामुपलक्षणत्वादननुकापयितुं
शोक्तः वसतिः पुनरिह या समापूर्णा भ्रमणराजकुशा तस्याः
प्रेरणायां दोषाः मन्तव्याः । उक्तमवग्रहेणम् ॥

अथ सञ्जमाह ।

वङ्गापत्यो सेणा, संवहे वज्रविहं चलं खेतं ।

एतेसि ज्ञाणत्वं, वोच्छामि अहाणुपुर्वीण ॥

व्रजिकायैवेनासवर्त्तं इति चतुर्विधं चलक्रेत्रम् । एतेषां च-
तुर्णामपि नाम्नात्वं वदयामि यथागुपुर्व्यां प्रतिज्ञातमव करोति ।

जणोगमहिता वङ्गा, मार्गंतह दृढजोमपरिजोगा ।

समवङ्गपुण्यजम्ह माहाराण जं व णीसाए ॥

येन साधुना सा व्रजिका पूर्वजयपृहीता स व्रजिकावग्रहस्य
स्वामी जयति । तस्य व्रजिकावग्रहस्य किं प्रमाणमिति चिन्ता-
यां नैगमपक्षाभिना गमे आदेशः । तत्रैक आचार्यदेशीयां ज-
यति यावत्प्रमाणं नृजाने गावश्चत्वारश्चरितुं व्रजान् तावान्
व्रजिकाया अवग्रहः । अपरे प्रकीर्ति । (तद्वत्ति) तीर्थे ज-
पानस्थानमित्येकाऽप्यस्तत्र जपपानार्थं गावो यावच्छ्रुन्ति अ-
न्यः प्राह (बुद्धलि) यत्रोपस्थाने गावो दृश्यन्ति । आचार्यः प्राह
अथोऽप्येते अनादेशः अयन्तु समीचीन आदेशः (जम्भिरिभो-
त्ति) यावत् नृजाने जपका गन्त्यस्तिष्ठन्ति यावच्च व्रजिकायाः
समीपे गोनिःपरिचुक्त एतावद्व्रजिकावग्रहस्य प्रमाणं मन्तव्य-
म् । तत्र च यदि समकं चो साधुयर्गायेकस्यां व्रजिकायां स्थि-
तो तदा साधारणा सा व्रजिका । अथैकः पूर्वस्थितो द्विती-
यस्तु व्रजिकान्तरं समपश्चादागतस्ततः पूर्वस्यावग्रहो भव-
ति । अथ परस्परनिभया स्थितस्ततः साधारणं तत् क्रेत्रम् । यस्या-
श्च व्रजिकाया निभया द्वितीया व्रजिका स्थिता तस्यां ये साधव-
स्तेषामवग्रह आसवर्त्तानि संग्रहायासमासायः ।

अथैवमेव विधरीधुरगादेशयथं निरस्याचायां न तं ताव-
दिभाययति ।

णिगोमरे णोवणमोणियाणं, णोबद्धुजेति व जस्य मावे ।

अअत्यमेणेदिमु जस्य खुणं, सजम्हो संसमणुगहो तु ॥

न गोचरो गवां आरिस्थानं वैद्यं च गवां यत्र पानं नैव यत्रो-
पस्थाने गावो दृश्यन्ते किंतु व्रजिकाया अवग्रहमेव गवादिजि-
र्वावत्कुक्षम् । आदि शब्दाऽस्मीमिअयावत्क्रान्तं तावानवग्रहः
शेषं तु गोचरादिस्थानं सर्वमप्यवग्रहः ।

जइ सर्मनं टो वङ्गा-द्वितानुसाधारणं ततो खेतं ।

अणवङ्गापसहिता, तस्येवमेद्विचा अप्पचा ॥

यदि समकमकस्यां व्रजिकायां हो गच्छे स्थिती ततः सा-
धारणं तत्क्रेत्रम् । अथ कार्त्तिकव्रजिका पूर्व साधुनिष्ठपृहीता-

तत्रान्ये साधवो ऽन्यथा व्रजिकया सहिताः पश्चादागतास्त-
त्र च व्रजिकायां स्थितास्तदा ते पश्चादागता अभवयः पूर्वस्थिता
ता एव स्वाभिने इति ।

अमोखं णीसाए, उताण साधारणं तु दोषहं पि ।

णीमद्विताए अपत्ते, तस्य कस्यमात्थवमंता ।

अथ पूर्वस्थिताः पश्चादागता अन्योन्यं परस्परं निभया स्थि-
तास्तेषां द्वयेषामपि साधारणं क्रेत्रम् । अथ पूर्वस्था व्रजिकाया
निभया स्थितायाः आगतुकव्रजिकायां ये साधवो वर्तन्ते
ते ऽत्र तव अन्यत्र ये वसन्तो ऽवग्रहस्याप्रजया न स्वाभिनेः
किमर्थमन्यस्या व्रजिकाया निभ्यां सा व्रजिका प्रतिपद्यते । उच्यते ।
दुग्गहि आर्वारअहिद्विवा, करेण वाणेव त्रिणहि पुखं ।
जणए तेयस्मव कारणेणं, वपंतगाणं खलु होइ णिस्मा ॥

दुर्गे स्तेनपरचक्रगम्यस्थानं स्थिता साऽन्या व्रजिका । यथा
वीरेण स्वाभिना अविष्टिता अथवा तैः प्रथमव्रजिकासब-
न्धिभिर्गोकुलिकैस्तत्र निपानं जपपानस्थानं कुतस्त्यमस्ति ततो
यस्य वा कारणेन तस्यां व्रजिकायां तिष्ठतामपरेषां गोकु-
लिकानां निध्रा जयति पयमादिका व्रजिका येन कारणेन प-
थस्या निध्रा प्रतिपद्यते तद्विहितम् । अथ गन्तुकायाः निध्रा
यथा पूर्व प्रतिपद्यते तथा दृश्यते ।

जयेण कृत्येज मणा, वङ्गा अमाय तस्य जइ पज्जा ।

पच्छापत्ते निस्सा, जे पुव्वद्वियाण ते पज्जणे ॥

कार्त्तिक व्रजिका जयेतात्यानुमता प्रचञ्चितुकामा अन्या च
नया व्रजिका यदि तत्रागच्छेत्सा च वदयता परिग्रहीता
ततः पश्चात्प्राप्ताया अपि तस्या निध्रा पूर्वं प्रतिपद्यते ततो
ये पूर्वस्थिताः साधवस्ते अवग्रहस्य न प्रभवः किंतु पश्चा-
त्प्राप्ता इति । अथ व्रजिकाया एव प्रकारान्तरमाह ।

वङ्गाए उद्वियाए, अत्थने अहव हांज गल्लमं ।

अमे तस्य पविद्धा, तम्मिव आमम्मि वा हांतु ॥

यस्यां व्रजिकायां साधवः स्थिताः । अन्या च तत्रागन्तुका-
मा तैः धृता तत्र स्थितायामपि व्रजिकायां तिष्ठताम् । अथवा
आगत्य कस्यापि साधवेनैव ततस्तत्रैव स्थितानामन्ये गो-
कुलिकाः साधुनिः सहितास्तत्र व्रजिकास्थाने प्रविष्टास्ते च
तत्र अन्यत्र तीर्थे गाः पानीयं पातुं ययुरन्यत्र वा ततो ऽजा-
वग्रहमगणा क्रियते ।

जइ वा कुर्वापकास्सिमु, पुव्विद्धकतासु ते उता संता ।

आणम्मि पजेत्ता, तुहे अस्साणिणां होति ॥

आशब्दः प्रकारान्तरद्योतकः यदि ते आगन्तुकाः पूर्वगोकुलि-
कहतासु कुटीपकास्सिमासु स्थितास्ततो ऽन्यस्मिन्नापि तीर्थे
गाः पाययन्ताऽस्वाभिने जयन्ति ततो यदि ते पूर्वस्थिताः
साधवो निष्करणिकास्तदा न प्रभवः । अथ आमादिकारणे
स्थितास्तदा ते स्वाभिने आगन्तुकास्तत्रावग्रहस्य प्रभवः

अअस्य बावि कावं, पाइति कइल्ल पज्जइ निव्वाणो ।

ते खलु न हुंति पदुणो, स जवे तहे पदु हुंति ॥

यथा पूर्वकृताः कुटीपकास्सिमा व्रजियत्या अन्यत्र स्थाने
स्थिता आगन्तुका गोकुलिका यदि पूर्वं कृतं निपानं गाः पा-
ययन्ति तदा ते आगन्तुकाः साधवो न प्रभवो जयन्ति । यदि
तु स्वभवे तीर्थे स्वाभाविकं निपानं पाययन्ति तदा आगन्तुकाः
साधवः प्रभव इति ।

एषेव मासकल्पे, अतीरिए ऋद्धिया य पत्तियरा ।

पुर्व्विद्धा हंति पद-पुष्पो हठिए न लहंति ॥

एवमेव अतिरिक्ते असंपूर्णे मासकल्पे उत्पिता या पूर्व्वर्जा-
का तत्र प्राप्ता ततः पूर्व्वसाधव एव प्रजवः । अथ मासकल्पः
पूर्णस्ते च दृष्ट्वा अग्र्याना अपि तत्रैव स्थितास्ततो नावग्रहं
लज्जते पश्चात्प्राप्ता एव तत्र प्रमथ इति ।

फामुगगोपरजृमी, उच्चारे चैव वसवसहीए ।

हृद्वावि लज्जते व, तदजावे पञ्च जे पत्ता ॥

अथ तत्र फामुका गोचरभूमिः उच्चारजृमिश्च विद्यते वसति-
श्च उच्च प्राप्यते । अन्यथा तत्र तथाधिधमाक्षिततो दृष्ट्वा अथैव-
मन्तराक्तयुक्तया लज्जते तदजावे अनन्तराक्तकारणाप्राये य
पश्चात्प्राप्तास्ते एव लज्जते । गते व्रजिकाद्वारम् ।

अथ सार्धद्वारमाह ।

जेण गहिओ सत्यो, जेण य सत्य होइ समदोहंति ।

जा बह्या पदिमत्या, पुर्व्वद्विजसाद्वारणं जं च ॥

येन साधुना सार्धः पुर्व्वे गृहीतो येन वा सार्धवाहः पूर्व्वमनु-
ज्ञापितस्तस्यावग्रह आलभति । अथ समक्रमेणानुज्ञापितस्ततो
ज्योराधवग्रहः यावन्तश्च प्रति सार्धा मीलनार्थमथाल्लुपुतरास्तत्र
समागत्य मिश्रन्ति तेषु ये साधवस्ते पूर्व्वस्थिते नासुपसपञ्च
जयन्ति । यत्र परस्परनिश्रया चै सार्धौ तिष्ठतस्ततः साधारण
मन्तव्यमिति । एतदेव स्पष्टयति ।

सत्ये महत्पधाना, एकेणकेण सत्यवाहेतु ।

ओपुच्छियवि दिमो, दाण्णवि मिद्धिया व एगठा ॥

सार्धे ये कसपि अथवा प्रधानाः एवमास्ते एकनानुज्ञापिता एके-
न साधुना सार्धवाह आदिष्टस्तान्यां चोन्नयोरपि विनीतमनु-
ज्ञापितं ततो येन कृते नातिक्रम्यते तेन यस्मै प्रदत्तं तस्यावग्रहः ॥ अथ
दाण्यनतिक्रमणीयौ ततो ज्योरापि साधारणं क्षेत्र-
म् । अथ दाण्येकत्र मिद्धितौ अनुज्ञापितौ ततो येन पूर्व्वमनु-
ज्ञापितस्तस्यावग्रह इति ।

इतं महत्तमत्यं, नहरा गोपदिच्छएण तो पज्जणो ।

तुरियं वा आधावति, मण्ण एमेव अस्सामी ॥

महत्तं बृहत्तरं कर्मपि सार्धमागच्छन्त बृहत्को लुपुतरः । सा-
र्थप्रतिवृत्ते ततो ये लुपुतरसार्धवासिनः साधवस्ते मावग्रहस्य
प्रजवः । यो वा सार्धो जयन्त्यर्थितं बृहत्तरसार्धे मिश्रनाय
धावति तत्रापि ये साधवस्ते एवमेव स्वामिनः । बृहत्तरवासि-
न एवावग्रहस्य स्वामिन इति ज्ञावः ।

अह वीमज्जंगिणादी, दुग्गं वा एत्थ दोवि वमिळणं ।

वात्ते हामो पजाए, णिस्सा साधारणं कुणइ ॥

हौ सार्धमेकत्र मिश्रितौ परस्परमिन्धं निम्नां कुरुते यथा
यदिदमटवीमन्धे नदी दुग्गे वा विद्यते अत्र द्वयेऽपि जना राजा
वर्षित्वा प्रजातिं चक्षयिष्यामः । पुरतो गमिष्यामः इति परस्पर
साधारणं निम्नां पत्र कुरुतस्तत्र सच्चित्तद्विकं सर्वमपि साधा-
रणम् । गते सार्धद्वारम् । अथ सेनाद्वारमाह ।

सेणाए जत्थ राया, अरणे अहो जत्थ पविट्ठो ।

सो सेसम्मि उग्गहो, जो उ बह्मा य सो इहइ ॥

यत्र यस्यां सेनायां राजा जयति तत्रावग्रहो न जयति यत्र
वा प्रामादौ क्षेत्रे स राजा प्रविष्टस्तत्र यदीष्यन्ते साधवः पूर्व्व
स्थिताः सन्ति तथापि यावन्तं कालं स तत्रास्ते नावग्रहावग्रहः ॥
शेषं नाम यत्र प्रामादौ राजा न प्रविष्टो यो वा शून्यसेनो

राजक इत्यर्थस्तथावग्रहो जयति परं तत्र यो व्रजिकायां गम
उक्तः स इहापि मन्तव्यः । गते सेनाद्वारम् ।

अथ सार्धद्वारमाह ।

नागर गो संबडो, अणागहो जत्थ वा य विहो सो ।

सेसम्मि उग्गहो जो, गामाउ सत्थम्मि सो इहइ ॥

नागरको नगरसंबन्धी सेनसौजन्यग्रहो न तत्रावग्रहो भव-
ति । यत्र वा प्रामादौ स नागरकः संघर्तः प्रविष्टस्तथापि नाव-
ग्रहः । शेषो ग्रामिकसमर्थस्तत्रावग्रहो जयति परं य एव
सार्धे ग्राम उक्तः स एवह उग्रहः ॥ वृ० ३ उ० ।

(१६) क्षेत्रत्यागसमय एवास्मिन् अवगते तर्हि स एवावग्रहः ।

(सूत्रम्) जहिवसं समणे निग्गंथा मिज्जासंथारयं
विप्पजहंति । तर्हि वसं अवरे समणा निग्गंथा हव्वमाग
च्छिज्जा मव्वेव उग्गहस्म पुव्वाणुषवणा विट्ठइ अहासं-
दमविग्गहो ॥

अस्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह ।

उग्गहए व उवगतां, सागारिय उज्जहा उ माधम्मं ।

रहितं व होइ विचं, केवतिकात्ते म सर्वंधो ॥

पूर्व्वसूत्रे नावग्रह एव प्रकृतः प्रस्तुतो वर्तते । "दोवंपि
अपुमायित्ता" इति वचनात् । इदमपि प्रकृतसूत्रमवग्रहवि-
षयम् । यद्वा पूर्व्वसूत्रेण सागारिकावग्रह उक्तः इह तु सागा-
रिकावग्रहादनन्तरं साधर्मिकावग्रहः प्रतिपाद्यते । अथवा
पूर्व्वसूत्रेषु संस्तारकं प्रत्यर्थविहारः कर्तव्य इत्युक्तमत्र तु वि-
हारं कृते तैः साधुनिर्व्विहरितमपि तत्क्षेत्रं कियन्तं काव्यमथ-
ग्रहयुक्तं जयतीति निरूप्यते एव संबन्धः । अनेनायातस्यास्य
व्याख्या (जहिवसंति) प्राकृतव्यात्मसमर्थं द्वितीया ततो यस्मि-
न्दिवसे भ्रमणा निर्ग्रन्थाः शय्या च वसन्तिः संस्तारक-
श्च । तृणकृत्कात्मकं शय्यासंस्तारकम् अत्र शय्याग्रहणेन
अनुबन्धकालः सूचितः संस्तारकग्रहणेन तु वर्षाकालः ।
अथ कारणजाते अनुबन्धो यः संस्तारको गृह्यते इति कृत्वा
संस्तारकग्रहणेन ह्यपि गृहीतो ततः मासकल्पे वर्षावासं
वा पूर्व्वे शय्या संस्तारकं वा यस्मिन्दिवसे पूर्व्वस्थिताः सा-
धवो विप्रजहति परित्यजन्ति तर्हि वसं एवापरे भ्रमणा निर्ग्र-
न्यास्तत्र क्षेत्रे हव्यं शीघ्रमागच्छेयुः ततः क्षेत्रवग्रहस्य पूर्व्वानु-
ज्ञापना तिष्ठति । किमुक्तं भवति । य एव ततः क्षेत्रान्निग-
तास्तेषामेवावग्रहेण तत्क्षेत्रं यत् तर्हि यन्मन्ये अगसास्ते
क्षेत्रोपसपन्ना इति कृत्या यत्र सच्चित्तद्विकं तत्पूर्व्वस्थिता-
नामाज्जाव्यं कियन्तं काव्यं यावदित्याह (अहासंदमविग्गहो)
इह यस्यां क्षेत्रायां ते साधवो निर्गतास्तावर्थां क्षेत्रां यावत्
द्वितीयेऽप्यहं तेषामेवावग्रहो जयतीति वदयते । यतो यथा-
लम्बमिहाण्यैरुषीप्रमाणं मध्यमं गृह्यते एतायन्ममपि काव्य-
तदीय एवावग्रहे तत्क्षेत्रम् अतो यथागन्तुकास्तत्र सच्चित्ता-
दिग्रहणं कुर्यन्ति तदा साधर्मिकाः स्तेन्यप्रत्ययं प्रायाश्चित्तमा-
पद्यन्ते । अत्र तु सच्चित्तनार्थकार इति सूत्रार्थः । अथ निर्मुक्त-
विस्तरः । तत्र सच्चित्तावग्रहो कथिष्यते इति कृत्या प्रथमतस्त-
द्व्याप्तिं दर्शयति ।

गुत्तयतदुजयोत्रे-सारए य धम्मकहिवाइ ।

कासपुग्गम्मि व संवे, उवमंतो स अक्षगायजमां ॥

काव्यधर्मे अनुबन्धवशात्सावग्रहे कश्चित्क्षेत्रे वसतो स्वगा-
मजनसंक्रांतो राजा यन्त्रवर्धनस्याह उवमंतो सार्धद्वारम् ।

कथमित्याह । सूत्रमयस्तद्वृत्तयविशेषाद् आचार्यः सान्निध्यं प्रयच्छन्त्याख्यायन् करोति । कृपको मासकृपणादितपस्तप्यतो धर्मकथाकीराश्रयादिविधिसंपन्नतया वैराग्यजननी धर्मकथां विदधाति । बाही परवादिनं निरुक्तीकरोति । एवमादिभिः प्रजावैकैः स्वगामीणोऽन्यगामीणश्च ज्ञान् ज्ञानः प्रवज्यायां परिणतः कृतः ॥

नीरेगेण मिषेण य, वामो वामासु णिगया माहू ।

अणं वि य विहरंता, नं चेष्य आगता खित्तं ॥

नीरेगेण श्रान्यभावेन शंवन च राजादौ स्याद्युपप्लवाभावेन वर्षावासं कृत्वा ते साधवो निर्गताः । इह वर्षावासं ज्ञान काश्च एकत्र स्थीयते ततः प्रजतलोकास्तोपगमो भवतीत्यभि-
प्रायेण वर्षावासगृहणं कृतम् । अन्यथा ऋतुषष्ठेऽपि मासकल्पा नन्तरमेव विहारः संभवति एवं ते ततः क्षेत्रान्तिगताः अन्ये च साधवो विहरन्तस्तदेव क्षेत्रमागतास्तत्रावमहाचित्तां निष्क्रीयुगट ।

खित्तोग्रहणमाणं, तद्विषमं कोने के तहोरत्तं ।

जं वेला णिगयाणं, नं वेलां अणदिवसम्मि ॥

इह केचिदाचार्याः क्षेत्रावगृहस्य काश्चप्रमाणं भवते यस्मिन् दिवसे ते निर्गतास्तमेवैकं दिवसमवगृहन्तत ऊर्ध्वं राजाव-
धगृहो व्यवच्छिद्यते । केचित् जणन्ति अहोरात्रमवगृहः । द्वि-
तीयऽह्नि सूर्योदयेऽवगृहो व्यवच्छिद्यत इति भावः । सूर्याह
छायेत्यनावनदेशो अथ पुनरादेशो यस्यां वेलायां निर्गतास्त-
स्यामव वेलायां यावदन्त्यस्मिन् दिवसे अवगृहो भवति ततः
परं व्यवच्छिद्यते इत्ये कावतः प्रमाणमुत्तम । क्षेत्रतस्तु सर्वतः
काशयोजनमवगृहन्तत ऊर्ध्वमवगृह इति ।

खित्तम्मि य वमदीय य, उग्राहो तद्धिं मिक्खमगणा होइ ।

ते वि य पुरिसा वुविहा, रुवं जाणं अजाणं व ॥

इहावगृहः क्षेत्रं वा भावे वा वसन्तो वा यदिऽङ्काशादिव-
जितं गुमनगरादि तदिह क्षेत्रं मन्थ्यं तत्रावगृहं प्रतीत्य शै-
क्यमार्गेण कृत्या । कस्य जवति कस्य वा नेति विचारयि-
तव्यामित्यर्थः । यत्पुनरिन्द्रकीलकादियुक्तं तदवगृहयोस्य क्षेत्रं
न भवतीत्येकत्रमभिधीयते तत्र वसन्तिविषया शैक्यमार्गेण
जवति । सा चोपरिपृक्तस्मिन् क्षेत्रावपयां तावत्करोति
(न वि य इत्यादि) य पुर्यास्तत्र क्षेत्रं प्रवज्यां प्रहीनुमाया-
तास्त द्विविधाः एके रूप जानन्तो एव अजानन्तः । इदमेव
व्यक्तीकरोति ।

जाणांता जानेता, चउविहा तन्ध होंनि जाणंता ।

उज्जयं रूपं सई, चउज्जय्यो होइ जमकिन्ती ॥

जानन्तोऽजानन्तश्चेति शैक्य द्विविधाः । तत्र जानन्तस्ताव-
च्चतुर्विधास्तद्यथा एकः शैक्यो विवर्तितक्षेत्रस्थितस्याचार्यादि-
रतय रूपं शब्दं च जानाति । धर्मकथाश्रवणार्थं शिष्यः समा-
गता मणेण च तमुपवक्तृवृत्तित्यर्थः । द्वितीयो रूपं जानाति न
शब्दम् तृतीयः शब्दं न तद्रूपं चतुर्थश्च पुनर्यशः कीर्तिं जानाति
यशः सवेदिगामिनी प्रसिद्धिः सैवेकदिगामिनी कीर्तिः
यश उपवक्तिता कीर्तियशः कीर्तिर्णिज समासः । यस्तु रूप-
शब्दयशः कीर्तानामेकमपि न जानाति सोऽजानान उच्यते
अथ द्वितीयजन्मादौ कृत्वा यथाक्रममनुवै भङ्गान् व्याचष्टे ।

उच्चारंतेतिमानि मु, पामनि रूपं विणिग्गयस्सामो ।

रत्ति उ चिन्ताणिता, कामगमादीं एणानि मत्वं ॥

चाउत्थो जमकिन्ति, भुण्ड संगमेव मार्गहवासी वा ।

उज्जयं रूपं सई, किन्ति व ण जाणते चरिमो ॥

उच्चारणमन्त्रेयवन्दनादिषु कार्येषु विभिन्नैस्तथाचार्यादौ रूपं
पश्यति चैको द्वितीयः शैक्यः पश्यति न पुनः स्वरेण ज्ञानीत
उपाध्ये तस्यानागमनात् । तृतीयस्तु शैक्यः कर्षणादिकर्षकः
कृषीवत्तस्तत्प्रवृत्तिकः सकलमपि दिवसं क्षेत्रादौ स्थित्वा
रात्रौ प्रदेशे गृहमुपागच्छन् प्रजाते च ज्ञयाऽपि निर्गच्छन् ।
धर्मकथाश्रवणं ततः न तु रूपमवलोके चतुर्थस्तु शैक्यः स्वगाम-
वासी वा इरस्थः सन् तद्रूपं पश्यति न च धर्मकथा-
दिगच्छं शृणोति किन्तु लोकमुखेन तेषामाचार्यादीनां यशः
कीर्तिं शृणोति । यस्तु चरिमोऽजानानः शैक्यः स रूपशब्दा-
त्मकमुपय कीर्तिं च न जानाति परं गृहवासनिर्विघ्नतया
प्रवज्यां प्रहीनुमायातः । वास्तव्यशैक्यः पञ्चविधः कृतः ।

वायाउओति एवं, पंचविहो आणु नवण ।

एणमिं संहानं, पनेयं मगणा इणमो ॥

वाचादतो नाम अगन्तुकः शैक्यः सोऽप्येवमेव तस्य शैक्यवप-
ञ्चविध आनुपूर्व्या यथाक्तपरिपाटया वक्तव्यः । श्रुतेनपि व-
शानामपि शैक्याणां प्रत्येकं पृथक् २ इत्येवमेव द्वारपु मार्गेणादि
वारणा भवति तान्येव द्वाराण्यभिधित्युः शैक्यकृतप्रत्ययमाह ।

उच्चाप्राण पुणो हो, जावज्जीवपराजिण ।

वाया प्रो संपए वावि, उट्ठिओ विहरंतिते ॥

पढमं वि य दिवमे त, कहकणो उ जाणते ।

जाणाविण कहुं कणो, पच्छेव तह मविया ॥

उत्ताअणुक्कए यावि, कहं कणो जिधारणे ।

एणगामे अजिउते, कहं कणो विट्ठिजेते ॥

वुविहा मगणा ममि, एणपिहा य पमिउए ।

पमिसहियवत्ते, कहं कणो विहण्णइ ॥

न विद्यते स्याच्चतः प्रवज्याविप्रो यस्यास्ता अव्याघातः
शैक्यपुत्रसाधुषु क्षेत्राक्षिणोत्पि प्रवज्यां गृह्णाति न पुनः काल-
क्षेपं करोतीति तावः (पुणेहोहत्ति) पुनभूयाऽपि यदा किलने
साधवः समायास्यन्ति तदा प्रवज्यामीति काश्चित् शैक्या
म्यान् (जावज्जीवपराजिणत्ति) यदा यदा अहं प्रवजितुम-
भिलषामि तदा २ जयैर्वैरैरुत्तिष्ठमानैर्योवज्जीवमहं पराजितः
अत एव मे सांप्रतमपि व्याघात उचितो यदेव साधवो वि-
हारं कृतवन्त इति काश्चिद् म्यात् । मयां शैक्यानामेकमेव प्रथम-
द्वितीयदिवसयोः प्रवजितुमप्यित्येहायके कथञ्चन प्रकारेण
कल्पः पूर्वसाधुसमाधि प्रवणादिका विधिविधीयते तथा
यान्तव्ये वाचनाहते वा त्यमस्माकं न जवसीति ज्ञापिते कथं
कणो जवेत् । ऋजुनाम य आचार्यादिरतान् शैक्यान् पुनसा-
धुसमीपे प्रहिणोति तद्विपरीतो अनृजुः । एतयोश्चिन्ता
कर्त्तव्या । अभिधारणमेकमेकान वा साधुन् सम्यगाप्राप्य
शैक्यस्य गमने तत्र कथमाभाष्यानामाधयता कथंते (एणगा-
मेत्ति) यत्र ग्रामे क्षेत्रका स्थितास्तत्रैव केनापि धर्मकथिता
कोऽपि मिथ्यावृष्टिरुपशमितः स कस्याजयति (अश्चउतेत्ति)
कामप्याचार्यमभिधायतिश्रामति विवर्तितक्षेत्रमतीत्याग्रतो
गच्छति शैक्यं कथं कल्पो विधीयते । तथा शिष्ये अभिधाय
द्विधा अज्ञातकं शैक्यकं द्विप्रकारा मार्गेणा जवति प्रतीच्छक
च पञ्चविध केनउच्चारणं निषया मरीणः / पांडुरंगसिंह-
व-

अन्तेति) भगवता प्रतिषिद्धज्ञानप्रतिषारणाध्यापनैः शैको न प्रव्रजनीयो ये तु तं प्रव्रज्यान्वयं प्रेषयन्ति तैः प्रेषिते तस्मिन् गच्छान्तरे प्रव्रजति कथं कल्पो विधीयते । इत्येत-
त्सर्वं निरूपणीयम् । तत्र संगारः संकतः स द्वायस्य शैकस्य
स संगारद्वयः । आहिताभ्यादेराकृतिगणत्वात्कालस्य
परनिपातः । तस्मिन्नापि कथं कल्पो विधीयते । इत्येतत्सर्वं
निरूपणीयमिति द्वारसंस्कृतद्वयसमासार्थः । अथ विस्तरा-
र्यं विजगिषुः प्रथमतो ये पूर्वमुभयज्ञादयः पुरुषा उक्तास्त-
द्विषयवक्ष्यमाणः प्रेषणजेदसंग्रहायाह ।

चत्तारि एवगजाणं-तस्मिन् जाणादिषु वि चत्तारि ।

अभिधारणस्मि एष, स्वित्स्मि विपरिणया वा वि ॥

यः पूर्वमुभयज्ञरूपज्ञादिजेदास्तुर्क्षा जापक उक्तस्तत्र प्रत्येकं
चत्वारो नवकाः प्रेषणनवप्रकाररूपा जयन्ति तथा यो ऽजा-
नानः सन् साधुजिस्त्वमस्माकं न जयसि किन्तु पूर्वसाधुनामि-
त्येवं जापिनः तथापि चत्वारो नवकाः । अभिधारणं नाम
मर्मास करणं ततः केशिकं मनसिकृत्य यद्येते अव्याघातादय
आगताः तदा विपरिणया अपि केशिस्त्वामिन् एव जोग्या
इति संग्रहायासमासार्थः । अयनाभेव विवरीपुरुषाघात-
द्वारमङ्गीकृत्य तावदाह ।

पियमपियमजावे, टहुं पुच्छति जावसाहंति ।

कुत्थगता ते जगदं, पुट्टवे जणंति किं तेहिं ॥

केशिकेषु निर्गतेषु यः साधुरुभयज्ञः शैकः सन् प्रव्रजामी-
त्यभिधारयेणागतो यावदागन्तुकान् साधुन् पश्यति ततस्ते
साधवस्तस्य प्रियमप्रियं वा भाव प्रहासितमुखनया दीन-
मुखनया वा दृष्ट्वा पुच्छन्ति किमेवं प्रहृष्टवदनश्चान्तापरो वा
पश्यसि एवं दृष्ट्वा तेन स्वरूपे कथितं सति (साहंति)
सद्भावं कथयन्ति यथागतास्ते अन्यविहारेणेति समासस्य
यानवं पच्छत कुत्र गतास्ते भगवन्तः एव पृष्टाः सन्तो जणन्ति
किं तेनैवतः प्रयाजनम् स प्राह—

एवर्द्धाहंति य जणिते, अनुगच्छगया वयंति दिक्वेओ ।

तेमि समीवं गेमो, जयवाहण ते नयं सोयं ॥

प्रव्रजिष्याम्यहमिति तेन जणिते साधवो यदन्ति ते केशिका
अमुकऽत्र ग्रामादी गताः वयं भवन्त दीक्षयित्वा प्रव्रज्य तेषां
समीपे नयामः । स च तत्कमन्तरोक्तं वचनं तव नैव व्याहन्ति
न विकुट्टयति तयति प्रतिपद्यत इत्यर्थः एषोऽव्याघात उच्यते ।

संघारुग एगणं, पंदवपमव मुंदिण तिणि ।

तरुणमज्जेयेरे, एकके तिणि नव एत ॥

ततः साधवस्त प्रव्रज्य संघाटकेन सह केशिकाणामन्तिकं
प्रेषयन्ति । अथ संघाटको न पूर्यते तत एकं साधुं सहायं दत्त्वा
आव्रजन्ति तस्याप्यभावे एकाकिनमपि विमर्जयन्ति पर
पन्थानमुपदिशेयुः । यतः तरुणस्य ज्ञायः प्रकारः मध्यम-
स्थविरयारप्यथमव प्रयेकं ज्ञायः एत नव जयन्ति एष
प्रथमो नवकः ।

पठमदिणंसरगामे, एको एवगो वितिज्जण वितिओ ।

एमेव परगामे, पठमे वितिण य जे नवगा ॥

एष एकः प्रथमो नवकः प्रथमदिने स्वग्रामे प्रव्रज्य प्रेषयतां
मन्तव्यः । द्वितीये दिवसे पथमेव द्वितीयां नवकः एवं ग्रामे
तो नवकां उक्तौ परग्रामेऽप्यथमव प्रथमद्वितीयदिवसयोर्द्वौ
नवकां पथमे चत्वारो नवकाः मुण्डितं प्रेषयतां जयन्ति ।

एमेवयमुंदिस्म वि, चउरो नवगा हवंति कायव्वा ।

एमेव य इत्थीणवि, एवगाण चउकगा दुस्मि ॥

पथमेव या मुण्डितस्यापि प्रेष्यमाणस्य चत्वारो नवकाः
कर्तव्या भवन्ति पथमेते द्वे नवकस्तुष्टय पुरुषाणामुक्तः स्त्रीणा-
मप्यथमेव द्वौ नवकानां चतुष्की संघाटकात्मचित्तीयादिभिः
प्रकारैः कर्तव्या । अथ केशिकाणामन्तिकं न प्रेषयन्ति किन्तु
स्वयमेव स्त्रीकुर्वन्ति ततश्चत्वारो गुरुकाः ।

अथ किमर्थमुण्डितं प्रेषयन्तीत्युच्यते ।

सागारियसंकाए, णिच्छति धिच्छंति वा मयं मांसे ।

तत्थ अणु पुणरवि, पच्छिह ममुंदिता एवं ॥

सागारिकाः संघाटकास्तेषां शङ्कया माममी उपवाजयंयु-
गिति बुद्ध्या स्वग्रामे नेच्छति स शैकः प्रव्रजितुम् । यद्वा अमी
साधवः प्रव्रजितं न मां प्रहीष्यन्ति यदि च तां साधुन् न
उद्धार्याम ततः पुनरपि अथैव प्रयेष्यामि प्रत्यागमनं करिष्ये
इति बुद्ध्या नागन्तुकैरात्मानं मुक्तापयति एवमुण्डितं प्रेष-
यन्ति एतं तावदुभयज्ञविषयो विधिरुक्तः ।

अथ रूपज्ञादिविषयं तमेवानिदिशन्नाह ।

एमेव य एवगकमो, सहं रुवं च होइ जाणंते ।

जो पुण किंति जाणति, ए ते वयं मिस्संते तस्म ॥

एष एव नवकक्रमः शब्दं रूपं च जानाति शैकैश्चतुष्यः शब्द-
मेव रूपज्ञश्च इत्यर्थः । यः पुनः शैकः कीर्तिमेव जानाति न
रूपं न वा शब्दं तस्य शिष्यत्वे नियद्यते ते वयं न जयामो
येषां सकाशे भवान् प्रव्रजितुमायात इति ततो ब्रूयात् ।

किं न व कप्पइ तुब्जे, दिक्वेउंतेसि तो न अम्हाणं ।

तत्थ वि सो चेव गमो, एवगाणं जो पुरा जणितो ॥

किंवा युष्माकं दीक्षयितुं न कल्प्यते ततः साधुनिर्वक्तव्यं तेषा-
मेव त्वमाजयसि नास्माकमेवमुक्ते यद्यसौ जणति यद्येवं
तर्हि मां प्रव्रज्य तत्र प्रेषयत अमुण्डितं वा विमर्जयत तत-
स्तत्रापि स एव गमः प्रकारो यं संघाटकात्मचित्तीयादिभि-
र्भेदैर्निष्पन्नानां नवकानां पुन जणितः ॥ अथ " अभिधारण-
स्मि एष, स्वित्स्मि वि परिणया वावि " इति पञ्चाङ्गे व्याचष्टे ।

विपरिणया निज्जतिंते, अम्हे तुब्जे भाणंते संतेहिं ।

तह वि य ण वि ते तेमि, अच्चाहयमादिया हांति ॥

ये अव्याघातादयो वानाः शैका अत्र प्रस्तुतास्ते केशिकम-
जिधार्य प्रथममागता अपि कुतोऽपि हेतोस्तं प्रति विपरिणया-
स्ततो यथागन्तुकान् जणन्ति वय युष्माकं सकाशे प्रव्रजिष्या-
मोऽत्र प्रयांते तैः पूर्वसाधुजिगिति तथा ऽप्येवं प्रवाणे अपि ते
अव्याघातादयस्ते आगन्तुकानां न भवन्ति किन्तु केशिकस्यैव
जयन्ति । गतमव्याघातद्वारम् । अथ पुनो दाहं ति द्वारमाह ॥

एहिंति पुणो दाहं, पुट्टे मिच्छिम्मिं य मणमाणा ।

बहुदोसे माणस्से, आणुसासणवग तह चव ॥

आगन्तुकसाधूनां समीपे कुत्र गता इति पृष्टे ततस्तेः शिष्टाः
अमुकत्र गता इति कथिते स शैको ब्रूयात् (एहिंतिपुणो
हाहंति) यदा ते पुनरप्यत्रागमिष्यन्ति तदा प्रव्रजिष्यामि य
एवं जणति स चतुष्यः । सौम्य ! बहुदोषे बह्वन्तराय मानुष्य
मा प्रमादं कुरु एवमनुशासनं कृत्वा तथैव नवकगमेन
प्रेषण कर्त्तव्यम् । अनुशासनमेव विशेषत उपदर्शयति ।

जं केशे कायव्वं, णेण आत्तेव ते वयं काउं ।

मन्त्रु अकसुणहियया, न हु दीसति आवयन्तो वि ॥
यदा दीक्षाप्रदणदिकार्यं कथं द्वितीयादिनं नरेण कर्तव्यं
तद्वैद्य कर्तुं वरं प्रशस्यं यतो मृत्युरकरुणहृदयः स्वजावादेव
कजोराशयस्तथा कथमप्यापतति । यथा आपतन्नापि न हृदय-
ते वक्तुं " स्वकार्यमयं कुर्वीत पूर्वाह्निं यत्पराहिकम् । को हित-
हंसि कस्याय, मृत्युसेना पतिष्यति । " तथा ।

तुरहा धम्मं काउं, मा हु पमायं खणं पि कुव्वीय ।

बहुविघ्नां हु सो मा, अवरमं पक्खिणावि ॥

जन्मास्त्वरक्षं धर्मं कर्तुं मा कृणमपि प्रमादं कुरुष्वं कुन
इत्याह ॥ बहुवचनविषयविशेषविकाशमुपघाताभिदादिनेवा-
दनेकं विद्या जीवितान्तरायाः । यस्मादसौ बहुविघ्नो दुःखाद्यो
यस्मादर्थं अपिशब्दस्य धानुकस्यापि गम्यमानत्वात् । यस्मा-
न्मुहूर्त्तोऽपि बहुविघ्नः आस्तां प्रहरदिवसादिरतो महाभाग
भा प्रवज्याप्रदण अपराहमपि प्रतीक्षिष्याः । एवमेव कृत्वा चतु-
र्भिर्नवकैस्तथैव प्रयणीयम् । गतं पुनो दार्शित्यं द्वारम् ।

अथ यावज्जीवपराजितद्वारमाह ॥

बहुसो उव्वहियस्मा, निग्घा उट्ठिति जज्जियति जोमि ।

आणुसासणपक्खणा, णवगा य जावसमुमुयरे ॥

कैत्रिकाणां गमनवृत्तान्तं ज्ञात्वा कोऽपि शैको ब्रूयाद्बहुसोऽमे-
कशः प्रवज्याप्रदणोपायस्थितोऽहं परं वारं वारं विद्या नवनवा
वृत्तिमुन्ति अतो यदयं जावज्जीवमहं तैर्विघ्नैर्जितोऽस्मि यदने
साधवो विवृतवन्तः अतः परं तेषु समागतेषु प्रवजिष्यामि ।
एवं बुधाणस्यानुशासनं कर्तव्यम् । भूः ! साप्रत तव
चारित्र्यकारकाणामनुदयो वर्तते अतो मा प्रमादीः को
जानाति ज्ञेयोऽपि तेषामुदयो भवेत् । आग्रहयकादिनिहित-
श्च कर्मकर्मदण्डान्तस्तत्पुरतः प्रकपणीयः । एवमनुशिष्य प्रस्था-
पनं कर्तव्यं तत्र च तथैव मुष्टिर्भूतं तयोः प्रत्येकं अत्वारो
नवका जवन्ति । एवं प्रथमद्वितीयदिवसयोरव्याहतादीनां
कल्पो विधीयते । अथ ज्ञापिते कथं कल्पो वास्तव्ये धाना-
हनेऽपि वेति द्वारमाह ।

वाताहंते वि णवगा, ता हव जाणाविण् अइयरे य ।

एमेवय वत्थव्वे, णवगाण गमो अज्जाणंते ॥

धानाहने द्विधा ज्ञापित इतरश्च । यः कैत्रिकाणां यशःकी-
र्तिमपि न जानाति स आगन्तुकसाधुजिस्त्वमस्माकं न भवाम
ये गतास्तेषामेवाभवसीति सद्भावावगमं कारितो ज्ञापित
उच्यते । इतरां नाम यशःकीर्तिरुक्तत्र ज्ञापित इतरास्मन्
वाताहने प्रवजितुमायाते तथैव अत्वारो नवका भवन्ति ।
वास्तव्योऽपि शैकोऽयं कैत्रिकाणां यशःकीर्तिमपि न जानाति
तत्रापि नवकानां गम एवमेव मन्तव्यः । अथ वास्तव्यो वाता
हो वा यः कीर्तिमपि न जानाति स कीदृशो जवेदुच्यते ।

वत्थव्वं वायाहुर, सेवगपरतिथिवाणियएण य ।

सव्वं ते उज्जुगाअ-पिणाइमेइयाइ वा जत्थ ॥

वास्तव्यो वा वाताहो वा यो राजकुलसेवको यो वा पर-
तीर्थिको यश्च वणिक् एते असन्निहितत्वेन यशःकीर्तिमपि
गुरुणां न जानीयुः परं प्रथमद्वितीयदिवसयोः प्रवजितुमाय-
नास्तेऽपि कैत्रिकाणामानाव्याः । अथ ऋजुमनुजुद्धारचिन्ता
कियते । य आचार्य ऋजुर्नैवति स सर्वानप्येतान् कैत्रिकाणां-
भययति । यत्र वा कैत्रिका जवन्ति तत्र संघाटकादिभिः प्रकारैः
प्रयत्नित्वा नो मद मीक्षयति ।

माइल्ले वारसगं, जाणगजाणं वि एव चत्तारि ।

पच्छव्वे वायहुरे, ण हज्जति चत्तरो अणुगघाया ॥

यस्तु मायावी अनृजुः सन् प्रेषयति तत्र च प्रकाराणां द्वाद-
शकं जवति । तानेवात्र वक्ष्यति । तथा ज्ञापके ज्ञापिते च
समुद्दिताभ्यन्तारः प्रकारा जवन्ति । तद्यथा ज्ञापकं प्रथमदिव-
ससे न प्रेषयति । १ द्वितीये तमेव न प्रेषयति । एवं ज्ञापि-
तस्यापि द्वौ प्रकारौ एतैर्विद्यमानैश्च प्रकारैर्वास्तव्यं वाताह-
तं वा भयप्रयतभ्यन्तारोऽनुदघाता मासाः मन्त्र ताव् शिकान्
हजते कुत्रस्थविरादिनिबन्धनैर्कैत्रिकाणां वाप्यत इत्यर्थः ॥

अथात्रैव प्रायश्चित्तवृत्तिमाह

मत्तरसं तथो होति, ततो च्छेदो पहावई ।

छेदेण विष्ठापरियाण, ततो मूळं ततो दुगं ॥

प्रागिव दृष्टव्यं प्रकारद्वादशकमाह ।

नरुणे मज्झिमयेरे, तदिणविंतिण् य उक्कणं ईकं ।

एमेव परगामे, उक्कं एमेव इत्थीसु ॥

पुरिसिति गाण एते, दो वारसगा उ मुंणिहंति ।

एमेव व ससिहम्मि य, जाणगजाणविण् जयणे ॥

तदणमभ्यमस्यधिरान्प्रत्येकं तद्विसे द्वितीयादिनं वा प्रेषयन्
एकं प्रकारवृत्तं जवति एतच्च स्वग्रामविषयं परग्राम एवमेव
प्रकारवृत्तं सर्वेऽप्येते द्वादश प्रकाराः पुरुषेषु जणिता एवमेव
च स्त्रीस्वपि प्रकारद्वादशकं जवति । एते छे द्वादशकं
पुरुषस्त्रीणां मुष्टिर्भूतविषयं भवतः । एवमेव च शैकोऽपि
शैकद्वादशव्य तदयं ज्ञापिते च प्रत्येकं (भयणसि) भङ्गक
विकल्पास्तेषां अत्वारि द्वादशकानि जवन्ति । अथवा ॥

अव्याहायपुणोघात, जावज्जीवपराजिया ।

तदिणोपेसाणीया-सग्गामे पकारवारसहा ॥

अव्याघातपुनरागनप्रवृत्तयवज्जीवपराजिताश्चेति त्रयः
शैकाः । एतान् तद्दिने वा प्रेषयन् प्रकारवृत्तकम् । एतच्च स्व-
ग्रामे इतरास्मन् वा परग्रामे जवतीति कृत्या द्वाज्यां गुणित
द्वादशधा जवति । अथ ऋजु अनृजुवृत्तणमाह ।

जाणं तमज्जाणंते, णाडवायसेवाअमाइल्लो ।

सो नेव उज्जुओ खल्लु, अणुजुओ जाणअप्पेति ॥

जानतोऽजानतो वा शैकान् याऽमायावी सकैत्रिकाणां स-
मीपे स्थयंयाति परदस्तेन वा प्रेषयति स एव ऋजुक उच्य-
ते । अनृजुस्त्वसौ अभिधीयते यो न समर्पयति न वा प्रेषय-
ति । अथेत वास्तव्यवाताहना जानन्तोऽजानन्तो वा अनृजु-
जिः प्रवृत्तिनास्ते स्वयं पश्चात्पारिहायन्ते । उच्यते ततोऽनु-
यानादिषु यत्र मिश्रितास्तत्र कैत्रिकैः कश्चिदनृजुः प्रवृत्तिना
वाताहतः पृष्ठः कथं जवान्प्रवृत्तः स जवति ।

तुज्जं वि य नीसाण, अहमागतो दिविस्यतो वत्तेहि ।

अम्हे किं न पवइया, पुट्ठावणते परिकहेभुं ॥

पुष्पाकमेव निश्रया अहमागतः । अमीजिः स्वयन्नाहीकितः
मया जगममी पृष्ठास्तत परभिराख्यातं वयं किं प्रवृत्तिना न
मधामो यदेव तान् मार्गयसि । यद्वा न पृष्ठाः मन्तः किमपि त्या-
क्यातवन्तः । एवं रूपशब्दे यशःकीर्तिहो वक्ति । यस्तु कीर्ति-
मपि न जानाति स ब्रूयात् ।

वायाहको न पुट्ठो, जणाइ अमुगदिण अमुगकासाम्मि ।

एतेहिं दिक्खितो हं, तुम्हे वि सुणामि तत्थासी ॥

तुशब्दस्य विशेषणार्थतया या वाताहतो यशःकीर्त्योरपि अ-
ज्ञायकः स पृष्टो ज्ञपति । अमुकदिने प्रतिपदादौ अमुष्मिन्का-
ले मार्गशीर्षादौ मासे दीक्षितोऽहमेतैः दीक्षानन्तरं च शृणा-
मि । यथा स्वयमपि तत्रासीगति ।

एमेव य जसकीत्ति, जाणते जदा तदा जाणाति ।

तस्स वि तहेव पुच्छा, पावयणिओ वा जहा जातो ॥

एवमेव वास्तव्या अपि यो यशःकीर्तिं जानाति तस्यापि तथैव
स्नानादौ यदा पृच्छा कृता भवति तदा जायते । यदा वा अ-
सौ प्राथमिका बहुधनो जातस्तदा स्वयमेव जानाति नाह-
ममीषामाभाष्यः । एवं तावत् सच्चित्तविषयो विधिरुक्तः ।

अथाचित्तादिविषयं तमेव निर्दिशन्नाह ।

एमेव य अचिन्ते, उवहिस्मि मीसते चेव ।

पुच्छा अपुच्छमुवहिं, दट्ठण अणुज्जु पूयाणं ।

पञ्चमेत आचिन्ते द्विविधे आघोषगहोपधिमेवाद् द्विप्रकारे उप-
धौ । मन्त्रे च सापेक्षिकशैले विधिमन्तव्यः । कथं पुनरसावा-
भाष्यो वा ज्ञायते इत्याह । अपूर्वसारतरमपि दट्ठा अनृजुभू-
तानां तेषामन्तिके पृच्छा भवति । क्षेत्रिकैरथ कदा कुत्र वा
गृहीत इत्येवं ते प्रष्टव्या इति ज्ञायः ।

एवं वामावामे, उदुवक्के पथे अत्थ वा उाति ।

सन्वत्थ वा हांति उग्गाहो, कोमिं वि पदीवदिट्ठो ॥

एवं वर्षावासे ऋतुवक्के वा मासद्वयं दिवसपञ्चकं च पूर्वा-
वग्रह इति । पथि वा व्रजतो यत्र कापि आचार्यस्तिष्ठति तत्र स-
र्वतः सकाशं योजनमवग्रहो भवति तत्राप्येवमेव सच्चित्तादीना-
माज्ञाव्यानाभाव्यधिधिरवसानव्यः । केषांचिदाचार्याणामयम-
ऽभिप्रायः मार्गे गच्छतां पृष्ठतो नास्त्यवग्रहः ॥ अथ वा
नादिशः कुत इत्याह प्रदीपदृष्टान्तोऽत्र भवति । यथाहि प्रदीपः
सर्वतः प्रकाशयति नैकामपि दिशं प्रकाशयन्त्यां करोति एव-
मवग्रहोऽपि सर्वतो भवति न कुत्रचिन् न ज्ञायपीति । एवं
तावत् क्षेत्रे सच्चित्तादिविषयो विधिरुक्तः ।

अयं क्षेत्रे तमेव निर्दिशति ।

अविमत्ते वमधीण, जाणविण वि एमेव ।

उज्जुगमणुज्जुगे था, सो चेव गमो हवइ तत्थ ॥

अक्षेत्रे इह कादावियुक्ते नगरादौ रुक्कांशं योजनमवग्रहो
भवति किं तु तत्र यस्यां वसतां यः पूर्वस्थितस्तस्यां सचि-
त्तादिकं यदुपतिष्ठते तत्तस्याज्जवति न पश्चादागतानां तत्रापि
य एव क्षेत्रे गमः सक्तः स एव सर्वोऽपि आपकं आपिते च
ऋजुके अनृजुके च वक्तव्य इति । अथ कथं कल्पोऽभिधार-
णाय इति निर्वचन्नाह ।

अणिदिट्ठ सप्प सप्पि, गहितागहिण य सच्छंदो ।

णिदिट्ठिगिगसाहितो, सप्पो तस्सेव एस्सस्स ॥

अनिधारणं प्रवृत्त्यर्थमाचार्यादेर्मन्त्रा संकल्पनम् तच्च द्विधा
अनिर्दिष्टं निर्दिष्टं च अनिर्दिष्टं नाम धारयन् कमप्याचार्य-
विशेषतो न निर्दिशति स च अनिधारको द्विधा संज्ञी असंज्ञी
च पुनरैकेको द्विधा गृहीतलिङ्गोऽगृहीतलिङ्गश्च एव सर्वो-
ऽप्योन्नतः सामान्येनाचार्यविशेषमनिर्दिष्टं प्रवृत्तं स्वच्छन्द-
आभाव्यो जयति यस्यान्तिके प्रवृत्तिरिति तस्यैवासौ शिष्य-
इत्यर्थः । निर्दिष्टं पुनरभिधारणं तदुच्यते यत्रामुकस्याचार्य-
स्य समीपे प्रवृत्तिरिति निर्देशं करोति एषोऽपि द्विधा

संज्ञी असंज्ञी च । स्य एकैको द्विधा लिङ्गसहितो लिङ्गगहि-
तश्च । तत्र लिङ्गसहितः संज्ञी यमाचार्यमभिधार्य गच्छति ।
विपरिणतोऽपि तस्यैवासौ भवति नान्यस्य ।

निर्दिष्टश्च असप्पी, गहितागहिण य अगहिण सप्पी ।

तस्मेव अविपरिणतोवे, परिणते जस्म उच्छाया ॥

असंज्ञी नाम गृहीतलिङ्गोऽगृहीतलिङ्गो वा जयतु । वस्तु
संज्ञी भावकः संऽगृहीतलिङ्ग एते अयोऽप्यपरिणते भावे य-
निर्दिष्टमाचार्यमभिधार्य गच्छन्ति तस्यैव भवन्ति । अथ न
प्रति ज्ञावो विपरिणतस्ततो यस्य सकाशं तेषां प्रवृत्तिरु-
चिच्छा तस्यैव ते शिष्याः ॥

अथ किं कारणं लिङ्गसहितो व्रजतीत्याह ॥

वारियममुदाणट्ठा, तेण व गिहजन्ति धम्मसक्का वा ।

एणहिं लिंगमहितो, सप्पी व सिया असप्पी व ॥

वारिको हरिकम्पद्विपया शङ्का मा नृदिति बुद्ध्या लिङ्गं
गृहीत्वा व्रजति तथा समुदानं त्रैकं तदर्थं लिङ्गं गृह्णात गृही-
तलिङ्गो हि सुखनैव भिक्षामाप्नोति । स्वजावापान्तरात्ते गृही-
तान्याधर्मधर्माज्ञां वा तिष्ठन्ति एतैः कारणैः संज्ञी वा अ-
संज्ञी साधुसमाचारीनिपुणो लिङ्गसहितः स्यादिति । इदं
यो निर्दिष्टश्च प्रवृत्तिरिति एकमनेकान् वा निर्दिशेत् तत्र योऽनेकान्
निर्दिशति स एव संकल्पयति यो न प्रतिज्ञापिष्यते तस्य
सकाशं प्रवृत्तिरिति । तद्विषये विधिमाह ।

णेगा उदिस्म गतो, लिगंणं फाक्षितो तु गहेणं ।

दट्ठं व अचक्खुस्स, णिदिट्ठं गतो तस्स ॥

अनेकानाचार्यानुद्दिश्य लिङ्गेन सहितानां बहूनां निर्दिष्टाना-
मन्तिके गतस्तत्र चैकेनास्फात्रितः साधुमाभाषितो यदि त-
मन्युपगतस्तदा तस्यैवासौ शिष्यः । अथाज्ञापितोऽपि तमच-
कुप्यमनिर्दिष्टं दट्ठा निर्दिष्टमेव कमन्यमुपगतस्तदा तस्या-
जयति । इदमेव सर्वाशेषमाह ।

निदिट्ठमनिदिट्ठं, अञ्जुवगयसिगिगे लजइ अप्पो ।

लिगी व अलिगी वा, सच्छंदेण य अणिदिट्ठो ॥

निर्दिष्टमनिर्दिष्टं वा आचार्यमभिधार्य गच्छन् लिङ्गं लिङ्ग-
सहितः शङ्का यमाचार्यमन्युपगतस्तस्यैवाज्जवति नैवा-
स्ते लज्जते । यस्वनिर्दिष्टो नाद्यापि कमन्युपगतः स लिङ्गी
वा जयतु अलिङ्गी वा स्वच्छन्देन यमज्जयति तस्याजयति ।

एमेव अमिह सप्पी, णिदिट्ठस्सुवगतो ए अस्सस्स ।

अञ्जुवगतो वि समिहो, जस्सिच्छति दो असप्पीव ॥

लिङ्गसहितः संज्ञी निर्दिष्टानां बहूनां मध्ये यमेवाच्युगत-
स्तस्यैवाज्जवति एवमेव शिष्याकोऽपि संज्ञी बहून् निर्दिष्ट्या-
गतो वा तस्यैव निर्दिष्टस्यान्तिके उपगतः प्रवृत्तिरु-
च्यैवासौ शिष्यो जयति नान्यस्य यस्तु साशिष्याकः संज्ञी न
कमन्युपगतोऽपि यदि पश्चाद्विपरितस्तदा यस्यान्तिके प्र-
वृत्तिरुच्यति तस्याभवति (दण्डअस्सन्ति) द्वौ वा शि-
ष्याकसशिष्याकसकणौ यौ असंज्ञौ नावपि पूर्वं कंचनान्यप-
गतौ पश्चाद्विपरिणतौ स्वच्छन्देन यदुपकण्ठे प्रवृत्तस्तस्या-
भाव्यो । अस्यैवार्थस्य सुखावबोधाय भङ्गकानाह ।

निदिट्ठस्सममप्पी, अञ्जुवगततरअट्ठ लिगिणो जंगा ।

एवममिहे वि मसिहे वि, अट्ठ सव्वे चउत्थीमं ॥

कमप्याचार्यं निर्दिष्टं गच्छन् निर्दिष्टः संज्ञी भावकः अन्य-

पगतः प्रवृजितुं परिणतः । एतन्निमित्तं पदैः (इयरात्) प्रतिप-
क्षपदसहितैरप्यौ भङ्गा लिङ्गिनो लिङ्गसहितस्य गच्छतां भव-
न्ति । तथाहि निर्दिष्टः संज्ञी अज्युपगतः १ निर्दिष्टः संज्ञी अन-
ज्युपगतः २ निर्दिष्टोऽसंज्ञी अज्युपगतः ३ निर्दिष्टोऽसंज्ञी
अनज्युपगतः ४ अनिर्दिष्टपदेमाप्येवं चत्वारो भङ्गा वृजन्ते
एते अप्यौ भङ्गा लिङ्गिन उक्ताः । अशिखाकं चैवमथ प्रत्येक-
मप्यौ भङ्गा जवन्ति सर्वेऽप्येते मीक्षिताश्चतुर्विंशतिभङ्गा जा-
यन्ते एतेषु विधमाह ।

पठमं विति ततिय पंच, सत्तम नवमं तेरमेसु जंगेसु ।

विपरिणतो वि तस्सेव, होइ सेसेसु सच्छंदो ॥

प्रथमाद्वितीयतृतीयपञ्चमसप्तमनवमत्रयोदशेषु विपरिणतोऽ-
पि यं निर्दिष्टयागतो यं वा अज्युपगतस्तस्यैवाभवात् शेषेषु चतु-
र्थपष्ठमदशमैकादशाद्वादशचतुर्दशादिषु चतुर्विंशतिषु स-
प्तदशसु भङ्गेषु स्वच्छन्दः स्वच्छः यः प्रतिजायते तस्यैवाभ-
वतीत्यर्थः । इदमेव व्यक्तीकुर्यमाह ।

मन्त्रो जिगी अमिहो य, जावतो जस्म अज्युवगतो सो ।

गिहिहममजिगी, तस्मेवाणज्युवगतोत्ति ॥

सर्वो लिङ्गी अशिखाकश्च श्रावको यस्यान्तिकेऽज्युपगतः
स एव तं व्रजते । किमुक्तं भवति यो लिङ्गसहितोऽज्युपगतः
स निर्दिष्टोऽतिर्दिष्टो वा संज्ञी असंज्ञी वा जवतु यश्चाशिखाकः
श्रावकोऽज्युपगतः सोऽपि निर्दिष्टो वा भवतु एष सर्वोऽपि यमे-
वाज्युपगतो विपरिणतोऽपि तस्यैवाजवति एतेन प्रथमतृतीयप-
ञ्चमसप्तमनवमत्रयोदशभङ्गास्सूचिताः । तथा यो लिङ्गी नि-
र्दिष्टः संज्ञी च स यज्यनः अज्युपगतस्तथापि यमेव निर्दिष्टया-
गतस्तस्यैवाभवति न पुनर्विपरिणतोऽप्यन्यस्यान्तेन द्वितीयो भ-
ङ्गो गृहीतः । शेषेषु तस्मिन् दशैव गतेषु यत्राज्युपगतस्तत्रा-
विपरिणतस्तस्यैव विपरिणतस्तु स्वच्छायां यत्र तु नाज्युपगत-
स्तत्र विपरिणतोऽविपरिणतो वा यथा स्वच्छन्दमाज्यव्य इति
गतं कथं कल्पोऽग्निधारण इति द्वारम् ।

अथैकग्रामे इति द्वारमाह ।

अमन्त्री उवममिहो अ-एणो इच्छीइ अमन्हि तस्म ।

देदृणं च परिणण, उवममिहो जस्म वा खेत्तं ॥

कर्त्तव्यधर्मकथना कश्चिदसंज्ञी मिथ्यादृष्टिरुपशमितः प्र-
वृज्यानिमुखाकृतः स यावन्नाद्यापि सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते ताव-
त्प्रवृजन् क्रत्रिकस्याजवति । अथ सम्यक्त्वं प्रतिपन्नस्तस्य क्रे-
त्रमन्यस्याचार्यस्य सत्त्वं ततोऽस्मात्वात्मन इच्छया आजवति
यदि क्रत्रिकस्यापविषत्तस्तस्तस्यैव अथापशमयत उपस्थित-
स्तत्रापशमयत् एव एतौ द्वौ मुक्त्वा अन्यस्य नाभवति (अज-
हेत्ति) अयान्यक्रत्रार्हादृष्टिरुपशमितस्तदा तस्यापशमकस्या-
भवति । अथ केनापि नो कथितः परमन्यं कमप्याचार्या-
निकं दृष्ट्वा स्वयमेव प्रवृज्यायां परिणतस्ततोऽसौ क्रत्राह-
दिरुपशान्त उपशामत आभवति । मूर्तिर्दर्शनद्वारणापशम-
नकारण इत्यर्थः । अथ क्रत्रान्तरुपशान्तस्ततो यस्य सत्त्वं
क्रत्रं तस्याज्यः । अमुमचार्यं सर्वशेषमाह ।

परिवित्तं वगमाणो, अइकमतो वण व्रजति अमणान्धि ।

ददृण पुव्वसर्णी, गाहितमस्पाति सा व्रजति ॥

परक्रत्रे मासकल्पे वर्षायां वा वसन् अतिक्रामन् वा पर-
क्रत्रमगता गन्तुमनास्तत्रावस्थितोऽसिंहमप्रतिपन्नसम्यक्त्वं
स्वयमुपशमितमपि न व्रजते । अथ कश्चिन्मिथ्यादृष्टिं सम्य-
क्त्वंमादिशद्वादृष्टान्तां वा गाहयित्वा क्रत्रान्तरं गतः नू-
योऽप्यगता तदेव क्रत्रमायति । स च प्रागुपशमित इदानीं पुन-

संज्ञी व्रज्यते ततस्तं पूर्वसंज्ञिनं सम्यक्त्वादिगाहितं स उप-
शमच्छन्देन व्रजते । किमुक्तं भवति । उपशमिकं क्रत्रिकं वा य-
मजिरोचयति तस्याजवति । एवं त्रयाणां वर्षाणामागतो मन्त-
व्यः । त्रिषु वर्षेषु पूर्वेषु स पूर्वसंज्ञी क्रत्रिकस्यैवाभावात् नोप-
शमयतः ॥ आह च व्युत्थितं "तिसु वरिसेसु पुषेसु खेत्तियस्स
वा जवति । तोउयसामितस्सत्ति" गतमेकग्रामद्वारम् ॥

अथानिक्रामन् द्वारमाह ।

मगतां अमणिवित्तं, अग्निधारितो उ जावतो तस्म ।

खित्तिम्मि खित्तियस्स, वाहिं वा परिणतो तस्म ॥

शैक्रः कश्चिदाचार्यं मार्गयन् व्रजति तस्य चान्यत्रैव पर-
कीयक्रत्राज्यन्तरे पथि गच्छतः कश्चिद्धर्मकथी मिश्रितः स
यद्याकर्षणहेतोःस्तस्य धर्मं कथयति तदा यमाचार्यमग्निधारयन्
व्रजति तस्याजवति । अथ जायतः स्वजावादेव कथयति
ततस्तस्य धर्मकथिकस्याजवति । तुशब्दो विशेषण स भवति
शिनष्टि यद्दि क्रत्राज्यन्तरं स्वजावतः कथयति ततः कश्चिपरि-
णतः प्रवृज्यानिमुखाकृतः क्रत्रिकस्य जवति बहिस्तु परिणत-
स्तस्य कथयन् आभाव्य इति । इदमेव व्याख्या ॥

अग्निधारितो वच्चाति, पुच्छितां साहुवच्चातो तस्म ।

परिमगतो व कदह, कट्टण हेउं न तं व्रजति ॥

कश्चिदाचार्यमभिधारयन् शैक्रो व्रजति तस्य कोऽपि साधुः
पथि गच्छन् मिश्रितस्तेन च पृष्टोऽमुक आचार्यः कुत्रास्ते
साधुगद किं तेन जवतः प्रयोजनम् । स प्राह । तस्यान्तिक
प्रवृजितुकामोऽहं परं दृष्ट्वा तस्य व्रजत एवाकर्षणहेतोः (सा-
हत्ति) धर्मं कथयति यदा ग्रामं कापि पर्यदन्तर्गतस्य धर्मं
कथयत उपस्थितस्ततो बन्दिष्या तथैव स्वार्थमप्राप्य कथि-
ते स आकर्षणहेतोर्विशेषतो धर्मं कथयति कथितं च यद्य-
सौ प्रवृजितुमभिव्रजति ततो न तं शैक्रं व्रजते । अग्निधारिता-
चार्यस्यैव स आभवति ॥

उज्जुकदृष्टं परिणतं, अंतोवित्तस्म खित्तिन्नो व्रजइ ।

वित्तवहिं तु परिणयं, व्रजउज्जुकदृष्टं खलु माई ॥

अथासौ कथको धर्मकथी उज्जुकः सञ्जायतः कथयति
नाकर्षणहेतोः स च प्रवृज्यायां परिणतः क्रत्रान्तः परिणत-
क्रत्रिको व्रजते क्रत्रादृष्टिः परिणतं तु उज्जुको धर्मकथी व्रजते
न खलु मायी मायावान् ।

परिणमइ अंतग अ-तरा य जावाणियत्ति तत्तो मे ।

खित्तिम्मि खित्तियस्म, वहिं तु परिणतो तस्म ॥

अथ अन्तरान्तग तस्य जावः प्रवृज्यायां परिणमते निवर्त्तते
वा ततः क्रत्रे परिणतः क्रत्रिकस्याभवति बहिस्तु परिणत-
स्तस्य धर्मकथिकस्याभवतीति । गतमतिशब्दो द्वारम् ॥
अथ द्विधा मार्गेणा शिष्ये एकविधा च प्रतिच्छेदो इति यदुक्तं
तत्र प्रतीच्छेदकविषयां तावदेकविधां केवलसङ्गानोयविषयां
मार्गणमाह ॥

माथ पिया य जाया, जगिणी पुत्तो तहेव धृत्ता य ।

उपेते नावबद्धा, मेसेए जवन्ति आयगिया ॥

माता पिता ज्ञाता जगिणी पुत्रस्तथैव पुत्रिता वा परायेते अ-
नन्तरवृत्तीमधिहृत्य नावबद्धा मन्तव्याः । एते च अग्निधार-
यन्तः प्रतीच्छेदकस्याभवन्ति । उपलक्षणाभिधं तेन परावृत्ती-
बद्धा अपि ग्रह्यमाणाः पाञ्चश जना अग्निधारयन्तस्तस्यै-
वाजवन्ति । शेषास्तु ये नावबद्धा भवन्ति तेषु आचार्याः

प्रभवन्ति न प्रतीच्छकः इदमेव व्यक्तीकुर्वन् परंपरावद्धीं प्रति-
पादयति ।

मात्रो माया पिया जाया, जगिणी य एव पिउणा वि ।

जायादिपुच्छभूता, सोलसगं उच्च बाबीसं ।

बाबीसं हसति एए, पमिच्छओ जति य तमजिधारंति ।

अजिधारमणजिधार, णायमणते तरेण हजे ॥

मातुः संबन्धिनो माता पिता भ्राता जमिनो चेति चत्वारो
जनाः पितुः संबन्धिनोऽप्येवमेव चत्वारो जनाः (जायादिपुच्छ-
यनि) भ्रातुः संबन्धिनः पुत्रो दुहिता चेति जनद्वयम् आदि-
शब्दात् जगिन्या अप्यपत्यं जगिनेयः मागिनेयी चेति द्वयम् ।
पुत्रस्थापत्यं पौत्रः पौत्री चेति द्वयम् । दुहितुरपत्यं दौहित्रो
दौहित्री चेति । सर्वसंख्यया वोरुशकं जवति । पद्धाऽनन्तर-
वल्लीजना अत्र प्रक्षिप्यन्ते ततो द्वाविंशतिर्जवति द्वाविंशतिम-
प्येतान् जनान् प्रतीच्छकां जजन्ते । यदि च तं प्रतीच्छकमजिधा-
रयन्तस्तनस्तेऽप्याचार्यस्यैवाभाव्या इति नव हस्ते उक्ताः ये व्य-
तिरिक्तास्तानभिधारयतो वा ज्ञातकान् वा अज्ञातकान् वा प्रती-
च्छकां जजन्ते । अथ शिष्याविषयां द्विविधां मार्गणमाह ।

नायगमणायगा पुण, धीमे अजिधारमणजिधारे य ।

दे। कवग्दिहंता स-ध्वे वि जवति आयरिण ॥

द्विविधा मार्गणा तत्र ये शिष्यस्य ज्ञातकाः स्वजना ये चाज्ञा-
तका अस्वजनास्ते तर्माभिधारयतो वा अनजिधारयतो वा स-
र्वेऽप्याचार्यस्याभवन्ति न शिष्यस्य कुत इत्याह अक्षरस्वरदृष्टा-
न्तान् “ दासं सस्वरो किमो दासो वि सस्वरो धिमे इति ”
निर्दर्शनात् । अथ परिसेदय कहं कपो विहज्जइ इति द्वारं
निरूपयन्माह ।

दुवुप्पन्न गिलाणे, असंथरं ते य चउगुरुच्छेहं ।

वयमाणइमे संया-पच्छपेत्ताण लज्जंति ॥

एकत्र ग्रामे गच्छः स्थितस्तेषां च ग्लान उत्पन्नस्तन्निच-
रणे साधवां व्यापृताः सन्तः सर्वेऽपि भिक्षामादतुं न प्रभवन्ति
ततश्च संस्तरणं संज्ञानमेव ग्लानोऽप्युद्योत्पत्तेरसंस्तरणं शैक
उपस्थितस्ते च ग्लानकार्यभृत्यतया शैकं दापयितुं न पारय-
न्ति । अनो भगवद्भिः प्रतिषिद्धं नतैः शैको दीक्षणीयः । यदि-
दीक्षयन्ति ततश्चतुरो गुरुकाः । अधालोनादौ अमीयां प्र-
काराणां कृत्वा प्रेषयन्ति (वयमाण इत्यादि) तं शैकं मुग-
यित्वा वज्र स्वमेकाक्यं वा मुकाचार्यमभिधावति वदन्तां वि-
स्मर्जयन्ति । यद्वा तस्यैकं कमपि सहायं संघाटके वा समर्प-
यन्ति एते त्रयः प्रकारा मुण्डितस्य भवन्ति । अमुण्डितस्या-
प्येते त्रयः एते वरपि तं शैकं न क्षमन्ते । पर्याभः प्रकारैः प्र-
षयन्त इत्यर्थः । येषां समीपे प्रेषयन्ति तेषामेवासौ शिष्यः ।
अथात्मसमीपे स्थापयन्ति तत इमे दोषाः ।

आयरिय गिलाण गुरुगा, सहस्सा अकरणम्मि ।

चउलहुगा परितावण, णिप्फणहुतो जंगे य मुहं तु ॥

शैकं प्रजाप्य तच्चैवावृत्तिं न कुर्वन्ति ततश्चतुर्गुरुकः । अथ शैकस्य न
कुर्वन्ति ततश्चतुर्गुरुकः । अथ ग्लानादीनामनागादमागादं वा
परितापना जवति तत आम्हनिप्पन्नम् (हुहतो जंगेयस्ति)
शैकस्य यक्षिषकमणं ग्लानस्य च यन्मरणमेव द्विधा जङ्ग उ-
च्यते तत्र भूतं जवति । अथ द्वितीयपदमाह ।

अंथरमाणे पच्छा, जायं गहिते व पच्छगेत्तां ।

अप्यव्वइते पव्वइए, संघारणे व वयमाणे ॥

इह गच्छे ग्लानो विद्यते परं मागादं ग्लानस्य ततः संस्तरति
ते शैकमपि वर्तापयितुमाचार्याणामपि कर्तुमेव प्रवृजिताः ।
शैकः पञ्चास्वग्लानत्वमागादं समजनि ततो वर्तनपरिवर्त-
नादिव्यापृताय चेत्तावज्जिक्तां न हिमन्ते येषपि हिमन्ति तेऽपि
न शक्नुवन्ति सर्वेषामपि पर्याप्तमानेतुमेवमसंस्तरणं जातम्
यद्वा भूतं एव स्तान्त्वं पूर्वं नासीत् किन्तु पाश्चात् शैके
गृहीते प्रवृजिते सति स्तान्तवमुत्पन्नं ततोऽसौ वरुभिः प्रकारैः
प्रेषणीयः । तद्यथा अप्रवृजितोऽमुण्डितः प्रवृजितो मुण्डितः
एष द्विविधोऽपि त्रिधा संघाटकेन एकसाधुना (वयमाणस्ति)
एकाकी वृजते वृजमानैरेकाकित्वेनत्यर्थः । अथ संथरमाणे प-
च्छा जायति पदं विशेषतो व्याचष्टे ।

नागादं पउणिस्मइ, अचिरेणं तं च जायमागादं ।

सेहं वद्धा वेओ, ण जवति गिलाणकितं वा ॥

पूर्वमनागादं ग्लानस्य नयेत् ततः शैके उपस्थिते चिन्तितम् ।
अचिरेणायं ग्लानः प्रगुणीजधिष्यति । ततः शैके प्रवृजिते
तदुग्लानत्वमागादं जातं ततस्ते शैकं वर्तापयितुं ग्लानकृत्यं च
कर्तुं समकमेव न चरन्ति न शक्नुवन्ति । अतोऽप्येषां समीपे
प्रेषयन्तः बुद्धाः ।

अपरिच्छाण तरेमि जं, सेहविया वरुज पावेति ।

तं चेव पुव्वजणियं, परितावणसेहजंगाइ ।

इतरं नाम येषां समीपे प्रेष्यते । यदि ते न प्रतीच्छन्ति तदा
चतुर्गुरुकः । यच्च तं शैकव्यापृताः प्राप्नुवन्ति तन्निपपन्नं तेषा-
मप्रतीच्छतां प्रायश्चित्तम् । किं पुनस्ते प्राप्नुवन्तीत्याह । तदेव
पूर्वमणितं परितापनशैकजङ्गादिकमत्र दोषजातं मन्तव्यम् ।
किमुक्तं जवति ग्लानोऽप्रातन्वयमाणः परिताप्येत शैकां धे-
यावृत्त्येजिधीयमानं प्रतिजयेत । आदिशब्दाद् ग्लानस्य मरणं
वा जयेत् ।

संवरिण वा अट्टा, अमुंरियं वा य पेसंते ।

वयमाणे एगेण य, संघाउएण ण हजेति ॥

संस्मरणं तस्या वा अर्थाय मनोहाद्वारसम्पदशैकममुण्डितं
वा प्रेषयन्ति तत्रापि (वयमाणस्ति) एकाकितया प्रेषणेन एक-
साधुना संघाटकेन च पद प्रकारा जवन्ति । एतैः वरुजिरपि प्र-
षयन्तो न सजन्ते । इदमेव व्याख्यानयति ।

होहिति ण मगाइ, आवाहविवाहपव्वयमहादी ।

मेहस्स व मागारियं, विहाविस्सइविनेमिति ॥

इह शैकः केषांचिदुपस्थितस्तत्र आवाहविवाहपर्वतमहा-
दीनि प्रकाराणि नवाग्राणि प्रत्यासन्नाणि जविष्यन्ति । आवाहो
बद्धाद्वगृहणयनं विवाहः पाणिग्रहणं पर्वतमहः प्रतीतः । आ-
दिशब्दात् नडागनदीदृदादिपरिग्रहः । शैकस्य च तत्र
सागारिकस्तत्प्रमाजनमयम् । यद्वा यद्येव शैकोऽत्र स्थास्यति
तदा संस्मरणं जगृहमाविद्रास्यति । स चिन्तयति । यदि
च धयमनेनैव सह गच्छामस्ततः संखडः स्फिटासः अत एवम-
न्यत्र प्रेषयाम इति विचिन्त्य वरुभिः प्रकारैस्तत्प्रेषयन्ति । तं
च क्षमन्ते येषामन्तिके प्रेषयन्ति तेषामेव स चान्वतीति ।
गतं प्रतियिच्छे वजति कथं कल्पो विधीयत इति द्वारम् ।
संप्रति संगारदत्ते कथं कल्पो विधीयते इति द्वारमाह ।

गिहियाणं संगारो, संगारं संगिते करमाणे ।

आणुमोयति मोहिमं, पव्वाविनो जेण तस्मेव ॥

गृहिणां संबन्धी यः संगारो युष्मदस्तिके अस्मान्निरस्यत-
काभाध्वं प्रज्या प्रहीनव्यति संकेतस्ते प्रतीच्छन् संयतः
स्वयं च तैः सार्धं संगारममुष्मन् दिनेष्मुष्मान् प्रजाजयि-
ष्यामीति लक्षणं कुर्वन् हिंसां यावदसौ न प्रजयति तावन्तं
कालं वृक्षाद्यविराधनाल्लक्षणमनुमोदयति स च शैकस्ते
प्रति विपरिणतो येन प्राजितस्तस्यैवाजयति न संकेतदायिन
इति । किंच ।

विपरिणामः सर्वं व, परत्रो असमप्रमातिर्यथैव ।

मोक्षं वासावामं, न होइ संगारतो इहारा ॥

संकेतकरणानन्तरं शैकः स्वयं वा विपरिणमति परतो वा
परेण स्वजनादिना स विपरिणम्यत आसन्नविहारिषु वा
प्रजयेत् अन्यतीर्थको जयेत् । अतो धर्मोवासं मुक्त्वा इतरथा
पुष्टास्त्रयं विना संगारो न प्रतीच्छनीयो न वा कस्यचि-
किमर्थे पुनः संगारमसौ करोतीत्याह ।

संग्रहमप्यावाचो, खितं मोक्षव्ययं व मा होजा ।

एषहिं कारणेहि, संगारकरंति चतुर्गुणा ॥

संक्षिप्ततत्र ग्रामे उपस्थितानां परिहर्तुं न शक्नोति संज्ञा-
तका वा तस्य तत्र ज्ञ्यासस्तेषामाप्रहात् शक्नोति गन्तुं
क्वचिद् वा तदतीव सस्तिग्धमधुराहाराद्विज्ञानापन्नं शैकस्य च
तत्र सागारिकं ततस्त-मोक्तव्यं मानृत । एतैरेवमादिभिः
कारणैः । शैकस्य संगारं यः करोति तस्य चतुर्गुणः ।

अथ गृहस्थाः किमर्थं संगारं कुर्वन्तीत्याह ।

रिणवाहिं मोक्षेजं, कुक्षुविविषिं वतिरिथ ते गिण्हे ।

एमादि अणाजते, करिंति गिहिणो उ संगारं ॥

ऋणं वा व्याधिं वा मोक्षयितुं अपनेतुं कुटुम्बस्य वा पश्चा-
द्विषेदगायोग्यां वृत्तिं संपादयितुं यद्वा प्रीप्सुस्तदानीमति-
क्रान्तां धर्मोवासं आयातः पश्चमादिभिः कारणैः शैकस्याना-
युक्ते अकृणिकतायां गृहिणः संगारं कुर्वन्ति । अथ द्वितीयप-
देन संगारे प्रतीप्यमाणे आनार्याविधिमाह ।

अगविष्टेमिति अहं, लज्जति अमोहेहिं विपरिणतो वि ।

बोयं तप्पाहिंति व, ते नियणं अंतरा गंतु ॥

संगारे हने यच्च शत्रैर्लानादिकार्योव्यापृतैः स शैको न
गवेधितस्तदाऽसावगवेधितो नैकमपि वारमहममोभिर्गवेधित
इति बुद्ध्या विपरिणतोऽपि लज्जते तेषामेवाजयतीत्यर्थः । परं
तेऽपि साधवस्तमन्तरा गन्तुं वा नोदययुरिति संकेतस्मात्पुन-
स्तत् शैक्यन्ते अथ स्वयं गन्तुं न प्रजयन्ति ततः (तप्पाहिंति)
संज्ञं तस्य प्रेषयन्ति ।

एवं खलु अचिञ्जे, वेज्ञा तदेव दिवमेहिं ।

वेज्ञा पुममपुमो, वाघाए होइ चतुर्जंगो ॥

एवं तावदाच्छिञ्जे अनियते संगारे विधिरुक्तः यस्तु विप्रः
संगारस्तत्र विधिरभिधीयते विप्रो नाम क्षेत्रतः काष्ठतश्च प्रति
नियतः । क्षेत्रतो ग्रामवनलक्षणकौ प्रज्यादानार्थं भर्षाङ्गः
समागतव्यं काष्ठनां वेलया दिवसैर्मसैश्च प्रतिनिबधितस्तत्र च
वेज्ञाया उपप्रकृणत्वादिवसैश्च (पुममपुमस्ति) पूर्णं अपूर्णं वा
संगारं काष्ठे व्याघातो जयेत् । तत्र चयं चतुर्भङ्गः । कालपूर्वो
निर्घातं प्राप्तः, १ कालः पूर्णः संघातः, २ संज्ञातकालोऽव्या-
घातपूर्वपरं निर्घातं तत्र प्राप्तः, ३ कालोऽन्यपूर्णो व्याघातो
ऽपि जात, इति ४ अथवा अन्यथा चतुर्भङ्गी संयतस्य व्याघातो
न गृहस्थस्य, गृहस्थस्य व्याघातो न संयतस्य । द्वयो-
रपि व्याघातः । द्वयोरप्यव्याघातः ।

तत्र संयतस्य व्याघाते विधिमाह ।

मंदद्विगा ते तद्विं विपत्ते, जे तिमणा ते य सदा ए होति ।
स लज्जतीअसुगतो तदेव, दप्पद्विगा जे ए उ ते लज्जति ॥

यत्र ग्रामादौ संकेतः कृत आसीत् तत्र स शैकः प्राप्तः साध-
वस्तु न प्राप्तास्ततो यद्येवं मन्यते मन्दार्थिनस्तं सखिष्ये मन्द-
प्रयोजना अत एव नायाता इति बुद्ध्या विपरिणतः । ते च
साधवो यदि शत्रुप्रवजिकादिप्रतिबन्धयुक्ता न जयन्ति श्वाना-
दिकार्यव्यापृता यतो याता इति भावः ततः स शैकोऽन्यगतो-
ऽप्यन्यमाचार्यमन्युपगतोऽपि तैः साधुर्निर्लज्जते । ये तु
दर्पितः स्थितास्ते नैव तं लज्जन्ते येन प्रजाजितस्तस्यैवासी
शिष्य इति ।

पथेधम्मकहिस्मा, उवसंतो अंतरा उ अणुस्स ।

अजिधारितो न तस्म उ, इयरे पुण जो उ पच्चावे ॥

यद्यसौ येन साधुना संकेतो दत्तस्तदजिमुखं प्रस्थितः पथि
गच्छन् अन्तरा अन्यस्य धर्मकथिनः समीपे धर्ममाकार्योप-
शान्तः स च स्वयमजिधारयन् गच्छति तदा तस्यैवाजिधारित-
स्याजयति । इतरः पुनरजिधारयिता ततो धर्मकथी प्रजाज-
यति । इदमेव व्याचष्टे ।

पुष्पेहिं पि दिणेहिं, उवसंतो अंतरा उ णस्स ।

अजिधारितो न तस्म उ, इयरे पुण जो उ पच्चावे ॥

पूर्णेर्गणेशाद्दपूर्णेर्गणेशाद्विषमैरन्तरा पथि वसमानो अन्य-
स्य सकाशे उपशान्तः सन् अजिधारयति प्रजजाम तावदहम-
मीनां समीपे परं पूर्वेषामेवाहं शिष्यः एवमजिधारयन् तस्यैव
पूर्वाचार्यस्याभवति इतरं नाम यः पूर्वेषां विपरिणतस्तं
प्रजाजयति तस्यैव स शिष्यः । नियमप्रदर्शनार्थमिदमाह

णानादिसमोसरणो, दद्वेण विसं तु परिणतो अण्णं ।

तस्सेव से ण पुरिमे, एमेव पदम्मि दव्वं ते ॥

न्यूनादौ समवसरणं तं पूर्वाचार्यं दद्वेऽपि यद्यन्यमेव परि-
णतः प्रतिपन्नस्तदा तस्यैवासौ शिष्यो न पूर्वस्य एवमेव
पथि प्रजनामप्यनाघातानां नान्यविधिरवगन्तव्यः । अथ कः स-
यतस्य गृहस्थस्य वा व्याघातो न जयतीत्याह ।

मेद्वण्णतेणग नदी, सावयपङ्गीयवाजमहिंया वा ।

इइ समणे वाघातो, महिगा वज्जा उ मेद्वस्स ॥

शान्त्यं तस्य साधोरुपस्था स्तेनका वा अन्तरात्ते द्विविधा
नदी वा पूर्णा स्वापदा वा व्याघ्रादयः । पथि तिष्ठन्ति प्रत्य-
नीको वा तं प्रतिचरन्नास्ते व्याघ्राः सर्पास्ते वा पथि गच्छ-
न्तं दशन्ति महिका वा पतितुमारब्धा य एवं भ्रमणे व्याघातः
संजयति शैकस्यापि महिकावर्जः सर्पोऽप्येव एव व्याघातो
वक्तव्यः । पूर्वं स्वयं विपरिणतमाश्रित्य विधिरुक्तः । अथान्येन
विपरिणामितस्य विधिमाह ।

विपरिणामियजावो, ण लज्जते तं च णो वियाणामो ।

विपरिणामियकहणा, तम्हा खलु होति कायव्वा ॥

विपरिणामिनो विवर्किताचार्योद्धारितो जावो यस्य स
विपरिणामितभावः एवंविधः शैको लज्जते विपरिणामकस्य-
जयतीति भावः । शिष्यः प्राह तमेव विपरिणमनं तावद्वयं न
विजानीमः । स्मृतिराह । यत पथं भवतो जिज्ञासा तस्माद्वि-
परिणामनं विपरिणामितं तस्य कथना प्ररूपणा कर्त्तव्या
भवति । तामेवाह ।

दिद्वमादिचावेदेसन्थ, वि गिलाणे मंद धम्म अपमुत्ते ।

णिष्पात्ति णत्थि तस्म, तिबिहं गरहं व मा वजति ॥

शैकः कमत्याचार्यमनिधाय गच्छन् मागे कमपि साधु दृष्ट्वा पुनर्गति अमुक आचार्यो भवन्ति कदाचित् दृष्ट उताहो न दृष्टः एवं दृष्टे स साधुर्यपरिणामनं बुद्धा भणति । किं नैः करिष्यसि शैकः प्राह । प्रव्रजितुकामाऽहं तेषां समीपे एवं श्रुत्वा साधुर्दृष्टानपि तान् न मया दृष्टा इति अथवा स्वदेशस्थानपि जणानि विदेशस्थास्ते एवमग्नानानपि ग्नानास्ते व्रज त्वमपि तस्य द्वितीयः । अथवा व्रवीति यस्तस्य पार्श्वे प्रव्रजति सोऽवश्यं ग्नानो ग्नानवयावृत्त्ये वा नित्य व्यापृतो जवति । अथवा मन्धर्मिणस्ते ततः किं तव मन्धर्मता रोचते । यद्वाऽस्मी अल्पश्रुतस्त्वं च ग्रहणधारणसमर्थस्तस्य पार्श्वे गतः किं करिष्यसि त्वमेव वा तं पार्श्विष्यमीति । अथवा तस्य शिष्याणां निष्पात्तिरव नास्ति य प्रव्रजयति स सर्वोऽपि व्रजति जज्यते श्रियते वेति ज्ञावः । त्रिविधां वा नामवाक्यानेवात् ज्ञानदर्शनचारित्र्येणाद्या त्रिप्रकारां गद्दी वड्यमः णरीत्या यद्वाऽस्मी करोति सा विपरिणामता मन्तव्या । पर्णा कुर्वन्तश्चतुर्गुरुकम् न च तं शैकं ब्रभते अतो नैवं कथनीयम् । किंतु दृष्टादिपदेषु सद्भावः कथनीयः । कथमित्याह ।

जइ पुण ताण ण दिट्ठा, णेव सुया पुच्छितो जणति ।

आप्ते गया विदेसं, तो साहइ जत्यते विसप् ॥

याऽस्मी शैकेण पृष्टस्ततो यदि ते सुरयो न दृष्टा नैव श्रुतस्ततः पृष्टः सन् भणति अहं न जानामि । अन्यान् अपरान् साधुपूज्ज । अथ जानाति ततो यथा वस्थितं कथनीयं यदि विदेशगतास्ततो यत्र विषयं देशे ते वर्तन्ते त कथयति । अथ नाख्याति हीनाधिक वा आख्याति ततोऽपरिणामता जवति संसृष्टु अमरुभावं, णातिक्वमदधम्मवज्जेमु ।

गृह्यते सद्भावं, विपरिणति हीणकठणं वा ॥

शेषेषु ग्नानादिषु पदेषु मन्धर्मवर्जेषु सद्भावं व्याख्याति यद्यप्यस्मी ग्नानोऽल्पश्रुतः वा शिष्यनिष्पात्तिर्वा तस्य नास्ति तथापि तत्र कथनीयम् । यस्तु मन्धर्मपार्श्वस्थादिस्तत्र सद्भावः कथनीयः मा संसारं पार गन्तुकामः सुतरां संसारं निष्पत्तीति कृत्वा यस्तु ज्ञानदर्शनचारित्र्यतपःसंपन्नो वादी धर्मकथी संप्रदायप्रवक्तारी तद्विषय सद्भावं यदि गृह्यति धर्मज्ञपनि हीनकथनं वा करोति अधिकमप्यन्याचार्येभ्यो हीनं कृत्वा कथयतीत्यर्थः । एषा विपरिणामता मन्तव्या । अथ त्रिविधां गद्दी व्याचिन्त्यासुस्तत्स्वरूपं तावदाह ।

सीसां कंपणगरिहा, हत्यविश्वं वि अहो य हकारो ।

वेलाकरणाय दिमा, चिष्टतिणामं ण घेतत्त्वं ॥

गद्दी नाम शैकेण पृष्टस्सन् शीर्षाकम्पनं करोति हस्तौ वा धुनीते विलम्बितानि वा करोति हस्तावोष्ठौ वा विलम्बयतीत्यर्थः । यद्वा व्रवीति । अहो प्रवृज्यां हाकारं वा करोति हाहा कपं यदेवं नष्टो लोकः (वेलासि) नामापि न वर्तते । अस्यां वेलायां गद्दी तुमिति । कर्णौ वा तदीयनामग्रहणे स्थगयति यस्यां वा दिशि स तिष्ठति तस्यां न स्थातव्यमिति व्रवीति । उपलक्षणव्यादकिणी वा निमील्यति यद्वा तामपि तस्यातिराग्रेण ग्रहीतव्यमतः आस्तामेतद्विषयं पृच्छादिकमिति ।

नाणे वंसणचरणे, सुभे अत्थे य तदुज्जणं चैव ।

अहं होति तिहा गरहा, कायो वाया मणो वावि ॥

ज्ञाने दर्शने चारित्र्ये वेति त्रिविधा गद्दी भवति । तत्र ज्ञान-

गद्दी नाम न उपस्थितेनैव किंतु नदीयेन ज्ञानेन । दर्शनगद्दी तु मिथ्यादृष्टिर्नोस्तिकप्रायाऽस्ती । चारित्र्यगद्दी सातिचारं चारित्र्योऽचारित्र्यो वासी । अथवा सुत्रे अर्थे तदुज्जयं वेति त्रिविधा गद्दी । तत्र सूत्रं तस्य शङ्कितं स्ववृत्तितमर्थं पुनरवबुध्यते १ यद्वा अर्थे नावबुध्यते सुत्रं पुनर्जानाति २ उज्जयमपि वा तस्याविशुद्धं जानाति वा किमपीति ३ अथवा कायव्याम्ननोज्ञात् त्रिविधा गद्दी । तत्र कायगद्दी तेषामाचार्याणां शरीरं हृत्मादिसंस्थानं विरूपं वा । व्याम्नाहं मम्मनं काहलं वा ते जल्पन्ति । मनेगद्दी न तेषां तथाविधोहापोहपाटवं भवाग्रहणसामर्थ्यमिति । अथैवा त्रिविधा गद्दी जवति ।

प्रकारान्तरेण गद्दीमेवाद ।

पव्वयमि ओम कस्स स—कासं अमुगस्स निदिट्ठो ।

आयपगाधिगममी, उवदणति परं इमोहं तु ॥

कांऽपि शैकः केनापि साधुना पृष्टः प्रव्रजसि त्वं स प्राह ओम कस्य सकाशे इति पृष्टः सन् भूयोऽप्याह अमुकस्य समीपे । एवं निदिष्टे उक्ते स साधुः आत्मानं परस्मादधिकं शंसितुमाख्यातुं शीतमस्यन्यात्मपराधिकशंसं परममीजः वचनरूपहन्मि । तद्यथा ॥

अवहुस्सुतो वि एव्वं, जइच्छंदा तेमु वा संसग्गी ।

ओमामा संसग्गी व, तेमु एक्केण दुत्ति ॥

अहं बहुश्रुतः सोऽबहुश्रुतः । अहं विशुद्धपाठकः स पुनरविशुद्धपाठो । यद्वा यथाच्छन्दस्ते आचार्यास्तैर्वा यथाच्छन्दः सह ते गाढतरं संसर्गिणः । गाथायां तृतीयार्थे सममी । अवसन्ना वा तैः सार्धं संसर्गिणो वा एव पार्श्वस्थादावप्येकैकस्मिन् जेदां हं हं दोषावबोधं वक्तव्यं ।

अथ कायवाङ्मनोगद्दीमेव प्रकारान्तरेणाह ।

मीसोकेपणहत्ये, कस्सदिमा अत्थि काङ्गी गरहा ।

वेला अहो य हात्तिय, णामत्ति काङ्गी गरहा ॥

शीर्षाकम्पनहस्तविश्वम्बनं कणस्य अन्यस्यां दिशि म्थापनम् । अङ्गिनिमीलनमनिमिषदोचनस्य वा कृणमवस्थानम् । एषा सर्वाऽपि कायिकी गद्दी यत् यस्यां वेलायां नाम न गद्दीतव्यम् अहो कपं हाहाकारकरणं नाम च तस्य कदापि न ग्रहीतव्यमित्यादिज्ञापण सा कायिकी गद्दी ।

अहं माणसिगी गरहा, निज्जाति णित्तवत्तरागेहिं ।

धीरत्ताण ण ये पुण, अजिणंदइ य तं वयणं ॥

अथानन्तर मानसिकी गद्दी मनसि तमाचार्यं जुगुप्सते कथमेतन् ज्ञायते इत्याह नेत्रवक्रयोः सन्निधिनार्थं रागा मुकुलनविच्छाद्यजवनादयो विकारास्तैः सृज्यते मानसिकी गद्दीति भाणिता साध्विदं कृत्यमेतद्व्यानामित्यादिवचोर्जनं तदीयं वचनमजिनन्दति धीरतया वा तूष्णीकमास्ते । एवमन्यतरस्मिन् गद्दीप्रकारं कृते तस्य शङ्का जवति अवड्यमकार्यकारी स आचार्यादिः संभाव्यते । नचामी साधवोऽस्त्रीकं जाषन्ते । अहमपि तत्र गत आत्मानं नाशयिष्यामीति ।

एताणि य अस्माणि य, विपरिणमणपदाणि सेहस्स ।

उवहिणियइण्णहणो, कुवति अणज्जया केइ ॥

एतानि चानन्तरोक्तानि अन्यानि च अव्यक्तेष्वकावभावाः शैकस्य विपरिणमणपदानि जवन्ति । तत्र अव्यक्ता मनोहादरादि ददन्ति । केवतः प्रवालनिवानं मनोनुकुलं प्रदेशं तं स्याप

यति । कायतो वेदायामेव ज्ञोजयति । जायतस्तस्याकर्षणार्थं
हेतुतमुपदेशं ददाति । एवं केचिद्वृजुकाः शत्रु उपधिः पर-
ब्रह्मनाभिप्रायां निवृत्तिः कैतवार्थं प्रयुक्तवचनाकाराच्चादनं ते
प्रधाने येषां ते तथाविधविपरिणामनपदानि कुर्वन्ति ।

उपसहरन्नाह ।

एष साममयरं, कपं जो अतिचरेअ होजेण ।

धेरे कुल्लगणसंधे, चाउम्मासा जवे गुरुगा ॥

एतवामव्याहतादिद्वारकवापप्रतिपादितानां कल्पानामन्यतर-
कल्पं विधाय आचार्यादिर्बोभद्रोपतोऽतिचरेत् अतिक्रामेत्
न सम्यक् ज्ञात्वा कुल्लगणस्यधिरं कुल्लादिसमवायेन वा तस्य
पार्श्वस्थं शैकृमाकृत्य चत्वारो मासा गुरुकास्तस्य प्रायश्चित्त-
दातव्यम् । अथ स्थविरैः समवायेन वा भणिनोऽपि तं शैकं
न समर्पयति ततः कुल्लगणसंग्रहात् क्रियते ॥ ४० ३ ४० ॥
(साधारणवग्रहस्थितानां कस्य क्षेत्रमिति खल्लशब्दे) वर्षा-
स्यवग्रहः पञ्जुसणा शब्दे) (अवग्रहस्य ऊर्ध्वतो मानं सागा-
रिय शब्दे) ।

(१७) अवग्रहे स्तस प्रतिमाः ।

साम्प्रतमवग्रहविशेषानधिहृत्याह ।

से जिकव वा भिकखुणी वा आगंतरेसु वा ४ जावो-
गहित्यंसि जे तत्थ गाहावईण वा गाहावइपुत्ताण वा
इवेयाईं आयतणां उवातिक्कम्म अह भिक्खु जाणे-
ज्जा इमाहिं मत्तहिं परिमाहिं उग्गहं उगिगिट्ठए
तत्थ खल्लु इमा पढमा परिमा । मे आगंतरेसु वा भणुं
नि उग्गहं जाणज्जा जावविहरिस्सामो पढमा परिमा ।
अहावरा दोच्चा परिमा जस्स णं जिकखुस्स एवं जवति
अहं च खल्लु अमोमिं जिकखुणं अट्टाण उग्गहं गिगिट्ठ-
स्सामि अमोमिं जिकखुणं उग्गहिण उग्गह उवत्तिस्सा-
मि दोच्चा परिमा । अहावरा तच्चा परिमा जस्स णं जि-
कखुस्स एवं जवति अहं च खल्लु अमोमिं जिकखुणं अट्टाण
उग्गहं गिगिट्ठस्सामि अमोमिं च उग्गहिण उग्गह णो उव-
त्तिस्सामि तच्चा पढिमा । अहावरा चउत्था परिमा ज-
स्स णं जिकखुस्स एवं जवति अहं च खल्लु अमोमिं जि-
कखुणं अट्टाण उग्गहं णो उगिगिट्ठस्सामि अमोमिं च उ-
ग्गहं उग्गहिण उवत्तिस्सामि चउत्था परिमा । अहावरा
पंचमा परिमा जस्स णं जिकखुस्स एवं जवति अहं च
खल्लु अप्पाणो अट्टाण उग्गहं उगिगिट्ठस्सामि णो दोणं
णो तिणां णो चउत्ताहं णो पंचाहं पंचमा परिमा । अहा-
वरा छट्ठा परिमा से जिकव वा से जिकखुणी वा जस्सेव
उग्गह उवाट्ठपज्जा जे तत्थ अहाममणामते तंजहा । उ-
क्कं वा जाव पलावे वा तस्म लाजे संवसेज्जा तस्म अ-
ल्लाने उक्कुरुण वा णेमज्जिण वा विहरेज्जा छट्ठा परिमा ।
अहावरा सत्तमा परिमा मे जिकव वा से जिकखुणी वा
अहामंथरुमेव उग्गहं जाणज्जा तंजहा पुढविमलं वा क-
ट्टिमलं वा अहामंथरुमेव तस्म लाजे संवसेज्जा तस्म अ-

लाजे उक्कुरुण वा णेमज्जिण वा विहरेज्जा सत्तमा परिमा
इच्चेतामि सत्तएहं परिमाणं अक्खयरं जहा पिंसएण
सुयं मे आउमंतेणं जगवया एवमक्खयं । इह खल्लु धेरहिं
जगवंतेहिं पंचविहे उग्गहे पाप्पत्ते तंजहा देविदोग्गहे रायो-
ग्गहे गाहावइउग्गहे सागारियउग्गहे साहम्मियउ-
ग्गहे एयं खल्लु तस्स जिकव वा जिकखुणी वा सामगियं
उग्गहपढिमा समत्ता ॥

स भिक्षुरागन्तागारादावग्रहं गृहीतं ये तत्र गृहपत्या-
दयस्तेषां संबन्धिन्यायतनानि पूर्वं प्रतिपादितान्यतिक्र-
म्येत्येतानि च वक्तव्यमाणानि कर्मोपादानानि परिहृत्यावग्रहं प्र-
हीतुं जानीयाः । अथ त्रिकुः समभिः प्रतिमार्जितमवग्रहं विशिष्टैर-
वग्रहं गृहीयात्तत्रैव प्रथमा प्रतिमा । तद्यथा स भिक्षुरागन्तागा-
रादौ पूर्वमेव विचिन्त्यैवृत्ततः प्रतिभ्रया मया ग्राह्यः नाप्यथा-
चूत इति प्रथमा । तयास्य च त्रिकोरेवृत्ततोऽभिग्रहो भवति
तद्यथा ग्रहं च खल्वन्येषां साधनां कृते अवग्रहं ग्रहीष्यामि या-
चिष्ये अन्येषां चावग्रहं गृहीतेतरितुं पादायिष्ये वन्त्यामीति
द्वितीया प्रतिमा । सामान्येन इयं तु गच्छान्तर्गतानां सन्नोभि-
कानामसन्नोभिकानां चाशुक्तविहारिणां यतस्तेऽन्यान्यार्थं
याचन्ते इति । तृतीया त्वय अन्यार्थमवग्रहं याचिष्ये इत्या-
वगृहीते तु न स्यास्यामीति ण्वा त्वाहादिकानां यतस्ते
सुवार्थविशेषमात्रायादभिकाङ्क्षन्ते आचार्याथं याचन्ते । चतुर्थी
पुनरहमन्येषां कृते अवग्रहं न याचिष्ये अन्यवगृहीते च घ-
न्त्यामीति त्वं तु गच्छ पयान्युद्यतविहारिणां जिनकल्पाद्यर्थं प-
रिकर्म्मं कर्त्तव्यम् । अथापरा पञ्चमी अहमामकृते अवग्रहमव-
ग्रहीष्यामि न चापरेषां द्वित्रिचतुःपञ्चानामिति । इयं तु
जिनकल्पिकस्य । अथापरा षष्ठी यदायमवग्रहं ग्रहीष्यामि
तदायमवक्रमादिसंस्कारकं ग्रहीष्यामीतरथाऽकटुकां वा नि-
षम उपविष्टो वा रजनीं समायिष्यामि तेषां जिनकल्पिका-
दिति । अथापरा सप्तमी एषैव पूर्वोक्ता नवरं यथा न संकृत-
मेव शिलादिकं ग्रहीष्यामि नेतरदिति शेषमात्रोत्कर्षवर्जना-
दिपणैपणावशेषमिति । किञ्च (सुयमित्यादि) श्रुत मया
आयुष्मता भगवतैवमाख्यातम् । इह खल्लु स्थविरैर्नगधन्दिः
पञ्चविधो अवग्रहो व्याख्यातस्तद्यथा देवन्दावग्रह इत्यादि
सुगमं यावदुद्देशकसमाप्तिरिति । काचा ० २ भू ० ७ अ ० १ ख ०
तिहिं चत्तराहिं तिहिं रोहिणीहिं कुज्जा उग्गहवसंहिट्ठाणं ६०
प ० । आनयनयापांरं, द्य ० ६ ० ४ ० । अपहम्भं, अ ० १ गृह-
स्थगिद्धे, उपाध्यायान्तर्धतिनि अवगाहं वस्तुनि च । प्र ० ० ।
वृष्टिजलप्रमिश्रं, अनाशुष्टै, च निग्रहं, गजसमुहं । अवग्राह-
स्तु शापे, वाच ० ।

उदग्रह—पुंविधिवग्रहे णा ० ।

उग्गहजायण—अवग्रहयाचन—न अनुहापितपानाशान्ते, आ-
मोच्यावग्रहयाश्चाऽभीकृणावग्रहयाचनम् । घ ० २ अ ० १० ।

उग्गहणतंग—अवग्रहानन्तरं—न ० अवग्रह इति योनिद्वारस्य
सामयिकी सज्ञा तस्याऽनन्तरं वस्त्रमवग्रहानन्तरम् । पु-
स्त्वं प्राकृतं । नौनिजे मध्यभागविशाले पर्यन्तभागयोस्तु त-
नुके गृह्यकार्यं क्रियमाणे उपकरणभेदे, वृ ० ३ ० । तच्च
निर्ग्रन्थेन ग्राह्यं निर्ग्रन्थीभिस्तु ग्राह्यम् ॥

(सूत्रम्) नो कपपइ निगमेयाणां उग्गहणतंगं वा उग्गह

पट्टं वा धारित्वा वा परिहरित्वा वा ।

अथास्य सूत्रस्य कः सवन्ध इत्याह ।

उज्जयम्भि विय विसिद्धं, वन्धगहणं तु वमियं एयं ।

जं जस्स होति जोगं, इदाणि तं तं परिकहइ ॥

उज्जयं जिज्ञाभिन्ने सूत्रद्वयमेतस्मिन्नाविशिष्टमिदं साधूनां कल्पते न कल्पते वा इत्यादि । विशेषरहितमिदमनन्तरात्कं व-
त्प्रहणं वर्णितमिदानीं तु यद्यस्य संयत्या वा यत्नं तत्त-
त्सूत्रेणैव साक्षात्परिकथयतीत्यनेन सवन्धेनायानस्यास्य व्या-
ख्या । नो कल्पते निर्ग्रन्थानामवग्रहानन्तकं वागुद्देशविधान-
वत्त्वं तस्यैवाच्छादकं पट्टं धारयितुं वा परिहर्तुं वा इति सूत्र-
संक्षेपार्थः । अथ निर्युक्तिविस्तरः ।

निगम्योगाहरणे, चउरो उरुगा य दोस आणादी ।

अतिरेगओवहत्ता, क्षिगजदवितियं अरिसमादी ॥

निर्ग्रन्थानामवग्रहानन्तकपट्टयोर्धारणे चत्वारो बहुमासाः ।
आज्ञादयश्च दोषाः । अतिरिक्तोपधित्वादधिकरणं ज्ञेयम् ।
तथा विज्ञानेवः कृतो ज्ञेयः । साधूनां विज्ञानिश्चर्तं न ज्ञ-
तान्यर्थः । द्वितीयपदविषयमज्ञो रोगादिक तत्रावग्रहानन्तकं
पट्टकं वा धारयत् । द्वितीयपदमेव प्राचर्यति ।

जगद्वं जस्सरिमा व णिच्चं, गाद्धेति पूयं वि ससोणियं वा ।

उद्गाह सज्जायदयाणिमित्तं, सो उग्गाहं बंधति पट्टं च ॥

जगद्वः गुह्यसंघौ व्रणविशेषो ऽर्शोमि वा यस्य नित्यं पय
वा रसिकां वा शोणितं वा गच्छति स उद्गाहः स्वाध्यायदया-
निमित्तम् अतो अग्नी ईदृश एव ध्यायन्ते यो जगन्दरादिरो-
गवान् बहिर्गन्तुमर्हाणुस्तस्य पट्टो रुधिरं चोपाश्रये कचि-
न्मात्रेण ध्यायते ततस्तत्त्वावने इत्यतश्चाद्वाहिः । अथासौ व-
हिर्गन्तुमर्हाणुस्ततो विन्नाग्जुसो गतः स्वयमवायग्रहं
पट्टकं रुधिरं च प्राचरति । पट्टवन्धने विधिमाह ।

ते पुण होति दुगादी, दिवमंतरिण्हिं वज्जए तेहिं ।

अरुगं इहरा कृत्यइ, तेवि य कुव्वंति णिच्चोद्धा ॥

ते पुनरवग्रहानन्तकपट्टा ढिक्कादयो प्तिप्रभृतिमन्व्याकाः
कर्तव्याः । तैर्दिवसान्तर्गतैर्व्रणो बध्यन्ते । किमुक्तं भवति येना-
वग्रहानन्तकन पट्टकेन यो ऽथ व्रणो बद्धः प्तितीयदिवसे स
उन्माद्य प्रकाश्य वा परिभोग्यो विधेयः । यः पुनराद्यदिनेन
परिभुक्तः तेन तस्मिन् दिने व्रणो बध्यनीयः । इतरथा प्रति-
दिनं तेनैव पट्टेन बन्धे दीयमाने अरुक् व्रणः कुप्यति प्रति-
भावमुपगच्छति । तेऽपि च पट्टाः प्रतिदिनं बध्यमानतया
नित्यं सदैवार्हाः सन्तः कुप्यन्ति । अतो द्वावदयः पट्टाः
कर्तव्याः ॥

[सूत्रम्] कप्पइ निगम्या उग्गाहणंनगं वा उग्गाहपट्टं वा
धारित्वा वा परिहरित्वा वा ॥

अस्य व्याख्या प्राप्तवत् । अथ जाप्यविस्तरः ।

निगम्याण अगिहहे, चउरो गुरुगा य आयरियमादी ।

तच्चतिणिय ओगाहण, णिवारणे निउहसम्प ॥

निर्ग्रन्थानामवग्रहानन्तकस्य पट्टकस्य वा अवग्रहं कर्तुर्गु-
रुकाः । इदं सूत्रमाचार्यः प्रवर्तिनीं न कथयति सत्वारो गुरवः ।
प्रवर्तिनी संयतीं न कथयति सत्वारो गुरवः । आर्यिका न
प्रतिगृह्यन्ति माससु जिज्ञादौ गच्छन्ती यद्यवग्रहानन्तकं वा
न गृह्णाति तत एते दोषाः । तच्च त्रिकस्य त्रिकां गच्छन्त्या

अवग्रहानं प्रसरणमन्येषु दिवसेषु अवग्रहानन्तकपट्टान्यां
निवारितमासीत् परं तद्विषयमवग्रहीतयोर्रुधिरमवग्रहं ततो
लोकास्तद् दृष्ट्वा उपहसनं कुर्यात् । कथमिति चेदुच्यते ॥

खाइगयाए निगम्यं, रुधिरं ददुमसंजता वदे ।

विगहेवत केणयं जणो, दोमणिं असमिक्खदिक्खिओ ॥

मित्रायां गतायास्तस्या रुधिरं निर्गमं दृष्ट्वा असंयता वदेयुः
बन्ध इत्यामन्त्रणे भो ज्ञो लोका धिगहो केनायं स्त्रीलक्षणो
जणोऽमुं दोषमसमीक्ष्य दीक्षितः । अपिच ।

उक्कायाण विराट्ठा, पकिगमादीणि जाणि उणाणि ।

तन्नाव पिच्छिऊणं, वितियं अमती अहव जुष्ठा ॥

शोणिते परिगलिते पट्टकायानां विगधना जघनि सा च ऊ-
प्यमिति कृत्वा प्रतिगमनान्यन्यनीतिकगमनादीनि यानि स्था-
नानि कुर्यात् तन्निष्पन्नं प्रवर्तिन्याः प्रायश्चित्तम् । सचासौ शो-
णितपरिगलनलक्षणो जायन्तः प्रायश्चित्तं प्रैक्ष्य विद्वान् यत्तु
उपसर्गययुरिति वाक्यशेषः । द्वितीयपदमत्राभिधीयते (अस्-
दक्षि) नास्त्यवग्रहानन्तकमथवा जीर्णा रथावरा सा संयती
अतो विद्यमानमपि न गृह्णीयादपि ।

अथेदमेव प्राचर्यति ।

दिट्ठं तदिद्वन्वमट्ठं जणेण,

लज्जाए कुज्जा गमणाइगाई ।

लज्जाइजंगा बहविज्जती स,

लज्जाविणामे स स किं न कुज्जा ॥

यत्पुनर्दृष्टव्यं तत् एष तावज्जनन अतो नाहमत्र स्थानु
शक्तोमीति कृत्वा लज्जाया गमनादीनि गृह्णीयां यानादीनि कु-
र्यात् । यद्वा तस्याः संयत्या लज्जाया लज्जा भवेत् लज्जाविना-
शे च सा किं नामाकृत्यं न कुर्यात् । तथा ।

तं पासिजं जावमुदिसकम्मा,

दग्गेज्ज वा सा वि य तत्थ जज्जे ।

तं लोहियं वा विमरक्खमादी,

विज्जा समाद्वज्जति जाययंति ॥

तं रुधिरपरिगलनरूपं जावे दृष्ट्वा कश्चित्तरुणा रुदीर्णकर्माण-
अतुर्थप्रतिसेवनार्थं प्रेरयेयुः । साऽपि च संयती तत्र जजेत्
सङ्गं कुर्यात् यद्वा तद्गोहितं सरजस्कादयः कापालिकप्रभृतयः
समाह्वय्य गृहीत्वा विद्याप्रयोगेणाभियोजयन्ति वशीकुर्वन्ति
यत एवमतः ।

अतो धरस्मि वयं तं करोति, जहा एमी रंगमुवेउकामा ।

लज्जापट्टाणा अह सा जणोयं, मपपपते ते य करोति हावे ॥

यथा नदी नर्तकीरङ्गं नाट्यस्थानमुपेतुकामा गृहस्थैवान्तर्मध्ये
जयं लज्जाया अभिभवं करोति । अथानन्तरं सा लज्जाप्रहीणा
सती जनौघजनसमुदायं सम्प्राप्य तान् भाषामङ्गविक्रपादीन्
करोति । एवं सयत्यपि भिक्षां गन्तुमनाः प्रतिश्रयमभ्य एवाव-
ग्रहानन्तकादिभिरुपकरणैरात्मानं प्रावृत्तं करोति ततो भिक्षां
पर्यटन्ती त्वरणादिष्वनवशोकमानेष्वपि सुखेनैव लज्जां
प्राजयते । अथ द्वितीयपदमाह ।

असईया णंतगस्स उ, पणतिणिगा वप्पओ गेएहे ।

निगमणं पुण बुविहं, विधि अपई । तत्थिमा अविहो ॥

अवग्रहानन्तकस्याभावे पञ्चपञ्चाशद्वर्षेभ्य उत्सर्गा वा संयती

ज्ञानधेनिकतया न गृहीयादपि । इह च भिक्षाया निर्गमनं
द्विविधं विधिना अविधना च । तत्र तावदयमविधिः ।

उग्राहमादीहि विणा, दुस्मिधर्मिया वा विनकुवुत्ताणवत्था ।

एका दुएय आविहा, चतुगुरु आणा य आणवत्था ॥

अवग्रहानन्तकादिजिर्विना जिक्कां निर्गच्छति । दुर्निवमिता
वा जिक्कां पर्यटति । एका वा द्वे वा जिक्कायां गच्छतः पथ स-
र्वोऽप्यविधिरुच्यते । अत्र चतुर्गुरुकाः । आह्वा च प्रगवतां वि-
राधिता स्यात् । अनवस्था च एकामविधिना निर्गच्छन्ती दृष्ट्वा
अन्याऽपि निर्गच्छतीत्यवलक्षणा भवति । तथा ।

मिच्छत्तपवदियाण्, बायण चतुव्यम्मियाउवरो ।

गोयरगयावगाहिया, धरिसणदोसे इमे दहति ॥

अवग्रहानन्तकादिजिर्विना जिक्कां गता सदसा मूर्च्छादिना
प्रपतेत् ततः प्रपतिताया वातेन वा प्रावरणे समुद्धृते अप्रा-
वृत्त्य दृष्ट्वा लोकां मिथ्यात्वं गच्छेत् । यथा नास्वमीषाम-
मुष्य दोषस्य प्रतिषेधः कथमन्येष्यमित्यं निर्गच्छेत् । गोच-
रगता वा कान्तिद्विविधिनिर्गता केनचिद्विदेन गृहीता धर्षणदो-
षानमूनं वक्ष्यमाणान् व्रजेत् । ते चोपरि दर्शयिष्यन्ति ।

अथ विधिनिर्गमे गुणमाह ।

अहोक्रमादीहमिया सणादी, मा रक्खिया होति पदेवि जाव
तिणहंपि चेन्न जणोजिजातो, एकं वगाधिप्पमुचेति णामं
या अहोक्रमादीर्धनिवसनादिभिः सुप्रावृता निर्गता सा केनचि
कर्षितुमारब्धाऽपि पटादावपि यावत् स्पर्शिता जयति तिसृणां
च संयतीनां बालेनाभिजातः शिष्टो जनो ज्ञेयान् मित्रती
ति शेषः । या पुनरंक्राम्या निर्गच्छति सा क्रिप शीघ्र विनाशं
संयमपरिचंशमूर्पति ।

उवोद्विण् गुज्जम पस्सतो मा, हाहकिनस्सेव महाजणेण ।

धिधित्ति उच्चुकिताद्वियस्म, पत्तो समं राणुद्वो व वेदो ॥

विधिनिर्गमयोः केनचिःप्रत्यनीकेनोद्दिष्टं उत्सारितेऽपि या-
होपकरणे यादवर्मा गृह्य न पश्यति तावन्महाजनेन हाहाकृतो
धिधित्तिगति ज्ञानपूर्वकं च वृत्ततो गाढं जुगुप्सितस्त्वारि-
तश्चासौ ततस्तस्यैवविधां विरुध्यतां प्रापितस्य वेदो माहो-
दयोऽरण्यद्वय इव सद्यः शमं प्राप्तः ।

अथ विधिनिर्गमे दोषानाह ।

तन्ये व य परिबंधो, परिगमणादीणि उणाणि ।

हिंदी य बंजचरे, विधिणिग्गमाणं पुणो वोच्छं ॥

येन सा अविधिनिर्गता धर्यता तथैव प्रतिबन्धोऽनुगमो
जयेत् तदनुगता वसतिप्रतिगमनादीनि स्थानानि करोति
तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तं प्रवर्तिन्या ऋतुसमयगृहीतायाश्च कस्या-
श्चित् हिंदिमन्त्रां जयेत् ततश्च महती प्रवचनापञ्चाजना
ब्रह्मचर्यविराधना च परिस्पृष्टैव तस्याः संजायते । विधिनि-
र्गमेन पुनर्भूयोऽपि गुणान् वक्ष्ये । एतच्च सांन्यासिकीकृत्य
प्रथमं विधिनिर्गमेन दोषशेषमाह ।

न केवलं जा उविहम्मिआ मनी,

मवञ्चतामिति मधुमुहे जणा ।

उवेति अन्ना वि उ वक्षपत्तनं,

अपाउता जा अणियस्मिया य ॥

न केवलमेव मती साध्वी विधर्मिता शीघ्रमार्ज्जाविता
सैव मधुमरं च जने दुर्जनशोकं मयाच्यतां सकलदुतामुपग-

च्छति । अन्याऽप्येतद्व्यतिरिक्ताऽपि वाच्यप्राप्तं वचनीययोग्यता-
मुपैति । याऽप्रावृत्ता औपक्षिकाद्युपरितनोपकरणरहिता अग्नि-
वसिता च । अथावग्रहानन्तकाद्यस्तनोपकरणवर्जिता जयति ।
किं च “ण जुसणं जसयते सरीरं” जृषणंशरीरं न जृषयति किंतु
शीघ्रं ब्रह्मचर्यं नहीत्यल्लजा पतदेव द्वयं स्त्रिया विज्ञापणम् ।
अमुमेवार्थं प्रतिवस्तुगमया दृढयति । गीर्वाणी संस्कारमुक्ताऽपि
ससदि सजायां यद्यसाधुवादिनी उकारमकराद्यसंयमब्रह्मा-
पिता तदा अपेशया । शिष्टजनजगुप्सनीयतया न शोचता
जयति पथमियमपि स्त्री हागादिविज्ञापिताऽपि यदि विशाल-
लज्जाविकला तदा शिष्टजनस्य जुगुप्सनीया जयति । अतः
स्त्रियाः शीघ्रं लज्जा च विज्ञापणम् । एतच्च शीलदृष्ट्या द्वयं संयन्या
विधिप्रावरणे जयति अतस्तदेवाभिधिः सुगह ।

पट्टहोरग चलणी, अंतोवहरादिगणियंमणिया ।

संजामिगुज्जकरणी, अणेगतो वसतिकाले ॥

पट्टकोऽधोदकश्च चाद्वनिका अन्ननिवसति बहिर्निवसति
संघट्टिका कुज्जकरणी उपलक्षणादवग्रहानन्तकं करश्रक
औपक्षिकी वानागत एव वसतिकाले जिक्कासमये दृढतरा-
ण्युपकरणानि साध्या प्रावरणीयानि इदमेव विज्ञाविधिषुगह ।

उग्राहणतगविण्हि, अवाआं अतुगिया उज्जवस्स ।

जोहोव्वलंस्त्रिया वा, अगिण्हणे गुरुग आणादी ॥

अथावग्रहानन्तकादिजिरुपकरणगर्वाः संयन्या जिज्ञान्वरि-
ता आत्मानं जावयन्ति कथ्येत्याह । योध इव हंस्त्रिकेव वा यथा
योधः संग्रामांशरसि प्रवेशमानः सन्नाहं पिनहति यथा च
हंस्त्रिकारङ्गमुद्यं प्रविशन्तीं पूर्वं चक्षनकादिना गृह्णाऽपि न प्रमि-
वात्मानं करोति एवमार्थाऽप्यवग्रहानन्तकादिषु प्रादुर्तानिर्ग-
च्छति । अथैतान्युपकरणानि न गृह्णाति ततश्चतुर्गुरुकाः आह-
मङ्काद्यश्च दोषाः । अथ विशेषज्ञापनार्थमिदमाह ।

जोहोमंरुज्जो, णाङ्णी हंस्त्रिया दयहिस्वजो ।

अज्जानिक्खग्गहणा, आहुरणा होति णायव्वा ।

आर्याया जिक्काग्रहणे यद्युपकरणप्रावरणे तत्रतानि उदाहर-
णानि ज्ञानव्यानि । तद्यथा योधः प्रतीतः मरुगज्जुं मरुगस्य
रजोदस्ती २ नाटकिनी नर्तकी ३ लक्षिका दंशाग्रनर्तकी ४
कदलीस्तम्भः प्रतीतः । तत्र योधदृष्टान्तमाह ।

विणिग्गो पराजितो मा-रिओ य संखे अवमितो जोहो ।

मावरणो परिपक्खो, जयं च कुरुते विवक्खस्स ॥

योधः सख्ये संग्रामे अवमितः प्रविशन् व्रणितः पराजितो
मारितो वा जायते । व्रणितो नाम परैः प्रहारजर्जरीकृत-
पराजितः पराजयः मारितः पञ्चयै प्रापितः । यस्तु सावरण-
स्तस्य प्रतिपक्षो वक्तव्यः । किमर्त्तं भवति यः सन्नाहं पिनह-
रणशिरांशं प्रविशति स न प्रहारजर्जरीजयति न वा पराज-
यते न वा मरणमासादयति । प्रयुतं विपक्षजयं कुरुते । एव
मार्थाऽपि यथोक्तेऽपकरणप्रावरणमन्तरेण जिक्कां प्राविष्टा तम-
णैरुपद्रयते सुप्रावृता तु सर्वथैव तेषामगम्या जयति । उक्ता
योधदृष्टान्तः । संप्रति मरुगज्जुदृष्टान्तं गाथाचतुष्टयेनाह ।

विहिवसता उ मुंरं, आपुच्छति पव्वया महं कथ ।

पामंरं य परिक्खति, वेसग्गहणेण सो गया ॥

मोविहिं व धरिसणा, माउग्गामस्स होइ कुमुपुं ।

उज्जावणा पयणो, णिवारणे पावक्कमाणं ॥

उज्जमु चीरे मा या, विणिवयहेसु याति जे जहा चायं ।

उच्छुरिया णमा विव, दीमति कुप्पस्मगादीहिं ॥

धिधिकता वहंका, तो य होएण तज्जितो मिंठो ।

उद्धोद्धते णयाणि वा-रितो ततो रायसीहिण ॥ १४ ॥

कुसुमपुरे नगरे मुहंरा राया तस्स जगिणी विहवा सा अ-
जया रायं पुच्छइ अहं पव्वइइकामा तो आइसह कय्य पव्व-
यामिस्ति । तसो राया पासमीणं वेस्सगाहणेण परिचयं करेइ ।
हन्थिमिंठा संदिछा जहा पासमिगाओ नामसु हन्थि सन्धि-
ज्जाह जणिज्जाह या पोत्त सुयाहि अजहा इमिणं उवचवेस्सा-
मिस्ति । एकस्मि य मुक्के मावादिह तो वग्गहा देइ जीवस-
त्थे सुक्का तसो पणेण मिंठेण चाए रायपहे तहाकयं जाव
नग्गीनूया ग्गा स-वं दिछ नवरं अज्जा वि हीए पावट्ठा रायप-
होत्ति णाए हन्थिसन्धिओ सुयसुपुञ्जति तए पढम मुहपोत्ति-
या मुक्का ततो निमिज्जा पव्वं जाणि बाहरिह्माणि चीयगाणि
ताणि पढमं मुयइ जाव बहुहिं वि मुक्कोह नमी वि व कंनुका-
दीहिं सुप्पावया दीसइ ताहं होमेण अकंदा कयो हा पाव
किमेव महासई तवस्सिणं अभिहवेसिस्ति अरवि ओहोयण-
वारिओ वितियं व एम धम्मो मव्वन्नुदिछो अणेण य बहुज-
णेण कया सात्तणस्स पसंसा ॥

अथाङ्गराष्ट्री विधया स्वस्मा गुरुणां राजानमापृच्छति कुत्राहं
प्रयजामीति । ततः स राजा वेषग्रहणेन पाखण्डिनः परीक्ष-
ते परीक्षार्थमेव चक्रे इदं तस्मिन्नेः कुसुमपुरं मातृग्रामस्थ पाख-
ण्डिमुखीजनस्य धर्पणा भवति वतमाननिर्देशस्तत्काद्यापेक्षया
तदानां प्रयत्नस्योद्भायना प्रजायना समजनि । येच पापकर्मा-
णाः संयतीर्गमिच्छन्तिमुच्छन्ति ते निवारणाय न शक्यन्त ।
अतस्तदेवविधनपपा धनचतुष्टयिनुमांत कृत्या कथं पुनरेतत्
संभूतमित्याह (उज्ज्वलीवस्त्रयादि) विधिनिर्गता मयती अति-
दिता उज्ज परित्यज चीयगाणि साऽप्येवमार्महितधर्मा नृपपेय
राजमार्गे याने यथा परिहृपकरणानि तानि तथा मुञ्चति पथ
वदपु वस्त्रेषु मुक्ताष्वपि यदा सा नदीवत् कार्यासकादिभिः
कञ्चुकादिभिर्यस्त्रिचुगिता सुप्रावृता दृश्यते तदा लोकं स
मिंठो धिधिककृतो हा हा कृतश्च तथा तज्जितो गाहं निर्मेम्भित
ततश्चावलोकन स्थितेन गवाक्षार्पावेन राजसिंहेनासी निदा-
रितः सर्वेह दृष्टश्चाय धर्म इति कृत्वा स, दूनां मर्मपि जगिनी-
प्रवज्याग्रहणार्थं विमज्जितेति उक्ता मुराहउ.रुदण्तः ।

अथ नर्तकीप्रखिकादृष्टान्तद्वयमाह ।

पाए वि उक्खिव्वेती, न हज्जती णट्ठिया मुणेवन्था ।

उच्छुरिया वा रंगाम्पि, हंखिया उप्पयंतीति ॥

यथा नर्तकाः सुनेपथ्या मती पादावप्युक्लिपन्ती न हज्जते ।
हंखिका वा रङ्गचवरं उरपतन्ती परिहरणशतान्यापि कवती
यथा उच्छुरिता सुप्रावृता मती न हज्जते । एवं मयत्यपि सु-
प्रावृता न हज्जत इति उपनयः । अथ कदलीस्तम्भदृष्टान्तमाह ।

कयदीखंजो व जहा, उवविदेउं मुट्ठुकरं हेति ।

इय अज्जा उवसग्गे, सीधस्म विराहणा दुक्खं ॥

कदलीस्तम्भो यथा पटलबहलवाडुं छेदयितुमुच्छ्रियतुं मुट्ठु-
स्करं भवति एवमार्थिकाऽपि बहुपकरणप्रावृता नोद्विध्यन्तुं
शक्या इत्येवं योधादिनिर्दृष्टान्तैर्विधिनिर्गताया आर्यायाः
कतविदुषमर्गे क्रियमाणेऽपि शीघ्रस्य विराधना दुस्करा
मन्तव्याः किञ्च ।

एका मुक्का य धगिमिया, णियेदणजतणा य होति कायव्वा ।

वाहमिता जहि तथा, सज्जातरादी मयं वावि ॥

एका काचिद्विधिनिर्गताऽपि मुक्का एका परं धर्पिता ततो
यतनया यथा शेषसंयतसयतीजनो न जानाति तथा गुरुणां
निवेदना कर्त्तव्या । अथ सा वाहमिता ततो न परित्यक्तव्या
किंतु शय्यातरादिना स्वयं वा तस्य वार्तापनं विधेयमिति
निर्युक्तिगाथासमासार्थः । अर्थनामेव विवृणोति ।

विहिण्णिगताउ एका, सायरियाए गहिता गिहत्थेहि ।

मंवरिण जावेण य, फिमिया अविराहियचरित्ता ॥

एका काचिद्विधिनिर्गता गोचरचार्यायां पर्यटन्ती गृहस्थगृ-
हीता परं सवृतप्रसावेण सुप्रवरणमाहात्म्येन सा अविराधित-
चारित्रा स्फोटिता ॥

होएण वारितो वा, दइण मयं च तं सुणेवन्थं ।

सुदिहं तु वसंते, सविण्ण उरमापयतीय ॥

येन सा धर्पितुमारब्धा स लोकं धितारपुःस्वरं वारितः ।
स्वयं वा तां मयती सुनेपथ्यां सुप्रावृता दृष्ट्वा सुदृष्टममीषां
धर्मरहस्यमिति कृत्वा उपशान्तः सन् सविस्मयः पश्चात्तां
संयतीं कामयति ।

अणाजोगपमादेण व, असती पट्टस्सणि अक्कगहणे ।

विहिण्णिगताहव्व, वाहामितामणे गुरुणा ॥

सा कदाचिदनाभोगनात्यन्तरम्भया प्रमादं वा विकथानि-
छादिप्रमत्ततया अवग्रहपट्टस्य वा अनांवे एवमेव निवृत्तार्थ
निर्गता एवमविधिनिर्गता वा (आहव्व) कदाचित्प्रहसे अव-
काशे गृहीता ततो गुरुणां यतनया निवेदनीयम् । अथ सा
कदाचिद्वाहमिता ततो यस्तां वाहमयति निष्काशयतीत्यर्थः
तस्य चतुर्मुक्काः ॥ वृत्तः त्याह ।

निव्वदपट्टहा मा, जोगइ तेहिं व कत्तमेत्तं च ।

राण्णिह्णीहि मयं वा, तं च सामंतिमा वितियं ॥

सा निर्वृदा निष्काशिता मती साधूनामुपरि ग्रहेष यायान्
प्रक्षिप्य च जणति । एतरेव श्रमणैरित्थं ममेतन् कृतमिति
ततो न परित्यक्तव्या येन च धापता तमनयस्थाप्रसङ्गवार-
णार्थं राजा प्रशामयन्ति सुदिनिर्वा जिह्वयन्ति यदि प्रव-
स्तः स्वयमपि शासन्ते मा द्वितीयं वारिमाधं प्रदत्तययमिति
कृत्वा, । अथ तस्याः स्मरणविधमाह ॥

हमिहा णायमणाया, अगीयअज्ञायममिमादी नु ।

मज्जावेमि कहिते, मारिता जाव णं पि यती ॥

या वाहमिता सा द्विधा ज्ञाना अज्ञाता च ज्ञातगमा अज्ञातगत्रा
चेत्यर्थः । तत्र या अज्ञाता सा अगीतार्था यथान जानान्ति तथा
संज्ञी श्रावकस्तदादिबुद्धेषु स्थाप्यते । तेषां संदिप्रवृत्तीनां
सङ्गावः प्रथममेव कथनीयः कथितं च सङ्गाव ते मारिपट्ट-
समानतया तां तावत् साग्यन्ति प्रादुर्केन प्रत्ययतरेण पाल-
यन्ति यावत्तदीयस्तनयः स्वज्ञानरस्तन्यं पिबति स्तन्यपाना-
न् निवर्त्तन इत्यर्थः ॥

जत्थ उ जणेण णानं, उवस्मया तत्थ णय निक्खं ।

किं मक्का उड्डेउं, वेति अगीते असति महे ॥

यत्र तु जनेन ज्ञातव्यं येषां वाहमिता तत्रोपाश्रय एव स्था-
प्यते न श्रावकादिकुलेषु । नच सा निष्कायां हिमार्पयित-या
किंतु शेषमाध्याभिः साधुनिनां तस्याः प्रायोग्यं जन्तपानमा-
नीय दानव्यम् । यद्यपीतार्थं जणन्ति किमेव कीदृश्याः स-

प्रदः क्रियते ततः सूरयो ब्रुवते यद्वा नाम न संगृह्यते ततः कथयत
किं सांप्रतमेवा शक्या परित्यक्तुम् । अथैवं प्रकाशिता अपि न
प्रतिषेधन्ते ततः आकांक्ष प्रकाशयन्ति । यथा ।

दुरतिक्रमं तु विधियं, अवि य अक्रामा तवस्मिणी गहिता ।

को जाणति अस्मस्त वि, विसंतं सारबो तेणं ॥

अथधारणे दुरतिक्रममेव प्रतिकर्तुमशक्यमेव केनाप्यकार्य-
कारिणोदमकार्यं विहितं ततः किं क्रियते । अपि च अक्रामा
अनिच्छन्ती बलादेव तेन पापात्मना तपस्विनी गृहीता । ततः
को जानाति अन्यस्या अयेवविधो वृत्तान्तः पर्यवशतया भवे-
त् । तदेनां संप्रति सारयामः परिपाशयाम इत्यर्थः ।

मा य अवसाकादिह, किं एा मुतं केमि सच्चर्द्धं ते ।

जंणो एाय वयजंगो, संजातो तेसि अज्जाणं ॥

तुं हं विध्वस्तशिक्षेयमित्येवमस्यास्त्ववर्णमवज्ञां वा मा
कार्षुः किं न धृतं नयजिः कामिसत्यकिनोर्जन्म । यथा तावार्थ-
काश्यां पुरुषसंवासमन्तरेणापि कथंचिदुपात्तवर्त्यपुरुषाणां
प्रमुखवर्तिन च तयोरायिकयानेयतनङ्गः सजायते विगुह-
परिणामत्वात् । अनयोः कथाक्रमः पञ्चकटपावइयकटीकाश्या-
मवसातव्यः ।

अवि य हु इमेहि पंचहिं, ठाणेहि स्थीअ संवसंतीवि ।

पुरिसेण वज्जति गज्जं, होणण वि गीइयं एयं ॥

अपिचैत्यन्युच्ये हं निश्चितं तदैतः पञ्चजिः स्थानैः स्त्री
पुरुषेण सममवसन्त्यपि गर्जं भवते न केवलमस्मान्निरेतदु-
च्यते । किंतु होकेनापि गीतं सदाव्यतमत्तत् । तान्येषांपदश-
यति ।

तुव्वियडुणिसणा, मयं परो वासि पोग्गडे वुजति ।

कथे वा संमडे, दगआयमणेण वा पविगे ॥

विवृता अनावृता सा चोत्तरीयापेक्षयाऽपि स्यादतो दुःशब्देन
विशेष्यते । वृष्टु विवृता वृष्टिवृता परिधाक्यजितेत्यर्थः ।
पयं वृष्टिवृता सती दनिपमा दृष्टु विरूपतयोर्पाचिदा सा चासौ
वृष्टिवृता वृष्टिवृतादुत्तरीया सा शुक्रपुरुषान् कथञ्चित्पुरुषनिः
सृतान् संगृह्णायात् इत्येव वा पुरुषार्थितया शीघ्ररदिकतया च
शुक्रपुरुषान् योनावनुप्रवेशयेत् । परो वा इवध्वप्रभृतिः पु-
त्रार्थमथ (सं) तस्याः योर्ना प्रक्षिपत् वस्त्रं वा शुक्रपुरुषस-
सृष्टमुपलक्षणत्वात्तथाविधमन्यदपि केशत्ववृत्तपुरुषनार्थरक्त
निरोधार्थं वा तया प्रयुक्तं तदनु प्रविशेत् । अनाभोगेन
वा तथाविधं वस्त्रं परिहितं सद्योनिमनुप्रविशेत् । के जानते
न वा तस्या आचक्ष्यन्त्याः पूर्वपतिता उद्वमध्यवर्तिनश्च
शुक्रपुरुषाः अनुप्रविशेयुः । एवं पुरुषसंवासमन्तरेणापि गर्ज-
संभव प्रवन्तो नास्या अवज्ञां कर्तुमर्हन्ति । एवं प्रकाश्य तेषां
आज्ञानां गृहं तां स्थापयन्ति । गता ज्ञातविषया यतना ।

अथाज्ञातविषयां तामाह ॥

अविदियजागवज्जम्मिय, सप्पिगादीसु तन्थ वसत्था ।

लाहेति फासुणं, झिगविवेगो य जा पिवति ॥

जनेनाविदितो यो गर्भस्तत्र ये मातापितृस्मान्नाः संज्ञिन
आदिशब्दाद्यथानुज्ञा वा तेषां गृहेषु तत्र वा अन्यत्र वा
ग्रामे स्थापयन्ति ते च सङ्ग्रहप्रभृतयस्तां प्राशुकेन प्रत्यवतारेण
दाहयन्ति यापयन्तीत्यर्थः । यावच्छापयन् भाणरस्तन्म विवति ।
तावत्तया झिगविवेकः कतव्यः ॥

एएसिं अमतीए, सप्पायगणाव्वबद्धकिदफासुं ।

अप्पो वि जो परिणतो, स सिद्धवेसइतरागारीए ॥

तेषां सङ्ग्रहप्रभृतीनामजावे ये तस्याः संख्याः संज्ञातकास्ते-
षां गृहेषु स्थाप्यन्ते अजावे यः संयतो नाहङ्करः सोऽपि यदि
किदो वृद्धस्तदाऽसौ अष्टिषेव कार्यते ततस्ते पुत्रकाद्वारेण याप-
यन्तो तिष्ठत । नाहङ्करस्याजावे अस्याऽपि यो वयसा परिण-
तः स अष्टिपुत्रेव कार्यते इतरा अगारीवर्षं करोति इतरा-
ऽपि गृहिक्षिप्तं करोति । अत्रेयं प्रायश्चित्तमार्गणा ॥

मूलं वा जाव सणो, ठेदो उग्गुरुं जं जहा वहुअं ।

विनियपदे असतीए, उवस्सए व अहव जुम्मा ॥

यदि तथा प्रतिसेव्यमानया स्वादितं ततो मूलम् । वाशब्द
उत्तरांपेक्षया विकल्पार्थः (जाव यणसि) पञ्चाङ्गाश्यास्यते ।
गर्भमाहृतं दृष्ट्वा स्वादयति ठेदः । अपत्यं जातं दृष्ट्वा सहायकं
मे जविष्यतीति स्वदयन्त्याः बहुरुरवः । यथा पुत्रस्वादितं
तस्याः परप्रत्ययनिर्मितं यन्किमपि यथा बहु प्रायश्चित्तं दातुं
युज्यते तदातव्यं (जावसि) यावत्तस्या अपत्यं स्तन्यपानो-
पजीवि जघात तावत्तपोर्दं प्रायश्चित्तं न दातव्यम् । द्वितीय-
पदे अवप्रदानन्तकस्याजावे उपाभये वा तिष्ठन्ति । अथवा
जीर्णाः स्थविराः शासयन्ति अतो अवप्रदानन्तकं न गृह्णात्यपि ।
अस्या एव पूर्वार्धे व्याख्याति ॥

सेविज्जंत आणुमए, मूलं ठेओ किंकिमं दिस्स ।

होहिंति सहागतं मे, जातं ददुण उग्गुरुगा ॥

सेव्यमानया यद्यनुमतं ततो मूलम् । अथ क्रिपिकमगर्भं दृष्ट्वा
द्वयमुदहति ततश्चेदः । पुत्रभावेन दृष्ट्वा सहायकं मे जविष्यती-
त्यत्रानुमन्यत षट् गुरुवः ।

तेण परं चउगुरुगा, उम्मासा जा ण ताव पुरिति ।

जातु तवारिदुसोर्ही, आणुवत्थणिण तप्पतं देती ॥

ततः परं जन्मान्तरं यावत्तपमासा न पुर्यन्ते तावत्तत्र यत्र
स्वादयति तत्र १ चतुर्गुरुवः । यावत्तस्या अर्धो संधिरुक्ता
तामनपगतस्तन्म स्तन्यपानादनपगतं अपत्यभावेन न ददाति
मा शुच्यं नविष्यतीति कृत्या ।

मेहुसं गज्जेआ-हिते य सा निज्जियं जति णतीए ।

परपवया वहुसगं, तदावि सेड दिति पच्छिंतं ॥

मैधुने प्रतिसेव्यमाने गर्भे च आहृतं यद्यपि तथा न स्वादितं
तथापि परप्रत्ययार्थं मा भूत्तीतार्थानामप्रत्यय इत्यर्थः यथा
बहुकं प्रायश्चित्तं तस्याः सूर्यः प्रयच्छन्ति । अथ यस्तस्याः
स्त्रिंसां करोति तस्य प्रायश्चित्तमाह ।

स्त्रिंसाए होति गुरुगा, वज्जाणिच्छक्तां य गमणादी ।

दण्णकते वाउट्टे, जति विमति तत्थ वि तहेव ॥

यस्तस्याः स्त्रिंसां विष्वस्तशिक्षित्वात्मक्षिनेयमित्येवं करोति
तस्य संयतस्य संयत्या या चतुर्गुरुकाः प्रायश्चित्तम् । सा च
स्त्रिंशिता सती वज्जया प्रतिगमनादीनि कुर्यात् निच्छक्ता वा
निश्चेज्जा भवेत् तत एव सर्वजनप्रकटमात्मानं प्रतिस्वयेत् ।
अथ दण्णकतया मैधुनं प्रतिस्वेधितं परं पञ्चादावृत्ता आहोच
नाप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यादिना प्रतिनिवृत्ता तामपि यः स्त्रिंसति
तस्यापि तथैव चतुर्गुरु । किं कारणाति चेदत आह ।

उम्मगेण वि गंतुं, एा होति किं सा तवारिणिमझिहा ।

कादोण पुंफुंगा वि य, विज्जयं वदु सहे मेऊणं ॥

उग्राहणोपि गन्वा सविज्ञा नदी पश्चात्किं श्रोतावादिनी
मार्गगामिनी न नवति ज्ञान्येवेति ज्ञातः । पुंफुंकारोपाधिः
साऽपि (यदसद्वैक्यं) जायन्वित्वा नृशमुदीमो भूत्वेत्य-
र्थः काश्चन गच्छति विज्ञीयते विज्ञयं याति उपनययोजना सुग-
मा । वृ० ३ उ० । प्र० । प्र० ।

उग्राहपट्ट-अवग्रहपट्ट- पुं० अवग्रहस्य योनिहारास्य पट्टः । गु-
हादेशपिधानयन्त्रे, स च बीजपातसंरक्षणार्थं च घने घनवस्त्रे-
ण पुरुषसमानकर्कशस्पर्शपरिहरणार्थं च मसृणं मसृणवस्त्रे-
ण क्रियते प्रमाणेन च देहं स्त्रीशरीरमासाद्य तद्विधीयते । देहा-
दि कस्याश्चित्तुः कस्याश्चित्तुः स्पृशः ततस्तदनुसारेण विधि-
यमित्यर्थः ॥

पट्टो वि होइ एको, देहपमाणेण मो उ जइयव्वो ।

उदंतेऽग्राहणं, कान्धच्छो मन्त्रकृत्वा वा ॥

पट्टाऽपि गणनयैका जयति स च पर्यन्तभागवर्तिवाटकबन्ध-
वदः प्रयुक्तेन चतुरङ्गप्रमाणः समतिरिक्तो वा दीर्घेण तु स्त्री-
कटीप्रमाणः स च देहप्रमाणेन नक्तव्यः । पृथुवपुर्कटीजागयो-
र्दीर्घः । संकीर्णकटीभागयोस्तु नृस्य इत्यर्थः । वृ० ३ उ० ।
(स च निर्ग्रन्थीनिर्गव ग्राहो न निर्ग्रन्थेरिति उग्राहणं न ग्राह्यं)

उग्राहपरिमाण-अवग्रहप्रतिमा- स्त्री० अवग्रहान् इत्यवग्रहो य-
सतिस्तःप्रतिमा अभिग्रहः अवग्रहप्रतिमा । वसतिविषयका-
निग्रहेषु, (ताः सम उग्राह शब्दे दर्शिताः) तत्रतिपादके आ-
चारगङ्गस्य पारुशे अभ्ययने च । आचारः ७ श्रु० १ अ० १ उ०
प्र० । स० । आव० । स्या० ।

उग्राहमहसंपया-अवग्रहमतिमम्पद्- स्त्री० सामान्यार्थस्य
अंशपविशंनिरपेक्षानिर्देश्यरूपाद्वरग्रहणमवग्रहः स चासौ
मतिमपद्यावग्रहमतिमम्पद् । मतिमपद्भेदे, दशा० ४ अ० ।
(महसंपया शब्दस्या जेदाः)

उग्राहमहसंज्ञा-अवग्रहसंज्ञायोग- पुं० अवग्रहणीयनृणा-
द्विविधसंज्ञाप्रवृत्तिसंज्ञाभिनि, प्र० ३ उ० ॥

उ (ओ) ग्राहाइकहणा-अवग्रहादिकथना- स्त्री० अवग्र-
हस्य " देविद्रायगहवः सागारसाहमिभमाहो चेत्येवार्वा-
धस्यादिशब्दाज्जाजरकितस्तपस्विनो जघन्तीत्यादेशे यदाह
"भुज्झोकाकुले लोक, धर्मकृत्युः कथहि ते । ज्ञानदानार्थ-
हन्ता, स्नाच्छिजाजा नरकतीति" कथनाप्ररूपणा अवग्रहाद-
कथना । देवेन्द्रायवग्रहस्य राजवर्णनस्य प्ररूपणायाम्, " विस-
यपवस रणा, उदसनं उग्राह कहणा य " पंचा० ११ व० ।

उग्राह्य-अवग्रहीत- न० परिवेषणार्थमुपादिते, स्या० ११ उ०
अवग्रहीक- न० अवग्रहोऽस्याऽस्तीति । वसतिपीठक-
कादौ औपग्रहिकदण्डकादिकं उपधिजाते, स्या० १० उ० ।
तज्ज्ञाः ॥

(सूत्रम्) तिविह उग्राहिए पसात्ते जं व साहरइ जं च
आसगमि पक्खिवति ॥

अस्य सम्बन्धमाह ॥

पगया अजिगहा खलु, सुप्परा ते य जोगवुद्धीए ।

इति उवहुरुमुत्तो, तिविह १ अवग्रहिय एए ॥

प्रकृताः खल्वनन्तरसूत्रे शुक्रोपहृतादिष्वि ग्राहस्ते अजिगहाः
शुक्रतरा जयन्ति । योगवृद्ध्या उत्तरोत्तरं योगवृद्धिकरणेन इति
अस्मात् कारणात् उपहृतस्तत्रानन्तरं त्रिविधं द्विविधं च प्रगृ-

हीतमुक्तमनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । त्रिविधमव-
ग्रहीतं प्रकृतं यदवग्रहानि यच्च संहरति यच्च आस्यके प्रक्षिपति ।
एके एवमाहुर्द्विविधमवग्रहीतं प्रकृतं यदवग्रहानि यच्च संह-
तम् । एष सूत्राक्षरसंस्कारः । सम्प्रति भाष्यविस्तरः ।

पगहियं साहरियं, पक्खियं च आसए तह य ।

तिविहं लुविहं पुण, पगहियं च व साहरियं ॥

यत्प्रगृहीतं यच्च संहृतं यच्चास्ये प्रक्षिप्यमाणमतीतिविधमव-
ग्रहीतम् । द्विविधं पुनरवग्रहीतमादेशान्तरणेन प्रगृहीतं
संहृतं च । अयादेशस्य किं लक्षणमत आह ।

बहुमुत्पाप्मानु, नगाहयसाहिं जुगपट्टाणेहिं ।

आदेसो मो उ जवे, अहवा वि नयंतरविगप्पो ॥

यद्वहृत्तैगच्छीं नचाग्यं युगप्रधानं धीतं स जयति नाम
आदेशः । अथवा नयान्तरविकल्प आदेशः । तच्छास्त्रमेव-
मुपन्यस्तमिति ॥

सांप्रतमवग्रहीतादिपदव्याख्यानायमाह ।

साहरीमाणं गहियं, दिज्जंतं जं च हांउ पाजुगं ।

पक्खिवणं लुगुंठा, आदेसो कुरुमहादीसु ॥

इह अनानुपूर्व्यां ग्रहणं बन्धानुबोमतस्तत एवं लुगुंठम् ।
गृहीतं नाम यद्दीयमानं यच्च जवति प्रायोग्यं संहृतं नाम
संहियमाणम् । आस्ये प्रक्षिप्यमाणं प्रतीतम् । अत्राह ननु " जं
च आसगमि पक्खिवणं " इत्यस्यायमर्थः यत् आस्ये मुखे
प्रक्षिपति तच्चोच्छिष्टमिति लोके जुगुप्सा ततः कथं तद् गृह्यते
सुरिगह (आदेसो कुरुमहादीसु) कुटो घटस्तस्य यन्मुखं
तदादिष्वदिशब्दात् पिठरमुखोदपरिग्रहस्तत्र आदेशस्या-
ख्यानम् । किमुक्तं भवति पिठरमुखोदपरिग्रहस्तत्र " जं च
आसगमि पक्खिवति " इति सूत्रं व्याख्यातमता न कश्चि-
द्दोषः । अथापहृतसूत्रस्यावग्रहीतसूत्रस्य च परस्परं कः प्रति-
विशेषस्तमाह ।

उग्राहियमि विमसो, पंचमपिंसेसणाउ उट्टीए ।

ते पि हु अदेवकरं, नियमा पक्खकरं च व ॥

उपहृतसूत्रे पञ्चमी पिण्डैषणा उक्ता अवग्रहीतसूत्रे पुनरस्मिन्
अयं विशेषो यत्पञ्चपिण्डैषणातः परा या पृथी पिण्डैषणा
तस्या अजिधानमिति । तदपि च ह निश्चितं यत्पहृतं निय-
माद्य पूर्वोद्धृतमिति ।

संप्रति दिज्जंतं जं च हांउ पाजुगमित्यस्य व्याख्या ।

जुंजमाणम् उक्खित्तं, पिसिद्धं च तेण उ ।

जहन्नावहृतं ते तु, हत्थस्स परिधत्तणं ॥

परिवेषकः पाटिकायां कुरं गृहीत्वा दक्षिणहस्तेन तलं प्रायो-
ग्यस्य वानुकाशस्तस्य ज्ञाजने क्रिपामीति व्यसितं तच्च तथा
लुज्जानस्याक्षितं न ज्ञाजनेन प्रतिषिद्धं पर्योषं मा मह्यं देहि ।
अस्मिन् देशकांश्च साधुना तत्र प्राप्तं धर्मलाजितं ततः परि-
वेषको ह्ये साधो ! धारय पात्रमेतद्गृहाण ततः साधुना पात्रं
धारितं तत्रानेन प्रक्षिपमिदं हस्तस्य हस्तमात्रस्य परिवर्त्तनान्,
गाथायां समीपं पञ्चम्यर्थं जघन्यमुपहृतं जयति । एतेन दीयमान-
मपि व्याख्यातम् । यच्च जवति प्रायोग्यमित्यनेन शुक्रसंसृष्टाः
प्रागुक्तयोरन्यतरद् गृहीतम् । तदेवं " जं च उग्राहइ इति
व्याख्यातम् । संप्रति जं च साहरीयमिति व्याख्यानाय तस्मा-
द्वारयति गाथाशकलमुक्तं तद्भावयति ।

अहमाहरिमाणं तु, बह्वेवं जां नु दावण ।

ठाणादचलितो ततो, उद्धा एसा वि एसणा ॥

अथ वर्कपयितुं संहियमाणं यो दापयेत् तस्य वञ्चनतः स
परिवेषकस्तस्मात्स्थानतो मनागप्यञ्जितो ह्यात् एतत्संहि-
यमाणमुच्यते । एषाऽपि वष्टी एषणा हृष्टव्या । व्य० द्वि० ।
८ वृ० । आच्चा० ।

उगहिया-अवगृहीता-स्त्री० भोजनकाले भोक्तुकामस्य श-
रावाविषूषद्वतमेव भोजनजातं यन्नतो गृह्णः पञ्चम्यां पिपै-
षण्यायाम्, स्था० ७ ग्रा० । पंचा० । ध० । सूत्र० । (पित्रेस-
णाशब्देऽस्याः स्वरूपम्)

उगगाह-उगाह-न० उद् गाह क०। अतिशये, अत्यन्ते, अति-
शययुक्ते, त्रि० वाच०। प्रगुणीभूते च। “इयार्णि किं मणि-
हामो जं तज्जह पज्जसं तं उगगाहस्मि काहामो” वृ० १ उ०।

उगाध-उद्धार-पु० उद्-गृह्णदोरपवाधित्वा “उन्वयोर्धः इति
 धञ् । उद्गमने, वाच० । आसीत्ते, प्रथ० ३० ङा० । उद्धारधा-
 जीर्णरोयसिद्धं नागवायुकार्थ्यम् ” वाच० (रात्रावुद्धारं आगते
 तस्य प्रत्युद्धारणे दोषस्तं च राहजोषण शब्दे दर्शयिष्यामि)

[सूत्रं] जे जिकवू राओ वा बियाले वा सपाणे सजोयणे
 जगाळे आगच्छेज तं विगिंचमाणे वा विसाहेमाणे वा
 शाक्यइ तं उगिसेत्ता पचोगिहमाणे राइभोगणपकि-
 सवणपत्ते जो तं पचागिहंतं वा साइज्जइ ॥ ३४१ ॥

रातिवियाहाण पुंवकतवक्खाण सह पाणेण मपाणं सह-
भायणेण सज्जेयणं उरिरणं खयोरैकवाःस एव उग्गालो
भम्भति । सित्य धिग्दियं केवलं उहोपण सह गच्छतीत्यर्थः
भत्तं वा उहोपण सह आगच्छति उभयं वा तं जो उग्गिभत्ता
पष्ठांगिभत्ति अस्सं वा सातिज्जति कदं पुण सातिज्जति करस
वि उग्गालो आगतो तेण अणस्स सट्ठि उग्गालो मे आगती
पच्चु(गलितवत्तए तेषां भक्षियं सुदरं कयं एसा सातिज्जणा
तस्स पायच्छित्तं चउगुरु आणादिया य दासाओ सुसत्थो ।
नि० सू० १० उ० ।

उरुगिमा-उदगीर्ण-त्रि० चान्ते, झा० १ अ० ।

लुगोवणा-उजोपना-की० विवर्कितस्य पदार्थस्य जनप्रकाश-
चिकीर्षारूपायामेयज्यायाम्, पि० ।

उग्रावेमाण-उद्गोषयत्-त्रि० विमोहयति, उग्रावेमाणे उ-
ग्रावेष्ट । ज० १६ श० ६ क० ।

उभयव-पुरि-धा० पूर पत्नी, जिच् "पूररग्घाओग्घवाकुमांगुमां-
गुमाहिरे " ८ । ४ । ६८ । इति पूररग्घवादेशः । उभयवह ।
पय्यति । प्रा० ।

उग्राश्म-उद्ग्रातिम-न० उद्ग्रातो जागपातस्तेन निवृत्तमुग्रा-
तिमम् । वधनि, स्था० ३ ३० ।

उग्राय्य-उद्घातित-त्रि० उद्घातो भागपातो यत्रास्ति तदु-
द्घातिकम् । तदुनि प्रायश्चित्तं, स्या० ५ ग्रा० । (अग्राय्या-
य्य शब्देऽस्य निकृपः) विनाशिते, स्या० १० ग्रा० ।

यत उत्तम " अक्षेण त्रिंशसेसं पुष्पकेण तु संयुतं कार्ब ।
दिज्जाह्मं बहुयदाणं गुरुदाणं तत्तियं चैवसि ॥ १ ॥ जायना
मासास्सैनं त्रिंशं जातानि पञ्चदश दिनानि ततो मासापेकया
पूर्वतपःपञ्चविंशतितमं तदर्हं साहेद्वाद्दशकं तेन संयुतं मासा-

ईजानानि सप्तविंशतिदिनानि सार्कानित्येवं कृत्वा ग्रहीयंत
तल्लघुमासदानमेवमन्यान्थपि । स्था० ३ ग० ।

जुग्राह-उदघाट-पु० उद घट. घञ. । बाच० । अदत्तार्गले,
ईषत्स्थगितं च । आच० ४ अ० ।

उग्यामकवाम-उग्याटकपाट-त्रि० मिरगलितकपाटे, आ० ।

उग्याडकवारुग्यारुणा—उद्घाटकपाटोदघाटना—स्त्री. उद्घाटनमदत्तार्गन्तमीषत्कर्त्यागतं वा किं तत्कपाटं तस्योत्पादनं सुतरां भरणमुद्घाटकपाटोद्घाटनमिदमेयोद्घाटकपाटोद्घाटना । कपाटमुद्घाटय भिक्षणरूपे भिक्षातिचारे, “परिक्रमामि गायत्रस्वरियाय उग्यारुक्वारुग्यारुणाए” आद्य० ४ अ० ।

उग्याडण-उदघाटन-न. कपाटस्य सुतरां प्रेरणे, आच०४अ०

उग्यामिय-नुदघाटित-त्रि० उद घट्टणिक्क । किञ्चित्स्थगिते,
आ० चू० ४ अ० । अनावृते, "तस्स उ म्पणंतज्जागो, णिच्छु-
ग्घासोय सच्चजीवाणं" विशेष० । "ते वि तेण उग्यामिया" आ०
म० छि० । आच्छादनरहितं प्रकाशितं, आवरणरहितं प्रकाशितं,
आवरणरहितं कृतोदघाटनं, वाच० ।

उग्यामयस-उद्याटितङ्क-त्रि० उद्याटितं प्रकाशितं यथा
तथा जानाति । यिङ्, वान् ० । कथितमात्रङ्गे विनेये, नञ् ।

उन्वाय-उदघात-पुं० उद् इन् प्रअ। (जेकर लगना) प्रति-
घानं, आरम्भे, उत्तुङ्गे, मुङ्गे, शास्त्रे, ग्रन्थपरिच्छेदे, वाच०
लघूकरणवक्रणं, प्रायश्चित्तदानायाजागपातं, स्या० ३ उा०।
आचारप्रकल्पाध्ययने च। आच० ४ अ०।

उग्रायणा-उग्रायतन-न. प्रवाहत एष पृथ्व्यस्थाने, तस्माज्ज-
लप्रवशाय मार्गे च । “उग्रायणेषु वा मन्थणवर्हसि वा अम-
थरसि वा तदहण्यग्रसि” ५ आवा० ५ अ० ३ अ० ।

उन्मृस-मृज्-धा० शृङ्, ह्यपो च । “मुज्जृगृम०” ७।४।५
इति मंजुस्मृत्यप्रदेशः । उन्मृसइ मार्जयति । प्रा० ।

उत्प्राप्तिय-उद्घृष्ट-त्रि. संमाजिते "उद्घासिय सुणिम्महं"
 प्रश्न ॥ दा० ।

उन्मोसेमाण-उवघोषयत्-त्रि० सदृशोपपत्तिं कुर्वति, "सदेणं उ-
न्मोसेमाणे" रा० ॥

उचित्र-उचित-त्रि। शस्त्रे, परिचिते, युक्ते, वाच० । योग्ये, हा०
१ अ० । सङ्गते, पंचा० १ धिव० । अनुरूपे, आद्य० ३ अ० ।

उचिअ(य) करण-उचितकरण-न० आहाराधनायाम्, पंचा०.
६ धिव० ।

उचित्र- (य) करणिज्ज-उचितकणीय-प्रि० विहितकन-
भ्ये, पंचा० १ विय० ।

अचित्र- (य) किञ्च-उचितकृत्य-त्रि० यथार्हदानादी
ध० २ अधि० ।

उचित्र (य) जोग-उचितयोग-पुं. उचितः स्वभूमिका-
योग्या योगो व्यापारः। स्वाध्यायाध्ययनादिके सगताव्यापारः,
पंचा० ५ विव० ।

लचित्र- (य) द्वि-उचितस्थिति-स्त्री० अनुरूपप्रतिपत्तां,
ध० १ अधि० पंचा०

उचिअ(य)त्त-उचितत्व-न० योग्यतायाश्च, पंचा० १० गिव० ।
उचिअ (य) त्यापायण-उचितार्थापादन-न० अनुरूपय-

स्तुसपादने, पञ्चा० ९ विध० ।

उचिञ्च [यं] पवित्तिष्पहाण-उचितप्रवृत्तिप्रधान-न० सञ्च-
श्चामार, पञ्चा० ११ विव० ।

उचिञ्चा [या] चरण-उचिताचरण-न० ६ त० उचिनका-
यस्याचरणे, तच्च पित्रादिष्विष्यं नवाविधमिहापि स्नेहवृत्ति-
कीर्त्यादिहेतुर्द्वितीयापदेशमात्रायाभिः प्रदर्श्यते ।

सामने माणुञ्चते, जं केई पाणुणंति इह किंति ।

तं घणह निष्पिञ्चपं, उचिञ्चाचरणस्स माहपं ॥ १ ॥

तं पुण पिइ ? माइ ५ सहो-

अरेसु ३ पणणिं ४ अवच्च ५ मयणेमु ६ ।

गुरुजण ७ नायर ८ परति-

त्थिपसु ९ पुरिसेण कायव्वं ॥ १० ॥

अत्र पितृविषयं कायवामनांसि प्रतीत्य त्रिविधमौचित्यं
क्रमेणाह ।

पिउणो तणु सुस्सुसं, विणपणं किं करुव्व कुणइ मयं ।

वयणं पि से पामेच्छइ, वयणाओ अपमिअं चैव ॥ ११ ॥

तनुगुणानां चरणकालनसंबादनोत्थापननिवेशनादिरूपां दे-
शकालसात्त्वयौचित्येन प्रोजनशयनीयवसनाङ्गरागादिभिरुपा-
नरूपां च विनयेन नत्पराधावज्ञादिभिः स्वयं करानि नतु
प्राप्त्यादिभ्यः कारयति । यतः "गुरोः पुरो निषण्णस्य, या शोभा
जायेत सुते । उच्चैः सिंहासनस्थस्य शलाशनापि सा कुतः ?
(अपमिअंति) वदनादपतितमुच्चार्यमाणमेवादेशं प्रमाण-
मप्य करोमीति सादरं प्रतीच्छति न पुनरनाकर्णितशिराधन-
नकात्रकेपार्कविधानादिनिर्वहजानाति ।

चिन्तं पि हु अणुञ्चत्तइ, सव्वपयत्तेण सव्वकज्जेसु ।

उव्वजीवइ बुद्धिगुणे, निअमज्जायं पयासइ ॥ १२ ॥

स्वबुद्धिचिन्तितमवश्यविधेयमपि कार्यं तद्वारजते यत्पि-
तुमेनोऽनुकलमिति ज्ञातः । बुद्धिगुणान् बुद्ध्यादीन् सकलव्य-
वहारगोचरांश्चोपजीवति । अन्यस्यति बहुदृष्टानां हि पितृ-
प्रभृतयः सम्यगार्थाभिताः प्रकाशयन्त्येव कार्यरदस्यानि निज-
सद्भावं चित्तार्जितप्राये प्रकाशयन्ति ।

आपुच्छिउत्तं पयइ, करीणज्जेसु निसिइओ उअ ।

खल्लिए खरीप जणिओ, विणीअ यं न हु विलंघेइ ॥ १३ ॥

सविसेमं परिपुइ, धम्माणुणए मणोरेहे तस्म ।

एमाइउचिञ्चकरणं, पिउणो जणणीइ वि तहेव ॥ १४ ॥

तस्य पितुरितरानपि मनोरथान् पूरयति श्रेणिकाचिह्नादे-
रभयकुमारवत् । धर्मानुगतस्तु देवपूजागुरुपर्युपास्तिधर्मभ-
क्षणयिरतिप्रतिपत्त्यावश्यकप्रवृत्तिसमक्रेत्री वित्तव्ययतीर्थया-
त्रादीननाथोत्तरणादीन्मनोरथान् सविशेषं ब्रह्मादरेणेत्यर्थः
कर्त्तव्यमेव चैतत् सदपत्यमिह साकगुरुषु पितृषु नचाईरु-
र्मसंयोजनमन्तरणात्यन्तं दुष्प्रतिकारेषु तेषु अन्योऽस्ति
प्रत्युपकारप्रकारः । तथाच स्थानाङ्गस्त्रयम् " तिण्हे दुप्पमि-
आरं समणावसो । तंजहा अम्मापिउणो १ जट्टिस्स २
धम्मायरिअस्स ३ इत्यादि " समग्रोप्याद्यापको वाच्यः ॥

अथ मातृविषयौचित्यं विशदयमाह ॥

नवरं सेसविसेमं, पयइजावाणुवित्तिमप्यमिमं ।

इत्थीमहावसुअहं, पराजव्वं वइ न हु जेणं ॥ १५ ॥

(सविसेसति) जनकान्मातुः पुज्यत्वादपि यदाह मनुः उपा-
ध्यायाइशाचार्या आचार्येभ्यः शतं पिता । सहस्रं तु पितुर्मा-
ता गौरवणातिरिच्यते । "

उचिञ्चं एअं पि सहो-अगम्मि जं निअइ अप्पमममेअं ।

जिणं च कणिणं पि हु, बहु मइइ सव्वकज्जेसु ॥ १६ ॥

दंमइ न पुढो जावं, सव्वजावं कहइ पुच्छइ अ तस्म ।

ववहारम्मि पयइइ, न निगुहइ चवमाधिहविणं ॥ १७ ॥

आविणीअं अणुअचइ, मिच्छेहि तो रहो उवाअजइ ।

मयणजणाओ सिकरं, दावइ अआवण मेणं ॥ १८ ॥

हिअए ससिणेहो वि हु, पयइइ कुविअं व तस्म अप्पाणं ।

परिववविणयमगं, आलवइ अ धम्मपिम्मपरो ॥ १९ ॥

तप्पणइणिपुत्ताइसु, समादिहो होइ दाणसम्माणे ।

सावकम्मि उ इत्तो, सविसेमं कुणइ सव्वं पि ॥ २० ॥

(पयइइति) व्यवहारं प्रवर्तते नवव्यवहारे इति ॥

(समादिहिति) स्वपत्न्यपत्यादिष्विव समष्टिः (साव-
कमिति) सापत्न्योपरमातृकं भ्रातरि तत्र हि स्तोकेऽयन्तरं
व्यक्तीकृतं तस्य वैखिन्यं जनापवादश्च स्यात् । पय पितृमातृ-
भ्रातृतुल्येष्वपि यथाहमौचित्यं स्निह्यम् । यतः "जनकभ्रातृ-
पक्षां च यस्तु विद्याप्रयच्छकः । अन्नइः प्राणइश्च पञ्चैते
पितरः स्मृताः १ राज्ञः पत्नी गुरोः पत्नी पत्नीमाता तथैव च ।
स्वमाता चापमाता च पञ्चैता मातरः स्मृताः २ सहोदरः
सहाध्यायी, मित्र वारोगपाञ्चकः । मार्गे वाक्यसखा यस्तु
पञ्चैते भ्रातरः स्मृताः ३ " भ्रातृजिह्व मिथो धर्मकार्यविषये
स्मरणाद् सम्यक्कार्यम् । यतः " भयगिहमज्जम्मि पमाय-ज-
मण जल्लिअम्मि मोहनिहाप । उट्ठइ जसुअंतं, सो तरस्स
जणो परमव्वं १ " भ्रातृवन्मित्रव्यवमनुसर्तव्यम् ।

इअजाइमं उचिञ्चं, पाणइणिविमयं पि किं पि जं पेपो ।

मप्पणयवयणसम्माण, पे ण तं अजिमहं कुणइ ॥ २१ ॥

सुस्सूमाइपयइइ, वत्थाअरणाइममुचिअं देइ ।

नारुयपित्थणयाइसु, जणममहेसु वारेइ ॥ २२ ॥

रंजइ रयणिपयारं, कुमीअपासंमिमंगमवणेइ ।

गिहकज्जेसु निओअइ, न विओअइ अप्पणा सण्णि ॥ २३ ॥

रज-न्यां प्रचारं राजमार्गवेदमगमनादिकं निरुणक्ति धर्मावश्य-
कादिप्रवृत्तानामितं च जननीर्जागत्यादिसुशीघ्रसंस्तितानु-
मन्थगतामनुमन्यत एव (नविभाइति) न विर्राजयति यता
दिनसाराणि प्रायः प्रमाणि यथोक्तम् । " अवज्ञाभरण आ-
दा-वणे ॥ गुणाक्त्तेणण दाणेणं । उव्वेण घट्टमाणस्स, निव्वरं
जायए पिम्मं १ अइसणेण अइइ-सणेण दिट्ठं अणलवत्तेणं ।
माणेण पचासेण य, पंचविहं जिज्जए पिम्मं २ ।

अवमाणं न पयासइ, खल्लिए सिकरेइ कुविअमाणेइ ।

धाणहाणिवुहिधम्मं, न वइअरं पयइइ न तीसे ॥ २४ ॥

अपमानं निर्हेतुकं नास्त्ये प्रदर्शयति स्मरिते किञ्चिदपराधं
निजृप्तं शिक्तयति । कुपितां चानुनयति । अन्यथा सहसाका-
रितया कृपयाताद्यप्यनर्थं कुर्यात् (पयइइति) धनदाने-
व्यतिकरं न प्रकटयति प्रकटितं तु धनदानिव्यतिकरं तुच्छ-
तया सर्वत्र तदुक्तान्नं व्यञ्जयति । धनवृत्तिव्यतिकरं च व्य-
क्तीकृते निरगोत्रव्यये प्रवर्तते तत्त एव गृहं स्त्रियाः प्राधान्यं
न कार्यम् ।

सुकुमुगयाहिं पणिणय-वयाहिं निष्कम्म धम्मनिग्याहिं
सयण रमणीहिं पि, पाणुण्ड समाणधम्माहिं ॥ १७ ॥
गंगाइसु नो विक्खिण्ड. समहाओ होइ धम्मकज्जेसु ॥
एमाइपणइणिगायं, उचिअं पाणण पुरिसम्म ॥ १८ ॥
पुत्तं यउ पुण उचिअं, पिउणो द्वांइइ बाअजावम्मि ।
उम्माअिअयुद्धिगुणं, कज्जासु कुसलं कुण्ड कमसो ॥ १९ ॥
गुरुदेवधम्ममुहिमयण, परिचयं कारवइ निवंपि ।
उत्तमओएहिं समं, मिर्त्ताजावं रयावेइ ॥ २० ॥
गिन्हावइ अ पाणिं, समाणकुलजम्मस्सवकआणं ।
गिहजाराम्म निजुजइ, पटुत्तणं वि अ रइकमाण ॥ २१ ॥
पच्चवखं न पमंसइ, वसणोवहयाण कहइ पुरवत्तं ।
आयं वयमवसेमं च, सोहण सयांपमेहिं जो ॥ २२ ॥
प्रत्यक्ते गुरुः स्तुत्याः परोक्ते मित्रबान्धवाः । कर्मन्ते दास-
नृत्याश्च पुत्रा नैव मृताः स्त्रियः १ इति वचनात्पुत्रप्राप्ता नैव
युक्ता । अन्यानिर्वाहादर्शनादिहेतुना चेत्कुर्यात् तदाऽपि न प्र-
त्यक्ते गुणवृत्त्युपपत्तिर्नास्तीति दोषापत्तेः । एतादृशमन्तिनां
निर्लेनत्वव्यवहारनर्जनतारुबादिदुर्गवस्याश्रयणे तेषां नैव व्य-
सने प्रयत्नेन आयं व्ययं व्ययादुत्कृष्टतरेण च एतेभ्यः शोध-
यान् । एवं च पत्न्याः प्रसूतत्वं पुत्राणां स्वच्छन्दवमपास्तम् ।
देवेइ नरिंदसत्तं, देसंतरभाअपयरणं कुण्ड ।
उच्चाइअवच्चगयं, उचिअं पिउणो मुणअव्वं ॥ २३ ॥
सयणेसु समुचिअमिणं, जं तेनिअगेहबुद्धिकज्जेसु ।
सम्माणिज्ज मया विहु, करिज्जहाणीसु वि मर्मावि ॥ २४ ॥
सयमवि तेमि वसाणू, सव्वेसुटो अव्वमंति आम्मिसया ।
खीणविहवाणरांगा, उगणकायव्यमुच्छरणं ॥ २५ ॥
खाइज पिडिपंसं, न तेमि कुज्जा न भूक्कद्वहं च ।
तट्ठिअहिं मित्ति, न करिज्ज करिज्ज मित्तेहिं ॥ २६ ॥
तयजाये तग्गेह, न वइज्ज वइज्ज अन्थ संबंधं ।
गुरुदेवधम्मकज्जेसु, एगचित्तेहिं होअव्वं ॥ २७ ॥
एमाइसयणोचिअ, मह धम्मायणिअ समुचिअं जणिमो ।
अत्तिवहुमाणापुव्वं, तेमितिसं जं पि पाणिवाओ ॥ २८ ॥
तहांमिअनीईण, आवस्सयपमुहकिच्चकरणं च ।
धम्मोअणससवणं, तट्ठंतिण सुच्छसच्छाए ॥ २९ ॥
आएमं बहुमअइ, इमेसि मणसा वि कुण्ड नावन्नं ।
रंजइ अवन्नयायं, युइवायं पयसइ मया वि ॥ ३० ॥
न हवइ जिहप्पेही, सुहिव्व अणुअत्तए मुहउहेसु ।
पणिणीअपच्चवार्यं, मव्वपत्तेण वागइ ॥ ३१ ॥
खलिअम्मि चोइओ गुरु-जणेण मअइ तहत्ति सव्वं पि ।
चोएइ गुरुजणं पि हु, पमायखलिणसु एगंते ॥ ३२ ॥
कुण्ड विणओवयागं, जत्तीए समयसमुचिअं सव्वं ।
गाहं गुणानुगायं, निम्मायं वहइ आयम्मि ॥ ३३ ॥
जावोवपारमेसि, देसंतरअं वि सुभिर्इ सया वि ।
इअ एवमाइगुरुजण, समुचिअमुचिअं मुणेअव्वं ॥ ३४ ॥

जत्य सयं निवमिज्जइ, नयरे तथेव जे किर वसंति ।
सममार्णावत्तिणां ते, नायरया नाम वुच्चंति ॥ ३५ ॥
समुचिअमिणमो तेमि, जमेगचित्तेहिं समसुहउहेहिं ।
वसाणसवत्तुअगमा-गमेहिं निव्वं पि होअव्वं ॥ ३६ ॥
कायव्वं कज्जे वि हु, नइक्कमिक्केण दंमाणं पटुणो ।
कज्जो न मंतजेओ, पेसुअं परिहेरअव्वं ॥ ३७ ॥
समुवहिण विवाण, उल्लाममाणेहिं चेव ठायव्वं ।
कारणमाविकखंहिं, विहुणो अव्वो न नयमणो ॥ ३८ ॥
बलिणहिं दुव्वलजणो, सुंकराईहिं नाजिजविअव्वो ।
थोववगेहदामे, विंदरुज्जमिं न नेअव्वो ॥ ३९ ॥
कारणिणहिं समं, कायव्वो जो न अन्थमंबंधो ।
किं पुण पटुणा मच्छि, अप्पहिअं अहिअमंतेहिं ॥ ४० ॥
एअं परुप्परं ना-यराण पाणण समुचिआचरणं ।
परितिथिआण समुचिअ, मह किं पि जणापि संसेणं ॥ ४१ ॥
एणमिं तित्थिआणं, जिक्खट्टमुवडिआण निअगेहे ।
कायव्वमुचिअकिच्चं, विसंमओ रायमहिआणं ॥ ४२ ॥
जइ विमणम्मि न जत्ति, न पक्खवाओ अजगयगुणोसु ।
उचिअं गिहागणसु, तहवि हु धम्मो गिहीणइमो ॥ ४३ ॥
गेहागयाणमुचिअं, वमणावडिआण तह समुच्छरणं ।
हुडिआण दया एसो, सव्वेसिं सम्मओ धम्मो ॥ ४४ ॥
मुंचंति न मज्जायं, जलानाहिणो नाचल्लाविहु चइंति ।
न कयावि उत्तमनरा, उचिआचरणं विइयंति ॥ ४५ ॥
तेणं चिअ जगगुणो, तित्थयग वि हु गिहत्थवासम्मि ।
अम्मापिज्जणमुचिअं, अब्भुट्टाणाइ कुव्वंति ॥ ४६ ॥
इत्थं नवधाचिन्त्यम् । इत्थं च व्यवहारद्वयादिजिरथोपार्जनं
विशेषतो गृहिधर्म इति निष्कर्षः ॥ टीकासुगमत्वात्त गृहीता
धम्म २ अधि० ।
उचिआ (या) गुट्टाण-उचितानुष्ठान-न. आसेपदिष्ट्येन
विहितक्रियारूपत्वे, “उचिआगुट्टाणओ विचिअ जइ जागतु-
ल्लमोएसं” पंचा० ६ विच० ।
उच्च- उच्च-त्रि० उत्क्रिय गाह नीयते उपर्युपरि निविष्टे-
रवयवैर्ध्यायनेऽसौ वा उच्च० चि. ड. वाच० । समुच्छिते,
उपा० ७ अ० । उच्चं उच्यजावनेदाद् द्विधा । इव्यां धवल-
गृहवामि, जावोच्च जात्यादियुक्तम् । ६० ५ अ० । उच्छ्रे,
सूत्र० १ अ० १० अ० । उच्चस्थानां स्थितत्वेन ऊर्ध्वोक्तकथनतया
वा उच्यते, जावतस्त्वहो अह वधिमानिति मदाघात-
मानसः उच० १ अ० । “उच्चं अगोस्ते च गति उर्थेति” उच्छ्रां
मांकास्यां सर्वोत्तमां वा गतिं व्रजन्ति । सूत्र० १ अ० १३ अ० ।
उच्च [अ] उच्चैस्-अव्य० उच्च. चि. है. सि. । “उच्चैर्नीचैरायः
अः ८ । १ । ५४ । इति उच्चैः शब्दप्रत्ययैतोऽव्ययम्. प्रा० ।
उच्चशब्दान् सिद्धमिति केचित् उच्चैः शब्दस्य रूपान्तरनि-
वृत्त्यर्थं वचनम् । प्रा० । तुल्यं, महति, उच्चदंशजते, वाच० ॥
उच्चंतय-उच्चन्तय-पुं० दन्तरेणे, जी० ३ प्रति० । जं० । रा० ।
उच्चट्टाण-उच्चट्टान- न० प्रहाणमादित्यादीनां मेवादिषु

उज्जयिणीस्य गुणा, जहं हन्ति समक्षिप्रो तवसु ।

एमेव जहासत्ती, संजयमाणे कहं न गुणा २ ”

उद्यच्छत उद्यमं कुर्वतः तपःश्रुतयोरिति योगः गुणास्तपो
ज्ञानाव्याप्तिर्जरादयो यथा जयन्ति स्वशक्तितः स्वशक्त्युद्य-
मवत एवमेव यथाशक्ति शक्त्यनुरूपमित्यर्थः (संजयमाणे
कहं न गुणास्ति) संयममाने संयमे पृथिव्यादिसंरक्षणादि-
ब्रह्मणं कुर्वन्ति सति साधौ कथं न गुणाः गुणा एवत्यर्थः । अथ
वा कथं गुणा येनाविकलसंयमानुष्ठानरहिता विराधकः प्रति-
पाद्यत इत्यत्रोच्यते ॥ भावः ३ अ० ।

उज्जय-उद्यत-त्रि० उद्यमं कर्तरे कः । उद्यमयुक्ते, कृतोद्य-
मं, भावे कः उद्यमेन यमेनियमनार्थत्वे कर्मणि कः । उद्यतहिते,
वाच० । उद्यतविहारिणि, व्य० प्र० १ उ ॥

उज्जयंत-उज्जयन्त-पुं० रैवतकगिरौ, हेम० । वाच० । यत्राप्रि-

एनेमिः सिद्धः । आ. म. प्र. । तद्वक्तव्यता यथा ॥

नामजिः श्रीरैवतका, जयन्ताद्यैः प्रयामि तम् ।

अनेमिपान्तिनं स्तौमि, गिरिजार्गरीश्वरम् ॥ १ ॥

स्थाने देशः सुराप्रालम्ब्य, विभर्ति लुब्धन्यसौ ।

यद्द्रुमिकाभिनंजास्ते, गिरिरेष विशेषकः ॥ २ ॥

शृङ्गारयन्ति खड्गाः दुर्गे श्रीब्रह्मणादयः ।

श्रीपाद्वस्तेजसपुरं, जूपितैतदुपत्यकम् ॥ ३ ॥

योजनद्यतुङ्गऽस्य, शृङ्गे जिनगृहावलिः ।

पुण्यराशिर्गिरिभाति, शरद्वन्ध्वंशुनिर्मला ॥ ४ ॥

सौवर्णदामकलशा-मल्लशारकशोभितम् ।

चारु चैत्यं चकास्यस्यो-परि श्रीनेमिनः प्रजोः ॥ ५ ॥

श्रीशिवासुन्दरस्य, पादुकात्र निरीक्षिता ।

स्पृष्टार्चिताऽवशिष्टानां, पापवृहं व्यपोहति ॥ ६ ॥

प्राज्यं राज्य परित्यज्य, जरत्तुणमिव प्रभुः ।

बन्धून् विधूय च स्निग्धान्, प्रपदेऽग्रमहाव्रतम् ॥ ७ ॥

अश्वं केवलं देवः, स एव प्रतिलब्धवान् ।

जगज्जनहितीषी स, पर्यैषीच्च निर्बुध्तिम् ॥ ८ ॥

अत्र पद्यात्र कल्याण, त्रयमन्दिरमादधे ।

श्रीवस्तुपात्रो मन्त्रीश-अमत्कारितभव्यकृत् ॥ ९ ॥

जिनेन्द्रविम्बपूणेन्दु-मणरुपस्था जना इह ।

श्रीनेमिर्मज्जनं कर्तुं-मिन्द्रा इव चकासति ॥ १० ॥

गजेन्द्रपदनामास्य, कण्ठं मणरुयतं शिरः ।

सुधावैधेजसैः पूर्णं, स्नानार्हं तत्स्वनकुम्भैः ॥ ११ ॥

शत्रुजयाघतारं च, वस्तुपात्रेन कारिते ।

ऋषयः पुण्डरीकांश-पदान्ध्रुवरास्तथा ॥ १२ ॥

सिंहयाना हेमवर्णाः, सिक्कुकुसितान्वयाः ।

कलामल्लुम्बनृत्यानि, रत्नं वा संचयिष्यहत् ॥ १३ ॥

श्रीनेमिपुण्यस्थान्तरापरिस्थित्यप्येनप्रजाः ।

मयूरकोरुण्डे वृक्षा-संगीतशृङ्गा इह ॥ १४ ॥

न स वृक्षो न सा वल्ली, न तत्पुष्पं न तत्फलम् ।

नश्यतेऽप्राप्तिर्युक्तैर्य-दित्येतिहाविदो विदुः ॥ १८ ॥

राजीमती गृहागर्ते, कैने नामात्र श्रद्धते

रथनेमिर्योन्मागो-स्सन्मागोमवतारितः ॥ १९ ॥

पूजास्तवनदानादि, तपश्चात्र कृतानि वै

सपद्यन्ते मोक्षसौख्य-हेतवा जव्यजन्मनाम् ॥ २० ॥

दिग्भ्रमावापि यात्रादौ, काप्यमागोऽपि संखरेत्

सोऽपि पश्यति चैत्यस्था, जिनार्चास्तपितार्चिताः ॥ २१ ॥

काश्मीरगतत्वेन, कृष्णाण्डसदृशान् च ।

श्रेष्ठविम्बास्पदं न्यस्ता, श्रीनेमिर्भूतिराहमनी ॥ २२ ॥

नदीनिर्जरकण्ठानां, खनीनां वीरधासपि ।

विद्वांशकरोच्चात्र संख्यां, संख्यावानपि कः खलु ॥ २३ ॥

आसंवनकरूपाय, महातीर्थीयं तापिमे ।

चैत्यालकृतशीर्षाय, नमः श्रीरैवतादये ॥ २४ ॥

स्तुतो मयेति सुरीन्द्र, वर्णिता वृजिनप्रज्ञः ।

गिरिनारस्तु रैहेम-सिक्कलुमिर्मुदस्तु वः ॥ २५ ॥

—*—

अथि सुरार्चयिमाण, उज्जितो नाम पञ्चमो रम्भो ।

तस्मिन्नेव आर्हाहं आ, जस्तीय नमहं नमिजिणं ॥ १ ॥

अथाहंअर्चयि, एहवणवणगंधधूवदीर्घेहि ।

पूज्यकयप्यणामा, ता जाअहं जण अत्थत्थि ॥ २ ॥

गिरिसिहरकुहरकंदर-निज्जरणकवारुद्धिअमकूवेहि ।

जाएह वत्तवायं, जहं भणिंयं पुव्वसुरीहिं ॥ ३ ॥

कंदरुक्कप्पराग, कुगइविहवणनमिनाइस्स ।

निव्वाणसिद्धानामण, अत्थि लुब्धणम्मि विमेषा ॥ ४ ॥

तस्स य उत्तरपासे, दसधणुहेहि अहो मुहविबरं ।

दारम्मि तस्स सिंगं, अवयाणं धणुह चत्तारि ॥ ५ ॥

तस्स पसुमुत्तगंधो, अत्थि रसो पन्नसण्ण सय तंभ ।

विधेवि कुणइ तारं, ससिकुदसमुज्जलं सहसा ॥ ६ ॥

पुव्वादिस्साय धणुहं-तरेत्तु तस्सेव अत्थि आगवई ।

पाहणमाया दाहिण, दिस्सागय चारस धणुहिं ॥ ७ ॥

दिस्सइ अ तस्स पथमो, हिं गुल्लवमो अदिस्सरसां ।

विधेइ सव्वल्लोहे, फरिस्सणं अगिसंसेणं ॥ ८ ॥

उज्जिते अत्थि नई, विहल्लानामेण पव्वई पमिमं ।

दावेइ अंगुलीय, फरिस्सरसो पव्वई दारं ॥ ९ ॥

सक्कावयार उज्जित, गिरिवरे तस्स उत्तरं पासे ।

सोवाणं पतिआय, पारेवय धणिआ पुढवी ॥ १० ॥

पंचगवणं वक्का, पिमी धमिया करेइ यरतार ।

फेहइ दारिइवाहि, उत्तराइडुक्खकतारं ॥ ११ ॥

सिहरे विसाअसिगे, विसंत पाय कुट्टिमा जत्थ ।

उज्जितसिहर उवर्णि, कोहि इहए लु नाम विक्क

अवरण तस्स य सिद्धा, तदुभयपासे मुओ सन्तु ॥ १२ ॥

तं अयास तिष्ठमीसं, थंभइ पमिवायवगिअं वणं ।

होगल्ल वाहिहरणं, परितुट्ठा अंबिआ जस्स ॥ १३ ॥

वेगवई नामवई, मणसिजवक्काइ तत्थ पाहाणा ।

तो पिमधम अस्संते, समसुक्का होइ वरतारं ॥ १४ ॥

उज्जिते नाणसिद्धा, तस्स अहोक्का य वणिआ पुढवी ।

उक्कमयमुत्तपिमी, खइरंगार भवेइ हेमं ॥ १५ ॥

उच्छादणया

द्विष्टाण-उत्तमस्थान- न० प्रहाणामादित्यादीनां मेषादिषु

उच्चादणया

(७३८)
अभिधानराजेन्द्रः ।

उज्जममाण

उच्चेदने, अंगाणं संजुत्तराणं घाताय वाहाय उच्चादणयाय " म० १५ हा० १ उ० ।

उच्चायणा-उच्चादना-स्त्री० जानेरपि व्यवच्छेदने, हा० १८ अ० ।

उच्चाय-उच्चाय-पुं० उद्-अि करणे अच् घञ् वा । उत्सेधे, स्था० ७ हा० ।

उच्चार-आ-क्रम धा० घा० भास्म० आक्रमणे, "आक्रमेरोहायां-उच्चारुन्वाः" ७ । ४ । ५७ आक्रमेरेते आदेशा भवन्ति ।

उच्चारइ आक्रमति (ते) (केषलस्तु परस्मैपदी) प्रा० ।

उच्चाह-उत्साह-पुं० उद्-सह-घञ् । "उत्साहे यो हश्चरः" ७ । २ । ४७ । उत्साहशब्दे संयुक्तस्य यो वा भवति "त-त्सन्धियोगे च हस्य रः । उत्थारो उच्चाहो" याऽज्ञावे ।

"उद्वाह्य ध्यश्चत्सत्सामनिश्चले ७ । २ । २१ । इति त्सजगस्य चः ।

"अनुत्साहोत्सजे त्स च" ८ । १ । १३ । इत्यत्र उत्सा-

हपर्युदासात् चपरस्यादेकत उत्वं न । प्रा० । पराक्रमे, जो-

गोति वा विरियं ति वा सामत्यं ति वा परक्रमंति वा उच्चा-

हन्ति वा पगट्टा ॥ आ० चू० १ अ० । पं० सं० । आ० म० ।

वीर्ये, सम० । भवणादिविषये उत्कृष्टिकाविशेषे, सं० २० पा० ।

उद्यमे, सू० प्र० २० पा० । अध्यवसाये, कर्तव्यकृत्ये,

स्थिरतरे प्रयत्ने, कल्याणे, श० रत्ना० । सूत्रे, मेदि० कार्य्या

रत्नेषु संरम्भः स्थेयानुत्साह उच्यते सा० द० उत्कृष्टकृणे

वीरसस्य स्थायिजाये च । वाच० ।

उच्चाहिय-उत्साहित-त्रि० त्वमेवाऽस्य कार्य्यस्य करणे समर्थ

इत्येवमुत्कर्षिते, पि० ॥

उच्छिन्नपग-अवच्छिन्नम्पक-पुं० चौरविशेषे, प्रश्न० । ३ हा० ।

उच्छिन्नपण-उच्छिन्नपण-न० जलमध्यान्मत्स्यादीनामाकर्षणे, प्रश्न०

२ हा० ।

उच्छिन्नपण-उच्छिन्न-त्रि० उद्-उद् निर्वृत्तसात्के, स्था० ५ हा० ।

उच्छिन्नपणसामिय-उच्छिन्नस्वामिक-त्रि० निःसत्ताभूतप्रभुषु,

उच्छिन्नसामियाइ वा उच्छिन्नसेउपाइ वा उच्छिन्नगोत्तागा-

राइ वा धनानि । प्र० ३ हा० ७ उ० ।

उच्छिन्न-उच्छिन्न-त्रि० उद्-अि कर्तरि क । उज्जने, संजाने, स-

मुञ्चके, प्रवृत्ते । मेदि० वाच० ऊर्ध्वोदिते, औ० ।

उच्छिन्न-उच्छिन्न-पुं० इत्येते ऽसौ माधुर्यात् इष्ट कसु । प्रवासीकौ ७ ।

१ । १५ । इति आदेरित उत्त्वम् वा । प्रा० । मधुररसयुक्ते

असिपत्रसहस्रांशेण लक्षा-रामान्येऽपि वनेप्रक्रमः (हा)

मयूरकोकिलानृङ्गा-संगीतगुजगा इह ॥ १७ ॥ । त-

न स वृक्षो न सा घट्टी, न तत्पुष्पं न तत्फलम् । स्य

मह्यतेऽत्राजिगुर्कथ-दित्येतत्तत्तद्विदो विदुः । १८ ।

राजमिती गृहागते, केन नामात्र गच्छते

कल्पे तादृशे मुनौ, हा० १ अ० । औ० । म० । नि० "धोर्गतय-स्सो धोर्गतयारी उच्छुद्धसरीरे संखितविचलतेयल्लेस्मे" वि० १ अ० ।

उच्छुद्धसरीरि (य) र-उच्छुद्धशरीरगृह-त्रि० उच्छुद्धं त्यक्तं शरीरगृहं यैस्ते उच्छुद्धशरीरगृहाः । शरीरगृहयोर्निःस्पृह-त्वात्त्यक्तपरिकर्मसु, संस्था० ।

उच्छुर-तुड-भा-नेद तुदा० कुटा० पर० सेद । तुमेस्तोड तुष्ट खुष्ट खुमेष्ठकुस्तोल्मुकणिल्लुक्कुस्तुकोच्छुराः ७ । ४ । १६ । इत्यनेन सूत्रेण तुमेच्छुरादेशः । उच्छुरइ तुटति । प्रा० ।

उच्छेद- [ण] उच्छेदिन्-त्रि० नाशके, हा० २१ हा० ।

उच्छेद [य] उच्छेद-पुं० उद्-उद्-भावे-घञ् । उत्प्राणव्येन वेदां विनाशः । एकास्तोच्छेदे, निरन्वये नाशे, दश० १ अ० । आ० म० द्वि० । "उच्छेदो सुस्तत्या णं वयच्छेदति वुत्त प्रवति" नि० चू० १ उ० ।

उच्छेव-उच्छेप-पुं० यत्र पतितुमारब्धं तत्राऽन्यस्येष्टकादेः सं-स्थापने, व्य० छि० ४ उ० ।

उच्छेज-उच्छोज-न० उत्प्राणव्येन गता शोभा सौजात्यं सर्व-जनयल्लज्जता यस्मात्तुच्छोजम॥ पैशुम्येकर्णजपत्वे, "इहरा सयस्वधामो उच्छोभाइहि अंतणो बहुया" दश० ॥

उच्छोक्षंत-उच्छोक्षत्-त्रि० उच्छोक्षयति, रा० सहनपादादेः प्र-क्षात्तनं कर्षति च । "उच्छोक्षंतं वा पथावतं वा साइज्जइ" नि० चू० १७ उ० ।

उच्छोक्षण-उच्छोक्षण-न० सहनदुक्तेन क्षात्तने आचा० "एक-सि उच्छोक्षणा" नि० चू० २ उ० । मुक्कनयनकक्षाहस्तपादानां प्रक्षात्तने, व्य० छि० ७ उ० । अयतनया शीतांदादीनां हस्त-पादादिप्रक्षात्तने, "उच्छोक्ष च कर्क च तं विज्जे परियाणिया" सूत्र १ अ० १५ अ० । (उच्छोक्षनाऽप्यत्र)

उच्छोक्षणपहोय-उच्छोक्षनाप्रधात-त्रि० उच्छोक्षनेन प्रवृत्तजल-क्षात्तनक्रियया धौता धौतगात्रा ये ते तथा । प्रचुरजलेन धौत-शरीरेषु, औ० ।

उच्छोक्षनापहोय-उच्छोक्षनाप्रधाविन्-त्रि० उच्छोक्षनयोदका-यतनया प्रकर्षेण धावति पादादिशुद्धिं करोति यः स तथा । अयतनया प्रवृत्तजलेन पादादिप्रक्षात्तके, दश० ४ अ० ।

उच्छोक्षवत-उच्छोक्षयत्-त्रि० अन्येन सहजलेन क्षात्तनं कार-यितरि "उच्छोक्षवतं वा पथावतं वा साइज्जइ" नि० चू० १६ उ० ।

उज्जम-उज्जम-पुं० उद्-यम्-घञ् । न वृद्धिः । प्रयासे, प्रयत्न-वृत्तयमुत्साहः, अ० १ अ० ।

सकलसंग्यादि परिणय-तयादि विस्तृतं लक्षणम्

उज्जममाण

(७३६)
अभिधानराजेन्द्रः ।

उज्जयते

उज्जममाणस्त गुणा, जहं हुंति ससत्तिओ तवसु ।

एमेव जहासत्ती, संजममाणे कहे न गुणा २ "

उच्चच्छत उच्चम कुर्वतः तपःश्रुतयोरिति यांगः गुणास्तपो
ज्ञानाभ्यामिनिर्जराद्यो यथा जयन्ति स्वशक्तितः स्वशक्त्युद्य-
मवन एवमेव यथाशक्ति शक्त्यनुरूपमित्यर्थः (संजममाणे
कहे न गुणसि) संयममाने संयमं पृथिव्यादिसंरक्षणादि-
लक्षणं कुर्वन्ति सति साधौ कथं न गुणाः गुणा एवेत्यर्थः । अथ
वा कथं गुणा येनाविकलसंयमानुष्ठानरहिता विराधकः प्रति-
पाद्यत इत्यत्रोच्यते ॥ आय० ३ अ० ।

उज्जय-उज्जयत-त्रि० उद् यम् कर्तरि क् । उच्चमयुक्ते, कृताद्य-
मे, भावे क्तः उच्चमेन यमनियमनार्थत्वे कर्मणि क्तः । उत्तोलिते,
वाच० । उच्चविहारिणि, व्य० प्र० १ उ ॥

उज्जयंत-उज्जयन्त-पुं० रैवतकगिरौ, हेम० । वाच० । यत्राप्रि-

ष्टनेमिः सिक्कः । आ. म. प्र. । तद्वक्तव्यता यथा ॥

नामजिः श्रीरैवतकां, जयन्ताद्यैः प्रथामि तम् ।

श्रीनेमिपात्रितं स्तौमि, गिरिनारगिरिश्वरम् ॥ १ ॥

स्थाने देशः सुराश्रयं, विभर्ति लुचनेष्वसौ ।

यद् नृमिकाभिनीजासं, गिरिरेष विशेषकः ॥ २ ॥

शृङ्गारयन्ति लङ्काः दुर्गं श्रीऋषजावयः ।

श्रीपाद्वस्तेजसपुरं, जूषितैतदुपन्यसम् ॥ ३ ॥

योजनचतुर्गुणस्य, शृङ्गे जिनगृहावसिः ।

पुण्यराशिारवाभाति, शरद्वन्ध्वंशुनिम्मेष्टा ॥ ४ ॥

सौवर्ष्यवामकलशा-मल्लशारकशोभितम् ।

चारु चैत्यं चकास्यस्यो-परि श्रीनेमिनः प्रजोः ॥ ५ ॥

अशिवासुनुद्वयस्य, पादुकात्र निरीकृता ।

स्फुष्टार्चिचलाऽवशिष्टानां, पापज्झं व्यपोहति ॥ ६ ॥

प्राज्यं राज्यं परित्यज्य, जरत्तृणमिव प्रजुः ।

बन्धुन् विधूय च स्निग्धान्, प्रपदेऽत्र महाव्रतम् ॥ ७ ॥

अश्वेष केवसं देवः, स एव प्रतिव्यवधान् ।

जगज्जनहितीषी स, पर्यणैषीच्च निर्वृतिम् ॥ ८ ॥

अत्र एवात्र कल्याण, त्रयमन्दिरमादधे ।

श्रीवस्तुपालो मन्त्रीश-अमत्कारितभज्यकृत् ॥ ९ ॥

जिनेन्द्रबिम्बपूर्णन्दु-मणरूपस्था जना इह ।

धीनेमिर्मज्जनं कर्तुं-मिन्त्रा इव चकासति ॥ १० ॥

गजेन्द्रपद्मनामास्य, कुरम् मणयते शिरः ।

सुधाविधैर्जैः पूर्णं, स्नानार्हं तन्वचनकर्म ॥ ११ ॥

शत्रुंजयावतारं च, वस्तुपालेन कारिते ।

ऋषजः पुण्डरीकोष्ठा-पद्मानदीश्वरास्तथा ॥ १२ ॥

सिंहयाना हेमवर्णाः, सिक्कबुद्धिमितान्वयाः ।

कम्पायुष्यनृत्यानि, रत्नं वा संघविग्रहत् ॥ १३ ॥

श्रीनेमिपद्मस्तन्वास्तारापारम्पर्येण च ।

गौडं गुणं पुण्डरीकं चन्द्रं चन्द्रं आयमि ॥ १४ ॥

जात्रोवयारमेसि, देसंतीरजो वि सुमिर्गं सया वि ।

इअ एवमाङ्गुरुजण, ममुचिअमुचिअं मुणेअव्वं ॥ १५ ॥

रथनेमिर्ययोमार्गा-स्सन्मार्गमवतारितः ॥ १९ ॥

पूजास्तवनदानादि, तपश्चात्र कृतानि वै

संपद्यन्ते मोक्षसौख्य-हेतवो प्रव्यज्जन्मनाम् ॥ २० ॥

दिग्भ्रमावापि योत्रादौ, काप्यमार्गोऽपि संखरेत्

सोऽपि पश्यति चैत्यस्या, जिनार्वास्तपितादिताः ॥ २१ ॥

काश्मीरगतरत्नेन, कृष्णाण्डसदृशेन च ।

होप्यविम्बारूपं न्यस्ता, भीनमर्मुर्तिराहमनी ॥ २२ ॥

नदीनिर्जरकुण्डानां, जनीनां धीरधामणि ।

विदां करोकृत्वा संख्यां, संख्याधानपि कः खड्ग ॥ २३ ॥

मास्वनकरूपाय, महातीर्थाय तायिने ।

चैत्यालंकृतशीर्षाय, नमः श्रीरैवतादये ॥ २४ ॥

स्तुतो मयेति सुरीन्द्र, वर्णितां बुजिनमज्ज !

गिरिनारस्तु रैहेम-सिक्कमिमुंवेस्तु धः ॥ २५ ॥

—:३:—

अतिथि सुराविमाणं, उज्जितो नाम पञ्चशो रम्भो ।

तस्मिन् हरे आरुहिओ, प्रसीप नमह नेमिजिणं ॥ १ ॥

अथाहं बदेवि, एह वणमणगंधधूवदीर्घदि ।

पूज्यकयप्पणामा, ना जोअहं जेण अत्थत्थि ॥ २ ॥

गिरिसिहरकुहरकंदर-निज्जरणकवारुबिअरुकुवदि ।

जोअहं नत्तवायं, जहं भाणयं पुव्वसुरीहिं ॥ ३ ॥

कंदलकप्पगग, कुगधविहवणनमिनाहस्स ।

निव्वाणसिन्नानामण, अत्थि लुचणम्मि विण्णैया ॥ ४ ॥

तस्स य उत्तरपासे, वसधणुदेहि अहो मुहविषरं ।

दाराम्म तस्स सिंगं, अवयाणे धणुह चत्तारि ॥ ५ ॥

तस्स पसुमुत्तगंधो, अत्थि रसो पल्लसण स य तंभ ।

विधेवि कुणइ तारं, ससिक्कुंस्समुज्जसं महस्सा ॥ ६ ॥

पुव्वहिसाए धणुहं-तरसु तस्सेव अत्थि जागवई ।

पाहणमाया दाहिण, दिसागए चारुन धणुहिं ॥ ७ ॥

दिस्सइ अ तस्स पयमो, दिगुल्लवधो अदिश्वरसो ।

विधेइ सव्वल्लोहे, फरिसेणं आगिसंसेणं ॥ ८ ॥

उज्जिते अत्थि नई, विहल्लानामेण पव्वई पमिमं ।

दावेइ अंगुलीए, फरिसरसो पव्वई दारं ॥ ९ ॥

सक्कावयार उज्जित, गिरिवरे तस्स उत्तरे पासे ।

सोत्राणं पतिआए, पारेवय धण्णिआ पुढवी ॥ १० ॥

पंचगवसे वळा, पिमी धमिया करेइ धरतार ।

फेढइ दारिहवादि, उच्चराड्डुक्कवकतारं ॥ ११ ॥

सिहरे विसावसिगं, विसंत पाय कट्टिमा जत्थ ।

उच्चैः शब्दो अगोस्ते च गतिं उच्चैः शब्दो

मयोत्तमां वा गतिं वज्रान्तं । सूत्र० १ अ० १३ अ० ।

उच्चैः शब्दो-अव्य० उद् । चिद्वैसि । "उच्चैर्नो विरायः

उच्चैः शब्दो अगोस्ते च गतिं उच्चैः शब्दो

मयोत्तमां वा गतिं वज्रान्तं । सूत्र० १ अ० १३ अ० ।

उच्चैः शब्दो अगोस्ते च गतिं उच्चैः शब्दो

मयोत्तमां वा गतिं वज्रान्तं । सूत्र० १ अ० १३ अ० ।

उच्चैः शब्दो अगोस्ते च गतिं उच्चैः शब्दो

मयोत्तमां वा गतिं वज्रान्तं । सूत्र० १ अ० १३ अ० ।

उच्चैः शब्दो अगोस्ते च गतिं उच्चैः शब्दो

मयोत्तमां वा गतिं वज्रान्तं । सूत्र० १ अ० १३ अ० ।

उच्चैः शब्दो अगोस्ते च गतिं उच्चैः शब्दो

मयोत्तमां वा गतिं वज्रान्तं । सूत्र० १ अ० १३ अ० ।

उज्जयिनीजन्ता-उद्यानयात्रा-स्त्री० उद्यानगमने, ज्ञा० १ अ० ।

उज्जयिनीसंस्थित-उद्यानसंस्थित-प्रि० उद्यानाकृतौ, ता उज्जा-
णसंसंस्थितां ताव क्लेशे " चन्द्र० २ पाद० ।

उज्जयिनीमिर-उद्यानशिरस्-न० उद्वृकमस्तके, " तत्प मंदा
विस्तीर्यति उज्जयिनीं जलमात्रा " सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

उज्जयिनीलोण-औद्यानिकलून-न० उद्यानगतजनानामुप-
कारकगृहे, नगरप्रवेशगृहे च । म० १४ श० १ उ० ।

उज्जयिनी-उद्यानिका-स्त्री० वस्त्राभरणविस्मयलंकृतविप्र-
हाणां सन्निहितासनाद्याहारमदनोत्सवादिषु कीडार्थमुद्याने
गमने, अनु० "उज्जयिनी उज्जयिनीया गया" भा० म० द्वि० ।

उज्जयिनी-उज्जयिनी-न० प्रचूततरभाषणे ऽपि प्रवर्धमानव-
क्षे, १ व्य० ।

उज्जयिनी-उज्जयिनी-न० उद् ज्वलन्त्युद् । 'अर्कविष्मात-
स्याग्नेः सहदिग्धनप्रक्षेपेण ज्वालने, दश० ४ अ० ।

उज्जयिनी-उज्जयिनी-अव्य० अर्थ विजातं सहदिग्धनप्रक्षेपे
ण ज्वालित्येत्यर्थे, दश० ५ अ० ।

उज्जयिनी-उज्जयिनी-अव्य० उज्जयिनी कृत्वेत्यर्थे, " उज्जा-
लेत्ता पज्जालेत्ता कायं आयावेज्जा " आचा० १ श्रु० ७ अ० ३ उ० ।

उज्जयिनी-उज्जयिनी-पुं० गिरिनारनामके पर्वतविशेषे, पंचा०
२० विव० । "उज्जयिनी च पर्वतदिया उ सुरद्वं" आच० ४ अ०
यत्र " उज्जयिनीसहारे पंचदि उज्जयिनी अणगास्-
पदि सदि अरिणमिः सिद्धः " कल्प० । भा० म० प्र० ।
(तदर्चनं उज्जयिनी शब्दे उक्तम्)

उज्जयिनी-उज्जयिनी-पुं० उद्-जृभि-प्रत्यय । विकाराः, स्फुटने, उ-
द्वृगता जृम्भा यस्मात् प्रा० व० मुखविकाशननेदे, कर्तरि
अच् । प्रकाशान्विते उज्जयिनीयति, याच० ।

उज्जयिनी-उज्जयिनी-अर्जयति गुणान् अर्जं कु नि० अर्जयति ।

"उद्व्यादौ" ण । १ । ६ । अनेनादेर्लृट् उत्त्वम् प्रा० । प्रगुणे,

सूत्र० २ श्रु० । अवक्के, स्त्री० । सूत्र० । स्था० । "तं ममां उ-

ज्जुपायिस्मा ओहं तरति कुत्तरं" अज्जु प्रगुणं यथाऽवस्थितप-

दार्थस्वरूपनिरूपणद्वारेणावक्रम सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । रा-

गद्वेषवक्रत्ववर्जिते, स्था० ४ ग० । अविपरीतस्वभावे, स्था०

२ ग० । कौटिल्यरहिते, आचा० १ श्रु० १ अ० । प्रज्ञा० । सरले,

जं० २ वक्र० । औ० । अव्युत्पन्नकुक्षौ, पंचा० । संयमे, सूत्र० २ श्रु०

१ अ० । मायारहिते संयमवति, दश० ४ अ० । अमायाध्वनि,

नि० कृ० १ उ० । " धम्मविज्जति उज्जु आवहे " अज्जोज्ञा-

नदर्शनचारित्र्यस्य माकमार्गस्थानुष्ठानावकुटिलः यथा-

वस्थितपदार्थस्वरूपपरिच्छेदाद्वा अज्जुः सर्वोपाधिगुणोऽवक-

इति आचा० १ श्रु० २ अ० । " उवेहमाणां सहस्रवसु उ-

ज्जुमारजिसंकी " शब्दरूपादिषु यौ रागद्वेषौ तावुपेक्षमा-

णः अकुर्वन् अज्जुर्नवति यतिर्नवति यतिरेव परमार्थत अज्जुः

परस्त्वन्यथातत्तत्तयादिपदार्थान्यथाग्रहणाद्वक्त्रः । आचा० १

श्रु० २ अ० "पियत्रम्मो ददधम्मो संविग्गो जिह्मिदो उज्जु"

आ० म० द्वि० । मार्गजेदे, अज्जुगदावन्तेऽपि अज्जुः प्रतिजाति

तत्त्वतोऽपि अज्जुगंवेति तत्कल्पे पुरुषजेदे यः पूर्वापरकाद्यापे-

क्षया अन्तस्तत्त्वबहिस्तत्त्वापेक्षया वेति । स्था० ३ ग० यसु

देवपुत्रभेदे, पुं० वाच० ।

उद्योत-पुं० उद्योतयतीत्युद्योतः पचादित्वादच् । आपत्त्यादुज्जति

प्रकाशे, " भज्जापह सीउएहं तमुज्जुच्छायातवेवेव ।
उत्त० १ अ० ।

उज्जुभायया-उज्जुभायया-स्त्री० उज्जु सरसा सा आसावायया

च दीर्घा अज्जुभायया । अणि (प्रदेशपंक्ति) जेदे, स्था० ७

ग० । यथा जीवाद्य ऊर्ध्वलोकादेरधोलोकादौ अज्जुतया

यान्तीति । ज० २४ श० ३ उ० ।

उज्जुक-उज्जुक-वि० उज्जु मायाविरहितं कृतमनुष्ठितमस्य-

निर्मायितपोधर्मयुक्ते, " अकिंचणा उज्जुकमा निरामिस्ता

परिमाहारंजनियतदोसा " उत्त० १४ अ० ।

उज्जुक-उज्जुक-वि० उज्जुकुटिलसंयमदुष्पणिहितमनोवाक्यानिरोधः

सर्वसत्त्वसंरक्षणप्रवृत्तत्वाद्यैकरूपः सर्वत्राकुटिलगतिरिति ।

यावत् । यदि वा मोक्षस्थानगमनजुंश्रणिप्रतिपत्तिः सर्वस-

ञ्चारसंयमाकारेण कार्यापन्नार कृत्वा संयम एव सप्तद-

शप्रकार उज्जुस्तकरोतीति अज्जुकुत् अज्जुकारिणि, अशेषसं-

यमानुष्ठायिनि संपूर्णानगारं, " जहा अणगारं उज्जुकुट्टे विपाय-

पविष्ये " आचा० १ श्रु० १ अ० उ० ।

उज्जुग (य) उज्जुक-न० दृष्टिवादस्य अष्टादीतिस्त्रेषु प्र-

थमसूत्रे, सम० ।

उज्जुग-वि० अज्जु यथा तथा गच्छति गम ५० । सरस्व-

वहारिणि, वाणे, पुं० वाच० । मायारहिते, पिं० सरले, उपा० १

अ० । सूत्र० । ज्ञा० । आचा० । अवक्के, न० । "उज्जुयत्तयस्स

धम्मो सुखस्स चिट्ठ" आचा० १ श्रु० १ अ० "स हु समण

मुयधारण उज्जुय संजण" प्रश्न० ४ ज्ञा० । संस्फुटे, ति विहं ते

गच्छम्मि उज्जुयवाउल्लणसाहणा चेष० ' अज्जुसस्फुटमेव

व्यावृत्तसाधना व्यावृत्तक्रिया कथने कर्तव्यम् १ व्य० प्र० १

उ० । जी० " उज्जुयसमसंहियजच्चतण्णकसिणनिरुद्धाए अ-

सङ्करोमराहं " अज्जका न वक्का समानान काप्युहन्तुरा सं-

हिता संतता नत्तपान्तरावे व्यवाच्छन्ना सुजाता सुजन्मा न तु

कात्वादिगुणयतो दुर्जन्मा अत एव जान्या प्रधाना नत्वा । न

तु स्रुगा कृष्णा न तु मर्कटवर्णा कृष्णमपि किञ्चित् निर्दी-

प्तिक भवति तत आह स्निग्धा आदेया दर्शनपथमुपगता

सती उपादेया सुप्रगा इति ज्ञायः । एतदेव विशेषणद्वारेण

समर्थयते । सट्टहा सत्त्वार्णमा इत आदेया तथा सुकुमारा अ-

कठिना । तत्राकठिनमपि किञ्चित् कर्कशस्पर्शं नवति तत आह

मृच्छी अत एव रमणीया रम्या रोमराजस्तनूहपक्षिण्येषां ते

अज्जकमसंहितजात्यतनुकृष्णा सुगन्धादयस्तट्टहसुकुमारमृदु-

रमणीयरोगजयः ॥ जी० ३ प्रति ।

उज्जुग- (य) ज्य-उज्जुक-वि० सरस्वीभूते, सां हि.

उज्जुयत्तयस्स धम्मो सुखस्स चिट्ठ, ॥ उत्त. विश्वरूप स-

यनसुद्धमजेदे, ॥ कल्प ॥

उज्जुग [य] या-उज्जुकता-स्त्री० अज्जुकतावे, कर्मणि-वा-

तन्न । अमार्यनो जावे कर्मणि च । स्था० ३ ग० ।

उज्जुगा [या] उज्जु-स्त्री. अज्जु स्त्रियां वा ङीप् । आर्जेव-

यत्यां स्त्रियाम्, वाच० ॥ माया भार्गवी धृया मेहावी उज्जुयाय

आणती । य, अज्जुकामकुटिलामाज्ञताम् । व्य. द्वि० ७ उ० ।

अष्टसु गोचरभूमिषु प्रथमगोचरभूमौ, उज्जुमात्रादिश्रोत्रव-

वहिरतो उज्जुगं जानितो राउ स णिहह, ॥ पं० ब० । अज्जुवी

स्वयत्सतेर्जुमार्गेण समश्रणिव्यथितगृहपक्षौ भिक्षाग्रहणेन

पक्षिसमापने तता द्वितीयपक्षौ पर्याप्तैःपि भिक्षाग्रहणेन अ-

जुगत्थैव निवर्तते च भवन्ति । ध० २ अधि० ॥ यस्यामेकां
दिशमजिगृहधोपाध्यान्निर्गतः प्राञ्जलिनेव ययासमर्धेण्य-
वस्थितः गृहपक्षौ त्रिकां परिभ्रमन् तावद्याति यावत्पक्षौ च
रमगृहं ततो भिक्षामगृहह्रस्व अपर्याप्तेऽपि प्राञ्जलियवगत्या
प्रातिनिवर्तते सा ऋज्वी । ग० १ अधि० ।

उज्जुजङ्घ-ऋजुजङ्घ-पु० ऋजुजङ्घाशङ्गस्ते च ते जमाश्च विशिष्टो-
दावकल्येनोक्तमात्रादिह ऋजुजङ्घाः पंचा० १६ अ० । शिक्षा-
प्रहणतत्परतया ऋजुबुद्धप्रतिपाद्यतया मूर्खेषु प्रथमतीर्थकृत्सा
धुषु “ पुरिमा उज्जुजङ्घाशो धक्क जङ्घा य पच्छिमा ” उक्त० २६
अ० । (एषां स्वरूपं नटदृष्टान्तेन कण्ठ शब्दे दर्शयिष्यते)

उज्जुजङ्घ-नृजुजङ्घ-प्रि० उद् युज् क । उद्यमयति, संस्था० । उ-
द्यते, आव० ३ अ० । सावधाने, “ तस्मा चंदगविजं सका-
रण उज्जुपण पुरिसेण ” आनु० । उद्यमपरे, विशेष० । अप्रमा-
दिनि, न० । ग० । सूत्रार्थतदुजयप्रहणे अपरिनास्ते, प० ज्ञ० । उ-
पयुक्तं, व्य० प्र० १ उ० ।

उज्जुदंमि (ण) ऋजुदर्शिन-पु० ऋजुमोक्षं प्रति ऋजुत्वात्
सयमस्मत् पश्यन्त्युपादेयतयेति ऋजुदर्शिनः । संयमप्रतिबुद्ध-
“ निगमथा उज्जुदंमिणा ” दृश० ३ अ० ।

उज्जुधम्मकरुणहमाण-ऋजुधर्मकरणाहसन-न० ऋजुनामव्युत्पन्न-
बुद्धीनां धर्मकरणं स्वबुद्ध्यनुसारेण कुशलानुष्ठानासेवने हस-
नमुपहासः ऋजुधर्मकरणहसनम् । अव्युत्पन्नमतीनां धर्मानु-
ष्ठाने प्रवृत्तानाम् धर्मेतिरुम्भिनः कल्येनं धन्यादिरूपे उपहासः ।
एतन्लोकार्थिरुक्त्वास्याज्यम् । बहवो ह्यव्युत्पन्ना एव लोकास्ते
च तद्धर्माचारहसने सति विरुद्धा एव जयन्ति । पंचा० २ विव० ।

उज्जुपण-ऋजुपण-पु०—ऋजवश्च प्राज्ञश्च ऋजुप्राज्ञः
शिक्षाप्रहणतत्परेषु, प्रकृष्टबुद्धिषु च । मध्यमतीर्थकृत्साधुषु,
“ मज्झिमा उज्जुपण्णाओ, तण धम्मं पुहाकप ” उक्त० २६ अ०
(नटप्रकादर्शने तेषां स्वरूपावयवकः कण्ठ शब्दः) अकुटसमतौ,
ति० । “ उज्जुपणं मणुव्यिमा, अचक्खिसेण चेषसा, दृश० ५ अ० ।

उज्जुजाव-ऋजुजाव-पु० सरसत्वे, “ ते उज्जुजावं पमिषज्ज-
संजण, निव्वाणमगं विरप उवेह ” ॥ उक्त० २१ अ० ॥

उज्जुजावमेवण-ऋजुजावासेवन-न० ६ त० । कौटिल्यत्या-
गरूपस्य ऋजुजावस्यानुष्ठाने, तच्च ऋजुजावासेवनमिति ।
ऋजुभावस्य कौटिल्यत्यागरूपस्यास्येयनमनुष्ठानं देशकनैव
कार्यमेवं हि तस्मिन् । अधिप्रचारणकारिणः, संजाविते, । स हि
शिष्यस्तदुपदेशान् कुतोऽपि दूरचार्तः स्यादिति । ध० १ अधि० ।

उज्जु (रिउ) मङ्-ऋजुमति-स्त्री० “ रिजुसामंशं तम्म-
गाहिणी रिजुमङ् मणानाणं । पायं विसेसविमुहं धरमिच्छं
चित्तिं सुणह ” पा० । आ० चू० । मनने मतिः संवेदन
मित्यर्थः ऋज्वी सामान्यप्राहिणी मतिर्ऋजुमतिः । ज० ।
आ० म० प्र० । सामान्यप्राहिण्यां मती, न० । सा च घटोऽनेन
स्मितत इत्यध्यसायनिवधना मनोऽव्यपारिच्छित्तरिति । ज० ।
कर्म० । अर्द्धतीर्थकृत्साधुलूनमनुप्यक्षेत्रवर्तिसंक्षिपञ्चे-
न्द्रियमनोऽव्यप्रत्यक्षीकरणहतुमनः पर्यायज्ञाननेदः । ग० १
अधि० । सामान्यघटादिवस्तुमात्रचित्तनप्रवृत्तं मनः परिणाम-
प्रादि किञ्चिद्विशुद्धतरमर्द्धतीयाद्बुद्धहीनमनुप्यक्षेत्रविषयं
ज्ञानमृजुमतिः शब्धिनेदः । प्रव० ॥

ऋजुमति-प्रि० ऋज्वी मतिर्यस्यासाधृजुमतिः ऋजुमतिशब्धि-
प्राप्तं ज० । उज्जुमती नाम मणोगतं जावं पदुश्च सामत्यतेम-

गाहिणी मती जस्स सो उज्जुमती जन्नाति । आ० चू० १ अ० ।
ऋजुमतयस्तु सर्वतः सार्धैश्चक्षुसाधिके मनुप्यक्षेत्रे स्थितानां
संक्षिपञ्चेन्द्रियाणां मनोगतं जानन्ति । कल्प० । प्रव० ।
(अस्य हेतुविषयमानं मणपञ्चव शब्दे) मार्गप्रवृत्तबुद्धौ च ।
“ तवोगुणपहाणस्स उज्जुमद्वसंति संजमारस्स ” दृश० ४ अ० ।

उज्जुमनयपीवरपुट्टमंदयंगुलि-ऋजुमृदुकपीवरपुट्टमंदनाहुलि
वि. ऋजवोऽवका मृदवोऽकठिनाः पीवराः अकृताः पुष्टा मां-
सदाः संहताः सुमिश्राः अद्भुतयो यस्य स तथा । स्वलक्षण-
युक्ताहुलिके, जी० ३ प्रति० ।

उज्जुया-ऋजुता-स्त्री० निरुतिपरंऽपि मायापरित्यागेः दृश० ।

उज्जुयार-ऋजुचार-त्रि० अर्कौटिल्येन प्रवर्तमानं यथापदेशं
यः प्रवर्तते न तु पुनर्वर्ततयाऽऽचार्यादिवचनं विशेषमयति प्र-
तिक्रियति “ जञ्जमिण चेष सुउज्जुयार ” सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० ।

उज्जुवाशिया-ऋजुपाशिका-स्त्री० स्वनामख्याने नदीविशेषे,
सा जम्भिकप्रामनगरस्य बहिर्वहति यस्यास्तारं जगधनो
वीरस्य केवलज्ञानमुत्पन्नम् । कल्प० ॥

उज्जुववहार-ऋजुव्यवहार-पु० ऋजु प्रगुणं व्यवहरणमृजु
व्यवहारः । एकविंशतिजावभावकगुणानां चतुर्थे गुणे, ॥ अधुना
ऋजुव्यवहारीनि चतुर्थजावभावकवृत्तं यथा ।

उज्जुववहारो चउहा, जहन्त्यजणं अवंचगाकिरिआ ।

हुंतावायपगासाण, मिच्छीजावो अमज्जावो ॥

ऋजु प्रगुणं व्यवहरणं ऋजुव्यवहारः । स चतुर्था यथार्थज-
णनमधिसवादिबचनस १ अवञ्चका पराव्यसनहेतुक्रियामनो-
वाकायव्यापाररूपा २ (हुंतावायपगामसत्ति) हुंतस्ति प्राकृ-
तशैल्या जाविनाऽव्यव्यवहारकृता येऽपायास्तथा प्रकाशनं
प्रकटनं करोति जहन्ती मा कृत्याः पापानि चौर्यादीनि इह परत्र चा-
नर्थकारिणीत्यादिनि शक्यति ३ मंत्रीजायः सज्जावो निक्कप-
टतायाः ४ । ध० २ अधि० । इत्युक्तं ऋजुव्यवहारं यथार्थजण-
नस्वरूपः प्रथमो जेदः । संप्रति द्वितीयो जेदमाह । (अवचि-
गाकिरियसि) अवञ्चका पराव्यसनहेतुः क्रिया मनोवाकाय-
व्यापाररूपा तत्र द्वितीयमृजुव्यवहारवृत्तं उक्तं च तत्परिरुच-
गविहिणा, उत्रापज्ञाई हिकण मज्जहिंयं । द्वितीयां क्षिणो वि परं,
नववण सुद्धम्ममर्थी ॥ १ ॥ ” वंचाकिरियाइ इहं पि केव
हं पावमेव पिच्छतो । तत्तो हरिन्दी इय, नियत्तप सव्वहासु
मई २ ” इति कः पुनरयं हरिन्दी तत्कथोच्यते ।

उद्येणिपुरवरीण, बहिया व ण्णीहिया इ व्यवहरह ।

हरिन्दि षणी वारिह-रुद्धं दालि दुमविहगो ॥ १ ॥

आसन्नसंनिवेशा उ, भनया आगया यणे तस्स ।

आहीरी व्यवहरिठं, पगा घयमाइ विच्छण ॥ २ ॥

विक्रिण्डं किण्डं वा, भोणतिल्लाहसापय पेह ।

सिद्धिविसिठं रुवग, दुग्गस्स कप्पासमपेसु ॥ ३ ॥

सो य समग्घो समप, तम्मि य तो तोविठं दुये धारे ।

इगरुवगस्स अप्पह, सा मुहा बंधण गीणि ॥ ४ ॥

तं तह वट्ठं सिद्धी, विचिंतण परपवंचणानिउणो ।

अज्ज मय अज्जिणिओ, अक्खिसेसं रुवगो एगो ॥ ५ ॥

इय चिन्तिउ विसेज्जइ, इमा अप्पुत्तमुज्जयं सव्वो ।

इत्तो नवणिमिस्सं, पत्तो सगेहिणी तत्थ ॥ ६ ॥

सा चवणि उवणेत्तं, जणिआ अयस्संस्सामिय मईणि ।

एयाइ गिण्ह सिग्घं, कंगेसु तं धउरं पउरं ॥ ७ ॥

सा तां गदिय सगिहं, गंतुं तुहा करइ घयपुल्लं ।
सिद्धी ठट्टियइहाउ न्हाउं पत्तो नई इत्तो । ७ ।
कत्तो य आगभो त-मिहम्मि जामाउभो वयस्सज्जुओ ।
अइओ सगुत्तिहत्तं, ते घयपुल्लं गभो तुरियं । ८ ।
अइहाउ गिहं पत्तो, सिद्धी साहावियं चिय कुजत्तं ।
परिविठि दंठुं सुट्टु, रुट्टुओ जणइ इय भज्जे ! १० ॥
किं अल्लसे घयपुल्लो, न कया सा जणइ ते कया कितु ।
अणुताव तावियमाणो, इय अप्पं निदए सिद्धी ॥ १२ ॥
हा वंछिया मुहाए, धण तव बुद्धेण सा मए सुखा ।
अभेहि तयं हत्तं, पाव मह चैव संजायं ॥ १३ ॥
इट्टी इच्चिकात्तं, परवंचणपवणमाणसेण मए ।
डुसइदुइनरयदाम-मिहं घणं कह कभो अण्णा ॥ १४ ॥
इय कुरंतो जाजइ, किं पि जुभागममाओ ताव ।
ममाम्मि मुणी पयं, गच्छंतं दट्टमिय जणइ ॥ १५ ॥
जययं ! पारिकस्सु लणं, भणइ इमो गच्छिमो सकज्जेण ।
सिद्धी वि आइ किं को वि, नाइ परिजमइ परकज्जे ॥ १६ ॥
अइसयनाणी साहु, जणइ तं चिय जमेसि परकज्जे ।
सामं मे इव पुट्टो, बुद्धो तेणव वयणेण ॥ १७ ॥
हरिनंदी भाणंदिय-दियओ वंदिय मुणि भणइ कथ ।
चिट्टइ तुभं भयव, ! भाइ मुणी इत्य उज्जाण ॥ १८ ॥
तो मुणिकदियं धम्म, सोतं विज्जवइपट्टु तुह समीव ।
गिण्हस्समहं दिक्खं, नयरं पुच्छियस्ससयणमा ॥ १९ ॥
पणमित्तु मुणि गेट्ठे, पत्तो मेळित्तु जं पप सयणं ।
इह तागिंसा न लानो, ता दिसि जत्ताइ गच्छामि ॥ २० ॥
इत्य दूवं सन्थाहा, एगो नियरयणपणगमपेइ ।
तह नेइ इच्छिय पुरं, पुव्व वि दत्तं न मग्गेइ ॥ २१ ॥
बीओ न देइ किं चियि, इच्छिय नयरं च नहु पराणेइ ।
पुव्वज्जियं पि गिण्हइ, वयमिन्तो भणइ केण समं ॥ २२ ॥
ते विनि पढमपणं, सिद्धी वज्जरइतिथइ आगंतु ।
तो ते पमोयकत्तिया, चत्तिया सह तेण ममाम्मि ॥ २३ ॥
इयवसहाइं अदट्टुं, जणति ते कथ सन्थयाहो सो ।
नियहनिसज्जमसोग-दिट्टुओ संसए सिद्धी ॥ २४ ॥
तो निविमइइयमणा, सयणा नमिउ माण समासीणा ।
पणमिय पुच्छइ मिट्ठी, को इत्थ पसत्थ सत्थाहो ॥ २५ ॥
साहु साइइ इह स-व्वजावभेया दुहा उ सन्थाहो ।
तथ य पढमो नियओ, सगुज्जुओ सयणुवग्गुत्ति ॥ २६ ॥
सो दुहियस्स वि जीवस्स, देइ न य कइवि किपि सुकयघणं ।
परजवपइं पयट्टस्स, तस्स न पयं पि मइ चलइ ॥ २७ ॥
कलहाइणहिं पत्तो, सुंपइ पुव्वज्जियं पि सुकयल्लवं ।
बीओ पुण सत्थाहो, सुगुरु गुणरयणगणकत्तियो ॥ २८ ॥
जिणसासणसुक्कागर, संभुए निम्मल्ले य सत्थाए ।
सो संमं देइ निण, पंचमइव्ययमहारयणे ॥ २९ ॥
जं तेहि पंचरयणेहिं, अज्जियं सुहकरं सुकयद्वयं ।
नय तं कयावि गिण्हइ, कंमण पावइ सियनयरं ॥ ३० ॥
इय सोतं संविमो, हरिनंदी गिण्हए समणधम्मं ।
सयणा वि ससत्तीए, धम्मं गदिहं गया सगिहं ॥ ३१ ॥
हरिनंदीपरवंचण-किरिया सकिरियाहं सो सणिक्करवि ।
कयसकिरिओ अकिरिय-गणम्मि कमेण संपत्तो ॥ ३२ ॥
इत्येवम्य हरिनद्विज्जना-पापसंतमसदशीयामिनीम ।
तां विमुच्य परवच्चिकां क्रियां, सक्रियाः स्त यद्विवा क्रियेच्छवः
इति हरिनद्विकथा ॥

इत्युक्तञ्च उज्जुववहारेऽवच्छिकाक्रियेति द्वितीयो प्रेक्षः ।
संप्रति भाव्यपायप्रकाशनस्वरूपं तृतीयं प्रेक्षमाह ।
(हुतावायपगासणहत्तसि) प्राकृतशैल्या प्राविनाऽशु-
व्यवहारकृतो येषांयास्तेषां प्रकाशनं प्रकटनं करोति प्रेक्ष !
मा कथाः पापानि चौर्यादीनि इह परत्र चानर्थकारीणीत्या-
धिनं शिक्तयानि । प्रेक्षभेदीव निजपुत्रं धने न पुनरन्यायप्रवृत्त-
मन्युपेकृत इति प्रावः ।

प्रेक्षभेदिकथा चैवम ॥

इतिहं पि व जहिस, पुरमत्थि सुवअसंगयं सुगयं ।
तथ सुपसयनयकुज-कसरी कसरी राया ॥ १ ॥
सिद्धी जहां जहां, इतीव दाणपसरडुल्लिओ ।
तस्स य वंचणपवणो, धणबुद्धमणो धणो तणभो ॥ २ ॥
मुणिचित्तं च सकरणं, सअज्जणं पंरवाणं सिद्धं च ।
ते कील्लितं कया वि हु, दुवे वि उज्जाणमणुपत्ता ॥ ३ ॥
उच्छुदसमा जारं, निवूदवयपरुदगुरुवंसं ।
सेअपि वसुपइदं, सुपइदमुणिं नियति तहिं ॥ ४ ॥
ते तं समणुत्तम्म-मुत्तमंगसुनिविट्टकरयत्ता नमिओ ।
निमित्तं वि वियगण, ता धम्मं कहइ इय सुमणी ॥ ५ ॥
कमलसरं पिव मरुमं-रुत्तम्मि तमसम्मि रयणदीवं च ।
नरभधामिह डुलहं लहिय, कुणइ सत्तीइ जिणधम्मं ॥ ६ ॥
इय सुणिहं पियपत्ता, पइट्टचित्ता गहितु गिहधम्मं ।
मुणिचरणे जयसरणे, नमिओ पत्तानिए सरणे ॥ ७ ॥
प्राविबहुमइ सहाइ, सुंदरो भइमाणसो जहा ।
ववहारसुच्छिनिग्गो, गिहधम्मं पाअयइ विग्गुं ॥ ८ ॥
इट्टम्मि जिओ निच्छं, धणो पुणो लुक्कओ धणे धणियं ।
कुमकयतुमणो, कुमार्इहं च ववहरणत्तिं ॥ ९ ॥
अणविक्किउं अपाए, तेणणीयं पि लेइ पच्छं ॥ १० ॥
तं नाउ सो उ पिउणा, मिउणा वयणेण इय जणिगो ॥ १० ॥
वच्छ अवत्थ पच्छा-अपत्थजत्तं व दोसपमिहत्थं ।
अन्ताएण दाविणस्स, ण अज्जाणं सज्जणा विंति ॥ ११ ॥
अन्ताएण वि दत्तं, दव्वमसुक्कं असुक्कद्वेण ।
आहारां वि असुद्धां, तेण अशुद्धं सरीरे पि ॥ १२ ॥
देहेण असुक्केण, जं जं किज्जइ कयावि सुहाक ॥ १३ ॥
तं तं न होइ सफलं, बीय पिच चउसरान्हत्तं ॥ १३ ॥
किञ्चि जविअवाय अन्ता-नयपइपदियाएनराण चिंत्तु ।
निज्जियकज्जलपसरो, अजसजरो पुरइ जवणम्मि ॥ १४ ॥
इह य पिबि हुंति काग, पवासवहेवइहत्थेयइ ।
पग्लोप पुण दाकण, नग्गाइसु डुक्खारिं गेली ॥ १५ ॥
संपासंपायवत्तं, जलजल्लण नमिइमाइसाहीणं ।
विहविज्जवं नाउ अनाय, उज्जुओ काह विज्जइहं ॥ १६ ॥
वच्छ वियाणसु अन्नाय, अज्जियं पि विहवज्जरं ।
पज्जने अश्विरसं, सुज्जय जवपुल्लजावं च ॥ १७ ॥
अश्लोहनेहपूरिय, अन्नायपइवजाविणा इमिणा ।
नियवयजरंज्जण खं-जोणं कामइल्लए अप्पं ॥ १८ ॥
इय जं पिओ वि पिउणा, सो गुरुणा होइकम्मणा मलिणो ।
न इ किपि तं पवज्जइ, चिट्टइ पुव्वं व अनयपरो ॥ १९ ॥
अइ चोरे गिक्कणं, वरकुडइज्जुयल्लसंजुयं हारं ।
उवणीयं जात्ति धणो, धणेण योवण गिण्हइ ॥ २० ॥
चोरकराओ कइया, वि जाव रयणावत्तिं स गिण्हइ ।
निवमिरिहरिओ विमलो, तो पत्तो तस्स इट्टम्मि ॥ २१ ॥
तेण य भाणओ वरसि य, संचए दंसए धणो जाव ।

ताव घणउदियाव, पमियाणववडीज्जत्ति । २२ ।
 तं गहिउं उवववडिअय, विमसो पुकउं सिद्धि किं पयं ।
 जा किं पि न सो जपइ, उदिया ता जपण विमसो । २३ ।
 अयं पि इमीइ ममं, नदवरदारकुंमडिअयं ।
 तुइ पासे तं पि अहं, मन्ने ता बहु महणंसु । २४ ।
 अन्नह निवण माणे, धणेण देहण वा न उद्विडिअसि ।
 अह हण हणित्ति जणिओ, संपत्तो तत्तयगे नय । २५ ।
 यद्यो तेण धणो विम-सुपुत्तिओ सो भणइ जहा अज्ज ।
 लको इको चोरो, से दिज्जेतेण तेण इमो । २६ ।
 कहिओ मो सत्ताणे, नरवरआहरणमाइसत्ताणं ।
 तो रयणवडिसाहिओ, स तेण नीओ निवसमीये । २७ ।
 तो भित्तिज्जासुरेण, निवेण से हाविओ धणो अहियं ।
 रयणावडिअकुंमडिअ-रमाइसत्तं समण्येइ । २८ ।
 इय सोऊण अखुहो, भहो गंतण निवइपासमि ।
 दाउं पत्तयविहव, कह कहमवि मोयए पुत्तं । २९ ।
 तो नाउ बहुअवायं, चइऊण पुहायं उज्जणं वधणं ।
 दिक्ख गिण्हिय जाओ, जहो जहाण आभागी । ३० ।
 मुक्कववहारसुद्धी, सुमहंतसमुल्लसंतयणगच्छी ।
 परिचत्तविमलजायो, नरण पत्तो धणो पायो । ३१ ।
 इयेयमाकार्यं सकुणंभोका, जइस्य जइंकरणं चरिअम ।
 तइअयपायापसरणं मुत्तां, अयन्तु नित्यं व्यवहारवुद्धिमा । ३२ ।

इति भट्टश्रेष्ठिकथा ।

इत्युक्तं ऋजुववद्दारं ज्ञाप्यपायप्रकाशनीमिति तृतीयो ज्ञेयः ।
 संप्रति सद्भावतो मैत्रीभाव इति चतुर्थे ज्ञेयमाह ॥
 (मित्राणां यो यः सन्तवत्ति) मित्रस्य भावः कर्म वा मैत्री
 मस्या भावो भवन् सत्ता सद्भावान्निष्कपटतया सुमित्रवत्ति-
 ष्कपटमैत्रो करोतीत्यर्थः । मत्रीकपटभावयोश्चायानपयोऽपि
 निरोधत् । उक्तं "शाउथेन मैत्री कटुरण धम्मं, परापतापेन
 सन्नुद्धिजावम । सुत्वेन पिआं पुरेण नारी वाज्जिन्त ये
 व्यक्तमपिस्तास्ते । इति चतुर्थे ऋजुववद्दारज्ञेयः ।

सुमित्रकथा चैवं ।

सुपुत्तिं पुरइवमुक्के, वरवत्थं निरिपुरम्मि नयगम्मि ।
 निही आसिनदीणो, समुहदत्तो समुहव ॥ १ ॥
 सग्भावसारमिस्ती, महंनदिपत्तकंतिअयसेहो ।
 पुत्तो तस्स सुमिस्सो, मिच्छुव परं असत्तासो ॥ २ ॥
 तिच्छमो चत्त पुत्तो, लोहमओ मग्गणुव्व पीइहरो ।
 परम्ममयंहरणपरो, मिस्सो तस्स त्थि वसुमिस्सो ॥ ३ ॥
 पुत्तविअ कहमि पिठणो, ववहरणत्थं सुमिस्स वसुमिस्सो ।
 संगहिय पउरणिआ, धणिआ देसंतरं चलिआ ॥ ४ ॥
 मिस्सपआत्ती दो सु-ऊरिसपरो कोसिउव्व वसुमिस्सो ।
 उरुमओ मिस्सधणे, कुणइ विआयं इय पइम्मि ॥ ५ ॥
 जीवाण जओ धम्माओ, किं व पावाउ कहसु मह मिस्स ।
 जणइ सुमिस्सो धम्मओ, नाणुजओ न उण पावाउ ॥ ६ ॥
 (यतः) दविणमयं कुत्तममत्तं, आणस्सरियं अत्तपुरं विरियं ।
 सुरसंपयं सिअपयं, धम्मा उच्चिअजियाण धुअ ॥ ७ ॥
 जइ पुण पावेण बुद्धि, रिद्धिस्सिद्धिमाइयो हुज्जा ।
 तो हुज्ज न को वि इहं, जओ दाग्गो असिद्धो य ॥ ८ ॥
 रक्खियमिअ वि मयत्तं-उणो ससीइयमिगो धि मिगनाहो ।
 मीहो तउ पावा ज-इति इय भणइ वसुमिस्सो ॥ ९ ॥
 इय विअयता दुअ वि, सव्वस्स पणम्मि निम्मयपइआ ।
 अत्तायधम्मनामे, कामेण कमवि गया गामे ॥ १० ॥
 तत्थ य वसुमिस्सो, मच्छरभरपूरिण निअपक्खं ।

पुटो गामीणजणा, पावा उ जउ त्ति जंपत्ति ॥ ११ ॥
 जं परवंचणपउणा, विगलियकरुणा सया अस्सच्चणा ।
 तत्पक्कक्ख पिउह, अत्तुअसच्छो संपत्ता ॥ १२ ॥
 अत्थेअयुत्तमं । नार्तीय सरत्तैज्जायं, गत्था पइय वनस्यत्तमि ।
 सरत्तास्तत्र विद्यन्ते कुज्जास्तिष्ठन्ति पादपाः ॥ १३ ॥
 गुणानामेव दौरात्म्याद् धुरि धुर्यो निकल्पते ।
 असंज्ञातकिंगस्सत्थः सुखं जीवति गौगन्धिः ॥ १४ ॥
 उत्तरदाणअमत्तो, तस्स सुमिस्सो मुक्कक्खमत्थस्स ।
 वसुमिस्सं सत्था, उघादिओ गहिअमव्वस्सं ॥ १५ ॥
 सो एगागी अत्थी-दनिवडिओ आहिदुक्खमत्तो धि ।
 पगइइमिस्सभावेण, परिगउ चितए पयं ॥ १६ ॥
 नउज्जेतो रजियपुअ, जम्म कमुक्कम्मक्कक्खफलमयं ।
 काऊणं सत्तासं, यस्मिन्ने वज्जिसुपओसं ॥ १७ ॥
 इय चित्ते सुमिस्सो, निताइमावयणगण वाहंतो ।
 इक्कस्स निवुद्धो गरु-याविमवावमविस्स कहरम्मि ॥ १८ ॥
 इत्तो निसुणं दीव-तरो उवत्ताणं रुक्खमिहरम्मि ।
 सो पक्खीणुव्वविअं, महल्लविहगेण पुट्ठाणं ॥ १९ ॥
 जो विहगा कहइ मह, कत्तो को इत्थ आगओ इएइ ।
 दीवंतगमिक्खेणं, किंकिरुद्धं व निसय वा ॥ २० ॥
 तेदिं धि ज जइ दिट्ठं, सुय व दीयतेरसु वा सव्वं ।
 तह चैव तस्स कहियं, एगो पुण भणइ नत्थ इम ॥ २१ ॥
 नाय अह पज्जपत्तो, सिद्धलदीवा उ नत्थ नरवइणो ।
 अत्थि जियमयणधरिणी, धुआ धुयामयरंहा ॥ २२ ॥
 तीसे य अत्थि विअगइ-पीअियाए, तइज्जओ भासो ।
 विज्जेहि विअडिअिच्छा, तो पिठण दाविओ परहा ॥ २३ ॥
 जो मह धुयं पउणइ, तस्स विअरेमि रज्ज अरुमहं ।
 सीइसमं विअ नय को वि, परहंपउडिअ पुण तथा । २४ ।
 अज्ज दिणं उट्ठीपठ-इयस्स तातीनयणरोगस्स ।
 किं नत्थि ओसहमिड, किवा अत्थिनि मह कहसु । २५ ।
 अह भणइ बुद्धपक्खी, जाणतेहिं वि जइ तहा पयं ।
 दिअसम्मि वि न कीइज्जइ, कि पुण रयणीइ हेपुत्तो । २६ ।
 तेणुत्त महगहयं, कुटुं न य कोइ सुणइ इह नाय ।
 ता कहसु आह सो वि ह, सुयपुव्वं वत्थमह पयं । २७ ।
 अछाणं पवभमेहिं, इह नित्ति वसिपहिं जइणसाहुहि ।
 संवक्खणुत्ति कहिओ, एस तह नयणरोगहरो ॥ २८ ॥
 जइ कोइ एइ तरुणो, पत्तरसंतीइ अत्थि सुखिविज्जा ।
 तो सा पउणिज्जइ लह, इय सा उचित्तं सुमिस्सो ॥ २९ ॥
 उज्जावडियामिस्सीइ, मदिं दुइय दहणजलवाहा ।
 सत्ताणरयणजलदी, न अन्नहा चिति जइणमुणी ॥ ३० ॥
 इय नत्थि य तरुणं सर-जइताइं गहिसु सो अप्पं ।
 यथइ सिद्धलदीवा, गयज्जाहंस्स चरणाम्मि ॥ ३१ ॥
 नीओ तेण तहिं सो, विविउं परहं गओ निवइ पासे ।
 विहिओ वि य पविअत्ती, रत्ता पुटो कुसलवत्तं ॥ ३२ ॥
 वाहरिय मयणरेहं, वल्लमल्लमाइकाउनिवइ पासे ।
 श्रायववयणरहियं, करइ तेणं दत्तरसेण ॥ ३३ ॥
 परिणाविअ निवक्खं, दिअं रत्तं य तस्स रज्जउं ।
 सो तत्थउअ सुत्थिय, दिअओ मत्थेसि दिअनिगओ । ३४ ।
 वसुमिस्सो वडणं, कया वि तत्थागयो विणिज्जेण ।
 निवदंसरणइपत्तो, गहिउं कोसल्लियं बहुयं ॥ ३५ ॥
 तत्थ सुमिस्सं सुमहं-तरायं लच्छीइ वट्ठु दिण्णं ।
 सो चत्तामिस्सजावो, धसिअओ चितए पयं ॥ ३६ ॥

एसो पयउपउसो, जइ कहमयि मज्ज वदयरं रत्तो ।
पायइह तओ अहुमा, हिय सव्वस्सो विणस्सामि ॥३७॥
केणावि उ वाए, ताएयं मारिमुत्तिचित्तेउ ।
पाहुमपिनुनिवड-रायपासमि आसीणो ॥ ३८ ॥
विजणं जाणितु इमो, सुमित्तमवणम्मि जाइ मायाए ।
पुडिअकुसुमादता, परुणपरं जाय अउत्ति ॥ ३९ ॥
ताव सुमित्तपुत्ते, सुमित्तवरमिस्स कहयथादिणार्ण ।
मा मे जाणा विज्जसु, रत्तो तेणावि पडियन्नं ॥ ४० ॥
असुविणे वसुमित्तो, रहम्मि विन्नयइनरययं एव ।
परदोसमाहणे जइ, वि देवकुसुतसुपुरिस्साणं ॥ ४१ ॥
तइयि हु गुरुअववाओ, पहुणो मा होउ इय पयंपेमि ।
एसो उइ जामाऊ, अइह पुरं विज्जुअसुओ ॥ ४२ ॥
तं सोऊण विमन्नो, करासकुसिसाहओ व्व नरनाहो ।
तं वुत्तंतं सव्वं, सुबुद्धिसच्चिवस्स साहेइ ॥ ४३ ॥
सो पमिभणे जइ देव, एवमेयं तओ गुरुअवसो ।
ववहारायारट्ठाणं, जमिमादिवसु तुह नयरी ॥ ४४ ॥
सहसा नियो वि जंपइ, जा परइवइ न हु इमं लाए ।
तो पउत्तन्नं एयं, वा वायसुमंति तमहसि ॥ ४५ ॥
आमंति मंति एत्ते, रहम्मि पुछा निषेण नियध्या ।
किं अकुडीणवियारो, सव्वविओ को धिते पइणा ॥ ४६ ॥
सा जणइ अविकसंको, ससिणोकिर अग्रि न ठण मह पइणो ।
कवलगुणमयसुत्तो, पउत्तपरगुज्जरकण्डा ॥ ४७ ॥
नियपकवइ नरेहिं, इत्तो पिउणय पिउणमिसेण ।
सच्चिवेण अहु सुमित्तो, संजासमयम्मि बाहिरओ ॥ ४८ ॥
पुनभरपरिणं, तेण वि नियवेसमपपडं तइया ।
पठविओ वसुमित्तो, सुबुद्धिपुरिसंहि सो निहिओ ॥ ४९ ॥
त नाउंति निवो कह, मह दाइया होहिं जाव फुरइ ।
सा ताव तथ आगं-तु पुत्तिअ किं इमं ताय ॥ ५० ॥
तुह वेहव्वकरोह, वउं पावुत्ति जंपिए रत्ता ।
सा भणइ तुज्ज जामा-उगो गिहं चिछए नाय ॥ ५१ ॥
तं आयन्नियरत्ता, रहम्मि पुछो पयंपइ सुमित्तो ।
मज्जत्यमणो सव्वं, तं वसुमित्तस्स वुत्तंतं ॥ ५२ ॥
ता चित्ते नरेदो, मिस्साभावत्तणं इमस्स अहो ।
गम्मउरतीरुत्त, महो अहो धम्मसुधिरत्तं ॥ ५३ ॥
इय चित्तिओ अमक्खिय-मणो नियो कहइ मंतिपउराण ।
सव्वनावरहरमिस्सि, जत्तं वित्त सुमित्तस्स ॥ ५४ ॥
तयए सुमित्तं तहिं, पियरो आणाविया पहिट्ठेण ।
नयारिपवसो रत्ता, कराविओ गुरु चित्तेए ॥ ५५ ॥
जायायव्वं समुद्धी, स परंस्सि सुहाणकारको जाओ ।
परंस्सिजियपव्वज्जा, कमासुमित्तो गओ सुगइ ॥ ५६ ॥
मिस्सीमावाविहंओ, अहिओ सपरंस्सि सययवसुमित्तो ।
मारऊण गओ नरए, जमिहो संसारमइघोरं ॥ ५७ ॥
एवं सुमित्रस्य समस्तसर्व-संदेहमित्रस्य निशम्य वृत्तम् ।
जय्या जना दुस्सज्जमास्त्रविज्या सद्भावमैत्र्यां प्रशमाद्विज्वम् ॥
इति सुमित्र कथा ॥

इत्युक्तः अज्जव्यवहारे सद्भावमैत्रीसङ्गणश्चतुर्थो जदस्तुत्तको
निर्दिष्टं चतुर्विधमप्यज्जव्यवहारस्वरूपम् ।

सांप्रतमस्थैव विपर्ययं दाषदर्शनपूर्वकं विधेयतामाह-
अश्वह जणणार्हसु, अबोहिवीयं परस्म नियमेण ।
तत्तो जवपरिवट्ठी, वं होज्जा उज्जुववहारं ॥ ४८ ॥
अन्यथा जणनमयथार्यजपनमादिशब्दाश्चक्रक्रियादोषोपेया

सद्भावमैत्रीपरिग्रहस्तेषु सन्सु भावकस्येति भावः । अबोधिर्धर्मा-
प्रातेर्बीजं मूलकारणं परस्य मिथ्यादृष्टेर्नियमेन निश्चयेन प्रवर्ततेति
शेषः । तथाहि भावकमेतेषु वर्तमानमाशोक्य वकारः संज्ञयन्ति
धिगस्तु जैन शासन यत् भावकस्य शिष्टजननिन्दितेऽशोक-
भाषणादौ कुकर्माणि निवृत्तिर्नापि दृश्यते इति निन्दाकरणादमी
प्राणिनां जन्म कटिप्यपि बोधिं न प्राप्नुवन्तीत्यबोधिबीजमिदमु-
च्यते । ततश्चाबोधिबीजाद्भवपरिबुद्धिर्नेवति तन्निन्दाकारिणस्त-
न्निमित्तजतस्य भावकस्यापि यदवाचि । शासनस्योपघातो योऽ
नामो गनापि वर्तते । स तन्मिथ्यात्वहेतुत्वाद्-न्येषां प्राणिनामिति
॥१॥ यज्जान्यपि तदवाचं, परं संसारकारणम् । विपाक दारुणं घोरं,
सर्वानर्थविवर्कनमिति । ततस्तस्मात्कारणादुदयाद्भावे अज्ज
व्यवहारी प्रगुणव्यवहारवान् प्रकृतो भावभावक इति । उक्तमृ-
व्यवहार इति चतुर्थे जायभावकसङ्गणम् । ४० २० ॥

उज्जुमंथिसंखेय-ऊज्जुमन्थिसंखेय-पुं० सरत्ते गन्तव्यदिग्वि-
भागे, “ममाउ उज्जुसंधि, संखेयं पवेइइ । उज्जुसंधिसंखेयया
वा मगममं पवेइइ” (मि. सू. १३ उ० ।

उज्जुमुत्त (य)—ऊज्जुमूत्र. —पुं० अतीतानागतान्युपगमकुटि-
लतापरिहारेण अज्जकुटिलं वर्तमानकालजायि वस्तु सूचयति
गमयति अन्युपगच्छतीति ऊज्जुसूत्रः । अतीतानागतयोर्विना-
शानुत्पत्तिज्यामन्युपगमश्च कुटिल इति ज्ञावः । अज्जवक्कं धृत-
मस्येति ऊज्जुभुतः । शेषज्ञानमूल्यतया तयाविधपरोपकारसा-
धनभूतज्ञानमेषैकमित्यर्थः । उक्तं च “सुयमाणं अणिउत्तं, केवळे
वयणंतरे ॥ अप्पणो य परंस्सि च, जम्हा तं परिजावग” इति स्व-
नामख्याते समानां मूलनयानां चतुर्थे नये, अनु० । प्र० । ६० ।
ग० । स्था० । सूत्र० । अष्ट० ॥ अयं हि उच्यं स्वदपि गुणीजाया-
क्षार्पयति पर्यायास्तु कृणव्वसिनः प्रधानतया दर्शयतीति । उ-
दाहरन्ति-यथा सुव्विवर्तः संप्रत्यस्तीत्यादिदिति । अनन हि
वाक्येन कृणस्यायि मुन्नाख्यं पर्यायमात्रं प्राधान्येनापि दर्शयते ।
तदधिकरणज्ञतं पुनरात्मउच्यं गौणतया नार्पयति । आदिशब्दाद्
दुःखपर्यायोऽधुनास्तीत्यादिकं प्रकृतनयनिदर्शनमज्जुहनीयम्
अस्यनिरुक्तिगर्भमतम् ।

पच्छुप्पन्नगाही, उज्जुमूत्रो गयविट्ठी मुणेअव्वा ।

अयं च नयो वर्तमानमपीकृन् स्वकीयमेवञ्जति परकीय-
स्य स्वाभिमतकार्यासाधकत्वेन वस्तुतोऽस्मन्वादिता । अपरं च
निजविक्रान्तवचनेशब्देरकमापि वस्तुजिघ्रसीयन इति प्राति-
जानीति यथा तटः तटी तटमिन्यादि । यथा गुरुगुरुव इत्यादि
तथा इन्डादिनामस्थापनादिनेशप्रतिपद्यते वद्वयमाणनयस्व-
तिविशुद्धाद्विज्ञाननैदास्तुभेदं प्रतिपद्यते । नामस्थापना
उच्यमाणं च नान्युपगमिष्यतीति भावः । इत्युक्तः ऊज्जुसूत्रः अनु० ।
एतदेव विस्तरेणाह ।

उज्जुमुये नाणमुज्जु-सुयमस्म सो यमुज्जुसुओ ।

मूचयऽ वा जमुज्जुं, वन्तुं तेणुं सि मूत्तोत्ति ॥

ऊज्जुभुतं ज्ञानं बोधरूपं ततश्च अज्जवक्कं भुतमस्य सोऽयमृ-
भुतः । वा अथवा अज्जवक्कं वस्तु सूचयतीति ऊज्जुसूत्र इति ।
कथं पुनरेतदज्जुपगतस्य वस्तुतोऽवकत्वमित्याह

पच्छुप्पन्नं संयम-मुप्पन्नं जं च जस्स पत्तेयं ।

तं ऊज्जुतदेव तस्स, न्धि उ वक्कमन्नं निजममंतं ॥

यत्सांप्रतमुपपन्नं वर्तमानकालीनं वस्तु यच्च यस्य प्रत्येकमा-
त्मीयं तदेतदुज्जयस्वरूपं वस्तु प्रत्युपगममुच्यते तदेवास्मै नयः
प्रतिपद्यते तदेव वर्तमानमात्मीयं च वस्तु तस्य ऊज्जुसूत्रनय-

स्याऽस्ति अन्यत् शेषमतीतानागतं परकीयं च यद्यस्मादसद-
विद्यमानं ततोऽसत्त्वादेव तच्छकुमिच्छत्यसाधिति अत एवातं
निर्युक्तिकृता " पञ्चुपपन्नगाही, उज्जुमुत्तनयविही मुण्यन्वेति "
एतन्मतमेव प्रमाणतः समर्थयन्माह ।

न वि गयमणागयं वा, जावो णुवत्तंजओ स्वपुणं च ।

न य निष्पओयणाज्ज, परकीयं पम्पणमिबत्थि ॥

विगतं विनष्टमतीतमनागतं त्वनुपपन्नम् । एतदुभयरूपमपि न
भावे न वस्थनुपपन्नजात्स्वपुण्यवदिति । न च परकीयवत्त्वात् नि-
ष्पओयजनत्वात्प्रयोजनाकर्तृत्वात्परधनवदिति ।

अथ व्यवहारनयं युक्तिः स्वपुणं ग्राहयन्माह ।

जइ न मयं सामकं, मंववहारोवल्किरहियंति ।

नाणुगयमस्स व तद्वा, परकमवि निष्फलतणओ ॥

व्यवहारनयविद्वद् ! यदि तव व्यवहारानुपयोगादनुपप-
न्नास्व सामान्यं न मते संग्रहस्य सम्मतमपि नेष्टमित्यर्थः । ननु
तथा तेनैव प्रकारेणैव व्यवहारानुपयोगादनुपपन्नम्भावे गत-
मतिक्रान्तमेष्टवत्त्वानागतं वस्तु नाच्युपगतस्य युक्तः समानत्वत्त
तथा परकमपि परकीयमपि वस्तु मेयीः स्वप्रयोजनासाधकत्वेन
निष्फलत्वात्परधनवदिति । अथ यदस्मां नयोऽन्युपगच्छति त-
त्स्वयमुपसंहृत्य दर्शयति ।

तम्हा निययं संपय- कास्मीणं लिगवयणजिञ्चं पि ।

नामाइभेयविहियं, पाडिबज्जइ वत्थुमुज्जुमुत्तओ ॥

तस्मादुज्जुमुत्तनयः प्रतिपादितयुक्तितो वस्तु प्रतिपद्यते । कथं
चूतं निजकमास्मीयं न परकीयं तदपि सांप्रतकास्मीनं वर्तमानं
न स्वतीतानागतरूपम् तच्च निजं वर्तमानं च वस्तु त्रिकुलचन-
निजमपि प्रतिपद्यते । तथैकमपि त्रिकुलं यथा तदस्तटी तदभि-
त्यादि । तथैकमन्येकवचनं बहुवचनवाच्यं यथा गुरुगुरवः भाषो
जज्ञं दागः कश्चमित्रत्यादि । तथा नामादिभेदव्यतिरेकमन्यस्यैव
वस्तु अन्युपगच्छति । नामस्यापनाडव्यभावरूपांश्चतुराऽपि निरु-
पात् सामान्यत इत्यर्थः तद्विद्वद् लिगवयणेत्यादिना अन्युपग-
मद्योपन्यासेन वक्तव्यमाणशब्दनयेन सहास्यान्युपगमभेदो द-
र्शितः शब्दनयो हि त्रिकुलेदाचनभेदाच्च वस्तुनो ज्ञेयमेव प्र-
तिपत्स्यते न पुनरेकत्वम् । तथा नामादिनिरुपेऽन्येकमेव भाव-
निरुपे संस्यते न तु शेषानिरुपेऽन्यमिति तदेषमुक्तः उज्जुमुत्तनयः
विशो । (एतन्मतवृणं सहनय शब्दे) ।

जावन्ने वर्तमानत्व-व्याप्तिधीरविशेषिता ।

ऊज्जुमुत्तश्रुतः सूत्रं, शब्दार्थस्तु विशेषितः ॥ २९ ॥

भावत्वे वर्तमानत्वव्याप्तिधीरतीतानागतसंबन्धाजावत्त्वात्पञ्चो-
पगन्तृता अविशेषिता शब्दाद्यजिज्ञमविशेषा पक्षपातिनी सूत्रे ऊ-
ज्जुमुत्तनयः श्रुतः सूत्रं च " पञ्चुपपन्नगाही, उज्जुमुत्तओ य ण विहि
मुण्यन्वेति " अत्र प्रत्युपपन्नमेव गृह्यतीत्येवं शीघ्रः इत्यत्रार्थे
तात्पर्याहुक्तार्थलाभः । अविशेषितपदकृत्यमाह शब्दार्थस्तु विशे-
षित इति । तथाच विशेषितार्थग्राहिणि शब्दादिनये नातिव्या-
प्तिरिति जावः । सतां सांप्रतनामाद्यर्थानामभिधानपरिज्ञानमुज्जु-
मुत्त इति तत्त्वार्थभाष्यम् । व्यवहारानिशाधिन्यवृत्तकृष्णमजिप्र-
त्य तदतिशयप्रतिपादनीयमेतदुक्तं व्यवहारो हि सामान्यं व्यव-
हारानुपपन्नसहते कथं तद्वर्तमानं परकीयमतीतमनागतं आ-
भिधानमपि तथाविधार्थवाचकं ज्ञानमपि तथाविधार्थविषयमवि-
चार्यं सहेतेत्यस्याभिमानो न चायं वृथाजिमानः स्वदेशकालयो-
रेव सत्ताविश्वासात् । यथा कथंचित्संबन्धस्य सत्ताव्यवहाराङ्ग-
त्वे प्रतिपसङ्गात् । न च देशकालयोः सत्त्वं विहायान्यदतिरिक्तं

सत्त्वमस्ति तद्योग्यता प्रकृते स्यादसत्ताबोधोऽपि चात्र तत्र सत्-
गृह्यताविव सत्ताप्रतिक्रियो । विकल्पमिदंऽपि धर्मिणि निषेध
प्रकृतेस्तत्र तत्र व्यवस्थापितत्वादिति दिग् ॥ २९ ॥

अन्यमप्यत्र विशेषमाह ।

इत्यनेऽनेन नैकत्रा-स्थान्तरसमागमः ।

क्रियानिष्ठाजिदाधार-अव्यक्तावाह यथोच्यते ॥ ३० ॥

अनेनजुसूत्रनयेनैकधर्मिणि अवस्थान्तरसमागमः भिन्नावस्थावा-
चकपदार्थान्वयो नेष्यते न स्वीक्रियते कुतः क्रिया साध्यावस्थाऽनि-
ष्ठा च सिद्धावस्था तयोर्था भिन्ना भिन्नकालसंबन्धस्तदाऽऽधार-
स्यैकऽव्यस्याजावाद्वाच्येऽनियुक्तसंमतमाह यथोच्यतेऽभियुक्तैः

पलाशं न दहत्यग्नि-भिद्यते न घटः कश्चित् ।

नासंयतः प्रव्रजति, जव्यासिद्धो न मिध्यति ॥ ३१ ॥

अत्र दहनादिक्रियाकाश एव तानिष्ठाकाश इति, दहमानादेर्दग्ध-
त्वाद्यव्यभिचारात्तदवस्थाविरुद्धपलाशाद् व्यवस्थापितत्वेनेन
समं दहनादिक्रियाव्यवस्थायोऽव्यवस्थापनां न दहत्यग्निरित्यादयो
व्यवहारा निषेधमुक्ता उपपद्यन्ते । विधिमुक्तास्तु व्यवहारोऽप्रापला-
शं दहतेऽघटो जियते संयतः प्रव्रजति सिद्धः सिध्यतीत्येवमाकार
एव दृष्टव्यः । अत एव " सो समं " पञ्चइओ " चेति नये कृतकरण-
परिसमाप्तिः निरुक्ताऽपि साधने करणव्यापारानुपरमादिति
॥ नयो ० ॥

अथ ऊज्जुमुत्तनयस्य भेदमाह ॥

स्वानुकूलं वर्तमान-मृजुसूत्रो हि जावते ।

तत्र कृणिकपर्यायं, सूत्रम् स्पृशो नरादिकम् १३ ॥

हि निश्चिनं ऊज्जुमुत्तनयः । वर्तमानं केवलमतीतानागतका-
लरहितं जावते मनुते । तदपि कीदृशं स्वानुकूलं स्वस्यात्मनोऽ-
नुकूलं कार्यप्रत्ययं मनुते परंतु परप्रत्ययं न मनुते । सोऽपि ऊज्जु-
मुत्तौ द्विनेदो द्विप्रकारः । एकः सूत्रम् ऊज्जुमुत्तः । १ । अपरः स्पृश
ऊज्जुमुत्तः । २ । तत्र सूत्रस्तु कृणिकपर्यायं मनुते कृणिकाः पर्यायाः
परतोऽवस्थान्तरमेवात् पर्यायाणां स्ववर्तमानतायां कृणावस्थाधि-
त्यमेवास्तिमिति । स्पृशस्तु मनुप्यादिपर्यायं वर्तमानं मनुते अती-
तानागतादिनां कृणादिपर्यायं न मनुते यो हि व्यवहारनयः काल-
प्रयवर्तिपर्यायग्राहकस्तस्मात् स्थूल ऊज्जुमुत्तव्यवहारनयेन हा-
करत्वं न लभते । अथ च ऊज्जुवर्तमानकृणस्याधिपर्यायमात्र-
प्राधान्यतः सूत्रयन्नजिप्राय ऊज्जुमुत्तनय इति अतीतानागतकाल-
लक्षणकौटिल्यैककल्याणाप्राज्ञमिति ॥ ३० ६ ३० । पर्यायनय-
भेदाः । ऊज्जुमुत्तादयः । " तत्रजुसूत्रनातिः स्या-कृणिकपर्यायसं-
श्रिता । नन्वरस्यैव भावस्य, जावास्थितिविद्योगतः ॥ देशकाला-
न्तरसंबन्धवजावगहितं वस्तुतत्त्वं सांप्रतिकमेकस्थाभावमकुटि-
लमुज्जुमुत्तयतीति । ऊज्जुमुत्तः न शेषस्वभावस्य नानादिकालस्य
वन्धित्वम्वजावमेकत्व युक्तमेकस्यानेकत्वविरोधात् । न हि स्व-
रूपजदादन्यो वस्तुभेदः स्वरूपस्यैव वस्तुत्वापत्तेः । तथाहि
विद्यमानोऽपि स्वरूपं किमपरमजिनं वस्तु यद्वपनानात्वेऽप्येकं
स्यादिति । यद्वस्तुरूपं येन स्थजावनेपलज्यते तत्तेन सर्व्यात्म-
ना विनश्यति न पुनः कृणान्तरसंस्पर्शानि कृणिकं कृणकान्तरस-
म्बन्धं तत्र कृणकान्तरस्य कृणान्तराकारविशेषाप्रसङ्गात् अतो
जातस्य यदि द्वितीयकृणसंबन्धः प्रथमकृणस्वजावं नापन-
यति तदा कल्पान्तरावस्थानसंबन्धोऽपि तत्रापनयन् स्वभा-
वजेदे वा कथं न वस्तुभेदः अन्यथा सर्वत्र सर्वदा जेदा-
जावप्रसक्तिः । अकृणिकस्य क्रमयोगपद्यान्यामर्थक्रियातुपप-

चेरसत्त्वं सट् कार्यपदोक्तिनिशयमनङ्गीकुर्वतस्तदपेक्षाया-
गादक्षेपेण कार्यकारिणस्मर्यकार्यमेकदैव विदध्यादिति न कम-
कर्तृत्वम् न वा कदाचनापि स्वं कार्यमुत्पादयेत् निरपेक्षस्य निर-
तिशयत्वात् हि निरपेक्षस्य कदाचित्करणमकरणां वा विरोधात्
तत्कृतानुकारं स्वजावभूतमङ्गीकुर्वतः कृणिकत्वमेव । ध्यानरिक्त-
त्वे वा सत्त्वध्यासिद्धिरपरोपकारकल्पनजनवस्थाप्रसक्तिः । युग-
पदपि न नित्यस्य कार्यकारित्वं द्वितीयोऽपि कृणे तत्स्वजावात् ।
ततस्तदुत्पत्तिः तत्कमप्रसक्तेः । क्रमाक्रमव्यतिरिक्तप्रकारान्तर-
प्रावाचनं न नित्यस्य सत्त्वमर्थक्रियाकारित्ववृत्ततावाचस्य प्रथम-
स्य च निर्देतुकत्वेन स्वजावतो जावात् स्वरसजङ्गुरा एव सर्वे
प्रावाः इति पर्यायाभितुल्युत्पत्तिप्रायस्तदुक्तम् । अतीतानाग-
ता इव, काळस्मर्यशिर्वर्जितम् । वर्तमानतया सत्त्व-मृजुसूत्रेण
सञ्च्यते ॥ सम्म० । स्या० (अयं च नयो सुखनयत्यनानयोगाद्वा-
नविषूक्तः संमतिकृता एनः पर्यायनयनेदत्वेनान्युपगतः प-
ञ्जायणय शब्दे ऽस्य विस्तरतो वर्णनं करिष्ये) (कृणिकवाद्-
अणियवायशब्दे) एकत्वानेकत्वसमस्तभ्रमकलापधिकृतताया-
स्तदपि विज्ञानवादिपरिकल्पितम् विज्ञानज्ञानरूपेण इजु-
सत्रयतीति इजुसूत्रः । माध्यमिकदर्शनाऽवस्थितिः सर्वभावानां
नेगत्यं प्रतिपादयति पर्यायास्तिकनयभेदे, (तस्मिन् सुखवायशब्दे)

उज्जुमुत्त (य) वयणविच्छेद-ऋजुसूत्रवचनविच्छेद-पुं० ऋजु
वर्तमानसमयं वस्तुस्वरूपायच्छिन्नत्वात्तद्वत् सूत्रयति परिच्छि-
नन्ति नातीतानागतं तस्यासत्त्वेन कृत्रित्वात् तस्य वचनं पदं
वाक्यं वा तस्य विच्छेदोऽन्तःसंमिति यावत् ऋजुसूत्रवचन-
स्येति कर्मणि षष्ठी । ऋजुसूत्रस्यैवायमर्थो नान्यस्येति प्ररूपयतो
विच्छिद्यमाने वचने, "सूत्रणिमेषं पञ्जव-गयस्स उज्जुमुत्त-
वयणविच्छेदो, तस्स व सहा अस्मादपसाहासुहममभा" सम०
उज्जुमुत्ता (या) जाम-ऋजुसूत्राजाम-पुं० ऋजुसूत्रवदजा-
सते ऋजुसूत्राजाम् । सर्वथा इव्यापरापनि, ऋजुसूत्रवदजा-
समाने नयाजाम्, २० ॥

उज्जुमेदि-ऋजुभ्रंति-स्त्री० ऋजुः सरला चासौ भ्रंति च । सर-
लाकाशप्रदेशपक्षा, (उज्जुमेदिपक्षे अफुसमागर्ह अहं पग-
समष्टयं अविगर्हणं तथ गता सागागेयवत्सं सिञ्जह)
उत्त० २५ अ० ।

उज्जोणी-उज्जायिनी-स्त्री० अवन्तीजनपदराजधान्याम्, "उज्जो-
णी नयरीप अवति नामेण य विस्तुआं" संख्या० (उज्जोणि
ग्रहेण स्वयं०) आय० ४ अ० ॥

उज्जेणग-उज्जायनक-पुं० स्वनामख्यातं आवर्कभेदे, उज्जेणगस्स
सावगरस्स तथ णियदिगेण काहगयस्स मिच्छत्त जाय,
आय० ४ अ० ॥

उज्जोडय-उद्योतित-त्रि० उत द्युत. क. रत्नप्रदीपादिभिः प्रकाशि-
ते, ग० १ अधि० । घ० । तं० । औ० ॥

उज्जोपमाण-उद्योतयत्-त्रि० प्रकाशयति, "दस दिसाह उज्जो-
पमाणो पमानेमाणो" जीवा० ३ प्रति० । स्थलवस्तुपदार्थानतः
प्रकाशयति, स्था० ८ ग० । सूत्र० । अ० । उपा० ॥

उज्जोय-उद्योत-पुं० उद. द्युत-अच. । दन्तिनृण्युक्ताकाष्ठादिभिः
अग्निप्रकाशने, आचा० १ छ० २ अ० १ उ० । वस्तुप्रज्ञासने,
स्या० ४ ग० । वस्तुविषये प्रकाशे, न० । आ० म० प्र० । औ० ।
"द्वुज्जोयं करोति" २० । "उज्जोमो तद य अंधकारो पपमो
उ पुगलान् परिणामो" गूण० १ अ० । अस्य निवेदः ।

सांप्रतमुद्योत उच्यते तथाह-

दुविहो खलु उज्जोमो, नायवो दव्वजावसंजुत्तां ।

अग्गी दव्वुज्जोमो, चेदो सरो मणी विज्जु ॥

द्विविधो विप्रकारः स्वशुशब्दो मृज्जेदापेक्षया न वक्त्रपेक्षयेति
विशेषणार्थः । उद्योतयंत प्रकाशयंत अनेनेति उद्योतो ज्ञातव्यो वि-
क्षेपो इत्यजावसंयुक्तः । इव्योद्योतो भावोद्योतश्चेति ज्ञायः । तत्र
द्रव्योद्योतोऽग्निश्चन्द्रः सूर्यो मणिश्चन्द्रकान्तादिष्वङ्गणो विशुत्त
प्रतीता । एते द्रव्योद्योताः । एतैर्घटादीनामुद्योतनेऽपि तज्ज्ञायाः
सम्यक्प्रतीतेरभावात् सकलवस्तुधर्मानुद्योतना च न ह्यन्या-
दिभिः सदसंज्ञित्याद्यनन्तधर्मात्मकस्य वस्तुनः सर्व एव धर्मा-
धर्मास्तिकायादयो वा द्योत्यन्ते तस्मादन्यादयो इव्योद्योता इति
अधुना ज्ञावोद्योतमाह ।

नाणं जावुज्जोमो, मह जणियं सब्बजावदमीहिं ।

जस्स उवज्जोगकरणे, जावुज्जोयं वियाणाहिं ॥

ज्ञायते यथावस्थितं वस्त्वनेनेति ज्ञानम् । सतां भावोद्योतः
तेन घटादीनामुद्योतने तद्रतायाः सम्यक् प्रतिपत्तेः स्वभावात्तस्य
तदात्मकत्वात् । एतावता वा विशेषणैव ज्ञानं ज्ञावोद्योत इति
प्राप्तमत आह यथा भणितं यथावस्थितं सर्वभावदर्शिनस्तथा
यद् ज्ञानं सम्यग्ज्ञानमिति ज्ञायः । तत्रापि विशेषणोद्योतः किं तु
तस्य ज्ञानस्यापयोगकरणे सति ज्ञावोद्योतं विजानीहि नान्यथा
तदेव नस्य वस्तुनोऽतत्त्वमिहेः इत्युद्योतस्वरूपमभिधाय सांप्रतं
येनोद्योतने शोकस्योद्योतकरा जिना जवन्ति किं तु तीर्थकर-
नामकमोक्षयोऽनु सत्त्वार्थसंपादनेन ज्ञावोद्योतकराः पुनर्जयन्ति
जिनवगश्चतुर्विंशतिरिति । अत्र पुनः शब्दो विशेषणार्थः । स
चेत्तत् विशिनष्टि । आत्मानमधिष्ठत्य केवलज्ञानोद्योतकरा शोक-
प्रकाशकवचनप्रदीपोपेक्षया तु शेषकतिपयमव्यविशेषादि-
कृत्योद्योतकरा अत एवोक्तं जवन्ति कोऽर्थः न जवन्ति न तु जव-
न्त्येव कोऽर्थश्च प्राणिनोऽधिकृत्योद्योतकरवस्यासंज्ञवान् । चतु-
र्विंशतिग्रहणमधिकृतावसर्पिणितर्तीर्धकरसंख्याप्रातिपादनार्थ-
मुद्योतनाधिकारं एव इव्योद्योतः । इव्योद्योताद्योतज्ञावोद्योताद्यो-
तयोर्विशेषप्रतिपादनार्थमाह ।

दव्वुज्जोमोमोमो, पजामई परमियम्मि गित्तम्मि ।

जावुज्जोमोमोमो, जोगालोमं पगामेइ ॥

इव्योद्योतोद्योतो इव्योद्योतप्रकाशः पुत्रज्ञात्मकत्वात्तथाविध-
परिणामयुक्तत्वाच्च प्रकाशयति । पाठांतरं प्रभासने परिमिने
क्षेत्रे अत्र यदा प्रकाशयति तदा प्रकाशयं वस्तु अध्यादिहयं यदा
तु प्रभासने तदा स एव दीप्यते इति सूत्रं ज्ञावोद्योताद्योता
शोक प्रकाशयति प्रकाशयम् । उक्तः उद्योतः । अ० म० छि० ॥
आ० च० । उद्योतो यद्यपि लोके जेदेन प्रसिद्धो यथा सूर्यगत आतपः
चन्द्रगतः प्रकाश इति तथाप्यतपशब्दश्चन्द्रप्रज्ञायामपि वर्तते
इति । सूत्रकृदाह "उज्जावन्ति तवति पगामेति आदिनेति
वदेज्जा" च० ३ पाठ० । दिवा उद्योतो रात्रावन्धकार इति
दागकश्च अंधयार शब्दे उक्तः ।

ऊर्ध्वलोकं नियंत्रांके च उद्योतः ॥

उहूसोणेणं चत्तारि उज्जोयं करोति तंजहा देवा देवीओ-
विमाण आजरणा तिरिक्खव्वोणेणं चत्तारि उज्जोयं करोति
चेदो सरो मणी जोती । स्था० ४ ग० ॥

उज्जोयकरण-उद्योतकरण-त० प्रकाशकरणं, आचा० १ अ० १
अ० ४ अ० ॥

उज्जोयग-उद्योतक-त्रि० उद्योतयति प्रकाशयति केवलज्ञानदर्शनाज्यामिति । अथयवतः स्फुटप्रकाशके, " सञ्चजगुज्जोयगस्स " न० ॥

उज्जोयग-उद्योतक-त्रि० उद्योतकरणशीला उद्योतकरास्तान् लोकस्य केवलज्ञानेन तत्पूर्वकवचनदीपेन वा सर्वलोकप्रकाशकरणशीलानित्यर्थः । उद्योतकरणशीले तीर्थकृदादी, आ० म० द्वि० । प्रकाशकारिणि, प्रश्न० २ सं० द्वा० ।

लोगस्स उज्जोअगरे, धम्मतित्थयरे जिणे ।

अरिहंते किञ्चिदस्मिं, चउवीसं पि केवली ॥ १ ॥

उमजमजिअं च वंदे, संजमजिणंदणं च सुमई च ।

पउमप्पहं सुपासं, जिणं च चंदप्पहं वंदे ॥ २ ॥

सुविहिं च पुष्पदंतं, सीअलमिज्जंस वासुपुज्जं च ।

विमलमणंतं च जिणं, धम्मं संति च वेदामि ॥ ३ ॥

कुपुं अरं च मग्निं, वंदे मुणिसुख्यं नमि जिणं च ।

वेदामि रिद्धेनेमिं, पासं तह वच्चाणं च ॥ ४ ॥

एवं मए अजिअग्रे, रयमलापहीणजरमणा ।

चउवीसं पि जिणवरा, तित्थयरा मे पसीयंतु ॥ ५ ॥

किञ्चित्थवेदियमहिंया, जे ए लोगस्स उज्जमा सिद्धा ।

आरुगबोहिज्जाजं, सपाहिबरमुत्तमं दिंतु ॥ ६ ॥

चंदे सुनिम्मलयरा, आइवेसु अहिंयं पयासयरा ।

सागरवरगंजीरा, सिद्धा मिच्छिं मम दिसंतु ॥ ७ ॥

अस्य व्याख्या तल्लक्षणं चेदम् । " संहिता च पदं चैव पदार्थः पदार्थप्रदः । आत्मना प्रत्यवस्थानं, व्याख्या सूत्रस्य षड्विधाः नम्रास्त्वलितपदोच्चारणं संहिता सा च प्रतीता अधुना पदानि लोकस्याद्योतकरात् धर्मेतीर्थकरान् जिनान् अर्हंतः कीर्तयिष्यामि सन्तु विंशतिमपि केवलिन इति । अधुना पदार्थः साक्षयते प्रणिता दृश्यते इति लोकः । अयं चेह तावत्पञ्चास्तिकायात्मको गृह्यते । तस्य लोकस्य उद्योतकरणशीला उद्योतकरास्तान् केवलज्ञानेन तत्पूर्वकवचनदीपेन वा सर्वलोकप्रकाशकरणशीलानित्यर्थः । तस्माद् दुर्गतौ प्रपतन्तमात्मानं धारयतीति धर्मः । उक्तं च । " दुर्गतिप्रसूतान् जन्तून्स्मादकारयते ततः । धत्ते वै तान् शुभस्थाने, तस्माद्धर्म इति स्मृतः ॥ " तीर्यते संसारसागरोऽनेनेति तीर्थं धर्मं एव धर्मप्रधानं वा तीर्थं धर्मतीर्थं तत्करणशीला धर्मेतीर्थकरास्तान् । तथा रागद्वेषकषायाद्यपराधोपसर्गाऽऽप्रकारकर्मजन्तुत्वाज्जिनास्तान् तथा अशोकाद्यष्टमहाप्रातिहार्यरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तान् अर्हंतः कीर्तयिष्यामि स्वनामभिस्तोष्य सन्तुर्विंशतिरिति संख्या । अपिशब्दो भावतस्तदन्यसमुच्चयार्थः केवलज्ञानमेवां विद्यते इति केवलिनः तान् केवलिन इति पदार्थः । पदविग्रहोऽपि यानि समासजात्रि पदानि तेषु दर्शित एव । संप्रति आत्मनायसरस्तत्र तिष्ठतु तावत्सूत्रस्पर्धिकनिर्युक्तिरेवोच्यते । स्वस्थानत्वात् । उक्तं च " अक्खसिखसंहियाह-अक्खणचउकपदरिसियम्मि । मुत्तप्फासियनिज्जुत्ति, वित्थरत्थो इमो हाई " आ० म० द्वि० । ध० । ईश्वरसिद्धिषिष्ये कृतबहुधर्मे विहज्जेवे, उद्योतकरस्तु प्रमाणयति । ध्रुवनहेतवः प्रधानपरमाणवोऽहंताः स्वकार्योत्पत्तार्वातशयवर्द्धिस्मन्तमधिष्ठातारमपेक्षन्ते स्थित्वा प्रवृत्तेस्तन्तुत्तुर्यादिवदिति ॥ सम्म० ॥

उज्जोयगसूरि-उद्योतनसूरि- पुं० देवसूरिशिष्यनेमिचन्द्रशिष्ये

धर्मानसूरिगुरौ षट्गच्छस्य प्रथमाचार्ये, ' तस्माच्च विमल-चन्द्रः, सहेमसिद्धिर्वचूव सूरिवरः । उद्योतनसूरिः, शोषितदुरितादुरग्युहः । अथ युगमबलम् (एए२) मिते, वर्षे विक्रम-नृपादतिक्रान्ते । पूर्वान्वितो विहरन्, सोऽर्बुदसुगिरेः सविधमागात् । तत्र वटेहीखेटक-सीमावनिस्संस्थवरवटाधः । सुमुहूर्ते सुपदेष्टान् सूरिन् संस्थापयामास । स्थानस्ततो गणोऽयं षट्गच्छा-होऽपि वृत्तगच्छ इति । ग० । पं० न० । अयं च विक्रमसंवत् (एए४) मासवदेशाच्छुद्धजय गच्छन् मार्गे एव देवलोकं गतः । जै० ६० ॥

उज्जोयणाम-उद्योतनामन्-म० उद्योतनिबन्धनं नाम नामकर्मजदे,

अणुसिणपयासरूवं, जियंगमुज्जोयण हुज्जोया ।

जइ देवुत्तरविक्रिय, जोइमम्बज्जोयमाइव्व ॥ ४५ ॥

इहोद्योताद्युद्योतनामोदयेन जीवाङ्गं जन्तुशरीरमुद्योतत्वे उद्योतं कराति कथमित्याह । अनुष्णप्रकाशरूपमुष्णप्रकाशरूप हि वह्नि-रप्युद्योतन इति तद्वत्त्वञ्चैवार्थमनुष्णप्रकाशरूपमित्युक्तम् । आह क इहोद्योताद्युद्योतनामोदयेन जीवाङ्गं जन्तुशरीरमुद्योतं कुर्वन्तीत्याह । यतिदेवोत्तरवैक्रियज्योतिष्कलद्योतादय इव । तत्र यतयश्च साधवां देवाश्च शूरा यतिदेवाः यतिदेवैर्भूतशरीरापेक्षया उत्तरकासं क्रियमाणं वैक्रिय यतिदेवोत्तरवैक्रियं ज्योतिष्काश्चन्द्रप्रदहनकृशता-राः खद्योताः प्रतीताः ततो यतिदेवोत्तरवैक्रियं च ज्योतिष्काश्च खद्योताश्च ते आदिर्येषां रत्नौषधीप्रभृतीनां ते यतिदेवोत्तरवैक्रियज्योतिष्कलद्योतादयस्स इव । अत्र मकारो साक्षात्कारकः । अयमर्थः यथा यतिदेवोत्तरवैक्रियं चन्द्रप्रदादियज्योतिष्काः एव खद्योत-रत्नौषधीप्रभृतयश्चानुष्णप्रकाशात्मकमुद्योतं विदधति तथा यदुद-याज्जन्तुशरीराण्यनुष्णप्रकाशरूपमातपमातन्वति तदुद्योतना-मेत्यर्थः । कर्म० । पं० सं० । प्रव० । आ० ॥

उज्जोयदुग्-उद्योतद्विक-न० उद्योतातपलक्षणे नामकर्मप्रकृति-युग्मे, कर्म० ॥

उज्जोयफुद्-उद्योतस्पृष्ट-त्रि० प्रकाशसंयुते, उज्जोयफुद्गमि तु दप्पणमि संजुज्जते जया देहो हेति ततो परमिद्विंशं ज्ञायायप प्राप्तसंजोगा, । नि० चू० १३ व० ॥

उज्जोवित-उद्योतित-त्रि० उद्- युज्- णिच्- । क- । रत्नप्रदी-पादिभिर्दीप्ते, नि० चू० ५ व० ॥

उज्जत्र-उज्जक-त्रि० सङ्घिकशून्ये, " जिप्ता तिष्वाजितावेणं उज्जत्रा अस्मादिवा " सङ्घिकशून्या भिक्षा पात्रादित्यागात्प-रगृहजो जितयोद्देशकादिप्रोजित्वात् । सूत्र० १ अ० ३ अ० ।

उज्जण-उज्जन-न० उज्ज-न्युट्- । बहिन्यने, विशो० । परि-त्यागे, आ० ।

उज्जणविहि-उज्जनविधि-पुं० परिष्ठापनविधां, व्य० द्वि० ७ उ० उज्जणा-उज्जना-स्त्री० उज्ज. णि. युष् । उत्सर्गे, अवकिरणे, आ० ४ अ० ॥

उज्जर-अवजर-पुं० पर्वततटादुदकस्याऽधःपतने, ज० ५ श, ७ व० । निज्जरविशेषे, ज्ञा० ५ अ० प्रवाहे च, । नं० । जं० ।

उज्जररव-अवजररव-पुं० निर्जरशब्दे, ज्ञा० ६ अ० ॥

उज्जरवसी-अवजरवसी-स्त्री० उदकपाते, दगवातो सीत-भारा साय उज्जरवसी प्रसृति, नि० चू० ५ व० ।

उ. जा प्र-उपाध्याय-पुं० उप, अधि, इ. अण. । " उज्जोपे " । १। ३७

उपशब्दे भावेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह कृत् भोक्त्वादे-
शौ वा प्रवतः । इति कृत्वे संयोगादित्वाङ्गस्वः । पाठके, प्रा० ॥
उज्जितं-उज्जित्वा-अव्य० परित्यज्येत्यर्थे, "उज्जितं बाले वेर-
स्स आभागी भवन्ति ।" सूत्र० २ भू० २ अ० ।

उज्जितकण-उज्जित्वा-अव्य० उज्जित्वा इदं परित्यज्येत्यर्थे, 'अप-
सत्यं पणिहाणं उज्जितकण समणेणं ।' द० उ अ० ।

उज्जित्तप-उज्जित्तुम्-अव्य० सर्वस्यादेशधिरतेस्त्यागतः परि-
त्यक्तमित्यर्थे, उपा० २ अ० ॥ "सीस्रययगुणवेरमणपक्कखण-
पासहाववासाई चासित्तप वा खोजित्तप खंरित्तप मंजित्तप वा
उज्जित्तप" हा० = अ० ।

उज्जिय-उज्जित-न० परित्यागे, अनु० ॥ उज्ज. कर्मणि. क्त. ।
रहिते. अष्ट० । जिज्ञे, भिजंति वा उज्जियंति वा पगछमिति ।
भाव० ४ अ० ।

अतुर्थी वस्त्रपात्रादि प्रतिमायाम् ॥

द्व्याद्वह्नीणा-हियं तु अमुगं च मे न पेत्तम्बं ।

दोहि विजावनिमिद्धं, तमुज्जित्तपुणो जट्टं ॥

उज्जितं अतुर्धा । अव्यक्तेकालजाघोजित्तमेदास्तत्र अव्यो-
जितं यथा केनचिद्गारिणा प्रतिज्ञातमित्यत्रमाणात् हीनाधिकं
पात्रममुकं वा कम्पकप्रतिग्रहादिकं पात्रं मया न गृहीतव्यं तदेव
केनचिदुपनीतं ततः प्रागुक्तयुक्त्या ह्याज्यामपि भावतो निसृष्टं
तदेव ज्ञापितमनवज्ञापितं वा दीयमानं अव्योजितम् ।

केशोजित्तमाह ।

अमुगुम्भवं एधारे, उवणीयं तं च केणई तस्स ।

जं तुज्जेतरहाई, मदेम बहुपत्तदेसे वा ॥

अमुकदेशोक्तं पात्रं न धारयामि तदेव च केनचिदुपनीतं तदु-
भाज्यामपि पूर्वोक्तद्वेताः परित्यक्तं केशोजित्तम् यथा पात्रमुज्जेसु-
भरतादयो भरता नटः आदिशब्दाच्चारणादिपरिग्रहः स्वदेशं
गताः सन्तो बहुपात्रदेशे वा तदपि केशोजित्तम् ।

काशोजित्तमाह ।

दगदोच्चिगाड पुव्वे-काले जुमं तदसहिं उज्जे ।

होहिइ वण्णस्म काले, अजोगयमणागयं उज्जे ॥

होत्रिकं तुम्बकं दकस्य जभस्य यज्जियंते तुम्बकं तद्वदिश-
ब्दास्तत्र तुम्बकादिकं च यत्पूर्वस्मिन् ग्रीष्मादौ काले योग्यं नदन्य-
स्मिन् वर्षाकालादावुज्जेत्तं प्रविष्यति वा एष्यति काले ऽयोन्यम-
तोऽनागतमेव यदुज्जेत्तं तदतदुज्जयथापि काशोजित्तं ज्ञातव्यम् ।
जावोजित्तमाह ।

द्वारूण अमममे, पत्ते दो देइ अन्नस्स ।

सो वि अनिच्छइ ताई, जावुज्जिय एवमईयं ॥

सत्त्वा अन्यान्वाभिनवानि पात्राणि पुराणानि स गृही अन्यस्य
कस्यचिद्दानि अपि च तानि दीयमानानि अपि यथा नेच्छति
नदा एवमादिकं भावोजित्तं अव्ययम् ॥ वृ० १ उ० । नि. ज्ञ. । स्था.
उज्जियकप्प-उज्जितकटप-पुं० उज्जितरूपे कल्पनीयं ऽयं, अं-
रुगमुज्जियकप्पे, नयचूमि खणंति इदरहातिषि असज्जाइयप्प-
माणं अंरुय निक्षति वा उज्जियंति वा पगट्टं तं च कप्पं वा उ-
ज्जियं जमीए जइ कप्पे ता कप्पं ॥ भाव० ४ अ० ।

उज्जिययोवमाहार-उज्जितस्तोकाहार-पुं० उज्जितधर्मी स्तोकेः
स्वल्प आहारो यस्य स उज्जितस्तोकाहारः । सममपिण्डैवणा-
विषयकारिप्रधारके, ॥ भाव० ३ अ० ।

उज्जियधम्मग-उज्जितधर्मकं-त्रि० परित्यक्तजनधर्मके, 'अप्येक्षिया

जोयणजाए बहु उज्जियधम्मए" भाषा० १ भू० १ अ० ६ उ० ।

उज्जियधम्मा-उज्जितधर्मा-स्त्री० यत्परित्यागादे ज्ञोजनजात-
मन्ये च द्विपदादयो नावकाङ्क्षन्ति तदर्थत्यक्तं वा गृह्यतः सप्त-
म्यां पिण्डैवणायाम्, पंचा० १ उ वि० १ स्था० १ अ० सूत्र० आ० चू.

उज्जियधम्मिय-उज्जितधर्मिक-त्रि० उज्जितं परित्यागः स एव
धर्मः पर्यायो यस्यास्ति तदुज्जितधर्मिकम् । सममपिण्डैवणा-
परिग्रहे, । अणु० ॥ अह उज्जियधम्मिया पुव्वइसे किर पुव्वएइ रज्जं
जं तं अवरणइ परिउविज्जति साधुआगमणं च तं पि ज्ञायणगतं
वा देखा इत्यगं वा देखा कप्पति जिणकप्पितस्स पंचविहिगा-
इणं धरणं सत्तविहिं एतासि सत्तएइं पिंसणणां केइ पढंति
सत्तएइं पाणेसणाणं एवं वणेए वि अउत्थी अप्पहेवा तिहोद-
गादी । भा० चू० ४ अ० ।

उज्जियय-उज्जितक-पुं० विजयमित्रसारथ्याहस्य सुप्रज्ञायां
जार्थ्यायामुत्पन्ने सुते, तच्छब्दयता दुःखविपाकानां द्वितीये ऽव्य-
यने दर्शिता तद्यथा-

जट्टं जंते ! समणेणं जाव संपत्तेणं दुइविवागाणं पढमस्स
अज्जयणस्स अयमट्ठे पप्पत्ते दोवस्मणं जंते ! अज्जयणस्स
दुइविवागाणं समणेणं जाव संपत्तेणं के अट्ठे पप्पत्ते तएणं
सुहम्मं अणगारे जंव अणगारं एवं वयासी । एवं खलु
जंव तेणं काळेणं तेणं समणं वाणियगामे णाम णथरे
होन्था रिच्छ ३ तस्स णं वाणियगामस्स उत्तरपुरच्छिमे
दिमीभाए दुईप्पलामे णाणं उज्जाणे होन्था । तत्थ णं
दुईप्पलासे सुहम्मस्स जक्खस्स जक्खायतणे होन्था । बप्पओ
तत्थ णं वाणियगामे मित्ते णामं राया होन्था । तत्थ णं
मित्तस्स रम्मो सिरीणायं देवी होन्था । बप्पओ तत्थ णं
वाणियगामे कामज्जया णामं गणिया होन्था । अहीण जाव
सुरूवा वावत्तरिकद्वारपमिया चउसट्ठिगाणियागुणोव्वेवा एक-
णतीसे विससे रममाणं एकतीसरग्गुणप्पहाणा वत्तीसपुग्गि-
सोव्वयारकुसला णवंगमुत्तर्पाकवोहिया अट्ठारसदेसीजामा-
विसारया सिंगारागारचारुवेमाइगं यरइं धव्वएइ कुसला
संगयगयजणियविहियविद्वामल्लक्षियसंज्ञावनिउणजुत्तावयार-
कुसला सुंदरयणजट्टणवयणकरचरणद्वारवाविदासकलि-
या उसियधयासहस्मल्लंजा विदिक्खत्तचामरवाल्लवेयणिकया
कणीरहप्पयाया होन्था । बहणं गणियासहस्साणं आहे-
ववं पोरववं सामित्तं भट्ठित्तं महत्तरगत्तं आणार्इसरसेणाववं
करेमाणी पाद्वेमाणी बिहरइ । तत्थ णं वाणियगामे विज-
यमित्तं णामं सन्थवाहे परिवसइ । अट्ठे तस्स णं विजयस्स
मित्तमुज्जहाणामं जारिया होन्था । अहीण तस्स णं विज-
यमित्तस्स पुत्ते मुज्जहाए भारियाए अत्तए उज्जिए णामं
दारए होन्था । अहीण जाव सुरूवा तेणं काळेणं तेणं स-
मणं समणे भगवं जाव समोसहे परिसा निग्गया राया वि-
निग्गया जहा कूणिओ निग्गओ धम्मो कहिओ परिसा राया
पडिगया । तेणं कालेणं तेणं समणं समणस्स जगवओ
महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदच्च्इ जाव तेयल्लेसे उट्ठं उट्ठणं

जगता पस्यतीए पढमं जाव जेणेव वाणियगामे तेणेव उवाग-
च्छइ उवागच्छइत्ता वाणियउच्चनीयकुसाई अहमाणे जेणेव
रायमगे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता तत्थणं बहवे हत्थी
पामई मणच्छवच्छवम्मियगुडिए उप्पीलियकयत्थे उदामिय-
धेटे एणामणिरयणविविहंगेवज्जे उत्तरंकच्छइज्जे पडिकप्पि-
जयपरागवरपंचामेसा आरुद्धे हत्थारोहे गहिया उहपहर-
णेए अमं य तत्थ बहवे आसे पामई मणच्छवच्छवम्मियगु-
डिए आविच्छगुने उमारियपक्खरे उत्तरंकच्छइयओवृत्तमुहचं-
नाधरचामरथासकपरिमंडियकमिए आरुद्धस्सारोहे गहियाओ
हप्पहरणे तेमिं च एं पुरिमाणं मज्जगयं एगं पुरिसं पासइ
अवउरुगबंधणं उक्तकषणासं एोहत्तुप्पियगयं बज्जकरकमिं
जुयणियत्थं कंतेप्प गुणरत्तमद्वदामं चुमगुमियगायं चुमयं
वम्भपाणीपीयं तिलं २ चेव विज्जमाणं काकाणिमंसाई स्वा-
वियंतं एवीखवखरसपडिं हम्ममाणं अणेगणरणारिसंपरिबु-
डे चचरे चचरे खंडपडहणं उग्घोमिज्जमाणं इमं च एं
पयारुवं उग्घोमाणं सुणेइ एो खलु देवाणुप्पिया उज्जिनय-
स्म दारगस्म केई राया रायपुत्ता वा अवग्ज्जइ । अप्प-
णां से सयाई कम्माई अवग्ज्जइ तएणं से जगवं गोयमस्स
तं पुरिमं पासित्ता इमे अज्जत्थिए ४ अट्ठोणं इमे पुरिमे
जाव गिरयपडिरुवयं वेयणं वेएमिं त्ति कट्ट वाणियगामे एयरे
उच्चणीयकुले २ जाव अहमाणे अहापज्जत्तं समुदाणं गे-
हट्टइ वा णियगामं नयरं मज्जं मज्जेणं जाव पामिंदमेइ स-
मणं जगवं महावीरं वंदइ एमंमइ एवं बयागी एवं खलु
अहं जंते तुब्भहि अब्बताणुसाए समाणे वाणियगामं जाव
तहव निवेणइ सेणं जंते पुरिसे पुव्वभवे केआमिं जाव पच्च-
णुव्वभमाणे विहरइ । एवं खलु गोयमा ! तेणं काक्षेणं तेणं
समएणं इहेव जंबूदीवे दीवे जारहे वासं हत्थिणाउरे एामं
नयरं होत्था । रिच्छ तत्थ णं हत्थिणाउरे नयरे सुणंदे
णामं राया होत्था । महियाहिमवतमलयमंदरतत्थ एं ह-
न्थिणाउरे नयरे बहुमज्जदेमजाए तत्थ णं महं एगे गोमं-
रुवे होत्था । अणेगखंजसयसाणिविडे पासईए ४ तत्थ
णं बहवे नयरे गोरुवामणाहा य अणाहा य एयरगवीओ य
एयरवलीविहा य एयरपडियाओ य नयरमहिमओ य एय-
रवमजा य पउरतणपाणी य णिब्जया णिरुव्विया सुहं सुहे-
णं परिवसइ । तत्थ एं हत्थिणाउरे जीमणमे कूडग्गाहे
होत्था । अहम्मिए जाव उप्पिणियाणंदे तस्म णं जीमस्स
कूडग्गाहस्स उप्पत्ता एामं जारिया होत्था । अहीण तएणं
साउप्पत्ता कूडग्गाहिणी अक्षया कयाइ आवणसत्ता जाया
वि होत्था । तएणं तीमे उप्पलाए कूडग्गाहिणीए तिएहं
मासाणं बहुपणिपुष्पाणं अयमेया रुवे दोहले पाउन्नूए
धष्ठाउणं ताओ अम्मयाओ ४ जाव सुलच्छे जाऊण

बहुणं बहुणं एयरगोरुवाणं समुहाण य जाव वमजाण य
ऊहेहि य थणेहि य वमणेहि य छिप्पाहि य कुकुहेहि
य बहुहि य कंषहि य आक्खिहि य णासाहि य जिब्जा-
हि य ओट्टेहि य कंवल्लेहि य सोलेहि य तद्धंतहि य जज्जि-
एहि य परिमुकेहि य क्षामणेहि य मुरं च महं च मेगरं च
जाइं च मिधुं च पमणं च आसाए माणीओ विसाएमाणी-
ओ परिजाएमाणीओ परिज्जमाणीओ दोहलं विणज्जंति तं
जईणं अहमविबहुणं एयरं जाव विणिज्जामि तिकट्ट तांसि दोह
क्षमिअविणिज्जमाणंसि सुक्का जुक्खा निम्मंमा उल्लगाउल्ल-
गमरीग निस्सेयादीणं च मणवयणा पंहुल्लुइयमुही इमं च
एं जीमे कूडग्गाहे जेणव उप्पत्ता कूडग्गाहणीए तेणेव उवा-
गच्छइ उवागच्छइत्ता उहय जाव पासइ पासइत्ता एवं बयासी ।
किंणं तुमं देवाओ हयज्जिया हिंसि तएणं सा उप्पत्ता जारिया
जीमकूडग्गाहं एवं बयासी । एवं खलु देवा ममं तिएहं मासाणं
बहुपणिपुष्पाणं दोहलं पाउन्नूए धष्ठाणं ४ जाउणं बहुणं
गोरुवाणं ऊहेहि य जाव क्षाक्खहि य मुरं च ६
आमाएमाणीओ ४ दोहलं विणिज्जंति तए णं अहं देवा-
णुप्पिया तंमि दोहलंसि अविणिज्जमाणंसि जाव ज्जिया-
मि । तएणं से जीमकूडग्गाहे उप्पत्तं जारियं एवं बया०
माणं तुमं देवाणुप्पिया उहज्जियासि अहणं तं तहा क-
रिस्सामि जहा णं तव दोहलस्स संपत्ती जक्खिस्सइ ताहि
इहाहिं कंताहिं जाव समामांमइ तएणं मे जीमे कूडग्गाहे
अच्छरत्तकात्तममयंमि एगे अब्बाण मणच्छजावपहरणे साओ
गेहाओ णिगच्छइ णिगच्छइत्ता हत्थिणाउरं मज्जं मज्जेणं
जेणेव गोमंरुवे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता बहुणं एयर-
गोरुवाणं जाव वमजाण य अप्पेगइयाणं ऊहेच्छिउदइ अप्पे-
गइयाणं कंवल्लए उदइ अप्पेगइयाणं अक्षमणाणं अंगोवंगाइ
विइगेइ विइगेइत्ता जेणव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ उवाग-
च्छइत्ता उप्पत्ताए कूडग्गाहणीए वयणेइ तएणं सा उप्पत्ता
जारिया तेहिं बहुहिं गोमंमेहिं सांक्षेहिं मुरं च आमाएमाणीए
४ तं दोहलं विणेइ तएणं सा उप्पत्ता कूडग्गाहणी संपुष्प-
दोहला मणणीयदोहला विच्छिन्नदोहला संपणदोहला तं ग-
ब्जं सुहं सुहेणं परिवसइ । तए णं मा उप्पत्ता कूडग्गाही अ-
क्षया कयाई नवाहं मामाणं बहुपणिपुष्पाणं दारगं पयाया ।
तए णं तेणं दारणं जायमित्तेणं चेव महया २ सहेण
विमुट्टे विसरे आरसिए तएणं तस्स दारगस्स आरो-
यसइ सोक्खा णिमम्म हत्थिणाउरे एयरे बहवे एयरगोरुवा
जाव वमजाण य जीया ४ उज्जिगा सव्वओ मंमेता विप्प-
त्ताइत्ता तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो अयमेया रुवे
एामधेज्जं करेइ जम्हा एं अम्हं इमेणं दारणं जायमित्ते
एं चेव महया २ सहेणं विमुट्टे विस्सरे आरस्मिए तएणं

एयस्स दारगस्स आरसियसहे सोत्था णिमम्म हत्थिणा-
उरे बहवे एयरे गोरूवा जाव जीया ४ सव्वओ समंता
विप्पलाइत्ता तत्थानं होउं अस्स दारए गोत्तासे णामे
णामेणं तए णं से गोत्तासे दारए उम्मुक्कवाडजावे जाव जाए-
यावि होत्था । तए णं मे जीमे कूरुग्गाहे अस्सया कयाइं
काडधम्मणा संजुत्ते तएणं से गोत्तासे दारए बहुणं मि-
णाइं णियगमयणसंबंधिपरिजणेणं सच्चि संपारिबुड रोयमा
णे कंदमाणे वियवमाणे जीमस्स कूरुग्गाहस्स णीहणं करेइ
करेइत्ता बहुओइयमयकिच्चाइ करेइ करेइत्ता तएणं से सुणंदे-
राया गोत्तासे दारयं अस्सयाकयावि सयमेव कूरुग्गाहेत्ताए
उवेइ । तए णं मे गोत्तासे दारए कूरुग्गाहे जाएयावि
होत्था । अहम्मिए जाव दुप्पकियाणंदे तए णं मे गोत्ता
से दारए कूरुग्गाहे कड्ढाकस्सि अक्खरत्तकाडसमयंसि एगे
अबीए सस्सुक्कवक्कवए जाव गहिया उहपहरणे माओ-
गिहाओ णिज्जइ जेणेव गोमंरुवे तेणेव उवागच्छइ उवाग-
च्छइत्ता बहु णं एयगोरूवाणं सणाहा य जाव त्रियंगत्तेइ
वियंगत्तेइत्ता जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता
तएणं से गोत्तासे कूरुग्गाहे तेमि बहुहि गोमंसेहि सोद्धोहि
सुरं च ६ आसाएमाणे ४ विहरइ तए णं मे गोत्तासे
कूरुग्गाहे एयकस्से एयपहाणे एयविज्जे एयसगमायरे सु-
बहुपावं कम्मं ममज्जिणिता पंचवासमयाइं परमाउं पाडइत्ता
अइउहट्ठावगए कालमामे काळं किच्चा दोच्चाए पुढवीए उ-
क्कोमं तिमागगे णेरइत्ताए उववस्से । तएणं सा विजयमित्त-
स्स सत्थवाहस्स सुजहा जारिया जाइ णिदुया वि होत्था ।
जाया दारगाविणी हायमावज्जंति तएणं से गोत्तासे कूरु-
ग्गाहे दोच्चाओ पुढवीओ अणंतरं उव्वट्ठित्ता इहेव वाणिय-
ग्गामे एयरे विजयमित्तस्स सत्थवाहस्स सुजहा जारिया
कुच्चिंमि पुत्तत्ताए उववस्से । तए णं मा सुजहा सत्थवाही
अस्सया कयावि एवएहं मासाणं बहुपक्खिण्णं दारयं पया-
या । तए णं मा सुजहा सत्थवाही तं दारगं जायमेवयं चैव
एगंते उकुरुमियाए उज्जावेइ उज्जावेइत्ता दोब्बं पि गिण्हावेइ
गिण्हावेइत्ता आणुपुज्जेणं मा रक्खमाणी गोवेमाणी मंवहेइ
तओ णं तस्स दारगस्स अम्मापियरे एकारसमे दिवसे णिवत्ते
मंपत्ते बारसाहे अयंमवारूवे गोणं गुणणिप्पथं णामधेज्जं
करेइ जह्मा णं अस्से इमं दारए जायमेत्ताए चैव एगंते उक्क-
रुमियाए उज्जिए तत्थानं होउं अस्स दारए उज्जियाणामेणं
तए णं से उज्जिए दारए पंचथाइं परिग्गहिणं तंजहा खीर-
थाइं १ मज्जणथाइं २ मंडणथाइं ३ कीलामणथाइं ४ अंकथाइं
५ जहा दहुपइस्से जाव णिव्वाय णिव्वायायगिरिकंदरमत्तं एव
चंपगापायवे सुइं सुहेणं विहरइ । तए णं से विजयमित्ते सत्थवाहं
अस्सया गणिमं च धरिमं च मेज्जं च पारिच्छेज्जं च चउविहं जं-

हगं गहाय लवणसमुदं पोयवहणेणं उवगए । तएणं से विज-
यमित्ते तत्थ लवणसमुदे पोत्ते विवत्तए णिबुडं जंरुस्सारे
अत्ताणे अस्सरणे काडधम्मणा संजुत्ते तएणं तं विजयसत्थ
वाहं जे जहा बहवे ईसरतल्लवरकोरुं वियइअसिट्ठिमत्थवाहा
लवणसमुदो पोयविवत्तियं निव्वुरुजंरुमारं कालधम्मणा
संजुत्तं सुणेइ ते तहा हत्थणिक्खेवं च बाहिरंरुमारं च
गहाइ एगं तं अवक्कमइ । तए णं मा सुजहा सत्थवाही वि-
जयमित्तं सत्थवाहं लवणसमुदे पोयविवत्तिं निव्वुरुं काड-
धम्मणा संजुत्तं सुणेइ सुणेइत्ता महया पइसोएणं आपन्ना
ममाणीपरसुनियत्ता विव चंपगल्लया धमइ धरणीतलंसि
सव्वं गेहिं सक्खिपडिया तएणं सा सुजहा सुहुत्तंतरेणं आस-
त्था समाणी बहुहिं मित्त जाव परिवुत्ता रोयमाणी कंद-
माणी विलवमाणी विजयमित्तं सत्थवाहं सोइयाइं मयं
किच्चाइं करेइ करेइत्ता तएणं सा सुजहा अस्सया कयावि लव-
णसमुदोतरं च लच्छिविणामं च पोतविणामं च पतिमरणं
च आणुचितेमाणी २ काडधम्मणा संजुत्ता । तएणं णाय-
रगुत्तिथा सुभइं सत्थवाहिं काडगयं जाणिता उज्जियगं
दारगं सओ गिहाओ णिच्छुजंति उच्छुजंतिता तं गिहंअ-
स्स ददयंति । तएणं से उज्जियदारए मयाओ गिहाओ
निच्छुदे समाणे वाणियग्गामे एयरे सिंघारुगजावपदेसु-
जयखल्लएसु वेसियाघरएसु पाणागरेसु य मुहं सुहेणं परि
वहुइ । तएणं से उवज्जिए दारए अणोहट्ठए अणिवारए
सच्छंदमइमयरप्पयारे मज्जप्पमंगी चैरजुयंवेसदारप्पसंगी
जाएयावि होत्था । तए णं से उज्जिए अस्सया कामज्जिया-
ए गणियाए सच्चि संपलिंगे जाएयावि होत्था काम
ज्जियाए गणियाए सच्चि उरालाईं माणुस्सगाइं जोगजोगाईं
जुंजमाणे विहरइ तएणं तस्स मित्तस्मरणेणं अस्सया कयावि
सिरीए देवीए जोणीसुल्लपाउज्जए या वि होत्था । एो
मंत्ताएइ मित्ते राया सिरीए देवीए सच्चि उरालाईं माणुम-
गाइं जोगजोगाईं जुंजमाणे विहरइ विहरित्तए तए णं से
मित्ते राया अस्सया कयावि उज्जियए दारए कामज्जियाए
गणियाए गिहाओ णिच्छुजावेइ णिच्छुजावेइत्ता कामज्जि-
यं गणियं अन्नंतरयं वेइ । कामज्जियाए गणियाए सच्चि
उरालाईं जाव विहरइ तएणं से उज्जियदारए कामज्जिया-
ए गणियाए गिहाओ णिच्छुजविममाणे कामज्जियाए
गणियाए मुच्छिए गिच्छे गहिए अज्जोववस्से अस्सत्थ कत्थ
इ सुयं च रत्तिं च धितं च अविंदमाणे तच्चित्ते तस्मिंसे तत्थो-
मे तदज्जवमाणे तदोवउत्ते तयप्पियकरणे तव्जावणाजा-
विणं कामज्जियाए गणियाए बहुणि अन्तराणि य त्तिहाणि
य विवराणि य पकिजागरमाणे २ विहरइ । तए णं
से उज्जिए य दारए अस्सया कामज्जियं गणियं अंतरं

लजेइ कामज्जियं गणियं मेहिं रहम्मइंगं अणुप्पविसइ
अणुप्पविसइत्ता कामज्जियाए गणियाए मच्छिं उराझाई
जाव विहरइ । इमं च णं मिसे रायाए हाए जाव कयवन्नि-
कम्मा कयकोउयमंगलपार्थच्छित्ते सन्वाहंकारविजूसिय-
माणस्म वागुए परिग्वित्ते जेणव कामगणियाए गिहं तेणव
उवागच्छइ उवागच्छइत्ता तत्थ एणं उज्जियए दारए कामज्ज-
याए गणियाए मच्छिं उराझाई जाव विहरमाणं पामइ
पामइत्ता आमुत्ते ४ तिवज्जिं जिउमिं सिद्धां माहइ
उज्जियं दारयं पुरिसिंहं गिह्वावेइ गिह्वावेइत्ता अट्टिमुट्टि-
जाणुकोप्परप्पहाणं सज्जगमहियमत्तं करइ करइत्ता अवउ-
रुगवंधणं करइ करइत्ता एणं विहारणं वज्जं आणावेइ ।
एवं खड्डु गोयमा ! उज्जियए दारए पुरा पोगाणां जाव
पञ्चागुप्पञ्चं विहरइ । उज्जियए जंते दारए पणवीमं वासाई
परमाउं पालइत्ता अज्जेवइजागावमेमे दिवसे सुलज्जिणे
कए समाणे कात्तमामे कात्तं किञ्चा कहिं गमिहिति कहिं
उववज्जिहिति ? गोयमा ! उज्जियए दारए पणवीमं वासाई
परं अज्जेवइ जागावमेमे दिवसे सुलज्जिणे कए समाणे
कात्तमामे कात्तं किञ्चा इमीमे रयणप्पजाए पुढवीए णेरइय-
त्ताए उववज्जिहिति मेणं तओ अणंतरं उवज्जिता इहं
जंबुदीवे दीवे जारहे वामे वयङ्गमिणियायमले वाणरकुल्लमि
वाणरत्ताए उववज्जिहिति मेणं तत्थ उम्मुक्कवाज्जजावे
तिरियजाए सुमुच्छिण गिच्छं गहिण अज्जोववतो जाए वाणर-
पट्टेणवहेइ । एय कम्मे ४ कालमामे कात्तं किञ्चा इहं
जंबुदीवे जारहे वामे इंदपुरे णयरे गणियाकुल्लमि पुत्तत्ताए
पञ्चायाहिति तएणं तं दारगं अम्मापियरो जायमेत्तं कं
वच्छंति । तएणं तस्म दारगस्म अम्मापियरो णिवत्तवा-
ग्माहे दिवसे इमं एयाम्भवं णामभेज्जं करेहिति । होउणं
पियमेणं णपुंसए तएणं मे पियमेणं णपुंसए उम्मुक्कवाज्जजावं
जोववागुममृपत्ते विणयपरिणयमित्ते सुवणं य जावणेणं य
दावसेणं य उक्किइ उक्किट्ठासरीरा जविस्मइ । ताएणं मे
पियमेणं णपुंसए इंदपुरे णयरे बहवेराईसर जाव पजियओ
बहुहिं य विज्जापओमेहिं य मंतचुण्णं हिं य उड्डावणेहिं य
णिन्दवणेहिं य पणहवणेहिं य वसीकरणेहिं य अज्जिओ-
गेहिं य आजियोगित्ता उराझाई माणस्मए जोगजोगाईं जुं-
जमाणे विहरिस्मइ । तएणं मे पियमेणं णपुंसए एयकम्मे ४
मुवट्टपावकम्मे ममज्जिणित्ता इक्कीमं वाससयं परमाउं
पालइत्ता कात्तमामे कात्तं किञ्चा इमीमे रयणप्पजाए पुढवीए
णेरइयत्ताए उववज्जिहिति । तओ सिरिसिंवे सुसंमारो
तहेव जाव पढमो जाव पुढविमेणं तओ अणंतरं उवचित्ता
इहं जंबुदीवे भारहे वामे चंपाए णयरीए महिसत्ताए
पञ्चायाहिति ति सएणं तत्थ अमया कयावि गोहेक्खणहिंजी-
वियाओ विवरोविसमाणे तत्थेव चंपाए णयरीए सेट्टिकुल्लं-

मि पुत्तत्ताए पञ्चायाहिति मेणं तत्थ उम्मुक्कवाज्जजावं तहा
स्वार्णं थेराणं अंतिणं केवलं वोहियअणुगारे मोहम्मं कप्पे
जहापढमो जाव अंतं करोहिति णिवमेवोविइयं अज्जियाणं
मम्मत्तं । वि० ५ अ० ॥ (टीका शब्दार्थमात्रदर्शनीत्युपेक्षिता)

उज्जिया-उज्जिका- स्त्री० धनमार्थवादसुतस्य धनपात्रस्य
मार्थायाम् । इ० ७ अ० ।

उज्जे-युयम्-युष्मान्-मे तुभे उज्जे तुरुह तुरुहे उरुहे जम्मा
८ । ३ । ११ । यो तुभे उज्जे तुरुहे उरुहे जं शम्मा ८ । ३ । १३ ।
इति च युष्मच्छब्दस्य जम्मा सह शम्मा सह च उज्जे इत्यादेशः ।
युयं पदस्य युष्मान् पदस्य चार्थे । प्रा० ॥

उट्ट-उट्ट-पुं० स्त्री० उट्टं पट्टं किञ्च० पृथ्यानुट्टं षा मट्टं ।
८ । ३ । ३४ । इति उट्टपण्युदात्तात् पट्ट प्रागस्य न उः । प्रा० ।
(उट्ट) इति प्रसिद्धे करजपर्यायं चतुष्पदजन्तुः, अणु० । प्र० ।
'अहं जंते उट्टे गोणे खरे घोमण' प्रज्ञा० १ । १५४ । श्रियां जानित्वान्
कीड वान् । कर्म० । अत्रचरायशेषे च० । मग्न उट्टा दृगक्षरसं-
सृज् १ ध्रु० ७ अ० ।

उट्टपाय-उट्टपाद-पुं० ६ त० । करजचरणे, । अणुस्म करिय
इस्म इमेयारुवे वे जमणामण उट्टपायति वा । उट्टपाद इति वा
करजचरणे हि जागड्यरूपोन्नतश्चाधस्तात् त्रवतीति तेन युक्तप्र-
देशस्य साम्यम् । अणु० ॥

उट्टलिङ्ग-उट्टलिङ्गाङ्ग-न० क्रमेणकपुरीषपिणके, दश० । उट्टलिङ्ग-
समन्वितकथा जावग शब्दे ।

उट्टिय-औट्टिक-त्रि० उट्टाणि मिदमौट्टिकम् । (उट्टस्य-
न्त्रिनि,) उट्टसोममये स्वभेदे, अनु० । स्था० । उट्टियं
कवत्तं उट्टियं कवत्तं वा पायपुच्छणं त्रवति, ति० च्य० ६६
उ० ॥ " उचितप्रमाणे, णमत्थ " अर्हं उट्टिणं उट्टिणं उट्टिणं
घट्टिणं " औट्टिका बृहन्मृगमयनामः तत्परणप्रयोजनाय घटा-
स्ते उट्टिका उचितप्रमाणा नानिप्रवचा महान्तो वेत्यर्थः ।
उपा० १ अ० ।

उट्टिया-उट्टिका-स्त्री० उट्टस्याकारः पृष्ठावयव इव आकारोऽस्याः
उत् । मृगमय मद्यभागरभेदे, सुरातिज्ञादिजाजनविशेषे, उपा० ७
अ० । औट्ट्याकनल्ल सज्जणस्सिंय उट्टिकाभाजन विवेचस्तस्या-
कनल्ल कपात्रं तत्संस्थानं तत्संस्थितम् । उपा० २ अ० ।

उट्टियामण्णा-उट्टिकाश्रमणा-पुं० उट्टिका महामृन्मयाजाज-
नविशेषस्तत्र प्रविष्टा ये आर्यान्ति तपस्यन्तान्युट्टिकाश्रमणाः ।
आजीवकश्रमणजेदेषु, औ० ॥

उट्टी-उट्टी-स्त्री० उट्टजातिस्त्रियाम्, " उट्टीणं ताणि णो हानि " उ
ट्टीणां तानि दध्यादीनि त्रवन्ति माहुरताघादिताप० च० । अ० ।
उट्ट-उट्टस्था० धा० उट्टः परस्य तिष्ठतेः उकुक्कुरइत्यादेशौ वा
भवतः । उन्धाने, उट्ट उकुक्कुर । प्रा० ॥

उट्ट-ओट्ट-पुं० उट्ट्यत उट्टाहारण उट्ट कर्मणि यत् । दशान-
छद्, निरुपपदोष्ठशब्दश्च प्रायेण उत्तरोष्ठ एव कविनिः प्रयुज्यते
ताम्रौष्ठपर्यस्तकचः स्मितस्य, कुमा० उपपदे तु भयतः उमामुग्धे
विम्बफलाधरोष्ठे । याच० । उपचिचिसिन्नपवात्र विवफलसामिदा-
हरोष्ठा । प्रज्ञा० १ पद० ।

उद्धत-उत्तिष्ठत्-त्रि० उत्थानं कर्तति । प्रा० ॥

उद्दिष्टमग-आपुच्छिन्नक-वि० ६ व० स्वर्गमताष्ट, श्री० ।
उद्दिष्ट-उत्था-श्री० उत्थानमुत्था ऊर्ध्वयत्नेन, "उद्दिष्ट उद्दिष्ट" नि० ।
ग० । वि० ॥ उत्थानमुत्था ऊर्ध्वयत्नेन तथा उत्तिष्ठति ऊर्ध्वगव-
ति । इह उद्दिष्ट इत्युक्ते क्रियारम्भमात्रमपि प्रतीयते तथा यत्कुमु-
त्तिष्ठत इति ततस्तद्व्यवच्छेदार्थमुक्तमुत्थायेति उपागच्छतीत्यु-
त्तरक्रियापेक्षया उत्थानक्रियायाः पूर्वकालताभिधानायां तथाया-
त्यायेति क्त्वाप्रत्ययेन निर्दिशति । यद्यपि द्वयोः क्रियायोः पूर्वोत्त-
रनिर्देशाज्या पूर्वकाल आक्रमणस्य एव तथापि लुप्तज्ञानो व्रजतइ-
त्यादौ द्वयोः क्रियायोर्गोपधर्शनादानन्तर्यसूचनार्थमित्यमुपन्या-
सः उत्थानक्रियास्यपेक्षत्वादुपागमनक्रियाया इति जं० १ वक्र० ।

उद्दिष्ट-उत्थान- न० उद्-स्था० ल्यप् । ऊर्ध्वजीवने, ज० ।
७ ग० ७ व० । अवधाय गुरुं प्रत्यभिमुखगमने, सं० प्र० २० पादु० ।
स० प्र० । गुरुमागच्छन्ते दृष्ट्वा ऊर्ध्वजीवने, वृ० ३ व० । उत्थान-
मुपविष्टः सन् यत्कुम्भीं जवति, उपा० ६ अ० । श्री० । देहवेष्टा
विशेषे, प्रज्ञा० २३ पद । स्या० । उत्पत्ता, ज्ञा० १४ अ० ।
उद्दिष्टने, न० । प्रथममुद्दिष्टने, उत्त० ११ अ० । वित्तदेशे, उत्था-
ने निवेदात् करणमकरणोदयं सदैवाम्याः बा० १ विध० ।
करणे ल्यप् । रणे, उन्माहे, पौरुषे, हर्षे च । अधिकरणे ल्यप् ।
राज्यचिन्तनरूपे तन्त्रे, प्राज्ञणे चैत्ये प्रबोधे च । वाच० ।
उत्तामकम्भब्रवीरियपुरिस्कारपरकम्भ-उत्थानकम्भब्रवीर्यपुरु-
षकारपराकम्भ-उत्थानं चेष्टाविशेषः कर्म च प्रमणादिक्रिया
ब्रह्म च शरीरसामर्थ्यवीर्यं च जीवभवं पुरुषकारश्चाजिमानविशेषः
पराकम्भश्च पुरुषकार एव निर्यादितस्वविषय इति विमर्शे दृष्टि-
कवदभावः । वीर्यान्तरायकृत्यकृत्योपशमसमुत्थजीवपरिणाम-
विशेषाणामुत्थानादीनां समूहे, न० । एतेषु प्रत्येकशब्दां योजनीयो
वीर्यान्तरायकृत्यकृत्योपशमसमूहचिन्तनः प्रत्येकं जघन्यादिभेदेनेक-
त्वेऽप्येवमेकजीवसैयकदा कृत्यकृत्योपशममात्राया एकविधत्वादेक
एव जघन्यादिरेतद्विशेषो भवति कारणमात्राधीनत्वात्कार्यमात्रा-
या इति सूत्रज्ञायाः । शेषं प्राग्भाति । स्या० १ ग० ॥

उद्दिष्टपारियापनिय-उत्थानपारियापनिक-न० पारियानं विविध-
व्यतिकरपरिगमन तदेव पारियापनिकश्चरितमुत्थानाज्जन्मन आर-
ज्य पारियापनिकमुत्थानपारियापनिकम् । ज० १५ श० १ उ० ।
उत्थानं चात्पत्तिः पारियापनिका च काशान्तर यावत्स्वार्थानिति
उत्थानपारियापनिकम् । आजन्मचरित्रं जीयनचरित्रं, "सन्त्यं च से
उद्दिष्टपारियापनियं परिकरेह" ज्ञा० १७ अ० । गोसात्रस्स मन्त्र-
शिपुस्तस्स उद्दिष्टपारियापनियं परिकरेहयं । भ० १५ श० १ उ० ।

उद्दिष्टसुय-उत्थानश्रुत- न० उत्थानमुत्थानं तत्तुः श्रुतमुत्थान-
श्रुतम् । कालिकश्रुतभेदे, न० । "परियद्विज्जइ अहियं उद्दिष्टसुयं तु
तन्ध उद्दिष्ट" ॥ यत्र प्रविधाय उत्थानश्रुतं परावर्त्यते तत्र कुक्षग्राम-
देशादि वृत्तिष्ठति उव्वर्साजयतीत्यर्थः "तच्च त्रयोदशवर्षपर्यायस्य
दीयते व्य० वि० १ उ० । तच्च शृङ्गनादित् कार्ये उपयज्यते
अत्र चूर्णिकागृहता भावना सज्जस्संगस्स कुक्षस्स वा गामस्स वा
नगरस्स वा रायहाणीए वा समेण कयसंकप्पे आसुरुत्ते चरु-
क्किप अप्पासत्ते अप्पसत्तत्तेसे वि समासुहाणत्थे उव्वत्ते समा-
णे उद्दिष्टसुयमज्जयणं परियद्विह तं च पक्कं दो वा तिग्गि वा
वारं ताहं से कुक्षे वा गामे वा जाय रायहाणी वा ओहयमणसं-
कप्पे विव्वत्ते पुयं पुयं पहाव्वेति । ते उद्दिष्ट उव्वत्तइत्ति ज्ञानियं
हात्ति । न० । पा० ।

उद्दिष्ट-उत्थाय- अर्थ० उद्-स्था० ल्यप् । उद्यतविहारं प्र-

तिपद्येत्यर्थः । "अहामुय वंदिस्सामं जहा से समणे जगव उ
द्वायसम्भाप" आत्ता० १ श्रु० ८ अ० १ उ० ।

उद्दिष्ट (य) उत्थित नि० उद्-स्था० क० । उद्यप्रोम, ग० ।
अज्युद्धते, "उद्यि पि सूर" अज्युद्धते आदित्ये, अनु० । सा उ
द्विता चित्ते" आ० म० वि० । समुपजाते, प्रश्न० ३ द्वा० । श्री०
जावोत्थानेन संयमानुष्ठानरूपेण उत्प्रावद्येन स्थित उत्थितः ।
आत्ता० १ श्रु० ६ अ० ४ व० । धर्मचरणायोद्यतेषु ज्ञानदर्शनसा-
रिओद्योगयत्सु, आत्ता० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । "अह पासविधेगमु-
द्विप अवि तिन्ने इह भासई पुवं" सूत्र० १ श्रु० २ अ० । नि० चू० ।
उद्दिष्टिते, वृ० ३ व० । आ० । वृद्धियुक्ते, उत्थानयुक्ते, अनुवधिष्टे, उ-
त्पन्ने च । वाच० ॥ "एओ वि उद्दिष्टा संता वारगं च संउव्वेति
धाई वा" सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ॥

उद्दिष्टा-उत्थाय- उद्-स्था० ल्यप्- उत्थानं कृत्वेत्यर्थः, "संका-
भीओ न गच्छेज्जा- उद्दिष्टा- अष्टमासण" ॥ उत्त० २ ए अ० ।

उद्दिष्ट (य) दंरु-उत्थितदंरु-पुं० ६ त० । कृतप्रायश्चित्त
शुद्धौ, उद्दिष्टदंरु साहू अखिरण उव्वेति सासयं गणं । पकि-
त्तं जयाउद्दिष्टं पावं जवति तदा । विसुद्धचरणो मुखस पा-
वसि० । नि० चू० २० उ० ।

उद्दिष्ट-उत्थाय-अर्थ० उद्-स्था० ल्यप् । उत्थानं कृत्वेत्य-
र्थः, उद्दिष्ट सपरिवारो "प० व० ।

उद्दिष्टदंरु-अवष्टा-अवष्टा-ग्रीव ल्यप् । निष्टीवनं कृत्वेत्यर्थः,
उद्दिष्टदंरु सावस्थीय णयरीए सिंवारुग जाव पहेसु आकट्टवि
काट्टि करमाणे० ज० १५ श० ७ उ० ।

उद्दिष्ट-उद्दिष्ट-पुं० आयोदधैम्यशिष्यवेदनामकस्य मुनेः शिष्यभेदे,
भर्गव गौतमस्य शिष्यभेदे च । वाच० । "इदेण उद्दिष्टकरिभिप-
त्तीरुवयती दिद्दिष्ट समं अधिगमं गतो सो तस्मा णिगमंउत्ता उ-
द्दिष्टेण दिद्दिष्टा । नि० चू० १२ उ० ।

उद्दिष्ट-उद्दिष्ट-पुं० न० उद्दिष्टो जायते जनः । पत्रादिनिर्मित-
शालायाम्, वाच० ॥ तापसाश्रमे, नि० जी० । स्या० । "जेणेव
सए उरुप तेणव उवागच्छति किट्ठि, संकादयं उव्वेति" नि०
"जमहं दियाय गओ य, हणामि महसप्पिप्स । तेण मे उरुओ
वट्ठो, जायं सरणओ प्रय" नि० चू० १ उ० ।

उद्दिष्ट-उद्दिष्ट-श्री० न० उद्दिष्टो वा० कु० । नक्षत्रे, उत्त० ११ अ० । जज्ञे
च । स्त्रीत्ये वा ऊह । कौ० । वाच० ।

ऊह-पुं० प्रावृद्धादौ, सं० प्र० । (उत्त प्रकरणे सर्वेऽर्था दर्शिताः)

उद्दिष्टमाणा-अपोह्यमान-वि० नियमने, पंकसि वा पाणसि वा
उक्रममाणं वा उद्दिष्टमाणं वा अपोह्यमानां वा पण्डित उद्दिष्टेन वा
नीयमानाम् । वृ० ६ उ० ।

उद्दिष्ट-उद्दिष्ट (रु) पति-पुं० उद्दिष्टां नक्षत्राणां पतिः प्रह-
रुपतिः चन्द्रः, उत्त० ११ अ० । प्रश्न० । ज० । तं० श्री० । "सन्धः
शशी निशाकरा रज्जिकर उद्दिष्टातिरत्येवमादयः चन्द्रपर्यायाः ।
आ० म० वि० ।

जहा से उद्दिष्ट चंदे, नक्षत्रयपरिवारिण ।

परिपुष्टो पुष्पामासीए, एवं हवइ बहुसुष्ट ॥ २५ ॥

यथा स उद्दिष्टां नक्षत्राणां पतिः प्रहुरुपतिः । क-
इत्याह चन्द्रः शशी नक्षत्रैरभिध्यादिनिरुपलक्षणत्वाद् ग्रहेस्तारा-
निश्च परिवारः परिकरः संजाताऽस्येति परिवारितां नक्षत्रपरि-
वारितः प्रतिपूर्णसमस्तकाशांपेतः । स चंद्रकृ कदा भवत्यत

आह । पाणमास्यामिह च चन्द्र इत्युक्ते मा चूत रामचन्द्रादा-
यापि संप्रत्यय इत्युपनिषदणम् । उडुपतिर्गपि च कश्चिदेका-
क्येष जयति मृगपतिवदत उक्तं नक्षत्रपरिवारितः । सोऽप्यपरि-
पूर्णोऽपि द्वितीयादिषु संभवतीति परिपूर्णः पौर्णमास्यामित्युक्त-
मयं जयति बहुभूतोऽसाधपि हि नक्षत्राणामिवानेकशायनाम-
धिपतिस्तथा तत्परिकरितः सकृद्वक्तृपेक्षत्वेन प्रतिपूर्णश्च
जयतीति सूत्रार्थः । उक्तं ११ अ० । अन्धमर्षरुहे, ज्योः जलशो,
वरुणे च० । वाच० ॥

उडुवर-उडुवर-पुं०स्वयं, "तिमि सदस्से सगळे कुळ सप उडु-
वरो हरह," तं० ।

उडुवाकियगण-उडुपाटिसगण-पुं०नप्रजशजितेगणे, "येरेहि-
तो नदजमेहितो नारहायसगोसेहितो पत्य ण उडुवाकियगामं
गणे णिगप" कल्प० ।

उडुविमाण-उडुविमाण-न० सौधर्मेशानयोः प्रथमप्रस्तटवर्तिनि
चतसृणां विमानावक्षिकानां मध्यभागवर्तिनि वृत्ते स्वनामन्याने
विमानकेन्द्रं, "उडुविमाणे ण विमाणे पणयावीसं जायणसयस-
हस्माई आयामाविकसंमण" पं०सं० । सौधर्मकल्पे प्रथमं विमानं,
स्या० ४ उ० ।

उडु-उ (ओ) रु-पुं० प्राच्यदेशजदे, स च मिथिलादेशात्पू-
र्वस्यां तिशीति प्रतीयते । वाच० ॥ तद्देशजे मनुष्ये च । स च
देशोऽनार्यकैत्रम् । तद्वासी जनश्च मन्त्रज्ञानीयः । प्रथ० २७
अधि० । सूत्र० । प्रथ० । वाच० । सर्वत्र उरुशब्दभ्रवणात्
उकारादित्यम् । रघुनन्दनं तु ओरुश " देशव्यवस्थितमि-
त्युक्तत्वात् " ओकारादित्वमपि अस्य देशवाचित्वात् तस्य
राजा तदस्याजिजन इत्यर्थे च । अग्न ओरु । तद्भाजे, तद्भासिनि
च । बहुषु तस्य सुक । उरु तद्भाजं तु तन्निर्वाप्त्यु च । वाच० ।
उडुचग-उडुचक-पुं० व्याकुली, उडुचगा वाउट्टी, नि० चू० १३०
उडुचका उडुचकास्तान् कुर्वन्ति " वृ० १ उ० ॥

उडु (ई) रुग-उडुगमक-पुं० धानप्रस्थतापसभेदेषु, ऊर्ध्वीकृत-
दाका ये सञ्चरन्ति । ओ० । प्र० ॥

उडुय-उडुयारित-न० (उकार) इति प्रसिद्धे उडारे, " जना-
इरण उडुयणं वायणिसमोणं " भाव० ५ अ० । वृ० ।

उडुवाण-उडुवापन-न०आकर्षणे, "दियउडुवाणे का उडावण्डेउ"
हृदयेऽपनं चित्ताकर्षणहेतुः । ज्ञा० १४ अ० ।

उडुहा-उडुहा-पुं० उपघाते, "गेत्रसं दिडु उडुहा, उडुहा उप-
घातः प्रवचनस्य जयति । ओ० । प्रवचनवाघधे, उडुहा नाम
अहो अमीपमनुकम्पा ये विविक्तानामपि अस्माकं चोघराणि न
प्रयच्छन्ति । वृ० १ वृ० । उडुहा नाम एते मायायन्तः पापा वा
परापघातकारिणश्च । वृ० ३ वृ० । माज्ञिन्ये. व्य० प्र० २ वृ० ।
विस्वायां च । "वोच्छेय पत्रासाई उडुहमनाणि वाओय" प्रवच-
नस्य उडुहाः विस्वा । पि० । नि० चू० ॥

उडुत-उडुयमान-त्रि० प्रत्यासन्नमाकाशे परिभ्रमति, रा० ।

उडुय-देशी०पुं० (रुकार) इति प्रसिद्धे उडारे, उडुय वा वात-
णिसमो वा करमाणे आचा० २ अ० ।

उडु-ऊर्ध्व-त्रि० उडु-हाइ-रु-पृथा० ऊरुदेशः । उडु, उपरि
उपरितते च । वाच० । उडु वरं वीश्वस्ता । स० । ऊर्ध्वमु-
परि, अनु० । ऊर्ध्वलोके, प्रहत० अध० ३ वृ० । स्या० । सर्वो-
परिस्थिते मोक्षे, " बहिया उडुमाया य णावकंसे कयाइ वि "
ऊर्ध्वलोकाप्रस्थानं मोक्षम् । उक्तं ६ अ० " तम्हा उडुति
पासहा अइक्खु कामाई रांगव " ऊर्ध्वं मोक्षं येषिपरित्यागादूर्ध्वं

यद् भवति " सूत्र० १ अ० २ अ० । उत्पादिते, हेम० । अनुप-
विष्टे, दण्डायमाने, उत्क्रिष्टे, वाच० । श्रुते च । अनु० । धमने,
न० । वृ० १ वृ० ।

उडुक-उडुक-न० मार्गस्योक्ते भूजागे, सूत्र० १ अ० २ अ० ।

उडु (ड) जाणु-ऊर्ध्व (र्ध्व) जानु-त्रि० ऊर्ध्वं जानुनी
यस्यासावूर्ध्वजानुः । वृकपृथिव्यासनवर्जनादौपग्रहिकनिषद्याया
अजावाचोत्कुटकासने, " उडु जाणु अहोसिरे भाणकोटो-
वगप " म० १ श० १ वृ० । जं० । सू० प्र० । औ० । वि० ।
अन्ध० । ज्ञा० । सो उडुजाणु अहोसिरो चित्तो चिह्न भाव० ४ अ०
उडुकूपग-ऊर्ध्वकायक-त्रि० तापसभेदेषु, ये भाजेऽपयं च
कायक्यन्ति नाथः । प्र० ११ श० २ वृ० ।

उडुकाय-ऊर्ध्वकाय-पुं०न० ऊर्ध्वं कायस्य एकदे० ३ त० । देह-
स्याूर्ध्वजागे, काके च । " ते उडुकापाई पक्कमाणा अवरोहि ।
संजति साण्णपहि " ओ० । काकैः वैजित्यैः प्रसाधमानाः ।
सूत्र० १ अ० ५ अ० ७ अ० ।

उडुगारवपरिणाम-ऊर्ध्वगारवपरिणाम-पुं० आयुःपरिणामभेदे,
येन आयुः स्वभावेन जीवस्वोर्ध्वदिशि गमनशक्तित्वकृणपरिणामो
भवति स ऊर्ध्वगारवगमनशक्तित्वकृणपरिणामो जयति स ऊर्ध्व-
गारवपरिणामः । इह गौरवशब्दो गमनपर्यायः । स्या० १० उ० ।

उडुचर-ऊर्ध्वचर-त्रि०उपरिचरं गृहादौ, आचा० १ अ० २ अ० ३ अ० ।
उडुणिगेह-ऊर्ध्वनिगेह-पुं० वमननिरोधे, " उडुणिरोह कुट्ट,
ऊर्ध्वं यमम तन्निरोधे कुट्टं भवति । वृ० ३ उ० ।

उडुत्ता-ऊर्ध्व (र्ध्व) ता-स्त्री०मुख्यतायाम्, अहस्ताप नो उडु-
त्ताप उक्त्वत्ताप नोसुहस्ताप चोऽजो परिणमति, म० ६ श ३ उ० ।

उडुत्तामामण-ऊर्ध्व (र्ध्व) तामामान्य-न० ऊर्ध्वमुल्लेखिताऽनु-
गतकारव्यन्ययेन परिच्छिद्यमानमूर्ध्वतासामान्यम् । सामान्य-
जदे, तत्स्वरूपं यथा पूर्वापरपरिणामसाधारणद्रव्यमूर्ध्वतासामान्यं
कटककङ्कणाद्यनुगामिकाञ्जनवदिति पूर्वापरपर्याययोरनुगतमेक
द्रव्यं द्रवति तांस्तान् पर्यायान् गच्छतीति व्युत्पत्त्या त्रिकाशानु-
यायी यो वस्त्वशस्तदूर्ध्वतासामान्यमित्यभिधीयते निर्देनमुत्ता-
नमेव । र० ॥ (अत्रकृणिकवादिर्बौद्धपूर्वपक्ष उत्तरं च स्वणियशब्दं)
अथ सामान्यं द्विप्रकारं दर्शयन्नाह ।

ऊर्ध्वतादिमसामान्यं, पूर्वापरगुणोदयम् ।

पिण्णाश्रितादिमसामान्यं-तुगेका मृद्यथा स्थिता ॥ ४ ॥

पूर्वः प्रथमोऽपरोऽप्रेतनो योगुणो विशेषस्तयोरुदयकरणं पूर्वा-
परगुणोदयं पूर्वापरपर्याययोरनुगतमेकं द्रव्यं त्रिकाशो यो वस्त्व-
शस्तदूर्ध्वतासामान्यमित्यभिधीयते । निर्देशनमुत्तानमेव । यथा
पिण्णो मृत्पिण्णः आश्रितः कुसूल इत्यादयोऽनेके संख्याना आकु-
तयस्तासु अनुगता पूर्वापरसाधारणपरिणामद्रव्यरूपा मृत्तिका
तथाकारा स्थिता एतदूर्ध्वतासामान्यं कथ्यते यदि च पिण्णकुसु-
लादिपर्यायेषु अनुगतमेकमृदुद्रव्यं न कथ्यते तर्हि घटादिपर्यायेषु
अनुगतं घटादिद्रव्यमपि न कथ्यते तदा च सर्वं विशेषरूपं जयतः
कृणिकवादिर्बौद्धमतमायाति, अथवा सर्वेद्रव्येषु एकमेव द्रव्याणां
गच्छतीति ततः घटादिद्रव्ये अथवा तदन्तर्गतिसामान्यमृदादिद्र-
व्ये वानुजवानुसारेण परोर्ध्वतासामान्यमवश्यमङ्गीकर्तव्यम् ।
घटादिद्रव्याणि स्तोत्रपर्यायव्यापीनि पुनर्मृदादिद्रव्याणि बहु-
पर्यायव्यापीनि सन्ति इत्येव नरनारकादिद्रव्याणां विशेषो ज्ञातव्यः ।

तत्सर्वमपि नैगमनयमतम् । तथा शुक्रसंग्रहनयमते तु सदृष्टेनवा-
देन एकमेव ह्यव्यमापद्यते इति ज्ञेयम् । ८० ॥

उद्धदिमाइक्रम-ऊर्ध्वदिगतिक्रम-पुं० दिग्घतस्यातिचारभेदे,
उपा० १ अ० ।

उद्धदिमिप्पमाणाइक्रम-ऊर्ध्व (ऊ) दिक्प्रमाणानिक्रम-पुं०
दिग्घतप्रहणे, ऊर्ध्वदिशि यावत्प्रमाणं परिगृहीतं तस्याति-
लङ्घनरूपे, दिग्घतानिचारे, आय० ६ अ० ॥ उपा० ।

उद्धदिमिव्वय-ऊर्ध्वदिग्रत-न० ऊर्ध्वं दिक् तत्सम्बन्धि तस्या
ग्रतम् । एतावती दिगूर्ध्वपर्वताधोरादृणादवगाहनीया न परत
इत्येवञ्चूते दिग्घतजदे, आय० ६ अ० ।

उद्धदेह-ऊर्ध्वदेह-पुं०-न० ऊर्ध्वं देहस्य शरीरस्योर्ध्वदेहे
"लाणु व्य उद्धदेहो, काउस्समां तु गहज्जा" स्यादुखिबोर्ध्वदेहो
निष्प्रकम्पः । आय० ६ अ० ॥

उद्धपात्र-ऊर्ध्वपाद-त्रि० ६ न० ऊर्ध्वचरणे, "कंदतो कंडुर्भासु
उद्धपात्रो अहंस्मिरो" उक्त० १९ अ० ॥ "उद्धपाया सुवह तदा
तुमं मरणं करहाहंस्ति" आ० म० प्र० ॥

उद्धवष्ट-ऊर्ध्ववष्ट-त्रि० वृक्षशाखादीं वष्टे " रमते कंडुकु-
जीसु, उद्धवष्टो अवष्टवो " ॥ उक्त० १९ अ० ।

उद्धनागि (ण) ऊर्ध्वनागिन-त्रि० गगनतलनागिनं, उद्धवाणसु
उद्धभागी जयति ऊर्ध्वं गतेषु तातेषुर्ध्वभागी जयत्युक्तायो गगनगत-
वानवशाद्विष्य सम्मूर्च्छत उक्तम् । सत्र० २ श्रु० ३ अ० ।

उद्धमुद्ग-ऊर्ध्वमुद्ग-पुं० ऊर्ध्वमुखे मुद्गभेदे, भ० ११ श० १० उ० ।

उद्धमुद्गाकारसंस्थि-ऊर्ध्वमुद्गाकारसंस्थित-त्रि० ऊर्ध्वमुख-
मुखा यो मुद्गस्त्वङ्गाकारेण संस्थितो य स तथा । सरावसम्पुटा-
कार, भ० ११ श० १० उ० ।

उद्धमुह-ऊर्ध्वमुख-त्रि० ऊर्ध्वं मुखस्य । ऊर्ध्वगतप्रथमप्रसरे,
ऊर्ध्वस्थिताप्रनाग, उन्नमितयदने च । स्याद्भुज्यान् स्थियां
ऊर्ध्व । ऊर्ध्वं मुखस्य एकदेशी, तत्पुरुषः । मुखस्योर्ध्वनागे, न०
वाच० । " उद्धमुहोमजालसुकुमात्राणि ह्यमवश्रवसपस्य-
लाभविरहं अस्मिन्वच्छत्राविश्रवन्धे " ॥ ऊर्ध्वं मुखं त्रुमे-
रुच्छ्रतमङ्कुराणामिव येषां तानि ऊर्ध्वमुखानि यानि होमानि
तेषां जालं समुहो यत्र स तथा । अनेन च श्रीकृष्णाकाराव्यक्तिर्द-
र्शिता । अन्यथाऽ धोमुखस्तैः श्रीवत्साकारानुद्भवः स्यात् । सु-
कुमात्रस्तिष्ठानि तवनीतपिऽहादिऽध्याणि तानाव मूढकानि
आवर्तनैश्चिकुरस्यनार्तावशेव प्रशस्तानि माङ्गल्यार्थानि दार्कणावर्ता-
नीत्यर्थः । यानि होमानि तैर्विरचितानि यः श्रीवत्सा महापुरुषाणां
यकान्तवर्ती अच्युततोऽव्यवस्ततः पूर्वपदेन कर्मभार्यस्तेन उ-
न्नमाद्यगदितं विपुलवहो यस्य स तथा ॥ जं० ३ पक्ष० ॥

उद्धरहिय-ऊर्ध्वरथिक-पुं० ह्रमके ऊर्ध्वरथिकशब्दोऽस्ति
'कदेनेएविशिष्टार्थो महापुत्रीमिव मनुजगतिमनुप्रविशति जत-
वोऽनुप्राविश्यापि चास्यामोर्ध्वरथिका इवाकृतमुद्रतमंजारा निर्गी-
कितुमपि नैन ह्रमन्त । उक्त० १ अ० । उत्तराध्वयनवृहदृष्टि-
प्रथमपत्रं स कस्य वाचकः इति हीरविजयसूरिं प्रति कल्याण-
विजयगणिकृतप्रश्नो यथा अस्योत्तरं हीरविजयसूरिकृतम् ॥ तथा
च ऊर्ध्वरथिकशब्दमाश्रित्य सिद्धार्तावपमपद्गार्यायान्तर्गतो-
त्तराध्वयनविषमपर्यायं ह्रमकवाचक्यमुक्तमस्ति ॥ ३ ॥ ही०

उद्धरेणु-ऊर्ध्वरेणु-स्त्री० पुं० जालप्रभामिज्यङ्गमः स्वतः परतो
वा ऊर्ध्वोऽस्तिर्यक्चलनधर्म्मो रेणुऊर्ध्वरेणुः । प्रव० २५४ उ० ॥

ऊर्ध्वोऽस्तिर्यक्चलनधर्म्मोऽप्यत्रये रेणौ, तद्वपेऽप्यत्रयेण रेणौ-
कालकृणे प्रमाणभेदे, जं० ६ श ३ उ० । ज्यो० ॥

उद्धरोम-ऊर्ध्वरोमन्-पुं० ऊर्ध्वानि रामाण्यस्य । ऊर्ध्वमुखतया-
विकटरोणि यमदृतादौ, कुगर्दीपलीमापर्वतं च । ऊर्ध्वमुखरोम-
युक्ते, त्रि० वाच० । "घोऽयपुच्छं च तस्स कविप्रफुल्लस्य उद्ध-
लोमाश्रो, परेष कर्कशस्पर्शो ऊर्ध्वगमिकेन तिर्थगवतंतेतन्वधेः
दंष्ट्रिके उत्तरोष्ठरोमणि, उपा० । २ अ० ॥

उद्धरोम (य) ऊर्ध्वलोम-पुं० ऊर्ध्वमुपरि व्यवस्थितां लोक
ऊर्ध्वलोमः अथवा ऊर्ध्वशब्दः शुनपर्यायस्तत्र च केशस्य शुन-
त्वात्तदनुभावाद् द्रव्याणां प्रायः शुभा एव परिणामा भवन्त्यतः
शुनपरिणामद्रव्यः यागादूर्ध्वं शुनो लोम ऊर्ध्वलोमः । उक्तं च "उद्ध-
नि उवरि जं चिय, सुमल्लसं खेसस्रो य दव्वगुणा । उप्पज्जंति
सुभावा, तेण तसो उद्धलोमांस्ति" रुक्कप्रतरुचयस्य मध्ये एक-
स्मादुपरितनप्रतरादारन्योर्ध्वं नययोजनशालानि परिवृत्त्य परतः
किञ्चिद्भूतसमगज्जयायते केशलोकाभेदे, अनु० । आ० म० छि० ।

उद्धरोमचूला-ऊर्ध्वलोमचूला-स्त्री० " उद्धरोमस्य चूला
मिहा " ऊर्ध्वलोमस्य चूला शिखा । ऊर्ध्वलोमचूला । ईप्प्राप्ता-
गस्य केशचूलाभेदे, नि० सू० १ उ० । "ईप्पिप्प्राग नामा य ई-
प्पिप्पि" अप्रज्ञावे य इति प्रायोक्त्या । जारदसंभारकृतस्य पु-
रिसस्म गयं पायसो ईप्पेणय जयति जाव एव जिता सा एतदी
ईप्पिप्प्राग नाम इति एतमभिधानं तस्स सायद्वचोर्ध्वोर्ध्व-
विणा उ उर्वरि वारसेहिं जोयंदिं भवति तेण सा उद्धरोमचूला
जयति । नि० सू० १ उ० ॥

उद्धरोमवत्यव-ऊर्ध्वलोकावत्यव-त्रि० ऊर्ध्वलोकावतिनि,
" उद्धरोमवत्यवो अट्ट दिम्माकुमारीओ " ऊर्ध्वलोकावत्यव्या
नन्दनकृतनिधामिन्य इत्यर्थः । ज्ञा० उ अ० ।

उद्धलोम (य) विजति-ऊर्ध्वलोकाविजति-स्त्री० स्यानाध-
यणात्केशविजतिभेदे । सा च ऊर्ध्वलोकाविजतिः सौधर्माया उ-
पर्युपरि व्यवस्थिता हादश देवलोकाः तत्तत्प्रथयकानि पञ्चमहा-
विमानानि तत्रापि विमानकेऽकावलिप्रविष्टपुष्पावकाः । कश्चिन्-
त्यस्यचतुरश्रविमानस्वरूपनिरूपणमस्ति ॥ सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ।
उद्धवाडपगाण-ऊर्ध्ववातिकगाण-पुं० भ्रमणस्य जगवतो महावीर-
स्य नवगणतां पञ्चमे गां, स्था० ए उ० । " येरेदिता जहज-
संहिता भारहायसगात्तेदिता एत्य ण उद्धवाडपगाणं नामं गणे णि-
गाय " कल्प० ॥

उद्धवाय-ऊर्ध्ववात पुं० ऊर्ध्वमुच्छन्न यो वाति वातः स ऊर्ध्व-
वातः । वादवायुकायभेदे, जं० वा० १ प्रति० । स्या० । प्रह० ।
ऊर्ध्वगतो वातः सुधुलोके, स्वानाविकगतितोऽधेन ऊर्ध्वगत वायो,
स च मृत्वादिवेगधारणाद् भवति । वाच० ॥

उद्धा-ऊर्ध्व-अव्य० दिगभेदे, स्या० ६ उ० ।

उद्धाकप-ऊर्ध्वदिक्क-पुं० ऊर्ध्वदिषु ऊर्ध्वार्थास्तरक्षीषु दिक्षु क्रमः
क्रमेण विवर्कितक्रेत्रापरत इति गम्यते अथ ऊर्ध्वदिक्कः । ऊ-
र्ध्वदिक्कप्रमाणानिक्रमाधोदिक्कप्रमाणानिक्रमानिर्ध्वदिक्कप्रमाणानिक्रम-
लङ्का० दिग्घतानिचारत्रये, पचा० १ विव ।

उद्धोववमाग-ऊर्ध्वोपपन्नक-पुं० सौधर्म्मोर्ध्वो हादेशन्यः
कल्पेन्यः ऊर्ध्वं प्रियेयकानुत्तरविमानेपपन्ना सपन्नाः । कल्प-
तानेषु देवेषु, जं० ७५ उ० । जी० ऊर्ध्वलोकापूपपन्नेषु, स्या० २ उ० ।

जे देवा उद्धोववन्नगा ते धुविहा पन्नत्ता । कप्पाववन्नगा वि-
माणोववन्नगा ।

उद्धोववन्नगाः सौधर्मादिदेवलोकोत्पन्नकास्तथा विमानोपपन्न-
काः श्रेष्ठेयकानुत्तरवृक्षविमानोत्पन्नाः कटपार्ताता इत्यर्थः ।
स्था० २ ग्रा० ।

उग-पुनर-अप्यपनस्तुतौ या अग्नि पृषोः प्राकृते स्वगादसंयुक्तस्यानादेः
इत्यनुवृत्तिमहितस्य । कगञ्जतदपयवां प्रायो भुगि ' नि सूत्र-
स्य कविदादिरपि दुर्गविधानाः पकारस्य वा लुक् स उण स पुनः ।
प्रा० । द्वितीयवारं, प्रथमे जेदे च । अमरः (पुणशब्दे सर्वेऽर्थाः
प्रदर्शयिष्यन्ते)

उग (उगण) ऊर्ण-त्रि० ऊर्णा अस्यस्य कारणत्वेन अर्श०
अच । मेघशोभनं यत्प्रादौ, मेघशोभि, स्त्री० वज्रादस्या चिह्न-
जेदे, वाच० । शब्दे, स च वर्णात्मकाऽर्थः स्यानां पार्थलम्बनं तद्-
न्यायपरिज्ञयनम्, पा० । ३ वि० ।

उगुज्जमाण-उन्नीयमान-त्रि० उन्नति क्रियमाणे, उन्नतिं प्राप्य-
माणे, श्री० ॥

उगाकप्पास-ऊर्णकापीश-पुं० कर्म० म० । मेघशोभि, उगसिद्धा
माणगृह्य प्रवर्ति नस्स रोमा कव्यणिजा कप्पासा भणानि
अदवा उगण कप्पासा । जे भिस्त्व साणकप्पासा उ या उग-
कप्पासा उ वा । नि० चू० १ ग्रा० ।

उगाणान-ऊर्णान-पुं० ऊर्णेयस्य नामा गतेऽस्य अन्तममा० ।
ऊर्णायात्, दीर्घादिरयमिति केचित् । वाच० "ऊर्णानां देवागून्या,
अन्तकानि इत्यस्मिन्नाम" उर्णानां उत्र कर्म० को व्याख्यात । मम० ।
उगमणी-उन्नमनी-स्त्री० उगामिथ जामिथ वि उगामणी इति
निरुक्ते द्वितीयगोणानुगायाम्, पा० भा० । न० ॥

उगामिय-उन्नमय-अ० य० उद्-नम न्यप । उन्नतीकृत्यर्थे, । "उद्-
मिय २ उगामिय २ णिउगपजा" आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

उगय-उन्नत-य-त्रि० उद्-नम० क० । उन्न, रा० । अन्त्युन्नते,
ज० २ वक्र० । तुङ्ग, त० । प्रश्न० । गुणवति, श्री० "उज्ज्वल्य चरि
यदारगोपुर्णतरणउगयसुविभक्तगयमग्गा" । उन्नतानि गुणव-
न्ति उन्नानि च । ज्ञा० १ अ० । स्था० । उन्नतः इत्यतः शरीर-
णाच्छ्रितः जावतस्त्वभिमानग्रहग्रस्तः । सूत्र० १ श्रु० १६ अ० ।
स्था० (परितस्तज्जय शब्दे विवरणम्) उच्छिन्नं नतं प्रवृत्तं
नमनमतिमानाधुन्नमुच्छिन्ने वा नयो नीतिरतिमानादेव उन्नयो
नयाजाव इत्यर्थः । मानविशेषे, पुं० तत्परिणामजनके कर्मणि
च नपुं० । अ० ११ श० ५ उ० । मादनीये, स० । उगयरदयत-
क्षिणतंसुणिक्क-उन्नतरति दतक्षिणतामृच्छिस्तिग्नय-
उन्नता ऊर्ध्वं नवा रतिदा रमायीया स्तक्षिताः प्रतडास्तामा
ईपज्जताः शुचयः पवित्राः स्निग्धाः स्निग्धच्छाया नखा यस्य ।
सुवक्कणयुक्पादाङ्गुलीक, त्रि० जी० ३ प्रति० ।

उगयतणुतेवणिक्कनव-उन्नततनुतामृस्निग्धनव-त्रि० उन्नता अ-
निम्नास्तनयः प्रतडास्तामा अरुणाः स्निग्धाः कान्ताः नखाः
पादाङ्गुल्यवयथा यस्य स तथा । सुवक्कणयुक्पादाङ्गुलीक,
श्री० । जी० । त० ।

उगाणयमाण-उन्नतमनस्-त्रि० प्रकृत्या औदार्यादियुक्तमनासि,
स्था० ४ ग्रा० ।

उगयमसा-उन्नतमन्य-त्रि० उन्नतमात्मानं मन्यते यः स तथा ।

आत्मानमुन्नतिमन्तं मन्यमाने, आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० ।
उगयमाण-उन्नतमान-त्रि० उन्नतो मानोऽस्यनुन्नतमानः । गर्वा-

ध्वाते, " उगयमाणे य जरे महंतमोहेण मुज्जमि " उन्नतो मानो
ऽस्येति उन्नतमानः । उन्नते चात्मानं मन्यते स चैवज्जता नरो
मनुष्यो महता मोहेन प्रबलमोहनीयोदयनादानोदयन वा मु-
ह्यति कार्यकार्यविक्रो प्रवर्ति । आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० ।
उगयावट-उन्नतावत-पुं० उन्नत उच्छ्रितः स चासावावर्तश्चेति
उन्नतावर्तः । आवर्तमंदं, स च पर्वतशिखररोहणमार्गस्य-
चातोत्कलिकाया वा । स्था० ४ ग्रा० ।

उगयामाण-उन्नतामन-न० उच्चासनं, ग० । ज० । जी० ॥

उगा-उ (ऊ) णा-स्त्री० ऊर्णयते आच्छादयते, ऊर्ण मा षडस्यः
मेघादिशोभि, वज्रादस्यलोमसमुद्गमकं चिह्नजेदे, वाच० ।
दीर्घादिरयमिति बहवः आच० स्था० आ० म० प्र० ।

उगाण-उगाक-पुं० स्वनामण्याते मश्रिबशे, यत्र महार्थागम्बामिना
विहृतम् । "ततो सामा उगाणं गच्छति नत्यतए बहवः सर्पा-
हस्तं पदंताणि पुण दांवि विस्वाणि दंतुगणि य नथ गोसा-
हा ममर्ष अहो इमा मुसजोगे" आ० म० द्वि० ।

उगास-उगास-पुं० प्रणतस्य मदानुप्रयशादुन्नमनमुत्तमः मानवि-
शेषे, तत्परिणामजनके मोहनीयकर्मणि च । न० । ज० १२ श० ५
उ० । म० ॥

उगिद्-उगिद्-त्रि० उगता निडा मद्रा यस्य । विकसिते, निद्रा-
शब्दस्य मुद्रामुक्षीतावरूपेन शोभनीयनाथकत्वेन तथात्वम्
निद्रारहितं च । वाच० उगिद् विजृम्भितं हसित उदुर्धम-
त्यादि पर्यायाः । वि० ।

उगिय-ऊर्णिक्-त्रि० ऊर्णा निर्मातृ संयोग उपपातो वा उग ।
तस्मिन्निद्रादौ, स्त्रियां इपि । वाच० । ऊर्णामये सूत्रादौ, आ०
म० प्र० । ऊर्णगोमनिपन्न वस्त्रे, वृ० २ उ० । नि० च० ॥ उद्-
लोममये रजोहरणे, स्था० ५ ग्रा० । जी० ॥

उगित-त्रि० उद्-नी क-ऊर्ध्व नीते, वितर्किते च । वाच० ।
पृथग्यवस्थापित, " द्वाज्यां नयाज्यामुक्षीतमपि शास्त्रं कणा-
शिना" । नयो० ।

उगु- (नु) इतोऽनुनुतो-देशीपदमेतत् । गये वर्तते इत्यस्मि-
न्ने, एवं ज्ञाता संतो उगुदतो सो कहं मन्व तुव्य० द्वि० १० उ० ।

उगह-उगण-पुं० । उर्यात दहति जन्तुनित्याणः उग नक्क उत्त० १
अ० । सूर्यादिपारतापे, नि० । आहारपाकादिकारणे, उगनाद्य-
नुगेन स्पर्शजेदे, कर्म० । शीप्यतां, पञ्चाशौ च । अर्श० अच ।
तद्धति, आहस्यरहिते, दके च । वाच० । स्त्रीपण उगहण
स्त्रिपण लक्षणेण काऊण रुहेण मणेण" आचा० १ श्रु० ४ अ० ६
उ० । (उगशब्दनिर्गमः सः उगह शब्दे)

उगह (उगिण) परि (री) सह-उगणपरि (री) सह-पुं० उग
दाहं इत्यस्यौणादिकनकप्रत्ययान्तस्य उगण निदाघादितापात्म-
कम्-तदेव परीषह उगणपरीषह । उत्त० १ अ० । प्र० । स च उगणं
तप्तो नैवां० निन्देच्छायां च न स्मरेत् । अजिनं व्यजनं गात्राजिप-
कादि च वर्जयेत् । ध० ३ अधि० ॥ पाठान्तरेण । "उगणतप्तो न
तं निन्देच्छायामपि न संस्मरेत् । स्नानगात्राजिषेकादि-वर्जने
वाऽपि वर्जयेत्" । आ० म० द्वि० ।

पुष्टे गिम्हाहि तावणं, विमणेसुप्पिवामिप ॥

तत्थ मंदा विमीयंति, मज्जा अप्पोदए जहा ॥ ५ ॥

उाह्रीस-उण्णीष-पुं० न० उण्णमपिने हि नास्ति उण्णमुर्द्धपशक०
पररूपम् । 'भूकमश्नण्णस्त्वं ह एह ह्णो गहः । ८२. ७५ । स्त्रेण ण
नामस्य णकागन्तात्वाद्दकारः । प्रा० । शिगेवाद्यन्यस्य, (पागरी)

किरीटं च । “ पवित्रं केडयमुष्णीवं, धानानपरजोऽपदम् । वर्षा-
निगरजोऽधर्म-हिमादीनां निवारणम् ” वाच० ॥

उपहोदोद-उपहोदक-न० क. स. अग्निना तप्तजले, कथ्यमानपा-
दशेषाकाशशेषपादादिहीनके जले, “ अष्टमेनांशशेषेण, चतुर्थे-
नार्धकेन वा । अथवा कथमेनैव, सिद्धमुष्णोदक वदेदिति । वाच०
पुष्पादपहिय गंधोदपहिय उपहोदपहिय सुभोदपहिय कल्पः ।
उपहोदोद-उपहोदपद्मा-स्त्री० तेषपायिकानामक कीटनेदं, सङ्गमकः
सौधर्मकल्पवाम्नी देवः वीरमुपसर्गयन् “ उपहोदो विउज्वह
उपहोदो णाम तेहपादया तो तातो तिक्काहं तुर्कीह अतीव
हमनि ” आ० म० द्वि० ।

उत्त-उत्त-त्रि० वच. दहा. गौणे कर्मणि क. । यस्य ज्ञानाय कथ्य-
ते तादृशे, अनुक्तेनापि वक्तव्यं, सुदृढा हितमिच्छता । गौणकर्म-
समन्वितादारे तु मुख्ये कर्मणि कः । वाच० । अभिहिते, “ तत्पुत्तो
न जिणजवणाहं ” पंचा० ६ विव० । भणित, माशुरुक्ते, नि० । पुत्तं
कं जणितमिति पुत्तशब्दस्योक्त्यनुवादः । आव० ५ अ० ॥
उत्तरा-पयने तु व्युत्केत्यनुवादः । उत्त० १ अ० ॥

उत्त-त्रि० उन्द ल्केदने क-वा तस्य नः । क्रिये आर्कवस्तु-
नि. वाच० । स्वनामख्याते वनस्पतिनेदं. पुं० । अनु० ।

उत्त-त्रि० वप-क्त । निक्षिप्तं, ध० १ अधि० । कृतवायं धान्या-
दे। क्षेत्रे, आच० । कर्षक इव बीजवपनं कृत्वा निष्पादिते, “ देव
उत्ते अणज्ञाण धनउत्तंतिथावरे ” । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

उत्तण-उत्तण-न० उन्नत तृणमुत्तणम् । ऊर्ध्वगते तृणे. “ ग्विन-
निवर्त्तमिबहुगदं उत्तणग्रणसंकमाहं रुज्जंतु ” उत्तणै स्तृणैर्घ-
नमत्यर्थं स्फुटानि सङ्कीर्णानि यानि तानि तथा । प्रश्न० १ द्वा०
उन्नतानि तृणानि यत्र उन्नततृणके, “ उत्तणानि यणानि णिप्पम-
मव्यं वा मर्षण ” उन्नतानि तृणानियेषु घनेषु तानि तथा । अनु० ।

उत्तन्थ-उत्तन्थ-त्रि० उन्नतवाशे, प्रश्न० अध० ३ द्वा० । जयाजा-
नात्कम्पादिजयताये, “ उत्तन्था तन्मिया उन्विग्गा संजायमथा ”
ज० ३ श० १ उ० । “ उत्तन्थमुणजयसतथा ” प्रश्न० अध० ३ द्वा० ।

उत्तप्पमरीर-उत्तप्पमरीर-त्रि० देदोप्यमानशरीरे. रा० ।

उत्तम-उत्तम-त्रि० उद्-तमस० । स्वरूपतः सुन्दरे, कल्प० ।
अ० । प्रशंसास्पदीभूते, ज० २ वक्र० । श्री० । सर्वोद्भूते, आव०
२ अ० । महानि, सत्र० १ श्रु० १३ अ० । प्रधाने, पंचा० ९ विव०
प्रश्न० मस्था । “ अयं सं उत्तमधर्मे, पुव्वहाणस्स पमाहं ” आच० १
श्रु० ५ अ० । “ बंभवेर उत्तमतर्धानयमनाणदसणचरित्तविणयमुत्तं ”
प्रश्न० ३ द्वा० । प्रज्ञा० । संयमे, पुं० द्वा० ५ अ० । गिरीणामुत्त-
मत्वाडुत्तमः । मेरी, “ ता उत्तमसि पःवर्यासि ” चं० प्र० १ पाहु० ।
स० प्र० । अन्त्ये, त्रि० उत्तमैकान्यां च० पा० उत्तमशब्दोऽन्त्यार्थः
उत्तानपादस्य पुत्रनेदं, ध्रुवस्य भ्रातरि पुं० वाच० ॥

उत्तमम्-त्रि० ऊर्ध्वतमसाऽज्ञानाद्यस्तथा अज्ञानराहिते, ज्ञा० १ अ०
किंचित्यवदियर्माहिया, जे लोगसमुत्तमा सिद्धा ॥

कानिनाः स्वनामार्जः प्रोक्ता बान्धनास्त्रिविधयोगेन सम्यक् स्तु-
ता महिताः पुण्यादिभिः प्रजिताः । क पते इत्यत आह ये पते लो-
कस्य प्राणिनां कस्य मिथ्यात्वादिकर्ममलकजञ्जकजवनात्तमाः
प्रधानाः ऊर्ध्वे वा तमसः इत्युत्तमसः । उत्प्रावत्येनोर्ध्वगमनो-
च्छेदनीयमिति शचनात् । प्राकृतशैल्या पुनरुत्तमा उच्यन्ते । (सिद्धा
इति) सित ध्मातं वध्रमेणामिति सिद्धाः कृतकृत्या इत्यर्थः । ल० ।
अस्यैव व्याख्यां निर्युक्तिरुदाह ।

मिच्छत्तमोहणिजा, नाणावरणाचरित्तमोहाउ ।

तिविहता उम्मुक्ता, तम्हा ते उत्तमा इति ॥ ५५ ॥

मिथ्यात्वमोहनीयास्तथा ज्ञानावरणास्तथा चारित्रमोहादित्यत्र
मिथ्यात्वमोहनीयग्रहणेन दर्शनसप्तकं गृह्यते । तत्रानन्तानुबन्धिन-
श्चत्वारः कथायास्तथा मिथ्यात्वादित्यत्र च ज्ञानावरणं मनिकाना-
द्यावरणजैदात्पञ्चविधं चारित्रमोहनीयं पुनरेकाविंशतिनेदं तच्चा-
नन्तानुबन्धिरहिताः षादशकथायास्तथा नव नोकथाया इति
अस्मादिव यतस्त्रिविधतमसः किमुत्तमा प्राबल्येन मुक्ताः पुन-
श्चुता इत्यर्थः । तस्मात्त जगवन्तः किमुत्तमा जगन्ति उर्ध्वं तमा-
वृत्तेरिति गार्थः ॥ आव० २ अ० । आ० चू० ।

उत्तमंग-उत्तमाङ्ग-न० क. स. सर्वावयवानां प्रधानावयवे, स० ।
शिरसि च । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । उत्त० न० । मस्तक-
स्य अङ्गेषुऽर्धं चक्रुरादीन्द्रियधारात्वात्, वाच० । तात्पर्या-
त्केशेषु, “ शौर्याविरमुत्तमंगं ” अथ उत्तमाङ्गशब्देन उत्तमाङ्गस्थाः
केशा उच्यन्ते । पि० ॥

उत्तमकटपत्त-उत्तमकटप्राप्त-त्रि० परमकटप्राप्ते, ज० ७ श० १ उ०

उत्तमकाष्ठाप्राप्त-त्रि० उत्तमावस्थां गते, परमकाष्ठाप्राप्ते, “ दुस्सम-
दुस्समाए नमाए उत्तमकटपत्ताए भरहस्स केरिस्सए आणार
जायपडायारे पमात्ते ” अ० ७ श० ६ उ० । परमप्रकर्षप्राप्ते,
प्रकृष्टावस्थां गते, सू० प्र० १ पाहु० ।

उत्तमकट्टा-उत्तमकाष्ठा-स्त्री० प्रकृष्टावस्थायाम्, ज० २ वक्र० ।

उत्तमकुल-उत्तमकुल-न० उग्रभोगादिक चान्द्रादिके वा कुले,
“ उत्तमकुले वि जायं णिछामिज्जं तपगच्छं ” ग० ७ अधि०

उत्तमगुण-उत्तमगुण-पुं० प्रधानगुणे, पंचा० ४ विव० ।

उत्तमगुणबहुमाण-उत्तमगुणबहुमान-पुं० उत्तमगुणेषु प्रधान-
गुणेषु जिनेषु बीतरागत्यादिषु वा जिनगुणेषु, बहुमानः पक्षपातः
उत्तमगुणबहुमानः उत्तमगुणपक्षपाते, “ उत्तमगुणबहुमाणां
पयमुत्तममत्तमज्जयारम्मि ” पंचा० ४ विव० ।

उत्तमगुणोप-उत्तमगुणोप-पुं० अमहंकारिणि, “ ण करोमि अहं
कार एरिस्सो उत्तमगुणो य ” पं० ज्ञा० ॥

उत्तमजणमेविय-उत्तमजनसेवित-त्रि० गणधरसेविते, गणधरा-
णामुत्तमत्वात् । “ उत्तममियं पयं जिण-बोहिं लोगुत्तमेहिं पमात्ते ।
उत्तमकज्जमंजणयं, उत्तमजणसेविता लोप ” पंचा० ११ विव० ।

उत्तमजत्ता-उत्तमयात्रा-स्त्री० प्रधानयात्रायाम्, पंचा० ९ विव० ।

उत्तमजोगित्त-उत्तमयोगित्व-न० अयोगित्ववृत्तणे संघरहारे,
स्था० ५ ता० ॥

उत्तमट-उत्तमार्थ-पुं० उत्तमआसावर्थश्च उत्तमार्थः । प्रकृष्टप-
दार्थे, “ इच्चयं महच्चयउच्चारणा उवत्तया जत्तपायनणे परम-
ठे उत्तमट्टे ” उत्तमआसावर्थश्चोत्तमार्थः । प्रकृष्टपदार्थे, मोक्षफ-
लसाधकत्वेन महावतानां सर्ववस्तुप्रदानत्वादिति । पा० ॥

उत्तमः प्रधानार्थो मोक्षो यस्मात्स उत्तमार्थः । पर्यन्तममया-
राधनरूपे जिनाङ्गाराधने, “ निरुट्ठिया णिण्णरुद्धे उ तस्स, जे उत्तमट्टे
विवज्जा समं ” उत्त० ७ अ० । अनशने, “ इच्छामि भत उत्तमट परि-
क्कमामि ” (अणमणशब्दे विवरणमुक्तम्) काशधर्मे, आव० ४ अ० ।

उत्तमदृगवेसय-उत्तमार्थगवेषक-त्रि० मोक्षाभिप्रायिणि, “ ण वि
रुद्धो ण वि तुट्ठो, उत्तमदृगवेसओ ” उत्त० २५ अ० ॥

उत्तमदृष्ट-उत्तमार्थप्राप्त-त्रि० उत्तमार्थप्राप्ते, “ सुसुमाए स-
माए उत्तमदृष्टपाए जरहस्स केरिस्सए आणारजायपडायारे पमा-
त्ते ” उत्तमांस्तत्काक्षापेक्षयात्कृष्टानर्थानां युक्तादीन् प्राप्ता उत्तमार्थ-
प्राप्ताः । अ० ६ श० ७ उ० ॥

उत्तमहाण-उत्तमस्थान- न० मोक्षस्थाने, " श्रीरां अमृतमणी-
सो गच्छ उत्तमहाणं " ॥ आनु० ॥

उत्तमहि (रिद्धि) उत्तमहि- स्त्री० प्रधानविभवे, "सेया य
उत्तमा खडु, उत्तमरिद्धि कयवा " पंचा० ६ विध० ॥

उत्तमहिर्दमाण-उत्तमनिर्देशन-न० इन्द्रादिब्रह्मणो, प्रधानसत्य-
ज्ञानेषु, पंचा० १६ विध० ॥

उत्तमहिर्दमाणजुय-उत्तमनिर्देशनयुत- त्रि० अहीनोदाहरणव-
ति, "उत्तमहिर्दमाणजुयं विचिन्तयगज्जननं चैव " पंच० ॥

उत्तमधर्मपमिद्धि-उत्तमधर्मपमिद्धि-स्त्री० प्रधानधर्मस्य पूजा-
काक्षे, प्रकृष्टपुण्यकर्मबन्धरूपस्य अशुभकर्मकृयरूपस्य च काशा-
न्तरकर्मण यथाख्यातचारित्र्यरूपस्य निष्पत्त्या, जिनशासनप्रकाशे
च । "उत्तमधर्मपमिद्धि-पूयाए जिगमिद्धाण" पंचा० ४ विध० ।

उत्तमपसत्यज्जाण-उत्तमप्रशस्त्यज्जाण- न० प्रवृद्धशुभयोगे,
" उत्तमपसत्यज्जाणो, हियणं इम विचिन्ते " पंच० ॥

उत्तमपुरिस-उत्तमपुरुष-पुं० । तीर्थकृत्तुचक्रवर्तियवदेववासुदेव-
लक्षणं प्रधानपुरुषेषु, "अरहत्त्वकृत्तु, वदेवा चैव वासुदेवा
य । एष उत्तमपुरुषः, नह तुल्यकृत्तु जायति, आ० म० ६० ।

"णव द्मसारमरुताहोत्या तज्जहा उत्तमपुरिसा मज्झिमपुरिसा,
उत्तमपुरुषास्तीर्थकरादीनां चतुः पञ्चाशदुत्तमपुरुषाणां मध्यवर्ति-
न्वान् । स० कुम्भमुखा जाली उत्तमपुरिसमाकुण" स्या० ३ गा०

उत्तमपोगल-उत्तमपुद्गल-पुं० आत्मनि, प्रधानवार्त्ता वा पुद्गल-
शब्दस्तथायमर्थः उत्तमोत्तमे महतोऽपि महीयासि, "से परिण
उत्तमपोगले" सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ॥

उत्तमफलमंजणय-उत्तमफलमंजनक-त्रि० मोक्षजनके, पं० व० ।

उत्तमवज्रविरियमत्तजुत्त-उत्तमवज्रवैर्यमन्वयुत्त-त्रि० उत्त-
मैवैर्यवैर्यमन्वैर्युक्ते, उत्तमवैर्यवैर्यवैर्ययोः सन्धेन (सत्तया)
युक्ते च । भ० ए श्रु० ३३ उ० ।

उत्तममग-उत्तममार्ग-पुं० ज्ञानस्य प्राधान्यं व्यवहारस्य च गौणता-
यत्र तस्मिन्, ६० ॥

उत्तमविउच्चि (ण)-उत्तमविकुर्वन्-त्रि० उत्तम विकुर्वन्ती-
त्येवशीलाः । उत्तमविकुर्वन्शीलेषु, जी० ४ प्रति० ।

उत्तममुत्त-उत्तममुत्त-न० कर्म० स० । उद्वृत्तं, दृष्टिवादे च ।

किपुण त उत्तममुत्त उच्चतं "उत्तममुत्तमुत्तमस्य, अहवा दिद्विवा
ओ जणः । उत्तमस्य कदा, उत्तममुत्त जणति जम्हा । तस्य स
पायिउत्तं विधी भवति-जम्हा य तेण चरणयिसुद्धी करेति
तम्हा त उत्तममुत्तं दिद्विवाओ वा" ति० चू० १९ उ० ।

उत्तममुयवमिय-उत्तमश्रुतवर्णित-त्रि० प्रधानगमार्जिते, पं-
चा० ९ विध० ।

उत्तमा-उत्तमा-स्त्री० पूर्णजस्य यं कृत्स्नस्य तृतीयायामग्रमहि-
प्याम, स्या० ४ गा० । त० । (अग्रमहीसीशब्दे सा उक्ता) हो-
कोत्तराया प्रतिपञ्चात्रौ, चं० १ पाठुण कल्प० । ज० । उपा० ॥

उत्तमागार-उत्तमाकार-पुं० उत्तरकादिरूप उपरितनेष्वाकारेषु,
नेसिणं द्वागणं उत्तमागारा सोलसविहोहिं रयंदि उयसो-
जिया, रा० ॥

उत्तमोत्तम-उत्तमोत्तम-त्रि० महतोऽपि महोयसि, सू० १ श्रु० १३ अ०

उत्तर-उत्तर-न० उत्तरिते प्रहृताभियोगोऽनेन उद्. तृ० अच. उद्
तरणं वा । राजसमीपे वादिकृतानिधोगापनादके उत्तराख्ये व्य-

वहाराङ्गे, द्वितीयपादे, प्रश्नोत्तराध्या प्रश्नस्य स्वाम्यमुत्तरम्.
इत्युक्ते द्वायज्जनवाक्ये, जिज्ञासिताविषयावेदके वाक्ये, अन-
न्तरे, वाच० ॥

अस्य निरूपः ॥

णामं उवणा दविण, ग्वत्तदिमा ताव खेत्तपणवण ।

पट्कालं मंचयपट्टा- णाणायणकमणणतो जावे ।

जहणरुत्तरं खसु, उक्कंसं वा आणुत्तरं होइ ।

समाइं आणुत्तराइं, आणुत्तराइं च णायाइं ॥

इह च सुषो यत्रादर्शने तत्र सूत्रन्येन आन्दस्वात्तुक् तथा उत्तरनिरूपे-
पप्रस्तावात्तुक्त्वात्सूत्रस्य 'कमउत्तरं य गय'मित्युत्तरत्र श्रव-
णाच्च (नामानि) नामोत्तर (उपपत्ति) स्यापनोत्तरमित्यादिज्ञापः
कार्यस्तत्र नामोत्तरमिति नामैव यस्य वा जीवादेरुत्तरमिति नाम
क्रियेनास्थापनोत्तरमङ्गरादि उत्तरमिति वक्ष्यम्यासो वा द्रव्योत्त-
रमागमतो ज्ञानानुपयुक्तो नोऽगमतो ह्यशरीरभक्ष्यशरीरे तद्व्यापि-
रितं चातप्यतिरितं त्रिधा सचिन्ताचिन्तमिश्रजेदेन तत्र च सचिन्तं
पितुः पुत्रः अचिन्तं जीराहधि, मिश्रं जननी शरीरतो रोमाद्विद-
पत्यम् । इह च द्रव्यपर्यायोऽन्यात्मकत्वेऽपि वस्तुनो ह्यव्यप्राधा-
न्यविवक्षया पित्रादीनां ह्योत्तरत्वं भावनीयम् । कुत्रोत्तरं
मेवाद्येपक्या यदुत्तरं यथोत्तराः कुर्वः यदा पूर्वं शास्त्रि-
कैश्च तदेव पश्चादिश्रुतैश्च दिगुत्तरमुत्तरा दिग्दक्षिणदि-
गपेक्षयादस्य । तापक्षेत्रात्तरं यत्तापदिगपेक्षयोत्तरमित्युच्यते
यथा सर्वेषामुत्तरा मन्दरादिः प्रहापकस्य वामं प्रायुत्तर-
मेकदिगवस्थितयदिवदत्तयद्वत्तयोद्वदत्तापरो यद्वत्तः उत्त-
रः । काशोत्तरं समयादायलिका आवलीकातो मुहूर्तमित्यादि ।
सञ्चयेत्तरं यत्सञ्चयस्योपरि यथा धान्यराशेः काष्ठम् । प्रधानोत्तरं
त्रिविधं सचिन्ताचिन्तमिश्रमेवान् । सचिन्तप्रधानोत्तरमपि त्रिविध-
मेव तद्यथा द्विपदं चतुष्पदमपदं च । तत्र द्विपदमुत्तरपुण्यप्रकृ-
तितार्थकरणमाद्यनुभयनस्तीर्थकश्चतुष्पदमन्यसाधारणशौर्य-
धैर्यादियोगतः सिद्धः, अपदं रयन्वसुरस्यैवत्वादिनिर्जात्यजायन्त-
दादिमयी जम्बूद्वीपमध्यस्थिता सुदर्शना जम्बू, अत्रिन्तमचिन्त्य-
महात्म्यश्चिन्तामणः मिश्रं तीर्थकर एव गृहस्थावस्थायां सर्वा-
लङ्काराभूतः । ज्ञानोत्तरं कवचज्ञानं विधीनसकलावगन्धेन
समस्तवस्तुस्वजावातमित्या च । यदा धृतज्ञानं तस्य
स्वपरप्रकाशकत्वेन केवलादि महर्षिकृत्यान् । उत्तमं सुयुता-
णं महर्षिहृय, केवत्र तथणतरं । अपणो य परास च
जम्हा त पराजावणत्ति' क्रमोत्तरं क्रममाश्रित्य यद्व्यति तद्व्य-
विधं ह्येतः कृतः काज्ञतो जावतश्च । तत्र ह्येतः परमाणो-
द्विप्रदेशिकस्ततोऽपि त्रिप्रदेशिक एवं यावद्व्याप्तः तत्रदेशिकः
स्कन्धः कृतः एकप्रदेशावगाढाद् द्विप्रदेशावगाढः ततोऽपि त्रिप्र-
देशावगाढ एवं यावद्व्यस्तान्वयैर्मर्येयप्रदेशावगाढः । काज्ञतः
एकसमर्थस्थानेतिमर्थस्थानस्ततोऽपि त्रिसमर्थस्थानेतिमर्थस्थानेति
संख्येयसमर्थस्थानेति । तावत्त एकगुणकृष्णाद् द्विगुणकृष्णस्ततोऽपि
त्रिगुणकृष्ण एवं यावद्व्यस्तगुणकृष्णो यतो वा क्वापोपशमिकादि-
जावद्व्यस्तं यः क्वायिकादिजावति (गणनोत्तरात्) गणना
उत्तरमेककाद् द्विकस्ततोऽपि त्रिक एवं यावच्चतुर्षष्टिकः । जा-
वोत्तरं क्वायिका जावस्तस्य केवज्ञानदर्शनाद्यात्मकत्वेन सक-
लादयिकादिजावप्रधानयादौ ह्ययस्य प्रधानोत्तरं एवान्तर्जावाद-
युक्तं भेदनाभिधानम् । यद्व्यमन्येन्यमिदमस्येत पत्रं हि नामादि-
चतुष्टय एव सर्वनिर्दिष्टाणां मन्तर्जावात्तद्विधाभिधेयं तत इहान्यत्र
यन्नामादिचतुष्टयाधिर्कान्तर्जावान् तच्चिन्त्यमतिव्युत्पन्नार्थ

सामान्यविशेषोऽत्रात्मकत्वस्यापनार्यं च सर्ववस्तुनामिति भाव-
नीयमिति गाथायः ॥ इहानेकशोत्तराभिधानेऽपि प्रसोत्तर-
मेवाधिकरिष्यते विषयज्ञाने च विषयी सुज्ञातो भवतीति मन्वा-
नो यत्रास्य संज्ञा यत्र चासंभयो यत्र चोत्तरं तदाह । (जहण-
त्ति) जघन्यं सोत्तरं खलुरवधारणे सोत्तरमेव (उक्तेऽस्ति)
उत्कृष्टं वाशब्दस्यैवकारणस्य निष्क्रमत्वादनुत्तरमेव जवति
शेषाणि मध्यमानुत्तराणि । अशब्दादित्येनाजन्तव्यान्मनुष्यो-
पाङ्गोत्तरवन्मनुत्तराणि च ज्ञेयानि इव्यक्रमोत्तरादीनि हि
जघन्यान्वैकप्रदेशिकादीन्परि द्विप्रदेशिकादिवस्वन्तरजावा-
त्सोत्तराण्येव तदपेक्षयैव तेषां जघन्यत्वात् । उत्कृष्टानि त्वन्या-
न्यन्तप्रदेशिकादीन्नुत्तराण्येव तदुपरि वस्तुन्तरभावाद्व्य-
थोक्तव्यायोगात् । मध्यममिति तु द्विप्रदेशिकादीनि द्विप्रदेशिकाद्य-
पेक्षया सोत्तराण्येकप्रदेशिकाद्यपेक्षया त्वनुत्तराण्युपरितमवस्त्व-
पेक्षयैव सोत्तरत्वादिति गाथायः ॥ उत्तर० १ अ० । (शेषप्र-
त्य उत्तरउज्जयणशब्दे) अधिकं, सूत्र० १ श्रु० २ अ० । उत्कृष्टे,
उत्तर० ३ अ० । प्रधाने, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । स्यात् । तं । अनु०
" उत्तरा मदुरुद्धाव पुत्ताने ताव खड्गया " उत्तराः प्रधानाः उत्तरा-
न्तरजाना वा सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । वृद्धा, " कदपणमुत्तरा " कति
प्रदेशा उत्तरं वृद्धा यस्या सा तथा न० १३ श० ४ उ० । उपरि
वर्तिनि, अनुत्तरधिमामाग्येषु देवेषु, सयोंपरिपर्यन्तिवात्तेषाम् ।
उत्तर० २ अ० । मेरावने भविष्यति उर्ध्वपक्षे तीर्थकरे, स० । ति० । प्रव०

पक्कुद्धावजया वा, कजं पि न मेमया उदीर्गिति ।

पापण अट्टो तांभिव, उत्तरि मोवाहणेणं ति ॥

पापेन सोपानहा आहत इत्युत्तरसदृशोत्तरकारी उत्तरः । इय-
मत्र ज्ञावभा । केनापि कश्चिन्सोपानहा पदेनोपहतः तेन च गत्वा
राजकुंभं निवेदिते कार्णिकेश्वरस आकारितः । किंवचैष आह-
नः न मया किं तु सोपानहा पापेन एव सोऽपि दुर्व्यवहारं कुर्यात्
गीर्तायन सूत्रोपदेशतः उपालम्भः सञ्ज्ञेतादृशहृदयचक्रैरुत्तरं
तदाति । ततः कदूत्तरकरणान्तर उत्तर इत्युक्तवृत्तये अप्रशंस-
नीये व्यवहारिणि, व्य० प्र० १ उ० । स्याद्विषयार्थमहागिरिः
प्रथमशिष्ये, व्य० द्वि० १ उ० । " तणविणणसजयछा मूळ-
गुणा उत्तरा पज्जणया " उत्तराः उत्तरगुणरूपाः । वृ० १ उ० ।
उत्तरंग-उत्तराङ्ग-न० चारस्थोपरि तीर्थव्यवस्थामतद्रूपमुत्तराङ्गम्
उत्तरस्यापरि तीर्थव्यवस्थिते काष्ठे, ज० १ वक्र० " जोई सामए
उत्तरंगे " जी० २ प्रति० ।

उत्तरकंठुय-उत्तरकडुक-पुं० तनुत्राणविशेषे, विपा० २ अ० ।

उत्तरकटोवगय-उत्तरकाष्ठोपगत-त्रि० उत्तरां दिशमुपगते, स० ।

उत्तरकरण-उत्तरकरण-न० उत्तरत्र करणमुत्तरकरणम् । इव्य-
करणेन्द्र, तच्च " उत्तरकरणं वज्रं अथो उ उवक्खरो सव्वे "
उत्तरत्र करणमुत्तरकरणम् कर्णवधादि । यदि या तन्मूलकरणं
घटादिकं यतोपस्कारणं द्वागुचक्रादिना अजिज्यज्यते स्वरूपतः
प्रकाश्यते तदुत्तरकरणं कर्तुरूपकारकः सर्वोऽप्युपस्कारार्थे इत्य-
र्थः (प्रपञ्चतः करणशब्दे) ज्ञावकरणेन्द्र, " उत्तरकमसु य जो
यव्वणवमादी भोमणादीसु " सूत्र० १ श्रु० १ अ० । (उत्तर-
करणं क्रमप्रत्ययधनवर्णादिचतुरूपम् करणशब्दं दर्शयिष्यते)
मूलतः स्पष्टतुल्य उत्पन्नस्य पुनरुत्तरकासं विशेषाधानात्मकं कर-
णं, " उत्तरकरणेण कयं, जं किंचि संखयं तु णायव्वं " उत्तर०
नि० । जं निष्कृष्ट सूचीए उत्तरकरणं अण्णत्थिणं वा गारत्थि-
यण वा कारंति कारंति वा साइज्जइ नि० सू० १ उ० । (सूच्या
उत्तरकरणं सूई शब्दे)

(सूत्रम्) तस्म उत्तरि (री) करणेणं पायाच्चित्तकरणेणं

अत्रत्योत्तरकरणेति सूत्रावयवं विवृण्वन्नाह ।

खंडिअविगाहिआणं, मूलगुणाणं म उत्तरगुणाणं ।

उत्तरकरणं कीरइ, जह मगरुहंगगेहाणं ॥ ७५७ ॥

खण्डितविराधितानां खण्डिताः सर्वथा जग्राधिराधिता देशानां
जग्रा मूलगुणानां प्राणानां प्राणातिपातादिनिवृत्तिरूपाणां सह उ-
त्तरगुणैः पिण्डाधिभूत्यादिनिवृत्तन्त इति सोत्तरगुणास्तेषामुत्त-
रकरणं क्रियते आलोचनादीनां पुनः संस्करणमित्यर्थः । दृष्टान्त-
माह यथा शकटरथाङ्गोद्धानां बहिष्कृतगृहणामित्यर्थः । तथाच
शकटादीनां खण्डितविगाधितानामङ्गराघट्टिकादिनोत्तरकरणं क्रि-
यत इति गाथायः । आख० ४ अ० ।

उत्तरकिरिय-उत्तरक्रिय-न० उत्तरा उत्तरवीक्रियशरीराश्रया ग-
तिवृत्तौ क्रिया यत्र गमने तदुत्तरक्रियम् । उत्तरवैक्रियशरीरा-
श्रयगत्यागमने, " जयाणं या उ याण, उत्तरां करियं रीयइ " अनु० ॥

उत्तरकुरा (रु) - उत्तरकुर-पुं० स्त्री० प्राकृते वक्रवचनमा-
कागन्तता च । जी० ३ प्रति० ॥ जम्बुद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उ-
त्तरगन्धमादनमाध्ययद्वयामावृत्तः चन्द्राकारे उत्तरतो वि-
स्तृते स्वनामरयाने कुरुजं, स्था० २ त्र० ॥ एते चाकर्मजूमिने-
दाः । स्था० ६ त्र० । प्रय० । तेषां प्रमाणादिव्यवस्था चेत्यम् ।

काहणं जंते महाविदेह वामे उत्तरकुराणामेकुरा पमा-
त्ता गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स उत्तराणं णीलवंतस्स वा-
सहरपव्वयस्स दक्खिणेणं गंधमायणस्स वक्खारपव्वयस्स
पुगच्छिमेणं मात्तवंतस्स वक्खारपव्वयस्स पक्खिमेणं एत्थ
णमुत्तरकुरा णामे कुरा पमात्ता । पाईणपनी णा य या उदीण-
दाहिणविच्छिमा अक्खं चंदमंठाणमंति आ इकारमजोयणमह
स्माई अट्टयवायाजे जोअणमए दोमि अ एगुणवीमइजाए
जोयणस्स धिक्खं जेणं तीमं जीवा उत्तराणं पाईणपनीणा य
या दुट्ठा वक्खारपव्वयं पुट्ठा तेजहा पुगच्छिमिद्धाए कोडिए
पुरच्छिमिद्धं वक्खारपव्वयं पुट्ठा एवं पक्खिमेमिद्धाए जाव
पक्खिमेमिद्धं वक्खारपव्वयं पुट्ठा ते व णं जोयणमहस्माई
आयामेणं तीमणं धणुं दाहिणेणं सद्धिं जोअणसहस्माई
उत्तरि अ अट्टारमं जोअणसए दुवाअसए एगुणवीमइजाए
जोयणस्स परिवसंवेणं ॥

क नदन्त! महाविदेहवर्षे उत्तरकुरवो नाम्ना कुरवः प्रहृप्ताः गौतम!
मन्दरस्य पर्वतस्योत्तरतो नीलवन्तो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणतो गन्ध-
मादनस्य वक्रस्कारपर्वतस्य पूर्वतो वक्ष्यमाणस्वरूपस्य मातृ-
वन्तः पश्चिमतः । अत्रान्तरे उत्तरकुरवो नाम्ना कुरवः प्रहृप्ताः प्राक्
पश्चिमायता उत्तरार्द्राणविस्तीर्णा भर्तृवन्दाकारा एकादशयो-
जनसहस्राण्यष्टौ शतानि द्वाचत्वारिंशदधिकानि चैव चक्रानविंश-
तिनाम्नो योजनस्य विष्कम्भेन । अत्रोपपत्तयैषा महाविदेहविष्क-
म्भात् (३३६७४) कत्रा (४) इत्येवं रूपान्तरविष्कम्भेऽपनीते
शेषस्याहं कृते उक्ताङ्गादिः स्यात् ननु वर्षवर्षधरादीनां क्रम-
व्यवस्था प्रज्ञापकोपेक्षया अस्ति । यथा प्ररूपकान्तरं भगते ततो
हिमवानित्यादि ततो विदेहकथनानन्तरं क्रमप्राप्ता द्वेकुसुविमुख्य
कथमुत्तरकुराणां निरूपणमुच्यते चतुर्दिग्मुखे विदेहे प्रायः सर्वे
प्रादक्षिण्येन व्यवस्थाप्यमाने समये श्रूयन्ते ततः प्रथमत उत्तरकु-

रुक्थनं ततः पार्श्वस्थं विद्युन्मसौमनसौ विहाय गन्धमादनमा-
न्यवक्त्रकस्कारप्ररूपणं जगतामन्नाविजयान् विहाय कच्छमहाक-
च्छादि वैजयकथनं चेति । अथैतासां जीवानाह (तीस्रस्त्यादि)
तासामुत्तरकुरुणां सूत्र एकवचनं प्राकृतवाज्जीवा उत्तरतो नील-
यद्वधराससा कुरुचरमप्रदेशांणः पूर्वापरायता द्विधा पूर्वपार्श्व-
मतागाज्यां वक्त्रकस्कारपर्यन्तं स्पृष्टा एतदेव विवृणोति । तद्यथा
पौर्णम्या काष्ठ्या पौरुषं वक्त्रकस्कारपर्यन्तं मान्यवन्तं स्पृष्टा पा-
श्चात्यया पाश्चात्यं गन्धमादननामानं वक्त्रकस्कारपर्यन्तं स्पृष्टा त्रि-
पञ्चाशद्योजनसहस्राणि आयामेन तत्कथमित्युच्यते । मेरोः पूर्व-
स्यां दिशि जङ्गलशयनमायामनो द्वाविंशतियोजनसहस्राणि
पञ्च पश्चिमायामपि उभयोर्मौलने जाते चतुश्चत्वारिंशत्सहस्राणि
मेरुविष्कम्भे दशसहस्रयोजनात्मके प्रकृतिं जाते चतुःपञ्चाश-
तयोजनसहस्राणि एकैकस्य वक्त्रकस्कारगिरिः वर्षधरमसीपे पृथु-
पञ्चयोजनशतानि ततो द्योवैक्त्रकस्कारगिर्योः पृथुपग्निमाण
योजनसहस्रं ततः पूर्वदिशि शिखरीयते जातः पूर्वदिशि शिखरीय-
शद्योजनसहस्राणीति । अथैतासां धनुः पृष्ठमाह (तीस्रं धनुं
वर्हिणेणमित्यादि) तासां धनुः पृष्ठं दृक्कृतो मेरोः पार्श्वे
पार्श्वयोजनसहस्राणि चत्वारि च योजनशतानि अष्टादशानि
अष्टादशाधिकानि द्वादश चैकौनविंशतिभागान् योजनस्य पार्श्व-
कृपेण । तयोहि एकैकवक्त्रकस्कारगिरिगयामस्त्रिशद्योजनसह-
स्राणि द्वे च तत्रोत्तरं षट् च कथाः । ततो द्योवैक्त्रकस्कारगिर्याया-
मसीलने यथोक्तं मानिर्मात ॥ ५० ४ वक्त्र ० ।

अथैतासां स्वरूपप्ररूपणमाह ॥

उत्तरकुराणं जेतुं ! कुराणं केरिम्प आगारजावपादो-
यारे पमत्ते ! गोयमा बहुममरमणिज्जन्मिज्जागे पाणत्ते मे
जहाणामण आधिगपुक्खंति वा जाव एवं एगोरुगद्वि
वत्तव्या जाव देवजोगपग्निगहाणं ते मणुयगणा पमत्ता
समणत्तमां ॥

(उत्तरकुराणं जेतुं इत्यादि) उत्तरकुरुणां सूत्रे एकवचनं प्रा-
कृतवाज्जीवा कीदृश आकारभावस्य स्वरूपस्य प्रत्यवतारमभवः प्र-
कृतः । जगवानाह गौतम ! बहुसमरमणिजा जमिभाग उत्तरक-
रुणां प्रकृतः । (सज्जहानामण इत्यादि) जगत्पुर्णं यन्महाकव-
संभवत् तावद्वक्तव्यं यावत्तुणानां मणीनां च वर्णं गन्धः स्पर्शः
शब्दश्च सर्वार्कः परिपूर्णं ततो जयति ॥ पर्यन्तसूत्रं चेद-
द्विजं नट्टमज्जेय परीयाण जये एयारुवे मिया हंता मिया इति
जो ० ३ प्रति ॥ अथदमवधंयम् ॥ (सूत्रपाठे जाव एवं एगोरुग-
द्विवक्तव्या इति । एकोरुक्कडीपवर्णकं पथ स्मारितः वृत्तकृता
तु एतादृशं पाठमभ्यसमानेन एकोरुक्कवक्तव्यतायामकिञ्चिदु-
क्त्या इदं व्याख्यातमित्यस्मान्निर्गते अन्तरङ्गीपशब्दे एकोरुक्क-
वक्तव्यता सूत्रसूत्रेण प्रदर्शिता इह तु तादृशानि सूत्राणि परिक-
ल्प्य टीका संयोजिता) उत्तरकुरुषु आकारप्रत्यवतारस्य वर्णकः
मुपममुपमानरतयर्थस्यैव भावनीया मा ओसपिणीशब्दे व्या-
ख्यास्यते नवरम् ॥

उत्तरकुराणं कुराणं उविधा मणुस्मा अणुमज्जंति । तेजहा
पहंमंथा १ मियंमंथा २ अमपा ३ महा ४ नेयली ५ सणिच्चारी ६

(उत्तरकुराणं जेतुं इत्यादि) उत्तरकुरुषु कुरुषु जइन् ! कति-
थिया जातिमेवेन कतिप्रकारा मनुष्या अनुसज्जति सन्तानेनानुव-
र्त्तने ? भगवानाह-गौतम ! पद्धिधा मनुजा अनुसज्जति तद्यथा
पद्मगन्धा इत्यादि जातिवाचका इमे शब्दाः अत्र विनयजनानुप्र-
दाय उत्तरकुरुविषयसूत्रसंज्ञकजनार्थं संग्रहणीयात्रयमाह-

इसुजीवा धणुपट्टं, जूमी गुम्मा य हेरुउडात्ता ।

निन्नगन्धयावणराहं, लुक्खामणुया य आहारं ॥

मेहा गामाय अस्मी, हिरन्तरायाय दासमाया य ।

आरवग्गा मत्तधि, वाहमहनट्टसगरा य ॥

आम्मागावा सीहा, सात्तीथाणुयगहुंदाहा ।

गहमुहुरोगिट्टह, उज्जट्टणा य अणुवट्टणा च्व ॥

अस्य व्याख्या प्रथममुत्तरकुरुविषयमिषुजीवाः धनुःपृष्ठप्रतिपाद-
नकं सूत्रं तदनन्तरं (जूमिगित्ति) जूमिषिषयं सूत्रं ततो (गुम्मा
इति) गुल्मविषयं सूत्रं तदनन्तरं हेरुताव्रवनाविषयं सूत्रं ततः ।
(उडात्ता इति) उडात्ताविषयं तदनन्तरं (निन्नगइति) निन्नक-
पदापञ्चकितं ततो लुक्खाविषयं तदनन्तरं यन्गजविषयं ततो
(रुक्खाइति) दशविधकपपादपयिषया दश सूत्रद्वारका
(मणुया य इति) त्रयो मनुष्यविषयाः सूत्रद्वारकास्त-
द्यथा आद्यः पुरुषविषयो द्वितीयः स्त्रीविषयस्तृतीयः सामान्यतः
उत्तरविषयः । ततः (आहारं इति) आहारविषयस्तदनन्तरं
(मेहा इति) गृहाविषयौ द्वारका आद्यो गृहाकारवृत्तानिधायी
अपरो मेहायनाविषय इति ततो (गामा इति) ग्रामाद्यजाव-
स्तदनन्तरम् (अस्मीति) अस्याद्यजावविषयस्ततो हिरण्यद्यभा-
वविषयस्तदनन्तरं गजविषयस्ततो दासाद्यभावविषय-
स्ततो मातादिविषयस्तदनन्तरं मरिचिप्रवृत्तिविषयस्तदनन्तरं
मित्राद्यजावविषयस्तदनन्तरं मित्राद्यपदापञ्चकितस्तः प्रतिप-
धाविषयः तदनन्तरं महप्रतिपधाविषयः ततो नृत्तपदापञ्चकितप्र-
काप्रतिपधा तदनन्तरं डाकटादिप्रतिपधाविषयः ततोऽऽधादिपरि-
भोगप्रतिपधाविषयस्तदनन्तरं स्त्रीगत्यादिपरिभोगप्रतिपधाविषयः ।
ततः सिहादिश्वपदाविषयः तदनन्तरं शाह्याद्यपतोऽगप्रतिपधाविषय-
स्ततः स्याण्पादिप्रतिपधाविषयस्तदनन्तरं गर्तादिप्रतिपधाविषय-
स्ततो दशाद्यजावविषयस्ततोऽऽधादिविषयस्तदनन्तरं ग्रह इति
ग्रहद्वारकादिविषयस्ततो युह इति युहपदापञ्चकितो निम्ब्यादि-
प्रतिपधाविषयः सूत्रद्वारकास्ततो रोगइति रोगपदापञ्चकितो दुर्भृ-
तादिप्रतिपधाविषयस्तदनन्तरं स्थितिस्ततः सपुण्ड्रमूर्ध्नामिति ॥

संप्रति उत्तरकुरुनाविषयमकपर्यन्तवक्तव्यतामाह-

कहिणं जेतुं ! उत्तरकुराणं जमगा नामं दुवे पव्वता
पमत्ता ! गोयमा ! नीलवंतस्स वामहरपव्वयस्स दाहिणेणं
अट्ठचात्तीमं जायणमत्ते चत्तागिय सत्तजागे जायणमहस्स
आवाथाण सीताण महाणत्ताण उज्जआ क्खे एत्थ णं उत्तर-
कुराणं कुराणं जमगा णाम दुवे पव्वता पमत्ता एगमंमेणं
जायणमहस्समउट्ठं उज्जत्तेणं अट्ठजाई जायणमयाई उवे-
हेणं सूत्रे एकैकं जायणमहस्सं आयामविक्रवंजेणं मज्जे
अट्ठट्ठमाई जायणमताई आयामविक्रवंजेणं उवरिं पेच-
जायणमयाई आयामविक्रवंजेणं मत्ते तिसि जायणमह-
स्माई एक्कं वा वट्ठं जायणसयं किंचि विममाहिंयं परिक्रवे-
वेणं ठो जायणमहस्माई तिसि य यावत्तरे जायणमते
किंचि विममूण परिक्रवेवेणं उवरिं पमाम एक्कामीने
जायणमते किंचि विममाहिंया परिक्रवेवेणं पमत्ता मूल-
विच्छिन्ना मज्जे संविता उप्पि ताण्णा गोपुच्छंजाणमंठिता
मव्वकणगामया अच्चा साट्ठा जाव परिसुवा पत्तेयं २ पत्त
मव्ववेतिया परिक्रिवत्ता पत्तेयं २ वणसंरुपरिक्रिवत्ता
वाणओ दोमं वि तेसिणं जमगपव्वयाणं उप्पि बहुम

परमाणज्जमिजागे पण्ते वण्णो जाव आसयंति ।

क जदन्त ! उत्तरकुणु कुरुषु यमका नाम द्वौ पर्वतौ प्रकृतौ ? जग-
वानाह गौतम ! नीलवर्णो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणात्याक्षरमान्ता-
क्षरमरुपात् पर्यन्तादष्टौ योजनशतानि चतुस्त्रिंशानि चतुस्त्रिंश-
दधिकानि चतुरश्र योजनस्य सप्त भागान् कृषाध्या कृत्वा अपा-
न्तगले मुत्तवेति भावः । अत्रान्तरे शीताया महानद्याः पूर्वपश्चिम-
योर्दिशोरुजयोः कृषयोरत्र एतास्मिन् प्रदेशे यमका नाम द्वौ
पर्वतौ प्रकृतौ । तस्या एकः पूर्वकृत्वे एकः पश्चिमकृत्वे प्रत्येकं
योजनसहस्रमुच्चस्त्वेन अर्द्धतृतीयानि योजनशतानि ऊर्ध्वधन
अवगाहनं मेरुस्य निरेकेण शेषशेष्यतपर्यन्तानां सर्वेषामपि शेषणो-
च्चैस्त्वापेक्षया चतुर्भागस्यावगाहनत्वात् सूत्रे एकं योजनस-
हस्रं विष्कम्भः (१०००) मध्ये अर्द्धशतानां योजनशतानि
(७५०) उपरि पञ्चयोजनशतानि (५००) सूत्रे त्रीणि योजन-
शतानि एकं च द्वापदं द्वापदधिकं योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं
परिक्रमेण प्रकृतौ (३१६२) मध्ये द्वे योजनसहस्रे त्रीणि योजन-
शतानि द्वाप्तम्यधिकानि (५३७२) किञ्चिद्विशेषाधिकानि
परिक्रमेण प्रकृतौ । उपरि एकं योजनसहस्रं पञ्चशतानि एका-
शीतानि एकाशीत्याधिकानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि
(१५८१) परिक्रमेण पञ्च च तौ सूत्रं विस्तीर्णौ मध्ये सज्जितौ
उपरि तनुकायन्त एव गोपुच्छसंस्थानसंस्थितौ (सञ्चकणगम-
या इति) सर्वात्मना कतकमयौ (अन्ता जाव परिकृत्वा इति)
प्राग्वन्तौ च प्रत्येकं २ पञ्चवरवेदिकया परिक्रितौ प्रत्येकं २
वनस्यगुरुपरिक्रितौ पञ्चवरवेदिकावनस्यगुरुवर्षकवन् वनस्यः (जमक-
पञ्चयाणमित्यादि) यमकपर्वतयोर्गर्गि प्रत्येकं बहुसमरमणीया
जलभागः प्रकृतः जलमिजागवर्षेण च "मे जहा नामण आग्गपु-
कम्भेरं वा" इत्यादि प्राग्वन्तौ तावद्वक्तव्यं यावद्वाणमंतरा देवा
देवी उ य आसयंति सयंति जाव पण्णुभवमाणा विहरंति ॥

तस्मिं णं बहुसमरमणिज्जाणं जलमिजागणं बहुमज्जद-
सभाण पत्तेयं २ पामायवसका पणत्ता तेषां पामायवस-
सका वावट्ठि जोयणां अण्णजोयणं च उद्धं उच्चनेण एक-
तीमं जोयणां कामं च विक्खंभेण अण्णुग्गन्तुमिन् वणाओ
जमिजागाओ उज्जाता दो जोयणां मणिपट्ठयाओ उववि
सीहामणा सपरिवागा जाव जमगा चिट्ठंति ।

(तस्मिणमित्यादि) तयोर्बहुसमरमणीययोर्जलमिजागयोर्बहु
मध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं प्रासादावतसकः प्रकृतः । तौ च
प्रासादावतसकौ द्वापदियोजनानि अर्द्धयोजनं चार्द्धमुच्चस्त्वेन
एकत्रिंशद्योजनानि क्रांशौ चैकं विष्कम्भेन " अण्णुग्गन्तुमिन्
पट्ठसियाध्वे " इत्यादि यावन्त परिकृत्वा इति प्रासादावतसक-
वर्षेणमुल्लोचवर्षेण जलमिजागवर्षेण मणिपट्ठिकावर्षेण सिंहा-
सनवर्षेण विजयवर्षेणवर्षेणमङ्गुशवर्षेण दामवर्षेण च निरवशेष
प्राग्वत्कृतस्य नवरमत्र मणिपट्ठिकायाः प्रमाणमायामविष्कम्भा-
ध्यां द्वे योजने बाहव्येन एकं योजनं शेषं तथैव (तस्मिं सिंहा-
सणाणमित्यादि) तयोः सिंहासनयोः प्रत्येकम् (अववृत्तरणंति)
अपरेत्तरस्यां वायव्यामित्यर्थः उत्तरपुर्वस्यां च दिशि अत्र एता-
सु तिसृषु दिक्षु यमकयोर्मकनान्तर्यमकपर्वतस्वामिनोर्देवयोः
प्रत्येकं प्रत्येकं चतुर्णां सामानिकसहस्राणां याग्यानि चत्वारि
भद्रासनसहस्राणि प्रकृतानि । एवमेतेन क्रमेण सिंहासनपरिचारो
वक्तव्यो यथा प्राक् विजयदेवस्य (तस्मिणमित्यादि) तयोः प्रासा-
दावतसकयोः प्रत्येकमुपरि अष्टावष्टौ मङ्गुशकानि प्रकृतानि-
इत्यादिप्राग्वत्तावद्वक्तव्यं यावन्त सप्तसहस्रपञ्चगा इतिपदम् ।

सम्प्रति नामनिबन्धनं पिपुच्छिषुग्दिमाह ॥

से केणट्टे णं जंते णव वुच्चंति जमगा पव्वया २ गोयमा !
जमगेमुणं पव्वतेमु तत्थ २ देमे २ तहिं २ बहुउ खुड्डियाउ
वावीउ जाव विज्वंतिन्याउ ताम्हाणं खुड्डा खुड्डिया जाव
विज्वंतिन्यासु बहुउं उप्पत्ताइ जाव सतमहस्सपत्ताइ जमग-
प्पत्ताइ जमगवत्ताइ जमगा एत्थ णं दो देवा महिड्डिया जा-
व पलिओचमट्ठिनिया परिवसंति तेणं तत्थ पत्तेयं २ चडाहं
सामाणियसाट्ठस्सोणं जाव जमगाणं पव्वयाणं जमि-
गाण य रायट्ठाणीणं आणोसिं च बहुणं वाणमंतराणं
देवाण य देवीण य आट्ठवच्चं जाव पाझेमाणा विहरंति ।
मे तेणट्ठेणं गोयमा णव वुच्चइ जमगपव्वया २ अट्ठुत्तरं चेणं
गोयमा ! जाव णिच्चा ।

अथ केनायेन केन कारणेन एवमुच्यते यमकपर्वतौ यमक-
पर्वताविति भगवानाह गौतम ! यमकपर्वतयोः णमिति वा-
क्यास्तकारं कृत्तिकासु वापीषु पुष्करिणीषु यावद्विलपद्भिषु बहुनि
उत्पन्नानि यावन्सहस्रपत्राणि यमकप्रज्ञाणि यमका नाम शकुनिवि-
शेषास्तत्रजाणि तदाकाराणि एतदेव यथाचष्टे यमकवर्मजाणि य-
मकसदृशवर्णानित्यर्थः यमका च यमकनानामां च तत्र तयोर्मक-
पर्वतयोः स्वामित्वेन द्वौ देवौ महर्षिकौ यावन्महानागौ पत्न्योप-
मस्यितिकौ परिवसन्तस्तौ च तत्र प्रत्येकं प्रत्येकं चतुर्णां सामानिक-
सहस्राणां चतसृणामग्रमहिर्षीणां सपरिवागाणां तिसृणामज्य-
न्तरमध्यबाह्यरूपाणां यथासंख्यमप्यादश द्वादशदेवसहस्रसंख्या-
कानां सप्तानामनीकाधिपतीनां पारुशानामामरकदेवसहस्रा-
णां (जमगपञ्चयाणां जमगाण य रायट्ठाणीयमित्यर्थः) स्वस्य स्व-
स्य यमकपर्वतस्य स्वस्या यमिकाभिधायी राजधान्या अन्येषां
च बहुनां वानमन्तराणां देवानां देवीनां च स्वस्वयामिकाभिध-
राजधानीवास्तव्यनामाधिपत्यं यावद्विहरतः यावत्करणात् " पारे-
वच्चं सामित्तं जट्ठित्तमित्यादि " परिग्रहस्ततो यमकाकारयमकव-
र्णोत्पन्नादियोगात् यमकाभिधेयस्वस्वामिकत्वाच्च तौ यमकपर्वता-
वित्युच्यन्ते । यथा चाह (सेणट्टेणमित्यादि) ।

सम्प्रति यमकाभिधराजधानीस्थानम् ।

कहिणं जंते जमगाणं देवाणं जमगाओ नाम गयट्ठाणीओ
पाणत्ताओ ? गोयमा ! जमगाणं पव्वयाणं उत्तराणंति तिरि
यमसंवेज्जदीवसमुद्दे वितिकमित्ता आणम्मि जंबूदीपे २ वार-
सजोयणसहस्साइ उगाहिता एत्थ णं जमगाणं देवाणं जमि-
गाओ णाम रायट्ठाणीओ पाणत्ताओ वारसजोयणसहस्साइ
जहा विजयम्म जाव महिड्डिया ॥

जमगा देवाः क भदन्त ! यमकयोर्देवयोः संबन्धिन्यौ यमिके नाम
राजधान्या प्रकृतं भगवानाह गौतम ! यमकपर्वतयोर्दक्षिणोऽर्ध्यास्मि
न् अस्मन्त्येतन्मे जम्बूद्वीपे २ द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्य अ-
त्रान्तरे यमकदेवयोः संबन्धिन्यौ यमकराजधान्या प्रकृतं ते चावि-
शेषेण विजयराजधानीसदृश्या वक्तव्ये जी० ३ प्रति० ॥

सम्प्रति महवक्तव्यतामभिधिरसुराह ॥

जम्बुद्वीपउत्तराणं उत्तरकुणए कुराए पंचमहदहा पाणत्ता
तंजहा नीलवंतदहे एगवणदहे उत्तरकुरुदहे चंददहे माळ
वंतदहे ।

नीलवर्णमहान्द्रो विचित्रविचित्रकृतपर्वतसमवक्तव्यताज्यां यम-

कामिधानाज्यां स्वस्माननामदेवावासाज्यां पर्वताज्यामन्तर-
रूपव्यस्तनो दक्षिणतः शेषाध्वार इति पते च सर्वेऽपि प्रत्येकं
दशजिह्वाभिः काञ्चनकाजिधानैर्योजनशतानि चित्तैर्योजनशतसूत्र-
विष्कम्भैः पञ्चाशद्योजनमानमस्तकविस्तारैः स्वस्माननामदेवा-
धियाभिः प्रत्येकं दशयोजनान्तरैः पूर्वापरव्यवस्थैर्गिरिभिर्नरपेता
पतपां च विचित्रकटादिपवनहृदनिधामिदेवानामसंग्रहेयतमज-
म्बुद्वीपे द्वादशयोजनमहस्रप्रमाणास्तन्नामिका नगर्यो जघन्तीति ॥

नीलवन्दहदादीनां विशेषवर्णकः ।

काहि णं भेते ! उत्तरकुराण २ नीलवंतदहे नाम दहे पमात्ते ?
गोयमा ! जमगाणं पव्याणं दाहिणं अट्ठात्तीमे जो-
यणमये चत्तारि सत्तजामे जोयणम्म अबाधाण मीताण महा-
णातीये बहुमज्जदेसजाण एत्थणं उत्तरकुराण २ नीलवंतदहे
नाम दहे पमात्ते उत्तरदक्षिणाण पाईपमीणवित्थिण्णे एगं
जोयणसहस्सं आयामोणं पंचजोयणमयातिं विक्खंजेणं दम-
जोयणाई उव्वेहेणं अच्चे मएहे रयत्तामत्तकूले चउकाणे
समतीरे जाव पमिस्सवे उजओपासिं दोहि य पउमवग्गेति-
याहिं दोहि वणसेमहिं मव्वतो समता सेपरिक्खित्ते दागह-
विषओ नीलवंतदहस्स णं तस्य २ जाव बहवेत्ति सोमा-
णपमिस्सवका पम्पत्ता बणाओ ज्ञाणियव्वो तारणत्ति ॥

क भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु नीलवन्दहदा नाम दहः प्रज्ञः ?
भगवानाह गौतम ! यमकर्षतयोर्दक्षिणत्याक्षरमान्तादयोर्यक
दक्षिणाभिमुखमष्टौ चतुस्त्रिंशानि चतुस्त्रिंशदधिकानि योजनशता-
नि उत्तरश्च सप्त जाग्रा योजनस्य अत्राध्या कृत्यानि गीयन्ते अ-
पान्तराक्षे मुक्त्वाति जावः । अत्रान्तरे शीतायामहानद्या बहुमध्य-
दशजागे (पत्थणत्ति) एतस्मिन्नवकाशे उत्तरकुरुषु कुरुषु नीलवन्त-
दहो नाम दहः प्रज्ञः स च किं विशिष्ट इत्याह उत्तरदक्षिणाग-
तः प्राचीनापाचीनविस्तीर्षः उत्तरदक्षिणाज्यामवयवाज्यामा-
यतः उत्तरदक्षिणायतः प्राचीनापाचीनाज्यामवयवाज्यां विस्ती-
र्षः प्राचीनापाचीनविस्तीर्षः । एकं योजनसहस्रमायामित प-
ञ्चयोजनशतानि विष्कम्भतः दशयोजनान्युद्धेन उगच्छन् अ-
च्छस्काटिकवद्धनिर्मैत्रप्रदेशः श्रद्धणः श्रद्धणपुद्गलनिर्मापतव-
हिः प्रदेशः । तथा रजतमयं रूपमयं कृतं यस्यासौ रजतमयकृत
इत्यादि विशेषणकदम्बकं जगत्पुर्पर वाप्यादिवत् तावद्वक्तव्यं
यावदिदं पर्यन्तपदं “ परमिहवत्तमंतमच्छकच्छपअणगसउणमि-
हुणपरपरिण इति ” (उजयेपासेत्यादि) स च नीलवन्तदहः
शीताया महानद्या उजयोः पार्श्वयोः बहिर्विनिर्गतः स तथा जलः
सन् उजयोः पार्श्वयोर्द्वीप्यां पञ्चवरवेदिकायां द्वितीयं पार्श्वे
चितीयया पञ्चवरवेदिकया इत्यर्थः । एव द्वाज्यां वमस्मादाज्यां
सर्वतः सर्वामु दिक् समन्ततः सामस्येन संपरिक्लिप्तः पञ्चवरवे-
दिकावनक्षारवर्षकश्च प्राग्वत् । (नीलवंत दहस्स ण तस्य
तन्यन्यादि) नीलवन्दहस्य णमिति वाक्यालङ्कारे तत्र देशे तस्य
देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहुनि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि प्रतिशिष्ट-
रूपकाणि त्रिसोपानानि प्रज्ञानि वर्णकस्तेषां प्राग्वत्कृत्यः ।
(तस्मिणमित्यादि) तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां पुरतः प्रत्ये-
कं २ तोरणं प्रज्ञं (तेणनेरणइत्यादि) तोरणवर्णनं पूर्ववत्ता-
वद्वक्तव्यम् यादृहो “सयमहस्सपत्ता” इति पदम् ॥

तस्मिण नीलवंतदहस्मिण दहस्स बहुमज्जदेसभाण एत्थ
णं एगं महं पउमे पम्पत्ते जोयणं आयापविक्खंभेणं ते तिगुणं

सर्वमेव परिक्रमेवेणं अरुजोयणं बाह्वेणं दसजोयणाई उ-
व्वेहेणं दो कोमे उरिते जलंतीतो सान्तिरगाई दसजोयणाई
सव्वगणेणं पम्पत्ते तस्सणं पउमस्स अयेमत्तारूपे वणावासे पम्पत्ते
तेजहा वड्ढमत्ता मृत्तागिद्धामे केदं वेरुत्तिया मण्णात्त-
वेरुत्तियामत्ता बाहिरपत्ता जंबणयमया अउभंतरपत्ता तत्र
णिज्जमया केमरा कण्णामई कम्पिया नाणामणिमया पुक्ख-
त्तियया माणं कम्पिया अरुजोयणं आयापविक्खंभेणं
ते तिगुणं सर्वमेव परिक्रमेवेणं कोमं बाह्वेणं सव्वकण्णामई
अरुत्ता मण्हा जाव पमिस्सवा तीमेणं कम्पियाण उव्वरिं बहु-
सममणिज्जदेसजाण पम्पत्ते जाव मणीहिं तस्मिणं बहुममर-
मणिज्जस्स जमिजागस्स बहुमज्जदेसजाण एत्थणं एगं महं
जवणे पम्पत्ते कोमं च आयामोणं अरुकोसं च विक्खंभेणं
देमूणं कोमं उरुदं उच्चत्तेणं अणोगक्खंजमतमप्पिविद्धं म-
जावणओ । तस्मिणं जवणस्स तिदिमिं ततो दाग पमात्ता
तेजहा पुरच्छिमणं दाहिणेणं उत्तरेणं तेषां दाग पंचधाण-
सयाई उरुदं उच्चत्तेणं अरुदाज्जाई धाणसयाई विक्खंभेणं
तावतिपं चेव पवेसेणं मे ताव कण्णगच्छिभागा जाव
वणमात्ताउत्ति तस्मिणं जवणस्स अतो बहुममरमणिज्ज-
जमिजाग पम्पत्ते मे जहानामण आत्तिगपुक्खंभेति वा जाव
मणीणं वमओ तस्मिणं बहुममरमणिज्जस्स जमिजागस्स
बहुमज्जदेसजाण एत्थणं मणिपेदिआ पम्पत्ता पंचधाणसयाई
आयापविक्खंभेणं अरुदाज्जाई धाणसयाई बाह्वेणं सव्वम-
णापणिमती ।

(तस्मिणमित्यादि) तस्य नीलवन्तदहस्य बहुमध्यदेश-
जागे अत्रमहदेकं पञ्च प्रज्ञमयोजनमायामनो विष्कम्भतश्च अ-
रुं योजन बाह्वेन दशयोजनानि उद्धेन उगच्छन् जलपय-
न्तात्तौ कोशावच्छिन्न स्यात्प्रण सान्तिरेकाणि दशयोजनानि प्रज्ञ-
नानि । तस्य पञ्चस्य अयं वक्तव्यमाण एतदुपोऽनन्तरमेव वक्तव्यमा-
स्यरूपो वर्णावासो वर्णकनिवेशः प्रज्ञमस्तद्यथा वज्रमयं सूत्रं रिष्ट-
रत्नमयः कन्दो वैश्वरत्नमयो नाभः वैश्वरत्नमयानि बाह्वपक्षाणि
जाम्बवदमयानि अन्यन्तरपक्षाणि तपनीयमयानि केसरणि क-
नकमयी पुष्करकणिका नानामयि पुष्करस्थवुका (साण-
कणिकाग्रकमिन्यादि) सा कणिका अरुं योजनमायामविष्कम्भा-
ज्यां कोशमेक बाह्व्यतः सर्वाम्भना कनकमयी अरुत्ता यावत्प्र-
तिरूपा यावत्कारणात् “सगहा घटामघा नोरया इत्यादिपरिमदः”
(तीमेणं कम्पियाण इत्यादि) तस्याः कणिकाया उपरि बहुमम-
रमणीये जमिभागः प्रज्ञमस्तद्वर्णने च “ सजहानामपआत्तिग-
पुक्खंभे इवा इत्यादिना ग्रन्थेन विजयराजधान्या उपकारिकाज्ञयन-
स्यय तावद्वक्तव्यं यावत्तस्मिणां स्पर्शवत्कृत्यता परिसमाप्तिः (त-
स्मिणमित्यादि) तस्य बहुममरमणीयस्य जमिभागस्य बहुमध्य-
देशभाग अत्र महदेकं जवने प्रज्ञं कोशमायामनोऽरुं कोशो विष्क-
म्भतो देशोन् कोशमर्द्धमुद्धस्त्वेन अनेकस्तम्भशतसंज्ञाविष्टमित्या-
दि तद्वर्णने विजयराजधान्यागतमुधमसंज्ञाया इव तावत्कृत्यं
यावदिदं सूत्रं (दिव्यतुङ्गस्यसहस्रपद्मादितेजो) तदनन्तरं सूत्रमा-
ह । (सव्वगणामण इत्यादि) सर्वाम्भना रत्नमय अरुदं यावत्

प्रतिरूपं यावत् करणात् 'साहे जएहे घट्टे मट्टे इत्यादि'परिग्रहः ॥
(तस्मिन्मितादि) तस्य भवनस्य त्रिदिशि त्रिस्तु दिक्षु
एकैकस्यां दिशि एकैकद्वारभावेन त्रीणि द्वाराणि प्रकृतानि तद्यथा
पूर्वस्यामुत्तरस्यां दक्षिणस्यां (तेन दारा इत्यादि) तानि द्वाराणि
पञ्चधनुःशतानि ऊर्ध्वमुखैस्त्वेन ऊर्ध्वतृतीयानि धनुःशतानि वि-
ष्कम्भेन तावदेव ऊर्ध्वतृतीयानि धनुःशतानीति भावः प्रवेशेन
(सयावरकणगवृत्तियागइत्यादि)द्वारवर्णनं विजयद्वारस्येव ताव-
द्विशेषणावसातयं यावत् 'वधमाशाश्रो' इति वनमाशावक्तव्य-
तापरिसमाप्तिः (तस्मिन्मितादि) तस्य जघनस्य उद्धोचान्त-
बहुसमरमणिये तृमिभागे मणीनां वर्णगन्धरसस्पर्शवर्णनं प्राप्स्यत्
(तस्मिन्मितादि) तस्य बहुसमरमणीयस्य तृमिभागस्य बहुमध्य-
देशभाग मणिपीठिका प्रकृता पञ्चधनुःशतानि आयामविष्कम्भा-
न्यामर्धतृतीयानि धनुःशतानि बाहुल्येन सर्वात्मना मणिमयी
अच्छा यावत् प्रतिरूपा इति प्राप्स्यत् ॥

नीमणं मणिपेठियाए उवरि एत्थणं एगे महं देवसयणिज्जे
पमसत्ते देवसयणिज्जस्म वधओ से णं पउमं अण्णे णं अट्टस-
त्तेणं तदद्भुत्तपमाणमेत्तेणं पउमाणं सव्वतो समंता संप-
रिक्खित्ते तेणं पउमा अट्टजोयणं आयामविक्खंजेणं तं
तिगुणं मायिमं परिक्रवेत्तेणं कोमं बाह्वेणं दसजोयणाइं
उवेत्तेणं कोमं उमिया । जलं ताओ मातिरगातिं दसजोय-
णातिं सव्वमेणं पणत्ताइं तेमिणं पउमाणं अयमेतास्से व-
ष्ठावामे पणत्ते तेजहा वतिरामयामुत्ता जाव एणामणिमया
पुक्खल्लिगया ता उणं कणिणया उक्कोसं आयामविक्खं-
जेणं तं तिगुणसपरिक्रवेत्तेणं अट्टकोसं बाह्वेणं मय्ठकण-
गामइउ अट्टउ जाव पमिस्सुवाउ तासि णं कणिणया उण्णि
बहुसमरमणिज्जा तृमिभागा जाव मणीणं वण्णो मंधो फामो
तस्मणं पउमस्म अवरुत्तेरेणं उत्तरपुरच्छिमेणं एत्थणं नी-
लवंतदहकुमारस्म देवस्म चउएहं सामाणियमाहस्सीणं
चत्तारि पउममाहस्सीउ पणत्ताउ एवं सव्वो परिवारो नवरि
पउमाणं जाणियव्वो । सेणं पउमे अण्णेहिं तेहिं पउमप-
रिक्खेत्तेणं सव्वतो मयंता संपरिक्खित्ते तेजहा अट्टिजतरणं
मज्जिमण्णं बाहिरण्णं अट्टिजतरणं पउमपरिक्रवेत्ते वत्तीसं
पउममयसाहस्सीउ पणत्ताउ मज्जिमण्णं पउमपरिक्रवेत्ते
चत्तारि पउममयसाहस्सीओपणत्ताओ बाहिरण्णं पउम-
परिक्रवेत्ते अरुयात्तीसं पउममयसाहस्सीउ पणत्ताओ एवामव
म पुव्वावरेणं एगा पउमकोटीउ वीसं च पउममयसाहस्सा
जवंतीतिमक्खयाया । से केण्णं जंते एवं बुद्धिं नीलवंतदहे ?
गोयमा ! एलिवंतदहेणं तत्थ २ जाव उण्णोति जाव सय-
सहस्मपत्ताइं नीलवंतपत्तातिं नीलवंतवत्ताजातिं नीलवंत-
दहकुमारं एत्थ मो चेव गमो जाव एलिवंतदहे २ ॥

नीसेणमित्यादि) तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेकं
देवशयनीयं प्रकृतम् । शयनीयवर्णकः प्राप्स्यत् । (तस्मिन्
मित्यादि) तस्य भवनस्योपरि अष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि मङ्गल-
कानि इत्यादि पूर्ववत्तावद्वक्तव्यम् यावत् बहवः सहस्रपत्रहस्तका
इति सूत्रत इदमधिकं दृश्यते " (सेणमित्यादि) तत् पञ्चम-

न्येन अष्टशनेन पञ्चानां तदूर्ध्वत्वप्रमाणमात्राणां तस्य सूत्रपत्र-
प्रमाणस्यार्थं तदूर्ध्वं तच्च तदुच्चत्वप्रमाणं च तदूर्ध्वोच्चत्वप्रमाणं
तदूर्ध्वत्वप्रमाणं मात्रा येषां तानि तथा तेषां सर्वासु दिक्षु सम-
न्ततः सामस्येन संपरिक्लिप्तं तदूर्ध्वोच्चत्वप्रमाणमेव तेषां
भावयति (पउमा इति) तानि पञ्चानि प्रत्येकमर्कयोजनमाया-
मविष्कम्भान्यां शोशमेकं बाहुल्येन दशजोजनानि उद्धेधेन शोश-
मेकं जलपयन्तादुच्छ्रितं सार्तिरकारिण दशजोजनानि सज्जोपण
(तस्मिन्मितादि) तेषां पञ्चानामयमेतदुपो यर्थावासः प्रकृतः
वज्रमयानि मूत्रानि रिष्टरत्नमयाः कन्दा वैर्यरत्नमया नाभाः
तपनीयमयानि बाह्यपत्राणि जाम्बूनदमयानि बाह्यपत्राणि तपनी-
यमयानि कंसराणि कनकमयः कर्णिका नानामणिमयाः पुष्क-
रास्थिभागाः (ताठणं कणियाउ इत्यादि) नूः कर्णिकाः क्रोशमा-
यामविष्कम्भान्यामर्कं क्रोशं बाहुल्येन सर्वात्मना कनकमयः
अच्छाउ जाव पमिस्सुवा इति प्राप्स्यत् । (तस्मिन्मितादि)
तासां कर्णिकानामुपरि बहुसमरमणीयां तृमिभागः प्रकृतः तस्य
वर्णकः पूर्ववत्तावद्वक्तव्यो यावत्मणिनां स्पर्शः (तस्मिन्मितादि)
तस्य मूत्रजुतस्य पञ्चस्य अपरात्तरेण अपरात्तरेणामवमुत्तर-
स्यामुत्तरपूर्वस्यां सर्वसंकलनया तिसृषु दिक्षु अत्र नीलवत्ता
नागकुमार-उत्तर नागकुमारराजस्य चतुर्णां सामानिकमहस्त्राणां
योग्यानि चत्वारि पञ्चसहस्राणि प्रकृतानि (पतेणमित्यादि)
पतेनान्तरेदिनेनानिज्ञापेन यथा विजयस्य सिंहासनपरिवार-
रोर्महिदस्तथा ब्रह्मण्य पञ्चपरिवारो वक्तव्यस्तथा पूर्वस्यां
दिशि चतुष्टयामग्रमहिषीणां योग्यानि चत्वारि मष्टापञ्चानि
दक्षिणपूर्वस्यामग्रमहिषीणां योग्यानि चत्वारि पञ्चसहस्राणि
पश्चिमपूर्वस्यां मध्यपूर्वदं दशानां देवसहस्राणां योग्यामग्र
पश्चिमपूर्वस्यां दक्षिणपरस्यां बाह्यपूर्वदं द्वादशानां
देवसहस्राणां द्वादश पञ्चसहस्राणि पश्चिमायां सप्तानामर्गका-
धिपतीनां योग्यानि सममष्टापञ्चानि प्रकृतानि तदनन्तरं तस्य वि-
तीयस्य पञ्चपरिवेषस्य पृष्ठतश्चतसृषु दिक्षु पोरुशानामात्सर-
ज्जकदेवसहस्राणां योग्यानि पोरुशपञ्चसहस्राणि प्रकृतानि ।
तत्रया चत्वारि पञ्चसहस्राणि पूर्वस्यां दिशि चत्वारि पञ्चसह-
स्राणि पश्चिमायां चत्वारि पञ्चसहस्राणि उत्तरस्यामिति । तदेवं
सूत्रपत्रस्य त्रयः पञ्चपरिवेषा अज्ञेयन् अन्येऽपि च त्रयो विद्यन्ते
इति तत्प्रतिपादनार्थमाह । (सेणपउमे इत्यादि) तत्पञ्चमर्क-
रन्तरेकपरिक्रुपत्रिकव्यतिरिक्तैस्त्रिभिः पञ्चपरिवेषैः सर्वतः
सर्वासु दिक्षु समन्ततः सामस्येन संपरिक्लिप्तम् । तद्यथा अन्यन्त-
रेण मध्यमेन बांधेन च । तत्राज्यन्तरपञ्चपरिक्रुपे सर्वमस्यया ज्ञा-
त्रिशत् पञ्चशतसहस्राणि प्रकृतानि (३२०००००) मध्यमे परिक्रुपे
चत्वारिंशत् पञ्चशतसहस्राणि (४०००००००) बाह्यपञ्चपरिक्रुपे अष्टा-
चत्वारिंशत् पञ्चशतसहस्राणि प्रकृतानि (४८००००००) पञ्चमेव
अज्ञेयैव प्रकारेण (सव्वावरेणंति) सह पूर्वं यच्च येन वा स-
पूर्वं तत् अपरं च सपूर्वापरं तेन सपूर्वापरं पूर्वापरसमुदा-
यन्त्यर्थः एका पञ्चकोटी विंशतिश्च पञ्चशतसहस्राणि जयती-
त्याख्यातं मया शेषश्च तीर्थहृद्गिरेतेन सर्वनीर्धकृतामविमं
वादिबन्धनतामाह । कोट्यादिका च सख्या स्वमालिनायां
द्वात्रिंशदादिशतसहस्राणामेकत्र मीलेन यथोक्तसंख्याया अवश्यं
प्रावात् संप्रति नामान्वर्थे पूर्णचतुष्टयमाह । अथ केनाथेन
एवमुच्यते नीलवदध्वो नीलवदध्व इति भगवानाह । गातम् !
नीलवदध्वे तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेश
बहूनि उत्पन्नानि पञ्चानि यावत् सहस्रपत्राणि नीलवदध्वप्रमाणं
नीलवत्ताम - दहाकाराणि नीलवत्ताम नीलवत्ताम वर्षधरपर्व-
तस्तद्वत्तानीति ज्ञापः । नीलवत्तामा च नागकुमार-उत्तर नागकुमार-

परिवसति तेन घेरायत नृद इति घेरायतराजधानीवत् काञ्चनकपर्वतवत्कन्यताऽपि राजधानीवत्कन्यता पर्यवसाना तथैव अधुना माल्यवन्तामनृदवत्कन्यतामाह (कश्चिन् जेत इत्यादि) सुगमं भगवानाह गीतम् ! घेरायतनृदस्य दक्षिणात्याम्बरमान्तादयोऽङ्ग दक्षिणस्यां दिशि अष्टौ क्षतुर्दिशानि योजनशतानि चतुरस्र सप्तप्रागान् योजनस्य अष्टाध्या कृत्वेति शेषः । शीताया महानद्या बहुमध्यदेशाग्रे अत्र एतस्मिन्प्रकाशे उत्तरकुरुषु कुरुषु माल्यवन्तामा नृदः प्रकृपः । स च नीलवद्वन्द्वत आया-मविष्कम्भादिना तावद्वक्तव्यो यावत् पञ्चवत्कन्यतापरिसमाप्तिः । नामानर्थस्यत्रमपि तथैव यस्मादुत्पन्नादीनि माल्यवद्वन्द्वप्रभाणि माल्यवद्वन्द्वकाराणि माल्यवन्तामा वक्त्रस्कारपर्वतस्पर्शानि तद्वर्णानि माल्यवन्तामा च तत्र देवः परिवसति तेन माल्यवद्वन्द्व इति । माल्यवती राजधानी विजयाराजधानी वद्वत्कन्या काञ्चनकपर्वतवत्कन्यतापर्यवसाना प्राप्यत । जी० ३ प्रति० । (उत्तरकुरुगजम्बुसुदर्शनवर्णकाऽन्यत्र) उत्तरकुरुवर्षिपती देवः पुं० अयोत्तरकुरुनामार्थे पिपुच्छिषुरिदमाह ।

से कण्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ उत्तरकुरा २ गोयमा ! उत्तर-कुराए उत्तरकुरुणामं देवे परिवसइ महिछिए जाव पलि-आमट्टिए से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ उत्तरा २ उत्तरकुराए उत्तरकुरुणामं देवे परिवसइ महिछिए जाव पलिआवमट्टिइ मे तेणट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ उत्तर-कुराए अउत्तरं च णं जाव मामए ।

संकेतं गुणमित्यादि प्रतीतं नवरम् उत्तरकुरुनामाऽत्र देवः परिवसति तेनमा उत्तरकुरुव इत्यर्थः । ज० २ वक्र० । द्वाविंशतीर्यकुन्ता निष्कर्मणां शविकायाम्, स्त्री० । स० ।

उत्तरकुरुकर्म-उत्तरकुरुकर्म-न० माल्यवद्वक्त्रस्कारपर्वतस्य तृतीयं कटं, स्था० ११ ग्रा० । मेरोत्तरपूर्वस्यां दिशि, माल्यवद्वन्द्वधरपर्वतस्य तृतीयं कटं द्विमयकटप्रमाणं कटसङ्ख्यामकश्चात्र । देवः । ज० ४ वक्र० । महाविदेह, गन्धमादनस्य वक्त्रस्कारपर्वतस्य चतुर्थं कटं, स्था० १० ग्रा० । ज० ।

उत्तरकुरुदह-उत्तरकुरुदह-पुं० उत्तरकुरुषु तृतीयं हृदे, स्था० ६ ग्रा० । (तन्मानादिउत्तरकुरुशब्दे उक्तम्) ॥

उत्तरकुरुमाणुमन्तरा-उत्तरकुरुमाणुषाप्तरम्-स्त्री० उत्तरकुरुषु माणुषरूपासु अन्तरस्तु, प्रश्न० अध० ४ ग्रा० ।

उत्तरकृदाग-उत्तरकृदाग-पुं० वानप्रस्थतापसभेदेषु, यैर्गङ्गायामुत्तरकृत् एव वस्तुभ्यम् । नि० । भ० ॥

उत्तरकोदि-उत्तरकोदि-स्त्री० गान्धारग्रामस्य सप्तम्यां मूर्धन्यायाम्, स्था० ७ ग्रा० ।

उत्तरगंधारा-उत्तरगान्धारा-स्त्री० गान्धारग्रामस्य पञ्चम्यां मूर्धन्यायाम्, ॥ स्था० ७ ग्रा० ॥

उत्तरगुण-उत्तरगुण-पुं० मूलगुणपेक्षया उत्तरचूला गुणा वृद्धशाला इवात्तरगुणाः । ज० ७ श० २ उ० । सर्वतः पितृविशुद्ध्यादिषु, देशतो दिक्प्रतादिषु, पंचा० ५ वि० ।

शेषाः पितृविशुद्ध्याद्याः, स्युत्तरगुणाः स्फुटम् ।

एषां चानतिचाराणां, पादनं ते त्वमी मताः ॥ ४७ ॥

शेषा उत्तमूलगुणेभ्योऽवशिष्टास्ते के इत्याह । पितृविशुद्ध्याद्या इति पितृविशुद्धिरादारादिनिर्दोषता सा आदौ येषां जेदानां ते पितृविशुद्ध्याद्याः सप्ततिभेदा इत्यर्थः । उत्तरगुणा उत्तरगुण-

संज्ञकाः स्फुटं प्रकटं स्युर्जन्मयुरिति संबन्धस्तत्रादिशब्दगृहीता जेदास्त्वियं "पितृविसोही समिई, भाषणपमिमा य इदियनिरो-हं । पडिहणगुत्तीआं, अभिगहा केव करणंतु" धर्मे० ३ अधि० (पात्रान्तरण) "पितृस्स जा विसोही, समिईओ भाषणा तवो दुविहा । पमिमा अभिगहा वि य, उत्तरगुण मो वियाणाहि" १ सूत्र० ध्रु० १४ अ० (एतद्व्याख्या पायच्छिस्तशब्दे) पितृविशुद्ध्यादयः सार्थाः स्वस्वस्थान । महाप्रतापतपु, सूत्र० । व्य० नि० चू० । पंचा० । जीत० । आच० । (मूलगुणानामिवात्तरगुणानामपि जज्ञो नेष्ट इत्यतिचारशब्दे उक्तम्)

उत्तरगुणकल्पिय-उत्तरगुणकल्पिक-पुं०

आहारउवहिमेजा, उग्गमउत्पादणेसणा मुक्ता ।

जो परिगिहति णिययं, उत्तरगुणकल्पिओ स गव्य ॥

य आहारोपधिशय्या उग्गमोत्पादनैषणा । मुक्ता नियतं निश्चितं परिगृह्णाति स खमु उत्तरगुणकल्पिको मन्यते । इत्युत्तरकुरे उत्तरगुणयुक्तसामान्यरिजं, वृ० ६ उ० ।

उत्तरगुणपञ्चस्वाण-उत्तरगुणप्रत्याख्यान-न० मूलगुणापेक्षया उत्तरचूला गुणा वृद्धशाला इवात्तरगुणास्तेषु प्रत्याख्यानमुत्तरगुणप्रत्याख्यानम् । प्रत्याख्यानजं, ॥ तद्विज्ञेयया-

उत्तरगुणपञ्चस्वाणे णं कइविहे पसत्ता ? गोयमा ! दुवि

हे पाणत्ता तंजहा सवुत्तरगुणपञ्चस्वाणे य देसुत्तरगुणपञ्चस्वाणे य । सवुत्तरगुणपञ्चस्वाणे णं जंते ! कइविहे पाणत्ते ? गोयमा ! दसविहे पाणत्ते तंजहा अणागयमकंते, कौडिमहीयं नियन्त्रियं चैव । सागारमणागारं परिमाणकर्म निरवसेमं ॥

अनागतदीनां च व्याख्याऽन्यत्र ॥ ज० ७ श० २ उ० । "मूलगुणउत्तरगुणा, जे मे णाराहिया पमाणं । तमहं सव्यं णिंदे, पमिक्के आगामिस्सणं" इति रूपम् । आनु० पंचा० आ० क० । उत्तरगुणपदिमेवणा उत्तरगुणप्रतिमेवना-स्त्री० उत्तरगुणविषये प्रतिसेवनायाम्, "इदं विना उत्तरगुणप्रतिमेवणा जगति ते उत्तरगुणापिडविसोहाइ अणेगविहा तस्य पिमे ताव द्विपियं कल्पियं च पमिसेवणं भवति" ॥ नि० चू० १ उ० (सर्वं पमिसेवणाशब्दे वक्ष्यते)

उत्तरगुणलाधि-उत्तरगुणलक्षि-स्त्री० उत्तरगुणाः पितृविशुद्ध्यादयस्तेषु चेह प्रकृमात्तपो गृह्यते तस्य लक्षिः । तपोलक्ष्यौ, "उत्तरगुणलक्षिममाणस्स विज्ञाचारणलक्षिणामं लक्षि समुपपन्नं" । ज० २० श० ६ उ० ॥

उत्तरगुणसद्धा-उत्तरगुणश्रद्धा-स्त्री० प्रधानतरगुणामिक्षाये, पंचा० उत्तरगुणासेवणासिकवग-उत्तरगुणासेवनाशिक्षक-त्रि० उत्तरगुणविषये सम्यक् पितृविशुद्ध्यादिकान् गुणान् आसेवमाने, सूत्र० १ ध्रु० १५ अ० ।

उत्तरचावाला-उत्तरचावाला-स्त्री० नगरभिदे, ताहे स्वामी उत्तरचावालां उच्चती तस्य अंतरा कणखलं नाम उत्तमपदम् । आ० चू० २ अ० । ततः स्वामी उत्तरचावालां गतः तत्र पक्क-कपणपारणे नागसेनगृहे क्षीरजोजनेन प्रतिभानानि प्रादुर्भूतानि । आ० क० । आ० भ० द्वि० ॥

उत्तरचूल-उत्तरचूल-न० वन्दनकं दत्त्वा शब्देन मस्तकेन वन्दे इत्यभिधानरूपे एकोनविंशत्तमे बन्दनकदोषे, ध० २ अधि० आच० । उत्तरचूलिया-उत्तरचूलिका-स्त्री० "बाळणं वंदणं मत्थप वंदामि

चूडियाय सा " यद्वन्दनं कृत्वा पञ्चाम्भदता शब्देन मन्त्रकेन
यन्वे इति यत्र द्वे तदुत्तरचूडिका मन्त्रव्या । वृ० ३३० । आव० ३० ।
उत्तरज्ज्याय—उत्तराध्ययन— न० बहुव० उत्तराणि प्रधानानि
अध्ययनानि रुद्विशाष्टमयधुनादीनि षट्त्रिंशदुत्तराध्ययनानि
सर्वाण्यपि आध्ययनानि प्रधानान्येव तथापि अमून्येष कृत्वा
उत्तराध्ययनशब्दाच्चयत्वेन प्रसिद्धानि । न० । अङ्गबाह्य-
कालिकभुजनेदे, पा० ।

उत्तराध्ययनशब्दनिर्मुक्तिं निर्युक्तिरुद्विस्तरणाह ।

णामं उवाणा दविण, खेत्तदिमा ताव खेत्तपमवण ।

पइकाञ्चं संचयपहा—णणायकमगणणतो जावे ।।

जहमं उत्तरं गवु, उक्कोसं वा अणुत्तरं होइ ।

सेमाइ अणुत्तराइ, अणुत्तराइ च एणमाइ ।।

(नामोत्तरव्याख्या उत्तरशब्दे दर्शिता) उत्तरस्यानेकविध-
त्वेन यदत्र प्रकृतं तदाह ।

कम उत्तरेण पगयं, आयास्मे व उवरिमाइ तु ।

तम्हाउ उत्तरा खलु, अज्जयणा होति णायन्वा ।।

ब्रह्मापेक्षमुत्तरं क्रमोत्तरं शाकपथिवादिवाच्यमपदलोपी स-
मासस्तेन प्रकृतमधिकृतमिह च क्रमोत्तरेणेति भावः क्रमोत्तरेण-
नानि हि भूतात्मकात्वेन क्रायोपशमिकजायरूपाणि तद्वरूपस्यैवा-
चाराङ्गस्योपरिपाठ्यमानत्वेनोत्तराणीत्युच्यन्ते अत आह (आ-
यास्मे य उवरिमाइ तु) एवकारः । तत्रक्रमस्तेन आचारस्योपर्येवा-
त्तरकाङ्क्षमेवेमानीति हृदि विपरिवर्तमानतया प्रत्यक्षाणि पठित-
वन्त इति गम्यते । तुर्यिशेषणे विशेषश्चायं यथा शस्यंभयं या-
धदेयं क्रमस्तदाचारतस्तु दशवैकालिकोत्तरकाङ्क्षं पठ्यन्त इति (त
म्हाउति) तुः पूरणं यत्तदोक्ष नित्यमभिसंबन्धस्ततो यस्मादा-
चारस्योपर्येयमानि पठितवन्तस्तस्मादुत्तराण्युत्तरशब्दाच्चय-
नित्युक्त्यादिकारोऽवधारणे वा तत्र उत्तराण्येवाध्ययनानि
विनयधृतादीनि भवन्ति ज्ञातव्यानि अन्यच्च बाह्यव्यानि प्राकृत-
त्वाच्च त्रिकुक्ष्यत्यय इति गाधार्यः । आह यथाचारस्योपरि पठ्य-
मानत्वेनोत्तराण्यमूनि तत्क्रियन्त एवाचारस्य प्रसूतिरेषामपि तत्र
पवाजिधेयमपि यदेष तस्य तदेवान्यथेति संशयापनोदायाह ।

अंगपजवा जिणजा—मिया य पत्तयवुद्धसंवाया ।

बंधं मोक्खे य कथा, उत्तीमं उत्तरज्ज्याणा ।।

अङ्गाद् दृष्टिवादादेः प्रजव उत्पत्तिरेषामित्यङ्गप्रजवानि यथा
परिवहाध्ययनम् । वक्ष्यति हि " कम्मपवायपुच्चे, सत्तरसं पादुरु-
म्मि जं सुत्तं । सणयं सादाहरणं, ते खेव इहापि नायव्वं " जिन-
जाचितानि यथाद्रुमपत्रकाध्ययनं तर्हि समुत्पन्नकेवलेन जग-
वता महावीरेण प्रणीतं यद्वक्ष्यति " तन्निस्साण भगवं, सी-
म्माणं देइ अणुमिठि ति " खः समुच्चये प्रत्येकबुद्धाश्च संवादश्च
प्रत्येकबुद्धसंवादस्तस्मादुत्पन्नानीति शेषः । तत्र प्रत्येकबुद्धाः
कपिलाद्यस्तेज्य उत्पन्नानीति । यथा कपिलायाध्ययनम् वक्ष्य-
ति हि " धम्मद्वयासीअं " तत्र कपिलेनेति क्रमः संवादसंगतः प्र-
ज्ञोत्तरवचनरूपस्तत उत्पन्नानि यथा कैशीगौतमोपे वक्ष्यति
च " गीतमकेसीओ या, संवाय समुच्चियं तु अम्हेयमित्यादि " ।
अनु स्थविरविरचितान्येवैतानि यत आह चूर्णिकृतं । " सुत्तं ये-
राण अस्तागमोत्ति " नन्वाध्ययनेऽयुक्तम् " अस्स जं तिया सिस्सा
उत्तपित्थिया पव्वेणय्याप कम्मयाप पाणिगामिथा चत्तविहाप बुद्धीए
उत्तवेया तस्स तात्तियाइ पस्सगसहस्साइ " प्रकाणिकानि आ-

मूनि तत्कथं जिनदेशितत्वादि न विरुध्यते । उच्यते तथा स्थि-
तानामेष जिनादिवचसामिह दृष्ट्वेन तद्देशितत्वाद्युक्तमिति न
विरोधः । बन्धः आत्मकर्मधारम्यन्तं संश्लेषस्तस्मिन् मोक्षस्तयो-
रेवात्यन्तिकः पृथग्भावस्तस्मिन् कृतानि कोऽजिमायो यथा बन्धो
जयति यथा च मोक्षस्तथा प्रदर्शकानि । तत्र बन्धे यथा " आणा-
अणिहेसकरेत्त " मोक्षे यथा " आणानिहेसकरेत्त " आन्यां
यथाक्रमश्चाविमया मिथ्यात्वाद्यभिनाजतत्वेन बन्धस्य विनयश्चा-
न्तरतपोरूपत्वेन मोक्षस्य कारणमिति तत्त्वतस्तौ यथा जयतस्त-
देवांक्तं जयति मोक्षप्राधान्येऽपि बन्धस्य प्रागुपादानमनादित्यो-
पदर्शनार्थम् । यद्वा " बंधे मोक्खेयस्ति " च शब्द एवकारार्थो
भिनक्रमश्च । ततो बन्ध एव स्मृति यो मोक्षस्तस्मिन् कृतान्य-
नेनानादिमुक्तमन्तव्यवच्छेदश्च कृतस्तत्र हि मोक्षशब्दार्थानुपप-
त्तिः सकलानुष्ठानवैकल्यापात्तिश्च किमेवं कनिचिदेव नेत्याह । षट्-
त्रिंशत्संख्यानि कोऽर्थः सर्वाण्येतदुत्तराध्ययनानीति गाधार्यः उत्त०
१ अ० ।

। तानि च षट्त्रिंशदमूनि ।।

उत्तीमउत्तरज्ज्याणा पणत्ता तंजहा । विणयमुयं ? प-
रीसहा २ चाउरंगीज्जं ३ असंखयं ४ अकामसकाममरणी-
ज्जं ५ पुरिमविज्जा ६ उरत्तिज्जं ७ काविलियं ८ नमिप
व्वज्जा ९ दुमपत्तयं १० बहुमुयपुज्जा ११ हरिणमिज्जं १२
चित्तमंजयं १३ उसुयाग्गिज्जं १४ मज्झिक्खं १५ ममाहि-
ट्ठाणाइ १६ पायसमग्गिज्जं १७ संज्जज्जं १८ मियाचारिया
१९ अणाहपव्वज्जा २० समुहपाग्गिज्जं २१ रहर्त्तामज्जं
२२ गायमकेमीज्जं २३ समितीओ २४ जप्पतिज्जं २५
सामायारी २६ खलुकेज्जं २७ मोक्खमग्गमग्गं २८ अप्पमाओ
२९ तयोमग्गी ३० चरणविही ३१ पमायट्ठाणाइ ३२ क-
म्मपयडी ३३ लेमज्जयणं ३४ अणगारमग्गे ३५ तीका-
जीवविज्जिची य ३६ ॥ उत्तासं उत्तरज्ज्याणा ॥

स० । ज्य० । आव० ४ अ० ।

उत्तरज्ज्याय—उत्तराध्याय—पुं० उत्तरा प्रधाना अध्याया अध्य-
यनानि । उत्तराश्च ते अध्यायाश्च उत्तराध्यायाः । विनयादिषु ष-
ट्त्रिंशदुत्तराध्ययनेषु, " उत्तासं उत्तरज्ज्याय जवमिहिए सम्म-
सात्तेवेत्ति " उत्त० ३६ अ० ॥

उत्तरकृकञ्च—उत्तरार्ककञ्च—पुं० कञ्चविजयस्य वैताड्यपर्वतेन
विजयस्य उत्तरार्के, ॥

कटिं णं जंते जंबूदीवे दीवे महाविदेहे वासे उत्तरकृकञ्च
णामं विजए पणत्ते ? गोयमा ! वेअरुदस्म पव्वयस्स उत्तरंण
णीअवंतस्स वासहरपव्वयस्म दाहिणेण माहावंतस्म वक्खार-
पव्वयस्स पुरच्छिमेणं चित्तकूरुस्म वक्खारपव्वयस्स पञ्चच्छि-
मेणं एत्थ णं जंबूदीवे दीवे जाव मिज्जंति तदेव णेअव्वं
जं० ४ वद्ध० । टीकासुगमत्वाज गृहीता ॥ (मिन्धुकटा-
द्यम्यत्र) कञ्चविजयविजयजकस्य वैताड्यपर्वतस्याणानां कृटा-
नामपट्ठं कूटं, जं० ४ वद्ध० ।

उत्तरकृजरह—उत्तरार्कजरह—न० वैताड्यपर्वतेन द्विधा विभ-
क्तस्य भरतवर्षस्य उत्तरार्के, ॥

अथोत्तरार्कभरतवर्षं कास्तीति प्रश्नसूत्रमाह ॥

कहि णं जंबुदीवे उत्तरकृजरहे णामं वासे पण्णे ? गोयमा !
 पृष्ठमिष्वत्समं वामहरपञ्चयस्म दाहिणेणं वेअकृस्म पञ्चय-
 स्त उत्तरे णं पुरच्छिमन्नवणममुदस्स पञ्चच्छिमेणं पञ्चच्छिम-
 न्नवणसमुदस्म पुरच्छिमेणं । एत्थ णं जंबुदीवे दीवे उत्तर-
 कृजरहे णामं वासे पण्णे पाईणपढीणायए उदीणदाहिणा-
 दिविच्छिमे पक्षिअकमंतिपे पुहा लवणसमुदपुडे पुरच्छि-
 मिध्वाए कोदीए पुरच्छिमिध्वां लवणसमुदं पुंठे पञ्चच्छिमिध्वाए
 जाव पुडे गंगामिध्वाहिं महाणईहिं तिजागपविज्जे दोषि
 अट्ठतीसं जोयणसए तिप्पि अ एगुणवीसइभागे जोयणस्स
 विक्खंजेणं तस्स बाहापुरच्छिमपञ्चच्छिमेणं अट्ठारसवाणउए
 जोयणसए सत्तए एगुणवीसइभागे जोयणस्स अट्ठभागं च
 आयामेणं तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपढीणायया पुहा
 लवणसमुदं पुहा तहेव अज्ज चोदमजोयणमहस्साइं चत्तारि
 अ एकहत्तरे जोयणसए उच्च एगुणवीसइभागे जोयणस्म
 किंचिविमसूणे आयामेणं पण्णा । तीमे धण्णापुडे दाहिणेणं
 चोदसजोयणमहस्साइं पंचअट्ठावीसजोयणसए एक्कामयए-
 गुणवीसइभागे जोयणस्म परिकखेवेणं ॥

दक्षिणार्द्धभरतसमगमकत्वेन व्यक्तं नवर (पञ्चिअकसि) पर्य-
 ङ्कयत्संख्येन संस्थाने यस्य तत्तथा हे शते अष्टविंशदधिक त्री-
 ष्चैकोनविंशतिजागान् योजनस्य विष्कम्भेनेन अस्य शरभ्तु प्रा-
 च्यशरभसहितस्य कुत्रविस्तारो योजनतः [५२६] कलावतन्तु-
 [१००००] अथास्य बाह आह इत्यादि तस्योत्तरार्द्धभरतश्च बाहा
 पूर्वोक्तत्वा पूर्वापर्यादिशोरैकैकाष्टादशयोजनशतानि द्विनयति-
 योजनानाधिकानि सप्त चैकोनविंशतिजागान् [१००] योजनस्य
 अर्द्धभागं चैकोनविंशतितमजागस्य योजनस्याष्टविंशतमजागमित्यर्थः ॥
 अत्र करणं यथा गुरुधनुःपृष्ठ कवारूपं [२७६०४३] अ-
 स्मान् [१०४१३२] कवारूपं लघुधनुः पृष्ठोभयन्तं जात [७१९११]
 अर्द्धं कृतं जातं कला [३५९५५] कलार्द्धं च तासां योजनानि
 [१०६२] कलाः [७] कलार्द्धं चेति एतच्चैकैकस्मिन् पार्श्वे बाहाया
 आयाममानम् । अथास्य जीवामाह (तस्स जीवा उत्तरेणमित्यादि)
 तस्य जीवा प्रागुक्तस्वरूपा उत्तरं गच्छद्दिमर्वा अग्निदिशि प्राचीना-
 यना दिधा लवणसमुदं स्पृष्ट्वा तथैव दक्षिणार्द्धभरतजीवा सुत्रादे-
 व "जावत्ति पञ्चच्छिमल्लं लयणसमुदं पुट्ठंति" पर्यन्तं सूत्रं ह्यमिति
 भावः (च उहसत्ति) अतुर्दशयोजनसदृशाणि चत्वारि चैकसप्त-
 त्यधिकानि योजनशतानि षट् चैकोनविंशतिजागान् योजनस्य
 किंचिच्छिषोणाः प्रहस्ताः । अत्र करणं यथा कलीकृतो जम्बूचीप-
 ध्यासः [१९] शून्यं [५] ह्युनितः [१९५] शून्यं [४] ह्यु-
 गुणः [१०९] शून्यं [८] अतुगुणः [७५६] शून्यं [८] एष
 उत्तरजगत्तार्द्धजीवावर्गः । अस्य वगसूत्रे लब्धाः कलाः [२७४९५४]
 शेषकलांशाः [२९७००४] उद्वः [५४६६००] अथ कलानां
 [१६] भागे योजने (१४४७१) [१६] उद्वरितैः शेष-
 कलांशमभ्यं प्रक्षिप्तैः षष्टिकलाः किञ्चिच्छिषोणा विवक्षिता इति ।
 अथास्य धनुःपृष्ठमाह- [तीसइत्यादि] तस्या उत्तरार्द्धभरतजी-
 वाया दक्षिणपार्श्वे धनुःपृष्ठम् । अर्थादुत्तरार्द्धभरतस्य अतुर्दशयो-
 जनसदृशाणि पञ्चशतान्यष्टविंशत्यधिकानि एकादश चैकोनविं-
 शतिजागान् योजनपरिक्षेपेण परिधिना प्रहसमिति शेषः । अत्र
 करणम् । यथा उत्तरार्द्धभरतस्य कलीकृत ह्युः [१००००] अस्य

वर्गः [१] शून्यं [८] स च परगुणः [६] शून्यं (८) भा-
 ऽप्युत्तरार्द्धभरतजीवावर्गेण [७५६००००००००] इत्येवंपेण
 मिश्रितो जातः (७६२) शून्यम् (८) एष उत्तरार्द्धभरतस्य जीवा-
 वर्गः । अस्य सूत्रे लब्धाः कलाः (२७६०६३) शेषकलांशाः
 (२६२१५१) उद्वराणिः (५५२०२६) कलानामैकोनविंशत्या
 भागे (१४५२२८) [१६] अत्र शेषांशानामविवक्षितत्वाद्भिका-
 दशकलानां माधिकत्वस्य च । अत्र दक्षिणार्द्धभरतादिके प्रसंबन्धि-
 शारादिचतुष्कस्य सुखेन परिज्ञानाय यन्त्रस्थापना ।

धनुःपृष्ठम्-	१७६६ योजन भागः १ । १६	१०४१३ योजन भागः १५ । १९	१४४७१ योजन भागः ११ । १६
जीवाप्रमाणम्	९७४६ योजन भागः १२ । १६	१०७२० योजन भागः १२ । १६	१४४७१ योजन भागः ६ । १९
बाहाप्रमाणम्		४८८ योजन भागः १६ । १९	१८९ योजन भागः २ । १९
शर प्रमाणम्	२३८ योजन भागः १० । १९	२८८ योजन भागः १३ ए	२५६ योजन भागः ६ । १०
कैत्रनाम	दक्षिणभरतार्द्ध	वैताक्यपर्वतः	उत्तरभरतार्द्ध

यथा एषां च शारादीनां करणविधिप्रसङ्गतो ऽत्र दर्शितः अतः
 परमुत्तरं कृद्दिमवदादिसूत्रेषु न न दर्शयिष्यते विस्तरजयात्
 तज्ज्ञासुना तु कुत्रविचारवृत्तितोऽवसंय इति ॥

अथोत्तरार्द्धभरतस्वरूपं पृच्छति ॥

उत्तरजगत्तार्द्धस्य णं जंते ! वामस्म केरिसए आयरजावपमो-
 यारे पण्णे गोयमा ! बहुममरमाणज्जे जूमिजागे पण्णे मं
 जहा णामए आलिगपुक्खरेइ वा जाव किंत्तिमेहिं चैव ।
 अकिंत्तिमेहिं चैव । उत्तरकृजरहे णं जंते ! वासे मणुआणं
 केरिसए आयरजावपमोयारे पण्णे ? गोयमा ! तेणं मणुया
 बहुमंघयणा जाव अप्पेगइआ मिज्जंति जाव सच्चदुक्खा-
 णमंते करेति ॥

उत्तरजगत्तार्द्धस्य नामिन्यादि व्यक्तम् । अत्रैव मनुष्यस्वरूपं पृच्छति
 "उत्तरकृजरहे" इत्यादि इदमपि प्राग्वत् यावदेकै केचन सर्वदः
 खानामन्तं कुर्वन्तीति नन्वत्रत्यमनुष्याणामर्द्धाद्यभावेन मुक्तयङ्ग-
 जूतधर्मभ्रष्टाद्यभावात् कथं मुक्तयवाप्तिः सूत्रस्याचित्यमञ्जति
 इति चेदुच्यते सकर्तृकाले अप्रावृत्तगृहाद्यावस्थानेन गच्छ-
 दागच्छदक्षिणार्द्धभरतवासिसाध्यादिभ्यो वाऽन्यद्वापि विद्याधर-
 भ्रमणादिभ्यो वा जातिस्मरणादिना वा मुक्तयङ्गावाप्तेर्मुक्तयवा-
 प्तिमृशमुचितमेवेति ॥ (अप्रमकूटवक्तव्यताऽन्यत्र) वैताक्य-

पर्वतस्याष्टमकटस्थोत्तरार्धजगतकटस्य स्वामिदेव च । जं० १ वक्र० ।
उत्तरहृजगतकट-उत्तरार्धजगतकट-न० उम्भूद्विपे वृताख्यपर्वत-
स्याष्टम कट, उत्तरार्धजगतनाम्नो देवस्य वासजुतं कटमुत्तरार्ध-
जगतकटम् मध्यमपदलोपी समासः । तदधिपे च । जं० १ वक्र० ।
(अस्य मानादियेनाख्यपर्वतवक्तव्यतायां वक्ष्यते)

उत्तरहृजगता-उत्तरार्धजगता-स्त्री० उत्तरार्धजगतकटस्य स्वा-
मिन उत्तरार्धभरतकटनाम्नो राजधान्याम् ॥ जं० १ वक्र० ।

उत्तरहृमाणुम्मकं वत्त-उत्तरार्धमानुष्यक्रेत्र- न० मनुष्यक्रेत्र-
स्याष्टमकटमनुष्यक्रेत्रमुत्तर च तदर्धमनुष्यक्रेत्रम् । मनुष्यक्रेत्रस्या-
न्तरऽर्धे, तत्र भयोऽप्युत्तरार्धमानुष्यक्रेत्रः उत्तरार्धमनुष्यक्रेत्रजने
“उत्तरहृमाणुम्मकं वत्ताणं ठावाडि चंदा य भासि तु” ॥ सू० ।

उत्तरगा-उत्तरगा-न० बाहुजङ्गादिना सहृद वा नद्यादेः पारागमने
स्था० ५ ग्रा० । नावादिना संघट्टादिभिः प्रकारैर्नद्यादेः पारागमने, वृ०
६ उ० । (संयतैर्यथा नदी उत्तीर्यते तथा णे शब्दे वक्ष्यते)
अवतरणे च ॥ “ उत्तरण चंदस्मरणं ” जगवता महावीरस्य
वन्दनार्थमवतरा माकाशात्ममवसरणजृम्भां चन्द्रसूर्ययोः शा-
श्वतविमानोपेतयोर्वज्रेवदमप्याश्चर्यमेवेति ॥ स्या० १० ग्रा० ॥

उत्तरद्वारियणकवत्त-उत्तरद्वारिकनक्रेत्र-न० उत्तर द्वारं येषा-
मस्ति तानि उत्तरद्वारिकाणि तानि च नक्रेत्राणि । उत्तरस्यां
दिशि गम्यते येषु तादृशेषु नक्रेत्रेषु, “ सादृश्याणं सत्त कवत्ता
उत्तरद्वारिया पम्पत्ता तजहा साई विमाहा अणुगहा जिह्वा म्वा
पुत्रासाहा अत्तरासासाहा ” स्था० ७ ग्रा० ।

उत्तरदाहिणायय-उत्तरदक्षिणायन-त्रि० उत्तरदक्षिणस्यामा-
यन, “ उत्तरदाहिणायय पार्श्वेण विनियोगे । जं० ४ वक्र० ।

उत्तरपञ्चगोणकरण-उत्तरप्रयोगकरण-न० निष्पत्तरुत्तरम् । निष्पा-
दनरूपे जीवप्रयोगकरणजदे, आ० चू० २ प्र० (तस्य स्वरूपं
करणशब्दे प्रपञ्चतो वक्ष्यते)

उत्तरपगड-उत्तरप्रकृति-स्त्री० ज्ञानावरणदशनावरणादीनां पञ्च-
नवावास्तु अवान्तरप्रकृतिषु जेदेषु, उत्त० ३३ प्र० । यथा ज्ञानाव-
रणादीं पञ्चधा मतिधृतावधिभनःपर्यायकेयलावरणभेदात् । तत्र
केयलावारक सर्वधाति । अपाणि देशसंघाती-यापि दशनावर-
णां नवधा निष्ठापञ्चकदर्शनचतुष्टयभेदात् । तत्र निष्ठापञ्चकं
प्राप्तदशानुपपत्त्युपयोगापघातकारि दर्शनचतुष्टयं तु दर्शनव्याध-
प्राप्तेरवात्रापि कयदशनावरण संघाति शेषाणि तु देशतः ।
वेदनीय द्विधा स्मातास्मत्तभेदात् । मादनीयं द्विधा दर्शनवा-
रित्रभेदात् तत्र दर्शनमादनीयं त्रिधा मिथ्यावादिभेदात्
बन्धनस्वकविधम् । त्रिरित्रमादनीयं पौडशकपायनवनोकपाय-
भेदात् पञ्चविंशतिविधम् । अत्रापि मिथ्यात्व सञ्चलनव-
र्त्य ठादशकपायाश्च सर्वधातिन्यः । शेषास्तु देशधातिन्य
इति । आयुष्कं चतुर्धा नारकादिभेदात् । नाम चिच्छवा-
दिशब्दं गत्यादिभेदात् त्रिनयानभेद चोत्तरोत्तरप्रकृतिभ-
दा । गतिश्चतुर्धा । जातिरेकेन्द्रियादिभेदापञ्चधा । शरीरा-
पयोद्वारिकादिभेदापञ्चधा औदारिककर्मक्रियाद्वारकभेदाद्वक्रपा-
ङ्ग त्रिधा । निर्ममाणाम सर्वजीवशरीरावयवनिर्मादकमेकधा ।
मन्थननाम औदारिककर्मवर्गकल्याणापादक पञ्चधा । सघातना-
मौदारिककादिकर्मवर्गणारचनाविशेषसस्यापक पञ्चधा । संस्थाना
निचतुरस्त्रादि पौडासहननं वज्ररूपननागावादि पौडैव रूपशोऽष्ट
धा । रसः पञ्चधा । गन्धः द्विधा । वर्णः पञ्चधा । आनुपूर्व्यां नार-
कादिचतुर्धा । विहायेगतिः प्रगस्ताप्रशस्तभेदात् द्विधा । अगु-

हृदयपघातपराघातानपोद्योताच्छवासप्रत्येकसाधारणप्रसव्यावर-
णानाद्युजगदुर्जगसुखरुदुःस्वगसूक्ष्मबाधरपर्याप्तकापर्याप्तकस्थिरग-
स्थिरन्यानादेयायशःकीर्त्ययशःकीर्तिनीर्थकरनामानि प्रत्येकमेक-
विधानानि । गोत्रमुच्चनीचजेदात् द्विधा । अनुरायं दानज्ञानभो-
गोपजोग्यीर्यजेदापञ्चधा । आवा० १ प्र० २ प्र० १ उ० ॥

उत्तरपश्चिञ्चिमिद्वि-उत्तरपश्चिम-पुं० वायव्यकोणं, चं० १ पाहु० ॥

उत्तरपुराश्चिम-उत्तरपौरस्त्य- पुं० ईशानकोणं, जी० १ प्रति० ।

ज० । रा० । क० । श्री० । “ तीसं णं मिहिताणं बहिया उत्तर-
पुराश्चिमे दिस्सिजाणं पत्थणं माणिनहे णामं चंइए होत्था ” सू०
प्र० १ पाहु० । चं० प्र० ॥

उत्तरपुराश्चिमा-उत्तरपौरस्त्या-स्त्री० ऐशान्यां दिशि, स्या० १० ग्रा० ।

उत्तरपौडवया-उत्तरपौष्टपदा- स्त्री० उत्तरभाद्रपदा नक्रेत्र, अ-
समासे “ उत्तरा प्रौडवया-उत्तरा प्रौष्टपदा ” सूर्य० ४ पाहु० ॥

उत्तरफगुणी-उत्तरफाटगुनी- स्त्री० फलति-फलनिष्पत्तौ फ-
लेर्गुक्त्वा उणा० उनन् गुक्त्वा सौरा० डीष्-कर्म० । अजिजि-
दादिषु एकान्विशेषे नक्रेत्रे, जं० ७ वक्र० । वाच० । “ उत्तरफगु-
णीं नक्खत्तं तुतारं पम्पत्तं ” स्या० ३ ग्रा० । उत्तरफाटगुनीनक्रेत्र-
स्य “ अर्थमा दयता ” ज्यो० ॥

उत्तरफगुणीमणिचक्रसंवत्सर-उत्तरफाटगुनीशनैश्चरसंवत्सर-
पुं० शनैश्चरसंवत्सरभेदे, यत्र उत्तरफाटगुनीनक्रेत्रेण सह शनै-
श्चरा योगमुपायति । जं० ७ वक्र० ।

उत्तरवक्षिस्मह- उत्तरबालिकमह- पुं०-स्थविरमहागिरः
प्रथमे क्षिप्य, ततो निर्गते स्वनामस्थाने गमे च । “ धेरहितानं
उत्तरवक्षिस्महहितां तथ णं उत्तरवक्षिस्महं नामं गण निग्गणं ”
कथ० ॥ महावीरस्य नवानां गणानां द्वितीय गणे, “ उत्तरवक्षि-
यस्स य गो उत्तरवक्षिस्महगोत्ति वा ” द्विधा रूपापद्धत्यः
अनुवादापुत्रस्मान्न तत्त्वनिश्चयः ॥ स्या० ९ ग्रा०

उत्तरजदवया-उत्तरजपदा-स्त्री० अजिजिदादीनां नक्रेत्राणां
पष्ठनक्रेत्रे, ज्यो० । “ उत्तरमहवयाणक्खत्तं तुतारं पम्पत्ता ”
स्या० ९ ग्रा० । जं० । (उत्तरभाद्रपदनक्रेत्राणामजिजिद्विधता
विषयः सर्वो नक्खत्तशब्द वक्ष्यते)

उत्तरजदवयामणिचक्रसंवत्सर-उत्तरजपदाशनैश्चरसंवत्सर-
पुं० शनैश्चरसंवत्सरभेदे, यत्र संवत्सरे उत्तरभाद्रपदानक्रेत्रेण
सह शनैश्चरा योगमुपायते ॥ जं० ७ वक्र० ।

उत्तरमंदा-उत्तरमन्दा-स्त्री० मध्यमग्रामस्य प्रथममूर्धन्यायाम्,
स्था० ७ ग्रा० । गन्धारस्वरान्तर्गताया सप्तम्यां मूर्धन्यायाम्, जी० ।

उत्तरमंदासुच्छिया-उत्तरमन्दापूच्छिता- स्त्री० मूर्धनेन मूर्च्छा
सा संजाता अस्या इति मूर्च्छिता उत्तरमन्दया मूर्च्छिता उत्त-
रमन्दासुच्छिता । उत्तरमन्दाजिधया गन्धारस्वरान्तर्गतया सप्त-
म्या मूर्धन्या मूर्च्छितायां वीणायाम्, “ से जहा णामप वयात्तया-
प वीणाणं उत्तरमंदासुच्छियाणं अके सुपइच्छियाणं ” इह गन्धारस्व-
रान्तर्गतानां च मूर्धनानां मध्ये सप्तमि उत्तरमन्दा मूर्च्छिता कि-
र्त्तातप्रकपेप्राप्ता ततस्तदुपादानं तथा च मुख्यवृत्त्या वादायिता
मूर्च्छिता जवति परमंजदापचारद्वीणापि मूर्च्छितेत्युक्ता । जं०
१ वक्र० । जी० ॥

उत्तरमहुरा-उत्तरमयुरा- स्त्री० नगरीभेदे, “ तेणं काहणं तेणं
समपणं उत्तरमहुरा णामं णयरी होत्था । तन्थ य ध्याधनणा
णामाणकणगरयणपडिपुन्ना जडणमसेहं परिचसइ ” दर्श० ।
(वज्रान्तर्गता मयुरा नगर्येवमुत्तरमहुरेति संभाव्यते)

उत्तरवाय-उत्तरवाद-पुं० उत्तरवादे, "आणाय मामगंधम्मं पस उत्तरवादे इह माणवाण, वियाहिते" आचा० १ अ० ६ अ० १ उ० ।
उत्तरवैकुण्ठ-उत्तरवैक्रिय-त्रि० भवधारणायोपेक्षयाऽय-
स्मिन्, "उत्तरवैकुण्ठं रुचं विजयद्" ग० । कल्प० ।

उत्तरवि (वे) कुर्विक-त्रि० उत्तरमुत्तरकालजावि न स्वाजा-
विक्रमिष्यते: विकुर्विकं विकुर्वणं विकुर्वणनं निर्वृत्तवैकुर्विक वि-
शिष्टवैकुर्विकविशेषात्तरणसुस्तिष्ठन्परिधानसमाचनकुक्षुमाशुपत्रप-
नजननप्रतिमनाहारि गमणीयकं यस्य स तथा । व्य० १ प्र० २ उ० ।
उत्तरकाशनाशिवन्नाभरणादिविविक्ताकृतिभविचूषाजविन, "द-
ट्टूण णरु काई उत्तरवैकुण्ठमयणस्विधा" वृ० ६ उ० ।

उत्तरवैकुण्ठ-उत्तरवैकुर्विक-स्त्री० अपरभयान्तरवैरमारक-
प्रतिघातनाशमुत्तरकाश या विचित्ररूपा वैक्रियिकी अवगाहना
मा उत्तरवैकुर्विकी । शरतिवगाहनाभेदे, ॥ जी० १ प्रति० ।

उत्तर (रा) समा-उत्तरसमा-स्त्री० मध्यमग्रामस्य चतुर्थमू-
र्चनयाम, स्या० ७ ग० ॥

उत्तरमात्रा-उत्तरशास्त्रा-स्त्री० गृहविशेष, "ज्य वा कीमापुत्र-
गच्छति ण वर्मात ते उत्तरमात्रा गिहा यस्तथा । जे वा पञ्चा की-
रति ते उत्तरमात्रा गिहा अन्ना तिगादिमंरुयो उभारमात्रा, हय
गया ॥ या सात्ता उत्तरमात्रा, गिहाण इमं वस्त्राणं गाहा "मृत्र
गिहमसंबडा" गिहाय उत्तरा होति । ज्य व ण वर्मास राया,
पञ्चा कीरति जावमं" नि० चू० ८ उ० ।

उत्तरा-उत्तरा-स्त्री० नक्षत्रभेदे, तस्मिन् उत्तराः । उत्तरं फाद्युर्ग्या
उत्तराऽऽवादा । उत्तरा जाडपद "आवादा उत्तरा चव" स्या०-
२ ग० ॥ "पुत्रासादा तदा उत्तरा चव" अनु० ॥ (णम्वस्तशब्दे-
वक्तव्यता) मध्यमग्रामस्य तृतीयमूर्चनयाम, स्या० ७ ग० ।
स्वनामभ्याने दिग्भेदे, स्या० १० ग० ॥ रुचकपर्वतेऽष्टानां दि-
क्कमारीणां पद्मो दिक्कुमार्याम्, स्या० ७ ग० ॥ अर्द्धचन्द्राश्च वापी-
रूपे तीर्थभेदे, "समिकरणम्मह, सार्द्धपक्षिणाणा उत्तराजहा-
गा यावि तस्य मज्जणं कण, तवहे मट्टिआने येण कुट्टीण कुट्टो-
गायसमो हयइ ती० ॥ दिगश्चरमतप्रयत्नेकस्य शिवभूतेनेग-
न्याम्, विश० । आ० म० ८० । तस्य वक्तव्यता बाडियशब्दे वक्तव्यते ।
उत्तरात्-अध्य० उत्तरदिग्देशकावयिष्यं, । उत्तरमुत्तर-
स्मादुत्तरस्मिन्नित्यर्थे, वाच० ।

उत्तराणंदा-उत्तराणन्दा-स्त्री० ऊर्ध्वलोकवास्तव्यानां दिक्कुमा-
रीणां पितृतीर्थद्विष्ट्याम्, आ० क० ।

उत्तरापट्ट-उत्तरापथ-पुं० उत्तरा उत्तरस्यां पत्न्या अत्र समा०
उत्तरस्यां दिशि स्थिते पथि, देशभेदे च । उत्तरपथजन्मानः
कीर्तिप्रख्याप्तिनापि । कौलकाम्योजगान्धारा-न्किराना, वयैः
सह । वाच० । "पूर्यादिमाता उत्तरापट्टे गतो" आ० म० ६० ।
"जहा उत्तरापट्ट पञ्चा दहे तरुणं तणं उट्टे" आ० ६ अ० ।
"उत्तरापट्टे ट्टकणा णाम मेच्छा । आ० चू० २ अ० । आ० म० प्र०
उत्तरायण-उत्तरायन-न० उत्तरा उत्तरस्यामयनं सूर्यादिः
(पूर्वपक्षात्तरायायाम्) पा० सूत्रेण णत्वम् । वाच० । सूर्यादे-
रुत्तरदिगामने, स्या० ३ ग० । उत्तरं च नश्यनम् । पणमासाम-
के सूर्यस्य सर्वाज्यन्तरमणरुद्रप्रवेशसमये, (तस्य सकरणव-
क्तव्यता अयणशब्दे उक्ता) ।

उत्तरायणाय-उत्तरायणगत-पुं० सर्वाज्यन्तरमणरुद्रप्रविष्टे
कर्कसंक्रान्तिदिने, म० ॥

उत्तरायणणियट्ट-उत्तरायननिवृत्त-पुं० उत्तरायणादुत्तरदिग्-

मनाभिभूतः । प्रारब्धक्रियायने, "उत्तरायण णियट्टेण, मुरिप" ।
स्था० ३ ग० । म० ॥

उत्तरासंग-उत्तरासङ्ग-पुं० उत्तरीयस्य द्वेदे न्यासविशेषः । म०
२ श० ५ उ० "पगमार्कयं उत्तरासंगं करेद्" आ० म० प्र० ।

उत्तरासंगकण-उत्तरासङ्गकण-न० उत्तरीयस्य न्यासविशे-
षे, "पगमार्कपणं उत्तरासंगकरणेण एकस्तीकरणेण" आ० १ अ० ।

उत्तरासादा-उत्तरासादा-स्त्री० क० म० अश्विन्यादिनक्षत्रेषु एक-
विशेनक्षत्रे, वाच० । अग्निजिदादिषु अष्टाविशे नक्षत्रे, ज० ७
वृ० १० । "उत्तरासादानकवस्त चउ तार" पं० सं० । स्या० ।

उत्तरासादानकवस्त (विश्वकुदेवता । उया० (णम्वस्तशब्देऽन्यत्)

उत्तरासादामणिउत्तरमंवर-उत्तरासादाशनश्चरमंवर-पुं०
शनैश्चरमंवरभेदे, यत्र उत्तरासादानकवस्तेन सह शनैश्चरा
यागमुपादत्ते ज० ७ वृ० १० ॥

उत्तराहृत-उत्तराहृत-त्रि० उत्तराजिमुखे, "यांवावसंसियाण
मज्जाण गह उत्तराहृतो" आ० ४ अ० ।

उत्तरिज- (रि अ) उत्तरीय-न० उत्तरस्मिन् देहजागे भवः ।
गर्हादिवात् उ० "वास्तविया नीय नीय वृष्टिजः" उ० १ । ४८ ।

उत्तरिज-उत्तरिज-उत्तरीय-न० उत्तरस्मिन् देहजागे भवः ।
गर्हादिवात् उ० "वास्तविया नीय नीय वृष्टिजः" उ० १ । ४८ ।

उत्तरिज-उत्तरिज-उत्तरीय-न० उत्तरस्मिन् देहजागे भवः ।
गर्हादिवात् उ० "वास्तविया नीय नीय वृष्टिजः" उ० १ । ४८ ।

उत्तरिज-उत्तरिज-उत्तरीय-न० उत्तरस्मिन् देहजागे भवः ।
गर्हादिवात् उ० "वास्तविया नीय नीय वृष्टिजः" उ० १ । ४८ ।

उत्तरिज-उत्तरिज-उत्तरीय-न० उत्तरस्मिन् देहजागे भवः ।
गर्हादिवात् उ० "वास्तविया नीय नीय वृष्टिजः" उ० १ । ४८ ।

उत्तरिज-उत्तरिज-उत्तरीय-न० उत्तरस्मिन् देहजागे भवः ।
गर्हादिवात् उ० "वास्तविया नीय नीय वृष्टिजः" उ० १ । ४८ ।

उत्तरिज-उत्तरिज-उत्तरीय-न० उत्तरस्मिन् देहजागे भवः ।
गर्हादिवात् उ० "वास्तविया नीय नीय वृष्टिजः" उ० १ । ४८ ।

उत्तरिज-उत्तरिज-उत्तरीय-न० उत्तरस्मिन् देहजागे भवः ।
गर्हादिवात् उ० "वास्तविया नीय नीय वृष्टिजः" उ० १ । ४८ ।

उत्तरिज-उत्तरिज-उत्तरीय-न० उत्तरस्मिन् देहजागे भवः ।
गर्हादिवात् उ० "वास्तविया नीय नीय वृष्टिजः" उ० १ । ४८ ।

उत्तरिज-उत्तरिज-उत्तरीय-न० उत्तरस्मिन् देहजागे भवः ।
गर्हादिवात् उ० "वास्तविया नीय नीय वृष्टिजः" उ० १ । ४८ ।

उत्तरिज-उत्तरिज-उत्तरीय-न० उत्तरस्मिन् देहजागे भवः ।
गर्हादिवात् उ० "वास्तविया नीय नीय वृष्टिजः" उ० १ । ४८ ।

उत्तरिज-उत्तरिज-उत्तरीय-न० उत्तरस्मिन् देहजागे भवः ।
गर्हादिवात् उ० "वास्तविया नीय नीय वृष्टिजः" उ० १ । ४८ ।

उत्तरिज-उत्तरिज-उत्तरीय-न० उत्तरस्मिन् देहजागे भवः ।
गर्हादिवात् उ० "वास्तविया नीय नीय वृष्टिजः" उ० १ । ४८ ।

उत्तरिज-उत्तरिज-उत्तरीय-न० उत्तरस्मिन् देहजागे भवः ।
गर्हादिवात् उ० "वास्तविया नीय नीय वृष्टिजः" उ० १ । ४८ ।

उत्तरिज-उत्तरिज-उत्तरीय-न० उत्तरस्मिन् देहजागे भवः ।
गर्हादिवात् उ० "वास्तविया नीय नीय वृष्टिजः" उ० १ । ४८ ।

उत्तरिज-उत्तरिज-उत्तरीय-न० उत्तरस्मिन् देहजागे भवः ।
गर्हादिवात् उ० "वास्तविया नीय नीय वृष्टिजः" उ० १ । ४८ ।

उत्तरिज-उत्तरिज-उत्तरीय-न० उत्तरस्मिन् देहजागे भवः ।
गर्हादिवात् उ० "वास्तविया नीय नीय वृष्टिजः" उ० १ । ४८ ।

वाच० । तादृशे उदके, पुरुषजाते च । स्या० ४ ग० (पुरुषजायश
ये उत्तानसूत्रे प्रकटीभव्यति)

उत्ताणग-उत्तानक-पुं० उत्तान पय उत्तानकः । पृष्ठतोऽर्धावनता-
दौ, आ० म० द्वि० । उच्यते, वाच० । "जीविण जंते गजगहस-
माणे उत्ताणय वा पासल्लय वा " ज० १ श० ७ उ० ॥

उत्ताणणयणपेच्छणिज्ज-उत्ताननयनप्रेक्षणीय- त्रि० उत्तानै-
नयनैः प्रेक्षणीयम् । सौजाभ्यातिशयादनिमित्तैर्लोचनैः प्रेक्षणीय,
ज्ञा० १ अ० । नि० । उत्ताणणयणपेच्छणिज्जा पासदीया दर-
सणिज्जा अनिरुवा पिरुवा, आ० ॥

उत्ताणत्थ-उत्तानार्थ- त्रि० ६ व० प्रगटार्थे, सूत्रादर्शेषु टी-
कायां तु दृष्ट इति कृत्वा लिखित उत्तानार्थश्च । सूत्र० १ श्रु० १ अ०

उत्ताणहत्थ-उत्तानहस्त- त्रि० प्रतिगृहीतुमूर्ध्वमुखहस्ते, "कि
वणो विद्य उत्ताणहत्थाओ" स्थियः कृपणवत्सर्वेभ्यो मानापितृष-
धुकुटुम्बादिभ्यो विवाहादावादानहेतुत्वात्, तं० ॥

उत्ताणिय-उत्तानिक-पुं० अभिप्रदर्शयेशेषात् उत्तानशायिनि, दशा,

उत्तार-उत्तार- पुं० उद्-तृ-णिच्-अच्- "उत्तरणे, अणुसो-
ओ मंसारो, पमिसोओ तस्स उत्तारो" दश० २ अ० । उद्धमने,
उल्लङ्घने, पारगमने च । उच्येत्तारः प्रा० स० अत्यन्तीशब्दादौ,
त्रि० । वाच० ॥

उत्तारिय-उत्तार्य-त्रि० उद्-तृ-णिच्-कर्मणि यत् उद्धमनीये, ल्यप्
उद्धमन कृत्येभ्यः, अद्य० उद्-तृ-कर्मणि गत्यत् उद्धमनीये, त्रि-वाच०

उत्तारित- त्रि० अवरोहिते, "देवाहिदेवस्स पमिसा कायध्या
वीथमप उत्तारिया " आ० म० द्वि० ॥

उत्तारमाण-उत्तारयत्- त्रि० अवरोहिते, स्या० ५ ग० ॥

उत्ताल-उत्ताल-त्रि० उद्-तरा० तल्ल प्रतिष्ठायाम्, अच्-प्रतिष्ठिते,
महति, । वाच० । तालस्तु कंसिकादिशब्दविशेषः उत्प्रावत्येन
अतीतमस्यानताग्रं वा उत्तालम् । गेयदोषजदे, "गायतो मा
पगाहि उत्तालं " स्या० ७ ग० अनु० । जी० । जं० ॥

उत्तासत्ता-(तृ) उत्तासयिता-(तृ)-त्रि० बोधप्रदोपादि-
जि. उत्तासकारके, "स हंता उत्ता जेत्ता लुपित्ता उत्तासत्ता
अकमं करिस्तामि" आचा० २ श्रु० २ अ० १ उ० ।

उत्तामणय-उत्तामनक-त्रि० अस्मि उद्धवेगे इतिवचनात् । उत्ता-
स्यतेऽनेनेति उत्तामनः उत्तामन पय उत्तामनकः । स्मरणे-
नाप्युद्धगजनके, ज० ३ श० २ उ० । जयंकर, ज्ञा० ८ अ० ।
प्रहन० । उत्तामकारिण, ज्ञा० ५ अ० । "जीमा उत्तामणा परम
कणहावणणं पमसा" । प्रज्ञा० २ पद० ।

उत्तामणिज्ज-उत्तामनीय- त्रि० महाजयंकरे, "नरओविष
उत्तामणिज्जाओ" स्थियः नरकयत् उत्तामनीयाः पुष्टकर्मकारि-
त्वात् महाजयंकराः लक्षणा माध्वी जीववश्यादासीर्घातिका
कुलपुत्रजाय्यावत् । तं० ॥

उत्तामिय-उत्तासित- त्रि० अपञ्चाविते, आव० ४ अ० ॥

उत्ति-उत्ति- स्त्री० वच्-क्तिन्-संप्र० शब्दशक्तौ, पकथानया
पुण्यदन्तौ दिवाकरनिशाकरौ, वाच० । वाचि. अनु० । विशेषः । मणि-
तौ, "गतीराहणेहि उत्तीहि य जावसागहि" पंचा० १ पवि० ॥

उत्तिग-उत्तिङ्ग-पुं० चूर्म्यां वृत्तिविवर्कारिणि गर्भाकारे जीवे,
ध० २ अधि० । "उत्तिगो परगहजो" नि० चू० १३ उ० ॥

"उत्तिगा चूर्मका गर्जजाहृतयो जीवाः" कल्प० । आव० । पि-

पीशिकासंतानके, दशा० ३ अ० । आचा० । कीटिकानगरे, वृ०
४ उ० । तृणाग्र उदकविन्दौ, आचा० २ श्रु० १ अ० १ उ० ।
सर्पच्छत्रादौ, च "गहणे सुसच्चिच्छिन्ना वीपसु हरिपसु वा । उद-
गम्मि तदा निबं उतिगपणसु वा" दशा० ८ अ० द्वि०, त० न० ।
नि० चू० १८ उ० । "णावाएउत्तिगं हत्येण वा पाएण सणघा,
उत्तिङ्गं रणम, आचा० २ श्रु० अ० उ० ॥

उत्तिगजेण-उत्तिङ्गजयन- न० उत्तिङ्गानां जयने चूर्मो उत्कीर्ण
गृहमुत्तिङ्गजयनम् । जयनसुद्धमनेदे, । कल्प० ॥

उत्तिम-उत्तीर्ण-त्रि० उद्-तृ-कर्तरि क्त-निवृत्तं, अष्ट० । पारंगते
कर्मणि कः कृतोत्तरणे नद्यादौ, वाच० ।

उत्तिम-उत्तम-त्रि० उद्-तमप् "इः स्वप्नादौ" ८ । १४६ । इत्या-
देरस्य इत्वम् । उत्कृष्टे, प्रा० । वाच० । आर्षे उत्तम इत्येव
बाहुल्येनोपलभ्यते इति तथैव उत्तप्रकरणे दर्शितम् ।

उत्तिमद-उत्तमार्थ-पुं० अनशनं, नि० चू० १ उ० ।

उत्तिमद्वपडिवम-उत्तमार्यप्रतिपन्न-पुं० स्त्री० अनशनप्रतिपद्ये,
नि० चू० १ उ० ।

उत्तेज्य-उत्तेजित-त्रि० उट्-तेज्-णिच्-क्तः । अधिकं क्षीपिते,
दश० ३ अ० । उन्कृष्टतो जनानीने "संयमाश्च विवेकेन शास्त्रेणोत्ते-
जित मुनेः" । अष्ट० । प्रेरित, भावे, क्तः प्रेरणायाम्, उद्दीपने च ।
न० अव्यगतिजदे, न० वाच० ।

उत्तेर-उत्तेर-पुं० विन्दौ, "उत्तेरा वपुयायनं समस्ति" ॥ पि०

उत्थ-उत्थ-न० वच्-यक् । अप्रगीतमन्त्रमात्रे स्तोत्रे चतुर्थि-
शस्तेऽनेनेदे, उपचारात् तन्मात्रे उच्यथांग च । वाच० । विशेषः ॥

उत्थंथ-उत्थ-धा० आवरणे, द० उज० द्वि० अतिद । स्तंभस्थं
इत्यादेशो वा जवति । उत्थंथ इत्यश् । प्रा० । रुणद्धि रुन्धे इति
अरुधत् अरंस्तीत् वाच० ॥

उद्-क्षिप्-धा० तु० उर्कृङ्क्षेपे, उत्थंथश्च उर्कृङ्क्षेप इति पति । प्रा० ॥

उत्थरमाण-उत्तरत्-त्रि० अभिजवति, "उत्थरमाणे सच्च महा-
ल्लभो पुण्यमहणिग्घोसो" आव० ४ अ० ।

उत्थर-उत्थर-न० उत् उत्तनतानि स्थवानि धृत्युच्छयकपाणि
उत्थरानि धृतिपञ्चेषु, ज० ७ श० ६ उ० ।

उत्थिय-अवस्तृत-त्रि० आच्छादिते, "सुदपम सत्तचत्तं तु गां-
स्थिया होति पाससु " पंचा० ८ पवि० ।

उत्थुज्जण-अवस्तोभन-न० आनिष्टोपशान्तये, निष्ठीयनेन घुघु-
करणे, एतच्च कौतुकजदत्येन साधुभिर्यज्यम् वृ० १ उ० । पं० व० ।

उदउल्लाहड-उदकाड-त्रि० ३ त० । गहदुदकविन्दुयुक्ते, दशा० ८
अ० । "उदउल्ला वीयमेसत्तं" दशा० ६ अ० । "उदउल्ला अण्णो
कायं नेव पुच्छेण सल्लिहं" दशा० ८ अ० । "उदउल्ला वा काय उ-
दउल्ला वा कायं समणिहं वा कायं समणिहं वा यत्थं न मुत्तेज्जा
न सफुसंज्जा " । दशा० । ४ अ० (अह पुण पवं जाणज्जा णो
पुरेकस्सकरणं इत्थेण वा अमणे वा ४ अफामुयं अणेसणिज्ज
जाय णो पमिसादिज्जा इत्यादि पुर कम्मशब्दे वक्तव्ये) आचा०
२ श्रु० १ अ० ५ उ० । उदकाडं पुनर्यद्विन्दुमार्हितं जाजनादि गह-
विन्दुरित्यर्थः । आ० । नि० चू० । उदगउल्लेन्यपि रूपं क्वचिद् द-
ध्यते ॥ कल्प० ॥

उदउल्लाहड-उदकाडहित- त्रि० उदकाडं हस्तेन पुरःकर्म
संस्पर्शनानीने पिण्डे, "सागारिय पिमुहसिय उदउल्लाहमे

आग्निमसिधं सागारिधं पिबुहेसिधं उदउल्लहरे'नि०सू०२०३०।
उदओदर-उदकोदर-न० जओदररोगे, जं० २ यक्०।

उदक-उदङ्क-पु० उदङ्को ये नोदकमुदच्यते तस्मिन्, जं० २ यक्०। जी.

उदच-उदञ्च-त्रि० उद् अनच् धिच्-उदकशब्दार्थे, प्रथमान्ता-
द्यर्थे, दिभ्देशादी, धाच०।

उदचाण-उदञ्चन-न० उद् अनच् णिञ् करणे ल्युट्। पिधानार्थे
पात्रे, (ढकल) जावे ल्युट्। ऊर्ध्वक्षेपे, कर्तरि ल्युट्। उद्वेपक,
त्रि० धाच०। अनु०।

उदंत-उदन्त-पु० उक्तोऽन्तो निर्णयो यस्मात्। वार्तायाम्, हा०
८ अ० " गोस्ते मे वदेज्जह उदन्तं" व्य० छि० ४३०। आ० म०
प्र०। स्तार्थे, स्वार्थे कन्। तत्रैव उक्तोऽन्तो ऽस्य पाकवशात्
प्रा० व० गतशेषः। पाकवशात् प्राप्नान्ते, धाच०॥

उदन्तवाहय-उदन्तवाहक-त्रि० वार्ताहरे, धाच०।

उदक-उदक-पु० उद् अर्क-अञ्च वा घञ् उत्तरकाशे, भाविफल-
के बुजाबुभकर्मणि, धाच०। उदये, " केरांचिछिपयज्वगानुर-
महो चित्तं परेणं विषा-वगोदकं कुतर्कमूर्च्छितमथान्येषां तु
वैराग्यतः" अष्ट०।

उदग (य) उदक-नं० उन्द गयवृ. नि. नद्योपश्च। जले. (चत्तारि
उदगा पम्पसा उत्ताणे णाममेगे उत्ताणोदप ऽन्यादि पुस्सिजाय-
शब्दे उत्तानसूत्राद्यसरे व्याख्यास्यते) (चत्तारि उदगा पम्पसा तं-
जहा कहमोदप खंजणोदप बासुओदप मेओदप इति सदृशान्तो
भावशब्दे) उदगं च दृष्टिर्हं घासु दग च। नि०सू०१०३०। तं०।
मिरापातीये, दश० ४३०। "जणं उदगं माट्टयाण य" श्री०।
"तिदि उदगोहिं मज्जावसा" त्रिजिह्वकैर्गन्धोदकाणोदकशीतोद-
कैर्माजयित्वा (स्या० ३ गा०) उदकान्मिच्छिगिति वादिनः।

एगे य सीओदगमेवणेण, हण्ण एके पयंति मोक्खं ॥

तथैके वाग्निजकादयो जागरणविशेषाः शीतोदकसेवनेन स-
न्निष्ठाण्कायपरिभोगेन मोक्षं प्रयच्छन्ति। उपपत्तिश्च ते अभिदधति-
यथोदकं बाह्यमन्नमपनयति एतन्मान्तरमपि तस्मादश्च यथोदकाच्छु-
क्तिरुपजायते एव बाह्यशुद्धिसामर्थ्यदर्शनादान्तरापि शुद्धिरुद-
काद्वेति मन्यन्ते।

एतेगमुत्तरं यथा ॥

उदगेण ये सिद्धिमृदाहरन्ति, मायं च पावं उदगं फुसंता।
उदगस्म फामेणसिया य मिच्छि, मिज्जंसु पाणा बहवे दगंसि
तथा ये केचन मृदा उदकेन शीतवारिणा मिच्छि परलोकमुदा-
हरन्ति प्रतिपादयन्ति सायमपराद्धं विकलं वा प्रातश्च प्रत्युपसि
च आशन्नप्रदणात् मध्याह्ने च तदेवं संध्यात्रयेऽप्युदकं स्पृ-
शन्तः स्नानादिकाः क्रिया जलेन कर्त्तव्यः प्राणिनो विशिष्टां
गतिमाप्नुवन्तीति केचनोदाहरन्ति। एतच्चासम्यक्। यतो
यद्युदकस्पर्शमात्रेण सिद्धिः स्यात् तत् उदकसमाश्रिता
मन्यन्तश्चादयः कृत्कर्माणो निरनुक्रोशा बहवः प्राणिनः
सिद्धयेयुरिति। यदापि तैरुच्यते। याह्यमलापनयनसामर्थ्यमुद-
कस्य दृष्टमिति तदपि विश्वास्यमाणं न घटते। यतो यथोदकम-
निष्टमन्नमपनयत्येवमन्नमन्नमप्यन्नगं कुङ्कुमादिकमपनयति।
ततश्च पुण्यस्याऽपनयनादिष्टविघातदृष्टिरुक्तः स्यात्। किञ्च
यतीनां ब्रह्मचारिणामुदकस्नानं द्वापयेय। तथाचोक्तम्। "स्नानं
मददर्पक, कामाङ्गं प्रथमं स्मृतम्। तस्मात्कामं परित्यज्य, न ते
स्नानं वैमरताः ॥ अपि च। नोदकविश्रमगात्रोहि, स्नानं ह्यथ-
जिघ्रियते। स स्नानो यां व्रतस्नातः, स याह्याज्यन्तरः शुचिः ॥ १४॥

मच्छा य कुम्मा य मिरिमिवा य, मग्गू य उद्धादगरक्वमा य।

अट्टाणमेयं कुमला वयंति, उदगेण जे सिद्धिमृदाहरन्ति। १५।

किञ्च यदि जलसंपर्कात्सिद्धिः स्यात्ततो ये सततमुदकावगाहिनो
मन्याश्च कर्माश्च सर्गसृष्टाश्च तथा मज्जस्तथाप्या जलचरविशे-
षास्तथादकगच्छसा जलमानुषाहृतयो जलचरविशेषा एते प्रथमं-
सिद्धयेयुर्न चैतद्दृष्टमिष्टम् ततश्च ये उदकेन सिद्धिमृदाहरन्त्येत-
दस्थानमयुक्तमसांप्रतं कुशलनिपुणा मोक्षमार्गाभिरु वदन्ति। १५।

किञ्चान्यत्।

उदयं जइ कम्ममलं हरेज्जा, एवं मृहं इच्छामित्तमेवं ॥

अंधवणे यारमणुस्मरित्ता, पाणाणि चवं विणिहंति मंदा। १६।

यद्युदकं कर्ममलमपहरेद्वैवं शुभमपि पुण्यमपहरेत्। अथ पुण्यं
नापहरेद्वैवं कर्ममलमपि नापहरेत्। अत इच्छामात्रमेवैतद्यु-
च्यते जत्र कर्मपरिहारीति। एवमपि व्यवस्थितं ये स्नानादिकाः
क्रियाः स्मार्तमार्गमनुसरन्तः कुर्वन्ति ते यथा जान्यान्वा अपरं
जान्यन्त्यमेव नेतारमनुमृष्य गच्छन्तं कुपयन्त्ययो भवन्ति ना-
निप्रेतं स्यात्तन्मवाभुवन्ति। एवं स्मार्तमार्गानुसारिणो जलशौच-
परायणा मन्दा अज्ञाः कर्त्तव्याकर्तव्यविवेकाधिकलाः प्राणिन एव
तन्मयान् तदाश्रितांश्च पुत्तरकादीन् विनिप्रति व्यापादयन्ति
अवश्यं जलक्रियया प्राणव्यपरांपणस्य सन्नवादिति ॥ १६ ॥

अपि च

पावाइं कम्माइं पकुवतोहिं, मिओदगं त् जइतं हरिज्जा।

मिज्जंसु एगे दगसत्तयाति, मुसं वयंते जलमिच्छिमाह। १७।

पापानि पापोपादानजनानि कर्माणि प्राण्युपमर्दकारिणि कुवे-
तोऽसुमतो यत्कर्मापचीयते तत्कर्म यद्युदकमपहरेत्। यद्येवं स्यात्
तर्हि यस्मादयं यस्मात्प्राण्युपमर्दकर्मापादीयते जलावगाहनाच्चा
ऽपगच्छति तस्मादुदकसत्त्वघातिनः पापपृथिव्या अप्येवं सिद्धयेयुः।
न चैतद्दृष्टमिष्टं वा। जलावगाहनात्सिद्धिमाहुस्ते मृषा वदन्ति ॥
किञ्चान्यत् ॥

आहंगु महापुरिमा, पुट्ठिं तत्तत्तवांधणा।

उदयेण मिच्छिमावसा, तत्थ मंदा वसीयति ॥ १८॥

केचन आदिदितपरमार्थो आहुरुक्तवन्तः। किं तदित्याह। यथा
महापुरुषाः प्रधानपुरुषा धत्तकलचरितारागणपरिभृतरथः। एवं
पूर्वस्मिन् काशे तममनुष्ठितं तप एव धनं येषां ते तमपोधनाः
पञ्चाग्न्यादितपोधिशेषेण निष्टमदेहास्त एवज्जताः शीतोदकपरि-
भोगेन उपसृक्कणार्थत्वात् कन्दमूलफलाद्युपभोगेन च सिद्धि-
मापन्ताः सिद्धिं गतास्तत्रैवं नृतायसमाकर्णने तदर्थसद्भावशेतात्
मन्दोऽङ्कः स्नानादित्याजितः प्राशुकादिकपरिभोगजनः संयमा-
नुष्ठाने प्रविशेदिति। यदि वा तत्रैव शीतोदकपरिभोगे विधीयति
लगति निमज्जतीति यावत्। तस्मात्सं वराक एवमवधारयति
यथा तेषां तापसादिवतानुष्ठायिनां कुलशिक्षातिस्मरणादिप्रत्यया-
दाविर्जितसम्यग्दर्शनानां मौनीन्द्रजावसंयमप्रातिपत्त्या अपगत-
ज्ञानावरणादिकर्मणां भरतादीनामिष मोक्षावार्तिनो तु शीतोदक-
परिभोगादिति ॥ १८ ॥ किञ्चान्यत् ॥

अनुंजिया नमि विदेही, रामगुत्ते य जुंजिया ॥

बाहृण उदगं जोच्चा, तद्वा तारा गणे रिमी ॥ १९ ॥

केचन कुनीयिकाः साधुप्रतारणार्थमेवमूचुः। यदि वा स्ववर्णाः
शीलव्रतधारिण एतद्वक्ष्यमाणमुक्तवन्तस्तद्यथा नमी राजा विदे-
हो नाम जनपदस्तत्र नवा वैदेहास्तत्रिवासिनो शोकास्तेऽस्य

परियाण्ड तुमिणीए संचिद्ध तए णं मे जियसत्तू राया
 आसया कयाए एहाए जाव बिजूसिए आमगंभवरगए महया
 नरुचदगरआसवाहणिया गिज्जायमाणे तस्म फरिहोदयस्म
 अवरुसामंते णं बीइयइ तए णं जियसत्तू राया तस्म फरिहो-
 दगस्म आजिज्जे समाणे सएणं उत्तरिज्जे णं आसगं-
 पिहइ एणं तं अवकमइ अवकमइत्ता ते बहवे राईसरजाव-
 पजिइओ एवं बयासी । अहो णं देवाणुप्पिया इमे फरिहो-
 दए अमाणे बसेणं गंधेणं रसेणं फासेणं से जहा णामए
 अहिमरेइ वा जाव अणामत्तराए चेव तएणं ते
 राईसरप्पजिइए जाव एवं बयासी । तहेव णं मामी जणं
 तुब्जे एवं वयह अहो णं इमे फरिहोदए अमाणे बसे-
 णं गंधेणं रसेणं फासेणं से जहा णामए अहिमरेइवा
 जाव अणामत्तराए तएणं से जियसत्तू राया सुबुद्धि
 अमच्च एवं बयासी अहोणं सुबुद्धि इमे फरिहोदए अम-
 णे बसेणं गंधेणं रसेणं फासेणं से जहा णामए अहि-
 मरेति वा जाव अणामत्तराए तएणं सुबुद्धि अमच्च जाव
 तुमिणीए संचिद्ध तएणं से जियसत्तू राया सुबुद्धि अमच्च
 दोच्चं पि तच्चं पि एवं बयासी अहोणं तं चेव तएणं से गु-
 बुद्धी अमच्च जियसत्तू राया रणा दोच्चं पि तच्चं पि एवं वृत्तं
 समाणे एवं बयासी णो खलु मामी अमहं एयंमि फरिहोद
 गंसि केइ विमहए एवं खलु मामी मुब्धिमहावि पोगग्रा
 बुब्धिमहात्ताए परिणमंति तं चेव पओगवीममा परिणया
 वि यणं मामी पोगग्रा पणत्ता तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धि
 अमच्च एवं बयासीमाणं तुमं देवाणुप्पिया अण्णं च पं-
 च तदुजयं च बहुहि य अमच्चभावुजावणादि मिच्छिज्जाजि-
 णिवेमेण य बुग्गाहेमाणे वुप्पायमाणे विहरादी । तएणं सु-
 बुद्धिस्म अमच्चस्म इमेयारुवे अज्जत्थिए समुप्पाज्जित्था
 अहो णं जियसत्तू राया संते तच्चं तहिए अविनहे मंछए
 जिण पणत्ते जावे णो उववज्जेते तं मेयं खलु ममजियसत्तू-
 स्म रणो मत्ताणं तच्चणं तहियाणं अविनहाणं मंज्याणं
 जिण पणत्ताणं जावाणं अजिगमणहयाए एयमहं उवायणा
 वेत्तए एवं संपेहेइ संपेहेइत्ता तिपत्तिणहिं पुरिमंहि सच्चि
 अंतरावणाओ णवयरुए गिएहइ २ ता मंज्जाकात्तममयंमि पवि
 रत्तमाणसंमि णिमंत परिणिसत्तांसि जेणव फरिहोदए तं एव
 उवागच्छइ उवागच्छइत्ता तं फरिहोदगं गिएहावेइ णवणमु
 घट्टणमु पक्खिवावेइ २ ता मज्जक्खारं पक्खिवावेइ हेत्थिय-
 मुहिए कारावेइ मत्तरत्तं परिवसावेइ दोच्चं पि णवणमु
 घट्टणमु गात्तावेइ २ ता णवणमु घट्टणमु पक्खिवावेइ २ ता
 मज्जक्खारं पक्खिवावेइ २ ता लंठिय मुहिय कारावे मत्तरत्तं
 परिवसावेइ २ ता तच्चं पि णवणमु घट्टणमु जाव संवमावेइ
 २ ता एवं खलु एणं उवाएणं अंतरा गात्तावेमाणे अंत-

रापक्खिवावेमाणे अंतरा अवसावेमाणे २ सत्तमत्तए रा-
 इंदिइ परिवसावेइ २ ता तएणं से फरिहोदए सत्तयंसि २
 परिणममाणंसि उदगरयणे जाव यावि होत्था । अच्छं पत्थे
 जच्चं तणुए फालियवणाजे वण्णेणं उववेए ४ आसाय-
 णिज्जं जाव सच्चिदियगायपट्हायणिज्जं तएणं सुबुद्धि
 अमच्च जेणव से उदगरयणे तेणव उवागच्छइ २ ता करयत्तंसि
 आमादेइ तं उदगरयणं वसेणं गंधेणं रसेणं फासेणं उव-
 वेयं आमायणिज्जं जाव सच्चिदियगायपट्हायणिज्जं जाणि-
 ता हट्टतुहे बहुहि उदगसंजारणिज्जेहिं दब्बेहिं मंज्जेइ
 २ ता जियसत्तूस्म रणो पाणियधरियं पुरिमं महावेइ २
 ता एवं बयासी तुमं देवाणुप्पिया इमं उदगरयणं गिएहा-
 हिं २ जियसत्तूस्म रणो ज्ञायणवेत्ताए उवववेइ तएणं से
 जियसत्तू राया पाणियधरए पुरिसं सुबुद्धिस्म अमच्चस्म एय-
 महं पणिसुणेइ २ ता तं उदगरयणं गिएहइ २ ता जिय-
 सत्तूस्म रणो भोयणवेत्ताए उवववेइ तएणं से जियसत्तू राया
 तं विपुलं अमचं पाणं ग्वाइमं साइमं आमाएमाणा विसा-
 एमाणा जाव विहरइ जिमियज्जुत्तरागए वियणं जाव परम
 सुइत्तए तंसि उदगरयणंसि जाव विमहए ते बहवे राईसर-
 जाव एवं बयासी । अहो णं देवाणुप्पिया इमे उदगरयणे
 अच्छं जाव सच्चिदियगायपट्हायणिज्जे तए णं ते बहवे
 राईसर जाव एवं बयासी तहेणं सामी जत्तं तुब्जे वयह जाव
 तं चेव पट्हायणिज्जे तए णं जियसत्तू राया पाणियधरयं
 पुरिमं महावेइ २ ता एवं बयासी एम णं देवाणुप्पिया-
 उदगरयणे कओ आमादेइ तए णं से पाणियधरए जियसत्तू
 रायं एवं बयासी एम णं मामी मए उदगरयणे सुबुद्धिस्म
 अंतियाओ आमाडेइ तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धि अमच्च
 सदावेइ २ ता एवं बयासी । अहो णं सुबुद्धी अहं तव
 अणिट्टे ५ जेणं तुमं ममं कट्ठाकात्तिं ज्ञायणवेत्ताए इमं उद-
 गरयणं ण उवववेमि तएणं तुमं देवाणुप्पिया उदगरयणे-
 कओ उवववेइ तए णं सुबुद्धी अमच्च जियसत्तू रायं एवं
 बयासी एम णं मामी सफरिहोदए तए णं से जियसत्तू राया
 सुबुद्धी अमच्च एवं बयासी केणं कारणेण । सुबुद्धी अमच्च
 एम फरिहोदए तएणं सुबुद्धी अमच्च जियसत्तू रायं एवं
 बयासी एवं खलु मामी तुम्हे तइया मम एवमाइक्खमाणस्म
 ४ एयमहं णो महइ तएणं ममं इमेयारुवे अज्जत्थिए चिंत्ति-
 ए पत्थिए मणोगए मंक्खे समुप्पाज्जित्था । अहो णं जियसत्तू
 राया संते जाव जावे णो महइ णो पत्थिय णो गेयइत्ति
 तं मेयं खलु मम जियसत्तूस्म रणो मंताणं जाव मंज्याणं
 जिणपमत्ताणं जावाणं अजिगमणहयाए एयमहं उवायणा-
 वेत्तए एवं संपेहेइ २ ता एवं चेव जाव पाणियधरियं पुरिमं
 महावेइ २ ता एवं बयासी तुमं देवाणुप्पिया उदगरयणं
 जियसत्तूस्म रणो ज्ञायणवेत्ताए उवववेहिं तं एणं कारणेण-

सामी एस से करिहोदए तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धिस्स अमच्चस्स एवमाइवस्वमाणस्स ४ एयमहं णो सहइइ २ ता असइहमाणो १ अभिन्तरइणज्जे पुरिसे सहावेइ २ ता एवं बयासी गच्छइ णं तुब्जे देवाणुप्पिया अंतरावणणाओ एवधरए गिएहइ जाव उदगसंजारणिज्जेहिं दम्बेहिं संभारे ह । ते वि तहेव संजारेइ जियसत्तुस्स राणो उवणेइ तए णं जियसत्तू राया तं उदगरयणं करयत्तंसि आसाएइ आसाय-णिज्जं जाव मत्विदियगायपट्ठायाणिज्जं जाणिता सुबुद्धि अमच्चं सहावेइ २ ता एवं बयासी सुबुद्धि एएणं तुमे संता-तत्थ जाव संजूया जावा कओ उवत्तइ तएणं सुबुद्धी अमच्चं जियसत्तू रायं एवं बयासी एएणं सामी मए संता-जाव जावा जिणवयणाओ उवत्तइ तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धि अमच्चं एवं बयासी तं इच्छामिणं देवाणुप्पियाणं तव अंतिए जिणवयणं णिसामित्तए । तएणं सुबुद्धी अमच्चं जियसत्तुस्स रसो विचित्तं केवद्विपणणत्तं चउज्जामं धम्मं परिकहेइ तमाइवइति जहा जीवा बुज्जंति जाव पंच आणु-वयणि । तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धिस्स अमच्चस्स अं-तिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हइतुइ सुबुद्धि अमच्चं एवं बयासी सहइमिणं देवाणुप्पिया णिमंथं पावयणं ३ जाव से जहे यं तुब्जे बयह तं इच्छामिणं तव अंतियं पंचाणुवइयं सत्त-मिक्खवाइयं जाव उवमंपजित्ताणं विहरित्तए अहामुहं देवाणुप्पिया मा पन्निबंधं करेह । तएणं जियसत्तू राया सुबु-द्धिस्स अमच्चस्स अंतिए पंचाणुवइयं जाव बुवालसविहं गिह्मिधम्मं पटिबज्जइ । तएणं जियसत्तू राया समणोवासए जाए अजिगयजीवाजीवे जाव पन्निज्ञानेमाणे विहरइ । तेणं कालेणं तेणं समणं थेरा जेणेव चंपाणयरं जेणेव पुण्णजेइ चइए तेणेव समवमहे जियसत्तू राया सुबुद्धियाणिमए सु-बुद्धी धम्मं सोच्चा जं एवरं देवाणुप्पिया जियसत्तू रायं आपुच्छामि जाव पव्वयामि अहामुहं देवाणुप्पिया मा पन्निबंधं करेह तए णं से सुबुद्धी अमच्चं जेणेव जियसत्तू राया तेणेव उवागच्छइ २ ता एवं बयासी एवं खलु सामी मए थेराणं अंतिए धम्मं णिसम्म सेविधम्मं इच्छिए पन्नि-च्छिए तए णं अहं सामी संसारजओविग्गे जीए जाव इच्छामि णं तुब्जेहिं अजणुप्पाए समाणे जाव पव्वइत्तए तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धि अमच्चं एवं बयासी इच्छामि ताव देवाणुप्पिया कइ वयाइं वासाइं उरात्ताइं जाव जुंजमा-णा तओ पच्छाए गयाओ थेराणं अंतिए मुंमे जवित्ता जाव पव्वइस्सामो । तए णं सुबुद्धी णामं अमच्चं जियसत्तु-स्स रसो एयमहं पडिमुणेइ तएणं तस्स जियसत्तुस्स रसो सुबुद्धिणा सद्धिं विपुत्ताइं माणुस्सगाइं जोगभोगाइं जाव पञ्चणुभवमाणस्स बुवालसवासाइं बीइत्ताइं । तेणं का-लेणं तेणं समणं थेरागमणं जियसत्तू राया धम्मं सोच्चा

एवं जं एवरं देवाणुप्पिया सुबुद्धिं अमच्चं आमंतेमि जेठ-पुत्तं रज्जे उवेमि तएणं तुब्जे णं जाव पव्वयामि अहामुहं देवाणुप्पिया मा पन्निबंधं करेह । तए णं जियसत्तू राया जेणेव सए गिहे सुबुद्धि अमच्चं सहावेइ एवं बयासी एवं खलु मर थंराणं जाव पव्वयामि तुपं णं किं करेमि तए णं सुबुद्धी अमच्चं जियसत्तू रायं एवं बयासी जाव के-अस्से आहारे वा जाव पव्वयामि तं जइ णं देवाणुप्पिया जाव पव्वयाहिं गच्छ णं देवाणुप्पिया जेट्ठपुत्तं कुरुवे ठावेहिं सहस्सपुरिमवाहिणी सीयं कुरुत्तिताणं मम अंतिए सीया-ओ जाव पाउज्जवइ तएणं से सुबुद्धी अमच्चं सीया जाव पाउ-ज्जवइ । तए णं जियसत्तू राया कोरुंबियपुरिसे सहावेइ २ ता एवं बयासी गच्छइ णं तुब्जे देवाणुप्पिया अदिस्सत्तुस्स कुमारस्स रायाजिमेयं उवट्ठवेह । तहेव कोरुंबियपुरिमा अजिमिच्चं जाव जियसत्तू राया पव्वइए । तए णं जिय-सत्तू रापरिसी एकारसअंग्गाइं अहिजित्ता बहूणि वासा-णि परियायं पाउणित्ता मामियाणं संलेहणाए सिद्धे । तए-णं सुबुद्धी एकारसअंग्गाइं अहिजित्ता बहूणि वासाणि जाव सिद्धे एवं खलु जंवू समणेणं जगवया महावीरेणं जाव मंपत्तेणं बारसमस्स णायज्जयणस्स अयमहे पप्पत्ते चित्तेमि । “मिच्छत्तमोद्धिमणा-पावपमत्ता वि पाणिणो वि-गुणा । करिहोदगं च गुणणो, हवन्ति वरगुरुपसायाओ ? ” बारसमं णायज्जयणं सम्मत्तं ? २ ॥ हा० ।

उदगता-उदकता- स्त्री० अण्कारुपतायाम्, “ णो बहवे उदग-जाणिया जीवा य पामात्ता य उदगता य वक्कमंति ” स्या० ३७० ।
उदगदोणि-उदकदोणि- स्त्री० अन्नभाजने, यत्र तमसोऽं शीत-लीकरणायाक्रियते, “ उदगदोणि । णिव्वतिप ” ज० १६ श० ।
१ उ० । दश० “ फल्लिहगाल्लणा वाणमत्तं उदगदोणिणं ” उदक-दोणयोऽरहइजसंधारिका इति । दश० ७ अ० ॥

उदगपरिणय-उदकपरिणत- त्रि० उदकदायकावस्थां प्राप्ते, स्या० ३७० ३ उ० ३ उ० ॥

उदगपसूय-उदकपसूत- त्रि० जलोत्पत्ते कन्दारी, “ उदगपसूया-णि कंदाणि वा मूलाणि वा पत्ताणि वा ” आखा० २ भु० १ अ० ॥

उदगपोगल-उदकपौल्ल- न० उदकप्रधानं पौल्लं पुरुषसमूहे मध्ये, “ तत्थ समुद्धियं उदगपोगलं परिणयं वा सिउकामं अन्नं वंसं साहरंति ” स्या० ३ उ० ३ उ० ॥

उदगमच्छ-उदकमत्स्थ- पुं० इच्छधनुःस्वरूपे, ‘ एष बाणमसूचक उत्पातविशेषः, म० ३ श० ६ उ० ॥ अनु० ॥

उदगमाल-पुं० उदकमात्रा-स्त्री० ६ त० उदकशिखायाम्, वस्त्रा-याम्, स्या० १० उ० ॥

लवणस्सणं समुदस्स केमहात्तए उदगमात्ते पप्पत्ते ? गोय-मा ! दसजोयणसहस्साइं उदगमाले पप्पत्ते ॥

प्रवृत्त ! लवणस्य समुद्रस्य किंप्रमाणा महत्या उदकमात्रा समपानीयोपरिच्युता बोमशयोजनसहस्रोच्छ्रया प्रहृता ? भगवा-नाहगीतम ! दशयोजनसहस्राणि उदकमात्रा प्रहृता । जी० ३ प्रति०

उदगरयाण

उदगरयाण-उदकरत्न- न० उदकमेव रत्नमुदकरत्नम् । उदक-
जाती, उक्त्ये, "अस्मिहि इमस्स धम्मियस्स पदमाप धम्मापमि-
ष्साप उद्वे उदगरयाण अस्सादिय" ज० १५ श० १ उ० ॥

उदगरम-उदकरस- पुं० जलरसे, तत्रो समुद्रा पर्युष उदगरसे
ण पणप्ता तजहा काहोदे, पुक्करोदे, मयंजुरमणे, स्या० ३३ ग० १ उ
"अपंगइयाउ उदगरसं णं पणप्ता" ज० १ वक्र० ॥

उदग (दग) लेख-उदकलेख-पुं० नायि प्रमाणजलावगाहनं,
"अतो मासस्स तत्रो दगलेखे कंमाणे सबभो" स० । दशा० ।
जललेखे, "बहु परियायसि पाणीसु उदगलेखे तहप्पगारे असणं
जाय पमिगाहजा" आचा० २ भू० १ भ० ११ उ० ।

उदगवात्थि-उदकवस्ति-स्त्री० जलभृद्वनौ, जलाधारचर्ममयभाज
ने, "उदगवात्थि परामुल्ल" ज्ञा० १८ अ० ।

उदगवहल्लय-उदकवाहल्लय-न० भाविंणुसंतापोपशान्तये ज-
लवर्षके वाहल्लके, आ० म० द्वि० ।

उदगविन्दु-उदकविन्दु-पुं० जलबिन्दु, पंचा० ४ वि० ।

उदगवेग-उदकवेग-पुं० उदकरये "तिक्खमि उदगवेग विस्समि
विज्जल्लमि वरुत्तंते" व्य० प्र० १ उ० ।

उदगमंजाराणुज-उदकमंजाराणिय-न० बाहकमुस्तादौ, उद-
कवासादौ, "हउतुं वहुहि उदगमंजाराणुजोहि", ज्ञा० १३ अ०
उदगमन्थ-उदकशस्त्र-न० उदक शस्त्रमुदकभेद शस्त्रम् । अण्का
यारकं स्वकायपरकायशस्त्रे, आचा० १ भू० १ अ० ३ उ० ।

उदगमिहा-उदकशिखा-स्त्री० वेलायाम्, स्या० १० ग० ।

उदग (दग) सीमय-उदक (दक) सीम-पुं० उदक (दक)
स्य शीताशीतान्दपानीयस्य सीमा यत्रासौ उदक (दक) सीमः
मनःशिक्षकस्य वेत्तधरनागराजस्यावासपर्यन्ते, जी० ३ प्रति०
(तत्कल्पना वेत्तधरशब्देवकृत्यते)

उदग (दग) हाग-उदकधारा-स्त्री० उदकविन्दुप्रवाहे, ज्ञा० १ अ० ।

उदगुप्पीझा-उदकोत्पीझा-स्त्री० तलागादिषु जलसमूहे, ॥ अ० ॥
३ श० ६ उ० ॥

उदगा-उदग्र-त्रि० उन्नतमग्रं यस्य । उन्मत्त, स्या० ४ ग० ॥

उन्नतपर्यवसाने, ज० २ श० १ उ० । उक्त० । उक्तं, उक्त० १४
अ० । प्रधाने, "जहा ते तिकख दाहे, उदग्गे दुण्ण हंसप" सीहे-
मियाण पवरे परं हवइ वहुस्सुप" उक्त० १३ अ०

उदगाचारित्तत्र उदग्रचारित्ततपस् पुं० स्त्री० उदग्र प्रधानं स्वा-
ध्यावारं सर्वविरतिशृङ्खलं दशाश्रित्युपचारित्ततपो द्वादशाश्रित्यु-
पस्य स उदग्रचारित्ततपाः । प्रधानचारित्ततपस्कं, "चिन्ता वि-
कान्तिं विरत्तकामो, उदगाचारित्ततवां महेसी, उक्त० १३ अ० ॥

उदत्त-उदात्त-पुं० उद- आ० द्वा० क. वसोत्पात्तस्थानेषु उच्च-
रुचरिते स्वेर, तद्युक्ते, त्रि० । "प्रविकल्पितः क्रमावा-नर्तनगम्भीरो
महाबलः । स्थेयान् निगुहमानां, धीरा दासो हृदयतः कथितः "
सा० द. उक्ते (पूर्वपदलोपन) नायकभेदे, वाच० । कर्तार नः । उदारे
अयं निजः परा वेति, गङ्गा लघुचेतसाम् । उदारचरितानां तु
वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ पा० १५ वि० । महति, समये, दार्तारि,
च त्रि० । जावे क. दाने, वाद्यनदे, अलङ्कारभेदे च । वाच० ।

उदत्ताज-उदात्ताज-पुं० गौतमगोत्रविशेषभूते पुरुषे, तत्प्रव-
र्त्तिते गोत्रे, तत्र जाते च । "ते उदात्ताज" स्या० ७ ग० ।

उदय-उदय-पुं० उद- इ. अच. प्रादुर्भावे, आचा० १ भू० १ अ०

६ उ० । उदयसौ, विशेषः । ज्योतिषोक्ते राशेरुदयरूपे हस्ते । आ-
धारे अक्ष । "यैर्यत्र उदयं ज्ञात्वा स तेषामुदयः स्मृतः" इत्युक्त-
शृङ्खले रवेर्दृष्ट्याम्यस्थाने, उदयाचरे, पूर्वपर्वते, वाच० । क-
र्मपुत्रज्ञानां यथास्थितिष्वज्ञानां बाधाकाशक्षयेणापवर्तनविशेषता
वा उदयप्राप्तानामनुज्वने, विपाकवेदने, क० प्र० । कर्म० ।
दशा० । प्रयः । उदयावधिकाप्रविष्टानां कर्मपुत्रज्ञानामुद्भूतस-
मर्थतायाम्, आ० म० प्र० । विपाकं, दशा० १ अ० ।

(१) प्रकृत्युदयः तत्र नानात्वं च ।

(२) जघन्यान्तुष्टस्थित्युदयः ।

(३) अनुजागादयः ।

(४) प्रदेशोदयनिरूपणावसरे साधनादिप्ररूपणास्वामित्वे ।

(५) कस्मिन्गुणस्थाने कियत्यः प्रकृतयो जगवतः क्षीणाः ।

(६) उदयहेतुः ।

(१) तत्कल्पना चेत् तत्र प्रकृत्युदयो यथा-

उदभा उदीरणाप, तुष्टो मोक्षेण एकचत्तासं ।

आवरणविग्रमंजलाण-लोभवेण य दिट्ठिपुं ॥ ३८८ ॥

आलिगमहिं वेण्ति, आउगणं अप्पमत्तावि ॥

वेयाणियाणि छुय्हुसमय-तणुपज्जा दायनिहाउ । ३८९ ॥

मणुपगज्जाइतसवा-यं च पज्जत्तमुभगमापज्जं ॥

जमकित्तिमुच्चगात्तं-पंचाजोगिकंइ तिन्धयरं ॥ ३९० ॥

उदय उदीरणायाः तुल्यः किमुक्तं जवति उदीरणायाः प्रकृत्या-
दयः प्रागुक्ता या च माद्यनादिप्ररूपणा यच्च स्वामित्वमन्तत् सर्व-
मन्यूनार्तिरिक्तमुदयऽपि रूपव्यम् । उदयोदीरणयोः सहजावि-
त्यात् । तथाहि यत्र उदयस्तत्रोदीरणा यत्र उदीरणा तत्रोदयः
किं सर्वत्राप्येयमिति चेत् उच्यते ; अत आह । मुक्त्वा एकचत्ता-
रिंशत् प्रकृतीनामासामुदीरणामन्तरेणापि कियत् काशमुदयस्य
प्राप्यमाणत्वात् । तथाहि ज्ञानावरणपञ्चकं दर्शनावरणतुष्ट्यान्तर-
पञ्चकमेव जलसंज्ञां भवेदत्रयसम्यक्त्वसमप्रमिथ्यात्वरूपा वि-
ज्ञानिः प्रकृतिः स्वस्वोदयपर्यवसाने आल्लिकामात्रं काशमधिकृ-
त्य वेदयन्ति । उदीरणामन्तरेणापि कवक्षेनादयनावल्लिकामात्रं
काशमनुभवन्तीत्यर्थः ॥ तन्नावल्लिकामात्रं त्रयाणां वेदानां मिथ्या-
त्वस्य चान्तरकरणस्य प्रथमार्थ्यतया आवल्लिकाशेषायाम् शेषाणां
स्वस्यसत्तापर्यवसाने । तथा चतुर्णामप्यायुषां स्वस्यपर्यवसाने
आवल्लिकामात्रं काशमुदय एव जवतीति नोदीरणा मनुष्यायुर्वेद-
नीययोर्वा प्रमत्ताप्रमत्तसेयतप्रभृतय उदीरणामन्तरेणापि केवक्षे-
नेनोदयेन वेदयन्ते न तथा तनुपर्यासाः शरीरपर्यासा पर्यासाः
मन्तो द्वितीयस्य समयादारभ्य शरीरपर्याप्त्यनन्तरसमयादार-
भ्य इन्द्रियपर्याप्तिचरमसमयं यावत् उदीरणामन्तरेणापि केव-
क्षेनेनोदयेन निद्राः पञ्चापि वेदयन्ते । तथा मनुष्यगतिपञ्चन्द्रिय-
जातित्रसवात्पर्याप्तसुजगादेयशःकीर्त्युर्बोत्तररूपा नवप्रकृति-
योगिकेयश्चिन् उदीरणामन्तरेण स्वकाशं यावत् केवल्लिनि नैवाद्-
येन वेदयन्ते । तथा तनुपर्यासाः शरीरपर्याप्तापर्यासाः सन्तो द्वि-
तीयस्य समयादारभ्य शरीरपर्याप्त्यनन्तरसमयादारभ्य इन्द्रि-
यपर्याप्तिचरमसमयं यावत् उदीरणामन्तरेणापि । क० प्र० ।

होइ अणाइआणोतो, आणिसंते धुवाद्याणुदओ ।

माइमपज्जवसाणो, अधुवाणं तदयमिच्छस्स ॥

इदं प्रकृतयो द्विधा तद्यथा ध्रुवादया अध्रुवादयाश्च । तत्र कर्मप्र-
कृतिका उदयचिन्तायामप्यष्टपञ्चादशादधिकं प्रकृतीनां शतं म-
न्येन अत उच्ये वाकरणाष्टकपरिसमाप्तेः कर्मप्रकृतिभिः प्रायो व-

इयते । ततो ध्रुवादयाः प्रकृतयोऽष्टचत्वारिंशत्संख्या वेदितव्या-
स्तथा ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरायपञ्चकं दर्शनावरणचतुष्टयं
मिथ्यात्वं वर्णादिविशतिस्तैजसकर्मणसमकषिरास्त्रिषु गुणा-
द्युभे अगुरुलघुनिर्माणमिति । एतासामष्टचत्वारिंशत्संख्याकानां
प्रकृतीनामुदयो चिन्ता । तद्यथा अनाद्यनन्तः अनादिस्पर्धवसा-
नस्तत्र अभव्याश्रितानां च ततः कदाचिदपि व्यवच्छेदासंजवात्
जन्मानधिकृत्यानादिसर्पवसानः तेषां मोक्षं प्रतिस्थितानामव-
श्यमुदयव्यवच्छेदसंजवात् । अभ्रवाणामध्रुवादयानां प्रकृतीनामु-
क्त्यतिरिक्तानां विशेषरशतसंख्यानामुदयसादिपर्यवसानः अ-
ध्रुवादयतः परावृत्त्य २ तासामुदयज्ञावात् न केवलमध्रुवादया-
नामुदयः सादिसर्पवसानः किन्तु मिथ्यात्वस्य च । तथाहि-
सम्यक्त्वात्प्रतिपत्तिमधिकृत्य मिथ्यात्वस्योदयः । सादिः पुनरपि
सम्यक्त्वकल्पानव्यवच्छेदाद्भवः । तदेवं मिथ्यात्वस्योदयस्त्रि-
विधः भावेदितस्तद्यथा-अनाद्यनन्तानादिसर्पवसानः । एतौ च
छावपि भङ्गौ ध्रुवादयत्वात्तद्भङ्गेन गृहीतौ तृतीयस्तु जेदः सादि-
पर्यवसानलक्षणस्तदयमिच्छसेत्यनतावयवनं साक्षादुक्तमिति
परमितिज्ञाया ज्ञेया, पुनरुक्ता इहापि विज्ञेया ।

उदीरणादयानां, जह नाणत्तं तयं वीच्छं ॥

यथा-किं पूर्वं बन्धविधौ प्रकृतिस्थित्याद्यो भेदा उक्तास्तद्यथा
प्रकृतिबन्धः (स्वर्गमन्त्राऽनुजागबन्धः प्रदेशबन्धः । तथा इहा-
प्युदयाधिकारं ज्ञेयान्तद्यथा प्रकृत्युदयः स्थित्युदयोऽनुभागो-
दयः प्रदेशोदयश्च । तत्राचार्यः स्वयमेवाग्ने सप्रपञ्चमुदीर-
णकारणं वदति उदयोदीरणयोश्च प्रायः स्वामित्वं प्रत्य-
विशेषः सहभाविन्यात् । तथाहि-यत्रोदयस्तत्रोदीरणा यत्रोदी-
रणा तत्रोदयः । ततो यथा प्रकृत्यादयो भेदा उदीरणाधिकारं
वदन्त्येव यत्र स्वर्गमन्त्रं प्रकृतीनां तदेतत्सर्वमन्यनानतिरिक्तम-
त्रापि भावनीयम् । यत्पुनर्नानात्वं तदज्ञिभिस्तुगह(उदीरणेत्यादि)
उदीरणोदययोः प्रकृत्यादिनेदविषये यतो नानात्वं तद्वत् शेषं
तदुदीरणावच्छेदमिति ज्ञावः ।

तत्र प्रकृतिजेदविषयं नानात्वं विदशेयपुर्णगणितयमाह ।

चरिमोदयपुष्पाणं, अजोगिकलं उदीरणा विरहे ।

देगूणं पुष्पकांक्षी, मनुयालगवेयण।याणं ॥

तद्यच्चिय पउजत्ती, जातानहाणहोइ य चउाहं ।

उद्भो आवलिअंते, तेवीसाए उ मेमाणं ॥

चरमोदयानां चरमे अर्थागिकेयविचरमसमये उदयो यासां नाम-
प्रकृतीनां ताश्चरमोदयास्नाश्चेमा नव । तद्यथा मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रिय
जानिप्रसन्नमबाधनमपर्याप्तनामसुभगनामादययशःकीर्तिना-
मतीर्थकृतां च जगवतामर्थागिकेयविनां तीर्थनाम च । एतासां
नवानां प्रकृतीनामुद्भौगोत्रस्य च अर्थागिकाश्चस्त्वावत् काशः यावत्
उदीरणाविरहेऽपि उदीरणाया अज्ञानेऽप्युदय एव केवलः प्रवर्तते ।
तथा मनुष्यायुः सातवेदनीयमसातवेदनीयं सन्त्येवरूपाणां नि-
सृणां प्रकृतीनां प्रसन्नसंयतगुणस्थानकात्परतः शेषेषु गुणस्थान-
केषु वर्तमानानामुत्कर्षतो देशानां पूर्वकोटी यावत् उदीरणाम-
न्तरं केवलं उदयो जवति । स चात्कर्षत इयान् काशः सार्था-
गिकेयविगुणस्थानके द्रष्टव्यः शेषस्य गुणस्थानकस्य सर्वस्याप्य-
न्तर्गुह्यतप्रमाणत्वात् । अथ कस्मात्सातासातवेदनीयमनुष्यायुषां
प्रसन्नसंयतगुणस्थानकात्परत उदीरणा न प्रवर्तते । उच्यते अ-
र्माणां उदीरणा संक्रियाध्यवसायवशतः प्रवर्तते तथा स्वाज्ञाव्यात्
त्रिशुक्रविशुक्रतराध्यवसायवर्तिनश्चाप्रसन्नसंयतादयस्ततस्तेषां-
वेदनीयविक्रमनुष्यायुषोऽदीरणाया अज्ञावः । तथा शरीरपर्याया-

पर्याप्तानां स्तां शरीरपर्याप्तिं पर्याप्त्यन्तरसमयादारभ्य याव-
त्तृतीया पर्याप्तिरिन्द्रियपर्याप्तिः परिसमाप्तिमुपैति तावत्पञ्चानाम-
पि निष्ठाणां तथा स्वाज्ञाव्यात् मोदीरणा प्रवर्तते किन्तुदय एव
केवलस्तथा शेषाणां ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयान्तरा-
यपञ्चकसंजवत्तन्मोक्षप्रवृत्त्यसम्यक्त्वमिथ्यात्वनाशकायुषस्तय
गायुर्देवायुषाणां त्रयोविंशतिप्रकृतीनामावहिकाः । ततोऽन्तर्ज्ञता-
थमावहिकायामुदय एव केवलोदीरणा । तथाहि-पञ्चानां ज्ञाना-
वरणप्रकृतीनां स्रक्खक्खविदर्शनावरणरूपस्य दर्शनावरणचतु-
ष्टयस्य क्रीणकषायस्य पर्याप्तावहिकायां वर्तमानम्यावहिकायां प्र-
विष्टत्वान्मोदीरणेत्युदय एव केवलः । एषामेव सज्जवत्तन्मोक्षस्य
सूक्ष्मसपरायपर्यन्तावहिकायां मिथ्यात्वक्षीपुनपुसकवेदानामन्त-
रकरणे कृते । त्यागावहिका शेषाणां नाशकायुस्तियगायु-
र्देवायुषां ह । त्यागावहिकायामुदय एव केवलो मोदीरणा ।
आवहिकान्तर्गतस्य कर्मणः सर्वस्याप्युदीरणा तद्व्यात् इह-
मनुष्यायुष उदीरणाविरहेऽप्युदयकाशः प्रागेव देशानपूर्वकोटी-
प्रमाणमुक्तस्ततो मनुष्यायुषो मिथ्यादृष्टादीनां पर्यन्तावहिकाया-
मुदीरणाविरहेऽपि य उदयकाश आवहिकामात्रः स तदन्तर्गत
एव यादित्य इति पृथग्भोक्तः । पूर्वकोट्यभिधाने ह्यर्थागिकामात्रं
तदकंशतया जलमामर्थ्यात् उक्तमवशेष शेषाणां तु प्रकृतीनां
यावदुदयस्तावदुदीरणा यावदुदीरणा तावदुदय इति तदेव
दर्शितः प्रकृत्युदये उदीरणातो विशेषः । संप्रत्यत्र मायादप्ररूप
णा कर्तव्या सा च चिन्ता मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च
तां द्विविधामपि चिकीर्षुगह ।

मोहो चउहा तिविहं, वोसमत्ताहमूणपण्णं ।

मिच्छन्तउदयउहा, अधुवधुवाणं दुविहंतिविहो ॥

मोहो मोहनीयस्य कर्मण उदयश्चतुर्था चतुःप्रकारस्तद्यथा सा-
दिरनादिरध्रुवा ध्रुवश्च । तथाहि-उपशान्तगुणस्थानका प्रतिपातितो
जवेत् सादिस्तस्तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिः । ध्रुवाध्रुवावज्जवत्तज्ज्याप-
क्या, अशेषाणां सप्तानां मूलप्रकृतीनामुदयास्त्रिविधस्त्रिप्रकारस्त-
द्यथाऽनादिध्रुवोऽध्रुवश्च । तथाहि-ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरा-
याणामुदयः क्रीणमोहान्तसमये यावत् वेदनीयनामगोत्रायुषा
सर्थागान्तसमयम् । न च क्रीणा नृयः प्रदुर्भवति ततः एतासां स-
प्तानामप्युदयोऽनादिर्जन्मानामध्रुवः रूपकश्रेण्यामाह । यथात्तकांश्च
तथा उदयव्यवच्छेदज्ञावाद्भव्यानां ध्रुवः कदाचिदपि व्यवच्छेदा-
संजवात् । कृता मूलप्रकृतिषु साक्षाद्विप्रकृपणा । सांप्रतमुत्तरप्रकृ-
तिजृतां करोति (मिच्छन्तउदयइत्यादि) मिथ्यात्वस्योदयश्चतुर्था
चतुःप्रकारस्तद्यथा सादिरनादिरध्रुवोऽध्रुवश्च । तत्र सम्यक्त्वात्प्रति-
पत्तितस्य भवेत् सादिस्तस्तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनर्नादिध्रुवाध्रुवा
वभन्वभन्वापक्या । तथा अध्रुवाणामध्रुवादयानां प्रकृतीनामुदयो
त्रिविधो द्विप्रकारस्तद्यथा सादिरध्रुवश्च । सा च साद्यध्रुवता
अध्रुवादयवद्भवनीया । तथा ध्रुवाणां ध्रुवादयानां प्रकृतीनां प्राग्-
तस्वरूपाणां मिथ्यात्ववर्ज्यशेषसमच्चत्वारिंशत्प्रकृतीनामुदयास्त्रि-
प्रकारस्तद्यथाऽनादिध्रुवोऽध्रुवश्च तथाहि धातिध्रुवादयानां प्रकृतीनां
क्रीणमोहगुणस्थानकचरमसमयः यावदुदयानामध्रुवादयानां सार्था-
ग्य न समयस्ततस्तत्स्थानमप्राप्तानां सर्वेषामपि संसारजीवानां
मुदयो ध्रुवादयो नाम नादिध्रुवाध्रुवो प्राग्वत् । उक्तः प्रकृत्युदयः

(१) सम्प्रति स्थित्युदयमाह-

उद्भो विद्वक्खणं, संपत्तीए मजावतो पढो ।

सति तस्मिन्नावधीतो, पञ्चमोऽदीरणा उदयो ॥

इह उदयो द्विधा । तद्यथा स्थितिक्रयेण प्रयोगेण वा । तत्र स्थितिरवाच्यकालरूपा तस्याः क्रयेण इत्येकत्राकालभञ्जनावरूपाणां मुख्यहेतुनामप्राप्तिं सत्यां यः स्वभावत उदयः स स्थितिक्रयेणोदय उच्यते । यो पुनस्तस्मिन्नुदये प्रवर्तमाने सति प्रयोगत उदीरणकरणरूपेण प्रयोगेण दलिकमाकृत्यानुभवति स द्वितीय उदीरणोदयाभिधान उच्यते । स च उदयसामान्यतो द्विधा । तद्यथा— जघन्य उक्तृष्ट । तत्रोक्तृष्टस्थित्युदीरणोक्तृष्टस्थित्युदयस्थित्यान्वयिकस्थथा आह—

उदीरणाजोगाणं, अइदिडिइय य जोगो उ ।

हस्सुदपमडिइणं, निहसमा सगिसाणप ॥

उदीरणायांयानामुक्तृष्टस्थितौनां प्रकृतीनामुदीरणायोग्येज्यः स्थितिक्रयः उदययोः सति एकया उदययोः स्थित्या अन्यत्रिका वदितव्याः । तथा उक्तृष्टायां स्थितौ कथ्यमानायां अवधिकालेऽपि बाधद्विकं प्रकृत्यति तथा बन्धावसिकथायामती-तायामन्तरस्थितौ विपाकोदयेन वर्तमान उदयावसिकान्त उप-द्वितिनीः सर्वा अपि स्थितौ उदीरयति उदीर्य च वेदयन्त ततो बन्धावसिकाहीनयोः शेषयोः सर्वस्या अपि स्थितेरुदयोदीरणे तुल्ये वेद्यमानायां च स्थितौ उदीरणा न प्रवर्तते किन्तुदय एव केवलस्ततो वेद्यमानायां समयमात्रस्थितिक्रयोऽधिका उक्तृष्टस्थित्युदीरणा । तत उक्तृष्टस्थित्युदयाबन्धावसिकोदयावसिकादीनां आनुक्तृष्टस्थित्युदय उदयोक्तृष्टप्रधानप्रकृतीः वदितव्याः । शेषाणां तु यथायोगं तत्राप्युक्तनीत्या उदयस्थित्याऽन्यत्रिकाऽवगन्तव्यः । संप्रति जघन्यस्थित्युदये विशेषमाह । (हस्सुदपमडिइणं) प्रागुक्तानां मनुष्यगतिपञ्चम्यजातिप्रसवापरपर्याप्तसुजगादय-यशःकीर्तितीर्थकरनामोच्चैर्गोत्रायुश्चतुष्टयसातासातवेदनीयनि-क्षापञ्चकज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयसंज्ञ-जनसोऽजघन्यसमयस्त्वमिथ्यात्वरूपाणामेकचत्वारिंशत्संख्याका-नां प्रकृतीनां निक्षापञ्चकानां सतीनां वद्विशिष्टसंख्यानां इहसो जघन्यः स्थित्युदय एकस्थितिरवसया । निक्षायां पुनरैकस्थितौ-नां समये वेदितव्यः । किमुक्तं जवति । उक्तृष्टाणां वद्विशिष्टप्रकृ-तीनां जघन्यः स्थित्युदयः समयमात्रैकस्थित्युदयप्रमाणे वदित-व्य इति । समयमात्रा वैका स्थितिरवसया स्थितिरवसया । निक्षा-पञ्चकस्य हृद्युदीरणाया अभ्यावेऽपि शरीरपर्याप्त्यनन्तरं विपाका-दयकां प्रवर्तनाऽपि प्रवर्तते । तत एका स्थितिं प्राप्यते इति । तच्चर्जनशेषं तु सर्वमपि साध्यादिप्रकरणादिकं स्थित्युदीरणाया-मेव निरवशेषमवगन्तव्यम् । उक्तः स्थित्युदयः ॥

(३) सम्प्रत्यनुभागोदयमाह ।

अणुजागुदयो वि उदीरणा—ए तुल्लो जहमए नवरं ।

आवलिगंतेन सम्म—सं वेयसीणंतल्लोजाणं ॥

अनुजागोदयोऽप्युदीरणायास्तुल्यो यथानुजागोदीरणा सप्रप-ञ्चमत्र वक्ष्यते तथाऽनुजागोदयोऽपि वक्तव्य इति भावः । किं सर्वथा साम्यमिति वदत आह । नवरमयं विशेषोऽजघन्यमनु-जागोदयं सम्यक्त्ववेदानां क्षीणान्तानां क्षीणमोहगुणस्थानक-पर्यवसानानां ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायदर्शनावरणचतुष्टयरूपाणां चतुर्दशानां प्रकृतीनां संज्यजनसोभस्य च आवसिकान्ते जानी-यात् । इयमत्र भावना । ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरण-चतुष्टयवेदयसंज्यजनसोभसम्यक्त्वरूपाणामेकोनविंशतिप्रकृती-नां स्वस्वपर्यवसानसमये उदीरणाया व्यवच्छेदे सति परत आ-वसिकां गत्वा आवसिकावरमसमये जघन्यानुजागोदयस्य प्राप्य-माणत्वादिति । तदेयमुक्तोऽनुजागोदयः । पं० सं० ।

(४) सम्प्रति प्रदेशोदयजिधानावसरस्तत्र चेमौ अर्थाधिकारौ-तद्यथा साधनादिप्रकरणस्याभिधौ । साधनादिप्रकरणं द्विविधा । मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च । तत्र मूलप्रकृतिविषय साधनादिप्रकरणार्थमाह ।

अजहमाणुकोसा, चउविहा गिएहचउविहा मोहे ।

आउस्म माइअयुवा, संमविगप्पा य सव्वेवि । ३५३ ।

मोहनीयायुर्वर्जानां वषां कर्मणामजघन्यः प्रदेशोऽयं चतुर्विध-स्तद्यथा साधिरनादिभ्रुवोऽभ्रवश्च । तथाहि कश्चित् कृपितकर्म-शो देवलोके देवो जातः स च तत्र संक्षिप्तो यथा उक्तृष्टां स्थि-तिं बभूव उक्तृष्टप्रदेशाप्रमुदस्यति ततो बन्धावसाने कालं कृत्वा एकेन्द्रियेषु उत्पन्नस्तस्य प्रथमसमये प्रागुक्तानां वषां कर्मणां जघन्यप्रदेशोदयः । स वैकसामायिक इति कृत्वा साधिरनादि-भ्रुवश्च । ततोऽन्यः सर्वोऽन्यजघन्यः सोऽपि तस्य द्वितीयसमये जवन् साधिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिभ्रुवाभ्रवौ पूर्ववत् । तथा तेषामेव वषां कर्मणामनुक्तृष्टः प्रदेशोदयस्त्रिप्रकार-स्तद्यथा अनादिभ्रुवोऽभ्रवश्च । तथाहि अमीनां वषां कर्मणामनु-क्तृष्टः प्रदेशोदयः प्रागुक्तस्वरूपस्य गुणितकर्मोदयस्य स्वस्वोदया-न्तगुणभ्रिग्विषयमानस्य प्राप्यते सन्नैक सामायिक इति कृत्वा साधिरभ्रवश्च । ततोऽन्यः सर्वोऽन्यनुक्तृष्टः स आनादिः सर्व-भावान् । भ्रुवाभ्रवौ पूर्ववत् । तथा मोहे मोहनीये अजघन्योक्तृष्टः प्रदेशोदयश्चतुर्विधस्तद्यथा साधिरनादिभ्रुवोऽभ्रवश्च । तथाहि-कृपितकर्मोदयान्तरकरणे हते अन्तरकरणे पर्यन्तजाविगोपुञ्जा-कारसंस्थितावसिकामात्रावसिकान्तसमये मोहनीयस्य जघन्य-प्रदेशोदयः । स वैकसामायिक इति कृत्वा साधिरभ्रवश्च । ततो-ऽन्यः सर्वोऽन्यजघन्यः सोऽपि ततो द्वितीयसमये जवन् साधिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादि भ्रुवाभ्रवौ पूर्ववत् । तथा गुणित-कर्मोदयस्य सद्धमसंपरायगुणस्थानकान्तसमये उक्तृष्टप्रदेशोदयः । स वैकसामायिक इति कृत्वा साधिरभ्रवश्च ततोऽन्यः सर्वोऽन्यनुक्तृष्टः स आपशमभ्रणीतः प्रतिपतितो भवन् साधिस्तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिभ्रुवाभ्रवौ पूर्ववत् । आयुषि चत्वारोऽपि जेदा उक्तृष्टा जघन्यरूपाः साधुभ्रवाः । चतुर्षामपि भेदानां यथायोगं नियतका-लं भावान् । तथा सर्वेषां कर्मणां प्रागुक्तानां वषां मोहनीयस्य उक्तशेषे विकल्पौ उक्तृष्टजघन्यरूपौ साधुभ्रवौ तौ च प्रागेव जावितौ कृता मूलप्रकृतीनां साध्यादिप्रकरणे ।

संप्रत्युत्तरप्रकृतीनां चिकीर्षुराह ।

अजहमाणुकोसो, सगयाझा एगचउतिहा चउहा ।

मिच्छते सेमाणं, उविहा सव्वे य सेमाणं । ३५४ ।

तैजसस्तत्त्ववर्णादिविशानिस्थिरास्थिरनिर्माणगुरुतृष्टुजाज्ञ-भक्तानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयरूपाणां सप्त-चत्वारिंशत्प्रकृतीनामजघन्यप्रदेशोदयश्चतुर्विधस्तद्यथा साधिरना-दिभ्रुवोऽभ्रवश्च । तथाहि—कृपितकर्मोदय उक्तृष्टसंज्ञेऽंशं वर्तमान उक्तृष्टा स्थितिं बभूव उक्तृष्टप्रदेशाप्रमुदस्यति । ततो बन्धावसाने कालं कृत्वा एकेन्द्रियेषु उत्पन्नस्तस्य प्रथमसमये प्रागुक्तानां सप्त-चत्वारिंशत्प्रकृतीनां जघन्यप्रदेशोदयः । नवरमप्रकृत्य ज्ञानावर-णावधिदर्शनावरणयोर्बन्धावसिकान्तरमसमये देवस्य जघन्यप्र-देशोदयं वदितव्यः । स वैकसामायिक इति कृत्वा साधिरभ्रवश्च ततोऽन्यः सर्वोऽन्यजघन्यः । स च द्वितीयसमये जवन् साधिः ।

तन्मथानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत् । तथा अमृषा-
मेव समचत्वारिंशत् प्रकृतीनामुत्कृष्टः प्रदेशोदयः । स चैकसामा-
यिक इति कृत्वा साद्विगुणश्च ततोऽन्यः सर्वोऽन्यनुत्कृष्टः स ज्ञाना-
दिः सदैव जावात् । ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत् । तथा मिथ्यात्वं मिथ्यात्वस्य
जघन्योऽनुत्कृष्टश्च प्रदेशोदयश्चतुर्विधः । तथा साद्विगुणादिध्रुवोऽध्रु-
वश्च । तथा हि-कृपितकर्मांशस्य प्रथमसम्यक्त्वमुत्पादयतः कृतान्त-
रकरणस्य औपशमिकस्य सम्यक्त्वात्प्रच्युतस्य मिथ्यात्वं गतस्या-
न्तरकरणपर्यन्तमाविगोपुच्छाकारसंस्थितावक्षिकामात्रदक्षिकान्त-
समयं वर्तमानस्य जघन्यतः प्रदेशोदयः स चैकसामायिक इति
कृत्वा साद्विगुणश्च ततोऽन्यः सर्वोऽन्यजघन्यः सापि द्वितीयसम-
ये जघन सादिः वेदकसम्यक्त्वाद्वा प्रतिपतितः सादिः तन्मथान-
मप्राप्तस्य पुनरनादिः ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत् । तथा कश्चिदुणितकर्मांशो
यदा देशविरतिगुणध्रुवा यत्मानः सर्वविरतिप्रतिपद्यते ततस्त-
न्निमित्ता गुणध्रेणि करोतीति कृत्वा च तावदन्ता यावत् द्वयो-
र्गुणध्रुवयोर्मस्तके तदानीं च कश्चिन्मिथ्यात्वं गच्छति । ततस्त-
स्य मिथ्यात्वस्यात्कृष्टः प्रदेशोदयः स चैकसामायिक इति कृत्वा सा-
द्विगुणश्च ततोऽन्यः सर्वोऽन्यनुत्कृष्टः सोऽपि ततोऽद्वितीयसमये जघ-
न सादिः वेदकसम्यक्त्वाद्वा प्रतिपतितः सादिः तन्मथानमप्राप्तस्य
पुनरनादिः ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत् । एतास्मा च समचत्वारिंशत्प्रकृतीनां
मिथ्यात्वस्य च उत्तमोऽपि विकल्पा जघन्यानुत्कृष्टा द्विधा द्विप्र-
कारा तथा सादी अमृषा तौ च जातितावदशेषणामध्रुवादयानां
प्रकृतीनां दशोत्तरशतसंख्यानां सर्वेऽपि विकल्पा जघन्याजघन्यो-
त्कृष्टानुत्कृष्टा द्विधा ज्ञानव्याः तथा साद्विगुणध्रुवाश्च सा च
साधध्रुवता च अध्रुवादयत्वाद्यमेव कृता साद्यनादिप्ररूपणा ।

सम्प्रति स्यामन्वमप्यजिघासीय तच्च द्विधा उत्कृष्टप्रदेशोदय-
स्वामित्वे जघन्यप्रदेशोदयस्वामित्वे च । तत्रोत्कृष्टप्रदेशोदयस्या-
मित्यप्रतिपादनार्थं सतवर्तानि गुणध्रेणिः स्या अपि प्ररूपयति ॥

सम्प्रतुष्णामावि य, विरण संजायणाविगोम य ।

दंभणमोहकवगे, कमायओ सामगुवसंत ॥ ३७५ ॥

ग्वगे य र्खीणमोह, जिणे य दुविह असंखगुणसेही ।

तदओ तविवरीओ, कालो संखेजगुणमेही ॥ ३७६ ॥

३६ एकादशगुणध्रेण्यः तथा सम्यक्त्वात्पाद प्रथमा, द्वितीया
अप्यकदेशविरततृतीया विरते सर्वधिरत, प्रमत्ते चतुर्थी, सयोजना
नामनन्तान्तरधना विमयाजने पञ्चमी, दर्शनमोहनायतृतीयरूप-
पृष्ठी, चारित्रमोहनीयापशमक सप्तमी, उपशान्तमोहनीये अष्ट-
मा, मोहनीयरूपक नवमी, क्रीणमोह दशमी, सयोगिकवजि-
ति अयोगिकवजिनिषेकादशीति (असंखगुणमेही उदयश्रुति)
सर्वस्तोकसम्यक्त्वात्पादगुणध्रेण्यो दक्षिकं ततोऽपि देशविरतिगु-
णध्रेण्यामसंख्येयगुणं ततोऽपि सर्वविरतिगुणध्रेण्यामसंख्येयगुण-
मेव तावद्वाच्यं यावदयोगिकवजि गुणध्रेण्यो दक्षिकसंख्येयगुण
तस्मात् प्रदेशोदयमयाश्चित एता गुणध्रेण्यो यथाक्रमसंख्येय-
गणा वक्तव्याः (तविवरीओत्ति) सर्वास्यपि एतासु गुणध्रेण्यु
काश्रस्तद्विपरीत उदयविपरीतः संख्येयगुणध्रेण्यो तथा अयो-
गिकवजिगुणध्रेण्योऽसंख्येयगुणं एवं तावद्वाच्यं यावत् सम्य-
क्त्वात्पादगुणध्रेण्योऽसंख्येयः । गणस्यापना ण्वा सम्यक्त्वा-
त्पादगुणध्रेण्यः । पुनर्यथोत्तरगमसंख्येयगुणदक्षिकाकाश्रस्तश्च स-
ंख्येयगुणाः उपरिष्ठा पृथक्त्वेन यथोत्तरविशाखा विशालतराः
अथोच्यते कथं दक्षिकं यथास्तमसंख्येयगुणं प्राप्यते उच्यते ।
सम्यक्त्वं ह्युत्पादयन् मिथ्यादृष्टिर्भवति ततस्तस्य स्तोकां गुणध्रे-
णिदक्षिकं सम्यक्त्वात्पक्षौ सन्त्या पुनः प्रागुक्तगुणध्रेण्यपेक्षया

संख्येयगुणदक्षिका गुणध्रेणिः विद्युत्त्वात् ततोऽपि सर्वविरतस्य
गुणध्रेणिरसंख्येयगुणदक्षिका तस्यातिविद्युत्त्वात् । एवमुत्तर-
सर्वविद्युत्प्रकर्षवशात् यथोक्तसंख्येयगुणदक्षिका भावनीया ॥

संप्रति का गुणध्रेणिः कस्यां गतां प्राप्यते इत्येतद्विरूपणार्थमाह ।

तिर्भावपदमर्माद्विओ, मिच्छत्तगण वि होज अमृजवे ॥

पगयं तु गुणियकस्मे, गुणमेही सीमगाणुदय ॥ ३७७ ॥

आद्यास्तिस्रो गुणध्रेण्यः सम्यक्त्वात्पाददेशविरतिस्वविरति-
निमित्ता उदित्येव मिथ्यात्वं गतस्य अप्रशस्तेन चरममरणे
उदित्येव मृतस्य अन्यमधे नारकादिरूपपराभवे किञ्चित्कालमुद-
यमार्धध्वं प्राप्यन्ते शेषास्तु गुणध्रेण्यः परमभवानारकादिरूपे न
प्राप्यन्ते नारकादिभवो हि अप्रशस्ते मरणे न प्राप्यन्ते न च शेषास्तु
गुणध्रेण्यु सती अप्रशस्तमरणसंततः किन्तु क्रीणास्तेव । तथा
चाकम् । “उत्तिगुणाश्रयापि, मिच्छत्तगणयस्म आहमा निधि ।
लज्जति न संमा साधो, जं हीणस्तु अतुजमरणं” तथा प्रकृतमत्र
उत्कृष्टप्रदेशोदयस्वामित्वे गुणितकर्मांशेन गुणध्रेण्योऽशिरसामु-
दये वर्तमानेन ।

आवरणविग्वमोहणां, जिणोदय्याण वा वि नियगंते ।

तदुत्तरवणाण ओहीण-णो हि लच्छिस्म उक्कम् ॥ ३७८ ॥

आवरणं पञ्चप्रकारं ज्ञानावरणं चतुःप्रकारं दर्शनावरण
(विग्वन्ति) पञ्चप्रकारमन्तगयमेगासां चतुर्दशप्रकृतीनां लघु-
रूपणायां शीघ्ररूपणायामर्थमन्युद्यतस्य । द्विविधा हि रूपणा
लघुरूपणा चिररूपणा च । तत्र योऽष्टवर्षिक एव सप्तमासादय-
धिकं सयमं प्रतिपन्नतर्पतिपत्यन्तत्वं चातर्मुहतेन रूपध्रेणि-
मार्जते तस्य या रूपणा सा लघुरूपणा । यत् प्रभृतेन काश्चन
सयमं प्रतिपद्यते सयमप्रतिपत्तिरूपध्वं प्रभृतेन काश्चन रूपक-
गुणध्रेणिमार्जते तस्य या रूपणा सा चिररूपणा तथा च प्रभृ-
ताः पुत्राः परिवर्तन्ति स्तोका एव च शेषीनयन्ति ततो न तथा
उत्कृष्टः प्रदेशोदयो लज्जते । उक्तं लघुरूपणया अच्युत्थितस्येति
तस्या गुणितकर्मांशस्य क्रीणमोहगुणस्थानक चरमसमये गुण-
ध्रेण्योऽशिरसि वर्तमानस्यात्कृष्टः प्रदेशोदयो जघति नवरम । (ओ-
हीणोऽहिलच्छिस्मति) अवधोऽवधिज्ञानमुत्पादयते बहवः
पुत्राः परिवर्तयन्ते ततो नावधिगुक्तस्यात्कृष्टप्रदेशोदयच्छयत्राज
इत्यनर्थाध्विधियुक्तस्येत्युक्तम् । तथा मोहानां मोहनीयानां प्रकृ-
तीनां सम्यक्त्वसंख्येयगुणध्रेण्योऽप्युदयवदनयत्वात्तमप्राणां गुणितकर्मां-
शस्य रूपकस्य स्वस्योदयचरमसमये उत्कृष्टः प्रदेशोदयः । तथा
जिने कर्वाजिनि उदयो यासां ता जिनेदयकास्तासां मध्ये आदा-
रिक्त्वमार्कतजससन्तकसंख्येयनपटकप्रथमसंहननवर्णदिविशति-
पराघातोपघातादिगुरुचक्षुर्विहायेगतिद्विकपर्याप्तप्रत्येकस्थिरास्य
रगुभाशुर्भतिमीगरूपाणां द्विपञ्चाशत्प्रकृतीनां गुणितकर्मांशस्या-
योगिकवजिगुणस्थानकचरमसमये उत्कृष्टः प्रदेशोदयः सुस्वर-
दुःस्वरनिरोधकाश्चोत्तरास्मान्नास्त्रः पुनस्तत्त्वामनिरोधकाः तथा
अन्यतरवेदनीयमनुष्यायुर्मनुष्यगतिपञ्चैन्द्रियजातिप्रसयादरपर्या-
मसुतगादययश कीर्तिनीयकाराश्चैवोपाणां द्वादशप्रकृतीनां गुण-
ितकर्मांशस्यायोगिकवजिनश्चरमसमये उत्कृष्टः प्रदेशोदयः ।

उवमंतपदमगुणमेहीण, निदापुगम्स तस्मेव ।

यावद सीमगुम्वयंति, जाव देवस्स गुरनवगे ॥ ३७९ ॥

उपशान्तकरायस्यात्मीयप्रथमगुणध्रेण्योऽशिरसि वर्तमानस्य सुग-
नवकस्य वैक्रीयसन्तकदेवद्विकरूपस्यात्कृष्टः प्रदेशोदयः । तथास्यै
वोपशान्तकरायस्यात्मीयप्रथमगुणध्रेण्योऽपि कादयानन्तरसमये-
प्राप्यतीति तस्मिन् पाश्चात्यसमये जाते देवस्य ततः स्वप्रथमगु-

णश्रेणीशिरसि वर्तमानस्य वैश्वस्यस्तकदंवाडकरूपस्योत्कृष्टः प्रदेशोदयः ।

मिच्छन्ती मीमाणां-ताणुव्यं असमन्तीण गिह्नीण ।

तिरिउदण गंवाण य, विद्या तइया य गुणमेही ॥४००॥

इह केनचित् देशविरतेन सता दशविरतिप्रत्यया गुणश्रेणिः कृता ततः संयमं प्रतिपन्नस्ततः संयमप्रत्यया गुणश्रेणिः कृता ततो यस्मिन्कात्रे द्वयोरपि गुणश्रेण्योः शिरसि एकत्र मिलितः तस्मिन् कात्रे वर्तमानो गुणितकर्मांशः कश्चिन्मिथ्यात्वं प्रतिपद्यते तस्य तदा मिथ्यात्वानन्तानुबन्धनामुत्कृष्टः प्रदेशोदयः । यदि पुनः सम्यग्मिथ्यात्वं प्रतिपन्नस्तर्हि ३ सम्यग्मिथ्यात्वस्य स्त्यानाहं-त्रिकस्य पुनर्मिथ्यात्वं गतस्यागतस्य वा उत्कृष्टः प्रदेशोदयो वाच्यः । यदि स्त्यानहंत्रिकस्य प्रसक्तस्य सयनऽयुदयः प्राप्यते तथा तिर्यक्षु इव उदय एकान्तेन यस्मां तास्तिर्यगुदयैकान्ता एकाहं-त्रिचतुरिन्द्रियस्यावगमसुक्ष्माधारणनामानस्तथाः पर्याप्तनाम्नश्च तिर्यगववप्राप्तौ सत्यां देशविरतिसर्वविरतिगुणश्रेणिशिरसोरेकत्र योगं वर्तमानस्य मिथ्यादृष्टेः स्वस्वादये वर्तमानस्योत्कृष्टः प्रदेशोदयः ।

अंतर्करणे करणां, होहिति जयदेवस्म तं मुहुत्तं नो ।

अट्टाहकमायाणं, गहं पि य नो कमायाणं ॥४०१॥

इह काश्चिदुपशमश्रेणिं प्रतिपन्नोऽन्तरसमयं अन्तरकरणं जयिष्यतीति तस्मिन् पाश्चात्यसमये कात्रं कृत्वा देवो जातः तस्य देवस्य उत्पत्त्यन्तर्मुहूर्तात् परतो गुणश्रेणिशिरसोरेकत्र योगं वर्तमानस्य मिथ्यादृष्टेः स्वस्वादये वर्तमानस्योत्कृष्टः प्रदेशोदयः । इह काश्चित् उपशमश्रेणिं प्रतिपन्नोऽन्तरसमयं अन्तरकरणं जयिष्यतीति तस्मिन् पाश्चात्यसमये कात्रं कृत्वा देवो जातः तस्य देवस्य उत्पत्त्यन्तरमन्तर्मुहूर्तात्परतो गुणश्रेणिशिरसि वर्तमानस्य प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानावरणरूपायादृक् अद्विकवज्जानां यस्मां नाकपायाणामुत्कृष्टः प्रदेशोदयः ।

हस्मन्ति बंधिता, अट्टा जोगाडिनिमगेणं ।

उत्क्रमपपहमा-देयाम्म सुरनागजातां ॥४०२॥

अद्या बन्धकाप्रयोगमनोवाक्रायनिमित्तं वीर्यमा आदिस्थितिः प्रथमा स्थितिः तस्यां दक्षिणकर्केष यादिस्यितिर्दक्षिणकर्केषः । एतयामुत्कृष्टपदे सति किमुक्तं भवति उत्कृष्टेन बन्धेन कात्रेन उत्कृष्टे योगं वर्तमानो दृष्ट्यां जयत्यां स्थितिं बन्धाप्रथमस्थितौ च दक्षिणकर्केषे पस्तमस्योत्कृष्ट कृत्वा मृतः सन् देवो नारको जातः तस्य प्रथमोदये प्रथमस्यैव उदये वर्तमानस्य देवायुषो नारकस्य नारकायुषोत्कृष्टः प्रदेशोदयः । (अट्टाजोगुत्ति) भागव-मिषु तीर्थक्षु मनुष्येषु वा विषये कश्चिन् तीर्थगायुः कश्चित् मनुष्यायुत्कृष्टं पत्न्यापमस्थितिकं बन्धा बहु शीघ्रं च मृत्वा त्रिप-ल्लोपमायुष्कं तीर्थक्षु परा मनुष्येषु मध्ये समपन्नस्तत्र च सर्वा-ल्लोपजीवितमन्तर्मुहूर्तप्रमाणं वज्रयित्वा अन्तर्मेहनमेकमपवृत्त्यर्थः शेषमशेषमपि स्वस्वापवर्त्तनाकरणेनापवर्त्तयतस्ततोऽपवर्तमा-नानन्तरप्रथमसमयस्तथास्तथैव मनुष्यायुष्यासंख्यं तिर्यगापि मनुष्यायुषोत्कृष्टः प्रदेशोदयः ।

दृजगणाज्जनमर्ग, वृगअणुपुच्छिन्धिसगर्नायाणं ।

देसणामोहे खवणं, देसविगइणं व गुणमेही ॥४०३॥

इहाविरतसम्यग्मिहर्देशेनमोहनोयत्रितयं रूपयितुमच्युततां गुणश्रेणिं करोति । ततः स एव देशविरतिप्रतिपन्नस्ततः सर्वविरति-निमित्तां गुणश्रेणीं करोति । तत्करणपरिष्कारो सत्यां संक्रिष्टो

ज्या पुनरप्यविरतो जातः तस्य तिसृणामपि गुणश्रेणीनां शिरसि वर्तमानस्य तस्मिन्नेव जये स्थितस्य दुर्जगानां दयायशः कीर्तिनां चैर्गोत्राणामुत्कृष्टप्रदेशोदयः । अयं तिर्यक्षु उत्पन्नस्तर्हि तस्य पूर्वो-क्तानां तिर्यग्दिकर्माहानामुत्कृष्टप्रदेशोदयः मनुष्यां जातस्तर्हि मनुष्यानुपूर्वोक्तानामिति ।

संययणापंचगस्स य, विद्यादीतित्रि होति गुणमेही ।

आहारगउज्जो वा-णुत्तरतणु अप्पमत्तस्म ॥४०४॥

इह कश्चिन्मनुष्यो देशविरतिप्रतिपन्नस्ततः संदेशविरतिप्रत्ययां गुणश्रेणिं करोति । यतः स एव विद्युच्छिप्रकर्षवशातः सर्वविरति-प्रतिपन्नस्ततः सर्वविरतिप्रत्ययां गुणश्रेणिं करोति । ततः स एव तथाविधशुच्यशमोऽन्तानुबन्धनां विसंयोजनायोनित्यतस्ततस्त-त्रिमित्ता गुणश्रेणिं करोति । एव चित्तीयादयस्तिस्त्रो गुणश्रेण्यो भवन्ति ताश्च कृत्वा तामां शिरसि सुवर्तमानस्य प्रथमसहननव-ज्जानां पञ्चानां सहननानां यथायोग्यमुदयप्राप्तानामुत्कृष्टप्रदेशोदयः तथा उत्तरतर्ता शरीरे आहारक वत्तमानस्याप्रसक्तभावं गतस्य प्रथमगुणश्रेणिशिरसि वर्तमानस्याहारकसत्तकादयोस्तथोत्कृष्टः प्रदेशोदयः ।

वईदियमावणो, कम्मं काऊण तस्मिंमं विपणं ।

आयावस्स उ तच्चे, पट्टममयम्मि व वट्ठो ॥४०५॥

गणितकर्मांशः पञ्चेन्द्रियसम्यग्मिहर्ज्ञानः सम्यक्कर्मानिमित्तां गुणश्रेणिं कृतवान् । ततस्तस्यां गुणश्रेणितः प्रतिपत्तिनो मिथ्यात्व गत्या द्विन्द्रियमध्य समुत्पन्नः तत्र च द्विन्द्रियप्रायाग्यां स्थितिं मुक्त्वा शेषं सर्वमप्यपवर्त्तयति । ततोऽपि मृत्वा एकैन्द्रियो जातः । तत्र एकैन्द्रियसमां स्थितिं करोति शीघ्रमेव च शरीरपयाप्तस्त-स्य ततोऽन आनपयेदिनः खरथाद्वर्णयिषीकायिकस्य शरीरप-याप्त्यन्तरप्रथमसमये आतपनाम्नः उत्कृष्टप्रदेशोदयः एकै-न्द्रियो द्विन्द्रियस्थितिं ततोऽप्येव स्वयोग्यां करोति न द्विन्द्रियवि-स्थितिर्मातः द्विन्द्रियग्रहणम तद्वैद्यमुक्तं उत्कृष्टप्रदेशोदयस्वामी ।

संप्रति जयन्त्यप्रदेशोदयस्वास्थ्यवमनिधीयते ।

पयगं तु खीवयकस्मे, जह्मदेवर्हिद्विनिन्नमुहत्तं ॥

सेमे मिच्छत्तगतो, अतिकिञ्चटो कात्रयं तु खविगण ॥४०६॥

एगंदियगो पट्टमं, समयं वमंमु पावगणं ॥

केवलदृगमणपजय-चवणुअचकग्याण आवगणा ॥४०७॥

जयन्त्यस्वामीति जावप्रधानाऽयं निदेशः प्राकृतत्वाच्च ततः परस्याः सप्तम्या लुक् ततोऽयमर्थः । जयन्त्यप्रदेशोदयस्वामित्वं प्रकृतमधि-कारः कृणितकर्मांशेन सूत्रं चात्र सममी तृतीयायै वेदितव्या । तत्र काश्चित्कृपितकर्मांशा देवो जयन्त्यस्थितिर्देशवर्षमहस्रायुत्पत्त्यन्-तरं मुहूर्तं गते सति सम्यक्त्व प्रतिपद्यते तच्च सम्यक्त्व दशय-र्षमहस्राणि देशानानि यावत्परिपाल्य अन्तर्मुहूर्तावशेषं जीयित मिथ्यात्व गतः स चार्तिस्माद्विप्रणिणामो वृक्ष्यमाणकर्मणामुत्कृ-ष्टस्थितिवन्धमारभते प्रवृत्तं दक्षिणं तदानीमुद्धृतयति तावद्यावद-न्तर्मुहूर्तम् । ततः सङ्क्षिप्तपरिणाम एव कात्रं कृत्वा एकैन्द्रियो जातस्तस्य प्रथमसमये मतिज्ञानावरणकथसदृशनावरणमनःपथ-वज्ञानावरणचक्षुज्ञानावरणाचक्षुदृशनावरणानां जघन्या प्रदेशो-दीरणा स्तौका जवति यतस्तस्यानुभवादीरणा बह्वी प्रवर्तते । यत्र चानुजागोदीरणा बह्वी तत्र स्तौका प्रदेशोदीरणा ततो

“ मिच्छत्तगतो अतिकिञ्चटो ” इत्याद्युक्तम् ॥

ओहीणं संजमाउ, देवत्तगणं यम्म मिच्छत्तं ॥

उक्कोमं बंधिउई बंधे, विकट्टणा आतिगं गेनु ॥४०८॥

कृपितकर्मांशः संयमं प्रतिपन्नः समुत्पन्नावधिज्ञानदर्शनोऽप्रति-

पतितावधिज्ञानदर्शन एव देवो जातस्तत्रचान्तर्मुहूर्त्तं गते मिथ्या-
त्वं प्रतिपन्नस्ततो मिथ्यात्वप्रत्ययेनात्कृष्टा स्थिति बहुभारतं प्र-
चूतं दक्षिकं विकर्षयति उदत्तयति इत्यर्थः । तत आधत्तिकां
गत्वा अतिक्रम्य बन्धार्थलिकायामतीतायामित्यर्थः अवधारबधि-
ज्ञानावरणावधिदर्शनावरणावधिर्जघन्यः प्रदेशोदयः ॥

वेयणियंतरमोगा, चउहिव्व निदपज्ञायस्म ॥

उत्क्रमं उरिं बंधो, परिजागा पवेइया नवरं ॥ ४०७ ॥

उद्योर्ध्वेदनीययोः सातामातयोः पञ्चानामन्तरायाणां शोकाग्न्य-
च्चोप्राणां च जघन्यः प्रदेशोदयोऽवधिज्ञानावरणस्येव धर्तितया
निद्राप्रचल्योर्गपि तथैव केवलमुत्कृष्टस्थिति बन्धात् प्रतिजगत्स्य
प्रतिपत्तिस्तस्य निद्राप्रचल्योर्गपि ननु नवितु जगत्स्य चेति द्रष्टव्यम् । उत्कृ-
ष्टस्थिति बन्धा हि अनिशयेन संकृष्टस्य जयति नचातिस्फुरेश
वर्तमानस्य निद्रादयसंमयस्तत उत्कृष्टस्थितिबन्धात्प्रतिभग्न-
स्थिति द्रष्टव्यम् ॥

वरिसवरतिरिययावर, नीयंमि मइममं नवरं ।

तिन्नि निदानिहा, इंदिय पउजुत्तिपढममयम्मि ॥ ४०८ ॥

चपयरो नपुंसकवेदस्ततो नपुंसकवेदतियंगतिष्ठावरणं चिगो-
आणां जघन्यः प्रदेशोदयो मतिज्ञानावरणस्येवास्य निद्रानिद्राद-
योऽपि तिस्रः प्रकृतयो जघन्यप्रदेशोदयविषये मतिज्ञानावरणवत्
भावनीयाः । नवरमिन्द्रियपर्याप्त्यापर्याप्त्यप्रदेशप्रथमसमये इति
द्रष्टव्यम् । ततोऽनन्तरसमये उदीरणायाः संनवने जघन्यप्रदेशो-
दयान्तवात् ॥

दंमणमोहं तिन्निहे, उदीरणदय आलिगं गंतु ॥

सत्तएह पवमेवं, उवममिच्छागण देवे ॥ ४०९ ॥

कृपितकर्मांश तस्य औपशमिकस्य स्वयम्भुजैर्गोशमिकस्य-
कन्वाप्रच्यवमातस्य अन्तरकरणेन स्थितेन द्वितीयस्थितेन सका-
शात्सम्यक्त्वादीनां दक्षिकानि समाकृत्यायान्यन्तराणां चक्रमसमये
आवधिकामात्रजागे गोपञ्चाकारसंस्थाने रचितानि । तद्यथा-
प्रथमसमये प्रवृत्त दक्षिकं द्वितीयसमये विशेषहीन तेषामुदयो-
दीरणोदय उच्यते तस्मिन् उदीरणोदये आवधिकामात्र गत्वा
आवधिका यावच्चक्रमसमये विशेषहीन तेषामुदयोदीरणो उदय
उच्यते तस्मिन् उदीरणोदये आवधिकामात्र गत्वा आवधिकामात्र
यावच्चक्रमसमये विशेषहीनं समये सम्यक्त्वमिश्रांमिथ्यात्वानां
स्वस्वादययुक्तस्य जघन्यप्रदेशोदयः । तथानन्तानुबन्धोऽवजंज्ञा-
दशकपायवेदपुरववेदहास्यरतिभयजुगुप्सरुपाः सप्तदश प्रकृ-
तीरुपशमस्य देवलोकां गत्वा पवमेवेति उदीरणोदयचक्रमसमये
तासां सप्तदशप्रकृतीनां जघन्यः प्रदेशोदयः । आसां हि सप्तद-
शोपशमस्य देवलोकां गतस्य पवमेवेति उदीरणानामपि प्रकृती-
नामन्तरकरणं कृत्वा देवलोकां गतः सन् प्रथमसमये एव द्विती-
यस्थितः सकाशात् दक्षिकमाकृत्यायसमयादारभ्य गोपुञ्चा-
कारं विरचयति । तद्यथा उदयसमये प्रवृत्तं, द्वितीयसमये
विशेषहीनं तृतीयसमये जघन्यप्रदेशोदयो उच्यते ॥

चनुरुवममिच्छपच्छा, संजोइ य दीहकाहममपत्ता ॥

मिच्छसगण आवलि-गाए संयोजयाणां तु ॥ ४१० ॥

चतुरो वारान् मोहनीयमुपशमस्य पञ्चादन्तर्मुहूर्त्तं गते सातं
मिथ्यात्वं गतः ततोऽपि मिथ्यात्वप्रत्ययेनासंयोजनात् अनन्तानु-
बन्धिनो बध्नाति ततः सम्यक्त्वं गतस्तत्र दीर्घकाष्ठं द्वात्रिंशत्सा-
गरोपमाणां शतं यावदनुपाशयन् समयसम्यक्त्वप्रजावनः प्रजु-
तान् पुत्रान् अनन्तानुबन्धिनो संबन्धिनः प्रदेशसंक्रमतः परि-
सादयति । ततः पुनरपि मिथ्यात्वं गतः मिथ्यात्वाप्रत्ययेन च चू-

योऽप्यनन्तानुबन्धिनो बध्नाति तस्या आवधिकया बन्धानवधि-
कायाश्चक्रमसमये पूर्वबध्नामानन्तानुबन्धिन्यः जघन्यः प्रदेशोदय
आवधिकयाश्चक्रमसमये इत्युक्तं ससारैकजीवस्य चतुष्टय एव
मोहनीयस्योपशमो नयति न पञ्चकृत्वा इति चतुःकृत्वा ग्रहणम् ।
मोहोपशमनेन किं प्रयोजनमिति चेदुच्यते । इह मोहोपशम
कुर्वन् अप्रत्याख्यानादिकषायेण दक्षिकमग्न्यत्र गृणसंक्रमेण प्रवृत्त
संक्रमयति ततः कृष्णमोहं शेषाणां तेषामनन्तानुबन्धिषु बन्धकात्रे
स्तोकमेव संक्रमयति ततो मोहोपशमग्रहणम् ।

इत्थीणं संजमभवे, मव्वनिरुद्धमिगंतु मिच्छंत्तं ।

देवीए लहुमिच्छी, जेह्वाउरिं आलिगं गंतु ॥ ४११ ॥

संयमनोपपन्नो जयः संयमजयस्तस्मिन् सर्वनिरुद्धे अन्तर्मु-
हूर्त्तावशेषे स्त्रिया मिथ्यात्वं गतायास्तनानन्तरमये द्वीपूनायाः
शोभमेव पर्याप्ताया उत्कृष्टस्थितिबन्धानन्तरमावधिकां गत्वा
आवधिकयाश्चक्रमसमये स्त्रीवेदस्य जघन्यः प्रदेशोदयः । इयमत्र
जावना । कृपितकर्मांश कार्त्तिक स्त्री देशानां पूर्वकोटिं यावन्मय-
मनपालय अन्तर्मुहूर्त्ते आयुषोऽवशेषमिथ्यात्वं गत्वा अन्तरजं दे-
वीं समुपलब्धा शीघ्रमेव पर्याप्ता ततः उत्कृष्टं सत्त्वं शोभमाना स्त्रीवे-
दस्यात्कृष्टा स्थिति बध्नाति । पूर्वबध्नां च उदत्तयति तत उत्कृष्ट-
बन्धागमने परतः आवधिकयाश्चक्रमसमये तस्याः स्त्रीवेदस्य
जघन्यः प्रदेशोदयो जयति ।

अप्यच्छा जोग वियाणं, चउणकस्मगदिणं ते ।

उवरित्थोवनिभगे, चिरंति वामाइ वेइणं ॥ ४१२ ॥

अल्पया श्रधाख्या अल्पेन च यागेन चितानां बध्नानां चतुर्णा-
मप्यायुषां ज्येष्ठस्थितेनामुत्कृष्टस्थितेनामन्ते वाम्नि । अन्तमे उपरि
संयोगीरतने समये सर्वस्त्वाकर्दक्षिकानिक्के चिरकाष्ठं तीव्राग्रा-
तवेदनया ह्यभिज्ञानानां कृपितकर्मांशानां तत्तदायेवदानां जघन्य-
प्रदेशोदयः तीव्रासातवेदनया ह्यभिज्ञानानां बहवः पुत्राः परिसट-
न्तीति कृत्वा तीव्रसातवेदग्रहणम् ।

संजोयणा वियाजिय, देवजेवे जह्मगे अइनिरुद्धे ।

बंधियउक्कस्म उरिं, गंतुणो गेटिया मक्की ॥ ४१३ ॥

सुवत्तहुरयगण, निरयगइ तम्मि मव्वपज्जत्ते ।

पुणनेअण पुण्विउ य गइ, तूक्षा नेया जवाइम्मि ॥ ४१४ ॥

संयोजनात् अनन्तानुबन्धिनो विसंयोगतः विसंयोजने हि श-
पाणामपि कर्म जायंसा पुत्राः परिसटन्ति इति तदुपादानं ततो
जघन्यदेवत्वं प्राप्तः । तत्र चाभिनिरुद्धे पश्चिमे अन्तर्मुहूर्त्ते प्रति-
पत्तिमिथ्यात्वं एकैन्द्रियप्रायोग्यां प्रकृतीनामुत्कृष्टा स्थिति बध्ना
सर्वसंक्षिप्त एकैन्द्रियेषु उन्पन्नस्त्वत्र अन्तर्मुहूर्त्ते स्थित्या असं-
क्षिप्त मध्ये समायातः । द्वयो हि भूत्वा नाऽस्माद्विषु मध्ये समायातः
गच्छतीति कृत्वा एकैन्द्रियग्रहणम् । ततो सज्जिजवात् अणु शीघ्रं
सृत्वा नारको जातः सर्वपर्याप्तिमिच्छा शीघ्रं पर्याप्तस्मिन् सर्व-
पर्याप्ति पर्याप्ति नारकं नरकगतं जघन्यः प्रदेशोदयः । पर्याप्तस्य हि प्र-
चूताः प्रकृतयो विपाकादयमायान्ति उदयमागताश्च स्तित्युक्तसंक्र-
मेण न संक्रामन्ति तेन प्रकृत्यन्तरदक्षिकसंक्रामावाजघन्यप्रदेशो-
दयः प्राप्यते इति "सज्जपज्जत्त" इत्युक्तम् । आनुपूर्व्यश्च तस्याऽपि
गतिनुत्या जयन्ति स्वस्वगतितुत्या इया ज्ञातव्याः कथं नयादां
जयप्रथमसमये वेदितव्याः । तृतीयसमये अन्या अपि श्रद्धावधिका-
तीताः कर्मवत्ता उदयमागच्छन्ति ततो जयप्रथमसमयग्रहणम् ।

देवगइ ओहि ममा, उवरिं उज्जो य वेयगो नाहे ।

आहारजाइअचिर, संजमणुपाविरुणं ते ॥ ४१५ ॥

देवगतौ अवधिसमाज्ञानावरणसमा अवधिज्ञानावरणस्येति च देवगतेरपि जघन्यप्रदेशोदयो दृश्यः । किं कारणमिति चेदुच्यते यावदुद्योतस्यादयो न भवति तावदेवगतौ स्तिबुक-संक्रमो न जवति तत उद्योतवेदकग्रहणम् । उद्योतवेदकत्वे च पर्याप्तस्य जवति नापर्याप्तावस्थायां देवगतिजघन्यप्रदेशोदयः । तथा यश्चिरं कात्र देशोनपर्वकाटिरूपं यावत्संयममनुपाद्य अन्तिम काले आहारकशरीरी जात उद्योतं च वेदयते तस्याहारकसप्त-कम्याजघन्यप्रदेशोदयः चिरकात्रसंयमपरिपालने हि चुर्यासः कर्मपुत्राः पारम्पिता भवन्तीति कृत्वा चिरकात्रं संयमग्रहण-म् । उद्योतकरणग्रहणं प्रागुक्तमेवानुसर्तव्यम् ॥ ४१७ ॥

समाणां चक्रवुसमं, तमिव अश्रमिवा जवे अचिरा ।

तज्जोगा बहुगोउ, पदेययं तस्म ता ताओ ॥ ४१८ ॥

उक्तशेषाणां प्रकृतीनां चक्षुःसमं चतुर्दशनावरणसमं घट्टयं तावत् यावदेकस्त्रिया जातस्ततो येषां कर्मणां तस्मिन्नेक-न्द्रियभेदे उदयो विद्यते तेषां तत्रैव जघन्यप्रदेशोदयो वाच्यः । येषां तु कर्मणामनुजगतिर्हीन्द्रियादिजातिचतुष्टयाद्यसंस्थानपञ्च-कौदार्यकाङ्क्षापाङ्गसंननपटुविहायोगतिद्विक्रमसमुजगमुस्वर-दुस्वरादिरुपाणां न तत्रोदयसंज्ञवस्तमेक-न्द्रियभवाद्दृश्य तत्त दुदयायोगेषु भवेत्तु उत्पन्नस्य तास्तास्तद्भवयोग्या बह्वः प्रक-तार्थेदनीयमानस्य तद्भवयोग्यबहुप्रकृत्यवेदनं च पर्याप्तस्योपप-द्यते ततः सर्वाजिः पर्याप्तितिः पर्याप्तस्य जघन्यप्रदेशोदयः पर्याप्तस्याप्रजताः बह्वः प्रकृतयः उदयमागच्छन्ति उदयप्राप्तानां च प्रकृतीनां स्तिबुकसंक्रमो न भवति तथा च मति विर्यजितप्र-कृतीनां जघन्यप्रदेशोदयो ज्ञेयः पन्तो गुणधर्णद्विक्रमं प्रनृतम-पायते इति स न जवति । क० प्र० । प० स० ॥

(५) साम्प्रतमुदयस्य प्रायस्तत्समानत्वाद्दृष्टिगणायाम्ब्रह्मकण-कयनपूर्वकं कस्मिन् गुणस्थाने कियन्त्यः प्रकृतयस्तस्य भगवतः क्रीणा इत्यनभिदिदिक्गृह ॥

उदभो विवागयो अण-मुदीरणा अपत्ति इह दुर्वीसमयं ।

सत्तरसममिच्छे, मीमसम्मआहारजिण्णुदया ॥ १३ ॥

इह कर्मपुत्रानां यथा स्वस्थितिबद्धानामुदयसमयप्राप्तानां य-क्षिपकनानजवनेन वेदन स उदय उच्यते (उदीरणाप्रपत्ति) कर्मपुत्रानां यथा स्वस्थितिबद्धानां यदप्राप्तकात्र वेदनमुदीर-णा ज्ञायते (इहति) इहादये उदीरणायां च (दुर्वीसमयं) द्विविशच्छत ठाट्यामधिकविंश शत द्विविंशशतं मयूरव्यसका-दित्वात्मसात्सन्तःसामान्यताऽर्थाक्रियते इति शेषः । सप्तदशश-तमित्तिरिति मिथ्याहृष्टिगुणस्थाने उदये जवति । कथमित्याह । (मीमसम्मआहारजिण्णुदयाति) मिश्र च (सम्मिति) स-म्यक्त्वं च (आहारति) इहाहारकशब्देन सर्वत्राहारकशरीर आहारकाङ्क्षापाङ्गब्रह्मणमाहारकद्विक्रमं गृह्यते ततः आहारकं च (जिण्णति) जिननाम च मिश्रसम्यक्त्वाहारजिनास्तेषामनुदया-त् । इदमत्र इदं मिश्रादयस्तावन्मस्यमिथ्याहृष्टिगुणस्थानेनैव भवति सम्यक्त्वं उदयसर्वविधवर्तिसम्यग्भट्ट्यादा आहारकद्विको-दयः प्रसत्तादा । जिननामोदयः स्यागिकेवत्यादा, भवति । तत-इदं प्रकृतिपञ्चकं द्विविंशतिशतादपनीयते ततो मिथ्याहृष्टिगुण-स्थाने सप्तदशशतं जवतीति ॥ १३ ॥

महुपतिगयवमिच्छे, मिच्छंतमामणेऽगारसयं ॥

तग्याणुपुविण्णुदया, उण थावडमविगलअंतो ॥ १४ ॥

सूक्ष्मांशकं सूक्ष्मापर्याप्तसाधारणरूपम् आनय च मिथ्यात्वं च सूक्ष्मत्रिकानपमिथ्यात्वं मिथ्यात्वे मिथ्याहृष्ट्यावन्तो यस्य तन्मिथ्या-

त्वान्त एतत्प्रकृतिपञ्चकस्य मिथ्यात्वेऽन्तो जयतीत्यर्थः । अयमत्रा-शयः । सूक्ष्मनाम्नः उदयसूक्ष्मेकस्त्रियेषु, अपर्याप्तनाम्नः सर्वेष्व-पि अपर्याप्तकषु, साधारणनाम्नाऽनन्तवनस्पतिषु, आतपनामा-दयेषु, बादरपृथिवीकायिकेषु एव नचैतेषु स्थितो जीवः सास्या-दनादित्वं जयते नापि पूर्वप्रतिपक्षस्तेषूपपद्यते सास्यादित्वस्तु यद्य-पि बादरपर्याप्तैकेन्द्रियेषूपपद्यते तथापि न तस्यातपनामादयस्त-त्रोपपन्नमात्रस्यासमाप्तशरीरस्यैव सास्यादित्वगमनात् समाप्ते च शरीरे तत्रातपनामोदयो भवति मिथ्यात्वेऽयः पुनर्मिथ्याह-ृष्ट्यात्वे तेनेतासां पञ्चप्रकृतीनां मिथ्याहृष्ट्यादयस्यान्तस्तदिदं प्रकृतिपञ्चकं पूर्वोक्तं सप्तदशशतादपनीयते शेषं द्वादशशतं सास्यादित्वं उदयं प्रतीत्य भवति । नरकानुपूर्व्यपनयने च एका-दशशतं जवतीत्येतदेवाह । “ साम्पणे ष्णारसस्य नरयाणुपुविय णुदयात्ति ” सास्यादिति एकादशशतमुदये जवति नरकानुपूर्व्य-नुदयात् नरकानुपूर्व्या उदयो हि नरकं चक्रेण गच्छतो जीवस्य भवति । न च सास्यादित्वो नरकं गच्छति यत्तुक्तं बुद्धकर्मस्तय-प्राप्त्य “ नरयाणुपुविययाण, साम्पणे सममिमे होइ नह उदयो । नरयमिमे जं न गच्छइ, अयमिज्जइ तेण सा तस्स ॥ ” ततो नर-कानुपूर्व्या मिथ्याहृष्ट्यावच्छिन्नसूक्ष्मत्रिकानपमिथ्यात्वं ब्रह्मण प्र-कृतिपञ्चकं च सप्तदशशतादपनीयते शेषं सास्यादित्वं एकादश-शतं भवतीति [२] (अण्णथावरडमविगलअंतुत्ति) (अणत्ति) अनन्तानुबन्धिनश्चत्वारः क्रोधमानमायाक्षेत्राः स्थावरनामा (इण-त्ति) एकस्त्रियजातिविकलाः पञ्चस्त्रियजात्यपेक्षया अस्पृष्टाः । स्त्रियजातिविकलाः स्त्रियजातिचतुर्स्त्रियजातय इत्यर्थः । इत्येतासां नवानां प्रकृतीनां सास्यादित्वेऽन्त उदयमार्थस्य जवति । इयमत्र जावना । अनन्ताऽनुबन्धिनामुदयेऽह सम्यक्त्वान् एव न जव-ति । यदाहुः श्रीनरवाहस्यामिपादाः “ पढमिन्नुयाण उदये, नियमा सेजोयणा कसायण । सम्महसणत्तं, भवसिद्धिया विन लहति ” तापि सम्यग्मिथ्यात्वं केऽयन्तानुबन्धमुदये गच्छति येऽपि पूर्वप्रतिपक्षसम्यक्त्वोऽनन्तानुबन्धिनःमुदय करोति सेऽपि सास्यादित्वं एव जवतीत्युक्तं गद्यान्तामुदयाभावाः । स्यावर एकेन्द्रि-यजातिविकलेन्द्रियजातयस्तु यथास्वमेकेन्द्रियविकलेन्द्रियवेद्या एव उत्तरगु । स्थातानि तु संज्ञापञ्चैन्द्रिय एव प्रतिपद्यन्ते पूर्वप्रति-पक्षाऽपि पञ्चैन्द्रियत्वेव गच्छतीत्युत्तरगुत्तामुदयाभाव इति ॥

मीसे समयणुपुव्वी-णुदयामीनादण मीमंतो ।

चउसयमजण ममा-णु पुव्विवेवावि अकसाया ॥ १५ ॥

मिश्रे सम्यग्मिथ्याहृष्टं शतमुदये जवति-कथमित्याह । (अणु-पुव्वीणुदयात्ति) इहानुपूर्व्याशब्देन नरानुपूर्व्यातिथ्याणुपूर्व्यादिवा नुपूर्व्याब्रह्मणा आनुपूर्व्यावर्थी गृह्यते तस्या अनुदयामिश्रादयेन च । अयमत्र जावः । नरकानुपूर्व्या तावदुदयमाश्रित्य सास्यादित्वं व्यवच्छिन्ना । इह सा न गृह्यते शेषमानुपूर्व्यात्रिकं मिश्रहृष्ट्येनोदिति तस्य मरणाभावात् । “ न सम्ममीसे कुण्ड कालमिति ” यच्च-नात् मिश्रप्रकृतिः पुनरुदये प्राप्यते । ततः सास्यादित्ववच्छिन्न प्रकृतिनयकमानुपूर्व्यात्रिकं च पूर्वोक्तैकादशशतादपनीयते शेषा-तिष्ठति प्रकृतीनां नवनवतिः । तत्र मिश्रप्रकृतिप्रकृते जात शत-मिति (मीसेनुत्ति) मिश्रगुणस्थाने मिश्रप्रकृतेरन्तो भवति । एतदुदये हि मिश्रहृष्ट्येव जवति नान्य इति [३] (चउसयम-जण ममाणुपुव्विवेवात्ति) अनुभेगधिकं शतं अनुशतमुदये भवति केन्याह । अयते अचिरतिसम्यग्भट्ट्या कथमित्याह । (सम्मिति) सम्यक्त्वम् (अणुपुव्वि) आनुपूर्व्यात्ततः ता-सां कृपाप्रकृपात् । इदमुक्तं जवति पूर्वोक्तशतामिश्रगुणस्थान-

व्यवच्छिन्नैका मिश्रप्रकृतिरपनीयते शेषा नवनवतिस्तत्र सम्यक्त्वानुपूर्वीचतुष्कतृकणं प्रकृतिपञ्चकं क्षिप्यते जातं चतुःशतं यतः सम्यक्त्वमत्र गुण उदयत एव तथा विरतसम्यग्दशां यथास्वं चतस्रोभ्यानुपूर्व्यं इति (वितियकसायसि) द्वितीयकषाया अप्रत्याख्यानावरणाभ्यन्तारः क्राधमानमायालोभाः ।

मणुतिरिणुपुविबिज्वच, दुदुगअणाइज्जदुगसत्तरस वेओ सत्तासीइदेसितिरिगइ, आउनिउज्जाय तिकसाया ॥१६॥

(मणुतिरिणुपुविबिज्वचि) आनुपूर्व्यशब्दस्य प्रत्येकं योजना-मनुजानुपूर्वी तिर्यगानुपूर्वी (विउव्वट्टसि) वैक्रियाष्टकं वैक्रियशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गदेवानुपूर्वीवैद्यायुर्नरकगतिर्नरका-नुपूर्वीनरकायुर्लक्षणं दुर्भगमनादेयद्विकम् । अनादेयाय-शाकीर्तिरूपमित्येतासां सप्तदशप्रकृतीनामविरतसम्यग्दशावु-दयं प्रतीयं छेदो भवति ततः इमाः सप्तदश प्रकृतयः पूर्वोक्त-चतुःशतादपनीयन्ते शेषाः (सगसीइदेसिति) (५) समाशी-तिदेशविरते उदये भवति । इदमत्र तात्पर्यम् । द्वितीयकषायो-दये हि देशविरतेलोभ आगमे निषिद्धः । यथागमः “वीयकसाया गुदये, अप्पक्खणावरणं । नामधिउज्जाणं । सम्महंसणलंभं, विरयाविरयं न उ लहंति” नापि पूर्वप्रपञ्चदेशविरत्यादेर्जावस्य तदुदयसंभवस्तेनोत्तरेषु तदुदयाभावः मनुजानुपूर्वीतिर्यगा-नुपूर्वीस्तु परमधादिसमयेषु त्रिष्वपान्तरालगतावुदयसंभ-वः । स च यथायोगं मनुजतिरश्वां वर्षाष्टकादुपरिष्ठात्संभविषु देशविरत्यादिषु गुणस्थानेषु न संभवति । देवत्रिकं नारकत्रिकं च देवनारकवधमेव । न च तेषु देशविरत्यादेः संभवः वैक्रि-यशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्नोस्तु देवनारकेषूदयः । तिर्यग्म-नुष्येषु तु प्राचुर्येणाविरतसम्यग्दृष्ट्यन्तेषु । यत्पुनरुदयगुणस्था-नेष्वपि केषांचिदागमे विष्णुकुमारस्थूलभद्रादीनां वैक्रियद्वि-कस्योदयः भ्रूयते स प्रविरततरत्वादिना केनापि कारणेन पूर्वोच्चार्येन विवक्षित इत्यस्माभिरपि नेह विवक्षित इति दुर्भ-गमनादेयद्विकमित्येतास्तु तिस्रः प्रकृतयो देशविरत्यादिषु गुणप्रत्ययादुदयन्त इत्येता अविरतिव्यवच्छिन्ना इति (ति-रिगइआउसि) तिर्यक्शब्दस्य प्रत्येकं योगात् तिर्यगाति-तिर्यगायुः (निउज्जायसि) नीचैर्गोत्रमुद्योतं वा (तिकसा-यासि) तृतीयः कषायः त्रिकषायः मयूरव्यंसकादित्वात्पूरण-प्रत्ययलोपी समासः । प्रत्याख्यानावरणाभ्यन्तारः क्राधमान-मायालोभाः (६)

अउच्छेओ इगसी, पमसिआहारजुगद्वपक्खेवा ।

धीणतिगहारदुग, वेओउसरिअपमसे ॥१७॥

पूर्वोक्ताष्टप्रकृतीनां देशविरतेः उदयमाश्रित्य छेदो भवति ततः प्रमत्त एकाशीतिर्भवति आहारकयुगलप्रक्षेपात् । इदमत्र इदम् । तिर्यगातिरित्येगायुषी तिर्यग्वेद्ये एव तेषु च देशवि-रतान्तान्येव गुणस्थानानि घटन्ते नोत्तराणीत्युत्तरेषु तदुद-याभावः । नीचैर्गोत्रं तु तिर्यगातिस्वाभाव्यात् ध्रुवोदयिकं न परावर्त्तते ततश्च देशविरतस्यापि तिरश्चो नीचैर्गोत्रोदयोस्त्येव मनुजेषु पुनः सर्वस्य देशविरतावेर्गुणिनो गुणप्रत्ययादुच्चैर्गोत्रः मखोदतीत्युत्तर नीचैर्गोत्रोदयाभावः । उद्योतनामस्वभावत-स्तिर्यग्वेद्ये तेषु च देशविरतान्तान्येव गुणस्थानानि नोत्तरा-णीत्युत्तरेषु तदुदयाभावः । यद्यपि यतिवैक्रियेषुद्योतनामो देति “उत्तरदेहि च देशजई इति वचनात्” तथापि स्थलपत्वा-दिना केनापि कारणेन पूर्वोच्चार्येन विवक्षितं तृतीयकषायोदये हि चारित्रजात एव न भवति । उक्तं च पूज्यैः “ तत्रयकसा-यागुदय, पक्खणावरणनामधिउज्जाणं । दोसिइदेसविरइ

वरितलंभं न उ लहंति ” न च पूर्वप्रतिपन्नचारित्रस्य तदु-दयसंभव इत्युत्तरेषु तदुदयाभावः । इत्येता अष्टौ प्रकृतयः पूर्वोक्तसमाशीतिरपनीयन्ते शेषा एकोनाशीतिः । तत आहार-कयुगलं क्षिप्यते यतः प्रमत्तयतिराहारकयुगलस्योदयो भव-सीत्येकाशीतिः । (धीणतिगसि) स्थानार्द्धिभ्रिकं निद्रा २ प्रचला २ स्थानार्द्धिरूपमाहारकद्विकमाहारकशरीराहारका-ङ्गोपाङ्गलक्षणमिति (७) प्रकृतिपञ्चकस्य प्रमत्ते छेदो भवति । ततः पूर्वोक्ताशीतिरिदं प्रकृतिपञ्चकमपनीयते । शेषाः षट्स-ततिरप्रमत्ते उदये भवति । अत्रायमाशयः । स्थानार्द्धिभ्रिको-दयः प्रमादरूपत्वादप्रमत्ते न संभवति आहारकद्विकं च विकु-चीणो यतिरीत्सुक्यादवश्यं प्रमादवशगो भवत्यत इदमप्य-प्रमत्ते उदयमाश्रित्य न जायतीति । यत्पुनरिदमन्यत्र ध्रूयते प्रमत्तयतिराहारकं विकृत्य पञ्चाद्विशुद्धिवशात्तत्रस्थ एवाप्र-मत्ततां यातीति तत्केनापि स्वल्पत्वादिना कारणेन पूर्वोच्चार्येन विवक्षितमित्यस्माभिरपि न विवक्षितमिति ॥ १७ ॥

समसंतिप्रसंघयण-तियगच्छेओविमत्तरि अपुव्वे ।

हासाइउकअंता, विसाटि अनियट्टि वेयतिगं ॥१८॥

सम्यक्त्वमन्तिमसंहननत्रिकमर्द्धनाराखसंहननकीलिकासं-हननसंवात्संहननरूपमित्येतत्प्रकृतिचतुष्टयस्याप्रमत्ते छेदो भवति । तत इदं प्रकृतिचतुष्कं पूर्वोक्तषट्सप्ततेरपनीयते शेषा द्वाप्तमतिः (अपुव्विसि) अपूर्वकरणे उदये भवतीति । अयमत्राशयः सम्यक्त्वे क्षपिते उपशमिते वा भ्रेणिद्वयमारुह्यते इत्यपूर्वकरणादौ तदुदयाभावः । अन्तिमसंहननत्रयोदयंतु भ्रेणिरारोदुमेव न शक्यते तथाविधशुद्धेरभावादिन्युत्तरेषु तदुदयाभावः (९) (हासाइउकअंता) हास्यमादौ यस्य षट्कस्य तत् हास्यादिषट्कं हास्यरन्तरतिशोकभयजुगुप्साख्यं तस्यान्तोऽपूर्वकरणे भवति संक्रिष्टतरपरिणामत्वादितस्य उत्त-रेणां च विशुद्धतरपरिणामत्वात्तेषां तदुदयाभाव इति उत्तर-प्वप्ययमुदयव्यवच्छेदहेतुरनुसर्ग्यायः । तत इदं प्रकृतिषट्क-पूर्वोक्तद्विसप्ततेरपनीयते शेषाः । (१०) (विसाटिअनियट्टिसि) षट्षष्टिरनिवृत्तिवादे भवति । उदयमाश्रित्येति शेषः । (वेयतिगं) वेदत्रिकं स्त्रीवेदपुंवेदनपुंसकवेदाख्यम् ।

संजज्ञणतिगं उच्छेओ, सट्टिसुहमम्मि तुरियसोजंतो ।

उवसंतगुणे गुणमट्टि, रिसहनारायदुगअंतो ॥१९॥

संज्वलनत्रिकं संज्वलनक्रोधमानमायारूपमित्येतासां षणां प्रकृतीनामनिवृत्तिवादे छेदो भवति तत्र स्त्रियाः भ्रेणिमार्गे-हन्त्याः स्त्रीवेदस्य प्रथममुदयच्छेदः ततः क्रमेण पुंवेदस्य नपु-ंसकवेदस्य संज्वलनत्रयस्य च पुंसस्तु भ्रेणिमारोहतः प्रथमं पुंवेदस्योदयच्छेदस्ततः क्रमेण स्त्रीवेदस्य षण्दवेदस्य संज्व-लनत्रयस्य । षण्दस्य तु भ्रेणिमारोहतः प्रथमं षण्दवेदस्यो-दयच्छेदः ततः स्त्रीवेदस्य पुंवेदस्य संज्वलनत्रयस्य चैतत्प्रकृ-तिषट्कं पूर्वोक्तषट्षष्टेरपनीयते शेषाः (सट्टिसुहमम्मिसि) षष्टिः सूचमा संपराये उदये भवति (११) अत्र च तुर्यलोभा-न्तश्चतुर्थलोभान्तः संज्वलनलोभव्यवच्छेद इत्यर्थः । तत इयमेका प्रकृतिः पट्टिरपनीयते शेषा उपशान्तगुणे उपशान्त-मोहगुणस्थाने एकोनपट्टिरुदये भवति । (रिसहनारायदुग अंतुसि) अष्टमनाराखद्विकं अष्टमनाराचसंहनननाराचसं-हननाख्यं तस्यामुपशान्तगुणे भवति प्रथमसंहननेनैव क्षपक-भ्रेणारोहणात् इति क्षीणमोहादौ तदुदयाभावः । उपशमधे-णिस्तु प्रथमसंहननत्रयेणारुह्यते तत इदं प्रकृतिद्वयं पूर्वोक्त-क्रान्तषष्टेरपनीयते शेषाः (१२)

सत्तावन्मणीण्डुचरिमि, निहृदुगंतोअचरमिपणपभा ।

नाणंतरायदंमण, चउजेओ सजोगिबायाज्ञा ॥ २० ॥

समपञ्चाशत् (स्त्रीणस्ति) क्रीणमोहस्य (डुचरिमिति) द्विच-
रमसमयेचरमसमयादूर्वाकु चित्तीयं समये निष्ठाद्विकस्य निष्ठा-
प्रचलत्वात्स्य क्रीणद्विचरमसमयेऽन्त इत्येतत्प्रकृतित्वं पूर्वोक्तस-
मपञ्चाशतोऽपनीयते ततः (चरमिति) चरमसमये क्रीणमोह-
स्येति शेषः (पणपञ्चस्ति) पञ्चपञ्चाशदुदये भवति । इदमुक्तं
भवति । निष्ठाप्रचलयोः क्रीणमोहस्य चिचरमसमये उदयच्छेदः
अपरं पुनराहुः उपशान्तमोहे निष्ठाप्रचलयोरुदयच्छेदः । पञ्चाना-
मपि निष्ठाणां घोलनापरिणामे भवत्युदयः । कृपकाणां त्वतिवि-
शुद्धत्वात् निद्रोदयसंभवः । उपशमकानां पुनर्गतविशुद्धत्वा-
त्स्यादपीति (नांतरायदंसणचउत्ति) ज्ञानावरणपञ्चकं मति-
धुनावधिमनःपर्यायकेष्वज्ञानावरणरूपमन्तरायपञ्चकं दानज्ञान-
भांगोपनोदगीर्यान्तरायारूपं दर्शनचतुष्कं चकुरचकुरवधिकं च स-
दर्शनावरणलक्षणमित्येतासां क्रीणमोहचरमसमये वेदो भवति ।
(१३) तदनन्तरं क्रीणमोहत्वादित्येतत्प्रकृतित्वमुदयच्छेदं पूर्वो-
क्तपञ्चपञ्चाशतोऽपनीयते शेषैकचत्वारिंशत्तीर्थकरनामोदयाच्च
तत्प्रतिपे द्वचत्वारिंशत्संयोगिकेवल्लिनि भवतीत्येतद्वाह । (स-
जोगिबायाज्ञस्ति) स्पष्टम् ॥

तित्पुदयाउरक्षा थिर-स्वगइदुगपरितितगउसंठाणा ॥

अगुरुलघुवसुचउनिमिण-तेअ कम्माइसंघयण ॥ २१ ॥

तनु पञ्चपञ्चाशतो ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरायपञ्चकं दर्शनच-
तुष्कलक्षणप्रकृतित्वमुदयच्छेदकपनयत एकचत्वारिंशदेष जवति ततः
कथमुक्तं संयोगिनि द्विचत्वारिंशदित्याशङ्क्याह (तित्पुदयस्ति)
ताथोदयातीर्थकरनामोदयादित्यर्थः । यतः संयोग्यादौ तीर्थकर-
नामोदया जवति यदुक्तम् " उदय जन्तु सुरासुर-नरवन्नि-
वर्होहे पुद्गलो होह । तं तित्थयरं नामं, तमुघिवागो ह केवलि-
णो " ॥ ततः पूर्वोक्तैकचत्वारिंशति तीर्थकरनामं क्लिप्यते । ज्ञाना
द्विचत्वारिंशत्ता च संयोगिनि जयतीति । (उरक्षा थिरस्वगइदुग-
स्ति) द्विकशब्दस्य प्रत्येकं योगात् औदारिकद्विकमौदारिकशरी-
र औदारिकाङ्गोपाङ्गलक्षणम् । अस्थिरद्विकमस्थिराशुभाभ्य-
म् । खगतिद्विकं शुभविहायोगम्यशुभविहायोगनिरूप (परित-
तिगत्ति) प्रत्येकत्रिकं प्रत्येकस्थिरशुभाभ्यम् । (उसंठाणस्ति)
षट्संस्थानानि समचतुरस्रान्यप्राग्परिमणरूपसादिवामनकुञ्ज-
दुपडस्वरूपाणि संस्थानशब्दस्य च पुंस्त्वं प्राकृतलक्षणत्वात् यदा
ह । पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणं द्विकं व्यभिचार्यपि (अगुरुलघुव-
सुचउत्ति) चतुःशब्दस्य प्रत्येकं संस्थात् अगुरुलघुचतुष्कमगुरु-
लघुपञ्चातपगघातोच्चवास्यार्यं वर्णचतुष्कं वर्णग धरस्वरूपं
(निमिणस्ति) निमोणम् । (तेयस्ति) तेजसशरीरम् । (कम्मस्ति)
कामेणशरीरम् । (आइसंठनं ति) प्रथमसंठनं घञ्जपज-
नाराचसंठनमित्यर्थः ॥

दुमरसुमरमाया, साएगयरं च तीसवुच्चेओ ।

वारस अजोगिसुजगा-इज्ज जमवयरेयणिअं ॥ २१ ॥

दुःस्वरं सुस्वरं सातं च सुखमसातं च दुःखं सातासाते
तयोरेकतरमन्यतरसातं वा असातं वेत्यर्थः । ततः एतासां
त्रिंशतः प्रकृतीनां संयोगिकेवल्लिन्युदयव्यच्छेदः । तत्रैकतर-
वेदनीयं यद्योगिकेवल्लिनि वेदयितव्यं तत्संयोगिकेवल्लिचरम-
समये व्युच्छिन्नोदयं भवति (१४) पुनरुत्तरत्रोदयाभावात् दुःख
रसुस्वरमाप्नोस्तु भाषापुद्गलविपाकित्वाद्वाग्योगिनामेवादयः
शेषाणां पुनः शरीरपुद्गलविपाकित्यात् काययोगिनामेव तेन

हि योगेन पुद्गलग्रहणपरिणामालम्बनानि ततस्तेषु गृहीतेष्वे-
तेषां कर्मणां स्वस्वविपाकेनोदयो भवति । तेनायोगिकेवल्लिनि
तद्योगाभावात्तदुदयाभावः इत्यतस्त्रिंशत्प्रकृतयः पूर्वोक्तद्विच-
त्वारिंशतोऽपनीयन्ते ततः शेषा द्वादश प्रकृतयोऽयोगिकेवल्लि-
न्युदयमाश्रित्य भवन्तीत्येतद्वाह (वारस अजोगीत्यादि)
द्वादश प्रकृतयोऽयोगिकेवल्लिनि चरमसमयान्ताश्चरमसमये
योगिकेवल्लिगुणस्वानस्यान्तो व्यवच्छेदो यासां ताश्चरमस-
मयान्तास्ता एवाह सुभगमादेयम् (जसस्ति) यशःकीर्ति-
नाम अन्यतरवेदनीयं संयोगिकेवल्लिचरमसमयव्यवच्छिन्नो-
द्भूतं वेदनीयमित्यर्थः ।

तसतिगपणिदिमणुया-उगइजिणुचनेति चरमसमयता ॥

(तसतिगत्ति) त्रसत्रिकं त्रसत्वादपर्याप्तार्थं (पणिदिस्ति)
पञ्चवन्दिज्जातिः (मणुभाउगइस्ति) मनुजशब्दस्य प्रत्येकं योगा-
न्मनुजायुः मनुजगतिः (जिणस्ति) जिननाम (उचनेति)
उच्चैर्गोत्रमिति शब्दो द्वादशप्रकृतिपरिसमाप्तिघातक इति ।
कर्म० २ क०। पं० सं०। एकस्मिन् गुणस्थानेषु, (उदयसत्तास्था-
नयोजनागुणद्वाराणशब्द । बन्धोदयसत्तास्थानचिन्ता तत्संबन्धश्च
कम्मशब्द । यं परिषदा यत्कर्मोदयनिमित्ताः इत्यादि परिसह
शब्द । मारणान्तिक उदयसंढव्य इति वेयणा शब्द)

(६) उदयहेतुं प्रदर्शयति

दव्वं खेत्तं कालो, जवो य भावो य हेयवो पंच ।

हेउमपामेणुदओ, जायइ सव्वाणपमर्द्धणं ॥

ईदं सर्वसां प्रकृतीनां सामान्यतः पञ्च उदयहेतवस्तथा इत्थं
कत्रं कालो भयो जावञ्च । तत्र इत्थं कर्मपुद्गलरूपं यदि
चावाञ्च किमपि तथाविधमुदयप्रादुर्भावनिमित्तं यथा श्रयमाण
दुर्भाषितभावापुद्गलव्यक्रोदोदयस्य क्रममाकाशं कालः समया-
विरूपो जयो मनुष्यादिभवः । जायो जीवस्य परिणामविशेषः ।
एतच्च नैकैकश उदयहेतवः किन्तु समुदितास्तथा वा हेतुसमासेन
उक्तस्वरूपाणां इत्यादीनां हेतुना समासेन समुदायन जायते स-
र्वासां प्रकृतीनामुदयः कथलं कापि इत्यादि सामग्री कस्याश्चित्प्र-
कृत्युदयहेतुगतिनहेतुत्वव्यभिचारः । उक्ता उदयहेतवः । पं० सं०।
उदयगामिणी- उदयगामिनी- स्त्री० उदयं सूर्योदयं गच्छति
मूर्तोदिता व्याप्नोति गम्-णिनि-ङीप्-सूर्योदयावधिमूर्तादि-
काव्यापिन्यां तिर्थी, कर्माऽनुष्ठाने उदयकाले, कियन्मानस्य प्राह्य
ता । तन्निर्णयो वैष्णवानां काव्याधये ग्रन्थे । वाच० ।

उदयजिण-उदयजिन-पुं० भविष्यति सप्तमं तीर्थकरं, स च
पूर्वभवे शङ्खनामा धावकः । सप्तममुदयजिनं वन्दे जीवं च
शङ्खनामः धावकस्य । प्रव० ४६ द्वा० ।

उदयद्वाराण-उदयस्थान-न० उदयप्रकारे, । पं० सं० । (बन्धो-
दयसत्ता आश्रित्य उदयस्थानेषु भङ्गाः कम्मशब्दे)

उदयदि (ण) उदयार्थिन्-त्रि० लाभार्थिनि, " पणं जहा
वणिण उदयदि, आयस्स हेउं पगरेति संगं " सूत्र० २३७०६ अ० ।

उदयण-उदयन-न० उद-इ-भावे-ल्युट्-उदये, समाप्तौ च ।

अगस्थमुनी, कुसुमाञ्जलिप्रभृतिग्रन्थकारके स्वनामख्याते आ-
चार्ये च । वाच०। उदतोऽन्याह । नापि प्रतिपक्षसाधनमनिवर्त्य
प्रथमस्य साधनत्वावस्थितिशङ्कितप्रतिपक्षत्वादिति । र० । सु-
मुचुकर्मव्यापारतन्त्रं तत्त्वज्ञानवृत्ति नवेति विप्रतिपक्षिविधि-
कोटिरुदयनाचार्याणाम् । न० । वीणावन्सराजे, उक्त० ३ अ०।

(तत्कथा चैवम् ।)

जइ णं भंते ! पंचमस्त अज्जयणस्स उक्खेवओ एवं खलु

जंबू० तेषां कावेणं तेषां ममणं कोमवीणाम् ए रीहो-
त्या । रिष् ३ बाहिं चंदोत्तरणे उज्जाणं सेयजदे जकसे
तन्य णं कोसवी य एयरीए सयाणिए णामं राया होन्था
महया हिमवेत तस्स णं सयाणीयस्स रसो मियावतीए देवीए
अत्तए उदयणे णामं कुमारे होन्था । अहीणजुवगाया
तस्स णं उदयणस्स कुमारस्स पञ्चमवः णामं देवी होन्था
विपा० ५ अ० ।

(उदयनस्य सोमदक्षपुरोहितसुतवृहस्पतिदत्तं पद्मावत्यां
स्वभार्यायामासक्तं दृष्ट्वा तद्विधानेन तच्च बहष्पददत्त शब्दे)
गन्धर्वविद्याप्रगुणं चण्डप्रद्योतभूभूजः पुण्या वासवदत्तायाः
शिक्षकः, आ०क० । आ०ब० । आ०चू० (सेलियशब्दे तत्कथान-
कम् । यौगन्धरायणसेलियशब्दे तद्विज्ञतिः) सिन्धुसौवीरा-
धिपतौ च । तद्वृत्तलेशोऽयम् । सिन्धुसौवीरदेशाधिपतिर्दशमु-
कुटबडभूपमेव्यउदयनराजो विद्युन्मालिसमर्पितश्रीवीरप्रति
मार्वनागतरीरोमीभूतगन्धारआज्ञार्पितगुटिकाभक्षकतां जाना
कनरूपायाः सुवर्णगुलिकाया देवाधिदेवप्रतिमायुताया अपह-
तारं मालवदेशभूपमेव्यं चण्डप्रद्योतराजं देवाधिदेवप्रतिमा-
प्रत्यानयनेनात्पन्नसंप्राप्तं बद्धा पश्चादागच्छन् दशपुरं वर्षासु
तस्थौ । वार्षिकपर्वणि च स्वयमुपवासं चक्रे । भूपादिष्टपूका-
रेण भोजनार्थे पृष्टेन चण्डप्रद्योतेन विषमिया आज्ञस्य समा-
प्यद्योपवास इति प्रोक्ते धृत्साधर्मिकेऽप्यस्मिन्नक्षमिते मम
प्रतिक्रमणं न शुभ्यतीति तत्सर्वस्वप्रदानतस्तद्भले ममदासी
पतिरित्यक्ष्णाच्छादनाय स्वमुकुटपट्टदानतश्च श्रीउदयनराजेन
अचण्डप्रद्योतः क्षमिताऽत्र श्रीउदयनराजस्यवाराधकत्वम् ।
कल्प० । उदयगामिनि, त्रि० । आ० ५ डा० ।

उदयजन्त-उदयनमन्त्र- पुं० उदयनमुदयगामि प्रवर्त्तमानं
सन्त्ये यस्य स तथा । तथाविधे पुरुषजातभेदे, आ० ४ डा० ।

उदयन्यमग-उदयान्तमन-न० उदयवेलायामस्तवेलायां च। “उद-
यन्यमणे सुगुह्यत्तसुहृदंसणं” कल्प० ।

उदयधम्म-उदयधम्म- पुं० धर्मकल्पद्रुमकारके आगमगच्छीये-
आचार्ये, जै० ६० ।

उदयपत्त-उदयप्राप्त-त्रि० उदिते, प्रश्न० सं० ५ डा० ।

उदयपूजमूरि-उदयप्रजमूरि-पुं० नागेंद्रगच्छीये स्वनाम-
ख्याते सूरिभेदे, “ प्रमाणसिद्धान्तविरुद्धमत्र, यत्किञ्चिदुक्तं
मतिमान्प्रदोषान् । मान्सर्धमुन्मार्थं तदार्यचित्ताः, प्रसादमा-
धाय विशोधयन्तु । ४ । उर्व्यामप सुधाभुजां गुरुरिति त्रैलो-
क्यविस्तारणो, यत्रेयं प्रतिभासरादनुमितिर्निर्दम्भमुज्जृम्भते ।
किंचामी विबुधाः सुधेति वचनोद्धारं यदायं मुदा, शंसन्ति-
प्रथयन्ति तामतितमां संवादमेदस्विनीम् । ५ । नागेंद्रगच्छ-
गाविन्द-वक्त्रोऽलङ्कारकौस्तुभाः । ते विश्ववन्द्यानद्यास्तुरुद-
यप्रभसूरयः ॥ अयमाचार्यः विक्रमसंवत् १२२० वर्षात् १२७७
पर्यन्तं विद्यमान आसीत् । विजयसेनसूरयः शिष्यः वीरध-
वलमहाराजाऽमात्यवस्तुपालस्य मान्य आसीत् आरम्भासि-
द्धिप्रसर्माभ्युदयग्रन्थौ व्यगीरचत् । द्वितीयोऽप्येतन्नामा गवि-
प्रभसूरः शिष्यः । नेमिचन्द्रसूरिकृतप्रवचनोद्धारस्योपरि-
विषमपदव्याख्यानामूर्त्ति टीकां कृतवानिति । जै० ६० ।

उदयबबुकिट्टा-उदयबन्धोत्कृष्टा- स्त्री० कर्मप्रकृतिभेदे, यासां
प्रकृतिविपाकादये सति बन्धादुत्कृष्टस्थितिकर्माद्याप्यते ता उदयब-
न्धोत्कृष्टसंज्ञाः । पं० सं० । “ उदउक्तेसापपणाऊ” अनायुष आ-

युश्चतुष्टयरहिताः पञ्चेन्द्रियजातिवैकियाद्विकहुण्डसंस्थानपरा-
घातोच्छ्वासांघातविद्रायोगतया गुरुवधुनैजसकर्मणनिर्मोणोप-
घातवर्णादिचतुष्कानि स्थिरादिषट्क प्रसादिचतुष्कमसातवेद-
नीयं नोच्येगोत्रं षोडशकषायमिथ्यात्व ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरा-
यपञ्चक दर्शनावरणचतुष्टयमित्येताः षष्टिः प्रकृतयः उदयबन्धोत्कृ-
ष्टाः । एतासांमुदयप्राप्तानां स्वबन्धनत उत्कृष्टा स्थितिर्वाप्यते नत
एता उदयबन्धोत्कृष्टाजिघेयाः । पं० सं० ॥

उदयवर्द्ध-उदयावती- स्त्री० कर्मप्रकृतिभेदे, तत्स्वरूपं च “ चर-
ममयस्मि दक्षिणं, जासि अक्षयसकमे ताउ । अनुदयवर्द्ध छय-
रीओ, उदयवर्द्ध हाति पगईओ” इति अनुदयवर्द्धिकप्रतिज्यः
इतराः प्रकृतय उदयवर्द्धा भवन्ति । पं० सं० ॥

यासां दक्षिणं चरममयं स्वविपाकिन वदयते संप्रति ता एवो-
दयवतीः प्रकृतीरनिधातुकाम आह ।

नागांतरायप्राउग-दंसणचउवेयणीयमपुमिच्छा ।

चरिमुदयउखवेयग-उदयवर्द्ध चरिमलोचो य ॥

ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरायपञ्चकमायुचतुष्टयं दर्शनचतुष्टयं
सातासातवेदनीये स्त्रीनपुंसकवेदां चरमादयान्यमन वकरूपास्ता-
श्चेमाः । मनुष्यगतिः पञ्चेन्द्रियजातिप्रसनामबादरनाम पर्या-
सकनाम शुननामसुस्वगनामादेयनाम तथैकगनाम तथा उच्येगोत्र
वेदक नम्यकत्वं चरमज्ञांभः सज्जलनज्ञातः इत्येताश्चतुर्विंश-
त्यकृतय उदयवर्द्धस्तयाहि-ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्श-
नावरणचतुष्टयरूपाणां चतुर्दशप्रकृतीनां क्षीणकषायान्यसमये
चरमादयानां च नाम वेदकप्रकृष्टाणां सातासातवेदनी-
ययोगश्चेगोत्रस्य च सर्वसख्यया द्वादशप्रकृतीनामयोगिकव्यभि-
चरमसमये सज्जलनज्ञेनस्य सूक्ष्मसंपगायान्यसमये वेदकस-
म्यकत्वस्य स्वरूपणपर्यवसानसमये स्त्रीनपुंसकवेदयोः कृप-
कश्रयागमनिवृत्तिवादरभपरायद्वयोः संख्येषु ज्ञागध्वान्तकान्तेषु
तदुदयान्तसमये आयुषां च स्वस्वनवरमसमये स्ववेदन-
मस्ति । तत एता उदयवर्द्धाऽजिघेयन्त । यद्यपि सातासातवेद-
नाप्रयोः स्त्रीनपुंसकवेदयोश्चानुदयवतीन्त्यमपि संभवति तथापि
प्रधानभवे गुणमयप्रसूय सत्पुरुषा व्यपदेश प्रयच्छन्तीति उदयव-
र्द्धाः पृथेपुरुषरूपादिष्टाः । पं० सं० ३ डा० ।

उदयवर्द्धन-उदयवर्द्धन- पुं० विक्रमराज्यात् अष्टाविंशत्यधि-
कचतुर्दशशते (१४२०) वर्षे जाते श्रीपात्रकयानामग्रथकृतां
ब्रह्मसागरस्य गुरो । जै० २० ।

उदयरयणगणि-उदयरन्नगणिन्-पुं० स्वनामके मुनिसिंहसूरः
शिष्ये, अनेन विक्रमराज्यात् अष्टाविंशत्यधिकचतुर्दशशते (१४-
२०) वर्षे रत्नशेखरसूरिकृतश्रीपात्रचरित्रस्य प्रथमादर्शो लिखि-
तः । जै० ३० ।

उदयवीरगणि-उदयवीरगणिन्-पुं० तपागच्छीये संधवीरगणि-
नोऽन्तेवासिनि, जै० ६० ।

उदयमंकमुकिट्टा-उदयमंकमोत्कृष्टा-स्त्री० कर्मप्रकृतिभेदे, यासां
विपाकादये प्रवर्त्तमाने सति संक्रमत उत्कृष्टस्थितिसत्कर्म व्रज्यते
न बन्धतस्ता उदयमंकमोत्कृष्टाः । पं० सं० ३ डा० ।

उदयमंति-उदयमंस्यिति-पुं० सूर्यदेवदयविश्वो, चं० प्र० ८
पाहु० । सू० प्र० । (सूर्यस्य उदयविश्वो विप्रतिपत्तिप्रदर्शनपूर्वक-
मिहान्तो यथा-

ता कथंते उदयमंतिती आहितेति वंदजा तन्य खसु इमाओ
निमि पडिवत्तिओ पमत्ताओ तन्येग एवमाहंसु ता जदा
ए जंबूदीवे २ दाहिणष्टे अट्टारममुहुत्ते दिवमे जवति तता

एवं उत्तरहे वि अष्टारसमुद्भूते दिवसे जवति । जता एं उ
तरहे अष्टारसमुद्भूते दिवसे जवति तता एं दाहिणहे वि अ-
ष्टारसमुद्भूते दिवसे भवति । जदा एं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे
सत्तरसमुद्भूते दिवसे जवति तथा एं उत्तरहे वि सत्तरसमुद्भूते
दिवसे जवति । जया एं उत्तरहे सत्तरसमुद्भूते दिवसे
जवति तदा एं दाहिणहे वि सत्तरसमुद्भूते दिवसे जवति ।
एवं परिहावेतव्वं सोल्लसमुद्भूते दिवसे पप्परसमुद्भूते दिवसे
चोदसमुद्भूते दिवसे जवति तेरसमुद्भूते दिवसे जाव ता जता
एं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे बारसमुद्भूते दिवसे तथा एं उत्तरहे वि
बारसमुद्भूते दिवसे जवति । जता एं उत्तरहे बारसमुद्भूते
दिवसे जवति तता एं दाहिणहे वि बारसमुद्भूते दिवसे जवति ।
तता एं जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्वतस्स पुरत्थिमं पच्चिमेणं
सत्तपप्परसमुद्भूते दिवसे जवति सदा पप्परसमुद्भूता राई
भवति अवट्ठिताणं तत्थ राईदिया पप्पत्ता समणाउसो एगे ए-
वमाहंसु । एगे पुण एवमाहंसु जता एं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे
अष्टारसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति तथा एं उत्तरहे वि
अष्टारसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति । जया एं उत्तरहे अष्टा-
रसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति तता एं दाहिणहे वि अष्टारसमु-
द्भूताणंतरे दिवसे जवति । जया एं उत्तरहे अष्टारसमु-
द्भूताणंतरे दिवसे जवति तता एं दाहिणहे वि अष्टारसमुद्भू-
ताणंतरे दिवसे जवति । एवं परिहावेतव्वं सत्तरसमुद्भूताणंतरे
दिवसे जवति सोल्लसमुद्भूताणंतरे पप्परसमुद्भूताणंतरे दिवसे
जवति एवं परिहावेतव्वं चोदसमुद्भूताणंतरे जाव ॥

(ता कथं इत्यादि) ता इति पूर्ववत् कथ केन प्रकारेण सूर्य-
स्य उदयसंस्थितिस्ते त्वया भगवन्प्राख्याता इति वदन् एवमुक्ते
सति भगवानेतादृश्या यावन्त्यः प्रतिपत्तयः तावतीरुपदर्शयति ।
(तत्थेत्यादि) तत्र तस्यामुदयसंस्थितौ विषये तिस्रः प्रतिपत्तयः
परतीर्थिकाज्युपगमरूपा प्रकृतास्तद्यथा तत्र तेषां त्रयाणां परती-
र्थिकानां मध्ये एक प्रथमाः परतीर्थिका एवमाहुः (ता जयाण-
मित्यादि) तत्र यदा णमिति वाक्यालंकारं अस्मिन् जम्बूद्वीपे
द्वीपे दक्षिणार्धे अष्टादशमुद्भूतो दिवसो जवति तदा उत्तरार्धेपि
अष्टादशमुद्भूतो दिवसः । तदेवं दक्षिणार्धेनियमनोत्तरार्धेनियम
उक्तः । संप्रति उत्तरार्धेनियमनं दक्षिणार्धेनियमनमाह (ताज-
याणमित्ति) तच्च यदा उत्तरार्धे अष्टादशमुद्भूतो दिवसो जवति
तदा दक्षिणार्धेपि अष्टादशमुद्भूतो दिवसः (ताजयाणमित्यादि)
यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे सप्तदशमुद्भूतो दिवसो जवति
तदा उत्तरार्धेपि सप्तदशमुद्भूतो दिवसो जवति यदा चोत्तरा-
र्धे सप्तदशमुद्भूतो दिवसो जवति तदा दक्षिणार्धेपि सप्तदश
मुद्भूतो दिवसः (एवं इत्यादि) एवमुक्तेन प्रकारेण एकैकमुद्भूत-
हान्या परिहातव्यं परिहातिमेव क्रमेण दर्शयति । प्रथमतः उक्त
प्रकारेण षोडशमुद्भूतो दिवसो वक्तव्यः तदनन्तरं पञ्चदशमुद्भूत-
स्ततश्चतुर्दशमुद्भूतस्ततश्चतुर्दशमुद्भूतः सूत्रपात्रेऽपि प्रागुक्तसूत्रा-
नुसारेण स्वयं परिभाषनीयः । सर्व्वं “ जया ण जंबुद्वीवे द्वीपे
दाहिणहे सोल्लसमुद्भूते दिवसे भवति तथा एं उत्तरहे सोल्लसमु-
द्भूते दिवसे भवति जयाणं उत्तरहे वि सोल्लसमुद्भूते दिवसे
जवति तथा एं दाहिणहे वि सोल्लसमुद्भूते दिवसे भवति ” इत्यादि

अष्टादशमुद्भूतदिवसप्रतिपादकसूत्रं साक्षादाह (ता जयाणमि-
त्यादि) ता इति तत्र यदा जम्बूद्वीपे दक्षिणार्धे अष्टादशमुद्भूतो
दिवसो जवति तदा उत्तरार्धेऽपि अष्टादशमुद्भूतो दिवसः यदा
उत्तरार्धे अष्टादशमुद्भूतो दिवसस्तदा दक्षिणार्धेऽपि अष्टादशमुद्भू-
तप्रमाणो दिवसः । तदा अष्टादशमुद्भूतो दिवसकालं जम्बू-
द्वीपे २ मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि सदा सर्व-
कालं पञ्चदशमुद्भूतो दिवसो भवति सदैव पञ्चदशमुद्भूतो
रात्रिः । कुत इत्याह । अवस्थितानि सकलकालमेकप्रमाणानि
णमिति वाक्यालंकारं तत्र मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां
दिशि रात्रि दिवानि प्रहसानि हे भ्रमण ! हे आशुप्सन् ! एतच्च प्रथ-
मानां परतीर्थिकानां मूलचूतं स्पर्शस्थं प्रथममक्षणं वाक्यम् ।
अत्रैवापसंहारमाह । (एगे एवमाहंसु) एकं पुनरेवमाहुः यदा
जम्बूद्वीपे दक्षिणस्मिन्नार्धे अष्टादशमुद्भूतो नन्तरं अष्टादशज्यो
मुद्भूतज्योऽनन्तरं मनाकुर्हानो हीनतरा वा यावत्सप्तदशज्यो
मुद्भूतेन्यः किञ्चित्समधिक एव प्रमाणो दिवसो जवति तदा उत्त-
रार्धेऽप्यष्टादशमुद्भूतो नन्तरं दिवसो भवति यदा चोत्तरार्धे
अष्टादशमुद्भूतो नन्तरं दिवसो जवति तदा दक्षिणार्धेऽपि अष्टा-
दशमुद्भूतो नन्तरं दिवसः । यदा जम्बूद्वीपे दक्षिणार्धे सप्तदशमु-
द्भूतो नन्तरं दिवसो जवति तदा उत्तरार्धेपि सप्तदशमुद्भूतो नन्तरं
दिवसः यदा उत्तरार्धे सप्तदशानन्तरं दिवसस्तदा दक्षिणार्धेऽपि
सप्तदशमुद्भूतो नन्तरं दिवसः (एवमित्यादि) एवमुक्तेन प्र-
कारेण एकैकमुद्भूतहान्या परिहातव्यं परिहातिप्रकारमेवाह
(सोल्लसेत्यादि) प्रथमतः षोडशमुद्भूतो नन्तरं दिवसो वक्तव्यः ।
ततः पञ्चदशमुद्भूतो नन्तरस्तदनन्तरं चतुर्दशमुद्भूतो नन्तरस्ततः
षोडशमुद्भूतो नन्तरः एतेषां हि मतेन न कदाचनपि परिपूर्णमु-
द्भूतप्रमाणो दिवसो जवति ततः सर्व्वानन्तरं शब्दप्रयोगः । अष्टा-
दशमुद्भूतो नन्तरं सूत्रं तु साक्षाद्वर्शयति ॥

ता जयाणं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे बारसमुद्भूताणंतरे दिवसे जव-
ति तदा एं उत्तरहे वि बारसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति जता
एं उत्तरहे बारसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति तथा एं दाहिण-
हे वि बारसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति तदा एं जंबुद्वीवे २
मंदरस्स पव्वतस्स पुरत्थिमं पच्चिमेणं एगे सदा पप्परसमुद्भूते
दिवसे जवति एगे सदा पप्परसमुद्भूता राई जवति अणव-
ट्ठिताणं तत्थ राईदिया पप्पत्ता समणाउसो एगे एवमाहंसु एगे
पुण एवमाहंसु २ ता जदा एं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे अष्टा-
रसमुद्भूते दिवसे जवति तदा एं उत्तरहे बुवाल्लसमुद्भूता राई
जवति । जया एं उत्तरहे अष्टारसमुद्भूते दिवसे जवति तदा
एं दाहिणहे बारसमुद्भूता राई जवति ता जयाणं जंबुद्वीवे
२ दाहिणहे अष्टारसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति तदा एं
उत्तरहे बारसमुद्भूता राई जवति । जता एं उत्तरहे अष्टा-
रसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति तदा एं दाहिणहे बारसमु-
द्भूता राई जवति । एवं णितव्वं मगलेहि य अणंतरेहि
य एकैकं दो दो आलावका सर्व्वेहि बुवाल्लसमुद्भूता राई
जवति जाव ता जता एं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे बारसमुद्भू-
ताणंतरे दिवसे जवति उत्तरहे बुवाल्लसमुद्भूताराई जवति
जया एं उत्तरहे बुवाल्लसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति
तदा एं दाहिणहे बुवाल्लसमुद्भूता राई जवति । तता एं

जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्म पव्वयस्म पुरच्छिमपञ्चच्छिमेण
एवस्थि पण्णसमुदुत्ते दिवसे जवति । एवस्थिपण्णसमुदुत्ता
राई जवति वांछिमाणं तत्थ राईदिया पण्णत्ता समणाउमो
एगे एवमाहंसु ३ वयं पुण एव वदामो ता जंबुद्वीवे २ सूरियाउ
दीणपाईणमुवगच्छंति पाईण दाहिणमागच्छंति पाईण दाहि-
णमुपगच्छंति दाहिणपणिणमागच्छंति दाहीणपकोणमुग-
च्छंति पकोणमुदीणमागच्छंति पहाणउदीणमुपगच्छंति उदी-
णपाईणमागच्छंति । ता जता णं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे दिवसे
जवति तातदा णं उत्तरहे दिवसे जवति । तदाणं जंबुद्वीवे २
मंदरस्म पव्वयस्म पुरच्छिमपञ्चच्छिमेण राई जवति ता जदा णं
जंबुद्वीवे २ मंदरस्म पव्वयस्म पुरच्छिमेण दिवसे जवति
तदा णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्म पव्वयस्म उत्तरदाहिणेण
राई जवति । ता जदा णं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे उक्कोसए
अट्टारसमुदुत्ते दिवसे जवति तदा णं उत्तरहेवि उक्कोसए
अट्टारसमुदुत्ते दिवसे जवति जता णं उत्तरहे उक्कोसए
अट्टारसमुदुत्ते दिवसे जवति तदा णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्म
पव्वयस्म पुरच्छिमेण जट्ठसिया पुवाअसमुदुत्ता राई जव-
ति । ता जता णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्म पव्वयस्म पुरच्छिमेण
उक्कोसए अट्टारसमुदुत्ते दिवसे भवति जता णं पञ्चच्छिमेण
उक्कोसए अट्टारसमुदुत्ते दिवसे जवति तदा णं जंबुद्वीवे २
मंदरस्म पव्वयस्म उत्तरदाहिणेण जट्ठसिया पुवाअसमु-
त्ता राई जवति । एवं एणां गमेणं गेत्तव्वं । अट्टारसमुदु-
त्ताणंतरं दिवसे सातिरेगदुवाअसमुदुत्ता राई जवति सत्तर-
समुदुत्ते दिवसे तेरसमुदुत्ता राई सत्तरसमुदुत्ताणंतरं दिवसे
जवति सातिरेगतेरसमुदुत्ता राई जवति मोअसमुदुत्ते दिवसे
जवति चोदसमुदुत्ता राई जवति । सोलसमुदुत्ताणंतरं दि-
वसे जवति सातिरेगचोदसमुदुत्ता राई जवति । पण्णरसमुदुत्ते
दिवसे पण्णरसमुदुत्ता राई पण्णरसमुदुत्ताणंतरं दिवसे सातिरेग-
पण्णरसमुदुत्ता राई जवति । चोदसमुदुत्ते दिवसे सोलसमुदुत्ता
राई चोदसमुदुत्ताणंतरं दिवसे सातिरेगमोअसमुदुत्ता राई तेरस
मुदुत्ते दिवसे सत्तरसमुदुत्ता राई तेरसमुदुत्ताणंतरं दिवसे साति-
रेगसत्तरसमुदुत्ता राई । जट्ठसए पुवालसमुदुत्ते दिवसे जवति
उक्कोमिया अट्टारसमुदुत्ता राई जवइ एवं जाणितव्वं । ता
जदा णं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे वासाणं पढमे समए पडि-
वज्जति तता णं उत्तरहे वि वासाणं पढमे समए पडिवज्जति ।
जता णं उत्तरहे वासाणं पढमे समए पडिवज्जति तता णं
जंबुद्वीवे २ मंदरस्म पव्वयस्म पुरच्छिमपञ्चच्छिमेणतरपुर-
क्खंडे काअसमयंसि वामाणं पढमे समए पडिवज्जइ ता
जया णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्म पव्वयस्म पुरच्छिमेण वासाणं
पढमे समए पडिवज्जइ तता णं पञ्चच्छिमेण वि वासाणं
पढमे समए पडिवज्जइ । जया णं पञ्चच्छिमे णं वामाणं
पढमे समए पडिवज्जइ तता णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्म पव्व-

यस्म उत्तरदाहिणेणं अणंतरपञ्चाकयकालमयंसि वासाणं
पढमे समये पडिवज्जे जवति ॥ जहा समओ एवं आवल्लियाए
आणापाण् थोवे लवे मुदुत्ते अहोरत्ते पक्खे मासे उरु एवं
दस आआवका जया वासाणं एवं हेमंताणं गिम्हाणं च जा-
णियव्वा ॥

(ता जया णमित्यादि) तत्र यदा जम्बुद्वीपे दक्षिणार्धे द्वादश
मुहूर्तानन्तरं दिवसस्तदा उत्तरार्धेऽपि द्वादशमुहूर्तानन्तरं दिव-
सः । यदा चोत्तरार्धे द्वादशमुहूर्तानन्तरं दिवसस्तदा दक्षिणा-
र्धेऽपि द्वादशमुहूर्तानन्तरं दिवसस्तदा चाष्टादशमुहूर्तानन्तराद-
दिवसकात्रे जम्बुद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि
नो नैव सदा सर्वकात्रं पञ्चदशमुहूर्ता दिवसो भवति नापि
सदा पञ्चदशमुहूर्ता रात्रिः कुत इत्याह (अणवच्छिमाणमित्या-
दि) अणवच्छिमाणि अनियतप्रमाणानि णमिति खलु तत्र मन्दर-
स्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि रात्रिर्दिवानि प्रक्रमानि
हेभ्रमण ! हेआयुप्पन् ! अत्रापसहारमाह । (एगे एवमाहंसु २)
एके पुनरेवमाहः । ता इति पूर्ववत् जम्बुद्वीपे यदा दक्षिणार्धे
अष्टादशमुहूर्ता दिवसो जवति तदा उत्तरार्धे द्वादशमुहूर्ता रात्रिः ।
यदोत्तरार्धे अष्टादशमुहूर्ता दिवसो भवति तदा दक्षिणार्धे द्वा-
दशमुहूर्ता रात्रिः तथा सदा दक्षिणार्धे (अष्टारसमुदुत्ताण
तर्गति) अष्टादशज्यो मुहूर्तज्याऽनन्तरं मनाक् हीना हीन-
तरो यावत्सप्तदशज्यो मुहूर्तज्यः किञ्चिदधिक एवं प्रमाणा
दिवसो जवति तदा उत्तरार्धे द्वादशमुहूर्ता रात्रिः । तथा
यदा चोत्तरार्धे अष्टादशमुहूर्तानन्तरं दिवसस्तदा दक्षि-
णार्धे द्वादशमुहूर्ता रात्रिः (एवमित्यादि) एवमुक्तेन प्रका-
रेण तावदुक्तं यावत्त्रयोदशमुहूर्तानन्तरं दिवसवक्तव्यता एकै-
कस्मिन् समदशादिकं संख्याविशेषे सकर्तृमुहूर्तानन्तरं
किञ्चिदनेद्वीं द्वावात्रापकौ वक्तव्या सर्वत्र च द्वादशमुहूर्ता रात्रिः
तज्या । “ जयाणं जंबुद्वीवे दीवे दाहिणहे सत्तरसमुदुत्ते
दिवसे जवइ तथाण उत्तरहे पुवाअसमुदुत्ता राई जवति जयाणं
उत्तरहे सत्तरसमुदुत्ते दिवसे जवइ तथा णं दाहिणहे पुवाअ-
समुदुत्ता राई भवइ जया णं जंबुद्वीवे दीवे दाहिणहे सत्तरस-
मुदुत्ताणंतरं दिवसे जवइ तथा ण उत्तरहे पुवाअसमुदुत्ता राई
जवइ जयाणं उत्तरहे सत्तरसमुदुत्ताणंतरं दिवसे जवइ तथा
णं दाहिणहे पुवाअसमुदुत्ता राई जवइ ” एवं चोदशमुहूर्तः ।
चोदशमुहूर्तानन्तरं पञ्चदशमुहूर्तः पञ्चदशमुहूर्तानन्तरं चतुर्द-
शमुहूर्तः चतुर्दशमुहूर्तानन्तरं त्रयोदशमुहूर्तः त्रयोदशमुहूर्तानन्तरं
द्वादशमुहूर्तगता अपि नव आआपका वक्तव्या द्वादशमुहूर्तानन्त-
रगतमात्रापकं साक्षादाह (जयाणमित्यादि) यदा जम्बुद्वीपे
द्वीपे दक्षिणार्धे द्वादशमुहूर्तानन्तरं दिवसो जवति तदा उत्तरार्धे
द्वादशमुहूर्ता रात्रिर्जवति यदा चोत्तरार्धे द्वादशमुहूर्तानन्तरा
दिवसो जवति तदा दक्षिणार्धे द्वादशमुहूर्ता रात्रिः तदाचाष्टा-
दशमुहूर्तानन्तरादिवसकात्रे जम्बुद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वत-
स्य (पुरच्छिमपञ्चच्छिमेणंति) पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि
नैवास्त्येतत् यद्युत पञ्चदशमुहूर्ता दिवसो जवति नाप्यस्त्येतत्
यथा पञ्चदशमुहूर्ता रात्रिर्जवतीति कुत इत्याह (वांछिमाण-
मित्यादि) व्यवच्छिन्नाणि णमिति खलु तत्र मन्दरस्य पर्वतस्य
पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि रात्रिर्दिवानि प्रक्रमानि हेभ्रमण ! हेआ-
युप्पन् ! अत्रैवोपसंहारमाह (एगे एवमाहंसु ३) एताश्च तिस्रोऽपि
प्रतिपत्तयो मिथ्यारूपा जगन्नतोऽननुमतत्वाद् । अगिच ये तृतीया-
वादिनः सदैव रात्रिं द्वादशमुहूर्तप्रमाणाभिचरन्ति तेषां प्रत्यक्ष-
विरोधः । प्रत्यक्षतोऽत्र हीनार्थिकरूपा रात्ररूपज्ञयमानत्वात् ॥

ता जयाणं जंबुद्वीवे २ दाहिणछे बारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे जव-
ति तदा णं उत्तरछे वि बारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे जवति जता
णं उत्तरछे बारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे जवति तथा णं दाहिण-
छे वि बारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे जवति तदा णं जंबुद्वीवे २
मंदरस्स पव्वतरस्स पुरन्धिमपक्खच्छिमेणं णो सदा पष्सरसमुहुत्ते
दिवसे जवति णो सदा पष्सरसमुहुत्ता राई जवति अणव-
ट्ठिताणं तत्थ राई दिया पक्खत्ता समणा उभो पगे एवमाहंसु एगे
पुण एवमाहंसु २ ता जदा णं जंबुद्वीवे २ दाहिणछे अट्ठा-
रसमुहुत्ते दिवसे जवति तदा णं उत्तरछे दुवालयसमुहुत्ता राई
जवति । जया णं उत्तरछे अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे जवति तदा
णं दाहिणछे बारसमुहुत्ता राई जवति ता जयाणं जंबुद्वीवे
२ दाहिणछे अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे जवति तदा णं
उत्तरछे बारसमुहुत्ता राई जवइ । जता णं उत्तरछे अट्ठा-
रसमुहुत्ताणंतरे दिवसे जवति तदा णं दाहिणछे बारसमु-
हुत्ता राई जवति । एवं णितव्वं मगलेहि य अणंतरेहि
य एक्के दो दो आलावका मव्वेहिं दुवालयसमुहुत्ता राई
जवति आव ता जता णं जंबुद्वीवे २ दाहिणछे बारसमुहु-
त्ताणंतरे दिवसे जवति उत्तरछे दुवालयसमुहुत्ताराई जवति
जया णं उत्तरछे दुवालसमुहुत्ताणंतरे दिवसे जवति
तदा णं दाहिणछे दुवालसमुहुत्ता राई जवति । तथा णं

जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्म पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं
 णेवस्थि पणसरसमुदुत्ते दिवसे जवति । एवस्थिपणसरसमुदुत्ता
 राई जवति नांछिमाणं तन्थ राईदिया पणत्ता समणाउमो
 एगे एवमाहंसु ३ वयं पुण एवं वदामो ता जंबुद्वीवे २ सूरियाउ
 दीणपाईणमुगच्छंति पाईण दाहिणमागच्छंति पाईण दाहि-
 णमुगच्छंति दाहिणपणिणमागच्छंति दाहीणपणीणमुग-
 च्छंति पणीणमुदीणमागच्छंति पहाणउदीणमुगच्छंति उदी-
 णपाईणमागच्छंति । ता जता णं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे उकोसए
 जवति तातदा णं उत्तरहे दिवसे जवति । तदाणं जंबुद्वीवे २
 मंदरस्म पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं राई जवति ता जदा णं
 जंबुद्वीवे २ मंदरस्म पव्वयस्स पुरच्छिमेणं दिवसे जवति
 तदा णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्म पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं
 राई जवति । ता जदा णं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे उकोसए
 अट्टारसमुदुत्ते दिवसे जवति तदा णं उत्तरहे उकोसए
 अट्टारसमुदुत्ते दिवसे जवति जता णं उत्तरहे उकोसए
 अट्टारसमुदुत्ते दिवसे जवति तदा णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्म
 पव्वयस्स पुरच्छिमेणं जट्ठमिया दुवाअसमुदुत्ता राई जव-
 ति । ता जता णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्म पव्वयस्स पुरच्छिमेणं
 उकोसए अट्टारसमुदुत्ते दिवसे भवति जता णं पच्चच्छिमेणं
 उकोसए अट्टारसमुदुत्ते दिवसे जवति तदा णं जंबुद्वीवे २
 मंदरस्म पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं जट्ठमिया दुवाअसमु-
 च्चा राई जवति । एवं एणां गमेणं गेतव्वं । अट्टारसमुदु-
 त्ताणंतरं दिवसे सातिरेगदुवाअसमुदुत्ता राई जवति सत्तर-
 समुदुत्ते दिवसे तेरसमुदुत्ता राई सत्तरसमुदुत्ताणंतरं दिवसे
 जवति सातिरेगेतेरसमुदुत्ता राई जवति मोअसमुदुत्ते दिवसे
 जवति चोअसमुदुत्ता राई जवति । सोलसमुदुत्ताणंतरं दि-
 वसे जवति सातिरेगचोअसमुदुत्ता राई जवति । पाणसमुदुत्ते
 दिवसे पणसरसमुदुत्ता राई पणसरसमुदुत्ताणंतरं दिवसे सातिरेग-
 पणसरसमुदुत्ता राई जवति । चोअसमुदुत्ते दिवसे मोलसमुदुत्ता
 राई चोअसमुदुत्ताणंतरं दिवसे सातिरेगमोअसमुदुत्ता राई तेरस
 मुदुत्ते दिवसे सत्तरसमुदुत्ता राई तेरसमुदुत्ताणंतरं दिवसे साति-
 रेगसत्तरसमुदुत्ता राई । जट्ठमए दुवाअसमुदुत्ते दिवसे जवति
 उकोमिया अट्टारसमुदुत्ता राई जवइ एवं जाणितव्वं । ता
 जदा णं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे वासाणं पढमे समए पडि-
 वज्जति तता णं उत्तरहे वासाणं पढमे समए पडिवज्जति ।
 जता णं उत्तरहे वासाणं पढमे समए पडिवज्जति तता णं
 जंबुद्वीवे २ मंदरस्म पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चच्छिमेणंतरपुर-
 व्वखंडे काअसमयंसि वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ ता
 जया णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्म पव्वयस्स पुरच्छिमेणं वासाणं
 पढमे समए पडिवज्जइ तता णं पच्चच्छिमेणं वि वासाणं
 पढमे समए पडिवज्जइ । जया णं पच्चच्छिमे णं वासाणं
 पढमे समए पडिवज्जइ तता णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्म पव्व-

यस्म उत्तरदाहिणेणं अणंतरपच्छाकयकालसमयंसि वासाणं
 पढमे समये पडिवज्जे जवति ॥ जहा समओ एवं आवडियाए
 आणापाण थोवे अवे मुदुत्ते अट्टारत्ते पक्खे मासे उरु एवं
 दम आलावका जया वासाणं एवं हेमताणं गिम्हाणं च जा-
 णियव्वा ॥

(ता जया णमित्यादि) तत्र यदा जम्बुद्वीपे दक्षिणार्धे द्वादश
 मुहूर्तानन्तरं दिवसस्तदा उत्तरार्धेऽपि द्वादशमुहूर्तानन्तरं दिव-
 सः । यदा चोत्तरार्धे द्वादशमुहूर्तानन्तरं दिवसस्तदा दक्षिणा-
 र्धेऽपि द्वादशमुहूर्तानन्तरं दिवसस्तदा चाष्टादशमुहूर्तानन्तरादि-
 दिवसकात्रे जम्बुद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि
 नां नैव सदा सर्वकात्रं पञ्चदशमुहूर्तां दिवसो भवति नापि
 सदा पञ्चदशमुहूर्ता रात्रिः कुत इत्याह (अणवच्छिमाणमित्या-
 दि) अनवस्थितानि अनियतप्रमाणानि णमिति खलु तत्र मन्दर-
 स्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि रात्रिदिवानि प्रज्ञानानि
 हेभ्रमण ! हेआयुष्मन् ! अत्रापसहारमाह । (एगे एवमाहंसु २)
 एके पुनरेवमाहः । ता इति पर्यवत् जम्बुद्वीपे यदा दक्षिणार्धे
 अष्टादशमुहूर्तां दिवसो जवति तदा उत्तरार्धे द्वादशमुहूर्ता रात्रिः ।
 यद्योत्तरार्धे अष्टादशमुहूर्तां दिवसो भवति तदा दक्षिणार्धे द्वा-
 दशमुहूर्ता रात्रिः तथा यदा दक्षिणार्धे (अष्टारसमुहूर्ताणं
 तरनि) अष्टादशान्यो मुहूर्तान्योऽनन्तरं मनाक् हीना हीन-
 तरो यावन्ममदशान्यो मुहूर्तान्यः किञ्चिदधिकं पक्षं प्रमाणं
 दिवसो जवति तदा उत्तरार्धे द्वादशमुहूर्ता रात्रिः । तथा
 यदा चोत्तरार्धे अष्टादशमुहूर्तानन्तरं दिवसस्तदा दक्षि-
 णार्धे द्वादशमुहूर्ता रात्रिः (एवमित्यादि) एवमुक्तेन प्रका-
 रेण तावद्वक्तव्यं यावन्त्रयोदशमुहूर्तानन्तरं दिवसवक्तव्यता एक-
 कस्मिंश्च समदशादिकं संख्याविशेषे सकस्मिन्मुहूर्तानन्तरं
 किञ्चिदनेह्यै द्वावात्रापको वक्तव्यो सर्वत्र च द्वादशमुहूर्ता रात्रिः
 तद्यथा । “ जयाणं जंबुद्वीवे दीवे दाहिणहे सत्तरसमुदुत्ते
 दिवसे जवइ तथाणं उत्तरहे दुवाअसमुदुत्ता राई जवति जयाणं
 उत्तरहे सत्तरसमुदुत्ते दिवसे जवइ तथा णं दाहिणहे दुवाअ-
 समुदुत्ता राई भवइ जया णं जंबुद्वीवे दीवे दाहिणहे सत्तरस-
 मुदुत्ताणंतरं दिवसे जवइ तथा णं उत्तरहे दुवाअसमुदुत्ता राई
 जवइ जयाणं उत्तरहे सत्तरसमुदुत्ताणंतरं दिवसे जवइ तथा
 णं दाहिणहे दुवाअसमुदुत्ता राई जवइ ” एवं पोरुशमुहंसः ।
 पोरुशमुहूर्तानन्तरं पञ्चदशमुहूर्तः पञ्चदशमुहूर्तानन्तरं चतुर्द-
 शमुहूर्तः चतुर्दशमुहूर्तानन्तरं त्रयोदशमुहूर्तः त्रयोदशमुहूर्तानन्तरं
 द्वादशमुहूर्तगता अपि नव आलापका वक्तव्या द्वादशमुहूर्तानन्त-
 रगतमात्रापकं साक्षादाह (जयाणमित्यादि) यदा जम्बुद्वीपे
 द्वीपे दक्षिणार्धे द्वादशमुहूर्तानन्तरं दिवसो जवति तदा उत्तरार्धे
 द्वादशमुहूर्ता रात्रिर्जवति यदा चोत्तरार्धे द्वादशमुहूर्तानन्तरं
 दिवसो जवति तदा दक्षिणार्धे द्वादशमुहूर्ता रात्रिः तदाचाष्टा-
 दशमुहूर्तानन्तरादिदिवसकात्रे जम्बुद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वत-
 स्य (पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं) पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि
 नैवास्त्येतत् यत्तु पञ्चदशमुहूर्तां दिवसो जघति नाप्यस्त्येतत्
 यथा पञ्चदशमुहूर्ता रात्रिर्जवतीति कुत इत्याह (चोच्छिमाण-
 मित्यादि) ध्येवच्छिमानि णमिति खलु तत्र मन्दरस्य पर्वतस्य
 पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि रात्रिदिवानि प्रज्ञानानि हेभ्रमण ! हेआ-
 युष्मन् ! अत्रापसंहारमाह (एगे एवमाहंसु ३) एताश्च तिस्रोऽपि
 प्रतिपत्तयो मिथ्यारूपा जगधनोऽननुमतव्याद् । अपिच ये तृतीया-
 धादिनः सदैव रात्रि द्वादशमुहूर्तप्रमाणमिच्छन्ति तेषां प्रत्यक्ष-
 विरोधः । प्रत्यक्षतोऽत्र हीनार्थिकरूपा रात्रेरपञ्चन्यमानव्यात् ॥

संप्रति स्वमतं जगवानुपदर्शयति । (वयंपुणश्चर्यादि) वयंपुनरे-
व वक्ष्यमाणेन प्रकारेण वदामस्तमेव प्रकारमाह (ता जम्बूद्वीपे-
दीप इत्यादि) ता इति पूर्ववत् जम्बूद्वीपे द्वीपे सूर्यो यथायोग-
मण्डलपरिभ्रम्या भ्रमन्ती मंगरुद्रकुप्राख्यामस्तपूर्वस्यां दिशि
उत्पद्यते तत्र चोक्त्य प्राग् दक्षिणपूर्वस्यामागच्छतः ततो भर-
तादिकेन्द्रापेक्षया प्राग् दक्षिणपूर्वस्यामुक्त्य दक्षिणापरस्यामाग-
च्छतस्तत्रापि च दक्षिणापरस्यामपरविदेहकेन्द्रापेक्षया उत्क्रान्ता-
पाठ्युदीक्ष्यामपरोक्षस्यामागच्छतस्तत्रापि चापराक्षरस्यामैराव-
तादिकेन्द्रापेक्षया उत्क्रान्त्य उदक्प्राच्यामस्तपूर्वस्यामागच्छतः
एवं तावत्स्यामागत्यतो ह्योरपि सूर्ययोरुद्यविधिरुपदर्शितां विशेष-
यतः पुनरयं यदैकः सूर्यः पूर्वदक्षिणस्यामुपपद्यति तदा अपरः
उत्तरस्यां दिशि समुपपद्यति दक्षिणपूर्वोक्तं सूर्यो जरातादीनि
केन्द्राणि मेरुदक्षिणदिग्दर्शनीनि मण्डलपरिभ्रम्या परिभ्रम्य प्रकाश-
यति अपरोक्षस्यामस्तः सन् तत ऊर्ध्वमण्डलपरिभ्रम्या परि-
भ्रमन् पेरारतादीनि केन्द्राणि मंगरुत्तरदिग्दर्शनीनि प्रकाशयति
भारतश्च सूर्यो दक्षिणापरस्यामागतः सञ्चपरविदेहकेन्द्रापेक्ष-
या उद्यमासादयति पेरारतः सूर्यः पुनरुत्तरपूर्वस्यामागतः पूर्व-
विदेहापेक्षया समुपपद्यति ततो दक्षिणापरस्यामुक्तः सन् तत
ऊर्ध्वं मण्डलभ्रम्या परिभ्रमन् अपरविदेहान् प्रकाशयति । उत्तर-
पूर्वस्यामुक्तः सन् तत ऊर्ध्वं मण्डलगत्या चरन् पूर्वविदेहान्धमा-
सयति । तत एव पूर्वविदेहप्रकाशकः सूर्यो दक्षिणपूर्वस्यां भर-
तादिकेन्द्रापेक्षयोद्यमासादयति अपरविदेहप्रकाशकस्वपरोक्षर-
स्यामिति । तदेवं जम्बूद्वीपे सूर्ययोरुद्यविधिरुक्तः संप्रतिक्रमविजा-
गेन दिवसरात्रिभागमाह (ता जयाणमित्यादि) तत्र यदा-
णमिति वर्षाकाशकारे जम्बूद्वीपे २ दक्षिणाः दिवसा भवति तदा
उत्तरार्द्धेऽपि दिवसो जवति एकस्य सूर्यस्य दक्षिणदिशि पार-
भ्रमणसंज्ञं अपरस्य सूर्यस्यावश्यमुत्तरदिशि भ्रमणसंज्ञात्
यदा चोत्तरार्द्धे दिवसस्तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य
(पुरच्छिन्नपञ्चच्छिमेणति) पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि रात्रिर्भवति
तदानीमकस्यापि सूर्यस्य तत्राजावात् । (ता जया णमित्यादि)
तत्र यदा जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यां दिशि दिवसो
भवति एकस्य सूर्यस्य पूर्वदिग्भागसंज्ञं अपरस्य सूर्यस्याव-
श्यमपरस्यां दिशि जावात् । एतच्च प्रागव भाषितम् । यदा च
पश्चिमायामपि दिशि दिवसो जवति तदा जम्बूद्वीपे मन्दरस्य
पर्वतस्य (उत्तरदाहिणेणति) उत्तरतो दक्षिणतश्च रात्रिर्भवति
(ता जया णमित्यादि) तत्र यदा णमिति प्रागवत् जम्बूद्वीपे दक्षि-
णाः उत्कर्षत उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणा दिवसो भवति तदा
उत्तरार्द्धेऽपि उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्त्तोऽष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणो दिवसः
उत्कृष्टो षष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणा दिवसः सर्वाज्यन्तरमण्डलचर-
रित्वे तत्र च यदैकः सूर्यः सर्वाज्यन्तरमण्डलचारी जवति तदा
अपरोक्षवश्यं तत्समायातश्रेण्या सर्वाज्यन्तरमण्डलचारी भव-
तीति दक्षिणाः उत्कृष्टदिवससंज्ञं उत्तरार्द्धेऽप्युत्कृष्टदिवससं-
ज्ञः । यदा उत्तरार्द्धे उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणो दिवसो
भवति तदा जम्बूद्वीपे २ मन्दरस्य पर्वतस्य (पुरच्छिन्नपञ्चच्छि-
मेणति) पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि जघन्या द्वादशमुहूर्त्तो रात्रि-
र्भवति सर्वाज्यन्तरं मण्डलं चारं चरतोः सूर्ययोः सर्वत्रापि रात्रि-
र्द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणाया एव भावात् तथा (ताजयाणमित्यादि)
तत्र यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यां दिशि उत्क-
र्वत उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति तदा मन्दरस्य पर्व-
तस्य पश्चिमायामपि दिशि उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्त्तो दिवसः कारणं
दक्षिणाक्षरार्द्धगतं प्रागुक्तमनुसरणीयम् । यदा च मन्दरपर्वतस्य

पश्चिमायामपि दिशि उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो जवति तदा
जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य (उत्तरदाहिणेणति) उत्तर-
तो दक्षिणतश्च जघन्या द्वादशमुहूर्त्तो रात्रिः । अत्रापि कारणं पूर्व-
पश्चिमाः रात्रिगतं प्रागुक्तमनुसरणीयम् । (एवमित्यादि)
एवमुक्तेन प्रकारेण एतेनानन्तरोद्दिनेन गमेनाज्ञापकगमेन वक्ष्य-
माणमपि नेतव्यम् । किं तच्छ्रव्यमाणमित्याह । (अष्टारसमुद्-
त्ताणतरइत्यादि) यदा मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणाक्षरार्द्धयोः
पूर्वपश्चिमयोर्वा अष्टादशमुहूर्त्तानन्तरः सप्तदशज्या मुहूर्त्तस्य
ऊर्ध्वं किञ्चिन्न्यूनाष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणो दिवसस्तदा पूर्वपश्चिम-
योर्दक्षिणाक्षरार्द्धयोर्वा सातिरेका द्वादशमुहूर्त्तो रात्रिर्भव-
तीति एवं शेषाण्यपि पद्यानि ज्ञावनीयानि सूत्रपात्रोऽपि
प्रागुक्ताज्ञापकगमानुसारेण स्वयं परिज्ञावनीयः । स चैवं
" ता जयाणं जम्बूद्वीपे दीपे दाहिणं अष्टारसमुद्त्ताणतर
दिवसे हवइ तथा ण उत्तरद्वि अष्टारसमुद्त्ताणतर दिवसे
जवइ जया ण उत्तरद्वि अष्टारसमुद्त्ताणतर दिवसे हवइ तथा
णं जम्बूद्वीपे दीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पुरच्छिन्नपञ्चच्छिमेण सा-
तिरेगद्वयाससमुद्त्ता राई जवइ ता जया णं जम्बूद्वीपे दीपे मन्-
दरस्य पर्वतस्य पुरच्छिमेण अष्टारसमुद्त्ताणतर दिवसे हवइ
तथा णं पञ्चच्छिमेण वि अष्टारसमुद्त्ताणतर दिवसे हवइ । जया
णं पञ्चच्छिमेण वि अष्टारसमुद्त्ताणतर दिवसे भवइ तथा णं जम्बू-
द्वीपे दीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरदाहिणेण साहरेगद्वयाससमु-
द्त्ता राई जवइ " एवं सप्तदशमुहूर्त्तदिवसादिप्रतिपादका अपि
सूत्राज्ञापका भावनीयाः (ता जयाणमित्यादि) तत्र यदा जम्बूद्वीपे
दक्षिणाः वर्षाणां वर्षाकाशस्य प्रथमः समयः प्रतिपद्यते भवति
तदा उत्तरार्द्धेऽपि वर्षाणां प्रथमसमयो जवति समकाले नैय-
त्येन दक्षिणाः उत्तरार्द्धे च सूर्ययोश्चरणात् यदा चोत्तरार्द्धे
वर्षाकाशस्य प्रथमः समयो भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य
पर्वतस्य (पुरच्छिन्नपञ्चच्छिमेणति) पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि
(अणन्तरपञ्चच्छिमेणति) अणन्तरमव्यवधानेन पुरस्कृताऽपि कुतो
यः संऽनन्तरपुरस्कृताऽनन्तराद्वितीय इत्यर्थः । तस्मिन् काले
(समयसिद्धि) समयः संकेतादिरपि जवति ततस्तदव्यवच्छे-
दार्थं कालप्रदणं कालाभासौ समयश्च कालसमयस्तत्र वर्षाका-
शप्रथमसमयः प्रतिपद्यते भवति किमुक्तं जवति यस्मिन् समये
दक्षिणाः उत्तरार्द्धयोर्वर्षाकाशस्य प्रथमः समयो भवति तस्मा-
दूर्ध्वमनन्तरं द्वितीये समये पूर्वपश्चिमयोर्वर्षाकाशस्य प्रथमस-
मयो भवति (ताजयाणमित्यादि) तत्र यदा णमिति प्रागवत् ।
जम्बूद्वीपे २ मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यां दिशि वर्षाकाशस्य प्रथमः
समयो जवति तदा मन्दरस्य पर्वतस्य पश्चिमायामपि दिशि
वर्षाकाशप्रथमसमयो जवति समकाले नैयत्येन पूर्वपश्चिमयोर्वर्षा-
सूर्ययोश्चरणात् । यदा च पश्चिमायामपि दिशि वर्षाकाशस्य
प्रथमः समयः भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य
(उत्तरदाहिणेणति) उत्तरतो दक्षिणतश्च अणन्तरमव्यवधानेन
पश्चात्कुनाऽनन्तरपश्चात्कुनस्तस्मिन् कालसमये वर्षाकाशस्य
प्रथमः समयः प्रतिपद्यते जवति जूत इत्यर्थः । इह यस्मिन् समये
दक्षिणाः उत्तरार्द्धे च वर्षाकाशस्य प्रथमः समयो जवति तद-
नन्तरप्रेषणेन द्वितीये समये पूर्वपश्चिमयोर्वर्षाणां प्रथमसमयो
जवतीति । एतावन्मात्राकाशपि यस्मिन् समये पूर्वपश्चिमयोर्वर्षा-
काशस्य प्रथमः समयो जवति ततोऽनन्तरं पश्चाद्भाविनि समये
दक्षिणाक्षरार्द्धयोर्वर्षाकाशस्य प्रथमः समयो जवतीति गम्यत
तन्किमर्थमस्योपादानम् उच्यते इह क्रमाज्यामजिहितोऽर्थः प्र-
पञ्चितज्ञानां शिष्याणामतिसुनिश्चितो जवति ततस्तेषामनुग्रहाय

तदुक्तमित्यशेषः ॥ (जहासमयइत्यादि) यथा समय उक्तस्तथा
आवृत्तिमात्राणां पाणी स्तोकको लवो मुहुर्त्तांशद्वारात्रः पञ्चमा-
स अनुभवावृत्तिरूपो वक्तव्यः एवं च समयागतमात्रापकमादि-
हृत्वा दश आवृत्तिपका एते जवन्ति ते च समयागतापकरीत्या स्वयं
परिभाषनीयास्तथा " जयाणं जंबुद्वीवे दीवे वासाणं पदमा आव-
लिया पन्निवज्जइ तथा णं उत्तरहे वि वासाणं पदमा आवलिया प-
न्निवज्जइ जयाणं उत्तरहे वि वासाणं पदमा आवलिया पन्निवज्जइ तथा
णं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्छिमेणं अणंतर-
पुरक्खमे काससमयसि वासाणं पदमा आवलिया पन्निवज्जइ ता
जयाणं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं वासाणं
पदमा आवलिया पन्निवज्जइ तथा णं पच्छिमेणं च पदमा आ-
वलिया पन्निवज्जइ जया णं पच्छिमेणं वासाणं पदमा आवलि-
या पन्निवज्जइ तथा णं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तर-
दाहिणेणं अणंतरपच्छिमककाससमयसि वासाणं पदमा आवलि-
या पन्निवज्जइ भवइ " इदं च प्रागुक्तव्याख्यानुसारं व्याख्येयं नवरम
(आवलिया पन्निवज्जइ) आवृत्तिपका परिपूर्णा भवति शेषं तथैव
पथं प्राणापानादिका अप्यापका भवन्तीत्यर्थः (एवमित्यादि) यथा
वर्षाणां वर्षाकासस्य एते अनन्तरादिताः समयागता अपि आवृ-
त्तिपका जगिता एवं (हेमन्ताणं) शीतकासस्य (गिम्हाणं)
शीतकासस्येव कालस्येत्यर्थः । प्रत्येक समयागता दश आ-
वृत्तिपका जगितव्याः । अयनगतं त्वात्रापकं साक्षात्पठति ॥

ता जता णं जंबुद्वीवे २ दाहिणे पदमे अयणे पन्निवज्जति तदा
णं उत्तरहे वि पदमे अयणे पन्निवज्जइ जता णं उत्तरहे पद-
मे अयणे पन्निवज्जति तदा णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स
पुरच्छिमपच्छिमेणं अणंतरपुरक्खडकाससमयसि पदमे
अयणे पन्निवज्जति ता जता णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स
पुरच्छिमेणं पदमे अयणे पन्निवज्जति जया णं पच्छिमेणं प-
दमे अयणे पन्निवज्जति तदा णं जंबुद्वीवे मंदरस्स पव्वयस्स
उत्तरदाहिणेणं अणंतरपच्छिमककाससमयसि पदमे अयणे
पन्निवज्जति जहा अयणे तथा संवत्तरे जुगे वाससने
एवं वाससहस्से वाससहस्से पुव्वे पुव्वे एवं जाव सी-
सपहेलिया पलितोवमे सागरोवमे ता जता णं जंबुद्वीवे २
दाहिणे उस्सप्पिणी पन्निवज्जति तदा णं उत्तरहे वि उस्स-
प्पिणी पन्निवज्जति जता णं उत्तरहे उस्सप्पिणी पन्निवज्ज-
ति तदा णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्छिमेणं
एवत्थि ओसप्पिणी एव अत्थि उस्सप्पिणी अवट्ठि-
तेणं तत्थ काळे पम्भुत्ते समणाउमो एवं उस्सप्पिणी वि ता
लवणे समुदे दाहिणे दिवसे जवति तदा णं उत्तरहे दिवसे
जवति जता णं उत्तरहे दिवसे भवति तदा णं लवणसमुदे पुर-
च्छिमपच्छिमं राई जवति जहा जंबुद्वीवे २ तदेव जाव
उस्सप्पिणी तदा धायइसंकेणं दीवे सूरिया उदीणं तथेव ता
जता णं धायइसंकेणं दीवे दाहिणे दिवसे जवति तदा णं उत्तर-
हे वि दिवसे जवति जता णं उत्तरहे दिवसे जवति तदा णं
धायइसंकेणं दीवे मंदराणं पव्वताणं पुरच्छिमपच्छिमं राई ज-
वति एवं जंबुद्वीवे २ तदा तथेव जाव उस्सप्पिणी कालो

एवं जहा लवणं समुदे तथेव काळोदे तत्राग्निंतरं पुक्खर-
च्छेणं सूरिया उदीणपाईणमुगच्छं तथेव ता जता णं अग्नि-
रपुक्खरच्छेणं दाहिणे दिवसे जवति तदा णं उत्तरहे वि
दिवसे जवति जता णं उत्तरहे वि दिवसे भवति तदा णं
अग्निंतरपुक्खरच्छे मंदराणं पव्वताणं पुरच्छिमे पच्छि-
मेणं राई जवति सेंम जहा णं जंबुद्वीवे तथेव जाव
उस्सप्पिणीओ सप्पिणी ।

ता जताणमित्यादि सुगमम् । (जहाअवणेइत्यादि) यथा
अयने आलापको भणितस्तथा संवत्सरे युगे वक्ष्यमाणस्वरूपे
चन्द्रादिसंवत्सरपञ्चकात्मके वर्षसहस्रे वर्षशतसहस्रे पूर्वार्द्धे
पूर्वं एवं (जाव सीसपहेलियसि) अत्र एवं यावत्तरणादमु-
न्यपान्तराले पदानि द्रष्टव्यानि " तुडियंगे तुडिए अडडंगे
अडडे अववंगे अववे इडड्यंगे इडडे उप्पलंगे उप्पले पडमंगे
पडमे नलियंगे नलिये अत्थनिउरंगे अत्थनिउरे अउयंगे अउए
नउयंगे नउए चूलियंगे चूलिय सीसपहेलियंगे सीसपहेलिप
इति " अत्र चतुरशीतिवर्षलक्षाण्येकं पूर्वार्द्धं चतुरशीतिपूर्वार्द्ध-
लक्षाणि एकं पूर्वमेव पूर्वः पूर्वो राशिश्चतुरशीतिलक्षैर्गुणित
उत्तरो राशिर्भवति यावच्चतुरशीतिशीर्षप्रहेलिकाङ्गलक्षाणि
एका शीर्षप्रहेलिका एतावान् राशिर्गणितविषयोऽत ऊर्ध्वं
गणनातीतः स च पल्योपमादि " पलितोवमे सागरोवमे "
अनयोः स्वरूपं संग्रहणीटीकायामुक्तम् । आलापकास्तु स्वयं
वक्ष्यन्ताः । अवसर्पिण्युत्सर्पिणीविषयमालापकं साक्षादाह
(ताजयाणमित्यादि) तत्र यदा जम्बुद्वीपे द्वीपे मंदरस्य
पर्वतस्य दक्षिणार्धे अवसर्पिणी प्रतिपद्यते परिपूर्णा भवति
तदा उत्तरार्धेऽपि अवसर्पिणी प्रतिपद्यते यदा उत्तरार्धे अव-
सर्पिणी प्रतिपद्यते तदा जम्बुद्वीपे २ मंदरस्य पर्वतस्य पूर्व-
स्यामपरस्यां च दिशि नैवास्यवसर्पिणी नाप्यस्युत्सर्पिणी
कुत इत्याह अविस्त्रितो णमिति खलु तत्र पूर्वस्यामपरस्यां
च दिशि कालः प्रवृत्तो मया शेषैश्च तीर्थकरैः हेमन्तायुष्मन् !
ततस्तत्रावसर्पिण्युत्सर्पिण्यभावः (एवमुत्सर्पिणीविषयः)
एवमुक्तेन प्रकारेणोत्सर्पिण्यपि उत्सर्पिण्यालापकोऽपि व-
क्तव्यः । स चैवं " ताजयाणं जंबुद्वीवे दीवे दाहिणे पदमा
उस्सप्पिणी पन्निवज्जइ तथा णं उत्तरहे वि पदमा उस्सप्पिणी
पन्निवज्जइ जया णं उत्तरहे वि पदमा उस्सप्पिणी पन्निवज्जइ
तथा णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्छिमं
नेव अत्थि उस्सप्पिणी अवसर्पिणी अवट्ठिणं तत्थ काले
पञ्चसे समणाउमो " तदेवं जम्बुद्वीपवक्तव्यतोका संग्रहि-
तलवणसमुद्रवक्तव्यतामाह । (लवणेणं समुदे इत्यादि)
(तदेवसि) यथा जम्बुद्वीपे उद्गमविषये आलापक उक्तस्तथा
लवणसमुदेऽपि वक्तव्यः । सचैवं " लवणेणं सूरिया उदीणपाई
णमुगच्छं पाईणदाहिणमागच्छंति पाईणदाहिणमुगच्छंदाहि-
णपाईणमागच्छंति दाहिणपाईणमुगच्छं पाईणउदीणमाग-
च्छंति पाईणउदीणमुगच्छं उदीणपाईणमागच्छंति " इदं च
सूत्रं जम्बुद्वीपगतोद्गमसूत्रवत्स्वयं परिभाषनीयं नवरमत्र
सूर्याश्वत्थो वेदितव्याः " चत्तारि य सागरे लवणे इति
वचनात् " ते च जम्बुद्वीपगतसूर्याभ्यां सह समश्रेण्या प्रति-
बद्धास्तथा द्वौ सूर्यावेकस्य जम्बुद्वीपगतस्य सूर्यस्य श्रेण्या
प्रतिबद्धौ द्वितीयस्य जम्बुद्वीपगतस्य सूर्यस्य श्रेण्या अपर्णा
तत्र यदैकः सूर्यो जम्बुद्वीपे दक्षिणपूर्वस्यामुद्गच्छति तदा

तत्समश्रेण्या प्रतिबद्धौ सूर्यौ लवणसमुद्रे तस्यामेव दक्षिणप-
र्वस्यामुदयमागच्छतस्तदेव जम्बूद्वीपगतेन सूर्येण सह तत्स-
मश्रेण्या प्रतिबद्धौ ठावपरी लवणसमुद्रे अपरोत्तरस्यां दिशि
उदयमासादयतः । तत उदयविधिरपि द्वयोर्द्वीपजम्बूद्वीपसूर्य-
योरिव भावनीयः । तेन दिवसरात्रिविभागोऽपि क्षेत्रविभागेन
तथैव द्रष्टव्यः । तथा चाह । ताजयाणमित्यादि सुगमं नवरं
(जहाजंबुद्वीवेत्यादि) यथा जंबुद्वीवे पुगच्छिमपच्छिमं
राई भवइ इत्यादिकं सूत्रमुक्तं यावदुत्तरार्धेण्यवसर्पित्याला-
पकस्तथा लवणसमुद्रेऽप्यन्युनातिरिक्तं समस्तं भणितव्यं
नवरं जम्बूद्वीपे द्वीप इत्यस्य स्थाने लवणसमुद्रे इति वक्तव्यमिति
शेषः तदेवं लवणसमुद्रगतापि वक्तव्यमोक्ता । संप्रति धात-
कीखण्डविषयां तामाह “धायइसंडेणसूरियाइ इत्यादि” अत्रा-
प्युक्तमितिः प्राग्बद्धावनीया नवरमत्र सूर्या द्वादश “ धायइ-
संडे द्वीवे धारसचंदा य सूर य ” इति वचनात् । ततः षट्
सूर्या दक्षिणदिक्चारिभिर्जम्बूद्वीपगतलवणसमुद्रगतैः सूर्यैः
सह समश्रेण्या प्रतिबद्धाः षट् उत्तरदिक्चारिभिः । संप्रत्य-
अपि क्षेत्रविभागेन दिवसरात्रिविभागमाह (ताजयाणमि-
त्यादि) यदा धातकीखण्डे द्वीपे दक्षिणार्धे दिवसो भवति तदा
उत्तरार्धेऽपि दिवसो भवति यदा उत्तरार्धेऽपि दिवसस्तदा
धातकीखण्डे मन्दरयोः पर्वतयोः पूर्वार्धे पश्चिमार्धगतयोः प्र-
त्येकं पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि रात्रिर्भवति [एवमित्यादि]
एवमुक्तेन प्रकारेण यथा जम्बूद्वीपे उक्तं तथैवात्रापि वक्तव्यं
तत्र नावद्यावदुत्तरार्धेण्यालापकः । [कालोण्ड्यादि]
कालोदे समुद्रे यथा लवणेऽभिहितं तथैवाभिधानव्यं नवरं
कालोदे सूर्या द्विवित्यादिशतं तत्रैकाविंशतिर्दक्षिणदिक्चारि-
भिर्जम्बूद्वीपलवणसमुद्रधातकीखण्डगतैः सह समश्रेण्या
संबद्धा एकाविंशतिरुत्तरदिक्चारिभिः तत उदयविधिर्दिवस-
रात्रिविभागश्च क्षेत्रविभागं तथैव वेदितव्यः ॥ सांप्रतमभ्य-
न्तरपुष्करवाराईवक्तव्यतामाह [ता अर्धमतरपुष्करगङ्गे इत्या-
दि] इदमपि सूत्रं सुगमं [तदेवति] तथैव जम्बूद्वीप इव
वक्तव्यं नवरमत्र सूर्या द्वादशसतिः तत्र षट्त्रिंशदक्षिणदिक्चा-
रिभिर्जम्बूद्वीपादिगतैः सह समश्रेण्या प्रतिबद्धाः षट्त्रिंशदु-
त्तरदिक्चारिभिस्तत उदयविधिर्दिवसरात्रिविभागश्च क्षेत्र-
विभागेन प्राग्बद्धमेवस्तथाचाह [ताजयाणमित्यादि] सु-
गमम् । सू० प्र० = पादु० ।

उदयमाय (ग) १-उदयमागर-पुं० अश्वत्थगच्छाये विद्यासा-
गरस्मरिशाये, येन विक्रम सं० (१८०४) वर्षे पात्रिताणय नगरं
स्नात्रपञ्चाशिका नामग्रन्थो व्यरचि । जै० ६० ।

उदयसिंहमुणि-उदयसिंहमुनि-पुं० तपागच्छाये उदयवीरग-
णिनः शिष्ये, अनन-वि० सं० (१८४६) वर्षे रत्नशंकरसुरि-
ष्टतश्राद्धप्रतिक्रमणवृत्तिः प्रथमादर्शे लिखिता । जै० ६० ।

उदयसेण-उदयसेन-पुं० वीरसेनसगसेनशोरनयोः पितरि,
आचा० १ भू० ४ अ० १ उ० । (सम्मशब्दे कथा-)

उदयावलिना-उदयावलिका-स्त्री० षष्ठीतन्तु० उदयवतीनाम-
नुदयवतीनां च प्रकृतीनामुदयसमयारज्यावाहिकामात्रायां स्थि-
तौ, “ आवलिशतितं पमांनृणं ” इह उदयवतीनामनुदयवतीनां
च प्रकृतीनामुदयसमयादारज्यावाहिकामात्राव्यतिरिक्तयावाहिका
वेदितव्या तथैव चिरन्तनग्रन्थेषु व्यवहाता । पं० सं० ।

उद (य) १-उदर- न० उद-र-अक्ष० अउर, । प्रश्न० ३
द्वा० । अङ्गान्युपाङ्गानि चेति चिन्धा शरीरावयवास्तत्रेदमङ्गम्

स्था० ८ ग० । प्रज्ञा० । उत्त० । आ० सू० । तात्स्थ्यास-द्वयप-
देशः उदररोगे, । आच० । उदराण्यष्टौ । “ पृथक् समस्तैरपि चा-
निहायैः (४) लकीहोदरं (५) षट्पुण्ड्रं तथैव (६) आगुत्तुकं
(७) सप्तममष्टमं च जलादरं चेति प्रवन्ति तानि ” । प्रश्न०
स० ५ द्वा० । विषा० । तं० । उपा० ।

उदरंजरि-उदरंजरि-त्रि० उदरं विजति-नृ-खि-मुम् ख ।
पञ्चयज्ञाद्यकरणेनात्मादग्मात्रपोषकं, । आच० ।

उद (य) रगंति-उदरग्रन्थि-पुं० उदरं ग्रन्थिरिव गुल्मरोगं हेम० ।

उद (य) रत्ताण-उदरत्ताण-न० उदरं प्रायतेऽनेन त्रि० ल्युट्
(कमरबन्ध) उदरबन्धवत् । हेम० ।

उदराणुगिष्-उदरानुगृह-त्रि० उदरेऽनुगृह उदगानुगृहः ।
उदरभरणव्यग्रतुन्दपरिमृजे, “ कुम्भाई जे धावति सा रगाई, आ-
घातिधम्म उदगणुगिङ्ग ” । सूत्र० १ भू० ८ अ० ।

उदरिय-उदरिक-न० जलादरिकं, विषा० १ भू० ७ अ० ।
नि० चू० ।

उदवाह-उदवाह-पुं० उदकं वहति । यह अण् उप० स० जल-
वाहकं मधे, उदकवाहकमात्रं, त्रि० । आच० । अपकृष्टेऽप्ये उदक-
वाहने, “ उदवाहाइ वा पत्राहाइ वा ” अपकृष्टानि अट्पान्युदक-
वाहानि तान्येव प्रकर्षवन्ति प्रवाहाः । ज० ३ श० ६ उ० ।

उदहि-उदधि-पुं० उदकानि धीयन्तेऽत्र धा-आधारे कि-उदा-
देशः समुद्रे, “ जहा से सयंउदहोणसेट्टे णागसु धरणिद-
माहुंसेट्टे ” । सूत्र० १ भू० ७ अ० । “ जहा से सयंउदरमाण, उदही ।
अक्खआदप ”-उत्त० १ अ० । (उदधीनां सूर्या वक्तव्यता दीव
सागरशब्दे) । (“ चत्तारि उदही पणत्ता तंजहा उत्ताण
णाममेण ” इत्यादि पुरुषजातशब्दे उदधि सूत्रे वक्तव्यते) (उदध-
योऽप्या समयेन स्पृष्टा नवेति फरिस्णा शब्दे) अनादधौ, स्था०
३ ग० २ उ० “ पुदवीइ वा उदहीइ वा ” प्रथिवी रत्नप्रज्ञादिका
उदधिरुतदधीनाधनादधिः । स्था० २ ग० ४ उ० । “ वायुपइट्टिया
उदही, उदहिपइट्टिया पुदवी ” । स्था० ४ ग० २ उ० । आर्य-
समुच्चनामके आचार्ये, । आचा० १ भू० ६ अ० १ उ० । नामैकदेश
नामग्रहणात् । उदधिकुमार सप्तमभवतवासिनि, । म० १ श०
१ उ० । “ दीर्वादसा उदहीण जुवन्नपाणं वावत्तरिमां य
सयसहस्सा ” स० । प्रश्न० । जलचये, स्था० ३ ग० ४ उ० ।

उदहिकुमार-उदधिकुमार-पुं० सममे जवनवासिनि, प्रज्ञा० १
पद । स्था० । “ उदहिकुमारा णं सःवे समाहारा सेव जने जं
तत्ति । ज० १६ श० १ उ० । (उदधिकुमारोद्देशवक्तव्यता यर्णादि
व्यवस्था जवणवासिशब्दे । (अन्तक्रियादिदागकास्तु अतांकरि
यादिशब्देषु)

उदहिकुमारावास-उदधिकुमारावास-पुं० उदधिकुमाराणां जवना-
वासे, “ वावत्तरि उदहिकुमारा वाससयसहस्सा पणत्ता ” म० ।
उदहिपइट्टिय-उदधिप्रतिष्ठित-त्रि० अनादध्याधितं, “ उदहिपइ-
ट्टिया पुदवी ” म० १ श० ७ उ० ।

उदहिपुहत्त-उदधिप्रथक्त्व-न० उदधिप्रथक्त्वप्रमाणे प्रज्ञ-
सागरेपमशतप्रमाणे, “ उदहिपुहुत्तुक्कस्स इयरं पत्तस्स संखनम-
जागो ” । क० प्र० ।

उदहिमंगल-उदधिमङ्गल-न० समुद्रज्वलनमङ्गले, पञ्चा० ८ विष० ॥

उदाहिमेहला-उदधिमेखला-स्त्री० उदधिमेखला इव यस्याः । म-
ध्यस्थाने, समुद्रवेष्टितायां पृथिव्याय, आच० ॥

उदाइ-उदायिन्- पुं० स्वनामख्याते कृणिकराजसत्कहस्तिनि,
उदायिहस्तिनः पूर्वापरजयौ यथा ।

रायगिहे जाव एवं वयासी उदाईणं जंते ! हत्थिराया
कओहिंतो अणंतरं उवहिता उदाई हत्थिरायत्ताए उव-
वणे । गोयमा ! अमुरकुमारंहितो अणंतरं उवहिता उदाई
हत्थिरायत्ताए उववमो । उदाईणं जंते ! हत्थिराया का-
लभासे कासं किच्चा कहिं गच्छहिंति कहिं उववज्जिहि-
ति ? गोयमा ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए उकोमं सागरो-
चमट्ठितीगंसि गिरयावामंसि गिरयत्ताए उववज्जिहिंति सेणं
जंते ! तओहिंतो अणंतरं उवहिता कहिं गच्छहिंति
गोयमा ! महाविदेहे वासे भिज्जिहि जाव अंतं काहिंति ।
ज० १६ श० १ उ० ।

(टीका सुगमत्वात् गृहीता) कोणिकरायनीये गोशास्त्रेण पञ्चप्रवृत्तसं-
हारं गृहीतकलेष्वरविशिष्टजीवे, "अहंस्वं उदाईणं कुंरियायणिए
अज्जुल्लस्स गोयमपुत्तस्स स्त्रीरयं विपज्जहामि" इति वीरं प्रति
महस्त्रिपुत्रो गोशालः ॥ म० १४ श० १ उ० । कृणिकपुत्रे, तद्वक्तव्यता चै-
वम उदायि कोणिकपुत्रो यः कोणिके अपकाले पारुक्षिकपुत्रं नगरं
न्ययौविशत् । यश्च स्वजननस्य चित्ते देशे पर्यदिनेष्वाहय सं-
विमर्गितायसद्गुरुं तत्पर्युपासनापरायणः परमसंवेगरसप्रकर्षम-
नुस्मरन् सामाधिकपौषादिकं सुधमणोपासकप्रायाम्यनुष्ठान-
मन्यतिष्ठत् । एकदा च निशि देशनिर्घाटितरिपुराजपुत्रेण द्वाव-
शवार्षिकद्वयसाधुना कृतपौषधोपवासः सुखप्रसुप्तः कङ्कायः
कर्तिकाकण्ठकर्तनेन विनाशित इति ॥ स्था० ६ उ० । आ० क०
(विस्तरतोऽयमेवार्थः सेणियशब्दः) अयं च निर्वर्तिनतीर्थं कुन्ताम-
कर्मा उत्सर्पितयां तृतीयः सुपार्श्वनामा तीर्थकरो जनिष्यति ।
" तद्वत्तु उदायिजीवो सुपासो " ती० । आ० मू० ।

उदाईत-उदयमान-त्रि० शोभमाने, । हा० १ अ० ॥

उदाण-उदान-पुं० अन्-घञ् । ऊर्ध्वे मानोऽस्य कृत्कारिकादेशा-
दाशिरोवृत्तौ वायी, । हा० २६ हा० । वाच० ।

उदायण-उदायन-पुं० सिन्धुसौवरीषु वीतिजननगराधिपतौ
स्वनामख्याते राजजदे, । तद्वक्तव्यता चैवम ।

तेणं कास्सेणं तेणं ममणं भिंधुसौवरीसु जणवपसु वीत-
जयणामं एयरं होत्था । वमओ तस्स एं वीतिजय-
स्स एयरस्स बहिया उत्तरपूरच्छिमे दिमि जाए एत्थ णं
मियवणे णामं उज्जाणे होत्था । सवोउयवमओ । एत्थ
एं वीतिजए एयरं उदायणं णामं राया होत्था । महुया
वमओ, तस्स णं उदायणस्स रणो पउमावई णामं देवी
होत्था । सुकुमानवमओ तस्स एं उदायणस्स रणो पजा-
वती णामं देवी होत्था । वमओ जाव विहरति । तस्स
एं उदायणस्स रणो पुत्ते पजावतीए देवीए अत्तए अजी-
इणामं कुमारो होत्था । सुकुमान जहा सिवजदे जाव पच्छु-
वेक्खमाणं विहरइ । तस्स एं उदायणस्स रणो णियए
जायणिजे केसी णामं कुमारो होत्था सुकुमाल जाव सुरूवे
से एं उदायणे राया सिंधुसौवीरप्पमोक्खाणं सोलसाएहं
जणवयाणं वीज्जयप्पमोक्खाणं तिण्हं तेसद्धीणं नगरागर-

वर सयाणं महसेणप्पमोक्खाणं दसाएहं राईणं बप्पमउज्झाणं
विदिष्यत्तचामरबालवियणाणं अण्णसिं चवहूणं राईसरतल्ल
जाव सत्त्ववाहप्पजिईणं आदेवणं पोरेवणं जाव कारेमाणं पासे
माणे समणोवासए अजिगयजीवाजीवे जाव विहरइ । तए
एं मे उदायणे राया अण्णया कयाई जेणेव पोसहसामा तेणं
उवागच्छइ उवागच्छइत्ता जहा संवे जाव विहरइ तए एं तस्स
उदायणस्स रणो पुव्वरत्तावरत्तकालसमयं धम्मं जागरि-
यं जागरमाणस्स अयमेयारूवे अज्जुत्थिए जाव समुप्पजि-
त्था धम्मणं ते गामागरनगररेवटकव्वरुमं वदोणमहपट्ठणास
मसंवाहसमिबेमा जत्थ णं समणे जगवं महावीरे विहरइ
धम्मणं ते राईसरतल्लवर जाव सत्त्ववाहप्पजिईओ जेणं
समणं जगवं महावीरं वंदंति णमंसंति जाव पज्जुवासंति ।
जईणं समणे जगवं महावीरे पुव्वणुपुव्वि चरमाणे गामा-
णु जाव विहरमाणे इहमागच्छज्जा । इह समोसरेज्जा इ-
हेव वीतीजयस्स एयरस्स बहिया मियवणे उज्जाणे अहाप-
रिस्सवं उगाहं उगिगिहत्ता संजमेणं जाव विहरेज्जा तओ
एं अहं समणं जगवं महावीरं वंदेज्जा णमंसेज्जा जाव प-
ज्जुवासेज्जा । तए एं समणे जगवं महावीरे उदायणस्स रणो
अयमेयारूवं अज्जुत्थियं जाव समुप्पसं विजाणित्ता ।
चंपाओ एयरिओ पुसजहाओ वेइयाओ पणिणिकवमइ
पणिणिकवमइत्ता पुव्वणुपुव्वि चरमाणे गामाणुगामं जाव
विहरमाणे जेणेव सिंधुसौवीरे जणवए जेणेव वीज्जये ए-
यरं जेणेव मियवणे उज्जाणे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता
जाव विहरइ । तए एं वीज्जए एयरं सिंधारुग जाव परि-
मा पज्जुवासइ । तए एं मे उदायणे राया इमीसे कहप्प
लच्छे ममाणे हट्ठुत्तकोटुं वियपुरिसं सदावेइ सदावेइत्ता
एवं वयासी । खिप्पामेव जो देवाणुप्पिया ! वीतिजयं एयरं
सज्जितरबाहिरियं जहा कृणिओ उववत्तिए जाव पज्जुवा-
सइ पउमावइपापंक्खाओ देवीओ तहेव पज्जुवासंति धम्म-
कहा तए एं मे उदायणे राया समणस्स जगवओ महावीर-
स्स अंतियं धम्मं साच्चा णिमम्म हट्ठुत्तउट्टाए उट्टे उट्ट-
इत्ता ममणं जगवं महावीरं तिकखुत्तो जाव णमंसित्ता एवं
वयासी एवमंवं जंते ! तहमेवं जंते ! जावसे जहेयं तुक्के व-
दह त्तिकहु जं एवरं देवाणुप्पिया ! अभिङ्कुमारं रज्जे ठावेमि
तए एं अहं देवाणुप्पिया एं अंतिए मुंडे जत्तिता जाव पव्व-
यामिअहामुहं देवाणुप्पिया मा पणिबंधं । तएणं से उदायणे रा-
या समणेणं जगवया महावीरेणं एवं वृत्ते ममाणे हट्ठुत्ते म-
मणं जगवं महावीरं वंदइ णमंसइ वंदित्ता णमंसित्ता तमेव अ-
ज्जिसेकहत्थि दुरुहइ दुरुहइत्ता समणस्स जगवओ महावीरस्स
अंतियाओ मियवणाओ उज्जाणाओ पणिणिकवमइ पणिणि-
कवमइत्ता जेणेव वीज्जए एयरं तेणेव पहारेत्थ गमणाए तएणं

तस्मै उदायणस्स रथो अयमेयारुवे अञ्जत्थिए जाव समु-
पजिस्सथा । एवं खलु अजीइकुमारं मम एगे पुत्ते इहे
कंते जाव किमंण पुण पासणया एतं जइ णं अहं अजीइकु-
मारं रज्जे उवेत्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अतिअं
मुंहे जवित्ता जाव पव्वयामि तओ णं अजिइकुमारं रज्जे व
रइ य जाव जणवए य माणस्समएसु य कामजोगेसु मुच्छिए
गिच्छे गटिए अज्जोववसे अणादीयं अणवदमं दीहमफं
चाउरतंसंसारकंतारं अणुपरियट्ठिस्सति तं णो खलु मे सेयं
अजीइकुमारं रज्जे उवेत्ता समणस्स जगवओ महावीरस्स
जाव पव्वइत्तए सेयं खलु मेणियं जाइणिज्जकेमीकुमारं
रज्जे उवेत्ता समणस्स जगवओ महावीरस्स जाव पव्वइ-
त्तए एवं संपेहेइ संपेहेइत्ता जेणेव वीइजए एयरं तेणेव
उवागच्छइ उवागच्छइत्ता वीइभयं एयरं मज्जं मज्जेणं
जेणेव मए गेहे जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसात्ता तेणेव उवा-
गच्छइ उवागच्छइत्ता अजिसेकं हत्थि उवेइ अजिसेका-
ओ हत्थीओ पओरुजइ पओरुजइत्ता जेणेव सिंहामणे-
तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता सिंहासणवरंमि पुरच्छाजि-
मुहे णिसीयइ णीसीयइत्ता कोहुंविपुल्लिसे सदावेइ सदा-
वेइत्ता एवं वयासी खिप्पामेव जो देवाणुप्पिया ! वीइजयं
णयरं सज्जितरथाहिरियं जाव पव्वप्पिणंति तणं से उदा-
यणे राया दोषंमि कोहुंविपुल्लिसे सदावेइ सदावेइत्ता एवं
वयासी खिप्पामेव जो देवाणुप्पिया ! केसिस्स कुमारस्स
महत्थं एवं रायाजिसेओ जहा सिवजइस्स तहेव जाणि-
यन्वा जाव परमाउं पाज्याहिं इट्ठजणसंपरिवुमे मिधुमो-
वीरप्पामोक्खाणं सोलसएहं जणवयाणं वीइजयप्पामो-
क्खाणं तिसि तेसहंणं एगगरसयाणं महमेणप्पामो-
क्खाणं दसएहं राईणं अमोसिं व वहुणं राईमर जाव कोरे
माणे पालेमाणे बिहराहिसिकइ जयजयसहं पउजंति
तणं केसीकुमारं राया जाए महया जाव बिहरइ
तए णं मे उदायणे राया केसिं रायाणं आपुच्छइ तए णं
ते केसीराया कोहुंविपुल्लिसे सदावेइ एवं जहा जमालिस्स
तहेव सज्जितरथाहिरियं तहेव जाव गिक्खमणाजिसेयं उव-
ट्ठावत्ति तणं से केसीराया अणेगगणनायग जाव मंपरिवु-
दे उदायणरायं मीहासणवरंसि पुरच्छाजिमुहे निमियावेइ
निमियावेइत्ता अहमएणं सोववियाणं एवं जहा जमालिस्स
एवं वयामी जण सामि किं देमो किं पयच्छामो किएणावाते
अहे तणं से उदायणे राया केसिं रायं एवं वयामी इच्छामि
णं देवाणुप्पिया कुत्तियावणाओ एवं जहा जमालिस्स ए-
वरं पउमावइ अमगेसे पडिच्छइ पियविप्पओगओ वूस-
हा तए णं से केसीराया दोषंमि उत्तरावकमणं सिंहासणं
रयावेइ रयावेइत्ता उदायणं रायं सीयापीतएहिं कइसेहिं से-

मं जहा जमालिस्स जाव सखिमणं तहेव अम्मथाई णवरं
पउमावइ ईसज्जक्खणं पउमाउं गहाय सेमं तं चेव जाव
सिबिआओ पओरुहइ पओरुहइत्ता जेणेव समणे जगवं
महावीरं तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता समणं जगवं मह
वीरं तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं जाव वंदइ एमंसइ वंदि-
त्ता एमंसित्ता उत्तरपुरच्छिमं दिसीजगं अवकमइ अवक-
मइत्ता समयमेव आजरणमल्लालंकारं तं चेव जाव पउमावइ
पडिच्छइ जाव धम्मियं सामी जाव णो पमादीयं तिकइ
केसीराया पउमावइ य समणं भगवं महावीरं वंदति णमंस-
ति वंदित्ता एमंसित्ता जाव पमिगया तणं से उदायणे रा-
या समयमेव पंचमुट्ठियं दोषं मेसं जहा उसजदत्तस्स जाव
सव्वदुक्खप्पहीणे । भ० ३ श० ६ उ० ।

इयमेव वक्तव्यता कथान्तरसेवसिता इत्यम् । जगतोत्रे सौवी-
रदेशे वीतमवतामनगरं उदायनो नाम राजा तस्य प्रभावती रा-
ज्ञी तयोर्ज्यैष्ठ्युत्रोऽनीचिनामाऽजवत् तस्य भागिन्यः केसीनामाऽ
भूत् । स उदायनराजा सिन्धुसौवीरप्रमुखाभिरुच्यजनपदानां धीतजय
प्रमुखाशितत्रिपटिनगराणां महासेनप्रमुखाणां दशराजानां वरुमु-
कुशानां उत्राणां चामराणां च वैश्वर्यं प्राप्तयवस्ति । इतश्चर्यायां नग-
र्यां कुमारनन्दी नाम सुवर्णकारोऽस्ति । स च श्रीभक्त्यो यत्र २ स्व-
रूपां वारिकां पश्यति जानाति वा तत्र तत्र पञ्चशतं सुवर्णानि
दत्त्वा तां परिणयति । एवञ्च तेन पञ्चशतकन्याः परिणीताः ।
एकस्मिन्ने प्रासादं कारयित्वा ताभिस्समं क्रीरति । तस्य च
मित्रं नागिना नाम भावकोऽस्ति । अन्यथा पञ्चशतकन्यास्तन्व-
हासाप्रदासाभ्यस्तथै स्तः । तयोर्भर्ता विष्णुमाही नाम देवोऽस्ति
सोऽप्येवा कृतः ताभिश्चित्तं कमपि व्युद्ग्राहयावः सोऽस्माकं
भर्ता जवति स्वयमेव पुरुषगवेषणाय इतस्तानां व्रजन्तीन्यां ता-
न्यां चम्पानगर्यां कुमारनन्दी सुवर्णकारः पञ्चशतकन्यापरिवृतो
हृष्टः । ताभ्यां चिन्तितम् । एवञ्च श्रीभक्त्योः सुखेन व्युद्ग्राहयिष्यते ।
कुमारनन्दी भणति । के जवन्त्यौ । कुतः समयाते त आहतुः ।
आवां हासाप्रदासादेव्यौ तद्वपमोहितः कुमारसुवर्णकारस्ते दे-
व्यौ भोगार्थं प्राथिनवान् । ताभ्यां प्रणितं यद्यस्मद्भोगकार्यः
तदा पञ्चशतकन्यां समागच्छे । एवं प्रणितं देव्यौ उत्पतिते गते
स्वस्थानम् । राज्ञः सुवर्णं दत्त्वा पटहं बाधयति स्म । कुमारन-
न्दीसुवर्णकारं यः पञ्चशतकन्यां नयति तस्य स धनकोटिं ददा-
ति । एकेन स्थविरेण तत्पटहः पृष्टः कुमारनन्दिना तस्य कोटिं
धनं दत्तं स्थविरोऽपि तत्तनं पुत्राणां दत्त्वा कुमारनन्दिना सह या-
नपात्रमारुहः समुद्रमग्न्यं प्रविष्टः । यावद्दूरं गतस्तावदेकं घटं
हृष्टवान् । स्थविर उवाच । तस्य घटस्यायः इदं बाहनं निर्गमि-
ष्यति तत्र जलावर्तोऽस्तीति बाहनं भङ्गयति । त्वं तु पतद्घटशय-
नामाभयः । घटोऽत्र पञ्चशतकन्यां पातु । जारण्डपक्षिणस्समायास्यन्ति
सन्ध्यायां तच्छरणेषु स्थंष्युः स्वस्वस्मिन् घटं वजीर्याः । ते च प्रजाते
इत उड्डीनाः पञ्चशतं यास्यन्ति । त्वमपि तैः समं पञ्चशतं
गच्छे । स्थविरेण एवमुक्तवान् तदाहं घटाद्यो गतं कुमारनन्दिना
घटशयनावलम्बनं कृतं भङ्ग्यं तदाहन्म् । कुमारनन्दी तु
भारण्डपक्षिखरणावलम्बनेन पञ्चशतं गतः । हासाप्रदासाभ्यां
हृष्टः उक्तञ्च । तत्र एतेन शरीरेण नावाभ्यां भोगो विधीयते ।
स्वर्णगरे गत्वाहुत आरभ्य मस्तकं पादज्ज्वलनेन स्वश-
रीरं दह यथा पञ्चशतलाधीशो भूत्वाऽऽसन्नो गेहां पूर्णिकुह ।

तेनोक्तं तत्राहं कथं यामि । ताभ्यां करतले समुत्पाद्य स
मगरोद्याने मुक्तः । ततो लोकस्तं पृच्छति । किं त्वया तत्राभ्य-
स्य दृष्टम् । स भणति । दृष्टं धृतमनुभूतं पञ्चशैलद्वीपं मया
यत्र प्रशस्ते हासाप्रहासामिधे देव्योस्तः । अत्र कुमारनन्दिना
तत्र स्वाङ्गुष्ठेऽग्निमारुचयित्वा मस्तकं बावत्स्वशरीरं ज्वाल-
यितुमारब्धः । तदा मिलेष्टाऽयं चरितः भो मित्र ! तदेवं कापु-
रुषजमोक्षितं चेष्टितं न युक्तम् । महानुभाव ! दुर्लभं मनुष्य-
जन्म मा हास्य तुच्छमिदं भोगसुखमस्ति । किं च यद्यपि त्वं
भोगार्थी तथापि स्वधर्मानुष्ठानमेव कुरु वत उक्तं । “अणुशो
धश्चिह्नयात्, कामर्थाणां च सत्प्रकामकरो । सत्प्रापव्यसंग-
म-हेऊ जित्तेसिद्धो धम्मो” ॥१॥ इत्यादि शिक्षावादैर्मित्रेण स
वार्थमात्रोऽपि इङ्गिनीमरणेन स मृतः । पञ्चशैलाधिपति-
र्जातः तस्मिन्नस्य भावकस्य महान् खेदो जातः । अहो ! भोग-
कामार्थं जना इत्थं क्रियन्ति जानन्तोऽपि वयं किमत्र गा-
हस्थे स्थिताः स्म इति स भावकः प्रव्रजितः । क्रमेण कालं
कृत्वा अच्युतदेवलोके समुत्पन्नः । अवधिना स स्ववृत्तान्तं
जानाति स्म । अन्यदा नन्दीश्वरयात्रार्थं सर्वदेवेन्द्राभिलिताः
स भावकदेवाऽपि अच्युतेन्द्रेण समं चलितः । तदा पञ्चशै-
लाधिपतेस्तस्य विद्युन्मालिनाम्नो देवस्य गले पटहो लम्बः
उत्तारितो मोक्षति । हासाप्रहासाभ्यां उत्तमः । इयं पञ्चशैल-
द्वीपवासिनो स्थितिः यस्मिन्दीश्वरद्वीपयात्रार्थं चलितानां देवे-
न्द्राणां पुरः पटहं वाद्यन् विद्युन्मालिदेवस्तत्र याति ततस्त्वं
खेदं मा कुरु गललम्बमिदं पटहं वाद्यन् गीतानि गायन्तीभ्यां
आवाभ्यां सह नन्दीश्वरद्वीपे याहि । ततः स तथा कुर्वन्
नन्दीश्वरद्वीपेदेशेन चलितः । भावकदेवस्तं सखेदं पटहं
वाद्यन् दृष्ट्वा उपयोगेनोपलक्षितवान् । भणति च भोः त्वं मां
जानासि । स भणति । कः शक्रादिदेवान् न जानाति । तनस्तं
भावकदेवः तस्य स्वप्नभावस्वरूपं दर्शयति स्म । सर्वे पूर्व-
वृत्तान्तमाख्यायि । ततः संवेगमापन्नः स देवो भणति । तदि-
दानीमहं किं करोमि । भावकदेवो भणति श्रीवर्द्धमानस्वामिनः
प्रतिमां कुरु यथा तव सम्यक्त्वं सुखिरं भवति । यत उक्तम् ।
“जो कुन्वइ जित्तेपडिमं, जित्तेण जियरागदोसमोहारं ।
सो पावइ अन्नभवे, सुहजलणं धम्मवरयणं” ॥१॥ अन्यच्च ॥
“दारिद्रं दोहगं, कुजइकुसरी-कुगइकुमईओ । अवमाणरो-
यसोआ, न हुंति जित्तेविबकारीणं” ॥२॥ ततः स विद्युन्माली
महाहिमवाच्छिखराजोशीर्षचन्द्रमदारु खेदयित्वा श्रीवर्द्धमा-
नस्वामिप्रतिमां निर्धर्तितवान् । ताञ्च मञ्जूषायां क्षिप्तवान् ।
तस्मिन्नवसरे वरमासान् यावदितस्तनो भ्रमन् वाहनं वायुभि-
रास्फाल्यमानं विलोकितवान् । तत्र गत्वा खासौ तमुत्पात-
मुपशमितवान् । सांयात्रिकाणां च तां मञ्जूषां दत्तवान्,
भणितवाञ्च । देवाधिदेवप्रतिमा खान्नास्ति यत्र खेयं विशेष-
पूजामाप्नोति तत्रेयं देवा देवाधिदेवनाम्नैवेयमुद्घाटयिष्यते
भवद्वाहनेऽस्यां स्थितायां न कोऽप्युपद्रवो भविष्यति । ततस्तां
सात्वा सांयात्रिका धीतभयपत्तनं प्राप्ताः । तत्रोदायनराजा
तापसमस्तस्य सा मञ्जूषा दत्ता । कथितञ्च मुरवचनं
मिलितञ्च तत्र ब्राह्मणादिको भूरिलोकः भणति च गोविन्दाय
नमः इत्युक्ते मञ्जूषा नोदादिता । तत्र केचित् भणन्ति । अत्र
देवाधिदेवश्चतुर्मुखो ब्रह्मास्ति अन्ये केचिद्वदन्ति अत्र चतु-
र्भुजो विष्णुरेवास्ति । केचिद्वदन्ति अत्र महेश्वरो देवाधिदे-
वास्ति । अस्मिन्नवसरे तत्रोदायनराजपट्टराज्ञी खेटकराजपुत्री
प्रभावती नाम्नी भ्रमणोपासिका तत्रायाता । तथा तस्या

मञ्जूषायाः पूजां कृत्वा एवं भस्मितं “गयरागदोसमोहो,
सम्बन्धु अटुपाडहेरसंजुतो । देवाहिदेवगुरुओ, अइरामे
वंसणं देउ ॥१॥” एवमुक्त्वा तथा मञ्जूषायां हस्तेन परगु-
प्रहारो दत्तः उदादिता सा मञ्जूषा तस्यां दृष्टाऽतीव सुन्द-
राम्भानपुष्पमालालङ्कृता श्रीवर्द्धमानस्वामिप्रतिमा जानजिन-
शासनोच्चतिः अतीवानन्दिता प्रभावती एवं बभाण । “सम्बन्धु
सम्बन्धसण, अपुणभवभविजिनमणालं । जय चिंतामणि
जय गुरु, जय जय जित्तेवीर अकलंको ॥१॥” तत्र
प्रभावत्या अन्तःपुरमध्ये चैत्यगृहं कारितं तत्रेयं प्रतिमा
स्थापिता । तां च त्रिकालं सा पवित्रा पूजयति । अन्य-
दा प्रभावती राक्षी तत्प्रतिमायाः पुरो नृत्यति राजा च
वीणां वादयति तदानीं स राजा तस्यां मस्तकं न पश्यति ।
राज्ञोऽर्धतर्जिता इस्तादीणां पतिता राज्ञ्या पृष्टं किं मया दृष्टं
नर्तितं राजा मीनमात्रमव्य स्थितः । राजा भर्तिनिबन्धे उक्तवान्
यस्तव मस्तकमपश्यन्नहं व्याकुलीभूतो इस्तादीणां पातितवान्
सा जगति मया सुखिरं भावकधर्मः न काश्चिन्मममरणार्ज्जुतिर-
स्ति । अन्यदा तत्प्रतिमापूजनार्थं स्नाता सा राक्षी स्वखेटौ प्रति
वस्त्राण्यनयेत्युवाच । तथा च रक्तानि वस्त्राण्यानीतानि राक्षी
श्रुत्वा प्राद । जिनगृहे प्रविशन्त्या मम रक्तानि वस्त्राणि ददासी-
त्युक्त्वा खेटोमादर्शनं दत्तवती मर्मणि प्रत्याहारवन्मात्सा मृता ।
प्रभावत्या चिन्तितं हा ! मया निरपराधसर्जितवधभरणान्न
जन्ममतः परं किं मे जीवित्येन ततस्तया राज्ञ्या राक्षे उक्तम् ।
अहं जक्तं प्रत्याख्यामि राक्षो नैधति प्रतिपादितं तथा पुनस्तथ-
वाच्यते । तदा राक्षो उक्तं च यदि त्वं दद्यां नृत्वा मां प्रतिबाध-
यसि तदा त्वं जक्तं प्रत्याख्याहि । राज्ञ्या तद्व्याङ्गीकृतं भक्त-
प्रत्याख्याय समाधिना मृता देवदाकं गता देवाऽजन्त । तां
च प्रतिमां कुब्जा देवदत्ता दासी त्रिकाक्षं पूजयति । प्रभावती
देवस्तु उदायनं राजानं प्रतिबाधयति । न च स तं बुध्यते राजातु
तापसभक्तोऽतः स देवस्तापसस्वरूपं कृत्वाऽमृतफलानि गृहीत्वा
गता राक्षे दत्तवान् । राक्षो तानि आस्वाद्यतानि पृष्टञ्च तापसः
क एतानि फलानि तापसो भणति । एतन्नगराऽच्युतेऽस्मदाभ-
मोऽस्ति तत्रैतानि फलानि सन्ति । राजा तेन समवेकाक्येव
तत्र गतः । तापसेस्समाचारैः स इन्तुमारब्धः राजा ततो नष्टः ।
तस्मिन्नेव घने जैनसाधुर् ददर्श तेषामसौ शरणमाभिनः । भयं
मा कुर्विति राजाआश्वासितः तापसा निहृताः साधुनिश्च तस्यैव
धर्मं वक्तुः । “धम्मो खेयत्यसत्ताणं, सरणं जव सायरे । देवं
धम्मं गुरुं खेव, धम्महत्थो पारक्खण ॥१॥ दस अट्टदोस-
रदिओ, देवो धम्मो वि निवणदयसाहंओ । सुगुरु य भंभयारी,
आरंजपरिग्गहा विरओ ॥२॥” इत्यादिकोपदेशेन स राजा प्र-
तिबाधितः । प्रतिपन्नो जिनधर्मं प्रभावती देव आत्मानं दर्शयित्वा
राजानं च स्थिरीकृत्वा स्वस्थाने गतः । पञ्चमुदायनराजा भाव-
को जातः । इतञ्च गन्धारदेशवास्तव्यः सत्यनामा भावकः सर्वत्र
जिनज-मन्त्र्यादितरिथानि वन्दमानो वैताक्यं यावद्वतः तत्र शा-
भनप्रतिमावन्दनार्थमुपवासत्रयं कृतवान् तपस्तृष्ट्या तद-
धिष्ठातृदेव्यास्तस्य शाश्वतजिनप्रतिमा दर्शिता तेन च वदि-
ता । अथ तथा देव्या तस्मै भावकाय कामिनगुटिका दत्ता । ततः
स निवृत्तो धीतजयपत्तने जीविनस्वामिप्रतिमां वन्दितुमायातः
गोशीर्षचन्द्रमयीं तां ववन्द । देवास्तस्याऽतिसारो रोग उत्प-
न्नः कुब्जया दास्या प्रतिचरितः स नीरसं जातः तुष्टः तेन तस्यै
कामाङ्कुविका गुटिका दत्ता कथितञ्च तासां चिन्तितार्थसाधकप्र-

प्रायः । अन्यदा सा दासी अहं सुवर्णवर्णां सुरूपा जवामीति चिन्तयित्वा एकां गुटिकां जकितवती सुवर्णवर्णां सुरूपा जाता । ततस्तस्याः सुवर्णगुटिकेति नामजातम् । अन्यदा सा चिन्तयति भोग-सुखमनुजवामि एष उदायनराजा मम पिता अपरे मनुज्याः कऽपि राजानो न सन्तीति अणुप्रद्योतमेव मनसि कृत्वा द्वितीयां गुटिकां जकितवती तदानीं तस्य अणुप्रद्योतस्य स्वप्ने देवतया कथितं वीतजयपत्तनं उदायनराज्ञो दासी सुवर्णगुटिकानाम्नीं सुवर्णवर्णाऽनीय रूपवती त्वद्योम्यास्ति । अणुप्रद्योतनं सुवर्णगुटिकायाः समीपे दूतः प्रेषितः । इत्थेन एकान्ते तस्या एव कथितं अणुप्रद्योतस्त्वामीदृते । तथा जणितमत्र अणुप्रद्योतः प्रथममायातु तं पश्यामि पश्चाद्यथाकुर्या तेन सह यास्यामि इत्थेन गत्वा तस्या यत्नं अणुप्रद्योतस्योक्तं साऽपि अनिलगिरिहस्तिनमधिकृत्य रात्री तत्रायातः । पृथुस्तया रुचिनश्च । सा भर्णाति यदीमां प्रतिमां सार्कं नैयासि तदाहमायामि नान्यथेति । ततस्तेन तत्स्थानस्थापनयो-भ्यान्या प्रतिमा तदानीं नास्तीति तस्यां रात्रौ तत्र उषित्वा स्ननगरे पश्चाज्जनः । तत्र तादृशां जितप्रतिमां कारयित्वा पत्तनत्रायानस्ना-प्रतिमां तत्र स्थापयित्वा मूलप्रतिमां दासी च गृहीत्वा उज्जयिनीं गतः । तत्रानलार्गिरणा मूर्त्तपुरीषे हृते तद्वन्धेन वीतजयपत्तनस-त्का हस्तिनां निर्मेदा जाताः । उदायनराजेन तत्कारणं गवेषितम् । अनिलगिरिहस्तिनः पदं दृष्टम् । उदायनेन चिन्तितं स किमयम-त्रायातः गृहमातुषैरुक्तं सुवर्णगुटिकानं दृश्यते राज्ञा उक्तं चेटी च-एणुप्रद्योतनं गृहीता प्रतिमां विश्लोकयन्तु तैरुक्तं प्रतिमा दृश्यते परं पुष्पाणि मृगानानि दृश्यन्त राज्ञा गत्वा स्वयं प्रतिमा विश्लोकित्वा पुष्पमृगानदशनं राज्ञा ज्ञातं नय सा प्रतिमा किं त्वयेति विप-क्षेन राज्ञा दत्तश्चाणुप्रद्योतान्तिकं प्रेषितः । मम दास्या नास्ति कार्यं प्रतिमां त्वरितं प्रेषयति इत्थेन अणुप्रद्योतस्योक्तं अणुप्र-द्योतः प्रतिमां नर्पयति तदा सैन्येन समं ज्येष्ठमास एवादयनश्च-क्षितः । यावन्मरुदश तत्सैन्यमायातं तावज्जत्राप्रस्था तत्सैन्यः तृषाकान्तं व्याकुलीषन् । तदानीं राज्ञा प्रजायतीद्वश्चिन्तितः तत्र समागत्य श्रीणि गुप्तराणि कृतानि तेषु जल्लालाजः सर्वं सैन्यं सुरक्षं ज्ञातं क्रमेण उदायनराजा उज्जयिनीं गतः । कथितवत्प्र-द्योतं अणुप्रद्योतं तत्र मम च साक्षाद्युक्तं भवतु लोकं न मारितेन अणुप्रद्योतं रथस्थेन वा त्वया मया च युद्धमङ्गीकुरु अणुप्रद्योत-मोक्तं रथस्थेनैव त्वया मया च युद्धव्ययम् । प्रजाते अणुप्रद्योतः कपटं कृतवान् स्वयं अनिलगिरिहस्तिनमारुह्य सङ्ग्रामाङ्गणे समा-यातः उदायनस्तु स्वप्रतिज्ञानिर्वाहं रथारुढः सप्रामाङ्गणे समा-यातः । तदागीमुदायनेन अणुप्रद्योतस्य उक्तं त्वमसत्यप्रतिज्ञां ज्ञातः कपटं च कृतवानसि तथापि तव मत्तो माङ्गो नास्तीति जणता उदायनेन रथा मण्डव्यां क्षिप्तः । अणुप्रद्योतनेन तत्प्रष्टाऽनिलगिरिहस्तीं वेगेन क्षिप्तः । स च हस्ती यं य पादमुत्किपति तं तमुदायनः शरैर्विधत्ते यावत् हस्ती जूमौ निपतितः । तत्क-न्धाकुत्तरन् प्रद्योतो बहः तस्य ललाटे मम दासी पतिरित्युक्तराणि शिखिनानि । तत्र उदायनराजेन अणुप्रद्योतदेशे स्वाधिकारिणः स्थापिताः स्वयं तु अणुप्रद्योतं काष्ठपञ्जे कृत्वा सार्कं च नीत्वा स्वदेशं प्रति अक्षितः । सा प्रतिमा तु ततो न उतिष्ठतीति तत्रैव सा मुक्ता । अव्यवच्छिन्नप्रयाणीक्षितस्य अनन्तरा वर्षाकाशः समा-यातस्तेन रुद्रां दशजनीराजनिष्ठेरीप्राकारं कृत्वा मध्ये सरजितः । सुखेन तत्र तिष्ठति यत्स्वयं हृष्टं तत्राणुप्रद्योतस्यापि जोजयति । एकदा पर्येषणादिनमायातं तदा उदायनेन उपवासः कृतः सुप-कारैः अणुप्रद्योतः पृथग्न जोजनार्थं पृच्छयते तरुममद्य पर्येष-णादिने उदायनराजा उपोषितोऽस्मीति यत्कथतो रोक्षते तत्पच्यते । अणुप्रद्योतनोक्तं ममाप्यद्योपचासोऽस्ति न ज्ञातं मयाद्य पर्येषणा

दिनं सुपकारैः अणुप्रद्योतस्य उक्तमुदायनराजाय तेनापि चिन्तितं जानाम्यहं यथायं धृतेसाधर्मिकोऽस्ति तथाप्यस्मिन् बद्धे मम पर्येषणा न श्रुप्यति अणुप्रद्योतो मुक्तः क्षामितश्च तदङ्गादङ्गाद-ननिमित्तं रत्नपट्टस्तस्य मूर्तिं बहः । स्वविषयश्च तस्य दत्तः । ततः प्रभृति पट्टबद्धा राजानो जाताः । मुकुटबद्धाश्च पूर्वमप्यासत् वर्षारात्रे व्यतिक्रान्ते उदायनराजस्ततः प्रस्थितः व्यापारार्थं यो वर्जान्धर्यस्तत्रायातः स तत्रैव स्थितः दशजनीराजभिर्यासितत्वा-दशपुरं नाम नगरं प्रसिद्धं जातम् । अन्यदा स उदायनराजः पौषधशास्त्रायां पौषधिकः पौषधं प्रतिपालयन् विहरति । पूर्वरा-त्रिसमये च तस्यैतादृशोऽजिप्रायः समुत्पन्नः धन्यानि तानि धा-माकरणगराणि यत्र भ्रमणां जगवान् श्रीमहावीरो विहरति । धन्यास्ते राजेश्वरप्रभृतयो ये भ्रमणजगवतः श्रीमहावीरस्या-न्तिके केवलप्रकृतं धर्मं शृण्वन्ति । पञ्चाणुप्रतिकं समशिक्षावति-कं द्वादशविधं श्रावकधर्मं प्रतिपद्यन्ते । तथा मुग्धीचूडा आगारा-दमगारिनां व्रजन्ति । ततो यदि भ्रमणजगवान् श्रीमहावीरः एवाणुपुण्यां चरन् यदीहागच्छेत्ततोऽहमपि जगवतोऽन्तिकं प्रव्र-जामि । उदायनस्यायमध्यवसायो जगवता ज्ञातः प्रातश्चर्यातः प्रतिनिष्कस्य वीतजयपत्तनस्य मृगवनाद्याने जगवान् समवसृतः । तत्र पर्यान्मिक्षिता उदायनोऽपि तत्रायातो जगवदन्तिकं अहं प्रव्र-जिष्यामि परं राज्यं कस्मिंश्चिद्दामीत्युक्त्वा जगवन्तं यन्तिवा स्वगृहाभिमुखं अक्षितः । जगवतापि प्रतिबन्धं मा कार्षीरित्युक्त-म् । ततो हस्तिरत्नमारुह्य उदायनराजः स्वगृहे समायातः । तत्र उदायनस्यैतादृशोऽध्यवसायः समुत्पन्नः यद्यहं स्वपुत्रमजीचिकु-मारं राज्यं स्थापयित्वा प्रव्रजामि तदायं राज्ये जनपदं मानुष्येक-षु कामनागणु मूर्तिताऽनाद्यनन्तं संसारकालान्त्रं त्रिमिष्यति ततः श्रेयः खलु मम निजकं केसिकुमारं राज्यं स्थापयितुम् । एवं संप्रेक्ष्य शोजने तिथिकरणमहूर्ते कौटुम्बिकपुरुषानाकार्यं एवम-वादीत् । किंप्रमेव केसिकुमारस्य राज्यानिषेकसामग्रीमुपस्थाप-यत तैः कृतायां सर्वसामग्र्यां केसिकुमारं राज्येऽजिष्यति । ततस्तत्र केसिकुमारो राजा जातः । उदायनराजश्च केसिकुमार-राजानं पृष्ट्वा तत्कृतानिष्कमणाजिषेकः श्रीमहावीरान्तिकं प्रव्रजि-तं बहुनि पञ्चाणुप्रद्योतमद्वादशमासार्कमासङ्कपणादीनि तपः क-र्माणि कुर्वाणो विहरति । अन्यदा तस्य उदायनराजज्येष्ठप्रा-न्ताहारकरणेन महान् व्याधिरूपः वैद्यैरुक्तं दध्यौषधं कुरु । स च उदायनराजजिषेकगवदाहया एकाक्ष्येव विहरति । अन्यदा विहरन् वीतजयगतः । तत्र तस्य भागिनेयः केसिकुमारराजो-मान्यजणितः स्वामिषेण उदायनराजर्षिः परीषदादिपराजुतः प्रव्र-ज्यां मोक्तुकामः एकाक्ष्येव दहायातः । तत्र राज्यं मार्गयिष्यति । स प्राह दास्यामि तैरुक्तं नैव राजधर्मः । पुनः स प्राह तर्हि किं करिष्यति । ते प्रादुर्विषमिष्यस्य दीयते राज्ञात्तं नतस्तेरकस्याः पञ्चपाट्या गृहे विषमिष्यतं दधि कारितं तेषां शिक्तया तथा तस्य तद्वत्समुदायननक्तं यावदेव तयाऽपहतम् । उक्तं च तस्य देवतया महर्षेः । तत्र विषं दत्तं दध्यन्तस्तेन दध्यौषधं परिहर । तदाप्याह-धि परिहृतं रोगो वर्यितुमारब्धः । पुनस्तेन दध्यौषधं कर्तुमारब्धं पुनरपि तदन्तर्षिषं देवतयाऽपहतम् । एवं यागवयं जातम् । अन्यदा देवता प्रमत्ता जाता तैश्च विषं दत्तम् । तत्र उदायनराज-विषं हृदि वर्णाणि श्रामण्यपर्यायं पालयित्वा मामिक्या संज्ञेखनया केवलज्ञानमप्याद्य सिद्धस्तस्य शक्यातरः कुम्भकारस्तदानीं क-ञ्चिद्भामान्तरं कार्यार्थं गतोऽभूत् कुपितया च देवतया वीतजयस्थो-परि पाण्डुवृष्टिमुक्ता स्वकलमाप पुनराच्छादितम् । अद्यापि तथैवा-स्ति शक्यातरः कुम्भकारस्तु शनिपल्ल्यां मुक्तः । उक्त० १७३० ।

१८ अ० । आ० क० । आ० म० ॥ (अभीक्षिकुमारस्य वक्तव्य-
ता स्वावसरे प्राक्ता अस्या एव महत्या उदायनवक्तव्यतायाः केचि
दंशा अज्जरक्षितयानिषद्विषयसिक्तादिशब्देषु । उदायनस्य
पितृष्वसुर्जयनयाः अमणोपासिकायाः कथा जयंतीशब्दे)

उदार (रात्र)-उदार-त्रि० उद्-आ-रा-क-दातरि, महति,
मरत्रे, दक्षिणे, गम्भीरे, असाधारणे, वाच० । निस्पृहत्वातिरेका-
दादावर्धति, । ज० १ श० १ उ० ।

उदात्त-उदात्त-न० । अजिघेयार्थस्यानुच्छरूपं, स० । अतिशि-
ष्टगुणगुणयुक्ततास्वरूपं अन्यस्यार्थप्रतिपादकतासङ्गणे वा द्वाविं-
शतितमे सत्यवचनातिशये, स० ।

उदासीण-उदासीन-त्रि० उद्-आस-शानच्० । रागद्वेषरहिते
मध्यस्थं, "उदासीणे फलसं वयंति" उदासीना रागद्वेषरहिता म-
ध्यस्था बहुभुतत्वे सत्युपशान्तास्तान् स्वस्वितान्भेदानोद्यमान्
कुर्वन्ति । आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ॥ "समर्णपि दृष्टदासी
यं, तस्य वि ताव एव कुर्वन्ति" सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

विवदमानयोरैकतरपक्षानाद्यम्बकं जिगीषोर्नृपतः शत्रुमित्रजु-
मिनो व्यवहिते परतरे मण्डलाद्विरेतस्मादुदासीनो बलाधिकः
इत्युक्तसङ्गणे राजनेदं, वाच० । उपक्रमणं च । स्या० १ उ० ।

उदाहृ-उदाहृत-त्रि० उद्-आ-हृ-क्त हृष्टान्ततयोपन्यस्ते
कथिते, । वाच० । उपन्यस्ते, उदाहृतं तु "समं मर्षेण महाउ सो
विपरिया समं" सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

उदाहरत-उदाहरत्-त्रि० प्रतिपादयति, 'सच्चं असच्चं इति' चिंतय-
ता, "असाहु साहुति उदाहरता" । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

उदाहरण-उदाहरण-न० उदाह्रियते प्राबल्येन गृह्यतेऽनेन दार्-
ष्टान्तिकोऽर्थ इत्युदाहरणम् । दश० १ अ० । उपनिषदमक-
त्वात्साध्यसाधर्म्योक्तकर्मजावे दृष्टान्ते, यथा घट इति वैधर्म्यो-
दाहरणं यदनित्यं न ज्ञाति नदुपपत्तिमपि न भवति यथाका-
शमिति । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । विशेषः ।

सूत्रनेदतो द्वैविध्यं निदर्शनाह ।

तत्प्रोदाहरणं पुनिहं, चउच्चिहं होइ एकमेकं तु ।

हेऊ चउच्चिहो खनु, तेण उ माहिज्जणं अन्य ॥

तत्र शब्दो वाक्योपन्यासाथो निर्धारणार्थो वा । उदाहरणं
पूर्ववत्तु मूलनेदतो द्विविधे द्विप्रकारं चरितकल्पितनेदाउ-
त्तरनेदतस्तु चतुर्विधं भवति । तयोर्ध्वोरैकमुदाहरणमाहार-
णतदंशतदोपापन्यासभेदात्तु वक्ष्यामः ।

नायं आहरणं ति, दिष्टतोवमनिदरिसणं चैव ।

एगहुं तं पुनिहं, चउच्चिहं चैव नायत्वं ॥ ५२ ॥

ज्ञायतेऽस्मिन्सति दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इति ज्ञानम् । अधिकरणे
निष्प्राप्त्ययः । तत्रोदाह्रियते प्राबल्येन गृह्यतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थ
इत्युदाहरणमिति हृष्टमर्थमन्तं नयतीति दृष्टान्तः । अतीन्द्रियप्र-
माणदृष्टं संबन्धनिष्ठां नयतीत्यर्थः । उपनीयतेऽनेन दार्ष्टान्तिको-
र्थः इत्युपमानम् । तथा च निदर्शनं निश्चयेन वक्ष्यते अनेन दार्-
ष्टान्तिक एवार्थ इति निदर्शनम् (एगहुंति) इवमेकार्थ-
मेकार्थिकजातम् इह च तत्रागुपन्यस्ते द्विविधमुदाहरणं चतु-
र्विधं चैवाङ्गाङ्ग्य ज्ञातव्यं प्रत्येकमपि सामान्यविशेषयोः कथं-
चिदकन्यादत्त एव सामान्यस्यापि प्राधान्यस्थापनार्थमेकवचना-
भिधानमेकार्थमित्यत्र बहु वक्तव्यं तत्तु नोच्यते ग्रन्थिस्तरजया-
क्रमनिकाभात्रमेतदिति गाथार्थः ।

साम्प्रतं यदुक्तं तत्रोदाहरणं द्विविधमित्यादि तद्वैविध्यादिप्रव-
र्तनायाह ।

चरियं च कप्पियं वा, पुनिहं तत्तो चउच्चिहंकेकं ।

आहरणे तदेसे, तदोमे सेवुपभासे ॥ ५३ ॥

चरिते कल्पिते चेति द्विविधमुदाहरणम् । तत्र चरितमभिधी-
यते यदुत्तान्तेन कस्यचिदार्थान्तिकार्थप्रतिपत्तिर्जन्यते । तद्यथा
दुःखाय निदानं यथा मृत्युदत्तस्य । तथा कल्पिते स्वबुद्धिकल्पना-
दिदृष्टान्तमित्युच्यते तेन कस्यचिदार्थान्तिकार्थप्रतिपत्तिर्जन्यते ।
यथा पिप्पलपत्रैरनित्यतायामित्युक्तं च "जह तुभे तह भग्गे, तुज्जे
विय होहि य जहा भग्गे । अप्पाहेरुपमंतं, पयुपपत्तं कित्तसयाणं ॥
नविं अत्थि नवि य होही, उल्लावां कित्तसपेपुपत्ताण । उवमा खयु
पत्तं कता भवियज्जणविवाहणद्वाप" इत्यादिवाहेदमुदाहरणं दृष्टा-
न्त उच्यते तस्य च साध्यानुगमादिसङ्गणमित्युक्तं च "साध्य
नानुगमो हेतोः साध्याभावे च नास्तिता । ख्याप्यत यत्र दृष्टान्ते,
स साधर्म्यतरो द्विधा" अस्य पुनस्तत्सङ्गणभावात्कथमुदाहरण-
त्वमित्यत्रोच्यते तदपि कश्चित्साध्यानुगमादिना दार्ष्टान्तिकार्थ
प्रतिपत्तिजनकत्वात्फलत उदाहरण इहापि च सोऽस्त्येवेति हृष्टा
किं नोदाहरणतेति साध्यानुगमादिसङ्गणमपि सामान्यविशेषो-
भयकृपानन्तधर्मात्मकं वस्तुनि सति कथंचिद्वैदवादिन एव यु-
ज्यते नान्यस्यैकान्तजदमिदयोस्तद्वावादि । तथाहि सर्वथा
प्रतिज्ञा दृष्टान्तार्थजदवादिनोऽनुगमतः खलु घटादौ कृतकत्वादे-
रनित्यत्वादिप्रतिषेधदर्शनमपि कृतानुपयोग्येय भिन्नवस्तुधर्मत्वा-
त्सामान्यस्य च परिकल्पितत्वादसम्भवादित्यमपि च तद्वैधेन सा-
ध्यार्थप्रतिबन्धकल्पनायामतिप्रसङ्गादित्यत्र बहुवक्तव्यं तत्तु नो-
च्यते ग्रन्थिस्तरजयादिति । एवं सर्वथा अभेदवादिनोऽप्येक-
त्वादव तद्वैधेन भावनीय इति । अनैकान्तवादिनस्त्वनन्तधर्मा-
त्मकं वस्तुनि तद्धर्मसामर्थ्यात्तत्तद्वस्तुनः प्रतिबन्धबलेनैव तस्य
तस्य वस्तुनो गमकं भवत्यन्यथा तस्मिन् तत्प्रतिपत्त्यसंज्ञव इति
हुनं प्रसङ्गः । प्रकृतं प्रस्तुतम् । चरितं च कल्पितं चेत्यनेन विधि-
ना द्विविधम् । पुनश्चतुर्विधं चतुःप्रकारमेकैकं कथयता आह ।
उदाहरणं तदेवास्नहोषश्चैवमुपन्यास इति । तत्रोदाहरणश-
ब्दार्थ उक्त एव । तस्य देशस्तदंशः । एवं तदोपः । उपन्यासन-
मुपन्यासः स च तद्वैधेनैवसङ्गणो वक्ष्यमाण इति गाथार्थः ।

साम्प्रतमुदाहरणमजिघातुकाम आह ।

चउहा खनु आहरणं, होइ अवात्रो उवायउवाणा य ।

तह य पमुप्पन्नविणा-समेव मदमं चउविगणपं ॥ ५४ ॥

चतुर्था खलुदाहरणं ज्ञायति । अथ चतुर्था खलुदाहरणे विचा-
र्यमाण नेदा ज्ञायति । तद्यथा-अपायः उपायः स्थापना च ।
तथा च प्रत्युपपन्नविनाशमेवेति । स्वल्पमेवां प्रपञ्चेन भेदतो निर्यु-
क्तिकार एव वक्ष्याते । दश० नि० १ अ० आच० । (अपायादि-
शब्देषु अपायाखलुदाहरणादि) एकदेशाप्रसिद्धा सकलसिद्धयर्थ-
कथने, कर्मणि-ल्युट्-हृ-सिद्धयर्थमुच्यमाने दृष्टान्ते, प्रकृतसि-
द्धयर्थनिदर्शनरूपे उपोक्तं च । करणे-ल्युट्-न्यायमते प्रतिवादिना
प्रयुक्तप्रतिज्ञादिपञ्चकान्तर्गते व्याप्तिपक्षधर्मताप्रदर्शक, वाक्यजदं
कथनमात्रे, लक्षणसम्बद्धतया प्रामाणिकवाक्योपन्यासे, कथा
प्रसङ्गः च । जाये-ल्युट् वाच० । काल्पनिकमप्युदाहरणं ज्ञायति ।
नचैनदनुपपन्नमपि काल्पनिकदृष्टान्तस्याज्यनुज्ञानाद्यदाह
भगवान् जडबाहुस्वामी " चरियं च कप्पियं वा, आहरणं पुनि
हमेव पणत्तं । अटुस्स माहणंछाई धणमिय तु पणत्ताण " न०

उदाहिय-उदाहृत-त्रि० व्याख्याते, “आ मा तिषि उदाहिया”
आचा० १ भू० ७ अ० १ उ० ।

उदाहु-उताहो-अभ्य० विकल्पे, “किं जवं मुणी मुणीय उदाहो
ज्या सेजायरए” उताहो इति विकल्पार्थो निपातः । भ० १५ श०
१ उ० । “किं जाणया दिखं उदाहु अजाणया” आचा० २ भू० ।
कदाचिच्छब्दार्थे, आचा० १ भू० ७ अ० २ उ० ॥

उदाहृतवत्-त्रि० व्याकृतवति, “उदाहु ते आयं कापुसन्ति इति
उदाहु धीरे” । आचा० १ भू० ७ अ० २ उ० । कथितवति, “एओ
धमं तत्थ उदाहु धीरे । सूत्र० १ भू० १५ अ० । “एवं से उदाहु
अणुत्तरमाणी अणुत्तरवत्सी” । उक्त० ६ अ० ।

उदि-उदि-पुं० उद-उत्कृष्ट इः कामो यस्य उदिः ॥ उत्कृष्ट-
कामयुक्ते ‘जगो देवस्य धीमहि’ गा० ।

उदुन्नेय-उदकोद्भेद-पुं० गिरितटादिभ्यो जसोद्भवं, । न० ३
श० ६ उ० ॥

उदुद-उदुद-त्रि० उद-उद-क । जदे, स्थुले, घृते, च ।
विवाहितस्त्रियाम्, स्त्री० । वाच० ।

उदुद-देशीयचनम-मुषिते च “उदुद सेसवाहिं अंतेवि पंचगि
गहनकुट्टम ” वृ० १ उ० ॥ नि० चू० ।

उदुदल-उदुदल-न० ऊर्ध्वं खं तानि ह्य० क० पूषो० नि० ।
तणुलादिभ्योऽनार्थं काष्ठादिवरिते छव्ये, गुणुसौ च । वाच० ।
“पीठं वा फलं वा निस्सेणि वा उदुदलं वा अवहट्टुस्स वि
य दुदहेज्जा ” आचा० २ भू० ।

उद-उद-पुं० उर्नात्ति विक्रयति उद-रक् । जज्ञविनाशे, वाच० ।
सिन्धुविषयं मन्त्ये, तत्सूक्ष्मचर्म निष्पन्नवस्त्रे च । आचा० २ भू० ।
उदुदग-उदुदक-पुं० यानप्रस्थतापसंभेदे, ऊर्ध्वकृतदण्डा ये सञ्च-
रन्ति, नि० चू० १ उ० । औप० । म० ।

उदुदविहार-उदुदविहार-पुं० महानगर्यामादिनाथाज्ञेय, महा-
नगर्यामुदुदविहारे श्री आदिनाथः ॥ स्त्री० ।

उदुद-उदुद-पुं० उदुदति-उदुद-वंश-अस्-मस्तकदंशके, वाच० ।
मधुमक्त्रिकायाम्, क० ।

उदुदसं-उदुदशाण-न० बहीतपु० मधुमक्त्रिकाणामण्डकूपे अ-
गमसूक्ष्मजदे, क० ।

उदुदमग-उदुदशक-पुं० त्रीन्ध्रिजीवजदे, -प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

उदुद-उदुद-पुं० रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पृष्ठावसिकां सीमन्तक-
प्रभावरकादिशतितमेऽपक्रान्तमहानिरये, स्था० ६ उ० ।

उदुदमजिह्व-उदुदमध्यम-पुं० रत्नप्रभायाः पृथिव्याः उत्तरा-
वसिकासु सीमन्तकमध्यमांतरकादिशतितमेऽपक्रान्तमहानि-
रये, स्था० ६ उ० ।

उदुदवत्त-उदुदवर्त-पुं० रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पश्चिमायां
नरकावल्यां सीमन्तकावर्तस्यापरंण विंशतितमेऽपक्रान्तमहानि-
रके, -स्था० ६ उ० ।

उदुदवसिष्ठ-उदुदवसिष्ठ-पुं० रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पश्चि-
मायां नरकावल्यां सीमन्तकावर्तस्यापरंण विंशतितमेऽपक्रान्तम-
हानिरके, स्था० ६ उ० ।

उदुदर-उदुदर-न० उर्वरः पुर्यते यत्र काले तदुर्वरम् । प्राहु-
तशैल्या “उदुदर” । ते च दरा द्विविधा धान्यदरा उदुदराश्च ।
धान्यानामाधारजृता दरा धान्यदराः कटपल्यादयः । उदुदराण्येव
दरा उदुदरास्ते उज्जयेऽपि यत्र पूर्यन्ते, वृ० १ उ० । सुनिक्ते, ।

नि० चू० १ उ० । दुविदाओ होंति उदरा, पेड्रे तह धान्यभाणिया”
ते उदरा द्विविधास्तद्यथा पोडुवरा धान्यभाजनदराश्च । पोडुमुदर
तद्गयाहरा पोडुदराः । धान्यभाजनानि कटपल्यादयस्तान्येव
दरा धान्यभाजनदरा । ऊर्ध्वं यत्र पूर्यन्ते तदुर्वरमुदुदरमुच्यते ।
वृ० १ उ० । नि० चू० ।

उदुरिय-उदुद-त्रि० उदुद-रप-क-उदुदते, गर्वाचिते, वाच० ।
प्राबल्येन कर्मशत्रुजयं प्रति वर्णिते, । न० ।

उदुद-उदुद-अपचावयितृ-त्रि० प्राणव्यवरोपणात् जीवितविना-
शके, “उदुद-उदुद आहार आहारे इति सेमहया पावेहि कम्मोहिं
अत्ताणं उयक्काइत्ता जवह” । सूत्र० २ भू० २ अ० ।

उदुद-अपचावण-न० जीविताद् व्यपरोपणे, । आचा० २ भू० ।
अतिपादनविवर्जितपीनायाम्, । “उदुद पुण जाणासु, अह-
वायविविज्जियं पीरं” पि० । सर्वथा जीवविनाशने च । तच्च
पृथिव्यभ्योरज्यन्तरसंमर्हनाद्यैः अप्कायस्व तु वक्षितपनदण्डा-
अभिधातनपानपादादिकाद्यनैः वनस्पतैः पत्रपुष्पाङ्गुरादिभेदना-
दिभिः । अत्र प्रायश्चित्तमात्मन इति । जीत० । “उदुदं मारणे”
तत्र प्रायश्चित्तं पागाञ्चितम् । नि० चू० १ उ० ।

उदुद-अपचावण-गौणहिंसायाम्, प्रथम०-अध० १ उ० ।
विशयाऽन्यत्र नयने, वृ० १ उ० ।

उदुद-अपचावणकर-पुं० मारणान्तिकनेदकारिणि, ग०
१ अधि० ।

उपचावणकर-पुं० धमहरणाद्युपचावकारिणि, एषोऽप्रशस्तमनोवि-
नयनेदः, ग० १ अधि० । औप० ।

उदुद-अपचावणकर-स्त्री० जीवानामपचावणकारि-
ण्याम्, “परितायणकरि उदुदकरि जूनाववाइयं अजिकंखणो
जासेज्जा” आचा० २ भू० ।

उदुद-अपचावण-त्रि० मार्यमाणे, “किलाविज्जमा-
णस्स वा उदुदविज्जमाणस्स वा जाव होमुक्खणणं मायमविहिं
सासारगं दुक्खं जयं पानिसेवेदोति । सूत्र० २ भू० १ अ० ।

उदुद-अपचावित-त्रि० उक्तासिते, “परित्वविया किलामिया
उदुदिया उणाओ उणं संकामिया” । ध० २ अधि० । माग्नि-
न० २ श० १ उ० ।

उदुद-अपचावित-त्रि० जीविताप्रपरोपयितव्ये “अहं
ण उदुदवत्ता अस्से उदुदवत्ता एयमेव ते इण्णिकामेहिं मुक्खि-
या” । सूत्र० २ भू० ३ अ० ।

उदुद-अपचावित-त्रि० अपचावान् करिष्यति, -न० १५
श० १ उ० ॥

उदुद-उदुद-पुं० उदुगतो रथो यस्मात् १ रथकीले, उदुदरथ-
तुल्यः पक्षो यस्य । ताम्रवृद्धविहगे, । मेदिनी०

उदुद-अपचाव-अभ्य० मृत्वंत्यर्थे, “अथ जीवा उदुद-
वत्तं लुज्जां २ पञ्चायेति” स्था० १० उ० ।

उदुद-अपचाव-अभ्य० मृत्वंत्यर्थे, “अथ जीवा उदुद-
वत्तं लुज्जां २ पञ्चायेति” स्था० १० उ० ।

उदुद-अपचाव-अभ्य० मृत्वंत्यर्थे, “अथ जीवा उदुद-
वत्तं लुज्जां २ पञ्चायेति” स्था० १० उ० ।

ए भेष्ट दाम पाशाख्यमख्यस्य । वरुणे, पु० गङ्गादे, त्रि० वाच०
उद्दाम-आ-उद्-भा० हस्तादाकर्षण, "आका आ अन्दोद्गन्तौ-
७ । ४ । २५ । उद्दाम-आ-उद्-भा० हस्तादाकर्षण, प्रा० ।

अवदाल-पु० अवदालने, पादादित्यासेऽधोगमने, "गंगापुलि-
णवायुयउद्दालसाक्षिसए । हा० १ अ० । ख० । क० । ज० । रा० ।
उद्दालयति भूमिमुक्षितसि उद्-दल-णिच्-णवृत्-बहुवारकवृत्ते, व-
नकाद्वे, । वाच० । अवसर्पिण्याः प्रथमारक, भरतकृत्रे स्थनाम-
स्याते पुमनेदे, । उ० १ अ० । चूकेदारभेदे च । वाच० ।

उद्दालिता-उद्दालयितुम्-अव्य० । अर्माणि सुम्पयितुमित्यर्थे,
दश० १ अ० । जोषेणवा वेलेण वा नेनेण वा तयाह आ क-
सेण वा त्रियाए वा त्रियाए वा पासाह उद्दालिता जवह" ॥ सूत्र०
२ अ० २ अ० ।

उद्दाल-उद्दाल-पु० उद्-दु-पस-पसायने, । अमरः । वाच० ।

उद्दालणया-अपञ्चावणता-स्त्री० उद्दालने, ज० ३ हा० ६ उ० ।

उद्दाल-उद्दाल-पु० प्रकृष्ट दादे, । द्या० १० ता० ।

उद्दिष्ट-उद्दिष्ट-त्रि० उद्-दिग्-क्त० सामान्यतोऽभिहिते, स्या० ५
ता० । प्रति० । प्रतिपादिते, । सूत्र० १ अ० १० अ० । तद्वि-
वर्तितायप्रणीते, सूत्र० २ अ० १ अ० । वृ० । निर्दिष्ट, । दश० ।
नि० वृ० । दानाय परिकल्पिते भक्तपानादिके, । "तस्म अक-
स्मिणा इस्मिणा नायपुत्ता उद्दिष्टभक्तं परिवर्जयति" सूत्र० २
अ० ६ अजिज्ञापिते च । वाच० ।

उद्दिष्टकर्म-उद्दिष्टकृत-त्रि० उद्दिष्टमुद्देशस्तेन कृतं विहितं तद-
(साध्व) र्थं संस्कृतं, "उद्दिष्टकर्म जप्तं विवर्जनी किमुपमेस-
मारंज" । पचा० १० विव० । साध्वपेक्षया कृते आधाकर्मो-
दा, । पचा० १४ विव० । औद्दिष्टके, "उद्दिष्टकर्म ह्युजह, उ-
क्तायपमहणो घणं कुणह । पचकं च जलगण, जा पियकक सों
भिकम्" । दश० १० अ० । उद्दिष्ट च कृतं च उद्दिष्टकृतम्
आधाकर्मणि, । दश० ।

उद्दिष्टपरिमा-उद्दिष्टप्रतिमा-स्त्री० दशमासानात्मर्धनिष्पन्नमाहा-
रं न लुक् इत्येवं रूपायां दशम्यामुपासकप्रतिमायाम्, ध० २ अधि० ।

उद्दिष्टनक्षत्रपरिमाय-उद्दिष्टनक्षत्रपरिमा-पु० उद्दिष्टं तद्वध आ-
वकमुद्दिष्टस्य कृत जक्तमोदनादि उद्दिष्टजक्तं तत्परिज्ञातं येनासा-
वुद्दिष्टनक्षत्रपरिज्ञातः दशमीमुपासकप्रतिमां प्रतिपन्नं भावके, स० ।

उद्दिष्टनक्षत्रजगपदिमा-उद्दिष्टनक्षत्रवर्जनप्रतिमा-स्त्री० दश-
म्या आवकप्रतिमायाम्, तत्स्वरूपं चैवम् । उद्दिष्टनक्षत्रवर्जनप्र-
तिमां सा चैव "उद्दिष्टकर्म भक्तं, पि वज्रप किमुय सेसमारंज । सो
होई शुरुमुको, सिंहनि व धारते कोधि । तिव्यं तुछो जाणे, जाणेह
ययइ ना वति । पुत्र्यादियगुणजुत्तो, दसमासा कात्रमाणेण" ।
उपा० १ अ० । तथा भ्रमणंति निर्गम्यस्तेष्वस्तदनुष्ठानकरणा-
त्स भ्रमणभूतः साधुकल्प इत्यर्थः । चकारः समुच्चये अपिः सं-
जावने भवति । भावक इति प्रकृतं देभमण ! हे आयुष्मन् ! इति
सुधर्मस्वामिना जम्बस्वामिनामभ्ययतां कर्मित्यकादशीति । इह
चयं जावना । पूर्वोक्तसमग्रगुणोपेतस्य शुरुमुणस्य कृतञ्चस्य
वा गृहीतसाधुनपथ्यस्य इर्यासमित्यादिकं साधुधर्ममनुपाहृत्यतो
जिज्ञार्थं गृहिकुलप्रवेशे सति धर्मोपासकाय प्रतिपन्नयजिज्ञो-
र्देयेति प्रायमासस्य कस्त्वमिति कस्मिन्निष्ठपृच्छति प्रतिपन्नधर्मो-
पासकाऽऽमिति श्रुवाणस्यास्थैकादश मासान् यावदकादशी
प्रतिमा जवतीति । पुस्तकान्तरे त्वेवं "वाचनार्धसणसावए प्रथमा
कयवयक द्वितीया । कयसामाए तृतीया । पोसदोववासरनिए
चतुर्थी । राहभत्तपरिआप पञ्चमी । सत्विस्तपरिआप षष्ठी । दिया

बंभयारी रात्रो परिमाणकमे सममी । दिआ वि रात्रो वि बंभयारी
असिणाणपयावि जवति बोसठकेसरामनेह अद्यमी । आरंजपरि-
आप मवमी । उद्दिष्टनक्षत्रवज्रप दशमी । समणभूपया वि जवइति
समणाभूमो एकादशीति । कचिक्कु आरंजपरिज्ञात इति नवमी ।
प्रथारम्भपरिज्ञात इति दशमी । उद्दिष्टभक्तवर्जकः धर्मणजृतभै-
कादशीति ॥ स० ॥ प्रअ० ॥

उद्दिष्ट-उद्दिष्ट-त्रि० प्रकाशान्विते, वाच० । "उद्दिष्टे कुडाक-
क्षिपण्टा । पुदवी दगवारगो य उद्दिष्टो (उद्दिष्टसि) भन्नि-
कायः शीतकात्रे उद्दिष्टो जवति । वृ० १ उ० ।

उद्दिष्ट-त्रि० उद् रिक्-क-भतिशयिते, अधिकं, स्फुटे, । पाच० ।

उद्दिमावित्तए-उद्दिमयितुम्-अव्य० आत्मनो गुरुतया व्यवस्था-
पयितुमित्यर्थे, । वृ० १ उ० ।

उद्दिमिऊण-उद्दिश्य-अव्य० अनुज्ञाप्येत्यर्थे, । व्य० ७ उ० ।

उद्दिसिजंता-उद्दिश्यमान-त्रि० वाच्यमाने, । आ० म० द्वि० ।

उद्दिमित्तए-उपदेष्टुम्-अव्य० स्वयं धारयितुमित्यर्थे, "दिसं वा
अणुदिस वा उद्दिसिस्तए जहा तस्म गणस्म अपपतियं सिया" ।
व्य० द्वि० २ उ० । योगाधिप्रमेण सम्यग्योगेतात्रीष्वेदमित्येव-
मुद्दिष्टमित्यर्थे, "स जं कायं उद्दिसिस्तए" स्या० १ ता० ।

उद्दिमिय-उद्दिश्य-अव्य० उद्-दिग्-ल्यप्-प्रत्ययत्यर्थे, "से नि
कळ वा १ उद्दिमिय उद्दिसिय संयारगं जापज्ज अंगुलियाए उद्दि-
सिय उद्दिमिय" उद्दिश्य अद्भुती प्रसार्य । आचा० १ अ० १ अ० ।
उद्दिष्ट-त्रि० आकं सकल्पिते, "उद्दिसियवत्थं सयं वाण जापज्जा
आचा० १ अ० ॥

उद्दिस्म-उद्दिश्य-अव्य० उद्-दिग्-ल्यप्-आश्रित्येत्यर्थे, "जता
महसयो खमु उद्दिस्म जिणेस कीरई जा उ" पचा० १० विव० ॥
अङ्गीकृत्येत्यर्थे च । "मन्थ भवे आसंका उद्दिस्म जई वि कीरण
योगो । दश० १ अ० ।

उद्दीविय-उद्दीपित-त्रि० उज्ज्वालिते, "संधुक्किय मुदीनिय मुजा-
लिययं पर्दायियं जाण" । को० ।

उद्देस-उद्देश-पु० उद्दिश्यते नारकादिव्यपदेशेनेति उद्देशः ।
लोके, । आचा० १ अ० १ अ० । उद्दिश्यते इत्युद्देशः ।
उपदेशः, सप्तसत्कर्तव्यतादेशः, नारकादिव्यपदेशः, "उद्देसापास-
गस्स गात्थि" उद्दिश्यते इत्युद्देश उपदेशः सप्तसत्कर्तव्यतादेशः स
पश्यति इति पश्यः स एव पश्यकस्तस्य स विद्यते स्वत एव
विदितव्यत्वात्तस्य अथवा पश्यतीति पश्यकः सर्वज्ञस्तदुपदेश-
वती वा तस्य उद्दिश्यते इत्युद्देशो नारकादिव्यपदेश उद्देशाच्चो-
द्देशादिव्यपदेशो वा स तस्य न विद्यते तस्य प्रागेव मोक्षगमना-
दिति प्रायः । आचा० १ अ० १ अ० ३ उ० । गुरुवचने, उच्च० १
अ० । अध्ययने, तदन्तर्गताधिकारं च । "प्राणिभो वि य उच्चोच्चिय
ऊट्टेसेविसेसणं" नं० । समस्तार्थिनां कृते कल्पिते, ध० ३ अधि० ॥
अस्य निष्कर्षः । तत्रोद्देशः बोधा नामोद्देशः स्थापनोद्देशो द्रव्योद्दे-
शः क्षेत्रोद्देशः कात्रोद्देशो जायोद्देशश्चेति । नामोद्देशो द्रव्योद्देश
इति नाम क्रियते । स्थापनोद्देश उद्देशवत् पुरुषादेः । स्थापना । उ-
द्देशोद्देशं कृत्वा शरीरव्यतिरिक्तं स्वयमेव भाष्यकृदाह ॥

द्ववेणं उद्देमा, उद्दिमति जाव जेण द्ववेणं ।

द्ववं वा उद्दिसेने, द्ववज्जो नदद्ववो ॥

उद्देशेण रजोदरणादिना यजुद्देशः यो वा येन सन्निवृत्तादिना
उद्देशोद्देशेन तत्र सन्निवृत्तेन यथा गोभिर्गोमान् तुरगैस्तुरगप-
तिः गजैर्गजपतिरिति । अन्विसेन यथा दण्डेन च दण्डि उद्देशेण

उत्तरी कपालेन कपालीत्यादि । मिश्रेण यथा शकटेन शाकटिको रथेन रथिक इत्यादि । इत्थं वा व्याधिप्रशमनं यदुद्दिशति । अमुकमौषधं इत्थं प्रवृत्ता गृहीतव्यमिति । इत्थं च ज्ञानानुपयुक्तः पदः । न भूतस्कन्धादिकमुद्दिशति इत्थार्थी वा इत्थं निमित्तं धनुर्वेदादिकं यदुद्दिशति एव सर्वोऽपि इत्थोद्देशः ॥

खित्तिमि जमि खित्ते, उद्दिमती जाव जेण खेतेण ।

एवमेवय कान्तस्स वि, भावे उ पसत्थअपमत्थो ॥

क्षेत्रोद्देशे चिन्त्यमाने यस्मिन् क्षेत्रे अङ्गभूतस्कन्धादेरुद्देशः कियते इत्याचार्यते वा यां वा येन क्षेत्रेणोद्दिश्यते यथा जरते भवो जारतः । सुराष्ट्रायां जवः सौराष्ट्रा मगधेषु भवो मगध इत्यादि । एवमेव च यस्मिन् काले अङ्गादिकमुद्दिश्यते येन वा कालेनाद्दिश्यते यथा सुपमायां भवः सौषमः शरदि जातः शरद इत्यादि एव कालोद्देशः । भावोद्देशो द्विधा । प्रस्तुतोद्देशस्तत्र । उभयमपि दर्शयति ॥

कोट्टाह अपमत्थो, एणामादीय होह उ पसत्था ।

उदअओ वि खनु पसत्थो, तित्थकराहार उदपादा ॥

काधमानादिरौक्ष्यको जायोद्देशः । ज्ञानदर्शनादिकोपशमिक औपशमिकः कायिकोपशमिको वा जायः प्रशस्ता भावोद्देशो जयति उदयोऽप्यौद्धार्यको भावोऽपि तीर्थकराहारयशःकार्यादिसत्कर्मोदयरूपप्रशस्ता जयति । आदिशब्दस्य गाथायां व्यन्ययेन निर्देशो बन्धानुशंस्यात् । वृ० ३ उ० । उद्देशनमुद्देशः । सामान्याभिधानं, यथाऽध्ययनमिति । आ० म० प्र० । विशेषः । अनु० ॥

उद्देशनिर्देशयोः स्वरूपं ज्ञाप्यकृदाह ॥

अज्जयणं उद्देशो, अजिहियं मामाप्पंति निदमो ।

मामप्पविमिह्माणं, अजिह्माणं मत्थनामाणं ॥

शाम्भे च नाम च शास्त्रनामनी तयोः सामान्यविशिष्टयोः सामान्यविशेषजनयोरौघानिषण्णे नामनिषण्णे च निरूपे यदभिधानमजिहितं तावद्वैशानिर्देशो यथा सत्येन चेह योजना । तद्यथा सामान्यस्य शास्त्रस्थीयानिषण्णनिरूपे यदध्ययनमित्याभिधानमजिहितं न उद्देश इत्युच्यते । नामनिषण्णं च निरूपे विशिष्टस्य नाम्नो यत्सामायिकमित्याभिधानमजिहितं स निर्देश इत्यभिधीयत इति ॥

अस्यनिरूपो यथा ॥

नामं उवणा दविण, खित्ते काक्षे ममासउद्देशे ।

उद्देशमि य जावे, एमाई होह अड्डमओ ॥

नामाविज्जद्वैशानिर्देशोऽष्टविधस्तथा नामोद्देशः स्थापनोद्देशो इत्योद्देशः क्षेत्रोद्देशः कालोद्देशो उद्देशोद्देशः समासोद्देशो जायोद्देशो जवत्यष्टमक इति निर्यक्तिगाथासंक्षेपार्थः ॥

तत्र नामोद्देशो व्याख्यातुमाह भाष्यकारः ॥

नामं जस्सुद्देशो, नामेणुद्देशं व जो जेण ।

उद्देशो नामस्स व, नामुद्देशो जिह्माणंति ॥

यस्य जीवादेर्वस्तुन उद्देश इति नाम क्रियते स नामोद्देशः । नामरूप उद्देशो नामोद्देशः यथा गोपात्रदारकादिरुद्देश इति नाम (नामेणुद्देशति) यो वा घटपटस्तम्भादिपदार्थो यन घटपटस्तम्भादिनाम्ना उद्दिश्यते प्रतिपाद्यते सोऽपि घटपटादिपदार्थो नामोद्देश उच्यते । उद्दिश्यतेऽभिधीयते प्रतिपाद्यते निजेन नाम्ना इति कृत्वा उद्देशः (नामस्सयति) नाम्नो वा वस्तु सामान्य-निधानस्योद्देशनमुच्चारणं नामोद्देशः । किमुक्तं जवतीत्याह (अजिह्माणंति) वस्तुनः सामान्यं यदभिधानं तन्नामोद्देश इत्यर्थः यथा आङ्गादेः धृक्कादिनाम । वा शब्दः सर्वत्र प्रकारान्तर्गम्यः ।

अत्र परोऽतिप्रसङ्गमुद्देशावयवाह ।

एवं नणु सव्वो चिय, नामोद्देशो जओ जिह्माणंति ।

दव्वार्णं तेहि च, तेषु व विकीरणस्स ॥

ननु यदि वस्तुनः सामान्याभिधानमात्रमुद्देशोऽभिधीयते एवं तर्हि सर्व एवायं स्थापनाऽध्यक्षककाङ्क्षाद्वैशानिर्देशो नामोद्देश एव प्राप्नोति । यतो इत्यादीनामपि हेमरजतादीनां हेमादिकं सामान्याभिधानमिति तैर्वा कसुम्भहरिजादिभ्योऽहेतुजुतैर्वस्वादनां रक्तपातमित्यादिसामान्याभिधानं प्रवर्तते । तेषु वा दण्डकुण्डलकिरीटादिद्रव्येषु मत्स्यदण्ड । कण्डली किरीटीत्यादिक सामान्याभिधानं प्रवर्तमान इत्यते । एवं स्थापनाक्षेत्रादिष्वपि वाक्यम् । ततो य एव इत्याद्युद्देशोऽभिमतः स एव सर्वोऽपि नामोद्देशः प्राप्नोतीति उद्देशस्यैकविधत्वादष्टविधत्वं विशीर्यत इति ।

अत्र पराभिहितमध्युपगम्य परिहारमाह ।

सव्वं सव्वणुगओ, नामुद्देशो जिह्माणंति जं ।

नाणत्तं तह वि मयं, मइकिरियावत्थजेणहि ॥

सन्धमुक्तं जयता यतो यन्सामान्याभिधानमात्रं नामोद्देशः स खलु सर्वानुगत एव तथापि नामस्थापनाऽध्यक्षकानां नाना-त्वं जडरूपं मतं सम्मतमेव परमार्थवैदिना कैरित्याह । मतिक्रियावस्तुभेदैस्तथाहि-याहृदी नामेन्द्रं मतिस्तादृश्येव न स्थापनोद्देशादिषुत्पद्यते कितु विज्ञकैव । नच यां क्रियां नामेन्द्रः करोति तामेव स्थापनाऽध्यक्षकः किञ्चित्सदृशीमेव अत एव नामेन्द्रादिवस्तुनां परस्परं भेदो विक्रयो भिन्नामित्यादिहेतुत्वात् घटपटादिवस्तुवर्तते ॥ करोति तामेव स्थापनां अध्यक्षादिवस्तुवर्तते । एव प्रस्तुतनामस्थापनाऽध्यक्षकानामपि मत्यादिज-द्वन्द्वो योजनीय इति ॥

अथ स्थापनाऽध्यक्षकानाह ।

उवणाए उद्देशो, उवणुद्देशं तस्स वा उवणा ।

तं नेण तओ तम्मिच, दव्वार्णमुद्देशो !

दव्वुद्देशो दव्वं, दव्वपि दव्ववसदव्वो ति ।

एवं खेत्तं खेत्ती, खेत्तपई खेत्तजायत्ति ॥

स्थापनाया उद्देशनमुच्चारणं सामान्यनाभिधानं स्थापनोद्देशः तस्य वा उद्देशस्य अङ्गादिषु स्थापना स्थापनोद्देशः । अथ इत्योद्देशमाह-इत्यादीनामुद्देशो इत्योद्देशः । आदिशब्दात् इत्यव-वदादिपरिग्रहः कया पुनर्व्युत्पत्त्या इत्यादयो वाक्या भवती-त्याह (तस्मिन्त्यादि) तद्व इत्यमुद्दिश्यते उच्चार्यते इत्यमित्येवं सामान्यनाभिधीयते इत्योद्देशः । इत्थं च तदुद्देशश्चेति कस्मश्चा-र्यसमासः । अत्र च पक्षे इत्थमेवोद्देशाश्चोद्देश्यम् । अत एव द्वितीयगाथायामाह (दव्वमिति) अथवा तेन इत्येव हेतु-जुतेन य उद्दिश्यते अभिधीयते स इत्योद्देशो यथा द्रव्यपतिगि-त्यादि । यदिवा ततस्तस्माद्द्रव्यावुद्देशोऽभिधानप्रवृत्तिर्इत्योद्देशो यथा इत्यवानित्यादि । अथवा तस्मिन् द्रव्ये सत्युद्देशोऽभिधा-नप्रवृत्तिर्इत्योद्देशो यथा स इत्य इत्यादि सिद्धासने राजा चूते काकिन्नः, वने मयूर, इत्यादि वा । एवमुद्दिश्यते तेन वा, इत्यादिव्युत्पत्त्या क्षेत्रं क्षेत्री क्षेत्रपतिः क्षेत्रे जातं क्षेत्रमित्यादिकः सर्वोऽपि क्षेत्रोद्देश इति ।

कालो कालार्थं, कालो वेयंति कालजायंति ।

मंवेवो ति ममामो, अंगार्णं तओ तिहं ॥

अंगमुपखण्डयणाण, नियनियपज्जयसंगद्वओ ।

होइ समासुद्देशो, जहंनमंगी तदन्नेजा ॥

एमेव सुयकस्वंधो, जह तस्म तयद्विस्माया ।

अज्जयणं अज्जयणी, तस्स जेया तयन्धमो ॥

काल एवोद्दिश्यमानत्वादुद्देशकालः कालोद्देशः । तेन वा कालोद्देशः कालोद्देशो यथा कालातीति कालानिकान्तमिदं वस्त्विति । ततो वा कालादुद्देशः कालोद्देशो यथा कालो-
पेतं कालग्राममिति । तस्मिन्वा काले जातं कालजातमित्या-
दिकः कालोद्देशः । अथ समासोद्देशं विवक्षुराह (संखे-
न्यादि) संक्षेपणाविस्तरण संकोचनं समास उच्यते तत्कोऽ-
यं चेह अङ्गादीनां त्रयाणां विवक्षितः एतदेव दर्शयति (अंगे-
न्यादि) अङ्गभुतस्कन्धोऽध्ययनमित्येष समासो भवति ॥
कुम इत्याह । निजनिजप्रभेदसंग्रहादिति । अस्याङ्गादिस्मा-
सस्योद्देशनमभिधानं समासोद्देशक इति दर्शयति । यथा अङ्ग-
मिति तदेवोद्दिश्यमानत्वादुद्देश इत्यर्थः । तेन वाङ्मूलरूपसमा-
सेनोद्देशो यथाङ्गीति (तस्मत्तयद्विस्मि) अङ्गात्मकसमानो-
द्देशो यथा तदर्थेना अङ्गाप्येता इत्यादि । एवं भुतस्कन्धा-
त्मकसमास एवोद्दिश्यमानत्वादुद्देशो यथा तदर्थविज्ञाना-
भुतस्कन्धार्थज्ञ इत्यादि । एवमध्ययनात्मकसमास एवोद्दि-
श्यते इत्युद्देशो यथाऽध्ययनमिति तेन वा उद्देशो यथाऽध्यय-
नीति । तस्माद्वा उद्देशो यथा तस्याध्ययनयस्याप्येता । त-
स्मिन्वा अध्ययने सति उद्देशो यथा तदर्थज्ञोऽध्ययनार्थविदि-
न्यादि विवक्षया सर्वं भावनीयमिति ॥

अयोद्देशोद्देशं भावोद्देशं चाह ।

उद्देशो उमिउद्देश-मणो तयन्धवत्ता वा ।

उद्देशुद्देशं यं, जावां भाविति जावाम्मि ॥

उद्देशः पुलाकोद्देशकादिः स एवोद्दिश्यमानत्वादुद्देशोद्देशः ।
स चायं विज्ञेयः क इत्याह । पुलाकोद्देशकादिक उद्देशोऽभ्यु-
द्दिश्यमानत्वेनोद्देशोद्देश उच्यते । तेन वा उद्देशोऽभिधानं
यथा उद्देशीति । तस्माद्वा उद्देशो यथा उद्देशकः । तस्मिन्वा
उद्देशो यथा तस्योद्देशकस्यार्थवेत्ता इत्यादि (भावमिति)
भावविषय उद्देशो भावोद्देशः । क इत्याह (भावोऽन) औद-
यिको भाव उद्दिश्यतेऽभिधीयते इत्युद्देशो भावभासावुद्देश-
श्च भावोद्देश इत्यर्थः । तेन वा भावेनोद्देशो भावोद्देशो यथा
भावीत्यादि पूर्वोक्तानुसारं वाच्यमिति गाथानवकार्थः ॥
अयोद्देशव्याख्यानं निर्देशमप्यतिदिशन्नाह ।

एवमेव म णिद्देशं, अद्विहो सो वि ह्नाइ नायव्वो ।

अविमसिपमुद्देशं, विमसिओ ह्नाइ णिद्देशो ।

एवमेव यथा उद्देश उक्तस्तथा निर्देशोऽप्यष्टविध एव भवति
ज्ञानव्यः । सर्वथा साम्यप्रतिषेधाधेमाह । किंत्वविशेषितसा-
मान्यनामस्थापनादिरूप उद्देशो विशेषितनामादिरूपस्तु स
एव निर्देशो भवतीति विशेष इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥ ४६ ॥

भाषार्थं तु माप्यकारः प्राह ॥

नामं जिणद्वार्ह, उवाणाविसिद्धवत्पुनिकस्वो ।

दव्वो गोमं दर्मी, रहीति तिबिहो सचित्ताह ॥

वस्तुनः पुरुषादेर्यत्पुरुषादिक सामान्यं नाम स नामोद्देश
उक्तो यत्तु तस्यैव विशेषनामसंग्रह नाम निर्देश उच्यते यथा
जिनदत्तादिसामान्यस्य चेन्द्रोदेर्धस्तुनः । स्थापना स्थापनोद्देश
उक्तः इह तु विशिष्टस्य सौधर्मादिपत्त्यादिवस्तुनो यः स्थाप-
नारूपो निक्षेपः स स्थापनानिर्देशः । द्रव्यस्यापि श्रिधस्य
सचित्तादेर्विशिष्टस्य यो विशिष्टाभिधानरूपो निर्देशः तत्र

सचित्ताद्रव्यविशेषस्य निर्देशो यथा गौरित्यादि अचित्तस्य
तु दण्ड इत्यादि मिथस्य तु रथ इत्यादि रथस्य चाश्वादि-
युक्तस्येह मिथना भावनीयेति । तेन वा सचित्तादिद्रव्यावि-
शेषणनिर्देशो यथा गोमानित्यादि दण्डी रथीत्यादि ॥

अथ क्षेत्रकालनिर्देशावाह ॥

स्वेने भरहं तत्थ व, जवोत्ति मगहत्ति मागहीवत्ति ।

सरज्जत्ति सारज्जत्ति य, संवच्छरिउत्ति काट्ठम्मि ॥

क्षेत्र क्षेत्रीत्यादिकः क्षेत्रोद्देश उक्तः । इह तु तदेव विशिष्टं
क्षेत्रं क्षेत्रनिर्देशो यथा भरतमित्यादि । अथवा (मगहत्ति)
मगधजनपद इत्यादि तस्मिन्वा क्षेत्रविशेषे भवः क्षेत्रमित्युच्य-
ते यथा भारत इत्यादि एतच्च स्वयमेव दृष्टव्यम् । मगधसु
भवो मागध इत्यादि एतच्च गाथायामप्यस्तीति काली का-
लोऽयमित्यादिकः कालोद्देश उक्तः । इह तु तस्यैव कालस्य
विशिष्टस्य यो निर्देशो विशिष्टमभिधानं स कालनिर्देशो यथा
शर इत्यादि । तत्र वा कालविशेषे भवः कालनिर्देशोऽभिधी-
यते यथा शरदि भवः शरदः । संवच्छरं भवः संवच्छरिक
इत्यादि ॥

अथ समासनिर्देशमुद्देशं निर्देशं चाह ॥

आयागे आयागेव, आयागधरे ति वा समामम्मि ।

आवस्सय मावामपि, तु तत्थ धगेह वायत्ति ॥

मन्थण परिणाइ यव, अन्नेया यं समासनिद्देशा ।

उद्देशयनिद्देशं, म पएसो पोगातुद्देशं ॥

विस्तरवतो वस्तुनः संज्ञपः समासस्तस्य सामान्याभिधानं
समासोद्देशः उक्तः । इह तु तस्यैव समामस्य विशेषाभिधानं
समामसनिर्देशस्तत्र चाङ्गभुतस्कन्धाध्ययनजडाश्रयिधः समासो-
द्देशः प्रथमक इह तु तयोमेव त्रयाणामङ्गादीनां विशेषाभिधा-
नरूपस्त्रिष्वप्य समासनिर्देशस्तथा चाह (आयागेत्यादि) आचा-
रप्ररूपणाङ्गविशेषाभिधाननिर्देश्यमानत्वादाचार इति समासनि-
र्देशस्तत्र वा आचारममासेन निर्देशो यथा आचारघातित्यादि ।
तस्माद्वा आचारममासाभिर्देशो यथा आचारधर इत्यादि । भुत-
स्कन्धसमासनिर्देशो यथा आवश्यकमिति । तेन वा आवश्यक-
समासेन निर्देशो यथा आवश्यकीति । अथवा तस्मादावश्यक-
समासाभिर्देशो यथा आवश्यकसूत्रार्थधरोऽयमिति । अध्ययन-
माश्रित्य समासनिर्देशः क इत्याह ॥ आचाराङ्ग प्रथममध्ययन श-
स्त्रपरिज्ञा इत्यादि तत्र वा शस्त्रपरिज्ञासमासनिर्देशो य-
था (अज्जयायति) शस्त्रपरिज्ञायेता अयमित्यर्थ इत्यादि समा-
सनिर्देशः । उद्देशनिर्देशस्तुच्यते क इत्याह । (पएसो ति) अ-
ध्ययनस्य प्रदेशोऽज्ञा इत्यर्थः । यथा जगवन्त्यां पुत्रोद्देशकस्तस्य
निर्देशोऽभिधानमुद्देशनिर्देश इत्यादीनि । विशेष ॥ आ० म० प्र० ।
आ० चू० । वाचयामीति गुरुप्रतिज्ञारूपे, विशेष ॥ इदमध्ययना-
दि त्वया पठितव्यमिति गुरुपञ्चनविशेषः ॥

तच्छिद्धिश्च ॥

तत्राचारग्रन्थस्य उक्तराव्ययनादिकालिकभुतस्कन्धस्य औपपा-
तिकाद्युत्कालिकोपाङ्गाध्ययनस्य चायमुद्देशाविधिः । एहाचाराङ्गा-
न्तरभुतमध्ययनमिच्छति यो विनेयः स स्वाध्याय प्रस्थाप्य गुरुं
विरूपयति जगवन्मुक्तं मम भुतमुद्देशान् । गुरुपि जगतीच्छाम
इति । ततो विनेयो वन्दनकं ददाति १ ततो गुरुस्तथायं धन्यव-
न्दन करोति तत्र ऊर्ध्वस्थितो धामपाद्वर्धितशिष्यो योगोक्तप-
निमित्तं पञ्चविंशत्युच्चासमानं कायात्मकं करोति "चंदसु नि-
म्महयरेत्ति" यावच्छतुर्विंशतिस्तत्र चिन्तयतीत्यर्थः । ततः पारित-

कायोत्सर्गः संपूर्णचतुर्विंशतिस्तवं ज्ञप्तिव्या तथास्थित एव पञ्च-
परमेष्ठिनमस्कारं चारत्रयमुच्चार्य "नाणं पचविहं पणत्तमित्यादि"
उद्देशान्दर्शयति । तदन्ते चैवं पुनः प्रस्थापनं प्रतीत्य साधारि-
दमङ्गमम भुतस्कन्धे इदमध्ययनं वा उद्दिशामि क्रमाश्रमणानां
दस्तेन सूत्रमर्थं तदुभयं च उद्दिष्टमित्येवं वदति । क्रमाश्रमणा-
नामित्यादि व्याप्त्याऽहंकारवर्जितार्थमभिधत्ते ततो विनये इच्छा-
मानि जप्तिव्या वन्दनकं ददाति २ तत उच्यते प्रवीति
संदिशत किं भणामीति । ततो गुरुर्वदति वन्दित्वा
प्रवेदयत ततो विनये इच्छामीति जप्तिव्या वन्दनकं ददाति ३
ततः पुनरुच्यते प्रतिपादयति जवद्विर्ममामुकं भुतमुद्दिष्टमिच्छा-
भ्यनुशास्त्रम् । ततो गुरुः प्रत्युत्तरयति योगं कुर्विति एवं संहिष्टो
विनये इच्छामीति भाषित्वा वन्दनकं ददाति ४ ततोऽत्रान्तरं न-
मस्कारमुच्चारयन्सौ गुरुं प्रदक्षिणयति तदन्ते च गुरोः पुरतः
स्थित्वा पुनर्वदति भवद्विर्ममामुकं भुतमुद्दिष्टमिच्छाभ्यनुशा-
स्त्रं ततो गुरुराह योगं कुर्विति । एवं संहिष्ट इच्छामीति ज-
प्तिव्या वन्दित्वा च पुनस्तथैव गुरुं प्रदक्षिणयति । तदन्ते च पुन-
स्तथैव गुरुशिष्ययोर्वचनप्रतिवचने तथैव च तृतीयप्रदक्षिणां
पिबध्नाति विनयेः । पत्नानि च चतुर्थवन्दनकाङ्क्षां प्रीतिपि
वन्दनकाव्येकमेव चतुर्थं गायते एकार्थप्रतिवचन्यादिति ५ तत-
स्तृतीय प्रदक्षिणान्ते गुरुनिपीदति निषमस्य च गुरोः पुरतोऽस्त्री-
वनतगात्रो विनयेन शक्तिं युष्माकं प्रवेदितं संदिशत साधनां प्रवे-
दयामि । ततो गुरुराह प्रवेदयति । तत इच्छामीति जप्तिव्या-
विनयेन वन्दनकं ददाति । ४ । प्रत्युच्यते श्रोत्राग्निपञ्चपरमेष्ठि-
नमस्कारः पुनर्वन्दनं ददाति । ६ । पुनरुच्यते वदति युष्माकं
प्रवेदितं साधनां च तं प्रवेदितं संदिशत करोमि कायोत्सर्गम् ।
ततो गुरुनुजानीति । कुर्विति ततः पुनरपि वन्दनकं ददाति । ७ ।
पत्नानि सप्तच्छानवन्दनकानि भुतप्रत्ययानि प्रवर्त्तत ततः प्रत्यु-
च्यतेऽभिधत्ते भुक्तकस्योद्देशनिमित्तं करोमि कायोत्सर्गमन्य-
श्रेष्ठव्यासतादित्यादियाद्यष्टकसृजामीति ततः कायोत्सर्गं स्थि-
तः सप्तविंशतिमुच्चारयामाश्रितयति " सागरवर्मगभीरुस्ति " यावच्चतुर्विंशतिस्तवं चिन्तयति इत्यर्थः । " उद्देशममुद्देशे, सत्ता-
धीसं अणुमयणियाण " इति वचनात् ततः पारितकायोत्सर्गः
संपूर्णं चतुर्विंशतिस्तवं भणित्वा पारममाप्नोह्यक्रियत्वाद्गुरो-
भोगेभवन्दनकं ददाति तच्च न भुतप्रत्यय किं तर्हि भुतदातृत्वा-
दिना गुरुः परमोपकारो तच्चित्तप्रतिनिमित्तमिति ॥ अनु० ।
आ० म० द्वि० । (भुतस्कन्धस्योद्देश इति अणुमोमोद्वेकः) याचनायां सूत्रप्रदाने, व्य० प्र० १ उ० । भुतस्कन्धाङ्गपरावर्तना-
लङ्कारं च सप्तविंशत्युच्चारयामासः कायोत्सर्गः । " उद्देश
ममुद्देशे सत्ताधीसं " ॥ जी० १ प्रति० । उद्देशं मुहूर्तम् "युस्मो
इत्या अजिह्वे, अस्मिणी य तदेव य । चत्तादि स्त्रिणकाराणि,
विजारेजे सुसोदहणा ॥२७॥ विज्राणं धीरणं कुज्जा" इति ।

किंयपर्यायस्य किं भुतं दानव्यमित्याह ।

गो कप्पति निगंथाण वा निगंथीण वा खुड्ढाण वा
खुड्ढियाण वा अव्वंजणजायस्म आयायकणे णामज्जयणं
उद्दिमित्तं वा कप्पति निगंथाण वा निगंथीण वा खु-
ड्ढाण वा खुड्ढियाण वा वणजायस्म आयायकणेषाम्
अज्जयणं उद्दिमित्तं वि २ । व्य० सू० १० उ० ।

न कल्पने निर्मयानां वा कुल्लकस्य वा कुल्लिकाया वा अव्य-
जनजातस्य व्यजनानुपस्थगमाणि जातानि यस्य स तथा
तस्य आचारप्रकल्पा नामाध्ययने निशीयापरपर्यायमुद्दिष्टम् ।
अत्र कारणं ज्ञाप्यकृदाह ।

अहिअट्ठस्म आयाये, अपठिते न उ कप्पति ।

अव्वंजणजातस्म, वंजणाण परवणा ॥

जहा चरित्तं धारंउ, उण्णो उ अपक्खंओ ।

तहा वि वक्कं बुद्धाउ, अववायस्म नो सह ॥

अधिकाष्टवर्षस्याप्यपठितेऽप्याचारे अव्यजनजातस्य । अत्र
व्यजनानां प्रकल्पा कर्तव्या सा च सूत्रव्याख्यायां कृता न तु
नैव सूरयः प्रकल्पमाचारप्रकल्पनामाध्ययनं ददति कुत इत्याह ।
(जहेत्यादि) यथा ऊनाष्ट-ऊनाष्टवर्षाचारित्रं धारयितुमप्र-
त्यलोऽस्मर्थः तथा अजातव्यजनतया अपक्वबुद्धिरपवाद-
माधारणेन वदति तथा कल्पते निर्गन्थानां वा निर्गन्थीनां वा
कुल्लकस्य वा कुल्लिकाया वा व्यजनजातस्य आचारप्रकल्पो
नामाध्ययनमुद्दिष्टम् । अथ स्तोककालदीक्षितस्यापि ज्ञातव्य-
जनस्य वीयते किंवा नैन्यत आह । (अतिवास्तपरियागस्ते-
त्यादि) ज्ञातव्यजनस्यापि त्रिवर्षपर्यायस्य भ्रमणस्य निर्गन्थस्य
कल्पने आचारप्रकल्पो नामाध्ययनमुद्दिष्टम् । यदि पुनस्त्यागां
वर्षाणां अभ्यन्तरत उद्दिशति ततस्तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो
गुरुकाः त्रिवर्षपर्यायस्याप्यपरिणामकस्यातिपरिणामकस्य
चोदितस्य चतुर्गुरुकम् ॥

(सूत्रम्) चत्वारसपरियागस्म समणस्म निगंथस्म कप्पड
स्यगरे नामं अंगे उद्दिमित्तं पंचवामपरियागस्म समणस्म
निगंथस्म कप्पति दसा कप्पववहारा उद्दिमित्तं वि अट्ठवाम
परियागस्म निगंथस्म कप्पति उण्णमववाए उद्दिमित्तं
दमवासपरियागस्म समणस्म निगंथस्म कप्पति विवादे-
नामं अंगे उद्दिमित्तं ॥

चतुर्वर्षपर्यायस्य भ्रमणनिर्गन्थस्य कल्पने सूत्रकृतं नामाङ्क-
मुद्दिष्टम् । पञ्चवर्षपर्यायस्य दशकल्पव्यवहाराविकृष्टो नाम
परम्य आरभ्य नव वर्षाणि यावत् तत्पर्यायस्य स्थानं समवा-
यस्य दशवर्षपर्यायस्य व्याख्या प्रकृतिः पञ्चममङ्गमेतदेव सहे-
तुकं वक्तुकामो भाष्यकृदाह ।

चत्वासे स्यगर्दे, कप्पवहारास्म पंचवामस्म ।

विगड्ढाणस्म, समवरिसविवाहपमात्ती ॥

चतुर्वर्षी पर्यायस्य सूत्रकृतः पञ्चवर्षस्य कल्पव्यवहारावुप-
लक्षणमेतत् दशाभुतस्कन्धश्चाविकृष्टपर्यायस्य स्थानं समवा-
यश्च दशवर्षपर्यायस्य व्याख्या प्रकृतिरुद्दिश्यते किंकारणमे-
तावत्कालातिशयेन तत आह ॥

चत्वामो गाढमती, न कुसमणहिं तु हीनपज्जाओ ।

पंचवरिमओ जोगां, अववायस्सत्ति तो दिंति ॥

पंचाहुवरिविगिटो, स्युंथरा जेण तेण उवगिटो ।

उण्णे महिद्धियंति य, तेण दमवरिसपरियाए ॥

सूत्रकृताङ्गे त्रयाणां त्रिषष्ट्याधिकानां पापरिडकशानानां
दृश्यः प्रकल्प्यन्ते । ततो हीनपर्यायो मतिभेदेन मिथ्यात्वं
यायात् । चतुर्वर्षपर्यायस्तु धर्मे अथगाढमतिर्भवति ततः
कुसमपर्यायोपस्थिते । न चतुर्वर्षपर्यायस्य तदुद्दिष्टमनुज्ञातम् ।
तथा पञ्चमोवर्गोऽपवादस्य योग्य इति कृत्वा पञ्चवर्षस्य दश-
कल्पव्यवहारान् ददति । तथा पञ्चानां वर्षाणामुपरि पर्या-
यो विकृष्ट उच्यते । येन कारणेन स्थाने समवाये न चाधीनेन
भ्रुतविरा भवन्ति तेन कारणेन तदुद्देशं प्रति विकृष्टपर्यायो
गृहीतस्तथा स्थानं समवायश्च महर्षिकं प्रायेण ज्ञादशाना-

मप्यङ्गानां तेन सूचनादिति ॥ तेन तत्परिकर्मितमतौ दशवर्ष-
पर्यायं व्याख्या प्रवृत्तिरुद्दिश्यते ॥

(सूत्रम्) एकारसवामपरियागस्म समणस्म निगंथस्म क-
प्पडं खुड्डियाविमाणविजत्ती । महद्धियाविमाणविजत्ती । मह-
द्धिया विमाणे पविजत्ती । अंगचूडिया विवाहचूडिया नामं
अज्जयणमुद्दिमित्तम् ॥

अस्य व्याख्या ॥

एकारसवानस्मा, खुड्डिमहद्धी विमाणपविजत्ती ।

कप्पडं य अंगुवेगे, विवाहं चैव चूड्यायाम् ॥

अंगणमंगचूड्या, महकप्पसुयस्म वगचूड्या उ ।

विवाहचूडिया पुण, पमात्तोणं मुण्येव्वा ॥

एकादशवर्षस्य क्षुल्लिकाविमानप्रविभक्तिर्यत्र कल्पेषु विमा-
नानि वर्षेयन्ते महतो विमानप्रविभक्तिर्यत्र विमानान्येष विमा-
नविस्तेरणाभिधीयन्ते । अङ्गानामुपासकदशाप्रभृतीनां पञ्चानां
चूलिका निगवतिका अङ्गचूलिका महाकल्पधुतस्य चूलिका-
वर्गचूलिका व्याख्याचूलिका पुनः प्रवृत्तिर्यस्या प्रवृत्तिचूलिका
मन्तव्या ॥

(सूत्रम्) वारसवामपरियागस्म समणस्म कप्पडं अरुणो
ववाणं गरुड्वाववाणं वरुणववाणं वेसमणववाणं वेदंभरोव
वाणं । वेदंभरोववाणं नामं अज्जयणे उद्दिमित्तम् ॥

अत्र भाष्यव्याख्य ॥

वारसवामे अरुणो-ववाणवरुणो य गरुडवेदंभरो ।

वेसमाणववायतहा य, ते कप्पंति उद्दिमित्तं ॥

द्वादशपर्यायस्य ।

अरुणोपया लुपरिय-द्वंतिणित्तिदेवा उ ।

अंजलिमउलियहत्था, उज्जोवेत्ता दमदिमो उ ॥

नागावरुणोवासं, अरुणा गरुडा य बीयगं देति ।

आमंत्तुण पवंती, मंदि महा किं करमिति ॥

तेषामरुणोपवादीनामभ्ययनानां दशनामानः स्वदेवरुणादयो
देवास्ते यदि तान् प्राग्ध्याय्ययनानि परावर्तन्ते तदा ते अज-
सिमकुक्षितहस्ता दशापि दिश उद्योतयन्ति । समागच्छन्ति स-
मागत्य च किंकरभृताः पशुपासन्ते तथा नागा धरणा नामानो व-
रुणाश्च गरुडादकादि वर्णन्ति । अरुणा गरुडाश्च बीजकं सुवर्णं
ददतः प्रत्यासन्नमागत्य प्रवृत्ते मंदिगतं किं कुर्मो वयमिति ।

(सूत्रम्) तेसवामपरियागस्म समणस्म निगंथस्म
कप्पडं उड्डाणमुपममुट्टाणमुपदेविदो देववाणं मागणं परि-
यावणियाणं ।

अस्य व्याख्या ।

तेसवामे कप्पडं, उड्डाणमुपं तद्वा समुट्टाणं ।

देविदपरियावणिया, नागाणं तद्देव परिमाणं ॥

अथादशवर्षस्य कल्पते उद्यानश्रुते तथा समुत्थानं समुत्थान-
श्रुतं देवेभ्यः परियापनिका नागानां तथैव परियापनिका नागपरिया-
पनिका इत्यर्थः ।

(सूत्रम्) चतुदशपरियागस्म समणस्म निगंथस्म क-
प्पति सुमिणजावणानामं अज्जयणमुद्दिमित्तम् ॥

चतुर्दशवर्षपर्यायस्य अस्य निगंथस्य कल्पते महास्वप्नजा-

वना नामाध्ययनमुद्दिष्टम् “ सोहस्ववासुट्टिसण ” इत्यादि भा-
ष्यगायकशार्क सुप्रतीतमधुनार्थमाह ।

इत्थं तीमं सुमिणा, वायात्ता चैव हंति महसुमिणा ।

वावत्तरि मव्वसुमिणा, वावज्जंते फलं तेमि ॥

अत्र महास्वप्नजावनाध्ययने त्रिशत् सामान्यस्वप्नाः द्वाचत्वारिं-
शन्महास्वप्ना वार्यन्ते फलं चैषां स्वप्नानां वार्यते ॥

(सूत्रम्) पमामवामपरियागस्म समणस्म निगंथस्म कप्पडं ।
चारणभावणानाममज्जयणमुद्दिमित्तम् ॥

अत्र भाष्यम् ॥

पञ्चमे चारणजा-वणं ति उद्दिमित्ति उ अज्जयणं ।

चारणलब्धी तद्विषयं, उपपज्जेते उ अद्वियस्मि ॥

पञ्चदशे पञ्चदशवर्षपर्यायस्य चारणजावनेत्यध्ययनमुद्दिश्यते
तस्य कोऽतिशय इत्याह चारणजावनेत्यध्ययनमुद्दिश्यते
येन वा तपसा कृता चारणजावनेत्यध्ययनमुद्दिश्यते तदुपवर्णयते ॥

(सूत्रम्) सोत्तसवामपरियागस्म समणस्म निगंथस्म कप्पडं ते
अनिमज्जानामं अज्जयणे उद्दिमित्तम् मत्तरमवामपरियागस्म
समणस्मणिगंथस्मकप्पनिआमं विमजावणानामं अज्ज-
यणमुद्दिमित्तम् । अट्टारम वामपरियागस्म समणस्म निगं-
थस्म कप्पति दिड्ढीविसजावणानामज्जयणमुद्दिमित्तम् ।
एगुणवीमवासपरियागस्म समणस्म निगंथस्म कप्पडं दि-
ट्ठिवायनामं उद्दिमित्तम् वीमतिवामपरियाणं समणे निगंथे
मव्वमुधाणवानी जवति ॥

अस्य व्याख्या

ते अनिमज्जा सोत्तस, आसीविमजावणं च मत्तरमे ।

दिट्ठिविममट्टारम, एगुणवीमदिट्ठिवाओ उ ॥

पञ्चदशवर्षे तेजोनिस्सर्गो नामाध्ययनमुद्दिश्यते । समदशे वर्षे
आशीविपजावना नामोद्दिश्यते दृष्टिविपभावना नामाष्टादशे वर्षे
एकान्तविगान्तमयं दृष्टिवादो नाम द्वादशमङ्गमुद्दिश्यते । सोत्त-
मनेषामध्ययनानामतिशयानाह ।

तेयस्म निमरणं खलु, आसीविमतं तद्देव दिट्ठिविमं ।

लब्धीतो ममुपज्जे, समहीणसु तु एणसु ॥

एते पुतेजोनिस्सर्गप्रभृतिष्वध्ययनेषु यथाक्रमे तेजोनिस्सर्गा मा-
शीविपत्वं दृष्टिविपमित्येव ब्रूयन्ते समुपपद्यन्ते । इयमत्र जावना ।
तेजोनिस्सर्गोऽध्ययनेऽधीते तेजोनिस्सर्गव्यतिरिक्तपद्यते येन वा तप-
सा कृत्वा तेजावतिर्भवति तत एवमुपपद्यते आशीविपभावनायां
पठितायामाशीविपत्वं दृष्टिविपत्वं समावर्गमाशीविपतया कर्म
वध्यते तान्युपवर्णयन्ते । एवं दृष्टिविपजावनायामपि जावनायाम् ॥

दिट्ठिवाणं पुणं हंति, मव्वजावणं रुवणं नियमा ।

मव्वमुधाणवाड-वीमइवामं उ बोधव्वा ॥

दृष्टिवादं पुनर्नेयति सर्वभावानां रूपणं प्ररूपणं नियमात् त्रिश-
तिवर्षः पुनः सर्वधुतानुपाती भवति सर्वमपि श्रुतं यथा ज्ञातं तत
योगेन तस्य पठनीयं जयति । अयं कस्य तीर्थकरस्य काव कि-
यन्ति प्रकीर्णकान्याभयन्यत आह

चतुदशममहस्माई, पडमागाणं तु वड्ढमाणस्म ।

समाणं जत्तया खलु, सीमा पत्तयवुड्ढा उ ॥

जगवतो वर्द्धमानस्याभिमतं तीर्थं चतुर्दश प्रकीर्णकमहस्माप्यज-
वन् शेषाणां च तीर्थकृता यस्य यावन्तः शिष्यास्तस्य तावन्ति
प्रकीर्णकानि प्रत्येकबुद्धा अपि तस्य तावन्तः ।

पक्षस्म पक्षकाशेय, वयाणि जो उ उद्दिमे तस्स ।

निज्जरज्ञाजो विपुलां, किहमाणं पुण तं निमामेह ॥

पात्रस्य योभ्यस्य परिणामकस्येत्यर्थः । एतेनापात्रपरिणामके विपरिणामके वा ददाना सहतीं श्रुतास्मातनामतीति प्रतिपादितम् । प्राप्तं काशे यथादिते एतानि प्रकीर्णकानि च उद्दिशति तस्य सुविपुला निज्जराज्ञाभः । कथं पुनः स विपुलो निज्जराज्ञाजः । सु-
रिराह तं विपुलनिज्जराज्ञानं कथ्यमानं निशमयतो मते कथयति ।

कम्मममरेवज्जज्वं, खवेइ अणुममयमेव आउत्तो ।

अन्नयरगम्मि जोगे, मन्नायम्पी विसंसेग ॥

कर्मज्ञानावरणीयादिकमसंख्ययभाषापाजितमन्यतरकंप्रियं यो-
गप्रतिज्ञेखनादाद्युक्तोऽनुसमयमेव कथयति विशेषतः स्वाध्यायं
आयुक्तः ।

आयारंगादियाणं, अंगाणं जाव दिट्ठिवातो उ ।

एम विट्ठी विसेओ, मव्वेसिं आणुपुट्ठीए ।

आचारादिकानामङ्गानां यावत् दृष्टिवादो दृष्टिवादपर्यन्तानां
सर्वेषामानुपूर्व्या एषोऽनन्तरादिनो विधिर्विज्ञेयः । पात्रस्यो-
चिते काले यदुचितमङ्गं तद्गतव्यं न शेषमित्यर्थः ॥ व्य० १०३० ।

त्रिवर्षपर्यायो निर्ग्रन्थ आचारादिकुशल आचार्यादितया
कल्पते उद्देशयितुम् ॥

तिवासपरियाए समणे निगंथे आयारकुमले संजपकुमले
पवयणकुसले पणत्तिकुमले संगहकुमले उवग्गहकुमले
अक्खवायारे अमवज्ञायारे आभमायारे असंकिट्ठिद्यायार-
चरित्ते बहुस्सुण वज्जागमे जट्ठोणं आयारक्कप्प उवज्जाय
त्ताए उद्दिमित्तए ३ मव्वे वाणंसे तिवानपरियाए समणे
निगंथे नां आयारकुमले जाव संकिट्ठिद्यायारचरित्ते अप्प
स्सुए अवागमे नां कप्प उवज्जायत्ताए उद्दिमित्तए ४ एवं
पंचवासपरियाए समणे निगंथे आयारकुमले जाव असं-
किट्ठिद्यायारचरित्ते बहुस्सुण वज्जागमे जट्ठोणं दमाकप्प-
वव्हारे दारे कप्प आयारियउवज्जायत्ताए उद्दिमित्तए ५ संख-
वणं मे पंचवासपरियाए निगंथे जाव अप्पस्सुए अप्पागमे नां
कप्प आयारियउवज्जायत्ताए उद्दिमित्तए ६ अट्ठवासप-
रियाए समणे निगंथे आयारकुमले जाव असंकिट्ठिद्या-
यारचरित्ते बहुस्सुण वज्जागमे जट्ठोणं वाणममव्वरे
कप्प मे आसं आयारियत्ताए पवित्तित्ताए थग्गत्ताए गणित्ताए
गणावच्छेदयत्ताए उद्दिमित्तए ७ मव्वे वाणं अट्ठवासपरियाए
समणे निगंथे नां आयारकुमली जाव संकिट्ठिद्यायार-
चरित्ते अप्पस्सुए अप्पागमे नां कप्प आयारियत्ताए जाव
गणावच्छेदयत्ताए उद्दिमित्तए ८ । व्य० सू० ॥

सूत्रपदकम् । अथास्य पूर्वसूत्रेण सह कः सम्बन्धस्तत आह ।

जावपल्लिच्छेयस्म उपरि, णामट्ठाए हो इमं सुत्तं ।

सुयवरणे उपमाणं, समा उ हवंति जा झच्छी ॥

द्रव्यभावपरिच्छेदोपेतः पवित्रैरनुज्ञातो गणं धारयति ।
तद्विपरीतो न धारयतीति उक्तम् । तत्रेदं सूत्रपदकं भावपरि-
च्छेदस्य परिणामार्थं परिणामप्रतिपादनार्थं भवति वर्तते ।
यथा ज्ञानेन सूत्रपदकेन धृतेन चरणे च प्रमाणमभिधायते

शेषाश्च या लब्धय आचार्याणामुपाध्यायादीनां योग्या यामिः
समन्विताः आचार्यतया उपाध्यायादितया वा उद्दिश्यन्ते ।
ता अपि प्रतिपाद्यन्ते तत्र धृतपरिमाणं “जहमेणं आचार्यक-
प्पधरे” इत्यादिनाचारित्र्यपरिमाणं “तिवासपरियाए” इत्या-
दिना शेषपदैर्यथायोगं लब्धयः । अनेन संबन्धेनायातस्या-
स्य व्याख्या । श्रीणि वर्षाणि पर्यायः प्रवृत्त्यापर्यायो यस्य स
त्रिवर्षपर्यायः । आरम्यति तपस्यतीति भ्रमणः । स च शाक्या-
दिष्वपि भवति । ततस्तद्वचस्तेदार्थमाह । निर्ग्रन्थः निर्गन्तो-
ग्रन्थात् उच्यते । सुवर्णादिरूपाद् भावतो मिथ्यात्वादिलक्षणा-
दिति निर्ग्रन्थः । आचारकुशलः ज्ञानादिपञ्चविधाचारकु-
शलः । तत्र कुशल इति द्विधा द्रव्यतो भावतश्च । तत्र यः कुशं
दर्भं दात्रेण तथा लुनाति न कचिदपि दात्रेण छिद्यते स
द्रव्यकुशलः । यः पुनः पञ्चविधेनाचारेण दात्रकल्पेन कर्म
कुशं लुनाति स भावकुशलः तत्रैवं समासः आचारं ज्ञाना
द्याचारं कर्मकुशलः कर्मच्छेदकः आचारकुशलः आचार-
विषये सम्यक् परिज्ञानवान् इति तात्पर्यार्थः । अन्यथा तेन
कर्मकुशच्छेदकत्वानुपपत्तेः । एवं सर्वत्र भावनीयम् । संयमं
समदशविधं यो जानात्येव स संयमकुशलः समानभावना
सर्वत्र तथैव । अथवा यः कुशं लुनन्न कचिदात्रेणाच्छिद्यते स
लोके तत्त्वतः कुशलो नास्ति न कुशलशब्दस्य प्रवृत्तिरिति न
दत्तत्वं तच्च यत्रास्ति तत्र कुशलशब्दोऽपि प्रवर्तते इति दत्त-
वाच्ची कुशलशब्दस्तत्र एवं समासः । आचारं ज्ञातव्यं प्रयो-
क्तव्यं वा कुशलो दत्त आचारकुशलः ॥ एवं संयमकुशलः
प्रवचने ज्ञातव्यं कुशलः प्रवचनकुशलः । प्रवृत्तिर्नाम स्वस्मय-
परस्मयप्ररूपणा तत्र कुशलः । संग्रहणं संग्रहः । स द्विधा
द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यत आहारादुपाध्यादीनाम् । भावतः
सूत्रार्थो तयोर्द्विविधोऽपि संग्रहः कुशलः । उप सामीप्येन ग्रहः
सोऽपि द्विधा द्रव्यतो भावतश्च । तत्र येषामाचार्य उपाध्यायो
वा न विद्यते तान आत्मसमीपे समानीय तेषामित्थं दिशं
बुद्ध्वा तावद्गमयति यावन्निष्पाद्यन्ते एव द्रव्यतः उपसंग्रहः
ग्रहउपादाने इति वचनात् । यः पुनरविशेषण सर्वेषामुपकारं
वर्तते स भावतः उपग्रहः । अज्ञानाचारता परिपूर्णाचारता च
चारित्र्ये सति भवति । चारित्र्यवता नियमतः शेषाश्चर्याऽ
प्याचाराः संध्याः चारित्र्यवतः चारित्र्यस्यादानेति वचनात् ।
ततश्चारित्र्यवतित्युक्तं उच्यते । तन्वेषोऽयं आचारकुशलः ।
नेनोपाह इति किमर्थमस्योपादानमुच्यते चारित्र्यं स्तु प्रधानं
मोक्षाङ्गं तदपि कण्ठतो नोक्तमिति तदाशङ्क्याव्यासार्थमित्य-
दोषः । तथा अशक्तो यस्य सितामित्तवर्णोपेतवर्त्तवर्त्त इव न
कर्तुं आचारो विनियोगिष्यमाणागोचरादिको यस्यासावश-
लाचारः । तथा अभिज्ञेन केनचिदप्यतीतचारविशेषेण खरिडत
आचारो ज्ञानाचारादिको यस्यासावभिज्ञाचारः । तथा असं-
क्लिष्ट इह परलोकाशंस्मारूपसंक्लेशविप्रमुक्त आचारो यस्य
सोऽसंक्लिष्टाचारः । तथा बहु धृतं सूत्रं यस्यासौ बहुधृतः ।
तथा बहुगमोऽर्थरूपो यस्य स बहुगमः । जघन्यनाचार-
प्रकल्पप्रहणादुत्कर्षतो ज्ञादशाङ्गविदिनि द्रष्टव्यम् । स कल्पते
यो भवत्युपायतयोर्द्वेष्टुमिति प्रथमसूत्रार्थः । (संबन्धवर्णसे ति
वासेत्यादि) । शेषाश्चोऽयं शब्दार्थः । अथ स एव त्रिवर्षपर्यायः
धर्मो निर्ग्रन्थो नो आचारकुशल इत्यादि पूर्वव्याख्यानत-
सुप्रतीतम् । एवं हे सूत्रं पञ्चवर्षपर्यायस्याचार्योपाध्याययोः
देशविषये भावनीये नवरं तत्र जघन्येन दशाकल्पव्यवहारधर
इति वक्तव्यम् । ४ । एवमेवाष्टवर्षपर्यायस्याचार्योपाध्याय-

गणावच्छेदित्वोद्देशविषये द्वे सूत्रे व्याख्येये केवलं तत्र जघ-
न्येन स्थानसामाचार्या गण इति वाच्यं शेषं तथैव । एष सूत्रपदक-
स्य संक्षेपार्थः । अधुना निर्युक्तिविस्तरः । तत्र तावत्संक्षेपामेव
सूत्रपदानां सामान्येन व्याख्यां चिकीर्षुर्विदमाह । भाष्यकृत् ॥

एकारसंगसुत्तय-धारया नवमपुत्रकजोगी ।

बहुसुय बहुआगमिया, सुत्तयविसारया धीरा ॥

एयगुणोववेया, सुयनिघसा णायगामहाणस्स ।

आययिजवज्जाय-पवत्तिथेरा आणुआया ॥

एकादशानामङ्गानां सूत्रार्थमवधारयन्तीत्येकादशाङ्गसूत्रधा-
रकाः (नवमपुत्रकजोगी) अत्रापि सूत्रधारका इति संबध्यते
नवमपूर्वग्रहणं च शेषपूर्वाणामुपलक्षणं ततोऽयमर्थः समस्त-
पूर्वसूत्रधारकाः तथा सूत्रोपदेशेन मोक्षाविरोधीकृतो न्यस्तो
योगो मनोवाक्कायव्यापारात्मकः सकृतयोगः स येषामस्ति ते
कृतयोगिनः । बहुभुताः प्रकीर्णकानामपि सूत्रार्थधारणात् इह
पूर्वधरा अपि तुल्येऽपि च सूत्रे मतिवैविध्यतोऽर्थागममपेक्ष्य
वदस्थानपतितास्ततः प्रभूतावगमप्रतिपादनार्थमाह । बह्वागमाः
बहुः प्रभूतः आगमो येषां ततया एतदेवाह । सूत्रार्थाविशारदाः
तत्कालापेक्षया सूत्रेऽपि च विशारदाः तथा धिया औत्पत्ति-
क्यादिरूपया बुद्ध्या राजन्ते इति धीरा “ एतद्गुणोपपेता इ-
त्यादि ” येऽनन्तरगाथायामुक्ता गुणा एतैर्गुणोपपेता एत-
द्गुणोपपेताः । भूतं निघर्षयन्तीति भूतनिघर्षाः । किमुक्तं भवति
यथा सुवर्णकारस्तापनिकवैच्छेदैः सुवर्णं परीक्षते किं सुन्दर-
मथवाऽसुन्दरमिति । एवं स्वसमयपरसमयान्तरास्ते ते
भूतनिघर्षा इति यथा नायकाः स्वामिनो महाजनस्य स्वगच्छ-
वर्तिनां साधूनामिति भावः । अथवा नायका ज्ञानादीनां
प्रापकास्तदुपदेशलाभात् महाजतस्य समस्तस्य संघस्य
इत्यभूता आचार्या उपाध्यायाः प्रवर्तितस्वधिरा उपलक्षणमेत-
द्गणावच्छेदिनानुज्ञाताः तदेवं सामान्यतः सर्वसूत्रपदाना-
मर्थो व्याख्यानः । संप्रत्येकैकस्य सूत्रपदस्यार्थो वक्तव्यस्तत्र
येषां पदानां वक्तव्यः तान्युपलक्ष्यमाह ॥

आयारकुसुमसंजम-पवयणपक्षात्ति संगहोवगहे ।

अकुरुय असवज्ञजिज्ञ-मंकिमिद्वारसंकिणे ॥

अत्र कुशलशब्दः पूर्वोद्धे प्रत्येकं सम्बध्यते ततोऽयमर्थः
आचारकुशलशब्दस्य प्रवचनकुशलशब्दस्य प्रवृत्तिकुशलश-
ब्दस्य संग्रहकुशलशब्दस्य उपग्रहशब्दकुशलस्य च (अकुरु-
पत्यादि) अत्राचारशब्दसंपन्नः प्रत्येकमभिसम्बन्धनीयः ।
अज्ञताचारसंपन्नस्य अज्ञताचारशब्दसंपन्नस्य अज्ञताचार-
स्येतिवर्थः । एवमशब्दलाचारसंपन्नस्य अभिज्ञाचारसंपन्नस्य
मंकिमिद्वारसंपन्नस्य च व्याख्या कर्तव्या ॥ व्य० ॥ (कुश-
लशब्दव्याख्या स्वस्थाने)

संप्रतमज्ञताचारादिपदानां सामान्येन व्याख्यानमाह ।

आहाकम्पुदेमिय, उविय रइय कीय कारियं ठेज्जं ।

उजिम्मा इरुमाले, वणीमगाजीवण निकाए ।

परिहरति असणं पाणं, सेज्जोवहिं पृति संकियं मीसं ।

अकुरुयमजिभममं-किमिद्वार वासए जुत्तो ।

आधाकर्मिकं यस्मिन्त एव साधूनां कृते कृतमश्रौहैसिकमुद्दिष्टा-
दिभेदजिज्ञ, स्थापितं यत्संयतार्थं स्वस्थानं परस्थाने वा स्थापितं,
रचितं नाम संगतनिमित्तं कांस्यपात्रादौ मध्ये जक्तं निवेद्य
पार्श्वेषु व्यञ्जनानि बहुविधानि स्थाप्यन्ते । तथा क्रीतेन कारि-

तमुत्पादितं क्रीतकारितम् आच्छेद्यं यत् भूतकादिष्वन्यमाच्छिद्य
दीयत । उद्भिन्नं यत्कृतपादिसुखं स्थगितमप्युच्छिद्य ददाति ।
आहृतं स्वग्रामाद्याहृतादि (माससि) मासापहृतं वनीपकीर्णय
पिण्ड उत्पाद्यते स पिण्डोऽपि वनीपकः । आजीवनं यदाहार-
शय्यादिकं जात्याद्याजीवनेनोत्पादितं (निकापसि) मम
एतावद्वातव्यामिति निकाचितम् एतानि याऽज्ञानपानादिश-
य्यांपथीश्च परिहरति तथा पृथिकं शङ्कितं मिश्रमुपलक्षणमेतद-
ध्यवृत्तकादिकं च यथावश्यकं युक्तः सोऽङ्गताचार अभिज्ञाचारः
संकिमिद्वारः । तत्र स्थापितादिपरिहारी अङ्गताचारः । अज्ञा-
हृतादिपरिहारी अशब्दलाचारः जात्योपजीवनादि परिहरन् अ-
भिज्ञाचारः । सकलवेषपरिहारी असंकिमिद्वारः । संप्रति स्नाद्यवाय
द्वितीयसूत्रगतानि अङ्गताचारादीनि पदानि व्याख्यानयति ॥

ओमअखुयायारो, मवज्ञायारो य होइ पामत्थो ।

जिआयारकुमीहो, संमत्तो संकिमिद्वो उ ।

अवसन्न भावइयकादिष्वनुद्यमः कृताचारः । तथा पार्श्वस्थोऽ
न्योक्रमादिभोजी शब्दलाचारः । कुशीलो जात्याजीवनादिपरो
मिज्ञाचारः संसक्तः संसर्गवशात्स्थापितादिजोङ्ग । संकिमिद्वारः
संकिमिद्वारः । संप्रत्याचारप्रकल्पधर इति पदं व्याख्यानयति ।

तिविहो य पकणधरो, सुत्ते अत्थेय तदुजये चैव ।

सुत्तधरवज्जियाणं, तिगुगपरिवहणा गच्छे ॥

त्रिविधः स्रसु प्रकल्पधरस्तथा सूत्रे सूत्रतः अर्थतः तदुभयतश्च ।
इयमत्र ज्ञायना । आचारप्रकल्पधारिणां चत्वारो जज्ञास्तद्यथा
सूत्रधरोऽर्थधर अर्थधरो न सूत्रधरः सूत्रधरो नार्थधरः सूत्रधरो
नाप्यर्थधरः ४ अत्र चतुर्थो भङ्गः शून्यः । उन्नयविकसनया आ-
चारप्रकल्पधारित्वविशेषणासमवात् । अद्यानां त्रयाणां प्रज्ञानां
मध्ये तृतीय भङ्गवर्त्ती स गणे उद्दिश्यते । यतः स सूत्रधारित-
या गच्छे गच्छस्य परिवर्त्तको भवति तदभावं द्वितीयजज्ञवर्त्त्यपि
तस्याप्यर्थधारितया सम्यक्परिवर्त्तकत्वाच्च चान्नजज्ञवर्त्ती तथा-
चाह । सूत्रधरवर्जितानामाचारप्रकल्पितानां गच्छे सम्यक् परि-
वर्त्तनात्तिकं तृतीयभङ्गश्च ततस्त एवोपाध्यायः स्थाप्या न प्रय-
मजज्ञवर्त्तिनः । एवं दशाकल्पव्यवहारधरादिपदानामपि व्याख्या
कर्तव्या ॥

अत्र पर आह ॥

पुत्रं वसो ऊणं, दीहं परिणायसंघयणसंजं ।

दसपुच्चिण य धीरे, मज्जार पक्खियपरुवणया ॥

तनु पूर्वमाचार्यपदयोग्यस्य दीर्घं पर्यायो वर्णितः संहननं चा-
तिविशिष्टं धृक् च प्रवचनविषयाऽभ्युत्तमा आगमतश्चाचार्यप-
दयोग्या जघन्यताऽपिदशपूर्विकास्तथा धरा बुद्धिचतुष्टयेन विराज-
माना ततः एवं पूर्वं वर्णयित्वा यदेवमिदानीं प्रकृत्यते यथा त्रिव-
र्षपर्याय आचारप्रकल्पधरः उपाध्यायः स्थाप्यते, पञ्चवर्षपर्यायद-
शाकल्पव्यवहारधर इत्यादि । सैषा प्रकृषणा मार्जारादि न कल्प्या ।
यथाहि मार्जारः पूर्वं महता शब्देनारटि पश्चादेवं शनैः शनैरा-
रटति । यथा स्वयमपि भ्रातुं न शक्नोत्येवं त्वमपि पूर्वमुक्तैः शब्द-
तवाह । पश्चाच्छनैरिति सूरिराह । सत्यमेतत् केवलं यत्पूर्वमुक्तं
तद्यथोक्तन्यायमङ्गीकृत्य संप्रति पुनः कालानुरूपं प्रज्ञाप्यते इत्य-
दोषस्तथाचात्र पुष्करिण्यादौ यौ दृष्टांतौ तावदाह ॥

पुष्करिणी आयारे, आणयणा वेणगा य गीयत्थे ।

आयाराम्मि उ एए, आहरणा होंति नायव्वा ॥

पुष्करिणी बापी आचार आचारप्रकल्पस्य आनयनं स्तेनकाधौ-

रा गीतार्थो यतानि चत्वार्योद्हरणानि दृष्टान्याचार्येण हातव्यानि इमानि च ॥

सन्धपरिष्ठापकाय-अहिगमपिरुत्तरउज्जयणं ।

रुक्खेयवसजगावो, गोहा मोही य पुक्खरिणी ॥

शास्त्रपरिष्ठापकाय-अहिगमपिरुत्तरउज्जयणं-
पिरुः उत्तराध्ययन उत्तराध्ययनानि वृक्षाः कल्पद्रुमादयः वृषजा
वृक्षीयर्षाः गावः गोधाः शोधिः अत्र दृष्टान्तः पुष्करिणी च सर्व-
संस्थया त्रयोदश आहरणानि ॥

यतानि व्याख्यारम्भास्तुः प्रथमतः पुष्करिण्यादरणं भाषयति ॥

पुक्खरिणीतो पुक्खं, जारिमया उएह तागिसा एहिं ।

तहवि य ता पुक्खरिणी, ता हवंति कज्जइ कीगंति ॥

पूर्वं सुषमसुषमाकाशे यादृशः पुष्करिण्यो जम्बूद्वीपप्रकृतौ व-
र्णयन्ते इदानीं न तादृश्यस्तथापि च न ता अपि पुष्करिण्या भ-
वन्ति कार्यणि च ताजिः क्रियन्ते । आचारप्रकल्पानयनादरणमाह ।

आयारपकपो उ, नवमे पुक्खम्मि आसि मोधी य ।

तत्तां व्विय निज्जुदो, इहाणि य तो किं न मुक्खि जवे ॥

आचारप्रकल्पः पूर्वं नवमेपूर्वं आसीत् । शोधिश्च ततोऽभवत् ।
इदानीं पुनरिहा आचारः तत एव नवमाभिर्युज्यमानः ततः किमपि
आचारप्रकल्पो न जयति किं वा तत शोधिनोपजायते । एषोऽप्या-
चारप्रकल्पः । शोधिश्चास्माद्वशिष्टा जवतीति ज्ञावः । अधुना स्त-
नकदृष्टान्तजावनार्थमाह ॥

ताजुग्याणिणि ओमो-वणादिविज्जाहिं तेणगा आसि ।

इहिं ते उ न संती, तहा वि किं तेणगा न खबु ॥

पूर्वं स्तेनकाक्षौरा विजयप्रजवाद्यस्तातोद्ग्रादिन्यवस्वापिन्या-
दिनिर्लेपता आसीत् ताश्च विद्या इदानीं न सन्ति । तथापि किं
खबु ते न जवन्ति जवन्त्येव तैरपि परद्रव्यापहरणादिति भावः ।
अधुना गीतार्थदृष्टान्तं ज्ञावयति ।

पुक्खं चउदसपुक्खी, इहिं जहसो पकप्पधारीओ ।

मज्जिमगपकप्पधारी, जह सो उ न होइ गीयथो ॥

पूर्वं गीतार्थश्चतुर्दशपूर्वी अभवत् । इदानीं स किं गीतार्थो जग्न्यः
प्रकल्पधारी न जवति भवत्येवेति भावः । शास्त्रपरिष्ठापकान्तमाह

पुक्खं सन्धपरिष्ठा, अधीयपहिया य होउ उट्टवणा ।

इहिं उज्जीवणिया, किं सा उ न हाउ उट्टवणा ॥

पूर्वं शास्त्रपरिष्ठायामाचाराङ्गान्तर्गततायामधीतायामर्थतो हातायां
पठितायां सूत्रत उपस्थापना अत्रदिदानीं पुनः सा उपस्थापना
वर्जनीयतायां दशवैकालिकान्तर्गततायामधीतायां पठितायां च
न भवति । भवत्येवेत्यर्थः । पिरुदृष्टान्तमायनामाह ।

विनितम्मि वंजचैरं, पंचम उद्देश आमगंधम्मि ।

सुत्तम्मि पिरुक्कपि, इह पुण पिरुसणाएओ ॥

पूर्वमाचाराङ्गान्तर्गते श्लोकविजयनाम्निर्जितार्थेऽध्ययने यो अस्म-
याख्यः पञ्चम उद्देशकस्तस्मिन् यदामगन्धिसूत्रम् । “सव्यामगंधं
परिष्ठापय निरामगंधं परिगृह्यति इति ” तस्मिन् सूत्रतोऽर्थतश्चा-
धीते पिरुक्कपि आसीत् । इह इदानीं पुनर्दशवैकालिकान्तर्ग-
तायां पिरुक्कपिणायामपि सूत्रोऽर्थतश्चाधीतायां पिरुक्कपिः
क्रियते सोऽपि च भवति तादृश इति उत्तराध्ययने दृष्टान्तं भाषयति ।

आयारस्स उ उवरिं, उत्तरउज्जयणा उ आसि पुक्खं नु ।

दसवेयास्सियउवरिं, इयाणि किं ते न होती उ ॥

पूर्वमुत्तराध्ययनानि आचारस्याचाराङ्गस्योपर्यासीत् । इदा-
नीं दशवैकालिकस्योपरि पठितव्यानि किं तानि तथा कथाणि न
जवन्ति जवन्त्येवेति भावः । वृक्षदृष्टान्तजावनामाह ।

मत्तंगादी तरुवर, न संति इहिं न होति किं रुक्खा ।

महजुहाहिव दप्पिय, पुक्खि वसजाण पुण इहिं ॥

पूर्वं सुषमसुषमाकाशे मत्तङ्गादयो दशविधास्तारुवराः कल्पद्रु-
मा आसीन् इदानीं ते न सन्ति किं त्वन्ये श्रुतादयस्ततः किं ते
वृक्षा न भवन्ति तेषां वृक्षा भवन्तीति ज्ञावः । वृषमरुदृष्टान्तमाह ।
(महजुहाहिवेत्यादि) पूर्वं वृषभा महायथाधिपा दर्पिकाः श्वेताः
सुजाताः सुविजक्तभृङ्गा आसीन् इदानीं ते तथाजृता न सन्ति
किंतु पञ्चदशादि गोसंख्यातास्ततः किं ते युथा न भवन्ति जवन्त्ये-
वेति ज्ञावः । अधुना गोदृष्टान्तजावनार्थमाह ॥

पुक्खं कोटीवप्पा, जूहाओ नंदगोवमाईणं ।

इहिं न संति ताई, किं जूहाई न हुंती उ ॥

पूर्वं नन्दगोपादीनां गवां यथाः कोटीवप्पाः कोटीसंख्याका
आसीन् इदानीं ते तथाजृता न सन्ति किं तु पञ्चदशादि गोसं-
ख्याकास्तकिं ते युथा न जवन्ति किंतु जवन्त्येवेति । अधुना
योधदृष्टान्तमावनामाह ॥

साहस्मी मत्ता खबु, महपाणा पुक्खं आसि जोहा उ ।

ते तुक्ख नत्थि एहिं, किं ते जोहा न होती तो ॥

पूर्वं योधा महापाणाः सहस्रमत्ता आसीन् इदानीं तेषां तुल्या
न सन्ति किंत्वमी ततो हीनास्ततः किं ते योधा न जवन्ति जव-
न्त्येव कात्वेचित्येन तेषामपि योधकार्यकरणादिति ज्ञावः । शोधि-
दृष्टान्तमाह ॥

पुक्खि जम्मासोहिं, म होउ परिहारेण सोही उ ।

इहिं निव्वडियाहिं, पंचकट्ठाणगाईहिं ॥

पूर्वं षड्भिर्मोक्षैः परिहारेण वा परिहारतपसा वा शोधिरासी
त इदानीं निर्बिकृतिकादिभिरपि च शोधिः पञ्चकट्याणकदशक-
ट्याणकादिमात्रप्रार्थितस्तदान्वयवद्वारात् शोधिविषय एव ।
पुष्करिणीदृष्टान्तमाह ॥

किं पुण एव सोही, जह पुक्खिद्धा सुपच्छिमा सुं च ।

पुक्खरिणीसुं वन्था, इयाणि सुज्जंति तह सोही ॥

किं केन प्रकारेण पुनरत्राधुना एवं निर्बिकृतिकादिमात्रेण शोधि-
र्नेधनि । सूरिराह । यथा पूर्वासु च पूर्वकात्तजाविनीषु (पुक्खन्ति)
प्रवृत्तजलपरिपूरणसु वस्त्राणि शुष्यन्तिस्व एवं पश्चिमास्वप्यधुना-
तनकात्तजाविनीषु शुष्यन्ति तथा शोधिरपि पूर्वमिवदानीमपि
भवतीति एवं दृष्टान्तानजिघास्य दार्ष्टान्तिकयोजनामाह ॥

आयारियादिचांस, पुक्खादि आसि पुक्खि तु ।

एवं जुवाणरूवा, आयारिया हुंति नायच्चा ॥

एवमन्तरादितदृष्टान्तकदम्बकप्रकारेण यद्यपि पूर्वमाचार्यादय-
श्चतुर्दश एवाद्यश्चतुर्दशपूर्वधरादय आसीन् तथापीदानीमा-
चार्या उपसङ्गणमेतत् उपाध्यायाश्च युगानुरूपा दशकल्पव्यव-
हारधरादयस्तपोनियमस्वाध्यायादिपुष्टता अव्यक्तेष्वकात्तभावा-
चितयतनापरायणा भवन्ति हातव्याः । संप्रति यावत्पर्यायस्य
यावन्ति ध्यानानि सूत्रेणानुक्रातानि तस्य तावन्त्यसंमोहार्थमुप-
देशयिपुराह ॥

तिवरिमपगहाणं, दोतियट्ठाणा उ पंचवारिसस्स ।

सव्याणि विकिक्खो पुण, वोहुं वा एति ठाणाइं ।

त्रिवर्षे त्रिवर्षपर्यायस्य एकमेवोपाध्यायलक्षणं स्थानमनुज्ञातं न द्वितीयमाचार्यत्वलक्षणमपि तस्याल्पपर्यायतया प्रभूतत्वेदं सहित्युन्वाभावेनाचार्यपदयोग्यताया अभावात् । पञ्चवर्षस्य पञ्चवर्षपर्यायस्य द्वे स्थाने अनुज्ञाते तद्यथा उपाध्यायत्वमाचार्यत्वबहुवर्षपर्यायतया खेदसहतरत्वाविकृष्टोष्टवर्षपर्यायः पुनः सर्वाण्यपि स्थानानि षोडशं शक्नोति बहुमवर्षपर्यायत्वात् ततस्तस्य सूत्रेणोपाध्यायत्वमाचार्यत्वं गणित्वं प्रवर्तित्वं स्थविरत्वं गणाचक्षेदित्वं वाऽनुज्ञातम् । अथ कथं सर्वाणि यथोक्तानि स्थानानि षोडशं शक्नोति तत आह ।

नो इंदियाण य कालेण, जायाणि तस्स दीहिण ।

कायस्सु बहुमु य, अप्पा खलु जावितो तेण ॥

तस्य अष्टवर्षपर्यायस्य दीर्घेणाष्टवर्षप्रमाणेन इन्द्रियनोइन्द्रियाणि जानाति भवन्ति कर्तव्येषु च बहुष्वान्मा खलु तेन भावितो भवति ततो योग्यत्वात्सर्वाण्यपि स्थानानि तस्यानुज्ञातानि ।

निरुद्धपर्यायस्तद्विवसमुद्दंष्टुं कल्पते ॥

(सूत्रम्) निरुद्धपरियाए समणे निर्गमे कप्पइ तद्विवसस्स आयरियत्ताए उदिसिच्च मे किमाहु जंते ? अत्थि एं थराणं तद्दाम्वाइ कुलाइं कमाइं पत्तियाइं ठिज्जाइं वेमामियाइं ममयाइं ममुइकराइं अणुमयाइं बहुमयाइं जवति । तेहिं कडाहिं तेहिं पत्तिएहिं ठिज्जहिं तेहिं विमामीएहिं समुइकरेहिं जंसे निरुद्धपरियाए समणे निर्गमे कप्पइ आयरिय उवज्जायत्ताए उदिसिच्च तद्विवसं ॥ व्य० ३ उ०

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्ध उच्यते ।

उत्सर्गसम ववादां, हंति विवस्सो उ तेणमं मुत्तं ।

नियमेण विगिद्धो पुण, तस्सामी पुव्वपरियातां ॥

इहोत्सर्गस्य विपक्षप्रतिपक्षो भवत्यपवादस्तेन कारणेन " विवस्सिपरियाए समणे निर्गमे इत्यादि " रूपस्योत्सर्गस्येदमपवादभूतं सूत्रमुच्यते । अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । निरुद्धो विनाशितः पर्यायोऽस्य स निरुद्धपर्यायः । भ्रमणो निर्ग्रन्थः कल्पते युज्यते तद्विवसं यस्मिन् विवसे प्रवृज्यार्थं प्रतिपन्नवान् तस्मिन्नेव दिवसे पूर्वपर्यायः पुनस्तस्य प्रभूततर आसीत् । तथाचाह । (नियमेणेत्यादि) नियमेन तस्य पूर्वपर्यायो विकृष्टो विंशति वर्षाण्यासीत् ततस्तद्विवसं कल्पते । आचार्योपाध्यायतया उद्दंष्टुम् । अत्र शिष्यः प्राह । (ने किमाहु ? जंते !) स शब्दोऽथ शब्दार्थः । अथ किं कस्मात् कारणात् भदन्त ! परमकल्याणयोगिन् ! भगवन्त एवमाहु-र्यथा तद्विवसमेव कल्पते आचार्योपाध्याययोरुद्दंष्टुं न खलु प्रवृजितमात्रस्याचार्यत्वादीन्यारोप्यमाणानियुक्तान्यगीतार्थत्वात् अत्र सूरिराह । (अत्थि लमित्यादि) अस्तीति निपातो निपातत्वाच्च बहुवचनेऽप्यविरुद्धस्ततोऽयमर्थः सन्ति विद्यन्ते लमिति वाक्यालंकारे स्थविराणामाचार्याणां तथा रूपाणि आचार्यादिप्रायोग्यानि कुलानि तेन कृतानि गच्छप्रायोग्यतया निर्वर्तितानीत्यर्थः । येन यथा कालं तेभ्य आचार्यादिप्रायोग्यं भक्तमुपधिषोपजायते । उपलक्षणमेतत् तेन केवलं तथा रूपाणि कुलानि कृतानि किन्वाचार्यबालवृद्धग्लानाद्योऽपि अनेकथा संप्रहोपग्रहविषयी कृता इति द्रष्टव्यं न केवलं कुलानि तथारूपमात्राणि कृतानि किं तु (पत्तियाणिस्ति) प्रीतिकराणि वैनयिकानि कृतानि (थंज्जाणिस्ति) स्थेयानि प्रीतिकरतया गच्छचिन्तायां प्रमाणभूतानि । अथवा स्थिया-

नीति किमुक्तं भवति । नैकं द्वौ वा चारौ प्रीतिकरानि कृतानि किन्वेकेश इति (वेसासियाणिस्ति) आत्मनामन्येषां गच्छवामिनां मायारहितीकृततया विश्वासस्थानानि कृतानि विश्वासे जवानि थंभ्यानि वैश्वासिकानीति ध्युत्पन्नः अत एव सम्मतानि तेषु तेषु प्रयोजनेष्विष्टानि समुदिकराणि अविषमत्वेन प्रयोजनकारीणि । सापि च बहुशो विग्रहेषु समुत्पन्नेषु गणस्य समुदितमकार्षीत् । समुदिकृततया इष्टेषु च प्रयोजनेष्वनुकल्पनं मतान्यनुमतानि । तथा बहुनां विश्ववज्रवर्जानां सर्वेषामित्यर्थः । मतानि बहुमतानि भवन्ति तिष्ठन्ति शुभ्रं तस्य स्यादित्येदं रूपं ततो यद्यस्मात्तेषु कुत्रेषु तथारूपेषु कृतेषु प्रीतिकरेषु एवं तेषु स्थेयेषु तेषु वैश्वासिकेषु तेषु समुदिकरस्थित्यपि भावनीयम् स भ्रमणो निर्ग्रन्थो निरुद्धपर्यायोऽनघत् तेन कारणेन न संकल्पने आचार्यतया उपाध्यायतया वा उद्दंष्टुं तद्विवसमिति । एष सूत्रसंक्षेपार्थः । व्यासार्थं तु ज्ञाप्यकृतवक्तुः प्रथमतः (संकिमाहु जंते इत्यादि) एतस्यैव व्याख्यानयति ।

चारण्यतिवासादी, पूर्व वनेउं दीहपरियागं ।

तद्विवसमेव इहिं, आयरियादीणि किं देह ॥

आदयति प्रभयति परो यथापूर्वं त्रिवर्षादिकं दीर्घं पर्यायं वर्णयित्वा किमिदानीं तद्विवसमेव । आचार्यादीनि प्रावप्रधानोऽयं निर्देशः आचार्यत्वादीनि दन्ध । अत्र सूरिराह ।

जाणति तेहिं कायाइ, वेदियाणं तु उवाहि भत्ताइ ।

गुरुवासासहुमादी, अणंगकरेहु वज्जिया ॥

भाष्येन अत्रोत्तरं दीयते तैराचार्यादिपदयोग्यैर्नयिकानां विनयमर्हन्तीति धेनयिका आचार्यादयः तथा कृतान्युत्पादितानि । उपधिजनकानि । किमुक्तं जवति । तथारूपाणि स्थविराणां तैर्वैनयिकानि कुलानि कृतानि येन तेभ्यो यथाकालमुपधिभक्तं चापजायते इति । एतेन " अत्थिणं थराणं तथारूपाणि कडाणीति " व्याख्यातम् । न केवलं तैस्तथारूपाणि कुलानि कृतानि किं तु गुरुवासासहोदरादय आदिशब्दात् वृद्धग्लानादिपरिग्रहः । अनेकप्रकारैरुपगृहीताः संप्रहोपग्रहान्यामुपपष्टज्जे नीताः " पत्तियाणीस्ति " सुप्रतीतत्वाच्च व्याख्यातम् तच्चन्यत्र द्वितीयं व्याख्यानमाह ताइं पीनिकराइं, अमई वुव्वत्ति होमि थेज्जानि ।

संक्रियअणवेक्खाए, जिम्हज्जा इति विस्मंजो ॥

अथ वीति प्रतीतं प्रथमव्याख्यानापेक्षया व्याख्यानान्तर्गपदार्थेन स्थेयानि । किन्वेकशब्दात् । तथा वैश्वासिकानीति कोऽर्थः अनपेक्षया स्वपरविशेषाकरणेन प्रवृत्तराणां संचिन्ताङ्गेनित्यर्थः । व्यापारिविशेषत एषणीयान्यजिज्ञप्सीयानि कृतानि यतस्तानि जिज्ञाज्जानि जिज्ञा मायया रदितानि कृतानीति तेषु विश्रम्यो विश्रमस्थानत्वास्वाद्यप्यपेक्ष्याणीति समुदिकराणीति व्याख्यानार्थमाह । मञ्जुत्थ अविममत्ते, ए कारगो होइ ममुदी नियमा ।

बहुमो य विगहेसुं, अकासि गणममुदिं सो उ ॥

सर्वत्र सर्वेषु प्रयोजनेषु यां नियमः अविषमत्वेनाकुटिलतया कारका जवति (सम्मुदिति) पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् समुदिकरः तान्यपि कुलानि तेन तथारूपाणि कृतानि न केवलं तेन कुलानि समुदिकराणि कृतानि । किंतु सापि तु शब्दोऽपि शब्दार्थः । बहुशो बहुभिः प्रकारैर्विग्रहेषु समुत्पन्नेषु तदुपशमनतां गणस्य गच्छस्य सम्मुदितमकार्षीत् शेषाणि तु पदानि सुप्रतीतत्वाच्च व्याख्यातानि ॥

थिरपरिचयपुञ्जमुनो, सरीरथामावहारविज्जो उ ।

पुत्रि विणीयकरणो, करेऽ मुत्तं मफलमेयं ॥

स्थिरो नाम अचपन्नः । परिचितं पूर्वस्मिन्पूर्वपर्याये धृतं यस्य स परिचितपूर्वधृतः । यदि वा प्रत्यागतस्यापि स्वाभिधानमिव परिचितं पूर्वपाठितं यस्य स तथा । ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः । तथा शरीरस्य स्थानप्राणस्तस्यापहारोऽपहणनं तेन विजडा रहितः शरीरस्थानपहाररहितः । किमुक्तं भवति । पूर्वनेन स्मर यत्नं वैयाघृत्यं वाचनादिषु परिहारयितमिति तथा पूर्वपूर्वपर्याये विनीतानि विशेषणः संयमयोगेषु नीतानि करणानि मनोवाङ्मयलक्षणानि येन स विनीतकरणः संयमयोगादिक सर्वे तेन पूर्वमारिहानं कृतमिति भावः । य ईदृशः पूर्वमासीत् । स पतन्मूत्रं सफले कर्गति । ईदृशस्य तद्विवसमाचार्यत्वमुपाध्यायत्वं वा उद्दिश्यते न शेषस्य ततो न कश्चित्पूर्वापरवंगेय इति भावः ।

कह पुण तस्म निरुद्धो, परियातो होज तद्विवसतो उ ।

पुव्वा करुमावेकवो, मगाईहिं बजान्नीतो ॥

कथ केन प्रकारेण तस्य पूर्वः पर्यायो निरुद्धः कथं तावदैवास्मिन्तद्विवसभावी पर्यायोऽभवत् । अत्रोत्तरमाह (पुव्वकमेत्यादि) स्वज्ञातिजिः स्वकीयैः स्वजनैः सापेक्षो गच्छसापेक्षः सन् बलाधीतः सोऽनृतः सर्वं संपृष्टममनन् एतदेव प्रपञ्चयमाह ।

पव्वज्जअप्पंचम, कुमारगुरुमादिउवहिने णयणं ।

निजं तस्म निकायण, पव्वतिते तद्विवसपुच्छा ॥

राजा कोप्यमान्यपुरोहितसेनापतिभ्रातृसहिता राज्यमनुशास्ति तेषामेकैकः पुत्रस्तत्र राजपुत्रो राज्ञा राजा भविष्यतीति सभाषितः अमात्यपुत्रो अमात्येनामात्यत्वंपुरोहितपुत्रः पुरोहितेन पुरोहितत्वे सेनापतिपुत्रः सेनापतिना सेनापतित्वे भ्रातृना भ्रातृत्वे तेषां पञ्चापि सह कीर्यन्ति । अन्यथा कुमारो राजपुत्र आत्मपञ्चमोऽमात्यपुरोहितसेनापतिभ्रातृपुत्रैः सहैत्यर्थे प्रव्रज्यामगृहीत् । सर्वे च ते अतीव बहुभुता जाता प्रहणशिक्षामासेवनाशिक्षां चातिशक्तिवन्तः कुलानि च प्रीतिकरादिकृपाणि कृतानि । आचार्येण च ते गुरोव्ययः संज्ञाविताः । तद्यथा राजपुत्र अचार्यपदं अमात्यपुत्ररूपाध्यायत्वं पुरोहितपुत्रः स्थविरत्वं सेनापतिपुत्रो गणित्वं भ्रातृपुत्रो गणावच्छेदित्वं सभाषितः राजादीनां चान्य पुत्रा न विद्यन्ते ततस्ते सुरिसमीपमागत्य विज्ञापयन्ति यथा नयाम एतान् स्वस्थानं पश्चाद्वैतैरेव सह समागत्य वयं प्रव्रजिष्यामः पयमुपधिना मातृस्थानेन विज्ञाप्य तेषां ते नयनमुपकरणं कुर्यान्ति । तस्य च राजकुमारस्यात्मपञ्चमस्य नीयमानस्याचार्यो निकाचनं करोति यथा सत्यकचं नियमतोऽग्रमसेन भाव्यं अत्र शिष्यस्य पृच्छा ज्ञेयः । प्रव्रजितं सति राजकुमाराद्वा किमिति तद्विवसं यास्मिन् दिवसे प्रव्रज्या प्रतिपन्ना तस्मिन्नेव दिने आचार्यादिपदस्थापनामनोत्तरं वक्तव्यमिति जावार्यः । इति उपधिना तेषां नयनमुक्तं संप्रति प्रकारान्तरेणापहरणमाह ।

पियरो व तावसादी, पव्वज्जिउमणा उ ते फुरावित्ति ।

उविया एयादीमुं, उणेमुं ते जहा कममो ॥

पितरो वा तेषां । तापसादयः तापसादिरूपतया प्रव्रजितुमनसः । तान् राजपुत्रादीन् (फुरावित्ति ति) देस्मीपदमेतत् अपहारयन्ति । इत्थं च नीताः सन्तस्ते स्वपितृनिर्णयथाक्रमं राजादिषु स्थानेषु स्थापिताः ।

निया वि फामुभोजी, पोसदसालायपांरिसीकरणं ।

धुवलोयं च करेता, लक्खणपाठेय पुच्छंती ॥

जो तत्थ अमृदं बक्खा, रिउकाले तीए एकमेकं तु ।

उप्पाएऊण सुयं, द्वाविय ताहे पुणो होति ॥

नीता अपि ते राजकुमारादयः प्राप्नुकजोजिनः पौषधशास्त्रायां अतिदिवसं सूत्रपौरुष्या अर्थपौरुष्याश्च करण ध्रुवमवश्यं लोचं च ते कुर्वन्ति । अत्रचर्यं च परिपालयन्ति । नवरं लक्षणपाठकान् दिने पृच्छन्ति । कस्या महिम्नाया अतुक्काले गजो लगतीति एवं दृष्ट्वा यासां महिम्नानां लक्षणपाठका जवन्ति तथैतासामृतुक्काले नियमनात् गर्भो लगिष्यतीति ततो या अतुक्काले अमृदशब्दा अतुक्कालस्य स्वस्य काली तस्यामात्मीयायामेकैकं चारं गन्वा राज निक्षिपन्ति । एवं चात्मीयमात्मीयं पुत्रमुत्पाद्य यदा यदा-यो यो स समर्थो जायते । तदा तदा तं तं स्वस्वस्थाने स्थापयित्वा पुनरागच्छन्तीति ।

अञ्जुजयमेगपरं, परिवज्जिउकाभयेरअसति अण्णे ।

तद्विवसमागतेमुं, उणेसु उवंति तस्मेव ॥

यस्मिन् दिवसेन प्रत्यागतास्तस्मिन्नेव दिवसे स्थविरा आचार्या अच्युतमेकतरं विहारं जिनकाष्ठिकं यथासम्भक्त्यविहारं वा प्रतिपन्नकामाः स्थविरत्वात् । अन्यगणधारणेऽसमर्था स्तादृशो न विद्यन्ते ततस्तद्विवसमागतान् राजकुमारादीन् तेषां आचार्यादिषु स्थानेषु स्थापयन्ति " पुव्वयते दिवसपुव्वे " यदुक्तं तत्र ताम्रव पृच्छां जाययति ।

कह दिज्जइ तस्स गणो, तद्विवसं चेव पव्वइगस्म ।

जाणइ तस्मि उविए, होति सुबहुगुणाउ इमे ॥

कथं तस्य राजकुमारस्य प्रव्रजितस्य तद्विवसमेव यस्मिन् दिने प्रव्रज्या प्रतिपन्ना तस्मिन्नेव दिने गणो दीयते । अत्र सुरिराह जगयते तस्मिन् स्थापने सुप्तु अतिशयं बहवो गुणा इमे वक्ष्यमाणा जवन्ति तानवाह ।

साहु विसीयमाणो, अण्णोसोमुवसगगुत्तुं तू ॥

ववहारइत्थियाए, वाएय अकिंचणकरे य ॥

एते गुणा हवंती, तज्जापाणं कुटुंबपरिवहं ।

ओहाणं पि य तेसिं, अण्णोसोमुवसगगुत्तुं तू ॥

साधुर्विषीदन् तान् तथाज्ञतान् दृष्ट्वा स्थिरो जवति । आर्यिका अपि तेषु स्वचतानि स्थिरा उपजायन्ते (गेहल्लसि) भ्रान्तं सानुनामौषधं सुलजं भवति । वैद्योऽपि तेषां प्रजावतोऽनुकूलां कियां करोति । यथा एते राजादिपुत्राः तेषां चामी शिष्या इति । तथा भिक्षा उपगणमपि साधुनामसितुल्यमम् (ववहारो इत्थिया) एते स्त्रिया अपहतायास्तथा जयतो व्यवहारो अभते इयमत्र जायता । काचित् रूपवती कुमारश्रमणा केनापि राज्ञा गृहीता स्यात् ततस्तेषां गतानां जयेन सा मुच्यते इति वादं च तत्रैवात्साधवोऽपरिचृता भवन्ति (अकिंचणकार्यसि) योऽपि कश्चित्साधुनां प्रत्यनीकः सोऽपि तेषां राजादिकुमारप्रव्रजितानां जयतो न किञ्चिन्करोति अथवा किञ्चनानां साधूनां यदि कथमपि केनाऽप्यर्थजाने प्रयोजनमुपजायते तर्हि तत्सर्वं लोकः प्रायोऽप्राथेन एव करोति । तदेवमेते अनन्तरोदिता गुणास्तज्जातानां राजादिजातीयानां यतोऽतस्ते निरुद्धपर्यायाः प्रत्यागताः प्रव्रजिनाम् तद्विवस एवाचार्यादिपदेषु स्थाप्यन्ते । अयं च गुणः कुटुम्बपरिवृद्धिस्तथाहि यदि नामैते तथाभूतं राज्यादिकमपहाय धर्मं समाचरन्ति ततः किं तेषु तुच्छेषु भांगोपभांगेषु एव मन्येपि संयमे निष्क्रमन्ति ततो भवति गच्छस्य महती बुद्धिः ॥

एतेषामवधानमुत्प्राजने नदप्यनुलोमोपसर्गतुल्यम् । किमु-
क्तं भवति । यथा कस्याऽपि साधोः कश्चिदनुलोमान् उपस-
र्गान् प्रकृतयान् संचितं चिन्तयति । यदि परमनेनापायेनाहं
मुख्ये नान्यथा ततः एवं विचिन्त्याशठभाषः सपरिसेवने स
च तथाकृतपरिसेवनोऽप्यशठभाष इत्यखण्डाचारिण इति व्य-
चक्ष्यते ॥ एवमेतऽप्यखण्डाचारिण एव तन्वतो मन्तव्याः
एतदेव लेशतो व्याख्यानयन्नाह ।

साहूणं अजाण य, विमीयमाणा ए होति थिरकरणं ।
जइ परिमा वि धम्मं, करोति अम्हं किंण पुण ॥

साधूनामार्यिकाणां च विषादनां स्थिरकरणं भवति । तथा
हि केचित्साधवा भोगेषु विषादन्तस्तान् दृष्ट्वा एवं चिन्तय-
न्ति । यदि तावदीदृशा अपि विपुलराज्यादिका अमी देशकु-
मरिकाः प्रत्याभिरपि निजमहिम्नाभिरुपसर्ग्यमाणा धर्मे
कुर्वन्ते न पुनर्निजं ब्रह्मचर्यं अंशितवन्तोऽत एव ते तद्विवस्
एवाचार्यादिपदेषु स्थापिताः किमङ्गपुनरस्माभिः सुतरां धर्मे
समाचरणीयम् । विभवादिपरिग्रह्यादिनि । आर्यिका अपि
चिन्तयन्ति । यदि तावदीदृशाः स्वल्पसाकं बान्धवाः संपन्नाः
कथममन्दपुण्या एतेषां सुखमपि निरीक्ष्यन्ते न सीदन्ति स्व-
त्वेनादृशधीरपुरुषपरिगृहीता आर्यिका केवलमपरिभूताः स-
दा वर्त्तन्ते ॥

किंच तत्थ उविण्णु, होगो जयं गौरवं करोति ।

गेल्लोमहिमाइ, सुलजं उवकरणं जत्तादी ॥

किं च तत्र तेषु राजकुमारादिष्वाचार्यादिपदेषु स्थापितेषु
लोको भयं गौरवं बहुमानं च कुर्वन्ते । ग्लान्ये भवत्यौषधा-
दिकं सुलभमुपकरणभकादि च ।

संजातिमादीगहणे, ववहारे होइ दुप्पधंमो उ ।

तभारवा उ वादे, हवन्ति अपगजिया चेव ॥

संजत्यादीनामादिशब्दान् तथाविधसुलकादिपरिग्रहः ।
प्रहणे अपहारे भवन्त्यसौ राजकुमारादिदुष्पृथ्व्यः । तथा
तदुगौरवान् वादे भवन्ति साधवोऽपराजिता एव ।

पाणिनीयाअकिंचिकरा, होति अवत्तवो अट्टजाण य ।

तज्जायदिक्विण्णं, होइ विवहूँ वि य गणस्म ॥

प्रत्यनीकाः अकिञ्चित्करा भवन्ति अर्थजाने च समुत्पन्ने कश्चि-
दपि वक्तव्यं न भवति । किंतु सर्वोऽप्यप्रार्थित एव यथोचितं
करोति । तथा तेन तज्जातेन राजादिजानेन तद्विवस् एवाचा-
र्यादिपदस्थापितेन गणस्य गच्छस्य वृद्धिर्भवति । शेषं सुप्र-
तित्वाद् व्याख्यातम् ।

(मूत्रम्) निरुद्धासपरियाण समणे निगंथे आयरिय-
उवज्जायत्ताण उद्दिमित्तण समुत्थे य कप्पति, तस्स एं
कप्पस्स देमे अहिज्जेण जवंति मे आहिज्जि सामिति
अहिज्जिजा एवं मे कप्पइ आयरियउवज्जायत्ताण उद्दि-
मित्तण मे य आहिज्जे सामिति णो अहिज्जा आ एवं मे
नो कप्पइ आयरियउवज्जायत्ताण उद्दिमित्तण १० ।

निरुद्धासपरियाण समणे निगंथे इत्यादि अस्य सम्बन्धमाह
अपवदिइं तु निरुद्धं, आयरियनं तु पुण्यपरियाण ।

इमतो पुण अववातो, असमत्तसयस्म तरुणस्म ॥

निरुद्धं । विनाशितं पूर्वपर्यायं सत्याचार्यत्वमपवदितुं प्रव्रज्या-
दिवस एवाचार्यत्वमनुज्ञातुमनन्तरसूत्रेऽयमनेन सूत्राभिधान-

स्यमानः पुनरपवादोऽसमाप्त्युत्तरस्य तरुणस्य । किमुक्तं जवत्यल्प-
विषयपर्यायस्यासमाप्त्युत्तरस्यापि आपवादतो गणधरत्वमनु-
ज्ञायते ततोऽनेनापवादोऽभिधानतो जवति पूर्वसूत्रेणस्य
सम्बन्धः । अनेन सम्बन्धेनायानस्यास्य व्याख्या निरुद्धा विनाशितो
यपपर्यायो यस्य स निरुद्धवर्षपर्यायः । एतदुक्तं जवति । त्रिषु
वर्षेषु परिपूर्णेषु यस्य निरुद्धः पूर्वपर्यायो यदि वा पूर्णं त्रिवर्षं
समाप्त्युत्तरस्य निरुद्धवर्षपर्याय इति । धर्मणा निर्ग्रन्थः कल्पने-
आचार्योपाध्यायतया । आचार्यतया उपाध्यायतया वा उद्दिष्टं
कृत्याह समुच्छेदकत्वे आचार्ये काङ्क्षते अन्यस्मिन् बहुभूते
लक्षणसंपूर्णोऽस्ति तस्य च आचार्यतया उपाध्यायतया उद्दिष्ट-
मपि तस्य आचारप्रकल्पस्य निर्गोपाध्ययनस्य हेतोऽधीतो भवति
सूत्रमधीतमर्थोऽद्यापि नाधीयते यदि यार्थो न परिपूर्णोऽप्य-
धीत इत्यर्थः । (सेयइत्यादि) स चेदमधीतवान् पाश्चात्यं
स्थितं देशमध्येऽधीयते तत एवं सति कल्पते आचार्योपाध्या-
यतया उद्दिष्टम् यदि पुनः सोऽध्यये इति चिन्तयन्तपि नाधी-
यते इति स्मर्यते । तत एवं सति न कल्पते । आचार्योपाध्या-
यतया उद्दिष्टम् एव सूत्रसंकेपार्थः । तत्राल्पवर्षपर्यायस्यासमाप्त-
युत्तरस्यापवादतो गणधरपदानुज्ञानार्थमिदं सूत्रमित्युक्तमतोऽप्य-
वर्षपर्यायत्वं समाप्तकृतत्वं च ज्ञाप्यहं ब्रूयति ।

निर्मां जस्म अ पुमा, वासापुण्हि वा तिहिउत्तं तु ।

वासंदि निरुद्धेहि, लक्खणजुत्तं पमंमंति ॥

यस्य त्रीणि वर्षाणि व्रतपर्यायतयाऽद्याप्यपरिपूर्णानि एत-
स्यामवस्थायां यदि वा त्रिषु परिपूर्णेषु तस्य तन्निरुद्धवर्षपर्यायत्व-
मजवत् । स त्रिषु पूर्णेषु अपूर्णेषु वा वर्षेषु निरुद्धेषु आचार्ये काङ्क्ष-
गते अन्यो बहुभूतोऽपि लक्षणसंपूर्णो न विद्यते सचासमाप्त्युत्तरतोऽ-
पि लक्षणयुक्तो ग्रहणधारणासमर्थश्चेति स्थाप्यते । बहुभूतोऽप्यन्यो
न स्थाप्यते किं तु सोऽसमाप्त्युत्तरतोऽपि लक्षणयुक्तः । किं कारणमत
आह । लक्षणेन्यादि । लोके वेदं समये च विशारदा नायकत्व-
पदाधारोपे प्रशंसन्ति । लक्षणयुक्तं नेतरं बहुभूतमपि ततः स
एव स्थाप्यते । अत्र पर आह ।

किं अम्हं लक्खणंदि, तवसंजमसुद्धियाणसमणानं ।

गच्छविबुद्धिनिमित्तं, इच्छिज्जइ सो जह कुमारो ॥

किमस्माकं भ्रमणानां तपस्यमसुस्थितानां लक्षणः केवलं लक्ष-
णविहीनोऽपि बहुभूतः स्थाप्यतां येनास्माकं स्वाध्यायवृद्धिर्ज-
वति । आचार्य आह । सोऽल्पश्रुतोऽपि लक्षणयुक्ततया गणधर-
पदस्थापनायामिष्यते गच्छविबुद्धिनिमित्तं यथा राज्यवृद्धिनिमि-
त्तं राज्ये कुमारः । एतदेव भावयति ॥

बहुपुत्ता नरवई, मामुदं जणति कं उवेमि निवं ।

दोसगुणएगणगे, सो वि य तेसिं पणिकट्टेइ ॥

कोऽपि बहुपुत्रको नरपतिः सामुद्रिकं सामुद्रलक्षणवेत्तारं जण-
ति । तथा कमहं कुमारं नृपं स्थापयामि एवमुक्तः सोऽपि तेषां
कुमाराणां यस्य दाया गुणा वा एकस्तेन च विद्यन्ते तत्सर्वं
परिकथयति तत्र दाया इमे ॥

निष्पन्नं च डमरं, मारीनुजिक्खचोरपउराइ ।

धाणधक्कोसट्ठाणी, बलवति पवन्तरायाणो ॥

निर्भूमक नाम अपलक्षणं यत्रजायतो राज्यमनुशासति रन्धनी-
यमेव न भवति रुमरं यद्वशाद्वाज्यं रुमरबहुलं भवति । प्रज-
न-स्ववेशोऽप्यपूजा एवोपजायन्ते इत्यर्थः । मारियद्वशात्मारिदा-
पोपहतं प्रभुरं दुर्जिक्कमुपयाति । चोरप्रचुरं यद्वद्वधोरा उच्छ-
लन्ति । धनहानिर्यतः सर्वत्र धनक्षयः संजवति । धान्यहानिर्य-

प्रजायाच्छृष्टेऽपि मेघे सस्यनिष्पत्तिस्तादृशी नापजायते । कोश-
हनिर्धनः कोशकृयः बलवन्प्रत्यन्तराजकं यतो बलवन्तः प्रत्यन्त-
राजाः सर्वे भवन्ति एते कस्याप्येकः कस्याप्यनेकं दायाः अधुना
गुणमाह ॥

स्वयं सिवं मुक्तिस्त्वं, निरुवमगं गुणेहि उववेयं ।

अजिमिचंति कुमारं, गच्छे वि तयाणुरुवंतु ॥

क्रमेण नाम सुलक्षणं यद्वैशान्वयं राज्ये नीरोगता शिवं यतः
सर्वत्र कल्याणं सुभिन्नसंभवः । निरुपसर्गो यतः सकलेऽपि देशे
मारिर्नमराद्युपसर्गोसंभवः । एतेऽपि गुणाः कस्याप्येकः कस्या-
प्यनेकं कस्याऽपि सर्वे तत्र यथा सर्वथा दायापतमधिकृतैश्च गुणैः
सर्वैरप्युपेतं कुमारं राजामत्यादयो राज्येऽजिभिश्चान्ति तथा
गच्छेऽपि तदनु रूपं राजकुमारानु रूपं सर्वथा दायाविनिर्मुक्तमेकान्त-
तो गुणैरुपेतमाचार्यादिपदं । सिञ्चन्ति एतदेव स्पष्टयति ॥

जह तं रायकुमारा, सुलक्षणं जे मुहा जणवयाणं ।
संतपविमुयसमिच्छं, नच वेति गुणं गुणविहूणं ॥

यथा ते राजकुमाराः सलक्षणं ये स्थापिताः सन्तो जनप-
दानां शुभाः । कल्याणकारिणः त एव स्थाप्यन्ते न शेषास्त-
था सूरयोऽपि गच्छन्नुद्विगमपेक्षमाणाः सन्तमपि भुतसमृद्धं
गुणविहीनं न गणे स्थापयन्ति ॥

लक्षणजुत्तो जइ विहु, नममिच्छमुतेण तह वि तंववए ।

तस्स पुण ह्येति देसा, असमत्तो पक्कपनामस्स ॥

लक्षणयुक्तो यद्यपि हु निश्चितं स्थापयेत् । तस्य पुनर्देशो
भवत्यन्वयः ॥ प्रकल्पनाम्नो निशीथाध्ययनस्य कथं पुनर्दे-
शोऽस्मात् इत्याह ॥

देसो मुत्तमधीनं, न तु अत्था अत्थतो व अममत्ती ।

सगणे अणरिहगीता, सर्वापगिगहेज्जमेहिंते ॥

प्रकल्पं द्विधा शरीरं सूत्रमर्थश्च । तत्र देशः सूत्रमधीतं नन्व-
र्थः । अथवा अर्थोऽपि कियानधिगतः केवलमर्थतः समाप्ति-
र्नाभूत् । ततो ये स्वगणे आचार्यलक्षणविहीनतया गीतार्थो
अपि सन्तोऽनर्हाः आचार्यपदायोग्यास्तेभ्यः आचार्यपदोप-
विष्टः सर्वथं गृहीयान् । अथ स्वगणे गीतार्थो न विद्यन्ते । त-
र्हि तेषामसत्यभावं एभ्यो वक्ष्यमाणेभ्यो गृहीयास्तानेवाह ।

संविगममंविगे, सारुविसिच्छपुत्तपच्छिञ्जे ।

पडिक्कंत अञ्जुत्थिए, संती अमत्तय तत्थेव ॥

स्वगणे गीतार्थानामभावे अन्येषां सांभेगिकानां समसुख-
दुःखानां गीतार्थानामन्तिके गत्वाऽधीते तेषामप्यभावंऽन्य-
सांभेगिकानां गच्छं प्रविश्य पठति । तेषामप्यभावं पार्श्व-
स्थादीनां संविगप्राप्तिकारणान्तिके केवलं तत्संयमयोगेण-
भ्युत्थाप्य एतावता संविग्रेति व्याख्यातम् । अधुना अमंवि-
गंन्यादि व्याख्यायते । असंविग्नान् सारूपिकान् संयतरूपधा-
रिणः सिद्धपुत्रप्रच्छन्नान् सिद्धपुत्रान् पश्चात्कृतांश्चाश्रयेत् ।
कथंभूतानित्याह प्रतिश्रान्ताभ्युत्थितान् असंयमव्यापारान् प्र-
तिक्रान्तान् संयमं प्रत्यभ्युत्थितान् तेषामप्यसति अभावे अ-
न्यत्र यत्र ते न ज्ञायन्ते तत्र गत्वा तेषामन्तिके अधीते ना-
न्यत्र तेषामगमने तत्रैव पठेत् यत्र ते स्वव्यापारेण स्थिता वर्त-
न्ते । इयमत्र भावना पार्श्वस्थादीनां संविगप्राप्तिकारणामभावे
ये पूर्वं संविग्रा गीतार्था आसीरन् तेषां पश्चात्कृतानां पुनः
प्रतिक्रान्ताभ्युत्थितानामन्तिके गृहीयात्तेषामप्यभावं संयम-
योगं प्रत्यभ्युत्थितानां सिद्धपुत्राणामन्तिके तेषामप्यभावे अन्य-

त्र तान् संयतरूपकान् कृत्वा तेषामन्तिके अन्यत्रागमने तत्रै-
व तान् तथारूपान् कृत्वा सागारिकाणामभावे तेषामन्तिके
ऽधीते एतदेवाह ।

सगणे परगणे वा, माणुषाअप्पेसिं वा वि अमतीण ।

संविगपक्खिण्णं, सारुवि सिच्छे सु पढं तु ॥

स्वगणे गणधरपदानर्हगीतार्थानामन्तिके परगणे वा मगोहं वा
सांभेगिके तदभावे अन्येषां वा असांभेगिकानामन्तिके तेषा-
मप्यसत्यभावं संविगप्राप्तिकेषु पार्श्वस्थादिषु प्रथममेव प्रतिक्रा-
न्ताभ्युत्थितेषु तेषामप्यभावं सारूपेषु संयतरूपेषु प्रतिक्रान्ता-
भ्युत्थितेषु पश्चात्कृतेषु तेषामप्यभावं प्रथममेव स्वरूपेषु सिद्ध-
ेषु सिद्धपुत्रेषु एतत्प्रतिक्रान्ताभ्युत्थितानधिकृत्याकं तदभावं अ-
न्यत्र विधिमाह ।

मुदं च भरेमाणे, सिंहं च फेदं च अण्णिच्छसमिहे वि ।

लिंगेण मसागारिए, वेदणगादीण हावेति ॥

ते पश्चात्कृतादयो यदि न प्रतिक्रान्ता अभ्युत्थिताः किं तु सिद्ध-
तो गृहीत्या वर्तन्ते । अन्यत्र गत्वा तान् मुगदं च धरमाणान्
धारयतः कारयति । यदि पुनः सशिरवाकाः सन्ति ततः शिक्षां
स्फोटयति । अथ शिक्षास्फोटनं ते नेच्छन्ति ततः सशिक्षानपि
स्थापयित्वा इत्थं भ्रमणश्चिह्नं तेषां समर्पयन्ति । व्याख्यान-
वेद्यायां च चोदपट्टकं मुखपोतिकां च ग्राहयन्ति तेषामपि तथा
जृतानां पार्श्वे पठता यथा प्रतिकरूपभुतविनयः प्रयात्कव्यः । तेषु
न वारणीयः । अथ ते अन्यत्र गमनं नेच्छन्ति तर्हि तत्रैवासागा-
रिकं सागारिकसंघातरहितं प्रदर्शयिष्ये शिक्षनं राजाद्वयमुख-
पोतिकादिना भ्रमणरूपधारिणः कारयित्वा पठनीयम् । ते च
तत्रापि तथा पठन्तो न वन्दनादीनि हापयन्ति ॥

आहारउवहिसेज्जाए, समणमादीसु होइ जइय्वं ।

आणुमोयणकारावण-सिक्खसिपट्ठमि तो सुच्छो ॥

तेन तेषां समीपे पठनाहागेपदिशयानामभ्रमणादिषु भवति
यतितव्यम् । तदाऽनुमोदनं कारापणे च न च कारणकारापणा
नुमोदनदोषैः स परिगृह्यत । यतः शिक्षा मयाऽस्य समीपे
गृह्यते इति द्वितीये पदे वर्तते । ततः स शुरु इति । इयमत्र
जावना । यदि स पार्श्वस्थः पश्चात्कृतादिः पात्रयन्त्रात्मनः आहा-
रोपभ्यादिकमात्मनैवात्पादयति । ततः सुन्दरम् । आत्मना नात्पा-
दयति । तत्र आह ।

चोयइ से परिवारं, अकारमाणं जणति वा सच्छे ।

सव्वोच्छित्तिकरस्म हु, मुयजत्तीण कुणह पुरं ॥

सं तस्य परिवारं विनयमकुर्वन्तं चादयति प्रकापयति । यथा मह-
दिवं ज्ञानपात्रमनः क्रियतामस्योत्कृष्टाहारसंपादनेन विनय इति
परिवारस्याभावं आहारासिद्धपुत्रपुराणतरूपान् जणति यथा
अव्यवच्छिन्नकरस्यास्य भुतजनक्या कुरुत पूजामिति । एतेनानु-
मोदनकारापणे व्याख्याते । संप्रति स्वयमुत्पादनमाहारादीनां
भावयति ॥

हुविहा सत्ती एभिं, आहागदी करेति ते सव्वं ।

पणहाणीए जयंते, अट्ठत्ताए वि एमेव ॥

द्विविधस्य प्रतिपरिचारकस्य सिद्धपुत्रादेश्वर्थः । असत्यभावे
तेषां पार्श्वस्थपश्चात्कृतादीनामाहारादिकं स सर्वमात्मना करो-
ति । तत्रापि स प्रथमतः शुरुमुत्पादलाजे पञ्चकपरिहास्या यत-
मानोऽशुरुमपि पञ्चकपरिहासितयतनानामगुहाश्राने पञ्चकप्राथ-
म्यस्थानप्रतिसेवनात् उन्वाद्यति तदसंभवं दशकप्राथम्यं च

स्थानप्रतिसेवनात् एवं तावत् यावच्चतुर्गुरुकमसंप्राप्तः । तथापि सं-
तस्योत्पादयति । एवमेवातमार्थं पञ्चकपरिहान्या यतते । किमुक्तं
भवति । उक्तमादिद्रोणत्रयगुरुमलभमानः पञ्चकादियतनया
त्रिभिरपि देशैरगुरु गृह्णाति स तथा कुर्यान्नपि क्षान्तिमिति प्रवृ-
त्तत्वात् कृतयतनाविषयपुरुषकारत्वात् रागद्वेषविरहितत्वाच्च गुरु
इति (आचार्योपाध्यायादिषु मृतेषु नवरुहरस्य तत्त्वे स्थापना)
(सूत्रम्) निगम्यस्स एणं णवरुहरतरुणगस्म आयरियउव-
ज्जाए विमंजेज्जा णो मे कप्पइ अणायरियउवज्जायस्स हो
त्ताए कप्पइ मे पुव्वआयरियं उट्ठिमाविता ततो पच्छा उव-
ज्जायं मे किमाहु जंते दुसंगहिणं समणे निगम्ये तंजहा
आयरिएणं उवज्जाएण य ॥

निगम्यस्सेत्यादि अथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह ॥

आयरियाणं सीमो , परियातो वावि अह किंतो एस ।

सीमाणकंरिमाण व, उविज्जइ सो उ आयरिओ ॥

पूर्वसूत्रे आचार्यस्थापनीय उक्तः । आचार्याणां च शिष्या
जवन्तीति तदुक्तव्यतार्थमिदं सूत्रम् अथवा पूर्वसूत्रेषु पर्यायोऽधि-
कृतोऽस्मिन्नपि च सूत्रे एव पर्यायस्तथा च “नवरुहरतरुणग्रहण”
यदि वाऽनन्तरसूत्रे य आचार्यः स्थापनीयः उक्तः स कीदृशानां
शिष्याणां स्थाप्यते । इतीदमेनेन स्पष्टणीक्यते । अनेन संबन्धे-
नायातस्यास्य व्याख्या । निर्ग्रन्थस्य णमिति वाक्याद्भङ्गरे नवरु-
हरतरुणस्य नवस्य रुहरस्य तरुणस्य वा आचार्यसहित उपा-
ध्याय आचार्योपाध्यायः । आचार्य उपाध्यायश्चेत्यर्थः । विष्कम्भो
यावन्म्रियते ततः से तस्य नवरुहरतरुणस्यानाचार्योपाध्याय-
स्य सतो भवितुं वर्तितुं न कल्पते किं तु पूर्वमाचार्यमुद्देशाः
स्थापयित्वा ततः पश्चादुपाध्यायमुद्देशा अप्येवमाचार्योपाध्याय-
स्य सतो ज्ञितुं कल्पते । से किमाहुः । संशब्दोऽयशब्दार्थः । अथ
भदन्त ! किं कस्मात् कारणात् जगवन्त एवमाहुः सुरिराह ।
ह्यान्यामाचार्योपाध्यायाज्यां संगृहीतो ऽसंगृहीतः ध्रमणो निर्ग्र-
न्थः सदा जवति । तद्यथा आचार्योपाध्यायेन च एव सूत्रसंज्ञं
पार्थः व्यासार्थं तु भाष्यकृद्विरक्तनवादिशब्दार्थानामर्थमाह

तिविरिमां होइ नवां, आमोदमगं तु रुहरगं वेति ।

तरुणं चत्तामत्तरुण, मज्जिमो घेरतो सीमो ॥

प्रव्रज्यापर्यायेण यस्य त्रीणि वर्षाणि नाधिकमित्येव त्रिवर्षो
जवति नवः तस्य पर्यायेण चत्वारि वर्षाण्यारज्य यावदाधोम-
शक वर्षम् अत्राङ्गमर्यादायां यथा आपाट्तिपुत्रादृष्टे देवः । किमुक्तं
जयति । पाट्तिपुत्र मर्यादाकृत्यारतो कृष्टे देवः । इत्यत्र ततोऽय-
मर्थः । यावत्परिपूर्णानि पञ्चदशवर्षाणि पारुशाद्वर्षाद्वर्षाक
तद्गुरुकं अवन्त समयविदः । ततो जन्मपर्यायेण पारुशवर्षा-
ण्यारज्य यावच्चत्वारिंशद्वर्षाणि तावत्तरुणः । ततः परं यावत्स-
प्ततिरेकेन वर्षेणोता तावन्मध्यमः । ततः परं सप्ततरारज्य
स्थविरः शिष्यः ॥

अणवकस्म वि रुहरग-तरुणगस्म नियमेण संगहं विति ।

एमेव तरुणमज्जे, घेरस्मि य संगहो नियमे ॥

यः प्रव्रज्यापर्यायेण त्रिवर्षोत्तीर्णः सोऽनवक उच्यते । तस्यापि
आस्तां नवकस्येव शिष्यार्थः । उदरकः सन् तरुणकस्तस्य द्वाद-
शवर्षाण्यारतो यावत्पञ्चदशवर्षाणि तावन्नित्यर्थः नियमेन संग्रह-
मभिस्थापिताः आचार्योपाध्यायानां संग्रहणं कृते अजिनवस्था-
पिताचार्योपाध्यायाः संग्रहीतेन तेनावरुणं यस्ति तव्यमिति भावः ।

तथा यः प्रव्रज्यापर्यायेण त्रीणि वर्षाणि नाद्याप्युत्तीर्णः स नवक-
स्तस्मिन्नवके तरुण मध्यमे स्थविरं च शिष्यादुदरं च । एवं पूर्वो-
क्तेनैव प्रकरणेन संग्रहं कृते । किमुक्तं जयति । नवकस्य रुहरस्य
वा तरुणस्य वा मध्यमस्य वा स्थविरस्य वा नवकत्वादेव निय-
माचार्योपाध्यायसंग्रहो वेदितव्य इति ॥

वा खलु मज्जिमघेर-गीयमगीए य होइ नायवं ।

उट्ठिमिणा उ गीए, पुव्वायगिए उ गीयत्थे ॥

वा शब्दो विज्ञायायां खलु निश्चितं त्रिवर्षपर्यायोत्तीर्णत्वेनामयकं
मध्यमे स्थविरं च प्रत्येकं गीते अगीते वर्षाणां नानात्वं ज्ञातव्यम् ।
तदेवाह ॥ (उट्ठिमिणा उ अगीते) अगीतार्थे उद्देशना इत्यमत्र
ज्ञातव्यम् । ये मध्यमाः स्थविरा वा त्रिवर्षपर्यायोत्तीर्णा अप्यगीता-
र्यास्ते नियमात् यः स्थापितो गणधरः तस्य शिष्या वयदयन्ते ।
इति गीतार्थेषु न स्थविरं मध्यमे च पूर्वोक्तार्थः पूर्वोक्तार्थसंग्रहः ।
ये मध्यमा स्थाविरा गीतार्थाः पूर्वोक्तार्थेहिं धारयन्तीति ।

नवरुहरतरुणगस्मा, विट्ठाए विमुंजियस्मि आयरिए ।

पच्छे अजिमं तो, नियमा पुण संगहे ठाह ॥

नवश्च रुहरकश्च तरुणश्च समाहारो ब्रूहः । तस्य पुनः संग्रहा-
र्थमाचार्ये विष्कम्भितविधिना नियमेनान्यस्य गणधरस्याभिषेकः
कर्त्तव्यः । अविधिना अभिषेककरणे प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका
माप्ताः । कोत्र विधिरिति चेदुच्यते । आचार्यः कालगतो न प्र-
काश्यते यावद्व्यां गणधरो न स्थापितः तथाचाह (पच्छेत्ति)
आचार्ये कालगते पच्छेत्ते देशे अभिषेकः करणीयः । एतदेवाह ।

आयरिए कात्तगए, न पगासेज्ज अट्ठावेहं गणहरस्मि ।

राप्तेव अणानिमित्तं, रज्जकम्बोतो तहा गच्छे ।

अस्थापिते अन्यस्मिन् गणधरे आचार्यः कालगतो न प्रकाश्यते ।
अत्र दृष्टान्तो राजा काल गतस्तावन्न प्रकाश्यते यावद्व्यां नाभि-
पिच्यते । अन्यथा अतर्जपिके राज्ञि यथा राज्यक्रांभो भवति ।
दायदेः परस्परविरोधतः सर्वे राज्यं विन्युष्येते इत्यर्थः तथा ग-
च्छेऽप्यन्यस्मिन् अस्थापिते गणधरे यथाचार्यः कालगतः प्रकाश्यते
तदा गच्छक्रांभो जवति तमेवाह ॥

अणाट्ठावहाणमच्छेदं, ग्वित्तंताणा सपक्खपरपक्खे ।

लयकेपणा य तरुणे-सारणमाणोवमाणे य ॥

केषांचिदनाथा वयं जाता इत्यवधानं जवेत् केषांचित् (सच्छे-
दात्तं) स्वच्छन्दचरिता अपरं कंचित् किमाः किमचित्ता भवेयुः ।
तथा स्तेनाः स्वपक्के परपक्के चात्तिष्ठन्ति तनाथा इव स्वाधनां क-
म्पनं तथा तरुणानामाचार्यपिपासयाऽन्यत्र गमनम् । तथाऽसार-
णा संयमयोगेषु सोदातां पुनः संयमाध्वन्यप्रवर्त्तना । तथा माना-
पमानं च सांप्रतमेतानेव दोषान व्याचिन्त्यासुः प्रथमतोऽनाथाव-
धानस्वच्छन्दचारितं किमचित्तन्वानि व्याख्यानयति ।

जायामो अणाट्ठा ति, अणहि गच्छंति केइ ओट्ठावो ।

सच्छेदा व जमंति, केइ खत्ताउ होज्जाहि ।

बासा वृक्षास्तरुणा वा केचिदगीताया आचार्याणां विप्रयोगे
ज्ञातावयमनाथा इति विचिन्त्य केचिदन्यत्र गच्छन्ति । केचिदव-
धाययुः तथा केचिन्मध्यमैश्चत्वारो गणाधरस्य स्वच्छन्दा ज-
मन्ति । अपरं केचिदाचार्यविप्रयोगतः किमा किमचित्ता अपगत-
चित्ता भवेयुः । स्वपक्केपरपक्केस्तनानुवृत्ताकम्पनं चाह ।

पामत्थगिहत्थादी, उअिकम्बोवज्ज खुड्गादीओ ।

अथा वा केषमाणा उ, केइ तरुणा उ अच्छंति ॥

स्वपक्केपार्थस्थादयः परपक्के गृहस्थादयः । अत्रापि शब्दात्परती-

यिकप्रदण धुल्लकादीन् उक्त्वा मयैः । किमुक्तं प्रवति पार्थ-
स्थादयः धुल्लकादीन् विपरिणमय पार्थस्थादीन् कुर्युः । अन्य-
तीर्थिकाः स्वज्ञानया गृहस्थाभिः । इतः यानेन कम्पमानाः
सयमे परापदेः केचित्तरुणास्तिष्ठन्ति । इयमत्रावना । यथा
पञ्चमताऽन्यस्मिन्नवपुःस्थाने घातेन कम्पमाना तिष्ठन्ति । एव
केचित्तरुणा गच्छन्ति वर्तमानाः सयमानाः सयमे परापदेः ॥
कम्पमानास्तिष्ठन्तीति । तरुणादपमस्मरणादोषं चाह ॥

आयग्यपिवासाए, काक्षगं तु संजु ते वि गच्छेज्जा ।

गच्छेज्ज धम्ममहा, वि सारथितगच्छस्म अमती ॥

केचित्तरुणा आचार्यपिपासायाऽनाचार्यमन्त्रेण ज्ञानदर्शनचा-
रित्राजोऽनुत्तरा जयति तस्माद्वयमाचार्यसमीपं वर्तितव्य-
मित्याचार्यवाञ्छया काक्षगतं भूत्वा तेऽप्यन्यत्र गच्छेयुः । तथा
धम्ममहा अपि केचित् सारथितुरजाये गच्छान्तर गच्छेयुः । माना
पमानादोषमाह ।

माणिया वा गुरुणं तु, येगदीन्धकेचिन्ना नन्थि ।

माणं तु तन्नो अन्नो, अवमाणजयाउवगच्छेज्जा ॥

तत्र केचित्स्थविरादय एव चिन्तयेयुः यथा सर्वकात्रं मानिना
वयं गुरुजिः । अत्र गाथायाम् ।

पगामिज्जा काक्षगं, एयदेसरवट्टा ।

अगामि ववन्थविण्, ताह पगामेज्ज काक्षगं ॥

यस्मादेते दोषास्तस्मादेतदोषार्थमाचार्यं काक्षगतं न प्र-
काशयेत् यदा पुनरन्यो गणधर्मं व्यवस्थापितो जयति तदाऽन्य-
स्मिन् व्यवस्थापित काक्षगतं प्रकाशयेत् आचार्योपाध्यायादिषु
मृतेषु निर्ग्रन्था आचार्यादिपदेहेराः ।

(सूत्रम्) निर्गन्धीपणं गवरुहरतरुणिथाए आयग्यउवज्जाए
पविस्तिणियं विमंजेज्जा एणे से कप्पे अणायारिय
अणुवज्जाइयत्ताए अपवत्तिणिण् य होत्ताए कप्पे मे
पुक्खं आयरियं उद्दिमावित्ता तन्नो पच्छा उवज्जायं
ततो पच्छा पविस्तिणियं से किमाह जनेति संगहिया म-
मणी निर्गन्धी ते तह आयरियाणं उवज्जाएणं पविस्ति-
णिण्य ॥ १२ ॥

निर्ग्रन्था णमिति एवंचत् । नवरुहरतरुणाया नयाया रुहराया-
स्तरुण्या वा इत्यर्थः । आचार्योपाध्यायः समाम्नेऽत्र एवंचत्
आचार्योपाध्यायमेतत् । प्रवर्तिनी च विष्कज्जुयात् श्रियते ततः
(से) तस्या अनाचार्योपाध्यायाया उपलक्षणमेतत् प्रवर्तिनीर-
हितायाश्च नो कल्पते जयितुं किंतु एवमाचार्यमुद्दिश्यापि ततः
पञ्चाहुपाध्यायं ततः पञ्चाप्रवर्तिनीकया जयितुं कल्पते से कि-
माह रित्यादि । अथ भदन्त ! किं कस्मात्कारणाद् जगवत एव-
माहूः । सूरिराह त्रिजिः संगृहीताः श्रमणो निर्ग्रन्थो मदा जय-
ति । तद्यथा आचार्योपाध्यायेन प्रवर्तिन्या च एव सूत्रमेके-
पार्थः । अत्रायमाहुः । किं कारणेन ननु यत्त्रिजिः संगृहीता नि-
र्ग्रन्थी जयति । तत्राचार्योपाध्यायसंग्रहं गुणानुपदर्शयति ।

दूरस्थमि वि कीरु, परिभे गारवजयं मवदुमाणं ।

उद्देय अवर्तती, चोणुं जे सुहं होइ ॥

इत्येऽपि पुरुषे स्वपरपक्षेण च क्रियते गौरवं जयं सबहुमानं
चेत्यर्थः । इयमत्र भावना यद्यपि तत्र आचार्य उपाध्याया वा संघ-
तीनां दूरे वर्तते तथापि इत्येवमस्ति पुरुषस्य गौरवेण भयेन वा

कोऽपि संघतीनामपन्याय न करोति । किं तु स्वपक्षे परपक्षे च
सुबहुमानो जायते । तथा संघतीं प्रवर्तिन्याच्छब्दे भवतेमाना
चाहियतुं जे इति पादपूरणे इति वचनात्सुखं जयति । किमुक्तं
भवति आचार्योपाध्यायभयतो न काचिदपि संघती आचार्य-
तिमाचरति । याऽपि काचिदाचरति । सापि प्रवर्तिन्या सायप-
म्ने शिष्यते । अथ शिष्यमाणापि न प्रतिपद्यते ततः प्रवर्तिनी
ब्रूते । आचार्यस्योपाध्यायस्य चाहं कथयिष्यामि । ततः सा जी-
ता प्रवर्तिन्या उपपाने तिष्ठति । एते आचार्योपाध्यायसंग्रहे गुणाः ॥
संग्रहे प्रवर्तिनीसंग्रहे गुणानाह ।

मिहो कहाजह्वरविह्वरहिं, कंदप्पकिड्ढावउसत्ताणेहिं ।

पुव्वावरे ते सुयनिहकालं, गिण्हाइ तिणं गणिणीमहीणा ।

मित्रः कथापरस्परं तर्काद्विकथाकरणं जह्वरविह्वर नाम तेषु
गृहस्यप्रयोजनेषु कुशलविण्महादिषु वा प्रवर्तनम् । एताभ्यां
कन्दपकीरा कन्दपकीरकजननीकायशाकंछाद्यकुसल्य शरीर-
पकरणविज्ञाकरणम् । एताभ्यां च तथा पूर्वगतं अपरगतं च
गणिन्या प्रवर्तिन्यास्वधीना सती संगृह्यते । तथा तत्प्रवर्ति-
नीसंग्रहोऽपि साध्याः श्रेयाद् । एतद्वचविभावयिषुलोकेष्वपि
स्त्रियास्त्रिवधं संग्रहमाह ।

जायं पित्तवमा नारी, दत्ता नारी पतिववसा ।

विहवा पुत्तवमा नारी, नन्थि नारी मयंवसा ॥

जाना सती नारी पितृवशा पितुरायत्ता जयति । दत्ता परि-
णता सती नारी पतिवशा भर्तृगयत्ता विधवा मृतपतिका ना-
री पुत्रवशा । नास्ति एव च सती नारी कदाचनपि स्वयवशा ।
अमुमयार्थं प्रकारान्तरेणाह ।

जायंपि य रक्खंती, मातापित्तिसामुदेवगदिषं ।

पतिनायपुत्तविह्वं, गुरुगणिगणिणी य अउजंपि ॥

जातामपि नारी रक्खती मातापित्तौ । दत्ता परिणीता रक्खन्ति
श्वश्रुदेवरभर्तादयः । देवरग्रहणं स्वसुरजस्रादिरुपलक्षणम् । वि-
धवा पुनः पिता ज्ञाता पुत्रो वा यदि जीवन्ति पित्रादयस्तर्हि स-
र्वेऽपि रक्खन्ति । एवमायिकामपि गुरुराचार्यो गणी उपाध्यायः
गणिनी प्रवर्तिनी रक्खति ॥

एगगिणि अपुग्गिमा, सकवाहपरपं तु नोपाविमे ।

सगणे व परगणे वा, पव्वतिया पीयमंगहिदा ॥

यथा जताद्यधीना नारी एकाकिनी अपुरुषा भर्ताद्विपुरुषगहि-
ताः सकपाटं परगृहं न प्रविशति एव प्रव्रजिता पित्रिसंगृहीता
आचार्योपाध्यायप्रवर्तिनीसंगृहीता स्वगणे परगणे वा एकाकि-
नी न गच्छति ।

आयरियउवज्जाया, मययं माहुस्स संगहो वुविहो ।

आयरियउवज्जाया, अज्जाएपवत्तिणी तइयो ॥

संगृह्यतीति संग्रहः । संग्रहक इत्यर्थः साधवाः सततं सर्व-
कात्रं संग्रहः संग्रहको द्विविध आचार्योपाध्यायौ । अधिकारिणो
अविधस्तद्यथा ज्ञाताचार्योपाध्यायौ तृतीयः प्रवर्तिनी । अत्रैवा-
पवादपदमाह

वितियपदे मा धंरी, जुम्मा गीया य जइ खलु जेवज्जा ।

आयरियादो तिह्वि, अमतीए न उ दिमा विज्जति ॥

द्वितीयपदे अपवादपदे सा प्रव्रजिता स्थाविरा ययसा वृत्ता जी-
र्णा चिरकात्रप्रव्रजिता गीता उन्मर्गापवादस्मात्माचारीकुशलतया
गीतार्थो यदि खलु जयेत् ततः आचार्यादीनामाचार्योपाध्यायप्र-

वर्तिनीनां तिसृषामप्यजावे न संग्राहकमाचार्यमुपाध्यायं प्रवर्ति-
नीं च उद्देशाययेत् दोषासंज्ञात् आचार्यादिष्वप्यभाषितेऽङ्गः

(सूत्रम्) निष्ठा गणाग्रो अवकम्प मेहुणधम्मं पदिसेविज्जा
निष्ठा संवत्तरायं तस्म तप्पतियं णो कप्पइ आयरियत्तं वा उव-
ज्जायं जाव गणावच्छेयत्तं वा उद्दिमिच्चए वा धारित्तए वा
तिहि संवत्तरेहि वीतिकेतेहि चउत्थयंसि संवत्तरंसि पट्ठियंसि
उट्ठियंसि त्रियंसि उवमंतस्स पदिक्खियस्स निव्विगारस्स एवं
से कप्पइ आयरियत्तं वा गणावच्छेयत्तं उद्दिमिच्चए वा धारित्तए
वा १३ गणावच्छेयत्तं वा अणित्तिवित्ता मेहुणधम्मं पदि-
सेविज्जा जाव तस्म तप्पतियं नो से कप्पइ आयरियत्तं वा जाव
गणावच्छेयत्तं वा उद्दिमिच्चए वा धारित्तए वा १४ गणा-
वच्छेयए गणावच्छेयत्तं णित्तिवित्ता मेहुणधम्मं पदिसेवि-
ज्जा निष्ठा संवत्तरायं तस्म तप्पतियं णो कप्पइ आयरियत्तं
वा जाव उद्दिमिच्चए वा धारित्तए वा तिहि संवत्तरेहि
वित्तिकेतेहि चउत्थयंसि संवत्तरंसि पट्ठियंसि पट्ठियंसि
उवट्ठियंसि त्रियस्म उवमंतस्स उवरयस्स पदिपरियस्स नि-
व्विगारस्स एवं से कप्पइ आयरियत्तं वा गणावच्छेयत्तं
वा उद्दिमिच्चए वा धारित्तए वा १५ एवं आयरियउवज्जा-
यगावि दो आलावगा । १६ । १७ ।

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धस्तत्र भाह ।

नवनरुणे मेहुण्डं, कोई मेवेज्ज एम संबंधो ।

अश्वतजकवणादि—वसंगहो एत्थ विमए वा ॥

अप्परियाए वि गणां, दिज्जइ वुत्तंति मा अतिपमंगा ।

मेक्खियमपुसपज्जय, दाहंति गणं अतो सुत्तं ।

पूर्वसूत्रे नवतकणादिकः साधुरक्तस्तत्रकोऽपि नवनरुणो मोहो-
दयवशान् मैयुनं सेवते कृत्तमैयुनसेवाकस्य च यथाऽऽच्चा-
येत्वादिकमुद्देश्यं तथाऽनेन सूत्रेण प्रतिपाद्यते इत्येष सू-
त्रसम्बन्धः । अश्वतजकवणादि—अश्वतजकवणादिनिमित्तं संग्रहः ।
आचार्यादिकोऽनन्तरसूत्रेऽभिहितः अत्रापि स एव संग्रहो-
ऽभिधीयते इति । अथवा पूर्वतरंगे सूत्रेषु अपर्यायेऽपि गणा
दीयते इत्युक्तं तद्विषयाचार्यादिपदानुक्तानां त एतत् भुत्वा
मा अतिप्रसङ्गामैयुनं सेयित्वा अपूर्णे पर्याये गणं दास्याति
तत एतन्निवारणार्थमिदं सूत्रम् । अनेन सम्बन्धेनायातस्या-
स्य व्याख्या । जिभुरगणादपक्रय मैयुनं प्रतिसेवते तस्य
ब्राह्मणं संवत्सराणि यावत्तत्प्रत्ययं मैयुनसेवाप्रत्ययं न कल्प-
ते आचार्यत्वमुपाध्यायत्वं यावत्करणान्प्रवर्तित्वं स्यविरत्य-
मिति परिग्रहः । गणावच्छेदित्वं वा उद्दिष्टमनुज्ञातुमतोऽपि
तस्य कल्पते स्वयं धारयितुं किन्तु त्रिषु संवत्सरेषु व्यतिक्ता-
न्तेषु चतुर्थे संवत्सरे प्रस्थिते प्रवर्तितुमारब्धवति तच्च प्रस्थित-
स्यमजिमुखीभवन्मोक्षेऽपि जवति तत आह । अस्थिते अव-
सेमाने स्थितस्य वर्तमानस्य किं विशिष्टस्य सत इत्याह । उप-
शान्तस्य उपशान्तबोधादयस्य तच्चोपशान्तत्वं प्रवृत्तिनिषेधादव-
सीयते तत आह उपरतस्य मैयुनप्रवृत्तेः प्रतिनिवृत्तत्वं दाक्षिण्य-
वशादिमात्रतोऽपि भवति । तत आह मैयुनप्राप्तातिक्रम्येन
विरतः तस्य तदापि च प्रतिविरतत्वं विकारादर्शनतोऽपि मैयु-
नानिजावहेतुकविकाररहितस्तस्य कल्पते आचार्यत्वं यावत्गणा-

वच्छेदित्वं वा उद्दिष्टं वा धारयितुं वा एष सूत्रसंकेतार्थः ।

व्यासार्थं तु जावतो जाप्यकदाह ।

दुविहो माविक्खियरो, निरवेक्खो उदिमि जाइजयणाए ।

जोगं च अकाऊणं, जाव स वेस्मादि संवेज्जा ॥

उद्दिष्टो द्विप्रकारः खलु मैयुनप्रतिसेवकस्तथा सापेक्ष इतरश्च
इतरो निरपेक्षः तत्र निरपेक्षो य उद्दिष्टो वेदोदयं यो वा यानि यो-
गं यतनया योगमकृत्वा यदि वा स वेदयादिकां संवेत । एव त्रि-
विधोऽपि निरपेक्षः गुरुनीयकरापेक्षारहितत्वात् ॥

सावेक्खो उ उदिमो, आपुच्छे गुरुं तु सां जति उवेक्खे ।

ता चउगुरुणा जवति, मीसो च अणापुच्छए गच्छे ॥

यदि पुनरुद्दिष्टो उदयप्रतिमोहो उदिते वेदे इत्यर्थः । गुरुमापृच्छ-
ति समापेक्षः सह अपेक्षा यस्यास्ति स समापेक्ष इति व्युत्पत्तः ।
तत्रापृच्छायां यदि स गुरुरपेक्षां कुरुते ततस्तस्य प्रायश्चित्तं च-
तुर्गुरुका प्रवर्तते । स च साधुरनापृच्छयगुरुं याति तर्हि तस्यापि
प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकाः । सा च पृच्छा त्रीन्वारान्कर्तव्या । तथा चाह ।

अहवा सइ दो वारो, आयरिए पुच्छ अकडजोर्गी वा ।

गुरुणा तिमि उ वारं, तम्हा पुच्छेज्ज आयरिए ॥

अथवा । सङ्केतक वारं यथाचार्यान् पृच्छति तथापि प्रायश्चित्त
चतुर्गुरुकाः अथ द्वौ वारौ पृच्छति न तृतीयमपि वारं नदापि चतुर्गु-
रुकाः । अथवा वारत्रयपृच्छायामपि कृतायां यदि अकृतयोर्गी
यतनायोगमकृत्वा गच्छति तदानीमपि चतुर्गुरुकाः । यत एवमेक
द्वौ वा वारौ पृच्छायां प्रायश्चित्तं तस्माच्चैत्र वारान् आचार्यान्
पृच्छेत् सोऽपि तथा दर्शनात्तथा चाह ।

बंधे य घाने य पमारणे य, दंडेसु अन्नेसु य दारुणेसु ।

पमत्तमत्ते पुण चित्तहेउं, लेए वि पुंडंति उ तिमि वारे ॥

राज्ञा बंधे आदिष्टे यदि वा घाने प्रहारं अथवा प्रमारं कुमरण-
मारणे अन्येषु च दारुणेषु हस्तपादच्छेदादिषु दारुणेष्वदिष्टेषु-
सोके त्रीन् वारान् राजा पृच्छयते । किमर्थमित्यत आह प्रमत्त-
व्याकृतेन यदि वा मद्यपानेन मत्तनादिष्टं ज्ञेयं प्रशान्तस्य पुन-
श्चित्तमुपजायते । यथा मा मार्यतामिति वारत्रयमनापृच्छायां स
कल्पते किमिति स मारित इति । एवं यथा राजा केनापि त्रीन्
वारान् पृच्छयते तथाऽचार्योऽपि ॥

आलोइयमि गुरुणा, तस्म चिकिच्छा विहीए कायव्वा ।

निव्विगितगयादीया, नायव्वा कमेणिमेणं तु ॥

आलोचने वारत्रयमापृच्छायां कृतायां गुरुणा आचार्येण तस्या-
दित्येदस्य साधोर्विधिना चिकित्सा कर्तव्या सा चिकित्सानिर्वि-
कृतिकादिका क्रमेणानेन वडयमाणेन ज्ञानव्या तमेव क्रममाह ।

निव्वायमिय अवमोदारिय, वेयावचे तं व ग्राणे य ।

वाहिंरुणे य मंडलि—चायगवयणं व कप्पट्टी ॥

प्रथमतो निर्विकृतिक कारयितव्यः तत्र यदि निर्विकृतिकं नष्टः
कुर्वता नोपशाम्यति चेदस्ति निर्विकृतिकेनावमौदयं कारयित-
व्यं तथाप्यनुपशाम्यति ततश्चतुर्थोदिकं कार्यन्ते तथाप्यतिष्ठति
वेयावृत्त्यं कारणीयं वेयावृत्त्येनाप्यतिष्ठति स्थानेन ऊर्ध्वस्थानेन
तिष्ठति तथाप्यनुपशाम्यति आर्हंरुने कार्यते । देशकादिगुरुकानां
सहायो दीयते इत्यर्थः । तत्र यदि एव परिश्रमणोपशान्तो ज-
वति चेदस्तनः सुन्दरमय नोपशाम्यति ततो यदि स बहुथ-
तस्तर्हि स सूत्रमण्डली च दाप्यते । अत्रार्थे चादकवचनं यथा
किमर्थं स मण्डली दाप्यते । सुरिराह । दृष्टान्तोऽत्र कप्पट्टीति

कुलवधुः । “ एषो सट्टी तस्स पुत्तो धणावज्जणमिमिस्सं देसैतरं गतो । जारिया सट्टिसमीवं मुक्का । सा य सुइभोयणतवावि-
हेवणमैरणपसाहणरया घरवावारमकुण्ठती अन्नया ठम्मसिया
जाया । दासबेदि जणइ । पुरिस्सं मग्गे तीए सट्टिणो कहियं
तेण चितियं । जायज्ज वि न विणस्सति ताव चितेमि उवायं
सेट्ठिणं । भणिया कल्लहं काळण तुमं गच्छ जेण सा घरवावारं वु-
ज्जुत्ति अन्नहा विणिरिस्सहिति । एवं सामत्थं कण अन्नया सट्टी
घरमागभो आमोक्खं मग्गे सा न देइ तो सट्टिणा महतो कल्ल-
हो कतो सा पेड्डिक्कण निस्सारिया । सा य बहुय कल्लहसइ
साळण तत्यागया सट्टिणा जणिया । भत्ति बहूए तुमं अज्जप-
भित्ति सव्वा वावरो कायव्वो सा तदेव करितुमारहा । तत्रो
तीए वावारवाउत्ताए ज्ञायणमावि वियाल्लवेत्ताए कुत्तो मरणप-
साहणं । दासबेदि तीए जणियं मग्गितो चिट्ठित्ति पुरिस्सं कया मल्लि-
ज्ज तीए जणियं मरणस्स वि मे अन्नसरो नत्थि कतो पुरिस्सस्स ”
एवं । यथा तस्या गृहव्यापारव्यापृततया घेदोपशान्तिरनुत्तया
ऽस्यापि सूत्रमण्डलयापि व्यापारव्यापृततया कदाचिद्देवोपशा-
न्तिः सजायते । ततः सूत्रमण्डलमयमण्डला च दाप्यत इति व्य० ।
(अत्राचार्यमाधुनामवधानावधये बहुवचनं तच्च व्यवहार-
जाप्यतोऽवसेयं तत्रान एव किञ्चिदुक्तम्) बहुभुवोऽपि पादो
न कल्पते आचार्योदितया उद्देश्यम् ।

(सूत्रम्) बहवे जिकखुणो बहुम्सु तवज्जागमवहुमो बहुसु
आगाढगादेसु कारणेसु माइमुमावाइअमुइपापजीवी जाव
जीवाए तेसिं तप्पनियं नो कप्पइ जाव उदिसित्तए वा धारि-
त्ताए वा एवं गणावच्छेइया वि एवं आयरियउवज्जाएया-
वि बहवे जिस्सुणो बहवे गणावच्छेइया बहवे आयरियउव-
ज्जाया बहुसुआ वज्जागमवहुमो बहुसु आगाढगादेसु माइ-
मुमावाइअमुइपावजीवी जाव जीवाए तेसिं तप्पति णो
कप्पइ आयरियत्तं वा उवज्जायत्तं वा पवत्ति वा धेरत्तं
वा गणधरत्तं वा गणावच्छेइयत्तं वा उदिसित्तए वा धारि-
त्ताए वा । इति व्यवहारस्स तइओ उद्देशो ॥ ३ ॥

सूत्रसप्तकम् अथास्य पूर्वसूत्रैः सह सम्बन्धमाह ॥

वयमप्रतिपत्तये पणते, अयमप्रतिपत्तौ उस्स अइयारो ।

इत्तिरियपमत्तं वा, उत्तं इदमावकहियं तु ॥

पूर्वसूत्रेषु व्रतस्य मेषुनविरत्यादेरन्तःसारः प्रकृतोऽधिकृतोऽयमपि
चान्यस्तस्य व्रतस्यातिशार इति तत्प्रतिपादनार्थमिदं सूत्रसप्तक-
म् । अथवा पूर्वसूत्रेषु त्रीणि संवत्सराणि यावदाचार्यत्वादीनि न
कल्पन्ते इति वचनादित्थमपात्रमुक्तमिदं पुनः सूत्रसप्तकेनानिधी-
यमानमपात्रं यावत्कथिकं बहुशो यावज्जीवमाचार्यत्वादीनि क-
ल्पन्त इति बह्व्यमाणात् ॥

अहवा एगहिगारे, उद्देशो तइयओ उ ववहारे ।

केरिमित्ता आयरिओ, उविज्जइ केरिसो नेत्ति ॥

अथेति संबन्धस्य प्रकारान्तरोपदर्शनं व्यवहारं तृतीयोद्देश-
कारिणो यथा कौटिल्यः आचार्यः स्थाप्यते कौटिल्यो न । तत्र
यादृशः स्थाप्यो यादृशश्च न स्थाप्यस्तादृश उक्ताऽयमन्यो न स्थाप्य-
त इति प्रतिपादनार्थमेष सूत्रसप्तकारम्भः ॥

अहवा दीवगमेयं, जह पमिमिच्छो अजिकखमाइओ ।

सागारियमेवि एवं, अजिकखओहावणकरी व ॥

अथेति पर्ववत् । दीपकमेतत्सप्तसूत्रकं पूर्वसूत्रेष्वधिकाराद्योद्दि-
पनार्थमिदं सूत्रसप्तकमधिकमेवार्थमुपदर्शयति । यथानेन सूत्रसप्तकं
न अजीकृणं मायी बहुशो मायावी यावज्जीवमाचार्यत्वादिषु पदेषु
प्रतिषिद्धस्तथा मेषुनसूत्रपञ्चकमध्ये यो भिक्षुसूत्रे निरूपणसूत्र-
द्वये च सागारिकत्वेवी मेषुनप्रतिषेवी संवत्सरत्रयातिक्रमे योग्य
उक्तः सोऽप्येवमजीकृणं सागारिकत्वेवी सन् यावज्जीव्यं प्रतिषि-
द्धं द्रष्टव्यः । तस्यापि यावज्जीवमाचार्यत्वादीनि न कल्पन्ते इति
प्रावस्तया अवधावनसूत्रकेऽपि यो भिक्षुसूत्रे निरूपणसूत्रद्वये
वर्षत्रयातिक्रमेण योग्य उक्तः सोऽपि यदि अजीकृणमवधावन-
कारी प्रवति ततस्तस्यापि यावज्जीवमाचार्यत्वादिषु प्रतिषेधः ।
अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । भिक्षुबहु भूतं सूत्रं यस्या-
सौ बहुभुतः । बहुरागमोऽर्थपरिहारं यस्य स बह्वागमः । तथा
कुलप्राप्तं गणप्राप्तं यत्सच्चित्तादिकं व्यवहारेण त्रेकव्यं कार्यं वा
आगाढगाढं कारणं तेषु आगाढागाढेषु बहुमप्युत्तेषु बहुशोऽनेक-
प्रकारं मायी मायावान् मृषावादी अशुचिराहाधर्मव्यवहारी
पापजीवी कंटसाद्याजीवी तस्य यावज्जीवं तत्प्रत्ययं मायित्व-
मथावादित्वादित्यस्य न कल्पते आचार्यत्वं वा यावत् गणावच्छे-
दित्वं वा तद्वत् वाऽनुकूलं स्वयं वा धारयितुम् । एष प्रथमसूत्र-
संक्षेपार्थः । एवं गणावच्छेदसूत्रमाचार्योपाध्यायसूत्रं च भाषनी-
यं पाठोऽपि सुप्रतीतः । यथा च त्रीणि सूत्राण्येकत्वेनास्तानि
इत्येवं त्रीणि सूत्राणि बहुत्वं वक्तव्यानि । सप्तमं बहुभिक्षुबहुग-
णावच्छेदिवद्वाचार्यविषयं तदपि तथैव । अत्रभाष्यहृदाह ॥

एगत्तवहुत्ताणं, सव्वेसिं तेसिमेगजातीणं ।

सुत्ताणं पिरेणं, वोउं अत्थं समासेणं ॥

एकत्वबहुत्वादिसंबन्धिनां सर्वेषामेतेषां सूत्राणामेकजातीयाना-
मेकप्रकाराणां पिरेणान्युक्तं वैयक्त्येन प्रतीतः । तत्र प्रथम-
मेकत्वबहुत्वविषयावाक्येपरिहारावाहः ॥

एगत्तियसुत्तेसुं, जणिपसुं किं बहु पुणोग्गहणं ।

चायगमुणसू इणमो, जं कारणं मो बहुग्गहणं ॥

एकत्वेनैकवचनेन निरुक्ताभ्यैकत्विकानि तथैकत्विकेषु किं पुन-
र्बहुग्रहणं बहुत्वविशिष्टसूत्रसमुत्पत्त्योपादानं स्मरिह । यत्कारण-
येन कारणेन सो इति पादपूरणे बहुग्रहणं बहुत्वविशिष्टसूत्रो-
पादानं तत्कारणमिदं हेत्वाह ! भृष्टं तदेवाह ।

लोगमि मयमवज्जं, होइ अदं सहस्स मा एवं ।

हाहिति उत्तरियमि वि, उत्ता उ कया बहुकए वि ॥

लोकं बहुजिरुत्तये सेवितेऽयं म्हायः शतमवयं सहस्रमदृष्ट्यं
तत एवमैतरेकेषुपि लोकोत्तरिकेऽपि व्यवहारे प्रसङ्गा मा नू-
दिति तत्प्रतिषेधार्थं अत्रारि सूत्राणि बहुकेऽपि बहुवचनं कृतानि ।
सांप्रतमागाढागाढकारणादीनि पदानि व्याचिख्यासुराह ॥

कुल्लगणसंयपत्तं, सच्चित्तादी उ कारणागाढं ।

जिहाणि निरीहत्ता, माय। तेणेव असुतीउ ॥

सच्चित्तनिमित्ताऽसच्चित्तनिमित्ता वा यो व्यवहारः कुत्रेक्षितो यथेवं
सच्चित्तादिकं विवादास्पदीकृतं कुत्रेण त्रेकव्यमिति तत्कुल्लगणस-
मेवं गणप्राप्तं सङ्गप्राप्तं प्रावनीयम् । यत्र यत्सच्चित्तादिकं विवा-
दास्पदीकृतं व्यवहारेण उच्यते वा कुल्लगणं वा तत्कारणागाढं
कारणम् । तथा कथमहमेवं व्यवहारमाहाराणुपग्रहे धर्मेयानं नो-
जितं जिहामिति बुद्ध्या परेषां जिहाणि निरीक्ष्यमाणो माय।
तैवैव मायित्वेनैव सोऽशुचिः तमेवाशुचिं धर्मभावजेदतः प्रकथयति
दम्बे जावे असुती, जावे आहारवदणादीहि ।

कणं कुण्ड अकणं, विविहेहि य रागदोसं हि ॥

अशुचिर्दिष्टा ह्येतो भावतः । तत्र योऽशुचिना मितगात्रो यो वा पुरीषमुत्सृज्य पुनौ न निर्लेपयति स ह्येतोऽशुचिः । जावे भावतः पुनरशुचिराहारबन्धनादिभिर्विधैर्वा रागदोषैः कल्प्यमप्यकल्प्यं करोति । किमुक्तं भवति । आहागेपधिश्यादि-निमित्तं बन्धननीचैर्बुद्ध्यादिना वा तापितो यदि वा एष मम स्व-गच्छसंबन्धः । स्वकुलसंबन्धीति रागतोऽप्यवा न मोक्षं वन्दते धिरूपं वा भाषितवानित्यादिहेतुतोऽयं भूतोऽयं भूतोपदेशनाजा-व्यमनाभाव्यं करोति । अनाजाव्यमप्याजाव्यं सोऽप्यवहारी जाव-तोऽशुचिः । एतदेव सुव्यक्तमाह ।

दण्वे भावं असुती, दिव्यम्पीचिह्नमादिसिक्तो उ ।

पाणनिवायादीहि उ, जावमि उ होइ असुईओ ॥

अशुचिर्दिष्टा ह्येतो जावे च तत्र ह्येतो विद्यादिना क्षिप्त आदिश-ब्दान्मूत्रमूत्रमादिपरिग्रहः । जावे प्राणातिपातादिनिर्जन्मशुचिः ॥

तप्पत्तियमेतेमि, आयरियादी न देति जा जीवं ।

के पुण जिकखुइमे य, बहुस्सुयमादिणो हुंति ॥

तत्प्रत्ययं मायाचित्वादिप्रत्ययं येषां भिक्षुप्रवृत्तीनां यावज्जीव-माचार्यादीनि जावप्रधानोऽयं निर्देशः । आचार्यत्वादीनि न ददा-ति । के पुनस्ते आह । जिकुक् उपलक्षणमेतत् गणावच्छेदका-चार्योपाध्यायाश्च सूत्रोक्ता न केवलमेते कित्वमे च बहुभुताव्यो जवन्त्याचार्यादिपदानामनर्हस्तानेव निर्युक्तिरुदाह ।

अबहुस्सुते य ओमे, पमिमेवओ यतो अप्पचिते य ।

निरवेक्खो नत्तमाइ-अणरिहे जुंगिण चव ॥

अबहुभूतोऽयमः प्रतिसेवको यतः आत्मचिन्तकः निरपेक्षः प्र-मत्ता मायी अनर्हो जुक्तकश्च । एतं सूरित्वादिपदानामनर्हाः । सांप्रतमेतानेव व्याख्यासुराह ।

अबहुस्सुतो एकणो, अणहीओमा तिवरिमरओ ।

निकारणे वि जिकखु, कारणपमिमेवते जा उ ।

अवुज्जयअप्पचितो, निरवेक्खो वासमादीसु ।

अवयरपमायजुत्तो, अमव्वरुची होइ माईओ ।

अवद्वक्खणा अणरिहा, उज्जावाहादि अ जो जुवत्ता ॥

चउरो य जुंगिया खलु, अञ्चति य जिकखुणा एते ॥

अबहुभूतो नाम येनाचारप्रकट्यो निरीयाध्ययननामकः सूत्रतोऽयं तच्च नाधीनः अवमो नाम आश्रितवर्तते यस्य प्रव्रज्यापर्यायण-त्रीणि वर्षाणि नाद्यापि परिपूर्णनीत्यर्थः । प्रतिसेवको नाम यो जिकुः निष्कारणेऽपि कारणजावेऽपि पञ्चकादीनि प्रायश्चित्त-स्थानानि प्रतिसेवने । आत्मचिन्तका योऽज्युद्यतमरणं वा प्रति-पन्तु निश्चितो निश्चितवान् निरपेक्षो वाञ्छादिषु चिन्तारहितः प्रमत्तः पञ्चानां प्रमादानामन्यतरण प्रमादेन युक्तः असत्ये मृषाभाषणे असंयमे वा रुचिर्यस्यासावसत्यरुचिर्भवति । मायी किमुक्तं जव-त्यर्जीङ्गं मायाप्रतिसेवनशीलो मायीति अपलक्षणं येषामाचार्य-लक्षणानि न विद्यन्ते ये च पूर्वमुक्ता अत्यवधानादय एते सर्वेऽ-नर्हाः । जुक्तिका जातिकर्मशीलशरीरजेवतभूतका । एतेऽपि प्रागुक्ता एते सर्वेऽपि भिक्षुणां प्रत्यन्तमाचार्यत्वादिपदानामनर्हाः । यदि पुनर्बहुभूतो जवेत् अवमोऽपि त्रिवर्षपर्यायोत्तीर्णः प्रतिसेव-कोऽप्यप्रतिसेवकोऽप्रतोऽन्यतनातः प्रतिविरतो निरपेक्षः सां-प्रतान्तः प्रमत्तोऽप्यप्रमत्ततामुपगतस्तदा जवन्त्येतोऽप्याचार्य-त्वादिपदानां योभ्याः ।

संप्रति सप्तानामपि सूत्राणां संनवविषयमाह ।

अइवा जो आगादं, वंदणआहारमादि संगहितो ।

कणं कुण्ड अकणं, विविहेहि य रागदोमेहि ॥

माई कुण्ड अकणं, को माई जो जवे मुसावाई ।

को पुण भोमावाई, असुई पावसुयजीवी ॥

अथयेति सूत्रव्याख्या प्रकारास्तरोपदर्शने यो बन्धनादिभिः व-न्दनवैयाकुल्यादिना आहारादिभिराहारोपधिश्यादिजिरागाद-मत्यर्थं संगृहीतः सन् विविधैश्च रागदोषैः प्रागुक्तस्वरूपैः कल्प्य-मप्याभाव्यमप्यकल्प्यमनाभाव्यं करोति । सप्तानामपि सूत्राणां विषयः (माई कुण्ड इत्यादि) कः पुनरवमकार्यं कल्प्यमप्यना-भाव्यमकल्प्यमप्याजाव्यमित्यर्थः करोति एवं शिष्यस्य प्रश्न-माशङ्क्यसूत्रकृदाह । मायी मायावाद् को मायी तत आह यो जवेत् मृषावादी कः पुनः मृषावादी तत आह अशुचिः कोऽशु-चिः सूत्रकृदाह पापजीवी एतस्य व्याख्यानं पापभूतोपजीवी कांटादिशास्त्रोपजीवीत्यर्थः ।

किह पुण कज्जमकज्जं, करेज्ज आहाग्मादिसंगहितो ।

जह कम्मवि नगरम्मा उप्पणं संघकज्जं तु ।

कथं पुनराहारादिसंगृहीतः सन् कार्यमुपलक्षणमेतत् आचार्य-मपि कार्यं करोति । अत्र सूरिर्निर्देशनमाह । यथा कस्मिंश्चित्प्रकारे किमपि सङ्गकार्यमुत्पन्नं सचित्तादिनिमित्तं वास्तव्यसङ्गस्य व्य-वहारो जात इत्यर्थः ॥ स च वास्तव्यमङ्गेन उक्तं न शक्यते ॥ (अन्यदस्य व्यवहारशब्दे) एतदुपविप्रमुक्ते पुनर्व्यवहारनि-सुमहती आशातना मतलोपश्च तथा आह-

आगादमुसावादी, वितियतए उ भोवतिवए उ ।

माई य पावजीवी, असुईकिन्ने कणगदंहे ॥

आगादे कुलकार्ये संघकार्ये वा आभाव्यस्य वाऽनाभाव्यस्य वा ज्ञानतया रागदोषाज्यां वा जणनात् । मृषा वदतीत्येवं शीघ्रः आगादे मृषावादी द्वितीयतृतीये मृषायादादसावानविरतिरूपे मते शोपयति । तत्र द्वितीयप्रतलोपो मृषावादमणनात् तृतीय-प्रतलोपो अनाजाव्यं माहयतोऽनुमतिदोषजावात् । तुशब्दात् श-वाण्यपि व्रतानि शोपयति । एकव्रतलोपो सर्वव्रतलोपो इति वच-नान् । मायी सूत्रमुल्लङ्घ्य शोषैरन्यव्यवहारकरणात् । पापजी-वी तुल्यव्यवहारादिकरणात् । परदत्तापहाराण्युपजीवनात् । अत एवाशुचिर्मृषावादित्वादित्वादोषदृष्ट्यात् । अशुचित्वादेव यथा कन-कदण्डः संज्ञाक्षिप्तः स्पर्शं न कल्पते एवमेषोऽपि न कल्पते यावज्जीवमाचार्यत्वादिषु पदेषु स्थापयितुमिति ॥ व्य०३ उ० ।

(गणान्तरे उद्देशना उद्देशणा शब्दे)

न व्यतिक्रमदिशमुद्दिशेत् ॥

(सूत्रम्) णो कप्पति णिग्गंथीणं विनिकिच्चयं दिमं वा उदिसित्ठं वा धारित्ठं वा ऽ कप्पति णिग्गंथीणं विनि-गिट्ठियं दिमं वा अदिसं वा उदिसित्ठं वा धारित्ठं वा । ए ।

न कल्पते निर्मेयानां व्यतिक्रममतिशयेन केवलो भावतश्च वि-हृतां दिशमनुदिशं वा उद्दिष्टमनुकृतुं नापि स्वयं धारयितुं वा इत्येष सूत्रव्याकरार्यः ।

संप्रति ज्ञाप्यम् ।

उविहं पि य वितितिहं, णिग्गंथीणुदिसंति चउगुणा ।

आणाणो य दोसा, दिहंतो होइ कोसअण ॥

द्विविधमपि विकृत्यो केवचित्कृतं भावविकृतं चेत्यर्थः । निर्मे-

नीनां दिशमुद्दिशति । अस्मिन्प्रायश्चित्त चत्वारो गुरुकाः आह्वयः दोषास्तत्र विकृतां दिशमुद्दिशतो ये दोषास्तत्र को भवति दृष्टान्तमेव ज्ञायति ।

उत्सामिया जघनेण, कोमलेण गते य मातामि ।

तं चैव दिसंती य, निर्वन्ता अक्षगच्छमि ॥

वारिज्जंती वि गया, पवित्रा मा य तेण पावेण ।

जिणवयणवाहिरेणं, कोसलएणं अकुलएणं ॥

एकः कोशज्ञकः कोशज्ञदेशोत्पन्न इत्यर्थः । तान्यदेशं गतेन यत्मानेन सद्गुणपरायणं कापि आधिका उपशमिता स च कोशज्ञकस्तं देशं गतः तस्मिन् गते सा आधिका अन्यस्मिन् गच्छे तत्रागते तस्य समीपे निष्कमितुमुपास्थिता यथा मां निष्कामयत परं मम स एव कोशज्ञकः आचार्यः एवं सा तमेव व्यपदिशन्ती तैर्दीक्षिता । सा च दीक्षाप्रतिपत्त्यनन्तरं वार्यमाणाऽपि कोशज्ञसमीपे गता । सा च पापेन जिनवचनबाहोनाकुलजन कोशज्ञेन प्रतिपन्ना । एव दोषः क्षेत्रविकृतां दिशमुद्दिशतः ।

अत्र पर आह ॥

कोसलएहि कारण, गहणं बहुदोमज्ञाउ कोसलगो ।

तम्हा दांसुककथा, गहणं इह कोसले कारणमओ ॥

कोशज्ञकस्य ग्रहणं कृतम् । स्मृतिराह यस्मात्कोशज्ञको देशः स्वजावात् बहून् दोषान् ज्ञाति आदत्ते अतिबहुदोषतो बहुदोषवान् तस्मात् दाषात्कटनपाऽत्र कोशज्ञस्य ग्रहणम् अपि च ।

अंधं अकृमययं, अविमरहयं अवोगिहं ।

कोसल्यं च अपावं, सएसु एकं न पेचामो ॥

अन्धमन्धदेशोत्पन्नमकरमतकमकामिप्रायमपि च महाराष्ट्रकमवोगिहमवाचाज्ञं कोशज्ञकः चापार्पशनेषु मध्ये एकं न प्रेक्षा-महे इति प्रसिद्धितः कोशज्ञग्रहणम् । पुनरपि प्राह

कोसलए जे दोसा, उद्दिस्वतुमि किन्न सेमाणं ।

ते तेमि होज्ज व न वा, इमेहि पुण नोहिमे तेवि ॥

ये दोषा कोशज्ञके दिशमुद्दिशन्ति ते किं न दोषाणां दिशमुद्दिशन्ति किं न जवन्ति भवन्त्येवंति भावः । स्मृतिराह । न दोषास्तेषां जव-युवा न वा कोशज्ञके पुनर्नियमाज्जवन्ति देशविशेषजन्मनोऽपि गुणदोषहेतुत्वात्ततः कोशज्ञोपादानम् । एते पुनर्वक्ष्यमाणास्तानपि दोषदेशोत्पन्नान् क्षेत्रविकृतां दिशमुद्दिशतः । अन्यच्च ।

अन्नं उद्दिस्सिज्जणं, निर्वन्ता वा सरागधम्ममि ।

अमोन्ममि मतं न तु, अग्गाणं पि संजवति ॥

वा शब्दा दूषणान्तरसमुच्चये अथकाज्ञजाविनि सरागधम्मं अन्य-माचार्यमुद्दिश्य निष्कान्ता परमन्योन्यस्मिन् परस्परस्मिन् यन्म-मत्वं तत् व्यप्राणामपि व्यप्रचिन्तानामपि न तु नैव जवति किन्त्ये-कचित्तानामुपजायते सा एकचित्तता अत्र नास्ति तथा आह ।

सुचिरं पि सारिया ग-च्छइत्ति ममयाइ गच्छस्स ।

सोयंतचोयणासु य, परिज्जयामिच्चि मन्नेज्जा ॥

सुचिरमपि कामं सारिता शिक्षिता सती गमिष्यतीति मन्त्रमा-नस्य गच्छस्य न तस्या विषयं ममता ममत्वं मायानिसीद्वन्त्याः संयमयोगेषु शिथिलाजवन्त्या बाह्योदनाः शिक्षास्त्वासु दीयमा-नासु साऽन्यत्र गन्तुमनाः परिज्जयाऽस्मीति मन्यते ततस्तस्या अपि न गच्छस्थोपरि ममता । किं च

गमणस्सुएण चित्तेण, सिक्खतोवि न गेएहइ ।

वारिज्जंती वि गच्छिज्जा, पंथदोसे इमे लभे ॥

गमनोत्सुकेन चित्ते शिक्षा अपि नानाप्रकारा ग्रहणशिक्षा आसेवनाशिक्षाश्च न शृङ्गाति । तथा वार्यमाणाऽपि तस्य क्षेत्रविकृतां दिशमुद्दिशन्त्याचार्यस्य समीपं गच्छेत् तत्र च पथि दोषानिमान् वक्ष्यमाणान् लभते । अत्र यत्तुं प्राक् एतैर्वक्ष्यमाणैर्दोषैस्तानपि नोद्दिशेदिति तस्याख्यानायसरस्तानेव दोषानाह ॥

मिच्छससोहिमागा-रिपादिपासंरुतेणसच्छंदा ।

खेत्तविगिह्हे दोसा, अमंगलं जवविगिह्मि ॥

मिथ्यात्वं मिथ्यात्वगमनं शोधेरभावस्तथा सागारके अगारसहिते आदिशब्दादनागारे एकाकिन्या उपाश्रये दोषाः । तथा पाषण्डैर्विपरिणामनं स्तेनैरपहारस्तथा स्वच्छन्दः स्यात् । न गच्छाधीना तथा च सति भूयांसो दोषाः । एते क्षेत्रविकृते उद्दिश्यमाने दोषाः । भावविकृते उद्दिश्यमाने अमङ्गलं तेन संयमजीविताद्भवजीविताद्वा वक्ष्येत्तस्माद्भावविकृताऽपि नोद्दिश्यः । एव द्वारगाथासंक्षेपार्थः । सांप्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतो मिथ्यात्वद्वारं शोधिद्वारं चाह ॥

उद्देशो तस्मिं अत्थि, जेणेगागी उ हिंमए ।

इति मिच्छं जणो गच्छे, कथ्यमाहिं च कुज्जउ ॥

उपदेशः तासामेकाकिनीनां नास्ति येन स तादृशः स्त्रीजन एकाकी हिंइते । तत इति अस्मात्कारणादुपदेशाभावलक्षणा-जनः स्त्रीजनो मिथ्यात्वं गच्छेत् । गतं मिथ्यात्वद्वारम् ॥ शोधिद्वारमाह । क्षेत्रप्रायश्चित्तमापन्ना सती कुत्र शोधि कुर्यात् । नैव कुत्रापि भावः एकाकिनीत्वाच्च प्रायश्चित्तस्थानमप्रा-यश्चित्तस्थानं वा सा जानाति तत इतोऽपि शोध्यभावः । सा-गारिकादिद्वारं पाषण्डद्वारमाह ।

सागारममागारे, एकाए वस्सुए जवे दोसा ।

चरिगादिविपरिणामण-सपक्वपरपक्वनिहादी ॥

सागारे आगारसहिते असागारे आगाररहिते उपाश्रये एक-स्या एकाकिन्या दोषा भवन्ति । तत्र सागारे दीपस्पर्शनाद-यो दोषाः । अनागारे कुलटाजारादिप्रवेशनम् । गतं सागारि-कादिद्वारम् । पाषण्डद्वारमाह (चरगादित्यादि) स्वपक्षे परपक्षे च विपरिणामनं तत्र स्वपक्षे निहवादिभिर्गादिशब्दा-त्पार्थक्यविपरिग्रहः । परपक्षे खरकादिभिः । स्तेनद्वारं स्व-च्छन्दद्वारं चाह ।

तेणहि वा विहिज्जइ, सच्छंहुहणगमणमादीया ।

दोसा जवन्ति एए, किंच न पावेज्ज सच्छंदा ॥

स्तेनैवां द्रव्यापहारिभिर्वा सार्धं गच्छन्ती न्हियते तथा स्वच्छन्दमुत्थानं स्वच्छन्दगमनमित्यादयश्चेते दोषा एकाकि-न्या भवन्ति । किं वा स्वच्छन्दा सती सा किं न प्राप्नुया-त्सर्वदुःखस्थानमाप्नुयादित्यर्थः । संप्रति भावविकृते दोषानाह ।

गौरवजयममीकरा, अविदूरत्ये वि होइ जीवत्तं ।

को दाणिमसुघातस्स, कुणइ न य तेण जं किंच ॥

अपि दूरच्छेऽपि जीवति सति तद्विषया गौरवभयसमीकरा भवन्ति भूयस्मन्मिलनादिप्रत्याशासंभवात् । इदानीं पुनस्तस्य समुदातस्य को गौरवं भयं समीकारं वा करोति नैव कश्चित् यत् यस्मात् न च नैव तेन सर्वप्रयोजनातीतत्वात् ॥

कोसमवज्जा नत्थि य, दोसा सविसेसजवविगिह्मि ।

दुविहं पी विनिगिह्मं, तम्हा उ न उद्दिस्सेज्जाहि ॥

एवं दोषा ये मिथ्यात्वगमनादयः क्षेत्रविकृतेऽभिहितस्त एव

सविशेषा भावविकृष्टेऽपि ज्ञातव्याः केवलं कोशलवर्जाः कोशलदोषा हि भावविकृष्टे न भवन्ति मृतत्वेनासंभवात्तस्मात् द्विविधमपि व्यतिकृष्टं क्षेत्रविकृष्टं भावविकृष्टं च नोद्दिशेत् ।
अत्रैवापवादपदमाह ॥

वितियं तिव्वणुरागा, संबंधी वा न ते य सीयंति ।

उत्तरादिसा उ नयणं, अत्राहाण य दूरम्मि ॥

द्वितीयपदमपवादमधिकृत्य क्षेत्रविकृष्टमपि उद्दिशेत् । यदि सा धर्मप्राप्तिगतायाचये तीव्रानुरागा जवेत् स आचार्यस्तस्याः सवन्धि-स्वजनो न च ते आचार्याः संयमयोगेषु सीदन्ति उद्यतविहारि-ण इत्यर्थः कथं न तस्या इत्यत्रा दिशोऽनुबन्धीयाः यावत् स्वक आचार्यो न भिन्नानि तावद्वयमाचार्यौ एते उपाध्याया इयं प्रगति-नीति ततः स्वाचार्यसमीपे विधिना नयनमव्याघातं च दूरं ते आ-चार्यास्ततः संदेशं कथयन्ति यथा युष्मदीयधर्मशिष्याऽस्माकं पाश्वं प्रतिपन्नदीक्षिका वर्तते सा प्रतिग्राह्या ।

जावविगिट्टे वि एम्व, समुज्जातोत्ति वा न वा ।

तत्थ आसंकिण् बंधो, निस्संके उ न वज्जति ॥

जावविकृष्टेऽप्यत्रैव द्वितीयपदमवगन्तव्यमिति ज्ञातव्यः कथमित्या-ह । किं समुद्धानकाशागतः किं वा नान्येवं तस्मिन् भावविकृष्टे-तस्या बन्धः क्रियते निःशङ्किने तु जावविकृष्टे सा न वध्यते ।

अत्रैव प्रकारान्तरमाह ।

अद्वत्ता तस्म सीमं तु, जति सा उ समुद्दिमे ।

त्रिकर्णेट्टे तहिं खेत्ते, जयणा जा उ मा जवे ॥

अथवा यदि सा तस्य शिष्यं समुद्दिशति कथयति तम ते ए-वाचार्यो अहं तु तच्छिष्यसमीपे स्यास्यामीति तदा भावविकृ-ष्टेऽपि तस्या बन्धः क्रियते तत्र या विकृष्टे क्षेत्रे यतनोक्ता सात्रापि ज-वति ज्ञातव्या तदेवं निर्गन्धीसूत्र व्याख्यातमधुना कण्वश्चित् द्वारम् निगंथाण वि विगिट्टां, दोसा ते चैव मोत्तकोमलयं ।

मुत्तनिवातां निगण्, संविग्गे य समुत्तरिण् ॥

निर्गन्धानामपि विकृष्ट उद्दिश्यमाने य एव निर्गन्धीनां दोषा-मिथ्यात्वादय उक्तास्त एव काशकमेकं दोषं मुक्त्वा शेषाः सर्वे निरवशेषा छुट्वाः । यद्येवं तर्हि सूत्रमनर्थकमविषयत्वा-दत आह "सूत्रनिपाताऽभिगते संविग्गे च शेष इत्यधिकः" इत्यम-त्र भावना । अत्रिगतो ज्ञातत्वः आरुः पुराणो वा संविग्गे स्व-यं योऽपि तस्य धर्मदेशक आचार्यः सोऽपि संविग्गेस्तस्मिन् सूत्र-निपाता यस्तु शेषः स्वयं न तस्मैक ज्ञातत्वस्तस्य पार्थ प्रजतो-मिथ्यात्वादयो दोषास्तस्य दीक्षामाधाय इत्वरिको दिग्बन्धः क्रि-यते पुनः प्रैष्यते पतदेव व्याचिख्यासुराह ।

सहो पुराणो वा जइ, विगंघेत्तूण वयति अन्नत्य ।

तस्म वि विगिट्टवंधो, जा इच्छं ताव इत्तरिको ॥

आरुः श्रावकः पुराणः पश्चात्कृतो वाशब्दो विकल्पने अधिगत-तत्त्वः स्वयं संविग्गे योऽपि तस्य धर्मप्राहक आचार्यः सोऽपि संविग्गे स इत्यंजतो यदि लिङ्गं गृहीत्वाऽन्यत्र क्षेत्रविकृष्टमत्रा-चार्यसमीपे व्रजति तस्य विकृष्टो दिग्बन्धः कर्तव्यो यावच्च तत्र निष्ठति तावत्तस्यात्मैव इत्वरिको दिग्बन्धः ॥

मिच्छत्तादीं दोसा, जे वृत्ता ते उ गच्छतो तस्म ।

एगागिस्स वि न जवे, इति दूरगते वि उद्दिमणा ॥

य एव पूर्वं मिथ्यात्वादयो दोषा उक्तास्तेऽपि तस्यैकाकि-नोऽपि गच्छतो न भवन्ति ज्ञातत्वव्याप्तसंविग्रत्वाच्च इति

हेतोस्तस्य दूरगतेऽपि क्षेत्रविकृष्टेऽपि गुराबुद्देशनं भवति ।

गीयपुराणोवट्टं, धारंतो सततमुद्दिमतं तु ।

आमन्नं उद्दिमइ, पुव्वदिमं वा सयं धरण् ।

चोइज्जंतो जो पुण्, उज्जमिहिति तं पि नाम बंधंति ।

सो सततं उद्दिमणा, इति जयणा खेत्तवित्तिगिट्टो ॥

गीतो नाम सुखार्थनिष्पन्नः । पुराणः पश्चात्कृतधर्मणभावः स निष्कमितुकामोऽन्येषामाचार्याणामुपस्थितस्तस्य च पूर्वाचा-र्योऽवसन्नो विदेशस्थश्च स न सततमेवाभिधायति येषां च स-मीपे निष्कामितुमुपस्थितस्तान्प्रति उद्दिशति भणतीत्यर्थः । मम स एवाचार्य इति तं गीतं पुराणमुपस्थितपूर्वमाचार्य-मवसन्नमभिधारयन् वचसा तमेवोद्दिशन्तं च प्रति यस्य समीपे निष्कामितुमुपस्थितः स पूर्वाचार्यो विदेशस्थः योऽन्य-स्तस्य संबन्धी संविग्रस्तमुद्दिशति यथा स तवाचार्य इति-अथवा स्वयं तेनात्मीयावसन्ना दिक् धारयितव्या न पुनः स ते-न तत्रोद्देशयितव्यः तस्यावसन्नत्वाद्यदि वा तमप्यवसन्न-मुद्दिशति । केयलमनेन प्रकारेण । केनेत्यत्र आह (चोइज्जंतो इत्यादि) यः पुनर्जायते चोद्यमानः शिष्यमाण उद्यस्यति सं-विग्रो भविष्यति तमपि नाम ते आचार्यो ब्रूयति यथा ते न-वाचार्य इति ॥ ये पुनर्जायन्ते न चोद्यमानाः संविग्रो भविष्य-न्ति तेषु शेषेषु नोद्देशनमिति भजना । गतं क्षेत्रविकृष्टम् ॥

संप्रति भावविकृष्टमाह ।

एमेव य कालगतं, आमन्ने तं च उद्दिमइ गीयन्थो ।

पुव्वदिमधारणं वा, अगीयमुत्तूण कालगयं ॥

एयमेव अनेनैव प्रकारेण कालगते तस्य मृत्ताचार्यो यदि स्वयं गीतार्थो भवति तदा तस्य येऽन्ये आसन्नं आचार्यास्ते वा उद्दिशन्ति पूर्वदिशं वा धावति । अथ स स्वयमगीतार्थस्त-दा तस्य कालगतं मुक्त्वा शेषोऽन्य उद्दिश्यते इति । व्य० द्वि. ७ उ० । (व्यतिकृष्टकाले स्वाध्यायो नोद्दिष्टव्य इति सञ्ज्ञाय-शब्दे) उद्देशफलमाह परः किमत्र पुनः कारणं यदुद्देशः क्रि-यते । अनुद्दिष्टं कस्माच्च पठ्यते तत्राह ।

बहुमाणविणयआउ-त्तताय उद्दिमतो गुणा हुंति ।

पदमाण् मां उ सव्वो, एत्तो वुच्छं करणकालं ॥

उद्देशो हि क्रियमाणे धृतस्य धृताधारस्य वाऽध्यापकस्योपरि बहुमानमातरः प्रीतिविशेषो भवति विनयश्च प्रयुक्तः स्यादायु-क्तता च महती जवति एते उद्देशतो गुणा भवन्ति एष सर्वोप्य-ङ्गादिविषय उद्देशः प्रथमाद्देशः ॥ व्य० ७ उ० ॥

(आचार्योऽवसन्ने उद्देशार्थाधिरुच्यध्वनं च ओहावण शब्दे वक्ष्यते) उद्-—दिग्—घञ्— अनुसंधाने, अन्वेषणे, अभिज्ञाये, उपदेशे च । आधारे घञ् । उपदेशे, यथोद्देशं सहापरि-ज्ञापये । वाच० ।

उद्दिमणा—उद्देशनं— न० अङ्गादौ पठने ऽधिकारित्वे, स्या० ४ ना० ३ उ० ।

उद्दिमणकण्—उद्देशनकट्टप—पुं० वाचनासामाचार्याम्, ।

एसुवसंपदकणो, वच्छं उद्दिमकण् महुणाओ ।

उद्दिमणवायणानि य, पाठणता चैव एगठा ॥

मुत्तत्थ तट्टुजयाइ, पवायेते ताव जाव संधाणं ।

बहुपञ्चवायपाए, विज्जे जजियं तु संधाणं ॥

संधाणमंतगमणं, असिवादी पञ्चवादेणगविहा ।

विजडे तोणिक्विसे, जोगे रुद्रो पुणवेवा ॥
जदि कारणेण केण वि, णिक्विसेतो तो मज्झिक्खि पुणो वि ।
अहदप्पाणिक्विसेतो, तो णं उक्खिप्पती जुज्जो ॥
उद्दिट्ठमि य अंगे, सुयस्वधम्मि य तहेव अज्जयणे ।
आसज्जपुरिसकरणां, तिट्ठाणे होति पदिमेहा ॥
अंगादि उ दिट्ठो पुरि-सं दङ्गण अपरिणापदी ।
अन्यनि वसट्ठरादिहि, अवाणीया दीवणाऊणं ॥
ताहे णिक्विप्पसीसु, तिट्ठाणे जं तु जणितपदिमेहो ।
तं सुत्तमत्थतदुजए, एतेसिं तिण्ह पदिसेहो ॥ पं० जा० ।

इषाणि वाहणाकणो गाहा ।

सुत्तमत्थतदुजयं, पुण सुत्तय नदुभयं वा ।
ताव वाएऽ जाव, मंधाणं नाम जणअरुं ॥

किं निमित्तं न समाणेऽ जण अरुं होज्जा । उच्यते बहुपञ्चवा-
यताए विजडे जोगे निक्खिसे भणियं होइ जइया य संवणा य
संवणा नाम पुरि जा न उक्खेयो समाणांति बुत्तं होइ जइ
असिवाइ कारणेहि निक्खिसेतो जोगो तो से पुणो वि सारिज्जइ ।
अह दप्पेण सङ्गयाए वा निक्खिसे ताहे न उक्खिप्पत्त पुणो जो-
गो अहावायो किमर्थं भैरुं न पर्यटति वैयाधुस्यं वा न करोति
उच्यते वाएपि ते आयरिओ जो हिंरुइ उगहकात्वं सीयकात्वं-
वासासु हिंरुतो वाएण धेए सों वाएसु चरंता कवारुइ उ-
ग्यमैतो सुत्तमत्थतदुभयाणं परिहाणी गच्छस्स सीसपदिच्छगाणं
गिहाणा रोवणा य उगहकात्वे वा पिताइरोओ अइवहुयं वा
पाणयं पीड उवाइ उ न तरइ समुद्दिस्सिओ उवगगं च पदिमे-
हंनो वाएण धेएज्जा तय वि सुत्तमत्थपरिहाणी गगाओए अहा
गोवाओ गावीओ तिण्हि वेलाओ पओए पुव्वगहगभणहा-
वरणेसु तहा आयरिओ वि पुव्वगहं ताव आवासयसुत्तममंली-
ए गणाओयं करेइ । मज्जाएदं समुद्देसंवेवाए अवराणं वि पुणो
मज्जायवेवाए आवासए वा को आगओ आणाओ वा परी-
सइपराओ वा विव मुज्जाए वा पदिओ तय नाहिइइ अयंतो
सज्जाणि जाइकायकिंसेसो य हिंरुतस्स पच्चा किंसेसामिज्जओ
सुत्तमत्थाणि चित्तिऊणं देह न य नासे ० मदीपमाणं आधार इत्यर्थः ।
द्वध्वंमदीए वइच्चा परिमादिया सुहं जमंति प्राधमेदीए
आयरिया मदीभूया तम्मि य सव्वे स्वनियट्ठंति जाणंति य
अयंतो कांस्य हिंरुइ गिहिनिसेज्जं वा जो वाहइ तं जाणंति-
अयंतो अकारए आयरिआणं हिंरुताणं जं सरीरस्स अ-
कारयं अक्खिप्पमाइमीणियं जइ गेण्हइ समुद्देसइ य सरीरा-
पच्चा गिहाणाइ दोसा अपदिसेहेइ अकारिकामति ताहे लोओ
उइइइ । आयरिओ चय अजिइदिओ जंपिति मिच्छइ किं पव्व-
इयत्थ वाजेण सुएण वा अज्जेज्जा गिहाणारोवणासुत्ताइपरिहा-
णी गच्छविणासो य मणचित्ता गणं न चित्तेइ हिंरुता बाल-
बुद्धं गिलाणसेहपाहुणयाइवालबुद्धा य न तरति दीहमिक्खा-
यरियं हिंरुओ गिलाणस्स न कोइवावारिं तओ गेण्हंनओ
वा अहवा वारंति गिलाणस्स गेण्हइ पाउगं ते य न गेण्हं-
ति अहवा जं वा तं वा जाणंति ताहे जइ भणंति किं एरिसं
गिलाणस्स मणीयं ताहे तेहिं भणइ केरिसाएहिं तुप्पे सयमे-
व हिंरुता किं लभइ दीसंता तुप्पे पडिक्खा लामीणं एवं
सेहपाहुणाणं पि न कोइ गेण्हंनओ संदिसेतो वा जइ पुण
अच्छंतो बालबुद्धादयो सव्वे चित्तंते गिलाणस्स पाहुणयाणं
वा पाउगं गेण्हवैतो इडिप्पि इडिप्पि य रायमसं दंडमडभो-
इया वा आगया धम्मं सुणेमो स्ति जाव आयरियं भिक्खं

गया ते तिसिऊण पडिगया एरिसा आयरिया भिक्खं पि
से न कोइ आणेइ । अह अयंतो तेसिं धम्मं कहंतो ते पव्व-
यंता वा सावगा वा हुंता अहा भइया वा दाणसद्धा वा हुंता
पव्वयणउवगगहकरा वा हुंता तेसिं अदगवेज्जसरिसां आगमो
“ जहा एगेण रत्ता अमवेण य धम्मो सुओ ते य अक्खिप्पता
तेहिं गंतुण अनेउरं कहियं जहा एरिसा तारिसा य आय-
रिया पच्चा विवयदिक्खे महादेवी अमच्चा य समागया
धम्मं निसामेति जाव भिक्खं गया पच्छा तिसिउं पडिगवा
ताओ वि य पव्वयंताओ वि सावियाओ वा हुंताओ एए
दोसा । वारं वा आगओ पुच्छइ किं आयरिया केणइ सिद्धं
भिक्खाए गया पच्छा वारं भणइ किह सो अत्था ल जाणि-
हिइ जो दिवसं भिक्खं हिंरुतो अत्थाइ अहवा परिस्सेतो स्ति
काऊण नीसडावेइ सो वि उवाओ न तरइ उत्तरं दाउं पच्छा
पव्वयोओभावणया अह अच्छंतो पच्छा सत्थाणि चित्तंते न
परवाइहेउणा वा निमित्तेण वा पराइणं तो पच्छा पव्वयणउ-
भावणया कया हुंता गाहा “गणहारिस्सा हारो” गाहा “सिद्धं
उद्दिट्ठमि ” उयंगसुयंगअज्जमेण उद्दिट्ठ आसज्जणाम
प्राप्य पुरिसं उद्दिस्सावेउं ताहे अत्थाइ अदूरवदूरंहि अहवा अ-
विणीओ वि गइपडिबडो वा अविओ स वि य पाहुडोति
एवमादि दोसा पच्छा नाया ताहे निक्खिप्पइ जोगो तिट्ठाणं
णागसुत्तमत्थतदुभयसु पडिसेहो कारणो वा असिवाइमति-
वाएज्जा एस वायणाकणो । पं० सू० ॥

उद्देशणकाल-उद्देशनकाल-पुं० उद्देशसमुद्देशानुक्तानार्थं बह-
वन्दनकदानकायोत्सर्गत्रयसमयप्रसिद्धे क्रियाविशेषे, ध० ३
अधि० ॥ उद्देशनकाला यत्र भुतस्कन्धेऽध्ययने च यावन्त्य-
ध्ययनानि उद्देशका वा तत्र तावन्त एव उद्देशनकाला उद्देशा-
वसराः श्रुतोपचाररूपाः इति । “ कुर्वीसं दसाकल्पव्यवहाराणं
उद्देशणकाला पप्पत्ता ” । सम० । ते चैव दशाभुतस्कन्धस्य
दशस्वध्ययनेषु दशसु च कल्पस्य षट्सु च व्यवहारस्योद्देश-
केष्विति तैरविधिना गृहीतैः ध० ३ अधि० । षड्विंशति-
उद्देशनकाला दशाकल्पव्यवहाराणं तत्र गाथा “ दस उद्देश-
णकाला, दसाण कुर्वेव हुंति कप्पस्स । दस चैव व्यवहारस्स,
दसाकप्पस्स हुंति कुर्वीसं ” ॥ प्रअ० सं० ५ टा ।

गुडियाएणं विमाणपविजत्तीए तइए वग्गे चत्तालीसं उद्दे-
सणकासा पप्पत्ता महाझियाएणं विमाणपविजत्तीए तइए
वग्गे तेयालीसं उद्देसणकासा पप्पत्ता महाझियाएणं विमा-
णपविजत्तीए अउत्थे वग्गे चोयालीसं उद्देसणकासा पप्पत्ता
महाझियाएणं विमाणपविजत्तीए पंचमे वग्गे पणयालीसं
उद्देसणकासा पप्पत्ता नवएहं बंजचेराणं एकावसं उद्देसण-
कासा पप्पत्ता ॥

(बंभचेराणंति) आचाराः प्रथमभुतस्कन्धाध्ययनानां श-
रूपपरिहादीनाम् । तत्र प्रथमे सप्तोद्देशका इति सप्तोद्देशनकाला
पंचं द्वितीयादिषु क्रमेण षट् अत्वारः षट्सप्तैवमेकपञ्चाशदिति ।
अयारस्म एं सचूलियागस्स पंचासीइ उद्देसणकाला पप्पत्ता ।

तत्राचारस्य प्रथमाकस्य नवाध्ययनात्मकप्रथमभुतस्कन्धरू-
पस्य (सचूलियागस्स इति) द्वितीये हि तस्य भुतस्कन्धे
पञ्चचूलिकास्तासु च पञ्चमी निशीथाख्येह न गृह्यते भिन्नप्र-
स्थानरूपत्वात्तस्यास्तद्व्याख्यतस्तस्यासु च प्रथमद्वितीये सप्त-
सप्त्यध्ययनात्मिके तृतीयचतुर्थ्या चैकैकाध्ययनात्मिके तदेवं

एव लुलिकामिर्वर्तन इति सखुलिकाकस्मस्य पञ्चाशानिरु-
द्देशनकाला भवन्तीति प्रत्यक्षयनमुद्देशनकालानामेतावत्सं-
ख्यत्वात्तथाहि प्रथमश्रुतस्कन्धे नवस्वध्यायेषु क्रमेण सप्त ष-
ट्चत्वारश्चत्वारः षट् पञ्च अष्टचत्वारः समचेति द्वितीयश्रुत-
स्कन्धे तु प्रथमखुलिकायां सप्तस्वध्यायेषु क्रमेण एकादश
त्रयस्त्रयः चतुर्षु द्वौ द्वौ द्वितीयायां सप्तैकसराणि अध्ययना-
न्येवं तृतीयैकाध्ययनात्मिका एवं चतुर्थ्येति सर्वमालने
पञ्चाशीतिरिति । सम० ॥

उद्देशना-उद्देशना-स्त्री० वाचनायाम्, पाठने, पं० भा० । अ-
न्याचार्योपाध्यायोद्देशना ॥

(सूत्रम्) निरूप्य य इच्छिज्जा अक्षं आयरियउवज्जायं
विहरित्तए नो से कण्ड अणापुच्छित्ता आयरियं वा जाव
गणावच्छेदयं वा आयरियउवज्जायं उद्दिमावित्तए कण्ड
से आपुच्छित्ता आयरिया जाव गणावच्छेदयं वा अक्षं
आयरियउवज्जायं उद्दिमावित्तए ते से विपज्जा एवं मे कण्ड
अक्षं आयरियउवज्जायं उद्दिमावित्तए नो मे कण्ड तेमि
कारणं अदावित्ता अक्षं आयरियउवज्जायं उद्दिमावित्तए
कण्ड से तेमि कारणं दीवित्तं अक्षं आयरियउवज्जायं
उद्दिमावित्तए ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् । नवरमन्यदाचार्योपाध्यायमुद्देशयितु-
माचार्योपाध्यायआचार्योपाध्यायं समाहारकृत्वा । यद्वा आचा-
र्ययुक्त उपाध्याय आचार्योपाध्यायः शाकपार्यिबन्वान्मध्यमपदसोपी
समाप्तः आचार्योपाध्यायाविन्यर्थः तावन्यानुद्देशयितुमात्मन
इच्छेत् ततो नो कल्पते अनापुच्छिताचार्यं वा यावज्जावच्छेदकं
वा इत्यादि प्राग्वत् । छष्ट्यम् तथात्वकल्पने तेषामाचार्यादीनां
कारणमदापयित्वा अनिवार्य अन्यमाचार्योपाध्यायमुद्देशयितुमा-
त्मनो गुरुतया व्यवस्थापयितुमेष सूत्रार्थः ।

अथ ज्ञाप्यम् ।

सुतम्मि कट्टियम्मि, आयरियउवज्जाय उद्दिमा विंति

तिहहव उद्दिमिज्जा, णाणे खलु दंसणाचरित्तं ।

सूत्र सूत्रार्थे आकृष्टे उक्तम् । निर्युक्तिविस्तर उच्यते । आचार्यो-
पाध्यायमभिनवमुद्देशयन् त्रयाणामर्थोद्देशेत् । ज्ञानार्थं दर्श-
नार्थं चारित्र्यार्थं चेति ॥

णाणे मद्रकप्पसुत्तं, मिस्सित्ते को पि उवगए ।

तस्सट्ठ उद्दिमिज्जा, सा खलु सेच्छा ण जिणआणा ॥

ज्ञानं तावदभिधीयते । केषाञ्चिद्विद्यार्थिणां कुलं गणे वा महा-
कल्पश्रुतमस्ति तैश्च गणसंस्थितिः कृता योऽस्माकं शिष्यतया
गच्छति तस्यैव महाकल्पश्रुतं इय नान्यस्य तत्रोत्सर्गता नो गन्त-
व्यम् यद्यत्र न तदा तस्य महाकल्पश्रुतस्यार्थाय तमप्या-
चार्यमुद्दिशेत् । उद्दिश्य वाऽधीते तास्मिन् पूर्वाचार्याणामेवान्तिके
गच्छेन्न तत्र तिष्ठेत् । कुत इत्याह । सा खलु तेषामाचार्याणां
स्वेच्छा न जिनाज्ञा नहि जिनेरिदं जणितं शिष्यतयापगतस्य
श्रुते दातव्यमिति ॥

अथ दर्शनार्थमाह

विज्जामंतनिमित्ते, हेउ सत्तइदंमण्डाए ।

चरित्तइ पुव्वगमो, अहव इमे हुंति आपसा ॥

विद्यामन्त्रनिमित्तार्थं हेतुशास्त्राणां च गोविन्दनिर्युक्तिप्रवृत्तीना-
मर्थाय यद्यन्य आचार्यं उद्दिश्यते तद्दर्शनार्थं गन्तव्यं चारित्र्यार्थं

पुनरुद्देशेन पूर्वं प्रागुक्त एव गमो जयति । अथवा तत्रैते आदेशा
प्रकारा भवन्ति ।

आयरिओवज्जाए, ओसमोहाविने विकारगते ।

ओमषे छविहे खलु, वत्तमवत्तस्म मगणया ॥

आचार्य उपाध्यायो वा अवसन्नः संज्ञातः अवधाविता वा गृह-
स्थीतः काङ्क्षं गतो वा यद्यद्यस्मिन्सतः बह्विधो भवत्
पार्ष्वस्थाऽवममः कुशीलः संमत्तो नित्यवासी यथाच्छन्दश्चेति ।
यश्च तस्य शिष्य आचार्यपदयोग्यः स व्यक्तोऽव्यक्तो वा प्रवेत्
तत्रयं मार्गणा ।

वत्ते खलु गीयत्ते, अन्वत्ते वयण अहव अगीयत्ते ।

वत्तिच्छसारपेच्छण, अहवा सप्ते सयं गमाणं ॥

अत्र चत्वार जङ्गाः । तत्र त्रयसा व्यक्तः शारुशवार्षिकः श्रुतेन च
व्यक्तो गीतार्थः । एष प्रथमो जङ्गः । वयसा व्यक्तः श्रुतेनाध्यक्त एवोऽ
र्थतो द्वितीयः । श्रुतेन व्यक्तः वयसा अव्यक्तः । अयमर्थतस्तृतीयः
अव्यक्तं वयण अहव अगीयत्यन्ति चतुर्थो जङ्गो गृहीतः स चार्थं
वयसाऽव्यक्तः श्रुतेन चाव्यक्त इति ४ तत्र प्रथमभङ्गं द्विधाऽपि
व्यक्तस्य दृष्ट्वा अन्यमाचार्यमुद्दिशति तावत् तमासन्नीचूतमाचा-
र्यं सारयितुं साधुःसंघाटकं प्रषयति । अयामत्रः स आचार्यस्ततः
स्वयमेव गत्वा नोदयति नोदनायां चैवं कात्रपरिमाणम् ॥

एगाहपणगपक्खे, चाउम्मासांवरिम जत्थ वा मिलइ ।

चोयइ चोयवेइ वा, ऐच्छंते सयं तु बद्धाओ ॥

एकाहं नाम दिने गच्छे नोदयति एकान्तरितं वा तथा प-
ञ्चाहं पञ्चानां दिवसानामन्ते एवं पक्षे चातुर्मासे वर्षान्ते वा
यत्र वा समवसरणादौ मिलति तत्र स्वयमेव नोदयति अप-
रैर्वा स्वगच्छीयैर्नोदनं कारयति यदि सर्वथापि नेच्छति ततः
स्वयमेव तं गणं वर्त्तापयति ।

उद्दिमइ व अक्षदिक्षं, पयावणइ न संगहइए ।

नइ णाम गारवेण वि, मुपज्जाणिच्छे मयं वाइ ॥

अथवा स उभयव्यक्तोऽन्यां दिशमपरमाचार्यमुद्दिशति ।
तच्च तस्यावसन्नाचार्यस्य प्रतापनार्थं न पुनर्गणस्य संग्रहोप-
ग्रहनिमित्तं स च तत्र गत्वा भणति । अहमन्यमाचार्यमुद्दि-
शामि यदि यूयमिन्त्यानाश्रोपरमपक्षे ततः स चिन्तयेत् अ-
हो अमी मयि जीवन्त्यपरमाचार्यं प्रतिपद्यन्ते मुञ्चामि पा-
र्ष्वस्थतां यदि नामैवं गौरवेणापि पार्ष्वस्थत्वं मुञ्चेत्ततः सुन्दरं
अथ सर्वथा नेच्छन्त्युपरन्तुं ततः स्वयमेव गच्छाधिपत्ये ति-
ष्ठति गतः प्रथमो भङ्गः । अथ द्वितीयपदमाह ॥

सुअवत्तो वयावत्तां, जणइ गणं तन सारितुं सत्ता ।

मारोहिं सगणमेवं, अस्सं च वयाम आयरिअं ॥

यः श्रुतेन व्यक्तो वयसा पुनरव्यक्तः स स्वयं गच्छं वर्त्ताप-
यितुमसमर्थः ॥ ततः आचार्यं भणति । अहमप्राप्तवयास्तेन-
त्वदीये गणं सारयितुं न शक्तः । अतः सारय स्वगणमेवं अहं
पुनरन्यस्य शिष्यो भविष्यामि अथवा अहमेते चान्यमाचार्यं
प्रजामः उद्दिशामीत्यर्थः ॥

आयरियउवज्जायं, निच्छंते अप्पणा य अममत्थे ।

तिगसंत्तरपप्पं, कुल्लगणमंघे दिसावंधो ॥

एवं भणित्वा आचार्य उपाध्यायो वा यदि नेच्छति संयमे स्थातुं
सच्चात्मना गणं वर्त्तापयितुमसमर्थः । ततः कुलं सत्कमाचा-
र्यमुपाध्यायं वा उद्दिशति । तत्र त्रीणि वर्षाणि तिष्ठति तमा-
चार्यं सारयति ततः त्रयाणां परमः स चिन्तादिकं कुलाचार्यो

हरतीति कृत्वा गणाचार्यमुद्दिशति तत्र संवत्सरं स्थित्वा संचाचार्यस्य दिग्बन्धं प्रतिपद्य वर्षाद्धं पगमात्मानं तत्र तिष्ठति । कुलगणाच्च संघं सं कामाचार्यमिदं भणति ।

सच्चितादिहरतां, कुलं पि गच्छाम जं कुलं तुज्ज ।

वचामो अमृगणं, संघं च तुमं जइ न वयमि ॥

यत् त्वदीयं कुलं त्वदीया आचार्या अस्माकं वर्षत्रयादूर्ध्वं सचिक्कादिकं हरन्ति अतः कुलमपि नेच्छामो यदि त्विदानीमपि न तिष्ठति ततो वयमन्यगणं संघं वा प्रजामः ॥

एवं पि अर्च्छीयेते, नाहेत्तु अहृपंचमे वमि ।

संजमे व धारइगणं, अनुलोमेणं च मारेइ ॥

पथमर्द्धपञ्चमे वर्षे पूर्वाचार्यो नोदनाभिः प्रतापितोऽपि यदि न तिष्ठति तत एतावता कालेन स धुनव्यक्तो वयमपि व्यक्ता जाता इति कृत्वा स्वयमेव गणं धारयति । यत्र च पूर्वाचार्यं पश्यति तत्रानुलोमवचनैस्तथैव सारयति ।

अहव जइ अनिय थंग, सत्तापगिक्किउण ने गच्छं ।

हुहा वत्तसरिमस्म, तस्म उ गमो मुणेयव्वो ॥

अथवा यदि तस्य श्रुतव्यक्तस्य स्थविरस्तं गच्छं परिवर्तयितुं शक्तस्ततः कुलगणसंघेषु नोपातिष्ठेन किन्तु स स्वयं सूत्रार्थं शिष्याणां ददाति । स्थविरास्तु गच्छं परिवर्तयन्ति एवं च द्विधा व्यक्तमाह्वयस्यास्य गमो ज्ञातः भवति गतो द्वितीयजङ्गः ।

अथ तृतीयं जङ्गमाह ।

वत्तवओ उ अगीओ, जइ थंग तत्थ केइ गीयत्था ।

ते मेतिण पढेता, चेणइ अमइ अमात्थ ॥

यो वयमा व्यक्तः परमगीतार्थस्तस्य गच्छे च यदि केऽपि स्थविरा गीतार्थाः सन्ति ततस्तेषां स्थविराणामनिकं पत्रं गच्छमपि परिवर्तयति अथसत्ताचार्यं चान्तरता नोदयति तेषां गीतार्थस्थविराणामजावे गणं गृहीत्वा अन्यत्रोपसम्पद्यते गतस्तृतीयो जङ्गः । अथ चतुर्थं जङ्गमाह ।

जा पुण उभय अवत्तो, वट्ठवग अमइ मो उइनई ।

सव्वे वि उदिसंता, मोत्तणं उदिसंति इमे ॥

यः पुनरुभयया श्रुतेन वयमा या व्यक्तस्तस्य यदि स्थविराः पाठयितारो विद्यन्ते । अपरं च गच्छवर्त्तापकास्ततोऽस्मादपि नान्यमुद्दिशति । स्थविराणामजावे स नियमादन्यमुद्दिशति सर्वेऽपि जङ्गचतुष्टयवर्तिनोऽन्यमाचार्यमुद्दिशतोऽमूर् मुक्त्वा उद्दिशन्ति तद्यथा ।

संविगमगीयत्थं, अमंविगं खल्लु तदेव गीयत्थं ।

अमंविगमगीयत्थं, उदिसमाणस्म चनुगुणा ॥

सर्वविगमगीतार्थमसंविगं गीतार्थमसंविगमगीतार्थं चेति अनप्याचार्येनोद्दिशतश्चतुर्गुणाः एतेन यथाक्रमं काव्येन तपसा तदुज्जयेन चतुर्गुणाः कर्तव्याः । अथैवं प्रार्थयित्वा वृत्तिमाह ॥

सत्तरत्तं तवो होइ, तत्रो उओ य हावई ।

तेणच्छिषपरिआण, तत्रो मूलं तत्रो दुगं ॥

एतानयोग्यानुद्दिशतो वर्तमानस्य प्रथमं सप्तरात्रं चतुर्गुरु, द्वितीयं सप्तरात्रं षट्श्रुतं तृतीयं षट्गुरु, चतुर्थं चतुर्गुरुकच्छेदः । पञ्चमं षट्श्रुतं षष्ठं षट्गुरुकस्तत एकादशसे सूत्रं चित्तीयं अनवस्थाप्यं तृतीयं पाराश्रकम् । अथवा षट्गुरुकतपोऽनन्तरं प्रथमत एव सप्तरात्रं षट्गुरुकच्छेदस्ततो मूलानवस्थाप्यपाराश्रिकानि प्राच्यते । यदा तपोऽनन्तरं पञ्चकादिकच्छेदः सप्तसप्तदिना-

नि भवन्ति तेषां प्रायश्चित्तं विज्ञाय संविगो गीतार्थः उद्देश्यः । तत्रापि विशेषमाह ।

उद्वाणविरहियं वा, संविगं वा वि वयइ गीयत्थं ।

चउरो य अणुग्घाया, तत्थ वि आणाइणो दोमा ॥

वक्राजिः स्थलैवेत्यमाणधिरहितमपि संविगं गीतार्थं यदि स दोषकायिकादिसहितं न वदति आचार्यत्वेन उद्दिशति तदा चत्वारोऽनुद्घातास्तत्राप्याकाशो दोषाः । इदमेव व्याचष्टे ॥

उद्वाणानोणियणो, तत्थ रहियकाइयाइ ता चउरो ।

तं विय उदिसमाणे, उद्वाणगयाण जे दोमा ॥

षट्स्थानानि नाम पार्श्वस्थः अथसत्तः कुशीलः संसक्तो यथा-च्छन्दो नियतयासी चेति एतैः वर्तनविधिहेतो यं कथितवादयः कथिकप्राश्निकनामाकसम्प्रसारकाख्याध्वारस्तानप्युद्दिशतस्त-एव दोषा ये षट्स्थानेषु पार्श्वस्थादिषु गतानां प्रविष्टानां जवन्ति । एष सर्वोऽप्यथसत्तं आचार्यं विधिरुक्तः । अथावधावतकावगतयोर्विधिमाह ॥

ओहावियकालगतं, जो अवत्तो स उदिसावेत्ति ।

अवत्ते तिविहे वा, णियमा पुण संगहडाए ॥

अवधाविते कावगते वा गुरो त्रिविधेऽपि प्रथमतः स्वयं भङ्ग-त्रयं योऽप्युक्तः स यदा इत्थं जघति तदा अन्यमाचार्यमुद्दिशयति अथवा त्रिविधेऽपि कुलसत्तं गणसत्तं संघसत्तं वा चार्थोपाध्याये आत्मना उद्दिशं कारयति स चाव्यक्तत्वाभ्रियमात् संघटोपग्रहार्थमवोद्दिशति आचार्यं गृहीतमवसत्तं वा यदा पश्य-त्तद्वत्थं जघति ।

ओहाविय ओमन्ने, जणइ अणाहो वयं विणा तुज्ज ।

कममासममागरिण, दुप्परिणगततो तिणहं ॥

अवधावितस्यावसत्तस्य वा गुरोः क्रमयोः शीर्षे सागारिके प्रदेशे कृत्वा भर्णात् जगवन् अनाया वयं युष्मान् विना अतः प्रसी-द ज्ञेयः सयमे स्थित्वा समाधीकुरु मिन्नकल्पाश्रमान् । शिष्यः पृच्छति तस्य गृहीतस्याचारित्रस्य वा चरणयोः कथं शिरो-विधीयेत गुरुराह-दुष्परिणकरं दुःखेन प्रतिकर्तुं शक्यं यन्मया-णां तद्यथा मातापित्रोः स्वाभिना धर्माचार्यस्य च यदुक्तं "तिणहं दुप्परिआरं सममाजसो अस्मापिउरस भदिस्स धम्मायगिय-स्स य इत्यादि" । तत्र एवमवसत्तं अवधावित वा गुरो विनयो विधीयते । किञ्च ।

जा जेण जम्मि उणम्मि, ठाविओ दंसणे व चरणे वा ।

सो तं तओ वुत्तंन-म्मिन्नि, काउं जवे निरणो ॥

यो येनाचार्यादिना यस्मिन् स्थापितस्तद्यथा । दर्शने वा चरणे वा स शिष्यस्तं गुरुं ततो दर्शनाद्वाच्यते तत्रैव दर्शने चरणे वा स शिष्यस्तं गुरुं कृत्वा स्थापयित्वा अजृण अणमुत्तो भवति । कृतप्रत्युपकार इत्यर्थः । अथ "कप्पइ तेसि कारणं दीवित्ता इत्यादि" सूत्रावयवं व्याचष्टे ।

निस्सु वि दीवियकज्जा, विमाज्जिता जइ अ तत्थ तं णत्थि ।

णिक्खिववइ वयनि दुवे, निक्खुकिंदाणि निक्खिववत् ॥

त्रिविधं ज्ञानदर्शनचारित्रेषु व्रजन्तो निक्षुप्रभृतयो दीपितकार्याः पूर्वोक्तविधिना निवेदितवन्तः स्वप्रयोजनेन गुरुणा विसर्जिता गच्छन्ति । यदि च तत्र गच्छे तदवसत्तादिकं कारणं नास्ति तत उपसंपद्यते नान्यत्राति ।

(सूत्रम्) गणावच्छेदइ य इच्छिज्जा अमं आयरिय उवज्जायं

उद्देश्यवित्तं नो मे कप्पइ गणावच्छेदयत्तं अनिक्खवित्ता
अब्बं आयरियउवज्जायं उद्देश्यवित्तं कप्पइ मे गणावच्छेदय
त्तं णिक्खवित्ता अस्सं आयरियउवज्जायं उद्देश्यवित्तं नो मे
कप्पइ अणापुच्छित्ता आयरियं वा जाव गणावच्छेदयं वा ३
अस्सं उद्देश्यवित्तं कप्पइ मे अपुच्छित्ता जाव उद्देश्यवित्तं
नो मे कप्पति तेमिं कारणं अदीवित्ता अब्बं आयरिओज्जा-
यं उद्देश्यवित्तं कप्पइ मे तेमिं कारणं दीवित्ता अब्बं जाव
उद्देश्यवित्तं कप्पइ आयरियउवज्जायं य इच्छेत्ता । अस्सं
आयरिओवज्जायं उद्देश्यवित्तं । नो मे कप्पइ आय-
रियउवज्जायं तं अनिक्खवित्ता अब्बं आयरियउवज्जायं
उद्देश्यवित्तं कप्पइ आयरियउवज्जायं तं निक्खवित्ता अ-
ब्बं आयरियउवज्जायं उद्देश्यवित्तं णो मे कप्पति अणा-
पुच्छित्ता । आयरियं वा जाव गणावच्छेदयं वा ॥ अस्सं
आयरियउवज्जायं उद्देश्यवित्तं कप्पति मे अपुच्छित्ता
आयरियं वा जाव गणावच्छेदयं वा अस्सं आयरियउवज्जायं
उद्देश्यवित्तं य तं मे वितरंति एवं मे कप्पति एवं नो मे
कप्पइ जाव विहरित्तं तेमिं कारणं अदीवित्ता अस्सं आय-
रियउवज्जायं उद्देश्यवित्तं कप्पइ तेमिं कारणं दीवित्ता
जाव उद्देश्यवित्तं ॥

सूत्रद्वयव्याख्या प्राग्भाष्ये अथ भाष्यम् “निक्खवित्तवयंति दुवे इत्या-
दि” पञ्चार्क द्वौ गणावच्छेदकौ आचार्योपाध्यायश्च यथाक्रमेण गणा-
वच्छेदित्वमाचार्यत्वमुपाध्यायत्वं निक्षिप्य प्रजन्तु यस्तु मिश्रः स
किमिदानीं निक्षिपतु गणान्नावाप्त किमपि तस्य निक्षेपणीयमस्ति
तस्य निक्षेपणं नोक्तमिति ज्ञातः । अथ गणावच्छेदकाचार्ययोग-
ननिक्षेपणविधिमाह ॥

उद्देश्यवित्तं उद्देश्यवित्तं, णिक्खवित्तं होइ उज्जमंतेसु ।

सीयंतेसु य सगाणा, वचइ मा ते विणामिज्जा ॥

द्वयोक्तान्दर्शनयोगार्थं गतयोर्द्वयोरपि गणावच्छेदकाचार्ययोः
स्वगणस्य निक्षेपणं ये उद्यच्छन्तः सविन्ना आचार्यास्तपु प्रवर्तते
अथ सीदन्तस्त ततस्तं स्वगणं गृह्यत्वा प्रजन्ति न पुनस्तेषा-
मतिकं निक्षिपन्ति । कुत इत्याह मा ते शिष्यास्तत्र मुक्ताः सन्तो
विनश्ययुः । इदमेव ज्ञापयति ॥

वत्तस्मि जो गमो खलु, गणावच्छे सो गमो उ आयरिया ।

निक्खवित्तं तस्मि चत्ता, जमुदिसे तस्मि ते पच्छा ॥

यो गम उज्जयव्यक्ते जिज्ञासुक्तः स एव गणावच्छेदके आचार्य-
श्च मन्तव्यः । नवरं गणनिक्षेपं कृत्वा तावत्प्रतिद्वितीयावात्मन्तीयो
वा वर्तन्ते ततः स्वगणं एव यः संविन्नो गीतार्थः आचार्यादिस्तत्रा-
त्मीयसाधुनिक्षिपति । अथासंविन्नस्य गार्भे निक्षिपति ततस्ते साध-
वः परित्यक्ता मन्तव्याः तस्माज्ज निक्षेपणीयाः किन्तु येन केन प्रका-
रेणात्मना सह नेतव्यास्ततोऽयमाचार्यः स गणावच्छेदक आचार्यो
पश्चिमुद्दिशति तस्मिन् तान् आत्मीयसाधून् पश्चान्निक्षिपति ।
अथाहं युष्माकं शिष्यस्तथा इमेऽपि युष्मादीयाः शिष्या इति
भावः । इदमेवाह ।

जह्म अप्पमं तहा ते, ते ण य हप्पंत तेण घेतत्त्वा ।

अपहुप्पंते गिएहइ, मंघाहं मुत्तु सव्वे वा ॥

यथा आत्मानं तथा नानपि साधुनिवेदयति तेनाचार्यार्थेण प्रमा-
णेषु साधुषु ते प्रतीच्छकाचार्यसाधवो न ग्रहीतव्याः तस्यैव तान्
प्रत्यर्पयति । अथ वास्तव्याचार्यस्य साधवो न पूर्यन्ते ततः एक-
संघाटकं तस्य प्रयच्छति तं युक्त्वा शेषानात्मना गृह्णाति । अथ
वास्तव्याचार्यः सर्वधैवासहायस्ततः सर्वानपि गृह्णाति ॥

सुहं असुहस्स वि तेण वि, वेयावच्चाइसव्वकायव्वं ।

तेनेसि अणाप मा, वावारेत्तं न कप्पति ॥

तेनपि प्रतीच्छकाचार्यादिना तस्याचार्यस्य सहिष्णोरसहिष्णो-
र्वा वैयावृत्त्यादिकं सर्वमपि कर्तव्यं तस्य साधवस्तेषामाचार्या-
णामादेशानन्तरं व्यापारयितुं न कल्पन्ते । वृ० ४ व ॥

उद्देश्य (उ) - औद्देशिक - ४० उद्देश्यमुद्देशः यावदर्थिका-
दिप्रणिधानमित्युक्तमदोषस्तेनोद्देशेन निर्वृत्तं तत्प्रयोजनं औद्देशि-
कम् । द्वितीयोद्देशमदोषदुष्टे भक्तादौ, तदुद्देशपञ्चारादौ द्वितीयोद्देश-
मदोषं च । पञ्चा० १३ वि० । वि० । प्र० । द० । स्था० ।

अस्य निर्युक्तिर्यथा -

उद्देश्यस्य साधुमाह, ओमच्च ए निक्खवित्तं न कप्पति जं च ।

उच्चरियं मीसत्त, तवित्तं उद्देश्यं तं तु ॥ ४४ ॥

उद्देश्यं वाचा साध्यादीर्निर्गन्धशाक्यादीनवमान्ये दुर्भि-
क्वापगमे जिज्ञावितरणं प्राज्ञनकादीनां यत उद्दिष्टोद्देशिकम्
यथाद्विग्नमोदनादि मिश्रयित्वा व्यञ्जनादिना वितरणं तत्कर्त्त-
व्यं होशकं यच्च तत्प्रागुक्तादिना मोदकचूर्णादिना वितरणं तत्कर्त्त-
व्यं होशकमित्येवं चर्त्तसि निधाय सामान्यनापसंहरणोद्देशिकं तद-
न्तर्गतं तु शब्दः स्वगतनेदविशेषणार्थ इति गार्थः । पं० व० ।
साधुयागे सति यद्गृह्य कृत्वा दीयते तदौद्देशिकम् । वृ०
२४ अ० । आध्यात्मिकं, कल्प० । यत्पूर्वमेव स्वरूपचूर्णादि
साधुगृह्य पुनरपि संतमगुनादिना संस्कार्यते तदौद्देशिकम् ।
आचा० २ अ० २ अ० । “ उद्देश्यं तु कर्मस्य एव उद्देश्यं कीरण-
जति ” पञ्चा० १७ वि० । आर्थिनः पाषाणिनः भ्रमणान्वाहि-
न्य दुर्जिज्ञान्ययादा यत्कृतं विनीर्यते तदौद्देशिकमिति स्था० ए० ।
तद्वेदा यथा तच्च समासतो द्विधा भवति । द्विविधमाह ॥

ओद्देश्यं विज्ञाणेण, उद्देश्यं तु वासयविज्ञाणे ।

उद्देश्यकर्मकमे, एकैके च उद्देश्यो जेओ ॥

द्विविधमौद्देशिकं तद्यथा ओद्देश्येन विज्ञाणेन च । तत्र ओद्देश्यः सामा-
न्यं विभागः पृथक् करणम् । इयं चात्र ज्ञातना नादस्तमिह किमपि
लक्ष्यते ततः कतिपयां भिक्षां दद्या इति बुद्ध्या कतिपयाधिक-
तन्तुलादिप्रक्षेपेण यन्निर्वर्तमशनादि तदौद्देश्योद्देशिकम् ओद्देश्येन सामा-
न्येन स्वपरपृथग्विज्ञागकरणाभावरूपेणोद्देशिकमोद्देश्योद्देशिक-
मिति व्युत्पत्तस्तथा विवाहप्रकरणादिषु यदुद्धारितं तत् पृथक्
कृत्वा दानाय कल्पितं साहजिकोद्देशिकं विज्ञाणेन स्वसत्ताया उ-
त्तीर्य पृथक्करणेनौद्देशिकं विभागोद्देशिकमिति व्युत्पत्तेः तत्र ओ-
द्देश्योद्देश्यमौद्देशिकं तस्योद्देश्यनात्र व्याख्येयं किं त्वग्रे व्याख्यास्य
इति ज्ञातः । यत्तु विभागविषयं तद् (वास्तव) सुखनात्सुखमिति
न्यायाद् द्वादशप्रकारम् । द्वादशप्रकारतामेव सामान्यतः कथयति
(उद्देश्येत्यादि) प्रथमतस्त्रिधा विज्ञाणेनोद्देशिकम् । तद्यथा उद्दिष्टं
कृतं कर्म चातत्र स्वार्थमेव निष्पन्नमशनादिकं जिज्ञासुराणादानाय
पृथक् कल्पितं तदुद्दिष्टम् । यत् पुनरुद्धारितं तत्सत्याद्योदनादिकं
जिज्ञादानाय करम्मादिरूपतया जातं तत्कृतमित्युच्यते । यत्पुन-
र्विवाहप्रकरणादावुद्धारितं मोदकचूर्णादि तद् जुयोऽपि भिक्षाचग-
णां दानाय गुरुघृतादिदानादिना मोदकादि कृतं तत्कर्त्तव्यनिधीय

ते । एकैकस्मिन् उद्देश्यादिकेने चतुष्कको बह्यमाणश्चतुःसंख्या प्रेक्षा भवति । अथचतुर्निर्गुणता द्वादश ततो विभागोद्देशिकं द्वादशाधा । संप्रत्योद्देशिकस्य पूर्वस्थापिततया मुक्तस्य प्रथमतः संभवमाह ॥

जीवामु कदंबि उमे, नियमं निक्त्वाविता कद्दमोदे ।

दिदु नत्थि अदिशं जु-ज्जइ अकयं न य फल्लेइ ॥

इह जिज्ञानन्तरं केचिद् गृहस्था एवं चिन्तयन्ति । कथमपि महता कष्टेन जीविता अवसर्गमिदं ततो नियमं प्रतिविशन् जिज्ञां दधो यतो ह निश्चितं इन्द्रीति स्वसंबोधने नास्त्येतत् यद्युत ज्ञानं नरं अदक्षमिह जन्मनि छुज्यते नापीह ज्ञेयं अकृतं जुजं कर्म परलोके फलति । तस्मात्परलोकाय कतिपयभिक्षाप्रदानेन जुजं कर्मोपाजनीयमित्यर्थोद्देशिकसंप्रवः ।

संप्रत्योद्देशिकस्वरूपं कथयति ॥

मा उ अविसेमियम्मेव, जत्तम्मि तेदुस्से तुहइ ।

पासंकीण गिहीण व, जो एहि इयस्स निक्खवडा ॥

सा तु गृहनायिका योषितप्रतिविशन् यावत्प्रमाणं भक्तं पच्यते तावत्प्रमाण एव ज्ञेयं पच्यमान्यमाणे पाकगिरुतां गृहिणां वा मध्ये यः कोऽपि समागमिष्यति तस्य जिज्ञार्थं जिज्ञादानार्थमविशेषितमेव । स्वार्थमेतावदेतावच्च जिज्ञादानार्थमित्येवं विज्ञा-गरहितमेव तन्पुञ्जानधिकतरान् प्रक्षिपति एतदप्योद्देशिकम् । अत्र परस्य पूर्वपक्षमाशङ्क्योत्तरमाह ।

उत्तमत्थो उद्देसं, कदं वियाणाइ चोइए य जणइ ।

उत्तमत्थो गुरु एवं, गिहत्थसहाइ नेट्टाए ॥

उपस्थः केवली कथमोद्देशिकं पूर्वोक्तस्वरूपं विज्ञानानि न त्वं उपस्थेन ज्ञातुं शक्यते यथा स्वार्थमारज्यमाणे पाके जिज्ञादानाय कतिपयतन्तुप्रक्षेप आसीदिति । एवं नेदिते प्ररणे कृते गुरुर्जनति । एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण गृहस्थशब्दाविशेषाया-मुपयुक्तो दत्तावधानो जानानीति । एतद्वै जावयति ।

देखा उ ताउ पंच वि, रेट्टा उ कोइ देइव गणंती ।

देहइ उ मा यइओ, अवणेहय एत्तिया निक्खा ॥

यदि नाम भिक्षादानसंकल्पतः प्रथमतः पवाधिकतन्तुप्रक्षेपः कृतो ज्ञेयस्तर्हि प्राय एव गृहस्थानां चेष्टाविशेषा ज्ञेयः यथा वस्तुतः पञ्चापि जिज्ञाः । इयमत्र जावना । कोऽपि गृहे भिक्षार्थं प्रविश्या साधवे तत्त्वामि निजजार्थया जिज्ञां दापयति सा च साधो गुणवति एवेत्यं प्रत्युत्तरं ददाति । यथा ताः प्रतिदि-वन् संकल्पिताः पञ्चापि जिज्ञा अन्यजिज्ञाचरंज्या दत्ता इति । यथा जिज्ञां ददन्ती दत्तजिज्ञापरिगणनाय जिज्ञाविषु रेखां करो-ति । अथवा प्रथमेयं भिक्षा छितीयेयं जिज्ञेत्येवं गणनाय ददाति यदि वा काचित् कस्या अपि संमुखमेवं गणति यथा अस्मद्-दिष्टजलसत्कापितकादेर्मध्यादेहि मा इत इति । अथवा प्रथमतः साधोविवक्षितगृहे जिज्ञार्थं शशिष्ठे काचित् कस्याः संमुखमेवमाह अपनय पृथक् कुरु विवक्षितास्थानादेतावतीं भिक्षां भिक्षाचरं-ज्यो दानायेति । तत एवमुद्गापप्रवणरेकाकर्षणाद्विद्वान्मैव उपस्थेनाप्योद्देशिकं ज्ञातुं शक्यते ज्ञात्वा च परिक्षिपति । ततो न कश्चिदोषः अत्र चायं वृद्धसंप्रदायः । संकल्पनासु दत्तासु पृथ-गुद्गतासु वा शेषमशानादिकं कल्प्यमवसेयमिति इह उपयुक्तः सन् वृद्धमशुक्लं वा आहारं ज्ञातुं शक्नोति । तानुपयुक्तस्ततो गोचरार्थ-व्यां समाम्यत उपयुक्ततां प्रतिपादयति ॥

सहाइएसु साहू मुच्छं न करेज गोपरगओ य ।

एसणजुत्तो होजा, गोणीवच्छो गवत्तेव्व ॥

इह साधुगोचरीं गतो भिक्षार्थं प्रविष्टः सन् शब्दादिषु शब्दरू-परसादिषु सूत्रां न कुर्यात् कित्येवणायुक्त उक्तमादिदोषगवयणा-भियुक्तो भवेत् यथा गोवत्सो (गवत्सि) गोत्रक इव । गोव-त्सदृष्टान्तमेव गाथाद्वयेन जावयति ।

ऊसवपंरुणवग्गा, न पाणियं वच्छए न वा वारो ।

वणियागमअवरुहे, वच्छगरुणं खरंटाणया ॥

पंचविह विसयमांखे, खणी बहू समहिंयं गिहं तं तु ।

न गणेइ गोणिवग्गा, मुच्छियगदिओगवत्ताम्मि ॥

गुणाज्यं नाम नगरं तत्र स्वामरक्षो नाम श्रेष्ठो तस्य भार्या श्रीमती नाम श्रेष्ठिना च पूर्वतरं जीर्णमन्दिरं जज्ञ्वा प्रधानतरं मन्दिरं कारयामासे । तस्य चत्वारस्तनयास्तथा गुणचन्द्रो गु-णसेनो गुणधूमो गुणशेखरश्च । एतेषां च तनयानां क्रमेण चतस्र इमा वध्वस्तया प्रियङ्गुसतिका प्रियङ्गुसतिका प्रियङ्गुसुन्दरी प्रि-यङ्गुसारिका च । कालेन च गच्छता श्रेष्ठिना भार्या मरणमुपजगाम । ततः श्रेष्ठिना प्रियङ्गुसतिकेन सर्वगृहसंजारे समारोपिता गृहे च सवन्मा गौर्विद्यते तत्र गौर्विद्यमे बहिर्गन्वा खरति वत्सस्तु गृह एव बहोऽवतिष्ठते । तस्मै चारिं पानीयं च खनकोऽपि धत्वा यथायोगं प्रयच्छति । अन्यदा च गुणचन्द्रप्रियङ्गुसतिकापुत्रस्य गुणसागरस्य विवाहदिवस उपनश्ये । ततस्ताः सर्वा अपि व-ध्वस्तस्मिन् दिने सविशेषमाजरणविजृषिताः स्वपरमपरुनादि-कराण्यप्यपुता अजयन् । ततो वत्सस्तासां विस्मृतिं गतो न का-चिदपि तस्मै पानीयादि दौकितवती । ततो मध्याह्ने श्रेष्ठो यत्र प्रदेशे वत्सो वर्तते तत्र कथमपि समायातः वत्सोऽपि च श्रेष्ठि-मायान्तं पश्यन्नागदितुमारब्धवान् ततो जज्ञे श्रेष्ठिना यथाद्यापि वत्सो बुभुक्षितस्तिष्ठतीति । ततः कुपितेन तेन ताः सर्वा अपि पुत्रवधो निर्भन्मयामामिरे ततस्त्वरितं प्रियङ्गुसतिका अन्या च यथायोगं चारिं पानीयं च गृहीत्वा वत्सामिमुखं च्छात्न वत्सश्च तभिः सुरसुन्दरीभिरिव समलङ्कृतमपि तादृशं गृहं नावलोकते नापि ताः स्वरागदृष्ट्या परित्राययति । किं तु तामेव चारिं पानीयं वा समानीयमानं सम्यक्परिभावयति । सुत्रं सुगमं नयं (पंच विहत्यादि) पञ्चविधविषयसौख्यस्य स्वनय इव स्वनयो या वध्व-स्ताभिः समधिकमतिशयेन रमणीयतया अधिकतरं तद्गृहं न गणयति न दृष्ट्वा परित्राययति नापि तावधूरेवं साधुरपि जिज्ञार्थ-मटन् रमणीं नावलोकयेत् नापि गीतादिषु खिप्तं कञ्चीयात्-किन्तु जिज्ञासाश्रयनादानाद्युपयुक्तो ज्ञेयः । तथा च सति जानानि वृद्धमशुक्लं वा ज्ञादिकम् तथाचाह ।

गमणागमणुक्खेवे, जासियसोयाइइदियाउत्तो ।

एसणमणेसणे वा, तह जाणइ तम्माणो समणो ॥

गमनं साधोर्मिक्षादानार्थं भिक्षानयनाय दाज्या व्रजनम् आ-गमनं भिक्षा गृहीत्वा साधोरभिमुखं चलनम् । उत्क्षेपो भाज-नादीनामूर्ध्वमुत्पाटनमुपलक्षणमेतत्तेन निक्षेपपरिग्रहस्ततो ग-मनादिपदानां समाहारो ब्रह्मस्तस्मिन् । तथा भाषिणेषु ज-लिपिषु देहि भिक्षामस्मै साधवे इत्यादिकेषु श्रोत्रादिभिरि-न्द्रियैरुपयुक्तस्तथा वत्स इव तन्मनाः स्वयोन्यमरूपानाय परि-भावनमनाः सन् धमण एषणामनेषणां वा सम्यग्जानाति त-तो न कश्चिदोषः । उक्तमोद्देशिकम् । संप्रति विभागोद्देशिकं विमलिषुः प्रथमतस्तावत्स्य संभवमाह ॥

महइए संवकाए, उव्वरियं कुरवंजणाइयं ।

पउरं ददूण गिही, जणइ इमं देहपुमहा ॥

इह संवदि नाम विवाहादिकप्रकरणं संवदहयन्ते व्यापा-

द्यन्ते प्राणिनोऽस्यामिति संखडिरिति व्युत्पत्तेस्तस्यां संख-
ड्यां यदुद्धरितं कुरव्यञ्जनादिकं शाल्योदनवध्यादिकं प्रचुरं
तद्वद्वा गृही भणति स्वकुटुम्बतृभिकारकमेतत् यथा इदं दे-
हि पुण्यार्थं भिक्षाचरन्त्यः । तत्र यदा तथैव ददाति तदा तदु-
द्दिष्टं यदा तु तदेवं कर्मणादिकं करोति तदा तत्कृतं यदा तु
मोदकादिचूर्णप्रायोऽपि गुडपाकदानादिना मोदकादि करो-
ति तदा तत्कर्म । एवं विभागीदेशिकस्य संभवस्तथा चाह ।
भाष्यकृतं "तन्मियमेवं संभवत् पुण्यमुद्दिष्टं संभवति" । संप्र-
ति तदेव विभागीदेशिकं विना तदोद्धरिते प्रचुरे कर्मदावेवं
पूर्वोक्तं प्रकारेण विभागीदेशिकं पूर्वमुद्दिष्टं संभवति । संप्र-
ति तदेव विभागीदेशिकं विभागतो भेदेन शिष्यगणहितार्थं
प्रत्यकारो प्रणति ।

उद्देसियं समुद्दे-भियं च आप्तिभयं ममाप्तं ।

एवं कदे य कम्पे, एकैकं चतुर्विहं जेओ ॥

विभागीदेशिकं चतुर्धा । तद्यथा श्रीदेशिकं समुद्देशिकमादेशं
समादशं च । एवं कृतं च कर्म्मणि एकैकस्मिन् चतुष्कभ्यतुः सं-
ख्या भेदा दृष्टः सर्वसंख्यया द्वादशधा विभागीदेशिकम् । संप्र-
त्यौद्देशिकादिकं व्याख्यान्यासुराह

जावन्ति य मुद्देसं, पामंटीणं जवे समुद्देसं ।

समणाणं आप्सं, निगंथाणं समाप्तं ॥ २५० ॥

इह यदुद्दिष्टं कृतं कर्म या यावन्तः केऽपि भिक्षाचराः समागमि-
ष्यन्ति पाषाणिकृता गृहस्था वा तेन्यः ॥ २५० ॥ न्याय्यं दातव्यमिति
संकल्पितं जयति तदा तदौद्देशिकमुच्यते ॥ पाषाणिकृतां देयत्वं
न कल्पितं समुद्देशं भ्रमणानामादशनिग्रन्थानां समादशम् ।
संप्रत्यमीषामेव द्वादशानां भेदानामवान्तरजेदानाह ।

त्रिचमच्छिन्नं दुविहं, दवे खेत्ते य कालजावे य ॥

निष्पाद्यनिष्पन्नं, नायत्वं जं जहि कम्प ॥

उद्दिष्टमौद्देशादिकं प्रत्येकं द्विधा तद्यथा त्रिचमच्छिन्नं च । त्रि-
चं निर्यामतर्माच्छिन्नमनिर्यामितम् पुनरपि त्रिचमच्छिन्नं च चतुर्धा
तद्यथा उच्ये केषु काले जावे च । एवं यथा उद्दिष्टमौद्देशादिकं
प्रत्येकमष्टधा तथा निष्पादितं निष्पन्नमिति निष्पादितेन गृहिणा
स्वार्थं कृतेन निष्पन्नं यत्कर्मणादि मोदकादि वा तन्निष्पादितं
निष्पन्नमिष्युच्यते । ततो यन्निष्पादितं निष्पन्नं यत्र कृतं कर्म्मणि
वा कामति घटते यथा यदि कर्मणादि तर्हि कृते, अथ मोदकादि
तर्हि कर्म्मणि । तत्प्रत्येकमौद्देशिकादिजेदभिन्नं त्रिचमच्छिन्नं वे-
त्यादिना प्रकारेणाष्टधा ज्ञानव्यम् । संप्रत्यमुमेव गाथार्थं व्याखि-
त्यासुः प्रथमतो उच्यते त्रिचमच्छिन्नं व्याख्याति ॥

जत्तुव्वारितं खलु संखडिप, तादिवममन्नदिवमे वा ।

अतो बाहिं च मयं, सव्वादिणं देह अच्छिन्नं ॥

यत्संखड्या भक्तमुद्धरितं तद्विह प्रायः संखड्या जत्तुमुद्धरितं प्रा-
प्यते इति संखडिप्रदणमन्यथा न्यन्यथापि यथासंभवं द्रष्टव्यम् ।
(तादिवममिति) व्यन्याऽऽस्यामिति प्राकृतसंज्ञकणवशात्सत-
म्यर्थे प्रथमा ततोऽयमर्थः यास्मिन् दिवसे संखडिस्तस्मिन्नेव
दिवसे यदाऽयस्मिन् दिवसे गृहनायको प्रार्थया दापयति यथा
यदन्तर्गृहस्थ यथा बहिरन्तेन कृत्राच्छिन्नमुक्तं तत्सर्वं समस्तम-
नेन उच्यते त्रिचमच्छिन्नमुक्तं सर्वदिनं सकलमपि दिनं यावत्पक्षकण-
मेतत्तेन कर्मरूपं मोदकादि प्रचुरान्यापि दिनानि यावदिति दृष्ट-
व्यम् । अनेन कात्राच्छिन्नमुक्तं अच्छिन्नमनवरतं तद्विह । जावा-
च्छिन्नं तु स्वयमन्यथा तथैव यदि नव रोचते यदि वा न रोचते

तथाऽप्यवश्यं दातव्यमिति ॥ संप्रति द्रव्यादिच्छिन्नमाह ।

देह इमं मा मेसं, अतो बाहिं गयं व एगयरं ।

जाव अमुगत्ति वेला, अमुगं वेलां व आरब्धं ॥

इदं शाल्योदनादिकमुद्धरितं देहि मा शेषं कोट्यकुरादि अनेन
उच्यते त्रिचमच्छिन्नमुक्तं तदपि च शाल्योदनादिकमनन्यवस्थितं वा एक-
तरं न शेषम् । अनेन केत्रच्छिन्नमुक्तम् । तथा अमुकस्या वेलाया आर-
ब्धं यावदमुका वेला यथा प्रहारादारब्धं यावत्प्रहरणं तावदे-
हि । अनेन कात्रच्छिन्नमुक्तम् । जावच्छिन्नं तु स्वयमन्यथा । तथैव
यावत्ते रोचते तावदेहि मा स्वर्गचमतिक्कस्यापि । संप्रत्युद्दिष्टमधि-
कृत्य कल्याणकल्याणविधिमाह ॥

दव्वाच्छिन्नं पि हु, जइ जणइ कोवि मा देह ।

नो कप्पइ त्रिचं पि हु, अच्छिन्नकर्मं परिहरंति ॥

इह यदुच्यते त्रिचमच्छिन्नं पृथग्निर्धारितं तद्विहितं शेषं समस्त-
मपि कल्पते । तस्य दानार्थं सकल्प्य स्थापितव्याजावात् । केव-
लं उच्यते त्रिचमच्छिन्नमपि दृष्ट्वा उच्यते त्रिचमच्छिन्नमपि पृथग्निर्धारितमपि हु-
मिच्छितं यदि गृहस्वामी आरत एव दयस्य वस्तुनो नियताद्वधे-
र्यागपि भणति । यथा मा इत ऊरुं कस्मायां देहीति । यथा
प्रहरणं यावत् पृथग्निर्धारितं निरोपितं ततो दानपरिणामा-
जावाद्वागेव निरोधति । मा इत ऊरुं दद्यादिति तच्छिन्नमपि
कल्पते । तस्य संप्रत्यात्मसत्तापि कृतत्वाद्यप्युत्तरच्छिन्नकृतमच्छि-
न्नमनिर्यागितं कृतं वर्तते तत्परिहरन्ति अकल्याणव्यादित्यमेव
जगवदाज्ञाविजृम्भणात् । यदा त्र्यच्छिन्नमपि पञ्चादानपरिणामा-
जावाद्वागेव आत्मार्यकृतं जवति तदा तत्कल्पते ॥

संप्रति संप्रदानविजागमधिकृत्य कल्याणविधिमाह ॥

अमुगाणं ति वि दिज्जउ, अमुकाणं न एत्थ उ विजासा ।

जत्थ नईणाविमिद्धो, निहंसे तं परिहरंति ॥

अमुकन्यो दद्यान्मा अमुकस्य इत्येवं संप्रदानविषयं संकल्पे कृते
विजासा दृष्ट्या कदाचित् कल्पते कदाचिन्न । तत्र यदा कल्पते
तदादयं तदाह (जयन्त्यादि) यत्र दयवस्तुनि यतीनामन्यवि-
शेषेण निर्देशो जवति यथा ये केचन गृहस्था अगृहस्था वा
भिक्षाचरा यदि वा ये केचिन्पाषाणिकृता यदा ये केचन भ्रमणास्ते-
न्यो दातव्यमिति तत्परिहरन्ति । यत्र तु यतीनामेव विशेषेण
निर्देशो यथा यतिन्यो दातव्यमिति तत्परिहरन्त्येव नात्र कश्चि-
त्संदेह इति तत्र पृथग्विशेषेण नोक्तम् । यदि पुनर्गृहस्थेभ्य एव
दीयतां यदि वा चरकादिभ्य एव पाषाणिकृता न शेषेभ्यस्तदा
कल्पते । अपिच ॥

संदिस्मते जो सुणइ, कप्पणं तस्म मेमए उवणा ।

संकाक्षियसाहणं वा, करेति अमुणं इ मा थेरा ॥

यथाद्याप्यौद्देशिक जात वर्तते केचन तदानीमौद्देश्यमानं
वर्तते यथा इदं देहि मा शेषमित्यादिदयमानमर्थिन्यो दानाय व-
चनेन संकल्पमाने यः साधुः शृणोति तस्य तत्कल्पते तदैव दा-
षाजावात्तदपि च उद्दिष्टौद्देशिकाद् उच्यते न कृतं कर्म च ।
यत उक्तं मूलटीकायाम् अत्र जायं विधिः "संदिस्मते जो सुणइ,
साहुदेसुदेसयं" पुरुष न य कर्म, कस्मात् तं कप्पणं" तदैव दाषा-
जावादिति यस्तु संदिश्यमानं न शृणोति तस्य न कल्पते कृतं
इत्याह (उवणाति) स्थापनादौषात् । स च निर्गतः सन्नन्येभ्यः
साधुभ्यो निवेदयति । तथा चाह (संकाक्षितयेत्यादि) अधुने
शेषसाधुतिरनाकार्णिते इय पूर्वपुरुषाचीर्णा मर्यादा यदुत सक-
लिया पक्षत्वेष्टाकोऽन्यस्मै कथयति सोऽप्यन्यस्मै इत्येवंप्रपञ्चा

(साहणति) कथनं करोति वाशब्दो यदि साधवो बहुप्रमाणा-
स्तत एकस्यावस्थानमिति सूचनार्थं स सर्वेभ्यो नियेदयति य-
थात्रास्मिन् गृहेऽवाजिषुरनेपणा वर्तते इति । एवमपि यः संघा-
टकैः कथमपि न ज्ञाते ज्ञाति तेषां परिहारायामाह ।

मा एयं देह इमं, पुष्टे मिद्वस्मि तं परिहरंति ।

जं दिन्नं तं दिन्नं, संपदं देहि गिहंति ॥

साधुनिमित्तं कृतोऽपि स्थानाद् जिज्ञासाद्दत्तं कयाचिन्निषि-
ध्यते मा एतद्देहि किञ्चिद्विचित्रितजाजनस्थं देहि तत एव कृते
निषेधिते साधुः पृच्छति किमेतन्निषिध्यते किं वा इदं दाप्यते
इति ततः सा प्राह । इदमेव दानाय कल्पितम् नेदमिति तत
पथं शिष्टे कथिते साधवस्तत्परिहरन्ति । यदि पुनर्यदसं तदसं
मा शेषं संप्रति दद्यादिति निषिध्यात्माथीकृतमौद्देशिकं ज्ञाति
तदा तत्कल्पने इति कृत्वा गृह्णन्ति तदेवमुक्तमुद्देशौद्देशिकम् ।
संप्रति कृतौद्देशिकस्य संज्ञयहेतुं स्वरूपं च प्रतिपादयति ।

रसजायणहेतुं वा, मा कुच्छीहि इमा सुहं च दाशेमि ।

दाहिमाई आयत्तं, करेड कूरं कूरं एयं ॥

मा कोहिंति अबन्तं, परिकृष्टम् यं न दिज्जइ सुहं तु ।

वियरेण फाद्विण्णं व, मिद्वणं समं तु वट्ठंति ॥

रसेन दध्यादिना रुचमिदं जाजनं तस्मादेतेन दध्यादिना यदु-
द्धागतं शाल्यादिनादि तत् कम्बुकीकृत्य इदं जाजनं करोमि येना-
यत्प्रयोजनमनेन क्रियते इति । रसजाजनहेतोर्येदा इदं दध्या-
दिना अमिश्रितं कथिष्यते । न च कथितं पाषाण्ड्यादिभ्यो दातुं
शक्यते । यद्वा दध्यादिममिश्रमेकैव प्रयासेन सुखेदीयत इत्या-
दिना कारणज्ञानेन दध्याद्यायत्तं दध्यादिममिश्रं करोति क-
रुण्येदनम् । एतत् कृतं ज्ञातव्यम् । तथा यदि भिन्नं जिन्नं मोदका-
शोकवर्त्यादिचूर्णं दास्यामि ततो मे पाषाण्ड्यादयोऽवाम्महाघा-
तक्रियन्ति यद्वा परिकृष्टमितमेकत्र पिण्डीकृतं सुखेन दीयते ।
अन्यथा क्रमेण मोदकाशोकवर्त्यादिचूर्णः स्वस्वस्थानादानाया-
नीय दाने ज्ञेयाद् गमनागमनप्रयासां भवति । अपान्तगत्वे सा
चूर्णीहेतुना क्रूरत्वा एतानि ततो विकटेन मयेन देशविशेषाप-
क्रमेणैव फाणिनेन ककुवादिना यद्वा स्निग्धेन घृतादिना
मोदकचूर्णादिभ्यः वर्तयति । पिण्डीकृतं वदन्ति । अत्र दध्यादि-
भ्योः पूर्वार्काभ्यां संज्ञयहेतव उक्ता उत्तगर्काभ्यां तु स्वस्व-
संप्रति कर्मौद्देशिकस्य संज्ञयहेतुं स्वरूपं चातिदेशेनाह ।

एमेव य कम्ममि वि, जहवणे तथ नवरि नाणत्तं ।

तात्रियविट्ठीण्णं, मयगचूर्णं पुण्णकणं ॥

यथा कृतस्य संभवस्वरूपं चोक्तमेवं कर्मण्यपि द्रष्टव्यं त्वरं
तत्र कर्मणि उष्णापने उष्णीकरणे नानात्वं विशेषस्तथा हि
तापितविलीनेन तापितेन धिलीनेन च गुडादिना मोदक-
चूर्णाः पुनर्मोदकत्वेन करणं नान्यथा तथा तुष्योदि भक्तमपि
रात्र्युषिते द्वितीयदिने भूयःसंस्कारपादनेन कर्मतया निष्पा-
द्यमानं नाग्निमन्त्रेण निष्पाद्यते ततोऽवश्यं कर्मण्युष्णापने
नानात्वम् । संप्रत्यत्रैव कल्याणकल्याणविधिमाह ॥

असुगंति पुणो रच्छं, दाहमकपं तमारआ कपं ।

खेत्ते अतो वाहिं, काक्षेमु उत्थं परेत्तं वा ॥

मिक्षार्थं प्रविष्टं साधु प्रति यदि गृहस्थो भगवति यथान्य-
स्मिन् गृहे विहित्य व्यावर्तमानेन त्वया भूयोऽपि मद्वृहे स-
मागन्तव्यं यतोऽहममुक्तं मोदकचूर्णादि भूयोऽपि रात्र्युष-
पाकादिदानेन मोदकादि कृत्वा दास्यामि एवमुक्ते तथा कृत्वा

चेददाति तर्हि तत्र कल्पते कर्मौद्देशिकत्वात् । आगन् भूयः
पाकास्मादूर्वाक पुनः कल्याणं दोषाभावात् । तथा संज्ञेऽन्तर्ब-
हिर्वा काले स्वस्तने परतरदिनभवं वा अकल्याणमार्गः कल्याणम् ।
इयमत्र भावना । यद् गृहस्थान्तर्बहिर्वा मोदकचूर्णादिकं मोद-
कादितया उपस्कृष्यामि कालविवक्षायां यद्यस्य स्थः परतर-
वा दिने भूयोऽपि पश्यामि तत्तुभ्यं दास्यामीत्युक्ते तथैव चेत्
कृत्वा ददाति ततो न कल्पते भूयोऽपि पाकादागतस्वसंसर्गं
कल्पते ॥ तथा चाह ॥

जं जह व कयं दाहं, तं कप्पइ आरओ तहा अकयं ।

कय पाकपणिट्ठत्त-ट्ठियं पि जावत्ति यं मात्तुं ॥

यन्मामान्यतो द्रव्यं यद्वा यथा क्षेत्रनिर्धारणेन वा भूयोऽपि
कृतं दास्यामीत्युक्ते तथैव कृतं चेददाति तदा न कल्पते तथा
अकृतं तु भूयोऽपि पाकादागतः कल्पते । यत्तु निर्धारितक्षेत्र-
कालव्यतिकरेण पश्यते तत्र दातुं संकल्पितमिति कल्पते यत्तु
क्षेत्रे कालनिर्धारणमविष्यते च सामान्यतो भूयोऽपि प-
क्त्वा दास्यामीति संकल्पितं तदन्तर्बहिर्वा स्वस्तने परतरदिने
वा न कल्पते । अथ कर्मौद्देशिकं कृतपाकमात्माथीकृतमपि
यावदधिकं मुक्त्वा शेषमनिष्टं नानुभूतं तीर्थकरणधर्मयोग-
दधिकं न्वात्माथीकृतं कल्पते । अथ आध्यात्मिकमौद्देशिकयोः
परस्परं प्रतिविशेष उच्यते । यत्प्रथमत एव साधवर्थं निष्पा-
दितं तदाध्यात्मिकं यत् पुनरागतं सद् भूयोऽपि पाककरणेन
संक्रियते तत् कर्मौद्देशिकमिति । उक्तमौद्देशिककृतम् ॥ ५० ॥
दर्श० । नि० चू० । प्रव० । पंचा० । ग० । ध० । जीत० । ५५० ।

अमणं पाणगं वा वि, खाइमं साइमं तहा ।

जं जाणिज्ज सुणिज्जा वा, दाण्हा पगमं इमं ॥ ४९ ॥

अशनं पानकं वापि खाद्यं स्वाद्यं अशनमोदनादि पानकं वारना-
लादि खाद्यं बहुकादि स्वाद्यं दहीतक्यादि यज्जानीयादामन्त्रणा-
दिना शृणुयाद्वा मन्यतः यथा दानार्थं प्रकृतमिदं दानार्थं प्रकृतं
नाम साधुवादमिमिच्छं या ददात्यव्यापारपाषाण्णिकृत्यो देशान्त-
रादेशगतो धणिकप्रभृतिरिति सूत्रार्थः ।

तारिमं जत्तपाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।

दितियं परिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिमं ॥ ४८ ॥

तादृश भक्तपानं दानार्थं प्रकृतव्यापार संयतानामकल्पकं यत्त-
न्धैवमनः इदं प्रयाचकीत न मम कल्पते तादृशमिति सूत्रार्थः ।

अमणं पाणगं वावि, खाइमं साइमं तहा ।

जं जाणिज्ज सुणिज्जा वा, पुन्नहा पगमं इमं ॥ ४९ ॥

तं जवे जत्तपाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।

दितियं परिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिमं ॥ ५० ॥

अमणं पाणगं वावि, खाइमं साइमं तहा ।

जं जाणिज्ज सुणिज्जा वा, वणिमहा पगमं इमं ॥ ५१ ॥

तं जवे जत्तपाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।

दितियं परिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिमं ॥ ५२ ॥

अमणं पाणगं वावि, खाइमं साइमं तहा ।

जं जाणिज्ज सुणिज्जा वा, समण्हा पगमं इमं ॥ ५३ ॥

तं भवे जत्तपाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।

दितियं परिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिमं ॥ ५४ ॥

उद्देशियं कीयगमं, पूडकम्मं च आहुरं ।

अज्जोयरपामिच्चं, मीसजायं विवज्जण ॥ ५५ ॥

एवं पुण्यार्थं प्रकृते नाम साधुवादानङ्गीकरणेन यत्पुण्यार्थं कृतमिति एवं वनीपकार्यं वनीपकाः कृपणाः एवं अमणार्थमिति अमणा निर्गन्थाः शाकवादयः अस्य प्रतिषेधः पूर्ववत् । अत्राह पुण्यार्थप्रकृतपरित्यागे शिष्टकुलेषु वस्तुतो भिक्षाया अग्रहण-मेव शिष्टानां पुण्यार्थमेव पाकप्रवृत्तः । तथाहि न पितृकर्मोद्वि-पोहेनात्मार्यमेव धुरुसत्त्ववर्धनं शिष्टा इति नैनदेवमजिप्रा-यापरिज्ञानात् स्वज्ञान्यातिरिक्तस्य देयस्यैव पुण्यार्थकृतस्य निषे-धात् । स्वभृत्यजोग्यस्य पुनरुचितप्रमाणस्येत्वरयदृष्टादेयस्य कुशलप्रणिधानकृतस्याप्यनिषेधादिति पतेनादेयदानाभावः इत्यु-क्तं देयस्यैव यदृष्टादानोपपत्तेः कदाचिदपि वादेन यदृष्टादानो-पपत्तेः तथा व्यवहारदर्शनात् अनीदृशस्यैव प्रतिषेधान् । तदा रज्जदोषेण योगात् यदृष्टादाने तु तदज्ञावेऽप्यारम्भप्रवृत्तेर्ना-सौ तदर्थं इत्यारम्भदोषायोगात् । इदमेतच्च कदाचित्सुनका-दाविष्य सर्वेभ्य एव प्रधानविकला शिष्टाभिमतानामपि पाकप्र-वृत्तिरिति विहितानुष्ठानत्वाच्च तथापि अग्रहणाच्च दोष इत्यलं प्रसङ्गेनाकरगमनिकामात्रफलत्वात्प्रयासस्य ॥ दश० ५ अ० । “ आहङ्कु देसियं तं चेति यं सियानणो सयं हुंजइ ” सूत्र० २ ध्रु० १ अ० ।

अत्र प्रायश्चित्तम् ।

“ उद्देसिय जावन्ति य उद्देसिय मासवहु दोंहि वि बहं पासेरु समुहंस्मि मासवहुं कावगुरु समणाण सए मासवहुयं तवगुरु निमांयसमाएस्मि मासवहुं दोंहिस्मि गुरु जावन्ति कमे मासवहु दोंहि वि बहं पासेरु कमे मासगुरुं कावगुरुं समणकमे मासगुरुं तवगुरुं निमांयसमादसकमे मासगुरुं दोंहि विगुरुं जावन्ति कमे चउवहु दोंहि वहु पासेरुसमुहंस्मि कमे चउ-गुरु समणादेस्मकमे चउगुरु तवगुरु निमांयसमाएस्मकमे चउगु-रु दोंहि गुरु ” पं० चू० । उद्देशिके चरमत्रिके कर्मादेशकर्मस-मादेशकर्मण कर्मणि कृपणं प्रायश्चित्तम् । जीत० । कर्मोद्देशिके विभागोद्देशिके आचामास्त्रम् । उद्देशिकमाश्रकर्मिकमित्यर्थः । साधुनिमित्तं कृतमशनपानस्त्रादिमवस्त्रपात्रवसतिप्रमुखम् । तच्च प्रथमचर्मजिनतीर्थे एकं साधुमेकं साधुसमुदायमेकमुपाश्रयं वा आश्रित्य कृतं तत्सर्वेषां साध्वादीनां न कल्पते द्वाविंशतिजि-नतीर्थे तु यं साध्वादिकमाश्रित्य कृतं तत्सर्वैव अकल्प्यमन्येषां तु कल्पते इति द्वितीयः । कल्प० ॥

आहा आधयकम्मे, आयाहम्मे य अत्तकम्मे य ।

तं पुण आहाकम्मे, कप्प वि ण व कप्पती तस्म ॥

आश्रकर्म अश्रकर्म आत्मनमात्मकम्मे चैत्योद्देशिकस्य साधुनु-द्दिश्य कृतस्य जक्तादेशत्वारि नामानि । यत्पुनराश्रकर्म तत्कस्य कल्पते कस्य वा न कल्पते एवं शिष्येण पृष्टं सुरिराह ॥

संयस्सोहविजाए, समणासमणीण कुल्लगणे संधे ।

करुमिहद्विय ए कप्पति, अट्ठिअकप्पे जमुहस्म ॥

अस्य व्याख्या सविस्तरं तृतीयोद्देशके कृता । (सा अकप्पद्विय-शब्दे उक्ता अतोऽत्राकरार्थमात्रमुच्यते) ओघतो वा विभागतो वा सङ्घस्य अमणानां अमणीनां कुल्लस्य गणस्य वा संघस्य वा-संकल्पेन यत् नक्तपानादिकं कृतं तत्स्थितकल्पितानां प्रथमपञ्चमसाधूनां न कल्पते ये पुनरस्थितकल्पे स्थितास्तेषां यदुद्दिश्य कृतं तत्सर्वैकस्य न कल्पते अन्येषां तु कल्पते द्वितीयपदं तु स्थितकल्पिकानामपि कल्पते यत आह ॥

आयरियं अजिसेए, जिकखुम्पि गिज्ञाणगम्मि जयणा उ ।

तिक्खुत्तमविपवेसे, चउपरियट्टे ततो गहणं ॥

आचार्ये अभिषेके भिक्षा वा ग्ज्ञाने संज्ञाने सति आश्रकर्मणो जज्जना सेवनाऽपि क्रियते । तथा अट्ठवीविप्रकृष्टाऽप्या तस्यां प्रवे-शो ह्येते यदि शुद्धं न लभ्यते तर्तात्तः कृत्वा शुद्धमन्वेधितमपि यदि न लब्धं ततश्चतुर्थे परित्यजे आश्रकर्मणो अग्रहणं कार्यं गत-मौद्देशिकचारम् । वृ० ६ अ० ॥

सात्थीयतगुल्लगोरसण-वेसु वल्लीफलेसु जोतसु ।

दाणट्टकरणसट्ठा, आहाकम्मेण मंतणता ॥

आहाआहेयकम्मे, आयाहम्मेय अत्तकम्मे य ।

तं पुण आहाकम्मे, पायव्वं कप्पती कस्स ॥

संयस्म पुग्मिपाच्छिम-समणाणं तह य चेव समणीणं ।

चउरो उवगमणाणं, पच्चा सएहायगा समणं ॥

संयस्स मज्झिमे प-च्छिमे य समणाणं तह य समणीणं ।

चतुरो पस्मिन् ताणं, पुच्चा साहायगा गमणं ॥

उज्ज य जहा मवेव, पुग्मि चरिमा य वक्कजहा तु ।

तम्हा तेमिं मंग-क्खणट्ट मवेव परिकुट्ट ।

अवगतजहा मज्झिम-माहु तह चेव ते परिणमति ॥

कप्पाकप्पं दंसिय, तेमिं वज्जं परिकुट्टं ।

परिसाण पुच्चिसोब्जा, चरिमो पुण दुराणुपास्रओ कप्पो ।

मज्जो विमुक्कचरणो, एवं कप्पो णुगतव्वो ॥

आयरिण अजिसेगे, जिकखुम्पि गिज्ञाणगम्मि जयणा तु ।

तिक्खुत्तो अरविपवे-सणम्मि चउपरि यदत्तओ गहणं ॥

अमिसे ओमादरिए, रायउट्टे विवादुट्टे वा ।

अच्छाणे गेलगहे, आहाकम्मे तु जयणा य ।

जदि मवेव गीतन्था, ताहे आलोयणा गहे जणिता ॥

अह होति मीसगजणो, पायच्छित्तं तत्राकम्मे ।

चउगं चउत्यजने, आयामेगामणे य पुग्मिहे ॥

णिव्वितितं दानव्वं, सतं व पुव्वोग्गहं कुज्जा ।

संपस्मेह विजागे, समणा समणी य कुल्लगणस्सेव ॥

करुमिह उतेण कप्पति, अट्ठितकप्पे जमुहस्म ।

आयरिए अजिसेगो, जिकखुम्पि गिज्ञाणगम्मि भयणा तु ॥

अरविपवेसे असीते, तिय परियट्टे तत्रोगहणं । पं० जा० ।

इयानि उद्देसियं अहाअहे य कम्मो तं पुण उद्देसियं पुग्मि-पच्छिमाणसंघस्स ओधेण य समणाणं वा समणीणं वा कुल्लग-णस्स वा जइ ओहेणे व करेति त्रियकप्पे वि अट्ठियकप्पे वि न कप्पइ । जया पुण गिस्समसामिसंतयाणं अज्जाणं अज्जियाणं वा उहिस्स करेइ तं गिस्समसामिसंतयाणं दोगहवि न कप्पइ अजियसामिसंतया गेगहन्ति अजियसामिसंतयाणं अज्ज-याणं कयं अज्जियाणं कप्पइ अजियाणं वा कयं अज्जयाणं कप्पइ पडिस्सए वि जइ एकम्मि गामे गणे तु करेइ एगं दो वा जं तत्थ ण गणेइ पडिस्सयं तेमिं कप्पइ गणिपसु विप-डिस्सपसु जे पाहुणया पच्छासन्नानके जहा कप्पेसु । पं० चू० । उद्देसियचरिमतिग-औद्देशिकचरमत्रिक-न० कर्मोद्देशिकस्य

पाषण्डभ्रमणनिर्ग्रन्थविषये भेदत्रये, “ कम्मुद्देसियचरमतिग
पूयं मीसचरिमपाडुडिया ” दश० ५ अ० ।

उद्देहगण-उद्देहगण-पुं० वीरस्य गणानां तृतीयगणे, स्त्री० ए० डा० ।

“ धेरेहितोणं अज्जराहणेहितो कासवगुत्तेहितो तत्थणं उद्दे-
हगणे नामं गणे निग्गए तस्सिमाओ चत्तारि साहाओ नि-
ग्गयाओ छुच्च कुला एवमाहिज्जंति । तंजहा से किं तं
साहाओ एवमाहिज्जंति तं जहा । उदुंबरिज्जिया १ मासपू-
रिया २ मइपसिया ३ पणपसिया ४ सेसं साहाओ से किं तं
कुलाइं २ एवमाहिज्जंति तं जहा “पढमं च नागभूअं १ वीअं
पुणं सोमभूअं होइ । २ । अहउअं गरुवतइयं, चनुन्धयं-
इत्थलिज्जं तु ॥ पंचमगं नंदिज्जं, छुट्टं पुणं परिहासयं होइ
उद्देहगणस्सेय, छुच्च कुला हुंति नायव्वा ” ॥ कल्प० ।

उद्देहलिया-उद्देहलिका-स्त्री० कुहणभेदे, आचा० १ अ० ५ उ०

उद्देहिगा-उद्देहिका-स्त्री० उद्गतो दोहोऽस्य क० ५ अत इत्वम्
त्रीन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० । “काष्ठनिभिना पुणोद्दे-
हिका ” आचा० १ अ० ४ उ० । तेहंदियाण उद्देहिकाइ जं वा
वप वेज्जो उद्देहिकया सक्कया मृत्तिकया, । ओ० । “ तओउद्देहिगं
तओ वि वणप्फई ” महा० ॥

उद्देही-देशी-उपदेहिकायाम् । दे० ना० ।

उद्धमाण-उद्धर्षण-न० उद्-धृप् ल्युट् वधे, ओ० । दुष्कुलीने-
त्यादिभिः कुलाद्यभिमानपातनार्थं वचने, स्त्री० । आ० १६
अ० । “ उक्तावयाहिं उद्धंसणाहिं उद्धंसेइ ” ॥ भ० १५ श० १
उ० । उन्मूलनायामाक्रोशे, ओ० ॥

उद्धंसिय-उद्धर्षित-त्रि० खरगिटने, “ उद्धंसिया य तंगं
सुहु वि जाणाविया य अण्णाणं ” । वृ० ३ उ० । आ० भ० ।
अवभाषिते, उद्धंसियमो लोगंनि भागहारी व होहिनीमोण,
नि० च० ४ उ० ।

उद्धयणजवण-उद्ध्वयनभवन-न० उद्धवाविरलंगेहेषु, ॥ भ० ॥
ए० श० ३३ उ० ।

उद्धवलणवंधण-उद्ध्वरणबन्धन-न० उद्ध्वरणस्य बन्धन-
रूपे शरीरदण्डे, प्रअ० अथ० ३ डा० ।

उद्धउरिअ-देशी-निषिद्धे, दे० ना० ।

उद्धाण-उद्ध्वस्थान-न० कायोन्मर्गेऽवस्थाने, थ० ४ अधि० ।

उद्धु-उद्धृत्य-अव्य० ऊर्द्धीकृत्यत्यर्थे, “ पलिभिंदियाणं तो पच्छा
पाडुद्धुमुद्धिपहाणंति ” निजं वामचरणमुद्धृत्योत्तिष्ठत्य मूर्ध्नि
शिगसि प्रप्राति “ वाइ उद्धु कक्कमणुवज ” बाहुमुद्धृत्य
कक्षायादृश्यानुकूलं साध्वभिमुखं व्रजन्ति । सूत्र० १ भु० ४ अ० ।
“ उद्धुपादं रीपज्जा ” पादं संवृत्याग्रतलेन पादं पातप्रदेशं वा
तत्रातिक्रम्य गच्छन्तु ॥ आचा० २ भु० । अवकृष्यत्यर्थे च । व्य०
प्र० २ उ० ।

उद्धडा-उद्धृता-स्त्री० तृतीयपरिण्डेषणायाम्, सा च स्वव्या-
परेण मूलभाजनाद् भाजनान्तरे भक्तमुद्धृतं स्थाल्यादौ स्व-
योगेन भाजनजातमुद्धृतं तच्च साधोर्गृहणतः उद्धृता भिक्षा भ-
यति । धर्म० ३ अधि० । स्था० । नि० खू० । (तां च सूत्र-
नः पिंडेसणा शब्दे वक्ष्यामि)

उद्धत- (य) उद्धत-त्रि० उद् हन्-क. । वाक्यादिवञ्चले,
अविनीते, प्रगल्भे, उद्धते, वाच० ॥ उन्पाटिते च । आ० १ अ० ।

उद्धततमंधकार-उद्धततमोऽन्धकार-पुं० न० अतिशयप्रबले त-
मिन्ध्रे, प्रअ० अथ० ३ डा० ।

उद्धृत्य-देशी-विप्रलब्धे, दे० ना० ।

उद्धपूरित-उद्धर्षपूरित-त्रि० आसपूरितोर्द्धकाये, ऊर्द्धस्थिते-
धूल्या पूरिते, शरीरवर्णवर्णिते, ॥ प्रअ० ३ डा० ।

उद्धमंत-उद्धमायमान-त्रि० कृतोद्धानेषु शंखादिषु, “ उद्ध-
मंताणं संखाणं सिंगाणं संखियाणं खरमुहीणं पिरिपरिया-
णं ” रा० ।

उद्धमाण-उद्धमान-न० शङ्खगृहशङ्खिकाखरमुखीपेयापिरिपि-
रिकाणां वादने, रा० ।

उद्धय-उद्धय-त्रि० उद्धृत्य पानकर्त्तरि, । वाच० उद्धरे, आ० १ अ०

उद्धया-उद्धृता-स्त्री० दर्पोतिशयेन गतौ, “ तुरियाप चवन्नाए चं-
माए सीहाए उद्धयाए येयाए दिव्वाए गर्दए ” ज० ११ श० १० उ० ।
सर्वार्थायां देवगतौ च । भ० १ श० ४ उ० ।

उद्धराण-उद्धराण-न० उद्-ह-भावे-ल्युट्-मुक्तौ, वमने, ऋणशुद्धौ, उ-
न्मत्तने, । उत्तारणे, उत्थापने, उद्धृत्य हरणे परिवेषणे, बहिर्निष्काश-
ने, उत्थादने, वाच० । विकर्त्तने, सूत्र० १ भु० ४ अ० अपनयने च, ।
सूत्र० १ भु० १ अ० । उच्छिष्टे, दे० ना० ।

उद्धरित-उद्धृत्य-अव्य० आकृष्येत्यर्थे, “ उद्धरित अयउज्जइ सङ्गे-
ण मल्लिज्जइ णंउ ” पंचा० १६ विव० ।

उद्धगित्ता-उद्धृत्य-अव्य० उत्पाद्येत्यर्थे “ तं लयं सव्वसो तित्ता उ-
द्धगित्ता समुत्ता य ” उक्त० ३३ अ० ।

उद्धरितु-उद्धृत्य-अव्य० निष्कृत्येत्यर्थे, “ अणाउत्तो उद्धरितु गा-
धित्ति सांणियचउत्थे ” पंचा० १६ विव० ।

उद्धरिय-उद्धृत-त्रि० उद्-धृ-क्त । उत्पाटिते, “ पत्तेइ विसजक्खीणं
माओ उद्धरिया कइ ” । उक्त० ३३ अ० । पृथगवस्थापितं “ उद्ध-
रियं कंदसुयसमुदाउ ” पंच० “ जंणुद्धरिया विज्जा, आगासगमा
महापरिक्काउ ” आ० भ० डि० ।

उद्धरियसव्वमद्ध-उद्धृतसर्वशब्द-त्रि० कृतालोचने, पंचा० १६
विव० ।

उद्धविय-देशी-आर्धने, दे० ना० ।

उद्धाउ-देशी० विषमोक्तप्रदेशान्ते, संघाने च । दे० ना० ।

उद्धायमाण-उद्धावत्-त्रि० उत्तिष्ठति, “ बहुचंउद्धुइसावयस-
भाइयउद्धायमाणगरपूरघोरविक्कंसणत्यथहुत्तं ” प्रअ० अथ० २ डा० ।

उद्धार-उद्धार-पुं० उद्धृत्य उद्-ह-भावे-अश्च मुक्तौ, ऋणशुद्धौ, उ-
द्धारणे, वाच० । अयोद्धरणे, अपहरणे, अनु० अपवादे, । व्य० ७
उ० । कर्मणि-घञ् । सर्वधनादुद्धृत्य ज्येष्ठादिभ्यो देये अंशजेदे
वाच० ।

उद्धाराणा-उद्धाराणा-स्त्री० “ पावलेण उवेकव चउद्धयपयधारणाउ
कारो ” उद्धावत्येन उपेत्य वा उद्धृतानामर्थप्रदाना धारणा उद्धार-
णा । धारणाव्यवहारं, व्य० १० उ० ।

उद्धारपक्षिओवम-उद्धारपट्योपम-न० वक्ष्यमाणस्यरूपवाक्ताप्राणां
तन्वाकानां वा तद्वद्धारणं ज्ञापसमुद्धानी वा प्रतिसमयमुद्धारण
मपोद्धरणमपहरणमुद्धारस्ताद्विषयं तत्प्रधानं वा पट्योपममुद्धार-
पट्योपमम् । पट्योपमभेदे, ॥

तत्स्वरूपं यथा—

से किं तं उद्धारपक्षिओवमे ३ दुविहे पाणसे तंजहा सु-

हुमे अ ववहारिण अ । तत्थ णं जे मे सुहुमे से उप्पे तत्थ
 णं जे मे ववहारिण मे जहानामए पक्षेमिआ जायणं आ-
 यामविवग्गेणं जोअणं उच्चैहेणं तं तिगुणं सविसेमं
 परिवस्सेवेणं सेणं पक्षे एगाहिअ वेआहिअ तेआहिअ उक्को-
 सेणं सत्तरत्तपम्पडाणं मंसट्टे संनिचिते जरिते वालग-
 कोडीणं तेणं वालगगा नो अग्गी रुहेज्जा नो वाऊ हरेज्जा
 नो कुहेज्जा नो विद्धंसिज्जा णो इ पुत्ताए हव्वमागच्छेज्जा
 तओणं ममए २ एगमेगं वालगं अवहाय जावडएणं काले-
 णं से पक्षे खीणे नीरए निद्धेवे णिट्ठिणं जवड मेत्तं ववहा-
 रिणं । उच्चारपक्षिओवमे एणसिं पक्षवाणं कोमाकोमी ह-
 वेज्ज दसगुणिया तं ववहारिअस्स उच्चारसागरोवमम्प
 एगम्म जवे परिमाणं २ एण्हि ववहारिअ उच्चारपक्षिओ-
 वममागरोवमेहि किं पओआणं एण्हि ववहारिअपक्षिओ-
 वममागरोवमेहि एण्थि किंचिपपक्षिओअणं केवलं पमावणा
 पमाविज्जइ सेत्तं ववहारिण उच्चारपक्षिओवमे । मे किं तं
 सुहुमे उच्चारपक्षिओवमे २ मे जहानामए पक्षेमिआ जा-
 अणं आयामविवग्गेणं जोअणं उच्चैहेणं तं तिगुणं स-
 विसेमं परिवस्सेवेणं मे णं पक्षे एगाहिअ वेआहिअ तेआहिअ
 उक्कोसेणं सत्तरत्तपम्पडाणं मंसट्टे संनिचिते जरिते वालग-
 कोडीणं तत्थ णं एगमेगे वालगं अमंखिज्जाइ खंरुइ
 कज्जइ ते वालगदिट्ठीणं ओगाहणाउ असंवेज्जइ जा-
 गमेत्ता सुहुमम्म पप्पगजीवस्स सरीरोगाहणाउ असंवेज्ज-
 गुणा तेणं वालगगा नो अग्गी रुहेज्जा नो वाऊ हरेज्जा
 णो कुहेज्जा नो विद्धंसिज्जा नो पुत्ताए हव्वमागच्छेज्जा
 तओणं ममए २ एगमेगं वालगं अवहाय जावडएणं
 कालेणं से पक्षे खीणे नीरए निद्धेवे णिट्ठिणं जवड से तं
 सुहुमे उच्चारपक्षिओवमे एणसिं पक्षवाणं कोमाकोमी ह-
 वेज्ज दसगुणिआ तं सुहुमस्स उच्चारसागरोवमम्प एगस्स
 जवे परिमाणं एण्हि सुहुमउच्चारसागरोवमेहि किं पओ-
 आणं एण्हि सुहुमउच्चारपक्षिओवममागरोवमेहि दीवममु-
 हाणं उच्चारणंपप्पइ केवईआणं जंते दीवममुहा उच्चारणं
 पप्पत्ता गायमा ! जावडआणं अह्माज्जाणं उच्चारमा०
 उच्चारसमयाए वडआणं दीवसमुहा उच्चारणं पप्पत्ता सेत्तं
 सुहुमे उच्चारपक्षिओवमे मेत्तं उच्चारपक्षिओवमे ॥

(सेकितं उच्चारपक्षिओवमे इत्यादि) उच्चारपल्लोपमं छिविधं
 प्रकृतं तद्यथा वाक्काप्राणां सूक्ष्मात्मककरणान् सूक्ष्मं च तेषामेव
 सांख्यवहारिकप्रत्यक्षव्यवहारिभिर्गृह्यमाणानामक्षणरूपां यथाव-
 स्थितानां ग्रहणात्प्ररूपणमात्रमवहारोपयोगिवाक्यावहारिकं
 चेति । तत्र यत्सूक्ष्मं तत्स्याप्यम । तिष्ठतु । तावद्वावहारिकप्ररूप-
 णापूर्वकत्वात्तत्प्ररूपणा पञ्चात्प्ररूपयिष्यते इति भावस्तत्र यत्त-
 द्वावहारिकमुच्चारपल्लोपमं तदिदमिति शेषस्तदैव विश्वकुराड
 (से जहानामए इत्यादि) तद्यथा नाम धान्यपट्ट इव पट्टः स्यात्स
 च वृत्तत्वादायामविष्कम्भाभ्यां दैर्घ्यविस्ताराभ्यां प्रत्येकमुत्से
 धाङ्गुलकमनिष्पन्नं योजनमूर्ध्वमुत्थत्वेनापि तद्योजनं त्रिगुणं सवि-

शेषं परिक्रमेण त्रिमितिमङ्गीकृत्येति सर्वस्यापि वृत्तपरिधेः कि-
 चिन्न्यूनपञ्चाभागाधिकत्रिगुणत्वादस्यापि पट्टस्य किञ्चिन्न्यूनप-
 ण्मागाधिकानि त्रीणि योजनानि परिधिर्भवेतीत्यर्थः । स पट्टः
 (एगाहिअ वेयाहियस्से आहियस्सि) वल्लीवखनलोपादेकाहिक-
 ह्याहिकज्याहिकमुत्कर्षतः सप्तरात्रप्रकृतानां जृतो वालाप्रकोटी-
 नामिति सबन्धः । तत्र मुणिरुत्तं शिरस्सकेनाह्वायावत्प्रमाणा वा
 ह्याप्रकोटय उत्तमुत्ति ता एकाहिक्यः वाज्यां तु या उत्तिमुत्ति
 ता आहिक्यः । कथमत इत्याह संसृष्टम् आकर्णपुरितः संनिचित
 प्रचयविशेषास्त्रिमीकृतः किं बहुना एवं तुतोऽस्मां जृतो येन तानि
 वाक्काप्राणि नामिदं देहं वायुरपहंरतीव निचितत्वादस्मिपचनाव-
 पि न तत्र कामत इत्यर्थः (णो कुथंज्जस्सि) नो कुथंयुः प्रचयवि-
 शेषादेव मुषिराभावात् आयोरसभवाच्च नामारतां गच्छेयुः अत
 एव च (नो परिविहं सज्जस्सि) कतिपयपरिसादनमप्यङ्गीकृत्य
 न परिविस्सेयमित्यर्थः अत एव च (नो पुत्ताए हव्वमाग
 च्छेज्जन्ति । न पुत्तिवेन कदाचिद्विद्यागच्छेयुन् कदाचिद्वर्गधितं
 प्राप्तेयुरित्यर्थः (तओणंति) तेज्या वालाप्रत्य-ममयं समये ए-
 कैक वाक्काप्रमपट्टस्य काज्ञा मयते इति विशेषः । ततश्च (जावड
 एणमित्यादि) यावता काज्ञेन न पट्टः कीणां वाक्काप्रकर्णान्
 क्रयमुपागतः अपकृष्टधान्यकाष्ठागारवत्तया (नौर्येत्ति) निर्गता
 रजः सूक्ष्मवालाप्राऽपकृष्टधान्यरजः काष्ठागारवत्तया (तिद्धंवि-
 स्सि) अत्यन्तसंश्लेषात्तन्मयतां गतवाक्काप्रपेपाहारास्त्रिषुः अप-
 नीतमित्यादि गतधान्यत्रयकाष्ठागारवदेभिस्त्रिभिः प्रकारैर्विहितं
 विशुद्ध इत्यर्थः । एकार्थिका वा एते शब्दाः अत्यन्तविशुद्धिप्राप्ति-
 पादनपराः । वाचनान्तरदृश्यमानम् अन्यदपि पदमुक्तानुसारेण
 व्याख्येयम् एतावत्काक्षस्वरूपं बाह्यमुच्चारपल्लोपमं प्रवति
 एतच्च पल्लोपान्तर्गतवाक्काप्राणां सख्ययत्वात्संख्यैः समर्थ-
 स्तदपहारसंभवात्संख्येयसमयमानं दृष्टव्यम् । सेत्तमित्यादि
 निगमनं व्यावहारिकं पल्लोपमं निरूप्याथ सागरोपममाह ।
 (एणसिं पक्षाणगाहा) एतेषामनन्तरोक्तपल्लोपमानां दृग्गतिः
 कोटाकोटिभिर्येकं सागरोपमं भवतीति तात्पर्यम् । शिष्यः
 पृच्छति एतैर्व्यावहारिकपल्लोपमसागरोपमैः किं प्रयोजनं
 कोऽर्थः साध्यते तत्रोत्तरं नास्ति किंचित्प्रयोजनं निरर्थक-
 स्तर्हि तदुपन्यास इत्याशङ्क्याह केवलं प्रज्ञापना प्रज्ञाप्यते
 प्ररूपणमात्रं क्रियत इत्यर्थः । ननु निरर्थकस्य प्ररूपणस्यापि
 किं कर्त्तव्यमतो यत्किंचिदुन्मत्तवाक्यवदेवमभिप्रायापरिज्ञाना
 देवं हि मन्यते वादरे प्ररूपिते सूक्ष्मे सुखावसेयं स्यादतो वा-
 दप्ररूपणा सूक्ष्मोपयोगित्वाच्चेकान्ततो नैर्गर्थक्यमनुभवति ।
 तर्हि नास्ति किंचित्प्रयोजनमित्युक्तमन्वत्यं प्राप्नोतीति चेन्नैव-
 मेतावत्प्रयोजनस्यालपत्वेनाविवक्षितत्वादेव वादराज्ञापल्लो-
 पमा इवपि वाच्यम् । (सेकितं सुहुमे इत्यादि) गतार्थमेव
 " जाव तत्थ णं एगमेगे वालाग्गे असंवेज्जाइमित्यादि " पूर्वं
 वालाप्राणि सह जात्यैव गृहीतान्यत्रत्येकैकमसंख्येयखण्डा
 कृतं गृह्यत इति भावः । एवं सत्येकैकखण्डस्य यन्मानं भव-
 ति तन्निरूपयितुमाह (तेणं वालगदिट्ठीओगाहणाओ इ-
 त्यादि) तानि खण्डाकृतवालाप्राणि प्रत्येकं दृष्टव्यग्राहनात्
 किमसंख्येयभागमात्राणि दृष्टिश्चक्षुर्दोषेण दर्शनरूपा साध-
 गाहते परिच्छेदधारेण प्रवर्तते तत्र वस्तुनि तदेव वस्तु दृष्टव-
 यग्राहना प्रोच्यते ततोऽसंख्येयभागवतीति प्रत्येकं वालाप्रख-
 गडानि मन्तव्यानीदमुक्तं भवति यत् पुद्गलद्रव्यं विशुद्धचक्षु-
 र्दर्शनः लक्ष्यः पश्यति तदसंख्येयभागमात्राण्येकैकशस्त्वा
 न्येव भावतो द्रव्यतो निरूप्याथ क्षेप्तस्त्वन्मानमाह (सुहुम-
 स्सेत्यादि) अयमत्र भावार्थः सूक्ष्मपनकजीवशरीरं यावदंशत्र

मद्यगाहने ततोऽसंख्येयगुणानि प्रत्येकं तानि भवन्ति वादर-
पृथिवीकायिकपर्यामशरीरतुल्यानीति वृद्धवाक् । एषां च वा-
लाप्रखण्डानामसंख्येयत्वात् प्रतिस्मयमुद्गारे किल संख्येया
वर्षकोट्योऽनिकामन्यतः संख्येयवर्षकोटिमानमिदमवसेयं शे-
वं तूक्तार्थप्रायं यावत् जावदया अद्वाइज्जाणमित्यादि । याव-
न्तोऽर्द्धतृतीयसागरोपमेष्टारसमया वालाप्रोद्धारोपलक्षिताः
समया उद्धारसमयाः एतावन्तो द्विगुण २ विष्कम्भाद्-
द्वीपसमुद्रयथोक्तोद्धारैश्च प्रक्षमाः असंख्येया इत्यर्थः । उक्त-
मुद्धारपल्योपमम् । अनु० । कर्म० ।

उद्धारसमय-उद्धारसमय-पुं० वालाप्रोद्धारोपलक्षितेषु समये-
षु, अनु० ॥

उद्धारसागरोवम-उद्धारसागरोपम-न० उद्धारविषयं तत्प्रधानं
वा सागरोपममुद्धारसागरोपममिदं शभिः कोटाकोटीभिर्गुणिते
सागरोपमभेदे, स्था० १ डा० । (तच्च सूक्ष्मव्यवहारिकभेदेन
द्विधा उद्धारपल्योपमभेदे दर्शितम्)

उद्धारवाणा-उद्धारवाणा-स्त्री० शीघ्रं तस्य कार्यस्य निष्पादने, व्य०
१ उ० । उद्धारवन्त्येन धावना । गच्छोपग्रहार्थं दूरक्रेन्द्रादौ गमने,
व्य० ३ अधि० ।

उद्ध्य-उद्ध्य-त्रि० उद्ध्ये, कृत्निर्वाहे, "नामनिमित्तं तत्त्वं यथा
तथा सोऽनं पुरा र्यादह" ॥ पा० ॥

उद्ध्यकंटक-उद्ध्यकंटक-त्रि० उद्ध्यता स्वदेशान्ताजनेन जीवी-
तन्ताजनेन वा काटका यत्र तदुद्ध्यकण्टकम् । प्रतिस्पर्द्धिगोत्रज-
गहिते, ग० । औ० ॥

उद्ध्यदह-उद्ध्यदह-पुं० उद्ध्यत उद्ध्यतिनो गृहीतो द्वागो येन स
उद्ध्यदहः गृहीतप्रायश्चित्तं, व्य० १ उ० (उद्ध्यदहो गिहन्थो
दरुशब्दे बध्यते)

उद्ध्यसत्तु-उद्ध्यसत्तु-त्रि० उद्ध्यताः शत्रवो यत्र तदुद्ध्यसत्तुः देश-
निर्वासितागोत्रजैरेण, औ० । रा० ।

उद्ध्यमुह-उद्ध्यमुह-त्रि० उद्ध्यमुहमुह, "उद्ध्यमुहमुहतापुष्पग
संज्ञासंज्ञया आदित्ति चन्द्रजा" ॥ चं० ४ पा० ॥

उद्ध्यमय-उद्ध्यमात-त्रि० आपूर्णो, उद्ध्यमायशब्द आपूर्णपर्यायः यत-
उक्तम् "अभिमानचिन्हेन परिहृत्यमुद्ध्यमाय आहरेदयं च जाण-
आवषे" ॥ न० ।

उद्ध्यमाण-उद्ध्यमान-त्रि० उत्पाद्यमाने, "उद्ध्यमाणं द्वाग
यग्यध्वारचरकेण" ॥ औ० । प्रश्न० ॥

उद्ध्य-उद्ध्य-त्रि० उद्ध्य, ध्रु. क. उद्ध्यते उत्क्रिमे, उद्ध्यते, डा० १-
अ० । इतस्ततो विप्रसृतं, "काष्ठागरुपधरकुंठुरुक्तुरुक्तध्रुवमय-
मधंतगंधुद्याभिरामे" च० १ पा० ॥ सूर्य० । स. । औ० । ग०
प्रकटीकृतं, क० । उत्क्रिमे, "वाउद्ध्यविजयवैजयनी" औ० ।
"वाउद्ध्यविजयवैजयनी उस्ततिउस्तकक्षिया" जी० ३ प्रति०
चं० । उत्क्रिमे च । स० ।

उद्ध्य-उद्ध्य-स्त्री० आनोद्ध्यतस्य दिगन्तव्यापिनो रजस इव-
गता, ग० । जीवा० ।

उद्ध्य-उद्ध्य-त्रि० उद्ध्यताध्वरस्मात् प्रा. व. अच्. स. । निरक्ते,
धारण्ये, दृढे, उद्ध्यं, वाच० । उद्ध्यते, प्रा. म. प्र० ।

उद्ध्यस्मि-उद्ध्यस्मि-त्रि० उद्ध्यस्मिन्, "से जोयणे णवणव
ति सहस्से उद्ध्यस्मिन्ना हट्टसहस्समेगं" सूत्र० १ ध्रु० ७ अ० ।

उद्ध्यवत-उद्ध्यवत-त्रि० उद्ध्यवत, प्रा० ।

उद्ध्य-उत्पत्ति-न० उद्ध्य पत्. क. उत्पत्ति, "उद्ध्यउद्ध्य-
तुनियववसज्जणसिग्धवेगाहि." औ० । "अद्ध्यहामं काठण उ-
द्ध्य" आ० म० प्र० । उद्ध्यते, "णञ्जा उद्ध्यं दुक्खं वेय-
णाप दुद्ध्य" उक्त० १ अ० । "उद्ध्य पविषयमाणे वसन्त"
आञ्जा० । १ ध्रु० ६ अ० ४ उ० । उत्पत्तिगते च । त्रि० वाच० ।

उद्ध्यपविषयमाण-उत्पत्तिप्रतिपत्ति-त्रि० पूर्व संयमारोहणा-
दुत्पत्तिं पञ्चात्पाकोदयात्प्रतिपत्ति, आञ्जा० १ ध्रु० ६ अ० ४ उ० ।
उत्पत्ति-देशी० उत्पत्ति, समूहे, पङ्के, बले च । देश० ।

उद्ध्य-उत्पत्ति-पुं० उत्पत्ति, उद्ध्य पद गतौ-अच्. वृत्तादीनां त्वच-
मुद्ध्य उद्ध्यते निर्यासे, वाच० । श्रीरक्ष्यजीवविशेषे, प्रश्न० १ पद ।

उद्ध्य-उत्पत्ति-त्रि० उद्ध्य पत्. क. । प्रादुर्भूते, ग० । प्रश्न० । सं-
जाते, देश० । "उद्ध्यस्मि अणेतण, उद्ध्यस्मि अणेतण णाणे ।
उत्पत्तिस्वर्णवे च । "उद्ध्यस्मि वा विगमेह वा धुवेह वा"
सत्तावकणम आ० म० द्वि० । विश० ।

उद्ध्यकोउद्ध्य-उत्पत्तिउद्ध्य-त्रि० उत्पत्तिं प्रागजृतां कुतूहलं
यस्य उत्पत्तिमुक्त्ये, सू० प्र १ पा० ॥

उद्ध्यगारव-उत्पत्तिगारव-त्रि० उत्पत्तिमज्जिषण्यतया जात
गौरव यस्य स तथा । कमर्तायतया जातगौरवे, "उद्ध्यगारवे पव
गणिते परिकल्पितं । व्य० ४ उ० ॥

उद्ध्यगारव-उत्पत्तिगारव-त्रि० उत्पत्तिमज्जिषण्यतया जात
गौरव यस्य स तथा । कमर्तायतया जातगौरवे, "उद्ध्यगारवे पव
गणिते परिकल्पितं । व्य० ४ उ० ॥

उद्ध्यगारव-उत्पत्तिगारव-त्रि० उत्पत्तिमज्जिषण्यतया जात
गौरव यस्य स तथा । कमर्तायतया जातगौरवे, "उद्ध्यगारवे पव
गणिते परिकल्पितं । व्य० ४ उ० ॥

उद्ध्यगारव-उत्पत्तिगारव-त्रि० उत्पत्तिमज्जिषण्यतया जात
गौरव यस्य स तथा । कमर्तायतया जातगौरवे, "उद्ध्यगारवे पव
गणिते परिकल्पितं । व्य० ४ उ० ॥

उद्ध्यगारव-उत्पत्तिगारव-त्रि० उत्पत्तिमज्जिषण्यतया जात
गौरव यस्य स तथा । कमर्तायतया जातगौरवे, "उद्ध्यगारवे पव
गणिते परिकल्पितं । व्य० ४ उ० ॥

उद्ध्यगारव-उत्पत्तिगारव-त्रि० उत्पत्तिमज्जिषण्यतया जात
गौरव यस्य स तथा । कमर्तायतया जातगौरवे, "उद्ध्यगारवे पव
गणिते परिकल्पितं । व्य० ४ उ० ॥

उद्ध्यगारव-उत्पत्तिगारव-त्रि० उत्पत्तिमज्जिषण्यतया जात
गौरव यस्य स तथा । कमर्तायतया जातगौरवे, "उद्ध्यगारवे पव
गणिते परिकल्पितं । व्य० ४ उ० ॥

उद्ध्यगारव-उत्पत्तिगारव-त्रि० उत्पत्तिमज्जिषण्यतया जात
गौरव यस्य स तथा । कमर्तायतया जातगौरवे, "उद्ध्यगारवे पव
गणिते परिकल्पितं । व्य० ४ उ० ॥

उद्ध्यगारव-उत्पत्तिगारव-त्रि० उत्पत्तिमज्जिषण्यतया जात
गौरव यस्य स तथा । कमर्तायतया जातगौरवे, "उद्ध्यगारवे पव
गणिते परिकल्पितं । व्य० ४ उ० ॥

उद्ध्यगारव-उत्पत्तिगारव-त्रि० उत्पत्तिमज्जिषण्यतया जात
गौरव यस्य स तथा । कमर्तायतया जातगौरवे, "उद्ध्यगारवे पव
गणिते परिकल्पितं । व्य० ४ उ० ॥

उद्ध्यगारव-उत्पत्तिगारव-त्रि० उत्पत्तिमज्जिषण्यतया जात
गौरव यस्य स तथा । कमर्तायतया जातगौरवे, "उद्ध्यगारवे पव
गणिते परिकल्पितं । व्य० ४ उ० ॥

उत्पत्तिया-ओत्पत्तिकी-स्त्री० उत्पत्तिरेव न शास्त्राभ्यासकर्म-
परिशालनादिकं प्रयोजनं यस्याः सा ओत्पत्तिकी तदस्य
प्रयोजनमिति इकण् ॥ नं ॥ अदृष्टाभुताननुभूतविषयादकस्माद्
भवन्शीलायां बुद्धी, रा० । ननु सर्वस्याः बुद्धेः कारणं क्षयो-
पशमः तत्कथमुच्यते उत्पत्तिरेव प्रयोजनमस्या इति उच्यते
क्षायोपशमः सर्वबुद्धिसाधारणः ततो नास्ती मेदेन प्रतिप-
त्तिनिवन्धनं भवति । अथ च बुद्धन्तरमेवेन प्रतिपत्त्यर्थं
व्यपदेशान्तरं कर्तुमारब्धं तत्र व्यपदेशान्तरनिमित्तमत्र न
किमपि विनयादिकं विद्यते केवलमेवमेव तथोत्पत्तिरिति सैव
साक्षाद्विद्वा । न० ॥

ओत्पत्तिक्या लक्षणम् ।

पुच्छमदिदममुयम-वेद्यतकम्बणविमुदगहिअत्था ।

अव्वाहयफलजोगा, बुद्धी ओत्पत्तिया नाम ॥९॥

पूर्वं बुद्धधृत्पादात्प्राक् स्वयं चक्षुषा न दृष्टो नाप्यन्यतः श्रुतो म-
नसाऽप्यधिदितोऽप्यर्थलोचितस्तस्मिन् क्षणेषु बुद्धधृत्पादकाले
विशुद्धो यथावस्थितो गृहीतोऽवधारितोऽर्थो यस्याः सा तथा ।
पुच्छमदिदममुयमौ मकारोऽलाक्षणिकः । तथा अव्याहनेन अवा-
धिनेन कलेन परिच्छेद्येनार्थेन योगो यस्याः सा अव्याहणफ-
लयोगा बुद्धिरौत्पत्तिकी नाम । संप्रति विनेयजनानुग्रहाया-
स्याः स्वरूपप्रतिपादनार्थमुदाहरणान्याह ।

जरहसिअणियरुक्ख, खुड्गपदसररुकायउवागे ।

गयपायणगोअखंभे, खुड्गमगिअण्यिपड पुत्ते ॥ ३ ॥

जरहसिलं मिद कुक्कुम्भ, तिस्रवानुयहत्थिअगरुवाणसंभे ।

पायमअइया पत्ते, खारुहिअपंचपिपरी य ॥ ४ ॥

मनुसित्यमुदिअंकेइ, नाणए जिकवंचरुगनिहाणे ।

मिक्खा य अत्थमत्थे, इच्छायमह सयमहस्से ॥ ५ ॥

आत्मानर्थः कथानकेभ्योऽवसेयः । तानि च कथानकानि
विस्तरतोऽभिधीयमानानि ग्रन्थगौरवमापादयन्ति ततः संक्षे-
पेणोच्यन्ते । उज्जयिनी नाम पुरी तस्याः समीपवर्ती कश्चिज-
टानामेको ग्रामः तत्र च भरतो नाम नटः तस्य भार्या परासु-
रभूत् तनयश्चास्य रोहकमिधोऽद्याप्यल्पवयस्कृतस्तेन
स्वस्य तनयस्य च शुश्रूषाकरणायास्या समानिन्ये वधूः ।
सा च रोहकस्य सम्यग्म वर्तते ततो रोहकेण सा प्रत्यापादि
मानर्त्ते मे त्वं सम्यक् वर्तसे ततो ज्ञास्यसीति ततः सा से-
र्ष्यमाह रे रोहक ! किं करिष्यामि ? रोहकोऽप्याह । तत्क-
रिष्यामि येन त्वं मम पादयंत्रागत्य ह्रदिगम्यसीति ततः सातम-
वहाय तृष्णीमतिष्ठत् रोहकोऽपि तत्कात्वादारभ्य गाढसंज्ञाना-
भिनिवेशोऽन्यदा निशि सहसा पितरमेवमजानीत् ज्ञो ज्ञो पितरं
पश्चाद्यमानो गोहो याति तत एव बालकवचः श्रुत्वा पितुराशङ्का
समुदपादि नूनं विनष्टा मे मदेति तत एवमाशङ्कावशात्तस्याम-
नुगमः शिथिली बभूव । ततो न सां सम्यक् संभाषते नापि विशेष-
तस्तस्यै पुष्पताम्बूलादिकं प्रयच्छति दूरतः पुनरप्यस्नं शयनादि
ततः सा चिन्तयामास नूनमिदं बालकविच्छेदितम् अन्यथा कथ-
मकारम् एवैव दोषाज्ञावे पराङ्मुखो जातः ततो बालकमेवम-
वादीत् वत्स रोहक ! किमिदं त्वया चेष्टितं तव पिता मे संप्रति-
दूरं पराङ्मुखीभूतः रोहक आह किमिति तर्हि त्वं सम्यग्म वर्तसे
तथोक्तमित ऊर्कं सम्यग् वर्तिष्ये । ततो बालक आह प्रप्य तर्हि
मा खेदमाकर्षीस्तथा करिष्ये यथा मे पिता तथैव त्वयि वर्तते
इति ततः सा तत्कात्वादारभ्य सम्यग् वर्तितुं प्रवृत्ता । रोहको-
ऽप्यन्यदा निशि निशाकरप्रकाशितायां प्राकलकदाशङ्कापनोदय

बालप्रावं प्रगटयत् निजच्छायामङ्कुरप्रेण दर्शयन् पितरमेवमाह
भो पितरेव गोहो याति गोहो यातीति । तत एवमुक्तं स पिता
परपुरुषप्रवेशानिमानो निष्पत्त्याकारं कृपाणमुद्गीयं प्राधावत रे
कथय कुत्र यातीति ततः स बालको बालकीनां प्रकटयन्मङ्क-
ुरप्रेण निजच्छायां दर्शयति पितरेव गोहो यातीति ततः स
वीहृत्वा प्रत्यावृत्तश्चिन्तयन्तिस्म च स्वचेतसि प्राक्तनोऽपि पुरुषो
नूनमेवविध एवासीदिति धिम्भया बालकवचनादलीकं संज्ञाय
विप्रियमेतावन्तं काष्ठं कृतमस्यां प्रार्थयामिति पश्चात्तापाद्गाढत-
रमस्यामनुरक्तो बभूव । सोऽपि रोहको मया धिप्रियं कृतमास्ते-
ऽस्या इति कदाचिदेषा मां विषादिना मारयिष्यतीति विचिन्त्य
सदैव पित्रा सह लुङ्गं न कदाचिदपि केवलः । अन्यदा च पित्रा
सहाजयिनीं पुरीमगमत् दृष्ट्वा च तेन त्रिदशपुरीषोऽजयिनीं स-
विस्मयचेतसा च सकलाऽपि यथावत्परिमायिता । ततः पित्रैव
सह नगर्यां निर्यातुमारंभे पिता च तत्र किमपि विस्मृतमिति
रोहकं सिप्रातंतोऽवस्थाप्य तद्वानयनाय भूयोऽपि नगर्यां प्रावि-
हत् । रोहकोऽपि च तत्र सिप्राभिधसिन्धुसंकेते बालचापस्रव-
शात् सप्राकारां परिपूर्णांमपि पुरं सकताजिरासिस्तत् । इतश्च
राजा अश्ववाहनिकायामश्वं वाहयन् कथंविदंकाकीर्तनस्तेन पथा
समागतुं प्रायर्त्तत तं च स्वक्षितिवननगरीमध्येन समागच्छन्
रोहकः अवादीत् भो राजपुत्र माऽनेन पथा समागमः । तेनोक्तं
किमिति । रोहक आह । किं त्वं राजकुलमिदं न पश्यति । ततः स
राजा कीतुकवशात्सकलामपि नगर्यां तद्वाक्षित्वामवैकृत पप्रच्छ
च तं बालकं रे अन्यदाऽपि त्वया नगरी दृष्टाऽऽसीत् न वा ।
रोहकः प्राह नैव कदाचित्केवलमहमद्यैव ग्रामादिहागतः ।
ततश्चिन्तयामास राजा अहो बालकस्य प्रज्ञातिशयः । ततः
पृष्ट्वा रोहकः वत्स किं ते नाम क वा ग्राम इति । तेनोक्तं रोहक
इति ग्रामं प्रत्यासन्न च पुरोग्रामे वसामीति । अत्रान्तरे
समागतो रोहकस्य पिता चलितौ च स्वग्रामं प्रति हार्वापि
राजा च स्वस्थानमगमत् चिन्तयति स च मयैकोनानि म-
न्त्रिणां पञ्चशतानि विद्यन्ते तद्यदि सकलमन्त्रिमण्डलमुद्गी-
मिषिको महाप्रज्ञातिशायी परमो मन्त्री संपद्यते ततो मे राज्यं
सुखेनैवैधते बुद्धिबलोपेतो हि राजा प्रायः शेषबलैरल्पबलोऽ-
पि न पराजयस्थानं भवति परांश्च राज्ञो लीलया विजयते । एवं
चिन्तयित्वा कतिपयदिनानन्तरं रोहकबुद्धिपरीक्षानिमित्तं
सामान्यतो ग्रामप्रधानपुरुषानुद्दिश्यैवमादिष्टवान् यथा युष्म-
दग्रामस्य बहिरतीव महती शिला वर्तते तामनुपाठ्य राजयो-
ग्यमण्डपाच्छादनं कुरुत । तत एवमादिष्टे सकलोऽपि ग्रामलो-
को राजादेशं कर्तुमशक्यं परिभाषयन्नाकुलीभूतमानसो बहिः
सभायामेकत्र मिलितवान् पृच्छति स्म परस्परं किमिदानीं
कर्त्तव्यं दुष्टो राजादेशोऽस्माकमापतितो राजादेशाकरणे च
महाननर्थोपनिपातः । एवं च चिन्तया व्याकुलीभूतानां तेषां
मध्यदिनमागतं रोहकश्च पितरमन्तरेण न भुङ्क्ते पिता च ग्राम-
मेलापके मिलितो वर्तते । ततः स बुधायीडितः पितुः समीपे
समागत्य रोदितुं प्रायर्त्तत पीडितोहमतीव बुधया ततः समाग-
च्छ गृहे भोजनार्थेन । भरतः प्राह वत्स ! सुखितोऽसि
त्वं न किमपि ग्रामकष्टं जानासि । स प्राह पितः किं तदिति ।
ततो भरतो राजादेशं सविस्तरमवकथन् । ततो निजबुद्धिप्राग-
लभ्यवशात् भटिति कार्यस्य साध्यतां परिभाष्य तेनोक्तं मा
आकुलीभवत यूयं खनत शिलाया राजोचितमण्डपनिष्पाद-
नायाधस्तात् स्तम्भाश्च यथास्थानं निवेशयन् भिषीभ्योपले-
पादिना प्रकारेणातीव रमणीयाः प्रगुणीकुरुत । तत एवमुक्ते
सर्वैरपि ग्रामप्रधानपुरुषैर्मन्यमिति प्रतिपन्नम् । गतः सर्वोऽपि

ग्रामलोकः । स्वगृहे भोजनाय भुक्त्वा च समागतः शिलाप्रदेशे प्राण्ड्यं तत्र कर्म कतिपयदिनैश्च निष्पादितः परिपूर्णो मण्डपः । कृता च शिला तस्य आरुह्यादनं निवेदितं रात्रौ राजनियुक्तैः पुरुषैर्वैचनिष्पादितो ग्रामेण देवादेशः । राजा प्राह कथमिति तनस्ते सर्वमपि मण्डपनिष्पादनप्रकारं कथयामासुः । राजा पप्रच्छ कस्येवं बुद्धिस्ते ऽवादिषुर्देव ! भरत-पुत्रस्य एषा रोहकस्य औत्पत्तिकी बुद्धिः । एवं सर्वेष्वपि संविधानकेषु योजनीयं ततो भूयोऽपि राजा रोहकबुद्धिपरी-कार्थं मेढकमेकं प्रेषितवान् । एष यावत्पलप्रमाणः संप्रति वर्तते पक्षान्तिक्रमेऽपि तावत्पलप्रमाण एव समर्पणीयो न न्यूनो नाप्यधिक इति तत एवं राजादेशे समागते सतिसर्वाऽपि ग्रामो व्याकुलीभूतचेता बहिःसजायामेकत्र मिलितवान् भगौरवमाकारितो रोहकः आज्ञापितश्च ग्रामप्रधानैः पुरुषैः वत्स ! प्राचीनमपि दुष्ट-राजादेशसिन्धुं त्वयैव निजबुद्धिसंनुबन्धेन समुत्तारितः सर्वोऽपि ग्रामः । ततः संप्रत्यपि प्रगुणीकुरु निजबुद्धिसंनुबन्धेनास्यापि दुष्टराजादेशास्मिन्धोः पारमधिगच्छाम इति । तत उवाच रोहको बृकं प्रत्यामन्नं धृत्या मेढकमेकं यवमदानेन पुष्टीकुरुत यवसं हि भक्षयन्नेष न दुर्वृत्तां प्रविष्यति बृकं च हृष्टा न बृकि-माप्स्यते ततस्ते तथैव कृतवन्तः पक्षान्तिक्रमे च तं राक्षः सम-र्पयामासुः तांस्ते च तावत्पलप्रमाण एव जानः । ततो ज्ञयोऽपि कतिपयदिनानन्तरं राजा कुर्कुटः प्रेषितः पप द्वितयं कुर्कुटं विना योधयितव्य इति एवं संप्राप्ते राजादेशे मिलितः सर्वोऽपि ग्रामो बहिःसभायामाकारितो रोहकः कथितश्च राजादेशः । ततो रोहकेणादर्शको महाप्रमाण आनाथितो निर्मृष्टश्च ज्ञत्या सम्यक् ततो घृतः पुरो राजकुर्कुटस्तस्य ततः स राजकुर्कुटः प्रतिवि-भ्यमान्मीयमादर्शो हृष्टा मन्प्रतिपक्रोडयमपरः कुर्कुट इति भ्रत्वा साहकारं योक्तुं प्रवृत्तो जग्चेतसां हि प्रायस्तिर्यञ्चो जघन्ति । एवं च परकुर्कुटमन्तरेण योधिते राजकुर्कुटे विस्मितः सर्वोऽपि ग्रामलोकः संपादितो राजादेशः निवेदितं च राज्ञो निजपुरुषैः । ततो ज्ञयोऽपि कतिपयदिवसातिक्रमे राजा निजादेशं प्रेषित-वान् शुष्मश्यामस्य सर्वतः समीपे रमणीया धामुका विधत्त ततः स्वृक्षा बालुकामया कतिपया दवरकाः कृत्वा शीघ्रं प्रेषणीया इति एवं राजादेशे समागते मिलितः सर्वोऽपि बहिः सजायां ग्रामः पृष्ठश्च रोहकस्ततो रोहकेण प्रत्युत्तरमदाय नटा वयं ततो नृत्य-मयं वयं कर्तुं जानीमो न दवरकादि । ततो राजादेशावधार्य कर्त्तव्यः ततो बृहद्वाजकुक्षमिति चिरन्तता अपि कतिचिद्वायु-कामया दवरका प्रविष्यन्तीति तन्मध्यादकः कश्चिद्विषयभूतः प्रेषणीयो येन तदनुसारेण वयमपि वायुकामयान् दवरकान् कर्तुं इति । ततो निवेदितमर्थं राज्ञो नियुक्तपुरुषैः । राजा च निरुत्तरीकृतः तृष्णीमास्त । ततः पुनरपि कतिचिद्दिनानन्तरं जीर्णहस्ती रांगप्रस्तो मुमूर्षुर्ग्रामे राज्ञा प्रेषितः यथाऽयं हस्ती मृत इति न निवेदनीयाऽयं च प्रतिदिवसमस्य वार्ता कथनीया भक्यते ग्रामस्य महान् दारुः । एवं च राजादेशे समागते तथैव मिलितः सर्वोऽपि ग्रामो बहिः सजायाम् । पृष्ठश्च रोहकस्ततो रोहकेणाकं दीयतामस्मै यवमः पश्चाद्यज्ञ-विष्यति तत्करिष्यामः । ततो रोहकादेशाने दत्तो यवसस्तस्मै रात्रौ च स हस्ती पञ्चव्यमुपगतः । ततो रोहकश्चस्ततो ग्रामेण गत्वा राज्ञे निवेदितम् । द्वाऽप्य हस्ती न निषीदति भोक्षिष्ठति न कवत्रं गृह्णाति न नीहारं करोति नाप्युच्छ्वासमनिःश्वासी विदधाति किं बहुना देव ! कामपि सन्वतनचक्षां न करोति ।

ततो राज्ञा जणितं किं रे मृतो हस्ती ततो ग्रामलोक आह देव ! देवपादा एवं ब्रूते न वयमिति । तत एवमुक्ते राजा मौनमा-धाय स्थितः । आगतो ग्रामलोकः स्वग्रामे । ततो ज्ञयोऽपि कतिपयदिनातिक्रमे राजा समादिष्टवानस्ति यौष्माकीणं ग्रामे सुस्वानुजज्ञसंपूर्णः कृपः स इह सन्वरं प्रेषणीयः । तत पञ्चमादिष्टो ग्रामो रोहकं पृष्ठवान् । रोहकः प्राह । एष ग्रामेयकः कृपो, ग्रामेयकश्च स्वभावाद्भीरुर्नवति न च सजातीयमन्तरेण विश्वासमुपगच्छति ततो नागरिकः कश्चिदेकः कृपः प्रेष्यतां ये-न तत्रैव विश्वस्य तेन सह समागमिष्यति इत्येवं निरुत्तरीकृत्य मुत्कञ्जिताः राजनियुक्ताः पुरुषाः तैश्च राज्ञो निवेदितं राजा च स्वचतसि रोहकस्य बुद्धयतिशयं परिभाष्य मौनमवग्रम्य स्थितस्ततो ज्ञयोऽपि कतिपयदिवसातिक्रमेऽनिहितवान् । वन-स्वामो ग्रामस्य पूर्वस्यां दिशि वर्तमानः पश्चिमायां दिशि कर्त-व्य इति अस्मिन्नपि राजादेशे समागते ग्रामो रोहकबुद्धिमुपजी-व्य वनस्वामुस्य पूर्वस्यां दिशि व्यवतिष्ठते ततो जानो ग्रामस्य पश्चिमायां दिशि वनस्वामुः नियुक्तं च राज्ञो राजनियुक्तैः पुरुषैः । ततः पुनरपि काज्ञाने राजा समादिष्टवान् वल्लिसंपर्कमन्तरेण पायसं पक्वयमिति तत्रापि सर्वो ग्राम एकत्र मिलितो रोहक-मुपकृत्य रोहकश्चोक्तवान् तन्नुज्ञानतीव्र जज्ञेन भिक्षान् कृत्वा दि-नकरकरनिकरसन्तमकरं पञ्चशालादीनामुष्मणि तन्दुलपयाभृता स्याद्री निवेदयतां येन परमानं संपद्यते तथैव कृतं परमानं निवेदितं राज्ञो विस्मिते तस्य चेनः । ततो राजा रोह-कस्य बुद्धयतिशयमवगम्य तदाकारणाय समादिष्टं येन यानिकेन मदादेशः सर्वेऽपि प्रायः स्वबुद्धिशास्त्रसंपादिता-स्तेन चावश्यमागन्तव्यम् परं न बुद्धिपक्वं न कृष्णपक्वं न रात्रौ न दिवा न स्त्रायया नाप्यातपेन नाकाशेन नापि पादाभ्यां न पथा नाप्युत्पथेन न स्नानेन नास्नानेन तत एवमादि-ष्टे स रोहकः काष्ठस्नानं कृत्वा गन्त्रीचक्रस्य मध्यचूर्मभागेन ऊरणमारुढो धृतचाञ्चनीरुपातपत्रः संध्यासमेवेऽमावश्याप्रतिप-त्संगमे तरेऽपार्थमगमत् । स च रिक्तहस्ता न पश्येच्च राजानं देवतां गुरुमिति शोकभृति परिजग्राह पृथिवीपिण्डमेकमादाय गतः प्रणतो राजा मुक्तश्च तत्पुरतः पृथिवीपिण्डस्ततः पृष्टा राजा रोहकः । रे रोहक ! किमन्त ? रोहकः प्राह देव ! देवपादाः पृथिवी-पतयः ततो मया पृथिवी समानीता । धृत्वा चेदं प्रयमदर्शनं मङ्ग-लवचः ततोऽपि राजा मुत्कञ्जितः शेषग्रामलोकः रोहकः पुनराग्रामपार्थ्वे शायितः गते च यामिन्याः प्रथमे यामे रोहकः शब्दितां राज्ञा, रे रोहक ! जागर्षि किं वा स्वपिषि । देव ! जागर्षि रे तर्हि किं चिन्तयसि स प्राह देव अश्मत्यपत्राणां किं दण्डो महान् उत शिखेति तत एवमुक्ते राजा संशयमापन्नो वदति साधु चिन्तितं कोऽत्र निमित्तः । ततो राजा तमेव पृष्ठवान् रे कथय कोऽत्र निर्णय इति तेनोक्तं यावदद्यापि शिखाप्रजागा न शोषमुपयाति तावद्द्वे अपि स्मे ततो राजा पार्थ्वतो शोकः पृष्ठः तेन च सर्वेणाप्याविज्ञानतः प्रतिपन्नं ततो ज्ञयोऽपि रोहकः सुप्तवान् पु-नरपि च द्वितीययामेऽपगतं राजा शब्दितः पृष्ठश्च रे किं जागर्षि किं वा स्वपिषि स प्राह देव ! जागर्षि किं रे चिन्तयसि देव ! जागर्षि कोदरे कथं भ्रम्युत्तीर्णा इव वर्तुमशुद्धिका जायन्ते तत एवमुक्ते राजा संश-यापन्नस्तमेव पृष्ठवान् कथय रे रोहक ! कथमिति स प्राह देव संव-र्तकाभिधानवानविशेषात् । ततः पुनरपि रोहकः सुप्तवान् तृतीय यामेऽपगतं ज्ञयोऽपि राजा शब्दितः रे किं जागर्षि किं वा स्व-पिषि साऽवादीत् देव ! जागर्षि किं रे चिन्तयन्वर्तसे देव स्मर-द्विज्ञाजोत्रस्य यावन्मात्रं शरीरं तावन्मात्रं पुच्छुमुत हृन्नाधिक-मिति तत एवमुक्ते राजा निर्णयं कर्तुमशक्तः तमेवोपकृत्य रेकोऽत्र

निर्णयः देव सममिति ततो रोहकः सुतः प्राजातिके च मङ्गलप-
ट्टहनिस्त्वेन सर्वथ प्रसरमपिरोहति राजा प्रबोधमुपजगाम ना-
भिनवांश्च रोहकः स च निजाजगमुपाकृतो न प्रतिवाचं दत्त-
वान् । ततो राजा क्षीलाकङ्कितकया मनाकृतं स्पृष्टवान् ततः साऽप-
गतनिजा जातः स्पृष्टश्च रे किं स्वपिषि स प्राह देव
जागमिं किं रे तर्हि कुर्वस्तिष्ठसि देव ! चिन्तयन् । किं चिन्त-
यसि देव एतच्चिन्तयामि कतिभिर्जातो देव इति । तत एवमुक्ते
राजा सद्यो मनाकृतं तृणीमतिष्ठन् तत्क्षणानन्तरं पृष्टवान् क-
थय रे कतिभिर्हं जात इति । स प्राह देव पञ्चभिः राजा जूया-
ऽपि पृष्टवान् केन केनेति रोहक आह एकेन तावद्वैश्रमणेन वैश्र-
मणस्यैव जवतो दानशक्तेर्दर्शनात् । द्वितीयेन चाग्राहनेन वैरिस्-
महं प्रति अपराधस्यैव कोपदर्शनात् । तृतीयेन रजकेन यतो
रजक इव घर्षं परिनिपील्य तस्य सर्वस्वमपहरन् दृश्यते । चतु-
र्थेन ह्यश्वकेन यन्मामपि बाणकं निजाजगमुत्तं क्षीलाकङ्कितकाष्ठेण
बुद्धिक् इव निर्दयं तुदसि । पञ्चमेन निजपित्रा येन यथावस्थितं
न्यायं सम्यक्परिपात्रयसि । एवमुक्ते राजा तृणीमास्थाय प्रा-
जातिककृत्यमकार्षीत् जननीं च नमस्कृत्यैकान्तं पृष्टवान् । कथ-
य मातः ! कतिभिर्हं जात इति सा प्राह यस्मिन् ! किमेतत् प्रष्टव्यं
निजपित्रा त्वं जातः । ततो रोहकैकं राजा कथितवान् वदति
च मातः स रोहकः प्रायोऽर्वाकबुद्धिर्न जवतीति । ततः कथय
सम्यक् तत्त्वमिति तत एवमतिनिर्वधीकृते स्म सा कथया-
मास । यदा त्वद्वर्गाधानमासीत् तदाऽहं बहिरुद्यते वैश्रवणापू-
जनाय गतवती वैश्रवणं च यत्कामतिशयरूपं दृष्ट्वा हस्तसंस्पर्शेन
च संज्ञातममदोन्मादा जोगाय तं स्पृष्टितवती । अपान्तरात्र च
समागच्छन्ती चण्डालश्रुयानमेकमतिरूपमपश्यं ततस्तमपि जोगा-
य स्पृष्टयामि स्म । ततोऽर्वाकं जगं समागच्छन्ती तथैव रज-
कं दृष्ट्वाऽजिज्ञपितवती । ततो गृहमागता सती तयाविधौ त्वव-
यशात् बुद्धिकं कणिकामय जङ्गनाय हस्तेन व्यस्तवती । ततस्त-
त्संस्पर्शेना जातकामोदका तमपि जोगायाशंसितवती तत एवं
यदि स्पृष्टामात्रेणापि पितरः संजवन्ति तर्हि सन्तु परमार्थतः
पुनरेक एव ते पिता सकलजगत्प्रसिद्ध इति । तत एवमुक्ते
राजा जननीं प्रणम्य रोहकबुद्धिर्विस्मिनचेताः स्थावास-
प्रासादमगमत् । रोहकं च सर्वेषां मन्त्रिणां मूर्खानिधिकं
मन्त्रिणमकार्षीत् तदेवं भरहसिलेति व्याख्यातम् ॥ १ ॥

सप्रति पण्यति व्याख्यायते । द्वौ पुरुषौ एका प्रामेयकः अप-
रो नागरिकः । ततो प्रामेयकः सप्रामाच्छिर्मिटिका आनयन्
प्रतोक्षीद्वारे वर्तते तं प्रात नागरिकाः प्राह यद्येताः सर्वा अपि
तव चिर्मिटिका नक्षयामि ततः किं मे प्रयच्छसि प्रामेयकः
आह योऽनेन प्रतोक्षीद्वारेण मोदको न याति तं प्रयच्छामि ततो
छात्र्यामपि बह्वं पणितं कृताः साक्षिणो जनाः ततो नागरिकेण
ताः सर्वा अपि चिर्मिटिकाः मनाक २ जङ्कित्वा मुक्ताः उक्ते च
प्रामेयकं प्रति जङ्कितः सर्वा अपि त्वदीयाः चिर्मिटिकास्ततो
मे प्रयच्छ यथा प्रतिज्ञातं मोदकमिति । प्रामेयकः प्राह न मे चि-
र्मिटिका भङ्गिताः ततः कथं ते प्रयच्छामि मोदकमिति नागरिकः
प्राह । भङ्गिता मया सर्वा अपि चिर्मिटिका यदि न प्रयच्छेति तर्हि
प्रत्ययमुत्पाद्यामीति । तेनांकमुत्पाद्य प्रत्ययम् ततो छात्र्यामपि
धिपणिवर्धः । विस्तारिता चिकयाय चिर्मिटिकाः समागतो जनः
क्रयाय ताश्च चिर्मिटिका निरोध्य लोको वक्ति ननु भङ्गिताः
सर्वा अपि त्वदीया चिर्मिटिकाः तत्कथं ययं गृह्णीमः एवं लोकेनोक्तं
साक्षिणो प्रामेयकस्य च प्रतीतिरुद्वादि कुजितो प्रामेयकः हा
कथं नु नाम मया तावत्प्रमाणो मोदको दत्तव्यः । ततः स जयेन
कम्पमानो विनयनमो रूपकमेकं प्रयच्छति नागरिको नेच्छति
ततो के रूपके दातुं प्रवृत्तः तथापि नेच्छति । एवं यावच्छतमपि
रूपकाणां नेच्छति ततस्तेन प्रामेयकेण चिर्मितं हस्ती हस्तिना

प्रयते ततो धर्त एव नागरिको यत्नेन मां वञ्चितवान् नापरनाग-
रिकमन्तरेण पञ्चात्कर्तुं शक्येत इत्यनेन सह कतिपयदिनानि
व्यवस्थां कृत्वा नागरिकधर्तानि वयंगामि तथैव कृतं दत्ता चेकन
नागरिकधर्तेन तस्मै बुद्धिस्ततः तद्बुद्धिबोधेन एपिकापेण मोदक-
मेकमादाय प्रातद्वन्दिने धर्तमाकारितवान् साक्षिणश्च सर्वेऽप्या-
कारिताः ततस्तेन सर्वसाक्षिसमकुम्भिकील्लोक मोदकोऽस्था-
प्यते जणितश्च मोदकः याहि रे याहि मोदक ! स न याति तत-
स्तेन साक्षिणोऽधिष्ठयितं मध्यं यत्प्रत्यक्षं प्रतिज्ञातं यद्यऽ
जितो भावप्यामि तर्हि स मया मोदको यः प्रतोक्षीद्वारेण न
निर्गच्छति एषोऽपि न याति तस्मादहं मुक्तश्च इति एतच्च साक्षि-
निरन्यश्च पाश्वर्तित्तिभिर्नागरिकैः प्रतिपन्नमिति प्रतिजितः प्रति-
च्छदी धृतः । गृत्कारनागारिकधर्तस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ २ ॥

(रुक्मिणी) वृद्धोदाहरणं तद्भावना कश्चिपथि पथिकानां सह-
कारकान्यादातुं प्रवृत्तानामन्तराय मर्कटा विदधते ततः पथि-
काः स्वबुद्धिबलान्नुतत्वं पर्यागच्छन् मर्कटानां समुखं लोष्टकान्
प्रययामासुः ततो रोपावच्छेदनां मर्कटाः पथिकानां समुखं सह-
कारकानि प्राचक्षुः पथिकानामौत्पत्तिकी बुद्धिः ३ तथा (सुबुद्धि-
स्त) अद्भुतीयकातरणं तद्भावना राजगृहं नगरं तत्र
प्रसेनजितः प्रसेनरिपुसमूहविजेता राजा जूयांसस्तस्य तनयाः
तेषां च सर्वेषामपि मध्य श्रेणिको राजा नृपजङ्गलसपन्नः स्वनेत-
सि परिजितोऽत एव च तस्मै न किञ्चिदपि ददाति नापि
वचसापि संस्पृशति मा शेषैरेष परासुविधीयतेति बुद्ध्या स च
किञ्चिदप्यज्ञमानो मनुभरवशात्प्रस्थितो देशान्तरं जगाम ।
क्रमेण वेन्नातरे नगरम् तत्र च क्षीणयिजवस्य श्रेष्ठिनो विपणा-
समपविष्टे तेन च श्रेष्ठिना तस्यामेव राज्ञो स्वप्नं रत्नाकरो निज-
हृदितरे परिणयन् हृष्ट आसीत् तस्य च श्रेणिकपुण्यप्रभावतः
तस्मिन् दिने चिरसंचितप्रभूतक्रयाणकारिक्रयेण महान् लाभः
समुत्पादि म्बेच्छहस्ताच्चाऽनर्घ्याणि महारत्नानि स्वल्पमौद्येन
समपश्यन् ततः सोऽचिन्तयन् अस्य महामनो मम समीपमुपविष्ट-
स्य पुण्यप्रताप एषः थन्मया महतीं जूतिः एतावती समासादि-
ता आहूति च तस्यातिमनोहरामवशोऽप्य स्वचेतसि कष्टपयामा-
स स एव रत्नाकरा यः स्वप्न मया राज्ञो हृष्टः ततस्तेन कृतकग-
जजित्संपुटेन विनयपुःसरमातापितः श्रेणिकः । कस्य यूय प्रा-
णिकाः । श्रेणिक उवाच जवतामिति । ततः स एवंतवचनश्र-
वणतो धाराहतकदम्बपुष्पमिध पञ्चकित्समस्ततनुयधिः सबह-
मानं स्वगृहं नीतवान् श्रेणिकं जोजनार्दकं च सकलमप्यात्मना-
श्रद्धाकरं सपाद्यामास पुण्यप्रभाव च तस्य प्रतिदिवसमात्मनो
धनज्ञानबुद्धिसम्भवेनासाधारणमजित्समीक्ष्यमाणः कतिपयदिना-
निक्रमे तस्मै स्वहृदितरे नन्दानामानं दत्तवान् श्रेणिकोऽपि तथा
सह पुरंदर इव पौत्रोभ्या मन्मथमनोरथनापुण्यपञ्चविधभोग-
लाभसा बह्व । कतिपयवासरातिक्रमे च नन्दाया गर्भाधानम-
पूत इत्यञ्च प्रसेनजिस्त्वान्तममयं विभाव्य श्रेणिकस्य परंपरया
वार्तामभिगम्य तदाकारणाय सत्वरमुत्थाह नान् पुरुषान् प्रयया-
मास ते च समागत्य श्रेणिकं विज्ञप्तवन्तो देव ! शीघ्रमागम्यतां
देवः सत्वरमाकारयति ततो नन्दां समापन्नसत्यामाणच्छ "अहं
रायगिहं पंडुरबुद्धं गोपात्रा । जह अर्धेदि कञ्चं तो पजहति"
एतद्वक्त्य कश्चित् शिर्षित्वा श्रेणिको राजगृहं प्रति चञ्चलवान्
नन्दायाश्च देवलोकच्युतमहानुजावगर्भस्यप्रभावतः एवं दीह-
दमृदादि यदहं यदि प्रवरकुञ्जरमथिरुदा निखिलजनेभ्यो धन-
दानपुरस्सरमभयप्रदानं करामीति पिता च तदिदं जन्तुदीहद-
मुत्पन्नं ज्ञात्वा राजानं विज्ञप्य पृथितवान् काशकामेण च प्रवृत्त

प्रसवसमये प्रातरादिव्यवस्थामिव दश दिशः प्रकाशय—
नजायत परमसूनुस्तस्य च दौहिद्वानुसारेण अमय इति
नाम चक्रे सोऽपि खाजयकुमारो नन्दनबनान्तर्गतकल्पपादप
इव तत्र सुखेन परिवर्त्तते शास्त्रग्रहणादिकमपि यथाकाशं कृत-
वान् । अन्यथा च स्वमातरं पप्रच्छ मातः ! कथं मे पिता-
ऽनृदिति ततः सा कथयामास मूलत आरन्य सख्यं यथावस्थितं
वृत्तान्तं दर्शयामास च शिक्षितान्यक्राणि । ततो मातृवचनता-
त्पर्यावगमतो लिखिताक्षरार्थावगमतश्च ज्ञातमभयकुमारेण यथा
मे पिता राजगृहे राजा वर्तते इति एवं च ज्ञात्वा मानसमभाणीत्
व्रजामो राजगृहे सार्येन सह वयमिति । सा प्रत्यवादीत् वत्स !
यद्गणसि तत्करामीति ततोऽभयकुमारः स्वमात्रा सह सार्येन
समं चक्षितः प्राप्तो राजगृहस्य बहिः प्रदेशं ततोऽजयकुमारस्तत्र
मातरं विमुच्य किं प्रवर्तते संग्रति पुरं कथं वा राज्ञा दर्शनीय
इति विचिन्त्य राजगृहं प्राविष्टः । तत्र पुरःप्रवेशे एव निर्जसकप-
तटे समन्ततो लोकः समुदायेनावनिष्ठे पृष्ठं खाजयकुमारेण कि-
मित्येष लोकमेवापकः ततो लोकं नोक्तम् । अस्य मध्ये राज्ञो-
ऽङ्गल्याजरणमास्ते तत् यो नाम तटं स्थितः स्वहस्तेन गृह्णाति
तस्मै राजा महती वृत्तिं प्रयच्छतीति तत एव धृते पृष्ठः प्रत्यास-
न्नवर्तिनो राजनियुक्ताः पुरुषाः तैरप्येवमेव कथितं ततोऽजयकु-
मारेणोक्तमहं तटे स्थितो गृहीष्यामि राजनियुक्तैः पुरुषैरुक्तं गृ-
हाण त्वं वत्सतिज्ञातं राज्ञा तद्वयं करिष्यते ततोऽजयकुमा-
रेण परिज्ञातमङ्गल्याभरणं दृष्ट्वा सम्यक् तत्र आर्द्रगोमयेनाह तं-
संलग्नं तत्तत्र ततस्तास्मिन् शुष्के मुक्तं कृपान्तरात्पानीयं भृतो
जलेन परिपूर्णः स कपः तरति चापरि सोऽङ्गल्याजरणः शुष्कगो-
मयस्ततस्तटस्थेन सता गृहीतमङ्गल्याभरणमजयकुमारेण कृत-
भानन्दकोलाहलो लोकं, निवेदितं राज्ञो राजनियुक्तैः पुरुषै-
राकारितोऽभयकुमारो राज्ञा, गतो राज्ञः समीपं मुभोचपुरतोङ्ग-
ल्याभरणं पृष्ठञ्च राज्ञा वत्स ! कोऽस्मि त्वम् । अभयकुमारेणोक्तम् ।
हे देव ! युगमदप्यं राजा प्राह कथम् । ततः प्राक्तनवृत्तान्तं कथि-
तवान् ततो जगाम महाप्रभोदं राजा चकारात्मङ्गं अभयकुमार
शुम्भितवाग्मनेहं शिरसि पृष्ठञ्च ध्रेणिकेनाभयकुमारो वत्स ! कते
माता धर्तते देव ! बहिःप्रदेशे ततो राजा सपरिच्छदः तस्या,
सन्मुखमुपागमत् । अभयकुमारश्चात्र समागत्य कथयामास स-
र्वं नन्दायाः ततः सात्मानं मरुदयितुं प्रवृत्ता निर्षिका च अत्र-
यकुमारेण मातरं कल्पते कलत्राणां निजपार्ताविग्रहितानां निज-
पतिदर्शनमन्तरेण मृषणं कर्तुमिति समागतो राजा पपात राज्ञः
पादयानेन्द्रा सन्मानिता च नृपणादिप्रदानेनातीव राज्ञा सस्नेहं
प्रवेशिता महाविजृम्भिता नगरं तपुत्रा स्थापितश्चाभयकुमारोऽमा-
त्यपदं इति अभयकुमारस्योत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ ४॥

तथा (पञ्चमः) पटोदाहरणसद्भावेना द्वौ पुरुषौ एकस्य
आच्छादनपटः सौत्रिकोऽपरस्योर्ध्वमयः तौ च सह गत्वा
युगपत्स्नातुं प्रवृत्तौ तत्रोर्ध्वमयपटस्वामी स्वपटं विमुच्य द्वि-
तीयमत्कं सौत्रिकं पटं गृहीत्वा गन्तुं प्रस्थितौ द्वितीयो यावते
स्वपटं स न प्रयच्छति ततो राजकुले च व्यवहारो जातः
ततः कारणिकैर्द्वयोर्गपि सिरसी कंकनिकयाऽवलेशिते ततोऽ-
बलेखने कृते सति ऊर्णामयपटस्वामिनः शिरसः ऊर्णावयवा
विनिर्जग्मुः ततो ज्ञातं नूनमेव न सौत्रिकपटस्य स्वामीति
निगृहीतोऽपरस्य समर्पितः सौत्रिकपटः कारणिकानामौत्प-
त्तिकी बुद्धिः ॥ ५॥ (सरहसि) सरहोदाहरणं तद्भावेना कस्यचि-
त्पुरुषस्य पुरोषमृत्तुजतः सरहो गुवस्याधस्ताद्विलं प्रविशन्
पुच्छेन गुदं स्पृष्टवान् ततस्तस्यैवमजायत शङ्का नूनमुदरे मे

सरहः प्रविष्टः ततो गुहं गतो महतीमभूति कुर्वन्ऽनीव
पुर्बलो बभूव वैद्यं च पप्रच्छ वैद्यश्च ज्ञातवानसंभवमेतत्
केवलमस्य कथंचिदाशङ्का समुदपादि ततः सोऽवादीत् यदि
मे शतं रूपकाणां प्रयच्छसि ततोऽहं त्वां निराकुलीकरोमि तेन
प्रतिपन्नं ततो वैद्यो विरचकीषधं प्रदाय तस्य लाक्षारस-
स्तरणितं कृत्वा सरहं घटे प्रक्षिप्य तस्मिन् घटे पुरीषोत्सर्गो
कारितवान् ततो वैद्येन दर्शितः तस्य पुरीषस्तरणितो घटे
सरहो व्यपगता तस्य सर्वा शङ्का जातो बलिष्ठशरीरो वैद्यस्यौ-
त्पत्तिकी बुद्धिः ॥ ६ ॥

(कायसि) काकोदाहरणं तद्भावेना बेसातटे नगरे केनापि
सौगतेन कोऽपि खेतपटकुलकः पृष्ठः भो कुलक ! सर्वज्ञाः
किल तवार्हन्तस्तत्पुत्रकाश्च यूयं तत्कथय कियन्तो अत्र पुरे
वसन्ति वायसाः ततः कुलकश्चिन्तयामास शठोऽयं प्रतिश-
ठाचरणेन निर्लोठनीयः ततः स्वबुद्धिवशान् इदं पठितवान्—
“ सट्टि कागसहस्सा, इह यं छिन्नायडं परिवसन्ति । जइ ऊण-
गय वनिया, अम्महिया पाहुणा आया ” ततः स भिक्षुः
प्रत्युत्तरं दातुमशक्नुवन् लकुडाहतशिरस्क इव शिरःकण्डू-
यमानो मौनमाधाय गत इति कुलकस्योत्पत्तिकी बुद्धिः ॥
अथवा अपरो वायसदृष्टान्तः कोऽपि कुलकः केनापि भागव-
तेन दुष्टयुद्धा पृष्ठो भो कुलक ! किमेव काको विष्टामितस्ततो
विक्षिपति कुलकोऽपि तस्य दुष्टबुद्धितामवगम्य तन्मर्मवित्
प्रत्युत्तरं दत्तवान् युष्मन्तिज्ञाने च जले स्थले च सर्वत्र
व्यापी विष्णुर्भ्युपगम्यते ततो यौष्माकीणं सिद्धान्तमुपश्रुत्य
एवोऽपि वायसोऽचिन्तयत् किमस्मिन् पुरीषे समस्ति विष्णुः
किं वा नेति ततः स एवमुक्तो वाणाहतमर्मप्रदेश इव धूर्णितचे-
तनो मौनमवलम्ब्य रुपा धूमायमानो गतः इति कुलकस्यौ-
त्पत्तिकी बुद्धिः ॥ ७—८ ॥

(उच्चारणे) उच्चारोदाहरणं तद्भावेना कचित्पुरे कोऽपि धिग्जा-
तीयः तस्य भार्या अभिनवयौवनोद्देष्टव्यमणीया लोचनयुगलव-
क्रिमावलोकनमहामल्लीनिपातनताडितसकलकामिकुरङ्गद-
या प्रबलकामोन्मत्तमना आसीत् सोऽन्यदा धिग्जानीयः—
तथा भार्यया सह देशान्तरे गन्तुं प्रवृत्ताऽपान्तगच्छे च
धूर्तः कोऽपि पथिको मिश्रितः । सा च धिग्जानीया जार्या
तस्मिन् रतिं बह्वती ततो धूर्तः प्राह मदीया एवा जार्या
धिग्जानीयः प्राह मदीयेति ततो राजकुले व्यवहारो जातः ।
ततः कारणिकैर्द्वयोर्गपि पृथक् कृत्य ह्यस्मन्निजजन्तु आ-
हारः पृष्ठो धिग्जानीयेनाक्तं मया ह्यस्मन्निजने तिहा जज्ञितास्त-
ज्ञार्यया च । धूर्तेनान्यान्किमपि उक्तं ततो दत्तं तस्याः कारणि-
कैर्विरकावधं जातो विरको दृष्टः पुरीषान्तर्गतास्तिहा दत्ता सा
धिग्जानीयस्य निर्धाटितो धूर्तश्च । कारणिकानामौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ ९

(गयसि) गजोदाहरणं तद्भावेना वसन्तपुरे नगरे कोऽपि
राजा बुद्ध्यानिशयसंपन्नं मन्त्रिणसन्धेयमाणः चतुष्पथे हस्तिनमा-
ज्ञानस्तम्भे बन्धयित्वा घोषणामवीकृत्य योऽमुं हस्तिनं तोलय-
ति तस्मै राजा महती वृत्तिं प्रयच्छतीति इमां घोषणां धृत्वा क-
श्चिदेकः पुमान् तं हस्तिनं महासरसि नावभारोपयामास तस्मिन्-
आकटे यावत्प्रमाणा नौर्जग्ने निमग्ना तावति प्रमाणे रेखामदान्
ततः समुत्तारितो हस्ती तटे प्रक्षिप्ता गारुडैश्चकल्या नावप्रावा-
णस्ते च तावत्प्रक्षिप्ताः यावत् रेखां मर्यादीकृत्य जले निमग्ना
मौत्तनस्तोहिताः सर्वे ते पाषाणाः कृतमेकत्र पक्षपश्चिमां निवे-
दितं राज्ञे देव एतावत्प्रपरिमाणो हस्ती वर्तते ततस्ततोऽव राजा
कृतो मन्त्रि मारुतमूर्कजिषिकः परमो मन्त्री तस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः
१० (पायणे) जपमस्तुदाहरणं विटो नाम कोऽपि पुरुषो राज्ञः

प्रत्यासन्नवर्ती तं प्रति राजा निजदेवीं प्रशंसति अहो निरामया मे देवी या न कदाचिदपि वातनिर्मगं विदधाति । विटः प्राह देव ! न भवतीह जातुचित् । राजा अयादीत् कथं विट आह देव धूर्ता देवी ततो यदा सुगन्धिपुष्पाणि शूर्मवासा त्वां समर्पयति नामिकामे तदा ज्ञातव्यं वार्तमुञ्चतीति ततोऽन्यदा राजा तथैव परिभाषितं सम्यगवगतं च हसितं ततो देवी हसननिमित्तकयाय निर्वन्धं कृतवती ततो राजाऽतिनिर्वन्धं कृते पूर्ववृत्तान्तमब्रूयत् । ततश्चुकोप तस्मै विटाय देवी आहूतो देशत्यागम् । तनापि ज्ञे नूनमकथयत् पूर्ववृत्तान्तं देवो देव्यास्तेन मे शुकोप देवी । ततो महान्तमुपानहो जरमादाय गतो देवीसकाशं विज्ञापयामास देवीम् । देवि ! यामो देशान्तराणि देवी उपानहो जरं पार्श्वे स्थितं दृष्ट्वा पृष्ठवती रे किमेष उपानहो जरः । सांख्यादीन् देशि यावन्ति देशान्तरायेतावतीति रुपान्निर्गन्तुं शक्यामि तावन्मु देव्याः कीर्तिर्विस्तारणीया तत एवमुक्ते मा मे सर्वत्राप्यपकीर्तिर्जायेतेति परिजाम्य देवी ब्रूयात् तं धारयामास । विटः स्यौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ ११ ॥

(गोलोत्ति) गोलकोदाहरणं तद्भाषना लाक्षागोलकः कस्यापि बालकस्य कथमपि नासिकामध्ये प्रविष्टः तन्मातापितरावतीव आर्तौ बभूवतुः दर्शितो बालकः सुवर्णकारस्य तेन च सुवर्णकारेण प्रतमाप्रभागया लोहशलाकया शनैः २ यन्ततो लाक्षागोलको मनाक् प्रताप्य सर्वोपि समारुहः सुवर्णकारस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ १२ ॥ (संभक्ति) स्तम्भोदाहरणं तद्भाषना । राजा मन्त्रिणमकं गवेषयन् महाविस्तारगतकामध्ये स्तम्भमेकं निक्षेपयामास तत एवं घोषणां कारितवान् यो नाम तटस्थितोऽमुं स्तम्भं दवरकेण बध्नाति तस्मै राजा शतसहस्रं प्रयच्छति तत एवं घोषणां ध्रुत्वा कोऽपि पुमान् एकस्मिन् तटप्रदेशे कालके भूमौ प्रलप्य दवरकेण बध्ना तेन दवरकेण सह सर्वतस्तटे परिभ्राम्यन् मध्यस्थितं तं स्तम्भं बद्धवान् लोकेन च बुद्ध्यतिशयसंपन्नतया प्रशंसितो निवेदितश्च राज्ञो राजनियुक्तैः पुरुषैः तुतोष राजा ततस्तं राजा मन्त्रिणमकापीन् तस्य पुरुषस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ १३ ॥ (लुल्लुकि) लुल्लुकोदाहरणं तद्भाषना कस्मिंश्चित्पुरं काचित्परिव्राजिका सा यो यत्कराति तदहं कुशलकर्मा सर्वं करोमीति राज्ञः समस्तं प्रतिज्ञां कृतवती राजा च तत्प्रतिज्ञासूचकं पटहमुदघोषयामास । तत्र च कोपि लुल्लुको भित्तिार्थमटन पटहशब्दं धृतवान् धृतश्च प्रतिज्ञार्थः ततो धृतवान् पटहं प्रतिपन्नो राजसमस्तं व्यवहारो गतो राजकुले लुल्लुकस्ततस्तं लघुं दृष्ट्वा सा परिवाजिकात्मीयं मुखं धिक्कृत्यावकायाभिधत्ते कथय कुतो गितामि तत एवमुक्ते लुल्लुकः खं मेढं दर्शितवान् ततो हसितं सर्वेगपि जनैरुद्वुष्टं च जिता परिव्राजिका तस्या एवं कर्तुमशकत्वात् ततः लुल्लुकः कायिकया पद्ममालिखितवान् सा कर्तुं न शक्नोति ततो जिता परिव्राजिका । लुल्लुकस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ १४ ॥

(मगति) मार्गोदाहरणं तद्भाषना कोऽपि पुरुषा निजजायां गृहीत्वा वाहनं प्रामातरे गच्छति अपान्तरात्रे च कचिन्प्रदेशे शरीरचिन्तानिमित्तं तद्भार्यावाहनादुत्तीर्णवती तस्यां च शरीरचिन्तानिमित्तं कियद्भागं गतायां तत्प्रदेशवर्तिनी काचित् व्यन्तरी पुरुषस्य रूपमौजायादिकमवशोक्य कामातुरा तद्रूपेणागत्य वाहनं विक्षम्ना सा च तद्भार्या शरीरचिन्तां विधाय यावद्वाहनसमीपमागच्छति तावदस्यां स्त्रियमात्मसमानरूपां वाहनरूपां पश्यति सा च व्यन्तरी पुरुषं प्रत्याह एषा काचित् व्यन्तरी मदीयं रूपमाचर्य तव सकाशमागच्छति ततः खटय सत्वरं

ततः स पुरुषः तथैव कृतवान् । सा चारटन्ती पश्चाद्गता समागच्छति पुरुषोऽपि तामारटन्तीं दृष्ट्वा मूढचेता मन्दः २ केटयामास ततः प्रावर्तत तयोस्तद्भार्याव्यन्तर्योनिपुरभाषणादिकः परस्परं कलहः प्रामे च प्राप्ते जातः तयो गजकुक्षे व्यवहारः पुरुषश्च निर्णयमकुर्वन्नुदासीनो वर्तते । ततः कारणिकैः पुरुषो दूरे व्यवस्थापितो भणितं च ह्ये अपि स्त्रियौ युवयोर्मध्ये या काचित् वस्तुं प्रथमं हस्तेन संस्पृष्टयानि तस्याः पतिरेव न शेषायाः । ततो व्यन्तरी दूरतः हस्तेन प्रसार्य प्रथमं स्पृष्टवती ततो ज्ञातं कारणिकैरेषा व्यन्तरीति । ततो निर्धाटिता द्वितीया च समर्पिता स्वपतेः । कारणिकानामौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ १५ ॥ (इत्थान्ति) लघुदाहरणं तद्भाषना मूलदेवकामरुकी कौ सड पन्थानं गच्छतः इतश्च कोऽपि सज्जार्थकः पुरुषः तेनैव पथा गन्तुं प्रावर्तत कामरुकीकश्च दूरस्थितः तद्भार्योगतमनिशायि रूपं दृष्ट्वा सात्रिज्ञातो जातः कथितं च तेन मूलदेवस्य यदीमां मे संपादयसि तदाहं जीवामि नान्यथेति ततो मूलदेवोऽवादीत् मान्वरीजूरहं ते नियमतः संपादयिष्यामि ततस्तौ द्वावप्यलङ्कितौ सन्त्यरं दूरतो गतौ ततो मूलदेवः कामरुकीकमेकस्मिन्वननिकुञ्जे सस्थाप्य पथि ऊर्ध्वभिनयनायनं ततः पश्चादायातः सज्जार्थकः स पुरुषो भणितो मूलदेवेन । भो महापुरुष ! महिमाया मेऽस्मिन्वननिकुञ्जे प्रभवो वर्तते ततः कृणुमात्रं निजमहिमां विमर्जय, विमर्जिता तेन अगता कामरुकीकाश्च ततः कृणुमात्रं स्थित्वा समागता । “ आगच्छ य ततो, पश्ये वेक्षणं मूलदेवस्य । भुन्जी जगद् हसन्ती, पियं खुणे दारयो जायो ” इत्योरपि तयोर्गौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ १६ ॥

(पश्चि) पतिदृष्टान्तः तद्भाषना द्वयोर्त्रात्रांका भार्या लोके च महाकीर्तुकमहो द्वयोरप्येया समानुगति एतश्च धृतिपरपरया राज्ञोऽपि धृतं परं विस्मयमुपागतो राजा । मन्त्री ज्ञेते देव ! न भवति कदाचिदप्येतद्वह्यं विशेषः कोऽपि भविष्यति राज्ञेन कथमेतद्वह्यस्यम् । मन्त्री ज्ञेते देवाचिरादेव यथा ह्यास्यते तथा र्थाप्यते । ततो मन्त्रिणा तस्याः स्त्रिया लेखः प्रेषितो यथा द्वावपि निजपती ग्रामद्वयं प्रेषणीयाधिकः पूर्वस्यां दिशि विवर्कितं ग्रामोऽपरोऽपरस्यां दिशि । तस्मिन्नेव च दिने द्वाज्यामपि गृहे समागन्तव्यम् । ततस्तया यो मन्दबल्लभः स पूर्वस्यां दिशि प्रेषितोऽपरोऽपरस्यां दिशि । पूर्वस्यां दिशि यो गतः तस्य गच्छतः आगच्छतश्च संमुखः स्युः । यः पुनरपरस्यां दिशि गतः तस्य गच्छतः आगच्छतश्च पृष्ठतः । एवं च कृते मन्त्रिणा ज्ञातमयं मन्दबल्लभोऽपरोऽन्यन्तबल्लभः । ततो निवेदित राज्ञो राजा च न प्रतिपन्नं यतोऽवश्यमेकः पूर्वस्यां दिशि प्रेषणीयोऽपरोऽपरस्यां दिशि । ततः कथमेव विशेषोऽवगम्यते ततः पुनरपि मन्त्रिणा लेखप्रदानेन सा महोत्साहाद्यापि निजपती तयोरेव ग्रामयोः समकं प्रेषणीया तथा च तौ तथैव प्रेषितौ मन्त्रिणा च दौ पुरुषौ तस्याः समीपं समकं तयोः शरीरपाटवनिवेदकौ प्रेषितौ द्वाज्यामपि च सा समकमाकारिता ततो यो मन्दबल्लभशरीरपाटवनिवेदकः पुरुषस्तं प्रत्याह स देवो मन्दशरीरी द्वितीयोऽस्यातुरश्च वर्तते ततस्तं प्रत्यहं गमिष्यामि । तथैव कृत ततो निर्वातं राज्ञो मन्त्रिणा प्रतिपन्नं राजा तथेति । मन्त्रिण औत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ १७ ॥

(पुत्तति) पुत्रदृष्टान्तः तद्भाषना कोऽपि यणिक तस्य द्वे पत्न्यौ एकस्य पुत्रोऽपरावन्त्या परं सापि तं पुत्रं सम्यक्पालयति ततः स पुत्रो विशेषं न जानीते यथेयं मे जननी इय नेति सोऽपि यणिक सज्जार्थपुत्रो देशान्तरं गतो गतमात्र एव परासुरभूत ततो द्वयोरपि तयोः कलहोऽजायत । एका जणति ममैव पुत्रस्ततोऽहं

गृहस्वामिनी द्वितीया तु वक्ति का त्वं ममैव पुत्रः ततोऽहमेव-
गृहस्वामिनीति । एवं तयोः परस्परं कथं जातं राजकुलं व्यव-
हारं जातः । ततोऽमात्यः प्रतिपाद्यामास निजपुरुषान् भो पूर्व-
द्वयं समस्तं विजय्य ततो दारकं चो ज्ञायौ करपत्रेण कुरुत
कृत्वा चैकं खण्डमकस्यै समर्पयन् द्वितीयं द्वितीयस्यै । तत एत-
दमात्यवाक्यं शिरसि महाश्वत्सासहस्रावडीदवज्जोर्पनिपात-
कदप पुत्रमाता श्रुत्वा सौत्कम्पहृदयान्तः प्रविष्टितिर्यक्षशेखरः-
स्वशक्तं प्रवृत्ता हेस्वामिन ! महामात्य न ममैव पुत्रानं मे किञ्चिदय-
मप्रयोजनमेतस्या एव पुत्रो भवन्वियं गृहस्वामिनी च अहं पुनरमुं
पुत्रं दूरस्थितापि परगृहेषु दारिद्र्यमापि कुर्वती जीवन्तं दृष्ट्या-
मि तावता च कृतकृत्यमात्मानं प्रपत्स्ये । पुत्रेण विना पुनरपुनरपि
समस्तोऽपि मे जीवलोकाऽस्तमुपयाति इतरा च न किमपि वक्ति
ततोऽमात्येन तां सुदुःखां परिभ्राज्य उक्तमेतस्याः पुत्रो नास्यास्ति ।
मैव च सर्वस्य स्वामिनी कृता द्वितीया तु निर्घाटिता अमात्यस्यै-
त्यलिकी बुद्धिः १८ नरहसित्तमं देव्यादिका च गाथा रोहक सविधा
नम्रिका सा च प्रागुक्तकथानकानुसारेण स्वयंमव व्याख्याया ।
(मधुसिंहेत्यादि) मधुयुक्तं सिष्य तद्दृष्टान्तजावता कश्चिर्कौलि-
कः तस्य ज्ञायौ श्रेणि । सा आन्यदा कनापि पुरुषेण सह कचिप्र-
देशे जातिक्कामध्ये मैयुन संवितवर्ता । मैयुनस्यतया च तथा उपरि
भ्रामरमुपलब्धं दृष्टं कृणुमात्रानन्तरं च गृहे समागता । द्वितीयं च दि-
वसे स्वभर्ता मदन क्रीणस्तया निवारितो मा क्रीणीह मदनं म-
दत्तं भ्रामरमुपन दशयामि । ततः सकयणाडिनिवृत्तो गतौ चर्तौ
ह्रावपि तां जाति न पश्यति सा कथमपि कौलिकी भ्रामरं न दृष्ट-
वती ततो येन संस्थानेन मैयुन संवितवर्ता तेन संस्थानेन स्थिता
ततो भ्रामरं दृष्टवती दर्शयामास च कौलिकाय कौलिकोऽपि
च तथारूपं संस्थानमवलोक्य ज्ञातवान् नूनमेवा दुराचारिणी
ति । कौलिकस्यैत्यलिकी बुद्धिः ॥ १९ ॥

(मुहियति) मुद्रिकोदाहरणं नद्वावना कचिन्पुरे कोऽपि
पुरोधः सर्वत्र ल्यातसन्त्यवृत्तिर्यथा परकीयाश्लेषोपायाय
प्रभुतकालातिक्रमेऽपि तथास्थितानेव समर्पयतीति एतच्च
ज्ञात्वा कोऽपि द्रमकः तस्मै खनिक्षेपं समर्प्य देशान्तरं प्रभू-
ततरमगमन् प्रभुतकालातिक्रमे च भूयोऽपि तत्रागतो याच-
ने च निक्षेपं पुरोधश्च मूलत एवापलघति कस्त्वं कीदृशो
वा तव निक्षेप इति । ततः स रङ्गो वराकः खनिक्षेपमलभमा-
नः शून्यचिन्तो बभूव । अन्यदा च तेनामात्यो गच्छन् दृष्ट्वा या-
चितश्च देहि मे पुरोहित ! सुवर्णसहस्रप्रमाणं निक्षेपमिति ।
तत एतदाकर्ण्य अमात्यः तद्विषयकृपापरीतचेताः बभूव ।
ततो गत्वा निवेदितं राज्ञः कारितश्च दर्शने द्रमकोऽपि राज्ञा
भणितः पुरोधो देहि तस्मै द्रमकाय स्वं निक्षेपमिति । पुरोहि-
तोऽवादीत् देव ! तस्याहं न किमपि गृह्णामि । ततो राजा
मैलमधान् । पुरोधसि च स्वगृहं गते राजा विजने तं द्रमकं
पृष्टवान् रे कथय ! सत्यमिति तनस्तेन दिवसमुद्धर्तस्थानपा-
श्ववर्तिमानुपादिकं कथितम् ततोऽन्यदा राजा पुरोधसा समं
रन्तुं प्रावर्तत परस्परं नाममुद्रा संचारिता ततो राजा यथा
पुरोधो न वेत्ति तथा कस्यापि मानुषहस्ते नाममुद्रां समर्प्य
तं प्रतिवमाणं रे पुरोधसो गृहे गत्वा तद्धार्यामैव ब्रूहि यथाऽ
हं पुरोधसा प्रेषितः इयं च नाममुद्राभिज्ञानं तस्मिन् दिने
तस्यां वेलार्या यः सुवर्णसहस्रं नवलको द्रमकसत्कः त्वत्स-
मक्षममुकप्रदेशे मुक्तोऽस्ति तं श्रुतिं समर्पय तेन पुरुषेण
तथैव कृतं सापि च पुरोधसो भार्या नाममुद्रां दृष्ट्वाऽभिज्ञान
मिलनतश्च सत्यमेव पुरोधसा प्रेषित इति प्रतिपन्नवती ।
ततः समर्पयामास तं द्रमकनिक्षेपं तेन पुरुषेणानीय राज्ञः स
मर्पितो राजा आन्येषां गृहानां नवलकानां मध्ये स द्रमकनव-

लकः प्रक्षिप्तः । आकारितो द्रमकः पार्श्वे चोपवेशितः पुरोधो
द्रमकोऽपि तथात्मीयं नवलकं दृष्ट्वा प्रमुदितहृदयो विक्रान्त-
लोचनोऽपगतचित्तसूयताभावः सहर्षं राजानं विभाषयितुं
प्रवृत्तो देव ! देवपदामां पुरत एवमाकागे मदीयो नवलकस्त-
तो राजा तस्मै समर्पयामास । पुरोधसो जिह्वाच्छेदमचीकर
त् । राज्ञः औत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ २० ॥

(अंकस्ति) अद्भुदृष्टान्तभाषना कोऽपि पार्श्वे रूपकसहस्रनव-
लकं निकृष्टवान् तेन च निकृष्टप्राहिणा तं नवलकमधः प्रदेशे
क्षिप्य कूटरूपकाणां संज्ञतः तथैव च सीवितः । ततः काशा-
न्तरे तस्य पार्श्वे निक्षेपस्वामिना स्वनिक्षेपो गृहीतः परिप्रावितः
सर्वतः तथैव हृष्यते मुद्रादिकं तत उद्घाटिता मुद्रा यावत् रूप-
कान् परिप्रावयति तावत्सर्वानपि कूटान्पश्यति ततो जातो रा-
जकुलेन तथोर्व्यवहारः । पृष्टः कारणिकेन निक्षेपस्वामी ज्ञाः कति-
संख्यास्तव नवलकं रूपका आसीरन् स प्राह सहस्रं ततो गण-
यित्वा रूपकाणां सहस्रं तेन ज्ञतः स नवलकः स च परिपूर्ण
ज्ञतः केवलं यावन्मात्रमभस्तास्मिन्नस्तावन्मयूत इति उपरि सी-
वितुं न शक्यन्ते ततो ज्ञातं कारणिकैः नूनमस्याऽपहृता रूपकाः
ततो दापितो रूपकसहस्रमितरो नवलकस्वामिनः । कारणिका-
नामौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ २१ ॥

(नाणस्ति) कोऽपि कस्यापि पार्श्वे सुवर्णपणजृतं नवलकं कि-
न्तवान् ततो गतो देशान्तरं प्रजृते च काशातिक्रान्ते निक्षेपप्राही
तस्मात्प्रवृत्तकाज्जात्यसुवर्णप्रयान् पणान् गृहीत्वा हीनवर्णकसु-
वर्णपणान् तावन्संख्याकान् तत्र प्रक्षिप्तवान् तथैव च स नवलकः
तेन सीवितः ततः कतिपयदिनानन्तरं स नवलकस्वामी देशा-
न्तरादागतः स्वं च नवलकं तस्य पार्श्वे याचितवान् सोऽपि स-
मर्पयामास परिप्रावितं तेन मुद्रादिकं तथैव दृष्टम् । ततो मुद्रां
स्फोटयित्वा यावत्पणान्परिप्रावयति तावद्हीनवर्णसुवर्णकमयान्
पश्यति ततो वज्रूष राजकुले व्यवहारः पृष्टं च कारणिकैः कः
काशः आसीत् यत्र त्वया नवलकं मुक्त इति । नवलकस्वामी
प्राह । अमुक इति ततः कारणिकैरुक्तं स चिरन्तनकालोऽधुना
तनकावृताश्च दृश्यन्तेऽस्मि पणास्ततो मिथ्याजार्थं नूनमेव नि-
क्षेपप्राहीति दण्डितो दापितश्च तस्य तावत्पणास्तमित । कार-
णिकानामौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ २२ ॥

(निक्षुत्ति) भिकुदाहरणं तद्वावना कोपि कस्यापि जिह्वोः
पार्श्वे सुवर्णसहस्रं निक्षिप्तवान् कालान्तरे याचते स च जिह्वुने प्रय-
च्छितं कवलमद्यकल्ये वा ददामीति विप्रतारयति तनस्तेन दृ-
तकारा अवलगितास्तनस्तैः प्रतिपक्षं निक्षिप्तं दापयिष्यामः । ततो
दृतकारा रक्तपदधेयेण सुवर्णखोदिकां गृहीत्वा समागता वदन्ति
च वयं चैत्ययन्दनाय देशान्तरं गियासवो ययं परमसत्यताप्रा-
प्त एताः सुवर्णखोदिका गुप्तापार्श्वे स्थास्यन्त एतावति चाव-
सरे पूर्वं संकलितः स पुरुषः आगत्य याचने स्म जिह्वो ! सम-
र्पय स्थापनकामिति ततो जिह्वुणाजिनयमुच्यमानसुवर्णखोदि-
का दम्पटतया समर्पिता तस्य स्थापनिका तस्मै । मा एतासामह-
माजगीजायेयेति बुद्ध्यातेऽपि च दृतकाराः किमपि मित्यान्तरं कृत्वा
स्वसुवर्णखोदिकां गृहीत्वा गताः दृतकाराणामौत्पत्तिकी बुद्धिः २३
(चन्द्रगानिहाणात्ति) चेटका बाह्यकानिधानं प्रतीतं दृष्टान्तभाषना
हौ पुरुर्यो परस्परं प्रतिपक्षसंविज्ञावाचन्यदा कचिप्रदेशे ता-
च्यां निधानमुपसृजे तत एको मायावी दृष्टे स्वस्तनयिने बुभे न
क्षेत्रे गृहीष्यामां द्वितीयं च सरस्वतमनस्कतया तथैव प्रतिपन्नम् ।
ततस्तेन मायाविना तस्मिन् प्रदेशे रात्रावागत्य निधानं गृहीत्वा
तत्राङ्कारकाः प्रक्षिप्ताः ततो द्वितीयदिने तौ ह्रावपि नृत्वा गतौ
दृष्टवन्तौ तत्राङ्कारकान् । ततो मायावी मायया स्वोरस्ताङ्कारका-

वितुं प्रावर्तते वदति च हा हीनपुण्या धनं देवेन वक्तुर्दया
ऽस्माकं समुत्पादितं यन्निधानमुपदिश्याङ्गारका दर्शिताः पुनः
पुनश्च द्वितीयमुखमवशोकते ततो द्वितीयं जज्ञे नूनमनन हन
धनमिति ततस्तेनाप्याकारसंवरणं कृत्वा तस्यानुशासनार्थमूच
मा वयस्य खेदं कार्याः न खलु खेदं पुनर्विधानप्रत्यागमनहेतुः ।
ततो गतौ द्वायपि स्यं गृहं ततो द्वितीयं तस्य मायाविनो वेप्य-
मथो मजीवेव प्रतिमा कारिता हा च गृहीतौ मर्कटौ प्रतिमा-
याभ्योत्सङ्गे हस्ते शिरसि स्कन्धे वाग्यत्र च यथायोग्यं तयोर्मर्कट-
योर्जिह्वयं मुक्तवान् तौ च मर्कटौ कुधापीमितौ नशागत्य प्रतिमाया
उत्सङ्गादौ जज्ञे जज्ञिजयन्तौ एव च प्रतिदिनं करणे तयोस्तादृश्य-
च शैली समजनि । ततोऽन्यदा किमपि पर्वाधिकृत्य मायाविनो द्वा-
वपि पुत्रौ ज्ञोजनाय निमग्नितौ समागतौ च ज्ञोजनवन्मायां तद्गृहे
भोजितौ च तेन महामारवणं ज्ञोजनानन्तरं च तौ महता सुखना-
यत्र संगोपितौ । ततस्तेऽकदिनायसानेमायावी स्वपुत्रशोधिकरणा
य तद्गृहमागतः ततो द्वितीयस्तं प्रति श्रुते मित्र ! तौ तव पुत्रौ म-
र्कटावतौ ततः संखेदं विस्मयचेता गृहमभ्यं प्राविशत् ततो वे-
प्यमयिं प्रतिमामुत्सार्य तस्याने समुपावेशितौ मुक्तौ स्वस्थाना-
त् मर्कटौ च किञ्चिन्नयामानीं तस्यान्सङ्गे शिरसि स्कन्धे वा-
ग्यत्र विस्मयौ । ततो मित्रमवादीत् ज्ञो वयस्य ! तावेतौ तव पुत्रौ
तथाच पश्य तव स्नेहमाभ्यां दर्शयतः । ततः स मायावी प्राह
वयस्य ! किं मानुषावकस्यान्मर्कटकौ जातौ वयस्य आह जवतः
कर्मप्रातिकूल्यवशात् तथाहि किं सुवर्णमङ्गारी प्रवति परमा-
वयोः कर्मप्रातिकूल्यवदितदपि जानं तथा तव पुत्रावपि मर्कटाव-
तौ तामिति । ततो मायावी चिन्तयामास नूनमहं ज्ञातोऽनेन ततो
यद्युक्तः शब्दं करिष्ये ततोऽहं राजप्राहो भविष्यामि पुत्रौ चान्य-
था मे न जवतः ततस्तेन सर्वं यथावस्थितं निवेदितं दत्तञ्च
ज्ञातः इत्येव च समपितौ पुत्रौ तस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ २४ ॥

(सिक्खसि) शिक्षा धनुर्वेदे तद्गृहाहरणभावना कोऽपि
पुमाननीव धनुर्वेदकुशलः स पणिभ्रमन्नैकत्रेश्वरपुत्रान् शिक्ष-
यितुं प्रावर्तते तेभ्यश्चेश्वरपुत्रेभ्यः प्रभूतं द्रव्यं प्रापितवान् ततः
पित्राद्यस्तेषां चिन्तयामासुः प्रभूतमेतस्मै दत्तवन्तः । ततो य-
दान्तौ यास्यति तदैवं मारयित्वा सर्वं ग्रहीष्यामः एतच्च कथ-
मपि तेन ज्ञातं ततः स्वधन्युनां ग्रामान्तरवासिनां कथमपि
ज्ञापितं यथाहममुकस्यां रात्रौ नद्यां गोमयपिण्डान् प्रक्षे-
प्यामि भवद्भिस्ते प्राह्या इति । ततस्तेस्तथैव प्रतिपन्नं ततो
द्रव्येन संवलिता गोमयपिण्डास्तेन कृताः आतपेन शोषिता-
स्तत इश्वरपुत्रान् प्रत्युवाच यथेषांऽस्माकं विधिर्विधिततप-
वर्धेण ज्ञानमन्त्रपुरस्सरं ते सर्वेऽपि गोमयपिण्डा नद्यां प्रक्षे-
प्यास्ततः समागतौ गृहं तेऽपि गोमयपिण्डा नीता वन्धुभिः
स्वग्रामे । ततः कतिपयदिनातिक्रमे तानीश्वरपुत्रान् तेषां च
पित्रादीन् प्रत्येकं मुक्तलयप्यात्मानं च वसुमात्रपरिग्रहोपेतं
दर्शयन् सर्वजनसमक्षं स्वग्रामं जगाम पित्रादिभिश्च परिमा-
वितो नास्य पार्श्वे किमप्यस्तीति न मारितः । तस्यौत्पत्तिकी बु-
द्धिः २५ (अथसत्येति) अर्थशास्त्रमर्थविषयं नीतिशास्त्रं तद्द-
ष्टान्तभावना । कोऽपि वणिक् तस्य द्वे पत्न्यौ एकस्याः पुत्रोऽप्यग-
वन्ध्या परं साऽपि पुत्रं सम्यक् परिपालयति ततः पुत्रो विशे-
षं न बुध्यते यथयं मे जननी नेयमिति सोऽपि वणिक् सभा-
र्यापुत्रो वेशान्तरमगमत् । यत्र सुमतिस्वामिनस्तीर्थकुतो ज-
न्मभूमिः तत्र गतमात्र एव च दिवं गतः सपत्न्योश्च पर-
स्परं कलहाद्भूत एका श्रुते ममैष पुत्रः ततोऽहं गृहस्वामिनी
द्वितीया मृतऽहमिति ततो राजकुले व्यवहारो जातः तथापि

न निर्बलति एतच्च भगवति सुमतिस्वामिनि तीर्थकरे गर्भ-
स्थिते जनन्या मङ्गलादेव्या जज्ञे तत आकारिते द्वे अपि
ते सपत्न्यौ ततो देव्या प्रस्यपादि कतिपयदिनानन्तरं मे पुत्रो
भविष्यति स च वृद्धिमधिरूढोऽस्याशोकपादपस्याधस्तादुप-
विष्टो युष्माकं व्यवहारं कृत्यति । तत एतावन्तं कालं याव-
दविशेषेण खादनां पिषतामिति ततो न यस्याः पुत्रः साऽचि-
न्तयन् लब्धस्तावदेतावान् कालः पश्चाद्यद्विष्यति तत्र जा-
नीमः । ततो हृष्टवदनयाभनया प्रतिपन्नं ततो देव्या जज्ञे नैषा
पुत्रस्य मातेति निर्भर्त्सिता द्वितीया च गृहस्वामिनी कृता । दे-
व्या औत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ २६ ॥

(इत्यौत्पत्तिकी) कोऽपि स्त्री तस्या भर्ता पञ्चत्वमुपागतः
सा च वृद्धिप्रयुक्तं शोकेन्यो न ज्ञाते ततः पतिमित्रं ज्ञातव-
न्ती मम दापय शोकेन्यो धनमिति । ततस्तेनाक्तं यदि मम प्राग
प्रयच्छसि । तयोक्तं यदिच्छमि तन्मह्यं दद्या इति ततस्तेन शोके-
न्यः सर्वे उच्यमुद्रादितं तस्यै स्तोत्रं प्रयच्छति सा नेच्छति
ततो जानो राजकुलं व्यवहारः ततः कारणिकैर्यदुद्राहितं उच्यं
तत्स्वर्मानायितं कृता हा जानौ एको महान् द्वितीयोऽल्प इति
ततः पृष्टः कारणिकैः पुरुषः क भागं त्वमिच्छसि स प्राह महा-
न्तमिति । ततः कारणिकैरुक्तं विचारितो यदिच्छसि तन्मह्यं
दद्या इति त्वं चेच्छसि महान्तं भागं ततो महान् प्राग
एतस्या द्वितीयस्तु तवेति । कारणिकानामौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ २७ ॥

(सयसहस्रसि) कोऽपि परिव्राजकः तस्य तौप्यमयं महाप्र-
माणं भाजन खोद्यसङ्गं स च यदकवारं गृणोति तत्सर्वं तथै-
वाऽवधारयति ततः स निजप्रज्ञागर्वमुद्धरन् सर्वत्र प्रतिज्ञां
कृतवान् यो नाम ममापूर्वं आचरति तस्मै ददामीदं निजप्राज-
नमिति । न च कोऽप्यपूर्वं आचरति शक्नोति स हि यत्किमपि
गृणोति तत्सर्वमस्त्वस्मिन् तथैवानुवदति । वदति चाग्रऽपीदं
मया श्रुतं कथमन्यथाहमस्त्वस्मिन् ज्ञानमिति एतन्मह्यं ख्याति-
मगमत् ततः केनापि सिद्धपुत्रकण ज्ञातप्रतिज्ञेन तं प्रत्युक्तमपूर्वं
आचरिष्यामि । ततो मित्रितो ज्ञयान् शोको राजसमक्षं व्यवहा-
रो बन्धुव । ततः सिद्धपुत्रोऽपार्ति । "तुज्ज पिया मह पिठणा, थारेह
अणुणग सयसहस्रं । जहं सुयपुत्रं दिज्जउ, ग्रहं न सुय खार-
यं देसु" जितः परिव्राजकः सिद्धपुत्रेण । सिद्धपुत्रस्यौत्पत्तिकी-
बुद्धिः ॥ २८ ॥ नं० ॥ आ० म० द्वि० । आ० च० । आ० क० ।

उत्पयत-उत्पतत्-त्रि० ऊर्ध्वं पतति, "उत्पयताणि पतता भमता
पुवकम्मोदयोपगया" प्रश्न० १ द्वा० ।

उत्पयण-उत्पतन-न० उत्पत्त्युद् ऊर्ध्वगमनं, स्या० १० वा० ।

उत्पयणिवय-उत्पातनिपात-पुं० उत्पात आकाशे उल्लङ्घनं नि-
पातस्तस्मादवपतनम् (जं० ४ वृत्त०) उत्पातपूर्वो निपातो य-
स्मिन् स उत्पातनिपातः । नाथ्यविधिभेदे, "उत्पयणिवयपसक्तं
संकुत्रियं पसारियरयारइयं भंतं समं लामं दिव्वं लुट्ठवि-
हिं उवदंसेत्ति" ग० । जी० ।

उत्पयणी-उत्पतनी-स्त्री० विद्याभेदे. यां जपन् स्वत एव पत-
त्यन्यं चोत्पातयति ॥ सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

उत्पयमाण-उत्पतत्-त्रि० ऊर्ध्वं पतति, स्त्रियाम् । "उत्पय-
माणी विव धरणितालाउ" उत्पतन्ती ऊर्ध्वं यान्ती । ब्रा० ६ अ० ॥

उत्परिवारी-उत्परिपाटी-स्त्री० विपर्यासे, "उत्परिवाडी
गहणे, आउम्मामा भवे लहुगा" ग० १ अधि० ॥

उत्परिवारीकरण-उत्परिपाटीकरण-न० विपर्ययकरणे, "उत्प-
रिवारी करणे, दासा सम्मं तदा करणे" पं० व० ।

उत्पल-उत्पल-न० उद्-पल्-अच् प्राकृते " कगटइतद्वयहावस
× क × पा मूर्ध्व सुक् " ८ । २। ७७ इति संयोगादेशुक् । प्रा० । पञ्चे
विंशे० । " कुट्टमुत्पलकमलकाममुम्मिलियं " का० १ अ० । वि० ।
कल्प० । औ० । गर्दभके, श्वेतकुमुदे, आ० म० प्र० । " पक्खंत-
रेमु बहूँ पञ्माई जाव सयसहस्सावत्ताई " जी० ३ प्रति० । ग० ।
ईपञ्जले जन्नरुहे, ज० १ वक्क० । नीलोत्पले, जी० ३ प्रति० । ज० ।
तं० । स० । आचा० । रक्तकमले, कल्प० । उत्पलं त्रिविधं नीलं रक्तं
श्वेतञ्च । वाच० । अत एव उत्पलशब्दस्य, नीलोत्पलं रक्तकमलं
गर्दभकं नीलोत्पलादीन्येवं विभिन्ना अर्था उपपद्यन्ते (उत्पलस्य
उपपातः परिमाणमवहार उच्यते यावत्समुद्रघात उद्वर्तनाः द्वा
त्रिंशता इरिर्वेण्यफह शब्दे वक्ष्यते) कुष्ठे गन्धद्रव्यविशेषे, । " प-
ठमुत्पलगंधि " स० । तच्च उत्पलं कुष्ठमिति प्रसिद्धम् ॥ ज० ३
वक्क० । जी० । तं० । चतुरशीतावुत्पलाङ्कशतसहस्रेषु, जी०
३ प्रति० । अनु० । स्या० । दशमे कल्पे चतुर्थे विमाने च । स० ।
स्वनामन्याते पाहर्वापत्यीये परिव्राजके, पुं० । अस्थिकग्रामे
वीरभगवति शृङ्गपाणियक्केणोपसृष्टे, " तस्य उत्पलो नाम पुराणो
पासायच्छिज्जो परिव्यायगो अट्टंगमहाणिमित्तजाणगो जणपा-
सतो सांजण मा तियगरो होज्जा अट्टिहं पकरेइ । आ० म० डि० ।
आ० क० । " तस्य उत्पलो नाम पच्छाकरो परिव्याओ पासा-
यच्छिज्जो णेमिस्सिओ भोमउत्पातसुमिण अंतल्लिकस्रअंगसरल्लक-
णवज्जणअट्टंगमहाणिमित्तजाणमो । आ० चू० १ अ० । उत्क्रान्तं पलं
मांसम् । अत्या० स० । मांसशून्ये, त्रि० । वाच० । स्वनामन्याते
क्षीपन्मुक् च । प्रज्ञा० १५ पद० ।

उत्पलंग-उत्पलङ्ग-न० चतुरशीतौ हुहुकशतसहस्रेषु, जी०
३ प्रति० । ज० । स्या० ।

उत्पलकंद-उत्पलकन्द-पुं० मूत्रबीजे कन्देन्दे, स्या० ५ ग० ।

उत्पलगुम्मा-उत्पलगुम्मा-स्त्री० जम्बुसुदर्शनाया दक्षिणपूर्वस्यां
पूर्वदिशि नन्दापुष्करिण्याम्, जी० ३ प्रति० ।

उत्पलणात्र-उत्पलनात्र-न० नीलोत्पलाद्वराधारे, आचा० १ अ० ।

उत्पलवृत्त-उत्पलवृत्त-पुं० उत्पलवृत्तानि नियमविशेषाद् गृ-
ह्यतया त्रैकत्वेन येषां सन्ति ते उत्पलवृत्तिकाः । आजीविकभ्रम-
णजेदेषु, औ० ॥

उत्पलहत्यग-उत्पलहत्यक-पुं० उत्पलहत्यजलजकुसुमविशेषे, ।
आ० म० डि० । जीवा० । रा० ।

उत्पला-उत्पला-स्त्री० शङ्खभार्यायाम्, स्या० ९ ग० । " तस्स-
णं संखस्स समणोवाग्गस्स उत्पला णाम जारिया होत्था सु-
कुमास्स जाव सुक्खा समणोवासिया अभिगयजीवाजीवा जाव
विहरइ " ज० १२ श० १ उ० । (संखशब्देऽन्यत्) कात्तस्य
पिशाचच्छस्य तृतीयाग्रमहिष्याम्, ज० १० श० ५ उ० । (तस्या
जवत्रयवक्तव्यता अग्रमहिषी शब्दे उक्ता) जीमानिधानकटप्रा-
हिणां भार्यायाम्, यस्याः पुत्रो गोत्रासो मृत्वा गरकं गत्वा ततो
विजयसार्यवाहस्य भद्रायामुज्जितको नाम दारकोऽजयत् । विपा०
२ अ० । (वक्तव्यता उज्जितयशब्दे उक्ता) जम्घाः सुदर्शनाया दक्षि-
णपूर्वस्यां पश्चिमायां दिशि नन्दापुष्करिण्याम्, जी० ३ प्रति० ।

उत्पल्लिणीकंद-उत्पल्लिनीकन्द-पुं० जलजवनस्पतिविशेषे, " प-
ठमुत्पल्लिणीकंदे, अंतरकंदे तदेव किंल्ली य । एते अणंतजीवा
पगा जीवांसि समुणास्ते " । प्रज्ञा० १ पद० ।

उत्पल्लुजला-उत्पल्लुजला-स्त्री० जम्घाः सुदर्शनाया दक्षिण-
पूर्वस्यामुत्तरस्यां नन्दापुष्करिण्याम्, जी० ३ प्रति० । ज० ।

उत्पल्लव्य-उत्पल्लवित-त्रि० उत्पल्लव्य निर्गते, उत्पल्लवितस्तु द्विधा
सारूपी गृहस्थश्च । ध० २ अधि० ।

उत्पल्ल-उत्पल्ल-पुं० उन्मार्गे, " आवज्जे उत्पल्लं जं तु " सूत्र० १
अ० १ अ० । ओ० । " पंथा उ उत्पल्लं नेति " नि० चू० ३ उ० ।
कदर्थे पथि, वाच० ।

उत्पल्लजा-उत्पल्लयायिन्-पुं० न० उन्मार्गगामिनि युग्ये, तत्तु-
ल्ये लिङ्गावशेषे, परसमयगते वा पुरुषे च । स्वा० ३ ग० ।

उत्पल्लेह-हेही० । महाराष्ट्रादि देशविशेषप्रसिद्धे, प्रा० ।

उत्पा-उत्पाद-पुं० प्राकृते स्त्रीत्वं तथारूपत्वं च " एगा उत्पा " ।
प्राकृतत्वाद् उत्पादः स चैकसमये एकपर्यायापेक्षया नहि तस्य
युगपदुत्पादद्वयादिरस्ति अनपेक्षिततद्विशेषकपदार्थतया चैका-
ऽसाविति । स्या० १ ग० ।

उत्पाइता-उत्पादयितृ-त्रि० उत्पादनशीले, स्या० ७ ग० । उ-
त्पादकं, स्या० ४ ग० ।

उत्पादयितुम्-अव्य० संपादयितुमिन्वर्थे, " उत्पाइता एगे य स-
णप पुव्वुपआणं " स्या० ४ ग० ।

उत्पाइय-औत्पातिक-त्रि० उत्पादने निर्वृत्तमौत्पातिकम् । पांशु-
पातादी, तन्निमित्तके अस्वाध्याये च । आव० ४ अ० । रुधिरवृ-
ष्ट्यादीनामनिष्ठसूत्रकानां हेतुत्वमर्थेषु, " उत्पाइयावाही " उत्पाता-
र्जनप्रसूत्रकरुधिरवृष्ट्याद्यस्तेहेतुका यज्जयोस्ते औत्पातिकाः स० ।
उत्पाइयपवण-औत्पातिकपवन-पुं० उत्पातजनितवायौ, प्रश्न० ३ ग्वा० ।

उत्पाइयपव्वय-औत्पातिकपर्वत-पुं० अस्वाजाविके, " उत्पाइ-
यपव्वयं व चंकमंतं सक्खं मत्तं गुमुगुहुतं " स्याभाधिकपर्वतेनो
हि न चङ्कमते अत उच्यते औत्पातिकपर्वतमिव चङ्कमयमाणम्
पातान्तर्येण तु औत्पातिकपर्वतमिव । औ० । ज्ञा० ॥

उत्पाइयाविच्छिन्नकोउद्भवत्त-उत्पादिताविच्छिन्नकौतूहलत्व-
न० धोतृणां स्वविषये उत्पादितं जनितमविच्छिन्नं कौतूहलं
कौतुकं येन तत्तथा । तद्भावस्तत्त्वम् । धोतृषु स्वविषयाद्भुतविस्म-
यकारितारूपे वरुधिंसे सन्यवचनातिशये, रा० ॥

उत्पाइण-उत्पाटन-न० उद्-पट्-णिच्-इयुद्-जमेरुके, प्रश्न०
१ ग्वा० । उत्खनने, " सक्कुत्पाटनतः, शास्त्रिणं फलावहः पुसः " ।
पा० १४ विव० । नि० चू० ॥

उत्पाइिय-उत्पाटित-त्रि० उत्खलिते, " उत्पाइियनयणइं सणव-
सणासणस्स " आ० क० ॥

उत्पाय-उत्पात-पुं० न० उत्पत्तनमुत्पातः । उद्-पन्-घञ्-ऊर्ध्व-
गमने, स्या० १ ग० । प्रकृतिविकार, तद्वत् सहजरुधिरवृष्ट्यादी, तन्प्रतिपादनपरे शास्त्रे च । यथा राप्तेपातादि स्या० ९ ग० ।
प्रश्न० । स० । अनु० । सूत्र० । आव० । " साहिण वरिसाइ
जम्मि जायइ भन्नेइ तमुत्पायं " सहजरुधिरवृष्ट्यादि यस्मिन्
जायते तदुत्पातानिधं निमित्तम् । आदिशब्दादस्थित्यवस्थाविपरि-
ग्रहः । यथा " मज्झानि रुधिरास्थीनि, धान्यागारान् वशास्तथा
मघवा वपते यत्र, भय विद्यान्तुर्विभिमन्यादि । प्रव० । अन्ना-
द्विधिकारयन् विस्तरतः परिणामत उत्पातः " पंसुयमंसरुहिरे,
केसामिन्नाबुद्धितहरउग्घाप । मंसंसिस्सार्हहरे, अहोरत्तं अषमंसे
जम्भिरं सुत्तं " इत्येवं रूपे उत्पाते ऽस्वाध्यायिकं क्रियत इति
आ० चू० । आष० ॥ (विस्तरतां वर्णनमसज्जाइय शब्दे) उत्पातवि-
चारोऽङ्गविद्यासु दर्शितो गृह्यसंहितासु च । गुभागुजसूत्रकोत्पातश्च
विद्यान्तरीकजौमनेदात् त्रिविधः । स च गृह्यसंहितायां यथा-

यानत्रेरुत्पातान्, गर्गः प्रोवाच तानहं वक्ष्ये । तेषां सङ्केपोऽयं,
प्रकृतेरन्यत्सुत्पातः ॥ भयकारेण नराणां-मुपसर्गः पापसञ्च-
याद्भवति । संसृजयन्ति दिव्या-न्तरिक्षजैःमासुत्पाताः ॥
मनुजानामपचारा-दपरका देवताः सृजन्त्येताम् । तन्प्रतिघाताय
नृपः, शान्तिं राष्ट्रे प्रयुज्जीत । दिव्यं प्रदत्तैकैक-मुत्कानिर्घातपथ-
नपरिवेषाः । गन्धर्वपुरपुरन्दर-आपादि यद्दान्तरिक्षं तत् ॥
जौमं चरस्थिरभवं, तन्नातिजिगहत्तं शममुपैति । आत्मसुतको-
दावाहन-पुरदारपरादिषु लोकेषु ॥ पाकमुपयाति दैव परि-
कल्पितमष्टथा नृपतेः । दैवतयात्राशकटा-कृच्छकयुगकेतुनृप-
तनानि ॥ संपर्यासतसादन-सङ्गाश्च नृदेशपशुभेदाः । ऋषि-
धर्मापितृव्रत-प्रोद्भूतं तद् द्विजानीनाम् ॥ यद्गुह्यलोकापात्रोद्भवं
पशूनामनिष्टं तत् । गुरुस्मितशैलेश्वरोत्थं पुरोधसां विष्णुजं
च लोकानाम् ॥ स्कन्दविशाखसमुत्थं माणसलिकानां नर-
न्धानाम् । वेदव्यासे मन्त्रिणि विनायकं वैकुण्ठे चमूनाये ॥ धात-
रि सर्वाश्वकर्मणि लोकजावाय निर्दिष्टम् । द्यकुमारकुमारी-
चनितोद्भवेषु वैकुण्ठं यन्स्यात् ॥ तन्नरपतेः कुमारककुमा-
रिकास्त्रीपरिजनानाम् । रक्षापशाचगुह्यकनानामेतदेव निर्दे-
श्यम् ॥ मायेश्चाप्यष्टानिः सर्वेषामेव फलपाकः ॥ राष्ट्रे
यस्यानग्निः प्रदीप्यते दीयते चनेन्नवान् । मनुजेश्वरस्य पीडा
तस्य मरणादस्य विज्ञेया ॥ जलमासादज्वलने नृपतिबन्धः प्रहरणं
रणो रौद्रः । सैन्यग्रामपुरेषु च नाशो वहेर्भयं कुरुते ॥ प्रासादज-
वनतेरण-केन्द्रादिवनलक्ष्मेषु । तस्मिन् वा पणमासात् परच-
क्रस्यागमो नियमात् ॥ धूमाऽनलिसमुत्थो रजस्तमश्चाहिजं महा-
भयदम् । व्यष्टे निदधुकुनाशां दर्शनमपि चाहिदोषकर्म ॥ नगर-
चतुष्पादाऽऽजमनुजानां भयकरं ज्वलनमाहुः । धूमाग्निविस्फु-
ल्लैः शस्याम्बरकेशगमैत्युः ॥ आयुधज्वलनसर्पणस्वनाः काश-
निर्गमनवेपनानि वा । वैकुण्ठानि याद वायुधऽपराण्याशुरौचरण-
सकुलं बद्धम् । इत्यग्नि वैकुण्ठम् ।

शास्त्राज्ज्ञेऽस्माद् वृक्षाणां निर्दिशेऽणोद्योगम् । हस्तेन देशं ज-
ज्ञे रुदितं च व्याधिराहुर्लभम् ॥ राष्ट्राविजदस्वजन्तौ बाह्वधोऽ-
तीव कुसुमिने वात । वृक्षात् क्षीरस्त्राये सर्वज्वल्यकृतो भवति ॥
मद्यं वाहननाशः संवासः शोणिते मधुनि रोगः । स्नेहे दुर्भिक्षज-
यं महद्भयं निःसृतं ससिद्धे ॥ शुष्कावरोहे वीर्यान्तस्त्रयः शोप-
णं च विरुचानाम् । पतितानामुत्थानं स्वयं भयं दैवजनितं च ॥
पूजितवृक्षे हनूतौ कुसुमफलं नृपबधाय निर्दिष्टम् । धूमस्तस्मिन्
ज्वाला-यथा जवे-नृपबधायैव ॥ सर्पस्तु तरुषु चापि जनसङ्ख्यां विनि-
र्दिष्टः । वृक्षाणां वैकुण्ठे दशनिर्मासैः फलविपाकः ॥ इति वृक्षवैकुण्ठम्
नालेऽजयवादीनामकस्मिन् द्विप्रसम्भवां मरणम् । कथयति-
तदधिपतीनां यमलं जातं च कुसुमफलम् ॥ अतिवृद्धिः शस्यानां
नानाफलकुसुमजवां वृक्षे । भवति हि यद्येकस्मिन् परचक्रस्याग-
मो नियमान् ॥ अर्थेन यदा तैश्च जवति तिलानामतैलता वा स्यात्
अन्नस्य च वैरस्यं तदा च विन्याद्भयं सुमहत् ॥ विकृतं कुसुमफलं
वा प्रमादयथा पुराद्विदः कार्यम् । इति शस्यवैकुण्ठम् ।

दुर्भिक्षमनावृष्ट्यामतिवृष्ट्यां कृद्भयं सपरचक्रम् । रोगो हानृतुज-
घायां नृपबधाऽनृजानायाश्च ॥ शीतोष्णविपर्ययां नो सम्यगुत्पु-
च संप्रवृत्तेषु । वणमासाद्याष्टत्रय रोगभयं दैवजनितं च ॥ अ-
यतीं सप्ताहं प्रबन्धयै प्रधाननृपमरणम् । रक्ते शस्त्रोद्योगो मांसा-
स्थिवसादिनिर्भरकः ॥ धान्यदिगणयत्वकूपलकुसुमार्थैर्विधैर्नृप-
विद्यात् । अङ्गारपांशुवर्षे विनाशमायाति तद्भगरम् ॥
उपला विना जलधरैर्विकृता वा प्राणिनो यदा वृष्टाः । विद्र-
वाप्यतिवृष्टौ शस्यानामीति सज्जनम् ॥ क्षीरजृतक्षौद्राणां द-

ध्नो रुधिरोग्णवारिणां वर्षे । देशविनाशो ज्ञेयोऽमृगवर्षे चापि
नृपयुक्तम् ॥ यद्यमलेऽकं छाया न दृश्यते दृश्यते प्रतीपा वा ।
देशस्य तदा सुमहद्भयमायानं विनिर्देश्यम् ॥ व्यष्टे नभसीन्द्र-
धनुर्विवा यदा दृश्यते ऽथवा रात्रौ । प्राच्यामपरस्यां वा तदा
भवेत् क्षुद्भयं सुमहत् ॥ मूर्धन्येन्दुपर्जन्यसमीरणानां योगः स्मृतो
वृष्टिविकारकालः ॥ इति वृष्टिवैकुण्ठम् । अपसर्पणा नदीनां न-
गरादधिरेण शून्यतां कुरुते । शोषश्चाशोप्याणामन्येषां वा
हृदादीनाम् ॥ क्षेता मृमासवहाः सङ्कुलकलुषा प्रतीपगाश्चा-
पि । परचक्रस्यागमनं नद्यः कथयन्ति पणमासान् ॥ ज्वाला
धूमकाथारुदितोत्प्लुष्टानि चैव कृपानाम् । गीतप्रजल्पितानि
च जनमरकाय प्रदिष्टानि ॥ तोयात्पत्तिरस्थाने गन्धर्वसर्विपर्य-
ये च तोयानाम् । सलिलाशयविकृतौ वा महद्भयं तत्र शुभ-
कृत्यम् ॥ इति जलवैकुण्ठम् ॥ प्रसवविकारे स्त्रीणां द्वित्रिचतुः
प्रभृतिसम्प्रसूतौ वा । हीनानिर्गिककाले च देशकुलसङ्ख्या
भवति ॥ वडवाप्रमहिप्रगोहस्तिनीषु यमलोद्भवे मरणमेवम् ॥
इति प्रसववैकुण्ठम् ॥ परयोनावभिगमनं भवति तिरश्चामस्याधु
धेनूनाम् । उत्ताणां घान्योऽन्यं पिबति श्वा वा सुगमिपुत्रम् ॥
मासत्रयेण विद्यात् तस्मिन्निःसंशयं पणममनम् ॥ इति चतु-
ष्पादवैकुण्ठम् ॥ यानं बाह्वियुक्तं यदि गच्छेन्न प्रजेश्च न बाहयु-
तम् । गण्डभयं भवति तदा चक्राणां सादभङ्गे च ॥ अर्नमिह
तन्त्यन्यादः शब्दो वा तडितेषु यदि नायात् । व्युत्पत्तौ वा
तेषां परागमो नृपतिमरणं वा । गीतग्वतूर्यनादा नभसि
यदा वा चरस्थिरगन्त्यत्वम् ॥ मृत्युस्तदागदा वा विस्मरतूर्ये
पणमिभवः । गोलाङ्गलयोर्मङ्गं दूर्वाशूषासुपस्करविका-
रे ॥ क्रोष्टकनादे च तथा शस्त्रभयं मुनिवचश्चेदम् । इति
याथव्यवैकुण्ठम् ॥ पुरपक्षिणो वनचरा वन्या वा निर्जेया
विशन्ति । पुरं नक्तं वा विवमचरा कृपाचरा वा चरन्त्यहनि । सन्ध्या
हयेऽपि मारुत-माघधन्ता मृगा विहङ्गा वा । दीपायां दिव्यथवा
क्रोशन्तः संहता जयदाः ॥ श्वानः प्रमुदन्त इव डागे वा सन्ति
जम्बुका दीपाः । प्रविशेन्नरेन्द्रजवने कपोतकः कौशिको यदि वा ॥
कुक्कुटरुतं प्रदेये हेमन्तादौ च कोकित्राद्यापः । प्रतिज्ञोममण-
लचराः ज्येष्ठाद्याश्चरन्ते जयदाः ॥ गृहचैत्यतोरणेषु घरेषु च पक्षि-
सङ्घसंपाताः । मधुचर्मिकाभोरुहममुद्गधाश्चापि नाशाय ॥ श्व-
त्रिरस्थिशयाणयव-प्रवेशन मन्दिरेषु मरकाय । पशुशस्त्रव्याहारं
नृपसूनुर्मुनिवचश्चेदम् ॥ इति मृगपक्ष्यादिवैकुण्ठम् ॥ शक्रध्वज-
कीर्तनस्तनूतारप्रपातनक्षेत्रेषु । तद्वक्रपाटनारणकेतूनां नरपतेर्भर-
णम् ॥ सन्ध्याद्वयस्य दीर्घमोत्यन्तिश्च काननेऽनग्नौ । विद्याजावे
जुमेदरेण कम्पश्च भयकारी ॥ पापकानां नास्ति कानां च प्रकः
साध्याचारप्राज्जितः क्रोधशीलः । ईर्ष्युः क्रूरो विप्रहासकचेता
यस्मिन् राजा तस्य देशस्य नाशः ॥ प्रहर हर विन्धि जिन्धि त्यायु-
धकाष्टाश्मपाणयो बाह्याः । निदगन्तः प्रहरन्ते तत्रापि जयं भव-
त्याशु ॥ अङ्गारगैरिकायैर्विकृतप्रताभिर्वेखने यस्मिन् । नायकचि-
त्रितमथवा कृत्यं कृत्यं याति न चिरेण ॥ दूतापटाङ्गशयलं न सन्ध्य-
योः पूजितं कलहयुक्तम् । निग्योच्छिष्टस्त्रीकं च यद्गृहं तन्कृत्यं
याति ॥ दृष्टेषु यानुधानेषु निर्दिशेन्नरकमाशुसंप्राप्तम् ॥ इति शक्रध्व-
जेन्द्रकीर्तादिवैकुण्ठम् ॥

नरपतिदेशविनाशो केतोरुदयेऽथवा गृहेऽकैन्दोः । उत्पातानां
प्रजवः स्वर्तुजवश्चाप्यदोषाय ॥ ये च न दोषान् जनयन्त्युत्पातां
स्तानृतुस्वभावकृतान् । ऋषिपुत्रकृतैः श्लोकैर्विद्यादत्तैः समासां
केः । वज्राशनिमहीकम्पसन्ध्यानिर्घातनिःस्वनाः । परिवेषरात्र-
मरुत्कार्कास्तमनोदयाः ॥ छुमेज्योऽभरस्तनेहबहुपुष्पफलाऽक्रमाः ।
गोपक्षिमदृष्टिश्चाशिवाय मधुमाधवे ॥ तारोत्कापातककुब्जं कपि-
लार्कऽमण्डलम् । अर्नाग्निज्वलनस्फोटधूमरेणविनाहतम् ॥

रक्तपद्माकणं सान्ध्यं मजः कुब्धान्बोपमम् । सरितां चाम्बुसे-
शोषं दृष्ट्वा प्रीत्ये गृजं वदेत् ॥ शक्रायुधपरीक्षेपविधुच्छुष्कबिरो-
दणम् । कम्पोद्धर्तनवैद्युतं रसनं दूरणं कृतं ॥ सरोजमुदपानानां
वृक्षध्वस्ततण्डुलाः । सरणं चाङ्गिगेहाणां वर्षासु न भयावहम् ॥
दिव्यस्त्रीजलगन्धर्वविमानाद्भुतदर्शनम् । नक्षत्राणां ग्रहाणां च
दर्शनं च दिवाम्बरे ॥ गीतवादित्रनिर्घोषा वनपर्वतसानुषु । स-
स्यवृष्टिरापां हानिरपापा शरदि स्मृताः ॥ शीतानीलनूपारस्य न-
र्दनं मृगपक्षिणाम् । रक्षोयक्षादिसत्त्वानां दर्शनं वागमानुषी ॥
दिशो ध्रुमाब्धकाराश्च सनभोवनपर्वताः । ऋषेः सूर्योदयास्तौ च
हेमन्ते शाभमाः स्मृताः ॥ हिमपानानिलोत्पाता विरूपाद्भुतदर्शनम् ।
कृष्णाङ्गनाभमाकाशं तारोत्कापातपिञ्जरम् ॥ चित्रगजोद्भवाः स्त्री-
षु गोऽज्ञाश्च मृगपक्षिषु । पञ्चाङ्गुरतानां च विकाराः शिशिरं
शुभाः ॥ ऋतुस्वभावजा ह्येते दृष्टाः स्वर्तौ गृजप्रदाः । ऋतोरन्यत्र
चात्पाता दृष्टास्ते ज्ञेयादरुणाः ॥ उन्मत्तानां च या गाथाः शिशूनां
भाषितं च यत् । स्त्रियो यच्च प्रजापते तस्य नास्ति व्यतिक्रमः ॥
पूर्वं चरति देवेषु पञ्चाङ्गुलिमिति मानुषान् । नाचोदिता शम्भुदति
सन्त्या ह्येषा सरस्वती ॥ उत्पातान् गणितविचर्जितोऽपि कुब्धा
विस्मयातो जयति नरेन्द्रवत्प्रभम् । एतन्मुनिवचनं रहस्यमुक्तं य-
ज्ज्ञान्या जवानि नरस्त्रिकावदर्शी (४६ अ०) दिव्यान्तरिक्षाभ्य-
मुक्तमादौ मया फलं शस्तमशोजनं च । प्रायेण चारुषु समागम-
ेषु युक्तेषु मार्गादिषु विस्तरण ॥ भूयो धराहमिहिरस्य न युक्तमे-
तत् कर्तुं समासहृदसाविति तस्य दोषः । तज्जने धाव्यमिदमेव
फलानुगीतियैर्द्विचित्रकमिति प्रथितं वराहम् ॥ स्वरूपमेव
तस्य तत्प्रकीर्तितानुकीर्तनम् । अर्थीभ्यहं नचादिदं तथापि मेऽत्र
वाच्यता । उत्तरधीयिगता द्युतिमन्तः, केमसुजिक्वाशिवाय सम-
स्ताः । दक्षिणमार्गगता द्युतिहीनाः, धुजयतस्करमृग्यकरास्ते ॥
कोष्ठागारगते जृगुषे पुष्यस्थे च गिराम्प्रजविष्णौ । निर्वैराः
क्षितिपाः सुखभाजः संहृष्टाश्च जना गतरोगाः ॥ पीडयन्ति यदि-
कृत्तिकां मघां रोहिणीं श्रवणमिन्द्रमेव वा । प्रोज्जयसूर्यमपरं ग्रहा-
स्तदा, पश्चिमादिगयनेन पीड्यन्ते ॥ प्राच्यां चन्द्रश्च जवदवस्थिता
दिनान्ते, प्राच्यानां भवति हि विप्रहो नृपाणाम् । मध्ये चन्द्रवति
हि मध्यदेशपीडा, रक्षस्तैर्न तु रुचिरेमयुस्त्वार्द्धः ॥ दक्षिणां क-
कुनमाभितैस्तुतैर्वेदिकाणपयपयोमुखां क्रयः । हीनरुक्कननुजिध-
विग्रहः स्युषदेवकिरणान्वितैः गृजम् ॥ उत्तरमार्गस्पष्टमयुषाः
शान्तिकरास्ते तन्पृथ्वीनाम् । ह्रस्वशरीरा जस्मसवर्णा, दोषकराः
स्युर्देशानुपाणाम् ॥ नक्षत्राणां तारकाः सग्रहाणां, ध्रुमज्वाला-
विस्फुलिङ्गान्विताश्चेत् । आशोकं वा निर्निमित्तं न यान्ति,
यानि ध्वंसं सर्वलोकाः स जूयः ॥ दिवि भाति यदा तु-
हिनांशुयुगं, द्विजवृक्षरतीव तदाश्च शुभा । तदनन्तरवर्ण-
रणोऽङ्कयुगे जगतः प्रलयस्त्रिचतुःप्रभृति ॥ मुनीनज्जितं
धुवं मघवतश्च प्रसं स्पृशन् । शिखी धनविनाशकृत् कुशश्च-
कर्महा शोकदः । ह्रजङ्गमय स्पृशोद्भवति वृष्टिनाशो ह्रवं
क्रय प्रजति विद्रुतो जनपदश्च बालाकुलः ॥ प्राग्चारेषु चरन्
रविपुत्रो, नक्षत्रेषु करोति च वक्रम् । धूमिकं कुरुते मयमुग्रं मि-
त्राणां च विरोधमवृष्टिम् ॥ रोहिणी शकटमर्कनन्दनो, यदि मि-
नस्ति रुधिराऽथवा शिखी । किं वदामि यद्विष्टस्वागरे, जगद्दो-
षमुपयाति संक्रयम् ॥ उदयति सततं यदा शिखी, चरति भञ्ज-
कमशेषमेव वा । अनुजवति पुगकृतं तदा, फलमशुभं सञ्जरा-
चरं जगत् ॥ धनुःस्थार्या रुक्का रुधिरसदृशः धुजयकरो, वक्षो-
द्योगं चेन्द्रः कथयति जयं ज्यास्य च यतः ॥ अवाक् शृङ्गो गोघ्नो,
निधनमपि शस्यस्य कुरुते, ज्वलन्ध्रमायम् वा नृपतिमरणायैव
भवति ॥ स्निग्धः स्यूत्रः समगृह्णो विशाशस्तुङ्गश्चाद्विषखरान-

वीभ्याम् । दष्टः सौम्यैरशुनैर्विप्रयुक्तो लोकानन्दनं कुरुतेऽनीव
खन्धः ॥ विप्रमैत्रपुरुषद्विशाखात्वाप्त्रमेत्य च युनक्ति शशाङ्कः ।
दक्षिणेन न शुभोद्दिष्टस्तथा यद्युदक् चरति मध्यगता वा ॥
परिध इति मेघरेखा या तिर्यग्जास्करोद्वेऽस्ते वा । परिधिस्तु
प्रतिसूर्यो दग्गस्तुजुरिन्द्रचापनिभः ॥ उद्वेऽस्ते वा भानोर्ये
दीर्घा रश्मयस्तमांघ्रास्ते । सुरवापक्षण्डमृजुयद्, रोहितमैरा-
वतं दीर्घम् ॥ अर्धस्त्रिमयात्सन्ध्या व्यर्कान्ता न तारका यावत् ।
तेजःपरिहानिमुक्ताङ्गानारकोद्वेयं यावत् । तस्मिन् सन्ध्या-
काञ्च जिह्वैरतैः शुजाङ्गमं वाच्यम् । सर्वैरतैः स्निग्धैः सद्यो बर्ष-
मयं रुक्मैः ॥ अर्धिष्ठः परिधो विषयं विमलं श्यामामयुषा रवेः,
स्निग्धा दीक्षितयः सितं सुगन्धुर्विद्युषः पूर्वोत्तराः । स्निग्धो मेघ-
तरुर्दिवाकरकरैराङ्गिज्ञो वा यदा, वृष्टिः स्याद्यादि वार्कमस्त-
समये मेघो महान्प्रदायेत् ॥ काको वक्रः कृत्स्नो ह्रस्वः काका-
दैर्वा जिह्वैर्विधः । यस्मिन् वेगे रुक्मार्कस्तत्र ह्यजायः प्रायो राक्षः ॥
वाहिनी समुपयानि पृष्ठतो मांसलुक् खगगणो युयुत्सुतः । यस्य
तस्य बज्रविध्वो महान्, अग्रगैस्तु विजयो विद्वक्मैः ॥ भानोरु-
द्वे यदि वास्तमये, गन्धर्वपुरप्रतिमाध्वजिनी । विष्यं निरुणद्धि
तदा नृपतेः, प्राप्तं समरे सजये प्रवदेत् ॥ शस्ताशान्तचिजमृग-
घुष्टा, सन्ध्या स्निग्धा मनुपवना च । पाण्डुध्वस्ता जनपदनाश-
धस्त रुक्काधिरनिजा वा ॥ यद्विस्तरं कथितं मुनिजिस्तद-
स्मिन् सर्वं मया निगदितं पुनरुक्तवर्जम् । श्रुत्वापि कोकिलरुतं
वक्षिजुग्विरोति यत्तत्स्वभावकृतमस्य पिकं न जेतुम् । ४७ अ० ।
एवमन्येऽप्युत्पाताः सन्ति विस्तरजयाशोका उत्पातविशेषं मङ्ग-
लकर्मवर्जनव्यवस्थादेशजनेनाचारजनेन चावगन्तव्या पीयूषधा-
रायाम् अन्यावश्यककार्ये परिहारस्तत्रोक्तः ज्योतिर्निबन्धे ।
दिनानि पञ्चवसिष्ठ-स्त्रिदिनं गर्गस्तु कौशिकस्तत्रैकम् । यचनाच्चा-
र्यस्य मते पञ्चमुहूर्ताश्च दूषयति ॥ उत्पातेन ज्ञापितं च ।
ज्यो० । वाच० ।

उत्पाद-पुं०-उत्त्वं पद-घञ्-उत्पादनमुत्पादः । कार्यस्योत्पत्तिहेतु-
ज्ञाने कार्यविशेषं, विशो० । प्रादुर्भावे, सूत्र० १ भू० १ अ० ।

अयोत्पादस्य जेदाकथयन्नाह ।

प्रयोगविश्रसाज्यां स्यादुत्पादो द्विविधस्तयोः ।

आद्याऽधिगृह्यो नियमात्ममुदायविवादजः । १७ ॥

उत्पादो द्विविधो द्विप्रकारोऽस्ति । काज्यां द्विविधः प्रयोगविश्र-
साज्याम् । एकः प्रयोगजनित उत्पादः । १ । अपरो विश्रसा ज-
नित उत्पादः । २ । पुनस्तयोर्द्वयोर्मध्ये आद्याऽधिगृह्यो व्यवहारो-
त्पन्नत्वात् । स च निर्धारणनियमात्ममुदायविवादजनितो यत्नेन कृत्वा
अवयवसंयोगेन सिद्धः कथितः । तथा च सम्प्रतितर्कः ।

उत्पादो दुवियुक्तो, पञ्चगजनिष्ठो य विस्मसा चैव ।

तत्थ उ पञ्चगजनिष्ठो, समुदयवाज्यो अपरिमज्जो ॥ १७ ॥

भेद उत्पादः पुरुषेतरकारकव्यापारजन्यतया अध्यज्ञानुमाना-
ज्यां तथा नस्य प्रतीतिः पुरुषव्यापारोऽन्वयव्यतिरेकानुव्यवधा-
यित्वेऽपि शब्दविशेषस्य तदस्य तदजन्यत्वं घटादेरपि तदजन्य-
ताप्रशक्तविशेषाभावात् । प्रत्यभिज्ञानादश्च विशेषस्य प्रागेव नि-
रस्तत्वात् । तत्र प्रयोगेण यो जनित उत्पादो मूर्तिमद्व्यव-
स्थावयवकृतत्वात्स समुदयवादः । तथा तृतीयस्य समुदाया-
त्मकत्वात्तत एवासाधपरिहृत्तः सावयवात्मकस्य तत्स्थस्य
वाच्यत्वेनाभिप्रेतत्वात् ।

विश्रसा जनितोऽप्युत्पादो द्विविध इत्याह ।

साजाविष्ठो वि समुदाय-कञ्चोवपंगति उन्वहोजाहि ।

आगासाईयाणी, तिहं परपच्चञ्चो णियमा ॥ ३० ॥

स्वाभाविकश्च द्विविध उत्पादः । एकः समुद्रयुक्तः प्राकप्रति-
पादितावयवार्थो घटादिवत् । अपरश्चैकत्विकोऽनुत्पादितामू-
र्तिमद्रव्यावयवार्थ आकाशादिवत् । आकाशादीनां च त्रया-
णामवगाहो घटादिद्रव्यनिमित्तावगाहनादिक्रियात्पादो नियमा-
दनेकान्ततो ज्ञेयः । अवगाहकगन्तुस्यात्द्रव्यसन्निधानतोऽस्थिर-
धर्माधर्माद्यवगाहनगतिस्थितिप्रक्रियात्पत्तिनिमित्तमात्रोत्पत्तिरि-
त्याभिप्रायः ॥ सम्म० ॥ (आगासशब्दे तत्पादंशिकिता दर्शिता)

अथोत्पादस्य द्वितीयजन्मं कथयन्नाह ॥

विश्रमा हि विना यन्त्रं, जायते द्विविधः स च ।

तत्राद्यचेतनस्कन्ध-जन्यः समुद्रयोऽग्रिमः ॥ २० ॥

सचित्तमिश्रजन्यः, स्यादेकत्वप्रकारकः ।

शरीराणां च वर्णादि, मुनिधारां जन्वत्यतः ॥ २१ ॥

विश्रमास्यो द्वितीय उत्पादः । विश्रमास्यस्य कोऽर्थः सहजं
विना यत्नमुत्पद्यते यः स विश्रमात्पादः । सोऽपि पुनर्द्विविधो
द्विप्रकारः । एकस्तत्र समुद्रयजनितः द्वितीय एकत्विकः । उक्तं च
“ साहाय्यो वि समुद्र्य कञ्चवृष्मति आत्य होज्जाहि ” तत्रा-
पि तयोर्द्वयोर्मध्य आद्यः समुद्रयजनितो विश्रमात्पादः अचेतन-
स्कन्धजन्यः समुद्रयः कथितः । अन्नादीनां समुद्रयपुद्गलानां
यतोत्पादः ॥ २० ॥ तथा पुनर्द्वितीयः सचित्तमिश्रजः शरीरवर्णा-
दिकानां निर्धारो ज्ञेयः । सचित्ताः पुद्गला वर्णादीनां तथा तथा-
कारवर्णादिपुद्गलानां परिणत्या परिणतानामेकत्वप्रकारक एकता-
करण परिणतः । अनेकेषां वर्णादीनां संगतानां परस्परमुत्पाद-
धारया पिण्डी नूतानामवयवानामवयवविधर्मत्वेन देहदृश्याकार नू-
तानामणूनां शरीरादि मुनिधारा भवति । देहादिपिण्डीनां (सु)
अतिशयेन निर्धारो धपुरुषावस्थित्यं स्पष्टते । तथाच प्रज्ञापनायां
स्यानाङ्गं च “ निविहा पुगसा पञ्चता तंजहा पञ्चागपरिणता १,
मीससा परिणता २, बीससा परिणता ३, ” तत्र च प्रथमं
प्रयोगपरिणताः पुद्गला ये जन्वन्ति ते जीवप्रयोगेण संयुक्ताः शरी-
रादयः सचित्ताः १ तथा मिश्रपरिणताश्च ते ये जीवन पुद्गला
मुक्ताः कलधरादयः २ पुनश्च विश्रमा परिणताः स्वजायेन परि-
णताः यथाध्वेन्द्रधनुरादयः ३ एवं च सत्यत्र विश्रमास्यस्य जेद-
स्य स्वजावजनितस्य द्विविधं प्रदर्शितम् । अचेतनस्कन्धजन्यस-
मुद्रयास्यः प्रथमस्तत्र सचित्तमिश्रजन्यैकत्वप्रकारकशरीरादिवर्णा-
दिमुनिधारेस्तो द्वितीयः । अत्राय विशेषः स्वाभाविके परिणमनेऽ-
चित्तपुद्गलैरेवायत्नसाध्यव्यवहार उपदिष्टः । इह तु द्वयमपि ॥ २१ ॥

पुनर्जन्मं दर्शयन्नाह ॥

यन्मयोगं विनैकत्वं, तद्रव्यान्नेन सिद्धता ॥

यथास्कन्धविजागणोः, मिष्टस्यावरणकृये ॥ २२ ॥

स्कन्धहेतुं विना योगः, परयोगेण चोद्भवः ॥

कृणे कृणं च पर्याया-द्यस्तदेकत्वमुच्यते ॥ २३ ॥

उत्पादो ननु धर्मादेः, परप्रत्ययतो जनेत् ॥

निजप्रत्ययतो वापि, ज्ञानवान्तर्नय योजनाम् ॥ २४ ॥

नाशोऽपि द्विविधो ज्ञेयो रूपान्तरविगोचरः ॥

संयोगं विना विश्रमात्पादो यद्भवेत्तदेकत्वं ज्ञेयम् । तदेवै-
कत्वं द्रव्यशेन द्रव्यविभागेन सिद्धता नाम उत्पन्नत्वं ज्ञेयम् ।
यथा द्विप्रदेशादिस्कन्धविभागेनाशोः परमाणोर्द्रव्यस्योत्पादः ।
तथा आवरणक्षये कर्मविभागे जाते सति सिद्धस्य सिद्धप-
र्यायस्योत्पाद इति । अवयवसंयोगेनैव द्रव्यस्योत्पत्तिर्भवति
परन्तु विभागेन द्रव्यस्योत्पत्तिर्न भवति इत्यमेकं नैयायिका-

दयः कथयन्ति । तेषां मत एकतन्त्राद्विभिभागेन खगडपटो-
त्पत्तिः कथं जायतेति प्रतिबन्धककालभावस्यावस्थितवयव-
संयोगस्य हेतुताकल्पने महागौरवात् । तस्मात् कुत्रचित्संयो-
गान् कुत्रात्रविभागाद्रव्योत्पादकता मन्मथ्या । तदा विभाग-
जपरमाणुत्पादोऽप्यर्थतः सिद्धः स्यात् संमतिशास्त्रे इत्थं
सूचितमस्ति । तदुक्तम् । “ द्रव्यतन्त्रसंज्ञा आदि, के वि द्विविधस्म
विति उत्पायं । उत्पायं या कुसला, विभागजादं न इच्छन्ति
॥ १ ॥ अणुमल्लर्हि आरब्ध-द्रव्ये तिअणुं धेति निदेसो । ततो
अ पुण विभत्ते, अणुत्ति जाउ आम्मा अणू होइ ॥ २ ॥
आभ्यां गाथाभ्यां भावार्थोऽवधार्यः । यथा परमाणोरुत्पादः
एकत्वजन्यस्तथा येन संयोगेन स्कन्धो न निष्पद्यते एतादृशो
धर्मास्तिकायादीनां जीवपुद्गलयोस्संयोगस्तद्भागा यश्च संयुक्त-
द्रव्योत्पादोऽसंयुक्तावस्थाविताशपूर्वकः तथा अणुसूक्ष्मतामि-
मतो यश्च क्षणिकपर्यायः प्रथमद्वितीयसमयादिव्यवहारहेतु-
स्तद्भागा यश्चोत्पादश्च तत्सर्वमेकत्वं ज्ञेयम् ॥ २२ ॥ अत्र न
किञ्चिद्विवादस्तत्र श्लोकमात्र । स्कन्धहेतुं विना यः संयोगपर-
योगेन धर्मास्तिकायादीनां यश्चोत्पादः तथाच क्षणिकपर्याये
प्रथमद्वितीयादिद्रव्यव्यवहारहेतवस्तद्भागा य उत्पादः तत्स-
र्वमेकत्वं कथ्यते तत्र न कोऽपि विम्वेद इति ॥ २३ ॥ पुनर्जन्मं
कथयन्नाह (उत्पादेति) ननु धर्मादेरुत्पादः परप्रत्ययो भवेत्
अपि पुनर्निजप्रत्ययाद्भवेदन्तर्नययोजनां ज्ञात्वा इति । भावा-
र्थस्त्वयम धर्मास्तिकायादीनामुत्पादो नियमेन परप्रत्यय-स्वो-
पपद्य गत्यादिपरिणतजीवपुद्गलादिनिमित्त उक्तः । य उभय-
जनितस्स चैकजनितोऽपि भवेत् । ततस्तस्य निजप्रत्यय-
तापि कथयितुं युक्ता निश्चयव्यवहारावधारणात् । अयमर्थः ।
“ आगासार्ह्याणं, तिगहं परपञ्चओ नियमा ” इति सम्मति-
गाथायामकारप्रस्थेयतया वचनान्तरेण कृतोऽस्ति वृत्तिका-
रेण तमर्थमनुस्मृत्येहापि लिखितोऽस्ति तस्माद्धर्मास्तिकाया-
दीनामुत्पादो नियमात्परप्रत्यय एव । सोऽपि स्वोपपद्य ग-
त्यादिपरिणतजीवपुद्गलादिनिमित्तः उभयजनितोऽप्येकजनि-
तोऽपि स्यात् । तस्य च निजप्रत्ययताप्यन्तर्नयवादीनोक्तास्ति
भावना चेत्थं ज्ञेया ॥ २० ॥ अध्या० ॥ “ उत्पादलक्ष्णं अ-
पि तथव्यवहारितं अणुपियव्यवहारियंति वा विमिसा विद्वन्ति,
वा एगट्टा तव्विवरीतमित्तरं । तन्थ अपि तंजहा पढमसमय-
सिद्धो सिद्धत्तणेण उपपन्नो अणुपिणो जोजणभोवणउपपत्ता
आ० चू० १ अ० वि० ० । व्रीडियजीवभेदे च । प्रज्ञा० १ प० ।
आत्पात-न० उत्पाते जयमोत्पातम् । पांडुवृत्त्यादी, आ० क० ।
कापहासितादी, मृत्र० २ ध्रु० १ अ० ।

उत्पायग-उत्पातक-वि० उत्पातयति उत्पातं जनयति-उद्-पत्त-
णित्व-तत्पुत्र उत्पातजनकं, ऊर्ध्वपतनशीलं च । याच० ।

उत्पादक-वि० उद्-पत्त-तत्पुत्र उत्पादनकर्त्तरि, स्त्रियां टाप्
अत इत्यम् । उत्पादिका उत्पादकस्त्रियाम् हिलमोक्षिकायां शब्दा
वि० पुत्तिकायाम्, देहिकानामकीटं च स्त्री० । पितांग, पु०
ऊर्ध्व स्थिताः पादा अस्य कप । अष्टापदे शरभाल्ये गजारातो
पशुभेदे, तस्य पृष्ठस्थचतुश्चरणत्वाद्दुर्गपादत्वम् । याच० । व्रीडि-
यजीवजेदे च । ये तृप्तिं जित्वा समुत्तिष्ठन्ति दीर्घाः “ पाणासीयह-
कुंथुत्पायगदीहगामि सिसुणागो ” ध्य० प्र० ८ उ० । नि०
चू० । प्रज्ञा० ।

उत्पायचेयण-उत्पादच्छेदन-न० उत्पादो देवत्वादिपर्याया-
न्तरस्य तेन जेदो जीवादिद्रव्यविजाग-उत्पादच्छेदनम् । जेदन-
जेदे, स्था० ५ ना० ।

उत्पायण-उत्पादन-न० उद्-पद्-णिच्-ल्युट्-जनने, उत्पत्तिकरणे-
वाच० । “ भयानुवाणं परिग्रहेण, उत्पायणे रक्षणमक्षि-
भोगे ” उत्पादने एते विषयादिपदाः कथं मिश्रित्यन्तीति चि-
न्तने, उक्त० ३४ अ० ।

उत्पायणंतिरिय-उत्पादनान्तर्य-न० उत्पादनस्याविग्रहे, यथा
निरयगतौ जीवानामुत्कर्षणेऽस्मिन्नेत्याः समयाः स्या० ४ ग० ।
उत्पायण-उत्पादना-स्त्री० उत्पादनमुत्पादना । सूत्रतः कृत्-
स्वपिण्डस्य धात्रीत्वादिभिः प्रकारैरुपाजने, प्रव० ६७ ग० ।
पि० । अथ० । तस्या निरूपो यथा—

नामं उवणा द्विष, भावे उत्पायणा मुण्यत्वा ।

द्वचस्मि ह्राड ति विहा, जावस्मि उ मालमपया ॥

उत्पादना अनुर्त्ता तद्यथा (नामानि) नामोत्पादना स्यापनो-
त्पादना इव्यं इव्यस्यात्पादना जाये भावस्यात्पादना च । तत्र
नामस्यापने श्रुणुं इव्योत्पादना च यावन्नो आगमनो भव्यशरी-
रइव्योत्पादना प्रागुक्तगवेषणादिविच जायनीया । इगरीरभय-
शरीरव्यतिरिक्ता तु इव्योत्पादना त्रिधा सचित्तइव्योत्पादना
अचित्तइव्योत्पादना मिश्रइव्योत्पादना च । जायोत्पादना द्विधा
तद्यथा आगमनो नोआगमनश्च । तत्र आगत उत्पादना शब्दा-
र्थनस्तवोपयुक्तः नोआगमनो भावोत्पादना तु द्विधा तद्यथा प्र-
शस्ता अप्रशस्ता च । तत्र प्रशस्ता ज्ञानाद्युत्पादना अप्रशस्ता
बोदशपदा वक्ष्यमाणधात्रीद्व्यादिगामशानदा ।

तत्र प्रथमतः सचित्तइव्योत्पादनां विभावयिषुराह ॥

आमूयमाडर्हि बालवयितुरंगवीयमाडर्हि ।

सुयग्रमाडुमाडर्हि, उत्पायणया उ मचित्ता ॥

सुताश्चद्रमादीनां द्विपदचतुष्पदपदरूपाणामत्रादिशब्दः प्र-
त्येकमभिसंबध्यते सुतादीनामभवादीनां द्रमादीनां च यथा
संख्यमासूत्रादिभिरासूयमुपायादित्थिकमादिशब्दाद्व्याडकज-
लादि परिग्रहः तथा बालचित्ततुरङ्गवीजादिभिश्च तत्र बालैः के-
शरोमादिभेदभिन्नैश्चित्तो व्यातो बालचित्तपुरुषो लोमशः पुरु-
ष इति वचनात् । तुरङ्गवीजे च सुप्रसिद्धे । आदिशब्दात्तद्व्य-
हेतुपरिग्रहः । या उत्पादना तथार्ह केनचित्त्रिजभार्याः कथ-
मपि पुत्रासंभवे देवताया उपयादिति केनाप्यनुकालोकेन स्व-
संप्रयोगेण च सुतः पुत्रिका वा उत्पाद्यते । तथा निजघोदि-
कायाः परस्य भाटकप्रदानेन परघाटकमारोप्य तुरङ्ग उत्पा-
द्यते । एवं यथायोगं बलीवर्दादिगपि तथा जलसेकेन बी-
जागपणेन च द्रुमवल्लीपदिः । तत इत्थं या द्रमादीनामुत्पाद-
ना सा सचित्तइव्योत्पादना । संप्रत्यचित्तइव्योत्पादनां मिश्र-
इव्योत्पादनां च प्रतिपादयति ।

कणगरययाइयाणं, जहिट्टभाउविहिया उ ।

सचित्तमोसाउभंडाणं, लुपयाडकया उ उत्पत्ती ॥

कनकरजनादीनां सुवर्णरूपयनाम्नादीनां यथेष्टधातुविहिता
यथेष्टा यो यम्येष्टेऽनुक्रोऽपि लोहादिधातुस्तस्मान् विहिता कृ-
ता या उत्पत्तिः सा अचिता अचित्तइव्योत्पादना । तथा च
द्विपदादीनां दामादीनां सभारयानां सालंकागदीनां चेतन-
प्रदानेन या कृता आत्मीयत्वेनोत्पत्तिः सा मिश्रा मिश्रइव्यो-
त्पादना । तदेवमुक्ता इव्योत्पादनाः संप्रति भावोत्पादनामाह
जावे पसन्थ इयरा, कोहा उत्पायणा उ अपसन्था ।

कोहाइ जहा धायड-णं च नाणाइ उ पसन्था ॥

जावे जावधिपया उत्पादना द्विधा तद्यथा प्रशस्ता इतरा अप्र-

शस्ता । तत्र या क्रोधादीनां क्रोधादियनधात्रीत्वादीनां च उत्पा-
दना साऽप्रशस्ता या तु ज्ञानादेर्ज्ञानदर्शनव्यापिनामुत्पादना
सा प्रशस्ता । इह वा प्रशस्तया भावोत्पादनयाधिकारः पिण्डो
याणां वक्तुमुपक्रान्तव्यात् । सा च पोरुशजेदा ॥ पि० ॥

उत्पायण मंपायण-णिच्त्वत्तण मो य हौति एगहा ।

आहारस्मिहपगया, ताए दोमा इमे हौति ॥ १० ॥

उत्पादनमुत्पादना एव सपादना निर्वर्तना च । इह च पदत्रयेऽ
पि न्नस्यनामोकारश्च निपातः प्राकृतत्वाच्च शब्दः समुच्चये जयति
स्युरेकार्था अनन्याभिधेयाः सर्वेषामेव एवामुत्पादनाबाधकत्वादे-
ते शब्दा इति गम्यम् । सा च सचेतना चेतनाचेतनइव्यादिविषय-
त्येनानेकविधेत्यत उच्यते आहारस्याशनदिरूपवृक्षणत्वादस्य
वृक्षपात्रादिपरिग्रहः । इह पिण्डाधिकारे प्रकृताः प्रस्तुताः तद्भाषा
धिकारात् (ता पत्ति) एतस्याः पुनरुत्पादनाया गृहस्थात्सकाशा
त्साधुना स्वार्थं जक्ताद्युपाजनरूपा ये दोषा कृषणानि इमे इति
यक्ष्यमाणतया प्रत्यङ्गदृता जयन्ति स्युर्गति गार्थः । तानव-
नामतो दर्शयन्नाह “धातीर्दृतिणिमित्तं, आजीवयणीमगेतिगच्छा
य । कोहं माणे माया, होजे इवाति दम् एते ॥ पुर्व्विपच्छा-
संथव-यिज्जामेतं य क्षुण्णजेने य । उत्पायणाय दोमा, सांक्षसं-
सृजकम्मे य” । पंचा० १३ विष० । धात्यादिव्याख्यान्यत्र । एतेऽ
नन्तराक्ता उत्पादनाया दोषाः पोरुश । सूत्रकर्म यहीकर-
णम् । इह धात्याः पिण्डो धात्रीपिण्डः किमुक्तं जयति धात्रीत्वस्य
करणेन कारणेन च य उत्पाद्यते पिण्डः । यस्तु वर्त्तत्वस्य कर-
णोत्पाद्यते स इतीपिण्डः । एवं निमित्तादिर्व्याप भावनीयम-
रि० । ध० । उक्त० । स्या० । ग० । आचा० । जीत० ।

उत्पादनादांपेषु प्रायश्चित्तमभिधिसुराह

द्विहनिमित्ते लोजे, गुरुणा माया य मामियं गुरुर्यं ।

सुहमे वयणे लहुओ, सेमे लहुगा य मूहं च ॥

निमित्तं त्रिविधमतीतविषयं प्रत्युत्पन्नविषयमनागतविषयं च ।
तत्र द्विविधे निमित्ते प्रत्युत्पन्नविषये च तथा होजे च प्रत्येकं च-
त्वांगगुरुकाः । मायायां भासगुरु । सूहमे चैकित्ये वचनसंस्त-
वे च प्रत्येकं लघुको मासः शेषेषु तु समस्तैः उत्पादनादांपेषु
प्रत्येकं चत्वारो लघवो नवरं मूलकर्मण मूहम् । वृ० १ उ० ।
उत्पायणाय अइए निमित्ते चउलहुं । पदुप्पके अणारण होजए
चउगुरुं । कोहं माणे चउलहुं । मायाए मासगुरुं । सुहमेतद्व्य-
पंचगइदिया । बादरतेइत्ये चउलहुं । संथवे मासगुरुं । धाईहि
चउलहुं । जोइयमहुणिय, संथवे चउगुरुं मूहं वा । वयणंमथवे
मासगुरुं । सडकम्मे मूहं । सेसेसु चउलहुं उत्पायणा पं० सू० ।
(जीतकल्पानुसारेणाचामासं आयंविशशब्दे चैतत्स्फटीकृतम्)

उत्पायणाविसोहि-उत्पादनाविशुद्धि-स्त्री० उत्पादनादांपे पि-
ण्डचरणादीनां निर्दोषतारूपे उत्पादनाया वा निर्दोषतावृक्षणे
विशुद्धिभेदे, स्या० ३ ग० ।

उत्पायणोवपाय-उत्पादनोपघात-पुं० उत्पादनयोपघातः पिण्डा-
देरकल्पनीयताकरणं चरणस्य वा शबरीकरणमुत्पादनोपघातः ।
उद्गमस्य वा पिण्डादिप्रस्तुतरूपघातो धात्रीत्वादिनिर्जुष्टोत्पा-
दनापघातः । धात्यादिदोषवृक्षणया उत्पादनया चारित्रस्य विग-
धनरूपे धात्यादिभिः पोरुशानिरुत्पादनादोषैर्निरूपणानोपकरणले-
पानामशुद्धतावृक्षणे वा उपघातभेदे, स्या० १० ग० ।

उत्पायपट्टिवाय-उत्पादप्रतिपात-पुं० विभागतो देशतो वा क-
स्यचिद्वस्तुनो वृद्धिदान्युभये, विपा० ६ अ० । यथा अथधिज्ञान-
स्य । “ बाहिरलंभो भज्जा, ” द्रव्ये कोसे य कालेनाथे य । स-

“उत्पायपडिनायो धियः, तदुत्पत्तये चैव समरणं” उत्पायपडिनायां
णाम् जेसि इव्यखेसकासज्जायाणं काणि वि एगसमरणं चैव
पुव्वुद्धिद्वयाणि नं पासति काणि पुण अदिद्वयत्वाणि पासति एम
उत्पायपडिनातो भणति । आ० २० २ अ० । (एतद्विधयावधि
यत्तव्यता ओहि शब्दे स्पष्टी प्रविष्यति)

उत्पायपुत्र-उत्पातपर्वत-पुं० उत्पत्तनमूर्च्छगमनमुत्पातस्तेनोप-
लक्षितः पर्वतः उत्पातपर्वतः । स्था० १० उ० । स्वनामख्यातेषु
पर्वतेषु, तिर्यग्भोकगमनाय यत्रागत्योत्पत्तिस्त उत्पातपर्वत इति
नि । अ० २० २ अ० = उ० । उत्पातपर्वता यत्रागत्य बहुषो व्यन्तर-
दंशा दंशश्च धिचिचक्रानिमित्तं वैक्रियशरीरमारचयति । जी०
३ प्रति० ॥

सर्वेषां लोकपालानामुत्पातपर्वतमानादि यथा ॥

चमरस्म एं अमुरिंदस्म अमुरकुमाररक्षो तिगिच्छिक्कूमे
उत्पायपुत्र ए मूले दमवावीमे जायणमए विक्रवन्नेणं पण-
त्ता । चमरस्म एं अमुरिंदस्म अमुरकुमाररक्षो सोमस्म महा-
रणो सोमप्पजे उत्पायपुत्र ए दसजायणमयाई उहुं उच्चत्तेणं
दमगाजयमयाई उव्वेहेणं मूले दमजायणमयाई विक्रवन्नेणं
पणत्ता । चमरस्म एं अमुरिंदस्म जमस्म महारणो जमप्पजे
उत्पायपुत्र ए एवं चैव । एवं वरुणस्म वि । एवं वेममणस्म
वि । बह्निस्म एं वडरोयणिंदस्म वडरोयणरक्षो रुयगिंदे उ-
त्पायपुत्र ए मूले दमवावीमे जायणमए विक्रवन्नेणं पणत्ते ।
बह्निस्म एं वडरोयणरक्षो सोमस्म एवं चैव जहा चमरस्म
लोमपात्ताणं तं चैव बह्निस्म वि । धरणस्म एं नागकुमारि-
दस्म नागकुमाररक्षो धरणप्पजे उत्पायपुत्र ए दसजायण-
मयाई उहुं उच्चत्तेणं दमगाजयमयाई उव्वेहेणं मूले दमजाय-
णमयाई विक्रवन्नेणं । धरणस्म एं जाव नागकुमाररक्षो कास-
बासस्म महारणो कासप्पजे उत्पायपुत्र ए दसजायणमयाई
उहुं उच्चत्तेणं एवं चैव एवं जाव भंखवालस्म एवं जयाण-
दस्म वि एवं लोमपात्ताणं पि । मे जहा धरणस्म एवं जाव
थणियकुमाराणं सल्लोमपात्ताणं जाणियव्वं । मव्वेमि उत्पा-
यपुत्रया जाणियव्वया सरिमनामगा । सकस्म एं देविंदस्म
देवरणो सकप्पजे उत्पायपुत्र ए दसजायणमहस्माई उहुं
उच्चत्तेणं दमगाजयमहस्माई उव्वेहेणं मूले दसजायणम-
हस्माई विक्रवन्नेणं पणत्ते । सकस्म एं देविंदस्म देवरणो
जहा सकस्म तहा मव्वेमि लोमपालाणं सर्वेमि च इंदाणं
जाव अचुयत्ति ।

चमरस्सेत्यादि सुगमं नवरं (तिगिच्छिक्कूमेति) तिगिच्छि-
क्कूमेति तत्प्रधानकूटत्वात्तिगिच्छिक्कूटस्तत्प्रधानत्वं च कमव्वह-
त्वात् संज्ञा चेत्यम् ॥ (उत्पायपुत्रपत्ति) उत्पत्तनमूर्च्छगमनमु-
त्पातस्तेनोपलक्षितः पर्वतः उत्पातपर्वतः स च रुचकवराजिधा-
मान् अयोदशात्समुद्रात् दक्षिणतोऽसंख्येयान् द्वीपसमुद्रान्ति-
लङ्घय यावद्वरुणवरदीपारुणवरसमुद्रौ तयोरुणवरं समुद्रं
दक्षिणतोऽभित्यारिंशत् योजनमहस्त्राण्यवगाह्य जवति तत्प्रमाणं
च “सत्तरसपकवीसाई, जायणमयाई सो समुध्विद्धो । इस

चैव जायणमए, धावीमे विव्विद्धो हेट्टा ॥ १ ॥ चत्तारिजायण-
सए, चउवीमे विव्विद्धो उ मज्जमि । सत्तेव य तेवीसे, सिह-
रत्ते विव्विद्धो होउत्ति ॥ २ ॥ स च रत्तमयः पणव्वेदिकया
वनम्भंकेन च परिक्रिप्तस्तस्य च मध्यंऽङ्गोकायत्तं सकां दंशमा-
साइ इति ॥ (चमरस्सेत्यादि महारणोति) लोकपालस्य सो-
मप्रभ उत्पातपर्वतोऽरुणोदसमुद्र एव जवति । एवं यमवरुणवै-
श्रमणसूत्राणि जेयानीति (बह्निस्सेत्यादि) रुचकेन्द्र उत्पातप-
र्वतोऽरुणोदसमुद्र एव यथोक्तं भवति “अरुणस्स उत्तरं, वा-
यावीसं जंवे सइस्साई । ओगाहिउण उद्धिं, मिज्जणिव्वया रा-
यहाणिमात्ति” ॥ १ ॥ (बह्निस्सेत्यादि) । सूत्रसूची एवं च इ-
हयम् ॥ वडरोयणिंदस्म वडरोयणरक्षो सोमस्म महारणो एवं-
चैवत्ति ॥ अतिदश एतद्वायना । (जहत्यादि) यथा यत्प्रकारं
चमरस्य लोकपालानामुत्पातपर्वतप्रमाणं प्रत्यक्षं चतुर्भिः सूत्रै-
रुक्तं (तं चैवत्ति) तत्प्रकारमेव चतुर्भिः सूत्रैर्वह्निनोऽपि विंगचन-
त्वापि वक्तव्यं समानत्वादिति (वरुणस्सेत्यादि) वरुणस्यो-
त्पातपर्वतोऽरुणोद एव समुद्रं भवति (वरुणस्सेत्यादि) प्रथमं
लोकपालसूत्रं “एवं चैवत्ति” करणात् “उच्चत्तेणं दमगाजयमयाई
उव्वेहेणमित्यादि” सूत्रमितिदृष्टं एवं जाव “सम्भवान्नस्सत्ति” ।
करणाच्छेषाणां त्रयाणां लोकपालानां कोस्रवालसेस्रवालसेखवा-
ल्लभिधानानामुत्पातपर्वताजिधायीनि त्रीण्यन्यानि सूत्राणि दर्श-
यति । (एवं जयाणंदस्मविनि) जृतानन्दस्यापि औदीच्य-
नागराजस्यापि उत्पातपर्वतस्तस्य नाम प्रमाणं च वाच्यं यथा
धरणस्येत्यर्थः जृतानन्दप्रतश्चात्पातपर्वतोऽरुणोद एव जवति के-
चलमुत्तरतः एवं (लोमपात्ताणं वि सेत्ति) (से) तस्य जृतान-
न्दस्य लोकपालानामपि एवमुत्पातपर्वतप्रमाणं यथा धरणलोक-
पालानामिति जावः । नवरं तत्रमिति चतुःस्थानकानुसारं ज्ञात-
व्यानीति । (जहा धरणस्सत्ति) यथा धरणस्य एवमिति तथा
सुपार्थविशुक्कुमारादीनां य इन्द्रास्तेषामुत्पातपर्वतप्रमाणं जणि-
मय कियत्पर्यन्तानां तेषामित्यत आह (जाव थणियकुमाराणं
ति) प्रकटं किमिन्द्राणामेव नेत्याह (सल्लोमपात्ताणंति)
तल्लोकपालानपीत्यर्थः । (सव्वेसिमित्यादि) सर्वेषामिन्द्राणां
तल्लोकपालानां चोत्पातपर्वताः सद्यन्तमाना जणित्तया यथा धर-
णस्य धरणप्रतः प्रथमतल्लोकपालस्य कास्रवालस्य कास्रवालप्रत-
इत्येवं सर्वत्र ते च पर्वताः स्थानमङ्कुरित्वैवभवन्ति “असुराण
नागाणं, उद्धिक्कुमाराणं होंति आवासा । अरुणादपि समुद्रं,
तत्तेव य तेसि उत्पाया ॥ १ ॥ दीवदिसा अग्गाणं थणियकुमा-
राणं होंति आवासा । अरणवरं दीयमि उ, तत्तेव य तेसि उ-
त्पायत्ति” ॥ २ ॥ सकस्सेत्यादि ॥ कुण्डलवरे द्वीपे कुण्डलपर्व-
तस्यान्यन्तरं दक्षिणतः पोरुश राजधान्यः सन्ति तासां चत-
सृणां मध्ये सोमप्रजयमप्रसवरुणप्रतवैश्रमणप्रताख्या उत्पातप-
र्वताः सोमादीनां शकल्लोकपालानां सन्ति उत्तराध्वेतु एवमेव-
शानल्लोकपालानामिति यथा शकस्य तथाच्युतान्तानामिन्द्राणां
लोकपालानां चोत्पातपर्वता वाच्या यतः सर्वेषामेकं प्रमाणं नवरं
स्थानविशेषो विशेषमूत्राद्वगन्तव्यः ॥ स्था० १० उ० ।

उत्पायपुत्र-उत्पात (द) पूर्व-त० उत्पादप्रतिपादकं पूर्वमु-
त्पादपूर्वम् । प्रथमपूर्वम्, तत्र सर्वद्रव्याणां सर्वपर्यायाणां चोत्पा-
दमधिकृत्य प्ररूपणा क्रियते आह च चूर्णिकृत् “पदमं उत्पायपुत्र,
तत्थ सव्वद्व्याणं पज्जवाण य उत्पाय मंगीकाउं पमव्वणा कप्पा-
इति” ॥ न० ॥ तस्य पदपरिमाणमेका कोटी । स० । नन्दीसमवा-
धाकृत्योरेका पदकोटीत्युपलक्ष्यतेऽन्यत्रैकादश । यत्रोत्पादमङ्गी-
कृत्य सर्वद्रव्यपर्यायाणां प्ररूपणा कृता तदुत्पादपूर्वं प्रथमं तद्य

पदप्रमाणेन पदसंख्यामाश्रित्य एकादशकोटीप्रमाणम् । प्रथमपूर्वे
एकादशपदानां कोट्य इत्यर्थः इह यत्रार्थोपलब्धस्तत्पदमित्यादि
पदसंज्ञासंज्ञावैऽपि तथाविधसंप्रदायाभावात्तस्य प्रमाणयं न स
म्यगवगम्यत इति । प्रथ० ६३ ब्रा० “उप्यायपुर्व्वस्स णं चत्तारि चूत्ति-
या वत्थु पणत्ता” उत्पादपूर्वे पूर्वाणां तस्य चूत्ता आचारस्याप्रा-
णीव तदुपाणि वस्तूनि परिच्छेदविशेषा अभ्ययनवत् चूत्तावस्तू-
नि । स्था० ४३० । “उप्यायपुर्व्वस्स णं दसवत्थु पणत्ता” उत्पा-
तपूर्वे प्रथमं तस्य दश वस्तुन्यध्यायविशेषाः । स्था० १० ३० ।
उप्यायविगमसंज्ञा—उत्पादविगमसंज्ञा—न० उत्पादविगम-
योः स्वरूपपरिचायके, विशेषे (लक्षणं शब्दे इदं वक्ष्यामि)
उप्यावैत—उत्पावयत्—त्रि० उत्-प्लव-पिञ्ज-शत् । उत्प्लुतिप्रयो-
जके, प्रा० ॥
उपि—उपरि—अ० ऊर्ध्व-रिज-उपादेशश्च । प्रथमापञ्चमीश्चत-
स्रन्तार्थवृत्तेरुक्तशब्दस्यार्थे, वाच० “तेसिं भेमाणं उपि
उज्जोया” जी० ३ प्रति० । स्था० । “उपि पणवीसं जोय-
णां विकसंभेण” (उपरि) मत्तके, रा० ॥
उपिजस—उत्पिजस—त्रि० उद्-पि-जि-कलन्-वा लस्य रः ।
अत्यर्थाकुले, वाच० । “उपिजलभूय कहकहभूय दिव्ये देव-
रमणे पवसे आधि होत्था” उत्पिजलभूते आकुलके भूते
किमुक्तं भवति महर्द्धिकदेवानामप्यतिशायितया परलोभात्पा-
दकत्वेन सकलदेवासुरमनुजसमूहवित्ताक्षेपकारी । रा० ।
उपिप्य—उ (त्पि) पिप्य—न० आकुले, रोपभूते आकुलता च
श्वासेन छप्या । तथा पूर्व्वसूत्रिभिर्याख्यानात् उक्तं च “उपिप्यं”
श्वाससंयुक्तमिति । जी० ३ प्रति० । तृतीय एव गेयदोषः ।
जं० १ वत्त० । स्था० । रा० । अनु० ।
उपिप्यंत—उत्पिप्यंत—त्रि० आन्वाद्यति, प्रथ० ३ ब्रा० । मुहु-
मुहुः श्वसति, “उपिप्यंतं गणिदिस्सा अगीतो भामेइ इमं”
व्य० द्वि० ४ उ० ।
उपिप्यण—उत्पातन—न० मुहुमुहुःश्वसने, व्य० द्वि० ४ उ० ।
उपिप्यमाण—उत्प्लाव्यमान—त्रि० जलोपरि प्लाव्यमाने, “बुहु-
माणे गिबुहुमाणे उपिप्यमाणे, उपा० ७ अ० ।
उपिप्यावत—उत्प्लावयत्—त्रि० ऊर्ध्वं प्लावयति, “जे भिक्खु
सणं गावं उपिल्लावेइ उपिल्लावंतं वा साइज्जइ” नि० चू०
१७ उ० । आचा० ॥
उपिपिहित—उत्पीडित—त्रि० गाढीकृते, “उपिपिलियवच्छुक-
कल्लेवेज्जवच्छगलगवरभूसणविराडयं” उत्पीडिता वत्तासि-
कृता हृदयरज्जुर्यस्य स तथा, भ० ७ श० ६ उ० । ब्रा० ॥ औ० वि० ।
“उपिपिलियविधपट्टगहिया उहपहरणा” उत्पीडितो गाढव-
च्छिन्नपट्टो नेत्रादिजीवरान्मको यैस्ते तथा । प्रथ० ३ ब्रा० ।
“उपिपिलियविधपट्टपरिपरसफेणगावतरयसंगयपलववत्थं-
तचित्तविल्लगं” उत्पीडितोऽप्यन्तवच्छिन्नपट्टो विविधवर्ण-
पट्टरूपः परिकरो यैस्ते तथा । रा० “उपिपिलियसरासणप-
ट्टिण” उत्पीडिता गुणसारणेन कृतावपीडा शरासनपट्टिका
धनुर्दण्डो येन स तथा । उत्पीडिता वा बाही बद्धा शरास-
नपट्टिका बाहुपट्टिका येन स तथा । भ० ७ श० ६ उ० ।
उत्पीडिता प्रत्यञ्चरोपणेन शराशनपट्टिका धनुर्यादयैस्ते तथा ।
अथवा उत्पीडिता बाही यद्धा शराशनपट्टिका धनुर्धरप्रतीना
यैस्ते तथा । भ० ३ श० ७ उ० । रा० । वि० ।
उपपुय—उत्पुत—त्रि० उद्-पु-क्त । पवित्रादिना कृतोत्पवनसंस्कारे
पात्रादौ, इदं पक्षे उत्पविनोऽप्यत्र । वाच० ॥
उत्पुत—न० गेयदोषभेदे, ब्रा० १६ अ० ॥

उत्पूर—उत्पूर—पुं० प्रकृष्टे प्रवाहे, “पवणाहयचवलललियतरं-
गहत्थनचंतवीइपसरियकीरोदकपवरसागरुत्पूरचंचलार्हि”
औ० । प्राचुर्ये, “उत्पूरसमरसंगामडमरकलिकलहवेह-
करणं” उत्पूरेण प्राचुर्येण समरो जनमरकयुक्ता यः संप्रा-
मो रणः स उत्पूरसमरसंप्रामः । प्रथ० ३ ब्रा० ।
उप्येय—देशी—अभ्यङ्गे, “पुध्वं च मंगलद्वा, उप्येयं जइ करेइ
गिहियाणं” पूर्वे च यदि मङ्गलार्थं साधु उप्येयं देशीपदमेतत्
अभ्यङ्गं पश्चाद् गृहिकाणां गृहस्थानां करोति । व्य० ६ उ० ।
उप्येस—उत्पमि—घा० उद् नम्-पिञ्ज-ऊर्ध्वमनकारणे, उत्तमेरु-
च्छङ्कोलालगुलुगुच्छोप्येला ८ । ४ । ३६ । इति उत्तमेरुप्येला-
देशः । उप्येसइ उत्तमयति । प्रा० ॥
उप्येह—देशी—उद्गटार्थे, दे० ना० ।
उत्पुत्ता—देशी—आपूर्णे, दे० ना० ।
उत्पुत्ता—उत्पुत्ता—पुं० स्त्री० उद्गच्छत्फणे, उत्पुत्तावे, कुण्ड-
लिकादिपर्यायसमन्वितसर्पद्रव्यवत् आ० म० द्वि० ।
उत्फाल—देशी—दुर्जने, दे० ना० ।
उत्फालंत—उत्फालयत्—त्रि० प्रोक्षयति, प्रा० ।
उत्फुत्ता—उत्फुत्ता—त्रि० उद्-फुट्-नि. विकसिते, द० ५ अ० ।
दलानामन्योन्याविभक्त्येण प्रकाशिते, उत्फुल्लनोलनलिनोदरतु-
ल्यभासः साधः । उत्ताने, त्रि० स्त्रीणां गुमन्त्रिये, न० वाच० ॥
उत्फुत्तिका—उत्स्पृश्य—अ० उदकेन अभ्युक्षणे दत्तव्यर्थे
“उत्फुत्तिकां देने अत्तट्टियसेविण गहणं” वृ० १ उ० ।
उत्फेण—उत्फेणिय—उत्फेनोत्फेनित—न० फेनोद्गमनकृते, “उत्फेण
उत्फेणियसीहसेण रायं एवं वयासी उत्फेण उत्फेणियंति”
सकापोम्भवचने यथा भवतीत्यर्थः । विपा० ६ अ० ।
उत्फेस—देशी—न० पुं० मुकुटे, औ० । प्रज्ञा० । शिरोवष्टने, शेखरके,
“पंचरायककुहा पणत्ता तंजहा लमां तसं उत्फेसं बाहणा उयाल-
वियाणी” स्था० ७ ३० । “उत्फेसं वा कुज्जा” शिरोवष्टने वा कुर्व्यात्,
आचा० ३ अ० । आसे, अपवादाथे, दे० ना० ।
उत्फास—देशी—उत्तमे, दे० ना० ।
उत्फास—उत्स्पृश—पुं० उत्स्पृशने, उन्दने, वृ० १ उ० ।
उब्बधण—उब्बधन—न० उद्-बन्ध-ल्युट्-उब्बधने, प्रथ० ५ ब्रा०
ऊर्ध्वं धृक्कासादौ बन्धने, तेन मरणे च । “उब्बधणाइ वेहासमि-
त्यादि” प्रव० १५ चा० ।
उब्बच्छय—उब्बच्छ—पुं० विद्यादायकादिप्रतिजागरके, स्था० ३
ब्रा० । स च प्रजाजयितुं न कल्पते । इति तत्प्ररूपणमिन्धश्च
“अइयाणि उब्बच्छो” ।
कम्मं सिप्पे विज्जा, मंते जोगेय होंति उववरआ ।
उब्बच्छज्जओ एसो, न कप्पण तारिसे दिक्खा ॥४२०॥
एस पंचविहो उपचरणगजावेण बद्धो उपचारकः प्रतिजागरक
इत्यर्थः ।
कम्मं सिप्पे विज्जा, मंतेय परवणा व उएहं पि ।
गोवाज्जउहमादी, कम्मं होंति उब्बच्छउ ॥४२१॥
कम्मसिप्पाणं दंणहं जंयं परवणा कज्जति तंणं चउगहरणं
अणुवणसपुवणं गोवासादीकम्मं आयरितोवएसपुवणं रेहमादी
सिप्पं सेहादिया सउणरूपपज्जवसाणा वावसरिकत्ताता

विज्जादेवयसमयनिबद्धो मंतो अहवा इतिथपुरिसा जिहाणविज्जा-
मंतो अहवा स साहणा विज्जा पढणसिद्धो मंतो दुग्गमावि
द्वयनियरा विदेसणवसीकरणञ्चाडणारोगावणायकरावजोगा
इयं गोपालादीकम्मं विज्जा कासतो मुक्खे गहिते अगहिते वा
कासो भसंपुत्रेण कप्पति विक्खितं पुत्रं कप्पति । अविज्जाकासतो
कए कम्मं गहिते वा अगहिते वा मुक्खं कप्पति ।

मिप्पाई सिक्खितो, मिक्खवैतस्म दत्त जा मिक्खा ।

गहियम्मि वि सिक्खम्मि, जं चिरकासं तु उब्बच्छो ॥४२२॥

एमेव य विज्जाए, मंतो जोगे य जाव उब्बच्छो ।

तावति कासो ए कप्पति, सेस कासं अणुसुत्तो ॥४२३॥

अतिगाहणातो विज्जा मंत जोगा सिक्खितो सिक्खवैतस्स
कववादिद्वयं देति सो य जति तेण एव उब्बच्छो जाव सिक्ख-
सि ताव तम ममायतो तंमि असावकस्से न कप्पति सिक्खि-
कप्पति । अथ एव उब्बच्छा सिक्खिणं वि उयरिणं तियं कासं ममा-
यतणे जयियव्वं तम्मि कासो अपुत्रेण कप्पति अंतरा पव्वावैतस्स
इमे दासा ॥

बंधवहो राहा वा, हवेज्ज परितावसं किलेसो वा ।

उब्बच्छगम्मि दासो, उब्बसगु ते य परिहाणा ॥४२४॥

उवउच्छगजवगाणं, एस विसेसो मुणेयव्वो ।

कंठा वितियपदं सुक्खोवगाहा । कंठागतो उब्बच्छगो उब्बच्छ-
यगाण इमे वि से सोऊण उवसंपदं उब्बच्छे भयउं पुण ज-
त्ताए धेपति । नि० चू० ११ उ० ।

उब्बत्ताण-उब्बत्तन-न० अभ्यङ्गने, विहयपयकारणम्मि चम्मु-
व्वलणं तु होति एगट्टा" वृ० ३ उ० । (अणायारशब्दे तस्मिंश्च
उक्तः) प्राङ्गलने च । क० प्र० । करणे, ल्युट् । देहापलेपनविशे-
षेषु, यानि देहाङ्गस्तामर्शनेनापनीयमानानि मालादिकमादाय
उद्बलन्तीति । ज्ञा० १३ अ० ॥

उब्बत्तणमंकम-उब्बत्तनासंक्रम-पु० प्रदेशे, सङ्गमभेदे, पं० सं०
(तल्लत्तणादिसंक्रमशब्दे प्रदेशसंक्रमप्रस्तावे दर्शयिष्यते)

उब्बिच्छ-उब्बिच्छ-त्रि० ऊर्ध्वे गते, अं० । "सुगंधवचकुसुमचुम्भ
वासरेणुमइलं" म० ६१०३३ उ० । उच्छ्रिते, । "तालङ्ग-
उब्बिच्छगहलकेउ" स० । प्र० ॥ रा० ।

उर्पाविच्छ-त्रि० उगडे, "उब्बिच्छविपुलगंभीरस्त्रायफलिहा"
ज्ञा० १ अ० । रा० ।

उब्बेह-उब्बेह-पु० उगडत्वे, जी० ३ प्रति० । "उब्बेधं औडतणंति
भणियं होइ" स्था० १०८० । भूमिप्रविष्टत्वे, जं० ७ वज्र० । भुवि
प्रवेशे, स्था० २ ठा० । भूमाववगाहे, मध्यविष्कम्भे च ।
स्था० १० ठा० ।

उब्बोलिक्का-अवबोलिक्कित-त्रि० अधोबोलयितरि, "सीओद-
गधियडंसि वा कायं उब्बोलिक्का भवति" सूत्र० २ ध्रु० ३ अ०
उब्ब-उब्ब-त्रि० उद्-हाङ्-रू-पृथं० ऊरादेशः । "वोध्वे" ८ । २
५८ । इति संयुक्तस्य वा भः । उब्बं उब्बं । प्रा० । उब्बे, उपरिउप-
रितने च । वाच० ।

उब्बज्जि-देशी-कोद्रवजालके, वृ० १ उ० ।

उब्बट्ट-अवनापित-त्रि० याचिते, "उब्बट्टं अणोभट्टं वा गे-
रहंतस्स दव्वुज्झयं भवति । नि० चू० १५ उ० ।

उब्बड-उब्बट-त्रि० उद् भट करणे-अप् । तण्डुलादेः प्रस्फो-
टनहेतौ शूर्पे, तदाकारत्वात्कच्छपे, श्रेष्ठाशये, महाशये,

प्रचरे, ग्रन्थबहिर्भूतैर्लोकप्रसिद्धेऽज्ञानवक्रके श्लोके, वाच० ।
असंवृतपरिधानादौ " छिक्कावणा उब्बेडो णीया सा दाहण-
सभावा" वृ० ६ उ० । विकगले, " उब्बडधडमुहा कच्छुक-
सराभिभूया" उब्बटं विकरालं घटकमुखमिव मुखं तुच्छ-
दशनच्छुदन्वाद्येषां ते तथा । स्पष्टे च । "उब्बडघाडामुहा क-
च्छुकसराभिभूया" उब्बटं स्पष्टे घाटामुखे शिरोदेशविशेषौ
येयां ते तथा । भ० ७ श० ६ उ० । जं० । ज्ञा० । तं० ।

उब्बनवेम-उब्बट्वेष-पुं० निषिद्धजनोचितनेपथ्ये, ध० २० ।
दर्श० । (तदकर्णीयता अणुन्नइ शब्दे उक्ता)

उब्बव-उब्बव-पुं० उद्-भू-अच् । उत्पत्तौ, विशेष० । सम्भ-
वे, ज्ञा० २ अ० । कर्त्तरि-अच् । उत्पत्तिमति, उद्भवत्वे, वि-
शेषगुणगते जातिभेदे, वाच० ॥

उब्बाम-उब्बाम-पुं० उद्-अम-घञ्-भित्ताभ्रमणे, स्था०
४ ठा० ॥ उत्प्रायल्येन भ्रमत्युद्भवाः । भित्ताचरेषु, "तीरिय उ-
ब्बामणिता य दस्सिणं" व्य० १ उ० । नि० चू० ।

उब्बामइत्ता-उब्बामिद्धा-स्त्री० स्वरिणायाम, "जस्स महिला-
यति उब्बामइत्ता य तस्स" व्य० ४ उ० । शीलायां च । वृ० ६ उ० ।
उब्बामग-उब्बामक-पुं० उद्-अम-गवुल् । पारदारिके, बाह्य-
ग्रामे भित्ताटनं विधायान्तर्यामि तत्रैव भित्तामटनि, "अट्ठाण-
णिग्गयाइ उब्बामगत्तमग अक्खंरि रक्खि" वृ० १ उ० ॥
वायुजं च । प्रज्ञा० ।

उब्बामगणिता(यो)य-उब्बामकनियोग-पुं० उद्भ्रामका भि-
त्ताचरान्तेषां नियोगो व्यापारो यत्र स उब्बामकनियोगः । भि-
त्ताचरव्यापारवति ग्रामे, "तीरिय उब्बामगितोयदस्सिणं सा
हुसणिक्काहे" व्य० १ उ० ।

उब्बामिगा-उब्बामिका-स्त्री० कुलटायाम्, व्य० ६ उ० ।
" उब्बामिगावलिया बालिया वलवलिया" महा० ३ अ० ।

उब्बामण-दर्श-शूर्पादिनोत्पत्तये, अपूर्वे च । दे० ना० ।

उब्बाम-म्-धा० क्रीडायाम्, रमेः संवृद्धं उब्भावकिलिकि
चक्राद्वृत्तमाहायणीसंवेज्ञा ८ । ४ । ६७ । इति रमेरुब्भावादे-
शः । उब्भावइ । रमते । प्रा० ।

उब्बावणा-उब्बावना-स्त्री० उत्प्रेक्षणे, "अमब्बावुब्भावणाहि"
ज्ञा० १३ अ० । अं० । प्रकाशने, नं० । प्रभावनायाम्, " पव-
यण उब्भावणया" स्था० १० ठा० । वृ० ।

उब्बाविअ-देशी-सुरते, दे० ना० ।

उब्बिज्जमाण-उब्बिज्जत्-त्रि० उब्बेवं कुर्वति, "मट्टिउवलितं अस-
णं ४ वा उब्बिज्जमाणे पुट्ठावाकायं समारंभेज्जा" आचा० २ ध्रु० ७ अ० ।
उब्बिज्जिउं (य) उब्बिज्ज-अव्य० उद्घाट्येत्यर्थे " छगणा-

इणोवलितं उब्बिज्जियं जं तमुब्बिज्जं" पंचा० १३ विथ० । ८० ॥
उब्बिज्जमाण-उब्बिज्जमान-त्रि० उद्घाट्यमाने, जं० १ वज्र० ।
रा० । जंवा० । प्रावल्येनोर्ध्वं वा दार्यमाणे, केतपुडाण वा
अणुवायंसि उब्बिज्जमाणे वा " म० १६ श० ६ उ० ॥

उब्बिज्ज-उब्बिज्ज-न० उब्बेदनमुद्भिन्नम् । साधुभ्यो घृता-
दिदाननिमित्तं कुतुपादेमुखस्य गोमयादिस्पृगितोढाटने छा-
दशे उद्गमदोषे, तद्योगादये घृतादौ च । पि० । " छगणा-
इणोवउत्तं उब्बिज्जियं जं तमुब्बिज्जं" । उब्बिज्ज उद्घाट्य यद-
भक्तादि द्वातीति वर्तते तद्वत्कायुद्भिन्नमित्युच्यते । कोष्ठ-
काद्युद्भिन्नं भाजनसम्बन्धादिति । पंचा० १३ विथ० ।

तद्वेदा यथा—

पिडिउडिनसकवारो, फामुयअफामुय य बोधवे ॥

अफामुय पुढविमार्, फामुय उगणाऽदृग्ण ॥

उडिन्ने छिधा तथा पिहितोडिन्ने कपाटोडिन्ने च । तत्र यन् कुतुपादः स्थितं मुखं साधूनां तैलघृतादि दीयते तद्दीयमानं तैलादि पिहितोडिन्ने पिहितमुडिन्ने यत्र तन् पिहितोडिन्नेमिति व्युत्पत्तेः । तथा यन् पिहितं कपाटमुडिन्ने उद्घाट्य साधुभ्यो दीयते तन् कपाटोडिन्नेमिति व्युत्पत्तिः प्रागिव । तत्र पिहितोडिन्ने छिधा तथा प्रासुकमप्रासुकं च सञ्चननमञ्चनं चेत्यर्थः । तत्राप्राशुकं सञ्चितपृथिव्यादिमयं प्राशुकं छगणादिदर्दकं तत्र छगणा गोमया आदिशब्दाद्दि-
स्मादिपरिग्रहः दर्दको मुखबन्धनधस्त्रस्त्राडम् ॥

अत्र पिहितोडिन्ने दोषानभिधन्सुराह ॥

उडिन्ने उकाया, दाणे कयविक्रय य अहिगरणे ।

ते चैव कवारुस्मि वि, सञ्चिमेमा जंतपाऽसु ॥

उडिन्ने पिहितोडिन्ने च दोषमनुद्देशकात् पृथिवीका-
यादयो विराध्यन्ते तथा प्रथमतः साधुनिमित्तं कुतुपादिमुखे उडि-
न्ने सति पुतादिज्यस्तैलादिप्रदाने तथा क्रये विक्रये आधिक-
रणप्रवृत्तिरुपजायते । तथा न एव पट्टकायविराधनादयो दोषा
कपाटोडिन्ने कपाटोडिन्नेऽपि सविशेषास्तु यन्त्ररूपकपाटादिषु उद्घ-
ट्याः । तत्र यान्यनीच संभुटमागतानि कुडिन्नेकाया रोधाद्यन्ति यानि
च दर्दकोपरि पिडुणिकाया एकदशवर्तीनि मातृप्रवणरूपद्वारे
तानि यन्त्ररूपकपाटानि । आदिशब्दात्परिग्राहिग्रहः । सप्रत्यया-
मेव गाथां व्याचिख्यासुः प्रथमतः “ उडिन्ने उकाया ” इत्यवय-
वं व्याख्यानयन् गाथां व्यमाह ।

सचित्तपुढविमार्, जेजुमित्तं वा वि दाउपोडित्तं ।

सचित्तपुढविमार्, चिरम्मि उदगं अचिरलित्तं ॥

एवं तु पुव्वडित्तं, जे उडिणणे य ते चैव ।

ते मेजं उव्वडिपड, जउमुहं वा वि तावेजं ॥

इह कुतुपादिमुखदर्दकोपरि कदाचित् जेतुं बाणम् । शिखां
पवाणखरु प्रक्षिप्य जज्ञाद्विजुनसचित्तकायस्त्रिभवं भवति । तत्र
सञ्चितः पृथिवीरूपः सञ्चितः सन् चिरकात्रमयवनिष्ठे । उदक
त्यचिरस्मि अचिरकात्रस्मि सज्जयति किमुक्तं भवति यदि चिर-
कात्रसचित्तपृथिवीकायस्त्रिभुवनमुडिन्ने तर्हि सचित्तपृथिवी-
कायविनाशोऽचिरस्मि तद्विद्यमाने अकायस्यापि विनाशः ।
अचिरात्पुनरावृत्तिरुत्पत्तिर्न कालमयवनिष्ठे उद्घट्यमन्तमुद्घातानन्तरं
तु पृथिवीकायशस्त्रसंपर्कत उदकमचिच्छिन्नवति । ततो न तद्वि-
राधनादोषः । उपपन्नकणमन्तं तेन त्रस्यद्विगुणं तदाश्रितस्य विना-
शस्ततोऽद्घट्यः पञ्चमनन प्रकारेण पृथिवी साध्वर्थमुडिन्नेमिति
दोषो उक्ताः । एत एव पृथिवीकायादिविराधना दोषो उपपत्त्य-
मानेऽपि कुतुपादिमुखात्तैलघृतादिकं साधवे दत्त्वा ज्ञेयस्य रक्ष-
णार्थं ज्ञेयाऽपि कुतुपादिमुखे स्थग्यमाने उद्घट्याः । तथाहि
ज्ञेयाऽपि कुतुपादिमुखे सचित्तपृथिवीकायं जज्ञाद्विजुनेनोपशि-
ष्यते ततः पृथिवीकायविराधना । अकायविराधना च पृथिवी-
कायमध्ये च मुद्रादयः कीटिकादयश्च संभवन्ति । ततस्तेषाम-
पि विराधना । तथा काऽप्यभिज्ञानार्थं कुतुपादिमुखस्यापरि जनु-
मुद्रां ददाति । तथा तेजस्कायविराधनापि यत्राग्निस्तत्र वायु-
रिति वायुकायविराधना च । ततः पिहितोडिन्नेपट्टकायविराधना ।

अमुमेवार्थं स्पष्टं भावयति ।

जह चैव पुव्वडित्तं कायादयो पुणो वि तह चैव ।

उव्वडित्तं काया, मुङ्गाई नवरि उडे ॥

यथा चैव पूर्वजिज्ञे कायाः पृथिवीकायादयो विराध्यन्ते तथा
साधुन्यस्तैलादिकं दत्त्वा ज्ञेयाऽपि कुतुपादिमुखे उपपत्त्यमाने
काया विराध्यन्ते । नवरं षष्ठं कायं त्रसकायरूपे विराध्यमाना
जन्तयः पृथिव्याश्रिताः मुङ्गादयः पिपीक्षिका, कुन्धादयो उद्घट्याः
संप्रति “ दाणे कयविक्रय ” इत्यवयव व्याचिख्यासुराह ॥

परस्म तं देड म एव गेहे, तेज्जं व ज्ञोणं व धयं गुजं वा ।

उग्यामियं तम्मि करं अवस्मं, सविक्रयं तेण किणाऽअकं ॥

तम्मिन् कुतुपादिमुखे साध्वर्थमुद्राटिने सति प्रवर्तते इति
साधोः प्रवृत्तिर्दोषः । तथा च ‘ एत एव अहिगरण ’ मित्यवयवं
व्याचिख्यासुराह ॥

दाणकयविक्रयं चैव, होऽअहिगरणमजयजावस्म ।

निवयंति जेय तहि ये, जीवा मुङ्गाम्साई ॥

दानक्रये विक्रये चानन्तरोक्तस्वरूपं वर्तमाने साधोरवयवभावस्य
अयतोऽशुक्लाहारापरिहारकत्वेन जीवरक्षणरहितो जाबोऽवयवसा
यो यस्य स तथा तस्याधिकरणं पापप्रवृत्तिरुपजायते । तथा
तस्मिन् कुतुपादिमुखे उद्घाटिते ये जीवा मुङ्गाम्साकादयो निप-
तन्ति निपत्य च विनाशमाविशन्ति तदप्यधिकरणं साधोरव
संप्रति ‘ ते चैव कवारुस्मि ’ इत्यवयव व्याचिख्यासुराह ॥

जेहेव कुंजाऽसु पुव्वडित्तं, उडिन्नेज्जमाणे य भवंति काया ।

उडिन्नेज्जमाणे वि तहा तहंवा, काया कवारुस्मि विजाणियव्वा ।

तथैव कुंजादी घटादी आदिशब्दात् कुतुपादिपरिग्रहः । पूर्व-
जिज्ञे उडिन्नेमिति तथा उपपत्त्यमाने कपाटं तद्विराधना भवति ।
जज्ञभूतं करकादीं सुप्यमाने भिद्यमाने वा पार्त्तये प्रसर्पनः प्रत्या
सन्नचुल्लादयश्च प्रविशन्ति । तथा च सत्यग्निविराधना यत्र
चाग्निस्तत्र वायुरिति वायुविराधना च । मुङ्गादिविषयप्रविष्टकी-
टिकापृष्ठगोधिकादिसर्वविनाशो त्रसकायविराधना चेति । दान
क्रयविक्रयाधिकरणप्रवृत्तिभावना च पूर्ववत्कर्तव्या । संप्रति “ सवि
सेसन ” इत्यवयवं व्याचिख्यासुराह ॥

घरकोऽज्ञमंचारा, आवत्तणयज्जुगाइहेडुवरि ।

निनिट्टिणं य अंतो, किंजाई पेड्डणे दोमा ॥

कपाटस्य सञ्चारात् सञ्चरनात् गृहगोधिका उपपन्नकणमेतकी-
टिकापुरादयश्च विराध्यन्ते । तथा प्रासादस्याधोऽग्निरूपा पीठिका-
व पीठिका भूमिका तत्र अधो उपरितले च कपाटकदेशस्याधो व-
र्तते तदाश्रिताः कुन्धुपिपीक्षिकादयो विनाशमनुवृत्ते । तथा
उद्घाटिते कपाटे पञ्चान्मुखं नीयमाने अन्तःस्थितस्य किंजादः
प्रेरणदोषः शिरःस्फोटनादयो भवन्ति ॥

संप्रत्यपवादमाह ॥

वेप्पडं अकिंचियागम्मि, कवारं पड्दिणं परिवहति ।

अज्जउमुडियं गंती, परिज्जुज्जडं ददरो जाव ॥

अकुञ्जिकारहिते कुञ्जिकादिविरहिते इत्यर्थः । तत्र हि किञ्च
पुष्टभागे उद्घातनात् न भवति । तेन न घर्षणकारेण सञ्चविराधना ।
यथा “ अज्जुड्यागत्ति ” पाठः । तत्र अकुञ्जिकात् कृञ्जिकारहिते
अकुञ्जिकारव किमुक्तं भवति । यत् उद्घाट्यमानं कपाटं ककार-
रावे करोति तदि क्रियमाणमूर्द्धमथास्तित्यर्थं च घर्षणं प्रचलनस्य-
व्यापादनं करोति । तेन सङ्जननम् । तस्मिन्नापि किं विशिष्टं इ-
त्याह । प्रतिदिनं प्रतिदिवसं निरन्तरं प्रतिवदति । उद्घाट्यमाने
दीयमाने चेत्यर्थः तस्मिन् प्रायो न गृहगोधिकादिसञ्चाराभयसं-
नवश्चिरकालमवस्थानाभावात् । इत्थं भूते कपाटं साध्वर्थमप्यु-

द्वयार्थेन यत् द्वाते गृहस्थः तत् गृहस्थे स्थाविरकल्पानामाची-
र्ममेतत् । तथा यश्च द्वाते कृतपादीनां मुख्यधरूपः प्रति-
द्वयसं परिगृह्यते वध्यते ग्राह्यते च इत्यर्थः तत्र यदि जनुमुद्रा-
व्यतिरेकेण केवलं वध्यमात्रमन्यदीयते । नागि च सचिस्तपुयि-
वीकायादिनपस्तादि तस्मिन् साध्यमेवमुद्रिजेऽपि यदीयते त-
त्साधुभिर्गृह्यते इति । उक्तमुद्रिजद्वारम् । पि० । प्रव० । ध० ।
पञ्चा० । व्य० । उत्त० । द्वा० । ग० । स्या० । (तद्ग्रहणनिषेध
आचाराङ्गं प्रातिपादितः स च मात्रोद्गम शब्दे व्याख्यास्यते) वृ० ।
(जातकध्यानसंस्मरणं पिहितोद्विजकपाटाद्विभजे आचामाश्च-
म) जी० । उत्पन्ने, कर्मणि-क्त डिधाकृते, दक्षिते च । वाच० ॥
उज्जुभन-उज्जुवन-त्रि० उज्जु-जु-शतृ-जुवेहोदुवदवाः ॥ ४६० ॥
इत्यत्र कश्चिद्व्यवर्थात्युक्तेरुज्जुभन आदेशः । उत्पद्यमाने, प्रा० ॥
उज्जुया-औकृतिकी-स्त्री० उज्जुते, आगन्तुकं, कस्मिंश्चित्प्र-
योजने स्वामन्तामात्यादिश्लोकस्य ज्ञापनार्थं वाद्यमानायामाशीर्ष-
चन्दनमर्यां देवतापरिगृहीतायां कृष्णवासुदेवजेभ्याम्, विशे० ॥
उज्जुत्त-उत्क्रिप्-धा-कर्त्तृकेपे, उत्क्रिपेर्गुणगुणान्येषां ह्युच्यते-
त्तास्मिन्कहककुप्ताः ॥ ४७३ ॥ इत्युत्क्रिपे कृष्टत्वादेशः ।
उज्जुत्तः । उत्क्रिपः । प्रा० ॥
उज्जेहम्-उज्जेदिम्- न० उज्जेद्ये सामुदायौ, अप्राप्तुकं वा लवणं,
द० ६ अ० । “ विश्वं वा शोणे उज्जेहम् वा शोणे आहारं आहा-
रं वा साहज्जह उज्जेतिमं पुन सय हहं जहा सामहं ” नि०
चू० ११ उ० ॥
उज्जो-उज्जयन्- अय० उमान्यां प्रकारान्यामित्यर्थे, “ उज-
जो जांगविशुद्धा आयाचनद्वान्माहया ” उमान्या प्रकारान्यां
क्रियया जायतश्चेत्यर्थः । (जांगविशुद्धि) विशुद्धयोगा निरव-
यव्यापाराः । पञ्चा० १८ वि० । “ उज्जो विश्वयोगे पुहजो
उमाप ” उजयतः शिराःनपादान्तावाधित्य (विश्वयोगे)
उपशान्तं यत्र तत्तथा । अ० ११ श० ११ उ० ॥
उजय-उजय-त्रि० उज-प्रयत्न-व्यवयवे चित्तिर्वाशये, अयस्य हि-
त्वे बोधकत्वेऽपि एकवचनबहुवचनान्ततयैव प्रयोगः न चिच्चन-
प्रयोगः । “ सिञ्जादिषु उजयं करज्जमे धावधि वमसते । उभयं
णाम पगदासां ” नि० चू० १ उ० ।
उजयजाग-उजयजाग-न० चन्द्रस्य उभयत उजयजागान्यां
पूर्वतः पश्चाच्चैत्यर्थो भज्यन्ते ह्ययने यानि तानि उजयजागानि
चन्द्रस्य पूर्वतः पृष्ठतश्च जोगमुपगच्छति नक्षत्रे, । “ चन्द्रस्य जोह-
सिन्दस्स जाहसरजो उजयकृत्ता उभयभागा उत्तरा तिष्ठि विस्ता-
हा पुण्यन्मू रोहर्णा उभयजोगति ” । स्या० ६ उ० ।
उजयकाक्षि-उजयकाक्षि-पुं० उभयसन्ध्य, ग० २ अधि० ।
उजयगणि-उजयगणिन्-पुं० उजयः साधुसाध्वीगणद्वयकृपां गणो-
ऽभ्यास्तंति उभयगणौ । साधुसाध्वीगणद्वयाऽऽचार्ये, वृ० १ उ० ।
उजयजणसजाव-उजयजननस्वजाव-त्रि० ६ छानिष्टार्थोत्पाद-
नबीजकल्पं, “ जमुभयजणसजावा पसा विदिणेयर्हि ह्यप्यसा ”
पञ्चा० ३ वि० ।
उजयणिभिरण-उजयनिर्मजन-न० कायिकसङ्क्रामयव्युत्सर्जने,
“ उभयं णाम काश्यसस्रणिसरणं धोसिरणं ” नि० चू० १ उ० ।
उजयदह-उजयदह-त्रि० धूम्या संहननेन च बलवति, वृ० १ उ०-
उजयपियमबंधणमंजोग-उजयार्पितसम्बन्धनसंयोग-पुं० मि-
श्रार्पितसम्बन्धनसंयोगरूपे संयोगजदे, उत्त० १ अ० । (आत्म-

कर्मणारपितैर्दायकादिभावविषयकसंयोगसंज्ञकणस्योभयार्पितस-
म्बन्धनसंयोगस्य व्याख्या संजोग शब्दे वक्ष्यते)

उजयमंजु-उजयमाकली-स्त्री० समुद्देशनमणकस्थाम, स्या-
ध्यायमणकस्थाम् । वृ० १ उ० ।

उजयसोगहिय-उजयसोकहित-त्रि० श्लोकद्वयेऽन्युपकारके, “ क
ज्ञाण जायनसंज्ञ उजयसोगहियं ” पञ्चा० ११ वि० ।

उजयमबंधणमंजोग-उजयसम्बन्धनसंयोग-पुं० उजयेनात्मया-
ह्यज्ञकृतेन तदुजयस्मिन्वा संयोग, यथा क्रोधी देवदत्तः क्रोधी
कान्तिको मानी सौराष्ट्रः क्रोधी वा सन्ति । अत्र क्रोधादिनिरो-
दायकादिभावान्तर्गतन्यनात्मरूपैर्नामादिनिस्त्वात्मनोऽनन्यत्वेन-
बाह्यरूपः संयोग इत्युजयसम्बन्धनसंयोग उच्यते । उत्त० १
अ० । (एतद्व्याख्या संजोग शब्दे)

उजयसमय-उजयसमय-पुं० उजय (स्वपर) मतानुगतशास्त्र-
स्वजाय, उत्त० १ अ० ।

उजयारिह-उजयार्ह-न० मिश्रापरपर्याये, दशविधप्रायश्चित्त-
मध्ये तृतीय, यस्मिन्प्रतिसेविते प्रायश्चित्ते यदि गुरुसमक्रममाशो-
चयात् आशोक्य च गुरुमन्दिष्टः प्रतिक्रामति पश्चाच्च मिथ्यादु-
ष्कृतमिति ह्येतत्तदा ह्युच्यते तत् आशोचनाप्रतिक्रामणसंज्ञकणजया-
हन्त्यान्मिधम् । व्य० प्र० १ उ० । यच्च प्रतिसेव्य गुरोराशोचय-
ति गुरुपदेशेन च विशुध्यति मिथ्यादुष्कृतं क्रियते तदुजयार्हम् । जी०
येषु प्रतिसेवितेषु उजयार्हप्रायश्चित्तं तान्याह ॥

संजमजयाजरावड, सहमाणाजोगाणपवसत्रो वा ।

सन्ववयाइयार, तदुजयमासंकिणं चैव ॥

संक्रमः संक्रामः करिस्तरितूरसाहंस्त्राधानभादेः प्रयः चौरध-
न्दिक्सेकृदादेः (आचरति) भावप्रधानत्यागिहंशस्य आतुरन्तं
पीडितन्तं कृत्विपासाद्यैः । आपन्नतुर्को ज्येष्ठकृष्णपञ्चमैः । तत्र
ह्यप्यपक्वपनीयामनादिह्यल्यदुर्लभता १ कृष्णपञ्चम्यासंक्रम-
मनगरादिरहितमल्पं च क्षेत्रम् २ काशापदुष्कासादि ३ जावा-
पदुष्कान्तादि ४ ततः संजमजयानुरापिहः कारणैः सहसाका-
रानाजोगां प्राग व्याख्याता ताज्यां ज्ञानात्मयशकः परवशः वा
शब्दाद् ज्ञतायाविष्टश्च तस्य सर्वव्रतानिचारे सति । नन्वेवम-
तीक्ष्णः हस्तिस्त्रमाद्यः पशायमानः पृथिवीजलानस्ररहितचि-
त्रिचतुःपञ्चेन्द्रियाभरणकरणघातादिना तामयन् पादपाशरो-
हणेन प्राणान्तपाताधिरतिं विराध्यत । मृषाधिरतिं कृत्वाह्या-
दिना अदत्तधिरतिं प्रजोः स्तेन्येनासनादिदत्तो प्रदण्णेन मधुन-
धिरतिं स्यादिना परिग्रहाधिरतिं मध्यममूत्रादिना रात्रिजोजन-
धिरतिं दिवागृहीतानि नक्षत्रैः अव्यक्तयो दूरतममाणं वज्रतां
घृतमिक्षकणिक्काद्यादानरूपं तं विदध्यात् । संपकृतं क्षीराभादि
तदुत्सर्गेतो न प्राप्तेकचिदुद्गुर्ज्जितन्यादि मूत्रविषया पयमुत्सरे-
ऽरुणप्यपि क्रयाः । इत्यमतीक्ष्णरज्जाने सति तया आशङ्किते
चैव यदनिचारस्थानं कृतमकृतं चेति निश्चेतुं न शक्नोति त-
स्मिन् दशनज्ञानचारित्रतपःप्रवृत्तिमव्यपदविषये तदुभयार्हं
प्रायश्चित्तम् । एकं गुरोराशोचना द्वितीयं गुरुसंदिष्टेन मिथ्यादुष्क-
तदानं प्रतिक्रामणाहंशमन्येतदुजयं कृत्तिकरम् । किञ्च ।

दुश्चितिय दुज्जासिय, दुश्चिद्विय एवमाद्यं बहुसो ।

उवउत्तो वि न याणइ, जं देवमियाइ अइयारा ॥

दुश्चितितं कोङ्कणार्थकशब्दशब्दांतच्छिन्ननात् । दुर्ज्ञापितं त्व-
सदभूतोद्भावनं दुश्चेष्टितं च धायनादि । दुश्चितितं दुर्ज्ञापितं
दुश्चेष्टितम् । एवमादिकमन्यदप्येवं प्रकारं दुष्प्रतिशेषितं दुष्प्र-

माजिना बहुशोऽनकशो उपयुक्तोऽपि उपयोगवानपि यदैवस्का-
यतिनारादित्यादिशब्दाः त्रिकषाक्तिकचानुमाविकसावत्सरि-
कादि च पूर्वकावृत्तमाशोचनाकात्रे न स्मरन्ति तस्याप्यनि-
चार ज्ञातस्याशोधकः । अस्यां गायायामनुक्तमपि प्रस्तावात्तदु-
जयार्हमेव हेतुम् ।

मध्वेमु नि वीड्यपण, देमणानाणचरगावराहेसु ।

आउत्तस्स तदुभयं, सहसाकाराणा चैव ॥

प्रथमपदमुत्तमस्तदपेक्षया द्वितीयपदमपवादस्तस्मिन्नुपस्थि-
ते सत्ययुक्तस्य कारणेन यतनया गीतार्थस्यापराधपदान्यासेव-
मानसहसाकारादना चैवमादिशब्दाशोभनाजोगान्यां च
सर्वेष्वपि दर्शनज्ञानचरणापराधेषु तदुजयं प्रायश्चित्तम् । अत्राह
शिष्यः । 'स्वस्त्रियस्म य सत्यत्य वी' त्यत्र दर्शनज्ञानचरणादिपदेषु
सर्वेषु सम्बन्धितस्य प्रतिक्रमणार्हमज्ञिधाय तेष्वेवैह कथं तदुज-
यार्हमभिधीयते ॥ तत्र हि सममापयमानस्ययुक्तम् । इह तु
हिसाव्यापनसाम्ययुक्तस्य तदुजयार्हेण शुद्धिरिति न विरोधः ।

इदानीं तदुभयार्हमभिधातुकाम आह ॥

संकिण सहमागारे, उजयाउरे आवर्त्तामु य ॥

महव्वथानियारे य, उगहं उगण्ण वज्जतो ॥

शङ्कितः प्राणानिपातादौ यथा मया प्राणानिपातः कृतः किं
वा न कृतः । तथा मृषा भ्रान्तं न वा अवग्रहोऽनुज्ञापितो न
वा, ज्ञानादिदर्शननिमित्तं जिनभवनादिगतस्य स्त्रीस्पर्शे रा-
गगमनमभूत् वा इष्टानिष्टेषु रागद्वेषां गतो न वा, तत्कादिले-
पकृद्वयवाः कथमपि पात्रगताः पर्युपिताः भिक्षार्थमटितुका-
मेन धाताः किं वा न धाता इत्यादि । तत्र पणं वाद्यं तदुभय-
लक्षणं प्रायश्चित्तमिति योगः । तथा उपयोगवतोऽपि सहसा
कारे सहसा प्राणानिपातादिकरणे । तथा भये दृष्टस्तेच्छा-
दिसमुत्थे यदि वा हस्त्यागमने मेघोदकनिपातस्पर्शने दीपा-
दिस्पर्शने वा आकुलतया प्राणानिपातादिकरणे तथा आतुर-
गः क्षुधा पिपासया वा पीडितः । भावप्रधानध्यायं निर्देशस्त-
तोऽयमर्थः आतुरतायाम् । तथा आपद्यतुर्ज्ञा तद्यथा । द्र-
व्यापन् क्षत्रापन् कालापन् भावापन् । तत्र द्रव्यापन् दुर्लभं
प्रायोग्यं द्रव्यम् । क्षत्रापन् क्षुधमगडपादि । कालापन् दुर्भि-
क्षादि । भावापन् गाढस्नानत्वादि । एतासु स हिंसादि-
दोषमापन्नमानस्यापि अनात्मवशगम्य तथाहि ईर्यात्मिना-
वुपयुक्तोऽप्युपलभिते पादे सहसा समापनितं कुलिङ्गिनमपि
व्यापादयेत् मृषापि कदाचित्सहसा भाषते । अवग्रहमपि
कदाचित्प्राप्तसकतया अनुनुज्ञातमपि परिभाषयति । अन्यु-
त्वेणमवतारूपमवलोक्य कदाचनपि सहसा रागमुपैति इ-
त्यादि । तथा भयात्प्रपलायमानोभूदकज्वलनवनस्पतिद्वित्रि-
चतुःपञ्चेन्द्रियानां व्यापादयेत् । मृषापि भयात् भाषते परि-
ग्रहमपि धर्म्मोपकरणवाहस्य करोति । आतुरतायामपि स-
म्यगीर्यापथाशोधने संभवति प्राणानिपातः । अत्यातुरतायां
कदाचित्सृषा भाषणमपि अदत्तादानमपि च एवमापन्वपि
भावनीयम् तथा महाव्रतानां प्राणानिपातनिवृत्त्यादीनां सह-
साकारणः स्फुटबुद्ध्या कारणतो वा अतीचारे च शब्दादति-
क्रम्यतिक्रमयांश्च । तथातिक्रमादीनां महाव्रतविययाणामन्य-
तमस्याशङ्कायां वा किमित्याह (लुगहं ठाणाणवज्जतो इति)
केषांश्चिद्वनवस्थितपाराङ्मने प्रायश्चित्ते हे अपि एकं प्राय-
श्चित्तमिति प्रतिपत्तिः ॥ तन्मते नवधा प्रायश्चित्तं तत्र बाह्यं
हे प्रायश्चित्ते मुक्त्वा शेषाणि सप्त प्रायश्चित्तानि तेषां च स-
मानां प्रायश्चित्तानां यदायं प्रायश्चित्तं तदुपरितनानां पक्षां वा-

ह्यं नाभ्यन्तरमिति पक्षां स्थानानां बाह्यत इति वचनादेव प्र-
तिपत्तव्यम् । तच्च तदुभयं तत्त्वैव भावनीयम् । शङ्कितदि-
षु यथोक्तस्वरूपेषु मत्सु प्रथमं गुरुणां पुरत आलोचनां तद-
नन्तरं गुरुसमावेशेन मिथ्यादुष्कृतदानमिति । शंकिण इत्येत-
द्विचक्षणमाह ॥

हित्यो व णहित्यो मे, मत्तो जणियं च न जणियं मिसा ।

उगहणामाणुआ, तइए फामे चउत्थामि ॥

इंदियरागहोसाउ, पंचमे किं गतोमि न गतोत्ति ।

उट्टे लेवाफादी, धोयमधोयं न बावेत्ति ॥

सत्त्वः प्राणा (हित्योत्ति) देशीपदमेतत् । हिंशितां मे मया
न वा हिंसित इति । तथा मृषा जणितं न वा । तथा तृतीय अदत्ता-
दानविवर्तनलक्षणे अवग्रहोऽनुज्ञा मया कारिता यदि वा अनुज्ञा
न कारिता । तथा चतुर्थे मधुनविरतिलक्षणे जिनजनयनार्थेषु
स्नानादिदर्शनप्रयोजनतो मनः सन् (फामेइत्ति) स्त्रीस्पर्शे
रागं गतो न वा । तथा पञ्चमे परिग्रहविरमणलक्षणे हस्त्येषु
विषयिणा विषयेपयोगलक्षणादिन्द्रियेषु इष्टानिष्टेषु रागद्वेषां
गतोऽस्मि किं वा न गत इति । तथा षष्ठे राज्ञोजनविरमणे
लेपकृदादि तत्काद्यवयवरूपं कथमपि पात्रादिगतं पर्युपितं नि-
ष्काटनार्थमप्ययत तर्कानमथवा न धातं मयति । यद्यपि मनः
किमित्याह ॥

इंदियअव्वागमिया जे, अत्था आणुवधारिया ।

तदुजयपायन्तिउत्तं, पाम्वज्जइ जावतो ॥

उत्तेन प्रकारेण येऽर्थाः प्राणानिपातादय इन्द्रियशक्तीरादिजिह्वया-
कृताः प्रकटीकृता अपि येषुपध्वागता न सम्यग्धारणाविषयीकृता-
स्तेषु प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यते । जावतः सम्यगपुनरापत्तनेन तदुजय-
मिति । तच्च तदुभयं च पूर्वं गुरुणां पुरत आलोचना । तदन-
न्तरं तददेशानां मिथ्यादुष्कृतदानमित्येवैवकं तदुजयम् ।

एतदेव सविस्तरमभिधत्तुमाह ।

महा मुया बहुविहा, नत्य य केसु वि गतोमि रागंति ।

अमुगत्थ मे वितक्का, पाम्वज्जइ तदुजयं तन्थ ॥

शब्दा मया बहुविधा बहुप्रकाराः श्रवणविषयीकृतास्तत्र तेषु
बहुविधेषु शब्देषु धनेषु मध्ये (वितक्का) एव मे वितर्कः संदेहो
यथा केपुचिदपि (अमुगत्थात्त) अमुकेषु रागमुपलक्षणमेतत्
द्वयं वा गतोऽस्मि । तत्र तास्मन् शङ्काविषये तदुजयमल्लक्षणं
प्रायश्चित्तं भावतः प्रतिपद्यते । यादाह निश्चितं प्रवर्तत यथा
अमुकेषु शब्देषु रागं द्वयं वा गतः इति तत्र तपोऽहं प्रायश्चि-
त्तम् । तथैव निश्चयो न गतो रागं द्वयं वा तत्र स शुद्ध एव न
प्रायश्चित्तविषयः । ततो वितर्के यथोक्तलक्षणे तदुभयमेव प्राय-
श्चित्तमिति ।

एमेव मेसए वि, विसए आमेविज्जाण जे पच्छा ।

काऊण एगपक्खे, न तरइ ताहि ये तदुजयं तु ॥

एतमेव उत्तेनैव प्रकारेण यान् रुपादीन्विषयान् आसेव्योपप्लुज्य
उपलक्षणमेतत् प्राणानिपातादीन्पयासेव्य पश्चात् एकतरस्मिन्प-
क्के अपराधलक्षणे निर्दोषतालक्षणे वा न कर्तुं शक्नोति यथा रुपा-
दिषु विषयेषु रागं द्वयं वा गतः । प्राणानिपातादयो वा कृता इति ।
यदि वा न गतो रागोद्वयो नापि कृताः प्राणानिपातादय इति
तत्र तदुभयं तु तदुभयमेव तु शब्दस्यैवकारणेत्यात् यथोक्तलक्षणे
प्रायश्चित्तं शङ्कास्पदत्वात् तदेव शङ्कित इति व्याख्यातम् ।

संप्रति सहसाकाराद्यादिभ्याश्चिख्यासुराह

उवओगवतो सहसा, जयेण वा पक्षिण कुलिगादी ।

अश्वाउरावती सु य, अणेसिया दीहगणजोगा ॥

उपयोगवतोपि ईर्यासामिनौ सम्यगुपयुक्तस्यापि उच्चाक्षिते पांद्
कथमपि सहसा योगतः समापतितः सन् कुलिङ्गी व्यापाद्यते भये
न वा चैरसिहादीनां नृशं पलायमाने नयग्रहणमुपलक्षणं तत एत
दपि द्रष्टव्यं परेण वा (पेक्षिण इति) परेण धेरिते वा तद्व्यापारमा-
साय कुलिङ्गी उपलक्षणमेतत् । पृथिव्यादिजीविकाया वा व्याप-
त्तिमाप्नुयात् । तथा अत्यातुरं कुधा पिपासया वा अत्यन्तं
पीडितं तथा आपत्सु उव्यापदादिषु यदि अनेषितादिग्रहणभो-
गौ जयतः अनेषितमनेषणायमादिशब्दादकल्पनीयस्य परिग्रहः
न केवलमनेषितादिग्रहणज्ञानौ किन्तु गमनागमनादी पृथिव्या-
दिजन्तुविराधनापि जयति । तथापि तत्र प्रायश्चित्तं यथोक्तलक्ष-
णं तदुभयमिति वर्त्तते सहसाकारादिष्वप्यन्यात् ।

संप्रति महव्याख्यारे अ इत्येतद्व्याख्यानयश्चाह ॥

सहसाकारे अइकम-वइकमे चेव तह य अइयारे ।

हंइ व सदग्गहणा, पच्छित्तं तदुजयं तिसु वि ॥

इतिमादुवयोगे वा, एगयरे तत्थ हंइ आगंका ।

नवहा जम्म विसांदि, तस्सुवरिं ग्राह वज्जतु ॥

सहसाकारतोऽतःक्रमे व्यतिक्रमे अतीचारे प्राख्यायणितस्यरूपे
महाव्रतविषये इति सामर्थ्याद्भ्रम्यते महव्याख्यारे य इति पदस्य
व्याख्यायमानत्वात् एतेषु त्रिष्वपि दोषेषु तदुजयमुक्तस्वरूपं प्राय-
श्चित्तम् । अथ मृगगायायां महाव्रतानीचारे चेत्युक्तं ततः कय-
मत्र विधृतम् अतिक्रम चेति अत आह । चशब्दग्रहणात्किमुक्तं
भयति चशब्दग्रहणात् मृगगायायामतिक्रमभ्यातिक्रमयोरपि समु-
च्चयः कृत इत्यदोषः । अथवा अतीचारस्य पर्यन्तग्रहणादतिक्रम-
व्यतिक्रमयोरपि उपयोगे स्फुटबुद्ध्या करणे तदुजयप्रायश्चित्तमि-
ति योगः । वा शब्दो निष्क्रमत्वाद् एगयरे इत्यत्र योजनीयः । ततो
ऽयमर्थः । एकतरस्मिन्वा तत्र अतिक्रमे अतीचारे वा यदि जय-
त्याशङ्का यथा मयतिक्रमः कृतो न वा व्यतिक्रमः कृतो न वा
अतीचारः कृतो न वेति । तत्रापि तदुजय प्रायश्चित्तम् । “इह
सहसाकारासकं सक्रिय सहसाकारे” पदद्वयेनापि गते केवलं
महाव्रतानामतिक्रमादिव्याशङ्कायां सहसाकारे चैतदेव प्राय-
श्चित्तं नान्यत्प्रायश्चित्तमिति । प्रायश्चित्तं सहसाकारासकं
अपि योजितं । ग्राहं गणाण वज्जतो इति व्याख्यानयश्चाह
(नवहेत्यादि) यस्यार्थास्य मनेन अनर्वास्थितपाराश्रितयोरै-
क्यविवेकणाश्रयथा नयप्रकारा विशोधिः प्रायश्चित्तं तस्य आद्य-
प्रायश्चित्तं यस्योपरि यत्ततं प्रायश्चित्तं तत्पश्चात्प्रायश्चित्तानां बाह्य-
मव तु शब्दस्यैवकारार्थत्वात् । ततः ग्राहं गणाणवज्जतो इति त-
दुजय प्रायश्चित्तं प्रतिपत्तव्यमिति । उक्तं तदुजयादौ प्रायश्चित्तम्
उमच्छ-वज्ज-धा० उपासकमे, वज्जवैहववेवज्जूरवोमच्छाः ८ ।

१ । ए३ । इति वज्जवैहववेवज्जूरवोमच्छाः । उमच्छव वज्जवैहववेवज्जूरवोमच्छाः । प्राण

उमा-उमा-स्त्री० शिवप-याम्, का० । अवसर्णिण्यां द्वितीय-
वज्जवैहवसुदेवमातरि, स० । आव० । उज्जयिन्यां प्रयोतस्य रा-
ज्ञोऽन्तःपुरे गणिकायाम्, आद्य० ४ अ० । आ० चू० । (तथा
महेश्वरनामा खंचरो वृत्त इति सिक्खा शब्दे विकाशमप्यति)

उमाज्ञ-(लय) निर्माद्य-न० निर-मज्ञ-गयम् । निष्पती उत्परी
मल्यस्थावा ८ । १ । ३८ । इति निर-इत्येव शब्दो मल्यशब्दे
परं वा उदरूपमापद्यते । देवादिदत्ते तद्विस्तर्जनात्तरमुच्छिष्टे इत्यं,
'उमाज्ञं निम्माज्ञं उमाज्ञयं वदह' प्रा० ।

उमामाह-उमास्वाति-पु० तत्त्वायेसूत्राकारके स्वनामख्याते वाच-
कप्रवरं, अस्य च माता उमा नाम्नी पिता च स्वातिनामेति तयो-
र्जातः वाद्यमुभास्यातिनामा प्रसिद्धिमगमत् । कौषीतकिगोत्रो
ऽयं ब्राह्मण आसीत् प्रवाचकान्वयानुसारेणाऽयं घोषनान्दिकमा-
श्रमर्णाशप्यशिवश्रीनाम्न आचार्यस्य शिष्य आसीत् । वाचनाच्चा-
र्यान्वयानुसृत्या मुन्दपादाशप्यमूशवाचकस्य शिष्य आसीत् ।
अयमाचार्योऽस्मदीय इति श्वेताम्बरा दिगम्बराश्च विवदन्ते ।
तत्र दिगम्बरमतेन वीरमोक्षात् (१०१) यथेऽयं विद्यमान आसीत्
न्यन्नेधिकानाम्नि प्राप्तेऽयं जन्म क्षेत्रे सरस्वतीगच्छेऽयं षष्ठः
कुम्भकुन्दाचार्योऽहोचार्ययोर्मध्यगो जातः अनेन तत्त्वायेसूत्रं पा-
टलिपुत्रनगरे विरचितम् । तदुपरि टीकाज्ञाप्ये च स्वेनैव कृते
अन्याप्येका टीका चिन्मसमस्तान्त्रिकेन सिद्धसंनार्केण तत्र कृता
अ० ६० । तथाचाह भगवानुमास्वातिवाचकः सम्यग्दर्शनचा-
रित्राणि मोक्षमार्ग इति । न० । षटस्थानयुक्तश्च आचका भवती-
त्युमास्वातिवाचकगचनात् । हा० १६ अ० । उक्तं उमास्वर्त्मन-
वाचकेन “ हिंसातूनस्तेयविपयसंरक्षणेऽगो रौद्रमिति ” आद्य०
४ अ० । वाचकः पूर्वधर्माभिधीयते स च श्रीमानुमास्वाति-
नामा महानार्किक-प्रकरणपञ्चशतीकर्ताचार्यः सुप्रसिद्धोऽभवत्
पञ्चा० ६ वि० ।

उम्मग-उम्मग्न-त्रि० उद्-मसज-क्त । उर्ध्वं जलगमनं कुर्वाणे,
प्रहन० ३ हा० ।

उम्मज्जन-न० उन्मज्जते जनेति उन्मज्जनस । रुध्रे, “उम्मगं सि
णो लभति” । आचा० १ श्रु० ३ अ० । जहादूर्ध्वगमने, “उम्मगल्लकुं
इह माणुसोद, णा पाणिणं पाणिमसारजेज्जा” इह मिथ्यात्वादिशै-
वाश्वाच्छादितसंसारदृष्टं जीवकच्छपः श्रुतिश्रुतासंयमवीर्यरूप-
मुन्मज्जनमासाद्य लब्ध्वाऽन्यत्र संपर्णमोक्षमार्गसंज्ञवान्मातुषं वि-
त्युक्तम् । आचा० । १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

उन्मार्गे-पुं० मार्गः क्वायोपशमिको प्रावस्तमतिक्रान्त उन्मा-
र्गः । क्वायोपशमिकभावत्यागेनादयिकजावसंक्रमे, “ जा मे देव-
स्मिओ अइयारे कओ काइओ वाइओ माणसिओ उस्सुत्तो
उम्मगो भक्कणो अकरणिज्जा ” ध० २ अधि० । आव० । आ०
च० । निर्वृतिपुरी प्रांत अपथि वस्तुतत्त्वापेक्षया विपरीतश्रुता-
नज्ञानानुष्ठाने, “मग्गे उम्मगसग्गा” स्था० १० गा० असंमार्गे,
ग० १ अधि० । परस्मैप अण्टे अहेक असंभावे अकारिण उ-
म्मग्गे ” उन्मार्गत्वं परस्परविरोधानवस्थासंज्ञाकृतत्वात्तथाहि-
“न हिंस्यात् सर्वजतानि, स्थावराणि चराणि च । आत्मवत्सर्व-
जतानि, यः पश्यति स धार्मिकः ” इत्याद्यभिधाय पुनरपि-“पद
सहस्राणि युज्यन्ते, पशूनां मध्यमेऽहानि । अश्वमेधस्य वचना-
न्यूनानि पशुनिस्त्रिंशं ” रित्यादि प्रतिपादयन्तीति । अनु० ।
संसारवतरणे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । आचा० । उर्ध्वं मार्ग
उन्मार्गः । रुध्रे, “उम्मगं सि णो लभति” आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ०
उन्नतो मार्गादुन्मार्गः । अकार्यकरणे, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

उम्मगगय-उन्मार्गगत-त्रि० उन्मार्गेण संसारावतरणरूपेण
गतः प्रवृत्तः उन्मार्गगतः । संसारे एव प्रवृत्ते मोक्षमार्गे उद्-
स्ते, “सुद्धं मग्गं विराहिता, इहमेगे उ दुम्मनी । उम्मगगता
वुक्खं, धायमे संति ते तथा ” सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

उपगजज्ञा-उन्मग्नजज्ञा-स्त्री० उन्मज्जति शिलादिकमस्मा-
दिति उन्मग्ने रुद्धहुलमिति वचनात् अपादानं कप्रत्ययः ।
उन्मग्ने जलं यस्यां मा तथा । तमिस्वगुहायां बहुमध्यदेशभा-
गे वहस्त्यां स्वनामख्यातायां नद्याम् ॥

तत्स्वरूपं यथा ॥

तीसे णं तिमिसगुहाए बहुमज्जदेसजाए पत्थणं उम्मग-
णिमगजलाउ णामं दुवे महाणईओ पसुत्ताओ जाउ
णं तिमिसगुहाए पुरच्छिमिआओ करुगाउ पवुहाओ सभा-
णी पव्वच्छिमेणं सिंधु महाणदीं सिमपेति॥

तस्यास्त्वमिआगुहायाः बहुमज्जदेशभागे दक्षिणश्वरतस्तो
डुकसमेतैकविंशति योजनेभ्यः परतः उत्तरश्वरतस्तोडुकस-
मेतैकविंशतियोजनेभ्योऽर्वाक् च उम्मगजलानिमगजला-
नाम्यौ नद्यौ प्रवृत्ते । ये तमिआगुहायाः पौरस्थकटकादि-
क्षिप्रदेशात् प्रवृद्धे निर्गते सत्यौ पाश्चात्तेन कटकेन विजिजेन
सिन्धुमहानदीं समाप्नुतः प्रविशत इत्यर्थः । नित्यप्रवृत्तत्वा-
द्वर्तमाननिर्देशः ।

अधानयोरन्वर्गं पृच्छन्नाह ॥

मे केणुदे णं जंते ! एवं वुच्चइ उम्मगजिमगजलाओ
महाणईओ ? गोअमा ! जमं उम्मगजलाए महाणईए तणं वा
पत्तं वा कट्टं वा सकरं वा आसे वा हत्थी वा रहे वा जो-
हो वा मणुस्से वा पक्खिपइ ताओ णं उम्मगजला महा-
णई तिवुत्तो आहुणिय १ एगंते थझे पक्खिवइ जमं
णिमगजलाए महाणईए तणं वा जाव मणुस्से वा पक्खि-
पइ तमं निम्मगजला महाणई तिवुत्तो आहुणिय २
अंतो जलांसि णिमलावेइ । मे तेणुदेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ
उम्मगजिमगजलाओ । महाणईओ ॥

अथ केनार्थेन जन्त ! एवमुच्यते उम्मगजिमगजले महानद्यौ
गोतम ! यत् नमिति प्राप्त्वा उम्मगजलायां महानद्यां तृणं वा
पत्रं वा काष्ठं वा शर्करा वा दण्डवत्पत्रः अत्र प्राकृतत्वाद्भिज्ज-
व्यत्ययः । अश्वं वा हस्ती वा रथो वा योधो वा सुजटः सेनायाः
प्रकरणाच्चतुर्णां सेनाङ्गानां कथनं मनुष्यो वा प्रक्रियते तत्तृणा-
दिके उम्मगजला महानदीकृतान्त्रीन् वारान् आधूय १ त्रमयि-
त्वा २ जलेन सहान्याहृत्यत्यर्थः एकान्ते जलप्रदेशाद्वीयसि
स्थाने निर्जलप्रदेशे (पक्खिवइसि) उर्ध्वयति तीरे प्रक्षिपतीत्य-
र्थः । तुम्बीकलमिव शिला उम्मगजले उम्मज्जति अत एवोम्मज्ज-
ति शिलादिकमस्मादिति उम्मज्जं कट्टइमिति वचनात् अपादाने-
कप्रत्ययः । उम्मज्जं जलं यस्यां सा तथा । अथद्वितीयानामार्या ।
तत्पूवोक्तं वस्तुजातं निम्मज्जला महानदी त्रिःशत आधूयाधूय
अन्तर्जलं निम्मज्जयति शिलेव तुम्बीकलमिमगजले निम्मज्जती-
त्यर्थः । अत एव निम्मज्जयत्यस्मिन् तृणादिकमस्मिन् वस्तुजात-
मिति निम्मज्जं बहुवचनादधिकरणे कप्रत्ययः । निम्मज्जं जलं यस्यां
सा तथा । अथतत्रिगमयति सेतेणंणमित्यादि सुगमम् । अनयो-
अ यथाक्रममुम्मज्जनिम्मज्जत्ये वस्तुस्वजाव एव शरणं तस्य
आनर्केणीयत्वात् । इमे च द्वे अपि त्रियोजनविस्तारगुहाविस्ता-
रायामे अन्योन्यं द्वियोजनातरे बोधे अनयोर्यथा गुहामध्यवेश-
यन्ति न तथा सुखावबोधा स्थापना देश्यते । जं० ३ वक्क० ।

उम्मगडिय-उम्मार्गस्थित-त्रि० उम्मार्गादिप्रकरणपरे, “जट्टायारो
सुरी, जट्टायाराणुविग्गाओ सुरी । उम्मगाडिओ सुरी, तिप्पि वि
ममं पणासेति” ग० १ अधि० । (आयरियशब्दे विवृतिरुक्ता)
उम्मगाणयाण-उम्मार्गनयन-न० उम्मार्गप्रापणं, “यट्टापिनें मुनी
नैः, पापं जह्नु देशनापरस्थाने । उम्मार्गनयनमेतत्” बो० १ वि० ०

उम्मगदेमणा-उम्मार्गदेशना-खी० उम्मार्गस्य जवहेतोमोक्क-
हेतुत्वेन देशना कथनमुम्मार्गदेशना ॥ कर्म० ॥ सम्यग्दर्शनादि-
रूपभावमार्गातिक्रान्तधर्मकथने, एष दर्शनमार्गनीयकर्मणो हेतुः ।
स्था० ४ ज० । ध० ॥

नाणाइ अदूसितो, तप्पिवरीयं तु उवदिसइ मगं ।

उम्मगदेमओ एस, आय अहितो परेसि च ॥

ज्ञानादीनि पारमार्थिकमार्गरूपाणि प्ररूपयन् तद्विपरीतं ज्ञाना-
द्विपरीतमवोपदिशतीति मार्गे धूमसंश्लिप्तमेष उम्मार्गदेशकः
अथ आत्मनः परेषां च बोधिबीजापघातादिना अहितः प्रतिकूल
इत्येषा उम्मार्गदेशना । वृ० १ उ० ।

पुच्छंताणं धम्मं, तं पिउ न परिकिम्बु सप्तथाण ।

आहरमेतवुद्धा, जे उम्मगं वइस्संति ॥

सुगई हणंति तेसिं, धम्मियजणनिदणं करेमाणा ।

आहारपमंसया निति, जिणिदोग्गईवहुयं ॥

गुरुजिस्तावत्स्वत एव धर्मतत्त्वप्रकाशनाशीर्षेर्माध्यं यत्पृच्छता-
मित्यत्रापि शब्दस्य सुमनिर्दिष्टत्वात्ततः पृच्छतामपि प्रकृतज्ञा-
नामपि कां धर्मः स्वर्गोपवर्गसाधनमपि परीक्षितुमस्मर्थानां मुख्य-
बुद्धीनामित्यर्थः । ये हि किञ्च विशिष्टा भवन्ति ते विशेषतो मुख्य-
धीबन्धनं कुर्वन्ति अतोऽनिक्रिष्टताव्यापनार्थं परीक्षामार्गमन्युक्त-
म् । ये कथं जूता आहारमात्रमुद्धाः शिवसुखाजिज्ञासविमुक्ताः । इह-
लोकसुखमात्रप्रतिष्कृत्वेन मद्यमेते विवेकिनः सन्तः आध्यात्मिक-
दिदोषदूषितमाहारवस्त्रपात्रवस्त्यादि न दास्यन्त्यत उम्मार्गमुप-
विशन्ति शास्त्रोक्तसन्मार्गादुत्तार्य तथा विप्रतारयन्ति यथा जन्मा-
न्तरमपि दासादिवर्णिकविकारिणो भवन्ति । ते किं तेषामुप-
कारिणो भवन्ति नेत्याह । भ्रन्ति नाशयन्ति कां सुगतिं स्वर्गोपव-
र्गादिकां कथां सम्यग्ज्ञानानानां परमगुरुरिव धर्मबुद्ध्याराधयतां
तेषामपि सुगतिनाशो जवति । तथाहि यथा कश्चित्पांश्चिद्द्वि-
लोकपरलोकविरुद्धकारिणां मन्त्रयोगचूर्णादिना वशीकृतः स तस्य
परमबन्धुरबुद्ध्यापि सर्वस्य समापयन् प्राग्भवति एवमत्रापि ता-
वार्थः । पुनरपि कथं जूता गुरुकर्मतया धार्मिकजनं संविभं
गीतार्यं यथाज्ञानयानुष्ठानपरायणमपि निन्दयन्तो हीनयन्तः न
केवलं तेषां स्वर्गविचरिचलाचारान् विधाय देशनावशीकृतानां
सुगतिं भ्रन्ति । अपिच दुर्गतिं नयन्ति प्रापयन्ति ‘आहारपसेसा-
सुत्ति’ तृतीयार्थे सप्तमो तत आहारप्रशंसादिजराहारादिदानप्र-
शंसनैः यदुत यदि जवदीयेध्याप गृहपु सकलसङ्गाधारनृतेषु
समस्तसंपदुपेतेषु कलिकासकवक्षितशक्तियतयो न प्राप्स्यन्ति
आहारादि तर्हि क वास्यन्ति अन्धेषां विवज्जना-वेषणं कार्य-
लक्षम् । ये तुच्छका वराका अल्पशक्तयो भवन्ति तेऽल्पेन व्या-
जेनात्मानं मुनयो मोक्षयन्ति इत्येवमादिव बोधिरुप्राप्त्योप्राप्त्य-
मुखमाङ्गलिका इव सकलशास्त्रविरुद्धं आध्यात्मिकदिदोषदूषिता
आहारादिवाने प्रवर्तयन्ते बहुकं जनं लोकं भ्रावकं यथा जह्नुकं
च । इयमत्र जावना । ते हि दुर्गतितर्गतप्रपतनाजिमुखी जूताः सन्ता
यथा कथंचिदेवाहारार्थपरान् विप्रतार्य दुर्गतां पानयन्तीति गाथा-
इयार्थः । ये तावदिहलोकस्यैवैककस्य वाग्ग्रावन्तः परप्रतारणप्र-
वणास्तेषामियं गतिः । ये तु सर्वशक्तिविकलतया सम्यगनुष्ठानं
कर्तुमशक्तास्तथापि मनाक् बुद्धचित्ततया परलोकमपि वाग्गन्ति
तैः किं कर्तव्यमित्याह ॥

होजज्जवमाणपत्तो, सरीरदेवद्वया य असमत्था ।

चरणकरणे असुद्धे, सुद्धं मगं परवेजा ॥

जनेष्टवसनप्राप्तः इन्द्रियपरायस्तताक्रोमीकृतत्वेनोन्मादवान् त-
त्प्राप्नो व्यसनप्राप्तः । शरीरं वपुस्तस्य दौर्बल्यं दुर्बलता शरी-
रदौर्बल्यं तथाऽसमर्थोऽशक्तः यथावस्थितचरणकरणं कर्तुमि-
त्यभ्याहारः । अतोऽगुह्येऽपि चरणकरणे परलोकार्थं शुक एव
मार्गं प्ररूपयेदिति । स हि सन्मार्गप्रकाशनात् पुनर्मार्गं प्राप्नो-
तीति गायार्थः । यस्तु मनाकु संविग्नः सोऽपि नीत्या परान्वादिनो
यथावस्थितं न कथयति तस्य दोषं दर्शयन्नाह ।

परिवारपृथङ्क-पासत्याणं च एणुवत्तीए ।

जो न कहेइ विमुच्छं, तं दुग्धहवोदियं जाण ॥

परिवार आत्मव्यतिरिक्तस्ततः परिवारेण पूजा परिवारपूजा
अथवा परिवारस्य पूजा परिवारपूजा चहस्वत्वं प्राकृतप्रजवंत-
स्या हेतुनिर्मितिः पार्श्वः सम्यक्त्वं तस्मिन् ज्ञानादिपार्श्वे तिष्ठन्तीति
पार्श्वस्थास्तेषामनुवृत्तिरनुवर्तनं तथा यो न कथयति न प्रकाश-
यति विगुहं सर्वविगुहं सर्वविदुषादि यथावस्थितं मुक्तिमार्ग-
माचार्यं साधुं वा दुर्लभबोधिकं जानीहि । अयमत्र प्राचार्यः ।
यो हि मनागसंविग्नोऽपि परिवारापेक्षया सम्यक् साध्वान्चारं न
कथयति नायमन्यथा प्रवृत्तः सम्यक्त्यकथनेन प्रकटो भविष्यति
ततोऽसमञ्जसरोपो भविष्यति ततः शरीरादिस्थितिं न करि-
ष्यति पूजा वा न ज्ञविष्यतीति हेतोः पार्श्वस्थानुवृत्त्या वा यदुत
नामैतं सम्यक् कथयतः प्रकोपं वास्यन्त्यतः वरमात्मसाक्षिसु-
कृतं कृतमिति । एते चानवर्तिता भवन्ति स्वयुद्धा सुन्दर-
मपि विद्वानाः संस्मारागरे एव जवन्ति यत उक्तम् “ जिणा-
णाए कुणंताणं, नृणं निव्वानकारणं । सुंदरं पि यं बुद्धीए, सव्वं
जयनिबंधनं ॥ जे मयभारंजरया, ते जीवा होंति अपदोसयरा ।
ते उ महापाययरा, जे आरंजे पसंसंति ” य एवमर्थः परमागथ्य
काक्षिकसूरिजिरिव प्राणप्रदाणंरूपं पगनुवृत्त्या नैवानुवृत्त्यापि
नैवान्यथा भाषणीयमिति गायार्थः । जगत्काक्षिकसूरिकथानकं
चैवम् । “ अस्थि इहेव सेत्ते तुरिमिणीए नयरीए जियसण् नाम
राया तीए वि नयरीए अओ क्हाइमाहणीए सुओ दत्ता माह-
णानु उपरि वसइ सो य न थाइ एतु सत्तमु मदायमणेसु प-
सुत्ता । किं बहुणा सव्वइह । यिरुत्तायारसमायरणसत्तो अहतया
भवियव्वयावसेण जाओ रायाणा सजाओ सव्वइह पञ्चासन्न-
त्तणेण जाओ अन्नसि पि सामंतमंडरीयए सुहवहुमओ ततो
दाणसेमाणाइणा उवओतोऊण कओ सव्वो वि राइणा परिय-
णोवासं । ततो गहिऊण जियसत्तमवरायाणं बंधिसा कट्टुचिय-
चारणागिह जाओ सयं चैव सयं पढोराया एव रज्जुधराकडस्स
प्रवियव्वयावसेण तय समागयकमेण विहरमाणा साइसया
बहुम् । ससमन्थिया जुगणहाणो अज्जकालगानामए सूरिणो नाया
य दत्तमायाए जहाए । जहा वच्छ सपए पथ मे जाया तुव्वविय
भाउन्नओ अज्जवि कालगसूरी समागओ ता तं वंहाइ तेण वि तह
त्ति पक्सियुयं गतो बहुपरिवाणे सूरिसयासे दिक्का य सूरिणो काऊण
उच्चिओवयारउवविट्टो जहारिहासणे जयवया नाऊण क्हायरं
सायारो सूरिहिं सामनेणं पक्खिणो उ सिट्ठजणसमायारो । जहा
हायव्वं करणापहाणमणसा सव्वेण धम्मार्थणा भासेयव्व-
मणिदियं हियकरं सव्वं ववायं सया कायं सव्वंजियाण सोक्ख-
जणगट्टाणेषु दायव्वयं सव्वेणावि जिणए गयसययं वेयं हि
पंचप्पणीदीणार्हणमणिदियं पइदिणं गेहाणुसारेण उदेयं दा-
णतहेह वेयमणहं जीवाण सव्वेसिण अच्चंतं हियमेव सव्व-
वयणं भासंति जं जंतुणो तं जाणहि नरीससव्वमणहं धम्मस्स
संसाहणं एमाइसव्वसाहारणवैसणासवणपज्जंते भवियव्वया
वसवत्तिणा दत्तेण पुच्छियं कहेहि किंजण्ण फलं । तओ

भगवया अज्जकालगसूरिणो विचितियं नूण एस पउट्टो वरु-
बुद्धी जं मे सुत्ताए कमेएण विरोहिणए विग्गाण्णिऊण भणि-
यं तुमं महाराय ! धम्ममूलाइं पुच्छसि “ करुणा सव्वजीवे
सु, सव्वं वायाए भासणं । परस्स दारगं चाउ, परिमाहवि-
वज्जणा ॥ एमारधम्ममूलाइं, कोहाइण य वज्जणं । सव्वपासं-
डियाणं पि, एयं सम्मं पयंसया ” ततो पुणो वि पुच्छियं वेय-
विहियविहाणेण विहियजण्ण किं फलं ? सूरिहिं भणियं
किं महाराय ! विहिविहिसुहाणुवंधि पुन्नफलं साहंमि जहा-
“ विहिजीयदयाइनुया, जीवा स सुवज्जिऊण सुहयम्मि । पुन्न-
पायत्तयरा, नरसुरविसोक्खविउलाइं ” पुणो वि पुच्छियं ज-
ज्जाण किं फलं सूरिणा भणियं पावविवायं पुच्छसि नयपहो
पावविवागो “ गरवइ देइ दुहं, नयतिरियजोणीसु हीणासु ।
हीणसुरनगरइसु वि ता तहेव इह दुहाण ॥ नययाणपुणा
मणो, सहग्गभपरिग्गहो य जिययाओ । कुणिमाहाणे अघिरइ,
तिव्वकमाया पमाओ य ” ततो दत्तेण कुडेण भणियं । भो
भो समणा किं तुमं सम्मं न सुणमि कमेसु । किं वा अकम
सुयं करोसि किं वा न याणसि जज्जाण फलं । जं फुडं न सा-
हेमि ततो सूरिहिं भणियं जइ फुड ता नययगमणमेव फलं
तओ रोसाऊणलोयणेण पच्चयं किमहं नरगं गमिस्सामि अ-
णगजन्नकरणा वि भयवया भणियं कया इओ य सत्तमे दिणे
कुम्भियाए पज्जतो मुण्णहि स्वज्जंतो मरिहिसि । पुणो वि
पुच्छियं पथ वि को पच्चओ भयवया परंपियंतो तम्म दिणे
विट्ठा मुहं पविस्सिहं पुणो वि दत्तेण भणियं तुमं के चिरं अ-
इओ दिणाओ जीविहिसि ? सूरिहिं साहियं अणेगाइं वरि-
साइ दिवं च गमिस्सामि । ततो दत्तेण चितियं अइकोहमु-
वागराण किं पट्टवेमि संपयं चैव जम्ममन्दिरं देसेमि दुध-
यणस्स फलं पइविठामि ताव कालावहि जाव पच्चाअलि-
यवाइणं भणिऊण विहिवज्जइणा पुवं विणिवाइस्सं ततो
मा एस समणगो कहि पि गच्छहि ति ततो मोत्तणनियपुरि
से रक्खा । अप्पणा समागओ सए गिहं तओ चितियं चै-
ट्टामि ताव अंतउरे सत्तदिणाणि तओ कहं मे विट्ठा मुहं पवि-
सइ तओ पविट्टो अंतउरे सायाविद्या सव्वेवि गयमग्गा त-
ओ सत्तमे दिणे भवियव्वया वसेण गयपहं पयन्नस्स जाओ
येगो न सक्केइ अ तओ गंतु ततो नय काऊण वेगमंगं दक्खिउ
पुण्हि अप्पणावि भयदुओ लहुं लहुं विणीहरिओ गयप-
हाओ । इओ य सो दत्तो दुम्मइ विमूढमणो गया सत्तदिव-
ससि कलिऊण तम्मि चैव सो नीहारिओ महया तुरयचड-
यणेण जाव गयपहमागओ ताव सो चैव विठा तुरयवुराह-
या पविठा मुहं तओ नायं जहा निच्छरणं मरिज्ज इतो नि-
गिन्हामि तं चैव पडिसणं जियसणं अउनिकंटं मे रज्जं होहि
एयं चितिऊण जाव नियतो तो ततो गहिओ सेससामनेहिं
मा भिन्नरहससि काऊण रायाणं विणिवाइऊण अम्हं वि
विणिवाइस्सइ ततो नीहारिऊण मूलरायाणं कट्ठागिहाओ
अहं सिचिऊण रायपए समण्णिओ दत्तो बंधिऊण तेण वि
खियाविऊण सहसुण्णहिं कुम्भियाए पज्जालिओ भीसणो
जलणो खज्जंतो य सुण्णहिं महावेयणाभिभूओ कइज्जवसाय-
परिगओ मरिऊण जाओ नारओ । सूरि वि सायसउत्ति का-
ऊण पूइओ नरवइणा जहा पएण भयवया पाणपरिव्वायसं-
भवे वि न अन्नहा भासियं एयं अणेणावि सिवसुहत्थिणा
जहटियं जिणवयणं भणियव्वं कालगाययिं कहाणयं सम्म-
सं । ननु यद्येवमन्यथा कथने दण्डो भवति तर्हि किमित्यन्य-
था कथ्यते इत्याह ।

मुहमहुरं परिणम्पं—गुहं च गिएहंति दिति उवम्पं ।

महुकसुयं परिणम्पं सुं—दरं च विरलज्वि य भांति । १२॥

मुखे मधुरं मुक्कमधुरं यथा धार्मिकस्त्वमसि सङ्गपुरुष इति वा पर्वविधं वचनं न हि तदुपनिषत्सु स्यापि मनः प्रहादयति परिणतो महुकसुन्दरं परिणतिमहुकं च शब्दस्यापि शब्दार्थत्वात्तातोऽसुन्दरमपि भवान्तरं कर्मसुखदत्वात् गृह्णन्ति कुर्वन्तीत्यर्थः । वदति च परचेतोर्वृत्तिरञ्जनप्रवर्णपुरुषाणां प्रायः प्रनूतत्वात् मुलकटुकं परिणतिसुन्दरम् । चशब्दस्य पुनः शब्दार्थत्वात्तातो विरहा एव पुनर्जनन्ति प्रतिपादयन्ति । अयमत्र भावार्थः । को हि नामात्मनः कटुकभाषित्वमप्यङ्गीकृत्य यथावस्थितोऽयमलोक-हितोपदेशदाने प्रवर्तते । प्रायेण हि प्रनूततराः स्वार्थानिमता एव दृश्यन्ते एवेति गाथार्थः ।

यद्येवं कर्मकटुकमुनयलोकहितमपि विरहा एव गृह्णन्ति ततः किं तदुपदेशेनेत्याह—

जवगिहमज्जम्मि पमाय—जल्लणजल्लियम्मि मोहनिदाए ।

उहवइ जो सुयंतं, सो तस्म जणो परमबंधू ॥ ३० ॥

जवः संसारः स एव गृहं जवगृहं तस्य मध्यं भवगृहमध्यं तस्मिन् प्रमादो मद्यादिरनेकथा स एव ज्वलनो ध्वान्नरः तेन ज्वलितो दीप्तस्स प्रमादज्वलनज्वलितस्तस्मिन् । मोहनीयमेव निद्रा हिताहितविवेकवैकल्यकारकत्वात् तथा स्वपत्तं स्वापं कुर्वन्तं यः कश्चिदनुपकृतः परहितरतः सन्धापयति सदुपदेशदानेन प्रमादव्यवहितानुष्ठानं च प्रवर्तयति स तस्य प्रमादस्यापवर्ती जनां शोकः पररत्नपुरात्स्वन्तिकैकान्तिकवन्धुरिति गाथार्थः ॥ यत एव सदुपदेशदानतः परमबन्धुवा जवन्ति अत एव जवतस्ते पूजनीया इत्याह—

जइ वि हु सकम्मदोमा, जणयंसीयंति चरणकरणेसु ।

सुष्ठुपस्सवगा तेण, जावओ पूयणिज्जंति ॥ ३१ ॥

यद्यपि स्वकर्मदोषाश्चारिषावरणोद्यान्मनाक सीदन्ति मनाग-शुक्लानुष्ठाना जवन्ति चरणकरणयोर्वैक्यमाणस्वजावयोः शुरुप्ररु-पकाः सम्यग्मार्गावभाषकास्तेन ते जावतोऽपि भोक्तृनिमित्त-मपि पूजनीया इति । अयमत्र भावार्थः । ये मिथ्यात्वावच्छे-चनसो मुखधोषान्नपरायणा शोककृत्वा बहुभुता अपि सम्यक् क्रियावादिनोऽपि परशास्त्रान्निप्रायपराङ्मुखास्ते विषाभाहिमि-हादिवन्परित्याज्याः मार्गोच्छेदकत्वेन संसारकारणत्वात् । ये तु स्वयं कर्मपरतन्त्रतयापि भोक्तृसुखान्निष्ठापितया मनाक सी-दन्तोऽपि चरणकरणयोर्जवन्नमणभीरुतया यथावस्थितशिवमा-र्गप्रकाशकाः स्वानुष्ठानापकृपातिनस्ते तृतीयमार्गानुयायित्वा-ज्ञावतः परमार्थतः पूज्या इति गाथार्थः । यत एवं क्रियाविक्रमो-ऽपि भ्रमणमार्गप्ररूपको जावतोऽपि पूज्यते कुणादृगस्ततयोन्मार्ग-प्ररूपकः क्रियावानपि सर्वादिवत्परित्यज्यते ततो विवेकवता किमुचितमित्याह ।

एवं जिया आगमदिट्ठिदिट्ठ—सुआयमग्गा मुहमग्गसग्गा ।

गयाणुगामीण जणाण मग्गे, सग्गंति नो गइरिकापवाहे ॥

एवमिति पूर्वकथितप्रकारेण अत एव शुभमार्गसम्मा जीवाः प्राणिनः सदा सदागमावदातबुद्धयः किं न सन्ति न क्षीयन्ते क गइरिकाप्रवाहे कथंचूता आगम भाप्तवचनं स एव दृष्टिर्हि-ताहितपदार्थप्रकासकत्वादागमदृष्टिः । तथा दृष्टमवलोकितमा-गमसदृष्टिर्हि तेन शोभनप्रकारेण ज्ञातो मार्गो ज्ञानादिको यस्ते आगमदृष्टिदृष्टज्ञातमार्गाः । क मार्गे केषां जनानां कथंचूतानां ग-

तानुगामिनाम् । गते गच्छन्तीत्येवं क्षीणा गतानुगामिनस्तेषाम् । अयमभिप्रायः । ये हि सुविहितसंपर्कौत्सम्यगाप्तमांक्रमार्गो भव-न्ति तान् मुक्त्वा मिथ्यात्वमोहमोहितमतिगतानुगतप्रवर्तितमा-र्गे गइरिकाप्रवाहकृत्यं नाङ्गीकुर्वन्त्यपि तु सम्मार्गे एव व्रजन्तीति-वृत्तार्थः ॥ नन्वित्थं ज्ञाताः केचन एवावदातबुद्धयः स्वस्या दृश्यन्ते प्रभूततराः पुनः प्रवाहानुयायिन इति किमत्र तत्त्वमित्याह “नेगं-तेणं चिय” अथवा बहुतरतमाः शास्त्रगर्जार्थेयविनोऽप्येवंविधप्रवृ-त्तिमन्त एव दृश्यन्ते तांकेऽप्येवंविधमेव धृत्ये यथा “महाजनो येन गतः स पन्थाः” इत्याशयवतः शिष्यस्य शिक्षार्थमाह—

नेगंतेणं चिय लो—गनायमारेण एत्थ होयव्वं ।

बहुमुंकाइवयणाउ, आणाइत्तो इह पमाणं ॥ ३२ ॥

नैकान्तैव शोकज्ञातसारं ज्ञायम् । अत्र धर्मविचारे तस्य हि विचित्राभ्येष्टानेकरूपत्वात् तदप्रवृत्तौ हेतुमाह बहुमुण्मादिव-चनात् यदिह बहुवचनप्रवृत्तिरेव गरीयसी तदा नेदमागमवचन-मजप्रिप्यस्तथा “कम्महकरा कम्मकरा, असमाहकरा अनित्यु-करा य । होहिंति भरहवासे, बहुमुने अप्पसमणा य” इत एतस्मा-कंतेराइवैव प्रमाणं शास्त्रमेव प्रमाणमिति गाथार्थः । यदि पुनः प्रमाणं इव्यपूजया मिथ्याजिमाना ज्ञानितया वा शोकप्रवृत्तिरेवा-ङ्गीक्रियते ततोऽन्यदर्थान्तरमापद्यत इत्याह—

बहुजणपवित्तिसिं, इत्थं तेहिं इह बोइओ चैव ।

धम्मो न उज्जियव्वो, जेण तेहिं बहुजणपवित्ती ॥ ३४ ॥

बहुवचनं बहुजनास्तेषां प्रवृत्तिरेकान्तेनागमनिर्णयकृतिया स्वरुचि-विरचितानुष्ठानस्यैव बहुजनप्रवृत्तिमात्रं तदिच्छादिरिह धर्मवि-चारे लौकिक एव धर्मो नैव परित्याज्यः स्यात् येन कारणेन तत्र तस्मिन् लौकिके धर्मे बहुजनप्रवृत्तिप्रभृतीनां प्रवृत्तिदर्शना-दिति गाथार्थः । यत एवाज्ञाप्रमाणमन एवाह ॥

ता आणाणुगया जं, तं चैव बुहेण मेवियव्वं तु ।

किमिह बहुणा जणेणं, हंदिणेम अत्थिणे बहुया ॥ ३५ ॥

यस्मात्कारणात् बहुजनप्रवृत्तिमानं सेवनीयं ता तस्मात्कारणा-दाज्ञानुगतं यस्तदेव बुधेन जिनाज्ञापरिपालनफलवैदिना संवनी-यमासेव्यमित्यर्थः । तुशब्दश्चैवकारार्थो योजित एव किमिति न किञ्चिदित्यर्थः । इहैव धर्मविचारे परलोकाविन्तायां वा बहुना जनेन बहुजनोन्मार्गप्रवर्तकेनेत्यर्थः । इन्दीयुपदर्शनं ततः प्रसि-द्धमेतत्तैव बहुवः श्रेयार्थिनो मोक्षार्थिनः । संप्रति कासे बहुयो मुग्गाः अल्पाश्च भ्रमणा इति वचनादिनि गाथार्थः । इत्यनेकप्रा-विधिमार्गसमर्थनमाकर्ण्य मिथ्यात्वादनसहस्रोद्बोधोच्छाना यन्म-न्यन्ते तदाह । अथवा स्वयं ये सम्मार्गगमनाप्रवणाः इत्थं च स-म्मार्गप्ररूपणमाकर्ण्य मुखबुद्धिवन्वनाथं यच्छन्ति तदाह—

वूमपकासे हुलहो, विहिमग्गो धम्मि चैव कीरंते ।

ता जायइ सित्यन्नेओ, केसिं चिय कुग्गहो एमो ॥ ३६ ॥

दुःखमारूपः कालो दुःखमाकालस्तस्मिन् तस्माज्जे दुरापः स्वक-र्मपरिणतेरुन्मार्गप्रवृत्तशोकाश्च विधिमार्गः शास्त्रोक्तानुष्ठानप्रवृ-त्तिरूपः तस्मिन् क्रियमाणे विधीयमाने जायते संपद्यते तीर्थो-च्छेदः शास्त्रोक्तानुष्ठानवतामत्यल्पत्वादितरेषां खातिबहुत्वादित्य-र्थः । तादृग्विधानं च कापि कथंचिदेव सङ्गावाविति केषांचित्कु-ग्रह एव इति कुग्रहता चैवैयामतोऽधसीयते यतः सङ्गनुष्ठानसाध्य-मपि मोक्षमसदनुष्ठानेन प्रकल्पयन्ति । नहि नाम सुवर्णरत्नसा-ध्यमलङ्कारादिकं सृष्टिकया सिध्यतीति गाथार्थः । एतदपि कुतोऽ-वसीयत इत्याह ॥

जम्हा न मोक्खमग्गं, मोत्तुणं आगमं इह पमाणं ।

विज्जइ उउमत्थाणं, तम्हा तत्थेव जइयव्वं ॥ ३७ ॥

यस्माच्च नैव मोक्षमार्गे मोक्षे साध्ये मोक्षमार्गं शास्त्रं परित्यज्ये-
त्यर्थः । इहेति धर्मविचारे प्रमाणमात्मस्वनमित्यर्थः । विद्यते उच्चा-
स्थानामनिशयवर्ताह यथा कथञ्चित्सेवातिशयवशान्प्रवर्तमाना-
नामपि निर्जरात्माभ्यवावसीयते तत्र ईहितैः पुनः सर्वथा शास्त्रमेव
प्रमाणं कर्तव्यम् । तस्मात्तत्रैव यतितव्यमुद्यमः कार्यं इति गाथा-
र्थः । शास्त्राभिप्रायेणैव संसारमोक्षमार्गप्ररूपणायाह ॥

गिहिङ्गिणि कुङ्गिणि यद्व-ङ्गिणिगो विभिर्दुति जवमगा ।

गुजङ्गुमावगसंविग-पविखणो तिभिर् मोक्षपहा । ३८ ।

तत्र गृहमेव विङ्गं येषां ते गृहङ्गिणिः राजामात्यप्रकृतिप्रभृतयः
कुम्भितं विङ्गं कुङ्गिणि शिवसुखासाधकं तद्विद्यते येषां ते कुङ्गिणि-
नः स्वरुचिचिरचिन्ताकागाराः त्रिदिग्गिर्बौकतापसादयः हव्य-
प्रधानं विङ्गं तद्विद्यते येषां ते हव्यङ्गिणिः गृहङ्गिणिश्चेत्यादि
छन्दो गृहङ्गिणिकुङ्गिणिद्रव्यलिङ्गिनः । एते त्रयोऽपि जवन्ति
भयमार्गाः संसारपथाः सुयतयः साधुसमाचारचरणप्रवणाः सु-
आयकः सम्यक्त्वाण्मतादिसकलकलापोपेताः संविग्नाः सुसाध-
वस्तेषां पङ्केण चरन्ति ये ते संविग्नपाङ्क्तिकाः सम्यक् संयमपरि-
पायनासमथा अपि सुयतिपङ्कपातेनात्मनिस्तारका इत्यर्थः ।
पूर्वपदे ते त्रयोऽपि मोक्षमार्गा इति गाथार्थः । कथमेते त्रय एव
मोक्षमार्गा नान्ये दोषाः किमन्यममापराधमित्याह ॥

सम्मत्तनाणचरणा-मगो मोक्षस्स जिणवरुहिणो ।

विवरीओ उम्मगो, णायव्वो बुद्धिमंतहिं ॥ ३९ ॥

सम्यक्चक्रानाचरणानि मोक्षमार्गे मोक्षश्च जिनवरोंहहस्तीध-
कद्रुपदिष्ट इत्यर्थः । स च सर्वथा सम्यक्त्वादितिक एव यतोऽ-
तः शेषः सर्वोऽपि तद्व्यतिरिक्त उम्मार्गे शिवसुखासाधन इति
ज्ञानव्योऽवबोधः बुद्धिमद्भिर्विवेकविद्भिर्नि गाथार्थः । दश० ॥

उम्मगदेसय-उम्मार्गदेशक- पुं० ज्ञानादीनि पारमार्थिकमार्ग-
रूपाण्यप्ररूपयति । असम्मार्गप्ररूपके, वृ० १ उ० । “ उम्मगदे-
सओ ममा, नासओ ममाविण्डिवत्ती । मोहेण य मोहिता, संमो-
हि भावणं कुणइ ” । ग० २ अधि० ॥

उम्मगपडट्टिय-उम्मार्गप्रतिष्ठित- त्रि० असम्मार्गस्थिते, “ ज-
यव कहिं जिगेहिं उम्मगपडट्टिय विचारणज्जा ग० १ अधि० ।
(आयसियशब्दे उक्तम्) उम्मार्गगामिनि, “ अत्थेगे गोयमा पाणी,
जे उम्मगपडट्टिय । गच्छमि संवसिन्नाणं, भमइ जवपरंपरं ” ग०
१ अधि० ।

उम्मगपडिवस-उम्मार्गप्रतिपन्न त्रि० आश्रितकुट्टिशसने,
“ उम्मगपडिवसप्यहनिण्डु मिच्छसव्वामिज्जुए ” उपा० ७ अ० ।

उम्मज्जग-उम्मार्जक- पुं० धानप्रस्थनापसजेदे, उम्मार्जन-
मात्रेण ये स्नान्ति । ज० ११ उ० १९ उ० । नि० । ओ० । कण-
वजे जलस्थित्वा तपः कुर्वन् प्रवर्तते । उम्मज्जकः स विहृत्य-
स्नापस्तो लोकपूजितः ” इत्युक्तलक्षणे तापमजेदे, जलानुरूपं
पर्युत्पन्नवकं, त्रि० वाच० ।

उम्मज्जणिमज्जिया-उम्मज्जनिमार्गिका-स्त्री० उत्पत्तननिपतना-
याम, उत्पत्तननिपतनकरणे, “ अहे उम्मज्जणिमज्जियं करं-
माणे देसं पुढवीए चत्तेज्जा ” स्था० ३ उ० ॥

उम्मत्त-उम्मत्त- त्रि० उद्-मद्-करणे-क्त । धुस्तरे, मुचुकु-
न्दवृक्षे च, कर्त्तरि-क्त वाच० ॥ धूमिते, अष्ट० । मम्मथोम्मा-
व्युक्ते, विदे, वृ० १ उ० । यक्षादिभिः प्रवृत्तमोहोदयेन वा परवशे,
ध० ३ अधि० । हस्ते, प्रहृष्टीते, पि० । अस्य दीक्षाया अयो-
ग्यत्वमुच्यते ॥

उम्माहो खबु छविहा, जक्कावेसो य मोहणिज्जो य ।

अगणीआझीवणता, आतवयविराहणुद्धाहो । ३९८ ॥

जक्खेण आविट्ठो मोहणिज्जकम्मोदण वा से उद्धाहो जातो
एते दोषेण पञ्चावेयव्वा । इमे दोसा अगणीए पयावणादिकरे-
ज्ज पजावणं करज्ज अप्पाणं वयाणि वा विराहेज्ज । खगियादि-
महणेण वा उद्धाहं करज्जा ॥

उक्काए ण सहइति, मज्जायज्जाणजोगकरणं वा ।

उवदिदं पि ण गेहइ, उम्मत्ते ण कप्पती दिक्खा । ३९९ ॥

वदकायं ण सहइति मज्जायज्जाणं नकरेति अप्पसत्थे मणादिजो-
गे करेति पमिहेहणसंजमादिकारणजोगे ण करेति । अन्नं पि
विविधं चककासामायारीए उवदिदं ण करेति । एवमादिपिदि
दोसेहिं उम्मत्ते न कप्पति दिक्खा ॥ नि० चू० ११ उ० । पं० जा० ।
उम्माबल्येन मत्त उम्मत्तो दूरमत्तो वा उम्मत्तः । प्रबलमत्ते,
ईयमत्ते च । नि० चू० १० उ० । उद्धते, वाच० । जगतक्के वै-
ताख्यगिरिदक्षिणभ्रंणिमण्डने शिवमन्दिरं नगरं उवन्ननिशकस्य-
राज्ञोऽङ्गजं, उक्त० १३ अ० ।

उम्मत्तगज्जुय-उम्मत्तकज्जुत-पुं० उम्मत्तको मदिगादिना वि-
प्लुतचित्तः स इव उम्मत्तकज्जुतो ज्ञानशब्दस्यापमानार्थत्वात् ।
उम्मत्तककल्पे उम्मत्तक एव वा उम्मत्तकज्जुतो ज्ञानशब्दस्य
प्रकृत्यर्थत्वात् । उम्मत्तके, स्था० ४ उ० ॥

उम्मत्तजला-उम्मत्तजला-स्त्री० जम्बुद्वीपे मन्दरस्य पूर्वेण
शीतोद्वाया महानद्या दक्षिणे बहन्त्यामन्तर्नद्याम्, स्था० ३
टा० । “ रम्मए विजण उम्मत्तजला महारुई ” रम्मो विजयः
पद्मावती राजपूः उम्मत्तजला महानदी । जं० ४ वत्त० ।
“ दो उम्मत्तजलाओ ” स्था० २ टा० ।

उम्मत्थ-अजि-आ-गम्-धा० । अजिमुखगमने, अन्याङ्गोम्मत्थः”
उ । ४ । ६४ । अभ्याख्यां युक्तस्य गमेरुम्मत्थ इत्यादेशो वा
भवति । उम्मत्थइ अभागच्छइ । अभ्यागच्छति । अभिमुख-
मागच्छतीत्यर्थः । प्रा० ।

उम्माण-उम्मान-न० उन्मीयते तदित्युन्मानम् । कर्पादिकं तु-
लामाने, ज्ञा० १ अ० । स्था० । कल्प० । भ० । तद्विषयं यत्त-
दपि उन्मानम् । खण्डगुडादिधरिमे, स्था० १० टा० ।

अथोन्मानमभिधित्सुराह ।

से किं तं उम्माणे २ जसं उम्मिणिज्जइ तंजहा अफ्फ-
रिसो करिसो पसं अफ्फपत्तं अफ्फतुला तुला अफ्फभारो
जारो । दो अफ्फकरिसो करिसो दोकरिसो अफ्फपसं दो
अफ्फपसाइ पसं पंचपन्नसइआ तुला दसतुलाओ अफ्फजा-
रो वीसं तुलाओ जारो । एएणं उम्माणपमाणेणं किं पओयाणं
एएणं उम्माणपमाणेणं पत्ता अगतरगरचोआकुंकुमसंरुगु-
समज्जदिआइणं दव्वाणं उम्माणपमाणनिव्वित्तिसकवणं
अवइ सेसं उम्माणपमाणेणं ॥

यदुन्मीयते प्रतिनियतस्वरूपतया व्यवस्थाप्यते तदुन्मानं
तद्यथा । अर्द्धकर्व इत्यादि । पलस्याष्टमांशोऽर्द्धकर्वः तस्यैव
चतुर्भागः कर्वः । पलस्यार्द्धमर्द्धपलमित्यादि सर्वे मागधदेश-
प्रसिद्धं सूत्रमेव नवरं पलाशपत्रकर्मादीपानादिकं पञ्च चायं
उपलविशेषः मच्छुडिका शर्कराविशेषः । अनु० । नागाचादी,
अहवादीनां वेगादिपरीक्षायाम्, आचा० २ ध्रु० । उन्मीयते
ऽनेनेत्युन्मानम् । अर्द्धजारपरिमाणतायाम्, “ जलदोणमज्ज-

भारं समुहाहं समुसिञ्चो उ जो नचञ्चो । माणुम्माणपमाणं,
निविहं खलु लक्खणं नेयं । उम्मानं तुलागेपितस्याद्भार-
प्रमाणता । सा च सागपुल्लोपचितत्वात् तुलायामागेपितः
सन्नर्द्धभारं यः पुरुषस्तुल्यगतिः स उम्मानयुक्तो भवति । प्र
३० २५६ द्वा० । स्या० । नि० चू० । कल्प० ।

उम्माथिय-उम्माथित-त्रि० सञ्जानोन्माथे, सुतरामुन्माथितो
बभूव तमुन्माथितं विज्ञाय । आ० म० प्र० ।

उम्माद (य) उम्माद-पुं० उद्-मद्-घञ-उन्मत्तनायाम्, वि-
विकचेतनाज्ञो ग्रहे बुद्धिनिष्ठे, ज० २४ श० २ उ० । चित्त-
विधमे, स्या० ३ उ० । क्रियादिके, आ० ४ अ० । आ० चू० ।
तद्विचिन्तायाम्, आ० जालजटपने, प्र० १६९ द्वा० । कामेन पार-
वश्ये, उक्त० १६ अ० । अत्यन्तकामोद्रेकादालिङ्गने च । विज्ञे० ॥

तस्य भेदा यथा—

कइविहे णं जंते उम्मादे पप्पत्ते ? गोयमा ! दुविहे उ-
म्मादे पप्पत्ते, तंजहा—जक्खावेमे य मोहणीज्जस्स कम्म-
स्स उदणं तत्थ णं जे से जक्खापेसे मे णं सुहवेदण-
तराए चव, सुहविमोयणतराए चव । तत्थ णं जे से मो-
हणीज्जस्स कम्मस्स उदणं मेणं सुहवेदणतराए चव
सुहविमोयणतराए चव ।

उम्माद उन्मत्तता विविकचेतनाज्ञ इत्यर्थः । “ तथा उम्मादो
गृहो बुद्धिघट्ट इत्यर्थः ” (जक्खापेसेयस्मि) यज्ञो देवस्तेना-
वेशः प्राणिनोऽधिष्ठान यज्ञावेशः इत्येकः (मोहणीज्जस्सेत्यादि)
मोहनीयस्य दर्शनमोहनीयादः कर्मण उदये नव्यः सोऽन्य इति ।
तत्र मोहनीयं मिथ्यात्वमोहनीयं तस्याद्याहुम्मादो जयति यन-
स्तदुदयवर्ती जन्तुरतत्त्वं तत्त्वं मन्यते तत्त्वमपि चान्तत्वं चारित्र-
मोहनीयं वा, यतस्तदुदयं जानन्नपि विषयादीनां स्वरूपमजान-
न्नैव वर्तते । अथवा चारित्रमोहनीयस्यैव विशेषं वेदाख्या मोह-
नीयं यतस्तदुदयविशेषं अन्य-मन्त एव जयति यद्वाह “ चिन्हे १
दट्टु मिच्छइ, २ द्वाहं नीससइ ३ तह जंर ४ द्वाहं ५ । जत्तअ-
राथग ६ मुच्छा ७ उम्माए ८ न याणइ ए भरणांति ” १० ॥ १ ॥

एतयोश्चोम्मादत्वे समानेऽपि विशेषं दर्शयन्नाह (तत्थणमि-
त्यादि) तत्र तयोर्मध्ये “ योऽसौ यज्ञाविशे जयति ” (सुजवे-
यणतराए चवस्ति) अतिशयतः सुखेन मोहजन्त्याम्मादपेक्षया
अकलेशेन वेदनमनुभवन् यस्यासौ सुखवेदनतरः स एव सुखवे-
दनतरकः मोहजनितगृहापेक्षया अहङ्गानुजयनीयतर एव नैका-
न्तिकान् त्यक्तिकजूमरूपत्वादस्येति । कैव शब्दः स्वरूपावधा-
रणे (सुहविमोयणतराए चवस्ति) अतिशयतः सुखेन विमोचनं
यियाजनं यस्मादसौ सुखविमोचनतरः । कप्रत्ययस्तथैव । अथवा
अन्यन्तं सुखापेयः सुखापेयतरः तथा अन्यन्तं सुखेनैव विमुञ्च-
ति यो देहि न स सुखविमोचनतरक इति मोहस्तु तद्विपरीतः एका-
न्तिकान्त्यक्तिकजूमस्वप्नावतयात्यन्तानुचितप्रवृत्तिहेतुत्वेनामन्त-
जावकारणत्वात् तयान्तरकारणजनितत्वेन मन्त्राद्यसाध्यत्वात्
कर्मकृत्योपशमदिनैव साध्यत्वादिन्यत एवाकम् (सुहवेयतराए
चव दुहविमोयणतराए चवस्ति) अतिशयतः दुःख वेद एव दुःख
विमोच्य एव चासाविनि ॥ (तत्थण मिथ्यादि) मोहजन्त्या-
म्माद इतगपेक्षया दुःखवेदनतरो भवति अनन्तसंसारकारण-
त्वात् । संसारस्य च दुःखवेदनस्वभावत्वादितरस्तु सुखवेद-
नतर एव एकभक्तिवत्त्वमिति । तथा मोहजोऽम्माद् इतरापेक्षया
दुःखविमोचनतरो भवति विद्यामन्त्रनन्त्रेयानुगृह्यतामपि वा-
तिकामां तस्यासाध्यत्वादिनस्तु सुखविमोचनतर एव जयति ।

मन्त्रमात्रेणापि तस्य निगृहीतं शक्यत्वादिति । आह च “ सर्व-
कर्मन्त्राद्यापि, यस्य न सर्वस्थ निगृहे शक्तः । मिथ्यामोहा-
न्मादः, स केन किञ्च कथ्यतां तुल्यः ” इदञ्च द्वयमपि चतुर्विधा-
तिदण्डके योजयन्नाह ॥

नेग्ग्या णं जंते ! कइविहे उम्मादे पप्पत्ते ? गोयमा !
दुविहे उम्मादे पप्पत्ते तंजहा जक्खावेमे य मोहणीज्जस्स
कम्मस्स उदणं । मेकेणट्ठेणं जंते ! एवं वुच्चइ णेरइया-
णं दुविहे उम्मादे पप्पत्ते ? जक्खावेमे य मोहणीज्जस्स
कम्मस्स उदणं गोयमा ! देवे वासे असुजे पोग्गस्से प-
क्खिवेज्जा । मेणं तेमि असुजाणं पोग्गज्ञाणं पक्खिवणया-
ए जक्खावेमे णं उम्मादे पाउणेज्जा मोहणीज्जस्स वा
कम्मस्स उदणं मोहणीज्जं उम्मायं पाउणेज्जा से तेणट्ठेणं
जाव उदणं । असुक्कुमाराणं जंते ! कइविहे उम्मादे पप्पत्ते ?
एवं जहेव णेरइयाणं णवरं देवे वासे मोहहिियतराए चव
असुजे पोग्गस्से पक्खिवेज्जा सेणं तेमि असुजाणं पोग्गज्ञा
णं पक्खिवणयाए जक्खापेसं उम्मादं पाउणेज्जा । मो-
हणीज्जस्स वा मेमं तं चव मे तेणट्ठेणं जाव उदणं एवं
जाव थणियकुमाराणं पुढविकाइयाणं जाव मणुम्माणं पए-
मिं जहा णेरइयाणं वागुमंतरजोइमियं वमाणियाणं जहा
असुरकुमाराणं ।

(णेरइयाणमिथ्यादि) पुढविकाइयाणमिथ्यादौ यदुक्तं जहानेरइ-
याणमिति तेन देवे वासे असुजे पोग्गस्से पक्खिवेज्जा इत्यन्तगृहावेशे
पृथिव्याविसृज्यध्यापितं वाणमन्तरत्यादौ तु यदुक्तं “ जहाअसुरा
णमिं तेन यज्ञावेशे पव व्यन्तरादिमन्त्रेषु देवे वासे मोहहिियतराए
इत्येतदध्यापितं मोहोन्मादाप्रापकस्तु सर्वसूत्रेषु समान इति ॥
ज० १४ श० २ उ० । प० मि. प्रकरणमन्त उम्मादस्तथा ॥

उहिं उणेहिं आया उम्मायं पाउणेज्जा तंजहा अरहंता
णमवमं वदमाणे अरहंतपन्नस्स धम्मस्स अवमं वदमा-
णे आयसियजवज्जायाणमवमं वदमाणे चाउवन्नस्स संघम्म
य अवमं वदमाणे जक्खावेमेण चव मोहणीज्जस्स कम्म-
स्स उदणं ।

अनन्तरं भ्रमणस्याहारग्रहणकारणान्यजिहितानीनि भ्रमणादे-
र्जीवस्यानुज्ञितकारिण उम्मादस्थानान्याह (उहीत्यादि) इदं च
सूत्रं पञ्चस्थानक एव व्याख्यातव्यं तत्र प० मि. स्यामैरात्मा
जीव उम्मादमुन्मत्ततां प्राप्नुयादुम्मादश्च महामिथ्यात्वप्रकृण-
स्तीर्थकरादीनामवर्णनादौ भवन्त्येवं तीर्थकराद्यवर्णनवदनकुपि-
तप्रवचनदेवताता वाऽस्या ग्रहणरूपो जयेदिति पाउण्त्तरण ।
(उम्मायपमायति) उम्मादः सङ्गृह्यं स एव प्रमादः प्रमत्तत्व-
माजोग्गत्वं नोम्मादप्रमादः । अथवाऽम्मादश्च प्रमादश्चाहितप्रवृ-
त्तिहिताप्रवृत्तिः उम्मादप्रमादः प्राप्नुयादिति । (अयमिति) अव-
र्णमश्लाघामवर्णनां वा वदन् वज्जन् वा कुर्वन्मित्यर्थः (धम्मस्सस्ति)
श्रुतस्य चारित्रस्य वा आचार्योपाध्यायानाञ्च चतुर्वर्णस्य भ्रमणा-
दिजेदेन चतुःप्रकारस्य यज्ञावेशेन चैवं निमित्तान्तरकृपितदेवा-
धिष्ठितत्वे मोहनीयस्य मिथ्यात्ववेदशोकादयेनेति । स्या० ६ उ० ॥

उम्माद (य) पत्त-उम्मादप्राप्त- त्रि० उम्मादमुन्मत्ततां प्राप्तः ।
उम्मादप्राप्तः । स्या० ५ उ० । मोहनीयकर्मोदयेन चित्तशून्यता-

मुपागते, वृ० ३ उ० । चातादिशेषादुन्मत्ततामुपागते, स्था० ५ उ० । उन्मादप्राप्ताया निर्गन्ध्याः प्रतिचर्या यथा—

(सूत्रम्) उन्मायपक्षिं निगद्यि निगद्ये गिरहमाणे २ नातिक्रम्य
अस्य व्याख्या प्राग्वत् अथाऽन्मादप्ररूपणार्थं भाष्यकारः प्राह ॥

उन्मत्तो ग्वत्तु दुविधो, जक्खावेसो य मोहणिज्जो य ।

जक्खावमाणं वृत्तो, मोहणे इमं तु बोच्छामि ॥

उन्मादः खलु निश्चितं द्विविधेऽपि प्रकारस्तथा यक्खावेशहेतुको यक्खावेशः कार्ये कारणोपचारात् । एवं मोहनीयकमोहयहेतुको मोहनीयवशाद् द्वैचकारो परस्परसमुच्चयार्थं स्थगितानेकजैदसंमुख की वा । तत्र या यक्खावेशो यक्खावेशहेतुकः सोऽन्तरसूत्रोक्तो यस्तु मोहेन मोहनीयोदयेन मोहनीयं नाम येनात्मा मुह्यति तच्च हाना-
वरणीयं मोहनीयं वा ऊष्टव्यं चान्यामयात्मनो विपर्ययापाद-
नात् । तेनास्तरश्च भद्रमपि तमुत्थाय ईयाद्युच्यमानं न विरुध्यत
(इमंतुत्ति) अयमन्तरमथ वक्ष्यमाणतया प्रत्यक्षीकृत इव
तमेवेदानीं वक्ष्यामि । प्रतिज्ञानं निवाहयति ॥

स्वर्गं दृष्ट्वा, उन्मातो अहव पित्तमुच्छ्राण ।

नद्यायणाणि वा ते, पित्तमि य सकृदादीणि ॥

रूप विद्यादेराकृतिरङ्गं च गुणाङ्गं रूपाङ्गं तद् दृष्ट्वा कस्या अप्यु-
न्मादो ज्ञेयः । अथवा पित्तमूर्ध्या पित्तोदकेणोपलब्धत्वाद्वातो-
दकेवशात् वा स्यादुन्मादः । तत्र रूपाङ्गं दृष्ट्वा यस्या उन्मादः ।
संज्ञातस्तस्यास्तस्य रूपाङ्गस्य विरूपावस्थां प्राप्तस्य दर्शना
कर्त्तव्या । या तु घातेनोन्मादः प्राप्ता सा निवाते स्थापनीया उप-
लक्षणमिदं तेन तैलादिना शरीरस्याभ्यङ्गा घृतपायनं च तस्याः
क्रियते । पित्तवशात्पित्तान्तायाः शर्कराक्षीरादीनि दातव्यानि
कथं पुनस्तं रूपाङ्गदर्शनोन्मादं गच्छेदित्याह ॥

दृष्ट्वा नरं काई, उत्तरविजुज्वितं मयणखित्ता ।

तेण विय स्वेण उ-हृम्पिकायमि निज्वित्ता ॥

काचिदप्यसत्या नटं दृष्ट्वा किंविशिष्टमित्याह । उत्तरवैकुण्ठिकमु-
त्तरकालनाथविष्णुनामराजोदिविचित्रकृत्रिमविजृम्भाशान्तिनं ततः का-
चि-मदर्नाशना उन्मादप्राप्ता भवेत् नत्रय यतना । उत्तरवैकुण्ठिका-
प्रसारणेन तैव स्वात्माधिकेन रूपेण तस्मिन्नुद्वेगने सति काचि-
दल्पकर्मा निर्विण्णा तवति तद्विषयं विरागं गच्छेत्तत्पर्यः ॥

पमावितो उ दुरुपो, उम्मं दिज्जति अ तीण पुरतो उ ।

स्ववतो पुण जत्तं, तं दिज्जति जण उहेति ॥

अन्यच्च यदि नटः स्वरूपो दुरुपतो भवति । ततः स पूर्वप्र-
ज्ञाप्यते प्रज्ञापितश्च सन् तस्या उन्मादप्राप्तायाः पुरतः उन्म-
रुप यत्तस्य मण्डनं तत्सर्वमपनीयते । ततो विरूपरूपदर्शन-
तो विरागो भवति । अथास्ती नटः स्वभावेन एव रूपवान्
अनिशायिनाद्भुतरूपेण युक्तः ततस्तस्य भक्तं मदनफलमिष्ठा-
दिकं नदीयते येन भुक्तेन तस्याः पुरतः उद्भवति उद्भवति
उद्भवतं च कुर्वन् किलासो जुगुप्सनीयो भवति ततः सा तं
दृष्ट्वा विरज्यते इति ।

गुज्जगमि उ विपदं, पजावेज्जण खरगमादीणं ।

तद्विरपणं विरागां, तीमे तु हवेज्ज दृष्ट्वा ॥

यदि पुनः कस्या अपि गुह्याङ्गं उन्मादो भवति रूपलाघवया-
द्यप्यस्ततः खरकादीनां द्युल्लसकप्रभृतीनां विकटं मद्यं पाययि-
त्वा प्रमुसीकृतानां पथि मद्योदालखरगिटतसर्वशरीराणामत
एव मत्तिकाभिणिभिणायमानानां (तदायलेत्ति) तस्य गु-
ह्याङ्गस्य मद्योदालनादिना बोधनीभूतस्य दर्शना क्रियते । त-

च्च दृष्ट्वा तस्या आर्थिकाया विरागो भवेत् । ततः प्रगुणी भव-
ति । वृ० ६ उ० ।

उन्मादप्राप्तस्य भित्तोः प्रतिचर्या यथा ॥

उन्मायपक्षं जिकुं गिरायमाणं नो कप्पणं तस्म गणा-
वच्छेयस्म निवृत्तित्वा गिलाणं करणियं वेयावकियं जाव
ततो रोगातकातो विष्णुको ततो पच्छा ब्रह्मस्सगे नामं वव-
हारे पच्छवियन्वे सिया इति ।

अस्य व्याख्या पूर्ववत् । उन्मादप्ररूपणा तु निर्गन्ध्या इव
नवरं पुरुषाभिलापः कार्यः ॥ कुल्लकस्य घातेन पित्तं चान्मा-
दयतनामाह ।

वाते अज्जगमिणेह, पज्जाणादी तद्वा निवाण य ।

सकरोवीरादिदि य, पित्तचिगिच्छा उ कायव्वा ॥

घाते वातनिमित्ते उन्मादे तैलादिना शरीरस्याभ्यङ्गः क्रिय-
ते स्नेहपायनं घृतपायनमादिशब्दास्तथाविधान्यचिकित्सापरि-
ग्रहः तत्कार्येण तथा निवाते स्थाप्यते । पित्तवशादुन्मत्तभी-
तस्य शर्कराक्षीरादिभिस्तस्य चिकित्सा कर्त्तव्या ॥ व्य० २ उ० ।

उन्माद (य) पमाय-उन्मादप्रमाद-पुं० क० स० । उन्मादः

सप्रहृत्यं स एव प्रमादः प्रमत्तत्वमाभोगशून्यतोन्मादप्रमादः ।
गृहावेशादुपयोगशून्यतायाम्, उन्मादश्च प्रमादश्च समाहारद्व-
न्द्वः । अहितप्रवृत्तिहिताप्रवृत्त्याः, न० । स्था० ६ उ० ।

उन्मि-उन्मि-पुं० स्त्री० ऋ-मि-अतैरुच् । महाकल्लोले, ज्ञा०
१ अ० । भ० । स्था० । सम्याधे, कल्लोलाकारेजनसमुदाये,
भ० २ श० १ उ० । ज्ञा० । प्रकाशे, वेगे, यत्तस्यकोचरेखायाम्,
पीडायाम्, उत्कण्ठायाम्, बुभुक्षादिषु पदेषु देहमनः प्राणानां
यथायथं धर्मेण अश्वगती, स्त्री० । वाच० ॥

उन्मिमात्रिणी-उन्मिमात्रिणी-स्त्री० जम्बुद्वीपे मन्दरस्य पर्वत-
स्य पश्चिमतः शीतोदाया महानद्या उत्तरेण बहन्त्यामन्तर्नद्याम्,
स्था० ३ उ० । “ सुवप्ते विजयं जयंती रायहाणी उन्मिमात्रि-
णी णई ” “ सुवप्ता विजयां जयन्ती राजधानी उन्मिमात्रिणी
नदी ” ज० ४ व० १ प्रश्न० । “ दो उन्मिमात्रिणीओ ” स्था० ३ ।

उन्मिद्वान-उन्मिद्वान-न० प्रादेमीलेः उ । ४ । ३१ । इति उदः
परम्य मीलेगन्त्यस्य द्वित्वम् वा । प्रा० । विकारो, चक्रादेः
पुटविन्दे, भावे घञ् । उन्मीलोऽप्यत्र । वाच० ॥

उन्मिद्वान-उन्मिद्वान-न० उद-मील-जावे-त्तः । उन्मीद्वाने, अनु०
विकसिते, अनुद्विते च । निच-कर्मणि क्तः । प्रकाशिते, भेदित-
मुद्वाने नेत्रादी “ ततो उन्मिद्वानाण तस्म नयणाणि ”
आ० म० द्वि० । “ पञ्जरुन्मिद्वानाणिकणगयुजियागं ” पञ्ज-
राद् उन्मात्रितमिव बहिष्कृतमिव पञ्जरोन्मीद्वानमिव । य-
थाहि किञ्च किमपि यस्तु पञ्जरात् वंशदिमयप्रच्छादनविशेषात्
बहिष्कृतमन्य-तमावनपच्छायत्वात् ग्राभते । तथा तदपि विमान-
मिति भावः । जी० ४ प्रति० । स० ॥

उन्मि (म्मी) वीह-उन्मिवीचि-स्त्री० उर्मयश्च वीचयश्च म-
हाकल्लोलेषु, नहस्यकल्लोलेषु च ६ न० । उन्मीणां विविकत्वे, न०
१६ श० ६ उ० । स्था० । “ उन्मीवीहं सहस्सकल्लिय ति ” ॥
उर्मयः कल्लोलास्तल्लक्षणा या वीचयस्ता उर्मिवीचयो वीचि-
शब्दो हि लोकजनगर्थाऽपि रुढोऽथवोर्मिवीच्योविशेषो गुरुचक्ष-
घुत्वल्लक्षणः कन्निद्धीचिशब्दो न पठ्यते एवेति उर्मिवीचीनां
सहस्रैः कल्लिनां युक्तो यः स तथा । स्था० १० उ० ।

उन्मिमिय-उन्मिपित-त्रि० उद-मिप-क्त-प्रकुल्ले, किञ्चिप्रका-

शिते, बाच० । उन्मीक्षिते, ज० १४ श० १ उ० । भावे क्तः ।
उन्मेषे, “ उन्मिसियणिमिसियंतेरेण ” उन्मिषितनिमिषितान्त-
रेण यावत्ता अन्तरेण व्यवधानेन उन्मेषनिमेषा क्रियेते तावदन्तर-
प्रमाणेन । जी० ३ प्रति० ।

उन्मिषम्-उन्मिष-न० सचित्तसम्मिषे, तदज्ञेदोपचागत्स-
ममे एषणादोषे, प्रथ० ६७ हा० । “ वीयादि उन्मीसं ” वीजा-
द्युन्मिषं वीजकहरितादिभिर्यदुन्मिषमुच्यते । पचा० १३ विष० ।
यदा अनाजोणेन अविचार्यैव बुद्ध्याबुद्धाहारं सम्मील्याददाति
तदा सप्तम उन्मिषितदोषः । उक्त० २४ अ० । देवद्वयं खण्डा-
दि सचित्तेन धान्यकणादिना मिश्रं दत्त उन्मिषम् । ध० ३ अधि० ।

अमणं पाणं वावि, खाडं साडं तहा ।

पुणंसु होज्ज सम्मीसं, वीएमु हरीएमु वा ॥ ५७ ॥

तं जवे जत्ताणां तु, मंजयाण अकप्पियं ।

दिंतियं पणिआइक्खे, न मे कप्पे तारिमं ॥ ५८ ॥

पानकं वापि खाद्यं स्वाद्यं तथा पुण्येर्ज्ञानिपाट्वादिभिर्भेद-
भिश्च वीजैर्हरितैर्वैति तादृशं भक्तपानं तु संयतानामकल्पक
यत्तद्वैवमतो ददता प्रत्यावर्तित न मम कल्पते तादृशमिति ॥
दश० ॥ अ० । (अस्य जेदादि-उन्मिषप्रदणनिषेधश्च एषणा शब्दे
वक्ष्यते) अत्र प्रायश्चित्तम् “ उन्मीसं अणंते चउगुरुपच्छित्तं चउल्लह
मीन्ममीसं अणंते मासगुरु परिसे मासउह त्रित्तं चउसु वाणेषु जे
तिमि तेसु सछाणपच्छित्तं ” पं० चू० । “ प्रायश्चेन मिश्रं वस्तु-
मात्र, त्रि० । आच० । “ कम्मममीसगा सगीरा, ” कर्मणोऽन शरी-
रेणोन्मिषाणि । स्या० ५ हा० ।

उन्मीझणा-उन्मीझना-स्त्री० प्रजवे, विशेष० ।

उन्मीझिय-उन्मीझित-त्रि० उद्-मी-न-क्त-प्रादेमीतिः ८ । ४ ।

३१ । इति उद्ः परस्य मीत्ररन्त्यस्य द्वित्वाच्चावे रूपम् । प्रा० ।
उन्मेष, विपा० १ श्रु० ७ अ० । “ पंजकम्मिषियव्यमणिक्कणगयू-
भियागा ” पञ्जरदुन्मीझित इव बहिष्कृता इव पञ्जरोन्मीक्षिताः ।
रा० । उन्मीक्षितमुन्मिषित स्मितमुन्मिषितमिष्याद्विपर्ययाः । विशेष० ।

उन्मुक्क-उन्मुक्त-त्रि० उद्-मु-क्त-क्त-कर्त्तृ क्तिने, आ० । परित्यक्ते,
विशे० ॥ “ उन्मुक्कमण्मुक्के, उन्मुच्चते य केसलंकारे ” आ० म०
द्वि० । प्राक्कल्येन मुक्ते, “ ते वीरा वंघण्मुक्का नायकस्त्रेति जीवि-
यं ” सूत्र० १ श्रु० ९ अ० ।

उन्मुक्ककम्मकवय-उन्मुक्तकर्मकवच-पुं० सकलकर्मवियुक्तवा-
न्सिद्धे, आ० ।

उन्मुक्कवाडभाव-उन्मुक्तवाडभाव-पुं० स्त्री० न्यक्तबाल्ये जाताष्टव-
र्षे, “ सेवियणं दारप उन्मुक्कवाडभावे विमायपरिणायमेत्ते ” कर्म० ।

उन्मुयणा-उन्मुचना-स्त्री० परिशाननायाम्, आच० ५ अ० ।

उन्मुलणा-उन्मुलना-स्त्री० उत्पादने, “ उन्मुलणा सरीराओ ”
वृक्षस्योन्मुलनेचोन्मुलना निष्काशनं जीवस्य शरीरादेर्हादिति”
त्तितिया मौणी हिंसा । प्रश्न० १ हा० ।

उन्मेष-उन्मेष-पुं० उद्-मिष-घञ्-अक्रियापारविशेषं, “ आग-
मणगमणजासुम्मसमणजोगकायजोगा जेयावणे तहप्पगारा च-
हसजावा सव्ये ते ” ज० १३ श० ४ उ० ।

उन्म (ण)-उ (क्त)प्यन-त्रि० उ-अ-आधारं-मनिक्-वाङ्महस्वः ।

पञ्जरमम्मसहस्रं ८ । २ । ७४ इति पञ्चभागस्य मकारान्तो हः ।
प्रा० । मीर्मर्ती, कर्त्तृ-मनिक् । आतपं, शयसहवर्षेषु, वाच० ॥

“ अणुमोदणउन्महादिणे दोसा ” उप्मा नाम तेनाऽन्येन रुध्यण

तस्य रागिणो हस्तादौ परिताप आदिशब्दाद्यदि द्रव्यमसौ तत्र
प्रक्षिपति । वृ० २ उ० ।

उन्महातिम-युष्मादृश-त्रि० युष्मद्-दृश-कञ्-आत्वं पैशा-
च्याम् । यादृशादेर्दुस्तिः ८ । ४ । १६ । इति (द) इति दृश
इत्यस्य स्थाने तिरादृशः । जयादृशे, प्रा० ॥

उन्महामस-ऊष्मावशेष-पुं० मनागपि ऊष्मे, “ उन्महासेसो विसिही
होतं हर्षि ” आच० ५ अ० ।

उय-उत-अव्य० अपिशब्दार्थे, विशेष० “ उतामृतस्येशानो यद्वे-
नातिरोहति ” आ० म० द्वि० सुतरामिति शब्दस्यार्थे, “ किमुयकुम्-
वादिस्स ” आच० ५ अ० । विकल्पे, समुच्छये, धितके, प्रक्षे, अन्यर्थे
च । वाच० ॥

उयप्पेमाण-प्रवर्त्तयन्-त्रि० निरञ्चीनं कुर्वति, “ उत्तारेमाणे वा
उयप्पेमाणे वा जीवहिं ” आच० २ श्रु० ॥

उयत्तिय-अपट्टय-अव्य० अपवर्त्तनं कृत्येत्यर्थे, “ उयत्तियाणं
गिणहादि, तहप्पगारं पाणगजात्तं ” आच० ३ श्रु० ॥

उयाय-उपयात-त्रि० उपगते, “ महासिद्धाकटंग संगमं उयाय
पुरां य से सक्के ” ज० ७ श० ९ उ० ॥

उय्हे-यूयम्-युष्मद्-जम्-यूयवर्गो-जस्ति । इति यूयादेशः ।
ऊं प्रथमयोरम् इति जसोऽमादेशः । पा० व्या० । भे तुज्जे उ-
ज्जे तुम्हे तुय्हे उय्हे जम्मा । ८ । ३ । ९ । इति जसा सहित-
स्य युष्मच्छब्दस्य उय्हे आदेशः । प्रा० । “ उय्हेचिद्वह ” प्रश्न०
युष्मान्-युष्मद् शस् । वो तुम्मे उज्जे तुय्हे उय्हे जे शम्मा ”
८ । ३ । १० । इति शम्मा सहितस्य युष्मच्छब्दस्य उय्हे आदेशः-
‘ उय्हे पेच्छामि ’ प्रा० ॥

उर-पुं० उरस-न० ऋ-असुन् धातोर्लृङ्-उपरः । स्नमदामशिशोः
नतः ८ । १ । ३१ । इति उरः पुंलिङ्गत्वम् । प्रा० । वक्तासि, स्था० १०
गा० हृदये, प्रश्न० ७ हा० । अप्यानामङ्गानां द्वितीयेऽङ्के, “ सीसमु-
रोयगपिट्ठि ” आ० चू० ३ अ० । उक्त० । नि० चू० । प्रहा० ।
“ उरे विथमाय ” ऊर्ध्वमागम्या ज्ञापयता उरसि, विस्मृतनया
उरसां विस्तीर्णत्वात् । आ० । “ उरसि द्वावेह ” उरसि दापयति ।
विपा० । “ उरणरिसन सरं ” स्था० ७ हा० । शोभने, स्था ४ हा० ।
उरंउर-उरउरस्-न० साकृच्छब्दार्थे “ चाउरगिण पि उरउरे गि-
गिहत्तप ” वि० ३ अ० ।

उरकदग-उरःकटक-न० उरं नृदयं तदेव कटकमुरःकटकम् ।
उरोरुपे कटकं, अनु० ॥

उरग-उरग-पुं० स्त्री० उरसा गच्छति उरम्-गम-र । सलोपश्च
सपे, अष्ट० । “ उरगगिरिजल्लणसागर-नहतवतरुणसमो अ जों-
होह । जमरमियधरणि जल्लरुह-रधिपवणसमो अ सो समणो ” अनु०
उरगवर-उरगवर-पुं० नागवरं, हा० १६ अ० ।

उरगवीहि-उरगवीथी-स्त्री० उरगसंहका र्थार्थी उरगवीथी ।
सुकादेरुगसहोऽङ्कजागे, स्था० १० हा० । (वीहीशब्दे रूपम्)

उरच्छन्द-उरउच्छन्द-पुं० कवचे, हैम० ।

उरन्थ-उरःस्थ-त्रि० । हृदयस्थितं, “ उरन्थदीणाग्मासवीरुण
ण ” कल्प० ॥

उरतव-उरस्तपस्-न० क० स० इह लोकाद्यांशशारहितत्वेन सो
जने आजीवकतपोभेदे, स्था० ४ हा० ।

उरपरिमप्यत्तयर्पाविंदियतिरिक्खजोणिय उरःपरिसर्पस्थल-

चरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक-पुं० उरसा वक्त्रसा परिसर्पन्ति संचर-
न्तीति उरःपरिसर्पास्ते च ते स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका-
श्च उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः । उरःपरिसर्प-
स्थ लचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनेदे, तज्ज्ञेदा यथा ।

से किं तं उरपरिमप्यलयरपंचिंदियतिरिक्त्वजोणिथाश्चउ-
र्विहा पमत्ता तंजहा अही अयगरा आमात्रिया महोरगा ।
अथ केने उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः । सूरि-
गह उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चतुर्विधाः प्रह-
मास्त्वथा । अहयाऽजगरा आसात्रिया महोरगाः । प्रह्मा १ पद ।
अनु० । स्था० । जी० । एतेषामेव मेदानामवगमाय प्रह्ननिर्यचनसु-
त्राणि तानि च अष्टादिशब्देषु छप्यन्ति । तिविहा उरपरिमप्या
पमत्ता तंजहा इत्यौ पुरिमा णपुंसगा " उरःपरिसर्पमात्रेणाप-
बाधः । सं० ।

उरपरिमपिणी-उरःपरिमपिणी-स्त्री० उरः परिसर्पस्त्रियाम,
ततज्ज्ञेदा यथा " से किं तं उरपरिमपिणी ओ २ तिवि-
धाओ तंजहा अहीओ अयगरीओ महोरगीओ सेत्ते उरप-
रिमपिणी " जी० २ प्रति० ।

उरुज-उरुज-पुं० स्त्री० । उरु उक्तं जमति जम० ड० पुं० ।
रुतोपः । मेष, प्रह्न० १ डा० । सूत्र० । उरणे, रा० । उपा० ।
अस्य निक्षेपः ।

णिकवेवं उ उरुजे, चनुविहो दुविहोडो दव्वमि ।

आगमणोआगमतो, णो आगमतो य सो तिविहो ॥

निक्षेपो न्यासस्तुः पुं० उरुजे उरुजविषय चतुर्विधश्चतुः प्रकाशे
नामस्थापनाद्व्यभावादेतत् । तत्र नामस्थापने कृष्णे णेति ।
द्वयोरुत्तमा०-विधयो नवति द्वय इति द्वयविषय आगमतो नो
आगमतश्च तत्रागत उरुजशब्दार्थकस्तत्र चानुपयुक्तो नो आग-
मतः पुनश्चस्य पुनरर्थत्वात् स इति द्वयोरुत्तमाविधोऽभिधेदः ।

तत्रैविध्यमाह-

जाणगमरीरजविण, नव्वरिंत्ते य सो पुणो तिविहो ।

एगजविणवप्पाउ य, अजिमुहोतो णामगोत्ते य ॥

आगमरुजशब्दार्थकस्य निक्षेपज्ञानतत्त्वगतं शरीरमुच्यते भ-
व्यशरीरोरुजस्तु यस्तावदुत्तमा-शब्दार्थे न जानाति काज्ञाने च
ज्ञास्यति तस्य यच्चरीरं तद्व्यापारिक्तञ्च ताज्यां हशरीरमव्य-
शरीरोरुजशब्दां व्यतिरिक्तं भिन्नस्तद्व्यापारिक्तः । चः समुच्चयं
स तद्व्यापारिक्तः पुनस्त्रिविधस्त्रिभेदस्त्रिविध्यमेवाह । एकस्मिन् भवे
तस्मिन्नेत्यातिज्ञाने जायते एकजयिका याऽनन्तर एव भवे उरुज-
तयोन्वत्स्यते तथा स एवोरुजायुर्बन्धानन्तरं वक्रमायुरनेनेति
बद्धायुष्क उच्यते । तृतीयमाह- (अभिमुहो नामगोत्तयति)
आपत्तादभिमुखनामगोत्रश्च तत्राजिमखे संमुखेऽन्तरमेहोतोनन्तर-
जावितया नामगोत्रं उरुजसंबन्धिनी यस्य स तथाकान्तरमुहोतोनन्-
तरं मेवोरुजजवजायतीति गाथार्थः । भावोरुजमाध्ययननामनिबन्धः

उरुजानुण मेगापं, वेदेतो जावतो उरुजो उ ।

तत्तो समुच्चियमेणं, उरुजिज्जंति अज्जयणं ॥

उरुजे य कागणीअं, पण्यववहारमागरे चैव ।

पंचवेते दिट्ठं-ता उरुजिज्जम्मि अज्जयणे ॥

उरुजः ऊरणकस्तथायुश्च नाम च गोत्रं च उरुजायुर्नामगोत्रं
यदुदयादुरो भवति चैव्यजनुभवन् भावतो भावमाश्रित्यो-
रुजस्तुशब्दः पर्यायास्तिकमतमेतदिति विशेषणार्थस्ततो भा-
वोरुजद्वयान्ततयेहाभिधेयात्समुत्थितमुत्पन्नमिदमिति प्रस्तुतं

यस्मादिति गम्यते (उरुभिर्जति) उरुश्रीयं गहादित्वाच्छेषि-
कछप्रत्यये इति तस्मादध्ययनं प्रागुक्तमुच्यते इति शेष इति
गाथार्थः ॥ उरुजस्यैव जेह प्रथममुच्यमानत्वात् बहुवक्तव्य-
त्वाच्चेत्थमुक्तमन्यथा हि काकायादयोऽपि दृष्टान्ता इहाऽभि-
धीयन्त एव तथा चाह निर्युक्तिरुत् (उरुमे गाहा) उरुज
उत्तरूपः काकणिर्विशतिः कपर्दिका (उरुमेयति) चशब्दस्य
भिन्नक्रमत्वात्काकणिश्च (अंबपर्यास) आम्नकमात्रफलं
व्यवहारश्च क्रयविक्रयरूपो वर्णिगधर्मेऽस्य गम्यमानत्वात्
सागरश्च समुद्रः । चः सर्वत्र समुच्चयं एवावधारणे भिन्नक-
मश्चैवं योज्यते पञ्चवेते न तु न्यूनाधिका दृष्टान्ता उदाहर-
णानि उरुश्रीये उरुभ्रनाभ्यध्ययने इति गाथार्थः ॥

संप्रति यदर्थसाधर्म्यादुत्तमस्य दृष्टान्तता तदुपदर्शनायाह ॥

आरंजो रसंगही, दुगमगणं च पव्ववातो य ।

उवमा कया उरुजे, उरुजिज्जम्म णिज्जुत्ती ॥

आउरविणाई एयाई, जाई वरुणादिता ।

सुज्जनाणेहिं द्वाडाइ, एयदीहाउ दव्वगणं ॥

आग्मणमारम्भः पृथिव्याद्युपमहोरगस्य मधुरादिपुष्टिर-
भिकाङ्गा रसेगृह्णितुर्गतिगमनं च नरकतिर्यगादिषु पर्यटनं
प्रत्यपायश्चैव शिखण्डेदादि वच्यते हि ' शिखण्डेऽक्षुण्णमुज्जत ' इति
शिखण्डेदाद्यानर्गैद्रोपगतस्य दुर्गतिपाते दुःखानुभवना-
दिरूपमा सादृश्यते । दर्शनरूपा प्रक्रमादेर्मिरेचाग्मभादिभिरर्थः
कृताविहिता उरुजे उरुजविषया । इदमुक्तं भवति । सांप्रतेक्षिणो
हि विषयामिषगृह्यः तांस्तानाग्मभानाग्मभान्ते आरभ्य चाप-
नितकर्मभिः कालसंकरिकादिवादिहं दुःखमुपलभ्य नर-
कादिकां दुर्गतिमाप्नुवन्तीत्युरुजोदाहरणत इहापदर्श्यते । का-
कगयादि साधर्म्यदृष्टान्तोपलक्षणं चैतदुत्तमस्य निर्युक्ति-
रिति निगमनमेतदिति गाथार्थः ॥ २० ॥ उरुजद्वयान्तश्चैवम् ॥
इत्यर्वासेतो नामनिष्पन्ननिक्षेपः ।

संप्रति सूत्रालापकनिक्षेपस्यावसरः स च सूत्रे सति भवती-
त्यतः सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयम् ॥

जहा एसं समुहिसं, कोइ पोसज्ज एद्वयं ।

ओयाणं जवसंदिज्जा, पोसज्जावि मयं गणे ॥

यथेत्युदाहरणोपन्यासे आदिश्यते आज्ञाप्यते विविधव्यापा-
रेषु परिज्जोऽस्मिन्नायान इत्यादेशोऽभ्यर्हितः प्राहुणकस्तं
समुहिश्याश्रित्य यथासौ समेप्यति समागतश्चैनं भोदयत
इति कश्चित्पराकापायनिर्गपेक्षः पापयेत्पुं कुर्यादेतलकमूर-
णकं कथमित्याह आदने भक्तं तज्जोग्यशेषापोपलक्षणमेतत्
यवसमुज्जमापादि दद्यात्तद्व्रतो ढौकयेत्तत एव पोपयेत् पुन-
र्वचनमादख्यापनाय अपिः संभावने संभाव्यत एव एवं वि-
धः कोऽपि गुरुकर्मणि स्वकाङ्क्षे स्वकीयगृहप्राप्तेः अन्यत्र
निर्युक्तिः कदाचिज्जोदनादि वास्यतीति स्वकाङ्क्षे इत्युक्तः ।
यदि वा (पोसिज्जाविसयंगोत्ति) विशान्यस्मिन्निति विष-
यो गृहं तस्याङ्गं विषयाङ्गं तस्मिन्नथवा विषयं रसलक्ष-
णं वचनव्यत्ययाद्विविषयान्ता गणयन् संप्रधारयन् धर्मेतिर-
पेक्ष इति भावः । इहोदाहरणं संप्रदायादवसेयम् " जहेगो
ऊरणगो पाहुणयनिमित्तं पोसिज्जति सा पीणियसरीगे सु-
गहातो हालिदादिकयंगरागो कयकलचूलओ कुमारगायणं
णाणाविहंदि कीडाधिसेसेहि कीडावेति तं च वच्छगो एवं
लालिज्जमाणं दृष्ट्वा माऊण लेहेण गोत्रियं दोहपण य तयण-
कंपाम् मुक्कमवि खीरं न पिबति । रोसेण ताण पुच्छिओ भणइ

ਦੁਰਘੋਸ਼

अम्मो एस्स गं वियगो सत्वेहिं एएहिं अम्ह सामिसालेहिं
इट्ठेहिं जवजोगासरंणिं तदुवओगेहिं अलंकारविसेमेहिं अलं-
कारितो पुत्त इव परिपालिज्जह अहं तु मंदमग्गो सुक्काणि
तग्गाणि कोहं वि लभामि ताणि वि न पज्जस्सिगाणि एवं पा-
णियं पि ग य मे को वि भालेति । ताए भस्सन्ति पुत्त आतुरच्चि-
प्पाहं ” गाहा । जहा आतुरो मरितुं कामो जमगानिपच्छं वा
अपच्छं वा तं दिज्जनिते स एवं नंदिओ मारिज्जिहस्सि ज
हा तदा पेच्छंहिस्सि इति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥

ततः कीदृशो जातः किञ्च कुरुते इत्याह ॥

तत्रां स पुंश्च परिचुदे, जायमेण महोदर ।

पाणिण विउले देहे, आएसं पणिकंभए ॥

तत इत्योदनादिदानाङ्गेनौ पञ्चमी स इत्युग्नः पुष्ट उपचि-
तमांस्तथा पुष्टिभाक्क परिहृद्ः प्रभूः समर्थ इति यावत् ।
जातमेव उपचितचतुर्थधानुगत एव महोदगे बृहज्जठरः प्रा-
णितस्तर्षितौ यथासमयमुपदौकिनाहारन्यादेभिरेव हेतुभि-
र्यिपूले विशाले देहे शरीरे सति यस्य च भावेन भावलक्षण-
मिति स्वप्नी किमित्याह । आदेशं प्रतिकाङ्क्षेति पाठान्तरतः
परिकाङ्क्षति धेच्छति नचाम्य तत्त्वतः प्रतिपालनमिच्छा च
संभवत्यतः प्रतिकाङ्क्षनीव प्रतिकाङ्क्षनीन्युपमाथोऽवगन्तव्यः
एवं परिकाङ्क्षतीत्यप्रापीति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ स किमेव चिर-
स्थायी स्यादित्याह ॥

जाव न पड़ आणसे, ताव जीवइ में फुही ।

अहपत्तम्मि आपम्, मीमं त्तिणं जुंजइ ॥

आवर्द्धितं काष्ठावधारणं नैति नायति कोऽसावादेशस्तावन्तो-
त्तरकाष्ठं जीवति प्राणान् धारयति (सैदुद्दिष्टि) आकारप्रये-
षात्स इत्युरग्नो दुःखी सन्नधत्वा अभ्यमाग्नमिवास्याद्वनदाना-
नैति तत्पत्नो दुर्गन्धैराश्रयति दुःखी (ब्रह्मपक्षमि आणसे)
अथानन्तरं प्रातः आगते आदेशे श्रिता अस्मिन् प्राणा इति शि-
रस्तच्छिन्ना द्वित्रा विधाय नृज्यते तेनैव स्यामिना पाहुणकम-
हितेनेति शेषः । संप्रति संप्रदायशेषमनुश्रियते ततोऽसौ “यच्छ-
गो जतो नैदियं पाहुणगेषु आगणसु च हिज्जमाणं दट्ठुं तिसितो
वि भण्णं माकण्णं थणं णाज्जन्नसन्ति । ताण् जण्णं किं पुत्तं भय-
त्तीतांसि ण्हणं पण्हयं पि मे ण पिरासि तेण भण्णं अम्म कअो
से थणाभज्जासो णणु सोवराओ णदिओ अज्जं कंहिं वि पाहुण-
ण्हिं आगण्हिं मम अगगतो वि गगजीहो वि बोद्धनयणां वि-
स्सं रसंतो अत्तणो असरणो मारिओ तम्मयाआ मे कअो पा-
उद्धिच्छा तओ ताण् जण्णं पुत्तं ! णणु तदा जेव कंहियं जहा आउ-
गच्छिणां एयां एस संविवागो अणुपत्तो एस दिघ्ठो ” इति
सूत्रार्थः । इत्थं दृष्टान्तमभिधाय तमेवानुघट्टन् दार्ष्टान्तिकमाह ।

जहा खलु से उगने, आएसाए समीहिण ।

एवं बाले अहम्पिहं, इहर्हं नग्याउयं ॥

यथा येन प्रकरणे स्वसु निश्चये स इति प्रागुक्तरूप उरश्च आदेशाय आदेशार्थं समीहितः कल्पितः सन् यथा यस्मै भविष्यत्यादेशं परिकल्पनीत्यनुवर्तते तथामनुनैव न्यायेन बाह्याऽहोऽधर्मो धर्मविपरकः पापमिति यावत् इष्टोऽजितपिताऽस्येत्यधर्मिष्ठः आहितादेराकृतिगणत्वादिप्रज्ञादस्य परनिपातः । यद्वाऽधर्मगुणयागादधर्मोतिज्ञानेनाधर्मोऽधर्मिष्ठ इह ईदृते बाह्यतीत्य तदनुकृताचारतया किं नरकायुष्कं नरकप्रीधितमिति सूत्रार्थः ।

उक्तमेवार्थं प्रपञ्चयितुमाह ।

हिंसे वादो मुमावाई. अरुणम्पि विद्वोवण ।

अक्षदत्त हरे तेणे, माई कन्नु हरे मढे ॥

इत्थीविमयगिष्ते य, महारंजपरिगहे ।

चुंजमाणे गुरं मंसं, परिवृढे परंदमे ॥

अयककरजार्ड य, तुंदिक्वे चिय झोहिण ।

आउयं नरए कंवे, जहाएसं च एझए ॥

दिनस्तीत्येवं शीतो हिंस्रः स्वभावतः प्राणव्यपरोपणकृद्वायोऽ-
हः पाठान्तरतश्च कथ्यति हेतुमन्तरेणापि कुण्पतीत्येवं धर्मा मो-
र्धा मृषाऽश्लोकं वदति प्रतिपादयतीत्येवं शीतो मृषावादी अच-
नि मार्गे विसृज्यति मुष्णातीति विलोपकः । यः पथि गच्छतां ज-
नान् सर्वस्वहरणतो ह्युपगति (अन्नदत्तहरोति) अन्येभ्यो दत्तं
राजादीनां विस्तीर्णं हरत्यापान्तरात्त एवाच्छिन्नतन्त्यन्यदत्तहरः ।
अन्यैर्वा अदन्तमनिसृष्टं हरत्यादत्ते अन्यादत्तहरो ग्रामनगरादिषु
चौर्यवृत्तं अत एव बाह्योऽहो विस्मरणशीलः स्मारणार्थमेतदिति
न पौनरुक्त्यं सर्वायस्थानं वा बाह्यत्वव्यापनार्थं पाठान्तरतश्च
स्तेन्येनैवोपकल्पितात्मवृत्तिः । यद्वा अन्य दत्तहरोऽन्यादत्त प्र-
स्थितेन्द्रादिनोपायं न अपहरति स्तेनः केनादिखननेनेति विशेषो मा-
यी वञ्चनैकचित्तः । कम्बुहरः कण्टकस्यार्थं हरिष्यामीत्येवमध्यय-
सायी शठो यक्ताचारः तथा स्त्रियश्च विषयाश्च स्त्रीविषयास्तेषु
गृहोऽभिकाङ्क्षावान् स्त्रीविषयगृहश्च प्राक्वन्महानपरिमितः
आरम्भोऽनेकजनपञ्चानकृद्वापारः परिग्रहश्च धान्यादिदंसन्वयो
यस्य न तयोक्तो लुब्धानोऽन्यवहरन् मुरां मांसं पिबितं (परि-
वृढास्ति) परिवृढः प्रलुरुपचितमांसशोणिततया तत्तत्क्रियात्ममयं
इति यावत् । अत एव परानन्यान् दमयति न्यक्तृत्यानिमनकृत्ये-
षु प्रवर्तयतीति परेदमः । किञ्च अजग्गगस्सस्य कर्कुरं यच्च-
णकवज्जदयमाणं कर्कुरायत्तं तच्चेह प्रस्तावा-मदो द-तुग्गमनिपक्वं
वा मांसं तज्जोर्जा वाऽत एव तुन्दितो जातवृहज्जतरश्चित्तमपचय-
प्राप्तं लोहितं शोणितमस्येति चित्तशोहितः । शेषधानूपवृत्तकणमे-
तत् आयज्जोवितं नरकं सीमन्तकादौ काङ्क्षतीव काङ्क्षानि
तद्योगकम्मार्म्भितया कमिय क इवेत्याह (जहाएसं च एरु-
णत्ति) आदेशमिव यथैरक उत्तरुप इह च हिंस्रे इत्यादिना-
साईश्लोकनारम्भे उक्तां जुंजमाणे सुग्गमित्यादिना चाईइये-
न रसगृहिः आयुपमित्यादिनाचादैनं दुर्गतगमनं तत्प्रतिपाद-
नान्चायेतः प्रत्युपायाभिधानमिति सूत्रार्थः ॥ इदानीं यदुक्तमा-
युनरकं काङ्क्षतीति तदनन्तरमसौ किं कुर्यात् इत्याह । यद्वा
साक्षादैहिकापाय दर्शनायाह ॥

आमणं सयणं जाण, वित्तं कामे य जुंजिया ।

दुस्माहमं धाणं द्विच्चा, बहु संचिणिया रयं ॥

तत्रो कम्पगुरुजंत, पच्चप्पसापरायणं ।

अथर्वशाखायाणसं, मरणं तस्मिन् सीयत् ॥

आसनं शयनं यानमिति प्राग्वज्रयं भुक्तेति संबन्धनीयं
वित्तं द्रव्यं कामान्मनोऽश्वत्थादीन् भुक्तवोपभुज्य (दुस्साह-
डंति) दुःखेनात्मनः परेषां च दुःखकरणेन सुप्तादिरतिशय-
नाहतमुपाजितं दुःस्याहतम् । यदि वा प्राकृतत्वात् दुःखेन
संहृतयते मीलयतेस्मिति दुस्संहृतं धनं द्रव्यं हित्वा आसना-
गुपभोगेन श्रुताद्यमद्वयेन च त्यक्त्वा तथा च मिथ्यात्वादिक-
र्मबन्धहेतुसंभवाद्बहु प्रभूतं संखिल्यापार्यं रजोऽष्टप्रकारं
कर्म । ततः किमित्याह । (ततोऽस्ति) ततो रजःसंचयात् को
वा संचितरजाः कर्मणा गुरुरिषि गुरुरग्रे नरकगामितया
कर्मगुरुर्जन्तुः प्राणी प्रत्युत्पन्नं वर्तमानं तस्मिन्परायणस्तस्मिन्
“ एतावानेव लोकोऽयं, यावानिन्द्रियगोचरः ” इति नास्तिक-
मतानुसारिनया परलोकानिरपेक्ष इति यावत् । (आपद्यति)

अजः पशुः स खेह प्रकमादुरध्वस्तद्वत् (आगयापसत्ति)
प्राकृतत्वादागने प्राप्ते आदेशे प्राहुणके एतेन प्रपञ्चितविविने-
यानुप्रहायोक्तमेवोद्भूतदृष्टान्तं स्मारयति । किमित्याह । मर-
णान्ते प्राणपरित्यागात्मन्यवसाने शोचति । किमुक्तं भवति
यथादेश आगत उरुध्व उक्त नीत्या शोचति तथाऽयमपि धिग्मां
विषयव्यामोहत उपार्जितगुरुकर्माणां हा केदानीं मया गन्त-
व्यमित्यादिप्रस्तापतः स्मियतेऽत्यन्तनास्तिकस्यापि प्रायस्तदा
शोकसंभवादिति सूत्रद्वयार्थः । अनेनैहिकोपाय उक्तः ।

संप्रतिपारमधिकमाह ॥

तत्रो आनुपरिक्खीणे. चुया देहविहिंसगा ।

आसुरीयं दिमं वाज्ञा, गच्छंति अवमातमं ॥

ततः शोचनानन्तरं को वा उपार्जितगुरुकर्मा आयुषि तद्-
वसंभविनि जीविने परिक्षीणे सर्वथा क्षयं गते कथंचिदायुः
क्षयस्यावीचीमरणेन प्रागपि संभवादेवमुच्यते । अयुतो ह्येह
देहाच्छरीरात्पादान्तरस्तु अयुतदेहोपगते हस्त्यशरीरो विहिं-
सको विविधप्रकारैः प्राणिघानकः (आसुरीयंति) अविद्य-
मानसूर्यामुपलक्षणत्वात् ग्रहनक्षत्रादिविग्रहितां च दिश्यते
नारकादिव्यवसायां संसारीति विक्रामार्थाद्भावदिवामधवा
रौद्रकर्मकारी सर्वोप्यसुर उच्यते । ततश्चासुराणामियमा-
सुरीया तामासुरीयां दिशं नरकगतिमित्यर्थो बालोऽहो ग-
च्छति यान्त्यवशः कर्मपरवशो वचनव्यत्ययाच्च सर्वत्र बहुवच-
ननिर्देशो व्याप्तिरप्यपनार्थो वा यथा नैक एवैवविधः किंतु
बहुव इति (तमंति) तमेयुक्तत्वात्तमो देवगतेरप्यसूर्यत्वसं-
भवात्तत्त्वच्छेदाय दिशो विशेषणम् । ततोऽर्थात्तरकगतिम् ।
उक्तं हि " निरुचंधयारतमसा, चवगयगहचंदसूरनक्षत्रसा " इत्यादिस्वरूपव्यापकं वा द्वितीयं व्याख्यानमिति सूत्रार्थः ।

संप्रति काकण्याप्रदृष्टान्तद्वयमाह

जहा कागणीए हेउं, सहस्सं हारए नरो ।

अपच्छं अंवरं जुवा, राया रज्जं तु हारए ॥ ११ ॥

एवं माणुस्सगा कामा, देवकामा य अंतिए ।

सहस्सगुणिया जुज्जा, आउं कामाय दिव्विया ॥ १२ ॥

अणेगवासाणउया, जा सा पाएण्डुउट्टे ॥

जाणि जीयंति दुम्मेहा, ऊणे वाससयाउए ॥ १३ ॥

(जहासुध्वम्) यथेयुदाहरणोपन्यासार्थः । काकण्या उक्त-
पायाः (हेउंति) हेताः कारणात्सहस्रं दशशतात्मकं कार्यापणा-
नामिति गम्यते हारयेन्नाशयन्नरः पुरुषोऽत्रादाहरणं संप्रदायाद-
वसेयः " एगो दसगो तेण विस्सि करितेण सहस्सं काहावणाण
अज्जियं सो तं गहाय सत्थेण समं सगिहिं पत्थितो । तेण जत्तनि-
मित्तं रुवगो कागिणीहिं जिज्जे ततो दिणे दिणे कागणिए हंजति
तस्स य अवसेसा एका कागिणी सा विस्सारिया सत्थे पहाबिण
सो चित्ते मा मे रुवगो भिदिज्जवो हांहेतिस्सि नउत्तगं अन्नत्थं
गांवेउं कागिणीनिमित्तं नियतो सावि कागिणी अण्णेण इमा सो
वि नउत्तगो अण्णेण दिट्ठो उज्जितो सो तं घेत्तूण नट्ठो पच्छा
सां दारं गतो सोयइ एस्स दिट्ठो " तथाऽपथ्यमहितमाम्रकमाम्र-
फलं लुक्त्वावहृत्य राजति नृपती राज्यं पृथिवीपतित्वं तुरवधारणे
भिन्नकर्मश्च तेन हारयेद्देवं संभवत्येव । अस्यापथ्यभोजिनो हार-
णमित्युक्तार्थः । भावार्थस्तु वृत्तसंप्रदायादवसेयः । स चायम् ।
" जहा कस्सइ रस्सो अंवाजिण्णेण विसूहगा जाया सा तस्स
वेज्जेहि महाजंणेण विगिच्छिया जणितो जदि पुणो अंवाणि
क्काइस्सि तां विणस्सस्सि । तस्स य अतीव पियाणि अंवाणि तेण

संदेसे सव्वे अंवाउ उत्थाविया । अण्णया अस्स वाहणिण
जिग्गतो सह अम्मण्णेण अस्सेण अवहरिआ अस्सो दूरं गंतूण
परिस्संतो उतो एगम्मि वणसंके चूयच्छायाए अम्मण्णेण धारि-
ज्जमाणो वि विविट्ठो । तस्स य हेउं अंवाणि पदियाणि सो
ताणि परामस्सति । पच्छा अग्घाति पच्छा अक्खिउं निट्ठमति ।
अमग्घां वारंनि पच्छा अक्खेउं मतो " इति सूत्रार्थः । इत्थं दृष्टा-
न्तमजिघास्य इष्टान्तिकयोजनामाह । (एवं गाहा) एवमिति
काकण्याप्रकसदृष्टानां मनुष्याणाममी मानुष्यका गोत्रप्रत्ययान्त-
त्वात् । गोत्रचरणाविनि पुत्र कामा विषया देवकामानां देवसब-
न्धिनां विषयाणामन्तिके समीपे अन्तिकोपादानं च दूरं अनवधा-
रणमपि स्यादिति । किमित्यवमन आह । सहस्रगणिताः सह-
स्रैस्तान्निताः जूयोऽनिशयेन बहु बहुत्वारानित्यर्थः मनुष्यायुः
कामापेक्षेति प्रक्रमोऽनेनैषामतिभूयस्त्वं सूचयन्कार्यापणस-
हस्रराज्यनुव्यतामाह । आयुर्जीवितं कामाश्च शब्दादयो (दिव्वि-
यत्ति) दिवि प्रवा दिव्याः युगादुदकप्रतीक्षां यदिति यत्त एव
दिव्यकाः इहचादौ [देवकामाणां प्रतिपत्ति] काममात्रोपादा-
नेऽपि अयुष्कामाय [दिव्वियत्ति] आयुषोऽप्युपादानम् ।
तत्र प्रजावयितुमाह (अणेगसुध्वं) अनेकानि बहूनि तानि चेदा-
संख्येयानि वर्णाणि वत्सराणि तेषां न युतानि संख्याविशेषा
वर्षेनयुतान्यनेकानि च तानि वर्षेनयुतानि स्वरोऽन्योन्यस्येति
प्राकृतवृत्तणात् सकाराकारदीर्घत्वमवमन्यत्रापि स्वराभ्यन्तं भाव-
नीयम् । यद्वा अनेकानि वर्षेनयुतानि येषु तान्यनेकवर्षेनयुता-
न्युजयत्रार्थात्पद्योपमसागराणीति यावत् । नयुतानयनोपायस्त्व
यं चतुरशीतिवर्षसङ्काः पूर्वार्द्धं तच्च पूर्वार्द्धेन गुणितं पूर्वं
चतुरशीतिसङ्कादतं नयुतार्द्धं नयुतार्द्धमपि चतुरशीतिसङ्काभि-
तादितं नयुतार्द्धैवमुच्यत इत्याह । या संति प्रज्ञापकः शिष्यान्
प्रत्येवमाह । या सा जवतामस्माकं च प्रतीता । प्रकर्षेण ज्ञायते
वस्तुतत्त्वमनयेति प्रज्ञा हेयोपादेयविवेचिका बुद्धिः सा विद्यते
यस्यासां प्रज्ञावानतिशायने मनुष्ये । अतिशयश्चास्या हेयोपादेययो-
र्दानोपादाननिबन्धनत्वमिहाभिमतं ततश्च क्रियाया अथ्याक्रिय-
त्वात् । यदि वा निश्चयनयमतेन क्रियारहिता प्रज्ञाप्यप्रज्ञेवेति
प्रत्ययेनैव क्रियाक्रियते ततः प्रज्ञावान् ज्ञानक्रियावानित्युक्तं भवति
तस्य प्रज्ञावतः । स्थीयंत अनया अर्थादेवजवे इति स्थितिर्देवायु-
रधिकृतत्वात् । दिव्यकामाश्च । तानि च कीदृशानीत्याह । यान्य-
नेकवर्षेनयुतानि दिव्यस्थितेर्दिव्यकामानां च विषयजुतानि जीय-
न्ते हार्यन्ते तच्छ्रुतभूतानुष्ठानानासंयमेनेति भावः । पात्रान्तरतो हार-
यन्ति वा के ते दुष्टा विषयादिदोषदुष्टत्वेन मेधा वस्तुरूपावधार-
णशक्तिरेषां ते दुर्मेधसो विषयैर्जिता जन्तव इति गम्यते । कदा-
पुनस्तानि दुर्मेधसो विषयैर्जीयन्त इत्याह ऊने वर्षशतायुष्येनेना-
युषोऽल्पत्वान्मनुष्यकामानामप्यल्पतामाह । यदि वा प्रज्ञते ह्या-
युषि प्रमादैनैकदा हारितान्यपि पुनर्जीयन्तस्मिन्स्तु संक्रियायु-
ष्येकदा हारितानि हारितान्येव जगवन्तश्च वीरस्य तीर्थे प्रायोऽ-
न्यूनवर्षशतायुष एव जन्तव इत्ययमुपन्यासः । अयं चात्र ज्ञाथार्थो
ऽल्पे मनुष्याणामायुर्विषयश्चेति काकण्याप्रफलोपमा देवायुर्देव-
कामाश्चातिप्रज्ञततया कार्यापणसहस्रराज्यनुल्ल्याः । ततो यथा
रुमको राजा च काकण्याप्रफलद्वारे कार्यापणसहस्रराज्यं च
हारितवानेवमेतेऽपि दुर्मेधसोऽल्पतरमनुष्यायुःकर्मायं प्रज्ञता-
न्वेवायुः कामान् हारयन्तीति सूत्रार्थः ॥

संप्रति व्यथहारोदाहरणमाह ॥

जहा य तिणिण वणििया, मूहं पिच्छूण निग्गया ॥

एगो तत्थ बहइ ज्ञाजं, एगो मूहेण आगअो ॥ १४ ॥

एगो मूक्षं पि हारिस्ता, आगओ तत्थ वाणिओ ॥

ववहारे उवमा एमा, एवं धम्मे वि याणह ॥ १५ ॥

माणुस्मत्तं जवे मूक्षं, ज्ञानो देवगई जवे ॥

मूक्षंउणए जीवाणं, नरगतिरिक्खत्तणं धुवं ॥ १६ ॥

यथेति प्रागवत् । चः प्रतिपादितदृष्टान्तापेक्षया समुच्चये । त्रयो वणिजः प्रतीता मूक्षराशि नीविमिति यावत् गृहीत्वा निर्गताः स्वस्थानात् स्थानान्तरं प्रति प्रस्थिताः प्राप्ताश्च समीहितस्थानम् । तत्र च गतानामेका वणिक्कमाकुशलाऽर्धेतेषु मध्ये सभते प्राप्तेति ज्ञानं विशिष्टद्रव्योपचयसङ्गणम् । एकस्तेष्वेवान्यतरो यस्तथा नातिनिपुणो नाप्यत्यन्तानिपुणः स (मूक्षणाति) मूक्ष-धनेन यावद्गृहान्तीति तावत्तैवोपसङ्कित आगतः स्वस्थानं प्राप्त इति सूत्रार्थः । तथा (एगो सूत्रम्) एकोऽन्यतरः प्रमादपरो दृतमद्यादिष्वन्यन्तमासक्तचेता मूलमायुक्तरूपं हारयित्वा नाशयित्वा गतः प्राप्तः स्वस्थानमित्युपस्कारः । एवं सर्वत्रोदाहरणसूत्रायां सोपस्कारता द्रष्टव्या । तत्र तेषु मध्ये वणिगेव वाणिजः अत्र च संप्रदायः “ जहा एगस्स वाणियगस्स तिणि पुत्ता तेण तेहिं सहस्सं दिस्सं काहा-वमाणं भणिया य । एएण ववहरिज्जण एत्तिएण कालेण एज्जह ते तं मूलं घेस्सुण निग्गया सनयराउ विविधविधेस्सु पढेस्सु ठिया तत्थेगो भोयणञ्जायणवज्जं जयमज्जमसवेसा-वस्सणाविरहितो विहीए ववहरभाणा विपुललाभसंपुणो जातो । वित्तितो पुण मूलमवि वित्तो लाभगं भायणञ्जायणमल्लालंका-रादिस्सु उवमुंजति णय अच्चादेरेण ववहरति । तद्दुआ न किञ्चि ववहरइ केवलं जयमसवेसगंधमल्लतंबोलसरीरकिरि-यासु अप्पणेव कालेण तं दव्वं निट्टवियं ते य जहावहिका-लस्स सपुरमाणया तत्थ जो छिप्पमूक्षो सो सव्वस्स असामी जातो पेसए व उवचरिज्जति । वित्तितो घरवावारे निउत्तो भत्तपत्तिन्तुट्ठो ण दातव्वभोत्तव्वे सु च सायति । तन्निओ घरविथरस्स सामी जातो के वि पुण कहिति तिणि वि वा-णियगा पत्तेयं २ ववहरंति । तत्थेगो छिप्पामूलो पसत्तणमुव-गतो केण वा संववहारं करेउ अच्चिप्पामूलो पुणरवि वाणि-ज्जाए भवति । इयरो वंधुसहितो मोदते एस दिट्ठतो ” संप्रति सूत्रमनुश्रियते व्यवहारे व्यवहारयपया उपमा दृष्टान्तः । एषाऽनन्तरोक्ता वक्ष्यमाणन्यायेन धर्मे धर्मविषयाम्नामवोपमां विजानीत अवबुध्यत यूयमिति सूत्रार्थः । कथमित्याह ॥ (माणुस्सत्तं सूत्रम्) मानुषत्वं मनुजत्वं भवेत्स्यात् मूलमिव मूलं स्वर्गापवर्गात्मकतत्त्वसरोत्तरलाभहेतुतया त-ल्लाभ इव लाभा मनुजगत्यपेक्षया विषयसुखादिभिर्विशिष्ट-त्वाद्देवगतिर्देवत्वावासिर्भवेत् एव च स्थिते किमित्याह । मूल-च्छेदेन मानुषत्वगतिहात्यात्मकेन जीवानां प्राणिनां नरकति-र्यक्तत्वं नरकत्वं तिर्यक्तत्वं च तद्रत्यात्मकं ध्रुवं निश्चितम् इहापि संप्रदायः । “ तिणि संसारिणां सत्तमाणुस्से आयाता तत्थेगे महवज्जादिगुणसंपन्नो मरिक्कमारभपरिग्गहजुत्तो कालं का-उण काहावणस्स मूलन्याणीयं तमेव माणुस्सत्तं पडिलमति । वित्तितो पुण सम्महंसणस्सरिक्खिगुणस्सु ठितो सरागसंजमेण लज्जलाभवणिय इव देवेसु उववसां । तत्तितो पुण हिंसे बाले सुसावानो इच्छेतेहिं पुव्वभणिएहिं सावज्जजोगेहिं वड्ढिओ छिप्पमूलवणिय इव नरगेसु तिरिएसु वा उववज्जति इति सूत्रार्थः ॥

यथा मूलच्छेदेन नरकतिर्यक्तत्वप्राप्तिस्तथा स्वयं सूत्ररुदाह ।

रुदाउ गई बालस्म, आवई वट्टमूलिआ ।

देवत्तं माणुमत्तं च, जं जिए लोभिया सढे ॥ १७ ॥

तओ जिएमई होइ, वुविहं वुग्गई गए ।

बुद्धहा तस्स उम्मग्गा, अच्चाएस्सु चिरादवि ॥ १८ ॥

एवं जीयं स पेहाए, तुल्लिया बालं च पंदियं ।

मूक्षियं ते पवेसंति, माणुस्सं जोणिमंति जे ॥ १९ ॥

द्विधा द्विप्रकारा गम्यत इति गतिः सा चेह प्रक्रमान्नरकग-तिस्तिर्यग्गतिश्च । कस्येत्याह बालस्व बाल्यां रागद्वेषाभ्यामाक-लितस्य (आगहसि) आगच्छत्यापतति । बधः उपलक्षणत्वात्प्र-हारम्भमहापरिग्रहानुत्भाषणमायादयश्च मूलं करणं यस्याः सा बधमूलिका । यदि वा द्विधा गतिर्बालस्य भवतीति गम्यते । तत्र च तस्य (आवहसि) आपत्ता च कीदृशीत्याह । बधो विनाशस्तारुतं वा मूलमादिर्यस्याः सा बधमूलिका । मूलप्र-हणाच्छेदेनैवातिभारोपणादिपरिग्रहः । सभन्ते हि प्राणिनो नरकतिर्यक् विविधा बधाद्यापदः । किमित्येवमत आह देवत्वं देव-भवं मानुषत्वं च मनुजत्वं यद्यस्माज्जितो हारितो (लोभ-यासत्थेस्ति) लोभता पिशितादिस्मात्पट्यं तद्योगाज्जतुरपि तन्मयत्वव्यापनार्थं लोभतेत्युक्तः । शास्त्रयोगाच्छत्रः विश्वस्तानां वश्वकस्ततो लोभता चासौ शत्रश्च लोभताशत्रः । पञ्चैन्द्रिय-बधाद्युपसङ्गणतया च नरकहत्वज्जिधानंमतत् यदुक्तं “ महारज-याए परिमाइयाए, कुणमाहारणं पंचिदियवहेणं जीवा नि-रयाउयं नियच्छंति ” शत्र इत्यनेन तु शाठ्यमुक्तं तच्च तिर्य-गतिर्हेतुरुक्तं च “ माया तैर्यग्योनस्येति ” अतश्चायमाशयो यतोऽयं बालो लोभताशत्रस्ततो नरकतिर्यग्गतिनिषेधमात्र्यां लोभताश-त्र्यां देवत्वमनुजत्वे हारितस्यास्योक्तकृपाद्विधेव गतिः संज-वत्येवं मूलच्छेदेन जीवानां नरकतिर्यक्तत्वमुच्यते । सूत्रं हि मनुष्य-त्वं लाजश्च देवत्वमनुजोरपि तयोदाहरणादिति सूत्रार्थः । एनमूत्र-च्छेदेनैव समर्थयितुमाह । (ततोऽजिपत्ति) ततो देवत्वमानुषत्व-जयात् को वा बालः (जिपत्ति) व्ययच्छेदफलत्वाद्वाक्यस्य जित एव सततं सदा जवति द्विविधा नरकतिर्यग्गतेदासां द्विभेदां दुर्नि-न्द्यायां दुष्टा निन्दिता गतिर्दुर्गतस्तां गतः प्राप्तः सदा जितत्वमेवा जिव्यनक्ति कुक्षजा दुष्प्रापा तस्येति देवमनुजत्वे हारितवता बाल-स्य (उम्ममात्ति) सूत्रत्वात् उम्मज्जानमुम्मज्जा नरकगतिरित्येवमिति निर्गमनात्मिका स्यादन्तर्धरतरकात्तेनोन्मज्जास्य जविष्यत्यत आह अक्षायां काले अर्थादागाभित्यां किंस्वल्पायामेवेत्याह । सुचिग-दपीत्यक्षा शब्देनैव कालाभिधानात् सुचिराच्छब्दः प्रभूतत्वमाह । ततोऽयमर्थोऽनागताकायां प्रजृतायामपि बाह्यत्वाच्चैवमुक्तम-न्यथा हि केचिदकभवेनैव तत् उच्यते मुक्तिमप्याप्नुबन्त्येवेति सूत्रार्थः ॥ इत्थं पश्चानुपूर्व्यपि व्याख्याक्रममिति पश्चादुक्तेऽपि मूल-हारिण्युपनयमुपदर्श्य मूत्रप्रवेशिन्यभिधानुमाह । यथा विपक्वा पायास्तज्ज्ञानत एवोपादेयप्रवृत्तिरिति पश्चादुक्तमपि मूलहारिण-मादावुपदर्श्येदमाह (एवंसूत्रम्) एवमुक्तनीत्या (जियेस्ति) सुख्यन्यायाज्जितं लोभतया शास्त्रेण च देवमनुजत्वे हारितं बा-लमिति प्रथमतः (संपेहापात्ति) संप्रेक्ष्य सम्यग्गालोच्य तथा तोल्यित्वा गुणदोषवत्तदा परिज्ञाय यदि खैवं जितं सम्यगवि-रीता प्रज्ञा बद्धिः संप्रेक्ष्यतया तोल्यित्वा कं बालं चस्य जिज्ञ-क्रमत्वात्परिगतं तद्विपरीतमर्थोन्मुष्यदेवगतिगामिनमिह च द्वि-तीयायां व्याख्यायामेवं जितमिति बालस्य विशेषणम् मनु प-णिमृतस्यासंजयात् । तथा च सति मूलं प्रवं मौक्तिकं मूलधनं ते प्रवशयन्ति मूलप्रवेशकवणिक्कसदृशास्त इत्यभिप्रायो य किमि-

त्याह (माणुस्त्वसि) मनुष्याणामियं मानुषीतां योनिमुपपत्तिस्थानमायान्यागच्छन्ति ब्राह्मत्त्वपरिहारेण परिणतत्वमासेवमाना ये ते इति सूत्रार्थः ॥

यथा च मानुषी योनिमायान्ति तथाह ॥

वेमायाहिं सिक्रवाहिं, जे नरा गिहिसुव्या ॥

उर्वेति माणुसं जोणि, कम्मसत्ता हु पाणिणो ॥ २० ॥

जेसिं तु विउला सिक्रवा, मूक्षियं ते अ इत्थया ॥

सीलवता स विमेसा, अदीणा जंति देवयं ॥ २१ ॥

एवं अदीणयं जिक्रुं, अगारिं च वियाणिया ॥

कहाण जिच्च मेक्षिक्खं, जिच्चमाणा न संविदे ॥ २२ ॥

विविधा भावा परिमाणमासां विमात्रा विवित्रपरिमाणस्ताजिः परिमाणविशेषमाश्रित्य विसदृशीतिः शिक्षाभिः प्रकृतिजलक-त्वाद्यन्यासरूपाभिरुक्तं हि "चउहिं ठाणेहिं जीवा मणुयायथं वयंति तेजहा पगतिजहाय पगतिविणिययाय साणुकोसयाय अमच्छरियापत्ति" ये इत्यविश्रुतविशेषा नराः पुरुषा गृहिणश्च गृहस्था सुव्रताश्च धृतस्त्पुरुषव्रतास्ते हि प्रकृतिभद्रकत्वाद्यन्या-सानुजायत एव न विपद्यपि विषादन्ति सदाचारं वा अवधीर-यन्त। त्यादिगुणविता दृढमेव च सतां व्रतं लौकिका अप्याहुः । विपद्युच्चैः स्थयं पदमनुविधये हि महतां प्रिया न्याय्यावृत्तिस्म-तिमसुभङ्गेऽप्यसुकरम् । अमन्तां नान्यथ्याः सुहृदपि न वाच्यस्त-नुधनः, सतां केने हिष्टं विषममसिधाराग्रनमिदम् ॥ इति आगमवि-हितव्रतधारणं त्वमीषामसंज्ञविशेषगतिहेतुतथैव तदभिधानात् ईदृशाः किमित्याह (उचितिन्ति) उपयन्ति (माणुसंति) मा-नुषी मानुषसंबन्धिनी योनिमुक्तरूपां कम्मणा मनावाकायक्रिया-लक्षणं सत्या अविसंवादिनः कर्मसत्याः । दूरवधारणे ततः क-र्मसत्या एव सन्तस्तदसत्यतया तिर्यग्योनिहेतुवेनाक्तत्वात् । तथा च वाचकः " धर्ता नैकतिकाः स्तव्या, लुब्धाः कार्पटिकाः शत्राः । विविधां ते प्रपद्यन्ते, तिर्यग्योनिं पुरुस्तरा " मित्यादि पा-ठान्तरतश्च कर्मस्य धान्मनुष्यगतिरित्याश्रयात्पुंशु शक्ता अजि-प्यङ्गवन्तः कर्मशक्ताः प्राणिनो जीवा इह च नरग्रहणे सति प्राणिग्रहणं देवादिपरिग्रहार्थमिति न पुनरुक्तम् यदि वा विमा-त्राजिः शिक्षार्थमेव नरा गृहिणः सुव्रता यत्तद्वैतित्याभिसंबन्धात् मानुषी योनिमुपयान्ति किमित्येवमत्र आह (कम्मसत्ताहुपाणि-णांति) हु शाब्दो यस्मादर्थे यस्मात्सत्यान्वक्तव्यफलानि क-र्माणि ज्ञानावरणादीनि येषां ते सत्यकर्मणः प्राणिनो निरु-पक्रमकर्मोपेक्षं चेतदिति सूत्रार्थः । संप्रति लब्धाज्जापोपनयमाह (जेसिसूत्रं) येषां तु पुनर्विपुलानि शङ्कितत्वादिसम्यक्त्वाचा-राणुव्रतमहाव्रतादिविषयत्वेन विस्तीर्णा शिक्षा ग्रहणासेवनानि कास्तीति गम्यते । मूले जवं मौक्षिकं मूलधनमिव मानुषत्वं ते य एवं विधाः (तिस्रिहियासि अतिहियासि-अतिच्छियासि) पाठत्रयेऽपि अति क्रान्ता उल्लङ्घितवन्त इत्यर्थः । यद्वा अतिक्रम्योत्तुङ्गं कीदृशाः सन्तः शीघ्रं सदाचारोऽधिरतसम्यग्गृहशां धिरतिमतां तु देशसर्वाधिरम-णात्मकं चारित्र्यं तच्छिद्यते येषां ते शीलवन्तः । तथा सह विशेषेण च त्तरां सगुणप्रतिपत्तिप्रकरणेन वर्तन्त इति सविशेषाः अत एवादी-नाः कथं वयममुत्र जश्चिप्याम इति वैषम्यव्यवहिताः परीषदोप-सर्गादिसंभवे वा न दैन्यजाज इति अदीना यान्ति प्राप्नुवन्ति ते । दैन्यजावो देवता सैव दैवतं न तु तत्त्वतो मुक्तिगतिरेव ज्ञान-स्तत्किमिह तत्परिहारतो देवगतिरुक्तमुच्यते । सूत्रस्य त्रिकाश-विषयत्वाः मुक्तेश्चेदानीं विशिष्टसंहननाजायतोऽ जावादेवगतेश्च " देवदूतेण च गम्मासि चत्तारि उ जाव आदिमा कप्पा " इति व-चनाच्छब्दपरिवर्तिसंज्ञानिनामिदानींतनानामपि संज्ञावादेव मुक्त-

मिति सूत्रार्थः ॥ प्रस्तुतमेवार्थं निगमयन्नुपदेशमाह । (एवं-सूत्रम्) एवममुना न्यायेन ब्राह्मन्वितम् (अदीणवसि) दीङ्कः कथंता दीनवन्तं न तथा दीनवन्तमदीनं दैन्यरहितमित्यर्थो जिह्वां यतिमगारिणं च गृहस्थं विज्ञाय विशेषेण तथाविधशि-क्षावशादेवमनुजगति गामित्वलक्षणेन ज्ञात्वाऽवगम्य यतमान इति शेषः । कथं कन प्रकारेण न कथंचिदित्यर्थो नु वितर्कं (जिह्वांति) सूत्रत्वाज्जीयते दार्यते विवेकी तत्प्रतिकूलैः कषायो दयादिभिरिति गम्यते । ईदृक्कमन्तरोक्तं देवगत्यात्मकं लाभं (जिह्वामाणोऽति) वा शब्दस्य गम्यमानत्वाज्जीयमानो वा दार्यमा-माणस्तैरेव कषायादिजिह्वं संविन्दे सूत्रस्यान्न संविन्दे न जानी-ते यथाहमभिर्जीय इति । कथं न्वितीहापि योज्यते ततोऽयमर्थः कथं नु संविन्दे एव जानीते एव रूपरिहया प्रत्याख्यानपरिहया च तन्निरोधं प्रति प्रवर्तते एवेत्येवं च यद्वा काकोर्पादशति यत एवं ततो यूयमप्यय जानाना यथा न देवगतिप्रकरणं लाभं जीय-ध्वं कापायादिनिस्तथा यतध्वं कथंचिर्जीयमानाश्च सम्यक्वि-ज्ञाय तत्प्रतीकारार्थेव प्रवर्तन्त्यमिति । यद्वा एवमदीनवन्तं जिह्वा-मगारिणं च लब्धवान्नं विज्ञाय यतमानो कथं नु जीयन्ति आर्प-त्यान् जीयते दार्यते अतिरिद्धैरिच्छयादिजिराभ्यातदिति जेयं नब्धं प्रक्राममानप्यदेवगतिप्रकरणं (पक्षिक्खान्ति) सुख्यत्यया-दीदृकोऽजिह्वितार्थान्जिह्वाः कथं नु जीयमानो न संविन्देऽपि तु स-वित्त एव संविदानश्च यथा न जीयते तथा यतंतत्प्राप्त्याऽप्य-चैवमदीनवन्तं जिह्वामगारिणं च लब्धवान्नं विज्ञाय यतमान कथं नु (जिह्वांति) आर्पत्वाज्जीयते दार्यते विषयादिजिरिन्ति गम्यते । ईदृक् देवगतिप्रकरणं लाभमिति शेषः । अयमाशयः यदि लजमाना न विज्ञाताः स्युर्ज्ञानो वा न तथाविधस्तदा जयनमपि स्यात्तदा तु लजमानो निद्रवगारिणो दृश्यते लाजश्च देवत्वलक्षण-स्तदा कथमयं जानानोऽपि जन्तुर्जीयते यत आह जीयमानो न संविन्दे । किमुक्तं प्रवति । यदासौ जीयमानो जानीयात्तदा तदु-पायपरतया न जीयत यदा त्वमौ विषयव्यामोहतां न जानीते तदा जीयत एवेति किमत्र चित्रमिति सूत्रार्थः ।

समुद्देशान्माह ।

जहा कुसगो उदयं, समुदेण समं मिणे ।

एवं मणुस्सया कामा, देवकामाण आंतिप ॥ २३ ॥

कुसगपत्ता इमे कामा, संनिरुद्धस्मि आनुए ।

कस्स हेउं पुरा काउं, जोगक्खेमं न संविदे ॥ २४ ॥

इह कामा नियदस्म, अत्तहे अवरज्जइ ।

सांवा नेयाउयं पगं, जं जुज्जो परिजस्मई ॥ २५ ॥

यथेति दृष्टान्तोपन्यासे कुशा दर्भविशेषस्तस्याग्रं कोटिः । कुशा-ग्रं तस्मिन्दृक् जज्ञं तत् किमित्याह समुद्देशेति तात्स्थ्यात्तद्व्यप-देश इति न्यायान्समुद्देशेन समं तुल्यं मिनुयात्परिच्छिन्ध्यात् । तथा किमित्याह-एवमुक्तनीत्या मानुष्यका मनुष्यसंबन्धिनः का-माविषया मनुष्यविशेषणं तु तेषामेवोपदेशाद्वैत्वादिप्रज्ञासं-जवाच्च । देवकामानां दिव्यभोगानामान्तिके समीपे कृता इति शो-पः । दूरस्थितानां हितं सम्यगवधारणमित्येवमाह । किमुक्तं जज्ञति । यथाऽहः कश्चिन्कुशाग्रस्थितं जलविन्दुमालांक्ष्य समुद्रवन्मन्यते एवं महाश्चक्रवर्त्यादिमनुष्यकामान् दिव्यं जोगोपमानाध्यक्षयन्ति तत्त्वतस्तु कुशाग्रजलविन्दोरिव समुद्रान्मनुष्यकामानां दिव्यभो-गेभ्यो महद्देवान्तरमिति सूत्रार्थः । उक्तमेवार्थं निगमयन्नुपदेशमाह । (कुसमेत्तसि) कुशाग्रशब्देन कुशाग्रस्थितो जज्ञविन्दुरपलब्ध्यते-तन्मात्रस्तत्परिमाण इमे इति प्रत्यक्षाः कामाः प्रकृत्यान् मनुष्य-विषयाः कदा ये इत्याह । सन्निवृत्तेऽन्तर्ज्ञेयं यदा सममेकीजा-

येन निरुद्धेऽप्यवसानादिभिरुपक्रमणकारणैरवष्टब्धे आयुषि जी-
वितेन मनुष्यायुषोऽप्यतया सांप्रकृतया वा कामानामप्यल्पत्वमु-
क्तं समुदाद्यल्पतापलक्षणं चैतदस्मिन्स्वर्थे सक्ते दिव्यकामास्तु-
जलधिजलतुल्या इत्यादिगम्यते (कस्महेतेति) सूत्रत्वात् कं-
हेतुं कारणं (पुराकाउ ति) तत एव पुरस्कृत्याभिन्य अलब्धस्य
ज्ञानां योगो लब्धस्य च परिपालनं ज्ञानाऽनयोः समाहारो योग-
क्रमः । कोऽर्थोऽप्राप्तविशिष्टधर्मप्राप्तिं प्राप्तस्य च परिपालनं न सवि-
त्ते न जानीते जन इति शेषस्तदस्यितौ हि मनुष्यविषयान्निष्ठं
एव हेतुस्ते च धर्मं प्राप्य दिव्यभोगापेक्षयैव प्रायास्तत एव त-
त्यागतो विषयान्निष्ठापिणोऽपि धर्म एव यतितव्यमित्यभिप्रायः ।
यथा यतः कुशाग्रमात्रा इमेप्रान्तवद्वत्यल्पा इमे कामास्तेऽपि न
पल्यापमाद्विपरिमितौ दद्याथस्यायुषि किंतु सन्निरुद्धे सक्तिं
आयुषि ततः (कस्महेतेति) कस्मांकतोः पुरस्कृत्यैव पुरस्कृत्य
मुख्यतयाङ्गीकृत्य असंयममिति शेषो योगक्रममुत्तरं न सवि-
त्ते । भाष्यार्थस्त्वितिहित एवेति सूत्रार्थः । इत्थं दृष्टान्तपञ्चकमुत्तम-
तत्र प्रथममुत्तरदृष्टान्तेन जोगानामायतावपायबहुलत्वमभिहि-
तमायतौ चापायबहुलमपि यन्न तुरुजं न तत्परिहर्तुं शक्यत
इति । काकण्यामृफलदृष्टान्तस्तुच्छत्वं तुच्छमपि च ज्ञानच्छेदा-
त्मकव्यवहारावित्तयाऽऽवश्ययतोऽज्ञानाकुशल एव हातुं शक्त इति ।
वणिग्व्यवहारादाहरणमायव्ययतोऽज्ञानापि च कथं कर्त्तव्येति
समुद्रदृष्टान्तस्तत्र हि दिव्यकामानां समुद्रजज्ञापमत्वमुक्तं तथा च
तदुपार्जनं महानायाऽनुपार्जनं तु महान्वय इति तत्त्वतो दर्शित-
मेव जयति । इह च योगक्रमासंवेदने कामा निवृत्त एव जय-
तीति तस्य दोषमाह (इहेति सूत्रम् ।) इहेति मनुष्यत्वे जिन-
शास्त्रेन वा प्राप्ते ईत शेषः । कामिज्याऽनिवृत्ताऽनुपारतः कामा-
निवृत्तः तस्य आत्मनोऽर्थः आत्मार्योऽर्थ्यमानतया स्वर्गादिः अप-
राध्यत्यनेकार्थत्वात्कानूनां नश्यति । यथा आत्मैवार्थ आत्मार्यः स
पवापराध्यति नान्यः कश्चिदात्मव्यतिरिक्तोऽर्थः सापराधो जयति
उजयत्र दृग्तिगमनेनेति ज्ञावः । आह विषयवाङ्मात्रिरोधिनिजि-
नागमं सति कथं कामानिवृत्तिसंज्ञय उच्यते श्रुत्वाऽऽकार्यं नैया-
यिकं न्यायोपपन्नमार्गं सन्त्यगदर्शनादिकं मुक्तिपथं यद्यस्माद्
ज्ञयः पुनः परिभ्रम्यति कामान्निवृत्तं इति शेषः । कोऽजिप्रायां
जिनागमश्रवणात् कामनिवृत्तिप्रतिपन्नाऽपि गुरुकर्मत्वात् प्रति-
पतति ये तु श्रुत्वाऽपि न प्रतिपन्नाः श्रवणं येषां नास्ति ते कामनि-
वृत्ता एवेति भावः । यथा यदसौ कामानिवृत्तः सन् श्रुत्वा नैया-
यिकं मार्गं भूयः परिभ्रम्यति मिथ्यात्वं गच्छति तदस्यात्मार्य एव
गुरुकर्माऽपराध्यति अनेन मा ज्ञातचित् मूढस्य सिद्धान्तमधी-
न्याप्युपपन्नप्रस्थितान् विज्ञोक्त्य सिद्धान्त एव द्वेष इति तदनपरा-
धित्वमुक्तं पठ्यते च “ पक्षो नैयाय्येति ” स्पष्टमिति सूत्रार्थः ॥
यस्तु कामिज्या निवृत्तस्तस्य गुणमाह ॥

इह कामनियतस्म, अस्तु न आवरजः ॥

पूद्देहनिरोहेणं, जवे देव चि मं सुयं ॥ २६ ॥

इह कामिज्याऽपि निवृत्तस्यान्मार्थः स्वर्गादिनापराध्यति न
भ्रम्यति आत्मलक्षणेन वार्थो न सापराधो जयति किं पुनर्ययतः
पुतिः कुथितो देहोऽर्थादीदृक्शरीरं तस्य निरोधोऽज्ञावः
पुतिदेहनिरोधस्तेन भवेत् स्यात् प्रकृतत्वात् कामनिवृत्तां देवः
सौधर्मदिनिवासी सुरः उपपन्नकृष्णत्वात्सिद्धो वा इतीत्येतन्मया
भुतमाकर्णितं परमगुण्य इति गम्यते । अनेन स्वर्गाद्यवाप्तिरा-
त्मार्यानवपराधे निमित्तमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥

ततश्च यदस्यावाप्तेति तदाह ॥

इहोत्तुजमोवन्नो, आउं सुहमणुत्तरं ॥

जुजो जत्थ मणुस्सेसु, तत्थ से उववज्जः ॥ २७ ॥

अरुकिः कनकादिस्समुदयो, सुनिः सररीकान्ति, र्येशः पराक्रम-
ता प्रसिद्धिर्वर्णो गाम्भीर्योद्दिगुणैः श्लाघा गौरादिर्यो । आयुर्जावि-
तम्, सुखं ययं पितृविषयावामावाङ्मादो, न विद्यते उत्तरं प्रधान-
मस्मादित्यनुत्तरमिदं च सर्वत्र योज्यते । जयः पुनर्देवभवापेक्ष-
मेतत्तत्राप्यनुत्तराण्येव तान्यस्य संज्ञयति । यत्र येषु मनुष्येषु-
मनुजेषु तत्र तेषु (सेसि) सः अथशब्दार्थो वा ततोऽनन्तरमु-
त्पद्यते जायत इति गार्थार्थः । एवं कामानिवृत्त्या यस्यान्मार्थोऽपरा-
ध्यवि स बाह इतरस्तु परिमत इत्यर्थाद्गुरुम् । संप्रति पुनरन-
योरेव साक्षात् स्वरूपं फलं चोपदेष्टव्योपदेशमाह ॥

बाहस्स पस्स बाहत्तं, अहम्मं पमिवज्जिणो ॥

चवा धम्मं अहम्मिहे, नरपसु उववज्जः ॥ २८ ॥

धीरस्स पस्स धीरत्तं, सव्वधम्माणुवत्तणो ॥

चवा अहम्मं धम्मिहे, देवसु उववज्जः ॥ २९ ॥

तुलियाणवाहज्जावं, अवाहं चेव पंरिण ॥

चइज्जण वालजावं, अवाहं मेवण मुणे ॥ ३० ॥

बाहस्याहस्य पहायधाराय बाहत्वमइत्थं किं तदित्याह अध-
र्म्म धर्मविपक्षं विषयासक्तिरूपं प्रतिपद्यान्युपगम्य पठ्यते च
(पमिवज्जिणोति) प्रतिपादिनोऽवश्यं प्रतिपद्यमानस्य त्यक्त्वा-
ऽपहाय धर्मं विषयनिवृत्तिरूपं सदाचारम् । (अहम्मिहेति)
प्राग्वन्तरकं सीमन्तकादावुपपन्नकृष्णत्वादित्यत्र वा दुर्गतावुपपन्नं ।
तथा धीर्बुद्धिस्तया राजत इति धीरो बुद्धिमान् परीपहायक्रोध्यो
वा धीरस्तस्य पदय प्रेक्षस्व धीरत्वं धीरभावं सर्व्व धर्मं ज्ञान्या-
दिरूपमनुवर्त्तते तदनुकृशाचारतया स्वीकृत इत्येवं शीघ्रो
यस्तस्य सर्व्वधर्म्मानुवर्त्तिनां धीरत्वमेवाह त्यक्त्वा हित्वा अधर्म्म
विषयाभिरतिरूपमसदाचारं (धम्मिहेति) इष्टधर्म्मा यदि वाऽ
निशयेन धर्म्मवानिति इष्टानि विन्मनेतुंगिति मनुष्योपे धर्म्मिष्ट
इति देवेषूपपद्यते । यतश्चैवमतो यद्विषयं तदाह नोत्तयित्वेति
प्राग्वत् । बाहज्जावं बाहत्वम् । (अवाहत्ति) भावप्रधानत्वाभिर्दे-
हास्यबाहधीरत्वं चः समुच्चये (एवेति) प्राकृतत्वावनुस्वारत्तोप
एवमनन्तरोक्तप्रकारेण परिहृतो बुद्धिमान् त्यक्त्वा बाहज्जावं बाह-
त्वम् (अवाहत्ति) अवाहत्वं सेवते अनुतिष्ठति मुनिर्यतिगिति
सूत्रत्रयार्थः । उत्त० ८३० । (युद्धं उरज्जं इह मारियाणं, उहिदुभक्तं
च पगप्पत्ता । तं हाण तेहेण उवक्खहेत्ता मपिप्पल्लीयं पग-
रेति मंसं ” इति शाक्यमतम् । अहगकुमारहावे व्याख्याम्) उग-
ल्याम्, आ० म० ॥

उरज्जपुरुममिजा-उरज्जपुटममिजा-त्थी० उरज्जउरगस्तस्य
पुटं नासापुटं तत्सन्निभा तत्सदृशी (मेघस्येव नासायां)
“ उरज्जपुडसंनिभा सं नासा ” । उपा० १ अ० ॥

उरज्जरुहिर-उरज्जरुधिर-न० उरज्ज ऊरगस्तस्य रुधिरम् ।
मेघरक्ते, तस्मिन् अतिशोऽतितं भवतीति रोहितवस्तु तेनो-
पमीयते । जी० ३ प्रति० ॥

उरज्जिय-उरज्जिय-न० उरज्जादिपञ्चदृष्टान्तमये सममे उत्तरा
ध्ययने, । उत्त० । (उरज्ज शब्दे व्याख्यातम्) ।

औरज्जिक-पु० उरज्जा ऊरगकास्तैश्चरति यः स औरज्जिकः
उरज्जस्य ऊर्ण्या तन्मांसादिना वात्मानं वर्त्तयति, “ उरज्जं वा
अश्नतं तसं पाणं हन्ता जाव ” । सूत्र० २ अ० २ अ० ।

उरय-उरज-पु० गुरुभेदे । प्रज्ञा० २ पद ।

उररी-देशी-पशौ, दे० ना० ।

उरलदुग-औदारिकद्विक-न० औदारिकशरीरौदारिकाङ्गो-
पाङ्गनाम्नोः द्विकम् । औदारिकौदारिकमिधकाययोगयुगले,
“उरलदुगकमपदमंति मम शब्द केवलदुगमि” कर्म० ॥

उरलविणु-औदारिकविना-अव्य० (प्राकृते समास इति प्रती-
यते) औदारिकशरीरौदारिकाङ्गोपाङ्गं च विनेत्यर्थे, “सुर-
चुमपणिविमु जगहनसनवउरलविणुनखुवंगा ” कर्म० ॥

उरसिरमुहवृक्षकंतोण-उरःशिरोमुखवृक्षकाण्तोण- त्रि०
उरसा वक्षसा सह शिरोमुखा ऊर्ध्वमुखा वक्षा यन्त्रिता करंडे
गले तोणास्तोणीराः शरधयो यैस्ते उरःशिरोमुखवृक्षतोणाः ।
वक्षतुणीने, प्रश्न० अ० ३ द्वा० ॥

उरमी-उरसी-स्त्री० गुच्छभेदे, । प्रश्न० १ पद ॥

उरमुत्तिया-उरःसूत्रिका-स्त्री०७ त० । मुकाहारे, अमरः । अं० ।

उरस्स-उरस्य-पुं० उरसैकादि० कृ यत् । वक्षसैकदेशगते, पुत्रे
च । उरसि प्रवक्ष । आन्तरे, रा० ।

उरस्सवक्ष-उरस्यवक्ष-न० उरसि भवमुगस्यं नक्ष तद्वलं च उरस्य
बलम् । आन्तरोत्साहे, । अनु० । शरीरबले च । सूत्र० १ भु० ८ अ.

उरस्मवक्षसमप्रागय-उरस्यवक्षसमन्वागत-त्रि० उरस्यबलं स-
मन्वागतः समनुप्रातः । आन्तरोत्साहवैयर्थ्ययुक्ते, । रा० ।
अनु० । आ० म० प्र० ॥

उ (ओ) राक्ष-उदार-त्रि० उत्त प्राबल्येन आरोयेषां ते उदारः
ऊर्ध्वं गमनस्वभावेषु, प्रबलशक्तिषु च । जी० ५ प्रति० रा० । अं० ।
आ० म० प्र० । दशा० । प्रधाने, भ० २ श० १ उ० । ज्ञा० ।
नि० । शोभने, सूत्र० १ भु० ६ अ० । अत्यदुभुते, चं० २० पाद०
“तेषां उरालेषां विउल्लेषं पयसेषां ” उरालेन आशंसारहित-
तया प्रधानेन प्रधानं चालपमपि स्यादित्याह विपुलेन “ भ०
२ द्वा० १ उ० ॥ “ उमातवे द्विजतवे महातये उराले घोरे घो-
रगुणे तवस्सी घोरबंभवेरवासी ” उदारः प्रधानाऽप्यवा उरा-
लो भीष्मः उमादिविशेषणविशिष्टतपःकरणनः पार्श्वस्था-
नामल्पसत्त्वानां भयानक इत्यर्थः । सू० प्र० १ पाद० । अं० । औ० ।
चं० । रा० । वि० । “उरलहि वग्गुहि ” उदारगभिः शब्दतोऽ
र्थतश्च । भ० २ द्वा० १ उ० । उदारगभिः सुन्दरभ्रनिर्गणसंयुता-
भिः । कल्प० । उदारगभिरुदारनादवर्णोच्चारदिसुताभिः ।
ज्ञा० १ अ० । अं० । विस्तराले विशाले, च । स्था० ५ ज्ञा० ।
शरीरभेदे, । न० । उदारं प्रधानं प्राधान्यं च तीर्थकरगणधर-
शरीरापेक्षया ततोऽन्यस्यानुत्तरसुरशरीरक्यापि अनन्तगु-
णहीनत्वान् । यद्वा उदारं सातिरेकयोजनसहस्रमानन्वापेक्षां
शरीरापेक्षया बृहत्प्रमाणं बृहता चास्य वैक्रिये प्रतिभधधार-
णीयसहजशरीरापेक्षया द्रष्टव्या इति न्युत्पत्तेः । कर्म० । अनु० ।

उरालचरिय-उदारचरित-त्रि० सकलप्राणिषु समभावतया उदा-
राशये, “उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम्” । पौ० १४ विव ।

उरु-उरु-त्रि० उरु-तुलोपो ऽस्वस्व । विशाले, बृहति, वाच०
विस्तीर्णे, “अमरोप” अमरोमावर्तो उरुवो विस्तीर्णो यत्र स तथा
ज्ञा० १ अ० । बहुले, निरु० । उरोर्भावः पृथ्व्या० इमनिच्
उरिमन् तदभाव पक्षे त्व उरुत्व न० तद् उरुता, स्त्री० । अण्,
औरवम० न० तद्भावे, वाच० ।

उरुपुङ्ख-देशी-अपूर्वे, धाम्यमिधे च । दे० ना० ।

उरुमिङ्ख-देशी-प्रेरितार्थे, दे० ना० ।

उरुसोङ्ख-देशी-प्रेरितार्थे, दे० ना० ।

उरोविस्तृता-उरोविस्तृता-स्त्री० वक्षप्रदेश, “ उरोविस्तृताप

सिरेकभाप ” गलविधरस्य वर्तुलत्वान् । उपा० २ अ० ।

उरोविमुष्ट-उरोविमुष्ट-न० मेयशुद्धिभेदे, यदि उरसि स्वरः
स्वभूमिकानुसारेण विशुद्धं भवति तत् उरोविमुष्टम्, रा० ।

उसिअ-देशी-निकृणितार्थे, दे० ना० ।

उलित-देशी-उच्चस्थिते कूपे, दे० ना० ।

उसुहंदिअ-देशी-प्रसुविते, दे० ना० ।

उसुकमिअ-देशी-पुलकितार्थे, दे० ना० ।

उसुखं-देशी-उत्सुकं, दे० ना० ।

उसु- (सू) ग-उसुक-पुं० बलसमवाये उक् संप्रसारणम्

ऊर्ध्वकर्णः उत्कः । अनु० । सूत्र० । कौशिके, आ० म० । जातिन्वा-
त्स्थियां जीव वाच० । वैशेषिकशास्त्रप्रणेतरि कणादमुनौ च ।

दोहं विणएहिं पिणीयं, मत्पुङ्खणं बहविमिच्छतं ।

जं सञ्चमिअप्पहाण-ताणेण अणोरयणिकवेववा ॥

ज्ञान्यामपि उल्याधिकपर्यायार्थेकनयान्यां प्रणीतं शास्त्रमुल्ल-
केन वैशेषिकशास्त्रप्रमाणं च उच्यगुणादेः पदार्थवदकस्य नित्य-
कालरूपस्य तत्र प्रतिपादनात् । तदेवाकं प्रगवता परमार्थिणो-

ल्लुक्ष्येन गुणो ज्ञावाहुणत्वमुक्तम् । सम्म० । आ० म० । विश० ।
आवा० ॥ (विसेमियशब्दे समप्र मतम्)

उसु (सु) गच्छि-उसुकाङ्क-पुं० उसुको धूकस्तस्येवाङ्गिणी
यस्व स उसुकाङ्कः । कौशिकसदृशलोचने, वृ० ४ उ० । नि० चू०
(उसुकाङ्कप्रान्ते दृष्टशब्दे)

उसु (सू) गपचत्रहुय-उसुकपत्रलघुक-त्रि० उसुकपत्रवल्गव-
यः कौशिकपिच्छवल्गुवीथसि । “तदुगपत्तदुया पवयगुरुया ते
आवरिया ” । सूत्र० २ भु० १ अ० ॥

उसु (सु) गी-भुलूकी- स्त्री० पोताकी प्रतिषक्तभूतायाम्बाव-
काप्रधानायाम् परिव्राजकमखिन्नां विद्यायाम्, विश० । आ० म०

उसुफुंटीअ-देशी० विनिपाते, प्रशान्ते, दे० ना० ॥

उसुहंत-देशी० काफे, दे० ना० ॥

उसुहलिय-देशी-तृप्तिरहिते, दे० ना० ।

उसुक-देशी० निकरं, वस्त्रे, दे० ना० ॥

उसु-आर्द्ध-त्रि० अर्द्ध-रक्त-दीर्घप्रप्राकृते ‘उदोहाऽऽर्द्ध’ आर्द्धशब्दे
आदेरान् उदोच्च वा जयतः । उल्लं । ओल्लं । पक्षे अल्लं अहं । प्रा०
जज्ञामिधने, पि० । अनु०, दे० ५ अ० १ उ० । बादस्मीक्षपवहेण
उल्लं । = । २ । = प्रा० प्रचुरत्यजने, “उल्लं वा जह वा सुकं” ।
दे० ५ अ० २ उ० । वर्षणे, जीन० । नि० चू० । उल्लं ।

उल्लंक-उल्लङ्क-पुं० काष्ठमये “वारके, उल्लंकआकट्टमओ वरओ”
नि० चू० १२ उ० ।

उल्लंगच्छ-आर्द्धगच्छ-पुं० स्थाविरादत्यरोहणात्कथ्यपगोत्राभि-
धेतस्य उदहगणस्य तृतीये गणे, । कल्प० ।

उल्लंघण-उल्लङ्घन-न० सकलङ्घने, ज० २२ श० ४ उ० । सहजात्या
द्विविधेपात्मनागधिकतरे, पादविक्षेपे, प्रश्न० ३६ पद । दारा-
गंजावरमकादेरुर्ल लङ्घने, ज० २५ श० ७ उ० । देहल्यादे-
रुल्लङ्घने, स्था० १० ज्ञा० । कर्दमादीनामतिक्रमणे, उल्लङ्घयनि
अज्ञानिनामय वा बाह्यानां हास्याप्रायनयकर्तृणां प्रावयन्स्वका-
यमाचारमतिक्रमयतीति उल्लङ्घनः उल्लं १७ अ० । ग० । कर्त्तरि
ह्युद बाह्यादीनामुचितप्रतिपत्त्यर्थे करणतोऽयः कर्त्तरि, वस्त-
मिम्मकादीनामुल्लङ्घनकर्त्तरि, “ उल्लङ्घने य चमेय, पावसमणेसि
कृच्छर ” उल्लं ८ अ० ।

उल्लिखित-उल्लिखितम्-अथ० बाहुजङ्गादिना सहस्रजनेन
वा पारं गन्तुमित्यर्थे, प्रति० । ज० ८ श० ३३ उ० (बीहव-
वणशब्दे देवस्य नियोगसङ्गनम्)

उल्लिखित-विरेचि-धा० चुरा० विरेचरोमुगमोद्धरणपदव्या । ८।४।

। ३६ इति विरेचकस्योद्देशः । उल्लिखित-विरेह विरेचयति । प्रा० ।

उल्लिखित-उल्लिखित-पुं० मृदङ्गिकायाम्, उल्लिखितम् मृदङ्गिकायाः
वृ० ४ उ० ।

उल्लिखित-उल्लिखित-त्रि० सकलजनं कुर्वति, ज्ञा० ३ अ० ॥

उल्लिखित-उल्लिखित-न० वृक्षशालादावुद्धरणे, तद्वत्पे शारीरदर्शने, स्म० ।

उल्लिखित-आर्द्धचरण-पुं० अक्षुष्कगोमये, वृ० (आर्द्धचरण-
दृष्टान्तो जिणकप्यशब्दे निष्पत्तिद्वारे, स्पष्टीजविष्यति)

उल्लिखित-उल्लिखित-त्रि० उच्च वणति-अव- उत्कटे, प्रकाशान्विते,
नतोन्नते, व्यक्ते, स्पष्टे, । वाच० । तीक्ष्णे, । अष्ट० । अवयवसं-
घपदं यस्मादासु तथोत्पन्नम् । पाकिस्ताना जलचर-प्रवृत्ताज-
मनःपरम् । ज्ञा० । भाव० ।

उल्लिखित-उल्लिखित-न० ज्ञानजगद्दर्शनीस्य चूषणवत्त्वे, उपा० ।

उल्लिखित-उल्लिखित-पुं० क० स० । खिन्नजनाच्चरिते वस्त्र
पुष्पादिनिर्देहसत्कारे, पंचा० २ विष० ॥

उल्लिखित-आर्द्धनयनिकाविधि-पुं० जगद्दर्शनीस्य
जलचूषणविधौ, "तथाप्यंतरं चणं माणं उल्लिखित्या विधिपरिमाणं
करं ण्यन्तं रागेणं गंधकासारं अवसेसं सव्यं उल्लिखित्यावि-
दि पञ्चस्यमि" । उपा० १ अ० (आणंदशब्दे सूत्रम्)

उल्लिखित-आर्द्धपटमाटिका-स्त्री० आर्द्धपटमावरणनिव-
सनयोः "उल्लिखितमाटिया पुष्करिणी पञ्चुत्तरम्" उपा० २ अ० ।

उल्लिखित-आर्द्धचूषि-स्त्री० अशुच्यन्त्यां भूमी, "उल्लिखितम् असु-
क्ष्ममाणीम्" नि० चू० १ उ० ।

उल्लिखित-आर्द्धपटमाटिका-न० आर्द्ध मधुरसवनरूपनि-
विशेषे, ॥ उपा० १ अ० ।

उल्लिखित-देशी-कपर्दीभरणे, दे० ना० ।

उल्लिखित-उल्लिखित-त्रि० "नार्थिसर्गाणिजिहिति उल्लिखितं
गवाप" नि० चू० १ उ० ॥

उल्लिखित-उल्लिखित-न० मम्मथादिजल्पने, "अंगपल्लवसंज्ञाणं, चारु
ल्लिखितपेहियं वंभवेररओ श्रीगं, चक्रवर्गिज्जं विषज्जप" उत्त० ।

उल्लिखित-उल्लिखित-धा० उल्लासे, हर्षजनकव्यापारे " उल्लासे कसलो
सुम्नगिज्जम् पुलआअंगुजोलारो आः ८ । ४ । १ । उल्लासेरते
षडादेशा वा भवन्ति । ऊमलह-ऊमुम्भइ णिल्लसइ पुलआअइ
गुज्जोल्लइ । न्हस्वत्वेतु गुज्जुल्लइ उल्लासति, प्रा० ।

उल्लिखित-उल्लासित-त्रि० उद्-लम्-क-स्फुरिते, उद्धते, हृष्टे
च । वाच० सुदधुल्लसिते भीते पल्लवव्याले पडिच्छुगच्छु ये-
ग्विद् उहमिण्णेण वि ताव मिसेण इत्थि पावाओ हरिल्लितो
नि० चू० १ उ० । पुल्लितार्थे, दे० ना० ॥

उल्लासित-उल्लासित-पुं० प्रबलपादप्रहारे, ॥ तं० ॥

उल्लासित-उल्लासित-त्रि० ताडिते, आ० म० प्र० । रा० ।

उल्लासित-उल्लासित-त्रि० ताडयति, "निकुसो उल्लास
माणे" । रा० ।

उल्लासित-उल्लासित-पुं० उद्-लप्-वञ् । काकुवर्णेन यदाह । अनु-
लापो मुहुर्भा ग, प्रलापोऽनर्थकं वच । काकावर्णेनमुल्लासः,

संलापो भाषणं मिथः । अ० १ श० ३३ उ० । औ० । ज्ञा०
स्था० । " कंदप्यो आणिहिवा व उल्ला वा पल्ला । सूत्र० १
श्रु० १ अ० शोकरोगादिना विकृतस्वरयुक्तवाक्ये, दृष्टवाक्ये,
सूचने च, ततोऽस्थये उद् सूचके, त्रि० वाच० ॥

उल्लासित-उल्लासित-पुं० पनके, भाव० ४ अ० । स्था० । आवा० ।

उल्लासित-उल्लासित-उद् शिख-क । घृष्टे, 'कुंरु सिद्धियंग-
वेदा' ज्ञा० १ अ० । औ० । रा० । नि० ।

उल्लासित-देशी० तथेत्यर्थे, दे० ना० ॥

उल्लासित-देशी० संज्ञिते, दे० ना० ॥

उल्लासित-तुह-आ. तोरने, तुमस्तोर तुह तुह तुमो कस्तुमो
कस्तुमो लुक्कणिमुक्क तुक्को उगः ८।४। १६ इति तुमस्तुकादेशः ।
उल्लासित तुमस्तु कुरुति । प्रा० ॥ कुरुते, दे० ना० ॥

उल्लासित-उल्लासित-स्त्री० स्वनामख्यातायां नद्याम्, तदुपपन्नकिते
जनपदे च । उल्लासित नाम नदी तदुपपन्नकितो जनपदोऽप्युक्तः ।
विशे० । आ० म० द्वि० । आ० क० । आ० वृ० । स्था० ।

उल्लासित-उल्लासित-न० उल्लासित-तीर-न० उल्लासित-तीर-वर्तिनि नगरे,
यतः प्रस्थितस्योल्लासित-मुत्तरतो गङ्गाचार्यस्य युगपच्छीता-
णवेदनाद्वयमनजवना द्वैकियकुञ्जिता ततो द्वैकियनिष्ठवा उप-
जाः । उत्त० ३ अ० । स्था० । आ० म० द्वि० । विशे० ।

तण्णं समणे जगवं महावीरे अमया कयावि रायगिहा-
ओणयराओ गुणमिहाओ चेदयाओ पमिणिकवमइ पमि-
णिकवमइत्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ तणं काओणं तणं
समणं उल्लासित-तीर-णामं एयरे होन्था । वमओ तम्म णं
उल्लासित-तीर-णयस्स बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीजाए
एयणं एगजंणुणामं चेइ होन्था । वमओ तम्म णं
तणं समणे जगवं महावीरे अमया कयावि पुव्वाणुपुव्वि
चरमाणे जाव एगजंणुणं मयोमहे जाव परिमापमिगया
जेनेत्ति । ज० १६ श० ३ उ० ।

उल्लासित-देशी० लघुशब्दे, दे० ना० ।

उल्लासित-निर्-स. धा. बहिर्गमने, धातवोऽर्थान्तरंरपि ८।४। ५८ ।

इति निःसरतेऽल्लासित-देशः । उल्लासित, निःसरति । प्रा० ।

उल्लासित-देशी० अकुरुते, दे० ना० ॥

उल्लासित-देशी० हासे, दे० ना० ॥

उल्लासित-देशी० धृते, दे० ना० ॥

उल्लासित-देशी० हम्पटे, दे० ना० ॥

उल्लासित-उल्लासित-न० कुख्याताभाषस्य च सेंटिकादिभिः
समष्टीकरणे, धवसने 'आइ उल्लासित महियं' ज्ञा० १ अ० । औ०
जं० । स० । नि० । जी० । क० । प्रज्ञा० ॥

उल्लासित-उल्लासित-पुं० उपरितनजागे, जी० ३ इति० । रा० । जं० ।

कल्प० । चं० । मनागतोक्ते च । जं० १ वक्र० ।

उल्लासित-पुं० ऊर्ध्वं बोध्यते उद् बोध्य कर्मणि घञ् । निष्ठाया से
टकवात् न कुञ्चम् । उपरितसे च । अ० १४ श० ६ उ० ।
कल्प० । विताने, दे० ना० ॥

उल्लासित-उल्लासित-न० उपरितनभागे, । ज्ञा० १ अ० ।

उद्योयमेताग-उद्योयमेताग-न० यावता भवतो मनाह् काशविभा-
गरूप आलोको भवति तावन्मात्रके, । औ० १ पा० ॥

उद्योयमेताग-उद्योयमेताग-पुं० प्रासादस्योपरिभागवर्णके, ॥ स
चैवम् 'तस्स णं पासायवर्मिस्सगस्स इमेयारुवे उद्योय पण्णसे
पथमप्यमिस्सिस्सिस्से जाव सव्यतवणिउज्जमप अउं जाव पडि-
कवे' ॥ ज० १ पा० ८ उ० ॥

उद्योय-देशी-शब्दौ, दे० ना० ।

उद्योय-देशी-उद्योयय-त्रि० शरीरापवर्तनं कुर्वाने, "उद्योयतं वा
साहज्ज" । नि० चू० १७ उ० । आ० ॥

उद्योय-अध्य० षप् क० सामीप्ये, "उद्योयसिवा जगवया पण्ण-
वणा सव्यभावाणं" उपसामीप्येन यथा श्रोतृणां जडिति यथा

वस्थितवस्तुतन्वावधो जवति तथा स्फुटवचनैरित्यर्थः-
वाशना अवगताचरं नाना उपदिष्टा इत्यर्थः । प्रज्ञा० १ पद
उत्त० । आ० ॥ प्रव० । सूत्र । आ० म० प्र० । ज० । सामस्ये, ॥

रा० साहज्ये, उपशब्द उपमेति वत् साहज्येऽपि इत्यते, उत्त० ३
अ० । सहज्ये, अन्तर्ये, आव० ४ अ० । अधिकार्येहीने, भासने, प्र
तिपक्षे, स्वतो गुणान्तराधाने, व्याप्तौ, पूजायाम्, शक्तौ, आरम्भे,
दाने, दोषावयने, आचार्यकरणे, अन्यथे, निदर्शने, वाच० ॥

उद्योय-उपचित-त्रि० उप० चि० क० । उद्योय, औ० ॥ सेपनादिना
वर्द्धिर्णी, निदिग्ध, अमरः । समाहिते, हेम० । सञ्चित, च । वाच० ॥

उद्योय-उपचिता-स्त्री० कुख्यादा संवरणशीलं श्रीन्द्रियजीव-
भेदे । वृ० १९ उ० । जी० ॥

उद्योय-उपयुज्य-अध्य० उपयोजनं कृत्यर्थे, दीहादिदारा उपव-
ज्जं जं जुज्जति जापयध्वं । नि० चू० १ उ० ॥

उद्योय-उपयुक्त-त्रि० उप-युज-क्तः । दत्तावधाने, जीन० । पंचा० ।
सावधाने, पंचा० ५ वि० । उद्योय, आनु० । अग्रमत्ते, नि० चू० १ उ० ।

उपयोगवति, विपा० १२ अ० । "दंसणनाणावज्जता" औ० । कथयथा
त्येयविषयज्ञानप्रत्याख्यानपरिणामे, आ० म० द्वि० । विशेष० ।
न्याये, रत्निने, युक्ते च । वाच० ॥

उद्योय-उपदेश-पुं० उप-दिग्-धञ् । उपदेशनमुपदेशः कथने ।

न० । भरणे, प्रकरणे, विशेष० । आ० म० प्र० । प्रकापनाया
म्, । वृ० १ उ० । सूत्रानुसारेण कथने, आव० ४ अ० । हेयोपादे-
योपेक्षणीयार्थेषु हानोपादानोपेक्षणीयमणने, । दर्श० । वर्तने,

पंचा० २ वि० । अन्यतरक्रियायां प्रवर्तनेच्छाकरणे, । अनु० ॥
न च हिनोपदेशादपरः पारमार्थिकः परार्थः तथा चार्थम् । रूस
ओ बा परो मा वा, विसं वा परियत्तओ । भासियव्वाहिया भासा,

सपक्खगुणकारिया ॥ १ ॥ स्या० । उवाच चात्रकमुच्यः । न भवति
धर्मः श्रोतुः सर्वस्यैकान्ततो हितभवणान् । कुबतोऽनुग्रहबुद्ध्या

वस्तुस्वेकान्ततो भवति ॥ उपदेशो हि मूर्खीणां, प्रकोपाय न
शान्तये । पयःपानं भुजङ्गानां, केवलं विषवर्जनमिति । पंचा० १२
वि० । (धम्मकहा शब्दे विस्तरतः उपदेशप्रकारो वक्ष्यते उन्निय

पविसि शब्दे वर्ज्यदेनेकोपघातकारकम् इत्याद्युक्तम्) आहका
दिकुलाख्याने, आव० ४ अ० । उपदिश्यत इत्युपदेशः उपदेशदुमिष्ट

वस्तुविशेषे, ॥ भूयो भूय उपदेश इति भूयो भूयः पुनः पुनरुप-
दिश्यत इत्युपदेश उपदेशदुमिष्टवस्तुविषयः कथंविद्वन्वगमे

सति कार्यः किं न क्रियते ददसन्निपातरोगिणां पुनः पुनः
क्रियानिकादिकाथपानोपचार इति । ध० १ अधि० । गुरुणां-

शिक्षावाक्ये, "तहियाणां भासणं सभावे उद्योयसणं" उत्त०
२८ अ० । प्रत्युपेक्षणाप्रस्फोटनाक्रियायाम्, नि० चू० १ उ० ।

दर्शने, शास्त्रे, आ० १ भू० ३ अ० ४ उ० ॥

उद्योयम-उपदेशक-त्रि० उप-दिग्-धञ्-उपदेशकनरि, "हि-
च्छाणं पुण्वसंजोगं सिया किञ्चोवपसगा" सूत्र० १ भू० १ अ० ॥

उद्योय (दे) मण-उपदेशन-न० उपदिश्यत इत्युपदेशनम् ।
उपदेशनक्रियाया व्याप्ये, उपलक्षणत्वादस्याः क्रियायाः व्याप्ये

कर्मणि, "विहया उद्योयसणे" उपदेशने कर्मणि द्वितीया यथा
भण इमं मडाकं कुरुवा नं दवति नं य नि ग्रामम् । स्या० ७ उ० ॥

उद्योय (दे) सणा-उपदेशना-स्त्री० कथनायाम्, "पंचविधपय-
त्थोवदेसणया" । विशेष० ॥

उद्योयमाला-उपदेशमाला-स्त्री० स्वनामख्याते ग्रन्थभेदे, ग० १
अधि० । तथा कश्चित्परपक्षी प्रार्थनां करोति तदर्थमुपदेशमाला-

गाथावलोकने दूषणं भवति तथेति प्रश्नः यदि स निष्कपटतया
प्रार्थनां करोति तदर्थमुपदेशमालागाथावलोकने सर्वथा

दूषणं ज्ञातं नास्ति इति । शन० ४ उल्ला० १३५ प्र० ॥
उद्योयमरयणकोश-उपदेशरत्नकोश-पुं० उपदेशा हेयोपादेयोपे-

क्षणीयार्थेषु हानोपादानोपेक्षणीयमणनानि न पक्ष रत्नानि
तेषां कोश एव भण्डारवदुपदेशरत्नकोशः । दर्शनशुद्धिनामके

ग्रन्थे, दर्श० ॥
उद्योयमरणगर-उपदेशरत्नाकर-पुं० स्वनामख्याते ग्रन्थभेदे,

यत उपदेशरत्नाकरे सम्यक्त्वाणुवतादि आह धर्मरहितानम-
स्कारगुणा जिनार्वनचन्दनाभिग्रहमृते । ध० २ अधि० ॥

उद्योयसह-उपदेशरुचि-पुं० क० स० साधुपदेशास्तत्त्वप्रधाने,
ग० १ अधि० । परापदेशप्रयुक्ते जीनाजीवादिपदार्थेष्वधिकप्रधाने,

सम्यक्त्वमेव च । ध० २ अधि० । उपदेशा गुर्वादिना वस्तुतत्त्वकथने
तेन रुचिर्जनप्रणीततयाभिलाषरूपा यस्य स उपदेशरुचिः । स्या० २

जा० । यो हि जिनां कानेव जीवादीनयान् तीर्थकरतच्छिष्यादिनापदि
ष्टान् अश्नन्ते तस्मिन् । दर्शनार्थमेव, स्या० १० उ० । उत्त० ।
तस्य स्वरूपं यथा ।

एष चैव उ जावे, उद्योयं जा परेण न सहहइ ।

उद्योयमण जिणेण च, उद्योयसहसि नायव्वा ॥ ६॥

एतांश्चैवान्तरोक्तास्तु पूरणे जावान् जीवादांनुपदिष्टान् कथि-
तान् परेणान्येन न भदधाति न तथेति प्रतिपद्यते । कीदृशा

परेण उद्योयतीति उद्योय घातिकर्मचतुष्टयं तत्र तिष्ठति उद्योयस्याऽ
नुत्पन्नकेमश्नेन जयति रागादीनि जिनस्तेन बोत्पन्नकेमश्ना-

नेन तीर्थकृदादिना उद्योयस्य प्रागुपन्यासस्तत्पुर्वकत्वाजिनस्य
प्राचुर्येण वा तथाविधोपदेशाणां स ईदृक्कमित्याह उपदेशरुचि-

गिति ज्ञातव्यः । प्रव० १७ उ० ॥
उद्योयमण-उपदेशरुचि-त्रि० उद्योयमणोपदेश, "इय उद्योयसं लका

इयविष्णुणं पसा" उपा० ३ अ० ।
उद्योयमि-उपदेशित-त्रि० उपदिष्टे 'सामाहयणिउज्जता, योउं उ-

वपसिय गुरुजणेण । आयरियपरपरयणं आगय आणुपुथीए' विशेष०
उद्योयम-उपयोग-पुं० उपयोगजनमुपयोगः जावे धञ् । उपयुज्यते

वस्तुपरिच्छेदं प्रति व्यापार्यते जावेऽनेनेत्युपयोगः । पुत्राग्नि करणं
घञ् प्रत्ययः । उपयुज्यते वस्तु परिच्छेदं प्रति व्यापार्यते इत्युपयो-

गः कर्मणि घञ् । बाधरूपे जीवस्य तत्त्वज्ञेन व्यापारि, प्रज्ञा० २८
पद । कल्प० । प्रव० । आव० । दर्श० । स्या० । उपयोगो ज्ञानं सं-

वेदनं प्रत्ययः इति पर्यायाः । विशेष० । अनु० ।
उपयोगनेदाः ।
कतिविहेणां जते उद्योयं पण्णते ? गोयमा ! कुविहे

ने पक्षे तेजहा सागारोवओगे य अणगारोवओगे य ॥

कतिविधः कतिप्रकारः सूत्रे प्रकारो मागधजाषासकृणवशात्
णमिति वाक्यासङ्कतो भवन् परमकस्याणयोगिन् उपयोग उप-
योजनमुपयोगो जावे घञ यहा उपयुज्यते वस्तुपरिच्छेदं प्रति
व्यापार्येन जीवाज्जेनेत्युपयोगः पुनस्मि करणे घञ प्रत्ययो बोध-
रूपो जीवस्य तत्त्वभूतो व्यापारः प्रकृतः प्रतिपादितः भगवा-
नाह गोयमेत्यादि ॥ आकारप्रतिनियतो ग्रहणपरिणामः “आ-
गारोअविसेसो” इति वचनान् सह आकारेण वर्तते इति
साकारः स आसावुपयोगश्च साकारोपयोगः । किमुक्तं भवति ।
सचेतने अचेतने वा वस्तुनि उपयुज्यान् आत्मा यदा सपर्या-
यमेव वस्तु परिच्छिनत्ति तदा स उपयोगः साकार उच्यते
इति । स च कालतः छद्मस्थानामन्तर्मुहूर्तं कालं केवलिनानामेक
सामायिकः । तथा न विद्यते यथोक्तरूप साकारो यत्र सोऽ-
नाकारः स आसावुपयोगश्चानाकारोपयोगः । यच्च वस्तुनः
सामान्यरूपतया परिच्छेदः सोऽनाकारोपयोगः स्कन्धावारो-
पयोगवदित्यर्थः । असावपि छद्मस्थानामान्तर्मुहूर्तिकः परम-
नाकारोपयोगकालात्साकारोपयोगकालः संख्येयगुणः प्रति-
पक्ष्यः पर्यायपरिच्छेदकतया चिरकाललगनात् छद्मस्थानां
तथास्वाभाव्यात् । केवलिनानां स्वनाकारोपयोग एकसामायिकः
चक्षुष्यौ स्वगतानेकजदसूचकौ ।

तत्र साकारोपयोगभेदानभिधित्सुरिदमाह ॥

सागारोवओगेणं जंते ! कतिविहे पमसे ? गोयमा ! अ-
द्विहे पमसे, तेजहा आजिनिवाहियनाणसागारोवओगे
मुयनाणसागारोवओगे, ओहिनाणमणपजवसागारोवओगे
केवलनाणमागारोवओगे य । मतिअन्नाणमागारोवओगे
मुयअन्नाणसागारोवओगे विजंगनाणसागारोवओगे य ॥

अर्थभिमुखो नियतः प्रातस्वरूपको बोधो बोधविशेषोऽभि-
निबोधः । अभिनिबोध एव अभिनिबोधिकम् । अभिनिबोधश-
ब्दस्य विनयादिपाठाभ्युपगमात् विनेयादिभ्य इत्यनेन स्वार्थे इ-
कण् प्रत्ययः । अनिवर्तन्ते स्वार्थे प्रत्ययकाः प्रकृतिलिङ्गवच-
नानीति वचनात्तत्र नपुंसकता यथा विनय एव वैनयिकमित्यत्र ।
अथवा अभिनिबुध्यते असादस्मिन् वेति अभिनिबोधस्तदाच-
रणकर्मस्योपशमस्तेन निर्वृत्तमभिनिबोधिकं तच्च तज्ज्ञानं चा-
भिनिबोधिकज्ञानम् । इन्द्रियमनोनिमित्तं यत्तदप्रदेशावस्थितं वस्तु-
विषयः स्फुटप्रतिज्ञानो बोधविशेष इत्यर्थः । सचासौ साकारोप-
योगश्च आजिनिबोधिकज्ञानसाकारोपयोगः । एवं सर्वत्रापि स-
मासः कर्तव्यः । तथा श्रवणं श्रुतं वाच्यत्वाच्चक्रमावपुरस्सरीकर-
णशब्दसंस्पृष्टप्रमदहेतुरुपपन्नविशेष एवमाकार वस्तु घट-
शब्दवाच्यं जगत्प्रारणाद्यर्थक्रियासमर्थमित्यादिरूपतया प्रधानी-
कृतः समानपरिणामशब्दार्थपर्यालोचनानुसारी ईन्द्रियमनो-
निमित्ततामविशेष इत्यर्थः । श्रुतं च तज्ज्ञानं च श्रुतज्ञानं ततो
भूयः साकारोपयोगशब्देन विशेषणसमासः तथाऽवस्थायाऽश्च-
शब्दार्थः । अव अत्रो विस्तृतं वस्तु धीयन्ते परिच्छिद्यतेऽनेनेत्यव-
धिः । यहा अवधिः मर्यादाकृषिष्वेव छद्मेषु परिच्छेदकतया प्रवृ-
त्तिरूपा तदुपपन्नं ज्ञानमप्यवधिः । अवधिश्चासौ ज्ञानं चा-
वधिज्ञानम् । तथा परि सर्वतोतावे अवनं अवः तुदादिन्योऽन्
कश्चिदित्यधिकारो अकिन्तो चेत्यकारप्रत्ययः अवनं गमनमिति प-
र्यायः । परि अवः पर्यायः ममसि मनसो वा पर्यथो मनःपर्ययः
सर्वतस्तत्परिच्छेद इत्यर्थः । पाठान्तरं पर्यय इति तत्र पर्ययणं
वर्धयः मनसि मनसो वा पर्ययः मनःपर्ययः । सर्वतस्तत्परि-
च्छेद इत्यर्थः । स चासौ ज्ञानं मनःपर्ययज्ञानं मनःपर्ययज्ञानं

वा । अथवा मनःपर्यायेति पाठान्तरं तत्र ममांसि पर्येति सर्वो-
त्मना परिच्छिन्नसि मनःपर्यायं कर्मण्यण् । मनःपर्यायं च तत्
ज्ञानं मनः पर्यायज्ञानं यदि वा मनसः पर्याया मनःपर्यायाः ।
पर्याया धर्मा बाह्यवस्थासाधनप्रकारा इत्यनर्थान्तरं तेषु तेषां वा
संबन्धिज्ञानं मनःपर्यायज्ञानमिदं आर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रान्तर्वर्ति-
संज्ञिप्रमोगतद्वयासम्भनम् । तथा केवलमेकं मत्यादिज्ञाननिर-
पेक्षत्वात् “नदस्मि उ ताउमस्थिण माणं” इति वचनात् शुद्धं वा
केवलं तदावरण मलकलङ्काविगमात् । सकलं वा केवलं प्रथमन
एवाशेषनदावरणविगमतः संपूर्णोत्पत्तेः । असाधारणं वा
केवलमनन्यतः सहशत्वात् । अनन्तं वा केवलं हेयानन्तत्वात् ।
केवलं च न ज्ञानं तथा मतिभूतावधय एव यदा मिथ्यात्वकलु-
विना जवन्ति तदा यथाक्रमं मत्यज्ञानभूताज्ञानविजङ्गानव्यप-
शालुजन्ते । उक्तं च ! आद्यं त्रयमज्ञानमपि जवन्ति मिथ्यात्वसंयु-
कमिति । विजङ्ग इति विपरीतो भङ्गः परिच्छिन्तिप्रकारो यस्य
तद्विभङ्गं तच्च तत् ज्ञानं च विभङ्गज्ञानं सर्वत्रापि च साकारोप-
योगशब्देन विशेषणसमासः ॥

॥ अनाकारोपयोगभेदानभिधित्सुराह ॥

अणगारोवओगेणं जंते ! कद्विहे पमसे ? गोयमा !
चउव्विहे पमसे, तेजहा चवखुदंसणअणगारोवओगे, अच-
वखुदंसणअणगारोवओगे, ओहिदंसणअणगारोवओगे
केवलदंसणअणगारोवओगे ।

तत्र चक्षुषा चक्षुर्गिन्द्रियेण दर्शनं रूपसामान्यग्रहणं च चक्षुर्द-
र्शनं तच्च तत् अनाकारोपयोगः । अचक्षुषा चक्षुर्दृष्टिर्दर्शनं तच्च तत्
भिर्दर्शनं स्वस्वविषये सामान्यग्रहणमचक्षुर्दर्शनम् । ततोऽनाका-
रोपयोगशब्देन विशेषणसमासः । एवमुत्तरत्रापि अक्षधरेव रूप-
दर्शनं सामान्यग्रहणमवधिदर्शनं केवलमिव सकलजगद्भाविस्-
मस्तवस्तुसामान्यपरिच्छेदरूपं दर्शनं केवलदर्शनम् । अथ मनः
पर्यायदर्शनमपि कस्मान्न जवति येन पञ्चमोऽनाकारोपयोगो न
भवतीति चेदुच्यते मनःपर्यायविषयं हि ज्ञानं मनसा पर्या-
यानेव विविक्तं गृह्यन् कश्चिदुपजायते पर्यायाश्च विशेषा
विशेषास्तन्मनं च ज्ञानं ज्ञानमेव न दर्शनमिति मनःपर्यायद-
र्शनाभावस्तदजायाश्च पञ्चमोऽनाकारोपयोगास्तद्वत् इति (एवं
जीवाणामित्यादि) एवं निर्विशेषेणोपयोगवत् जीवानाम-
नुपयोगो ऽविधिः प्रहसो जणितव्यस्तत्रापि साकारोपयोगो
ऽविधोऽनाकारोपयोगश्चानुविधः । एतदुक्तं जवति । यथा प्राक्
जीवपदग्रहितमुपयोगमुत्र सामान्यत उक्तं तथा जीवपदसहितम-
पि जणितव्यं तद्यथा “जीवाणं जंते ! कतिविहे उवओगे पमसे ?
गोयमा ! दुविहे उवओगे पमसे तेजहा सागारावओगे य अणा-
गारोवओगे य जीवाणं मने ! कतिविहे उवओगे पमसे ? गोयमा !
दुविहे उवओगे अद्विहे पमसे तेजहा इत्यादि” तद्वत् सामान्य-
तो जीवानामुपयोगश्चिन्तितः । प्रहा २८ पद । ज० । प्रश्न० ॥

उपयोगः साकारानाकारव्यात्मकः प्रमाणमितरथाअप्रमाणम् ॥

उपयोगः परस्परसव्यपेक्षसामान्यविशेषग्रहणप्रवृत्तदृष्टिज्ञानस्व-
रूपव्यात्मकः प्रमाणं दर्शनाज्ञानैकान्तररूपस्वप्रमाणमिति दर्शयि-
तुं प्रकरणमात्रमाणां व्यापार्थिकपर्यायाधिभिर्मेन प्रत्येकदर्शन-
ज्ञानस्वरूपप्रतिपादकगामाहाकार्यः ।

जं सामगगमहणं, दंसणमेयं विसेसियं णाणं ।

दोण्हं वि णायाण एसो, पानेकं अत्थपजाओ ॥

छद्माभिनिकस्य सामान्यमेव वस्तु तद्वत् गृह्यते अनेनेति ग्रहणं

दर्शनमन्तुच्यते पर्यायास्तिकस्य तु विशेष एव वस्तु स एव गृह्यते येन तज्ज्ञानमधीयते ग्रहणं विशेषितमिति विशेषग्रहण-
मित्यभिप्राययोग्यनयोनयोरैकं प्रत्येकमर्थपर्यायोऽर्थविषयं
पर्यन्तवगच्छति यः सोऽर्थपर्याय ईदृजुतार्थग्राहकत्वमित्यर्थः ।
उपयोगस्य ज्ञानाकारसाकारस्ते सामान्यविशेषग्राहके एते ज्ञा-
रस्तत्राभिधीयन्तं न विद्यमान आकारो जेदो ग्राह्यस्यास्त्यनाकारो-
दर्शनमुच्यते सहाकारैर्ग्राहेर्देवर्त्तते यद्ग्राहकं तत्साकारं ज्ञान-
मित्युच्यते । अनाकारसाकारोपयोगौ तत्पसर्जनोद्भूततदितरा-
कारौ स्वयिज्ञासकत्वेन प्रवर्तमानौ प्रमाणं न तु निरस्तेतत्कारौ
तथाज्ञतवस्तुविषयान्नावेन निर्विषयतया प्रमाणत्वानुपपत्तेरित-
रांशविकल्पैकांशरूपोपयोगसत्त्वानुपपत्तेश्च तेनैकान्तवाद्यन्युपग-
मो बाधमात्रं प्रमाणं साकारो बाधोऽनाधिगतार्थाधिगन्तुत्वाविशि-
ष्टः स एव ज्ञातृव्यापारोऽर्थदृष्टतात्पर्यज्ञानुमेयोऽन्वेदनात्पर्य-
ज्ञानुमेयो वाऽनाधिगतार्थो विगत इन्द्रियादि संपाद्यो व्यभिचारा-
द्विशेषणविशिष्टार्थोपपत्तिजनिता सामग्री तदेकदेशो वा
बाधरूपो वा साधकत्वात्प्रमाणमित्यादिरूपोऽयुक्तः । निराकारस्य
केवलबोधरूपस्य ज्ञानस्यैव प्रामाण्यमिति विज्ञानवादिनोऽप्ये-
व स्वस्थस्थानं स्वस्थमतमुद्गाढ्य परास्ता न विधिष्यन्ति । सम्म० ।
(तदेतत्संमतितर्कन एव विज्ञेयमिहापि यथावसरं किञ्चिद्वक्ष्ये)
सामान्यविशेषात्मके च प्रमाणप्रमेयरूपे वस्तुतत्त्वं व्यव-
स्थितं द्रव्यास्तिकस्यालोचनमात्रं विशेषाकारत्यागदर्शनं य-
त्तत्सत्यमितरस्य तु विशेषाकारसामान्याकाररहितं यज्ज्ञानं
तद्विव पारमार्थिकमभिप्रेतं प्रत्येकमप्योऽर्थपर्याय इति वचनान्
प्रमाणं तु द्रव्यपर्यायी दर्शनज्ञानस्वरूपाद्यन्योऽन्याचनिर्भागव-
र्तिनाविति दर्शयन्नाह ।

द्वन्द्विभ्यां वि हांऊण, दंसणे पज्जवडिआं हाइ ।

उवसमिआई जावं, पकुच्च णाणे उ विवरीयं ॥

अस्यास्तात्पर्यार्थः दर्शनेऽपि विशेषांशो न निवृत्तो नापि ज्ञानं
सामान्यांश इति द्रव्यास्तिकोऽपीति आत्मा द्रव्यार्थरूपः स
भूत्वा दर्शनं सामान्यात्मके स ज्ञात्मा चेतनालोकावस्थ-
जावो भूत्वा तदेव पर्यायास्तिको विशेषाकारोऽपि भवति
यदा हि विशेषरूपतयाऽऽत्मा संपद्यते तदा सामान्यस्वजावं
परित्यज्यैव विशेषाकारश्च विशेषावगमस्वजावं ज्ञानं दर्शने
सामान्यपर्यायांशेन प्रवृत्तोऽप्युपात्तज्ञानाकारो न हि विशि-
ष्टेन रूपेण विना सामान्यं संभवति एतदेवाह औपशमि-
काविज्ञावं प्रतीयेति औपशमिककायिककायोपशमिकादीन् ज्ञा-
वान् अपेक्ष्य विशेषरूपत्वेन ज्ञानस्वभावात् वैपरीत्यं सा-
मान्यरूपतां प्रतिपद्यते विशेषरूपः सन् स एव सामान्यरू-
पोऽपि भवति न ह्यस्ति सामान्यं विशेषविकल्पे वस्तुत्वान्
शिवकादिविकल्पमूखवत् विशेषा या सामान्यविकल्पा न सन्ति
असामान्यत्वात् मृत्युरहितशिवकादिवदत्र च सामान्यविशेषा-
त्मके प्रमेयवस्तुनि तदग्राहि प्रमाणमपि दर्शनज्ञानरूपं तथाऽपि
द्रव्योपयोगस्वानुपपत्त्यात् कदाचिज्ज्ञानोपसर्जनो दर्शनोप-
योगः कदाचित् दर्शनोपसर्जनो ज्ञानोपयोग इति क्रमेण द-
र्शनज्ञानोपयोगौ । कायिकं तु ज्ञानदर्शने युगपच्छेतिदीपमिति द-
र्शयन्नाह सूरिः ।

मणपज्जवणाणस्स य, दरिसणस्स य विसेमो य ।

केवलणाणं पुण दंसणंति नाणंति य समाणं ॥

मनःपर्यायज्ञानं मनःपर्यवसानं यस्याविश्लेषस्य स त-
थोक्तः ज्ञानस्य च दर्शनस्य च विश्लेषः पृथक्भावः प्र-
त्यादिषु चतुर्षु ज्ञानदर्शनोपयोगौ क्रमेण भवत इति यावत् ।

तथा हि चक्षुरचक्षुरवधिज्ञानानि चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनेभ्यः पृथक्
काज्ञानानि द्रव्योपयोगात्मकज्ञानत्वात् श्रुतमनःपर्यायज्ञानवत्
वाक्यार्थविशेषविषयं श्रुतज्ञानं मनोद्वयविशेषादभ्यर्त्तनं च म-
नःपर्यायज्ञानमेतदुच्यमप्यदर्शनस्वभावं मत्त्वविज्ञानदर्शनोप-
योगात् निष्पन्नकालं सिद्धं केवलज्ञानं पुनः केवलज्ञानो बाधो
दर्शनमिति ज्ञाज्ञानमिति वाऽन्यत्केवलं तत्समानकालं दृ-
यमपि युगपदेवेति भावः ॥ सम्म० । (अत्र बहु वक्तव्यं तच्च
ग्रन्थविस्तरजयान्नोच्यते किंतु विशेषजिज्ञासुना सम्मतितर्कत
एव समवलोकेनीयम्) सिद्धः साकारोपयोग एव सिध्य-
तीति केवलस्य साकारत्वात् योगपक्षम् । कथं पुनरसौ सा-
कारोपयोग एव सिध्यतीत्याह ।

सन्नाओ लच्छीओ, जं सागारोवओगतो जाओ ।

तेणेह सिद्धलच्छी, उप्पजाइ तवउत्तस्स ॥

प्रतीतार्थैव । एतच्च साकारोपयोगवर्तमानः सिध्यतीति विशेष-
शणं प्रज्ञापनायां विहितम् । अनेन चात्र केवलसाकारोपयोगं यं
विप्रतिपद्यन्ते साकारनाकारोपयोगयोः सिद्धस्य युगपदप्युप-
गमात् निरस्ताः अत एवाह ।

एवं च गम्मइ धुवं, तरतमजोगोवओगया तस्म ।

जुगवोवओगजावे, साकारविसेमणमुहुत्तं ॥

एवं च साकारोपयोगविशेषणादभ्यस्यते किमत आह । भूवं नि-
श्चितं तरतमयोगोपयोगता सिद्धस्य ग्रन्थस्मिकाले तस्य सा-
कारोपयोगोऽन्यच्च ज्ञानाकारोपयोग इति । अन्यथा बाधमाह ।
युगपदुपयोगजावे साकारविशेषणं प्रज्ञापनोक्तमयुक्तमेव स्या-
दिति । अत्र परमतमाशङ्क्यपरिहरन्नाह ।

अहव यई सव्वं वि य, सागारं मे तओ अदोसो ति ।

नाणंति दंसणंति य, न विसेमो तं च नो जम्हा ॥

सागारमणागारं, लक्खणमेयंति जणियमिह चेव ।

तह नाणदंसणाई, समए बीसुं पमिआई ॥

अथ मतिः परस्य सर्वमेव (से) तस्य सिद्धस्य ज्ञानं दर्शनं वा
साकारं ततः साकारोपयोगविशेषणे अदोष एव स्वरूपविशे-
षणत्वात्तस्य । यदपि केवलज्ञानं केवलदर्शनं च तस्योच्यते त-
स्यापि तथोर्निर्विशेष इत्यभिप्रायवता प्रोक्तं स्मृतिकारेण एवं
कल्पितभेदप्रतिहननं सर्वकृतालाभनं सर्वेषां तमसां निहत-
जगन्मालोकनं शाश्वतं नित्यं पश्यति बुध्यते च युगपज्ज्ञानाधि-
धानि प्रभास्थित्युत्पत्तिविनाशवन्ति विमलद्रव्याणि तत्केवलं तच्च
न युक्तं यस्मात्साकारमनाकारं च लक्षणं सिद्धानामित्तादौ-
व पुरतो जणितं वन्ते यद्वक्ष्यति “असरीरा जीवघणा, उवउत्ता
दंसणेय नाणे य । सागारमणागारं, लक्खणमेयं तु सिद्धाणं ”
इति । तदनयोः साकारनाकारलक्षणयोर्ज्ञेदोक्तत्वात्कथमुच्यते स-
र्वमेव तस्य साकारमिति भावः । तथा समये सिद्धान्ते विष्वक्पा-
र्यक्येन ज्ञानदर्शनं सिद्धानां तेषु तेषु स्थानेषु प्रसिद्धं अतः कथं
तथोपविशेषः उच्यते इति हृदयम् ।

तद्विशेषे हि बहवो दोषाः के इत्याह ।

पत्तेयावरणत्तं, इहुरा वारसविहोवओगो य ।

नाणं पंचवियप्पं, चउव्विहं दंसणं कत्तो ॥

इतरथा केवलज्ञानदर्शनयोरेकत्वे प्रत्येकावरणत्वं केवलज्ञाना-
वरणकेवलदर्शनावरणं चेति प्रत्येकमावरणं तयोः कुनो घटने
नष्टकस्य हे आवरणे युज्यते ततः प्रत्येकावरणनिर्देशात्केवलज्ञान-
दर्शनयोर्ज्ञेद एवेति भावः । तथा साकारोऽष्टधा अनाकारस्तु च-

तुल्येव यो चादशविधोपयोगः श्रुतेऽजिज्ञेता यच्च ज्ञानं पञ्चविधं दर्शने क्षतुर्विधे प्राक्त तदेतन्मयमपि केवलज्ञानदर्शनयोरकत्वं कृत उपपद्यते न कुतश्चादित । अपिच-

जगियमिहैव य केवल-नाणुवत्ता मुणानि सञ्चन्ति ।

पामन्ति मव्वआनि य, केवल दिट्ठाहिणन्ताहि ॥

इहैव पुरतो भगितं केवलज्ञानोपयुक्ताः सिद्धा सर्वे (मुण-
नि) जानन्ति तथा पश्यन्ति च सर्वतः केवलदर्शनदृष्टिभि-
रनन्ताभिर्यद्वर्तन्ति “ केवलनाणुवत्ता, जाणन्ती मव्वभावगु-
णमाय । पामन्ति मव्वआ खलु, केवलदिट्ठाहिणन्ताहिमिति ”
तस्माद्वैतयोरैकत्वमितिभावः ।

पुनरपि परः प्राह ।

आह परोजावम्मि, उवउत्ता दंसणे य नाणे य ।

जगियन्तो जुगवन्तो, नणु जगियमिणं पि तं मुणमु ॥

आह परो नन्वपृथग्भावेऽपि केवलज्ञानदर्शनयोर्न दोषायतः
“अनरीरा जीयधणा उवउत्ता दंसणे य नाणे य” इत्यत्र दर्श-
ने च ज्ञाने च युगपदुपयुक्ता इति भगितं ततो युगपदेव के-
वलज्ञानदर्शनोपयोगः सिद्धः । सूरिग्राह । ननु यदि भगिते-
नार्थभिन्नस्तव तर्हीदमपि भगितं वर्तते तच्चतुर्णु किंपुनस्त-
दित्याह ॥

नाणुम्मि दंसणम्मि य, वत्तेगयरम्मि उवउत्ता ।

राव्वरुम केवलिम्म, जुगवदो नत्थि उवउत्ता ॥

एतदिहैव व्यक्तं पुरस्ताद्वर्तन्ति ततोऽस्यां गाथायां भट्टबा-
हुस्वामिर्निर्यक्तः अपि युगपदुपयोगे निषिद्धे किमिति तद्योग्य-
थाभिमानोऽपि न त्यज्यत इति भावः । अत्र परस्य व्याख्या-
न्तरकलानामाशङ्क्य परिहराह ॥

अह सव्वम्मेव न के-वत्तिस्स दो किं नु कम्मइ हव्वेज्ज ।

मो य जिणां मिच्छो वा, तं च न मिच्छाहिगाराउ ॥

अथैतं व्याख्यायते परेण सत्यस्यैव केवलिनो न युगपद्वा-
ययोगो किंतु कस्यापि हो भवेतां कस्यचिदेकः स च केव-
लिज्जनिस्सो वा भवेद्व्यवस्थकेवलो वा भवेदित्यर्थः । ततश्च
भवस्थकेवलिनोऽपि सकर्मकत्वादेकदा एक एवोपयो-
गः । सिद्धकेवलिनस्तु सर्वथा कर्ममलकलङ्घविप्रमुक्तत्वात्
युगपद् वायुपयोगो भवत इति परम्याकृतं तच्च न युक्तमह
निष्ठाधिकारादिदमुक्तं भवति “सव्वम्मेव केवलिस्स” इत्या-
दिना सिद्धाधिकारे सिद्धस्यैव भट्टबाहुस्वामिभिर्युगपद्वायु-
पयोगो निषिद्धावतो न किञ्चित्चतुर्ता व्याख्यान्तरकल्पनेह
भवतीति भावः । सूरिः समाधानान्तरमाह-

अह पुव्वच्छेणव, मिच्छमेकांति किं च विइण्णां ।

एतो वि य पच्छेण, निगमइ मव्वपरिमिहो ॥

अथवा “ नाणुम्मि दंसणम्मि य वत्तेगयरम्मि उवउत्ता ”
इत्यनेन पूर्वार्द्धेनैकदा एक उपयोगः सिद्धस्ततः किं द्विती-
येन पश्चार्द्धेनैकं उक्तं चेदं (एतोविमिति) इत एव “ स-
व्वम्मेव केवलिस्स ” इत्यादि पश्चार्द्धोपन्यासात्सर्वप्रतिषेधो
गम्यते । यथा सर्वस्य केवलिनोऽपि युगपद् वायुपयोगी नस्तः
किंपृच्छा केवलिन इति ॥ पुनः परवचनमाशङ्क्य परिहारमाह-

ता कहमिहैव भणियं, उवउत्ता दंसणे य नाणे य ।

समुदायविमयमेयं, उजयनिसेहो यपत्तेयं ॥

यदि न युगपदुपयोग इष्यते तत आचार्यः कथमिहैव भणि-
ष्यति तथापिहैव भणिष्यतीत्यर्थः । किं नदित्याह (उवउत्ता

दंसणे यत्ति) दर्शने ज्ञाने च युगपदुपयुक्ता इह किल भणिता
इति परस्याभिप्रायः । अयं च मिथ्याभिमानोपहतसद्बोध-
त्वात्कदमिप्राय एवेति दर्शयति (समुदायविमयमेयं)
समुदायविमयमेवेदं ननु युगपदुपयोगप्रतिपादनपरमित्यर्थः ।
अनन्तास्मर्हि सिद्धास्तस्ममुदायेऽत्र केऽपि ज्ञाने उपयुक्ताः के-
चिदर्शने इत्ययमर्थः । प्रत्येकविवक्षायां पुनः “पत्तेआवरणत्ता”
मिथ्याभिहितयुक्तेयुगपदुपयोगोपयोगानिषेध एव मन्तव्य इति
पुनरपि प्रत्यपरिहारो प्राह-

जम्हाअपज्जत्ताइ, केवल तेणोअवओगो ति ।

जम्हा नायं नियमो, संते तेणोअवओगोति ॥

साध्यपर्यवसितत्वाद्यस्मादपर्यन्ते अधिनाशिनी सदावस्थि-
तकेवलदर्शने तेन तस्माद्युगपदुपयोग इष्यते अस्माभिः । इदं
हि यद्वाधस्वभावसदावस्थितं च तस्योपयोगेनापि सदा भवि-
तव्यमेव अन्यथापलशकलकल्पत्वेन बोधस्वभावत्वानुपपत्तेः ।
सदोपयोगे च द्वयोर्युगपदुपयोगः सिद्ध एवेति परस्याभि-
प्रायः । आचार्य आह । भगयते अत्रोक्तम् । नायं नियमः
सर्वदा यत्प्रतिष्ठापितस्य स विद्यमानकेवलज्ञानं केवलदर्शने च
तेन तयोपयोगेनापि सर्वदा भवितव्यमिति कुतः पुनर्नायं
नियम इत्याह-

उइकालं जह मे दं-साणनाणामाणुवओगे वि ।

दिट्ठमवत्त्याणं तह, न होइ किं केवलानं पि ॥

यथा केवलज्ञानदर्शनाभ्यां दोषाणि याति दर्शनज्ञानानि तेषां
निज २ चिह्नितकां यद्यदनुपयोगात्तत्रापि सत्यस्यावस्थान
दृष्टं तथा केवलज्ञानदर्शनयोरपि निजस्थितिकां यद्यदनुपयोगे-
पि सर्वस्यावस्थानं किमिति न ज्वति जयति चेत्तर्हि सतो ज्ञान-
स्य दर्शनस्यापयोगेन ज्वितव्यमिति अनेकान्तकमेव । इयमत्र
भायना । शेषज्ञानदर्शनानां प्रज्ञापनायां कायस्थितौ दीर्घस्थिति-
कां उक्तस्तथा । “ मइनाणीण भंते ! मइनाणीत्ति कायओ
कांछरं होइ ? गोथमा ! जहणेणं अतोमुहत्तं उक्कसेणं आवाहिमा-
गारोवमाइ साइग्गाइ पधं सुयनाणीवि ओहिनाणीवि एणं चेव
नवरं जहणेणं एक्कं समयं मणपज्जवनाणी जहणेणं एक्कं समयं ।
उक्कसेण दंसूण पुव्वकोइ ” यदा चिन्तज्ञानसम्यक्तवत्ताभे स-
मयमेकमवधिज्ञानं भूत्वा प्रतिपतति तदा अद्यभिज्ञानस्य ज्ञानस्य-
तः समयस्थितिकातो मन्तव्यः । मनःपर्यायज्ञानस्य तत्पर्यन्ततरं
तद्वतो मरणमिति “ चक्खुदंसणं जहणेणं अतोमुहत्तं उक्कसे-
णं सागरोवममइस्सं साइग्गं अचक्खुदंसणं अणाइण वाअप-
ज्जवसिण अणाइण वा पज्जवसिण ओहिदंसणं जहा ओहिनाणि
त्ति ” तद्वत्तेषां निजनिजस्थितिकां यद्यदनुपयोगमुक्तम् । उप-
योगस्त्वान्तर्माहानिकत्वाज्ज्ञानावन्तं कां भवत्यतः सतोऽयस्यमु-
पयोगेन ज्वितव्यमिति कथं नानेकान्तिकम् । अथ ब्रूयित पदे-
तान्येतापन्नं कां भवति ननु बोधात्मनेति चेत्तदिदं इत केव-
लज्ञानदर्शनयोरपि समानं तयोरपि ब्रूयित पदापर्यन्तत्वादुपयो-
गस्तु सामानिकत्वादिति पुनरप्यतिस्वाग्रहस्तत्वात्परः प्राह-

नाणु मनिधणता ममयं, मिच्छावरणकवउत्ति व जिणस्स ।

इयमेगवराणया, अहवा निकारणावणां ॥

एगयराणुवउत्ते, तदमव्वामुदरिसत्तणमेव ।

जम्हा उज्जमन्यस्स वि, समाणमेगंतरे मव्वं ॥

ननु यदि एकस्मिन्समये केवलज्ञानोपयोगोऽन्यस्मिन्सु समये
केवलदर्शनोपयोग इष्यते तर्हीव प्रमोपयोगित्वे केवलोपयोगित्वे
केवलज्ञानदर्शनयोः सनिधनत्वं प्रतिगमयं सान्त्वयं शोभते ।

तथाच सति तयोः समयोक्तमपर्यवसितत्वं हीयते । अथवा यः कष्टज्ञानानि कृत्वा ज्ञानावरणादिकृत्या विहितः स मिथ्या निरर्थको जिनस्य भगवतः प्राप्नोति समयात्समयादूर्ध्वं केवलज्ञानदर्शनाप-
योगयोः पुनरप्यत्रावागच्छपनीनावरणौ द्वौ प्रदीपौ क्रमेण प्रकाशं प्रकाशयतः । अथवा केवलज्ञानदर्शनयोरितरेतरावरणता नेष्यते तर्ह्यन्यतरापयोगकाले अन्यतरस्य निष्कारणमेवावरणं स्यात्तथा च सति सत्यमसत्यं चेत्यादि प्रसज्यत इति । तथा एकतरस्मिन् ज्ञाने दर्शने वाऽनुपयुक्तस्तस्मिन्नेकतरानुपयुक्तं केवलज्ञानप्यमाणे ज्ञानानुपयोगकाले तस्य केवलज्ञानोऽस्यैकत्वं प्राप्नोति दर्शनानुपयो-
गकाले त्वसर्वदर्शित्वं प्रसजति अनुस्वारश्चेह सुप्ता दृश्यः । तच्चा-
स्यैकत्वमस्यैवदर्शित्वं च नेष्टु जैतानां सर्वदैव केवलज्ञानि सर्वैकत्व-
सर्वदर्शित्वान्युपगमादिति । सूरिराह । प्रापयते अत्रोत्तरम् । ननु
उपश्रोगस्यापि दर्शनज्ञानयोरुत्तरं उपयोगे सर्वमिदं दोषजातं
समानमेव अत्रापि हि शक्यते एव वक्तुं ज्ञानानुपयोगे तस्याज्ञा-
निष्ठं दर्शनानुपयोगे पुनरदर्शनत्वम् तथा मिथ्यावरणकृत्यः इत-
रेतरावरणता वा निष्कारणावरणत्वं चेत्यादि पुनरप्यनिर्विण्णस्य
परस्याशङ्कामाह-

मन्वक्खीणावरणो, अहं मन्नमि केवली न उउमत्थो ।

उपश्रोगावविषय-उउमत्थस्स व जिणस्स ॥

अथैवं मन्यसे सर्वैकीणावरणः क्षुपितनिःशेषावरणः केवली न
तु उग्रस्थस्ततो युगपज्ज्ञानदर्शनाजयोपयोगविघ्नं अस्यैवैव
प्रवर्तत सावरणत्वाच्च तु जिनस्य केवलज्ञानः सर्वथा निरावरण-
त्वादिति ।

देमक्खए अजुत्तं, जुगवं कमिणोजज्जोवओगित्तं ।

एतावंं मसो, पुण पडिभिज्जए किं मे ॥

इह यद्यपि उग्रस्थः क्लृणनिःशेषावरणो न जयति तथापि देश-
तन्त्रस्याप्यावरणकृत्यो लक्ष्यते ततस्तस्यावरणकृत्ये सति युग-
पज्ज्ञानाभयोपगित्वं युगपत्सर्ववस्तुविषयज्ञानदर्शनाभयोपयो-
गभवनमयुक्तमित्यावाःमात्रं मन्यामह वयं वस्तुदेशतो सर्व-
वस्तुविषयज्ञानदर्शनाजयोपयोगः स इत्त (स) तस्य उग्रस्थस्य
किं प्रतिपिष्यते ननु युक्तस्तत्प्रतिषेध इत्यर्थः । तत्रास्य युगपदु-
जयोपयोगो जयति ततोऽसौ केवलज्ञानोऽपि न युक्तः इतीह जा-
चार्यः ॥ पुनरपि पराशङ्कां परिहारं चाह-

अहं जम्मि नोवउत्तो, तं नत्थि तज्जा न देमणाइ तिगे ।

अत्थि जुगओवओगो-निहोइ साहू कहुं विगलो ॥

अथैवं मन्यसे क्रमोपयोगित्वमन्यपगम्यमाने केवली यस्मिन्
ज्ञाने दर्शने धानुपयुक्तस्तदस्ति यस्मिन्स्तु नोपयुक्तस्तदा ना-
स्यैवानुपयुक्त्यमानः चान्तराविषयसत्तर्हि दर्शनादेशिकदर्श-
नज्ञानचारित्र्ये उग्रस्थस्य साधोयुगपदुपयोगो नास्ति उग्र-
स्थस्य युगपदुपयोगाभावस्य त्वयान्युपगतत्वात्ततो दर्शनादि-
त्रिकल्पप्राप्त्यनुपयुक्तस्तदपि त्वदभिप्रायेण नास्त्यतस्तद्विकल्प
एकेनापि दर्शनादिना रहितः कथं साधुर्भवतु न प्राप्नोत्येव
साधुत्वं तस्य त्वदभिप्रायेणति भावः । भाष्यते चासौ समयं
लोकं सर्वदैव साधुस्ततो नैवमपि क्रमोपयोगे दृषणमिति यत्रानु-
पयुक्तस्तदसदित्यत्र दृषणान्तराण्यप्याह-

तिड्कात्तविमंवाओ, नाणाणं न वि य ते चउन्नाणी ।

एवं सइ उउमत्थो, अत्थि न निर्देसाणी ममए ॥

इह ज्ञानानां दर्शनानां आपयोग आन्तर्महिर्निक एव समयं प्रो-
क्तस्माच्च परतस्तदभिप्रायेण किञ्च ज्ञानं दर्शनं वा नास्ति ।
एव च सति ज्ञानानामुपलक्षणत्वाददर्शनानां च यः सान्निभकप-

वष्टिमागरोपमादिको दीर्घस्थितिकावः समये प्रोक्तस्तस्य विसं-
वायो विघटने प्राप्नोति यश्च चतुर्हानी केवलदर्शनवज्जदर्शनत्रय-
युक्त्याद्विदर्शनी च उग्रस्थो गौतमादिः प्रसिद्धः सोऽपि त्वदर्श-
प्रायेणैतद्रूपः सर्वदा न जयति एकदा एकापयोगस्यैव संज्ञावाद्
नुपयोगवन्नासन्त्वादिति । अथ सिद्धान्तावष्टमेन पुनरपि परः प्राह
आह जणिणं नणु सुए, केवलज्ञानो केवलोवओगेण ।

पदमत्ति तेण गम्मत्ति, मओवओगोभयं तेमि ॥

आह ननु भगिनं भगवत्यामष्टादशशतप्रथमोद्देशकत्रयणे धृतं
“केवलीणं जेतं केवलोपओगणं किं पदमा उपदमा? गोयमा! पदमा
नोअपदमत्ति” इह च यो येन भावेन पूर्वं नासीद्विदानीं च ज्ञातः
स तेन ज्ञायेन प्रथम उच्यते ततश्च केवलज्ञानः केवलोपयोगेन प्र-
थमः अयमर्थः केवलज्ञानः केवलज्ञानकेवलदर्शनयोः केव-
लोपयोगस्तेन केवलज्ञानः प्रथमा नत्वप्रथमास्तस्याप्राप्त्यवस्थाप्रा-
प्तस्य च पुनर्वासाज्जायते तस्माद्भूमने ज्ञायते सर्वोपयोगोभ-
यं तेषां प्रवर्तते । यदि पुनः क्रमेणोपयोगः स्यात्तदा ज्ञेया भू-
विनाशान्पुनः पुनरपि चोत्पादात्केवलोपयोगेनाप्रथमतममपि तेषां
भवेदिति । सूरिराह-

उवओगगहणाउ, इह केवलनाणदेमणं ।

जइ तदणत्थंतरया, हवेज्ज मुत्ताम्मि को दोसो ॥

यदि केवलोपयोगं गन्तीत्यप्यपयोगग्रहणात्केवलयोरुपयोगः
केवलोपयोग इति समासाक्षिप्तयोः केवलज्ञानकेवलदर्शनयो-
र्ग्रहणमिष्यते तर्हि तदनर्थान्तरता तयोः केवलज्ञानकेवलदर्-
शनयोरुक्तस्मादुपयोगादव्यतिरिक्तत्वात्परस्परमनर्थान्तरता
ज्ञानं च दर्शनं चैकमेव वस्त्वेवैकरूपं भवेदिति परः प्राह (सु-
त्ताम्मि को दोसोति) भवतु तयोर्नर्थान्तरता को ह्येवं सति
केवलोपयोगेण मूत्रे दोषः स्यान्न कश्चिदस्माकं सिद्धिमाधना-
दिति । आचार्यः प्राह । यदि दोषपरिज्ञाने तव कुतुहले तर्हि
शृणु किमित्याह-

तगहणे किमिह फत्तं, नाणु तदणत्थंतरगेवएमत्थं ।

तह वत्तुविसेमाणत्थं, एयमेयसमयम्मि मुत्ताणि ॥

तद्ग्रहणे सति किं फलं सिध्यति अनर्थान्तरत्वे सति
किमर्थमुभयग्रहणं पुनरुक्तदोषप्रसङ्गादिति भावः । पर आह
ननु तयोः केवलज्ञानदर्शनयोः परस्परमनर्थान्तरतोपदेशार्थ-
मेवेदं तथा वस्तुनः केवलज्ञानकेवलदर्शनपर्यायध्वनिभ्यां
विशेषणार्थमेवेदम् एकमेव हि केवलं वस्तु केवलज्ञानकेवलदर्-
शनपर्यायध्वनिभ्यां विशेषणार्थं चेदम् । एवमेवहि केवलव-
स्तुनोऽनेकपर्यायध्वनिभिर्विशेषणार्थं समये सिद्धान्ते मूत्राणि
शतशोऽनेकशः सन्तीति । एतेदेव पर उपदर्शयति ॥

मिच्छा काइ य ना सं-जयाइपज्जाय उसएवणो ।

मुत्तेमु विसेसिज्जइ, जहेह तह मव्ववत्थुणि ॥

(विसेसिज्जइहसि) यथा तेषु २ सिद्धान्तसूत्रेषु स एवैको
मुक्तात्मा सिद्धः कारिकाणां संयतादिपर्यायैर्विशेष्यते प्रतिपा-
द्यते आदिशब्दाश्चोभयनोबादरनोपर्याप्तोपरिष्ठानां संक्षिप्त-
परिनिवृत्तादिपर्यायैरपि विशेष्यः कश्चिन्प्रतिपाद्यते (इह नहसि)
तथैवापि ज्ञायाकाज्ञानवस्त्वेकमेव केवलज्ञानकेवलदर्शनप-
र्यायध्वनिभ्यां विशेष्यते एवमन्यान्यपि सर्वाणि पुनरुपपन्नवृ-
क्षादिवस्तूनि निजनिजपर्यायशब्दैः समये लोके च विशेष्य-
न्त एवेति क इह प्रष्टव्य इति । अथैवं सूरिः परं दुर्गमनिवेश-
ममुञ्चन्मवलोक्य युगपदुपयोगमवपन्नं मूलतः पर्यायमूल-
यितुं क्रमोपयोगकं व्यक्तमेव सिद्धान्तोक्तमादर्शयन्नाह-

जिण्यपि य पक्वत्ती, पक्वणांसु जह जिणो समयं ।

जं जाणइ न वि पामइ, तं अणुपणप्पजइणि ॥

ननु प्रज्ञप्त्या भगवत्यां प्रज्ञापनायां स्फुटं भगितमेवोक्तमेव । यथा जिनः केवली परमाणुगन्तप्रभादीनि वस्तूनि (समयं जं जाणयति) यस्मिन्समये जानाति (न वि पामइति) तस्मिन् समये नैव पश्यति किन्त्यन्यस्मिन्समये जानाति अन्यस्मिन्स्तु पश्यति । इयमत्र भावना । इह भगवत्यां तावदष्टादशशतम्याष्टमोद्देशके स्फुटमेवोक्तम् ॥ तद्यथा ॥ “ छुउमत्थेणं भंते ! मणुस्से परमाणुपोगलं जाणइ न पासइ उदाहु न जाणइ न पासइ । गोयमा ! अन्धेगइए जाणइ न पासइ । अन्धेगइए न जाणइ न पासइ । एवं जाय अमंवेज्जपणिए खंधे ” इह उच्यते निरतिशयो गृह्यते । तत्र भुतज्ञानी उपयुक्तः भुतज्ञानेन परमाणुं जानाति न तु पश्यति दर्शनाज्ञावाद्परस्तु न जानाति न पश्यति “ एवं ओहीएवि परमा ओहीएणं भंते मणुस्से परमाणुपोगलं जं समयं जाणइ तं समयं पासइ जं समयं पामइ तं समयं जाणइ णा इणट्टे समट्टे से केणट्ठेणं जंते ! एवं बुद्धइ ? गोयमा ! सागारे से नाणे जवइ अणागारे से दंसणे भवइ संकेण ट्ठेणं पासइ ? तेणट्टेण एवं बुद्धइ इत्यादि ” “ केवलीणं जंते ! मणुस्से परमाणुपोगलं जं समयं जाणइ तं समयं पासइ जं समयं पासइ तं समयं जाणइ नो इणट्टे समट्टे से केणट्टेणं जंते ! एवं बुद्धइ गोयमा ! सागारे से नाणे भवइ । अणागारे से दंसणे जवइ संकेणट्ठेणं एवं बुद्धइ इत्यादि ” एवं प्रज्ञापनोक्तमपि कष्टम् । तदेवं सिद्धान्ते स्फुटाङ्कैर्युगपदुपयोगे निषिद्धं अपि किमिति स्वार्थानर्थमुलं तदभिमानमृत्युज्य क्रमोपयोगो न निपद्यत इति । तदेवं बुद्धकिता जरद्वा जयवुसगुह प्रविशन्तीति निषिद्धयुक्तिः श्रुतादिभिर्घटितनिर्वायमाणा अपि परस्य दुराग्रदुर्किर्न निवर्तते ततश्चक्षुषी निर्मील्य धृष्टतया पुनरप्याह—

इव सहपनुपव्वय, होवा तं केइ बिंति उउमत्थो ।

अणुपणपरनित्थि, पक्वत्त्वमिणंति जंपंति ॥

यस्य केवलिनो भगवत्यां युगपदुपयोगो निषिद्धस्ते केचिदुच्यस्थोऽस्मादिति ध्रुवते कथं पुनः केवली छुउमत्थो जगयत इत्याह । केवलीति वाक्ये इव शब्दज्ञापादयथा केवली शासिताऽस्येति केवलिमान् इति वाक्ये मनुष्यस्य होपाच्छास्थोऽसी केवली तस्य च युगपदुपयोगनिषेधो मयापीड्यत एवेति परस्याभिप्रायः । पर एवाह अन्ये तु केचित् परतीर्थिककव्यताविपर्ययमदं केवलिनो युगपदुपयोगनिषेधसूत्रं जगवत्यां केनापि प्रसङ्गेन विविधमिति जल्पन्त्यनो न केवलिनः क्रमोपयोगनिषेधसूत्रमिति । अथ परस्य विभ्रमापहरणार्थं समस्तचतुप्रामाण्यप्रदर्शकः पुनरपि सरिराह—

जं उउमत्थो होहि य, परतावहिणो विसेमिउं कमसो ।

निहिइइ केवडि तेण, तस्म उउमत्थया नत्थि ॥

यस्माद्भगवत्यामष्टादशशताष्टमोद्देशके उच्यस्थमधोऽधिकं परमावधिकं चेत्येतांस्त्रीनपि क्रमशः प्रथमं विशेष्य विशेषतो निर्दिश्य ततः पर्यन्ते केवलिनं निर्दिशति । तेन तस्मात्तस्य केवलिनः स्वजल्पितवक्तृमिथ्यावृत्तमन युक्तिविकलघातार्थमाभ्यास्य दिव मनुष्यस्य होपाच्छास्थोपनीयमाना उच्यस्थना नास्ति किंतु निरुपखरितकेवल्येवासौ । यदि पुनरयं उच्यस्थोऽजिप्रतः स्यात्तदा किमनेन व्याजनिर्देशेन यत्किमपि उच्यस्थस्य जगनीयं तन्प्रथमं उच्यस्थोपन्यासकाल एव सर्वसुक्तं स्यादिति । किंच—

न य पासइ अणुमन्नो, छुउमत्थांकेवली कांसो ।

जो पासइ परमाणुं, गहपामिणं जस्स होजाहि ॥

“ केवली जं जंते ! परमाणुपोगलं जं स जाणइत्यादि ” भगवत्यामुक्तं तं च परमाणुमवधिज्ञानिनं मुक्त्वा अन्यदुच्यस्थो न पश्यति तत्रापि सर्वेऽप्यवधिज्ञानिनस्तं पश्यन्ति किं तु यः परमावधिज्ञानी तस्माच्च परमावधेयः किञ्चिन्नावधिरधोवधिकः स एव तं पश्यति तौ चाधोवधिकपरमावधिज्ञानिनौ ढावपि केवलिनः प्रथममेव निर्दिष्टौ ततस्तयोर्द्वयोरपि विशेषतो निर्धार्य निर्दिष्टत्वात्कोऽन्यो इति उच्यस्थकेवली योऽसौ परमाणुपुल्लं पश्यति यस्य उच्यस्थकेवलिन इव त्वत्कल्पनया जगवत्यां ग्रहणं भवेदिति । अपिचागम स्थानान्तरंऽपि उच्यस्थादिच्य उपरि उच्यस्थान एव केवली निर्दिष्टो नत्व्यादिहोपकल्पनया उच्यस्थ इति दर्शयन्ताह—

तेसिं चिय उउमत्था, इयाण मगिज्जए जहिं सुत्ते । ”

केवलसंवरमंज—मार्इहिं विनिव्वाणं ।

तिन्निवि पमिहेउं, तीमुवि कांसेमु केवली तत्थ ।

मिज्जइ मिज्जिसि सिज्जि—स्मइ वावि विनिदिहो ॥

तेषामेव उच्यस्थादीनामादिशब्दाधोवधिकपरमावधिकेवलज्ञानिनां यत्र यत्र जगवतिप्रथमशतकचतुर्योद्देशकसूत्रं केवलसंवरसंयमश्रवणार्थादिजिज्ञिषाणं मोक्षो मूयते चिन्त्यते तत्रापि सूत्रे त्रीनपि उच्यस्थाधोवधिकपरमावधिज्ञानिनः प्रतिपेक्ष्य तदुपरि केवली ज्ञतजवत्त्वविषयसूत्रेण त्रिष्वपि कांसेषु सिद्ध्यति असेध्वीत् संस्यतीति निर्दिष्टो यदि पुनरयमपि त्वत्कल्पनया उच्यस्थां जवाति तदा अस्यापि प्रथमनिर्दिष्टोच्यस्थस्यैव केवलसंवरार्थाभिः सिद्धिर्न भवेदिति किं पुनस्तत्सूत्रमुच्यते । “ उउमत्थे जं भंते मणुस्से तीयमणंतं सासयं समयं केवल्लेणं संवरणं । केवल्लेणं संजमेणं केवलादि पवयणमायाहिं सिज्जिसु बुज्जिसु जाय सव्वदुक्खाणमन करिसु । गोयमा ! नोइणट्टे समट्टे से केणट्टेणं जंते ! एवं बुद्धइ ! तं चय जाव अंतं करिसु गोयमा ! ज केवि अंतकग वा अंतिमसररीरिया वा सव्वदुक्खाणं अंतं करेसु वा करेति वा करेस्संति वा सव्वे तं उप्पन्ना नाणदंसणधरा अरहा जिणा केवली जयित्ता तन्नो पच्चा सिज्जंति बुज्जंति मुच्चंति पणिनिव्वायति सव्वदुक्खाणं अंतं करेसु वा करेति वा करेस्संति वा से तेणट्टेणं गोयमा ! जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करिसु परुप्पेअवि एव चय नवरं सिज्जंति भाणियव्वं । अणागपधि एव चय । नवरं सिज्जिस्संति ज्ञाियव्वं । जहा उउमत्थो तहा अहोहिउ परमाहोविज्जि ति जि २ आवाधगा भाणियव्वा । केवलीणं भंते ! मणुस्से तीतमणंतं सासयं समयं जाव अंतं करेसु इता सिज्जिसु वा जाव अंतं करेसु । एए तिज्जि आवाधगा ज्ञाणियव्वा उउमत्थे जहा नवरं सिज्जिसु सिज्जंति सिज्जिस्संति ” तस्मादियमेव रीतिः । सिद्धान्ते उच्यस्थादिच्य उपरि यः केवली जगयते ६. निरुपखरित एव न पुनरिवादिहोपकल्पनया उच्यस्थाऽसौ अन्यथा अनन्तरसूत्रोक्तमिच्छिगमनानुपपत्तेरिति । अथ यदुक्तं “ अणं पुण परनित्थिय वत्तव्व ” मित्यादि तेनासमञ्जस जापितनोद्वेजितः पणानुकम्पया सखेदं सरिराह ।

एवं विसेमियम्म, परमयमेगंतरो चउमोत्ति ।

न पुणरुज्जओवओगो, परवत्तव्वंति का बुद्धी ॥

उवओगो पगयगे, पाणुवीसडे सए मणायस्म ।

जणिओ विषयत्तो वि य, उदुहेसे विमेसे उ ॥

एवं पुरुषविषयमि वि, सुत्ते सव्वन्नुजासिए सिधे ।

कह तीरइ परितिविय-वत्तव्वमिणंति वोत्तुं ते ॥

एवमुक्तप्रकारेण विशेषितेऽपि व्यक्तेऽपि क्रमोपयोगसाधके सिद्धान्ते सूत्रे सति योऽयमेकान्तरोपयोगः स परमने युग-पदुभयोपयोगसूत्रं तु यदसदपि भवता किमपि कल्पते तत्र परतीर्थिकवक्तव्येति स्ववचसि पक्षपातं परित्यज्य चिन्त्यतां केयं विपर्यासबुद्धिरिति । किञ्च भगवत्यां पञ्चविंशतितमं शते षष्ठोद्देशके “ सिणाएणं भंते ! किं सागारोवउत्ते होज्जा अणगारोवउत्ते होज्जा ! गोयमा ! सागारोवउत्तेवि होज्जा अणगारोवउत्तेवि होज्जा ” ॥ इत्यनेन सूत्रेण विशेष्य नाम-प्राहं स्नानकस्य कंवलिनो विकटार्थः प्रकटार्थ एव भणितः प्रतिपादितः । एकस्मिन्समये एकतरः साकारो नाकारो वा उपयोग इति ॥ एवं स्फुटे सूत्रतां विकटे प्रकटे वाऽर्थतः सर्वत्रभाषिते सूत्रे सिद्धे कथं सकर्तृविज्ञानैः परतीर्थिकवक्तव्येतिमिति तीर्थेने शक्यते वक्तुम् । (ज) इति वाक्या-लंकारार्थ इति ॥ अपिच-

सव्वन्नुत्तमत्थि य-पुरुषपरावओगजुत्ताणं ।

उजओवउत्तसत्ता, सुत्तिवुत्ता न कत्थइ वि ॥

कस्मइ वि नाम कत्थइ, कात्ते जइ होज्ज दोवि उवओगा ।

उजओवउत्तसत्ता, ण सुत्तमं पि तो होज्जा ॥

एकतरोपयोगोपयुक्तानां सत्त्वानां प्रतिपादकं सूत्रं सर्वत्र सिद्धान्ते स्फुटमस्ति । तच्च किञ्चिद्विशिष्टं दर्शयिष्यते च युग-पदुभयोपयोगो युक्तस्त्यास्तु सूत्रे कचिदप्युक्ताः प्रतिपादिता दृश्यन्त इति । यदि नाम कस्यापि भवस्थकवलिनः सिद्धकं-वलिनो वा कचिदपि कालं युगपद् द्वावुपयोगौ भवेतां तत-स्तर्हि युगपदुभयोपयोगोपयुक्तसत्त्वानां प्रतिपादकमेकमपि सूत्रं कचिदपि भवेन्नतु कापि तत्पश्याम इत्यनो निरालम्बनाप्रा-हमाश्रयमिति एव भ्राम्यति भवति ॥ अपिच-

दुविहाणं पि य जीवा-ण जणियमप्पावहुं च समयम्मि ।

सागारणगाराण य, न जणियमुजओवउत्ताणं ॥

जइ केवलीण जुगवं, उवओगां होज्ज तो एवं ।

सागारणगाराण य, मीसाण य तिहमप्पावहुं ॥

साकारोपयोगवतामनाकारोपयोगवतां च द्विविधानामेव जीवानामल्पबहुत्वं समये सिद्धान्ते प्रज्ञापनादल्पबहुत्वपक्षे जणि तम् । तद्यथा “ एएसि णं भंते ! जीवाणं सागारोवउत्ताणं अणगारोवउत्ताणं य कयरे कयरेहिं तो अप्पा वा बहुया वा तु हा विस्संसाइया वा ॥ गोयमा सव्वरथो वा जीवा अणगारोव-उत्ता सागारोवउत्ता सव्वजगुणा ” युगपदुभयोपयोगोपयुक्ता-नां तु मिश्राणां तृतीयानामिहाल्पबहुत्वं न जणितं यदि पुनः के-चिन्नां युगपदुपयोगद्वयं जवेत्तद्वं सति साकारानाकारमिश्रो-पयोगवतां त्रयाणामेव पदानामल्पबहुत्वं ज्ञेयं द्वयोरिति । अत्र परशङ्कां परिहारं चाह-

अह व मई उउमत्थे, पसुच्च सुत्तमिणमो न केवलिनो ।

तं पि न जुजइ जं स-व्व सत्तमंवाहिगारो यं ॥

सुगमा नवरं व्याख्या सर्वजीवसंख्याधिकारे निर्दिष्टत्वात्तेदं सूत्रं उच्यतेतिषयं प्रवक्तुं युज्यते इति ॥ अथ सर्वजीवाधिकारो-ऽयं न भवतीत्यत्राह-

काउं सिद्धग्गहणं, बहुवत्तव्वयपदेसु सव्वेसु ।

इह केवलमगहणं, जइ तो तं कारणं वव्वं ॥

यदि सर्वजीवाधिकारोऽयं न जवति तर्हि “ गइ इदियेण काप जोए कसायलेसास्वित्वादिध्वन्येषु अल्पबहुत्ववक्तव्यताविचार-विषयवृत्तेषु पदेषु सिद्धिगतिकानीन्द्रियकाययोम्यकायामेवया नोसंयतनोपरीक्षादिपक्षैः पृथक् सिद्धग्रहणं कृत्वा केवलमिहैवाप-योगपक्षे पृथक्त्वग्रहणं करोति । ततस्तत्र कारणं वाच्यं यदि हि उच्यतेऽधिकारत्वादिह तदग्रहणमित्युच्यते तर्हि शेषपक्षेषु सि-द्धकैवलिग्रहणमयुक्तं स्यात्तस्मान्तसर्वजीवाधिकार एवायं केवल-माहारकानाहारकजापकादिपक्षेऽयं नैवानेन साकारानाकारोपयो-गपक्षेऽयं सिद्धकैवल्यिनां गृहीतत्वादिव पृथक्त्वादिग्रहणमिति । आगमान्तरतोऽयं उच्यतेऽधिकारशङ्कां निवर्तयन्नाह ॥

अथवा विममियं चिय, जीवाभिगमम्मि एयमप्पावहुं ।

दुविहत्ति सव्वजीवा, सिद्धामिद्धाया जत्थ ॥

अथवा उच्यतेऽधिकारशङ्कानिवर्तकत्वादिशेषितमिदं तस्मात्सा-रानाकारोपयोगयोः पक्षद्वयस्याल्पबहुत्वं जीवाभिगमे प्रोक्तमिति शेषः ॥ क सूत्रं इत्याह । सिद्धामिद्धादिमेदेन द्विविधा एव सर्वे जीवा यत्र सूत्रे प्रतिपाद्यन्त इति तदत्र सूत्रं गाययोपनिबध्य द-शयन्नाह ॥

सिद्धसइदियकाए, जाए वेए कसायलेसा य ।

नाणुवओगाहारय, नासयमरीगरमे य ॥

सिद्धा असिद्धाश्च सैन्द्रिया अर्निन्द्रियाश्च सकाया अकायाश्चे-त्यादि जेदेन सर्वे जीवाः संगृह्याश्वस्य जीवाभिगमे प्रतिपाद्यन्ते तत्र सूत्रविशेषितमवेदमल्पबहुत्वप्रतिपादितमिति युगपदुपयोग-द्वयपक्षं निराचिकीर्तुराह ॥

अंतोमुहुत्तमेवे य, कालो जणिओ न होवओगस्म ।

माइअपज्जवमिओत्ति, नत्थि कत्थइ वि निहिट्ठो ॥

तथा ज्ञानाज्ञानदर्शनानामुपयोगस्यागमे सर्वत्र अन्तर्मुहुत्तमेव कालो जणितः साद्यपर्यवसितस्तु उपयोगकालः कापि नास्ति त्रिनिर्दिष्टः । यदिह साकारानाकारोपयोगरूपा मिश्रः सिद्धानामु-पयोगः स्यात्तदा तेषामेव तस्यापि साद्यपर्यवसितत्वं स्यात्तत्रैत-त्सिद्धान्ते कापि भणितं दृश्यते तस्मात्तास्ति युगपदुपयोगद्वयमि-ति ॥ एतदवाह-

जइ मिद्धाईयाणं, जणियं माइअपज्जवमियत्तं ।

तह जइ उवओगाणं, जणियं हवेज्ज तो जुगवं ॥

यथा सिद्धादीनामादिशब्दादिन्द्रियकादीनां साद्यपर्यवसितत्वं जणितं तथा यद्युपयोगानामपि तद्वणितं भवेत्ततस्मै साकारा-नाकारोपयोगौ युगपद्वेतां न सैवं तस्मात्तु युगपदुपयोगद्वयमिति तदेवं सतिः परस्याभिविवेशं निराकृत्यात्मनि तदाशङ्कां निरा-कर्तुमाह-

कस्स व नाणुमयमिणं, जिणस्स जइ होज्ज दोवि उवओगा ।

नूणं न होत्ति जुगवं, जओ निमिद्धा सुए बहुतो ॥

नवि अजिनिवमबुद्धी, अमहं एगंतरोवओगम्मि ।

तदवि जणिमो न ताग्इ, जं जिणमयमज्जहा काउं ॥

पाठमिह एव । अथ परपृच्छामुत्तरं चाह ॥ “ जइ तस्मात्तावण-समेवमित्यादि ” गाथायां यन्मया “ इयंरयरावरणया अथवा निष्कारणावरणमित्यादि ” दूषणमुक्तं तद्यदि प्रागुक्तैरेव प्रकारेण त्वया नन्यते तर्हि कथं जिनस्य कंवलिन एकान्तरोपयोगोऽयमुपग-

म्यमाने तस्य युगपदुपयोगवृत्तेरावरणं तदावरणमिति कथ्यतां सुरिराह । ज्ञपयतेऽत्राक्षरम् । “तति तदावरण” मिह स्वजायां द्रष्टव्यः ईदृश एव जीवस्वजायो येन क्रमेणैवापयोगः प्रवर्तते न युगपत् न च स्वभावः पर्यनुपयोगमर्हति । अस्मिद्वदति नाकाश-
मित्यादिष्वपि तत्प्रसङ्गादिति । एतदेव समर्थयति—

परिणामिय जावाओ, जीवत्तं पि य मजावण वायं ।

एगंतरोवओगे, जीवाणमणभहेउत्ति ॥

यथा जीवस्य जीवत्वमन्यहेतुकं पारिणामिकजावत्वादेवमे-
कान्तरोपयोगोऽपि पारिणामिकत्वात्तस्य स्वजाव एव ततो ना-
स्यान्यो हेतुरन्वेषणीय इति ॥ विशेषः । स्याः । नः ।

संप्रति चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण नैरयिकादीन् चिन्तयन्नाह—

एरइयाणं जंते ! कइविहे उवओगे पणत्ते ? गोयमा ! दुविहे
उवओगे पणत्ते । तंजहा सागारोवओगे य अणागारोव-
ओगे य । एरइयाणं जंते ! सागारोवओगे कइविहे पणत्ते
गोयमा ! दुविहे पणत्ते तंजहा—मतिअणाणं मुयनाणं ओहि-
नाणं मतिअणाणं मुयअणाणं विजंगनाणं सागारोवओगे ।
एरइयाणं जंते ! अणागारोवओगे कइविहे पणत्ते ? गोयमा !
तिविहे पणत्ते तंजहा चक्खुदंसणं अचक्खुदंसणं ओहिदंस-
णं अणागारोवओगे । एवं जाव थणियकुमाराणं ॥

नैरयिका हि द्विविधा नवन्ति सम्यग् दृष्ट्या मिथ्यादृष्टयश्च ।
अवधिराप तेषां भवप्रत्ययोऽवश्यमुपजायते नवप्रत्ययो नाग-
द्वयानामिति ध्वनत्वात् । तत्र सम्यग्दृष्टीनां मतिज्ञानभूतज्ञानाव-
धिज्ञानानि मिथ्यादृष्टीनां मत्यज्ञानभूतज्ञानविजङ्गज्ञानानि तत्ता-
मान्यता नैरयिकाणां पद्विधः साकारोपयोगः । अनाकारो-
पयोगश्चिद्विधस्तद्यथा चक्षुर्दर्शनाच्चक्षुर्दर्शनमवधिदर्शनं च ।
एव त्रिविधोऽप्यनाकारोपयोगः सम्यग्दर्शां मिथ्यादृशां वा
विशेषेण प्रतिपक्षव्यः उजयेणामप्यवधिदर्शनस्य सूत्रे प्रतिपादि-
तत्वात् । एवमसुरकुमारादीनां स्तनितकुमारपर्यवसानानां भ-
वनपत्तीनामप्यवश्यम् ।

पुढविकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! दुविहे उवओगे पणत्ते,
तंजहा सागारोवओगे य अणागारोवओगे य । पुढ-
विकाइयाणं जंते ! अणागारोवओगे कतिविहे पणत्ते ?
गोयमा ! दुविहे पणत्ते, तंजहा मतिअणाणं मुयअणा-
णं । पुढविकाइयाणं जंते ! अणागारोवओगे कइ-
विहे पणत्ते ? गोयमा ! एगे अचक्खुदंसणं अणा-
गारोवओगे पणत्ते एवं जाव वणस्सइकाइयाणं । वेइ-
दियाणं पुच्छा, गोयमा ! दुविहे पणत्ते तंजहा सा-
गारो अणागारो । वेइदियाणं सागारोवओगे कइविहे
पणत्ते ? गोयमा ! चउविहे पणत्ते तंजहा आ-
जिनिवोहियनाणं मुयनाणं मतिअणाणं मुयअणाणं ।
वेइदियाणं जंते ! अणागारोवओगे कइविहे पणत्ते ?
गोयमा ! एगे अचक्खुदंसणं अणागारोवओगे एवं तेइ-
दियाणं चउविदियाणं वि एवं चैव नवरं अणागारोवओगे
दुविहे पणत्ते चक्खुदंसणं अचक्खुदंसणं अणागारोव-
ओगे य । पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं जहा एरइयाणं

मणुस्साणं जहा ओहिणं उवओगे जणियं तहेव जाणिय-
व्वं । वाणमंतरजोइसियवेमाणियाणं जहा एरइयाणं ।
पृथिवीकायिकानां साकारोपयोगो द्विविधस्तद्यथा मत्यज्ञानं
भूताज्ञानं चाऽनाकारोपयोग एकोऽचक्षुर्दर्शनरूपः शेषोपयो-
गानां तेषामसंज्ञत्वात् सम्यग्दर्शनादिसिद्धिर्भिकसत्त्वात् । ए-
वमंतजोवायुधनस्पतीनामपि वेदितव्यम् । द्वीन्द्रियाणां सा-
कारोपयोगश्चतुर्विधस्तद्यथा मतिज्ञानं भूतज्ञानं मत्यज्ञानं भू-
ताज्ञानम् । तत्रापराप्तावस्थायां केषांचित्सास्थादनजावमा-
सादयितां मतिज्ञानभूतज्ञानं शेषाणां तु मत्यज्ञानभूताज्ञानं ।
अनाकारोपयोगस्त्वेकोऽचक्षुर्दर्शनरूपः शेषोपयोगानाम् । एवं
त्रीन्द्रियाणामपि चतुर्विधस्याणामप्यवश्यम् । नवप्रत्ययानां सा-
कारोपयोगश्चतुर्विधस्तद्यथा मतिज्ञानं भूतज्ञानम-
वधिज्ञानं मत्यज्ञानं भूताज्ञानं विमङ्गज्ञानम् । अनाकारोप-
योगश्चिद्विधस्तद्यथा चक्षुर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनमवधिदर्शनस्यापि के-
चुचित्संख्ये सम्भवात् । मनुष्याणां यथासम्प्रत्यमप्यापि सा-
कारोपयोगाश्चत्वारोऽप्यनाकारोपयोगा मनुष्येषु सर्वज्ञान-
दर्शनवृत्तिसमज्ञत्वात् व्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका यथा नैरयि-
कास्तदेव सामान्यतश्चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण जीवानामुपयो-
गश्चिन्तितः ॥

संप्रति मन्दमतिस्पष्टावबोधाय जीवा एव तत्तदुपयोगोप-
युक्ताः सामान्यतश्चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण चिन्तयन्ने—

जीवा एणं जंते ! किं सागारोवउत्ता अणागारोवउत्ता ?
गोयमा ! सागारोवउत्ता वि अणागारोवउत्ता वि । मेकेण-
ट्टेणं जंते ! एवं बुच्चइ जीवा सागारोवउत्ता वि अणागारो-
वउत्तावि ! गोयमा ! जेणं जीवो आजिनिवोहियनाणमुय-
नाणं ओहिनाणमणपजवकेवलनाणं, मतिअणाणमुयअणा-
णं विजंगनाणोवउत्ता तेणं जीवा सागारोवउत्ता जेणं जीवा
चक्खुदंसणं अचक्खुदंसणं ओहिदंसणं केवलदंसणोवउत्ता तेणं
जीवा अणागारोवउत्ता मे तेणट्टेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ
जीवा सागारोवउत्ता वि अणागारोवउत्ता वि । नेरइयाणं
जंते ! किं सागारोवउत्ता अणागारोवउत्ता ? गोयमा ! नेरइया
सागारोवउत्तावि अणागारोवउत्तावि । मे केणट्टेणं जंते !
एवं बुच्चइ ? गोयमा ! जेणं नेरइयाणं आभिनिवोहियनाणं
मुयनाणं ओहिनाणं मअणाणं मुयअणाणं विजंगनाणां
वउत्ता तेणं नेरइया सागारोवउत्ता जेणं नेरइया चक्खुदंसणं
अचक्खुदंसणं ओहिदंसणोवउत्ता तेणं नेरइया अणागारो-
वउत्ता । मे तेणट्टेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ जाव अणागारो-
वउत्ता एवं जाव थणियकुमारा । पुढविकाइयाणं पुच्छा
गोयमा ! तहेव जाव जेणं पुढविकाइया मतिअणाणं मुयअ-
णाणोवउत्ता तेणं पुढविकाइयाणं सागारोवउत्ता जेणं पुढवि-
अचक्खुदंसणोवउत्ता तेणं पुढवि- अणागारोवउत्ता । मे
तेणट्टेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ जाव वणस्सइकाइया वेइदि-
याणं अट्ठमाहिया तहेव पुच्छा जाव जेणं वेइदिया आजि-
निवोहियनाणं मुयनाणं मतिअणाणं मुयअणाणोवउत्ता तेणं

वेदिया सागारोवत्ता जेण वेदिया अचक्खुदंसाणोवत्ता तेण वेदिया अणगारोवत्ता मे तेणद्वणं गोयमा ! एवं बुद्धि ? एवं जाव चउरिंदिया एवरं चक्खुदंसाणं अम्मदियं चउ-
रिंदियाणंति पंचेदियतिरिक्खजोणिया जहा एरइया मणूसा जहा जीवा बाएमंनरजोऽमियवेमाणिया जहा एरइया इति ॥
जीवाणंभन्ते इत्यादि सुगमम् । प्रज्ञा० २९ पद० । भ० । जी०
(जीवेशूपयोगाः जीवद्वाराण्ये)

गतीन्द्रियादिषु मार्गणास्थानेषु उपयोगाः

मणुयमं चारम, मणकेवलवज्जियाउ नव भीसे ।

इगियावरंसुतिविओ, चउविगले चारमे सगले ॥

मनुजगतौ द्वादशाप्युपयोगाः अन्यासु च नारकामर्तरि-
गतिषु प्रत्येकं मनःपर्यायकेवलल्लिकवर्ज्यचक्षुरचक्षुर्विदर्शन-
रूपस्य उपयोगः भवन्ति । तद्वत्तद्व्याधिकार्यसंख्यनानामति-
धुनावधिज्ञानचक्षुरचक्षुर्विदर्शनरूपाः षट् उपयोगा दृश्यन्ते
अज्ञानत्रिकदर्शनत्रिकरूपाः षट् । मिश्रे आद्यज्ञानत्रिकाज्ञानत्रि-
कदर्शनत्रिकरूपा नव प्रकल्पन्ते । तथा चत्वारो विकल्पेभ्य-
वामसंभवाच्चतुरिन्द्रियेषूपयोगास्तत्र त्रयः पूर्वोक्ता एव । चतु-
र्थस्तु चक्षुर्दर्शनम् । उपलक्षणं चैतत्तेनैव एव चत्वारोऽसंख्यि-
वेदितव्याः । तथा त्रयेषु (सर्गालिप्ति) पञ्चेन्द्रियेषु द्वादश ॥

जाए वेए मत्ती, आहारगनवमुकसेसामु ।

चारस संजपसम्मे, नव दस वेसा कमाणुम् ॥

योग मतोत्राककारूपे वेदे स्त्रीपुंसकजकृणे, संज्ञिनि आहा-
रकज्येषु शूकजंश्यायां च द्वादशाप्युपयोगाः । वेदश्चैव क-
व्यरूपः आकारमात्रो गृह्यते तेन तत्र केवलज्ञानाद्यविग्रहः । तथा
संयमं यथाव्यातकं सम्यक्त्वं । १ क्वायिकजकृणे नवोपयोगास्त-
त्राज्ञानत्रिकाज्ञावात् । तथा वेदस्यास् कृष्णनीलकापोततज प-
द्याभ्यासु कषायेषु च चतुषु केवलज्ञानकेवलदर्शनहीनाः शेषा द-
शापयोगा कृष्णादिश्रयाभावे केवलल्लिकानुत्पादात् । इह ये
उपयोगा येषूपयोगे सह न जवन्ति येष सह जवन्ति तान् न
योपदर्शयन्ताह ।

सम्पत्कारणोहिं, मिच्छत्तनिमित्ता न हंति उवग्रोगा ।

केवलदुगेण मेसा, संतेव अचक्खुचक्खुस्सु ॥

सम्यक्त्वं कारणं येषान्ते सम्यक्त्वकारणास्तेर्मतिज्ञानादिभि-
रुपयोगैः सह मिथ्यात्वनिमित्ता मिथ्यात्वनिबन्धना मत्पज्ञा-
नादयः उपयोगा न भवन्ति । तथा केवलल्लिकेन केवलज्ञान-
केवलदर्शनरूपेण सह शेषाश्छाद्यस्थिका मतिज्ञानादय उप-
योगा न भवन्ति देशज्ञानदर्शनव्यवच्छेदनेव केवलज्ञानदर्शन-
प्राप्तुर्भावात् । “उपपत्तस्ति अणंतं नट्टमियच्छाउमन्थिए नारो”
इति वचनप्रामाण्यात् । आह ननु यदि मतिज्ञानादीनि स्वस्वा-
वरणक्षयोपशमंऽपि प्रादुष्यन्ति तर्हि सकलस्वस्वावरणक्षये
सुतरां भवेयुश्चाग्निपरिणामवत् नत्कथं केवलज्ञानदर्शनभावे
मतिज्ञानाद्यभावे आदरः “आवरणदेसविगमे, जाईविज्जति
मई सुयाईणि । आवरणसव्वविगमे, कह ताइ न होति जीव-
स्स ” उच्यते इह यथा सहस्रमानोरुपचितघनपटलान्तरि-
तस्यापान्तरालावस्थितकटकुष्पाद्यावरणविवरप्रविष्टः प्रका-
शोऽस्पष्टरूपो घटपटादीन् प्रकाशयति तथा केवलज्ञानावर-
णावृतस्य केवलज्ञानस्यापान्तरालमतिज्ञानाद्यावरणक्षयोप-
शमरूपविवरविनिर्गतः प्रकाशो जीवादीन् पदार्थान् प्रकाशय-
ति । स च तथा प्रकाशयंतस्तत्क्षयोपशमानुरूपं मतिज्ञानं भु-

तज्ञानमित्यादिरूपमभिधानमुद्धति । ततो यथा सकलघन-
पटलकटकुष्पाद्यावरणापगमे स तथाविधप्रकाशसहस्रधा-
कारास्पष्टरूपो न भवति किं तु सर्वात्मना स्फुटरूपोऽन्य-
एव तथेहापि सकलकेवलज्ञानावरणमतिज्ञानाद्यावरणविल-
येन तथाविधोऽस्पष्टरूपो मतिज्ञानादिसंज्ञिनः केवलज्ञानस्य
प्रकाशो भवति सर्वात्मना यथावस्थितं वस्तु परिच्छिन्दन्
परिस्फुटरूपोऽन्य एवेत्यदोषः । उक्तं च । कडविबरगव्वकि-
ग्णा, मेहतगियस्स जह दिणेस्सस्स । उकडमेहावरणे, न हो-
ति जह तह इमाईणि ” । अन्ये पुनराहुः । सन्त्येव सयोगिके-
वल्यादावपि मतिज्ञानादीनि केवलमफलत्वान्सन्त्यपि तदा-
नीतनानि न विकलन्ति सूर्योदये नक्षत्रानीनि । उक्तं च ।
“अस्से आमिणिबोहिय-नाणाईणि वि जिणस्स विज्जन्ति । अ-
फलाणि य सूरुदए, जहेव नक्खस्समाईणि ” तथा (संतेवअ-
चक्खुचक्खुस्सुस्सुत्ति) सन्त्येव भवन्त्येव अचक्षुर्दर्शनचक्षुर्दर्श-
नाभ्यां बहुवचनात् अवधिदर्शनेन च सह सम्यक्त्वनिमित्ता
मिथ्यात्वनिमित्ताश्चोपयोगास्तेन मतिधुनावधिज्ञानमनः पर्या-
यज्ञानसामायिकच्छेदोपस्थापनपरिहागविशुद्धिकसूक्ष्मसंपरा-
यक्षायोपशमिकापशमिकसम्यक्त्वेषु केवलल्लिकाज्ञानत्रिकही-
नाः शेषाः सप्तोपयोगाः । अज्ञानत्रिकावरणसास्त्रादनमिथ्या-
त्वेषु केवलल्लिकमतिज्ञानादिचतुष्टयग्रहिताः शेषाः षट् केव-
लल्लिके केवलज्ञानकेवलदर्शने चक्षुरचक्षुर्विदर्शनेषु केव-
लल्लिकहीनाः शेषा दश । मनःपर्यायज्ञानचक्षुर्दर्शनग्रहिता-
श्च शेषा दशानाहारके सूत्रे च (अचक्खुचक्खुस्सुस्सुत्ति)
सप्तमी तृतीयार्थं वेदितव्या भवति ॥ यदाह पाणिनिः
प्राकृतलक्षणे तृतीयार्थं सप्तमी यथा तिसृतेषु अलंकियापुह-
ई इति ” तदेवं कृता मार्गणास्थानेषु योगोपयोगमार्गणा ॥ पं०
सं० १ द्वा० ।

गुणस्थानेषूपयोगाः ।

अधुनैतेष्वेवापयोगानजिथात्काम आह ॥

तिअनाणदुदंमाइम-दुगे अतियदसिनाणदंमतिगं ।

तेमीमेमीमममणा, जयाइकेवल्लियुंतदुगे ॥ ४८ ॥

आर्द्रमिष्टिके मिथ्यादृष्टिमास्त्रादनवक्षणे प्रथमद्वितीयगुणस्था-
नकक्षये इत्यर्थः (तियनाणदुदंसत्ति) त्रयाणामज्ञानानां समाहा-
रक्यज्ञानं मत्पज्ञानभूताज्ञानविज्ज्ञानरूपं दर्शनं दर्शः । द्योर्द-
र्शयोः समाहारो द्विदर्शम । चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनरूपमित्यन्ते पञ्चा-
पयोगा मिथ्यादृष्टिमास्त्रादनयोजेवन्ति न शेषाः सम्यक्त्वविग्र-
त्यतावात् । तथा अयनेऽवरणसम्यग दृष्टौ देशे देशावरते षट्प-
योगा भवन्ति तथा हि (नाणदंसतिगति) त्रिकशब्दस्य प्रत्येक-
मार्जमेवन्धात् ज्ञानात्रिक मतिज्ञानभूतज्ञानावधिज्ञानरूपं दर्शित्रिक
चक्षुरचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनवक्षणेमिति न शेषाः सर्वविगत्यजावा-
त् । ते पूर्वोक्ता ज्ञानत्रिकदर्शनात्रिकरूपाः षट्पयोगा मिश्रे सम्य-
ग्मिथ्यादृष्टि गुणस्थानके मिश्रा अज्ञानमहिता दृष्टव्याः तस्यो-
जयदृष्टिपानित्वात् केवलं कदाचित्सम्यक्त्ववहादृष्ट्यं कदाचिच्च मि-
थ्यात्ववहादृष्ट्यम् । ततोऽज्ञानबाहुल्यसमकृतायां तृजयाशसम-
तेति । अस्मिंश्च गुणस्थानके यद्वधिदर्शनमुक्तं तत्सैद्धान्तिकमता-
पेक्षया दृष्ट्यमित्युक्तं प्राक् । (समणाजयाइत्ति) यमस्तूपरमे
यमनं यतम् । यत विद्यते यस्य स यतः अज्ञादिन्य इत्यप्रत्य-
यः प्रमत्तगुणस्थानकयत्ती साधुर्यत आदिर्येषां गुणस्थानकानां
तानि यतादीनि प्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरणानिर्वृत्तिवादर्सूक्ष्मसंप-
रायोपशान्तमोहकीणमोहवक्षणां सप्तगुणस्थानकानि तेषु
पूर्वोक्तज्ञानत्रिकदर्शनत्रिकाण्याः यदुपयोगाः (समणात्त) मनः

अभिधानराजेन्द्रः ।

नयवन्धपायमाई, तं गं गहणं कृण्यु तम्हा ॥

यस्य योगमित्येवमकृत्वाऽभित्तिना निर्मतेः सन्न लभते नाभा-
न्यतया प्राप्नोति सच्चित्तं प्रव्रज्यार्थमुपस्थितं गृहस्थं नाप्यचि-
त्तं वस्त्रपात्रादि । अथ यदि गृह्णाति ततः सैन्यं भवति । तस्मा-
त्कुत अस्य योगमिति । एवं चोपयोगकरणे चत्वारि स्थाना-
नि तदुक्तं “ आपुच्छणासि पद्मा, विहया पडिपुच्छणा य
कायव्या । आवास्सिआ य तइआ, जस्स य जोगो चउत्थो उ ”
ध० ३ अधि० ।

उद्योगगुण-उपयोगगुण-पुं० उपयोगः साकारानाकारभेदं
चैतन्यं गुणो धर्मो यस्य स तथा । चैतन्यधर्मके जीवे, “ जी-
वे सासए गुणओ उद्योगगुणे ” स्था० ५ ठा० । भ० ।

उद्योगजुय-उपयोगयुत-त्रि० अवहितमनसि, “ तं पुण सविमोणं
उद्योगजुणं निव्वसकाए ” पञ्चा० ४ विष० ।

उद्योगद्वया-उपयोगार्थता-स्त्री० विविधविषयानुपयोगाभ्युपे-
“ उद्योगद्वयाए अणेगत्तपजावज्जविष विअहं ” विविधविषया-
नुपयोगानाधिन्यानेकतत्तजावज्जविषाऽप्यहमन्यतीतानागनयोहि
कालयोगनेकविषयबोधनात्मनः कथंचिदनिन्नानां भूतत्वाच्च-
त्यान्यपक्षोऽपि न दाशयोनि । भ० १८ श० १० उ० ।

उद्योगदिट्टमारा-उपयोगदृष्टमारा-स्त्री० उपयोजनमुपयो-
गो विवक्षितकर्मणि मनसोऽभिनिवेशः सारस्तस्येव विव-
क्षितकर्मणः परमार्थः उपयोगेन दृष्टः सारो यथा सा उप-
योगदृष्टमारा । अभिनिवेशोपलब्धकर्मपरमार्थायां युक्ता, “ उ-
द्योगदिट्टमारा, कम्मपसगपरिघोत्तणयिसाहा ” न० ॥

उद्योगपरिणाम-उपयोगपरिणाम-पुं० उपयोग एव परि-
णाम उपयोगपरिणामः जीवपरिणामभेदः, प्रज्ञा० १७ पद ।
स च साकारानाकारभेदाद् द्विधा, स्था० १० ठा० ।

उद्योगवक्क-उपयोगवाक्य-न० आनन्दस्य भगवत्तत्प्रतिवाक्य-
भेदे, दर्श० ।

उद्योगवर्गीय-उपयोगवर्गीय-आध्यात्मिकवर्गीयभेदः, उपयोग-
वर्गीय साकारानाकारभेदान् द्विविधम् । तत्र साकारोपयोगो
ऽष्टधा अनाकारश्चतुर्धा तेन चोपयुक्तः स्वविषयस्य उच्य-
तेत्रकावजावरूपस्य परिच्छेदं विधत्ते इति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

उद्योगात्मा-स्त्री० उपयोगात्मन-पुं० उपयोगः साकारानाका-
रभेदस्तत्प्रधानः आत्मा उपयोगात्मा । सर्वजीवानां मिरु-
संसारिस्वरूपे विवक्षितवस्तुपयोगार्थादृष्टे वा आत्मभेदः, न० ॥
१२ श० १० उ० ॥

उद्योग-उपाङ्ग-न० उपमितमङ्गेन । अङ्गावयववृत्तेऽङ्गुल्यादौ,
प्रज्ञा० २३ पद ॥ कर्म० । आ० म० द्वि० । विशेष० । कर्णादि-
षु, च । उपाङ्गानि कर्णौ नास्ते अक्षिणी जङ्घे हस्तौ पादौ
च । उक्त० ३ अ० । आत्मा० ॥ “ होति उद्योगा कक्षा-
णासच्छी जंघा दत्था पाया य कक्षा णासिगा अच्चि जंघ
पादा य पथमादी सञ्चे उद्योगा जयन्ति ॥ नि० चू० १ उ० ॥
कर्म० । अङ्गार्थविस्ताररूपे, ॥ कल्प० ॥ शिक्षाद्यङ्गोक्तप्रपञ्च-
मपरं प्रबन्धे, ज्ञा० ५ अ० । नि० । संगोद्योगाणं सरह-
स्साणं चउगहं वेयाणं ” औ० ॥ लोकोत्तरिकाचाराङ्ग-
कंदशप्रपञ्चरूपे भूते, तानि च द्वादश तथाहि तत्राङ्गानि द्वा-
दश उपाङ्गान्यपि अङ्गकंदशरूपाणि प्रायः प्रत्यङ्गमेकैकभावा
नवत्येष । तत्राङ्गानि आन्तराङ्गादीनि प्रतीतानि । तेषां
मुपाङ्गानि क्रमेणामूनि आन्तराङ्गस्यौपपातिकम् ॥ १ ॥
सूत्रं तदङ्गस्य राजप्रश्नीयम् ॥ २ ॥ स्थानाङ्गस्य जीवाभि-

गमः ॥ ३ ॥ समवायाङ्गस्य प्रज्ञापना ॥ ४ ॥ भगवत्याः
सूर्यप्रकाशः ॥ ५ ॥ ज्ञानाधर्मकथाङ्गस्य जम्बूद्वीपप्रकाशः ॥ ६ ॥
उपासकदशाङ्गस्य चन्द्रप्रकाशः ॥ ७ ॥ अन्तर्दृष्टाङ्गादीनां
दृष्टिवादपर्यन्तानां पञ्चानामप्यङ्गानां निरयायलिका । भुतस्क-
न्धगतकल्पिकादि पञ्चवर्गाः पञ्चापाङ्गानि तथाहि अ-
न्तर्दृष्टाङ्गस्य कल्पिका ॥ ६ ॥ अनुत्तरोपपातिकदशाङ्गस्य
कल्पावतंसिका ६ प्रश्नव्याकरणस्य पुष्पिता ॥ १० ॥ विपा-
कभुतस्य पुष्पचूडिका ॥ ११ ॥ दृष्टिवादस्य वृष्णिदशा ॥ १२ ॥
इति । जं० १ वक्क० ॥ उपाङ्गानि केन कृतानीत्यत्र प्रश्नो-
त्तरं तत्रोपाङ्गानि किं गणधररचितानि अन्यथा वा तथा-
ङ्गप्रणयनकालेऽन्यदा वा तन्निर्माणमिति । तत्रोपाङ्गानि स्थ-
विताः कुर्वन्ति तीर्थंकरं विद्यमानेऽविद्यमाने यान्यङ्गप्रणयन-
काले एवं तेषां निर्माणमिति नैकान्त इति नर्दीसत्रवृत्ता
व्यक्तात्मसि तेन विशेषतस्ततोऽवशंयमिति ही० । (अ-
ङ्गुष्पविट्टशब्दे तथा दर्शितम्) उपाङ्गेषु केन किं वि-
वृतम् उपाङ्गानां च मध्ये प्रथममुपाङ्गं श्रीभजनयदेवसूरिर्निर्वि-
वृतम् । राजप्रश्नीयादीनि पदं श्रीमन्नयगिरि पादैर्विवृतानि
पञ्चापाङ्गमयी निर्यायलिका च श्रीचन्द्रसूरिर्भविंवृता तत्र प्र-
स्तुतोपाङ्गस्य वृत्तिः श्रीमन्नयगिरिकृताऽपि संप्रति काव्यदा-
षेण ध्यवच्छिन्ना इदं च गम्भीराधतया अतिगहनं तेनानु-
योगरहितं मुद्रितराजकीयकमनीयकोशाशुद्धमिव न तदर्थो-
र्यानां दस्तानुयोगार्थिसाहिक संज्ञायत इति कल्पितार्थक-
ल्पतकल्पद्रुमाणां युगप्रधानसमानम् । संप्रति विजयमानग-
च्छनायकपरमगुरुश्रीहरीविजयसूरीश्वरनिर्देशेन कोशाध्यक्षा-
ङ्गथा प्रत्येकंवाङ्मुद्रणमिव मया तदनुयोगः प्रारब्धते ॥ जं०
१ वक्क० । रा० । निष्कं, पुं० वाच० ।

उद्योगतिग-उपाङ्गत्रिक-न० आदार्गिकवैश्याहारकाङ्गोपाङ्ग-
रूपे त्रये, कर्म० ॥

उद्योजण-उपाङ्गजन-न० तत्र अज्ज ल्युट्, लेपने, गोमयादिनानु-
लेपने, समार्जनोपाजनेन सेकेनोलेपने, च । वाच० ॥ अन्यङ्गं,
“ अङ्गवाञ्जण वणाणुलेखणञ्च ” सूत्र० २ श्रु० १ अ० । आ-
धारं ल्युट् । अज्जनाधारं, दस्तादौ च । वाच० ॥

उद्योगजव-उपाङ्गजप-पुं० परैरभ्युपगमणेऽन्तःसंजल्पनरूपे जप-
भेदे, ध० ४ अधि० ॥

उवकप्प-उपकल्प-पुं० उपगतः कल्पम् । अन्या० स० कल्पोपग-
ते, जने पाने, न० । उप सामीप्ये उपत्य कल्पते इति उपकल्पः ।
आहारादिषु उपत्योपकारं यतते इत्युपकल्पः । आहारादिना
साधारूपग्रहकरणे, पुं० चू० ॥

एतो पुच्छा महंतु, उवकप्पं उवग्गहे । उवकप्पती करेति,
उवणाइव हाति एकहा ॥ जत्तेण व पाणेण व, उवग्गहं
तओ कुणति । उवकप्पति गुणधारी, उवकप्पं विद्याणाहि ॥
खुट्ठिओ पित्तसिओ वा, मीतजिज्जतो व ण तगति । पटि-
तं तस्म करेति, उवग्गहपं कुकुस्म वा थूणे ॥ जो उप्पाए
समाहिं, चउव्विहं णाणदं एचरित्ते । तत्तो य तवममाहिं,
तस्म खभाणिज्जए होइ ॥ ३ चेण व पाणेण व, उवग्गहं व
उवग्गहितदेहो । जं कुणति सो समाहिं, तस्मावरणं हवति
दाता ॥ जत्तस्म व पाणस्स व, उवकराणस्म व उवग्गहक-
रस्म । जो कुणति अंतवायं, तस्मावरणं पवटोत्ति ॥ एमुव-
कप्पो जणिता ॥ पं० जा० ॥

इयाणि उपक्रमो तन्थ गाहा " भक्तेण व पाणेण व " उप सामीप्ये उपस्य कदपने इत्युपकल्पः आहारादिसु उपन्याप-
कारे वर्तते इत्युपकल्पः । साहस्य उपगहं करे आहाराणा-
पदेनस्म उपस्सेव मूत्रा मूत्रगुणउत्तरगुणधारी उपकल्पने वि-
याणाहि गाहा " जस्से य सो पुण जत्ताहिं साहस्य उपगहं
कुणमाणो समाहि समुप्याय उपविहं पि नाणदरिसणत्तव-
रिससमाहि सो पुण समाहिमुप्यायतो तासि खेव नाणदरिसण-
त्तवसमाहीणं आवरणं हण्डकमं गाहा " भक्तेण व पा-
णस्सेय " ओ पुण अंतरायं करे आहाराणं साहस्य दिज्जंता-
ण से तासि खेव नाणदरिसणत्तवसमाहीणं अतराय एवकुह
सो नाणदअंतरायं करे उपकल्पो ॥ १० ॥ ॥

उपकल्पत-उपकल्पन्- ३० निष्पादयति, " जस्से तेहिं उपक-
ल्पति अन्ने पाणं तह वि " उपकल्पयन्ति निष्पादयन्ति सूत्रं
१ ॥ १२ ॥ ॥

उपकय-उपकृत- ३० उप-क-क० । कृतोपकारे, यस्वोपकारः
कृतस्मस्मिन् वाच० । परैर्वर्तितं, " अणुपकयपराणुगहपरायणा "
आव० ४ अ० ॥

उपक्रमंत-उपकप्त- ३० व्रजति, " पणाममपितायगे । नारीणं
वसमुवकमंति " सूत्रं १ अ० ४ अ० ॥

उपकृत्त-उपकृत्त- न० कुत्रानां समीपमुपकृत्तम् । तत्र वर्त-
न्ते यानि नक्राणि तान्युपचारानुपकृतानीति व्युत्पत्तेः कुत्तसंज्ञ-
कानां नक्राणामध्वन्तेषु नक्रत्रय, तानि द्वादश । ध्वजः पूर्व-
जादृष्टा गवती जरणं रोहिणी पुनर्वसु अश्लेषा पूर्वाषाढा
हस्तः म्याती ज्येष्ठापूर्वाषाढाश्चेति । ज० ७ य० १० च० ॥ सू०
५० (गच्छत्त शब्दे सूत्रतः स्पष्टीतविष्यति)

उपक्रमपुर-उपकेशपुर- न० स्वनामख्याते तीर्थभेदे, यत्र वीर-
भगवत्प्रतिमा ॥ ती० ॥

उपकोमा-उपकोशा- स्त्री० पाटलिपुत्रवागिन्याः कोशागणि-
क्याः कनिष्ठजगिन्याम्, " पाटलिपुत्रे नयेरं दं गणियातो कोमा
उपकोसानां । आ० म० ६० । कोमाए रुहरिकामगिणी उप-
कामातीव समं वररत्नी वसति । आ० चू० ४ अ० । (यथज-
हशब्दे कथानकम्)

उपक्रम-उपक्रम-पुं० उपक्रमणमुपक्रमः उप-क्रम घञ वृद्ध्यानावः ।
उपाये, आचा० १ ॥ १० ७ अ० ८ उ० । " संच्छा भगवाण्मासमणं
मच्च तन्थ करजुयक्रम " तदुपक्रमं तत्प्राप्त्यायं कुर्यात् सूत्रं
१ अ० ३ अ० । उपायपूर्वके आरम्भे, तद्देवाश्च यथा—

निविष्टे उपक्रमे पणत्ते तं जहा धम्मिण उपक्रमे अहम्मिण
उपक्रमे धम्मियाधम्मिण उपक्रमे ॥

उपक्रमणमुपक्रम उपायपूर्वक आरम्भो धर्मश्रुतचार्ित्रात्मके
भवः स वा प्रयोजनमस्यति धार्मिकश्रुतचार्ित्रार्थ आरम्भ इत्यर्थ-
स्तथा न धार्मिकोऽधार्मिकः संयमार्थस्तथा धार्मिकश्चासौ देशतः
संयमरूपत्वाद्धार्मिकश्च तथैवासंयमरूपत्वाद्वा धार्मिकाधार्मि-
कौ देशविरत्यारम्भ इत्यर्थः । अथवा नामस्थापनाद्व्यक्तेषु काल-
मायजेशात् परब्रह्म उपक्रमस्तत्र नामस्थापने सुज्ञाने द्रव्यापक्रम-
स्तु केशरीरज्यशरीरव्यतिरिक्तविधा सत्त्वित्तत्त्वसिद्धिद्वयजे-
दात् । तत्र सचित्तद्रव्यापक्रमो द्विपदचतुष्पदपदभेदजिज्ञाः पुनरे-
कैको द्विविधः परिकर्मणि वस्तुविनाशे च । तत्र परिकर्मद्र-
व्यस्य गुणविशेषकरणं तस्मिन्मति तद्यथा घृताद्युपयोगेन पुरुष-
स्य वर्णादिकरणं एवं शुक्रसारिकादीनां शिक्तागुणविशेषकरण-
म् । तथा वस्तुपदानां हस्यादीनाम् अपदानां च वृक्षादीनां

वृक्षायुर्वेदोपदेशात् वारुण्यादिगुणापादनमिति । तथा वस्तु-
विनाशे च पुरुषादीनां ब्रह्मादिजिर्विनाश एवोपक्रम इति । एव-
मचित्तद्रव्यापक्रमः पञ्चगगादिमणेः क्लारमृत्पुटपाकादिना वैम-
ल्यापादने विनाशश्चेति । मिश्रद्रव्यापक्रमस्तु कटकादिविजृम्भित-
पुरुषादिद्रव्यस्यैवेति । तथा क्षेत्रस्य शाबिकेनादेः परिकर्मवि-
नाशो वा क्षेत्रोपक्रमस्तथा कालस्य चन्द्रोपगगादिकृष्णस्योप-
क्रम उपायेन परिक्राने काक्षोपक्रमः । तथा ज्ञावस्य प्रशस्नाप्रशस्त-
रूपस्योपायतः परिक्रानमेव ज्ञावोपक्रमः । स चाप्रशस्तो डंकि-
नीगणिकामान्यदृष्टान्तादयसेयः । प्रशस्तस्तु भुतादिनिमित्तमा-
चार्यादिज्ञावोपक्रम एव धार्मिकस्य संयतस्य यथारिचार्थे द-
व्येक्षेत्रकाक्षज्ञावानामुपक्रम उत्तस्वरूपः स धार्मिक एवोपक्रमः ।
तथा अधार्मिकस्याऽसंयतस्यासंयमार्थे यः सोऽधार्मिक एव ।
तथा धार्मिकाधार्मिकस्य देशविरतस्य यः स धार्मिकाधा-
र्मिक इति ॥ अथ स्वाभ्यन्तरजन्तवोपक्रममेव त्रिधाह—

अहवा तिविहे उपक्रमे पणत्ते तं जहा आयोवक्रमे परो-
वक्रमे तदुजयोवक्रमे एवं वेयावक्के आणुगाहे आणुमिद्धो
उवाज्जने एवमिकिके तिष्ठि० आत्तावगा जहेव उपक्रमे ॥

तन्नाम्नोऽनुकलोपसर्गादौ शीघ्ररक्षणनिमित्तमुपक्रमो वैहान-
सादिना विनाशः परिकर्म वा आत्मार्यं वा उपक्रमाऽन्यस्य वस्तु
न आत्मोपक्रम इति । तथा परस्य परार्थे चोपक्रमः परोपक्रम इति
तदुभयस्य आत्मपरलक्षणस्य तदुभयार्थे चोपक्रमस्तदुजयोपक्रम
इति । एवमिति । उपक्रमसूत्रवत् आत्मपरोजयजनेन वेयावृत्त्या-
दयो वाच्याः । स्या० ३ उ० । प्रयमन, स्वैरुत्पत्तिर्था, आनु० ।
उपक्रम्यतेऽनेनेत्युपक्रमः । कर्मवन्दनोपाये, ज० १ श० ४ उ० ।
उपक्रमणमुपक्रमः । कर्मणामनुदयप्रदानामुदयप्रापणे, सूत्रं १ ॥ १०
३ अ० । उपक्रम्यते क्रियतेऽनेनेति उपक्रमः । कर्मणा वरुचोद्दी-
नित्यादिना परिणमनहेतौ जीवस्य शक्तिविशेषे, याऽन्यत्र कर-
णमिति रुढः । तद्देवा यथा—

चउविहो उपक्रमे पणत्ते तं जहा वंथाणोवक्रमे उदरिणो
वक्रमे उपसामणोवक्रमे विपरिणामनोवक्रमे ॥

उपक्रमणं चोपक्रमो बन्धनादीनामारम्भः स्याद्वारम्भः उप-
क्रम इति वचनादिति तत्र बन्धने कर्मपुत्रलानां जीवप्रदेशा-
नाञ्च परस्परं संबन्धनमिदञ्च मूलमात्रबन्धलाहशलाकासंब-
न्धोपक्रमवगन्तव्यं तस्योपक्रम उक्ताथो बन्धनोपक्रमः । आ-
सकलितवस्थस्य वा कर्मणो बद्धावस्थीकरणं संबन्धनं तदे-
वोपक्रमो वस्तुपरिकर्मरूपो बन्धनोपक्रमो वस्तुपरिकर्मव-
स्तुविनाशरूपस्याप्युपक्रमस्याभिहितत्वा दिति । एवमन्यत्रा-
पि । स्या० ४ उ० २ उ० । (बन्धनोपक्रमादीनां व्याख्या स्वस्व-
स्याने) मरणे, वृ० ४ उ० । व्यापादे, दृश्यस्य स ता वस्तु-
नस्तैस्तैः प्रकारैः समीपानयने, " उपक्रमणमुपक्रान्तिर्दूरस्थनि-
कटकिा " उत्त० १ अ० । व्याचिच्छासितशास्त्रस्य समीपानयन-
लक्षणे चतुर्णामनुयोगद्वाराणां प्रथमे द्वारे, आचा० १ ॥ १० १ अ० ।
अथोपक्रमस्य निरुक्तिमाह—

मन्यस्मोवक्रमण, उपक्रमो तेण तम्मि व तत्रो वा ।

मन्यसमीचीकरणं, आणुपाणं नामदेसम्मि ॥

उप सामोपे क्रमुपाद्विक्रमे उपक्रमणं दूरस्थस्य शास्त्रादिवस्तु-
नस्तैः प्रतिपन्नप्रकारैः समीचीकरणं न्यास्वेदशनयनं निकृप-
योग्यताकरणमित्युपक्रमः । उपक्रान्ते हापक्रमात्तनगतजैर्बिचारिते
निक्रियते नान्यथेति ज्ञावः । उपक्रम्यते वा निकृपयोग्यं क्रियतेऽ-
नेन गुरुवाग्येनेत्युपक्रमः । अथवा उपक्रम्यतेऽस्मिन् शिष्यभ्रम-

णजावे सतीति अथवा उपक्रम्यतेऽस्माद्विनीतविनयविनयादित्यु-
पक्रमः विनयेनाराधितो हि गुरुरुपक्रम्य निक्षेपयोग्यं शास्त्रं करो-
तीत्यभिप्रायः । तदेवं करणाधिकरणापादानकारकगुरुवाग्योगा-
द्योऽर्था विद्यकाभेदतो भेदेनात्माः । यदि तु विवक्षया सर्वेऽप्ये-
कैककरणादिकाराण्यवयवोच्यन्ते । तथापि न दोषः ।
(सन्ध्यासमीचीकरणमिति) शास्त्रस्य समीचीकरणं शास्त्रस्य
न्यासदेशानयनं निक्षेपयोग्यताकरणमुपक्रम इति सर्वत्र सवध्य-
त इति ॥ विशेष ६ द्वा० । अनु० । उपक्रमणमुपक्रम इति भाव-
साधनः । शास्त्रस्य न्यासदेशसमीचीकरणलक्षणः उपक्रम्यते
वाग्योगेनेत्युपक्रम इति करणसाधनः । उपक्रम्यतेऽस्मिन्निति वा
शास्त्रश्रवणजावे सतीत्युपक्रम इत्यधिकरणसाधनः । उपक्रम्य-
ते भस्मादिति वा विनयेविनयादित्युपक्रम इत्यपादानसाधन
इति । स्था० १ द्वा० । व्य० । आ० म० प्र० । सूत्र० । जं० ।
उपक्रमा द्विधा । शास्त्रीय इतरश्च । शास्त्रानुगतः शास्त्रीयः
(आचार्यः) इतरश्च शाकप्रतिष्ठः । तत्रेतरजिज्ञासयाह—

सं किं तं उपक्रमेऽद्विविहे पपात्ते तं जहा एामोवक्रमे
उवणावक्रमे दव्वावक्रमे खतोवक्रमे कादोवक्रमे जावोवक्रमे
म नामउवणाओ गयाओ ॥

अत्र कचिदयं दश्यते उपक्रमे दुविहे पपात्ते इत्यादि "अयं च
पाठः आयुनिको युक्तश्च आह वा उपक्रमे उद्विहे पपात्ते इत्या-
दि वक्ष्यमाणग्रन्थोपन्यासस्याद्यमानताप्रसङ्गात् । यदि शा-
स्त्रीयोपक्रमोऽत्र प्रतिज्ञातः स्यात्ततः वक्ष्यमाणसूत्रमेव स्यात् "मे
किं तं सन्धोवक्रमे २ उद्विहे पपात्ते इत्यादि "नचैवं तस्मादेह
सूत्रद्विविधप्रतिज्ञा किञ्चित्तरेणोपक्रमजननं चेत्तसि विकल्प्य यथा
निर्दिष्टमत्र सूत्रमित्यसं विस्तारेण । प्रकृतं प्रस्तुतं सूत्रम् । नाम-
स्यापनोपक्रमव्याख्या नामस्यापनावश्यक व्याख्यानुसारेण क-
र्तव्या । अनु० । विशेष ॥

उप्योपक्रमः ।

सं किं तं दव्वावक्रमे २ दुविहे पपात्ते तं जहा आग-
मतां अ नोआगमतां अ । जाणयसरीरजविग्रमरीरवइरित्ते
दव्वावक्रमे २ निविहे पपात्ते तं जहा सचित्ते अचित्ते मीमए ।
सं किं तं सचित्ते दव्वावक्रमे २ निविहे पपात्ते तं जहा
दुपए चउपपए अपए एकिके पुण दुविहे पपात्ते तं जहा
परिकर्मे अ वरपुविणासे अ ॥

उप्योपक्रमव्याख्यापि उप्योपक्रमेण कवेव यावत्तदुप्योपक्रमे इत्या-
दि । तत्र द्रव्यस्य नटादिकपक्रमणं काश्चान्तरभविनाऽपि पर्यायण
सदेवानीमेवोपायविशेषतः संयोजनं उप्योपक्रमः । अथवा उप्यो-
ण घृतादिना जूमादी उप्यतः घृतादेरुपापक्रमो उप्योपक्रम
इत्यादि । कारकयोजना विवक्षया कर्तव्येति । स च त्रिविधः
प्रकृतस्तथा सचित्तद्रव्यविषयः सचित्तः । अचित्तद्रव्यविषयोऽ
चित्तः । मिश्रद्रव्यविषयस्तु मिश्रः । उप्योपक्रमस्त्रिविधः प्रकृत-
स्तथा द्विपदानां नटनर्तकादीनां चतुष्पदानामभ्वइत्यादीना-
मपदानामाभ्यादीनाम् । तत्रैककः पुनरपि द्विधा परिकर्मेणि वस्तु-
नाशे च । तत्रायस्थितस्यैव वस्तुनाशे गुणविशेषाधानं पारि-
कर्म । तत्र परिकर्मणि परिकर्मविषयो द्रव्योपक्रमः । यदा तु
वस्तुनाशे विनाश एवोपायविशेषैरुपक्रम्यते तदा वस्तुनाशविष-
यो उप्योपक्रमः । सूत्रं द्विपदानां नटनर्तकादीनां घृताद्युपयोगेन
वक्ष्यमाणदिकरणं वर्णस्कन्धवर्द्धनादिक्रिया वा परिकर्मणि सचि-
त्तद्रव्योपक्रमः ॥

द्विविधमप्येनदुपक्रमं विभणिषुराह—

सं किं तं दुपए उपक्रमं नकाणं नट्टाणं जह्वाणं मज्जाणं
मुट्ठियाणं वेत्तवगाणं कहगाणं पवगाणं आसगाणं आऽ-
कवगाणं लंवाणं मंवाणं तूणइह्वाणं तुंबवीणियाणं काया-
णं मागहाणं सेत्तं दुपए उपक्रमं ॥

अत्र निर्वचनं (दुपयाणं नट्टाणमित्यादि) तत्र नाटकानां
नाटयिनारो नट्टास्तेषां (नट्टाणंति) नृत्याविधायिनो नर्तका-
स्तेषां (जह्वाणंति) जह्वा वरत्राः खेत्तकास्तेषां राजस्तोत्रपाठ-
कानामित्यन्ये (मज्जाणंति) मज्जाः प्रतीतास्तेषां (मुट्ठियाणंति)
मुट्ठिका ये मुट्ठिभिः प्रहरन्ति मल्लविशेषा एव तेषां (वेत्तव-
गाणंति) विटम्बका विटुषका नानाविषादिकारिण इत्यर्थः ।
तेषां (कहगाणंति) कथकानां प्रतीतानाम् (पवगाणंति)
प्लवका ये उत्प्लवन्ति गर्तदिकं कपाभिर्लङ्घयन्ति नद्यादि-
कं वा तरन्ति तेषां (लासगाणंति) लासका ये रासकान्
गायन्ति तेषां जय शब्दप्रयांकृणां वा भण्डानामित्यर्थः । (आ-
यंखगाणंति) ये शुभाशुभमाख्यायन्ति ते आख्यायकास्तेषां
(लंवाणंति) ये महावंशाप्रमारोहन्ति ते लंवास्तेषाम् (मं-
खाणंति) ये चित्रपटादिहस्ता भिन्नां चरन्ति ते मंखास्ते-
षाम् (तूणइह्वाणंति) तूणाभिधानवाद्यविशेषवनाम् (तुंब-
वीणियाणंति) वीणावादकानां (कायाणंति) कावडिवा-
हकानाम् (मागहाणंति) मङ्गलपाठकानामेषां सर्वेषामपि
यद्वृत्ताद्युपयोगेनलङ्घनदिकरणं वर्णस्कन्धवर्द्धनादिक्रिया
वा स परिकर्मणि सचित्तद्रव्योपक्रमः । यस्तु खड्गादिभिरं-
घां नाश एवोपक्रम्यते सम्पाद्यते स वस्तुनाशे सचित्तद्रव्यो-
पक्रम इति वाक्यशेषः । अन्ये तु शास्त्रं गन्धर्वनृत्यादिकला-
सम्पादनमपि परिकर्मणि उप्योपक्रम इति व्याचक्षते एतच्चा-
युक्तं विज्ञानविशेषात्मकत्वाच्छास्त्रादिपरिज्ञानस्य च प्राबन्धा-
दिति । अथवा यद्यप्यमकद्रव्यसंस्कारमात्रपेक्षया शरीरवर्णा-
दिकरणवदित्यमुच्यते तर्ह्येतदप्यदुष्टमेवेति । सेत्तमित्यादि-
निगमनम् ।

अथ चतुष्पादानां द्विविधमप्युपक्रमं विभणिषुराह—

सं किं तं चउपपए उपक्रमे चउपपयाणं आसाणं हत्थीणं ।
इच्चादि सेत्तं चउपपयउपक्रमे, सं किं तं अपपए उपक्रमे ॥
अपपयाणं अंबाणं अंबारगाणं इच्चाइ सेत्तं अपपयउपक्रमे ।
सेत्तं सचित्ते दव्वावक्रमे ॥

सं किं तमित्यादि । अत्र निर्वचनं "चउपपयाणं आसाणं हत्थी-
णमित्यादि अस्यादयः प्रतीता एव एतेषां शिक्षा गुणविशेष-
करणं परिकर्मणि खड्गादिस्त्वेषां नाशोपक्रमणं वस्तुनाशे
सचित्तद्रव्योपक्रम इतीहापि वाक्यशेषः सेत्तमित्यादिनिगम-
नम् । अथापदानां द्विविधमप्युपक्रमं विभणिषुराह । अत्र निर्वच-
नम् । "अपपयाणं अंबाणं चारगाणमित्यादि" इहाप्रादयो देश-
प्रतीता एव नवरं (चारगाणंति) येषु चारकुलिका उत्पद्यन्ते ते
चारवृत्ताः आम्नादिशब्दाश्च वृत्तास्तत्फलानि वा गृह्यन्ते तत्र वृ-
क्षाणां वृक्षाद्युर्वेदोपदेशाद्वाक्क्यादिगुणानन्तनां तु गर्तेप्रक्षे-
पकोद्रवपलालम्बगनादिनाम्नाभवेन पाकादिकरणं परिकर्मणि
शस्त्रादिभिस्तु मूलत एव विनाशनं वस्तुनाशे सचित्तद्रव्यो-
पक्रम इत्यत्रापि वाक्यशेषः सेत्तमित्यादि निगमनव्ययम् ॥

अथान्वित्तद्रव्योपक्रमं विवक्षुराह—

सं किं तं अचित्ते दव्वावक्रमे खंडाणं गुडाणं मच्छंकी-
णं सेत्तं अचित्ते दव्वावक्रमे ॥

कण्ठादयः प्रतीता एव नवनं मच्छुगडी शरदशर्करा एतेषां
स्वरहाद्यस्त्रिद्वयानामुपायविशेषतो माधुर्यादिगुणविशेष-
करणं परिकर्मणि सर्वथाविनाशकरणं वस्तुनाशो अस्त्रिद्व-
योपक्रम इत्यत्रापि वाक्यशेषः । सेत्तमित्यादिनिगमनम् ॥

अथ मिश्रद्रव्योपक्रममाह-

से किं तं रीसए दव्वावक्कमे, मा चेव थासगमंरिए आमाइ
सेत्तं रीसए दव्वावक्कमे सेत्तं जाणयसर्रीरभविअमगर
तव्वतिरिसे दव्वावक्कमे सेत्तं नो आगमनो दव्वावक्कमे ।
सेत्तं दव्वावक्कमे ॥

(सेक्तिमित्यादि) स्थासकोऽव्याजानरणविशेषः आदर्शस्तु
वृषजादिग्रीवाभरणम् आदिशब्दात् कुङ्कुमादिपद्मिग्रहः तन्मन्त्रेणा
मश्यादीनां कुङ्कुमादिभिर्मन्त्रैरुक्तानां स्थासकादिभिस्तु विनू-
पितानां यच्छिद्रव्यादिगुणविशेषकरणं स्वद्रादिनिर्विमाशो वा स
मिश्रद्रव्योपक्रम इति शेषः । अश्यादीनां सन्नेनत्वात् हौंसला-
दीनामन्नेनत्वात् मिश्रद्रव्यत्वमिह जावनीयम् । अत्र च संक्षिप्त-
तरा अपि वाच्यताविशेषा दृश्यन्ते तेऽप्युक्तानुसारेण भावनीयाः ।
सेत्तमित्यादिनिगमनस्तुष्टम् । उक्तो द्रव्योपक्रमः ।

क्षेत्रोपक्रममभिधत्सुराह-

से किं तं खेतोवक्कमे जसं हलकुलिआइहिं । खेत्ताइं
उवक्कमिच्छंति सेत्तं खेतोवक्कमे ॥

क्षेत्रस्योपक्रमः परिकर्म विनाशकरणं क्षेत्रोपक्रमः स क इत्याह
(खेतोवक्कमेति) तत्र हलं प्रतीतम् अर्धोनिवर्तनार्थक्रीडणशो-
र्वाहकं कुल्लिकं लघुतरं काष्ठं तृणादिच्छेदार्थं यत् क्षेत्रावस्थितं
तन्मरुमण्डलादि प्रासवं कुल्लिकमुच्यते ततश्च यद्वा हलकुल्लिका-
दिभिः क्षेत्राण्युपक्रम्यन्ते जीवपनादियोग्यतामाननीयन्ते स परि-
कर्मणि क्षेत्रोपक्रमः । आदिशब्दात्तज्जन्तव्यनादिभिः क्षेत्राण्यु-
पक्रम्यन्ते विनाश्यन्ते स वस्तुनाशो क्षेत्रोपक्रमः । गजेन्द्रमूत्र-
पुरीषादिवन्तेषु क्षेत्रेषु बीजानामप्ररोहणादिनष्टानि क्षेत्राणि
इति व्यपदिश्यन्ते । आह । यथेवं क्षेत्रगतपृथिव्यादिद्रव्याणां-
मेतौ परिकर्मविनाशौ इत्थं च द्रव्योपक्रम एवायं कथं क्षेत्रोप-
क्रम इति सत्यं किं तु क्षेत्रमाकाशं तस्य चामूर्तत्वात् मुख्यत-
याष्टुपक्रमः संभवति किं तु तदाधेयद्रव्याणां पृथिव्यादीनां यः
उपक्रमः स क्षेत्रेऽपि उपचर्यते । दृश्यते च आधेयधर्मोपचारात्
आधारः । उक्तं च । “ खेतमरुयं निष्ठं, तस्स परिकम्माणं नय-
विणासो । आदेयगयवसेणउ, करणविणासो जयरोत्थ ” इत्या-
दि सेत्तमित्यादिनिगमनम् ॥

सम्प्रति क्षेत्रोपक्रममाह-

नोवाए वक्कमाणं, हलकुल्लियाहिं वा पि खित्तस्स ।

सम्मज्जमिक्कम्, पज्जवतसागाइसुं तु पणिकम् ॥

यथावा भादिशब्दादुपपादिनिष्ठ नदी तरति । अथवा हल-
कुल्लिकादिनिर्यन्त्रक्षेत्रस्येष्टुक्षेत्रादेरुपक्रमणम् यदि वा यत् क्रियते
गृहादीनां संमार्जनं भूमिकर्म वा देवकुलादीनां यथ वा यथो-
न्मार्गशोधनं तरागः व्याख्यात इत आदिग्रहणे वा तटादिषु यत्प-
रिकर्म जननादित्त्रक्षणमेवं समस्तोऽपि क्षेत्रोपक्रमः ॥

काशोपक्रमस्तुत्रम्-

से किं तं काशोवक्कमे २ जसं नासिआइहिं काशमोवक्क-
माणं कीरइ सेत्तं काशोवक्कमे ॥

काशो द्रव्यपर्यायः स एव द्रव्यपर्यायः चित्रकर्मण्यत्सललि-
तरूपायित इति द्रव्योपक्रमानिधाने काशोपक्रम उक्त एव जव-

ति । अथवा समयावधिकामुहूर्त्तसंख्यादि रूपस्य काशस्य स्वतन्त्र-
मेवोपक्रममभिधत्सुराह ॥ सूत्रकारः (सेक्तिमित्यादि) काश-
स्योपक्रमः काशोपक्रमः स क इत्याह (जसं नासिआइहिं)
इत्यादि णमिति वाक्यालंकारं यदिह नासिकादिजिरादिशब्दात्
तृणच्छायातन्त्रचारादिपरिग्रहस्तः काश उपक्रम इति हे.वः । तत्र
नासिका ताम्राविमयघटिका । तृणसंकुच्छायादिना वा पतावत्या-
ह्यादिकाशोऽनिक्रान्त इति यत्परिज्ञानं भवति परिकर्मणि
काशोपक्रमः यथा तत्परिज्ञानमेव हि तस्येह परिकर्म यत्तु नक्ष-
त्रादिचारैः काशस्य विनाशनं स वस्तुनाशो काशोपक्रमस्तथा
ह्यनेन ग्रहनक्षत्रादिचारेण विनाशितः काशो न भविष्यत्यधुना
धान्यादिसंपत्तय इति वक्तारो भवन्ति । अनु० ॥ किञ्च-

त्रायाए नालियाए व, परिकम्मं ये जहत्यविष्माणं ।

रिक्त्वाइ य चारेहि य, तस्म विणामो विवज्जासो ॥

(से) तस्य समयावधिका घटिका मुहूर्त्तादित्त्रक्षणस्य काशस्ये-
दमेव परिकर्म यत्किमित्याह यत्तथाधेयविज्ञानं यथावत्परिज्ञानं
कथ्येत्याह शङ्कादिप्रतिच्छाया रूपच्छाया या घटिकारूपया च
नासिकया विनाशस्तर्हि तस्य क इत्याह विपर्यासो वैपरित्यभ-
वनमनिष्टफलदायिकतया परिणमनमित्यर्थः । कैरित्याह ऋक्-
गृहादिचारैस्तथा च वक्तारो जयन्त्यमुकेन तक्षत्रेण ग्रहेण वा
इत्थमित्यं गच्छता विनाशितः काश इति । उक्तः काशोपक्रमः ।
विशे० । यद्वा “ सावयिबोहेसु यदुमाणं ” द्रुमाणां शर्माचिञ्चि-
निकाप्रभृतीनां स्वापे विषोधे च ज्ञायते यथागतोऽस्तमादित्य
उदिनो वेति । एव काशोपक्रमः । वृ० १. उ० ॥

अथ भावोपक्रममाह-

मे किं तं जावोवक्कमे २ दुविहे पापत्ते तं जहा आगपतो
अ नोआगमनो अ । जाणए उववत्ते नो आगपतो दुविहे
पापत्ते तं जहा पसत्थे अपसत्थे अ ॥

भावोपक्रमो द्विविधः प्रज्ञानस्तथा आगमनो नो आगमनश्च ।
तत्रोपक्रमशब्दार्थज्ञानत्रोपयुक्तआगमनो भावोपक्रमः (मे किं
तं नो आगमनो इत्यादि) अत्रोत्तरम् (ना आगमनो जावो-
वक्कमे दुविहेत्यादि) इहाजिघायाख्यो जीवद्रव्यपर्यायो भा-
वशब्देनाभिप्रेतः । उक्तं च “ जावानिरुया पञ्चस्वभाववस्तुत्तम्या-
न्यजिघासस्ततश्च भावस्य परकीयानिघास्योपक्रमणं यथा त-
त्परिज्ञानं जावोपक्रमः । स च द्विविधः प्रशस्तोऽप्रशस्त-
श्चेति । तत्राप्रशस्तानिधिस्य आह-

तस्य अपसत्थे कोरिणी गणिआ अपमव्वाइणं ।

(तस्य अपसत्थेति) इह तात्पर्यं ब्राह्मण्या वेद्यया अमा-
त्येन च यत्परकीयभावस्य यथा तत्परिज्ञानतत्क्षणमुपक्रमणं कृतं
सोऽप्रशस्तजावोपक्रमः संसारफलत्वात् । अनु० । अशुभस्य
तस्य भावोपक्रमस्य ब्राह्मणीवेद्योऽमात्याद्या दृष्टान्ताः प्र-
तिपादितस्तथा-

एकस्या ब्राह्मण्यास्तिस्रः पुत्रिकाः तासां च परिणयनान-
न्तरं तथा करोमि यथेताः सुखिता भवन्त्विति विचिन्त्य मातु-
ज्येष्ठदुहितरं प्रत्ययोच्चदुत स्वया वासजवनसमागमे स्व-
जतां किञ्चिदपराधमुद्गाह्य मूर्ध्नि पादप्रहारेण हन्त्वया इतश्च
यदनुनिष्ठति तन्ममाख्येयं कृतं च तथा तथैव सोऽप्य-
तिस्नेहतरलितमना अपि प्रियतमे पीडितस्ते सुकुमारच-
रणौ मन्त्रिष्यतीत्यभिधानपूर्वकं तस्याभरणोपमर्दनं चकार ।
अमुं च व्यतिकरं सा मात्रे निवेदितवती साप्युपक्रान्तजा-
मानुकजाया दृष्टा दुहितरं प्रत्युद्गाहीत् । पुत्रिके यद्रोक्षते

तत्तदीयगृहे कुरु त्वं न तवावसनकरो प्रता भविष्यतीति । द्वितीयापि तथैव शिक्षिता । तथापि च तथैव स्वजन्ता शिरसि प्रहतः केवलमसौ नैतत्कुलप्रसूतानां युज्यत इत्यादि किञ्चिद्विज्ञानमकं जपित्वा व्युपरतस्तस्मिन् व्यतिकरे तथा मातुर्निषेधिते प्रोक्तं मात्रा वत्स ! त्वमपि यद्येष्टं तद्गृहं विजृम्भस्व केवलं त्वज्जन्ता जपित्वा स्थास्यति । एवं तृतीयापि मातुर्शिक्षितया दुहित्रा तथैव प्रहतः स्वजन्ता केवलमतेनोच्छ्वसदनुच्छकोपेन नूनमकुलीना त्वं येनैवं शिष्टजनानुचितं विधे— एते इत्याद्यभिधाय गाढं कुट्टयित्वा निष्काशिता गृहान् । तथा च गत्वा सर्वं मात्रं निषेधितम् । ततस्तथा विज्ञातजामातृजावतया तत्समीपं गत्वा वत्स ! स्वकुलस्थितिरियमस्माकं यदुन प्रथमसमागमे वत्सा वरस्येति विधातव्यमित्यादि किञ्चिदभिधाय कथमप्यनुनीतोऽसी दुहिता च प्रोक्ता वत्से ! दुराराधस्ते भर्ता भविष्यति परमदेवतायद्वयमस्तथा समा- राधनीय इति ब्राह्मणीदृष्टान्तः ।

अथ गणिकादृष्टान्त उच्यते ॥ एकस्मिन्नगरे क्षतुःपतिरिति तथा च जुजुङ्गनाभिप्रायपरिज्ञानार्थं स्वव्यापारं कुरु सर्वा अपि राजपुत्रादिजातयो रतिजननभित्तुषु चित्रकर्मणि लेखितास्तत्र च यः कश्चिज्जापुत्रादिरागच्छति स यत्र कृताज्यासस्तत्तदेव चित्रलिखितं दृष्ट्वा अत्यर्थं प्रशंसति । ततोऽसौ विज्ञासिमी राजपुत्रादीनामन्यतरत्वेन निश्चित्य यथोचित्येनापचरति । आनुकूल्येनोपचरिताश्च राजपुत्रादयस्तस्यै प्रचुरमयजात प्रयच्छन्तीति गणिकादृष्टान्तः ।

अथास्मात्पृष्टान्तोऽभिधीयते ॥ एकस्मिन्नगरे कश्चिज्जापुत्राद्येन सदाश्रवादनिकायां निर्गतस्तत्र च पथि गच्छता राजतुरङ्गेण कश्चिद्विचित्रप्रदेशे प्रचयणमकारि तत्र तत्प्रदेशपृथिव्याः स्थिरत्वेन बह्विधत्वं चिरेणाप्युष्णं व्यावर्तमानो राजा तथैव व्यवस्थितमङ्गाङ्गीश्वरावस्थायिजलः शोभनाऽत्र प्रदेशे तद्गात्रं जपिष्यतीति चिन्तितं चिरमवलोकितांस्तदिति । ततश्चिन्ताकारकशक्त्या विहितं तदभिप्रायेणास्मात्वेन राजादेशमन्तरेणापि स्नानितं तत्प्रदेशे महासरः न-त्पात्यां च रोपिताः सर्वतुल्यफलफलसमृद्धयो नानाजातोय-नरुमिवहाः । अन्यदा च तैरेव प्रदेशेन गच्छता जूपाहेन दृष्टं पृष्ठं चाहो मानससरोवरवद्मणीयं केनहं स्नानितं सरः । अमात्या जगाद् देव ! जवाङ्गरेव । राजा सचिस्मयं प्राह कथं कश्च कदा मयैतत्कारणाय निर्गमित इत्यतः सचिचो यथावृत्तं सर्वमपि कथितवानहो परचित्तोपलक्षकत्वमस्यति विचि-न्य परितुष्टो राजा तस्य वृत्तिवर्तनादिना प्रसाद् चकार तद्देवमादिकः संसारफलाऽपरोप्यप्रशस्तजावोपक्रमः स्वयमनुगृह्यति ॥ विशेषः ॥ अथ प्रशस्तजावोपक्रममाह । “ पसत्यं गुरु माईणं ” तत्र श्रुतादिनिमित्तं गुर्वीर्दीनां यद् भावोपक्रमं स प्रशस्तजावोपक्रमः ॥ अनु० ॥

सीमा गुरुणा जावं, जमुवक्रमइ सुहं पमन्थमणो ।

सहियत्थं सपसत्थो, इह जावावक्रमां हि गओ ॥

इह यच्चिज्ज्यः स्वहितार्थं श्रुतार्थं श्रुताभ्ययनादिहेतोः प्रश-स्तमनाः शुजहेतुत्वाद्भूतं गुरुजावमुपक्रामतीति कृताकारादिना जानाति स मोक्षफलवाप्रशस्तजावोपक्रमस्तैव चहाऽधिकारो माङ्गार्थत्वादेव सर्वस्यास्य प्रारम्भस्येति । विशेषः । वृ० (गु-रुचित्तापक्रमां गुरु शब्द) साम्प्रतं तमेव शास्त्रीयोपक्रमस-ङ्गणन प्रकारान्तरणाभिधित्सुराह—

अहवा उपक्रमे उचिहे पषत्ते तजहा अपुपुन्वी ?

नाम २ पमाण ३ वक्तव्यता ४ अर्थाधिकारः ५ समो-
आर ६ ॥

अथवा अनन्तरं यः प्रशस्तजावोपक्रमः उक्तः श्लोके पूर्ववि-
विभागः स हि द्विविधो दृष्टव्यो गुरुजावोपक्रमः शास्त्र-
जावोपक्रमश्च । शास्त्रलक्षणा भावस्तस्यापक्रमः शास्त्रभा-
वोपक्रमस्तत्रैकेन गुरुभावापक्रमसङ्गणन प्रकाराणांकोऽप्य द्विती-
येन शास्त्रजावोपक्रमसङ्गणन प्रकारान्तरण तमभिधित्सुराह
(अहवा उपक्रमे इत्यादि) अथवेति पञ्चान्तरसूचकः उप-
क्रमः प्रथमपातनापक्रं शास्त्रीयोपक्रमां द्वितीयपातनापक्रं तु
शास्त्रजावोपक्रमः बहुविधः षट्प्रकारः प्रकृतस्तथा आनु-
पूर्वी १ नाम २ प्रमाण ३ वक्तव्यता ४ अर्थाधिकारः ५ स-
मवतारः ६ अनु० (एतेषां शब्दव्युत्पत्त्यदिस्वरूपं यथा-
वसरं स्वस्वस्थानं) (उपोद्घातादस्य जेदः स्वस्थानं)
उपक्रम्यतेऽनेनैवमुपक्रमः । ज्वरातिसारादौ, स्था० ४ ज० ।
शास्त्रं, “ जुम्माहारच्छेप उपक्रमं च परिष्ठाप ” तच्च त्रिधा
स्वकायपरकायतद्वयमयुक्तम् । तत्र स्वकायशब्दं यथा स्व-
ज्जोदकं मधुरोदकस्य कृष्णभूमं वा पारुज्जमस्य । परकाय-
शब्दं यथाऽभिरुदकस्य उदकं चाग्नेरिति तदुज्जयशब्दं यथा
लूकाः शुकोदकस्येत्यादि । ध० २ अधि० । उपक्रमापम-
दश हेतुनात्यर्थनिर्णयं, बदान्तिमते तात्पर्यनिर्णायकं हेतु-
भोग्यन्त्रापक्रमापसंहाराज्यां चाज्यामिव तात्पर्यं निश्चायन
तत्प्रदुर्गतिरिति वाच्यम् । करणे घञ् । सामाद्युपाये, कर्मणि
घञ् आरन्ध्रमाणे, पुं० वाच० ।

उपक्रमकाल-उपक्रमकाल-पुं० क० स० । अभिप्रेतार्थसामो-
प्यानयनसङ्गणे सामाचारीययुक्तेजदभिन्ने वा काशभेद,
आ० म० छि० ॥

अयोपक्रमकालं विजनिषुर्भाष्यकारस्तत्स्वरूपमाह—

जेणायकामिज्जइ, समीवमाणिज्जए जअं जंतु ।

स किंसावक्रमकालो, किरियापरिणामचूडो ॥

कमु पादधिकेप विवक्तिनस्य दूरस्थितस्य वस्तुनस्मैस्वरूपाय-
ज्जतैः क्रियाविशेषैरुपक्रमं सामीप्यानयनमुपक्रमः । अथ येन
क्रियाविशेषेणोपक्रम्यते दूरस्थं समीपमानीयते स उपक्रमः ।
यतो वा क्रियाविशेषादुपक्रम्यते । यद्वा सामाचार्यप्रभृतं वस्तु
उपक्रम्यते स उपक्रमस्तस्य काशोऽप्युपचागदुपक्रम एव कालः
उपक्रमकालः । किञ्च शब्द आनयचनोपदर्शनार्थः । अयं च बहु-
भिः क्रियापरिणामैर्नृपिष्ठः प्रचुरो जयति प्रवृत्ताः क्रियापरिणामा
इह भवन्ति । बहवऽत्रायुष्काद्युपक्रमहेतुनाः क्रिया भवन्ती-
ति यावत् । तथाच वक्ष्यति “ अज्जवसाननिमित्तं, आहारे येय-
णापराधाप । फासे आणापाणू, सत्तविहं मिज्जए आऊ ” इत्यादी-
ति गार्थाः । १३ ॥

अयं च द्विविधो भवति कथमित्याह निर्वृत्तिकारः—

दुविहोवक्रमकालो, सामायारी अहाजयं येव ।

सामायारी ति विहा, ओहे दमहा य पविजाने ॥

यथोक्त उपक्रमकालो द्विविधस्तदेव द्विविधं दर्शयति सामा-
चार्युपक्रमकालो यथायुष्कोपक्रमकालश्च । अथ सामाचार्या उप-
क्रमकालत्वं समर्थयन्नाह ज्ञाप्यकारः ॥

जेणोवरिपमुयाज, सामायारिमुयमाणियं हेटा ।

ओहाइतिविह एमो, उपक्रमो समयवज्जाए ॥

पूर्वनिर्दिष्टान्नयमपूर्वादेरुपरिश्रमश्रुतादुक्तं येन साधुसा-
माचार्यप्रतिपादकं भुनमभस्तादिदार्तातनकालेऽपि समा-

नीतमस्मदादीनां समीचीकृतं स एव समस्तसाधुवर्गः प्रत्य-
क्षः (ओहाइति) ओघनिर्गुक्तिस्तथा “ इच्छामिच्छातहका
रो इत्यादि” दशधा सामाचारीप्रतिपादको ग्रन्थभेदेवृत्ताणि
चेति त्रिविधः समयचर्याया समयपरिमाणया उपक्रमः सामा-
चार्युपक्रमकालो भण्यते इत्यर्थः । इदमुक्तं भवति लोके न समा-
चार्युपक्रमकालतया कश्चित्कालो रुढः समस्ति । आगमे पुन-
रसौ भण्यते कथमिति चेदुच्यते येन प्रभूतेन कालेन नव-
मपूर्वादिगतं सामाचारीश्रुतं शिष्योऽध्यनुमलप्स्यत स कालः
सामाचारीश्रुतोपक्रमणद्वारेण स्थविरूपक्रमस्य किलावर्गप्या-
नीतस्तत्काललभ्यस्य सामाचारीश्रुतस्य स्थविरुदिदानीमपि
विनेयेभ्यः प्रदानात्ततश्च सामाचार्युपक्रमद्वारेणापचारतः काल-
स्यापि तत्स्थोपक्रमान्तत्वात्सामाचार्युपक्रमकालोऽसौ भ-
ण्यते इति । आद्युपक्रमस्यापि यथायुक्तापक्रमकालतो
दर्शयन्नाह-

जं जीवियमववृण-मज्जवसाणाइ हेउमंजणियं ।

मोवक्कमानुषाणं, स जीवआवक्कमाणकाओ ॥

स जीवितोपक्रमणकालः यथाऽऽद्युपक्रमकालोऽजिधीयान्ति-
इत्यर्थः । तत्किमित्याह यज्जीवितस्य यद्वा बह्वस्य दीर्घकाल-
स्यायुष्मस्य सत्यन्तं स्वल्पस्थितिकत्वापादनम् ।
सोपक्रमायुषां जीवानां निरुपक्रमायुषां निकाचिनावस्थ-
रुत्वादिपयनेनयोगात् किं निहेतुकमेव जीवितमववृण-
अथनस्तन्निमित्तादिहेतुमंजणितय । अत्रायमभिप्रा-
मरणकालोऽभिविष्यत्सौ आद्युपक्रमस्थित्यपवर्त्तनद्वारेणापचार-
तः किलापक्रमस्यार्वागनीत इत्यसौ यथायुक्तापक्रमकाल उच्यते
इति । न-वमुपक्रमः किमायुष एव नवत्याहोऽश्वद-यामामपि
ज्ञानावर्णादिप्रकृतीनामिति धिनयप्रश्नामाशङ्कयाह ॥

मव्वपगईणमेवं, परिणामवमादुवक्कम्मे होजा ।

पायमनिकाइयाणं, यवसा उ निकाइयाणं पि ॥

न केवलसाधुः किं तु सर्वासामपि ज्ञानावर्णादिप्रकृतीनां
बुभाशुतपरिणामवशादपवर्त्तनाकरणेन यथायोग स्थित्यादिस्व-
पन्नद्वारेणापवर्त्तनानामुपक्रमो भवति स च प्रायो नि-
काचिनाकरणेनानिकाचितानां स्पृष्टवृत्तावस्थानामेव भवति
प्रायो प्रहणस्य फलमाह । तत्रैव तपसा पुनर्निकाचिना-
न्यापि कर्माण्युपक्रम्यन्त एव यदि पुनर्यथा बद्ध तथैवानुपक्रा-
न्तं सर्वमपि कर्म वेद्यते तदा मुक्तिगमनं कस्यापि न स्या-
त्तद्वयसिद्धिज्ञानार्थं नियमेन मत्तयामतः सागरोपमका-
टोकाटीस्थितिकस्य कर्मणः सद्भावादतश्च स्वत एव वदयति
तस्यायुषि एव किमित्यत्रोपक्रमकाल उक्तो न शेषकर्मणामि-
ति चेदुच्यते लोके आद्युपक्रमस्यैव प्रसिद्धत्वात्तदुपक्रम-
काय एवैव प्रोक्तः उपक्रमणस्याप्यानाच्छेदकर्मोपक्रमकालो-
ऽपि उच्यते इति ॥ अथ प्रेरकं प्राह-

कम्पोवक्कामिज्जइ, अपत्तकालं पि जइ तओ पत्ता ।

अकयागमकयनासा, मोक्काणासमया दोमा ॥

ननु यद्यप्राप्तकालमपि बहुकालवेद्यं कर्मेत्युपक्रम्यते इदा-
नीमपि जिप्रमेव वेद्यते ततस्तद्वृत्तागमकृतनार्थः मोक्काणा-
श्वासादयश्चेत्येतं दोषाः प्रपन्ताः । तथाहि यदीदानीमवो-
पक्रमाकृताल्पस्थितादिरूपं कर्म वेद्यते तत्पूर्वमकृतमेवोपमतमि-
त्यकृताज्यागमः । यत्त पूर्वं दीर्घस्थितादिरूपतया कृतं बद्धं त-
स्यापवर्त्तनाकरणोपक्रमेण नाशितत्वात्कृतनाशः ततो मोक्कोऽप्येव
मनाश्वासः सिद्धानामप्येव कृतकर्मान्यागमेन प्रतिपत्तिप्रस-
ङ्गादिति । अत्रोत्तरमाह-

नहि दीहकालियम्म वि, मासो तस्मान्णुओ विथं ।

बहुकालाहारस्स व, दुयमगिय रोगिणो जोगे ॥

न कृतनाशादयो दोषा इति प्रकरणाज्जयते कुत इत्याह न
यस्मात्तस्यायुष्मादेः कर्मणो दीर्घकालिकस्यापि दीर्घस्थि-
त्यादिरूपतया बह्वस्याप्युपक्रमेण नाशः क्रियते । कुत इत्याह
जिप्रं शीघ्रमेव सर्वस्यापि तस्याध्यवसायवशादनुज्ञतेवेदनाद्
यदि हि तद्वृत्तकाले वेद्यं कर्म अवेदितमेव नश्येद्यथा-
ल्पास्थित्यादिविशिष्टं वेद्यते तत्ततोऽन्यदेव जवेत्तदा कृत-
न-शाकृताज्यागमो जवेताम् यदा तु तदेव दीर्घकालवेद्यम-
ध्यवसायवशादुपक्रमस्य स्वल्पेनैव काशेन वेद्यते तदा
कथं कृतनाशादिदोषः यथाहि बहुकालजोगयोम्यस्याऽऽहार-
स्य धान्यमुष्कदस्युक्तादेरमिरेगिणो प्रसक्तवातव्याधिमतां
कृतं स्वल्पकालेनैव भागो भवति न च तत्र कृतनाशा ना-
शितत्वाज्यागम इत्येवमिहापि भावनीयमिति । अत्राह ननु
मव परिक्कः तयादि स्वल्पकाशेन सर्वमपि वेद्यते तर्हि प्रसन्न
इत्येवमिहादिभिः सप्तमनरकपृथिवीयोग्यमसातवेदनीयादि किं
ममंयं श्रूयते तद्यदि सर्वमपि तैवेदितं नहि सप्तमनरक-
पृथिवीमंभविदुःखोदयप्रसङ्गः । अथ न सर्वमपि वेदितं तर्हि
कथं न कृतनाशादिदोषः । सत्यमुक्तं किंतु प्रवेशापेक्षयैव त-
स्य सर्वस्यापि शीघ्रमनुभवमनुच्यते अनुभागवेदनं तु न भव-
त्यपीत्येतद्वत्ताह-

सव्वं च पपमतया, जुज्जइ कम्ममाणजागओ भइयं ।

तेणावस्माणजवे, के कयनामादओ तस्म ॥

सर्वमप्रकारमपि कर्म सौत्तरभेदे प्रदेशतया प्रदेशानुभवद्वारे
ण भुज्यते वेद्यते एवेत्येव तावन्नियमोऽनुभागरतु सानुभव-
माश्रित्येत्यर्थः । भजनीयं विकल्पनीयम् अनुभागः कोऽपि वेद्य-
ते कोऽपि पुनरध्यवसायविशेषेण हेतुत्वान्न वेद्यत इत्यर्थः ।
तदुक्तमागमे “ तत्थ एं ज तं अणुभागकम्मं तं अत्थेगइय
यं वेयइ अत्थेगइय नो वेयइ तत्थ एं जं तं पपमफम्मं तं नि-
यम विण्णइति” अतः प्रसन्नचन्द्रादिभिस्तस्य नरकयोम्यक-
र्मणः प्रदेशा एव नीरसा इह वेदिता नत्वनुभागस्य शुभाध्य-
वसायेन इतन्वादन एव न तेषां नरकसंभविदुःखोदयः क-
र्मणो विपाकानुभव एव सुखदुःखयोवेदनाद्येनेयं तेन बज्ज-
स्य कर्मणः सर्वेषामपि प्रदेशानामवश्यं वेदनात् के फिल तस्य
कर्मोपक्रमं कर्तुं कृतनाशादयो दोषा न केचिदित्यर्थः । अह
तन्वेवमप्यनुभागो यथा बज्जस्तथैव प्रसन्नचन्द्रादिभिर्न वेदि-
त इति कथं न कृतनाशः अस्त्वेव कृतनाशः । ननु काचित्त्रिधा
यदि हाध्यवसायविशेषेणोपहतत्वात्तन्वेत्यति रसस्वदा किमिति
प्रं सर्वस्यापि हाप्रकारकर्मणो मूलोच्छेदाय यतन्त एव-
साधव इत्यपीष्ट एवेत्यं तेषां कृतनाशः । यदा बहुरसं बहुस्थि-
तिकं च सत्कर्म अक्षरसमल्पस्थितिकं च कृत्वा वेद्यति
तदा तस्याल्पस्थितिकस्य च कर्मणः पूर्वमकृतस्यागमतस्तत-
श्च मोक्षेप्यनाश्वासः सिद्धानामप्यकृतकर्मोपक्रमेण पुनरावृ-
त्तिप्रसङ्गादिति चेत्तदुक्तं यदि अक्षरसमल्पस्थितिकस्य
च कर्मणोऽत्र निहेतुकं स्यात्त एव च नास्ति अल्पसत्त्वम
अध्यवसायविशेषकृतत्वेनाभ्यागमत्वायोगादल्पस्थितिकस्य -
मप्यायुष्मादीनां निहेतुकमेव जायते अध्यवसाननिमित्तादिहे-
तूनां दर्शितत्वादतस्तत्रापि कथमकृतागमत्वम् । अत एव न
सिद्धानां कर्मसमागमस्तदागमेहेतूनां तेष्वभावादित्यलं प्र-
सङ्गन । भाष्यकारेणाप्यस्यार्थस्य प्रपञ्चियमाणत्वादिति
युक्तियुक्तोपक्रमः कर्मणो कुत इत्याह-

उदयत्वयवश्रोवमो-वसमा जं च कम्पणो भणियं ।

दव्वाइपंचयं प६-जुत्तमवक्रामणमश्रो वि ॥

यच्च यस्मादुदयश्च क्षयश्च क्षयोपशमश्च उपशमश्च उदयक्षयक्ष-
योपशमोपशमास्ते कर्मणोऽव्यक्तकालभवभावपञ्चकं प्रति
भणिता द्रव्यादीनाभित्योक्ता अतोऽपि कारणाच्छब्दादिद्रव्या-
णि प्राप्यायुष्कादीनां युक्तमुपक्रमणं क्षय इति । तथाह्यसात-
वेदनीयस्य कर्मणो द्रव्यमहिषिकण्टकादिप्राप्योदयो भवति
क्षेत्रं तु नरकवासादिकं कालं तीव्रनिद्राघसमयादिकं जवं नारक-
भयादिकं भावं तु वृद्धजायादिकम् क्रयोऽप्यस्य स्वयं सक्कुरचरणा
नविन्दादिकं प्राप्य जयति क्षेत्रं तु पुण्यतीर्थादिकं कालं सुषमदुः-
षमादिकं भावं सुमनुजकुलजन्मज्ञकणं भावं तु सम्यग्ज्ञानावर-
णादिकम् क्रयोपशमोपशमौ तु वेदनीयस्य न जवतः । एवं मोह-
नीयेऽपि । मिथ्यात्वमोहनीयस्य स्वयं कुनीर्थादिकं प्राप्योदयो
भवति क्षेत्रं तु कुरुक्षेत्रादिकं साध्यादिर्हितदेशाधिकं वा कालं
दुःषमादिकं भावं तेजोवाय्वेकेन्द्रियादिकम् अनार्यमनुजकु-
लजन्मरूपं वा भावं कुसुमदेशनादिकमिति । क्षयक्षयोपशमा-
स्त्वस्य द्रव्यं तीर्थकरादिकं प्राप्य भवति । क्षेत्रं तु महावि-
देहादिकं, कालं सुषमदुःषमादिकं भावं सुमनुजकुलजन्म भावं
तु सम्यग्ज्ञानावरणादिकमिति एवं शेषेऽपि ज्ञानदर्शनावरणा-
दिके कर्मणि निद्रावेदनीयकर्मणो माहिषदधिधृतादिकं द्र-
व्यमासाद्योदयो नवति क्षेत्रं तु अन्तपादिकं कालं ग्रीष्मादिकं
जवमेकेन्द्रियादिकं भावं तु वृद्धत्वादिकमिति । क्षयोपशमो-
क्तानुसारेण वाच्यः । क्षयोपशमोपशमौ त्वस्यापि न जवतः ।
एवमप्येषामपि कर्मणामुदयादयो यथायोगं द्रव्यादीन् प्राप्य
स्वधिया जायनीया इति । अथ दृष्टान्तद्वारेण कर्मणो द्रव्य-
क्षेत्रादि सहकारिकारणापेक्षां साधयन्नाह-

पुष्पापुष्पं कयं पि हृ, सायममायं जहोदयाई ए ।

वज्रज्वलाहाणा उ, द६ तद पुष्पापुष्पं पि ॥

यथा स्नानं सुखप्रदानं तु दुःखं पुण्यापुण्यस्वरूपकर्मजनि-
तर्मापि सक्कचन्दनाङ्गनादिविषयकण्टकादिना बाह्येन सहका-
रिणा यद्वलस्य सामर्थ्यस्याधानं विधानं तस्माद्देहोदयादीन् द-
दाति नत्वेवमेव पुण्यापादादयमात्रात् ततश्च यथेतन्मकललो-
कस्यानुजवसिद्धं सुखदुःखाख्यं कार्यं बाह्यान् द्रव्यक्षेत्रादीनाप-
दैर्योऽंति क्रीयते वा न पुनरेवमेव तथा तत्कारणं पुण्यापात्मकं
कर्मापि द्रव्यक्षेत्रादीनापदैर्योऽंति क्रीयते चेति सिद्धमेव तदि-
कार्यं द्रव्यादीनापेक्षेण तत्कारणं तु तत्क्षिपेदयमिति शक्यते वक्तु-
म् । न खलु कार्यज्ञतां घटश्चक्रवीरगादीनापदैर्येव जायते तत्का-
रणतस्तु कुमाराश्चक्राद्यनपेक्षं एव घटं जनयतीत्युच्यमानं
ज्ञानां विजति तस्मादुदयादीन् प्रति द्रव्यादिसव्यपेक्षाणां कर्म-
णां युक्तस्नाधिधानादुपक्रम इति । यदि पुनर्यथा ब्रह्म तथैव वेद्यते
सर्वं कर्म न पुनरुपक्रम्यते तदा किं दूषणमित्याह-

जंताणुज्जुओत्त्रिय, स्वविज्जणं कम्म मज्झा न मयं ।

तेणामंखनवज्जिय, नाणागङ्कारणत्तणउ ॥

नाणाजवाणुभवणा, जावादेकम्मि पज्जणं वा ।

आणुजवओ बंधा उ, माक्खा जावो सचाणिट्ठो ।

यदि तावत्थावत्तं तथैव प्रतिस्मयानुभूतितः प्रतिस्मयं
विपाकानुभवेनैव कर्म क्षयते इति तवानुमतं नान्यथा
नोपक्रमद्वारेण तदेतत्कृपणमभिप्रतं हन्त तेन तर्हि सर्वस्या-
पि जन्तोर्मोक्षमायस्त्वदभिप्रायेण प्रप्नोति स चानिष्ट एव क-
स्मानुनमोक्षभावप्रामित्याह । तद्वयसिद्धिकस्यापि सत्ता-

यामसंख्येयभवार्जितकर्मणः सद्भावात्तस्य च नानाध्यवसा-
यबद्धत्वेन नरकादिनानागतिकारणत्वात्तस्तस्य विपाकन
एवानुभवने एकस्मिन्नपि तत्र चरमभवे नानाभावानामनुभव-
नं प्राप्नोति तच्चायुक्तं कुत इत्याह । (नाणाभवानुत्ति) तत्र
एकस्मिन्मनुष्यगतिवर्तिनि चरमभवे नारकतिर्यगादिनाना
भवानां परस्परविरुद्धत्वेनानुभवनाभावात्तर्हि तन्नानाग-
तिकारणं कर्म पर्यायेणापि क्रमेण नानाभवेष्वनुभूय सिध्यन्तु
किमेतावता विनश्यति तदयुक्तं कुत इत्याह । (पज्जणवा
इति) इदमुक्तं भवति पर्यायेण वा क्रमेण तान्नानाभवान्विपा-
कतोऽनुभवतः पुनरपि नानागतिकारणस्य कर्मणो बन्धः
पुनरपि च क्रमेण नानाभवप्रमाणं पुनर्नानागतिकारणं कर्म
बन्ध इत्येवं मोक्षाभावः । एतच्चानिष्टं तस्मादेष्टव्यः कर्मणा
मुपक्रम इति । अथ प्रकारान्तरेणोत्तरदित्तया पूर्वविहितमेव
प्रैर्य पुनः कारयन्नाह ।

नाणु तन्न जहोवचियं, तदाणुजवओ कया गमाईय ।

तप्पाओगत्तं चिय, तेण वि य सज्जरांगोव ॥

ननु यदुपक्रमाद्बुद्धिस्थितिकं कृत्वा जीवो वेदयति तदायुष्क-
र्म न भवति । कथंभूतमित्याह येन प्रकारेण वर्षशतभोग्यत्व-
लक्षणेन पूर्वमुपचितं तेन जीवेन बद्धं यथोपचितमिति । या-
दृशं पूर्वजन्मनि यद्धम तादृशमेव तन्न भवतीत्यर्थः । वर्षशत-
भोग्यत्वं हि दीर्घकालस्थितिकं पूर्वभवं बद्धं उपक्रमानन्तरं
तु यदन्तर्मुहूर्तादिलघुस्थितिकमनुभवत्यायुस्तदन्यदेव अन्य-
था अनुभवादिनि भावः । ततः का दोष इत्याह (तहाणुभव-
ओ इत्यादि) यथा तेन प्रकारेण पूर्वबद्धविलक्षणमायुरनुभवतां
जीवस्य पूर्वोक्ता अकृतागमादयो दोषा प्रसज्यन्ति । अत्रोत्तर-
माह । (तप्पाओगमित्यादि) तस्योपक्रमस्य प्रायोग्यं
उपक्रमाहमेव तदायुष्कर्म तेन सोपक्रमायुषा जीवेन चित्तं
पूर्वजन्मनि बद्धं साध्यरांगवदिति । ततश्च यथोपक्रमसाध्यं
रांगो व्याधिः कतापि प्रागुपार्जित इत्युपक्रमस्य तं स्फोटयति
न च तस्य तथा कुर्वतोऽकृतागमादयः एवमायुरनुपक्रमसा-
ध्यतया बद्धत्वात् । यदुपक्रमस्यैव वेदयति तदा केन स्या-
त्कृतागम इति ।

ननु साध्योऽसाध्यो वा रोग इति कथं ज्ञायत इत्याह ।

आणुवक्कमओ नाम६, कालेणावक्कमणं खिप्पंति ।

कांज्जणं चेव मज्जा-सज्जा सज्झं तदा कम्म ॥

साध्यो रोग इति स चानुपक्रमतः उपक्रमाभावात्कालेन नि-
जमुक्तिच्छेदेन नश्यति । उपक्रमेण तु विहितेन क्षिप्रमर्वागपि
शीघ्रं नश्यति साध्यत्वादेव । यस्त्वसाध्यो रोगः स कालो
मरणं तेनैव नश्यति नतूपक्रमशतैरपि । तथा कर्मापि य-
त्साध्यं बन्धकालेऽयुपक्रमसम्यपेक्षमेव बद्धं तदुपक्रमसाम-
प्रयभावं कालेन संपूर्णवर्षशतादिलक्षणेन निजमुक्तिच्छेदेन
नश्यति उपक्रमसामग्रीसाधिधाने तु शीघ्रमन्तर्मुहूर्तादिनैव
कालेन नश्यति साध्यत्वादेव यत्पुनरसाध्यं बन्धकाले निष्का-
चितावस्थमनुपक्रमे च बद्धं तदनेकापक्रमसद्भावेऽपि निजपरि-
पूर्तिकालमन्तरेण न नश्यति ।

अस्यैवार्थस्य साधनार्थमाह ।

मज्जापज्जं कम्म, किरियाण दोमओ जहा रोगो ।

मज्जमुक्कमिज्ज६, एत्तां चिय मज्जरोगो व्व ॥

(किरियाप ति) क्रियाया उपक्रमलक्षणायाः साध्यमसाध्यं
च कर्म भवतीति प्रतिज्ञा (दोमओति) दोषत्वादिति हे-
तुर्थो यो दोषः स स उपक्रमक्रियायाः साध्योऽसाध्यश्च जवति

यथा ज्वरादिरोगः यच्च साध्यं तदुपक्रम्यते (एतावद्विधमिति) साध्यत्वादेव साध्यरोगवदिति । अथवा प्रकारान्तरेण प्रमाण्यमाह ॥

सज्जामयहेऊआं, सज्जुनियानामआहवा सज्जं ।

सोवक्रमणमयं पि व, देहो देहाइजावाउ ॥

अथवा सह उपक्रमणवर्त्तने सोपक्रमणं वेदनीयादिकम् । साध्यमुपक्रमक्रियाविषयभूतं कर्मेति प्रतिज्ञा । उपक्रमश्च साध्यमासी आमयश्च साध्यामयस्तडेतुत्वादिति हेतुः । यथा अयमेव प्रत्यक्षो देहः मण्डच्छेदादिद्वारेण देहोऽपि साध्यः उपक्रमक्रियाविषयः सोपक्रमश्चेति साध्यविकलत्वाभावाद्दृष्टान्तस्तस्य साध्यामयस्य च गण्डादिकारणत्वाद्देहस्य साधनविकलत्वस्याप्यभावः । अथवा हेतुत्वस्तरभावादस्यथा प्रमाणं सोपक्रमणं साध्ये कर्मेति सैव प्रतिज्ञा साध्यनिदानाभ्यत्वादिति । अत्र निदानं कारणं साध्यकर्मजनकं च निदानमपि साध्यमुच्यते साध्यं च निदानं च साध्यनिदानं तस्याभयः साध्यनिदानाभयस्तद्भावः साध्यनिदानाभयत्वं तस्मात्साध्यनिदानाभयत्वात्साध्यनिदानजन्यत्वादिति भावः । निदानस्य साध्यत्वं कथं ज्ञायत इति चेदुच्यते साध्यकर्मजनकत्वात्कर्माणांऽपि साध्यत्वं कथमवसीयत इति ॥ चेदुच्यते उपक्रमान्यथानुपपत्तेरिति । आह ननुपक्रम एव साध्यस्ततस्तदसिद्धौ कर्मणः साध्यत्वं न सिध्यति तदसिद्धौ तु कर्मजनकस्यापि साध्यत्वासिद्धिरिति साध्यनिदानजन्यत्वादिति साध्यत्वविशेषणसिद्ध्याऽसिद्धौ हेतुरिति । सत्यं किंचेवं मन्यते “जज्ञाणूचुडश्चिखविजयकर्मत्यादि” प्रत्याकयुक्तिर्यः सिद्धमेव कर्मणः सोपक्रमत्वं ततस्तत्सिद्धौ कर्मणः साध्यत्वं सिध्यति तत्सिद्धौ च साध्यकर्मजनकतया सज्जकनिदानस्यापि साध्यसिद्धिरिति । यद्येवं पूर्वोक्तयुक्तिर्य एव सिद्धं कर्मणः सोपक्रमत्वमिह पुनरपि तत्साधनमपार्थक्यमिति चेत्सत्यं किंतु प्रपञ्चप्रियविनयानुग्रहार्थत्वादेषः । यदि वा कर्मणां निदानमध्यवसायस्यानान्येष तानि च विचित्रत्वेनासंख्येयत्वाकाकाशप्रदेशरशिप्रमाणान्यतस्तेषु मध्ये यथा निरुपक्रमजनकानि तथास्यापक्रमजनकामध्यवसायस्थानानि विद्यन्ते एवेति तद्विचित्र्यान्यथानुपपत्तेरित्यादि युक्तिः साध्यकर्म जनकनिदानस्य साध्यत्वं साधनीयं तत्सिद्धौ च तत्कार्यस्य कर्मणांऽपि साध्यत्वं सोपक्रमणत्वं सिध्यतीत्यत्र प्रपञ्चन । यथा अयं देह इति स एव दृष्टान्तः अस्य च गण्डच्छेदादिद्वारेण निद्यमानत्वात्सोपक्रमत्वमत एव साध्यनिदानजन्यताभूतः साध्यसाधनधर्माज्यामस्याविकलतेति । अथवा हेतुत्वस्यात्वेनान्यथाप्रमाणं (देहादिजावाउसि) सोपक्रमणं साध्यमुपक्रमक्रियाविषयभूतं कर्मेति प्रतिज्ञा सैव देहादीं जावादादिशब्दाज्जीव च भावादिति हेतुः देह जीव च किल वर्त्तते कर्म केवलं जीवे बह्वयःपिगुणान्यायन तस्य वृत्तिः देहे त्वाधाराधेयजावेन जीवा वर्त्तते तद्वारेण च कर्मापत्तिरिति यथायमेव प्रत्यक्षो देह इति स एव दृष्टान्तः । नन्वाधाराधेयभावेन देहस्यापि जीव वृत्तिर्युक्ता देहस्य च देहे वृत्तिरिति एतत्कथम् । सत्यं सर्वे जावाः स्वात्मानि वर्त्तन्ते वस्त्वस्तरे चाधारे इति न्यायाद्देहस्यापि देहे वृत्तिर्युज्यत एव । अथवास्यौदारिकादिदेहस्य जीववत्कर्मात्मणलक्षणेऽपि देहे वृत्तिः प्रतीतेर्वानि न देहादीं जावादिनि साधनधर्मविकलतादृष्टान्तस्येति । अथ कर्मणः सोपक्रमत्वसिद्धाबुपपत्त्यन्तरागप्याह ।

किंचिदकासे वि फडां, पाइज्जइ पच्चण कालेण ।

तह कम्मं पाइज्जइ, पाएण वि पच्चण वप्पं ॥

जिम्मो जहेह कालो, तुल्ले वि पहम्मि गइविसेसा उ ।
मत्थेव गहणकासो, गइमहे जेयओ जिम्मो ॥

तह तुल्लमि वि कम्मं य, परिणामादिकरिया विमंसा उ ।

जिम्मोणुनवणकालो, जेहो मज्जो जहओ य ।

जह वा दीहा रज्जु, रज्जुइ कासेण पुंजिए खिप्पं ।

विषओ पडो च्व सुस्मइ, पिमंजुओ य कालेण ।

जागा य निरोवटो, हीरइ कमसो जहा णदी खिप्पं ।

किरिया विसेसओ वा, समे वि रोगे विगिच्छाए ॥

यथा किंचिदाभ्रराजादनादिफलं यावता कासेन वृक्षस्थं क्रमेण पच्यते तदपेक्षया अर्वाकृकासेऽपि गतेपेक्षेपपल्लवस्थगताद्युपायेन पाच्यते अन्यत्र वृक्षस्थमेवोपायाभावतः क्रमशः स्वपाककासेन पच्यते तथा कर्माप्यायुष्कादिकं किमप्यध्यवसानादिहेतुनिर्वन्धकाद्यनिर्वर्तितवर्षशतादिरूपस्थितिकासापेक्षया कासेनाप्यन्तर्मुहूर्तादिना पाच्यते वेद्यतेऽनुच्यत पर्यन्तं नीयत इति तात्पर्यम् अन्यानुबन्धकालनिर्वर्तितवर्षशतादिरूपस्थितिकासेनैव संपूर्णेन विपाच्यते अनुच्यत इति । अथवा यथेह तुल्येऽपि त्रियाजनादिके पथि त्रयाणां पुरुषाणां गच्छतां प्रहरो चिद्यादिरूपो गतिविशेषाद्विज्ञो गतिकासां विशिष्यते दृश्यते एवं कर्मणः तुल्यस्थितिकस्यापि तीक्ष्णमध्यमाध्यवसायविशेषाज्जन्यमध्यमोत्पल्लवस्थितिविशेषोऽनुच्यतनकासां जवति । यद्विधा यथा तुल्येऽपि शास्त्रेऽध्येतृणां मतिग्रहणबुद्धिर्मेधा पुनरिहावधारणस्वरूपा गृह्यते तज्ज्ञेदाद्विधो ग्रहणस्य पठनस्य कासां जिम्मोऽनेकरूपं विलोक्यते एवमायुषोऽपि परिणामविशेषात्तुल्यस्थितिकस्याप्यनेकरूपोऽनुच्यतनकासा इति । पथि शास्त्रदृष्टान्तयोः प्रवृत्तयोजनामाह । (तहतुल्लमिवीत्यादि) गतायैव नवर्षं (परिणामादिकरियाविसेसाओसि) परिणामोऽध्यवसानमादिशब्दादवाह्यदणकशब्दादयो गृह्यन्ते क्रिया च परिणामादिरूपका परिणामादयश्च क्रिया च परिणामादिक्रियास्तद्विशेषास्तज्ज्ञेदा बहुजिस्तुल्यस्थितिके बहोऽपि कर्मणि भिन्न एवानुच्यतनकासा इति यथा दीर्घा प्रसारिता रज्जुरेकस्मान्पक्षात्क्रमेण ज्यजन्ती प्रज्जनेनैव कासेन दृश्यते पुञ्जीकृता तु पिणिकृता तु ज्वलन्ती किंप्रं शीघ्रमेव जस्मीभवति । एवं कर्माप्यायुष्कादिकं दीर्घकालस्थितिकं प्रतिममयं क्रमेण वेद्यमान चिरकासेन वेद्यते अपघर्ष्य पर्यवेद्यमानमल्पमेव कासेन वेद्यत इति । यथा वा जलार्कः पिण्डीतृतः । पटश्चिरकासेन श्रुप्यति विततः प्रसारितः पुनरल्पमेव कासेन श्रुप्यत्येवं कर्माप्यायुषमयस्त्व (यथेवेति) यथा वा लक्षादिकस्य महतो गशेर्निरपवर्तनोऽपवर्तनोपवर्त्तनार्हतो जाग क्रमशश्चोरेण दिह्यते अन्यथा पुनरपवर्तनायां विहितयां किंप्रं शीघ्रमेवापदिह्यते । तथाहि किञ्च लक्षप्रमाणस्य गशोर्दशजिभागो हरणीयः स च यद्यपवर्तनामन्तरं दिह्यते तदा महती वेत्ता लगतिरिति तु गुणस्य लक्षस्य गुणकारकस्य च दशलक्षस्य पञ्चनिरपवर्त्तना विधीयते पञ्चजिभागो दिह्यत इत्यर्थः तदा शीघ्रमेव दिह्यते भागो लक्षस्य हि पञ्चजिभागे हते लक्षानि विशतिः सहस्राणि दशानां तु पञ्चजिभागे हते स्रष्टा ह्येतादृश्यां विशतिमादक्षिकस्य सधुरगशेर्भागे हते ऋष्टिमेव दशसहस्राण्यागच्छन्ति अनपवर्तितस्तु दशभिरनपवर्तितस्यैव लक्षस्यैव दीर्घो जागापहारकासां जवति एवमायुषोऽप्यनपवर्तितस्य तु सधुरमात्रिति यथा वा समेऽपि कुष्ठादिके रोगे क्रियाविशेषाद्विज्ञेसाया रोगनिग्रहलक्षणायाः कासेनेदो भवत्यधमायुषोऽपीति । तदेवं सप्रमज्जो द्विविधोऽप्युक्त उपक्रमकासः ॥ विदो ॥

उवक्कमण-उपक्रमण- न० उप-क्रम-ह्युद् । विक्षेपणे, विहो० उ
द्रा० । आरम्भे, करणे ह्युद् तत्साधने, सुश्रुतेके दीर्घायुष्यादि-
ज्ञानपूर्वकचिकित्सायाम्, नृमिकायाम्, स्त्री० । वाच० ॥

उवक्कमिया-औपक्रमिकी- स्त्री० उपक्रम्यतेऽनेनेत्युपक्रमो उव-
रातिसारादिस्तत्र जया या सा औपक्रमिकी । स्था० । उप-
क्रम्यतेऽनेनेत्युपक्रमः कर्मवदनोपायस्तत्र जया औपक्रमिकी (ज०
१ श० ४ उ०) कर्मवद्विरणकारणेन निर्वृत्तायां तत्र भवायां उव-
रातिसारादिजन्यायां वा वेदनायाम्, स्था० २ उ० । “ अहं उव
क्रमियं वयणं णो सम्मं सहामि ” ॥ स्था० ४ उ० ॥

उवक्कमियुवसग-औपक्रमिकोपमर्ग- पुं० वरुणकशाखादिनाऽ
सातवेदनीयोदयापादके, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० । (उवसगाशब्दे
विधृतिः) ।

उवक्कस-उपक्रेश-पुं० उपक्रिश्णाति अनेन उप त्किञ् करणे घञ्
मदादिषु, वाच० । भावे घञ् । शोकादिवाधायाम्, स्था० ९ उ०
उवक्कस् (क्वा) इत्ता-उपख्यापयितु- त्रि० त्रांके ख्यापयति, “ पावेहि
कस्मेहि अत्ताणं उवक्कस्सा इत्ता भवइत्ति ” । पापैः कर्मजिरात्मान-
मुपख्यापयिता जयति । अयं महापापकारीत्येवं त्रांके ख्यापय-
तीति । सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ॥

उवक्कखर-उपस्कृत- त्रि० उप-कृ-क्त-भूषणादौ सुद् । भूषि-
ते, संहते, विहते, अध्याहते, वाच० । घृतहिङ्गुधान्यकमिश्च-
लवणजीरकादिभिः कृतोपस्कारे शाकादिके, “ उवक्कखरं ज्ञेय-
णमाहणाणं अत्तद्वियं सिरुमिहंगवक्खं ” उपा० । ‘ उवक्कखडास्त्री-
रदहिमादी’ नि० चू० ८ उ० । उपस्करणमुपस्कृतम् । पाके, ।
स्था० ४ उ० ।

उवक्कखरसंपन्न-उपस्कृतसंपन्न-पुं० उपस्कृतेन पाकेन संपन्नः । औ-
दनमण्डकादौ आहारभेदे, । स्था० ४ उ० ।

उवक्कखराम-उपस्कृताम- न० कंककुगादिउवक्कखर इत्युत्केराम-
जेदे, “ उवक्कखरामं णाम जहा वणयादीणं उवक्कखरियाणं जेण-
मिज्जंति ते कंककुयामं उवक्कखरियाम भण्णाति ” नि० चू० १५ उ० ।

उवक्कखरिज्जयाण-उपस्क्रियमाण- त्रि० उपसस्क्रियमाणे, “ उव-
क्कखरिज्जमाणे पेहाप पुग अप्पज्जहिण ” आचा. २ ध्रु० २ अ० नि० चू०
उवक्कखरिज्ज-उपस्कृत- त्रि० संस्कृते, “ विरुक्कखं ज्ञेयणजाप उव-
क्कखरिज्जिया ” “ उवक्कखरियेपेहाप ” उवक्कखरियं पेहाप तहा
धि ते णो एवं वज्जजा ” आचा. २ ध्रु० ४ अ० । “ सवत्थपरमाणं
उवक्कखरियं । आ० म० ६ ॥

उवक्कखरस्ता-उपस्कृत- अत्र्य० संस्कृत्येत्यर्थे, “ असणं वा ४ उव-
करस्ता उवक्कखरस्ता । आचा. १ ध्रु० ३ अ० २ उ० ।

उवक्कखर-उपस्कर- पुं० उप-कृ-भावे अप् । हिंसने सुद् ।
हिंसने, उपस्करोति उप-कृ-अच् । भूषणे, समवाये, प्रतिपत्ने, वि-
कारे, मषके, कटकमाण्डादौ, समुहिते, संहते, व्यञ्जनसंस्कारक-
पिष्टधान्यकादिष्वयं, शूढसंस्कारके संमार्जन्यादौ, वाच० ।
सूर्यादिके, नि० चू० १० उ० ॥ उपस्क्रियतेऽनेनेत्युपस्करः ।
हिङ्गुमादी । स्था० ४ उ० ॥

उवक्कखरणसाक्षा-उपस्करणसाक्षा-स्त्री० महानसे, नि० चू० ११ उ० ।

उवक्कखरसंपन्न-उपस्करसंपन्न- पुं० उपस्क्रियतेऽनेनेत्युपस्करो
हिंसादिस्तेन संपन्नः । हिंसादिभिः संस्कृते ओदनमाण्डकादौ,
आहारभेदे, स्था० ४ उ० ।

उवक्कखाइया-उपाख्यायिका-स्त्री० कथाजने, हाताधर्मकथासु-
पञ्चपञ्चाख्यायिकोपाख्यायिकाशतानि । नं० ॥

उवग-उपग- त्रि० उप-गम-र-उपगन्तरि, वाच० ॥

उवक-पुं० तिरास्त्रि, “ तद्गुचप वावि उवगो ” उपको नाम अन्यः
कोऽपि तिर्यगापतितो मिलितः । ध्रु० २ उ० गतायां च । नि० चू० ३ उ०

उवगंतुकाम-उपगन्तुकाम- त्रि० अत्युत्थातुकामं, “ जो संवि-
गावहारं उवगंतुकामं अस्तुतिउकाम इत्यर्थः ” । नि० चू० १५ उ० ।

उवगय-उपगत- त्रि० उप-गम-क्त. स्त्रीकृते, उपास्थिते, ज्ञाते,
वाच० । दौकिते, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० । अधिगते, “ णिज्जण-
सिण्णोवगणहि ” औ० । प्रश्न० । युक्ते, “ सिरिण्ण हिरीण उवगण
उत्तापसरिरे ” ग० । “ सम्माणणाणोवगणं महंसी ” उक्त० १२
अ० । औ० । उप सामीप्येन गतः । प्राप्तं, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० ।

४० । पंचा० । अनु० । ग० । “ णिहयहयसरसजोव्वणककसत-
रणवयभावमुवगयाओ ” औ० । उक्त० । “ जाणकांठोवगण
संजमेणं तवसा अण्णाणं भावमाणे विहरइ ” ध्याने धर्म्यं शृङ्गे
वा तदेव कोष्ठः कसूत्रो ध्यानकोष्ठस्तमुपगतस्तत्र प्रविष्टो ध्यान-
कोष्ठोपगतः ज० १ श० १ उ० । “ लोयगमुयगयाणं ” श्लोकाग्रमु-
पगतेत्यः श्लोकाग्रमीषत्प्राग्जागर्यं तदुप सामीप्येन निर्वा-
शेषकर्मविश्रुत्यातपरान्निप्रदेशनया गताः उपगताः । उ० ।

उपाति कात्रसामीप्येन गतानां प्राप्तानाम् । यद्वा उपेत्युपसर्गः
प्रकर्षेऽप्युपसर्जनं यथा पोदारगणेन तेन स्थानमनुपमसुखं प्रक-
र्षेण गतानामिति सम्म० ॥

उवगयमहाहत्त-उपगतश्लाघन्व- न० उक्तगुणयोगात् प्राप्तश्ला-
घतारूपं चतुर्विंशे सत्यवचनानि शये, स० । ग० ॥

उवगरण-उपकरण- न० उपाक्रियतेऽनेन उप-कृ-ह्युद्-प्रधानसा-
धके अङ्गे, हस्यश्वरथासनमञ्चकादौ, आचा० १ ध्रु० १ अ० ।

अङ्गे, “ क्वत्रिस्मणं धीरियस्म संयोगसहवयाणं चत्तारि उवग
रणं भवंति । भ० ५ श० ४ उ० । कामभोगाङ्गं धनधान्य-
हिरायादिके, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० । उपाक्रियतेऽनेनेत्युपकरणम् ।
बुद्ध्यादिके द्रव्यादिके च । तस्मिन्निश्चैवम् ।

उपकरणशब्दे व्याख्यानयति ॥

मिज्जत्तमुवयारं, दिज्जंतस्म व कारइ य जं दव्वं ।
ते उवकरणचुट्ठी, उवकादव्वीणं डोयाइ ॥

यत् बुद्ध्यादिकं मिद्वानेऽस्य यद्वा यदव्यादिकं दीयमानस्य
भक्तस्यापकारं करोति तच्चबुद्ध्यादिकं द्रव्यादिकं च उपकरण-
मित्युच्यते । उपाक्रियते अनेनेत्युपकरणमिति व्युत्पत्तेः ॥ पि० ॥

आचा० । स्था० । उपकरणं त्वेनेकविधम् कटापटकशूर्पा-
दिके, अनु० । ज० । “ लोहीकटाहककुल्लुकादौ, भ० ५ श०-
७ उ० । उपक्रियते व्रती अनेनेत्युपकरणम् धर्मशरीरापट्टभ-
हेनौ उव्वी, उक्त० १२ अ० । द्वाभकरजोहरणवस्त्रपात्रादौ,
प्रश्न० १ द्वा० । प्रव० । स्था० । यज्जानादीनामुपकारकं तदुप-
करणमुच्यते । तथा चाह । “ चं जुज्जइ उवयार उवगरणं तस्मि
होउ उवगरणं । अदिगरणं अजओ अ, जयं परिहरंतो परिहर-
तो ” ध० ३ अधि० । यत्किञ्च साधनामुपकारे न व्याप्रियते तन्नो-
पकरणं किन्तु अधिकरणम् । ध्रु० १ उ० । उपकारिवस्तुनि, प्र-
श्न० १ द्वा० । खड्गम्यानीयाया बाह्मनिर्वृत्तयो खड्गधारास्थानीया
स्वच्छतरपुत्रसमूहात्मिका अन्यन्तरा निर्वृत्तिः सा । शक्तिवि-
शेष, जी० १ प्रति० । आचा० ।

उवगरणउत्पादणया-उपकरणोत्पादनता-स्त्री० उपकुर्वन्तीति
शीतातपादिषु स्त्रीदन्तं स्थिरीकुर्वन्तीति उपकरणानि तेषाम्-
त्पादनता उपकरणोत्पादनता चक्ष्यमाणप्रकारेण उत्पादनरूपं
विनयजेदे, अयोपकरणोत्पादनतां पृच्छति ।

से किं तं उवगरणउपायन्या २ चउच्चिदा पाणत्ता
ते जहा अणुपायाई उवगरणाई उपाइत्ता जवति पोराणाई
उवगरणाई संग्रस्वता जवति । संग्रस्वता जवति परित्तं
जाणिता पच्छुर्वात्ता जवति जधाविधि संविजइत्ता जवति
सेत्तं उवगरणउपायन्या ।

प्रश्नसत्रं काठ्यम् । गुरुगृह । चतुर्विधाः प्रहमास्तन्या (अणु-
प्यन्नादिति) अनुपपन्नानि पूर्वमप्राप्तानि अपेक्षमाणानि उपकरणा-
नि सम्यगगणनादिबुद्ध्या उत्पादयिता संपादनशालो जवानि यतः
स्वयमाचार्यस्योपकरणोत्पादने वाचनाधर्मकथाद्यन्तरागो भवति
अतः शिष्येणैवोपकरणोत्पादनीयम् । (पंराणादिति) पुरातना-
न्युपकरणानि संस्कृतयिता उपायेन चोरादिभ्यः अथवा जीर्णानि
संविज्यति कावे प्रावृणोति व्याख्यानकावे चोत्रपट्टादिकम् । संगो-
पयिता च अल्पस्मार्गिककरणेन मज्जितारकणेन वेति २
“परित्तं” नाम अल्पोपधिकं देशान्तरादागतं साधर्मिकं समी-
पस्य वा अन्यगणसत्कं वा सीदन्तं दृष्ट्वा उपकरणरुक्ता भवति
३ यथाविधिभस्विजता जवति यथाविधि नाम यथाशास्त्रिकतया
दाता जवति ग्लानादिकरणे वा तथाविधवस्त्रसंग्राहको भवति ४
संस्तमित्यादिनिगमनवचनं व्यक्तम् । दशा० ४ अ० ॥

उवगरणदाण-उपकरणदान-न० उपकरणं दण्डकादि तस्य
दानम् वितरणम् । ममैकान्तनिर्जरा भवन्ति बुद्ध्या दण्ड-
कादिवितरणे, “वहुमाणां वंरणयनिवेयणा पालणा य जात-
राउवगरणमय” दश० ॥

उवगरणपूतित-उपकरणपूतित-न० ग्राह्यमानस्य दीयमानस्य
वा उपकारकारके पूतिभेदे, “जने रज्ज्वतस्म वा दिज्जतस्म
वा उपकारं कर्मात् न उपकरणपूतितं त च इमे चुबुक्ख-
लियं डोणद्वयीद्वहे य मास्य पूति डोणलेणेदि गुणकामण-
कोडसंपुमे” ति०चु० २ उ० ।

उवगरणलाघव-उपकरणलाघव-न० अल्पोपायस्वरूपे द्रव्य-
तो लाघवे, आत्मा० १ अ० ६ अ० ३ उ० ।

उवगरणवर्ध्या-उपकरणवर्ध्या-स्त्री० उपकरणलाभप्रति-
ज्ञायाम, “आमोसगा उवगरणवर्ध्याए संपिडिया गच्छे जा”
आमोपकाश्चोरा उपकरणप्रतिज्ञया उपकरणार्थिनः समा-
गच्छेयुः । आत्मा० २ अ० ।

उवगरणमंजम-उपकरणमंजम-पुं० महामृग्यवस्त्रादिपरिहार-
रूपे पुस्तकवस्त्रतृणचर्मपञ्चकार्पाहारलक्षणे वा संयमभेदे,
स्था० ४ टा० ।

उवगरणसंज्ञायणा-उपकरणसंज्ञायणा-स्त्री० उपकरणविषये
संज्ञायनादौ, सा च वाक्काऽऽभ्यन्तरा च । तत्र बहिरूपक-
रणसंज्ञायना उपकरणं गच्छेयत एव साधोश्चालपट्टकप्राप्ते
विमुपाप्रत्ययमन्तरा कल्पं याचयित्वा परिभूजानस्य भवति ।
अन्तर्भूतकरणसंज्ञायना वसनावागत्य तथैव परिभूजानस्य ।
पञ्चा० १३ विव० । पं० व० ॥

उवगरणसंवर-उपकरणसंवर-पुं० अप्रतिनियताकल्पनीयव-
स्त्राद्यप्रहरणरूपे विप्रकीर्णस्य वस्त्राद्युपकरणस्य संवरणलक्षणे
वा संवरभेदे, स्था० १० टा० ।

उवगसित्ता-उपसंक्षिप्त-अ० समीपमागत्येत्यर्थे, “मणवंध
मासेहि रेण्गीह कलुणविणीयमुग्रमिच्छाणं” सूत्र० १ अ० ४ अ० ।

उवगाइजमाण-उपगम्यमान-त्रि० क्रियमाणोपमाने, “गंध-
व्येहि गाइपरहि उवतिविज्जमाणे उवगाइजमाणे उवला-
तिज्जमाणे” रा० ।

उवगार-उपकार-पुं० उप-कृ-भावे-घञ् । प्रधानस्यानुगुण-
सम्पादने, उपकृतौ, वाच० ॥ उपकारवृद्धयतामेवाश्च ।
चेत्यमुनिवन्दनप्रभृति-भाष्यविवृतेर्यथाश्रुतं किञ्चित् । संग्रस्या-
चारविधि, वक्ष्ये स्वपरोपकाराय । २ । इहहि दुरन्तानन्तचतु-
रन्तासारविसारिसंसारापारायारे निमज्जता भव्यजन्तुना
जिनप्रवचनप्रतीतचोक्तादिदशनिदर्शनदृष्ट्यायं कथमपि प्रश-
स्तमनुजजन्मादिसामग्रीमयाधभवजलधिसमुत्तरणप्रवहणस-
धर्मसद्धर्मविधाने प्रयत्नो विधेयः । यद्यदि “भवकोटी दु-
प्यापाप्रवाप्य नृभवदिसकलसामग्रीम् । भवजलधियानपात्रे,
धर्मे यत्नः सदा कार्यः । १ । तत्रापि विशेषतः परोपकारकरणे
प्रवर्तितव्यम् । तस्यैवान्वयव्यतिरेकाभ्यामपि पुरयबन्धनिव-
न्धनत्वात् उक्तं च “संक्षेपात्कथ्यते धर्मो, जनाः किं विस्तरण-
वः । परोपकारः पुण्याय, पापाय परपीडनम् । १ । स चाप-
कारो द्वेधा । द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्योपकारो भोजनश-
यनाच्छादनप्रदानादिलक्षणः स चाल्पीयाननात्यन्तिकश्चैहि-
कार्यस्यापि साधनेनैकान्तेन साधीयानिति । भावोपकार-
स्वध्यापनश्रावणादिस्वरूपो गरीयानित्यात्यन्तिक उभयलो-
कसुखावहश्चेत्यतो भावोपकार एव यतिव्यम् । स च पर-
माथेतः पारमेश्वरप्रवचनोपदेश एव । तस्यैव भवशतोपचि-
तदुःखलक्षणमन्वात् ॥ आहच ॥ नोपकारो जगत्यस्मि-
रतादृशो विद्यते कश्चित् । यादृशी दुःखविच्छेदाहेहिनां धर्म-
देशना ॥ ३ ॥ संधा० । न० । सुत्वानुभवे, पं० ११ विव० ।

उवगा (या) गता-उपकारता-न० आत्मनोऽव्यस्य वा रत्ता-
नाद्यवस्थायामभ्येनोपकारकरणे, “उवयार पागणासु विगन्ना
पडित्तियवो” प्रश्न० ३ टा० ।

उवगाराजाव-उपकाराजाव-पुं० कृतकृत्यत्वेनानन्दाद्युपकार-
स्यासंभवे, “उवगाराभावमि वि, पूआणं पूजगस्म उव-
गारे” पंचा० ४ विव० ।

उवगारि (ण)-उपकारिन्-त्रि० उपकारके, आ० म० प्र० ।
विशे० । उपकारवति, पं० १० विव० ।

उवगारिया-उपकारिका-स्त्री० विमानाधिपतिसत्कप्रसादाव-
तंसकादीन् उपकरणेत्यपप्रक्ष्णानीत्युपकारिका विमानाधिपत-
सत्कप्रसादान्तंगकादीनां परिष्कारायाम्, अथवा न्ययमुपका-
र्योपकारिकेति प्रसिद्धा । उक्तं च “गृहस्थानां स्मृतं राजा-
मुपकार्योपकारिका” इति । रा० ।

उवगारि (य) वालयण-उपकारिकालयन-न० उपकारिका लय-
नमित उपकारिकालयनम् । उपकार्योपकारिकारूपे लयने,
“पत्थणं महं उवगारियलयणे पणसे परा जोयणसयसहस्मं
आयामयिकवमेण” रा० । जी० ॥

उवगिजमाण-उपगम्यमान-त्रि० “तदुणगानात् क्रियमाणोप-
गानं, मुडगगत्यपरहि । वसीमइवडेहि उवनचिजमाणे उव-
गिजमाण” म० १ श० ३३ उ० । तथाविधयालोचनगीत
विशेषगोच्यमाने गान्यमानं च । औ० ॥

उवगिड-उपगति-स्त्री० आर्या द्वितीयकार्के यद् गदितं ल-
क्षणं “तन् स्यात् यद्युभयोरपि दल्योरुपगतिं तामुनिर्धृते”
वृ० र० । उने मात्रावृत्तभेदे, ग० ।

उवगृह-उपगृह-न० उप-गृह-भावे-क. । आलिङ्गने, कर्मणि
कृ-आलिङ्गने, त्रि० सूत्र० १ अ० ४ अ० । वेष्टिते, शा० १ अ० ।
युक्ते, “गुजावककुहरोवगृहं” “गुजं वंसकुहरोवगृहं” रा० ।

उवगृहण-उपगृहण-न० उप-गृह-ल्युट्-आरुन् । आलिङ्गने,

वाच० । प्रच्छन्नरक्षणे, रचनायां च । “ आरुहणदृष्टेर्हि चालयउवगूहणेहि च ” तं० ॥

उवगूहज्जमाण-उपगृह्यमान-त्रि० आलिङ्गयमाने, “ उववन्धि ज्जमाणे उवगाहज्जमाणे उवलालिज्जमाणे उवगूहज्जमाणे ” शा० १ अ० ॥

उवगूहिय-उपगृहित (उपगृह) न० गाढतरपरिष्वङ्गरूपे संप्राप्तकामभेदे, प्रव० १७७ द्वा० । ६० । आलिङ्गिते, त्रि० “ एस् सो वडो तुंहेहि उवगूहियो ” आ० म० ६० ।

उवग-उपाग्र-न० अग्रस्य मुखस्य वर्षाकालसंबन्धिनः समीप-मुपाग्रम् ॥ आषाढमासे, “ एस्मो च्चियकालो पुण्येय गणं उवगम्मि ” व्य० १ उ० ।

उवगगह-उपग्रह-पुं० उपगृह्णातीत्युपग्रहः । उपाधौ, ओ० नि० चू० । उपग्रहणमुपग्रहः शिष्याणां भक्तभृतादिदानेनापष्टभने, ग० १ अधि० वि० ओ० प० चू० प० भा० (नदभेदाः परिहा-रशब्दे वक्ष्यन्ते) आत्मनः समीपे संयमोपष्टमार्थवस्तुनो ग्रहणं, प्रव० ६० द्वा० । उपकारं, विशेष० । काराबन्धने वन्दीकरणं, उप-यागं, आनुकूल्यं, वाच० । परस्मैपदान्ते पदयोर्व्यत्यये, यथा तिष्ठति प्रतिष्ठते रमते उपरमतीत्यादि । सूत्र० २ ध्रु० ७ अ० । कर्मणि घञ् । कारागृहे, वन्द्याम्, वाच० ।

उवगगहकर-उपग्रहकर-त्रि० उपकारकं, “ ज्ञानेपि वन्द्याम् उव गह करति गच्छस्स ” प० व० २ द्वा० ॥

उवगगहकुगञ्ज-उपग्रहकुगञ्ज-पुं० उपग्रहविषयके कुगञ्जे, उप-साम्राज्यतः प्रतः सोऽपि द्विधा ड्यतो जायतश्च । तत्र येषामा-चार्यं उपाध्यायं वा न विद्यते तान् । आत्मसमीपे समानीय तेषामित्यर्थं दिशं च वा तावद्वाग्यति यावद्विषयाद्यन्ते पय इत्यत उपग्रहः । ग्रह उपादाने णि वचनान् । यः पुनरविदोषेण सर्वेषामुपकारं वर्त्तते स ज्ञानः उपग्रहः ॥

उपग्रहकुगञ्जमाह ॥

वाजा सङ्घट्टेयुं, संततवर्त्तनं वेषणानंके ।

भेज्जनिंज्जोवहियाणं, भमणभनज्जवगगहिए ॥

दाणदवावणकारा-वणे य तद्वाक्यमणुत्ताए ।

उवहितमणुविहितविही, जाणाति उवगहं एयं ॥

वाजाः सहस्रवृष्टेः तथा प्रभृतिमार्गमननः । पवनो वा श्रान्तेषु तपःक्लान्तेषु तथा वेदनायां सामान्यतः शरीरपीडायां जाताया-मातदे च सद्यो जाते सति रागे समुत्पन्ने शय्या वर्त्तनित्यद्या पालकवक्रादिरूपा उपधिः कल्पादिः पानं छयस् अशनमोदनादि जेपजमापधर्मापग्रहिकं दानं प्रोद्भूताद्युपकरणम् । एतेषां समा-हारो ह-उरुस्तरिभनः समर्प्य पदवर्त्तनताड्यमर्थः । एतेषां स्वयं दानं ऽप्येदापन तथा वैयावृत्यादेः कारापणं च तथा “ कथमनुज्ञाणं ” इति पङ्क्तिः कृतस्यानुज्ञायां यत्प्रवर्त्तनं तथा य उपहितविधिर्यथा-नुपहितविधिर्यथा यत् आचार्य्यवित्तं तदाचार्यमनुज्ञाप्यायेषां साधूनां तदन्तरेण विस्तृत्यतां ददति अनुपहितविधिर्यदनुपक्ष-मुत्पाद्य ददाति । अन्येतु व्याचक्षते यद्यस्य गुरुभिर्दत्तं तत्तस्या-पनयतात्येव उपहितविधिः । यत्पुनस्तस्य गुरुभिर्दत्तं तत्तस्या-स्य गुरुः अनुज्ञाय ददाति एषोऽनुपहितविधिः । एवं सर्वमुपग्रहं जानाति । एतदेव लेशतो व्याख्यानयति ॥

बाह्यादीनां तस्मिन्, भेज्जनिंज्जोवहिय्याणेहि ।

जत्तवपाणजेसज्ज-मादीहि उवगहं कुणइ ॥

देइ मयं दावेइ य, करय कारावण य अणुजाणे ।

उवहिय जं जस्स गुरुहिं, दिस्संतं तस्स उवणेति ॥

अणुवहियं जं तस्स उ, दिस्संतं देइ मो उ अन्नस्स ।

खवासमणेहिं दिस्सं, तुज्जं ति उवगहो एमो ॥

एतेषामनन्तरगायामिदितानां बाह्यादीनां बाह्यासमर्थवृत्तमार्ग-मनादिश्रान्ततपः क्लान्तवेदनासंजातातद्धानां शय्यानिपद्योपधि-प्रदानैस्तथा भक्तं मोदकाशोकवर्त्यादि अन्नमोदनादि पानभैष-ज्यं प्रागुक्तस्वरूपे आदिशब्दादौपग्रहिकोपकरणादिपग्रहः । एतैरुपग्रहमुपग्रहं करोति कथामित्याह । स्वयं शय्यादिकं ददाति । अन्यैर्वा दापयति तथा स्वयं वैयावृत्यादि करोति । अन्यैः कारयति । कुर्वन्तं वा अन्यमनुजानीते । (उवहियसि) पदैकदेशे पदसमुदायोपचारादुपहितविधिरिति द्रष्टव्यम् । य-द्यस्या गुरुभिर्दत्तं तत्तस्यापनयतीत्येष उपहितविधिर्यदनुपक्ष-स्य दत्तं सोऽन्यस्मै गुरुन अनुज्ञाय ददाति । क्षमाश्रमणैस्तु-भ्यमिदं दत्तमित्येषोऽनुपहितविधिः । एष सर्वोऽनुपग्रहः । उक्त उपग्रहकुशलः ॥ व्य० ३ उ० ॥

उवगगहट्टया-उपग्रहट्टया-स्त्री० भक्तपानवस्त्राद्युत्पादनसम-र्थनयोपष्टमयिता भवत्विति प्रयोजने, स्था० ४ द्वा० ३ उ० ॥

उवगगहिय-उपग्रहिय-न० भवेत्त० । पुरुषस्यालिङ्गनैकान्त-नयनलिङ्गग्रहणकरग्रहणादौ, “ उवहमिणीहि उवगगहियहिं उवसदेहि ” तं० । कर्मणि ल- । ज्ञानादिभिर्वस्त्रादिभिश्चोपष्ट-स्मिन्ते, ॥ पा० ॥

उवग्याय-उपादान-पुं० समीपवर्त्तनः प्रकृतस्य उद्घात उ-द्घननम् ज्ञानं चिन्तनं यत्र । उप-हन-गती- गत्यर्थवान् घानार्थेना आधारे घञ् । प्रकृतमित्यर्थमालोचनान्तात्मे सङ्ग-तिप्रभेदे “ चिन्तां प्रकृतमित्यर्थं-मुपादानं विनुरुधाः ” तदर्थ-वर्णने आरम्भो शास्त्रोत्पत्तौ, विशेष० ॥ उपक्रमादस्य भेदः । अपास्त्वात् । ननुपक्रमः प्रायः शास्त्रसमुत्थापनार्थं उक्त उपो-दानोऽप्यपशास्त्रसमुद्घातप्रयोजन एवेति कोऽनयोर्भेदः । उच्य-ते उपक्रमां ह्येहेतुमार्तनयनव्यापार उपोदानस्तु प्रायेण तदु-दिष्टवस्तुप्रबोधनफलोऽर्थानुगमन्वादित्यलं विस्तरणं आ० म० प्र० ॥ उपोद्धननमुपोदानः । व्याख्येयस्य सूत्रस्य व्याख्यानविधि-समीपीकरणे ॥ विशेष० उपोद्धातफलम् ॥ अनेन चापोद्धाते-नाभिहितेन सूत्राद्योऽर्थोऽव्यक्ताः भवन्ति यथा दीपेनापवरके त-ममि उक्तं च “ वस्तं भवन्ति अन्था, दीपेण अप्पगास उव्वरण । वस्तो भवन्ति अन्था, उव्वराणं तथा मन्थं ” उपोद्धातमभिधानम-न्तरं पुनः शास्त्रं स्वतोऽतिविशिष्टमपि न तथाविधमुपादेय-तया विगजते यथा नभसि मेघचन्द्रबध्नाः । उक्तं च “ मे-घच्छो यथा चन्द्रो, न राजति नभस्तले । उपोद्धातं विना शास्त्रं न राजति तथा विधं ” तत्र सूत्रमणितं “ नो कण्पति निग्गंथाण वा निग्गंथाण वा आमेतालपल्लवे इत्यादि ” सूत्र-स्पर्शकनिर्युक्तिमणितमिदम् । वृ० १ उ० ॥

उवग्यायणिज्जुत्ति-उपोद्घातानिर्गुक्ति-स्त्री० उपोद्घातेन व्या-ख्येयस्य सूत्रस्य व्याख्या विधिसमीपीकरणमुपोद्घातानिर्गुक्तिस्त-रूपस्तस्या वा अनुगम उपोद्घातानिर्गुक्त्यनुगमः । निर्युक्त्य-नुगमभेदे, “ से किं तं उवग्यायणिज्जुत्तिअणुगमे २ इमाहिं दा-हिं मूलगाहाहिं अणुगतव्वे तंजहा “ उहेस् १ निहेस् अ १ नि-गमे ३ विसं ४ कावे ५ पुरिसे य ६ । कारण ७ पच्चय ८ द-क्खण, एनए १० सगोआरिणाणुमए ११ ॥ किं १२ काविहं १३ कस्स, १४ काहिं १५ केसु १६ कं १७ किच्चं हवइ कात्रं १८ । कइ १९ संतर २० मविरहिय, २१ भवा २२ गरिस्स २३ फा-

सण २४ निरुक्ता २५ ॥ संसं उपधायणिज्जुति अणुगमो" ।
अनु० । आ० म० प्र० । विशेष० । आ० म० द्वि० (समाख्य
शब्दे स्पष्टी भविष्यति)

उपधाय-उपघात-पुं० उपहननमुपघातः । पिरुडशय्यादेरकल्प-
नायाम् । स्था० ३ ग० । अश्वलीकरणे, श्रो० । परम्पराघाते,
प्रश्न० २ ग० । उपघातमेव " उपघातं " उपेत्य घातो उपघातः
स च द्विविधः द्रव्योपघातो ज्ञावोपघातश्च तत्र द्रव्योपघातो
विद्युच्छब्देनोपहन्यते । ज्ञावोपघातो द्विविधः प्रशस्तोऽप्रशस्त-
श्च । तत्र प्रशस्तोपघातः मिथ्यादर्शनाविगतिप्रमादकषायोपघातः
सम्यग्दर्शनाविषु प्रशस्तः । अप्रशस्तोपघातस्तु सम्यग्दर्शना-
द्युपघातः मिथ्यात्वादिविषु प्रशस्तः विशेषी नानार्थातिशयेषु सुप्र-
शस्तास्तिज्ञावयोः शोधने शुक्तिः विविधमनेकप्रकारा वा शुक्तिर्वि-
शुद्धिरियं द्विविधा द्रव्यविशुद्धिस्त्वादि ज्ञावविशुद्धिः सम्यग्-
दर्शनज्ञानचारित्र्यविशुद्धिः । स च विद्युद्युपघातो वा अजीव-
व्याणां न जवनीत्येष सिद्धान्तः कस्माद्यस्मादजीवद्रव्याणां क्रोधा-
दयः परिणामविशेषा न जवन्ति तेनोपघातो विशुद्धता वा अ-
जीवा नो न भवन्तीत्येष भावनानिश्चय इत्यर्थः । आह कस्योप-
घात इति संज्ञा । यद्यजीवानां न भवति शुक्तिरुपघातो वा उ-
च्यते उपघातो विशुद्धिर्वा परिणामप्रत्यया जीवानां भवति न
त्वजीवानामिति सिद्धान्तः । परिणतिः परिणामः अध्यवसायो
ज्ञाव इत्येकार्थाः । पं० सू० ॥

त्रिविध उपघातः

तिविहे उपघाए पणत्ते तेजहा उगमोवघाए उपायणो-
वघाए एमणोवघाए । एवं तिसोही ॥

उपहननमुपघातः पिरुडशय्यादेरकल्पतेत्यर्थः । तत्र उक्रम-
नमुक्रमः पिरुडादं प्रभव इत्यर्थः तस्य चाधाकर्मोदयः षोडश
दोषाः । उक्तं च " तत्पुगमोपमूर्ति-पभञ्जो एमादि ह्यति
पगता । सो पिरुडस्सिह पगञ्जो, तस्स य दोसा इमे ह्यति " ।
१। आहाकमूर्तिरेसिय २ पूर्वकमेय ३ मीसजाण य ४। ठवणा ५
पाहुडियाए, ६ पाञ्जोर ७ कीअ ८ पाभिखे ९ ॥१॥ परियट्टप
१० अभिहडे, ११ उभिमे १२ मालोहडेरे य १३ अचिञ्जे १४
अणिगिट्टे, १५ अज्जोरण य १६ सालसमेसि ॥२॥ " इह चा-
भेदविषयतया उक्रमदोष एवोक्रमोऽनस्तेनोक्रमेनोपघातः पिरुडा-
देरकल्पनीयता करणं चरणस्य वा शबलीकरणमुद्रमापघातः
उक्रमस्य वा पिरुडादिसूतेरुपघात आधाकर्मत्वादिभिर्दुष्ट-
नोक्रमोपघातः ।

पञ्चविध उपघातो यथा—

पंचविहे उपघाए पणत्ते तेजहा उगमोवघाए उपायणो-
वघाए एमणोवघाए परिकम्मोवघाए परिहरणोवघाए ॥

उपघातोऽशुद्धता उक्रमोपघात उक्रमदोषैराधाकर्मोदयिजिः पो-
रुशप्रकारिनेरुपानापकरणलेपानामशुद्धता यथं सर्वत्र तवर-
म उत्पादनया उत्पादनादौषैः पोरुशनिर्घाज्यादिभिरपणया
तदोषैर्वेशजिः शङ्कित्वादिभिरिति परिकर्मवत्प्रपात्रादेरेव नसी-
यनादि तेन तस्योपघातोऽकल्पता तत्र वस्त्रस्य परिकर्मोपघातो
यथा " तिहपरिफासियाणं, यथं जो फासियं तु संसीवे । पंचणहं
मगतं, सो पावइ आणमाईणि " ॥ १ ॥ तथा पात्रस्य " अयल्ल-
कल्लोवगंधं, पुगतिगम्रहरेगंधं वावि । जो पायं परियट्टइ
(परिहृते) परं दिवट्टा उ मासा उ " ॥ २ ॥ (स आह्लादी-
नाप्राप्नोतीति तथा वसतेः) " वृमिय धूमिय वासिय, उज्जोइय
वहिकमा अवसा य । सिक्ता संमट्टा वि य, विसोदि कोमि गया

वसहिसि " ॥ ३ ॥ वृमिया अवसिक्ता " वसिक्ता कुरादिना
अव्यक्ता । कुगणादिना सिक्ता संमट्टा समाजितेत्यर्थः तथा परि-
हरणा आसेवा तयोपधायदेरकल्पता तत्रोपधेयथा एकाकिना हि-
एकसाधुना यदासेवितमुपकरणं तदुपहतं जवतीति समय-
व्यवस्था " जणाहणअप्पमिज्जण, जइ वि खिरेणं न उवहम्म-
नि " वसनात् । अस्य चायमर्थ एकाकी गच्छन्ना यदि जाग-
र्ति दुग्धादिषु च न प्रतिबध्यते तदा यद्यप्यसौ गच्छे खिरेणाग-
च्छति तथाऽप्युपधिनोपहन्यते अन्यथा तदुपहन्यत इति । वसने-
र्गप मासचतुर्मासयोरपरि कालातिक्रान्तेति । तथा मासद्वयं
चतुर्मासद्वयं वा वर्जयित्वा पुनस्तत्रैव वसनामुपस्थानेऽपि च
तदोपाधिधानात् । उक्तञ्च " उउ वासा समतीता, कालातीना
उ माजवे सेज्जा । से खेव उवघाण-पुगुणापुगणं च वज्जित-
सि " ॥ १ ॥ तथा भक्तस्यापरिष्ठापनिकाकारं प्रत्यकल्पता तदु-
क्तं " विहिर्गाहयं विहिज्जुत्तं, अइरेगं भत्तपाणोत्तव्वं । विहि-
गहिण विहिज्जुत्ते, इथ य चउरो जवे जंगा ॥ १ ॥ अहवा वि
अ विहिर्गाहयं, विहिज्जुत्तं तं गुरुहि णुत्तायं । संसाणाणुत्ताया,
गहणे दिअे वनिज्जुहणंति । स्था० ३ ग० । (ध्याव्याणसणाशब्दे)
दशविध उपघातः ॥

दशविहे उपघाए पणत्ते तेजहा उगमोवघाए उपायणो-
वघाए जहा पंचट्टाणे जाय परिहरणोवघाए एमणोवघाए
दंसणोवघाए चरिणोवघाए अवियत्तोवघाए मारक्खणोवघाए
यदुक्रमेनाधाकर्मोदिना पोरुशविधेनोपहननं विराधनं चारित्र-
स्याकल्पता वा भक्तादः स उक्रमोपघातः एवमुत्पादनाया धा-
व्यादिदोषवृत्तकणाया य स उत्पादनेोपघातः । " जहा पंचट्टाणेति "
भणनात्तन्मूर्तिमिह दृश्यं कियदत्त आह जाय परीत्यादि तच्छब्दं (एस्-
णोवघाए) एषणया शङ्कित्वादिभेदेया यः स एषणोपघातः (परि-
कर्मोवघाए) परिकर्म वत्प्रपात्रादिसमाचनं तेनोपघातः स्था-
धायस्य भ्रमादिना शरीरस्य संयमस्य दोषघातः परिकर्मोपघा-
तः । (परिहरणोवघाए) परिहरणा भ्रमाकृष्णिकस्याकल्पस्य
वोपकरणस्य सेवा तथा यः स परिहरणोपघातस्तथा ज्ञानोपघा-
तः ध्रुतज्ञानोपकृत्या प्रमादतो दर्शनेोपघातः शङ्कादिनिश्चारित्रोप-
घातः समितिज्ज्ञादिजिः (अवियत्तोवघाएसि) अवियत्तमप्री-
तिकं तेनोपघाते धिनयादेः (मारक्खणोवघाएसि) संरक्खणेन
शरीरादिविषये मूर्च्छयेोपघातः परिग्रहविरतैरिति संरक्खणोपघा-
त इति । स्था० १० ग० । " उपघायं च दशविहं, अस्सवरं तह
य संकिल्लसं च । परिउज्जंतो गुत्तो, रक्खामि महव्वप पंच
पा० । ध० । सूत्ततो विनाओ, कर्मे० । नि० सू० । उपरुवे, तं० ।
कर्मायोग्यतासम्पादनं, उपकारं, वाच० ॥

उपधायकम्म-उपघातकर्मन्-न० परोपघातक्रियायाम्, " आसू-
णिमक्खिगगं च, गिडुवघाय कम्मगं । उच्छोखणं च ककं च, तं
विजं परिजाणिया " सूत्र० १ ध्रु० ८ अ० ।

उपधायजणय-उपघातजनक-न० उपघातः सत्वघातादिस्त-
जनकम्, अनु० ॥ सत्योपघातादिप्रयत्नेकं सूत्रदोषं, यथा वेदवि-
हिता हिंसा धर्मायेत्यादि ॥ विशेष० ॥ यथा वा " न मांसभक्ता-
णे दोष इत्यादि " वृ० १ उ० ।

उपधायण-उपहनन-न० हन्यतेऽनेनेति हननत् उप सामीप्येन
हननमुपहननम् । करे, " भूओवघायणमणजं " भाव० ४ अ० ।

उपधायणाम-उपघातनामन्-न० उपघातनिबन्धनं नाम । नाम-
कर्मनेदे, यदुद्यवशात्स्वहारीरावयवैः स्वशरीरान्तःपरिवर्द्ध-
मानैः प्रविजिह्मालबुन्दयस्यकचोरदन्तादिजिरुपहन्यते । यच्चा

स्वये कृतोद्धन्धनभैरवप्रपातादिभिस्तदुपघातनाम । पं० सं० ।
कर्म० । सं० । आ० । प्रब० ॥

उपधायणिस्मिय-उपघातनिश्चित-न० उपघाते प्राणि बंधे नि-
श्चितमाश्नितम् । दशमे मृषाभेदः, स्था० १० ग० ।

उपधायपदग-उपघातपदग-पुं० उपहतवेदोपकरणे पदगक-
नेदे, नि० सू० ए० उ० । अथोपघातपदगकमाह-

पुष्टिष्माणं कम्पा-णं असुजफलविज्ञाणेण ।

नो उपहृत्स्मद् वेद्यो, जीवाणं पावकम्पाणं ॥

पूर्वं बुद्धीर्णानां दुराचारसमाचरणेनाजितानां कर्मणामनु-
जफलो विपाक उद्यो यद्भवति ततो जीवानां पापकर्मणां वेद
उपहन्यते । तत्र चायं दृष्टान्तः-

जह हेमो उ कुमारो, इंदमहे तुष्टिया निमित्ताणं ।

मुच्छ्रिय गिच्छे य मद्यो, वेद्यो वि य उपहृत्स्मो तस्म ॥

यथा हेमो नाम कुमार इन्दमहे समागतो यास्तुष्टिका वाक्शि-
कास्तासां निमित्तेन मुच्छ्रितो गृहोऽन्यन्तमासक्तः मन मृतः
पञ्चत्वमुपगतो वेदेऽपि च तस्योपहतः संज्ञान इत्युक्तार्थः ।
भावार्थः कथानवाक्यमेवः तस्मै हेमपुरं नगरे हेमकसो राया
हेमसंतावा जारिया तस्म पुत्रो धरतवियहेमसंनिता हेमा
नाम कुमारो सो य पत्तजोवर्णा अज्ञया इन्दमहे इन्दुगणगश्रो
पेच्छद य । तत्र नगरकुलवात्रियाणं कवचदणं पंचमपयत्रिपुष्क-
ध्वं कुरुचुयइत्थो तावो दृष्टुं संवगपुरिसे भणइ किमयाउआ-
रायाउ कि वा अभिलसंति । नेदिल्लिहिदियं इंद ममांति धर-
सोन्नगं अनिलसंति जणिया य तेण संवगपुरिसे अहमेणस-
इदेण धरो इत्तो नेदपयाउ अंतउरम्मि । नेदि ताओ वेत्तुं सव्वा-
ओ अंतउरे स्पृहाओ ताहे नागरजणे रायाणं उपहृत्स्मो मोप-
हवेत्ति तत्रा रक्षा जणिय कि मऊ पुत्रो न रोयति तुह जामाओ-
उ तत्रो नागरा तुष्टिकदिया पयं रन्नो सम्मतंति अंघिमण-
गया नागरा कुमारेण नायव्या परिणीया सो एसु अतीव पसत्तो
पसत्तस्म य तस्म सव्यवीयनीगावो जाओ तत्रा तस्म वेओ-
वया व जाओ य अन्ने भणंति ताहि जेव अप्पसिसे रोगोत्ति
रुवियहि अहाएहि मारिओ एयावहापघातपदक उच्यते । वृ० ४३.

उपचय-उपचय-पुं० उपचयते उपचयं नीयते इन्द्रियमनेनेति
उपचयः । प्रायोगपुत्रसंघटनसम्पतिइन्द्रियपर्याप्तौ प्रका० १५
पद । इन्द्रियशब्दे तदुपचय उक्तः ॥ इन्द्रियं, आ० ७ अ० । पिण्डे,
निकाये, समूहः, पि० । आ० । वृद्धौ, भ० । अत्र द्वावृक्तः-

जीवाणं जंते ! किं सोवचया मावचया सोवचयमावचया निरु-
वचया निरवचया गोयमा ! जीवा नो मोवचया नो साव-
चया नो मोवचयमावचया निरुवचया निरवचया । एगिंदिया
तद्वयपदे मेसा जीवा चउहिं पणहिं जाणियव्वा । सिच्छाणं जंते
पुच्छा गोयमा ! सिच्छा मोवचयया नो सावचया नो मोवच-
यसावचया निरुवचय निरवचया । जीवाणं जंते ! केवइयं का
लं निरुचयनिरवचया ? गोयमा ! सबद्धं । नेरइयाणं जंते !
केवइयं काळं सोवचया ? गोयमा ! जहसां एकं समयं उक्को-
सेणं आवडियाए असंवेज्जजाणं केवइयं काळं सावचया
एवं चैव केवइयं काळं सोवचयसावचया एवं चैव केवइयं का-
लं निरुवचयनिरवचया ? गोयमा ! जहसां एकं समयं उक्को-

सं बारसमुत्ता एगिंदिया सव्वे सोवचया सावचया सव्वद्धं ।
मेसा सव्वे सोवचया वि मोवचयसावचया वि । जहएणं एकं
समयं उक्कोसं आवडियाए असंवेज्ज जाणं आवडिएहिं वक्क-
ति य काळो जाणियव्वा । सिच्छाणं जंते ! केवइयं काळं
सोवचया गोयमा ! जहएणं एकं समयं उक्कोसं अह ममया
केवइयं निरुवचयनिरवचया जहसां एकं उक्कोसं उम्मासा मेवं
जंते जंतेति ।

सोपचयाः सव्वृत्तयः प्राक्तनेष्वन्येषामुत्पादात् । सापचयाः प्रा-
क्तनेभ्यः केषांश्चिदुत्सर्जनात्सहानयोः सापचयसापचया उत्पादा-
त्सर्जनाभ्यां वृद्धिदान्योर्युगपद्भावात् निरुपचयनिरपचया उत्पा-
दात्सर्जनयोरजायेन वृद्धिदान्योरभावत् । ननूपचया वृद्धिरपचय-
स्तु दानिर्युगपद्भयमद्वयं चावस्थिततत्त्वमेवं च शब्दभेदव्यतिरेकेण
काऽनयोः सूत्रयोर्भेदः ? उच्यते पुत्रं प्रारमाणमनिप्रेतमिह तु तद-
नपेक्षमुत्पादाद्वर्तनामात्रं ततश्चेह तृतीयजङ्गके पूर्वोक्तवृद्ध्यादिवि-
कल्पानां त्रयमपि स्यात्तथाहि बहुतरात्पादे वृद्धिर्बहुतराद्वर्तने
च दानिः । समोत्पादाद्वर्तनयोश्चावस्थिततत्त्वमित्येवं जेद इति ।
(एगिंदिया तद्वयपणत्ति) सापचयसापचया इत्यर्थः युगपदु-
त्पादाद्वर्तनाभ्यां वृद्धिदानभावात् शेषजङ्गकेषु ते न सम्भवन्ति
प्रत्येकमुत्पादाद्वर्तनयोस्तद्विग्रहस्य चाभावादिति । (आवडिएहि-
ति) निरुपचयनिरपचयेषु । (वक्कति काळो जाणियव्वोति)
चिरहकाळो वाच्यः ॥

यत्तस्य पुत्रलोपचयो जीवानां कर्मोपचयः ।

वत्थस्मां जंते ! पोग्गलोवचयं किं पयोगसा वीसमा ?
गोयमा ! पयोगसा वि वीसमा वि । जहा एं जंते ! वत्थस्म
एं पोग्गलोवचये पयोगसा वि वीसमा वि तहाणं जीवाणं
कम्मोवचए किं पयोगसा वीसमा ? गोयमा ! पयोगसा नो
वीसमा । सेकेणहेणं ? गोयमा ! जीवाणं तिविहे पओगे
पाणत्ते तं जहा-माणप्पओगे वडप्पओगे कायप्पओगे इवे-
तेणं तिविहेणं पयोगेणं । जीवाणं कम्मोवचयं पयोगसा नो
वीसमा एवं सव्वेभिं पंचिंदियाणं तिविहे पयोगे जाणियव्वे ।
पुडाविकाइयाणं एगविहपओगेणं एवं जाव वणस्सइकाइया ।
विगडिंदियाणं पुविहे पओगे पत्तत्ते तं जहा- वडप्पयोगे
य कायप्पओगे य । इवेतेणं पुविहेणं पयोगेणं कम्मोवचयं
पयोगसा नो वीसमा से एणं अट्टेणं जाव नो वीसमा एवं
जम्म जो पओगो जाव वेमाणिया णं । वत्थस्मां जंते !
पोग्गलोवचए किं सार्दीए सपज्जवमिए सार्दीए अपज्जवमिए
अणादीए सपज्जवमिए अणादीए अपज्जवमिए ? गोयमा !
वत्थस्म एं पोग्गलोवचए सार्दीए सपज्जवमिए नो सार्दीए
अपज्जवमिए नो अणादीए सपज्जवमिए नो अणादीए
अपज्जवमिए । जहा णं जंते ! वत्थस्म पोग्गलोवचए सा-
दीए सपज्जवमिए नो सार्दीए अपज्जवमिए नो अणा-
दीए सपज्जवमिए नो अणादीए अपज्जवमिए तहाणं
जीवाणं कम्मोवचए पुच्छा गोयमा ! अत्थेगइयाणं जीवाणं
कम्मोवचए सार्दीए सपज्जवमिए अत्थेगइए अणादीए

सपञ्जवसिण् अत्येगण् अणादीण् अपञ्जवसिण् नो चेव णं जीवाणं कम्पोवचण् सादीण् अपञ्जवसिण् । से कण्हेणं ? गोयमा ! इरियावाहिया बंधयस्स कम्पोवचण् सादीण् सपञ्जवसिण् जवसिण्दियस्स कम्पोवचण् अणादीण् सपञ्जवसिण् अभवसिण्दियस्स कम्पोवचण् अणादीण् अपञ्जवसिण् से तेण्हेणं ॥

वञ्चन्याविहारः ॥ (पयोगमावीसमायसि) गान्दसत्वात् प्रयोगेण पुरुषव्यापारेण विस्मयस्य स्वजावेनेति । (जीवाण कम्पोवचण् पओगमा णो वीसससि) प्रयोगेणव अन्यथा योगस्यापि बन्धप्रसङ्गः । सादिहारः । (इरियावाहियबंधस्सेत्यादि) इर्या पथा गमनमार्गस्तत्र भवमैर्यापथिकं केवलयोगप्रत्ययं कम्मेत्यर्थः । तद्वन्धकस्योपशान्तमोहस्य ज्ञानमोहस्य सयोगिके यत्निश्चेत्यर्थः । एर्यापथिककर्मणा हि बन्धधर्मेत्यस्य बन्धनात्सादित्यमयोग्यवस्थायां धृतिप्रतिपातवा अवन्धनात्सपर्यवसितत्वम (गहण गह पमुञ्चति) नरकादिगतौ गमनमाश्रित्य सादयः आगमनमाश्रित्य च सपर्यवसिता इत्यर्थः । (सिद्धगहं पमुञ्च सादया अपञ्जवसिमसि) इहाकेपपरिहागयेव “ साह अपञ्जवसिया, सिद्धानयनामय कावुमि । आसिकयाधिसुवा, सिद्धा सिद्धं वहि सिद्धं ॥ सव्यं साहसरीं, नयनामादिमयदेहसन्तापो । कावाणावत्तणो, जहा वण् इंदियादिणं ॥ सव्यां साहं भिद्धो, नयादिमो विज्जं तहा ते च । सिद्धा सिद्धा य सया, गिद्धिद्वा रोहपुच्छा पत्ति । (ते चानि) तच्च सिद्धानादित्वमिष्यते यतः सिद्धा सिद्धायायादि [भवसिद्ध्यावकिमित्यादि] भवसिद्धिकानां तत्त्वत्वार्थः सिद्धयेऽर्पिताति कृत्वाऽनादिसपर्यवसिता चेति । ज० ६ श० ३ उ० । उक्तौ, षष्ठ्यदशालाभाच्च, तन्मातृपत्न्याः स्मृताः । इति उपातिपात्ते तन्मातृपत्त्यादिस्थानेषु च । वाच० ।

उवचयण-उपचयन-तन्वितस्यायायाकात्रं मुक्या ज्ञानावरणीयादितया निपेके, सर्वत्र प्रथमस्थितौ बहुतरकर्मद्विक निपिञ्चति ततो द्वितीयायां विशेषहीनमेव यावत्पुच्छायां विशेषहीनं निपिञ्चति । उक्तं च “ मांसलण सगमयाहं, पदमाण उच्च बहुतरं दपं । सेमं विमसहीण, जायुक्कोसेति सव्यमिति ” “ चउहिं ताणेहिं अहं कम्मपगरीओ उवाचणिंसु उवाचंति उवाचणिस्मेति ” स्था० ४ ठा० । परिपापणे च । स्या० ८ ठा० ।

उवचर-उपचर-उप-चर-धा- भ्रा० पर० । सामीप्ये, नाशने, उपसर्गणे, “ अट्टया पक्खिणा उवचरति ” अट्टया कुच्चग उवचरति ” । उपचरति उप सामीप्येन मांसादिकमश्नति । अथवा इमजानादो पक्खिणा गृह्णादयः उपचरन्ति । अथवा कुत्सिनं चरन्तीति कुच्चगश्चोरपारदारकादयस्ते च कचिच्चन्यगृहादावुपचरन्ति उपसर्गयन्ति । आचा० १ श्रु० १० अ० २ उ० ॥

उवचरय-उपचरक-पुं० स्तेनभेदे, “ अयंतेण अयं उवचरंते अयंतओ आगओ पतिकहुं ” आचा० २ श्रु० । सूत्र० ॥

उवचरिय-उपचरित-त्रि० उप-चर-क- । उपासिते, बोधिते, च । वाच० । उप-चर-भावे-उपचारे, पंचा० ६ विव० ।

उवचिण-उपचयन-तन्वृत्तातानां कर्मपुद्गलानां ज्ञानावरणादिभावेन निपेचने, स्या० १० ना० । (व्याख्या पायकम्मशब्दे)

उवचित (य)-उपचित-त्रि० पुष्टे, कल्प० । समृद्धे, ज्ञा० ४ अ० । मांसले, “ कणयसि त्रायवुज्जलपमत्थसमतोवाचियविच्छिपिहृल्लवचग ” । ज० ३ प्रति० । निवेशिते, प्रज्ञा० २ पद । उपनिहिते, “ उवचियचंदणकल्लस ” उपचिता उपनिहिताः चन्दनकल्लशामा-

ङ्गस्यघटा गृहान्तश्चतुष्केषु यत्र तत्तथा । कल्प० । औ० । रा० । ज्ञाने, “ बहुउपपत्तकुमुयपुल्लकेसरोवचिया ” । ज० १ वक्क० । उक्ते औ० ॥ ज्ञा० ॥ बहुशः प्रदहासामीप्येन शरीरे चिते, ॥ भ० १ श० १ उ० । जीवप्रदेशैर्यामे, अनु० ॥ प्राच्ये वा कर्मणि, उक्त० १ अ० । दिग्धे, मोर्द० । लेपनादना वरिष्णी, । निदिग्धे, अमरः वाच० ॥ “ उवचियखेमियदुगुलपट्टपरिच्छले ” पारिकर्मितं (खोमिसि) कौमं यद् दुकृत्तं वस्त्रं तस्य यः पट्टो युगलपेकया एकपट्टः तेन आच्छादिते, ॥ स० ॥ परिकर्मिते, औ० । कल्प० । समाहिते, हेम० । सुसञ्चिते च । वाच० ।

उवचितकाय-उपचितकाय-त्रि० मांसलशरीरे, “ परिवृढकायं पेदाए पवं वदेज्जा परिवृढकायसि वा उवचितकायसि वा ” ॥ आचा० २ श्रु० ॥

उवचियमंसमाणिय-उपचितमांसशोणित-पुं० परिवृद्धमांसशोणिते, । आचा० २ श्रु० ॥

उवज्ज-उपज्योति-पुं० अयं सामीप्ये अन्ययी० म० अग्नेः समीपे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । उपज्योतेरग्नेः समीपे व्यवस्थित उपज्योतिः । वसिति, “ जतुकुम्मे जहा उवज्जो संवासं विवृत्तिमीज्जा ” सूत्र० १ श्रु० ४० ।

उवज्जाय-उपज्योतिष्क-पुं० ज्योतिषममीपे, उपज्योतिषस्तपवोपज्योतिष्काः अग्निममीपवर्तितेषु मादानसिकेषु, ऋग्विश्वे, च । तत्त० ॥ कश्चिद्यता उवज्जाया वा अज्जावया वा सह-खरिपिहिं ” उक्त० १७ अ० ॥

उवज्जाय-उपाध्याय-पुं० उप समीपमागत्य अधीयते इह अध्येयते इतिवचनात् पठ्यते, इण गताविति वचनाद् वा अथि आधिक्येन गम्यते, इक स्मरेण इतिवचनाद्वा स्मर्यते स्रजतो जितप्रयत्नं येन्यस्त उपाध्यायाः । यदाह “ वारसंगो जिणक्खाओ, सिज्जाओ कहिओ बुहे । तं उवइस्संति जम्हा, उवज्जाया तेण वुच्चंति ” अथवा उपाध्यानमुपाधिः सन्निधिस्तेनोपाधिना उपाधा वा आयो वाजः भुतस्य येषामुपाधीनां वा विरोपणानां प्रक्रमाच्छोभमानानामायां लाभो येन्योऽथवा उपाधिरेव सन्निधिर्य आय इष्टफलदेवजनितत्वेन आयानामिष्टफलानां समूहस्तदेका हेतुत्वाद्येषामथवा आधीनां मनःपीडनानामायां वाजः आध्यायः अधियां वा नयः कुत्सार्थत्वात् कबुद्धीनामायां ध्यायः ध्यन्तिनायामित्यस्य धानोः प्रयोगान्नत्रः कुत्सार्थत्वादेव दुर्ध्यानं वा अध्याय उपहतोऽध्यायः आध्यायो वा येस्ते उपाध्यायाः ॥ ज० १ श० १ उ० । दशा० । ध० । आ० म० द्वि० । आ० न्यु० । प्रव० । माध्याय्यहां ऊः । ८ । २ । २६ । इति ध्येति संयुक्तस्य ऊः । प्रा० । ययाशक्तिद्वादशाङ्गस्वयमध्ययनपराध्यापननिपत्तमानमेषु, । च० १ पाठ० । सूत्राध्यापकेषु, कल्प० । आचा० । स्या० । आव० । स्वाध्यायपाठकेषु, द्वा० । विश० । वृ० ।

अस्य निरूपो यथा ।

नामं उवणा दविण, जात्रे चउव्वहो उवज्जाओ ।

दव्वज्जाइवसिप्पा, धम्मा तह अन्नतिथीया ॥

नामस्थापनोपाध्यायौ सुबोधौ छव्योपाध्यायस्तु कृज्यशरीरव्यतिरक्तानाह (दव्वेत्यादि) छव्यं विचार्ये तद्वतिरिक्तः उपाध्यायः शिल्पाद्युपदेश । तथा (धम्मंस्मि) निज २ धर्मोपदेशोऽप्यनीर्थिकाश्च संसारनिबन्धनत्वेनाप्रधानचूतत्वात्तद्व्यतिरिक्ता छव्योपाध्याया मन्तव्या इति । भाषोपाध्यायानाहा-

वारसंगो जिणक्खाओ, सज्जाओ कहिउं बुहे ।

तं उवइस्संति जम्हाओ-वज्जाया तेण वुच्चंति ॥

यो द्वादशाङ्गः स्वाध्यायः प्रथमतो जिनैरारतस्ततो (बुद्धेति) प्राकृतत्वाद्बुद्धैर्गणधरादिभिः कथितः पारंपर्येणापविष्टः तं स्वाध्यायं सूत्रतः शिष्याणामुपादिशन्ति यस्मात्तेनोपाध्याया उच्यन्ते अत एव इह अभ्ययने उपत्य सूत्रमधीयते येन्यः शिष्यास्ते उपाध्याया जणन्ते इति ॥

सांप्रतमागमशैल्या अङ्कारार्थमधिकृत्योपाध्यायशब्दार्थमाह ।

उत्ति उपकरणवेति, वेयज्जाणस्स होइ निहेमे ।

एएण होइ उज्जा, एसो अणो विपज्जाओ ॥

(व) इत्येतदङ्कमुपयोगकरणे वर्तते (व) इति वदध्यातस्य निहेषे ततश्च प्राकृतशैल्या एतेन कारणेन भवन्ति उज्जा उपयोगपुरःसरं ध्यानकर्तार इत्यर्थः । एसोऽन्तरोक्त उपाध्यायशब्दापेक्षयाप्योऽपि पर्याय इति । अथोपाध्यायशब्दार्थं भाष्यकारः प्राह ।

उवगम्प जओ हीयइ, जं चोवगयमगयावेति ।

जं वो वायज्जाया, हियस्स तो ते उवज्जाया ॥

उवगयोपेत्य यतो येन्योऽधीयते पठति शिष्यास्ते उपाध्यायाः यच्च यस्मादुप समीपं गतं प्राप्तं शिष्यमध्यापयन्ति तत उपाध्यायाः । यस्माच्च स्वपरहितस्यापाध्यायका उपायका उपायन्ति तास्ततस्ते उपाध्याया इति । विशेषः । आ० चू० । आ० म० द्वि० ।

इदानीमुपाध्यायस्वरूपमाह ।

सुत्तथतदुजयि-उज्जुतो नाणदंसाणचरिते ।

निप्पायगसेमाणं, एरिसया होति उवज्जाया ॥

ये सूत्रार्थतदुजयिदो ज्ञानदर्शनचारिभूयुक्ता उपयुक्तास्तथा शिष्याणां सूत्र्याचनानिष्पादका एतादृशा भवन्त्युपाध्यायाः । उक्तं च । " समस्तनाणदंसण, जुणां सुत्तथतदुभयविधिणा । आयरियणजुगो, सुत्त वाएइ उवज्जातो " अथ कस्मात्सूत्रमुपाध्यायो वाच्यते । उच्यते अनेकगुणसंज्ञयानेवाह ।

सुत्तथसु थिग्गं, ऋणमुक्खो आयती अपमिर्वथो ।

पाभिच्छे मोहजयो, तम्हा वाए उवज्जातो ॥

उपाध्यायः शिष्येभ्यः सूत्रवाचनां प्रयच्छन् स्वयमर्थमपि परिजययति । सूत्रार्थं च तस्य स्थिरत्वमुपजायते । तथाऽन्यस्य सूत्रवाचनाप्रदानेन सूत्रलक्षणस्य ऋणस्य मोक्षः कृतो जयति । तथा आयत्यामागामिनि कांश्च आचार्यपदाध्यासेऽप्रतिबन्धोऽन्यन्तान्यस्ततथा यथावस्थतया स्वरूपस्य सूत्रस्यानुयतनं जयति । तथा (पाभिच्छेति) येऽन्यतो गच्छन्तरादागत्य साधयस्सूत्रोपसंपदं गृह्णते ते प्रतीच्छका उच्यन्ते ते च सूत्रवाचनाप्रदानेनागृहीता जयन्तीति वाक्यशेषः । तथा मोहजयः कृतो जयति । सूत्रवाचनादानव्यग्रस्य मृतः प्रायश्चित्तविश्रुतसिकाया अजायात् अत एव गुणस्तस्मादुपाध्यायः सूत्रं वाच्येत । पाणान्तरं (तहा अ उण वाएत्ति) अत्रापि स एवार्थो नवरं गणी उपाध्यायः उक्तमुपाध्यायस्वरूपम् । व्य० १ उ० । प्रव० । स्था० " एवमेते णामउवणाइहि अणेगहा पञ्चविज्जति तहा सुसं-वुडासयदारे मणोवधकायजोगुत्तउवउत्ते विहिणा सरविजण-मता विट्टपयववरविसुद्धुवाहसणे सुयनाणसुयणज्जावमेणे परमण्णोयमोक्खोवार्थं भायतिस्ति उवज्जाए थिरपरिक्खि-यमणंतगमपञ्चवज्जेहि दुवाहसणं सुयनाणं चितंति अणुम-इति एणगमणसा भायतिस्ति वा उवज्जाए " महा० । (उपाध्यायस्य अतिशयादयः स्वस्थाने (नमस्कारार्हत्वं नमो उव-

ज्जायाणंती सूत्रार्थो ' नमुक्कार ' शब्दे) (उपाध्यायोद्देश ' उहे-स ' शब्दे उक्तः) (उपाध्यायस्थापना ' दिसा ' शब्दे)

उवज्जिय-उपाहूत-त्रि० आकारिते, व्य० १ उ० ।

उव (व्व) दृण-उद्वर्तन-न० उद्वर्त्यतेऽनेन उद्व-वृत्-लिख-कर-णे ल्युट् । शरीरनिर्मलीकरणव्यादौ, भावे-ल्युट् । अव्यभेदः स्नेहाद्यपहारार्थं व्यापारे, विलेपने, घर्षणे च । वाच० । पङ्काप-नयने, " गायस्सुवट्टणाणि य " दश० ३ अ० । सकृद्वर्तने, नि० चू० ३ उ० । प० ।

उव (व्व) दृणविहि-उद्वर्तनविधि-पुं० उद्वर्तनप्रकारे, " त-याणंतरं च तं उघट्टणविहिपरिमाणं करेइ णस्सुत्थ एगेणं सुग्भि-णा मंधरूपणं । अवसेसे उवट्टणविहि पञ्चक्खामि " उवा० १ अ० । त्रि० समीपस्थिते, वाच० ।

उवट्ट-उपस्थ-एकस्यां वसतौ सततमवस्थिते, व्य० ४ उ० ।

उवट्टंज-उपष्टु(स्)मज्ज-पुं० उप-स्तम्भ-घञ्। पतनप्रतिरोधने, अवलम्बने, आलम्बने, स्थितौ, सहकारे, वाच० । अनुकम्पायाम्, स्था० २ डा० । मोहनीयेन कर्मणाऽवस्थाने, भ० १ श० ४ उ० । उवट्टकाल-उपस्थकाल-पुं० अभ्यागममधलायाम्, व्य० ४ उ० ।

उवट्ट (डा) वाण-उपस्थापना-स्त्री० उपस्थापनमुपस्थापना ।

अनुकूलशक्यभावे, प्रति० । उपस्थाप्यन्ते व्रतान्यारोप्यन्ते यस्यां सा उपस्थापना । चारित्र्यविशेषे, ध्र० २ अधि० । वनेषु स्थापनायाम्, पं० चू० । ' वयट्टवणमुवट्टवणा ' पं० भा० । पंचा० । नवीनदीक्षितस्य साधोः श्रीनातपाददीक्षाभवनानन्तरं ' मच्चि-त्तरज्जओहडावणिअ ' कायोत्सर्गे विस्मृते पुनर्दीक्षां कृत्वाऽऽवश्यकादियोगानुष्ठानमुपस्थापना च शुद्ध्यति नेवेति ७४ प्रश्नः गच्छनायकदीक्षाभवनानन्तरं ' मच्चित्तरज्जओहडावणिअ ' का-योत्सर्गे विस्मृते पुनर्गच्छनायकदीक्षामन्तरंगावश्यकदियो-गानुष्ठानमुपस्थापना च न शुद्ध्यतीति ॥ शेन० २ उल्ला० ॥

उपस्थापनाविधिश्चैवम् ॥ " पटिआइ १ वास २ चिइ ३ वयति, अ-तिअवेलाअन्नम. समणरासत्तशदिसि वंधो दुविह तिहादनवउ वेसणमंडली सत्तइ ॥ पटिण प्रकहिअअहिगहिअ " इत्यादि गाथाद्वयं एवं " सुपरिक्खियगुणसंसा तिहिनक्खत्तमुहुत्तर-तियोगाइपमत्थदियसे विपासवणाइपहाणखित्ते गुरु वंदि-त्ता भणइ, इच्छुकारि भगवन् ! तुमे अन्नं पञ्चमहाव्रतग-त्रिभोजनविरमणं पट्ट आरोपावणिअं नेदिकरावणिअं वास-निकम्बवं करहत्ति । ताओअ देवे येयियवंदणं दाउं महव्वयाइं आरोवणत्थं सत्तावासुस्सासं काउस्सगं दोवि करेति । तओ सूरओ वदंति तुअएहिं पिट्ठावरिकुप्परसंठिपहिं करेहिं ग्यहरणं ठावित्ता मकरानामिआए मुहपुत्तिं लवंति धग्गि-सम्मं उवओगपरो सीमं अट्ठावणयकायं इक्किक्कयं नमुक्का-रपुव्वं तिणि वारे उव्वगवेइ । तन्थ पदमे भंते महव्वए पाणा इवायाओ वेरमणं सव्वं भंते पाणाइवायं पञ्चक्खामि से सुहुमं वा वायरं वा तसं वा थावर या नेव सयं पाणे अइवाइज्जा नेवओहिं पाणे अइवायाविज्जा पाणे अइवायंते वि अन्नं न समणुज्जाणामि जावज्जीवाणं निविहं निविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि न काग्गेमि करणं पि अन्नं न समणुजा-णामि तस्स भंते पडिक्कमामि निदामि गरिहामि अप्पाणं वो-सिगामि । पदमे भंते महव्वए उवट्टिओमि सव्वाओ पाणाइ-वायाओ विरमणं । अहावो दुक्खे भंते महव्वए म्मावायाओ वेरमणं इत्याद्यालापकषट्कं वाच्यम् । तओपत्ताए लग्गवेलाए " इच्छेइयाइ पंचमहव्वयाइं गर्दभोअणवेरमणत्तुइइ अत्तहियट्ट

याए उवसंपज्जित्ताणं विहरामि" एवं तिष्ठि वारे भग्नावेइ तत्रो
वेदिता सीसो भणइ इच्छुक्कारि भगवन् ! तुल्ले अहं पंचमहा-
वतरात्रिभोजनविग्रमणपट्टआरोवत्तो इत्यादिक्कमाभ्रमणानि
अवक्षिणाध प्राग्वत् । तत्रो सीसस्स आयरियउयज्जभायकूवो
दुविहो दिसाबंधो कीरइ । यथा कोटिको गणः वड्ढी शाखा
चान्दं कुलम् । अमुका गुरवः उपाध्यायाध साध्वी अमुकी
प्रवर्तिनी चेति तृतीयः आचार्यनिर्विकृतिकादितपः कार्यते ।
देशनायां च धधुचतुष्ककथावाच्या ॥

उवङ्गवाणां चैव मीमां, मंरुत्तीपवेसत्थं ।

सत्तआयंविज्ञाणि-कारे अक्षोतं जहा ॥

सुत्ते? अत्येज्जोअण, ३कालेअवस्मए अएमज्जाए६ ।

संथारपविद्धेअ तहा, सत्त आ मंरुत्ती हुंति ॥

सूत्रे सूत्रविषये १ एवम् अर्थे २ भोजने ३ कालग्रहे ४ आच-
र्यके प्रतिक्रमणे ५ स्वाध्याये तत्र च प्रस्थापने ६ संस्तारके
चैव ७ सतिता मण्डल्यो भवन्ति । एतासु चैकैकेनाचाम्लेन
प्रवेपुं कल्पते नाम्यथेति । तत्र च "मुहपोत्ति पेहिअ वंदणदुगं
दाउं सुत्तमंडलीं संदिमावउं खमाण सुत्तमंडलीवासिओ
खमा० इत्थं तस्स मिच्छामि दुक्कडं निविहेणं सेसासुत्ति"
इति प्रतिपादितः सप्रपञ्चमुपस्थापनाविधिः । ध० ३ अधि० ।

अप्यप्ते अकहिता, अणहिगयपरिच्छणये चउगुत्ता ।

दोहिं गुरु तव गुरुणा, कालगुरुं दोहि वि लहुगा ॥

सूत्रेऽस्मिन्ने उपस्थाप्यमाने उपस्थापयितुः प्रायश्चित्तं चत्वारो
गुरुकाः । कथम्नुता इत्याह । इज्ज्यां गुरवस्तद्यथा तपस्मापि-
गुरुकाः कावेनापि गुरुकाः । अथ सूत्रप्राप्तस्तथापि तस्यार्थम-
कथयित्वा यदि तमुपस्थापयति तदा तस्य चत्वारो लघुकाः ।
नवरं कावेनेकेन लघवः । अथ कथितोऽर्थः परं नाद्याप्यधिगतः
अथवा अधिगतः परमथापि न सम्यक् न श्रद्धाति तमर्थाधि-
गतार्थमश्रद्धाति वा उपस्थापयतश्चत्वारो लघुकाः । नवर-
मेकेन तपसा लघवः । अथाधिगतार्थमप्यपरीक्ष्योपस्थापय-
ति तदा चत्वारो लघुकास्तपसापि कावेनापि च लघवः न के-
वत्रं तपसाश्चित्तं किं त्वाज्ञादयश्च दोषाः तथा सर्वत्र पणां जी-
वनिकायानां यद्विधास्यति तत्सर्वमुपस्थापयन् प्राप्नोति तस्मा-
त् यत एव प्रायश्चित्तमाज्ञादयश्च दोषास्तस्मात्प्रापितं परुजी-
वनिकायसूत्रे नाप्यनधिगतेऽर्थे नापि तस्मिन्परीक्षितं उपस्थाप-
ना कर्त्तव्या ।

अथ कियन्तः परुजीवनिकायामर्थाधिकारास्तत आह ।

जीवाजीवाजिगमो, चरित्तधम्मो तद्देव जयणा य ।

उवण्णो धम्मफज्जं, लज्जजीवाणियाए अहिगाग ॥

परुजीवनिकायामिमे पञ्चाधिकारास्तद्यथा प्रथमो जीवाजीवा-
जिगमो द्वितीयो महावतमूत्रादारण्य चारित्रधर्मस्तृतीयो जयं चरे
जयं चिट्ठे' इत्यादिना यत्नादनन्तरमुपदेशस्ततो धर्मफज्जमेने च
विस्तरतो दशविकारविकटीकातः परिज्ञायनीया । तत्रास्मात्मुप-
स्थापना कथं स प्रवर्जयितव्य इति तदेवाच्यते । तत्र पट्टिधा इ-
व्यकल्पो वक्तव्य इति तमभिधित्सुराह ॥

पव्वावाणं मुंरुवाणं, सिक्खावणउवट्ठसंजुणण य संवसण ।

एसो उ दवियकप्पां, उव्विट्ठतो होति नायव्वां ॥

प्रव्रजना नाम यो धर्मे कथितेऽकथिते वा प्रव्रजामीत्यन्यु-
न्यतः प्रथमतः पृच्छयते कस्य कुतो वा समागतः किं निमित्तं
वा प्रव्रजिष्यामि । तत्र यदा पृच्छा परिशुको भवति तदा प्रव्रज-

यितुमन्युपगम्यते अन्युपगम्य च प्रशस्तेषु इत्यादिपञ्चाचार्यैः
स्वयमेवाष्टा (स्तोत्रकेश) ग्रहणं करोति एतावता प्रव्रजना-
चारम् । तदनन्तरं स्थिरहस्तेन ह्योचं कृते रजोहरणमपैविश्या
तस्य सामायिकम्बुलं दीयते । ततः सामायिकं मे दक्षमिच्छामो
नुशिष्टिमिति । सूर्यो भुवन्ते निरस्तारपारगो प्रव्र कमाभ्रमणगुण-
वर्कस्य एषा भुण्णपना (सिक्खावणासि) तदनन्तरं द्विविधा-
मपि शिक्षां ग्राह्यते तद्यथा ग्रहणाशिक्षामासेषनशिक्षां च । ग्रह-
णशिक्षा नाम पाठः । आसेषनशिक्षा सामाचार्यशिक्षणम् ।
यदा द्विविधमपि शिक्षां ग्राहितो जवति तदा स उपस्थाप्यते
प्रशस्तेषु इत्यनेनादिषु । इत्यतः शालिकरणे इच्छुकरणे च-
त्यवृत्ते वा । क्षेत्रतः पञ्चसरसि सानुनादे चैत्यगृहे वा
कालतश्चतुर्थेऽप्यादिबर्जितासु तिथिषु जावतोऽनुकृते नक्षत्रे
यदि तस्य जन्मनक्षत्रं जायते तदा आचार्यस्यानुकृतेनक्षत्रे
सुन्दरे मुहूर्ते यथाजातेन तिष्ठेन । तद्यथा रजोहरणं नि-
विद्याद्वयोपेतमुत्तपोसिकया चोत्तपट्टेन च वामपार्श्वे स्थाप-
यित्वा एकैकं महाप्रतं त्रीन् वागन् उच्चार्यते यावत् रात्रिभोज-
नम् । अथ ते द्वौ त्रयो बहवो वा भवेयुस्ततो यथावयवकृम
अथ ते कश्चिदा राजपुत्रास्तत्र यः स्वत एवासन्नतर आचार्यस्य
सरन्नाधिकः कियते इतरो लब्धे अथ द्वावप्युभयतः पार्श्वयोः स-
मौ व्ययस्थितौ तदा तौ द्वावपि समरत्नाधिकौ ब्रतेपुच्छारिनेषु
प्रदक्षिणां कारयित्वा पादयोः पान्थेने भयन्ते च महाप्रताजि
ममारेपितानि इच्छामोऽनुशिष्टि शेषाणामपि साधूनां निवेद-
यामि । गुरुर्जगति । निवेदय इदं च जगति निस्तारणपारगा
जव कमाभ्रमणानां च गुणवर्कस्य एवमुपस्थापिते द्विविधमग्रहः
साध्वर्थेया अहं तव आचार्योऽमुकस्ते उपाध्यायः । साध्व्याश्चि-
विधसंग्रहस्तत्र तृतीया अमुका ते प्रवर्तिनी एवमुपस्थाप्य के-
पां चिन्तयन् कल्याणकं केषां चिद्भक्तार्थं केषां चिद्वाचस्पतं केषां
चिन्निर्विकृतिकमपरेषां न किञ्चित् । किं बहुना यत् यस्य तपः
कर्म आवलिकागतं तस्य तद्वत्त्वा तेन सहैकत्र मण्डल्यां संचुङ्गे
सवसनं च करोति । शैककमध्ये परिपालना चैव यथायाधन्तां-
पस्थाप्यते तावन्न भिक्षां दिगमापयितव्यः । कथं पुनरुपस्थाप-
नीय इत्यत आह ॥

पटिण्य कट्ठिय अहिगय, परिहर उट्ठावणा यसो कप्पा ।

उकंतीहिं विसूद्धं, परिहरनवणेण जेणण ॥

सूत्रे प्रथमतः पाठयित्वा तदनन्तरमर्थं कथयित्वा ततोऽधिगतो-
ज्जेनार्यः सम्यक् भ्रक्षानयिष्यीकृतश्चेति परीक्ष्य यदा पट्ठं परु-
जीवनिकायान् चित्रिर्मनोवाक्यैर्विशुद्धं भावतो न परावृत्त्या
परिहरतीत्यत आह नवकभेदेन न पट्ठकं मनसा स्वयंपरिहरति
अन्यैः परिहारयति परिहरन्तमन्यं समनुजानाति । एवं वाचा
कायेन प्रत्येकं त्रयम्बयो जेहा इत्युच्यते । एव उपस्थापनायाः
कल्पः वृ० १ उ० ॥ नि० चू० ॥

उपस्थापनाविधिः ।

(सूत्रम्) आयरिय उवज्जाय ममिरमाणे परं चउराओ पंच-
राओ कप्पागं जिकवृणो उवट्ठावइ कप्पाइ अत्थिययाइं से केड
माणणिजे कप्पागे एत्थि याइं मे केड उए वा परिहारे वा
नत्थि याइं से केडमाणणिजे कप्पइ सेसंतरा उए वा
परिहारे वा ॥

आचार्य उपाध्यायो वा स्मरन् अयमुपस्थापनाहं इति ज्ञानः
परं चतुराश्रान् पञ्चराश्राद्या कल्पाकं सूत्रतोऽर्थतश्च
प्राप्तं भिक्षुनोपस्थापयति । तत्र यदि तस्मिन्कल्पके सत्यस्ति

(से) तस्य कल्पाकस्य कश्चिन् माननीयः पिता माता ज्ञा-
ता वा ज्येष्ठः स्वामी वा कल्पाको भार्वा पञ्चरात्रेण दशरात्रेण
पञ्चदशरात्रेण वा ततो नास्ति (से) तस्य कश्चिच्छेदः परि-
हारा वा अत्रादेशाद्यमेकं प्रादुर्भूतत्वात् परं यद्यन्यानि चत्वारि
दिनानि नोपस्थापयति तत आचार्यस्थोपाध्यायस्य च प्रत्ये-
कं प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकम् । अथ ततोऽप्यन्यानि चत्वारि
दिनानि लङ्घयति ततः परद्वयकम् । ततोऽप्यन्यानि चत्वारि दि-
नानि ततः परगुरुकम् । ततोऽप्यन्यानि यदि चत्वारि दिनानि
ततश्चतुर्गुरुकश्चेदः । ततः परमन्यानि चत्वारि दिनानि यदि त-
र्हि परद्वयकः परद्वयकश्चेदः । ततोऽपि चेदन्यादि चत्वारि ततः
परगुरुकः परगुरुकश्चेदः । ततः परमेककदिवसातिक्रमे मृदान-
वस्थाप्यपाराश्रितानि । द्वितीयादेशवादिनः प्राहुः । पञ्चरात्रात्परं
यदि नोपस्थापयति ततश्चतुर्गुरुकं प्रायश्चित्तं ततोऽपि परं यदि
पञ्च दिनानि लङ्घयति ततः परद्वयकं परद्वयकम् । ततः परमपि
पञ्चरात्रातिक्रमे परगुरुकं परगुरुकम् । ततोऽपि परं यदि पञ्च
दिनानि लङ्घयति ततश्चतुर्गुरुकश्चतुर्गुरुकश्चेदः । ततः परमन्या-
नि चत्वारि दिनानि पञ्च ततः परद्वयकः परद्वयकश्चेदः । ततोऽपि
पञ्चरात्रातिवादेन परगुरुकः परद्वयकश्चेदस्ततः परमेककदिवसा-
तिवादेन मृदानवस्थाप्यपाराश्रितानि ॥ एष ध्रुवसंज्ञार्थः ।

अनुना भाष्यनिर्युक्तिविस्तरः ।

संस्मरणउवटवण, निष्ठा उवणगा हवन्ति उक्तामा ।

माण्णिज्ज पितादी तु, ते समतीज्जपरिहारो ॥

संस्मरणमुपस्थापनादिपथे यथा एव उपस्थापयितव्यो वर्त्तनश्च-
ति तत्र माननीयः पितादी सति कल्पाकस्यातिपादने त्रयः पञ्च
वा भवन्त्युक्तवन्तः । किमुक्तं ज्ञातं । विधिकृते त्रिकौ कल्पाके
ज्ञाते सति यदि तस्य माननीयापराधिरुपस्थाप्योऽस्ति परमप्रा-
प्य कल्पाको नोपजायत तर्हि स जघन्यतः पञ्चरात्रं प्रतीक्षा-
प्यत मध्यमतो दशरात्रमुत्कर्षतः पञ्चदशरात्रं तथापि चेन्मान-
नीयः कल्पाको नोपजायत तर्हि स चाकल्पाको निगुरुपस्थाप-
नीयो नोचदुपस्थापयति तर्हि चेदः परिहारा वा प्रायश्चित्तम् ।
अथ तस्य माननीयाः पितादयो न सन्ति ततस्तथाप्यमात्रमात्रं
यदि तं चतुरात्रमध्यं वा नोपस्थापयति तथापि तस्य प्रायश्चित्तं
चेदः परिहारो वा चेदपरिहारग्रहणं सूत्रमात्रं तेनादेशाद्यन
प्राप्तुक्तः प्रायश्चित्तविधिर्दृश्यः ।

चिह्न उ ता उटवणा, पुर्वं पञ्चावणादि वत्तव्वा ।

अटवालपुच्छसंके, जन्नति दुक्खं खु सामं ॥

तिष्ठतु तावदुपस्थापना पूर्वं प्रजाजनादिवर्त्तकव्या । तत्र यथा
पञ्चकल्पं निशितं वाएचत्वारिंशत्पृच्छाशुद्धोऽभिहितस्तथा
अष्टचत्वारिंशत्पृच्छाशुद्धे कृते तत्संमुखमिदं भण्यते । “ दु-
क्खं खु श्रामणं परिपालयितुं ” तथाहि

गायर अचित्त-जायण सज्जायमएहाणुमिमेज्जाती ।

अञ्जुवगमि दिक्खा, दव्वादीसु पसत्येमु ॥

यावज्जीवं गोचरचर्याभित्तामटित्वा अचित्तस्यैषणादिशु-
द्धस्य भोजनं कर्त्तव्यं तदपि चालवृक्षशैलकादिसंघिभागेन
तथा चतुष्कालं स्वाध्यायो विधानव्यः । यावज्जीवं देशतः
सर्वतश्चास्नानं ऋतुवद्वे काले भूमौ शय्या आदिशब्दाह्वया-
रात्रेः फलकादिषु शयनं दिवसे न स्वसव्यं रात्रौ तृतीयं यामं
निद्रामोक्ष एवमुक्ते यद्यभ्युपगच्छति तत एतस्मिन्नाभ्युपगते
तस्य दीक्षा प्रशस्तेषु द्वयं शाल्यादिमन्त्रादी प्रशस्तेष्वेव गम्भी-
रसानुनादादी प्रशस्ते भवे प्रवर्द्धमानारिणामादी दातव्या ।

सम्पादि च तुरंतं, अनुकूले दिक्खिण्ण उ अह जायं ।

समयेव तु थिरहत्थो, गुरु जह्मणं तिसुद्धा ॥

इहोत्सर्गतो लोचं कृते यथा ज्ञाते च रजोहरणादिके सम-
र्थेन पञ्चाङ्गिः कृत्वः सामायिकमुच्चारयते इत्येष विधिः । यदि
पुनर्लङ्घनादिकं त्वरमाणं स्यात्ततोऽनुकूलं लग्नादायादिशब्दा-
न्मुहूर्त्तादिपरिग्रहस्त्वरमाणः शीघ्रं समापतति यथा ज्ञातं
मनिषयं रजोहरणमुखवस्त्रिकाप्रपूरकं दीयते । उक्तं च ।
“ अह जायं नाम सनिसज्जे रयहरणमुहपोसिया वालपज्जे य
इति ” ततो यदि गुरुः स्थिरहस्तो न कम्पते अष्टं गृह्णानस्य
हस्तः तर्हि स्वयमेव जघन्येन तिस्रोऽष्टं अव्यवच्छिन्वा
गृह्णाति । समर्थः सर्वं चालोचं करोति ॥

असो वा थिरहत्थो, सामाद्यतिगुणमट्टगहणं च ।

तिगुणं पादक्खिण्णं, नित्थारगगुग्गणविवही ॥

आचार्यस्य स्थिरहस्तत्वाभावे अन्यो वा स्थिरहस्तः प्रवा-
जयति समस्तं लोचं करोतीति भावः । तदनन्तरं गुरुः शोभने
लग्नादौ प्राप्तं त्रिगुणं त्रीन्वागन् सामायिकमुच्चारयति ॥ इय-
मत्र भावना । प्रथमतः । प्रवाजनीयमात्मनो वामपार्श्वे स्थाप-
यित्वा चेत्यानि तेन सह वन्दते ततः परिहितचोलेपट्टस्य
रजोहरणं मुखवस्त्रिकां च ददाति । तदनन्तरमर्थग्रहणं लोचं
वा कृत्वा सामायिकारोपणनिमित्तं कार्यात्सर्गं करोति । तत्र
चतुर्विंशतिस्तवं चिन्तयित्वा नमस्कारेण पारयित्वा चतुर्विं-
शतिस्तवमागृह्य त्रिकृत्यः सामायिकमुच्चारयति । तदनन्तर-
मर्थग्रहणं स कारयितव्यः । सामायिकार्थस्तस्य व्याख्यायते
इति भावः । ततः सूत्रतोऽर्थतश्च गृह्णते सामायिकमिति तद-
नुष्ठानमिति विधिना त्रिगुणं प्रादक्षिण्यं कारयते तत्र तृतीयस्यां
प्रदक्षिणायामनुष्ठा क्रियते यथा निस्तारको भव गुरुगुणविवृ-
जिर्भवतु वर्जस्वेत्यर्थः । एवं प्रवाजनायां कृतायां यत्क-
र्तव्यं तदाह ॥

फामुय आहारो मे, अण्हिंनो य गाहणं सिकखं ।

ताहे उ उवटवणा, उज्जीवाणं तु पत्तम्म ॥

प्रव्रज्याप्रदानानन्तरं (से) तस्य प्राप्नुक आहारो दीयते स
च भिक्षां न हिण्णाप्यते किं त्वहिगडमान एव भिक्षां ग्रहण-
भिक्षामासेवनाशिक्षां च ग्राह्यते ततः परजीवनिकां प्राप्तस्या-
धिगृह्णते पञ्चजनिकाध्ययनस्य उपस्थापना क्रियते ॥

चित्तप्रायश्चित्तविधिमाह ॥

अप्पत्ते अकंठत्ता, अण्हिगण(अ)परिच्छण(अ)निकम्म मे ।

एकैके चउगुत्ता, चोयगभुत्तं तु कारणियं ॥

अप्राप्ते परजीवनिकां पर्यायं वा जघन्यतः षण्मासानुत्कर्षतो
द्वादश संवत्सराणि तथा अकथयित्वा जावादीन् तथा अनधि-
गते जीवाजीवादी तथा अपरीक्षायां परीक्षाया अज्ञावे तथा
(से) तस्य उपस्थापयितोऽतिक्रम एककस्य घनस्य वारत्रय-
मनुष्ठाग्रे एतेषु सर्वेषु प्रत्येकमेककस्मिन्प्रायश्चित्तं चत्वारो ग-
रुकाः । अथ सूत्रं पर्यायादिकं नोपात्तमिति तत्कथने कथं तस्-
त्रविरोधस्तत्राह हेत्वाद्वाक ! सूत्रमिदं कारणिकं पुरुषविशेषपात्रा-
पेक्षमतः पर्यायानमिदमपि न दोषः । एतामेव गायं ज्ञा-
प्यद्विष्टुणाति ।

अप्पत्ते सुणं परि-यागमुवटवणे य चउगुत्ता ।

आणादिणो य दोसा, विराहणा उट्टकायाणं ॥

धुनेन परजीवनिकापयन्तेनाप्राप्ते पर्यायं वा जघन्यादिभेदजि-
घ्नमप्राप्ते उपस्थाप्यमाने उपस्थापयितुः प्रायश्चित्तं चत्वारो

गुरुकास्तपसा कायेन च गुरुः । न केवलमेतत् किं स्वाकादयो
ऽनवस्थामिथ्यात्वविराधनादोपास्तथा स उपस्थापितो निष्ठावौ
किञ्च कष्टिपक्षां जयति । ततस्तस्य भिक्षादिप्रेषणे षण्णां कायानां
विराधना अपरिहानात् । तथा ।

सुत्तत्यमकहृत्ता, जीवाजीवे य बंधमुक्त्वं च ।

उवट्टवण चउगुरु, विराहणा जा जणियपुव्वं ॥

सूत्रार्थं परूक्षायनिकापयन्तमकथयित्वा तथा जीवाजीवान् ब-
न्धमेकं चाकथयित्वा एवमेवोपस्थापने क्रियमाणे उपस्थापयि-
तुश्चन्वारो गुरुकास्तपोगुरुकं प्रायश्चित्तम् । तथा या विराधना
पूर्वमप्राप्तद्वारं षण्णां जीवनिर्कायानामुक्ता साऽपि द्रष्टव्या ।
ततस्तस्मिन्निगमे समितस्य प्रायश्चित्तमुपदोक्तं ।

अणह्मिगयपुमपावे, उवट्टवंतस्स चउगुरु होंति ।

आणादिणो य दोसा, मालाए होइ दिहंतो ॥

अनधिगतपुण्यपापं सूत्रार्थकथनेऽप्यविज्ञातपुण्यपापमुपस्थाप-
यतः प्रायश्चित्तं चन्वारो गुरुः । कास्तगुरुका मासा जयन्ति ।
आकादयश्चान्तराभिहितो दोषाः । अत्र मासया दृष्टान्तो यथा
स्याणो शूलापेक्षं पञ्चवर्णसुगन्धपुष्पमात्रमारोपयतो वदनी-
यतादयोदोषा एवमप्राप्यनधिगतपुण्यपापं व्रतान्वारोपयत आ-
कादय इति ।

उदउद्धादिपरिच्छा, अहिगयनाजण तो व वेदंतो ।

एकैकं तिवसुत्तो, जो न कुणइ तस्म चउगुरुगा ॥

गोचरादिगते न उदकाद्वादिना परीक्षा कर्त्तव्या नृपभेगे तत्परी-
क्षा निमित्तं तेन स गोचरगतं न उदकादेन हस्तेन मात्रकेण वा
भिक्षाग्राह्या तत्र यदि स वारयति निषिद्धमेतत्कथं यूयमेवं
निकामाजगृहीथ ततो ज्ञायते एष परिणतसुत्रार्थोऽधिगतपुण्य-
पापः । एवं जेपपरीक्षास्वपि भावनीयम् । तत उदकाद्वादिपरी-
क्षाभिरधिगतपुण्यपापं ज्ञात्वा ततोऽनन्तरं व्रतानि गुरुवो दत्ति ।
कथमित्याह । एकैकं व्रतं त्रिःकुत्तलीन् वारान् एवं यो न करोति
तस्य चन्वारो गुरुकाद्वाज्यां स्रग्वस्तपसा कायेन च प्रायश्चित्तम् ।

अथ परीक्षामेव धृत्येनाह-

उच्वारादि अर्थारुज, बोभिरउणाड वात्रि पुढवीण ।

नदिमादिदगसर्मावे, सार्गानिक्किवत्तनेउम्मि ॥

वियणजिधारणवाए, हरिए जह पुढवीण तसेमुं च ।

एमेव मायरगण, होइ परिच्छा उ काणहिं ॥

उच्चारदिशब्दादिप्रध्वनादिपरिग्रहः । अन्धगिज्ञे सच्चित्त-
पृथिवीकायात्मके व्युत्सर्जनम् । यदि वा स्थानादिस्थानमूर्ध-
स्थानमादिशब्दाभिधमादिपरिग्रहस्तत्पृथिव्यां पृथिवीकायस्या-
परि कुरुते । तथा कायविषये नद्याद्युदकसमीपेऽत्रादिशब्दास्तदा-
गादिपरिग्रहः । तथा तेजसि तेजस्कायाविषये स निक्षिप्ताग्नी प्र-
देशे गात्रायां तु निक्षिप्तशब्दस्यान्यथापाठः प्राकृतत्वात् उच्चार-
देज्युत्सर्जनमिति सर्वत्र संबध्यते । तथा यत्ने वातविषये व्यञ्जनस्य
ताम्रवृत्तस्याजधारणं वातोद्धारणायाजिमुख्येन धारणं करोति ।
हरिते यथा पृथिव्यां तथा वक्तव्यम् । हरितकायस्यापि स्थाना-
दि करोति । यद्विचारादिभ्युत्सर्जनमिति । त्रसंष्यपि च पृथि-
व्यामिव वक्तव्यं कीटिकानगराद्यनिप्रत्यासन्नमुच्चारदिस्थानादि
या करोतीति भावः । तत्र यदि वारयति तदा ज्ञायते सम्यक् परि-
णतोऽस्य धर्म इति योग्य उपस्थापनायाः । एवमेव गोचरगतेऽपि
नास्मन्कार्यैः पृथिव्यादिभिर्भवति परीक्षा कर्त्तव्या । तद्यथा सरज-
स्करोदकादण वा हस्तेन मात्रकेण वा भिक्षा ग्राह्यते इत्यादिय-
त्किंतस्य व्रतारोपणं कर्त्तव्यम् । तथा आह-

दव्वादिपसत्थवया, एकेकतिगंति उवरिमं हेट्टा ।

दुविट्टा तिविट्टा यदि सा, आयंथिलनिव्विगइगावो ॥

उच्चारद्वौ प्रशस्तं व्रतान्वारोपणीयानि एकैकं व्रतं त्रिकं त्रिःकु-
त्वा उच्चारयेत् कथमित्याह “उवग्मिं हेट्टा” अधस्तान्मूलादार-
ज्य यावदुपरितनं पर्यन्तवर्तिसुत्रम् इदमेकमुच्चारणमेवं त्रीन्वारो-
न् दिक् निबध्यते । द्विविधां वा त्रिविधां वा तत्र साधोर्द्विविधा स्त
द्यथा । आचार्यस्योपाध्यायस्य च प्रवृत्तिन्यायः । तथा उच्चापना-
नन्तरं तपः कार्यते । अनन्तार्थमाचार्यं निर्विकृतिकमित्यादि ।
उक्तं च । “अहिवसं उवट्टावितो तद्विक्सं किञ्चि अभितुष्टो जव-
इ । केसिं यि आयंथिले केसिं यि निव्विगइमित्यादि” ॥

संप्रति माननीयपत्रादिबधये विधिशेषमाह-

पियपुत्तखुट्ठेरे, खुट्ठगयेरेअ पावमाणम्मि ।

सिक्खावणपभवणा, दिहंतो दंडिमाईहिं ॥

द्वौ पितापुत्रौ प्रव्रजितौ (विट्टावपि) युगयत्प्राप्तौ तर्हि युग-
पट्टपस्थाप्येते अथ (खुट्ठसि) कुल्लकः पुत्रः सूत्रादिभिर्ग-
प्राप्तः (येरसि) स्थविरः सूत्रादिभिः प्राप्तस्तर्हि स्थविरस्या-
पस्थापना विधेया (खुट्ठसि) यदि पुनः कुल्लकः सूत्रादिभिः
प्राप्तः स्थविरो नाप्यपि प्राप्तो भवति तर्हि तस्मिन् स्थविरं
सूत्रादिकमप्राप्तवति यावदुपस्थानादिवसः शुरुः समागच्छ-
ति तावत्स्थविरस्य प्रयत्नेन शिक्षापना क्रियते । आदरेण शि-
ष्येन इत्यर्थः । तत्र यदि उपस्थापनादिवससमय एव प्राप्तो जव-
ति ततो ह्यपि युगपट्टपस्थाप्येते । अथादरेण शिक्षमाणोऽपि
न प्राप्तस्तदा स्थविरैरनुज्ञाते कुल्लक उपस्थाप्यते । अथ स्थ-
विरो न मन्यते तदा प्रज्ञापना कर्त्तव्या तस्यां च प्रज्ञापनायां
क्रियमाणार्थां दृष्टान्तो दरिद्रकायभिधातव्यः । दरिद्रको राजा
आदिशब्दादमात्यादिपरिग्रहः स चैवम् “ एसो एया रज्जपरिहो
स पुसो अन्नरायाणमो समउमाहसो । सो राया पुत्तस्स तुट्ठो-
तं स पुत्तं रज्जे उवउमिच्छइ । किं सो पिया नागुजाणइ एव
तव जइ पुत्रो महव्वयरज्जे पाविसि किं न मज्जसि ।

एतदेवसविशेषमाह-

थेगेण आणुसाए, उवट्टनिच्छे व ठंति पंचाहं ।

ति पण मणिच्छे उवरिं, वत्थुसहावेण जाहंयिं ॥

स्थविरैरनुज्ञाते उपस्थापना कुल्लकस्य कर्त्तव्या । अथ स
दरिद्रकादिभिर्दृष्टान्तैः प्रज्ञाप्यमानो नेच्छति तदा पञ्चाहं पञ्च-
दिवसान् यावत्सिष्ठति ततः पुनरपि प्रज्ञाप्यते तथाप्यनिच्छायां
पुनरपि पञ्चाहं सिष्ठति पुनः प्रज्ञाप्यते तथाप्यनिच्छा भूयः
पञ्चाहमवतिष्ठते । एवं यदि त्रिपञ्चाहकालेन स्थविरः प्राप्तो
भवति तदा युगपदुपस्थापनाऽनः परं स्थविरैऽनिरुज्यपि कुल्ल-
क उपस्थाप्यते (वत्थुसहावेण जाहंयमिति) वस्तुनः स्वजायां
वस्तुम्वजाय । अहंकारी सन् । अहं पुत्रस्यावमतरः करिष्ये
इमिति विचिन्त्य कदाचिन्निष्कामेतगुरोः कुल्लकस्य चापि प्रह्वं
गच्छेत् । एवं स्वरूपे यस्तुस्वभावो ज्ञाते त्रयाणां पञ्चाहानामुप-
पि स कुल्लकः प्रतीकाप्यते यावत्सेनाधीतमिति ॥

अथ द्वे पितापुत्रयुगले तदायं विधिः-

दो थेरे खुट्ठेरे, खुट्ठगवेत्थयमगणा होइ ।

रमो अमच्चमाई, मंजइमज्जे महादेवी ॥

द्वौ स्थविरौ सपुत्रौ समकं प्रव्रजितौ तत्र यदि द्वौ स्थ-
विरौ प्राप्तौ न क्षुल्लकौ ततः स्थविरावुपस्थाप्येते (खुट्ठसि)
अथ ह्यपि कुल्लको प्राप्तो न स्थविरौ तदा पूर्ववत् प्रज्ञापना-
पतः पञ्चदशदिवसान्यावत्कर्त्तव्या तथाप्यनिच्छायामुपेक्षा वस्तु-

स्वजावं ज्ञात्वा प्रतीक्षापणम् । (येरे खुडुत्ति) द्वौ स्थ-
विगवकश्च खुल्लकः सुत्रादिभिः प्राप्तोऽप्युपस्थापना (बोध-
स्थे इत्यादि) स्थविरस्यखुल्लकस्य च विपर्ययस्ततो ज्ञाने मा-
गंगा कर्तव्या सा चैवं द्वौ खुल्लकौ प्राप्तवेकश्च स्थविरः
प्राप्त एको न प्राप्तस्तत्र यो न प्राप्तः स आचार्येण वृ-
षभैर्वा प्रज्ञाप्यते प्रज्ञापितः सन् यद्यनुजानानि तदा तत्र
कुल्लक उपस्थाप्यते । तथाप्यनिच्छायां राजदृष्टान्तेन तथैव
प्रज्ञापना । अयं चात्र विशेषः । सोऽप्राप्तस्थविरा मण्यते ।
एष तत्र पुत्रः परममेधावी सूत्रादिभिः प्राप्त इत्युपस्थाप्य-
ताम् । यदि पुनस्त्वं न मुक्तश्चसि तदैतौ चावपि पि-
तापुत्रौ रत्नाधिकां न भविष्यतस्तस्माद्विस्मय एवमात्मीयं
पुत्रमेषोऽपि तावद्वदनु रत्नाधिक इति अतोऽपि परम-
निच्छायामुपेक्षा वस्तुस्वभावं वा ज्ञात्वा तत्खुल्लकस्य प्रती-
क्षापणमिति । (रक्षा य अमर्यादित्यादि) पञ्चाङ्गे राजा अ-
मान्यश्च समकं प्रवर्जितौ समकमेव सूत्रादिभिः प्राप्तौ ततो
युगपत्तौ द्वावप्युपस्थाप्येन । अथ राजा सूत्रादिभिः प्राप्तो ना-
मात्यस्ततो राज्ञ उपस्थापना । अथामात्यः सूत्रादिभिः प्राप्तो
न राजा ततो यावदुपस्थापनादिनमागच्छति तावदादरेण
राजा शिष्यते ततो यदि प्राप्तो भवति ततो युगपदुपस्था-
पना । अथ तत्रापि राजा न प्राप्तस्तदा तेनानुज्ञाने अ-
मात्य उपस्थाप्यते । अथ नेच्छति तदा पूर्ववद्विष्णुकदृष्टा-
न्तेन राज्ञः प्रज्ञापना । तथापि चेन्नेच्छति ततः पञ्चदिव-
सान्ध्यावदमात्यस्य प्रतीक्षापणं तथापि चेन्न प्राप्तो नृपः प्र-
ज्ञापना तत्राप्यनिच्छायां पुनः पञ्चदशाहमपि । तथाप्यनिच्छाया-
मुपेक्षा वस्तुजावं वा ज्ञात्वामात्यस्य प्रतीक्षापणम् । यदि वा
वक्ष्यमाणोऽत्र विशेषो यथा आमात्यस्य राज्ञ सहोक्तमेवमा-
दिप्रहणसूचितयोः धेष्टिमार्थवाहयोगपि वक्तव्यमिति । (सं-
जहमज्जे महादेवीति) द्वयोर्मतादुहित्राद्वयोर्मतादुहितृयु-
गत्तयोर्महादेव्यमात्योश्च सर्वमेव निरवशेषं वक्तव्यम् ।

संप्रति यदुक्तं बोधस्थमगणा होशति तद्व्याख्यानार्थमाह ।

दो पत्तापियपुत्ता, एगस्स पुत्तं न उ थेरा ।

गहितोवसयं वियरइ, राइणितो होउ एम वि य ॥

द्वौ पितापुत्रौ प्राप्तावेकस्य तु पिता प्राप्तो न पुत्रः युगलस्य पुत्रः
प्राप्तो न स्थविरः स आचार्येण वृषभेण वा प्रज्ञापनां प्राहितः स्वयं
वितरत्यनुजानाति तदा स खुल्लक उपस्थाप्यते । अथ नेच्छति
तदा पूर्ववद्राजदृष्टान्तेन प्रज्ञापना अन्यच्च तौ पितापुत्रौ रत्ना-
धिकौ भविष्यत एवोऽपि च तत्र पुत्रौ यदि रत्निकौ रत्ना-
धिकां भवति । भवतु नाम तत्र माम इति तथाप्यनि-
च्छायां पूर्ववदुपेक्षादि ।

राया रायाणो वा. दोषि वि समपत्त दोमु पासेसु ।

ईसरमडिअमवे, नियमघराकुलहुए खुडे ॥

एको राजा द्वितीयराजस्तौ समकं प्रवर्जितौ अत्रापि यथा
पितापुत्रयो राजामात्ययोर्वा प्रागुक्तं तथा निरवशेषं वक्तव्यं
केवलममात्यादिके सूत्रादिभिः प्राप्त उपस्थाप्यमाने यदि रा-
जादिरप्रीतिं करोति दारुणस्वभावतया धूने वा किमपि पुरु-
षं तदा सोऽप्राप्तोऽपि तत्रैवमात्यादिभिः सममुपस्थाप्यते । अथ-
वा (रायात्ति) यत्र एको राजा तत्र सोऽमात्यादीनां सर्वेषां
रत्नाधिकः कर्तव्यः (रायाणोत्ति) यत्र पुनर्द्विप्रभृतयो रा-
जानः समकं प्रवर्जिताः समकं च सूत्रादिभिः प्राप्तस्ते स-
मरत्नाधिकाः कर्तव्या इत्युपस्थाप्यमाना द्वयोः पार्श्वयोः
स्थाप्यन्ते अत्रैवार्थे विशेषमाह ।

समगं तु अण्णेगेसुं, पत्तेसुं अण्णजिजोगमावदिया ।

एगतो दुहतो उविया, समएयाणया जहामच्च ॥

पूर्वं पितापुत्रादिसंबन्धेनासंबन्धेष्वनेकेषु राजसु समकं सु-
त्रादिभिः प्राप्तश्चत एवैककालमुपस्थाप्यमानेषु (अण्णजिजो-
गत्ति) गुरुणा अन्येन वाभियोगो न कर्तव्यो यथा इतस्मि-
ष्ठथ इतस्मिष्ठथेति कित्वेकतः पार्श्वे द्विधा वा द्वयोः पार्श्वयो-
र्यथैव स्थिताः स्वस्वभावेन तेषामावलिता तथैव तिष्ठति
तत्र यो यथा गुरोः प्रत्यासन्नः स तथा ज्येष्ठो ये तूभयोः स-
मग्रेण्य स्थितास्ते समरत्नाधिकाः । इदानीं पूर्वगाथापञ्चा-
ङ्गेव्याख्या (ईसरेत्यादि) यथा द्विप्रभृतयो राजान उक्ता
एवं द्विप्रभृतयः अष्टिनो द्विप्रभृतयोऽमात्या द्विप्रभृतयो नि-
गमावणिजः (घडात्) गोष्ठी द्विप्रभृतयो गोष्ठयो यदि वा
द्विप्रभृतयो गोष्ठिका यदि वा द्विप्रभृतयो महाकुला द्विकप्र-
हणमुपलक्षणं तेन द्विप्रभृतय इति द्रष्टव्यम् । तथैव च व्या-
ख्यातं च (खुडुत्ति) खुल्लकाः समकं प्रवर्जिता इत्यर्थः । सू-
त्रादिभिः प्राप्ताः समकं रत्नाधिकाः कर्तव्याः । एतेषामेव
मध्ये यः पूर्वं प्राप्तः सपूर्वमुपस्थाप्यते इति वृद्धसंप्रदायः ।

ईसिं अण्णो पत्ता, वामपासमिं होइ आवदिया ।

अजिसरणम्मि य वहुं, ओसरणे सो व अण्णो वा ॥

तेषामुपस्थाप्यमानानामावलिता गुरुवामपार्श्वे जगदन्तवत्
ईषद्वनतस्य अवनतीभूय स्थिता तत्र यदि ते गुरुसमीपम-
प्रतोऽभिसरन्ति तदागच्छस्य वृद्धिर्ज्ञातव्या यथाऽन्येऽपि बहवः
प्रवर्जित्यन्तीति अथ पञ्चाङ्गहिरपसरन्ति तदास उपस्थाप्य-
मानोऽन्यो वा उन्निष्कमिष्यति अपद्रविष्यति वेति ज्ञातव्य-
मेव निमित्तकथनम् । व्य० द्वि० ४ उ० ॥

(सूत्रम्) जे जिकवू एणगं वा, अण्णगं वा सगं वा जे ।

अण्णालं उट्ठावइ, उट्ठावंते वा माइज्जइ ॥ १८५ ॥

सूत्रार्थः पूर्ववत् अण्णालं उवट्ठावन्तस्स आणादी दोसा चउ-
गुरुं च चिउ ताव उवट्ठावणाविहि पव्वावणाविहि ताव-
णानुमिच्छामि ॥

नायगमनायगं वा, मावगमसावगं तु जे जिकवू ।

अण्णमुवट्ठावेई, सो पावति अण्णमादीणि ॥ १८६ ॥

पञ्चा सुद्धं अट्ठा, वापेमाइयं च तिकवुत्तां ।

सयमेव उ कायव्वं, मिकवा य तहिं पयातेणं ॥ १८७ ॥

जां च उवट्ठाति पव्वज्जा एसो पुच्छिज्जति कोसि तुमं किं
पव्वयमि किं च ते थेरमं एवं पुच्छितो जति अण्णलो ण
भवति ता सुद्धं पव्वज्जाए कण्णज्जो ताहं से इमा साहुं
चरिया कहिज्जति ॥

गोपरमचित्तजोयण, सज्जायमाहाणज्जिमिज्जादी ।

अण्णवगयथिरहोत्था, गुरुजहमेण निमिद्धा ॥ १८८ ॥

गोयरेति दिणे देणे भिक्खं हिडियव्वं जत्थ जं लभइ तं
अश्वित्तं घेत्तव्वं जं पि पसरणादि सुद्धं आणियं पि ताव वुट्ठसे-
हादिणहिं सह संविभागेण भोत्तव्वं निच्चं सज्जायज्जाणपुरेण
होयव्वं सदा अण्णहाणं तु उट्ठवद्धे सया भूमिसयण वासासु
फलगादिणसु सोत्तव्वं अट्ठारससीलंगसहस्सा धारेयव्वा
लोयादिया य किलेसा अण्णे कायव्वा एवं सव्वं जति अस-
वगच्छति तो पव्वावेयव्वा एसा पव्वावणिज्जपरिकव्वं
व्वावणा भवति ॥ नि०चू० ११ उ० ॥

(सूत्रम्) आयरियउवज्जायअसमरमाणे

पंचरात्रतो कप्पागं भिक्षुं णो उपवृत्तावेति कप्पाए अत्थि-
याइं से केइ माणणिज्जे कप्पागे नत्थि याइं मे केइ छेदे वा
परिहारे वा नत्थि याइं से के माणणिज्जे कप्पइ से संतराज्जे
वा परिहारे वा ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् नवरं तं चैव भाणियच्च मिति वचना-
देवं परिपूर्णः पात्रो द्रष्टव्यः । “ कप्पाए अत्थि याइं से केइ
माणणिज्जे कप्पागे नत्थि याइं से केइ छेदे वा परिहारे वा नत्थि
याइं से केइ माणणिज्जे कप्पागे से संतरा छेदे वा परिहारे वा ”
अस्यापि व्याख्या प्राग्वत् तत्र यैः कारणैर्न स्मरति तान्यु-
पदर्शयन्माह-

दप्पेण पमाएण व, वक्खेवणगिज्ञाणतो वावि ।

एएहिं असममाणे, चउज्ज्वहं होइ पच्छित्तं ॥

दप्पो निष्कारणोऽनादरस्तेन प्रथममादौ विकथादीनां प-
ञ्चानां प्रथमादीनामन्यस्तेन व्याक्षेपणसीधनादिना ग्लान्यने-
पत्तैः कारणैरस्मरति प्रायश्चित्तस्मरणनिमित्तं चतुर्विधमस्म-
रणकारणस्य दर्पणैश्चतुष्प्रकारत्वात् । तदेवाभिधित्तुःप्रथ-
मतो दर्पणः प्रमादेन चाह ॥

वायामगिज्ञाणादिमु, दप्पेण आणुद्वेति चउगुरुगा ।

विकहादिपमाएण व, चउज्ज्वहगा होति बोधव्वा ॥

व्यायामग्लानादिषु व्यापृततया निष्कारणोऽनादर उपस्था-
पनायाः स दर्प उच्यते तेन दर्पेणानुष्ठापयति प्रायश्चित्तं
चत्वारो गुरुकाः विकथादिना अन्यतमेन प्रमादेनानुपस्थाप-
यति चत्वारो लघुका भवन्ति बोधव्याः ॥

मिन्वणतुण्णमज्जाय, जाणलेवादिदाणकउजेमु ।

विकखेवे होइ गुरुगो, गेत्तापेण तु मामल्लहू ॥

सीधनतूर्णनास्वाध्यायध्यानपात्रंलपादिदानकार्यगोपायां सप्र-
मा तृतीयार्थे । या व्याक्षेपेणाऽनुपस्थापयति प्रायश्चित्तं जवति
गुरुका मासो ग्लान्येन त्वनुपस्थापयति मासलघु । संप्रति यैः
कारणैः स्मरतोऽस्मरतश्चानुपस्थापयतः प्रायश्चित्तं न भवति ।
तान्यभिधित्तुगह-

धम्मकहाइहमत्तो, वादो अचुक्कमे व गेल्लएणे ।

विइयं चरमपपमुं, दोसु पुग्गिमुं ते नत्थि ।

ऋक्षितो राज्ञो युवराजस्यामात्यादेर्या प्रतिदिवसमागच्छतो
धर्मकथा कथयत परप्रवादी वा कश्चनाप्युपस्थितः स वादन
गृहीतव्यः । इति तान्निप्रहणाय शिक्षणतः शास्त्राज्यामे तेन स-
ह वादे वा दीयमाने यदि वा आचार्यस्यान्यस्य या साधोयो
या उपस्थाप्यस्तस्य या अन्युक्ते ग्लान्ये जाते व्याकुलीजननतः
स्मरणस्मरन्वा यद्यापि नोपस्थापयति तथापि न तस्य प्रायश्चित्त-
कारणतो व्याकुलीजननात् । एतच्च प्रायश्चित्तानावश्यकं
द्वितीयपदमपवादपदं चरमपदयोर्द्वयोर्व्याक्षेपग्लानत्ववृत्तयो-
न्वगन्तव्यम् । तथा हि धर्मकथावादाज्यां व्याक्षेप उक्तो
ग्लानत्वपदेन च ग्लानत्वमिति पूर्वयोस्तु द्वयोः पदयोस्तत् अप-
वादपदं नास्ति । एतच्च चतुर्विधं प्रायश्चित्तमस्मरणनिमित्त-
मुक्तं स्मरणस्तु चतुर्गुणपञ्चगुणानि क्रमे यत्प्रायश्चित्तं तत्पू-
र्वमुत्र ह्वात्रापि निरवशेषं दृष्टव्यम् ।

आयारियउवज्जाओ य सममाणे वा असममाणे वा परं
दमराय कप्पातो कप्पागजिक्कवु णो उपवृत्तावेति कप्पाए अ-
त्थि आइं से केइ माणणिज्जे कप्पागे नत्थि याइं से केइ

छेदे वा परिहारे वा जात्र कप्पाए संवच्छतरं तस्स तप्पतिंयं
णो कप्पइ आयारियत्तं वा जात्र गणावच्छेइयं वा उदिसिभए वा
आचार्य उपाध्यायो वा स्मरन् अस्मरन्वा यदा स्मरति तदा
न साधकं नक्कवादिकं यदा तु साधकं नक्कवादिकं तदा बहुव्या-
क्षेपतो न स्मरन्वापरं दशरात्रकल्पात् दशरात्रकल्पाक भिक्षुं
नोपस्थापयति तत्र यदि तस्मिन्कल्पाके अस्ति (से) तस्य
कल्पाकस्य कश्चिन्माननीयः पित्रादिजिर्जावी कल्पाकस्ततो नो
पस्थापयति । तर्हि नास्ति (से) तस्यानुपस्थापयति कश्चिच्छेदः
परिहारो वा । अथ नास्ति (से) तस्य कल्पाकस्य कश्चिन्माननीयः
पित्रादिजिर्जावी कल्पाकस्तर्हि तस्यानुपस्थापयतश्चेदः परिहारो वा
प्रथमादेश इति वाक्यशेषो द्वितीयादेशेन पुनश्छेदेन परिहारतप-
सा वा दम्यमानस्य तत्प्रथममनुपस्थापनाप्रयत्नस्य संवत्सरं
यावन्न कल्पत आचार्यत्वमुपदेष्टुमनुष्ठानं संवत्सरं यावन्नो-
च्यते इति भावः । एष सूत्रसंक्षेपार्थः । व्यासार्थन्तु ज्ञाप्यकृदिति
धिसुः प्रथमतो दशरात्रनिबन्धनमाह-

सममाणेवि पंचदिय, सममाणे वि तेत्तिया चैव ।

कात्तोत्ति व समओत्ति व, अष्टाकप्पओत्ति व एणठं ॥

स्मरन्वापि चतुरायपंचरायानो इत्यनेन पञ्चादिनायुक्ता-
नि अस्मरत्यपि तावन्ति चैव पञ्च दिनानि चैवाकानि इदं च
स्मरणास्मरणमिश्रकसूत्रतो दशरात्रकल्पादित्युक्तमत्र क-
लशब्दस्तद्व्याख्यानमाह । “ कात्त इति वा समय इति वा
अष्टा इति वा कल्प इति ” एकार्थे ततो दशरात्रक-
ल्पादिति दशरात्रकावादिति दृष्टव्यम् ।

संप्रति स्मरणास्मरणं भावयति ॥

जाहं मुमरइ ताहे, अमाहगं रिक्खत्तगादिणमादी ।

बहुविकखेवस्मि य गणे, सरियं पि पुणे वि विस्सरति ॥

यदा स्मरति तदा असाधकप्रयोजकसूत्रग्लानादि आदिशब्दात्
महर्षादिपरिग्रहः । बहुव्याक्षेपे च गणे गच्छे स्मृतमपि पुनरपि
विस्मरति तत एव स्मरणास्मरणसंज्ञवः । अत्रैव प्रायश्चित्त-
विधिं सनिशेषमाह ।

दसदियसे चउगुरुगा, दसेव उज्ज्वहग उगुरु चैव ।

तत्तो जेदो मूलं, णावट्ठणो य पारंजी ॥

तस्मिन्निधित्वे कल्पाके जाते सति यदि स्मरणास्मरणतो
दसदिवसानांक्रमति ततस्तस्यानुपस्थापयतः प्रायश्चित्तं च-
त्वारो गुरुकाः ततः परमप्यन्यानि दशैव चैव दिनाभ्यतिद्या
हयति ततः परलघुकम् । ततः परतोऽपि दिनदशकानि-
क्रमे परगुरुकं (ततोऽदोत्ति) ततः परमेवं जेदस्मिन्ना वक्त-
व्यः । सचैव ततोऽपि परतो यद्यन्यानि दशदिनानि लक्षयति
तर्हि चतुर्गुरुकश्चेदस्ततोऽपि परतो दिनदशकानिक्रमे परलघु-
कश्चेदः ततोऽन्यदशदिवसस्यातिवाहने पाराश्रिको जायते ॥

एमो देमो पढमो, वितिण तवसा अदम्ममाणम्मि ।

उत्तयवत्तुव्वले वा, संवच्छरमोदिसाहरणं ॥

एषांजन्तरोदित आदेशः प्रथमो द्वितीये आदेशे पुनस्त-
पसा उपवृत्तणमेतच्छेदेन वा अदम्यमाने यदिवा उत्तयवत्तेन
कायवत्तेन च उपवृत्तणमेतदप्यनरकवत्तेन वा तपसश्चेदप्य वा
दातुमशक्यतया संवत्सरं यावत् दिश आचार्यत्वस्य हरणम् ॥

एते दो आदेसा, मीसगमुत्ते हवंति नायव्वा ।

पढमविइएमुं पुण, सुत्तेसु इमं तु नाणत्तं ॥

एतावनन्तरोदितौ व्याख्यादेशौ मिश्रकसूत्रे जवतो ज्ञातव्यौ

प्रथमद्वितीययोः पुनः सूत्रयोरिदमादेशाविषयं प्रत्येकं नामात्वं तदेवाह ॥

चतुरो य पंचदिवसा, चतुर्गुरु एव ह्येति वेदो वि ।

तत्तो मृगं नवमं, चरमं पि य एगमरमं तु ॥

प्रथमे द्वितीये च सूत्रे प्रत्येकमिमावादेशौ प्रथम आदेशस्तस्मिन् विवक्षिते कल्पके जाते सति यदि चतुरो दिवसानिवाहयति तदा चतुर्गुरु एवं पञ्चपञ्चातिक्रमे षष्ठ्युषु षष्ठ्युषुके । एवं वेदोऽपि विधा वक्तव्यः तदनन्तरं मूलं नवममनवस्यायं चरमं पाराजितनमेकसरकमेकैकदिनातिक्रमे वक्तव्यम् । द्वितीय आदेशः पञ्चदिवसातिक्रमे चतुर्गुरु एवं पञ्चपञ्चातिक्रमे षष्ठ्युषुषष्ठ्युषुके एवं वेदोऽपि पञ्चपञ्चदिवसातिक्रमेण विधा वक्तव्यस्ततो मृगं नवमं चरमं च एकसरकमेकैकदिनातिक्रमेणेति भावार्थः । ३०० ४ ३० । इशा० ॥

कामुय आहारो से, अणहिरुणं च गाहणं सिकखं ।

ताहं उ उवट्टवणं, कुज्जाविणियं तु पत्तस्म ॥

अप्पत्ते अकट्ठिता, अणजिगतपरिच्छिन्नतिक्रमे पासे ।

एकेकं चतुर्गुणा, विसेमिया आदिमा चतुरो ॥

अप्पत्तं मुत्तेणं, परियाग उवट्टवैत चतुर्गुणा ।

आणादिया य दोसा, विराहणा कुह कायाणं ॥

मुत्तत्थं कट्ठिता, जीवार्जावि य बंधमोक्खं च ।

उवट्टवण चतुर्गुणा, विराहणा जा नणिपुत्तिव ॥

अणभिगतपुष्पावं, उवट्टवैतस्म चतुर्गुरु ह्येति ।

आणादिणो य दोसा, मालाए ह्येति दिट्ठे ॥

समरक्खदुद्धगणां, पतिट्ठितं हरितवीजमादीमु ।

ह्येति परिक्रवागोयरे, किं परिहरतीण वा वि नि ॥

उक्कारादि अर्थमिदं, वासिरठाणादि वावि पुट्ठीण ।

णदि मादिदगसर्मावि, स्वादिदाह अर्गाणम्मि वि ॥

जण अहिधारण वांत, हरिण अहव पुट्ठितं तमेसुं च ।

एमादि परिक्रिक्खत्ता, वनदाणमिमेण विट्ठिता सो ॥

दब्बादिपत्तत्थे वा, एकेकं निगुणणांविरे हट्ठा ।

बुविट्ठा तिबिट्ठा य दिमा, अंविन्ननिच्चिगतिओ वा ।

पियपुत्ताणं जुयट्ठा, दोएह तु निक्खंतं तत्थ एगस्म ।

यत्तो यदि ताण पुत्तो, एगस्म पुत्तो ण तु थेरो ॥

ताहे तु पत्ताविज्जति, दंडियणांयं तु का तु जज्जइ तु मा ।

गेएहं अस्सगहीए, तिष्ठि उ ह्येति एमविता ॥

एवं सो पएहवितो, जदि इच्छे तो उ उट्टवैति तु ॥

नेच्छते यं चाह-वेति दो तिष्ठि वायणगा ।

वच्छसत्तावामज्ज व, जा धीतं ताव तं परिच्छंति ।

एवं रायअगव्वसु-जति मज्जे मदादेवी ॥

राया रायाणां वा, गोतिट्ठ नि मज्जेमसं ॥

इमरसंदिअमसं, गियमयकाकुल्लुषे खुट्ठे ॥

समपत्तअण्णेसुं, पत्तेसुं अणजिओगमावतिया ।

एगतो दुट्ठतो उविता, समराइणिया जहा सभं ॥

ईमिं अणो पत्ता, वामं पासम्मि ह्येति आवलिया ।

आसरणम्मि य वट्ठी, सरणे सो व अस्सो वा ॥

उवट्टवियस्म एवं, संजुंजणता तदेव संवासो ।

वितियपदे संबंधी, ओमादीसु माहु पट्टिजावं ॥

जुंजीसु मए मट्ठि, इयाणि नेच्छति जोसु पट्टिजावं ।

आदिखार्यति व जजे, पच्छमे जे ए जुंजंति ।

एमादिणा तु जावं, तादे अप्पत्तअहवपत्तं वा ॥

उवट्टवैति जुंजंति, अपरिणते चित्तरक्खट्ठा ॥ पं० जा० ॥

उवट्टवणा कण्यो अप्पत्ते अकवेत्ता । गाहा जइ आवास्सगमाह जाव उज्जाविणियातो सुत्ते अपरिण उवट्टावेह चतुर्गुरु दोहि वि गुरु तवेण कालेण तवगुरु भंनो भट्टमदस्मदुयालस्मकासगुरु गिण्ठकात्ते अहासुत्ते पट्टि अट्टे अकट्टिण उवट्टावेह चतुर्गुरु तवगुरु कासलहुं कासलहुं सीतकात्ते वासासु वा अह पट्टि सुत्ते य अपरिच्छिन्नो ता मनसहइह पुट्टविमार्इणि चतुर्गुरु तव-लहुं तवचतुर्गुरु तवचतुर्गुरुं च जज्जइ अण्णुग्वाइयं पकुच्च गुरुयं अण्णुग्वाइयं नाम उट्टे चउत्थे आर्यवित्ते च कए पारणए पुरिमहुनिच्छिन्नपणासणाह करेह तेण गुरुयं जवइ अह पट्टियसु-यअजिगयं अपरिच्छिन्न उवट्टावेह किं परिहरइह उवट्टोत्तादि चउगुरु दोहि वि अहुतवसा कालेण अण्णुग्वाइयं पुण एवं चारस्-विहं वि कण्णिण । पं० ३०० । "उवग्गस्स वा उवट्टवेज्ज वा सुत्तं वा अत्थं वा उजयं वा पक्खेज्जा एतेसु कुलगणसंघवज्जे" महा० ७ अ० । एतदेव भाष्यमाह-

णो उट्टवणए च्चिअ, निअमा चरणंति दव्वओ जेण ।

मा जव्वाण विजणिआ, उउमत्थगुरूण सफट्ठा य ॥

नोपस्थापनायामेव कृतायां सत्यां नियमाश्चरणमिति कुत इत्याह । इत्येतां येन प्रकारेण सा अभव्यानामपि भणितोपस्थापना यद्भारमर्दकादीनां उवट्टवगुरूणां विधिकारकाणां सफट्ठा चाज्ञाराधनादिति गाथार्थः । उपस्थापना विधिफलवत्तामाह ।

पायं च तेण विट्ठिता, होइ इमंति निअमो कओ सुत्तो ।

इयरा सामाह अस्मि-त्तओ वि भिक्खि गयाणं ता ॥ १०॥

प्रायश्चित्तेन विधिना उपस्थापनागतेन जवत्थं तच्छेदोपस्थाप्यं चारित्रमिति नियमः कृतः सूत्रदशवैकालिकादिपाठाद्यनन्तरमुपस्थापनायाः इतरथान्यथा सामायिकमात्रतोऽप्यवधिः प्राप्या सिक्किं गताः अनन्ता प्राणिन इति गाथार्थः ।

अनियममेव दर्शयति ॥

पुत्तिव असंगतं पि अ, विट्ठिता गुरुगच्छमेवाण ।

जावमणेमेसि इमं, पच्छा गोविंदमाइणं ॥ ११॥

पूर्वमुपस्थापना कात्ते असदपि त्रैतश्चरणं विधिना गुरुगच्छादिमेवया हेतुचतया जातमजिज्यकमनेकपासिदं पञ्चाङ्गोप-क्कादीनां गोपेन्द्रवाचककरोटकगणिप्रभृतीनामिति गाथार्थः ॥

प्रक्रान्तस्मर्थेनार्थेवाह ॥

एअं च उत्तमं खलु, निव्वाणपसाहणां जिणा विति ।

एतच्छेवोत्तमं उत्तमं अस्ति समर्थं । तदर्थोपपत्तीनां नावापत्तयः जिना भवते । अत एतदुपाये यत्नः कार्य इत्येवं पर्यमुत्तमत्वे यु-क्तिमाह । यद्यस्माज्ज्ञानदर्शनयोःपि तत्त्वदृष्ट्या फलमेतदेव चारित्रं निर्दिष्टं तस्याधकत्वादिति गाथार्थः । पं० ३०० । बाह्यस्यापस्थापना न कल्पते ॥

(सूत्रम्) णो कप्पत्ति णिग्गंथाण वा णिग्गंथीण वा खुड्डयं वा खुड्डियं वा ऊणट्टवासजायं उवट्टावित्तणं संजुज्जित्तणं वा कप्पत्ति णिग्गंथाण वा णिग्गंथीण वा खुड्डयं वा ३ मातिरेगट्टवासजायाइ उवट्टावित्तणं वा संजुज्जित्तणं वा ।
मृगस्याक्षरगमनिका न कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा कृष्णकं वा कुल्लिकां वा ऊनाएवर्षजातानामुपस्थापयितुं वा संजोक्तुं वा मण्डल्यां तथा कल्पते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा कृष्णकं वा मातिरेकाएवर्षजातानामुपस्थापयितुं वा उपस्थाप्य मण्डल्यां संजोक्तुं वा । अथ कस्मादनाएवर्षजातस्यापस्थापनादि न कल्पते तत आह ॥

ऊणट्टए चरित्तं, न चिट्ठए चात्तणी य उदगं वा ।

वात्तस्स य जे दोसा, जणिया आरोवणा दोसा ॥

ऊनाएक ऊनाएवर्षजाते वात्रे चात्तिन्यामुदकमिव चारित्रं न तिष्ठति । तथा ये वात्तस्य दोषा भणिता स्ते च वात्तस्यापस्थापने आरापणायामप्रसजति । वात्तस्य दोषानाह ॥

कायवयमाणोजोगा, दवंति तम्हा गवट्टिया जम्हा ।

संबंधिमणाजोगे, ओमे सहसाववांटे य ॥

तस्य वात्तस्य कायवाङ्मनोयोगा यस्मादनवस्थिता भवन्ति । तस्मान्नोपस्थापयेत् । तत्रैवापवादमाह । संबन्धिनमनाभोगे अथमे दुर्भिक्षे सहसाकारेण या संभोजनं अपवादे नोपस्थापयेदनाएवर्षजातमपि । तत्र संबन्धिव्याख्यानार्थमाह ॥

जुजिस्सं म मए चवं, विनिया निच्छइ मण्ड ।

सा आनाहणसंबंधो, कह चिंहेज्ज तं विणा ॥

एष वात्तको मया सह भोक्त्यते इत्येवं भणित्वा नातो मण्डल्यां भोक्त्यं स च सप्रति तमाचार्यं विना भोक्तुं नेच्छति स आचार्यस्य स्नेहेन संबन्धस्ततः कथं प्रव्रज्यायां गृहीतायां सह भोजनं विना तिष्ठेत् । नैव तिष्ठेदिति भावः ॥

आणुवट्टविओ एसो, जइया देवेज्ज अपरिणया ।

तो होउ व वारिज्जइ, तो णं संजुज्जण ताहो ॥

तत्र ह निश्चितमपरिणता आचम्येवं यद्येपोऽनुपस्थापितो मण्डल्यां संभुङ्क्त ततः स तदा उपस्थाप्यते तदनन्तरं संभोजनं मण्डल्यामिति ॥

अहव आणाजोगेणं, सहसाकारेण वा वि होज्ज संजुत्ता ।

ओमस्मि थिमहु ततो, विपरिणामं तु गच्छेज्जा ॥

अथवा अनाभोगेण सहसाकारेण वा मण्डल्यां संभुक्तो भूयात् । ततो मा नूनवस्थाप्रसङ्ग इति तस्मिन्वर्षजातमप्युपस्थाप्य मण्डल्यां संभोजयेत् । अथमे दुर्भिक्षे जाते मा विपरिणामं गच्छेदित उपस्थाप्य मण्डल्यां संभोजयेत् । एतदेव भावयति ॥

अदिविग्वयेति एवं मां, इमे पच्छन्नजो जिणो ।

परोहमिनि जावेज्जा, तेणावि सह जुज्जते ॥

इमे प्रच्छन्नभोजिनो मामेवमेव दुर्भिक्षे दीक्षयन्ति । अदीक्षां विज्जणं तंजहा पंडेण वाहणं कीवं व्याख्या पट्ठायाणा शब्दं)
“ दोसा उवट्टाविउ मियती सेसडुगस्स । अणायरणजोगा अहवा समायार ते पुरिनयद निवारिया दोसा ” वृ० ४ उ० ॥

(सूत्रम्) जे जिक्खु णायगं वा अणायगं वा वासां वा

जे अणालं उट्टोवेइ उट्टावतं वा साइज्जइ ॥ २८ ॥

सूत्रार्थः पूर्ववत् । अणाल उवट्टावतस्स आणादी दोसा चउ-
गुरुगं च । नि० सू० ११ उ० ।

अनवस्थाप्यभिक्षादेः पुनरुपस्थापना-

अणवट्ठपं जिक्खुं अगिहिज्जयं नो कप्पइ तस्स गणावच्छेदयस्स उवट्टावित्तणं अणवट्ठपं जिक्खुं गिहिज्जयं कप्पइ तस्स गणावच्छेदियस्स उवट्टावित्तणं इति ॥

यथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध उच्यते ।

अट्ठस्स कारणं, साहम्मि य तेणमादि जइ कुज्जा ।

इह अणवट्ठे जोगो, नियमातो यावि दममस्स ॥

साधर्मिकैः कारणेन प्रागुक्तेनोत्पादितो योऽर्थस्तस्य स्तन्यमादिशब्दोऽन्यपरिग्रहः । यदि कुर्यात्ततः सोऽनवस्थाप्यो भवति एतदर्थव्यापनार्थमर्थजातसूत्रानन्तरमनवस्थाप्यसूत्रम् इत्येवोऽनवस्थाप्यसूत्रस्य योगः संबन्धः । पाराञ्चितसूत्रस्यापि संबन्धमाह । नवमात्प्रायश्चित्तादनवस्थाप्यादनन्तरं किल दशमं पाराञ्चिनामकं प्रायश्चित्तं भवति ततो नवमाश्चमप्रायश्चित्तसूत्रस्यास्यमाह । अनेन संबन्धनायातस्यास्य व्याख्या । अनवस्थाप्यं भिक्षुमगृहीभूतमगृहस्थीकृतं नो कल्पते यस्य समीपेऽवतिष्ठते तस्य गणावच्छेदिनां गणस्थामिन उपस्थापयितुम् । संप्रति पाराञ्चितसूत्रमाह ।

(सूत्रम्) पारंचियं पि भिक्खुं अगिहिज्जतं नो कप्पते तस्स गणावच्छेदियस्स उवट्टावित्तणं पारंचियं जिक्खुं गिहिज्जयं नो कप्पइ तस्स गणावच्छेदियस्स उवट्टावित्तणं पारां चियं जिक्खुं गिहिज्जयं कप्पइ तस्स गणावच्छेदियस्स उवट्टावित्तणं ॥

अत्र सूत्रद्वयस्याक्षरगमनिका प्राग्बन्धसंप्रति भाष्यविस्तरः ।

अणवट्ठो पारंचिय, पुच्चं जणिया इमं तु नाणत्तं ।

गिहिज्जयस्स य करणं, अकरणे गुरुगा य आणादी ॥

अनवस्थाप्यपाराञ्चितौ एतौ द्वार्याप पूर्वं भणितौ इदं चात्र नानात्वं गृहीभूतस्य गृहस्थरूपसदृशस्य करणं यदि पुनर्गृहीभूतमकृत्वा तमुपस्थापयितितदा गृहीभूतस्याकारेण प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्यारं गुरुमासाः । तथा आह्वाद्यः आशानवस्थामिध्यात्वविगधना दोषाः । अन्येषां प्रमत्तं सन्तं देवता छलयेत् । गृहीभूतस्य तु छलना न भवति । तस्माद् गृहीभूतं कृत्वा तमुपस्थापयेत् । गृहस्थरूपताकरणमेव भावयति ।

वरनेवच्छं एगे, एहाणादिविज्जमवरिजुगल्लमित्तं ।

परिसामज्जे धम्मं, सुणेज्ज तो कहण दिक्खवा ॥

एकं आचार्या एव भवते स्नानविबर्जं घरं मेपथ्य तस्य क्रियते । अग्रे दाक्षिणात्याः पुनरेवमाहृत्ययुगलमात्रं परिधाप्यते तद्वर्षमध्य आचार्यसमीपमुपगम्य भवते भगवन् ! धम्मं श्रोतुमिच्छामि । ततः (कहणत्ति) आचार्यः धम्मं सम्यग्ब्रूमितीति ज्ञात्वा सति सुकलजलसमकं भवते अहंभ्यामि मरणानन्तरं च तत्क्षणमेवोपस्थाप्यते तत्र शिष्यः प्राह । कस्मादेष गृहस्थावस्थां प्राप्यते । सुरिगाह ।

ओढावितो न कुच्चइ, पुणो वि मो तारिमिं अनीयारं ।
होइ जयं सेसाणं, गिहिरुवे धम्मिया चैव ।

किं वा तस्म न दिज्जइ, गिहिलिगं तेण जावतो लिगं ।

अजडे वि दव्वद्विगे, मलिगपडिसेवणावि जडं ॥

अपञ्चाजितो ग्लानिमापादितः सन् पुनरपि स तादृशमनी-
चारं न करोति । शेषाणामपि च साधूनां प्रथमुत्पादितं भवति ।
येन तेऽप्येवं न कुर्वते । तस्माद्गृहीरूपे गृहस्थता रूपस्य
धर्मता धर्मादनपेताभ्याच्येत तस्यापि याच्यमानागृहस्थरूप-
तेन जावः (किंवत्यादि) किं वा केन वा कारणेन तस्य न दीयते
गृहस्थिङ्गं दातव्यमेव तस्य गृहस्थिङ्गमित्यर्थः । येन कारणेनाप-
रिग्रह्यत्वात् (पि इत्यधिके स्थितिङ्गे प्रतिसेवनात् जावतो छिङ्गं
विजडं परिग्रह्यकमिति ।

संप्रति सूत्रकृदेवापवादमाह ।

(सूत्रम्) अणवद्वप्यं निक्खुं पारिचयं निक्खुं गिहिलिगं वा
अगिहिलिगं वा कप्पइ, तस्म गणावच्छेदितस्म उवद्व-
वेत्तए जहा तस्म गणस्म पतियं सिया इति ॥

अनवस्थाप्यं निक्खुं पाराञ्चितं वा भूत भिक्षुं गृहीतमगृहीतं
वा कल्पते । तस्य गणावच्छेदितः उपस्थापयितुं कथमित्याह
यथा तस्य प्रतीकं प्रतिकारमुपस्थापनं स्यान्नया कल्पते नान्यथा
इह यो गृहस्थी जतः स तावदुपस्थाप्यते एवमस्यापवाद-
नियमं वा यस्त्वगृहीतः सोऽपवादोऽप्ययस्मन्योऽस्मरतः प्रति-
पिठ्ठ्वात् । तत्र धैः कारणैरगृहीतोऽप्युपस्थाप्यते नत्र यथा
नुवृत्त्याभ्योऽगृहस्थी जतोऽप्युपस्थाप्यो जघति । तथा भाव्यते
इहानवस्थाप्यं पाराञ्चितं वा कोऽपि प्रतिपन्नस्तस्य चाय कल्पो
यावदनवस्थाप्यं पाराञ्चितं वा घटति तावद्गृहः केशाद-
यतिष्ठते । स च बहिर्यावत्तिष्ठति तावन्न गृहस्थः कियते कि-
न्त्यागतः करिष्यते । बहिश्चावतिष्ठमानः स जिनकल्पिक इव
निक्काचर्यामवपेककृत्वादिप्रदणामिकां करोति तस्य च तथा
बहिस्तिष्ठते । यथाचार्यः करोति तथा प्रतिपादयति ।

आलोयणां गवेमाण, आयग्गिओ कुणइ सव्वकाइं पि ।

उत्पप्पो कारणम्म, मव्वपयत्तेण कायव्वं ॥

यस्याचार्यस्य समीपेऽनवस्थाप्य पाराञ्चितं वा प्रतिपन्नः स
आचार्यः सर्वकालमपि यावन्त कालं तन्प्रायश्चित्तं वदति तावन्त
सकलमपि कालं यावत्प्रतिदिवसमथलोकनं करोति तन्ममोप-
गत्या तद्दर्शनं करोतीत्यर्थः । तदनन्तरं गवेपणं गतोऽप्यपञ्चाम-
नया तत्र दिवसे रात्रौ त्रिं पृच्छां करोति । उत्पप्पे पुनः कारणं
ग्लानित्वप्रवृत्तौ सर्वप्रयत्नेन स्वयमाचार्येण कर्तव्यं भक्तपा-
नदण्डादि ॥

जो उ उवेहं कुज्जा, आयग्गिओ केणइ प्पमाण ।

आरोवणा उ तस्म, कायव्वो पुव्वनिहिट्ठा ॥

यः पुनराचार्यः केनापि प्रमादेन अनव्याक्षेपादिना उपेक्षां
कुरुते न तस्मैपि गत्वा तस्मरीरस्योदन्तं वहति तस्य आरो-
पणा प्रार्थश्चित्तप्रदानं पूर्वनिर्दिष्टा कर्तव्या । चत्वारो गुरुका-
स्तस्य प्रार्थश्चित्तमार्गोपायितव्यमिति भावः । यदुक्तमुत्पप्पे का-
रणे सर्वप्रयत्नेन कर्तव्यं तद्भावयति ॥

आहरति जत्तपाणं, उट्ठत्तमादियंति सो कुणति ।

मयमेव गणाद्विवतो, अहं गिलाणो मयं कुणइ ॥

अथ सोऽनवस्थाप्यः पाराञ्चितो वा ग्लानोऽभवत् । ततस्तस्य
गणाधिपतिगचार्यः स्वयमेव भक्तं पानं वा हरति आनयति
उठ्ठतेनादिकमप्यादिशब्दात्परावर्तनाद्वरणोपदेशमादिपरिग्रहः
स तस्य स्वयं करोति । अथ जातो ग्लानो निरागस्ततः स

आचार्यं न किमपि कारयति किं तु सर्वं स्वयमेव कुरुते ।
अधुना यदुक्तमालोच्य गवेसयंति तद्व्याख्यानार्थमाह-

उजयं पि दाक्खण सपड्ढिपुच्छं, वोहुं मरीरस्स पवट्ठमाणिं ।

आसासइत्ताण तवो किंल्लत, तमेव खेचं समुवेति थेरा ॥

स्थविराः आचार्याः शिष्याणां प्रतीच्छकानां च उभयमपि
सूत्रमर्थं चेत्यर्थः । किं विशिष्टमित्याह । स प्रतिपृच्छं पृच्छा
प्रश्नः तस्याः प्रतिवचनं प्रतिपृच्छा प्रत्युक्तौ प्रतिशब्दः सह
प्रतिपृच्छा यस्य तत् सप्रतिपृच्छं सूत्रविषये च यद्येन पृष्टं
तत्र प्रतिवचनं चेत्यर्थः दत्त्वा तत्सकाशमुपगम्य तस्य शरीर-
स्य वर्तमानमुदन्तं वहति अल्पकालमतां पृच्छतीति भावः ।
सोऽपि आचार्यं समागतं मस्तकेन घन्दे इति फेटायन्दनक-
न वन्दते शरीरस्य वोदन्तं सूत्रं यदि तपसा क्लामयति तत
आश्वासयति आश्वास्य च तदेव क्षेत्रं यत्र गच्छोऽवतिष्ठते
तन्समुपगच्छन्ति । कदाचिन्न गच्छेयुरपि तत्रेमानि कारणानि ॥

गेल्लाणं वि पुट्ठा, अभिणवमुक्को ततो व रोगत्तो ।

कात्ताम्म पुव्वल्लं वा, कज्जं अमेववाघातो ॥

इहकस्यापि कदाचिदेकवचनं सर्वस्यापि वस्तुन एकानेक-
रूपताभ्यापनार्थमित्युच्यते । अथवा काले दुर्बले न विद्यते ब-
लं गमने यस्मिन् गाढतपः संभवादिना दुर्बलो ज्येष्ठाषाढा-
दिको दुःशब्दो भाववाची तस्मिन्न गच्छेत् शरीरक्लेशस-
भवात् "कज्जं अमेव वा घातो इति" अत्र सप्तमी कृतीयाधे प्रा-
कृतत्वात्ततोऽयमर्थः । अन्येन वा कार्येण राज्ञा प्रद्वेषतो निर्वि-
षयत्वाद्वापनार्थना व्याघातो भवेत्ततो न गच्छेदिति । आग-
मने चोपाध्यायः प्रयोगो योऽन्यो वा तथा चाह ॥

पेमेइ उवज्जायं, अंगं नीयं च जो तहिं जोगो ।

पुट्ठा व अपुट्ठा वा, तहा वि दीवेति तं कज्जं ॥

पूर्वोक्तकारणवशतः स्वयमाचार्यस्य गमनाभावे उपाध्याय
तद्वशात्तेऽन्यो वा गीतार्थस्तत्र योग्यस्त्वं प्रेषयति । स न
तत्र गतः सन् तेन पाराञ्चितेन किमित्यद्य क्लेशम्रमणा ना-
याता इति पुट्ठा वा अथवा न पृष्टस्तथाऽपि तत्कारणं कार्य-
कारणं दीपयेत् । तथा अमुकेन कारणेन क्लेशम्रमणानाम-
नागमनं पृष्टेनापृष्टेन वा दीपितं तदा न किमप्यन्येन वा
पाराञ्चनादि तावच्छक्त्यं किं गुर्वादौ पठोनाचार्या यथोदितः
सपदिनीयः । अथ राज्ञा प्रद्वेषतो निर्विषयत्वाद्वापनार्थना व्या-
घातो दीपितस्तत्र यदि ते उपाध्याया अन्ये वा गीतार्था-
स्तस्य शक्तिं स्वयमवबुध्यन्ते ततो जानन्तः स्वयमेव तस्य
महत्त्वं ब्रुवते । यथा अस्मिन्प्रयोजने त्व योग्य इति क्रिय-
तामुद्यमः । अथ न जानते तस्य शक्तिं ततः स एव तान्
अजानानान् ब्रूते । यथा अस्ति ममात्र विषय इति । एतच्च
स्वयमुपाध्यायादिभिर्वा भणितो वक्ति ।

अत्य उ महाणुज्जागो, जहासुहं गुणसयागरो मंधो ।

गुग्गं पि इयं कज्ज, मं पप्प जनिस्सए लहयं ॥

निष्ठत यथासुखं महान् अनुभागोऽधि कृतप्रयोजनानुकूला
अचिन्त्या शक्तिर्यस्य स तथा गुणशतानामनेकेषां गुणानामा-
करो निधानं गुणशताकरः सङ्घः यतः इदं गुरुकमपि कार्यं मां
प्राप्य लघुकं भविष्यति । समर्थोऽहमस्य प्रयोजनस्य लील-
याऽपि साधने इति भावः । एवमुक्ते सोऽनुज्ञातः सन् यत्क-
रोति तदाह ॥

अजिहाणहेउकुमल्लो, बहुमु नीराजितो वि उमज्जामु ।

मंतूण रायजवणा, जणाति तं रायदारिदे ॥

अभिधानहेतुकुशल इति अभिधानेषु शब्देषु हेतुमाध्यगम-
केषु कुशलो दक्षोऽभिधानहेतुकुशलः शब्दमार्गं चार्ताव कुश
इत्यर्थः । अत एव यदुषु विद्वत्सभासु नीराजितो निर्वर्तिनः
इत्येभूतः सन राजभवनं गत्वा तं राजद्वारस्थं प्रतीहारं भणति
किं भणतीत्यत आह ॥

परिहारस्वी जण रायस्वि, तदुए संजयस्वि दहुं ।

निवेदइत्ता य स पत्थिवस्म, ओविट्टए जत्थ तयं पवेमे ॥

हे प्रतीहाररूपिन् मध्ये गत्वा राजरूपिणं राजानुकारिणं
भण इति यथा त्वां संयतरूपी द्रष्टुमिच्छति । एवमुक्तः सन
प्रतीहारस्तथैवास्य निवेदयति । निवेद्य च राजानुमत्या यत्र
नृपोऽवतिष्ठते तत्र तं साधुं प्रवेशयति ॥

तं पूजत्ताण सुहामणत्थं, पुव्विमुएगाय कोउ इहो ।

पाहं उरात्ते अमुए कयाइ, सवा विआरुक्खइ पत्थिवस्म ॥

तं साधुं प्रतिष्ठमानं राजा पूजयित्वा शुभासनस्थं शुभे आसने
निपणमागतकुतूहलः समुपपन्नकुतूहलं प्राप्त्वा कानित्याह ।
प्रश्नान् उवाचान् गम्भीरार्थान् कदाचिदप्यश्रुतान् । प्रतीहाररू-
पिन् तथा त्वमपि यादृशश्चक्री चक्रवर्ती तादृशो न भवसि
गन्ताश्चभावाद् (अत्रान्तरे चक्रवर्तिस्मृदिराख्यातव्या) किं तु
प्रतापशौर्यन्यायानुपालनादिना तत्प्रतिरूपोऽस्ति तत उक्तं
राजरूपिणं ब्रूहि चक्रवर्तिप्रतिरूपमित्यर्थः । एवमुक्तं राजा
प्राह त्वं कथं श्रमणानां प्रतिरूपी तत आह ॥

समणाणं पडिस्वी, जं पुच्छमि वा य तं कदमहंति ।

निरइयाए समणा, न तद्दा हं तेण परिरुवे ॥

यत्त्वं राजनृच्छसि । अथ कथं त्वं श्रमणानां प्रतीरूपी तद-
हं कथयामि यथा श्रमणा भगवन्तो निर्गतिचारा न तथाहं
ततः श्रमणानां प्रतिरूपी ननु साक्षाच्छ्रमण इति । प्रतिरूप-
त्वमेव भावयति ।

निच्छुहोमि नरेमर, ख्वेते वि जईण अन्थिओ न हजे ।

अतियारस्म विसोही, पकराम पमायमूत्तस्स ॥

हेनरेश्वर ! पृथग्धीपते ! प्रमादमूलम्यातिचारस्य संप्रति वि-
शोधि करोमि । तां च कुर्वन् निर्यूढास्मि निष्काशितोऽस्मि
ततः आस्तामन्यवेषोऽपि यतानामहं स्थानुं न लभे ततः श्रम-
णप्रतिरूप्यहमिति । राजा प्राह । कस्त्वया कृतोऽनीचारः ।
का च तस्य विशेषधरेवं पृष्टं यत्कर्तव्यं तदाह ।

कहणाउट्टण आगमण-पुच्छां दीवणा य कज्जस्स ।

वीसज्जियंति य मया, हागुस्मितो जणइ राया ॥

कथनं राज्ञा पृष्टस्य सर्वस्याप्यर्थस्य प्रवचनप्रभावना भव-
ति । तत आवर्त्तनमाकरुणं राज्ञो भर्तामवनमिति भावः ।
तदनन्तरमागमनप्रच्छनमागमनकारणस्य प्रश्नः केन प्रयोज-
नेन यममत्रागताः स्थ । अत्रान्तरे येन कार्येण समागतस्तस्य-
दीपना प्रकाशना ततो राजा हासोत्कलितोऽतिहासेन उत्सृ-
नो हृष्टोऽहासः स्मितो हसितमुखः प्रहृष्टश्च सन्नित्यर्थः । भण-
ति यथा मया विसर्जितं मुत्कलितमिति । अथ किं तत्कार्यं
यस्य राज्ञो मुत्कलनं कृतमित्यत आह ।

वायपरायाणकुवितां, चेइयतइव्वमंजतीगहणे ।

पुव्वत्तावाणचउएह वि, कज्जाण हवेज्ज अन्नयरं ॥

वादे पगाजयेन कुपितः स्यात् । अथवा चैत्यं जिनायतनं
किमपि तेनावष्टुभं स्यात् । ततस्तस्मात्प्रोचनात्कुञ्जो भवति ।
यदि वा तद्व्यस्य चैत्यद्वयस्य ग्रहणेऽथवा संयस्या ग्रहणे

ततः पूर्वोक्तानां कल्पाध्ययनोक्तानां चतुर्णां निर्विषयत्वाज्ञाप-
नादीनामकार्याणामन्यतरत्कार्यं भवेत् ॥

संधो न लहति कज्जं, लच्छं कज्जं महानुजाणेण ।

तुज्जं तु विसज्जेमि, सो वि य संधोसि पूएइ ॥

निर्विषयत्वाज्ञापनमुत्कलनादिलक्षणं कार्यं संधो न लभते
किं तेनावस्थाप्येन पाराञ्जितेन वा महानुभागेन लब्धं न च
स एवं कार्यलाभेऽपि गर्वमुद्वहति यत आह तुज्जं तु इत्यादि ।
राजा प्राह । युष्माकं तु निश्चितं प्रभावेनाहं पूर्वप्राहं विसृ-
जामि नान्यथा । सोऽपि च ब्रूते । राजन कोऽहं कियम्माओ
वा गरीयान् संधो भट्टारकस्तत्प्रभावादहं किंचिद्यस्मान्संघमा-
ह्वय क्षमयित्वा च यूयमेवं ब्रूथ मुत्कलितं मया युष्माकमिति
संधं पूजयति । ततः किमित्याह ॥

अञ्जत्थितो व राणा, सयं च संधो विसज्जयति ।

आदंमज्जवमाणे, स वा विदेमां धुओ होइ ॥

अभ्यर्थितो वा राज्ञा संधो यदि वा संतुष्टः संधो विसर्जय-
ति । किमुक्तं भवति । यद्वृद्धं शेषं सर्वं प्रसादेन मुक्तः सोऽप्र-
हस्योभूत एवोपस्थाप्यते इति । एतदवाह सचापि दोषो धृतः
प्रकम्पितः प्रसादेन स्फोटित इत्यर्थः । आदौ मध्ये अवसानं
वा भवति । राजानुवृत्तिद्वारं गतम् ।

इदानीं प्रष्टिष्टस्वगणद्वारमाह ॥

मगाणो य पडुट्टो मे, आवणां नं च काणां नन्थि ।

एण्हिं कारणेहिं य, गिहिट्ठते उवट्टवणा ॥

(से) तस्याचार्यस्य स्वगणप्रतिमिः सन ब्रूते । यथाऽमु-
केन कारणेनैव पाराञ्जितप्रतिपत्त्या गृहीभूतत्वमापन्न इति
तच्च कारणं तस्याचार्यस्य नास्ति । एताभ्यां स्वगणप्रद्वेषका-
रणाभावलक्षणाभ्यामगृहीभूते अग्रहस्थीभूतस्य उपस्थाप-
ना क्रियते एष गाथाक्षरार्थः ॥ भावार्थस्त्वयम् ॥ " एता तस्मा
बहुसुयणं धेसुं पव्वइया । अन्नया ताए संजतीए आयरितो
उ भासिओ । आयरिणं नेच्छिइया । ताहे सा पदोसमापणा
आयारिणस्स तेसिं संजए पव्वयाणं कहं इमे एस आयरिओ
उवसमेइ । ताहे ते संजतीए नियज्जण पव्वइया आयरिणस्स
पउछा भणंति । एन आयरिओ पारंविण गिहिभूतो आभ-
यइ । ततो आयरिओ अन्नं गणं गंतुं स्वयं जहट्ठियं परिकहे-
इ ते यावन्नं अण्णत्थं कुणह गिहियंति तथेति । ते नाऊण पउट्टु
माहोदिति । ते भिगस्स तरउत्ति मिच्छिइच्छा मा सफला हो-
हिति तोमितो अगिहिभूतो " काचित् प्रतिनी बहुस्वजना
न् भासने या वान प्रतिमिडा सती (लोभयमिति) अभ्या-
ख्यानं दद्यात्कालत्रयेऽपि सप्तमीति दत्तयती तथाभ्याख्यान-
संपादितं प्रायश्चित्तमन्यत्र गणे स आचार्यो ब्रूति चेन्न स-
यतीस्वजनाः प्रद्विष्टा भवते । कुरुतेनमाचार्यं गृहिकं गृहस्थी-
भूतमिति । ते वरणान्तरस्थविरास्तान्प्रद्विष्टान् श्लाघा मा तेषां
गम्यतरः पश्चाद्भूति तेऽपि कैतवेन क्षेत्राद्ब्रूहिस्तत्समीपे
स्थितां तथा मा तेषां मिथ्यारूपा इच्छा सफला भवेदिति
सोऽगृहीभूत एवोपस्थाप्यते । गतं स्वगणप्रद्विष्टद्वारम् ।

अधुना परमोच्चापनद्वारमाह ॥

सोऊण भिगकाणां, आणुराणेणं जणंति अगियत्थो ।

मा गीयं कुणहं गुरुं, अहं कुणहं इमं निमामह ॥

विच्छंसां अमंइ, एवं ओहावणे जइ गुरुणं ।

एण्हिं कारणेहिं, अगिहिट्ठते उवट्टवणा ॥

“एगो बहुसिस्सो आयरिओ पडिसेवणाय गिहिजुत्तसमावसो सो अणं गहं गंतुं आलोचय । तेहिं गिहिजुत्तां कज्जिममाडसो । ततो तस्स सीसा भणति मा अम्हं गुहं गिहिजुत्तं कुणइ । जइ पुण अम्हं गुरुणमेवं उदावणा कीरइ ततो अम्हे सव्वे निक्कमिस्सामो । ततो तेस्सि अण्यत्तिथं आहोतीति । अगिहिजुत्तां खेव सो उवठाविज्जइ ” अक्षरगमनिका आध्यायस्य गृहिजुत्तकरणं कृत्वा तस्य शिष्या अगीतायां अनुगणेन भजन्ति । माण्डिकम-स्मदीयं गुरुं कुत । अथ करिष्यथ तत् इव निशामयत भाक-वायत एवमपञ्चाजना यदि गुरुणां ततो वचं (विदुस्सामोति) उच्चिक्कमिष्यामः एतेन कस्त्वनन्तरादित्तन कारणेन अगृहीत-स्य तस्योपस्थापना । गतं परमोच्चापनद्वारम्—

इदानीं मिथ्या गणपत्यविधादे इति द्वावमाह ॥

आप्पोअप्पु गणोसुं, वदंति तेमिं गुरू अगीयाणां ।

ने विंते अमममं, किइ काहिइ अम्हं धेरत्ति ॥

हो गणो तयोश्च द्वयोरपि गणयोः साधवो गीताधास्त्यां च गुरु स्थापनाहं प्रायश्चित्तस्थानमापजौ । नयस्मेकोऽगृहीतताप-स्थापनाहंस्त्वा च परस्पर गणयोः प्रतिपद्येते । नद्यथा एकोऽप-रस्मिन् एवमन्योऽन्यस्य गणयोस्तेषामगीतायाणां गुरु प्रायश्चित्तं वदतस्त गणाः परस्पर भुवने कथमस्माकं स्थविगान् करिष्यथ किमुदीभूतानगृहीतताहं तत्र यो गृहीततापस्थापनाहंप्रातस्त-प्यान् प्रतीते भवने । गृहीतनं करिष्यामः ॥

गिहिजुत्तां य विस्से, अम्हंवि करोत तुज गिहिजुत्तं ।

अगिहिदोमिंवि मए, जणंनि धेरा इमं दो वि ॥

नवि तुज्जेगो अम्हं, अगिहितया महविणिच्छेसु ।

इच्छा संपरिज्जइ, गणपत्तियकारगेहिं तु ॥

गृहीतताप करिष्याम इत्युक्ते इतरे वदन्ति वयमपि तवाचार्य गृहीतं करिष्यामः तत्रैव परस्परं विधादे तान् द्वयानपि मृगान् अगीतायोऽपि जणन्ति । द्वावप्यगृहीतौ वयमुपस्थापयिष्यामः । अतरो च चावप्याचार्यादिहं भूतः न वयमगृहीतता गृह्यामः तस्माद्गृहीतताः क्रियामहे इति एवं यद्यप्यगृहीततापस्थापनां ते नेवदन्ति तथापि तेषु तथा अनिरुद्धस्य गणप्रीतिकारकैरे-दङ्गिः स्थविरैः सद्भिस्तेषां त्रयानामपि गणसाधूनामिच्छा पूर्ण-ते द्वावप्यप्रीतिपरिहारार्थं गृहस्थीज्जतामुपस्थाप्येतेत्यर्थः । ३५० प्र० २ उ० । येषु स्थानेष्वपराधपदेषु पूर्ववत्प्रमाणं साधू-नामुपस्थापना जवति तानि निरूपयितुमाह ॥

सा जेसि उवद्वयणा, जेहिद्वारोहिं पुरिमचरिमाणं ।

पंचायमे धम्मं, आदेसतिगं च मे सुणसु ॥

सा उपस्थापना येषां जवति ते वक्तव्या येषु वा स्थानेष्वपरा-धपदेषु पूर्ववत्प्रमाणं साधूनां पञ्चयामे धर्मे स्थितानामुपस्थापना जवति तान्यपि वक्तव्यानि तत्र येषामुपस्थापना ते तावद्विधीय-न्ते तत्रादेशत्रयं दश वा वद वा चत्वारो वा उपस्थापनायामर्हा भवन्ति । तथा आदेशत्रिकं मे इति मया यथाक्रमं बह्व्यमणं शृणु ।

तओ पारंघिया वुत्ता, अण्णवट्टा य तिथि उ ।

दंसणम्मि य वंतम्मि, चरित्तम्मि य केवसे ॥ १ ॥

अवुत्ता वि य त्तकिंसे, जीवकाए समारजे ।

मेहे दसमे वुत्ते, जस्स उवद्वयणा जणिथा ॥ २ ॥

ये च पुन्योद्देशके त्रयो दुष्टप्रमत्तान्योऽयकुर्वाणक्याः पाराङ्गि-का उक्ताः ३ ये च त्रयः साधर्मिकान्यधर्मिकान्यकारिदस्ताब्-

रूपा मनवस्थाप्याः ६ येन च दर्शनं सम्यक्त्वं केवलं संपूर्णमपि वान्तं ७ येन चारित्रं केवलं संपूर्णं मूलगुणविराधनया वान्तं ८ अथवा यस्य कल्पः परित्यक्तसकलसंयमन्यापार आकुट्टिकया कथेन चाजीविकावान् पृथिवीकायादीन् समारभेत ९ यश्च शै-क्रोऽग्निवदीकृतः स दशमः १० उक्तः । एतद्दशकं मन्तव्यं यस्य उपस्थापना प्रथमवरमतीर्थकरैः जणिता । द्वितीयादेशमाह ॥

जे य पारंघिया वुत्ता, अण्णवट्टा य जे विट्ठु ।

दंसणम्मि य वंतम्मि, चरित्तम्मि य केवसे ॥ १ ॥

अवुत्ता वि य त्तकिंसे, जीवकाए समारजे ।

मेहे उट्ठे मे वुत्ते, जस्स उवद्वयणा जणिथा ॥ २ ॥

ये च दर्शनं पाराङ्गिकाः सामान्यत उक्ताः ३ ये च विद्वांसोऽन्यस्थाप्याः ४ येन च दर्शनं केवलं वान्तं ५ येन चारित्रं केवलं वान्तं ६ अथवा यस्य कल्पयो जीवकावान् समारभते यश्च शै-क्रोऽपुष्टः ६ एते वदकं प्रतिपत्तव्यम् । यस्य उपस्थापना द्वितीयादेशं जणिता । तृतीयादेशमाह ॥

दंसणम्मि य वंतम्मि, चरित्तम्मि य केवसे ।

वियत्तकिंसे मेहे य, उवद्वयणा य आदिथा ॥

दर्शनं केवलं शेषे वान्ते यो वर्तते । यो वा चरित्रं केवलं वा-न्ते पागाङ्गिकानवस्थाप्ययोग्यवान्त्वर्मावो विवर्जितो यश्च त्यक्त-कृत्यः वदकायविराधकः यश्च शैक्र एते चत्वार उपस्थाप्या उपस्था-पनायाम्या आख्याताः । अथ तेषां प्रत्ये उपस्थापनीयां जवतीति चिन्तायामिदमाह ॥

केवलगहणकमिणं, जनि वसती दंसणं चरित्तं वा ।

तो तस्स उवद्वयणा, दंसं वंतम्मि भयणा तु ॥

दर्शनचारित्रपदयोर्यन्केवलं ग्रहणं कृतं ततः इव द्वाप्यते यद्दि-कृन्तं निःशेषमपि दर्शनं चारित्रं वा धमति ततस्तस्योपस्था-पना भवति देश देशतः पुनर्दर्शनचारित्रे वा वान्ते भजना उप-स्थापना भवेद्वा न वा । भजनमेव भावयति ॥

एमेव य किंचि पदं, सुयं व अमुयं व अप्पदंसं ।

अविकोवितो कहिनो, चोदिय आउट्ठसुच्छे तु ॥

एवमेवाविमृश्य किञ्चिज्जीवादिकं सूत्रार्थविषयं वा पदं श्रुतं वा अश्रुतं वा अल्पदोषेण कदाप्रहामिनिवेशादिदोषाभावे अकोविदोऽप्येतार्थः कस्यापि पुरतो अन्यद्वा कथयन् आ-चार्यादिनामेवं वितथप्ररूपणां कार्पीरिति चोदितः सन् यदि सम्यगावसते तदा स मिथ्यादुष्कृतप्रदानमात्रेणैव शुद्ध इति । तच्च दर्शनमनाभोगेनाभोगेन वा वान्तं स्यात् ॥

तत्रानामोऽन वान्ते विधिमाह—

अणाजोएण मिच्छत्तं, सम्मत्तं पुणरागते ।

तमेव तस्स पच्छित्तं, जं सम्मं पजिवज्जई ॥

एकः आजा निहवान् साधुवेषधारिणो दृष्ट्वा यथोक्तकारिणः साधवः एते इति बुद्ध्या तेषां सकाशे प्रव्रजितः स चापरैः साधुभिर्मणितः किमेवं निहवानां सकाशे प्रव्रजितः स प्राह नाहमागमविशेषज्ञानवान् ततः स मिथ्यादुष्कृतं कृत्वा शुद्ध-दर्शनिनां समीपे उपसंपन्न एवमनाभोगेन दर्शनं धमित्वा मि-थ्यात्वं गत्वा सम्यक्त्वं पुनरागतस्य तदेव प्रायश्चित्तं यदस्मां सम्यक् मार्गं प्रतिपद्यते स एव च तस्य व्रतपर्यायो न भूय उपस्थापना कर्तव्या ॥

आमोगेन वान्ते पुनरयं विधिः—

आजोणं य मिच्छत्तं, सम्मत्तं पुणरागते ।

जिण्णेरान् आण्ण, मूलस्तेजं तु कारण ॥

यः पुनराभोगेन निहवा एते इति जानन्नपि मिथ्यात्वं सकान्त इति शेषः निहवानामस्तिके प्रयोजित इत्यर्थः स च सम्यक् अन्येन प्रज्ञापितः सन पुनर्भूयोऽपि यद्यगतस्थानं तं जिनस्थविगणां तीर्थकरणभूतामात्रया मूलश्चेद्य प्रायश्चित्तं कारयेत् । मूलत एवोपस्थापनां तपः कुर्यादिति । एवं दर्शने देशतो बान्ते उपस्थापना भजना भाजिता । सप्रति चारित्र्ये देश तो बान्ते तामेव भाषयति ॥

उगहं जीवणिकायाणं, अप्पज्जो विगहओ ।

आलोड्य परिकृते, मुद्धो हवति संजओ ॥

पमां जीवनिकायानां (अप्पज्जोत्ति) अनात्मवशः क्षिप्तचित्तादिर्यदि विगहको भवति तत आलोचितप्रतिज्ञान्तो गुरुणामालोच्य प्रदत्तमिथ्यादुस्कृतः स यतः मुद्धो भवति ॥

उगहं जीवणिकायाणं, अप्पज्जो अविगहतो ।

आलोड्य परिकृतां, मुद्धउज्जं तु कारण ॥

पमां जीवनिकायानां (अप्पज्जोत्ति) स्वयं यदि दुर्पेणाकुट्टिकया वा विगहको भवति तत आलोचितप्रतिज्ञान्तं तं मूलश्चेद्य प्रायश्चित्तं कारयेत् वा शब्दोपादानाद्यदि तपोऽहं प्रायश्चित्तमापन्नस्तत्तपोऽहमेव दद्यात् तत्रापि यन्मासलघुकादिमापन्नस्तदेव दद्यात् । अथ हीनादिकं ददाति ततो दोषाभ्यन्तंति दर्शयति ॥

जं जेउ समावतो, जं पाउगं व जस्म वन्थुम्स ।

तं तस्म उ दापव्वं, अमरिमदाणे इमे दोमा ॥

यत्तपोहं छेदाहं वा प्रायश्चित्तं यः समापन्नो यस्य वा वस्तुत आचार्यादेरसहिष्णुप्रवृत्तेर्वा यन्प्रायश्चित्तं प्रायेत्यमुचिन्तं तत्तस्य दातव्यं यद्यसदृशमनुचिन्तं ददाति ततः इमे दोषाः ॥

अप्पच्छिन्ने पच्छिन्ने, पच्छिन्ने अति तथा ।

धम्मस्मासायणा तिग्वा, मग्गम्म य विराहणा ॥

अप्रायश्चित्ते अनापद्यमानेऽपि प्रायश्चित्तं यः प्रायश्चित्तं ददाति प्राप्तं च प्रायश्चित्तं योऽतिमात्रमतिरिक्तप्रमाणं प्रायश्चित्तं ददाति न धर्मस्य तीक्ष्णमाशानतां करोति मार्गस्य मुक्तिपथस्य सम्पन्नदृशेनादिविगहनां करोति । किंच ॥

उत्पुत्तं ववहरंते, कम्म वंयंते चिक्कणं ।

संसारं च पवहंति, मोहणिज्जं च कुव्वर्त्त ॥

उत्पुत्तं सुखार्त्ताणि रागद्वेषादिना व्यवहरन् प्रायश्चित्तं प्रयच्छन् चिक्कणं गाढतरं कर्म बध्नाति । संसारं च पवहंति । प्रकृतेण वृद्धिमन्तं करोति । मोहनीये च मिथ्यात्वमोहादिरूपं करोति इमेव सविशेषमाह ॥

उम्मगंदेशणाण, मग्गविप्पमिवाण ।

परं मोहेण रंजंते, महामोहं पकुव्वह ॥

उन्मार्गदेशनया च सूत्रेऽर्त्ताण्यप्रायश्चित्तादिमार्गप्ररूपणया मार्गं सम्यग्दर्शनादिरूपं विविधैः प्रकारैः प्रतिपातयति व्यवच्छेदं प्रापयति तत एवं परमार्थ मोहेन उन्मग्गमहामोहं प्रकरोति तथाच त्रिशतिमहामोहस्थानेषु पर्यते " नेया जयम्म भग्गस्स, अवगारम्म वट्टह " यत्त एवमतो न हीनाधिकप्रायश्चित्तं दातव्यमिति ॥ वृ० ६ उ० ॥

उवट्ट (ट्टा) वणाकण्ठि-उपस्थापनाकण्ठि-पुं० उपस्थापनाविषये, कल्पिकं वृ० १ उ० (यथा स तथा दर्शितमन्तरमेव ' उवट्टवणा ' शब्दे)

उवट्ट (ट्टा) वणागहण-उपस्थापनाग्रहण-न० उपस्थापनायां, इस्तिदन्तोन्नताकारहस्तादिज्जी रजोहरणादिग्रहणं, वृ० ३ उ० ।

उवट्ट (ट्टा) वणाग्रिय-उपस्थापनाचार्य-पुं० उपस्थापनया आचार्यः । आचार्यभेदे, स्था० ४ उ० ३ उ० ॥

उवट्ट (ट्टा) वणारिह-उपस्थापनार्ह-पुं० व्रतार्थपरिहानादिगुणयुक्ते व्रतारोपणयोग्ये, । ' पठिपय कहिय अहिगय परिहरउ-वट्टावणा जोगोत्ति । उक्तंतिहि विसुक्कं, परिहरणवणं जेदेण ॥ परमासाउरमादी, विट्ठता होति वयसाम्मा । रुहणे जह मझिणा-इसु, दासा सुजाइ सुणेव मिहं पीत्यादि, एतासि जेसुहेसेण सीसहियट्टयाए अथो जज्जइ पठियाए सत्थपरिआए इस कालिण उज्जीवणिकाए वा कहियाए अथो भजिगयाए सम्म परिकिञ्जण परिहरइ उज्जीवनियाए मणवयणकाएहि कयका-एवियाणुमनिभेदेण तथो ट्टाविज्जइ ण अज्जइ इमे य ज्यपमाद् । विट्ठता मज्झो पमां ण रंगिज्जइ सोहि उ रंगिज्जइ असोहिण मूव-पासाओ ण किज्जइ सोहिण किञ्चमणार्हहि असोहिण आउरे उमह न विज्जइ सोहिण विज्जइ अमंउविप रयणे परिचंओ न कज्जइ मउए किञ्चिनि एवं पठिय कहियार्हहि असोहिण सीसा-ण वयारोवणं कज्जइ सोहिण कज्जइ असोहिण य कणे गरुणो दोसा सोहिया पाण्णे सीसस्स दोसाणि " । इ० ४ उ० ॥

उवट्ट (ट्टा) वणाय-उपस्थापनीय-त्रि० आरोपणीय, स्था० ३ उ० ।

उवट्ट (ट्टा) वि (वे) तए-उपस्थापयितुम्-अव्य० महा-अनेषु व्यवस्थापयितुमित्यर्थे, वृ० ४ उ० । स्था० ॥

उवट्टाण-उपस्थान-न० उप-स्था-स्थ-उपेत्य स्थितौ, परबोक्-क्रियास्वरूपगमे, भ० १ श० ३ उ० । प्रत्यासत्तिगमने, नि० । वनस्थापनं, " वीयाए तेय तइयाए उवट्टाणं आवहोए केह-याहं वंहेत्ता " महा० ७ अ० ॥

उवट्टाणकिरिया-उपस्थानक्रिया-स्त्री० वसतिदेशने, ये जगव-न्तः अगन्तारादिषु च ऋतुवर्षा वा अतिबाह्यान्त्यत्र मासमेक स्थित्वा द्विधर्मासं व्यवधानमकृत्वा पुनस्तत्रैव वसन्ति । अयमेवंभूतः प्रतिश्रय उपस्थानक्रियादोषदुष्टो जवत्यतस्तत्राऽवस्थापनं न क-ल्पते आवा० २ थु० ३ अ० (वसइ हावे सुवत्तः चितरूपहीजविप्यति)

उवट्टाणगिह-उपस्थानगृह-न० पुं० आस्थानमणरूपं, स्था० ५ उ० । भ० । आस्थानसभायाम्, कल्प० ।

उवट्टाणदोस-उपस्थानदोष-पुं० निव्यवासदोषे, व्य० ४ उ० ।

उवट्टाणाला-उपस्थानशाला-स्त्री० उपवेशनमणरूपं, नि० । आस्थानमणरूपं, ज्ञा० १ अ० । उपस्थानमणरूपं, दशा० १० अ० । " वाहिरियाए उवट्टाणसालाए पारिणक्कपारिणक्काजस्ताजि-मुहाइ जुत्ताइ जाणाइ उवट्टेह " औ० ।

उवट्टाणा-उपस्थाना-स्त्री० उप सामीप्येन सर्वदावस्थानलक्षणे-न तिष्ठन्त्यस्यामिति उपस्थाना अजादिपात्रादाप्रत्ययः । उप स्थानक्रियादोषदुष्टायां शरयायाम्, व्य० ४ उ० । यस्यां वसतौ ऋतुवर्षे मासं वर्षाकाले चतुर्मासं च स्थिता यदि तस्यामृत-बद्धवर्षाकालं संवत्स्रकाश्रमर्यादां द्विगुणामवर्जयित्वा भूयः समागत्य तिष्ठन्ति तदा सैव वसतिरुपस्थाना । किमुक्तं भवति । ऋतुवर्षे काले द्वौ मासौ वर्षास्थपमासान् अपहृत्य यदि पुनरागच्छन्ति तस्यां वसन्तौ ततः सा उपस्थाना जवति । अन्ये पुनरिदमाचकृते । यस्यां वसतौ वर्षारात्रं स्थिता तस्यां द्वौ । वर्षारात्रौ अन्यत्र कृत्वा यदि समागच्छन्ति ततः सा उपस्थाना न जयति अर्थाक्क तिष्ठतां पुनरुपस्थाना ॥ ग० १ अधि० ॥

उपमासं सर्पईमा, कालाईमांउ सा जने सिज्जा ।

साचे व उपद्राणा, पुगुणपुगुणं पवजिप्ता ॥

अतुषके मासं समतीतानि यानि वासेन उपद्राणाद्वर्षाकावे
या चतुष्कालातीतासु काश्रातीतैव सा प्रवेक्ष्यया वसतिः अन्ये तु
पाठान्तरनः इत्थं व्याचक्षते । अतुषर्षयोः समतीता निजं काशं
अतुषकं मासं वर्षाकावे अतुर इति शेषं सूचयत् । सैवोपस्था-
ना सैव मासादिकपोपयुक्ता उपस्थानवती प्रवति । कथ-
मित्याह । तद्विगुणद्विगुणमित्युभयकात्तत्परिग्रहार्थं वीप्सा
वर्जयित्वा प्रवृत्त्य मासकल्पे मासवर्जनीया वर्षोपस्थाने
अनुमूर्त्तसिद्धयमिति । जावार्थः । ॥१३॥ पं०४० (अधिकं वसह
शब्दं ब्रूयते)

उपद्रिय- उपस्थित-त्रि० उप-स्था-क० । उप सामीप्येन स्थि-
त उपस्थितः । समाश्रिते, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० । आश्रिते,
“ निम्नमस्तमुवद्रियो ” आतु० । सूत्र० । जप्ते, “ उवद्रिया म
आश्रिया बिज्जामंति तिगिच्छया ” उक्त० २० अ० । प्राप्ते,
“ जप्त्वादिमुवद्रियो ” उक्त० १२ अ० । “आतिशोगमुवद्रिया ”
द० ४ अ० । सम्पन्नगुणानं कृतवति, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० ।
प्रत्यासर्ग्यज्ञे, स० । सामीप्येन स्थिते, आय० १० अ० । प्रव-
ज्यायां प्रविशति, स० । प्रवृत्तते, अन्युद्यते, पा० । “ग्रहमवि
तं उवद्रिमां तं महव्ययकृद्धारणं ” ध० ३ अधि० । प्रामकरणा-
वसरे, पंचा० १२ विष० ।

उपरुद्रिता-उपद्रादयितृ- त्रि० उपद्रादके “ अगणिकायेण
कायमुपरुद्रिता तवति ” अगणिकायेन तप्तायसा वा काय-
मुपरुद्रायता भवति । सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।

उवाण्द-उपनन्द-पुं० आह्वानप्रामवाप्तिनि नन्दप्रानति, नन्दपा-
ठके, श्रीवृत्तिं प्रविष्टं नन्देन प्रतिष्ठाभिते च । उपनन्दगृहे
गोशाक्षः पत्युषितान्द्रानेन कष्टस्तदगृहदाहाय शशाप (वीर-
शब्दं चैतत्) स्थविरस्यायसंजुतविजयस्य द्वादश शिष्याणां
द्वितीये शिष्ये । कल्प० ॥

उवाणगर-उपनगर-अव्य० सामीप्ये, अव्ययी भावः समासः
नगरस्य समीपे. भा० ॥

उवाणगरगाम-उपनगरग्राम-पुं० नगरस्य समीपमुपनगरं तत्र
ग्राम उपनगरग्रामः । पुराणकण्ठे ग्रामे, “ चंपाण णयरीण
उवणगरग्रामं उवाणय ” औ० । आ०ञ्चू० ॥

उवाणञ्जिजमाण-उपनर्त्यमाण-त्रि० नर्तनं कार्यमाणे, औ० ॥

उवाणमंत-उपनमन्-त्रि० प्राप्नुवति, प्रश्न० अ० ४ द्वा० । ढौक
माने, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० ॥

उवणय-उपनत-न० नृत्यप्रकारं, तं० ॥

उपनय-पुं० गुणांका, स्तुतौ, प्रव० १४१ द्वा० । उपनंदारे दृष्टा-
न्तदृष्टस्यार्थस्य प्रकृते योजने, ॥ प्रव० ६६ द्वा० । तथा न नयेति
वा पक्षधर्मोपसंहारे, । तद्यथा अनित्यः शब्दः कृतकत्वादु घट-
वत्तथा चायम अनित्यत्वाभावे कृतकत्वमपि न प्रवत्याकाशवत्
तथाऽयमिति । सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० । उपनयं वर्णयन्ति हेतोः साध्य-
धर्मिणोपसहरणमुपनय इति यथा धूमश्चात्र प्रवेश इति । २० ।
नयानां समीपे उपनयाः । सद्भूतव्यवहाराऽसद्भूतव्यवहा-
रौपचारितसद्भूतव्यवहाराऽव्यवहारयधिके ॥

तन्नेवयक्तव्यता यया-

ये मार्गे सरसं त्यक्त्वा-पनयात्कल्पयन्ति वै ।

तत्प्रपञ्चविबोधाय, तेषां जल्पः प्रतापते ॥ ७ ॥

नया न्यायानुसारेण, न वचोपनयास्त्रयः ।

निश्चयव्यवहारौ हि, तदध्यात्ममतानुगौ ॥ ८ ॥

ये च केचन कल्पकाः सरसं सममेतदुक्तद्वयं मार्गे नयनि-
गमपन्याने त्यक्त्वा विमुच्य सपञ्चारादिग्रहीतुमिच्छयापन-
यान् नयानां समीपे उपनयास्तान् कल्पयन्ति दिगम्बरशारंग-
दि छव्यार्थिकः १ पर्यायार्थिकः २ नैगमः ३ संग्रहः ४ व्य-
वहारः ५ अजुसूत्रं ६ शब्दः ७ समनिरुद्धः ८ पञ्चतुतः ९ ।
इति नव नयाः स्मृताः । उपनयाश्च कथ्यन्ते नयानां समी-
पमुपनयाः सद्भूतव्यवहारः असद्भूतव्यवहार उपनयितसद्-
भूतव्यवहारश्चेति उपनयास्त्रेधा इति । तत्प्रपञ्चस्तद्विस्तारः
शिष्यबुद्धिद्वन्द्वनमात्रमेवास्ति तथापि विबोधाय समानतन्त्र-
त्वेन परिज्ञानाय तेषां नयानां जल्प उच्चापः प्रतापते स्वत-
क्रियया उच्यते इत्यर्थः ७ (ज्ञेति) न्यानुसारेण तन्मतीयप्रत्य-
गताभिप्रायेण नया नव सन्ति पूर्वोक्ताः इत्यास्तथा उपनया-
स्त्रय एवं सन्ति तेऽप्युपनयाः सद्भूतव्यवहारादयस्त्रय इति ।
तथा चाध्यात्मार्थोऽपि मतभेदः कश्चिदस्ति तत्र च तदध्य-
त्ममतानुगौ तच्छैलीपरिशिलितौ नया निश्चयेन द्वावेव क-
थितौ तत्रैको निश्चयनयः १ अपरो व्यवहारनयश्चेति २ द्वावेव
नाधिकौ । अभेदापचारनया धस्तु निश्चीयत इति निश्चयः
यथा “ जीवः शिवः शिवो जीवो, नान्तरं शिवजीवयो ” गिति ।
नेदोपचारतया वस्तु व्यवदिश्यत इति व्यवहारः । यथा “ कर्म-
बन्धा भवेज्जायः, कर्ममुक्तस्तदा शिवः ” इति ॥ ८०५ अध्या० ॥
अथोपनयानां प्रकारमाह ।

त्रयश्चोपनयास्तत्र, प्रथमो धर्मधर्मिणोः ।

नेदात्तुष्टस्तथाऽगुष्टः, सद्भूतव्यवहारवान् ॥ १ ॥

ज्ञानं ययात्मनो विश्वं, केवलं गुण इष्यते ।

मतिज्ञानादयोऽप्येते, तथैवात्मगुणा जुवि ॥ २ ॥

गुणा गुणः च पर्यायः, पर्यायी च स्वजावकः ।

स्वजावी कारकस्तद्वा-नेकव्यानुगाविधा ॥ ३ ॥

तत्रैतदधिकारसूचकविषयसम्प्रतीच्यम् । नयानां समीपमुपनया
स्त्रयस्त्रिसंख्याकाः । तेषु त्रिषु प्रथम आद्यो धर्मश्च धर्मी च तयो
र्नेदस्तस्मान् । धर्मधर्मिणोःसाधारणं कारणं धर्मः स च धर्मो
ऽस्यास्तीति धर्मी तयोरिति द्वन्द्वसमासेन भेदात् द्विधा द्विप्र-
कारः । पतायता यः प्रथमभेदो धर्मधर्मिभेदाज्जातः सोऽपि द्वि-
विधा द्वेयः । एकः शुद्धोऽपरा चित्तोऽगुष्टः । कथं नृत्तः शुद्ध-
स्नयागुच्छ सद्भूतव्यवहारवान् सद्भूतयते ज्ञेनेति सद्भूततः
व्यवदिश्यत इति व्यवहारः सद्भूततश्च व्यवहारश्च सद्भूतव्यव-
हारौ शुद्धागुष्टौ तौ विद्येनेत्यस्म्यति सद्भूतव्यवहारवान् शुद्ध-
योर्धर्मधर्मिणोर्नेदात्तुष्टसद्भूतव्यवहारः ॥ १ ॥ अगुष्टधर्मध-
र्मिणोर्भेदादगुष्टसद्भूतव्यवहारः ॥ २ ॥ सद्भूततस्त्वेकं छव्यमे-
वास्ति जिन्नद्वयसंयोगापेक्षा नास्ति । व्यवहारस्तु नेदाप-
कृत्येवैव निरुक्तः ॥ १ ॥ (ज्ञेनेति) यथा विश्वं ज-
गति आत्मनः केवलं ज्ञाने गुण इति पट्टीप्रयोगः । इद-
मात्मद्वयस्य ज्ञानमिति तथा मानज्ञानादयोऽपि आत्म-
द्वयस्य गुणाः इति व्यवदिश्यन्ते केवलज्ञानं यद्वर्तते
न पव शुद्धः आत्मास्ति १ मत्यादयो ज्ञानानि केवशा-
चरणविशेषिता व्यवहारा अगुष्टा सद्भूतयन्ते इति ॥ २ ॥
(गुणेति) गुणा रूपादिः गुणी घटः १ पर्यायः सु-
द्राकुण्ठत्वादिः पर्यायो कनकं २ स्वजावो ज्ञानं स्वजावी
जीवः ३ कारकश्चक्रदण्डादिः कारकी कुञ्जातः ४ अथवा

गुणगुणिनो १ क्रियाक्रियावन्तौ २ आतिव्यक्ती ३ नित्यद्रव्यवि-
शेषी चेति ४ एवं एकद्रव्यानुगतजैदा उच्यन्ते ते सर्वे-
ऽपि उपनयस्यार्था ज्ञातव्याः । अवयवावयविनौ इति अव-
यवाद्यां हि यथाक्रममवयवव्याघातिता एव तिष्ठन्तेऽविनश्य-
न्तो विनश्यद्ब्रह्मास्त्वनाभिता एव तिष्ठन्ते इत्यादि ॥

अथासद्भूतव्यवहारं निरूपयति ।

असद्भूत व्यवहारो, द्रव्यादेरुपचारतः ।

परपरिणतिश्लेष-जन्मो जेदो नवात्मकः ॥ ४ ॥

असद्भूतव्यवहारः स कथ्यते यः परद्रव्यस्य परिणत्या मि-
श्रितः अर्थात् द्रव्यादेर्मात्रमार्गैरुपचारतः उपचारणात् पर-
परिणतिश्लेषजन्यः परस्य वस्तुनः परिणतिः परिणमनं तस्य
श्लेषः संसर्गस्तेन जन्मः परपरिणतिश्लेषजन्यः । असद्भूतव्यव-
हारः कथ्यते । अत्र हि शुक्लरूपकसंकाशजीवजावस्य परदा-
भ्येन कर्म कथ्यते तस्य परिणतिः पञ्चवर्णादिरौद्रात्मिकानस्याः श्ले-
षो जीवप्रदेशैः कर्मप्रदेशसंसर्गस्तेन जन्मः उत्पन्नः परपरिणतिश्ले-
षजन्यः असद्भूतव्यवहारारब्धो द्वितीयो जेदः कथ्यते । स नवधा
नवप्रकारो भवति । तथाहि द्रव्ये द्रव्योपचारः १ गुणे गुणोप-
चारः २ पर्याये पर्यायोपचारः ३ द्रव्ये गुणोपचारः ४ द्रव्ये पर्या-
योपचारः ५ गुणे द्रव्योपचारः ६ गुणे पर्यायोपचारः ७ पर्या-
ये द्रव्योपचारः ८ पर्याये गुणोपचारः ९ इति । सर्वोऽपि अस-
द्भूतव्यवहारस्यार्थो द्रव्यः सत एवोपचारः पृथक् न यो न भव-
ति मुख्याभावे सति प्रयोजने निमित्ते चोपचारः प्रवर्तते सो-
ऽपि संबन्धविनाभावः श्लेषः संबन्धः परिणामपरिणामिसंबन्ध-
अक्षाभेदसंबन्धः ज्ञानेन्द्रियसंबन्धश्चेति । भेदोपचारतया व-
स्तु व्यवहियते इति व्यवहारः गुणगुणिनोर्द्रव्यपर्याययोः सं-
ज्ञासंज्ञिनोः स्वभावतद्गतोः कारकतद्गताः क्रियातद्गतांजैदा-
जेदकः सद्भूतव्यवहारः । शुक्लगुणगुणिनोः शुक्लद्रव्यपर्याययो-
र्जेदकयनं शुक्लसद्भूतव्यवहारः २ तत्र उपचरितसद्भूतव्यवहारः
सोपाधिकगुणगुणिनोर्भेदविषयः । उपचरितसद्भूतव्यवहारो यथा
जीवस्य मतिज्ञानादयो गुणाः । निरुपाधिकगुणगुणिनोर्भेदको
ऽनुपचारितसद्भूतव्यवहारो यथा जीवस्य केवलज्ञानादयो गुणाः ।
४ शुक्लगुणगुणिनोर्द्रव्यद्रव्यपर्याययोर्भेदकयनमशुक्लसद्भूतव्य-
वहारः ५ इत्यादिप्रयोगवशादुक्तमिति ॥

अथ नवमेदानसद्भूतव्यवहारजन्यान् विवृणोति ।

द्रव्ये द्रव्योपचारो हि, यथा पुद्गलजीवयोः ।

गुणं गुणोपचारश्च, जावद्रव्याख्यज्ञेययोः ॥ ५ ॥

पर्याये किञ्च पर्यायो-पचारश्च यथा जवेत् ।

स्कन्धा यथान्मद्रव्यस्य, गजबाजिमुखाः समे ॥ ६ ॥

हि निश्चितं द्रव्ये गुणपर्याययानि वस्तुनि द्रव्योपचारः द्रव्यस्य
प्रस्तुतस्योपचारः उपचरणमात्रधर्मः यथेति द्रष्टव्यः श्रीजिनस्या-
गमे पुद्गलजावयोरैक्यं जीवः पुद्गलरूपः पुद्गलात्मकः अत्र जीवो-
पि द्रव्यं पुद्गलोऽपि द्रव्यम् उपचारेण जीवः पुद्गलमय एवासद्भू-
तव्यवहारं मन्यते ननु परमार्थतः यथा च क्षीरनीर्यान्वयात्
क्षीरं हि नीरमिश्रितं क्षीरमेवोच्यते व्यवहारात् । एवमत्र जीवे
जीवद्रव्यं पुद्गलद्रव्यस्योपचारः १ पुद्गलगुणगुणोपचारो गुणे रूपा-
दिके गुणस्यापचारः यथा जावद्रव्याख्यज्ञेययोरोपचारः भावज्ञे-
यया हि आत्मनोऽरूपी गुणस्तस्य हि यत्कृष्णनीलादिकथनं वर्तते-
तद्वि कृष्णादिपुद्गलद्रव्यजगुणस्योपचारोऽस्ति अयं हि आत्मगु-

णस्य पुद्गलगुणस्योपचारो ज्ञातव्यः ॥ ५ ॥ पर्याये पर्यायविषये
नरत्वादिके पर्यायस्य तदादिकस्यैवोपचारः यथा आत्मा द्रव्य-
पर्यायस्य तदादिकस्यैवोपचारः यथा गजबाजिमुखाः पर्याय-
स्कन्धा उपचाराद्वान्मद्रव्यस्य समानजातीयद्रव्यपर्यायान्तेषां
स्कन्धाः कथ्यन्ते तेन आत्मपर्यायस्योपरि पुद्गलपर्यायस्य उपच-
रणात्स्कन्धा अपदिश्यन्ते व्यवहारात् ॥

अथ द्रव्ये गुणोपचारः ।

द्रव्ये गुणोपचारश्च, गौरोऽहमिति द्रव्यके ।

पर्यायस्योपचारश्च, अहं देहीति निर्णयः ॥ ७ ॥

यथाहं गौर इति ब्रुवतामहमित्यात्मद्रव्यम् तत्र गौर इति पुद्ग-
लस्योपचरिताख्यो गुण उपचरितः । ४ । अथवा द्रव्ये पर्यायोप-
चारः । अथ वा “अहं देहीति निर्णयः” इत्यत्र अहमिति आ-
त्मद्रव्यं तत्रात्मद्रव्यविषये देहीति देहमस्यास्तीति देही देह-
मिति पुद्गलद्रव्यस्य समानजातीयद्रव्यपर्याय उपचरितः ॥ ५ ॥

गुणं द्रव्योपचारश्च, पर्यायेऽपि तथैव च ।

गौर आत्मा देहमात्मा, दृष्टान्तौ हि क्रमात्तयोः ॥ ८ ॥

गुणं द्रव्योपचारश्च तथा पर्याये गुणोपचारश्च । एवं चोपन-
यासद्भूतव्यवहारस्य जेदो । अथ तयोरेवानुक्रमेण दृष्टान्तौ यथा
“अयंगौरो हस्यते स चात्मा” अत्र गौरमुद्दिश्यात्मनो विधानं क्रि-
यते यत्तदिह गौरतारूपपुद्गलगुणोपरि आत्मद्रव्यस्योपचारपन्न-
मिति । ६ । पर्याये द्रव्योपचारो यथा “देहमिति आत्मा” अत्र हि देह-
मिति देहाकारपरिणतानां पुद्गलानां पर्यायेषु विषयतृतेषु च आत्म-
द्रव्यस्योपचारः कृतः देहमेवात्मा देहकपुद्गलपर्यायविषय आत्म-
द्रव्यस्यापौद्गमिकस्योपचारः कृत इति सप्तमो जेदः । ७ । “अतति
सातत्येन गच्छन्ति तांस्नाम्पर्यायानिभ्यामात्मा” अत्र पर्यायानां द्रव्य-
भावजेदितानां गमनप्रयोगो यद्यपीहस्तथापि असद्भूतव्यवहारवि-
वक्षाभेदेन उपचारधर्मस्यैव प्रधान्यात् बहिः पर्यायावशम्भवेन
कर्मजमुभाभुजपुद्गलपरिणतगौराख्यवर्णोपलक्षित आत्मा ज्ञासते
तदा गौर आत्मोति प्रतीतिर्जायते अन्यथा आत्मनः शुक्लस्याकर्मणः
कृतो गौरत्वध्वनिः । अत एव उपचारधर्मो देहमान्मेत्यत्र तु औ-
दारिकादिपुद्गलप्रणीतं देहमौदयिकेनाभिन्न आत्मा उपलभ्यते
तदा देहमान्मेति उपचारध्वनिः ॥ ८ ॥

अथाष्टमभेदोक्तीर्तनमाह ।

गुणे पर्यायचारश्च, मतिज्ञानं यथा तनुः ।

पर्यायं गुणचारोऽपि, शरीरं मतिरिष्यते ॥ ९ ॥

गुणे पर्यायोपचारः पर्यायचार इति उपचारो चाच्यो भीमो
भीमस्तेन इति वत् । यथा मतिज्ञानमृतदेव शरीरशरीरं शरीरजन्य
वर्तते ततः कारणात् अत्र मतिज्ञानरूपात्मकगुणविषये शरीर-
रूपपुद्गलपर्यायस्योपचारः कृतः । ८ । अथ नवमभेदोक्तीर्तनमाह ।
पर्याये गुणोपचारः यथा हि पूर्वप्रयोगजन्यथा क्रियते यतः
शरीरे तदेव मतिज्ञानरूपो गुणोऽस्ति अत्र हि शरीररूपपर्याय-
विषये मतिज्ञानरूपात्मकस्य गुणस्योपचारः क्रियते शरीरमिति
पर्यायः तस्मिन् विषये मतिज्ञानाख्यो गुणस्तस्य चोपचारः कृतः
अत्र च अष्टमनवमधिकल्पयोः समविषयमकरणेनोपचारो विदित-
स्तत्रापि नृदजावनो गुणाः कमजायिनः पर्यायाः सदजायित्वं
च द्रव्येण क्रमभावित्वमपि द्रव्येणैव ज्ञेयमतो द्रव्यस्यैव गुणः
पर्याया अपि द्रव्यस्यैव गुणपर्याययोः पर्यायगुणयोश्च परस्पर-
मुपचाराव्यवहारः कृतः । यत्रोपचारस्तत्र निश्चयनमात्रमेव विस्-
हशार्थमित्वेन धर्मोपवत् । किं च मतिज्ञानमात्मनः कश्चिदुद्दि-
तो गुणः । शरीरं च पुद्गलद्रव्यस्य समवायिकारणं यथा मृत्पि-
ण्डो घटस्य समवायिकारणमिति वत् । एवं सति उपचारो जा-

यते परेण पत्स्योपचारात् स्वस्य स्वेनोपचारासंज्ञः यथा मृ-
त्पिण्डस्य घटेन, तन्मुनां पटनेनोपमसङ्गतव्यवहारो नवधा उप-
दिष्टः । उपचारबलेन नवधोपचाराः कृताः । १ ।

अथ तस्यैवासङ्गतव्यवहारस्य जेदत्रयं कथ्यते ।

असङ्गतव्यवहार, एवमेव त्रिधा जेवत ।

तत्राद्यो निजया जात्या-ऽप्यनुत्तरिप्रदेशयुक् ॥ १० ॥

असङ्गतव्यवहार एवं पूर्वोक्तरीत्यैव त्रिधा त्रिप्रकारो भवेत्तत्र
त्रिषु भेदेषु आद्यो जेदो यथा परमाणुर्बहुप्रवेशः । कथ्यते कथ-
मेतत् परमाणुस्तु निरवयवोऽतः निरवयवस्य प्रसवेदशब्धं नास्ति
तथापि बहुप्रदेशानां सांसर्गिकी जातिः परमाणुरस्ति यथा हि
अणुकड्यणुकार्दस्कन्धादयः ॥ अथद्वितीयो जेदश्च ।

विजात्यापि स एवान्यो, यथा मूर्तिमती मतिः ।

मूर्तिमत्तिरपि द्रव्य-निष्पन्ना चोपचारतः ॥ ११ ॥

यथा स एव असङ्गतः विजात्या वर्तते यथा वा मूर्तिमती
मतिः मतिज्ञानं मूर्ते कथितं तत्तु मूर्तेविषयलोकमनस्कारादिके-
षु नपक्षं तस्मान्मृतम् । अस्तुतस्तु मतिज्ञानमात्मगुणः तस्य
चापौर्द्रविकस्य मूर्तिपुद्गलगुणोपचारः कृतः स तु विजात्या अस-
ङ्गतव्यवहारः ।

अथ तृतीयमाह ।

स्वजात्या च विजात्याऽपि, असङ्गतस्तृतीयकः ।

जीवाजीवमयं ज्ञानं, व्यवहाराद्यधोदितम् ॥ १२ ॥

स एव पुनरसङ्गतव्यवहारः स्वजात्या विजात्या च संबन्धितः
कथितः यथा जीवाजीवविषयं मतिज्ञानम् अत्र हि जीवो मति-
ज्ञानस्य स्वजातिरस्यात्मनो ज्ञानमयत्वात् । अजाद्यो मतिज्ञान-
स्य विजातिरस्ति । यद्यपि मतिज्ञानाद्विषयं ज्ञानघटोऽयमिति
ज्ञानं तथापि विजातिजस्त्वेतन्नसंबन्धात् अनयोज्ञाजीवयो-
र्विषयविषयिभाधनामा उपचरितसंबन्धोऽस्ति स हि स्वजातिवि-
जात्यसङ्गतव्यवहारोऽस्ति तज्ज्ञानमेव हेयं स्वजात्यंशे किं नायं
सङ्गत इति चेद्विजात्यंशे विषयतासंबन्धस्योपचरितस्यैवानुज-
बादिति गृह्णन्ति व्यवहाराद्यधोदितं तथा विचारयेति पदार्थः ॥

अयोपचरितासङ्गतस्य लक्षणमाह ।

यश्चेकोपचारेणो-पचारो हि विधीयते ।

स स्यादुपचरिताद्य-सङ्गतव्यवहारकः ॥ १३ ॥

यश्च पुनरेकेन उपचारेण कृत्वा द्वितीय उपचारो विधीयते
स हि उपचरितोपचरिता जात उपचरितासङ्गतव्यवहार इति
नाम लज्जत इत्यर्थः ॥

अथादृशहरणमाह ।

स्वजात्या तं विजानीत, योऽहं पुत्रादिरस्मि वै ।

पुत्रपित्रकृत्तत्राद्या, मदीया निखिला इमे ॥ १४ ॥

तमुपचरितासङ्गतं स्वजात्या निजशक्त्या उपचरितसंबन्धेन
असङ्गत व्यवहारं जानीत संबन्धकल्पनं यथा अहं पुत्रादिः ।
अहमित्यात्मपर्यायः पुत्रादिरिति परपर्यायः अहं पुत्रादिरिति संब-
न्धकल्पनम् । पुनः पुत्रपित्रकृत्तत्राद्या निखिला इमे मदीयाः सब-
न्धिनः । अत्र अहं मम चेत्यादिकथनं पुत्रादिषु तद्धि उपचरितेन
उपचरितं तत्तत्तु पुत्रादयो हि आत्मनो जेदः स्वर्थायपरिणाम-
त्वात् अजेदसंबन्धः परम्पराहेतुनयोपचरितः पुत्रादयस्तु शरी-
रात्मकपर्यायरूपेण स्वजातिः परं तु कल्पनमात्रं न जेदं तर्हि
स्वशरीरसंबन्धयोजनया संबन्धः कथितः पुत्रादीनां तथैव मत्कु-
शादीनामपि पुत्रव्यवहारः कथं न कथित इति ॥

अथविजात्या असङ्गतव्यवहारः ।

विजात्या किल तं वित्त, योऽहं वस्त्रादिरद्भुतः ।

वस्त्रादीनि ममैतानि, वप्रदेशादयो चिधा ॥

विजात्युपचरितासङ्गतव्यवहारं प्रकटयति किल इति सत्ये न
असङ्गतव्यवहारं विजात्या उपचरितं विजानीत यश्च अहं वस्त्रादि
अहमिति संबन्धिवचनं वस्त्रादिरिति संबन्धवचनमहं वस्त्रादिरिति
उपचरितं सर्वोऽपि व्यतिकरः असङ्गतव्यवहारः संबन्धसंबन्धि-
कल्पनत्वात् अथ च तानि वस्त्रादीनि मम सन्ति अत्र हि वस्त्रा-
दिकानि पुद्गलपर्यायाणि ममेति संबन्धयोजनया भोज्यजो-
ज्यभोगिकापचारकल्पनमात्रपराणि प्रवन्तीति निष्कर्षः । अ-
न्यथा वत्कलादीनां वा नेथानां पुद्गलानां शरीराच्चादनसमर्था-
नामपि मम वस्त्राणीति उपचारसंबन्धकल्पनं कथं न कथ्यते व-
स्त्रादीनि हि विजातिषु स्वसंबन्धोपचरितानि सन्तीति ज्ञायः ।
पुनः वप्रदेशादयोऽपि द्विधेति वप्रादिरहं वप्रदेशादयो ममेति
कथयता स्वजातिविजात्युपचरितासङ्गतव्यवहारो भवेत् कथं
वप्रदेशादयो हि जीवाजीवात्मकोज्यसमुदायरूपाः सन्ति ॥

अथ संक्षेपमाह ।

इत्थं समे चोपनयाः प्रदिष्टाः, स्याद्वादमुद्योपनिषत्स्वरूपाः ।

विज्ञाय तान् शुद्धधियः श्रयन्तां, जिनक्रमास्त्रोजयुगं महीयः ।

इत्थमनया दिशा समेनयाः च पुनः उपनयाः प्रदिष्टाः कथिताः ।
कीदृशास्ते स्याद्वादस्य श्रीजिनागमस्य या मुच्चा शैली तस्या
उपनिषत्स्वरूपा गृह्यरूपाः सन्ति । तान् सर्वानपि विज्ञाय
ज्ञात्वा शुद्धधियः निमग्नबुद्धयः श्रयन्तामस्त्रीकुवेतां किं जिनक्रमा-
स्त्रोजयुगं वीतरागचरणकमलं श्रयन्तामित्यर्थः । ८० ७ अथ्या०
उवणयाण-उपनयन-न० ढौकते, सूत्र० २ शु० २ अ० । कलाग्राहणं,
प्र. ११ श० ११ उ० । उपनयार्थं समीपप्राणं च ॥

एवमुक्तमुपनयनं कदा प्रवृत्तमित्याह ।

उपनयनं तु कलाणं, गुरुभूते मायुणो तवो कर्म ।

पेतुं हवन्ति मष्ठा, केई दिक्खं पवज्जन्ति ॥

उपनयनं नाम तेषामेव बालानां कलानां ग्रहणाय गुरोः कला-
चार्यस्य सूत्रं समीपं नयनम् । यदि वा धर्मभवनानिमित्तं साधोः
सकाशे नयनमुपनयनं तस्माच्च साधोर्धर्मं गृहीत्वा केचित् आ-
द्या जवन्त्यपरं लघुकर्माणि दीक्षां प्रपद्यन्ते एतच्चोभयमपि तदा
प्रवृत्तम् । आ० म० प्र० । आ० चू० । रा० ।

उवणयाजास-उपनयाजास-पुं० हेतोः साध्यधर्मिण्युपसंहरण-
मुपनयस्य लक्षणोल्लङ्घनेनोपनयवदाभासमाने, परिणामी शब्दः
कृतकत्वात् यः कृतकः स परिणामी यथा कुम्भ इत्यत्र परिणामी
च शब्द इति कृतकश्च कुम्भ इति । इह साध्यधर्मं साध्यधर्मिणि-
साधनधर्मं वा दृष्टान्तधर्मिण्युपसंहरत उपनयाभासः । इत्या० ।

उवणयावणयचतुष्क-उपनयापनयचतुष्क-न० घोरशवचनानां
वचनचतुष्के, तथोपनयापनयवचनं चतुर्धा भवति । तद्यथा उप-
नयापनयवचनं तथा उपनयोपनयवचनं तथा अपनयोपनयवचनं
तथा अपनयापनयवचनमिति । तत्रोपनयो गुणोक्तिरुपनयो दोष-
भाषणम् । तत्र स्वरूपेयं रामा परं दुःशीला इत्युपनयापनयवचनम् ।
तथा कुरुपेयं स्त्री सुशीलेत्युपनयोपनयवचनम् । तथा कुरुपेयं
स्त्री परं सुशीला इत्युपनयोपनयवचनम् । तथा कुरुपेयं कुशीला
चेत्युपनयापनयवचनमिति ॥ यदा उपनयः स्तुतिरुपनयो निन्द-
तयोर्वचनचतुष्कम् । यथा रूपवती स्त्रीत्युपनयवचनं करूपा
स्त्रीत्युपनयवचनं रूपवती किंतु कुशीलेत्युपनयापनयवचनं कुरु-

पा स्त्री किं तु सुशीलैर्यपनयोपनयवचनमिति। प्रथ० १४० हा० ।
उवणिक्वित्त-उपनिक्षिप्त-त्रि० व्यवस्थापिते, “अंतस्त्रिक्वित्त-
यंसि उवणिक्वित्तं सिया” । आचा० २ थु० ॥

उवणिक्वित्त-उपनिक्षिप्त-पुं० उप-नि-क्षिप्-कर्मणि घञ् । रूप-
संख्याप्रदर्शनेन रक्षणार्थं परस्य हस्ते निहिते द्रव्ये, स चोप-
निक्षेपो द्विधा लौकिकोवाकोत्तरिकश्च । पुनरेकैका द्विधा आत्मा-
पनिक्षेपः परोपनिक्षेपश्च । तत्र लौकिक आत्मनिक्षेपो ये प्रगल्भा-
स्ते आत्मनैवात्मानं राक्ष उपनिक्षिपन्ति तिष्ठन्ति च चरणापपात-
कारकाः प्रपञ्चशरणा ये पुनरप्रगल्भास्ते ये राक्षो वल्लभास्ते रा-
त्मानमुपनिक्षेपयन्ति । एष परोपनिक्षेपः । लौकोत्तरिक आत्मनि-
क्षेपो गच्छवर्तिनां साधूनां तथा हि ये गच्छे एव वर्तन्ते साधव-
स्ते आत्मानमात्मानैवाभिनयाचार्यस्योपनिक्षिपन्ति परनिक्षेपः
फड्गतानां ते हि समागताः स्पष्टकयतिना निक्षिप्यन्ते यथा पते
अहं च युष्माकमिति । “ इह मिथियाहं अस्ते कच्छयसेपज्ज-
गारिहे” इत्याद्युक्तं तत्र यद्यपि सगीतार्थस्तरुणः समर्थश्चेन्द्रिय
नोर्जान्द्रियाणां निग्रहं कर्तुं तथापि तेनान्यो गणो निश्चायित-
व्यो निश्चयस्य च परप्रत्ययानिमित्तं तत्रापि निक्षेपः कस्त्यः ।
व्य० द्वि० ४ उ० ।

उवणिग्माय-उपनिर्गत-त्रि० उप सामीप्येन निर्गते निष्क्रान्त
उपनिर्गतः । सामीप्येन निष्क्रान्ते, “उदिममभ्यन्तवाहणे । नामेण
संजय नाम, मिगवं उवणिग्माय” । उक्त० १४ अ० । “उवणिग्मायगव-
तरुणपत्तपट्टयकोमत्तउज्जग्रथन्नतकिमलयसुकुमालपवाहसोहि-
यवरंगकुरगमिहारा” उपनिर्गतेनैवतरुणपत्तपट्टलवंगयनिव-
पन्नगुर्वेस्तथा कोमलोत्पलैश्चप्राङ्गः किशलयैः पत्रविशेषैः तथा
सुकुमारप्रवाहैः शोभितानि वराङ्गुराणि अग्राशस्तराणि येषान्ते
तथा (वनस्वामः) आ० ।

उवणिग्मन्त्रण-उपनिमन्त्रण-न० भिक्षो ! गृहाणेदं पिण्डद्वयमि-
त्यभिधाने, भ० ८ ग० ६ उ० ॥

उवणिग-उपनीत-त्रि० उप-नी-तः । पानीयादिधित् ८ । १ ।
१०१ । इति इत इत् । द्वौकिते, प्रा० ॥

उवणिगविद्-उपनिविद्-त्रि० सामीप्येन स्थिते, “तेणं तारणा णा-
णामाणमणसु खन्तेसु उवणिगविदमपि विद्या विविहमुत्तरोव-
चिन्ता” उपनिविष्टानि सामीप्येन स्थितानि तानि च कदाचिच्छ-
वानि । अथवा अपदपतितानीति शङ्कयुरनुत्त आह सम्यगन्तिश्च-
न्तया अपदपरिहारेण च निविष्टानि ततो विशेषणसमासः उप-
निविष्टमन्निविष्टानि । ग० । ज० ॥

उवणिमया-उपनिषद्-स्त्री० वेदान्तदर्शनप्रवृत्तौ, तथाप्युपनि-
षद्दृष्टि-सृष्ट्यादात्मिका परा ॥ न० ॥

उवणिह-उपनिधा-स्त्री० उप निधानमुपनिधा धातनामने-
कार्थत्वात् । मार्गणायाम् । क० प्र० । प० सं० ।

उवणिहि-उपनिधि-पुं० उपनिधीयत इत्युपनिधिः । प्रत्यासन्नं
यथाकथञ्चिदानीते, । स्या० ५ ग० । उप सामीप्येन निधिरुप-
निधिः । एकस्मिन्विचक्रितार्थे एव व्यवस्थापिते, तत्समीप एवा-
पगपरस्य आनुपूर्वीगन्धेत्ते पूर्वाणुपूर्वादिक्रमेण निक्षेपणे, नि-
क्षेपे, विरचने, अनु० ॥

उवणिगिय-उपनिहित-त्रि० यथा कथञ्चिदानीते, सूत्र०
२ थु० २ अ० ।

उपनिहितय-उपनिहितक-पुं० उपनिहितं यथाकथञ्चिदानी-
स्तीति तेन चरन्ति ये ते उपनिहितकाः । अजिग्रहविशेषोपयुक्ते
भिदावरके, सूत्र० २ थु० २ अ० ।

उवणीय-उपनीत-त्रि० उप-नी-त-उपदौकिते, उक्त० ४ अ० ॥
प्रथ० । विशेष । सूत्र० । प्रापिते, स्या० १० ग० । आचा० ।
“कावोवणीय कंवेज्जा” कावोवणीयः कालोपनीतो मृत्युका-
लेनात्मवर्गतां प्रापितः । आचा० १ थु० ६ अ० ५ उ० । उपनयं
प्रापिते, व्य० १ उ० । अपितं, गमितं प्रदर्शितमुपनीतमपितमित्ये-
कार्थाः । आ० सू० १ अ० । केनचित्कस्यचिदुपदौकिते प्रहेण-
कादौ, औ० । समीपं प्रापिते, उक्त० ४ अ० । निकटं समागतं,
उक्त० अ० । आसन्ने, सूत्र २ थु० १ अ० । उपसंहारोपनययुक्ते सूत्र-
गुणजेदे, । अनु० । विशेष । उप सामीप्येन नीतः प्रापिता ज्ञाना-
दावात्मा येन स तथा । ज्ञानादावुपदौकितान्मनि, सूत्र० १
थु० २ अ० ।

उवणीयवणीयवयण-उपनीतापनीतवचन-न० कश्चिदुप-
प्रशस्यः कश्चिन्नित्यः यथा रूपवती स्त्री किन्त्वसदृसेति इति
प्रशस्यनिष्ठवृत्तं पौरुषवचनानामन्यतमं, आचा० २ थु० ।
उवणीयचरय-उपनीतचरक-पुं० केनचित्कस्यचिदुपदौकित-
स्य प्रहेणकादेरजिग्रहतत्त्वचरके, औ० ।

उवणीयतर-उपनीततर-त्रि० आसन्नतरे, “ इणमेव उवणीय-
तरागं माया मे पिया मे ज्ञाया मे” सूत्र० २ थु० १ अ० ।

उवणीयरागत्त-उपनीतरागत्त-न० मातृवदंशिकादिग्रामरागयु-
क्तारूपे समम सत्यवचनातिशये, औ० । स० । ग० ॥

उवणीयवयण-उपनीतवचन-न० प्रशंसवचने, यथारूपवती
स्त्री इदं पौरुषवचनानामग्रमम् । प्रका० ११ पद० ।

उवणीयावणीयचरय-उपनीतापनीतचरक-पुं० उपनीतं द्वौकितं
सन्प्रहेणकाद्यपनीतं स्थानान्तरस्थापितमथोपनीतं चापनीतं
च यश्चरति स तथा । अथवा उपनीतं नायकेन वर्णितगुणमुप-
नीतं निरकृतगुणमुपनीतापनीतं यदेकेन गुणेन वर्णितं गुणान्त-
रापेक्षया तु द्वौकितं यथा अहो रीतिज्ञं जलं केवसं क्षागमित्यादिप्र-
हविशेषयुक्ते जिज्ञाचरके, औ० ॥

उवण्य-उपन्यस्त-त्रि० उपकल्पिते, दशा० ५ अ० ॥

उवण्यस-उपन्यास-पुं० उप-नि-अस्-घञ् । उपादाने, “उप-
न्यासश्च शास्त्रेऽस्या, कृतो यत्नेन नित्यताम्” हा० । उप-व-
सनमुपन्यासः । तद्वत्त्वादिलक्षणे ज्ञातभेदे, ॥

चत्वारि उवण्यसं, तद्वत्पुण्य अन्नवत्पुण्ये चैव ।

परमनिजं हेर्गम्, ह्येति इणो उदाहरणा ॥ ८३ ॥

चत्वार उपन्यासं विचार्य अधिष्ठते वा जेदा भवन्तीति शेषमेते
चामी मूचनात्सप्रमिति कृत्वा तथाऽधिकारानुवृत्तेश्च तद्वत्पु-
न्यासः । तथा तद्वत्पुन्यासः तथा प्रतिनिधोपन्यासस्तथा
हेतुपन्यासश्च । तत्रैतेषु भवन्त्यमूर्ति वक्ष्यमाणवृत्तानि उदाह-
रणानीति मायाकारार्थः । मायायस्तु प्रतिभेदं स्वयमेव वक्ष्यति
निर्युक्तिकारः । दशा० १ अ० । (एतद्देदस्वरूपनिरूपणं तत्तच्छ-
ब्दे रूपव्यम्)

उवण्यसावण्य-उपन्यासोपनय-पुं० यादिना अभिमतार्थसाधनाय
कृते वस्तुपन्यासे तद्विघट्टनाय यः प्रतिवादिना विरुद्धार्थोपनयः
क्रियते पथेयुगोपन्यासो वा य उत्तरोपनयः स उप-यासोप-
नयः । ज्ञातभेदे, उत्तररूपमुपपत्तिमात्रमपि ज्ञातभेदो ज्ञानहेतु-
त्वादिति । यथा अकर्मात्मा अमूर्तत्वादाकाशवदित्युक्ते अन्य
आह आकाशवदेवाभातेत्यपि प्राप्तमनिष्टं चेतदिति । यथा वा
मांसतक्षणमदुष्टप्राणयुक्त्यादौदनादित् अत्राहान्य आदना-
दिवदेव स्युर्वादिमांसमक्षणमप्यदुष्टमिति । यथा वा त्यक्तसङ्गा

अस्मादादिप्रसङ्गं न कुर्वन्ति अस्मादादिवत् अत्राह कुतश्चकारपि-
ने न गृह्णाति तद्वदेवेति तथा कस्मात्कर्म कुरुषे यस्माद्वनार्थीति
इह प्रथमं ज्ञातं समग्रसाधर्म्यं द्वितीयं देशसाधर्म्यं तृतीयं स-
द्वेषं, चतुर्थं प्रतिवाद्युत्तररूपमित्ययेषां स्वरूपविभाग इति ।
इह देशतः संयादगाया "चरियं च कपियं वा, दुविहं तत्तां
चउविहदेकेकं । आहरणे तद्देसे, तद्देसे चैव बुन्नासेसि ॥ ५ ॥
स्था० ५ ग० । "उवसासोवणय चउविहदे पन्नसं तं जहा
तत्त्वत्तुतद्वत्तुप पडिणिभेदेहउ" । स्था० ४ ग० । (स्वस्थ-
स्थाव व्याख्या)

उवसाउ-उपनम्य-अव्य० स्थगयित्वेत्यर्थः, । वृ० १ उ० ।

उवतल-उपतल-न० हस्तमहासमन्तात्पादेषु, "हस्ततला उ
समन्ता पासेसु अस्या उवतलं जगसि" । नि० व्यु० १ उ० ।

उवताव-उपताप-पुं० उप आधिक्यं तप-आधारे-घञ्-त्यरायां,
ज्ञावे-घञ् सन्तापे, गयन्ततपेरच् । गेगे, मेदि० । करणे-घञ् ।
अवृभे, पीमने, रत्ना० । उपसर्गे, शरीरपीरुनोत्पादने, ॥ सूत्र०
१ व्यु० ३ व्यु० ।

उवतीर-उपतीर-अव्य० सामीप्यादौ अव्ययी० तीरसामीप्यादौ,
"पसणं गोयमा महातयो व तीरप्पजवे" ज० ५ श० ५ उ० ।

उवत्यरु-उपस्तीर्ण-त्रि० उपशब्दः सामीप्यायस्तञ्च च आच्छा-
दनार्थः । उप स्तु उपतनङ्गिनिर्पताङ्गिभानवरतक्राडाशकैरुपयुपयां
कृत्वाङ्गिते, "आनिणा धिनिणा उवत्यरुसयका" ज० १ श० १ उ०

उवत्यिय-उपस्थित-त्रि० उपनते, "दसविहा रुक्खा उवभांग-
त्ताप उवत्यिया" ॥ स० ॥

उवदंभण-उपदर्शन-न० उपनयनिगमनादयां निःशङ्कं शिष्यबु-
द्धौ स्थापने, सकलनथाभिप्रायावतारणतः पटुप्रशिक्ष्यबुद्धि
पु व्यवस्थापनं, न० । स्था० ॥

उवदंभणकर-उपदर्शनकर-न० जम्बुद्वीपे मन्दरस्योत्तरेण नील-
वतो वर्षधरपर्वतस्य द्वितीये कटे, स्था० २ ग० ।

उवदंभितजमाण-उपदर्शयमान-त्रि० लोकैरन्योऽन्यं दर्शयमाने,
ज्ञा० १ उ० ।

उवदंभिय-उपदर्शित-त्रि० उप सामीप्येन यथा श्रोतॄणां कटिति
यथावस्थितवस्तुतत्वावबोधो भवति तथा स्फुटवचनैरित्यर्थः द-
शतः अवगमोच्चरं नीतः । उपविष्टे, "उवदंभिया जगवया पद्म-
वणा सव्वजावणं" । प्रज्ञा० १ पद । सकलनययुक्तनिर्देशिते, । ग०
२ अधि० । अनु० ॥

उपदर्श्य-अव्य० उपदर्शनं कृत्वेत्यर्थे "अंगुलीप उवदंभिय २
णिज्जाएजा" आचा० २ व्यु० ।

उवदंभमाण-उपदर्शयमान-त्रि० उपदर्शनं कारयति, "पुरिसक्का-
रपरकम उवदंभमाणे" स्था० ३ ग० ॥

उवदीव-दशी-अव्ययी०, दे० ना० ॥

उवद्व-उपद्व-पुं० उप-द्व-ज्ञावे-घञ् । उत्पाते, रेगारमनके,
आतुवैपम्यजनिते विकारभेदे, उपसर्गे, स्था० ५ ग० । आशिषे, ।
वृ० ४ उ० । मारणे, म० ८ श० ७ उ० । तत्र प्रायश्चित्त ।
"उवद्ववणं स्वमणं चउत्यं" महा० ७ व्यु० ।

उवद्ववण-उपद्ववण-न० महापीकाकारणे, ध० ३ अधि० ।

उवद्वविय-अपद्ववित-त्रि० उत्त्रासिते, आव० ४ व्यु० ।

उवद्ववण-उपद्ववण-न० उप-प्र-दा-त्युद्-अभिमतार्थेदानरूपे
नानिभेदविपा० ३ व्यु० । आ० म० प्र० ॥

उवप्पव-उपप्लव-पुं० उप-प्लु-अप । समविषये, पु० "विकल्प
तल्पमारुहः, शेषः पुनरुपप्लवः । द्वा० २४ ता० ।

उवप्पुयद्वाणविवज्जण-उपप्लुतस्थानविवर्जन-म० उपप्लुतं स्व-
चक्रपरचक्रावक्रोतात् छिन्नक्रमागितिजनविरोधादेवास्वस्थी-
तूनं यत्स्थानं ग्रामनगरादि तस्य विवर्जनं परिहरणम् । सामा-
न्यतो गृहधर्मभेदे, "तत्र सामान्यतो गृह-धर्मो न्यायार्जितं
धनम् । इन्द्रियाणां जय उप-प्लुतस्थानविवर्जनम्" अल्पव्यय-
माने हि तीस्मन् धर्मार्थकामानां पूर्वाजितानां विनाशेन नव्यानां
चानुपार्जनेनोभयशोकजंश एव स्यात् ॥ व्यु० १ अधि० ।

उवज्ज-उपज्ज-त्रि० उप-ज्ज-क्त । कृतोपभागे वस्तुनि, ।
उपपादिने, आचा० १ व्यु० २ व्यु० १ उ० । उपज्जुक्तभोगे, व्यु० ३ उ० ।

उवजोग-उपजोग-पुं० उप-ज्ज-घञ् । उपभोजने, आचा० १ व्यु०
२ व्यु० ३ उ० । उपेत्य अधिकं पुनरुपयुज्यमानतया नृज्यते इत्युपजोगः
पुनः पुनरुपजोग्यजननाङ्गनादौ, "सति जुज्ज इति भोगो, सो पुन
आहारपुष्पमार्जनो । उवजोगो उपोणा पु०, उवजुज्ज नवणवस-
याइ" उक्त ३३ व्यु० । उपा० । कर्म० । धर्म० । आ० व्यु० । आ० ।

साम्प्रतमुपभोगादिभेदमाह-

उवजोगपरिजोगवए दुविहे पप्पत्तं तंजहा जोअणओ
कम्मओ अ जोअणओ समणोवामणां इमे पंच अइयारा
जाणियवा न ममायगियवा तंतहा सचित्ताहारे १ सचि-
त्तपरिवक्काहारे २ अप्पोद्धिओमहिजकवणया सचित्तस-
मिस्माहारे ३ (पाठान्तरे) पुप्पोद्धिओमहिजकवणया
४ तुच्चाओमहिजकवणया ५ । आव० ५ व्यु० ॥

उप नृज्यते इत्युपभोगः उपशब्दः सकृदर्थे वर्तते सकृद्वेग उप-
जोगः । अशनपानादौ, अयथा अन्नजोग उपभोगः । आहारनादौ,
उपशब्दोऽशान्तवचनः । व्यु० २ अधि० । आचा० । गन्धरूपवि-
षय, न० । (पृथक्कायानाम्कायानां चापजोगः पदव्यादिशब्देषु)

उवजोगंतगय-उपजोगान्तराय-न० अन्तरायकर्मभेदे, यस्या-
दयान्तरपि वस्त्रादेकार्गादि नोपलुक्ते । उक्त० ३३ व्यु० । पं० म० ।
कर्म० । स० ॥

उवजोगपरिजोगपरिमाण-उपभोगपरिजोगपरिमाण-न० उप-
भोगः सकृद्वेगः स चाशनपानानुपपन्नादीनां परिजोगस्तु पुनः
पुनर्भोगः सचाशनशयनवसनवनितादीनां तयोः परिमाणम्
देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानभेदे, ज० ७ श० २ उ० । उपलुज्यते इत्यु-
पजोगः । उपशब्दः सकृदर्थे वर्तते सकृद्वेग उपभोगः अशनपा-
नादेः अथवा अन्नजोग उपभोगः आहारादिः उपशब्दोऽशान्तव-
चनः परिजुज्यते इति परिजोगः परिशब्दोऽसकृद्वृत्तां वर्तते पुनः
पुनर्भोगः परिभोगो वस्त्रादेः बहिर्जोगो वा परिजोगो यवनाङ्गना-
रादेरत्र परिशब्दो बहिर्वाचक इति एतादृशय वतमुपभोगपरिजोग
वतम् । व्यु० २ अधि० । एतावद्विजं जोगव्यमुपपन्नोक्तव्यं वाऽनाऽन्यत्रैव
रूपे द्वितीयेऽप्युच्यते, आ० । दृष्टव्यविश्रं भोजनतः कर्मतश्च । उप-
जोगपरिजोगयोरासंवाविषययोर्वस्तुवशेषयोस्तदुपार्जनेनापायत-
तकर्मणां आपन्नाराद्रुपजोगादिशब्दवाच्यानां अन्नमुपभोगपरि-
जोगवतमिति व्युत्पत्तिः (व्यु०) जोगतः कर्मतश्च । भोगोऽपि
विधा उपजोगपरिभोगभेदात् तत्र उप इति सकृत् भाग आहारमा-
ह्यादेरासवनमुपजोगः । परीत्य सकृन्भोगो भवनाङ्गनादीनामा-
सवनं परिभोगः । तत्र गायामाह ।

मज्जस्मि य मंसस्मि च, पुप्फे य फल्ले य मंथमद्धं य ।

उवजोगपरिजोगे, वीर्यमि गुणववए निंदे ॥ २० ॥

आवकेण तावदुत्सर्गतः प्राशुकैषणीयाहारिणा भाव्यम् । अस-
ति सञ्चितपरिहारिणा तदसति बहुसायधमयादीन् वज्जयि-
त्वा प्रत्येक मिधादीनां कृतप्रमाणेन भवितव्यम् । तत्र मद्यं मदिरा
मांसं पिशितं च शब्दाब्देसाजद्वयव्याणामनन्तकायादीनां च
प्रदः । तानि च प्राशुक्तानि पञ्चोदुम्बरीदीनि पुष्पाणि करीर-
मधुकादिकुसुमानि चशब्दात् अससकपत्रादिपरिप्रदः । फलानि
जम्बूविन्वादीनि एव च मद्यादिषु राजव्यापारादिषु वर्तमानेन
यत्किञ्चित्कायणादि कृतं तस्मिन् एतैरन्तर्जोगः सूचितः बहि-
स्त्वय (गंधमल्लेति) गन्धा वासाः मात्यानि पुष्पवज्रः अत्रो-
पलक्षणत्वाच्चेपभोग्यवस्तुपरिप्रदः । तस्मिन्नुत्तरूपे उपभोग-
परिभोगे भीमो जीमसेन इति न्यायादुपभोगपरिभोगपरिमा-
णाख्ये द्वितीये गुणव्रतेऽनाभोगादिना यदनिक्रान्तं तन्निरादिमि ।
(ध०) । तत्र जोजनत उत्सर्गेण निरवद्याहारजोजिना भवित-
व्यम् कर्मतोऽपि प्रायो निरवद्यकर्मनुष्ठानयुक्तेनेति । अत्रेयं प्रा-
वना । आवकेण हि तावदुत्सर्गतः प्राशुकैषणीयाहारजोजिना
जाव्यम् तस्मिन्नसति सञ्चितपरिहारः कार्यस्तस्याप्यशक्तौ
बहुसायधाम्यामिपानन्तकायादीन् वज्जयता प्रत्येकमिश्रसञ्चि-
तादीनां प्रमाणं कार्यं भवितं च “निरवद्याहारेण, १ निज्जीवंणं
२ परित्तमीसेणं ३ असाणुसधणपरा, सुमावगा एरिस्सा हंति ? ”
एवमुत्सवादिविशेषं विनाऽन्यन्तचेतो गृह्युन्मादजनापयादादि
जनकमत्युद्भवेणवाहनालङ्कारादिकर्मापि आवको वज्जयेत् यतः
“अहोसो अहोसो, अहोसो दुज्जणं हि संवासो । अहोउभो य
वेसा, पंचवि गुरुं पि लहु अं पि ? ” अतिमलिनाः अतिस्थूलहस्वस
च्छिद्यवर्णादिमामान्यवेषपरिधानेऽपि कुचेलन्वकार्पण्यादिजना
पवादापहसनीयतादि स्यादतः स्ववित्तवयोवस्थानिवासस्थान-
कुलाद्यनुरूपवेषं कुर्यात् । उचितवेषादावपि प्रमाणनैयत्यं कार्यम् ।
पर्व दन्तकाष्टान्यङ्गैर्नलोत्तनमज्जनवस्त्रविशेषनाभरणपुष्पक-
लधूपामनशयनभवनादिस्तथाऽनन्यसूपस्नेहशकपेयः सगडस्वा-
द्याद्यशनपानस्त्रादिमस्यादिमादेस्त्यक्तुमशक्यस्य व्यकन्याप्रमाणं
कार्यं शेषं च त्याज्यमानन्दादिसुश्रावकवत् । कर्मतोऽपि आव-
केण मुख्यतो निरवद्यकर्मप्रवृत्तिमता भवितव्यं तदशक्तवप्य-
त्यन्तसायधधिवेकिजननिन्दकयदिक्रयादि कर्म वज्जनीयं शेष-
कर्मणामपि प्रमाणं करणीयम् यतः “रंधणस्वरूपीसण-दल्लणं
पयसं च पयमाहेणं । निष्ठपरिमाणकरणं, अविरेद्वंयो जओ
गुरुओ” आवश्यकचूर्णाविप्युक्तम् ॥ इह चेयं सामाचारी “भोअ-
णभो सावणो उमगण फासुगं आहारं आदारेजा तस्मासति
अफासुगमपि सञ्चितवज्जं तस्म असति अणंतकायबहुवीय-
गाणि परिहरिअव्याणि इमं च अमं भोअणओ परिहरइ अमणे
अणंतकायं अल्लगमूलगाइमंसं च पाणे मंसरसमज्जाइ खादिमेउ
दुब्रका उबरवरुपिप्लपिणंखुमादिसादिमं मधुमक्खियादि ।
अचित्तं च आहारंअध्वं जदा किर ण होज्ज अचित्तो तो उस्सगेण
भसंपच्चक्खाइ ण तरइ तांह अपवाएण सच्चित्तं अणंतकायं बहु
वीअणवज्जं कम्मओवि अकम्मा ण तरइ जीविउं तांह अब्बतसा
वज्जाणि परिहरिज्जंति” इत्थं चेदं जोगोपभोगव्रतं भोक्तु-
योग्येषु परिमाणकरणेन जयमि इतरेषु तु वज्जनेनेति पर्यवसि-
तमिति च श्लोकत्रयं वज्जनीयानाह ॥

चतुर्विकृतयो निन्द्या, उदुम्बरकपञ्चकम् ।

हिमं विषं च कर्का, मृज्जानि रात्रिजोजनम् ॥ ३२ ॥

बहुवीजाज्ञातफले, सन्धानानन्तकायिक ।

द्वन्ताकं चक्षितरसं, तुच्छं पुष्पफलादि च ॥ ३३ ॥

आमगोरससंपृक्तं, द्विदलं च विवर्जयेत् ।

द्वाविंशतिरज्ज्याणि, जैनधर्माधिवासिनः ॥ ३४ ॥

त्रिभिर्विशेषकम् । जैनधर्मेणार्हतधर्मेणाधिवासितो प्राविता-
त्मा पुमान् (द्वाविंशतिः) द्वाविंशतिसंख्याकान्यभक्ष्याणि जौ-
कुमनर्हाणि वर्जयेत् त्यजेदिति तृतीयश्लोकान्तेन संबन्धः । ताने-
वाह । (चतुर्विकृतय इति) चतुरवयवा विकृतयश्चतुर्विकृतयः
शाकपायिवादिषात्समासः कीदृश्यस्ता निन्द्याः सकलशिष्टज-
ननिन्दाविषया मद्यमांसमधुनवनं तल्लक्षणा इत्यर्थः । तद्वर्णानेक-
जीवसम्भूतानात् । तथा चाहुः “मज्जे महुम्म मंसम्म, नवणीय
चउत्थप । उप्पज्जति चयंति अ तव्वप्पा तत्थ जतुणो” १ परेऽपि
“मद्ये मांसं मधूनि च, नवनीते चतुर्थके । उत्पद्यन्ते विहीयन्ते, सुसू-
दमा जन्तुराशय” इति । तत्र मद्यं मदिरा तच्च द्विधा काष्ठानिष्पन्नं-
पिष्टानिष्पन्नं चेति । एतच्च बहुदोषाश्रयान्महानर्थहेतुत्वाच्च त्याज्यं
यदाह “ गुरुमाहकसहमिहा, परिजवउवहासरोसमयहेज ।
मज्जे दुग्गमसूवे, हिमिसिरिमध्ममनासकरं ॥ १ ॥ तथा “रसो-
द्वयाश्च ज्ञ्यांसो, जवन्ति किञ्च जन्तवः । तस्मान्मद्यं न पात-
व्यं, हिंसापातकमीरुणा ॥ २ ॥ दत्तं न दत्तमासं च, नासं कृतमया
कृतम् । मृगंछराज्यादिवहास्त्वेवं वदति मद्यपः ॥ ३ ॥ गृहे बहि-
र्या मांसं वा, परजव्याणि मृदधीः । वधबन्धादिनिर्भोको, गृह्णा-
त्याच्छिद्य मद्यपः ॥ ४ ॥ वाहिको युधती वृद्धां, ब्राह्मणां श्वप-
चामपि । लुक्के परस्त्रियं सद्यो, मद्योन्मादकदर्शितः ॥ ५ ॥ विवे-
कः संयमो ज्ञानं, सत्यं शास्त्रं दया क्रमा । मद्यान्मृषीयते सर्वं, तृ-
ण्णा वह्निकणावपि ॥ ६ ॥ श्रयते किञ्च शास्त्रेण, मद्यादन्त्रकवि-
ष्णुना । दनं युष्णिकुलं सर्वं, श्लेषिता च पुरी पितुः ॥ ७ ॥ मां-
सं च त्रेधा जलचरस्थलचरखचरजन्तुद्वयभेदाच्चर्मरुधिरमां
सभेदाद्वा । तद्वर्जणमपि महापापमूलत्वाच्चर्यं यदाहुः “पंचि-
दियवहभूअं, मंसं दुग्गंधमसुइओभच्छं । रक्खपरितुल्लिअभ-
क्खग—मामयजयणं कुगइ मल्लं ॥ १ ॥ ” आमासु अ पकासु-
अ, विपक्षमाणासु मंसंपसीसु । सययं चिअ उववाओ, भाणि
ओ अ निगोअजीवाणं ” ॥ २ ॥ योगशास्त्रेऽपि । सद्यः सम्मु-
च्छित्तानन्त-जन्तुसंतानदूषितम् । नरकाध्वनि पाथेयं, काऽ
श्रीयान्पिशितं सुधीः ॥ ३ ॥ ” मद्योहि जन्तुविशसनकाल एव
सम्मुच्छित्तता उत्पन्ना अनन्ता निगोदरूपा ये जन्तव-
स्तेषां सन्तानः पुनः पुनर्भवने तेन दूषितमिति तदृष्टिः मांसभ-
क्षकस्य च घातकत्वमेव । यतः “हन्ता पलस्य विक्रेता, संस्कर्ता
भक्तकस्तथा । केनानुमन्ता दाता च, घातका एव यन्मनुः ४ तथा
भक्तकस्यैवान्यपरिहारण बन्धकत्व यथा “दे भक्त्यन्ययपन्नं, स्व-
कीयपत्रपुष्ट्यं । त एवघातका यन्न, यन्नको जक्तकं घिनाः” इति मधु
च मार्जिकं १ कान्तिकं २ भ्रामरं ३ चेति त्रिधा इदमपि बहुप्रा-
णियिनाशसमुद्भवमिति हेयम् । यतः “अनेकजन्तुसंघात-निघा-
तनसमुद्भवम् । जुगुप्सनीयं बालावन्कः स्वादयति मार्जिकमि-
ति” नवनीतमपि योगहिंस्यजाविसंबन्धेन चतुर्धा तदपि मुक्तम-
जन्तुराशिखानित्वास्याज्यमेव । यतः “ अन्तमुहुर्तात्परतः, सुसू-
दमाजन्तुराशयः । यत्र मूच्छन्ति तस्माद्यं, नवनीतं विवेकिभिर्वरितं ।
४ । तथा उदुम्बरकेणोपलक्षितं पञ्चकं वट १ पिप्पलो २ दुग्धर ३
पञ्च ४ काकोदुम्बरी ५ फलवृक्षेण उदुम्बरकपञ्चकं मशकाका-
रमुद्भवबहुजीवनिवित्वाद्बर्जनीयम् । ततो योगशास्त्रे “ उदु-
म्बरयटसक-काकोदुम्बरशाखिनाम् । पिप्पलस्य अ नाश्रीया-
न्कचं कृमिकुशाकुञ्जम् । १ श्लोकेऽपि काऽपि कतोऽपि क-
स्यचिद्दहा चतस्यकस्माज्जनः, केनापि प्रविशान्युदुम्बरफलप्रा-

धि क्रमेण कृणात् । येनास्मिन्नापि पाटिते विघटिते विस्फोटिते
घोटिते, निष्पिष्टे परिग्राहिते विघटिते निर्यात्यसौ वा न वा ए
तथा हिमं तुहिने तदप्यसंख्येयत्वात्कारुण्यत्वात्प्राप्त्ययम् १० विषम-
हिफेनादि मन्त्रोपहतबीर्यमप्युदरान्तर्गतगमोत्सकादिजीवघात-
हेतुत्वान्मरणसमये महाभोहोत्पादकत्वाच्च हेतुम् ११ करका
छवीभूता आपः । असंख्यात्कायित्वाऽर्ज्याः ॥ नन्वेवमसंख्या-
त्कायित्वेनाऽमप्यत्वे जलस्याप्यनप्यत्वापत्तिरिति चेन्नस्यम् ।
असंख्यजीवमयत्वेऽपि जलमन्तरा निर्वाहाभावाच्च तस्य तथोक्तिः
१२ तथा मृज्जातिः सर्वा अपि मृत्तिका दूर्ध्वरादिपञ्चैन्द्रियप्राप्यु-
त्पत्तिनिमित्तत्वादिना मरणायनर्थकारित्वात् त्याज्याः । जातिप्र-
हणं खटिकादिभुक्षकं तद्वृक्षस्यामाभ्यादिदोषजनकत्वात् ।
मृद्वप्रहणं चोपतृक्षणं तेन सुधाद्यपि वर्जनीयं तद्वृक्षस्यान्तरा-
ष्ट्रचनर्थसम्भवात् मृद्वृक्षेण चासंख्येयपृथिवीकायजीवानां विरा-
धनाद्यपि लवणमप्यसंख्यपृथिवीकायात्मकमिति सखितं त्याज्यं
प्राप्तुकं प्राप्तं प्राप्तुकत्वं चाग्न्यादिप्रवृत्तसंख्ययोगेनैव नान्यथा
तत्र पृथिवीकायजीवानामसंख्येयत्वेनात्यन्तसूक्ष्मत्वात् तथा च
यज्जमाङ्गे १७ शनकतृतीयोद्देशके निर्दिष्टोऽयमर्थः वज्रमप्यां शि-
लायां स्वरूपपृथिवीकायस्य यज्जलोष्टकेनैकविंशतिवारानपेक्षणे
स्वत्येकं केवलं जीवा ये स्पृष्टा अपि नन्ति १३ तथा राज्ञौ नक्तं
जोजनं लुक्तिः रात्रिजोजनं तदपि हेतुं बहुविधजीवसंघातसं-
ख्यैकिकपारमैकिकानेकदोषदुष्टत्वात् यदभिहितं “मेहं पिपी-
लिग्राभो, हर्षाति वमणं च मच्छिन्ना कुण्ड । कृमा जलोद्-
वन्, कोष्ठिग्रभो कोष्ठरोगं च ॥ १ ॥ वाता सरस्स भंगं, कटोत्त-
गाहगल्लमि दारुं च । तामुष्मि विध्वं अली, वंजणमज्जमि लु-
ज्जेतो ॥ २ ॥ ” व्यञ्जनमिह चान्तर्कशाकरूपमजिमेतं तदुल्लं च
बुद्धिकाकारमेव स्यादिति बुद्धिकस्यासूक्ष्मस्यापि तन्मध्यप-
तितस्यावस्थत्वाद्भोज्यता संज्ञयतीति विशेषः । निशान्त्यर्था-
द्यपि “गिहकोद्वलवयवसम्मिस्मेण लुत्तेण पोदे किंल गिह-
कोद्वला संमुच्छति” एवं सर्पादिश्लामलमूत्रादिपाताद्यपि
तथा “मर्तिरिति महिअसं जा-मिणीसु रयणी य रायमंतेण । ने
वि च्छंति हु फुमं, रयणीए लुंजमाणं तु ॥ १ ॥ अपि च निशा-
भोजने क्रियमाणं अचश्यं पाकः संभवी । तत्र वद जीवनिःकाय-
यथोऽवश्यंजावी जाजनधावनादौ च जलगतजन्तुनाशः जलो-
ज्जेनंनु चमिगतकुण्युपिपात्तिकादिजन्तुघातश्च जवति तत्प्राणि-
रक्षणकाङ्क्षाऽपि निशाजोजनं न कर्तव्यम् । यदाहुः “जीवाण
कुंयुमाहेण, धायणं जाणधाम्माहेसुं । पमाह रयणिभोयण-दो-
से को साहिउं तरह ॥ १ ॥ ” यद्यपि च सिद्धमेवकादिकर्जुर-
काकादिजृक्षणे नास्त्यप्रापको नच भाजनधावनादिसंज्ञस्तथापि
कुण्युपनकादिसंघातसंज्ञास्तस्यापि त्याग एव युक्तो यत्तुक्तं नि-
शीघ्रजाप्ये “अद्वि हु फासुगवन्, कुंयुपण्णा तदावि कुणस्सा ।
यचक्खणा णो वि हु, राहेजसं परिहरति ॥ १ ॥ अहं वि हु पि-
पीलिगार्ह, दीसंति पश्यमार्हेज्जोए । तह वि खसु अणादसं, मू-
लवयविरादणाजसं ॥ २ ॥ ” एतत्फलं च “उल्लूककाकमाज्जर-
गृध्रशम्बरशूकराः । अट्टिवृश्चिकगोधाश्च, जायन्ते रात्रिजोजनात्”
परऽपि पठन्ति “मृते स्वजनमात्रेऽपि, सुतकं जायते किञ्च । अस्तं गते
दिवानाये, जोजनं क्रियते कथम् ॥ १ ॥ रक्तीभवन्ति तोंयानि,
अन्नानि पिशितानि च । राज्ञौ भोजनशकस्य, प्राप्ते तन्मांसम-
क्षणम् ॥ २ ॥ स्कन्दपुराणे रुद्रप्रणीतकपासमोचनस्तोत्रे सूर्यस्तु-
तिस्तोत्रेऽपि “एकभक्ताशानामित्य-मग्निहोत्रफलं ज्ञेयम् । अन-
रुनजोनेन निम्नं, तीर्थयात्राफलं ज्ञेयम् ॥ १ ॥ ” तथा “नैवाहुतिर्न
च ज्ञानं, न आरुं वृक्षतार्चनम् । दानं वा विहितं राज्ञौ, जोजन-
स्तु विशेषतः ॥ २ ॥ ” आयुर्वेदेऽपि । “हृत्तामिपन्नसङ्कोच-अव-
र-

रोचेरपायतः । अतो नक्तं न जोकस्यं, सूक्ष्माजीवावनादपि ॥ ३ ॥”
तस्माद्विधेकिना राज्ञौ चतुर्विधोऽप्याहारः परिहार्यस्तद्वशात् स्वं-
शनं चादिमं च त्याज्यमेव स्वादिमं पुगीफलाद्यपि विद्या सम्य-
कशोधनादियतनयैव गृह्यात्यन्यथा असादिंसाद्योऽपि दोषाः
मुख्यवृत्त्या च प्रातः सायं च रात्रिप्रत्यासन्नत्वाद् द्वे द्वे घटिके जो-
जनं त्यजेद्यतो योगशास्त्रे “अहो मध्येऽवसाने च, यो द्वे द्वे घटिके
त्यजन् । निशाजोजनदोषहो-ऽज्ञात्यसौ पुण्यभाजनम् ॥ १ ॥”
अत एवागमे सर्वजघन्यं प्रत्याख्यानं मुहुर्तप्रमाणं नमस्कार-
सहितमुच्यते जातु तत्तत्कार्यव्यवस्थादिना तथा न शक्नोति
तदपि सूर्योदयास्तनिर्णयमपेक्षत एवातपदर्शनादिनऽन्यथा
रात्रिभोजनदोषः । अन्धकारजघनंऽपि श्रीमत्या प्रदीपाकरणादि-
ना असादिहिसानियममङ्गमायासूत्रावादाद्योऽधिकदोषा अपि
यतः “न करेमिच्छि जपिस्ता, तं चेव निसेवप पुणो पावं । पञ्च-
कण्मुसावाहं, मायानियमी पसंगो अ ॥ १ ॥ पावं काठण समं, अ-
प्पाणं सुकुमेव वाहरह । दुगुणं करेह पावं, बीमं बाहस्स मंदत्तं
२” तथा बहुवीजं बहुवीजं च अज्ञातफलं चेति ह्यहस्तत्र बहु-
नि बीजानि वर्तन्ते यस्मिन् तद्बहुवीजं पम्पोटकादिकमज्यन्तर-
पुटादिरहितं केवलं बीजमयं तच्च प्रतिबीजं जीवापमर्दसंज्ञाह-
जनीयं यच्चाज्यन्तरपुटादिस्मृतिबीजमयं धाकिमट्टिण्णरादि त-
न्नाभक्ततया व्यवहरानि १५ अज्ञातं च तत्फलं चेति कर्मधारयः
अज्ञातफलं स्वयं परेण वा यद न ज्ञातफलमुपलक्षणत्वात्पत्रं तद-
जह्यं निषिद्धफले विषफले वा अज्ञानात्प्रवृत्तिसंभवात् । अज्ञान-
तो हि प्रतिषिद्धे फले प्रवर्तमानस्य अतज्ज्ञः विषमफले तु जी-
विनविनाशः १६ तथा संधानं चानन्तकायिकं चेति चण्डस्तत्र
संधानं निम्बकविल्यकादीनामनेकसंस्क्रिनिमित्तत्वाच्चर्यं स-
ंधानस्य च व्यवहारवृत्त्या दिनत्रयात्परतोऽभसत्त्वमाचक्षते । यो
गशास्त्रवृत्ताद्यपि “संधानमात्रफलादीः नां यदि संसक्तं भवेत् ।
तत्रा जिनधर्मपरा-यणः कृपातुन्यास्यजेदिति । १७ । अनन्ताः का-
यिका जीवा यत्र तत् अनन्तकायिकम् । अनन्तजन्तुस्नाननि-
पातननिमित्तत्वात् धर्ज्यम् (४०) (अनन्तकायिकव्याख्या स्व-
स्थाने उक्ता) अन्यदप्यमर्त्यं चाचिर्जीवतमपि परिहार्यं निः
शूकतासौख्यवृद्ध्यादिदोषसंभवात् परंपरया सविस्तृतद्वयप्र-
सङ्गाच्च यथोक्तम् “इच्छेण कयमकज्जं, करेह तत्पञ्चया पुणो अन्नो ।
मायाबहुत्वरपर-बुच्छेओ संजमतवाणं ॥ १ ॥ ” अत एवात्का-
क्षितसेसुरकराकारकसूरणवृत्ताकादि प्राप्तुकमपि सर्वं धर्ज्यं मू-
लकस्तु पञ्चाङ्गोऽपि त्याज्यः । गुणत्यादि तु नाम श्वेदज्रेदादि-
ना कल्पनं इति आरुविधिवृत्तौ । १८ । तथा कृत्ताकं निष्ठाबाह-
स्यमदनोदीपनादिदोषपाषकत्वात्प्राप्त्ययम् । पठन्ति च परेऽपि च
“यस्तु वृन्ताककाक्षिक्क-सूत्रकानां च जङ्गकाः । अन्तकासे स-
मूढात्मा, न स्मरिष्यति मां प्रिये” इति १९ । तथा अस्मिन् विन-
ष्टो रसः स्वाद्व उपगच्छन्त्याह्वर्णादिव्यस्य तच्चक्षितरसं कुथिता-
न्पर्युषितचिद्वस्त्रपूपिकादि केवलजलराक्षसाद्यनकजन्तुसंस्त-
त्वात् पुष्पितौदनपक्षाद्यादिदिनच्यातीतव्याद्यापि च तत्र पक्षा-
द्याद्याध्रित्यैवमुक्तम् । “वासासु पन्नरदिघसं, सीउण्हकाहेसु
मासदिणवीसं । उग्गाहिमं जईणं, कण्णह आरव्व पढम
दिणे” केचित्स्यस्या गाथाया अलभ्यमानस्थानत्वं वदन्तो या-
वदन्धरमादिना न विनश्य, तावद्वर्गाहिमं शुद्ध्यती-
त्याहुः दिनच्यातीते दध्यपि जीवे संस्क्रियेथा “अहं मुग्गा-
मासमाई, विदलं कच्छमि गोरसे ५ ॥ १ । ता तसजीवुप्पत्ति,
अणंति दहिण्णि दुदिशुयरि ” १ हारेभद्रदशैकालिक-
वृत्ताद्यपि रसजास्तक्रानालदधितेमनादिषु पायुकुम्भ्याकृत-
योऽतिसूक्ष्मा भवन्तीति दध्यर्हितयातीतमिति ॥ हेममार्पः २० ।

तथा तुच्छं असारं पुष्पं च फलं च ते आदौ यस्य तत् पुष्प-
फलादि । चः समुच्चये आदिशब्दान्मूलपत्रादिपरिग्रहस्तत्र
तुच्छं पुष्पमरणिगरीशप्रमधूकादिसंबन्धि तुच्छं फलम् ।
मधूकजम्बूटीवरूपीलुपकर्मदेहद्वीफलपिचुमकुरवालओ-
लिहृहद्वरककुट्टिभट्टस्यसखसादि २ प्रावृषितन्दुलीयका-
देव पत्रं बहुजीवसंमिश्रितत्वात् ३ त्याज्यम् । अन्यदप्येतादृशं
मूलादि बद्धाऽर्द्धनिष्पन्नकोमलचलकमुद्रसि-बादिकम् ।
तद्भक्षणं हि न तथाविधतृप्तिविराधना च भूयसी २१ तथा
आमेति आमं च तन्नोरसं च आमगोरसं तत्र संपृक्तमामगो-
रससंपृक्तम् । कच्चदुग्धदधितकसंमिलितम् । तद्विदलं
केवलिगम्यसुखजीवसंसक्रिसंभवात् हेयम् । उक्तं च संस-
कनिर्युक्तादौ “सव्वेसु वि देसेसु, सव्वेसु वि चेव तह य का-
लेसु । कुसिणेषु आमगोरस-जुत्तेसु निगोअपंचिदी ” विदल
तद्वरणं त्वेवमाहुः “जम्म उ पीलिज्जंते, नेहो नहु होइ विंति तं
विदलं । विदले वि हु उप्पन्नं, नेह जुअं होइ नो विदलं ” १ इह
होयं स्थितिः केचिद्भावा हेतुगम्याः केचित्त्वागमगम्याः । तत्र
यं यथा हेतुगम्यास्ते स्तवप्रवचनधरैः प्रतिपादनीयाः आग-
मगम्येषु हेतून् हेतुगम्येषु त्वागममात्रं प्रतिपाद्यभावाविरा-
धकः स्यात् । यतः “ जं हेउवायपक्खम्मि, हेउओ आमगे अ
आगमिओ । सो समयपक्खओ, सिउंतविगहओ ओओ ”
इति । आमगोरससंपृक्तविदले पुष्पितौदने अहर्द्वितया—
तोते दग्धि कुथिताये च न हेतुगम्या जीवसन्नावः कित्वाग-
मगम्य एव तेन तेषु ये जन्तवस्ते केवलमिदं हि इति द्वाविंश-
ति अभव्याणि वर्जयेदिति पूर्वं योजितमेवेति श्लोकत्रयार्थः ।
योगशास्त्रे तु षोडशवर्जनीयानि प्रतिपादितानि यथा “मद्यं
मांसं नयनीतं, मधूदुग्धपञ्चकम् । अनन्तकायमज्ञातफलं
रात्रौ च भोजनम् । १ । आमगोरससंपृक्त-विदलं पुष्पितौद-
नम् । इध्यहर्द्वितयातीतं, कथितान्नं च वर्जयेत् । २ । अन्यसकला-
भक्ष्यवर्जनं च । जन्तुमिश्रं फलं पुष्पं, पत्रं चान्यदपि त्यजेत् ।
संभ्रान्तमपि संसक्तं, जिनधर्मपरायणः । ३ । इति संप्रहर्षश्लोकैर्ना-
क्तम् । अत्र च सप्तमवते सचित्ताचित्तमिश्रव्यक्तिः आद्यवि-
ध्युक्ता पूर्वं सम्यक् ज्ञेया गुज्यते यथा चतुर्दशादिनियमाः ।
मुपालया भवन्तीति ॥ (५०) (अचित्तव्यक्तिः स्वस्थाने)
एवं सचित्ताचित्तादिव्यक्तिं ज्ञात्वा सप्तमवतं नामग्राहं सचि-
त्तादिसर्वभोग्यवस्तुनैयत्यकरणादिना स्वीकार्यं यथानन्द-
कामदेवादिभिः स्वीकृतं तथा करणाशक्तौ तु सामान्यतोऽपि
सचित्तादिनियमा कार्यास्ते चैवम् ॥

सचित् १ दब्ब २ विगइ ३ वाणह ४ तंबोइ ५ वत्थ ६
कमुपेमु ७ । बाहण ८ सयण ९ विह्वण १० बंज ११
दिमि १२ न्हाण १३ जत्तेसु १४ ॥

१ तत्र मुख्यवृत्त्या सुभ्रावकेण सचित्तं सर्वथा त्याज्यं तदशक्तौ
नामग्राहं तथाप्यशक्तौ सामान्यत एकल्लघादिनियम्यं यतः “ नि-
रयज्जाहारेण ” इति पूर्वविखितागाथे परं प्रतिदिनैकसचित्ताजि-
ग्राहिणो हि पृथक् दिनेषु परावर्तनेन सर्वसचित्तग्रहणमपि स्या-
त्तथा च न विशेषविरातः नामग्राहं सचित्ताजिग्रहे तु तदव्यस-
यसचित्तनिषेधरूपयावजीवस्पष्टमेयाधिकं फलम् उक्तं च “ पु-
ष्पफलाणं अ रसं, मुरादमंसाणमहिंसाणं च । जाणंता जे वि-
रया, त दुक्करकारण वंदे ” सचित्तेष्वपि नागवह्नीद्वयानि दुस्त्य-
जानि शेषसचित्तानां प्रायः प्रासुकीमवने स्वल्पकालमध्येऽपि ह-
र्यते पशु तु निरन्तरं जवज्वेदादिना सचित्तासुस्थैव कुन्धा-
दिविराधनापि त्यसी च तत एव पापनीरुणा त्याज्यानि अन्य-

याऽपि रात्रौ न व्यापार्याणि रात्रिव्यापारिणोऽपि दिवा संशोधना-
द्वियतमाया एव मुख्यता । अन्वहारिणा तु कामाङ्गत्वात्याज्यान्वेय
सचित्तमङ्गले दोषस्तु अनेकजीवविराधनासंज्ञवः यदागमः
“ज जाणं पज्जत्तग, निस्साए युक्कमत अपज्जत्ता । जन्थगो पज्ज-
त्तो, तत्थ असत्ता अपज्जत्ता ” बादरेष्वेकन्धियेष्वेवमुक्तं सुव्रमे-
षु तु यत्रैकोऽपर्याप्तस्तत्र तन्निभाया नियमादसंख्याः पर्याप्ताः
स्युरित्याचाराङ्गवृत्त्यादौ प्रोक्तम् । एवमेकस्मिन्नपि पञ्चादावसं-
ख्यजीवविराधना तदाश्रितजलनीध्यादि संमये त्वनन्ता अपि अक्ष-
यणादि वाऽसंख्यजीवात्मकमेव यदार्थम् । “ पमाम्म उदगवि-
दुम्मि, जे जीवा जिणवरंइ पक्खत्ता । ते अइ सरिसवमिप्ता, ज-
बुदीवे न मायंति । १ । अहामल्लपमाणे, पुट्टियिज्जाये हवंति जे जीवा ।
ते पारवयमिप्ता, जंबुदीवे न मायंति ” सर्वसचित्तत्यागेऽभ्युप-
रिवाजकसमप्रशतशिष्यनिदर्शनम् । एवं सचित्तत्यागे यतनीय-
मिति प्रथमनियमः ॥ सचित्तविकृतिवर्जं यन्मुखे क्लिप्यते तत्सर्वं
उच्यं किप्रचटीरोट्टिकानिर्विकृतिकमोदकलपनधीर्पट्टिकाचूरिम-
करम्बकक्षैरेत्यादिक बहुधान्यादिनिष्पन्नमपि परिणामान्तराद्या-
पत्तरेकैकमेव उच्यमेकग्रान्यनिष्पन्नान्यपि पृथिकास्थूलगोट्टक-
मणुकपर्परकृषरीटाकृष्यशीबाटकाणि कार्दीनि पृथक् २ नामा
स्यादवत्त्वेन पृथक् ३ उच्याणि फलफलिकादौ तु नामैक्यं जि-
न्नास्वाद्युक्तेः परिणामान्तरानावाह । बहुउच्यत्वमन्यथा या
संप्रदायादिवशाद्भूव्याणि गणनीयानि धातुमयशिलाकाकाराहु-
ल्यादिकं उच्यमध्यं न गणयन्ति ३ विकृतयो भक्ष्याः पट्ट दुग्ध १
दधि २ घृत ३ तैल ४ गुग्गु ५ सर्वपकाश्च ६ जेदात् ३ (वाण-
हस्ति) उपानयनं माचकयुग्मं वा काष्ठपाण्डुकादि तु बहुजीव-
विराधनाहेतुत्वात्त्याज्यमेव धावकैः ४ ताम्बूलपत्रपूगकर्मादिरवटिका
कथकादिस्वादिरूपम् । ५ । वस्त्रं पञ्चाङ्गादिवेषः धौतिकपर्वान्ति-
कराश्रित्यादि येष न गणयते । ६ कुसुमानि शिरःकाष्ठकपशरयो-
र्जीवैकाग्रहाणि तन्मियमेऽपि वेषशेषाः कल्पन्ते । ७ । बाहन र-
थाश्वादि ८ शयनं खट्वादि ९ विह्वेपनं भोगार्थं चन्दनाञ्जनादि-
चञ्चकस्तूर्यादि तन्मियमे वेषपूजादौ निहकत्सहस्तकङ्कणभूषणादि
कल्पन्ते । १० । अन्नस्य दिवा रात्रौ पन्थाद्याश्रित्य ११ दिक्पारि-
माणं सर्वतोऽभ्युददिशि या इयदवधिगमनादिनियमनम् । १२ ।
स्नानं तैलान्यङ्गादिपूर्वकं देवपूजार्थं कर्णेन नियमभङ्गः श्लौकि-
ककारणे च यतना रक्ष्या । १३ भक्तं राक्षत्रान्यसुखजनिकादि सर्वं
त्रिचतुःसैर्गार्धमितं खरवृजादिग्रहणे बहवोऽपि सेराः स्युः । १४ ।
एतदुपलक्षणत्वाद्येऽपि शाकफलधान्यादिप्रमाणारम्भनयत्वा-
दिनियमा यथाशक्ति ग्राह्या इत्युक्तं भोगोपभोगव्रतम् ॥ ५० ३
अधि० । इदमपि चातिचाररहितमनुपासनीयमित्यतोऽस्यैवानि-
चारानजिघ्रितसुराह ॥

जोअणओ सणोवासणं इमे पंच अइआरा जाणिअव्वा
न सामायरिअव्वा नं जहा सचित्ताहारे ? सचित्तपरि-
वप्पाहारे २ अप्पोहिओसहिभक्खणया सचित्तसम्मिस्सा
हारे (पाठान्तरम्) ३ दुप्पोलिओसहिजक्खणया ४ तुच्छां
सहिजक्खणया ॥

जोजनतो यद् व्रतमुक्तं तदाश्रित्य अन्नलोपासकेनापि पञ्चातिचारा
ज्ञातव्याः न समाचरितव्यास्तद्यथा सचित्ताहारः चित्तं चेतना सं-
ज्ञान उपयोगोऽवधानमिति पर्यायाः सचित्तश्चासावाहारश्च ३
सचित्तो वाहारो यस्य सचित्तमाहारयतीति वा सूत्रकः ६ कार्द-
कादिसाधारणप्रत्येकनक्षत्रीणां सचित्तानि सचित्तं पृथिव्या-
द्याहारयतीति ज्ञायना । तथा सचित्तप्रतिषेधाहारो यथा वृद्ध-प्र-

निबन्धो गोदादिपक्षकलाभि वा तथा अपक्षीषधिजङ्गलत्वमिदं च प्रतीतं सच्चित्तसन्निभाहार इति पात्रान्तरं सच्चित्तं सन्निभ आहारः सच्चित्तसन्निभाहारः बहुधादिपुष्पादिना सन्निभं तथा दुष्पक्षाधधेर्नक्षत्रतो दुष्पक्षा अश्विना इत्यर्थः तद्भक्षणता । तथा तुच्छीषधिजङ्गलता तुच्छा ह्यसारा मुक्तफलीप्रभृतयः अत्र मदती विराधना ग्रन्था च तुष्टिर्बहुनिर्णयदिकोऽन्वयायः संज्ञायते ।

“एष संग्रहायगो वदाहरणम्-एषो खेत्तरकस्त्रगो मे गाग्रो खाह गायो निग्गग्रो खायसं पेच्छह ततोपरिपह तोखायह रत्नो कोठ-भगण पोहं फासिथं केतियाभो खाह्याभो होजाति मघार फेणं अन्नं न किंवि अत्थि एव जोजभवत्” इति गतम् । भाष० ६ अ०॥

सच्चित्तस्तत्प्रतिबन्धः, संनिभोऽजिषवस्तथा ।

दुष्पक्षाहार इत्येते, द्वैतीयके गुणव्रते ॥ ५० ॥

सह चित्तेन चेतनया धर्मे यः स सच्चित्तः । तेन सच्चित्तेन प्रतिबन्धः संबन्धस्तत्प्रतिबन्धः । सच्चित्तेन मिश्रः सधलः संनिभः । अभिषयाऽनेकद्वयसंज्ञाननिष्पन्नः दुष्पक्षो मन्दपक्षः स चासा-बाहारभ्रन्त्यतीचाराद्वैतीयके द्वितीये स्वार्थे इकण गुणव्रते जोगोपजोगपरिमाणस्थे ज्ञेया इति होषस्तत्र सच्चित्तः कन्दमूल-फलादिः पृथिवीकायादिर्वा । इह च निवृत्तिविषयीकृतोऽपि सच्चित्तादौ प्रवृत्तावतिचारानिधानं व्रतसापेक्षस्यानाभोगातिक्रमादि-निबन्धनप्रवृत्त्या छद्म्यमन्यथा भङ्ग एव स्यात् । तत्रापि कृतसच्चित्तपरिहारस्य कृतसांचनपरिमाणस्य वा सच्चित्तमधिकमच्चित्तं वाऽनाजोगादिना खादतः सच्चित्ताहाररूपः प्रथमोऽतिचारः । आहारशब्दस्तु दुष्पक्षाहार इत्यस्मादाकृत्य संबन्धः एवमुत्तर-ध्वप्याहारशब्दोऽप्यजना प्राव्या । सच्चित्तप्रतिबन्धः संचेतनवृत्ता-दिसंबन्धो गन्दादिः पक्षफलादिर्वा सच्चित्तान्तर्वीजः खजुराग्रा-दिः तदाहारो हि सच्चित्ताहारवर्जकस्यानाजोगादिना सावधा-हारप्रवृत्तिरुपपत्त्यादितिचारः । अथवा बीजं त्यज्यामि सचेतन-त्वात्तस्य कटाह त्वचेतनत्वाद्भ्रज्यायामीति धिया पक्ष खजुरा-दिफलं मुखे प्रक्षिपतः सच्चित्तवर्जकस्य सच्चित्तप्रतिबन्धकारो द्वितीयः । २ । संनिभोऽर्धपरिणतजज्ञादिगार्ककदाकिमर्धजकपू-र्णनिर्देष्टकादिमिभः पूर्णादिर्वा तिलमिथो यवधानादिर्वा पतदा-हारोऽप्यनाजोगातिक्रमादिनाऽतिचारः । अथवा संभवत्सच्चित्ता-वयवस्याऽपक्षकणिक्कादेः पिष्टत्वादिनाऽचेतनमिति बुद्ध्याहारः संनिभ्राहारो व्रतसापेक्षत्वादितिचारः इति तृतीयः । अजिषवः सुरासौवीरकादिर्मलप्रकारखण्डादिर्वा सुरा मद्याद्यनिस्पन्दिवृ-ध्यव्योपयोगो वाऽयमपि सावधाहारवर्जकस्यानाजोगादिनाऽ-तिचारः चतुर्थः । ४ । तथा दुष्पक्षाऽर्धस्थिषण्पुक्तन्दुल्लयवगोध-मस्पृष्टमणरुक्कण्टुकफलादिरेहिकप्रत्यवायकारी यावता चांशेन सांचित्तस्तावता परलोकेऽप्युपहन्ति प्रयुक्तादेर्दुष्पक्षतया संभव-त्सचेतनावयवत्वात्पक्षयत्वेनाऽचेतन इति ह्युज्जानस्यातिचार इति पञ्चमः । ५ । केचित्स्यपक्षाहारमप्यतिचारत्वेन वर्णयन्ति । अपक्षं च यदग्निनाऽसंस्कृत एव च सच्चित्ताहारे प्रथमातिचारेऽन्तर्भ-वति तुच्छीषधिमक्षणमपि केचिदतिचारमाहुस्तुच्छीषधयश्च मु-क्तादिकामलशम्भिरूपास्ताश्च यदि सच्चित्तास्तदा सच्चित्ताति-चार एवान्तर्भवन्ति । अथानिपाकारादिनाऽच्चित्तास्तर्हि को दोष इति एवं रात्रिभोजनमद्यादिनिवृत्तिरपि अनाजोगातिक्रमा-दिभिरतिचारा भावनीयाः । इत्यमतिचारव्याख्यानं तत्स्वार्थवृत्त्या-नुसारेण ज्ञेयम् । आवश्यकपञ्चाशकवृत्त्यादिषु तु अपक्षदु-ष्पक्षतुच्छीषधिमक्षणस्य क्रमेण तृतीयाद्यतिचारत्वं दर्शितम् । तत्रापिपरिहारादितिचारः । नव्यपक्षीषधयो यदि सचेतनास्तदा स-च्चित्तमित्यादिपदेनैवाकार्यत्वात्पुनर्वचनमसंगतमयाचेतनास्तदा-

कोऽतिचारे निरवयवात्तद्भक्षणस्येति सत्यम् किं त्वाद्यावती-चारी सचेतनकल्पफलादिविषयाधितरे तु शाब्दाद्यौषधिषधया इति विषयकृतो जेदोऽन एव मूलसूत्रे “अप्युत्तलिखोसहिमक्षण-ये” त्याद्युक्तं ततोऽनाभोगातिक्रमादिनाऽपक्षीषधिजङ्गलमतिचारेऽप्यथा कणिक्कादेरपक्षतया संभवत्सच्चित्तावयवस्य पिष्टत्वादि-नाऽचेतनमिमिति बुद्ध्या जङ्गलं व्रतसापेक्षत्वादितिचारः । दु-ष्पक्षीषधिमक्षणजावना तु पूर्वोक्तव तुच्छीषधिमक्षणे चित्तं न तुच्छीषधयोऽपक्षाः दुष्पक्षाः सम्यक्पक्षाः वा स्युर्यदायी पक्षा तदा तृतीयचतुर्थीतिचाराज्यामेवास्योक्तत्वात्पुनरुक्तत्वदोषः । अथ सम्यक्पक्षास्तदा निरवयवादेव कतिचारता तद्भक्षणस्येति सत्यं किं तु यथाऽऽद्यस्योत्तरद्वयस्य च सच्चित्तत्वे समानेऽप्यनो-पध्याषधिकृतो विशेष एवमस्य सचेतनौषधिनाज्यां समानत्वेऽ-पि अनुवृत्तचतुर्वक्तुनो विशेषो दृश्यस्तत्र च कोमलमुक्तादिकली-विशिष्टमुप्यकारकात्वेन तुच्छाः सच्चित्ता एवानाजोगादिना ह्युज्जानस्य तुच्छीषधिजङ्गलमतिचारः । अथवात्तन्वाधधनीकृतया प्रचित्ताहारताज्युपगन्ता तत्र च यत्प्रतिकारकं तदचित्तीकृत्यापि जङ्गलं सचेतनस्यैव वर्जनीयत्वाज्युपगमाद्यपुनस्तृतिजनना-समर्थोपध्याषधीर्वाऽप्यनाचित्तीकृत्य ह्युक्तं तत्तुच्छीषधिजङ्गल-मतिचारः । तत्र भावतो विरतेविर्गायत्वाद्भ्रज्यतस्तु पातितत्वादि-ति पञ्चाशकवृत्तौ । अथ जोगोपजोगातिचारानुपसंहरन् जोगोप-भोगव्रतस्य लक्षणान्तरं तज्ज्ञातिचाराज्युपदर्शयितुमाह ॥

अर्था जोजनमाश्रित्य, त्यक्तव्याः कर्मतः पुनः ।

वरकर्म त्रिधनपञ्च, कर्मादानानि तन्मन्त्राः ॥ ४१ ॥

अस्मी उक्तस्वरूपाः पञ्चातिचाराजोजनमाश्रित्य त्यक्तव्या हेयाः । अथ कर्मतस्तानाह-तत्र भोगोपजोगमाधनं यद्भ्रज्यं तदुपार्जनाय यत्कर्म व्यापारस्तदपि जोगोपभोगशब्देनोच्यते कारणे कार्यापचारात् इति व्याख्यानान्तरं पूर्वमुक्तमेव । ततश्च कर्मतः कर्माश्रित्य जोगोपजोगोत्पादकव्यापारमाश्रित्येत्यर्थः । पुनः खरं कत्रोर यत्कर्म काहपावनगुत्तिपातनादिरूपं तस्याज्यं तन्मन्त्रान्तस्मिन् खरकर्मागमकृष्णे भोगोपजोगव्रते महा अतिचाराः त्रिधनाः त्रिगुणितः पञ्चदशेत्यर्थः । कर्मादानानि कर्मा-दानशब्दाद्या जवन्ति शेषः कर्मणां पापप्रवृत्तीनामादानानि-कारणानीति कृत्वा तेऽपि त्यक्तव्या इति पूर्वक्रियान्वयः । ४०२ अधि० अधुना कर्मतो यद् व्रतमुक्तं तदप्यतिचाररहितमनुपास-नीयमित्यतोऽस्यातिचारानतिधिसुराह ।

कर्मभोगं समणोवामणां इमां पन्नरसकम्मादाणां जाणिअन्वाइं न समापरिअन्वाइं तेजहा । इंगाहकम्मे १ वण-कम्मे २ मामीकम्मे ३ जाडीकम्मे ४ फोडिकम्मे ५ दंतवाणि-ज्जे ६ हाक्खवाणिज्जे ७ रमवाणिज्जे ८ केमवाणिज्जे ९ विमवाणिज्जे १० जंतपीडणकम्मे ११ निल्लज्जणकम्मे १२-दवग्गिदावणया १३ मरदहतलावसोसणया १४ अमईपो-सणया ॥ १५ ॥ आव० ६ अ०

(सूत्रव्याख्या इंगाहकम्मादिषु शब्देषु)

उबभोगपरिजोगाइ (ति) रित्त-उपजोगपरिजोगातिरित्त-न० उपजोगविषयभूतानि यानि ज्ञव्याणि स्नानप्रक्रमे उण्णोदकोष्ठ-तनकाहकादीनि जोजनप्रक्रमेऽशनपानादीनि तेषु यदतिरिक्तम-धिकमात्मादीनामनर्थक्रियास्तिष्ठाव्यविषिष्यते तदुपभोगपरि-भोगातिरिक्तम् । आत्मोपजोगातिरिक्ते, तदुपचारात्प्रमादयता-

तिचारे, तेन आत्मोपभोगातिरिक्तेन परेषां स्नानभोजनादिरनर्थ-
दणो भवति । अयं च प्रमादवृत्तस्यैवातिचार इति । उपा० १ अ० ।
उपजोगपरिजोगाद्वैग-उपजोगपरिजोगातिरेक-पुं० उपजो-
गपरिजोगयोरतिरेकः अधिकमुपजोगपरिभोगातिरेकः । प्रमा-
दचरितस्यातिचारे, इह किल स्वापयोगिद्वयोऽधिकानि ताम्बु-
समोदकमण्डकादीन्युपभोगाङ्गानि तरागादिषु न नेत-
व्यानि अन्यथा । इति स्विद्रादयस्तानि प्रकृते ततश्चात्मनो निरर्थक-
कर्मबन्धादिदोषः । अयमपि विषयात्मकत्वात् प्रमादचरितस्याति-
चारः । घ० २० । भा० ।

उपजोगस्त-उपजोग्यत्व-न० उपजोग्योम्यतायाम् । स० ।

उपमा-उपमा-स्त्री० उपमानमुपमा-उप-मा-भावे-अ-अनेन
गवयेन सदृशो गौरिति सादृश्यप्रतिपत्तिरूपे प्रमाणजेदे, ॥ उक्तं
च ॥ “ गां दृष्ट्वाऽयमरण्येऽन्यं, गवयं वीकृते यदा । भूयोऽव-
यवसामान्य-जाजं वतुलकण्टकम् ॥ १ ॥ तस्यामेव त्ववस्थायाः
यदि ज्ञानं प्रवर्तते । पशुनैतेन तुल्योऽसौ, गोपिणम् इति सोपमेति
॥ २ ॥ ” भुताविदेशावयवसमानार्थोपलम्भने, संज्ञासंज्ञिसम्बन्ध-
ज्ञाने च । स्या० ४ उ० ॥ उपमीयतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इ-
त्युपमा । द० १ अ० । सूत्र० । शक्यस्यदेवेन्द्रस्य देवराजस्य प्रथमा-
प्रमदिष्याम् । स्या० ८ उ० । आद्याविशेषः, जी ३ प्रति० । इवा-
नीमदृश्यमाने प्रकृत्याकरणानां प्रथमेऽध्ययने च । स्या० १० उ० ।

उपमाण-उपमान-न० उपमीयतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इत्युपमानम् ।
दृष्टान्ते, । द० १ अ० । प्रसिद्धसाधर्म्यान्साध्यसाधने, यथा गौ-
र्गवयस्तथा । सूत्र० १ भु० १२ अ० । उपमानोपमेययोरव्यक्तत्वे
सादृश्यालम्बन, । सम्म० । (औपम्यजेदा औपम्य शब्दे
भक्ष्यन्ते) ॥

उपमानस्य प्रमाणान्तरताविचारः ॥ उपमानमपि प्रमाणान्तरं
तस्य लक्षणं यथा “ दृश्यमानाददृश्यम्, विज्ञानमुपजा-
यते । साध्यदृश्योपाधितज्ज्ञैरुपमानमिति स्मृतं ” यथोक्तमुपमान-
मपि सादृश्यादसन्निकृष्टेऽर्थे बुद्धिमुत्पादयति यथा गवयदर्शनं
गोस्मरणस्येति अस्यायमर्थः येन प्रतिपात्रा गौरुपलब्ध्या न गवयो
गव्यातिदेशावयव गौरिव गवय इति भुतं तस्याटव्यां पर्यटतः
गवयदर्शनं प्रथमे उपजायते परोक्षगवि सादृश्यज्ञानं यदुत्पद्यते
अनेन सदृशो गौरिति तदुपमानमिति । तस्य विषयः सादृश्य-
विशिष्टः परोक्षो गौस्तद्विशिष्टं वा सादृश्यं च वस्तुजन्तमेव य-
दाह । “ सादृश्यस्य च वस्तुत्वं, न शक्यमवस्थाधितुम् । त्रयो-
ऽवयवसामान्य-योगो जात्यन्तरस्य तदिति ” अस्य खानधिगता-
र्थाधिगन्तृतया प्रामाण्यमुपपन्नं यतो गवयेन प्रत्यक्षेण गवय
पक्ष विषयीकृतो न पुनरसंनिहितोऽपि सादृश्यविशिष्टो गौः नदि-
शिष्टं वा सादृश्यम् । यदपि तस्य पूर्वं गौगति प्रत्यक्षमनु-
त्वापि गवयोऽत्यन्तमप्रत्यक्षं पश्यति कथं गौं तदपेक्षं
तत्सादृश्यज्ञानम् । तदेवं गवयसदृशो गौरिति प्रागप्रतिपत्तेरन-
धिगतार्थाधिगन्तृपरोक्षे गवयदर्शनात् सादृश्यज्ञानम् । तदुक्तं “ त-
स्माद्यस्मर्यते तत्स्यात्, सादृश्येन विशेषितः । प्रमेयमनुमान-
स्य, सादृश्यं वा तदन्विने ॥ प्रत्यक्षेणावबुद्धेऽपि, सादृश्ये गवि
च स्मृती । विशिष्टस्यान्यतो मिकं-रूपमानप्रमाणता ॥ प्रत्यक्षेऽपि
यथादेशे, स्मर्यमाणे च पर्वके । विशिष्टविषयत्वेन, नानुमानाप्र-
माणनति ” न चेदं प्रत्यक्षं परोक्षविषयत्वात् सविकल्पकत्वाच्च ।
नाप्यनुमानं हेतुजायात् । न च न पक्ष दृश्यमानो गवयविशेषः
नदृगन्तं वा सादृश्यं हेतुकमयस्यापि धर्मिणा सह प्रतिबन्धाभा-
वाकक्षाप्रतिबन्धो हेतुगतिप्रसङ्गात् न च गोमयस्य सादृश्यं गौर्वा
हेतुः प्रतिकार्यकदेशान्नात् न च सादृश्यमार्थं प्राक् प्रमेयेण सम्बन्धं

प्रतिपक्षं नवान्वयप्रतिपत्तिमन्तरेण हेतोः साध्यप्रतिपादकत्व-
मुपलब्धं तदेवं गवार्थदर्शने गवयं पश्यतः सादृश्येन विशिष्टे
गवि पक्षधर्मत्वग्रहणं सम्बन्धानुस्मरणं धान्तरं प्रतिपत्तिरूप-
जायमाने नानुमानेनैवर्ततेति प्रमाणास्तरमुपमानम् । तदुक्तं “ न
चैतस्यानुमानत्वं, पक्षधर्माद्यसंभवात् । प्राक् प्रमेयस्य सादृश्यं,
न धर्मत्वेन गृह्यते ॥ गवयं गृह्यमाणं च, न गवार्थानुमापकम् । प्रति-
कार्यकदेशात्वा-ज्ञातस्य न लिङ्गितः ॥ गवयश्चापि सम्बन्धा-भा-
गोऽस्मिन्मृच्छति । सादृश्यं न च पूर्वेण, पूर्वं दृष्टं तदन्वये ॥ एक-
स्मिन्नपि दृश्येऽर्थे, द्वितीया पश्यतो यने । सादृश्यं सदैकस्मि-
न्सद्वैवापद्यतेमिति रिति ” नैयायिकाः भूयमाणलक्षणमभिदधति
प्रसिद्धसाधर्म्यान्साध्यसाधनमुपमानमिति । अत्रोपमानमिति-
लक्ष्यनिर्देशः प्रसिद्धसाधर्म्यादित्यागमपुर्व्विकाप्रसिद्धिः दर्शिता
आगमस्तु यथा गौस्तथा गवय इति पक्षं प्रसिद्धेन साधर्म्यप्रसि-
द्धेः संस्कारवात् पुरुषः कदाचिदरण्ये परिभ्रमन् समानमर्थं
यदा पश्यति तदा तज्ज्ञानादागमादितसंस्कारप्रबोधसङ्गतः
स्मृतिर्गौसदृशो गवय इत्येवं रूपा स्मृतिस्मादयन्त्रियार्थसन्निक-
र्षेण गोसदृशोऽयमिति ज्ञानमुत्पाद्यते तच्चन्द्रियार्थसन्निकर्षजत्वात्
तज्जनकत्वेनास्य प्रत्यक्षप्रमाणताप्रसक्तः । न च शब्देन साधुं यथा
कमुत्पादयति तच्छब्दप्रसज्यते अन्यपदेऽयपदाभ्याहारात् अव्य-
जित्वार्थादिपदानां तु पूर्व्ववदव्ययवच्छेदो द्रष्टव्यः । नन्वेवमप्यनुमानं
प्रसङ्गस्तस्य यथोक्तफलजनकत्वाद् विनाप्रावसम्बन्धस्मृतिपूर्व्वक-
स्य परामर्शज्ञानस्य विशिष्टफलजनकत्वेनानुमानत्वात्प्राप्तः प्रकृतज्ञा-
नमविनाप्रावसम्बन्धस्मृतिपूर्व्वकं गोसदृशस्य गवयशब्दवाच्यत्वे-
नान्यस्याप्रसिद्धत्वात् गोसदृशगवयशब्दः स्मृतेति आगमाप्रती-
तिरिति चेत् न तस्य सन्निधायमानगोसदृशपिण्डविषयत्वेना-
प्युपपत्तेर्निमित्तत्वान्वयः साध्यप्रतिपत्तिः । न च तदोपपत्त्यमाना-
ज्ञासादृश्यपिण्डादव्ययनिरक्तः गोसदृशसद्भावनिधायकं प्रमा-
णमस्ति न चात्र व्यतिरेकी हेतुः समस्ति स्वप्नासत्त्वप्रतिपादक-
प्रमाणाप्रावात् अतो नाविनाभावसंबन्धानुस्मृतिः । अयामिदं हि तेषां
आगमे गोसदृशो गवय इति सङ्कष्टकारिणे लक्षणज्ञानगोसदृश-
पदार्थदर्शनात् अयं स गवयशब्दवाच्य इति प्रतिपत्तिर्भवतीति
नानुमानमेतत् संज्ञासंज्ञिसम्बन्धज्ञानावागमकं न भवत्येव श-
ब्दस्य तज्जनकस्य तदाऽप्रावात् शब्दजनितं च शब्दं प्रमाणमि-
तिव्यवस्थितं प्राक् शब्दप्रतीतत्वाच्छाब्दमिति खेचननुमानस्या-
प्येवमभावप्रशक्तिः अन्निसाम्यस्य प्राग प्रत्यक्षेण प्रतीतत्वात्
न ह्यप्रतीते महानसादावधिसामान्ये अनुमानप्रवृत्तिरिति अप्र-
तीतार्थाप्रतिपादकत्वादनुमानं न प्रमाणं भवेत् । न च विशिष्ट-
देशाद्यच्छेदसाधकसाधकत्वेनास्या प्रामाण्यमितरत्रापि समान-
त्वात्तथाहि सन्निधायमानपिण्डविषयत्वेन स्वप्रतिपाद्यमिदं
प्रतिपादयति आगमस्त्वसन्निकृष्टपिण्डविषयत्वेन न आगमात्
संज्ञासंज्ञिसंबन्धः प्रतीयते ततः साक्यमात्रप्रतीतिर्यत्र शब्दस्थेय
साधकतमत्वं तदेव शब्दं फलं न च विप्रतपस्यधिकारेण संज्ञासं-
ज्ञिसंबन्धज्ञाने पतत्समास्ति प्रत्यक्षफलं तु न भवत्येवैतत् संज्ञासं-
ज्ञिसंबन्धस्येन्द्रियेणासन्निकर्षात् । न च सन्निकर्षेन्द्रियाविषय-
त्वात्तस्य तदेव संज्ञासंज्ञिसंबन्धप्रतिनियतरूपं फलं यतः
समुपजायते तदुपमानं आह च सूत्रकारः साध्यसाधनमिति
साध्ये विशिष्टं फलं तस्य साधनं जनकं यत् तदुपमानं पक्षं सा-
क्यज्ञानवत्साक्यस्याप्यमानत्वं न पुनः संज्ञासंज्ञिसंबन्ध-
ज्ञानस्य फलाभावात् न च देयादिज्ञानस्य फलं प्रत्यक्षादिफल-
त्वात् । तथा हि देयादिज्ञानं पिण्डविषयं तच्चन्द्रियार्थसन्निकर्षा-
दुपजायते यथा प्रत्यक्षफलमनुमानं विशिष्टफलजनकत्वादेवं

प्रमाणान्तरनिष्पाद्यविशिष्टफलजनकत्वात् प्रमाणान्तरमुपमानम्
अत्र प्रतिविधानम् ॥ उपमानस्य त्वपूर्वार्थाधिगन्तृत्वाभावात् प्रा-
माण्यामेव न संभवति नन्वस्यापूर्वार्थविषयता प्रागुपदर्शितैव स-
त्यमुपदर्शिता ननु युक्ता तथा हि तस्य विषयः सादृश्यविशिष्ट-
श्च गौस्तद्विशिष्टश्च वा सादृश्यमुपदर्शितं तच्च भूयोऽवयवासामान्य-
योगसङ्गणप्रतिपादितं न च सामान्यं तदयोगो वा वस्तु संजव-
तीति प्रतिपादितं तत्सद्भावेऽपि प्रत्यक्षविषयतया परैस्तत्पटिः क-
थमुपमानोच्चरत्वेनागृहीतार्थप्राद्वित्यं प्रामाण्यानिबन्धनं प्रवृत्त-
सादृश्यज्ञानस्य चोपपत्तावयं क्रमः पूर्व तावद् गोगवययोर्विषाणि-
त्वादिसादृश्यं गवि प्रत्यक्षतः प्रतिपद्यते पश्चात् गवयदर्शनान-
न्तरं यद्विषाणित्वादिसादृश्यं पिण्डेऽस्मिन्नुपलभ्यते मया तत्
गवयपुपलब्धमिति स्मरति तदनन्तरं गवि विषाणित्वादिसादृ-
श्यप्रतिपत्तिर्न जायते अनेन पिण्डेन सहशो गौमित्येवं च स्मरति-
मेतत् ज्ञानं कथं प्रमाणं जयेत् । यदि च गवि प्रत्यक्षणाभयगतं
विषाणित्वादिसादृश्यं प्रागु न प्रतिपन्नं भवेत् प्रतिपन्नमपि यदि
यिस्मृतं जयेत् तदा गवयदर्शनं सत्यपि परीक्षे गवि नैव सादृ-
श्यज्ञानमुपजायते अतो विषाणित्वादिसादृश्यं पूर्वमेव गवि प्रत्य-
क्षेणागतमिदानीं गवयदर्शनात् तत्रैव स्मर्यते तच्च गृहीतप्राह-
णात् सादृश्यज्ञानं प्रमाणम् । अथ पुन्यप्रत्यक्षेण गोगतमेव सादृ-
श्यमवगतं गवयदर्शनेन तु तदगतमेवोपगतसादृश्यप्रतिपत्ति-
स्तु गवयदर्शनानन्तरं सादृश्यज्ञाननिबन्धनात् अगृहीतप्राहितया
प्रमाणमुपमानम् । असद्वत्त्वं पूर्वमुपगतसादृश्यप्रतिपत्तौ गवय-
दर्शनानन्तरमप्यप्रतिपत्तिस्तदनुसंधानप्रतिपत्तिरप्यसंजवात् । न
हि गवयपिण्डदर्शनानन्तरं प्रागप्रतिपत्ते तन्सादृश्येऽव्यपिण्डे अनन-
सहशोऽव्यप्रतिपत्तिः कदाचिदपि भवति तस्मात् प्रागव्यपिण्डवग-
तसादृश्यं प्रतियोगिप्रहणा द्वयवहारमात्रप्रवृत्तिरेव तदा प्राक् तद-
प्रवृत्तिः प्रतियोग्यपक्त्वात् तस्य ज्ञात्वादिद्वयवहारयत् न च तत्
प्रामाण्यं युक्तप्रमानाभयस्ताभायप्रशङ्के एवं भूमदर्शनास्मर्यमा-
णानिबन्धितयाऽध्यज्ञानवगतप्रदेशे तदयोगव्यवच्छेदमवगम-
यन्ती प्रतिपत्तिरुपजायमानाऽनुमितिः प्रमाणतां यथा समासा-
दयति न तथा सादृश्यप्रतिपत्तिः गवाक्यधर्मिप्रतिपत्तिकाल एव
तृयोऽवयवसामान्ययोगसङ्गणस्य सादृश्यप्रतिपत्तिस्तेन प्रत्य-
क्षेऽपि यथादेश इत्यादिव्ययनमयुक्ततया व्यवस्थितम् । किं च ।
यदि सादृश्यज्ञानं गृहीतप्राद्वित्वेऽपि व्यवहारमात्रप्रवर्तनात्
प्रमाणं तर्हि वैसादृश्यज्ञानमपि सप्तमं प्रमाणं भवेत् दृश्यप-
रीक्षे सादृश्यधीरप्रमाणान्तरं यदि धर्मस्यमर्हति तद्धोचम-
त्येवं प्रमाणं किं न सप्तमम् । तथा सोपानवाजात् कामनः
प्रथमाक्रान्तं पश्चादाक्रान्तादींश्च महत् ऋषं चेत्याद्यनेकं—
प्रमाणं प्रसक्तमिति कुतः प्रमाणषट्कवादः संगतो भवेत् ।
दृश्यमानव्याप्तेषु चेद् दृष्टानं प्रमाणान्तरं तत् पूर्वमस्मादि-
त्यादिप्रमाणान्तरमिध्यताम् । अप्रमाणये चास्य पक्षधर्म-
त्वाद्यभावप्रतिपादनं सिद्धसाधनमेवाप्रमा वा प्रमाणस्या-
नुमानत्वानभ्युपगमाद् । यदा च प्रत्यक्षेण प्रतिपक्षेऽपि गवा-
श्वादी भूयोऽवयवसामान्ययोगं तद्वियोगवाच्यं मूढः सह-
शास्त्रदृश्यव्यवहारं न प्रवर्तयति तदा विषयदर्शनेन विषयिणो
व्यवहारस्य साधनात् वैकल्पसद्भावादनुमानप्रमाणता सम-
स्येव तथा हि गवाश्वादी विषाणाद्यवयवसामान्ययोगसि-
द्धियोगो वा प्रागुपलब्ध इदानीं स्मर्यमाण इति नासिद्धता
हेतोः प्रवृत्तिव्यवहारविषयश्च एवार्थोऽत्र दृष्टान्तोऽस्मीति
नान्वयव्यतिरेकयोग्यभावस्ततो न वै तस्यानुमानत्वमित्या-
दिपक्षधर्मत्वाद्यसंभवप्रतिपादनमसंगतव्यवहारसाधनपक्ष-
धर्मत्वादेः प्रसाधनाधैयाधिकोपचरितमप्युपमानमभिधेयता-

र्थाधिगन्तृत्वाभावात् प्रमाणं न भवति तथा हि यथा गौस्तथा
गवय इति वाक्याद् गौसदृशार्थसामान्यस्य गवयशब्दवा-
च्यताप्रतिपत्तेरन्यथा विसदृशमहिष्याद्यर्थदर्शनादप्ययं स ग-
वय इति संज्ञासंज्ञिसंबन्धप्रतिपत्तिः किं न भवेत्तस्माद्यथा
कश्चिदङ्गदी कुण्डली छत्री स राजेति कुतश्चिदुपभृत्या-
ङ्गदादिमदर्थदर्शनादयं स राजेति प्रतिपद्यते न चासौ प्रति-
पत्तिः प्रमाणमुपवाक्यादेवाङ्गदादिमतोर्थस्य राजशब्दवा-
च्यत्वेन प्रतिपन्नत्वात् तथेहापि यथा गौस्तथा गवय इत्यनि-
देशवाक्यान्संबन्धमवगत्य गवयदर्शनात्संकेतानुस्मरणे स-
त्ययं स गवयशब्दवाच्योऽर्थप्रतिपत्तेरप्रमाणमुपमानम् । यदि
पुनरतिदेशवाक्यात्संबन्धप्रतिपत्तिर्नाभ्युपगम्यते पश्चादप्ययं
स गवयशब्दवाच्यस्तथाऽपि प्रत्ययो न स्यात्तदपरनिमित्ता-
भावात् दृश्यते च तस्माद्गृहीतप्रहणाभेदं प्रमाणम् । अथा-
तिदेशवाक्यात् पूर्वोक्तान्सदृशार्थस्य गवयशब्दवाच्यता सा-
मान्येन प्रतीता गवयदर्शनानन्तरं तु गवयविशेषं तच्छब्दवा-
च्यत्वेन पूर्वमप्रतीतं प्रतिपद्यत इति न गृहीतप्राहिता असद-
तत् सस्नेहितगवयविशेषविषयस्य ज्ञानस्य प्रत्यक्षतयोपमा-
नत्वानुपपत्तेर्गवयदर्शनोत्तरकालभावि त्वयं स गवयशब्दवा-
च्योऽर्थ इति तज्ज्ञानं तत्प्रत्यक्षबलोल्लेखत्वात् स्मृतिरेव न
प्रमाणम् । किं च गवयविशेषस्य गवयशब्दवाच्यता यद्य-
तिदेशवाक्यात् प्रतिपन्ना कथं तर्हि गवयविशेषदर्शनं उपजाने
कस्मादस्य तच्छब्दता यस्यैवार्थस्य संबन्धग्रहणकाले येन
सह संबन्धोऽनुभूतस्तस्यैवार्थस्य तेन सह संबन्धे तच्छब्द-
वाच्यता कालान्तरंऽपि दृश्यते ततः सामान्येन संकेतकाल एव
संबन्धः प्रतीतः पश्चाद्गवयदर्शनं उपजाते संकेतमनुसृत्यायं
स गवयशब्दवाच्योऽर्थ इति प्रतिपद्यते इत्यभ्युपगन्तव्यमेततो-
पयुक्तोपमानस्तु तुल्यार्थग्रहणे सति विशिष्टविषयत्वेन संबन्धं
प्रतिपद्यत इत्यपि निरस्तं विशेषस्य संकेतकालानुभूतस्य
व्यवहारकालानुगमादवाच्यत्वाच्च । यश्च शब्दप्रभवप्रतिप-
त्तावर्थः प्रतिपाति स एकशब्दवाच्यो न त्वऽविशेषस्तत्र
प्रतिभालक्षणज्ञाने अस्ततस्तत्र शब्दस्याप्रतिभासनाच्च विशेषः
शब्दवाच्यतायामसौ गवयशब्दवाच्य इति विशेषस्य वाच्य-
प्रतिपत्तिः सादृश्यविकल्पयोगेकीकरणाद् भ्रान्तिरन्यापूर्वानु-
ज्ञाताकारपरामर्श इति दृश्येयमसौ गवयशब्दवाच्य इति प्रति-
पत्तिः कथं भवेदतिदेशवाक्यभ्रवणसमये विशेषे संबन्धाप्र-
तिपत्तेः प्रतिप्रत्यभ्युपगमं वा विशेषेऽपि सामान्यत्वस्मृतिरे-
वेति कुतः प्रामाण्यमुपमानस्य । यद् गौरेव गवय इति
गोगवययोगनिवेशवाक्यात्सादृश्यमात्रप्रतिपत्तिः संज्ञासंज्ञि-
संबन्धप्रतिपत्तिस्तूपमानात्तदप्यसमीक्षिताभिधानं यतो गव-
यदर्शनानन्तरमयं स गवयशब्दवाच्य इति प्रतिपत्तिरुपजा-
यते इयं च तावदध्यक्षप्रतिपत्तिः फलश्रुतातिदेशवाक्यस्य
प्रपञ्चसंस्कारस्य वा तत्सदभावोऽप्यन्यानुपपत्तेर्विशेषश्चाध्यक्ष-
विषयत्वानभ्युपगमाच्च अतिदेशवाक्यस्मरणसहायस्य गवय-
दर्शनस्य तत्प्रतिपत्तिजनकत्वे स्मर्यमाणशब्दवाच्यत्वमि-
त्यतिदेशवाक्यमेव तज्जनकमभ्युपगतं भवेत् न दर्शनं न हि
ब्रह्माध्यक्षप्रवृत्तिमत्तत्र शब्दस्मरणसहितमपि प्रवर्तते यथा
चक्षुर्ज्ञानं गन्धस्मरणं सहायं परिमलप्रतिपत्तावतिदेशवाक्याच्च
संबन्धाप्रतिपत्तावपरस्य तत्प्रतिपत्तिर्निमित्तस्याभावात् अयं
स गवयशब्दवाच्य इति पूर्वानुभूतपरापरीतेन प्रतिपत्तिर्न
स्यादपि त्वयं गोदृश इत्येव भवेत् न चैतत्प्रतिपत्तिरन्यथानु-
पपन्नैव प्रमाणान्तरमुपमाख्यमेतत्प्रतिपत्तिजनकं प्रकल्पनीयं
यः कुण्डली स राजेति श्रोतानिदेशवाक्यस्य तदर्शनानन्तरमयं

स राजशब्द वाच्य इति प्रतिपत्तेरप्युपमानफलत्वप्रसक्तेः
अथात्र तच्छब्दवाच्यता इत्यतिदेशवाक्यादेव प्रतिपत्तेति
नातिप्रसक्तिस्तर्हि गौरिय गवय इत्यतिदेशवाक्याद् गोसह-
शार्थस्य गवयशब्दवाच्यतापि प्रतिपत्तेति नोपमानप्रमाण-
फलता अयं स गवयशब्दवाच्य इति प्रतिपत्तेः । तस्मान्
स्मृतिरूपत्वाद्स्याः प्रतिपत्तेर्नैतस्या जनकस्य प्रमाणतेति
अनुमानान्तर्भावप्रतिपादनं न दोषायत्यलमतिविस्तरण ॥
सम्भ० । सूत्र० ।

उवमादोष-उपमादोष पुं० हीनाधिकोपमाभिधानलक्षणे सू-
त्रदोषे, आ० म० द्वि० । यत्र हीनोपमा क्रियते यथा मेरुः सर्प-
पोषमः । अधिकोपमा वा क्रियते यथा सर्पपो मेरुसंनिभः ।
अनुपमा वाऽभिधीयते यथा मेरुः समुद्रोपम इत्यादि । अनु० ।
विशे० । यथा काञ्चिकमिव ब्राह्मणस्य सुराऽपेया ॥ वृ० १३० ।

उवमिय-उपमित-त्रि० उप-मि-क । सादृश्यानुयोगिनि, यथा
चन्द्रवन्मुखं तस्य चन्द्रसादृश्यानुयोगित्वात् ॥ वाच० ॥
उप-मि-भावे निष्ठाप्रत्ययः । उपमाने, विशे० ॥ उपमीयते-
नेनोपमितम् बाहुवकात्करणे निष्ठाप्रत्ययः । उपमाकरणे, क्रेत्र-
स्योपमितं क्रेत्रोपमितम् । आ० म० प्र० ॥

उवयाड्य-उपयाचित-त्रि० कर्मणि क्त । उपगम्य प्रार्थिते, जावे
क्त । उपगम्य याचने, न० देवाराधने, स्था० १० डा० । पूजायु-
पगमपूर्वकप्रार्थने, डा० ८ अ० ।

उवयाण-उपयान-न० सामीप्येन गमने, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

उवयार-उपचार-पुं० उपचरणमुपचारः । उप-चर-घञ् ।
ग्रहणे, अधिगमे, “उवयारमहमपचयन्थ एगद्विया जणति ।
उवयारंति वा अहीनंति वा आगमियंति वा गृहीतंति वा पगट्टं”
। नि० चू० १ अ० । चिकित्सायाम् । पूजायाम्, पंचा० ६ विव०
कल्प० । ज्ञा० । औ० । रा० । देवतापूजायाम्, प्रश्न० सं० ३ डा०
पंचवामसरसुरभिमुक्कपुष्पपुंजावयारकक्षिते ” च० २० पाद० ।
आराधनाप्रकारे, द० ७ अ० । सुस्कारिक्रियाविशेषे, प्रव० ६
डा० । अन्यक्रियाकक्षारे, पो० १२ विव० । लक्षणायाम्, छ० ७
अध्या० । लक्षणया शक्यार्थत्यागनाऽन्यार्थबोधने, असद्वारोपे,
अष्ट० । उपचरणमात्रधर्मणि, छ० ७ अध्या० । यथा—

जा तेमु धम्मसद्दो, सां उवयारण निच्छण्ण इहं ।

जह सीह महसीहे, पाटणुवयारओ सान्थ ॥ १५ ॥

यस्मिन् तन्मन्तरीयधर्मेण धर्मशब्दः स उपचारेणापरमार्थेन
निश्चयनात्र जिनशासने कथं यथा सिद्धशब्दः सिद्धे व्यवस्थितः
प्राधान्येनोपचारतः उपचारेणान्यत्र भागवकादौ यथा सिद्धो मा-
णवकः उपचारनिमित्तं च शौर्यशौर्यादयः धर्मे त्वहिमाद्यानि-
धानादय इति गायार्थः ॥ दृष्टा० १ अ० । व्यवहारे, स्था० ४
डा० । “णिउणज्जोवयारकुसला” विपा० २ अ० । उपचरितव-
स्तुव्यवहारे, पो० वि० । लोकव्यवहारे, ज्ञा० १ अ० । जं० । आ-
देशे, आ० म० द्वि० । कल्पनायाम्, विशे० ।

उवयारआ-उपचारतस्-अव्य० कल्पनामात्रेणेत्यर्थे, “उवयार-
आं खितस्स त्रिणिगमणं सरुवओ नत्थि ” विशे० ॥

उवयारग-उपचारक-पुं० प्रतिजागरके, नि० चू० ११ अ० ।

उवयारग-उपचारग-न० उपचरणमुपचारः तेनोपचारेण कर-
ण नृत्तनेदमग्रम् । भाषां, नि० चू० १ अ० । (तद्व्याख्या अग्रा-
शब्दे उक्ता)

उवयारच्छ-उपचारच्छ-न० औपचारिके प्रयोगे मुख्यप्रतिपे-

धेन प्रत्यवस्थानरूपे उल्लंघने, यथा मञ्जाः क्रोशन्ति इत्युक्ते पर
प्रत्यवतिष्ठते कथमचेतना मञ्जाः क्रोशन्ति मञ्जवस्थास्तु पुरुषाः
क्रोशन्ति । स्या० ।

उवयारमित्तग-उपचारमात्रक-न० लोकोपचारे एव केवले,

“उवचरइ कोणतितो, अहवा उवयारमित्तगं एह” वृ० १ उ० ॥

उवयारमय-उपचारशत-न० औपचारिकवचनचेष्टादिशते,
“ उवयारसयबंधणपउत्ताओ ” । तं० ।

उवयारोवेयत्त-उपचारोपेतत्व-न० अप्राप्त्यतारूपे तृतीये सत्य-
वचनान्तिशये, स० । औ० ।

उवयाद्वि-उपजालि-पुं० द्वारवत्यां वसुदेवस्य धारण्यामुत्पन्ने
जालिभ्रातरि, सच्च द्वारवत्यां नगर्यां वसुदेवस्य धारण्यां
देव्यां जातः पञ्चाशत्कन्याभिः परिणीतोऽग्निष्टनेमरन्तिके प्रव-
जितः द्वादशाङ्गान्यधीत्य षोडशवर्षपर्य्यायो मृतः शत्रुञ्जये
सिद्धः । शेषं यथा गौतमस्य इत्यन्तर्दृष्टासु चतुर्थवर्गे द्वि-
तीये अध्ययने प्रतिपादितम् । अन्त० ४ अ० ॥ राजगृहे
नगरे श्रेणिकस्य राज्ञो धारण्यां देव्यामुत्पन्ने पुत्रे च । स च
राजगृहे श्रेणिकस्य धारण्यां जातः अष्टकन्याः परिणीतः
श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके प्रवजितः एकादशाङ्गा-
न्यधीत्य षोडशवर्षाणि धारण्यापरिपाकं प्राप्य कालं कृत्वा
वैजयन्ते विमाने देवतयोपपन्नः द्वात्रिंशत्सागरोपमाणि स्थि-
तिं परिपालय महाविदेहे मेत्स्यतीति अनुसंगेपानिकदशा-
सु प्रथमे वर्गे द्वितीयेऽध्ययने सूत्रितम् । अनु० ॥

उवराड-उपरति-स्त्री० उप-रम्-क्तिन्-विरतौ, स्था० १ डा० ।
आचा० । स० ।

उवरम-उपरम-पुं० उप-रम्-घञ्-अवृद्धिः । उपरमणमुपरमः ।
नियमे, विशे० विरमे, दर्श० ।

उवरय-उपरत-त्रि० उप-रम्-क्त । निवृत्ते । कल्प० । स्था० ।

उक्त० । “ न हरे पाणिणं पाणे, मपवेराउ उवरण ” उपरतो
निवर्तितः । उक्त० ६ अ० । प्रायः सावद्ययोगेभ्यो निवृत्ते,
आव० ४ अ० । “ उवरया मेहुणा उ ” उपरता मैथुना-
द् धर्मात् अप्रदशविकल्पब्रह्मोपेताः । आचा० २ श्रु० । उप
सामीप्येन रतः । व्यवस्थिते, “ एत्थोवरण मेहावी सव्वं पा-
वं कम्मं भोसेत्ति ” आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । “ एत्थो
वरणं तं भोसमाणं अयं सधीति अदक्खु ” अत्रास्मिन् साव-
द्याग्मे कर्त्तव्ये उपरतः संकुचितगात्रः । अत्र चाहते धर्मे
व्यवस्थिते उपरतः पापारम्भात् । आचा० १ श्रु० ४ अ० ।

उवरयदंड-उपरतदाह-पुं० प्राणिनः आत्मानं वा दण्डयती-
ति दण्डः । स च मनोवाकायलक्षणः उपरतो दण्डो येषान्ते
तथा । निवृत्तदण्डेषु, “ उवरयदंडेसु अणुवरयदंडेसु वा साव-
हिपसु वा शिखहिपसु वा ” आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ०
उवरयमेहुण-उपरतमैथुन-त्रि० मैथुनादुपरते, “ से दुप्पणिना
समयम्म वट्ठइ शिरासं से उवरयमेहुणं चरे ” आचा० १ श्रु०

उवराग-उपराग-पुं० उप-रञ्-घञ्-उपरजने, ग्रहणे, “ ससि-
रविगहावररागधिसमेसु ” प्रश्न० २ डा० । “ चंदसुरोवररागो
गहणं भमइ ” आव० ४ अ० । स्था० । (गहणशब्दे वक्तव्य-
ता वक्ष्यते)

उवरि-उपरि-अव्य० अग्रे इत्यर्थे, “ मंदग्गुलियाणं उवरि
चत्तरि जोयणाहं ” स्था० ४ डा० । उत्तरकाले, “ गहणादु-
वरि पयत्तो ” ध० २ अधि० । उपरिष्ठादर्थे, “ उक्किट्ठवग्गोव-
रिसवसरणविवरूवस्स ” पंचा० २ विव० । अ० । प्रज्ञा० ।

उवरिजासा-उपरिजाषा-स्त्री० गुरोर्भाषणानन्तरमेव विशेष-
भाषणरूपायां भाषायाम्, “ अंतरमासाए उवरिभासाए जं
किंचि ” प्र० २ अधि० ।

उव (प) रिम-उपरितन-त्रि० ऊर्द्धभेधे, स्था० १० ठा० ।

उवरिमउवरिमगेविज्ज-उपरितनोपरितनग्रैवेय-पुं० नवानां ग्रैवे-
यकाणामन्तिमे, स्था० ९ ठा० ।

उवरिमउवरिमगेवेज्जविमाणपत्थरु-उपरितनोपरितनग्रैवेयविमा-
नप्रस्तट-पुं० नवमे ग्रैवेयकविमानप्रस्तटे, स्था० ९ ठा० ।

उवरिमग-उवरिमक-पुं० उपरिमा एव उपरिमकाः । उपर्यु-
परित्यक्तिदेवलोकिवासिषु देवेषु, “ बहुययं उवरिमगा-
उहं च सकल्पयुमाह ” आ० म० प्र० । विशेषः ।

उवरिममज्जिमगेवेज्ज-उपरिममध्यमग्रैवेय-पुं० अष्टमे ग्रैवेयक-
देवे, स्था० ६ ठा० ।

उवरिममज्जिमगेवेज्जविमाणपत्थरु-उपरिममध्यमग्रैवेयविमान-
प्रस्तट-पुं० अष्टमे ग्रैवेयविमानप्रस्तटे, स्था० ६ ठा० ।

उवरिमहिडिमगेविज्ज-उपरिमाधस्तनग्रैवेय-पुं० सप्तमे ग्रैवेयके,
स्था० ६ ठा० ।

उवरिमहिडिमगेविज्जविमाणपत्थरु-उपरिमाधस्तनग्रैवेयविमान
प्रस्तट-पुं० सप्तमे विमानप्रस्तटे, स्था० ६ ठा० ।

उवरिमहेडिह-उपरिमाधस्तन-त्रि० ऊर्द्धाधोवर्तिनोः, “ उव-
रिमहेडिह सुगुहगपथरेसु ” उपरिमो यमवर्धाकृत्योर्द्धं प्रत-
रवृद्धिः प्रवृत्ता अयस्तनश्च यमवर्धाकृत्याधः प्रतरवृद्धिः
प्रवृत्ता ततस्त्वयोदयगितनायस्तनयोः लुल्लकप्रतरयोः शंषाप-
क्षया लघुतरयो रज्जुप्रमाणायामविष्कम्भयोस्तिर्यग्भ्रोकमध्य-
भागवर्तिनोः, । भ० ६३ श० ४ उ० ।

उवरिमागार-उपरिमाकार-पुं० उपरितनेषु उत्तमाङ्गादिरूपेष्वा-
कारेषु, “ तेसि णं दाराणं उवरिमागारा सोल्लसधिहेहि रयणेहि
उवमोजिया ” रा० ।

उवरियतल-उपरितल-न० गृहस्य पीठस्य कल्पे स्थाने, “ जंबू-
दीवप्पमाणा उवरियतलेण ” भ० २ श० ८ उ० ।

उवरिह-उपरितन-त्रि० उपरिशब्दात् । भिन्नरुद्धौ भवे ८ । २ ।

६३ । भवेऽर्थे नाम्नः परौ हलु लल्ल इत्येतौ भित्तौ प्रत्ययौ भवत
इति ज्ञायेत् इल्लप्रत्ययः । ऊर्द्धभेधे, प्रा० । “ उवरिह ताराखे
चारं चरति ” स्था० ९ ठा० । अनु० । “ उवरिमं सुयं वापद उव-
रिहं सुयं अहा दसवंयाल्लियस्म आयस्सगं ” नि० चू० १ ए उ० ।

उवरुज्जंत-उपरुध्यमान-त्रि० उप-रुह-कर्मणि-यङ्-शानच् ।
समनूपाहुधेः ८ । ४ । ४७ । इति उपः परस्य कर्मणि ज्ञां वा
पक्वे उपरंधिज्जंत । निरुध्यमाने, आब्रियमाणे, प्रा० ।

उवरुह-उपरौह-पुं० यस्तु नारकाणामङ्गापाङ्गानि भनक्ति सोऽ-
त्यन्तरौहत्वादुपरौह इति । षष्ठे परमाधार्मिके, भ० ३ श० ६
उ० । तत्स्वरूपं यथा-

जंजंति अंगमंगाणि, ऊरू बाहू मिराणि करचरणा ।

कर्णेति कपणीहिं, उवरुह्वा पावकम्मरगा ॥ ७५ ॥

अथोपरुहत्वाः परमाधार्मिकाणामङ्गप्रत्यङ्गानि शिराबाहुरुका-
दीनि तथा करचरणांश्च भज्जन्ति मोटयन्ति पापकर्मणः कल्प-
नीभिः कल्पयन्ति पाटयन्ति तत्रास्त्येव दुःखोत्पादनं यस्ते न
कुर्वन्तीति ॥ सूत्र० १ भु० ४ अ० । आब० । आ० चू० । प्रश्न० ।

उवरुवरि-उपर्युपरि-अव्य० निरन्तरमर्थे, “ उवरुवरितरंगद-
रियअतिवेगचक्खुपहमोच्छरंतं ” प्रश्न० ३ छा० ।

उवरोह-उपरोध-पुं० उप० रुध-घञ्-आवरणे, अनुरोधे, व्या-
घाते, वृ० १ उ० । बाधायाम्, विशे० । संघटनादौ, “ जूओवरो-
हरिह ” भूतानि पृथिव्यादीनि उपरोधस्तत्संघटनादित्त्रक्षणः ।
आब० ४ अ० । परचक्रेण वेष्टने, ।

ग्रामादेरुपरोधे मति जिज्ञाटनादिविधिमाह ।

(सूत्रम्) गमगमस्स वा जाव रायहाणां य बाहिया ।
सेणं संनिविडं पेहायं कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा
तद्विसं जिक्खायरियाए गंतुं पमिपत्तए नो से कप्पइ तं
रयाणं तत्थेव उवायणाइ वित्तपजो खलु निग्गंथां वा निग्गं-
थी वा तं रयाणि तत्थेव उवायणाइ उवातिणंतं वा माइज्जनि
से जुहतो वि अक्कमा णो आवज्जइ वा उम्मासियं परिहा-
रहाणं आणुग्याइयं ॥

अस्य संबन्धमाह ।

उवगेहजया कीरइ, सप्परिखे पुरवरम्म पागारां ।

तेण र सुत्तेण मुत्त, आणुअत्तइ उग्गहो जं व ॥

पूर्वसूत्रे प्राकारः प्राकारपरिखा चोक्ता स च प्राकारः सपरिखे-
ऽपि पुरवरस्यापरोधः परचक्रेण वेष्टनं तद्व्याप्तिर्यते तेन कार-
णेन र इति पादप्रकरणे ततः सूत्रमिदमारभ्यते । यथावप्रदः पूर्व-
सूत्रज्याऽनुवर्तते अन्यवच्छिन्न एवागच्छन्नस्तीति ज्ञावः । अतो
यथा रोधके राजावप्रदमनुज्ञाप्य बहिर्निर्गम्यते प्रविश्यते वा
तथाजिधीयते । अनन संबन्धनायातस्यास्य व्याख्या । सशब्दाऽ
यशब्दार्थे अथ ग्रामस्य वा यावज्जाजधान्या वा यावत्करणाश्र-
मस्य वा खेटस्य वा इत्यादिपरिग्रहः । एतेषामन्यतरस्य बहिः
सेना राक्षस्कन्धाचारं रोधकं त्वामभिधिष्टं प्रैश्य हृष्ट्वा कल्पते
निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा तद्विसं जिज्ञाचर्यायां गत्या प्रत्या-
गन्तुं नो नैव (से) तस्य विवक्षितस्य भिक्षाः कल्पते तां रज्जनां
तत्रैवोपाददाति उपाददनं वा स्यादद्यात् स द्विधा आद्या निष्कामन्
जितमोमान राजसीमानं च विमुष्पन् आपद्यते चातुर्मासिक
परिहारस्थानमुद्धातिकमिति सूत्रार्थः । अथ भाष्यविस्तरः ।

सेणादी गार्मिहिई, गित्तप्पायं इमं वियाणित्ता ।

आसिखे आमं परिय-जयवक्का णिग्गमे गुरुगा ॥

कश्चित् मासकल्पके स्थितेर्हानं सेनापरचक्रमत्र समायास्यति
आदिशब्दादिशिवमवमौदर्थे स्तेजरादिभयं वा भविष्यति । पद्य-
मादौ कारणे पश्चादपि गमिष्यतीति कृत्वा अनागतमेव ततः
क्षेत्राभिर्गन्तव्यं कथं पुनरनागतं तज्ज्ञायत इत्याह क्षेत्रस्यात्पानः
परचक्राद्युपज्वम्बुकानि लिङ्गानांतिर्यः । ज्ञानियद्विहकचक्रवास
भूमायत । अकात्र तरुणं पुण्यफलानि जायन्ते महता शब्देन
भूमिः कल्पते । समंततः क्रन्धितकृजिताः शब्दाः श्रयन्ते इत्या-
दीनि मन्तव्यानि एव क्षेत्रोत्पातममुं विज्ञाय निर्गन्तव्यम् । अथ
न निर्गच्छन्ति ततोऽशिवे अवमौदर्थे बोधिकत्रये परचक्रागमने
ज्ञातेऽपि निर्गमनमकुर्वतां चतुर्गुरुकाः ।

आणाणो य दोभा, विराहणा होइ संजमायाए ।

असिवाहिम्म परुविते, अधिकारो होइ मेणाए ॥

आज्ञादयश्च दोषाः विराधना च संयमात्मविषया भवति संय-
मविगधना शुक्ले भक्त्याने अलक्ष्यमाने अनेपणीयम् । गृह्णीयादि-
त्यादिका आत्मविगधना परितापमहादुःखादिका यदा वाऽशि-

धादिकं प्रतिपदं प्ररूपितं प्रवर्तते तदा तत्र सेनया अधिकारः कर्तव्यः । अशिवादिकं च प्रथमादेशके अथपूरे सप्रपञ्चं प्ररूपितमिति नेह सूयः प्ररूप्यते । तच्च परचक्रागमनं यथा ज्ञायते तथा दर्शयति ॥

अतिमयदेवत्तण्णिपि-त्तमादि अविहपाविति मोत्तूणं ।

निगमणा होइ पुर्वं, आणागते रुचवांचिछे ॥

अवधिज्ञानाद्यातिशयेन स्वयमेव ज्ञातं अपरंण या अतिशयज्ञानिना पृष्टेन कथितं देवतया वा कयाचिदाख्यातं अविसंवादिना वा निमित्तेनाऽवगतम् आदिग्रहणेन विद्यामन्त्रादिपरिग्रहः । अथवा प्रवृत्तिर्वात्ता तामवितयां श्रुत्वा ततः क्षेत्रात्पूर्वमेव निगमनं कर्तव्यं भवति । अद्यानागतं न ज्ञातं सहसैव तन्नगरं रुद्रं पन्थानो व्यवच्छिन्नास्ततो न निर्गच्छेयुरपि । अथवा अमीजिः कारणज्ञातेऽपि न निर्गमिताः भवेयुः ।

गलन्नरोगिअमिवे, रायपुट्टे तहव ओमम्मि ।

उवही सररतेणग-णाते वि ण होइ णिगमणं ॥

भ्यानो ज्वरादिपीडितः कश्चिदस्ति तत्प्रतिबन्धेन गन्तुं न शक्यते (रोगिनि) दृष्टेरेण कुशुदिना कश्चिद्व्यन्तमजिभूतः स परित्यक्तुं न पार्यते बहिर्वा अशिवं राज्ञिष्टमवमोदयं वा विद्यते लपप्रिस्तेनाः शरीरस्तेना वा बहिर्गच्छत उपपद्यन्ति एतः कारणे-र्ज्ञातेऽपि परचक्रागमने निगमनं न प्रवर्तते ।

एएहि य अण्हिय, ए णिगमया काराणेहि वहुएहि ।

अच्छंति होइ जयणा, संवत्ते णगरगोधेय ॥

एतैरन्येभ्य बहूभिः कारणैर्न निर्गता भवेयुः ततस्तेनैव तिष्ठतां संवत्ते नगरगोधके च यतनः कर्तव्या संवत्तो नाम परचक्रागमने श्रुत्वा स्वरकार्ये यत्र जलदुर्गादिषु बहूनां ग्रामाणां जनः संवत्तो-र्भूयैकत्र तिष्ठति । नगरगोधकः प्रतीतस्तत्र संवत्ते यतनामाह ।

संवहम्मि तु जयणा, जिकखं जत्तट्ठणा य नसहं ।

तम्मि जए संपत्ते, आवाउत्ते केण वहात ॥

संवत्ते तिष्ठतां भद्रं भक्तार्थतायां यस्मै न च यतना कर्तव्या । तस्मिन् परचक्रागमने भयं संप्राप्ते अपावृता एकं न तिष्ठतीति निर्मुक्तिमाथा समासार्थः ।

संप्रतमनामेव विद्वृणोति ।

वइयासु व पद्धासु व, जिकखं काउं वसंति संवट्टे ।

संवहम्मि रज्ज्वांजे, तन्थ व य जाणियंदिहो ॥

संवत्ते अभिनवसन्निविष्टतया संचितः पृथिवीकायो जवनीति कृत्वा भिक्षां दिगन्ते । किं तु पूर्वस्थितासु अजिकासु वा पद्धी-रु वा भिक्षां कृत्वा तत्रैव स्थितिरुक्ते श्रुत्वा रात्रौ संवत्ते समागत्य वसन्ति । अथ सर्वभ्याप राज्यस्य क्लोजस्ततो अजिकादि-कमपि नास्ति तदा तत्रैव संवत्ते यानि तेषु भिक्षां दिगन्ते । अथ न सन्ति स्थितिरुक्ते स्थितानि तत इयं यतना ।

पोपन्नियसत्तुउदगे, गदहं परत्तोवरं पगाममुट्टे ।

सुखवादीण अलंजे, न य चिंता वा सिद्धापति ॥

तक्रतीमनादौ आर्द्धे प्रपतति पृथुकापकायविराधना भवेदिति मत्वा याः पुर्वाश्रया ये च सकृदो यत्र शृण्वौदन पवमादिकं शृण्वत्तस्य पट्टोपरारिस्थिते प्रकाशमुखे आजने गृह्णन्ति अथ शृण्वा-दीनां लाभो न जयति । आदिशब्दः स्वगतानेकभेदसूचको न च तत्रात्मानं पातयति तत्र आर्द्धेन गृह्यमाणेन यत्र पट्टशकादौ अवरणको लभ्यस्ते सम्पत्कृत्वा यन्ति । गतं त्रिकाङ्गम् ।

अथ प्रकार्यताद्वारमाह ।

पच्छन्ना मति बहिया, अट्ट सजयं तेण चिद्धिमिद्धी अंतो ।

असतीए व सजयम्मि व, धरंति अण्णेरं जुंजे ॥

संवत्तस्यान्तः प्रच्छन्ने प्रदेशे प्रकार्यं न कर्तव्यं अद्यान्तः प्रच्छन्ने नास्ति ततः संवत्तस्य बहिर्गत्वा समुद्देश्यम् अथ बहिः सजयं ततोऽन्तः संवत्तस्यान्तरं एव चिद्धिमिद्धिकां दत्वा ज्ञातव्यम् । अथ नास्ति चिद्धिमिद्धिकां समये वा सा न प्रकटी-क्रियते । ततोऽर्द्धे साधवो जाजनानि धारयन्ति । इतरे द्विती-या आर्द्धकमशकेषु जुञ्जते ।

कासे अपहुत्ते, जए व सत्थे व गंतु कामम्मि ।

कण्णुणजोयणाइ, काउं इको उ परिवेसो ॥

अथ धारकेण जुञ्जानानां कासो न पूर्यते जये वात्वरितं ज्ञात-व्यं यो वा संवत्ते साथैः स गन्तुकामस्ततः कल्पस्यापि भोज-नानि कृत्वा स्थापयित्वा सर्वेऽपि कमठकादियु जुञ्जते एकश्च नेपां सर्वेषामपि परिवेषयेत् ।

पत्तेगं वरुगा मंति, मज्जिज्जादेकओ गुरू वीसुं ।

ओमोणकण्णकरणं, अण्णे गुरुणेकतो वा वि ॥

प्रत्येकं यदि सर्वेषां घटुकानि निमित्तास्ततो ये मज्जिज्जाकाः परस्परं सहोदरा भ्रातरः । आदिशब्दादन्येऽपि ये प्रीतिघोशेनैकत्र मिश्र-न्ति ते एकतः समुद्दिशन्ति गुरुवांसि विश्वं प्रयुक्तं जुञ्जते यदा सर्वेऽपि जुक्ता यस्तत्रावमो लघुस्तेन कमठकानां कल्पकरण वि-धेयम् । गुरुणां समस्तं कमठकं तौ सह न मील्येते अन्यस्मिन् कल्प पृच्छन्ति । अपूर्यमाणेषु साधूनां गुरोश्च कमठकान्येकताः ऽपि कल्पयन्ति ।

जायणम्म कण्णकरणं, हेट्टिज्जगमुत्तकुरुयुक्खे य ।

ते अ मति कमठकप्पर, काउयजीवे पंदसे य ॥

जाजनस्य कल्पकरणं दग्धचूमिकायां गोमूत्रजावितं वा जूजागे कटुकटुकस्याधस्ताद्वा कर्तव्यम् । तेषां दग्धादिस्थितिरुक्तानाम-ज्ञातं कमठकेषु घटादिकस्योपरि वा जाजनकल्पकृत्या तत्र का-ल्पानकमन्त्रं तेषां स्थितिरुक्ते परिष्ठापयन्ति । गते वा संवत्ते पश्चात्परमभिनजोवप्रदेशेषु परिष्ठाप्यं समये वा त्वरमाणाः । स्थितिरुक्तस्य वा अभावे धर्माधर्मास्तिकायसंबन्धिषु जीवप्रदेशेषु परिष्ठापयामः इति बुद्धिं विधाय अस्थितिरुक्ते परिष्ठापयन्ति । गतं प्रकार्यताद्वारम् । वसतिद्वारमाह ।

गोणादीवाघातो, अलङ्कनमाणेव बाहिवसमाणो ।

वातादिसिनावयजए, अ वा उमा तेण जगणता ॥

संवत्तस्यान्ते निगबाधे परिर्मासिते प्रदेशे वसन्ति अथ तत्र ग-वादिभिर्गतस्तनस्तनफलायमनैर्गोघातो यद्वा तत्र प्राशुकः प्र-प्रदेशो न लक्ष्यते ततो बहिर्वसन्तो यतो घाटिजयं तं लभ्यं च-र्जयित्वा वसन्ति । अथ तत्र स्थापयजयं ततो यस्यां विशि घात-स्तां वर्जयन्ति येन च परचक्रजयेन तत्र संवत्ते प्रविष्टास्तस्मिन् प्राप्ते सर्वमुपकरणं गुणितं प्रदेशे स्थापयित्वा स्वयमेकतोऽन्यत्र प्रदेशे अपावृताः कायात्सर्गेण तिष्ठन्ति । स्तेनरक्षणार्थं च धारके-ण रजनीसकलामपि जाग्रति अथ कस्मादपावृतास्तिष्ठन्तीत्याह ।

जिण्णिगमण्यदिहयं, आवाउत्ते वा वि दिस्म वज्जंति ।

थंजणिमोहणिकरणं, करुजोमे वा जये करणं ॥

अच्छेयतालक्षणं जिर्नासिकमप्रतिहतमेवं स्थितानां न कोऽप्युपसृत्यं करोतीति ज्ञातः । अथवा ते स्तेना अपावृताश्च हृष्टा स्वयमेव धजे-यन्ति स्तस्मिन्मोहनीयिष्यान्त्यां च तेषां स्तस्मिन्मोहने कुर्वन्ति

यो वाहृतयोगः सहस्रयोधी तेन तादृशे आक्रमे गच्छसंरक्षणार्थं करणं शिक्षणं तेषां विधेयम् । गतं संवरद्वारम् ।

अथ नगरारोहकद्वारमाह-

संवट्टणिग्गयाणं, णियट्ठणे अट्टरोहजयणाए ।

वसट्ठी भत्तट्ठणया, थंदिन्नविमिच्चणो जिकखो ॥

ये मासकल्पप्रायाण्या क्लेशाभिर्गत्य संवत्सैस्थितास्ते संवत्सर्गिता उच्यन्ते तेषां तत उत्थितानामवस्कन्दादिजयेन भूयोऽपि संवत्सर्गिणं प्रतिनियतेना भवति । यद्वा ग्लानादिभिः कारणैः प्रथममेव नगरात् न निर्गतास्ततो नगरवसतावष्टौमासान् रोधके यतनया वसन्त्येव । भवति सा च यतना वसतिभक्तार्थेनथपि रक्ष-विधेचनजैक्यविषया कर्तव्या । तत्र वसति यतनां तावदाह-

हाणीजाते कट्टा, दो दारा करुगचिलिमिली वसजा ।

तं च एगदारे, मत्तगमुविणं व जयणाए ॥

रोधके तिष्ठान्द्रष्टौ वसतयः प्रत्युपेक्षणीयास्तासु प्रत्येकमुत्पेक्ष मासं मासमाश्रित्यैव अष्टानामाश्रये सप्त एवं चान्या तावद्वक्त-व्यं यावत् संयतानां संयतीनां च (एकद्विती) एकैव वसतिर्भवति । तत्रैकस्यां वसतौ स्थितानां द्वे द्वारे भयतः । अयान्तरात्र कटकचिश्चिमिलिका वा वृषभाः कुर्वन्ति । अथ द्वारद्वयं न भवति तत एकद्वारं तमवधिं कुर्वन्ति । कायिकभूमेरप्यजावे मात्रकेण यतन्ते यतनया च स्वप्नं कुर्वन्ति । इति नियुक्तिगाथा समाप्तार्थः ।

अथ भाष्यकार पनामेव विवृणोति-

रोहे उ अष्टमासे, वामासु मुत्तमितीणि वा जंति ।

परवत्तुरुप्पेवि पुरे, हाविंतिणि माम कथंतु ॥

अष्टानुवर्तिकां मासान् रोधयित्वा रोधं कृत्वा ततो वर्षासुनृपाः स्वभूमिमात्रमथराज्यचुच गच्छन्ति साधवश्च रोधके वसन्तः पर-बद्धरुद्धेऽपि पुरे मासकल्पं न दापयन्ति किंतु तत्र प्रथमत एवाष्टौ वसतयोऽष्टौ जिकख्याः प्रत्युपेक्षणीयाः । अथाष्टौ न प्राप्यन्ते ततः

जिकखस्म व वसट्ठीए, असती सत्तेव चउरो जा ।

वेकालंजात्रंभे, एकैकगस्साणगाउ मंजोगा ॥

भैद्यस्य वा वसतेर्वा असति सप्त प्रत्युपेक्षणीयास्तदप्राप्तौ षड्वादिपरिहाग्या चतस्रो यावदेका प्रत्युपेक्षणीया । किमुक्तं भवति वसतयो भिक्षाचर्याश्च यद्यष्टौ न प्राप्यन्ते तत एकैक-परिहाग्या यावदेका वसतिरेकाभिक्षाचर्या । अत्र च एकैक-स्यालाभे अलाभे वा अनेके संयोगा भवन्ति । तथाहि अष्टौ वसतयोऽष्टौ भिक्षाचर्याः, अष्टौ वसतयः सप्तभिक्षाचर्याः, अष्टौ वसतयः षड्भिक्षाचर्याः, एव यावदष्टौ वसतय एका-भिक्षाचर्या, एवमष्टौ भङ्गा भवन्ति एते च वसतेरष्टकमभव-ता लब्धाः सप्तकादिभिरप्येककपर्यन्तैरेवमेवाष्टावष्टौ भङ्गा लभ्यन्ते सर्वसंख्यया भङ्गकानां चतुःषष्टिरुत्तिष्ठते । चतुष्ष-ष्टितमश्च भङ्गक एका वसतिः एका भिक्षाचर्येति लक्षणः । सा-क्षिका वसतिः संयतानां संयतीनां च पृथक् भवति । अथो-भयेषामपि योग्या वसतिः प्रत्येकं नावाप्यते तत एकत्रापि व-सन्त्यम् । तत्र यतनामाह-

एगत्थ वसंताणं, पिह दुवागसतीयमयकरणं ।

मज्जेण करुगचिलिमिलि, तेसु न उ थेरखुट्ठीतो ॥

संयतानां संयतीनां च एकत्र वसतामियं यतना ये द्वित्रिच-तुः शालादिकं पृथक्द्वारं तद्गृहं तदा तत्रान्तरे कटकं चिलमि-लीं वा दत्वा तिष्ठन्ति । पृथक्द्वारस्याभावे (सयकरणंति) स्वयमेव कुण्डं कृत्वा द्वितीयं द्वारं कर्तव्यं गृहमध्ये च कुम्भा-भावे कटकचिश्चिमिलिका वा दातव्या तयोश्च कटकस्य चिश्चि-

मिलिकाया वा आम्बयोरुभयोः पार्श्वयोर्भागादेकस्मिन् स्थवि-राः साधवो द्वितीयं च श्रुद्धिकाः संयत्यो भवन्ति । एतच्चात्रे व्य-क्तीकरिष्यते ॥

अथ तंचेव 'एगदारेत्ति' पदं व्याख्याति-

दारवुयस्म तु असती, मज्जे दारस्स करुगजुत्ती वा ।

णिकखमपेवसेवन्ना, ससइपिडेण सज्जातो ॥

यदि द्वारद्वयं न भवति स्वयं च पृथक्द्वारं कर्तुं न क्षम्यते । ततस्तस्यैकद्वारस्य मध्ये कटकं पोत्तिकां वा चिश्चिमिलीं दत्वा द्विधा विज्रजनं विधेयम् । तत्रार्द्धेन साधवो निर्गच्छन्ति अर्द्धेन संयत्य इति । अथ संकीर्णे सा वसतिः नवा विभक्तुं क्षम्यते ततः परस्परं निर्गमप्रवेशवेलायां वर्जयन्ति यस्यां वेलायां संयता निर्गच्छन्ति तस्यां न संयत्य इति निर्गच्छन्तश्च शब्दं कुर्वन्ति पिण्डे न च स्वाध्यायं कुर्वन्ति शृङ्गारकथां न कुर्वन्ति । न वा पठन्ति । अथ स्वप्नं च यतनयेति पदं व्याचष्टे ॥

अंतमि व मज्जंमि व, तरुणी तरुणा य सव्ववाहिरतो ।

मज्जे मज्जिमथंगा, खुट्ठीखुट्ठा य थंगा य ॥

यास्तरुण्यस्ता अन्ते वा मध्ये वा भवन्ति तरुणास्तु सर्वे बाह्य-तः कर्तव्याः ततो मध्ये मध्यमाः स्थविराः श्रुद्धिकाश्च साध्यस्ततः क्षुद्रकाः स्थविराश्च शब्दान्मध्यमास्तुरुणाश्च भवन्तीत्युक्तार्थः जावार्धस्तु वृद्धविवरणादवगन्तव्यः । तच्छेदम् । "तरुणीभो अन्ते वा सुविज्जति मज्जे व तत्थ अन्ते ताव भज्जइ एगम्मि तरुणी उव-विज्जति तस्मि आरता मज्जिमतो तस्मि आरतो वेरीउ तस्मि आरतो खुट्ठीतो खुट्ठीणं आरतो थंगा थेरणं आरतो खुट्ठा । तेसि-म्मि आरतो मज्जिमा तेसि आरतो तरुणाएव नथे तरुणाओ तरु-णा य अन्ते जाया इयाणि जइ मज्जे तरुणाओ उवविज्जति तो ता-स्म उजयतो मज्जिमिया उ तस्मि बाहिं थेरिओ तस्मि बाहिं थेरा तस्मि उजयतो खुट्ठीओ तस्मि पक्खिवावण थेरा तेसि उभओ खुट्ठा तेसि बाहं मज्जिमा तेसि परिखावणतरुणाए सारात्ति वसंताण जयणात्ति ॥

अथ मात्रकपदं व्याख्याति-

पत्तयसमणदिक्खय-पुरिसा इत्थी य सव्वएगत्थ ।

पत्तण्णकडगचिलिमिलि, मज्जे वसजा य मत्तेणं ॥

यत्रोपाध्याणामल्पतया राजकीय आदेशो ज्ञेयः ये कश्चित्पाप-गिरुतस्ते सर्वेप्येकत्रैव तिष्ठतामिति तत्र यदि प्रत्येकाः स्त्री-वर्जिताः निम्नस्था शाक्यादयो दक्षिणपुराः सर्वेप्येकस्यां वस-तौ स्थिताः याश्च पापगिरुतः स्त्रियस्ता अपि सर्वा एकत्र स्थितास्तत इयं यतना । यः प्रच्छन्नः प्रवेशस्तत्र साधुभिः साध्वीनिश्च स्थानं प्रच्छन्नस्याभावे मध्ये काण्टकं चिलिमि-लिकां वा वृषभाः कुर्वन्ति कायिकभूमेरभावे दिवा रात्रौ च मात्राकरणे वृषभा यतन्ते ।

पत्तण्णअमतिनिहट्ठग, वोड्डियनिकख्वाप्पोयसाया य ।

पजरदव्वट्ठगादि, गरहा य मअंतरं एको ॥

प्रच्छन्नस्य काण्टकचिश्चिमिलिकयोश्चाभावे निहट्टेषु तिष्ठन्ति त-दभावे वोड्डिकेषु तदप्राप्तौ जिकुकेषु एनेष्वपि पूर्वमाशोचनादिषु च स्थिता आचमनादिषु क्रियासु प्रचुरद्वयेण कार्यं कुर्वन्ति उड्डकं कमउक तत्र जृज्जते आदिशब्दादपरेणापि येन ते शौ-चवादिनो जृगुप्सां न कुर्वन्ति तस्य परिग्रहः । पवं प्रवचन-स्यागर्हा परिहृता भवति सान्तरं ओपविष्टा जृज्जते (एगोत्ति) एकः क्षुद्रकादिः कमउकानां कल्पं करोति ।

अथ पत्तयसमणद्विक्खियस्ति पदं व्याख्याति ।
 पामेदी पुग्गिमाणं, पामेदिन्धीणं वा वि पत्तेगो ।
 पामेदिन्धीयमाणव, एकतो होति मा जयणा ॥
 पावगिम्भीणां पावगिम्भीपुरुषाणां वा प्रत्येकं स्थितानां पा-
 वगिम्भीपुरुषाणामेकतः स्थितानां वा इयं यतना भवति ।
 जे जइ असोयवादी, साधम्मो वा वि जण्ठ बहिं वा ।
 मा णिहुयाय रुद्धकान्हेण, तुग्गहोणावसज्जाओ ॥
 ये यथा असौचवादिनो ये च जीवादिपदार्थास्तिक्यवादित्वेनै-
 कवाक्यत्वेन च साधूनां साधर्मिकास्तेषु तेषां मध्ये साधुभिर्वा-
 सः कर्तव्यः यदा च तत्र द्वयोरपि शैल्ययोः शुक्रकावो भवति
 तदा निभूता निर्व्यापारा जयन्ति । इदमेव व्याचष्टे न विग्रहाः
 स्वपक्षेण परपक्षेण वा सह कल्लो न कर्तव्यो नैव च तदानी-
 स्त्राध्यायो विधेयः । गता वसति यतना । भक्तार्थयतनापि पउ-
 रदयवहुगार्द इत्यादिना तदेवाक्ता ।

अथ स्थगिरुभयतनामाह ।

तं चैव पुत्रं जणितं, पत्तयं दिस्समाणं कुरुकुयाय ।
 धम्मिद्वसुक्खहरिणं, पवायपामं पदेमेषु ॥

स्थगिरुभं तदेव पुत्रजणितम् "अणावायमस्संलोप" इत्यादिना
 यथा पीठिकायामुक्तं तथैवात्रापि मन्तव्यम् । प्रथमस्थाण्डवाद्या
 भेदेषु गच्छतां प्रत्येकं मात्रकग्रहणं भवति सागारिकेण च ह-
 उयमाने कुरुकुया कर्तव्या एवं बहिः स्थगिरुभे वन्यमानं यतना
 अथ बहिर्न लज्यते निर्गन्तु ततो यत्नगरान्यन्तरे स्थगिरुभमनु-
 डातं तत्र यानि नृणानि शुक्रानि तेषु व्युत्पृजति तेषामजानि
 वरमस्त्रिनेषु मिश्रेषु तदप्रसौ हारिणेषु सच्चिन्नेष्वपि व्युत्पृजति ।
 अत्र च प्रत्येकानिर्वास्थरास्थिरादियतना सर्वाऽपि कर्तव्या ।
 यथैव निर्युक्तौ जणिता । अथ प्रपति गर्तायां नदीतटे प्राकारोप-
 रि वा राज्ञाऽनुडातं तत एतेषां पार्श्वे व्युत्पृजति यदि सर्वथैव
 स्थगिरुभं न लज्यते अथञ्च जमि न पर्यान्तं ततो गर्तादिप्रदेशे
 ष्वपि व्युत्पृजन् शुक्रः "अथ एतेयदिस्समाणो कुरुपायस्ति" पदं
 व्याख्याति ॥

पदमा मइ अमाणो, तरणे गिहियाणवादि आभोगं ।

पत्तयमत्तकुरुकुय, दिवं च पउरं गिहत्थेषु ॥

तेण परं पुग्गिमाणं, असोयवादीणवच्चभावातं ।

इत्थी नपुंसकेषु वि, परं सृहो कुरुकुया मेव ॥

माथाद्वयमपि पीठिकायां व्याख्यातम् एषा उच्चारयतना
 भणिता ॥ अथ शरीरे विवेचनयतनामाह-

पच्छाप्पुव्वभणियं, विदिमयंमिद्वमुक्खहरिणं य ।

अगरुवरंगदीहिय, जल्लाण पासे पदेमेषु ॥

यद्यसौ कालं गतः साधुस्तत्र केनापि न ज्ञातस्ततोऽन्तर्मुह-
 तप्रमाणे उपयोगकाले अर्तान् अन्यलिङ्गं कृत्वा प्रच्छन्नमल्प-
 सागारिकं स्थगिडले परिष्ठाप्यते अथ ज्ञातस्तदा (पुव्वभ-
 णियास्ति) यदि नगराभिगमो न लभ्यते प्रत्यपायो वा निर्ग-
 तानां भवति ततो नगराभ्यन्तरे पूर्वमिहैव मासकल्पप्रकृते
 परिष्ठापनिका निर्युक्तौ वा यो भणितो विधिस्ततोपाश्रये वाऽ
 परदक्षिणस्यां दिशि परिष्ठापयन्ति । अथ तस्यां न लभ्यते ततो
 राजविनीर्षमनुज्ञानं यन् स्थगिडलं तत्र परिष्ठापयन्ति । अथ
 स्थगिडले हरितानि भवन्ति ततः शुक्रतृणेषु तदभाये मिश्रेषु
 तदप्रसौ हग्निनेष्वपि परिष्ठापयन्ति । अथ राजाभिहितं सर्वैर-

पि पाषगिडभिर्गडे गर्तायां शवं परित्यक्तव्यं प्रकारधरगडके
 वा दीर्घिकायां वा नद्यां बहन्त्यां ज्वलति प्रक्षेप्तव्यं तत एतेषां
 पार्श्वे परिष्ठापयन्ति । अथ न लभ्यते पार्श्वतः परित्यक्तुं ततो
 धर्मास्तिकायादिप्रदेशेषु परिष्ठापयामीति बुद्धिं कृत्वा तत्रैव
 प्रक्षिपन्ति । अथ राज्ञा विनीर्षे स्थगिडले परिष्ठापनाविधिमाह ।

अन्नाए परलिंगं, उवओगंवा तुलेतुमामेत्थं ।

णातं उड्डाहो वा, अयमो पत्थार दोमो वा ॥

यद्यसौ तत्राज्ञातस्तदा परलिङ्गं क्रियते तच्चोपयोगाद्वा सान्त-
 मुहर्त्तलक्षणं तोलयित्वा प्रतीक्ष्य कर्तव्यं नो मिथ्याःवं ग-
 मिष्यामीति कृत्वा यो जनज्ञातस्तत्र परलिङ्गं न करोति मा
 उड्डाहो भवेत् उड्डाहो नाम एते मायाबन्तः पापा वान परोप-
 घातकारिणश्चेति इत्थं तेषामुड्डाहे जायमाने प्रवचनस्याप्ययशः
 प्रवादो भवति प्रन्तारदोषश्चकुलगणसंघविनाशलक्षण उप-
 जायते । एतदोपपरिहरणार्थं स्थलिङ्गेनैव परिष्ठाप्यते ।

अथ भिक्षाद्वारमाह-

न वि को वि कंवि पुच्छति, णितं व हिअं व अंतो वा ।

आमंकिं पमिंहो, णिकारणकारणे उ जतणं य ॥

बोधके अन्तर्नगराभ्यन्तराद्वहिर्निर्गच्छन्तं बहिः कटकाद्या
 नगरान्तःप्रविशन्तं न कोऽपि कंचिन्पृच्छति । तत्र स्वेच्छया
 बहिरन्तर्था विज्ञामदति । यत्र पुनराशङ्कितं क एष कुतो वा
 आगतो नेश धर्तव्यः सन् किमपि कथयिष्यति किमर्थं वा
 निर्गच्छति । ईदृशे आशङ्किने निष्कारणे प्रतिपद्ये न गन्तव्य
 कारणे तु यतना वक्ष्यमाणा भवति । इदमेव भावयति ।

पउरमापाणगमणा, चउरं मामा हवंति णुग्गयाया ।

मोत्तं डयरं य चत्ता, कुड्ढगणसंघाय पत्थारे ॥

प्रचुराग्नपाते लभ्यमाने यदि बहिर्गच्छति तदा चत्वारो
 मामा अनुदाता भवन्ति आज्ञादयश्च दोषास्तेन साधुना स
 स्वकीय आत्मा इतरे वाऽभ्यन्तरवर्तिनः साधवः परित्यक्ता
 भवन्ति तत्र स बहिः सैन्ये गतः पृच्छमानोऽपि यदा किमपि
 नाख्याति तदा चारकोऽयमिति मत्वा गृह्णात । अभ्यन्तर-
 वर्तिनस्तु अमीरां महारथिनः प्रव्रजितोऽयं निर्गतस्तेन भेदः प्रदत्त
 इति कृत्वा गृह्णाते । एवं कुलगणसंघप्रस्तारोऽपि राज्ञा क्रियते
 ततो निष्कारणे न गन्तव्यम् ॥

अंतो अल्लञ्जमाणे, असाणमाईसु होति जइत्तवं ।

जावंतिणं विमोधी, असच्चमार्दी अल्लाजे वा ॥

बन्तमध्ये प्रासुर्कपणीये अल्लञ्जमाने पञ्चकपरिहाणिकर्मण-
 पणादिषु दोषेषु नगराभ्यन्तरे एव यतितव्यं यावत् यावन्तिका-
 दिरूपेषु विशोधिर्कोटिदोषेषु यतमानश्चतुर्धनुप्रसो जवानि तथा-
 प्यल्लम्भे अमान्यमादिशब्दाद्वा न धृष्टान् धृष्टादीन् वा प्रज्ञाप-
 यन्ति ते यद्यविशोधिर्कोटिदोषैर्दुर्धं प्रयच्छन्ति तदा तर्हापि गृ-
 ह्णाते न पुनर्बहिर्गन्तव्यम् । अथ तथापि न लज्यते ततः ॥

आपुच्छित आरक्खित, मेड्डी सेणावती रायाणं ।

णिग्गमाणविट्ठरुवे, जामा य तहिं असावज्जा ॥

आरक्किकः कोटपातस्तमागच्छति । यद्यमत्र संस्तरामस्ततो
 बहिर्निर्गच्छतां द्वारं प्रयच्छत यद्यसौ ब्रूयात् मा निर्गच्छत ।
 अहं भवतां पर्याप्तं दास्यामि ततो गृह्णाते । अथ ब्रूयात् नास्ति
 मे किंचिद्वक्तं दातव्यं गुप्तांश्च विसर्जयेन् राज्ञो विज्ञेति । ततः
 श्रेष्ठिनं पृच्छत ततः श्रेष्ठिनापृच्छन्ति । एवं सेनापतिप्रमात्यं
 राजानं वा पृच्छन्ति ततो यदि राज्ञोऽपि विसर्जितास्तदा निर्गम-

न कुर्वन्ति द्वार पात्रानां च साधवो दर्शयन्ते यथा पतान् दृष्टु-
पान् कुरुन त्रिकाग्रहणार्थमेते निर्गमिष्यन्ति प्रवेशयिष्यन्ति वा न
किञ्चिद्वर्द्धयिष्यन्त्यस्य तत्र च बहिर्गतेरसावद्या भाषा भाषितव्या।
अमुमेवार्थं स्पष्टयति ।

मा वच्चह दाहामि, संकाए वाणविति निर्गन्तुं ।

दाणम्मि हांइ गहणं, अणुमह्वादीणि परिसेधे ॥

आरक्षिकादयः पृष्ठाः सन्तो भणन्ति मा व्रजत वयं भक्तं
दास्यामहे ते च भेदशङ्कया साधूनां निर्गन्तुं न ददति ततो
यद्यविशुद्धमपि ते प्रयच्छन्ति तदा तस्य ग्रहणं कर्तव्यम् ।
अथ पडिसेहेति भक्तं न च निर्गन्तुं ददति ततोऽनुशिष्टिधर्म-
कथादीनि प्रयुज्यन्ते ॥

बहिया विगमेऊणं, आरक्खितमाहि णो तहि णिति ।

हितणट्ठवारिगाही, एवं दोसा जहा होंति ॥

बहिरपि गता एवमेवार्क्षिककथेष्टिप्रभृतीन् गमयित्वा प्र-
ज्ञाप्य तत्र भिक्षामटन्ति एवं कुर्वद्भिर्हृतनष्टचारिकादयो दोषाः
परिहृता भवन्ति । ये साधवो बहिः प्रस्थाप्यन्ते ते अर्माभि-
रुण्णयुक्ता भवन्ति ॥

पिययम्मे दहधम्मे, मंबंधविकारिणा करणदक्खे ।

परिवत्तीसु य कुक्खे, तज्जमे पेमए बहिता ॥

प्रियधर्मणो दृढधर्मणश्च प्रतीतान् (संबधस्ति) येषामन्तर्बहि-
श स्वजनसंबन्धो भवति । अत्रिकारिणो नाम नोद्धत्येवा न
आ कन्दर्पशीलाभ्यान् करणदक्का भिक्षाग्रहणार्थायैवासु परि-
च्छेदपतः । प्रतिपत्तिः । प्रतिवचनप्रदानं तत्र कुशलान् (तंभू-
मिति) यो बहिः स्कन्धावार आगतस्तस्य जमो जातवदितान्
पर्वविधात् साधून् बहिः प्रेषयेत् । 'जासायतहि असेवज्जति'
पदं व्याचिख्यासुराह—

केवति य आमहत्थी, जोधा धमं वि किनियं एगरे ।

परित्तमपग्गित्ती, नागासेणावणविजाणे ॥

बाह्यस्कन्धावारसन्काः पृच्छेयुः नगरान्तरे कियन्तोऽवा
हस्तिनो योधा वा सज्जिताः सन्ति धान्यं वा कियन्नगरेऽस्ति
नागराः पौराः सेना वा परितान्ता रोधकेण 'डियाउपरितान्तां अ-
नुडिया' एव पृष्ट वक्तव्यं न जानेऽहम् । अर्थः इत्थं तत्रैव च स-
न्तः कथं न जानीत । साधवो ब्रुवते ॥

सुणमाण वि मो सज्जा-यज्जाणनिक्खमा उत्ता ।

मावज्जं सोऊण वि, णहु दव्वाइक्खिओ जतिणो ॥

वयं स्वाध्यायध्यानयोगिनित्यमायुक्ताः सन्त शृणुतोऽपि वार्त्ता-
तरं न शृणुमः। अपि च सावद्यं श्रुत्वाऽपि यतीनामन्यस्याख्या-
तुं न व्रज्यते । न युज्यते। अन्तः प्रविष्टस्य तु यदि कोऽपि पृच्छ-
ति तदा वक्तव्यं त्रिकाग्रपयोगेन न ज्ञातमन्तर्बहिश्च साधा-
रणमिदमुत्तरं "शृणोति बहु कर्णाज्यामक्किज्यां बहु पश्यति। न च
दृष्टं श्रुतं सर्वं भिक्षुराख्यातुमर्हति" एवं जैह्वमदित्वा पर्याप्तं सं-
जाते सति किं कर्तव्यमित्याह ॥

जत्तहाणमझाए, मोत्तृणं मंकिताइ ठाणाइ ।

मच्चित्ते परिसेधो, अतिगहणं दिट्ठस्वाणं ॥

जक्तार्थं न वा जनमालोके प्रकाशे जघति । यानि शङ्कितानि-
चरिकादिशङ्काविषयतुतानि यानि गुपितानि स्थानानि तानि
मुक्त्वा तेषु न विधेयमित्यर्थः । यश्च मच्चित्तः प्रयोजितुमुपनिष्ठते
तत्र प्रतिसिद्धः स न प्रप्राजयितव्यः किं तु ये पूर्व द्वारपालेन दृष्ट-
रूपाः कृतास्तेषामेवान्तिकगमने भूयः प्रवेशो भवति एषा

बह्येसंप्रादिका निर्युक्तिगाथा । अथेनां ज्ञाप्यकृद्विधुणोति ।

सावगसधि ट्ठाणे, न वि ते कतरं इप्प य जत्तट्ठं ।

ते समतीआ लोए, वड्डगकुर्यादिमि चेव ॥

यत्र धावकः धाविका वा एतद्व्यमपि र्यादि तं साधुमामात्रा-
रीकुशलं तत्र स्थाने जक्तार्थयन्ति तदलाभे यत्रैकतरं साधुं सा-
माचारिचतुरं तत्र समुद्दृष्टव्यमेकतरस्यापि खेदङ्कस्याजवे दत्त-
रेषु अनेदङ्केष्वपि भावकेषु यथा जडकेषु वा जक्तार्थयितव्यम् ।
तेषामभावे अटव्यामात्रोक्तं अशङ्कनीये स्वप्रकाशे प्रदर्श समु-
द्विशति । वड्डककुर्यादिकाऽनुरूपा सैव यतना कर्त्तव्या ।
शङ्कस्ते यदि कोऽप्युपनिष्ठते तदा न प्रप्राजनीयः । अथ कोऽपि
स्वयमेव शिष्टं कृत्वा प्रविशति ततो वक्तव्यं वयं गणितानामाह्नि
ता एव द्वारेण निर्गतास्ततस्त तत्र गतः सन् गृहीत्वा विनाश-
यिष्यत एव मुक्तेऽपि यद्यसायागच्छति तदा चारं प्राप्ता चारपालं
जणन्ति न जानीमो पयं कमण्येनम् । अस्मान्ताम् दृष्टरूपां कुरुत ।

तत्तट्ठियवाट्ठो, पुणरविधेत्तं अर्थित पज्जत्तं ॥

आणमह्वादागेट्ठे अणो वमती जयं अतं ॥

पवं जक्तपानं पर्याप्तं गृहीत्वा जक्तार्थिता कृता न जना याहा-
दितास्तद्वक्तव्यमभाजनाः पुनरपि नगरं अधियन्ति । प्रविश-
न्ति । यांच द्वारस्यो द्वारपालो मार्गयति पौद्गलिकां मे यच्छत
ततोऽनुशिष्टिः कर्त्तव्या । अन्यो वा र्याद कोऽप्यनुकम्पया ददा-
ति । तदा न वारणीयः तस्या सत्यज्ञां यदक्षं प्राप्तं तदायते ।

रुद्धे वोच्छिन्ने वा-ट्ठागट्ठ दो वि वारणं दीवे ।

इदं वारियसंका, अकालत्तरं वट्ठमादीगु ॥

अथ निर्गतानां द्वारं रुद्धं स्यागत गमागमो वा व्यवच्छिन्नौतस्त-
तो द्वयेऽपि आन्यन्तरा यात्वाश्च साधवो द्वारस्थस्य मार्गकारण
दीपयन्ति । आन्यन्तरा ब्रुवते अस्माकं साधवो निर्गता बहिश्च-
रुद्धाः बाधा ब्रुवते वयं कारणे भिक्षायां बहिर्निर्गताः परं चाग-
णि निरुद्धानि इतरथा र्याद न कथयन्ति ततोऽकांक्ष रात्रौ वा
धिकात्रया यद्यवस्कन्दो धाटि तदादीनि तदा चारिकशङ्का जये-
त्थं साधवो निर्गतास्ते इव न प्रावृष्टास्ते न चारिकास्ते आगता
आमारक्षति ।

बाहिं वुवसिउकामं, अंतिगर्णं पेह्णणा अणिच्छंते ।

गुरुगा पगजयजण, वितियं रुद्धे व वोच्छिम्मे ॥

बहिर्निर्गतानां कोऽप्येकाश्चित्तयेन युक्तोऽस्मिन्नेववारके वासो
न त्वयः प्रविशामि अत्र सूत्रमवतरति एवं बहिर्वेसन्तं प्रज्ञापय-
ति आर्य ! सूत्रे प्रतिपिष्ट वस्त्रेन बहिर्वेसन्तं द्वयेऽजिनराज्ञयो-
रतिशृङ्गा भवति । एवं प्रज्ञाप्य नगरं प्रवेशयन्ति । अथ नेच्छन्ति
प्रवेष्टुं ततः (पेह्णणस्ति) वस्त्रात्मोदिकया शेषैः स प्रवेशनीयः
र्यादि न प्रवेशयन्ति ततश्चत्वारो गुरुकाः कदाचिदा न्यन्तराणां परा
जयोऽपरेषां च जयो जयेत् ततः पात्रजैर्दः प्रदत्त इति शङ्कया
प्रस्तरदोषा जयेयु द्वितीयपदमत्र जघति बहिर्निर्गतस्य सर्व-
तोऽपि नगरं निरुद्धं गमागमः सर्वथैव व्यवच्छिन्न इति कृत्वा तत्रा-
पि वसने शुरुः । वृ० ३ उ० ॥

उबरोहि (ण)—उपरोधिन—त्रि० पीरुकारिणि, आच० ४ अ०।

उवल—उपल—पुं० बप-झा-आदाने, टङ्काग्रुपकरणपरिकर्मणा यो-
ग्ये पापाणे, प्रज्ञा० १ पद । जी० । गगनशैत्रपापाणस्वगमादि-
रूपे पृथ्वीकायजैर्द, उल्ल० ३६ अ० । द्वात्रिपापाणे, अ० ५ अ० १
उ० । द्विषपापाणे, वृ० ४ उ० । सामान्यतः पापाण, वि० १० । आ०
म० प्र० । ककरे, अष्ट० ।

उवर्जन-उपलब्ध-पुं० उप-लभ-घञ-मुम् । ज्ञाने, विशेषे । ज्ञाने च । जीवाद्युपलब्धो वाच्यः । आ० म० प्र० ।

उवर्ज-उपलब्ध-त्रि० उप-लभ-क्त । परिज्ञाने, “ अहं णं स होह उवर्जको, तो पेसंति तदाजुगहि अजाउव्जेदं पेदेहि ” सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । यथावस्थितस्वरूपेण विज्ञाते, दशा० १० अ० । रा० ।

उवर्ज-उपलब्ध-पुण्यपाप-उपलब्ध-पुण्यपाप-त्रि० उपलब्धे यथावस्थित-स्वरूपेण विज्ञाते पुण्यपापं येन स उपलब्धपुण्यपापः । तत्त्वतो विज्ञातपुण्यपापं, दशा० १० अ० । रा० ।

उवलधि-उपलब्धि-स्त्री० उपलब्धमनुपलब्धिः ज्ञाने, विशेषे । उपलब्धिः पञ्चविधा “ सारिक्खविक्खस्से विक्खस्सोभवे ओवभा गमतो य ” उपलब्धिः सादृश्यतो विपक्षत उजयधर्मदर्शनत औप-म्यत आगततश्च ॥ अधुना सादृश्यतो विपक्षत औपलब्धिमाह-

सारिक्खविक्खेहि, लज्जति परोक्खेवि अक्खरं कोइ ।

सवत्तेरबाहुत्तेरा, जह अहि नउत्ता य अणुमाणे ॥

कश्चित्परोक्तेऽप्ययं सादृश्यादङ्कुरं लभते यथा शावन्नियबाहुत्ते-याङ्कराणि तथाहि कश्चित् शावलेयं दृष्ट्वा तत्सादृश्यान्परोक्ते-ऽपि बाहुत्तेयं तदङ्कराणि लभते । ईदृशो बाहुत्तेय इति तथा क-श्चिद्वैपक्ष्येण परोक्तेऽर्थे तदङ्कुरं लभते । यथा अहिदर्शनाच्चकुला-नुमाने नकुलदर्शनाद्वा सर्पानुमाने । संप्रत्युभयधर्मदर्शनत उजया-ङ्कराधिमाह-

एगत्थे उवर्जप्पे, कम्मि वि उजयत्थ पच्चओ होइ ।

अस्मत्तरं खरमाणं, गुह्मदहियाणं मिहरिणीए ॥

कस्मिंश्चिदुभयधर्मा याऽनुमितिः उभयावयवयोगिनि या एक-स्मिन्नर्थे उपलब्धे उजयत्र परोक्ते प्रत्ययस्तदङ्कराभो जयति यथा अश्वतरं घेगमरे दृष्टं खरस्य अश्वस्य च प्रत्ययस्तदङ्कराभो यथा वा सिस्सारायामुपलब्ध्यां गुरुधनः प्रत्ययो गुरु-धनङ्कराभः ।

औपम्यत उपलब्धिमाह-

पुव्वं पि अणुवत्तप्पो, पिप्पइ अत्थो उ कोइ ओवम्मा ।

जह गो एवं गवयो, किंचिविसेमण परिहीणा ॥

पूर्वमनुपलब्धोऽपि कोऽप्यर्थे औपम्याद् गृह्यते यथा गोरैवं गवयो नवरं किंचिद्विशेषण परिहीनः कल्प्यकविरहित इत्यर्थः । अत्रेयं ज्ञायना यथा गौस्तथा गवय इति श्रुत्वा कालान्तररेणाट-स्यां पर्यट्ठ गवयं दृष्ट्वा गवयोऽयमिति यदङ्कुरजातं लभते एषा औपम्योपलब्धिः । इदानीमागत उपलब्धिमाह-

अत्तागमप्पमाणेण, अक्खरं किंचि अविसयत्थेवि ।

जविया जविया कुरवो, नारगदिवलोय मोक्खो या ॥

आत्माः सर्वज्ञास्तत्प्रणीत आगम आत्मागमः स एव प्रमाणमाप्ता-गमप्रमाणं तेन अविषयेऽप्यर्थे किंचिदङ्कुरं लभते यथा जवयोऽज-व्यो देवकुरव उत्तरकुरवो नारका देवलोको मोक्षः चशब्दान्वय-श्च भावाः । इयमत्र भावाना । आत्मागमप्रमाणवशात्तस्मिन् तस्मिन् वस्तुनि योऽङ्कुरलाभो यथा जवय इति अजवय इति देवकुरव इत्यादि सा आगमोपलब्धिः । एषा सर्वाप्युपलब्धिः संज्ञिनां भवति असंज्ञिनां तु का वानेत्यनराह-

उस्मणेण असन्नीण, अत्थं लंभे वि अक्खरं नत्थि ।

अत्थो खिय मन्नीणं तु, अक्खरं निच्छए भयणा ॥

असंज्ञिनामर्थलाभेऽपि अर्थदर्शनेऽभ्युत्सहेन एकात्तेन नास्त्य-

करत्ताभः तथाहि शङ्कशब्दं श्रुत्वाऽपि न तेषामेषा लब्धिरुपजा-यते यथायं शङ्कशब्द इति एवं शेषेन्द्रियेष्वपि ज्ञायनीयम् । सं-ज्ञिनां पुनरर्थ एवाङ्कुरमर्थोपलब्धिकात्त एवाङ्कुरज्ञातो यथा शङ्क-शब्द इति निश्चये पुनर्भोजना शङ्कशब्द एवायं शङ्कशब्द एवाय-मिति वा निश्चयगमनं स्याद्वा न वा एवं शेषेन्द्रियेष्वपि भाव-नीयम् ॥ वृ० १ उ० ।

अथोपलब्धि प्रकारान्तरतो दर्शयति । उपलब्धेरपि द्वैविध्यम-विरुद्धोपलब्धिर्विरुद्धोपलब्धिश्चेति । न केवलमुपलब्ध्यनुपल-ब्धिर्यां मिद्यमानत्वेन हेतोर्द्वैविध्यमित्यपेक्षः अविरुद्धोपल-ब्ध्यात्र साध्येन सार्धं छद्मव्यस्ततस्तस्यापलब्धिरिति । आ-द्याया भेदानाहुः । तत्राविरुद्धोपलब्धिर्विधिसिद्धौ बोद्धेति ॥ तानेव व्याख्याति । साध्येनाधिकृष्टानां व्याप्यकार्यकारणपूर्व-चरोत्तरचरसहचराणामुपलब्धिरिति । ततो व्याप्या विरुद्धोप-लब्धिः कार्योविरुद्धोपलब्धिः कारणाविरुद्धोपलब्धिः पूर्वच-राविरुद्धोपलब्धिः उत्तरचराविरुद्धोपलब्धिः सहचराविरुद्धो-पलब्धिरिति षट्प्रकारा जवति । तत्र हि साध्यं शब्दस्य परि-णामित्वादि तस्याविरुद्धं व्याप्यादि प्रयत्नान्तरीयकत्वादि व-क्ष्यमाणं तदुपलब्धिरिति । अथ निरुत्तरोपलब्धिः विधिसिद्धौ स्वभा-वकार्ये एव साध्येन साधीयसी न कारणं तस्यावश्यतया का-र्योत्पादकत्वाज्जाघातप्रतिबन्धस्थस्य मुमुरावस्थस्य वा धूम-स्यापि धूमध्वजस्य वर्जनात् । अप्रतिबन्धसामर्थ्यमुपसमागम्रीकं च तद्वैपक्ष्यमिति चेदेवमतकिं तु नैतादृशमर्वावशावसातुं श-क्यमिति तस्मिन्कारणं कीर्तयन्ति । तमस्विन्यामास्वाद्यमानादा-प्रादिफलरसादकसामर्थ्यनुमित्या रूपाद्यनुमितिमभिमत्यमानै-रभिमतमेव किमपि कारणं हेतुतया यत्र शक्तेरप्रतिस्वन्नमपर-कारणसाकल्यं चेति । तमस्विन्यामिति रूपाप्रत्यक्षत्वसूचनाय शक्तेरप्रतिस्वन्नं सामर्थ्यस्याप्रतिबन्धः । अपरकारणसाकल्यं शेषनिःशेषसहकारिसंपर्कः रजन्यां रस्यमानात्किञ्च रसात्तज्जन-कसामर्थ्यनुमानं ततोऽपि रूपानुमानं जवति । प्राक्तनो हिरूपकृणः सजातीयरूपान्तररूपकृणं कार्यं कुर्वन्नेव विजातीयं रसन्न-क्षणं कार्यं करोतीति प्राक्तनरूपकृणांसजातीयाप्याद्यरूपकृणान्त-रानुमानं मन्यमानैः सौगतरनुमतमेव किञ्चित्कारणं हेतुर्यस्मिन् सामर्थ्याप्रतिबन्धः कारणान्तरसाकल्यं च निश्चेतुं शक्यते ॥ अथ तत्क्षेत्रकारणात्कार्यानुमानं किं तु स्वभावानुमानमदः ईदृश-रूपान्तरतोत्पादसमर्थमिदं रूपमीदृशरसजनकत्वाविन्येयं तत्त्व-भावभूतस्यैव तज्जननसामर्थ्यस्यानुमानादिति चेन्नन्वेतदपि प्रतिबन्धाभावकारणान्तरसाकल्यनिमित्तमन्तरेण नोपपद्यत एव तस्मिन्नेव तु यदि कारणादेव कस्मात्कार्यमनुमास्यते तदा किं नाम दुश्चरितं चेत्स्वविचारयेत् । एवमन्यत्र ज्ञायाऽज्ञादि-त्यादिन्यव्यभिचारनिश्चयादनुमानान्येयेत्युक्तं जवति । अथ पूर्व-चरोत्तरचरयोः स्वजावकार्यकारणहेतुवन्तरभावाद्देवान्तरत्वं समर्थयन्ति । पूर्वचरोत्तरचरयोर्न स्वजावकार्यकारणभावी नयोः काव्यवहितानुपलब्ध्यादिति । साध्यसाधनयोस्तादात्म्येति । स्वजावहेतौ तदुत्पत्तौ तु कार्ये कारणे वाऽन्तर्भावां विभाव्यते न-चैतन्नाशक्यं हेतु समसमयस्य प्रयत्नान्तरीयकत्वपरिणामि-त्यादेरुपपन्नतदुत्पत्तिश्चान्योन्यव्यवहितस्यैव धूमधूमध्वजादः समधिगता ननु व्यवहितकावस्यातिप्रसक्तः । ननु काव्यवधाने-ऽपि कार्यकारणजावो जवत्येव । जाग्रदोषप्रबोधयोर्मरणादि-योश्च तथा दर्शनादिति प्रतिजानां प्रज्ञाकरं प्रतिक्षिपति । नचाति-कालानागतयोर्जाग्रदशासंवेदनमरणयोः प्रबोधोत्पत्तौ प्रति का-रणत्वं व्यवहितत्वेन निर्व्यापारत्वादिति । अयमर्थः जाग्रदशासं-वेदनमतीतं सुमात्रस्थोत्तरकावभाविज्ञानं वर्तमानं प्रतिमर्यां वा

मगतं भुवावीकणादिकमरिष्टं सांप्रतिकं प्रतिव्यवहितत्वेन व्या-
पारपराङ्मुखमिति कथं तत्र कारणत्वमवलम्ब्येत निर्व्यापार-
स्यापि तत्कल्पने सर्वे सर्वस्य कारणं स्यात् । इदमेव भावयन्ति ॥
स्वव्यापारापेक्षिणो हि कार्यं प्रति पदार्थस्य कारणत्वव्यवस्था कु-
लास्येव कलशं प्रतीतिं अन्वयव्यतिरेकावसंयोहि सर्वत्र कार्य-
कारणभावस्तीति च कार्यस्य कारणव्यापारसव्यपेक्षावैव युज्यते
कुम्भस्यैव कुम्भकारव्यापारसव्यपेक्षाविति । ननु चातिक्रान्ताना-
गतयोर्व्यवहितत्वेऽपि व्यापारः कथं न स्यादित्यारेकामधरयन्ति ॥
न च व्यवहितयोस्तयोर्व्यापारपरिकल्पनं न्याय्यमिति प्रसक्तैरिति ।
तयोरतिक्रान्तानागतयोर्जाग्रदशासंवेदनमरणयोः । अतिप्रसक्ति-
मेव प्राचयन्ति । परंपराव्यवहितानां परेषामपि तत्कल्पनस्य
निवारयितुमशक्यत्वादिति परेषामपि रावणशंखचक्रवर्त्या-
दीनां तत्कल्पनस्य व्यापारकल्पनस्य । अथान्वयव्यतिरेकसम-
धिगम्यः कार्यकारणभावस्ततो व्यवधानाविशेषेऽपि यस्यैव कार्य-
मन्वयव्यतिरेकावनुकरोति तदेव तत्कारणमन्यथा व्यवधानावि-
शेषेऽपि किं न काष्ठकुशानुवस्त्रस्थितपय शर्कराकर्णनिकरोऽपि
धूमकारणं स्यात्ततो नातिप्रसक्त इति चेन्नन्वयव्यवस्थाभावे भा-
वः स चात्र तावन्नास्त्येव जाग्रदशासंवेदनमरणयोरभाव एव स
वैव । तत्कार्योत्पादात् । अथ स्वकावे सनोरेव तयोस्तत्कार्यो-
त्पत्तेरन्वयः कथं न स्यादिति चेत्तर्हि ईदृशोऽयं रावणादिभिर-
व्यवस्थास्येव सत्यमस्येव व्यतिरेकस्तु रिक्त इति चेन्ननु काऽय-
व्यतिरेको नाम तदभावेऽभाव इति चेत्तर्हि जाग्रदशासंवेदनाद-
कथं स्यात्तदभाव एव सर्वदा प्रबोधादेर्भावात् स्वकावे त्वज्ञाव-
स्तस्य नास्त्येवेति कथं व्यतिरेकः सिद्धिमधिवसेदिति न व्यवहित-
तयोः कार्यकारणभावः संजयति । सहचरहेतोरपि स्वज्ञावकार्यका-
रणेषु नान्तर्भाव इति दर्शयन्ति । सहचारिणाः परस्परस्वरूपप-
रित्यागेन तादात्म्यानुपपत्तेः सहेत्यादेन तदुत्पत्तिविपत्तेश्च
सहचरहेतोरपि प्रोक्तेषु नानुपपेश इति । यदि हि सहसंचरण-
शीलयोर्वस्तुनोस्तादात्म्यं स्यात्तदा परस्परपरिहारेण स्वरूपा-
न्तरोपलम्भो न भवेद्यत् तदुत्पत्तिस्तदा पौर्वापर्येणोत्पादप्रसङ्गा-
न्सहेत्यादौ न स्यात् । नचैवं ततो नास्य प्रामेयं स्वज्ञावकार्यकार-
रणेष्वनन्तर्भावः । इदानीं मन्दमतिव्युत्पत्तिनिमित्तं साधर्म्यवैधर्म्या-
भ्यां पञ्चावयवां व्याप्याविरुद्धोपलब्धिमुदाहरन्ति । ध्वनिः परिण-
तिमान् प्रयत्नानन्तरीयकत्वाच्चः प्रयत्नानन्तरीयकः स परिणति-
मान्यथा स्तम्भः यो वा न परिणतिमान् स न प्रयत्नानन्तरीयको
यथा ध्वन्येव प्रयत्नानन्तरीयकश्च ध्वनिस्तस्मात्परिणतिमा-
निति व्याप्यस्य साधेनाविरुद्धस्योपलब्धिः साधर्म्येण वैधर्म्ये-
ण चेति । अत्र ध्वनिः परिणतिमानिति साध्यधर्मविशिष्टध-
र्म्यभिधानरूपा प्रतिज्ञा प्रयत्नानन्तरीयकत्वादिति हेतुः यः प्रय-
त्नानन्तरीयक इत्यादि तु व्याप्तिप्रदर्शनपूर्वौ साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां
स्तम्भान्वयेयकौ दृष्टान्तौ । प्रयत्नानन्तरीयकश्च ध्वनिरित्युपन-
यस्तस्मात्परिणतिमानिति निगमनम् । यद्यपि व्याप्यत्वं कार्या-
दिहेतूनामप्यस्ति साध्येन व्याप्यत्वात्तथापि तत्रेह विवक्षितं किं
तु साध्येन तदात्मीजूनस्यकार्यादिरूपस्य प्रयत्नानन्तरीयकत्वा-
देः स्वरूपमित्यदोषः ॥ अथ कार्याविरुद्धोपलब्ध्यादीनुदाहरन्ति
अस्यत्र गिरिमिकुञ्जे धनञ्जयो धूमसमुपलम्भनादिति कार्यस्येति ।
साध्येनाविरुद्धस्योपलब्धिर्विरिति पूर्वसूत्रादिहोत्तरं चानुवर्त्त-
नीयम् । भविष्यति वषे तथाविधवारिवाहविश्लोकनादिति कारण-
स्येति तथाविधेति सातिशयोक्तत्वादिधर्मोपेतत्वं गृह्यते । उदे-
ष्यति मुहूर्त्तान्ते तिथ्यन्तरका पुनर्वसुदयदर्शनादिति पूर्वचर-
स्येति तिथ्यन्तरकेति पुष्यनक्षत्रम् ॥ उदगुर्मुहूर्त्तापूर्वं पूर्वफलानु-
त्तरफालगुनीनामुपलम्भोपलब्धेरित्युत्तरचरस्याति । अस्तीह सह-

कारणरूपविशेषः समास्याद्यमानरसविशेषादिति सहचरस्ये-
ति । इयं च साक्षात्बोधा विरुद्धोपलब्धिरुक्ता । परंपरया पुनः सं-
भवन्तीयमवैवान्तर्भावनीया । तद्यथा कार्यकार्याविरुद्धोपलब्धिः
कार्या विरुद्धोपलब्धौ अन्तर्जयतीति योगः अत्रूय कोशः कल-
शोपलम्भादिति कोशस्य हि कार्यं कुशूलस्तस्य चाविरुद्धं कार्यं
कुम्भ इति एवमन्याऽप्यवैवान्तर्भावनीया ॥ अधुना विरुद्धोपल-
ब्धिमुदाहरन्ति ॥ विरुद्धोपलब्धिस्तु प्रतिषेधप्रतिपत्तौ सम प्रका-
रेति । प्रथमप्रकारं प्राक् प्रकाशयन्ति । तत्राद्या स्वभावविरुद्धो-
पलब्धिरिति । प्रतिषेधस्यार्थस्य यः स्वभावः स्वरूपं तेन सह
यत्साक्षाद्विरुद्धं तस्योपलब्धिः स्वज्ञावविरुद्धोपलब्धिः एतामुदाहर-
न्ति नास्त्येव सर्वथैकान्तोऽनेकान्तस्योपलम्भादिति । स्पष्टो हि
सर्वथैकान्तानेकान्तयोः साक्षाद्विरोधो ज्ञावाज्ञायोरिव । नन्वयम
नुपलब्धिहेतुरेव युक्तो यावान् कश्चित्प्रतिषेधः स सर्वोपलब्धि-
रिति वचनादिति चेत्तन्महोत्तममुपलम्भनाज्ञावस्यात्र हेतुत्वेना-
नुपन्यासात् । अथ विरुद्धयोः सर्वथैकान्तानेकान्तयोर्वैविध्यशीत-
रूपशयोरिव प्रथमं विरोधः स्वभावानुपलब्ध्या प्रतिपन्न इत्यनुप-
लब्धिमुपलब्ध्यास्वभावविरोधोपलब्धिर्ननुपलब्धिरुपलब्धं युक्तमेवेति
चेत्तर्हि साध्यधर्ममणि जूधरादौ साधने च धूमादाद्यव्यक्तीकृतं
सतीदमप्यनुमानं प्रवर्तत इति प्रत्यङ्गमुल्लेख्यत्वात् । इदमपि
प्रत्यङ्गं किं न स्यात् । विरुद्धोपलब्धेरुत्तरचरप्रकारं प्रदर्श्य
होषानाख्याति । प्रतिषेधविरुद्धस्यासादीनामुपलब्धयः यमिति
प्रतिषेधेनाथेन सह ये साक्षाद्विरुद्धास्तेषां ये व्याप्तादयो
व्याप्यकार्यकारणपूर्वचरोत्तरचरसहचरास्तेषामुपलब्धयः वरु न
वन्ति । विरुद्धव्याप्तापलब्धिर्विरुद्धकार्योपलब्धिर्विरुद्धकारणोप-
लब्धिर्विरुद्धपूर्वचरोपलब्धिर्विरुद्धोत्तरचरोपलब्धिर्विरुद्धसहचरो-
पलब्धिश्चेति । क्रमेणास्ामुदाहरणान्याहुः । विरुद्धव्याप्तापलब्धि-
र्यथा नास्त्यस्य पंमस्तत्वेषु निश्चयस्तत्र संदेहादिति । अत्र हि
जीवादितत्त्वगोचरो निश्चयः प्रतिषेधस्नाविरुद्धानिश्चयस्तेन
व्याप्तस्य संदेहस्योपलब्धिः । विरुद्धकार्योपलब्धिर्यथा न विन-
तेऽस्य क्रोधाद्युपशान्तिर्वदनविकारादिति वदनविकारस्ताम-
तादिरादिशब्दादधरस्फुरणाद्विपरिग्रहः । अत्र च प्रतिषेधः क्रो-
धाद्युपशमस्तद्विरुद्धस्तदनुपशमस्तत्कार्यस्य वदनविकारादेरुप-
लब्धिः । विरुद्धकारणोपलब्धिर्यथा नास्त्य महर्षेरसत्यं घञः स-
मस्ति रागद्वेषकालुष्याकलङ्कितज्ञानसंपन्नत्वादिति प्रतिषेधेन
ह्यसत्येन सह विरुद्धं सत्यं तस्य कारणं रागद्वेषकालुष्याकल-
ङ्कितज्ञानं तत्कुतश्चित्सत्त्वानिधानादः सिद्ध्यतः सत्यं साधयति ।
तच्च सिध्यदसत्यं प्रतिषेधति ॥ विरुद्धपूर्वचरोपलब्धिर्यथा ना-
स्त्यमिष्यति मुहूर्त्तान्तपुष्यताग रोहिण्युज्जमादिति । प्रतिषेधोऽत्र पु-
ष्यतारोदगमस्तद्विरुद्धो मृगशीर्षोदयस्तदनन्तरं पुनर्वसुदयस्यैव
प्रावात् । तत्पूर्वचरो रोहिण्युदयस्तस्योपलब्धिर्विरुद्धोत्तरचरो-
पलब्धिर्यथा नादगान्मुहूर्त्तापूर्वं मृगशीरः पूर्वफालगुन्युदयादिति ।
प्रतिषेधोऽत्र मृगशीर्षोदयस्तद्विरुद्धो मघादयोऽनन्तरमाद्रोदया-
देरेव ज्ञावात्तदुत्तरचरः पूर्वफलानुदयस्तस्योपलब्धिर्विरुद्धसह-
चरोपलब्धिर्यथा नास्त्यस्य मिथ्याज्ञानं सम्यग्दर्शनादिति प्रति-
षेधेन हि मिथ्याज्ञानेन सह विरुद्धं सम्यग्ज्ञानं तत्सहचरं स-
म्यग्दर्शनं तच्च प्राणयुक्तम्पादः कुतश्चित्छिङ्गात्प्रसिध्यत्सहचरं
सम्यग्ज्ञानं साधयति । इयं च सप्तप्रकाराणि विरुद्धोपलब्धिः ॥
प्रतिषेधेनाथेन साक्षाद्विरोधमाधित्योक्ता परंपरया विरोधाध-
रणेन त्वनकप्रकारा विरुद्धोपलब्धिः संज्ञवत्यवैवाजयुक्तेरन्तर्जा-
यनीया । तद्यथा कार्याविरुद्धोपलब्धिर्विरोधोपलब्धिः का-
रणविरुद्धोपलब्धिरिति त्रयं स्वभावविरुद्धोपलब्धौ । तत्र कार्यावि-

उवलधि

रुद्रोपलब्धिर्यथा नात्र देहिनि दुःखकारणमस्ति सुखोपलब्ध्या-
दिति साक्षादत्र सुखदुःखयोर्विरोधः प्रतिषेध्यस्वभावेन तु
दुःखकारणेन परंपरया । व्यापकविरुद्धोपलब्धिर्यथा न सति-
कर्षादिः प्रमाणमज्ञानत्वादिति साक्षादत्र ज्ञानत्वा ज्ञानत्वयो-
र्विरोधः प्रतिषेध्यस्वभावेन तु ज्ञानत्वव्याप्येन प्रामाण्येन व्यव-
हिनः कारणविरुद्धोपलब्धिर्यथा नासौ रोमहर्षादिविशेषवान्
समीपवर्तिपावकविशेषत्वादिति । अत्र पावकः साक्षाद्विरुद्धः
ज्ञानेन प्रतिषेध्यस्वभावेन तु रोमहर्षादिना शीत कार्येण
पारम्पर्येण । ये तु नास्यस्य हिमजनिनरोमहर्षादावशयो धृमात्
प्रतिषेधस्य हि रोमहर्षादिविशेषस्य कारणं हिमं तद्विरुद्धो-
ऽस्मिन्स्तत्कार्यं धूम इत्यादयः कारणविरुद्धकार्योपलब्ध्यादयो वि-
रुद्धोपलब्धयेर्देहास्ते यथासंभवे विरुद्धकार्योपलब्ध्यादिवन्तर्जा-
यनीयाः । २० ३ परि० ॥

उवलज-उपलज-अव्य० विज्ञानेन्यर्थे, “ धम्मस्स सारमुव-
ज्जनकरे य मायं ” ४० २ आ० ॥ हेच प्राप्ये च । वाच० ।

उवलभत्ता-देशी-तथेन्यर्थे, दे० ना० ॥

उवलजयमगा-देशी-वलये, दे० ना० ॥

उवलजय-देशी-सुरते, दे० ना० ॥

उवल्लिय-उपल्लित-न० उप-ल्ल-भावे-क्त-क्रीडितविशे-
ष, ज्ञा० ए अ० ।

उवलाउ-उपलानुम्-अव्य० ग्रहीतुमाश्रयितुमिन्यर्थे, व्य० १ उ०

उवलाद्विज्जमाण-उपल्लाह्यमाण-त्रि० क्रीडाद्विज्ञानया (ज्ञा०
१ अ०) ईप्सितार्थसम्पादनाद्वा क्रियमाणे उपल्लाहने, भ० ए
श० ३३ उ० । “ उवगाह्यमाणे उपल्लाह्यमाणे ” ग० ॥

उवल्लिप-उपल्लिम्प-त्रि० घटकमुखस्य तत्पिधानकस्य च
गोमयादिना रज्जं जडति, ज्ञा० ७ अ० ॥

उवल्लित-उपल्लित-त्रि० उप-ल्लि-क्त । संवेष्टिते, सूत्र० १ श्रु०
३ अ० । गोमयादिना लिप्ते, ज्ञा० १ अ० । आ० म० प्र० दशा० ।

उवल्ली (ल्ली) ल-उपल्ल-त्रि० उप-ल्ली-क्त-प्रच्छन्ने, “ उव-
ल्लीणा मेषुणधम्मं विम्वोत्ति ” आचा० २ श्रु० ॥

उवल्लुअ-देशी-सखजे, दे० ना० ॥

उवल्लव-उपल्लेप-पुं० उप-ल्लि-घञ् । उपल्लिप्यतेऽनेनेत्युपल्लेपः
कर्मबन्धे, औ० जावे-घञ् । आत्रेये, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।
संश्लेषे, आचा० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

उवल्लेवण-उपल्लेप-न० उप-ल्लि-ल्युट्-गोमयादिना लेपने,
ग० २ अधि० । “ उपल्लेवणसम्मज्जणं करेह ” भ० ११ श० ए उ० ।
“ वज्जसां उवल्लेवणादि काळ णखणं करेह ” नि० सू० १ उ० । औ० ॥

उवल्लमाण-उपल्लमाण-त्रि० यथास्वमुत्पादस्यानेष्वन्यनगर-
म्यात्पश्याने, “ चउहिं बायरकाणां उवल्लमाणं हिं सोगे फुरे ”
स्था० ४ उ० ॥

उपवाद्यमान-त्रि० वादित्रे, कल्प० ॥

उववज्जिउकाम-उत्पत्तिउकाम-त्रि० समुत्पत्तौ, “ जो जीवो
उववज्जिउकामो ” सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

उववज्जित्ता-उपपद्य-अव्य० उप पद्-ल्यप् । उत्पादक्रेत्रं गत्वे-
त्यर्थे, भ० १७ श० ६ उ० ।

उववण-उपवन-न० जवनासन्नवने, ज्ञा० १ अ० ।

उववाम-उपपद्य-त्रि० उप-पद्-क्त । उत्पन्ने, “ उववणो माणुस-
म्मिं सोगम्मि ” उक्त० ए अ० “ दोल्लं पुदवीएतारगा उववणा ”

नि० सू० ११ उ० । युक्त्या घटमानके, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।
सङ्गते, पंच ०६ विष० । उदीर्षे, प्रेरिते, “ उववणो पावकमुणा ”
पापकर्मणा उदीर्षेः प्रेरितः । उक्त० १ ए अ० । प्राप्ते, भावे कः । उ-
पपाते, ज० १४ श० १ उ० ।

उववत्ता-उपपत्-त्रि० उपपातकसंरि, “ देवतांगेसु देवताप उ-
ववत्तारो जवन्ति ” औ० । स्था० ॥

उववत्ति-उपपत्ति-स्त्री० उप-पद्-सिद् । उपपाते, जन्मनि,
स्था० २ ग० । संभवघटने, । विवाकितार्थसंज्ञव्यवस्थापनं,
विशे० । युक्तौ, “ उपपत्तिर्जवेष्टुकि-र्या तदभावप्रसाधिका । सा
न्यव्यतिरिकादि-लक्षणा सुरभिः कृतति १ आगमोपपत्ति-
श्च, सम्पूर्णे विधिलक्षणम् ” अनु० । सङ्गतौ, हेतौ, उपाये, प्राप्ते,
सिद्धौ, वाच० । विषये, “ विसरत्ति या संजवत्ति या उववत्तिणि
वा एगदा ” आ० सू० १ अ० ।

उववत्थ-उपवत्थ-न० अङ्गप्रोक्षणसाधके धौतवत्थव्यतिरिक्ते द्वि-
तीये धत्ते, तपोविशेषे श्रीआणन्दविमलसूरिनाष्टकर्मतपो य-
द्युपवत्थेण कर्तुं न शक्नोति तदाऽऽचाम्भेन करोति किं वा नेति
१५७ प्रश्ने यदि सर्वार्थोपवत्थकरणशक्तिर्न स्यात्तदा चाम्भेनापि
कर्तेतीति नेनप्र० ४ उल्ला० ।

उववाय-उपपात-पुं० उप पत् घञ् हट्टादागतौ, फलोन्मुखत्वे,
नाशे, उप समापे पतनमुपपातः । दृग्विषयदेशावस्थाने, “ आणा
णिदेस्यरे गुरुणमुववायकाग्प ” उक्त० १ अ० । समीपे, “ आ-
णा उववायवयणानिदेसकरे ” व्य० द्वि० ४ उ० । सेवायाम्, ।
“ आणाववायवयणणिदेसे विट्ति ” भ० ३ श० ३ उ० । आज्ञा-
याम्, “ उववातो णिदेसो, आणाविणओ य हंति एगदा ” इति
वचनात् ” व्य० द्वि० ४ उ० । उपपतनमुपपातः । देवनारकाणां
जन्मनि, “ एगे उववाण ” उपपात एकश्चयनवत् । स्था० १ टा० ।
कल्प० । अकामनिजरादिजनिते, किल्बिषादिदेवजन्मे, नारकजन्मे
च । स्था० ३ ग० । दर्श० । स० । आचा० । अणु० । प्रादुर्जा-
वे, प्रज्ञा० १६ पद । “ दोरहं उववाए वसका तंजहा देवाणं चैव
तरय्याणं चैव ” द्वयोर्जीवस्थानयोरुपपतनमुपपातो गर्जसम्मूर्धन-
लक्षणजन्मप्रकारद्वयविलक्षणो जन्मविशेषः । स्था० २ ग० ।
स च क्षेत्रभवमेवादु चिक्विषः तद्यथाक्षेपोपपातो भवोपपातश्च
नत्र क्षेत्रमाकाशो यत्र नारकादयो जन्तवः सिद्धाः पुद्गला वा अ-
वतिष्ठन्ते । भवकर्मसम्पर्कजनितो नैरयिकत्वादिकः पथार्थः सम्भ-
वति कर्मवशावर्तिनः प्राणिनांऽस्मिन्निति भव इति व्युत्पत्तेः । नो
भवः जयव्यतिरिक्तः कर्मसम्पर्कसम्पाद्यनैरयिकत्वादिपर्याय-
रहित इति नावः । स च पुद्गलः सिद्धो वा उजयस्यापि यथोक्त-
लक्षणजवातीतत्वात् । प्रज्ञा० १६ पद ।

(१) उपपाते मंग्रहः ।

(२) गतीनामुपपातविरहः ।

(३) सान्तरनिरन्तरोपपातः ।

(४) एकसमये कियन्त उपपातास्तत्र नैरयिकाद्येकोनच-
त्वारिंशज्जीवानामुपपातविचारः ।

(५) नैरयिकादीनामात्मोपकमादिना उपपातचिन्तनम् ।

(६) कतिमञ्जिताकतिसञ्जितानामुपपातः पञ्चमल्पबहु-
त्वविचारः ।

(७) षट्समर्जितोत्पादस्तदल्पबहुत्वविचारश्च ।

(८) छादशसमर्जिताः ।

(९) चतुरशीतिसमर्जिताः । असुरकुमारादीनां भेदादि-
निरूपणं च ।

- (१०) नैरयिकादयः कुत उत्पद्यन्ते तेषां स्थितिर्भवप्रहणादयः ।
नैरयिकेषूपपन्नानां स्थित्यादि च ।
(११) कृतयुग्मादि विशेषणैकेन्द्रियादीनामुपपातचिन्तनम् ।
तत्र प्रथमद्वितीयादिसमयकृतयुग्मविचारः ।
(१२) राशियुग्मकुद्रकयुग्मादिविशेषणैर्नैरयिकादीनामुप-
पात विचारः ।
(१३) भव्यदेवादीनामुपपातचिन्तनम् ।
(१४) नैरयिकादीनां स्थितौऽप्युत्पत्तौ वा उपपातचिन्तनम् ।
(१५) नैरयिकादयः उद्धृत्य क गच्छन्ति कुद्रकृतनैरयिका कुत
उत्पद्यन्ते ।
(१६) भव्यद्रव्यदेवादयः कुत उत्पद्यन्ते ।
(१७) महर्षिकदेवानां द्विशरीरेषूपपादविचारः ।
(१८) नैरयिकादयः कथमुत्पद्यन्त इति चिन्तनम् ।
(१९) समुद्रघातविशेषणैकेन्द्रियाणामुपपात चिन्तनम् ।
(२०) पृथ्व्यादीनां समग्रहस्य देवलोकेषूपपातः ।
(२१) नैरयिकादीनां नैरयिकादिषूपपातौद्धर्षेणचिन्तनम् । कु-
ष्णालेश्याविषयोत्पत्ति चिन्तनम् । पृथ्वीकायिकेषु वृ-
ष्णालेश्याविषयविचारः ।
(२२) लेश्यावस्त्रेणोपपातश्चतुर्विंशतिदण्डकस्य शेषपदाना-
मतिदेशश्च ।
(२३) नैरयिकाणां देशतस्सर्वतो वा उपपातः ।
(२४) गर्भगतस्य मृत्वा देवलोकेषूपपातः ।
(२५) कुतो देवा देवलोकेषूपपद्यन्ते ।
(२६) सहोपपन्नयोरसुरकुमारयोः शोभनाशोभनत्वम् ।
(२७) नैरयिका नैरयिकेषूपपन्नानां कश्चिदल्पतरोऽपरो महा-
वेदनतरः ।
(२८) पूर्वोक्तानां नैरयिकादीनामायुष्कसंवेदनम् ।
(२९) रत्नप्रभायां सर्वे उपपन्नपूर्वाः ।
(३०) अविराजितश्रमण्यानां देवलोकेषूपपातः ।
(१) अयस्त्वानामुपपातविरहादयश्चिन्त्यन्ते । तत्रार्द्ध इयम-
धिकारसंग्रहण गाथा-

बारमचउर्वासाई, संतरयं एगसमयकतो य ।

उव्वट्टणपरजविआ-उयं अट्टव च आगरिसा ॥

प्रथमं गतिषु सामान्यत उपपातविरहोद्धर्षेण विरहस्य च द्वादश
मुहूर्ताः प्रमाणं वक्तव्यं तदनन्तरं नैरयिकादिषु भेदेषूपपातविर-
हस्योद्धर्षेण विरहस्य चतुर्विंशतिमुहूर्ता गतिषु प्रत्येकमादा
वक्तव्याः । ततः (संतरसि) सान्तर नैरयिकादयः उत्पद्यन्ते
निरन्तरं चेति वक्तव्यं । तदनन्तरमेकसमयेन नैरयिकादयः प्रत्येकं
कति उत्पद्यन्ते कति खोद्धर्षन्ते इति । चिन्तनीयं ततः कुत उत्प-
द्यन्त नारकादयः इति चिन्त्यते ततः (उव्वट्टण सि) नैरयिका
दय उद्धृताः सन्तः कुत्रोत्पद्यन्ते इति वक्तव्यं तदनन्तरं कति जा-
गावशेषेऽनुच्यमानजावायुषि जीवाः पारमात्रिकमायुर्ब्रजन्ति । त
वक्तव्यं तथा कतिभिर्गावैरुत्कर्षन्त आयुर्ब्रजन्त इति चिन्तायाम-
ष्टौ आकर्षा वक्तव्याः । एषाः संग्रहणीगाथासंक्षेपावः ॥

(२) एतदेव क्रमेण विवरीर्णगीतामुपपातविरहमाह-

निरयगईणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पण-
त्ता गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं बारसमुहुत्ता ।
निरयगईणं जंते ! केवइयं कालं विरहिया उववा-
एणं पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं बार-
समुहुत्ता । मणुयगईणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाए

णं पणत्ता गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं बारसमुहुत्ता ।
देवगईणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पणत्ता ?
गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं बारसमुहुत्ता । मिच्छिग
ईणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया मिज्जणया पणत्ता ? गो-
यमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं उम्मामा । निरयगईणं भंते
केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं
एगं समयं उक्कोसेणं बारसमुहुत्ता । मणुयगईणं जंते ! केवइयं
काळं विरहिया उववाएणं पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एगं
समयं उक्कोसेणं बारसमुहुत्ता एवं तिरिया देवगइए वि ॥

निरयगतिर्नाम नरकगतिकर्मोद्भवजनिता जीवस्य श्रौद्यिको
भावः स चैकः समपृथिवीव्यापि जेति । एकवचनेन समानाश्च
पृथिवीनां परिग्रहः ण मिति वाक्यात्तद्वारे जदन्तेति शुर्वात्मन्त्रण
परमकल्याणयोगिन ! (केवइयंति) कियन्ते कायं विरहिता शु-
न्या प्रहृष्टा उपपातेन उपपन्नमुपपातस्तदन्यगतिकानां सत्त्वानां
नारकत्वेनात्पाद् इति जावः तेन प्रहृष्टा प्रकृषिता जगवता अन्यश्च
अपज्जाद्विज्जन्तः र्थकरैः एव प्रहृष्टे हुते जगवानाह । गीतम् !
जघन्यत एकं समयं यावत्तत्कर्पतो द्वादशमुहूर्ता । अत्र मुग्ध-
प्रेरक आह । नन्वेकस्यामपि पृथिव्यामग्रे द्वादशमुहूर्त्तप्रमाण उप-
पातविरहो न पश्यते चतुर्विंशतिमुहूर्त्तादिप्रमाणस्य वक्ष्यमाण-
त्वात् ततः कथं सर्वपृथिवीं समुद्रायऽपि द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणम् ।
प्रत्येकमनावे समुद्रायऽपि न्यायस्य श्रवणात् । तदयुक्त
वस्तुतत्वापरिहानात् । यद्यपि हि नाम रत्नप्रजादिष्वेकैकनिर्द्धार-
णेन चतुर्विंशतिमुहूर्त्तादिप्रमाण उपपातविरहो वक्ष्यते तथापि
यदा समापि पृथिव्यः समुद्रिता उपत्योपपातविरहश्चिन्त्यते तदा
स द्वादशमुहूर्त्तप्रमाण एव वक्ष्यते द्वादशमुहूर्त्तानन्तरमवश्यम-
न्यतरस्यां पृथिव्यामुत्पादसम्भवात्तथाकेवलवद्वेदोपपत्त्येः । यस्तु
प्रत्येकमनावे समुद्रायऽप्यजाय इति न्यायः स कारणकार्यधर्मानु-
गमचिन्तायां नान्यत्रयदोषः । यथा नरकगतिर्द्वादशमुहूर्त्ताऽनु-
त्कर्षते उपपातेन विरहिता उक्ता एवं तिर्यङ्मनुष्यदेवगतयोऽपि ।
मिच्छिगतिस्तत्कर्षतः षण्मासानुपपातेन विरहिता एवमुद्धर्षेणा-
ऽपि नवर सिद्धा नोद्धर्षन्ते तेषां माद्यपर्यवसितकाञ्चनया शाश्व-
तत्वादिति मिच्छिगद्वर्तनया विरहिता वक्तव्या । गतं प्रथमप्रकारम् ।

इदानीं चतुर्विंशतिरिति द्वितीयं द्वारमभिधिसुराह-

(१) रणपण्णापुढविणेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया
उववाएणं पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं
चउव्वीमं मुहुत्ता । मक्कपण्णापुढविणेरइयाणं जंते ! केव-
इयं काळं विरहिया उववाएणं पणत्ता ? गोयमा ! जहन्ने-
णं एगं समयं उक्कोसेणं मत्तगईदियाणि । बालुपण्णाए पुढ-
वीए ण्णइयाणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं
पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं
अक्कमासं । पक्कपण्णापुढविणेरइयाणं जंते ! केवइयं कालं
विरहिया उववाएणं पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं
उक्कोसेणं मासं । धूमपण्णापुढविणेरइयाणं जंते ! केवइयं
काळं विरहिया उववाएणं पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एगं
समयं उक्कोसेणं दो मासा । तमापुढविणेरइयाणं जंते ?
केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं

एकं समयं उक्कोसेणं चत्तारि मामा । अहेसत्तमा पुढवि-
णेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पणत्ता
? गोयमा ! जहणेणं एगं समयं उक्कोसेणं उम्मासा (१)
असुरकुमाराणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं प-
णत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्ता । एवं (२) नागकुमाराणं (४) सुवणकुमाराणं
(५) विज्जुकुमाराणं (६) अगिक्कुमाराणं (७) दीव-
कुमाराणं (८) उदहिकुमाराणं (९) दिसाकुमाराणं
(१०) बाउकुमाराणं (११) यणियकुमाराणं य पत्तयं
जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्ता । (१२)
पुढविकाइयाणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं
पणत्ता ? गोयमा ! अणुसमयविरहियं उववाएणं पणत्ता
(१३) एवं आउकाइयाणं वि (१४) तेउकाइयाणं वि
(१५) वाउकाइयाणं वि (१६) वणस्मइकाइयाणं वि
अणुसमयविरहिया उववाएणं पणत्ता । (१७) वेइदियाणं
जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पणत्ता गोयमा !
जहणेणं एकं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं । एवं (१८)
तेइदियाय (१९) चउरिंदिया य । (२०) सम्मुच्छि-
मपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं जहणेणं एकं समयं उक्कोसेणं
अंतोमुहुत्तं गज्जवक्कंतियपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं जंते !
केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पणत्ता ? गोयमा ! जहणेणं
एकं समयं उक्कोसेणं वारसमुहुत्ता । (२१) सम्मुच्छिम-
णुस्माणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पणत्ता ?
गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्ता ।
गज्जवक्कंतियमणुस्माणं पुच्छा गोयमा ! जहणेणं एकं
समयं उक्कोसेणं वारसमुहुत्ता । (२२) अंतराणं पुच्छा गोयमा !
जहणेणं एकं समयं उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्ता । (२३)
जोइमियाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसे-
णं चउवीसं मुहुत्ता । (२४) सोहम्मकण्णदेवाणं जंते !
केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पणत्ता ? गोयमा !
जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्ता । ईसाणं
कण्णे देवाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं
चउवीसं मुहुत्ता । सणकुमारदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं
एकं समयं उक्कोसेणं नवराइदिया वीसमुहुत्ताइ ॥ माहिंदे-
वाणं पुच्छा गोयमा ! जहणेणं एकं समयं उक्कोसेणं
वारसराइदियाइ दममुहुत्ताइ । बंजझाणं देवाणं पुच्छा
गोयमा ! जहणेणं एकं समयं उक्कोसेणं अत्तेवीसं राइ-
दियाइ । लंतगेदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जहणेणं एगं समयं
उक्कोसेणं पणयात्रीसं राइदियाइ । महासुकदेवाणं पुच्छा
गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं अमं तिराइदियाइ ।
सहस्मारदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जहणेणं एकं समयं

उक्कोसेणं राइदियसत्तं । आणयदेवाणं पुच्छा गोयमा !
जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं संखेज्जमासा । पाणयदेवा
णं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं सं-
खेज्जमासा । आरणदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं एकं
समयं उक्कोसेणं संखेज्जमासा । अचुयदेवाणं पुच्छा गोय-
मा ! जहणेणं एकं समयं उक्कोसेणं संखेज्जमासा । हेट्टिम-
गेविज्जाणं पुच्छा गोयमा ! जहणेणं एकं समयं उक्कोसेणं
सखेज्जाइ वाससयाइ । मज्जिमगेविज्जाणं पुच्छा गोयमा !
जहणेणं एकं समयं उक्कोसेणं संखेज्जाइ वाससहस्साइ ।
उवरिमगेविज्जाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं
उक्कोसेणं संखेज्जाइ वाससयसहस्साइ । विजय-वेजयंत-
जयंत अपराजिय-देवाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं
उक्कोसेणं अमंखेज्जं काळं । सव्वहसिच्छदेवाणं पुच्छा गो-
यमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं पत्तिआवमस्म संखे-
ज्जजाणं । सिद्धाणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया सिद्ध-
याणयाणं पणत्ते ? गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं
उम्मासा । रयणप्यजापुढविनेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं
विरहिया उववाएणं पणत्ते ? गोयमा ! जहणेणं एकं समयं
उक्कोसेणं चउवीसमुहुत्ता एव सिद्धवज्जा उववाणा विजा-
णियव्वा जाव अणुत्तराववायन्ति नयं जोइसियवेमाणेषु
चयं गति अजिमावां कायव्वा ॥

“रयणप्यभाय” इत्यादि पाठसिद्धम् । नवरमन्त्रोक्तविवचना इमा
संग्रहणिगाथा “चउवीसयमुहुत्ता, सत्तयराइदियाइ पणत्ता य,
मासो पक्को पुत्तिआ, चउवीसमुहुत्तमभवणवासीसु ॥ १ ॥ कमसो उक्को-
सेणं, चउवीसमुहुत्तमभवणवासीसु । अविर्हया पुढवाइ, वि-
गज्जाणं तो मुहुत्तं तु ॥ २ ॥ सम्मुच्छिमतिरिपणिदिय, एवं
चियमभवणममुहुत्ता ॥ सम्मुच्छिमगज्जमणुया, कमसो चउवी-
सवारसया ॥ ३ ॥ वणजोस्सोदस्मी-साणकण्णचउवीसह-
मुहुत्ताओ । कण्ण मणकुमारे विवसाण वाधीसईमुहुत्ताओ ॥ ४ ॥
माहिंदे राइदिय-वारसहसमुहुत्तसंभलोगामि । राइदियभ-
उतेवी-सुत्तंतए हौति पणयात्रा ॥ ५ ॥ महसुकम्मिअसई, स-
हस्मारिसयं तओ उ कण्णडुगे । मासा संखेज्जा तह, वासा सं-
खेज्ज उवरिडुगे ॥ ६ ॥ हिट्टिममज्जिम उवरिम, जह सखसया
सहस्सवक्काइ । वासाणं विअओ, उक्कोसेणं विरहकालो ॥ ७ ॥
काओ संखेज्जाओ, विजयाइसु चउसु होइ नायव्वा । संखेज्जा
पल्लमओ, जागा सव्वहसिच्छमि” ॥ ८ ॥ प्रहा० ६ पद ।

वास्तवं पविच्छा, उक्कोसेणं तवेण गारविया ।

वेरेण य पविच्छा, मरिओ असुरेसु गच्छंति ॥ ९ ॥

रज्जुगहविसभक्खण, जलजलणपवसतएहल्लुहदुहओ ।

गिरिसिरिपडणाउ मुया, सुह भावा हंति वितरिया १० ॥

तावस जा जोइसिया, चरणपरिव्वाय वंभलो गो जा ।

जा सहमारो पंचिदि-तिरिय जा अचुओ सहा ॥ ११ ॥

जइ लिंगिमिच्छदिही, गेविज्जा जाव जंति उक्कोसे ।

पयमवि असहइतो, सुत्तत्थं मिच्छदिहीओ ॥ १२ ॥

सुत्तं गणहरइयं, तहेव पत्तेय बुद्धइयं च ।

सुयकेवलिणा रइयं, अभिन्नदसपुव्विणा रइयं ॥ १३ ॥

उउमत्थ संजयाणं, उववाय उकोसओ सव्वहे ।

तेसिं सट्ठाणं पि य, जइअओ होइ सोहम्मे ॥ १४ ॥

लेतम्मि चउदसपुव्विस्स, तावसाईण वंतरेसु तहा ।

एसो उववायविही, नियकिरियट्टियाणसच्चो नि ॥ १५ ॥

अर्चननविकलास्तत्त्वतो ज्ञानशून्यत्वाद्वासा इव बासास्त्वेषां तपः पञ्चाभ्यादि नञ्च तत्त्वतः सत्त्वापघातहेतुत्वाच्च तपः तथा च । महाभारते शान्तिपर्वण व्यासोऽप्याह । “अतुर्णां ज्वलतां मध्ये, यो नरः सूर्यपञ्चमः । तपस्तपति कौन्तेय ! न तपश्चतपः स्मृतम् ॥ पञ्चानामिन्द्रियास्मीनां, विषयेन्धनचारिणाम् । तेषां निवृत्तिर्यो मध्ये, तद्वै पञ्चतपः स्मृतम्” ॥ तस्मिन् प्रतिबद्धा आसकाः अथवा बाधस्थिता तथा तदुल्लङ्घनकालमात्रेषु प्रतिबद्धाः उत्कटरोषाः चण्डकोपाः । तथा तपसाऽज्ञानादिजनेन गौरविता वयं तपस्विन इति गर्वाधमाताः तथा वैरेण क्रोधानुशयरूपेण कांक्षप्राणिनि द्वारद्वारं द्वीपायनवत्प्रतिबद्धाः कृतानुबन्धाः मृत्वा भस्वरेषु अस्तुरादिषु प्रचनवासिषु जायन्ते ॥ ७७ ॥

(रज्जुत्ति०) व्यक्ता नवरं गुणजाया नरकादिर्गतायोग्या अत्यन्तरोज्ज्वलितपरिहारेण तथाविधमन्दगुरुपरिणामाः शुद्धपाणिप्रवृत्तय इव ॥ १० ॥ (नाथसत्ति०) तापसा घनचारिणो मय्यकन्दफलादारास्तः । जितं उकोसन्ति । वक्ष्यमाणेन योगाङ्गकर्षतां यात्युत्पद्यन्ते यावज्ज्योतिष्कास्तन ऊर्ध्वं नेति ज्ञावः । एवं चरका घाटिभिक्षाचराः परिव्राजकाश्च कपिलमतानुगामिनो यावद्द्व्यक्षकः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो इम्यादयः सम्यक्त्वदेशादित्युक्ता यावन्महत्कारः आकाः आधिकदेशादितर मगुण्या यावदुच्युतः ॥ ११ ॥ (जइत्ति०) यति द्विज्जनो रजोहरणदिस्माधुवेषधारिणो मिथ्यादृष्ट्य उत्कर्षतो ग्रैवेयकान् यावत् बाल्ति । पतद्भुक्तं जयति । प्रशमसंवेगनिर्वेदानुक्तमप्राप्तिरभ्याभिव्यक्तिरूपसम्यक्त्वविकला अपि संपूर्णदर्शवधचक्रवाहसामान्यार्थनुष्ठानप्रज्ञायादग्रैवेयकान् यावदुत्कर्षतः गच्छन्ति मिथ्यादर्शस्तु सोऽयमिधीयते यः समग्रद्वाराद्गृहं धृद्धानोऽपि सूत्रांक्रमकमपि पद्मक्षरं वा न अरुते स्वल्पस्याऽपि सर्वविदात्तस्याश्चक्षणेन तत्र तस्याप्रत्ययात् ॥ १२ ॥ सूत्रांक्रमित्युक्तमतः सूत्ररूपमाह (सुत्ति) यद्गुणधैर्यं मुधर्मस्वाम्यादिभीरुश्रितमाचाराङ्गादि यच्च प्रत्येकबुद्धैर्नम्यादजिनमध्ययनादि यच्च भुनक्तेवमिना चतुर्दशपूर्वधरेण शस्यंजवादिना दशवैकाक्षिकादि यच्च संपूर्णपूर्वधारिणा रत्नं तत्सर्वं सूत्रमिति तथा ॥ १३ ॥

(उउमत्थत्ति० । संतम्मिस्ति०) उदयत्यात्मनो यथावस्थितं रूपमिति उच्यते ज्ञानावरणादि घातिकर्मचतुष्टयं तत्रस्थाश्च तेषां तृपपातः उत्कर्षतस्त्वैलोक्यतिलकं सर्वार्थमिदं विमाने जघन्यतः पुनस्तेषां उच्यते सत्त्वाधनां धावकाणामपि च सौधमे उपपातो भवति केवलमपि स्थितिकृतो विशेषो यथा सौधमे साधोर्जान्या स्थितिः पत्न्योपमपृथक्त्वं धावकस्य पत्न्योपममिति तथा चतुर्दशपूर्वधरस्य लान्तक जघन्य उपपातः तापसादीनां तु व्यन्तरेषु प्रज्ञापनायां तु “ ताव ईसाणजइअणे जयणवासीसु ” इत्युक्तमेव चोक्तं सर्वोऽप्युपपातविधिनिजनिजक्रियास्थितानां निजनिजगमोक्तानामनुष्ठानरतानां न चाचारहीनानामति ॥ १४ ॥

देवीनामुत्पत्तिस्थानान्याह—

उववाओ देवीणं, कण्ठुगं जाव सहस्मारो ।

गमणागमणं नत्थी, अच्चुयपरओ मुराणं पि ॥ २७ ॥

तिपक्षिय-विमार-तेरम, सारा कण्ठुगतेरं य ज्ञंअहो ।

किव्विसिप न होतुवरिं, अच्चुयपरओजिओगाई ॥ २८ ॥

(उववाओत्ति) भवनपतीनारज्य यावत्सौधमेशानकल्पवृक्षं तावदेवीनामुपपातो जन्मत ऊर्ध्वं देवानां तृपपातः सर्वत्र भवत्येव सनत्कुमारादिदेवानां च सुरतानिवाणः । सौधर्मादीशानाञ्चापरिगृहीता देव्यः सहस्रारं यावदुच्यन्ति । सहस्राराश्च परतो गमनागमनं च देवीनां नास्ति । तथा च मूलसंग्रहणीटीकायां हरिभद्रसूरिः देव्यः अतु अपरिगृहीताः सहस्रारं यावद् गच्छन्ति इति । तथा भगवानार्यहंसोऽपि प्रज्ञापनायामाह “ तत्त्वणं जे ते मणपरियारगा देवा तेसिं इच्छा मणे समुपज्जइ इच्छा मो णं अच्छराहिं सकिं मणपरियाणं करेत्तणं तओ णं देवेहि एवमणसीकए समाणे शिष्यामेव ताओ अच्छराओ तत्त्व गयाओ चेव समाणी च अपुत्तरां उवावयाई मणाई पहारेमाणांओ चिह्नुति तओणं ते देवा ताहिं अच्छराहिं सकिं मणपरियाणं करिंति इत्यादि ” तत्र प्रविचारणार्थमानतादौ देवीनां गत्यागतौ स्तः । देवीनां गमागमी न स्तः । तत्राद्यस्तनानामूर्ध्वशक्तिनावाद् । ता हि जिनजन्ममहिमास्वापि नात्रागच्छन्ति किं तु स्यानस्था एव जनिमातन्वते । संशयप्रज्ञे याऽवधिज्ञानतो जगत्प्रयुक्तानि मनोऽव्ययाणि साक्षाद्देवतयस्तदाकारान् यथा-तुपपत्या जिज्ञासितमथ निश्चिन्वान्तं न चान्यःप्रयोजनं तत्र तेषामिहागमः ॥ २७ ॥ अथ वैमानिकेषु किल्विषिकाणामाजयो-ग्यानां च देवानां प्रिय्यादिकमाह (तिपक्षिात्ति) किल्विषिका-अगुनकर्मकृतश्चाण्णाप्राया देवास्ते त्रिपद्योपमादिस्थितयः । क्रमान्कल्पवृक्षादिवर्धो वसन्ति तथाहि त्रिपद्योपमास्थितयस्ते सौधमेशानयोरधोवसन्ति । एव त्रिमागरोपमायुष्काः सनत्कुमारस्याधः त्रयोदशमागरोपमायुष्का लान्तकस्याधः गते च कालव-षिका न हेतुर्गतिं लान्तकादूर्ध्वं न चोत्पद्यन्ते अच्यतात्परतस्या-नियोगा दासप्राया आदिशब्दात्प्रकीर्णदयो नोत्पद्यन्ते । इदमुक्तं जयति । ग्रैवेयकानुत्तरेषु सवपासाप देवानामहमिऽध्वन शेषाणामपि सामानिकादिदेवभेदानामज्ञाव इति ॥ सप्र०सू० ।

(३) सान्तरं निरन्तरं वा उपपद्यन्ते ॥

एतस्याणं जंते किं सन्तरं उववज्जति निरन्तरं उववज्जति ? गोय-मा ! सन्तरं पि उववज्जति निरन्तरं पि उववज्जति । तिरिक्खवजोणि याणं जंते ! किं सन्तरं निरन्तरं उववज्जं न ? गोयमा ! सन्तरं पि उववज्जति निरन्तरं पि उववज्जति । मणस्माणं जंते ! किं सन्तरं उववज्जति निरन्तरं उववज्जति ? गोयमा ! सन्तरं पि उववज्जति निरन्तरं पि उववज्जति । देवाणं जंते ! किं सन्तरं उववज्जति निरन्तरं उववज्जति ? गोयमा ! सन्तरं पि उववज्जति निरन्तरं पि उववज्जति । एव जाव अहं सत्तमाणं सन्तरं पि उववज्जति निरन्तरं पि उववज्जति । असुरकमाराणं जंते ! देवाणं किं सन्तरं उववज्जति निरन्तरं उववज्जति ? गोयमा ! सन्तरं पि उववज्जति निरन्तरं पि उववज्जति । एव जाव धाणियकमारा सन्तरं पि उववज्जति निरन्तरं पि उववज्जति । पुढविकाइयाणं जंते ! पुच्छा किं सन्तरं निरन्तरं उववज्जति ? गोयमा ! नो सन्तरं निरन्तरं उववज्जति । एवं जाव वणस्सइकाइया जो सन्तरं उववज्जति

निरंतरं उववज्जति । वेदं दद्याणं जंत ! किं संतरं उववज्जति ?
निरंतरं उववज्जति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जति निरं-
तरं पि उववज्जति एवं जाव पंचिदियतिरिक्खजोणिया ।
मणुस्साणं जंत ! किं संतरं उववज्जति निरंतरं उववज्जति ?
गोयमा ! संतरं पि निरंतरं पि उववज्जति ॥ एवं बाणमतर-जो-
डमिय-सोहम्म-ईसाण-साणकुमार-माहिंद-बंजझोय-लंत-
तग-महासुक-सहस्सार-आणय-पाणय-आरण-अचुय
हिट्टिमगेविज्जग-मज्झिमगेविज्जग-उवरिमगेविज्जग-विजय-वे-
जयंत-जयंत-अपराजिय-सव्वत्थमिच्छ-देवा य संतरं पि निरं-
तरं पि उववज्जति, सिद्धाणं जंत ! किं संतरं निरंतरं सिज्जति ?
गोयमा ! संतरं पि सिज्जति निरंतरं पि सिज्जति ॥ ऐर-
इयाणं जंत ! किं संतरं उववज्जति निरंतरं उववज्जति ? गोयमा !
संतरं पि उववज्जति निरंतरं पि उववज्जति । एवं जहा उववाओ
जणिओ तहा उववज्जति वि सिद्धवज्जा जाणियव्वा । जाव
वेमाणिया नवरं जोइसियवेमाणिएसु चयणं अजिज्ञावो
कायव्वो ॥

पात्रमिच्छं प्रागुक्तसूत्रार्थानुसारेण भावार्थस्य सुप्रतीतत्वात् ।
गन् नृतीयं द्वारम् ।

(४) एकममयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इत्याह-

ऐरइयाणं जंत ! एगसमएणं केवइया उववज्जति । गोयमा !
जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखिज्जा
वा असंखिज्जा वा उववज्जति एवं जाव अट्टमत्तमाए । अ-
सुरकुमाराणं जंत ! एगसमएणं केवइया उववज्जति ?
गोयमा ! जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं सं-
खेज्जा असंखेज्जा वा एवं नागकुमारा जाव धणियकुमारा
वि जाणियव्वा । पुढविकाइयाणं जंत ! एगसमएणं केव-
इया उववज्जति ? गोयमा ! आणुसमयं अविरहियं अमं-
खेज्जा उववज्जति । एवं जाव वाट्ठाइयाणं । वणस्सकाइ-
याणं जंत ! एगसमएणं केवइया उववज्जति ? गोयमा ! मट्ठाणुव-
वायं पणुच्च आणुसमयं अविरहिया अणंता उववज्जति परट्ठा-
णुववायं पणुच्च आणुसमयं अविरहिया अमंखेज्जा उववज्जति ।
वेदं दद्याणं जंत ! केवइया एगसमएणं उववज्जति ? गोयमा !
जहन्नेणं एगो वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा
असंखेज्जा वा ॥ एवं तेइदिय-चउरिंदिय-सम्मच्छिमपंचि-
दिय-तिरिक्खजोणिय-गज्जवर्कतिय-पंचितियतिरिक्खजो-
णिय-सम्मच्छिममणुस्स-बाणमतर-जोइसिय-सोहम्म-साण-
मणकुमार-माहिंद-बंजझोय-लंतग-सुक-सहस्सार-कप्प-
देवा-एते जहा ऐरइया । गज्जवर्कतियमणुस्स-आणय-
पाणय-आरण-अचुय-गेवज्जग-आणुत्तरोववाइया य एते
जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखिज्जा उव-
वज्जति । सिद्धाणं जंत ! एगसमएणं केवइया सिज्जति ?
गोयमा ! जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं

अट्टसयं । ऐरइयाणं जंत ! एगसमएणं केवइया उववज्जति ?
गोयमा ! जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं
संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जति । एवं जहा उववाओ
जणिओ तहा उववज्जति वि सिद्धवज्जा जाणियव्वा । जाव
आणुत्तरोववाइया नवरं जोइसियवेमाणियाणं चयणं अभि-
त्तावा कायव्वो ४ ॥

ऐरइयाणं भंते ! एगसमएणं केवइया उववज्जति इत्यादि निगदन्ति
कंमनवरं वनस्पतिसूत्रे सचाणुववायं पणुच्च आणुसमयमविरहि-
या अणंता इति । स्वस्थानं वनस्पतीनां वनस्पतित्वं ततोऽयमर्थः
यद्यनन्तरजयवनस्पतय एव वनस्पतिवृत्त्यधमानाश्चिन्यन्ते तदा
प्रतिसमयमविरहितं सर्वकासमनन्ता विज्ञेयाः प्रतिनिगोदमसंख्ये-
यभागस्य निरन्तरमुत्पद्यमानतया उद्धर्तमानतया च लक्ष्यमान-
त्वात् “परट्ठाणुववायं पणुच्च आणुसमयमविरहियमसंखेज्जा” इति
परत्थानं पृथिव्यादयः । किमुक्तं जवति यदि पृथिव्यादयः स्वजा-
वाडुत्तय वनस्पतिवृत्त्यधमानाश्चिन्यन्ते तदा आणुसमयविरहि-
यमसंखेज्जा वक्तव्या इति । तथा गमेव्युत्क्रान्तिका मनुष्या उत्क-
टपदेऽपि सङ्ख्येया एव नासङ्ख्येयास्ततस्तत्सूत्रे उत्कर्षनः संख्ये-
या वक्तव्या आननादिषु देवलोकेषु मनुष्या पयोत्पद्यन्ते न तिर्यञ्चो-
ऽपि मनुष्याश्च संख्येया पयेत्यानतादिसूत्रेष्वपि संख्येया एव वक्त-
व्या नासंख्येयाः । मारुगनानामुत्कर्षतोऽप्युक्तम् । पयमुद्धर्तनामूत्र-
मपि वक्तव्यम् । नयरं (जोइसियवेमाणियाणं चयणेण अजिज्ञावो
कायव्वो इति) ज्योतिष्कैर्मार्गिकानां हि स्थभावाडुद्धर्तनं च-
वनमित्युच्यते । तथा अनादिकाक्षप्रसिद्धस्ततस्तत्सूत्रे च्यवनेना-
जिज्ञापकः कर्तव्यः सचैवं “जोइसियाणं भंते एगसमएणं केव-
इया चवति गोयमा जहन्नेणं एगो वा दो वा” इत्यादि गतं चतुर्थ-
द्वारम् । प्रज्ञा० ६ पद ॥

लेश्यादिविशेषणोपपत्ताः ।

इमी से णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरया
वाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थदेसु एरएसु एगसमए के-
वइया ऐरइया उववज्जति १ केवइया काउलेस्सा उव-
वज्जति २ केवइया कएहपक्खिया उववज्जति ३
केवइया सुक्कपक्खिया उववज्जति ४ केवइया सप्पी
उववज्जति ५ केवइया असप्पी उववज्जति ६ केवइया
भवसिद्धिया जीवा उववज्जति ७ केवइया अभवसिद्धिया
जीवा उववज्जति ८ केवइया आभिणिबोहियणाणी उव-
वज्जति ९ केवइया सुपणाणी उववज्जति १० केवइया
ओहिणाणी उववज्जति ११ केवइया मइअभाणी
उववज्जति १२ केवइया सुअअभाणी उववज्जति १३
केवइया विभंगणाणी उववज्जति १४ केवइया चक्खुदं
सणी उववज्जति १५ केवइया अचक्खुदंसणी उववज्जति
१६ केवइया ओहिदंसणी उववज्जति १७ केवइया आहा-
रसणोवउत्ता उववज्जति १८ केवइया भयसणोवउत्ता
उववज्जति १९ केवइया मेहूणसणोवउत्ता उववज्जति २०
केवइया परिग्गहसणोवउत्ता उववज्जति २१ केवइया
इत्थि वेदगा उववज्जति २२ केवइया पुरिसवेदगा उव-
वज्जति २३ केवइया एणुसगवेदगा उववज्जति २४ केवइया

कोहकसायी उववज्जंति २५ जाव केवइया लोभकसायी उ-
ववज्जंति २८ केवइया सोइंदियोवउत्ता उववज्जंति २९ जाव
केवइया फासिंदियोवउत्ता उववज्जंति ३३ केवइया एणो-
इंदियोवउत्ता उववज्जंति ३४ केवइया मणजोगी उवव-
ज्जंति ३५ केवइया वइजोगी उववज्जंति ३६ केवइया का-
यजोगी उववज्जंति ३७ केवइया सागारोवउत्ता उववज्जंति
३८ केवइया अणगारोवउत्ता उववज्जंति ३९ गोयमा ! इमी
से रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए ऐरइया वाससयसहस्से
सु संखेज्जवित्थडेसु एरणसु जहण्णं एको वा दो वा
तिष्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा ऐरइया उववज्जंति जहण्णं
एको वा दो वा तिष्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा काउलेस्सा
उववज्जंति । जहण्णं एको वा दो वा तिष्णि वा उक्कोसेणं
संखेज्जा कण्हपक्खिया उववज्जंति । एवं मुक्कपक्खिया वि ।
एवं सणी वि । एवं असणी वि । एवं भवसिद्धिया वि । एवं
अभवसिद्धिया ॥ आभिणिबोहियणाणी सुअणाणी ओ-
हिणाणी मतिअणाणी सुअअणाणी विभंगणाणी एवं
चेव चक्खुदंसणी ए उववज्जंति । जहण्णं एको वा दो
वा तिष्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा अचक्खुदंसणी उवव-
ज्जंति । एवं ओहिदंसणी वि एवं आहारोवउत्तावि जाव
परिगहसणोवउत्तावि । इत्थीवेदगा न उववज्जंति पुनि-
सवेदगा न उववज्जंति जहण्णं एको वा दो वा तिष्णि
वा उक्कोसेणं संखेज्जा नपुंसगवेदगा उववज्जंति एवं
कोहकसायी जाव लोभकसायी सोइंदियोवउत्ता न उव-
वज्जंति एवं जाव फासिंदियोवउत्ता ए उववज्जंति जह-
ण्णं एको वा दो वा तिष्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा नो
इंदियोवउत्ता उववज्जंति मणजोगी ए उववज्जंति । एवं
वइजोगी वि जहण्णं एको वा दो वा तिष्णि वा उक्कोसेणं
संखेज्जा कायजोगी उववज्जंति । एवं सागारोवउत्ता वि
एवं अणगारोवउत्ता वि ३९ इमी से एणं भंते ! रयणप्प-
भाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्ज
वित्थडेसु एरणसु एगसमएणं केवइया ऐरइया उव्वट्ठंति ?
केवइया काउलेस्सा उव्वट्ठंति ? जाव केवइया अणगारो-
वउत्ता उव्वट्ठंति ? गोयमा ! इमी से एणं रयणप्पभाए पुढ-
वीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु
एरणसु एगसमएणं जहण्णं एको वा दो वा तिष्णि वा
उक्कोसेणं संखेज्जा ऐरइया उव्वट्ठंति जहण्णं एको वा दो
वा तिष्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा काउलेस्सा उव्वट्ठंति ।
एवं जाव सणी असणी ए उव्वट्ठंति । जहण्णं एको वा
दो वा तिष्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा भवसिद्धिया उव्व-
ट्ठंति एवं जाव मुअअणाणी विभंगणाणी ए उव्वट्ठंति ।
चक्खुदंसणी ए उव्वट्ठंति जहण्णं एको वा दो वा तिष्णि
वा उक्कोसेणं संखेज्जा अचक्खुदंसणी उव्वट्ठंति । एवं

जाव लोभकसायी सोइंदियोवउत्ता ए उव्वट्ठंति एवं जाव
फासिंदियोवउत्ता ए उव्वट्ठंति जहण्णं एको वा दो वा
तिष्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा सोइंदियोवउत्ता उव्वट्ठंति
मणजोगी ए उव्वट्ठंति । एवं वइजोगी वि जहण्णं एको
वा दो वा तिष्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा कायजोगी उव्व-
ट्ठंति एवं सागारोवउत्ता वि एवं अणगारोवउत्ता वि । इ-
मीसे एणं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरया-
वाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु एरणसु केवइया ऐर-
इया पणत्ता केवइया काउलेस्सा पणत्ता ? जाव केवइया अण-
गारोवउत्ता पणत्ता ३९ केवइया अणंतरोववणगा पणत्ता ?
केवइया परंपरोववणगा पणत्ता ? केवइया अणंतरोवगाढा प-
णत्ता ? केवइया परंपरोवगाढा पणत्ता केवइया अणंतराहारा प-
णत्ता ? केवइया परंपराहारा पणत्ता केवइया अणंतरपज्जत्ता
पणत्ता ? केवइया परंपरपज्जत्ता पणत्ता ? केवइया च-
रिमा पणत्ता ? केवइया अचरिमा पणत्ता ? गोयमा !
इमी से रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसह-
स्सेसु संखेज्जवित्थडेसु एरणसु संखेज्जा ऐरइया पणत्ता
संखेज्जा काउलेस्सा पणत्ता, एवं जाव संखेज्जा सण-
णत्ता, अमण-णत्ता सिय अत्थि सिय नत्थि । जइ अत्थि
जहण्णं एणं एको वा दो वा तिष्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा
पणत्ता, संखेज्जा जवसिद्धिया पणत्ता, एवं जाव संखे-
ज्जा परिगहमणोवउत्ता पणत्ता, इत्थि वेदगा नत्थि,
पुनिमवेदगा नत्थि, संखेज्जा नापुंसगवेदगा पणत्ता । एवं
कोहकसायी वि, माणकसायी जहा असणी एवं जाव
लोभकसायी, संखेज्जा सोइंदियोवउत्ता एवं जाव फासि-
ंदियोवउत्ता, नो इंदियोवउत्ता जहा असणी, संखेज्जा
मणजोगी एवं जाव अणगारोवउत्ता । ३९ । अणंतरो-
ववणगा सिय अत्थि सिय नत्थि, जइ अत्थि जहा अस-
णी, संखेज्जा परंपरोववणगा, एवं जहा अणंतरोववण-
गा तहा अणंतरोवगाढा अणंतराहारा अणंतरपज्जत्ता
चरिमा परंपरोवगाढा जाव अचरिमा जहा परंपरोववणगा ।
इमी से एणं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरयावास-
सयसहस्सेसु असंखेज्जवित्थडेसु एरणसु एगसमएणं के-
वइया ऐरइया उववज्जंति, जाव केवइया अणगारोवउत्ता
उववज्जंति ? गोयमा ! इमी से एणं रयणप्पभाए पुढवीए
तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु असंखेज्जवित्थडेसु ऐर-
इया एगसमएणं जहण्णं एको वा दो वा तिष्णि वा उ-
क्कोसेणं असंखेज्जा ऐरइया उववज्जंति एवं जहेव संखे-
ज्जवित्थडेसु तिणिण गमा पणत्ता, तहा असंखेज्जवित्थ-
डेसु वि तिष्णि जाणियन्ता । एवमं असंखेज्जा जाणियन्ता
समं ते चेव जाव असंखेज्जा अचरिमा पणत्ता वेस्सासु
वेस्साओ जहा पढमए, एवमं संखेज्जवित्थडेसु वि असंखे-

उज्ज्वल्यङ्गेषु वि ओहिणाणी ओहिदंमणी मंवेज्जा उववा
वेयङ्गा मेसं तं चेव । सक्कपपाणं जंते ! पुढवीए कवड्या
णिरयावासा पुच्छा, गोयमा ! पणवीसं णिरयावासमयसह-
स्सा, ते एं जंते ! किं मंवेज्जवित्थका असंवेज्जवित्थका
एवं जहा रयणप्पजाए, तहा सक्कपपाणं वि, णवरं अमणी
तिसु वि गमएमु न जणति मेसं तं चेव । वाययप्पजाएणं
पुच्छा, गोयमा ! पक्कमणिरयावामसयसहस्सा पक्कत्ता,
मेसं जहा सक्कपपाणं, णाणत्तं होम्मासु होम्माओ जहा
पहमसए । पंक्कपपाणं भंते ! णिरयावासमयसहस्सा पुच्छा
गोयमा ! दम णिरयावामसयसहस्सा पक्कत्ता, एवं जहा
सक्कपपाणं, एवरं ओहिणाणी ओहिदंमणी ए उव्व-
हंति मेसं तं चेव । धम्मपपाणं पुच्छा, गोयमा ! तिसि
णिरयावामसयसहस्सा एवं जहा पंक्कपपाणं । तमाएणं
जंते ! पुढवीए केवड्या णिरयावामं पुच्छा, गोयमा ! एणं पं-
चूणे णिरयावासमयसहस्से पक्कत्ते, ममं जहा पंक्कपपाणं
अहे सत्तमाएणं जंते ! पुढवीए कड अणुत्तरा महति महा-
दया महाणिरया पक्कत्ता ? गोयमा ! पंच अणु जाव अण-
इटाणे । मेणं जंते ! किं संवेज्ज वित्थका असंवेज्जवि-
त्थका ? गोयमा ! मंवेज्जवित्थके य असंवेज्जवित्थके य
अहे सत्तमाएणं जंते ! पुढवीए पंचसु अणुत्तरसु महति-
महादया जाव महाणिरयासु मंवेज्जवित्थके एरण एगमय-
णं केवड्या एवं जहा पंक्कपपाणं णवरं तिसु णाणसु ए
उववज्जंति, ए उवहंति पाणत्ता एसु तदेव अत्थि । एवं
असंवेज्जवित्थकेसु वि णवरं असंवेज्जा जाणियव्वा ।
इमी मे एं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए तीमाए णिरयावा-
समयसहस्सेसु संवेज्जवित्थकेसु एरणसु किं सम्महिट्ठी
णेरइया उववज्जंति, मिच्छहिट्ठी णेरइया उववज्जंति सम्मा
मिच्छहिट्ठी णेरइया उववज्जंति ? गोयमा ! सम्महिट्ठी णे
इया उववज्जंति, मिच्छहिट्ठी णेरइया उववज्जंति, एवम-
सम्मामिच्छहिट्ठी णेरइया उववज्जंति । इमी मे एं जंते !
रयणप्पजाए पुढवीए तीमाए णिरयावासमयसहस्सेसु मंवे-
ज्जवित्थकेसु णेरइएसु किं सम्महिट्ठी णेरइया उवहंति एवं
चेव । इमी मे एं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए तीमाए णिर-
यावामसयसहस्सेसु संवेज्जवित्थका णिरया किं सम्महिट्ठी
हिं णेरइएहिं अविरहिया मिच्छहिट्ठीहिं णेरइएहिं अविर-
हिया, सम्मामिच्छहिट्ठीहिं णेरइएहिं अविरहिया ? गोयमा !
सम्महिट्ठीहिं णेरइएहिं अविरहिया मिच्छहिट्ठीहिं णेरइएहिं
अविरहिया, सम्मामिच्छहिट्ठीहिं णेरइएहिं अविरहिय वि-
रहिया वा । एवं असंवेज्जवित्थकेसु वि तिरिण गमा जा-
णियव्वा । एवं सक्कपपाणं वि । एवं जाव तमाए वि । अहे
सत्तमाएणं जंते ! पुढवीए पंचसु अणुत्तरसु जाव संवेज्जवि-
त्थके एरण किं सम्महिट्ठी णेरइया पुच्छा, गोयमा ! सम्म

हिट्ठी णेरइया ए उववज्जंति मिच्छहिट्ठी णेरइया उववज्जंति
सम्मामिच्छहिट्ठी णेरइया ए उववज्जंति, एवं उव्वहंति वि,
अविरहिए जहेव रयणप्पजाए । एवं असंवेज्ज वित्थकेसु
तिरिण गमा मे एणं जंते ! कएहोस्से नीलोस्से जाव सुक्के-
स्से जावित्ता कएहोस्सेसु णेरइएसु उववज्जंति ? इता गोयमा !
कएहोस्से जाव उववज्जंति । से कएहोणं जंते ! एवं वुच्चड-
कएहोस्से जाव उववज्जंति ? गोयमा ! लेस्मट्ठाणेषु संकि-
लिस्ममाणेषु संकिलिं कएहोस्सेसं परिणमइ, कएहो कएह
होस्सेसु णेरइएसु उववज्जंति । से तणहोणं जाव उववज्जंति । से
एणं जंते ! कएहोस्से जाव सुक्केस्से जावित्ता एलोस्से-
स्सेसु णेरइएसु उववज्जंति ? इता गोयमा ! जाव उवव-
ज्जंति । से कएहोणं जाव उववज्जंति ? गोयमा ! होस्मट्ठा-
णेषु संकिलिस्ममाणेषु विसुज्जमाणेषु एलोस्सेसं परिण-
मइ एलोस्सेसु णेरइएसु उववज्जंति से
तणहोणं गोयमा ! जाव उववज्जंति ॥

रत्नप्रज्ञापुष्टिर्वा कापातलेड्या एवोत्पद्यन्ते न हृण्येड्यादय-
इति कापोतलेड्यानेवाश्रित्य प्रश्न कृत इति । “ केवतिया कएह
पक्खिणइत्यादि ” एवां च लक्षणमिदम् । “ जेस्मिन्नुपोपाम्भ,
परियट्ठा मेसओ व संसारो । ते सुक्कपक्खिया खलु, अहिगे पुण
कएहपक्खियत्ति ” ॥ १ ॥ (चक्खुदंमणी न उववज्जंति)
इन्द्रियव्यागेन तत्रोत्पत्तेरिति । तर्हि अचक्षुर्दर्शनिनः कथमुत्पद्य-
न्ते ? इन्द्रियानाश्रितस्य सामान्योपयोगमात्रस्याऽचक्षुर्दर्शनश-
ब्दान्निर्देश्यस्याऽप्यदसमयेऽपि ज्ञाप्याचक्षुर्दर्शनिने उत्पद्यन्त इत्यु-
च्यते इति (इन्द्रिययोगेत्यादि) स्त्रीपुरुषवेदा नोत्पद्यन्ते, भव-
प्रत्ययास्तु संकषेदन्वासेषां (संतिदिओवत्तत्त्यादि) ओत्रा-
द्युपयुक्ता नोत्पद्यन्ते इन्द्रियाणां तदानीमभावात् (नो इविओ
वत्तत्ता उववज्जंति) नोऽन्द्रियं मनस्तत्र च यद्यपि मनःपर्या-
प्तभावे हृत्तमनो नास्ति तथापि ज्ञावमनसश्चेतन्यरूपस्य
सदा भावात्तेनोपयुक्तानामुत्पत्तेर्नोऽन्द्रियोपयुक्ता उत्पद्यन्त इत्यु-
च्यते इति (मणजोमीत्यादि) मनोयोगिनो वात्योगिनश्च नोत्प-
द्यन्ते उत्पत्तिसमयेऽप्यर्थाप्रकृतेन मनोवाचोर्भावादिति (काय-
योगी उववज्जंति) सर्वसंसारिणां काययोगस्य सदैव ज्ञाया-
विति । अथ रत्नप्रज्ञानारकाणामेवोद्धर्तनाभिधानुमाह । इमी
सेणमित्यादि (असह्यी न उवहंति) उद्धर्तना हि परभवप्रथ-
ममये स्यात्तु च नारका अस्मिंश्चिदुत्पद्यन्तेऽतस्ते अस्मिन्तः सन्ते
नोद्धर्तन्त इत्युच्यते “ एवं विज्रंगणाणी न उव्वहंति ” इत्यपि
भाषनीयम् । शेषाणि तु पदान्युत्पादवद्व्याख्येयानि उक्तं च सू-
एयीम् “ अस्मापणो य विज्रंगि-णो य उव्वहणापयज्जंता । दोसु
धि य चक्खुदंसी, मणवत्त तह इन्द्रियाइवत्ति ” ॥ १ ॥ अनन्तरं
रत्नप्रज्ञानारकाणामुत्पादे उद्धर्तनायां च परिमाणमुक्तमथ तेषा-
मेवसत्तायां तदाह (इमीसेणमित्यादि केवड्या अणत्तरोववसग-
त्ति) कियन्तः प्रथमसमयोत्पन्ना इत्यर्थः । (परंपरोववसगत्ति)
उत्पत्तिसमयापकथा इत्यादिसमयेषु वर्तमाना (अणत्तरोववसगत्ति)
विवक्षितक्षेत्रे प्रथमसमयावगाढाः (परंपरोववसगत्ति) विवक्षित-
क्षेत्रे द्वितीयादिकममयोऽवगाढो येषां ते परंपरोववसगत्तिः (केव-
ड्या खरिमत्ति) खरमो नारकभयेषु स एव जयो येषां ते खरमा
नारकजवस्य वा खरमसमये वर्तमानाश्चरमाः अखरमास्थितरे
(असह्यी स्त्रिय अत्थि स्त्रिय तत्ति) असंक्षिच्य उद्धृत्य

ये नारकत्वेनोत्पन्नास्तेऽपर्याप्तकावस्थायामसंहिनो भूतजावत्वात्
 चाद्या इति कृत्वास्मिन् अर्थीत्याद्युक्तम् । मानमायादोभक्तयो-
 पयुक्तानां नोऽस्मिन्पयुक्तानामनन्तरोपपन्नानामनन्तरावगाढा-
 नामनन्तराद्वारकाणामनन्तरपर्याप्तकानां च कादाचित्कत्वात्स्मिन्
 अर्थीत्यादि वाच्यं शेषाणां तु बहुत्वान्स्मर्याता इति वाच्यमिति ।
 अनन्तरं संख्यातविस्तृतनरकायास्नानागच्छकव्यतोक्ता । अथ त-
 द्विपर्यवक्तव्यतामभिधातुमाह “ इमीसेणमित्यादि ” (तिष्ठिग-
 मन्ति) उववज्जन्ति उव्वट्ठन्ति पणसन्ति । एते त्रयो गमाः ओढि-
 णाणीओढिद्वंसणीयसंखेज्जा (उव्वट्ठवेयव्यप्ति । कथं ते हि
 तीर्थकरादय एव जवन्ति ते च स्तोकाः स्तोक्तवाच्यं संख्याता
 पथेति नवरम् । (असस्यी तिसुवि गमपसुण भणसि) कस्मादु-
 च्यते । असंहिनः प्रथमायामवापद्यन्ते । असस्यी अजु पदमति
 वचनादिति “ नाणत्तं लेस्सासु, लेस्साओ जहा पदमसपत्ति ”
 इहाद्य पृथ्वीद्वयापेक्षया तृतायादिपृथिवीषु नामान्त्वं लेस्यासु
 भवति । ताञ्च यथा प्रथमशते तयाऽप्येयास्तत्र च संघं हमाथेयम्
 “ काऊ य दंतु नव्याप, मीसिया नीसिया चउत्थीए । पंचमिया-
 थ मीसा, कण्ठा तत्तो परमकण्ठसि ” ॥ १ ॥ नवरम् “ ओढि-
 नाणो ओढिद्वंसणी य न उव्वट्ठन्ति ” कस्मादुच्यते- तं हि
 प्रायस्तीर्थकरा एव ते च चतुर्थ्या उक्तं नांत्यद्यन्ते इति ॥
 (जाव अपत्तिट्ठाणेति) इह यावत्करणात्-कालं महाकल-
 रोरुप महारोरुएति दृश्यम् । इह च मध्यम एव संख्ययाधि-
 स्तृत इति ॥ नवरम् । “ तिसु नाणेसु न उववज्जन्ति न उव्वट्ठन्ति
 नि ” ॥ सम्यक्त्वप्रज्ञानामेव तत्रोत्पादात्तत उद्धर्तना- । येषु
 धिषु ज्ञानेषु नोत्पद्यन्ते, नापि ओद्धर्तन्ति इति ॥ (पणसत्ताएसु
 तदेव अतिथिन्ति) एतेषु पञ्चसु नारकावासेषु कियन्त आभ-
 भिवोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽर्वाधिकज्ञानिनश्च प्रकृमा इत्यत्र
 तृतीयगमे तथैव प्रथमादिपृथिवीष्विव सन्ति तत्रोत्पन्नानां
 सम्यग्दर्शनलाभे अभिनिर्वोधिकादिज्ञानत्रयभावादिति । अथ
 रत्नप्रज्ञादिनारकवक्तव्यतामेव सम्यग्दृष्ट्यादीनां श्रित्याह इ-
 मीसेणमित्यादि । (नासम्मामिच्छुदिदी उववज्जन्तिसि) ।
 “ न सम्मामिच्छो कुणह कालमिति वचनान् ” मिधदृष्टो न
 प्रियन्ते नापि तद्भवप्रत्ययं तेषामवधिवद्येन मिधदृष्टयः स-
 म्भन्ते उत्पद्यन् । सम्मामिच्छुदिदीहि नेगएहि अविरहिय
 विरहिययावति । कादाचित्कत्वेन तेषां विरहसम्भवादिति
 अथ नारकवक्तव्यतामेव भङ्गघन्तरेणाह-से नूणमित्यादि ।
 (लेसट्ठाणंसुत्ति) लश्यामेवेषु (संकिलिस्समाणेसुत्ति)
 अविशुद्धं गच्छन्तु (कण्हलंस्सं परिणमसि) कृष्ण-
 लेश्यां याति ततश्च (कण्हलंसेत्यादि) (संकिलिस्समाणे
 सु वा विसुक्कमाणेसुत्ति) प्रशस्तलेश्यास्थानेष्वऽविशु-
 द्धि गच्छन्तु अप्रशस्तलेश्यास्थानेषु च विशुद्धि गच्छन्तु
 नीललेश्यां परिणमतीति भावः । भ० १३ श० १ उ० ॥

(५) नैरयिकादयः आत्मोपक्रमेण परोपक्रमेण वा आत्मव्या-
 परव्या वा आत्मप्रयोगेण परप्रयोगेण वा उत्पद्यन्ते ।

ऐरइयाणं जंते ! किं आउवक्कमेणं उववज्जन्ति, परोवक्क-
 मेणं उववज्जन्ति णिरुवक्कमेणं उववज्जन्ति ? गोयमा ! आ-
 तोवक्कमेणं वि उववज्जन्ति परोवक्कमेणं वि उववज्जन्ति णिरु-
 वक्कमेणं वि उववज्जन्ति एवं जाव वेमाणिया । ऐरइयाणं जंते !
 किं आतोवक्कमेणं उव्वट्ठन्ति परोवक्कमेणं उव्वट्ठन्ति णिरुवक्क-
 मेणं उव्वट्ठन्ति ? गोयमा ! एतो आतोवक्कमेणं उव्वट्ठन्ति एतो प-
 रोवक्कमेणं उव्वट्ठन्ति णिरुवक्कमेणं उव्वट्ठन्ति । एवं जाव यणि-

यक्कारा । पुढवीकाइया जाव माणुस्सा तिसु उव्वट्ठन्ति । सेसा
 जहा ऐरइया णवरं जोइमिया वेमाणिया चयंति । ऐरइया
 णं जंते ! किं आयह्णीए उववज्जन्ति परिह्णीए उववज्जन्ति ?
 गोयमा ! आयह्णीए उववज्जन्ति एतो परिह्णीए उववज्जन्ति ।
 एवं जाव वेमाणिया । ऐरइयाणं जंते ! किं आइह्णीए उ-
 व्वट्ठन्ति परिह्णीए उव्वट्ठन्ति ? गोयमा ! आइह्णीए उव्वट्ठन्ति
 एतो परिह्णीए उव्वट्ठन्ति एवं जाव वेमाणिया णवरं जोइमिया
 वेमाणिया चयंतीत अजिज्ञावो । ऐरइयाणं जंते ! किं आ-
 यक्कमेणं उववज्जन्ति परक्कमेणं उववज्जन्ति ? गोयमा !
 आयक्कमेणं उववज्जन्ति एतो परक्कमेणं उववज्जन्ति एवं
 जाव वेमाणिया । एव उव्वट्ठणा दंरुओ । ऐरइयाणं जंते !
 किं आयप्पओगेणं उववज्जन्ति परप्पओगेणं उववज्जन्ति ?
 गोयमा ! अ. यप्पओगेणं उववज्जन्ति एतो परप्पओगेणं उव-
 वज्जन्ति । एव जाव वेमाणिया । एवं दंरुओ वि ॥

आत्मना स्वयमेव आयुष उपक्रमः आत्मोपक्रमस्तेन मृत्वा
 इति शेषः उत्पद्यन्त नारकाः यथा धेनिकाः । परोपक्रमेण परक-
 तमरणेन यथा कृषिकः । निरुपक्रमेण उपक्रमेण जावेन यथा
 कालशौकरिकः यः । उपक्रमायुष्का इतरे च तत्रोत्पद्यन्ते उ-
 त्पादोत्कर्तनाधिकारादिदमाह नेगइयेत्यादि (आइह्णीएति) न-
 इवरादिप्रजावेणेत्यर्थः । (आयक्कमुणत्ति) आत्मकृतकमेणाज्ञा-
 नावरेणादिना (अ. यप्पओगेणां) आत्मव्यापारण ॥

(६) कतिसंविताकर्तस्संवितानामुपपादः ।

ऐरइयाणं जंते ! किं कतिसंविता अवतीतमचिया अव-
 त्तव्वगमचिया ? गोयमा ! ऐरइया कतिसंविता वि अक-
 तिसंविता वि अवत्तव्वगमसंचिया वि, मेकाणट्ठेणं जंते ! जाव
 अवत्तव्वगमसंचिया वि ? गोयमा ! जेणं ऐरइया संवेज्जणं
 एणं पवेसणएणं पविमंति, तेणं ऐरइया कतिसंविता । जेणं
 ऐरइया असंवेज्जणं पवेसणएणं पविमंति तेणं ऐरइया
 अकतिसंविता । जेणं ऐरइया एकएणं पवेसणएणं पवि-
 मंति तेणं ऐरइया अवत्तव्वगमसंचिया । से तेणट्ठेणं गोयमा ?
 जाव अवत्तव्वगमसंचिया वि । एवं जाव यणियकुमारा ।
 पुढवीकाइयाणं पुच्छा, गोयमा ? पुढवीकाइया एतो कति-
 मंचिया अकतिसंचिया एतो अवत्तव्वगमसंचिया । से के-
 णट्ठणं जंते ! एवं पुच्छइ-जाव एतो अवत्तव्वगमसंचिया ?
 गोयमा ! पुढवीकाइया असंवेज्जणं पवेसणएणं पविमंति,
 से तेणट्ठेणं जाव एतो अवत्तव्वगमसंचिया एवं वणस्सइकाइया ।
 वेइदिया जाव वेमाणिया जहा ऐरइया । सिद्धाणं पुच्छा ?
 गोयमा ! सिद्धा कतिसंचिया एतो अकतिसंचिया अवत्त-
 व्वगमसंचिया वि । से केणट्ठेणं जाव अवत्तव्वगमसंचिया वि ?
 गोयमा ! जेणं सिद्धा संवेज्जणं पवेसणएणं पविमंति
 तेणं सिद्धा कतिसंचिया, जेणं सिद्धा एकएणं पवेसणएणं
 पविमंति तेणं सिद्धा अवत्तव्वगमसंचिया वि से तेणट्ठेणं
 गोयमा ! जाव अवत्तव्वगमसंचिया वि ॥

उत्पादाधिकारादिदमाह नैरइयेत्यादि (कइसंचियत्ति) कति इति सङ्ख्यावाची तत्तश्च कतित्वेन सञ्चिता एकसमये संख्यातोत्पादेन परिणताः कतिसञ्चिताः एवं (अक-इसंचियत्ति) । नवरं । (अकतिसि) संख्यानिषेधोऽसंख्यातत्त्वमनन्तत्वं चेति (अवत्तव्वगसंचियत्ति) द्यादिः संख्या व्यवहारतः शीर्षहेलिकायाः परतोऽसंख्या यश्च संख्यात्वेनासंख्यात्वेन च वक्तुं न शक्यते अभाववक्तव्यः स च एककस्तेनावक्तव्येन एककेन एकत्वोत्पादेन सञ्चिता अवक्तव्यकसञ्चितास्तत्र नारकादयस्त्रिविधा अपि एकसमयेन तेषामेकादीनां संख्यातानामुत्पादात् पृथिवीकायिकादयस्तु अकतिसञ्चिता एव तेषां समयेनासंख्यातानामेव प्रवेशाद्वनस्पतयस्तु यद्यप्यनन्ता उत्पद्यन्ते तथापि प्रवेशनकं विजातीयंभ्य आगतानां यस्तत्रोत्पादस्तद्विवक्षितमसंख्याता एव च विजातीयंभ्य उद्भूतास्तत्रोत्पद्यन्त इति सूत्रे उक्तम् । (एवं जाव वणस्सइकाइयासि) सिद्धा नो अकतिसंचिता अनन्तानामसंख्यातानां वा तेषां समयेनासंभवादिति । एषामेवा-ल्लबहुत्वं चिन्तयन्नाह ॥

एएसिणं जंत ! णेरइयाणं कइसंचियाणं अकइसंचियाणं अवत्तव्वगसंचियाणं य कयरे २ वज्जा विमसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वन्थो वा णेरइया अवत्तव्वगसंचिया कति मंचिया संखेज्जगुणा अकतिसंचिया असंखेज्जगुणा एवं णमिंदियवज्जाणं जाव वेमाणियाणं अप्पावहुगं णमिंदियाणं णन्थि अप्पावहुगं एएसिणं जंत ! सिद्धाणं कतिमंचियाणं अवत्तव्वगसंचियाणं य कयरे २ जाव विमसाहिया वा गोयमा ! सव्वन्थो वा सिद्धा कतिसंचिया अवत्तव्वगसंचिया संखेज्जगुणा ॥

(एएसिणेत्यादि) अवक्तव्यकसंचिताः स्तोकाः । अवक्तव्यकस्थानस्यैकत्वान् कतिसंचिताः संख्यातगुणाः संख्यातत्वात्संख्यातस्थानकानामकतिसञ्चितास्त्वसंख्यातगुणाः असंख्यातस्थानकानामसंख्यातत्वादित्येके । अन्ये त्वाहुः । वस्तुस्वभावाऽत्र कारणं न तु स्थानकाल्पत्वादि कथमन्यथा सिद्धाः कतिसंचिताः स्थानकबहुत्वेऽपि स्तोकाः । अवक्तव्यकास्तु स्थानस्यैकत्वेऽपि संख्यातगुणाः । द्वादित्वेन केवलसिनामल्पानामायुःसमाप्तेरियं च लोकस्थनावादेवेति ॥

(७) पदकसमर्जिताः नारकाद्युत्पादविशेषाजुत-संख्याधिकारादिदमाह ।

णेरइयाणं भंत ! किं उक्कसमज्जिया णो उक्कसमज्जिया उक्केण य णो उक्केण य समज्जिया उक्केहि य समज्जिया उक्केहि य णो उक्केण य समज्जिया ? गोयमा ! णेरइया उक्कसमज्जिया वि ! णो उक्कसमज्जिया वि २ उक्केण य णो उक्केण य समज्जिया ३ उक्केहि य समज्जिया वि ४ उक्केहि य णो उक्केण य समज्जिया वि ५ से केणट्टेणं भंत ! एवं बुच्चइ-णेरइया उक्कसमज्जिया वि जाव णो उक्केहि य णो उक्केण य समज्जिया वि ? गोयमा ! जेणं णेरइया उक्क-एणं पवेसणएणं पविसंति तेणं णेरइया उक्कसमज्जिया । जेणं णेरइया जहमेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उ-क्कोमेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं णेरइया णो उ-

क्कसमज्जिया २ जेणं णेरइया उक्काएणं अणेण य जहमे-णं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोमेणं पंचएणं पवे-सणएणं पविसंति तेणं णेरइया उक्केण य णो उक्केण य स-मज्जिया ३ जेणं णेरइया अणेगेहिं उक्केहि पवेसणएणं पविसंति तेणं णेरइया उक्केहि य समज्जिया ४ जेणं णेर-इया अणेगेहिं उक्केहि अणेण य जहमेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोमेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं णेरइया उक्केहि य णो उक्केण य समज्जिया ॥ ५ ते तेण-ट्टेण तं चेव समज्जिया वि एवं जाव थणियकुमारा पुढवी-काइयाणं पुच्छा, गोयमा ! पुढवीकाइया णो उक्कसमज्जिया णो णो उक्कसमज्जिया णो उक्केण य णो उक्केण य सम-ज्जिया ३ उक्केहि य समज्जिया वि उक्केहि य णो उक्केण य समज्जिया वि से केणट्टेणं जाव समज्जिया वि गोयमा जेणं पुढवीकाइया णेगेहिं उक्केहि पवेसणएणं पविसंति तेणं पुढ-वीकाइया उक्केहि समज्जिया, जेणं पुढवीकाइया णेगेहिं उक्काएहिं अणेण य जहमेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोमेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं पुढवीकाइया उक्केहि य णो उक्केण य समज्जिया से तेणट्टेणं जाव समज्जिया वि एवं जाव वणस्सइकाइया वेइदिया जाव वेमाणिया एएसिणं जहा णेरइया ॥

नैरइयाणमित्यादि (उक्कसमज्जियत्ति) यद् परिमाणमस्येति षट्कं वृन्दं तेन समर्जिताः परिणता षट्कसमर्जिताः । अय-मर्थः एकत्र समये ये समुत्पद्यन्ते तेषां या राशिः स षट्प्रमाणो यदि स्यात्तदा ते षट्कसमर्जिता उच्यन्ते ॥ १ ॥ (नो उक्कसम-ज्जियत्ति) नो षट्कः षट्कानावस्ते च एकादयः पञ्चान्तास्तेन नो षट्केन एकाद्युत्पादेन ये समर्जितास्तेन तथा । २ । तथा (उक्केण य नो उक्केण य समज्जियत्ति) एकत्र समये येषां षट्क-मुत्पन्नमकार्याधिकं ते षट्केन नोषट्केन च समर्जिता उक्ताः ॥ ३ ॥ (उक्केहि य समज्जियत्ति) एकत्र समये येषां बहूनि षट्कानि उत्पन्नानि ते षट्केः समर्जिताः उक्ताः । ४ । तथा (उक्केहि य नोउक्केण य समज्जियत्ति) एकत्र समये येषां ब-हूनि षट्कानि एकाद्यधिकानि ते षट्केः नो षट्केन च सम-र्जिता एते पञ्चविकल्पाः । इह च नारकादीनां पञ्चापि वि-कल्पाः सम्भवन्त्येकादीनामसंख्यातानां तेषां समयेनोत्पत्ते-रसंख्यातेष्वपि च ज्ञानिनः षट्कानि व्यवस्थापयन्तीति एके-न्द्रियाणां त्वसंख्यातानामेव प्रवेशनात्षट्कः समर्जिताः । तथा षट्केनोषट्केन च समर्जिता इति विकल्पद्वयस्यैव सम्भव इति अन एवाह पुढविकाइयाणमित्यादि ॥

षट्कसमर्जितोत्पादे अल्पबहुत्वम् ।

एएसिणं भंत ! णेरइयाणं उक्कसमज्जियाणं णो उक्कसमज्जियाणं उक्केण य णो उक्केण य समज्जियाणं उ-क्केहि य समज्जियाणं उक्केहि य णो उक्केण य समज्जिया ण य कयरे कयरे जाव विमसाहिया वा ? गोयमा ! सव्व-न्थो वा णेरइया उक्कसमज्जिया णो उक्कसमज्जिया संखेज्जगुणा उक्केण य णो उक्केण य समज्जिया संखे-ज्जगुणा उक्केहि य समज्जिया असंखेज्जगुणा उक्केहि

णेरइयाणं जंतं ! किं चुल्लसीति समज्जिया णोचुल्लसीति
 समज्जिया चुल्लसीति ए य णोचुल्लसीति ए य समज्जिया
 चुल्लसीति हि य समज्जिया चुल्लसीति हि य णो चुल्लसीति ए
 य समज्जिया ? गोयमा ! णेरइया चुल्लसीति समज्जिया वि ।
 जाव चुल्लसीति हि य णो चुल्लसीति हि य समज्जिया वि । मे
 केणट्ठणं जंतं ! एवं बुद्ध जाव समज्जिया वि ? गोयमा !
 जेणं णेरइया चुल्लसीति ए य णो चुल्लसीति ए य समज्जिया
 चुल्लसीति हि य समज्जिया, जेणं णेरइया जट्ठेण एकेण
 वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेण तेसीति पवेसणएणं पवि-
 संति तणं णेरइया णो चुल्लसीति समज्जिया, जेणं णेर-
 इया चुल्लसीति ए य जट्ठेण एकेण वा दोहिं
 वा तिहिं वा जाव उक्कोसेण तेसीति ए पवेसणएणं पवि-
 संति तेणं णेरइया चुल्लसीति ए य णो चुल्लसीति ए य स-
 मज्जिया । जेणं णेरइया णगेहिं चुल्लसीति ए य पवेसणएणं
 पविंसंति तेणं णेरइया चुल्लसीति ए य समज्जिया । जेणं णेर-
 इया णगेहिं चुल्लसीति ए य जट्ठेण एकेण वा दोहिं
 वा तिहिं वा जाव उक्कोसेण तेसीति ए जाव पविंसंति तेणं णेरइया
 चुल्लसीति ए य णो चुल्लसीति ए य समज्जिया सेतेण-
 ट्ठणं जाव समज्जिया वि । एवं जाव यणियकुमारा पुढ-
 वीकाइया तदेव पच्छिद्वएहिं दोहिं णवरं अजिज्ञावा चु-
 ल्लसीतिओ । एव जाव वणस्सइकाइया वेईदिया जाव
 वेमाणिया जहा णेरइया । सिद्धाणं पुच्छा, गोयमा ! सिद्धा
 चुल्लसीति समज्जिया वि णो चुल्लसीति समज्जिया वा चुल्ल-
 सीति य णो चुल्लसीति य समज्जिया वि णो चुल्लसीति हि य स-
 मज्जिया णो चुल्लसीति हि य णो चुल्लसीति समज्जिया । मे
 केणट्ठणं जाव समज्जिया ? गोयमा ! जेणं सिद्धा चुल्लसी-
 ति ए पवेसणएणं पविंसंति तेणं सिद्धा चुल्लसीति समज्जिया
 जेणं सिद्धा जट्ठेण एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्को-
 सेण तेसीति ए य पवेसणएणं पविंसंति तेणं सिद्धा णो
 चुल्लसीति समज्जिया जेणं सिद्धा चुल्लसीति ए य जट्ठेण
 एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेण तेसीति-
 ए य पवेसणएणं पविंसंति तेणं सिद्धा चुल्लसीति य णो
 चुल्लसीति ए य समज्जिया मे तेणट्ठेणं जाव समज्जिया ।
 एएसिणं जंतं ! णेरइया णो चुल्लसीति समज्जियाणं णो

चुन्नसीतिसमजियाणं सच्चेसि अप्पावहणं जहा उक्कसमजि-
याणं जाव वेमाणिया एवरं अजिह्वाणं चुन्नसीतिओ ए-
मिणं जंते ! सिष्ठाणं चुन्नसीति समज्जियाणं णो चुन्नसी-
तिसमज्जियाणं चुन्नसीति ए णो चुन्नसीति ए समज्जि-
याणं कयरे कयरे जाव विसेमाहिया वा ? गोयमा ! सच्च-
थो वा सिष्ठा चुन्नसीतिय णो चुन्नसीतिय समज्जिया
चुन्नसीतिय समज्जिया अणंतगुणा णो चुन्नसीतिय सम-
ज्जिया अणंतगुणा सेव जंते ! जंते ! ति जाव निहरइ ॥
एवं द्वादशकसूत्राणि चतुरशीतिसूत्राणि चेति । असुरकुमाराः
कतिविधाः ॥

केवड्याणं भंते ! असुरकुमारा वाससयसहस्सा पप्पत्ता ?
गोयमा ! चोयद्विअसुरकुमारा वाससयसहस्सा पप्पत्ता,
ते भदंत ! किं संखेज्जवित्थदा असंखेज्जवित्थदा ? गोयमा !
संखेज्जवित्थदा वि असंखेज्जवित्थदा वि । चोयद्वियाणं
भंत ! असुरकुमारा वाससयसहस्सेसु संखेज्जावित्थ-
डेसु असुरकुमारा वाससयसहस्सेसु एगसमएणं के-
वड्या असुरकुमारा उववज्जंति, केवड्या तेउलेस्सा
उववज्जंति, केवड्या कएहपक्खिया उववज्जंति एवं
जहा रयणप्पभाए तहेव पुच्छा, तहेव वागरणं एवरं
दोहिं वेदेहिं उववज्जंति, एणुंसगवेदगा ए उववज्जंति
सेसं तं चेव, उव्वट्ठंगा वि तहेव एवरं असमि उव-
ट्ठंति, ओहिणाणी ओहिदंसणी य ए उव्वट्ठंति सेसं तं
चेव, पप्पत्ता एसु तहेव एवरं संखेज्जगा इत्थिवेदगा
पप्पत्ता, एवं पुरिसवेदगावि, एणुंसगवेदगा एत्थि काह-
कसायी सिय अत्थि सिय एत्थि, जइ अत्थि जहेत्थेणं
एक्को वा दो वा तिप्पि वा उक्कासेणं संखेज्जा पप्पत्ता, एवं
माण माया, संखेज्जा लोभकसाई पप्पत्ता, सेसं तं चेव,
तिमु वि गमएसु संखेज्जवित्थडेसु चत्तारि लेस्साओ भा-
णियव्वाओ, एवं असंखेज्जवित्थडेसु वि, एवरं तिसुवि
गमएसु असंखेज्जा भाणियव्वा जाव असंखेज्जा अच-
रिमा पप्पत्ता ! केवड्याणं भंते ! एगकुमारावासा एवं
जाव थणियकुमारावासा एवरं जत्थ जत्थिया भवणा ॥

कइविहेत्थाद (संखेज्जवित्थदावि असंखेज्जवित्थदावि-
त्ति) इह गाथा “ जंबुदीवसमा खलु, भवणा जे हुंति सच्च-
खुद्दागा । संखेज्जवित्थदा म-उभमा उ संसा असंखेज्ज-
वि ” ॥ १ ॥ (दोहिं वि वेदेहिं उववज्जंति) इयोरपि स्त्रीवेद-
पुंवेदयोरुत्पद्यन्ते, तयोरपि तेषु भावान् (असम्यी उव्वट्ठंति)
असुरादीनामवाचश्रमतामुच्यते । ओहिणाणी ओहिदंसणी
य न उव्वट्ठंति) असुराद्युच्यन्तानां तीर्थकरादिव्याभावात्,
तीर्थकरादीशानान्तदेवानामसंखेज्जवित्थ पृथिव्यादिपुण्यादान
(पप्पत्ताएसु तहेवत्ति) प्रक्रमकेषु प्रक्रमपदोपलक्षितगमाधी-
नेष्वसुरकुमारेषु तथैव यथा प्रथमोद्देशके “ कोहकसाई इत्या-
दि ” क्रोधमानमायाकषायादयस्ततो देवेषु कादाचित्कत्वादत
उक्रम “ सिय अत्थि इत्यादि ” लोभकषायादयस्तस्तु सार्ध-
दिका अत उक्रम “ संखेज्जा लोभकसाई पप्पत्ति ” “ तिसुवि

गमएसु चत्तारि लेस्साओ भणियव्वाओत्ति ” उववज्जंति
उव्वट्ठंति पप्पत्तेत्येवंलक्षणेषु त्रिष्वपि गमेषु अतस्मिन् लेख्या-
स्तेजोलेख्यान्ता मणितव्याः एता एव हसुरादीनां भवन्तीति ।
(तत्थ जत्थिया भवणात्ति) यत्र निकाये यावन्ति भवनल-
क्षाणि तत्र तावन्त्युच्चारणीयानि यथा— “ उव्वट्ठंति असुराणं,
नागकुमाराणं होइ खुलसाई । वावत्तरि कणगाणं, वाउकुमा-
राणं छुण्णउई ” ॥ १ ॥ दीवादिस्मा उदहीणं, विज्जुकुमारिद-
थणियमगेणं । जुयलाणं पत्तेयं छावत्तरि मो सयसहस्सत्ति ॥ २ ॥
केवड्याणं भंते ! वाणमंतरा वाससयसहस्सा पप्पत्ता ?
गोयमा ! असंखेज्जा वाणमंतरा वाससयसहस्सा प-
प्पत्ता, तेणं भंते ! किं संखेज्जवित्थदा असंखेज्जवि-
त्थदा ? गोयमा ! संखेज्जवित्थदा एो असंखेज्जवित्थ-
दा । संखेज्जेसुणं भंते ! वाणमंतरा वाससयसहस्सेसु
एगसमएणं केवड्या वाणमंतरा उववज्जंति ? एवं जहा
असुरकुमाराणं संखेज्जवित्थडेसु तिप्पि गमगा तहेव जा-
णियव्वा, वाणमंतराणं वि तिप्पि गमगा ॥

व्यन्तरसूत्रे (संखेज्जवित्थदात्ति) इह गाथा “ जंबुदी-
वसमा खलु, उक्कासेणं हवंति ते नगरा । खुद्दा खेत्तममा
खलु, विदेहसमगाउ मउभमगत्ति ॥ ३ ॥

केवड्याणं जंते ! जोइसियाणं वाससयसहस्सा प-
प्पत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा विमाणा वाससयसहस्सा प-
प्पत्ता, तेणं भंत ! किं संखेज्जवित्थदा एवं जहा वाणमं-
तराणं तहा जोइसियाणं वि तिप्पि गमगा जाणियव्वा, एवरं
एगा तेउलेस्सा उववज्जंतेसु पप्पत्तेसु य अमम्यी एत्थि
सेसं तं चेव ॥

ज्योतिष्कसूत्रे संख्यातविस्तृता विमानावासा एगस-
हिमागे काऊण जायणमित्यादिना ग्रन्थेन प्रमातव्याः, तथैव
(एगा तेउलेस्सत्ति) व्यन्तरेषु लेख्याचतुष्टयमुक्रमेतेषु तु
तेजोलेश्यैवका वाच्या, तथा उववज्जंतेसु पप्पत्तेसु य असम्यी
नत्थि । व्यन्तरेष्वसंज्ञित उन्मद्यन्त इत्युक्रम इह तु तन्नि-
वेधः, प्रक्रमेष्वपीह तन्निवेध उन्पादाभावाच्चिति ॥

सोहम्मेणं जंते ! कप्पे केवड्या विमाणावाससयसहस्सा
पप्पत्ता ? गोयमा ! वत्तीमं विमाणावाससयसहस्सा पप्पत्ता,
तेणं जंते ! किं संखेज्जवित्थदा असंखेज्जवित्थदा ?
गोयमा ! संखेज्जवित्थदा वि असंखेज्जवित्थदा वि । सो-
हम्मेणं जंते ! वत्तीमविमाणावाससयसहस्सेसु संखेज्जवि-
त्थडेसु विमाणेसु एगसमएणं केवड्या सोहम्मेगा देवा उव-
वज्जंति, केवड्या तेउलेस्सा उववज्जंति, एवं जहा जोइसि-
याणं तिप्पि गमगा तहेव तिप्पि गमगा जाणियव्वा, एवरं
तिसु वि संखेज्जा जाणियव्वा, ओहिणाणी ओहिदंस-
णी य चथा वेयव्वा सेसं तं चेव । असंखेज्जवित्थदा वि एवं
चेव तिप्पि गमगा य, एवरं तिसु वि गमएसु असंखेज्जा
जाणियव्वा, ओहिणाणी य ओहिदंसणी संखेज्जा चयंति
सेसं तं चेव, एवं जहा सोहम्मेवत्तव्या जणिया तहा
ईसाणे जगमगा जाणियव्वा, सणकुमारे वि एवं चेव एवरं

इत्थीवेदगा ए उव्वज्जंति, तेसु पण्णसेसु य ए जणंति, अ-
सखी तिसु वि गमिणसु ए जणंति ससं तं चेव । एवं
जाव सहस्मारो एणणात्तं विमाणेसु सेस्सासु य मेसं तं चेव ॥

सौख्यसुखे ओदिणासीत्यादि तत्तद्व्युत्ता यतस्तीर्थकरादयो
भवन्त्यतो अवधिज्ञानादवभावयितव्याः । ओदिनाणं । ओदिद-
मणं । य संखेज्जा (अयंतिष्ठि) संख्यातानामेव तीर्थकरादित्वे-
नोत्पादादिति (उष्णमगति) उत्पादादयश्चयः संख्यातविस्तृ-
तानाभित्य एत एव च त्रयोऽसंख्यातविस्तृतानाभित्यैव पं माः ।
नवरं इत्थिवेद्येत्स्यादि । खियः समकुमारादिषु मोत्पद्यन्ते, न च
सन्ति उच्छ्रुतौ तु स्युः (असखी तिसु विगमपसु न मखच्छि)
समकुमारादिदेवानां संक्रिय पयोत्पादेन व्युत्तानां च संक्रिये-
व गमनेन गमत्रयेऽप्यसंक्रियस्याज्ञावादि (एवं जाव सह-
स्सारोत्ति) सहस्रारान्तेषु तिरश्चामुत्पादेनासंख्यातानां त्रिष्वपि
यमेषु ज्ञावादि (नाणात्तं विमाणेसु सेस्सासुयत्ति) तत्र विमा-
नेषु नानात्वं वत्तीत्त अद्वावीस्वत्यादिना ग्रन्थेन समखसेयम्
जेइयासु पुनरिदं “ तेक १ तेक २ तह तेकपम्ह ३ पम्हाय ४
पम्हासुका य ५ । सुकाय ६ परमसुकाप्सुकइ विमाणवासीणंति”
॥ १ ॥ इह च सर्वेष्वपि शुकादिदेवस्थानेषु परमशुद्धेति ॥

आणयपाणपसुणं जंते ! कप्पेसु केवइया विमाणवासमया
पणत्ता ? चत्तारि विमाणवासमया पणत्ता । तेणं जंते ! किं
संखेज्जा पुच्छा, गायमा ! संखेज्जवित्थका वि असंखेज्जवि-
त्थका वि, एवं संखेज्जवित्थकेसु तिष्ठि गमगा जहा सह-
स्मारो, असंखेज्जवित्थकेसु उव्वज्जंति तेसु य चयं तेसु य
एवं चेव संखेज्जा जाणियव्वा, पणत्तमु असंखेज्जा, एवरं
णो इंदियओवउत्ता अणंतरोववणगा अणंतरोवगाढा अणं-
तराहारगा अणंतरपज्जत्तगा य एएसिं जहणेणं एको वा
दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा पणत्तसु असंखेज्जा
जाणियव्वा । आरणचुणसु एवं चेव जहा आणयपाणपसु
एणणात्तं विमाणेसु, एवं गेयज्जगावि ॥

अनतादिसुखं । संखेज्जवित्थकेसु इत्यादि । उत्पादे अवस्थाने व्यव-
जेन च संख्यातविस्तृतव्याप्तिमानानां संख्याता एव भवन्तीति
भावः । असंख्यातविस्तृतेषु पुनरुत्पादव्यवचनयोः संख्याता एव,
यतो गर्जजमनुष्येच्य एव आनतादिषुत्पद्यन्ते, न ते च संख्या-
ता एव । तथा आनतादिष्वव्यवचनयोः गर्जजमनुष्येच्य एवोत्पद्यन्ते
अतः समयेन संख्यातानामेवोत्पादव्यवचनसमनवांऽवस्थितिस्त्व-
संख्यातानामपि स्यादसंख्यातजीवितत्वेनैकदैव जीवितकाले
असंख्यातानामुत्पादादिति । पणत्तसु असंखेज्जा नवरं नां इ-
दिओवउत्तत्यादि । प्रक्रमगमके असंख्यया वाच्याः केषुच नो
इन्द्रियोपयुक्तादिषु पञ्चसु पदेषु संख्याता एव तेषामुत्पादाव-
सर एव ज्ञावाहुत्पत्तिश्च संख्यातानामेवेति दर्शितं प्रागिति ॥

कइ एणं जंते ! अणुत्तरविमाणो पणत्ता ? गायमा ! पंच-
अणुत्तरविमाणो पणत्ता, तेणं जंते ! किं संखेज्जवित्थका
असंखेज्जवित्थका ? गायमा ! संखेज्जवित्थका य अमंज्ज-
वित्थका य । पंचसु एणं जंते ! अणुत्तरविमाणेषु संखेज्जवि-
त्थके विमाणे एगसमए केवइया अणुत्तरोववाइया उव-
वज्जंति, केवइया सुक्कसेस्सा उव्वज्जंति पुच्छा तहेव, गो-
यमा ! पंचसु एणं अणुत्तरविमाणेषु संखेज्जवित्थके अणुत्त-

रविमाणे एगसमएणं जहणेणं एको वा दो वा तिष्ठि वा
उक्कोसेणं संखेज्जा अणुत्तरोववाइया उव्वज्जंति, एवं जहा
गेवज्जविमाणेषु संखेज्जवित्थकेसु एवरं काहपक्खियया
अभवसिद्धिया तिसु अण्णाणेषु एएण उव्वज्जंति, ण च-
यंति, ण वि पणत्तएसु जाणियव्वा । अचरिमावि स्वादि-
ज्जंति, जाव संखेज्जा चरिमा पणत्ता, मेसं तं चेव असंखे-
ज्जवित्थकेसु वि एएण जणंति, अचरिमा अत्थि मेसं जहा
गेवज्जएसु असंखेज्जवित्थकेसु जाव असंखेज्जा अचरिमा
पणत्ता ॥

(पंच अणुत्तरोववाइयत्ति) तत्र प्रक्रमं संख्यातविस्तृतं जा-
जनलक्षणमाणत्वादिति । नवरं काहपक्खियेत्वादि । इह सम्य-
ग्दृष्टीनामेवोत्पादात् कृष्णपाङ्किकादिपदानां गमत्रयेऽपि निबंधः
(चरिमावि कोमिज्जंति) येषां चरमोऽनुत्तरदेवमयः स
एव ते चरमास्तदितरे त्वचरमास्ते च निबंधनीया यतश्चरमा
एव मध्येन विमाने उत्पद्यन्ते इति । असंखेज्जवित्थकेसु (पण
न मखंति) इहेत इति कृष्णपाङ्किकादयः । नवरं (अचरिमा
अत्थि) यतो बाह्यविमानेषु पुनरुत्पद्यन्ते इति ॥

चापट्टीए णं जंते ! असुरकुमागावाससयमहस्सेसु संखेज्ज-
वित्थकेसु असुरकुमागावामेसु किं सम्पादिट्टी असुरकुमागा
उव्वज्जंति, मिच्छदिट्टी एवं जहा रयणप्पजाए तिष्ठि आ-
लावगा जाणिया तहा असंखेज्जवित्थकेसु वि तिष्ठि गमगा,
एवं जाव गेवज्जविमाणे अणुत्तरविमाणेषु एवं चेव, एवरं
तिसुवि आलावएसु मिच्छदिट्टी सम्पादिट्टीदिट्टी य णं
जणंति मेसं तं चेव । मण्णं जंते ! काहसेस्से एणिलेस्से
जाव मुक्कसेस्से जविता काहलेस्सेसु देवेषु उव्वज्जंति ?
हंता गायमा ! एवं जहेव णेरइएसु पढमे उहंसे तेहेव जा-
णियव्वं, णिलेस्साए वि जहेव णेरइयाणं, जहा एणिल-
लेस्साए एवं जाव पम्हलेस्सेसु मुक्कलेस्सेसु एवं चेव, एवरं
लेस्साणेषु विमुज्जमाणेषु विमुज्जमाणेषु मुक्कलेस्सा
परिणमइ, परिणमइत्ता मुक्कसेस्सेसु देवेषु उव्वज्जंति मं
तेणट्टेणं जाव उव्वज्जंति । मेव जंते ! भंतेत्ति ॥

(तिष्ठि आलावगत्ति) सम्यग्दृष्टिमिध्यादृष्टिमिश्रदृष्टि-
विषया इति । नवरं तिसु वि आलावगेसु इत्यादि, उर्पासण
चवणे पणत्ता लावण य । मिध्यादृष्टिः सम्यग्मिध्यादृष्टिश्च
न वाच्योऽनुत्तरसुरेषु तस्यासम्भवादिति । भ० १३ श० ३०२ ।
(१०) नैरयिकादयः कुत उत्पद्यन्ते ।

नैरइयाणं जंते कआहंति उव्वज्जंति किं णेरइहंति उ-
व्वज्जंति तिरिक्खजोणिहंति उव्वज्जंति मण्णस्सेहंति उ-
व्वज्जंति देवेहंति उव्वज्जंति ? गायमा ! नैरइया नां नैर-
इहंति उव्वज्जंति तिरिक्खजोणिहंति उव्वज्जंति म-
ण्णस्सेहंति उव्वज्जंति नां देवेहंति उव्वज्जंति जदि ति-
रिक्खजोणिहंति उव्वज्जंति किं एमिंदियतिरिक्खजो-
णिहंति उव्वज्जंति बंइदियतिरिक्खजोणिहंति उव्व-
ज्जात् तंइदियतिरिक्खजोणिहंति उव्वज्जंति चउरिंदि-
यतिरिक्खजोणिहंति उव्वज्जंति पंचिदियतिरिक्खजोणि-

साउयगम्भवकंतियचउप्पयथलयरपंचिदियतिरिक्खजो —
णिण्हितो उववज्जंति किं असंखेज्जवासाउयगम्भवकंतिय-
चउप्पयथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिण्हितो उववज्जं-
ति । ? गोयमा ! संखेज्जवासाउण्हितो उववज्जंति नो-
असंखेज्जवासाउण्हितो उववज्जंति । जदि संखेज्जवासा-
उयगम्भवकंतियचउप्पयथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिण-
्हितो उववज्जंति किं पज्जत्तगसंखेज्जवासाउयगम्भव-
कंतियचउप्पयथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिण्हितो उव-
वज्जंति किं अपज्जत्तगसंखेज्जवासाउयगम्भवकंतिय-
चउप्पयथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिण्हितो उववज्जंति ?
गोयमा ! पज्जत्तण्हितो उववज्जंति नो अपज्जत्तण्हितो-
उववज्जंति । जदि परिसप्पथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणि-
ण्हितो उववज्जंति किं उरपरिसप्पथलयरपंचिदियतिरिक्ख-
जोणिण्हितो उववज्जंति जुयपरिसप्पथलयरपंचिदियति-
रिक्खजोणिण्हितो उववज्जंति ? गोयमा ! दोहंतो वि उ-
ववज्जंति जदि उरपरिसप्पथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणि-
ण्हितो उववज्जंति किं सम्मुच्छिमलयरपरिसप्पथलय-
रपंचिदियतिरिक्खजोणिण्हितो उववज्जंति किं गम्भवकं-
तियउरपरिसप्पथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिण्हितो उ-
ववज्जंति ? गोयमा ! समुच्छिमोहंतो वि गम्भवकंति-
ण्हितो वि उववज्जंति जदि सम्मुच्छिमउरपरिसप्पथ-
लयरपंचिदियतिरिक्खजोणिण्हितो उववज्जंति किं पज्जत्त-
ण्हितो किं अपज्जत्तण्हितो ? गोयमा ! पज्जत्तगसम्मुच्छि-
मोहंतो उववज्जंति नो अपज्जत्तगसम्मुच्छिमउरपरिसप्पथ-
लयरपंचिदियतिरिक्खजोणिण्हितो उववज्जंति जदि गन्त-
वकंतियउरपरिसप्पथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिण्हितो उव-
वज्जंति किं पज्जत्तण्हितो किं अपज्जत्तण्हितो ? गोयमा ! प-
ज्जत्तगम्भवकंतिण्हितो उववज्जंति नो अपज्जत्तगम्भवकं-
तिउरपरिसप्पथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिण्हितो उवव-
ज्जंति । जदि जुयपरिसप्पथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणि-
ण्हितो उववज्जंति किं सम्मुच्छिमजुयपरिसप्पथलयरपंचि-
दियतिरिक्खजोणिण्हितो उववज्जंति गम्भवकंतियजुयपरिस-
प्पथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिण्हितो उववज्जंति ? गोयमा-
दोहंतो वि उववज्जंति जदि सम्मुच्छिमजुयपरिसप्पथल-
यरपंचिदियतिरिक्खजोणिण्हितो उववज्जंति किं पज्जत्तय-
सम्मुच्छिमजुयपरिसप्पथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिण्हितो
उववज्जंति किं अपज्जत्तगसम्मुच्छिमजुयपरिसप्पथलयरपं-
चिदियतिरिक्खजोणिण्हितो उववज्जंति ? गोयमा ! पज्ज-
त्तण्हितो उववज्जंति नो अपज्जत्तण्हितो उववज्जंति ।
जदि गन्तवकंतियजुयपरिसप्पथलयरपंचिदियतिरिक्खजो-
णिण्हितो उववज्जंति किं पज्जत्तण्हितो उववज्जंति किं
अपज्जत्तण्हितो उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तण्हितो उवव-

उज्जति नो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जति । जदि खहयरपंचि-
दियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जति किं सम्मुच्छिमवह-
यरपंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जति किं गम्भवकंति-
यखहयरपंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जति ? गोयमा !
दोहिंतो वि उववज्जति । जदि सम्मुच्छिमवहयरपंचिदियति-
रिक्खजोणिएहिंतो उववज्जति किं पज्जत्तएहिंतो अपज्जत्त-
एहिंतो उववज्जति ? गोयमा ! पज्जत्तएहिंतो उववज्जति नो
अपज्जत्तएहिंतो उववज्जति । जदि गम्भवकंति यखहयरपं-
चिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जति किं संखेज्जवामा-
उएहिंतो उववज्जति अमंखेज्जवामाउएहिंतो उववज्जति ?
गोयमा ! संखेज्जवामाउएहिंतो नो अमंखेज्जवामाउएहिंतो
उववज्जति जदि संखेज्जवामाउयगम्भवकंति यखहयरपंचि-
दियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जति किं पज्जत्तएहिंतो उव-
वज्जति अपज्जत्तएहिंतो उववज्जति ? गोयमा ! पज्जत्तए-
हिंतो उववज्जति नो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जति । प्रह्णा ०६५८ ।

भैरविकादीनां स्थित्यादयः ।

जइ पंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जति किं सखिपं-
चिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जति असखिपंचिदिय-
तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जति ? गोयमा ! सखिपंचिदिय-
तिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जति अमसखिपंचिदियतिरि-
क्खजोणिएहिंतो वि उववज्जति । जइ अमसखिपंचिदियति-
रिक्खजोणिएहिंतो उववज्जति किं जलचरेहिंतो उववज्जति
थलचरेहिंतो उववज्जति खहचरेहिंतो उववज्जति ? गोयमा !
जलचरेहिंतो उववज्जति थलचरेहिंतो वि उववज्जति खह-
चरेहिंतो वि उववज्जति जइ जलचरेथलचरेखहचरेहिंतो उव-
वज्जति किं पज्जत्तएहिंतो उववज्जति अपज्जत्तएहिंतो उव-
वज्जति ? गोयमा ! पज्जत्तएहिंतो उववज्जति एणो अपज्ज-
त्तएहिंतो उववज्जति । पज्जत्तअसखिपंचिदियतिरिक्खजो-
णिएणं जंते ! जं जविण्णेण उववज्जत्तएणं सेणं जंते !
कइसु पुढवीसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! एणए रयणप्पजाए
पुढवीए उववज्जेज्जा पज्जत्तअसखिपंचिदियतिरिक्खजोणि-
एणं जंते ! जं जविण्णेण रयणप्पजाए पुढवीएणु गेरइएणु उवव-
ज्जत्तए मेणं धंते ! केवइयकाद्विइएणु उववज्जेज्जा ? गोय-
मा ! जहण्णेणं दसवासमहस्सट्ठिंएणु उक्कोसेणं पल्लिआ-
वमस्स असंखेज्जज्जागट्ठितिसु उववज्जेज्जा ? तेणं जंते !
जीवा एगममणं केवइया उववज्जति ? गोयमा ! जहण्णेणं
एको वा दो वा तिप्पि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्ज-
ति ॥ ५९ ॥ तेसिणं जंते ! जीवाणं सरीरगा किमघयणी-
पणत्ता ? गोयमा ! उववट्ठासंघयणीपणत्ता तेसिणं जंते ! जीवाणं
केमहात्थिया सरीरगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! जहण्णेणं भ्रं-
गस्स अमंखेज्जज्जागं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं ॥ ६० ॥ तेसिणं
जंते ! जीवाणं सरीरगा किं संठिया पणत्ता ? गोयमा !

हुंसंठाणसंठिया पणत्ता ॥ ६१ ॥ तेसि एणं जंते जीवाणं
कइ लेस्साओ पणत्ताओ ? गोयमा ! तिप्पि लेस्साओ पण-
त्ताओ तंजहा कएहलेस्सा धीलेलेस्सा काउलेस्सा ॥ ६२ ॥
तेणं जंते ! जीवा सम्महिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी ?
गोयमा ! णो सम्महिट्ठी मिच्छादिट्ठी णो सम्मामिच्छादिट्ठी
॥ ६३ ॥ तेणं जंते ! जीवा किं णाणी अष्ठाणी ? गोयमा ! णो
णाणी अष्ठाणी । नियमा दुअणाणी तंजहा मतिअष्ठाणी
सुअअष्ठाणी ॥ ६४ ॥ तेणं जंते ! जीवा किं मणजोगी वयजोगी
कायजोगी ? गोयमा ! णो मणजोगी वयजोगी वि काय-
जोगी वि ॥ ६५ ॥ तेणं जंते ! जीवा किं सागारोवउत्ता
अणगारोवउत्ता ? गोयमा ! सागारोवउत्ता वि अणगा-
रोवउत्ता वि ॥ ६६ ॥ तेसि णं जंते ! जीवाणं कइ मष्ठा
पणत्ता ? गोयमा ! चत्तारि मष्ठा पणत्ता तंजहा आ-
हारमष्ठा जयमष्ठा मेहुणमष्ठा परिग्गहमष्ठा ॥ ६७ ॥ ते-
सिणं जंते ! जीवाणं कइ कमाया पणत्ता ? गोयमा ! च-
त्तारि कमाया पणत्ता तंजहा कंठकसाण माणकसाण मा-
याकसाण दोजकसाण ॥ ६८ ॥ तेमिणं जंते ! जीवाणं कइ
इंदिया पणत्ता ? गोयमा ! पंचिदिया पणत्ता तंजहा सो-
इंदिए चरिखदिए जाव फासिंदिए ॥ ६९ ॥ तेसिणं जंते !
जीवाणं कइ ममुग्घाया पणत्ता ? गोयमा ! तओ ममु-
ग्घाया पणत्ता तंजहा वेदणाममुग्घाए कसायसमुग्घाए
मारणंतियममुग्घाए ॥ ७० ॥ तेणं जंते ! जीवा किं साता-
वेदगा असातावेदगा ? गोयमा ! सातावेदगा वि असातावे-
दगा वि ॥ ७१ ॥ तेणं जंते ! जीवा किं इत्थीवेदगा पु-
रिसवेदगा णपुंसवेदगा ? गोयमा ! णो इत्थी वेदगा णो
पुंसवेदगा णपुंसवेदगा ॥ ७२ ॥ तेसि णं जंते ! जीवा
णं केवइयं कादं तिइ पणत्ता गोयमा ! जहण्णेणं अंतो मु-
हुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोरु ॥ ७३ ॥ तेसिणं जंते ! जीवा-
णं कइ अज्जवमाणा पणत्ता ? गोयमा ! अमंखेज्जा अ-
ज्जवमाणा पणत्ता ? तेणं जंते ! किं पसत्था अप्पमत्था ?
गोयमा ! पसत्था वि अप्पमत्था वि ॥ ७४ ॥ नेणं जंते !
पज्जत्ता अमसखिपंचिदियतिरिक्खजोणिएत्ति कालओ के-
वचिरं होइ गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्व-
कोरु ॥ ७५ ॥ तेणं जंते ! पज्जत्तअसखिपंचिदियतिरि-
क्खजोणिए रयणप्पजाए पुढवी एणइए पुणरवि पज्जत्तअ-
सखिपंचिदियतिरिक्खजोणिएत्ति केवइयं कादं मेवज्जा केव-
इयं कादं गतिरागतिं करेज्जा ? गोयमा ! जवादेसेणं दो
जवग्गहणाइं काद्वीदेसेणं जहण्णेणं दसवासमहस्साइं अंतो-
मुहुत्तमवज्जहियाइं उक्कोसेणं पल्लिओवमस्स अमंखेज्जज्जागं
पुव्वकोरुमवज्जहियं एवइयं कादं सेवज्जा एवइयं कादं
गतिरागतिं करेज्जा ॥ ७६ ॥ पज्जत्तअसखिपंचिदियतिरिक्ख-
जोणिएणं जंते ! जं जविण्णेण जहण्णकाद्विइएणु रयणप्पजा-

पुढवी णेरइए उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकालद्धिइ-
एसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहणेणं वि दसवासमहस्म-
द्धिइएसु उक्कोमेण वि दसवासमहस्मद्धिइएसु उववज्जेज्जा
॥ १ ॥ तेणं जंते ! जीवा एगममएणं केवइया उववज्जंति
एवं मव्यावत्तव्या णिरवसेसा जाणियव्वा जाव आणुबंधोत्ति
सेणं भंते ! पज्जत्तअसण्णिपंचिदियतिरिक्खजोणिए जह-
णकालद्धिइ य रयणप्पजापुढविणेरइए जहणकालं पुण-
रवि अपज्जत्तअसण्णि जाव गतिरागतिं करेज्जा ? गोयमा !
भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहणेणं दस-
वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्जहियाइं उक्कोमेणं पुव्वकोदी
दसवाससहस्सेहिं अब्जहिया एवइयं कालं गतिरागतिं
करेज्जा ॥ २ ॥ पज्जत्तअसण्णिपंचिदियतिरिक्खजोणि-
एणं जंते ! जे जविए उक्कोसकालद्धिइएसु रयणप्पजापुढवी
णेरएसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकालद्धिइएसु उव-
वज्जेज्जा ? गोयमा ! जहणेणं पल्लिओवमस्स असंखेज्ज-
इजागद्धिइएसु उक्कोमेण वि पल्लिओवमस्स असंखेज्ज-
इजागद्धिइएसु उवज्जेज्जा तेणं जंते ! जीवा अवसेमं तं चेव
जाव आणुबंधो । सेणं जंते ! पज्जत्तअसण्णिपंचिदियति-
रिक्खजोणिए उक्कोसकालद्धिइ य रयणप्पजापुढवी णेरइए
उक्कोसं पुणरवि पज्जत्त जाव करेज्जा ? गोयमा ! जवादेसेणं
दो जवग्गहणाइं कालादेसेणं जहणेणं पल्लिओवमस्स अ-
संखेज्जइजागं अंतोमुहुत्तमब्जहियं उक्कोमेणं पल्लिओवमस्स
असंखेज्जइजागं पुव्वकोदी अब्जहियं एवइयं कालं मेवेज्जा
एवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा जहणेणं कालद्धिइ य पज्जत्त-
असण्णिपंचिदियतिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे जविए रय-
णप्पजापुढवी णेरइएसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकाल
द्धिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहणेणं दसवासमहस्म-
द्धिइएसु उक्कोमेणं पल्लिओवमस्स असंखेज्जइजागद्धिइएसु
उववज्जेज्जा ? तेणं जंते ! जीवा एगममएणं केवति अव-
सेमं तं चेव णवरं इमाइं तिणिण णाणत्ताइं आउअज्जव-
साणाणुबंधो य जहणेणं उइअंतो मुहुत्तं उक्कोमेण वि
अंतोमुहुत्तं । तेभिणं जंते ! जीवाणं केवइया अब्जवनाणा
एणत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा अब्जवसाणा एणत्ता तेणं
जंते ! किं पसत्था अप्पसत्था ? गोयमा ! एणो पसत्था अ-
प्पसत्था । आणुबंधो अंतोमुहुत्तं सेमं तं चेव । सेणं जंते !
जहणेणं कालद्धिइ य पज्जत्ता असण्णिपंचिदियरयणप्पजा
जाव करेज्जा ? गोयमा ! जवादेसेणं दो जवग्गहणाइं काला-
देसेणं जहणेणं दसवासमहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्जहियाइं
उक्कोमेणं पल्लिओवमस्स असंखेज्जइजागं अंतोमुहुत्त-
मब्जहियं एवइयं कालं जाव करेज्जा ॥ ४ ॥ जहणेण-
कालद्धिइ य पज्जत्तअसण्णिपंचिदियतिरिक्खजोणिएणं जंते !
जे जविए जहणेणं कालद्धिइएसु रयणप्पजापुढवी णेरइ-

एसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकालद्धिइएसु उव-
वज्जेज्जा ? गोयमा ! जहणेणं दसवाससहस्साद्धि-
इएसु उक्कोमेण वि दसवाससहस्साद्धिइएसु उववज्जेज्जा
तेणं जंते ! जीवा सेमं तं चेव । ताइं चेव तिणिण णाणत्ताइं
जाव सेणं जंते ! जहणेणं कालद्धिइ य पज्जत्त जाव जाणिण
जहणकालद्धिइ य रयणप्पजापुणरवि जाव ? गोयमा ! जवा-
देसेणं दो जवग्गहणाइं कालादेसेणं जहणेणं दसवासस-
हस्साइं अंतोमुहुत्तमब्जहियाइं उक्कोमेणं दसवाससहस्साइं
अंतोमुहुत्तमब्जहियाइं एवइयं कालं मेवेज्जा जाव करेज्जा
॥ ५ ॥ जहणेणं कालद्धिइ य पज्जत्ता जाव तिक्खजोणिआणं
जंते ! जे जविए उक्कोसकालद्धिइएसु रयणप्पजापुढविणेरइ-
एसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकालद्धिइएसु उवव-
ज्जेज्जा ? गोयमा ! जहणेणं पल्लिओवमस्स असंखेज्जइजा-
गद्धिइएसु उक्कोमेण वि पल्लिओवमस्स असंखेज्जइजागद्धिइ-
एसु उववज्जेज्जा, तेणं जंते ! अवसेमं तं चेव ताणि चेव
तिणिण णाणत्ताइं जाव । सेणं जंते ! जहणेणं कालद्धिइ-
यस्स पज्जत्त जाव तिक्खजोणिए उक्कोसकालद्धिइय रयण-
प्पजा जाव करेज्जा ? गोयमा ! जवादेसेणं दो जवग्गहणाइं
कालादेसेणं जहणेणं पल्लिओवमस्स असंखेज्जइजागं अ-
ंतोमुहुत्तमब्जहियं उक्कोमेण वि पल्लिओवमस्स असंखेज्जइ-
जागं अंतोमुहुत्तमब्जहियं एवइयं कालं जाव करेज्जा ॥ ६ ॥
उक्कोसकालद्धिइय पज्जत्तअसण्णिपंचिदियतिरिक्खजोणिए-
णं जंते ! जे जविए रयणप्पजापुढविणेरइएसु उववज्जित्तए,
सेणं जंते ! केवइयद्धिइ जाव उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जह-
णेणं दसवासमहस्मद्धिइएसु उक्कोमेणं पल्लिओवमस्स
असंखेज्जइजागद्धिइएसु उववज्जेज्जा, तेणं भंते ! जीवा ए-
गममएणं अवसेमं जहेव आणुगममएणं तहेव आणुगमम-
जाव इमाइं दाणि णाणत्ताइं उइ जहमेणं पुव्वकोदी उ-
क्कोमेण वि पुव्वकोदी एवं आणुबंधो वि अवसेमं तं चेव ।
मेणं जंते ! उक्कोसकालद्धिइय पज्जत्तअसण्णि जाव ति-
रिक्खजोणिए रयणप्पजा जाव ? गोयमा ! भवादेसेणं दो जव-
ग्गहणाइं, कालादेसेणं जहणेणं पुव्वकोदी दसहिं वास-
महस्सेहिं अब्जहिया, उक्कोमेणं पल्लिओवमस्स असंखेज्ज-
इजागं पुव्वकोदीए अब्जहियं एवइयं जाव करेज्जा ७
उक्कोसकालद्धिइय पज्जत्ततिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे ज-
विए जहणेणं कालद्धिइएसु रयणप्पजा जाव उवव-
ज्जित्तए सेणं जंते ! केवति जाव उववज्जेज्जा ? गोयमा !
जहणेणं दसवासमहस्मद्धिइएसु उक्कोमेण वि दसवास-
हस्मद्धिइएसु उववज्जेज्जा, तेणं जंते ! मेसं तं चेव जहा-
मत्तमगयए जाव सेणं जंते ! उक्कोसकालद्धिइ जाव ति-
रिक्खजोणिए जहणेणं कालद्धिइ य रयणप्पजा जाव करेज्जा ?
गोयमा ! जवादेसेणं दो जवग्गहणाइं कालादेसेणं जहणेणं

पुव्वकोमी दसहिं वाससहस्सेहिं अञ्जहिया उकोमे-
एवि पुव्वकोमी दसहिं वाससहस्सेहिं अञ्जहिया
एवइयं जाव करेज्जा ॥ ८ ॥ उकोसकासहस्सेपज्जत्त जाव
तिरिक्खजोणिणं जेतं ! जे जविणं उकोसकासहस्सेपसु
रयणप्पजा जाव उववज्जत्तए सेणं जेतं ! केवइयं कालं जाव
उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहाणोणं पडिआवमस्स असंखेज्ज-
इभागहिंएसु उकोसेण वि पडिआवमस्स असंखेज्जइनाग-
हिंएसु उववज्जेज्जा, तेणं जेतं ! जीवा एगसमए सेसं जहा
सत्तमगमए जाव सेणं जेतं ! उकोसकासहस्सेपज्जत्त जाव
तिरिक्खजोणियउकोसहिंरयणप्पजा जाव करेज्जा ? गो-
यमा ! जवादेसेणं दोनवग्गहणाइं, कालादेसेणं जह्मेणं
पडिआवमस्स असंखेज्जइनागं पुव्वकोमीए अञ्जहियं, उ-
कोमेण वि पडिआवमस्स असंखेज्जइनागं पुव्वकोमी म-
ञ्जहियं एवइयं कालं सेवेज्जा जाव करेज्जा ॥ ९ ॥ एवं
एते ओहिया तिप्पिगमगा । ३ । जह्मेकालाहिंएसु तिप्पि-
गमगा । ६ । उकोसकासहस्सेपसु तिप्पिगमगा । ९ । सव्वे ते
एव गमगा जवन्ति ॥

सेणं जेतं पज्जत्ता असम्मीत्यादि (जवादेसेणं) जवप्रकरणेण
(दोनवग्गहणाइं) एकत्रासंखी द्वितीये नारकं ततो निर्ग-
तस्सन्नन्तरतया संक्षिप्तमेव सभते न पुनरसंक्षिप्तमिति (का-
लापत्तेनेति) कासप्रकरणेण कासन्न इत्यर्थः दशवर्षसहस्राणि
नारकजघन्यस्थितिभूतमुदुत्तममभियया अस्संक्षिप्तवसम्भ-
न्धिजघन्यायुस्सहितानीत्यर्थः (उकोसेणमित्यादि) इह प-
त्त्योपमासंख्येयनागः पूर्वभवासंक्षिप्तनारकोत्कृष्टायुष्करूपः पूर्व-
कोटीभासंक्षिप्तयुष्करूपेति । एवमेते सामान्येषु रत्नप्रजाना-
रकेषूपित्सवोऽसंक्षिप्तः प्रकृतिनाः । १ । अथ जघन्यस्थितिषु तेषु-
न्यिस्तुस्तान्प्रकृत्यभाह (पज्जत्तेत्यादि) सव्वे चेदं प्रतीतार्थमेव-
मुत्कृष्टस्थितिषु रत्नप्रजानारकेषूपित्सवोऽपि प्रकृतिना एवमेते
अथो गमा निर्बिषोषणपर्याप्तकाऽसंक्षिप्तमाभित्योक्ता एवमेव तं ज-
घन्यस्थितिकमुत्कृष्टस्थितिकं ३ चाभित्य वाच्यास्तदेवमेतं
नव गमाः तत्र जघन्यस्थितिकमसंक्षिप्तमाभित्य सामान्यनार-
कगम उच्यते (जह्मेत्यादि) आठमज्जघनाणाअणुबंधोयत्ति)
आयुरन्तमुदुत्तमेव जघन्यस्थितिरसंक्षिप्तोऽधिकृतत्वात् अथव-
सायत्ताना यप्रशस्तान्येवास्तमुदुत्तस्थितिकत्वाद्दीर्घस्थितेहिं तस्य
द्विबिधान्यापि तानि सभजवन्ति, कासस्य बहुत्वादनुबन्धश्च स्थि-
तिसमान एवेति कायसंबन्धे च नारकाणां जघन्याया उत्कृष्टा-
याश्च स्थितेरुपर्यन्तमुदुत्तं वाच्यमिति ॥ ४ ॥ एवं जघन्यस्थि-
तिकं तं जघन्यस्थितिकेषु तेषुत्पाद्यभाह—जह्मेकालाहिंएत्या-
दि ॥ ५ ॥ एवं जघन्यस्थितिकं तमुत्कृष्टस्थितिषु तेषुत्पाद्यभाह
—जह्मेत्यादि ॥ ६ ॥ एवमुत्कृष्टस्थितिकं तं सामान्येषु तेषु-
त्पाद्यभाह—उकोसकालेत्यादि ॥ ७ ॥ एवमुत्कृष्टस्थितिकं तं ज-
घन्यस्थितिषु तेषुत्पाद्यभाह—उकोसकासहस्सेत्यादि ॥ ८ ॥ एवमु-
त्कृष्टस्थितिकं तमुत्कृष्टस्थितिषु तेषुत्पाद्यभाह उकोसकास-
हस्सेत्यादि ॥ ९ ॥ एवं तावदसंक्षिप्तः पञ्चेन्द्रियतिरिक्तो नारकेषुत्पा-
दो भवधोकोऽथसंक्षिप्तस्तस्यैव तथैव तमाह (जह्मेकालाहिं)
तिप्पि नाणा तिप्पि अप्पाणा (जयणापत्ति) ।

जदि सप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणिणं हितो उववज्जंति किं

संखेज्जवासाउयसप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणिणं हितो उवव-
ज्जंति असंखेज्जवासाउयसप्पिपंचिदियतिरिक्ख जाव उवव-
ज्जंति गोयमा ! संखेज्जवासाउयसप्पिपंचिदियतिरिक्खजो-
णिणं हितो उववज्जंति एो असंखेज्जवासाउय जाव उवव-
ज्जंति जदि संखेज्जवासाउयसप्पिपंचिदिय जाव उववज्जं-
ति किं जह्मेचरोहितो उववज्जंति पुच्छा ? गोयमा ! जह्मे-
चरोहितो उववज्जंति जहा असम्मी जाव पज्जत्तएहितो उ-
ववज्जंति एो अपज्जत्तएहितो उववज्जंति पज्जत्तसंखेज्ज-
वामाउयसप्पि पंचिदियतिरिक्खजोणिणं जेतं ! जे ज-
विणं एणरइएसु उववज्जत्तए सेणं जेतं ! कइसु पुढवीसु
उववज्जेज्जा ? गोयमा ! मत्तसु पुढवीसु उववज्जेज्जा तं-
जहा रयणप्पजा जाव अहेमत्तमाए पज्जत्तसंखेज्ज-
वासाउयसप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणिणं जेतं ! जे ज-
विणं रयणप्पजापुढविणरइएसु उववज्जत्तए सेणं भेतं !
केवइयकालाहिंएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जह-
मेणं दसवाससहस्सेहिंएसु उकोसेणं सागरोवमहिं-
इएसु उववज्जेज्जा तेणं भेतं ! जीवा एगसमएणं केवइ-
या उववज्जंति जहेव असम्मी । तेसि एणं भेतं ! जीवाणं
सरीरगा किं संघयणी पप्पत्ता ? गोयमा ! छ्विहसंघय-
णी पप्पत्ता तं जहा बइरोसभनारायसंघयणी उसभना-
राय जाव छेवइसंघयणी । सरीरोगाहणा जहेव असम्मीणं ।
तेसि एणं भेतं ! जीवाणं सरीरगा किं संघिया पप्पत्ता ?
गोयमा ! छ्विहसंघिया पप्पत्ता तं जहा समचउरं-
सा णिग्गोहा जाव हुंहा । तेसिणं भेतं ! जीवाणं कइलेस्सा
ओ पप्पत्ताओ ? गोयमा ! छ्वेस्साओ पप्पत्ताओ, तं जहा
कइलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा । दिट्ठी तिबिहावि । ति-
प्पिणाणा तिप्पि अप्पाणा भयणा । जोगो तिबिहोवि सेसं
जहा असम्मीणं जाव अणुबंधो एवरं पंचसमुग्घाया आ-
दिल्लगा, वेदो तिबिहो वि । अवसेसं तं चेव जाव सेणं
भेतं ! पज्जत्तासंखेज्जवासाउ य जाव तिरिक्खजोणिणं
रयणप्पजा जाव करेज्जा ? गोयमा ! भवादेसेणं जह्मेणं
दो भवग्गहणाइं उकोसेणं अट्टभवग्गहणाइं, कालादेसेणं
जह्मेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुदुत्तममभिययाइं उकोसेणं
चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोमीहिं अञ्जहियाइं
एवइयं कालं जाव करेज्जा । १ । पज्जत्तसंखेज्जवासाउय
जाव जे भविणं जह्मेकालं जाव से एणं भेतं ! केवइयकाल-
लाहिंएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जह्मेणं दसवासस-
हस्सेहिंएसु उकोसेणं वि दसवाससहस्सेहिंएसु जाव
उववज्जेज्जा, तेणं भेतं ! जीवा एवं सो चेव पढमगमओ
णिरवसेसो जाणियव्वो जाव कालादेसेणं जह्मेणं दस-
वाससहस्साइं अंतो मुदुत्तममभिययाइं उकोसेणं चत्तारि

पुव्वकोडीओ चत्तालीसाए वाससहस्सेहिं अब्जहियाओ
एवइयं कालं सेवेज्जा जाव करेज्जा । २ । सो चेव
उकोसकालद्धिंएसु उववओ जहमेणं सागरोवमद्धिंएसु
उकोमेण वि सागरोवमद्धिंएसु अवसेसो परिणामादीवो
भवादेसे पज्जवसाणे सो चेव पढमगमगो एतव्वो जाव
कालादेसेणं जहमेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमब्भदियं,
उकोमेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्ज-
हियाइं एवइयं कालं सेवेज्जा । ३ । जहमेणं कालद्धिं
य पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसिपंचिदियतिरिक्ख जाण-
एणं जंते ! जे जविणं रयणप्पजापुढवीं जाव उवव-
ज्जित्तए, सेणं जंते ! केवइयकालद्धिंएसु उववज्जेज्जा ? ।
गोयमा ! जहमेणं दसवाससहस्मद्धिंएसु उकोमेणं साग-
रोवमद्धिंएसु उववज्जेज्जा, तेणं जंते ! जीवा अवसेसो सो
चेव गमओ णवरं इमाइं अट्ट एणत्ताइं सरंरोगाहणा ज-
हमेणं अंगुलस्म अमेवज्जनागं उकोमेणं धणुहपुहुत्त-
लेस्माओ तिप्पिआदिह्वाओ एणं सम्मदिट्ठीं मिच्छादट्ठीं
एणं सम्मामिच्छदिट्ठीं । एणं एणं दो अस्माणीं गियमं ।
ममुग्घाया आदिह्वा तिप्पि । आउअज्जवसाणा आणुयंओ
य जहेव अमणीं अवसेमं जहा पढमगम जाव काला-
देमेणं जहमेणं दसवाससहस्माइं अंतोमुहुत्तमब्जहियाइं
उकोमेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अ-
ब्जहियाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा । ४ । सो चेव जह-
मेणं कालद्धिंएसु उववओ जहमेणं दसवाससहस्मद्धिंएसु
उकोमेण वि दसवाससहस्मद्धिंएसु उववज्जेज्जा तेणं भंते !
एवं सो चेव चउत्थो णिरवसेसो जाणियव्वो जाव काळा-
देमेणं जहमेणं दसवाससहस्माइं अंतोमुहुत्तमब्जहियाइं
उकोमेणं चत्तालीसं वाससहस्माइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं
अब्जहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ॥ ५ ॥ सो चेव उको-
मकालद्धिंएसु उववओ । जहमेणं सागरोवमद्धिंएसु उको-
मेण वि सागरोवमद्धिंएसु उववज्जेज्जा, तेणं जंते ! एवं सो
चेव चउत्थो गमओ णिरवसेसो जाणियव्वो जाव काळा-
देमेणं जहमेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमब्भदियं उकोमेणं
चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्जहियाइं
एवइयं जाव करेज्जा ॥ ६ ॥ उकोमकालद्धिं य पज्जत्त-
संखेज्जवसाउ य जाव तिरिक्खजोणिएणं भंते ! जे जविणं
रयणप्पजा पुढवीं एणएसु उववज्जित्तए । सेणं भंते ! केव-
इयकालद्धिंएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहमेणं दसवास
सहस्मद्धिंएसु उकोमेणं सागरोवमद्धिंएसु उववज्जेज्जा,
तेणं भंते ! जीवा अवसेसो परिणामादीवो जवादेसे पज्जव-
साणे एणमिं चेव पढमो गमओ एतव्वो णवरं उइं । जह-
मेणं पुव्वकोडी उकोमेण वि पुव्वकोमी एवं आणुबंधो वि ।
समं ते चेव । काळादेमेणं जहमेणं पुव्वकोमी दमहिं वामसह-

स्सेहिं अब्जहिया उकोमेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पु-
व्वकोमीहिं अब्जहियाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा ॥ ७ ॥
सो चेव जहमेणं कालद्धिंएसु उववओ जहमेणं दसवाससह-
स्मद्धिंएसु उकोमेण वि दसवाससहस्मद्धिंएसु उववज्जेज्जा
तेणं जंते ! जीवा सो चेव सत्तमो गमओ णिरवसेसो आण-
ियव्वो जाव जवादेसोत्ति काळादेमेणं जहमेणं पुव्वकोमी
दसवाससहस्सेहिं अब्जहिया उकोमेणं चत्तारि पुव्वकोमी-
ओ चत्तालीसाए वाससहस्सेहिं अब्जहियाओ एवइयं
जाव करेज्जा ॥ ८ ॥ उकोसकालद्धिंएपज्जत्त जाव ति-
रिक्खजोणिएणं जंते ! जे जविणं उकोसकालद्धिं जाव
उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकालद्धिंएसु उववज्जेज्जा ?
गोयमा ! जहमेणं सागरोवमद्धिंएसु उकोमेण वि सागरो-
वमद्धिंएसु उववज्जेज्जा, तेणं जंते ! सो चेव सत्तमो गमओ
णिरवसेसो जाणियव्वो जाव जवादेसोत्ति, काळादेमेणं ज-
हमेणं सागरोवमं पुव्वकोमीए अब्जहियं उकोमेणं चत्तारि
सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोमीहिं अब्जहियाइं एवइयं जाव
करेज्जा ॥ ९ ॥ एवं एते एव गमगा उववेवओ णिकये-
वओ णवमु वि जहेव असणीं, पज्जत्तसंखेज्जवसाउय-
सिपि पंचिदियतिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे जविणं सक-
रप्पजा पुढवीं एणएसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केव-
इयकालद्धिंएसु उववज्जेज्जा जहमेणं सागरोवमद्धिंएसु
उववज्जेज्जा, उकोमेणं तिप्पि सागरोवमद्धिंएसु उववज्जेज्जा
तेणं जंते ! जीवा एगममणं एवं जहेव सकरप्पजाए उव-
वज्जंतगस्म द्वाप्प । सव्वे वि णिरवसेसो जाणियव्वो जाव
जवादेसोत्ति । काळादेमेणं जहमेणं सागरोवमं अंतोमुहु-
त्तमब्जहियं उकोमेणं वारससागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोमी-
हिं अब्जहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । एवं रयणप्पजापु-
ढविगमगसरिमा एव वि गमा जाणियव्वो एवरं सव्वगमणसु
वि एणइयद्धिं य मेवहेसु सागरोवमा जाणियव्वो एवं जाव
उट्टपुढवित्ति एवरं एणइय उइं जा जत्थ पुढवीं जहमे-
कोसिया मा तेण चेव कमेण चउग्गुणा कायव्वो बासुयप्प-
जाए अट्टावीसं सागरोवमा चउग्गुणिया जवति पंकप्पजाए
चत्तालीसं, धूमप्पजाए अट्टमहिं, तमाए अट्टामीति । संघयणाइं
वासुयप्पजाए पंचविहा संघयणीं तं जहा वडरोमभनाराय जाव
कीलियासंघयणी, पंकप्पजाए चउव्विहसंघयणी, धूमप्पजाए
तिविहसंघयणी, तमाए दुव्विहसंघयणी तं जहा वडरोमभनारा-
यसंघयणी उमजनारायसंघयणी । समं ते चेव । पज्जत्तसंखेज्ज-
वसाउ य जाव तिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे जविणं अट्टे सत्तम-
पुढवीं एणइयसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकालद्धिं-
एसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहमेणं बावीसं सागरोव-
मद्धिंएसु उकोमेणं तेत्तीसं सागरोवमद्धिंएसु उववज्जेज्जा
तेणं जंते ! जीवा एवं जहेव रयणप्पजाए एव गमगा द्वाप्प ।

सर्वे वि एवरं वड्रोसः नारायसंययणी इत्थी वेदगा ए
 उववज्जन्ति सेसं तं चेव जाव अणुबंधोत्ति संवेहो जवादेसेणं
 जहणेणं तिषि जवग्गहणाई उक्कोमेणं सत्त जवग्गहणाई,
 काळादेसेणं जहणेणं बावीसं सागरोवमाई दोहिं अतो-
 मुहुत्तेहिं अब्जहियाई उक्कोसेणं गामहिं सागरोवमाई चउहिं
 पुव्वकोदीहिं अब्जहियाई एवइयं जाव करेज्जा । १ । सो
 चेव जहणकाळादिईएसु उववणो सर्वे वत्तव्वया जाव
 जवादेसेत्ति, काळादेसेणं जहणेणं काळादेसां वि तदेव जाव
 चउहिं पुव्वकोदीहिं अब्जहियाई एवइयं जाव करेज्जा । २ । सो
 चेव उक्कोसकाळादिईएसु उववणो सर्वे द्वाप्पी जाव
 अणुबंधोत्ति । जवादेसेणं जहणेणं तिषि जवग्गहणाई
 उक्कोसेणं पंच जवग्गहणाई काळादेसेणं जहणेणं तेत्तीसं
 सागरोवमाई दोहिं अतो मुहुत्तेहिं अब्जहियाई उक्कोसेणं
 गामहिं सागरोवमाई तिहिं पुव्वकोदीहिं अब्जहियाई एव-
 इयं जाव करेज्जा । ३ । सो चेव अप्पणा जहणकाळादि-
 इओ जाओ सर्वे वि रयणप्पजापुढविजहणकाळादिइय-
 वत्तव्वया जाणियव्वा जाव जवादेसेत्ति एवरं पढमसंय-
 यणं णो इत्थीवेदगा जवादेसेणं जहणेणं तिषि जवग्गह-
 णाई उक्कोमेणं सत्त जवग्गहणाई काळादेसेणं जहणेणं बावीसं
 सागरोवमाई दोहिं अतो मुहुत्तेहिं अब्जहियाई उक्कोमेणं
 गामहिं सागरोवमाई चउहिं अतो मुहुत्तेहिं अब्जहियाई
 एवइयं जाव करेज्जा । ४ । सो चेव जहणकाळादिईएसु उव-
 वणो एवं सो चेव चउत्थो गमो णिरवनेसो जाणियव्वो
 जाव काळादेसेत्ति । ५ । सो चेव उक्कोसकाळादिईएसु उववणो
 सर्वे द्वाप्पी जाव अणुबंधोत्ति, जवादेसेणं जहणेणं तिषि
 जवग्गहणाई उक्कोमेणं पंच जवग्गहणाई काळादेसेणं जह-
 णेणं तेत्तीसं सागरोवमाई दोहिं अतो मुहुत्तेहिं अब्जहि-
 याई उक्कोमेणं गामहिं सागरोवमाई चउहिं अतो मुहुत्तेहिं अब्ज-
 हियाई एवइयं जाव करेज्जा । ६ । सो चेव अप्पणा
 उक्कोसकाळादिईओ जाओ जहणेणं बावीसं सागरोवमाई-
 एसु उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाई एसु उववज्जेज्जा, तेणं जंतं !
 अवसेसा सर्वे वि सत्तमपुढवीपढमगमगवत्तव्वया जा-
 णियव्वा जाव जवादेसेत्ति एवरं तिईअणुबंधोत्ति, जह-
 णेणं पुव्वकोदी उक्कोमेणं वि पुव्वकोदी सेसं तं चेव, का-
 लादेसेणं जहणेणं बावीसं सागरोवमाई दोहिं पुव्वकोदी-
 हिं अब्जहियाई, उक्कोमेणं गामहिं सागरोवमाई चउहिं
 पुव्वकोदीहिं अब्जहियाई एवइयं जाव करेज्जा । ७ । सो
 चेव जहणकाळादिईएसु उववणो सर्वे द्वाप्पी सर्वे वि
 तदेव सत्तमगमगमरिमो । ८ । सो चेव उक्कोसकाळादिईएसु
 उववणो सर्वे वि द्वाप्पी जाव अणुबंधोत्ति, जवादेसेणं ज-
 हणेणं तिषि जवग्गहणाई, उक्कोमेणं पंच जवग्गहणाई, का-
 लादेसेणं जहणेणं तेत्तीसं सागरोवमाई दोहिं पुव्वकोदीहिं

अब्जहियाई उक्कोमेणं गामहिं सागरोवमाई तिहिं पुव्वको-
 दीहिं अब्जहियाई एवइयं जाव करेज्जा । ९ । जइ
 मणुस्मेहिंतो उववज्जन्ति किं सप्पिमणुस्मेहिंतो उववज्जन्ति
 असप्पिमणुस्मेहिंतो उववज्जन्ति ? गोयमा ! सप्पिमणुस्मे-
 हिंतो उववज्जन्ति णो असप्पिमणुस्मेहिंतो उववज्जन्ति जइ
 सप्पिमणुस्मेहिंतो उववज्जन्ति किं संवेज्जवामाउयमप्पि-
 मणुस्मेहिंतो उववज्जन्ति असंवेज्ज जाव उववज्जन्ति ? गो-
 यमा ! संवेज्जवामाउयमप्पिमणुस्मेहिंतो उववज्जन्ति णो
 असंवेज्जवामाउय उववज्जन्ति । जइ संवेज्जवामाउय जाव
 उववज्जन्ति किं पज्जत्तसंवेज्जवामाउय जाव उववज्जन्ति
 अपज्जत्त जाव उववज्जन्ति ? गोयमा ! पज्जत्तसंवेज्जवामा-
 उय जाव उववज्जन्ति णो अपज्जत्तसंवेज्जवामाउय जाव
 उववज्जन्ति ॥ पज्जत्तसंवेज्जवामाउयसप्पिमणुस्मे णं
 जंतं ! जे जविण्णेरइएसु उववज्जित्तए सेणं जंतं ! कइसु
 पुढवीसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! सत्तसु पुढवीसु उववज्जे-
 ज्जा तं जहा रयणप्पजा जाव अहे सत्तमाए । पज्जत्तसंवे-
 ज्जवामाउयमप्पिमणुस्मेणं जंतं ! जे जविण्णेरइएसु पुढवी-
 ए णेरइएसु उववज्जित्तए सेणं जंतं ! केवइया काळादिई-
 एसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहाणेणं दमवाससहस्सदिई-
 एसु उक्कोमेणं सागरोवमाई एसु उववज्जेज्जा, तेणं जंतं !
 जीवा एगममणं केवइया उववज्जन्ति ? गोयमा ! जहणेणं
 एको वा दोवा तिषि वा उक्कोमेणं संवेज्जा वा उववज्जन्ति
 संवेज्जणा उ मरीरोगाहणा जहाणेणं अंगुलपुहुत्तं । उक्कोमेणं
 पंचधणुहमयाटं । एवं सेसं जहा सप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणि-
 याणं जाव जवादेसेत्ति एवरं चत्तारि णाणातिषि अण्णाणा
 भयणाए । व ससुग्घाया केवलिवज्जा तिई अणुबंधो य
 जहणेणं मासपुहुत्तं उक्कोमेणं पुव्वकोदी सेसं तं चेव ।
 काळादेसेणं जहाणेणं दमवाससहस्साई मासपुहुत्तमब्भ-
 हियाई उक्कोमेणं चत्तारि सागरोवमाई चउहिं पुव्वकोदी-
 हिं अब्जहियाई एवइयं जाव करेज्जा । १ । सो चेव जहाणे-
 कालदिईएसु उववणो एस चेव वत्तव्वया एवरं का-
 लादेसेणं जहाणेणं दमवाससहस्साई मासपुहुत्तमब्भहिया-
 ई उक्कोमेणं चत्तारि पुव्वकोदीओ चत्तालीसाए वासस-
 हस्सेहिं अब्भहियाओ एवइयं जाव करेज्जा । २ । सो
 चेव उक्कोसकालदिईएसु उववणो एस चेव वत्तव्वया ए-
 वरं काळादेसेणं जहाणेणं सागरोवमं मासपुहुत्तमब्भहि-
 यं उक्कोमेणं चत्तारि सागरोवमाई चउहिं पुव्वकोदीहिं
 अब्जहियाई एवइयं जाव करेज्जा । ३ । सो चेव अप्पणा
 जहाणेकालदिईओ जाओ एस चेव वत्तव्वया एवरं उ-
 माई एणत्ताई मरीरोगाहणा जहाणेणं अंगुलपुहुत्तं उ-
 क्कोमेणं वि अंगुलपुहुत्तं तिणिण्णणा तिषि अण्णाणा-
 भयणाए पंच ससुग्घाया आदिल्ला तिई अणुबंधो य ज-

जहण्णेणं मासपुहुत्तं उक्कोसेणं वि मासपुहुत्तं सेसं तं चेव जाव भवादेसोत्ति । कालादेसेणं जहण्णेणं दसवासस-हस्साइं मासपुहुत्तमब्जहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि सागरो-वमाइं चउहिं मासपुहुत्तेहिं अब्जहियाइं एवइयं जाव करे-ज्जा । ४ । सो चेव जहण्णकालद्धिइंएसु उववण्णो एस चेव वत्तव्वया चउत्थगमगसरिसा एवरं कालादेसेणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्जहियाइं उक्को-सेणं चत्तालीसं वाससहस्साइं चउहिं मासपुहुत्तमब्जहि-याइं एवइयं जाव करेज्जा । ५ । सो चेव उक्कोसकालद्धि-एसु उववण्णो एस चेव गमणो एवरं कालादेसेणं जह-ण्णेणं सागरोवमं मासपुहुत्तमब्जहियं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं मासपुहुत्तेहिं एवइयं जाव करेज्जा । ६ । सो चेव अप्पणा उक्कोसकालद्धिइंओ जाव सो चेव पढमगमओ णेयव्वो एवरं सरीरोगाहणा जहण्णेणं पंच धणुहसयाइं उक्कोमेण वि पंच धणुह-सयाइं ठिइं जहण्णेणं पुव्वकोमी उक्कोमेण वि पुव्व-कोमी एवं अणुबंधो वि । कालादेसेणं जहण्णेणं पुव्व-कोदीदमहिं वामसहस्सेहिं अब्जहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोदीहिं अब्जहियाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा । ७ । सो चेव जहण्णकालद्धिइंएसु उव-वण्णो सव्वे व सत्तमगमगवत्तव्वया एवरं कालादे-सेणं जहण्णेणं पुव्वकोदी दसवाससहस्सेहिं अब्जहिया उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोदीओ चत्तालीसाए वासमहस्स-हिं अब्जहियाओ एवइयं जाव करेज्जा । ८ । सो चेव उक्को-सकालद्धिइंएसु उववण्णो मा चेव सत्तमगमगवत्तव्वया एवरं कालादेसेणं जहण्णेणं एगं सागरोवमं पुव्वकोमीए अब्ज-हियं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोमीहिं अब्जहियाइं एवइयं काळं जाव करेज्जा । ९ । पज्जत्तसं-खेज्जवामान य सप्पिमाणस्सेणं जंते ! जे जविए मकरप्प-जाए पुढवीए णेरइए जाव उववज्जितए सेणं जंते ! केवइ-यं काळं जाव उववज्जेज्जा ? गोथमा ! जहण्णेणं सागरोवम-हिंएसु उक्कोमेणं तिष्णि सागरोवमहिंएसु उववज्जेज्जा तेणं जंते ! एवं सो चेव रयणप्पजाणुदविगमओ णेयव्वो एवरं सरीरोगाहणा जहण्णेणं रयणिपुहुत्तं उक्कोमेणं पंच-धणुहसयाइं त्रिती जहण्णेणं वासपुहुत्तं पुव्वकोमी एवं अणु-बंधो वि सेसं तं चेव जाव जवादेसोत्ति । कालादेसेणं जहण्णेणं सागरोवमं वामपुहुत्तमब्जहियं उक्कोसेणं वाससागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोमीहिं अब्जहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । एवं एसा ओहिंएसु तिसु गमसु माणस्सव्वही णाणत्तं णेर-इयट्ठिती कालादेसेणं संवेहं च जाणेज्जा । सो चेव अप्प-णा जहण्णकालद्धिइंओ जाओ तस्स वि तिसु गमसु एस चेव लच्छी एवरं सरीरोगाहणा जहण्णेणं रयणिपुहुत्तं उ-

क्कोमेणं वि रयणिपुहुत्तं त्रिती जहण्णेणं वासपुहुत्तं उक्कोसेणं वि वासपुहुत्तं एवं अणुबंधो वि सेसं जहा आहियाण संवे-हं उवठंजिऊण भाणियव्वो । ६ । सो चेव अप्पणा उक्कोसकालद्धिइंओ जाओ तस्स वि तिसु गमसु इमं णाणत्तं सरीरोगाहणा जहण्णेणं पंचधणुहसयाइं उक्कोसेणं वि पंचधणुहसयाइं त्रिती जहण्णेणं पुव्वकोमी उक्कोमेण वि पुव्वकोमी, एवं अणुबंधो वि सेसं जहा पढमगमए एवरं णेरइयट्ठिती कायसंवेहं च जाणेज्जा । ७ । एवं जाव उहु-पुढवी एवरं तच्चाए आढवेत्ता एक्केकं संघयणं परिहायति, तहंवि तिरिक्खजोणियाणं कालादेसो वि तहेव । एवरं मणस्सहिं जाणियव्वो । पज्जत्तसंखेज्जवामानसप्पिमणु-स्सेणं जंते ! जे जविए अहं सत्तमपुढविणेरइएसु उवव-ज्जितए सेणं जंते ! केवइयकालद्धिइंएसु उववज्जेज्जा ? गोथमा ! जहण्णेणं वावीसं सागरोवमहिंएसु उक्को-सेणं तेत्तीमं सागरोवमहिंएसु उववज्जेज्जा तेणं जंते ! जीवा एगसमणं अवसेमो सो चेव सक्करप्पभपुढविं ग-मओ णेयव्वो एवरं पढममंघयणं । इत्थी वेयणा ए उववज्जंति सेमं तं चेव जाव अणुबंधोत्ति । जवादेसेणं दो जवगहणाइं कालादेसेणं जहण्णेणं वावीसं सागरोवमाइं वा-सपुहुत्तमब्जहियाइं उक्कोसेणं तेत्तीमं सागरोवमाइं पुव्वको-दीए अब्जहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ? सो चेव जहण्ण-कालद्धिइंएसु उववण्णो एम चेव वत्तव्वया एवरं णेरइय-ट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा । ८ । सो चेव उक्कोसकालद्धिइंएसु उववण्णो एम चेव वत्तव्वया एवरं संवेहं च जाणेज्जा । ९ । सो चेव अप्पणा जहण्णकालद्धिइंओ जाओ तस्स वि तिसु गमसु एम चेव वत्तव्वया एवरं सरीरोगाहणा ज-हण्णेणं रयणिपुहुत्तं उक्कोसेणं वि रयणिपुहुत्तं, ठिइं ज-हण्णेणं वामपुहुत्तं उक्कोसेणं वि वासपुहुत्तं एवं अणुबंधो वि संवेहो उवठंजिऊण जाणियव्वो । ६ । सो चेव अ-प्पणा उक्कोसकालद्धिइंओ जाओ तस्स वि तिसु गमसु एम चेव वत्तव्वया एवरं सरीरोगाहणा जहण्णेणं पंच-धणुहसयाइं उक्कोसेणं वि पंचधणुहसयाइं ठिइं जहण्णेणं पुव्वकोमी उक्कोसेणं वि पुव्वकोमी एवं अणुबंधो वि । णवसु वि एतेसु गमसु णेरइयट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा । सव्वत्थ जवगहणाइं दोषि जाव णव गमसु कालादेसे-णं जहण्णेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोदीए अब्जहि-याइं उक्कोसेणं वि तेत्तीमं सागरोवमाइं पुव्वकोमीए अब्ज-हिया एवइयं काळं सेवज्जा एवइयं काळं गतिरागतिं करेज्जा ।।

सेवं भंते भंतेत्ति तिष्णि नाणा तिष्णि अस्साणा (जयणायात्ति) तिरिआं संझिनां नरकगामिनां झानाम्यङ्गानानि च त्रीणि भजनया भवन्तीति हे वा त्रीणि वा स्युरित्यर्थः ॥ नवरं पंचसमुग्धाया (आहङ्गगति) असंझिनः पञ्चेन्द्रियतिरिक्ख-

पस्समुदाताः सज्जिनस्तु नरकं गियासोः पञ्चाद्या अन्तर्घोर्ध-
योर्मनुष्याणामेव जायदिति । (जहमेणं दो भवमहाणांति)
स उहपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मुत्पद्य पुनर्नरकेषुत्पद्यते ततो मनुष्येष्वेवम-
धिष्ठत्य कायसंवेधे जयप्रदं जयप्रदं भवति एवं जयप्रदं पञ्च-
कर्मणि भावनायम् । अनेन चेदमुक्तं सज्जिपञ्चेन्द्रियतिर्यङ् ?
ततो नारकः १ पुनः सज्जिपञ्चेन्द्रियतिर्यङ् २ पुनर्नारकः ४ पुनः
सज्जिपञ्चेन्द्रियतिर्यङ् ५ पुनर्नारकः ६ ततः पुनः सांज्जपञ्चे-
न्द्रियतिर्यङ् ७ पुनस्तस्यामेव पृथिव्यां नारकः ८ इत्येवमष्टा-
वेष वारानुत्पद्यते नवमे प्रवे तु मनुष्यः स्यादिति एवमधिक
औघिकेषु नारकेषुत्पादितोऽयं चेद प्रथमो गमः । पञ्चसेत्यादि-
स्तु द्वितीयः । सो चेव उक्कोसकाले इत्यादिस्तु तृतीयः । जह-
मकालाद्वितीयेत्यादिस्तु चतुर्थः । तत्र च । नवरं इमां अट्टना-
णसांति । तानि चैव-तत्र शरीरावगाहनोत्कृष्टा योजनस-
हस्रमुका इह तु धनुः पृथक्त्वं तथा तत्र लेख्याः षट् इह त्वाद्या-
स्तिस्रः तथा तत्र दृष्टिः त्रिधा इह तु मिथ्यादृष्टिरेव तथा
तत्राऽज्ञानानि त्रीणि भजनयेह तु द्वे एवाज्ञाने । तथा तत्राद्याः
पञ्च समुदाता इह तु त्रयः । “ आऊअम्मवसाणा, अणुबं-
धो य जहेव असंसारंति ” । जघन्यस्थितिकासंज्ञिगम इव-
त्यर्थः । ततश्चायुरिहान्तमुहूर्तम् । अप्यवसायस्थानान्यप्रश-
स्तान्येवानुबन्धाऽप्यन्तमुहूर्तमेवेति (अवेससमित्यादि) अव-
शेषं यथा सज्जिनः प्रथमगमे औघिक इत्यर्थः । निगमन-
वाक्यं चेदम (अवेससो सो चेव गममोति) अनेनैवैतदर्थस्य
गमत्वादिति सा चैव जहमकालेत्यादिस्तु सज्जिधियये पञ्च-
मो गमः इह च । (सोचेवति) स एव सज्जि । जघन्यस्थि-
तिकः । “ सो चेव उक्कोसे ” त्यादिस्तु षष्ठः । उक्कोसका-
लेत्यादिस्तु सप्तमः । तत्र च । एणसि चेव पढमगमोति)
एतेषामेव सज्जिनां प्रथमगमो यदौघिक औघिकेषुत्पादितः ।
नवरमित्यादि । तत्र जघन्याप्यन्तमुहूर्तरूपा सज्जिनः स्थि-
रुक्ता सेह न वाच्येत्यर्थः । एवमनुबन्धोऽपि तद्रूपत्वात्स्येति
। ७ । सो चैवेत्यादिरष्टमः । इह च । (सोचेवति) स एवो-
त्कृष्टस्थितिकः संज्ञी । ८ । उक्कोसेत्यादिनवमः । “ उक्कोसे-
निकसेवमोइत्यादि ” तत्रापक्षेपः प्रस्तावना (१६०००) स
च प्रतिगममौचित्येन स्वयमेव वाच्यो निक्षेपस्तु निगमनं
सोऽप्येवमेवेति पर्याप्तकसंख्यातवर्षायुष्कसज्जिपञ्चेन्द्रियति-
र्यङ्ग्यनिकमाश्रित्य रत्नप्रभा यक्षयतोक्ता अथ तमेवाश्रित्य
शर्करप्रभा वक्तव्यनोच्यते तत्रौघिक औघिकेषु तावदुच्यते
पञ्चसेत्यादि । (लखी सखेव निरवसेसा भाणियव्वति) प-
रिमाणसंहननादीनां प्राप्तेष्व रत्नप्रभायामुत्पित्सोरुक्ता सैव
निरवशेषा शर्करप्रभायामपि भणितव्येति । (सागरोवम-
अंतोमुहूर्तमभ्यहियंति) द्वितीयायां जघन्या स्थितिः साग-
रोपममन्तमुहूर्तं च सज्जिभवसत्कमिति । उक्कोसेण बार-
नेत्यादि । द्वितीयायामुत्कृष्टतः सागरोपमत्रयस्थितिस्तस्या-
अनुगुणत्वं द्वावश, एवं पूर्वकोटयोऽपि चतुर्षु संज्ञितिर्य-
ङ्गवेषु अतस्त एवेति । (नेरइयठितीसंवेहेसुसागरोवमा-
प्राणियव्वति) रत्नप्रभायामावृद्धिरसंवेधद्वारे च दशवर्ष-
सहस्राणि सागरोपमं चांक्तं द्वितीयादिषु पुनर्जघन्यत उत्क-
र्वतस्त सागरोपमायेव वाच्यानि यतः “ सागरमेगं १ निय १
सत्त, ३ दस य ४ सत्तरस ६ तह य घाघीसा । ६ । तेत्तीसा
जाव ठिती ७ सत्तसु वि कमेण पुढवीसु ॥ १ ॥ ” तथा “ जा
पढमाप जेट्टा, सा घीयाप काणिट्टिया जणिया । तरतमजोगो
एसां, दसवाससदसरयणापत्ति ॥ २ ॥ ” रत्नप्रभागमनुबन्ध-

नवापि गमाः कियहूरं यावदित्याह (जाव उहपुढवत्ति) चउ-
भुणा कायव्वत्ति ४ उत्कृष्टकायसंवेधे इति । (वाद्युयप्पजाप
अट्टावीसंति) तत्र सप्तसागरोपमायुःकर्षतः स्थितिरुक्ता सा च
चतुर्गुणाऽष्टाविंशतिः स्यादेवमंतरापीति (वाद्युयप्पभाप पंच-
विहसंघयणित्ति) आद्ययोरेव हि पृथिव्योः सेधातनोत्पद्यन्ते एवं
तृतीया चतुर्थी ४ पञ्चमी ३ षष्ठी २ सप्तमी १ सु एकैकं संहननं
हीयते इति । अथ सप्तमपृथिवीमाश्रित्याह-पञ्जसेत्यादि (इ-
त्थिवेया न उयवज्जंतित्ति) षष्ठ्यन्तास्वेव पृथिवीषु स्त्रीणामु-
त्पत्तेः । (जहमेणं तिष्ठि जयमहाणांति) मत्स्यस्य सप्तमपृ-
थिवीनारकत्वेनोत्पद्य पुनर्मत्स्येष्वेवोत्पत्तौ (उक्कोसेण सप्तजव-
महाणांति) मत्स्यो १ मृत्या सप्तम्यां गतः २ पुनर्मत्स्यो जातः ३
पुनरपि सप्तम्यां गतः ४ पुनरपि तथैव ६ पुनर्मत्स्यः ७ इत्येवमि-
ति । काह्मेसेणमित्यादि । इह द्वाविंशतिसागरोपमाणि जघन्य-
स्थितिकसप्तमपृथिवीनारकसम्बन्धीनि अन्तमुहूर्तं च प्रथम-
तृतीयमत्स्यभवसम्बन्धीनि (कावट्टिसागरोपमाइति) बारचयं स-
प्तम्यां द्वाविंशतिसागरोपमायुष्कतयोत्पत्तेस्तस्मात् पूर्वकोटयश्च-
तुर्षु नारकजवान्तरितेषु मत्स्यभवेत्पिति, अतो यचनाश्चतदवसी-
यते सप्तम्यां जघन्यस्थितिषुः कर्षतस्त्रीनिव वारानुत्पद्यत इति
कथमन्यथैवविधं जयप्रदणकालपरिमाणं स्यादिह च काल
उत्कृष्टं विवक्षितस्तेन जघन्यस्थितिषु द्वीन् वारानुत्पादित एवं
हि चतुर्थी पूर्वकाटिर्लक्ष्यते उत्कृष्टस्थितिषु पुनर्वारद्वयोत्पादने
षट्षष्टिः स गरोपमाणां जयति पूर्वकोट्यः पुनस्तिस्र एवेति ।
सो चेव जहमकालादिषु इत्यादिस्तु द्वितीयो गमः ॥ २ ॥
सो चेव उक्कोसीट्टिःसु इत्यादिस्तु तृतीयः । तत्र च (उक्कोसेण
पंचमयमहाणांति) त्रीणि मत्स्यभवप्रदणानि द्वे च नारकभव-
प्रदणे अत एव यचनादुत्कृष्टस्थितिषु सप्तम्यां बारचयमेवोत्पद्य-
त इत्यवसीयते । ३ । सो चेव जहमकालादिषु इत्यादिस्तु
चतुर्थः तत्र च (सत्येवरयणप्पजापुढविजहमकालांतिवत्तव्वया
भाणियव्वत्ति) सैव रत्नप्रभाचतुर्थगमवत्तव्वया जणितव्वया न-
वरं केवलमयं विशेषः तत्र रत्नप्रभायां षट्संहननानि त्रयश्च वेदा
उक्ताः इह तु सप्तमपृथिवीचतुर्थगमे प्रथममेव संहननं स्त्रीवेद-
निबंधयाच्य इति ॥ ४ ॥ शेषगमास्तु स्वयमेवोक्ताः मनुष्याधिका-
रं (उक्कोसेण संखेज्जा उयवज्जंतित्ति) गर्जमनुष्याणां सदै-
व सङ्घातानामेवास्तित्वादिति । नवरं (चत्तारि नाणांति)
अध्यादी प्रतिपतिते सति कर्षाचिन्नरकेषुपत्तेः आह च चूर्णि-
कारः “ ओहिनाणमणपञ्जवआहारयसरीराणि लख्णं । परिसा-
मिस्ता उवयज्जइत्ति जहमेणं मासपुहत्तंति ” इदमुक्तं भवति
मासद्वयान्तर्वर्त्यायुर्नरो नरकं न याति (दसवाससदसरसांति)
जघन्यं नरकायुः (मासपुहत्तमभ्यहियांति) इह मासपृथक्त्वं
जघन्यं नरकायामनुष्यायुः (चत्तारि सागरोवमांति) उत्कृष्ट
रत्नप्रभानारकजवचतुष्कायुः (अट्टवि पुढकोटिीई अज्जहिया
इति) इह चतस्रः पूर्वकोटयो नरकायामनुष्यभवचतुष्कोत्कृष्टा-
युः सम्बन्धिन्यः । अनेन चेदमुक्तम् । मनुष्यां ज्ञत्वा चतुर पञ्च वा-
रानेकस्यां पृथिव्यां नारको जायते पुनश्च तिर्यङ्केव जयतीति
जघन्यकालस्थितिकः । औघिकेषु इत्यत्र चतुर्थे गमे “ इमां पंच
णाणसां इत्यादि ” शरीरावगाहनेह जघन्येतराज्यामद्भुतपृथ-
क्त्वं प्रथमगमे तु सा जघन्यताऽद्भुतपृथक्त्वमुत्कृष्टतस्तु पञ्चधनुः
ज्ञातानीति ॥ १ ॥ तथैह त्रीणि ज्ञानानि त्रीण्यज्ञानानि जजनया
जघन्यस्थितिकस्यैवामेव जायानुपूर्वं तु चत्वारि ज्ञानान्युत्तानीति
॥ २ ॥ तथैहाद्याः पञ्च समुदाता जघन्यस्थितिकस्यैवामिध स-
म्बन्धात् प्राक् षडुक्ता अजघन्यस्थितिकस्यादारकसमुदातस्या-

पि सम्प्रवात् ॥ ३ ॥ तथेह स्थितिरनुबन्धश्च जघन्यत उत्कृष्टत-
श्च मासपृथक्त्वं प्राक् स्थित्यनुबन्धो जघन्यतो मासपृथक्त्वमु-
त्कृष्टतस्तु पूर्वकोट्यभिहितेति, शेषगमास्तस्वयमभ्युह्याः ।
शर्करप्रभावत्वं तायां (शरीरोगाहृणारयणिपुहसंति) अने-
नेदमवसीयते द्विहसप्रमाणेभ्यो हनितरप्रमाणा द्वितीयायां
उत्पद्यन्ते इत्यवसीयते । “ एवं एसा ओहिपसु तिसु
गमपसु मणुस्मस्स लज्जीति ओहिओ ओहिपसु ” १ ओ-
हिओ जहणद्वितियसु २ ओहिओ उक्कोसिहिएसु सि ३ ”
एते औघिकास्त्रयो गमाः ३ एतेष्वेषा उत्तरोक्ता मनुष्य-
स्य लब्धिपरिमाणसंहननादिप्राप्तिर्नात्वं त्विदं यदुत ना-
रकस्थितिकालादेशेन कायसंबन्धं च जानीयाः तत्र प्रथमं
गमे स्थित्यादिकं लिखितमेव द्वितीये तु औघिको जघन्यस्थि-
तिष्वित्यत्र नारकस्थितिर्जघन्यतराभ्यां सागरोपमं कालतस्तु
संबन्धो जघन्यतो वर्षपृथक्त्वाधिकं सागरोपममुत्कृष्टतस्तु
सागरोपमचतुष्टयं चतुःपूर्वकोट्यधिकं तृतीयेऽप्येवमेव नव-
रं सागरोपमस्थाने जघन्यतः सागरोपमत्रयं सागरोपमचतु-
ष्टयस्थाने तृत्कर्षतः सागरोपमद्वादशकं वाच्यमिति (सवै-
वेत्यादि चतुर्थाविगमत्रयं । तत्र च (संवेहो उवओजिऊल
भागियव्योति) स चैवं-जघन्यस्थितिकमौघिकेऽप्यित्यत्र
गमे सम्बन्धः कालादेशेन जघन्यतः सागरोपमं वर्षपृथक्त्वा-
धिकमुत्कृष्टतस्तु द्वादशसागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वचतुष्का-
धिकानि जघन्यस्थितिको जघन्यस्थितिकेष्वित्यत्र जघन्येन
कालतः कायसंबन्धः सागरोपमं वर्षपृथक्त्वाधिकमुत्कर्ष-
तश्चत्वारि सागरोपमाणिवर्षपृथक्त्वचतुष्काधिकानि एवं
पष्टमोऽप्युह्याः ॥ सो वेधेत्यादि ॥ सममादिगमत्रयं तत्र
च ॥ इमं नाणसित्यादि ॥ शरीरावगाहना पूर्व हस्तपृथक्त्वं
धनुःशतपञ्चस्कं चोक्ता इह तु धनुःशतपञ्चकमेव एवमन्य-
दपि नानान्यमभ्युह्यम (मणुस्सट्ठिजागियव्वीन) निर्यक-
स्थितिर्जघन्यान्तर्मुहूर्त्तमुक्ता मनुष्यगमेषु तु मनुष्यस्थितान्ता-
नव्या सा च जघन्या द्वितीयादिगमिनां वर्षपृथक्त्वमुत्कृष्टा-
नु पूर्वकोटीति ॥ सममपृथिवी प्रथमगमे “ तेत्तीसं सागरां-
साहं पुव्वकोटीणं अओहिआसंति ” इहोत्कृष्टः कायमम्बन्ध-
गतावन्तमेव कालं भवति सममपृथिवीनारकस्य तत उद्धृत्त-
स्य मनुष्येष्वनुत्पादेन भवद्वयमावेनैतावत एव कालस्य भावा
विति ॥ भ० २४ श० १ उ० ॥

जदि मणुस्मेहितो उववज्जंति किं मम्मच्छिमणुस्मे-
हितो उववज्जंति गब्जवर्कतियमणुस्मेहितो उववज्जंति ?
गोयमा ! नो मम्मच्छिमणुस्मेहितो उववज्जंति गब्ज-
वर्कतिय मणुस्मेहितो उववज्जंति जदि गब्जवर्कति-
यमणुस्मेहितो उववज्जंति किं कम्मजूमिगब्जवर्कति-
यमणुस्मेहितो उववज्जंति अकम्मजूमिगब्जवर्कतिय मणु-
स्मेहितो उववज्जंति अंतरदीवगब्जवर्कतियमणुस्मेहितो
उववज्जंति ? गोयमा ! कम्मजूमिगब्जवर्कतिय मणु-
स्मेहितो उववज्जंति नो अकम्मगब्जवर्कतियमणुस्मे-
हितो उववज्जंति नो अंतरदीवगब्जवर्कतियमणुस्मेहितो
उववज्जंति । जदि कम्मजूमिगब्जवर्कतियमणुस्मेहितो उ-
ववज्जंति किं संखेज्जवामाउयगब्जवर्कतियमणुस्मेहितो उवव-
ज्जंति असंखेज्जवामाउयगब्जवर्कतियमणुस्मेहितो उवव-
ज्जंति असंखेज्जवामाउयगब्जवर्कतियमणुस्मेहितो उवव-

ज्जंति नो असंखेज्जवामाउयकम्मजूमिगब्जवर्कतियमणुस्मे-
हितो उववज्जंति । जदि संखेज्जवामाउयकम्मजूमिगब्जव-
र्कतियमणुस्मेहितो उववज्जंति किं पज्जत्तएहितो अपज्ज-
त्तएहितो ? गोयमा ! पज्जत्तएहितो उववज्जंति नो अप-
ज्जत्तएहितो उववज्जंति एवं जहा ओहिया उववाइया तहा
रयणप्पजापुढवीनेरइया वि उववाएयव्वा । सक्करप्पजापु-
ढवीनेरइमाणं पुच्छा गोयमा ! एते वि जहा ओहिया तहव
उववाएयव्वा नवरं सम्मुच्छिमेहितो पडिमेहो कायव्वो वा-
लुयप्पजापुढवीनेरइयाणं भंते ! कओहितो उववज्जंति
जहा सक्करप्पजापुढावि नेरइयाणं झुयपरिसप्पेहितो
वि पडिमेहो कायव्वो पंकप्पजापुढवीनेरइयाणं पुच्छा
गोयमा ! जहा बालुयप्पजापुढवीनेरइया नवरं ख-
हयरेहितो पडिमेहो कायव्वो । धूमप्पजापुढवीनेरइयाणं पु-
च्छा गोयमा ! जहा पंकप्पजापुढवीनेरइया नवरं चउप्प-
एहितो वि पडिमेहो कायव्वो । तमा पुढवीनेरइयाणं पुच्छा ?
गोयमा ! जहा धूमप्पजापुढवीनेरइया नवरं थल्लयरेहितो प-
डिमेहो कायव्वो इमेणं अजिलोवणं । जदि पंचिदियतिरि-
क्खजोणिएहितो उववज्जंति किं जल्लयरेपंचिदिएहितो थ-
ल्लयरेहितो उववज्जंति खल्लयरेपंचिदिएहितो गोयमा ! जल्ल-
यरेपंचिदिएहितो उववज्जंति नो थल्लयरेहितो नो खल्लय-
रेहितो उववज्जंति । जदि मणुस्मेहितो उववज्जंति किं क-
म्मजूमिएहितो अकम्मजूमिएहितो किं अंतरदीवएहितो ?
गोयमा ! कम्मजूमिएहितो उववज्जंति नो अकम्मजूमि-
हितो नो अंतरदीवएहितो उववज्जंति । जदि कम्मजूमि-
हितो किं संखेज्जवामाउएहितो असंखेज्जवामाउएहितो ?
गोयमा ! संखेज्जवामाउएहितो नो असंखेज्जवामाउएहितो
उववज्जंति जदि संखेज्जवामाउएहितो किं पज्जत्तएहितो अ-
पज्जत्तएहितो उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तएहितो उववज्जंति
नो अपज्जत्तएहितो जदि पज्जत्तसंखेज्जवामाउयकम्मजूमि-
एहितो उववज्जंति किं इत्थीहितो उववज्जंति पुरिमेहितो
उववज्जंति नपुंसएहितो उववज्जंति ? गोयमा ! इत्थीहितो
वि पुरिमेहितो वि नपुंसगेहितो वि उववज्जंति । अहे सत्तमा
पुढवीनेरइयाणं जंते ! कओहितो उववज्जंति ? गोयमा !
एवं चैव नवरं इत्थीहितो पडिमेहो कायव्वो “अमक्खी खल्लु
पढमं, दोच्चं मिरीसवा तइयपक्खी । मीहा जंति चउत्तिं,
उग्गा पुण पंचमीं पुढवीं । ? । ठाँ च इत्थियाओ, पच्छा
मणुया य मत्तमिं पुढविं । एमो परमुवयाओ, बोधव्वं न-
रगपुढवीणं । २ ।

असुरकुमागणां यथा—

असुरकुमागणं जंते ! कओहितो उववज्जंति ? गोयमा !
नो नेरइएहितो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहितो उववज्जंति
मणुस्मेहितो उववज्जंति नो देवेहितो उववज्जंति एवं जं

हिंता नेरइयाण उववाओ तेहिंता असुरकुमाराणं वि जा-
गियव्वं नवरं असंखेज्जवासाउयअकम्मजुमिणअंतर दीवग-
मणुस्सतिरिक्खजोणिएहिंता वि उववउज्जंमि सेसं तं चेव
एवं जाव थणियकुमारा । मझा० ६ पद ।

पञ्जस्रससिपंचिदियतिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे भविण
असुरकुमारेसु उववज्जिज्जेणं सेणं जंते ! केवइयका-
लाड्डिएसु उववज्जिज्जेणं ? गोयमा ! जहण्णेणं दसवास-
सहस्सड्डिएसु उक्कोसेणं पल्लिआवमस्स असंखेज्जभा-
गड्डिएसु उववज्जिज्जेणं तेणं भंते ! जीवा एवं रयणप्पभा-
गमगसरिसा एववि गमगा भाणियच्चा एवरं जाहे अ-
प्पणाजहणकालाड्डिओ भवइ ताहे अज्झवसाणा पस-
त्था एो अप्पसत्था तिसु वि गमएणु अवसेसं तं चेव ।
जदि सणिएणपंचिदियतिरिक्खजोणिएणं उववज्जंति
किं संवेज्जवासाउयसणिएण जाव उववज्जांति असंखेज्ज-
वासाउय जाव उववज्जंति ? गोयमा ! संवेज्जवासाउ-
य जाव उववज्जंति असंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति
असंखेज्जवासाउय सणिएणपंचिदियतिरिक्खजोणिएणं जं-
ते ! जे भविण असुरकुमारेसु उववज्जिज्जेणं सेणं भंते !
केवइयकालाड्डिएसु उववज्जिज्जेणं ? गोयमा ! जहण्णेणं
दसवाससहस्सड्डिएसु उक्कोसेणं तिस्सि पल्लिआवमड्डिएसु
उववज्जिज्जेणं । तेणं जंते ! जीवा एगममएणं पुच्छा, गोय-
मा ! जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिस्सि वा उक्कोसेणं सं-
खेज्जा वा उववज्जंति, बइगंसज्जनारायसंयथणी आगाहणा
जहण्णेणं धणुहुपुहुसं उक्कोसेणं उ गाउयाइं समचउरंसं
उणसंठिया पम्मात्ता ? चत्तारि लेस्साओ आदिह्वाओ । एो
सम्महिठ्ठी मिच्छादिठ्ठी एो सम्ममिच्छादिठ्ठी । एो णाणी-
अप्पाणी एियमं भुअप्पाणी मइअप्पाणी य मयअप्पाणी
य । जोगो तिबिहो वि । उवआंगो वुबिहो वि । चत्तारि-
सप्पाओ चत्तारि कमायाओ । पंचइदिया तिस्सि समुग्गाय,
आदिह्वागा संमाहया वि मरंति असंमाहया वि मरंति । वेदणा
वुबिहावि, सातावेदगा वि अमातावेदगा वि । वेदो वुबिहो वि
इत्थीवेदगावि पुरिसवेदगावि एो णपुंसगवेदगा । उइं य जह-
ण्णेणं साइरेगा पुव्वकोरु । उक्कोसेणं तिस्सि पल्लिआवमाइं ।
अज्झवसाणा । पसत्था वि अप्पसत्थावि अणुबंधो जहव
उइं कायसंवेहो जवादेसेणं दो जवग्गहणाइं । कावादेसेणं
जहण्णेणं साइरेगा पुव्वकोरु । दसहिं वाससहस्सेहिं अब्ज-
हिया उक्कोसेणं उ पल्लिआवमाइं एवइयं जाव करेज्जा । १ ।
सो चेव जहणकालाड्डिएसु उववज्जिज्जेणं एस चेव वत्तव्वया
एवरं असुरकुमारड्डिइं संवेज्जं च जाणंज्जा । २ । सो चेव
उक्कोसकालाड्डिएसु उववज्जिज्जेणं जहण्णेणं तिस्सि पल्लिआवमड्डि-
एसु उववज्जिज्जेणं एस चेव वत्तव्वया एवरं उइं से जह-

क्षणं तिष्ठि पल्लिओवमाई उक्कोसेण वि तिष्ठि पल्लिओव-
माई एवं अणुबंधोवि । काळादेसेणं जहाणेणं उ पल्लिओ-
वमाई उक्कोसेण वि उ पल्लिओवमाई एवइयं सेसं तं चेव
। ३ । सो चेव अप्पणा जहण्णकाळद्धिइओ जाओ जहण्णं
दसवाससहस्मद्धिइण्णमु उक्कोसेणं साइरंगं पुव्वकोदी आ-
उण्णमु उववज्जेज्जा ? तेणं जंतं ! अवसेसं तं चेव जाव ज-
वादेसोत्ति णवरं ओगाहणा जहाणेणं धणुहपुहुत्तं उक्को-
सेणं साइरंगं धणुहसहस्सं । ठिइ जहाणेणं साइरंगा पुव्व-
कोदी उक्कोसेण वि साइरंगा पुव्वकोदी एवं अणुबंधोवि ।
काळादेमेणं जहाणेणं साइरंगा पुव्वकोदी दसवाससह-
स्सेहि अन्नहिया उक्कोसेणं साइरंगा दो पुव्वकोदी
एवइयं जाव सेवेज्जा । ४ । सो चेव जहण्णकालद्धिइण्णमु
उववणो एम चेव वत्तव्वया णवरं असुरकुमार-
द्धिइ संवेहं च जाणेज्जा । ५ । सो चेव उक्कोसकालद्धिइ-
ण्णमु उववणो जहण्णं साइरंगं पुव्वकोदी आउण्णमु उक्को-
सेण वि साइरंगपुव्वकोदी आउण्णमु उववज्जेज्जा सेसं तं
चेव णवरं काळादेमेणं जहाणेणं साइरंगा दो पुव्वकोदी-
ओ उक्कोसेण वि साइरंगाओ दो पुव्वकोदीओ एवइयं
काळं जाव करेज्जा । ६ । सो चेव अप्पणा उक्कोसका-
लद्धिइओ जाओ सो चेव य पढमगमगो जाणियव्वो णवरं
द्धिइ जहाणेणं तिष्ठि पल्लिओवमाई उक्कोसेण वि तिष्ठि
पल्लिओवमाई एवं अणुबंधो वि काळादेमेणं जहाणेणं
तिष्ठि पल्लिओवमाई दसहिं वासमहस्सेहिं अन्नहियाइ उ-
क्कोसेणं उ पल्लिओवमाई एवइयं जाव सेवेज्जा । ७ । सो
चेव जहण्णकालद्धिइण्णमु उववणो एम चेव वत्तव्वया णवरं
असुरद्धिइ संवेहं च जाणेज्जा । ८ । सो चेव उक्कोसकाल-
द्धिइ एम उववणो जहण्णं तिष्ठिपल्लिओवमं उक्कोसेण वि
तिष्ठिपल्लिओवमं एम चेव वत्तव्वया णवरं काळादेसेणं जह-
ण्णं उ पल्लिओवमाई उक्कोसेण वि उ पल्लिओवमाई । ९ ।
जइ संवेज्जवामानुय मण्णिपंचिदिय जाव उववज्जेज्जा किं
जलचर एवं जाव पज्जत्तसंवेज्जवामानुय । मण्णिपंचि-
दियतिरिक्खजाणिएणं जंतं ! जे जदिए असुरकुमारं उ-
ववज्जिए मेणं जंतं ! केवइयकालद्धिइण्णमु उववज्जेज्जा ?
गोयमा ! जहण्णं दसवासमहस्सद्धिइण्णमु उक्कोसेणं सा-
इरंगसागगेवमद्धिइण्णमु उववज्जेज्जा । तेणं जंतं ! जीवा
एगमएणं एवं एण्णिं रयणप्पजापुढविगमगमरिमा एव-
गमगा तातव्वो णवरं अप्पणाजहण्णकालद्धिइओ जवइ ताहं
तिमु वि गमण्णमु इमं णाणत्तं चत्तारि लेस्माओ अज्जव-
माणा पसत्था मेणं तं चेव संवेहो साइरंगेण मागरोवमेण
कायव्वो । १० ।

इह पत्न्यापमाऽमरुथेयभागग्रहणेन पूर्वकोटी प्राप्ता यतः
सम्मर्दिमस्योत्कर्षतः पूर्वकोटीप्रमाणमायुर्भवति स चोत्कर्-

पतः स्वायुष्कतुल्यमेव देवायुर्बलान्ति नातिरिक्तमत एवोक्तं
 व्युत्पत्तिरेण " उक्कोसेण सतुल्यपुष्पकोमिया उयस्त (नन्वेतेन
 न य सम्मुक्तिमो पुष्पकोमियाउयस्ताओ परो भवति)
 असंख्यातवर्षायुः सङ्क्रिपण्येन्द्रियतिर्यग्गमेपु । (उक्को-
 सेण तिपलिओयमदिर्पसु नववज्जेज्जाति) इदं देवकु-
 र्वादिमि नकतिरिओऽधिकृत्योक्तम् । ते हि त्रिपल्योपमायु-
 ष्कत्वेनासंख्यातवर्षायुषो भवन्ति, ते च स्वायुःसदृशं देवा-
 युर्बलमन्तीति (संखज्जा उववज्जन्ति) असंख्या तवर्षा-
 युस्तिरामसंख्यातानां कदाचिदप्यभावात् (वधरोसहना-
 रायसंघयणीति) असंख्यातवर्षायुषा, यतस्तदेव भव-
 नीति (जहसेण धणुहपुहसि) इदं पक्षिणोऽधिकृत्योक्तं
 पक्षिणामुत्कर्षतो धनुःपृथक्त्वप्रमाणशरीरत्वादाह च । " धणु-
 हपुहसं पक्षिणसुति " असंख्यातवर्षायुषोऽपि ते स्युर्यदाह-
 (पक्षिणामसंख्येज्जपक्षीसुति) पल्योपमासंख्येयभागः पक्षि-
 णामायुरिति (उक्कोसेणं छुगाउयाइति) इदं च देवकु-
 र्वादिहस्यादीनधिकृत्योक्तम् (नो नपुंसगवेयगति) असं-
 ख्यातवर्षायुषो नपुंसकवेदो न सम्भवत्येवेति । (उक्कोसेणं
 छुपल्लिओयमाइति) त्रीणि असंख्यातवर्षायुस्तिर्यग्भवस-
 म्बन्धीनि त्रीणि चासुरभयसम्बन्धीनोत्थेयं पदं न च द्वयमवा-
 दुष्टः पुनरप्यसंख्यातवर्षायुष्वेत्पपद्यत इति । सो चेव अप्प-
 णाजहसकालदिर्हो इत्यादिभ्युत्थो गम इह च जघन्यका-
 लस्थितिकः सातिरेकपूर्वकोट्यायुः स च पक्षिप्रभृतिकः (उ-
 क्कोसेणं साइरेगपुष्पकोटिआउपसुति) असंख्यातवर्षायुषां
 पद्यादीनां सातिरेका पूर्वकोट्यायुस्ते च स्वायुस्तुल्यं देवा-
 युः कुर्वन्तीति कृत्वा सातिरेकेत्याद्युक्तमिति । (उक्कोसेणं
 साइरेगं धणुसहस्रसंति) यदुक्तं तत्सप्तमकुलकरप्राक्काल-
 माविनो हस्यादीनपश्यन्ति सम्भाव्यते । तथा हि इहासंख्या-
 तवर्षायुर्जघन्यस्थितिकः प्रक्रान्तः स च सातिरेकपूर्वकोट्यायु-
 र्भवति तथैवागमे व्यवहृतत्वात् । एवंविधश्च हस्यादिः सप्त-
 मकुलकरप्राक्काले लभ्यते तथा सप्तमकुलकरस्य पञ्चविंशत्य-
 धिकानि पञ्चधनुःशतान्युच्चैस्त्वं तत्प्राक्कालभाविनां च
 तानि समधिकतराणि तत्कालनिहस्यादयश्चैतद्विगुणोच्चाया
 अतः सप्तमकुलकरप्राक्कालभाविनामसंख्यातवर्षायुषां ह-
 स्यादीनां यथाक्रमवगाहनाप्रमाणं लभ्यत इति (साइरेगा-
 ओदोपुष्पकोटिओति) एका सातिरेकानित्येगभवसत्काऽन्या
 तु सातिरेकैवासुरभयसत्केति ४ (असुरकुमारदिर्होवेहं च जा-
 णिज्जाति) तत्र जघन्यासुरकुमारस्थितिर्दशवर्षसहस्राणिसम्ब-
 धस्तु सातिरेका पूर्वकोटो दशवर्षसहस्राणि चेति शेषगमस्तु-
 स्थयमेवाव्युत्थः, एवमुत्पादितोऽसंख्यातवर्षायुः सङ्क्रिपण्ये-
 न्द्रियतिर्यगसुरभयसंख्यातवर्षायुरसायुत्पाद्यते । जह संखेज्जे-
 त्यादि (उक्कोसेणं साइरेगासागरंयमदिर्पसुति) यदुक्तं तद्वद-
 निकायमाश्रयन्ति । (तिसुवि गमपसुति) जघन्यकालस्थि-
 निकसम्यन्विष्टौघिकादिषु (चत्तारिज्जस्साओति) रत्नप्रभा-
 पथिवीगामिनां जघन्यस्थितिकानां मध्यवसायस्थानान्यप्रशस्ता-
 म्भेवाकानीह तु प्रशस्तान्यव दीर्घस्थितिकत्वे । ह द्विविधान्यपि
 सम्भवन्ति नवितरेषु कालस्याल्पत्वात् (संबहो सातिरेगेण
 सागरोवमण कायवाति) रत्नप्रभागमेपु सागरोपमेण सम्बध-
 षक्तः असुरकुमारस्तु तु सातिरेकसागरापमेणासौ कायो वधि-
 पहापेक्षया तस्यैव जावादिनि ।

अथ मनुष्येभ्यो सुरानुत्पादयथाह ।

जह मणुस्नेहिता उववज्जन्ति किं सप्तिमणुस्नेहिता उव-
 वज्जन्त अम सप्तिमणुस्नेहिता उववज्जन्ति ? गोयमा ! सप्तिम-
 मणु णो अम सप्तिमणु जह सप्तिमणुस्नेहिता उववज्जन्ति
 किं संखेज्जवासाउयसप्तिमणु असंखेज्जवासाउयस सप्तिमणु-
 स्स जाव उववज्जन्ति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउय जाव
 उववज्जन्ति, असंखेज्जवासाउय जाव उववज्जन्ति । असंखेज्ज-
 वासाउयसप्तिमणुस्तेणं जन्ते ! जे नविणं असुरकुमारेसु
 उववज्जन्ते सणं जन्ते ! केवदिकालदिर्होपसु उववज्जेज्जा
 गोयमा ! जहमेणं दसवासमहससदिर्होपसु उक्कोसेणं तिप्पि
 पल्लिओयमादिर्होपसु उववज्जेज्जा एवं असंखेज्जवासाउयति
 रिक्खज्जाणिणं सरिसा आदिह्वा तिप्पि गमा णेयव्वा एवरं
 सरीरागाहणा पदमंवरितपसु गमपसु जहमेणं साइरेगाइं
 पंचधणुहमयाइं उक्कोसेणं तिप्पि गाउयाइं सेसं तं चेव त-
 इओ गमोगाहणा जहसेणं तिप्पि गाउयाइं उक्कोसेणं वि तिप्पि
 गाउयाइं मेसं जहेव तिरिक्खज्जाणिणाणं । ३ । सो चेव अप्पणा
 जहमाकादिर्हो जाओ तस्म वि जहसकालदिर्हो यतिरिक्ख
 जोणियसरिसा तिप्पि गमगा भाणियव्वा एवरं सरीरो-
 गाहणा तिसु वि गमपसु जहमेणं साइरेगाइं पंचधणुहस-
 याइं उक्कोसेण वि साइरेगाइं पंचधणुहसयाइं मेसं तं चेव
 । ६ । सो चेव अप्पणा उक्कोसकालदिर्हो जाओ त-
 स्स वि ते चेव पच्छिद्धा तिप्पि गमगा जाणियव्वा ए-
 वरं सरीरागाहणा तिसु वि गमपसु जहमेणं तिप्पि गाउ-
 याइं उक्कोसेणवि तिप्पि गाउयाइं अवसेसं तं चेव ॥

देवकुर्यादितरा हि उत्कर्षतः स्वायुःसमानस्यैव देवायुषो ब-
 न्धका अतः तिपल्लिओयमदिर्होपसु इत्युक्तम् । तवरं सरीरागा-
 हणेत्यादि । तत्र प्रथम औघिकः औघिकेषु द्वितीयस्तु औघि-
 का जघन्यस्थितेति । तत्रौघिकाऽसंख्यातवर्षायुर्नरा जघन्य-
 तः सातिरेकपञ्चधनुःशतप्रमाणो जवति । यथा सप्तमकुलकर-
 प्राक्कालजावा मिथुनकनरः उत्कृष्टस्तु त्रिगव्यूतमानो यथा दे-
 वकुर्व्यादिमिथुनकनरः स च प्रथमगमे । द्वितीये च द्विविधोऽ-
 पि सम्भवति । तृतीये तु त्रिगव्यूताधगाइन एव यस्मादसावे-
 गोत्कृष्टस्थितिषु पल्योपमत्रयायुष्कवृत्त्यते उत्कर्षतः स्वायुः
 समानायुर्बन्धकत्वात्त्येति ॥

अथ संख्यातवर्षायुः सङ्क्रिपण्यमाश्रित्याह ।

जह संखेज्जवासाउयमणुस्नेहिता उववज्जन्ति किं-
 पज्जत्तसंखेज्जवासाउय अपज्जत्तसंखेज्ज जाव उववज्जन्-
 ति ? गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासा णो अपज्जत्तसंखेज्ज ।
 पज्जत्तसंखेज्जवासाउ य सप्तिमणुस्तेणं जन्ते ! जे नविणं
 असुरकुमारेसु उववज्जन्ते सणं जन्ते ! केवदिकालदिर्हि-
 एम उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहमेणं दसवासमहस-
 सदिर्होपसु उक्कोसेणं सातिरेगं सागरोवमदिर्होपसु उववज्जे-
 ज्जा । तेणं मेते ! जीवा एवं जहेव एएसिं रयणप्पजाए
 उववज्जमाणां एव गमगा तहेव इह वि एव गमगा

भाणियच्चा एवरं संवेहो सातिरेगेण सागरोवमेण का-
यव्वो सेसं तं चेव ॥

एतच्च समस्तमपि पूर्वोक्तानुसारेणावगन्तव्यम् । अ० २ उ० ।

रायगिहे जाव एवं वयासी। एागकुमाराणं जंते ! कओहिंतो
उववज्जंति किं एेरइण्हितो उववज्जंति तिरिक्खमाणस्सदे-
वेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! एा एेरइण्हितो उववज्जंति
तिरिक्खमाणस्सेहिंतो उववज्जंति एो देवेहिंतो उववज्जंति । जइ
तिरिक्खजोणि० एवं जहा असुरकुमाराणं वत्तव्वया तहा
एएसि पि जाव असणित्ति । जइ सप्पिपंचदियतिरिक्ख-
जोणिण्हितो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउय असंखेज्ज-
वासाउय गोयमा ! संखेज्ज वासाउय असंखेज्ज वा-
साउय जाव उववज्जंति । असंखेज्जवासाउय सप्पि
पंचदियतिरिक्खजोणिणं जंते ! जे जविण एागकुमारेसु
उववज्जं मेणं जंते ! केवडकालट्ठितो ? गोयमा ! जहमाणं
दसवाससहस्सट्ठितोपसु उक्कोसेणं देसूणं दुपल्लिओवमाइ
एसु उववज्जंज्जा । तेणं जंते ! जीवा अवमेमो सो चेव
असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स गपको जाणियच्चा जाव
अवादेमोत्ति । काआदेसणं जहणं मातिरेगा पुव्वकोमो
दसहिं वाससहस्सट्ठि अब्जदिया उक्कोसेणं देसूणां पंच-
पल्लिओवमाइ एवइयं जाव करेज्जा । १। सो चेव जहमका-
लट्ठितोपसु उववमा एम चेव वत्तव्वया एवरं एागकुमार-
ट्ठितं संवेहं जाणज्जा । २। सो चेव उक्कोसकालट्ठितोपसु
उववमा तस्म वि एम चेव वत्तव्वया एवरं जित्तो । जहमाणं
देसूणां दो पल्लिओवमाइ उक्कोसेणं तिणि पल्लिओवमाइ
मेमं तं चेव जाव जवादेमोत्ति । कालादेसणं जहणं द-
सूणां चत्तार पल्लिओवमाइ उक्कोसेणं देसूणां पंच पल्लि-
ओवमाइ एवइयं कालं संवेज्जा । ३। सो चेव अप्पणा
जहमकालट्ठितो जाओ तस्स तिसु गमएसु जहव असु-
रकुमारेसु उववज्जमाणस्स जहमकालट्ठितोपसु तहव
एिरवमेसं । ६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठितो जाओ
तस्स वि तहव तिणि गमगा जहा असुरकुमारेसु उववज्ज-
माणस्स एवरं एागकुमारट्ठितं संवेहं च जाणज्जा सेसं तं
चेव जहा असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स । ६। जइ संखे-
ज्जवासाउयसप्पिपंचदिय जाव किं पज्जत्त० अपज्जत्त० ?
गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासाउय एो अपज्जत्तसंखेज्जवासा ।
पज्जत्तसंखेज्जवासाउय जाव जे जविण एागकुमारेसु उव-
वज्जत्त एं सणं भंते ! केवडकालट्ठि ? गोयमा ! जहणं
दसवाससहस्सां उक्कोसेणं देसूणां दो पल्लिओवमाइ
एवं जहव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स वत्तव्वया तहव
इह वि एवसु गमएसु एवरं एागकुमारट्ठितं संवेहं च
जाणज्जा सेसं तं चेव ॥ ६ ॥ जइ मणस्सेहिंतो उववज्जंति
किं सप्पिमणस्सेहिंतो असप्पिमणस्सेहिंतो ? गोयमा !

सप्पिमणस्सेहिंतो एो असप्पिमणस्सेहिंतो जहा असु-
रकुमारेसु उववज्जमाणस्स जाव असंखेज्जवासाउय । स-
प्पिमणस्सेणं एागकुमारेसु उववज्जत्त एं सणं जंते ! केवड-
कालट्ठि एसु उववज्जं ? गोयमा ! जहाणं दसवास-
सहस्सट्ठि एसु उक्कोसेणं देसूणं दुपल्लिओवमं एवं जहव
असंखेज्जवासाउयाणं तिरिक्खजोणियाणं एागकुमारेसु
आदिह्मा तिणि गमगा तहव इमस्म वि एवरं पदमविएसु
गमएसु सरारोगाहणा जहणं साउरगाइ पंचपण्हसयाइ,
उक्कोसेणं तिणि गाउयाइ, तइयगमओगाहणा जहाणं-
णं देसूणां दो गाउयाइ उक्कोसेणं तिणि गाउयाइ सेसं तं
चेव । सो चेव अप्पणा जहमकालट्ठिओ जाओ तस्स
तिसु गमएसु जहा तस्म चेव असुरकुमारेसु उववज्जमा-
णस्स तहव एिरवमेसं । ६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकाल-
ट्ठिओ जाओ तस्स वि तिसु गमएसु जहा तस्स चेव उ-
क्कोसट्ठि एसु असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स एवरं एाग-
कुमारट्ठितं संवेहं च जाणज्जा मेमं तं चेव । ६ ॥ जइ सं-
खेज्जवासाउयसप्पिमण० किं पज्जत्तसंखेज्ज० अपज्जत्तसं-
खेज्ज० ? गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्ज० एो अपज्जत्तसंखेज्ज
वासाउय । पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसप्पिमणस्साणं जंते !
जे जविण एागकुमारेसु उववज्जत्त एं सणं जंते ! केवड०
गोयमा ! जहाणं दसवाससहस्सट्ठि एसु उक्कोसेणं दे-
सूणं दो पल्लिओवमस्स उक्कोसेणं उववज्जंति एवं जहव अ-
सुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स सव्वेवज्जो एिरवमेसा एवसु
गमएसु एवरं एागकुमारट्ठितं संवेहं च जाणज्जा मेव
जंते ! जंते ! ति । [ज० १४ श० ३ उ०]
अवमेमो मुवाणकुमाग जाव भाणियकुमाग एं वि अ-
ट्ठुदसगा जहव एागकुमारा तहव एिरवमेसा जाणियच्चा
संवे जंते ! जंतेत्ति । चउवीमइमसयस्स एकारसमो उ-
हेमो सम्मत्तो (१४ । ११) पुढवीकाइयाणं भंते ! क-
ओहिंतो उववज्जंति । किं एेरइण्हितो तिरिक्खमाणस्सेहिंतो
उववज्जंति ? गोयमा ! एा एेरइण्हितो उववज्जंति तिरि-
क्खमाणस्सेहिंतो उववज्जंति । जइ तिरिक्खजोणिण्हितो उवव-
ज्जंति । किं एगिदियतिरिक्खजोणिणं एवं जहा वक्कंती
उववाओ जाव जइ वादरपुढवीकाइयाणं गीदिय तिरिक्खजो-
णिण्हितो उववज्जंति किं पज्जत्तवादर पुढवी० उववज्जंति-
अपज्जत्तवादरपुढवी० जाव उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्त-
वादरपुढवी अपज्जत्तवादरपुढवी जाव उववज्जंति ॥

"उक्कोसेणं देसूणं दुपल्लिओवमट्ठि एसुत्ति" यदुक्तं तद्वादीदृष्ट्या ग
कुमारनिकायापेक्षया, यतस्तत्र ६ देशान् पल्यापमे उक्कृतं
आयुः स्यादाह च "दाहिणदिवसुपल्लिओ, दो देसूणत्तारिह्माण
ति" उक्तसंखेज्जपद (देसूणां पंचपल्लिओवमाइति) पल्या-
पमत्रयममङ्गलानवर्णयुस्तिर्यक्सम्बन्धि हे च देशान् ते नामकु-
मावगम्यन्ति इत्येवं यथोक्तं मानं भवतीति । निम्न-

(नागकुमारचिह्नसंवेदं च जाणेज्जति) तत्र जघन्या नागकुमार-
स्थितिदेशवर्षसहस्राणि संवधस्तु कालतो जघन्यसातिरेकपूर्व-
कोटी दशवर्षसहस्राधिका उत्कृष्टः पुनः पल्योमत्रयं तैरेवाधिकमि-
ति । तृतीयगमे “वक्रोसकालादिहपुसुत्ति” देशोल्लिखल्योपमायु-
ष्केष्वित्यर्थः तथा “ तिई जहणेण दो वेसुणां पल्लिओपमाहंति ”
यदुक्तं तदवसर्पिण्यां सुषमाजिधानादितोयारकस्य कियत्यपि
भागे अतीन असङ्ख्यातवर्षायुषस्तिरग्धाधिहृत्योक्तं तेषामेवैतत्प्र-
माणायुष्कत्वात्, एवमेव च स्यायुःसमानदेशायुर्बन्धकत्वानोक्त-
स्थितिषु नागकुमारेष्टपादात् (तिष्ठिपल्लिओपमाहंति) एत-
च्च देवकुर्वाणसङ्ख्यातजीवितिरश्चोऽधिहृत्योक्तं, ते च अप्लयोप-
मायुषेऽपि देशोल्लिखल्योपमानमायुर्बध्नन्ति । यतस्ते स्यायुषः
समं हीनतरं वा तद्वध्नन्ति, न तु महत्तरमिति । अथ सङ्ख्यात-
जीवितं सङ्ग्रहपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चमाश्रित्याह “ जइ संखेज्जवासा
अयंन्यादि ” एतच्च पूर्वोक्तानुसारेणावगन्तव्यमिति । चतुर्विंशति-
तमे शते तृतीयः पचमन्येऽष्टाविंशत्येवमेकादशः । चतुर्विंश-
तितमे शते एकादशः ॥

पृथ्वीकायादीनाम् ॥

पुढवीकाइयाणं जंते ! कओहंतिो उववज्जंति किं नेरइ-
ण्हितो जाव देव्हितो उववज्जंति ? गोयमा ! नो नेरइए-
ह्हितो तिरिक्खजोणिण्हितो जाव देव्हितो वि उववज्जंति
जदि तिरिक्खजोणिण्हितो उववज्जंति किं एगिदियतिरि-
क्खजोणिण्हितो जाव पंचिदियतिरिक्खजोणिण्हितो उव-
वज्जंति ? गोयमा ! एगिदियतिरिक्खजोणिण्हितो जाव
पंचिदियतिरिक्खजोणिण्हितो उववज्जंति जदि एगिदिय-
तिरिक्खजोणिण्हितो किं पुढवीकाइण्हितो उववज्जंति जाव
वणस्मइकाइण्हितो उववज्जंति ? गोयमा ! पुढवीकाइए-
ह्हितो वि उववज्जंति जाव वणस्मइकाइण्हितो वि उव-
वज्जंति किं सुहुमपुढवीकाइण्हितो वि बादरपुढवीकाइण्हितो
उववज्जंति जदि सुहुमपुढवीकाइण्हितो उववज्जंति किं
पज्जत्तपुढवीकाइण्हितो उववज्जंति । जदि सुहुमपुढवीका-
इण्हितो किं पज्जत्तयसुहुमपुढवीकाइण्हितो उववज्जंति
अपज्जत्तयसुहुमपुढवीकाइण्हितो उववज्जंति ? गोयमा !
दोह्हितो वि उववज्जंति । जदि बादरपुढवीकाइण्हितो उव-
वज्जंति किं पज्जत्तण्हितो किं अपज्जत्तण्हितो ? गोयमा !
दोह्हितो वि उववज्जंति एवं जाव वणस्मइकाइया चउक्कणं
जंतेणं उववाएयव्वा ॥ प्रज्ञा० ६ पद० ॥

पुढवीकाइयाणं भंते ! जे जविण् पुढवीकाएसु उववज्जि-
त्तए से एणं भंते ! केवइयकालादिहिएसु उववज्जेज्जा ? गो-
यमा ! जहणेणं अंतोमुहुत्तहिहिएसु उक्कोसेणं वावीसवा-
ममहस्सहिहिएसु उववज्जेज्जा तेणं भंते ! जीवा एग-
ममएणं पुच्छा गोयमा ! अणुसमयं अविरहिया असं-
खेज्जा उववज्जंति । खेवइसंययणी । सरीरोगाहया ज-
हणेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि अंगुल-
स्स असंखेज्जइभागं ममूरचंदसंठिया चत्तारि लेस्सा
एणं सम्महिटी मिच्छादिट्ठी एणं सम्मामिच्छादिट्ठी एणो-

णणी अणणी । दो अणणीणी णियमं । एणो मणजो-
गी वइजोगी कायजोगी । उवओगो दुविहो दि । चत्ता-
रि सक्काओ । चत्तारि कसायाओ एगे फासिंदिए पण-
त्ता । तिग्गि समुग्घाया । वेदणा दुविहा । एणो इत्थीवे-
दगा एणो पुरिसवेदगा एणुंसगवेदगा । तिई जहणेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वावीसं वाससहस्साइं । अज्जवसा-
णा पसत्था वि अप्पसत्थावि । अणुबंधो जहा तिई । से
एणं जंते ! पुढवीकाइए पुणरवि पुढाविकाइएत्ति केवइयं कालं
सेवेज्जा केवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा ? गोयमा !
भवादेसेणं जहणेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं असंखे-
ज्जाइं भवग्गहणाइं । कालादेसेणं जहणेणं दो अंतोमुहु-
त्ताइं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं एवइयं जाव करेज्जा । १।
सो चेव जहणेकालादिहिएसु उववणो जहणेणं अंतो-
मुहुत्तहिहिएसु उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तहिहिएसु एवं चेव
वत्तव्वया णिरवसेसं । २। सो चेव उक्कोसकालादिहिएसु उव-
वणो जहणेणं वावीसवाससहस्सहिहिएसु उक्कोसेण
वि वावीसं वाससहस्सहिहिएसु मेमं तं चेव जाव अणुबं-
धोत्ति एवरं जहणेणं एक्को वा दो वा तिग्गि वा, उक्को-
सेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा । जवादेसेणं जहणेणं
दो जवग्गहणाइं, उक्कोमेणं अह्ज जवग्गहणाइं । कालादे-
सेणं जहणेणं वावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमज्जहि-
याइं उक्कोमेणं ठावत्तरिं वासमतसहस्सं एवइयं जाव क-
रेज्जा । ३ । सो चेव अप्पणा जहणेकालादिहियाओ जाओ
सो चेव पढमिह्ममओ जाणियव्वो एवरं वेस्साओ तिष्ठि-
त्ति । जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोमेणवि अंतोमुहुत्तं अप्प-
मत्था अज्जवसाणा अणुबंधो जहात्ति । मेसं तं चेव । ४।
सो चेव जहणेकालादिहिएसु उववाणो सव्वेव चउत्तयगम-
क वत्तव्वया जाणियव्वो । ५ । सो चेव उक्कोसकालादि-
तीएसु उववणो एम चेव वत्तव्वया एवरं जहणेणं एक्को
वा दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा
जाव जवादेसेणं जहणेणं दो जवग्गहणाइं उक्को-
सेणं अह्ज जवग्गहणाइं । कालादेसेणं जहणेणं वावीसं
वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमज्जहिियाइं, उक्कोमेणं अह्जा-
सीति वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तहिं अज्जहिियाइं
एवइयं काजं । ६ । सो चेव अप्पणा उक्कोसकालादिहियाओ
जाओ एवं तइयगमसरिसो णिरवसेसो जाणियव्वो एवरं
अप्पणा मे जहणेणं वावीसं वाससहस्साइं । उक्कोमेण
वि वावीसं वाससहस्साइं । ७ । सो चेव जहणेकालादिहिए-
सु उववणो जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणवि अंतोमु-
हुत्तं एवं जहा सत्तमगमगो जाव जवादेसो । कालादेणं ज-
हणेणं वावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमज्जहिियाइं उक्को-
सेणं अह्जासीइं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तहिं अज्ज-

द्वियाई एवश्यं काञ्च । ७ । सो चैव उक्त्तोसकाद्वितीएसु उ-
ववयो जहणेणं वावीसं वाससहस्सद्वितीएसु उक्कोसेण-
वि वावीसं वाससहस्सद्वितीएसु एम चैव सत्तमगमगवत्त-
वया जाणियव्वा जाव भवादंसेसि । काळादेमेणं जहणेणं
चोयाद्वीसं वाससहस्साई उक्कोसेणं जावत्तरिं वाससत्तस-
हस्स एवश्यं । ८ । जइ आउकाइए एगिदियतिरिक्खजो-
णिएहिंतो उववज्जंति किं मुहुमआउ बादरआउ एवं चउ-
कओ जेदा जाणियव्वा जहा पुढवीकाइया । आउकाइया
णं जंते ! जे जयिए पुढवीकाइएसु उववज्जिचए सेणं जंते !
केवइयकाद्वितीएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा जहणेणं अंतो-
मुहुत्तद्वितीएसु उक्कोसेणं वावीसं वाससहस्सद्वितीएसु उव
वज्जेज्जा एवं पुढविकाइयगमगरिसा एव गमगा जाणि-
ववा एवरं थिबुगविंदुसंठिते त्रिती जहणेणं अंतो मुहुत्तं
उक्कोसेणं सत्तवासमहस्साई एवं आणुबंधो वि । एवं तिसु वि
गमएसु त्रिती संवेहो तइयउडसत्तमट्टणवमसु गमएसु । भवा
देमेणं जहणेणं दो जवग्गहणाई उक्कोमेणं अड जवग्गहणाई
सेसु चउसु गमएसु जहणेणं दो जवग्गहणाई । उक्कोमेणं
असेमेज्जाई जवग्गहणाई । ततियगमए काळादेमेणं जह-
णेणं वावीसं वाससहस्साई अंतोमुहुत्तमवज्जद्वियाई । उक्को-
सेणं सोलमुत्तरवासमयमहस्सं एवश्यं काञ्च गतिरागति
करेज्जा । ९ । छट्टे गमए काळादेमेणं जहणेणं वावीसं वा-
ससहस्साई अंतोमुहुत्तमवज्जद्वियाई उक्कोसेणं अट्टासीति-
वाससहस्साई चउहिं अंतोमुहुत्तमवज्जद्वियाई । १० । सत्तमगमए
काळादेमेणं जहणेणं सत्तवासमहस्साई अंतोमुहुत्तमवज्ज-
द्वियाई उक्कोसेणं सोलमुत्तरवासमयमहस्सं एवश्यं अ-
ट्टमगमए काळादेमेणं जहणेणं सत्तवासमहस्साई अंतोमुहु-
त्तमवज्जद्वियाई उक्कोसेणं अट्टावीसवाससहस्साई चउहिं
अंतोमुहुत्तेहिं अवज्जद्वियाई एवश्यं । जवग्गमए जवादंमेणं
जहणेणं दो जवग्गहणाई उक्कोसेणं अड जवग्गहणाई ।
काळादेमेणं जहणेणं एगुणतीसं वाससहस्साई उक्कोसेणं
सोलमुत्तरवाससहस्सं एवश्यं काञ्च एवं जवसु वि गमएसु
आयुकायद्विती जाणियव्वा ॥

तृतीयगमे नवरं । (जहणेणं एकोवेत्यादि) प्राक्तनगमयो-
रुत्पित्सुषहृत्तनासंख्येया एवोत्पद्यन्ते इत्युक्तमिदं तत्कृष्टस्थितय
एकादयोऽसंख्येयान्ता उत्पद्यन्ते उक्तकृष्टस्थितिष्वुत्पित्सुनामल्य-
त्वेनैकादीनामप्युत्पादसम्भवात् (उक्कोसेणं अट्टमवग्गहणा-
इति) इहेदमवगतव्यं यत्र सम्बन्धे एकद्वयस्य मध्ये एकत्रापि
पङ्के उक्तकृष्टस्थितिर्भवति तत्रे कृष्टतोऽष्टौ जवप्रहणानि तदन्यत्र
त्वं संख्यातानि तत्रेहोत्पत्तिविषयजतजीवेपुत्कृष्टा स्थितिरित्यु-
क्तवर्ततोऽष्टौ भवप्रहणान्युक्तान्येवमुत्तरत्रापि जावनीयमिति ।
(जावत्तरं वाससयसहस्संति) द्वाविंशतेर्वर्षसहस्राणामष्टाजि-
त्रैवप्रहर्णगुणने षट्सप्ततिवर्षसहस्राधिकं वर्षसङ्कं जयतीति
(१७६०००) चतुर्थे गमे (द्वेसाओ तिषिस्ति) जघन्यस्थिति-
केषु देवो नोपपद्यत इति । तेजोऽत्रश्यं तेषु नास्तीति । षष्ठे गमे
(उक्कोसेणं अट्टासीई वाससहस्साई इत्यादि) तत्र जघन्य-

स्थितिकस्योत्कृष्टस्थितिकस्य च चतुर्गुणितानि भव्याहीतिर्भवन्ति चत्वारि चान्तमु-
हूर्त्तानीति । नवमे गमे (जहणेणं चोयाद्वीसंति) द्वाविंशते-
वर्षसहस्राणां भवप्रहणद्वयेन गुणने चतुरश्रत्वारिंशत्सहस्राणि
भवन्तीति । एवं पृथिवीकायिकः पृथिवीकायिकेज्य उत्पादि-
तोऽथाऽस्मावेवाप्यायिकेज्य उत्पाद्यते (जइआउकाइएमेत्यादि
चउकओ मेदोस्ति) सूक्ष्मवादरथाः पर्याप्तकापर्याप्तकजेशात् (सं
वेहो तइयउट्टेत्यादि) तत्र जयादेशेन जघन्यत संवेधः सर्वं गमेषु
जवप्रहणद्वयरूपप्रतीत उत्कृष्टे च तस्मिन्निशेषोऽस्तीति दइयते
तत्र च तृतीयादिषु सूत्रोक्तेषु पञ्चसु गमेषुत्कर्षत सम्बन्धोऽष्टौ
भवप्रहणानि पूर्वप्रदर्शिताया अष्टभवप्रहणनिषन्धननृताया
स्तृतीयषष्ठसप्तमाष्टमेष्वेकपङ्के नवमे तु गमे उभयत्राप्युत्कृष्टस्थि-
तेः सज्जावात् (सेसेसु चउसु गमएसुस्ति) देशेषु चतुर्षु गमेषु
प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमसङ्ख्येयैर्बुत्कर्षतोऽसंख्येयानि जवप्रहणा-
न्येकत्रापि पङ्के उत्कृष्टस्थितेरभावात् (तइयगमए काळादेमेणं
जहणेणं वावीसं वाससहस्साईति) पृथिवीकायिकानामुत्प-
त्तिस्थानजतानामुत्कृष्टस्थितिकत्वात् (अंतोमुहुत्तमवज्जद्विया-
इति) अप्कायिकस्य तत्रोत्पत्तिस्तौर्धिकात्वेऽपि जघन्यकाञ्चस्य
विवर्जितत्वेनामनुहुत्तस्थितिकत्वात् (उक्कोसेणं सीलमुत्तरं वा-
ससयसहस्संति) इहेत्कृष्टस्थितिकत्वात्पृथिवीकायिकानां तेषां
च चतुर्णां भावानां जावात्तत्रोत्पत्तिस्तुष्ठाप्यायिकस्योर्धिकात्वेऽ-
प्युत्कृष्टकाञ्चस्य विवर्जितत्वात्तुत्कृष्टस्थितयश्चत्वारस्तज्जवा एवं च
द्वाविंशतेर्वर्षसहस्राणां च प्रत्येकं चतुर्गुणितत्वे (८८०००)
माहनेच [११६०००] वारुशसहस्राधिकं सङ्कम् । (२८०००)
छट्टे गमए इत्यादि षष्ठे गमे हि जघन्यस्थितिष्वपद्यते इत्यन्तमु-
हूर्त्तस्य वर्षसहस्रद्वाविंशतेश्च प्रत्येने चतुर्भेवप्रहणगुणितत्वं य-
थोक्तमुत्कृष्टकाञ्चमानं स्यात् [८८०००] अन्तः एवं सप्तमादिग-
मसम्बन्धा अप्रत्यक्षाः नवरं नवमे गमे जघन्येन एकोनविंशद्वर्षसह-
स्राण्यप्यायिकपृथिवीकायिकोत्कृष्टस्थितिर्माहनादिति । ज०
२४ श० १२ व० । जीवा० ।

अथ तेजस्कायिकेज्यः पृथिवीकायिकमुत्पादयन्नाह ।

जइ तेउक्काइएहिंतो उववज्जंति तेउक्काइयाण वि एम
चैव वत्तव्वया एवरं एवसु वि गमएसु तिषि द्वेस्माओ ।
तेउक्काइयाणं मुईकळावसंठिया त्रिई जाणियव्वा । ततिय-
गमए काळादेमेणं जहणेणं वावीसं वाससहस्साई अंतोमु-
हुत्तमवज्जद्वियाई उक्कोसेणं अट्टामीतिवाससहस्साई वास-
हिं राइदिणहिं अवज्जद्वियाई एवश्यं एवं संवेहो उवज्जंजिठ-
ण जाणियव्वा ॥

(तिषि लेस्साओस्ति) अप्कायिकेषु देवोत्पत्तेस्तंजोमेइयास-
ज्जावात्तनस्सना उक्ता इह तु तदजावात्तिस्त्र एवेति । (त्रिईजा-
णियव्वस्ति) तत्र तेजस्सु जघन्या स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तमितरा तु जी-
एयहोरात्राणीति । (तइयगमए इत्यादि) तृतीयगमे औघ्रिका-
स्तेजस्कायिक उक्तकृष्टस्थितिषु पृथिवीकायिकोत्कृष्टजवप्रहणे-
षु द्वाविंशतेर्वर्षसहस्राणां चतुर्गुणितत्वेऽष्टाहीतिस्तानि जयन्ति,
तथा चतुर्ष्वेव तेजस्कायिकभवषुत्कर्षतः प्रत्येकमहोरात्रत्रयपरि-
माणेषु द्वाविंशहोरात्राणीति । (एवं संवेहो उवज्जंजिठण भा-
णियव्वस्ति) स चैव षष्ठादि नवान्तेषु गमेष्वष्टौ जवप्रहणानि
तेषु च काञ्चमानं यथायोगमज्युष्णं शेषगमेषु तत्कृष्टतोऽसंख्ये-
याजवात्कालोप्यसङ्ख्येय एवेति । अथ वायुकायिकेज्यः पृथिवी-
कायिकमुत्पादयन्नाह ॥

जइ बाउकाइएहिं तो उपवज्जंति बाउकाइयाण वि एवं
चेव णव गमका जहेव तेउकाइयाणं एवरं पद्मगामत्रिया
संवेहो वाससहस्सेहिं कायव्वो । तत्तियगमए कात्तादेमेणं
जह्मेणं वावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्जहियाइं उको-
सेणं एणं वाससयसहस्सं एवं संवेहो उपवज्जिऊण जा-
णियव्वो ॥

तेजस्कायिकाधिकारे अहोरात्रिः सम्बोधः कृत इह तु वर्षसहस्रैः
स कार्यो वायूनामुत्कर्षतो वर्षसहस्रत्रयस्थितिकत्वाविति (तद्-
यगमपइत्यादि) (उक्कोसेणं पणं वाससयसहस्संति) अत्राष्टौ ज-
यप्रहराणि तेषु च चतुर्षु अष्टाशीतिवर्षसहस्राणि पुनरन्येषु च-
तुर्षु वायुसत्केषु वर्षसहस्रत्रयस्य चतुर्गुणितत्वे द्वादश उज्जयमी-
जनं च वर्षवृत्तमिति (एवं संवेहो उपवज्जिऊण भाणियव्वोति)
स च यत्रोत्कृष्टस्थितिसम्भवस्तत्रोत्कर्षतोऽष्टौ जयप्रहराणीतरत्र
त्वसंख्येयान्येतदनुसारेण च कालोऽपि वाच्य इति ।

अथ वनस्पतिन्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ वसस्सइकाइएहिं तो उपवज्जंति वणस्सइकाइयाणं आ-
उकाइयगमगरिसा एव गमगा जाणियव्वो एवरं एणाणा
संठिया सरिरोगाहणा पढमपच्छिद्वपसु तिसु गमपसु जह-
षेणं अंगुल्लसम असंवेज्जइजागं उक्कोसेणं मातिगं जाअ-
णमहस्सं माज्जिमएसु तहव जहा पुढवीकाइयाणं संवेहो
उत्तिं जाणियव्वो । तइयगमए कात्तादेमेणं जह्मेणं वावीसं
वासमहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्जहियाइं उक्कोसेणं अट्टा गीगु-
त्तरवासमयमहस्सं एवइयं एवं संवेहो उपवज्जिऊण जा-
णियव्वो । ६ । जइ वेइदिणहिं तो उपवज्जंति किं पज्जत्त-
वेइदिणहिं तो उपवज्जंति अपज्जत्तवेइदिणहिं तो उपवज्जं-
ति ? गोयमा ! पज्जत्तवेइदिणहिं तो उपवज्जंति अपज्जत्त-
वेइदिणहिं तो वि उपवज्जंति ।

यस्यच विशेषस्तमाह (नाणसंठियेयादि ।) अण्कायिका
नाम स्निग्धकाकारावगाहना एषां तु नानासंस्थिता तथा (पढम-
एसु इत्यादि) प्रथमकेषु माघिकेषु गमेषु पाश्चात्येषु चोत्कृष्ट-
स्थितिकगमेष्ववगाहना वनस्पतिकायिकानां द्विधापि मध्यमेषु
जघन्यस्थितिकगमेषु त्रिषु यथा पृथिवीकायिकानां पृथिवीका-
यिकेयत्पथमानानामुत्कर्षार्थं वाच्या अद्भुतासंख्यानजागमात्र-
वेत्यर्थः । (संवेहो तइयजाणियव्वोति ।) तत्र स्थितिरत्कर्षतो
दशवर्षसहस्राणि जघन्या तु प्रतीतैव एतदनुसारेण सम्बन्धोऽपि
ज्ञेयः तमेवैकत्र गमे दर्शयाम (तइयेयादि उक्कोसेणं अट्टा गी-
गुत्तरं वाससयसहस्संति) इह गमे उत्कर्षतोऽष्टौ भवप्रहरा-
णि तेषु च चत्वारि पृथिव्याश्चत्वारि च वनस्पतेस्तत्र च चतुर्षु
पृथिवीजवत्कृष्टेषु वर्षसहस्राणामष्टाशीतिस्तथा वनस्पतेर्दश-
वर्षसहस्रायुष्कत्वाच्चतुर्षु भयेषु वर्षसहस्राणां चत्वारिंशदुज्जयमी-
जनं च यथोक्तं मानमिति । अथ द्विन्दियेन्यस्तमुत्पादयन्नाह ॥

वेइदिणं जंते ! जे भविण पुढवीकाइएसु उपवज्जित्तए
सेणं जंते ! केवतिकात्ताहिं ? गोयमा ! जह्मेणं अंतोमु-
हुत्तं उक्कोसेणं वावीसं वाससहस्समट्टिती । तणं जंते !
जीवा एगसमएणं गोयमा ! जह्मेणं एक्को वा दो वा ति-
एण वा उक्कोसेणं संवेज्जा वा असंवेज्जा वा उपवज्जं-

ति । केवटसंघयणी । आगाहणा जहमेणं अंगुल्लसस
असंवेज्जइजागं उक्कोसेणं वारसजोअणाइं हुंसंठिया
तिणि होस्साओ सम्मदिट्ठि वि मिच्चादिट्ठि णो सम्मापि-
च्छादिट्ठि । दो एणाणा दो अण्णाणा णियमं । णो मणजोगी
वयजोगी वि कायजोगी वि । उवओगो सुबिहो वि । च-
त्तारि सणाओ । चत्तारि कमायाओ । दो इंदिया पएणत्ता ?
तजहा जिब्बिदिणं य फामिदिणं य तिणि समुग्याया सेमं
जहा पुढवीकाइयाणं एवरं त्रिं जहमेणं अंतोमुहुत्तं उक्को-
सेणं वारमसंवच्छराइं । एवं अण्णबंधो वि सेसं तं चेव । ज-
वादेसेणं जहमेणं दो जवग्गहणाइं उक्कोसेणं संवेज्जाइं ज-
वग्गहणाइं । कात्तादेसेणं जहमेणं दो अंतोमुहुत्ताइं उक्को-
सेणं संवेज्जं कात्तं एवइयं कात्तं ॥ १ ॥ सो चेव जहएणका-
त्ताइं एसु उववणो एन चेव वत्तव्वया ॥ २ ॥ सो चेव उ-
क्कोसकात्ताइं एसु उववणो एम चेव विइयस्स हप्पि । एवरं
जवादेसेणं जहएणं दो जवग्गहणाइं, उक्कोसेणं अट्ट जव-
ग्गहणाइं । कालादेमेणं वावीसं वासमहस्साइं अंतोमुहुत्त-
मब्जहियाइं उक्कोसेणं अट्टासीतिवाससहस्साइं अरुयाली-
साए मवच्छरेहिं अब्जहियाइं एवइयं सो चेव अप्पणा जह-
एणकात्ताइं ओ जाओ तस्स वि एम चेव वत्तव्वया तिसु वि
गमपसु एवरं इमाइं एणत्ताइं सरिरोगाहणा जहा पुढवी-
काइयाणं । णो सम्मदिट्ठि मिच्चादिट्ठि णो सम्मापिच्छा-
दिट्ठि । दो अण्णाणी णियमं । णो मणजोगी वडजोगी
कायजोगी । त्रिं जहमेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वि अं-
तोमुहुत्तं । अज्जवसाणा अप्पसन्था । अण्णबंधो जहा त्रिं ।
संवेहो तहव आदिहंसु दो गमपसु तइयगमए जवादेमो
तहव अट्टजवा कालादेसेणं जहएणं वावीसं वाससह-
स्साइं अंतोमुहुत्तमब्जहियाइं उक्कोसेणं अट्टासीति वासम-
हस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तं हि अब्जहियाइं । ६ । सो चेव
अप्पणा उक्कोसकात्ताइं ओ जाओ एतस्स वि ओहिया ग-
मगसरिसा तिणि गमगा जाणियव्वो एवरं तिसु वि गम-
एसु त्रिं जहमेणं वारमसंवच्छराइं, उक्कोसेणं वि वारम
संवच्छराइं । एवं अण्णबंधो वि जवादेसेणं जहएणं दो
जवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ट भवग्गहणाइं, कात्तादेसेणं उव-
उंजिऊण जाणियव्वं जाव एवमे गमए जहएणं वावीसं
वासमहस्साइं वारसहिं संवेज्जरेहिं अब्जहियाइं, उक्कोसेणं
अट्टासीतिवासमहस्साइं अरुयालीसाए संवेज्जरेहिं अब्ज-
हियाइं एवइयं ॥ १ ॥

(वारसजोयणाइंति) यदुक्तं-तच्छब्दमाश्रित्य यदाह "संखो पुण
वारसजोयणाइंति" सम्मदिट्ठि विति । एतच्चोच्यते-सास्त्रादम-
सम्बन्धवापेक्षयति इयं च वक्तव्यताधिकट्ठिन्दियस्यौघिकपृथि-
वीकायिकेषु पथमेतस्य जघन्यस्थितिविषयि तस्यैवोत्कृष्टस्थित-
भूतपत्तौ संवेधे बिशेषोऽत एवाह-ववरमित्यादि (अद्भुतवग्गह-
णाइंति) एकपक्षस्योत्कृष्टस्थितिकत्वात् (अरुयालीसाए संवे-

चतुर्दशैः भवति हिंसा इति । चतुर्षु ब्रह्मिन्द्रीयजनेषु द्वादशाब्दमानेषु
अष्टचत्वारिंशत् संवत्सरा भवन्ति तैरन्यधिकान्यष्टाशीतिवर्षस-
हस्राणीति, द्वितीयस्यापि गमत्रयस्यैव चत्वार्यता विशेषं त्वाद-
नन्तरमित्यादि इह सप्तनानात्वानि शरीरावगाहना यथा पृथिवी-
कायिकानामङ्गुलासङ्ख्येयजागमात्रमित्यर्थः, प्राक्तनगमत्रय तु द्वा-
दशयोजनमानाप्युक्तेति । १ । तथा (नो सम्महिच्छि) जघन्य-
स्थितिकतया सात्त्वादनसम्यग्दृष्टानामनुत्पादात्, प्राक्तनगमेषु तु
सम्यग्दृष्टिरप्युक्तोऽजघन्यस्थितिकस्यापि तेषु भावात् । २ । तथा
दे भूतानि प्राक् भूतानि अप्युक्ते । ३ । तथा योगदारे जघन्यस्थि-
तिकत्वेनापर्याप्तकत्वाच्च साम्योऽयः प्राक्सावप्युक्तः । ४ । तथा
स्थितिरिदानीन्तनमुद्गर्तमेव प्राक्तनसंवत्सरादशकमपि । ५ । तथा-
ऽन्यवसानानीह प्रशस्तान्येव प्राक्तनभयरूपाणि । ६ । सप्तमं ना-
नात्वमनुक्तं इति संबधेस्तु द्वितीयत्रयस्थापयार्थेयोरगमयोरु-
त्कर्षतो भवाददेशेन सङ्ख्येयभयसङ्कलनः कालादेशेन च सङ्ख्येय-
कालसङ्कलनः तृतीये तु विशेषमाह (तस्य गमप इत्यादि) अन्त्यग-
मत्रये (कालादेशेन उच्यते जज्ञेण जाणियन्ति) यस्तदेवं प्रथमे
गमे कालत उत्कर्षतोऽष्टाशीतिवर्षसहस्राण्यष्टचत्वारिंशता वर्ष-
रधिकानि द्वितीये त्वष्टचत्वारिंशद्वर्षाण्यनन्तमुद्गर्तचतुष्टयधि-
कानि तृतीये तु संबधो द्विषित एवास्ते ॥

अथ ब्रह्मिन्द्रीयेन्यस्तमुत्पादयन्नाह ॥

जइ तेइदिण्हितो पुढवीकाइएमु उववज्जंति एवं चेव एव
गमका भाणियन्वा एवरं आदिह्लेसु वि तिसु विगमएमु
सरीरोगाहणा जहणणेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्जागं, उ-
क्कोसेणं तिण्णिण गाउयाइं निण्णिण इंदियाइं तिइ जहणणेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं एगुणपणराइंदियाइं । ततियगमए
कालादेसेणं जहणणेणं वावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्त-
मन्नहियाइं उक्कोसेणं अट्टासीइं वाससहस्साइं उण्णउइ-
राइंदियमन्नहियाइं एवइयं । मज्झिमगा तिण्णिण गमगा
पच्चिमगा तिण्णिणगमगा तहेव । एवरं तिइ जहणणेणं एगुण-
पणराइंदियाइं उक्कोसेणं वि एगुणपणराइंदियाइं संबधो
उचउज्जिऊण भाणियन्वो ॥ ६ ॥

(जइ तेइंदीत्यादि-उचउयराइंदियसयमन्नहियाइति) इह तृ-
तीयगमेऽष्टौ भवास्तत्र चतुर्षु ब्रह्मिन्द्रीयजनेषुत्कर्षत एकोनपञ्चा-
शद्विंशतिवर्षमानेषु यथोक्तं कालमानं भवतीति । (मज्झिमा ति-
ण्णिण गमा तदेवति) । यथा मध्यमा ब्रह्मिन्द्रीयगमाः । (संबधो
उचउज्जिऊण भाणियन्वोति) स च पश्चिमगमत्रये भवाददेशे
मोत्कर्षतः प्रत्येकमष्टौ भवप्रहणानि कालादेशेन तु पश्चिमगम-
त्रयस्य प्रथमगमे तृतीयगमे चोत्कर्षतोऽष्टाशीतिवर्षसहस्राणि
अष्टवर्षाधिकरात्रिविंशताधिकानि द्वितीये तु षण्णवत्युर-
विंशतमन्तरमुद्गर्तचतुष्टयान्यधिकामिति ।

अथ चतुरिन्द्रियेन्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ चउरिदिण्हितो उववज्जंति एम चेव चउरिदिण्णवि
ण्ण गमगा जाणियन्वा एवरं एपसु चेव ठाणेषु ठाणत्ता
जाणियन्वा सरीरोगाहणा जहणणेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्ज-
जागं उक्कोसेणं चत्तारि गाउयाइं तिइ जहणणेणं अंतोमुहुत्तं
उक्कोसेणं उम्मासा एवं अण्णुबंधो वि चत्तारि इंदिया ससं
तं चेव जाव एवगमए कालादेमेणं, जहणणेणं वावीसं वास-
सहस्साइं ठाहिं मासेहिं अन्नहियाइं उक्कोसेणं अट्टासीति

वाससहस्साइं चउवीसाए मासेहिं अन्नहियाए एवइयं जाव
करंजा ए ।

(नवरं एपसु चेवठाणेषुति) वक्ष्यमाणेष्ववगाहनादिषु नाना-
त्वानि ब्रह्मिन्द्रीयीन्द्रियप्रकरणयापेक्षया चतुरिन्द्रियप्रकरणे वि-
शेषभणितव्यानि ज्ञेयानि तान्येव दर्शयति-सरीरेत्यादि । (ससं
तदेवति) शेषमुपपातादि चारजातं तथैव यथा ब्रह्मिन्द्रीयस्य
यस्तु संबधे विशेषो न दर्शितः स स्वयमुक्त इति ।

अथ पञ्चेन्द्रियनिर्योग्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ पंचिदियतिरिक्खजोणिण्हितो उववज्जंति किं सप्पि-
पंचिदियतिरिक्खजोणिण्हितो उववज्जंति असप्पिपंचि-
दियतिरिक्खजोणिण् ? गोयमा ! सप्पिपंचिदियअसप्पिपंचि-
दियतिरिक्खजोणिण् उववज्जंति । जइ असप्पिपंचिदियतिरि-
क्खजोणिण्हितो उववज्जंति किं जलचरेहिंतो उववज्जंति जाव
किं पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति ?
गोयमा ! पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तएहिंतो वि
उववज्जंति । असप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणिण् जंते ! ज
जविप पुढवीकाइएमु उववज्जत्तए सेणं जंते ! केवइं ?
गोयमा ! जहणणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वावीसं वाससहस्सं
तेणं जंते ! जीवा एवं जहेव बेइंदियस्स ओहिगमए लब्धं ।
तहेव एवरं सरीरोगाहणा जहणणेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्ज-
जागं उक्कोसेणं जोअणमहस्सं । पंचिदियट्ठिं अण्णुबंधो
य जहणणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोढी ससं तं चेव ।
भवाटमेणं जहणणेणं दो जवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ट जवग्ग-
हणाइं कालादेसेणं उचउज्जिऊण जाणियन्वा एवरं मज्झि-
मएमु तिसु गमएमु जहेव बेइंदियस्स । मज्झिमएमु तिसु ग-
मएमु पच्चिउट्ठपसु तिसु गमएमु जहा एतस्सेव पढमगमए
एवरं तिइ अण्णुबंधो जहणणेणं पुव्वकोढी उक्कोसेणं वि
पुव्वकोढी मेसं तहेव जाव एव गमए जहणणेणं पुव्वकोढी
वावीसाए वाससहस्सेहिं अन्नहिया उक्कोसेणं चत्तारि
पुव्वकोढीओ अट्टासीती एवं वाससहस्सेहिं अन्नहिया-
ओ एवइयं कालं सेवेजा । ए ।

(जइत्यादि-उक्कोसेणं अट्टभयग्गहणाइति) अनेनेदमवग-
म्यते यथोत्कर्षतः पञ्चेन्द्रियतिरिक्खो निरन्तरमष्टैव भवा भवन्ति
एवं समानभवान्तरिता अपि भवान्तरैः सहाष्टैव भवन्तीति
(कालादेसेणं उचउज्जिऊण भाणियन्वोति) तत्र प्रथमे गमे
कालतः सम्बधः सूत्रे दर्शित एव द्वितीये तत्कृततत्तस्यः
पूर्वकोट्यभ्युत्थितमूर्तैरधिकः तृतीये तु ता एवाऽष्टाशी-
त्यावर्षसहस्रैरधिकाः उत्तरगमेषु त्वतिदेशद्वारेण सूत्रोक्त एवा-
सावधसेय इति । अथ संक्षिप्येन्द्रियेन्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ सप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणिण् उववज्जंति किं संखे-
ज्जवामाउ य असंखेज्जवामाउय ? गोयमा ! संखेज्जवामा-
उ य सप्पिपंचिदिय एो असंखेज्जवामाउय जाव उववज्जंति ।
जइ असंखेज्जवामाउय जाव उववज्जंति किं जलचरेहिंतो
ससं जहा असप्पिणं जाव तेणं जंते ! जीवा एगमएणं
केवइया उववज्जंति एवं जहा रणण्यजाए उववज्जमाएस्स

सम्पिपंचिदियस्स तदेव इह वि जाव काहादेसणं जहमेणं
दोअतोमुहुत्ता उक्कोमेणं चत्तार पुव्वकोदीआ अछासीति
वानसहस्से। अज्जाहियाइ एवइयं जाव करज्जा । एवं
संवेहो नवसु वि गमएसु जह असस्स। एणं तदेव गिरवसे-
ल्लच्छी से आदिहएसु तिस गमएसु एस चेव मज्झिहएसु
वि तिसु गमएसु एस चेव एवरं इमाइं एव । एणत्ताइं ।
जहमेणं ओगाहणा अंगुलस्स असंखेज्जज्जाग उक्कोसेण
वि अंगुलस्स असंखेज्जज्जागं ति म. हेस्माओ । मिच्छ-
दिह्वा । दो अस्साणा । कायजागी तिसि समुग्घाया । उइ
जहमेणं अतोमुहुत्ता । उक्कोसेण वि अतोमुहुत्ता अपसत्था
अज्जवसाणा । आणबधो जहा उइ सस तं चेव । पच्छि-
हएसु तिसु गमएसु जहेव पढमगमए एवर उइ आण-
बधो जहएणेणं पुव्वकादी उक्कोसेण वि पुव्वकादी सेसं
तं चेव ॥ ११ ॥

(जइ सखीत्यादि । एवं संवेहो नवसु वि गमएसु इत्यादि)
एवमुक्ताभिलापेन संवेधो नवस्वपि गमेषु यथा असंक्षिनां
तथैव निरवशेष इह वाच्योऽसंक्षिनां संक्षिनां च पृथिवीका-
यिकेषूपिप्त्सूनां जघन्यतोऽन्तर्मुहुर्नायुष्कत्वादुत्कर्षतश्च पूर्व-
कोट्यायुष्कत्वादिति । (लक्ष्मी से इत्यादि ।) लब्धिपरिमाणसं-
हननाविप्राप्तिः (से) तस्य पृथिवीकायिकेषूपिप्त्सूनां संक्षि-
नाद्ये गमत्रये (एस चेवसि) या रत्नप्रभायामुत्पिप्त्सूनास्तस्यैव
मध्यमेऽपि गमत्रये एवैव लब्धिः विशेषस्वयं नवगमित्यादि
नव च नानात्वानि जघन्यस्थितिकत्वाद्भवन्ति तानि च अथ-
गाहना १. लेश्या २. दृष्ट्य ३. ज्ञान ४. योग ५. समुदात ६. स्थित्य ७.
ध्वजानां ८. अनुबन्धाख्यानि ९. अथ मनुष्येभ्यस्तमुत्पादयन्नाह
(जइत्यादि) तत्र च (एवं जहंत्यादि) यथा हासज्जिपञ्चे-
न्द्रियतिरश्चो जघन्यस्थितिकस्य त्रयो गमास्तथैतस्यापि त्रय-
औधिका गमा भवन्ति अजघन्योत्कृष्टस्थितिकत्वात् सम्मू-
र्च्छिममनुष्याणां न शेषगमपदकसम्भव इति भ. २४ श. १२ उ.।

अथ सज्जिमनुष्यमधिकृत्याह ।

जदि मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सम्पुच्छिमणुस्से-
हिंतो गज्जवकंतिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा !
दोहिंतो वि उववज्जंति । जदि गज्जवकंतिमणुस्सेहिंतो
किं कम्मभूमिगज्जवकंतिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति अक-
म्मभूमिगज्जवकंतिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति सेसं जहा नेर
इयाणं नवरं अप्पज्जत्तएहिंतो वि उववज्जंति । पद्मा ०६ पद ।

जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सप्पिमणुस्सेहिंता उव-
ज्जंति असप्पिमणुस्सेहिंता उववज्जंति ? गोयमा ! सप्पिम-
णुस्सेहिंता वि उववज्जंति असप्पिमणुस्सेहिंता वि उववज्ज-
ति । असप्पिमणुस्सेणं भंते ! जे जविण पुढावकाएसु
सेणं जंत ! केवइयकाल्हिः एसु एव जहा असप्पिपं-
चिदियतिरिक्खजोणियस्स जहम्माअहिः एस्स तिसि गमगा
तहा एतस्मवि आहिया तिसि गमका जाणियव्वा त-
हेव गिरवसेसं ससा ठ नव जएणइ । जइ सप्पिमणु-
स्सेहिंता उववज्जंति किं संखेज्जवासाउय असंखेज्जवासा-

उय जाव उववज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउय एो अ-
संखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति । जइ संखेज्जवासाउय
जाव उववज्जंति किं पज्जत्तसंखेज्जं अपज्जत्तसंखेज्जं ?
गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जं अपज्जत्तसंखेज्जं जाव उवव-
ज्जंति । सप्पिमणुस्सेणं भंते ! जे जविण पुढावकाएसु उव-
वज्जंति सेणं जंत ! केवइकाल्हिः ? गोयमा ! जहमेणं अ-
तोमुहुत्ता उक्कोमेणं वावीसं वाससहस्सहिः एसु तेणं भंते !
जीवा एवं जहेव रयणप्पजा उववज्जमाणस्स तहेव तिसु वि
गमएसु लच्छी एवरं ओगाहणा जहमेणं अंगुलस्स असंखे-
ज्जज्जाग उक्कोसेणं पंचधणुहमयाइं उइ जहमेणं अतोमु-
हुत्ता उक्कोसेणं एवं अणुवधो वि । संवेहो एवसु गमएसु
जे व सप्पिपंचिदियमज्झिहएसु तिसु गमएसु लच्छी तहेव
सप्पिपंचिदियस्स मज्झिहएसु तिसु गमएसु लच्छी सेसं तं चेव
गिरवसेसं पच्छिह्वा तिणिण गमका जहा एयस्स चेव ओ-
हि । गमका एवरं ओगाहणा जहमेणं पंचधणुहमयाइं
उक्का ए वि पंचधणुहमयाइं । उइ अणुवधो जहमेणं
पुव्वकोदी उक्कोमेणं वि पुव्वकोदी सेसं तहेव ॥

जइ सखीत्यादि ॥ जहेव रयणप्पजा उववज्जमाणस्सति ॥
सज्जिमनुष्यस्यैवेति प्रक्रमः ॥ नवरमित्यादि ॥ रत्नप्रभायामुत्पि-
प्त्सूनां हि मनुष्यस्यावगाहना जघन्यतादुत्कृष्टकवमुत्कृष्टत्व-
हासंख्येयजागः स्थितिश्च जघन्येन मासपृथक्त्वं प्रागुक्तमिदं न्य-
न्तर्मुहुर्नैमिति सबोधस्तु नवस्वपि गमेषु यथैव पृथिवीकायिकेषु-
त्पद्यमानस्य सज्जिपञ्चेन्द्रियतिरश्च उक्तस्तथैव ह वाच्यः सज्जि-
नो मनुष्यस्य तिरेक्षश्च पृथिवीकायिकेषु समुत्पिप्त्सूनां जघन्यायाः
स्थितेरन्तर्मुहुर्त्वं प्रमाणत्वादुत्कृष्टायास्तु पूर्वकोटीप्रमाणत्वादिति ।
मज्झिमिल्लेयादि ॥ जघन्यस्थितिकमन्वन्धानं गमत्रये लब्धि-
स्तथैव वाच्यं यथा तत्रैव गमत्रये सज्जिपञ्चेन्द्रियतिरश्च उक्ता
सा च तत्सूत्रादेव ह. वसेया ॥ पच्छिह्वादि ॥ औत्थिकगमेषु (ह
अहुत्वासंखेयभागरूपाऽप्यधगाहना अन्तर्मुहुर्त्वरूपाऽपि स्थिति-
रुक्ता सा चेह न वाच्यं अत एवाह-नवरम् । ओगाहणेत्यादि ॥
देवेज्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ देहिंतो उववज्जंति किं जवणवासिदेवेहिंता उवव-
ज्जंति वाणमंतरजोऽसियदेवेहिंता वेमाणिय देवेहिंता उ-
ववज्जंति ? गोयमा ! जवणवासिदेवेहिंता वि उववज्जंति जाव
वेमाणियदेवेहिंता वि उववज्जंति । जइ जवणवासिदेवेहिं-
तो उववज्जंति किं असुरकुमारजवणवासिदेवेहिंता उवव-
ज्जंति जाव थणियकुमार जवणवासि ० ? गोयमा ! असुर-
कुमारजवणवासिदेवेहिंता उववज्जंति जाव थणियकुमार-
वासिदेवेहिंता उववज्जंति । असुरकुमारेणं जंत ! जे जविण
पुढावकाएसु उववज्जत्तए सेणं जंत ! केवइयकाल्हिः ?
गोयमा ! जहमेणं अतोमुहुत्ता उक्कोसेणं वावीसं वाससह-
स्साइ उइ । तेण भंते ! जीवा पुच्छा, गोयमा ! जहमेणं
एको वा दो वा तिस्सि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखे-
ज्जा वा उववज्जंति । तेमिणं जंत ! जीवाण सरीरगा किं :

संघयणा पाणत्ता ? गोयमा ! जहं संघयणां असंघयणां जाव परिणमद । तेसि णं जंते ! जीवा णं केमहा-
लिया मरीणाहणा ? गोयमा ! पुविहा पणत्ता, तेजहा
जवधारणिज्जा य उत्तरवेडव्वया य । तत्थणं जा मा ज-
वधारणिज्जा मा जहण्णेणं अंगुलस्स असंवेज्जज्जाणं
उक्कोसेणं सत्तरयसीओ तत्थणं जा सा उत्तरवेडव्वि-
या सा जहण्णेणं अंगुलस्स असंवेज्जज्जाणं उक्को-
सेणं जोअणसयसहस्सं । तेसिणं भंते ! जीवाणं मरी-
णा किं संठिया पणत्ता, ? गोयमा ! पुविहा पणत्ता
तेजहा-जवधारणिज्जा य उत्तरवेडव्विया य । तत्थणं जे ते
जवधारणिज्जा ते समचउरंसंठाणसंठिया पाणत्ता ।
तत्थणं जे से उत्तरवेडव्विया ते णाणासंठाणसंठिया पाणत्ता,
देस्साओ चत्तारि दिट्ठी निविहा वि तिष्ठि णाणा णि-
यमं । तिष्ठिण अण्णाणा जयणाए । जंते निविहे वि । उ-
वओगे पुविहे वि । चत्तारि साणाओ । चत्तारि कमाया ।
पंच इंदिया । पंच समुग्याया । वेदणा पुविहा वि । इत्थी वेदगा
वि पुरिमवेदगा वि णो णपुमगवेदगा । ठिई जहण्णेणं दसवास
सहस्साइ उक्कोसेणं साइरेगं सागरोवमं । अज्भवसाणा
असंवेज्जा पसत्था वि अप्पसत्था वि अणुबंधो जहा
ठिई भवादेसेणं दो भवगहणाइ, कालादेसेणं जहण्णेणं
दसवाससहस्साइ अंतोमुहुत्तमब्भहियाइ, उक्कोसेणं साइ-
रेगं सागरोवमं वावीसाए वाससहस्सेहि अब्भहियं एव-
इयं । एवं एव वि गमा खेयव्वा एवरं मज्झिक्खणसु प-
च्छिक्खणसु तिसु गमएसु असुरकुमाराणं ठिई विसेसो
जाणियव्वा । सेसा ओहिया चेव लदी कायसंवेहं च
जाणेज्जा सवत्थ दोभवगहणाइ जाव एव गमए काला-
देसेणं जहण्णेणं साइरेगं सागरोवमं वावीसाए वाससह-
स्सेहि अब्भहियं, उक्कोमेण वि साइरेगं सागरोवमं वा-
वीसाए वाससहस्सेहि अब्भहियं एवइयं जाव करेज्जा ।
एगकुमाराणं भंते ! जे जविए पुढवीकाइए एस चेव व-
त्तव्वया जाव जवादेसोत्ति एवरं ठिई जहण्णेणं दसवा-
ससहस्साइ उक्कोसेणं देसुणाइ दो पलिओवमाइ एवं
अणुबंधो वि कालादेसेणं दसवाससहस्साइ अंतोमुहुत्त-
मब्भहियाइ, उक्कोमेण दो पलिओवमाइ देसुणाइ वा-
वीसाए वाससहस्सेहि अब्भहियाइ एवं एव वि गमगा
असुरकुमारगमसरिसा एवरं ठिई कालादेसेणं च जा-
णेज्जा एवं जाव थणियकुमाराणं जदि बाणमंतर किं
पिसायवाणमंतर जाव गंधव्ववाणमंतर ? गोयमा ! पि-
साय बाणमंतर जाव गंधव्ववाणमंतर । बाणमंतरदेवेणं
भंते ! जे भविए पुढवीकाइए एएसिं पि असुरकुमारगम-
गमसरिसा एव गमगा भाणियव्वा एवरं ठिई कालादे-
सेणं च जाणेज्जा । ठिई जहण्णेणं दसवाससहस्साइ

उक्कोसेण पलिओवमं सेसं तहेव । जइ जोइसियदेवेहिंतो
उववज्जति किं चंदविमाणजोइसियदेवेहिंतो उववज्जति
जाव ताराविमाणजोइसियदेवेहिंतो उववज्जति ? गोयमा !
चंदविमाणजोइसियदेवेहिंतो वि उववज्जति जाव तारा
जाव उववज्जति । जोइभियदेवेणं भंते ! जे जविए पुढ-
वीकाइयलदी जहा असुरकुमाराणं एवरं एगा तेउलेस्सा
पणत्ता तिष्ठि णा मा तिष्ठिणअण्णाणा णियमं । ठिई
जहण्णेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं पलिओवमं
वाससयसहस्समब्भहियं एवं अणुबंधो वि कालादेसेणं
जहण्णेणं अट्ठभागपलिओवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं उ-
क्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्सेणं वावीसाए वास-
सहस्सेहि अब्भहियं एवइयं । एवं सेसा वि अट्ठ गमगा
भाणियव्वा एवरं ठिई कालादेसेणं च जाणेज्जा । जइ
वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जति किं कप्पोववणगवेमाणिय
कप्पातीतगवेमाणिएहिंतो उववज्जति ? गोयमा ! कप्पो-
ववणगवेमाणिय जाव उववज्जति णो कप्पातीतगवेमा-
णिय जाव उववज्जति । जइ कप्पोववणग जाव उवव-
ज्जति किं सोहम्मकप्पोववणगवेमाणिए जाव अचुत्त-
कप्पोववणगवेमाणिया जाव उववज्जति ? गोयमा ! सो-
हम्मकप्पोववणगवेमाणिया ईसाणकप्पोववणगवेमाणि-
या जाव उववज्जति, णो माणकुमार जाव णो अचुत्तक-
प्पोववणगवेमाणिया जाव उववज्जति । सोहम्मगदेवेणं
जंते ! जे जविए पुढवीकाइएसु उववज्जइ सेणं जंते ! के-
वइया एवं जहा जोइसियस्स गमगो एव ठिई अणुबंधो
य जहण्णेणं पलिओवमं उक्कोमेणं दो सागरोवमाइ,
कालादेसेणं जहण्णेणं पलिओवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं
उक्कोसेणं दो सागरोवमाइ वावीसवाससहस्सेहि अब्भ-
हियाइ एवइयं कालं एवं सेसावि अट्ठ गमगा जाणियव्वा
एवरं ठिई काला देसं च जाणेज्जा । ईसाण देवेणं जंते !
जे जविए एवं ईसाणदेवेण वि एव गमगा जाणियव्वा
एवरं ठिई अणुबंधो जहण्णेणं साइरेगपलिओवमं उ-
क्कोसेणं साइरेगाइ दो सागरोवमाइ तं चेव सेवं जंते !
जंते ! ति जाव विहरइ ॥

“जइत्यादि छगइ संघयणाणं असंघयणासि” इह यावत्करणा-
विदं इयं “एवघी णेवच्छिरा नेवएहारु नेवसंघयणमत्थि जेपो-
ग्गला इट्ठा कंता पिया मणुआमणोमा ते तेसि मरीगसंघाय-
साणसि । तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा जहण्णेणं अंगु-
लस्स असंवेज्जज्जा भागंति ” उन्पादकालेऽनाभोगतः कर्मपा-
रतन्त्याद्दुल्लासंख्येयभागमावायगाहना भवन्ति उत्तरवेक्रिया
तु जघन्याद्दुल्लस्य संख्येयभागमाता भवत्याभोगजनिन्वा-
तस्यास्तथावधा न सूक्ष्मता भवति यादृशी भवधारणीयाया
इति ॥ तत्थणं जे ते उत्तरवेडव्विया ते “ नाणासंठियसि ”
इच्छावशेन संस्थाननिष्पादनादिनि । (तिष्ठि अण्णाणा भय-
णाणसि) ये असुरकुमारं असंक्रिय आगत्योत्पद्यन्ते तेषा-

मपर्याप्तकावस्थायां विभङ्गस्याज्ञावाच्छेषाणां तु तद्भावादज्ञा-
नेषु भजनोक्ता । जहृष्येणं दसवाससहस्राहं अंतोमुदुत्तमम्भ-
दियाह ति) तत्र दशवर्षसहस्राण्यसुरेषु अन्तर्मुदुत्तं पृथिवी-
कायिकेष्विति, इत्यमेव उक्तोक्तेण सादरेण सागरावममित्याद्यपि
भायनीयम् । एतावानेव चात्कर्षतोप्यत्र संबन्धकाः पृथिवीत
उदुत्तस्यासुरकुमारेषुत्पादाभावादिति (मज्झिमसु पच्चिमसु
इत्यादि) अयं चेद स्थितिविशेषो मध्यमगमेषु जघन्यासुरकुमाणां
दशवर्षसहस्राणि स्थितिरन्त्यगमय च साधिकं सागरोपममिति,
ज्योतिष्कदाक्रेति तिष्ठि नाणा तिष्ठि अद्याना नियमंति । इहा-
सञ्ज्ञानो नोत्पद्यन्ते सङ्गिनस्तत्पत्तिसमयपव सत्यन्देहीणि
ज्ञानानि मत्यादीनि इतरस्य त्वज्ञानानि मत्याज्ञानादीनि भवन्ति ।
(अदृभागपञ्चिओयमेति) अदृमोभागोऽदृभागः स एवावश्ये स-
मुदायोपचारादृजनागपत्योपम इदं च तारकदेशेवीराभित्योक्त
म् । उक्तोक्तेण "पञ्चिभावं-वाससयसहस्रमज्जहन्ति " इदं
च चत्तविमानदेवानाभित्योक्तमिति । भ० २४ श० १२ उ० ।

अप्यायिकानाम्—

आउकाइएणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवं जह्व
पुढवीकाइयउदेमए जाव पुढवीकाइएणं जंते ! जे जविए
आउकाइएमु उववज्जितए सेणं जंते ! केवइ० गोयया !
जहृष्येणं अंतोमुदुत्तं उक्कोसेणं मत्तवासमहस्रहृदिपसु उ-
ववज्जंज्जा एवं पुढवीकाइयउदेमगसरिसो जाणियव्वो
एवरं तिइ संवेहं च जाणेज्जा सेवं तं चेव । सवं जंत !
जंते ! ति । ज० २४ श० १३ उ० ॥

तेजस्सायिकानां वायुकायिकानां च यथा—

तेउकाइयाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवरं पुढवी-
काइयउदेमगसरिसो उदेमो जाणियव्वो एवरं तिइ संवेहं
च जाणियज्जा देवेषु न उववज्जंति । समं तं चेव मेवं जंते
जंतंति जाव विहरइ वाउकाइयाणं जंते ! कओहिंतो उव
वज्जंति एवं जह्व तेउ काइय उदेमो तहव एवरं तिइ
संवेहं च जाणेज्जा सेवं जंते भंते ! ति । चउवीसइमसय-
स्म पणरसमो उदेमो मम्मसो ॥

(देवेषु न उववज्जंति) देवेज्य उदुत्तास्तेजस्कायिकेषु गो-
त्ययन्त इत्यर्थः । एवं पञ्चवदोऽपि । भ० २४ श० १४ उ० ।

वनस्पतीनाम् ।

वणस्सइकाइयाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवं पुढवी
काइयउदेमो सरिसो एवरं जाहे वणस्सइकाइया वणस्सइ-
काइएमु उववज्जंति ताह पदमविइयचउत्थपंचमेसु गमेसु
वरिमाणे अणुसमये अविरहियं अणुता उववज्जंति जवा-
देमणं जहृष्येणं दो भवग्गहृणाइ उक्कोसेणं अणुताइ जव-
ग्गहृणाइ काजादेमणं जहृष्येणं दोअंतोमुदुत्ता उक्कोसेणं
अणुतं काजं एवइयं जाव करेज्जा । सेमा पंच गमा अहजवाग्गह-
णिता तहव एवरं तिइ संवेहं च जाणेज्जा सेवं जंते ! जंते ! ति ॥

"जाहे वणस्सइकाइया इत्यादि" अनेन वनस्पतेरेवानन्ताना-
मुदुत्तरस्ति नाय्यत इत्यादिने शेषाणां हि समस्तानामप्यसं-
ख्यातत्वात् । तथा अनन्तानामुत्पादो वनस्पतिष्वेव कायान्तर-
स्यानन्तानामज्ञानत्वादित्यप्यादेवितमिह च प्रथमद्वितीयचतु-
र्थपञ्चमगमेष्वनुत्कृष्टस्थितिजावादनन्ता उत्पद्यन्त इत्यभिधीयत

शेषे तु पञ्चसु गमेष्वनुत्कृष्टस्थितिजावादेको वा दौ चेत्याद्यभिधी-
यन् इति । तथातिथ्येव प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमेष्वनुत्कृष्टस्थ-
तित्वादेवोत्कर्षतो जयादेशानान्तानि भवग्रहणानि वाच्यानि
काजादर्शने चानन्तः काजः शेषेषु तु पञ्चसु तृतीयचतुस्रमा-
दिषु गमेष्वप्यौ जयग्रहणान्यनुत्कृष्टस्थितिजावात् । (तिइ संवेहं
च जाणेज्जति) तत्र स्थितिजघन्या उदुत्ता च सर्वेष्वपि गमेषु
प्रतीतैव संबन्धस्तु तृतीयसप्तमयोर्जघन्येन दशवर्षसहस्राण्य-
न्तर्मुदुत्ताधिकान्युत्कर्षतस्त्वष्टासु भवग्रहणेषु दशसहस्राः प्र-
त्येकं भावादशीतिवर्षसहस्राणि षष्टाष्टमयोस्तु जघन्येन दश-
वर्षसहस्राण्यन्तर्मुदुत्ताधिकान्युत्कृष्टतस्तु चत्वारिंशद्वर्षसह-
स्राण्यन्तर्मुदुत्तैश्चतुष्टयाभ्यधिकानि । नवमे तु जघन्यतो विंश-
तिवर्षसहस्राण्युत्कर्षतस्त्वष्टीतिरिति । भ० २४ श० १६ उ० ॥

ब्रीहियाणाम्—

बेइदियाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति जाव पुढवीका-
इएणं भंते ! जे भविए बेइदिएसु उववज्जितए सेसं
भंते ! केवइ सव्वेव पुढवीकाइयस्स लदी जाव काला-
देसेणं जहृष्येणं दो अंतोमुदुत्ता उक्कोसेणं संवेज्जं कालं
एवइयं जाव करेज्जा एवं तेसु चेव चउसु गमएसु संवेहो
सेसेसु पंचसु गमएसु तहव अहजवा एवं जाव चउरिदि-
एणं समं चउसु संवेज्जज्जा पंचसु अहजवा पंचिदियति
रिक्खिजोणिए माणुस्सेसु समं तहव अहजवा तिइ संवेहं च
जाणेज्जा सेवं जंते ! जंत ! ति ।

(सव्वेव पुढवीकाइयस्स लद्धत्त) या पृथिवीकायिकस्य
पृथिवीकायिकेष्वनुत्कृष्टस्थितिः प्रागुक्ता ब्रीहियेष्वपि संबध्यते ।
(तेसु चेवचउसुगमएसुति) तत्त्वेव चतुर्थे गमेषु प्रथमद्वितीय-
चतुर्थपञ्चमसहस्रेषु (सेसेसु पञ्चसुति) शेषेषु पञ्चसु गमेषु
तृतीयचतुस्रमाष्टमनवमसहस्रेषु (एवंति) यथा पृथिवीकायि-
कसहस्रं ब्रीहियस्य संवेधे उक्त एवं अनेजोवायुवनस्पति-
द्वित्रिचतुरिन्द्रियैः सह संवेधो वाच्यस्तदेवाह चतुर्षुपौकेषु
गमेष्वुत्कर्षतो जवादेशेन संख्येया भवाः पञ्चसुतृतीयादिष्वष्टा
जयाः काजादेशेन च या यस्य स्थितिस्तत्संयोजनेन संवेधो
वाच्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भिर्मनुष्यैश्च सह ब्रीहियस्यतथैव सर्व-
गमेष्वनुत्कृष्टाद्यौ च जवा वाच्या इति ॥ भ० २४ श० १७ उ० ।

ब्रीहियाणां चतुरिन्द्रियाणां च यथा—

तेइदियाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवं तेइदियाणं
जह्व बेइदियाणं उदेमो एवरं तिइ संवेहं च जाणेज्जा तेउ-
काइएसु उववज्जइ समं तइओ गमो उक्कोसेणं अहसराइ
बेइदियसयाइ बेइदिपहिं समं तइयगमे उक्कोसेणं अहया-
हीमं संवज्जराइ उहसउराइदियसत्तमज्जहियाइ तेइदि-
पहिं समं तइयगमे उक्कोसेणं वाणुत्तराइ तिसि राइदियत-
याइ एवं मव्वत्थ जाणेज्जा जाव सप्पिमाणुस्संति । सेवं
जंते ! भंतेति । चउरिदियाणं भंते ! कओहिंतो उवव-
ज्जंति जहा तेइदियाणं उदेसओ तहा चउरिदियाणवि
एवरं टिति संवेहं च जाणेज्जा सेवं भंते ! भंतेति ।

(टिति संवेहं च जाणेज्जति) स्थितिव्रीहियेष्वनुत्कृष्टस्थितौ
पृथिव्यादीनामायः संबन्धं च ब्रीहियेष्वनुत्कृष्टस्थितौ पृथिव्यादीनां ब्री-
हियाणां च स्थितेः संयोगं जानीयात् तदेव कथिद्वयायति

(नेउकाऽपसु इत्यादि) तेजस्कायिकैः सार्द्धं त्रीन्द्रियाणां स्थितिसंघस्तृतीयगमे प्रतीते उत्कर्षेण अष्टोत्तरे द्वे रात्रिदि-
घशते । कथम् ? औधिकस्य तेजस्कायिकस्य चतुर्षु भवेत्कर्-
पेण इन्द्रोरात्रमानव्याहृतस्य द्वादशाहोरात्राणि उत्कृष्टस्थि-
तेश्च त्रीन्द्रियस्योत्कर्षणः चतुर्षु भवेत् एकानपञ्चाशदान्मान-
त्वेन भयस्य शतं पञ्चान्यधिकं जवति, रात्रिद्वयमीदृशे चाऽष्टो-
त्तरे द्वे रात्रिदिवशते म्यानामिति (बेंडिण्डीत्यादि अरु-
यालीसं संवत्सरावति) त्रीन्द्रियस्योत्कर्षणो द्वादशयप्यप्रमाणेषु
चतुर्षु भवेत्पञ्चचत्वारिंशत्संयन्मराः चतुर्ष्वेव त्रीन्द्रियजघप्र-
दणेषुत्कर्षेणकोनपञ्चाशदहोरात्रमानेषु पञ्चान्यधिकं दिनशतं
भवतीति ॥ तेंडिण्डीत्यादि ॥ (चाणक्याहं तिष्ठा रात्रिद्वि-
मयाहं ति) अष्टासु त्रीन्द्रियभवेत्कर्षेणकोनपञ्चाशदहोरात्र-
मानेषु त्रीणि शतानि द्वितयन्यधिकानि भवन्तीति । (एवं स-
व्यथ जाणेज्जति) अनेन चतुरिन्द्रियसद्विहतिर्यमनुयः सह
त्रात्रिद्याणां सम्बन्धः कार्य इति सूचितम् । अनेन च तृतीयगम-
सम्बन्धदर्शनेन षष्ठादिगमसंबन्धे अपि सूचिता द्रष्टव्याः । तेषा-
मप्यष्टजयिकत्वात् । प्रथमादिगमचतुष्कसंबन्धस्तु भवादेशेनोत्कर्-
षणतः संख्यातभवग्रहणरूपः कालादेशेन तु संख्यातकालरूप
इति (चतुरिन्द्रियसूत्रस्य व्याख्या नास्ति) भ०२५श०१८ उ० ॥

पञ्चैन्द्रियतिरश्चाम् ।

पंचिन्द्रियतिरिक्त्वजोषिणं भेते ! कओहिंनो उवव-
ज्जंति किं णेरइयं० तिरिक्त्वमणुस्सदेवेहिंनो उववज्जंति ?
गोयमा ! णेरइएहिंनो वि उववज्जंति तिरिक्त्वमणुस्स-
देवेहिंनो वि उववज्जंति । जइ णेरइएहिंनो उववज्जंति
किं रयणप्पभापुदवियेणेरइएहिंनो उववज्जंति जाव अ-
हेसत्तमाए पुदवीए णेरइएहिंनो उववज्जंति ? गोयमा !
रयणप्पभा पुदवियेणेरइएहिंनो उववज्जंति जाव अहेसत्त-
माए पुदवियेणेरइएहिंनो वि उववज्जंति रयणप्पभापुदवि-
येणेरइएणं जंते ! जे भविए तिरिक्त्वजोषिणं उववज्ज-
त्तए सेणं जंते ! केवतिकालाद्वितीएसु उववज्जेज्जा ? गो-
यमा ! जहएणेणं अंतोमुहुत्तद्वितीएसु उकोसेणं पुव्वको-
दिआउएसु उववज्जेज्जा । तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं
केवइया उववज्जंति एवं जहा असुग्कुमारणं वत्तव्वया
एवरं संघयणं पोग्गला अण्णिहा अकंता जाव परिणमे-
ति । ओगाहणा दुविहा पएणत्ता तंजहा जवधारणिज्जा
य उत्तरवेउव्विया य । तत्थणं जा सा जवधारणिज्जा
सा जहएणेणं अंगुलस्स असंखेज्जइताणं उकोसेणं स-
सथणुइं तिग्गि रयणाओ वत्तव्वगुलाइं । तत्थणं जा सा
उत्तरवेउव्विया सा जहएणेणं अंगुसस्स संखेज्जइताणं
उकोसेणं पएणरसथणुइं अट्टाज्जाओ रयणीओ । ते-
सिणं जंते ! जीवा सरीरगा किं संठिया पप्पत्ता ? गोय-
मा ! दुविहा पप्पत्ता तंजहा जवधारणिज्जा य उत्तरवेउ-
व्विया य । तत्थणं जे ते भवधारणिज्जा ते हुइसठिया ।
तत्थणं जे ते उत्तरवेउव्विया ते वि हुइसठिया पप्पत्ता ।

एगा काउलेस्सा पप्पत्ता । चत्तारि सगुग्घाया । एणो इन्धी-
वेदगा एणो पुरिसवेदगा एणुसगवेदगा । ठिइं जहमेणं
दसवासमहस्साइं उकोसेणं सागरोवमं । एवं अणुबंधोवि
सेसं तहेव । भवादेमेणं जहमेणं दो भवग्गहणाइं उको-
मेणं अउ भवग्गहणाइं । कालादेमेणं जहमेणं दसवास-
सहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्जहियाइं उकोसेणं चत्तारि सागरो-
वमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्जहियाइं एवइयं सो चव
जहम्कालद्वितीएसु उववणो जहमेणं अंतोमुहुत्तद्वितीएसु
उववज्जेज्जा उकोसएवि अंतोमुहुत्तद्विती अवसेसं तहेव
एवरं कालादेमेणं जहमेणं तहेव उकोसेणं चत्तारि सा-
गरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्जहियाइं एवइयं कालं
जाव करेज्जा । एवं मेसावि सत्त गमगा भाणियव्वा जहेव
एणइयउदेसए सम्पिपंचिन्द्रियण सयं एणइयाणं मज्झि-
मएसु तिग्गि गमएणं पच्छिअएसु तिग्गि गमएसु त्रितिया-
णत्तं भवति मेसं तंचेव सव्वन्थ त्रिती संबंहे च जाणेज्जा ।
सकग्गभापुदवीएणेरइएणं भंते ! जे भविए एवं जहा रय-
णप्पभाए एव गमका तहेव सकग्गभाएवि एवरं सरी-
रोगाहणा जहा ओगाहणा संठारे तिग्गि एाणा तिग्गि
आप्पाणा एियमं त्रिती अणुबंधो य पुव्वभणिया एवं ए-
व गमगा उवउंजिउए भाणियव्वा एवं जाव छट्ट पुदवी
एवरं ओगाहणा लेम्सा त्रिती अणुबंधो संबंहे जाणि-
यव्वा । अहेसत्तमा पुदवीएणेरइएणं भंते ! जे भविए
एवं चव णव गमगा एवरं ओगाहणा लेम्सा त्रिती अणु-
बंधो भाणियव्वा । संबंहे जवादेमेणं जहमेणं दो भव-
ग्गहणाइं उकोसेणं उ जवग्गहणाइं । कालादेमेणं जहमेणं
जाव भं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्जहियाइं उकोमेणं उ-
वहिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्जहियाइं एवइयं ।
आदिअएसु उसु गमएसु जहमेणं दो जवग्गहणाइं उको-
सेणं उ जवग्गहणाइं । पच्छिअएसु तिग्गि गमएसु जहमेणं
दो जवग्गहणाइं उकोमेणं चत्तारि जवग्गहणाइं छट्ट ।
णवसु वि गमएसु जहा पढमगमएसु एवरं त्रिद्विमेणो
कालादेमेणं १ विइयगमए जहमेणं बावीमे सागरोवमाइं
अंतोमुहुत्तमब्जहियाइं उकोसेणं उवहिं सागरोवमाइं तिहिं
अंतोमुहुत्तहिं अब्जहियाइं एवइयं कालं २ विइयगमए जह-
मेणं बावीमे सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्जहियाइं उको-
सेणं उवहिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्जहि-
याइं । ३। वत्तव्वगमए जहमेणं बावीमे सागरोवमाइं अंतो-
मुहुत्तमब्जहियाइं उकोसेणं उवहिं सागरोवमाइं तिहिं पु-
व्वकोडीहिं अब्जहियाइं । ४। पंचमगमए जहमेणं बावीमे
सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्जहियाइं उकोमेणं उवहिं साग-
रोवमाइं तिहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्जहियाइं । ५। उट्टगमए
जहमेणं बावीमे सागरोवमाइं पुव्वकोडीहिं अब्जहियाइं

उकोसेणं ङावट्ठि सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोमीहिं अञ्ज-
हियाइं । ६ । मत्तमगमए जह्मणं तेत्तीसं सागरोवमाइं
अंतोमुहुत्तमञ्जहियाइं उकोसेणं ङावट्ठि सागरोवमाइं दोहिं
अंतोमुहुत्तेहिं अञ्जहियाइं । ७ । अट्ठमगमए जह्मणं तेत्तीसं
सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमञ्जहियाइं उकोसेणं ङावट्ठि साग-
रोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अञ्जहियाइं । ८ । णवमगमए
जह्मणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोमीए अञ्जहियाइं
उकोसेणं ङावट्ठि सागरोवमाइं एवइयं जाव करेज्जा । ९ ।

(उकोसेणं पुव्वकोमी आउपत्ति) मारकाणामसम्पत्तवर्षा-
युष्केष्वनुत्पादादिनि (असुरकुमाराणवत्तत्त्ववत्ति) पृथिवीका-
यिकेष्वनुत्पादमानानामसुरकुमाराणां या वत्तव्यता परिमाणदिका
अगुत्ता सद्द मारकाणां पञ्चेन्द्रियनिर्यस्तुत्पद्यमानानां वान्या
विशेषस्त्वयं नवरमित्यादि (जह्मणं अंगुलस्स असंखज्जभाणं
ति) उपत्तिसमयापेक्षमिदम् । उकोसेणं सत्तधणुइं इत्यादि
इयं च त्रयोदशप्रस्तटापेक्षं प्रथमप्रस्तटादिषु पुनरेवम् । ' रयणा
ए पट्ठमपवरे, इत्यतियं देहउस्सयं जलियं । उप्पणंगुलसम्पत्ता,
पयरे पयरेय बुद्धी उ ॥ १ ॥ उकोसेणं पमरमेत्यादि ॥ इयं च
त्रयधारणीयावगाहनाया त्रिगुणेति (समुत्पाया खत्तारित्ति)
संक्रियान्ताः । [सेसं तदेवत्ति] शेषं दृष्ट्यादिकं तथैव यथा अ-
सुरकुमाराणां सो चेवेत्यादि द्वितीयो गमः (अवसेस तदे-
वत्ति) यथौघिकगमे (एवं सेसावि सत्त गमगा भाणियव्वत्ति)
एवमित्यन्तरोक्तगमउपक्रमेण शेषा अपि सप्त गमा जणितव्या
नम्बत्रैव करणाद्यादि । स्थितिर्जघन्योत्कृष्टभेदाद्ययोगमयोर्नार-
काणामुक्ता तादृशेषु मध्यमेऽन्तिमे च गमत्रये प्राप्नोतीति ।
अत्रोच्यते (जह्वे नैरइयउदेसए इत्यादि) यथैव नैरयिकोद्देशके-
ऽधिकृतशतस्य प्रथमे संक्षिपञ्चेन्द्रियनिर्यग्भिः सद्द मारकाणां
मध्यमेषु त्रिषु गमेषु पश्चिमेषु च त्रिषु गमेषु स्थितिनानात्वं भ-
वति तथैवेदानीं वाक्यशेषः (सरंरोगाहणा जहा ओगाहणा
मगणेति) शरीरावगाहना यथा प्रज्ञापनाया एकविंशतितमे
पदे सा च सामान्यत एव " सत्तधणु तिणिणरयणी, उच्चय अ-
गुत्ताइं उच्चत्तं । पट्ठमाए पुट्ठवीए, घिउणा विउणं च सेसासु-
त्ति " १ (तिसि नाणा तिणिण अणणाणा नियमंति) द्वितीया-
दिषु सञ्ज्ञित्य एवात्पद्यते ते च त्रिज्ञानास्त्रिज्ञाना वा नियमा-
ज्यन्तीति ॥ उकोसेणं ङावट्ठि सागरोवमाइं इत्यादि ॥ ३ ॥
इदं भवानां कालस्य च बहुयं विवक्षितं तत्त्व जघन्यस्थितिक-
त्वे नारकस्य ज्ञाने इति द्वाविंशतिसागरोपमायुर्नारको ज्ञत्वा
पञ्चेन्द्रियनिर्यस्तुत्पद्यमानां पुर्वकोट्यायुर्जातः एवं वारत्रये षट्पट्ठिसाग-
रोपमाणि पुर्वकोटिद्वयं च स्याद्यदि चोत्कृष्टस्थितस्त्रयस्त्रिंशत्सा-
गरोपमायुर्नारको ज्ञत्वा पुर्वकोटिद्वयः पञ्चेन्द्रियनिर्यस्तुत्पद्यते
नवा वारद्वयमेवैवमुत्पत्तिः स्यात्ततश्च षट्पट्ठिः सागरोपमाणि
पुर्वकोटिद्वयं च स्यात् तृतीया तु तिर्यग्मथपुर्वकोटी न ज्ञान्यत
इति नोत्कृष्टता जवानां कालस्य च स्यादिति उत्पादितो नार-
केत्यः पञ्चेन्द्रियनिर्यग्योनिकः ।

अथ तिर्यग्योनिकेऽयस्त्वमुत्पादयन्नाह ।

जदि तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं एगिंदियतिरि-
क्खजोणिएहिंतो उववज्जंति एवं उववातो जहा पुट्ठवीका-
इयउदेसए जाव पुट्ठवीकाइएणं जंते ! जे भविण पंचिदिय-
तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति ए मेणं जंते ! केवइकाइ-
? गोयमा ! जह्मणं अंतोमुहुत्तडिइएसु उकोसेणं पुव्वको-

मीआउएसु उववज्जंति तेणं जंते ! जीवा एवं परिमाणा-
दीया आणुबंधपज्जवसाणा जंत्वेव अप्पणो सट्ठणे वत्तव्वया
संखेव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु वि उववज्जमाणस्स वि
जाणियव्वा णवरं एवसु वि एमएसु परिमाणो जह्मणं
एको वा दो वा तिसि वा उकोसेणं संखेज्जा वा असंखे-
ज्जा वा उववज्जंति जवादेसेण वि णवसु गमएसु जह्म-
णं दो जवग्गहणाइं उकोसेणं अट्ठ जवग्गहणाइं सेसं तं
चेव कालादेसेणं उजयतो त्रिं पकरेज्जा । जदि आउका-
इएण वि एवं जाव चउरिंदिया उववातेयव्वो एवरं सव्व-
त्थ अप्पणो लच्छी जाणियव्वा एवसु वि गमएसु जवा-
देसेणं जह्मणं दो भवग्गहणाइं उकोसेणं अट्ठ जवग्गह-
णाइं कालादेसेणं उजओउत्ति करेज्जा सव्वेसिं सव्वगम-
एसु जह्वेव पुट्ठवीकाइएसु उववज्जमाणं लच्छी तह्वेव
सव्वत्थ त्रिं संबंधं च जाणज्जा । जइ पंचिंदियतिरिक्खजो-
णिएहिंतो उववज्जंति किं सणिणपंचिंदियातिरिक्खजोणिए-
हिंतो उववज्जंति अससिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो
उववज्जंति ? गोयमा ! ससिपंचिंदियजंते जह्वेव पुट्ठवीका-
इएसु उववज्जमाणस्स जाव अससिपंचिंदियतिरिक्खजो-
णिएण जंते ! जे जविण पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उव-
वज्जितए सेणं भंते ! केवइयकालं ? गोयमा ! जह्मणं
अंतोमुहुत्तं उकोसेणं पत्तिओवमस्स असंखेज्जज्जागाइइए
सु उववज्जंति । तेणं जंते ! अवमसं जह्वेव पुट्ठवीकाइएसु-
उववज्जमाणस्स असणिणस्स तह्वेव णिरवसेसं जाव जवा-
देसोत्ति । कालादेसेणं जह्मणं दो अंतोमुहुत्ता उकोसेणं
पत्तिओवमस्स असंखेज्जज्जागां पुव्वकोमी पुहुत्तमञ्जहियं
एवइयं । त्रिइयगमए एस चेव लच्छी णवरं कालादेसेणं
जह्मणं दो अंतोमुहुत्ता उकोसेणं चत्तारि पुव्वकोमीओ
चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अञ्जहियाओ एवइयं । सो चेव उ-
कोसकालाट्ठिइएसु उववज्जइ जह्मणं दो पत्तिओवमस्स अ-
संखेज्जज्जागाइइएसु उकोसेणं वि पत्तिओवमस्स असंखे-
ज्जज्जागाइइति उववज्जंति । तेणं जंते ! जीवा एवं जहा रयणा-
प्पभाए उववज्जमाणस्स अससिस्स तह्वेव णिरवसेसं जाव
कालादेसोत्ति एवरं परिमाणं जह्मणं एको वा दो वा तिसि
वा उकोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति सेसंतं चेव अप्पणा जह्म-
कालाट्ठिइओ जाओ जह्मणं अंतोमुहुत्ताट्ठिइएसु उकोसेणं
पुव्वकोमी आउएसु उववज्जंति तेणं जंते ! अवसेसं जहा
एयस्स पुट्ठवीकाइएसु उववज्जमाणस्स मज्झिमेसु तिसु गम-
एसु जाव आणुबंधात्ति । जवादेसेणं जह्मणं दो जवग्ग-
हणाइं उकोसेणं अट्ठ जवग्गहणाइं कालादेसेणं जह्मणं
दो अंतोमुहुत्ता उकोसेणं चत्तारि पुव्वकोमीओ चउहिं
अंतोमुहुत्तेहिं अञ्जहियाओ । सो चेव जह्मकालाट्ठिइएसु
उववज्जो एस चेव वत्तव्वया एवरं कालादेसेणं जह्मणं दो

अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं अह्म अंतोमुहुत्ता एवइयं सो चेव
 उक्कोमकाझट्टिइएमु उववव्वो जह्मणं पुव्वकोढिआउएमु
 उक्कोसेण वि पुव्वकोढिआउएमु उववज्जइ एस चेव वत्तव्वया
 एवरं कालादेसेणं जाणएज्जा । सो चेव अप्पणा उक्कोस-
 काझट्टिओ जाओ सो चेव पढमगमवत्तव्वया एवरं ठिई
 से जह्मणं पुव्वकोढी उक्कोसेण वि पुव्वकोढी सेसं तं चेव ।
 कालादेसेणं जह्मणं पुव्वकोढी अंतोमुहुत्तमव्वज्जहिया उ-
 क्कोसेणं पल्लिओवमस्स असंखेज्जइ जागं पुव्वकोढिपुहुत्तम-
 व्वज्जहियं एवइयं । सो चेव जह्मकालाट्टिइएमु उववव्वो
 एस चेव वत्तव्वया जहा सत्तमगमए एवरं कालादेसेणं जह-
 मणं पुव्वकोढी अंतोमुहुत्तमव्वज्जहिया उक्कोसेणं चत्तारि-
 पुव्वकोढीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अव्वज्जहियाओ एवइयं ।
 सो चेव उक्कोसकाझट्टिइएमु उववव्वो जह्मणं पल्लिओव-
 मस्स असंखेज्जइ जागं उक्कोसेण वि पल्लिओवमस्स असं-
 खेज्जइ जागं एवं जहा रयणप्पजाए जह्मणं उववज्ज-
 माणस्स असण्णस्स एवमं गमं तद्देव णिरवसेसं जाव
 कालादेसोत्ति एवरं परिमाणं जहा एतस्सेव तत्तियगमे सेसं
 तं चेव । जदि मण्णिपंचिदिय तिरिक्खजोणिएहिं तो उववज्जंति
 किं संखेज्जवासा असंखेज्जवासाउय ! गोयमा ! संखेज्ज-
 वासा णो असंखेज्जवासा । जदि संखेज्जवासाउय जाव किं
 पज्जत्तसंखेज्ज० अपज्जत्तसंखेज्ज० दोस वि । संखेज्जवासाउय-
 सण्णिपंचिदिय तिरिक्खजोणिए जे जविए पंचिदिय तिरिक्ख-
 जोणिएमु उववज्जत्तए सेणं जंते ! केवति ? गोयमा !
 जह्मणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिपल्लिओवमट्टिइएमु उव-
 वज्जइज्जा । तेणं जंते ! अवसेमं जहा एयस्स चेव सण्णस्स
 रयणप्पजाए उववज्जमाणस्स पढमगमए एवरं ओगाहणा
 जह्मणं अंगुलस्स असंखेज्जइ जागं उक्कोसेणं जोअणस-
 हस्सं सेसं तं चेव जाव जवादेसो, कालादेसेणं जह्मणं दो
 अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं तिणि पल्लिओवमाइ पुव्वकोढी पुहु-
 त्तमव्वज्जहियाइ एवइयं कालं । सो चेव जह्मकालाट्टिइएमु
 उववव्वो एस चेव वत्तव्वया एवरं कालादेसेणं जह्मणं
 दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोढीओ चउहिं
 अंतोमुहुत्तेहिं अव्वज्जहियाओ । सो चेव उक्कोमकाझट्टिइ-
 एमु उववव्वो जह्मणं तिपल्लिओवमट्टिइएमु उक्कोसेण
 वि तिपल्लिओवमट्टिइएमु उववज्जंति । एस चेव वत्तव्वया
 एवरं परिमाणं जह्मणं एक्को वा दो वा तिणि वा
 उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति । ओगाहणा जह्मणं
 अंगुलस्स असंखेज्जइ जागं उक्कोसेणं जोअणसहस्सं सेसं
 तं चेव जाव अणुबंधोत्ति । जवादेसेणं दो जक्कगहणाइ
 कालादेसेणं जह्मणं तिणि पल्लिओवमाइ अंतोमुहुत्तम-
 व्वज्जहियाइ उक्कोसेणं तिणि पल्लिओवमाइ पुव्वकोढीए अ-
 व्वज्जहियाइ । सो चेव अप्पणा जह्मकालाट्टिइओ जाओ

जह्मणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोढी आउएमु उव-
 वज्जंति लद्धी से जहा एतस्स चेव सण्णिपंचिदियस्स पुह-
 वीकाइएमु उववज्जमाणस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु
 सव्वेव इहवि मज्झिमेसु तिसु गमएसु कायव्वा संवेहो
 जहेव एत्थ चेव असण्णमज्झिमेसु तिसु गमएसु सो चेव
 अप्पणा उक्कोसकालाट्टिइओ जाओ जहा पढमगमएसु
 एवरं तिसु अणुबंधो जह्मणं पुव्वकोढी उक्कोसेण वि
 पुव्वकोढी कालादेसेणं जह्मणं पुव्वकोढी अंतोमुहुत्त-
 मव्वज्जहियाइ उक्कोसेणं तिणि पल्लिओवमाइ पुव्वकोढी
 पुहुत्तमव्वज्जहियाइ, सो चेव जह्मकालाट्टिइएमु उववव्वो
 एस चेव वत्तव्वया एवरं कालादेसेणं जह्मणं पुव्वकोढी
 अंतोमुहुत्तमव्वज्जहियाइ उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोढीओ
 चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अव्वज्जहियाओ । सो चेव उक्कोमका-
 झट्टिइएमु उववव्वो जह्मणं तिपल्लिओवमट्टिइएमु उक्को-
 सेण वि तिपल्लिओवमट्टिइएमु अव्वसेसं तं चेव एवरं परि-
 माणं ओगाहणा जहा एतस्सेव तत्तियगमए जवादेसेणं
 दोजक्कगहणाइ, कालादेसेणं जह्मणं तिणि पल्लिओवमा-
 इ पुव्वकोढीए अव्वज्जहियाइ उक्कोसेणवि तिणि
 पल्लिओवमाइ पुव्वकोढीए अव्वज्जहियाइ एवइयं जाव
 करेज्जा । जइ मण्णस्सेहिं तो उववज्जंति किं सण्णमण्णस्से-
 हिं तो असण्णमण्णस्से ! गोयमा ! सण्णमण्णस्सेहिं तो अस-
 ण्णमण्णस्से । असण्णमण्णस्सेणं जंते ! जे जविए पंचिदिय-
 तिरिक्खजोणिएमु उववज्जंति सेणं जंते ! केवइयकाझट्टि-
 इएमु उववज्जंति ? गोयमा ! जह्मणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं
 पुव्वकोढी आउएमु उववज्जंति लद्धी से तिसु वि गमएसु
 जहेव पुहवीकाइएमु उववज्जमाणस्स संवेहो जहा एत्थ-
 चेव असण्णस्स पंचिदियस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु तद्देव
 णिरवसेसं जाणियव्वं । जदि सण्णमण्णस्स० किं संखेज्जवासा-
 उयसण्णमण्णस्स० असंखेज्ज वासाउय० ? गोयमा ! सण्णम-
 ण्णस्ससंखेज्जवासाउय णो असंखेज्जवासाउय । जइ सं-
 खेज्जवासा किं पज्जत्तसंखेज्जवासा अपज्जत्तसंखेज्जवासा ?
 गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासा अपज्जत्तसंखेज्जवासा । सण्ण
 मण्णस्सेणं जंते ! जे जविए पंचिदिय तिरिक्ख० जाव उवव-
 ज्जत्तए सेणं जंते ! केवइ ? गोयमा ! जह्मणं अंतोमुहुत्तं
 उक्कोसेणं तिणि पल्लिओवमट्टिइएमु उववज्जंति तेणं जंते !
 लद्धी जहा एतस्सेव सण्णमण्णस्सपुहवीकाइएमु उवव-
 ज्जमाणस्स पढमगमए जाव भवादेसोत्ति । कालादेसेणं
 जह्मणं अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं तिणि पल्लिओवमाइ पुव्व-
 कोढीपुहुत्तमव्वज्जहियाइ सो चेव जह्मकालाट्टिइएमु उववव्वो
 सव्वेव वत्तव्वया एवरं कालादेसेणं जह्मणं दो अंतोमुहुत्ता
 उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोढीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अ-
 व्वज्जहियाओ । सो चेव उक्कोमकाझट्टिइएमु उववव्वो जह्म-

भेषणं तिप्पि पत्तिओवमहिंएमु उक्कोमेण वि तिप्पि पत्तिओ-
 वमहिंएमु सव्वेव वत्तव्वया णवरं आगाहणा जह्मणं
 अंगुत्तपुहुत्तं उक्कोमेण पंचधणुहमयाइं तिइं जह्मणं माम-
 पुहुत्तं उक्कोमेणं पुव्वकोदी एव अणुवंधो वि जवादेसेणं दो
 जवग्गहणाइं कालादेसेणं जह्मणं तिप्पि पत्तिओवमाइं मा-
 सपुहुत्तमव्वहियाइं उक्कोमेणं तिप्पि पत्तिओवमाइं पुव्वको-
 दीए अव्वहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । सो चैव अप्पणा ज-
 ह्मकात्ताहिंओ जाओ जहा साम्पिपंचिदियतिरिक्खजाणिं एमु
 उववज्जमाणस्स मज्झिमस्स तिसु गमएसु वत्तव्वया जाणिया
 सव्वेव एयस्स वि माज्झिमएसु तिसु गमएसु णिरवरोसा जणि-
 या णवरं परिमाणं उक्कोसेणं संखेज्जावा उववज्जंति मेमं तं चैव ।
 सो चैव अप्पणा उक्कोसकात्ताहिंओ जाओ सव्वेव पढम-
 गमगा वत्तव्वया णवरं आगाहणा जह्मणं पंच धणुहम-
 याइं उक्कोसेण वि पंचधणुहमयाइं तिइं अणुवंधो जह्मणं
 पुव्वकोदी उक्कोमेण वि पुव्वकोदी मेमं तं चैव जाव जवा-
 देवोति । कालादेसेणं जह्मणं पुव्वकोदी अंतोमुहुत्तमव्व-
 हियाइं उक्कोमेणं तिप्पि पत्तिओवमाइं पुव्वकोदिपुहुत्तमव्व-
 हियाइं एवइयं जाव करेज्जा सो चैव जह्मजात्ताहिंएमु
 उववत्तो एम चैव वत्तव्वया णवरं कालादेसेणं जह्मणं
 पुव्वकोदी अंतोमुहुत्तमव्वहिया उक्कोमेणं चत्तारि पुव्वको-
 कोदीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अव्वहियाओ सो चैव
 उक्कोसकात्ताहिंएमु उववत्तो जह्मणं तिप्पि पत्तिओवमाइं
 उक्कोसेण वि तिप्पि पत्तिओवमाइं एम चैव वत्तव्वं । जहेव स-
 त्तमगमए । जवादेसेणं दो जवग्गहणाइं कालादेसेणं जह्मणं
 तिप्पि पत्तिओवमाइं पुव्वकोदीए अव्वहियाइं उक्कोमेण वि
 तिप्पि पत्तिओवमाइं पुव्वकोदीए अव्वहियाइं ६ । जइ देवे-
 हिंतो उववज्जंति किं भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति वाण-
 मंतरजोइसियवमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! ज-
 वणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति जाव वेमाणियदेवेहिंतो
 वि उववज्जंति । जइ जवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति किं
 असुरकुमारजवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति जाव थाणियकुव-
 मारजवणवासि ? गोयमा ! असुरकुमार जवणं जाव थाणि-
 यकुमारजवणवासि । असुरकुमारं जंते ! जे जविणं पंचि-
 दियतिरिक्खजाणिं एमु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयं ?
 गोयमा ! जह्मणं अंतोमुहुत्तहिंएमु उक्कोसेणं पुव्वकोदि-
 हिंएमु उववज्जंजा असुरकुमाराणं लच्छी एवमु वि ग-
 मएसु जहा पुढवीकाइएमु उववज्जमाणस्स एवं जाव ईसाण-
 स्स देवस्स तहेव लच्छी जवादेसेणं सव्वत्थ अद्द जवग्गह-
 णाइं उक्कोसेणं जह्मणं दांमि तिंति संवेहं च जाणेज्जा ।
 णाणकुमाराणं जंते ! जे जविणं एम चैव वत्तव्वया णवरं
 तिंति संवेहं च जाणेज्जा । एवं जाव थाणियकुमारे जइ वाण-

मंतरं जंते ! जे जविणं पंचिदियतिरिक्खं एवं चैव णवरं
 तिंति संवेहं च जाणेज्जा । जइ जोइसियं उववाओ तहेव
 जाव जाइसिएण जंते ! जे जविणं पंचिदियतिरिक्खं एम
 चैव वत्तव्वया जहा पुढवीकाइय उहेमए जवग्गहणाइं णव
 वि गमएसु अद्द जाव कालादेसेणं जह्मणं अद्दजागपत्ति-
 ओवम अंतोमुहुत्तमव्वहियं, उक्कोसेणं चत्तारि पत्तिओवमाइं
 चउहिं पुव्वकोदीहिं चउहिं य वामसयसहस्सेहिं ।
 अव्वहियाइं एवइयं जाव गतिरागतिं करेज्जा । एवमु
 गमएसु णवरं तिंति संवेहं च जाणेज्जा । जइ वेमाणिय-
 देव । किं कप्पोववमगवे कप्पातीता गोयमा ! कप्पोववम-
 गवेमाणिया एव कप्पातीता वेमाणिया । जइ कप्पोववमग
 जाव सहस्सारकप्पोववमगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति
 एव आणयं जाव एव अच्चुयकप्पोववमगवेमाणिया ।
 सोहम्मगदेवाणं भंते ! जे भविणं पंचिदियतिरिक्ख जाव
 उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइ ? गोयमा ! जह्मणं अ-
 तोमुहुत्तहिंएमु उक्कोसेणं पुव्वकोदी आउएसु सेसं जहे-
 व पुढवीकाइयउहेसए एवमु वि गमएसु जह्मणं दो
 भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अद्द भवग्गहणाइं तिंति कालादेसं च
 जाणेज्जा एवं ईमाणदेवे वि । एवं एएणं कमेणं अव्वसे-
 सा जाव सहस्सारा देवसु उववातेयव्वो णवरं आगा-
 हणा जहा आगाहणा सठाणे लेस्सासणकुमारमाहिं-
 दवंभलोएसु एगा पम्हलेस्सा सेसाणं एगा सुकलेस्सा
 वेदे एव इत्थीवेदगा पुरिसवेदगा एव एणुंगगवेदगा । आ-
 उअणुवंधा जहा तिइपदे सेसं जहेव ईसाणगाणं काय-
 संवेहं च जाणेज्जा । सेवं भंते ! भंते ! ति ।

(जच्चेव अप्पणो सत्ताणे वत्तव्वयास्ति ।) यैवात्मनः पृथिवी-
 कायिकस्य स्वस्थाने पृथिवीकायिकलक्षणं उत्पद्यमानस्य व-
 त्तव्यता जगिता सेवाप्रापि वाच्या कथं तत्र परिमाणद्वारे
 प्रतिसमयप्रसङ्ग्येया उत्पद्यन्ते इत्युक्तमिह त्वेकादित्येनैव द्वाह
 नवरामित्यादि ॥ तथा पृथिवीकायिकभ्यः पृथिवीकायिकस्थोत्प-
 द्यमानस्य सम्बन्धद्वारे प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमगमेष्टकपतेऽ
 संख्यानां भगवद्गणानुक्तानि शेषेषु त्वष्टा नवप्रदणानि इह
 पुनरष्टावेव नवस्वपीति । तथा (कालादेसेणं भयश्चो तिइए
 करेज्जास्ति) कालादेसेन सम्बन्धे पृथिवीकायिकस्य सज्जिपञ्चे-
 त्तियतिरिक्ख स्थित्या कुर्यात् तथाहि—प्रथमे गमे (कालापसेणं
 जह्मणं दो अंतोमुहुत्ताइंति) पृथिवीसत्कं पञ्चेन्द्रियसत्कं
 चेति उत्कर्षतोऽष्टाशित्वेपिसहस्राणि पृथिवीसत्कानि चतस्रश्च
 पूर्वकोट्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्सत्का एवं दोषगमेत्यव्युष्टाः सम्बन्ध
 इति (सव्वत्थ अप्पणो लच्छी भाणियव्वत्ति) । सव्वत्थप्राकायिकादि-
 न्यश्चतुरिन्द्रियान्तेन्यः उक्तानां पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षुपादितानाम् ।
 (अपणोक्ति) अप्पायादिसत्का लब्धिः परिमाणादिका जगित-
 व्या सा च प्राक्तनसूत्रेण्योऽवगन्तव्या । अथानन्तराक्तमेधार्थं
 स्फुटतरमाह “जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणानमित्यादि”
 यथा पृथिवीकायिकन्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षुपादयमानानां जीवानां
 द्विष्टरुक्ता तथैवाकायिकादिन्यश्चतुरिन्द्रियान्तेन्य उत्पद्यमा-
 नानां सा वाच्येति अस्मिन्निदयः पञ्चेन्द्रियतिर्यगुपादाधिकारे ।

(उक्तांसेण पश्चिमोवमस्त असंख्यज्जग भागद्विर्हसुत्ति) अने-
मासजिपञ्चेन्द्रियाणामसंख्यातवर्षायुष्केषु पञ्चेन्द्रियतिर्यक्त्य-
तिरुक्ता (अयसेसं जहेवेत्यादि) अवशेषं परिमाणादिचारजातं
यथा पृथिवीकायिकेपृथग्मानस्यासङ्गिनः पृथिवीकायिको-
द्देशकमिदं तथेवासाङ्गिनः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्त्यपृथग्मानस्य बा-
ध्यमिति (उक्तांसेण पश्चिमोवमस्त असंख्यज्जग भागं पुण्यकोमि-
पुहत्तममभिरिति) कथमसङ्गी पूर्वकोट्यायुष्कः पूर्वकोट्यायु-
ष्कपञ्च पञ्चेन्द्रियतिर्यक्त्यपञ्च इत्येवं सप्तसु भवप्रहारेषु सप्त
पूर्वकोट्योऽष्टमभवप्रहारे तु मिथुनकतिर्यक्त्यु पत्योपमासंख्ये-
यभागप्रमाणायुष्केषूपपन्न इति, तृतीये गमे (उक्तांसेण सं-
खेज्जा उववज्जति) असंख्यातवर्षायुषां पञ्चेन्द्रियतिरिक्ता-
मसंख्यातानामभावादिति । चतुर्थगमे (उक्तांसेण पुण्यकोडि-
आउपसु उववज्जति) जघन्यायुरसङ्गी संख्यातायुष्केष्वेव
पञ्चेन्द्रियतिर्यक्त्यपचन इति कृत्वा पूर्वकोट्यायुष्केष्वित्युक्तम् ॥
अवसेसं जहा पयस्सेत्यादि ॥ इहाद्यशेषं परिमाणादि एतस्या-
सङ्गितिर्यक्त्यपञ्चेन्द्रियस्य (मङ्गिमसुत्ति) जघन्यस्थितिक-
गमेषु एवं जहा रयणपभाप इत्यादि तच्च संहननेत्त्वत्वा-
दि अनुबन्धसंवेधान्तं नवरं परिमाणमित्यादि ॥ तच्चेदं
[उक्तांसेण संखेज्जा उववज्जति] अथ सङ्गिपञ्चेन्द्रियेभ्यः
सङ्गिपञ्चेन्द्रियतिर्यक्त्यमुत्पादयन्नाह “ जदि सखीत्यादि ”
(अवसेसं जहा पयस्य चैव सखिस्सति) अवशेषं परिमाणा-
दि तथैतस्यैव सङ्गिपञ्चेन्द्रियतिरिक्ता इत्यर्थः केवलं तत्राव-
गाहना सप्तधनुरित्यादिकोक्ता इह उत्कर्षतो योजनसहस्रमा-
ना सा च मत्स्यादीनाभित्याषसेयेति । एतदेवाह नवरमि-
त्यादि (उक्तांसेण तिष्ठि पलिओवमाई पुण्यकोमिपुह-
त्तममभिरिति) अस्य च भावना प्रातिषेति ॥ ख्दी से
जहा पयस्स चैवेयादि ॥ एतच्च तन्मन्त्राऽनुसारेणैवावगन्त-
व्यम् । संवेहो जहेवेत्यादि (पथचेवति) अत्रैव पञ्चेन्द्रि-
यतिर्यक्त्युद्देशके स चैवं भवादेशेन जघन्यतो द्वौ जवौ उत्कृष्ट-
तस्त्वष्ट भवाः कात्वादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते उत्कर्षतश्च-
तस्रः पूर्वकोट्योऽन्तर्मुहूर्तैश्चतुष्कार्धिका एवं जघन्यस्थितिकः
धीषिकेष्वित्यत्र संवेधो जघन्यस्थितिको जघन्यस्थितिकेष्वित्य-
त्र चान्तर्मुहूर्तैः संवेधः जघन्यस्थितिक उत्कृष्टस्थितिकेष्वित्यत्र
पुनरन्तर्मुहूर्तैः पूर्वकोटीज्जघ संवेध इति । नवमगमे नवरं परि-
माणमित्यादि ॥ तत्र परिमाणमुत्कर्षतः संख्याता उत्पद्यन्ते, अव-
गाहना चोत्कर्षतो योजनसहस्रमिति । अथ मनुष्येन्यस्तमुत्पाद-
यन्नाह जह मणुस्सेहिता इत्यादि (ख्दी से तिसु विगमपसुत्ति)
बन्धिः परिमाणादिका । (से) तस्यासङ्गिमनुष्यस्य त्रिष्वपि
गमेष्वाद्येषु यतो नवानां गमानां मध्ये आद्या एवेह त्रयो गमाः
सस्तवन्ति, जघन्यतोऽप्युत्कर्षतोऽपि चान्तर्मुहूर्तस्थितिकत्वात्त-
स्येति । (पथचेवति) अत्रैव पञ्चेन्द्रियतिर्यक्त्युद्देशकप्रसङ्गि
पञ्चेन्द्रियतिर्यक्त्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्त्युत्पादाधिकारे । नो असंख्य-
ज्जवासानर्पितोत्ति) असंख्यातवर्षायुषो मनुष्या देवेष्वेवोत्पद्य-
न्ते न तिर्यक्षिन्ति ख्दीसे इत्यादि बन्धिः परिमाणादिप्राप्तिः ।
(से) तस्य सङ्गिमनुष्यस्य यथैतस्यैव सङ्गिमनुष्यपृथिवी-
कायिकेपृथग्मानस्य प्रथमगमेऽभिहिता, सा चैवं परिमाणतो
जघन्येनैको द्वौ वाक्कर्षणं तु संख्याता एवोत्पद्यन्ते स्वजायतोऽ-
पि संख्यातत्वात्सङ्गिमनुष्याणां तथा पद्धिधसंहनिनः उत्कर्षतः
पञ्चजनुःशतावगाहनाः षड्विधसंस्थानिनः षट् देव्याः त्रि-
विधा हृदयः भजनया चतुर्ज्ञानाख्यज्ञानाश्च त्रियोगाः त्रिवि-
धोपयोगाश्चतुःसङ्गाः चतुष्कपायाः, पञ्चेन्द्रियाः, षट् समु-

दाताः, सातासातवेदनास्त्रिविधा वेदाः जघन्येनान्तर्मुहूर्तस्थि-
तयः उत्कर्षणं तु पूर्वकोट्यायुषः प्रशस्ततराभ्यवसानाः ।
स्थितिः समानानुबन्धा, कावसंबंधस्तु नवादेशेन जघन्यतो द्वौ
भवौ उत्कर्षतोऽष्टौ भवाः कात्वादेशेन तु त्रिंशत् पयास्ते । १ ।
द्वितीयगमे [संखेव चत्तययसि] प्रथमगमोक्ता केषलमिह संबध-
कात्वादेशेन जघन्यतो द्वे अन्तर्मुहूर्ते उत्कर्षतश्चतस्रः पूर्वकोट्य-
तुर्मुहूर्ताधिकाः तृतीयेऽप्येवं नवरम् [आगाहणा अहमेणं अंशु-
मपुहत्तसि] अनेनेदमवसितमहस्रपृथक्त्वादीनतराशरीरां मनुष्या
नात्कृष्टायुष्केषु तिर्यक्त्यपचनं, तथा (मासपुहत्तसि) अनेनापि
मासपृथक्त्वादीनतरायुष्को मनुष्या नात्कृष्टस्थितिषु तिर्यक्त्यप-
चन इत्युक्तं “ जहा सखि पंचिदियतिरिक्ताजोणिस्स पंचिदि-
तिरिक्ताजोणिपसु उववज्जमाणस्सेत्यादि ” सर्वथेह समता परि-
हारार्थमाह । नवरं परिमाणमित्यादि । तत्र परिमाणद्वारे उत्कर्षतो-
ऽसंख्येयास्ते उत्पद्यन्ते इत्युक्तमिदं तु सङ्गिमनुष्याणां संख्येयत्वेन
संख्येया उत्पद्यन्ते इति वाच्यम् । संहननादिद्वाराणि तु यथा
तत्रोक्तानि तथेवावगन्तव्यानि तानि चैवं तेषां षट् संहननानि,
जघन्योत्कर्षाज्यामहस्रसंख्येयभागमात्राऽवगाहना, षट् संस्था-
नानि, तिस्रो देव्याः मिथ्याहृदी द्वे अज्ञाने कायरूपो योगो
प्राप्त्ययोगौ, चतस्रः संज्ञा-धत्वारः कपायाः पञ्चेन्द्रियाणि,
त्रयः समुदाता द्वे वेदने त्रयो वेदा जघन्योत्कर्षाज्यामन्तर्मुहूर्त-
प्रमाणमायुरप्रशस्तान्यन्यवसायस्थानान्यायुःसमानाऽनुबन्धका-
यसंबधस्तत्र भवादेशेन जघन्येन द्वे जवप्रहारे उत्कर्षतस्त्वष्टौ
भवप्रहणानि कात्वादेशेन तु सङ्गिमनुष्यपञ्चेन्द्रियतिर्यक्त्युत्प-
त्यनुसारतोऽवसेय इति । अथ देव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्त्यमुत्पा-
दयन्नाह-जहेवेहेहीत्यादि [असुरकुमाराणलकीति] असुरकु-
माराणां बन्धिः परिमाणादिका [एवं जाव ईसाणदेवस्ससि] यथा
पृथिवीकायिकेषु देवस्योत्पत्तिरुक्ता असुरकुमारादार्वाशानकदेवं
चान्ते कृत्वेवं तस्य पञ्चेन्द्रियतिर्यक्त्युत्सा वाच्या, ईशानकान्त
एव च देवः पृथिवीकायिकेपृथग्मान इति कृत्वा यावदीशानक-
देवस्येत्युक्तम् असुरकुमाराणां चैवं बन्धिरकाद्यसंख्येयान्तानां
तेषां पञ्चेन्द्रियतिर्यक्त्युत्समयेनात्पादः । तथा संहननाभावः ज-
घन्यतोऽङ्गुत्तासंख्येयजागमानोत्कर्षतः सप्तहस्तमाना मयधार-
णीयावगाहना इतरा तु जघन्यतोऽङ्गुत्तासंख्येयभागमाना, उत्कर्ष-
तस्तु योजनसहस्रमाना संस्थानसमचतुरश्रम्, उत्तरवैक्रियापेक्ष-
या तु नानाविधं चतस्रो देव्यास्त्रिविधा हृदिः त्रीणि ज्ञानान्य-
वश्यमज्ञानानि च प्रजनया, योगादीनि पञ्च पदानि प्रतीतानि
समुदाता आद्याः पञ्च वेदना द्विविधो वेदो नपुंसकवर्जः स्थि-
तिर्दशवर्षसहस्राणि जघन्यतरा तु सातिरेकं सागरापमं शेषद्वार-
मयं तु प्रतीतं संबधं तु सामान्यत आह-नवादेशेनं सवन्थे-
त्यादि । नागकुमारादिवक्तव्यता तु सूत्रानुसारेणोपयुज्य वाच्या
[आगाहणा जहा आगाहणा संरणेति] अवगाहना यथा
अवगाहनासंस्थानं प्रज्ञापनाया एकविंशतितमे पदे तत्र चैवं
देवानामवगाहना “ मयणवणजोऽस्सी, सोहम्मीसाणे सप्त हुनि
रयणीओ । एकेकहाणिसेसे, दुडुगे य दुगे खउकेये ” त्यादि ॥१॥
[जहागितिपपत्ति] प्रज्ञापनायाश्चतुर्थपदे स्थितिश्च प्रतीतेवेति ।

मनुष्याणाम्—

मणुस्साणं भंते ! कओहिंतो उववज्जति ? गोयमा !
एोरइएहिंतो वि उववज्जति जाव देवेहिंतो वि उववज्जति
एवं उववातो जहा पंचिदियतिरिक्ताजोणिस्स उदेसए
जाव तमा पुढवी एोरइएहिंतो वि उववज्जति एो अहेस-
त्तसमाए पुढविएोरइएहिंतो उववज्जति । रयणपभापुह-

वी णेरइयाणं भंते ! जे भविण मणुस्सेसु उववज्जंति से
 णं भंते ! केवइयकालं गोयमा ! जहमेणं मासपुहुत्तहि-
 ईएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु अवसेसा वत्तव्वया
 जहा पंचिदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति तहेव एवरं
 परिमाणं जहमेणं एको वा दो वा तिमि वा उक्कोसेणं
 संवेज्जा वा उववज्जंति जहा तहिं अंतोमुहुत्तेहिं तहा इह
 मासपुहुत्तेहिं संवेहं च करेज्जा सेसं तं चेव जहा रयणप्प-
 भाए वत्तव्वया तहा सक्करप्पभाएवि एवरं जहमेणं वास-
 पुहुत्तहिंएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी ओगाहणा लेस्सा णाण-
 डिई अणुबंधंसेवेहं णाणत्तं च जाणेज्जा जहेव तिरिक्ख-
 जोणियउडेसए एवं जाव तमा पुदवीणेरइए । जइ ति-
 रिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ? किं एगिदियतिरि-
 क्खजोणिएहिंतो उववज्जंति जाव पंचिदियतिरिक्खजो-
 णिएहिंतो उववज्जंति गोयमा ! एगिदियतिरिक्खजो-
 णिए भेदो जहा पंचिदियतिरिक्खजोणियउडेसए एवरं
 तेज्जा वाळ पमिसेहेयव्वा सेसं तं चेव जाव पुद्विकाइए-
 णं जंते ! जे भणिण मणुस्सेसु उववज्जित्तए से णं जंते !
 केवइ ? गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तहिंएसु उक्कोमेणं
 पुव्वकोमी आइएसु उववज्जज्जा । तेण जंते ! जीवा एव
 जहेव पंचिदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जमाणस्स पुद्वीका-
 डयवत्तव्वया सव्वेव इह वि उववज्जमाणस्स णवसु वि गम-
 एसु एवरं तज्जणवमेषु गमएसु परिमाणं जहमेणं एको
 वा दो वा तिमि वा उक्कोमेणं संवेज्जा वा उववज्जंति जहेव
 अप्पणा जहमेकाइहिंओ जवइ तेव पढमगमए अज्जव-
 माणा पमत्था वि अप्पमत्था वि । विइयमए अप्पमत्था
 तइयगमए पसत्था जवति मेसं तं चेव गिरवसेसं । जइ
 आउकाइए एवं वाउकाइएण वि एवं वणस्सइकाइएण वि
 एवं जाव चउगिदियाणं असप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणिया
 माप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणिया असप्पिमाणस्सा सप्पिमाण-
 स्सा एए सव्वेवि । जहा पंचिदियतिरिक्खजोणियउडेसए
 तहेव जाणियव्वा एवरं एतणि चेव परिमाणं अज्जव-
 माणाणात्ताणि जाणिज्जा । पुद्वीकाइयस्स एत्थ चेव
 जहेसए जणियाणि सेसं तहेव गिरवसेसं । जइ देवेहिंतो
 उववज्जंति किं जवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति वाणमंतर-
 जाइसियवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! जवण-
 वामिदेवेहिंता वि उववज्जंति जाव वेमाणियदेवेहिंता वि
 उववज्जंति । जइ जवणवासिदेवेहिंता उववज्जंति किं असुर-
 कुमारजवणवासिदेवेहिंता उववज्जंति जाव थणियकुमारभ-
 वणवासि ? गोयमा ! असुरकुमारजवणवासि । जाव थणि-
 यकुमार उववज्जंति । असुरकुमारेणं भंते ! जे जविण मणु-
 स्सेसु उववज्जित्तए से णं जंते ! केवइयकालाहिंएसु ?
 गोयमा ! जहमेणं मासपुहुत्तहिंएसु उक्कोमेणं पुव्वकोडि-

आउएसु एवं जा चेव पंचिदियतिरिक्खजोणियउडेसए वत्तव्व-
 या सा चेव एत्थ वि जाणियव्वा एवरं जहा तहिं जहमेणं
 अंतोमुहुत्तहिंएसु तहा इह वि मासपुहुत्तहिंएसु परिमाणं ज-
 हमेणं एको वा दो वा तिमि वा उक्कोसेणं संवेज्जा वा उवव-
 ज्जंति मेसं तं चेव जाव ईसाणदेवेति । एयाणि चेव णाणत्ता-
 णि सणकुमारादीया जाव सहस्सारांति जहेव पंचिदियतिरि-
 क्खजोणियउडेसए एवरं परिमाणं जहमेणं एको वा दो वा
 तिमि वा उक्कोमेणं संवेज्जा वा उववज्जंति । उववातो जह-
 मेणं वासपुहुत्तहिंएसु उक्कोमेणं पुव्वकोमी आउएसु उवव-
 ज्जंति मेसं तं चेव संवेहं मासपुहुत्तपुव्वकोमीसु करेज्जा ।
 सणकुमाराहिं चउगुणिया अट्ठावीसं सागरोवमा भवंति,
 माहिंदे ताणि चेव सातिंरगाणि । बंधोए चत्तालीसं लं-
 तए उप्पणं महागुके अट्ठनहिं सहस्सारे वावत्तरिं सागरोव-
 माइ एमा उक्कोमा हिं भणिया जहमेणाहिंति पि चउगुण-
 ज्जा । आणयदेवेणं जंते ! जे भविण मणुस्सेसु उववज्ज-
 त्तए सेणं भंते ! केवइ कालाहिंएसु ? जहमेणं वामपुहुत्त-
 हिंएसु उववज्जेज्जा उक्कोमेणं पुव्वकोमीहिंएसु । तेणं
 जंते ! एवं जहेव सहस्सारे देवाणं वत्तव्वया एवरं ओगा-
 हणा तितिं अणुबंधं जाणेज्जा मेसं तं चेव । भवादेमेणं
 जहमेणं दो भवगहणाइ उक्कोमेणं उ जवगहणाइ का-
 लादेमेणं जहमेणं अट्ठारसमागरोवमाइ वामपुहुत्तमध-
 याइ उक्कोमेणं सत्तावसं सागरोवमाइ तिहिं पुव्वकोमीहिं
 अर्धमाइयाइ एवइयं कालं सेवेज्जा । एवं एववि गमगा
 एवरं हिं अणुबंधंसेवेहं च जाणेज्जा एवं जाव अचुयदेवे
 एवरं हिं अणुबंधंसेवेहं च जाणेज्जा । पाणयदेवस्स हिं
 तिणुणा सट्ठि सागरोवमाइ आरणस्स तेवहिं सागरोवमाइ
 अचुयस्स छावहिं सागरोवमाइ जइ कप्पातीतवेमाणिय
 देवेहिंतो उववज्जंति किं मेवेज्जगकप्पातीतदेवेहिंतो उवव-
 ज्जंति अणुत्तरोववाइयकप्पातीतवेमाणियदेवेहिंतो उवव-
 ज्जंति ? गोयमा ! मेवेज्जगकप्पातीत अणुत्तरोववाइयवेमा-
 णिय । जइ मेवेज्जगकप्पातीतवेमाणियदेवे । किं हेहिं-
 ममेवेज्जग कप्पातीतवेमाणिय । जाव उवरिम २ मेवेज्जग
 गोयमा ! हेहिंमदेहिंममेवेज्जगकप्पातीत जाव उवरिम २
 मेवेज्जगकप्पातीत । मेवेज्जगदेवेणं जंते ! जे जविण मणुस्से-
 ससु उववज्जित्तए मेणं जंते ! केवइयकालाहिंएसु उववज्जे-
 ज्जा ? गोयमा ! जहमेणं वामपुहुत्तहिंएसु उक्कोमेणं
 पुव्वकोडी आउएसु उववज्जेज्जा अवसेसं जहा आण-
 यदेवस्स वत्तव्वया एवरं ओगाहणा एगे जवधारणिज्ज-
 मरीरए से जहमेणं अंगुलस्स अमंस्वेज्जइभागं उक्कोमेणं
 दो रयणीओ संठाणं एगे जवधारणिज्जमरीरए से समचउ-
 रंमसंठाणमंठिए, पंच समुग्याथा पामत्ता तं जहा वेय-
 णासमुग्याए जाव तेयगसमुग्याए ! एो चेव ए वेळव्वियतेय

गसमुष्पाएहिं समोहणिं सु वा समोहणंति वा समोहणिस्सं-
ति वा तिति अणुबंधा जहणेणं वावीसं सागरोवमाइ उक्को-
सेणं एकतीसं सागरोवमाइ सेमं तं चेव काळादेसेणं वावीसं
सागरोवमाइ वासपुहुत्तमब्भट्टियाइ उक्कोसेणं तेषां तत्ति सा-
गरोवमाइ तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भट्टियाइ एवइयं कालं
एवं सेमसु वि अट्टमगमपसु णवरं ठिती संबेहं च जाणेज्जा
जह अणुत्तराववाइयकप्पातीतवमाणिणयदेवहितो उववज्जं
ति किं विजयअणुत्तराववाइयवेमाणियं वेजयंतअणुत्त-
राववाइय जाव सव्वट्टमिच्छगअणुत्तराववाइयकप्पातीतं ।
गोयमा ! विजयअणुत्तराववाइयकप्पातीत जाव सव्वट्टमि-
च्छगअणुत्तराववाइय । विजयवेजयंतजयंतअपराजितदेवेण
भंतं ! जे भविण मणुस्सेसु उवव० से णं भंतं ! केवड-
काट्टिइएसु एवं जहेव गेवज्जगदेवाणं णवरं ओगाह-
णा जहाणंणं अंगुत्तस्स असंवेज्जडभागं उक्कोसेणं एगा
रयणी सम्महिट्टी णो मिच्छहिट्टी णां सम्मामिच्छहिट्टी
णाणी णो आणाणी णियं तिएणाणी तं जहा-आ-
भिणिवांहियणाणी मुअणाणी ओहिणाणी तिइ जहणेणं
एकतीसं सागरोवमाइ उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइ सेमं
तं चेव भवादेसेणं जहणेणं दा भवग्गट्टणाइ उक्कोसेणं च
त्तारि भवग्गट्टणाइ कालादेसेणं जहणेणं एकतीसं सागरो-
वमाइ वासपुहुत्तमब्भट्टियाइ उक्कोसेणं ठावडिं सागरोवमाइ
दाहिं पुव्वकोडीहिं अब्भट्टियाइ एवइयं जाव करेज्जा । एवं
सेमा वि अट्टमगमा भाणियव्वा, णवरं तिइअणुबंधसं-
वेहं च जाणेज्जा । सेमं तं चेव सव्वट्टमिच्छगदेवेणं जेतं !
जे भविण मणुए सव्वेव विजयादिदेववत्तव्वया जाणि-
यव्वा णवरं तिइ अजहम्मणुक्कोसं तेत्तीसं सागरोवमाइ
इवं अणुबंधो वि सेमं तं चेव भवादेसेणं दा जवग्गट्टणाइ
कालादेसेणं जहणेणं तेत्तीसं सागरोवमाइ वासपुहुत्तमब्भ-
ट्टियाइ उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइ पुव्वकोडीए अब्भ-
ट्टियाइ एवइयं जाव करेज्जा सो चेव जहाणकाट्टिइएसु
जववमो एस चेव वत्तव्वया णवरं कालादेसेणं जहणेणं ते-
त्तीसं सागरोवमाइ वासपुहुत्तमब्भट्टियाइ उक्कोसेणं वि ते-
त्तीसं सागरोवमाइ वासपुहुत्तमब्भट्टियाइ सो चेव उक्कोसका-
लट्टिइएसु उववणो एस चेव वत्तव्वया णवरं कालादे-
सेणं जहणेणं तेत्तीसं सागरोवमाइ पुव्वकोडीए अब्भ-
ट्टियाइ उक्कोसेणं वि तेत्तीसं सागरोवमाइ पुव्वकोडीए
अब्भट्टियाइ एवइयं एए चेव तिमिगमा सेसा णं भणइ,
सवं भंतं भंतं त ॥

[जहणेणं मासपुहुत्तमब्भट्टियाइ] अनेनेवमुक्तं रत्नप्रभानारका
जघन्यं मनुष्यायुषं भन्तो मासपृथक्कृत्वाद्धीनतरं न भवन्ति
तथाविधपरिणामाभावादित्येवमन्यत्रापि कारणं वाच्यं, तथा
परिमाणद्वारे (उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति) नारकाणां

सम्मुखिमेव मनुष्येष्ट्यादाभावाद्धर्मानां च सङ्ख्यातत्वात्-
निवर्तित्वात्संख्याता उत्पद्यन्ते इति (जहा तहिं अतो मुहुत्त-
हिं तहा इवं मासपुहुत्तमब्भट्टियाइ संखेहं करेज्जसि) यथा तत्र पञ्च-
न्द्रियतिर्यग्गुदेशके रत्नप्रभानारकेभ्यः उत्पद्यमानानां पञ्चेन्द्रि-
यतिरङ्गा अघन्यतोऽन्तर्मुहुत्तस्थितिकत्वाद्न्तर्मुहुत्तैः सम्बन्धः
कृतः तथेह मनुष्योद्देशक मनुष्याणां जघन्यस्थितिमाभित्य
मासपृथक्कृतैः सम्बन्धः कार्य इति भावः तथाहि “कालादेसेणं
जहणेणं दसवाससहस्साइ मासपुहुत्तमब्भट्टियाइ इत्यादि”
शर्कराप्रभादिवक्तव्यता तु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गुदेशकानुसारेणा-
वसेयेति । अथ तिर्यग्भ्यो मनुष्यमुत्पादयन्नाह-जहातिरिक्क-
त्वादि इह पृथिवीकायादुत्पद्यमानस्य पञ्चेन्द्रियतिरङ्गो या ध-
क्तव्यतोक्ता सैव तत् उत्पद्यमानस्य मनुष्यस्यापि एतदेवाह-एवं
जहणेणं दसवाससहस्साइ मासपुहुत्तमब्भट्टियाइ इत्यादि”
तत्र तृतीये
श्रीधकेभ्यः पृथिवीकायिकेभ्यः उत्कृष्टस्थितिषु मनुष्येषु ये उत्प-
द्यन्ते उत्कृष्टतः सङ्ख्याता एव भवन्ति, यद्यपि मनुष्याः सम्मु-
र्च्छिमसप्रहादसङ्ख्याता भवन्ति तथाप्युत्कृष्टस्थितयः पूर्वका-
द्यायुगः संख्याता एव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गुदेशकसंख्याता अपि
भवन्तीति, एवं पष्ठं नवमे चेति “जहाअणुपणेण्यदि” अयमर्थो
मध्यमगमानां प्रथमगमे औधिकेष्टुत्पद्यमानतायामित्यर्थः ।
अध्ययमानानि प्रशस्तानि उत्कृष्टस्थितिकत्वेनोत्पादप्रश-
स्तानि च जघन्यस्थितिकत्वेनोत्पादो (वीयगमपसि) ज-
घन्यस्थितिकस्य जघन्यस्थितिपुत्पादप्रशस्तानि प्रशस्ता-
ध्यवसानेभ्यो जघन्यस्थितिकत्वेनोत्पादोत्तरिति, एवं तृतीयोऽपि
वाच्यः । अकायिकादिभ्यश्च तदुत्पादमतिदेशेनाह-एवम आ-
उक्काइयाणावीत्यादि-देवाधिकार-एवं जाव ईसाणां देवाति-
यथा अमुरकुमारा मनुष्येषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गुदेशकव-
क्तव्यता अतिदेशेनोत्पादिता एवं नागकुमारादय ईशानान्ता
उत्पादनीयाः समानवक्तव्यत्वाद्यथा च तत्र जघन्यस्थितेः परि-
माणस्य च नानात्वमुक्तं तथैतेष्वप्यत एवाह-“ एयाणि चेव
नाणत्ताणि सितं सनत्कुमारादीनां तु वक्तव्यतायां विशेषोऽस्तीति
तां भेदेन दर्शयति-सणकुमारत्यादि (एसा उक्कोसमहिं जणि-
यसि) यदा औधिकेभ्य उत्कृष्टस्थितिकेभ्यश्च देवेभ्य औधिका-
दिमनुष्येषुत्पद्यन्ते तदोत्कृष्टा स्थितिर्भवति सा चोत्कृष्टसंबन्धवि-
यक्तायां चतुर्भिर्मनुष्यनैवः क्रमेणान्तरिता क्रियन्ते ततश्च सनत्कु-
मारादिविवानामष्टाविंशत्यादिसागरोपममाना भवति सन्तादि-
सागरोपमप्रमाणत्वात्तस्या इति । यदा पुनर्जघन्यस्थितिकदेवेभ्य
औधिकादिमनुष्येषुत्पद्यन्ते तदा जघन्यस्थितिर्भवति सा तथैव
चतुर्गुणिता सनत्कुमारादीनामष्टादिसागरोपममाना भवति छा-
दिसागरोपममानत्वात्तस्या इति । आणयदेवेणमित्यादि उक्कोसेणं
उववमाहणाइति ॥ त्रीणि द्वैचिकानि औण्येव क्रमेण मनुष्यसं-
त्कानीत्येवं पठ [कालादेसेणं जहणेणं अट्टारस सागरोवमाइति]
आननदेवक्षेदे, जघन्यस्थितेरेवंचतुत्वात् [उक्कोसेणं सत्तावण
सागरोवमाइति] आननं उत्कृष्टस्थितेरेकोनविंशतिसागरोपम-
प्रमाणाया जवत्रयगुणनेन सप्तपञ्चाशत्सागरोपमाणि भवन्तीति,
अथैवकाधिकारं [एगेमवधारणज्जए सररंति] कत्पातीतदे-
वानामुत्तरैवक्रियं नास्तीत्यर्थः “ नोचैवणं वंउविण्यत्यादि ”
अथैवकदेवानामाद्याः पञ्च समुदाता लब्धयेकया सम्भवन्ति,
केवलं वैक्रियं जसाज्यां न ते समुदाते कृतयन्तः कुर्वन्ति क-
रिष्यन्ति वा प्रयोजनाभावादित्यर्थः [जहणेणं वावीसं सागरो-
वमाइति] प्रथमप्रवेयके जघन्येन द्वाविंशतिस्तेषां भवति [उ-
क्कोसेणं एकतीसंति] नवप्रवेयके उत्कर्षत एकविंशतामिति [उ-

कोसेणं तेणउति सागरोयमाइं तिहि पुव्वकोमीहि अब्भट्ठियाइ
नि] उक्कएतः परं जवप्रदणानि तनञ्च त्रिषु देवजवप्रदणेषु
एस्मिन्तिषु तिसृजिः सागरोपमाणामेकस्मिन्तिषु त्रिजवनिस्तेषां
स्यात् त्रिजिन्तिषु त्रिजवनिस्तेषां पूर्वकोट्यो भवन्तीति
सर्वार्थसिद्धिकद्वयाधिकारे-आद्या एव त्रयो गमा जयन्ति सर्वा-
र्थसिद्धिकद्वयानां जघन्यस्थितेरभावात्प्रथमं गमप्रथं न भवत्यु-
क्तद्वयस्थितेरजावाच्चान्तिमिति । भ० २४ श० २१ उ० ।

देवानां ध्यन्तराणाम् ।

वाणमंतराणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं रोएःए-
हिंता उववज्जंति तिरिक्खजोणिय० एवं जहेव णागकुमार-
उहेसए अमस्मि तहेव गिरवसेसं । जइ सप्पिपंदिय० जाव
असंखेज्जवासाउय सप्पिपंदिय० जे भविए वाणमंतर०
से णं जंते ! केवइयकालं ? गोयमा ! जहमेणं दसवास-
सहस्सट्ठिःएसु उक्कोसेणं पलिओवमट्ठिःएसु सेसं तं चेव
जहा णागकुमारउहेसए जाव कालादेसेणं जहमेणं साइ-
रेगाइं पुव्वकोम । दसहिं वाससहस्सहिं अब्भट्ठियाइं उ-
क्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा
सो चेव जहम्मकालट्ठिःएसु उववज्जो जहेव णागकुमाराणं
विइयगमं वत्तव्वया २ । सो चेव उक्कोसट्ठिःएसु उववज्जो
जहमेणं पलिओवमट्ठिःएसु उक्कोसेणं वि पलिओवमट्ठि-
ःएसु एस चेव वत्तव्वया एवरं ठिइं से जहमेणं पलि-
ओवमं उक्कोसेणं तिप्पि पलिओवमाइं सेहो जहमेणं
दो पलिओवमाइं उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं एव-
यं जाव करेज्जा ३ । मज्झिमगा तिप्पिवि जहेव णागकुमारंसु
पच्छिमेसु तिसु गमएसु तं चेव जहा णागकुमारहेसए ए-
वरं ठिंति संवेहं च जाणेज्जा ६ । संखेज्जवासाउय तहेव
एवरं ठिइं अणुबंधो मंवेहं च उभओ ठिःए जाणेज्जा ६
जइ मणुमाय असंखेज्जवासाउय जहेव णागकुमाराणं उ-
हेसए तहेव वत्तव्वया एवरं तइयगमए ठिइं जहमेणं प-
लिओवमं उक्कोसेणं तिप्पि पलिओवमाइं ओगाहणा ज-
हमेणं गाउयं उक्कोसेणं तिप्पि गाउयाइं सेसं तं चेव सं-
वेहो से जहा एत्थ चेव उहेसए असंखेज्जवासाउय सप्पि-
पंदियारणं संखेज्जवासाउय सप्पिमणुस्सा जहेव णाग-
कुमारहेसए एवरं वाणमंतरा ठिइं संवेहं च जाणेज्जा
सेवं जंते ! भंतेति ॥

तत्रामङ्गलातवर्षायुः सङ्क्रिपस्वेन्द्रियाधिकारे [उक्कोसेणं
चत्तारि पद्विंशत्यमाइंति] त्रिपद्योपमायुः सङ्क्रिपस्वेन्द्रियनि-
वेह पद्योपमायुर्व्यन्तरो जात इत्येवं चत्वारि पद्योपमानि द्वि-
तीयगमं [जंते णागकुमाराणं धीयगमं वत्तव्वयासि] सा च
प्रथमगमसमानैव नवरं जघन्यत उक्कएतञ्च स्थितार्थशेषस-
हकारणं संबधस्तु [कालापसेणं जहमेणं साइरेगा पुव्वकोमी
दसवाससहस्सोहिं अब्भट्ठिया उक्कोसेणं तिप्पि पलिओवमाइं द-
सहिं वाससहस्सोहिं अब्भट्ठियाइंति] तृतीयगमं [ठिइं से जह-
मेणं पलिओवमाइं] यद्यपि सातिरेका पूर्वकोटी जघन्यताऽस-
ङ्गतातवर्षायुषां तिरिक्खामायुरस्ति तथापीदं पद्योपममुक्तं पद्यो-

पमायुष्कव्यन्तरेणूपादयिष्यमाणत्वात् यतोऽसंख्यातवर्षायुः
स्वायुषा वृहत्तरायुष्केषु देवेषु नोपपद्यत एतच्च प्रागुक्तमेवेति ।
[ओगाहणा जहमेणं गाउयंति] येषां पद्योपमायुस्तेषामपरा-
दना गव्युतं ते च सुषमदुःपमायामिति । ज० २४ श० २२ उ० ।

ज्योतिष्काणाम् ।

जोइसियाणं कओहिंतो उववज्जंति किं रोएःइयभेदो जाव
सप्पिपंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति णो अस-
प्पिपंदियतिरिक्ख० जइ सप्पिपंदिय० किं संखेज्जवासा
उय सप्पिपंदियतिरिक्ख० असंखेज्जवासाउय सप्पिप-
पंदियतिरिक्ख० ? गोयमा ! संखेज्जवासाउय सप्पिप-
पंदियतिरिक्ख० असंखेज्जवासाउय सप्पिपंदियति-
रिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति । असंखेज्जवासाउय स-
प्पिपंदियतिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे भविए जोइ-
सिएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकालट्ठिःएसु
उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहमेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठि-
ःएसु उववज्जेज्जा अवसेसं जहा असुरकुमारहेसए एवरं
ठिइं जहमेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं तिप्पि पलि-
ओवमाइं एवं अणुबंधोवि सेसं तहेव एवरं कालादेसेणं
जहमेणं दो अट्ठभागपलिओवमाइं उक्कोसेणं चत्तारि
पलिओवमाइं वाससयसहस्समब्भट्ठियाइं एवइयं कालं जाव
करेज्जा । १ । सो चेव जहम्मकालट्ठिःएसु उववज्जो जह-
मेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठिःएसु उक्कोसेणं वि अट्ठभाग-
पलिओवमट्ठिःएसु उवव० एस चेव वत्तव्वया एवरं
कालादेसं च जाणेज्जा । २ । सो चेव उक्कोसकालट्ठिःएसु
उववज्जो एस चेव वत्तव्वया एवरं ठिइं जहमेणं पलि-
ओवमवाससयसहस्समब्भट्ठियं उक्कोसेणं तिप्पि पलिओ-
वमाइं एवं अणुबंधोवि कालादेमेणं जहमेणं दो पलिओ-
वमाइं दोहिं वाससयसहस्सेहिं अब्भट्ठियाइं उक्कोसेणं
चत्तारि पलिओवमाइं वाससयसहस्समब्भट्ठियाइं । ३ । सो
चेव अप्पणा जहम्मकालट्ठिःओ जाओ ? गोयमा ! जह-
मेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठिःएसु उक्कोसेणं वि अट्ठभागप-
लिओवमट्ठिःएसु उववज्जेज्जा । तेणं भंते ! जीवा एगस-
मए एस चेव वत्तव्वया एवरं ओगाहणा जहमेणं धणुह-
पुहत्तं उक्कोसेणं सातिरेगाइं अट्ठारसधणुहसयाइं ठिइं
जहमेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं वि अट्ठभागपलिओ-
वमं एवं अणुबंधो वि सेसं तहेव । कालादिमणं जहमेणं दो
अट्ठभागपलिओवमाइं उक्कोसेणं वि दो अट्ठभागपलिओव-
माइं एवइयं जहम्मकालट्ठिःएसु एस चेव एको गमो । ६ ।
सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिःओ जाओ ? संखेव
ओट्ठिया वत्तव्वया एवरं ठिइं जहमेणं तिप्पि पलिओव-
माइं उक्कोसेणं वि तिप्पि पलिओवमाइं एवं अणुबंधोवि सेसं
तं चेव एवं पच्छिमा तिप्पि गमगा रोएव्वा एवरं संवेहं
च जाणेज्जा । एते सप्त गमगा । जइ संखेज्जवासाउय

सामिपंविदियमंखेज्जवासाउयाणं जहेव अमुरकुमारेसु उ-
ववज्जमाण्णाणं तहेव एववि गमा जाणियव्वा एवरं जोइ-
मियडिई संवेहं च जाणेज्जा, सेमं तहेव णिरवसेसं ॥ जइ
मणुस्सेहिंतो उववज्जंति जेतो तहेव जइ असंखेज्जवासा-
उय सामिमणुस्सेणं जंते ! जे जविणं जोइमिणसु उववज्जि-
त्तए सेणं भंते ! एवं जहा असंखेज्जवासाउय सामिपंवि-
दियजोइमिणसु जेव उववज्जमाणस्स मत्त गमगा तहेव मणु-
स्साणवि एवरं ओगाहणाविमसेो पढपेसु तिगु गमणसु
ओगाहणा जहमेणं साइरेगाइ एवधणुहमयाइ उक्कोमेणं
तिमि गाउयाइ मज्झिममण जहमेणं साइरेगाइ एवधणु-
हमयाइ उक्कोसेणवि साइरेगाइ नव धणुहमयाइ पच्छिमेसु
तिसुवि गमणसु जहमेणं तिमि गाउयाइ उक्कोसेणवि तिमि
गाउयाइ सेमं तहेव णिरवसेसं जाव संवेहोत्ति । जइ संखे-
ज्जवासाउय सामिमणुस्से संखेज्जवासाउयाणं जहेव अमुर-
कुमारेसु उववज्जमाण्णाणं तहेव एव गमगा जाणियव्वा ए-
वरं जोइमियडिई संवेहं च जाणेज्जा । मेसं तहेव णिर-
वसेसं मेवं जंते ! जंतेत्ति ॥

(जहमेणं दो अट्टजागपल्लिओवमाइति) द्वौ पद्योपमापृजा-
गायित्वर्थः तत्रैकोऽसंख्यातायुष्कसम्बन्धः । द्वितीयस्तु तारकः
ज्योतिष्कसम्बन्धः । (उक्कोसेणं चत्तारि पल्लिओवमाइ
वाससयसहस्समज्झियाइति) त्रीण्यसंख्यातायुः सत्कानि
एकं च सातिरेकं चत्तविमानज्योतिष्कसत्कमिति तृतीयगमे
(डिई जहमेणं पल्लिओवमं वाससयसहस्समज्झियाइति) यद्य-
पि असंख्यातवर्षायुषां सातिरेका पूर्वकोटी च अभ्यतः स्थितिर्न-
ति तथापीद पल्लोपमं वर्षलक्षाज्यधिकमुनमेतत्प्रमाणायुष्केषु
ज्योतिष्केषुपत्यमानत्वाद्यतोऽसंख्यातर्षायुः स्वायुषो बृहत्तरायु-
ष्केषु देवेषु नोत्पद्यते एतच्च प्रागुपदिशितमेव । चतुर्थे गमे जघ-
न्यकाशस्थितिकोऽसंख्यातवर्षायुरौघिकेषु ज्योतिष्केषूपक्षः तत्र
चासंख्यातायुषो यद्यपि पल्लोपमापृजागायीनतरममि जघन्यत
आयुष्कं भवति नयापि ज्योतिषां ततो हीनतरं नास्ति स्वायुस्तु-
ल्यायुर्वन्धकाश्चोर्कपतोऽसंख्यातवर्षायुष इतीह जघन्यतः स्थिति-
कास्ते पल्लोपमापृजागायुषो जवन्ति, ते च विमलवाहनदिबुल-
करकासातपूर्वतरकासजुषो हस्यादय औघिकज्योतिष्का अप्येवं
विधा एव तदुत्पत्तिस्थानं जवन्तीति । “ जहमेणं अट्टजागप-
ल्लिओवमं डिईपसु इत्याद्युक्तम् ” “ ओगाहणा जहमेणं धणुपुहस-
ति ” यदुक्तम् तत्पद्योपमापृभागमानायुषो विमलवाहनादिपूर्व-
तरकालभाविना हस्यादिव्यतिरिक्तपुद्गकायचतुष्पदानपद्भ्या-
वगन्तव्यम् । उक्कोसेणं साइरेगाइ अट्टारमधणुसयाइति) एतच्च
विमलवाहनकुलकरपूर्वतरकासजाविहस्त्यादीनपद्भ्योक्तम्, य-
तो विमलवाहने नवधनुः शतमानायगाहनः तत्कालहस्यादयश्च
नवद्विगुणाः । यत्पूर्वतरकालभाविनश्च ते सातिरेकतत्प्रमाणा म-
वन्तीति (जहमेणं अट्टयस्स पस जेव एक्को गमोत्ति) ।
पञ्चमषष्ठगमयोरेवैवान्तर्जायात् यतः पल्लोपमापृजागमाना-
युषो मिपुनकतिरश्चः पञ्चमगमे षष्ठगमे च पल्लोपमापृजागमान-
मेवायुर्वर्धन्तीति प्रागजायितं केनादिति । सप्तमादिगमेषु कष्टैव
त्रिपल्लोपमलक्षणतिरश्चः स्थितिः ज्योतिष्कस्य तु सप्तमे द्विधा
प्रतीतव्यं अष्टमे पद्योपमापृभागरूपा नवमे सातिरेकपद्यो-

पमरूपा संखेज्जवासाउयाणं कार्यं (एते ससगमगास्ति) प्रथमा-
क्षयो मध्यमत्रयस्थाने एकः पश्चिमास्तु त्रय एवेत्येव सप्त असं-
ख्यातवर्षायुष्कमनुष्याधिकारं (ओगाहणा साइरेगाइ नवधणु-
सयाइति) विमलवाहनकुलकरपूर्वकालीनमनुष्यापेक्षया ।
(तिदिगाउयाइति) एतच्चैकान्तसुषमादिकासभाविमनुष्यापे-
क्षया (मज्झिममणस्ति) पूर्वोक्तनीतस्मिन्निरप्येक एवायमिति ॥
भ२४ श० २३ उ० ॥ (असंख्याता अकामनिज्या मृत्वा देवलोक-
पूपपद्यन्ते इति धाणमंतरशब्दे वक्ष्यते)

एवं वेमाणियावि सोहम्मीसाणगा भाणियव्वा एवं ।
सणकुमारगावि नवरं असंखेज्जवासाउय अकम्मभूमि-
गवज्जेहिंतो उववज्जंति एवं जाव सहस्सारकप्पोवगवेमा-
णियदेवा भाणियव्वा ॥ आणयदेवाणं भंते ! कओहिं-
तो उववज्जंति किं नेरइएहिंतो जाव देवेहिंतो उववज्जंति ?
गोयमा ! नो नेरइएहिंतो नो निरिक्खजंणिणहिंतो मणु-
स्सेहिंतो उववज्जंति नो देवेहिंतो । जइ मणुस्सेहिंतो उव-
वज्जंति किं सम्मुच्छिमणुस्सेहिंतो गम्भवकंतिय मणु
स्सेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! गम्भवकंतियमणुस्सेहिंतो
उववज्जंति नो सम्मुच्छिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति । ज-
दि गम्भवकंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं कम्मभूमि-
गम्भवकंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति अकम्मभूमिगम्भ-
वकंतियहिंतो अंतरदिवएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! क-
म्मभूमिगम्भवकंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति नो अकम्म-
भूमिगेहिंतो नो अंतरदिवगेहिंतो । जदि कम्मभूमिग-
म्भवकंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउए-
हिंतो असंखेज्जवासाउएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! सं-
खेज्जवासाउएहिंतो नो असंखेज्जवासाउएहिंतो । जदि सं-
खेज्जवासाउयकम्मभूमिगम्भवकंतियमणुस्सेहिंतो उवव-
ज्जंति किं पज्जत्तएहिंतो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति ?
गोयमा ! पज्जत्तगसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिगम्भवकंति-
यमणुस्सेहिंतो उववज्जंति नो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जं-
ति । जइ पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिगम्भवकंतियम-
णुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सम्मादिही पज्जत्तगसंखेज्जवा-
साउयकम्मभूमिगम्भवकंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ?
मिच्छादिही पज्जत्तगसंखेज्जवासाउएहिंतो सम्मामिच्छदि-
ही पज्जत्तगसंखेज्जवासाउएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा !
सम्मदिही पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिगम्भवकंतियम-
णुस्सेहिंतो वि मिच्छदिही वासाउयकम्मभूमिगम्भवकंति-
एहिंतो वि नो सम्मामिच्छादिही पज्जत्तएहिंतो उववज्जं-
ति ॥ जदि सम्मादिही पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिग-
म्भवकंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं संजयसम्मदिही
पज्जत्तएहिंतो असंजयसम्मदिही पज्जत्तएहिंतो संजयासं-
जयसम्मदिही पज्जत्तसंखेज्जेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा !
तिहिंतो वि उववज्जंति । एवं जाव अचुयगो कणो एवं

गेविज्जदेवावि नवरं संजयासंजया एते पडिसेहेयव्वा । एवं जहेव गेविज्जगदेवा तहेव अणुत्तरोववाइयावि नवरं उमं नाणत्तं संजया चेव । जदि संजयसम्मदिट्ठी पज्जत्त-संखेज्जवासाउयकम्मभूमिगम्भककतियमाणस्सेहितो उव-वज्जंति किं पमत्तसंजयसम्मदिट्ठी पज्जत्तएहितो अप्पम-त्तसंजएहितो उववज्जंति ? गोयमा ! अप्पमत्तसंजएहितो उववज्जंति नो पमत्तसंजएहितो उववज्जंति । जदि अप-मत्तसंजएहितो उववज्जंति किं इट्ठिपत्तअपमत्तसंजएहितो अणित्ठिपत्तअपमत्तसंजएहितो उववज्जंति ? गोयमा ! दाहितो वि उववज्जंति । प्रज्ञा०६ पद ।

सोहम्मगदेवाणं जंते ! कओहितो उववज्जंति किं ऐरइए-हितो उववज्जंति जंदो जहा जोइसियउइसए असंखेज्जवामा-उयमसिपंचिदियतिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे जविण सोह-म्मगदेवसु उववज्जत्तए स णं जंते ! केवइयकाळं० ? गो-यमा ! जहण्णं पडिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा उकोमेणं तिप्पि पलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा । तेषां जंते । अव-सेसं जहा जोइसिएसु उववज्जमाणस्स णवरं सम्मदिट्ठी वि मिच्छदिट्ठी वि णो सम्मामिच्छादिट्ठी । णाणीवि अण्णा-णीवि दो णाणा दो अण्णाणा णियमं । उइ जहण्णं पडि-ओवमं उकोसेणं तिप्पि पडिओवमाइ एवं अणुबंधो वि सेसं तहेव । काळादेसेणं जहण्णं दो पडिओवमाइ उकोसेणं उप्पलिओवमाइ एवइयं । १ । सो चेव जहणकाळाट्ठिइएसु उववणो एस चेव वत्तव्वया एवरं काळादेमेणं जहण्णं दो पडिओवमाइ उकोसेणं चत्तारि पडिओवमाइ एवइयं जाव करेज्जा । २ । सो चेव उकोसकाळाट्ठिइएसु उववणो जहण्णं तिपडिओवमाइ उकोसेणवि तिपडिओवमाइ एस चेव वत्तव्वया एवरं उइ जहण्णं तिपडिओवमाइ उकोसेणं वि तिणिए पडिओवमाइ सेसं तं चेव काळादेसेणं जहण्णं उप्पलिओवमाइ उकोसेण वि उप्पलिओवमाइ एवइयं काळा-जाव । ३ । सो चेव अप्पणा जहणकाळाट्ठिओ जाओ जहण्णं पडिओवमट्ठिइएसु उकोसेणवि पडिओवम-ट्ठिइएसु एस चेव वत्तव्वया णवरं ओगाहणा जहण्णं धणुहपुहुत्तं उकोसेणं दो गाउयाइ उइ जहण्णं पडिओ-वमं उकोसेणवि पडिओवमं सेसं तहेव काळादेमेणं जहण्णं दो पडिओवमाइ उकोमेण वि दो पडिओवमाइ एवइयं । ६ । सो चेव अप्पणा उकोसकाळाट्ठिओ जाओ आदिह्मगमग-मरिमा तिप्पि गमगा ऐयव्वा एवरं उति काळादेसे च जा-णेज्जा । ७ । जइ संखेज्जवामाउयमसिपंचिदियसंखेज्जवासा-उयस्स जहेव असुरकुमारसु उववज्जमाणस्स तहेव एववि गमगा णवरं उति संवेहं च जाणेज्जा जाहे अप्पणा जहणकाळाट्ठिओ जवइ ताहे तिसु गमएसु सम्मदिट्ठी वि मिच्छादिट्ठीवि णो सम्मामिच्छादिट्ठी । दो णाणा दो अ-ण्णाणा णियमं सेसं तं चेव ए जइ मणुस्सेहितो उववज्जंति

जेदो जहेव जोइसिएसु उववज्जमाणस्स जाव असंखेज्ज-वासाउयमसिपंचिदियसंखेज्जवामाउयस्स जाव असंखेज्ज-वासाउयमसिपंचिदियतिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे जविण सोहम्मकप्पे देवत्ताए उववज्जत्तए एवं जहेव असंखेज्जवासाउयस्स ससिपंचि-दियतिरिक्खजोणिएणं सोहम्मं कप्पे उववज्जमाणस्स तहेव सच गमगा एवरं आदिह्मसु दांसु गमएसु ओगाहणा जह-ण्णं गाउयं उकोसेणं तिप्पि गाउयाइ । तइयगमे जइमेणं तिप्पि गाउयाइ उकोसेणवि तिप्पि गाउयाइ चउत्थगमए जहण्णं गाउयं उकोमेणवि गाउयं । पच्छिमएसु तिसु गमएसु जहण्णं तिणिए गाउयाइ उकोमेण वि तिणिए गाउयाइ सेसं तहेव । णिरवसेसं । जइ संखेज्जवामाउय-ससिपंचिदियसंखेज्जवामाउयमसिपंचिदियतिरिक्खजोणियस्स जेसु ठाणेसु सोहम्मं उववज्ज पडिओवमट्ठिइ तेसु ठाणेसु इहं सातिरेगं पलिओवमं कायव्वं । चउत्थगमे ओगाहणा जहण्णं धणुहपुहुत्तं उकोसेणं साइरेगाइ दो गाउयाइ सेसं तं चेव । असंखेज्जवामाउयसिपंचिदियतिरिक्खजोणियस्स तहेव उइ जहा पं-चिदियतिरिक्खजोणियस्स । असंखेज्जवामाउयस्स ओगा-हणा वि जेसु ठाणेसु गाउयं तेसु ठाणेसु इहं सातिरेगं गाउयं सेसं तहेव । संखेज्जवामाउयाणं तिरिक्खजोणि-याणं मणुस्साणं य जहेव सोहम्मं उववज्जमाणं तहेव णिरवसेसं एव गमगा णवरं ईसाणे उति संवेहं च जाणेज्जा सणकुमारदेवाणं जंते ! कओहितो उववज्जंति उववातो जहा सकरप्पजा पुहवी ऐरइयाणं जाव पज्जत्तसंखेज्जवामा-उयससिपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं जंते ! जे जविण सण-कुमारदेवसु उववज्जत्तए अवसेसा परिमाणादीया जवांदम-पज्जवमाणा सव्वेववत्तव्वया जाणियव्वा जहा सोहम्मं उवव-ज्जमाणस्स एवरं सणकुमारइति संवेहं च जाणेज्जा । जाहेयं अप्पणा जहणकाळाट्ठिओ जवइ ताहे तिसु गमएसु पंच-होस्साओ आदिह्माओ कायव्वाओ सेसं तं चेव । जइ म-णुस्सेहितो उववज्जंति मणुसाणं जहेव सकरप्पजाए उव-वज्जमाणं तहेव णव वि गमा एवरं सणकुमारइति सं-वेहं च जाणेज्जा । माहिंदगदेवाणं भंते ! कओहितो उवव-ज्जंति जहा सणकुमारदेवाणं वत्तव्वया तहा माहिंदगदेवा-णंवि जाणियव्वा णवरं माहिंदगदेवाणं उति सातिरेगा जाणियव्वा सव्वेव एवं बंधोगदेवाणंवि वत्तव्वया एवरं बंधोगइति संवेहं च जाणेज्जा एवं जाव महस्सारो एवरं उति संवेहं च जाणेज्जा । हंतगादीणं जहणकाळाट्ठि-यस्स तिरिक्खजोणियस्स तिसु वि गमएसु उप्पि होस्साओ

कायव्याघ्रो संघयणाई बंजलोमसंतपसु पंच आदिहृगाणि
महामुकसहस्रारेसु चत्वारि तिरिक्खजोणियाणावि मणुस्मा-
ण वि सेमं तंवेव । आणयंदेवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जं-
ति, उववाओ जहा महस्सारे देवाणं एवरं तिरिक्खजोणि-
या खोमेयवा जाव पज्जत्तसंसेज्जवासाउय सप्पिमणुस्माणं
जंते ! जे जविए आणयंदेवसु उववज्जितए । मणुस्माणं
वत्तव्वया जहेव सहस्सारेसु उववज्जमाणणां एवरं तिमि
संघयणाणि सेमं तहेव, आणुबंधो जवादेसेणं जहसेणं
तिमि भवग्गहणाई उक्कोसेणं मत्त जवग्गहणाई कासादेसेणं
जहसेणं अट्टारसमागरोवमाई दोहिं वासपुहुत्तेहिं अन्न-
हियाई उक्कोसेणं सत्तावणं सागरोवमाई चउहिं पुव्वकोदीहिं
अन्नहियाई एवइयं । एवं सेसावि अट्ट गमगा जाणियव्वा
णवरं तिति संवेहं च जाणेज्जा सेमं तहेव । एवं
जाव अच्चुयदेवा एवरं तिति संवेहं च जाणेज्जा । चउसु
चेव संघयणा तिमि आणायादीसु । गेवज्जगदेवाणं जंते !
कओहिंतो उववज्जंति एस चेव वत्तव्वया एवरं दो संघ-
यणा तिति संवेहं च जाणेज्जा । विजयवेजयंत जयंत अपरा-
जितदेवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति एस चेव वत्तव्वया
णिरवसेसा जाव आणुबंधोत्ति एवरं पढमं संघयणं सेसं
तहेव । भवादेसेणं जहसेणं तिमि जवग्गहणाई उक्कोसेणं
पंच भवग्गहणाई, कासादेसेणं जहसेणं एकतीसं सागरोव-
माई दोहिं वासपुहुत्तेहिं अन्नहियाई उक्कोसेणं गावधिं
सागरोवमाई तिमि पुव्वकोदीहिं अन्नहियाई एवइयं जाव
एवं सेसावि अट्ट गमगा जाणियव्वा । एवरं तिति संवेहं
च जाणेज्जा । मणुसं लच्छं । एवसु वि गमएसु जहा गेव-
ज्जसु उववज्जमाणसस एवरं पढमं संघयणं सव्वट्ठमिच्छग-
देवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति उववाओ जहेव विज-
यादीणां जाव भेणं जंते ! केवइयकालाहिंएसु उववज्जेज्जा ?
गोयमा ! जहसेणं तेत्तीसं सागरोवमाई उक्कोसेण वि तेत्तीसं
सागरोवमाईएसु अवसेसा जहा विजयाएसु उववज्जंता
एवरं जवादेसेणं तिमि जवग्गहणाई, कासादेसेणं जह-
सेणं तेत्तीसं सागरोवमाई दोहिं वासपुहुत्तेहिं अन्नहि-
याई उक्कोसेणवि तेत्तीसं सागरोवमाई दोहिं पुव्वकोदीहिं
अन्नहियाई एवइयं सो चेव अप्पणा जट्टाणकालाहिंओ
जाओ एस चेव वत्तव्वया एवरं ओगाहणाहिंओ रय-
णिपुहुत्तं च वासपुहुत्ताणि सेसं तहेव संवेहं च जाणेज्जा ।
सो चेव अप्पणा उक्कोसकालाहिंओ जाओ एस चेव वत्त-
व्वया एवरं ओगाहणा जहसेणं पंचधणुहसयाई उक्को-
सेण वि पंचधणुहसयाई हिं जहासेणं पुव्वकोदी उक्को-
सेणवि पुव्वकोदी सेसं तहेव जाव जवादेसोत्ति । कासा-
देसेणं जट्टाणेणं तेत्तीसं सागरोवमाई दोहिं पुव्वकोदीहिं
अन्नहियाई उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाई दोहिं पुव्व-

कोदीहिं अन्नहियाई एवइयं कालं सेवेज्जा । एवइयं कालं
गतिरागतिं करेज्जा । एष तिणिण गमगा सव्वट्ठमिच्छग-
देवाणं जंते ! जंते त्ति । जगवं ! गोयमा ! जाव बिहरइ ।
(जहसेणं पत्तिओवमाहिंएसुत्ति) सौधमे जघन्यनान्य-
स्यायुयोऽस्तत्वात् । (उक्कोसेणं निपत्तिओवमाहिंएसुत्ति)
यद्यपि सौधमे बहुतरमायुष्कमस्ति तथाप्युत्कर्षतस्त्रिपल्योपमा-
युष एव तिर्यश्चो भवन्ति तद्वर्जातरिकं च देवायुर्बलन्तीति ॥
(दो पत्तिओवमाहिंएसुत्ति एकं तिर्यग्भवमन्कमपर च देवमन्कम
(छपत्तिओवमाहिंएसुत्ति) त्रीणि पल्योपमानि तिर्यग्भवसत्कारानि
ब्रूण्येव देवजघसत्कानीति । सो चेव अप्पणा जहसकालाहिंओ-
जाओ इत्यादि ॥ गमत्रयेऽप्येकां गमो जावना तु प्रदर्शितैव ।
(जहसेणं धणुहपुहत्तानि) कुडकायचतुष्पदापेकम् (उक्को-
सेणं दोगाउयाहिं) यत्र केपे काले वा गम्युतमाना मनुष्या
जयन्ति तत्सम्बन्धिना हस्यादीनपेक्ष्योक्तमिति । संख्यातायुः
पञ्चेन्द्रियतर्थाधिकारे जाह अप्पणा जहसकालाहिंओ जघन्य-
दी (ना सम्मामिच्छादितीति) मिश्रदृष्टिनिर्णयो जघन्यस्थि-
तिकस्य तद्वत्सम्भवाद् जघन्यस्थितिकेषु दृष्टिप्रयस्यापि जावादि-
ति । तथा ज्ञानाधिकारपि द्वे ज्ञाने वा अज्ञाने वा स्यातां जघन्य-
स्थितेरन्यज्ञानज्ञानयोरजावादिति । अथ मनुष्याधिकारे “ न-
वरं आहृष्यसु दोसु गमएसु इत्यादि ” आद्यगमयोहिं पूर्वत्र-
धनुः पृथक्च जघन्यावगाहनोक्त्या तु गम्युतपदकमुक्तेऽस्तु “ ज-
हसेण गावयमिन्यादि ” तृतीयगमे तु जघन्यत उक्कर्षतश्च वरु-
गम्युतान्युक्तानीह तु त्रीणि चतुर्थगमे तु प्राजघन्यतो धनुःपृथ-
क्त्वमुक्तपतस्तु द्वे गम्युते उक्ते इह तु जघन्यत उक्कर्षतश्च गम्युत-
मेवमन्यदप्युक्तम् । ईशानकदेवाधिकारे (सादरेणं पत्तिओवमे
कायव्वंति) ईशाने सातिरेकपल्योपमजघन्यस्थितिन्धात्
तथा (चउत्थगमप ओगाहणा जहसेण धणुहपुहुत्तंति)
ये सातिरेकपल्योपमायुपस्तिर्यश्चः सुयमांशोद्भवाः कुद्रतरका-
यास्तानपेक्ष्योक्तम् (उक्कोसेणं सादरेगाई दो गाउयाहिं)
एतच्च यत्र काले सातिरेकगम्युतमाना मनुष्या भवन्ति तत्का-
लजवाद् हस्यादीनपेक्ष्योक्तम् । तथा ॥ (जेसु णाणसु गाउयं-
ति) सौधमेदेवाधिकारे येषु स्थानेष्वन्यथातवर्षायुर्मेनुष्याणां
गम्युतमुक्तम् (तेसु णाणसु इहं सातिरेगं गाउयंति)
जघन्यतः सातिरेकपल्योपमस्थितिन्धादीशानकदेवस्य प्राप्त-
व्यदेवस्थित्यनुसारेण चाऽसंख्यातवर्षायुर्मेनुष्याणां स्थितिस-
द्भावात्तदनुसारेण च तेषामवगाहनाजायादिति । सनत्कुमार-
देवाधिकारे जाहेय अप्पणा जहसेत्यादी (पंच जम्सा आदिहृगाओ
कायव्याओत्ति) जघन्यस्थितिकस्तिर्यश्च सनत्कुमारं समुत्पत्तुं ज-
घन्यस्थितिसामर्थ्यान्कृष्णादीनां चलसृणां जेइयानामन्यतरस्यां
परिणतो ज्ञत्या मरणकाले पशसेइयामासाद्य म्रियते ततस्तत्रो-
त्पद्यते यतोऽप्रेतनभयलेइयापरिणामे सति जीवः परभवं गच्छती-
त्यागमः । तद्वचस्य पञ्च लेइया जयन्ति संतगादीं जहसेत्यादि
एतज्जायना चानन्तरोक्तन्यायेन कार्या (संघयणाई बंमलोयसंत-
पसु पंच आदिहृगाणि) वेदवृत्तिसंहननस्य चतुर्णामेव देव-
लोकानां गमने निर्बन्धनत्वात् यदाह—“ छेवट्ठेण उग्गमइ चत्वारि
उ जाव आइमा कया । वहेज्ज कप्पजुअमं, संघयणे कोसियाई-
पत्ति ” ॥ १॥ (जहसेणं तिमि भयग्गहणाहिं) आनतादिदेवा
मनुष्येच्य एयात्पद्यते, तेष्वेव च प्रत्यागच्छतीति जघन्यतो भ-
वत्रयं भवतीति एवं भवसप्तकमप्युत्कर्षतो भावनीयमिति (उ-
क्कोसेणं सत्तावणमित्यादि) आनतदेवानामुत्कर्षत एकांश-
विंशतिसागरोपमाययुस्तस्य च भवत्रयभावेन सप्तपञ्चाश-

त्सागरोपमाणि मनुष्यमवसतुष्टयसम्बन्धिपूर्वकोटीचतुष्कान्य-
धिकानि भवन्तीति ॥ २०१४ श० १४ ७० ॥ जी० ॥ कर्म० ॥
एष संक्षेपार्थः सामान्यतो नरकोपपातचिन्तायां रत्नप्रमोपपात-
चिन्तायां च देवनारकपृथिव्यादिपञ्चकविकलेन्द्रियत्रिकाणां तथा
ऽसंख्येयवर्षायुषश्चतुष्पदस्त्राणां शेषाणामपि चापर्याप्तकानां
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां तथा मनुष्याणां सम्मूर्च्छमानां गन्तव्युत्क्रान्ति
कानामप्यकर्मभूतमिजानामन्तरर्द्धापजानां कर्मभूमिजानामप्यसं-
ख्येयवर्षायुषां संख्येयवर्षायुषामपि अपर्याप्तानां प्रतिषेधः शो-
षाणां विधानम् । शर्करप्रजायां सम्मूर्च्छमानामपि प्रतिषेधः
वासुकप्रजायां चूजपरिसर्पाणामपि पङ्कप्रजायां स्त्रेचराणामपि
धूमप्रजायां चतुष्पदानामपि तमप्रजायां उरपरिसर्पा-
णामपि सप्तमपृथिव्यां स्त्रीणामपि जघनवासिष्ठपानचि-
न्तायां देवनारकपृथिव्यादिपञ्चकविकलेन्द्रियत्रिकापर्याप्ततिर्य-
क्पञ्चेन्द्रियसंमूर्च्छमानपर्याप्तगन्तव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणां प्रति-
षेधः शेषाणां विधानम् । पृथिव्यव्यवस्थितिषु सकृन्नैरयिकसन-
त्कुमारादिदेवानां तेजोवायुदिविचतुरिन्द्रियेषु सधेनारकसर्व-
देवानां प्रतिषेधः तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेष्वानतादिदेवानां मनुष्येषु
सप्तमपृथिवीनारकतेजोवायुनां व्यन्तरेषु देवनारकपृथिव्यादिप-
ञ्चकविकलेन्द्रियत्रिकापर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रियसंमूर्च्छमानपर्याप्त-
गन्तव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणां ज्योतिकेषु सम्मूर्च्छमानतिर्यक्पञ्चे-
न्द्रियासंख्येयवर्षायुषश्चतुष्पदान्तरर्द्धापजमनुष्याणामपि प्रतिषे-
धः । एषं सौधमैशानयोरपि । सनत्कुमारादिषु सहस्रारप-
र्यन्तेष्वकर्मभूमिजासंख्येयवर्षायुषकर्मभूमिजानामपि प्रतिषेधः
आनतादिषु तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामपि विजयादिषु मिथ्याहृष्टि-
मनुष्याणामपि । गत पञ्चमद्वारम् । प्रश्ना० ६ पद ।

१३ इत्युष्मादिविशेषणेनैकेन्द्रियाणाम्—

कञ्जुम्भकरजुम्भपरिगिदियाणं जंते ! कञ्जो उववज्जंति
किं णेरइय जहा उप्पहुहेमए तहा उववाञ्जां तेणं जंते !
जीवा एगममएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! सांसम
वा संवेज्जा वा असंवेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति तेणं
जंते ! जीवा समए समए पुच्छा ? गोयमा ! तेणं अणंता
समए समए अवहिरिमाण २ अणंताहि ओमपिणीउस-
पिणीहि अवहिरिंति एो चव णं अवहिरिया मिया उव-
जहा उप्पहुहेमए । तेणं जंते जीवा एाणावरणिज्जस्स
कम्मस्स किं बंधगा पुच्छा, गोयमा ! बंधगा एो अबंधगा
एवं मव्वेभि वाउयवज्जाणं आउयस्स बंधगा वा अबंधगा
वा तेणं जंते ! जीवा एाणावरणिज्जकम्मस्स वेदगा पु-
च्छा, गोयमा ! वेदगा एो अबेदगा एवं मव्वेभिं तेणं जंते !
किं जीवा किं सातावेदगा असातावेदगा पुच्छा, गोयमा ! सा-
तावेदगा वा असातावेदगा वा एवं खलु उप्पहुहेमएपरिवाही
मव्वेभिं कम्माणं, उदई एो अणुदई उहहं कम्माणं उदीरगा
एो अणुदीरगा वेदणिज्जा उयाणं उदीरगा वा अणुदीरगा
वा तेणं जंते ! जीवा किं काहलेस्सा पुच्छा, गोयमा !
काहलेस्सा वा णंलेस्सा वा काउलेस्सा वा तेउलेस्सा
वा एो सम्महिद्धी एो सम्मापिच्छादिद्धी पिच्छादिद्धी एो
एाणी अएाणी णियमं दु असाणी । तं जहा मतिअ-
एाणी य सृयअएाणी य एो मएजोगी एो वइजोगी

कायजोगी सागारोवउत्ता वा अणागारोवउत्ता वा । तेसि-
णं जंते ! जीवाणं सरीरा कइवएणा जहा उप्पहुहेमए स-
व्वन्थ पुच्छा, गोयमा ! उप्पहुहेमए उसासगा वा एासाम-
गा वा एां उस्सासगा णीसामगा वा आहारगा वा अणा-
हारगा वा एो विरया अविरया एो विरयाविरया सकि-
रिया एो अकिरिया । सत्तविहबंधगा वा अइविहबंधगा
वा आहारसमावउत्ता वा जाव परिग्गहममावउत्ता वा
कोहकसाई जाव लोभकसाई वा एो इत्थीवेदगा एो
पुरिसवेदगा एणुंसगवेदगा वा इत्थीवेदबंधगा वा एणुंसग-
वेदबंधगा वा एो समी असमी सईदिया एो अणिदिया
तेणं भंते ! कइजुम्भ ॥ २ ॥ एगिदियाओत्ति
कालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! जहमेणं एकं समयं
उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंताओ ओमपिणी उस्सपि-
णीओ वणस्सइकालो संवेहो ए भसइ आहारो जहा उ
प्पहुहेमए एवरं एिव्वायाएणं इदिसिं वाघायं पमुच्च
मिय तिदिमिं मिय चउदिसिं मिय पंचदिसिं सेसं तहेव उइ
जहमेणं एकं समयं उक्कोसेणं वावीसें वामसहस्साई समु-
ग्घाया आदिद्धा, चत्तारि मारणंतियममुग्घाया तेणं समा-
हयावि अममाहया वि मरति उव्वइणा जहा उप्पहुहेमए ।
अह भंते ! मव्वपाणा जाव सव्वसत्ता करुजुम्मा २ एगि-
दियमत्ताए उववसपुव्वा ? हंता गोयमा ! अमइ अणु वा
अणंतखुत्तो ? करुजुम्भतेओग एगिदियाणं भंते ! कञ्जो-
उववज्जंति उववाओ तहेव तेणं जंते ! जीवा एगपुच्छा,
गोयमा ! एगएवीमा वा असंवेज्जा वा अणंता वा उव-
वज्जंति सेसं जहा करुजुम्माणं जाव अणंतखुत्तो २ करुजु-
म्भदावरजुम्भएगिदियाणं जंते ! कञ्जो उववज्जंति उववा-
तो तहेव । तेणं जंते ! जीवा एगपुच्छा, गोयमा ! अइहा-
रस वा संवेज्जा वा असंवेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति
सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो ॥ ३ ॥ कइजुम्भकसिओग ए-
गिदियाणं जंते ! कञ्जो उववातो तहेव परिमाणं सत्तरम
वा संवेज्जा वा असंवेज्जा वा अणंता वा सेसं तहेव जाव
अणंतखुत्तो ॥ ४ ॥ तेओगकरुजुम्भएगिदियाणं जंते ! क-
ञ्जो उववातो तहेव परिमाणं बारस वा असंवेज्जा वा अ-
णंता वा उववज्जंति सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो ॥ ५ ॥
तेओगतेओगएगिदियाणं जंते ! कञ्जो उववज्जंति उववा-
ओ तहेव परिमाणं पाएणरस संवेज्जा वा असंवेज्जा वा
अणंता वा सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो ॥ ६ ॥ एवं एणसु सो-
हससु महाजुम्भेसु एको गयओ णवरं परिमाणं णाणत्तं
तेओ य दावरजुम्भेसु परिमाणं चउइम वा संवेज्जा वा असं-
वेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ ७ ॥ तेओगकसिओगतेरम
वा संवेज्जा वा असंवेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ ८ ॥

जन्ति ॥ ८ ॥ दावरजुम्मकरजुम्मेसु अह वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ ९ ॥ दावरजुम्मेसु ओ-
 म्मेसु एकारस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ १० ॥ दावरजुम्मदावरजुम्मेसु दस वा संखे-
 ज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ ११ ॥ दावरजुम्मकल्लिओगेसु एव वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ १२ ॥ कल्लिओगकरजुम्मेसु
 चत्तारि वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उवव-
 ज्जंति ॥ १३ ॥ कल्लिओगतेओगेसु सप्त वा संखेज्जा वा अ-
 संखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ १४ ॥ कल्लिओगदाव-
 रजुम्मेसु उ वा संखेज्जा असंखेज्जा वा अणंता वा उवव-
 ज्जंति ॥ १५ ॥ कल्लिओगकल्लिओगएगिदियाणं जंते ! क-
 ओ उववज्जंति उववाओ तहेव परिमाणं पंच वा संखेज्जा
 वा असंखेज्जा अणंता वा उववज्जंति सेसं तहेव जाव अ-
 णंतखुत्तो सेव भंते ! जंते ! ति ॥

(जहा उत्पलोद्देशस्य) उत्पलोद्देशक एकादशशते प्रथम
 इह च यत्र क्वचित्पदे उत्पलोद्देशकालिदेशः क्रियते तत्तत
 एवावधार्यम् (संवेहो न भवति) उत्पलोद्देशके उत्पलजी-
 वस्योत्पादो विवक्षितस्तत्र च पृथिवीकार्यकारिकायां नरापे-
 क्षया संबंधः सम्भवति इह त्वेकेन्द्रियाणां कृतयुग्म २ विशेष-
 णानामुत्पादोऽधिकृतस्ते च वस्तुतोऽनन्ता एवात्पद्यन्ते तेषां
 सांक्षुत्तरसम्भवासंबन्धो न सम्भवति । यच्च षोडशादीनामेके-
 न्द्रियेयत्पादोऽभिहितोऽसौ असकार्यिकेभ्यो ये तेष्टुत्पद्यन्ते
 तदपेक्ष एव न पुनः पारमार्थिकोऽनन्तानां प्रतिसमयं नेष्टुत्पा-
 दादिति ॥ ४०३५ श० १३० (उत्पलोद्देशकः वणस्सइ शब्दे)

प्रथमसमयकृतः ॥

पदमसमयकडजुम्म २ एगिदियाणं भंते ! कओ उवव-
 ज्जंति ? गोयमा ! तहेव एवं जहेव पदमो उद्देसओ तहेव
 सोलसखुत्तो वितिओ वि भाणियव्वो तहेव सव्वं एवरं
 इमाणि दस णाणत्ताणि ओगाहणा जहसेणं अंगुलस्स
 असंखेज्जइमार्गं लकोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइजागं
 आययकम्मस्स णो बंधगा अवंधगा आययस्स णो उदी-
 रगा अगुदीरगा णो उस्सागा णो णिस्सासगा णो उस्सास
 णिस्सासगा । सत्तविहबंधगा वा णो अडुविहबंधगा वा ।
 तेणं भंते ! पदमसमयकडजुम्म २ एगिदिया तिकालओ केव
 चिरं होइ ? गोयमा ! एकं समयं एवं त्रितीए वि समुग्घा-
 या आदिक्का दोणि । समोहयाण पुच्छिज्जति उवट्टणा
 ण पुच्छिज्जइ सेसं तहेव सव्वं णिरवसेसं सोलससु वि ग-
 मएसु जाव अणंतखुत्तो । सेव भंते ! भंते ! ति ॥

अथ द्वितीयस्तत्र (पदमसमयकरजुम्म २ एगिदियसि)
 एकेन्द्रियत्वेनोत्पत्तौ प्रथमः समयो येषां ते तथा ते च कृतयु-
 ग्मकृतयुग्माश्चेति प्रथमसमयकृतयुग्मकृतयुग्माः ते च ते ए-
 केन्द्रियाश्चेति समासोऽस्ते (सोलसखुत्तोसि) बोरुशक-
 त्वः पूर्वोक्तान् बोरुशराशिभेदानाश्चित्येत्यर्थः (नाणत्ताइति)
 पूर्वोक्तस्य विवक्षितत्वस्थानानि, ये पूर्वोक्ता भावास्ते केचित्प्र-

थमसमयोत्पन्नानां न सम्भवन्तीति कृत्वा तत्रावगाहनाद्योद्दे-
 शकत्वात्प्रवृत्तनस्यत्यपेक्षया महती उत्पत्त्युत्पत्ति इह तु प्रथमसम-
 योत्पन्नत्वेन साकल्येति नानात्वमेवमप्याप्यपि स्वधियोद्धानी-
 ति ॥ ४० ३५ श० १३० ॥

अप्रथमसमयकृतः

अपदमसमयकरजुम्म २ एगिदियाणं जंते ! कओ उवव-
 ज्जंति एसो जहा पदममुद्देसो सोलमहि वि जुम्मेसु तहेव
 नेयव्वो जाव कल्लिओगकल्लिओगत्ताए जाव अणंतखुत्तो-
 सेव भंते ! जंते ! ति

तृतीयोद्देशके तु (अपदमसमयकरजुम्म २ एगिदियसि)
 इहामप्रथमः समयो येषामेकेन्द्रियत्वेनोत्पन्नानां इत्यर्थः समया
 विग्रहश्च पूर्ववत्, एते च यथा सामान्येनैकेन्द्रियास्तथा भवन्तीत्य-
 त एवाकम् "एसो जहा पदम उद्देसो इत्यादीति" ॥ ३५ श० ३३० ॥

चरमसमयकृतः ॥

चरिमसमयकडजुम्म २ एगिदियाणं जंते ! कओ उववज्जं-
 ति एवं जहेव पदमसमय उद्देसओ एवरं देवा न उववज्जंति
 तेउलेस्मा ण पुच्छंति सेसं तहेव सेव जंते ! जंते ! ति ॥

चतुर्थे तु (चरिमसमयकडजुम्म २ एगिदियसि) इह चरम-
 समयशब्देनैकेन्द्रियाणां मरणसमयो विवक्षितः स च परमबा-
 युषः प्रथमसमय एव तत्र च वर्तमानाश्चरमसमयाः संबन्ध-
 याश्च कृतयुग्मकृतयुग्मा ये एकेन्द्रियास्ते तथा ॥ (एवं जहा
 पदमसमय उद्देसओसि) यथा प्रथमसमयैकेन्द्रियोद्देशस्तथा
 चरमसमयैकेन्द्रियोद्देशकोऽपि वाच्यस्तत्र हि श्रीधिकोद्दे-
 शकापेक्षया दश नामान्यानुक्तानीहापि नानि तथैव समान-
 स्वरूपस्यास्तत्रप्रथमसमयचरमसमयानां यः पुनरिह विशेषस्तं द-
 र्शयितुमाह "नवरं देवा न उववज्जंतीत्यादि" देवात्पादंनैवैके-
 न्द्रियेयु तेजोत्प्रेक्षया भवति, न केह देवात्पादः सम्भवतीति,
 तेजोत्प्रेक्षया एकेन्द्रिया न पृच्छन्ते इति ॥ ४० ३५ श० ४० ॥

अचरमसमयकृतः

अचरिमसमयकडजुम्म २ एगिदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति
 जहा अपदमसमय उद्देशो तहेव णिरवसेसो
 भाणियव्वो सेव भंते ! भंते ! ति ॥

पञ्चमे तु (अचरिमसमयकरजुम्म २ एगिदियसि) न विद्यते
 चरमसमय उल्लक्षणो येषां ते अचरमसमयास्ते च ते कृतयु-
 ग्मकृतयुग्मैकेन्द्रियाश्चेति समासः ॥ ४० ३५ श० ४५ ॥

प्रथमप्रथमसमयः ।

पदमपदमसमयकरजुम्म २ एगिदियाणं भंते ! कओ उववज्जं-
 ति जहा पदमसमय उद्देसओ तहेव णिरवसेसं सेव भंते !
 भंते ! ति जाव विहरइ ॥

षष्ठे तु (पदमपदमसमयकरजुम्म २ एगिदियसि) एकेन्द्रि-
 योत्पादस्य प्रथमसमययोगाद्ये प्रथमाः प्रथमश्च समयः कृतयु-
 ग्मकृतयुग्मत्वात्तज्जतेर्येषामेकेन्द्रियाणं ते प्रथम २ समयकृतयुग्म-
 कृतयुग्मैकेन्द्रियाः ॥ ४० ३५ श० ६० ॥ प्रथमाप्रथमः ।

पदमपदमसमयकरजुम्म २ एगिदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति
 जहा पदमसमय उद्देसओ तहेव जाणियव्वो सेव
 जंते ! भंते ! ति ॥

सप्तमे तु (पदम अपदमसमयकरजुम्म २ एगिदियसि) प्रथम-

स्वार्थवयोऽप्रथमश्च समयः कृतयुग्मं २ त्वानुज्ञानेयैषामेकेन्द्रियाणां
ते प्रथमाप्रथमसमयकृतयुग्मकृतयुग्मेकेन्द्रिया इह च एकेन्द्रिय-
त्वात्पादप्रथमसमयवर्तित्वे तेषां यच्चविक्रितसङ्ख्यानुज्ञानेप्रथम-
समयवर्तित्वं तत्प्रागजवसम्बन्धिनी तामाभिधेयत्ववसेयमेवमुत्तर-
प्रापीति । ज० ३५ श० ७ उ० प्रथमचरमः ।

पदमचरिमसमयकडजुम्म २ एगिदियाणं जंते ! कओ
उववज्जंति जहा चरिमुद्देसओ तहेव णिरवसेमं सेवं जंते !
जंते ! ति ॥

अष्टमे तु (पदमचरिमसमयकडजुम्म २ एगिदियसि) प्रथमा-
श्च ते विवक्तिनसङ्ख्यानुज्ञाताः प्रथमसमयवर्तित्वाच्चरमसमयाश्च
मरणसमयवर्तिनः परिज्ञाटस्था इति ॥ प्रथमचरमसमयास्ते च
ते कृतयुग्मकृतयुग्मेकेन्द्रियाश्चेति विग्रहः भ० ३५ श० ८ उ० ।

प्रथमाचरमः

पदमअचरिमसमयकडजुम्म २ एगिदियाणं भंते ! कओ
उववज्जंति जहा पदमुद्देसओ तहेव णिरवसेमं सेवं जंते !
जंते ! ति जाव विहरइ

नवमे तु (पदमअचरिमसमयकडजुम्म २ एगिदियसि) प्रथ-
मास्तथैव अचरमसमयास्त्वेकेन्द्रियात्पादापेक्षया प्रथमसमय-
वर्तिन इह विवक्तिताश्चरमत्वनिषेधस्य तेषु विद्यमानत्वादन्त्य-
था हि द्वितीयोद्देशकोक्तानामवगाहनादीनां यदिह समत्वमुक्तं
तन्न स्यात्ततः कर्मधारयः शेषं तु तथैव ज० ३५ श० ९ उ० ।

अचरमचरमः ।

चरिम २ समयकडजुम्म २ एगिदियाणं जंते ! कओ उवव-
ज्जंति जहा चउत्थो उद्देसओ तहेव मेवं भंते ! भंते ! ति ॥

दशमे तु (चरिम २ समयकडजुम्म २ एगिदियसि) चरमाश्च
ते विवक्तिनसङ्ख्यानुभूतेऽचरमसमयवर्तित्वाच्चरमसमयाश्च प्रा-
गुक्तस्वरूपा इति चरमसमयाः शेषं तु प्राग्वत् ॥ ३५ ॥ १० ॥

चरमाचरमः ।

चरिमअचरिमसमयकडजुम्म २ एगिदियाणं जंते ! कओ
उववज्जंति जहा पदमुद्देसओ तहेव णिरवसेमं सेवं जंते !
जंते ! ति जाव विहरइ ॥

एकादशे तु (चरिमअचरिमसमयकडजुम्म २ एगिदियसि)
चरमास्तथैव अचरमसमयाश्च प्रागुक्तयुत्तरैकेन्द्रियात्पादापे-
क्षया प्रथमसमयवर्तिनो ये ते चरमाचरमसमयास्ते च ते कृत-
युग्मकृतयुग्मेकेन्द्रियाश्चेति विग्रहः ॥ ज० ३५ श० ११ उ० ।

एवं एणं कमेणं एकारम उद्देसगा पदमो तनिओ पंच-
मओ य सरिसगमगा सेमा अट्ट सरिसा णवरं चउत्थे अ-
ट्टमे दसमे देवा ए उववज्जंति । तेउद्देसगा एण्थि । पदमं
एगिदियमहाजुम्मसयं सम्पत्तं ॥ ज० ३५ श० १२ उ० ।

उक्तेऽदिशकानां स्वरूपनिर्धारणायाह लेख्याविशेषणन ॥

काहलेस्सकडजुम्म २ एगिदियाणं भंते ! कओ उवव-
ज्जंति ? गोयमा ! उववाओ तहेव एवं जहा ओहियउद्दे-
सए णवरं इमं एणत्तं तेषां जंते ! जीवा काहलेस्सा ?
हंता काहलेस्सा तेषां भंते ! काहलेस्सा कडजुम्मा २ ए-
गिदिया निकालओ कव चिरं होइ ? गोयमा ! जहसेणं एकं
समयं उक्कोमेण अंतोमुहुत्तं । एवं तिर्नाए वि जाव अणंतमु-
त्तां । एवं सोल्लसु वि जुम्मा भाणियव्वा सेवं जंते ! जंते ! ति

पदमसमयकाहलेस्सकडजुम्म २ एगिदियाणं जंते ! कओ
उववज्जंति जहा पदमुद्देसए णवरं तेषां जंते ! काहले-
स्सा ? हंता काहलेस्सा मेसं तहेव सेवं भंते ! जंते ! ति ।
एवं जहा ओहियमए एकारम उद्देसगा जणिया तहा व-
एहलेस्सावि एकारम उद्देसगा जाणियव्वा, पदमो ततिओ
पंचमो य सरिसगमगा सेमा अट्ट वि सरिसगमगा णवरं
चउत्थेउट्टदमंसेसु उववाओ एण्थि देवस्स मेवं जंते ! जंते !
ति ॥ एणतीमइमे मए वितिय एगिदियमहाजुम्मसयं
२ एवं एणिलेस्सेहिं वि सयं काहलेस्समयसरिसं ए-
कारस उद्देसगा तहेव सेवं जंते ! जंते ! ति ॥ ततियं ए-
गिदियमहाजुम्मसयं सम्पत्तं ॥ ३ एवं काउलेस्सेहिं वि सयं
काहलेस्समयसरिसं सेवं भंते ! जंते ! ति ॥ ३५ ॥ चउत्थ
एगिदियमहाजुम्मसयं ॥ ४ ॥ जवमिच्छिकडजुम्म २ एगिदिया-
णं भंते ! कओ उववज्जंति जहा ओहियसयं णवरं एकार-
स वि उद्देसएमु अह भंते ! सव्वपाणा जाव सव्वसत्ता
जवसिद्धियकडजुम्म २ एगिदियत्ताए उववमपुव्वा ?
गोयमा ! एो इण्ठे समट्टे सेसं तहेव सेवं भंते ! भंते !
ति ॥ पंचमं एगिदियसयं महाजुम्मं सम्पत्तं ॥ ५ ॥
काहलेस्सभवसिद्धियकडजुम्म २ एगिदियाणं भंते ! कओ
उववज्जंति, एवं काहलेस्सभवसिद्धियएगिदिहिं वि सयं
वितियं सयं काहलेस्ससरिसं भाणियव्वं सेवं भंते !
भंते ! ति ॥ अट्टं एगिदियमहाजुम्मसयं ॥ ६ ॥ एणिल-
लेस्से जवनिद्धियएगिदिहिं वि सयं सेवं भंते ! भंते ! ति
सत्तमं एगिदियमहाजुम्मसयं ॥ ७ ॥ काउलेस्से जवसिद्धि-
यएगिदिहिं वि तहेव एकारस उद्देसगसंजुत्तं सयं एवं
एयाणि चत्तारि भवसिद्धियसयाणि चउत्सु वि सएसु
सव्वपाणा जाव उववमपुव्वा एो इण्ठे समट्टे सेवं भंते !
भंते ! ति अट्टमं एगिदियसयं महाजुम्मं ॥ ८ ॥ भवसिद्धि-
एहिं चत्तारि सयाइं जणियाइं एवं अजवसिद्धिएहिं वि
चत्तारि सयाणि लेस्सासंजुत्ताणि भाणियव्वाणि सव्व-
पाणा तहेव एो इण्ठे समट्टे एवं एयाणि वारस एगिदि-
यमहाजुम्मसयाइं भवति सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ पंचती-
सदमं सयं सम्पत्तं ॥ ३५ ॥

[पदमो तहओ पंचमोयसरिसगमसि) कथं यतः प्रथमापे-
क्षया द्वितीये याणि नानात्वान्यवगाहनादीनि दश भवन्ति न
तान्येतेष्विति (सेसा अउसरिसगमगसि) द्वितीयचतुर्थ-
षष्ठादयः परस्परैरेण सदृशगमः पूर्वोक्तेभ्यो बिलक्षणगमा
द्वितीयसमानगमा इत्यर्थः विशेषं त्वाह-नवरं चउत्थेत्यादि ॥
कृष्णलेख्याशते (जहसेणं एकं समयंति) जघम्यत एकसम-
यामन्तरं संख्यान्तरं भवतीत्यत एकं समयं कृष्णलेख्यकृत-
युग्म २ एकेन्द्रिया भवन्तीति (एवं तिर्ना वि ति) कृष्णलेख्या-
वतां स्थितिः कृष्णलेख्यकालवद्वसेयेत्यर्थः ॥ भ० ३५ श० ।

छान्द्रियाणाम्-

कडजुम्मरबेइदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति उववाओ जहा वकंतीए परिमाणं सोलस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति अवहारो जहा उप्पलुहेसए ओगाहणा जहमेणं अंगुलस्स असंखेज्जाज्जागं उक्कोसेणं वागसजोयणां एवं जहा एगिंदियमहाजुम्माणं पढमुहेसए तहेव एवरं निमिं लेस्साओ देवा ए उववज्जंति सम्महिट्ठी वा मिच्छहिट्ठी वा एणो सम्माभिच्छादिट्ठी वा एणणी वा अण्णाणी वा । एणो मणजोई वडजोगी वा कायजोगी वा तेणं भंते ! कडजुम्मरबेइदिया कालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! जहमेणं एकं समयं उक्कोसेणं संखेज्जकालं ठिई जहमेणं एकं समयं उक्कोसेणं बारस संवच्छराइ, आहारो एियमं उदिसिं तिमि ममुग्घाया, सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो एवं सोलसमु वि जुम्पेसु बेइदियमहाजुम्मसयं पढमो उहेसो सम्पत्तो सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ ३६ ॥ १ ॥ पढमसमयकड-जुम्मरबेइदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं जहा एगिंदियमहाजुम्माणं पढमसमय उहेसए दस एणत्ताइ ताई चेव दस इहवि एकारस वि इमं एणत्तं एणो मणजोगी णो वडजोगी कायजोगी । सेसं जहा बेइदियाणं चेव पढमुहेसए सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ ३६ ॥ २ ॥ एवं एएण वि जहा एगिंदियमहाजुम्पेसु एकारस उहेसगा तहेव भाणियव्वा एवरं चउत्थल्लड्डमदसमेसु सम्पत्तणाणाणि ए भावति, जहेव एगिंदिएसु पढमो तइयपंचमो य एक्कमा मेसा अड्ड एक्कमा । पढमं बेइदिए महाजुम्मसयं सम्पत्तं ॥ ३६ ॥ १ ॥ कएहलेस्सकडजुम्मरबेइदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं चेव कएहसेस्से एकारस उहेसगसंजुत्तं सयं एवरं लेस्सा संचिट्ठणा ठिई जहा एगिंदियकएहलेस्साणं ॥ वित्तिर्यं बेइदियसयं ॥ ३६ ॥ २ ॥ एवं एणिलेस्सेहिं वि सयं । सतं ततियं ॥ ३६ ॥ ६ ॥ एवं काउलेस्सेहिं वि सयं चउत्थं सतं ॥ ३६ ॥ भवसिद्धियकडजुम्मरबेइदियाणं भंते ! एवं नवसिद्धिया वि चत्तारि तेणव पुव्वगमएणं ऐतव्वा एवरं सव्वपाणा एणं इण्डे समड्डे सेसं तहेव, ओहियसयाणि चत्तारि सेवं भंते ! भंते ! ति । छत्तीसइमसए अट्ठमं सयं सम्पत्तं ॥ ३६ ॥ ८ ॥ जहा नवसिद्धियसयाणि चत्तारि एवं अभवसिद्धियसयाणि चत्तारि भाणियव्वाणि एवरं सम्पत्तणाणाणि सव्वहा एत्थि सेसं तं चेव, एवं एयाणि बारसबेइदियमहाजुम्मसथाणि भवंति सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ बेइदियमहाजुम्मसया सम्पत्ता । उत्तीसइमं महाजुम्ममयं सम्पत्तं ॥ ३६ ॥ कडजुम्म २ तेइदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति एवं तेइदिएसु वि बारस सया कायव्वा बेइदियसयमरिसा एवरं ओगाहणा जहमेणं अंगुलस्स असंखेज्जाभागं उक्कोसेणं तिमि गाजयाइं ठिई जहमेणं एकं समयं

उक्कोसेणं एगुणवाणराइंदियाइं सेसं तहेवसेवं जंते ! भंते ! ति । तेइदियमहाजुम्मसया सम्पत्ता । सत्ततीमइमं सयं सम्पत्तं ॥ ३७ ॥ चउरिंदिएहिं वि एवं बारस सया कायव्वा एवरं ओगाहणा जहमेणं अंगुलस्स असंखेज्जाज्जागं उक्कोसेणं चत्तारि गाजयाइं ठिई जहमेणं एकं समयं, उक्कोसेणं उम्मासा सेसं जहा बेइदियाणं सेवं जंते ! जंते ! ति । चउरिंदियमहाजुम्मसयं सम्पत्तं (अट्ठतीसइमं सयं सम्पत्तं) ॥ ३७ ॥ कडजुम्म २ असमिपंचिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति जहा बेइदियाणं तहेव असमिपु वि बारस सया कायव्वा एवरं ओगाहणा जहमेणं अंगुलस्स असंखेज्जाज्जागं उक्कोसेणं जोअणसहस्सं संचिट्ठणा जहमेणं एकं समयं उक्कोसेणं पुव्वकोटिपुट्ठत्तं । ठिई जहमेणं एकं समयं, उक्कोसेणं पुव्वकोटी ससं बेइदियाणं । सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ असएणी पंचिंदियमहाजुम्मसया सम्पत्ता । एगुणयात्तीसइमं सयं सम्पत्तं ॥ ३८ ॥ कडजुम्म २ ससमिपंचिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति उववाओ चउसु वि गईसु मंगेज्जवासाउय अमंगेज्जवासाउय पज्जत्ता अपज्जत्तएसु य ए कओ वि पमिहो जाव अणुत्तरविभाणत्ति परिमाणं अवहारो ओगाहणा जहा असमिपंचिंदियाणं वेदणिज्जवज्जाणं सत्तएहं कम्मपणकीणं बंधगा वा अबंधगा वा वेदणिज्जस्स बंधगा एणो अबंधगा, मोहणिज्जस्स वेदगा वा अवेदगा वा सेमाणं सत्तएहं वि वेदगा एणो अवेदगा, सायावेदगा वा अमायावेदगा, वा मोहणिज्जस्स उदई वा अणुदई वा सेमाणं सत्तएहं वि उदयी एणो अणुदई णामस्स गोयस्स य उदीरगा एणो अणुदीरगा सेसाणं उएहं वि उदीरगा वा अणुदीरगा वा कएहलेस्सा वा जाव सुक्खेस्सा या सम्महिट्ठी वा मिच्छादिट्ठी वा सम्मा मिच्छादिट्ठी वा एणणी वा अण्णाणी वा मणजोगी वा वडजोगी वा कायजोगी वा उववाओ वाणमादी उस्मासगा आहारगा य जहा एगिंदियाणं, विरया वा अविरया वा विरयाविरया य सकिरिया एणो अकिरिया । तेणं जंते ! जीवा किं सत्तविहवंधगा वा अट्ठविहवंधगा वा उव्विहवंधगा वा एगविहवंधगा वा ? गोयमा ! सत्तविह वंधगा वा जाव एगविहवंधगा वा । तेणं जंते ! जीवा किं आहारमणोवउत्ता जाव परिगहमणोवउत्ता एणो मणोवउत्ता ? गोयमा ! आहारमणोवउत्ता जाव णो मणोवउत्ता सव्वपुच्छा जाणियव्वा । कोहकमायी जाव लोचकसाई वा अकसार्या वा इत्थीवेदगा वा पुरिसवेदगा वा णपुंसवेदगा वा अवेदगा वा । इत्थिवेदवंधगा वा पुरिसवेदवंधगा वा णपुंसवेदवंधगा वा अबंधगा वा साप्यो एणो असप्यो मइंदिया णो अणिंदिया, संचिट्ठणा जहमेणं एकं समयं उक्कोसेणं मा-

गरोवमसयपुहत्तं सातिरेगं आहारो तदेव जाव णियमं उ-
 दिसिं ठिई जहणेणं एकं समयं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोव-
 माई । उ समुग्घाया आदिक्कगा मारणंतियसमुग्घाणं समो-
 हया वि मरंति अंगमोहया वि मरंति । उव्वट्टणा जहेव उववा-
 ओ ण कत्थं पडिसेहो जाव अणुत्तरविमाणत्ति । अह
 भंते ! सव्वपाणा जाव अणुत्तरुत्तो एवं सोलससु वि जु-
 म्मेसु जाणियव्वं जाव अणुत्तरुत्तो एवरं परिमाणं जहा
 बेईदिया सेवं जंते ! जंते ! ति ॥ ४० ॥ १ ॥ पढमसमय-
 कजुम्म २ सप्पिपंचिदियाणं जंते ! कओ उववाओ परि-
 माणं आहारो जहा एणसिं चैव पढमो उहेसए अंगोहणा-
 बंधो वेदो वेदणा उदयी उदीरगा य जहा बेईदियाणं पढम-
 सयाणं तहंवा काह्लेस्सा वा जाव सुक्खेस्सा वा सेसं जहा
 बेईदियाणं पढमसमययाणं जाव अणुत्तरुत्तो एवरं इत्थिवे-
 दगा वा पुगिसेवदगा वा णपुंनगवेदगा वा सप्पिणो अ-
 सप्पिणो सेसं तदेव एवं सोलससु वि जुम्मेसु परिमाणं त-
 हेव सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ एवं एत्थवि एकारस उहेस-
 गा तदेव पढमो तइओ पंचमो य सरिसगमगा सेसा अ-
 ह वि सरिसगमगा चउत्थव्वट्टमदसमेसु एत्थि विसेसो
 कोइ वि सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ ४० ॥ (पढमं पंचिदि-
 यमहाजुम्मसयं सम्मत्तं ॥ १ ॥) कएह्लेस्स कडजुम्म २
 सप्पिपंचिदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति तदेव पढमुहेमओ
 सप्पिणं एवरं बंधो वेओ उदयी उदीरणात्तेस्सबंधगसप्प-
 कसायवेदबंधगा एयाणि जहा बेईदियाणं कएह्लेस्साणं
 वेदो तिविहो अवेदगा एत्थि, संचिट्टणा जहमेणं एकं
 समयं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाई अंतोमुहुत्तमग्गहियाई ।
 एवं ठिईए वि एवरं ठिईए अंतोमुहुत्तमग्गहियाई ण जहंति
 सेसं जहा एणसिं चैव पढमुहेमए जाव अणुत्तरुत्तो एवं
 सोलससु वि जुम्मेसु सेवं जंते ! भंते ! ति ॥ २ ॥ पढमस-
 मयकएह्लेस्सकजुम्म २ सप्पिपंचिदियाणं जंते ! कओ उ-
 ववज्जंति पढमसमयउहेसए तदेव णिरवमेसं एवरं तेणं
 जंते ! जीवा कएह्लेस्सा ? इता कएह्लेस्सा सेसं तदेव
 एवं सोलससु वि जुम्मेसु सेवं जंते ! भंते ! ति, एवं एएवि
 एकारस उहेसगा कएह्लेस्समए पढमतियपंचमा सरिसग-
 मगा सेसा अह वि सरिसगमा सेवं जंते ! जंते ! ति ।
 (वितियं सयं सम्मत्तं) ॥ २ ॥ एवं एहील्लेस्सेसु वि सयं
 एवरं संचिट्टणा जहमेणं एकं समयं उक्कोसेणं दससाग-
 रोवमाई पलिओवमस्स अमंवेज्जइजागमग्गहियाई । एवं
 ठिईए वि, एवं तिसु उहेसएसु सेसं तदेव सेवं जंते ! जंते !
 ति ॥ ततियं सयं सम्मत्तं ॥ ३ ॥

पञ्चविंशशते संख्यापद्धेरेकेन्द्रिया प्ररूपिताः षड्विंशे तु तैरेव
 द्विन्द्रियाः प्ररूप्यन्ते इत्येवं सम्बन्धस्यास्येदमादिसुत्रकडजुम्म-
 बेईदियाणमित्यादि (जहमेणं एकं समयंति) समयानन्तरं

संख्यान्तरमावादेवं स्थितिरपि, इतः सर्वसूत्रसिद्धमाशास्त्रप-
 रिसमासेनैव चत्वारिंशे शते (वेयणिज्जवज्जाणं सत्तएहं पग-
 डीणं बंधगा वा अबंधगा वत्ति) इह वेदनीयस्य बन्धविधि
 विशेषेण वक्ष्यतीति कृत्वा वेदनीयवर्जानामित्युक्तं तत्र चोप-
 शान्तमोहादयः सप्तानामबन्धका एव शेषास्तु यथासम्भवं
 बन्धका भवन्तीति (वेयणिज्जस्स बंधगा नो अबंधगत्ति)
 केवलित्वाद्दारात्सर्वेऽपि सज्जिपञ्चेन्द्रियास्ते च वेदनीयस्य
 बन्धका एव नाबन्धकाः (मोहणिज्जस्स वेयगा वा अवेयगा
 वत्ति) मोहनीयस्य वेदकाः सूक्ष्मसम्परायान्ता अवेदकास्तु
 उपशान्तमोहादयः (सेसाणं सत्तएहं वि वेयगा नो अवेय-
 गत्ति) ये किलोपशान्तमोहादयः सज्जिपञ्चेन्द्रियास्ते सप्ताना-
 मपि वेदका नो अवेदकाः केवलिन एव चतसृणां वेदका
 भवन्ति ते चेन्द्रियव्यापारातीतत्वेन न पञ्चेन्द्रिया इति ॥
 (सायावेयगा वा असायावेयगा वत्ति) सज्जिपञ्चेन्द्रियाणामेवं
 स्वरूपत्वात् (मोहणिज्जस्स उदयी वा अणुदयी वत्ति) तत्र
 सूक्ष्मसम्परायान्ता मोहनीयस्योदयिनः उपशान्तमोहादय-
 स्त्वनुदयिनः । सेसाणं सत्तएहं वत्ति । प्राणवत् नवरं वेदक-
 त्वानुक्रमेणकरणेन चोदयागतानामनुभवमम उदयस्त्वनुक्रमा
 गतानामिति (नामस्स गोयस्स य उदीरगा नो अणुदीरगात्ति)
 नामगोत्रयोरकपायान्ताः सज्जिपञ्चेन्द्रियाः सर्वेऽणुदीरकाः (से-
 साणं उएहवि उदीरगा वत्ति) शेषाणां षष्ठामपि यथासम्भ-
 वमुदीरकाभ्यानुदीरकाश्च, यतोऽयमुदीरणाविधिः प्रमत्तान्ताः
 सामान्येनाष्टानामावक्षिकावशेषायुष्कास्तु न एवावर्जसप्ताना-
 मुदीरका अप्रमत्तादयस्तु चत्वारो वेदनीयायुर्वर्जानां षष्ठां तथा
 सूक्ष्मसम्पराया आवक्षिकायां स्वाद्यायाः शेषायां मोहनीयवेद-
 नीयायुर्वर्जानां पञ्चानामपि उपशान्तमोहास्तृत्करुपाणां पञ्चा-
 नामेव क्षीणकषायाः पुनः स्वाकाया आवक्षिकायां शेषायां
 नामगोत्रयोरेव सयोगिनोऽप्येनयोरेवायंगिनस्त्वनुदीरका एवे-
 ति । (संचिट्टणा जहणेणं एकं समयंति) कृतयुग्म २ स-
 ज्जिपञ्चेन्द्रियाणां जघन्येनावस्थितिरं समयं समयानन्तरं
 संख्यान्तरसङ्गावात् । (उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहत्तं साहरे-
 गत्ति) यत इतः परं सज्जिपञ्चेन्द्रिया न जघन्येवेति (उ स-
 मुग्घाया आह्लुगत्ति) । सज्जिपञ्चेन्द्रियाणामाद्याः षडेव स-
 मुदाता ज्वान्ति सत्तमस्तु केवलिनमेव ते स्थानिन्द्रिया इति ।
 कृष्णलेश्याशते - (उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाई अंतोमुहु-
 त्तमग्गहियाईति) इदं कृष्णलेश्यावस्थानं सत्तमप्रथिव्युत्कृष्ट-
 स्थितिं पूर्वभवपर्यन्तवर्तिनं कृष्णलेश्यापरिणाममाश्रियेति नी-
 ललेश्याशते (उक्कोसेणं दस सागरोवमाई पलिओवमस्स अमं
 वेज्जइजागमग्गहियाईति) पञ्चमपृथिव्या उपरितनप्रस्तटे
 दशसागरोपमाणि पत्योपमासंख्येयभागाधिकान्यायुः सम्भव-
 ति नीललेश्या च तत्र स्यादत उक्तम उक्कोसेणमित्यादि ॥ ब-
 व्वेह प्राक्तनमवान्तिमान्तमुद्गुर्न तत्पत्योपमासंख्येयजागे प्रथि-
 ट्ठमिति न भवेनोक्तमेवमन्यत्रापि । (तिसु उहेसएसुत्ति) प्रथ-
 मतृतीयपञ्चमेति ॥ ४०४० ३०१३०१ जी० ।

एवं काउलेस्ससयं पि एवरं संचिट्टणा जहमेणं एकं
 समयं उक्कोसेणं तिसिं सागरोवमाई पलिओवमस्स असं
 खेज्जइभागमग्गहियाई एवं ठिईए वि एवं तिसु वि उहेसए
 सु सेसं तदेव सेवं भंते ! भंते ! ति (चउत्थं सयं सम्म-
 त्तं) ॥ ४ ॥ एवं तेउलेस्सविसयं एवरं संचिट्टणा जह-
 मेणं एकं समयं उक्कोसेणं दो सागरोवमाई पलिओवमस्स

असंखेज्जभागमन्नहियाई । एवं त्रिंएवि एवरं एो
सखोवउत्ता एवं तिसुवि गमएसु सेवं भंते ! भंते ! ति ॥
पंचमं सयं ॥ ५ ॥ जहा तेउखेस्सासतं तहा पन्हलेस्स-
सयं पि एवरं संचिदुणा जहलेणं एक्कं सयं उकोसेणं
दस सागरोवमाई अंतोमुहुत्तमन्नहियाई एवं त्रिंएवि एव-
रं अंतोमुहुत्तं ए भस्यति सेसं तदेव । एवं एएसु पंचसु-
सएसु २ जहा कएहलेस्ससए गमओ तहा एेतव्वो जाव
अणंतखुणो सेवं भंते ! भंते ! ति (छट्ठं सयं सम्मत्तं)
॥ ६ ॥ सुकलेस्ससयं जहा ओहियसए एवरं संचिदुणा
त्रिं य जहा कएहलेस्ससए सेसं तदेव जाव अणंतखुणो
सेवं भंते ! भंते ! ति सत्तयं सयं सम्मत्तं ॥ ७ ॥
जवसिद्धियकडजुम्म ९ सप्पिपंचिदियाणं भंते ! कओ
उववज्जंति जहा पदयं सप्पिसत्तं तहा नेतव्वं जवसिद्धि-
याभिद्धावेणं एवरं सव्वपाणा एो इण्ढे समडे सेसं तं चेव
सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ (अट्ठमं सयं) ॥ ८ ॥ कएह-
लेस्सजवसिद्धियकडजुम्म ९ सप्पिपंचिदियाणं जंते !
कओ उववज्जंति एवं एएणं अजिद्धावेणं जहा ओहिय-
कएहलेस्ससयं सेवं जंते ! जंते ! ति ॥ (एवमं सयं)
॥ ९ ॥ एवं णील्लेस्सजवसिद्धि ए वि सयं सेवं जंते !
जंते ! ति ॥ (दसमं सयं) ॥ १० ॥ एवं जहा ओहिया-
णि सप्पिपंचिदियाणि सत्त सयाणि जणियाणि एवं जव-
सिद्धिणं वि मत्तमयाणि कायव्वाणि एवरं सत्तसु वि सए-
सु सव्वपाणा जाव एो इण्ढे समडे सेसं तं चेव सेवं जंते !
जंते ! ति ॥ जवसिद्धिसया सम्मत्ता ॥ (चउइसमं सयं स-
म्मत्तं) ॥ १४ ॥ अजवसिद्धियकडजुम्म ९ सप्पिपंचिदि-
याणं जंते ! कओ उववज्जंति उववाओ तदेव अणुत्तर-
विमाणवज्जो परिमाणं आहारो उववत्तं वंथा वेदां वेदणं उ-
दओ उदीरणा य जहा कएहलेस्ससए कएहलेस्सा वा
जाव सुकलेस्सा वा णो सम्मदिढी मिच्छादिढी णो स-
म्माभिच्छादिढी णो एाणी असाणां एवं जहा कएहले-
स्ससए एवरं एो विरया अविरया एो विरयाविरया
संचिदुणा त्रिं य जहा ओहियउहेसए समुम्याया आ-
दिदुणा पंच उव्वहणा तदेव अणुत्तरविमाणवज्जं सव्वपाणा
णो इण्ढे समडे सेसं जहा कएहलेस्ससए जाव अणंतखु-
णो, एवं सोलससु वि करुजुम्मेसु सेवं जंते ! भंते ! ति ॥ १॥
पहमसमयअभवसिद्धियकडजुम्म ९ सप्पिपंचिदियाणं जंते !
कओ उववज्जंति जहा सप्पिपंचिदियाणं पहमसमयउहेसए तदेव एव-
रं सम्मत्तं सम्माभिच्छत्तं एाणं च सव्वत्थ एत्थि सेसं तदे-
व सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ २ ॥ एवं एत्थ वि एकारस उहेसगा
कायव्वा पदयं तदयपंचमा एकगमा सेसा अट्ठवि एकगमा ।
पहमं अभवसिद्धियमहाजुम्मसयं सम्मत्तं । (पसरसमं स-

यं सम्मत्तं) ॥ १५ ॥ कएहलेस्सअभवसिद्धियकडजुम्म
२ असप्पिपंचिदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति
जहा एएसिं चेव ओहियसए तहा कएहलेस्ससयं पि एवरं
तेणं भंते ! जीवा कएहलेस्सा ? इंता कएहलेस्सा त्रिं
संचिदुणा य कएहलेस्ससए सेसं तं चेव सेवं भंते !
भंते ! ति । वितियं अभवसिद्धियमहाजुम्मसयं ॥ ४० ॥
(सोलसमं सयं सम्मत्तं) ॥ १६ ॥ एवं छट्ठं लेस्साट्ठिं
व सया कायव्वा जहा कएहलेस्ससयं एवरं संचिदुणा
ठिती य जहेव ओहियसए तदेव भाणियव्वा एवरं सुक-
लेस्साए उकोसेणं एकतीसं सागरोवमाई अंतोमुहुत्तमन्न-
हियाई, ठिती एवं चेव एवरं अंतो मुहुत्तो एत्थि जहल्लं
तदेव सव्वत्थं सम्मत्तं एाणाणि एत्थि, विरयी विरयावि-
रयी अणुत्तरविमाणोववात्ति एयाणि एत्थि सव्वपाणा एो
इण्ढे समडे, सेवं भंते ! भंते ! ति । एवं एयाणि सत्त
अभवसिद्धिसयाणि महाजुम्मसयाणि भवन्ति एवं एयाणि
एकवीसं सप्पिमहाजुम्मसयाणि सव्वपाणि एकासीतिमहा-
जुम्मसया सम्मत्ता चत्तालीससयं सम्मत्तं ॥ ४० ॥

कापोतवेण्याशते “ उकोसेणं तिसि सागरोवमाई पलिओ-
वमस्स असंखेज्जभागमन्नहियाईति ” यदुक्तं तदीशानदेश-
परमायुगाभित्येत्वचसेयम् । पञ्चलेण्याशते “ उकोसेणं दससाग-
रोवमाई ” इत्यादि तु यदुक्तं तद्वल्लोकोद्देशायुगाभित्येति म-
न्तव्यम् । तत्र हि पञ्चलेश्यं तावद्यायुर्भवत्यन्तर्मुहूर्तं च प्राक्त-
नभवावसानवर्तीति । शुक्रलेण्याशते- (संचिदुणा त्रिं य जहा
कएहलेस्ससएत्ति) त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि सान्तर्मुहूर्तानि
शुक्रलेण्यावस्थानमित्यर्थः । एतच्च पूर्वभवावस्थान्तर्मुहूर्तमनु-
त्तरायुश्चाभित्येत्वचसेयम् । दिधतिस्तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोप-
माणीति । “ नवरं सुकलेस्साए उकोसेणं एकतीसं सागरोव-
माई अंतोमुहुत्तमन्नहियाईति ” यदुक्तम् । तदुपरितनप्रेष-
कमाभित्येति मन्तव्यम् । तत्र हि देवानामेतावदेवायुः शुक्र-
लेण्या च भवत्यवस्थाश्चोत्कर्षतस्तत्रैव देवतयोत्पद्यन्ते न तु
परतोऽप्यन्तर्मुहूर्तं च पूर्वभवावसानसंबन्धीति ॥

(१२) राशियुग्मविशेषेण नैरविकाणामुपपातः ।

कउणं भंते ! रासीजुम्मा पसत्ता ? गोयमा ! चत्तारि
एसीजुम्मा पसत्ता, तं जहा करुजुम्मे जाव कलिओगे, से
केण्ढेणं भंते ! एवं वुच्चइ चत्तारि रासीजुम्मा पसत्ता
जाव कलिओगे ? गोयमा ! जेण रासी । च उक्कएणं अवहा-
रेणं अवहारमाणे चउपज्जवसिए से तं रासीजुम्मकड-
जुम्मे एवं जाव जेणं रासीचउक्कएणं अवहारेणं अवहार-
माणे एगपज्जवसिए से ते रासीजुम्मकलिओगे से तेण्ढेणं
जाव कलिओगे रासीजुम्मकडजुम्म खेरइयाणं भंते ! कओ
उववज्जंति उववाओ जहा वकंतीए, तेणं जंते ! जीवा
एगसमइएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! चत्तारि वा
अट्ठ वा बारस वा सोलस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा
उववज्जंति तेणं जंते ! जीवा किं संतरं उववज्जंति शिरं-
तरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति शिरंतरं पि

उपवाय

उववज्जन्ति संतरं उववज्जमाणा जहमेणं एकं समयं उक्को-
सेणं असंखेज्जसमया अणंतरं काउं उववज्जन्ति, निरंतरं
उववज्जमाणा जहमेणं दो समया उक्कोसेणं असंखेज्ज-
समया अणुसमयं अविरहियं निरंतरं उववज्जन्ति, तेणं
जंते ! जीवा जं समयं कइजुम्मा तं समयं तेओगा, जं
समयं तेओगा तं समयं कइजुम्मा ? एणो इण्हे समहे जं
समयं करुजुम्मा तं समयं दावरजुम्मा, जं समयं दावर-
जुम्मा तं समयं कइजुम्मा ? एणो इण्हे समहे जं समयं
कइजुम्मा तं समयं कलिओगा जं समयं कलिओगा तं
समयं कइजुम्मा ? एणो इण्हे समहे तेणं जंते ! जीवा कहां
उववज्जन्ति ? गोयमा ! से जहा णामए पवए पवमाणे एवं
जहा उपवायसए जाव एणो परप्पओगेणं उववज्जन्ति । तेणं
जंते ! जीवा किं आयजसेणं उववज्जन्ति आयजसेणं
उववज्जन्ति ? गोयमा ! एणो आयजसेणं उववज्जन्ति आय-
जसेणं उववज्जन्ति जइ आयजसेणं उववज्जन्ति किं
आयजसेणं उववज्जन्ति आयजसेणं उववज्जन्ति ? गोयमा !
एणो आयजसेणं उववज्जन्ति आयजसेणं उववज्जन्ति, जदि
आयजसेणं उववज्जन्ति किं सलेस्सा अलेस्सा ? गोयमा !
सलेस्सा एणो अलेस्सा । जदि सलेस्सा किं सकिरिया
अकिरिया ? गोयमा ! सकिरिया एणो अकिरिया, जदि
सकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जन्ति जाव अंतं करेति ?
एणो इण्हे समहे । रासीकइजुम्माअमुरकुमाराणं भंते ! कओ
उववज्जन्ति जहेव णेरइया तहेव णिरवसेसं एवं जाव
पंविदियतिग्गिक्खजोणिया एवरं वणस्सइकाइया जाव
असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जन्ति, सेसं तं चेव मणु-
स्सा वि एवं चेव जाव एणो आयजसेणं उववज्जन्ति आय-
जसेणं उववज्जन्ति, जइ आयजसेणं उववज्जन्ति किं
आयजसेणं उववज्जन्ति आयजसेणं उववज्जन्ति ? गोयमा !
आयजसेणं पि उववज्जन्ति, आयजसेणं पि उववज्जन्ति जइ
आयजसेणं उववज्जन्ति किं सलेस्सा अलेस्सा ? गोयमा !
सलेस्सा वि अलेस्सा वि जदि अलेस्सा किं सकिरिया
अकिरिया ? गोयमा ! एणो सकिरिया अकिरिया । जदि
अकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जन्ति जाव अंतं करेति ?
हंता सिज्जन्ति जाव अंतं करेति, जदि सलेस्सा किं सकि-
रिया अकिरिया ? गोयमा ! सकिरिया एणो अकिरिया जदि
सकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जन्ति जाव अंतं करेति ?
गोयमा ! अत्येगइया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जन्ति जाव
अंतं करेति, अत्येगइया एणो तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जन्ति
जाव अंतं करेति जदि आयजसेणं उववज्जन्ति किं सलेस्सा
अलेस्सा ? गोयमा ! सलेस्सा एणो अलेस्सा, जइ सलेस्सा
किं सकिरिया अकिरिया ? गोयमा ! सकिरिया एणो

अकिरिया जइ सकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जन्ति
जाव अंतं करेति ? एणो इण्हे समहे वाणमंतरओइसिय-
वेमाणिया जहा णेरइया सेवं भंते ! भंते ! चि (इगुलीसइ-
मसयस्स पढमो उहेसो सम्मत्तो । ४१ ।) ॥ १ ॥ रासीजुम्मा-
तेओगेणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जन्ति एवं चेव उहेसओ
भाणियव्वो एवरं परिमाणं तिप्पि वा सत्त वा एकारस वा
पप्परम वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जन्ति, संतरं तहेव
नणं जंते ! जीवा जं समयं तेओगा तं समयं करुजुम्मा, जं
समयं करुजुम्मा तं समयं तेओगा ? एणो इण्हे समहे । जं
समयं तेओगा तं समयं दावरजुम्मा, जं समयं दावरजुम्मा तं
समयं तेओगा ! एणो इण्हे समहे । एवं कलिओगेण वि
समं सेसं तं चेव जाव वेमाणिया एवरं उववाओ सव्वेहि
जहा वक्कणीए । सेवं जंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥ २ ॥ रासी-
जुम्मादावरजुम्माणेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जन्ति एवं चेव
उहेसओ एवरं परिमाणं दो वा ठ वा दस वा संखेज्जा वा
असंखेज्जा वा उववज्जन्ति संवेहो, तेणं भंते ! जीवा जं स-
मयं दावरजुम्मा तं समयं करुजुम्मा, जं समयं करुजुम्मा तं
समयं दावरजुम्मा ? एणो इण्हे समहे । एवं तेओगेण वि
समं एवं कलिओगेण वि समं, सेसं जहा पढमुहेसए जाव वेमाणि-
या । सेवं जंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥ ३ ॥ रासीजुम्माकलिओ-
गेणेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जन्ति एवं चेव परिमाणं एक्को
वा पंच वा णव वा तेरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उव-
वज्जन्ति, संवेहो तेणं जंते ! जीवा जं समयं कलिओगा तं
समयं करुजुम्मा जं समयं करुजुम्मा तं समयं कलिओगा ? एणो
इण्हे समहे । एवं तेओगेण वि समं दावरजुम्माण वि समं,
सेसं जहा पढमुहेसए । एवं जाव वेमाणिया । सेवं जंते !
जंते ! चि ॥ ४१ ॥ ४ ॥ काहहेस्स रासीजुम्माकरुजुम्मा-
णेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जन्ति उववाओ तहा भूमप्प-
चाए मेसं जहा पढमुहेसए । अमुरकुमाराणं तहेव एवं जाव
वाणमंतराणं । मणुस्साण वि जहेव णेरइयाणं । आयजसे-
णं उववज्जन्ति, अलेस्सा अकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं
सिज्जन्ति एवं एण जाणियव्वं सेसं जहा पढमुहेसए सेवं
जंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥ ५ ॥ काहहेस्सतेयोएहि वि
एवं चेव उहेसओ सेवं जंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥ ६ ॥
काहहेस्सदावरजुम्मेहि वि एवं चेव उहेसओ सेवं जंते !
जंते ! चि ॥ ४१ ॥ ७ ॥ काहहेस्सकलिओगेहि वि एवं
चेव उहेसओ परिमाणं संवेहो य जहा आहिण्णु उहेसए-
सु मेवं जंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥ ८ ॥ जहा काह-
लेस्मेहि एवं नीलेस्मेहि वि चत्तारि उहेसगा जाणिय-
व्वा णिरवसेसा एवरं णेरइयाणं उववाओ जहा बाणुयप्प-
चाए मेसं तं चेव । सेवं जंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥ ९ ॥

काउलेस्मेहि वि एवं चेव चत्तारि उद्देसगा कायव्वा एवरं
 णेरइयाणं उववाओ जहा रयणप्पजाए सेमं तं चेव सेवं
 जंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥ १६ ॥ तेउद्देस्सरासीजुम्मक-
 डजुम्मअसुरकुमाराणं जंते ! कओ उववज्जंति एवं चेव
 णवरं जेसु तेउद्देस्सा अस्थि तेसु जाणियव्वं एवं एएवि
 काहलेस्ससरिमा चत्तारि उद्देसगा कायव्वा ॥ सेवं भंते !
 भंते ! चि ॥ ४१ ॥ २० ॥ एवं पम्हलेस्साए वि चत्तारि उद्दे-
 सगा कायव्वा । पंचिदियतिरिक्खजोणिया मणुस्सा वेमा-
 णियाणं एएसि पम्हलेस्सा सेमाणं णस्थि सेवं जंते ! जंते !
 चि ॥ ४१ ॥ २४ ॥ जहा पम्हलेस्सा एवं सुकलेस्साए च-
 त्तारि उद्देसगा कायव्वा एवरं मणुस्माणं गमओ जहा ओ-
 हियउद्देसएसु मेसं तं चेव एएसु ठसु स्सेस्मासु चउव्वीसं उ-
 देसगा ओहिया चत्तारि सव्वे ते अट्ठावीसं उद्देसगा जवंति
 सेवं भंते ! भंते ! चि ॥ ४१ ॥ २८ ॥ भवसिद्धिरासीजु-
 म्मकरुजुम्मेणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा ओहि-
 या पढमगा चत्तारि उद्देसगा तद्देव णिरवसेसं एए चत्तारि
 उद्देसगा सेवं भंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥ ३२ ॥ काहलेस्स-
 भवसिद्धिरामीजुम्मकडजुम्मेणेरइयाणं जंते ! कओ उव-
 वज्जंति जहा काहलेस्साए चत्तारि उद्देसगा जवंति तहा
 इमेवि जवसिद्धिकणहलेस्मेहि चत्तारि उद्देसगा कायव्वा
 ॥ ४१ ॥ ३६ ॥ एवं णील्लेस्सजवसिद्धिहि वि चत्तारि
 उद्देसगा ॥ ४१ ॥ ४० ॥ एवं काउलेस्मेहि वि चत्तारि उद्दे-
 सगा ॥ ४१ ॥ ४४ ॥ तेउद्देस्मेहि वि चत्तारि उद्देसगा ओ-
 हिया सरिमा ॥ ४१ ॥ ४८ ॥ पम्हलेस्मेहि वि चत्तारि
 उद्देसगा ॥ ४१ ॥ ५२ ॥ सुकलेस्मेहि वि चत्तारि उद्देसगा
 ओहियमरिमा एवं एएवि भवसिद्धिहि वि अट्ठावीसं
 उद्देसगा जवंति मेवं जंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥ ५६ ॥
 अजवसिद्धिरासीजुम्मकरुजुम्मेणेरइयाणं जंते ! कओ
 उववज्जंति जहा पढमो उद्देसओ एवरं मणुस्माणं णेरइया
 य सरिमा भाणियव्वा सेमं तद्देव सेवं जंते ! जंते ! चि,
 एवं चउसुवि जुम्मेसु चत्तारि उद्देसगा ॥ ६० ॥ काहलेस्सा
 अजवसिद्धिरासीजुम्मेणेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति
 एवं चेव चत्तारि उद्देसगा ॥ ६४ ॥ एवं णील्लेस्सअजव-
 सिद्धिहि वि चत्तारि उद्देसगा ॥ ६८ ॥ एवं काउलेस्मेहि
 वि चत्तारि उद्देसगा ॥ ७२ ॥ एवं तेउद्देस्मेहि वि चत्तारि
 उद्देसगा ॥ ७६ ॥ पम्हलेस्मेहि वि चत्तारि उद्देसगा ॥ ८० ॥
 सुकलेस्मे अजवसिद्धिहि चत्तारि उद्देसगा एवं एएसु अ-
 ट्ठावीसाएवि अजवसिद्धिउद्देसएसु मणुस्सा णेरइयगमेणं
 नेतव्वा, सेवं जंते ! जंते ! चि । एवं एतेवि अट्ठावीसा उद्देसगा
 ॥ ४१ ॥ ८४ ॥ सम्महिद्धी रासीजुम्मकडजुम्मेणेरइयाणं
 जंते ! कओ उववज्जंति एवं जहा पढमो उद्देसओ एवं

चउसुवि जुम्मेसु चत्तारि उद्देसगा जवसिद्धियमरिमा का-
 यव्वा, सेवं जंते ! जंते ! चि ॥ ८८ ॥ काहलेस्समम्माहिद्धी
 रासीजुम्मेणेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति, एएवि क-
 णहलेस्ससरिमा चत्तारि वि उद्देसगा कायव्वा एवं सम्म-
 हिद्धीसुवि जवसिद्धियसरिमा अट्ठावीसं उद्देसगा कायव्वा,
 सेवं जंते ! जंते ! चि जाव विहरइ ॥ ४१ ॥ ११२ ॥ मि-
 च्छिद्धी रासीजुम्मकडजुम्मेणेरइयाणं जंते ! कओ उव-
 वज्जंति एवं एएवि मिच्छादिद्धी अजिह्वावेणं अजवसि-
 द्धियसरिमा अट्ठावीसं उद्देसगा कायव्वा सेवं जंते ! जंते !
 चि ॥ ४१ ॥ १४० ॥ काहपक्खियरामीजुम्मकरुजुम्मे-
 रइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति एवं अजवसिद्धियसरिमा
 अट्ठावीसं उद्देसगा कायव्वा, सेवं जंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥
 १६८ ॥ सुकपक्खियरामीजुम्मेणेरइयाणं जंते ! कओ उव-
 वज्जंति एवं एएवि जवसिद्धियमरिमा अट्ठावीसं उद्देसगा
 जवंति एवं एएणं सव्वेवि ठसुउयं उद्देसगं सयं जवंति ॥
 रासीजुम्ममयं सम्मत्तं ॥ ४१ ॥ ११६ ॥

(रासीजुम्मकरुजुम्मेणेरइयाणं) राशियुग्मानां भेदचूतेन कृत-
 युग्मेन ये प्रमितास्ते राशियुग्मकृतयुग्मास्ते च ते नैरयिका-
 ञ्चन समासोऽतस्ते “ अणुसमयमित्यादि ” पदत्रयमेकार्थम् ॥
 (आयजसेणंति) आत्मनः सम्बन्धि यशो यशोहेतुत्वाद्यशः
 संयम आत्मयशस्तेन (आयजसं उवजीवन्ति) आत्मयश
 आत्मन्ययमपुणजीवत्याश्रयन्ति विदधन्तीत्यर्थः । इह च सर्वेषा-
 मेवात्मयशसैवोत्पत्तिरुत्पत्तौ सर्वेषामप्यधिरतत्वादिति । इह च
 शतपरिमाणमिदमाद्यानि द्वात्रिंशच्छतान्यविद्यमानान्तरश-
 तानि त्रयस्त्रिंशद्विषु तु समसु प्रत्येकमवान्तरशतानि द्वादश-
 चत्वारिंशत्वेकविंशतिरेकचत्वारिंशे तु नास्त्यवान्तरशतमेतेषां च
 सर्वेषां मीलनेऽष्टत्रिंशदधिकं शतानां ज्ञानं भवत्येकमुद्देशक-
 परिमाणमपि सर्वे शास्त्रमवलोक्यावसेयं तत्त्वैकौनविंशतिश-
 तानि पञ्चविंशत्यधिकानीति । “ इह शतेषु कियत्स्वपि वृत्तिकं,
 विहितवानदमस्मि सुशङ्कितः । विवृत्तित्यूर्णिगिरां विरहाद्विदुः,
 कथमशङ्कमित्यर्थधवा पथि ” ॥ १ ॥ इति एकचत्वारिंशं शतं
 वृत्तितः समाप्तम् ॥ ज० ४१ श० १६६ ब० ।

कुप्रयुग्मविशेषलेन नैरयिकादीनाम् ।

खुट्ठागकरुजुम्मेणेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति किं
 णेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्ख० पुच्छा, गोयमा ! णो णे-
 रइएहिंतो उववज्जंति एवं णेरइओ उववाओ जहा वक्कं-
 तीए तहा जाणियव्वा, तेणं जंते ! जीवा एगसमएणं के-
 वइया उववज्जंति ? गोयमा ! चत्तारि वा अट्ठ वा बारम
 वा सोसस वा मंस्वज्जा वा असंखज्जा वा उववज्जंति तेणं
 भंते ! जीवा कट्ठं उववज्जंति ? गोयमा ! से जहाणमए प-
 वए पवमाणे अजवसाणे एवं जहा पंचवीसइयमए अट्ठमु-
 हेमए णेरइयाणं वचव्वया तद्देव इहवि जाणियव्वा जाव
 आणप्पओगेणं उववज्जंति णो परप्पओगेणं उववज्जंति ।
 रयणप्पजापुदविग्गुहागकरुजुम्मेणेरइयाणं जंते ! कओ उवव-

जंति एवं जहा ओहियणेरइयाणं वत्तव्वया सखेव रयण-
पजाए वि जाणियव्वा जाव णो परप्पओगेणं उववज्जंते एवं
सकरप्पजाएवि एवं जाव अहेसत्तमाएवि । एवं उववाओ
जहा वक्तीए असखी स्वमु पढमं दोखेव सरोतीवात्तयप-
स्वीमाहा । एवं उववातेयम्मा सेसं तहेव । खुड्ढागतेओ-
गणेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति किं णेरइएहिंतो उववा-
तो जहा वक्तीए तेणं जंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उव-
वज्जंति ! गोयमा ! तिप्पि वा सत्त वा एकारस वा पत्तरस
वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति सेसं जहा क-
जुम्पस्स । एवं जाव अहेसत्तमाए । खुड्ढागदावरजुम्पणेर-
इयाणं जंते ! कओ उववज्जंति एवं जहेव खुड्ढागकजुम्मे
एवरं परिमाणं दो वा उ वा दस वा चउदस वा संखेज्जा वा
असंखेज्जा वा सेसं तं चेव । एवं जाव अहेसत्तमाए ।
खुड्ढागकलिओगणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं
जहेव खुड्ढागकजुम्मे एवरं परिमाणं एको वा पंच वा एव
वा तेरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति सेसं तं
चेव । एवं जाव अहेसत्तमाए । सेवं जंते ! जंते ! ति । जाव
विहरइ इक्कीमइयस्स पढमो ॥ ३१ ॥ १ ॥

(जहा वक्तीएति) प्रज्ञापनाएपदे अर्थनक्षेत्रं तत् पञ्चेन्द्रि-
यतिर्यग्यो गर्भजमनुष्येभ्यश्च नारका उत्पद्यन्ते इति विशेषस्तु
असखी खलु पढममित्यादि ॥ गाथाभ्यामवसेयः (भज्ज-
यसाणत्ति) अनेन (अज्जवसाण निव्वत्तिपणं करणोववाए-
णांति) सूचितम् ॥ एकविंशशते प्रथमः ॥ ३१ ॥ १ ॥

कएहलेस्सखुड्ढागकजुम्पणेरइयाणं जंते ! कओ उव-
वज्जंति एवं जहा ओहियणमो जाव णो परप्पओगेणं एवरं
उववातो जहा वक्तीए धूमप्पजपुढविणेरइयाणं सेसं तहेव
धूमप्पजपुढविकएहलेस्सखुड्ढागकजुम्पणेरइयाणं जंते !
कओ उववज्जंति एवं चेव एवरं सेसं । एवं तमाएवि एवं
अहेसत्तमाएवि एवरं उववाओ मव्वत्थ जहा वक्तीए ।
कएहलेस्सखुड्ढागतेओगणेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति
एवं चेव एवरं तिप्पि वा सत्त एकारस वा वा पत्तरस वा
संखेज्जा वा असंखेज्जा वा सेसं तहेव एवं जाव अहेसत्तमा-
एवि ॥ कएहलेस्सखुड्ढागदावरजुम्पणेरइयाणं जंते ! कओ
उववज्जंति एवं चेव एवरं दो वा उ वा दस वा चउदस
वा सेसं तं चेव । एवं धूमप्पजाए वि जाव अहे सत्तमाएवि
कएहलेस्सखुड्ढागकलिओगणेरइयाणं भंते ! एवं चेव एवरं
एको वा पंच वा एव वा तेरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा
सेसं तं चेव । एवं धूमप्पजाए वि तमाए वि । अहेसत्तमाएवि सेवं
जंते ! जंते ! ति एगतीसइयस्स वितिओ उदेसो सम्मत्तो ॥

उत्ति।यस्तु कृष्णलेइयाभयः सा च पञ्चमीषष्टीसप्तमीष्वेव पृथि-
वीषु जयतीति कृत्वा सामान्यदण्डकस्तद्गणकत्रयं चात्र जयतीति
(उववाओ जहावक्तीए धूमप्पजपुढविणेरइयाणंति) इह कृष्णले-

इवा प्रकान्ता सा च धूमप्रज्ञायां जयतीति तत्र ये जीवा उत्पद्य-
न्ते तेषामेवोत्पादो वाच्यस्ते वा संक्षिसरीसृपपक्षिसिंहवज्जो
इति ॥ ज० ३१ श० १ उ० ।

णीललेस्सखुड्ढागकजुम्पणेरइयाणं जंते ! कओ उव-
वज्जंति एवं जहेव कएहलेस्सखुड्ढागकजुम्मा, एवरं उव-
वाओ जो बालुयप्पभाए सेसं तं चेव बालुयप्पजपुढविणी-
अलेस्सखुड्ढागकजुम्पणेरइयाणं एवं पंकप्पजाएवि । एवं
चउसुवि जुम्मेसु एवरं परिमाणं जाणियव्वं, परिमाणं जहा
कएहलेस्सउदेसए सेसं तहेव सेवं जंते ! भंते ! ति एक्की-
सइयस्स ततिओ उदेसो सम्मत्तो ॥ ३१ ॥ ३ ॥

तृतीयस्तु मीललेइयाभयः सा च तृतीया चतुर्थीपञ्चमीष्वेव
पृथिवीषु भवतीति कृत्वा सामान्यदण्डकस्तद्गणकत्रयं चात्र
जयतीति (उववाओ जो बालुयप्पभाएति) इह मीललेइया प्र-
कान्ता सा च बालुकाप्रभायां भवतीति तत्र ये जीवा उत्पद्यन्ते
तेषामेवोत्पादो वाच्यः ते चासक्षिसरीसृपवज्जो इति (परि-
माणं जाणियव्वंति) चतुरष्टदावशाप्रज्ञातकुल्लकहनयुम्मादिस्व-
रूपं ज्ञातव्यमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३ ॥

काउलेस्सखुड्ढागकजुम्पणेरइयाणं जंते ! कओ उव-
वज्जंति एवं जहेव कएहलेस्सखुड्ढागकजुम्मे, एवरं उव-
वाओ जो रयणप्पभाए सेसं तहेव । रयणप्पभपुढवि-
काउलेस्सखुड्ढागकजुम्पणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जं-
ति । एवं सकरप्पभाएवि । एवं बालुयप्पभाएवि एवं च-
उसुवि जुम्मेसु एवरं परिमाणं जाणियव्वं परिमाणं जहा
कएहलेस्स उदेसए सेसं तं चेव । सेवं भंते ! भंते ! ति
चतुर्यस्तु कापोतलेइयाभयः सा च प्रथमाद्वितीयानृतीयास्वेव
पृथिवीष्विति कृत्वा सामान्यदण्डको रत्नप्रमादिवदण्डत्रयं चात्र
सम्भवतीति (उववाओ जो रयणप्पभाएति) सामान्यदण्डक
रत्नप्रभावदुपपातो वाच्यः तेषं सूत्रसिद्धम् ॥ एकविंश शतं कृ-
त्तितः समाप्तम् ॥ ३१ ॥ ४ ॥

भवसिद्धियखुड्ढागकजुम्पणेरइयाणं भंते ! कओ उव-
वज्जंति किं णेरइए एवं जहेव ओहिओ तहेव एवरं सेसं
जाव णो परप्पओगेणं उववज्जंति रयणप्पभापुढविज्ज-
सिद्धियखुड्ढागकजुम्पणेरइयाणं भंते ! एवं चेव एवरं
सेसं एवं जाव अहेसत्तमाए । एवं जवसिद्धियखुड्ढागते-
ओगणेरइयावि । एवं जाव कलिओगोत्ति एवरं परि-
माणं जाणियव्वं परिमाणं पुव्वं भणियं जहा पढदरेसए
सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ ३१ ॥ ५ ॥ कएहलेस्सभवसि-
द्धियखुड्ढागकजुम्पणेरइयाणं भंते ! उववज्जंति । एवं ज-
हेव ओहिओ कएहलेस्सउदेसए तहेव एवरं सेसं चउसु
वि जुम्मेसु भाणियव्वो जाव अहेसत्तमापुढविकएहलेस्स-
भवसिद्धियखुड्ढागकलिओगणेरइयाणं भंते ! कओ उव-
वज्जंति तहेव सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ ३१ ॥ ६ ॥ णीलले-
स्सजवसिद्धियचउसुवि जुम्मेसु तहेव भाणियव्वं जहा ओ-
हियणीललेस्सउदेसए सेवं भंते ! भंते ! ति । जाव विह-

रह ॥ ३१ ॥ ७ ॥ काउलेस्सभवसिद्धिचउसुवि जुम्मेसु
तहेव उववातेयव्वो जहेव ओहिण काउलेस्सउहेसण सेव
भंते ! भंते ! ति जाव विहरइ ॥ ३१ ॥ ८ ॥ जहा भ-
वमिद्धिणं चत्तारि उहेसगा भाणिया एवं अ-वसिद्धि-
णं चत्तारि उहेसगा भाणियव्वा जाव काउलेस्सउ-
हेसओत्ति ॥ सेव भंते ! भंते ! ति ॥ ३१ ॥ १२ ॥ एवं
सम्मदिद्धिं वि लेस्सासंजुत्तेहि चत्तारि उहेसगा कायव्वा
एवरं सम्मदिद्धी पदमवितिण्णु दोसुवि उहेसण्णु अहेस-
त्तमपुढवीसु ए उववातेयव्वो सेसं तं चेव सेव भंते !
जंते ! ति ॥ ३१ ॥ १६ ॥ पिच्छादिद्धिं वि चत्तारि
उहेसगा कायव्वा जहा भवमिच्छियाणं सेव जंते ! जंते !
ति ॥ ३१ ॥ २० ॥ एवं कण्हपक्खिण्णं वि लेस्सा सं-
जुत्ता चत्तारि उहेसगा कायव्वा जहेव भवमिच्छिण्णं वि सेव
जंते ! भंते ! ति ॥ ३१ ॥ २४ ॥ सुक्कपक्खिण्णं एवं
चेव चत्तारि उहेसगा जाणियव्वा जाव बालुयण्णपुढवि-
काउलेस्समुक्कपाक्खण सुद्धागकल्लिओगणेरइयाणं जंते !
कओ उववज्जंति तहेव जाव एा परप्पओगेणं उववज्जंति
मेवं जंते ! भंते ! ति ॥ ३१ ॥ २८ ॥ मव्वेवि एण अट्टा-
वीमउहेसगा उपवायसयं सम्पत्तं ॥ ३१ ॥ ३० ॥

(१३) जयदेवादयः कृत उत्पद्यन्ते ।

जत्रियद्वदेवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं णेरइण्हितो
उववज्जंति तिरिक्खमणुसमदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा !
णेरइण्हितो उववज्जंति तिरिंमणु० देवेहिंतो उववज्जंति जंदा
जहा वक्कंतीए सव्वेसु उववातेयव्वा जाव अणुत्तराववाइ-
यत्ति, एवरं असंखेज्जवासाउय अकम्मचूमिगअंतरदीवस-
व्वट्टसिच्छवज्जं जाव अणगजियदेवेहिंतोवि उववज्जंति ।
जदेवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं णेरइण पुच्छा ?
गोयमा ! णेरइण्हितोवि उववज्जंति एा तिरिं एा मणु०
देवेहिंतोवि उववज्जंति । जइ णेरइण्हितो उववज्जंति किं
रणणपुढविणेरइण्हितो उववज्जंति जाव अहेसत्तमाए
पुढविण णेरइण्हितो वि उववज्जंति ? गोयमा ! रणणप-
जापुढविणेरइण्हितोवि उववज्जंति एा सक्कर० जाव एा
अहेसत्तमपुढविणेरइण्हितोवि उववज्जंति जइ देवेहिंतो उव-
वज्जंति किं जवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति बाणमंतरजोइ-
मियवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! जवणवासि-
देवेहिंतो उववज्जंति बाणमंतर० एवं सव्वदेवेसु उववाएयव्वा
वक्कंती भेदेणं जाव मव्वट्टसिच्छत्ति ॥

(भेदोक्ति) “ जइ णेरइण्हितो उववज्जंति किं रणणपुढ-
विणेरइण्हितो ” इत्यादिभेदो वाक्यः । (जहा वक्कंतीएत्ति)
यथा प्रज्ञापनावृत्तये । नवरमित्यादि (असंखेज्जवासाओत्ति)
असंख्यानवर्षायुष्मकर्मभूमिजाः पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्या अ-
संख्यातवर्षायुष्मकर्मभूमिजादीनां साक्षादेव गृहीतत्वादेते-

व्यञ्जोद्गता भव्यद्रव्यदेवा न भवन्ति भावदेवेभ्येव तेषामुत्पा-
दात् सव्वार्थसिद्धकास्तु भव्यद्रव्यसिद्धा एव भवन्तीत्यत
एतेभ्यांऽस्य सर्वे भव्यद्रव्यदेवतयोत्पादनीया इति ॥ भ० १२
श० १७० ॥ (उत्पलजीवादीनामुपपातो वगैरस्य शब्दे)

धम्मदेवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं णेरइण्हितो
एवं वक्कंती जेदेणं मव्वेसु उववाएयव्वा जाव मव्वट्टमि-
च्छत्ति, एवरं तमा अहेसत्तमाए तेज वाळ असंखेज्जवा-
साउय अकम्मचूमिगअंतरदीवगवज्जेसु । देवाधिदेवाणं
जंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं णेरइण्हितो उववज्जंति
पुच्छा गोयमा ! णेरइण्हितो उववज्जंति, एा तिरिं एा
मणु० देवेहिंतो उववज्जंति जइ णेरइण० एवं तिसु पुढविणु
उववज्जंति मेसाओ खोहेयव्वाओ जइ देवेहिंतो विमाणिण्णु
मव्वेसु उववज्जंति जाव मव्वट्टसिच्छत्ति मेसा खोहेयव्वा ।
जावदेवाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति ? एवं जहा वक्कं-
तीए जवणवामीणं उववाओ तहा जाणियव्वं ॥

धर्मदेवसूत्रं नवरमित्यादि (तमत्ति) षष्ठपृथिवी तत उद्-
त्तानां चारित्रं नास्ति तथा अधःस्तसम्यास्तेजसो वायोरसंख्ये-
यवर्षायुष्मकर्मचूमिजेज्योऽकर्मचूमिजेज्योऽतर्हीपंजज्यञ्ज-
दृत्तानां मानुषत्वानायात्र चारित्रं ततश्च न धर्मदेवत्वमिति
देवातिदेवसूत्रं (तिसु पुढवीसु उववज्जंति) तिसृष्य पृथि-
वीज्य उद्गता देवातिदेवा उत्पद्यन्ते (सेसाओ खोहेयव्वाओत्ति)
शेषा पृथिव्यो निषेधयितव्या इत्यर्थः तास्य उद्गत्तानां देवाति-
देवत्वस्याभावादिति “ भावदेवाणामित्यादि ” इह च बहुतर-
स्थानेभ्य उद्गता जवनवासितयोत्पद्यन्ते असङ्खिनामपि तेषु
त्पादादत उक्तम् “ जहावक्कंतीए भवणवालीणं उववाओ ”
इत्यादि ॥ भ० १२ श० १० व० ।

(१४) स्वतांऽस्यतो वा नैरयिकादय उत्पद्यन्ते ॥

सओ जंते ! णेरइया उववज्जंति असतो णेरइया उवव-
ज्जंति ? गंगेया ! सओ णेरइया उववज्जंति एा असतो
णेरइया उववज्जंति एवं जाव वेमाणिया । सओ जंते !
णेरइया उववज्जंति असओ णेरइया उववज्जंति ? गंगेया !
सओ णेरइया उववज्जंति एा असओ णेरइया उववज्जंति एवं
जाव वेमाणिया, एवरं जोइसियवेमाणिण्णु चयंति भाणि-
यव्वं । सओ जंते ! णेरइया उववज्जंति असओ णेरइया
उववज्जंति सओ असुरकुमारा उववज्जंति एवं जाव सओ
वेमाणिया उववज्जंति असओ वेमाणिया उववज्जंति, सओ
णेरइया उववज्जंति असओ णेरइया उववज्जंति सओ असुर-
कुमारा उववज्जंति जाव सओ वेमाणिया चयंति असओ
वेमाणिया चयंति ? गंगेया ! सओ णेरइया उववज्जंति एा
असओ णेरइया उववज्जंति सओ असुरकुमारा उववज्जंति
एा असओ असुरकुमारा उववज्जंति जाव सओ वेमाणिया
उववज्जंति एा असओ वेमाणिया उववज्जंति सओ णेर-
इया उववज्जंति एा असओ णेरइया उववज्जंति जाव सओ
वेमाणिया चयंति एा असओ वेमाणिया चयंति । से केण-

दृष्टं जने ! एवं वृच्चइ सत्रो णेरइया उववज्जंति णो अ-
मत्रो णेरइया उववज्जंति । जाव सत्रो वेमाणिया चयंति णो
अमत्रो वेमाणिया चयंति से णणं जे गंगेया ! पासेणं अरहा पु-
रिमादाणिणं मासए लोण वुइए अणाइए अणवदमो जहा
पंचमसए जाव जे झोक्इ से झोए से तेणद्वेणं गंगेया ! एवं
वृच्चइ जाव सत्रो वेमाणिया चयंति णो असत्रो वेमाणिया
चयंति । सयं जंते ! एयं एवं जाणह उदाहु असयं अमोच्चा
एतं जाणह उदाहु सोच्चा सत्रो णेरइया उववज्जंति णो
अमत्रो णेरइया उववज्जंति जाव सत्रो वेमाणिया चयंति
णो अमत्रो वेमाणिया चयंति ? गंगेया ! सयं एते एवं
जाणामि णो असयं असोच्चा एते एवं जाणामि णो सोच्चा
सत्रो णेरइया उववज्जंति णो असत्रो णेरइया उववज्जंति
जाव सत्रो वेमाणिया चयंति णो अमत्रो वेमाणिया च-
यंति से केणद्वेणं जंते ! एवं वृच्चइ तं चेव जाव णो अम-
त्रो वेमाणिया चयंति ? गंगेया ! केवणीणं पुरच्छिमणं मि-
यं पि जाणह अपियं पि जाणह दाहिणेणं एवं जहा समुदेसए
जाव पिण्वुमे णाणे केवल्लिस्म से तेणद्वेणं गंगेया ! एवं वृ-
च्चइ तं चेव जाव णो असत्रो वेमाणिया चयंति ॥

अथ नारकादीनां प्रकारान्तराणां व्यापारोक्तयेन निरूपयन्नाह “ स-
त्रो जंते ” इत्यादि ॥ तत्र च (सत्रो णेरइया उववज्जंति) सत्रो
विद्यमाना उच्यते तथा न हि सर्वे यथासंक्लिष्टतुल्यघटे सत्त्वा-
देव स्वविपाणवत् सत्यं च तेषां जीवज्ज्यापेक्षया नारकपर्याया-
पेक्षया वा तथा हि जाविनारकपर्यायापेक्षया उच्यते नारकाः
भूता नारका उपपद्यन्ते नारकायुष्मद्वयत्वा भावनारका एव ना-
रकत्वोत्पद्यन्ते इति । अथवा (सउत्ति) विभक्तिविपरिणामान्तर-
सु प्रमुत्पन्नस्यैव समुत्पद्यन्ते नास्तु लोकस्य शाश्वतत्वेन ना-
रकादीनां सर्वदेव सद्भावादिति ॥ “ से ण जे गंगेया ” इत्या-
दि । अनेन च तस्मिन्नान्तेनैव स्वभूतं पोषितं यतः पाश्चिमाया-
र्हता इत्येव लोक उक्तोऽर्थः । लोकस्य शाश्वतत्वात्सन्त एव स-
त्त्वेन वा नारकादय उपपद्यन्ते व्यवन्ते चेति साधेयं उच्यते इति ।
अथ गाङ्गेयो जगद्यतोऽतिशायिनं ज्ञानसंपदं संज्ञायन् विक्लप-
यन्नाह । “ सयं भंते ! इत्यादि । स्वयमात्मना विज्ञानपेक्ष-
मित्यर्थः (जयंति) वक्ष्यमाणप्रकारं वस्तु (असयंति)
अस्वयं परतो विज्ञात इत्यर्थः । तथा (असोच्चसि) अश्रुत्वा
आगमानपेक्षम् (एतेयंति) एतदेवमित्यर्थः (सोच्चसि) पुरु-
षान्तरव्यक्तेरध्व्या आगमन इत्यर्थः (सयं एतेवं जाणामि)
स्वयमेतदेवं जानामि पारमार्थिकप्रत्यक्षमात्राकृतसम-तवस्तु-
स्तोमस्यतावन्नात्मनः ॥ अ० ११ श० ३२ उ० ।

सयं भंते ! णेरइया णेरइएसु उववज्जंति असयं णेरइया
णेरइएसु उववज्जंति ? गंगेया ! सयं णेरइया णेरइएसु
उववज्जंति असयं णेरइया णेरइएसु उववज्जंति । से
केणद्वेणं भंते ! एवं वृच्चइ जाव उववज्जंति ? गंगेया !
कम्मोदएणं कम्मगुरुयत्ताए कम्मभारियाए कम्मगुरुसं-
भारियत्ताए असुभाणं कम्माणं उदएणं असुभाणं कम्माणं

विवागेणं असुभाणं कम्माणं फलविवागेणं सयं णेरइया
णेरइएसु उववज्जंति से तेणद्वेणं गंगेया ! जाव उववज्जंति ।
सयं भंते ! असुरकुमारा पुच्छा गंगेया ! सयं असुरकु-
मारा उववज्जंति णो असयं असुरकुमारा उववज्जंति ।
से केणद्वेणं तं चेव जाव उववज्जंति ? गंगेया ! कम्मो-
दएणं कम्मोवसमेणं कम्मवियइए कम्मविसोहीए कम्म-
विसुदीए सुभाणं कम्माणं उदएणं सुजाणं कम्माणं वि-
वागेणं सुभाणं कम्माणं फलविवागेणं सयं असुरकुमारा
असुरकुमारत्ताए जाव उववज्जंति णो असयं असुरकुमारा
जाव उववज्जंति से तेणद्वेणं जाव उववज्जंति, एवं जाव
यणियकुमारा । सयं भंते ! पुद्विकाइया पुच्छा गंगेया !
सयं पुद्वीकाइया उववज्जंति णो असयं जाव उववज्जंति
से केणद्वेणं जाव उववज्जंति ? गंगेया ! कम्मोदएणं
कम्मगुरुयत्ताए कम्मभारियत्ताए कम्मगुरुयसंभारियत्ताए
सुभासुभाणं कम्माणं उदएणं सुभासुजाणं कम्माणं वि-
वागेणं सुभासुभाणं कम्माणं फलविवागेणं सयं पुद्वी-
काइया जाव उववज्जंति णो असयं पुद्वीकाइया जाव
उववज्जंति, से तेणद्वेणं जाव उववज्जंति एवं जाव मणुसा
वाणमंतरजाइसवेमाणिया जहा असुरकुमारा से तेणद्वेणं
गंगेया ! एवं वृच्चइ सयं वेमाणिया जाव उववज्जंति णो
असयं वेमाणिया जाव उववज्जंति ॥

(सयं णेरइया णेरइएसु उववज्जंति) स्वयमेव नारका उत्प-
द्यन्ते नास्त्यं नेश्वरपारमन्यादित्यर्थः यथा कैश्चिदुच्यते ।
“ अतो जन्तुर्गनीशोऽयमात्मनः सुखदुःखयोः । ईश्वरप्रतिता ग-
च्छेत्, स्वर्गं वा श्वप्नमेव वेति ? ईश्वरस्य हि कालातिकार-
णकलापव्यतिरिक्तस्य शुक्तिभिर्विचार्यमाणस्याघटनादिति
(कम्मोदएणंति) कर्मणामुदितत्वेन न च कम्मोदयमात्रेण
नारकेषुत्पद्यते केवल्लिनामपि तस्य भावादत्त आह (कम्मगु-
रुयत्ताए) कर्मणां गुरुकता महत्ता कर्मगुरुकता तथा
(कम्मभारियाएति) भारोपस्थित येषां तानि भारिकाणि तद्भा-
वो भारिकता कर्मणां भारिकता कर्मभारिकता तथा मह-
दपि किञ्चिदल्पभारं दृष्टं तथाधिभारमपि च किञ्चिदमह-
दित्यत आह (कम्मगुरुसंभारियत्ताएति) गुरोः सम्भारि-
कस्य च भावो गुरुसम्भारिकता गुरुता सम्भारिकता चेत्यर्थः ।
कर्मणां गुरुसम्भारिकता कर्मगुरुसम्भारिकता तथाऽतिप्र-
कर्षावस्थान्यर्थः । एतच्च त्रयं शुभकर्मापेक्षया स्वादत्त आह ॥
“ असुभाणं ” मित्यादि ॥ उदयप्रदेशनोऽपि स्यादत्त आह
(विवागेणंति) विपाको यथा बद्धरसानुभूतिः स च मन्दोऽपि
स्यादत्त आह (फलविवागेणंति) फलस्येवालावृक्षाद्यैः वि-
पाको विपच्यमानता रसप्रकर्षावस्था फलविपाकस्तेनासुर-
कुमारसूत्रे (कम्मोदएणंति) असुरकुमारोचितः कर्मणामुद-
येन । याचानान्तरं तु (कम्मोवसमेणंति) दृश्यते तत्र आद्यभ-
कर्मणामुपशमेन सामान्यतः (कम्मवियइएति) कर्मणा-
मसुभानां विगत्या विगमेन स्थितिमाश्रित्य (कम्मविसोही-
एति) रसमाश्रित्य (कम्मविसुदीएति) प्रदेशापेक्षया एकार्थी-

अने शब्दा इति पृथिवीकायिकसूत्रे (सुभासुभाषांति) शुभाभां
शुभवर्णगन्धादीनामनुभाषां तेषामेकेन्द्रियजात्यादीनां वा ।
भ० ९. श० ३२ उ० ।

(१५) इत्यामी पद्ये द्वारमभिधिसुराह । उक्तं क गच्छन्ति ।

नेरइयाणं जेत ! अणंतरं उव्वट्ठिता कहिं गच्छन्ति कहिं उ-
ववज्जन्ति किं नेरइएसु उववज्जन्ति तिरिक्खजोणिएसु मणुस्से-
सु देवेसु उववज्जन्ति ? गोयमा ! नो नेरइएसु उववज्जन्ति
तिरिक्खजोणिएसु उववज्जन्ति मणुस्सेसु उववज्जन्ति नो दे-
वेसु उववज्जन्ति । जदि तिरिक्खजोणिएसु उववज्जन्ति किं
एगिंदिय, जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जन्ति ?
गोयमा ! नो एगिंदिएसु जाव नो चउरिंदिएसु उववज्जन्ति
एवं जेहिंनो उववाओ जगिओ तेसु उवट्ठणा वि जाणि-
यव्वा नवरं सम्मुच्छिमेसु न उववज्जन्ति, एवं सव्वपुट्ठवासु
जाणियव्वं नवरं अहेसत्तमाओ मणुस्सेसु न उववज्जन्ति
असुरकुमारणं जेत ! अणंतरं उव्वट्ठिता कहिं गच्छन्ति कहिं
उववज्जन्ति किं नेरइएसु उववज्जन्ति जाव देवेसु उववज्जन्ति
गोयमा ! नो नेरइएसु तिरिक्खजोणिएसु मणुस्सेसु उवव-
ज्जन्ति नो देवेसु उववज्जन्ति । जदि तिरिक्खजोणिएसु उववज्जन्ति
किं एगिंदियएसु जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जन्ति
गोयमा ! एगिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जन्ति नो दे-
दिएसु जाव नो चउरिंदिएसु पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु
उववज्जन्ति । जदि एगिंदिएसु उववज्जन्ति किं पुट्ठकाइय-
एगिंदिएसु जाव वणस्सइकाइयएगिंदिएसु उववज्जन्ति ? गो-
यमा ! पुट्ठकाइयएगिंदिएसुवि आउकाइयएगिंदिएसुवि
उववज्जन्ति नो तेउकाइएसु नो वाउकाइएसु वणस्सइकाइ-
एसु उववज्जन्ति गोयमा ! नो सुट्ठमपुट्ठकाइएसु अपज्जत्त-
यवाइरपुट्ठकाइएसु उववज्जन्ति । जइ बादरपुट्ठकाइएसु
किं पज्जत्तगवादरपुट्ठकाइएसु अपज्जत्तयवादरपुट्ठकाइ-
एसु उववज्जन्ति ? गोयमा ! पज्जत्तएसु उववज्जन्ति नो
अपज्जत्तएसु एवं आउवणस्सइसु जाणियव्वा पंचिंदियति-
रिक्खजोणियमणुस्सेसु य जहा नेरइयाणं उव्वट्ठणा सम्मु-
च्छिमवज्जा तहा जाणियव्वा । एवं जाव थणियकुमारा । पुट्ठ-
काइयाणं जेत ! अणंतरं उव्वट्ठिता कहिं गच्छन्ति कहिं
उववज्जन्ति किं नेरइएसु जाव देवेसु उववज्जन्ति ? गोयमा !
नो नेरइएसु उववज्जन्ति तिरिक्खजोणिएसु मणुस्सेसु उव-
वज्जन्ति नो देवेसु उववज्जन्ति । एवं जहा एतंमिं चव उव-
वाओ तहा उव्वट्ठणावि देववज्जा जाणियव्वा । एवं आ-
उवणस्सइवइंदियतेइंदियचउरिंदियावि । एवं तेउवाउवि नवरं
मणुस्सवज्जेसु उववज्जन्ति पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं जेत !
अणंतरं उव्वट्ठिता कहिं गच्छन्ति कहिं उववज्जन्ति ? गोयमा !
नेरइएसु उववज्जन्ति जव देवेसु उववज्जन्ति जइ नेरइएसु उवव-
ज्जन्ति किं रयणप्पजापुट्ठवीनेरइएसु उववज्जन्ति जाव अहे

सत्तमापुट्ठवीनेरइएसु उववज्जन्ति ? गोयमा ! रयणप्पजा-
पुट्ठवीनेरइएसु उववज्जन्ति जाव अहेसत्तमापुट्ठवीनेरइएसु उ-
ववज्जन्ति । जइ तिरिक्खजोणिएसु उववज्जन्ति किं एगि-
दिएसु जाव पंचिंदिएसु ? गोयमा ! एगिंदिएसुवि उववज्ज-
न्ति जाव पंचिंदिएसुवि उववज्जन्ति एवं जहा तसिं चव उव-
वाओ उव्वट्ठणावि जाणियव्वा तहं व नवरं असंवेज्जवासा-
उएसुवि एते उववज्जन्ति किं सम्मुच्छिममणुस्सेसु उववज्ज-
न्ति मणुस्सेसु उववज्जन्ति गज्जवक्कतियमणुस्सेसु उववज्जन्ति ?
गोयमा ! दोहिंनोवि एवं जहा उववाओ भणिओ तहा उ-
व्वट्ठणावि जाणियव्वा नवरं अकम्मजूमिगअंतरदीवगअ-
मंवेज्जवासाउएसु वि एते उववज्जन्ति ति भाणियव्वं, जदि
देवेसु उववज्जन्ति किं भवणवईसु उववज्जन्ति जाव किं वे-
माणिएसु उववज्जन्ति ? गोयमा ! सव्वेसु देवेसु चव उव-
वज्जन्ति । जदि जवणवईसु उववज्जन्ति असुरकुमारेसु जाव
थणियकुमारेसु उववज्जन्ति ! गोयमा ! सव्वेसु चव उवव-
ज्जन्ति एवं वाणमंतरजोइसियवेमाणिएसु निरंतरं उववज्ज-
न्ति जाव सहम्मारीकपोत्ति । मणुस्साणं जेत ! अणंतरं उ-
व्वट्ठिता कहिं गच्छन्ति कहिं उववज्जन्ति नेरइएसु उववज्ज-
न्ति जाव देवेसु उववज्जन्ति ? गोयमा ! नेरइएसुवि उववज्ज-
न्ति जाव देवेसुवि उववज्जन्ति, एवं निरंतरं सव्वेसु ठाणेसु
पुच्छा, गोयमा ! सव्वेसु ठाणेसु उववज्जन्ति न कहिं वि प-
डिसेहे कायव्वो । जाव सव्वट्ठप्पिमदेवेसु वि उववज्जन्ति
अत्येगइया सिज्जाति बुज्जन्ति मुच्चन्ति परिनिव्वयांति सव्वदु-
क्खाणमंतं करन्ति वाणमंतरजोइसियवेमाणियसोम्मसाणाय
जहा अहुरकुमारा नवरं जोइसियाण य वेमाणियाण य च-
यंतंति अजिलावां कायव्वो । माणकुमारदेवाणं पुच्छा, गो-
यमा ! जहा असुरकुमारा नवरं एगिंदिएसु न उववज्जन्ति,
एवं जाव सहसरारदेवा । आणय जाव अणत्तरोववाइया
एवं चव नवरं नो तिरिक्खजोणिएसु उववज्जन्ति, मणुस्सेसु
पज्जत्तगमंवेज्जवासाउय कम्मजूमिगज्जवक्कतियमणुस्सेसु उ-
ववज्जन्ति दारं ॥

पाठसिद्धं जवरमत्राप्येयः संक्षेपार्थः । नेरयिकाणां स्वभा-
वाद्गुह्यतानां गर्भजसंख्येयवर्षायुष्कतिर्येकपञ्चेन्द्रियमनुष्येषु-
त्यादः अथः सममपृथिवीनारकाणां गर्भजसंख्येयवर्षायुष्कति-
र्येकपञ्चेन्द्रियेष्वेव असुरकुमारादिभवनस्थान्तरज्योतिष्कर्म-
धर्मेणाजदेवानां बादरपर्याप्तपृथिव्यस्वनरूपानिगर्भजसंख्येयव-
र्षायुष्कतिर्येकपञ्चेन्द्रियमनुष्येषु पृथिव्यस्वनरूपतिष्ठिप्रिच्छु-
रिन्द्रियाणां तिर्यग्गता मनुष्यगता च तेजोवायुनां तिर्यग्गता-
वेष तिर्यग्पञ्चेन्द्रियाणां नारकतिर्यग्मनुष्यदेवगतिषु नवरं
वैमानिकेषु सहस्रारपर्यन्तेषु मनुष्याणां सव्वेष्वपि स्थानेषु स-
नत्कुमारादिदेवानां सहस्रारदेवपर्यन्तानां गर्भजसंख्येयवर्षा-
युष्कतिर्येकपञ्चेन्द्रियमनुष्येषु आनतादिदेवतानां गर्भजसंख्ये-
यवर्षायुष्कमनुष्येष्वेवेति । गतं पद्ये द्वारम् ॥ प्रभा० ६ पद ॥

(१६) भविष्यदेवाणः कुत उत्पद्यन्ते ॥

जन्मियद्वदेवाणं जन्ते ! आणतरं उव्वज्जन्ति कहिं ग-
च्छन्ति कहिं उव्वज्जन्ति किं ऐरइएसु उव्वज्जन्ति जाव
देवेसु उव्वज्जन्ति ? गोयमा ! एणो ऐरइएसु उव्वज्जन्ति एणो
तिरि० एणो मणु० देवेसु उव्वज्जन्ति जइ देवेसु उव्वज्जन्ति
मव्वदेवेसु उव्वज्जन्ति जाव सव्वद्वमिद्वत्ति । ऐरदेवाणं
भन्ते ! अणंतरं उव्वज्जन्ति पुच्छा गोयमा ! ऐरइएसु उव-
वज्जन्ति एणो तिरि० एणो मणु० एणो देवेसु उव्वज्जन्ति जइ
ऐरइएसु उव्वज्जन्ति सत्तमुवि पुदवीसु उव्वज्जन्ति । धम्म-
देवाणं भन्ते ! अणंतरं उव्वज्जन्ति पुच्छा गोयमा ! एणो
ऐरइएसु उव्वज्जन्ति एणो तिरि० एणो मणु० देवेसु उव-
वज्जन्ति जइ देवेसु उव्वज्जन्ति किं भवणवासि दे० पुच्छा,
गोयमा ! एणो भवणवासिदेवेसु उव्वज्जन्ति, एणो वाणम-
तरजोइमियवेमाणियदेवेसु उव्वज्जन्ति, सव्वेसु वेमाणिएसु
उव्वज्जन्ति जाव मव्वद्वसिद्धे उव्वज्जन्ति अत्थेगइया
सिज्जन्ति अंतं करेति ! देवाहिदेवाणं भन्ते ! अणंतरं उ-
व्वज्जन्ति कहिं गच्छन्ति कहिं उव्वज्जन्ति ? गोयमा ! सि-
ज्जन्ति जाव अंतं करेति । भावदेवाणं भन्ते ! अणंतरं
उव्वज्जन्ति पुच्छा, जहा वक्कतीए असुरकुमाराणं उव्वज्जन्ति
तहा भाणियव्वा । भविष्यदेवाणं भन्ते ! भविष्यदेवदे-
वेति कालओ केवचिरं होइ ॥

अथ तेषामवोद्वर्त्तनं प्ररूपयन्नाह—“ भविष्यदेव ” इत्यादि ॥
इह च भविष्यदेवदेवानां भाविष्यदेवभवस्वभावत्वाभारकादि-
भवप्रयत्नोपेक्षः (ऐरइएसु उव्वज्जन्ति) अन्यकामभोगा
नरदेवा नैरयिकेनपद्यन्ते, शेषत्रये तु तन्निपेक्षस्तत्र च यद्यपि
कचिच्छकवर्त्तितो देवेषूपद्यन्ते तथापि ते नरदेवत्वव्यागन
धम्मदेवत्वप्राप्ताविति न दापः (जहा वक्कतीए असुरकुमाराणं
उव्वज्जन्ति तथा भाणियव्वम्) असुरकुमारा बहुषु जीवस्था-
वेषु गच्छन्तीति कृत्वा तैरतिदेशः कृतः असुरादयो हीनातान्ता-
पृथिव्यादिष्वपि गच्छन्तीति ॥ भ० १२ श० ७ उ० ।

(१७) देवो महिच्छिंको वाक्कमहेशाब्बे विशरीरं पपपयेत ।

तेणं कात्तेणं तेणं समणं जाव एव ययामी देवेण जन्ते !
महिच्छिं जाव महेसकं अणंतरं चयं चइत्ता विसरीरेसु
नागेसु उव्वज्जन्ति ? हंता गोयमा ! उव्वज्जन्ति, सेणं
तत्थ अच्चियवंदियपूइयसकारियसम्माणिए दिव्वे सच्चे
सच्चोवाए, समिहियपाहिहेरेयावि भवेज्जा ? हंता भवेज्जा ।
सेणं भन्ते ! तओहिंतो अणंतरं उव्वज्जन्ति सिज्जन्ति
बुज्जन्ति जाव अंतं करेज्जा ? हंता सिज्जन्ति जाव
अंतं करेज्जा । देवेणं भन्ते ! महिच्छिं एवं चेव जाव वि-
सरीरेसु मणीसु उव्वज्जन्ति एवं चेव जहा नागाणं ॥

(विसरीरेसु) ८ शरीरं येषां ते शिरारीरास्तेषु ये हि
नागशरीरं त्यक्त्वा मनुष्यशरीरमवाप्य स्वैस्त्वस्ति ते शिरारीरा
इति । (नागेसु) सर्पेषु हस्तिषु वा (तथासि) नागज-

स्मि यत्र वा क्षेत्रे जातः ॥ “ भविष्येत्यादि ” इहाक्षितादिप-
दानां पञ्चानां कर्मधारयस्तत्र चाक्षितश्चन्दनादिना बन्धितः
स्तुत्या पुजितः पुष्पादिना सत्कारितो वस्त्रादिना संमानितः
प्रतिपत्तिविशेषेण (दिव्वेति) प्रधानः । (सच्चिंति) स्वना-
दिप्रकारेण तदुपदिष्टस्यावितथत्वात् (सच्चोवाएति) सत्या-
वपातः सफलमेव इत्यर्थः कुत पतदित्याह (समिहियपाहिहे-
रेति) समिहितमद्रवसिंप्रातिहार्यं पूर्वसंगतिकादिदेवता-
कृतं प्रतिहारकर्म यस्य स तथा (मणीसु) पृथिवी—
कायधिकारेषु ॥

देवेणं भन्ते ! महिच्छिं जाव विसरीरेसु रुक्खेसु उव्व-
ज्जन्ति एवं चेव एवरं इमं एणाणं जाव समिहियपाहि-
हेरे लाउल्लोइयमहइयाविभवंज्जा सेसं तं चेव जाव
अंतं करेज्जा ॥

(लाउल्लोइयमहिंति) (लाइयंति) छुगणादिना भूमि-
कायाः संस्पृष्टीकरणम् (उल्लोइयंति) सेटिकादिना कुञ्जानां
धवलनमेतैरेव द्वयेन महितो यः स तथा एतच्च विशेषणं
वृक्षस्य पीठापेक्षया, विशिष्टवृक्षा हि वृक्षपीठा भवन्तीति ॥

अहं भन्ते गाणंगुलवमजे कुक्कवमजे मंक्कवमजे एणां
णिस्सीत्ता णिव्वया णिग्गुणा णिम्मेग णिप्पच्चवखाणपो-
सहाववा । कात्ते मासे कालं किच्चा इमीमे रयणप्पत्ताए
पुदवीए उक्कोसं सागरावमहिइयंमि ऐरगंसि ऐरइयत्ताए उ-
व्वज्जन्ति ममण जगवं महावीरं वागेरइ उव्वज्जन्ति एणो उ-
व्वज्जन्ति वत्तव्वंसिया अहं जन्ते ! मीहे वग्गे जहा ठस-
पिणी उहेसए जाव परस्सरे एणंसि णिस्सीत्ता एवं चेव
जाव वत्तव्वंसिया अहं जन्ते ! कंके कंके पिलए मइए मि-
ग्गीए एणं णिस्सीत्ता सेसं तं चेव जाव वत्तव्वंसिया मेवं
जन्ते ! जन्ते ! ति । जाव विट्ठइ सुवाल्लसमयस्स य अहंमो
उहेसो सम्मत्तो ॥ १२ ॥

(गाणंगुलवमजेति) गोलाङ्गुलानां वानराणां मध्ये महान् स
एष वा विदग्धो विदग्धपर्यायत्वाद्गृध्रमहाश्वस्य एवं कुक्कटवृ-
षभोऽपि एवं मणुकवृषभोऽपीति (निस्सीत्ता) समाधानर-
हिताः (निव्वयेति) अणुवतरहिताः (निगुणसि) गुणभूतः
कामादिजिर्वा रहिताः “ नैरइयत्ताए उव्वज्जन्ति ” इति प्रश्नः ।
इह च “ उव्वज्जन्ति ” इत्येतदुक्तं तस्य चास्मन्नवमाशङ्क-
मानस्तत्परिहारमाह “ समणे ” इत्यादि भवस्मन्नवमाशङ्क-
मये गोलाङ्गुलादयो न तत्र समये नारकास्ते भवः कथं ते नार-
कतयोत्पद्यन्ते इति वक्तव्यं स्यात् ? अत्रोच्यते भ्रमणां जगवान्
महावीरो न तु जमान्यादिरेवं व्याकरोति यदुत उत्पद्यमानमु-
त्पन्नमिति वक्तव्यं स्यात्क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदात् भवस्ते
गोलाङ्गुलप्रतृतयो नारकतयोत्पत्तुकामा नारका एवेति कृत्वा
मुच्यते (नैरइयत्ताए उव्वज्जन्ति) (उसापिणी उहेसएति)
सप्तमशतस्य षष्ठे इति द्वादशशतेऽष्टमः ॥ ज० १२ श० ७ उ० ॥

(१८) नैरयिकादयः कथमुत्पद्यन्ते ।

रायागहं जाव एव ययामी ऐरइयाणं जन्ते ! कहां उव्व-
ज्जन्ति गोयमा ! स जहाणामवए पवयमाणे अउज्जवमाण-
णिव्वसिएणकरणो बाएणं सेय कात्ते तं ठाणं विप्पज्जइत्ता

पुरिमं ठाणं उवसंपाज्जिताणं विहरंति एवमेव ते वि जीवा पवओवि पवयमाणा अज्जवसाणाणिव्वत्तिणं करणोवा-
णं से य कास्से तं जवं विप्पजहिता पुरिसजवं उवसंपाज्जि-
ताणं विहरंति ।।

सप्तमोद्देशके संयता भेदत उक्तास्तद्विपक्षतुताभ्यासंयता भ-
वन्ति ते च नारकावयस्तेषां च यथोत्पादो भवति तथाष्टमोऽ-
भिधीयन् इत्येवं सप्तमस्योद्देशमादिशुचम् “ रायगिहे ” इ-
त्यादि [पवणत्ति] प्लवक उत्पन्नवनकारी (पवमाणेति) प्लव-
मान उत्प्लुतिं कुर्वन् (अज्जवसाणनिव्वत्तिणंति) उत्प्लोतव्यं
मयेत्येवंरूपाऽध्यवसायनिर्वर्तिनेन (करणोपायेणति) उत्प्ल-
वनसङ्गणं यत्करणं क्रियाविशेषः स एवोपायः स्थानान्तरग्राप्तौ
हेतुः करणोपायस्तेन (संयकास्सेति) पश्यति काले विहरतीति
योगः किं कृत्वेत्याह (तं ठाणंति) यत्र स्थाने स्थितस्तत्स्थानं
विप्रदाय प्लवनतस्स्यक्त्वा [पुरिमंति] पुरोवर्तिस्थानमुपस-
म्य प्राप्य विहरतीति (एवमेवतेविजीवत्ति) दार्ष्टान्तिकयोज-
नार्थः किमुक्तं भवतीत्याह [पवओवि पवयमाणत्ति अज्जवसा-
णनिव्वत्तिणंति] तथाविधाध्यवसायनिर्वर्तिनेन [करणोपाये-
णति] क्रियेन विविधावस्था जीवस्थानेन क्रियेन वा तादृति क-
रणं कर्म प्लवकक्रियाविशेषो वा करणं करणमिव करणं स्थान-
ान्तरग्राप्तिहेतुता साधर्म्यात्कर्मैव तदेवोपायः करणोपायस्तेन
[तं भवंति] मनुष्यादिजन्तु [पुरिमं जवंति] प्राप्तव्यनारकभ-
वमित्यर्थः [अज्जवसाणजोगनिव्वत्तिणंति] अध्यवसानं जी-
वपरिणामो योगश्च मनःप्रवृत्तिव्यापारस्तादृज्यां निर्वर्तिनो यः स
तथा तेन [करणोवाएणंति] करणोपायेन मिथ्यात्वादिना क-
र्मैवव्यहेतुनेति ।

तेमि णं भंते जीवाणं कहं सीहागती कहं सीहे गतिविसए
पप्पत्ते ? गोयमा ! से जहानामए केइ पुरिसे तरुणे बढावं
एवं जहा चउदसमसए पढमुदेसए जाव तिममएणं वा वि-
ग्गहेणं उववज्जंति । ते सिणं जीवाणं तहा सीहागई तहा
सीहे गतिविसए पप्पत्ते तेणं भंते ! जीवा कहं परजविया-
उयं पकरेति ? गोयमा ! अज्जवसाणणिव्वत्तिणं कर-
णोवाएणं एवं खलु ते जीवा परजवियाउयं पकरेति । ते-
सिणं जंते ! जीवा कहं गती पयत्तइ ? गोयमा ! आउक्खएणं
जबक्खएणं ठिईएणं एवं खलु ते सिणं जीवाणं गती पयत्तइ
तेणं भंते ! जीवा किं आइहूए उववज्जंति परिहूए उवव-
ज्जंति गोयमा ! आइहूए उववज्जंति एो परिहूए उववज्जंति
तेणं भंते ! जीवा किं आयकम्मुणा उववज्जंति परकम्मुणा
उववज्जंति ? गोयमा ! आयकम्मुणा उववज्जंति एो पर-
कम्मुणा उववज्जंति । तेणं भंते ! जीवा किं आयप्पओ-
गेणं उववज्जंति परप्पओगेणं उववज्जंति ? गोयमा !
आयप्पओगेणं उववज्जंति एो परप्पओगेणं उववज्जंति ।
असुरकुमाराणं भंते ! कहं उववज्जंति जहा एोरइया ।
तहव शिरवसेसं जाव एो परप्पओगेणं उववज्जंति एवं
एगिदियवज्जा जाव वेमाणिया एगिदिया एवं चेव एवरं
चउसमइओ विग्गहो सेसं तं चेव सेवं भंते ! भंते ! ति

जाव विहरइ (पणवीसइमसयस्स अड्डमो २५।८।) भवसि-
दियनेरइयाणं भंते ! कहं उववज्जंति ? गोयमा ! से जहा-
नामए पवए पवमाणे अवसेसं तं चेव एवं जाव वेमाणिया
सेवं भंते ! भंते ! ति (पणवीसइमसयस्स एवमो २५।९।)
अभवसिदियनेरइयाणं भंते ! कहं उववज्जंति ? गोयमा !
से जहाणामए पवए पवमाणे अवसेसं तं चेव एवं जाव
वेमाणिया सेवं भंते ! भंते ! ति (पणवीसइमसयस्स
दसमो २५।१०।) सम्मदिह्दीणेरइयाणं भंते ! कहं
उववज्जंति ? गोयमा ! से जहाणामए पवए पवमाणे
अवसेसं तं चेव एवं एगिदियवज्जं जाव वेमाणिए सेवं
भंते ! भंते ! ति (पणवीसइमसयस्स एक्कारसमो २५।११।)
मिच्छदिह्दी णेरइयाणं भंते ! कहं उववज्जंति ? गोयमा !
से जहाणामए पवए पवमाणे अवसेसं तं चेव एवं जाव
वेमाणिए सेवं भंते ! भंते ! ति जाव विहरइ । पणवीसइ-
मसयस्स दुवालसमो ॥ भ० २५ श० १२ उ० ॥

(उत्पलजीवादीनामुपपातो वलस्सइ शब्दे)

(१६) समुदातविशेषेणेकेन्द्रियाणाम् ॥

अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयाणं भंते ! इमीसे रयणप्प-
भाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए समोहणा-
वेत्ता जे भविए इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए पञ्चच्छिमिल्ले
चरिमंते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयाणं उववज्जित्तए,
से एणं भंते ! कइ समइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा !
एगसमइएणं वा दुसमइएणं वा तिसमइएणं वा विग्गहेणं
उववज्जेज्जा । से केणहेणं भंते ! एवं वुच्चइ एगसमइएणं
वा दुसमइएणं वा जाव उववज्जेज्जा एवं खलु गोयमा ! मए
सत्तसेदीओ पप्पत्ताओ तं जहा उज्जुआयता सेदी एगओ
वंका दुहओ वंका एगओ खुहा दुहओ खुहा । चक्वाला
अक्कचक्वाला उज्जुआयता सेदीए उववज्जमाणे एगसम-
इएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ? । एगओ वंकाए सेदीए
उववज्जमाणे दुसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा, दुहओ
वंकाए सेदीए उववज्जमाणे तिसमइएणं विग्गहे उववज्जे-
ज्जा मे तेणहेणं गोयमा ! जाव उववज्जेज्जा ? । अपज्ज-
त्ता सुहुमपुढवीकाइयाणं जंते ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए
पुरच्छिमचरिमंते समोहए समोहणावेत्ता जे जविए इमीसे
रयणप्पजाए पुढवीए पञ्चच्छिमिल्ले चरिमंते पज्जत्ता सुहुम-
पुढवीकाइयाणं उववज्जित्तए से एणं भंते ! कइ समइएणं वि-
ग्गहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा ! एगसमइएणं वा दुसम-
इएणं वा सेसं तं चेव जाव से तेणहेणं जाव विग्गहेणं उव-
वज्जेज्जा ॥ २ ॥ एवं अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइओ पुर-
च्छिमिल्ले चरिमंते समोहणावेत्ता पञ्चच्छिमिल्ले चरिमंते बाद-
रपुढवीकाइएसु अपज्जत्तएसु उववातेयव्वा ॥ ३ ॥ ताहे

तेसु चैव पञ्जत्तएसु ॥ ४ ॥ एवं आउकाइएसु वि अपज्जत्तएसु उववातेयव्वो । ताहे तेसु चैव पञ्जत्तएसु, एवं आउकाइएसु वि चत्तारि आत्तावगा सुहुमेहिं अपज्जत्तएहिं ! ताहे पञ्जत्तएहिं २ बायरेहिं अपज्जत्तएहिं ३ ताहे पञ्जत्तएहिं ४ उववातेयव्वो एवं चैव सुहुमतेउकाइएहिं वि अपज्जत्तएहिं ताहे पञ्जत्तएहिं उववातेयव्वो । अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं जेते ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमं ते समोहए समो० जे जविए मणुस्सखेत्ते अपज्जत्ताबादरतेउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं जेते ! कइममएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा मेसं तं चैव एवं पज्जत्ता बादरतेउकाइयत्ताए उववातेयव्वो वाउकाइएसु सुहुमबादरेसु जहा आउकाइएसु उववाइओ तहा उववातेयव्वो एवं वणस्सइकाइएसुवि । पज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं जेते ! इमीसे रयणप्पजाए एवं पज्जत्तसुहुमपुढवीकाइएसु वि पुरच्छिमिल्ले चरिमं ते समोहणावेत्ता एए चैव कमेणं एएसु चैव वीससु ठाणेसु उववाएयव्वो जाव बादरवणस्सइकाइएसु पज्जत्तएसुवि ४० एवं अपज्जत्तए बादरपुढवीकाइओवि । एवं पज्जत्तबादरपुढवीकाइओ वि । ८० । एवं आउकाइएसुवि चउसुवि गमएसु पुरच्छिमिल्ले चरिमं ते समोहयाए चैव वत्तव्वया, एएसु चैव वीससु ठाणेसु उववाएयव्वो । १६० । सुहुमतेउकाइओवि अपज्जत्तओ पज्जत्तओ य एएसु चैव वीससु ठाणेसु उववातेयव्वो । २०० । अपज्जत्तबायरतेउकाएणं भंते ! मणुस्सखेत्ते समोहए समो० जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पच्चच्छिमिल्ले चरिमं ते अपज्जत्तसुहुमपुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए, से एणं भंते ! कइ समइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा सेसं तहेव जाव से तेणट्टेणं एवं पुढवीकाइएसु चउव्विहेसु वि उववातेयव्वो । एवं आउकाइएसु चउव्विहेसु तेउकाइएसु अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य एवं चैव उववाएयव्वो । अपज्जत्ताबादरतेउकाइएणं भंते ! मणुस्सखेत्ते समोहए समो० जे भविए मणुस्सखेत्ते अपज्जत्ता बायरतेउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं भंते ! कतिसमयसेसं तं चैव एवं पज्जत्तबायरतेउकाइयत्ताए उववाएयव्वो । वाउकाइयत्ताए वणस्सइकाइयत्ताए जहा पुढवीकाइएसुवि । तहेव चउक्कएणं जेदेणं उववातेयव्वो, एवं पज्जत्ता बादरतेउकाइओ वि समयखेत्ते समोहणावेत्ता एएसु वीमइठाणेसु उववातेयव्वो जहेव अपज्जत्तओ उववातिओ एवं सव्वन्य वि बादरतेउकाइया अपज्जत्तगा य पज्जत्तगा य समयखेत्ते उववातेयव्वो, समोहणावियव्ववि । २४० । वाउकाइया । ३२० । वणस्सइकाइया य जहा पुढवीकाइया । ४०० । तहेव चउक्कएणं भेदेणं उववातेयव्वो

जाव पज्जत्ता बादरवणस्सइकाइयाणं भंते ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमं ते समोहए समो० जे जविए इमीसे रयणप्पभाए पच्चच्छिमिल्ले चरिमं ते पज्जत्ताबादरवणस्सइकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं भंते ! कतिसमयसेसं तहेव जाव से तेणट्टेणं अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पच्चच्छिमिल्ले चरिमं ते समोहए समो० जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमं ते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए तेणं भंते ! कइसमइएणं सेसं तहेव गिरवमेसं एवं जहेव पुरच्छिमिल्ले चरिमं ते सव्वपदेसुवि समोहया पच्चिमिल्ले चरिमं ते समयखेत्ते य उववातिए जे समयखेत्ते समोहया पच्चिमिल्ले चरिमं ते समयखेत्ते य उववाएयव्वो तेणव गमएणं एवं एएणं दाहिणिद्धे चरिमं ते समयखेत्ते य समोहयाणं उत्तरिद्धे चरिमं ते समयखेत्ते य उववातो, एवं चैव उत्तरिद्धे चरिमं ते समयखेत्ते य समोहियाणं दाहिणिद्धे चरिमं ते समयखेत्ते य उववातेयव्वो, तेणव गमएणं । अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं जेते ! सक्करप्पजाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमं ते समोहए समो० जे जविए सक्करप्पजाए पुढवीए पच्चिमिल्ले चरिमं ते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए उववज्जेज्जा एवं जहेव रयणप्पजाए जाव मे तेणट्टेणं एवं एएणं कमेणं जाव पज्जत्तएसु सुहुमतेउकाइएसु अपज्जत्तएसु । सुहुमपुढवीकाइएणं जेते ! सक्करप्पजाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमं ते समोहए समो० जे जविए समयखेत्ते अपज्जत्ता बायरतेउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं जेते ! कइसमए पुच्छा, गोयमा ! दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जेज्जा । मे केणट्टेणं जेते ! पुच्छा एवं खसु गोयमा ! मए मत्त सेढीओ पाणत्ताओ तं जहा उज्जुआयता जाव अच्चक्कवात्ता । एगओ वंकाए मेढीए उववज्जमाणे दुसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । दुहओ वंकाए मेढीए उववज्जमाणे तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ! से तेणट्टेणं एवं पज्जत्तएसुवि बादरतेउकाइएसु सेसं जहा रयणप्पभाए । जे वि बायरतेउकाइया अपज्जत्तगा य पज्जत्तगा य समयखेत्ते समोहया दोच्चाए पुढवीए पच्चिमिल्ले चरिमं ते पुढवीकाइएसु चउव्विहेसु आउकाइएसु चउव्विहेसु तेउकाइएसु दुविहेसु वाउकाइएसु चउव्विहेसु वणस्सइकाइएसु चउव्विहेसु उववज्जइ ते वि एवं चैव दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेणं उववातेयव्वो । बादरतेउकाइया अपज्जत्तगा य पज्जत्तगा य जाहे तेसु चैव उववज्जंति ताहे जहेव रयणप्पजाए तहेव एगसमइए दुसमइए तिसमइए विग्गहा जाणियव्वो, सेसं जहा

रयणप्पजाए तहेव गिरवसेसं जहा सकरप्पजाए वत्तव्वया जणिया एवं जाव अहे मत्तमाए जाणियव्वा ॥

कइविहेत्त्यादि । इदं च लोकनामी प्रस्तार्य भाषनीयम् । [एग-समइएणवत्ति] एकः समयो यत्रास्त्यसावेकसामयिकस्तेन । [विग्गहेणंति] विग्रहो यत्कं गतौ च तस्य सस्मवाप्तिरेव विग्रहः । विशिष्टो वा ग्रहो विशिष्टस्थानप्राप्तिहेतुतागतिविग्रहस्तेन तत्र [उज्जुआयपत्ति] यदा मरणस्थानापेक्ष्योत्पत्तिस्थानं समश्रेण्यां भवति तदा उज्जवायता भेणिर्भवति तथा च गच्छतः एकसामयिकी गतिः स्यादित्यत उच्यते “ एगसमइएणमित्यादि ” यदा पुनर्मरणस्थानादुत्पत्तिस्थानमेकप्रतरे विभ्रेण्यां वर्तते तदैकतो वक्ता भ्रेणिः स्यात्समयद्वयेन चोत्पत्तिस्थानप्राप्तिः स्यादित्यत उच्यते “ एगओ वंकाए सेढीए उववज्जमाणे दुसमइएणं विग्गहेणमित्यादि ” यदा तु मरणस्थादुत्पत्तिस्थानमध्यस्त-ने वा प्रतरे विभ्रेण्यां स्यात्तदा द्विवक्ता भ्रेणिः स्यात्समयत्रयेण चोत्पत्तिस्थानावाप्तिः स्यादित्यत उच्यते “ दुहओ वंकाए ” इत्यादि एवं “ आउकाइएसु वि चत्तारि आलावगा ” इत्येतस्य विवरणं “ सुहुमेढीत्यादि ” बादरतेजस्कायिकसूत्रे रत्नप्रभाप्र-क्रमेऽपि यदुक्तं [जे भविण मणुस्सखेत्तेत्ति] तद्वादरतेजसामय-त्रोत्पातामग्नज्वादिनि [बीससु ठाणेसुत्ति] पृथिव्यादयः पञ्च सुक्काबादरतेजाद् द्विधेति दश ते च प्रत्येकं पर्याप्तकापर्याप्तकभे-दाद्विधेतिरिति इह शैकैकस्मिन् जीवस्थाने विंशतिर्गमा भवन्ति तदेवं पूर्वान्तगमानां चत्वारि शताब्देयं पश्चिमान्ताविगमानामपि ततश्चैवं रत्नप्रभाप्रकरणे सर्वाणि षोडश शतानि गमानामिति शर्कराप्रजाप्रकरणे बादरतेजस्कायिकसूत्रे “ दुसमइएणं वेत्त्या-दि ” इह शर्कराप्रभापूर्वचरमान्तात्मनुप्यक्ते उत्पद्यमानस्य स-मश्रेणिर्नास्तीत्येगसमपणमित्ति । नोक्तम् “ दुसमपणमित्यादि ” तु एकस्य वक्तास्य द्वयोर्वा सम्भवादुक्तमिति ॥

अथ सामान्येनाऽधःक्षेत्रमूर्द्धक्षेत्रं वाऽऽश्रित्याह ।

अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं जंते ! अहे झोयखेत्तणा-लीए बाहिरिस्से खेत्ते समोहए समो० जे जविण उकूलोण खेत्तणाद्वीए बाहिरिस्से खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइय-त्ताए उववज्जित्तए सेणं जंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जजेज्जा ? गोयमा ! तिसमइएण वा चउसमइएण वा वि-ग्गहेणं उववज्जजेज्जा । से केणहेणं एवं वुच्चइ तिसमइएण वा चउसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जजेज्जा ? गोयमा ! अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं अहोझोयखेत्तणाद्वीए बा-हिरिस्से खेत्ते समोहए समोहणज्जे जे जविण उकूलोयखे-त्तणाद्वीए बाहिरिस्से खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए एगपरसि आणुसेढी उववज्जित्तए ? सेणं तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जजेज्जा जे जविण विसेढीओ उववज्जित्तए तेणं चउसमइएणं विग्गहेणं उववज्जजेज्जा । से तेणहेणं जाव उववज्जंति । एवं पज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए वि एवं जाव पज्जत्ता सुहुमतेउकाइयत्ताए वि ॥ अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! अहोझोग जाव समोहणत्ता जे जविण समयखेत्ते अपज्जत्ता बादरतेउकाइयत्ताए उववज्ज-

त्तए से णं जंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जजेज्जा ? गोयमा ! दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेणं उवव-ज्जजेज्जा । से केणहेणं जंते ! एवं खलु गोयमा ! सए सत्त सेढीओ पप्पत्ताओ तं जहा उज्जुआयता जाव अरुच-कवासा एगतो वंकाए मेढीए उववज्जमाणे दुसमइएणं विग्गहेणं उववज्जजेज्जा, दुहओ वंकाए सेढीए उववज्जमाणे तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जजेज्जा से तेणहेणं एवं पज्जत्त-एसु वायरतेउकाइएसु वि उववातेयव्वो । वाउकाइयवणस्स-इकाइयत्ताए चउक्कएणं जेदेणं जहा आउकाइयत्ताए तहेव उ-ववातेयव्वो २० । एवं जहा अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयस्स गमओ जणिओ एवं पज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयस्स वि जाणि-यव्वो तहेव बीसाए ठाणेसु उववाएयव्वो । ४० । अहे-झोयखेत्तणाद्वीए बाहिरिस्से खेत्ते समोहओ एवं वायरपुढ-वीकाइयस्सवि अपज्जत्तगस्स पज्जत्तगस्स य जाणियव्वं । एवं आउकाइयस्स चउव्विहस्सवि भाणियव्वं । सुहुमतेउ-काइयस्स दुविहस्सवि एवं चेव अपज्जत्ता बादरतेउकाइएणं समयखेत्ते समोहए समोह० जे जविण उकूलोयखेत्तणा-लीए बाहिरिस्से खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए उ-ववज्जित्तए से णं भंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्ज-ज्जा ? गोयमा ! दुसमइएण वा तिसमइएण वा चउसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जजेज्जा । से केणहेणं अहो जहेव रयण-प्पभाए तहेव सत्तसेढीए । एवं जाव अपज्जत्ता बादरते-उकाइएणं भंते ! समयखेत्ते समोहए समो० जे भविण उकूलोयखेत्तणाद्वीए बाहिरिस्से खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमते-उकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! सेसं तं चेव । अपज्जत्ता बादरतेउकाइएणं भंते ! समयखेत्ते समोहए समो० जे भविण समयखेत्ते अपज्जत्ता बादरतेउकाइय-त्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जजेज्जा ? गोयमा ! एगसमइएण वा दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जजेज्जा । से केणहेणं भंते ! अहो जहेव रयणप्पजाए तहेव सत्तसेढीए । एवं पज्जत्ता बादरतेउकाइयत्ताएवि । वाउकाइएसु य वणस्सइकाइएसु जहा पुढवीकाइएसु उववातिओ तहेव चउक्कएणं भेदेणं उववातेयव्वो । एवं पज्जत्ता बादरतेउकाइओवि । एएसु चेव ठाणेसु उववातेयव्वो । वाउकाइयवणस्सइकाइयाणं जहेव पुढवीकाइओ उववाओ तहेव जाणियव्वो । अप-ज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! एत्थावि लोयखेत्तणा-लीए बाहिरिस्से खेत्ते समोहए समो० जे भविण अहेखे-त्तणाद्वीए बाहिरिस्से खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइय-त्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! कतिसमए ? एवं उकूलोय-खेत्तणाद्वीए बाहिरिस्से खेत्ते समोहयाणं अहेलोयखेत्त-

णालीए बाहिरिल्ले खेत्ते उववज्जयाणं सो चेव गमओ
णिरवसेसो भाणियव्वो जाव वायरवणस्सइकाइओ अप-
पज्जत्तओ वायरवणस्सइकाइएसु अपज्जत्तएसु उववाइओ ।
अपज्जत्ता सुहुमपुदवीकाइयाणं भंते ! लोगस्स पुरच्छि-
मिल्ले चरिमंते समोहए समो० जे जविए लोगस्स पुरच्छि-
मिल्ले चरिमंते अपज्जत्ता सुहुमपुदवीकाइयत्ताए उववज्जि-
त्तए । से णं भंते ! कइमइएणं विग्गहेणं उववज्जंति ?
गोयमा ! एगसमइएण वा दुसमइएण वा तिसमइएण वा
विग्गहेणं उववज्जेज्जा । से केणहेणं भंते ! एवं बुच्चइ
एगसमइएण वा जाव उववज्जेज्जा ? एवं खलु ? गोयमा !
मए सत्तमेदीओ पप्पत्ताओ, तं जहा उज्जुआयता जाव अद्द-
चक्कवाला । उज्जुआयताए सदीए उववज्जमाणे एगसम-
एणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । एगाओ वंकाए सदीए उव-
वज्जमाणे दुसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । दुहओ
वंकाए मेदीए उववज्जमाणे जे जविए एगपरमि आणु-
मेदी उववज्जत्तए मेणं तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ।
जे भविए विसेदी उववज्जत्तए सेणं चउसमइएणं विग्ग-
हेणं उववज्जेज्जा से तेणहेणं जाव उववज्जेज्जा । एवं अ-
पज्जत्तसुहुमपुदवीकाइओ लोगस्स पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समो-
हए लोगस्स पुरच्छिमिल्ले चेव चरिमंते अपज्जत्तएसु य
सुहुमपुदवीकाइएसु सुहुमआउकाइएसु अपज्जत्तएसु पज्ज-
त्तएसु सुहुमतेउकाइएसु अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य सुहु-
मवाउकाइएसु य अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य बादरवाउका-
इएसु अपज्जत्तएसु य पज्जत्तएसु य सुहुमवणस्सइकाइएसु
अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य बारसमु वि ठाणसु एणं चेव
कमेणं भाणियव्वो, सुहुमपुदवीकाइओ पज्जत्तओ एवं चेव
णिरवसेसे बारसमु वि ठाणसु उववातेयव्वो । १५४। एवं एणं
गमएणं जाव सुहुमवणस्सइकाइओ पज्जत्तओ । सुहुमवण-
स्सइकाइएसु पज्जत्तएसु चेव जाणियव्वो ! अपज्जत्ता
सुहुमपुदवीकाइयाणं जंते ! लोगस्स पुरच्छिमिल्ले चरिमंते
समोहए समोह० जे भविए लोगस्स दाहिणिस्से चरिमंते
अपज्जत्ता सुहुमपुदवीकाइएसु उववज्जत्तए से णं जंते !
कइ मइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा ! दुसमइ-
एण वा तिसमइएण वा चउसमइएण वा विग्गहेणं उवव-
ज्जंति । से केणहेणं जंते ! एवं बुच्चइ एवं खलु गोयमा !
मए सत्तमेदीओ पप्पत्ताओ, तं जहा उज्जुआयता जाव
अद्दचक्कवाला । एगाओ वंकाए सदीए उववज्जमाणे दु-
समइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । दुहओ वंकाए मेदीए
उववज्जमाणे जे भविए एगपरमि आणुमेदी उववज्जि-
त्तए सेणं तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । जे जविए
विसेदीओ उववज्जत्तए मेणं चउसमइएणं विग्गहेणं उवव-

उजेज्जा से तेणहेणं गोयमा ! एणं गमएणं पुरच्छिमिल्ले
चरिमंते उववातेयव्वो जाव सुहुमवणस्सइकाइओ प-
ज्जत्तसुहुमवणस्सइएसु चेव सव्वेसिं दुसमइओ तिसम-
इओ चउसमइओ विग्गहो जाणियव्वो । अपज्जत्तो
सुहुमपुदवीकाइएणं जंते ! लोगस्स पुरच्छिमिल्ले चरिमंते
समो० २ जे जविए लोगस्स पञ्चिमिल्ले चरिमंते अप-
ज्जत्तसुहुमपुदवीकाइयत्ताए उववज्जत्तए सेणं जंते ! कइ स-
मइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा ! एगसमइएण वा
दुसमइएण वा तिसमइएण वा चउसमइएणं वा विग्गहेणं
उववज्जेज्जा । से केणहेणं एवं जहेव पुरच्छिमिल्ले चरि-
मंते समोहया पुरच्छिमिल्ले चेव चरिमंते उववातिया तहेव
पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहया पञ्चिमिल्ले चरिमंते उववा-
तेयव्वो । सव्वे अपज्जत्ता सुहुमपुदवीकाइएणं भंते ! लो-
गस्स पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए समो० जे जविए लो-
गस्स उत्तरिस्से चरिमंते अपज्जत्तसुहुमपुदवीकाइयत्ताए उव-
मेणं जंते ! एवं जहा पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहओ दा-
हिणिस्से उववाइओ तहा पुरच्छिमिल्ले समोहओ उत्तरिस्से
चरिमंते उववाएयव्वो । अपज्जत्ता सुहुमपुदवीकाइयाणं
जंते ! लोगस्स दाहिणिस्से चरिमंते समोहओ जे
भविए लोगस्स दाहिणिस्से चरिमंते अपज्जत्ता सुहुमपुदवी-
काइयत्ताए उववज्जत्तए एवं जहा पुरच्छिमिल्ले समोहओ
पुरच्छिमिल्ले चेव उववातिओ तहेव दाहिणिस्से समोहओ
तहेव दाहिणिस्से चेव उववाएयव्वो तहेव णिरवसेमं जाव
सुहुमवणस्सइकाइओ पज्जत्तओ सुहुमवणस्सइकाइएसु चेव
पज्जत्तएसु दाहिणिस्से चरिमंते उववाइओ एवं दाहिणिस्से
समोहओ पञ्चिमिल्ले चरिमंते उववाएयव्वो, णवरं दुसम-
इए तिसमइए चउसमइओ विग्गहो सेसं तहेव दाहिणिस्से
समोहओ उत्तरिस्से चरिमंते उववाएयव्वो जहेव सट्ठाणे त-
हेव एगसमइए दुसमइए तिसमइए चउसमइए विग्गहो पुर-
च्छिमिल्ले जहा पञ्चिमिल्ले तहेव दुसमइए तिसमइए पञ्च-
िमिल्ले चरिमंते समोहयाणं पञ्चिमिल्ले उववज्जमाणेणं
जहा सट्ठाणे उत्तरिस्से उववज्जमाणेणं एगसमइओ वि-
ग्गहो एत्थि सेसं तहेव । पुरच्छिमिल्ले जहा सट्ठाणे । दाहि-
णिस्से एगसमइओ विग्गहो एत्थि सेसं तहेव उत्तरिस्से समो-
हयाणं उत्तरिस्से चेव उववज्जमाणेणं जहा सट्ठाणे उत्तरिस्से
समोहयाणं पुरच्छिमिल्ले उववज्जमाणेणं एवं चेव एवरं
एगसमइओ विग्गहो एत्थि, उत्तरिस्से समोहयाणं दाहि-
णिस्से उववज्जमाणेणं जहा सट्ठाणे उत्तरिस्से समोह-
याणं पञ्चिमिल्ले उववज्जमाणेणं एगसमइओ विग्गहो
एत्थि सेसं तहेव जाव सुहुमवणस्सइकाइओ पज्जत्तओ
सुहुमवणस्सइकाइएसु पज्जत्तएसु चेव । ज० ॥

“अपञ्जस्ता सुहुमेत्यादि” (अहेलोयकेसणाशोपत्ति) । अ-
धोलोककक्षणे केवे या नारी । असनामी सा ऽधोलोककक्षणादी
तस्या एवमूर्धलोककक्षणाद्यपि (तिसमश्पणवत्ति) अधोलो-
ककक्षणाद्या बहिः पूर्वादिदिशि मृत्वा एकेन नारीमध्ये प्रविष्टा
द्वितीये समये ऊर्ध्वं गतस्तत एकप्रतरे पूर्वस्यां पश्चिमायां वा
यवोत्पत्तिर्भवति तदा तु श्रेण्यां गत्वा तृतीयसमये उत्पद्यत इति ।
(अतिसमश्पणवत्ति) यदा नारीया बहिर्वायव्यादिविदिशि मृत्-
स्नदैकेन समयेन पश्चिमायासुतरस्यां वा गतो द्वितीयेन नारीयां
प्रविष्टस्तृतीये ऊर्ध्वं गतश्चतुर्थे तु श्रेण्यां गत्वा पूर्वादिदिशुत्प-
द्यत इति । इदं च प्रायो युस्तिमङ्गीकृत्योक्तमन्यथा पञ्चसामायि-
क्यपि गतिः सम्भवति यदा ऽधोलोककोणाङ्गलोककोण एयो-
त्पत्त्यव्यं भवतीति । भवन्ति चात्र गाथाः । “ सुते चतसमयाभो,
नरिथि गर्हो परावि णिदिहा । जुज्जइ य पंचसमया, जीवस्स
गर्ह इहोए ॥ १ ॥ जोतमतमयिदिसाए, समोहओ वंमलोणवि-
दिसाए । उववज्जइ गर्हए, सो नियमा पंचसमयाए ॥ २ ॥
उज्जुया यतंगवका, डुहओ वंका गर्ह पि णिदिहा । जुज्जति यति
चउवका, विनाम चउ पंचसमयाए ॥ ३ ॥ उववाया जावाओ, न
पंचसमया ऽहवा न सत्तावि । जणिया जह चउसमया, मह-
लुवंधेन सत्तायिदि ॥ ४ ॥ ” “ अपञ्जस्ता वायरतेउक्काइएणमि-
त्थादौ ” (दुसमश्पण वा तिसमश्पण या यिग्गहणं उववज्जो-
त्ति) एतस्येयं भावना समयक्षेत्रादसावेकेन समयेनोर्ध्वं गतो
द्वितीयेन तु नारीया बहिर्दिग्भवस्थितमुत्पत्तिस्थानमिति । तथा
समयक्षेत्रादेकेनोर्ध्वं यति द्वितीयेन तु नारीया बहिः पूर्वादिदि-
शि तृतीयेन विदिग्भवस्थितमुत्पत्तिस्थानमिति । अथ लोकचर-
मान्तमाश्रित्याह “ अपञ्जस्ता सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! लोग-
म्सेत्यादि ” । इह च लोकचरमान्ते बादराः पृथिवीकायिका-
प्रायिकतेजोवनस्पतयो न सन्ति सूक्ष्मास्तु पञ्चापि सन्ति बादर-
वायुकायिकाश्चेति, पर्याप्तापर्याप्तभेदेन द्वादश स्थानान्यनुसर्तव्या-
नीति । इह च लोकस्य पूर्वचरमान्तात् पूर्वचरमान्ते उत्पद्यमा-
स्यैकसमयादिका चतुःसमयान्ता गतिः सम्भवत्यनुश्रेणिविश्रे-
णिसम्भवात् । २० ३४ श० १ उ० ।

[२०] पृथ्वीकायादीनां समयद्वयं देवलोकेकृत्पादः ॥

पुढवीकाइएणं जंते ! इमीसे रयणप्पजाए य सकरप्पजाए
य अंतरा समोहए समोहणित्ता जे जविए सोहम्मे कप्पे पु-
ढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं जंते ! किं पुंवि उवव-
ज्जित्ता पच्छा आहारिज्जा पुंवि आहारित्ता पच्छा उववजे-
ज्जा ? गोयमा ! पुंवि वा उववज्जित्ता एवं जहा सत्तरस-
मसए उट्टुइसए जावसे तेणहेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ पुंवि वा
उववजेज्जा एवरं तेहिं संपाज्जिज्जा इमंहिं आहारो भत्तइ
सेसं तं चेव । पुढवीकाइएणं जंते ! इमीसे रयणप्पभाए
पुढवीए सकरप्पजाए पुढवीए अंतरा समोहए जे जविए
इमीणो कप्पे पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए । एवं चेव जाव
ईसिप्पन्नाराए उववाएयव्वो । पुढवीकाइएणं भंते ! सकर-
प्पजाए बासुयप्पजाए पुढवीए अंतरा समोहए समोहणित्ता
जे जविए सोहम्मे जाव ईसिप्पन्नाराए । एवं एएणं कमेणं
जाव तमाए अहेसत्तमाए पुढवीए अंतरा समोहए समोहणि-
त्ता जे जविए सोहम्मे कप्पे जाव ईमिप्पन्नाराए उववाए-

यव्वो । पुढवीकाइएणं जंते ! सोहम्मीसाणं सणंकुमारमाहिं-
दाण य कप्पाणं अंतरा समोहए समोहइत्ता जे भविए इमीसे
रयणप्पजाए पुढवीए पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेरां
जंते ! पुंवि उववज्जित्ता पच्छा आहारिज्जा सेसं तं चेव
जाव से तेणहेणं जाव णिकवेवव्वो । पुढवीकाइएणं जंते !
सोहम्मीसाणाणं सणंकुमारमाहिंदाण य कप्पाणं अंतरा स-
मोहए समोहइत्ता जे जविए सकरप्पजाए पुढवीए पुढवीकाइ-
यत्ताए उववज्जित्तए । एवं चेव एवं जाव अहेसत्तमाए
उववाएयव्वो । एवं सणंकुमारमाहिंदाणं वंजजोगस्स क-
प्पस्स अंतरा समोहए समोहइत्ता पुणरवि जाव अहेसत्तमाए
उववाएयव्वो । एवं वंजजोगस्स संतगस्स य कप्पस्स अंतरा-
समोहए पुणरवि जाव अहेसत्तमाए एवं लंतगस्स मट्ठा-
मुक्कस्स कप्पस्स अंतरा समोहए पुणरवि जाव अहेसत्त-
माए एवं महामुक्कस्स सदस्सारस्स य कप्पस्स अंतरा पुण-
रवि जाव अहेसत्तमाए, एवं सदस्सारस्स य आणयपाण-
यकप्पाणं अंतरा, पुणरवि जाव अहेसत्तमाए एवं आणयपा-
णयआणअच्छुताण य कप्पाणं अंतरा, पुणरवि जाव
अहेसत्तमाए एवं आराणअच्छुताणं । गेवेज्जगविमाणा-
ण य अंतरा पुणरवि जाव अहे सत्तमाए एवं गेवेज्जगवि-
माणाणं अणुत्तरविमाणाण य अंतरा पुणरवि जाव अ-
हेसत्तमाए एवं अणुत्तरविमाणाणं ईसिप्पन्नाराए य पु-
णरवि जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो । आउकाइएणं
जंते ! इमीसे रयणप्पजाए य सकरप्पजाए य पुढवीए अं-
तरा समोहए समोहइत्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे आउका-
इयत्ताए उववज्जित्तए सेसं जहा पुढवीकाइयस्स जाव से ते-
णहेणं एवं पढमा दांवाणं अंतरा समोहओ जाव ईसिप्प-
न्नाराए उववाएयव्वो । एवं एएणं कमेणं जाव तमाए अहे
सत्तमाए पुढवीए अंतरा समोहए समोहइत्ता जाव ईसिप्पन्ना-
राए उववाएयव्वो । आउकाइयत्ताए आउकाइयाएणं भंते !
सोहम्मीसाणाणं सणंकुमारमाहिंदाण य कप्पाणं अंतरा स-
मोहए समोहइत्ता जे जविए इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए घ-
णोदधिघणोदधिवल्लएसु आउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेसं
तं चेव एवं एएहिं चेव अंतरं समोहइत्ताओ जाव अहेसत्त-
माए पुढवीए घणोदधिघणोदधिवल्लएसु आउकाइयत्ताए उ-
ववाएयव्वो, एवं जाव अणुत्तरविमाणाणं ईसिप्पन्नाराए
पुढवीए अंतरा समोहए जाव अहेसत्तमाए घणोदधिघणो-
दधिवल्लएसु उववाएयव्वो २ आउकाइएणं जंते ! इमीसे
रयणप्पजाए पुढवीए सकरप्पभाए पुढवीए अंतरा समो-
हए समोहइत्ता जे जविए सोहम्मे कप्पे आउकाइयत्ताए उ-
ववज्जित्तए एवं जहा सत्तरसमसए आउकाइयउहेसएसु तहा
इहवि एवरं अंतरेसु समोहणा वेयव्वो सेसं तं चेव जाव

अणुत्तरविमाणं ईसिप्पभाराए य पुढवीए अंतरा स-
मोहए समोहइत्ता जे नविए घणवाततणुवातघणवातवलएसु
वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेसं तं चव जाव से तेण-
ट्टेणं जाव उववज्जेज्जा । सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ वीसइ-
मस्स उट्ठो उट्ठेसो सम्मत्तो ॥ २० ॥ ६ ॥

पञ्चमे पुद्गलपरिणाम उक्तः षष्ठे तु पृथिव्यादिजीवपरिणामो-
ऽभिधीयत इत्येवं सव्वक्कस्यास्येदमादिसूत्रम् “ पुढवीत्यादि ”
(एवं जहा सत्तरसमस्सए छुट्ठेदेसेत्ति) । अनेन च यत्सूचितं
तद्विद् “ पुण्वि वा उववज्जित्ता पच्छा आहारजेज्जा पुण्वि वा
आहारित्ता पच्छा उववज्जेज्जेत्तादि ” । अस्य चायमर्थः—यो-
गेन्द्रकसन्निभसमुद्घातगामी स पूर्व समुत्पद्यते तत्र गच्छती-
त्यर्थः पश्चाद्वाहारयति शरीरप्रायोभ्यान्पुद्गलान् गृह्णन् गृह्णाती-
त्यर्थः अत उच्यते (पुण्वि वा उववज्जित्ता पच्छा आहारजेज्जित्ति)
यः पुनरीक्षिकासन्निभसमुद्घातगामी स पूर्वमाहारयति उत्प-
त्तिकेच्रे प्रदेशप्रक्षेपणेनाहारं गृह्णातीति तत्समनन्तरञ्च प्राक्त-
नशरीरस्तु प्रदेशानुत्पत्तिकेच्रे मंहरति अत उच्यते (पुण्वि
आहारित्ता पच्छा उववज्जेज्जित्ति) विंशतितमशते पञ्च उद्देशः ।
पुढवीकाइयाणं भंते ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए समोहए
समोहइत्ता जे नविए सोहम्मे कप्पे पुढवीकाइयत्ताए उवव-
ज्जित्तए से जंते ! किं पुण्वि उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा
पुण्वि वा संपाउज्जित्ता पच्छा उववज्जेज्जा ? गोयमा !
पुण्वि वा उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा पुण्वि वा संपा-
उणेत्ता पच्छा उववज्जेज्जा । से केणट्टेणं जाव पच्छा
उववज्जेज्जा ? गोयमा ! पुढवीकाइयाणं तत्रो समुग्घाया
पप्पत्ता तं जहा वेयणासमुग्घाए कमायसमुग्घाए मारणां-
नियसमुग्घाए । मारणांतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे देसेणं
वा समोहणइ सव्वेण वा समोहणइ, देसेण समोहणमाणे
पुण्वि संपाउज्जित्ता पच्छा उववज्जित्ता सव्वेण समोहण-
माणे पुण्वि उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा से तेणट्टेणं
जाव उववज्जेज्जा । पुढवीकाइयाणं भंते ! इमीसे रयण-
प्पभाए पुढवीए जाव समोहए समोहइत्ता जे नविए ईसाणे
कप्पे पुढवी एवं चव ईसाणेवि । एवं अचुयगेवेज्जवि-
माणे अणुत्तरविमाणे ईसिप्पभाराए य एवं चव पुढवीकाइ-
याणं भंते ! सक्करप्पजाए पुढवीए समोहए समोहइत्ता जे न-
विए मोहम्मे कप्पे पुढवीए एवं जहा रयणप्पजाए पुढवीका-
इत्ता उववज्जित्ता एवं सक्करप्पजाए पुढवीकाइत्ता उववाए-
यव्वो जाव ईसिप्पजाराए एवं जहा रयणप्पजाए वत्तव्वया
जणिय्य, एवं जाव अहे सत्तमाए समोहए ईसिप्पजाराए
उववाएयव्वो सेवं जंते ! जंते ! त्ति (सत्तरसमस्स उट्ठो
॥ १७ ॥ ६ ॥) पुढवीकाइयाणं जंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए
समोहइत्ता जे नविए इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए पुढवी-
काइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं भंते ! किं सेसं तं चव जहा
रयणप्पभाए पुढवीकाइत्ता सव्वक्कप्पेसु जाव ईसिप्पजाराए

ताव उववाइओ, एवं सोहम्मपुढवीकाइत्ताओवि सत्तसु पुढ-
वीसु उववाएयव्वो तद्वा जाव अहे सत्तमाए एवं ज ।
सोहम्मपुढवीकाइत्ताओ सव्वपुढवीसु उववाइओ एवं जाव
ईसिप्पभारापुढवीकाइत्ताओ सव्वपुढवीसु उववाएयव्वो जाव
अहेसत्तमाए सेवं जंते ! जंते ! त्ति (सत्तरसमस्स सत्तमो
उट्ठेसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ ७ ॥) आउकाइयाणं जंते ! इमीमे
रयणप्पजाए पुढवीए समोहए समोहइत्ता जे नविए सोहम्मे
कप्पे आउकाइयत्ताए उववज्जित्तए एवं जहा पुढवीकाइत्ताओ
तद्वा आउकाइत्ताओवि सव्वक्कप्पेसु जाव ईसिप्पजागए तद्देव
उववाएयव्वो एवं जहा रयणप्पभा आउकाइओ उववाइत्ताओ
तद्वा अहेसत्तमा पुढवी आउकाइओ उववाएयव्वो जाव
ईसिप्पजाराए सेवं जंते ! जंते ! त्ति (सत्तरसमस्स अ-
ट्ठमो उट्ठेसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ ८ ॥) आउकाइयाणं भंते !
सोहम्मे कप्पे समोहए समोहइत्ता जे नविए इमीसे रयण-
प्पजाए पुढवीए घणोदधिवलएसु आउकाइयत्ताए उववज्जि-
त्तए सेणं जंते ! सेसं तं चव एवं जाव अहे सत्तमाए जहा
सोहम्मआउकाइत्ताओ एवं जाव ईसिप्पजाए आउकाइत्ताओ
जाव अहेसत्तमाए उववातेयव्वो सेवं जंते ! जंते ! त्ति ॥
(सत्तरसमस्स य णवमो उट्ठेसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ ९ ॥)
वाउकाइयाणं जंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जाव जे
नविए मोहम्मे कप्पे वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं
जहा पुढवीकाइत्ताओ तद्वा वाउकाइत्ताओवि णवरं वाउकाइ-
याणं चत्तारि समुग्घाया पप्पत्ता तं जहा वेदणासमुग्घाए जाव
वेउव्वियसमुग्घाए मारणांतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे दे-
सेण वा समोहए सेसं तं चव जाव अहे सत्तमा समोहयात्ताओ
ईसिप्पजाराए उववाएयव्वो सेवं जंते ! जंते ! त्ति (सत्त-
रसमस्स य दसमो उट्ठेसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ १० ॥) वाउकाइ-
याणं जंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए समोहइत्ता जे नविए
इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए घणवाए तणुवाए घणवायव्व-
एसु तणुवायव्वलएसु वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं जंते !
सेसं तं चव एवं जहा सोहम्मकप्पवाउकाइत्ताओ सत्तसुवि
पुढवीसु उववाइत्ताओ एवं जाव ईसिप्पजाए वाउकाइओ अहे-
सत्तमाए जाव उववाएयव्वो सेवं जंते ! जंते ! त्ति (सत्त-
रसमस्स षकारसमो उट्ठेसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ ११ ॥)

(समोहएत्ति) समग्रदत्तः कृतमारणान्तिकसमुद्घातः (उववज्जि-
त्तित्ति) उत्पादकेच्रे गत्वा (संपाउणेज्जित्ति) पुद्गलग्रहणं कुर्यात्
उत व्यत्यय इति प्रश्नः (गोयमा ! पुण्वि वा उववज्जित्ता पच्छा संपाउ
णेज्जित्ति) मारणान्तिकसमुद्घाताभिप्रायः यद्वा प्राक्तनशरीरस्य
सर्वथा त्यागात् योगेन्द्रकगत्योत्पत्तिदेशं गच्छति तदोच्यते पूर्वमुत्प-
द्य पश्चात्सम्पानुयात् पुद्गलात् गृह्णीयात् आहारयेदित्यर्थः ।
(पुण्वि वा संपाउज्जित्ता पच्छा उववज्जित्ति) यद्वा मारणान्तिक-
समुद्घातगत एव ज्ञियते ईज्जिकागत्योत्पादस्थानं याति तदोच्य-

ते पूर्वं सम्प्राप्य पुष्कलान् गृहीत्वा पश्चात् उत्पद्येत प्राक्तनशरीरस्थजिवप्रदेशसंहरणतः समस्तजीवप्रदेशैरुत्पत्तिक्रमवृत्तौ अभवेदिति जायः (देसेण वा समोदणं सव्वेण वा समोदणा इति) यदा मारणान्तिकसमुद्रात्प्रतिष्ठितं स्त्रियते तदेतिकामात्योत्पत्तिदेशं प्राप्नोति, तत्र च जीवदेशस्य पूर्वदेह एव स्थितत्वात्, देशस्य चोत्पत्तिदेशे प्राप्तत्वात्, देशेन समवहन्तीत्युच्यते यदा तु मारणान्तिकसमुद्रात्प्रतिनिवृत्तः सन् स्त्रियते तदा सर्वप्रदेशसंहरणतो गेन्दुकगत्योत्पत्तिदेशप्राप्तौ सर्वेण समवहन इत्युच्यते तत्र च देशेन समवहन्त्यमान ईदृशिकागत्या गच्छन्त्यर्थः पूर्वसम्प्राप्य पुष्कलान् गृहीत्वा पश्चादुत्पद्यते, सर्वात्मनोत्पादकोऽत्र आगच्छति (सव्वेण समोदणमाणेति) गेन्दुकगत्या गच्छन्त्यर्थः पूर्वमुत्पद्य सर्वात्मनोत्पाददेशमासाद्य पश्चात् (संपादणे-उज्जति) पुष्कलप्रदणं कुर्यादिति । सप्तदशशते षष्ठः । १७ । ६ । शेषास्तु (७ । ८ । ९ । १० । ११ । सुगमा एव) भ० १७३० ।

[२१] नैरयिकादयो नैरयिकादिपूपपद्यन्ते ॥

नेरइयाणं भंते नेरइएसु उववज्जइ अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ ? गोयमा ! नेरइए नेरइएसु उववज्जइ नां अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ एवं जाव वेमाणियाणं ॥

अस्य चायमजिसम्बन्धो द्वितीयोद्देशके नारकादीनां हेइयापरिस्थानमपहृत्स्वमहर्दिकत्वं चोक्तमिह तु तेषामेव नारकादिजीवानां तास्ताः हेइयाः किमुपपानकरोपपन्नानामेव भवन्ति उत विप्रदेऽपीत्यस्यार्थस्य प्रतिपादनार्थं प्राक् तावन्नयान्नगमाश्रित्य नारकादिव्यपदेशं पृच्छति “नेरइयाणं भंते ! नेरइएसु उववज्जइ अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ” इति । इदं च प्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह गौतम ! नैरयिको नैरयिकेषूपद्यते नां नैरयिकोऽनैरयिकेषु कथमिति चेदुच्यते-इह यस्मान्नारकादिजयोपग्राहकमायुरेव न शेषं तथा हि नारकायुष्युद्यमागते नारकभवं भवति मनुष्यायुषि मानुषजन्त इत्यादि ततो नारकाद्यायुर्वेदनप्रथममन्मथ एव नारकादिव्यपदेशं लभते एतच्च ऋजुसूत्रनयदर्शने तथा च नयविद्धिः ऋजुसूत्रनयनिरूपणं कुर्वन्निर्दिष्टमुक्तम् । “पल्लं न दहत्यग्निर्भित्तं न घटः कच्चित् । नास्तित्वे निष्क्रमोर्त्तिह, न च शून्यं प्रविश्यते ॥ नारकव्यतिरिक्तश्च, नरकेनोपपद्यते । नारकाक्षारकश्चास्य, न कश्चिद्विप्रमुच्यते ॥ २ ॥” इत्यादि [एवं जाव वेमाणिए इति] एवं नैरयिकोक्तप्रकारेण तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिको वेमानिकविषयं सूत्रं तच्च सुगमत्वात् स्वयं भावनीयम् ॥

अधुना उच्यतेनविषयं नैरयिकेषु सूत्रमाह ॥

नेरइयाणं भंते ! नेरइए हितो उववज्जइ अनेरइए नेरइए हितो उववज्जइ ? गोयमा ! नेरइए नेरइए हितो उववज्जइ न अनेरइए नेरइए हितो उववज्जइ एषं जाव वेमाणिए नवरं जोइ-सियवेमाणिएसु च यति अभिलावो कायव्वो ॥

एतदपि ऋजुसूत्रनयदर्शनेन वेदितव्यं तथा हि परमवायुष्युद्यमागते तत उद्धर्तते यद्वायुश्च उद्यमागते तेन भवेन व्यपदेशो यथा नारकायुष्युद्यमागते नरकभवे न नारक इति ततो नैरयिकेच्यो नैरयिक एवोद्धर्तते तेन नैरयिक इति एषं अतुर्विंशतिद्वयकक्रमेण तावत्सूत्रं वक्तव्यं यावद्वैमानिकविषये च “अथ” इत्यादि अभिलापः कर्तव्यस्तस्य उद्धर्तनस्य च्यवनमिति प्रसिद्धेः । तथा चाह “एवं जाव वेमा-

यियमवर” इति । अथ कृष्णलेश्याविषयमुत्पत्तौ सूत्रमाह ।

से नूणं भंते ! कएहलेसे नेरइए कएहलेसेसु नेरइएसु उववज्जइ कएहलेसेसु उववज्जइ जल्लेसे उववज्जइ तल्लेसे उववज्जइ ? हंता गोयमा ! कएहलेसेसु नेरइएसु उववज्जइ कएहलेसेसु उववज्जइ जल्लेसे उववज्जइ तल्लेसे उववज्जइ एवं नीललेसावि एवं काउलेसावि एवं असुरकुमाराणावि जाव थणियकुमारा णवरं तेउलेस्सा अज्जहिंथा ॥

“से नूणं भंते” इत्यादि से शब्दोऽद्यर्थः स चेह प्रश्ने नूनं निश्चितमेतत् भवन् ! कृष्णलेश्यो नैरयिकः कृष्णलेश्येषु नैरयिकेषु मध्ये उत्पद्यते । तेभ्यश्च कृष्णलेश्येभ्यो नैरयिकेभ्य उद्धर्तमानः कृष्णलेश्य एवोद्धर्तते एतदेव निश्चयदाह्योत्पादनार्थं प्रकारान्तरेणाह । यल्लेश्य उत्पद्यते तल्लेश्य उद्धर्तते न लेश्यान्तरगत इति भगवानाह “हंता गोयमे” इत्यादि हंतेत्यनुमती अनुमतमेतत् सम । गौतम ! कएहलेसेसु नेरइएसु इत्यादि । अथ कथं कृष्णलेश्यः सन् कृष्णलेश्येषु नैरयिकेषूपद्यते न लेश्यान्तरगेतः उच्यते इह निर्यकपञ्चन्द्रिया मनुष्याऽवकायुक्तया नरकेषूपत्तुकामो यथाक्रमं निर्यगायुषि मनुष्यायुषि च साकल्येनाक्रीणेऽन्तर्मुहूर्तशेष यल्लेश्येषु नरकेषूपत्त्ययते तन्नलेश्या परिणमति ततस्तन्नेवाप्रतिपतितेन परिणामेन नरकायुः प्रतिसंवेद्यते तत उच्यते कृष्णलेश्यः कृष्णलेश्येषु नैरयिकेषूपद्यते न लेश्यान्तरयुक्तः । अथ कथं कृष्णलेश्य एवोद्धर्तते ? उच्यते देवनैरयिकाणां हि लेश्यापरिणाम आभवत्तयाद्भवति एतच्च प्रागेव प्रपञ्चत उपपादितमेवं नीललेश्याविषयं कापोतलेश्याविषयं च सूत्रं वक्तव्यमेवमसुरकुमारादीनामपि स्तनितकुमारावसानानां वक्तव्यं नवरं तेजोल्लेश्यासूत्रं तत्राभ्यधिकमभिधेयं तेजोल्लेश्याया अपि तेषां भावात् ।

अधुना पृथिवीकायिकेषु कृष्णलेश्याविषयं सूत्रमाह ॥

से नूणं भंते ! कएहलेसे पुढवीकाइए कएहलेसेसु पुढवीकाइएसु उववज्जइ कएहलेसे उववज्जइ जल्लेसे उववज्जइ तल्लेसे उववज्जइ ? हंता गोयमा ! कएहलेसे पुढवीकाइए कएहलेसेसु पुढवीकाइएसु उववज्जइ, सिय कएहलेसे उववज्जइ सिय नीललेसे उववज्जइ सिय काउलेसे उववज्जइ सिय जल्लेसे उववज्जइ सिय तल्लेसेसु उववज्जइ । एवं नीललेसाकाउलेसावु वि । से नूणं भंते ! तेउलेसे पुढवीकाइए तेउलेसेसु पुढवीकाइएसु उववज्जइ पुच्छा हंता गोयमा ! तेउलेसे पुढवीकाइए तेउलेसेसु पुढवीकाइएसु उववज्जइ, सिय कएहलेसे उववज्जइ सिय नीललेसे उववज्जइ सिय काउलेसे उववज्जइ तेउलेसे उववज्जइ एणो चेवेणं तेउलेसे उववज्जइ । एवं आउकाइयवणस्सइकाइयावि । तेउनाऊ एवं चेव नवरं एणमिं तेउलेस्सा नन्थि । वितिचउरि-दिया एवं चेव तिसुवि लेसासु । पंचिंदियतिरिक्खजाणिया मणुसा जहा पुढवीकाइया आदिद्वियासु तिसु लेसासु भणिया तहा छसु वि लेसासु भाणियव्वा नवरं छप्पि-लेस्सा उच्चारेयव्वाओ । बाणमंतरा जहा असुरकुमारा से नूणं भंते ! तेउलेस्से जोइमिए तेउलेसेसु जोइमिएसु उववज्ज-

इ जेह्व असुरकुमाराणं । एवं वेमाणियाण वि नवरं दोह्व वि चयतीति अजिलावा । मे नृणं भंते ! कएहलेसे नीललेसे नेरइए कएहलेसे नीललेसे काउलेसे नेरइए उववज्जइ कएहलेसे नीललेसे काउलेसे उववज्जइ जह्वेमे उववज्जइ तह्वेमे उववज्जइ ? हंता गोयमा ! कएहलेसे नीललेसे काउलेसे उववज्जइ जह्वेमे उववज्जइ तह्वेमे उववज्जइ मे नृणं जंते ! कएहलेसे जाव तेउलेसे असुरकुमारे कएहलेसेमे जाव तेउलेसेमे असुरकुमारे उववज्जइ एवं जेह्व नेरइए तहा असुरकुमारे वि जाव धणियकुमारे वि । मे नृणं जंते ! कएहलेसे जाव तेउलेसेमे पुढविकाइए कएहलेसेमे जाव तेउलेसेमे पुढविकाइएमे उववज्जइ एवं पुढवा जहा असुरकुमाराणं ? हंता गोयमा ! कएहलेसे जाव तेउलेसेमे पुढविकाइए कएहलेसेमे जाव तेउलेसेमे पुढविकाइए उववज्जइ सिय कएहलेसेमे उववज्जइ सिय नीललेसेमे उववज्जइ सिय जह्वेमे उववज्जइ तह्वेमे उववज्जइ तेउलेसेमे उववज्जइ नो चवणं तेउलेसेमे उववज्जइ । एवं आउकाइएयणस्सइकाइयावि जाणियव्वा । मे नृणं जंते ! कएहलेसे काउलेसे नीललेसे तेउकाइए कएहलेसेमे नीललेसेमे काउलेसेमे तेउकाइएमे उववज्जइ कएहलेसे नीललेसेमे काउलेसेमे उववज्जइ जह्वेमे उववज्जइ तह्वेमे उववज्जइ ? हंता गोयमा ! कएहनीलकाउलेसे तेउकाइए कएहलेसेमे नीलकाउलेसेमे तेउकाइएमे उववज्जइ सिय कएहलेसेमे उववज्जइ सिय नीललेसेमे सिय काउलेसेमे उववज्जइ सिय जह्वेमे उववज्जइ तह्वेमे उववज्जइ एवं वाउकाइए बेइदिय तेइदिय चउरिंदियावि जाणियव्वा मे नृणं जंते ! कएहलेसे जाव सुकलेसेमे पंचिदियतिरिक्खजोणिए कएहलेसेमे जाव सुकलेसेमे पंचिदियतिरिक्खजोणिएमे उववज्जइ पुच्छा हंता गोयमा ! कएहलेसेमे जाव सुकलेसेमे पंचिदियतिरिक्खजोणिए कएहलेसेमे जाव सुकलेसेमे पंचिदियतिरिक्खजोणिएमे सिय कएहलेसेमे उववज्जइ जाव सिय सुकलेसेमे उववज्जइ सिय जह्वेमे उववज्जइ तह्वेसे उववज्जइ एवं माणुंसवि । वाणमंतरे असुरकुमारे जोइमियवेमाणिएवि एवं चव नवरं जस्स जह्वेमा दोह्ववि चयणीति जाणियव्वा ॥

मे नृणं जंते इत्यादि ॥ इह तिरइचां मनुष्याणां च अश्यापरिणाम आन्तर्मीहृतिरुक्ततः कदाचित् तद्वेष्य उद्धर्तते कदाचिद्वेश्यान्तरपरिणतोऽप्युद्धर्तते एषः पुनर्नियमो यल्लेश्येष्वपघने मज्जियमतस्तद्वेष्य पचापघते “ अंतमुहुत्तास्मिण एतमुहुत्तास्मि सेसप आओ । जेसाहिं परिणयाहिं, जीवावच्छंति परलोयं मितियचनान् । तन उक्तम् । “ गोयमा ! कएहलेसे पुढविकाइए कएहलेसेमे पुढविकाइएमे उववज्जइ सिय कएहलेसेमे उववज्जइ इत्यादि ” एवं नीललेसेमे कापोतलेसेमे विषयं च सूत्रं वक्तव्यम् । तथा भवनपतिव्यन्तरज्यौतिष्कसौधमेशानवेशाः तेजो-

लेश्यावन्तः स्वभावाच्चयुक्ता पृथिवीकायिकेऽप्युच्यन्ते । तदा कियत्काश्रमपर्याप्तवस्थायां तेषु तेजोलेश्याऽपि दृश्यन्ते तत ऊर्ध्वं तु न भवति तथा भयस्वभावतया तेजो लेश्यायोग्यद्वयप्रदशक्तयश्च सम्भवान्तस्तेजोलेश्यासूत्रमुक्तम् । “ तेउलेसे उववज्जइ नो चवणं तेउलेसे उववज्जइ इति ” यथा च पृथिवीकायिकानां चत्वारि सूत्राण्युक्तानि तथा अकायिकवनस्पतिकायिकानामपि वक्तव्यानि तेषामप्यपर्याप्तवस्थायां तेजोलेश्यासम्भवात् तेजोवायुमिन्त्रितुरिन्द्रियविषयाणि प्रत्येकं त्रीणि सूत्राणि वक्तव्यानि तेषां तेजोलेश्याया सम्भवात् । पञ्चेन्द्रियनिर्यग्योनिका मनुष्याश्च यथा आद्यासु तिसृषु लेश्यासु पृथिवीकायिका उक्तास्तथा षट्स्यपि लेश्यासु वक्तव्याः षण्णामप्यन्यतमया लेश्याया तेषामुत्पत्तिसम्भवाद्भूतपत्तिगतेषु कलेश्याविषयं बोद्धव्यं नायां षण्णां धिकल्पानां सम्भवात् । सूत्रपाठश्चैव “ से नृणं जंते कएहलेसेमे पंचिदियतिरिक्खजोणिपत्यादि ” एवं नीलकापोततेजः पञ्चशुक्ललेश्याविषयाण्यपि सूत्राणि वक्तव्यानि “ वाणमंतरे जहा असुरकुमारा ” इति “ जह्वेमे उववज्जइ तह्वेमे उववज्जइ । इति ” वक्तव्या इति सर्वदेवानां लेश्यापरिणामस्य आज्ञयक्यान्नावान् एषं लेश्यापरिणामस्यां परिज्ञाय ज्योतिष्कैर्वैमानिकविषयाण्यपि सूत्राणि वक्तव्यानि नवरं तत्र चयतीत्यभिप्रेतनीयं तदेवमेकलेश्याविषयाणं चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण नेरयिकादीनां सूत्राण्युक्तानि । तत्र कश्चिदाशङ्कनं । प्रबिरलैकैकनारकादि(विषयमतत् सूत्रकदम्बकं यदा तु बहवो निष्कलेश्याकास्तस्यां गतावृत्त्यन्ते तदान्यथापि वस्तुगतिर्भवेदेकगतधर्मापेक्षया समुदायधर्मस्य कश्चिदन्यथापि दर्शनात् ततस्तदा शङ्कापनोदाय येषां यावत्यो लेश्या सम्भवन्ति तेषां युगपत्तावलेश्याविषयमेकैकं नृधमनन्तर्गदितार्थमेव प्रतिपादयति “ से नृणं भंते ! कएहलेसे नीललेसे काउलेसे नेरइए कएहलेसेमे नीललेसेमे काउलेसेमे नेरइएमे उववज्जइ ” इत्यादि ॥ समस्तं सुगमम् ॥ प्रजा० १७ पद ।

(२२) लेश्यावस्थनोपपत्तः ।

जीवेणं जंते ! जे जविए नेरइएमे उववज्जितए से णं जंते ! किं लेस्सेमे उववज्जइ ? गोयमा ! जे जेसाइं दब्बाइं परिआइत्ता काहं करेइ तह्वेसेमे उववज्जइ तं जहा कएहलेसेमे वा नीललेसेमे वा काउलेसेमे वा एवं जस्स जा लेसा मा तस्म जाणियव्वा जाव जीवेणं जंते ! जे जविए जोइमिएमे उववज्जितए पुच्छा ? गोयमा ! जह्वेसाइं दब्बाइं परिआइत्ता कालं करेइ तह्वेसेमे उववज्जइ तं जहा तेउलेसेमे वा पम्हलेसेमे वा सुकलेसेमे वा ।

जीवेणमित्यादि (जेजविएति) योस्यः (किलेसेसुत्ति) का कृष्णादीनामन्यतमा लेश्या येषां ते तथा तेषु किलेसेसु मध्ये (जह्वेसाइंति) या लेश्या येषां दब्बाणां तानि यल्लेश्यानि यस्या लेश्यायाः सम्बन्धिनीत्यर्थः । (परिआइत्तसि) पर्णदाय परिगृह्य भावपरिणामेन काहं करोति श्रियते तल्लेश्येषु नारकेष्वपघते जवन्ति खाऽत्र गाथाः ॥ “ सव्वाहिं जेसाहिं पढेमे समयमि परिणयाहिं तु । नो कस्स वि उववाओ, परे जवे अस्थि

जीयस्व ॥ १ ॥ सर्वार्हिं जेतारिहं, अरवे समयस्मि परिणयारिहं तु । न वि कस्स वि उववाओ, परे मवे अरिहं जीयस्व ॥ २ ॥ अंतमुहुत्तस्मि गण, अंतमुहुत्तस्मि सेस्स चेव । जेसाहिं परिणया-
हिं, जीवा गच्छेति परलोयं ॥ ३ ॥ अतुविशतिदंरुक्कस्य शेषपदा-
न्यतिदिशाहा ॥ एवमित्यादि (वयमिति) नारकसूत्राजिहारे-
नेत्यर्थः (अस्सति) असुरकुमारादेर्या लेहया कृपाविका सा
लेहया तस्याः सुरकुमारादेर्जितव्येति मन्वेतावतैव विचकि-
तार्थसिद्धेः किमर्थं जेदेनोक्तम् “ जाय जीयेणं प्रंते ! ” इत्यादि ?
उच्यते, द्वागकपर्ययमानसूत्रदर्शनार्थमेव तर्हि धैर्यानिक्कसूत्र-
मेव वाच्यं स्यात् तु ज्योतिष्कसूत्रमिति ? सत्यं किं तु ज्योति-
ष्कधैर्यानिक्काः प्रशास्तलेहया एव प्रयन्तीत्यस्यार्थस्य दर्शनार्थं
तेषां भेदेनाभिधानं विच्छिन्नत्वाद्वा सूत्रगतोरेति । ज० ३ श० ४ उ० ।

(२३) नैरइणः देशतः सर्वतो वा उपपद्यते ॥

नेरइणं भंते ! नेरइणसु उववज्जमाणे किं देसेणं देसं
उववज्जइ ? देसेणं सर्वं उववज्जइ २ मव्वेणं देसं उवव-
ज्जइ ३ सर्वेणं सर्वं उववज्जइ ४ ? गोयमा ! नो देसेणं
देसं उववज्जइ १ नो देसेणं सर्वं उववज्जइ २ नो सर्वेणं
देसं उववज्जइ ३ सर्वेणं सर्वं उववज्जइ ४ जहा नेरइण
एवं जाव वेमाणिण १ नेरइणं भंते ! नेरइणसु उववज्जमा-
णे किं देसेणं देसं आहारेइ देसेणं सर्वं आहारेइ सर्वेणं
देसं आहारेइ मव्वेणं सर्वं आहारेइ ? गोयमा ! नो देसेणं
देसं आहारेइ नो देसेणं सर्वं आहारेइ सर्वेणं वा देसं
आहारेइ सर्वेण वा सर्वं आहारेइ एवं जाव वेमाणिण
॥ २ ॥ नेरइणं भंते ! नेरइणं उववज्जमाणे किं देसेणं
उववज्जइ जहा उववज्जमाणे तहेव उववज्जमाणेवि दं-
डगो भाणियच्चा ॥

(नेरइणं भंते ! नेरइणसु उववज्जमाणेति) ननुपद्यमान एव
कथं नारक इति व्यपदिश्यते अनुपपन्नत्वात्तिर्थागादिवत् इत्यत्रो-
च्यते उत्पद्यमान उत्पन्न एव तदायुष्कोदयादन्यथा तिर्यगा-
द्यायुष्काभावात्तदायुष्कोदयेऽपि यदि नारका नासौ तदन्यः
कोऽसाविति (किं देसेणं देसं उववज्जइति) देशेन च देशं
यदुत्पादनं प्रवृत्तं तद्देशेन देशं ह्यनुत्पन्नत्वाच्चाव्ययोभावप्रतिरूपः
समास एवमुत्तरत्रापि तत्र जीयः किं देशेन स्वकीयावयवेन न
देशेन नारकावयविनोऽंशतयोत्पद्यते । अथवा देशेन देशमाभि-
त्योत्पादयन्वेति शेषः एवमन्यत्रापि तथा (देसेण सर्वेति) देशे-
न च सर्वेण च यत्प्रवृत्तं तद्देशेन सर्वं तत्र देशेन स्वावयवेन स-
र्वतः सर्वात्मना नारकावयवितयोत्पद्यते इत्यर्थः । आहोस्वि-
त्सर्वेण सर्वात्मना देशतो नारकांशतयोत्पद्यते अथवा सर्वेण
सर्वात्मना सर्वतो नारकतयेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम्-न देशेन
देशतयोत्पद्यते यतो न परिणामिकारणावयवेन कार्यावयवो
निर्वर्त्यते तन्तुना पटाप्रतिबद्धपटप्रदेशवत् । यथाहि पटप्रदेशभू-
तेन तन्तुना पटाप्रतिबद्धः पटप्रदेशो न निर्वर्त्यते तथा पूर्वावय-
विप्रतिबद्धेन तद्देशेनोत्तरावयविदेशो न निर्वर्त्यते इति भावः ।
तथा न देशेन सर्वतयोत्पद्यते अपरिपूर्णकारणत्वात्तन्तुना पट-
इवेति । तथा न सर्वेण देशतयोत्पद्यते सम्पूर्णापरिणामिकार-
णत्वात्समस्तघटकारणैर्घटैकदेशवत् सर्वेण तु सर्वं उत्पद्यते
प्रष्णकारणसमवायात् घटघटिनि व्युत्पन्नत्वात् । टीकाकार-

स्वेषमाह । किमवस्थित एव जीवो देशमपनीय यत्रोत्पन्नस्य
तत्र देशत उत्पद्यते अथवा देशेन सर्वत उत्पद्यते अथवा सर्वा-
त्मना यत्रोत्पन्नस्य तस्य देश उत्पद्यते अथवा सर्वात्मना सर्व-
त्रेति । एतेषु पाश्चात्त्यभङ्गी ग्राही यतः सर्वेण समग्रदेशव्या-
पारेणैलिकामतौ यत्रोत्पन्नस्य तस्य देश उत्पद्यते तद्देशेन उ-
त्पत्तिस्थानदेशस्येव व्याप्तत्वात् कन्दुकमती वा सर्वेण सर्वत्रो-
त्पद्यतं विमुच्यैव पूर्वस्थानमिति । एतच्च टीकाकारव्याख्यानं
वाचनान्तरविषयमिति ॥

नेरइणं भंते ! नेरइणं उववज्जमाणे किं देसेणं देसं
आहारेइ तहेव जाव सर्वेण वा देसं आहारेइ सर्वेण
वा सर्वं आहारेइ ? एवं जाव वेमाणिया ॥ ४ ॥ नेरइ-
णं भंते ! नेरइणसु उववज्जमाणे किं देसेणं देसं उववज्जमा-
णे किं देसेणं देसं आहारेइ देसेणं सर्वं आहारेइ सर्वेण
देसं आहारेइ मव्वेणं सर्वं आहारेइ ? गोयमा ! नो देसेणं
देसं आहारेइ नो देसेणं सर्वं आहारेइ सर्वेण वा देसं
आहारेइ सर्वेण वा सर्वं आहारेइ एवं जाव वेमाणिया
॥ २ ॥ नेरइणं भंते ! नेरइणं उववज्जमाणे किं देसेणं
उववज्जइ जहा उववज्जमाणे तहेव उववज्जमाणेवि दं-
डगो भाणियच्चा सव्वेणं सर्वं उववज्जं सव्वेण
वा देसं आहारेइ सव्वेणं सर्वं आहारेइ एएणं अभिला-
वेणं उववज्जं उव्वट्टेवि नेयव्वं । नेरइणं भंते ! नेरइणसु
उववज्जमाणे किं अदेणं अदे उववज्जइ अदेणं सर्वं
उववज्जइ सव्वेणं अदे उववज्जइ सव्वेणं सर्वं उववज्जइ ।
जहा पढमिहेणं अउ दंडगा तहा अदेणं वि अउ दंडगा
भाणियच्चा, एवरं जहिं देसेणं देसं उववज्जइ तहिं अदेणं
अदे उववज्जइति भाणियच्चं एवं एणत्तं एवं सव्वेवि
सोलस दंडगा भाणियच्चा ॥

उत्पादे आहारक इत्याहारसूत्रं तत्र देशेन देशमिति आत्मदेशे-
नावयवद्वार्यद्वयदेशमित्येवं गमनीयम् उत्तरम् । (सर्वेण वा दे-
समाहारेइति) उत्पन्नस्तरसमयेषु सर्वात्मप्रदेशाहारपुत्र-
लान् कांश्चिदादत्ते कांश्चिद्विमुञ्चति तत्तत्तापिकागततैलप्राहक-
विमोचकापूपवदत् उच्यते देशमाहारयतीति (सर्वेण वा-
सर्वेति) सर्वात्मप्रदेशैरुत्पत्तिमये आहारपुत्रलानादत्त एवं
प्रथमतस्तैलभृततमतापिकाप्रथमसमयपतितापूपवदित्युच्यते ।
सर्वमाहारयतीति उत्पादस्तदाहारेण सह प्राश्नरडकाज्यामु-
क्तोऽथोत्पादप्रतिपक्त्वाद्धर्तमानकालनिर्देशसाधर्म्याच्चोद्धर्तनाद-
एकस्तदाहारदण्डकेन सह तदनन्तरञ्च नोद्धर्तनाऽनुत्पन्नस्य
स्यादित्युत्पन्नतदाहारदण्डकावुत्पन्नप्रतिपक्त्वाच्चोद्धर्ततदाहा-
रदण्डकाविति । पुस्तकान्तरे तु उत्पादस्तदाहारदण्डकानन्तर-
मुत्पादे सत्युत्पन्नः स्यादित्युत्पन्नतदाहारदण्डकी ततस्तत्पाद-
प्रतिपक्त्वाद्धर्तनाया उद्धर्तनातदाहारदण्डकी उद्धर्तनायाश्चो-
द्धर्तः स्यादित्युद्धर्ततदाहारदण्डकी कण्ठघात इति एवं ता-
वद्वाजिर्दण्डकैर्देशसर्वाभ्यामुत्पादादिविचिन्तितमथाष्टाजिरेवाहं-
सर्वाभ्यामुत्पादाद्येव चिन्तयन्नाह (जहा पढमिहेणंति) । यथा
देशेन ननु देशस्याहस्य च को विशेष उच्यते देशस्त्रिधाहिं-
रनेकधाऽहं त्वेकधैवेति । ज० । (गर्भगतस्य मृत्वा नरकेप-
त्पादो गम्भ शब्दे)

(२४) गर्भगतस्य मृत्वा देवेपुत्पादः ॥

अत्रिणं जंत ! मज्जणं समाणे नेरइणसु उववज्जज्जा ?
गोयमा ! अत्येगइ उववज्जज्जा अत्येगइ नो उववज्ज-

उववाय

उजा से केणट्टेणं ? गोयमा ! सेणं सखी पंचिदिणं सव्वाहिं
पज्जत्तिणं पज्जत्तणं वीरियलब्धीणं वेउव्वियलब्धीणं प-
राणीयं आगयं सोच्चा निसम्म पणसे निच्छुजइ, वेउव्विय-
समुग्घाणं समोहणइ समोहणइ चउरंगिणीणं सेणाणं
विउव्वइ विउव्वइत्ता चउरंगिणीणं सेणाणं पराणीणं
सखिं संगमं संगमेइ सेणं जीवे अत्थकामणं रज्जकामणं
जोगकामणं कामकामणं अत्थकंखिणं रज्जकंखिणं जोगकं-
खिणं कामकंखिणं अत्थपिवासिणं रज्जपिवासिणं जोगपि-
वासिणं कामपिवासिणं तच्चित्ते तम्मणे तल्लेस्से तदज्जवसि-
णं तत्तिव्वज्जवसाणे तदट्ठोवउत्ते तदप्पियकरणे तज्जावणा-
जविणं एवंसि एं अंतरंसि कासं करेज्ज नेरइण्णु उववज्जइ
मे तेणट्टेणं गोयमा ! जाव अत्थेगइ नो उववज्जेज्जा ॥
गमं गतः सख गृहीत्येति शेषः (पंचिदिणं) स गजो राजावि-
गनेरूपं संक्रितादिशेषणानि च गजेस्थस्यापि नरकप्रायोभ्य-
कर्मबन्धसंज्ञवर्जितं धायकतयौक्तानि धीर्यलब्ध्या वैक्रियलब्ध्या
संग्रामयतीति योगः अथवा धीर्यलब्धिको वैक्रियलब्धिकश्च स-
न्निति परानीकं शत्रुसैन्यम् (सोच्चा) आकार्यं निशम्य मन-
साध्यधार्यं (पणसे निच्छुजइ) गजेदेशाद्बहिः कृपति (समो-
हणइ) समवहन्ति समवहतो जवति तयार्थवधपुच्छप्रहणा-
र्थं संग्रामे संग्रामयति युद्धं करोति (अत्थकामणइत्यादि) अथे-
च्छये कामो वाञ्छामात्रं यस्यास्तावर्थकाम एवमन्यान्यापि विशेष-
णानि, नवरं राज्यं वृण्वं भोगा गन्धरसरुपशाः कामौ शब्दरू-
पे काङ्क्षन् गृहीतास्तर्कार्त्तरन्त्यर्थः । अर्थकाङ्क्षा संजाताऽस्येति अर्थ-
काङ्क्षितः । पिपासेव पिपासा प्राप्तेऽप्यर्थेऽतृप्तिः (तच्चित्ते)
तत्रार्थादी चित्तं सामान्योपयोगरूपं यस्यासीत् तच्चित्तः [तम्मणे-
स्ति] तत्रैवार्थादी मनो विशेषोपयोगरूपं यस्य स तच्चित्तः [त-
ल्लेस्सेति] तल्लेयाऽऽत्मपरिणामविशेषः । [तदज्जवसिणं]
इहाध्यवसायोऽध्यवसितम् तत्र तच्चित्तादिभावयुक्तस्य तस्मिन्-
र्थोदायेवाध्यवसितं परिभोगक्रियाम्पादनाविषयमस्येति तदध्य-
वसितः [तत्तिव्वज्जवसाणेति] तस्मिन्नेवार्थादी त्रीन्मार-
म्नकालादारभ्य प्रकर्षयापि अध्यवसानं प्रयत्नाधिकोपलक्षणं यस्य
स तथा [तदट्ठोवउत्तेति] तदर्थमर्थानिमित्तमुपयुक्तोऽवहि-
तस्तदर्थोपयुक्तः [तदप्पियकरणेति] तस्मिन्नेवार्थादायपितान्या-
हितानि करणानीन्द्रियाणि कृतकारितानुमानरूपाणि वा येन स
तथा [तज्जावणाजविणं] असकृदनादिससारे तद्भावयनयाऽ-
र्थोदिसंस्कारेण भावितो यः स तथा [एवंसिणं अंतरंसि स्ति]
एतस्मिन् संग्रामकरणावसरे काङ्क्षं मरणमिति ॥

जिंणिणं भंते ! गम्भगणं समणे देवलोणेसु उववज्जेज्जा ?
गोयमा अत्थेगइ उववज्जेज्जा अत्थेगइ नो उववज्जेज्जा
सं केणट्टेणं ? गोयमा ! से एं सखी पंचिदिणं सव्वाहिं
पज्जत्तीहिं पज्जत्तणं तहारुवस्स समणस्स वा माहणस्स
वा अंतिणं एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म
तज्जां जवइ संवेगजायसट्टे तिन्वधम्माणुरागरत्ते सेणं जीवे
धम्मकामणं पुष्पकामणं सगगकामणं मोक्खकामणं धम्मकं-
खिणं पुष्पकंखिणं सगगकंखिणं मोक्खकंखिये धम्मपिवासिणं

पुष्पपिवासिणं सगगपिवासिणं मोक्खपिवासिणं तच्चित्ते त-
म्मणे तल्लेस्से तदज्जवसिणं तदट्ठोवउत्ते तदप्पियकरणे त-
ज्जावणाभाविणं एवंसि एं अंतरंसि कालं करेज्जा देवलो-
णसु उववज्जइ से तेणट्टेणं गोयमा ! ।

(तहारुवस्सति) तथाविधस्य उचितस्येत्यर्थः ' भ्रमण-
स्य साधोः वाशब्दो देवलोकोत्पादहेतुत्वमिति भ्रमणमाह । न
वचनयोस्तुल्यत्वप्रकाशनार्थः (माहणस्सति) मा हनेत्येवमादि-
शति स्वयं स्पृष्टप्राणातिपातादिनिवृत्तत्वाद्यः स माहनः । अथवा
ज्ञानं ब्रह्मचर्यस्य देशानः सद्भावात् ब्राह्मणो देशधिरतस्तस्य वा
(अंतिणं) समीपे एकमप्यास्तामनेकं आर्यमराद्यातं पाप-
कर्मभ्य इत्यार्यम् । अत एव धार्मिकमिति (तज्जि) तद्वन्त-
रमेव (संवेगजायसट्टेति) संवेगेन भवजयेन जाता भूता ब्र-
ह्मानं धर्मादिषु यस्य स तथा (तिन्वधम्माणुरागरत्तेति) तीन्ना-
यो धर्मानुरागो धर्मबहुमानस्तेन रक्त इव यः स तथा (धम्म-
कामपाति) धर्मः भुतचारित्रलक्षणः पुण्यं तत्फलभूतं शुभकर्ममिति ॥
ज० १ श० ७ उ० १ स्था० ॥ न० ॥

(२५) कुता देवा देवलोकेषुपपन्नन्ते ॥

तएणं ते समणोवासया थेराणं जगवंताणं अंतिणं धम्मं
सोच्चा निसम्म हट्टुट्ट जाव हियया तिकुत्तो आयाहीण-
मयाहीणं करेति करेइत्ता एवं वयासी संजमेणं जंते ! किं
फले, तवेणं जंते ! किं फले ? तएणं थेरा जगवंतो ते स-
मणोवासया एवं वयासी संजमेणं अज्जा अणहयफले
तएणं ते समणोवासया थेरे जगवंते एवं वयासी जहणं
जंते ! संजमे अणहय फले तवे वांदाणफले किं पत्तियं
जंते ! देवा देवल्लोणसु उववज्जंति ? तत्थणं काङ्क्षियपुत्ते
णामं अणगारे थेरे ते समणोवामणं एवं वयासी पुव्वत-
वेणं अज्जो देवा देवल्लोणसु उववज्जंति तत्थ णं महिले-
नामं थेरे ते समणोवामणं एवं वयासी पुव्वसंजमेणं अ-
ज्जो देवा देवल्लोणसु उववज्जंति तत्थणं आणं दराकिवणं नामं
थेरे ते समणोवासणं एवं वयासी कम्मियाणं अज्जो देवा
देवल्लोणसु उववज्जंति तत्थ एं कासवे नामं थेरे ते समणो-
वासणं एवं वयासी संगियाणं अज्जो देवा देवल्लोणसु उव-
वज्जंति पुव्वत्वेणं पुव्वसंजमेणं कम्मियाणं संगियाणं अज्जो
देवा देवल्लोणसु उववज्जंति सबेणं एम अट्टे नो चेवणं आ-
बजावयन्नवयाणं ! तएणं ते समणोवासया थेरेहिं जगवं-
तेहिं इमाइं एयारुवाइं वागरणाइं वागरिया समाणा हट्टुट्टा
थेरे भगवंते वंदंति एमंसंति वंदइत्ता समंसइत्ता पसिणाइं
पुच्छंति अट्टाइं उवाहियंति उट्टाणं उट्टेति थेरे जगवंते ति-
कुत्तो जाव वंदंति एमंसंति वंदइत्ता समंसित्ता थेराणं ज-
गवंताणं अंतियाओ पुप्फवईयाओ चेइयाओ पत्तिनिक्खयंति
पत्तिनिक्खयइत्ता जामेव दिसं पाउत्तुवा तामेव दिसं पदि-
गया तएणं ते थेरा जगवंतो अस्सया कयाइं तुंगियाओ न-
यरीओ पुप्फवइयाओ चेइयाओ पत्तिनिगच्छंति पत्तिनि-

मच्छा बहिया जणवविहारं विहरति तेणं काक्षेणं तेणं
समणं शयगिहि नामं नयरे जाव परितापकिगया तेणं का-
क्षेणं तेणं समणं समणस्स जगवओ महावीरस्स जेहं अंते-
वामी इंदुज्जणमं अणगारे जाव सखितविउत्ततेउत्तेस्से
उहं उहं अणिकित्तेणं तवोक्कमेणं संजमेणं तवसा अ-
प्पाणं जावमाणे विहरइ तए णं सेजगवं गोयमे उहकखम-
णपारणयंसि पढमाणे पोरिसीए सज्जायं कंइ वीयाए पोरि-
सीए उज्जाणं जिज्याएइ तइयाए पोरिसीए अतुरियमचवलमसं-
जंते मुहपोत्तियं पढिसेहेइ पढिसेहेइत्ता जायणाइं वन्थाइं
पाडिलहेइ पढिसेहेइत्ता जायणाइं पमज्जइ पमज्जइत्ता जाय-
णाइं उग्गाहेइ उग्गाहेइत्ता जेणेव समणे जगवं महावीरे त-
णेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता समाणं जगवं महावीरं वंदइ
णमंसइ वंदइत्ता णमंसइत्ता एवं वयासी इच्छामि णं जंते !
तुज्जेहिं अन्नणुत्ताए समाणे छट्ठकखमणपारणयंसि राय-
गिहं नयरे उच्चनीयमज्जिमाइं कुझाइं घरसमुदाणस्स जि-
क्खायरियाए अदित्तए अहासुहं देवाणुप्पिया मा पढिबंधं
तएणं जगवं गोयमे ! समणेणं जगवया महावीरेणं अन्नणु-
त्ताए समाणं समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतियाओ
गुणसिलाओ चेइयाओ पढिनिकखमइ पढिनिकखमइत्ता अ-
तुरियमचवलमसंजंते जुगमंतरपलोयणाए दिट्ठीए पुरओ-
रियं सोहमाणे सोहमाणे जेणेव रायगिहे नयरे तेणेव
उवागच्छइ उवागच्छइत्ता रायगिहे नयरे उच्चनीयमज्जि-
माइं कुझाइं परघरसमुदाणस्स जिक्खायगियं अरइ तएणं
से जगवं गोयमे रायगिहे नयरे जाव अरुमाणे बहुजणसइं
निसामेइ एवं खलु देवाणुप्पिया तुंगियाए नयरीए बहि-
यापुप्फवईयाए चेइयाए पामा वच्चिज्जा थेरा जगवंतो स-
मणोवासएहिं इमाइं एयाकूवाइं वागरणाइं पुच्छिया सं-
जमेणं भंते ! किं फले, तवे किं फले ? तए णं थेरा भगवंतो
समणोवासए एवं वयासी संजमेणं अज्जो अणहयफले
तवे बोदाणफले तं चेव जाव पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं क-
म्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उव्वज्जंति
सच्चेणं एसमहे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए से कह-
मेयं ममे एवं ? तएणं भगवं गोयमे ! इमीसे कहाए लद्धे
समाणे जायसहे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले अहा पज्जत्तं समुदा-
णं गिरहइ गिरहइत्ता रायगिहाओ नयरीओ पढिनिकखमइ
अतुरिय जाव सोहमाणे जेणेव गुसिलए चेइए जेणेव समणे
जगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता समणस्स
भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते गमणागमणाए पढिक-
मइ एसणमणेसणं आलोएइ भत्तपाणं पढिदंसेइत्ता समणं
भगवं महावीरं जाव एवं वयासी एवं खलु भंते ! अहं तु-
ज्जेहिं अन्नणुत्ताए समाणे रायगिहे नगरे उच्चनीयम-

जिक्खायि कुलाणि घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अ-
हमाणे बहुजणसइं निसामेइ एवं खलु देवाणुप्पिया तुंगि-
याए नगरीए बहिया पुप्फवईए चेइ पामावच्चिज्जा थेरा भ-
गवंतो समणोवासएहिं इमाइं एयाकूवाइं वागरणाइं पुच्छिया
संजमेणं भंते ! किं फले, तवे किं फले ? तं चेव जाव सच्चेणं
एसमहे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए तं पभूणं भंतेत्ति
थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयाकूवाइं वाग-
रणाइं वागरेत्तए । उदाहु अप्पभूसमियाणं भंते ! ते थेरा
भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयाकूवाइं वागरणाइं
वागरेत्तए । उदाहु असमिया आउज्जियाणं भंते ! ते थेरा
भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयाकूवाइं वागरणाइं
वागरेत्तए । उदाहु अणउज्जिया पालिउज्जियाणं भंते ! ते
थेरा जगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयाकूवाइं वाग-
णाइं वागरेत्तए । उदाहु अणउज्जिया पालिउज्जियाणं जंते !
थेरा जगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयाकूवाइं वाग-
णाइं वागरेत्तए उदाहु अपल्लिउज्जिया पुव्वतवेणं अज्जो !
देवा देवलोएसु उव्वज्जंति पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगि-
याए अज्जो देवा देवलोएसु उव्वज्जंति, सच्चेणं एसम-
हे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए पभूणं गोयमा ! ते थेरा
भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयाकूवाइं वागरणाइं
वागरेत्तए णो अप्पत्त तहं चेव नेयव्वं अन्नमेसियं जाव पत्त-
समियं आउज्जियपालिउज्जिय जाव सच्चेणं एसमहे णो चेव
णं आयभाववत्तव्वयाए अहं पि णं गोयमा ! एवमाइक्खा-
मि जामेमि पन्नवेमि पन्नवेमि पुव्वतवेणं देवा देवलोएसु उव-
वज्जंति पुव्वसंजमेणं देवा देवलोएसु उव्वज्जंति कम्मियाए
देवा देवलोएसु उव्वज्जंति संगियाए देवा देवलोएसु उव्व-
ज्जंति पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो
देवा देवलोएसु उव्वज्जंति । सच्चेणं एसमहे णो चेव णं
आयभाववत्तव्वयाए ॥

तएणं समणोवासया इत्यादि [अणहयफलेत्ति] न आश्रवोऽना
श्रव इति पाठोऽपि दृश्यते अनाश्रयो नवकर्मानुपादानं फलमस्ये-
त्यनाश्रवफलः संयमः (बोदाणफलेत्ति) दापलघने अथवा दैपशो
धने इति वचनात् व्यवदानं पूर्वकृतकर्मधनगहनस्य लघनं प्राक्
कृतकर्मकचवरशोधनं वा फलं यस्य तद्व्यवदानफलं तप इति ।
(किं पत्तिवति) कः प्राप्यः करणं यत्र तत्किमप्रत्ययं निष्कार-
णमेव देवा देवलोकपुत्पद्यन्ते तपःसंयमयोऽनुकरीत्या तद्कार-
णत्वावित्तिप्रायः (पुव्वतवेणंति) पुव्वतपःसरागावस्थाभावि
तपस्या वीतरागावस्थापेक्षया सरागावस्थायाः पूर्वकालजावि-
त्वात् एवं संयमोऽपि अयथाख्यातजातिरिति न्यर्थः ततश्च सराग-
कृतं तपस्यमेव तपसा च देवत्वावाप्तिः रागांशस्य कर्मबन्धहे-
नुत्वात् (कम्मियापत्ति) कर्म विद्यते यस्मात्सौ कर्मो तद्भावस्तत्ता
तथा कर्मितया । अन्ये त्याहुः । कर्मणां विचारः कार्मिका
तथा अक्षीणेन कर्मशेषेण देवत्वावाप्तिरित्यर्थः (संगियापत्ति)
सङ्गो यस्यास्ति स सङ्गी तद्भावस्तत्ता तथा संगितया इत्यादि-

षु सत्सङ्गी हि संयमादियुक्तोऽपि कर्म ब्रजति ततः संज्ञित-
या देवत्वावासिरिति आहन् "पुञ्जतवसेज्जो होति, एगिणो पच्छि-
मा अरागस्स । एगो संगो बुद्धो, संगकम्म भवो तेणं" ॥ १ ॥
सव्वेणमित्यादि ॥ सत्योऽयमर्थः कस्मादित्याह " नो चेवणमि-
त्यादि " नैवात्मजावक्तव्यतयाऽयमर्थः आत्मजाय एव स्वाजि-
प्राय एव न वस्तुतत्त्वं वक्तव्यो वाक्योऽभिमानाद्येषां ते आत्म-
भाववक्तव्यास्तेषां भाव आत्मजावक्तव्यता अहंमानिता नया न
वयमहंमानितयैवं ब्रह्मोऽपि तु परमार्थेण वायमेवंविध इति भाव-
ना (अतुरिर्यति) कायिकत्वगारहितम् (अव्यवर्त्तति) मान-
मन्त्रावधारितम् (असंज्ञंतेति) असंज्ञान्तराः (वरस-
मुद्राणस्स) गृहेषु समुदानं भैक्षं गृहसमुदानं तस्मै गृहसमु-
दानाय (भिक्षासमाचारपत्ति) जिज्ञासमाचारेण (जुगंतरप-
लोयणापत्ति) युगं यूपस्तप्रमाणमन्तरं स्वदेहदेशस्य दृष्टिपात-
देशस्य च व्यवधानं प्रलोकयति या सा युगान्तरप्रलोकना नया
दृष्ट्या (रियंति) ईर्यागमनं (मेकहमेयं मणे पवति) अथ क-
थमेतत् स्थविरवचनं मस्ये इति धित्कांथो निपातः एवममुना
प्रकारेणेति बहुजनवचनम् (प्रचुरंति) प्रजयः समधास्ते
(समियाणंति) सम्यगिति प्रशंसार्थो निपातस्तेन सम्यक्ते
व्यानर्तुं वर्त्तन्ते अविपर्ययास्तु इत्यर्थः । समञ्जन्तीति वा सम्यञ्चः
समिता वा सम्यक् प्रवृत्तयः श्रमिता वाऽऽद्यासवन्तः (आउज्झि-
वन्ति) आयोगिकाः उपयोग्यक्ता ज्ञानिन इत्यर्थः जानन्तीति
भावः (पत्तिउज्झियन्ति) परि समन्तान् योगिकाः परिज्ञानिन
इत्यर्थः परिज्ञानन्तीति भावः । न० २ श० ५ उ० । " पुण्यपापा-
भावे सव्वहा अपरिक्खणीकम्म पुञ्जाजावे देवसु केण हेउणा उ-
ववज्जति " एव सोदकेणोक्ते आचार्य आह । गाढा । " पुञ्जतवसे-
ज्जमा होति, रागिणो पच्छिमा अरागस्स । रागो बुद्धो, संगो, सं-
गाकम्म भवो तेणं " । नि० चू० ११ उ० (जीवन् भंते ! जे जीवण
नेरइएसु उववज्जित्तए से णं जंते ! किं इह गए णेरइयाउयं प-
करेवन्ति आउशब्दे उक्तम्) छावसुरकुमारो कोपपठेते ॥

(२६) सहोपपन्नयोरसुरयोः शोभनाशोभनत्वम् ॥

दो भंते ! असुरकुमारा एगंसि असुरकुमारा वासंसि असु-
रकुमारदेवताए उववप्पा तन्थणं एगे असुरकुमारे देवे पासा-
दीए दरमणिज्जे अजिरुवे पमिरुवे एगे असुरकुमारं देवे से
एणं पासादीए एणं दरमणिज्जे णो अभिरुवे णो पमिरुवे
मेकहमेयं जंते ! एवं ? गोयमा ! असुरकुमारा देवा द्विहा
पप्पत्ता तं जहा वेउज्जियमरीरा य अबेउज्जियसरीरा य तन्थ
एणं जे मे वेउज्जियसरीरे असुरकुमारे देवे मे एणं पासादीए
जाव पमिरुवे तन्थ एणं जे मे अबेउज्जियमरीरे असुरकुमारे
देवे से एणं पासादीए जाव एणो पमिरुवे मे केणट्टेणं भंते !
एवं बुद्ध तन्थ णं जे से वेउज्जियमरीरे तं चव जाव एणो प-
मिरुवे ? गोयमा ! से जहाणामए इह मणुस्सज्जोगंसि एवे
पुरिसा भवन्ति एगे पुरिमे अहंकिरियविज्जसिए एगे पुरिमे
अणहंकिरियविज्जसिए एणंसिणं गोयमा ! दोएहं पुरिसाणं
कयरे पुरिमे पासादीए कयरे पुरिमे एणो पासादीए जाव एणो
पमिरुवे जे वा से पुरिमे अहंकिरियविज्जसिए जे वा से पुरिमे
अणहंकिरियविज्जसिए ? भगवं ! तन्थ जे से पुरिमे अहंकिर-

विज्जसिए से णं पुरिसे पासादीए जाव पमिरुवे जे वा से पु-
रिसे अणहंकिरियविज्जसिए से णं पुरिसे एणो पासादीए जाव
एणो पमिरुवे से तेणट्टेणं जाव णो पमिरुवे दो जंते ! एणकु-
माग देवा एगंसि पागकुमारा वामंसि एवं चव एवं जाव य-
णियकुमारा वाणमंतरजाइसियं वमाणिया एवं चव ।

दो जंते ! इत्यादि [वेउज्जियसरीरस्ति] विभूयितशरीराः अ-
नन्तरमसुरकुमारादीनां विशेष उक्तोऽथ विशेषाधिकारादिमाह
(२७) नैरयिकानैरयिकेषु उपपन्नास्तेषु कश्चिदल्पतराऽपरा
महावेदनतरः ॥

दो जंते णेरइया एगंसि णेरइया वासंसि णेरइयाए उव-
वप्पा तन्थ णं एगे णेरइए महाकम्मतराए चव जाव महावे-
यणतराए चव । एगे णेरइए अप्पकम्मतराए चव जाव अप्पव-
यणतराए चव से कहमेयं जंते ! एवं ? गोयमा ! णेरइया दु-
विहा पप्पत्ता तं जहा मायी मिउज्झिदी उववप्पगा य अमायी
सम्मदिदी उववप्पगा य तन्थ णं जे मे मायी मिउज्झिदी उव-
वप्पए णेरइए से णं महाकम्मतराए चव जाव महावेयणतराए
चव तन्थ एणं जे से अमायी सम्मदिदी उववप्पए णेरइए मे
णं अप्पकम्मतराए चव अप्पवेयणतराए चव दो जंते ! अ-
सुरकुमारा एवं चव । एवं एगिदियविगलित्तियवज्जं जाव वे-
माणिया ॥

दो भंते ! नेरइयेत्यादि [महाकम्मतराए चवस्ति] इह यावत्क-
रणात् " महाकिरियतराए चव महासत्यतराए चवस्ति " इहयं
व्याख्या चास्य प्राग्यत् (एगिदियविगलित्तियवज्जंति) इहैकेन्द्रि-
यादिबर्जनमेतेषां मायिमिध्यादृष्टित्वेनामायिसम्यक्दृष्टिविशेष-
णस्यायुज्यमानत्वादिति ।

(२८) प्राग्वतकादिवक्तव्यतोक्ता ते चायम्कप्रतिसंवेदनाबन्त
इति तेषां तानि निरूपयन्माह ॥

णेरइयाणं भंते ! अणंतरं उववट्ठिता जे जविणं पंचिदि-
यतिरिक्खजोणिणसु उववज्जित्तए से णं भंते ! कयरे
आउयं पमिसंवेदेइ ? गोयमा ! णेरइयाउयं पमिसंवेदेइ
पंचिदियतिरिक्खजोणियाउए से पुरओ कडे चिह्णइ ।
एवं मणुस्से वि णवरं मणुस्साउए से पुरओ कडे चिह्णइ
असुरकुमाराणं भंते ! अणंतरं उववट्ठिता जे भविणं पुह-
वीकाइएसु उववज्जित्तए पुच्छा गोयमा ! असुरकुमाराउयं
पमिसंवेदेइ पुहवीकाइयाउए से पुरओ कडे चिह्णइ एवं जो
जहिं भविओ उववज्जित्तए तस्स तं पुरओ कडे चिह्णंति
तन्थ विओ तं पमिसंवेदेइ जाव वेमाणियाणं णवरं पुहवी-
काओ पुहवीकाइएसु उववज्जति पुहवीकाइयाउयं पमि-
संवेदेइ अणे य से पुहवीकाइयाउए पुरओ कडे चिह्णइ एवं
जाव मणुस्सो सट्ठाणे उववातेयव्वो परट्ठाणे तहेव ॥

एतच्च व्यक्तमेव ॥ भ० १८ श० ५ उ० । (पूर्वमायुःसंवेद-
नतोक्ता अथ तद्विशेषवक्तव्यता विउव्यणा शब्दे)

(२९) रत्नप्रभायां सर्वे उपपन्नपूर्वाः ।

किं सव्वपाणा उववप्पपुव्वा ? इता गोयमा ! असर्णि
अदुवा अणंतसुतो ॥

किं स्ववपाणा इत्यादि अस्यैवं प्रयोगः । अस्यां रत्नप्र-
भायां त्रिशङ्करकलशेषु किं सर्वे प्राणादय उत्पन्नपूर्वा अक्षोत्त-
रम् (असहति) असकृदनेकशः इव च वेलाद्वयादावपि स्था-
दतोऽत्यन्तबाहुल्यप्रतिपादनायाह (अदुर्वाति) अथवा (अ-
णंतस्तुतोषि) अनन्तकृत्योऽनन्तवाराद् (२०२ श० ३ उ०)
“तएणं से महब्बसे अणगारे धम्मघोसस्स अणगारस्स अणिए
सामाहयमाइयाई अउहसपुब्बाई अहिज्जइ” (इत्यादि ब्रह्मलो-
के महाबलस्योपपातः महब्बल शब्दे) इह च किल चतुर्वश-
पूर्वधरस्य अचम्यतोऽपि लान्तके उपपात उच्यते “ जावन्ति
लंतगाओ ओहसपुब्बो जहसउववाओति ” बचनः देतस्य च
चतुर्वशपूर्वधरस्यापि यद् ब्रह्मलोके उपपात उत्तस्तन्तेनापि
मनाम्बस्वरणादिना प्रकारेण चतुर्वशपूर्वाणामुपरि पूर्वस्था-
दिति सम्भावयन्तीति २० ११ श० ११ उ० । (गुणस्थानके-
वृत्तपातो गुणद्वय शब्दे मार्गलास्थानकं जीवठाणकादिशब्देषु)
(३०) अविराधितभ्रामण्यो देवलोकेवृत्तपाते ॥

अहं भते ! असंजयजवियदब्बदेवाणं अविराहियसंजमाणं
विराहियसंजमाणं अविराहियसंजमासंजमाणं विराहिय-
संजमासंजमाणं असम्मीणं तावसाणं कंदप्पियाणं चरण-
परव्वायगाणं किच्चिसियाणं तिरिच्छियाणं आजीवियाणं
अभिओगियाणं सल्लिगाणं दंसणवावसगाणं एएसिणं देव-
लोएसु उववज्जमाणाणं कस्स कहिं उववाए पससते गोयमा !
असंजयजवियदब्बदेवाणं जहसेणं भवणवासीसु उक्कोमेणं
उवरिमं गवेज्जएसु अविराहियभंजमाणं जहसेणं सोहम्मे
कप्पे उक्कोमेणं सव्वट्ठसिप्पे विमाणं विराहियसंजमाणं जहसे-
णं जवणवासीसु उक्कोसेणं सोहम्मे कप्पे अविराहियसंजमासं-
जमाणं सोहम्मे कप्पे उक्कोसेणं अचुए कप्पे विराहियसंज-
मासंजमाणं जहसेणं भवणवासीसु उक्कोसेणं जोइसियासु
असम्मीणं जहसेणं भवणवासीसु उक्कोसेणं वाणमंतरेसु अ-
वसेसा सव्वे जहसेणं भवणवासीसु उक्कोमेणं वोच्छामि
तावसाणं जोइसिएसु कंदप्पियाणं सोहम्मे कप्पे चरणपरि-
व्वायगाणं बंजओए कप्पे किच्चिसियाणं लंसं कप्पे तिरि-
च्छियाणं सहस्सारे कप्पे आजीवियाणं अचुए कप्पे अ-
भिओगियाणं अचुए कप्पे सल्लिगाणं दंसणवावसगाणं
उवरिमगेज्जएसु ॥

अहं भतेत्यादि व्यक्तं नवरभयेति परप्रभार्थः (असंजयज-
वियदब्बदेवाणंति) इह प्रज्ञापनाटीका हित्यते असंयताभ्या-
त्रिपरिणामशून्या भव्या देवत्वयोण्या अत एव उच्यते देवाः ।
समासश्चैवम् । असंयताश्च ते प्रव्यक्तव्यदेवाश्चेति असंयतज-
त्यद्वयद्वैवास्तवैते असंयतसम्यग्दृष्टयः किन्तुत्येके यतः कि-
लोक्तम् । “ आणुवयमहब्बएहि य, वासतवोकात्मजिआए य ।
देवाउयं वि बंधइ, समहिटी य जो जीवा ” एतच्चायुक्तं यतो-
ऽमीषामुत्कर्षत उपरिमप्रियेयकेवृत्तपात उक्तः सम्यग्दृष्टीनां तु
देशविरतानामपि न तत्रासौ विद्यते देशविरतभावकाणामच्युना-
वृत्त्यमगमनात् । नाप्येते निह्वास्तेनामिदं जेदेनाजिघानात् त-
स्मान्निश्चयादृष्टय एवाऽभ्यस्यन्त्या वा असंयतमव्यक्तव्यदेवाः

अमणगुणधारिणो निखिलसामाचार्यनुष्ठानयुक्ता ऽव्यभिक्का-
रिणो गृहान्ते ते ह्यस्मिन्नेत्यत्राप्रभावत एवोपरिमप्रियेयकेषु-
त्यन्त इति असंयताश्च ते सम्यग्यनुष्ठाने चारित्रपरिणामशून्य-
त्वात् । ननु कथं तेऽन्यथाः भव्या वा अमणगुणधारिणो भवन्ती-
त्यत्रोच्यते तेषां हि महाभिध्यादर्शनमोहमाहुर्भावे न्यत्यपि अक-
र्तितप्रवृत्त्यनेकमूपतिप्रवरपूजासत्कारसम्मानवानात् साधून् स-
मयशोक्य तदर्थं प्रव्रज्याक्रियाकथायानुष्ठानं प्रति श्रद्धा जायते
ततश्च यथोक्तक्रियाकारिण इति । तथा (अविराहियसंज-
माणंति) प्रव्रज्याकाङ्क्षावाग्यभक्तचारित्रपरिणामानां संज-
यनकवायसामर्थ्यात् प्रमत्तगुणस्थानकसामर्थ्याद्वा स्वल्पमा-
याद्विषयेष्वभवेऽप्यनाधिरनखरुणोपधानानामित्यर्थः । तथा
[विराहियसंजमाणंति] उक्तविपरीतानाम् [अविराह-
यसंजमासंजमाणंति] प्रतियत्तिकाङ्क्षाद्वैरभ्यासोऽत्र तद्वशाधि-
रनिपरिणामानां आवकाणाम् (विराहियसंजमासंजमाणंति)
उक्तव्यातिरेकणाम् [असम्मीणंति] मनोलाघिरहितानामकाम-
निर्जरावतां तथा (तावसाणंति) पतितपत्राद्युपभोगवतां वाङ्म-
तपस्विनां तथा (कंदप्पियाणंति) कन्दर्पः परिहासः स वेषा-
र्मस्त तेन वा ये चरन्ति ते कन्दर्पिकाः कान्दर्पिका वा व्यवहार-
तद्वचरणवन्त एव कन्दर्पकोत्पुन्यादिकारकाः । तथा हि नाथा-
“ कहकहकहस्स हम्मेणं, कंदप्पो अण्हिया य उल्लाया । कंद-
प्पकहाकहणं, कंदप्पुधपस संसाया ॥ १ ॥ तुममणवयणइ-
सण-वेदेहि करपायकअमार्हंति । तं तं करेइ जह जह, हसप
पणे अत्तणा अहसं ॥ २ ॥ याया कुक्कुळो पण्ण, तं जंपइ जेण
हम्मण अणो । नाणाविहजीयरण, कुब्बइ मुहत्तरण वेवयादि
॥ ३ ॥ जो संजओ वि गया, मुअप्पसन्था सुभक्कणं कुणइ । सो
तव्वित्तसु गच्छइ, सुरेसु तइओ चरणाईगांति ॥ ४ ॥ अत-
स्तेषां कन्दर्पिणाम् [चरणपरिव्वायगाणंति] चरकपरिवाज-
का भ्रातृवैरुपजीविनस्त्वद्विभक्तः । अथवा चरकाः कच्छोट-
कादयः परिवाजकास्तु कपिप्रमुनिसुनयोऽतस्तेषाम् [किच्चि-
सियाणंति] किच्चिषं पापं तदस्ति येषां ते किच्चिविकास्ते च
व्यवहारतद्वचरणवन्तोऽपि हानाद्यवर्णयार्त्तनां यथोक्तम् “ ना-
णस्स केवलीणं, धम्मायवियस्स संघसाहुणं । माइ अथमुवाइ
किच्चिसियं भावणं कुणइति ॥ १ ॥ अतस्तेषां तथा [तिरि-
च्छियाणंति] तिरिच्छां गवाङ्गवादीनां देशधिरतिजजाम् [आ-
जीयाणंति] पास्त्रगिरिविशेषाणां नाभ्यधारिणां गोशालाकशिष्या-
णामित्यर्थः । आजीवन्ति वा ये अधियेकिलोकतो लब्धिपूजा-
क्यान्पादिनिस्तपश्चरणादीनि ते आजीविकास्तथेनाजीविका
अतस्तेषां तथा [अभिओगियाणंति] अभिओजने विद्यामन्त्रा-
दिभिः परेषां वशीकरणादि अजियोगः स च द्विधा । यथाह-
“ दुधिदो खलु अभिओगो, दब्बे भावे य होय नायव्वो । दब्ब-
म्मि होइ ओगा, विज्जामंताय भावम्मि ” ति ॥ १ ॥ सोऽस्ति
येषां तेन वा चरन्ति ये ते ऽभियोगिका आभियोगिका वा ते च
व्यवहारिणश्चरणवन्त एव भ्रष्टादिप्रयोक्तारो यथाह-“ को उय
भूर्लकम्मे, परिणा एसिणे निमित्तमाजीवी । इहिरुसे सायगुरुओ,
अहिओगं जावणं कुणइ ” ति ॥ १ ॥ कौतुकं सौनाभ्याद्यर्थं स्न-
पनकं भूतिकर्म ज्वरिनादिभूतिदानं प्रज्ञाप्रदानं च स्वर्णाधि-
द्यादि [सल्लिगाणंति] रजोहरणादिस्वाशुशुक्रवतां किं विधा-
नामित्याह [दंसणवावसगाणंति] दर्शने सम्यक्त्वं व्यापन्नं द्रष्टुं
येषां ते तथा तेषां निह्वाणामित्यर्थः [एएसिणं देवलोएसु-
उववज्जमाणाणंति] अनेन देवत्वाद्-यत्रापि कौञ्चदुपराजन्त इति

उपविष्ट-उपविष्ट- त्रि० उप-विश-क० । सामीप्येन स्थिते, । जी०
३ प्रति० । सज्जिष्ये, क्ता० ३ अ० । “तेता उपविष्टं समानं
सागरचंद्रो नारयं पश्यन्” आ० म० प्र० ।

उवविणिगय-उपविनिर्गत- त्रि० निरन्तरविनिर्गते, जी० ३ प्र० ।
उववृह (हा) - उपवृह (हा) हण- न० दर्शनादिगुणवतां
प्रशंसायाम्, उच० २८ अ० । समानधार्मिकाणां कृपणा वैद्यादृ-
त्यादिमहणप्रशंसनेन तत्तद्गुणवृद्धिकरणे, प्रय० ६ द्वा० ॥

अत्रावाहरणम् ॥

“ उववृहणाप उवाहरणे अहा । रायगिहे णयेर सेणिओ राया
इओ य सको देवपया संमत्तं पसंसति । इओ य एगो देवो अ-
सइहंतो नयरवाहिं सेणियस्स निगयस्य चेल्लयरुक्क काळण अ-
णमिसे गिएहति । ताहे तं निवारयति पुणरवि अण्णत्थ संजती गु-
व्विणी पुरतो ठिता ताहे अपवर उविकण अहा ए को वि जाणइ
नहा सूइगइं कारवेति अं किंख सुतिकामंतसयमेव करेइ ततो
सो देवो संजइरुक्क परिच्छएकण विक्कं देयरुक्क दूरिसेति जणति
य सेणियसुल्लं ते जम्मजीवियस्य फलं जेण ते पययणतुयरिप
रिसीमत्ती भवतिस्ति उववृहण गओ एवं उववृहेनव्वा सो-
इम्मिया इ० ३ अ० । व्य० ॥ मिथ्योपवृहणायां कृपणं प्रशंसोप-
वृहाद्यकरणे आचामासम् । जीत० ।

उववृहण-उपवृहण-न० अजमोदने, “ गितिसाहणमुववृहणद
रिमाइपलोयणं चैव ” इह प्राकृतत्वेन निरनुस्वारः पाठः । तत-
श्चोपवृहणं तस्यानुमोदनं कार्यं यथा धन्यस्त्वं धर्माधिकारी इ
त्यादि । पंचा० २ विष० । प्रशंसायाम्, “ उववृहणास्ति वा पसं-
संति वा सत्काज्जणस्ति वा सत्ताघणस्ति वा एगच्छा ” नि० चू०
१ उ० (एतद्वद्धारवक्यता उववृहणविणय शब्दे)

उववृहण (णा) विणय-उपवृहणविनय-पुं० उपवृहण नाम-
समानसाधार्मिकाणां कृपणावैयावृत्त्यादिसद्गुणप्रशंसनेन तद्-
वृद्धिकरणं स एव विनयः । दर्शनाचारविनये, व्य० १ उ० । इ-
दानीं उववृहणस्ति दारं उववृहणस्ति वा पसंसंति वा सत्का-
ज्जणस्ति वा सत्ताघणस्ति वा एगच्छा ॥

स्वमणे वेयावच्चे, विणए सज्जायमादिसंजुत्तं ।

जो तं पसंसए य, स होति उववृहणाविणओ ॥२७॥

(खयणित्ति) चउरथं उट्टं अट्टमं दसमं दुवाअस्समे अट्टमासस्स-
मणं मास दुमास तिमास चउमास पंचमास उम्मासा सव्वंपि
इत्तरं आयकहिंयं वा [वेयावच्चेत्ति] आयरियवेयावच्चे उव-
उजायवेयावच्चे तत्रस्सिधेयावच्चे गिळाणवेयावच्चे कुल-
गणवेयावच्चे संघवासाइ असुहुसंहे वेयावच्चे दसम एपासं
पुरिसाणं इमेणं वेयावच्चे करेति । असणादिणा वत्थाइणा पी-
ठफल्लगसेज्जा संथारगओ सह भेसजेण य [विणवत्ति] नाण-
विणओ दंसणविणओ चरित्तविणओ मणविणओ वयणविणओ
कायविणओ उवचारियविणओ य । एसविणओ स वित्थरो भा-
णियव्वो । जहा दसंधेयाविण [सज्जाएत्ति] वायणा पुच्छणा प-
रियइणा अणुपेहा धम्मकहा य पंचविहो सज्जाओ । आविस्-
हाओ जे अणे तथमेयाओ मयारग्या ते घिण्णिं तहा अमादओ
य गुणा जुत्तंति एतेहिं जहाजिहिणहिं गुणेहिं उववेयाजुत्तो ज-
णति जो इति अणिहिंसरुवो साहु घेप्पइ तं सहेण समणादि-
गुणोववेयस्स गइणं पसंसते अत्राघयनीत्यर्थः [पसंसंति] प-
संसाए णिहेसो होइ जवति कि उववृहणाविणओ गिहंसवयण-
विणओ कम्मावणयणचारमित्यर्थः । उववृहणस्ति दारं गयं ॥
नि० चू० १ उ० ।

उववृहणिया-उपवृहणिया- स्त्री० उपवृहयतीति उपवृहणीया

उपवृहणकर्णाम्, नि० चू० ७ उ० । एतद्वक्तव्यता रायपिंड शब्दे)
उववृहणियापट्टय-उपवृहणीयापट्टक- पुं० जमतो गङ्गः उपयो-
ज्ये पट्टके, जमतस्स रक्षो उववृहणियापट्टओस्ति बुत्तं जवति ।
नि० चू० ६ उ० ।

उववृहिय-उपवृहित-न० समूर्द्धिते, अनुमते, भाव० ३ अ० ।
उववेय-उपेय-त्रि० उप-अप-इत् । इत्येतस्य च स्थाने निवृत्ति-
वशादुपेयं भवतीति । युक्ते, अ० २ हा० १ उ० । शकञ्चादिदर्शना-
वकारलोपः । औ० । पृषोदरादय इत्यकारलोपः । रा० ।

उपेत- त्रि० उप इत् प्राकृतत्वाद् वर्णागमः स्था० ६ उ० । नि०
हा० । युक्ते, स० । “ पुष्पफलोववेयण वणसंडणं ” नि० चू० १ उ०
“ परमहरिसोववेयं ” रा० । आ० म० प्र० । औ० । नि० चू० । उच० ।
“ सरिसहावक्खरुक्कगुणोववेयाणं ” रा० ।

उपवेद- पुं० उपमितः वेदेन, वेदसदृशे आयुर्वेदादौ, वाच० ।
उववेसाण-उपवेशन- न० उप-विश भावे ल्युट् । आसने, निवे-
शने, स्थापने च । वाच० । अधिकरणे ल्युट् । चर्मभेदे, यत्राशौ-
रोगादिभिः कारणैरुपविश्यते । वृ० ३ उ० ।

उवव्वय-उपव्रत-न० नियमे, हा० । नियमास्तु । अकोधो गुरुसु-
भृषा, शौचमाहारस्नायवम् । अप्रमादश्चेति । द्वा० ८ द्वा० ।

उवसंकमत-उवसंक्रामत्- त्रि० सामीप्येन गच्छति, इ० ५ अ० ।
भिक्षाये वासाय वा गच्छति, आचा० १ भु० ७ अ० ३ उ० ।

उवसंकमित्ता-उपसंक्रम्य- अव्य० । उप सम् ल्यप् । उपगत्ये-
त्यर्थे, “ समणं भगवं महावीरं उवसंकमिति उवसंकमित्ता वंदंति ”
स्था० ३ उ० । उवसंकमित्ता चारं चरंति । सू० प्र० १ पाहु० ॥

उवसंकमित्तु-उपसंक्रम्य- अव्य० उप सम् क्रम ल्यप् । आसन्तीभूय-
त्यर्थे, आचा० १ भु० । आसन्नतामेत्येत्यर्थे, “ उवसंकमि-
त्तुगाहावनीवृथा आसन्नो समणा ” आचा० १ भु० ७ अ० ३ उ० ।

उवसंवा-उपसङ्ख्या- स्त्री० उप सामीप्येन सङ्ख्या उपसंख्या
सम्यग्धावस्थितार्थपरिज्ञाने, “ अणेवसंखा इमि ते उदाहुअ-
ठे सउभासइ अट्ट एव ” । सूत्र० २ भु० १६ अ० ।

उवसंत-उपशान्त-पुं० उप शम् क० । उपशमप्रधाने, सूत्र०
२ भु० २ अ० । क्रोधादिजयादुपशान्ते, इतीति नूते, सूत्र० १
भु० ६ अ० । क्रोधादिप्रमादरहिते, प्रव० २ द्वा० । क्रोधाविपाका-
वगमेन (पं० व०) मनोवाकायविकारगृहीते, ध० ३ अधि० ।
औ० । कथारानुदयादिन्द्रियनोऽन्द्रियोपशमाद्वा (आचा० १
भु० ४ अ० ४ उ०) उपशमयुक्ते, ज० १ श० ६ उ० । विष्क-
म्भितोदयमुपनीर्तमिथ्यास्वभावे च । शेषमिथ्यात्वमिष्टपञ्चावा-
धित्व विष्कम्भितोदयं शुरुपुञ्जमाश्रित्य पुनरुपनीतमिथ्यास्व-
भावे, विश० । आ० । सर्वथाऽभावमापन्ने, प्रज्ञा० १ ए पद ।
उपशान्तमोहगुणस्थानके, पं० सं० । पञ्चदशे पेरघनजे ती-
र्थकरे, प्रव० ७ द्वा० । निवृ० । नारकदीनां विशिष्टोदयाभा-
वात् क्रोधनेदे, स्था० ४ उ० ।

उवसंतकसायवीयरगद्धउमत्थ-उपशान्तकषायवीररागच्छ-
यस्थ-पुं० उच्यते केवलज्ञानं केवलदर्शनं चात्मानमेति उच्य
ज्ञानावरणदर्शनावरणमोहनीयान्तरायकर्मादयः । सति तस्मिन्
केवलस्यानुत्पादात् तदपगमानन्तरं चोत्पादात् उच्यते तिष्ठता-
नि उच्यस्थः स च सरागोऽपि भवतीत्यतस्तद्व्यवच्छेदार्थं धी-
तरागग्रहणं वीर्यं विगतो रागो मायालोभकषायोदयकूपो यस्य

सम्पद् । इत्यन्तं काष्ठं जघनमिदं आसितव्यमित्येवंप्रकारे (ग० १ अधि०) ज्ञानाद्यर्थगुणवत्तत्वाभ्यां, ध० ३ अधि० । पंचा० । ज० आ० म० द्वि० । त्वदीयोऽहमित्येवं श्रुताद्यर्थमन्यसत्ताज्युपगमे, अनु० । सामीप्ये, प्रदांसायाम्, अस्तित्वे, निष्पत्तौ, प्रतिपत्तौ च । ध० च० “अन्ये उपसंपत्त्या” अर्थे ज्ञानाद्यर्थे परस्य आचार्यस्य पार्श्वे अवस्थाय ज्ञानादिगुणाज्जनमुपसंपद्युच्यते । तस्याचार्यस्य समीपे अवस्थानाय स्वाभिद् इत्यन्तं काष्ठं जघनां समीपे मया स्थातव्यं गच्छान्तरे आचार्यान्तरे ज्ञानाद्यर्थमिति विज्ञापिपूर्वकं ज्ञानाद्यन्यसनरूपा उपसंपत्सामाचार्येति भावः ॥ उत्त० १६ अ० ।

- (१) उपसंपत्तौ जेदास्तत्र चारित्र्यगृहस्थोपसंपत्प्रतिपादनं च ।
- (२) आचार्यादीं मृते अन्यत्रोपसंपत् । तत्र हानिवृत्त्यादिपरीक्षणं कर्तव्यकर्तव्यनिरूपणम् ।
- (३) निजोर्गणादपन्नस्य अन्यं गणमुपसंपद्य विहारः ।
- (४) शीघ्रेण सपरिच्छिन्नेन रत्नाधिकस्योपसंपद्दानव्या ।
- (५) सांनैगिकासानैगिकयोः सहमिश्रितयोगचार्यायोः सामाचार्यी तत्रावग्रहश्च ।
- (६) पार्श्वस्थादिविहारप्रतिपत्तामुपसंपद्य विहारे कर्तव्यताविधिः ।
- (७) निजोर्गणादपन्नस्य अन्यं गणमुपसंपद्य विहारे प्रकाशान्तरप्रतिपादनम् ।
- (८) गणावच्छेदकस्यान्यं गणमुपसंपद्य विहारः ।
- (९) कुगुरौ सत्यन्यत्रोपसंपत् ।

(१) उपसंपद्देहा यथा—

उपसंपत्तु द्विधा साधुविषया गृहस्थाविषया च ज्ञानादिहेतोर्धदपरं गणं गणोपसंपत्तये सा साधुविषया । यत्पुनरवस्थाननिमित्तं गृहिणामनुकूलं सा गृहस्थाविषया वृ० १ उ० । तत्रास्तां गृहस्थापसंपत् साधुपसंपत् प्राच्यते ।

तिविहा उपसंपत्त्या पक्षत्ता तजहा आययित्ताए उव-
ज्झायत्ताए गणित्ताए ॥

उपसंपत्तु ज्ञानाद्यर्थं नवदीयोऽहमित्यभ्युपगमः । तथा हि कश्चित् स्वाचार्यादिसंदिष्टः सम्यक् श्रुतग्रन्थानां दर्शनप्रज्ञावकाशास्त्राणां वा सूत्रार्थयोर्ग्रहणं स्थिरीकरणं विस्मृतसंधानार्थं तथा चारित्र्यविशेषजूताय वेद्यावृत्त्याय कृपणावपया वा संदिष्टमाचार्यान्तरं यदुक्तं उपसंपद्यते । स्था० ३ अ० । ध० । ज्ञानाद्युपसंपत्तिविधा ज्ञानादिजेदास्तथा चाह ।

उपसंपत्त्या य तिविहा, नाणे तह दंमणे चरित्ते य ।

दंमणनाणे तिविहा, दुविहा य चरित्तअट्टाए ॥

उपसंपत्तु द्विविधा तद्यथा ज्ञाने ज्ञानविषया एवं दर्शनविषया चारित्र्यविषया च । तत्र दर्शनज्ञानयोः संबन्धिनी त्रिविधा द्विविधा च चारित्र्यार्थेति । तत्र यदुक्तं दर्शनज्ञानयोस्त्रिविधेति तत्प्रतिपादनार्थमाह ।

वत्तणा संघणा चेव, गहणे मृत्तत्थ तदुभए ।

वेयावच्चे खमणे, कास्से आवकहाई य ॥

वर्तना संघना चेव ग्रहणमित्येतत्त्रितयं (सुस्तत्तदुज्जयति) सूत्रार्थोक्तयविषयमवगन्तव्यमित्येतदर्थमुपसंपद्यते । तत्र वर्तना प्रागुद्गीतस्यैव सूत्रादेरस्थिरस्य गुणनमिति । संघना तस्यैव प्रदेशान्तरे विस्मृतस्यामग्न्या योजना घटनेत्येकोऽर्थः । ग्रहणं पुनस्तस्यैव तत्प्रथमतया आदानम् एतन्नित्यं सूत्रार्थोक्तयविषयं द्रष्टु-

व्यमेवं ज्ञाने नव जेदा दर्शनप्रज्ञावकाशास्त्रविषया एत एव भेदा द्रष्टव्याः । अत्र च संदिष्टः संदिष्टस्यैवावसंपद्यते इत्यादि श्रुत-
भङ्गिका । तत्र प्रथमो भङ्गः शुकः शेषास्त्वगुहाः । द्विविधा चारि-
त्र्यार्थेति यदुक्तं तदुपदर्शनायाह (वेद्यावृत्ते इत्यादि) चारि-
त्र्योपसंपत्तु वेद्यावृत्त्यविषया कृपणावपया च । इयं कायतो यावत्
कार्यका च भवति यदावदादित्यग च । एतदुक्तं जवति चारि-
त्र्यमान्त्रायां कश्चिद्व्यावृत्त्यकरणं प्रतिपद्यते स च काल
इत्येवं यावत् कारिका कृपकोऽपि उपसंपद्यते द्विविधा इत्येव
यावत्कारिकश्चेति गायासंज्ञेपार्थः । सांप्रतमयमेषार्थो विशेषतः
प्रतिपाद्यते । तत्रापि संदिष्टेन संदिष्टोपसंपद्दातव्येति मौढ्याऽयं
गुणः । एतत्प्रभवव्यावृत्त्युपसंपद् इत्येतोऽमुमेवार्थमभिधत्सुराह ।

संदिष्टो संदिष्टस्म, चेव संपज्जणमु एमाई ।

चउमंगो एत्थं पुण, पढमो जंगो हवइ सुद्धो ॥

संदिष्टो गुरुणा ऽजिहृतः संदिष्टस्यैवाचार्यस्य यथा अमुकस्य
संपद्यस्व उपसंपद् प्रयच्छेत्यर्थः । एवमादिश्रुतं नृणां । नयथा
संदिष्टस्य एव जङ्ग उक्तः । एवं संदिष्टोऽसंदिष्टस्यान्यस्याचार्य-
स्येति द्वितीयः । असंदिष्टः संदिष्टस्य न तावद्विद्वान् गन्तव्यं
त्वयाऽमुकस्येति तृतीयः । असंदिष्टोऽसंदिष्टस्य न तावद्विद्वान्
न वाऽमुकस्येति चतुर्थः । अत्र पुनः प्रथमो भङ्गो भवति शुकः
एतः शब्दस्य विशेषणार्थत्वात् । द्वितीयपदेनाव्यवच्छिन्नत्वात् निर्मा-
समन्येऽपि द्रष्टव्याः ।

संप्रति वर्तनादिस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह ।

अथिरस्स पुव्वगणियस्स, वत्तणा जं इहं थिरीकरणां ।

तस्मेव पएमंतरं, नट्टस्सगुसंधणा धरणा ॥

गहणं तप्पदपनया, सुत्ते अत्थे य तदुभए चेव ।

अत्थगहणम्मि पार्यं, एस विही होइ नायव्वो ॥

पुर्वगृहीतस्य सूत्रादेरस्थिरस्य यद्विह स्थिरीकरणं सा वर्तना
तस्यैव सूत्रादेः प्रदेशान्तरगणस्य या घटना मीलने साऽनुस-
धना तत्प्रथमतया च सूत्रे पट्टीसमस्योर्थं प्रत्यज्जेदात् । सूत्रस्य
एवमर्थस्य सूत्रार्थोक्तस्य यदादानमिति शेषः । तद्ग्रहणमि-
त्यादि । अथग्रहणे प्रायो बाहुल्येन एव यद्व्यमाणज्ञकृपा वि-
धिर्भवति ज्ञातव्यः । प्रायोग्रहण सूत्रग्रहणेऽपि कश्चिद्व्यवस्थेयधर्मा-
जनादिरिति ज्ञापनार्थम् । (आ० म०) स चेवं योज्यते कर्त-
व्यमेव जघति कृतिकर्म बन्धनमिति एवं तावत् ज्ञानोपसंपत्ति-
धिकृतो दर्शनोपसंपत्तिधिरप्यनेनैवोक्तो द्रष्टव्यस्तुल्ययोगक-
मत्वात् । तथा हि दर्शनप्रज्ञावकाशास्त्रपरिज्ञानार्थमेव दर्शनो-
पसंपत्तिः । संप्रति चारित्र्योपसंपत्तिधिमभिधत्सुराह ॥

दुविहा उ चरित्तम्मि, वेयावच्चे तहेव खमणे य ।

नियगच्छा आणम्मि उ, सीयणदासाइणा होइ ॥

द्विविधा चारित्र्यविषया उपसंपत्तु तद्यथा वेद्यावृत्त्यविषया कृ-
पणाविषया च । किमत्रोपसंपद् कार्यं स्वगच्छ एव तत् कस्मान्न
क्रियते निजगच्छादव्यास्मिन् गमने सीदनदोषादिना जघति
आदिशब्दादन्यत्रायादिपारमदः ।

इत्तरिया य विभासा, वेयावच्चे तहेव खमणे य ।

अविगद्धविगद्धम्मि य, गणित्ता गच्छस्स पुच्छाए ॥

इह चारित्र्यमाचार्यस्य कश्चित् वेद्यावृत्त्यकरणं प्रतिपद्यते स
च काल इत्येव यावत् कारिका भवति । आचार्यस्यापि वेद्यावृ-
त्त्यकोऽस्ति वा न वा । तत्रार्थं विधिर्येति नास्ति ततोऽसाविष्यत

एव । अथास्ति स द्विविध इत्येव वा स्यात् यावत् कथिको वा आगन्तुकोऽप्येवं द्विजैर्दत्तः । तत्र यदि द्वावपि यावत्कथिकौ ततो यो द्विविधमात्रं स कार्यते इतरस्तुपाध्यायादिभ्यो दीयते । अथ द्वावपि द्विविधयुक्तौ ततो वास्तव्य एव कार्यते इतरस्तुपाध्यायादिभ्यो दीयते ! अथ नेच्छति ततो वास्तव्य एव प्रीतिपुरस्सरं तेभ्यो दीयते आगन्तुकस्तु कार्यते इति । अथ प्राक्तनोऽप्युपाध्यायादिभ्यो नेच्छति तत आगन्तुको विसर्ज्यते एव । अथ वास्तव्यो यावत्कथिक इत्यस्मिन् इत्यत्राप्येवमेव भेदाः कर्त्तव्या यावदागन्तुको विसृज्यते ततो वास्तव्य उपाध्यायादिभ्यो र्जनच्छन्नापि प्रीत्या विभ्राण्यते यदि सर्वथा नेच्छति ततो विसृज्यते आगन्तुकः । अथ वास्तव्यः स्त्रियस्वरः आगन्तुकस्तु यावत्कथिकस्ततो वास्तव्योऽवधिकालं यावदुपाध्यायादिभ्यो दीयते शेषं पूर्ववत् । अथ द्वावप्येव तत्राप्येक उपाध्यायादिभ्यो दीयते अन्यस्तु कार्यते शेषं पूर्ववत् । अन्यतोऽवधिकालं यावद्विज्यते इत्येवं यथाविधि विज्ञाया कार्या । उपाध्यायादिभ्य इत्यत्रादि-
शब्दान् स्वविरक्तान्शकृतादिपरिग्रहः । उक्ता वैयाकृत्योपसं-
पत् । संप्रति कृपणोपसंपत् प्रतीपाद्यते (अधिगच्छत्यादि) कश्चि-
न कृपणार्थमुपसंपद्यते स च कृपको द्विधा इत्येव यावत्कथि-
कश्च यावत्कथिक इत्येव काले अनशनकर्ता इतरस्तु द्विधा वि-
कृष्टकृपकः स्वव्याचारेण पृच्छयते हा आयुष्मन् ! पारणके त्वं
कीदृशो जयसि यद्यस्माद्वाहस्तानोपमस्ततोऽस्मादभिधानव्योऽस्त-
न च कृपणेन स्वाध्यायवैयाकृत्यकरणेन यत्नं कृत्वा इतरोऽपि पृष्ट-
मन् पयमेव प्रहास्यते । अन्ये तु व्याचक्षते विकृष्टकृपकः पारण-
ककाले ग्लानकल्पनामनुभवश्च इत्येव । यस्तु मासादि-
कृपको यावत्कथिको वा स इत्येव तत्राप्याचार्येण गच्छः
प्रष्टव्यो यश्चायं कृपकः 'उवसंपज्जति' इति अनापृच्छ्यसंगच्छते
यामाचार्यविराजनां यतस्ते सदिष्टा अपि उपाधिप्रत्ययेकृणादि
तस्य न कुर्यन्ति । अथ पृष्टा ज्ञयते यथाऽस्माकमेकः कृपकोऽस्त्येव
तस्य कृपणपरिसमासावस्य करिष्यामस्ततोऽस्मां प्रियते अथ
नेच्छति ततस्याज्यते अथ गच्छस्तमप्यनुवर्तते ततोऽसाविष्यत
एव तस्य च विधिना प्रतीतिस्तस्य उवर्तनादि कार्यम् । यदा पुनः
प्रमादोऽनाज्ञागतो वा न कुर्यन्ति शिष्याः तदा आचार्येण बन्ध-
नीया इत्यर्थं प्रसङ्गेन ।

संप्रति चार्त्तप्रापसंपद्विधिविशेषप्रतिपादनाधेमाह ।

उवसंपन्नो जं का-नणं तु तं कारणं अप्रतो ।

अदवा समाणियम्मि, सारणया वा विसग्गो वा ॥

अ-कारण यन्निमित्तमुपसंपन्नस्तुदाद्व्यादयस्वस्वामाचार्य-तर्गतं
किमपि गृहीतं तत्कारणं वैयाकृत्यादि अपूरयन् अकुर्वन् यदा
वर्तते इत्यव्याहारस्तदा किमित्याह (सारणया वा विसग्गो वा
इति) तदाऽस्य सारणा चोदनं क्रियते अधिनीतस्य पुनर्विस-
ग्गो वा परित्यागः क्रियते । तथा नापूरयन्नेव यदा वर्तते तदा
सारणा वा विसग्गो वा किं तु (अदवा समाणियम्मि) अ-
थवा समानीते परिसमाप्तिं नीते अभ्युपगतप्रयोजने सारणा च
क्रियते यथा परिसमाप्तम् । ततो यदि ऊर्ध्वमपि च्छति ततो ज-
यति अथ नेच्छति सोऽयस्थानुं ततो विसग्गो वेति उक्ता चारित्रो-
पसंपत् । संप्रति गृह्येणोपसंपद्यते तत्रेयं साधूनां सामाचार्य-
सर्वत्रैव साध्यादिषु वृत्ताद्यधोऽप्यनुज्ञाप्य स्थातव्यं यत आह ।

इतरियं पि न कप्पइ, अविदिस्सं खलु परोग्गहाइसु ।

चिट्ठितु निमीयडुं च, तद्वयवयवकावणहाए ॥

इतरमपि खल्वयमपि काष्ठमिति गम्यते न कल्पते अविद्वत्
खलु परावयवप्रहादिषु आदिशब्दः परावयवप्रहाऽनेकनेवप्रक्यापकः किं
न कल्पते इत्याह स्थानुं कार्यात्सर्गं कर्तुं नित्यमुपवेष्टुं किमि-
त्यत आह (तद्वयवयवकावणहाए) अदत्तादानविरत्याख्यतृतीय-
वतरकृणार्थं तस्मात् मिश्रादनावावपि व्याघातसंभवे कश्चित्
स्थानुं शक्यमनुज्ञाप्य स्वामिनं विधिना स्थातव्यम् । अद्वय्यादिव्यपि
विश्रामनुकामेन पूर्वस्थितमनुज्ञाप्य स्थातव्यं नदभावे देवतां
यस्याः सोऽवग्रह इति । आ० प्र० द्वि० । आ० ख० ॥ पंचा०
(अत्राशोचना आलोचना शब्दः)

(२) आचार्यादी मृतेऽप्यत्रोपसंपत् ।

गामाणुगामं दुइज्जमाणे निक्खं जं पुराओ कटु विहेरे-
उजा मे आह्व विमंनेउजा अतिथया इत्येव कटु उवसंपज्जणा-
रिहे कप्पइ मे उवसंपज्जियंविमिया णत्थि इत्येव कटु
अस्से उवसंपज्जणारिहे अप्पए असमत्ते कप्पइ मे एगरायण
परिमाणं जम्मं जम्मं दिस्सिं अत्तासाहम्मिया विहरंति तम्मं
तम्मं दिस्सं उपवित्तए णो से कप्पइ तत्थ विहारपत्तियं वत्थए
कप्पइ मे कारणपत्तियं वत्थए तेस्सिं च णं करणंमि निवि-
यंमि य रोवडज्जा वसाहि अउज्जा एगरायं मा कुरायं वा
एवं मे कप्पइ एगरायं वा दुरायं वा वत्थए णो कप्पइ एग-
राओ वा दुराओ वा परवत्थए जं तत्थ एगराओ वा
दुराओ वा परं वसति सेमेतरा ठेए वा परिहारं वा ॥

ग्रामानुग्रामं प्राप्तेण (दुइज्जमाणे) गच्छन एतावता अनुवृत्तः
काष्ठो दर्शितो यं पुरतः कृत्वा प्रभुं कृत्वा इत्यर्थः । स नियमादा-
चार्य उपाध्यायो वा इष्टव्यो विहरति स आह्व कदाचित्
पुंजज्जा शरीरगच्छिष्यं जवेत् काष्ठगतो जवेत् (अतिथ्याद-
न्य इत्यादि) अस्ति वाऽत्र समुदायऽन्यः कश्चित् आचार्यादुपा-
ध्यायाद्या व्यतिरिक्तो गणी प्रवर्त्तकस्थविरो वृषजो वा उपसं-
दनाहस्तन उपसंपत्तव्यः । अत्रान्योन्यास्ति कश्चिदशेषसंपदना-
हस्तर्हि स आगम्यतः कल्पनाममम इति (से) तस्य कल्पते ।
एकरात्रिक्या प्रतिमया यत्र वसति तत्रैकरात्राभिग्रहेण (जम्मा-
जामिन्यादि) यस्यां यस्यां दिशि अन्ये साधर्मिका विहरन्ति
तां तां दिशमुपगन्तुं न पुनः (से) तस्य कल्पते तत्रापान्तरा-
हे विहारप्रत्ययं वस्तुं कल्पते (से) तस्य कारणप्रत्ययं संघा-
तादिकारणमिदं वस्तुम् । तस्मिंश्च कारणे निष्ठिते यदि परो
वदेत वस आर्थे ! एकरात्रं द्विरात्रं वा एवं (से) तस्य कल्पते
एकरात्रं वा द्विरात्रं वा वाशब्दाभिरात्रं वा वस्तुं न (से) तस्य
कल्पते एकरात्राद् द्विरात्राद्वा परं वस्तुम् यस्तत्र एकरात्रात् द्वि-
रात्राद्वा परं वसति तत्र (से) तस्य स्वकृतादन्तराच्छेदः परिहा-
रो वेति । अधुना निर्युक्तिविस्तरः । अत्रोपसंपदनाहं इत्युक्तं सा
उपसंपदं द्विधा लौकिकी लोकोत्तरिकी च ते आह ।

दोगे य उत्तरम्मि य, उवसंपयसोगिगी उ रायई ।

राया वि होइ दुविहो, सावेक्खो चैव निरेक्खो ॥

उपसंपदं द्विधा लोके लोकोत्तरं च । तत्र लौकिकी राजादौ
आदिशब्दान् युक्तराजादिपरिग्रहः । तथा च यदा राजा मृतो
भवति तदा युक्तराजमुपसंपद्यन्ते तं राजानं स्थापयन्तीत्यर्थः ।
युक्तराजोऽन्यः स्थाप्यते स च राजा भवति । द्विविधः सापेक्षो
निरपेक्षश्च । सहापेक्षया सापेक्षस्तद्विपरीतो निरपेक्षः । तथा च

प्रजाः राजाऽऽपेक्षः सन् जीवन्नेव युवराजं स्थापयति निरपेक्षस्तु नैव । अथ किं जीवन्नेव युवराजं स्थापयति तत आह ।

युवराजमि उ उविण्, पया उ बंधंति आयति तत्र ।

नैव य काङ्क्षयामि, खुजंति पडिवेमियनरिदा ॥

युवराजे राजा स्नाह्नाद्विद्यमानेन स्थापिते प्रजास्तत्र आयतिमागमिकाऽविषया महतीमास्थां बध्नन्ति नैव च सदसा कालगते राह्निप्रतिवेदिकानेरन्दाः समातटवर्तिनः प्रत्यन्तराजानः कुच्यन्ति राज्यविलोकनाय संबध्नन्ति । उक्तः सापेक्षः ।

संप्रति निरपेक्षमाह ।

पञ्चभ्रायतेणे, आयपरो दुविह हाइ निक्खेवो ।

दोइयलोगुत्तरितो, होगुत्तरवप्पियर वोच्छं ॥

निरपेक्षः नाम यः प्रजानां राज्यस्य चायानि नोपेक्षते तस्मिन्कालगते स राजा मृतः प्रच्छन्नो भ्रियते यथा अतीव राजा शरीरवाधिनो वर्तते स च तावत् भ्रियते यावद्-यो निवेद्यते । स च कदाचिस्तेनोऽपि । तथा निक्षेपेण निक्षेपः स द्विविधो द्विप्रकारस्तथा आत्मनः परतश्च । पुनरेकैको द्विधा लौकिको लोकोत्तरिकश्च । तत्र लोकोत्तरिकः स्थायः पश्चाद्भूत्येव ह्यर्थः । इतरं लौकिकं प्रथमगाथापादापक्षितं यद्व्ये । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति निरवकवे कालगते, निभ्रहस्सा चिगिच्छुमच्चो य ।

अदिवास आसहिङ्गा, वज्जो तियमूलदेवो उ ॥

एको राजा निरपेक्षस्तस्य राज्ये मूलदेवश्चौरिकां करोति । स कदाचिद्धारकैः प्राप्तो राज्ञः पार्श्वे नीतो राज्ञा च स्तेन इति कृत्वा वध्य आहूतः ततः राजा तत्क्षणमेव निजमावासस्थानमुपगतः । कृष्णमाश्रय च सहसा काङ्क्षगतः । तस्मिन्भिरपेक्षे कालगते द्वौ भिन्नरहस्या राजा मृत इति रहस्यं दौ जानीतस्तथा चिकित्सो वैद्योऽमात्यश्च राजा जानपत्यस्ततोऽभ्यस्याधियासना कृता सर्वत्र श्रिकचतुष्कचत्वरदिषु दिग्गम्यते कथं नाम राजलक्षणयुक्तं पुष्पं त्रभेमहि यं राजानं स्थापयाम इति मूलदेवश्च यो वध्य आहूयते स तेनायकाशेन नीयमानो वर्तते ।

आमस्स पडिदाणं, आणयणं हत्यचालणं अभो ।

अभिसेगनोइयपरिभव, तणजक्खनिवायणं आणा ॥

ततोऽभ्येन तस्य मूलदेवस्य वध्यतया नीयमानस्य पृष्ठं दत्तं । गाथायां स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात् प्राकृतं हि लिङ्गं व्यभिचारि ततो मूलदेवो यत्र राजा प्रच्छन्नो जवनिकान्तरिनाऽवतिष्ठते तत्रानीतस्ततो वैद्यकुमारामात्याभ्यां जवनिकान्यन्तरस्थिताभ्यां राज्ञो हस्त उपरि मुखे नीत्वा चालित एतत् राज्ञो हस्तचाक्षने ततो वैद्यकुमारान्यामुक्तं कृता राज्ञऽनुज्ञा यथा मूलदेवं राजानमजिपिञ्चत न शक्नोति वाचा वक्तुमिति ततो अभिपिक्तो मूलदेवो राज्ये नवरमसदृश इति कृत्वा केचिद्भोजिकाः परिभवमुत्पादयन्ति । न पुनः कुर्वन्ति । राजाहं विनयं ततश्चिन्तयति मूलदेवो ममैतं मूर्खतया परिजवं कुर्वन्ते परं किमिदानीमेते मूर्खनैयय कवाचिन्स्वयमेव स भामाएतलं जलिप्यन्ति तदानीं शासयेप्यामि ततोऽन्यद्विषसे आत्मनः शिरसि तृणशृङ्गातं कृत्वा आस्थानमण्डपिकायामुपविष्टः । ते च भोजिका मूर्खतया शनैः परस्परमुलुपन्ति अद्यापि नन्वेव चौरत्वं न मुञ्चन्ति अन्यथा कथमेतदृशस्य तृणशृङ्गातस्योदशो भवेन संभवा नूनं तृणगृहादिषु चौरिकानिमित्तमतिगतस्ततस्तृणशृङ्गातं शिरसि बन्धमिति एतच्चाकर्ण्य मूलदेवो रोषमुपागमन् ब्रूते च अस्मि कोऽपि नाम मञ्चित नु-

कारी य एतान् शास्तीति । तत एवमुक्ते तत्पुण्यप्रभावतो राज्यदेवताधिष्ठितैर्निशितास्त्रिभुताकैश्चिन्नकम्पप्रतीहारैः केषांचित् शिरांसि धूमनि शेषाः कृतप्राऽज्जयः आहामभ्युपगतवन्तः । तथा आह (जोइयपरिभवेत्यादि) भोजिकाः परिजवं कृतयन्तोऽन्यथा मूलदेवः (तणसि) तृणानि शीघ्रं कृतवान् ततस्मन्कोपावेशं दृष्ट्वा यकैरनिपातनं विमाशनं कृतम् । दोवैराज्ञा प्रतीच्छिता । एतद्वै सविशेषमाह ।

जक्खनिवातियसेसा, मरणगया जेहिं तोमितो पुब्बं ।

ने कुब्बंती रामो, अत्ताण पे य निक्खिवणं ॥

यकनिपातितशेषाः शरणागता मूलदेवस्य शरणं प्रतिपन्नाः । यैश्च पूर्वं मूलदेवस्तोषितस्तै राज्ञा आत्मनः परस्य च निक्षेपमद्य प्रवृत्ति युष्मदीया वधमेते चेति समर्पणं कुर्वन्ति । उक्तो निरपेक्षोऽनिरपेक्षश्च लोकोत्तरिको वक्तव्यस्तत्र प्रथमं सापेक्षमाह ।

पुब्बं आयतिबंधं, करइ सावेक्ख गणहरे उविण् ।

अड्विण् पुब्बुत्ता, दोमा उ अणाहमादीया ॥

यो नामाचार्यः सापेक्षः स पुर्यमेव गणधरं स्थापितं साधुनामायतिष्यन् करोति यथाऽयं युष्माकमाचार्य इत्येतदाज्ञया वर्तिनव्यमिति । अथ न पूर्वं गणधरं स्थापयति ततस्मस्मिन्मन्त्रापि नोपायाः पुर्योक्ता अनाथादयः “अणाहमादीया” इत्यादिनाभिहिताः क्षितादयो दाया भयेयुः । उक्तो लोकोत्तरिकः सापेक्षः ।

संप्रति निरपेक्षमाह ।

आमुकारोवरण, अड्विते गणहरे इमा मेरे ।

चित्रिमिलिहन्त्याणुत्ता, परिभवसुत्तन्हावगया ॥

आमुकारेण गूलादेनोपरतः कालगत आमुकारोपरतस्तस्मिन् सत्याचार्ये अस्यापितेऽन्यस्मिन् गणधरं इय वध्यमाणा मर्यादा तामेयाह (चिल्लिमिलीत्यादि) आमुकारोपरत आचार्यां जवनिकान्तरितः प्रच्छन्नः कार्यो वक्तव्यं आचार्याणामतीवाशुत्रं शरीरं वाचाऽपि वक्तुं न शक्नुवन्तीति । ततो यो गणधरपदाहंस्ते जवनिकावहिः स्थापयित्वा सूरयो भागधने को गणधरः स्थाप्यतामेवं चोक्ता जवनिकाभ्यन्तरस्था गानार्थो आचार्यहस्तमुपर्युमुखं कृत्वा स्थाप्यमानगणधराजिमुखं दर्शयन्ति यद्वन्ति च गणधरत्वमेतस्यानुज्ञातं परं वाचा वक्तुं न शक्नुवन्ति एषा हस्तानुज्ञा न एतस्यापरि वाचा निक्षिप्यन्ति । स्थापित एव गणधर इति पश्चात्काङ्क्षगता आचार्या इति प्रकाशयते (परिभवसुत्तन्हावगया इति] ततो येऽजिनवस्थापितस्याचार्यस्य परिजवांनपादनशुद्ध्या आचार्यांचितं धिनयं न कुर्वन्ति तेषां सूक्ष्मर्थं या स हापयति न ददानीत्यर्थः । संप्रति “ आयपरो दुविह हाइ निक्खेवो लोइयलोइत्तरितो ” इति व्याख्यानार्थमाह ।

दंडेण उ आणुसट्ठा, लोए लोगुत्तरे य अप्पाणं ।

उवनिक्खिवन्ति सो पुण, लोकिक्कलोगुत्तरे दुविहो ॥

लोकं लोकोत्तरे च यथाहं विनयमकुर्वन्तो । दण्डेनानुशिष्ट आत्मानमुपनिक्षिपन्ति तत्र लौकिको दण्डः पूर्वमुक्तो यो मूलदेवेन भोजिकानां केषांचिच्छ्रुतो लोकोत्तरिकः सूत्रार्थोपहारणम् । इह नैव राज्ञीय नैव गणधरं स्थापिते निक्षेपरसो लोकस्य जायते तत्तत्फलाद्युपवर्णयते निक्षेपस्य फलं लोकं परिपातनं लोकोत्तरज्ञानादीनामभिपृक्तिः स चोपनिक्षेपो द्विधा लौकिको लोकोत्तरिकश्च । पुनरेकैको द्विधा आत्मोपनिक्षेपः परोपनिक्षेपश्च । तत्र लौकिक आत्मनिक्षेपो ये प्रगल्भास्ते आत्मनैवात्मानं गह-

उपनिक्षिपन्ति तिष्ठन्ति च चरणोपपातकारकाः प्रपञ्चशरणा ये पुनरप्रगल्भस्ते ये राज्ञो वल्लभास्तेरात्मानमुपनिक्षिपयन्ति । एष परोपनिक्षेपः । लोकोत्तरिक आत्मनिक्षेपो गच्छन्तिनां साधूनां तथाहि ये गच्छे एव वर्तन्ते साधवस्ते आत्मानमात्मनैवाभिन-
धाचार्यस्योपनिक्षिपन्ति । परनिक्षेपः फलकगतानां ते हि समा-
गताः स्पष्टकपतिना निक्षिप्यन्ते यथा एते ब्रह्मं च युष्माकमि-
ति । “इह मिथियाद्य अपेक्षं उवसंपञ्जगारिहे” इत्याद्युक्तम्
तत्र यद्यपि स गीतार्थस्तरुणः समर्थश्चेन्दिन्यनोर्दिन्याणां निग्रहं
कर्तुं तथापि तेनान्यो गणो निश्चयितव्यो निश्चयश्च परप्रत्य-
यनिमित्तं तत्रापि निक्षेपः कर्तव्यः ।

अत्र लौकिको दृष्टान्तस्तमेवाह ।

जह कोऽ वणितां उ, धूयं सेट्टिस्स हत्यनिविग्वत्रो ।

दिसि जत्ताए गत्तो, काळगतो सो य मेट्टी उ ॥

एको वणिक तस्य गृहे मारिहन्त्या । सर्वे गृहमुपच्छादितमे-
का दुर्दिता तिष्ठति परः स श्रेष्ठी निर्धन इति तां दुर्दितां न
परिणायितुं समर्थस्ततो दिव्यात्रां कर्तुमिच्छति जानाति च त-
स्याः कन्यकायाः स्वभावं यथा समर्थोत्तमानमेवा संरक्षितुं केव-
लमेका कन्यका महती गृहे तिष्ठन्ती दुष्टश्रीया लोकेन संज्ञयेत-
ति मिश्रश्रेष्ठिनो हन्ते तां निक्षिप्य मुक्त्वा वाणिज्येन दिव्यात्रां
गतः । तस्यापि च मिश्रश्रेष्ठिनो गृहे मारिभूतः । ततः सोऽपि
सकुटुम्बो विनाशमुपागमत् तथा चाह स च श्रेष्ठी काळगतः
केवलमेका कन्यका स्थिता सा च मृशश्रेष्ठिर्दहितः सखी सा च
सखी अप्यात्मानं संरक्षितुं कमा केवलं यशःप्रत्ययानिमित्तं राज्ञः
समीपमुपस्थिता तथा चाह ।

मेट्टिस्स तस्स धूया, वणिगमुयं धेनु गम्भो समुवगया ।

अह यं एम मह्दी मे, पासेयव्वा उ तुज्जेहि ॥

तस्य मृशभूतस्य श्रेष्ठिनो दुर्दिता वणिकसुतां मृतपितृवणिग्दु-
हितं गृहीत्वा राज्ञः समुपगता समीपमुपगता पादेषु निपत्य
रिक्तपयति यथा देव युष्माभिर्निजदुहितरो रक्षयन्ते तथा भद्रमेव
यं मे सखी युष्माभिःपालयितव्या त्रावयोरपि युष्माकन्यकात्वात् ।

इय होउ ति य जणियं, कम्मा अतंउरम्मि तुहेण ।

गम्मा परिकत्ता उ, भणिया वाहग्गि पात्ताउ ॥

इति एवं भवन्ति जणित्वा तुष्टेन राज्ञा ते दे अपि कन्यान्तः
पुरे प्रक्षिप्तं भणिता च व्याहृत्य आकार्य (पालाशो) पालिका
महत्तरिका किं भणन्त्येत आह ।

जह रक्खह मज्झ सुता, तदेव एया तो दोवि पासेह ।

ते एवि तेउ पाले, विम्वियं विणीतकरणाए ॥

यथा रक्षय मम सुताः कन्यकास्तथैव एते अपि हे मत्कन्यका-
स्ये पात्रयथ एवमुक्ते तथापि महत्तरिकया विनीतकरणया
विज्ञप्तं देव एते अनिपात्रयामि । एवमुक्त्वा ते कन्यान्तःपुरं नीतं ।
तत्र च मृशश्रेष्ठिदुहिता महत्तरिकां विज्ञपयति ।

जह कम्मा एयातो, रक्खह एमेव रक्खह ममं पि ।

जह चेव ममं रक्खह, तह रक्खह मम महिं पि ॥

यथा पताः कन्या यं रक्षय एवमेव मामपि रक्षय । यथा च
मां रक्षय तथेमां मम सखीमपि रक्षय ।

इय होउ अरुत्तुवण, अह वासिं तथं मंवसेतीणं ।

कालगया महत्तरिया, जा कुणती रक्खणं तासिं ॥

इत्येवं प्रवर्तति अच्युपगते तासां तत्र संवसन्तीनामथकिय-
त्कायातिक्रमेण या रक्षन्तासां करोति सा महत्तरिका काळगता ।

सविकारातो वट्ठं, सेट्टिमुया विम्वेइ रायाणं ।

महत्तरियदाणनिग्गह, वणिगयगमए य विम्वणं ॥

महत्तरिकाकालगमनानन्तरं ताः कन्यकाः सविकारा अभूवन्
ततस्ताः सविकाराः दृष्ट्वा श्रेष्ठिसुता राजानं विज्ञपयति अन्यम-
हत्तरिकां प्रयच्छन् दत्ता राज्ञा । तथा च महत्तरिकया [निग्ग-
हात्] कन्याः सविकारा उपलभ्य खरगिट्ताः एवं तासां तिष्ठ-
न्तीनां (वणिगयगमसि) स देशान्तरगता वणिक समागतः
(विगणवणमिति) राज्ञो विज्ञपनमकार्षीत् यथा देव ! नयामि नि-
जपुत्रकामिति ।

पूएऊण विमज्जाण, सरिसकुलदाण दोण्ह वि भोगा ।

एमेव उत्तरम्मि वि, अवत्त राहंदिण उवमा ॥

ततः श्रेष्ठिताविह मिकानन्तरं ते द्वे अपि पुत्रयित्वा राज्ञा वि-
सृष्टं महशकुले दानं विद्याहिते इत्यर्थः । ततस्तयोर्द्वयोरपि वि-
पुत्रा भोगा दत्ताः । एवमेव अनेनैव प्रकारेण उत्तरेऽपि लोकोत्त-
रेपि अन्यकस्य रात्रिदिवैकपमा । इयमत्र भावना । यदि तावह्लौ-
किका अपि यशः संरक्षणनिमित्तमात्मानमन्यत्रोपनिक्षिपन्ति नतः
सुतरां लोकोत्तरिकैः साधूनिः संयमयशःसंरक्षणनिमित्तमात्मा
ऽन्यगणे निक्षेप्यः । स चाव्यक्ता वयसा ततो यावद्भिरहोरात्रव-
यसा व्यक्ता प्रवर्तते तावन्तं कालं तत्रान्यगणनिधायं तिष्ठति
कथं पुनरात्मानं गणं उपनिक्षिपति । तत आह ।

एते ब्रह्मं च तुम्भे, वत्तीभूतो सयं तु धारेइ ।

जसपव्वयाउराला, मोक्खसुहं चेव उत्तरिण ॥

एते मदीयाः साध्वीनाः स गुणान्तेषु उपनिक्षिप्य तावत्तत्र
तिष्ठति यावत् व्यक्ता जायते ततो व्यक्तीभूतः सन् तस्मान्निर्गत्य
स्वयमेव गणं धारयति एवं च कुर्वन्तस्तस्य फलमिह लोके उदा-
रा यशःप्रत्यया अवदानं यशोऽवदानाच्च लोके प्रत्ययाः संयम-
नेमद्वयविषयाः । परलोके फलं मोक्षसुखमौत्तरिकं लोकोत्तरिके
उपनिक्षेपे । अथवा लौकिकस्य लोकोत्तरिकस्य च सापेक्षस्य
पदस्थापनायोग्याविषयेयं परीक्षा ॥

सावेक्खं पुण पुब्बं, परिकखण जह धणो उ सुएहा उ ।

अणिययसहावयपरिहा-वियं १ मुत्ता २ तच्चि ३ तुहा उ ४ ॥

सापेक्षं पुनः पूर्वं परीक्षते साधून् यथा धनश्रेष्ठो ह्युवा अनि-
यतस्वभावाः परीक्षितवान् कथमिति चेदुच्यते “ रायगिहे
नयरे धणो नाम सेट्टी तस्स सत्तारि सुएहा तो अजया तो चि-
नेइ का मम सुएहा घरं बुद्धिनेहिंस्ति ततो अन्नयातासि परिकखण-
निमित्तं सयणवग्गो णिमित्तो भोग्योत्तरं सयणसमकखं सु-
गहातो सहावयण पसेयं पसयं पंस सालिकणा समप्पिया
एणसु रक्खयं करेइ यदा मग्गोहामि तथा दायव्वा ततो
पदमाए बुद्धो एस न लज्जितो सयणसमकखं पंस कणे स
मप्यंतो न किंपि जाणइ जया मग्गिहिति तथा अन्ने दायव्वा
इति उट्ठिया । विययाए बुद्धसेसति पुत्ता तदयाए, आभरणकर-
रियाए सुरक्खीकया चउत्थीए ता उ य केसेसु आरोविकण
विहिं नीया जाया । वरिसपण्णेण सयसदस्सा । पुणो विसेट्टि-
णा वरिसपणगानंतरं सयणवग्गो णिमित्तेकण पुत्तुत्तरं सयणस-
मकखं ततो सहावियातो ते मे पंस सालिकणे समप्पेहा ततो
पदमाए अक्खानो ज्ञाणातो आयेकण समप्पिया सेट्टिया सव्वहसा-

विता प्राणीया ते चेव इमे पंच साक्षिकणा किं वा भवे । तीए कदियं ते मए तया चेव उडिया पुण अणे आलीया एवं विद्या-
ए वि तवरं तीए भुत्ता कहिया । तइयाए ने चेव प्राणीया भणि-
थं आनरणकरंदियाए मए सुरक्कीकया । चउत्थीए जीणयं
ताय सगमाणि समप्पिअंतु जेण ते पंच साक्षिकणा आणिजं-
ने । ततो सेठिणा विमिहएण पुच्छियं तीए कहियं जहावत्तं जाव
जाया सुखसहस्सा तउपरि तुछेण सेठिणा जणियंतीए मज्ज
पंच साक्षिकणा अतोव बुद्धि नेदसिंति एसा मम घरस्स सा-
मिणी । तइया भंडारक्खिया जीए सुत्ता सा महाणसबायारे
निजोइया पदमा घरबाहिकम्मे । तथा चाह । प्रथमया परिहापि-
ता द्वितीयया जुत्तास्मृतीयया तावन्मात्राः धृताश्चतुर्थ्या (बुद्धि)
चर्हिताः । एष दृष्टान्तः संप्रति । दार्ष्टान्तिकयोजनामाह ।

ओपेसिवमतरेण य, उज्जितं आगतो न खडु जोमो ।

कितिकम्मजारजिक्वा, दिएसु जुत्ता य जुत्तीए ॥

एवमाचार्येणापि परिकर्मानामिदं साधुत्समर्थं देशदर्शनं शिष्या
नियोजक्यास्तत्र योऽवमेदुर्निर्देशिवे वा साधुत्वं त्यक्त्वा अथ-
वा योऽनरन्तोऽसहायास्तान्वा त्यक्त्वा समागतः स खडु न योग्यः
येनापि कृतकर्मसुपाशलेपनादिश्यापारेषु जारे च पशुपकरण-
बाहनेन भिक्षादिषु चात्मनुकथा जुक्ता उपयोगं नीताः साधवो
न च सम्यक्पापिताः सोऽपि न योग्यः ।

न य उडिया न भुत्ता, नेव य परिहाविया न पविहुत्ता ।

ततिपणं ते चेव उ, समीवक्काणिया गुरुजो ॥

तृतीयेन ये समर्पिताः साधवो गुरुणा ते न उडिता न दर्शिता-
शिवादिषु परित्यक्ता नापि जुक्ताः केवलमात्मोपयोगं नीताः ।
नापि पुरुषासिप्रदानादिना परिहापिताः परिहारिणी नीताः नाप्य-
न्यायपरिभाषाजननं परिचर्हिताः किं तु तावन्त एव गुरुत्वमोप-
प्रयानीताः । अतुर्थमाह ।

उत्तरसंपाविय पच्चा-विद्या य अण्णे य तेसि संगदिया ।

एरिसण् देइ गणं, कामं तइयं पि पूएमो ॥

येन बहुष उत्तरसंपादिता उत्तरसंपदं प्रादिता बहुषः परिभाषा-
नाश्च अन्येन च तेषामुत्तरसंपादितानां परिभाषितानां च संबन्धिनः
संगृहीतास्त एव उत्तरसंपदं प्राद्विष्यन्ते परिभाषयिष्यन्ते चे-
त्यर्थः । ईदृशं चतुर्थे ददाति गणमाचार्य एकान्तयोग्यत्वात् न
केवलमेतस्मिन् किंतु काममनिशयेन तृतीयमपि पूजयामश्चतुर्था-
द्यानि तमपि योग्यं प्रशंसाम इत्यर्थः ।

तत्त्वात्मपरो निक्षेपयोजनामाह ।

तम्मि गणे अभिसिंते, सेसगभिकखण अण्णनिकखेवो ।

जे पुण फड्ढुगवतिया, आयपरे तेसि निकखेवो ॥

एवं कालगते ठविण्, सेमाणं आयनिकखेवो ।

फड्ढुगवतियाणं तु, आयपरो तेसि निकखेवो ॥

तस्मिन् चतुर्थे तदजाये तृतीये वा गणे पदं अजिपिके शेषका-
णां भिक्षुणां तज्जणान्तर्वातिनामात्मनिक्षेपो जयति । ये पुनः रूप-
कपतयस्तेषामात्मनः परतश्च निक्षेपः रूपकपतीनामात्मतस्तदा-
श्रितानां परतः रूपकपतिद्वारेण तेषामुपनिक्षेपभावात् । एष-
मात्मपरोपनिक्षेपिकाज्ञाने दृष्टव्यस्तथा चाह (एवं ति) एवं नि-
रूपक्य सहसा काज्ञाने पूर्वप्रकारेण तस्मिन् स्थापिते शेषाणां
गणान्तर्वातिनामात्मनिक्षेपो भवति रूपकपतिकानां स्वात्मनिक्षेपः
रूपकपतीनामात्मतस्तदाश्रितानां परतो निक्षेप इत्यर्थः ।

उत्तरसंपज्जाअरिहे, अविज्जमाणम्मि होइ नानव्वं ।

गमणम्मि मुच्चासुच्छे, चउभंगो होति नायव्वो ॥

उत्तरसंपदं तर्हि अविद्यमानं भवत्यन्यत्र गन्तव्यं तत्र च गमने
शुद्धपदे संयोगनश्चतुर्भङ्गी भवतीति ज्ञानव्ययम् । तथा निर्गम-
ने शुद्धो गमने च शुद्ध इति प्रथमः निर्गमने शुद्धो गमने शुद्ध-
इति द्वितीयः । निर्गमने अशुद्धो गमने शुद्ध इति तृतीयः । निर्गम-
ने अशुद्धो गमने चाशुद्ध इति चतुर्थः । गाथायां चउभंगो इति
पुस्तकनिर्देशः प्राकृतत्वात् । तत्र प्रथमजङ्गलाख्यानार्थमाह ।

असतीए वायगस्स, जं वा तत्थत्थि तम्मि गदियम्मि ।

संघामो एगो वा, दायव्वो असति एगागी ॥

यः कार्त्तिकमुत्कारिकं दृष्ट्वादे वा वाचयति स नास्ति तत्-
स्तस्य वाचकस्यासत्यज्ञावै अथवा यत्तज्जास्ति तु तत्सर्वं गृही-
तं तत्तस्मात्स्मिन् गृहीतेऽन्यसुत्रार्थमन्यत्र व्रजति तस्य च एकः
संघादो वातव्यः । अस्ति संपाटकाज्ञावै एकाका व्रजेत् ।

अहं सर्वोऽस्मि तेमि, नरिण उ उत्तरसंपारिहे कूष्माण्णं ।

सव्वं पेत्तुं गमाणं, जत्तियमेत्ता व इच्छंति ॥

अथ तेषां गच्छवर्तिनां साधूनां सर्वेषामन्य उपभोगद्वौ नास्ति
ततः सत्रान् गृहीत्या गमने कर्तव्यम् । अथ सर्वे गन्तुं नेच्छन्ति
तर्हि यावन्मात्रा इच्छन्ति तावन्मात्रं सह गन्तव्यमपि निर्गमशुद्ध
उच्यते ।

एवं सुच्छे निर्गमे, वइयाइअपरिवज्जंतो ।

संविग्गमाणोस्मेहिं, नेहिं वि य दायव्वो संघामो ॥

एवं शुद्धे निर्गमे व्रजिकादिषु गोकुलादिष्वप्रतिबन्धमकुर्वन्
गच्छेत् । तत्र यद्यप्यन्तरात्रे संविग्गमनोद्भाः सन्ति ततस्ततः सह
मिश्रित्वा गन्तव्यं तैरपि च निर्गमनशुद्धत्वात् ज्ञानाद्युत्तरसंप-
मिते च चञ्चित्वाद्यर्थं संघाटां वातव्यः । अथ यदा एकं दौ वा
दिवसौ संघाटां न भवति व्याकुलत्वात्तदा किं कर्त्तव्यमन आह ।

एगं च दो व दिवसे, संघामन्थं स पडिच्चिज्जा ।

असती एगागी उ, जयणा उवही न उवहम्मे ॥

एकं द्वौ वा दिवसौ स संघाटार्थं प्रतीकृतं असत्यभावे संघाट-
स्य एकाका व्रजेत् तत्र च यतना कर्त्तव्या सा च प्राक्कटपाथ-
यनेऽजिहिता तत उपधिनोपदयन् यतनया प्रवृत्तत्वात् । उप-
संहारमाह ।

एसो पदमो जंगो, एवं सेसा कमेण जोएज्जा ।

आमतुज्ज य गणं, गच्छे दारा य तत्थ इमे ॥

एषोऽनन्तरादितः प्रथमो भङ्ग एवमुपदर्शितेन प्रकारेण शेषा
अपि जङ्गकाः क्रमेण योक्तव्यास्तथा निर्गमशुद्धः प्राग्वत् गम-
नाशुद्धो व्रजिकादिषु प्रतिबन्धकारणात् निर्गमनाशुद्धो दोषाका-
र्षितया निर्गमनात् निर्गमनशुद्धो व्रजिकादिष्वप्रतिबन्धार्थान्निगम-
नाशुद्धो गमनाशुद्धश्च प्राग्वत् । अथ प्रथमजङ्गवर्त्ती प्रशस्यः
कारणतो द्वितीयजङ्गवर्त्तीपि एव च गच्छता तेन यं आसन्ना उदा-
ता उद्यन्तविहारिणस्तेषां स्थानं गच्छेत्तत्र च गतस्य परीक्षादि-
निमित्तमिमानि द्वाराणि जयन्ति तान्येवाह ।

उत्तरसंपदस्य गच्छस्य दानिवृद्धिपरीक्षणं तत्र

कल्प्याकल्प्याविधिः ॥

पारिकवहाणि अमती, आगमाणं निर्गमो अमंविग्गो ।

निर्वयणजयणनिसण्, दीहव्वं पमिच्छंति ॥

परीक्षा (हाणीति) हानिबुद्धिविषया कर्तव्या यत्र ज्ञानादीनां हानिस्तत्र न वास्तव्यमन्यत्रवास्तव्यमिति भावः (भसतिपि) यस्य समीपं गच्छोपसंगतस्मिन्सापेक्षे निरपेक्षे वा कालगत-त्वेनासति योऽन्यः स्थापितस्तस्य सकाशे स्थातव्यं तस्मिन्नापि स्तीदति यावत्कुशादिरूपविराणामागमनं तावत्प्रतीकृष्यं तैरपि प्रतिबोद्धने कृते स्तीदति निर्गमो विधेयः । गच्छता च संविग्नाभावे बहिर्वास्तव्यमसंविग्ने निवेदना कर्तव्या । बहिर्वास्तव्यजा-ये तेष्वप्यसंविग्नेषु नवरं यतना विधेया । तथा संविग्नेषु वा संवसनं निपुष्टमनुज्ञातमेकरात्रमुत्कर्षतस्त्रीणि दिनानि वर्षादि-कारणतः पुनर्यतनया (दीदृक्कमपि) प्रचुरमपि दीर्घकालं प्रतीकृते । एष द्वारगाथासंक्षेपायः । सांप्रतमेनामेव विचरीषुः प्रथमतः परिच्छिदागिति चारमाह ।

पास्तथादिविरहितो, काहियमाईहिवावि दोसेहि ।

संविगमपरिततो, साहम्मि य बच्छसोजा उ ॥

अपान्तराले पार्श्वस्थादिविरहितः पार्श्वस्थादिसंस्मिन्निविष्टः कायिकादिभिर्वा ज्ञातप्रधानोऽयं निर्देशः कायिकत्वादिनिर्वा दोषैर्विमुक्तस्तथाऽसंविग्नेऽपरिभास्तः सामाचार्यामिति गम्यते । तथा चः सार्धमिकवत्सलः प्रवचननिष्ठसाधर्मिकवास्तव्यप-रायणः सः ।

अन्तुज्जपसु ठाणं, परिच्छिजं हीयमाण ए योसुं ।

केसु पदेसुं हाणी, बही वा तं निसामेहि ॥

अन्युद्यतानामुद्यतविहारिणां स्थानं परीक्ष्य गाथायां सप्तमी पञ्चम्यं हीयमानकाम्युक्त्वा तिष्ठेत् । अथ केषु पदेषु हानिबुद्धि-र्वा सुरिराह । तदेतत्कथ्यमानं निशामय । तदेवाह ।

तवनियमसंजमाणं, जहियं हाणी न कप्यते तत्थ ।

तिगवुही तिगसोही, पंचविमुद्धी सुसिक्खा य ॥

अत्र तपोनियमसंयमानां हानिस्तत्र न कल्पने वस्तुं यत्र पुन-स्त्रिकबुद्धिर्ज्ञानदर्शनचारित्र्यबुद्धिर्यत्र च त्रिकस्याहातोपधिगम्या-रूपस्य शोधियत्र च पञ्चानां पार्श्वस्थादिरूपामानां विबुद्धिस्ते-ष्वप्रवर्त्तनं यत्र च सुशिक्षा ग्रहणे आसेवना च तत्र वास्तव्यम् ।

सांप्रतमेनामेव गाथां विधुणोति ॥

बारसविहे तवे उ, इंदिय नोइंदिय य नियमे उ ।

संजमसत्तरसविहो, हाणी जहि य तहिं न वसे ॥

यत्र चावशविधे तपसि इन्द्रियविषये च नियमे संयमे सप्तद-शाविधे हानिस्तत्र न वसेत् ।

तवनियमसंजमाणं, एएसिं खेव तिएह तिगवुही ।

नाणादीण व तिएहं, तिगमुद्धी उगमादीणं ॥

एतेषामेव त्रयाणां तपोनियमसंयमानां बुद्धिस्त्रिकबुद्धिः । अथ-वा ज्ञानादीनां त्रयाणां बुद्धिस्त्रिकबुद्धिः । त्रयाणामुक्तमादीनामु-पसङ्गमेतदाहारादीनां वा त्रयाणां बुद्धिस्त्रिकबुद्धिः ।

पास्त्ये ओससे, कुसीलसंसप्त तह अहाठंदे ।

एएहि जो विरहितो, पंचविमुद्धो हबइ सो उ ॥

पार्श्वस्थाऽवसक्तः कुशीलः संसक्तो यथाकृन्व एते पञ्चापि प्राक् सप्रपञ्चं प्रकृतिता एतैः स्थानैर्यो विरहितः स पञ्चविमुद्धो जवति । पञ्चविमुद्धावेष प्रकारान्तरमाह ॥

पंच य महव्याई, अहवा वि नाणदंसणवरितं ।

तव विण्णो वि य पंच उ, पंचविदुवसंपया वावि ।

वाशब्दः प्रकारान्तरपददर्शने पञ्च महाप्रतानि अथवा ज्ञानं दर्शनं चारित्रं तयो विनय इति पञ्च । यदि वा पञ्चविधा ज्ञानदर्शनचारित्र्यतपोवैयाकृत्यभेदतः पञ्चप्रकारा उपसंयत्त पञ्च तैः पञ्चविमुद्धः पञ्चविमुद्धः ॥ सुशिक्षामाह ।

सांप्रणसिक्ख सुसिक्खा, सा पुण आसेवने य गइणे व ।

कुविहाए वि न हाणी, जत्थ उ कहियं निवासेउं ॥

शोभना शिक्षा सुशिक्षा सा द्विविधा तद्यथा आसेवने ग्रहणे च । आसेवने प्रत्युपेक्षादेः सामाचार्या ग्रहणमागमस्य । एत-स्यां द्विविधायामपि यत्र न हानिस्तत्र वासः कल्पते कर्तुम् ।

एएसुं ठाणेसुं, सीयंते चोदंति आयरिया ।

हावेंति उदासीणा, न तं पसंसंति आयरिया ॥

एतेषु स्थानेषु तपःप्रवृत्तिषु स्वयमाचार्या हीयमाना न दृश्यन्ते शिष्यास्तु केचित्सीदन्ति तान् सीदतो यत्राचार्याभ्योदयन्ति तं गच्छं निवासयोप्यतया आचार्याः प्रशंसन्ति । यत्र पुनराचार्या उदासीना मध्यस्थाः सामाचार्या हापयन्त उपेक्षन्ते न तं प्रशंस-स्याचार्याः नासौ गच्छ उपसंपादनीय इत्यर्थः ।

किं कारणमत आह ॥

आयरियउवज्जाया, नाणुष्ठाया जिणेहिं सिण्णहा ।

णाणे चरणे जोगा-बहा उ ते आणुष्ठाया ॥

आचार्या उपाध्यायाश्च जिनैस्तीर्थकुम्भिर्न शिष्यार्थाः शिष्याशि-कणनिमित्तमनुज्ञाताः । कैः कारणैः पुनरनुज्ञातास्तत आह । ज्ञाने चरणे च ये योगास्तेषामावहाः प्रापका यतो नविध्यन्ति ततस्ते अनुज्ञाता ज्ञानचरणस्फूर्तिनिमित्तमनुज्ञाता इत्यर्थः । अपि चेदशा आचार्योपाध्याया अनुज्ञाताः ।

नाणचरणे निउत्ता, जा पुव्वपरुबिया चरणसेही ।

सुहसीलठाणविजडे, निखं सिक्खावणाकुसला ॥

ज्ञाने एकग्रहणात् तज्जातीयस्य ग्रहणमिति न्यायादर्शने चारि-त्रे च नियुक्ताः सततोद्यतास्तथा सुकशीलाः पार्श्वस्थादयः तेषां स्थानं यत्ने सेवन्ते तद्विजडे तद्विहिते या पूर्वं कल्पाध्ययने क-तिकर्मसूत्रे चरणश्रेणिः प्रकृतिता तस्यां स्थितास्तथानित्यं सदा शिक्षापनायां ग्रहणशिक्षायामासेवनाशिक्षायां च ग्राहयितव्या-यां कुशलाः समर्थाः ईदृशां समीपमुपगम्योपसंसंख्यम् । गतं परिच्छिदागिति चारम् । इदानीमसतिपि चारमाह ।

जेणवि पडिच्छितो सो, कालगतो सो वि होइ आहव ।

सो वि य सावेक्खो वा, निरवेक्खो वा गुरुआसि ॥

येनापि स प्रतीक्षितो यस्य समीपे स शिष्यपरिवार उपसं-पन्न इत्यर्थः सोऽपि (आहव) कदाचित्कालगतो नवेत् सोऽपि च गुरुः कालगतः सापेक्षो वा आसीन्निरपेक्षो वा । तत्र यः सापेक्षः सोऽयं विधिं करोति ।

सावेक्खो सीसगर्ह, संगहकारेइ आणुपुव्वीए ।

पाडिच्छागयवेत्ति, एस वियाणे अह महव्णो ॥

सापेक्षः शिष्यगणं स्वदीक्षितशिष्यसमूहमजिनवस्थापितस्य संप्रहमानुपूर्व्यानुपूर्वीकथनेन कारयति । यथा पूर्वं सुधर्मस्वा-मी गणधर आसीत् । ततस्तच्छिष्यो जन्मस्वामी तस्यापि शि-ष्यः प्रभव एव तावदावत्संप्रति वयमहमपि च संप्रति महात्तु वृ-द्धीपूतस्ततोऽसौ योऽमुको गणधरः स्थापितो वर्तते तस्याहां कुर्या वैनयिकादिकं च । तथा ज्ञानदर्शनादिप्रतीक्षादिनिमित्त-

मागताः प्रतीच्छागतास्तानपि भूते यत्र मम स्थाने विज्ञायेत म-
मेवैतस्य संप्रति वैतथ्यादिकं कर्तव्यमित्यर्थः । अथैवाऽप्येवमा-
न्तमाह ।

जह राया व कुमारं, रज्जे ठावेउमिच्छए जं तु ।

जरुजोहे वेतितिगं, सेवह तुज्जे कुमारं ति ॥

अह यं अतीमहङ्को, तेसिं विची उ तेण दावेइ ।

सो पुण परिच्छिज्जणं, इमेण विहिणा उ ठावेइ ॥

यथा राजा यं कुमारं राज्ये स्थापयितुमिच्छति तं प्राति जटाञ्च
बोधाञ्च भूते स्थापयत्ययं महान् ततो यूयं सेवस्वममुकं कुमार-
मिति एवं तानुक्त्वा तेषां वृत्तौस्तेन कुमारेण दापयति येन ते
तदनुकृता जायन्ते स पुनः कुमारोऽनेन धर्यमाणेन विधिना
परीक्ष्य राज्ये स्थाप्यते । तमेव विधिमाह ।

परमञ्च जुजसुणगा, छुण्णदंरेण वारणं वितिण् ।

जुजइ देइ य तइओ, तस्स उ दाणं न इयरोसिं ॥

राजा बहूनां कुमारानां मध्ये कतरं कुमारं युवराजं स्थापया-
द्भीति विचिन्तयन् परीक्षानिमित्तं तान् सर्वान् कुमारान् शब्दाप-
यित्वा तेषां पृथक् पृथक् स्थाले परमानं पायसं परिवेषयति
परिवेष्य शृङ्गावसानं शुनकान् व्याघ्रकलशान् कुमारान् प्रति मा-
नयति ते च शुनका वगेन कुमारसमीपमागतास्तत्रैको राजपुत्रः
शुनकजनेन पायसं परित्यज्य पलापितः द्वितीयो राजपुत्रो व-
घ्रेण तेषां शुनकानां वारणं करोति जुञ्जे च न च किमपि ते-
भ्यो ददाति तृतीयः पुनः स्वयं जुञ्जे शुनकेभ्योऽपि च स्वस्था-
त्वात् परस्थात्वाच्च ददाति तस्य तृतीयस्य राजपुत्रस्य राज्यदानं
नेतरयोर्द्वयोः । किं कारणमिति चेदत आह ।

परबलपेक्षिओ नासति, वितिओ दाणं न देइ उ जराणं ।

न वि जुज्जंते ते उ, एए दोवां अणरिहाओ ॥

प्रथमो यदा परबलमागच्छति तदा तेन परबलेन प्रेरितः सन्
राज्यमपहाय नश्यति । द्वितीयो न भटानां सुजटानां किमपि
ददाति न च ते भटा दानमृते परबले समागते युध्यन्तेततः पराजम्नं
समर्थस्यापि परबलेन प्रेरणमत एतौ छावपि राज्यस्यानर्हौ ॥

तइओ रक्खइ कोसं, देइ य भिच्चाण ते य जुज्जंति ।

पांक्षेयव्वे अरिहा, रज्जंतां तस्स तं दिस्सं ॥

तृतीयः पुनः कुमारः कोशं जगद्गगारं रक्तानि भृत्यानां सुजटा-
नां ददाति ततस्ते नृत्याः परबले समागते युध्यन्तेततः पराजम्नं
परबलमपगच्छति नदपगतौ च स्वराज्यसौख्यमतः स पासायि-
तम्ये राज्ये अहं इति तद्विराज्यं राजा तस्य दत्तं यथा भो लोका
एव युवराजो युष्माभिरेव आसेवनीयः ॥

अजिसित्तो मट्ठाणं, अणुजाणे भग्गादिअहियदाणं च ।

बीसुम्मि य आयरिय, गच्छे वि तयाणुरूवं तु ॥

एवं तस्मिन् युवराजे स्थापिते यदा राजा कावगतो जयति तदा
ते भटप्रभृतयस्तं युवराजं, राजानमभिषिञ्चन्ति अजिषिके
सति तस्मिन्नेवका उपस्थाप्य स्वं स्वमायोगस्थानं निषेदयन्ति
ततः सोऽभिषिक्तो नवको राजा यत् यस्य पूर्वमायोगस्थानं तत्त-
स्मै अनुजानामि अधिकं च तेषां जटादीनां दानं छिपदादिदानं
ददाति । एष वृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः । विष्णुजृते शरीरे पृथग्नृते
मृत इत्यर्थः । आचार्ये गच्छेऽपि तदनुकूपं तृतीयराज्याहं कुमार-
नुरुपमाचार्यं स्थापयन्ति । इयमत्र जायता । आचार्येण वृष्ट्या-

पदाविषु शिष्याः परीक्षणीयाः । तत्र सोऽशक्तिको भीरुः स
राजप्रदेशाविषु समुत्पन्नेषु गणमपहाय नश्यतीति प्रथमकुमार
इव शुक्लपदस्यानर्हः । यः पुनरदाता सोऽशक्त्यन्वेन संग्रहोप-
ग्रहौ न करिष्यतीत्यर्थः । अस्वप्नीकतया शुनकस्थानीयान्व-
नीपकान्धारयति वायकत्वेन च संग्रहोपग्रहौ करोति स
योग्य इति गणधरपदे स्थापयितव्यः । तस्मिन्च स्थापिते कातेन
विष्णुजृते आचार्ये साधवः कृतप्राञ्जलयस्तमुपतिष्ठन्ते उपस्था-
प्य च यो यस्य पूर्वं नियोग आसीत् स तं तस्मै नवकाचार्याय
कथयति । एतदेवाह ।

बुविहेणं संगहेणं, दक्खं संगिणहए महेभागो ।

सो विअवेति ते वि, तं चेव य ठाण्यं अम्हं ॥

सोऽभिनवस्थापितो महाभागो गच्छे द्विधिनेन संग्रहेण वृष्य-
संग्रहेण जावसंग्रहेण च तत्र वृष्यसंग्रहेण वस्त्रपात्रादिना भाव-
संग्रहेण ज्ञानादिना संगृह्णाति एवं संगृह्णाति तस्मिन् ततस्तेऽपि
साधवः कृतप्राञ्जलयस्तं धरूपयन्ति यथा तदेव स्वं स्वं स्था-
नमस्माकं प्रयच्छन्ति । अथ किं किं तेषां स्थानमिति तत्स्था-
ननिरूपणार्थमाह ।

उवगरणवालवुद्धा, खमगगिलाणे य धम्मकट्ठिवादि ।

गुरुचित्वायणा पे-सणेसु कितिकम्मकरणा य ॥

एको भूते अहम् (उपकरणसि) उपकरणोत्पादक आसम्
अन्योऽहं बाह्यवृत्तानां वैयावृत्यकरोऽपरः कृपकवैयावृत्यकरोऽ-
न्योऽहं शाने इति स्तानवैयावृत्यकरः । अपरो धर्मकथा धर्मक-
थाव्यापारनियुक्तः अन्यो वादी परवादिमथने नियुक्तः (गुरु-
चित्सि) अपरो भूते अहं गुरोर्यत्कर्त्तव्यं तत्र नियुक्तः (वाथ-
णसि) अपरोऽहं वाचनार्थत्वे नियुक्तः । अन्योऽहं प्रेषणेनियु-
क्तः अपरो भूते अहं कृतिकर्मकरणे विभ्रामणे ।

एणसं ठाणेमुं, जो आमि समुज्जओ अठविओ वि ।

ठविओ वि य न विभीयइ, स ठाविउमलं खलु परोसं ॥

एतेषु खलु उपकरणाविषु कृतकर्मपर्यवसानेषु स्थानेषु यः पूर्व-
मस्थापितोऽपि गणधरपदे समुद्यत आसीत् स गणधरपदे
स्थापितोऽप्येतेषु स्थानेषु न विभीदति कृतकरणत्वात्स इत्यं-
भूत एतेषु स्थानेषु परान् गाथायां वष्टी द्वितीयाथे प्राकृतत्वात्
यथा 'मावाणामभीयदित्यत्र' स्थापयितुमशक्यं ।

एवं ठितो उवेइ, अप्पाण परस्स गो वि सो गावो ।

अठितो न ठवेइ परं, न य तं ठावियं चिरं होइ ॥

एवं पूर्वं गणधरपदे अस्थापित एनेषूपकरणाविस्थानेषु स्थितः
सन् आत्मनः परस्य चैतेषु स्थापयति गोवृष इव गाः स्वस्थाने
यः पुनः पूर्वमेतेषु स्थानेषु स्थितः स परमुपलक्षणमेतद्वात्मानं च
न स्थापयति स्वयं तत्राव्याप्तत्वात् न च तत्स्थापितं चिरं जयति ।
कस्मादिति चेदुच्यते । स यदाऽन्यान् उपकरणाविष्वनुद्यच्छतः
शिक्षयति यथा सति वले किं यूयं स्वशक्त्या मोघच्छथानुद्य-
च्छन्तो हि वैयावृत्यफलमात्रं ज्ञेयं । तदा ते चिन्तयेयुः यदि
वैयावृत्यफलमभविष्यत् ततस्त्वमप्येतेषु स्थानेषु वृत्तं स्यथा इति ।
अथवा वैयावृत्यफलं ब्रह्मणोऽपि वज्ररुत्वेनैव मन्येरन् एवं
जानन्तो यूयं किं पूर्वं नावसिञ्चामिति । संप्रति गोवृष इव गा
इति वृष्टान्तं भाषयति ।

पउरतणपाणियाइं, रहियाइं खुदजंमूहिं ।

नेइ वि मो गोणीउ, जाणइ य उवट्ठकानं

वृषो वल्लीवदौ गोधनानि प्रचुरतृणपानीयानि तथा कुङ्कुज-
तुभिः कुङ्कुमाणिजी रहितानि नर्याति जानाति च । उपस्थान-
कारुमन्यागमवेलां क्रात्या च स्थस्थानमानयति एवमभिनव-
स्थापित आचार्यो गच्छं स्वस्थव्यापारे नियोजयन्परिपालयति ।

अथैव दृष्टान्तान्तरमाह ।

जह गयकुसुसंजतो, गिरिकंदरविममवरयदुग्गेसु ।

परिवहति अपरिततो, निययसरीरुगवेदंते ॥

यथा गजकुलसंभूतो जनेन जात्यतामाह गिरिकन्दरेषु गिरिगु-
हासु विषमकटकेषु विषमेषु गिरिपादेषु दुर्गेषु वा अपरित्रान्नाऽ
भ्रान्तः सज्जिजशसैरोक्ततः दन्तान्परिवहति ॥

इयपत्रयणभक्तिगतो, साहस्यि य वच्छदो असदजावो ।

परिवहति साहवृग्गं, खेत्तविममकालदुग्गेसु ॥

इति अनेन गजदृष्टान्तप्रकारेण प्रयचनभक्तिगतो गच्छवाह-
कत्वं प्रयचनभक्तिं मन्यमानः साधर्मिकवत्सलो लिङ्गप्रवच-
नाभ्यां ये साधर्मिकस्तद्वात्सल्यपरायणोऽष्टभावोऽप्रायाधी-
विषमेषु क्लेशेषु विषमेषु च कालेषु दुर्मिहमायाद्युपद्रवमान-
संकुलेषु दुर्गेषु च साधुवर्गं परिवहति तस्य समीपे स्थातव्यम् ।
गतमसतीति द्वारम् ।

इदानीमागमनद्वारमाह-

जत्थ पविट्ठो जइ तेसु, उज्जया होउ पच्छहा वैति ।

सीसा आयरितो वा, परिहाणी तत्थिमा हांस ॥

यत्र गच्छे सशिष्यपरिवारः प्रविष्टः सन् सूत्रार्थानामागमनं
करोति तत्र यदि ते साधवः पूर्वं सुष्ठु उद्यता भूत्वा पश्चात्सा-
माचार्यं हापयन्ति आचार्यो वा पश्चात्परिहापयति । तत्र हानि-
रिति वक्ष्यमाणा भवति ज्ञातव्या । तामेवाह ॥

परिसेहदियतुयट्ठण-निक्खिअयाणविनयमज्जाण ।

आलोयठवणमंसलि-भासागिहमत्तसेज्जतरे ॥

(पडिलेहिसि) उपकरणं न प्रत्युपेक्षन्ते । तथा अम्भाना
मार्गपरिभ्रमरहिताश्च दिवा त्वम्वर्तनं कुर्वन्ति शरते इत्यर्थः
(निक्खिअवसि) द्वाग्रादिकं निक्खिअन्ते प्रत्युपेक्षन्ते न परिमार्ज-
यन्ति दोषैर्वा दुष्ट प्रत्युपेक्षणं परिमार्जनं वा कुरुते (आयाणसि)
द्वाग्रादिकमावदाना न प्रत्युपेक्षन्ते न प्रमार्जयन्ति दुष्प्रत्युपेक्षणं
दुष्प्रमार्जनं वा कुर्वन्ति । विनयं कृतकर्मलक्षणं वाचनादिषु
न कुर्वन्ति (सज्जाणसि) स्वाध्यायो वा न क्रियते । मगडलीं
सामाचार्यं वा न कुर्वन्ति (आलोयसि) संखडिं शरीरं वा
प्रलाकन्ते यदि वा आलाचना न क्रियते । अनालं चित्तं भुजंते
इत्यर्थः (ठवणसि) स्थापना कुलानि यिशास्ति स्थापितं वा
गृह्णन्ति (मंसलि) भोजनमगडलीं सामाचार्यं हापयन्ति
(भाससि) भाषायामसमिता भाषन्ते एकग्रहेण तज्जातीयग्रह-
णमिति न्यायात् । शेषास्वपि समितिष्वसामिता (गिहम-
सि) गृहिमाशकेषु पर्यलकादिष्वानीतं गृह्णन्ति (सेज्जयरेसि)
शय्यातरपिगडं भुजंते ॥

प्रमार्थी सीयंत, वसभा सोयंति चिद्धति त्रियम्मि ।

असती थेरा गमणं, अचउति ताहे पडिउंतो ॥

एवमादिष्वदिशब्दादुक्तमादिपरिग्रहः । सीदतः साधून् गुरुं
वा वृषजाश्चोदयन्ति शिक्षयन्ति । तत्र यदि चोदितः साधुवर्गो
गुरुं तिष्ठति ततस्तस्मिन् स्थितं सोऽपि सशिष्यपरिवार आग-
स्तुकिस्तिष्ठति (असतीइत्यादि) असन् शिक्षायाः पुनः प्रत्या-

वर्तनस्य वा अभावो यदि ततो वायत्पाक्षिके चातुर्मासिके
संवत्सरे वा कुलस्थविराणां वा गमनं जवति तावत्तत्प्रतीकमा-
ण आस्ते तेषु च कुलादिस्थविरेषु समागतेषु निवेद्यति तथाप्य-
तिष्ठन्तु ततो निर्गमनमेतदेव व्याचिख्यासुः प्रथमतो वृषमचोद-
नं मप्रायश्चित्तमाह ।

गुरुवसभगीयगीते, अचोदेति गुरुगमादि जा लहुआं ।

सारैड सारवेड, स्वरमउएहि जहावत्थं ॥

वृषजः प्रतिपक्षगच्छभारः स्वयं सारयति शिक्षयति अथवा यो
येनोपशाम्यति तं तेन सारापयति शिक्षापयति । कथमित्याह ।
आचार्योपाध्यायवृषभस्थविरजिज्जुकाणां मध्ये यथावस्तु वस्त्व-
नतिक्रमेण खरमृदुभिर्वचनैः सारयति सारापयति वा । किमुक्तं
भवति यः स्वरेण साध्यस्तं स्वरेण खराण्ययति मृदुसाध्यं मृदु-
भिर्वचनैः सारयति अन्यथा प्रायश्चित्तं तदेव पूर्वोक्तं निदर्शय-
ति (गुरु इत्यादि) वृषजो गुरुमाचार्यमुपाध्यायं वा न प्रतिचोद-
यति तत्रा चतुर्गुरुकं वृषजो वृषभं न प्रतिचोदयति चतुर्गुरुं ।
वृषजो गीतार्थं न प्रतिचोदयति मासद्वयं । अक्षरयोजना स्वयं
गुरुवृषभगीतागातान् चोदयति । गुरोर्दिचतुर्गुरुप्रनृतियावद-
न्ते लघुको मासः । अत्र पुनः सीदन्तु चत्वारो भङ्गास्तानेवाह ॥

गच्छो गणी न सीयइ, विई न गणीउ तइए न वि गच्छो ।

जत्थ गणी अवि सीयइ, सो पावतरो न उण गच्छो ॥

गच्छः सीदति गणी चेति प्रथमः । गच्छः सीदति न गणीति
द्वितीयः । न गच्छः सीदति किं तु गणीति तृतीयः । न गच्छो नापि
गणीति चतुर्थः । तथा चाह द्वितीये जङ्गे गणी न सीदति तृतीये
न गच्छः चतुर्थे सीदनमधिकृत्य शून्य इति नोपास्तः । तत्राद्यं
त्रिषु भङ्गेषु मध्ये यत्र प्रथमे तृतीये वा गणी न पापतरो
यत्र पुनरेच्छः सीदति न गणी नासौ द्वितीयः पापतरः । किं
कारणमिति चेदन आह ।

आयणिण जयमाणे, चोएउं जे सुहं हवइ गच्छो ।

तम्मि उ विसीयमाणे, चोयणमयेर कहं गेएहे ॥

आचार्यं यजमाने गच्छः सुखेन चोदयितुं शक्यमानो भवेत्
आचार्यस्य प्रतिजयाभावादनः प्रथमतृतीयो भङ्गो एतस्मिन्ना-
चार्यं पुनर्विधीदति चोदनां शिक्षामितरे साधवः कथं गृहीयु-
ने च गृहीयुरिति भावः । आचार्यप्रतिजयाभावादनः प्रथमतृती-
यो जङ्गो पापतरो न द्वितीय इति ।

आसम्मठिएसु उज्जुएसु, जहति सहसा न तं गच्छं ।

मा कुसेज्ज अउट्टे, दूरतरे चापणो सेज्जा ॥

यद्यपि नाम आसन्ने प्रदेशे सद्यतविहारणः स्थिता विद्यन्ते त-
थापि तेष्वसन्नस्थितेषु चतेषु सहसा न तं गच्छं जहाति परि-
त्यजति किं कारणमिति चेदत आह तस्मा अउट्टान् दूषयेत् ग-
च्छम् । किमुक्तं जवति । ये न विधीदन्ति तेऽपि सीदन्त्यापुसंसर्ग-
तो मा विधीदयुरिति चेत्तप सीदन्ति तेऽतद्वदूरतरे निर्गततरं
प्रणश्येयुर्विधीयेयुः । तदेवं वृषभचोदनं ज्ञापितम्

इदानीं स्थविरागमनं ज्ञापयति ।

कुसथेरादी आगम-चोयणया जेसु विप्पमायंति ।

चादयति तेसु ठाणं, अठिएसु उ निग्गमो भणितो ॥

वृषभशिक्षायाः प्रत्यावर्तनस्य वा अभावे पाक्षिके चातुर्मासि-
के सांवत्सरिके वा यावत् कुलस्थविराणां गणस्थविराणां सं-
वत्सविराणां वा आगमस्तावत्प्रतीकते कुलस्थविरादीनां आगमं

तेषां निवेदना क्रियते ततस्ते स्थविरा येषु स्थानेषु ये विप्रमाद्यन्ति तेषु स्थानेषु वा न प्रनिबोदिताः । यदि स्थितेषु सत्सु स शिष्यपरिवारस्तत्रैव स्थानं करोति स्थितेन च तेन द्विविधाऽपि शिक्षा शिक्षणीया । अथ ते बोदिताः सन्तो न स्थितास्ततस्तेष्वस्थितेषु ततो गच्छति गच्छन्निरगमे । जणितस्तर्धकरगणधरैः गतमागमनद्वयम् । पतिते निर्गमद्वारमतस्तदेव भावयति ।

कपसमने विहरः, अममते ज्येष्ठं हुंति आसथा ।

साहस्यं तर्हि गच्छे, अमतीं तर्हि हरं पि ॥

यदि आचारप्रकल्पः सूत्रतोऽर्थतश्च समाप्तो भवति ततस्तस्मिन् कल्पे आचारप्रकल्पे समाप्तं स्वयं यथाविहारकम् विहरति । अथ नाद्यापि भ्रमात् आचारप्रकल्पस्तर्हि तस्मिन्ममामं यस्यां दिशि आसथा अनन्तरकेशवर्तिनः सार्धमिमांसाः संविमन्मन्त्रो-गिकास्तत्र गच्छन् । अथासथा न विद्यते, तत आसथानामस-त्यजावे वरमपि गच्छेत् । कथं गच्छेदत आह ।

वड्यादीं दोमे अ-संविगे याचि सो परिहरंते ।

कउ अमंविगा खलु, नड्या दीया मुणेयव्वा ॥

वज्रिकादीन् दोषान् वज्रिका गोकुलम् आदिशब्दान् स्थमाना-यितृपूर्वपरिचितपञ्चापरिचितकलपरिग्रहस्तान् दोषान् इह व-ज्रिकादयः प्रतिबन्धदोषहेतुत्वाद्दोषा इत्युक्तास्तथा संविमन्मांसापि स परिहरन् गच्छेत् । अथ के सन्धिसंविमन्ः सूरिराह । नित्या-द्वेया नित्यवाग्यद्वयस्ते ज्ञातव्याः । तेषामपि हरणे प्रवेनादौ प्रायश्चित्तविधिमाह ।

निड्यादीं अहच्छन्दं, वज्रिण पविसदाणगदणे य ।

लहुगा जुंजणगुरुगा, सघाणे मामो जम ण ॥

इह मार्गे गच्छता अपान्तगले संविमन्सुमनोद्धानां वसतीं वस्तव्यं तदभावे नैत्यिकादीनां संविमने च अमनोद्धानां निवेद्या-न्यस्यां वसतीं स्थातव्यं यदि पुनर्नैत्यिको नित्यवासी आदिश-ब्दात्प्रायश्चित्तपरिग्रहस्तस्मिन् नैत्यिकादिके यथाच्छन्दवज्रिणे प्रविशति यदि वा तेज्यः । किमपि भक्तादिकं वदाति अथवा तेभ्यो गृह्णाति तदा प्रवेशे प्रदणे दाने च प्रत्येकं चत्वारो लघुकाः । (ल-जणगुरुका इति) अथ तैः सह जुक्के तदा जोजने चत्वारो गु-रुकाः । अथ नैत्यिकादिसंघातं याचित्वा तेन सह हिरुते ततः संघाटेन हिरुते लघुको मासः (जंमणमिति) यच्च तेन संघाट-केन द्विपरुमानोऽकार्णकप्रदणतस्तदास्थादते न ह्यम्पठ्यतः सेविष्यते तदपि च प्रायश्चित्तं प्राप्नोति । तदेवं यथाच्छन्दवज्रि-तो नैत्यिकादौ प्रवेशादिषु प्रायश्चित्तमुक्तमधुना यथाच्छन्दे तदाह

एए चेव य गुरुगा, पच्छित्ता होंति उ अहच्छन्दे ।

अणुमणसुं मासो, जुंजणं होति चउगुरुगा ॥

एतान्येष प्रायश्चित्तानि यथाच्छन्दे गुरुकानि भवन्ति । तद्यथा प्रवेशे दाने प्रदणे जोजने चत्वारो गुरुकाः । संघाटे गुरुको मासः । अध्यामनोक्तेषु संविमनेषु प्रविशति तदा प्रवेशे दाने प्रदणे जोजने चत्वारो गुरुकाः । संघाटे गुरुको मासः । अध्यामनोक्तेषु संविमनेषु प्रविशति तदा प्रवेशे दाने प्रदणे च प्रत्येकं लघुको मासः । अ-तैः सह जुक्के तदा चत्वारो गुरुकाः संघाटे लघुको मासः । यत एवमसंविमनेषु प्रायश्चित्तानि तस्मादेतात्परिहरेत् । अथ मार्गे संविमन् न सन्ति ततः कारणशालोऽसंविमनेष्वपि गन्तव्यं प-तिनमिदानीमसंविमन्मन्त्रं तेषु च गत्वा यत्कर्तव्यं तदाह ।

संविमन्मन्त्रिया, पच्छिउसंघामए अमति एणो ।

साहस्यमए जयणा, तिणि दिणपमिउ सज्जाए ॥

(संविमन्मन्त्रि) संविमन्गुणभेदेनास्तरिता व्यवहृताः संविमन्-कान्तरिता असंविमन्मन्त्रेषु कारणशालो गन्तव्यं तत्र च जिज्ञां निवेदनं च कुर्वन्तो यथा प्रथमोद्देशकं परिहारिकस्य यतनोपा-तथात्रापि कृष्या । तैरपि अमविमन्मन्त्रेण स एकाकी ततः एका-किनः सतस्तस्य संघाटको दानव्यः । अथ योऽसौ द्वितीयको योस्या दानव्यः सोऽन्यत्र प्रणयेन गतो वर्त्तने तनम्ने धृयुगन्था-ये एकरात्र द्विराद्यं त्रिरात्रं वा प्रतीकृत्यः । तत एतेन कार-णेनोत्कर्षतः त्रिगत्रमपि प्रतीकृतं असन्ति संघाटके एक एका-की प्रोजेत् तस्य च तथा व्रजतोऽपान्तगले यदि सार्धमिमांसा भव-न्ति ततस्तन्मध्ये गत्वा वस्तव्यम् । कारणं च निवेदितम् । कारणे तैः संघाटको दानव्यस्तदभावे ततो व्रजनीयमथ प्रतिपृच्छा निमित्तमेकं च त्रीणि वा दिनानि यावत्प्रतीक्षापयेत् तत आह स्याध्यायनिमित्तं प्रतिपृच्छा निमित्तमित्यर्थः । अतः कर्तव्यमिति दिना-नि प्रतीकृतं एषा सार्धमिमेकेषु यतना नवेवमसंविमन्मन्त्रमुक्तम् ।

इदानीं निवेदनाद्वारमाह ।

बहिगामगरे सर्वा, सो वा सागारिआ बहि अंतो ।

ठाणनिगजजनुयदृण-गहियागहिएण जागरणा ॥

साविमन्समनोद्धानामत्राये ग्रामस्य बहिर्नैत्यिकादीनां निवेद्य निवृत्तिं ग्रामस्य बहिः प्रत्यपायसंभवे ग्रामस्यान्तः गृह्यगृहे तत्रा-पि निवेदना कर्तव्या । गृह्यगृहस्याभावे संज्ञी श्रावकस्तस्य गृहे वस्तव्यम् । स वा संज्ञी श्रावक सागारिकोऽगारिस्ततः स्या-त्तर्हि तस्य गृहस्य बहिर्गन्तव्यं या कुटी तत्र वस्तव्यम् । तस्या अत्यभावे अमनोक्तेषु संविमनेषु वस्तव्यम् । तेषामप्यत्रावे नित्यका-दिष्वसंविमनेषु वसति । तत्रयं यतना स्थानमूर्द्धस्याने निवेद्या उपवेशनम् त्वत्त्वर्त्तनं दीर्घकायप्रसारणं तेऽ गृहीतेनागृहीतेन उपकरणेन जागरणं कर्तव्यम् । एष द्वारगावासंज्ञेपार्थः व्यासा-र्थं त्वज्जिघत्सुराह । प्रथमतो बहिर्गमनेति व्यवधानार्थः ।

वसही समयणुमासइ, गामबहिं ठाइ मो निवेदेइ ।

अनिवेदियम्मि लहु तु, आणाइविराहणा चेव ॥

समनोद्धानां संविमन्मांसां वसन्तस्तस्यभावे ग्रामाद्वहितिष्ठति न पुनर्नैत्यिकादिष्वसंविमनेषु प्रवेष्टव्यं प्रागुक्तं प्रायश्चित्तभाषात् । सच बहिस्तिष्ठति तेषां नैत्यिकादीनां वा संविमन्मांसां वा अमनो-द्धानां निवेद्य कर्तव्यत्वा यदि पुनर्न निवेद्यति ततोऽनिवेदिते प्रायश्चित्तं लघुको मासः । आह्लादिधिराधना आदिप्रहणादात्म-विगधना संयमविराधना च परिगृह्यते । तथाहि इय जगवदा-हा तेषां निवेद्य बहिर्वस्तव्यम् । अनिवेदनायामाज्ञालोपः ।

आत्मविराधनां संयमविराधनां आह ।

गदामेन कहिति, काहेणं जं च पाविहितां तत्य ।

तम्हा उ निवेज्जा, जयणा एतेसिमाएउ ॥

अनिवेदने सति कदाचित् श्रानो जायेत श्रान्ये सति नास्माकं किमपि तेन निर्धेदितमिति क्रोधेन न किमपि श्राने कृत्यं कार-यन्ति । गृहस्थाश्च न तथाचूने श्रानं हृष्ट्वा तेषां नैत्यिकादीनां निवेद्येयुर्यथा युष्मदीयो श्रानोऽसंग्राहको वर्त्तते ततस्त धृयु-र्मध्ये वा पयोऽस्मदीयो न प्रधाति यदि भवेत्तदा अस्माकमुपा-धये तिष्ठन् निवेद्येह्य । एवं यत्र श्रानत्वेन वा आरक्तकादिप्र-हणं तत्र यदर्थं प्राप्स्यति संयमविराधनात्मकमात्मविराधनात्म-कं वा तत्सर्वमनिवेदनानिमित्तं तस्मात्तेषामनया बहुयमाणया यतनया निवेद्येत् । तामेव यतनामाह ।

तुज्जं अहेमि दागं, उस्सग्गेत्ति जुताण एवं तु ।

न य नज्जऽ मत्थो वि, चत्तिहिऽ किं केत्तियं वेत्तं ॥

यदाहमागतस्तदा युष्माकमुपाश्रयद्वारं संकृञ्चितमासीत् तत एव
मया विकटिपतमुत्तरं चर्चते इति युतायां पृथग्नुतायां वसताबु-
धितः । अपि न न च ज्ञायते सायांऽपि किं कियतीं वेत्तां समस्यथं
व्याप्ती द्वितीया कस्यां वेलायां चत्तिप्यति ततः पृथग्नुतायां स्थि-
त । अथ स वेत्तायामागतस्तत इदं वदेत् ॥

माहुमगामे वसितुं, अतिपियं मज्ज किं करेमिणि ।

मत्थवो हं भंते, गोमे मे वहेज्ज उदंतं ॥

साधुसकाशे साधुसमीपे च यस्तु समानिप्रियं परं जदन्त !
सार्थवद्गोऽहं ततः किं करोमि तस्मात् (गोमे मे वहेज्जह उ-
दंतं) साधो ! प्रभानं मे उदन्तं वार्त्तां वहेत ।

एवं न उ दृग्गमे, अहं वाहिं होज्ज पच्चवायाओ ।

ताहे गुणहवगदिमु, वसतिनियेदितुं तह चव ॥

एवमनया यतनया निवेदितं नैव ग्रामादहर्दूरं वसेत् किं तु
ग्रामस्य समीपे वसेद्य बहिस्तेनादिरुताः प्रत्यवाया अनर्था
भवेयुस्तनस्तथैव पूर्वोक्तप्रकारेणैव निवेद्य शून्यगृहादिषु वसति-
मादिशब्दान् आचकगृहादिपरिग्रहः । एतदेव भावयति ।

अहुगुव्वांसयसकवारं-निविद्धे वसति मुमे ।

तस्माभऽ मुमपरो, इत्थीरहितं वसेज्जा वा ॥

अधुना सांप्रतमुद्रासितमधुनाह्रासितं सकपाटं कपाटसहितम-
न्यथा स्तेनादप्रवेशमन्वयात् निर्विलं विलरहितमन्यथा सर्पा-
दिमन्त्रजात निवृत्ते न जराजीर्णतया पतितुं प्रवृत्तम् अमीषां च
चतुर्णां पदानां षोडश भङ्गाः । तत्र प्रथमो भङ्गः शूकः शेषा अ-
शुद्धास्तत आह इत्थस्मृते शून्ये गृहे वसति तस्य शून्यगृहस्या-
न्यभावे संदिग्धे आचकगृहे । सोऽपि आचको द्विधा संजवात
सम्प्रीकः स्त्रीरहितो वा । तत्र स्त्रीरहिते वसेत् ।

सहिण वा अंनोवहि, अंतोवीसु यग्कुण्ण वा ।

तस्मापति नद्यादिमु वसेज्ज उ इमा य जयणाण ॥

स्त्रीरहितस्य आचकगृहस्याभावे सहिते वा स्त्रीसहिते वा आ-
चकगृहे तस्य गृहस्यान्तर्बहिर्वा विविक्ते प्रदेशे वसेत् अन्यथा
प्रायश्चित्तं चतुर्गुणं तस्याप्यजावे तस्य आचकस्य बहिस्तः पृष्ठतः
पार्श्वेना वा यदि याऽन्तर्गृहस्य कुटीरसमन्ति तस्यां वसेत् । तस्य-
पि कुटीरकस्यासत्यभावे नैविकादिष्वपि पार्श्वेना वा पार्श्वेनादि-
परिग्रहोऽनया गृह्यमाणया यतनया वसेत् एतावता मुद्राद्वार-
गाथोपव्यम्भं निवेदनाद्वारमगमत् ॥ यतनाद्वारमापतितमिदानीं
तामेव यतनामाह ।

निद्यादि उवधिज्जे, मेज्जा मुच्छा य उत्तरे मूत्ते ।

मंजइहिण काले, मज्जाण अजिवावं च ॥

ये नैमित्तिकादय उपधा भक्ते शय्यायामुत्तरगुणैर्मूलगुणैर्वा शूकाः
किमुनः त्रयति । ये उत्तरगुणैर्मूलगुणैर्वा शूकाः शय्यां गयेष्यन्ति ।
शूक भक्ते शूकमुपाधि तेषु वसेत् तत्रापि संयतीरहिते तदजावे
संयतीरहितेऽपि । ताश्च संयत्या द्विधा काञ्चचारिण्योऽकाल-
चारिण्यश्च । तत्र गाः । पाक्षिकादिष्वप्यगच्छन्ति ताः काञ्चचारि-
ण्यस्त द्व्यतिरेकेणामगच्छन्त्योऽकाञ्चचारिण्यः स्थायानिमित्त-
मसाङ्गेषु चशब्दान् जक्तवान् दातुं प्रहीतुं वा कन्दपार्थं वा ।
तत्राकाञ्चचारिण्यो बहुधा दोषाः काञ्चचारिणीष्वप्यपनय इति

संयतीरहिताभावे काञ्चचारिणीभिः संयतीभिः सहिते वस्तव्य-
म् । एतदेव सप्रपञ्चमजिधानुक्रम आह ।

सेज्जुवहिज्जसमुच्छे, संजइरहिण य जंगमोलसओ ।

मंजइ अकालचारिणि, साहण बहुदोसला वमही ॥

शय्याशूक उपधिशूको जक्तशूकः संयतीरहित इति चतुर्थं पदं-
पु सप्रतिपक्षे पक्षाः योरुश । तद्यथा शय्याशूक उपधिशूको भक्त-
शूकः संयतीरहित इति प्रथमः । शय्याशूक उपधिशूको जक्तशूकः
संयतीरहित इति द्वितीय इत्यादि प्रस्तारैश्चारिणीयाः । एतेषु च
षोडशसु जङ्गेषु मध्ये यत्र यत्र संयत्यस्तत्र कालचारिणीस-
हिते वस्तव्यं नाकाञ्चचारिणीर्जयत आह संयतीरितरकालचारि-
णीभिः सहिता बहुदोषा यस्मिन्निर्गता । आह पूर्वमुपधिजक्तशय्या-
शूका इत्युक्तमिदानीं जङ्गचिन्तायां प्रथमतः शय्यापातं तत्र किं
कारणमत आह ।

मागारितेणाहिमवामदोमा, दुस्सोहिया तस्य उ होइ सेज्जा ।

वन्थक्काणाणि व वन्थ डिच्चा, गेहंति जोगाणुवज्जते वा ॥

शय्यां विना मग्नद्वयामुपविश्यां सागारिकाः समापतन्ति उप-
धिग्रहणाय स्तेना वा निपतन्ति हिमप्रपाते वा संयतात्मविराधना
दोषाः । तत्र तेषु शय्यापधिजक्तेषु मध्ये शय्या दुःशोभिता ज-
यति । आहारोपधयः शूकाः सुखेन वस्यन्ते महता कष्टेन पुनः
शूका वसतिर्गता जायः । तथा तत्र शय्यायां स्थित्वा बाग्यानि
कटनीयानि वस्त्राभ्यापानानि शूकैर्युपलुञ्जते च । एतैः कारणैर्ज-
ङ्गचिन्तायां प्रथमतः शय्या कृता तथा ॥

आहारावहिसेज्जा, उत्तरमूत्ते असुच्छे य ।

अपत्तदोमपुट्ठि, अमतीण महन्नदोसे वि ॥

आहारोपधिशय्याभिरुक्तगुणविषये अशुद्धशूक इति भङ्ग-
रूपतया दोषा इत्यत आह प्रथमचिन्तायां वे योरुश जङ्गाः प्रागु-
क्तास्तेषु मध्ये पूर्वमपत्तदोषे वस्तव्यं तस्यासत्यजावे महादो-
षोऽपि । अथ कस्मिन् जङ्गे अपत्तदोषा इत्यत आह ।

पदमासति विद्याम्म वि, तहियं पुण ठाइ काञ्चचारिणीसु ।

एमेव मेमपसु वि, उक्कमकरणं पि पूणो ॥

सर्वेषां भङ्गानां मध्ये प्रथमभङ्गे सर्वावपत्तदोषा इति तत्र
वस्तव्ये प्रथमस्यासत्यजावे द्वितीयोऽपि तत्र पुनस्तिष्ठति कालचा-
रिणीषु संयतीषु एवमेव शेषेष्वपि जङ्गेषु वसति । किमुक्तं जय-
ति । येष्वप्यन्येषु जङ्गेषु संयतीरहितपदं तेष्वपि काञ्चचारिणी-
भिः सहितेषु वस्तव्यं नाकाञ्चचारिणीर्गता । तथा कमकरण-
मपि अकालचारिणीभिः सहितत्वमपि पूजयामः उपादेयतया
प्रशंसयामः सर्वेषां जङ्गानां मध्ये कथमिति चेदुच्यते यस्मिन्
जङ्गे शय्याजक्तोपधयः समुद्रिता भङ्गत एकादिका वा शूकास्तत्र
यत्र काञ्चचारिणीभ्यो भक्तं पानं वा दत्त्वा गृहीत्वा तत्रैवमेव मज्ज-
न्ति न पुनरागच्छन्ति स्वाध्यायं वा कृत्वा सकाशे गच्छन्ति तत्र
स्थानव्यं प्रायो दोषाभावादिति ।

एतदेव स्पष्टतरमाह ॥

सेज्जं मोहे उवहिं, भत्तं सोहेइ संजतीरहितो ।

पदमां वितिओ संजइ-सहिओ तओ पुण काञ्चचारिणीओ ॥

शय्यां शोध्यति उपधि शोध्यति भक्तं शोध्यति संयतीरहि-
तश्चेति प्रथमो भङ्गः । द्वितीयः संयतीरहितस्तथा पुनः संयत्यः
कालचारिणीयो यदि स्थित्वा वस्तव्यमेव शेषेष्वपि संयतीर-
हितेषु जङ्गेषु जायनीयम् ।

अथाकाशचारिण्यः कथं स्फुरित्यत आह ॥

आयाणे कंदर्पे, विद्याल ऊराद्वियं वसंतीणि ।

निययाद। उद्दमहा, मेजोए मोत्तहा उदे ॥

अन्तर्धानादीनामोदाने उपलक्षणमेतत् दाने च तथा कन्दर्पनिमित्तं कन्दर्पग्रहणमुपलक्षणं स्वाध्यायनिमित्तं च विकारो धौरादिकमनिशयेन स्फुरे प्रभूतवेष्टायामिति यावत् संयतीनामकाशचारिण्यं द्रष्टव्यम् । एवं नैत्यिकादीनां यः षड् दशधा श्रोतृश्रवणकारः संयोगस्तत्र वस्तव्यं किं सर्वत्र नेत्याह मुक्त्वा यथाच्छन्दास्किमुक्तं भवति । तेषु सन्सु यथाच्छन्देषु न वस्तव्यं तदभावे तत्रापि वसेत् । संप्रत्येतषु नैत्यिकादिषु सवासमधिष्ठित्य यतनामाह ।

गद्विनिसियनृये वा, गद्वियागद्विण य जगमुवणं वा ।

पासत्याद। एवे, नियण मोत्तुं अपरिचूते ॥

पार्श्वस्थादीनामुपाश्रयेषु (गद्वियसि) गृहीतोपकरणः स्थित ऊर्ध्वस्थितो वसेत् । यद्येवं स्थातुं न शक्नोति ततो गृहीतोपकरणं यत्र निषेधः परातो जाग्रत्तिष्ठेत् तथाप्यनुचक्षुष्येन गृहीतोपकरणस्त्वगृते जाग्रदवतिष्ठेत् । अथ त्रिष्वप्येतेषु यदि कथमपि प्रचक्ष्माया आशङ्का तदा मा पात्रादिभङ्गः स्यादित्युपकरणं पार्श्वे निक्षिप्यागृहीतोपकरणो यथास्माभिः स्थितो निषण्णस्त्वगृतो वा जाग्रत्तिष्ठेत् अथ जाग्रत्वं कल्पे न शक्नोति तत आह स्वप्नं वा गृहीतोपकरणोऽगृहीतोपकरणो वा यथा समाधिं कुर्यात् । एवं यतना पार्श्वस्थादीनामुपाश्रयेषु द्रष्टव्या । नैत्यिके नित्यवास्तुपाश्रये नित्यवासिपरिचुक्तात् प्रदेशान् मुक्त्वा अपरिचुक्ते प्रदेशे उपकरणं निक्षिप्य यथास्माभिः जाग्रत्स्वपन्वा यसेत् ।

एमेव आह उदे, परिहणणज्जाणअज्जयणकमा ।

ठाणउतो वि निमामे, सुण आहरणं च गद्विणं ॥

एवमेव पार्श्वस्थादिगतेनैव प्रकारेण यथाच्छन्देऽपि यतना कर्तव्या । नवरं यदि शक्तिस्तर्हि तस्य प्रतिहननं कर्तव्यं यथा स स्वाग्रहं मुञ्चति । अथ न विद्यते तादृशी शक्तिस्तर्हि ध्यानं तथा ध्यायति यथा तच्छब्दो न शृणोति यदि वा [अज्जयणसि] यथाच्छन्दः प्रज्ञापनाप्रतिश्रवणमध्ययनं परायतयति यथा स ज्ञते मा मां नाशयेति [कामसि] तस्य यथास्वच्छन्दं देशानां कुर्वतः कर्णो निजो रक्षयति येन देशानां न शृणोति दूरतरं वा तिष्ठति । अथ दूरतरस्थानस्थितोऽपि तद्देशानां निशमयति न च निजं समागच्छति ततः स यथाच्छन्दो यत्तद्व्यो यथा शृणु किमप्याहरणं ततो यत्तस्यापूर्वं तदाहरणं कथनीयम् [गद्विणं] गृहीतानाम्प्रयोगोपकरणेन । एतदेव मुक्त्वा दृढयति ॥

जः कारणं निगमणं, दिट्ठं एमेव समगा चउरो ।

ओमे असंवरं, आयारे वड्यमादीहिं ॥

यथा कारणे कारणवशतो निगमनं निर्गतं दृष्टमेवमेव तथा कारणवशतः शेषाण्यपि चत्वारि द्वाराण्यसंविन्ने निवेदना यतना इत्येवमादीनि दृष्टानि यथा आचारे आचारप्रकल्पे अब्रमे दुर्भिक्षे ब्रजिकादिभिरपि आदिशब्दान्स्वज्ञान्यमनोज्ञासंविन्नपत्तिर्हो ब्रजेदित्युक्तमतः सोपपत्तिकथं यतनेति सम्यक् अवेद्या । गतं यतनाद्वारम् ॥

अधुना निस्पृह्यारमाह-

स मणुष्येषु वि वासो, एगनिसि किमुत अणमो मणे ।

असदो पुण जयणाए, अच्छेज्ज चिरं पि उ इमेहिं ॥

स मनोऽप्यपि आपान्तराले वास उन्सर्गत्त एकां निशामेकां

रात्रि कल्पते किमुत किं पुनरन्येष्वसांभाषिकेष्ववसने उपलक्षणमेतन् पार्श्वस्थादिषु वा । तत्र सुप्तगमकराज्यधिकं न कल्पते कारणवशतः पुनरुत्कर्षतर्ह्याणि दिनानि वसेत् गतं निस्पृह्यारम् । इदानीं “ दोहश्चञ्च परिच्छन्तीत्ये ” तस्यास्यानाथमाह (असदो इत्यादि) असदः पुनर्न केवलमुत्कर्षतर्ह्याणि दिनानि किं तु चिरमपि प्रभूतकालमप्येभिर्वक्ष्यमाणैः कारणयतनया तिष्ठेत् । तान्येव कारणाग्राह

वासं स्वधारनदी, तेणामावयवसेण सत्यम्प ।

एण्हिं कारणेहिं, अजयणजयणा य नायव्या ॥

वर्षे पतति स्कन्धाधारः कटकं तदा चलति नदी गिरिनदी पूर्णा वर्तते स्तेना आपान्तराले द्विविधा शरीरापहागिण उपकरणापहारिणश्च श्वापदाः सिंहादयः सार्धस्य वा यशेन गच्छन्ति सार्धश्च चिरमपि तिष्ठन् वर्तते एतैः कारणैश्चिरमप्यपान्तराले तिष्ठति तत्रायतना यतना वा ज्ञातव्या । तत्र यदि यतना कृता तदा न प्रायश्चित्तविषयः । अथायतनामाचरितवान् तदा प्रायश्चित्तं लगति । उक्तः शुद्धस्याशुद्धगमनमिति द्वितीयो भङ्गः ।

संप्रति तृतीयचतुर्थभङ्गावाह ॥

दोसा उ ततियजंगे, गाणगणिया य गच्छजेदो य ।

मृयहाणी कायवदो, दोमि वि दोसा जवे चरिमे ॥

दोषो ह्यै तृतीयभङ्गे अशुद्धस्य शुद्धगमनमित्येवंलक्षणे तद्यथा गाणगणिकता गणे गणे प्रविशतीत्येवं प्रवाहलक्षणा तद्यथा गच्छभेदतश्च । तथाहि तस्मिन्निर्गच्छत्यन्येऽप्येवमेव निर्गच्छन्ति ततो जायते गणाविनाशः । चरमेऽप्यशुद्धस्याशुद्धगमनमित्येवंरूपे भङ्गे ह्यै दोषो अपिशब्दो भिन्नक्रमः स च यथास्थानं योजितः । श्रुतहानिः कायवधश्च निष्कारणं दोषबहुलतया यातो निर्गमने ह्यपि नावकाश इति श्रुतहानिर्मात्रं च गतो क्लानत्वादभावनो वा कायवधः । तदेवं भाषितमृत्युवद्धविषयम् ॥

संप्रति वर्षायासविषयं सूत्रमाह ।

(सूत्रम्) वासावासे पज्जासविण जिक्खू य जं पुरओ कट्टु विहरज्जा से य आहव वितं जेज्जा अतिथि वा इत्य केइ उवमं पज्जगारिहे उवसंपज्जयवेमिया णातिथि वा इत्य केइ आमं उवसणारिहे तस्स य अप्पणो य मे कप्पड जाव उदे वा परिहारे वा ॥

(वासावासेपज्जा इत्यादि) वर्षावासे पर्युषिते निष्कुर्ये पुरतः कृत्वा विहरति आस्ते स कदाचित् विष्वग्गते शरीरान्मृशयन्वेत स्त्रियेत इत्यर्थः । अस्ति वान्यः कश्चिदुपसंपदनाहः स उपसंपत्तयः । नास्ति वा तत्रान्यः कश्चिदुपसंपदनाहस्तर्हि स आत्मनः कल्पे मा समाप्त इति (से) तस्य कल्पते एकगत्रिक्या प्रतियोग्या यत्र वसति तत्रैकरात्राजिग्रहणे (जणं जणमित्यादि) यस्यां यस्यां विशि अन्ये साधर्मिका विहरन्ति तां तां विशमुपज्ञातुं न पुनः (से) तस्य कल्पते । तत्रापान्तराले विहारप्रत्यय वस्तु कल्पते (से) तस्य । तत्र कारणप्रत्यय संघाटादिकारणनिमित्तं वस्तु तस्मिन् कारणानिष्ठिते यदि परो वदेत् वस आर्य ! एकरात्रं द्विरात्रं वा वाशब्दान्द्विरात्रं वा एवं (से) तस्य कल्पते एकरात्रं द्विरात्रं वा वाशब्दान्द्विरात्रं वा वस्तु नो (से) तस्य कल्पते एकरात्रात् द्विरात्राद्वा परं वस्तुम् । यत्तत्र एकरात्राद् द्विरात्राद्वा परं वसति ततः (से) तस्य स्वकृतादन्त-

राष्ट्रेः परिहारो वा इति सूत्रार्थः । अत्र जायप्रपञ्चः ।

एमेव य वासासु, भिक्खे वसती संकनाणत्तं ।

एगाहचउत्थादी, असती अस्तथ तन्थव ॥

एवमेव अस्तुष्वविषयस्तत्र तेनैव प्रकारेण वर्षासु सूत्रं जाव-
नीयं नवगं जिज्ञायां वसती शङ्कायाञ्च नानात्वं तत्रान्यत्र गन्तव्य-
मेकादेन चतुर्थेनादिशब्दात् वष्टेनाष्टमेन वा असत्यन्यत्र गमने
तत्रैव वर्षारात्रः कर्त्तव्यः । एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः । सांप्रतमेना-
मेष धिचरीषुः प्रथमतः एवं शब्दं व्याख्यानयति ।

अपरिमाणे पिहञ्जावे, एगसे अवधारणे ।

एवं भरो उ एएसि, एगसे उ इहं जव ॥

एवं शब्दोऽपरिमाणे पृथग्जावे एकत्वे अवधारणे । तत्रापरिमाणे
यथा एवमन्येऽपीत्यादी पृथग्जावे यथा घटात्पटः पृथक् एवमाका-
शास्तिकायात् धर्मास्तिकायोऽपीति । एकत्वे यथाऽयमेतद्गुण
एवमप्येवमपि अत्र ह्येवं शब्दस्तयोरैकरूपतामजिघांसयति । अव-
धारणे यथा केनापि पृष्ठमिदमित्थं भवति इतरः प्राह एवं इ-
मित्थमेवेति भावः । एवमेवंशब्द एतेष्वर्थेषु वर्तते इह पुनरैक-
त्वे भवति वर्तते । एकत्ववृत्तिमेव जावयति ॥

एगसे उ उवसे, जहेव गमणं तु ङगचउरो य ।

नह चेव य वासासु, नवरि इयं तन्थ नाणत्तं ॥

तथैकत्वमेव शब्दप्रकाशयमित्थमृतुयद्देश्यत्र गच्छान्तरे गमनं
यथा च तत्र जङ्गाश्चत्वारः गुरुस्य गुरुगमनमित्येवमादयस्तथा
चैव तेनैव प्रकारेण गमनं भङ्गचतुष्टयं च ज्ञातव्यम् । नवरं केव-
लमिदं तत्र वर्षासु जिज्ञायां वसती शङ्कायां च नानात्वम् । तत्र
निकामधिकृत्याह ।

पउरसपाणगमणं, इहरा पे ताव एसणा घातो ।

खेत्तस्स य संक्रमणे, गुरुगा लहुगा य आभवणा ॥

यो गच्छः प्रचुराश्रयपाने स्थितस्तत्र गन्तव्यम् । इतरथा यदि
पुनरप्रचुराश्रयपाने गच्छे प्रविशति ततस्ते असंस्तरन्त क्रुधा प-
रितप्यन्ते परितपनां चासहमानैरेषणाघातः क्रियते अनेषणी-
यमपि गृहीयु(रित्यर्थः) । अथासंस्तरन्तः क्षेत्रसंक्रमणं कुर्वन्ति तदा
प्राबुधि क्षेत्रस्य संक्रमणे आरोपणाप्रायश्चित्तं स्वत्वारो गुरुकाः ।
वर्षारात्रे भाद्रपदाश्वयुज्यासद्वयसङ्क्रमणे चत्वारो लघुकाः । गतं
जिज्ञाहारम् । अधुना वसतिद्वारमाह ।

वारगजगणदोसा, सागारादी हवति अस्मासु ।

तेणादिसंकलोए, भाविणमित्थं पवासंति ॥

यस्मिन् गच्छे वसतिः संकटा तत्र नोपसंपत्तव्यं यदि पुनरुपसं-
पद्यते तत इमे दोषाः । संकटायां हि वसतो वसन्तस्ते वारके-
ण क्रमेण जागरणं कुर्युरेके जाग्रन्त्यस्य स्वपन्ति तदनन्तरं ते जा-
ग्रन्त्यस्य स्वपन्ति । एवं क्रमेण जागरणेऽर्ज्यत्वादयो दोषाः ।
अथान्यासु वसतिषु केचित्स्वपनाय व्रजन्ति तर्हि ये प्रागभिहि-
ताः शय्यायां सागारिकादयो दोषास्ते ऽत्रापि भवन्ति गतं वस-
तिद्वारम् । इदानीं शङ्काहारमाह । भिक्षाया अजायतो वसतिसंक-
टत्वदोषतो या तत्क्षेत्रसंक्रमणं कुर्युस्तांश्च गच्छतो वृद्धा लोकस्य
स्तेनादिशङ्कोपजायते यया न कल्पते साधूनां वर्षासु गमनं त-
नूनमेते हेरिकाः स्तेना वा साधुवेषेणाहिरुन्ते । अथवा (भा-
विणमित्थं पवासंति स्म) एतमर्थमुत्पानरूपं यदि वा न निष्पत्त्य-
ते शस्यमित्येवंशङ्कां ततोऽजागता नश्यन्ति तस्माद्वयमपि यत्न-
कुर्मः । तदेवं प्रचुराश्रयपाने संकटवसतिस्थिते च गच्छे प्रवेशे इमे

दोषाः । तस्माद्ये प्रचुराश्रयपानप्राप्ते स्थिता ये च सावकाशायां वस-
न्तौ तत्र संपत्तव्यं तत्र खानया यतनया गन्तव्यम् । तामेवाह ।

आमसुखेत्त जाविण, खेत्तादपरोप्परं मिलंतेसु ।

जा अहुयं अजावे य, माणअहंतं बहु पामे ॥

ये आमसुखे अनन्तरे क्षेत्रे स्थिता गच्छास्तत्र गन्तव्यमसत्यन-
न्तरे क्षेत्रे ये परं क्षेत्रे स्थिता यैर्भिक्षाविनिमित्तमागच्छद्भिर्ग-
च्छद्भिश्च परस्परं मिलद्भिर्गोथार्यां सप्तमी तृतीयाथैऽपान्तगले
पथि भाविता ग्रामास्तत्र गन्तव्यं तेषामप्यभावे दूरेऽपि गम्यते ।
तत्र पुनर्भिक्षामहिण्डमानो गच्छति । किं कारणमत आह ।
(माणअहंतं बहुपाले) माणमिति वाक्यालङ्कारे भिक्षामटनं
बहु लोकोऽभाषितः पश्यन्निति कृत्वा ततोऽभिक्षार्थेन वाक्या-
प्यते वष्टेन वा अष्टमेन वा तत्र गन्तव्यम् । आह यद्यपि चतु-
र्थोदिना गच्छति तथापि लोकः पश्यति । तत्र आह ॥

पायं न रीयइ जणां, वासे पडिवसिकोविदो जो य ।

असतो व वष्टेदरे य, अउए जाय जायंति ॥

प्रायः कर्पजनः क्षेत्राणां जलकर्ममाकुलतया शेषजनो मार्गस्य
जलाविघ्नत्वादिना दुर्गमतया वर्षे वर्षाकाले न गीयते न गच्छ-
ति । यश्चात्र प्रतिपत्तिकोविदः परप्रतिपादनकुशलस्तेन एव-
मादिषु विषयेऽनेकान्युत्तराणि जल्पितव्यानि पतायता “ एगा-
हचउत्थादी ” इत्यादि व्याख्यातमिदानीमसती अस्मात्तत्त्वैर्बोत
व्याख्यानाथमाह । “ असतोववष्टेइत्यादि ” पूर्वोक्ता विधिः
सान्त्वने वर्षेऽभिहितो यदि पुनरसकृत् अवबद्धं वा सततं वर्षं
पतति यदि वा अतिदूरं गन्तव्यं नाष्टमेन प्राप्यते ततोऽसकृत्
अवबद्धे वा वर्षे पतति दूरे गन्तव्यम् । तत्रैव वर्षारात्रं कृत्वा
प्रभाते मेघकृतान्धकारापमगतः प्रभातकल्पे संवत्सरे याति ॥
(३) भक्तुर्गणादपक्रम्येच्छेद्वन्मं गणमुपसंपद्य विहर्तुम् ॥

(सूत्रम्) जिक्खू गणाओ अवकम्म अस्सगणं उव-
संपज्जित्ताणं विहरिज्जा तं च केइ साहम्मिया पासे ता
वइज्जा क अज्जो उवसंपज्जित्ताणं विहरति जे तत्थ सव्वरा-
इणिए ता वइज्जा अहं जे कप्पाइ जे य तत्थ बहुस्सुए तं
वत्तिज्जा जहा से जगवं वक्खति तस्स आणाउववाय
वयणण्णिदेशं चिच्छिस्तामि ॥

भिक्षुर्गणादपक्रम्य विशिष्टसूत्रार्थनिमित्तमन्यगणमुपसंपद्य
विहरेत् । तत्रोक्त्यामके भिक्षाचरप्रचुरे ग्रामे भिक्षार्थमटन्तं वृद्धा
कश्चित्साधर्मिको वदेत् कमार्यमुपसंपद्य त्वं विहरसि एवं पृष्टः
सन् यस्तत्र सर्वरत्नाधिको गीतार्थ आचार्यस्तं वदेत् । तस्मि-
न्नुक्ते परिकल्पयति यमेव व्यपदिशति सोऽजीतार्थो नञ्चायम-
गीतार्थनिधया विहरति ततो भूयः पृच्छति अथ भदन्त ! कस्य
कल्पेन सूत्रे स्वीत्यं प्राकृतत्वात्कस्य निधया त्वं विहरसि एवमुक्तेः
यस्तत्र सर्वबहुभुतस्तं वदेत् तथा तस्य सर्वरत्नाधिकस्याचार्य-
स्यागीतार्थस्य य शिष्यो गीतार्थः सूत्रार्थनिष्णातः समस्त-
स्यापि गच्छस्य तृप्तिकारी तत्रिधयाऽहं विहरामीति वदेत् ।
यं वा न भगवानागम्यानि यथैतस्याज्ञा त्वया कर्त्तव्या तस्या-
ज्ञायामुपगते समीपे वचननिर्देशे च आदेशप्रतीच्छायां स्था-
स्यामीति सूत्रसंक्षेपार्थः । अधुना भाष्यकृतसूत्रं व्याख्यातुकामः
प्रथमतः सूत्रविषयमुपदर्शयति ॥

पव्वावितो अर्गतिहिं, गंतूण उजयनिस्मातो ।

आगम्यसेससाहण-ततो य साहू गओस्य ॥

कश्चिद्वर्गात्तरगीताधैराचार्यैः प्रवाजितः सोऽन्ध्र गणे गत्वा उन्नयतः सूत्रतोऽर्धतश्च निर्मितोऽभवत् ततः स स्वगणे भाग्य्य शेषाणां गीतार्थानां साधूनां साधनं करोति सर्वानपि गीतार्थान् सूत्रार्थनिमित्तमितस्ततो विप्रसृतानाचार्यन्मर्मपमानयति समाजीय च तेषां सूत्रार्थान् पुरयति अन्यद् ततो गच्छात्कोऽपि साधुरन्ध्र गणास्तरे केनापि कार्येण गतः ।

तस्य वि य अष्टमाहुं, अष्टे ति अष्टेज्ज मा ण साहूणं ।

विंती मा पढ एवं, किं ति य अत्थो महो एवं ॥

नत्रापि च गणास्तरे अन्यं साधुमाचाराङ्गे "अष्टे लोप परिजिणे" इति सूत्रे अष्टे इति अधीयानं पठन्तं भूत्वा भूने मा पठ । एवं स प्राह किमिति इतरां भूने अर्थो न जयति विस्मयव्येयं यथा त्वं पठसि अस्मान् अष्टे इति द्विद्विकारको निर्देशोऽप्येतन्नयः ।

अत्थो वि अत्थि एवं, आयं नमोकारमादिसव्वस्स ।

केरिस पुण अत्थो ति, वेत्ती पुण सुत्तमट्ठ ति ॥

अधीयानः पृच्छति अर्थोऽपि न तु सूत्रस्यास्ति । इतरः प्राह । आममेवं न केवलमस्य सूत्रस्यार्थोऽस्ति किं तु सर्वस्यापि नमस्कारादिकस्य सूत्रस्यास्ति एवमुक्तोऽप्येता पृच्छति कीदृशः पुनरस्य सूत्रस्यार्थ इति । इतरां भूने भूतु प्रथमतो यथावस्थितं सूत्रं नतः पठति (अष्टे इति) "अष्टे लोप परिजिणे" इति एवं पठित्वा अस्य व्याख्यानमाह ।

अष्टे चउन्विहे खलु, दब्बेन वि मादि जन्थ तणकट्ठा ।

आवन्तं पनिया, जह व सुवत्सादि आवहं ॥

अष्टः आर्तः खलु चतुर्विधस्तद्यथा नामार्तः स्थापनार्तो ब्रह्मार्तो जावार्तः । तत्र नामस्थापने सुप्रतीते ऋष्यार्तोऽपि नाआगमतो कशरीरभ्यशरीरव्यतीरितो यत्र नद्यादेः प्रदेशे कृष्णकाष्ठानि पतितानि भावनेते यत्र वा सुवर्णाद्यावन्ते स द्रव्यः । आ सधेतः परिज्जमणेन स्तानि गतां यत्र यो वा स आर्त इति व्युत्पत्तेः

अहवा अक्कोभूतो, सविच्चादोहिं होइ दब्बम्मि ।

भावे कोहादीहिं, अभिभूतो होति अट्ठो उ ॥

अथवा सविच्चादिभिर्द्व्यैरसंप्रतिः प्राप्तविद्युत्तैर्वा य आर्तः स ऋष्यार्तः ऋष्यैरातो ब्रह्मार्त इति व्युत्पत्तेः । कोधादिजिरभिभूतो नो आगमतो जावार्तः । तद्व्यमानेऽश्वार्थ उक्तः ।

संप्रति परिजीणशब्दार्थमाह ।

परिजिणो उ दरिहो, दब्बे धणरयणसारपरिहीणो ।

भावे नाणादीहिं, परिजिणो सव्वलोगा उ ॥

परिजीणोऽपि चतुर्विधस्तद्यथा नामपरिजीर्णः स्थापनापरिजीर्णो ऋष्यपरिजीर्णो जावपरिजीर्णश्च । तत्र नामस्थापने प्रतीते । ऋष्ये ऋष्यतः परिजीर्णो नो आगमतो कशरीरभ्यशरीरव्यतिरितो धनरत्नसारपरिहीनो दरिद्रो भावे जायतः परिजीर्णो हानादिभिः परिहीन एव समस्तोऽपि लोकः ।

एवं पट्ठे सो वेत्ति, कत्थं जं अहीयं ति ।

अमुगस्स त्ति सगासे, अट्ठगं पी तत्थ वच्चांमि ॥

एवमाचाराङ्गसूत्रस्यार्थं स्पष्टे कथिते स भूने कुत्र भवता त्वया ऽधीतमिति । स प्राह अमुकस्य सकाशे समीपे । ततः सोऽप्येता चिन्तयति अहमपि तत्र ब्रजामि एवं चिन्तयित्वा ।

सो तत्थ गतो धिज्जाति, मिलितो मच्चंति एहि उब्भामो ।

पुट्ठो मुत्तत्थं ने, सरंति निस्साय कं विहरं ॥

स तत्र गतो गत्वा वाऽप्येति एतद्विषयमधिकृतं सूत्रमधुना स्पष्टं व्याख्यामाह । सोऽधीयानोऽभ्यदा उद्भ्रामे उद्भ्रामकजिह्वा-निमित्तं गतस्तत्र कश्चित्तथमिहिकाः केविद्व्यगच्छतिनः साधवः सहाध्यायिनो मिश्रितार्तः (सज्जतिर्पठति) सहाध्यायिभिः पृष्टास्ते तत्र मुत्रार्थं सरन्ति निर्वहन्ति तथा कं निभाव आश्रित्य भवान् विहरति ।

अमुगं ति सो अगोतो, विहरइ कणेण गीयसिस्सस्स ।

अट्ठमवि य तस्स कप्पा, जं वा भययं उवदंसति ॥

एवं पृष्टः सन् यस्तत्र सर्वरत्नाधिको गीतार्थं आचार्यस्ते कथयति यथा अमुक निभायाहं विहरामि एतावता " जं तत्थ स-ध्वरादणि य ने वण्णा " इति व्याख्यानम् । एवमुक्ते ते निस्त-यन्ति यमेव प्राह सोऽगीतो ऽगीतार्थस्ततो नृपः पृच्छति कस्य कल्पेन कस्य गीतार्थस्य निधनं भवान् विहरति एतेन " अहं मेतं कस्स कप्पा " इति व्याख्यातम् । स प्राह सूत्रबहुभुततया गीतार्थस्तस्य शिष्यस्तस्य कल्पेन समस्तो गणो विहरति । अहमापि च तस्य कल्पात् विहरामि यं वा जगयन्त उपदिशन्ति यथाऽस्याहा कर्तव्या तस्याहोपयानमन्त्रनिर्देशेषु स्यास्यामि । एतेन " जं या सो जययं अक्खाति " इत्यादि व्यातम् । इदमेव स्पष्टं जावयातं ।

रायणियस्स उ गणो, गीयत्थंमस्स विहरइ निस्साण ।

ओ जेण होति माहितो, तस्माणादी न हावेमि ॥

रात्रिकस्य रत्नाधिकस्य गणेऽवमस्य गीतार्थस्य निधना विहरति अहमपि तन्निधना विहरामि । अपि च तस्मिन् गणे यो येन गुणेन तपःप्रवृत्तिना महितस्तस्याहादि आज्ञां समीपजयनं वचननिर्देशं च न हापयामि सम्पन्नोमीति भावः । व्य० डि० ४३० ।

(चरिकाप्रविष्टस्यापसंपद्धिः चरियापविष्ट शब्दे बह्यते)

४ शैलेण सपरिच्छेदेन रत्नाधिकस्योपसंप्रदातव्या ।

(सूत्रम्) दां साहम्मिया एगतो विहरंति तं जहा सेहे रायणि ए य तत्थ सेहतरा ए पत्तिच्छिन्ने रायणि ए अप-लिच्छिन्ने तत्थ सेहतणं रातिणि ए उवसंपज्जित्तव्वा

जिक्खु ववहारवहलातिकप्पयं । २३ ।

हो साधर्मिको समानगृहकुवावेकतः सह तौ विहरतस्त-द्या शैलो रात्रिकश्च तत्र यः शैलकः स परिच्छिन्नः परिघाग-पेतः रात्रिको रत्नाधिकोऽपरिच्छिन्नः परिवाररहित इत्यर्थः । तत्र शैलतरकेण रत्नाधिक उवसंपसत्यस्तथा शैलतरको रत्ना-धिकस्य जिह्वासुपपानं धनयादिकं च कल्प्यं कल्पनार्थं ददति एव सूत्रसंक्षेपाथः ।

अधुना ताव्यविस्तरः ।

साहम्मि पत्तिच्छिन्ने, उवसंपय दोरइ वी पत्तिच्छिन्नो ।

वाचत्ये मामन्नहुओ, कारणअसइ सभावो वा ॥

तौ चापि जना सहाध्यायिनौ स प्रत्यचारिणौ तत्र यः शैल-तरकः स परिच्छिन्नो ऋष्यपरिच्छेदोपेतः परिवाररहित इत्यर्थः । भावपरिच्छेदेन पुनर्व्योर्गपि परिच्छेदोऽस्ति तत्र शैले द्रव्यतः परिच्छिन्ने सति तेन रत्नाधिकस्योपसंप्रदातव्या ततो जयन्तः संघाटो रत्नाधिकस्य दंष्ट्रं चर्करतो बहवोऽपि दानव्याः । तथा शैलकेण रत्नाधिकस्य पुरम आचोन्मीयं रत्नाधिकं शैलकस्य पुनोऽप्यथा (योच्यते) विपर्यये उन्नयोपि प्रायश्चित्तं मा-

मनुष्य । तथा कारणे शान्तादिप्रकृते व्यापृततया द्वावेव तौ ज-
नाविद्यस्यसि सहायस्याजाये न दद्यादपि सहायं सजावो वा त-
स्यात्मीयकरणादिलक्षणस्ततो न ददाति सहायं किञ्चोक्तियेन
तस्य कृत्यं कारयति । एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतः पूर्वार्द्धं विवृणोति ।

सज्जंति वासिणो दो वि, भावेण नियमतो ब्रह्मणो ।

रायणिष्वुत्तरसंपत्त्या, सेहतमणेण कायव्या ॥

तौ द्वावपि सहाय्यायिनावेकस्य गुरोरन्तेवासिनो द्वावपि भावे-
न ज्ञानादिना नियमतो नियमेन उक्तौ ज्ञानादिरूपजावपांश्वारो-
पेनाविषयः । द्रव्यपरिच्छेदेन पुनः शैक्षतरक एवोपेतस्तत्र
शैक्षतरकेण रात्रिको रत्नाधिकस्योपसंपत्कर्तव्या । “ बोधत्वे
मानवद्वतो ” इत्यस्य व्याख्यानार्थमाह ।

आज्ञादपि सहेषु, तस्मिन् विद्येऽप्युत्तराज्ञातो ।

इति अकरणमिदं बहुधा, अवरोपरगच्छतो बहुधा ॥

प्रथमतः शैक्षतरकेण रत्नाधिकस्य पुरतः आलोचनीयं तेनो-
क्तेन पञ्चाक्षरत्वाधिकस्तस्य शैक्षकस्य पुरतो विकटयन्यालोचयति
एतन्नैतौ न कुतस्तत्र इति एतस्याकरणे द्वयोरपि प्रत्येकं
लघुको मासः प्रायश्चित्तम् (अवरोपरगच्छतो बहुधा इति) यदि
शैक्षतरको द्रव्यपरिच्छेदेनाहं परिच्छिन्न इति गर्वतो रत्नाधिक-
स्य पुरतो नालोचयति तदा तस्यापि प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः ।

एतदेवोपदेशाकारेण स्पष्टयति ।

एगस्म ल परिवारो, बीए रायणिय ति वादो य ।

इदं गवो न कायवो, दायवो चेव संघारो ॥

एकस्य परिवारेऽस्ति धित्वे रात्रिकत्यवाद् रत्नाधिकोऽय-
मिति प्रवाद इति एवं रूपे गवा द्वावपि न कर्तव्यः किं तु
परस्परमालोचयितव्यमन्यथा चतुर्लघुकप्रायश्चित्तापसंपत्तिव्य-
ञ्ज शैक्षतरकेण जघन्यतोऽपि रत्नाधिकस्य संघाटः । संप्रति
“ निष्कणो वा पंचदशानि कृपागमि ” त्वेन दर्शमाह ।

पेदाजिकविकिनीओ, करंति सो आवि ते पवाणति ।

न पनुवं ते दोएह वि, गि नागमासीमु च न देज्जा ॥

शैक्षतरस्य शिक्षा रत्नाधिकस्य संबन्धिनो यस्यादेः प्रेक्षां प्रति
लेखनां कुर्वन्ति । तथा तयोर्ग्यां भिक्षामानयन्ति । कृतकर्म विन-
यो विभ्रामणा तत्कुर्वन्ति किमुक्तं जयति यदाज्ञापयन्ति तत्कुर्व-
न्ति याचनानिपरिभ्रान्तस्य च विभ्रामणामिति स चापि रत्नाधि-
कस्तान्प्रयाचयति सूत्रं पाठयत्यर्थं च आवयनीत्यर्थः । कार-
णे असती इत्यस्य व्याख्यानमाह (न पुद्गल्येन इत्यादि) ते शै-
क्षतरशिक्षा शानादिषु प्रयोजनेषु व्यापृतास्ततो न प्रभवन्ति न
प्रपारयन्ति सहायं न दद्यात् । यदि वा द्वावेव तौ जनौ ततः किं
दीयतामिति न दद्यात् ।

अधुना “ सजावो वा ” इत्यस्य व्याख्यानमाह ।

असीकरेज्जा खलु जो विदिणो, एमोवि मज्जंति महंतमाणी
न तस्म तं देऽहं तु नेऽ, तत्थेव किञ्चं पक्कंति जं सं ॥

यो धित्वोर्णात्साधुनात्मकृत्यात् यश्चेत्येवमपि शिक्षाधिपतिः शैक्ष-
तरको ममेति महामात्रं तस्य तान्साधुनं बहिस्तस्मात् स्या-
नादभ्यन्त विहारक्रमेण नेतुं न ददाति किं तु यत् (से) तस्य कृत्यं
करणार्थं तत्रैव स्थितस्य तत् कुर्वन्ति अथवा

वारणा य मे देऽ, न य दावेऽ वायतां ।

तथा वे नेदमिच्छंते, अविकारी उ कारण ॥

कारणे तस्य गुरुपक्षमेकैकं साधुं न युक्ते न च तस्मात्साधुनां वाच-
नां दापयति मा स गणजेदं कारिरिति हेतोः । अथैवमपि दुःस्व-
भावतया गणभेदं करोति तत् आह । तथापि क्रियमाणे गणभेदं
कर्तुमिच्छति योऽविकारी दुर्मेदः साधुस्तेन तस्य कृत्यं कारय-
ति [सूत्रयो साहम्मिया इत्यादि] द्वौ साधर्मिकावेकतः संहतौ
विहरतस्तथा शैक्षो रत्नाधिकश्च । तत्र रात्रिकः परिच्छिन्नः
परिवारोपेत इत्यर्थः । शैक्षतरकोऽपरिच्छिन्नः परिवाररहितस्तत्र
रात्रिके रत्नाधिकस्येच्छा यदि प्रतिभासते शैक्षतरकमुपसंपत्त्य-
ते अथ नेच्छा न प्रतिभासते तर्हि नोपसंपद्यते त्रिकासुपयातं च
कल्प्यं यदीच्छा तर्हि ददाति अथादातुमिच्छा तर्हि न ददाति
एष सूत्रसंक्षेपार्थः । अधुना ज्ञाप्यविस्तरः ।

रायणिष्व परिच्छे, उत्तरसंपत्तिच्छिन्नो य इच्छाए ।

सुत्तत्थकारसे पुण, परिच्छयं वेति आयरिया ॥

रात्रिके रत्नाधिके द्रव्यतः परिच्छिन्नं परिवारोपेते स तेन शैक्ष-
तरकस्य उपसंपत्तिपरिच्छेदश्च इच्छया दातव्यः । इयमत्र जायता ।
स यदि शैक्षतरकोऽधमरत्नाधिकस्तत्त्वयुतो गुरुरत्नाधिकेन सह
ततः मरत्नाधिकश्चित्तयति मा नूनमेतस्य भिक्षादिपुनरव्याकरोप-
णं च सूत्रार्थं नश्येयस्ततः संघाटं ददाति अथवा मा एष मम-
कुलवासी सहाय्याय द्रव्यपरिच्छेदेन परिच्छिन्नो भूयात्सहा-
य्यात्सेनातिस्नेहतः संघाटं ददात्यालोचनां प्रयच्छति । अल्प-
भुतस्य परिच्छिन्नमुपसंपत्तिं वा न ददातीति । अथ स शैक्षतरको
रत्नाधिकाद्बहुभुतस्तदा नियमत उपसंपत्तव्यः । परिच्छिन्नं तस्य
दातव्यस्तथा चाह सूत्रार्थं कारणात् सूत्रार्थं गृहीतुकामाः पतरा-
चार्या उपसंपद्यन्ते परिच्छिन्नं च ददति । एतदेव स्पष्टयति ।

सुत्तत्थ जइ गेएहऽ, तो से देइ परिच्छदं ।

गहिण्वि देऽ संघारं, मा से नस्मे य तं सुयै ॥

यदि स रत्नाधिकस्ततः सूत्रार्थं गृह्णाति ततः (से) तस्य ददाति
परिच्छिन्नं परिवारं गृहीतेऽपि सूत्रार्थं ददाति सघाटं कस्सादि-
त्याह । मा (से) तस्य त्रिकाटनव्याकरोपतः प्रतिलेखनादव्याक-
रोपतश्च तत् भुनं नश्येदिति हेतोः ।

अबहुभुतादी तु न ददाति इत्येतद्भावयति ।

अबहुभुते न देती, निरुवहंते तरुणं य संघारं ।

पेत्तण जाव वज्जऽ, तत्थ य गोणी थ दिहंतो ॥

अबहुभुतो निरुपहतपञ्चेन्द्रियस्तद्वनकश्च तस्मिन् सत्त्व्यापि
साधुषु सघाटं न ददाति सहाय्याद् ददातीति भावः । यो वा गी-
तायोऽपि मन् प्रदात्ताद् सहाय्यान्विपरिणम्य गृहीत्वा व्रजति
तस्यापि सत्त्व्यापि साधुषु सहाय्याद् ददाति तथा च तत्र दुष्ट
शीघ्रतया गवां दृष्टान्तस्तमेव जाययति ।

साडगवच्छा गोणी, जह तं खेत्तं पत्ताति दुस्सीला ।

इय विपरिणामेते, तम्मि न देज्जा सहाए य ॥

यथा कस्यापि गौः पलायिता ततः कथमपि लब्धा सती तेन
शाटके बद्धा यथा शाटकबद्धा दुःशीला गीस्तं शाटकं गृही-
त्वा पलायते इति एवममुना प्रकारेण यो विपरिणामयति सहा-
यान् तस्मिन्विपरिणामयति सहाय्याद् दद्यात् ।

(५) सांजोगिकासांभोगिकयोः सहमितितयोराचार्याद्योः

सामाचारीमाह ॥

(मृगम्) द्वौ माहम्मिया एगनो विद्वन्ति नं जहा से

हे य रायणि य तस्य रायणि पलिच्छिन्ने मेहतराए अ-
पलिच्छिन्ने रायणि एच्छा सेहतरा य उवसंपजेज्जा । एच्छा
नो उवसंपजेज्जा एच्छा भिक्खुववायं दत्ताति कप्पाग एच्छा-
ए णो दत्ताति । २४ । दो निक्खु णो एगतो विहरंति
णोएहं कप्पति अणमणस्स उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए क-
प्पति एहं आहारातिणियाए अणमणं उवसंपज्जित्ताणं विह-
रित्तए । २५ । एवं दो गणावच्छेया । २६ । दो आयरिय-
उवज्जाया । २७ । बहुवे निक्खुणो णो ततो विहरंति
णोएहं कप्पि अणमणस्स उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए
कप्पति एहं आहारातिणियाए अणमणं उवसंपज्जित्ताणं
विहरित्तए २८ एवं बहुवे गणावच्छेया २९ बहुवे आय-
रियउवज्जाया ३० निक्खु णो बहुवे गणावच्छेया तदेव
आयरियउवज्जाया एगतो विहरंति णो एहं कप्पति अणम-
णं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए वासावासवत्तए कप्पति प-
वितिणीए कप्पति पवितिणीए कप्पति एहं आहारायणिआए
अणमणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए हेमंतगिम्हेसु ॥३॥
(अत्र चतुर्विंशतितमसूत्रस्य व्याख्या ग्रन्थकृता न व्याख्यातेत्य-
स्माभिरपि न व्याख्यायते) एवं दो भिक्खु णो एगतो विहरति
इत्यादि सूत्रसप्तक सुगमम् ।

अस्य संबन्धमाह ।

संखडिगारा तुह्वा, धिगारियाए ससेसते जोगो ।

आयरियस्स व सिस्सा, निक्खु अजिक्खु अहतिनिक्खु ।
अनन्तरसूत्रे 'दो साडम्मिया' इत्यादिसूत्रे द्विकलकृणा संख्याऽ
धिहता अत्रावि सैव 'दो निक्खुणो' इत्यादियचनासतः संख्या-
धिकारास्तुद्याधिकारिणा पूर्वसूत्रेण सहास्य सूत्रस्येत्येष शेषत
आद्यसूत्रस्य योगः संबन्धः । अथवा पूर्वसूत्रे रत्नाधिकपदेना-
चार्य उपासः । आचार्यस्य च शिष्यो द्विधा भिष्टुरभिष्टुश्च । तत्र
निष्टुः प्रतीतोऽनिष्टुर्गणावच्छेदक उपाध्याय आचार्यो वा । तत
आचार्यसूत्रात्प्रागुक्ताद्यानन्तरं निष्टुसूत्रमुक्तम् ।

शेषसूत्रसंबन्धप्रतिपादनार्थमाह ।

एमेव सेसएसु वि, गुणपरिवद्धी य उणल्लेभावे ।

दुष्पनिई खडु मंखा, बहुपिणो उ तेण पर ॥

एवमत्र पूर्वोक्तप्रकारेणैव शेषयोरपि गणावच्छेदकार्यसूत्रयोः
संबन्धस्तथा ह्याचार्यस्य शिष्यो भिष्टुरभिष्टुश्च तत्र भिष्टुसूत्र-
मुक्तं तदनन्तरमनिष्टुर्गणावच्छेदकस्याचार्यस्य च सूत्रे । अथ
गुणपरिवृद्ध्या स्थानवाजो जयति तथा हि निष्टुर्गुणाधिकत्वेन
गणावच्छेदकस्थानं जयते गणावच्छेदको गुणाधिकतया आचा-
र्योपाध्यायस्यानमतो निष्टुस्त्वानन्तरं क्रमेण गणावच्छेदकाचा-
र्योपाध्यायसूत्रे तथा द्विप्रवृत्तिका खलु संख्या यदुका भवति ततो
द्विसंख्यासूत्रत्रयानन्तरं बहुसंख्यासूत्रत्रयं बहूनां च परस्परमुप-
संपन्नानां पिण्डो भवति तेन बहुसंख्यासूत्रत्रयात्पत्रं पिण्ड-
पिण्डसूत्रमुक्तमिति एवमनेन संबन्धजातेनायातस्यास्य सूत्रसप्त-
कस्य व्याख्या । द्वौ भिष्टु एकत्र संहतौ विहरतो णोणमिति
वाक्यालङ्कारे कल्पते अन्योन्यमुपसंपद्य विहर्तुं कल्पते । एह
मिति पूर्ववत् यथा रत्नाधिकतया अन्योन्यमुपसंपद्य विहर्तु-
मत्रं गणावच्छेदकसूत्रमाचार्योपाध्यायसूत्रं च प्राचनीयमेवं बहु-
संख्यासूत्रत्रयं पिण्डसूत्रं चेति सूत्रसप्तकसंक्रोपायः ।

संप्रवाचमिष्टुसूत्रव्याख्यानार्थमाह ।

संजोइयाण दोएहं, खेत्तादी पेहकारणगयाणं ।

पंथे समागयाणं, जिक्खूण इमा जगे मेए ॥

इत्याचार्यवत्स्मिन्नन्यस्मिन् क्षेत्रे स्थितौ तौ च परस्परं सांज्ञो-
गिकौ तयोः सांज्ञो गिकयोर्द्वयोराचार्ययोर्निक्खुवस्ताज्यां प्रेषिताः
क्षेत्रादिप्रेक्षाकारणगताः क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थमादिशब्दादुपधिमा-
गन्तार्थं वा गतास्ते च तथा गच्छन्तः पथि समागताः परस्परं मि-
श्रिताः । तेषां चैकेन यथा मन्तव्यमतस्तेषां क्षेत्रादिप्रेक्षाकारण-
गतानां पथि समागतानां मिश्रणां वा प्रवादा सामाज्यारी सा
इयं पश्यमाणा भवति । तामेवाह ।

जिक्खुस्स मासियं खडु, पलिउक्काणं च सेसगाणं तु ।

चउलहुग अपडिउक्के, तम्हा उवसंपया तेमिं ॥

यौ द्वौ निष्टु स्पर्ककपती तयोः शैक्षतरकेण रत्नाधिकस्य पुरतः
आलोचयितव्यम् । तेनालोचिनं 'इमान् रत्नाधिकेन शैक्षतरक-
स्य पुरत एवमकरणे निक्षोः शैक्षरत्नाधिकस्य च प्रायश्चित्तं
खडु मासिकं मासद्वयं " पलिउक्काणं चत्यादि " एतद्वदुसंख्या-
विशेषस्य निष्टुसूत्रस्य व्याख्यानम् । परिच्छेदानां जघन्यतोऽ
प्यात्मतृतीयानां शेषकाणां चात्मद्वितीयानां यथोक्तविध्यकरणे
प्रायश्चित्तं मासद्वयं । तत्र यदेकोऽपरिच्छेदस्तर्हि तेनान्य आत्म-
द्वितीय आत्मतृतीया वा उपसंपत्तयो ना चेदुपसंपद्यते तर्हि
तस्मिन्नपरिच्छेदेऽनुपसंपद्यमानं प्रायश्चित्तं चत्वारो सधुकास्तं
चोपसंपद्यमानं यो नोपसंपद्य प्रतीच्छति तस्य मासद्वयं यत
एवं तस्मात्परस्परमुपसंपत्तेषां जघति कर्तव्या । एतामेव नियु-
क्तिगाथां भाष्यकृद् व्याख्यायासुः प्रथमतो भिक्खुस्स मासियं
कालवस्थेतद्व्याख्यानयति ।

दो भिक्खु अगीयत्था, गीया एको व होज्ज उ अगीतो ।

राइणियपलिच्छिन्ने, पुवं इयरेसु लहु लहुगा ॥

द्वौ भिष्टु अगीतार्थौ यदि वा द्वावपि गीतार्थौ यदि वा द्वावपि
गीतागीतार्थौ तयोः परस्परस्यालोचनमन्यथा प्रायश्चित्तं मासद्व-
यं । अथवा एको गीतार्थः तत्र रत्नाधिके परिच्छेदे द्वावपरिच्छे-
दोपेतं गीतार्थं इत्यर्थः पूर्वमालोचयितव्यं पश्चादितरेष्वगीतार्थेषु
रत्नाधिकेन एवं चेत्ते न कुर्वते तर्हि रत्नाधिकं प्रायश्चित्तं मासद्व-
यं । इतरेषां चत्वारो सधुकाः । एतामेव गाथां विवरौषुः प्रथम-
तो " दो भिक्खु अगीयत्था गीया " इत्येतच्छृणोति ।

दोसु अगीयत्थेसु, अहवा गीतेसु सेहतरो पुर्वि ।

जइ मा लोयइ लहुओ, न विगमेइ परो वि जइ पच्छा ॥

द्वयोर्निष्टुवोरगीतार्थयोरथवा गीतार्थयोर्मध्ये यदि शैक्षतरः पूर्व-
रत्नाधिकस्य पुरतो नास्मलोचयति तदा तस्य प्रायश्चित्तं सधुको
मासः । इतराऽपि रत्नाधिकोऽपि यदि पश्चात्तस्य शैक्षतरस्य पु-
रतो न विकटयति तदा तस्यापि प्रायश्चित्तं मासद्वयं । तत्र यदि
द्वावप्यगीतार्थौ तदा परस्परस्य विहारालोचनैव केवलं नापरा-
धालोचनापि । अथ द्वावपि गीतार्थौ तदा परस्परविहारालोच-
ना अपराधालोचना च । अथैको गीतार्थोऽपरभागीतार्थेनना-
लोचनाविधिमाह ।

राइणिए गीयत्थे, राइणिए चेव वियदणा पुर्वि ।

देइ विहारवियदणं, पच्छा रा. शितो सेदे ॥

यदि रत्नाधिको गीतार्थ इतरं ऽगीतार्थेनर्हि गीतार्थं रत्ना-

धिके सति रत्नाधिके एव पूर्वे शैकतरकेण विहारविकटना अपराधविकटना च दानव्या तत्पश्चात् रत्नाधिकः शैके शैकतरकस्य विहारविकटनां ददाति । अथ शैकतरको गीतार्थो रत्नाधिकस्त्वगीतार्थस्तथाह ।

सेहतरगे वि पुव्व, गीयत्थे दिज्जए पगासणाया ।

पच्छा गीयत्थो वि हु, ददाति आसोयणमगीते ॥

यदि गीतार्थः शैकतरकस्तर्हि तस्मिन् गीतार्थे शैकतरकेऽपि पूर्वे रत्नाधिकेन प्रकाशना विहारविकटना अपराधविकटना चेत्यर्थः दीयते । पश्चात् गीतार्थोऽपि सन् स शैकतरको हु निश्चितमगीते रत्नाधिके आलोचनां विहारालोचनां ददाति न त्वपराधालोचनां कस्मादित्याह ।

अवराहविहारपगासणानु, दोमि वि भवंति गीयत्थे ।

अवराहपये मुत्तं, पगासणं होतु गीयत्थे ॥

अपराधप्रकाशना विहारप्रकाशना च एते द्वे अपि प्रकाशने प्रवृत्तो गीतार्थः । अगीतार्थे पुनरपराधपदं मुक्त्वा शेषस्य विहारस्य प्रकाशने प्रवृत्तिं विहारालोचना भवति नापराधालोचनंति जायते । अगीतार्थतया तस्यापराधालोचनानर्हत्वात् ।

संप्रत्युपसंहारमाह ।

भिक्षुस्सेगस्स गयं, पल्लिअणं इयाणि वोच्छामि ।

दव्वपल्लिअणं, जहणेणं अप्पतइयाणं ॥

“भिक्षुस्स मासियस्स” इत्यनेन पदेन यदेकस्य भिक्षोर्वस्तुमुपक्रान्तं तद्वत् परिसमाप्तमिदानीं ह्यव्यपारिहतेन परिश्रान्तं जघन्येनात्मतृप्त्यानां यद्वक्तव्यं तद्वक्ष्यामि । तदेवाह ।

तेसि गीयत्थाणं, अगीतमस्साण एस चेव विही ।

एत्तो सेसाणं पि य, वोच्छामि विहिं जहाकमसो ॥

तेषां परिच्छेदेन परिच्छिन्नानां जघन्यत आत्मतृप्तीयानां बहूनां सर्वेषां गीतार्थानामयथा अगीतार्थानां यदिया मिश्राणां केषांचिद्गीतार्थानां केषांचिदगीतार्थानामित्यर्थः । यत्र पदान्तरो द्विषु गत आचार्योणामालोचनाविषयो विधिरयसानव्यो व्यतिरेके च प्रायश्चित्तमपि तथैव । अत ऊर्ध्वं शेषाणामपि विधिं यथाक्रमेण यथाक्रमेण वक्ष्यामि । तत्र शेषशब्दवाच्यानुपदर्शयति ।

सेसा ते जणं ती, अप्पवितिया उ जे तं किं के ।

गीयत्थमगीतं, मसे य विही उ सो चेव ॥

शेषा नाम ते भगवन्ते यत्र तेषां बहूनां त्रिकूणां मध्ये केचिदात्मद्वितीयास्तस्मिन् शेषे गीतार्थे अगीतार्थे मिश्रे च स एव पूर्वोक्तेः विधिरालोचनाविषयस्तद्व्यतिरेके प्रायश्चित्तविधिश्चावसातव्यः ॥

संप्रति चशब्दव्याख्यानमाह ।

संजोगा उ चसहेण, अहिगया जह एगो दो चेव ।

एगो जइ न वि दोएहि, उवगच्छे उउलहु नो मे ॥

परिच्छिन्नानां चेत्यत्र चशब्देन संयोगा अधिकृताः सूचिता इत्यर्थस्तानेषां पदर्शयति । तथा चेति जङ्गोपदर्शने एकत एका भिक्षुरपरतो द्वौ त्रिकूलेनात्मद्वितीय उपसंपत्तयो यदि पुनरको न द्वावुपगच्छति उपसंपद्यते तदा (से) तस्य प्रायश्चित्तस्य चशब्दो ब्रह्मकाः ।

पच्छा इतरे एगं, जइ न उवगच्छे मासियं लहुयं ।

जन्थ वि एगो तिस्सि, न उवगये तन्थ वी लहुगा ॥

एकस्मिन्नुपसंपन्ने पश्चादितरावप्युपसंपद्येने यदि पुनरेकं तावितरौ पश्चादप्युपगच्छेतां तदा तयोर्मासिकं प्रायश्चित्तं ब्रह्मकाः । यत्रापि भङ्गे एकत एकाऽपरत्र त्रयस्तत्र यदि परस्परमुक्तप्रकारेण नोपगमस्तदा प्रायश्चित्तं लघुकाः । किमुक्तं भवति । यद्येकस्त्रीनोपगच्छति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो ब्रह्मकास्तन्वेदुपगच्छन्तं पश्चादितरे त्रयो नोपगच्छन्ति तर्हि तेषां प्रायश्चित्तं लघुको मासः ॥

एमेव अप्पवीतो, अप्पतइयं तु जइ न उवगच्छे ।

इयरोस मासलहुयं, एवमगीए य गीए य ॥

एवमेव अनेनैवानन्तरोदितेन प्रकारेणात्मद्वितीय आत्मतृतीयं यदि नोपगच्छति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्लघु । इतरमेत्यनुपगच्छन्तं नोपगच्छेत्तदा तस्य मासिकं लघु इतरेषामेक आत्मतृतीयोऽपर आत्मचतुर्थ इत्येवमादीनां परस्परमुपगमे प्रायश्चित्तं मासलघु । एवमुक्तप्रकारेणागीते अगीतार्थानां गीते गीतार्थानां च उच्यते ।

मिश्रानधिकृत्याह ।

मीसाण एगो गीतो, होति अगीया उ दोएहि तिस्सि वि वा ।

एवं उवसंपज्जे, ते उ अगीया इहरमासे ॥

मिश्राणां मध्ये एक एकाकी गीतो गीतार्थोऽपरे तु द्वौ त्रयो वा भवन्त्यगीता अगीतार्थाः तत्र तेऽगीता एकमुपसंपद्यन्त । इतरथा चेन्नोपसंपद्यन्ते तर्हि तेषां प्रायश्चित्तं ब्रह्मको मासः ।

सो वि य जइ न वि इयरे, तस्स वि मासो उ एव मव्वत्य ।

उवसंपया उ तेसि, भणिया अस्सोमनिस्साए ॥

सोऽपि चैको यदि तान् इतरानुपसंपद्यमानान् नोपसंपद्यते तदा तस्यापि प्रायश्चित्तं मासो लघु । एवमेक आत्मद्वितीयो गीतार्थोऽपर आत्मतृतीय आत्मचतुर्थ इत्यादीं सर्वत्र भावनीयमेवमन्योन्यनिश्चयाप्राक् द्वारगाथायां तेषामुपसंपन्नणिना उपदिष्टा आणोणनिस्सियाणं, अगीयाणं पि उग्गहो तेसि ।

गीयपरिग्गहियाणं, इच्छाए तेनिमो होइ ॥

अन्योन्यनिश्चितानां तेषामगीतानामपि गीतपरिगृहीतानामवग्रहो भवति । अवग्रहो नाम आभवनव्यवहारः स च द्विधा इच्छया सूत्रोक्तः । तत्रेच्छया तेषामयं बह्व्यमाणो भवति तमेवाह ॥

इच्छियपकिच्छियाए, ण म्वेत्त वसही य दोएहि वी लाजो ।

इच्छन्तो न होइ उग्गहो, निक्कारणकारणे दोएहि ॥

इच्छाया अवग्रहो नाम इच्छितप्रतीच्छितेन इच्छा संज्ञाताऽस्येति इच्छितं प्रतीच्छा संज्ञाता अस्येति प्रतीच्छितम् इच्छितं च तत् प्रतीच्छितं च इच्छितप्रतीच्छितम् । वाचा आजघनव्यवहारस्थापना । यथा यत्पथि लज्यते तदस्माकं यत्प्राप्ते तत् युष्माकं यदि वा यत्तच्चित्तं तदस्माकं यद्विचित्तं तत् युष्माकम् । अथवा या स्त्री यत्तद्वहणार्थमुपतिष्ठति सा अस्माकं पुरुषो युष्माकम् यद्वा वात्रा युष्माकं वृद्धोऽस्माकम् अथवा यः साधेन सः व्रजतां लाजः सोऽस्माकमर्थो युष्माकम् । यदि वा यो यद्व्रजते तत्तस्यैव एवं वृत्तेन इच्छितप्रतीच्छितेन य आनयनव्यवहारः स इच्छाया अवग्रहः । एष च प्रायः पथि गच्छतां प्रवृत्तिं स्थानप्राप्त्यां सूत्रोक्त आभवनव्यवहारस्तत्तदनुपदर्शयति । समकालं क्षेत्रे प्राप्तानामक्षेत्रे वा वसतिं प्राप्तानां ह्ययानामपि आभः स्वाधारणः । अथ न क्षेत्रमक्षेत्रं वा यस्मिन् समकालं प्राप्ताः किं तु विषयमात्रं तत् आह । इच्छन्तो न होति इत्यादि । यदि निष्का-

रणं स्थिता इति पश्चात्प्राप्तास्तदा नास्ति तेषामवग्रहः किं तु पूर्वप्राप्तानामेव । अथ कारणेन केनापि ग्यानप्रतिजागरणादिना स्थितास्ततः पश्चात् प्राप्तास्तर्हि भवन्ति इत्यानामपि साधारणोऽवग्रहः । एतदेव स्पष्टतरमुपपद्यते ।

समग्रं पक्षाणं सा-हारणं तु दोष्टं हि होति तं खेत् ।

विसमं पक्षाणं पुण, इमा उ तर्हि भगणा होऽ ॥

समकमेककालं प्राप्तानां इत्यानामपि तत् क्षेत्रं भवति साधारणं विषमं विषमकालं प्राप्तानां पुनरियं तत्र क्षेत्रे मार्गणा भवति । तामेव कुर्वन्नाह ।

परिपरं च गिज्ञाणं, सयं गिलाणो उरे व मंदगती ।

अप्यत्तस्स वि एहि, उगगो दप्पतां नत्थि ॥

प्रतिचरति वा प्रतिजागर्ति ग्याने यदि वा स्थयं ग्यान आतुरो वा यदि वा स्वजावाम्भन्दगतिरितैः कारणैरप्राप्तस्यापि समकालं पश्चात्प्राप्तस्यावग्रहो भवति दृष्टेनो निष्कारणं स्थितानां पुनरवग्रहो नास्ति ।

एमेव गणावच्छेप, पलिच्छेपणाणं च सेसगणं तु ।

पलिच्छेपे ववहारो, दुविहो बायंतिओ नाप ॥

यथा भिक्खुरेकस्य बहूनां परिच्छेपानां शेषकाणां श्रोतमेवमेव अनेनैव प्रकारेण एकस्मिन् गणावच्छेदे बहूनां परिच्छेपानां अवग्रहोऽप्यात्मतृतीयानां शेषकाणां वशत आत्मद्वितीयानां तु शब्दादेकत एकोऽपरत आत्मद्वितीय इत्यादि संयोगगतानां च निरवग्रहं वक्तव्यम् । तत्र परिच्छेपे जातवैकवचनं परिच्छेपानामुपपन्नमेतत् परमुपसंपन्नानां चाभयनव्यवहारो द्विधा भवति । सूत्रोक्तो वागन्तिकश्च । वाचा भन्तः परिच्छेपं वागन्तस्तेन निर्मुक्तो वागन्तिकस्तत्र वागन्तिको नाम वक्ष्यमाणस्तमेवाह ।

पहि गामे चित्तमचित्तं, पुरिमं वा वात्तवुत्तमत्थादं ।

इच्छाए वा देती, जो जं लाजे भवे वित्तो ॥

यत् पथि मार्गे लज्जं तदस्माकं यत् ग्रामे तत् युष्माकम् । यदि वा यत्सचित्तं तत् युष्माकमचित्तमस्माकम् । अथवा त्थी युष्माकं पुरुषोऽस्माकम् । अथवा वृद्धो युष्माकं बालोऽस्माकम् । यदि वा (सत्थादी इति) सार्थं लज्जं तत् युष्माकमन्तर्गोऽस्माकम् । अथवा इच्छया वदति कथमित्याह-यं यत्त-भन्ते तत्तस्य भवति एष सूत्रोक्त आभयनव्यवहारः । द्वितीयो वागन्तिक आभयनव्यवहारः । क्षेत्रप्राप्तानामक्षेत्रे वा वसति प्राप्तानां यः सूत्रोक्त आभयनव्यवहारः स भिक्खुणामिव प्रतिपत्तव्यः स चाविशेषणार्थो यदि वा द्वावप्यगीतार्थपरिगृहीतौ गीतार्थनिर्थां प्रतिपत्तौ समकमेककालं प्राप्ते ततस्तयोः साधारणं क्षेत्रमाभवति । सति विद्यमाने कार्ये ग्याने प्रतिजागरणादिलक्षणे ये स्थिता अगीतार्था असमाप्ताश्च ततः समाप्तानां साधारणं क्षेत्रम् । ये पुनरगीतार्था अपि च पूर्वं प्राप्ता गीतार्थाः समाप्ताश्च निष्कारणं प्राक् स्थित्वा प्राप्तास्तदा असमाप्तानामप्यगीतार्थानाम् । अपि च तत्क्षेत्रं पूर्वं प्राप्तत्वाच्च गीतार्थः समाप्तवपि च तस्य क्षेत्रस्य प्रभुर्निष्कारणं स्थित्वा पश्चात्प्राप्तवान् ॥

समपच्छकारणेणं, खेत्ते वसदं ए दोष्टं वी लाभो ।

एयणिण् होति उगगो, गीयत्थसमम्मि दोष्टं पि ॥

समं समकमेककालं कारणेन पश्चाद्वा क्षेत्रे अक्षेत्रे वा वसतां प्राप्तयार्थयोरपि लाभः साधारणः । अत्र पुनर्यदि विशेषविषया क्रियन्ते तदा यो गताधिकस्तस्मिन् अवग्रहो भवति । यद्यपि नाम

द्वयोरपि साधारणो लाभस्तथापि यथा संघाटकेन भिक्षां हि-एङ्मानयो रत्नाधिकस्य लाभो भण्यते एवमिहापि रत्नाधिकस्यावग्रहः । अथैको गीतार्थः परोऽगीतार्थस्तत्र यदि रत्नाधिकोऽगीतार्थोऽवमरत्नाधिको गीतार्थस्ततोऽवमरत्नाधिकस्यावग्रहः । अथ द्वयपि समानार्थौ तत आह । समे गीतार्थे परस्मिन्समकं च प्राप्ते द्वयोरपि साधारणोऽवग्रहः । तदेव छि-सक्याकगणावच्छेदकसूत्रमिति भावितमेवं द्विसंख्याकाचार्योपाध्यायमपि भावनीयम् ॥

इदानीं बहुत्वसूत्राणि पिण्डसूत्रं चातिदेशत आह ।

एमेव बहूणं पि, पिण्डे नवरोगहस्स उ विभागो ।

किं कतिविहो कस्स व कम्म व, केवइयं वा भवे कालं ॥

एवमेव बहूनामपि भिक्खुप्रभृतीनां सूत्राणि भावनीयानि छिक-सूत्रापेक्षया बहुत्वसूत्राणामर्थता नास्तीत्याभावात् पिण्डे पिण्ड-कसूत्रस्यापि स एवार्थो नवरमन्त्रावग्रहस्य विभागो वक्तव्यस्तमेवाह किं कतिविधः कस्य वा कस्मिन्वा कियन्तं कालं भवत्यवग्रहः । तत्र किमित्याद्यवग्रहस्यानार्थमाह ॥

किं उगगोति जणिओ, उगगो ति विहो उ होति चित्तादं ॥

एकेको पंचविहो, देविदादं मुणंयवो ॥

किमवग्रह इति भणिते पृष्ठे सूरिराह । त्रिविधो भवत्यवग्रह-अर्थादिः सचित्तोऽचित्तो मिथश्च । पुनरेकैकः कतिविध इति प्रश्नमुपजीव्याह स एकैकः पञ्चविधः पञ्चप्रकारो ज्ञानव्यः । कोऽसाधित्याह देवेन्द्रादिः देवेन्द्रावग्रहो राजावग्रहो माण्ड्यिकावग्रहः शय्यातरावग्रहः साधर्मिकावग्रहश्च । गतं कतिविधद्वारम् । इदानीं कस्य न भवतीति प्रतिपादयति ॥

कस्स पुण उगगोति, परपासंडीण उगगो नत्थि ।

निगहे मेत्ते संजति, अगीते गीत एके वा ॥

कस्य पुनरवग्रहो भवतीति शिष्यप्रश्नामाशङ्क्य प्रोच्यते परगा-अरिहमामवहां नास्ति ये च निहवा ये च सत्ता याश्च संयन्तो गीतार्थपरिगृहीता ये चागीतार्था गीतार्थनिश्चामनुपपत्ता यश्च निष्कारणमेकाकी गीतार्थ एतेषां सर्वेषामप्यवग्रहो नास्ति ।

एतदेव सुव्यक्तमाह ।

असम्माण बहूणं पि, गीतमगीताण उगगो नत्थि ।

सच्छंदियगीयाणं, असमत्त अणीस गीए वि ॥

अवसन्नानां बहूनामपि गीतार्थानामगीतार्थानां चावग्रहो नास्ति (सच्छंदियगीयाणं) ये गीतार्था अपि स्थच्छान्दिकाः स्वच्छन्दतयैव एकाकिनो विहरन्ति तेषामपि तास्यवग्रहः । तथा ये असमाप्ता असमाप्तकल्पाः यस्य च समुदायस्य न विद्यतं गीतोऽगीतार्थ इति तेषामपि नास्त्यवग्रहः ।

एवं ता सावेक्खे, निरेक्खवाणं पि उगगो नत्थि ।

मुत्तूण अट्ठादं, तत्थ वि जं गच्छपडिबच्छा ॥

एवं तावत्सापेक्षे जातवैकवचनं सापेक्षिणामुक्तसापेक्षणा-मस्यविरकल्पिका निरपेक्षा जितकल्पिकादयस्तेषामप्यवग्रहो नास्ति । किमविशेषणं सर्वेषां नेत्याह । मुक्त्वा यथास्तदान तथा-अपि गच्छप्रतिबद्धास्तेषामवग्रहो नवति गच्छप्रतिबद्धा-वन्तेषां तु सर्वेषामपि नास्ति ॥

आसन्नतरा जाणंति, संजया सो व जत्थ नित्थरः ।

तर्हिणं देतुवदं, आयपरं ते न इच्छंति ॥

तेषां गच्छन्निर्गतानां जिनकल्पिकादीनां यो व्रतग्रहणार्थमुप-
निष्ठति तं तेन प्रवाजयन्ति तथाकल्पमार्त्तिकं तु ये तत्रासन्नत-
राः संयताः स्थितास्तत्रोपदेशं ददति यथा अमुकानां समो-
पे गत्वा प्रव्रजेति । अथवा जानन्ति भुतबलतो ये क्वे स्थिता-
स्तत्र स एव निस्तरिष्यति । तदेतत् ज्ञात्वा यत्र स निस्तरति
तत्रोपदेशं प्रयच्छन्ति । परमार्थतः पुनस्ते आत्मपरमात्मगच्छ-
परगच्छविभानं नेच्छन्ति स्थविरकल्पादुत्तर्णत्वात् ।

अर्गायसमणसंजड-गीयत्यपरिग्रहाण खेचं तु ।

अपरिग्रहाण गुरुणा, न व्रजति सीसे त्य आयरिओ ॥

अर्गीताममगीतार्थानां श्रमणानां संयतीनां च गीतार्थपरिग्र-
हाणां गीतार्थपरिग्रहीतानां क्षेत्रमवग्रहो जवति । इयमत्र भाष-
ना । ये गीतार्था अपि साधवो गीतार्थपरिग्रहीता विहरन्ति वा
अपि संयत्यो गीतार्थपरिग्रहीता वर्तन्ते तेषामवग्रहो भवति तं
च यदि साधवो यदि संयत्यो गीतार्थनिश्रामनुपपन्ना अर्गीता-
र्था विहरन्ति तदा तेषामपरिग्रहाणां गीतार्थपरिग्रहरहितानां
विहरतां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका इत्येषां च संयतीनां च
गीतार्थपरिग्रहीतानां यः परित्राजक आचार्यः सोऽत्र शिष्यान्
स्वीकृतान् न लभते परिग्रहीततयैव तेषां वीक्षणत् ।

गीयत्यगते गुरुणा, अमती एगाणि च गीयत्यो ।

समोसरणे नत्थि उगगा, वसहो ए उ मगण अखेचे ॥

ये ते स्वयं गीतार्था गीतार्थपरिग्रहरहिता वर्तन्ते यद्यन्यस्मिन्
गीतार्थे आगते तस्योपसंपदं न प्रतिपद्यन्ते तदा तेषां प्रायश्चित्तं
चत्वारो गुरुका । अथान्यो गीतार्थ उपसंपदनाहो नायातः का-
रणवशात् कथमन्येकाकी जातस्तस्य गीतार्थस्याशत्रस्य परि-
घाग्निनत्वेनैकाकिनोऽपि क्षेत्रमाजवति । गतं कस्येति द्वार-
म् । इदानीं कस्मिन्वेति द्वारमधिकृत्याह । यत्र यावन्ति दिनानि
संयस्य समवसरणं तत्र तावन्ति दिनान्यवग्रहो न जवति
पवं जिनकालाधिषु मिश्रितानां यावन्महिमा तावदवग्रहाभावः ।
एतत्सर्वं समवसरणं नास्त्यवग्रहः इत्यनेन सूचितमेवमक्षेत्रेऽव-
ग्रहाभावः । अक्षेत्रेऽपि वसतां मार्गणाऽवग्रहस्य भवति सा
स्वयमेक्षेत्रे वसन्तिषु समकं स्थितानां साधारणं क्षेत्रं पश्चादागता-
नां तु न जवति ।

सेसं सकोसजोयणं, पुष्वजहियं तु जेण तस्सेव ।

समगोग्गहसाहारं, पच्छा गतां होइ उ अखेची ॥

शेषं क्षेत्रमवग्रहो जवति । तच्च प्रमाणतः सकोशयोजनं क्रोश-
सहितगव्युत्तिकमित्यर्थः तत्रापि येन पूर्वमवग्रहीतं तस्यैव
तत्क्षेत्रमाभवति न शेषस्य । अथ समकमेव तस्यावग्रहः कृतस्त-
त आह साधारणं तदा तेषां क्षेत्रम् । यस्तु पश्चादागतः सनवत्य-
क्षेत्री न तस्याभवति क्षेत्रमिति भावः ।

अस्सो गतो कहंतो, उपसंपप्पे तहिं च ते सव्वे ।

संकंतो उ व कहेंते, साहारणे तस्स जो भागो ॥

अन्यः कोऽप्याचार्यः कथयन् बहुश्रुतः पश्चादागतः ते च पूर्व-
स्थिताः सर्वेऽपि तस्मिन्नन्यागते कथयत्युपसंपन्नास्तदा तस्मिन्
कथयति सोऽवग्रहः सक्रान्तस्तस्याज्ञातं तत्क्षेत्रं जातमिति भावः ।
अथ समकप्राप्तया साधारणं क्षेत्रं स्थितानां मध्ये एकः कश्चना-
पि तं पश्चादागतमन्यमाचार्यं बहुश्रुतमुपसंपन्नस्तदा यस्तस्य
भागस्ते तत्र कथयति संक्रान्तः ।

निक्रियत्तगणाणं वा, तेमिं चि य होइ तंतु खेचं तु ।

खेचजया वा कोई, माइहाणेण सुण एव ॥

यदि क्षेत्रवर्ता शिष्य आगन्तुकमाचार्यमुपसंपन्नो यदिवाचार्या
गणं शिष्ये गीतार्थे निक्रिय तमुपसंपन्नास्तदा तेषामेव निक्रि-
यणानां वाशब्दादुपसंपन्नतदेकशिष्याणां तत्क्षेत्रम् । किमुक्तं
जवति यद्यत्क्षेत्रात्सन्निष्ठादिकमुत्पद्यते तत्क्षेत्रमेवामभवति य-
त्रागन्तुको न लभते कोऽपि पुनर्ममागन्तुकस्य पार्श्वे गृह्यतः
क्षेत्रं यायादिति क्षेत्रभयादेवं बध्यमाणप्रकारेण मातृस्थानेन
गृणोति । तमेव प्रकारमाह ।

कुट्टेण चिलिमीलीए व, अंतरितो सुणइ कोइ माणेण ।

अहवा चंक्रमणीयं, करंतो पुच्छागमो तत्थ ॥

कुट्टेण यदिवा श्लिषिमिलिन्या जवन्तिकान्तरितः सन् कोऽपि
मानेन ममेवं क्षेत्रमाजवति तस्मा इह तावदुत्तरस्थिति क्षेत्रगवर्णे
गृणोति । अथवा मानेनैव यथोक्तरूपेण चंक्रमणिकां कुर्वन् को-
ऽपि गृणोति तत्र यद्यपि स गृणोति तथापि तत्र पुच्छागमो ज-
वति पुच्छा कर्त्तव्या भवति ततः पुच्छातोऽपि तस्य जव-
ति क्षेत्रम् । अथ कतिजिः पुच्छाभिः कियन्तं कात्तं तस्याजवति
क्षेत्रमित्याह ।

पुच्छाहिं तिहिं दिवसं, सत्तहिं पुच्छाहिं मासियं हरइ ।

अहवा दिवससमतो, इमो उ ते डिअं अहिजंत ॥

निष्ठभिः पुच्छाभिर्येकं दिवसं यावत्तत्क्षेत्रं हरति पुच्छादिवसं
यत्तस्मिन्क्षेत्रे सन्निष्ठादिकमुत्पद्यते तत्क्षेत्रमन्यं लभते नेतरे इति
ज्ञातः । सप्तभिः पुच्छाभिः पुनर्मासिकं पुच्छादिवसावारं च मासं
यावत्सन्निष्ठादिकमुत्पद्यते तदेवं 'क्षेत्रभया वा कोइ' इत्यादि
गाथा पश्चादे व्याख्यातमिदानीं " निष्क्रियत्तगणाणं चेत्यादि "
पूर्वादे व्याख्यातयति । अथवा यो बध्यमाणोऽन्यविशेषस्तस्मिन्-
धीयानेऽध्यापयितरि । तमेवाह ।

जति निक्खिज्जण गणं, उपसंपप्पे वा वि सीसं तु ।

ता तेसिं चिय खेचं, वापंतो लान खेच बहिं ॥

यदि गीतार्थे गणं निक्रिय तमागन्तुकमुपसंपद्यते अथवा शिष्य
प्रेषयति तदा तेषामेव पूर्वस्थितानां तत्क्षेत्रमाजवति न तु वाच-
यतां वाचयति भावस्तस्मात् क्षेत्राद्वहिः ।

आह वेतो वायंतो, लाजेण नात्थि हंति वच्चाओ ।

इहरेहि य सो रुद्धो, मा वच्चसु अम्ह साहारं ।

अथ कृते वाचयत यथा नोऽस्माकमिह नास्ति साज इति प्रजाम
एतमुक्ते इतरेः पूर्वस्थितैः स रुद्धो यथा मा प्रजतं घृयं युष्माक-
मस्माकं च साधारणं क्षेत्रमिति । अथ साधारणेऽपि क्षेत्रे स्थि-
ता न संस्तरन्ति तत्र विधिमाह ।

निगमणे चउभंगो, निष्ठियसुहदुक्खयं जति करेति ।

निष्ठियपहावितो वा, रुद्धो पच्छा य वाघातो ॥

अथ साधारणक्षेत्रे स्थितास्ते न संस्तरन्ति तर्हि निर्गन्तव्यं
तत्र निर्गमने चतुर्भङ्गी वक्तव्या । गाथायां पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वा-
त् तथा यस्य श्रुतस्कन्धस्य निमित्तमुपसंपन्नास्तन्निष्ठितं त-
स्मिन्निष्ठितं समाप्तं चूयः क्षेत्रं साधारणं जातं तत्र यदि भूयः
सुखदुःखतां कुर्वन्ति सुखदुःखनिमित्तमुपसंपदं प्रतिपद्यन्ते
तथा निष्ठिते श्रुतस्कन्धे यः प्रपातितः पुनरपि प्रतीच्छिद्यैः पश्चा-
त् रुद्धो व्याघातो वाऽशिवादिभिः कारकैरुपजातस्तत्र यदाभाव्यं
तद्वक्तव्यमिति द्वारगाथासमासार्थः । सांप्रतमेवमेव गाथां वि-
वरीषुः प्रथमना निर्गमनचतुर्भङ्गीमाह ।

वत्थब्ब निति न उ जे, पाहुष्सा ते न इयरे वा ।

उभयं व नोजयं वा, चउजयणा होति एवं तु ॥

यस्य प्रामप्रधानस्य नगरप्रधानस्य वा नियोगेन तिष्ठन्ति स्वा-
धवः स चतुर्धा । तथा आगन्तुकभद्रको नामैको न वास्तव्यज-
कः । १ । वास्तव्यभद्रको नामैको नागन्तुकभद्रकः । २ । आगन्तु-
कभद्रको वास्तव्यजकश्च । ३ । नागन्तुकजकको नापि वास्त-
व्यजकः । ४ । एतच्चतुर्भङ्गवशादधिकृताऽपि चतुर्भङ्गी जाता त-
द्यथा प्रथमभङ्गवशात् वास्तव्या निर्गच्छन्ति न प्राधूर्णिका नियो-
क्तुरागन्तुकभद्रकत्वात् । द्वितीयभङ्गवशात् प्राधूर्णिकाः निर्ग-
च्छन्ति न इतरे द्वितीये भङ्गे नियोक्तुर्वास्तव्यजकत्वञ्चतुर्थ-
भङ्गवशात् उजयं प्राधूर्णिका वास्तव्या निर्गच्छन्ति उभयानपि
प्रति नियोक्तुरजकत्वात्तृतीयभङ्गवशान्नोभयं वास्तव्याः प्राधू-
र्णिका निर्गच्छन्ति उजयानपि प्रति नस्य जकत्वात् । एवमु-
ना प्रकारेण चतुर्भङ्गना चतुर्भङ्गी जयति । तत्र प्रथमं भङ्गमधि-
कृत्य विशेषमाह ।

आगत्यजदग्गम्पि, पुव्वड्डिया गंतु जइ पुणो एजा ।

तस्मि अपुणे मासे, संक्रामति पुव्वसिं खेत्तं ॥

आगन्तुकभद्रकं नियोक्तुरि ये पूर्वस्थितास्ते वक्ष्यमाणचतु-
र्भागादनागमनया यतनया गच्छन्ति । तथाऽप्यसंस्तरणे सर्वा-
त्मना गच्छन्ति तेन गत्वा यद्यपूर्णे एव मासे तस्मिन् क्षेत्रे पुन-
रागच्छेयुस्तदानीं तेषां प्रत्यागतानां क्षेत्रं संक्रामति तेषां तदा-
भाव्यं भवतीति भावः । कारणतो गत्वा पुनरपूर्णे एव मासे प्रत्या-
गमनात् । अथ साधारणमुभयेषां तत्क्षेत्रमासीत् “ मा वच्चसु
अहं साहारमिति ” व्यवस्थाकरणात्तदा तेषां पुनः प्रत्यागतानां
साधारण्येन क्षेत्रं संक्रामति ।

द्वितीयं भङ्गमधिकृत्याह ॥

वत्थब्बजदग्गम्पि, संघाडगजयण तद्विओ अहंजो ।

आगतुं वेति तज्जो, अत्थितियो पवायगो नवरं ॥

वास्तव्यभद्रके नियोक्तुरि तेषामागन्तुकानामसंस्तरताम्रियं
यतना । वास्तव्या आगन्तुकीः सममेकैकेन संघाटेन भिन्ना हि-
ण्डन्ते अथ तथाप्यलाभस्तर्हि निर्गच्छन्ति । तत्रेयं भङ्गचतुष्ट-
येन यतना । आगन्तुकानां चतुर्भागो निर्गच्छति न वास्तव्या-
नाम् । १ । वास्तव्यानां चतुर्भागो निर्गच्छति नागन्तुकानाम् । २ ।
वास्तव्यानामपि चतुर्भाग आगन्तुकानां च चतुर्भागः । ३ । उभ-
येषामपि न चतुर्भागो गमने चतुर्थः । ४ । स चात्र शून्यो गमनम-
न्तरेण संस्तरणात् । एवमप्यसंस्तरणेऽर्द्धोऽर्द्धगमने यतना प्रथ-
मभङ्गेऽपि द्रष्टव्या । स चात्रापि पूर्वप्रकारेण शून्यः । अथैवमपि
न संस्तरन्ति ततः आगन्तुकाः सर्वे निर्गच्छन्ति नवरमेकः
प्रवाचकस्तिष्ठति येन वास्तव्याप्रवाचयति । अथ सोऽप्यसं-
स्तरणे स्वशिष्यैः सह गतस्ते च वास्तव्यास्तमुपसंपन्ना यदि
“ मा वच्चसु साहारमिति ” व्यवस्थाकरणात् उभयेषां साधारण्यं
तत्क्षेत्रं ततो यदि गत्वा पुनरपूर्णे एव मासे तत्र क्षेत्रे प्रत्याग-
च्छन्ति तदा कृतायामुपसंपदि तेषामेव प्रत्यागतानां क्षेत्रमा-
भाव्यतया साधारणेन । सांप्रतमनयोरेव भङ्गयोरामवनव्यव-
हारशेष उच्यते । अत्र पतितं “ नियदिसुहदुक्कखं जति करे-
ती ” ति द्वारमस्य व्याख्यानार्थमाह ।

सुहदुक्खितो समत्तं, वापंतो निगएसु सीसेसु ।

व.इज्जंतो विहता, निगयसीसो समत्तस्मि ॥

इदमुक्तमागन्तुकाः सर्वेऽपि निर्गच्छन्ति केवलमेव प्रवाच-
कोऽस्तिष्ठते तत्र यदि निर्गतेषु शिष्येषु वाचयन् प्रवाचकः
समाप्ते भुते सुखदुःखितः सुखदुःखनिमित्तमुपसंपदं प्राहित-
स्तथा तस्य वाच्यस्याभवति तत् क्षेत्रम् । इदं द्वितीयभङ्गमधि-
कृत्याह । तथा वाच्यमानो निर्गत-
शिष्यः समाप्ते भुते वक्ष्यः किमुक्तं भवति यदि वाच्यमानो
निर्गतेषु शिष्येषु वाच्यताग्रहणाय पश्चात् स्थितः समाप्ते भुत-
स्कन्धे वाचयता सुखदुःखनिमित्तमात्मोपसंपदं प्राहितस्तदा
वाचयत आभवति क्षेत्रम् ॥

दोयह वि विणिग्गएसुं, वापंतो तत्थ खेत्तितो होइ ।

तस्मिं पुण असमत्ते, समत्ते तस्मेव संक्रमति ॥

तद् द्वयोरपि शिष्येषु विनिर्गतेषु तावच्चक्षी केवलौ तिष्ठतस्तत्र
यावदद्यापि तत् भुतं न समाप्यते तावत्तस्मिन् भुते असमाप्ते
तत्र तयोर्द्वयोर्मध्ये वाचयन् क्षेत्रिको भवति समाप्ते पुनः भुत-
स्यैव पूर्वस्थितस्य तत्क्षेत्रं संक्रामति । अथ द्वावपि परस्परं सु-
खदुःखोपसंपदं प्रतिपन्नौ तदा साधारण्यं क्षेत्रमिति या यल्ल-
भते तस्य तदाभवतीति ।

संघरे दो वि ननिति, बहुवे उववाइया उ जइ सीसा ।

झाजो नत्थि महत्ति य, अइव समत्ते पधाविज्जा ॥

संस्तरं संस्तरणाद्वयेऽपि पूर्वस्थिता आगन्तुकाश्च न निर्गच्छन्ति ।
तैश्च पूर्वस्थितैर्यदि बहवः शिष्या उपपादिता उत्पादितास्तदा
स आगन्तुको नास्ति मम झज्ज इति विचिन्त्य प्रधावेत् गच्छेत्
अथ ते निक्षिप्तगणस्तस्य समीपे वाचयन्ति तेषां शिष्यो वा तत
आह । अथवा समाप्ते भुते प्रधावेत् संप्रति “ निच्छिपहाविओया
रुओ पच्छा य वाघातो ” इत्येतद् व्याख्यानयति ॥

जइ बायगो समत्तो, निति उ पडिच्छिण्हि रंहेज्जा ।

असिवादिकारणे वा, ततो लाजो इमो होइ ॥

यदि समाप्ते भुते ततः क्षेत्रात् वाचको निर्गच्छन् प्रतीच्छिकै-
रुच्यते यथा मा निर्गच्छत यूयं वयमद्यापि वाचयिष्याम इति ।
यदि वा निर्गतो बहिरशिवादीनि कारणान्युपस्थितानि ततो व्या-
घात इति कृत्या न निर्गच्छति तदा तस्मिन्प्रतीच्छिकैरुच्यते
पश्चाद् व्याघाताद्वा अनिर्गच्छति तस्यायमायो लाभो भवति ।
तमेवाह ।

आयसमुत्थं लाभं, सीसपदिच्छएहिं सो लहइ ।

एवं चिच्छुसुववाए, अच्छिण्णे सीसागते दोयहं ॥

स प्रातीच्छिकैर्गच्छन्परुः सन् यद्य तस्य शिष्या यद्य तस्य
प्रतीच्छिका वा सज्जन्ते तत्सार्यमात्मसमुत्थं शिष्यप्रातीच्छिकैर्वा
समुत्पादितं सज्जते एवमात्रयनं विन्ने समाप्ते उपपाते द्वेती भुत-
स्कन्धादौ भुते द्रष्टव्यम् । अच्छिन्ने असमाप्ते भुतस्कन्धादौ यदि
तस्य पठत आचार्यस्य शिष्या ग्रामान्तरगताः प्रत्यागताः तस्य
च शिष्यो नियमात् गीतार्थो यस्य गण आरोपितस्तदा द्वयो-
रपि लाभः साधारण्यो गीतार्थे शिष्ये निक्षिप्तगणतया पठतोऽ-
प्याचार्यस्य पाठयिता गच्छन् तेन प्रतिरुद्ध इति पाठवितुरप्या-
जयनात् ॥

एवं ता उउबडे, वासासु इमो विह्नी इवत्ति तत्थ ।

खेत्तपडिझेइगा उ, पयड्डिया तेण अज्जत्थ ॥

एवं तावत् ऋतुबडे काले आभवनव्यवहारविधिरुको वर्षासु
वर्षाकाले पुनरयं वक्ष्यमाणो विधिर्भवति तमेवाह (तथेत्यादि)

द्वयोरान्तर्यामिणोः ऋतुबन्धे काशे साधारणक्षेत्रस्थितयोरैकोऽपर-
स्यैकस्य पार्श्वे उपसंपत्तं गृहीतवान् वर्षारात्रश्च प्रत्यासन्नीभू-
तोऽन्यानि च क्षेत्राणि वर्षावासयोग्यानि साहचर्यानि प्रत्यासम्मा-
नि न सन्ति ततः स उपसंपन्न आचार्यस्तत्रेति तस्मिन्नेव आ-
यादमासिके क्षेत्रे वर्षावासं स्थितस्तेन वाचनाचार्येणाऽन्यत्र वर्षा-
वासयोग्यस्य क्षेत्रस्य प्रतिशेखकाः प्रवर्तन्ते तांश्च प्रवर्तय-
न्निदमवादीत ।

जा तुज्जे पेदेहा, तावेतोसि इमं तु सारेमि ।

नं च समं तेसि वा, वासं च पवद्धमालगं ॥

यावत् यूयं क्षेत्रं प्रत्युपेक्ष्य समागच्छथ तावदेतेषामाचार्याणा-
मिदं भुतस्कन्धादिकं सारयामि सूक्तोऽर्थतश्च गमयामि तच्च
भुतस्कन्धादिकं तेषां तथा अध्यायानां समाप्तेतद्व्यवच्छिन्नमि-
त्युच्यते । अत्रान्तरे च वर्षे प्रबन्धेन पतितुमाश्वत्थं तेषां च क्षेत्रे
प्रत्युपेक्षकास्तत्रैव वर्षेण निरुद्धाः ।

निर्गतूण न तीरइ, चउमामे तत्थ अत्तगत्ते ।

ज्ञामे वोच्छिखं, कुव्वति गिज्ञाणगस्स वि य ॥

यतः प्रबन्धेन वर्षे पतितुमारब्धं न च क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाः समागच्छ-
न् ततः समाप्तोऽपि भूते स वाचनाचार्यस्ततः क्षेत्रान्निर्गन्तुं न
शक्नोति । अनिर्गतश्च तस्मिन् क्षेत्रे चतुरो वर्षारात्रमासान् याव-
दान्मगनमात्मसमुत्थं ज्ञानं तत्रैव द्वितीयोऽप्यात्मसमुत्थस्य ज्ञा-
नस्य स्वामी । एवं कुर्वति व्यवच्छिन्ने समाप्ते भूते अथवा “ गि-
ज्ञाणगस्स वि य इति ” समाप्ते भूते वाचनाचार्यो भ्रान्तोऽभवत्
ततो गन्तुमशक्यमपि च ग्लानस्यैवाभवनव्यवहारो द्रष्टव्यः ।
उभयोरपि चतुरो वर्षावसानात्मसमुत्थो ज्ञान इत्यर्थः ।

अहं पुण अत्थिमे सुण, ते आया वेति मा य तुज्जं तु ।

अहो खेत्तं दोमा, साहारणम्मि एमि तु ॥

अथ तत् भुतस्कन्धादिकमपि न समाप्तं ते च क्षेत्रप्रत्युपेक्ष-
का आयातास्ततो वाचनाचार्यो अपृच्छन्ति वयं निर्गच्छामः । तत
इमे प्रतीच्छका आचार्यं भ्रूयते मा यूयं निर्गच्छन् समाप्तेऽपि भूते
युष्माकं वयं क्षेत्रं दास्यामः । एवमुक्ते तत् क्षेत्रमेतेषां ज्ञानामपि
साधारणं भवति । एष संस्तरणे विधिः । असंस्तरणमधिकृत्याह ।

असंस्तरणं नितं अन्ति, चउज्जं गो होइ तत्थ वि तहं ।

एवं तो खेत्तेसुं, इणमन्ना मगणविहादी ॥

असंस्तरणे साधुषु निर्गच्छन्तु अनिर्गच्छन्तु चतुर्भङ्गी भवति ।
सा वैश्वं वास्तव्यानां चतुर्भङ्गीनां प्रकारेण साधवो निर्गच्छन्ति
न वाचनाचार्याणामिति प्रथमः । वाचनाचार्याणां नेतरेषामिति
द्वितीयः । उभयेषामिति तृतीयः । नोभयेषामिति चतुर्थः । तत्रा-
पि चतुर्भङ्गीनामपि तथैवाभवेत् व्यवहारः ज्ञानामप्यात्मसमुत्थो
ज्ञान इति माधस्तुमीयभङ्गे यद्येकतर एकतरस्य पार्श्वे साध्यजायत
उपसंपन्नं तत् उपसंपन्नमानज्ञान इतरस्मिन्संक्रामति । अनुप-
संपत्तौ च द्वयोरपि साधारणं क्षेत्रम् । एवं तावत् क्षेत्रे मार्गेषा
कृता । अथायमन्यो मार्गणविधिरादिशब्दात् विस्वारणपरिग्रहः ।
गाथार्या च स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्तमेव मार्गणाविध्यादिकमाह ।

अच्छाणादिसु नछा, अणुवड्डिया तहा उवद्धविद्या ।

अगविट्टा य गविट्टा, निप्पस्सा धारणां दिसामु ॥

अथवा मार्ग आदिशब्दादिशेषमौर्व्यादिनिमित्तनिर्गमनपरि-
ग्रहस्तेष्वध्यादिषु नष्टाः साधवस्ते च द्विधा उपस्थापिता अनु-
पस्थापिताश्च एकैके ऽपि आचार्यस्य ते तेन गवेषिता अगवेषिता

अ तत्र ये निष्पन्ना उपस्थापितास्ते निष्पन्ना एव न तेषां
विस्वारणं कर्तव्यमितरेषां यथा प्रवर्तनं धारणं विदुः अन्धादिषु
नष्टा इत्युक्तम् । तत्र ये कारणैस्ते नष्टाः साधवस्तान्यभिधित्सुराह ।

संजम महुं त सत्थे, निक्खायरिया गया व ते नद्धा ।

मिग्घगती परिरेण व, आउरतेणादिये मुंच ॥

संज्ञमो वनश्चान्निसंज्ञमादिकस्तदशात् गच्छात् स्फिटिता
यदि वा महति सार्थं व्रजतां कोऽपि कुचापीति गच्छादपगतो
यदि वा जिज्ञाचर्यानिमित्तं सार्थादपसृत्य व्रजिकापह्यादिषु
गतास्ततो नष्टाः अथवा सार्थः शीघ्रगतिस्ते च मन्त्रगनयस्मतः
सार्थात् गच्छात् परिजृष्टाः (परिरेणवन्ति) यदि वा नद्यादिषु
तरितव्यासु सार्थं ऋजुमार्गेणोच्छीर्षं इतरे साधवः परिरेण गत्वा
स्तोकपानीये समुत्तगन्ति क्षिप्तयन्ति च वयं सार्थं ऋदित्येव
मिलिप्यामस्ते च तथा परिरेण गच्छतः सार्थात् स्फिटिता
अथवा आतुराः प्रथमद्वितीयपरीवहाभ्यां जितास्ते तथा आतु-
राः सन्तोऽशक्नुयन्तः सार्थात्परिजृष्टा स्तेनाध्यायादिशब्दात्प-
रवर्कादिपरिग्रहस्तेषु स्तेनादिषु समापतन्तु जयेन पक्षायमाना
गच्छादवस्फिटिता एवमध्यादिषु साधवो नष्टा भवन्ति ।

अत्र मार्गणाविधिं विस्वारणविधिं चाह ।

गवंसज्ज मा व कयव्वया जे, सव्वे व तेसि तु दिसा पुरिद्धा ।

गेवेममाणो लज्जेतेऽणुवड्डे, अण्णादिया संगहिद्या उ जेणं ।

ये कृतव्रता उपस्थापिता इत्यर्थस्तान्प्रव्रजनाचार्यो गवेषयतु वा
मा वा तथापि तेषां सैव दिक् पुरातनी यां प्रव्रजनाचार्योऽश्वा-
उभाधेन गवेषयति न च व्रभते तथापि तान् सुचिरैरपि कात्रि-
न वध्धान् स एव प्रव्रजनाचार्यो व्रजते (अण्णादिया संगहि-
द्या उ जेणमिति) ये पुनरनाहता अनादरपरेण गवेषितास्ते येन
संगृहीतास्तस्यैव ते शिष्या इति स तेषामात्मीयां दिशं धारयति ।
अयमेव बृहदोऽर्थोऽन्येनाचार्येण श्लोकेन वक्ष्यस्तेव श्लोकमाह ।

गवंसिण्ण पुव्वदिसा, अगविट्टए उ पच्छिमा ।

अणुवड्डविण्ण एव, अभिधारंते उ इणमन्ना ॥

अनुपस्थापिते नष्टशिष्ये शिष्यवर्गे वा प्रव्रजनाचार्येण गवेषिते
पूर्वदिक् प्रव्रजना दिग्भवति । अगवेषिते पश्चिमा दिक् येन संगृ-
हीतास्तस्य दिग्भवतीत्यर्थः । एवमनुपस्थापिते मार्गणा भवति ।
यः पुनरन्येन प्रव्रजनाचार्यानिधारयन्नजति तत्रेयमन्या मार्ग-
णा । तामवाह ।

अभिधारंते वच्चति, वत्त अत्रत्तो व वत्त एगामी ।

जं ज्ञावति खेत्तवज्जं, अजिधारिज्जंति तं सव्वे ॥

यस्य क्षेत्रगतानाचार्यान् अभिधारयन् व्रजति भ्यक्तोऽव्यक्तो
वा गीतार्थोऽगीतार्थो वा इत्यर्थः । तत्र व्यक्त एकाकी व्रजन्
यद्व्रभते तत्सर्वं क्षेत्रवर्जं क्षेत्रमेकाकिनो न भवतीति तत्प्रतिषेधः
कृतः । अभिधार्यमाणे अस्य समीपे गन्तव्यं तस्मिन् भवति
तदभिधारणस्थितेन तस्य साभात् ॥

अव्वत्ते ससहाए, परखेत्त वज्जो लाभो दोएहं पि ।

सव्वो सोमग्गिद्धे, जाव न निक्खिप्पए तत्थ ॥

अथाव्यक्तः ससहायस्तमभिधारयन् व्रजति तर्हि तस्मिन्
अव्यक्ते ससहाये व्रजति यः परक्षेत्रवर्जो यस्मिन् क्षेत्रे ते अभि-
संधार्यमाणा आचार्या वर्तन्ते तन्क्षेत्रवर्जस्तत्किल क्षेत्रं तेषाम-
भिधार्यमाणानां साम्राज्यमिति तत्प्रतिषेधः । यो द्वयोरपि लाभो

व्यक्तस्य सहायानां च लाभ इत्यर्थः । स सर्वः पूर्वस्याचार्यस्या-
भवति स च तावदावत्तत्र न निक्षिप्यते ।

निक्षिप्तानियन्त्राणं, खेत्ते स्नाजो य द्देति वार्पतो ।

तस्म वि य जा न नीतो, स्नाजो सोवी पवार्यतो ॥

तमव्यक्तं तत्र निक्षिप्तं कृत्वा ये निवृत्ताः सहायास्तेषां क्षेत्रस्य
पर्यवगम्यतप्रमाणस्यान्तर्मध्ये यो लाभो भवति स वाच्य-
त्याभवति तत्क्षेत्रे तस्य लाभस्य भावात् तस्यापि च निक्षि-
प्तस्य यावन्न निर्गच्छति तावद्यः कश्चनपि लाभः सोऽपि प्रधा-
च्यति भवति । संप्रति यस्तत्र क्षेत्रस्थितः सन् गणं निक्षिप्योप-
संपन्नस्तस्य यत्सर्वं न भाग्यं तद्विदानीं सिंहावलोकन्यायेनाह ।

अहवा आयरिओ वि, निक्षिप्तगणागतो उ आउत्ये ।

वार्पतो देह लाभं, जं खेत्तातो न ईसो ति ॥

अथवेति प्रकारान्तरे तत्र प्रकारान्तरमिव पूर्वं शिष्यस्य व्य-
क्तस्याव्यक्तस्य चोक्तमिदानीमाचार्यस्य तत्क्षेत्रगतस्योच्यते आ-
चार्योऽपि क्वचित् गीतार्थे शिष्ये निक्षिप्तगणो भूत्वा तत्राग-
तस्तत्रोपसंपन्नः सन् यत्सर्वं लभते तमात्मार्थं लाभं वाच-
यति । तथा अथ तेन गणः स्वशिष्ये निक्षिप्तस्ततः स क्षेत्र-
स्याप्रचुरे वंति कुतस्तस्यात्मसमुत्थो लाभस्तन आह । यत्
यस्मात्स क्षेत्रिकः क्षेत्रस्य प्रभुरासीत्सस्मात् शक्यते वक्तुं त-
स्मिन् क्षेत्रे आत्मसमुत्थस्य लाभस्य न ईशः प्रभुरिति तदेव-
मुक्तो विधिः संयतानम ।

अधुना संयतीनां विधिमतिदेशत आह ॥

आरब्ध सृत्ता सरमाणगन्ते, जा पिंडमुत्तं इणमंतिमन्तं ।

एमेव वक्षो खलु संजतीणं, वंचिच्छ्रमसीसमु अप्यं विसो ॥

सरमाणकान् "आयरियउवज्जापसरमाणे" इत्येवंरूपान्स्त्रादा-
रभ्य यावद्विदमन्तिम पिण्डसूत्रमेतेषु सूत्रेषु बद्धा संयतीनां विधि-
रुक्त पथमेव खलु संयतीनामपि गीतार्थपरिशुद्धीतानां वाच्यः ।
केवलं व्यवचिन्ते मिश्रे याऽय वक्ष्यमाणो विशेषस्तमेवाह ।

वांचिच्छे उ उवरण, गुरुमि गीयाण उग्गहो तासिं ।

दोणह बह्णां च पिण्ड, कुक्षिचमभं जयानिधारे ॥

व्यवचिन्तो नाम तासां गुरुपरतः काष्ठं गत इत्यर्थः तस्मिन्
गुरुपरते यदि (कुक्षिचमन्ति) कुतस्तत्कमन्यमाचार्यमभिधात-
यन्ति ततस्तासां द्वयोर्बहूनां वा पिण्डकेन समुदायेन स्थितानां
गीतार्थानां संयतीनां पिण्डकेन व्यवस्थितानामपि नावग्रहः ।

मीसो उजयगणाव-च्छेओ तत्थ समण।ण जो स्नाभो ।

सो खलु गणिणो नियमा, पुच्चट्टिया जाव तत्थ से ॥

मिश्रो नाम उजयगणावच्छेदकस्तत्र उजयगणावच्छेदके सति
यः धर्मणानां संयतीनां स्नाभः स खलु नियमात् ये पूर्वस्थिता-
स्तत्र गणिणो यावदन्त्ये न गच्छन्ति तावत्तस्य गणिणो वेदितव्यः
सोऽन्येष्व्याचार्येष्वगतेषु तेयामिति तदेवं कस्येति धारम् ।

संप्रति कियन्तं कालमवग्रह इति द्वारव्याख्यानाथमाह ।

केयति काष्ठ उग्गहो, तिबिहो उउवहुवासवुहे य ॥

मासचउमासवासे, गेलसे सोलुगुकोसा ॥

कियन्तं कालमवग्रह इति शिष्येण प्रश्ने कृते सूरिराह । त्रि-
विधो भवति अवग्रहस्तद्यथा ऋतुषट् वर्षाकाले वृद्धवासे च ।
तत्र ऋतुषट् काले उत्सर्गेत एकं मासमवग्रहो वर्षं वर्षाकाले
चतुरो मासान् गतान्धनधिकृत्योत्कर्षतः पोरुश मासान् अन्ये

तु पोरुश वर्षाणीत्याहुः । ६५० ४ ८० । (अत्र वृद्धावासमधि-
कृत्य यत्कालं तद् वृद्धावासशब्दे बध्यते) [पार्श्वस्थविहारप्र-
तिमां प्रतिपद्य पुनरुपसंपद्येतेति पासत्यशब्दे बध्यामि] अथा-
त्रापि किञ्चिद् बध्यामि तत्र ।

(६) पार्श्वस्थाविहारप्रतिमामुपसंपद्य विहारे विधिमाह ॥

(सूत्रम्) भिक्षु आ गणाओ अवक्कम्म परपासंरुपिहंमं
उवसंपाजित्ताणं विहरिज्जा से य इच्छेज्जा दोषं पि तमेव
उवसंपाजित्ताणं विहरित्तए नत्थि एं तस्स तप्पइयं कइ च्छे-
दे वा परिहारे वानअत्थ एगाए आलोपणाए । ३१ ।

अथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्यत आह ।

दोसेण अवक्कता, सत्वेणं चेव भावलिंगाओ ।

इति समुदया उ सुत्ता, इणमं देवतोवि गतो ॥

द्रव्यलिङ्गमधिकृत्य देशतोपक्रान्ता जायन्तिङ्गतां भावलिङ्गमधि-
कृत्य सर्वेण सर्वात्मनाऽपक्रान्ताः पार्श्वस्थादय इति । एवमर्था-
न्यन्तरसूत्राणि समुदितानि सम्यक्प्रतिपादितानि इदानीमधि-
कृतमन्यसूत्रं द्रव्यलिङ्गेन विगते विगुक्ते द्रव्यलिङ्गवियुक्तविय-
मिति भावः । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । भिक्षुः प्रा-
गुक्तशब्दोऽनुक्तममुच्यार्थः । स चैतन् समुच्चिनोति रागद्वेषा-
दिना कारणेन गणादपक्रम्य निर्गत्य परपासण्डप्रतिमां परपा-
सण्डलिङ्गमुपसंपद्य विहरन् विहृत्य च कारणे समाप्तं द्वितीय-
मपि वारं तमेव गणमुपपद्य विहर्तुमिच्छेन् तस्य तथोपसंपद्य-
मानस्य नास्ति कश्चिच्छेदो वा पारहारो वा । उपसङ्गमेतत्
अन्यदपि प्रायश्चित्तं न किमप्यस्ति । कारणतः परलिङ्गप्रतिपत्तेः
प्रतिपत्तावपि सम्यग्यतनाकरणात्किं सर्वथा न किमापि नेत्याह
नान्यत्र एकाया आलाचनिकायाः अन्यत्र शब्दपरिवर्तनार्थो जी-
मालुनाभ्यामन्यत्र सर्वे योद्धार इत्यादिवत्ततोऽयमर्थ एकाभावा-
चनां मुक्त्वा पुनर्भवत्येवेति भावः । एष सूत्रसंक्रुपार्थः ।

अधुना निर्युक्तिभाष्यविररः ।

कंदपे परलिगे, मूलं गुरुगा य गरुलपक्खम्मि ।

मुत्तं तु निच्चगार्दो, कालक्खवोवगमणं वा ॥

यदि कन्दर्पे कन्दर्पजून आहारशृङ्खादिकरणलक्षणतः पर-
त्रिङ्गं करोति ततस्तस्मिन्परत्रिङ्गे कृते तस्य प्रायश्चित्तं सूत्रम् ।
अथ गरुलपात्रिकं गरुलादिरूपं परलिङ्गं करोति तदा चत्वारो
गुरुकाः । इत्यादिसूचनार्थः । अत्र पर आह । ननु सूत्रनिर्यु-
क्त्योरनुपपत्तिः । तथा हि सूत्रेण परलिङ्गकरणमनुज्ञातं प्राय-
श्चित्तदानात् । निर्युक्तिकृता तु वारितं प्रायश्चित्तप्रदानात् । नेप
दोषोऽत्रिप्रायापरिज्ञानात् । निर्युक्तिकृता हि कन्दर्पतः करणे
प्रायश्चित्तमुक्तं सूत्रं पुनः कथमापि राक्षि प्रदिष्टे च यावत्सार्थो
न लज्जयते तावत्कालकूपः क्रियतामिति । वा हेतो वाशब्दो न के-
वलं विकल्पार्थोऽनुक्तसमुच्चयार्थश्च स चैतन्समुच्चिनोति न श-
क्यते सहसा धिष्यपरित्यागं कर्तुमिति यावत्प्रज्ञापना क्रियंत
(गमनं वेति) गमनं वा अशिवादिकारणतोऽनायदेशमभ्येन
समुपस्थितं ततः एतैः कारणैर्यस्य गतो ये पूज्या भिक्षुकादयः
भिक्षुकाः शौकादनीया आदिशब्दान्परिग्राजकपरमगादिपरि-
ग्रहः । तल्लिङ्गं गृहीयादित्येतच्छिष्यमतो न कश्चिद्दोषः । एता-
मेव गार्थां जाप्यकृत् व्याख्यामयति ॥

खंधे दुवार भंजइ, गरुडच्छंसे य पट्ठलिंगदुवे ।

लहुओ अलहुओ लहुया, तिगु चउगुरुदोमृ मूलं तु ॥

इह पूर्वार्द्धोत्तरार्द्धपादानां यथासंख्येन योजना कैवं यदि क-
न्दर्व्यतो वस्त्रं गृहस्थ इव स्कन्धे करोति तदा तस्य प्रायश्चित्तं
लघुको मासो (दुवारोऽसि) गोपुच्छिकं करोति तदाऽपि लघु-
को मासः । संयतीप्राचरणकरणे चत्वारो लघुमासाः । गरुडा-
दिपरसिद्धकरणे चत्वारो गुरुका (अर्धं संसि) स्कन्धे दिग्गम्बर-
यदि वस्त्रस्य करोति तदापि चत्वारो गुरुकाः (पट्टासि) यदि
गृहस्थ इव कटिपट्टकं बध्नाति तदापि चत्वारो गुरुकाः (लि-
गडुवं इति) सिद्धद्विकं गृहसिद्धं परपाण्डित्यसिद्धं च तस्मिन्
गृहसिद्धं परपाण्डित्यसिद्धं च कन्दर्पतः परिशुद्धमाणे प्रत्येकं
प्रायश्चित्तं सूक्ष्मम् । संप्रति “ कालक्षेत्रयो ब गमणं वा ” इत्येत-
द्याख्यानाथमाह ।

असिवादिकारणोद्वि, रायडुडे न होज परसिद्धं ।

कालक्षेत्रेवनिमित्तं, पञ्चगण्डा न गमण्डा ॥

अशिवं देवताकृत उपपन्नः आदिशब्दादवमौदर्यादिपरिग्रहः तेषु
अशिवादिकारणेषु गाथायां तृतीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात्तथा
हेरणं द्विष्टं राज्ञो द्विष्टं राजद्विष्टं राजद्वेष्ट इत्यर्थः । तस्मिन्वासात्
परसिद्धं प्राणं जवति । किमर्थमिति चेत्त आह । कालेत्यादि ।
यावत्साधो न सप्तम्ये तावन्तः असु परसिद्धग्रहणेन कालक्षेपः क्रि-
यतामित्येवं कालक्षेपनिमित्तमयथा न शक्यः असु सहसा विष-
यः परित्यक्तमिति यावत्तद्विः प्रज्ञापना क्रियते तावद् गृह्णतां
परसिद्धमिति प्रज्ञापनार्थं यदि अशिवादिकारणेषु समुपस्थि-
तेष्वनार्यदेशमध्य गमनमुपजातं तन्वानार्यदेशमध्ये गमने न प-
रसिद्धग्रहणमृते शक्यते कर्तुमिति गमनार्थं वा परसिद्धग्रहण-
म् । अथ कस्य परसिद्धं प्राणमित्याशङ्क्य जिष्णुगादि इत्येत-
द्याख्यानयति ।

जं जस्स अच्चियं तस्स, पूयणिज्जं तमस्सिया लिंगं ।

स्त्रीरादिद्विजुत्ता. गमंति तं उवसामत्या ॥

यत् जिष्णुकादिगतं सिद्धं यस्य राज्ञोऽर्चितं जावे कप्रत्ययो मान्य
इत्यर्थः । तत्रार्चितमपि नावश्यं कस्याप्यनतिक्रमणीयं भवति ।
ततोऽनतिक्रमणीयताप्रतिपादनार्थमाह तस्य राज्ञो यत्पूजनी-
यमनतिक्रमणीयं तन्निष्कृमाभितास्तासिद्धं प्रतिपन्नाः उवसामर्याः
परसिद्धग्रहणेनाच्छादितस्वस्वरूपाः तं राजानं गमयन्ति । कीदृ-
शा उपशमयन्तीत्यत आह । स्त्रीरादिद्विजुत्ताः स्त्रीराध्वजग्न्य-
संपन्नाः आदिशब्दादिधामन्त्रयोगादिबशीकरणकुशाहतायाः
परिग्रहः ॥

कलासु सव्वासु सवित्थरासु, आगाढपक्षेसु य संयवेसु ।

जो जत्थ ससो तमणुं पविस्से, अग्बाहओ तस्स स एव पंथो ॥

कला द्वास्तसतिसंख्या लोकप्रसिद्धास्तासु कलासु सर्वास्वपि
सविस्तरासु आगाढप्रक्षेपे वाऽत्यन्तदुर्भेदप्रक्षेपे परिचयेषु सत्सु
यो राजा यत्र कलादिविशेषे सक आसको भवति । किमुक्तं भव-
ति तस्य राज्ञो यस्मिन् कलादिविशेषे अत्यन्तमजिष्णुको भवति
तमनुप्रवेशयेयुस्तं सम्यग् ज्ञात्वा राज्ञः पुरतः प्रवेदयेयुः प्रवेदय-
न्तश्च राजानमुपशमयन्ति । यत एव तस्य राज्ञ उपशमने अग्या-
हृतः स्वपराविरोधी पन्था मार्ग उपाय इत्यर्थः । तत्र यदीत्यमु-
पशान्तो जवति तदा समीचीनमय नोपशान्तस्तत एव कला-
दिविशेषं तावत्प्रकृतमिति यावत्साधो न ज्ञयते । सार्थं च वक्ष्ये
निर्गच्छति । तथा आह ।

अणुवसमते निग्गमो, सिगविवेगेण होइ आगाढे ।

देसंतरंक्रमणं, निक्खुगमादी कुलिंगेण ॥

अनुपशमयति रात्रि उपशमं कुर्वति निवेद्य निर्गमो जवति ।
कथमित्याह । लिङ्गविवेकेन सिद्धपरित्यागेन गृहस्थसिद्धेनेत्यर्थः ।
अथ तथापि न मुञ्चति गाढकोपावेज्ञात् (आगाढेति) अत्यन्तप्रक्षे-
पतो गाढमोक्षणे भिक्षुकादिसिद्धेन देशान्तरसंक्रमणं कर्तव्यम् ।
अशिवादौ वा कारणे समुपस्थिते देशान्तरगमनं किञ्च कर्तव्यम् ।

तत्र येन यथा गन्तव्यं स कीदृश इत्याह ।

आयरिया संक्रमणे, परिहरंति दिट्ठमि जा य पडिबत्ती ।

असतीप पविसणं, खुनियाम्मि गिहयम्मि जा जयणा ॥

आर्येण देशेन संक्रमणं तस्मिन्स्वसिद्धेन गन्तव्यमिति वाक्यशेषः
आर्यसंक्रमणग्रहणतो जङ्गलतुल्यं सूचितं तद्यथा आर्यदेशे आर्य-
देशमध्येन गमनमित्येको भङ्गः । आर्यदेशे अनार्यदेशमध्येनेति
द्वितीयः । अनार्यदेशे आर्यदेशमध्येनेति तृतीयः । अनार्यदेशे
अनार्यदेशमध्येनेति चतुर्थः । तत्र प्रथमभङ्गे आर्यदेशविशतिज-
नपदमध्ये, द्वितीयभङ्गे देशे मातृशब्दनामकस्यैवदेशमध्येन, तृतीयभ-
ङ्गे यथा कुरुक्षेत्रविषये आनार्यविषये आर्यविषयमध्येन, चतुर्थभङ्गे
पारसीकदेशे अनार्यदेशमध्येन । इह प्रथमभङ्गे अशिवादिकार-
णोपस्थितौ स्वसिद्धेन गन्तव्यम् । द्वितीयतृतीयचतुर्थभङ्गे तु पर-
सिद्धेन । तत्र रात्रि प्रविष्टे अशिवादिकारणे वा भिक्षुकादिसिद्धेन
गच्छन् उवसादीन् दोषान् तेषां च सिद्धानामाश्रयस्थानानां
परिहरति । तथा गच्छन् यदि केनापि कापि भ्रामनगरादौ दृष्टं
प्रवेत्तार्हं दृष्टे सति तेन या काचनाधिकृतसिद्धानुशासनप्रतिप-
त्तिसामान्यतया सा कर्तव्या । किमुक्तं भवति । तस्मान्मात्रायां
वर्तितव्यमिति । अथ तदाश्रयस्थानपरिहारे न समुदानं ज्ञान्य-
ते ततोऽसति अविद्यमाने समुदाने प्रवेशनं तदाश्रयस्था-
नप्रवेशनं कर्तव्यम् । अथ यदि तेषां प्रत्ययोत्पादनार्थं कुरुप्र-
तिमा स्तूपानि वा बन्दीयानि जवन्ति तदा जमप्रतिमां भ्रमस्य
संप्रधार्य बन्धितव्यानि । भिक्षायां च स्वयं गन्तव्यम् । अथ जिज्ञा-
न ज्ञयते ततो जिष्णुकैः सह लोकव्यम् । तत्र यदि पुच्छं क-
न्दर्विकं वा पतति तदा शरीरस्यैवं ममानुपकारकं कैयेन निवा-
रितमिति प्रतिषेधयेत् । अथ कथमपि अनाजोगतस्तदोषजय-
तो वा गृहीतं जवेत् तदा तस्मिन् गृहीते या यतना सा कर्त-
व्या । किमुक्तं जवति । अल्पसागारिकं कथमप्यपसार्य विधिना
परिष्ठापयेत् । एव गाथासंक्षेपार्थः ।

सांप्रतमेनामेव गाथां विष्णुणोति ।

आयरियदेसायरिय-लिंगसंक्रमे त्व होइ चउजंगो ।

वितियचरमसु अणं, असिवादिमतो करे अन्नं ॥

अशिवादिषु कारणेषु समुपस्थितेषु आर्यदेशे आर्यदेशमध्येन
सिद्धेन संक्रमो जवति । अन्त्ये च यत्र च गन्तव्यं तयोदभयो-
रपि देशयोरावस्थात् । अत्र च प्रागुक्तप्रकारेण अनुजङ्गी । गा-
थायां पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् । तत्र द्वितीयतृतीयचरमेषु ज-
ङ्गेष्वशिवादिगतः सन् अन्यतः गृहस्थसिद्धं यदि वा यस्य देश-
स्य मध्येन यत्र वा देशे गन्तव्यं तत्र वेऽतिप्रसिद्धा भिक्षुकादय-
स्तसिद्धं करोति ।

संप्रति परिहरतीति षड्भुक्तं तद्याख्यानयति ।

परिहरइ उगमादी-बिहारताणे य तेसि लिंगीणं ।

अपुञ्चे सागमिन्तो, आयरियचेतरोमं तु ॥

परिहरति उवसादीन् दोषान् । तथा तेषां सिद्धानां यानि विहा-
रस्थानानि तानि च परिहरति । तत्र अपूर्वेषु स्थानेषु गतः सन्

यदि बहिर्गं गृहीतं तदागमेषु कुशलो जवति तन्मा केनापि लिङ्गविमर्शक इति ज्ञात्वा प्रतिपद्यतेति । आचार्ये विधः ।

इयरोसिमागमेसु, मा वायतेमि शिगीणं ।

अपुञ्चे सागामिचो, आयरियत्तेतरोमं तु ॥

अथेतरस्तेषामागमंश्चकुशलस्ततः स इदं करोति । तदेवाह ।

मोणेण जं च गहियं, तु कुकुडं उभयलिङ्गिअविरुद्धं ।

पञ्चयद्वेउपणामे, जिणपदिमाओ मणे कुणति ॥

मौनेन वाच्यमसङ्गणेन क्रियां करोति मानसतिसम्बलम्बत इत्यर्थः । यच्च विशिष्टसंप्रदायाद् गृहीतं कुकुटविद्यादिनादस्त-
त्ययोगसङ्गणम् । उजयतोऽपि उजयेषामपि साधुचर्यास्तेषां च
लिङ्गिनामधिकृतं तत्करोति । तथा समुदानासंजवे तेषामागयेषु
गतस्य सतस्तेषां प्रत्ययाहेतोः प्रत्ययोपादनार्थं वरूपप्रतिमानां
रूपानां वा प्रणामकरणीयतयोपस्थिते जिनप्रतिमां मनसि करो-
ति । किमुक्तं जवति । जिनप्रतिमां मनसि कृत्य तेषां प्रणामं करोति

भावेति पिनुवावि-त्तणेण पेत्तुं च बद्धं अपत्ते ।

कंदादिपुग्गहाण य, अकारगं एय परिसेहो ॥

तथा आत्मानं जनेभ्यः पारुपातिन्वेन प्राचयति । ततो भिक्षा-
परिजमणेन जीवति । अथावमौदये दौषतः परिपूर्णो न भवति
ततो दानशालायां भिक्षुकारिभः सह पक्कूषा समुपविशति ।
ततः परिपाठ्या परिवेषणं जाते सति (अपत्ते इति) अत्र प्राकृ-
तत्वात् यकारलोपः अयःपात्रं तत् गृहीत्वा अन्यत्र विहिते
प्रदेशे समुद्दिशति । अथान्यत्र गत्वा समुद्देशकरणे तेषां काञ्चि-
त् शब्दा संभाव्यते ततो भिक्षुकादिभिरव स पक्कूषोपविष्टः सन्
समुद्दिशति । तत्र यदि सचित्तं कन्दादिपुद्गलं वा मांसापरपर्या-
यं परिवेषकः परिवेषयति तदा ममेदमपकारकं वैधेनप्रतिबि-
मिति वदता तेषां कन्दादीनां पुद्गलस्य च प्रतिषेधः कर्त्तव्यः ।

अथैव पुद्गलविषये अपवादमाह ।

बितियपयं तु गिज्ञाणे, निक्खेवं चंक्रमादि कुणमाणो ।

लोयं वा कुणमाणो, किङ्कम्मं वा सरीरादि ॥

द्वितीयपदमपवादपदं यदि ज्ञापकमात्रोपकरणानां भिक्षेपमुप-
क्षणमेतत् । आदानं प्रत्युपेक्षणादिकं च कुर्वन् तथा चङ्क्रमणादि
आदिशब्दादुत्थानादिपरिग्रहः कुर्यन् यदि वा लोचं कुर्वन् अथवा
कृतकर्म शरीरादेः कुर्यन् यदि शानो जवति तदोपजायं पुद्गल-
मिति । प्रस्तुतमनुसंधानमाह ।

अहं पुणं रुतेज्जाही, तो पेत्तुं बिगिचए जहाविहिणा ।

एवं तु तर्हि जयणं, कुज्जाहं । कारणागाढा ॥

अथ पुनः प्रागुक्तप्रकारेण कन्दादिपुद्गलानां प्रतिषेधे क्रियमा-
ने कल्पेचुरिति संज्ञाप्येत तर्हि गृहीत्यात् गृहीत्वा च यथावि-
धिना यथेत्तेन विधिना विगिञ्ज्यात् । तेन हृष्टिबन्धनेनापसार्य
सूत्रोक्तविधिना परिष्ठापयेत् । उपसंहारमाह ।

इति कारणेसु गहिते, परलिङ्गे तीरिए तर्हि कज्जे ।

जयकार । मुज्जइ वियर-णाए इयरो जमावेज्जा ॥

इत्येवमुक्तेन प्रकारेण कारणेष्वशिवादिषु समुपस्थितेषु ती-
रिते च समाप्तिं नीते च कार्यं तत्र यो (जयकारीति) यतनाकारी
यथोक्तरूपां यतनां कृतवान् स विकटनया भागोचनामात्रेण सु-
ध्यति यतनया सर्वदोषाणामपहतत्वात् । इतरो नाम येन यतना
न कृता स यत् यतनया प्रायश्चित्तमापदते तत्तस्मै दीयते ॥

(सूत्रम्) निक्खं य गणाओ अवक्कम्म ओवहावेज्जा से
इच्छेज्जा दोर्षं पि तमेव गणं उवसंपज्जि बिहरिचए एत्थि-
णं तस्म तप्पइयं केइ च्छेदे वा परिहारे वा एत्थएणाए
सेहोवहावणाए ॥

“निक्खं य गणातो अवक्कम्म ओहावेज्जा से इच्छेज्जा” इत्यादि
अस्य सूत्रस्य कः संबन्ध उच्यते ॥

एगपरिज्ञेगविज्जे, इइ सुत्तावसिप्पया उ जे हेहा ।

उजयज्जे अयमभा, आरंजो होइ सुत्तस्स ॥

यान्यधस्तात्सूत्राणि पार्श्वस्थादिगतानि तानि एकतरलिङ्ग-
विज्जे एकतरलिङ्गपरित्यागे तथा हि पार्श्वस्थादिसूत्राणि
प्रावलिङ्गपरित्यागविषयाणि परपाकप्रतिमासूत्रं कृत्यलिङ्गप-
रित्यागविषयमितिशब्दो हेतौ यतोऽभस्तनानिसूत्राण्यपरलिङ्ग-
विषयाणि ततोऽयमस्य आरम्भः सूत्रस्य जवत्युजयज्जे इति उज-
यलिङ्गपरित्यागविषयः प्रस्तावायातत्वात् पञ्चमनेन संबन्धेनाया-
तस्यास्य व्याख्या । त्रिकुर्गणादपक्रम्य निर्गत्य अवधावेत व्रतपर्या-
याद्यास्सुखी नृप पराङ्मुखो भूत्वा गृहस्थपर्यायं प्रतिगच्छेत्
द्वितीयमपि वारं तमेव गगमुपसंपद्य विदतुं (नन्विणमित्यादि)
णमिति कल्पयेत् निपातानामनेकार्थत्वात् । नास्ति कलु तस्य
कश्चिदपि ग्रहः परिहारे वा किं सर्वथा न किमपि नेत्याह ।
नान्यत्र एकस्याः शैलिकोपस्थापनायाः किमुक्तं जवत्येका शैलि-
कां उपस्थापनिका भवति मूलं भवतीत्यर्थः । एव सूत्रसंक्षेपार्थः ।
सांप्रतमेतदेव सूत्रं व्याचिख्यासुरपक्रमेदवधावेदिति भेदपर्या-
यव्याख्यानमिति ।

निगमनमवक्रमणं, निस्सरणपलायणं च एगहा ।

लोटाणवुटणपलोटाण, आधाणं च एगहा ॥

निगमनपक्रमणं निस्सरणं पलायनमित्येकार्थाः । लोटनं मुहुरं
प्रलोटनमवधावनमिति चकार्याः । तत्र लोटनमिति मुट विभो-
टने इत्यस्यैव प्रपूर्वस्य पर्यायशब्दैरप्यधिकृतशब्दार्थप्रतीतिरुप-
जायते तत्त्वनेवपर्यायैव्याख्या इति वचनमप्यस्ति । ततस्तदुप-
न्यास इति ॥

अथ कैः कारणैरवधावनं कुर्यादित्यवधावनकारणान्याह ।

विमओदएण अहिकरण-जावत्तो ब दुक्खसेज्जाए ।

इइ लिङ्गस्म विवेगं, करेज्ज पच्चक्खपारोक्खं ॥

विषयोदयेन अत्र विषयग्रहणेन त्रिवयविषयो मोहः परियुज्जते
विषयेण विषयिणो वक्रणा ततोऽयमर्थः विषयविषयमोहोदयेन
यदि वा केनापि सह अधिकरणभावनः अथ वा दुःखशय्या
चतुर्विधया त्याजित इति हेतोर्लिङ्गस्य प्रमज्जाविहस्य रजो-
हरणस्य विवेकं परित्यागं कुर्यात् । कथमित्याह साधूनां प्रत्यक्षं
वा कुत्र कुर्यादित्याह ।

अतो उवस्तए छ-इणान बहिगामपासे वा ।

विइयं गिलाणलोए, कितिकम्मसरीरमादीसु ॥

उपाश्रयस्थानमर्थे लिङ्गस्य उदुणा परित्यागः क्रियते । यदि-
वा बहिरुपाश्रयात् अथवा ग्राममध्ये यदि वा ग्रामस्य पादवे
भासन्नप्रदेशे अथवा तत्रैवाचार्यस्य समीपे इत्यवधावनं काक्षे
लिङ्गस्याउत्क्रमणम् । अपवादतोऽवधावनमावेऽपि भवति तथा बाह-
रितीयपदमपवादपदं लिङ्गस्योत्क्रमणे शानशोके शानजवे शरी-
रादिषु आदिशब्दादुच्चारपरिष्ठापनादिपरिग्रहस्तेषु कृतकर्मणि
व्यापारे नयादि शानस्य शरीरे विग्रामणादिकमुक्त्वादिपरि-

छापनादिकं वा कुर्वन् खराटनादि नयाह्लिङ्गस्य विधिके प्रवेशे मो-
चनं जयतीति । संप्रत्यवधायनेन ह्लिङ्गस्याऽऽने विधिविशेषमाह ।

उवसापि पणं व, सयं च समुद्रिण उवडवणा ।

तत्त्वणचिरकालेण व, दिद्वतो अक्खजंगण ॥

उपाश्रयान्तः प्रवृत्तिषु येषु स्थानेषु रजोहरणं मुक्तं तेषु स्थानेषु
तेभ्यः परस्मिन्वाऽन्यस्मिन् स्थाने उपशमिते परेणोपशमं नीति
स्वयं वा तथाविधानुकूलकर्म्मोदयतः उपशमं गते ततः पुनर-
करणतया तत्क्षणं ह्लिङ्गोऽङ्गानन्तरं तत्कालं चिरेण वा दीर्घका-
लेन गुरुसमीपे समुपस्थिते नियमादुपस्थापना कर्तव्या नान्यथा
प्रवेशनीयः । आह यदि तेन न किञ्चिदपि प्रतिसेवितं ततः क-
रमादुपस्थाप्यते । अत्र सुरिगह । दृष्टान्तोऽप्राक्कजङ्गेन यथा श-
कटस्याङ्गे भग्ने नियमावस्थाऽऽतः क्रियते एवं साधोऽपि मा-
वाक्षे भग्ने पुनरुपस्थापनारूपो भावाक् आधीयते । अक्षोऽध्वा
पुनरपि परः प्राह ।

मूलगुणउत्तरगुणे, अनेवमाणम्म तस्स अतियारं ।

तत्त्वण उवाट्टियम्म उ, किं कारणा दिज्जण मूलं ॥

मूलगुणे मूलगुणविषये उत्तरगुणे उभयगुणविषये किञ्चिद-
प्यतीचारं तस्याप्रतिसेवमानस्य कथमप्रतिसेवेत्यत आह ।
तत्त्वणं ह्लिङ्गोऽङ्गानन्तरं तत्काले अपुनःकरणतया समुत्थि-
तस्य न भावाक् भग्न इति । किं कारणं तस्मै मूलं दीयते
उपस्थापना क्रियते । सुरिगह ।

भेवउ मा उ वयाणं, अतियारं तदवि देति से मूलं ।

विगडामवा जल्लम्मि उ, कटन्नु नावा न वोडज्जा ॥

व्रतानां प्राणान्तिपातविनिवृत्त्यादीनामतीचारं सेवनां वा मा वा
नथार्यं (से) तस्य प्रवचनेऽपनिषदेदिनो मूलं ददाति भाव-
तोऽसंवृताश्रयद्वारतया चारित्र्यभङ्गात् तत्रैव प्रतिषस्तूपमया
भाषनामाह (वियडासवन्धादि) विकटानि अतिप्रकटानि
स्थूराणीत्यर्थः आश्रयाणि जलप्रवेशस्थानानि यस्याः सा तथा
रूपा मती नीः कथं नु जले प्रक्षिप्ता न विमज्जेदिति भावः ।
आश्रयद्वाराणामतिप्रकटानामभावादेवं साधुरपि भाषतोऽति-
चारिनाश्रयस्सन शुभकर्म्मजले निमज्जतीति भवति तस्योप-
स्थापनार्हता । अत्रैव दृष्टान्तान्तरमाह ।

चोरिस्सामि ति मतिं, जो खलु संधाई फेरुण सुखं ।

अनियम्मि वि सो चारा, एमेव इमं पि पासामो ॥

अहं चोरयिष्यामीति संधाय यः खलु मुद्रां स्फोटयति स
यद्यपि तदानीमारकैर्गृहीतत्वादिना कारणेन न किञ्चिदपह-
तवान तथापि तत्पारणामोपेतत्वादनपहतेऽपि स चौरा भवति ।
एवमेव अनेनैव प्रकारेण इममपि पश्यामः । अचरितपरि-
णामोपेतत्वेन चरितः चाबुपस्थापनायोग्यं पश्याम इत्यर्थः । व्य०
प्र० १, ३० ।

(७) गणादपक्रम्येच्छेद्व्यं गणमुपसंपद्य विहर्तुं-

मिति प्रकारान्तरेण प्रतिपादयति ।

(मूलम्) भिक्खू य गणाओ अवक्कम्म इच्छंज्जा अक्खं गणं
उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तेण न मे कप्पइ अपज्जित्ता आय-
रियं वा उवज्जायं वा पवत्ति वा येमिं वा गणं वा गण-
हरिं वा गणावच्छेद्व्यं वा अक्खं गणं उवसंपज्जित्ताणं
विहरित्तेण कप्पइ से आपुच्छित्ता आयरियं वा जाव ग-

णावच्छेद्व्यं वा अक्खं गणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तेण ते
य से विहरज्जा एवं से कप्पइ अक्खं गणं उवसंपज्जित्ताणं
विहरित्तेण ते य से नो वितरज्जा एवं से नो कप्पइ अक्खं
गणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तेण ॥

एवमप्रेतनमपि सूत्राष्टकमुच्चारणीयम् । भिक्षुः सामान्यसाधुश्च
शब्दाभिग्रन्थी च गणादपक्रम्य निर्गत्य इच्छेद्वित्तवेद्व्यं गण-
मुपसंपद्य विहर्तुं नो (से) तस्य भिक्षोः कल्पते नो आपुच्छ-
चार्यं वा उपाध्यायं वा प्रवर्तकं वा स्याधरं वा गणधरं वा गणा-
वच्छेद्व्यं वा अन्यं गणं वा उपसंपद्य विहर्तुं कल्पते (से) तस्य
त्रिकोराचार्यं वा यावत्करणं उपाध्यायं वा प्रवर्तिनं वा स्याधिरं
वा गणधरं वा गणावच्छेद्व्यं वा आपुच्छाचार्यं गणमुपसंपद्य
विहर्तुं ते साचार्यादय आपुष्टाः सन्तस्तस्यान्यगणगमने धितरं-
गुरुगुजानीयुस्तत एवं तस्य कल्पते अन्यं गणमुपसंपद्य विहर्तुं
त च तस्य न धितरयुस्ततो नो कल्पते तस्यान्यं गणमुपसंपद्य
विहर्तुमिति सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः ।

निद्राणे अवकमणं, पाण्डु दंसणे चरित्ता ।

आपुच्छिज्जण गमणं, जतो य नियत्तं कोवि ॥

स्थानं कारणमित्येकोऽर्थस्तत्रस्त्रिजिः स्थानंः कारणं गच्छादपक्रम-
णं भवति ज्ञानार्थं दर्शनार्थं च । अथ निष्कारणमन्यं गणमुपसंपद्य-
ते न तत्तत्तुर्गुरुकम् आह्लादयश्च दोषाः । कारणेऽपि यदि गुरुम-
नापुच्छ्य गच्छति तत्तत्तुर्गुरुकं तस्मादापुच्छ्य गन्तव्यम् । तत्र
ज्ञानार्थं तावदभिधीयते यावदाचार्यसकाशे श्रुतमस्ति तावदशेष-
मपि केनापि शिष्येणाधीतम् अस्ति च तस्यापगम्यापि श्रुतस्य
ग्रहणे शक्तिस्ततोऽधिकश्रुतग्रहणार्थमाचार्यमापच्छति आचार्य-
णापि स विमर्जयितव्यः तस्यैवमापुच्छ्य गच्छति इमे अभिचारा
जर्वास्त न परिहर्तव्याः । तत्र कश्चित् तेषामाचार्याणां कर्कश-
चर्यां श्रुत्वा भीतस्मन्नित्तने यथा ॥

चिंतो, वडगादी, संख्वादि, पिमुगादि, अपडिमेहे य ।

परिसेद्धे, मत्तमपयं, गुरुपे सविण य सुच्छो य ॥

किं व्रजामि मा वेति चिन्तयन् व्रजति व्रजकार्या वा प्रतिबन्ध
करोति आदिशब्दादानश्रुतिषु दीर्घां गोचरचर्यां करोति । अ-
प्राप्तं आवेशकात्रं प्रतीकृते (संख्वादि) संखख्यां प्रतिबध्यते
(पिमुगादि) पिमुकं मन्कुणादितया निवर्तते । अन्यत्र वा
गच्छं गच्छति (अप्पादिसेहेत्ति) कश्चिदाचार्यः परममेधाविनम-
न्यत्र गच्छन्तं श्रुत्वा परिस्फुटयच्च सा तं न प्रातिषेधयति किं तु
शिष्यान् व्यापारयति तस्मिन्नागते व्यञ्जनघोषशुक्लं पञ्चीयं
येनात्रैव एव तिष्ठति एवं प्रातिषेधापनेऽपि अप्रातिषेधको हन्यते ।
तेनैवं विपरिणामितः सन् तदीये गच्छे प्रावशानि (परिस्मिद्धेत्ति)
पर्यट्वा न उच्यते यः संयिग्न्यायाः असंयिग्न्यायाश्च पर्यट् सप्र-
हं करोति तस्य पार्श्वे तिष्ठतः (मत्तमपयं गुरुपेसविण अस्ति)
तत्र संप्राप्तो ब्रवीति अहमाचार्यैः श्रुताध्ययननिमित्तं युष्मदर्दान्त
के प्रेषितः । यत्नेषु मीनादिप्लवस्त्रेषु पदेषु वक्ष्यमाणभीत्या प्राय-
श्चित्तम् । यस्तु भीतादिदोषविषमसूक्तं समागतो ब्रवीति अहमा-
चार्यविमर्जितो युष्मदर्दान्तके समायात इति स शुको न प्रायश्चि-
त्तमाह ।

मीतादिपदेषु प्रायश्चित्तमाह ।

पणमं च जिअपामो, मामो लुहुगा य संखदी गुरुगा ।

पिसुगादी मासलहु, उचरो लहुगा अपाकेसेहो ॥ १ ॥

परिसेहो चनलहुगा, गुरुपेसवियम्मि मासितं लहुगं ।

संहेण समं गुरुगा, परिसेहो पविसमाणस्स ॥ २ ॥

पडिसेहगस्स लहुगा, परिसेहो ण चरिमओ सुद्धो ।

तेसिं पि होति गुरुगा, जं च जव्वं ए तं लज्जति ॥ ३ ॥

जीतस्य निवर्तमानस्य पञ्चकं चिन्तयतो जिहमासः अजिका-
दिषु प्रतिपद्यमानस्य मासलघु संख्यां चतुर्गुरुकाः पिसुगादि-
जयान्निवर्तमानस्य मासलघु अप्रतिषेधकस्य पार्श्वे तिष्ठतश्चत्वारो
लघुकाः पर्वद्वय आचार्यस्य सकाशे तिष्ठतश्चतुर्लघुकाः । गुरु-
भिः प्रेषितोऽहमिति भणिते लघुमासिक शैक्षणे समं पर्वद्वयो
गच्छे प्रविशतश्चतुर्गुरुको गृहोत्तपकरणं तत्र प्रविशत उपधिनि-
ष्पन्नं प्रतिषेधकस्य प्रतिषेधकत्वं कुर्वतश्चतुर्लघु पर्वद्वयः पर्वद्व-
योऽस्यतः षट् लघुकाश्चरमो भीमादिदोषगर्हतः स शुद्धः ।
तेषामपि प्रतिषेधकारिणः साचार्याणां तं स्वगच्छे प्रवेशयतां च-
त्वारो गुरुकाः यच्च सचित्तमचित्तवा वाचनाचार्यस्तत् ज्ञायं तत्ते
किञ्चिदपि न लभन्ते यः पूर्वमाजिधारितस्तस्यैवाचार्यस्य तदा-
भाव्यमिति ज्ञायः । अथ भीमादिपदानां क्रमेण व्याख्यानमाह ॥

संसाहगस्स साजं, परिपथिगमादिगस्स वा भीओ ।

आयगणा तत्थ खरा, समं व एणओ पडिणयत्तो ॥

संसाधको नाम दोषापकः पृष्ठतः कुतश्चिदागतो वा साधुः तन्म-
खेन श्रुत्वा प्रतिपथिकः स-मुत्सीनः साध्वादस्तदादेर्वा मुखात्
श्रुत्वा स्वयं वा ज्ञात्वा स्मृत्या किमित्याह । आचरणाचार्यो तत्र
स्वाचार्यस्य गच्छे खरा कंकशा एवं श्रुत्वा ज्ञात्वा वा भीतः सन्
यः प्रतिनिवृत्तस्तस्य पञ्चकं जयतीति शेषः । अथ चिन्तयतीति
पदं व्याचष्ट ॥

पुव्वं चित्तेयव्वं, णिगगतो चित्तेति किं करोमि च्ति ।

वच्चामि वियत्तामि व, तहिं व आपत्थ वा गच्छे ॥

पूर्वमेव यावन्न निर्गम्यते नावच्छिन्तयितव्यं यस्तु निर्गतश्चिन्तयति
किं करामि वज्जामि निवर्ते वा यद्वा तत्र वा अन्यत्र वा गच्छा-
मीति स मासलघु प्रायश्चित्तं प्राप्नोतीति प्रक्रमः । अजिका संख-
डिद्वारद्वयमाह ।

लव्वत्तगमणत्ते, लहुओ खच्छस्स जुंजणे लहुगा ।

णिमट्टमुवणा लहुओ, मंगविहगुरुगा य जं वाणं ॥

अजिकां श्रुत्वा मार्गद्वर्त्तनं करोति अप्राप्तां वा घेष्ठां प्रतीकते
लघुमास । अथ खच्छ प्रवृत्तं तत्र सुच्छं ततश्चतुर्लघुकं प्रसुग्ं लुक्त्वा
अजीर्णभयेन निस्पृष्टं प्रकाशं स्वपिति लघुमासः । संखड्याम-
प्राप्तकारं प्रतीकमाणस्य प्रवृत्तं गृह्यतो वा चतुर्गुरुकाः (जय-
मति) यच्च हस्तेन हस्तेन संघट्टनं पादेन पादस्याक्रमणं शीर्षेण
शीर्षस्याकुट्टनमित्यादिकमन्यदापि संखरुधां जयति तद्विषयं
प्रायश्चित्तम् । अथ प्रतिषेधकद्वयमाह ।

अमुगत्यअमुगो ववति, मेहावी तस्म कट्टणट्टाए ।

पंथगामे व पहे, वसधि अह कोइ वावारे ॥

अभिलावसुद्ध पुच्छा, गेलेणं मा हु ते वि णासिज्जा ।

इति कट्टंते लहुगा, जति मेहट्टा ततो गुरुगा ॥

कश्चिदाचार्यो विशुद्धसुधार्यस्फुटधिकट्टव्यज्जनाभिज्ञापी तेन
च श्रुतमुक्तानार्यान्तिके अमुके मेहावी म्हाधुग्मुक्तभुताय-

यनार्थं व्रजति ततोऽसौ मा मामतिक्रम्यान्वयं गच्छेदिति कृत्वा
तस्याकर्षणार्थमथानन्तरं शिष्यान् प्रतच्छकाश्च व्यापारयती-
त्याह (पंथगामे व पहेति) यत्र पथि ग्रामे स भिक्षां कारिष्यति
मध्यं वा समेप्यति येन वा यथासमागमिष्यति यस्यां वा घ-
सतो स्थायस्यति तेषु स्थानेषु गन्वा यूयमाजिहापशुक्ं परिवर्त्त-
यन् स्तिष्ठत यदा आगमनं प्रयाति तदा यद्यसौ पृच्छेत् केन
कारणेन यूयमिहागतास्ततो जयद्विवर्त्तव्यमस्माकं वाचनाचार्यो
अभिज्ञापशुक्ं पाठयन्ति । यद्यनिलापः कथं चिद्व्यथा क्रियते
तता महद्वर्त्तनिकं कुर्वन्ति प्रणन्ति च धाममध्यं बहमां रोलेना-
भिज्ञापं मा विनाशयन्तानि ततस्तदादेशेन ययमत्र विजने परि-
वर्त्तयामः । एवमाकर्षणं कुर्वन्तश्चतुर्लघुकाः । अथ तेन वा गच्छता
शैक्षकोऽपि लघ्वस्तद्वर्त्यमेव शैक्षां मे यूयादिति कृत्वा आकर्षते
ततश्चतुर्गुरुकाः ।

अक्खरवज्जणमुच्छं, पम पुच्छह तम्म आगए संते ।

योसंहि य परिसुच्छं, पुच्छह णिउणे य सुत्तन्थे ॥

स आचार्यः शिष्यान् प्रतीच्छकान् वा भर्णाति यदा युष्माक-
मभिलापशुद्धगुणतया रक्षितः स उपाधयमागच्छति तदा
तस्मिन्नागते अक्षरव्यञ्जनशुद्धं सूत्रं मां पृच्छत अक्षराणि प्रती-
तानि व्यञ्जनशब्देनार्थोभिव्यञ्जकत्वाद्वा पदमुच्यते । तैरक्षरैश्च-
ञ्जनैश्च शुद्धं तथा घोषधोदात्तादिभिः परिशुद्धं सूत्रं पठनीयम् ।
निपुणाश्च सूत्रार्थान् मां तदानीं पृच्छत एवमनया भङ्ग्या तमन्यत्र
गच्छं गच्छन्तं प्रतिषेधयति । गतं प्रतिषेधकद्वयम् ।

अथ परमिज्जहारमाह ॥

पाउयमपाउयघट्ट, पट्टलो य सुरविधिधेसहरा ।

परिसेहस्स तु परिसा, थल्लिप व ण किञ्चि वारेति ॥

यः परिसिद्धः आचार्यः स संविग्नया असंविग्नयाश्च पर्वद्व-
यं ग्रहं करोति ततस्तस्य साधवः केचित्प्रावृताः केचिदप्रावृताः
केचिदपृष्टाः केनादिना घृष्टसंघाः केचित् पृष्टाः तैलेन पृष्टा-
रीरा वा अपरे लोचलुञ्चितकशा अन्ये कुरमुगिडताः एवमादि-
र्धिविधेषधरा एतस्याः पर्वद्वयः स्थली देवद्वेणी तस्यामिवाऽसौ
न किञ्चिदपि वारयति ॥

तत्थ पवेसे लहुगा, सच्चिने चउगुं व आणादी ।

उवहंणिण्णप्पं पि य, अचित्तचित्तं य गिरहंते ॥

तत्र पर्वद्वयो गच्छे प्रवेशं कुर्वन्तश्चतुर्लघु । अथ सच्चि-
त्तम शैक्षेण सार्द्धं प्रतिशति ततश्चतुर्गुरुवः आज्ञादयश्च दोषा ।
अथाचित्तं वस्त्रादिना सह प्रविशति तत उपधिनिष्पन्नं मिध-
संयोगप्रायश्चित्तम् । तथा सच्चित्ताचित्तं ददतो गृह्यतश्चतुर्लघु
प्रायश्चित्तम् । अथ पिसुगादिद्वयं चाह ।

दिङ्कुणपिसुगादि तहिं, सोउं णाउं व मम्मिचत्ते ।

अमुगमुतन्थनिगित्तं, तुब्भम्मि गुरूह पेसविओ ॥

दिङ्कुणपिशुकदंशमशकादीन् शरीरेष्ववकारिणस्तत्र श्रुत्वा
ज्ञात्वा वा संनिवर्त्तमानस्य मामलघु तथा अमुकभुतार्थनि-
मित्तं गुरुमिथुष्मदन्तिके प्रेषितोऽहमिति भणतो मासलघु ।
आहं व भणतः को नाम दोषः । सूरिगह ।

आणए जिणिंदाणं, एण हु वलियतराउ आयरियआणा ।

जिण आणाए परिभवो, एवं गव्वो अदिशितो य ॥

जिनेन्द्रैरेव भगवाद्भिरुक्तं यथा निर्होषं विधिना सूत्रार्थनि-
मित्तं य समागतस्तस्मै सूत्रार्थो दानव्यो न च जिनेन्द्राणामा-

आचार्येण पयमाणेषु साधुषु व्यक्तस्यापि सहाया दातव्याः
किं पुनरितरस्याव्यक्तस्य तस्य सुतरां दातव्या इति ज्ञायः । तत्र
सहाया इत्या आत्यन्तिका अनात्यन्तिकाश्च । आत्यन्तिका नाम ये
तेन सार्द्धं तत्रैवास्मितुक्षामाः ये तु न तत्र भूयत्वा प्रतिनिधि-
रूपेण ते अनात्यन्तिकाः । तत्रात्यन्तिकेषु सहायेषु यद्यनं

क्षेत्रविर्जं परक्षेत्रं मुक्त्वा सचिन्तादिकं लभते (तन् पुरिच्छेत्ति)
तस्याचार्यस्याभिमुखं प्रजति स पुरोवर्ती भव्यते अभिधारि-
न इत्यर्थस्तस्य सर्वमपि सचिन्तादिकमाजवति । परक्षेत्रेषु लब्धं
क्षेत्रकस्याजाध्यम् ।

ज६ णेउं पत्तुमाणा, नंते मग्गिते वत्तिपुरिमस्स ।

नियमन्वत्तमहाया-णां तु णियत्तसि जै सोयं ॥

अथ ते सहायास्तं तत्र नीत्वा आगन्तुकामा अनात्यन्तिका
इत्यर्थस्ततो यत्ते सहाया लभन्ते तत्सर्वमपि (मग्गिते)
यस्य सकाशात्प्रस्थितास्तस्यात्मीयस्याचार्यस्याभवति (वत्ति-
पुरिमस्सत्ति) यत्पुन स व्यक्तः स्वयमुत्पादयति यत्पुरिमस्य
अभिधारितस्याभवति यः पुनरव्यक्तस्तस्य नियमेनैव सहाया
दीयन्ते ते च सहाया यथात्यन्तिकास्तदा यदस्मी ते च लभन्ते
तदभिधारितस्याभाष्यम् । अथ तं तत्र नीत्वा निवर्तते ततो
यदस्मी ते च परक्षेत्रं मुक्त्वा लभन्ते तत्सर्वं पूर्वाचार्यस्याज-
यति यावदद्याप्यसौ नर्पितो भवति ।

वित्तिं अपुज्जयंते, न देज्ज वा तस्स सो सहाये तु ।

वृद्धादि अपमिवज्जं-तगस्स उवर्ही विसुक्को उ ॥

द्वितीयपदमत्र भवति अपर्यमाणेषु साधुषु सहायान् साधून्
तस्यान्वाया न दद्यात् स चात्मना अनेन ययसा च व्यक्तस्तस्य
वज्रिकादावप्रतिबध्यमानस्योपधिर्विशुद्धो जयति नोपहन्यते ।
अथ वज्रिकादिषु प्रतिबध्यते तत उपधेरुपघातो जयति ।

एगे तु वच्चंते, उग्गहवज्जं तु लसति सच्चिं ।

वच्चंति गिलाणा अ-तरा तु तदि मग्गणा होइ ॥

यो व्यक्त एकाकी प्रजति स यद्यप्यस्याचार्यस्य योऽवग्रहस्त-
द्विज्जते अनवग्रहक्षेत्रे यत्किञ्चित्प्रजते तत् सचित्तमभिधार्यमा-
णस्यानवर्तते (वच्चंते इत्यादि) योऽसौ ज्ञानार्थं प्रजति स द्वौ
ब्रान् वा आचार्यान् कदाचिदभिधारयेत् तेषां मध्ये यो मे अभि-
शान्तिप्यते तस्यान्तिके उपसंपदं गृहीष्यामीति कृत्वाऽसावन्तरा
श्रानो जानस्ते आचार्यैः भुतं यथाऽस्मानभिधार्यं साधुरागच्छन्
पथि श्रानो जात इति तत्रयमाज्ञाव्यानाभाव्यमार्गेणा जयति ॥

आयरिया दोप्पि गया, एक्कं एक्कं च एगए गुरुगा ।

ए य लज्जती सच्चिं, कालगते विपरिणए वा ॥

यदि तौ द्वावप्याचार्यायागती ततो यत्तेन लब्धं तदुभयोरपि
साधारणम् । अथैकस्तयोरगत एकश्च द्वितीयो नागतस्ततोऽ
नागतस्य अतुर्गुरु यश्च सचित्तमच्चिं वा तदस्मी न लज्जते । यस्तं
गवेषयितुमागतस्तस्य सर्वमाजवति एवं व्यादिसंख्याकेष्वआचा-
र्येष्वभिधारितेषु जावनीयम् । अथासौ ग्लानः कालं गतः तत्रापि
यो गवेषयितुमागच्छति तस्यैवामवति नेतरेषाम् । अथासौ
विपरिणतस्ततो यस्य विपरिणतः स न लभते यत्पुनः सचिन्ता-
दिकमभिधार्यमाणे लब्धं पश्चाद्विपरिणतस्ततो यद्विपरिणते
प्राप्ते लब्धं तल्लज्जते विपरिणते प्राप्ते लब्धं न लज्जते ।

पंथसहायसमत्तो, धम्मं सोऊण पव्वयामि त्ति ।

स्वेत्ते य बाहि परिणए, वाताः मग्गणाऽणमो ॥

योऽसौ ज्ञानार्थं प्रस्थितस्तस्य पथि गच्छन् कश्चित् मिथ्यादृष्टि-
र्वाताहनः समर्थः सहायो मिलितः स च तस्य पार्श्वे धम्मं धृत्या
प्रव्रजामीति परिणाममुपगतवान् स च परिणाममुपगतैः साधु-
भिरपरिगृहीते क्षेत्रे जातो जनेन क्षेत्राद्वा बहिरिच्छ्यानादी वा

अपरिगृहीते या क्षेत्रे ततस्तस्मिन् वाताहुते प्रव्रजितुं परिणते इयं
मार्गेणा भवति ॥

खेत्तम्मि खेत्तियस्स, खेत्तवार्हि परिणए पुरेद्धस्स ।

अंतरपरिणयविपरि-णएण एगा उ मग्गणता ॥

साधुपरिगृहीतक्षेत्रे प्रव्रज्यापरिणतः क्षेत्रकस्याजवति । क्षेत्रा-
द्विदिः परिणतस्तु (पुरिद्धस्सत्ति) तस्यैव साधोराजवति अ-
पान्तराक्षेत्रे स प्रव्रज्यायां परिणतो विपरिणतश्च जवति ततः
क्षेत्रे च धर्मकथिकस्य रागद्वेषप्रतीत्याज्जेका मार्गेणाः । तद्यथा
यदि धर्मकथी अज्ञः जयात्कथयति तदा क्षेत्रे परिणतः क्षेत्रिक-
स्याजवति अक्षेत्रे परिणतो धर्मकथिकस्य । अथ विपरिणतेन वे-
गेन कथयति यदा क्षेत्रान्निर्गतो ज्ञविष्यति तदा कथयिष्यामि
न मे अशुना भवति एवं क्षेत्रनिर्गतस्य कथिते यदि परिणतस्तदा
क्षेत्रिकस्याजवतीत्येवं विभाषा कर्तव्या ।

वीसज्जियम्मि एवं, अबिसज्जिए चउलहुं व आणादी ।

तेसि पि हुंति लहुगा, अविधिबिही सा इमा होइ ॥

एवमेव विधिगुरुणा विसर्जिते शिष्ये मन्तव्यः । अथाविसर्जितो
गच्छति तदा शिष्यस्य प्रतीच्छकस्य च अतुर्लघु । अथ विसर्जितो
द्वितीय वारमनापृच्छ्य गच्छति तदा मासवृक्षु आह्वयश्च दोषाः ।
येषामपि समीपेऽसौ गच्छति तेषामप्यविधिनिर्गतं तं प्रतीच्छतां
अत्वारो लघवः । सचिन्तादिकं वा भाष्यं न लभन्ते एषोऽविधि-
रक्तः । विधिः पुनर्यं वक्ष्यमाणो भवति । स पुनराचार्य एजिः
कारणेन विसर्जयति ।

परिवार पूयहेतुं, अबिसज्जंते ममत्तदोसा वा ।

अणुलोमेण गमेज्जा, दुक्खं खु विमुच्चियं गुरुणो ॥

आत्मनः परिवारनिमित्तं न विसर्जयति बहुभिर्वा परिवारितः
पूजनीयो विष्यामि मम शिष्योऽन्यस्य पार्श्वे गच्छतीति मम-
त्वदोषाद्वा न विसर्जयति एवमविसर्जयन्तं गुरुमनुलोमा अनुक्-
त्यैवातिशयमयेत् कुत इत्याह । (दुक्खं विमुत्ति) अतुर्लघुभरण
गुरुवो विमोक्तं परमापकारकारित्वान् न च ते यतस्ततो वि-
मोक्तं शक्या इति ज्ञावः । ततः प्रथमत एव विधिना गुरुनापृ-
च्छ्य गन्तव्यम् । कः पुनर्विधिरिति चेदुच्यते ।

नाणम्मि तिसि पक्खा, आयरिय उवज्जाय सेसगाणं वा ।

एकेकपंचदिवसे, अहवा पक्खेण एकेकं ॥

ज्ञानार्थं गच्छता त्रीन् पक्षानापृच्छ्य कर्त्तव्या तत्र प्रथममाचार्यं
पञ्चदिवसानापृच्छति यदि न विसर्जयति तत उपपत्त्याये पञ्च
दिवसानापृच्छेत् यदि सोऽपि न विसर्जयति तदा शेषाः सा-
धवः पञ्चदिवसानपृच्छ्या एष एकः पक्षो गतस्ततो द्वितीयपक्षः
मेवाचार्योपपत्त्यायशेषसाधून् प्रत्येकमेकैकं पञ्चनिर्विद्वैः पृ-
च्छति तृतीयमपि पक्षमेव पृच्छति एवं त्रयः पक्षा जवन्ति । अथवा
निरन्तरमेवाचार्य एकं पक्षमापृच्छनीयस्तत उपपत्त्यायोऽप्येक
पक्षं गच्छनापृच्छयेकं पक्षम् । एवं च त्रयः पक्षाः एवमपि
यदि न विसर्जयन्ति ततोऽविसर्जित एव गच्छति ।

एयविहमागतं तु, परिच्छअपनिच्छणे जंवे लहुगा ।

अहवा इमेहि आगम, एगादि परिच्छतो गुरुगा ॥

एतेन विधिना आगतं प्रतीच्छकं प्रतीच्छेत् । अप्रतीच्छतश्चतु-
र्लघुका जयन्तुः । अथार्मानिरेकादिभिः कारणैरागतं प्रतीच्छति
ततश्चतुर्लघुका नान्यैकादीनि कारणान्याह ।

एगे अपरिणते य, अयाहारं य धेरए ।

गिलाणं बहुरोगे य, पाहुडे मंदधम्मए ॥

एकाकिनमाचार्यं मुक्त्वा स समागतः । अथवा तस्याचार्यस्य पार्श्वे ये तिष्ठन्ति ते अपरिणता आहारवत्प्रपात्रशय्यास्थिरकृद्धाना-
मकल्पिकास्तैः सहितमाचार्यं मुक्त्वा आगतः । अथवा स आ-
चार्याधारस्तमेव पृष्ठा सूत्रार्थवाचनां ददाति स्थविरो वा स
आचार्यः । यद्वा तदीय गच्छे कोऽपि साधुः स्थविरस्तस्य स एव
विद्यावृत्त्यर्था गमानो वा बहुरोगी वा स आचार्यः गमानोऽधुने-
त्यन्तरोगः । बहुरोगिणामचिरकालं बहुजिवा रोगैरभिभूतः । अथवा
शिष्यास्तस्य मन्दधर्माणस्तस्यैव गुणेन सामाचार्यमनुपास्यन्ति
एवंविधमाचार्यं परित्यज्यागतः (पाहुडेसि) गुरुणा समं प्राज्ञतं
कमहं कृत्वा समागतः । अथवा प्राज्ञतकारिणः पाष्णिङ्गकास्तस्य
शिष्यास्तस्यैव गुणेनागतः ।

एयारिसं विउस्सज्ज, विप्पवासो ण कप्पती ।

सीसपक्खिआयरिए, पायच्छित्तं विहिज्जती ॥

एतादृशमाचार्यं न्युत्सृज्य विप्रवासो गमनं कर्तुं न कल्पते यदि
गच्छति ततः शिष्यस्य प्रतीच्छकस्याचार्यस्य च त्रयाणामपि
प्रायश्चित्तं विधीयते तत्रैकं ग्लानं वा मुक्त्वा शिष्यस्य प्रतीच्छ-
कस्य वा समागतस्य चतुर्गुरुकाः यश्चाचार्यः प्रतीच्छति तस्या-
पि चतुर्गुरु । प्राज्ञेन शिष्यप्रतीच्छकयोश्चतुर्गुरुकमेव । आचार्यस्य
पञ्च रात्रिदिवं उदः । शेषेषु परनादिषु पदेषु शिष्यस्य चतुर्गुरु ।
प्रतीच्छकस्य चतुर्गुरु आचार्यस्यापि शिष्यं प्रतीच्छत एतेषु चतु-
र्गुरु प्रतीच्छकप्रतीच्छकस्य चतुर्गुरु । प्रतीच्छकं प्रतीच्छतश्चतुर्ग-
रु । अथ ज्ञानार्थं त्रीन् पञ्जानाप्रच्छनीयमित्यत्रापवादमाह ।

विइयपदमसंविगे, संविगे चेव कारणागाढं ।

नोऊण तस्स जावं, कप्पति गमणं अणापुच्छा ॥

द्वितीयपदं तत्र प्रवर्तते । आचार्यादिष्वसंविगीभूतेषु न पृच्छेदपि
च संविगेष्वपि वा किंचिदागाढं चारित्र्यविनाशकारणं स्त्रीप्रवृत्त-
मात्मनः समुत्पन्नं ततोऽनापृच्छथापि च गच्छति तेषां वा गुरुणां
स्वज्ञात्वं ज्ञात्वा तेनादृष्टुः सन्तः कथमपि विसर्जयिष्यन्तीति
मत्वा अनापृच्छथापि गमनं कल्पते । अथाभिसंज्ञितेन गन्तव्यमि-
त्यपवदति ॥

अज्जयणं वोच्छेदं ति, तस्स य गट्ठणम्मि अत्थि स।मत्तं ।

ए वि वियरंति चिरेण त्रे, एतेण विसज्जितो गच्छे ॥

किमाप्यध्ययनं व्यवच्छिद्यते तस्य च तद्ग्रहणे सामर्थ्यमस्ति न
च गुरुवच्छिरेणापि वितरन्ति गन्तुमनुजानन्ते एतेन कारणेनाविस-
ज्जितोऽपि गच्छेत् । अविधिना आगत आचार्येण न प्रतीच्छमीय
इत्यस्यापवादमाह ।

नाऊण य वोच्छेदं, पुव्वगते कालियाणुओगे य ।

अभिहि अणापुच्छागत, सुत्तथविजाणओवोए ॥

पूर्व गते कालिकश्रुते वा व्यवच्छेदं ज्ञात्वा अविधिना प्रव्रजिका-
दिप्रतिबन्धेनागतमनापृच्छागतं वा सूत्रार्थज्ञापको वा येन क-
श्चिद्वेषः यत्नेन प्रतीच्छकेन शैक्ष्यस्तस्याभिधारितस्यानाजाव्य
आनीतः सन् गृहीतव्य इत्यपवदति ।

नाऊण य वोच्छेदं, पुव्वगये कालियाणुयोगे य ।

सुत्तथजाणगस्सा, कारणजाते दिमाबंधो ॥

पूर्वगते कालिकश्रुते वा व्यवच्छेदं ज्ञात्वा सूत्रार्थज्ञापकेन

कारणजाते अनाभाव्यस्याप्यात्मीयो दिग्बन्धः कर्त्तव्यः । आह
किमर्थमनिबद्धो न वाप्यते उच्यते अनिबद्धः स्वयमेव कदाचि-
च्छ्रुत्वा पूर्वाचार्येण वा नीयेत कालदोषेण वा ममत्वाभा-
वमालम्ब्य वाचयिष्यतीति दिग्बन्धोऽनुज्ञातः । इदमेव स-
विशेषमाह ॥

ससहाय अवत्तेणं, खेत्ते वि उवट्ठियं तु सच्चित्तं ।

दलियं णाउं बंधंति, उज्जयममत्तइया तं वा ॥

अव्यक्तेन ससहायेन यः शैक्षो लब्धो यश्च परक्षेत्रेऽपि उपस्थितः
सच्चित्तः स पूर्वाचार्यस्य क्षेत्रिकाणां वा यद्यप्याभाव्यस्तथार्थपि
तं दलिकं परममेधाविनमाचार्यपदयोग्यं ज्ञात्वा यथात्मीये
गच्छे नाचार्यपदयोग्यः ततस्तस्यात्मीयां दिशं बध्नाति स्व-
शिष्यत्वेन स्थापयतीत्यर्थः । कुत इत्याह उभयस्य साधुसाध्वी-
वर्गस्य तत्र शैक्षो ममत्वमस्माकमयमित्येवं ममकारो भूयादिति
कृत्वा । यद्वा स्वगच्छीयसाधूनां तस्य च शैक्षस्य परस्परं संम-
लका वयमित्येवं ममत्वं भविष्यतीति बुद्ध्या तमात्मायशिष्य-
त्वेन बध्नाति (तं च स्ति) यो वा प्रतीच्छक आयातस्तमपि ग्रह-
णाधारणासमर्थं च विज्ञाय स्वशिष्यं स्थापयति एवं शैक्षः प्र-
तीच्छको वा कारणे शिष्यतया निबद्धः सन् यदा निर्मातो
भवति । तदा ॥

आयरिए कालगए, परियट्ठइ तं गणो उ मो चेव ।

चोएति य अपदंते, इमा उ तह मगणा होइ ॥

आचार्यं कालगते सति गच्छस्य निबद्धाचार्यस्य च व्यवहारो
भयने न स्वयमेव तं गणं परिवर्तयति स च गच्छो यदि श्रुतं
न पठति ततस्तं अपठन्ते नोदयति यदि नोदिता अपि ते गच्छ-
साधवो न पठन्ति तत इयमाभवद्यवहारमार्गणा भवति ॥

साहारणं तु पढं, वितिए खेत्तम्मि ततियमुहदुक्खे ।

अणिहज्जेते मीसे, सा एकारम विभागा ॥

कालगतस्याचार्यस्य प्रथमे वर्षे सच्चित्तादिकं साधारणं यद्य-
सौ प्रतीच्छकाचार्यं उत्पादयति तत्तस्यैवाभवति । यद्वातने
गच्छसाधव उत्पादयन्ति तत्तपामेवाभवतीति भावः । द्वितीये
वर्षे यत् क्षेत्रोपसंपन्नो लभते तत्तऽपठन्तो लभन्ते । तृतीये
वर्षे यत् सुखदुःखोपसंपन्नो लभते तत्तः लभन्ते । चतुर्थे वर्षे
कालगताचार्यशिष्या अनधीयाना न किंचिद्विद्वन्ते । शेषा नाम
येऽधीयते तेषामधीयानानां वक्ष्यमाणा एकादश विभागाः भ-
वन्ति । शिष्यः पृच्छति क्षेत्रोपसंपन्नः सुखदुःखोपसंपन्नो वा
किं लभते । सूत्रमाह ॥

खेत्तोवसंपयाए, बावीसं संथुया य मित्ता य ।

मुहदुक्खमित्तवज्जा, चउत्थए नालवद्धा ॥

क्षेत्रोपसंपन्ना उपसंपन्नो द्वाविंशति अनन्तरपरस्परवल्लीबद्धाश्च
मातापित्रादीन् जनान् लज्जते संस्तुतानि च पूर्वापश्चात्संस्तवसं-
बद्धानि प्रपौत्रश्चसुरादीनि मित्राणि च सह जातकादीनि लज्जते
दृष्टमाशितानि तु न लज्जते । सुखदुःखोपसंपन्नेषु पतान्येव मि-
त्रवर्जानि लभते । चतुर्थस्तु एवंविधोपमः प्रक्रमप्रामाण्यात् श्रु-
तोपसंपन्नः स केवलान्येषु द्वाविंशतिनालवद्धानि लज्जते अयं च
प्रसङ्गनातः क्षेत्रोपसंपन्नसुखदुःखापन्नयोर्द्वैजाव्यमुक्तं तत्ते शि-
ष्या अनधीयाना द्वितीये तृतीये च वर्षे यथाक्रमं लज्जन्ते । चतुर्थे
वर्षे सर्वमप्याचार्यस्याजवति न तेषाम् । ये तु शिष्या अधीयते
तेषां विधिरुच्यते तस्य कालगताचार्यस्य चतुर्विधो गणो जयेत ।

शिष्याः शिष्यिकाः प्रतीच्छकाः प्रतीच्छिकाश्चेति । एतेषां पूर्वो-
द्दिष्टपञ्चाद्विष्टयोः संवत्सरसंख्ययैकादश गमा भवन्ति । पूर्वो-
द्दिष्टानां यत्नेनाचार्येण जीयता तेषां पुनमुद्दिष्टं यत्पुनस्तेन
प्रतीच्छकाचार्येणोद्दिष्टं तत्पञ्चाद्विष्टम् । तत्र विधिमाह ।

पुनरुद्दिष्टे तस्स, पच्छुद्दिष्टे पवाययंतस्स ।

संवत्सरस्मि पढमे, पढिच्छिण जं तु सच्चित्तं ॥

यदाचार्येण जीयता प्रतीच्छकस्य पूर्वमेवोद्दिष्टं तदेव पठन् प्रथमे
वर्षे यत् सच्चित्तमस्मिन् वा स लज्जते तत्सस्य कालगताचार्य-
स्याभवति एष एको विभागः । अथ पञ्चाद्विष्टं ततः प्रथमस-
वत्सरे यत्सच्चित्तादिकं लज्जते तत्सर्वे प्रवाचयतः प्रतीच्छकस्या-
चार्यस्याभवति एष द्वितीयो विभागः ।

पुनं पच्छुद्दिष्टे, पढिच्छिण जं तु होइ सच्चित्तं ।

संवत्सरस्मि विधिण, तं सव्वं पवाययंतस्स ॥

प्रतीच्छकः पूर्वोद्दिष्टं पञ्चाद्विष्टं वा पठन् यत्सस्य सच्चित्तादिकं
तदा द्वितीये वर्षे सर्वमपि प्रवाचयतो जयति । एष तृतीयो वि-
भागः । अथ पञ्चाद्विष्टस्यानिधीयते ।

पुनं पच्छुद्दिष्टे, सेसस्मि उ जं तु होइ सच्चित्तं ।

संवत्सरस्मि पढमे, तं सव्वं गुरुस्स आजवइ ॥

शिष्यस्य कालगताचार्येण वा उद्दिष्टं जवेत् प्रतीच्छकाचार्येण
वा तदसौ पठन् यत् सच्चित्तादिकं लभते तत्सर्वे प्रथमे सं-
वत्सरे गुरोः कालगताचार्यस्याभवति एष चतुर्थो विभागः ।

पुनरुद्दिष्टं तस्स, पच्छुद्दिष्टं पवाययंतस्स ।

संवत्सरस्मि विधिण, सीसस्मि उ जं तु सच्चित्तं ॥

शिष्यस्य पूर्वोद्दिष्टमधीयन्त्यस्य द्वितीयवर्षे सच्चित्तादिकं काल-
गताचार्यस्याभवतीति पञ्चमो विभागः पञ्चाद्विष्टं पठतः शिष्य-
स्य सच्चित्तादिकं प्रवाचयत आभाव्यं जयतीति षष्ठो विभागः ।

पुनं पच्छुद्दिष्टे, सीसस्मि उ जं तु होइ सच्चित्तं ।

संवत्सरस्मि ततिण, तं सव्वं पवाययंतस्स ॥

पूर्वोद्दिष्टं पञ्चाद्विष्टं वा पठति शिष्ये सच्चित्तादिकं तृतीये
वर्षे सर्वमपि प्रवाचयत आभवतीति सप्तमो विभागः ॥

पुनरुद्दिष्टं तस्स, पच्छुद्दिष्टे पवाययंतस्स ॥

संवत्सरस्मि पढम, निस्सिणिण जं तु सच्चित्तं ॥

शिष्यिकायां पूर्वोद्दिष्टपठन्यां सच्चित्तादिकं तस्य कालगताचा-
र्यस्य प्रथम वर्षे आभाव्यमित्यष्टमो विभागः । पञ्चाद्विष्टमधीया-
नायां प्रवाचयत आभाव्यं नवमो विभागः ॥

पुनं पच्छुद्दिष्टे, सिस्सिणिण जं तु होइ य सच्चित्तं ।

संवत्सरस्मि वाण, तं मव्वं पवाययंतस्स ॥

पूर्वोद्दिष्टं पञ्चाद्विष्टं वा पठन्त्यां शिष्यिकायां सच्चित्तादिकं
द्वितीये वर्षे प्रवाचयत आभवतीति दशमो विभागः ।

पुनं पच्छुद्दिष्टं, पढिच्छिणा जं तु होति सच्चित्तं ।

संवत्सरस्मि पढमे, तं सव्वं पवाययंतस्स ॥

पूर्वोद्दिष्टं पञ्चाद्विष्टं वा पठन्त्यां प्रतीच्छकायां प्रथम एव
संवत्सरे सर्वमपि प्रवाचयत आजयति एष एकादशो विभागः ।
एक एव भावेण उक्तः । अथ द्वितीयमाह ॥

संवत्सरइ तिभि उ, सीसस्मि पढिच्छिण उ तद्विचं ।

पवं कुत्ते गणे य, संवत्सरे संघे य उम्माओ ॥

प्रतीच्छकाचार्यस्तेषां कुलसत्को गणसत्कः संघसत्को वा भ-
वेत् तत्र यदि तत्सत्कः तदा वाइ संवत्सरान् शिष्याणां वाच्य-
मानानां सच्चित्तादिकं न गृह्णाति यत्पुनः प्रतीच्छकास्तेषां वाच्यमा-
नानां यस्मिन्नेव विने आचार्यः कालगतस्तद्विचसमेव गृह्णाति पथ-
मेव कुत्रसत्के विधिभक्तः । अथाऽपि गणसत्कस्तस्मिन्नेव शि-
ष्याणां सच्चित्तादिकं नापहरति यस्तु कुलसत्को गणसत्को वा न
जयति स नियमात् संघसत्कः स च षणमासान् शिष्याणां स-
च्चित्तादिकं न गृह्णाति । तेन च प्रतीच्छकाचार्येण तत्र गच्छे धर्मप्र-
यमवश्यं स्थातव्यम् । परतः पुनरिच्छा ।

तत्थेव य निम्माए, अणिग्गए निग्गए इमा मेरा ।

सकुत्ते तिभि तियाइ, गणे दुगसंवत्सरं संघे ॥

तथैव प्रतीच्छकाचार्यसमपि तस्मिन्निर्गते यदि कोऽपि गच्छे
निर्मातस्तदा सुन्दरम् । अथ न निर्मातः स च धर्मत्रयात्परतो निर्ग-
तस्ते वा गच्छीया एष सांप्रतमस्माकं सच्चित्तादिकं हरतीति
कृत्वा ततो निर्गतस्तदा इयं मर्यादा सामाचार्यी । (सपुत्तेइसि)
सपुत्ते स्वकीयकुत्रस्य समवायं कृत्वा कुलस्य कुलस्यविरस्य
वा उपनिष्ठते ततः कुत्र तेषां वाचनाचार्यं ददाति वार्षिकेण वा
वाचयति । कियन्तं कालप्रित्याह (निर्मातयसि) प्रयत्निका जय-
न्ति । ततो नव वर्षाणि वाचयतोऽयुक्तं जयति । यदा भवता नि-
र्मातस्तदा सुन्दरम् । प्रथमोऽपि न निर्मातस्ततः कुत्रं सच्चित्तादिकं
गृह्णातीति कृत्वा गणमुपतिष्ठन्ते गणोऽपि द्वे वर्षे पाठयति न
सच्चित्तादिकं हरति । यद्येवमपि निर्मातस्ततः संघमुपतिष्ठन्ते
संघोऽपि वाचनाचार्यं ददाति स च संवत्सरं पाठयति एवं
छादश वर्षाणि जयन्ति यद्येवमेकोऽपि निर्मातस्ततः पुनरपि
कुत्रादिस्यविरेषु वा तेन क्रमेणोपतिष्ठन्ते तावन्तमेव काले कुत्रा-
दीनि यथाक्रमं पाठयन्ति न सच्चित्तादिकं हरन्ति एवमन्यान्य-
पि छादश वर्षाणि जयन्ति पूर्वोद्दिष्टमभिश्च निर्मातानि जाना
वर्षाणां चतुर्विंशतिः । यथेव वा काश्चेन नैकोऽपि निर्मातस्तदा
विहरन्तु अथ निर्मातस्ततो ज्योऽपि कुत्रगणसंघेऽपि तथैवो-
पतिष्ठन्ते तस्य च तथैव पाठयन्ति । एतान्यपि छादश वर्षाणि
चतुर्विंशत्या मीलयन्ते जाना पद्विंशतः यद्येव पद्विंशता वर्षे-
कोऽपि निर्मातस्ततो विहरन्तु । अथैकोऽपि न निर्मातः । कथ-
मिति चेदुच्यते ।

ओमादिकरणेहि च, दुम्मेहत्तेण वा न निम्माओ ।

काज्जा कुलममायं, कुत्तेरे वा उवड्ढंति ॥

अवमादिकरणैरशिविदिभिः कारणैरनवरतभगणपरब्राह्मेणु प-
र्यट्तां दुम्मेधतया वा नैकोऽपि निर्मातस्ततः कुत्रसमवायं कृत्वा
कुत्रस्थावगन् वा सर्वेऽप्युपतिष्ठन्ते ततस्तेरुपसंपदं ग्राहयितव्याः
कुत्र पुनरिति चेदुच्यते ।

पव्वज्जएगपकिंखय, उवसंपययं गहा सण् उणे ।

उत्तीसतिकेते, उवसंपयए उवादाए ॥

यः प्रब्रज्यैकपाक्षिकस्तस्य पार्श्वे उपसंपदं ते कलस्थविग
ग्राहयेयुः सा च उपसंपदं पञ्चधा वक्ष्यमाणरीत्या जयति
तस्यां चोपसंपदि पद्विंशद्वर्षातिक्रमे प्राप्तायां (सण उणिस्सि)
विमक्तिज्ययान् स्वकमान्मोय स्थानमुपादाय गृहीत्वा तैरुप-
संपत्तयामवमेव ज्ञायति ।

गुरुमज्जित्तलओमउज्जं, तिउवउ गुरु गुरुस्स वा अत् ।

अदवा कुत्तिव्वतो उ, पव्वज्जा एगपक्खीओ ॥

"गुरुमज्जिह्वको" गुरुणां सहाध्यायी वितृव्यस्थानीयः मज्ज-
न्तिक आत्मनः स प्रवृत्तवारी ज्ञातृस्थानीयो गुरुगुरुः पितामहस्था-
नीयो गुरोः स बन्धी तं प्राप्तशिष्य आत्मनो ज्ञातृव्यस्थानीय एते
प्रवृत्त्यैकपाक्षिका उच्यन्ते । अथवा कुलः समानकुलोद्भवः सो-
ऽपि प्रवृत्त्यैकः एतेषां समीपे यथाक्रममुत्पत्तसंस्थम् ।

पञ्चजाए सुएग य, चउभंगुव्वसंपया कयेणं तु ।

पुव्वहि य बीसरिए, पढमासइ ततियभंगे उ ॥

इदं एकपाक्षिकप्रवृत्त्यया भूतेन च प्रवर्तते । तत्र प्रवृत्त्यैकपाक्षिको-
ऽन्तरमुक्तः भूतैकपाक्षिको येन सदैकवाचनिकसुत्रम् । अत्र चतुर्ज-
ङ्गी । प्रवृत्त्यैकपाक्षिकः भूतेन च १ प्रवृत्त्यया न भूतेन २ भूतेन
न प्रवृत्त्यया ३ न प्रवृत्त्यया न भूतेन ४ एतेषु चामुना क्रमेणोपसं-
पत्तिपक्षस्था (पढमासइत्यादि) प्रथमतः प्रथममङ्के उपसं-
स्थं तदजावे तृतीये जङ्गे कुत इत्याह ततः पूर्वोधीतं भूतं
स्मृतं सत्तेषु मुक्तैवाहापयितुं शक्यते भूतैकपाक्षिकत्वात् ।

अथ पञ्चविधामुपसंपदमाह ।

सुयसुहदुक्खवेत्ते, मग्गे विणओवसंपयाए य ।

वावांसं संयुयं सं-दिट्ठमड्ढे य सव्वे य ॥

भूतोपसंपत्तमुक्तदुःकोपसंपत्तुक्त्रोपसंपत्तु मार्गोपसंपत्तु विनयो-
पसंपत्तु एवं एषा पञ्चविधा उपसंपत्तु (४० ४८०) एतासु सुतप्र-
हृणायाऽन्यमाचार्यमुपसंपद्यमानस्य भूतोपसंपत्तु ३ मार्गे प्रजतो
मम यौष्माकी निश्चिन्ति मार्गोपसंपत्तु ४ विनयं कर्तुं गच्छन्ति-
रमुपसंपद्यमानस्य विनयोपसंपत्तु ५ भाष्यकृताऽप्युक्तम् । "उपसं-
पत्त्यपचविहा, सुयसुहदुक्खं य किस्समग्गे य । चिण उपसंपया
विविध, पंचविहा होठ नायव्वा " एतासामन्यतरामुपसंपदं प्र-
थममावदानस्य विभागाभोचना भवति विहारे कृते निरतिचार-
स्याप्यभोचना भवति । अयं जावः एकाहाप्यज्ञाद्व्याख्या यदा सांज्ञो-
गिकाः स्पर्शकपतयो गीतार्थोच्चार्या मिश्रन्ति तदा निरतिचारो
ऽन्योन्यस्य विहाराभोचनां स्वस्वविहारक्रमानुष्ठितप्रकाशरूपां
ददातीति (जीत० पं० ५०० पं० मा०) एतासुपसंपद्व्यवहारमाह
(वावीस इत्यादि) भूतोपसंपदि द्वाविंशति नास्यवच्चानि ब्रूयन्ते त-
त्तथा माता १ पिता २ भ्राता ३ जगिनी ४ पुत्रो ५ दृढिता ६ मातुमा-
ता ७ मातु-पिता ८ मातुर्भ्राता ९ मातुर्जगिनी १० एवं पितुर्माता ११
पितु-पिता १२ पितुर्भ्राता १३ पितुर्जगिनी १४ भ्रातृपुत्रो १५ भ्रातृदु-
हिता १६ जगिन्याः पुत्रः १७ जगिन्याः पुत्रिका १८ पुत्रस्य पुत्रः १९
पुत्रस्य पुत्रिका २० दृढितुः पुत्रः २१ दृढितुः पुत्रिका २२ वेति ।
एतानि द्वाविंशतिरापि भूतोपसंपदं प्रतिपक्षस्याजवन्ति । सुखदुः-
खोपसंपदस्तु एतां द्वाविंशतिमन्यांश्च पुर्यसंस्तुतपञ्चात्संस्तुता
न प्रयोगवस्तुगदीन् ब्रूयते । केत्रोपसंपदस्तु तान् सर्वानपि वय-
स्याहं ब्रूयते । मार्गोपसंपद एतान् सर्वानपि ब्रूयते । अपरं च ये
केचित् इहा ज्ञापितास्तानपि प्राप्नोति । विनयोपसंपदं प्रतिपक्षस्तु
सर्वानपि ज्ञाताज्ञानदृष्टादृष्टान् ब्रूयते न परं विनयार्हस्य विनयं
प्रयुक्ते 'संपदोणेति' यदुक्तं तस्याऽयमर्थः । पञ्चविधाऽप्युपसंपत्तु
तस्मिन् स्थाने प्रतिपक्षस्था । किमुक्तं भवति । भूतोपसंपदं प्रति-
पक्षस्यैव पाठे भूतमस्ति न तस्य स्वस्थानम् । सुखदुःखादिभिः
स्वस्थानं यत्र वैयावृत्त्यकराः सन्ति । केत्रोपसंपदार्थिनो यदीये
केत्रे भक्तपानादिकमस्ति । मार्गोपसंपदार्थिनो यत्र मार्गज्ञः सम-
स्ति । विनयोपसंपदार्थिनो यत्र विनयकरणं युज्यते एतानि स्व-
स्थानानि । अथवा स्वस्थानं नाम प्रवृत्त्यया भूतेन च ये एक-
पाक्षिकास्तत्र प्रथमस्य तमुपसंपत्त्ययम् । पञ्चाङ्केन भूतेन

चैकपाक्षिकस्य पाठे । ततः भूतेन गणेन च एकपाक्षिकस्य
समीपे ततः भूतेनैकपाक्षिकस्य समीपे ततः प्रवृत्त्यैकपाक्षिक-
स्य सकाशे ततः प्रवृत्त्यया भूतेन वा नैकपाक्षिकस्यापि पाठे उप-
संपत्तिपक्षस्यम् । आह । साधर्मिकवात्सल्याराधनार्थं सर्वे-
णाऽपि सर्वस्य भूताध्ययनादि कर्तव्यं ततः किमर्थं प्रथमं प्रव-
र्याकुलादि निरासन्नतरेषूपसंपद्यत इत्याह ।

सव्वस्स वि कायव्वं, निच्छयओ किं कुलं च अकुलं च ।

का तस जावमपत्ते मारवसज्जादिकं हिति ॥

निश्चयतः सर्वेण सर्वस्याप्यविशेषेण भूतवाचन्यादिकमात्मनो
विपुलतरां निजैरामभिलषता कर्तव्यम् । किं कुलमकुलं चेत्या-
दिनिवारणायाः परबुद्धमालक्षणो यः कालस्तस्य च स्वभावोऽनु-
जावस्तेनास्मिन्नेत्यभित्यादिकं यस्मिन्मत्तं तच्च गुर्वीदिविषयं गौर-
वं बहुमानबुद्धिर्वा च तदीया ब्रह्मा एतैः प्रेरिताः सुखेनैव करि-
ष्यन्तीति कृत्वा प्रथमं प्रवृत्त्यादिनिरासन्नतरेषूपसंपद्यन्ते गतं
ज्ञानार्थं गमनम् ।

अथ दर्शनार्थं गमनमाह ।

कालियपुव्वगण वा, शिम्माओ जति य आत्थि सेसति ।

दंसणदीवगगहिउं, गच्छइ अहवाङ्गेहिं तु ॥

कालिक्रभूते पूर्वगते च यद्वा यस्मिन्काले भूतं प्रचरति तस्मि-
न् । अत्रार्थेन च यदा निर्मातो जयति यदि च तस्य प्रहणधा-
रणाशक्तिस्तथाविधा समस्ति तयाविधानि ततो दर्शनदीपका-
नि सम्यग्दर्शनज्ञानसहकारीणि यानि सम्मत्यादीनि शास्त्राणि
तेषां हेतोरेव्यं गणं गच्छति अथवा एभिः कारणैर्गच्छेत् ।

जिक्खुगा जहिं देसे, बोद्धिय थल्लिणिगएहि संसग्गी ।

ते सं पसुवणंति, असहमाणो विसाजिए गमणं ॥

यत्र देशे जिक्खुका वीरुवा वोटिका वा निहवा वा तेषां तत्र स्थ-
स्ती तत्र ते आचार्याः स्थितास्तैः सार्कमाचार्याणां संसर्गः प्रीति-
रित्यर्थः ते च जिक्खुकादयः स्वसिद्धान्तं प्रज्ञापयन्ति स आचार्यो
दाक्षिण्येन तर्कग्रन्थाप्रवीणतया वा तृणीकस्तिष्ठति तां च
तदीयां प्रज्ञापनामसहमानः कश्चिद् द्वितीयाश्चिन्तयति अन्यं गणं
गन्वा दर्शनप्रतावकानि शास्त्राणि पठामि येनामून् निरुत्तरान्
करोमि एव विचिन्त्य स तथैव गुरुनापृच्छ्य तैर्विस्मयितो गच्छ-
ति । इदमेव जावयति ।

लोए वि अपरिवादो, जिक्खुगमादी य गाढव मदिंति ।

विप्परिणांमंति सेहा, अ जामिज्जंति सप्पा य ॥

जिक्खुकादीनां स्वसिद्धान्तशिर उदात्तं प्ररूपयतामपि यदा सू-
रयो न किमपि भ्रूयते ततो लोके परिवादो जातः । एते भोक्त-
मुएन न किमपि जानते अस्मी तु सौगताः सर्वमेव ब्रूयन्ते । एव-
ञ्च ते भिक्खुकादयः परिवादं भ्रूत्वा गाढतरं जैनशासनं च मदय-
न्ति दौडाश्च विपरिणमन्ति आच्छाश्च रक्तपटोपासकैरप्युज्य-
न्ते एतैश्च ते जिक्खुवो वररशिरोमणयश्चाकारिणो यद्यस्ति
सामर्थ्यं ततो ऽस्माकमुत्तरं प्रयच्छन्तु । अथवा तैर्भिक्खुकादिभिः
स्थालिकायामाचार्यस्यापि घण्टको निबद्धो यन्ते ।

सो रसगिहो य अल्लिए, परतित्थियतज्जाणं असहमाणो ।

गमणं बहुस्स जेत्तं, आगमणं वादिपरिसाओ ॥

स आचार्यो रसगुरुः स्निग्धमधुराहारश्रमपटः सामर्थ्यं सत्यपि
न किञ्चिदुत्तरं प्रयच्छति यद्यमादिकां पण्तीयिकतर्जनामसह-

मानः शिष्यः आचार्यं विधिना पृच्छा निर्गतोऽन्यगणगमनं कृत-
वाह । तत्र च तर्कशास्त्राणि श्रुत्वा बहुश्रुतत्वं तस्य संजहो । ततो
भूयः स्वगच्छे आगमनम् । आगतेन च पूर्वमाचार्याः कष्टव्यास्त-
तोऽन्यस्यां वसन्तौ स्थित्वा या तत्र वादमार्गकुशला पर्यंतं तां प-
रिचिन्तां कृत्वा राहो महाजनस्य च पुरतः परतीर्थिकान् निष्पिष्ट-
प्रश्नान्याकरणात् करोति ।

चोयपरायणकुशिया, जति पडिसेहंति साहु सद्धं च ।

अह वि आगुगओ अम्हं, मासपवत्तं परिहवेहं ॥

चोदे पराङ्गापने कुपिताः सन्तो यदि ते भिक्षुकादयः आचार्यस्य
तं वण्टं प्रतिषेधाति ततः साहु सुन्दरं लष्टं वा प्रीष्टं जातमिति ।
अथ तत्र कोऽपि श्रूयत् एतस्य को दोषश्चिरमनुगत एषोऽस्मा-
कं मा पूर्वप्रवृत्तं दातव्यमस्य परिहायत तत्र को विधिरित्याह ।

कालाण पद पणामं, वेदसुत्तस्स दलाह पणिपुच्छं ।

असुत्थ वसहिमगणं, तेसिं च णिवेदणं काळं ॥

गुरोः पदकमलप्रणामं कृत्वा वक्तव्यं वेदे श्रुतस्य प्रतिपृच्छां मम
प्रयच्छत । अत्र आगीतार्थाः श्रूयन्ति ततोऽन्यस्यां वसन्तौ ग-
च्छावः एवमुक्तोऽपि यदि तस्या वसन्तेन निर्गच्छति तत्राख्यायि-
कादिकथापनेन चिरं रात्रौ गुरुषां आगरणं कारापणीयास्तेषां
आशीतार्थानां वयमाचार्यमेवं नेष्यामो भयञ्जिबोधा न कर्त्त-
व्यः । इति निवेदनं कृत्वा गन्तव्यमिदमेव व्याचष्टे ।

सद्धं च हेतुसत्थं, अदिज्जिओ वेदसुत्तणद्धं मे ।

तस्य य मा मुत्तथा, सुणिज्ज तो असाहिं वणिमो ॥

शब्दशास्त्रमिन्द्रादिकं हेतुशास्त्रं सम्मत्यादिकं शास्त्रमध्ययनस्य
चन्द्रमूत्रं निर्गीथादिकं सुव्रतोऽर्थतस्तदुजयतो वा मम नष्टं तस्य
प्रतिपृच्छां मे प्रयच्छत । अत्र च वसन्तावश्रुतार्थाः शैका अपरि-
णामका वा न शृणुयुरतोऽन्यस्यां वसन्तौ वसाम एवमन्य-
व्यपदेशेन निष्काशयति । अथ तस्या वसन्तः देशाद्वा निर्गन्तुं ने-
च्छति ततोऽयं विधिः ।

चित्तरत्तिवणिवेयण, इयरे पुक्वं तु गाहिया समणा ।

जगविओ मो अचिरं, जह णिज्जंतो ण चेतति ॥

आरक्षिको द्वापराशिकस्तस्य निवेदनं क्रियते (क्षिप्तंति)
अस्माकं क्षिप्तचित्तः साधुः समस्ति तं वयमर्करात्रौ वैद्यसकाशे
नेष्यामः स यदि नीयमानो द्विधेऽहं द्विधेऽहमन्यारटेत् ततो
युष्यानिर्न किमपि भणनीयमितरं अगीतार्थाः भ्रमणाः पूर्वमेव
प्राहिता कर्त्तव्याः वयमाचार्यमेवं नेष्यामो मा बोधं कुरुष्वम् । स-
खाचार्यश्चिरमाख्यायिकाः कथापयित्वा आगरितः सन् यदा
निर्भरं सुप्तो जयति तदानीयते यदा नीयमानो न किञ्चित्कथयति ।

निहयसंसग्गीए, बहुमो भणं तु वेहमो कुणइ ।

तुह किंति वात्ति परिणम, गतामतेणीणिओ विहिणा ॥

अथ निह्वानां संसर्गाचार्यो न निर्गच्छति बहुशो भणयमा-
नोऽप्युपेक्षां कुरुते अथवा श्रूयत् यद्यहं निह्वसंसर्गं करोमि ततो
भवतो दुःखयति प्रज त्वं यत्र गन्तव्यमप्यत्र परिणामं गुरुणां हात्वा
शिष्येण गतामतेनान्यं गणं गत्वा शास्त्राण्यधीत्य भूयः आग-
तेन निह्वान् पराजित्याचार्यो विधिना अनन्तरांकेन निष्काशि-
तः कर्त्तव्यः ।

एस विहिविसज्जिए, अविज्जियल्लहुगदोसआणइ ।

तेसिं पि हुंति लहुगा, अविहिविहं सो श्मो होइ ॥

एष विधिर्गुरुणा विसर्जिते मन्त्रव्यः अविसर्जितस्य तु गच्छत-
व्यतुर्धु दोषाभावाद्यः । तेषामपि प्रतीकृतां वतुर्धुकाः एषो-
विधिरुक्तोऽतोऽविधिना गन्तव्यं सखाऽयं विधिर्भवति ।

दंसणमत्थे पक्खो, आयरिय उवज्जाय सेसगाणं च ।

एकेकपंचदिवसे, अहवा पक्खेण सव्वे वि ॥

दर्शनप्रभावकाणां शास्त्राणामर्थोय निर्गच्छत एकं पक्षमापृच्छन्
कालो भवति तद्यथा । आचार्यः पञ्च दिवसानापृच्छते यदि न
विसर्जयति तत उपाध्यायोऽपि पञ्च दिवसान् शेषसाधवोऽपि प-
ञ्च दिवसान् अथवा पक्षेण सर्वेऽपि पृच्छन्ते । किमुक्तं भवति
दिने दिने किन्तु सर्वेऽपि पृच्छन्ते यायत् पक्कः पूर्ण इति ।

एव विहि आगतं तु, पडिच्छअपदिच्छणा भवे लहुगा ।

अहवा इमेहि आगम, एगादिपडिच्छए गुरुगा ॥

एगे अपरिणए य, अप्पाहारे य येरए ।

गिलाणे बहुरोगी य, मंदधम्मो य पाहुडे ॥

एतारिमं बिउस्सज्ज, विण्णवासो न कप्पई ।

सीसपडिच्छायरिए, पायच्चित्तं विहिज्जइ ॥

विइयपदमसंविगे, संविगे चेव कारणागाडे ।

नाऊण तस्स भावं, होइ उ गमणं अणापुच्छा ॥

गाथाचतुष्टयमपि गतार्थे गते दर्शनार्थं गमनम् ।

अथ चरित्रार्थमाह ।

चारित्तद्धं देसे (उविहा) एसणदोमा य इत्थिदोसा य ।

गच्छंति य सीयंते, आयसमुत्थेहिं दोसेहिं ॥

चारित्रार्थं गमनं द्विधा देशदोषात्मसमुत्थदोषैश्च देशदोषा
द्विविधा एवमा दोषाः स्त्रीदोषाश्च । आत्मसमुत्था अपि द्विधा
गुरुदोषा गच्छदोषाश्च । तत्र गच्छो यथात्मसमुत्थैश्चकवाह-
सामाचारीवैतथकरणसप्तैर्दोषैः सीदते तत्र पक्षमापृच्छ-
आस्ते तत ऊर्ध्वं गच्छति । इदमेव व्याचष्टे ।

जिहि य एसणदोमा, पुरकम्माई ण तत्थ गंतव्वं ।

उदगपउरो व दोसो, जहिं व चरिगाइसंकिखो ॥

यत्र देशे पुरःकर्मादय एषणादोषाः भवेयुस्तत्र न गन्तव्यं यो वा
उदकप्रचुरो देशः सिन्धुविषयवत् यो वा चरिकादिभिः परिमा-
जिकाकापाक्षिकी नवनिकादिभिर्बहुमोहादिजिराकीणो विषयस्त-
त्रापि न गन्तव्यम् । अथाशिवादिभिः कारणैस्तत्र गता भवेयुस्ततः
अमिवाईहिं गता पुण, तक्कज्जसमप्पिया तन्नो णिति ।

आयरियमणिते पुण, आपुच्छिउं अप्पणा णिति ॥

अशिवादिनिर्दुर्मित्तरत्तकादिभिः कारणैस्तत्र गता अपि
(तक्कज्जसमप्पियसि) प्राकृते पूर्वपदनिपातस्याभिमतत्वात्
समापिततत्कार्याः संयमक्रेत्र यदा अशिवादीनि स्फटितानि ज-
वन्तीति ज्ञावः । तदैते असंयमक्रेत्रानिर्गच्छन्ति यथाचार्याः के-
नापि प्रतिबन्धेन सीदन्तो न निर्गच्छेयुस्ततो ये एको द्वौ बहुषो वा
असीदन्तस्ते गुरुमापृच्छात्मना निर्गच्छन्ति तत्र खाऽयं विधिः ।

दो मासे एसणाए, इत्थि वजेज्ज अह दिवसाई ।

गच्छम्मि होइ पक्खो, आयसपुच्छेगदिषसं तु ॥

एषणायामशुद्धमानायां यतमया अनेषणीयमपि गृह्यन् द्वौ
मासौ गुरुमापृच्छन् प्रतीकृते । अथ स्त्री शय्याप्रभृतिका उपसर्गे-
यति । अथात्मना शय्यातरीदी स्त्रियां मध्यमिकायां वा प्रातिव-

हिमक्यामतीवाद्युपपन्नं तत्रयं वा परस्परमध्युपपन्नं ततो यदा ऽऽचार्यसंनिहितस्तदा तमापृच्छ गच्छति अथासंनिहितः संज्ञा-
प्रत्यादा गत आचार्यस्तदा एवमेवानापृच्छागच्छति अपरं वा
संनिहितसाधु भणति मम वचनेन गुरुणामापृच्छुनं निवेद-
नीयम् "पर्यविद्भिर्मागत्यतु" गाढा 'एय अपरिणय' गाढा "पया
गिस्ते विवस्मज्ज" गाढा । इति गाथात्रयमपि गतार्थं त्रवेत्कि-
कारणं येन न पृच्छेत् ।

वितियपदमसंविगे, संविगे चैव कारणागादे ।

नाल्लण तस्म जावे, अप्पण जावे अणापुच्छा ॥

द्वितीयपदमोच्यते । आचार्यादिरसंविगो ज्ञेयं अथवा संवि-
गः परमहिदृष्टादिकमागादकारणमवलम्ब्य न पृच्छेत् । तस्य
च गुरोर्ज्ञावसुचिरणापि न विसर्जयतीति वक्ष्यते ज्ञात्वा आ-
त्मीयं च माघमहिदृष्टं तिष्ठप्रवक्ष्यं धिनश्यामीति ज्ञात्वा अनापृ-
च्छापि व्रजेत् । अथ गुरोश्चारित्र्ये सीद्दनां विधिमाह ।

मज्जायरकप्पट्ठी, चरित्तवणा अभिगया खरिया ।

सारुविशो गिदुथो, मो वि उवाएण हरियव्वो ॥

शय्यातरस्य कल्पस्थिकायां आचार्येण चारित्रस्य स्थापना कृता
तां प्रतिसेवत इति ज्ञातः तस्यां चारित्रस्थापनायां जानायां द्व्यङ्क-
रिका वा काचित्त्रिगता जीवाद्यधिगमोपेताश्चाविधेयार्थस्तस्या-
माचार्योऽध्युपपन्नः स च चारित्रवर्जितो वेषधारी भवेत् सारु-
पिको वा गृहस्थो वा उपलक्षणत्वात्सिद्धपुत्रको वा तत्र मुण्डि-
तजिराः शुक्लवासःपरिधायी कच्छामवधन् अभार्यको भिक्षां
दिगममानः सारुपिक उच्यते । यस्तु मुगमः साशस्त्राको वा स-
भार्यकः सारुपिकः पथमेपामन्यतर उपायेन हर्षय्यः । कथ-
मिति चेदुच्यते पूर्वं तावज्जुरयो जगयन्ते वयं युष्मद्विरहिता
अनाथाः अतः । प्रसीद गच्छामोऽपरं क्लृप्तं परमुक्ते यदि
नेच्छसि ततो यस्यां स प्रतिवक्तुः सा प्रज्ञाप्यते एव बहुनां सा-
धुनामाधारः एतेन विना गच्छस्य ज्ञानादीनां परिहाणिरतो
सा नारकादिकं स्मरणमात्मनो यद्वैय यत्र सा उच्यते ततः सुव-
रमथ न तिष्ठति ततो विद्यामन्त्रादिभिर्गवस्यते । तदज्ञावे
केवयिका अपि तस्या दीयन्ते । गुरुश्च क्रमेण रात्रा हस्यत्यः ।
एवं तावज्जिगुमङ्गल्य विधिरुतः ।

(सूत्रम्) गणावच्छेद ए जे गणादयकम्म इच्छिज्जा अणं
गणं उपसंपज्जित्ताणं विहरित्तए कप्पति एो से कप्पइ
अणापुच्छित्ता आयरियं वा जाव अणं गणं उपसंपज्जि-
त्ताणं विहरित्तए । कप्पइ एो आउत्थिता आयरियं वा
जाव विहरित्तए य से वितरंति एवं से कप्पइ जाव
विहरित्तए एते य से एो वितरंति एवं से एो कप्पइ
जाव विहरित्तए २१ आयरिय उपज्झाए य गणाओ
अवकम्म इच्छेज्जा अणं गणं उपसंपज्जित्ताणं विहरि-
त्तए कप्पइ आयरिय आयरियस्स आयरियगणावच्छे-
इयस्स गणावच्छेइयत्तं निक्खिवित्ता अणं गणं उपसंप-
ज्जित्ताणं विहरित्तए उपज्झायत्तं णिक्खिवित्ता अणं ग
णं उपसंपज्जित्ताणं विहरित्तए । एो से कप्पइ अणापु-
च्छित्ता आयरियं वा जाव अणं गणं उपसंपज्जित्ताणं
विहरित्तए कप्पति से आपुच्छित्ता जाव विहरित्तए ते

य से वितरंति एवं से कप्पति अणं गणं उपसंपज्जित्ताणं
विहरित्तए ते से एो वियरंति । एवं से एो कप्पति ।
अणं गणं उपसंपज्जित्ताणं विहरित्तए । २२ ।

अस्य सूत्रद्वयस्य व्याख्या प्राग्बत नवरं गणावच्छेदिकाधमा-
चार्योपाध्यायत्वं चानिक्खिय गन्तव्यमिति विशेषः । अथ भाष्यम् ।

एमेव गणावच्छे, गणिआयरिए वि होइ एमेव ।

नवरं पुण नाणत्तं, ते नियमा हुंति वत्ताओ ॥

एवमेव त्रिभुवनं गणावच्छेदकस्य ज्ञानदर्शनचारित्र्यार्थमन्त्रं गणं
गच्छतां विधिर्दृश्यः । गणिन उपाध्यायस्याचार्यस्य चैवमेव विधिः
नवरं पुनरिदं जानात्वं नियमास्ते गणावच्छेदिकादयो ह्यन्तरा
जर्णन्ति नां अव्यक्ताः ॥

एमेव गमो नियमा, निगंथीणं पि होइ नायव्वो ।

णाणट्ठ जो उ जेइ, सच्चित्तं ए अप्पिणो जाव ॥

एव एव त्रिकुसूत्रोक्तो गमो निर्ग्रन्थीनामप्यपरं गणमुपसंपद्य-
मानानां ज्ञानव्यः नवरं नियमेनैव ताः सप्तदायाः यः पुन-
र्ज्ञानार्थं न आचार्यिकां नयति स यावदद्यापि न वाचनान्धार्यग-
पयति तावत्सच्चित्तादिकं तस्यैवामवति अपि तास्तु पुनर्याचना-
चार्यस्याज्ञाव्यं कः पुनस्तां नयतीत्याह ।

पंचरइ एगयरं, उग्गहवज्जं तु लभति सच्चित्तं ।

आपुच्छ अट्ठपक्खे, इत्थीसत्थेण संविगो ॥

पञ्चानामाचार्योपाध्यायप्रवर्तकस्य विरगणावच्छेदकानामेकत-
रः संयतीर्नयति तत्र च सच्चित्तादिकं परस्परव्यवहारं स
एव व्रजते निर्ग्रन्थी च ज्ञानार्थं व्रजन्तः अष्टौ पञ्चानापृच्छति ।
तत्राचार्यमेकं पञ्चमापृच्छति यदि न विसर्जयति तत उपाध्यायं
वृषमं गच्छं चैवमेव पृच्छति संयतीर्नयतीति प्रवर्तनी गणाव-
च्छेदिकाभिरंकाशेषसाध्वीयेथाक्रममेकैकं पञ्चमापृच्छति । ताव-
त्तीत्यर्थेन समसंविग्नेन पारणतययसा साधुना नेतव्याः ।

(सूत्रम्) भिक्खु गणाओ अवकम्म इच्छिज्जा अणं गणं
संभोगपाण्याए उपसंपज्जित्ताणं विहरित्तए नो से कप्पइ
अणापुच्छित्ता आयरियं वा जाव अणं गणं संभोगपाड-
याए उपसंपज्जित्ताणं कप्पइ मे आपुच्छित्ता आयरियं वा
जाव विहरित्ता ते य से वियरंति । एवं से कप्पइ जाव
विहरित्तए । ते य से न वियरिज्जा एवं से नो कप्पइ जाव
विहरित्तए जत्थुत्तरियं धम्मविणयं लभेज्जा । एवं से
कप्पइ अणं गणं संभोगे पडियाए उपसंपज्जित्ताणं विह-
रित्तए जत्थुत्तरियं धम्मविणयं नो लभेज्जा एवं से नो
कप्पइ अणं गणं जाव विहरित्तए ॥

अस्य व्याख्या प्राग्बत नवरं सांभोगिकमण्डल्यां समुद्देशिना-
दिरुपस्तप्रत्ययनिमित्तं " जत्थुत्तरियमित्यादि " यत्र उत्तरं प्र-
धानतरे धर्मेविनयं स्मरणधारणादिरूपां धार्मिकीं भिक्षां लभेत्
एवं (से) तस्य कल्पते अन्यं गणमुपसंपद्य विहर्तुं यत्रोत्तरं ध-
र्मेविनयं नो लभेत् एवं (से) तस्य नो कल्पते उपसंपद्य विह-
र्तुमिति सूत्रार्थः । अथ भाष्यम् ।

संभोगो वि हु तिहि का-रणोहि नाणट्ठंसणवरिचे ।

संकयणं चउज्जगो, एहमो गच्छम्मि मीयंते ॥

संज्ञोऽपि त्रिभिः कारणैरिष्यते तद्यथा ज्ञानार्थं दर्शनार्थं चारिष्यार्थं च । तत्र ज्ञानार्थं दर्शनार्थं च यस्योपसंपदं प्रतिपद्यस्तस्मिन् सूत्रार्थदानार्थं सीदति गणान्तरे संक्रमणे स एव सिधेयः पूर्वसूत्रे ज्ञानतद्व्यारिष्यार्थं तु यस्योपसंपदस्तत्र चरणकरणक्रियायां सीदति चतुर्जङ्गं भवति । गच्छः सीदति नाचार्यः । आचार्यः सीदति न गच्छः । गच्छोऽप्याचार्योऽपि सीदति । न गच्छो नाचार्य इति । ४ । अत्र प्रथमो भङ्गो गच्छे सीदति मन्तव्यस्तत्र च गुरुणा स्वयं वा गच्छस्य नोदना कर्त्तव्या कथं पुनः स गच्छः सीदेदित्याह ।

पडितेहादिपदिउपेक्खण, निक्खिआदाणविणयसउत्ताए ।

आज्ञागउवणजत्त-द्वजासपकलसेज्जातराईसु ॥

ने गच्छसाधवः प्रत्युपेक्षणां काहेन कुर्वन्ति न्यूनातिरिक्तादिदेवि-विपर्यासेन वा प्रत्युपेक्षन्त गुरुज्ञानादीनां वा न प्रत्युपेक्षन्ते निष्करणादिना वा वर्त्तयन्ति द्वागुकादिकं निष्क्रियन्त आददन्ता वा न प्रत्युपेक्षन्ते न वा प्रमार्जयन्ति दुष्प्रत्युपेक्षितं कुप्रमार्जितं वा कुर्वन्ति यथाहं विनयं न प्रयुज्जते । स्वाध्यायं सूत्रपारुषी चार्थपारुषी वा न कुर्वन्ति । अकात्रे अस्याध्याये वा कुर्वन्ति पात्रिकादिषु आलोचनां न प्रयच्छन्ति । अथवा आलोचयन्ति “ त्राणे हिमि पगातेण वा ” इत्यादिकं समविधमात्राकं न प्रयुज्जते संस्मर्यं वा आलोचनः स्थापनाः कुर्वन्ति स्थापयन्ति भक्तार्थं मण्डलार्थं समुद्देशेन न कुर्वन्ति गृहस्थत्रायाभिर्भाषते स्वायत्त वा भाषने पटवकंश्यानीतिं लुञ्जते । शय्यातर्गाण्डं लुञ्जते आदिग्रहणेनो-क्त्वा गृहं गृह्णति । धनरेषु गच्छस्य सीदतो विधिमाह ।

चोयावेई गुरुणा, विनीयमाणं गणं सयं वावि ।

आयवियं सीअंतं, सयं गणेणं व चोयावे ॥

प्रथमभङ्गे सामाचार्यो विपीदन्ते गच्छं गुरुणा नोदयति । अथ वा स्वयमेव नोदयति । द्वितीयभङ्गे आचार्यं सीदन्तं स्वयं वा गणेन वा नोदयति ।

दुब्बि वि विनीयमाणे, सयं व वा जे तहिं न सीयंति ।

ठाणं ठाणामज्जठ, अणुओमार्इई चोएंति ॥

तृतीयभङ्गे गच्छाचार्यो ह्यपि सीदन्तो स्वयमेव नोदयति ये वा तत्र न सीदन्ति ते नोदयति । किं बटुना स्वयं स्थानमासाद्य प्रायानुलोमादिभिर्वचोभिर्नोदयति । किमुक्तं जयति । आचार्योपाध्यायादिकं मिजुजुझकादिकं वा पुरुषवस्तु ज्ञात्वा यस्य यादृशी नोदता योयथा या वा खगमाध्यां मृदुसाध्यः क्रांशुक्रो वा यथा नोदतां गृह्णाति तं तथा नोदयेत् ।

जणमाणे जणाविने, अयाणमाणेपि पक्खो उक्कोमो ।

लज्जे पंच निजि व, तृह किंति विपरिणए विवेगां ॥

गच्छमाचार्यमुभयं वा सीदन्तं स्वयं भवेत् अन्यैश्च भाषय-द्वास्ते यत्र न जलानि पते भगवमाना अपि नोद्यमं करिष्यन्ति तत्रोत्कर्षतः परमं किं तिष्ठति गुरुं पुनः सीदन्ते लज्जया गौरवेण वा जानन्नपि पञ्च त्रीन् वा द्वियमान् अजण-नपि बुद्धम् । अथा-भाषयमाणो गच्छो गुरुभयं भवेत् । जयतः किं कुःखयति यदि वयं सादामस्महिं वयमेव दुर्गतिं गमिष्यामः । एवं विधिना ज्ञातेनैव तेषां परिणतेर्विवेकस्ततः परित्यागो विधेयस्ततश्चा-न्यं गणं संक्रामति तत्र चतुर्जङ्गं संविनः संविगणं संक्रामति । संविनोऽसंविनम् २ असंविनः संविनम् ३ असंविनोऽसं-विनम् ४ तत्र प्रथमो जङ्गस्तावज्जुच्यते ।

संविगविहाराओ, संविगा दुब्बि एज्ज अवयरो ।

आलोडयम्मि मुब्बो, तिविटो उ विटि मग्गणा नवरिं ॥

सांविगविहारात् संविनो ह्ये अन्यतरां गीतार्थाऽगीतार्थौ सं-विने गच्छे समागच्छेतां स च गीतार्थोऽगीतार्थो वा यातो दि-वमान् संविने न्यः स्फुटितस्तद्दिनादारभ्य सर्वमप्यालोचयति आलोचते च शुद्धः । नवरे त्रिविधाऽप्यप्यथाहृतादिरूपस्य सा गणा कर्त्तव्या । इदमेव व्याचष्टे ।

गीयमगीतो गीते, अप्पडिवट्टे ण होइ उवघातो ।

अगीयन्थस्म वि एवं, जेण सुता ओहनिज्जुत्ती ॥

स संविनो गीतार्थोऽगीतार्थो वा । यदि गीतार्थो प्रतिज्ञा-विषु अप्रतिबद्धः आयातः तत उपेक्ष्यघातो न जयति तदा प्रायश्चित्तम् । अगीतार्थस्य यत्र तत्र-यतः ओन्नत्युक्तिः शुता त स्याप्येवमेवः प्रतिबद्धमानस्य नोपधिरुहन्त्येन ।

गीयाण व विस्पाण व, दुग्ग वयंताण वडयमईसु ।

पडिवज्जंताणं पि दु, उवाह तह गेगह चारवणां ॥

द्वयोगीतार्थयोगीतार्थो गीतार्थविमप्रथोर्वा वज्जतोर्वाजिकादिषु प्रतिबद्धमानयोग्यपुषिर्नोपहन्त्येन न वा आरोपणा प्रायश्चित्तं जयति । एवमेकोऽनेकं वा विधिना समागता यस्मभृति गणाजिग-तास्तत आरण्यालोचनां यद्वति । अथ त्रिविधोपधिमार्गणमाह ।

आगंतु जहागमयं, वत्थव्व अहाकडम्म अमईए ।

मेअंति मज्झिमई, मा गाव्व कारणमगीण ॥

तस्य गीतार्थस्यागीतार्थस्य वा त्रिविध उपधिर्येवेत् । तद्यथा यथाकृताऽल्पपरिकर्मा सपरिकर्मा वा वास्तव्यानामप्येवमेव त्रिविध उपधिर्येवेत् । तत्र यथाकृता यथाकृतेन सीदयते अल्प-परिकर्मा अल्पपरिकर्मेणा सपरिकर्मा सपरिकर्मेणा । अथ वास्त-व्यानां यथाकृता नास्ति तत आगन्तुकस्य यथाक्रमं वास्तव्य-मध्यमेरल्पपरिकर्माभिः सह सीदयति किं कारणमिति चेदत आह । माइस्वो मीहितः सन् अगीतार्थस्य मदीय उपधिरुक्तम-सांज्ञोक्तः अतोऽहमेव सुन्दर इत्येवं गौरवकारणजवेदिति ।

गीयन्थेण मिलिज्जइ, जो पुण गोओ वि गारव्वं कुणइ ।

तम्मवही मिलिज्जइ, अदिगणअपचओ इहग ॥

गीतार्थो यद्यगौरवो तयस्तदीयो यथाकृतः प्रतिग्रहो वास्त-व्ययथाकृताजोऽल्पपरिकर्मेभिः सह न मीलयति किं तु उ-त्तमसांज्ञोक्तः कियन्ते । यस्तु गीतार्थोऽपि गौरवकरोति तस्य कृते वास्तव्याल्पपरिकर्माभिः सह सीदयते किं कारणमिति चे-दत आह (इहवत्ति) यदि यथाकृतपरिज्ञातेन परिशुच्यते तदा केनाप्यजानता अल्पपरिकर्मेणा समं मेवित इह्वा स गीतार्थो अधिकरणमसंखण्डं कुर्यात् किमर्थं मदीय उत्कृष्टोपधिरुक्तेन सह मीजित इति । अप्रत्ययो वा नैकाणां नयेत् । अयमेतेषां सकाशादु-च्युत्तरविहारी येनोपधिमुत्कृष्टपरिगृह्ये एते तु हीनतरा इति ।

एवं खलु संविगा-संविगं संकयं करेमाणो ।

संविगासंविगे, संविगे वा वि संविगे ॥ ३ ॥

एवं खलु संविगस्य संविगेषु सक्रमं कुर्याणस्य विधिरुक्तः । अथ संविगस्य संविगेषु संक्रामतोऽसंविगस्य वा संविगस्य संक्रामतो विधिरुच्यते । तत्र संविगस्यासंविगसंक्रमणे ताव-दिमे दोषाः ।

मीहगुहं वयगुहं, उदाहं व पडितं व जो पविमो ।

अमिवं ओमोयग्यं, धुवं मे अप्पा परिञ्चतो ॥

मिहगुहां व्याघ्रगुहामदधि समुद्र प्रदीपं वा नगरादिकं यः
प्रविशति त्राशयमवमोदयं वा यथ देशे तत्र यः प्रविशति तेन
ध्वमात्मा परित्यक्तः ।

चरणकरणापह्नीणे, पामत्ये जो उ पविण् समणो ।

जतमाण य पहिउं, सो ठाणे परिचयउ तिमि ॥

एव मिहगुहादिस्थानीये चरणकरणप्रदीपे पार्श्वस्थे यः
अमणो यतमानोऽस्यिज्ञान प्रदाय परित्यज्य प्रविशति स मन्द-
धम्मो त्रीणि स्थानानि ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपाणि परित्यजति ।
अपि च मिहगुहादिप्रवेशे एकजयिकंमरण प्राप्नोति पार्श्वस्थे-
षु पुनः प्रविशन्नैकानि मरणानि प्राप्नोति ।

एमेव ब्रह्मकुन्दं, कुमिलओभननीयनंसत्ते ।

अ निणिण पणियउ, भाणं तद् दंसणचरित्तं ॥

एवमेव पार्श्वस्थवत् यथाचन्द्रिये कुलीनायसस्रानित्यवासिसं-
सनेषु च विश्रानो मन्तव्यम् । यद्यत्राणि स्थानानि परित्यज-
नानुक्तं तज्ज्ञानं दर्शनञ्चारित्र्यं चेति दृष्टव्यं गतो द्वितीयोऽनङ्गः ।

अथ तृतीयोऽनङ्गमाह ।

पचएहं एगयां, संविग्गो संकमं कंमाणो ।

आलोडण विवेगो, दोमु अमोविगमच्छंदो ॥

पार्श्वस्थवत्सुकुलीनसमस्तयथाचन्द्रानामेकतरः सविग्रेषु सं-
क्रातु कुर्वन् प्रथममालोचनां ददाति । तत्र आलोचनार्थविशुद्धा-
पंचांग्यं करोति स च यदि चारित्र्यार्थमुपसपद्यति ततः प्रती-
चरनीयो यस्तु द्वयोर्ज्ञानदर्शनयोग्ययोः सविग्र उपसपद्यते
तस्यास्वच्छन्दः स्वाभिप्रायो नामैव प्रतीचरनीय इति भावः ।

एवंगते गोये, अरुविचवन्तं जयति एतम्म ।

जं उवाह उपाण, संभोडयमेसमुज्जंति ॥

तेषां पञ्चानां पार्श्वस्थादीनामेकतर आगच्छन् यदि गीतार्थः
भूतः स्वयमेव महाव्रतानुशायोगेपिनवतो यतमानो ब्रजिका-
दावर्णतवायमानो मागे यमुपधिमुत्पादयति स सांभोगिकः
(संसमुज्जंति) यः प्राक्तन पार्श्वस्थापधिरविशुद्धस्त्वं परिष्ठापय-
ति यः पुनर्गीतार्थस्य उपाधस्तस्य चिरंतनोऽभिनवोत्पादितो
वा सर्वोऽपि परित्यज्यते ।

तेषु चाध्यमालोचनाविधिः ।

पामत्या मुंरिण, आलोयणा होइ दिक्खपनिई तु ।

सांविग्गपुराणे पुण, जप्पमिइ चेव ओसमाणो ॥

यः पार्श्वस्थादिभिरेव मुंरिणः प्रव्रजितस्तस्य दीक्षादिनादार-
च्यालोचना भवति यस्तु पूर्वं सांविग्गः पश्चात्पार्श्वस्थो जातस्तस्य
संविग्गपुराणस्य यन्मन्यवमभो जातस्तदिनादारच्यालोचना
भवति ।

(८) गणावच्छेदको गणाद्वक्त्र्येच्छेदयं गणमुपसंपय

संभोगप्रतिज्ञया विहर्तुम् ।

(मूत्रम्) गणावच्छेद एव गणाद्वक्त्र्येच्छेदजा अणं
गणं संभोगपरियाण उवमंपज्जित्ताणं विहरित्तण्णो मे
कण्ड गणावच्छेदत्तं अणिकिवित्ता संभोगपरियाण जाव
विहरित्तण्ण कप्पति । स गणावच्छेदयत्तं णिकिवित्ता जाव
विहरित्तण्णो मे कण्ड अणपुच्छित्ता आयरियं वा जाव

विहरित्तण्ण कप्पति से आपुच्छित्ता आयरियं वा जाव वि-
हरित्तण्ण तेय मेवितरंति एवं मे कण्ड अणं गणं संभोगप-
रियाण जाव विहरित्तण्ण तया से नो विहरंति एवं से णो
कण्ड जाव विहरित्तण्ण जत्थुत्तरियं धम्मविणयं लजेज्जा
एवं से कप्पति अणं गणं स जाव विहरित्तण्ण । जत्थु-
त्तरियं धम्मविणयं णो लजेज्जा एवं मे णो कप्पति अणं
गणं स जाव विहरित्तण्ण जत्थुत्तरियं धम्मविणयं णो लजेज्जा
एवं से णो कप्पति जाव विहरित्तण्ण । आयरिय उवज्जाय
गणाद्वक्त्र्येच्छेदजा अणं गणं संभोगपरियाण जाव
विहरित्तण्णो मे कण्ड आयरिय उवज्जाय य गणं लजेज्जा
एवं मे णो अवक्त्र्येच्छेदजा अणं गणं संभोगपरियाण
जाव विहरित्तण्णो मे कण्ड । आयरिय उवज्जायत्तं अ-
णिकिवित्ता अणं गणं स जाव विहरित्तण्ण कप्पति मे
आयरिय उवज्जायत्तं णिकिवित्ता जाव विहरित्तण्णो मे
कप्पति अणपुच्छित्ता आयरियं वा जाव विहरित्तण्ण कण्ड
मे आपुच्छित्ता आयरियं वा जाव विहरित्तण्ण । ते य मे
विहरंति । एवं मे कप्पति जाव विहरित्तण्ण ते य मे णो
विहरंति एवं से णो कप्पति जाव विहरित्तण्ण जत्थुत्तरियं
धम्मविणयं लजेज्जा एवं से कण्ड जाव विहरित्तण्ण जत्थुत्तरियं
धम्मविणयं णो लजेज्जा एवं मे नो कप्पति जाव विहरित्तण्ण ।

अस्य सूत्रद्वयस्य व्याख्या पूर्ववत् । अथ भाष्यम् ।

एमेव गणावच्छेदिकस्य, गणिआयरिण वि होइ एमेव ।

णवरं पुण्ण एणत्तं, एते नियमेण गोयाओ ॥

एवमेव गणावच्छेदिकस्य तया गणिन उपाध्यायस्य आचार्यस्य
च सूत्रं मन्तव्यं नवरं पुनरत्र नानात्वं एते नियमान् गीतार्थो
जयन्ति नागीतार्थाः । वृ० ४ वृ० । नि० चू० ।

(मूत्रम्) जं जिकवु वुसियराइयाओ गणिओ अवुमा-
ण्डयं गणं संकमेतं वा साइज्जइ ॥ १५ ॥

वुमिरानिया गणातो, जे जिकवु संकमे य अवुसि वा ।

अवुमारागणं वा, सो पावति आणमादीणि ॥ ३८५ ॥

वुमिरानतो वुमिरानियं चउभंगो कायव्वो चउत्थभंगो अयत्तुं
ते नियमेण किं पदसेहो आचार्य आह तत्थ णो पमिसेहो कारणे
एण पदमे भंगे उवसंपयं करोति सा य उवसंपया कात्तं पुरुष
तिविहा इमा ।

उम्मासे उवमंपदे, जहण वारससमाउ मज्झिमिया ।

आवकहा उकोमो, पदिच्छसीसे तु जे जीवं ॥ ३४७ ॥

उवसंपया गाहा जहणा मज्झिमा उक्कोमा जहणा उम्मानो म-
ज्झिमा वारसवरिसे उक्कोमा जावजीवं एवं पदिच्छगस्स सिस-
स्स एगविहा चेव जावजीवं आयरियो ण मोत्तव्वो ।

उम्मासे य अपूर्वेता, गुरुणा वारससमासु चउत्तहणा ।

तेण परमासियत्तं, जणितं पुण्ण आरतो कज्जे ॥ ३६० ॥

जणं पदिच्छगेणं उम्मासिता उवसंपया कता सो जति उ-
म्मासे अपूर्वेता जति तस्स चतुगुरुणा । जेण वारस वरिसा

कता तं अपूरेता जाह चउवहु । जेण जावज्जीवं उवसंपदा कता तस्स मासवहुं उम्मासाणं परेणं णिकारणे गच्छंतस्स मासवहुं । जेण वारससमा उवसंपदा कता तस्स वि उम्मासे अपूर्तस्स चउवहुता चेव वारससमातो परेण मासवहुं चेव जेण जावज्जीवे उवसंपदा कता तस्स उम्मासे अपूर्तस्स चउवहुता चेव तस्सेव वारससमाओ अपूर्तस्स चउवहुता एस सांही गच्छतो णितस्स भणिता ॥ नि० सू० ४० १६ ॥

(७) कुगुरौ सत्यग्रोपसम्पत्

से जयवं जयाणं गणिणा गच्छे तिविहेण बोमिरि-
ए विज्जा तथा णं ते गच्छे आदरज्जा जइ संविगभवित्ता-
णं जहु तं पच्छित्तमपुचरित्ताणं अन्नस्स गच्छादिवइणो
उवसंपज्जित्ता न समगमासरेज्जा तओ णं आयरिज्जा अ-
हाणं सच्छदत्ता ए तहेव विहे तओ णं चउविहस्सवि स-
मपस्यस्स वज्जंत गच्छं मो आयरेज्जा । पहा०-९ अ० ।

(सामायिकसंयत्तादयः सामायिकसंयत्तादिकं जहतः कि-
मुपसंपद्यन् इति संजयशब्दे) (सामायिकसंयत्तापसंपत्ता-
मादयशब्दे यज्यते) (श्रुतमार्गमुल्लङ्घ्याद्युपसंपदमधिकृत्याऽऽ-
भेदं व्यवहारः व्यवहारशब्दे यज्यते)

उवसंपयाकप्प-उपसंपत्कप्प पु० उपसंपद्विधौ,

उवसंपदा य कप्पं, एतां उ समामतो बोच्छं ।

द्विविहस्मि आगमस्मि उ, पस्सवणा चेव आगमता य ॥

पस्सवणगहाणअणुपा-लणा य उवसंपदा होति ।

आगमहेउ उवसंपदाउ, म य आगमो जवे दुविहो ॥

सुत्तं अन्यो य नहा, पारगतं तन्य उवसंपा ।

दो आयरियप्पे-ग्ग कत्थ तहिं कुज्जा ॥

जो निज्जणतरं जासति, अह निज्जां दो विजासंति पं० जा०

इयाणि उवसंपया कप्पो तत्थ गाहा दुविहस्मि सा दुविहा उवसंपया आगमनिमित्तं उवसंपज्जिज्जं सुत्तनिमित्तं अथनि-
मित्तं वा अहवा ते आयरिया परवैरण सुत्तपयाणि उस्समाव-
यापसु गाहं जाणति अहवा गाहनं तत्थ आचरणा पस्सिवेहणा-
दसु अहवा ते पस्सवणं धम्मकाहाण अक्खेयणादसु धम्मपस्सवणं
निराणं जाणति तं वि किरि सिक्खियव्वं धम्मकहिस्स वा गाह-
णा ते आयरिया गाहणाकुसला अणुयत्तत्ति वा ते आयरिया
गिज्ञाणादसु कारणेसु अणुवादेति वा मृगगुणाइ एवं परवैणाइ-
संपन्नो उवसंपज्जियव्वो एयवदरित्तो न उवसंपज्जियव्वो जइ वि
गीयत्थो होइ जे पुण्ण अस्संविग्गादयो उवसंपज्जइ परवैणाइ-
संपन्नंति काऊण गाहा वत्तणा सभणा वत्तणा नाम सुत्तस्स
परियट्ठणा अथस्स गुणणा संथणा सुत्तथाण पच्चुक्ककार-
णा गहणं अभिणवाण सुत्तथाणं चेव गाहा तत्तिया ओ सो
उवसंपज्जं तओ सो गच्छं परिच्छइ सो या गच्छेण परिच्छि-
ज्जइ तयाओ निक्कारणे आमुच्चति वच्छाइ चउवणाणि वा निक्कारणे
भूयंति मरवंति वा य मज्जणाइ रेखाइ गहणानिक्खेवणा भवइ
माणेति निक्खमणपवेसे आवासयानिसीहियाओ नत्थि सुत्तथ-
नदुजयाणि वा न करंति मोणेण उच्चंति एयाणि उवसंपज्जमाणा
न कुज्जा गच्छे वा एवमाइ नत्थि पच्छा सारणया वा विसग्गा
वा जइ वत्तछाइ निमित्तमुवसंपन्नो न वत्तइ न सेवइ अणिण-
वं वा न गेगहइ सारिउं पच्छा विसग्गा ओ पुण पासव्याइ
उवसंपज्जइ तत्थ गाहा सिद्धं सीमुहं चरणकरणं गाहा सिद्धं
एमेव अहाच्छं दे सिद्धं को पुण अरिहो कत्थ उवसंपज्जियव्वं

प्रसोवहि तथेमे चत्वारि गच्छा एगो प्रसपाणं देइ गिगहइ
धि । एगो देइ न गेगहइ । एगो गेगहइ न देइ । एगो न देइ न
गेगहइ । तत्थ पदमे उवसंपज्जियव्वं तेसा नाणुन्नाया विइए
त्ताभं न जज्जइ गिज्ञाणादसु कज्जेसु तदए भंगे गिज्ञाणस्स
से न कोइ किञ्चि करेइ अछयसच्छस्स मग्गदोसा चउत्थो
अस्सज्जणव्वं पदमे गुणा प्रसोवहिमयणासगाईसु गहणदा-
णे य हछगिज्ञाणाइकज्जेसु अवगो परस्स एयाणि जत्थ की-
रंति तत्थ अणुमायं गाहा भिक्कं च जो पुण सुक्कं आयरियं दु-
सइ कणयपुच्छियो असुयस्स आयरियस्स पासं कीम्स नट्ठि-
ओ सि न पदओ वा जम्माइ तस्स असुओ नाम दोसा अणियस-
ज्जायाइ जइ य ते तस्स दोसा नत्थि ताहे तमावज्जइ जं दोसं
भणइ जं च असुक्कस्स मूले अवसंपज्जइ तं च तयं आवज्जइ ।
एवं ता उवसंपज्जइ । इयाणि उवसंपयागिहो जइ असुक्कं असु-
गो नाम एयस्स दोसा अविणियइ तं जइ पच्छिज्जइ ताहे उट्ठा-
णवाइ तट्ठाणमावज्जइ जं च असुक्कं रागे ॥ पच्छिज्जइ जं तस्स
दोसा ते आवज्जइ बोम्महि तिछाणां नाम नाणदरिस्सणचरित्ता-
णि केरिम्सो आयरियो अणरिहो उवसंपदं प्रति गाहा आहारि
उच्यते जो आहारोवही उ अहं लभिस्सामीति संगहं करेइ प-
च्छिज्जमाणं च ततो लज्जामि अणरिहं वा तिणिणियादओ वा
चेतियसट्ठीए वा आकट्टिसमाकट्ठी काऊण वा चर्यात खो वि
नोयसंपज्जियव्वो । जो पुण एगेतनिज्जरेटी पच्छां राणेहि धा-
पहिं संगहावग्गाह अव्वोच्छित्तं नयट्ठयाए सो उवसंपज्जिय-
व्वो । वायणारिहो वि नाणदंसण अहत्थि जावा जाणणट्ठयाए
वा पदप सो वापयव्वो तस्स पुण धाएतस्स एयाणि चेव अ-
हागेवहिमादणि द्दभति एए चेव राणावायणाइ वि वनयन्ति
रागेण धामवहागविज्जेहि तत्थस्स अणुवमया इति कहुं तस्स प्र-
कासं च चर्याति गणहारास्स आहारां एस उवसंपयाकप्पो पं० सू०

उवसंपयमंकप्पो, मृगुस्सगासे गिहं अमुत्तत्थो ।

तदीहअगहणसमत्था, अणुक्काउ तेषा संपज्जो ॥ ८६ ॥

उपसंपदाणां संकल्पो व्यवस्था स्वगुरुनकाशे यथा संजवं गृही-
तसु शार्थः सन्नतप्रथमतया तदधिकग्रहणसमर्थः प्राहुः सन्नतु क्वा-
तस्तेन गुरुणोपसंपद्यते विधीयते तस्मात् इति गाथार्थः । तत्रापि ।

सप्परिणयपरिवारं, अप्परिवारं च एणुजाणावं ।

गुरुमसोवि सयं विअ, एतदजावे ण धारिज्जा ॥ ८७ ॥

सपरिणतपरिवारं शिक्तकप्रायपरिवारमपरिवारं चैकाकीप्रायं
नानुकापयेदुक्तं शिष्योऽनेकदोषप्रसङ्गादोपोऽपि गुरुः स्वयमेवैतद-
भावेपरिणतपरिवाराद्यजावे न धारयेद्विसर्जयेदिति गाथार्थः । तत्र

संदिट्ठा संदिट्ठस्म, अंतिए तत्थ मिह परिच्चाओ ।

मादुअमगे वाअण, निदुवारि गुरुममए चागो ॥ ८८ ॥

संदिष्टः सन्न गुरुणा संदिष्टस्य गुरोः समीपे उपसंपद्यतेति
वाक्यशेषस्तत्र मिथः परस्परं परीक्षा भवति । तयोः साधूना-
ममार्गं वादनं करोत्यागन्तुकं मिथ्यादुष्कृतादाने त्रयाणामुपरि
गुरुकथनं तत्सम्मतं शीतलतया त्यागः असम्मतं निवासस्तेषा-
मपि तं प्रत्ययमेव न्याय इति गाथार्थः ।

गुरुपरमाहिकहाणं, मुजोगओ अह निवेअणं विहिणा ।

मृअखंथादिउ निअमो, आहव्वणुपाज्जा चेव ॥ ८९ ॥

गुरोरपि तं प्रति परव्याधिककथनं जीतं वर्तते सुयोगतः प्रतिप-
त्तिश्चुट्टी सत्याप्रधानन्तरं निवेदनं गुरुषु विधिना प्रवचनोक्ते-
नोपदिशेदित्यर्थः । तत्र श्रुतस्कन्धाद्वा नियम एताद्यन्तं काष्ठं

उवसंपयाकप्प

यावदित्वेवमहंदादिसाहिकी स्थापना कायोत्सर्गपूर्विकंन्ये
उज्जयनियमश्चायमाभाष्यानुपात्मना शिष्येण नाबबहेनेव शि-
ष्येण नाबबबबल्लिव्यातिरिक्तादयं गुरुणाऽपि सय्यकपालनाय
इति गार्थः । इह प्रयोजनमाह ।

अस्माभित्ते पूआ, इअरो वेस्वाए जो अमृहजानो ।

परिणमइ सुअआहव्वा-दाणागहणं अआं चव ॥ ९० ॥

अस्माभित्त्वं भवति नि सङ्गतेत्यर्थः तथा पूजा गुरोः कृता भवति
इतरापेक्षयाऽनालबबल्लिव्यातिरिक्तेनेतरगुणैक्येति ज्ञायः । तथा
जीवमिति कल्पोऽयमेव एवं जगवता दृष्ट इति श्रुतज्ञावाक्य-
नेन प्रकारेण श्रुभाशयोपपत्तेः परिणमति श्रुतं यथार्हं तथा चारित्र-
शुद्धिहेतुत्वेन शिष्यस्य नान्यथेत्याभाष्यादानं शिष्येण कर्त्तव्यं
ग्रहणमत एव तस्य गुरुणाऽपि कर्त्तव्यं तदनुग्रहधियामवोभा-
दिति गार्थः । पं० व० ७ छा० ।

उवसंहार-उपसंहार-पुं० उप-सम-ह-घञ-समाप्ता, स च
ग्रन्थनात्पर्यावधारकलिङ्गभेदः “ उपक्रमोपसंहारौ हेतुस्नात्य-
र्यनित्यम् ” इत्युक्तेः तत्राभयारेव तत्केतुत्वं न तु प्रत्येकस्य
सङ्गहे सस्यग हस्ये, श्रुतार्थस्यान्यत्रान्वयार्थमुपक्रमे, यथा
गुणोपसंहारः । वाच० ।

उवसग्ग-उपसर्ग-पुं० उप-सज-घञ-उपसृज्यन्ते धातुसमीपे
युज्यन्ते इत्युपसर्गाः । प्रश्न० ४ डा० । प्रश्नव्याकरणेकेषु, नि-
पाताश्चादयो ज्ञेयाः प्रादयस्तुपसर्गाः । “ द्योतकत्वात् क्रिया-
योगे लोकादवगता इमे ” इत्युक्तलक्षणेषु क्रियायोगे प्रादिषु,
तेषां त्रिधा प्रवृत्तिः “ धात्वर्थे बाधने कश्चित्काश्चित्तमनुवर्तते ।
तमेव विशिनष्ट्यन्य उपसर्गगतिस्त्रिधा । क्रमेणादाहर्णानि
यथा आदत्तं प्रसृतं प्रणमतीति । अपि च “ उपसर्गेण धा-
त्वर्थो, बलादन्यत्र नीयते । प्रहाराहारसंहार-विहारपरिहार-
वत् ” प्रादयस्तुपसर्गा न सार्थकाः सार्थकाश्च चादयो निपाता
वाचकत्वात् । “ उपसर्गास्तु उभयेर्षि द्योतका इति मेनिरे ”
वाच० । पां० वः । ८ । १ । ३१ । इति पश्य यः । प्रा० । उपसृज्यन्ते
क्षिप्यन्ते व्याव्यन्ते प्राणिनो धर्मादियेषु इत्युपसर्गाः । देवादि-
कृतोपसृजेषु, स्था० १० डा० । पंचा० । आ० म० । आ० चू० ।

(१) उपसर्गव्याख्या ।

(२) उपसर्गनिकृषण ।

(३) तत्कारिभेदादुपसर्गभेदाः ।

(४) उपसर्गमहानम् ।

(५) संयमस्य कृतत्वम् ।

(६) अनुकूलोपसर्गमहानम् ।

(१) अथोपसर्गान् व्याख्यातुमाह ।

उवसज्जणमुवसग्गो, तेण तअवसज्जणं जम्हा ।

उपसर्जनमुपसर्गः । अथवा करणसाधनः उपसृज्यते संबध्यते
पीडादिभिः सह जीवस्तेन्युपसर्गः । अथवा कर्मसाधनः
उपसृज्यते संबध्यते तत्कोऽस्माच्च तदुपसर्गः । अथवा उपादा-
नसाधनः ततस्तस्मादुपसर्गजीवः उपसृज्यते संबध्यते पीडा-
दिभिः सह यस्मात्ततः उपसर्गः । विशेष० । उत्त० ।

(२) उपसर्गनिकृषणं यथा ।

उवसग्गम्मि य ङ्कं, दव्वे चेयणमचेयणं दुविहं ।

आगंतुगो य पीडा-करो य जो गो उ उवसग्गो ॥ १॥

नामस्थापनात् द्रव्यहेतुकावभाषभेदात् उपसर्गोः पां० । तत्र
नामस्थापने धुमन्वादिनादृश्य द्रव्यापसर्गो दर्शयति । द्रव्ये ऊ-

र्व्यावपयं उपसर्गो द्विधा यतस्तद्रव्यमुपसर्गकर्तुं सेतनासेतनज-
दात् द्विविधम् । तत्र तिर्यहमनुष्यादयः स्वावयवाभिधानेन यष्टु-
पसर्गयन्ति स सच्चित्तद्रव्योपसर्गः स एव काष्ठादिनेतरस्तत्त्व-
जैदपर्यायैर्व्याख्यातः । तत्रोपसर्ग उपतापः शरीरपीडनोत्पादन-
मित्यादिपर्यायाः । भेदाश्च तिर्यहमनुष्योपसर्गादयः । नामावय-
श्च तत्र व्याख्यातुं निर्युक्तिहेतुव गार्थापश्चाद्वेन दर्शयति । अपर-
स्मादिव्यादेरागच्छतीत्यागन्तुको योऽस्मावुपसर्गो भवति स
च देहस्य समयस्य वा पीडाकारिनी ॥ १॥ तत्रोपसर्गानाह ।

खेत्तं बहुओपपर्यं, कालो एगंतदुस्समादीआं ।

जावे कम्मबुदओ, मो दुविहो ओपुवकमिओ ॥ २ ॥

यस्मिन् क्षेत्रे बहुन्याघतः सामान्येन पदानि कूर्चोराद्युपसर्ग-
स्थानानि जयन्ति तत्क्षेत्रं बह्वोपपदम् । पात्रातर वा बह्वोपपदं
बहुन्याघनां त्रयस्थानानि यत्र तत्तथा । तच्च लाभादिविषयादिकं
क्षेत्रमिति । कात्रस्येकान्तदुःखमादिः आदिग्रहणात् यो यस्मि-
न् क्षेत्रे दुःखोत्पादको ग्रीष्मादिः स गृह्यत इति । कर्मणां
ज्ञानावरणादीनामभ्युदयां जावोपसर्ग इति । स च उपसर्गः
सर्वोऽपि सामान्येन औघिकोपक्रमिकभेदात् द्वेधा । तत्रौघिकोऽ
शुभकर्मप्रवृत्तिजनितजावोपसर्गो जयति । औपक्रमिकस्तु द्वाङ्क-
कशाशास्त्रादिनाऽस्मान्बेदनीयोदयापादक इति ॥ २ ॥

(३) तत्रौघिकोपक्रमिकयोः उपसर्गयोर्गोपक्रमिकमधिकृत्याह ।

ओवकमिओ संयम-विगयकरे तत्थुवकमे पगयं ।

दव्वे चउव्विहो दे, व मणुयतिरिया य संवेतो ॥ ३ ॥

उपक्रमणमुपक्रमः । कर्मणामनुदयप्राप्तमासुदयप्रापणमित्यर्थः ।
एतच्च यद्व्योपयोगात् येन वा द्रव्येणाऽस्मान्बेदनीयाद्यवृत्तं
कर्मोदयिते यदुदयाच्छालपसत्त्वस्य संयमविघातो जयति अत
औपक्रमिक उपसर्गः संयमविघातकारीति । इह च यतीनां
मोक्षं प्रति प्रवृत्तानां संयमो मोक्षाङ्गं वर्तते तस्य यो विघ्नहेतुः
स एवाधिक्रियत इति दर्शयति । तत्रौघिकोपक्रमिकयोर्गोपक्रम-
मिके प्रकृतं प्रस्तावस्तेनात्राधिकार इति यावत् । स च द्रव्ये
द्रव्यविषयश्चिन्त्यमानश्चतुर्थिधो भवति । तदथा दैविको मा-
नुपस्तेरश्च आत्मसंबन्धश्चेति । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ।

चउव्विहा उवसग्गा पप्पत्ता तं जहा दिव्वा माणुसा ति-
रिक्खजेणिया आयसंचेयणिज्जा । दिव्वा उवसग्गा चउ-
विहा पप्पत्ता तं जहा हामापपओसा बीमसा पुढांवेमाया ।
माणुस्सा उवसग्गा चउव्विहा पप्पत्ता तं जहा हामापपओ-
सा बीमसा कुमीद्वपडिसेवणया । तिरिक्खजेणिया उवसग्गा
चउव्विहा पप्पत्ता तं जहा जया पदोसा आहारहेउं अव्व-
च्चेण माक्खणया । आयसंचेयणिज्जा उवसग्गा चउव्विहा
पप्पत्ता तं जहा यट्ठणया पव्वणया थंजणया हेमणया ।

सुप्रपञ्चकमाह कण्ठ्यश्चेदं नवरमुपसर्जनान्युपसृज्यते धर्मा-
न्प्रचाल्यते जन्तुगतिरित्युपसर्गः बाधाविशेषास्ते चकर्तुंभेदाश्च-
तुर्विधाः । आह च “ उवसज्जणमुवसग्गो तेण तत्रो उवसय-
ज्जिणं जम्हा । सो दिव्वमणुयतेरिच्छ आयसंचेयणा भेज्जति ॥ १॥
आत्मना सञ्चल्यन्ते क्रियन्ते इत्यात्मसञ्चतनीयाः तत्र दिव्याः ।
(हामानि) हामाङ्गवन्ति हामसंभूतत्वात् वा हामाः उपसर्गा
पव्वण्ययमत्रापि । यथा भिक्षार्थं ग्रामान्तरं प्रस्थितस्तुल्लेख्येतया
उपयाचितं प्रनिषत्तं यद्विष्मत्तं लप्स्यामहे तदा तयोर्भिक्षादि

दास्याम इति हस्ते च तत्र तवेदमिति जणित्वा तदुगमेरका-
दि तैः स्वयमेव भक्तिं देवतया च हास्येन तदुपमावृत्त्य क्रीडि-
तमनागच्छन्तु कुल्लकेषु व्याकुले गच्छे निवेदितमाचार्याणां देवतया
कृत्तकवृत्तम् । ततो वृषभैरुगैरिकादि यान्तिवा तस्यै दत्तं तथा तु
ने दर्शिता इति । प्रद्वेषाद्यथा मङ्गमको महावीरस्योपसर्गानकरो-
त् । विमर्षाद्यथा कच्चिदेवकुलिकायां वर्षासर्पणा साधुषु तदीय
पवाः पश्चादागतस्ततोपितस्तच्च देवता किं स्वकूपीर्यामिति
विमर्षादुपसर्गितवतीति । पृथग् विजिज्ञा विविधा मात्रा हास्यादि-
वस्तुत्वा येषु ते पृथग्विमात्रा । अथवा पृथग् विविधा मात्रा विमा-
त्रा तथेत्येतद्वृत्ततोयैकवचने पदं दृश्यम् । तथा हि हास्येन
हृत्वा प्रद्वेषण करोतीत्येवं संयोगः यथा संगमक एवं विम-
र्षेण हृत्वा प्रद्वेषेण कृतवानिति । तथा मानुषा हास्यात्—
यथा गणिकादुहिता सुल्लकमुपसर्गितवती सा च तेन दग्दे-
न तामिता विवादे च राज्ञः श्रीगृहहृष्टान्तो निवेदितस्तेनैतं प्र-
द्वेषात् यथा गजकुमारः सोमिलब्राह्मणेन ध्यपरोपिता विम-
र्षात् यथा चाणक्योऽलङ्कारेण धर्मपरीक्षार्थं लिङ्गितोऽन्तःपुरे
धर्ममाख्यायिता कौमिताश्च साधवस्तु कौमितुं न शक्ता इति ।
कुशीलमन्त्रस्य तस्य प्रतिपेयं कुशीलप्रतिपेयं तद्भावः कुशी-
लप्रतिपेयता उपसर्गकुशीलस्य वा प्रतिपेयं येषु ते कुशी-
लप्रतिपेयकाः । अथवा कुशीलप्रतिपेयण्येति व्याख्येयं यथा
संध्यायां वसत्यर्थं प्रापितस्थेर्प्यालोपृहे प्रायष्टः साधुश्चतुर्भि-
र्योऽनुजायामिदं तावातः प्रत्येकं चतुरोऽपि यामानुपसर्गितो
न च कौमितः । तथा तैरश्चो भयात् श्वाद्यो दर्शयुः प्रद्वेषा-
गुरुकांशिको भगवन्तं दृष्ट्वा आहारदेतोः सिहाट्याऽपत्यल-
यनसंज्ञकाया काश्यादयः उपसर्गयैरुर्गति । तथा आत्मसंवे-
दनीया घटनता घटनया वा यथाऽङ्गाणि रजः पतितं ततस्तद-
किं हस्तेन मलितं दुःस्वतुमारभ्यमथवा स्वयमेव अकृणि गले
वा पांसाङ्कुरादि जातं घटयतीति प्रपतनात् प्रपतनया वा यथा
अप्रयत्नेन संचरतः प्रपतनात् दुःखमुपयते स्तम्भनस्तम्भ-
नया वा यथा तावदुपपिष्टः स्थितो यावन्मुक्तः पादादिस्तब्धो
जातः श्लेषणता इलषणया वा यथा पादमाकुञ्च्य स्थितो वा तेन
तथैव पादौ त्रिगती इति । आत्मसंवेदने उदाहरणानि उपसर्ग-
सहनात्कर्मकृतयो भवतीति । स्था० ४ भा० ४ उ० ।

सो दिव्यमणुयतेरि-च्छया य संवेयणा भेद्यो ।

स च देवयो तयो दिव्यो मनुष्येभ्यो भवो मानुषः तिर्यग्यो-
निर्यो भवस्तेभ्योऽनः आत्मना संवेद्यत इत्यात्मवेदनीयः इत्येव
चतुर्भेद इति । केन पुनः कारणेन देवादिभ्यः साधुनामुपसर्गो
भवतीत्याह ।

हासप्यओसवी भंसउ, विमायाए वा जवे दिव्यो ।

एवं चिय माणुस्सो, कुसीलपदिमेवणचउत्थे ॥

तिग्गिओजयप्पओसा, हागवच्चाऽ रक्खएत्थं वा ।

घट्टणयंजणपवरण, लेसणओ वायमंवेओ ॥

हासाङ्कीडातः अयज्ञानः पूर्वभवसंबन्धादिकृतप्रद्वेषाद्वा (वीम-
सज्जति) किमयं स्वप्रतिज्ञातश्चलति न वेति मीमांसातो वि-
मर्षादिह्य उपसर्गो भवेत्तथा (विमर्षाणत्ति) विविधा मात्रा
विमात्रा तस्याः सकाशात्किमपि हास्यात्किमपि प्रद्वेषात्किचि-
न्मीमांसातश्चेत्यर्थः । दिव्य उपसर्गो भवेदिति । एवं मानु-
ष्याऽप्युपसर्गश्चतुर्विधो भवेत्केवलं (कुसीलपडिसेवणाचउत्थे-
ति) स्त्रीयण टक्लङ्गणो यः कुशीलस्तः प्रतिपेयनामाश्रित्य चतु-

र्थो भेदो द्रष्टव्यः । विमात्रापकस्यात्र हास्यादिध्वेवास्तमांय-
विवर्तनादिति तिर्यङ् भयात्प्रद्वेषादाहारार्थमपत्यनीडगुहादि-
स्थानरक्तागार्थमुपसर्गं कुर्यादिति । आत्मसंवेदनीयस्तपसर्गो
नेत्रपतितकणिकादिघट्टनादङ्गानां स्तम्भनास्तब्धताभावाद्-
नर्दा वा प्रपतनादिगुणितवाह्यादङ्गानां यासनात्परस्पर श्रे-
यणाद्वयतीति समञ्जस्त्वार्थशङ्काः । विशेषः ॥

सांप्रतमेतन्पामेव भेदमाह ।

एकेको य चउविहो, अट्टविहो वा वि सोऽसविहो वा ।

घट्टणजयणा य तेसिं, एत्तो वांचं य अट्टियागे ॥४॥

एकेको दिव्यादिश्चतुर्विधश्चतुर्भेदः । तत्र दिव्यस्तावत् हा-
स्यात् प्रद्वेषात् विमर्षात् पृथग्विमात्रातश्चेति । मानुषा अपि
हास्यात् प्रद्वेषात्प्रमर्षात् कुशीलप्रतिपेयनात् तैरश्चा अपि
चतुर्विधाः तद्यथा भयात्प्रद्वेषादाहारादपत्यसंज्ञकाश्च । आत्म-
संवेदना अपि चतुर्विधाः घट्टनातो लेखनातोऽङ्गल्याद्यवयवसं-
श्लेषरूपाया स्तम्भनातः प्रपतनाच्चेति । यदि वा वातपित्तश्लेष्म-
संनिपातजनितश्चतुर्भेदः । स एव दिव्यादिश्चतुर्विधोऽनुकूल-
प्रतिकूलभेदात् अष्टधा भवति । स एव दिव्यादिः प्रत्येकं यश्च-
तुर्धा प्राग्दर्शितः स चतुर्णां चतुर्णाणां भेदापकात् षोडशभेदो
भवति । तेषां चोपसर्गाणां यथा घट्टना संवन्धप्राप्तिः प्राप्तानां
चाधिसहनं प्रातिपातना भवति तथाऽन ऊर्द्धमध्ययनेन व-
च्यते इत्ययमत्रार्थाधिकार इति भावः । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ।
एतेवाञ्च सहनाऽवधिभूतः श्रीममहावीर्यो योद्धव्यः । भावना-
त्पादनार्थं पुनरेकैकशः परमगुरुषः सम्यक्सहनादात्मकल्याणाः
कथ्यन्ते । तथा चाह ॥

देवहिं कामदेवो, गिरी विनयचाडउरगुणेहि ।

मत्तगयंदभुअंगम-रक्खसपोरट्टहासेहि ॥

देवभ्येन देवा देवकृताद्वा देवो भगवच्छ्रीमहावीरसत्कृताश्चा-
वकात्तगतः गृह्यापि गृहस्थापि न च नैव व्यधितश्चरितस्तपो-
गुणैः कथं नृनैर्मत्तगजेन्द्रजङ्गमराक्षसघातट्टहासैः । तथाहि
शक्रवर्णनाथश्चक्षानायातंदेवनिर्मितः कथं ध्यमानेनापि न परि-
त्यक्ता स्वप्रतिज्ञेति गार्थार्थः । जगत्तत्र कथानकान्यः स्फुटीभविष्य-
ति जगवयो महावीरस्य दस सावया अहोभितं । आनन्द कामदे-
व, कुलीनपिया तह य सुखेवे । अल्लसण कुंमोन्निय, मयावपुल्ल य
महसयए । नोदणिपिययेयइपिय, दस सावगाउ वीरेण । मि-
च्छस्तमविमोइय, एण ददसावए सुवए । दर्श० । कथानकानि
तत्तच्छब्दे वक्ष्यन्ते । आत्मसंवेदनीयोपसर्गोऽदृष्टान्तु स्वधि-
याऽप्युपसर्गः । कष्ट० । श्री० । आय० । नि० चू० । जीत० । स्था० ।

दिवे य जे उवमगे, तहा तिरिच्छमाणुस्से ।

जे जिकवू महइ निच्चं, से न अत्थइ परमले ॥ ५ ॥

यो जिकुर्दिव्यान् तेषैः कृतान तथा तैरश्चान तिर्यगिजः कृतान्
तथा मानुष्यकान् मनुष्यैः कृतान् उपसर्गान् सम्यग कथायाजा-
वेन सहते स माकुरे संसारं न निर्हति । उक्त० ३१ अ० ।

त्रिविधा उपसर्गाः ।

तिविहो य उत्तरसंगे, दिव्वे माणुस्स तिरिक्खे य ।

दिव्वे य एवमणिण, माणुस्से आनिओगे य ॥

त्रिविधः स्वनु परममुत्थ उपसर्गस्तद्यथा देवो मानुष्यकस्तेरश्च-
श्च । तत्र देवो देवकृतः पूर्वमन्तरावस्थयाधस्तान् भणितः ।
मानुष्यस्तु मनुष्यकृतः आभियोग्यो विद्यावर्जियोगजनितः ॥
पृ० १ उ० । आय० ॥

(४) स्वकुलाङ्गस्य प्रथमपुत्रकस्ये तृतीयाऽध्ययने उपसर्गस-
हन तत्र तावद्वेदशार्थाधिकारमधिकृत्याह ।

पठमस्मि य पठिषोमा, हुन्ती अणुशोमगा य वितियस्मि ।

तः ए अज्जलविर्मा-दणं य परवादिवयणं च ॥ ५ ॥

प्रथमे वेदशके प्रतिशोमाः प्रतिकृता उपसर्गाः प्रतिपाद्यन्त
इति । तथा द्वितीये ज्ञानिकृताः स्वजनापादिना अनुशोमा अनुकृता
इति । तथा तृतीये अध्यात्मविषादन परवादिवचन चेत्ययमर्थो-
ऽधिकार इति ॥

हेतुमरिमेहिं अहेउण्हिं, समयपाटिण्हिं णिउणेहिं ।

मील्लग्वणितपमयना, कया चउत्थस्मि उदेशे ॥ ६ ॥

चतुर्थोद्देशके अयमर्थोऽधिकारः तद्यथा हेतुमदर्थे हेतुवामासैर-
न्यतर्थिकैर्युद्गहिता प्रतारितास्तेषां शास्त्रखलितानां ध्यामा-
दितातां प्रज्ञापना यथाऽवस्थितार्थप्ररूपणा स्वसमयप्रतीतिनिपु-
णजननेहेतुभिः कृतेति । साम्प्रते सूत्रानुगमेऽस्वव्रितादिरुणापेतं
सत्रमुच्चारणार्थं तच्छेदम् ॥

सुरं मापः अप्पार्णं, जाव जेयं न पस्सती ।

जुउभंत्तं ददधम्माणं, मिसुपालो व महारहं ॥ ७ ॥

काश्चिन्नचुप्रकृतिः संग्रामे समुपस्थिते शरमान्मान मन्यते ।
निस्तोयाम्बुद इवाभ्यग्नाप्रवणं वाग्निर्विस्फूर्जन् गर्जति । न
मन्कल्प परानोक काश्चित्समेटोऽस्तीत्येवं तावज्जति यावत्
पुरोऽवस्थितं प्रोद्यतामि जेतारं न पश्यति । तथा चोक्तं । “ता-
वज्ज-प्रस्तुतदातगणः करेत्यकालाम्बुदगर्जितानि । यावत्
सिंहस्य गुहाम्बुदोप लाङ्गात्रिविष्टोटखं शृणोति ॥ १ ॥ न ह-
स्तमन्तरं प्रायो लोकस्यार्थावगमो जयनीत्यनस्तदवगतये
दृष्टान्तमाह । यथा माडीसुतः शिशुपादो वासुदेवदर्शनात्प्राक्
आत्मशत्रुप्रधान गर्जितवान् पश्चाच्च युध्यमान शस्त्राणि व्यापा-
रयन्तं दृढः समर्थो धर्मः स्वजावः संग्रामाम्बुदो यस्य स
तथा तम् । महान् रथोऽस्तीति महारथः स च प्रकमादत्र नारा-
यणस्त्वं युध्यमान दृष्ट्वा प्राग्गर्जनाप्रधानोऽपि क्रोमे गतः । एवमु-
क्तस्य दार्ष्टान्तिकोऽपि योजनीयमिति । जावार्थेभ्यः कथानकाद-
थेत्यः (सूत्र०) (तच्च मिसुवाग्नद्वन्द्वे चरयते)

साम्प्रते सर्वजनप्रतीतिं वार्तमानकं दृष्टान्तमाह ।

पयाता मूग रणसंभि, संगामस्मि उवाहुते ।

मायापुत्तं न याणाह, जेण्ण पारवित्थण् ॥ ८ ॥

यथा वाग्निर्विस्फूर्जन् प्रवर्णेण विक्रपादपातं रणशिरसि
संग्रामम् । न्यग्रानीकं गता गताः । के ते गताः शर्मन्याः सुजन्ता-
गतः संग्रामे समुपस्थितः पतत्परानाकसुभटमुत्तेतिसंग्रामे सति
तत्र च सर्वस्याऽऽकृतीजनन्यात् मता पुत्रं न जानाति कटीनो
अज्यन्तं स्तन धयमापि न सम्यक् प्रतिजानतीत्येवं मातापुत्रीये
संग्रामे परानोकमुनयेन जेता च शक्त्यादिभिः पारं समन्तं त-
र्कवधमनेकप्रकारं कृता हताश्विनो वा काश्चिदल्पमत्वे जङ्गमु-
पयति दीनो भयतीति यावदिति । दार्ष्टान्तिकमाह ।

एवं मेहं वि अपुट्टे, निवस्वाययिया अकोविण् ।

सरं मापति अप्पार्णं, जाव व्हं न सेवण् ॥ ९ ॥

एवमिति प्रकान्तपरामर्शार्थः । यथाऽसौ शर्मन्य उन्मथसि-
हनादपूर्यकं संग्रामशिरस्युपस्थितः पश्चाज्जेतारं वासुदेवमयं वा
युध्यमानं दृष्ट्वा दैन्यमुपयति । एव शिर्यकोऽर्जुनवप्रवर्जितः
परोपदेहस्पृष्टोऽनुतः किं प्रवर्ज्यायां पुष्करमित्येवं गर्जन् भि-

क्ताश्वर्यायां जिह्वादेऽकोविदोऽनिपुणः उपलक्षणाधेन्यादन्यथा-
पि साध्याश्चारेऽभिनवप्रवर्जितन्यादप्रवीणः स एवंजित आत्मा-
नं तावन्निबुधपलवत् गर्गं मन्यते यावज्जेतारमिव रुक्मं संयम-
कम् संश्लेषकारणाज्ञावान् न सेवते न प्रजत इति । तन्मासी तु
वदयो गुरुकर्मणोऽप्यसत्या भङ्गमुपयति ।

संयमस्य रुक्मत्वप्रतिपादनायाह ।

जया हेमन्तामस्मि, मीनं कुमडं (सवायगं) मव्वगं ।

तत्र मेदा विसीयेति, रज्जहीणा वि खत्तिया ॥ १० ॥

यदा कदाचित् हेमन्तमासे पौषादेः शान्तिं सहिमकणवातं स्पृ-
शति लगति तत्र तस्मिन्नसहो शान्तिरूपेण लगति सति एके
मन्दा जया गुरुकर्मणो विपीदन्ति दैन्यजायमुपयति राज्यही-
ना राज्यच्युताः यथा कृत्तिया राजान इवेति ॥ ४ ॥ सूत्र० ३३०
१ उ० । उक्तः प्रथमोद्देशकः । साम्प्रते द्वितीयः समारम्भ्यते । अस्य
चायमभिज्ञेयध्वः इहोपसर्गपरिहाराध्ययने उपसर्गाः प्रतिपादिता-
स्ते चानुकृताः प्रतिकृताश्च । तत्र प्रथमोद्देशके प्रतिकृताः प्रतिपा-
दिता इह त्वनुकृताः प्रतिपाद्यन्त इत्यनेन संबन्धेनायातस्या-
स्योद्देशकस्यादिमं सूत्रम् ।

अहिमे सुहमासंगा, भिक्खुणं जे पुरुत्तरा ।

जत्थ एगे विसीयेति, ण चयेति अवित्तण् ॥ ११ ॥

अधेन्यान्तर्ये प्रतिकृतापसर्गानन्तरमनुकृताः प्रतिपाद्यन्त इत्या-
नन्तर्यार्थः । हेमे न्यनन्तरमेयार्थमधीयमानाः प्रत्येकारुक्षत्राक्षित्या-
दिदममधीयन्ते । ते च सूत्राः प्रायश्चेतोविकारकारित्येनात्तरा
न प्रतिकृतापसर्गा इव बाहुद्वयेन शरीरविकारकारित्येन प्रकटत-
या वादरा इति । सद्भाः मातापित्रादिसंबन्धाः । य एते निक्षणां
साधूनामपि पुरुत्तरा दुर्लब्धा दुर्गतिक्रमणीया इति । प्रायो जीवि
नविष्णकरंरपि प्रतिकृतापसर्गैरुद्गर्णेमाध्यस्थमवलम्बयितुं मर्या-
पुरतः शक्यमेतं त्वनुकलोपसर्गास्तानप्युपायेन धर्माध्याययत्य-
तोऽसौ पुरुत्तरा इति । यत्र येनूपसर्गेषु सन्त्येके अपसर्गाः स-
द्वन्त्येते प्रति विपीदन्ति शान्तिविविहारित्वं भजन्ते सर्वथा वा
सयम त्यजन्ति नैवान्मानं संयमानुष्ठानेन अपायितुं वर्तयितुं त-
स्मिन् व्यवस्थापयितुं अनुवृत्तिं समर्था जयन्तीति ॥ १ ॥

तानेव सूक्ष्मज्ञानं दर्शयितुमाह ।

अपेगे नायओदिस्स, गेयेति परिवारया ।

पोमणे नाय पुट्टोसि, कस्म ताय जहासिणे ॥ १२ ॥

अपि संभावने । एके तथाविधा ज्ञानयः स्वजना मातापित्रा-
दयः प्रवर्जन्तं प्रवर्जितं वा दृष्ट्वापन्नस्य परिवार्यं वेष्टयित्वा रुद-
न्ति रुदन्तो वा वदन्ति च दीनं यथा बाल्यान्मृतिं त्यमस्मानिः
पोषितो वृक्षानां पात्रको जविष्यतीति कृत्वा ततो धुनानोऽस्मा-
नापि त्यं तात ! पुत्र ! पोषय पात्रय । कस्य कृते केन कारणेन कस्य
वा वनेन ताताऽस्मान् त्यजसि वाऽस्माकं जयन्तमन्तरं काश्चि-
न्वाता विद्यत इति । किञ्च ।

पिया ते थेगओ तात, सामा ते खुड्डिया इमा ।

भायरो ते सगा तात, सोयरा किं जहासिणे ॥ १३ ॥

भायरो पियरो पोम, एवं लोणो जविस्सति ।

एवं खु लोडयं ताय, जे पालेति य मायरो ॥ १४ ॥

हे तात ! पुत्र ! पिता ते तव स्वविवरे वृद्धः शतातीतः स्वसा च
जर्मिना तव लुप्तिका वृद्धा अपातयैयता इमा पुरोवर्तिनी प्रत्य-
क्षेति । तथा प्रातरस्ते तव स्वका निजास्तान् ! सोदरा एकाद-

१०: किमित्यस्मान् परित्यजसीति ॥३॥ तथा (मायरमित्यादि मातरं जननी तथा पितरं जननीयतारं पुत्राण चित्तिहे । एवं च कृते तदेव लोकः परलोकश्च प्रविष्यति । तातेदमेव लौकिकं लोकान्तराभ्यमेव लौकिकः पन्था यदुत कृक्योर्माणापिभ्राः प्रति-पादनामिति तथा चोक्तम् । “गुरवो यत्र पूज्यते, यत्र धान्यं सुसं-स्कृतम् । अदन्तकज्जहो यत्र, तत्र शक्रः! वसाम्यहमिति” ४ अपिच उत्तरा महुल्लावा, पुत्ता ते तात खुड्डया ।

जारिया ते एवा तात, मा सा अन्नं जणं गमं ॥

उत्तराः प्रधाना उत्तरा जाता वा मधुरो मनोः उल्लाप आसा-यो येषां ते तथाविधाः पुत्रास्ते तव तात ! पुत्र ! कुलका सखवः । तथा भार्या पत्नी ते नवा प्रत्यप्रयौषना अतिनयोदा या माऽसौ त्वया परित्यक्ता सम्यग्यं जने गच्छेदुन्मार्गयायिनी स्यादयं च महाजनापवाद इति । अपि च ।

एहि ताय परं जामो, मा य कम्मं सहावर्यं ।

वितियं पि ताय पासामो, जामु ताव सयं गिहं ॥६॥

जानोमो ययं यथा त्वं कर्मनीकृतथाप्येहि भागच्छ गृहं यामो गच्छामः । मा त्वं किमपि सांप्रतं कर्म कृथा । अपि तु तव कर्म-ण्युपास्थितं ययं सहायका भविष्यामः साहाय्यं करिष्यामः । एकवारं तावद् गृहकर्ममभिमनस्त्वं तात ! पुनरपि द्वितीयवारं प-ड्यामो उड्यामो यदस्मात्तः सहाय्यमेयतो भविष्यतीत्यतो यामो गच्छामस्तावत् स्वयं गृहं कुर्वेत्तदस्मद्वचनमिति ॥ ६ ॥

गंतु ताय पुणो गच्छे, ए य तेणासमणो मिया ॥

अकामगं पराकम्मं, को उ ते वारंउमरिहति ॥७॥

तात ! पुत्र ! गत्वा गृहं स्वजनवर्गं दृष्ट्वा पुनरागन्तासि न च तेनैतावता गृहगमनमात्रेण चाश्रमणो भविष्यामि । (अकाम-प्राप्तं) अनिरुद्धं गृहव्यापारेच्छाग्रहितं पराकमन्तं स्वार्थप्रे-साङ्गानं कुर्वाणं कर्मणां भयन्तं वार्यायतुं निषेधयितुमर्हति येषां भवति । यदि वा (अकामगंति) वार्जकायस्थायां म-दनेकाकामरहित पराकमन्तं संयमानुष्ठानं प्रति कस्वामव-सरप्राप्ति कर्मणि प्रवृत्तं धारयितुमर्हतीति । अन्यच्च ।

जं किञ्चि अणगं तात, तं पि सर्वं समीकतं ।

हिरण्यं नवदागाड, तं पि दाहासु ते वयं ॥ ८ ॥

तात ! पुत्र ! यत्किमपि भवद्दीयमृणजातमासीत्तत्सर्वमस्माभिः सम्यग्विभज्य समीकृतं समभागेन व्यवस्थापितं यदिचोत्कट सत् समीकृतं सुदेवत्वेन व्यवस्थापितं यच्च हिरण्यं उच्य-जातं व्यवहारादावुपयुज्यते । आदिशब्दान् येन वा प्रका-रेण तत्रोपयोगं यास्यति तदपि वयं दास्यामो निर्धनेऽहमिति मा कृथा भयमिति । ८ ।

उवसहागर्थमाह ।

इच्च एणं सुमेहंति, कालुण्णि य मनुच्चिया ।

विवच्छा नायमगेहि, ततो गारं पहावड । ९ ।

जहा रुक्ख वणे जायं, माड्या पस्सिबंध ।

एव एणं पस्सिबंधंति, एतत्तो असमाहिणा । १० ।

यमिति वाक्यालङ्कारः । इत्येवं पूर्वोक्तया नीत्या मातापित्रादयः कारुणिकवचोभिः करुणामुत्पादयन्तः स्वयं वा दैन्यमुपास्थि-तास्तं प्रव्रजितं प्रव्रजन्तं वा (सुमेहंति) सुषु शिञ्जयन्ति व्युद्गाहयन्ति । स चापरिणतधर्माऽल्पमत्त्वो गुरुकर्मा कृतिस-ङ्गविवच्छा मातापितृपुत्रकलत्राद्मोहितस्ततो गारं गृहं प्रति-

धावति प्रव्रज्यां परित्यज्य गृहपाशमनुबध्नातीति । ९ । किञ्चा-न्यत् (जहारकलभित्यादि) यथा वृक्षं वने भट्ट्यां जातमु-त्पन्नं मालूया वल्ली प्रतिबध्नाति वेष्टयत्येवं णमिति वाक्यालं-कारं ज्ञातयः स्वजनास्तं यतिसमाधिना प्रतिबध्नाति तं तत्कुर्वन्ति येनास्यासमाधिरुपपद्यत इति । तथा चोक्तं । “अ-मितो मितवेमण, कंठं घेत्तुण रोयइ । मा मित ! सोगइ जाइ, यो पि गच्छासु दुग्गइ ” । १० । अपि च ।

विवच्छो नानिमगेहि, दृत्थी वा वि नवग्गहे ।

पिटो पस्सिप्यंति, सुयगो व्व अदूरए । ११ ।

विविधं बद्धः परवशीकृतः विवच्छो कृतिसङ्गमातापित्रादि-संबन्धेस्ते च तस्य तस्मिन्नवसरे सर्वमनुकूलमनुतिष्ठन्तो धृ-तिमुत्पादयन्ति हस्तीयापि नवगृहे अभिनवग्रहणे धृत्युत्पा-दनार्थमिधुशकलादिभिरुपचर्यते । एवमसावपि सर्वानुकूलैरु-पायैरुपचर्यते । दृष्टान्तान्तरमाह । यथाऽभिनवप्रसूता गौर्निज-स्तनंधयस्यादुरगा समीपवर्तिनी सती पृष्टतः परिमर्पत्येवं तेऽपि निजा उत्पन्नजित पुनर्जातमिव मन्यमानाः पृष्टतोऽनुस-पन्ति तन्मार्गानुयायिना भवन्तीत्यर्थः । ११ ।

सङ्गदोषदर्शनायाह ।

एते संगो मणुसाणं, पाताला व अतारिमा ।

कोवा जत्थ य किस्मंति, नायमगेहि मुच्चिया ॥ १२ ॥

एते पूर्वोक्ताः सज्यन्त इति सङ्गाः मातृपित्रादिसंबन्धाः कर्मो-पादानहेतवः मनुष्याणां पाताला इव समुद्रा इवाप्रतिष्ठितभू-मितलत्वात् ते (अतारिमासि) दुस्तरा प्रथमेतेऽपि सङ्गा अदृ-सत्वेदुःखेनातिलङ्घ्यन्ते । तत्र च येषु सङ्केषु कृत्वा असमर्थाः क्लिश्यन्ति क्लेशमनुनर्वान्तं संसारान्तर्वर्तिनो ज्वन्तीत्यर्थः । किभूताः कृतिसङ्गः पुत्रादिसंबन्धैर्मूर्च्छिता गृहा अद्युपपन्नाः सन्तो न पर्यालोचयन्त्यात्मानं संसारान्तर्वर्तिनमेवं क्लिश्यन्ति अपि च ।

तं च भिक्खु परिस्साय, सर्वे संगो महासवा ।

जीवियं नावकंविज्जा, सोच्चा धम्ममणुत्तरं १३ ॥

तं च कृतिसङ्गं संसारहेतुं त्रिबुद्धिपरिक्रया प्रत्याख्यातपरिह-या परिहरेत् । किमिति यतः सर्वेऽपि केचन सङ्गास्ते महाधवा महानि कर्मण आश्रयद्वाराणि यन्ते । ततोऽनुकूलैरुपसर्गैरुप-स्थितैरसंयमजीवितं गृहायासपाशं नाभिकाङ्क्षेत नातिलवेत् । प्रतिक्रैश्चोपसर्गैः सद्भिर्जीविताभिवाया न भवदसमञ्जसकारि-त्वेन जवजीवितं नाभिकाङ्क्षेत । किञ्चत्वा भत्वा निशम्यावगम्य क धर्मं भतन्नाग्निराख्यम् । नास्योत्तरोऽस्तीत्यनुत्तरं प्रधानं मौनी-न्द्रमित्यर्थः । अन्यच्च ।

आहिमे सीत आवहा, कासवेणं पवेइया ।

बुद्धा जत्थ व मय्यंति, सीयंति अबुद्धा जहि ॥ १४ ॥

अथेत्याधिकारागन्तरदर्शनार्थः । पानान्तरं वा (अहा इति) तच्च विस्मयं । इमे धनि प्रत्यक्कासन्नाः सर्वजर्मावदितत्वात् सन्ति पिद्य-न्ते वक्ष्यमाणा आवर्तयन्ति प्राणिनं त्रामय-नीत्यावर्तस्तत्र उच्य-वर्ता नद्यादेर्भावावर्तास्तत्कटमोहोदयापादितविषयाभिज्ञापस-पादकसंप्रत्यर्थनाविशेषा एते आवर्ताः काश्यपेन श्रीमन्महावी-रवर्धमानस्वामिना उत्पन्नद्विध्यज्ञानेनावर्दिताः कथिता प्रातर्वादि-ताः । यत्र येषु सत्सु बुद्धा अयगततत्त्वा आवर्तविपाकयोदितस्तेऽप्ये-ऽवसर्पन्ते प्रमत्ततया तद्गुणामिनो भयत्यबुद्धास्तु विविधेकतया ये ह्यवसीदन्त्यासक्तिं कुर्वन्तीति तानेवावर्ताद् दर्शयितुमाह ।

रायाणो गयमवा य. माहणा भदुख खत्तिया ।

निमंतिर्यंति जोगोहं, जिकवृणं साहुजीविणं । १५ ।

राजानश्चक्रवर्त्यादयो राजामात्याश्च मन्त्री पुरोहितप्रवृत्त-
यस्तथा ब्राह्मणा अधवा कृत्रिया इत्याकुर्वशप्रवृत्तयः । एते
सर्वेऽपि भागैः शब्दादिविषयैर्निमन्त्रयन्ति भागोपभागं प्र-
त्यभ्युपगमं कारयन्ति कं भिक्षुकं (साहुजीविणमिति) सा-
ध्याचारेण जीवितुं शीलमस्येति साधुजीविणमिति । यथा ब्र-
ह्मदेवसन्त्रवर्तिना नानाधिधैर्मौगैश्चिन्ताधुरूपनिमन्त्रित इत्ये-
वमन्येऽपि केनचित्सम्बन्धेन व्यवस्थिता यौवनरूपादिगुणोपेतं
साधु विषयोद्देशेनोपनिमन्त्रयेयुरिति । १५ ।

एतदेव दर्शयितुमाह ।

हृत्थस्परहनाणेहिं, विहाग्गमणेणिया ।

भुंज भोगे इमे सग्गे, महरिमी पूजयामु तं । १६ ।

हृत्थस्परहनाणेति स्तथा विहाग्गमणेः विहार-
स्तेन गमनानुष्ठानादौ क्रीडया गमनानीत्यर्थः । चशब्दादभ्य-
न्ध्रिन्द्रियानुकूलैर्तिष्यैरुपनिमन्त्रयेरस्तथा लुब्धि भोगान् शब्दा-
दिविषयानिमानस्माभिर्दोक्तान् प्रत्यक्षास्मान् स्थाव्यान् प्रश-
स्तान् न निन्द्यान् महर्षे ! साधो ! वयं विषयोपकरणदोक्तनेन त्वां
भवन्ते पूजयामः सत्कारयाम इति । १६ ।

किञ्चाऽन्यत् ।

वत्थगंधमलंकारं, इर्यात्रां सयणाणि य ।

भुंजा इमां जोगां, आउमो पूजयामु तं । १७ ।

वत्थं स्त्रीनांशुकादि गन्धाः काष्ठपुष्पाटकादयः वस्त्राणि च
गन्धाश्च वस्त्रगन्धमिति समाहारवृत्तः । तथा अलङ्कारं कटकके-
यरादिक तथा स्त्रियः प्रत्यग्रयौवनाः शयनानि च पर्यङ्कतयीप्र-
धरपटोपधानयुक्तानि इमान् जोगानिन्द्रियमनोनुकूलानस्माभि-
र्दोक्तान् नुक्कत्थ तदुपजागेन सफलकुरु हेआयुष्मन् ! भवन्ते
पूजयामः सत्कारयाम इति । १७ । अपि च ।

जो तुमे नियमो चिन्ना, भिक्खुजावम्भि मुव्वय ।

अगारमावसंतस्म, सच्चो संविज्जए तद्दा । १८ ।

यम्बव्या पूर्वं भिक्षुभावे प्रव्रज्यावसरे नियमो महाव्रतादिरूप-
धर्माणांनुष्ठितः इन्द्रियनेन्द्रियोपशमगतेन हेसुवन्त ! स सां-
प्रतमन्यगारं गृहमावसतो गृहस्थभावं सम्यगनुपालयतो भव-
तस्तथैव विद्यन्त इति । न हि मुकृतस्यानुचीर्णस्य नाशोऽस्ती-
ति भावः । १८ । किञ्च ।

विंरं द्दज्जमाणस्स, दोमो दाणि कुतो तव ।

इवेव एं निमंतेति, नीवारणेव सयरं । १९ ।

विंरं प्रवृत्तकात्रं संयमानुष्ठानेन (द्दज्जमाणस्सत्ति) विहरत-
स्तत इदानीं साम्प्रतं दोषः कुतस्तव नीवास्तीति भावः । इत्येवं
हृत्थस्परधादिभिर्धस्त्रगन्धावङ्कारादिनिध्न नानाधिधैरुपभोगोप-
करणैः करणभूतैः । णमिति वाक्यावङ्कारे । तं जिह्मं साधुजीवि-
न निमन्त्रयन्ति जोगबुद्धिं कारयन्ति । दृष्टान्तं प्रदर्शयति । यथा
नीवारणं व्रीहिविशेषकणदानेन सुकरं वराहं कूटके प्रवेशयत्ये-
वं तमपि साधुमपि । १९ । अनन्तरापन्यस्तवानोपसहारार्थमाह ।

चोदया जिकवचरिया, अचयंता जवित्तण ।

तत्थ मंदा विसीर्यंति, उज्जाणंमि व दुब्बला । २० ।

भिक्षुणं साधूनामुचुत्तविहारिणं चर्या दशदिग्धचक्रवालसामा-

चारी इच्छामिच्छेत्स्यादिका तथा नोदिताः प्रेरिता यदि वा भिक्षु-
चर्याया करणभूतया सीदन्तश्चोदितास्तत्करणं प्रत्याचार्यादिकैः
पौनःपुन्येन प्रेरितास्तच्छोदनामशकनुवन्तः संयमानुष्ठानेनात्मानं
यापयितुं चर्तयितुमसमर्थाः सन्तस्तत्र तस्मिन् संयमे मोक्षकग-
मनंहतौ जवकोदिशतावातेर्मन्दा जना विषीदन्ति शीतज्विहा-
रिणो जवन्ति । तमेवाचिन्त्यन्विन्तामणिकल्पं महापुरुषानुचीर्णं
सयमं परित्यजन्ति । दृष्टान्तमाह । ऊर्ध्वयानमुद्यानं मार्गस्याश-
तो भागं बहुकृमिर्त्यर्थः । तस्मिन् उद्यानशिरसि उद्विग्नमहाजरा
उद्गाणोऽतिदुर्बला यथाऽवसीदन्ति प्रीवां पार्तयित्वा तिष्ठन्ति
नोद्विग्नजरावर्णादका जवन्तीत्येवं तेऽपि भावमन्दा उद्विग्नपञ्च-
महाव्रतभारं बोद्धुमसमर्थाः पूर्वोक्तजवावर्तैः पराभन्ता विषी-
दन्ति । २० । किञ्च ।

अचयंता व लूदेण, उवहाणेण तज्जिया ।

तत्थ मंदा विनीर्यंति, उज्जाणंमि जरग्गवा । २१ ।

रुक्तेण संयमेनात्मानं यापयितुमशकनुवन्तस्तथापधानेनानशना-
दिना सबाह्याभ्यन्तरेण तपसा तज्जिता बाधिताः सन्तस्तत्र स-
यमे मन्दा विषीदन्त्युद्यानशिरस्युद्भ्रमस्तके जीर्णो दुर्बलो गौ-
रिव यूनोर्ऽपि तत्रावसीदन्तं संभाव्यते किं पुनर्जरग्गस्येति जीर्णं
प्रदणम् । एवमावर्तमन्तरेणापि धूर्तसंहरनेनोपेतस्य विवेकिनोऽ-
प्यवसीदन्तं संभाव्यते किं पुनरावर्तैरुपसर्गितानां मन्दानामिति २१ ।

सर्वोपसंहारमाह ।

एवं निमंतिण लक्खु, मुच्छिद्या गिद्धइत्थीसु ।

अज्झोववशा कामेहिं, चोदंजता गया गिहं (निवेमि)

एवं पूर्वोक्तया नीत्या विषयोपभोगोपकरणं दानपूर्वकं निम-
न्त्रणं विषयोपभोगं प्रति प्रार्थनं ब्रह्मवा प्राप्य तेषु विषयोपकर-
णेषु हृत्थस्परधादिषु मूर्च्छिता अत्यन्ताशक्तास्तथा स्त्रीषु गृहा
दत्ताधधाना रमणो रागमोहितास्तथा कामेषु इच्छामदन्तुरुपेय-
धुपपन्नाः कामगतचित्ताः संयमेऽवसीदन्तोऽपरेणोद्युक्तविहा-
रिणो तोद्यमानाः संयमं प्रति प्रोत्सह्यमाना नोदनं सोद्धुमशकनु-
वन्तः सन्तो गुरुकर्माणः प्रव्रज्यां परित्यज्यान्पसन्त्या गृहं गता
गृहस्थभूताः इति परिसमाप्तौ ब्रवीमीति पूर्ववत् । सूत्रं १ ध्रु०
३ अ० ३ उ० । आ० चू० आत्मविस्मिदनादयोऽन्यत्र (निक्काट-
नाय गतस्योपसर्गसहनं गोयरचरिया शब्दे)

(६) अनुक्लोपसर्गसहनम् ।

॥ २ ॥

उट्ठियमणगारमेसणं, समणं ठाण्णिअं तवस्सि मातु

इदग्ग बुद्धा यपत्थए, आविसुस्से ण य तं लभेज्जणमः । २६ ॥

अगारं गृहं तदस्य नास्तोत्थनगारस्तमेवभूतं संयमोत्थानेन-
पणां प्रत्युत्थितं प्रवृत्तं आन्यतीति धमणस्तं तथा स्थानस्थितमु-
त्तरात्तगविशिष्टसंयमस्थानाध्यामिन् तपस्विनं विशिष्टपोनिष्ट-
मदेहं तमेवमनूतमपि कदाचित् रुढरा पुत्रनप्त्रादयो वृक्षाः पितृ-
मातृवादयः उज्जिष्णामयितुं प्रार्थयेयुर्याचरेस्त एवमनुर्जयता वयं
प्रतिपाल्या न त्वामन्तरेणास्माकमेकः प्रतिपाल्य एवं जणन्त-
स्ते जना अपि गुण्येयुः अमं गच्छेयुर्न स तं साधुं विदितपरमार्थं
समेगन् नेवाऽऽमसात्कुर्युर्नैवाऽऽमयशमं विदधुरिति ॥ २६ ॥ किञ्च

जइ कालुणियाणिकामिया, जइ रोयंति य पुत्तकारणे ।

दावयं जिकखुं समुच्चियं, णो लब्धंति ण मंउवित्तण ॥ २७ ॥

यद्यपि ते सातायितुपुत्रकत्रादयस्तदन्तिके समस्य करुणाप्र-

धानानि विलापप्रायाणि वचांस्यनुष्ठानानि वा कुर्युः । तथाहि ।
“णाह पिय कंनं सामिय, अइवसुह दुद्धो सि भवणम्मि ॥ तुह
विहरम्मि य निक्किय, सुष्णं सव्वं पि पडिहाइ” ॥ १ ॥ “सेणि-
ग्गम्मा गोट्टी, गणोच्चं तं जत्थ होसि सणिहिंते ॥ दिपडसि-
रि-पसु पुरिस्स, किं पुण नियमं घरहारे” ॥ २ ॥ तथा यदि (रोग-
नियन्ति) रुद्धन्ति पुत्रकारणं सुतनिमित्तं कुत्रचर्धनमेकं सुतमु-
त्पाद्य पुनरेवं कर्तुमर्हस्यति । एवं रुद्धन्तो यदि जगन्ति तं जिकुं
रागद्वेषरहितत्वात्सुक्योग्यत्वाद्वा ह्यवभूतं सम्यक् सयमोत्था-
नेनोत्थितं तथाऽपि साधु न लप्स्यन्ते न शक्नुवन्ति प्रव्रज्यातो
जुंशयितुं जायाच्छयार्थयितुं नापि संस्थापयितुं गृहस्थजायेन
ह्यव्यभिक्काच्छयार्थयितुमिति ॥ १७ ॥ अपि च ।

जइ वि य कामाहिं लोविया, जइ गां जाहिणवंधिओ घरं ।

जइ जीवितनावकं वण, एणो लवजंति ए संउचित्ते ॥ १८ ॥

यद्यपि ते निजास्त साधु संयमोत्थानेनोत्थितं कामैरच्छामन-
नरूपैर्वावयन्ति उपनिमन्त्रयेयुरपसोभयेयुरित्यर्थः । अननाऽनुक-
लोऽपसर्गग्रहणम् । तथा यदि नयेयुर्बद्धा गृहं नमिति वाक्या-
लङ्कारः । एवमनुकूलप्रतिकूलोपसर्गैरजिहृतोऽपि साधुर्यदि जीवितं
नाजिकालेन यदि जीविताभिज्ञापी न जयेत् असंयमजीवितं वा
नाऽभिनन्देत् ततस्ते निजास्तं साधु (गां लब्ध्वाति ।) न
लभन्ते न प्राप्नुवन्ति आत्मसात्कर्तुं (ण संउचितत्त) नाऽपि
गृहस्थजायेन संस्थापयितुमस्मिति ॥ १८ ॥ किञ्च ।

सेहंति य एं ममाइणो, पाया (पिया) ताय मुया य भारिया ।

पोनाहि ण पासओ तुमं, लोगपरं पि जहासि पोस गां ॥ १९ ॥

ते कदाचिन्मातापित्रादयस्तमज्जनवप्रव्रजिते (सेहंति)
शिक्षयन्ति नमिति वाक्यालङ्कारे (ममाइणोति) ममाऽयमि-
त्येव स्नेहाल्लघुः । कथं शिक्षयन्तीत्यत आह पश्य नोऽस्मानत्य-
न्तदुःखितास्त्वर्थं पोषकाजायाश्च त्वं च यथावस्थितार्थपश्य-
कः नृद्धमदर्शी सधुर्तिक इत्यर्थः । अतो नोऽस्मान् पोषय प्रति-
जगरणं कुरु अथवा प्रव्रज्याऽन्युपगमेनेदं शोकस्त्यक्तो भवता-
ऽस्मत्प्रतिपत्तनपरित्यागेन च परलोकमपि त्वं त्यजसीति दुः-
श्चिन्तनजप्रतिपादनेन च पुण्यावासिरेवेति । तथाहि । “या गतिः
क्लेशादग्धानां गृहेषु गृहमेधिनाम् । विभृतां पुत्रदारांस्तु, तां गतिं
मज पुत्रेति ॥ १९ ॥ एवं तैरुपसर्गिताः केचन कानराः कदा-
चित् यद्यत्कुर्युर्नित्याह ॥

अन्ने अन्नेहि मुत्तिया, मोहं जंति एरा असंवुत्ता ॥

विसमं विसमेहि गाहिया, ते पावेहिं पुणो पर्गानेया ॥ २० ॥

अन्य केचनोऽपसर्गः । अन्यैर्मानापित्रादिनिर्मूर्च्छिता अच्युपप-
न्नाः सम्यग्दर्शनादिव्यतिरेकेण सकलमपि शरीरादिकमन्यदित्य-
न्यग्रहणं ते एवम्भूताः असंवृता नराः संमोहं यान्ति सदनुष्ठाने
मुह्यन्ति तथा संसारगमनेकहेतुजन्तत्वात् । विषमोऽसंयमस्तं
विषमैरसंयतैरुपसर्गप्रवृत्तित्वेनापायार्थरुजिः रागद्वेषैर्वा अना-
दिभवाभ्यस्ततया दुःखेद्यत्वेन विषमैर्माहिता असंयमं प्रति वर्ति-
ताः ते चैवजृताः पापैः कर्मभिः पुनरपि प्रवृत्ताः प्रगल्भता धृष्ट-
तां गताः पापकं कर्म कुर्वन्तोऽपि न लज्जन्त इति ॥ २० ॥

यत एवं ततः किं कर्तव्यमित्याह ।

तम्हा दविइक्वपंरिप, पावाओ विरते जिणिवुडे ।

पणए वीर महाविहिं, मिच्छिपहं (पायगं) एओआउयं वुवं ॥

मातापित्रादिमूर्च्छिताः पापेषु कर्मसु प्रगल्भा जवन्ति तस्माद्

ह्यवजृतो जवन्तो मुक्तिगमनयोग्यो रागद्वेषरहितो वा सत्रीकस्य
तद्विपाकं पर्योक्ष्येति । परिगतः सत्त्विकयुक्तः पापात् कर्मणाऽ
सदनुष्ठानरूपात् विरतो निवृत्तः क्रोधादिपरित्यागाच्छान्तीकृत
इत्यर्थः । तथः प्रणताः प्रह्वीकृता वीराः कर्मविदारणसमर्था म-
हावीर्यमहामार्गं तमेव बिशिनष्टि सिद्धिपथं ज्ञानादिमोक्षमा-
गे तथा मोक्षे प्राप्तेनतारं प्रापकं ध्रुवमव्यभिचारिणमित्येतदवग-
म्य स एव मार्गोऽनुष्ठेयो वा सदनुष्ठानप्रगल्भमर्भाव्यमिति ॥ २१ ॥

पुनरप्युपदेशदानपूर्वकमुपसंहरन्त्याह ।

वेयालियमग्गमागउ, मणवयसाकाय (ण) संवुत्तो ।

विद्या वित्तं च णायओ, आरंभं च मुमंनुके चरेज्जामि (त्तिवेमि)
कर्मणां विदारणमार्गगतो जन्वा तं तथा जृतं मनोवाकायसंयुतः
पुनस्त्यक्त्वा परित्यज्य वित्तं ह्यव्यं तथा ज्ञातींश्च स्वजनांश्च
तथा सावधारणं च मुण्डु संयुत इन्द्रियैः संयमानुष्ठानं चरेदि-
ति प्रवीमीति पूर्ववत् । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

त्रिविधोपसर्गाधम्महनमधिकृत्याह ।

तिरिया मणुया य दिव्वागा, उवसग्गा तिविहाहिया मिया ।

लोमादियं पि ए हसिसे, सुआगारगओ महामुणी ॥ २२ ॥

तैरश्वाः सिंहव्याघ्रादिकृतास्तथा मानवा अनुकूलप्रतिकूलाः
सत्कारपुरस्कारदण्डकदातारुनादिजनिताः । तथा (दिव्वागा-
इति) व्यन्तरादिना हास्यप्रह्वेयादिजनिताः । एवं त्रिविधान
प्युपसर्गानधिसहेन नोपसर्गैर्विकारं गच्छेत् । तदेव दर्शयति ।
लोमादिकमपि न हर्षेत् जयेत् रोगोक्तमपि न कुर्यात् । यदि वा
एवमुपसर्गाध्विविधा अपि (अहियासियसि) अधिसोढा भव-
न्ति । यत्र रोगोक्तमादिकमपि न कुर्यात् । आदिग्रहणान् दृष्टि-
मुखविकारादिपरिग्रहः । शून्यागारगतः शून्यगृहव्यवस्थितस्य
चोपसर्गकृपायत्वात् पितृवनादिस्थितो वा महामुर्निजिनकल्पिका-
दिरिति ॥ २२ ॥ किञ्च ।

एणो अजिकंखज्ज जीवियं, नो वि य पयणपत्थए सिया ।

अजन्त्यजुर्विति भेरवा, सुआगारगअस्स भिक्खुणो ॥ २३ ॥

स तैर्जैरैरुपसर्गैरुद्धिंस्तेतुद्यमानोऽपि जीवितं नाऽनिकाङ्क्षे-
त जीवितानिरपेक्षेणोपसर्गः सोढव्य इति भावः । न चोपसर्गस-
हनचरेण पूजाप्रार्थकः प्रकर्षाभिज्ञापी स्यात् जयेत् । एवं च
जीवितपूजानिरपेक्षेणासकृत् सम्यक् सद्यमाना नैरवा भयान-
काः शिवाः पिशाचादयोऽन्यस्तभावं स्वात्मन उपसामीप्येन
यन्ति गच्छन्ति तत्सहनाच्च भिक्षाः शून्यागारगतस्य नीराजित-
वारणस्येव शीतोष्णादिजनिता उपसर्गाः सुसहा एव भवन्ती-
ति भावः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । “उवसग्गेहि पासिस्ता आ-
मोक्खया परिवपज्जाए” उपसर्गाननुकूलप्रतिकूलान् सम्यग्धिस-
हामोक्काय मोक्षपर्यन्तं यावत् परि समन्तादूजत् संयमानुष्ठानेन
गच्छेत् । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । (‘ उवसग्गागभहरण-
मिति ’ आश्चर्यजेत्त्वापसर्गनिरूपणम् अच्छेर शब्दे उक्तम्)
रोगविकारे, गुजाशुजसूत्रके दिव्यादिविकाररूपे उत्पाते, वाच० ।
उवसग्गकप्पट्टि—उपसर्गकल्पस्था—स्त्री० उपसर्ग एव कल्पस्था
शय्यातरवृहिकपिलचेल्लकानां लोभाच्छय्यातरकल्पस्था-
यामुपसर्गकरणे, “ उवसग्गेति ” उवसग्गा एव कप्पट्टी सेजा-
यरधुआ कथिलचेल्लगो लोमा सेजायरकप्पट्टी उवसग्गा क-
रंतीत्यर्थः १ नि० चू० १ उ० ।

उवसग्गतितिक्रवा—उपसर्गनितिक्रा—स्त्री० उपसर्गाप्येन सज-

नाम् उपसृज्यते एभिर्गति वा उपसर्गोः ते च दिव्यमानुष्यै-
श्चात्मसंवेदनभेदतश्चतुःप्रकाराः प्रत्येकमपि ते स्युश्चतुर्विधाः ।
“ हास्याद् द्वेषाद्विमर्शाच्च, तन्मिथ्यायाश्च दैवतः । हास्यावृद्धे-
याद् विमर्शाद्-शीलसद्भाच्च मानुषाः । तैश्चास्तु भयक्रोधा-
हारापत्यादिरङ्गणान् । घट्टनस्तम्भनश्लेष-प्रपातादात्मवेदना ।
३ यदा चानपिस्तक्कफसक्षिपानोद्भवा दति तेषां तितिक्षा सह-
नम् । उपसर्गसहने ध० ३ अधि० । “अर्नाचारालोचनेन प्राय-
श्चित्तविधेयता । उपसर्गानितिक्षा च परीयतजयस्तथा ”
ध० ३ अधि० ।

उपसर्गपक्ष- उपसर्गप्राप्त-त्रि० उपद्रव्यं प्राप्ते, स्था० ४ ठा० २२० ।

उपसर्गप्राप्तस्य ग्रहणं कल्पते ।

(सूत्रम्) उपसर्गपक्षभिकर्तुं गिलायमाणं नो कल्पेड तस्म
गणावच्छेदितस्म निज्जुद्धित्त्वं । अगिलाए कर्गो ज्ञं वेया-
यनियं जाव रोगातंकानो विप्पमुक्के ततो प्पमुक्के ततो पच्छा
तस्म अट्टालहस्समे नो नामं ववहाणं पट्टवियव्वे मिया इति ।
अध्यास्य सूत्रस्य कः संबन्धः ।

मोहेण पित्ततो वा, आयासंचेनतो ममकवानो ।

एमा उ उपसर्गगो, इमा उ अस्मो परसमुत्थो ॥

मोहेन मोहनीयादयेन वेदोदयेनेत्यर्थः पित्ततो वा पित्तादयेने-
त्यर्थः । उन्मत्तः स आत्मसंवेदकः आत्मनैवात्मनो दुःखोत्पा-
दकः समाल्यातः यथात्मैवात्मनो दुःखोत्पादनमप्य आत्मसंवे-
दनीय उपसर्गः ततः पूर्वमन्मसंवेदनीयः उपसर्ग उन्मृष्टन
उपसर्गाधिकाराद्यमन्यः परसमुत्थ उपसर्गोऽनेन प्रतिपाद्यते
इत्यनेन संबन्धेनायानस्यास्य व्याख्या । सा च प्राप्यते । तत्रो-
पसर्गप्रतिपादनार्थमाह ।

तिविहो य उपसर्गगो, दिव्यो माणुस्सितो निरिच्छो य ।

दिव्यो उ पुव्वभणितो, माणुसतिरिण अतो वुच्छं ॥

त्रिविधः खलु परसमुत्थ उपसर्गः । तथापि दैवो मानुषिकस्तै-
रश्च तत्र दैवो देवकृतः पूर्वमन्मस्त्वृत्त्याधस्तात्प्रणितः ।
अतो मानुषं तैरश्च च वृत्तेः प्रतिभातमेव निर्यादयति ।

विजाए मंतेण व, चुम्पण व जोइतो आणप्पवसो ।

अणुमामणालिहावण, खमए मदुरातिरिक्खार्दो ॥

विद्याया वा मन्त्रेण वा चूर्णेन वा योजितः सर्वान्धतः सन क-
श्चिदनामवशां जूयात् तत्रानुशामनेति । यथा रूपवृत्त्या
विद्यादिप्रयोजितं तस्यानुशामनाऽपि क्रियते । तथा तपस्वी एष
न वर्तते तावत्प्रसीदशं कर्तुम् एवं करणे हि प्रवृत्तपापोपचय-
सभव इत्यादि । अथैवमनुशासतार्थेन विवर्तते तर्हि तस्यास्तं
प्रति प्रतिविद्याया विद्वेषणमन्यायते । अथ सा नास्ति तादृशी प्र-
तिविद्या तर्हि (लिहावणस्ति) शुन्येऽसागारिकं विद्याप्रयोगान-
स्तस्य पुरत आलेखाप्यते । येन स तत् दृष्ट्वा तस्याः सागार-
कमिदमनिर्वाज्यमिति जानातो विगममुपपद्यते । एष मानु-
षिक उपसर्गः (खमए मदुरा इति) मयुरायां श्रमणीप्रवृत्तीनां
मानुष उपसर्गोऽभूत् तं रूपको निर्यादितवान् । एषोऽपि मानुष
उपसर्गः । तैरश्चमाह (तिरिक्खा इति) तिर्यञ्चो प्राप्तेयका आ-
रायका वा श्रमणादीनामुपसर्गान् कुर्वन्ति यथाशक्तिनिराकर्त-
व्याः । सांप्रतमनामेव गाथां विवर्तिषुराह ।

विजामंते चुम्पे, अजिजोइयवोहियादिगट्टिण वा ।

अणुमामणालिहावण-मदुरागवमकादि व वज्ञेण ॥

विद्यामन्त्रेण चूर्णेन वा अनियोजितो बोधिकाः स्तेना आदिज-
ज्ञात् स्लेच्छादिपरिश्रमस्तैर्वा गृहीते यथा विद्यादि योजितं त-
स्याः प्रागुक्तप्रकारेणानुशामना क्रियते । तथा प्रतिविद्याप्रयोग-
तस्तं प्रति च द्वेषणमन्यायते । तस्याजावे पूर्वप्रकारेण लिखा-
पन कारयेत् बोधिकादिगृहीते पुनः मयुराक्षपकादिनेव बन्नेन यथा
शक्तिबोधिकादिनिवारण कर्त्तव्यं विद्याद्यभियोगमेव नेदतः प्रति-
पादयति ।

विजादभिओगो पुण, इविहो माणुस्सितो य दिव्यो या
तं पुण जाणति कइं, जइ नामं गेहिण्ण तस्मि ॥

विद्यादिभिरनियोगोऽनियुज्यमानता पुनर्विविधो छिप्रकार-
स्तथा मानुषिको देवश्च । तत्र मनुष्येण कृतो मानुषिको देवस्यायं
तेन कृतत्वादवः । तत्र देवकृतो विद्यादिभिरभियोग एष एव
यत्तस्मिन् दृक्स्थितेऽपि तत्प्रजावात्स तथारूप लम्पसो जायते ।
अथ त विद्याद्यभियोगं दैवं मानुषिकं वा कथं जानन्ति सू-
राह । तयोर्देवमनुष्ययोर्मध्ये यस्य नाम गृह्णाति तत्कृतः सवि-
द्याद्यनियोगो देवः । साम्प्रतमणुसासणादिहावणेत्येतद्व्याख्या-
नयति ॥

अणुमासियम्मि य ठिए, विहेसं देति तह वि य अतिहंते ।

जक्खोए कोवाणं, तस्म उ पुराओ लिहावेति ॥

येन सामान्यतः क्रिया पुरुषेण वा विद्याद्यनियोजितं तस्यानु-
शामना क्रियते । अनुशासितेऽत्यतिष्ठति विद्याप्रयोगतस्तं (व-
यद्विने साधुं प्रति तस्य विद्याद्यभियोगोर्विद्वेषं दृश्यन्त्यादयन्ति
वगृह्णन्ति । तथाऽपि च तस्मिन्नतिष्ठन्ति जइयाः शुन्याः कां-
पाने तस्य पुरतो विद्याप्रयोगतो लेखापयन्ति । येन स तद्दृष्ट्वा
तस्या इव सागारिकमिति जानातो विरज्यते । साम्प्रति विद्याप्र-
योगे दृढादगताख्यापनार्थमाह ।

विसम्म विमभेवे य, ओसहं अग्गिमग्गिणो ।

मंतस्स परिमंतो उ, दुज्जणस्स विवज्जणा ॥

विषम्योपपद्ये विषमेव अन्यथा विधानिवृत्तेः । पञ्चमभिज्ञताद्विषु-
क्तस्योपपद्यमिन्, मन्त्रस्य प्रतिमन्त्रा, दुज्जनस्योपपद्ये विषजना त-
द्भावनस्योपपद्यमिन् परिम्यातः । ततो विद्याद्यभियोगसाधुसा-
ध्वारङ्गणार्थं प्रतिविद्यादिप्रयोजकद्वयमिति ॥

जाति पुण होज्ज गिलाणो, निरुज्जमाणो ततो तिगिच्छं से ।

संवरीयमसंवरीया, उवालमंते निमि वनभा ॥

यदि पुनर्विद्याद्यभियोजितस्तदाभिमुख गच्छन् निरुध्यमानो
वानो जवति ततः (से) तस्य साधोश्चिकित्सां संवृतां केना-
ऽप्यलङ्घयमाणां कुर्वन्ति । तथा असंवृताजाया विद्याद्यनियोजित
तस्याः प्रत्यक्षोभूय निजि रात्रौ तामुपलभन्ते । नेपयन्ति च ता-
न् यावत् सा मुञ्चतीति ।

“खमपमदुरात्ति” अस्य व्याख्यानमाह ।

थमहेसहिममणा, बोहियहरणं च निययुया जाव ।

मज्जेण य अकंदे, कयस्मि जुप्पेण मोएति ॥

मदुराए नयरीए वृजो देवनिम्मितो तस्स महिमानिमित्तं सद्धी-
नो रामणीहि समं निगया । तो रायपुत्तो य तथ अहूरे
आयावतो वेहुं ततो सद्धी समणीतो बोहिण्णि गदियातो

तेषां प्राणीया ते बोद्धितं साहुं दहुं अर्द्धदे कनो तसो रायपुसेण
साहुणा जुहं दक्षिण मोह्यातो । अङ्कुरगमनिका स्त्रियं पदय महे
महोत्सवे आहिकाः अमर्णाभिः सह निर्गतास्तासां बाधिकैश्चौ-
र्द्धरणं नृपसुतश्च तत्रादरे अनापयति । बोधिकैश्च तास्तस्य
मध्येन नीयन्ते । तानिश्च ते दृष्ट्वा आकन्दे कृते स युक्तेन स्तेने-
ज्यस्ता मोचयति । उक्तो मानुषिकः उपसर्गः । संप्रति तैरस्माद् ।

गामेणारोण व, अभिजुयं संजयं तु तिरिणं ।

द्वयं पकंपिया वा, रक्खवज्ज अरक्खणे गुरुगा ॥

प्राप्तेनारयेन वा अभिजुतमापादिताजिभवं संयते च यद्दि
वा लब्धं तद्वयात् स्तम्भीचूतं प्रकम्पितं वा तद्वयतः कथं क-
म्पमानशरीरं रक्तेत् । यदि पुनर्न रक्तेति मन्यपि वञ्चे ततोऽङ्कणे
प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वागे गुरुका मासाः । व्य० प्र० २ उ० ।

उवसगपरिष्ठा-उपसर्गपरिष्ठा- स्त्री० “घरणजयणा य तेसि
पत्ता बोक्के य अहिगारो” तेषां उपसर्गशब्ददर्शितबोधविधाना-
मुपसर्गाणां यथा घटना सम्बन्धप्राप्तिः प्राप्तानां चाऽधिसहनं
अतितातना भवति तथाऽन ऊर्ध्वमध्ययनेन वक्ष्यत इत्ययमशु-
कार इतीत्येवं अङ्कणे सूत्रकृताङ्कस्य तृतीयोऽप्ययने, सूत्र० १ सु०
५ अ० १ उ० । (यथा तत्र दर्शितं तथा दर्शितमुवसगशब्दे)

उवसगसह-उपसर्गसह- त्रि० दिव्याद्युपद्रवसोदरि, “वोसठ-
चत्तरेदा, उवसगसहो जहेव जिणकणा” पंचा० १७ त्रिव० ।
[जिणकणशब्दे जिणकलिकस्य उपसर्गसहस्यं व्याख्यास्यामि]
संप्रति ये व्युत्पद्यप्रदणेनात्मसंज्ञेतर्नाया गृहीतास्तानुपदर्शयति ।
गृहणपवरुण्यंजण, लेमण चउहा उ आयावेसंया ।

ते पुण सच्चियंती, वोसठदारे न इहं तु ॥

चतुर्भिरात्मना सच्चिन्यन्ते ये ते इत्यात्मसंचेत्यास्तद्यथा गृह-
जनः प्रपतनतस्तम्भनतः श्लेषमनश्च । तत्र गृहजनो यथा चक्षुषि
रजःप्रविष्टं तेन च चक्षुर्दृष्टितुमागच्छमथवा स्वयमेव चक्षुषि
गलके वा किञ्चित् शुक्लप्रभृति समुत्थितं घट्टयति । प्रपतनतो
यथा मन्दप्रयत्नेन चक्षुष्यमाणप्रतिपततो दुःखाप्यते स्तम्भनेन
यथा तावदुपविष्ट आस्ते यावत्पादसुप्तस्तश्चो जातः श्लेषणतो
यथा पादं तावदाकुञ्चयावस्थितो यावत्तत्र यातेन श्लभः अधवा
नृत्सं क्षिक्यामीति किञ्चिदङ्कमप्यतिशयेन नामितं तच्च तत्रैव
हृन्मिति ते पुनरात्मसंचेतनीया व्युत्पद्यद्वारं निपतन्ति न इह ।
“ ते उपसंसे सम्म, सहसि, खमह सि, तिक्खह, अहियासे ”
इति चत्वार्यप्येकार्थिकानि पदानि । तत्र सम्यक् सहनमाह ।

मणवयणकायजोगेहिं, तहि उ दिव्यमादिण तिभि ।

सम्म अहियासेह, तत्थ उ सुणहा पदिहंतो ॥

त्रिजमेनोवाकाययोगैः प्रत्येकं दिव्यादीन् त्रीनुपसर्गां प्रत्येकं
चतुर्भेदान् सम्यगध्यास्ते सहते तत्र सहनं द्विधा व्यवतो जाय-
तश्च तत्र व्यवस्य हाने स्नुषाया दृष्टान्तस्तमेवाह ।

सामुसमुकोसोदेवर-जत्तारमादिमज्झिमगा ।

दोसादी य जहणा, जह सुणहा सदियउवसगा ॥

श्वशुरः श्वशुरैतावुत्तुष्टी पूज्यत्वादेवरजर्तुका मध्यमा दोसो
जघन्या यथा तत्कृता उपसर्गाः स्नुषायाः सोढास्तथा साधुनाऽपि
सोढव्याः । व्यमत्र जायना स्नुषया अपराधे कृते तां श्वशुरः श्व-
शुर इति लब्धेति सा च हील्यमाना अतीव लज्जते यद्यपि तानि
दुःखोत्पादनानि यचनानि दुरभ्यास्यानि तथाऽपि सा जानि

सम्यगध्यास्ते चिन्तयति च न सम्यक् मध्यासिष्ये ततः कुत्र
याम अवधंसो भविष्यति स्नुषाचारश्चापयास्यति देवग आप
बोद्धुण्णवचनानि भाषन्ते यद्यपि तेषां सा नो लज्जते तथाऽपि न
तानुल्लपति किं तु सम्यक् तद्वचनान्यध्यास्ते दासा अपि तां स्नु-
षामुल्लपयन्ति तथाऽपि किं किं तेषां वचनान्यहं गणयामीत्य-
वगणनया सम्यगध्यास्ते न प्रतिवचनं ददाति । एतत्तद्व्यसहनं
यत्साधुर्द्वादशविधानप्युपसर्गां कर्मविनिर्जरणार्थं सम्य-
गध्यास्ते एतदेवाह ।

सामुससुरोवमा खयु, दिव्वादिपरोवमा य मणुस्सा ।

दामत्थ्याणंतिरिया, तह सम्मसोहिया सोए ।

तथा वधुदृष्टान्तोक्तप्रकारेण श्वशुरः श्वशुरोपमान् दिव्यान् उप-
सर्गां देवरोपमान् मानुषान् उपसर्गां दासस्थानीयान् तैर-
श्चान् उपसर्गान्सम्यगध्यास्ते ।

संप्रति दुविदे वेत्थस्य व्याख्यानार्थमाह ।

हुहा वेते समामेणं, सव्वे सामसकंटागा ।

विसयाणुलोमिया चेव, तहेव पडिलोमिया ॥

अस्य वा एते उपसर्गा आमण्यस्य कण्टका इव आमण्यकण्टकाः
सर्वे समस्तेन द्विधा प्रतिपादितास्तद्यथा विषयानुलोमिका इन्द्रि-
यविषयानुलोमिका इन्द्रियविषयप्रतिलोमिकास्तानेव दर्शयति ।

वंदणसकारादी, अणुलोमा बंधवहणपडिलोमा ।

ते वि य स्वमता सव्वे, पत्थं रुक्खेण दिहंतो ॥

चन्दनमत्कारादयोऽनुलोमाः बन्धवधप्रभृतयः प्रतिलोमास्तानपि
सर्वां न जमने अत्र वृक्षेण दृष्टान्तस्तमेवाह ।

यामाचंदणकप्पे, जह रुक्खाह य सुहउहसमा उ ।

गगहेसविमुत्तो, महई अणुलोमपडिलोमा ।

वासीचन्दनकल्पो यस्य स वासीचन्दनकल्पोऽथवा कल्प-
स्तुल्यवान्नी ततोऽयमर्थो वास्यां वास्याङ्कणे चन्दनेनानुलेप-
नेन कल्पस्तुल्यो वासीचन्दनकल्पो यथा वृक्षो भवति इत्येव-
ममुना प्रकारेण रागद्वेषविमुक्तोऽत एव सुखदुःखसमोऽनुलो-
मप्रतिलोमान् उपसर्गां सम्यक् सहते ॥ व्य० द्वि० ७ उ० ।

उवसगानिजंजण-उपसर्गाजियोजन-न० उपसर्गा दिव्याद-

यस्तेरभियोजनम् उपसर्गाभियोजनम् । अभिभवकायात्सर्गं,
दिव्याद्यभिभूत एव महामुनिस्तदेवायं करोतीति इदमम् ।
उपसर्गाणामभियोजनम् । सोढव्या भयोपसर्गास्तद्भयं न कार्य-
मित्येवंभूते कायोत्सर्गं, ‘उवसगानिजं जणे वीओ’ आ० ४ अ० ।

उवसज्जण-उपसर्जन-न० उप० सूत्र० ह्युद । देयाद्युपद्रवे,

वाच० । अप्रधानभूतं गौणे विशेषणे, विशेष० ।

उवमज-उपसक्त-त्रि० विशेषेण सक्तिमति, उक्त० ३२ अ० ।

उवमह-उपशब्द-न० सुगतावस्थायां बलवलायमानादिभ्युत्पत्तेः ।

उवमम-उपशम-पुं० उपशान्तिरुपशमः । आ० । अपराधनि-

धायिन्यपि कोपपरिचर्जे, स च कस्यचित्कथापरिणतेः क-

दुकफलावलोकनाद्भवति । कस्यचित्पुनः प्रकृत्यैवेति । प्रव०

१४८ उ० । आ० । संस्था० । कोधादिनिग्रहे, आ० म० द्वि० ।

“ उवसमेणहणे कोहं ” उपशमेन क्षान्तिरूपेण ह० ८ अ० ।

आ० । माध्यस्थ्यपरिणमे, आ० ६ अ० । शान्तावस्थाने,

आ० १ अ० । इन्द्रियोपशमरूपे रागद्वेषाभावजनिते (सूत्र० २

सू० १ अ०) शमे, आ० । स च द्वेधा द्रव्यभावमेवास्तत्र

उवसम

ह्योपशमः कनकपालापाद्यादितः कल्पजलादेः भाषोपश-
मस्तु ज्ञानादिष्वयम् । तत्र यो येन ज्ञानेनोपशम्यति स ज्ञानो-
पशमस्तद्यथा क्लेशाद्यन्वयनया धर्मकथया काश्चिदुपशम्य-
तीत्यादि, दर्शनेोपशमस्तु यो हि शुद्धेन सम्यग्दर्शनेनापरमुप-
शमयति यथा श्रेणिकेनाश्वहधानो देवः प्रतिर्वायत इति दर्श-
नप्रभावकैर्वा सम्प्रत्यादिभिः काश्चिदुपशम्यति । चाग्नित्रोपश-
मस्तु क्रोधाद्युपशमो विनयनश्चेति ।

पाप्माणमुत्पल्लभ हेच्छा उवसमं फारुसयं समा दियति
त्यक्त्वापशमं तत्र केचन कुडका ज्ञानोद्वन्तेऽद्याप्युपयव प्रवमा-
नास्तमेवमज्ञतमुपशमं त्यक्त्वा ज्ञानवृत्तस्मिन्तगवो ध्याताः पा-
रुष्य परपतां समाददति गृहहन्ति तद्यथा परस्परगुणनिकायां
मीमांसायां वा एकोऽपरमाह त्वन्न जानीष न चेषां शब्दानामय-
मर्थो यो भवताऽभाषा । अपि च काश्चिदेव माहशः शब्दार्थनिर्ण-
यायाश्च न सर्वे इत्युक्तं च पृष्टा गुरुवः स्वयमपि परीक्षितं नि-
श्चितं पुनरुक्तं न वादिनि च मल्लमुख्ये च माहमेवाऽन्यतरं गच्छेत्
द्वितीयस्वाह न-वस्माच्चार्या एवमाज्ञापयन्तीत्युक्ते, पुनराह
मोक्षाय वा कुण्ठो बुद्धिविकलः किं जानीते त्वमपि च शुकवत्या-
दितः निरुद्धापोह इत्यादीन्यन्यन्यपि दुर्गुहीनकर्ताचिद्वक्तृ-
महोपशमकारणं ज्ञात विपरीततामापादयन् स्वाह्यसमाविता-
वयन भाषते उक्तञ्च अन्यस्वेकगर्गचित्तानर्थविशेषान् श्रमेण वि-
ज्ञाय कृत्स्नं वाङ्मयमिति इति वादित्यङ्गानि दर्पेण क्रीकृतकर्मा-
द्वयराणां कुण्ठकावकसमानवद्वयः शास्त्राग्यापि ह्यस्य कथां
अधुना वा कुल्लको नयतःत्यादि पाठान्तरं वा " हेच्छा उवसम
च एव फारुसयं समाददति " त्यस्योपशमस्थानन्तरं बहुश्रुतीतता
एकं न सर्वे परपतामाहमन्ते तन्मन्त्राद्वमाः शब्दिता वा तर्णा-
भाव भजन्ते हुंकाराशिर कम्पनादिना वा प्रतिवचनं ददति
१ अ ६ अ ४ उ ० (कर्तव्योपशमं गुणा अहिगरणशब्दे उक्ताः)
विष्कर्मितोदयत्ये, उक्तं १ अ ० । विष्कर्मितोदयत्ये, १ न ० ।
" उदयविधाय उवसमो " अनुदितस्योदयविधाने, विशेषः ।
मोहनीयकर्मणोऽनन्तानुबन्धविधिर्भेदमिन्नरयोपमश्रेणप्रतिपन्न-
स्य मोहनीयभेदाननन्तानुबन्धविधानुपशमयति (इति) उद-
यताये, स्था ० ६ ठा ० ॥ मिथ्यात्वमाहनीये कर्मणि, उदीर्यं,
कीर्णं, शेषस्यानुद्यापादने, विशेषः । क्रयोपशमादे
जैदः । अथ प्रेरको जणति ननु क्रयोपशमोपशमयोः क-
किन्न विशेषः । मूर्गिह ननु उदीर्ण उदयप्राप्तं कर्मणि
कीर्णं शेषं चानुदीर्णं उपशान्ते सति क्रयोपशमोर्धनधीयत
इति । प्रेरकः प्राह ।

सो चेव ननुपशमो, उदण् खण्णम्मि सेसण समिण् ।

गुहुमादयता सोस, ननुपसमिण् विवेमो यं ॥

ननुपशमोऽयमेव यः कामत्याह । यः उदिते कर्मणि जीर्णोऽ-
नुदितेऽनुपशान्तो भवति अत्रोत्तरमाह । ननु मिथे क्रयोपशमं
सूक्ष्मादयता अस्मि प्रदेशोदयेन सत्कर्मवेदनमस्तोत्यर्थः । उप-
शमिते तु कर्मणि तदपि नास्तीत्ययमनयोर्विशेष इति एतदेवाह ।

वेण् संतकम्मं, खओवसामण्मु नाणुजावं सो ।

उवसंतकमाओ पुण, वेण् न संतकम्मा पि ॥

स क्रयोपशमानस्थाकषायवान् जीवः क्रयोपशमिकेष्वनन्तानु-
बन्धादिषु तत्संबन्धे सत्कर्मानुभवति प्रदेशकर्म वेदयति न
पुनानुभावं विषयकस्तु तावत् प्रदेशकर्मत्वर्थः । उपशान्तकषा-

यस्तु सत्कर्मापि न वेदयतीति क्रयोपशमोपशमयोर्विशेष इति ।
विशे ० प ० सं ० । उपशान्तकषायवीतरागद्वेषस्थगुणस्थापने, प्रव ०
२२४ डा ० । उपशमश्रेणो, कल्प ० । पञ्चदशे दिवसे, चं ० १० पाहु ० ।
जो ० । जं ० । सं ० । विशतितमे मुहूर्ते, जं ० ७ वक्क ० । जो ० ।
कल्प ० । तृष्णानाशे, गेगोपद्रवशान्तौ निवृत्तौ च । वाच ० ।

उवसमग-उपशमक-पुं० उपशमश्रेण्यन्तर्गतेष्वपूर्वकरणादिषु,
उपशान्तमोहान्तेषु, उपशमश्रेण्यां रुढेषु अपूर्वकरणानिवृत्ति-
शब्दसूक्ष्मसंपरायेषु, पं ० सं ० १ डा ० । सं ० ।

उपसमण-उपशमन- न० उप शम भावे-ल्युट्-उपशमार्थे, "उव-
"समणाए अहिगरणस्स अभुजा पव्वं भवति" स्था ० ८ ठा ० ।

उवसमगा-उपशमना-स्त्री० उदयोदीरणानिधस्तनिकाचनाकर-
णायोग्यत्वेन व्यवस्थाप्यते कर्म यथा सा उपशमना । क ० प्र ० ।
पं ० सं ० । उदयोदीरणानिधस्तनिकाचनाकरणानामयोग्यत्वेन क-
र्मणोऽस्थापने, उक्तं च " उव्यट्टणओवट्टणसंकमणां च तत्थ
करणांति" । अष्टानां करणानां षष्ठं करणमेतत् । स्था ० ४ ठा ०
२ उ ० । संप्रति उपशमनाप्रतिपादनार्थमाह । अवसरस्तत्र चैतेऽ-
धिकाराः तद्यथा प्रथमं सम्यक्कोत्पादप्रकरणं, सर्वधिरतिला-
भप्रकरणं, अनन्तानुबन्धविसंयोजना, दर्शनमोहनीयप्रकरणं,
दर्शनमोहनीयोपशमना, चाग्नित्रमोहनीयोपशमना पुनः संप्रभे-
देति । तत्र वेदमुपशान्तमुपशमनाकरणम् प्रभेदं स्वर्गमना व्या-
ख्यानुमशक्यं ततो यत्रांशे व्याख्यातुमात्मनोऽशक्तिस्तत्रांशे तर्क-
तुष्टोत्तुणामाचार्यो नमस्कारं चिकीर्षुराह ।

करणकया अकरणकया, चउव्विहा उवसमणा विदियाए ।

अकरणअणुत्ताण, अणुओगधरे पणिवयमि ॥ ३१४ ॥

इह द्विविधा उपशमना करणकृता अकरणकृता च तत्र करण-
क्रिया यथा प्रवृत्तिपूर्वकनिर्वातकरणासाध्यक्रिया विशेषः तेन
कृता करणकृता तद्विपरीता अकरणकृता च या संसारिणां जी-
वानां गिरिन्दीपावाणवृत्ततादिभिः संज्ञयवत् प्रवृत्तादिकरणक्रि-
याविशेषमन्तरंगापि वेदनानुबन्धनादिभिः कारणैरुपशमनोपजा-
यते सा अकरणकृतेत्यर्थः । इदं च करणकृताकरणकृतत्वस्वरूपं
हेविध्यं देशोपशमनाया एव उच्यते न सर्वोपशमानुकरणकृता-
या चेति । अस्याऽऽकरणकृतोपशमनाया नामधेयस्य तद्यथा अ-
करणोपशमना अकृतोपशमना च तस्याश्च संप्रत्यनुयोगो व्यव-
च्छिन्नस्तत आचार्यः स्वयं तस्यानुयोगमज्ञानानस्तद्धेदिनृणां
विशिष्टमतिप्रज्ञाकान्तिकचतुर्दशवेदिनां नमस्कारमाह । (वि-
दियाए इत्यादि) द्वितीया अकरणकृता तृतीयाया उपशमनाया
एव उच्यते न सर्वोपशमनानुकरणकृतेवेति । अस्याऽऽकरण-
कृतोपशमनाया अनुयोगधरान् प्रणिपतामि तेषु प्रतिपातं करोमि
तस्मादिह करणकृतोपशमनाया अधिकारः साऽपि च द्विधा
वैक्यहेविध्यमेवाह ।

सव्वस्स य देसस्स य, करणमुवसमनदुभि एक्केका ।

सव्वस्स गुणपसत्था, देसस्स वि तासि विवर्गीआ । ३१५ ।

सा करणकृतोपशमना द्विविधा सर्वस्य विषये देशस्य विषये च
सर्वविषया देशविषया चेत्यर्थः । एकैकस्याश्च द्वे द्वे नामधेये
तद्यथा सर्वस्योपशमनाया गुणोपशमना प्रशस्तविहायोगतिश-
मना च । क ० प्र ० ।

देसुवसमगा सव्वान, दोइ सव्वोवसामणा मोहो ।

अपसमणपसमगा जा, करणावममणाए अहिगारो ॥

इह द्विधा उपशमना तद्यथा देशोपशमना सर्वोपशमना च । तत्र देशोपशमना सर्वेषामपि कर्मणां प्रवर्ति । सर्वोपशमना तु मोहे मोहनीयस्यैव देशोपशमनायाश्चामृत्येकार्यिकानि तद्यथा देशोपशमना अनुदयोपशमना अगुणोपशमना अप्रगस्तोपशमना च । सर्वोपशमनायास्त्वमूनि तद्यथा सर्वोपशमना उदयोपशमना गुणोपशमना प्रगस्तोपशमना च । तत्र देशोपशमना द्विधा कारणकृता कारणरहिता च । सर्वोपशमना तु कारणकृतैव कारणानि यथाप्रवृत्तापूर्वनिवृत्तिसंज्ञानि तैः कृता तद्विपरि-
ना कारणरहिता या संसारिणां जीवानां गिरिनदीपाषाणवृत्तता-
दिसम्भवयन् यथाप्रवृत्तादिकारणसाध्यक्रियाविशेषमन्तरेणापि
येद्वानुजयनादिभिः कारणैरुपजायते । तस्याश्च संप्रत्यनुयोगव्य-
वच्छिन्नसंज्ञे नृणामनाशान् ततोऽप्रशस्ता च या करणोपशमना
तयोपशमनाः प्रथमतः सर्वोपशमना वाच्या तत्र चैतेऽर्थाधिका-
रास्तद्यथा सम्यक्त्वोत्पादप्रकरणे देशविरतिज्ञानप्रकरणे सर्व-
विरतिज्ञानप्रकरणे अनन्तानुबन्धे विसंयोजना दर्शनमोहनीयक-
पणा दर्शनमोहनीयोपशमना चारित्रमोहनीयोपशमना च । पं० सं० ।

तत्रादी सम्यक्त्वोत्पादप्रकरणार्थमाह ।

सर्ववसमणा मोहमेव, तस्स सर्ववसमक्रियाजोगो ।
पंचिदिआवमआ, पज्जतो हस्सितिगजुत्तो ॥ ३१६ ॥
पुवं पि विमुज्जंतो, गंतिअसत्ताण ण्कमिय सोह ।
अकथरे सागारो, जोगे य विमुक्खिसेमासु ॥ ३१७ ॥
विहत्तकम्मअत्तो, कोहो कोसी करेत्त सत्ताहं ।
हुट्ठाणचउट्ठाणे, अमुभमृभाणं च अगुजागं ॥ ३१८ ॥
बंधतो धुवपगढी, भवपाउग्गा मुजा अण्णाओ य ।
जोगवसायएसंको, लुकोसं मज्झिमज्झाहं ॥ ३१९ ॥
उई य बंधवच्चा पुरे, नवबंधपट्ठसंखजागुं ।
अमुनाणसुजाणुभागं अण्णंगुणहाणिवहीहिं । ३२० ।
करणं अट्ठापवत्तं, अपुव्वकरणमनियट्ठिकरणं च ।
अंतोमुहुत्तयाई, उवमंतच्छं चज्झिं कमेण ॥ ३२१ ॥

इह सर्वोपशमना मोहस्यैव मोहनीयस्यैव शेषाणां तु कर्मणां देशोपशमना तत्र तस्य मोहनीयस्य सर्वोपशमनाक्रियायोग्यः पञ्चेन्द्रियः संज्ञी सर्वाभिः पर्याभिभिः पर्याप्त इत्येवं शब्धिचक्र-
युक्तः पञ्चेन्द्रियत्वमन्वित्यपर्याप्तित्वरूपानिस्तिष्ठतिभिः शब्धिनिर्मु-
क्तः अथवा उपशमशब्दोपशमने निबन्धनशब्धिकरणत्रयहेतुप्र-
कृत्योगलविधिरुपीकृत्युक्तः करणकाशात् पूर्वमपि अन्तर्मुदुत्त-
कात् यावत् प्रतिसमयमनन्तगुणवृद्धादिनिर्विशुध्यमानोऽवदा-
यमानचित्तसन्ततिः प्रत्यक्स्त्वानामव्यसिद्धकानां वा विशो-
धिस्तामतिक्रम्य वर्तमानः ततोऽनन्तगुणविशुद्ध इत्यर्थः । तथा
अन्यतरस्मिन् मतिभुतज्ञानावरणविभक्तज्ञानामन्यतरस्मिन् सा-
कारे स्वाकारोपयोगे वाऽन्यतरस्मिन् मनोयोगे वाऽन्योगे काययोगे
वा वर्तमानस्तिष्ठतां विमुक्तानां हेतुनामन्यतरमस्यां हेतुनायां
जघन्येन तेजोलेख्यायां मध्यमपरिणामेन पञ्चहेतुनायामुक्त्युप-
रिणामेन शुक्ललेख्यायां वर्तमानो जघन्येन तेजोलेख्या तथा
आयुर्वर्जानां समानां कर्मणां स्थितिबन्तः सागरोपमकोडाको-

टीप्रमाणं कृत्वा अशुभानां कर्मणामनुभागं चतुःस्थानकं द्वि-
स्थानकं करोति शुभानां च कर्मणां द्विस्थानकं सततं चतुः-
स्थानकं करोति ध्रुवतया प्रकृतीः पञ्चविधज्ञानावरणनवविध-
दर्शनावरणमिच्छाः संधारं शक्यायजयजगुःसातेजसकर्मणश्च-
गन्धरस्स्पर्शाः गुरुलघूपघातिनिर्माणपञ्चविधान्तरायरूपाः सप्त-
स्वत्वारिंशत्संख्या बभूव परावर्तमानाः स्वस्वभावप्रायोग्याः
प्रकृतीः गुणा एव बभूवन्त ता अप्यायुर्वर्जाः अतः च विशुद्धिपरि-
णामो हि नायुर्वन्धमारभत इति कृत्वा तत्पञ्चमं प्रवर्णयाम्य इति
वचनाच्चैतद्वचनस्तथ्यम् । यदुत तिर्यग्यनुष्यो वा प्रथमसम्य-
क्त्वमुत्पादयन् देशगतिप्रायोग्याः शुभाः प्रकृतीर्वैश्वानिदेवानुप-
र्वीपञ्चेन्द्रियजातिवैश्वानरीरदैश्रियाङ्गोपाङ्गसमस्तगुरुत्वस्था-
नपराघातोऽन्यासप्रशस्ताविहायोगतित्रसाद्विदशकसातवेदनीयो-
क्षैर्गोत्ररूपा एकविंशतिसंख्या बभूवन्ति देवो नैरयिको वा प्रथम-
समये सम्यक्त्वमुत्पादयन् मनुजगतौ प्रायोग्या मनुजगतिम-
नुजातुपूर्वीपञ्चेन्द्रियजातिसमस्तगुरुत्वस्थानप्रथमसंदर्भनाद्वारि-
कशरीरौदारिकाङ्गोपाङ्गपराघातोऽन्यासप्रशस्ताविहायोगतित्र-
साद्विदशकसातवेदनियोक्षैर्गोत्ररूपा द्विंशतिसंख्या न बभूवन्ति
केवलं यदि सप्तमनस्कपृथ्वीनाकः प्रथमसम्यक्त्वमुत्पादय-
ति ततः तिर्यग्गतितिर्यगानुपूर्वीनक्षैर्गोत्राणि वक्तव्यानि होषं
तदेव तथा बध्यमानप्रकृतीनां स्थितिं बभूवन्ति अन्तः सागरोप-
मकोडाकोटः प्रमाणमेव बाधिकां योगवशाच्च प्रवेशाप्रमुक्तम-
ध्यमजघन्यं च बभूवन्ति तथा हि जघन्ययोगे वर्तमानो जघन्य
प्रदेशात् बभूवन्ति मध्यमे मध्यममुक्त्ये तत्कृष्टमिति । स्थिति-
बन्धेऽपि क्षुण्णे सत्यन्यं स्थितिबन्धं प्राक्तनास्थितिबन्धोपेक्षया
पल्लोपमं संख्येयजागन्मूने करोति तस्मिन्नपि च परिपूर्णं सति अ-
न्यं स्थितिबन्धं पल्लोपमासंख्येयजागन्मूने करोति एवमन्यम-
न्यं स्थितिबन्धपूर्वपूर्वापेक्षया पल्लोपमासंख्येयजागन्मूने करोति अशु-
भानां च प्रकृतीनां बध्यमानानामनुभागं द्विकस्थानकं बभूवन्ति त-
मपि प्रतिसमयमनन्तगुणहीनं शुभानां चतुःस्थानकं बभूवन्ति तम-
पि प्रतिसमयमनन्तगुणवृद्धिमेवमसौ कुर्वन् किं करोति इत्यत
आह । करणमित्यादि) करणं यथाप्रवृत्तं करोति ततोऽनिवृ-
त्तिकरणांमति परिणामविशेषकरणं “ परिणामोत्तैसि ” वचन-
प्रामाण्यात् एतानि च त्रीण्यपि करणानि च प्रत्येकमन्तर्मुदुत्ति-
कानि सर्वेषामपि करणानां कालोऽन्तर्मुदुत्तप्रमाणस्ततोऽनेन
क्रमेण चतुर्थीमुपशान्तरां लज्जे साऽपि चान्तर्मुदुत्तिका । क० प्र० ।

सम्प्रति करणानामेव स्वरूपमार्थविक्षकीर्पराह ॥

आऽक्षेपुं दोसुं, जहण उकांसिया जणे सोही ।

जो पइसमयं अज्जव-साया होगा असंखेज्जा ॥

आद्ययोर्द्वयोः करणयोर्यथाप्रवृत्तितिवृत्त्याख्ययोर्जघन्या उत्कृष्टा
च शुक्तिर्जयति यतो यस्मादाद्यद्वयोः करणयोः प्रतिसमयमध्य-
वसाया विशेषधिरूपा नानाजीवापेक्षया असंख्येयलोकाकाशप्रदे-
शप्रमाणास्ततः आद्ययोर्द्वयोः करणयोः प्रतिसमयं जघन्या उत्कृ-
ष्टा च विशेषधिरुपवर्तत । ताश्च विशेषधयपत्तम् । तथा प्रथमसमये
विशोधयो नानाजीवापेक्षया असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणा-
स्ततो द्वितीयसमये विशेषधिरूपास्ततोऽपि तृतीय समये विशो-
धाधिका एवं तावद्वाक्यं यावच्चरमसमय एवमपूर्वकरणेऽपि
रूपव्यमेतं च विशेषधयवसाया यथाप्रवृत्तापूर्वकरणयोः संब-
न्धिः स्वाप्यमाना विषमचतुरस्रं क्षेत्रमावृण्वते तयोपरि चा-
निवृत्तिकरणाप्यवसाया मुक्तावमीमन्विता स्थापना ।

धातिनायाः स्थितिः सुमध्यातदक्षिकं गृहीत्वा उदयसंमपादा-
भ्य प्रतिसमयमसंख्येयगुणद्वया कृपयति तद्यथा उदयसमये स्यौ
कं द्वितीयसमये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयं त्रयमे असंख्ये-
यगुणम् । एवं तावद्व्यक्तं यावत्सन्निधिरुपगच्छेत् तदा तदा

एव प्रागामिहितस्वरूपसंक्रामो मिथ्यात्वस्य सस्यग मिथ्ययो
भवति गुणसंक्रमेणानन्तरौ तत्स्वरूपः संक्रामो वेदितव्य इ .

स्यर्थः । यतोऽसावन्तरकरणे स्थितः सप्रशस्तगुणः सह प्रशस्तेन प्रशस्येन गुणेनोपशमिकसम्यक्त्वलक्षणेन वर्तते इति सप्रशस्त गुणः सन् संक्रमं करोति तस्मादन्तरकरणे स्थितस्य गुणसंक्रमः प्रवर्तते तद्वत्त्वस्य संभवात् तथाहि गुणसंक्रमस्येवं लक्षणम् । अपूर्वकरणादारभ्य गुणानां वक्ष्यमानानां प्रवृत्तीनां गुणसंक्रमः प्रवर्तते इति । तदुक्तम् “गुणसंक्रमो अवर्तते गणे अस्तुभावा-
पुण्यकरणादी ” इति । अपूर्वकरणे च मिथ्यात्वस्य बन्धः प्रव-
र्तते तस्य येद्यमानत्वात् अन्तरकरणे च तस्योदयाभावात् कथं
न प्रवर्तते न च गुणसंक्रमः प्रवर्तते ।

गुणसंक्रमेण समम्, त्रितिदिज्जकंतिआउवज्जाणं ।

मिच्छत्तस्स उ णिगुग, आवज्जिसेसाए पदमाए ॥

यत्नेन गुणसंक्रमः प्रवर्तते तावदायुर्वर्जानां सप्तानां कर्मणां स्थितिघातो रसघातो गुणभ्रेणिषो प्रवर्तते यदा गुणसंक्रमस्ति-
ष्ठति निवर्तते तदा गुणसंक्रमेण समं तिस्रोऽपि स्थितिघातगुण-
भ्रेणयस्तिष्ठन्ति तथा मिथ्यात्वस्य यावदेकावलिका प्रथम-
स्थितौ शेषीभूता न भवति तावत् स्थितिघातरसघातौ प्रव-
र्तते आषलिकामाशेषीभूतायां तु प्रथमस्थितौ न भवतः सदा
यावन्मिथ्यात्वस्य प्रथमस्थितिघातवलिका शेषा न भवति तावत्
गुणभ्रेणिरपि प्रवर्तते आषलिकाशेषायां तस्यां गुणभ्रेणिर्न भ-
वति उत्तरार्द्धस्य चाक्षरयोजना इति मिथ्यात्वस्य एकद्व्याव-
लिकाशेषायां प्रथमस्थितौ यथासंख्यं स्थितिघातरसघातौ
गुणभ्रेणिश्च तिष्ठन्तीति ।

उवसंतद्धा अंते, विहीय उक्कट्टियस्स दलियस्स ।

अज्जभवसायविसेमो, सो एक्कमुदग्गो जवे तिलं ॥

उपशमाद्याया औपशमिकसम्यक्त्वाद्याया अन्ते पर्यन्ते किञ्चि-
त्समधिकबलिकाशेषं वर्तमानस्याणामपि द्वितीयस्थितिगतानां
सम्यक्त्वादेषु जातानां दक्षिकमध्यवसायविशेषेण समाकृत्या-
न्तरकरणे पथ्यतावन्निकायां प्रकृतिरिति तत्र प्रथमसमये प्रवृत्तं
द्वितीयसमये स्तोके तृतीयसमये स्तोकेतरमेवं तावदाद्यं याव-
दावलिकाचरमसमयः तानि केवं दक्षिकानिक्लिप्यमाणानि गोपु-
च्छसंस्थानसंस्थितानि भवन्ति ततः आषलिकामाशेषे अन्तरकर-
णस्य शेषे सति मध्यवसायविशेषादमीषां त्रयाणामेकतरस्य
दक्षिकस्योदयो जयति । इवमुक्तं भवति यदि तदानीं गुणः परि-
णामस्तरि सम्यक्त्वदक्षिकस्यादयः । मध्यमभ्रेपरिणामस्त-
र्हि सम्यग्मिथ्यात्वदक्षिकस्येति अग्रन्यभ्रेक्षता मिथ्यात्वदक्षिक-
स्येति ।

आवज्जिया सेसाए, उवसमअच्चाए जाव णिसमयं ।

अमुज्जपरीणामत्तो, कांइ सासायणत्तं पि ॥

उपशान्ताद्याया अग्रन्यतः समयशेषायामुत्कर्षतः परावन्निका-
शेषायाममुपनिणामतोऽनस्तानुबन्ध्यादिसङ्गणान् कश्चित् सा-
स्वादन्त्वमपि याति प्रतिधाति स च नियमात्तदनन्तरं मिथ्यात्व-
मेव प्रतिपद्यते ।

सम्यक्तेणां समगं, सव्वं देमं च कांइ पडिषज्जे ।

उवसंतदंसणां सो, अंतर्करणादिग्गो जाव ॥

सम्यक्त्वेनोपशमिकसम्यक्त्वेन समकोऽपि कश्चित् सर्वविरति-
देशविरतिं प्रतिपद्यते तदुक्तं हातकवृहच्छृणौ “उपसमविद्दी
अंतरकरणे तिमो कोइ देशविरतिं हनेइ कोइ पमत्तापमत्तजाव-
म्मि सेसो य जो पुण न कि पि अमेइत्ति” उपशान्तदर्शनश्रौप-

शमिकसम्यग्बुद्धिश्च तावद्वगन्तव्यी यावदन्तरकरणे स्थिता च
तिष्ठते इति तदेवं कृता सम्यक्त्वोत्पादप्रकरणम् । संप्रतिचारित्रमो-
दनीयस्योपशममात्रिधातव्या चारित्रमोदनीयस्य औपशमका
वेदकसम्यग्बुद्धिर्गती देशविरतः सर्वविरतो वा प्रवर्तमानोऽनुप-
रिणामस्तथा चाह ।

वेयमसम्मदिट्ठी, सोहीअच्चाए अजयमाईया ।

करणदुगेण उवसमं, चारिचमोहस्स चिट्ठति ॥

वेदकसम्यग्बुद्धयः कायोपशमिकसम्यक्त्वापरित्यक्तसङ्गेशा
विशोऽप्यकायां वर्तमाना अयतादयोऽविरतादयोऽविरतदेशविरत-
सर्वविरताचारित्रमोदनीयस्योपशमार्यकरणद्विकेन यथा प्रवृत्ता
पूर्वाभ्येन यथायोगं चेष्टन्ते अनुचरा भवन्ति तृतीयेन तु कारणेन
साक्षादुपशमका एव भवन्तीति कारणद्विकेन चेष्टन्ते इत्युच्यते ।

संप्रत्येतन्मिवाविरतादीनां सङ्गणमाह ।

जाणणगदुणाणुपालण, विरओ विरई आविवर उच्चोसिं ।

आइमकरणदुगेणं, पमिवज्जइ दोएह मत्तपरं ॥

विरते यत् ज्ञानं ग्रहणं पाशनं च तैः कृत्वा विरता भवति तत्र
यत्निविधं त्रिविधेन भवेद्विरतः स सर्वविरतः यस्तु एकादिना
विरतः स देशविरतः ज्ञानग्रहणानुपाशनरूपशुभगव्यतिरेकेण
चान्येषु प्रागेषु वर्तमानो नियमाद्विरतः चरमेऽनुभङ्गे वर्तमानो
देशविरतदेशविरतः स चानेकप्रकारस्तद्यथा कोऽप्येकाणुवती
कोऽपि द्व्यणुवती एवं यावदुत्कर्षतः परिपूर्णं द्वादशमन्तधारी प्रत्या
क्यातसकत्रसावद्यकर्मो कवत्तमनुमतिमात्रसंयकः । अनमति-
रपि त्रिधा तद्यथा प्रतिसेवनानुमतिः प्रतिभवणानुमतिः संवासा-
नुमतिश्च । तत्र यः स्थयं परैर्या कृतं पापं ऋणं सावधारम्भोप-
पन्नं वा भशानापुपुच्छे तस्य प्रतिसेवनानुमतिः । यदा तु पुत्रा-
दिभिः कृतं पापं शृणोति भुत्वा चानुमनते न प्रतिषेधति तदा प्र-
तिभवणानुमतिः । यदा पुनः सावधारम्भप्रवृत्तेषु पुत्रादिषु केवलं
ममत्वमाश्रयुक्तो भवति नान्यत् किञ्चित् प्रतिशृणोति ऋणघते वा
तदा संवासानुमतिः तत्र संवासानुमतिमात्रमेव यः सेवते स
चरमो देशविरतः । स चान्यसर्वभावकाणामुत्तमः यः पुनः सा-
वधारम्भप्रवृत्तेषु पुत्रादिषु केवलं ममत्वमाश्रयुक्तो जयति नान्यत्
सानुमतेरपि विरतः स सर्वविरत उच्यते । अनयोश्च द्वयोर्देश-
विरतिसर्वविरत्योरन्यतरां विरतिमादिमेन यथाप्रवृत्तपूर्वा-
भ्येन कारणद्विकेन प्रतिपद्यते इह ह्यविरतः सन् यथोक्तं द्वे कारणे
करोति देशविरतिं सर्वविरतिं वा प्रतिपद्यते अथ देशविरतस्त-
र्हि विरतिमेव । अथ कस्माद्देशविरतिसर्वविरत्योर्ज्ञानं तृतीय-
मनिवृत्तिकरणं न जयति इह कारणकात्मा प्रागप्यन्तर्मुहूर्ते का-
यावत् प्रतिसमयमन्तगुणद्वयद्विगुण्य प्रवर्तमानोऽनुजानां
कर्मणामनुजागद्विस्थानकं करोतीत्यादि तदेव वक्तव्यं यावत्
यथा प्रवृत्तं करणं तदपि च तथैव वक्तव्यं ततोऽपूर्वकरणं तदपि
च तथैव नयरमिह गुणभ्रेणिर्न वक्तव्या अपूर्वकरणाद्यायां च प-
रिसमाप्तायामनन्तरसमये नियमाद्देशविरतिं सर्वविरतिं वा प्र-
तिपद्यते ततो निवृत्तिकरणं तृतीयमिह नावाप्यते ।

उदयावज्जिया उप्पि, गुणसेहिं कुणइ सहचरित्तेण ।

अंतो अरसंखगुणणा-एताव य वट्टए कालं ॥

करणद्वयेन व्यतिक्रान्ते उदयावज्जिका उपरि सह चारित्रेण वा
समकालं प्रतिसमयमसंख्यगुणनया गुणभ्रेणिमन्तर्मुहूर्ते का-
यावत् करोति कस्मादन्तर्मुहूर्ते कालं यावत् गुणभ्रेणिं करोति
परतोऽपि तेत्यत आह । ताव य वट्टए कालं यनस्तावन्मात्रम-

न्तरमुद्गृह्यं काव्यं यावद्वच्यं वर्तते प्रवर्धमानपरिणामो जवति कोऽपि होयमानपरिणामः ततो यदि प्रवर्धमानपरिणामो जवति तत ऊर्ध्वमपि गुणश्रेणिं प्रवर्धमानां करोति । अथ हीयमानपरिणामस्तर्हि हीयमानामवस्थितपरिणामह्रस्वावस्थितस्वजावस्थां हीनपरिणामो वा देशविरते स्थितिघातरसघातो न भवतः ।

परिणामपञ्चण्णां, गमागमं कुण्ड करणरहिम्नो वि ।

आजोगनद्वयगुणो, करणे काऊण पावेऽ ॥

परिणामप्रत्ययनः कथञ्चित्परिणामहासात्कारणात् देशविरतो-
विरतिं प्रतिपन्नः सर्वविरतो वा देशविरतिं गच्छति ततः स चू-
योऽपि तां पूर्वप्रतिपन्नां सर्वविरतिं वा करणरहितोऽपि प्रतिपद्यते
पथमकृतिकरणेऽनेकशो गमागमं करोति यः पुनराजोगतः प्रति-
पत्त्या नष्टकरणो देशविरतः सर्वविरतत्वां परिप्लुष्टो मिथ्यात्वं च
मनः स भूयोऽपि जगन्मयेनान्तमुद्गृह्यते कालेन उत्कर्षतः प्रभूतेन
कालेन पूर्वप्रतिपन्नामपि देशविरतिं सर्वविरतिं वा उक्तप्रकारेण
करणेन कृत्वा करणद्वयस्य पुरस्सरमेव प्रतिपद्यते ॥

परिणामपञ्चण्णां, चतुर्विहं होइ वहुई वावि ।

परिणामवद्वयाप, गुणनेहिं तत्तियं कोण्ड ॥

परिणामप्रत्ययनं परिणामात्कारणात् चतुर्विधः चत्वारः प्रका-
रा यथा भवति एवं हीयते वर्धते वा गुणश्रेणिरिति विभक्ति-
विपरिणामेन स्ववृद्धये इदमुक्तं भवति यदि हीयमानपरिणामो
जवति तर्हि तथा तथा परिणामहानिमध्ये कृतगुणश्रेणिः चतुर्धा
हीयते तद्यथा कदाचिदसंख्येयजागेन कदाचित्संख्येयजागेन
कदाचिदसंख्येयगुणेन कदाचित्संख्येयगुणेन । अथ परिणाम-
प्राप्तसमये प्रवर्धते तर्हि तत्परिणामानुसारेण गुणश्रेणिरन्युत्प-
त्कारणं वर्धते यदि पुनरवस्थितपरिणामो भवति तर्हि तावन्मा-
त्रमेव गुणश्रेणिमाख्याति एवा चैव दक्षिकापेक्षया द्रष्टव्या । काव्य-
श्च पुनः सर्वदाऽपि तावन्मात्रेणैव यावच्च देशविरतिं सर्वविरतिं
वा परिपाद्यति तावद्गुणश्रेणमपि समये समये करोति । स्था-
पना चैव तदेवमुक्तो देशविरतिसर्वविरतितानः ।

संप्रत्यनन्तानुबन्धनयिसंयोजनमात्रणयेन ॥

सम्भृत्पायणविहिणा, चतुगइया सम्मदिट्टिपज्जत्ता ।

भंजोयणा विजोएति, न उण पढमउडिं करेति ॥

सम्यक्त्वोत्पादविहिता सम्यक्त्वोत्पादज्जितेकरणत्रयरूपेण
प्रकारेण चतुर्गनिकाः सम्यग्दृष्टयो वेदकसम्यग्दृष्टयः पर्याप्तास्त-
त्राविरतसम्यग्दृष्टयश्चतुर्गनिका अपि देशविरतास्तिर्यग्भानिका
वा मनुष्या वा सर्वविरतास्तु मनुष्याः संयोजनातोऽनन्तानुबन्धि-
नो धियोऽयन्ति नाशयन्ति पुनरन्तारकरणं कुर्वन्ति तदज्ञावाच्च
प्रत्यक्षस्थितिमपि न कुर्वन्ति अन्तरकरणस्य ह्यस्तना स्थितिगिन्यु-
च्यते । चिन्तीया तु द्वितीया ततोऽन्तरकरणकारणाभावे प्रथम-
स्थितिमपि न कुर्वतीति ।

अत्रैव विशेषमाह ।

उवरिमगे करणदुगे, दलियं गुणसंक्रमेण तेमिं तु ।

मामेई तइ पच्छा, अंतमुद्गृत्ता सभावत्थो ॥

उपरितनके द्विके अपर्यकरणानिवृत्तिकरणस्य तेषामनन्तानु-
बन्धिनां दक्षिके परमागवात्मकं गुणसंक्रमेणोऽज्ज्वलनासंक्रमस्तु
वर्धने नाशयति अनिवृत्तिकरणे च वर्तमानः सन् गुणसंक्रमा-
नुवर्धनेऽज्ज्वलनासंक्रमेण निरवशेषान् विनाशयति । किं त्वध-
स्तादायक्षिकामात्रं मुञ्चति तदपि च स्निदुक्तसंक्रमेण वेद्यमा-

नासु प्रकृतिषु संक्रमयति ततोऽन्तमुद्गृत्तात्परतोऽनिवृत्तिकरणप-
र्यवसाने शेषकर्मणामपि स्थितिघातरसगुणश्रेणयो न भवन्ति
किं तु स्वजावस्थ एव भवति चतुर्विधस्थितिसत्कर्म तदेवमुक्ता-
नन्तानुबन्धेनार्थसंयोजना । ये त्वाचार्या अनन्तानुबन्धनामु-
पशमनामपि मन्यन्ते तन्मतेनोपशमनाविधिः परशतियुक्तेः सम-
तिकावृत्तेर्वा अवसेयः ।

संप्रति दर्शनमोहनीयकृपणाविधिमाह ।

दंसणाववणस्स रिहो, जिणकात्रीओ दुग्गड्वायुवरि ।

अणणासकमाकरणाई, करइ गुणसंक्रमं तःयं ॥

दर्शनं मिथ्यात्वसम्यक्त्वरूपं तस्य कृपणा तस्या अहो योग्यो
जिनकार्त्तायो जिनविरहं कालभञ्जयी प्रथमसंजयी प्रथमसं-
नती च दुर्गतिं मनुष्यगतौ वर्त्तमानो जीवो वर्षाष्टकस्यापरि च-
र्तमानोऽनन्तानुबन्धन विमंयोजनक्रमेण यथाप्रवृत्तादीनि त्रीणि
करणानि यथा गुणसंक्रमं च कृत्वा साकल्येन कृपयति ।
इयमत्र ज्ञावना दर्शनमोहनीयकृपणार्थमनुगतस्त्रीणि करोति
तद्यथा यथाप्रवृत्तकरणमपूर्वकरणमनिवृत्तिकरणं वा एतानि
च त्रीण्यपि करणानि प्रागेव वन्द्यानि नवरं पूर्वकरणस्य
प्रथमसमये पथं गुणसंक्रमेण मिथ्यात्वसम्यक्त्वमिथ्यात्वयोर्दलिकं
सम्यक्त्वे प्रवेष्टयति उक्तवनासकमपि तयोरेवमारभते । तद्यथा
प्रथमस्थितिज्ञानं वृद्धतरं घातयति ततो द्वितीयं विशेषहीनमेवं
तावद्वक्तव्यं यार्थमिथ्यात्वसम्यक्त्वमिथ्यात्वयोः करोति ।

तत्करणार्थं जं तं तस्मिंते संखजागो होइ ॥

तत्करणादावप्युत्कारणाद्वा यत् स्थितिसत्कर्मस्योत्तरेणैव
करणस्यान्ते चरमसमये संख्येयजागमात्रं जवति ।

प्रथमसमयापेक्षया संख्येयगुणहीनं जवतीत्यर्थः ।

एवं तिड्वंधो वि य, पविमइ अनियट्टिकरणसमयम्मि ।

अपुव्वगुणमेदिउडि—रमघायतिड्वंधं च ॥

एवमनेन प्रकारेण स्थितिसत्कर्मन्यायेन स्थितिवन्धोऽप्येदित-
व्यः अपूर्वकरणप्रथमसमये यावान् स्थितिबन्धो आसीत् तदपे-
क्षयाऽस्यैवापूर्वकरणस्य चरमसमये संख्येयगुणहीनो जवती-
त्यर्थः । ततोऽनिवृत्तिकरणसमये प्रविशति तत्र च प्रविष्टः सन्
प्रथमसमयादेवाग्न्यापूर्वा गुणश्रेणिं अपूर्व स्थितिघातं रसघात-
मपूर्वं च स्थितिबन्धमनुक्रममारभते ।

देगुवममणनिकायण, निहत्तिरहिंयं च होइ तिगं ॥

अनिवृत्तिकरणप्रथमसमये एवं च देशोपशमना निकाचना-
निधत्तिरहितं दर्शनत्रिकं भवति देशोपशमादीनां प्रयाणां कर-
णानां मध्ये नैकमपि तदानीं दर्शनत्रिकस्य करणं प्रवर्तते इत्य-
र्थः । दर्शनमोहनीयत्रिकस्य च स्थितिसत्कर्मस्थितिघातादि-
भिर्धान्यमानसंज्ञिपञ्चन्द्रियस्थितिसत्कर्मसमानं भवति । ततः
स्थितिष्वानुसहस्रगृथकत्वे गते सति तु चतुरिन्द्रियस्थि-
तिसत्कर्मसमानं ततोऽपि तावन्मात्रेषु गतेषु त्रीन्द्रियस्थि-
तिसत्कर्मसमानं ततोऽपि तावन्मात्रेषु खान्देषु गतेषु पट्यापम-
संख्येयभागमात्रप्रमाणं जवति तदेवाह ।

कममो अममिचउरि—दियाण तुहं किट्टं मेतं ।

उडिग्वंडसहस्साइ, एकेके अंतरम्मि गच्छति ॥

पलिओवमसंवाणं, दंसणसानं तउज्जाणं ।

अनिवृत्तिकरणद्वारद्वय क्रमशोऽस्वाहपञ्चन्द्रियचतुरिन्द्रियादि-

उवसमणा

तस्य स्थितिसत्कर्म वक्तव्यम् । एकैकस्मिन्नाक्षरे स्थितिखण्डस-
हस्राणि स्थितिघातसदृशाणि प्रजन्ति भावना प्रागेव कृता एवं प-
ल्योपमसंख्येयभागमात्रदर्शनज्ञानमोहनीयतेति यावत् सत्कर्मणि
जाते सति यद्भवति संख्येयान् भागान् खण्डयति । इयमत्र जाव-
ना पल्योपमसंख्येयभागमात्रस्य स्थितिकर्मण एकसंख्येयभागं
मुक्त्वा शेषानशेषानपि संख्येयान् भागान् त्रयाणामपि (मिथ्यात्वा-
दीनां विभासयति ततः प्रागुक्तस्य संख्येयभागस्य एकसंख्येय-
भागं मुक्त्वा शेषानशेषानपि संख्येयान् भागान् विनाशयति एवं
ते संख्येयजागाः खण्ड्यमाना सहस्रशोऽपि प्रजन्ति ततो मि-
थ्यात्वस्यासंख्येयान् भागान् खण्डयति सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्या-
त्वयोस्तु संख्येयान् भागान् ।

ततो बहु खंडंते, खंडे उदयावक्षीरहियमिच्छन् ।

ततो असंख्यभागो, सत्तामीसाण खंडे ॥

ततोऽनेन विधिना स्थितिखण्डानां प्रज्ञानान्मने उदयावक्षि-
कारहितसकलमपि मिथ्यात्वं खण्डयति विनाशयति । तदानीं
सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्द्विकं पल्योपमसंख्येयभागमात्रम-
वतिष्ठते अमूनि च स्थितिखण्डानि खण्ड्यमानानि मिथ्यात्वसम्य-
क्त्वानि सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः प्रक्षिपति सम्यग्मिथ्यात्व-
सम्यक्त्वानिसम्यक्त्वानि सम्यक्त्वाभस्तात् स्वस्थाने इति तदपि
च मिथ्यात्वद्विकमात्रं स्तिवुकसंभ्रमेण सम्यक्त्वे प्रक्षिपति
मिथ्यात्वस्यावक्षिकामात्रायां स्थितौ सत्यां तत ऊर्ध्वं सम्यक्त्वं
सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः संख्येयान् भागान् खण्डयति एवं ते
विशिष्येते ततस्तस्याप्यसंख्येयान् भागान् खण्डयति एकं मुञ्च-
ति एवं कतिपयेषु स्थितिखण्डेषु गतेषु सम्यग्मिथ्यात्वमावक्षि-
कामात्रं जातं तदानीं च सम्यक्त्वस्य स्थितिसत्कर्म च पट्टक-
प्रमाणं विद्यते स चाष्टवर्षप्रमाणसम्यक्त्वसत्कर्म तत्काक्षे सकल-
प्रत्युहापगमतो निश्चयनियमतो दर्शनमोहनीयस्य कृपक उच्यते ।

अंतमुहुत्तियवंदं, ततो लकिरड उदयममयाउ ।

पक्खिवड असंखगुणं, नाऊण गुणभेदिपरे हीणं ॥

ततो निश्चयनयमनेन कृपकस्वप्नवनादूर्ध्वं सम्यक्त्वस्य स्थिति-
खण्डमन्तर्मुहूर्तप्रमाणसत्कर्मणि घातयति तद्विकमुदयसमया-
दारज्यं प्रक्षिपति तत्त्वेदमुदयसमये स्तोकं ज्ञात्वा तृतीयसमये
असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीय समये असंख्येयगुणम् । एवं ताव-
द्रक्तव्यं यावत् गुणश्रेणिशिरः तत ऊर्ध्वं विशेषहर्षं शेषहीनस्ता-
वत् यावच्छरमा स्थितिः ।

लकिरड असंखगुणं, जाव पुचरिमं वि अंतिमे खंडे ।

सेज्जंसो खंडे, गुणसंदीए तहा दे ॥

ततो द्विस्थितिखण्डमन्तर्मुहूर्तप्रमाणं पूर्वस्मादसंख्येयगुणमु-
त्क्रिंति खण्डयति प्रागुक्तप्रकारेण च उदयसमयादारज्यं निक्षि-
पति । एवं पूर्वस्मात् पूर्वदसंख्येयगुणसंस्थितिखण्डमुत्क्रिंति
तावद्रक्तव्यो यावद्रुद्धिचरिमं स्थितिखण्डं द्विचरिमात्रं स्थितिख-
ण्डान्तिमं स्थितिखण्डं संख्येयगुणं तस्मिन्नान्तिमे स्थितिखण्डे
खण्ड्यमाने संख्येयभागं गुणश्रेण्या खण्डयति अन्याश्च तदुप-
रितनीः संख्येयगुणाः स्थितीरुक्तीर्य तद्विकमुदयसमयादार-
ज्यं संख्येयगुणतया प्रक्षिपति । तद्यथा उदयसमये स्तोकं ततो
द्वितीयसमये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसमये असंख्येयगु-
णम् । एवं तावद्वाच्यं यावद् गुणश्रेणिशिरः । अत ऊर्ध्वमुत्की-
र्यमाणमेव द्विकं ततस्तत्र न प्रक्षिपति एवमेव स्थितिखण्डे
उत्कीर्णं सति असौ कृपकः कृतकरण उच्यते ।

कयकरणो तक्काझे, काळं पि करेड चउसु वि गईसु ।

वेइयमेसो सेढी, अबडए वा ममारुदइ ॥

कृतकरणः सन् कश्चित्त्वावमपि करोति कृत्वा च तत्कालं च-
तसृणां गतीनां गनावुत्पद्यते तदेवं प्रस्थापको मनुष्यो निस्सूचके-
षु चतसृष्वपि गतिषु भवति । उक्तं च । “पट्टवणा उ मणुस्सो
निट्टवणा ढोइ चउसु वि गईसु ” यदि पुनस्तदानीं काळं न क-
रानि तर्हि वेदितशेषोऽनुदितसम्यक्त्वशेषः क्वायिकसम्यक्वृष्टिः
सन् अन्यतरां श्रेणिं कृपकश्रेणिमुपशमश्रेणिं वा समारोहति वै-
मानिकेष्वेव बह्वायुष्क उपशमश्रेणिम् । अबह्वायुष्कस्तु कृपकश्रेणिं
चतुर्गतिष्वह्वायुष्कस्तु न कामपि श्रेणिमित्यर्थः । अथाप्येतद्द्वी-
णसप्तकः कतिथे भवे मोक्कमुपयातात्युच्यते ।

तइये चउत्ये तम्मि व, जवम्मि सिज्जंतिदेसणो खीरो ।

जं देवनिरय संखाउ, चरमदेहेसु ते होंति ॥

तृतीये चतुर्थे तस्मिन्वा प्रये क्षीणे दर्शने दर्शनमोहनीये सि-
रुचन्ति जीवाः कृत इत्याह । यत् यस्मात्कारणात् क्षीणसप्तक-
देवनारका सम्येयवर्षायुष्केषु जवन्ति उत्पद्यन्ते चरमदेहेषु वा
जवन्ति चरमदेहा वा जवन्ति ततस्तृतीये चतुर्थे तस्मिन्
भवे सिध्यन्तीत्युच्यते इयमत्र भावना देवगतौ बह्वायुष्कास्ते
तत्प्रकृत्या यत्कृत्वा देवेषु मध्ये उत्पद्यन्ते ये तु नरकेषु बह्वायु-
ष्कास्ते नरकेषु ततो देवेषु देवभयात्ममाणस्येव मनुष्यो ज्ञात्वा
मोक्षं यातीति चतुर्थे भवे सिरुचन्तीत्यभिधीयते ये त्वबह्वायु-
ष्काः सप्तकं कृपयन्ति ते चरमदेहा उच्यन्ते न च सप्तकायानन्त-
रकृपकश्रेणिमेव प्रतिपद्यन्ते इति तस्मिन्नेव प्रये सिरुचन्ति उक्ता
दर्शनीयमोहनीयस्योपशमना । संप्रति दर्शनमोहनीयोपशमना
भायते । सा च क्षीणसप्तकस्य वैमानिकेष्वेव बह्वायुष्कस्य ज-
वति । अबह्वायुष्कस्तु कृपकश्रेणिमारोहति यस्तु वेदकसम्यक्वृष्टिः
स तूपशमश्रेणिं प्रतिपद्यते सोऽनियतो बह्वायुष्को वासे च के-
पाश्चिन्मतेनानन्तानुबन्धिनो विसंयोज्य चतुर्विंशति सप्तककर्मासन्
प्रतिपद्यते केषांचित्पुनर्मतेनोपशमयापि ततो विसंयोजितानन्ता-
नुबन्धिकाया उपशमिनानन्तानुबन्धिकाया वा सन् दर्शनवित-
यमुपशमयति । तथा चाह ।

अहवा दंसणमोहं, पढमं उवसामइत्तु मामभे ।

दिवा अणुइ पियाण, पढमठिई आवल्लीनियमा ॥

पढममुवसमुवसेसे, अंतमुहुत्ता उ तस्स विज्झा उ ।

संकैसविमोवि पमत्त, इयरपमत्तत्तणं बहुसो ॥

अथवति प्रकारान्तरे आदौ दर्शनमोहनीयं प्रथममुपशमयत्वाऽपि
प्रतिपद्यते कथमुपशमयत्योत्पद्यत इत्याह । आमाये संयमे स्थिता
उपशमनाविधेयं प्रागुक्तः करणत्रयानुगो वेदितव्यः । न तु उप-
शमश्रेणिं प्रतिपद्यते । अथवा दर्शनमोहनीयं प्रथममुपशमयत्वापि
प्रतिपद्यते कथमुपशमयत्योत्पद्यत इत्याह । आमाये संयमे स्थिता
उपशमनाविधेयं प्रागुक्तः करणत्रयानुगो वेदितव्यः नवरमस्तरक-
रणं कुर्यन् अनुदितयोर्मध्ये सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः प्रथमस्थि-
तिरावक्षिकामात्रा नियमाद्वेदितव्या सम्यक्त्वस्य आन्तर्मुह-
ूर्तप्रमाणा उत्कीर्यमाणं च द्विकमन्तरेण त्रयाणामपि सम्यक्त्वो-
त्पत्तिं प्रथमस्थितौ प्रक्षिपति शेषं प्रथमोपशमयत् प्रथमोपशम-
कसम्यक्त्ववद्वेदितव्यं (अंतमुहुत्ता उ तस्सेत्यादि) बहुशोऽन्त-
रकरणप्रवेशसमयादारज्यान्तर्मुहूर्तेऽतिक्रान्ते गुणसंक्रमावसाने
विध्यातसंक्रमस्तस्य सम्यक्त्वस्य भवति किमुक्तं भवति । वि-

ध्यानसक्रमेण मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्द्विकं सम्यक्त्वं प्रवि-
शतीति एवं दर्शनमोहनीयव्रितये उपशान्ते संक्षेपशोधिष-
शान् प्रमत्तत्वमितरप्रमत्तत्वं बहुधाऽनेकशोऽनुदृत्य आरभ्यमोह-
नीयोपशमनाय सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते इत्यर्थः ।

पुण तिमि उ करणाइं, करेइ तइयम्मि एत्थ पुण तेउ ।

अंता कोमाकोदी, बंधं संतं च सत्तएहं ॥

आरिभ्रमोहनीयोपशमनार्थं पुनरपि त्रीणि बधाप्रवृत्तापूर्वा-
निवृत्ताख्यानि करणानि करोति करणवक्तव्यता प्राग्वद्गुण्य कं-
षमत्र तृतीयकरणे जेदस्ममेव दर्शयति अतः कोटाकोटीनाम-
बन्धसत्कर्मवसमानामागुर्वर्जानां करणं प्रथमसमये करोति तत्र
यद्यपि प्रागुक्तेष्वपि करणेष्वेतेषां बन्धः सत्कर्मणां प्राप्यते त-
थाऽप्यत्र बन्धसत्कर्मणी तदपेक्षया संख्येयगुणहीने दृष्टव्ये इति
विशेषः । कर्मप्रकृतौ त्वत्र सत्कर्म त्रि सागरोपमकोटाकोटीप्र-
माणमुक्तं बन्धस्त्रन्त सागरोपमकोटाकोटीप्रमाणः तदुक्तम् ।
“ अंतो कोटाकोडी, संतं धनियट्टि णो उ उदहीणं । विद्वंस्सं
उक्कोस्सं पि, तस्स पल्लस्स संखतमजागं ” ।

ठिइवंडबहुमहस्से, एक्केकं जं भणिस्सामो ।

स्थितिखण्डमुत्कृष्टमपि पल्योपमसंख्येयभागमात्रं खण्डयति ।
तथा एतस्य प्राक्तनबन्धस्य पल्योपमसंख्येयभागमात्रं हाप-
यित्वा अन्यं स्थितिबन्धं करोतीति शेषः । तत्र यद्यपि शान्ता-
मपि कर्मणां पल्योपमसंख्येयजागप्रमाणतया उक्तस्तथाऽपि एवं
सत्कर्म दृष्टव्यं तद्यथा नामगोत्रे सर्वस्तोके दीनास्थितिकत्वात्
ततो ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणि विशेषाधि-
कस्थितिखण्डसदृशेषु च बहुष्वतिक्रान्तेषु पथैकं यत्कराति तद्वयं
भणिष्यामः । तदेवाह ।

कराणस्स संखभागे, सेमे असम्मिमाइयाणं ।

समो दंधो कामण, पल्लवसेगतीसाणउदिवट्टं ॥

करणस्यानिवृत्तिकरणस्य संख्येयेषु भागेषु सत्सु एकस्मिन्
शेषे असंक्षिकादीनां समो बन्धः क्रमेण भवति सचैवमनिवृ-
त्तिकरणस्य संख्येयेषु जागेषु गतेष्वेकस्मिन् अशेषे अमंक्षि-
पञ्चैन्द्रियबन्धतुल्यस्थितिबन्धो भवति तदनन्तरं स्थितिख-
ण्डपृथक्त्वे गते सति चतुरिन्द्रियबन्धतुल्यस्थितिबन्धः ततो
तुयोऽपि स्थितिखण्डपृथक्त्वे गते सति त्रिन्द्रियबन्धतुल्यस्थि-
तिबन्धस्तत एवमथ द्विन्द्रियबन्धतुल्यः ततोऽप्येवमेकैकेन्द्रिय-
बन्धतुल्यस्ततोऽपि स्थितिबन्धसदृशेषु गतेषु विंशतिकयोः
विंशतिनागरेपमकोटीप्रमाणयोर्नामगोत्रयोरित्यर्थः । पल्योपम-
मात्रं स्थितिबन्धो भवति त्रिंशत्कानां ज्ञानावरणदर्शनावरणा-
न्तरायेवेदनीयानामर्धपल्योपममात्रः ।

मोहस्स दोमि पल्ला, संतां वि हु एवमेव अणवहु ।

पलियम्मि तम्मि दंधे, अन्नो संखेज्जगुणहीणो ॥

मोहनीयस्य द्वौ पल्योपमौ स्थितिबन्धः स्थितिसत्कर्मणि वा-
ल्पबहुत्वं बन्धक्रमेण वक्तव्यं तच्च सर्वस्तोकं नामगोत्रयोः ततो
ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणां विशेषाधिकं मोहनी-
यस्य विशेषाधिकं तथा यस्य यस्य कर्मणो यदा यदा पल्यो-
पमप्रमाणः स्थितिबन्धो भवति तस्य तस्य तदा तत्कादाद्वार-
भ्यान्योऽन्यः स्थितिबन्धः संख्येयगुणहीनो भवति ततश्चेदानीं
नामगोत्रयोः पल्योपमप्रमाणात् स्थितिबन्धाद्वयः स्थितिबन्धस्सं

ख्येयगुणहीनं करोति शेषाणां तु कर्मणां पल्योपमसंख्येयभा-
गहीनं ततः ।

एवं तीसाण पुणो, पल्लमोहस्स होइ हु दिवट्टं ।

एवं मोहे वट्टं, सेसाणं पल्लसंखंसो ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण स्थितिबन्धसदृशेष्वतिक्रान्तेषु त्रिंशत्कानां
ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणां स्थितिबन्धः पल्योपम
प्रमाणं करोति मोहनीयस्य तु सार्धपल्योपममात्रं ततो ज्ञानाव-
रणायादीनामन्यः स्थितिबन्धः संख्येयगुणहीनो भवति मोहनी-
यस्य तु संख्येयजागहीनः तत एवं पूर्वक्रमेण स्थितिबन्धसदृश-
ेष्वतिक्रान्तेष्वित्यर्थः मोहनीयस्य स्थितिबन्धः पल्योपमप्रमाणं
भवति ततो मोहनीयस्याप्यन्यः स्थितिबन्धः संख्येयगुणहीनः
प्रवर्तते तदानीं च शेषकर्मणां स्थितिबन्धः पल्योपमसंख्येय-
भागमात्रप्रमाणो वेदितव्यः ।

बीसगतीसगमोहाण, मक्कम्मं जह कमेण संखगुणं ।

पल्लअसंखेज्जंसो, नामगोयाण नो बंधो ।

विंशत्त्रिंशत्कमोहानां सत्कर्म यथाक्रमं संख्येयगुणं वक्तव्यं
तद्यथा सर्वस्तोकं नामगोत्रयोः सत्कर्म ततो ज्ञानावरणदर्शना-
वरणान्तरायेवेदनीयानां सगुणं स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यम् ।
ततोऽपि मोहनीयस्य संख्येयगुणं मोहनीयस्य पल्योपममात्रं स्थि-
तिबन्धे जाते सति नामगोत्रयोरन्यस्थितिबन्धोऽसंख्येयगुणही-
नो भवति पल्योपमसंख्येयभागमात्रो भवतीत्यर्थः । अत्र सत्क-
र्मापेक्षया अल्पबहुत्वं चिन्त्यते सर्वस्तोकनामगोत्रयोः सत्कर्म
ततो ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणामसंख्येयगुणं स्व-
स्थाने तु परस्परं तुल्यं ततोऽपि मोहनीयस्य संख्येयगुणं ततः ।

एवं सहस्साणंपि हु, एकपयारेण मोहनीयस्स ।

तीमगअसंखजागो, ठिइवंधो संत पंच जवे ॥

एवं पूर्वोक्तेन प्रकारेण स्थितिबन्धसदृशेष्वतिक्रान्तेष्वित्यर्थः ।
ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणां स्थितिबन्धोऽसंख्ये-
यगुणहीनो भवति पल्योपमसंख्येयभागमात्रयोर्भवनादिति
तात्पर्यार्थः इदानीं च सत्कर्मापेक्षया अल्पबहुत्वं चिन्त्यते
सर्वस्तोकनामगोत्रयोः सत्कर्म ज्ञानावरणायादीनां चतुष्पा-
मसंख्येयगुणं स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यं ततो मोहनीयस्य
संख्येयगुणं ततः स्थितिबन्धसदृशेषु गतेषु सत्सु एकप्रकारेण
एकहेतुयैव मोहनीयस्य पल्योपमसंख्येयभागमात्रो ज्ञानाव-
रणायादीनां चतुष्पादसंख्येयगुणं स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यम् ।

वासगअसंखजागो, मोहपन्वाउघाइतइयस्स ।

वामाणंतउ होज्जड, असंखभागम्मि वज्जंति ॥

ततः स्थितिबन्धसदृशेषु गतेषु एकहेतुयैव विंशतिकयोर्नाम-
गोत्रयोरधस्तात् असंख्येयगुणहीनो मोहनीयस्य स्थितिबन्धो
भवति । अत्र स्थितिबन्धमाश्रित्याल्पबहुत्वं चिन्त्यते सर्वस्तोको
मोहनीयस्य स्थितिबन्धस्ततो नामगोत्रयोः संख्येयगुणः स्व-
स्थाने तु परस्परं तुल्यः । ततो ज्ञानावरणादीनां चतुष्पादसं-
ख्येयगुणः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः । स्थितिबन्धसदृशेष्व-
तिसंक्रान्तेषु पश्चात् तृतीयस्य वेदनीयस्य घातानि ज्ञानावरण-
दर्शनावरणान्तरायाणि अधोज्ञातानि । अत्र स्थितिबन्धमा-
श्रित्याल्पबहुत्वं चिन्त्यते सर्वस्तोको मोहनीयस्य स्थितिबन्धः
ततो नामगोत्रयोरसंख्येयगुणः । स्वस्थाने तु तयोः परस्परं
तुल्यः ततोऽपि ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणामसंख्येयगुणः

स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः । ततोऽपि वेदनीयस्यासंख्येयगुणः । ततः स्थितिबन्धसहस्रेषु गतेषु सत्सु विंशतिकयोर्नामगोत्र-योरसंख्येयभागो जातानि ज्ञानावरणाद्यादीनि त्रीणि दृश्यन्ते नामगोत्रापेक्षया ज्ञानावरणादीनां स्थितिबन्धाऽसंख्येयगुण-हीनो भवतीत्यर्थः । अत्रालम्बित्वं सर्वस्तोको मोहनीयस्य स्थितिबन्धः ततो ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणामसंख्येय-गुणः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः । ततोऽपि नामगोत्रयोरसंख्ये-यगुणः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः । ततोऽपि वेदनीयस्या-संख्येयगुणः ।

असंख्यसमयवद्धा, णामुदीरणा होइ तस्मि काळाम्मि ।

देसपाडगमत्तो, मणपज्जवअंतरायाणं ॥

यस्मिन्काले सर्वकर्मणां पल्यापमामंख्येयभागमात्रस्थिति-बन्धा जातन्तस्मिन् काले असंख्येयसमयवद्धानामुदीरणा भवति कथमेतदवसीयते इति चेदुच्यते इह यदा पल्यापमा-संख्येयभागमात्रं स्थितिबन्धं करोति तदा दृश्यमानप्रकृति-स्थित्यपेक्षया याः समयादिहीनाः स्थितयस्ता एवोदीरणामुप-गच्छन्ति नान्याः ताश्च चिरकालमवद्धा एव क्रीणशेषाः सभ-वन्तीत्यसंख्येयसमयवद्धानां तदानीमुदीरणा ततः स्थितिबन्ध-सहस्रेषु एतेषु देशघातिनः समनुभागे मनः पर्यवज्ञानावरणा-दीनामन्तराययोर्बध्नाति ॥

होहादीणं पच्छा, जोग अचकवुमुयाण तो वक्खा ।

परिभोगमईणंते, विरयस्स अमोढिगाथाई ॥

पञ्चस्थितिबन्धसहस्रेष्वतिक्रान्तेषु जघान्तगायवध्निज्ञानावर-णावधिदर्शनावरणानां देशघातिनं रसं बध्नाति ततोऽपि संख्ये-येषु स्थितिबन्धसहस्रेष्वतीतेषु जोगान्तरायाचक्रुः कुदर्शनावर-णध्वजज्ञानावरणानां देशघातिनं रसं बध्नाति ततोऽपि स्थिति-बन्धसहस्रेष्वतिक्रान्तेषु परिभोगान्तरायमतिक्रान्तावरणयोर्देश-घातिनं रसं बध्नाति ततोऽपि स्थितिबन्धसहस्रेषु वीर्यान्तरायस्य देशयति न संबध्नाति एतेषामेवानन्तरागतानां कर्मणां ध्रुवगताः रूपकोपशमश्रेणारहिताः सर्वघातिनमेव रसं बध्नाति ।

मंजमर्पाइण तन्नो, अंतरमुदुज जाण दाण्हं तु ।

बेयकसायन्नयरे, मोदयतुद्धा पड्विई ॥

वीर्यान्तरायदेशघात्यनुजागबन्धानन्तरं संख्येयेषु स्थितिबन्ध-सहस्रेषु गतेषु सत्सु संयमघातिनामनन्तानुबन्धं वर्जानां द्वादश-कषायाणां नवानां च नोकषायाणां सर्वसंख्येयया एकविंशतिप्रकृ-तानामन्तरकरणं करोति तत्र चतुर्णां सङ्कलनानामन्यतमस्य यस्य संज्वलनस्योदयो यस्य च त्रयाणां वेदानामन्यतमस्य वेदस्य तयोर्वेदकषायात्यन्तरयोः कर्मणोः प्रथमा स्थितिः स्योदयका-लप्रमाणा भवत्यन्येषां त्रैकादशकषायाणामष्टानां च नोकषाया-णां प्रथमा स्थितिरावृत्तिकामात्रा । संप्राति चतुर्णां संज्वलनानां त्रयाणां च वेदानां स्योदयकालप्रमाणमाह—

धीअधुवेदयकाही, संखातगुणो उ पुरिसवेयस्स ।

तस्स हि विसेसअहिआं, कोहे तत्तो विजयकमसो ॥

स्त्रीवेदनपुंसकवेदयोर्दयकाक्षः पुरुषवेदाद्युदयकालापेक्षया सर्वस्तोकः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः ततः पुरुषवेदेन्य उदय-काक्षः संख्येयगुणस्तस्यापि पुरुषवेदस्योदयकालात् श्रोत्रस्यो-दयकाक्षो विशेषाधिकस्ततोऽपि श्रोत्रोदयकालात्मानमायावोजा-नां यथाक्रमतो यथाक्रमेण विशेषाधिकस्तदथा संज्वलनक्रो-

दयकालात्संज्वलनमानस्य उदयकालो विशेषाधिकस्ततोऽपि संज्वलनमायाया विशेषाधिकस्ततोऽपि संज्वलनश्रोत्रस्य वि-शेषाधिकस्तत्र संज्वलनक्रोत्रोपशमश्रेणि प्रतिपक्षस्य याव-दप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणक्रोत्रोपशमो भवति तावत् सं-ज्वलनक्रोत्रस्योदयः संज्वलनमानोपशमश्रेणि प्रतिपक्षस्य याव-दप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणमानोपशमो न भवति तावत्सं-ज्वलनमानस्योदयः संज्वलनमायाया श्रोत्रोपशमश्रेणि प्रतिपक्ष-स्य यावदप्रत्याख्यानावरणमायोपशमो नोपजायते तावत्सं-ज्वलनमायायाः उदयः संज्वलनलोभोपशमश्रेणि प्रतिपक्ष-स्य यावदप्रत्याख्यानावरणलोत्रोपशमो न भवति तावच्छ्रोत्रसं-ज्वलनश्रोत्रस्योदयस्ततः परं सूक्ष्मसंपरायाद्वा तदेवमन्तरकर-णमुपरितनभागापेक्षया समस्थितिकम् । अधोभागापेक्षया चो-क्तनीत्या विषयस्थितिकमिति ।

अंतरकरणेण ममं, डिस्वंडगवंधगच्छनिप्पत्ती ।

अंतरकरणांतरे, समये जायंति सत्तप्पो ॥

अन्तरकरणेन समं सममित्यव्ययं ततोऽयमर्थः । अन्तरकरणेन समाना स्थितिखण्डस्य बन्धकाद्याश्च अभिनवबन्धाद्याश्च निप्पत्तिः । किमुक्तं भवति यावता कावेन स्थितिखण्डकं घातयति यद्वा अन्यस्थितिबन्धं करोति तावता कालान्तरकरणमपि क-रोति त्रीण्यप्येतानि युगपदारभते युगपद्विक्रामयति अत्रान्तक-रणकात्रे चानुभागखण्डसहस्राणि व्यतिक्रामन्ति अन्तरकरण-सत्कद्विक्रमस्य प्रक्षेपविधिरयं येषां कर्मणां तदानीं बन्ध उद-यश्च विद्यते तेषामन्तरकरणसत्कं दक्षिकं प्रथमस्थितिद्वितीय-स्थितिं च प्रक्षिपति यथा पुरुषवेदोदयारूढः पुरुषवेदस्य येषां तु कर्मणामुदय एव केवलो न बन्धस्तेषामन्तरकरणसत्कं द-क्षिकं प्रथमस्थितावेव प्रक्षिपति न द्वितीयस्थितावपि । यथा स्त्रीवेदोदयारूढः स्त्रीवेदस्य येषां पुनरुदयो न विद्यते किं तु के-वलो बन्ध एव तेषामन्तरकरणसत्कं दक्षिकं द्वितीयस्थितावेव प्रक्षिपति न प्रथमस्थितौ यथा संज्वलनक्रोत्रोदयारूढः शेषसं-ज्वलनानां तेषां पुनर्न बन्धो नाप्युदयः तेषामन्तरकरणसत्कं द-क्षिकं परप्रकृतिषु यथा द्वितीयतृतीयकषायाणां तथा अन्तरकर-णान्तरसमये अन्तरकरणे कृते सति द्वितीये समये इत्यर्थः । इमं समं पदार्थाः युगपज्जायन्ते तानेवाह ।

एगट्टाणाणुजागच्चं, म उदीरणा य संखेया ।

अपुण्वं संकमणं, लोअस्स असंकममे मोहे ॥

बच्छं बच्छं छाउ, आवलीसु उवोयुईरणं ।

एउपरं गंवउवसमणा, असंखगुणाय जावंतं ॥

मोहे मोहनीयस्यानुजागबन्धो रसबन्धः एकस्थानकः उदी-रणा संख्येयसमा संख्येयवर्षप्रमाणा चशब्दास्थितिबन्धः सं-ख्येयचार्षिकः स च सर्वोऽपि पूर्वस्मात् संख्येयगुणहीनो भावः । तथा मोहनीयस्य पुरुषवेदसंज्वलनचतुष्टयरूपस्य आनुप-ल्या क्रमेणैव संक्रमो लोअस्य च संज्वलनश्रोत्रस्य वा संक्रमस्त-था 'बच्छं बच्छं' मित्यादि इह प्राक्बच्छं बच्छं कर्म बन्धावृत्तिकार्या-मतीतायामुदीरणमायातिस्म अन्तरकरणे तु कृते तदनन्तरस-मयेषु यदुच्यते कर्म तत् परावृत्तिकाकालमवस्थाप्योदीरणा-मार्यात तथा पारुष्यवेदस्य नपुंसकवेदस्योपशमना असं-ख्येयगुणतया तावज्जवति यावदन्तश्चरमसमया तथा हि नपुं-सकवेदस्य प्रथमसमये स्तोकं प्रदेशाग्रमुपशमयति ततो द्विती-

यसमयश्च संख्येयगुणं यच्च प्रतिसमयं संख्येयगुणं तावद्वक्तव्यं
यावच्चरमसमयः परप्रकृतिषु च प्रतिसमयमुपशमितदलिकापे-
क्षया असंख्येयगुणं तावत्संक्रमयति यावद् द्विचरमसमये पुनरु-
पशम्यमानं दृष्टिकं परप्रकृतिषु संक्रमेण दलिकापेक्षया असं-
ख्येयगुणं दृष्टव्यं नपुंसकवेदोपशमनारम्भप्रथमसमयादारभ्य
सर्वकर्मणामावलिकापेक्षया सर्वस्तेका उदयसंख्येयगुणाः ।

अंतरकरणपविष्टा, संवासेखं समोहद्वराणं ।

बंधादुत्तरबंधा, एवं इच्छेइ संखंसो ॥

अन्तरकरणे प्रविष्टः सन् जीवः प्रथमसमये एव बन्धादुत्तरब-
न्धस्य संख्येयगुणा अन्तरकरणे विवक्षाः संस्थाः सन्तीत्यर्थः ।
यो हि यदपेक्षया संख्येयभागमात्रकल्पः स तदपेक्षया संख्येय-
गुणहीन एवेति मोहनीयवर्जानां तु शेषाणां कर्मणां बन्धादुत्त-
रबन्धमसंख्येयभागं करोति असंख्येयगुणहीनं करोतीत्यर्थः
एव नपुंसकवेदमुपशमयति तदुपशमनानन्तरं च स्थितिबन्ध-
सहस्रेष्वतीतिस्वेयमेतन्तरेकेन प्रकारेण स्थावदुपशमयति स्त्री-
वेदस्य च संख्येयतमे भागे उपशान्ते यद्भवति तदुपदर्शयन्नाह ।

उवर्तते घाईणं, संखेज्जममा परेण संखंसो ।

बंधो सत्तादेव, संखेज्जवसंति उवर्तते ॥

स्त्रीवेदस्य संख्येयतमे भागे उपशान्ते सति घातिनां घातिकर्म-
णां ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तर्गताणां संख्येयसमाः संख्येयवर्ष-
प्रमाणो बन्धः स्थितिबन्धो भवति (परंणत्ति) ततः संख्येयवर्षप्र-
माणात् स्थितिबन्धस्यापारादन्यः संस्थितिबन्धघातिस्वरूपा-
णां पूर्वस्मात् संख्येयांश्च संख्येयभागकल्पः संख्येयगुणहीन
इत्यर्थः । तस्मादेव च संख्येयवर्षप्रमाणात् स्थितिबन्धादारभ्य
देशघातिनां केवलज्ञानावरणकेवलदर्शनावरणवर्जानां ज्ञानावर-
णदर्शनावरणकर्मणां नैकस्थानकं ब्रूयति तत एव स्थितिबन्ध-
सहस्रेषु गतेषु सन्तु त्रिधा वेद उपशान्तो जवति ततः स्त्रीवेद
उपशान्ते शेषाणां नोकषायाणामयं नपुंसकवेदोक्तेन प्रकारेण
संख्येयतमे भागे उपशान्ते किमित्याह ।

नामगोयाण संखा, बंधावो मा अमंखिया तप्प ।

तो सव्वाण वि संखा, ततो संखेज्जगुणहीणो ॥

नामगोत्रयोः संख्येयाः समाः संख्येयवर्षप्रमाणो बन्धः स्थि-
तिबन्धो भवति तृतीयस्य वेदनीयस्य कर्मणः स्थितिबन्धोऽ
संख्येयानि वर्षाणि असंख्येयवर्षप्रमाण इत्यर्थः तस्मिन् स्थि-
तिपूर्णे सत्यन्यः स्थितिबन्धो वेदनीयस्यापि संख्येयवर्षप्रमाणो
भवति (ततोत्ति) ततस्तस्माद्वेदनीयसत्कसंख्येयवार्षिकस्थि-
तिबन्धात्प्रभृति सर्वेषामपि कर्मणां स्थितिबन्धः संख्येयवार्षिकः
प्रवर्तते स च पूर्वस्मात् पूर्वस्मादन्योऽन्यः प्रवर्तमानः संख्येयगु-
णहीनः प्रवर्तते इत्यर्थः ततः स्थितिबन्धसहस्रेषु गतेषु स-
त्त्वपि नोकषाय उपशान्तो भवति ।

जं समयं उवसंतं, छक्कं उदयट्ठिं य ता सेसा ।

पुरिमे समओणावलि, दुगेण वरुअणुवसंतं ॥

यस्मिन् समये यद् नोकषाया उपशान्ता जलसिक्तवृक्षं
कुट्टितभूमिं रजांसीवोपशमं नीतास्तदा पुरुषवेदस्य एका
उदयस्थितिः समयमात्रा शेषा तदानीं च स्थितिबन्धः षोड-
श वर्षाणि तस्मिन् समये सा एका उदयस्थितिर्यच्च समयो-
न्नावलिकाद्विकेन कालेन ब्रह्मेनावेदानुपशान्तं वर्तते शेषं
सर्वमप्युपशान्तम् । इयमत्र भावना पुरुषवेदस्य प्रथमस्थितौ

आवलिकाशेषायां प्रागुक्तस्वरूपायामेव व्यवच्छिद्यते उदीरणा तु
भवति तस्मादेव च समयादारभ्य प्रधाननोकषायाणां सत्क
दलिकं पुरुषवेदं संक्रमयति किं तु संज्वलनक्रोधादिषु यदा
च पुरुषवेदस्य एका प्रागुक्ता एकाप्युदयस्थितिरतिक्रान्ता
भवति तदाऽस्मां वेदको भवति अवेदकाख्याश्च प्रथमसमये
समयद्वयानावलिकाद्विकेन कालेन यद्वत् तदेव केवलमुपशान्ते
तिष्ठति शेषं सकलमपि नपुंसकवेदोक्तेन प्रकारेणोपशमितं त-
दपि च तावता कालेनोपशमयति एतदेवाह ॥

आगाक्षेणं समगं, पडिगहिया फिइ पुरिसवेयस्म ।

सोलसवामियबंधा, चरमो चरमेण उदण ॥

तावद् काक्षेणं वि य, पुरिसं उवसामए आविणसो ।

बद्धो वर्त्तिसममा, संजलणियराण उ सहस्म ॥

यदा पुरुषवेदस्य प्रागुक्तस्वरूप आगतो व्यवच्छिद्यते तदा तेन
समकं तत्कालमेव तस्य पुरुषवेदस्य यत् इहता शेषदलिकसं-
क्रमाधारता सिफटति अपगच्छति योऽपि च चरमः पर्यन्तेऽपि
षोडशवार्षिक स्थितिबन्धः पुरुषवेदस्य सोऽपि चरमेण प्रथम-
स्थितिचरमसमयभाविना उदयं सहापगच्छति यदा च पुरु-
षवेदस्य स्थितिबन्धः षोडशवार्षिकस्तदा सज्वलनानां संख्ये-
यानि वर्षसहस्राणि स्थितिबन्धः यदपि च वेदकाकाप्रथमस-
मये समयानावलिकाद्विकबद्धं पुरुषवेददलिकमस्ति तदपि वेदो-
दयगहितः सन् स उपशमको जीवस्तावदेव समयद्वयानाव-
लिकाद्विकप्रमाणेन कालेन पुरुषवेददलिकमुपशमयति द्वितीयस-
मये असंख्येयगुणं तृतीयसमये असंख्येयगुणमिदं तावद्वक्तव्यं
यावत्काश्चनानां वार्षिकचरमसमयः परप्रकृतिषु प्रतिस-
मयद्वयानां वार्षिकचरमकालं यावद्यथाप्रवृत्तं संक्रमेण संक्रम-
यति तद्यथा प्रथमसमये प्रवृत्तं द्वितीयसमये विशेषहीनं तृती-
यसमयेऽपि विशेषहीनमयं तावत् यावच्चरमसमयः ततः पुरुष उ-
पशान्तस्तदानीं च संज्वलनानां द्विचरममा द्विचरमप्रमाणः
स्थितिबन्धः इतरेषां ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायनामगोत्राणां
संख्येयानि वर्षसहस्राणि स्थितिबन्धः अवेदप्रथमसमयादारभ्य
क्रोधात्रिकाप्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानावरणसंज्वलनरूपमुपशमयति ।
'कोहतिगं ब्राह्मे उवसमिदं तिसुपभिगहणापगाचलय उदीरणा
बंधो पिट्ठं आवलीप सेमाए इति' । यस्मिन् समये पुरुषवेद-
स्यावेदकास्ततस्तस्मादेवैकप्रथमसमयादारभ्य क्रोधात्रिकाप्र-
त्याख्यानाप्रत्याख्यानावरणसंज्वलनरूपं युगपदुपशमयितुमात्रं जते
उपशमनां च कुर्वतः प्रथमे स्थितिबन्धे पूर्णे सत्यन्यः स्थितिबन्धः
सज्वलनानां संख्येयभागहीनशेषाणां च संख्येयगुणहानः शेषं
स्थितिघातादि तथैव सज्वलनक्रोधस्य च प्रथमस्थिता समया-
नावलिकात्रिकशेषायां पतद्ब्रह्मापगच्छति अप्रत्याख्यानाप्रत्या-
ख्यानावरणक्रोधदलिकं न तत्र प्रकृतिपति संज्वलनमानादपिति
जायः । ततोऽस्माद्वार्षिकाशेषायां प्रथमस्थितौ संज्वलनक्रोधस्या-
गतो भवति । किं तदुदीरणा तावत्प्रवर्तते यावदेका आवदका
आयत्रिका शेषा जवति उदीरणावलिकायाश्चरमसमये स्थितिब-
न्धश्चन्धारो मासाः शेषकर्मणां तु संख्येयानि वर्षसहस्राणि सं-
ज्वलनक्रोधस्य च बन्धोदयोदीरणाव्यवच्छेदास्तथा चाह एकस्या-
मावलिकायां शेषायामुदय उदीरणा बन्धश्च पते त्रयोऽपि पदाथा
युगपत् स्फुटत्यपगच्छति तदानीं वाप्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानावर-
णक्रोधानुपश्यन्तौ तदा वैकामावलिकासमयानां वार्षिकबद्ध-
द्विदलिकमुक्त्या शेषमन्यसर्वो सज्वलनो क्रोधस्योपशान्तंसमयो-

नावलिकाद्विकषय च दक्षिकपुरुषवेदोक्तेन प्रकारेणोपशमयति तथा चाह "समये तु पुरस्समं, एवं संसकसायावेय इति दुगे णं भाववित्ति" संज्वलनकोधस्य बन्धादौ व्यवच्छिन्नं शेषं पुरुषवेदं समं वक्तव्यम् । एवं क्रोधादिकोक्तेन प्रकारेण शेषानप्यप्रत्याख्या-
नप्रत्याख्यानावरणसंज्वलनमानमायाशोभरूपान् कषायानुपशम-
यति याश्च शेषान्ता आवलिकास्ता उत्तरस्मिन् कषाये स्तिबुकेन स्तिबुकसंक्रमेणानुभवति । इयमत्र भावना संज्वलनकोधस्य ब-
न्धादेव्यवच्छिन्ने या प्रथमस्थितिरैका आवलिका तिष्ठति तां स्तिबुकसंक्रमेण माने प्रक्षिप्य वेदनीयान् यद्यपि च समयोना-
वलिकाद्विकषयं सर्वस्मिन् तदपि तावता कालेनोपशमयति तथा
प्रथमसमये स्तोकादुपशमयति द्वितीये असंख्येयगुणं ततोऽपि
तृतीयसमये शसंख्येयगुणमेवं यावत्समयोनावलिकाद्विकचरम-
समयः परप्रकृतिषु च समयोनावलिकाद्विककावेयावत् यथाप्रवृ-
त्तं संक्रमेण पूर्ववत् संक्रमयति एवं संज्वलनकोधे सर्वस्मिनोप-
शमयति यदेव संज्वलनकोधस्य बन्धादयः उदीरणाव्यवच्छिन्ना-
स्तदेव संज्वलनमानस्य द्वितीयस्थितेः सकाशात् दक्षिकमाकृष्य
प्रथमस्थितिं करोति निवेदयते च तद्वादयसमये स्तोके प्रक्षिपति
द्वितीयस्थितावसंख्येयगुणं तृतीयस्थितावसंख्येयगुणमेवं तावत्
यावत् प्रथमस्थितेश्चरमः समयः प्रथमस्थितिप्रथमसमये संज्वल-
नमानस्य स्थितिबन्धश्चावरो मासाः शेषाणां तु ज्ञानावरणीया-
दीनां संख्येयानि वर्षसहस्राणि तदानीमेव च श्रीर्नाप मानान्
गुणपदुपशमयितुमारभते संज्वलमानस्य च प्रथमस्थितौ सभ-
योनावलिकाद्विकशेषप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणमानदक्षिकं स-
ज्वलनमानं प्रक्षिपति किं तु संज्वलनमायादौ आवलिका-
द्विकशेषायां त्यागादौ व्यवच्छिद्यते तत् उदीरणैव केवला प्रव-
र्तते साऽपि तावत् यावदावलिकाचरमसमयः तत एका प्रथम-
स्थितेरवलिका शेषान्ता तिष्ठति तस्मिन् समये संज्वलनानां
हो मासाः स्थितिवन्धः कर्माशेषाणां तु संख्येयानि वर्षाणि तदा-
नीं संज्वलनमानस्य बन्धोदयोदीरणा व्यवच्छिन्नाः । अप्रत्याख्यान-
प्रत्याख्यानावरणमानौ चोपशान्तौ तदानीं च संज्वलनमान-
स्य प्रथमस्थितिरैकमावलिकां समयोनावलिकाद्विकबद्धाश्च
ज्ञाता मुक्त्वा विशेषमन्यन्सर्वमुपशान्तं तदानीमेव च संज्व-
लनमानस्य प्रथमस्थितेरैकमावलिकां होममावलिकाद्विक-
बद्धाश्च ज्ञाता मुक्त्वा विशेषमन्यन्सर्वमुपशान्तं तदानीमेव च
संज्वलनमायायां द्वितीयस्थितेर्दक्षिकमाकृष्य प्रथमस्थितिं करो-
ति वेदयते च पूर्वोक्तां संज्वलनमानस्य प्रथमस्थितिसंक्रामेका-
मावलिकां स्तिबुकसंक्रमेण संज्वलनमायायां प्रक्षिपति समयोना-
वलिकाद्विकबद्धाश्च ज्ञाताः पुरुषवेदोक्तक्रमेणोपशमयति संक्र-
मयति च संज्वलनमायोदयप्रथमसमये च मायाहोमयोदौ मा-
सा स्थितिवन्धः शेषकर्मणां तु संख्येयानि वर्षाणि तत्समयोदेव
चारज्य तिस्रोऽपि माया गुणपदुपशमयितुमारभते ततः संज्वल-
नमाया प्रथमस्थितौ समयोनावलिकाविशेषायामप्रत्याख्यान-
प्रत्याख्यानावरणमाया दक्षिकसंज्वलनमायायां प्रक्षिपति किं
तु संज्वलनकोधे आवलिकाविशेषायां त्यागादौ व्यवच्छिद्यते
तत् उदीरणैव केवला प्रवर्तते साऽपि तावत् यावदावलिकाचरम-
समयः तस्मिन् समये संज्वलनमायालोभयोः स्थितिवन्धो-
रैको मासः शेषकर्मणां तु संख्येयानि वर्षाणि तदानीमेव च
संज्वलनमायायां बन्धोदयोदीरणाव्यवच्छेदः अप्रत्याख्यानप्रत्या-
ख्यानावरणमायोपशान्ते संज्वलनमायायाश्च प्रथमस्थितिसंक्रा-
मेकावलिकां समयोनावलिकां द्विकबद्धाश्च ज्ञाता मुक्त्वा शेषमन्य-

त्सर्वमुपशान्तं ततो निरन्तरसमये संज्वलनलोभस्य द्वितीयस्थितेः
सकाशात् दक्षिकमाकृष्य प्रथमस्थितिं करोति वेदयते च पूर्वो-
क्तां च मायायाः प्रथमस्थितिसंक्रामेकां समयोनावलिकाद्विकबद्धाश्च
ज्ञाताः संज्वलनलोभे संक्रमयति समयोनावलिकाद्विकबद्धाश्च ज्ञाताः
पुरुषवेदक्रमेणोपशमयति संक्रमयति च संज्वलनकोधोदीनां
सूक्ष्मादयश्चरमसमये यावत्प्रमाणस्थितिबन्धोऽनन्तरमुक्तस्ता-
वत्प्रमाणमत्र साक्षात्प्रकृतं स्यादयति ।

चरिमुदयाम् जम्हा, तव्वंशो दुगुणो उ होइ उत्तरमणे ।

तयणत्तरपमए, चउगुणोऽममु संखगुणं ॥

इह यः कृपकश्रेण्या कृपकस्य संज्वलनकोधोदी स्यस्वचरमो-
दयकाशे जघन्यः स्थितिवन्ध उक्तः स उपशमके द्विगुणो भवति
तदन्तरं प्रकृतेः पुनश्चतुर्गुणं अन्येषु तु संख्येयगुण इति ततोऽ-
पि परस्याः प्रकृतेरष्टगुण इत्यर्थः । यथा कृपकमधिकृत्य संज्वलन-
कोधस्य मासस्य जघन्यस्थितिवन्ध एका मासस्ततस्तस्य को-
धचरमोदयकाशे चतुर्मासप्रमाणो बन्धः प्रवर्त्तमानः स्वजघन्य-
बन्धापेक्षया चतुर्गुणो भवति ततोऽपि परा प्रकृतिर्माया स्यात् त-
दानीमष्टगुणो बन्धस्तस्या हि कृपकमधिकृत्य स्वचरमोदयकाशे
जघन्यः स्थितिवन्धोऽर्द्धमासस्ततः कोधचरमोदयकाले चतुर्मा-
सिको बन्धः प्रवर्त्तमानः स्वजघन्यबन्धापेक्षया अष्टगुणो भवति
तथा मानस्य कृपकमधिकृत्य जघन्यो बन्ध एका मासः स चोप-
शमके मन्दपरिणामत्वात् द्विमासप्रमाणो भवति मानस्य चान-
न्तरा प्रकृतिर्माया तस्यास्तदानीं चतुर्गुणः पक्षापेक्षया मानद्वयस्य
चतुर्गुणत्वात् तथा मायायाः कृपकमधिकृत्य जघन्यो बन्धः एकः
पक्षः सर्वोपशमे मन्दपरिणामत्वात् चरमोदये मासप्रमाणप्रव-
र्त्तमानाष्टगुणो भवति शेषकर्मणां तु ज्ञानावरणीयादीनां सर्व-
त्रापि संख्येयवर्षप्रमाणः स्थितिवन्धः केवलं पूर्वस्मात् हीनो
हीनतर इति । संप्रति संज्वलनकोभचक्ष्यतामाह ।

लोचस्म उ पदमर्द्धे, विद्वो य कुण्ड निविजगं ।

दो पुगलनिकखेवो, ततिइओ पुण किट्टिवेयडा ॥

लोचस्य द्वितीयस्थितेर्दक्षिकमाकृष्य प्रथमस्थितिं करोति सा त्रि-
भागा त्रिजागोपेता तद्यथा प्रथमो विजागोऽश्वकर्णकरणाद्यासं-
ज्ञः द्वितीयः किट्टिकरणाद्यासंज्ञः तयोश्च द्वयोर्नाप विभागयोर्द-
लिकर्तित्वेणो भवति किमुक्तं भवति द्वितीयस्थितेर्दक्षिकमाकृष्य
त्रिजागप्रमाणां प्रथमां स्थितिं करोति । तृतीयः पुनः विजागः
किट्टिवेदनाद्या संज्वलनलोभोदये वाश्वकर्णकरणाद्यायां वर्तमानः
प्रथमसमय एव श्रीर्नाप होभान् अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावर-
णसंज्वलनरूपान् गुणपदुपशमयितुमारभते अन्यच्च यत्करोति
प्रथमे श्वेव कर्णकरणाद्यासंज्ञे विभागे तदाह ।

भंतावश्भमाणग, सरुवउण्णुङ्गाणि जं कुण्ड ।

सा अस्मकस्सकरण-द्धमति माकिट्टिकरणडा ॥

सन्ति विद्यमानानि यानि संक्रामितानि मायाबन्धमदलिकानि
पूर्वं बध्मसंज्वलनलोभे दक्षिकानि वा तानि बध्यमानस्वरू-
पतस्तत्कालवध्यमानसंज्वलनलोभरूपतया किमुक्तं भवति त-
त्कावबध्यमानसंज्वलनलोभस्य द्विकानि चात्यन्तरसानि यत्र
करोति सा श्वकर्णकरणाद्या इयमत्र जावना श्वकर्णकर-
णाद्यासंज्ञे प्रथमे विभागे वर्तमानसंक्रामितमायादक्षिकेभ्यः सं-
ज्वलनलोभसंक्राम्यो वा पूर्वसंक्राम्योः प्रतिसमये दक्षिकं
गृहीत्वा तस्य चात्यन्तहीनरसतामापाद्य पूर्णं च प्रतिसमये
दक्षिकं गृह्णन् अपूर्वाणि स्पर्शकानि करोति आसंसारं हि

परिष्कृतता न कदाचनपि बन्धमाश्रित्य ईदृशानि स्पर्शकानि कृतानि किं तु संप्रत्येव विशुद्धशास्त्रोक्तानि । पूर्वाणि (स-ज्जर्भानि) तथा रूपाणि वा पूर्वाणि स्पर्शकानि कुर्वन्तः संख्येयेषु स्थितिबन्धेषु गतेषु सत्सु अश्वकर्णकरणाद्या व्यतिक्रामन्ति ततो मध्यमा द्वितीयाद्या प्रवर्तन्ते तदानीं च संजालनश्रोत्रस्य स्थितिबन्धो दिनपृथक्त्वप्रमाणः शेषकर्मणां तु वर्णपृथक्त्वमानः किट्टिक-रमाद्यायां च पूर्वस्पर्शकैश्च दलिकं गृहीत्वा प्रतिमसमयमनन्ताः किट्टीः करोति । संप्रति किट्टिस्वरूपं प्रथमसमयोदये यावतीः किट्टीः करोति तद्वयं प्रतिपादयति ।

अपुनर्विषोहीए, अणुभागो णविजणं किट्टी ।

पदममयस्मि रसफुल्ल-वगणा तं जागममा ॥

अपुनर्या विशुद्धा अनुभागस्य ऊनस्य एकोत्तरवृद्धस्यापनयनेन हीनतरस्य यत् विमज्जन् स्या किट्टिः किमुक्तं भवति पूर्वस्पर्श-कैश्चोऽप्यस्पर्शकैश्च वर्णना गृहीत्वा तासामनन्तगुणां ही-नरमतामापाद्य बृहत्तरवतया यदपस्थानं यथाऽऽसां वर्णानाम-सकल्पनया अनुभागरसभागानां गतेऽप्युत्तरं वृष्टतरमेकोत्तर-मानीत् तासामनुभागानां यथाक्रमे पञ्चविंशति पञ्चदशकं पञ्चकमिति ताः किट्टयस्ता एकस्मिन् रसस्पर्शके अनुभाग-स्पर्शके वा अनन्ता वर्णनास्तासामनन्तमे जागे यावत्यो वर्मणा-भ्तावत्प्रमाणाः प्रथमसमये करोति ताश्चानन्तानुबन्धाः किं तु सर्वजन्यानुजागम्येकानुभागेन सदृशा-करोति न तु ततोऽपि-हीनाः उच्यन्ते ततोऽपि हीनास्तथा चाह ।

मव्वज्जणं फुल्लं, अणंतगुणहाणिया उ माग्गओ ।

पयसमयमसंख्यं, आइमसमया उ जायतो ॥

यत् सर्वजघन्यं रसस्पर्शकं ततोऽपि रसमिश्रकृत्य ताः किट्टीरन-न्तगुणहीनका अनन्तगुणहीना करोति ता आदिमसमयात्परतः प्रतिमसमयमसंख्ययांश्च प्रतिमसमयं पूर्वस्मात् असंख्येयजाग-मात्राः किट्टीस्तावकरोति यावद्वर्षाकिट्टिकरणाद्याचरमसमयः इयमत्र तावता प्रथमसमये प्रवृत्ताः किट्टीः करोति द्वितीयसम-ये असंख्येयगुणहीना एवं तावद्वाच्यं यावत् किट्टिकरणाद्या-चरमसमयः ।

अणुसमयमसंख्यं, दलियमणं स उ अणुजागो ।

मव्वेमु मंदरसमा-इयाण दलयति मेसुणं ॥

अनुसमयं प्रतिमसमयं दलिकं संख्येयगुणं तद्यथा प्रथमसमये स-कशकिट्टिगतं दलिकं सर्वस्तोकं ततोऽपि द्वितीयसमये कृतानु किट्टिपवनन्तगुणहीनं ततोऽपि तृतीयसमये कृतानु किट्टीपवन-न्तगुणहीनम् एवं तावद्वाच्यं यावत्किट्टिकरणाद्याचरमसमयः । तथा सर्वेषु मन्दरसादिकानां जघन्यरसप्रवृत्तीनां किट्टीनां दलिकं विशेषो न वक्तव्यं यावत्सर्वोत्कृष्टमकिट्टिः । इयमत्र भावना सर्वेषु या निर्वातिताः किट्टयस्तासां मध्ये या मन्दरसा-स्तासां दलिकं सर्वप्रभूतं ततोऽनन्तरेणानुजागेनानन्तगुणेनाधि-कायां द्वितीयायां किट्टी दलिकं विशेषहीनं ततोऽनन्तरेणानुभा-गेनानन्तगुणेनाधिकायां तृतीयस्यां किट्टी विशेषहीनमेवमनन्त-रानुजागाधिकासु किट्टिषु विशेषहीनं तावद्वयस्यं यावत् प्रथ-मसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये सर्वोत्कृष्टरसा किट्टिरिति एव सर्व-ेष्वपि समयेषु प्रत्येकं भावयितव्यम् ।

आइमसमयकयाणं, मंदारणं रसो आणंतगुणो ।

मव्वुक्कम रसा वि हु, उवग्गिसमयस्स एतंसे ॥

आदिमसमयकृतानां प्रथमसमयकृतानां मन्दरीनां जघन्यर-सादीनां रसो यथोत्तरमनन्तगुणो वक्तव्यस्तद्यथा प्रथमसमयक-ृतानां किट्टीनां मध्ये सर्वा मन्दानुभागा किट्टिः सा सर्वस्तोका-नुभागा ततो द्वितीया अनन्तगुणानुभागा ततोऽपि तृतीया अनन्तगुणानुभागा एवं तावद्वाच्यं यावत्प्रथमसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये सर्वोत्कृष्टानुभागा किट्टिरिति । एवं द्वितीयादि-ष्वपि समयेषु किट्टीनां प्ररूपणा कर्तव्या । तथा सर्वोत्कृष्ट-साऽपि सर्वोत्कृष्टानुभागाऽपि हु निश्चितमुपरितनसमयस्व-सत्का पश्चात्समयभाषिसर्वमन्दानुभागकिट्टिषुपेक्षयाऽनन्तमे-भागे वर्तते तद्यथा प्रथमसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये या सर्वम-न्दानुभागा किट्टी सा सर्वप्रभूतानुभागा ततो द्वितीयसमयक-ृतानां किट्टीनां मध्ये सर्वोत्कृष्टानुभागा किट्टिः साऽनन्तगुणहीना । तथा द्वितीयसमयकृतानां मध्ये या सर्वमन्दानुभागा किट्टि-स्तदपेक्षया तृतीयसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये सर्वोत्कृष्टानुभा-गाऽनन्तगुणहीना एवं तावद्वाच्यं यावच्चरमसमयः । सप्रत्या-सामेव किट्टीनां परस्परं प्रदेशान्पश्यन्मुच्यते प्रथमसमयक-ृतानां किट्टीनां मध्ये या सर्वा बहुप्रदेशा किट्टिः सा स्तोकाप्रदेशा ततो द्वितीयसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये या सर्वालपप्रदेशा किट्टिः सा असंख्येयगुणप्रदेशा ततस्तृतीयसमयकृतानां कि-ट्टीनां मध्ये या सर्वालपप्रदेशा सा असंख्येयगुणप्रदेशा एवं तावद्वाच्यं यावच्चरमसमयः ॥

किट्टीकरणद्वाणं, तिसु आवलियागु समयहीणासु ।

ते पडिगहिया दोएद वि, मव्वेणे उवमसज्जंति ॥

किट्टिकरणाद्यायास्तिसु आवलिकासु समयहीनासु पतद्ब्रह्मता न भवति अप्रत्याख्यातप्रत्याख्यानावरणे लोभदलिकं संज्वल-नलोभे भ्रममयतीति भावः किं तु तयोर्द्वयोरप्यप्रत्याख्यातप्र-त्याख्यानावरणालोभयां दलिकं स्वस्थान एव स्थितमुपशमं न-यते ह्यावलिकशेषायां पुनः किट्टिकरणाद्यायां वाद्वरसंज्वल-नलोभस्यागालो न भवति किं तृतीयसमये साऽपि तावत् याव-दावलिका । तथा किट्टिकरणाद्यायाः संख्येयेषु भागेषु गतेषु सत्सु संज्वलनलोभस्य स्थितिबन्धोऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणा ज्ञानावर-णदर्शनावरणान्तरायाणां दिनपृथक्त्वप्रमाणां नामगोत्रयोर्वेद-नीयानां प्रभूतवर्षसहस्रमानस्ततः किट्टिकरणाद्यायाश्चरमसमये संज्वलनलोभस्य स्थितिबन्धोऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणः केवलमिद-मन्तर्मुहूर्त्तं स्तोकाचरमवसंख्यं ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तराया-णामन्तरांतराचरमय नामगोत्रवेदनीयानां किञ्चिदुत्तरधर्मव्यप्रमाणः आगालव्यवच्छेदानन्तरखण्डा या उदीरणावलिका तस्याश्चर-मसमये किट्टिकरणाद्याचरमसमयस्तीस्मिन् किट्टिकरणाद्या-चरमसमये यद्भूतं तद् दिदृक्षुगह ।

द्वोजस्म आणुवनें, किट्टी उदयावती य पुव्वत्तं ।

वायरगुणाणं समणं, दोएद ति लोजममुवमंता ॥

किट्टिकरणाद्यायाश्चरमसमये संज्वलनलोभस्य तूपशान्तमु-हूर्त्तं यद् द्वितीयास्थितिगतं किट्टीकृतं दलिकं या च उदयावलिका किट्टीकरणद्वाया शेषाभूता यच्च पूर्वोक्तसमयोनावलिकादिक-बद्धमित्यर्थः । शेषं सर्वमप्युपशान्तं तथा तस्मिन्नेव समये वाद्वरगुणेन अनिवृत्तिवाद्गोत्रायगुणस्थानकेन समकं ह्याव-प्यप्रत्याख्यातप्रत्याख्यानावरणालोभावुपशान्तो किमुक्तं भवति । यस्मिन्नेव समये ह्यावप्यप्रत्याख्यातप्रत्याख्यातलोभावुपशान्तो तस्मिन्नेव समयेऽनिवृत्तिवाद्गोत्रायगुणस्थानकं व्यवच्छेद्यम्

उपलक्षणमेतत् वादरसज्वलनलोभादयोदीरणा व्यवच्छेद्याश्च ।
समष्टसंसतऽप, हे तावदया किदृशो उ पदमर्तिर्ह ।

वज्रयअसंख्यजागे, दिज्जुवरिमुदीरणे ममा ॥

शेषार्द्धशेषं कालं तृतीये त्रिभागे इत्यर्थः सूक्ष्मसंपरायो भवति ताश्च प्राकृताः किदृष्टितीयस्थितेः सकाशात् कियतीः समाकृत्य प्रथमां स्थितिं तावतीं सूक्ष्मसंपरायाज्ञातुल्यां कराति किदृष्टिकरणाज्ञायामन्तिममाधलिकामात्रं स्तिबुकसंक्रमेण संक्रमयन्ति तथा प्रतिस्मयान्तिमसमयकृताः किदृष्टिर्जायित्वा शेषसमयकृताः किदृष्टयः सूक्ष्मसंपरायाज्ञायाः प्रथमसमये प्राय उदयमपगच्छन्ति (दिजेत्यादि) वर्षसमयकृतानां किदृष्टीनामभ्यन्तादसंख्येयभागं प्रथमसमयकृतानां चापरितनसंख्येयतमभागं वर्जयित्वा शेषाः किदृष्टीरुदीरयति ।

गेहंतो य मुयत्ता, असंख्यजागं तु चरमसमयम्मि ।

उवसामियईयर्तिई, उवसंतं लभइ गुणट्ठाणं ॥

द्वितीयसमयं उदयप्राप्तानां किदृष्टीनामसंख्येयभागं मुञ्चति उपशान्तत्वाद् उदयेन ददातीत्यर्थः । अपूर्वं वा संख्येयं भागमनुभावनायमुदीरणाकरणे गृह्णाति । एवं ग्रहणमोक्षी कुर्वन् तावत् कालव्यां यावत् सूक्ष्मसंपरायाज्ञायाभ्यन्तमसमयद्वितीयस्थितिगतमपि दार्ष्टिकं सूक्ष्मसंपरायाज्ञाप्रथमसमयादारभ्य सकलमपि सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकं कावे यावत् पूर्ववदुपशमयति समयांनार्वाविकान्तिकबद्धमपि दार्ष्टिकं सूक्ष्मसंपरायाज्ञायाभ्यन्तसमये ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणामान्तर्मादृष्टिकः स्थितिबन्धो नामगोत्रयोः षोडशमुद्गच्छप्रमाणो वेदनीयस्य चतुर्विंशतिमुद्गच्छभानः तस्मिन्नेव चरमसमये द्वितीयस्थितिगतं सकलमपि मोहनीयमुपशान्तं तत् एवमुपशमितद्वितीयस्थितिरनन्तरसमये उपशान्तमुपशान्ततमोरूपं गुणस्थानं लभते ।

अंतो मुहुत्तमेत्तस्म चि, संवेज्जा जागतुद्वा उ ।

गुणसेढी सव्वच्छं, तुद्वा य एमकांनेहि ॥

अन्तर्मुद्गच्छभावं तत् उपशान्तमोहगुणस्थानकं तस्याऽपि उपशान्तमोहगुणस्थानककाक्षस्य संख्येयः संख्येयतमो जागस्तत्तुल्या गुणध्रेणीः करोति ताश्च गुणध्रेणीः सर्वा अपि सर्वमप्युपशान्तगुणस्थानकाज्ञाया अनुप्रदेशापेक्षया काक्षापेक्षया च तुल्याः कराति अवस्थितपरिणामत्वात् ।

करणाय नोवसंतं, संक्रमणां वट्ठं मुदिट्ठितिगं ।

मात्तुण विमंसेणं, परिववड् जा पमत्तो चि ॥

मोहनीयस्य प्रवृत्तिजलमुपशान्तं सत् करणाय करणयोऽयं न प्रयति उदीरणानिधित्तिनिकाचितानां करणानामयोर्य जवतीत्यर्थः संक्रमणापवर्तने च दृष्टिभ्रिकसम्यक्त्वं सम्याग्मथ्यात्वरूपशेषाणां मोहनीयप्रवृत्तीनां न भवति दृष्टिभ्रिके तु संक्रमणमपवर्तने च जवति तत्र संक्रमो मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः सम्यक्त्वम् अपवर्तने तु त्रयाणामपि एवं क्रोधेन श्रेणिं प्रतिपन्नस्य डव्यं यदा तु मानेन श्रेणिं प्रतिपद्यते तदा मानं वेदमान एव प्रथमतो नपुंसकबद्धोक्तक्रमेण क्रोधयिकमुपशमयति । ततः क्रोधोक्तप्रकारेण त्रिकशेषं तथैव यदा तु मायया श्रेणिं प्रतिपद्यते तदा मायां वेदयमान एव प्रथमतो नपुंसकबद्धोक्तप्रकारेण क्रोधयिकं ततो मानत्रिकं ततः क्रोधोक्तप्रकारेण मायात्रिकं शेषं तथैव । यदा तु बोधेन श्रेणिं प्रतिपद्यते तदा बोधं वेदयमान एव प्रथमतो नपुंसकबद्धोक्तप्रकारेण क्रोधयिकं ततो मानत्रिकं ततो मायात्रिकं तत उक्तप्रकारेण बो-

धनत्रिकमिति । संप्रति प्रतिपात उच्यते सोऽपि द्विधा जवक्त्रेण अकाक्षयेण च तत्र जवक्त्रो द्वियमाणस्य अकाक्ष्य उपशान्ताकयोर्व्यवच्छेदः तत्र यो भवक्त्रेण प्रतिपतति तस्य प्रथमसमये एव सर्वाण्यपि कारणानि प्रयतन्ते च प्रथमसमये च यानि कर्माण्युदीर्यन्ते तान्युदयावद्विकायां प्रवेशयन्ति यानि य मोहोदीरणामायानि तेषां दार्ष्टिकान्युदयावद्विकायां बहिर्गोपुष्पाकारसंस्थितानि धिरचयति यः पुनरुपशान्तमोहगुणस्थानकाज्ञापरिक्त्रेण प्रतिपतति किमुक्तं भवति येनैव क्रमेण स्थितिघातादीन् कुर्वन् आरुढास्तेनैव क्रमेण पश्चानुपूर्व्यां स्थितिघातादीन् कुर्वन् प्रतिपतति स च तावत् प्रतिपतति यावत् प्रसक्तसंयतगुणस्थानकम् ।

गकिदृष्टिदालियं, पदमर्तिई कुण विज्जयतिईहिंतो ।

उदयाइविसेमूणं, आवलिऊणं असंसग्गुणं ॥

उपशान्तमोहगुणस्थानकान् प्रतिपतनक्रमेण संज्वलनज्ञानादीनि कर्माण्यनुभवति तद्यथा प्रसक्तः संज्वलनज्ञानं ततो यत्र मायोदयव्यवच्छेदस्तत् आरभ्य मायां ततो यत्र मानोदयव्यवच्छेदस्तत् प्रवृत्तिमानं ततो यत्र क्रोधोदयव्यवच्छेदस्तत् आरभ्य क्रोधः । इत्थं च क्रमेणागुजवनार्थं तेषां द्वितीयस्थितेः सकाशात् दलिकमपकृत्य प्रथमस्थितिं करोति उदयादिषु च उदयसमयप्रवृत्तिषु असंख्येयगुणं ततोऽपि द्वितीयसमये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसमये असंख्येयगुणमुदयवतीनामावक्तव्यं यावत् गुणध्रेणीशिरः तथा पुनरपि प्रागुक्तक्रमेण विशेषहीनो दलिकानिकेपः एतदेवाह ।

जावड्या गुणसेढी, उदयवई तासु हीणं परतो ।

उदयावतीमकाय, गुणसेढी कणइ इयराणं ॥

या उदयवत्यस्तत्कालमुदयभाजस्तासां प्रवृत्तीनां यावती गुणध्रेणिर्यावत् गुणध्रेणीशिर इत्यर्थः तावदुदयावद्विका उपरिप्रागुक्तक्रमेण संख्येयगुणं दलिकानिकेपं करोति ततः परतो हीनकं विशेषहीनमितरासामनुदयवतीनां प्रवृत्तीनामुदयावद्विकाया दलिकानिकेपमकृत्वा इत्यर्थः तत् उपरि संख्येयगुणतया दलिकानिकेपः स च तावत् गुणध्रेणीशिरस्ततः परतः पुनर्विशेषहीनः ।

संक्रम उदीरणणां, नत्थि विसेसो एत्थ पुच्चत्तो ।

जं जखिण् वच्छिन्नं, जायए वा होइ तं तत्थ ॥

इह य उपशमभ्रणयारोहे संक्रमे विशेष उक्तो यथाऽनुपूर्वीयं च संक्रमो नानाऽनुपूर्वी तथा य उदीरणायां विशेष उक्तो यथावत् कर्म परावलिकानीतमुदीरयति न परावलिकामध्ये विशेषोऽशेषसमभ्रणप्रतिपातेन न जयति किमुक्तं भवत्यनुपूर्व्याऽपि बहु च कर्म वरुवावद्विकानिप्रान्तमुदीरयतीति तथा यद्यत्र स्थानं व्यवच्छिन्नमुपगतं वा संक्रमणं वा अपवर्तने वा उदीरणं वा देशोपशमना वा निधित्तिनिकाचनं वा तत्तत्र स्थाने जवति तथा यत्र यत्र च स्थाने जातं स्थितिरसघातादितत्र स्थानं तद्विधमेव जवतीति ।

वेइयमाण संजलण, कालतो अहिगमो इ गुणसेढी ।

परिवत्तिकम्मा उदए, तुद्वा मेसट्टिकम्मेहि ॥

मोहनीयस्य मोहनीयप्रवृत्तीनां गुणध्रेणिकालमधिकृत्य वेद्यमानानां संज्वलनकाक्षाद्व्यधिका प्रतिपतिता सती । आरभ्यते समारोहकालं गुणध्रेण्यपेक्षया तुल्या तथा यस्य कषायस्योदय उपशमभ्रणप्रतिपत्तिरासीत् तस्योदयप्राप्तस्य सतो गुणध्रेणिः प्रतिपतिता शेषकर्मा निःशेषकर्माशक्तगुणाध्रेणिभिः सह

तुल्या क्रियते यथा कश्चित् संज्वलनकोधेन उपशमध्रेणि प्रति-
पन्नस्ततः ध्रेणि प्रतिपतत् तदा संज्वलनकोधमुदयेन शामवान्
भवति ततः प्रभृतिः स्थगुणध्रेणिशेषकर्मभिः समाना जयति
पदे मानमाययोरपि वाच्यं संज्वलनकोधेन पुनरुपशमध्रेणि प्र-
तिपन्नस्य प्रतिपत्तिकाले प्रथमसमयादारभ्य संज्वलनकोधस्य
गुणध्रेणिनिः सह दुल्या प्रवर्तते शेषकर्मणां तु यदागोहत उक्तं
तदेव प्रतिपत्तौऽप्यन्यनानिर्गन्तं वेदितव्यम् ।

खवगुवसमगम्पि एव, ठाणे दुगुणो तर्हि बंधे ।

आगुजागो एतगुणो, अनुजागे सुभाण निवरीओ ॥

कृपकस्य कृपकध्रेणिमारोहतां यस्मिन् स्थाने यावान्स्थितिब-
न्धस्तस्मिन् स्थाने उपशमध्रेणिमारोहतस्मावान् स्थितिबन्धो
द्विगुणो भवति ततोऽपि तस्मिन्नेव स्थाने उपशमध्रेणितः प्रति-
पत्तौ द्विगुणो जयति कृपकस्य स्थितिबन्धोपेक्षया चतुर्गुणो ज-
यतीत्यर्थः । तथा कृपकस्य यस्मिन् स्थाने अशुभप्रकृतौ नायावान्
अनुभागो जयति तदपेक्षया तस्मिन् स्थाने तासामेव शुभप्रकृ-
तीनामुपशमध्रेणितः प्रतिपत्तौऽन्तगुणः (सुभाणयिवरिओत्ति)
द्विजानां पुनरनुजागो विपरीतो वाच्यः स चैव उपशमध्रेणीतः
प्रतिपत्तौ यस्मिन्स्थाने शुभप्रकृतौ नायावाननुजागो भवति
तदपेक्षया तस्मिन्स्थाने तासामेव शुभप्रकृतौ नायावाननुजागोऽन्तगुणस्ततोऽपि तस्मिन्नेव स्थाने तासामेव शुभप्रकृ-
तीनां कृपकस्यान्तगुणः ।

परिवाडीए परिओ, पमत्तइयरत्तणे बहुति किच्चा ।

देसजई सम्पो वा, मासणभावं वए कोई ॥

यथा परिपाट्या धेणामारुहस्तथा परिपाट्या पतितः सन् नाव-
द्धे गच्छति यावत् प्रमत्तसंयतगुणस्थानकं ततः प्रमत्तत्वात्प्र-
मत्तत्वे बहुवारान् कृत्वा कश्चित् देशयतिभवति कोऽप्यविरत-
सम्यक्प्रियां येषां मनेनानन्तानुबन्धेनानुपशमना न जयति तेषां
मनेन कश्चित् सासाधनमपि व्रजति ॥

उवसमसम्पत्तद्धा, अंतो आउववया धुवं देवा ।

जेण तिसु आउगेमु, बंधेसु मा संहमारुहइ ॥

औपशमिकसम्यक्त्वाद्यायां वत्तमानो यदि काश्चिदायुःकृयात्
कालं करोति तर्हि ध्रुवमवश्यं देवा भवति येन यस्मात्कारणात्
त्रिषु नारकनिर्गमदुष्यसंबन्धेनायुष्केषु ध्रेणमुपशमध्रेणि ना-
रोहति किं तु देवायुष्क एव शक्यं ततः कालं कृत्वा देव एव
जयतीति ॥

सेहीपरिओ समो छ-हुवलीसामणे वि देवसु ।

एगजवे हुक्खुत्ता, चरित्तपोहं उवनेमेजा ॥

यस्मात्कारणात् देवायुर्वर्जेषु शेषेषु त्रिष्वायुःध्रेणि नारोहति
तस्मात्कारणात् ध्रेणीतः पतितः सम उत्कर्षतः परावद्धिका-
कालं जघन्यतः समयमात्रं सासाधने भवति सोऽप्यवश्यं च्युत्वा
देवेषु मध्ये समुत्पद्यते तथा एकस्मिन् जये उत्कर्षतश्चरित्तमो-
हनीयं हं आरानुपशमयति न तृतीयमपि वारं यस्तु द्वौ वारानु-
पशमध्रेणि प्रतिपद्यते स तस्मिन् भवे कृपकध्रेणि न प्रतिपद्यते
यस्यैकवारमुपशमध्रेणि प्रतिपन्नस्तस्य भवेदपि तस्मिन् भवे
कृपकध्रेणिः । एवं कर्मप्रार्थिकाभिप्रायः । आगमाभिप्रायेण त्वेक
स्मिन् जये एकमेव ध्रेणि न तु द्वितीयमपि तदुक्तं “ अजयरसेंढि
पज्जं, पश भवेणेव सव्वाइ ” । अन्यत्राप्युक्तं मोहोपशम एक-
स्मिन् भवे स्यादसन्ततः यस्मिन् भवे उवशमकृत्यो मोहस्य

तत्र नेति एवं पुरुषवेदेनोपशमध्रेणि प्रतिपन्नस्य विधिरुक्तः । संप्रति
स्त्रीवेदेन नपुंसकवेदेन चोपशमध्रेणि प्रतिपद्यमानस्य विधिमाह
दुचरिमसमये नियणा, वेयस्म इत्यौ नपुंसगो लषां ।

रामइत्तु सत्त पच्छा, किं तु नपुंसो कमारच्छे ॥

स्त्री नपुंसकस्य वेदेन सहान्याय परस्परं वेदमुपशमयति किमु-
क्तं भवति स्त्री स्त्रीवेदमुपशमयति नपुंसकवेदे च नपुंसको नपुं-
सकवेदमुपशमयति स्त्रीवेदे चेति किं तु नपुंसकगते सति पूर्व-
क्रमेणारभ्ये सत्युक्तप्रकारेणोपशमयति इह चोपशमनकरणे
स्त्रिया नपुंसकस्य च निजकोदयस्य स्ववेदोदयस्य द्विचरमसमये
एकेन्द्रियस्थितिं मुक्त्वा शेषं सर्वमुपशानतिमयं च शमयित्वा
स्त्री नपुंसको वा पश्चात्स पुरुषवेदादिकाः प्रकृतीरुपशमयति ।
इयमत्र भावना । इह स्त्री उपशमध्रेणि प्रतिपन्ना सती प्रथमतो
नपुंसकवेदमुपशमयति पश्चात् स्त्रीवेदं तच्च तावदुपशमयति
यावत्स्वोदयस्य द्विचरमसमयस्तस्मिन् निजकोदयस्य द्विचर-
मसमये एकां चरमसमयमात्रमुदयस्थितिं च वर्जयित्वा शेषं
सकलमपि स्त्रीवेदसकं दक्षिणमुपशमितं ततश्चरमसमये गते
सति अवदके सति पुरुषवेदहास्यादिषट्करूपाः सप्त प्रकृतीर्युगप-
दुपशमयितुमारभते शेषं पुरुषवेदेन च ध्रेणि प्रतिपन्नस्य उदयं तदा
स्त्रीवेदेन पुरुषवेदेन वा उपशमध्रेणि प्रतिपद्यमानो यस्मिन् स्थाने
नपुंसकवेदमुपशमयति तद्वत् यावन्नपुंसकवेदेन ध्रेणि प्रतिपन्न स-
न्नपुंसकवेदमेव समुपशमयति तत ऊर्ध्वं नपुंसकवेदं युगपदुप-
शमयितुं क्षमः स च तावन्नो यावन्नपुंसकवेदोदयो द्विचरम-
समयः तस्मिन् स्त्रीवेद उपशान्तः नपुंसकवेदस्य च एका उद-
यमात्रा उदयमात्रस्थितिर्वर्तते शेषं सर्वमुपशान्तं तस्यामधु-
दयस्थितावतिकात्तायांस्ववेदको भवति ततः पुरुषवेदादिकाः स-
प्त प्रकृतीर्युगपदुपशमयतीति । तदेदमन्ता सर्वांपरमना ।

संप्रति देशोपशमनामभिधानकाम आह ।

मुलुत्तरकम्माणं, पगईडियाइ हांइ चउभेया ।

देसकरणेहि देसं, समइ जं देसुमणातो ॥

देशोपशमना मूलकर्मणां मूलप्रकृतीनामुत्तरकर्मणामुत्त-
रप्रकृतीनां प्रत्येकं प्रकृतिस्थित्यादिका प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदे-
शविषया चतुर्मेदा चतुर्थिधा जयति इयमत्र भावना । देशोपश-
मना द्विधा तद्यथा मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च,
एकैकाऽपि चतुर्मेदा तद्यथा प्रकृतिदेशोपशमना स्थितिदेशो-
पशमना अनुजागदेशोपशमना प्रदेशोपशमना च । अथ क-
स्माद्देशोपशमनेत्यभिधीयते अत आह । यत् यस्मात्कारणात्
एकदेशज्ञताभ्यां यथाप्रवृत्तापूर्वकरणसंज्ञिताभ्यां करणाभ्यां
प्रकृतिस्थित्यादीनां देशैकदेशं शमयत्यतो देशोपशमनाऽभिधी-
यते देशज्ञताभ्यां करणाभ्यामुपशमयतीति देशोपशमना । यदि
वा देशस्य प्रकृत्यादीनामेकदेशस्यापशमना देशोपशमनानि
व्युत्पन्तेः ॥ संप्रत्यस्या उपशमनार्थविधिं प्राप्तिमाह ।

उवसमियस्सुव्वहरण-मंकमकरणाइं होति नन्नाइं ।

देनोवसामिय जम्हा, पुव्वो सव्वकम्माणं ॥

देशोपशमनया उपशमितस्य कर्मण उच्यते नमस्कृतकृत्यानि
जयन्ति तान्यानि करणान्युदीरणप्रवृत्तीनि एव देशोपशमनायाः
सर्वांपरमनातो विशेषः । अतया वा देशोपशमनया मूलप्रकृतिमु-
त्तरप्रकृति वा उपशमयितुं प्रवृत्तावद्वयमेवो यावत्ततः पूर्वक-
रणस्थानकचरमसमयः । इयमत्र भावना अस्या देशोपशमनायाः

स्वामिनः सर्वनिर्यश्च एकदित्रिचतःपञ्चन्द्रियजहजिष्ठाः सर्वे नारकाः सर्वे देवाः सर्वे मनुष्यास्ते च मन्युस्तावदावपूर्व-
करणान्तसमय इति एवा चेद देशोपशमना सर्वेषामपि कर्म-
णामपगन्तव्या न मोहनीयस्यैव केवलस्य । स्वामिविषयमेक च
विशेषमाह ।

भवगो उवसमगो वा, पदमकसायाण दंसगतिगम् ।

देशोवसमगो मुमु-अपुव्वकरणंतगो जाव ॥

स देशोपशमनास्वामी देशोपशमकः प्रथमकपायाणां दर्शन-
त्रिकस्य च कृपक उपशमका वा तावदवसेयो यावत्स्वस्थापुर्व-
करणान्तगः । एतदुक्तं जवति । प्रथमकपायाणां विसंयोजना च-
तुर्गतिका अपि उपशमका मनुष्याः प्रतिपक्षसर्वविरतेयं दर्शन-
त्रिकस्य कृपका मनुष्या अविरतमपविरता उपशमकाः सर्ववि-
रतास्तावद्देशोपशमनाकारिणा यावत्स्वस्थापूर्वकरणचरमसम-
या न परत इति । सप्रति साद्यादिप्रकरणार्थमाह ।

साइयमाइ चउद्धा, देसुवममणा अणाइमंतीणं ।

मूत्तुत्तरपगणं, माइ अधुवोत्तरपगडयो वा ॥

अनादिमन्योऽनादिस्त्वाकास्तासां देशोपशमना चतुर्धा चतुः-
प्रकारा तद्यथा सादिग्नादिध्रुवाऽध्रुवा च । तत्र मूलोत्तरप्रकृती-
नामष्टानामपि अपूर्वकरणगुणस्थानकात्परतः सा देशोपशमना न
प्रवर्तते ततः प्रतिपाते च भूयोऽपि प्रवर्तते इति सादिस्तस्थान-
मप्राप्तस्य पुनरनादिध्रुवा अभव्यानां त्वध्रुवा भाविता मूलोत्तर-
प्रकृतीनां साद्यादिरूपतया चतुर्विधा देशोपशमना सप्रत्युत्तरप्र-
कृतीनामनादिस्त्वाकां सा भाव्यते तत्र वैक्रियसप्तकाऽष्टकम-
मकमनुष्यद्विकदेर्वादिकनारकद्विकमस्यकवस्यमिथ्यात्वोच्चे-
गोत्ररूपजनयोगात्क्रियविशान्तोर्थकराश्चतुष्टयजोः शेषास्त्रि-
शतुत्तरशतसंख्याः प्रकृतयोऽनादिस्त्वाकास्तासां मध्ये मिथ्या-
त्वानन्तानुबन्धिनां स्वस्वापुर्वकरणान्परतो देशोपशमना नोपजा-
यत शेषकमेणां त्वपूर्वकरणगणस्थानकात् परतः स्थानात् च-
यमानस्य भूयोऽपि जायते इति सादिस्तस्थानमप्राप्तस्य पुनर-
नादिध्रुवाऽध्रुवा अभव्यतयापेक्षया यास्त्वध्रुवा अध्रुवमस्वाका-
प्रकृतयोऽनन्तगोक्ता अष्टविंशतिमंख्याकास्ता देशोपशमनामधि-
कृत्य साद्यध्रुवास्तासां देशोपशमना सादिग्ध्रुवा चेत्यर्थः । साद्य-
ध्रुवता अध्रुवसत्तावद्वैध समवसेया ।

सप्रति प्रकृतिस्थानानां साद्यादिप्रकरणार्थमाह ।

गोयाजयाणं दोहं, चउत्थउट्टाण होइ मत्ताहं ।

साइयमाइ चउद्धा, मेगाणं एगउणस्स ॥

इह गोत्रस्य देशोपशमनामधिकृत्य द्वे प्रकृतिस्थाने तद्यथा द्वे
एका च तत्रानुद्वर्त्तलतोच्चगोत्रस्य द्वे उद्वर्त्तलतोच्चगोत्रस्थका
तथा आयुषोऽपि द्वे प्रकृतिस्थाने तद्यथा द्वे प्रकृती एका च । तत्र
अवरोपरभवायुष्कस्य एका वरुपरभवायुषो द्वे एतेषां च
चतुर्णामपि स्थानानां देशोपशमना सादिग्ध्रुवा च स्थानाना-
मपि स्वयं साद्यध्रुवत्वात् तथा "चउत्थउट्टाण होइ सतगह-
मिति " तत्र यथास्मव्येन पदयोजना तत्र चतुर्थे मोहनीयं तस्य
देशोपशमनायोग्यानि षट् प्रकृतिस्थानानि तद्यथा एकविंशतिः
चतुर्विंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिश्च
शेषाणि पुनरनित्यवृत्तिवाद्दरसंपराये प्राप्यन्ते इति देशोपशमना-
योग्यानि भवन्ति । तत्राष्टाविंशतस्थाने मिथ्यारूपिणसाद्यानम-
म्यगृह्येदेकसम्यगृह्यानां प्राप्यन्ते सप्तविंशतिस्थानमुद्वर्त्तित-

सम्यक्त्वस्य सम्यग्मिथ्यादृष्टेर्वा षड्विंशतिस्थानमुद्वर्त्तितस-
म्यक्सम्यग्मिथ्यात्वस्यानादिमथ्यादृष्टेर्वा पञ्चविंशतिस्थानं
परुविंशतिसत्कर्मणो मिथ्यादृष्टेः सम्यक्त्वमुत्पादयतोऽपूर्वक-
रणात्परतो वेदितव्यं तस्या मिथ्यात्वदेशोपशमनाया अभावात्
तथा अनन्तानुबन्धिनामुद्वर्त्तनेऽपूर्वकरणात्परतो वर्त्तमानस्य
चतुर्विंशतिस्थानं चतुर्विंशतिसत्कर्मणो वा चतुर्विंशतिस्थानं
क्षेपिसप्तकस्य एकविंशतिस्थानम् अत्र परुविंशतिलक्षणस्थानं
मुक्त्वा शेषाणां पञ्चानामपि स्थानानां देशोपशमना साद्यध्रुव-
स्थानानामपि स्वयंकादाचित्कत्वात् परुविंशतिस्थानस्य चतुर्धा
तद्यथा सादिग्नादिध्रुवा अध्रुवा च । तत्रोद्वर्त्तितसम्यक्त्व-
सम्यग्मिथ्यात्वस्य सादिग्नादिमिथ्यादृष्टेरनादिध्रुवा अभ-
व्यानां भव्यानाम्वध्रुवा तथा पष्ठानामनन्तस्य देशोपशमनायो-
ग्यानि सप्त स्थानानि तद्यथा व्युत्तरशतं द्युत्तरशतं पष्पवतिः
पञ्चनवतिः त्रिनवतिः चतुरशीतिर्द्व्यशीतिश्च तत्रादिमानि क्त्वा-
रि स्थानानि यावदपूर्वकरणगुणस्थानकचरमसम्यक्तावद्वेदित-
व्यानि न परतः शेषाणि च त्रीणि त्रिनवतिचतुरशीतिर्द्व्यशीतिरु-
पाणि एकैन्द्रियादीनां भवन्ति न श्रेणप्रतिपद्यमानानां शेषाणि
तु स्थानानि अपूर्वकरणगुणस्थानकात्परतो लभ्यानि तर्वा-
गिनि न देशोपशमनायोग्यानि एतेष्वपि च स्थानेषु देशोपश-
मना साद्यध्रुवस्थानानामपि स्वयमनित्यत्वात् शेषाणां तु
ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनान्तरायाणां देशोपशमनामधिकृत्य-
कैकं प्रकृतिस्थानम् । तत्र ज्ञानावरणस्यान्तरायस्य च प्रत्येक
पञ्चप्रकृत्यात्मक स्थान दर्शनावरणस्य नवप्रकृत्यात्मकं तृती-
यस्य द्विप्रकृत्यात्मकम् । एषां च देशोपशमना साद्यादिभेदाच्च-
तुर्धा चतुःप्रकारा तद्यथा सादिग्नादिध्रुवा अध्रुवा च । "सा-
इयमाइचउद्धा सेसाणं एगउणस्स " तत्रापूर्वकरणगुणस्थान-
कात्परतो न भवत्युपश्रंखितनः शमप्रतिपाते च भूयोऽपि
भवति । ततः सादिस्तस्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाऽध्रुवा
च भव्याभव्यापेक्षया । उक्ता प्रकृतिदेशोपशमना ।

संप्रति स्थितिदेशोपशमनामाह ।

उवसमगा डिइयां, उक्कासा संकमेण तुल्लाओ ।

इयग वि किं तु अभये, उव्वल्लगे अपुव्वकरणंसु ॥

स्थितिदेशोपशमना चिविधा तद्यथा मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्र-
कृतिविषया च एकैकार्षप द्विधा तद्यथा उत्कृष्टा जघ-या च तत्र
सप्तप्रकृतीनामुत्तरप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिदेशोपशमना संक्रमेण
तुल्या किमुक्तं जयान यः प्रागुत्कृष्टस्थितिदेशोपशमना संक्रमेण
तो यथा चोत्कृष्टस्थिति संक्रम्य साद्यादिप्रकरणार्थमाह स्थितिदेशोपशमनासंक्रमेण तुल्या जघन्यास्थितिः संक्रमतुल्या
किंचित्तदव्यमायोग्यजघ-यास्थितौ वर्त्तमानस्य दृष्टव्या । तस्यैव
प्रायः सर्वकर्मणामपि जघन्याया स्थितेः प्राप्यमाणत्वात्
याश्च प्रकृतयोऽभव्यप्रायोग्यजघ-यास्थितिकात्रे जयन्ति तासा-
मुद्वर्त्तकके अपूर्वकरणे वा जघन्यस्थितिदेशोपशमना वेदित-
व्या तत्रोद्वर्त्तनप्रायोग्याणां प्रकृतीनामन्तिमस्वादे पल्योपमसं-
ख्येयभागमात्रे वर्त्तमाने तत्राप्यादारकसप्तकसम्यक्त्वसम्यग्मि-
थ्यात्वानामेकैन्द्रियस्यानेकैन्द्रियस्य च शेषप्रकृतीनामुद्वर्त्तनयोग्या-
नां वैक्रियसप्तकदेर्वादिकनारकमनुष्यद्विकोच्चगोत्ररूपानामेकै-
न्द्रियस्यैव ग्रन्थामात्रापूर्वकरणचरमसमये वर्त्तमानस्येति ।

अनुजागपणसाणं, सुभाण जा पुव्वभिच्चइयराणं ।

उकोसियर अरुविय, एगेदी देससमणाए ॥

अनुजागप्रदेशोपशमनाय यथाक्रममनुजागसंक्रमप्रदेशसंक्रम-
नृत्या इयमत्र भावना विविधा अनुभागदेशोपशमना तथा ज-
घन्या उत्कृष्टा च तत्र प्रपञ्चितं प्राक् उत्कृष्टानुभागप्रदेशोपशमनाया
अपि तत्र गुणप्रकृतीनां सम्यग्दृष्टिर्नवरं सातधेदनीययशःकीर्त्यु-
च्चैर्नामगोत्राणां नूतकृष्टानुजाग संक्रमस्वामी अपूर्वकरणगुण-
स्थानकात्परतांऽपि जवति उत्कृष्टानुभागदेशोपशमनायाः पुनरु-
त्कर्षतोऽप्यपूर्वकरणगुणस्थानपर्यवसानः स्वामी इतरासामगु-
भानां प्रकृतीनामनुकृष्टानुजागदेशोपशमना स्वामी च मिथ्याह-
धिरवमेयः इतरस्या जघन्यानुजागोपशमनायास्तीर्थकरवर्जितां
सर्वासांमपि प्रकृतीनामनयसिद्धिप्रायोग्यजघन्यस्थितौ धर्त्त-
मान एकैन्द्रियस्वामी प्रतिपत्तव्यस्तीर्थकरनाम्नस्तु य एव
जघन्यानुभागसंक्रमस्वामी स एव जघन्यानुजागदेशोपशमनाया
अपि । प्रदेशोपशमनाऽपि द्विधा उत्कृष्टा जघन्या च । तत्रोत्कृष्ट-
प्रदेशोपशमना उत्कृष्टप्रदेशसंक्रमनृत्या नवरं यथा कर्मणामपूर्व-
करणात्परतांऽपि उत्कृष्टप्रदेशसंक्रमः प्राप्यते तेषामपूर्वकरण-
गुणस्थानचरमसमये यावत् उत्कृष्टप्रदेशोपशमना वाच्या जघन्या
प्रदेशोपशमना अजघन्यप्रायोग्यजघन्यस्थितौ वर्त्तमानस्यैकेन्द्रि-
यस्यति समाप्तमुपशमनाकरणं तदेवमुत्तमुपशमनाकरणम् । पं०
सं० । आचा० (कर्मप्रकृतिनो ग्रन्थोऽर्थेनो नातिरिच्यते शब्दतस्तु
निष्क्रोऽपि न पृथगवस्थापितोऽभिधेयस्यैवोपादेयत्वात्)

उवसमणजव-उपशमप्रभव-त्रि० उपशम इन्द्रियनोऽन्द्रिय-
जयन्तस्मात्प्रभवो जन्मोत्पत्तिर्यस्याऽसौ उपशमप्रभवः इन्द्रि-
यमनोनिग्रहहृत्थे, पा० "अद्विग्नसो वणिग्यस्म उवसमणप्रभवस्त
नववमनेरगुत्तस्म " उपशमप्रजवस्येन्द्रियमनोजयान्प्रभवस्य ।
पं० ३ अधि० ।

उवसमणजव-उपशमलब्ध्यादिकलित-पुं० ३ त० उ-
पशमलब्ध्यापकरणवृद्धिस्थिरहस्तवृद्धियुते, "अविमार्ह परदोए
उवसमलब्धादिकलितो य " पं० य० ।

उवसमलब्धादिकलित-उपशमलब्ध्यादियुक्त-पुं० उपशमलब्धिः
परमुपशमयितुं सामर्थ्यलक्षणाऽऽदिशब्दादुत्कर्षणलब्धिः स्थिर-
हस्तलब्धिश्च गृह्यते ततस्तामिश्च स्मृत्कः संपन्नः । उपशमल-
ब्ध्यादिकलिते, पं० ३ अधि० ।

उवसमलब्धि-उपशमलब्धि-स्त्री० परमुपशमयितुं सामर्थ्यं,
ध० ३ अधि० । उपशमनाकरणसामर्थ्यं, " पजसो लक्षितिगजु-
स्तो " लब्धित्रिकयुक्त उपशमलब्ध्यापशमश्रेणिअयणकरणलब्धि-
करणत्रयैहनुप्रकृष्टयोगशब्दिरूपत्रिकयुक्तः क० प्र० ।

उवसमसार-उपशमसार-त्रि० उपशमप्रधाने, " से किमाहु
भंत ! उवसमसारं खु सामर्ष " कर्म० ।

उवसमसेदि-उपशमश्रेणि-स्त्री० उपशमनाप्रकारे, उपशमश्रेणि
प्रकटयन्नाह ।

आणदंसनपुंसन्यी, वेयच्छकं च पुरिमवेयं च ।

दां दां एगतरिए, सरिमे सरिमं उवसमेऽ ॥ १८ ॥

तत्र प्रथमतोऽनन्तानुबन्धिनामुपशमनाऽभिधीयते अविरत-
सम्यग्दृष्टिदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तानामन्यतमोऽन्यतमरिमन् यो-
गेवर्त्तमानस्तेजःपद्मगुणसंज्ञेयानामन्यतमज्ञेययुक्तः साकारो-
पयोगोपयुक्तोऽनः सागरोपमकोटाकांटीस्थितमत्कर्मो कर्म-

णकात्पुर्वमन्यन्तमुर्द्धकालं यावद्वदायमानवितसन्तत्यपु-
र्वकरणं तिष्ठति तथा च तिष्ठमानश्च परावर्तमानाः प्रकृतीः शुजा
एव बन्तानि नाशुजाः । अशुभानां च प्रकृतीनामनुजागं चतुः-
स्थानकं सन्तं द्विस्थानकं करोति शुजानां च द्विस्थानकं सन्तं
चतुःस्थानकं स्थितिबन्धेऽपि च पूर्णं सति अन्यं स्थितिबन्धं
पूर्वपूर्वस्थितिबन्धापेक्षया पक्ष्योपमामन्वयेयभागहीनं करोति ।
इत्थं करणकालात्पुर्वमन्तमुर्द्धकालं यावद्वदस्थाय ततो यथा-
क्रमं त्रीणि करणानि प्रत्येकमान्तमौर्द्धकानि करोति । तद्यथा
यथाप्रवृत्तिकरणम्, अपूर्वकरणम्, अनिवृत्तिकरणम् । सतुर्थी-
नृपशा-तादा । तत्र यथाप्रवृत्तिकरणं प्रविशन् प्रतिसमयमनन्त-
गुणवृद्ध्या विशुद्ध्या प्रविशति पूर्वोक्तं च गुणप्रकृतिबन्धादिकं
तथैव तत्र कुरुते न च स्थितिघातं रसघातं गुणश्रेणिं गुणसंक्र-
मं वा करोति तद्योग्यविशुद्धभावात् प्रतिसमयं नामाजीवापेक्ष-
या असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणाभ्यध्यासायस्थानानि भव-
न्ति पटस्थानपतितानि च । अन्यच्च प्रथमसमयापेक्षया द्विती-
यसमयेऽध्यवसायस्थानानि विशेषाधिकानि ततोऽपि तृतीय-
समये विशेषाधिकानि एवं तावद्वाच्यं यावद्यथाप्रवृत्तिकरणस-
मयः एवमपूर्वकरणेऽपि द्रष्टव्यम् । अत एवैतानि स्थाप्यमाना-
नि विषमचतुरस्रं क्षेत्रमास्तृणन्ति स्थापता वेयम् ।

१२०००००००००००१६

१००००००००००००१५

८००००००००००१४

६००००००००००१३

४०००००००००११

३००००००००१०

२०००००००१

१००००००१

इह कल्पतः औ पुरुषौ युगपत्करणं प्रतिपन्नौ विवक्ष्येते तत्रै-
कसर्वजघन्यया विशेषाधिक्येणा प्रतिपन्नः अपरस्तु सर्वोत्कृष्टया
विशोधिभेदेणा तत्र प्रथमजीवस्य प्रथमसमये जघन्या विशेषाधिः
सर्वस्तोका ततोऽद्वितीयसमये जघन्या विशेषाधिरनन्तगुणा ततो-
ऽपि तृतीयसमये जघन्या विशेषाधिरनन्तगुणा एवं तावद्वाच्यं
यावद्यथाप्रवृत्तिकरणाख्या संख्येयो भागो गतो जघति ततः
संख्येये जागं गते सति चरमसमयजघन्यविशुद्धसकाशान्प्रथ-
मसमये द्वितीयस्य जीवस्य उत्कृष्टा विशेषाधिरनन्तगुणा ततो-
ऽपि यतो जघन्यविशुद्धिस्थानाश्विचतुस्तन उपरितनं जघ-
न्यविशोधिस्थानमनन्तगुणं ततो द्वितीयसमये उत्कृष्टा विशुद्धि-
रनन्तगुणा तत उपरितनं जघन्यं विशेषाधिस्थानमनन्तगुणं तत-
न्तृतीयसमये उत्कृष्टा विशुद्धिरनन्तगुणा । एवमुपर्यधश्च एकै-
कविशोधिस्थानमनन्तगुणतया द्वयोर्जीवयोस्तावन्नेयं यावद्यथा-
प्रवृत्तिकरणस्य चरमसमये जघन्यं विशुद्धिस्थानं ततः शेषाणि
उत्कृष्टानि यानि विशेषाधिस्थानानि अनुक्तानि तिष्ठन्ति तानि नि-
रन्तरमनन्तगुणया वृद्ध्या तावन्नेयानि यावच्चरमसमये उत्कृ-
ष्टं विशेषाधिस्थानम् । जगितं यथाप्रवृत्तिकरणम् । संप्रत्यपूर्वकर-
णमुच्यते । तत्रापूर्वकरणे प्रतिसमयमसंख्येयलोकाकाशप्रमाणां
अध्यवसायस्थानानि भवन्ति प्रतिसमयं च पट् स्थानपतितानि
तत्र प्रथमसमये जघन्या विशेषाधिः सर्वस्तोका सा च यथाप्रवृ-
त्तिकरणचरमसमयसत्कोत्कृष्टविशोधिस्थानादमन्तगुणा ततः प्र-
थमसमये एवोत्कृष्टा विशेषाधिरनन्तगुणा ततोऽपि द्वितीयसमये
जघन्या विशेषाधिरनन्तगुणा ततोऽपि तस्मिन्नेव द्वितीयसमये उ-
त्कृष्टा विशेषाधिरनन्तगुणा ततोऽपि तृतीयसमये जघन्या विशो-

उवसमसेदि

धिरनन्तगुणः एवं जघन्यमुत्कृष्टं च विशोधिस्थानमनन्तगुणया
बृहत्या तावन्नैयं यावदपूर्वकरणस्य चरमसमये जघन्यामुत्कृष्टविबु-
धिरनन्तगुणः । स्थापना चैवम् ।

२५००००००००२६

२३००००००००२४

२१०००००००२२

१९००००००२०

१७००००१८

अस्मिन्प्रापूर्वकरणे प्रविशन् स्थितिघातं रसघातं गुणश्रेणिं गुण-
संक्राममवस्थितिबन्धं च युगपदारभते तत्र स्थितिघातो नाम-
स्थितिसंक्रमणोऽग्रिमभागादुत्कृष्टतः प्रभूतसागरोपम (शन) पृ-
थक्त्वमात्रं जघन्यतः पल्योपमसंख्येयभागमात्रं स्थितिखण्डं ख-
ण्डयति तद्वैलिकं याऽधस्तादाः स्थितीन् खारयिष्यति तत्र प्र-
क्षिपति अन्तर्मुहूर्त्तं कालेन तत्र स्थितिखण्डमुत्कीर्यते खण्ड्य-
त इत्यर्थः ततः पुनरधस्तात्पल्योपमसंख्येयजागमात्रं स्थि-
तिखण्डमन्तर्मुहूर्त्तं कालेनात्किरति पूर्वोक्तप्रकारेणैव च निक्षि-
पति एवमपूर्वकरणाद्याः प्रभूतानि स्थितिखण्डसदृशाणि व्य-
तिक्रामति तथा च सत्यपूर्वकरणस्य प्रथमसमये यत् स्थितिस-
त्कर्मासीत्तत्सत्यैव चरमसमये संख्येयगुणहीनम् । जातरस-
घातो नाम अव्युत्पन्नप्रकृतीनां यदनुभागं सत्कर्म तस्याऽनन्ततमजागं
मुक्त्वा शेषाननुभागानन्तर्मुहूर्त्तं कालेनाशेषानपि विनाशयति
ततः पुनरपि तस्य प्रागुक्तस्यानन्ततमजागस्याऽनन्ततमं भागं
मुक्त्वा शेषाननुभागानन्तर्मुहूर्त्तं कालेन विनाशयति पञ्चमनेकान्य
नुभागखण्डसदृशाण्येकस्मिन् स्थितिखण्डे व्यतिक्रामति तेषां
च स्थितिखण्डानां सदृशैरपूर्वकरणं परिस्मर्यते । गुणश्रेणी-
नामन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणानां स्थितीनामुपरि याः स्थितयो वर्त-
न्ते तन्मध्यावैलिकं गृहीत्वा उदयावद्विक्रिया उपरितनीषु प्रति-
समयसंख्येयगुणतया निक्षिपति तद्यथा प्रथमसमये स्तोत्रं
द्वितीयसमयेऽसंख्येयगुणं तृतीयसमयेऽसंख्येयगुणम् । एवं ताव-
न्नैयं यावदन्तर्मुहूर्त्तचरमसमयस्तच्चान्तर्मुहूर्त्तमपूर्वकरणानिवृ-
त्तिकरणकालाभ्यां मनार्गतिरिक्तं वेदितव्यम् । एव प्रथमसमय-
गृहीतद्वैलिकस्य निक्षेपविधिः । एव द्वितीयादिसमयगृहीताना-
मपि द्वैलिकानां निक्षेपो यत्तद्व्यः अन्यच्च गुणश्रेणिरचनाय प्रथ-
मसमये यद्वैलिकं गृह्यते तत् स्तोत्रं ततोऽपि द्वितीयसमयेऽसं-
ख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसमयेऽसंख्येयगुणम् । एवं तावन्नैयं या-
वद् गुणश्रेणिकरणचरमसमयः अपूर्वकरणसमयेऽनिवृत्तिकर-
णसमयेषु चानुभवतः क्रमशः क्रीयमाणेषु गुणश्रेणिवैलिकानि-
क्षेपः शेषं भवति उपरि च न वर्तते इति । तथा गुणसंक्रामा नाम अ-
पूर्वकरणस्य प्रथमसमये अनन्तानुबन्धनादीनामशुतप्रकृतीनां
यद्वैलिकं परप्रकृतिषु संक्रमयति तन्स्तोकं ततो द्वितीयसमय-
परप्रकृतिषु संक्रममाणसमयसंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसम-
येऽसंख्येयगुणम् एवं तावद् वक्तव्यं यावच्चरमसमयः । तथा
अन्यस्थितिबन्धो नाम अपूर्वकरणस्य प्रथमसमयेऽन्य एवापूर्वः
स्तोकः स्थितिबन्धः आरभ्यते स्थितिबन्धस्थितिघातौ युगपदेव
च निष्ठां यातः एवमेते पञ्च पदार्था अपूर्वकरणे प्रवर्तन्ते व्याख्या-
तमपूर्वकरणम् । इदानीमनिवृत्तिकरणमुच्यते । अनिवृत्तिकरणं
नाम यत्र प्रविष्टानां सर्वेषामपि तुल्यकालानामेवाध्यवसायस्था-
नम् । तथा हि अनिवृत्तिकरणस्य प्रथमसमये ये वर्तन्ते ये च
वृत्ता ये च वसिष्ठ्यन्ते तेषां सर्वेषामन्यैकरूपमेवाध्यवसायस्थानं
द्वितीयसमयेऽपि ये वर्तन्ते ये च वृत्ता ये च वसिष्ठ्यन्ते तेषामपि

सर्वेषामेकरूपमध्यवसायस्थानं नवरं प्रथमसमयजाविशोधि-
स्थानापेक्षयाऽनन्तगुणम् । एवं तावच्चरमं यावदनिवृत्तिकरण-
चरमसमयः अत एवास्मिन् करणे प्रविष्टानां तुल्यकालानामनु-
तां संबन्धिनामध्यवसायस्थानानां परस्परं निवृत्तिव्यावृत्तिर्न वि-
द्यते इत्यनिवृत्तिकरणं नाम अस्मिन्निवृत्तिकरणे यावन्त स-
मयास्तावन्त्यध्यवसायस्थानानि पूर्वस्मादनन्तगुणवृद्धानि षता-
नि च मुक्तावलीसंस्थानेन स्थापयितव्यानि । अत्रापि प्रथमसम-
यादेवारभ्य पूर्वोक्ताः पञ्च पदार्था युगपत्प्रवर्तन्ते अनिवृत्तिक-
रणाकालाश्च संख्येयेषु जागेषु गतेषु सन्तु एकस्मिन् भागे-
व्यवतिष्ठमाने अनन्तानुबन्धिनामधस्तादावद्विक्रियामात्रं मुक्त्वा अ-
न्तर्मुहूर्त्तप्रमाणमन्तरकरणमभिनवस्थितिबन्धादासंमनान्तर्मुहूर्त्तं
प्रमाणेन कालेन करोति अन्तरकरणसत्कं च द्वैलिकमुत्कीर्यमाण
प्रकृतिषु वध्यमानासु प्रक्षिपति प्रथमस्थितिगतं द्वैलिकमावद्वि-
क्रियामात्रं वेद्यमानानामुपरि प्रकृतिषु स्तिष्ठकसंक्रमेण संक्रमयति
अन्तरकरणे कृते सति द्वितीयसमयेऽनन्तानुबन्धिनामुपरितन-
स्थितिद्वैलिकमुपशमयितुमारभते । तद्यथा प्रथमसमये स्तोत्रमु-
पशमयति द्वितीयसमये संख्येयगुणं तृतीयसमयेऽसंख्येयगुणम् ।
एवं यावदन्तर्मुहूर्त्तकालम् तावता च कालेन साकल्यतोऽनन्तान-
बन्धिन उपशमिता नवन्ति उपशमितानां यथाहेतुनिकरः स-
न्निवृत्तिद्विन्दुनिर्गहैरजिपिचयाभिपिच्य दृष्टणादिनिर्दिष्टकुटितो (नः-
स्पन्दो भवति तथा कर्मण्युनिकरोऽपि विशोधिस्मन्निवृत्तिप्रयादेण
परिषिच्य परिषिच्यानिवृत्तिकरणरूपदृष्टणानिर्दिष्टः सन्नमो-
दयोदीरणानिधित्तिकाचनकरणानामयोग्यो भवति तदेवमेक-
षामाचार्याणां मतेनानन्तानुबन्धिनामुपशमनाऽजिहिता । अन्त्य
त्वाच्चक्रे अनन्तानुबन्धिनामुपशमना न जवति किं तु विसंयो-
जनैव विसंयोजना दपणा सा चैवम् इह श्रेणमप्रतिपद्यमाना
अपि अविरता विरताश्च चतुर्गतिका अपि । तद्यथा नारका देवा
अविरतसम्यग्दृष्टयः तिर्यञ्चोऽविरतसम्यग्दृष्टयो देशाविरता वा
मनुजा अविरतसम्यग्दृष्टयो देशाविरताः सर्वविरता वा । अन-
न्तानुबन्धिनां विसंयोजनार्थं यथाप्रवृत्तादीनि श्रीणि करणानि
कुर्वन्ति करणवक्तव्यता स्यादपि प्राप्यत नवरमिहानिवृत्तिकरणे
प्रविष्टः सन् अन्तरकरणं न करोति ।

उक्तं च कर्मप्रकृता ।

चउगडया पज्जता, तिन्नि वि संजोयाणे विसंजोयेंति ।

करणेदि तिहिं सहिया, नेतरकरणां उवसमो वा ॥

अस्याक्ररगमनिका चतुर्गतिका नारकतिर्यङ्गनुष्यदेवा सर्वजिः
पर्यामिभिः पर्यामात्रयोऽप्यविरतदेशाविरतसर्वविरतास्तत्राविरत-
सम्यग्दृष्टयश्चतुर्गतिकाः देशाविरतास्तिर्यङ्गो मनुया वा सर्ववि-
रता मनुष्या एव संयोजनामनन्तानुबन्धिनो विसंयोजयन्ति विना-
शयन्ति । किंविशिष्टाः सन्त इत्याह करणस्त्रिभिर्गुणप्रवृत्तापूर्वक-
णानिवृत्तिवादरः सहिता नवरमिहान्तरकरणं न वक्तव्यम् । उप-
शमो वा उपशमश्चानन्तानुबन्धिनां न भवतीत्यर्थः । किं तु क-
र्मप्रकृत्यभिहितस्यरूपेणोच्छानासंक्रमणाधस्तादावद्विक्रियामात्रं मु-
क्त्वा उपरि निरवशेषानन्तानुबन्धिनो विनाशयति आवद्विक्रियामा-
त्रं तु स्तिष्ठकसंक्रमेण वेद्यमानासु प्रकृतिषु संक्रमयति । तदेव-
मुक्ता अनन्तानुबन्धिनां विसंयोजना । संश्रति दर्शनत्रिकम्योपश-
मना भवत्येते । तत्र मिथ्यात्वस्योपशमना मिथ्यादृष्टेर्वैदकसम्य-
ग्दृष्टेः सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोस्तु वैदकसम्यग्दृष्टेरेव तत्र
मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वोपशमना प्रथमसमयकव्यमुपादयत सा चैव

पञ्चेन्द्रियसंज्ञां सर्वांश्च पर्यायिभिः पर्यायः करणकज्ञापूर्वमप्य-
न्तर्मुहूर्त्तकालं प्रति समयमनन्तगुणवृद्ध्या विवृद्ध्या प्रवर्तमानो-
ऽनन्तसिद्धिकविद्युत्पेक्षयाऽनन्तगुणविवृद्धिको मतिश्रुता—
ज्ञानविभङ्गज्ञानानामन्यतमस्मिन् साकारोपयोग उपयुक्तोऽन्यत-
स्मिन् योगे वर्तमानो जघन्यपरिणामेन तेजोलेख्यायां मध्यमप-
रिणामेन पञ्चलेख्यायामुत्कृष्टपरिणामेन वृद्धलेख्यायां वर्तमानो
मिथ्यादृष्टिप्रवृत्तिकोऽन्तः सागरोपमकोटीकोटीस्थितिसत्कर्म-
इत्यादि पूर्वोक्तं तावद्वाच्यं यावद्यथाप्रवृत्तिकरणमपूर्वकरणं च
परिपूर्णं भवति तत्रगमहापूर्वकरणे गुणसंक्रमो नो वक्तव्यः किं
तु स्थितिघातसंघातस्थितिबन्धगुणधेय एव वक्तव्यः । गु-
णधेयवृत्तिकरणचलायुदयसमयादारभ्य वेदितव्या ततोऽनिवृत्ति-
करणेऽप्ययमेव वक्तव्यम् अनिवृत्तिकरणाद्याश्च संख्येयेषु जा-
नेषु गतेषु सन्तु एकस्मिन् संख्येयतमे जातेऽवतिष्ठमानोऽन्तर्मुह-
ूर्त्तमात्रमात्रो मुक्त्वा मिथ्यात्वस्यान्तरकरणमन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणं प्रय-
मस्थितेः किञ्चित्समधिकं न्यूनं वाऽजितवस्थितिवन्धाया सम-
नान्तर्मुहूर्त्तं कालेन करोति अन्तरकरणसत्कं च दक्षिणमु-
त्कायं प्रथमस्थितौ द्वितीयस्थितौ च प्रक्षिपति । प्रथम-
स्थितौ च वर्तमानोदीरणाप्रयोगेण यत्प्रथमस्थितिगतं दक्षिणं
समाह्वयोदये प्रक्षिपति सा उदीरणा युत्पुनोद्दितीयस्थिते-
सकाशादुदीरणाप्रयोगेणैव दक्षिणं समाह्वय उदये प्रक्षिप-
ति सा उदीरणाऽपि पूर्वसूत्रिनिर्दिशेषार्थपत्त्यर्थमागात्र इत्युच्यते
उदयोदीरणाभ्यां च प्रथमस्थितिमनुजवन् तावज्ज्ञो यावदाव-
त्रिकार्द्धकं शेषं तिष्ठति तस्मिन् स्थिते आगात्रो व्यवच्छिद्यते
तत उदीरणेव केवला प्रवर्तते साऽपि तावदावदावलिता शेषो
न भवति आवत्रिकायां तु शेषीवृत्तायामुदीरणाऽपि नियतेन ततः
केवलेनैवाद्येनावत्रिकामात्रमनुभवति आवत्रिकामात्रचरमसम-
ये च द्वितीयस्थितिगतं दक्षिणमनुभागजेदेन विधा करोति तद्यथा
सम्यक्त्वं सम्यग्मिथ्यात्वं मिथ्यात्वं चेति । उक्तं च कर्मप्रवृत्तिचतुर्णां
“चरमसमयमिच्छदिष्टिं से कामे उवसमं सम्मदिष्टिं होदिष्टं ताह
विद्यदिष्टं तिहाणुजागं करेदं तं जहा सम्मत्तं सम्मामिच्छत्तं
मिच्छत्तं चेति” स्थापना चेत्यम् [७००] ततोऽनन्तरसमये मिथ्या-
त्वस्याद्याभावाद्योपशमिकं सम्यक्त्वमवाप्नोति । उक्तं च कर्म-
प्रवृत्तौ । “मिच्छन्तुदपत्नीणे, लहणं सम्मत्तमोवसमियंमो । ज्ञे-
ण जस्स वज्जं, आयहियमल्लपुत्वं जे” अन्यत्राप्युक्तम् “जा-
त्यन्धस्य यथा पुंस-श्चकृर्लोति शुभोदये । सद्गतेन तथैवाभ्य-
सम्यक्त्वे सति ज्ञायते” । आनन्दो जायतेऽन्यन्तं, सान्त्विकोऽ-
स्य मद्रात्मनः । सद्वाध्यपगमो यद्व-ह्याधितस्य सदापथात्”
१ एव च प्रथमसम्यक्त्वज्ञाभो मिथ्यात्वस्य सर्वोपशमनाद्ववति
उक्तं च “सम्मत्तपदमल्लमो, सल्लोयसमा” इति । सम्यक्त्वं
चैवं पतिपद्यमानः कश्चिद्विगतिरहितसहितं प्रतिपद्यते कश्चिन्स-
र्वविरतिसहितम उक्तं च पञ्चमसंग्रहे “सम्मत्तेणं समगं, सल्लं
देमं च कोहं ववियज्जे” । वृद्धचतकचूर्णावप्युक्तम् “उवसमसम्म-
दिष्टी अन्तरकरणे त्रिभो कोहं देसविरुद्धं पल्लहं, कोहं पमत्त-
भावं पि सामायणो पुणं ककिं पि वदहंति” [कर्म०] जिनमद्ग-
णिक्कमाश्रवणोऽपि “उवसामगसेदीणं, पढवसो अप्पमत्तविर-
ओ उ । पज्जवसाणे सो वा, दोहं पमत्तो अविरओ वा ॥ “अणो-
जणंति अविरय-सपमत्तापमत्तविरयाण । अणयरो पक्खिज्जहं,
वसणसमणस्मि व नियट्ठी” इति अपि गतार्थेन वरमविरताद्यप्रमत्ता-
नां मध्याकेनार्थे दर्शनसमके उपशमते ततो (नियट्ठिनि) नि-
वृत्तिशब्दो भवति (विशे०) ततो देशविरतप्रमत्ताप्रमत्तसंयतेष्व-

पि मिथ्यात्वमुपशान्तं लज्यते । संप्राप्तं वेदकसम्यग्दृष्टेख्याणा-
मपि दर्शनमोहनं यानामुपशमनाविधिरुच्यते । इह वेदकसम्यग्दृ-
ष्टिसंयमं वर्तमानः सन्न-तर्मुहूर्त्तमात्रेण कोऽन दर्शनव्रतयमुपश-
मयति उपशमयतः करणत्रिकादिविधिर्यथा कर्मप्रवृत्तिटीकायां
तथा वेदितव्यः । एवमुपशान्तदर्शनमोहनीयश्रकश्चारभमोह-
नीयमुपशमयितुकामः पुनरपि यथाप्रवृत्तादीनि त्रीणि करणानि
करोति करणानां च स्वरूपं प्रावत्तं केवलमिह यथाप्रवृत्तकरण-
मप्रमत्तगुणस्थानकेऽष्टयं पूर्वकरणमपूर्वकरणगुणस्थानके आन-
वृत्तिकरणमनिवृत्तिशब्दसपरायगुणस्थानके अत्रापि स्थिति-
घातादयः पूर्ववदेव प्रवर्तन्ते तत्रमिह सर्वासामश्रुप्रवृत्तीना-
मवध्यमानानां गुणसंक्रमः प्रवर्तते इति वक्तव्यम् । अपूर्वकर-
णाद्याश्च संख्येयतमे भागे गते सति तद्वाप्रवृत्तयोर्बन्ध-
वच्छेदः ततः प्रभूतेषु स्थितिखण्डसहस्रेषु गतेषु सन्तु अपूर्व-
करणाद्याश्च संख्येयतमे भागे गतो भवति एकोऽवशिष्यते
अथ चान्तरे देवगतिदेवानुपूर्वीपञ्चेन्द्रियजातिवैकियशरीरव-
क्रियाङ्गोपाङ्गाऽऽहारकशरीराऽऽहारकाङ्गोपाङ्गैर्जसकर्मण—
समचतुरस्रवर्णचतुष्कागुरुलघूपघातपराघातोच्चास्रसबाद-
रपर्याप्तप्रत्येकप्रशस्त्रविहायागत्यसुभसुभगसुस्वरादेयनिर्माण-
तोषेकरसंज्ञितानां त्रिशतः प्रवृत्तीनां बन्धव्यवच्छेदः । ततः
स्थितिखण्डपृथक्त्वे गते सति अपूर्वकरणाद्याश्चरमसमये
हास्यगत्यरतिभयजुगुप्सानां बन्धव्यवच्छेदः । हास्यगत्यरति-
शोकभयजुगुप्सानामुदयः सर्वकर्मणां देशोपशमनानिधानि-
निकाशनाकरणव्यवच्छेदश्च ततोऽनन्तरसमये निवृत्तिकरणे
प्रविशत्यपि स्थितिघातादीनि पूर्ववत्करोति ततोऽनिवृत्तिकर-
णाद्याः संख्येयेषु भागेषु सन्तु दर्शनसमके शेषाणामेकविं-
शतिमोहनीयवृत्तीनामन्तरकरणं करोति तत्र चतुर्णां संज्वल-
नानामन्यतमस्य वेदमानस्य संज्वलनस्य त्रयाणां वेदानाम-
न्यतमस्य वेदस्य प्रथमा स्थितिः स्वाद्यकालप्रमाणा शेषाणां
त्वेकादशकपायाणामष्टानां च नोक्तपायाणां प्रायलिकामात्रं स्वो-
द्यकालप्रमाणं च चतुर्णां संज्वलनानां त्रयाणां च वेदानामिदं
स्त्रीवेदनपुंसकवेदयोरुद्यकालः सर्वस्तोकः स्वस्थाने च पर-
स्परं तुल्यः ततः पुरुषवेदस्य संख्येयगुणः ततः संज्वलनक्रो-
धस्य विशेषाधिकः ततः संज्वलनमानस्य विशेषाधिकः ततः
संज्वलनमायाया विशेषाधिकः ततः संज्वलनलोभस्य विशेषा-
धिकः । इहानिवृत्तिकरणं बहुवक्रव्यं तत्तु प्रथमैव भयाश्रय-
ते केवलं विशेषार्थिना कर्मप्रवृत्तिटीका निर्गीकृतव्या । अन्तर-
करणं च कृत्वा ततो नपुंसकवेदमन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण उपशमयति
ततोऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण स्त्रीवेदं ततोऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण हास्यादिषदकं
तस्मिन्नापशान्ते तस्मिन्नेव समये पुरुषवेदस्य बन्धोदयोदीरणा-
व्यवच्छेदः ततः समयोनावत्रिकादिकेन पुरुषवेदमुपशमयति
ततो युगपदन्तर्मुहूर्त्तमात्रेणाप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरण-
क्रोधा तदुपशान्तौ च तत्समयमेव संज्वलनक्रोधादयोदीरणा-
व्यवच्छेदः ततः समयोनावत्रिकादिकेन संज्वलनक्रोधमुपशम-
यति ततोऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रेणाप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरण-
मानौ युगपदुपशमयति तदुपशान्तौ च तत्समयमेव संज्वल-
नमानस्य बन्धोदयोदीरणाव्यवच्छेदः ततः समयोनावत्रिका-
दिकेन संज्वलनमानमुपशमयति ततो युगपदन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण अ-
प्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणमात्रेण उपशमयति तदुपशान्तौ
च तत्समयमेव संज्वलनमायाया बन्धोदयोदीरणाव्यवच्छेदः
ततः समयोनावत्रिकादिकेन संज्वलनमायामुपशमयति ततो

युगपदप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणज्ञानावपशमयति त—
त्समयमेव संज्वलनज्ञानस्य बन्धोदयोदीर्घाण्यवच्छेदः । ततः
संज्वलनज्ञानमुपशमयन्निधा कर्णाति ह्यो भागो युगपदुपशम-
यति तूनीयज्ञानं संख्येयस्वाकारानि करोति तान्यपि पृथक् पृथक्
काष्ठज्ज्ञेदोपशमयति पुनः संख्येयानां स्वाकारानां किट्टीकृत्य
परपर्यायाणां चरमस्वाङ्गसंख्येयानि स्वाङ्गानि सूक्ष्मकिट्टीकृत्य
परपर्यायाणि करोति ततः समये २ एकैकस्वाङ्गमुपशमयतीति ।
इह च दर्शनमन्त्रके उपशान्ते निवृत्तिबादरोऽभिधीयते तत ऊर्ध्व-
मनिवृत्तिबादरो यावद्विज्ञानस्यासंख्येयान्तरमचरमस्वाङ्ग इति
प्रकृतिना मोहनीयस्याष्टाविंशतौभेदभिन्नस्याप्युपशमना । संप्र-
ति गाथायां विप्रियते । इहोपशमश्रेणिप्रारम्भको भवत्प्रमत्त-
संयत पथ । अन्ये तु प्रतिपादयन्ति । अचिरतद्देशविरतप्रमत्ता-
प्रमत्तसंयतानामन्यतम इति श्रेणिपरिसमाप्तौवाऽचिरतद्देशविर-
तप्रमत्ताप्रमत्तसंयतानामन्यतमो जयति । स च प्रथमं युगपत्
(अणान्ति) अनन्तानुबन्धिनः क्रोधमानमायाज्ञानानुपशमयति
ततो ' दर्शनं दर्शने ' दर्शं मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वसम्यग्दर्शनं
युगपदुपशमयति । ततोऽनुदीर्घमपि नपुंसकवेदं यदि पुरुषः प्रा-
रम्भकस्ततः प्रथमं नपुंसकवेदं ततः पञ्चास्त्रीवेदं ततः षट्कं हा-
स्यस्यगतिशोकभयजुगुप्साक्षण ततः पुरुषवेदम् अथ स्त्री प्रा-
ग्निज्ञा ततः प्रथमं नपुंसकवेदं ततः पुरुषवेदं ततः षट्कं ततः
स्त्रीवेदमिति । अथ नपुंसकवेद एव प्रारम्भकस्ततोऽस्मावनुदीर्घ-
मपि प्रथमं स्त्रीवेदमुपशमयति ततः पुरुषवेदं ततः षट्कं ततो
नपुंसकवेदमिति । पुनश्च ह्यो ह्यो क्रोधाद्यावेकान्तरिणौ संज्वलन-
विशेषक्रोधाद्यन्तरिणौ सृष्टौ दृष्ट्यावुपशमयति । अयमर्थः ।
अप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणक्रोधा सृष्टौ क्रोधत्वेन
युगपदुपशमयति ततः संज्वलनक्रोधमेकाकिनं ततोऽप्रत्याख्या-
नावरणप्रत्याख्यानावरणमानौ युगपदुपशमयति ततः संज्वलन-
मानं ततोऽप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणमायं युगपदुपशम-
यति ततः संज्वलनमायां ततोऽप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरण-
ज्ञानौ युगपदुपशमयति ततः संज्वलनज्ञानमिति । स्थापना चैवम्

संज्वलनज्ञानः	अप्रत्याख्यानावरण- प्रत्याख्यानक्रोधः
अप्रत्याख्यानावरण- प्रत्याख्यानज्ञानः ।	पुरुषवेदः
संज्वलनमाया	हास्यादपट्टकः
अप्रत्याख्यानावरण- प्रत्याख्यानमाया ।	स्त्रीवेदः
संज्वलनमानः ।	नपुंसकवेदः
अप्रत्याख्यानावरण- प्रत्याख्यानमानः	मिथ्यात्वमिथ्यात्व- सम्यक्त्वम्
अप्रत्याख्यानावरण- संज्वलनक्रोधः	अनन्तानुबन्धिनो- मानमायाज्ञानः

ननु संज्वलनादीनां युक्त उपशमोऽनन्तानुबन्धिनां तु दर्शनप्रा-
प्तावेवोपशमिन्त्याह युज्यते न दर्शनप्रतिपत्तौ तेषां कयोपशमा-
दिह चोपशमादित्यविरोध इति । आह कयोपशमोपशमयोः कः
प्रतिविशेष उच्यते । कयोपशमो ह्युदीर्घस्य कयोऽनुदीर्घस्य
च विपाकानुभवापेक्षयोपशमः प्रदेशानुभवतस्तदयोऽस्यैव उप-
शमं तु प्रदेशानुजवापि नास्तीति । यदाह नाप्यपीयषपार्थोभः
“ वेपथु संतकम्प, खत्रोवसमिपत्थ नागुजावं सो । उवसंतकम्प-
ओ पुण, वेपथु न संतकम्पेति ” अन्यत्रान्युक्तम् ।

“ उवसंतकम्पं जं न, तउ कठेह न देह उदपथि ।

न य गमयइ परपगइ, न चैव उ कठप तं तु ” ।

अस्या अक्षरगमनिका सर्वोपशमेन यदुपशान्तं मोहनीयकर्म
अन्यस्य सर्वोपशमायोगात् “ सद्योवसमो मोहस्स चैवेति ” वच-
नात् न तदपकर्षति न तदपवर्तनाकरणेन स्थितिरसाभ्यां हीनं क-
रोतीत्यर्थः । अपिशब्दस्य भिन्नक्रमत्वान्नाप्युदये तद्वाति नापि
तद्देयतीत्यर्थः । उपलक्षणात्तद्विनाज्ञानाविन्यामुदगिणायामपि न
ददातीत्यपि मन्तव्यम् । न च बध्यमानसजातीयरूपां परप्रकृति
संक्रमकरणेन गमयति संक्रमयति । न च तत्कर्मापशान्तं सवृत्त्य-
यत्युत्तर्नाकरणेन स्थितिरसाभ्यां वृद्धिं नयति निर्धातिका-
चनायास्तु प्रागपूर्वकरणकाल एव निवृत्तत्वात्तदोपशान्तत्वेन त-
न्निवेधः क्रियते इति । आह संयतस्थानन्तानुबन्धिनामु-
दयो निषिक्तस्तत्कथमुपशम इत्युच्यते स ह्यनभागकर्माङ्गीकृत्य
न तु प्रदेशकर्मैति तथा चाज्यधाय परमगुणा “ जीवेण भेते !
सयंकड कम्मं वेपइ अथेगइयं नो वेपइ । से केणठेणं पुउइ
दुविहे कम्मं पक्खे तं जहा एणसकम्मं य अणुभागकम्मं य ।
तत्थ णं जं एणसकम्मं तं नियमावेपइ तत्थ णं ज अणुभागकम्मं
तं अथेगइयं वेपइ अथेगइयं नो वेपइ ” इत्यादि ततश्च प्रदे-
शकमप्यभावोदयस्योपशमो द्रष्टव्यः । आह यथेवं संयतस्था-
नन्तानुबन्धुदयतः कथं दर्शनविधाता न जवतीत्युच्यते प्रदेश-
कर्मणो मन्दानुजावत्वात् । तथा कस्यचिदनुभागकर्मानुजागो-
ऽपि नात्यन्तमपकाराय जवनुपलभ्यते यथा संपूर्णमत्यादिचतु-
र्ज्ञानिन्स्तदावरणोदय इति । ततः सूक्ष्मज्ञानचरमकिट्टीकृत्युपशमे
संज्वलनज्ञान उपशान्तो भवति तत्समयमेव च ज्ञानावरणपञ्च-
कदर्शनावरणचतुष्कान्तराथपञ्चकयशःकीर्त्युद्योगोप्राणां बन्ध-
व्यवच्छेदस्ततोऽनन्तरसमयेऽस्मावुपशान्तकथायो जयति स च
जघन्येनैकं समयमात्रमुत्कर्षेण त्यन्तर्मुद्गलं काष्ठं यावत् तत ऊर्ध्वं
नियमादसौ प्रतिपतति । प्रतिपतश्च द्विधा भवत्येव अष्टाक-
येण च तत्र भवत्येव मिथमाणस्य अष्टाक्य उपशान्ताकायां
समाप्तायाम् । अष्टाक्येण च प्रतिपतन् यथैवाहस्तर्धेव प्रति-
पतति । यत्र यत्र बन्धोदयोदीर्घाण्यवच्छिन्नस्तत्र तत्र एतता
मता न आन्यन्त इति यावत् प्रतिपतितश्च तावत्प्रतिपतति
यावत्प्रमत्तसंयतगुणस्थानकम् । कश्चित्पुनस्ततोऽप्यधस्तनं गु-
णस्थानकद्वयं याति कोऽपि स्वास्वादनभावमपि । यः पुनरेकं धारं
क्षयेण प्रतिपतति स प्रथमसमय एव सर्वाण्यपि बन्धनादीनि
करणानि प्रवर्तयतीति शेषः । उत्कर्षतश्चैकस्मिन् मये ह्यो धारा-
वुपशमश्रेणि प्रतिपद्यते यश्च ह्यो धारावुपशमश्रेणि प्रतिपद्यते
तस्य नियमास्तस्मिन् भवे कृपकभ्रातृजायः । यः पुनरेकं धारं
प्रतिपद्यते तस्य कृपकश्रेणिभवेदपि तत्तत् च समतिकाचूर्णौ “ जो
दुवागे उवसमसेदं पमिचज्जइ तस्स नियमा तस्मि जये अथग-
सेदं । नथि जो इक्कमि उवसमसेदं पमिचज्जइ तस्स खदगसेदं
हुज्जति ” एव कर्मप्रतिपादिकाप्रामाण्यः । सिद्धान्ताभिप्रायेण त्वेक-

स्मिन् नवे एकामेव भेषि प्रतिपद्यते उक्तं च कल्पाध्ययने “एव
अप्यविचिह्न, समसंसे देवमण्यजम्मेसु । अक्षयसंदिग्धं, एव-
अवेणं च स्वार्थं ” सर्वाणि सम्यक्पदेशविरत्यादीनि । अन्य-
आप्युक्तम् । “ मोहोपशम एकस्मिन् भवे द्विः स्यादसन्ततः । य-
स्मिन् भवे तृपशमः कयो मोहस्य तत्र नेति ” । तदेवमतिहिता
समपञ्चमुपशमश्रवणः । कर्म० । विश० । दृ० । आचा० । आ०
म० प्र० । क० प्र० । पं० सं० । (उवशमणऽधिकारोऽप्युपशमश्र-
वणिकृत्यनोक्ता इतः संयोग्या)

उवसामिहत्-उपशमय-अव्य० उप-शम-ह्यप् । उपशमं नीत्ये-
त्यर्थे, “उवसामिहत् च उवा अन्मुदत्तं धिक्कणं बहुकालं” पं० सं०

उवसामिह-उपशमक-पु० उपशा-तमोहे, आचा० ४ अ० ।

उवसामिह-उपशमित-त्रि० उपशमं नीते, “उवसामिह परे-
ण व ” उपशमिते परेणोपशमं नीते । व्य० १ उ० । उपशमं प्रा-
हिते, व्य० ६ उ० ।

उवसामिह-उपशमय-त्रि० उपशमं कारयति, जुडव्यन्तरा-
धियुते समयप्रसिद्धविधिनोपशमयति, स्था० ६ ठा० ।

उवसामिह-उपशुद्ध-त्रि० उप सामीप्येन शुद्धम् । निर्दोष, सूत्र०
१ श्रु० ७ अ० ।

उवसामिह-उपशोभित-त्रि० सामस्येन शोभिते, । आ० म०
प्र० । रा० । “कथिमासपहि उवसामिह” रा० । ‘हारहहार-
उवसामिह’ । रा० । समारचनिकेशवादिना जनिनशोभिते,
ज्ञा० ९ अ० ॥

उवसामिह-उपशोधित-त्रि० निर्मलीकृते, ज्ञा० ६ अ० ।

उवसामिह-उपस्थित-त्रि० उप-स्था-क्त- । स्थित्योस्तं ८ । ४ ।
अ० ० । इति स्थस्थाने सकाराक्रान्तस्तकारः । समोपस्थिते, प्रा०

उवसामिह-उपाश्रय-पुं० उपाश्रयीते भव्यते संयमात्मपात्रना-
यत्युपाश्रयः । स्था० ५ ठा० । उपाश्रयीते ज्ञयते शितादिश्रा-
णाश्रयः स उपाश्रयः धमनौ, स्था० ३ ठा० । आचा० । ज्ञा० ।
उपाश्रयकृपः ॥

नामं उवणा दविह, जावे य उवसमओ मुणेयवो ।

एएनि नाणत्तं, वेच्छामि अट्ठाणुपूर्वाए ॥

नामोपाश्रयः स्थापनोपाश्रयः द्रव्योपाश्रयः भावोपाश्रयश्चेत्यु-
पाश्रयश्चतुर्धा मन्तव्यः । एतेषामुपाश्रयणां नानात्वविशेषमह-
मानुपूर्व्या वदयामि । तत्र नामस्थापने क्षुब्धत्वाद्नादन्य द्रव्य-
जायेपाश्रयो प्रतिपादयति ।

दवमि उ उवसमओ, कीरऽ कडवुत्तमेव सुत्तमि ।

भावमि निसिधे जं, एमु दवमि इयरेसु ॥

हव्यं तु हव्यधिपयं पुनरुपाश्रयो यः संयतार्थं क्रियते क्रियमाणे
वर्तते कृतो वा परमथापि न संयतेभ्यो वितीर्यते । यो गृहस्थ-
रात्मार्यं निष्पादितः परं यत्र संयता मासकल्पं वा (वञ्चति)
उचित्वा अन्यत्र गताः सांप्रतमुपाश्रयः गृह्यन्ति तदा एव हव्यो-
पाश्रयः । भावोपाश्रयो नाम यः संयतेभ्यो निमृष्टः प्रदम्नः
परिजुज्यमान इत्यर्थः । यः पुनरितरेषां पार्श्वस्थादीनां सृष्टः सो-
ऽपि द्रव्योपाश्रयो विज्ञेयः । आह च बृहद्वाक्यकृत् “ जा समण-
द्वय कते, वुच्छा वा आसि जत्थ समणाओ । अहवा दवउव-
समओ, पामत्थादीपरिणहिओ ” वृ० ३ उ० । (उपाश्रयस्य
सर्वो विषयो वसतिशब्दे वदयते) कर्मणि अच् आश्रयणीये,
भावे अच् । आश्रये, वाच० ।

उवसमयग्रमं किन्नेस-उपाश्रयासंक्लेश-पुं० उपाश्रयविषये अ-
संक्लेशे असंक्लेशजने, स्था० १० ठा० ।

उवससयसंक्लेश-उपाश्रयसंक्लेश-पुं० उपाश्रयो वसतिस्त-
द्विषयः संक्लेशः । संक्लेशजने, स्था० १० ठा० ।

उवसमा-उपश्रा-स्त्री० द्वेषे, व्य० १ उ० ।

उवसमिह-उपाश्रित-त्रि० उपाश्रा नाम द्वेषः स जातोऽस्येति उपा-
श्रितः । द्वेषवति, व्य० १ उ० । अङ्गीकृते, ध्यातृन्यकरणवादिना
प्रत्यामन्तरे, उप-आ-श्रि० भावे-क्त-द्वेषे, शिष्यप्रतीच्छक-
कुत्राप्येकाग्र्याय, स्था० ५ ठा० ।

उवहट-उपहृत्-त्रि० उप हृ-क्त-उपहृत्कृते, उपहाररूपेण दत्ते
च । उपहिते प्रोजनस्थाने, दौर्गत्ये, भक्ते ।

तिविहे उवहट पमत्ते तं जडा फलिह उवहट सुद्धाव-
हट संसटोवहमे ॥

त्रिविधमुपहृतं प्रकृतं तद्यथा सिद्धोपहृतं फलितोपहृतं संसृष्टो-
पहृतं च । स्था० ३ ठा० । अमोवां पदानां व्याख्यानं ज्ञाप्यकृत्क-
रिष्यति । अधुना ज्ञाप्यप्रपञ्चः ।

सुद्धं संसटं य, फलितोवहट य तिविहमेकेकं ।

तिङ्गदुगमा तन्नि य, तिगमं जोगं भवे एका ॥

उपहृतशब्दः प्रत्येकमनिसंबध्यते त्रिविधमुपहृतं सुत्रेऽजिहित
तद्यथा शुद्धोपहृतं संसृष्टोपहृतं फलितोपहृतं च । एकैकं पुन-
स्त्रिविधं यदवगृह्णाति यच्च संहरति यथाऽऽस्ये प्रकृतिपति पतदन-
न्तरसूत्रं वदयते । अत्रैकैकसंयोगे त्रयो भङ्गास्तद्यथा । शुद्धोप-
हृतं वा गृह्णाति १ फलितोपहृतं गृह्णाति २ संसृष्टोपहृतं गृह्णाति ३
द्विकसंयोगेऽपि त्रयस्तद्यथा शुद्धोपहृतं फलितोपहृतं च १ ।
शुद्धोपहृतं संसृष्टोपहृतम् । २ । फलितोपहृतं संसृष्टोपहृतं च । ३ ।
त्रिकसंयोगे एकः । शुद्धोपहृतं फलितोपहृतं संसृष्टोपहृतं च गृह्णा-
ति । सर्वसंख्यया सम जङ्गाः । एतेषामेकतरमजिगृह्णात्यनिप्रही ।

संप्रति शुद्धादिपदानामर्थमाश्रये ।

सुद्धं तु अलेवकडं, अहवणसुद्धादणो भवे सुद्धं ।

संसटं आदत्तं, लेवाणमलेवमं चेव ।

फलिहं पहेणयादी, वंजणजखेदि वा विरइयं तु ।

भोत्तुं मणसोपहिहं, पंचमपिडेमणा एमा ॥

यत् अलेपकृतं काक्षिकेन पानीयेन वा सम्मिश्रं कृतं तच्छुद्धम् ।
अथवा शुद्धादनो व्यञ्जनगृहीतो भवति । शुद्धं तदपि नियमा-
दलेपकृतम् । संसृष्टं नाम लोककामेन तद् गृहीतम् । किमुक्तं
भवति । यत् स्थावे परिधेयितं तत्र ग्रहणाय हस्तः क्रियते न ता-
वद्यापि मुखे प्रकृतिपति । अत्रान्तरे साधुगगतो जिज्ञार्थं ततः
लेपकृतमलेपकृतं वा संसृष्टमिच्छयते । फलितं नाम यद् व्य-
ञ्जनेर्भक्ष्येनानाप्रकारेण विचिन्तं पहेणकादि ग्रहणकं लाभन-
कमादिशब्दान्तरजम्भानां दानाय कल्पितं परिगृह्यते । उपहृत-
शब्दस्यार्थमाह । यत्र ज्ञातुमनस उपहृतं तदुपहृतमित्युच्यते
एषा च पञ्चमी । (पण्डितेण ।

सुद्धगृहणो पुण, होऽ चउत्थी वि एमणा गहिया ।

संसटं उ विजासा, फलियनियमा उ लेवकमं ॥

शुद्धग्रहणेन चतुर्थ्यप्येवणा अलेपकृता नामिका गृहीता इष्ट-
व्या । संसृष्टे विभाषा । कदाचिदलेपकृतं कदाचिन्निति । फलितं तु

नियमाहोपकृतमेवेति । व्य० द्वि० ए० उ० (अत्रान्यदपि किञ्चिद्-
कल्पं तदुक्त्याहयशब्दतो बोध्यम्)

उपहरणत-उपहनत्-त्रि० विध्वंसयति, प्र० १ श्रु० २ अ० ।

उपहरण-उपहनन-न० चारित्रस्य विराधने, । स्था० १० उ० ।

उपहन्य-सम् आ-रन्-धा० चुग-पर-समारचने, समारच-
वहन्त्यसारवसमारकत्वायाः ८ । ४ । ए० ५ इति समारचवहन्त्या
देशः । उपहन्यः सारवः समारः सारचयति । प्रा० ।

उपहय-उपहत-त्रि० उप-हन्-क्त-तिरस्कृते, विनाशिते, वाच० ।

हा० । उपघातपादके, पं० भा० । पं० चू० । उत्पातग्रस्ते,
अशुक्लव्यसयोगेन अशुक्ले, अग्निभूते च वाच० ॥

उपहयजोणि-उपहतयोनि-स्त्री० गर्भग्रहणसमर्थायाम्, "अ-
णहयजोणि इन्धिया" गर्भे गृह्णातीत्यर्थः । नि० चू० १ उ० ।

उपहयजाव-उपहतभाव-त्रि० दुष्टतादिभिर्दोषैरुपहतो जावः
परिणामो यस्य । दुष्टतया परिणते, वृ० ४ उ० ।

उपहयमविज्ञान-उपहतमतिविज्ञान-त्रि० मतिः स्वाभाविकी
विज्ञानं च गुरुपदेशजं मतिविज्ञानं ते उपहते दृष्टिने यस्य स
उपहतमतिविज्ञानः । तन्वातन्वर्थान्तरविचिकित्से, वृ० १ उ०

उपहयमाणभक्त-उपहतमनःसंकट-त्रि० उपहतोऽस्य च्युत-
या मनःसंकल्पो यस्य स तथा । मन्त्रात्मनश्चित्तवृत्तां, । सूत्र०-
२ श्रु० २ अ० । उपहतो भक्तो मनसः संकल्पो दर्पहादि-
प्रभवो विकल्पो यस्य स तथा । विध्वस्तमनःसंकल्पे, "किं हं
देवाणुत्पिया उपहयमणसंकल्पो जाव क्रिया यद्" भ० ३ श्रु० २ उ० ।

उपहरन्त-उपहरन्-त्रि० पूजयति, धातवोऽर्थान्तरेऽपि । उ० ४ ।

५७ । इति उपहरतिः पूजार्थे, प्रा० । विनिवेशयति, स्था० १४ अ० ।

उपहरिमु-उपहतवत्-त्रि० उपनीतवति, "अमणुश्चाह मे सहाह
जाव उपहरिमु" स्था० ६ उ० ।

उपहसिय-उपहसित-न० उप-हस-भावे-क्त० उपहासे, निन्दा-
मूचके हासभेदे, वाच० । हास्यं चण्डाकरणे, तं० ।

उपहाजोग-उपहायोग-पुं० मायाप्रयोजने, "गुरुगुहोपहायोगो-
वृत्त्युपायसमर्थनम्" उपहायोग इति । उपहा माया तस्या
योगः प्रयोजनं सा च तत्तत्प्रकारैः सर्वथा परैरुपग्रहयमाणैः
प्रयोज्या । ते च प्रकारा इत्थं धर्मविन्दो मोक्षास्तद्यथा ।
दुःस्वप्नादिकथनमिति दुःस्वप्नस्य स्वरोऽप्रमद्विषयारोहणादि-
दर्शनरूपस्य । आदिशब्दात् मातृमातृव्यादिवर्षात्तात्त्रिकना-
दिर्प्राग्ग्रह । तस्य कथनं गुरुर्दिनिवेदनमिति । ध० ३ अधि० ।

उपहाण-उपधान-न० उपधीयते शिरोऽत्र उप-धा आधारं ल्यु-
ट् । हसरोर्मादिपूर्णे उत्प्रेषिके, वृ० ४ उ० । "पुयादिपुष्पं शिरो-
ब्रह्माणं महाणम" नि० चू० १२ उ० । कर्मणि घञ् । प्रणये, हेम०
विशेषणं प्रणये, विद्वः । जावे, ल्युट्-समीपस्थाने, न० ।
करणे ल्युट्-उपधानस्माधने, मन्त्रे, पुं० वाच० । मोक्ष-
प्रत्युपसर्गामोप्यन दधातीति उपधानम् । अनशनादिके तपसि,
सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । स्था० । आच० । पं० व० । उप समीपे
धीयते क्रियते सूत्रादिकं येन तपसा तदुपधानम् । प्रय० ६ उ० ।
उपधधाति पुष्टिं नयति अनेनेत्युपधानम् । व्य० प्र० १ उ० ।
अङ्गोपाङ्गानां सिद्धान्तानां पत्रनाराधनार्थमाचारलोपयासनिर्वि-
हृत्यादिवक्त्रेण तपोविशेष, उक्त० ११ अ० । उपधीयते उपध्यायेते
श्रुतमनेनेति उपधानम् । चारित्रोपध्मनहेतौ श्रुतविषये उपचारे,

पंचा० ए० विव० । स्था० । द० । दशा० । विनयबहुमानाज्यां
चतुर्भङ्गोपधधातीति उपधानम् । तपसि, ग० १ अधि० । ध० ।

उपधाननिकेपञ्जिकाः ५५६ ।

नामं उपगुवहाणं, दब्धे जावे य होइ नायम् ।

एमेव य सुत्तस्म वि, निकेवो चउव्विहं होइ । २६८॥

नामोपधानं स्थापनोपधानं छव्योपधानं भावोपधानं च । श्रुत-
स्याप्ययमेव चतुर्धा निक्षेपस्तत्र छव्यश्रुतमनुपयुक्तस्य यच्छ्रुतं
छव्यार्थं वा यच्छ्रुतं कृपावचनिकश्रुतानि चेति । छव्यश्रुतं जाव-
श्रुतं त्वज्ञानङ्गप्रविष्टश्रुतविषयोपयोगस्तत्र सुगमनामस्थापनाव्यु-
दास्येन छव्याद्युपधानप्रतिपादनायाह ॥

दउव्वहाणं मयणं, जावुवहाणं तवो चरित्तस्म ।

तम्हा उनाएदंसण, तवचरणेणाहिगारं तु ॥ २७९ ॥

उपसामीप्येन धीयते व्यवस्थाप्यते इत्युपधानम् । छव्यभूतमुप-
धानं छव्योपधानं तत्पुनः शब्दादौ सुखसायनार्थं शिरोऽवष्टम्भव-
स्तु । भावोपधानमिति जावस्यापधानं जावोपधानं तत्पुनङ्गान-
दर्शनचारित्र्याणं तपोयासबाह्याभ्यन्तरेण हि चारित्रपरिणतभा-
वस्यापष्टम्भनं क्रियते यत एवं तस्मात् ज्ञानदर्शनतपश्चरणीरहा-
धिकृतमिति गार्थार्थः । किं पुनः कारणं चारित्रोपष्टम्भकतया
तपोजावोपधानमुच्यते इत्याह ।

जह ग्वलु मइत्तं वत्थं, मुज्जइ उदगाइणहिं दब्धेहिं ।

एवं भावुवहाणे-एमुज्जइ कम्ममइविहं ॥ ३०० ॥

यथेत्युदाहरणोपन्यासायः यथैतत्तथाऽन्यदपि छव्यमित्यर्थः ।
चतुःशब्दो वाक्यालकारे यथा मन्त्रेन यस्मिन्मुद्रादिजिह्वैः शु-
द्धिमुपायान्येवं जीवस्यापि जावोपधानजनेन स बाह्याभ्यन्तरेण
तपसा अष्टप्रकारं कर्म शुद्धिमुपायतीत्यस्य च कर्मक्षयहेतोस्तपस्य
उपधानश्रुतत्वेनात्रोपात्तस्य तत्त्वभेदपर्यायैर्द्वयार्थेति कृत्या पर्या-
यदर्शनायाह । यदि वा तपोनुष्ठानेनापादिता अवधननादयः क-
र्मापगमविशेषाः सम्भवन्तीत्यतस्तान् दशयितुमाह ।

ओहणं धुवणनासण-विणासणं उक्कवणं खवणमोहिकरणं ।

क्षेयणं जेयणं फेडणं, रुहणं धुणणं च कम्माणं ॥

तत्रावधूतनमपूर्वकरणेन कर्मग्रन्थैर्भेदापादनं तच्च तपोऽन्यत-
रभेदसामर्थ्याद्भवतीत्येषा क्रिया शेषव्यपेकादशसु पदेशेष्व-
याज्या तथा धूतनं भिन्नग्रन्थैरनिवृत्तिकरणेन सम्यक्त्वावस्था-
नम् । तथा नाशनं कर्मप्रकृतेः स्तिथुकसंक्रमेण प्रकृत्यन्तरगम-
नम् । तथा विनाशनं शैलेश्यवस्थायां सामस्येन कर्माभावा-
पादनम् । तथा ध्यापनमुपशमश्रेण्यां कर्मानुद्वयलक्षणविध्या-
पनम् । तथा कृपणमप्रत्याख्यानादिप्रक्रमेण क्षपकश्रेण्यां मोहा-
द्यभावापादनम् । तथा शुद्धिकरमित्यनन्तानुबन्धिक्रयप्रक्रमेण
क्षायिकसम्यक्त्वापादनम् । तथा क्षुद्रनमुत्तरोत्तरशुभाध्यव-
सायारोहणान् स्थितिः सासजननम् । तथा भेदनं बाधरसम्प-
रायणां संज्वलनलोभस्य स्वाङ्गशो विधानम् । तथा (फेडणंति)
अपनयनं चतुःस्थानिकादीनामशुभप्रकृतीनां रसनस्यादिस्था-
नापादनम् । तथा रुहनं केवलिसमुद्घातध्यानाग्निना वेदनीयस्य
भस्मस्मात्करणं शेषस्य च दग्धरज्जुतुल्यत्वापादनम् । तथा
धावनं शुभाध्यवसायान्मिथ्यात्वपुल्लानां सम्यक्त्वभावसं-
जननमिति । आच० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

तं दब्धे जावे य, दब्धे उपहा गगादिजाव इमं ।

दागःपनयणधरणी, लवहाणं ब्रह्म जं मुत्त ॥

आगाढमणागाढे, गुरुलदुष्पणादि सगडपिता ॥ १५ ॥

दुष्ठा गती दुग्मा वा यत्नी दुग्मति दुःखं वा जंसि विज्जति गतीए एसा गर्ह दुग्मती विषमेत्यर्थः । कुत्तिसा वा गतिदु-
र्गतिः अलभिलासियथे दुस्सहो जहा दुग्मगो सा य नरगगती
नि भती वा । पतणं पातः तीए दुग्मतीए पतन्तमप्पाणं जेण
धरेति तं उवहाणं भण्ति तं च जत्थ जत्थसि एससुत्तवीप्सा
जत्थ उद्देसगे जत्थ अज्झयणे जत्थ सुयक्खंधे जत्थ अंगे
कालुक्कालियअंगाणंगेसु नेया जमिति जं उवहाणं णिव्वि-
तादि तं तत्थ तत्थ सुत्ते श्रुते कायव्वमिति पक्खे संभवति ।
आगाढेति जं च उद्देसगादीसुत्तं भणियं तं सव्वं समासओ
दुविहं भण्ति । आगाढं अणागाढं वा तं च आगाढसुयं भग-
वतिमाद् अणागाढं आयाग्मति । आगाढं उवहाणं कायव्वं अ-
णागाढं अणागाढं जो पुण विवज्जासं करेति तस्स पच्छिन्नं
भवति आगाढे वा अणागाढे वा आणा अणवत्थमिच्छुत्तविरा-
हणा य भवति पत्थ दिट्ठो असगडपिया को सो असगडतानो
अप्पती भण्ति । गंगातीरे एगो आयरिओ घायणापरिस्सतो
सज्झाए वि असज्झायं पोसेति एवं णाणंतरायं काऊए देव-
लोगं गओ तओ सुओ आभीरकुले पञ्चायाओ भोगे भुज्जति
धूया य से जाया अतीव रूधवती ने पव्वंतिया गोयूरियाए
हिगमन्ति तस्स य सगडं पुरतो वच्चति सा य से धूता सगडस्स
तुडे टिता तीसे य दरिस्सणत्थं तरुणेहि मगडाणि उप्पहण
परियाणि भग्गाणि य तो से दरिसेण लोणेण खामं कतं अ-
सगडाए पिआ असगडापिया तस्स तं चेव वेरगं जातं दारियं
दाउं पव्वइतो पढिओ जाव चाउरंगि जं असंखए उदिठे
तप्पाणावरणं उदिष्णं पढंतस्स नट्ठाति छट्टेण अणुएव इति
भणिण भण्ति पयस्स को जोगो आयरिया भण्ति जाव
णछाति ताव आयंबिलं तहा पढति बारसविज्जा बारसीहि
वरिसेहि आयंबिलं करेतेण पढिया तं च से णाणावरणं खीणं
एवं सम्मं आगाढजोगो अणागाढजोगो वा अणुपालेयवोति
उवहाणेति दारं गयं । नि० ५० १ उ० । ५० । व्य० ।

एवं तु समाणुचिणं, वीरवरेणं महाणुजावेणं ।

जं अणुचरित्तु धीरा, सिवमउलं जंति निव्वाणं ॥ ३०२ ॥

एवमुक्तविधिना भावोपधानं ज्ञानादितपो वा वीरवर्द्धमान-
स्वामिना स्वतोऽनुष्ठितमतोऽन्येनापि सुमुकुरैतदनुष्ठेयमिति
निर्मुक्तिगाथार्थः समासः । आच्छा० १ श्रु० ए० अ० १ उ० (तच्च
अनिश्चितं कर्त्तव्यमिति अणिसिआवहाणशब्दे उक्तम्)

पञ्चमङ्गलस्योपधानकर्त्तव्यतामाह ।

एप्पसि अट्टण्हं पि पयाणं गोयमा जे केइ अणोवहाणेणं
सुपसत्थं नाणमहीयंति । अज्झावयति वा अहीयंति वा
अज्झावयंतेइ वा समणुजाणंति तेणं महापावकम्मे महंतं ।
सुपसत्थनाणस्सासायण पकुव्वंति । से भयवं जइ एवं ता किं
पंचमंगलस्स ण उवहाणं कायव्वं गायमा ! पढं नाणं
तओ दया एय सव्वजगज्जीवपाणभूयसत्ताणं अत्तसम-
दरिसित्तं सव्वजगज्जीवपाणभूयसत्ताणं अत्तसमं दंसणाओ
य तेसिं चेव संघःणपरियावणकिलावणोदावणाइं दुक्ख-
पायणजवविज्जाणं ततो अणःसत्राउ य संवुडा मव्वदा

रत्तं संवुडा सव्वदारत्तेण च दमोपसमो तओ य समसत्तुमि-
त्तपक्खयाए य अरागदोसत्तं तओ य अकोहया अमा-
णया अमायया अलोनया अकोहमाणमायालोभयाए य
अकमायत्तं तओ य सम्मत्तं सम्मत्ताओ य जीवाइपय-
त्यपरित्ताणं तओ सव्वत्थ अप्पडिवप्पा तं णेयं अच्चाण-
मोहमिच्छत्तक्खयं तओ विवेगो विवेगाओ हेयउवाएय-
वत्थुविमालणे गंतव्वत्तक्खत्तं तओ य अहियपरिच्चाओ
द्वियायरेण य अचंतमज्जमो । तओ य परमपवित्तुत्तम
खंतादिदमविह अहिंसाल्लक्षणं धम्माणुद्वाणिककरणका-
रवणासत्तवित्तया । तओ य खंतादिदमविहअहिंसा-
लक्खणधम्माणुद्वाणिककरणकारवणासत्तवित्तयाए य सं-
वुत्तमा खंती सव्वुत्तमप्पि उ तं सव्वुत्तमं अज्ज-
विभावितं सव्वुत्तमं सव्वज्जंतं सव्वसंगपरिच्चाणं सव्वु-
त्तमं सव्वज्जंतरदुवान्तसविहं अचंतघोरवीरगकत्तवच-
रणाणुद्वाणाभिरमणं सव्वुत्तमं सत्तमविहकसिणमंज-
माणुद्वाणपरिपाज्जनेक्खत्तलक्खत्तं सव्वुत्तमं सव्वगिरणं
उकाहियं अणुगृहियवत्तवं रियपुरिमक्कापरकमपरितोलणं
च सव्वुत्तमुत्तममज्जाणसन्निलेणं पावकम्मसमझेवप-
क्खत्तल्लणंति । सव्वुत्तमुत्तमं आकिंचणं सव्वुत्तममुत्तमं
परमपवित्तुत्तमसव्वजावभावंतरंदिणं सुप्पसव्वदोमविप्पमु-
क्कणवगुत्तीसणाहअट्टागसपरिहारप्पारपरिवेडियसुउद्धरयो-
रवंचवयधारणंति तओ एप्पमिं चेव मव्वुत्तमा खंती महव-
अज्जवमुत्तं । तवमंजमसव्वसोयआकिंचणसुदुप्परवंचवय-
धारणं समुद्धानेणं च सव्वममरंजविवज्जाणं तओ वि य
पुढविदगाणिवउवणस्मइविनि चउपंचेदियाणि तहेव अ-
जीवकायसंरंभसमारंजारंजाणं च मणोवडकायतिणं निवि-
हं निविहेणं सोइदियदिसंवरणआहारादिसआविप्पजढता-
ए वोसिरण तओ य अट्टारमसीलंगसहस्सधारणेणं च अ-
स्वन्नियअखंमियअमिन्नियअवएहियमुट्टसग्गुगयरविचित्ता-
जिग्गहनिव्वाहणंतं उयसुरमाणयतिरिच्छोइरियघोरपरीस-
होउसग्गाहियासणं समकरणेणं तओ य आहारायाइ-
पप्पिमासु महापयतंतओ निप्पन्तिकम्मनरीया निप्पन्तिक-
म्ममरीरमत्ताए य सुक्कज्जाणे निप्पकंपत्तणं तओ य अणा-
इभवपरंपरसंचियअसेमकम्मट्टए सिकवयं अणंतनाणदंसण-
धारित्तं चउगइजववारिगउनिफरं सव्वदुक्खविमोक्खं मो-
क्खगमणं च तत्थ अनिट्टजम्पजरामरणाणिट्टमंपया उगिट्ट-
विओ य मंतवुव्वेगआयसज्जायज्जाणमहवाहवयणाणे-
गमोगदारिदुक्खजयवमणस्स तं तओ य एणंतियं अज्जेतियं
शिवमयज्जमक्खयं धुवं परमसानयं निरंतरं सव्वुत्तमसो-
क्खंति ता सव्वमेवेयं नाणाउ पवत्तेज्जा ता गोयमा ! एगे-

उवहाण

तियं अचंति यपरममासयधुवनिरंतरसवुत्तमसोक्त्वकंस्तुणा
पदमपरमेव तावापरेणं सामाड्यमाइलोमविंदुसारपज्जवसाणं
हुवात्तमंगं मयनाणं कात्वं विद्यादिजहुत्तविहिणोवहाणाणं
हिसादीयं च तिविहं तिविहेणं परिकंतेण य सरवंजणमता
विंदुपयक्खराणुत्तमं पयच्छेदघोमवप्पयाणुपुव्विपुव्वाणुपु-
व्विअण्णाणुपुव्वीए सुविमुक्कं आचारिकायएण पगत्तरेण
सुविभेयं तं च गोयमा ! अणिहणोरेसुविच्छिन्नचरमो हिमि-
य सुंदरवगहं सयलमोक्त्वपरमहेउज्जयं च तस्स य सयल्लसो-
क्खहेउज्जयाओ न इहदेवया नमुक्कारविरहिए केइ पारं
गच्छेज्जा इहदेवयाणं च नमुक्कारं पंचमंगलमेव गोयमा !
णाणमन्नंति ता णियमओ पंचमंगलस्सेव पदमे ताव विण-
ओवहाणं कायव्वति । से भयवं कइए विहीए पंचमंग-
लस्स णं वि ण उवहाणं कायव्वं गोयमा ! इमाए विहीए
पंचमंगलस्स णं वि ण उवहाणं कायव्वं तंजहा सुपसत्थे
चेव मोहणतिट्ठिकरणमुहुत्तनक्खत्तजोगल्लगसमीवन्नवि-
णमुक्कजायाईमणा संकेण संजायमच्चसंवेगमुत्तिव्वतरमहं-
तुल्लसंतसुहज्जवमायाणुगयजत्ती बहुमाणपुव्वं णिसियाण-
दुवात्तसभत्ताइएणं चेइयाए जंतुविरहिओ गोयमा !
मे जत्तिभरनिन्नरट्टुमियससीसरोमावद्धीपप्फुल्लनयणसय-
वत्तपसंतसामाधिरदिट्ठीएवणवसंवेगसमुच्छलंतमंजायवहल्ल-
घणनिरंतरअचिंदपरमसुहपरिणामविसेसुल्लमियवजीववीरि-
याणुसमयविवच्छंतपमोयसुविमुक्कसुनिम्मल्लविमलथिरदद-
यंतकरणेणं खित्तिण्णियजाणुणिसियउत्तमंगकरकमल्लम-
उल्लमोहंजलिफुभेणं मिरिलसवाइपरवरधम्मतित्थयरपडि-
मा विवविणिवेसियनयणमाणममगतगयवसाणं समयदद-
चरित्तादिगुणसंपउव्वंया गुरुसदत्थणुट्ठाणकरणेक्खद्धन्नक्ख-
नवाहियगुरुवयणविणिग्गयं विणयादिवहुमाणपरिउमा-
णुकंपोवत्तक्कं अणेगसोगसंतावुव्वेगमहवाहिवेयणाघोरदु-
क्खदाग्दिकिस्सेमगेजम्मजरामरणगम्भनिवासाइदुट्ठसावग-
गाहभीमभवोदहितंढगज्जयं इणमो मयत्तागममज्जवत्तगस्स
मिच्छत्तदोमोवहविमडुवुक्की परिकप्पिय उ भाणियं अघरु-
माणअसेसहेउदिट्ठतजुत्तीविच्छंसणिकपच्चलपोहस्स पंचमं-
गल्लमहासुयक्खधस्स पंचज्जयणंमच्छलापरिक्खित्तस्स पवरप-
वणंदेवयादिट्ठियस्सतिपटपरिच्छिन्नगालावगस्स तक्खर-
परिमाणं आणंतगमपज्जवत्तयपसाहगं सव्वमहम्मंतपयरवज्जा-
णं परमवीयज्जयं नमो अरिहंताणंति । पदमजयणं अहिज्जे-
यव्वं । तदियहे य आयंबिलेणं पारेयव्वं तहेव य वीयदिणे
अणेगाइमयगुणसंपउव्वंयं अणंतरजणियत्तयपसाहगं अ-
णतरं तेणेव कमेणं दुपरिच्छिन्ने गालावगपंचक्खरपरि-
माणं नमो सिद्धाणंति वीयमज्जयणं अहिज्जेयव्वं । तदियहे

य आयंबिलेण पारेयव्वं । एवं अणंतरजणिए व कम्मेणं
अणंतरतुच्छपसाहगंतं पदं परिच्छिन्ने गालावगमत्तक्ख-
रपरिमाणं । णमो आयरियाणंति तइयमज्जयणं आ-
यंबिलेणं अहिज्जेयव्वं । तहा य अणंतरतुच्छपसा-
हगतियपरिच्छिन्ने गालावगसत्तक्खरपरिमाणं नमो उ-
वज्जायाणंति चउत्तयमज्जयणं अहिज्जेयव्वं । तदियहे
य आयंबिलेणं पारेयव्वं । नमो लोए सव्वसाहूणंति पंचम-
ज्जयणं पंचमदिणे आयंबिलेणं तहेव तमत्थाणुगमियं ए-
कारसपयपरिच्छिन्नतियलावगतित्तिसक्खरपरिमाणं “एसो
पंचनमोकारो सव्वपावप्पणासणो । मंगलाणं च सव्वेसिं पदमं
इवइ मंगलमिति” चूलंति वसत्तहमदिणे तेणेव कम्मवि-
जाणेण आयंबिलेहिं अहिज्जेयव्वं । एवमेवं पि च मंगल-
महासुयक्खंधं सरवक्खयरेहियं पयरकरविंदुमताविमुद्धं गुरु-
णोववेयगुरुवइट्ठं कसिणमहिज्जित्ताणं तहा कायव्वं जहा
पुव्वाणुपुव्वीए पच्छाणुपुव्वीए अण्णाणुपुव्वीए जीहग्गो
तरेज्जा तओ तेणेवाणंतरजणियतिट्ठिकरणमुहुत्तनक्खत्त-
जोगल्लगसमीवन्नजंतुविरहिउगासव्वेलाईया ल्लमई कम्मेणं
अट्टमजत्तेणं समणुजाणविज्जणं गोयमा ! महया पव्वेण
सुपरिफुल्लं णिउणं असंदिट्ठं सुत्तत्थं अणेगहा सोऊणाव-
धारेयव्वं एयाए विहीए पंचमंगलस्स णं गोयमा ! दिणउवहा
णे कायव्वो (महा०) मे जयवं सुदुक्करं । पंचमंगलमहासु-
यक्खंधस्स वि ण उवहाणं पक्कत्तं महती य एसा णियंतणा
कहं वा लेहं कज्जई गोयमा ! जेणं केई ण इच्छेज्जा एय
नियंतणं अविणिणं चेव पंचमंगलाई सुक्खनाणं महिज्जणे
अज्जावेई वा अज्जावयमाणस्स वा अणुत्तं वा पयाइ सं
णं भवेज्जा पियधम्मेण हवेज्जा ददधम्मेण भवेज्जा
भत्तीजुए हीलिज्जा सुत्तं हीलिज्जा अत्थं हीलिज्जा सुत्त-
त्यउभए हीलिज्जा गुरुजणं हीलिज्जा सुत्तत्थो जए जेणेव
गुरुं सेणं आसाएज्जा अतीताणायवट्टमाणे तित्थयर आ-
साइज्जा आयरियउवज्जायसाहुणे जेणं आसाइज्जा सुय-
णाणमरिहंतसिच्छसाहु मे तस्स णं सुद्धीसुयात्तमणंतसं-
सारसागरमाहिंमेमाणस्स तासु तासु संकुटवियकासु चुल्ल-
संइल्लक्खपरिसंखणासु संओसिणमिस्सजोर्णसु तमि-
स्संधयारदुग्गं धामिज्जविलीणरवारमुत्तोज्जभंजपडहत्थव-
सुजसुयपूयदुइएविविचिरुहिरविद्वस्सल्लुइंसणजंवात्तपंक-
वं। जत्थघोरगज्जवासेसु कम्कटकटंतचलचल्लचल्लस्स टल-
टलटलस्स रज्जंतसंपिडियंगमंगस्स सुइयरं नियंतणा जेऊणं
एयंबिहं फाभेज्जा । नो णं मणयंपि अइयेरज्जा । महा० ३ अ० ।
ओहीरविजयसूरिं प्रति उपधानमाहारोपणयोः किं फलमुद्दिश्य
कर्त्तव्यता यत्र च साधुभिदिता तदापि शास्त्रं व्यक्त्या प्रसाद्यं मि-
ति प्रश्नः उत्तरमुपधानमाहारोपणयोः किं फलमुद्दिश्य कर्त्तव्य-

ता यत्र च साऽभिहिताऽस्तीत्यत्र उपधानवहनं श्रुताराधननिमित्तं मात्सर्योपणं तु तपस उद्यापनार्थं महानिशीधादिशास्त्रे सङ्क्रमस्ति । श्रीहीरविजयं प्रति जिनदासगणिकृतप्रश्नो यथा । तथाऽऽश्विनचैत्रमासास्वाध्यायिके सप्तम्यष्टमीनवमीदिनत्रयमुपधानमप्ये आयाति न वा तथाऽऽश्विनचैत्रमासास्वाध्यायिकदिनत्रयमुपधानतपोविशेषेषु लेख्यका नायातीति बोध्यम् । गुणविजयगणिकृतप्रश्नो यथा । उपधानवाहिनः आद्यादेरकालसंज्ञायां जलशौचादिविधिः किं निशायामपि स्थानं वेति । अत्रोत्तरम् स्वर्कायादिना नीनेनेष्णोदकेन शौचादिविधानं युक्तिमदिति । जमलमेरुमधकृतप्रश्नो यथा । तथा कनचिदपासकेन सत्वार्युपधानान्युद्धानं जवन्ति तन्मध्ये प्रथमोपधानस्य द्वादशवर्षातिक्रमे प्रथममेवोपधानं पुनरुद्धास्य स मात्स्यं परिधाति उत चत्वार्यपीति । उत्तरम् । प्रथमोपधानस्य द्वादशवर्षातिक्रमे पुनस्तस्मिन्नुद्धे माला परिहिता शुद्ध्यति । अथ यदि मनः स्थाने तिष्ठति तदा चत्वार्यपि पुनरुद्धास्य मालां परिधाति ॥ १ ॥ तथा उपधाने बाह्यमाने तपो दिने यदि कल्याणकर्ताधरायाति तदा तेनैवोपवासेन सरति उतान्याऽधिकः ततो विलोक्यते इति प्रश्ने उत्तरम् उपधानतपो दिनान्तः कल्याणकर्ताधरागमने नियन्त्रिततपस्तया तेनैवोपवासेन सरति । १२ । द्वीपयन्त्रिकृतप्रश्नो यथा । तथोपधानपूर्णाभवनानन्तरं तपोवासरे उत्तरितुं कल्पते नवेति ? अत्रोत्तरम् । उपधानपूर्णाभवनानन्तरं तपोवासरे नोत्तरितं तथाविधकारणे गीतार्याज्ञाप्यकमुत्तरणे एकान्तेन निषेधो कृते नास्तीति । तथोपधानवाचनानमस्कारं विना दीयते उत तत्पूर्विकेति ? उपधानवाचनां श्रीविजयदानसूरयो नमस्कारं विनैव दत्तवन्तो वयमपि नथैव दत्त इति । १७ । तथोपधानवाचना पागणादिने दीयते न वा ? तथापधानवाचना प्रातः संध्यायां च दीयते न वा इति ? उपधानवाचना तपोवासरे पागणादिने वा दत्ता शुद्ध्यति तथोपधानवाचना आचामासैकाशनकरणानन्तरं संध्यायामपि दत्ता शुद्ध्यति परं प्रतिदिनक्रियमाणसंध्यासमयक्रियां पश्चात् क्रियते । २७ । तथा चतुर्मासकमध्ये मात्सर्योपणनदो कुतः प्रभृति विधीयते इति ? चातुर्मासकमध्ये तुरीयव्रतमात्सर्योपणनदो विजयदशम्यनन्तरं भवतो द्वादशम्व्रतनदो त्वर्वागपि भवन्ती दृश्यते इति । २९ । तथोपधानमध्ये आर्द्रशाकजकण कल्पते न वा ? तथा विलेपनमस्तकतैलप्रक्षेपादिकं कल्पते न वेति ? उपधानमध्ये संप्रतमार्द्रशाकजकणे रीतिर्नास्ति तथा विलेपनमस्तकतैलप्रक्षेपादिकं यतिवत्स्वयं न वाञ्छति अन्यः कश्चिद्यदि जक्तिं करोति तदा निषेधो नास्ति । ३० । तथा आद्यकथाविकाणां नन्दीसूत्रध्वणं “ नाण पंचविदं पञ्चस्र ” इत्यादिरूपं नमस्कारत्रयरूपं वा क्रियते न वा ? आद्यकथाविकाणां नन्दीसूत्रं नमस्कारत्रयरूपं आच्यते इति । ३१ । तथोपधानवाचनां आद्याः आद्याश्च ऊर्ध्वस्थानेन शूण्यन्युपविश्य वेति ? उपधानवाचनां आद्या ऊर्ध्वस्थिता शूण्यन्ति आद्यास्तु क्षैत्यवन्दनमुद्रयति । ३२ । ६।०३ प्र० । जावे ल्युट्-प्राप्तौ, सम्म० । तथा पौषधकरणात् पूर्वं स्वाध्यायः कृतो देवाश्च वस्त्रितास्तदा पश्चात्पौषधकरणे उपधानप्रवेशे वा पुनरपि स्वाध्यायदेववन्दनादि करणीयं भवेति प्रश्नः पौषधकरणात्पूर्वं स्वाध्यायदेववन्दनादिकृत स्यात्तदा पश्चादपि तेनैव सरतीति (सेन० १ उल्ला० १२८ प्र०) सामायिकाध्ययनादीनां कान्युपधानानि धामस्थानां परस्यानुयोजने किं प्रतिषेधः प्रदीयत इति प्रश्नः । अत्रोत्तरं महानिशीधादौ सैत्यवन्दनसुत्राणामेवोपधानान्युक्तानि सन्ति नमु सामायिकाध्ययनादीनां यद्योपधानमन्तराऽपि सामायिकादीनां पठनं तत्र जी-

वह्यहारः संप्रदायश्च प्रमाणं यदुक्तं भावकाः पञ्चनमस्कारादिक्रियत्सुत्राणि विमुच्य शेषं सामायिकादिष्वजीघनिकान्तं सूत्रमुपधानमन्तरेण यन्पठन्ति यच्चोक्तोपधानतपसोऽपि प्रथमं नमस्कारादिस्तत्र जीवह्यवहारस्संप्रदायश्च प्रमाणमिति सभास्यत इति विचारामृतसंप्रदे आरुप्रतिक्रमणविचाररूपे षष्ठ्यद्वारे इति (प्रश्न० १८) तथा मौलविधिनापधानवहनं आख्या अस्वाध्याय दिनत्रयसत्कृतपः प्रवेदनं च लेख्यके समायाति न वेति प्रसाद्यं पूर्वं तु तपो न यातीति भुतमस्तीति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् अस्वाध्यायदिनत्रयसत्कृतपः प्रवेदनं च न यातीति वृत्त्यादोऽन एव शेरुशदिने वाचना प्रदीयमानाऽस्ति वाचनानन्तरं च प्रवेदनरहितं पौषधत्रयं कार्यत इति (प्रश्न० ३४) तथोपधानचतुष्टयस्य मात्सर्योपणस्य आन्तरकालः कियानिति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् । मुख्यवृत्त्या प्रथमोपधानप्रवेशानन्तरं द्वादशवर्षातिक्रमे तच्चतुष्टय गच्छति तेन ततोऽर्वागैव मात्सर्योपणं विधेयमिति । इत्येन० १ उल्ला० ७३ प्रश्न० । तथा षष्ठोपधानप्रवेशे आद्यदिन एव मालापरिधापनेप्रथमां वाचनां दत्त्वा मालापरिधाय्यत उत पूर्वोत्तपसि मात्स्यपरिधानानन्तरमाद्यवाचना दीयत इति प्रश्नः । अत्रोत्तरं षष्ठोपधानप्रवेशाद्यदिने प्रवेदनकं प्रवेद्य प्रथमां वाचनां दत्त्वा समुद्देशादिक्रियां कारयित्वा माला परिधाय्यत इति । इत्येन० २ उल्ला० ८३ प्रश्न० । तथा आद्यकाणामुपधानवहनं विना नमस्कारादिपठनं शुद्ध्यति न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् तथा यतीनां योगवहनं विना सिद्धान्तवाचनपाठनादि न शुद्ध्यति तथोपधानतपोऽन्तरा आक्षानामपि नमस्कारादिसूत्रजननगणनादि न शुद्ध्यति यदुक्तं महानिशीधे “ संप्रयथं सुदुक्कं पंचमंगलमहासुअखंभस्स विणओवहाणं पञ्चत्तं एसा निअंतणा कहं वा लेहिकज्जई गोयमा ! जणं केणइ न इच्छेज्जा एव निअंतणं अविणओवहाणं पंच मंगलाइसु अजाणमहिज्जई अज्जावेइ वा अज्जावयमाणस्स वा अणुअपयाइ से णं न भवेज्जापि अथम्मं न इवेज्जा ददथम्मं न इवेज्जा भत्तिज्जुए हील्लिज्जा अत्थं हील्लिज्जा सुत्तथोभए हील्लिज्जा गुरुजेणं हील्लिज्जा सुत्तं जाव हील्लिज्जा सुत्तं हील्लिज्जा सुत्तथोभए हील्लिज्जा गुरु जेणं हील्लिज्जा सेणं आसापज्जा अतीताणागयवट्टमाणे तत्थयरे आसापज्जा आयरिअं उवज्जायसाहुणो जेणं आसापज्जा सुअनाणमारिहं तभिरुसाहु सेत्तस्स णं अणंनमसारसागरमारिहंमाणस्स तासु तासु संघुमविअसासु (६ प्र०) सुलसील्लक्ष्णपरिसंकटासु सीओसणमिस्स जोणोसु सुहरिअंतणा इति ” परं येन प्राग् नमस्कारादिसूत्राण्यधीतानि तेनापि यथायोगं निर्विलम्बमेवोपधानानि विधिनाऽवश्यं वहन्ति यानि संप्रति तु उच्यतेकालाद्यपेक्षया ह्यभालामं विनाव्याचरणयोपधानतपो विनाऽपि नमस्कारादिसूत्रपाठादिजनन कार्यमाणं दृश्यते आचरणायाश्च लक्षणमिदं कल्पभाष्ये उपदेशपदे च यथा “ असदेण समाइअं, जं कत्थं यं केणई अमावज्जो । न निवारिअमअंही, बहुमणुमयमअमायरिअं ” । १ । आचरणा च जिनाङ्गा समानेव यद्गणितं भाष्यादौ “ असदाअणावज्ज, गीअत्थ अचारिअंतिमअंतथा । आयरणा विहु आणत्ति, वयणज्जा सुबहुमअंति ? इति ध्येयम् (६ प्रश्न०) तथा गुरुसमीपे उपाधनादिक्रियां कुर्वतः आद्यादेरन्तरालस्थस्थापनाया गुरोश्चान्तराले पञ्चैन्द्रियगमनं अग्रे भवति न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् अग्रे जवन्तीति (१७ प्रश्न०) तथा तृतीयाद्युपधानेषु सप्तकमाधमणानि दाप्यन्ते तत् कुत्र विधिः पत्रेऽस्तीति प्रश्नः । अत्रोत्तरं तृतीयाद्युपधानेषु तद्विधिर्दशकपत्रादौ सप्तकमाधमणदानवि-

धानं न दृश्यते तथापि श्रीपरमगुरुणामनुशिष्टिर्नस्ति यतोऽपि
मात्राधानसमये तेषां समुद्देशानुक्तयोर्विधीयमानत्वादुद्देशोऽपि
कर्तव्य इति तत्समकृमाधरणानि दयानीति (७८ प्रश्न०) तथा
छात्रिककोपधानवहनानन्तरं षण्मासमध्ये मायापरिधापनं कृ-
ष्यति किं वा षण्मासानन्तरमिति प्रश्नः अत्रोत्तरं तद्वहनानन्तरं
षण्मासमध्ये एव मायापरिधापनं शुद्धयन्तीत्येकान्तो ज्ञातो ना-
स्ति परं स्वयितं परिधाप्यते तदा वरमिति (११० प्रश्न०) तथा-
ऽक्रियाख्योपधाने उच्चरितपञ्चमीतपसां षष्ठदिने पञ्चमीस-
मेति तदा पञ्चम्युपवासं कृत्वा सप्तमदिन आचार्यं करोति किं
वा षष्ठं करोतीति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् सप्तमदिने उपवासस्याव-
श्यककरणीयत्वेन षष्ठं करोति शक्यमात्रं तदनुसारेणैवो-
पधानप्रवेशं करोति (१३४ प्रश्न०) तथापधानोत्तरणदिनस्य
प्राक् दिने योगोत्तरणदिनवत्तप एव कृतं विलोक्यते किं वा
एकाशनकपारणकंऽप्युत्तरितुं कल्पते न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तर-
माह एकाशनादिपारणकंऽप्युत्तरयितुं कल्पते न तु योगादि-
वत्तपोनियम इति (१६४ प्रश्न०) तथा पारितकनकविजयगण-
कृतप्रश्नस्तदुत्तरं च यथा ब्रुवविध्युपधानवाहकस्य कृतचतु-
र्विधाहारोपवासस्य संख्याप्रत्याख्यानवेलायां संख्याप्रत्या-
ख्यानं गृहसमकं कर्तव्यं न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् प्रातः
कृतचतुर्विधाहारोपवासस्य संख्यायामुपधानक्रियाकरणवेला-
यां पञ्चाप्रत्याख्यानं कृतं विलोक्यते उपधानमन्तरा तु संख्यायां
नस्मरणं विलोक्यते परं पुनः प्रत्याख्यानकरणविशेषो ज्ञातो
नास्तीति (३७६ प्र०) तथाऽष्टपूर्वाधारेक उपवास इत्यादि-
गणनया गणितं तपस्तृतीयपञ्चमोपधानमध्ये आयाति न
वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् पञ्चमङ्गलमहाश्रुतस्कन्धः १ प्रति-
क्र-
णश्रुतस्कन्धः २ शक्रस्तवाध्ययनं ३ चैत्यस्तवाध्ययनं ४ नाम-
स्तवाध्ययनं ५ श्रुतस्तवसिद्धस्तवाध्ययनं चेति ६ षडुपधाना-
नि तत्र चतुर्थपष्ठे विना चत्वार्युपधानानि मूलविधिनापरवि-
धिना बाह्यमानानि सन्ति तत्रापरविधावष्टभिः पुरिमधारेक
उपवास इत्यादिगणना भवति तत्तु मूलविधौ प्रयोजनाभावा-
च्चतुर्थपष्ठयोर्मूलविधौनैवोक्तमानत्वात्तद्वर्णनाऽप्रयोजनास्तीति
(१७६ प्रश्न०) तथैकादशोत्तराध्ययनचतुर्दशसहस्र्यां १३१ पत्रे
“ जोगवं उपहाणवं ” इति द्वयमपि शिष्यस्योक्तमस्ति तत्कथं
शिष्यस्य श्राद्धस्य च कार्यत इति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् योगमनो-
वचनकायमन्त्रान्धिन उपधानं तपोविशेष एतद् द्वयमपि मुनीनां
मिथोक्तमस्ति श्राद्धानामुपधानोद्वाहनं तु महानिशीथाङ्गरप्रामा-
ण्यादेवेति (१८६ प्रश्न०) अथ पण्डित काङ्क्षिगणिकृतप्रश्ना-
स्तदुत्तराणि च यथा उपधानवाहिश्राद्धश्राद्धीनां कल्पदिनप-
ञ्चकमध्ये उत्तरितुं कल्पते न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् महत्कारण
विना उत्तरितुं न कल्पते यदि च तथाविधकारणे उत्तरति
तदागम्यज्जनं करोतीति (२०६ प्रश्न०) तथापधानाऽवार्हनां
पञ्चमङ्गलमहाश्रुतस्कन्धपाठे ऽविनायामनन्तसंसागवाप्तिः फलं
तदाश्रित्य किमादिश्यते इति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् उपधानावहने-
ऽनन्तसंसागिता महानिशीथे उक्ता परं तन्मृगमुत्सर्गनया धितं
तेन यो नास्ति कस्तन्नुपधानं बाहुं निरपेक्षस्तस्य सेनि केयम्
(३३७ प्रश्न०) तथा अष्टाविंशतिदिनोपधाने पञ्चविंशतिदिनोपधाने
च मृगविधिना वहमाने कति दिनानि भवन्ति तथा तदुपधानव-
यात्कनिदिनेषु न्यूनेष्वुत्तरयते इति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् मृगविधिना
तद्वद्वये वहमाने दिनन्यूनाधिक्यं ज्ञात नास्ति तथा तदुपधाने
न्यूनादिनेषु महत्कारणे संपूर्णं तपसि जाते उत्तरवस्तो दृश्यते

परं दिनसंख्या ज्ञाता नास्तीति (४४१ प्रश्न०) तथा कोऽप्युपधा-
नचतुष्कमुद्वाह्य मालां परिधाति तस्य समुद्देशानुक्तावस्था-
यामवशिष्टोपधानयोर्नाम गृह्यते नवेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम्
षण्मासप्युपधानानां समुद्देशानुक्तयोर्नाम गृह्यते द्वयोर्द्वेशस्य च
पुरतोऽपि भवने न दोष इति ब्रूतप्रदायः (४१८ प्रश्न०)
तथापधाननपसि पूर्वे जाते शेषप्रवेदनेषु दिनवृद्धिर्भवति नवेति
प्रश्नः । अत्रोत्तरम् उपधानशेषप्रवेदनेषु दिनवृद्धिर्भवति
(४२६ प्रश्न०) तथापधाने पात्रीपरावर्त्तनं मुख्यति न वेति प्रश्नः ।
अत्रोत्तरम् तथाविधप्रकारेण तन्प्रख्यातं गृह्यति (इत्येन० १३७ उल्ला०
४२८ प्रश्न०) तथापधानवाचनाऽन्तर्गृहीतुं विस्मृता सा साय
क्रियाकरणानन्तरं गृह्यतेऽथवा द्वितीयदिने यदि द्वितीयदिने
तदा स वासरः कस्यां वाचनायां गणयते इति प्रश्नः । अत्रोत्त-
रं प्रातरुपधानवाचनां ज्ञातुं विस्मृता सा संख्यायां क्रियाकर-
णाद्वर्गं गृह्यते तथाऽपि यदि स्मृता तदा द्वितीयोऽङ्गि प्रवे-
दनाद्वर्गं गृह्यते स वासरस्त्वप्रेतनवाचनामध्ये गणयत इति ।
इत्येन० ४ उल्ला० १२६ प्रश्न० ।

उपहाणपट्टिमा-उपधानप्रतिमा- श्री० उपधानं तपस्तद्विषया
प्रतिमा । प्रतिमामेवे, स्था० १ उ० । तपोविषयंऽतिप्रदे, श्री० ।
उपहाणवं-उपधानवत्-पुं० उपधानं तपस्तद्विषये यस्याऽसौ
उपधानवान् । तपोनिष्ठमेवे, उपधीयते उपपृथ्यते श्रुतमनेनेति
उपधानम् । श्रुतविषयोपचारवति, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । स्था० ।
उपधानमङ्गोपाङ्गादीनां सिद्धान्तानां पाठनागधनार्थमात्रास्तो-
पवासनिर्विकृत्यादिलक्षणं तपोविशेषः स विद्यते यस्य स उप-
धानवान् । सिद्धान्ताराधनतपोयुक्ते, “ वस्ते गुरुकुले शिष्यं,
जोगवं उपहाणवं । पियंकारे पियंवाई, स सिक्खं ललुमर-
हई ” उक्त० ११ अ० । सूत्र० ॥

उपहाणवीरिय-उपधानवीर्य-पुं० उपधानं तपस्तत् यथाश-
क्त्या वीर्यं यस्य स भवत्युपधानवीर्यः । सूत्र० १ श्रु० ११
अ० । तपस्यनिगूहितवलवीर्यं, “ धम्मधी उपहाणवीरिय ”
सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

उपहाणमुय-उपधानश्रुत-न० महावीरासेवितस्योपधानस्य
तपसः प्रतिपादकं श्रुतं ग्रन्थः उपधानश्रुतम् । अष्टमे नवमे वा
आचाराङ्गस्य ब्रह्मचर्याध्ययने, स्था० ६ उ० । प्रश्न० । आव० ।
म० । अथोपधानश्रुतस्य प्रतिपाद्यं महावीरस्याभिकृतं तप
उपदर्शयते ।

अहागुयं वदिस्सामि जहा मे ममणे भगवं उहाय संगवाए
तेति हेमंते अहुणा पव्वइए रीइच्छा णां चेविमेण वत्थेण
पिदिस्सामि तोसे हेमंते से पारए आवकहाए एयं खु
आणुधम्मियं तस्स ॥ १ ॥

(अहासुयं वदिस्सामोत्यादि । आर्यः सुधर्मस्वामी जम्बूस्वा-
मिने पृष्टत्वात् कथयति यथाश्रुतं यथासूत्रं वा वदिष्यामि तद-
था असौ भ्रमणो भगवान् वीरवर्द्धमानस्वाम्युत्थायोद्यत्तविहारं
प्रतिपद्य सर्वाङ्गकारं परित्यज्य पञ्चमुष्टिकं द्रोचं विधाय न
द्वेवदृश्येण-ऽङ्गिमेन युक्तः कृतसामागिकप्रतिज्ञः आविर्भूतमनः-
पर्यायज्ञानाष्टप्रकारकर्मक्षयार्थं तांथप्रवर्तनाथं वात्थाय संख्याय
ज्ञात्वा तस्मिन् हेमने मार्गशीर्षदशम्यां प्राचीनगामिण्यां जाया-
यां प्रव्रज्याग्रहणममनन्तरमेव रीयते स्म विजहार । तथा च
किञ्च कुण्डप्रामान्यमुद्गुलं शेषे दिवसे कूर्मारग्राममाप । तत्र च

जगवामित आरज्य नानाविधाभिप्रहोपेतो घोराश्च परीषदोपस-
र्गानभिस्सहमानो महासत्त्वतया स्तेच्छानप्युपशमं नयन् छादश
वर्षाणि साधिकानि उपस्थो मौनवती तपश्चचार । भग्न च
सामायिकारोपणममनन्तरमेव सुरपतिना जगवदुपरि देवद-
प्यवस्त्रं चिक्रिपे । तद्गगनतापि निः सङ्गाजिप्रायेणैव धर्म्मोप-
करणसृतेन धर्म्मोऽनुष्ठानं मुमुक्षुभिरपैः शक्यत इति कारणादे-
क्षया मध्यम्यधुसिना तथैवावधारितं न पुनस्सस्य तदुपजोगेच्छाऽ
स्तोत्येतद्दर्शयितुमाह “णो खेय इमेण” इत्यादिश्लोकः नचैवाहमने-
न वक्ष्येण इन्द्रप्राक्तेनात्मानं पित्रास्यामि स्थगयिष्यामि तस्मिन्
हेमन्त तद्वा वस्त्र त्वक्त्राणं करिष्यामि यज्ज्ञाप्रच्छादनं वा विधा-
स्यामि किञ्चूतोऽसाविति दर्शयति । स जगवान् अतिज्ञायाः प-
रीषद्वर्णां संसारस्य वा पारं गच्छतीति पारणाः कियन्ते काव-
मिति दर्शयति । यावत्कथं यावज्जीवमित्यर्थः किमर्थं पुनरसौ
विभर्त्तानि चेद्दर्शयति सुरवधारणे स च भिन्नक्रमः । एतद्वस्त्रा-
वधारणं तस्य भगवतोऽनु पश्चात् धार्मिकमनुधार्मिकमेवेत्यप-
वैरपि तीर्थहृद्भिः समाचीर्णमित्यर्थस्तथा आगमः “सेवेमि ये अ-
र्त्ता जे य पदुप्पन्ना जे य आगमेस्सा अरहंता जगवन्तो जे य
पव्वंस्सु जे पव्वयेति जे य पव्वस्सन्ति सव्वे ते सोयदीधम्मो
वेस्सियज्जंस्सि” तथा भगवतः प्रवज्जना ये दिव्या सुगन्धिपट-
वासा आसस्तच्छाकपुष्पाश्च अमरादयः समागत्य शरीरमुपता-
पयन्तीत्येतद्दर्शयितुमाह ।

चत्तारि माहिण मासे, बहवे पाणजाइया आगम्म ।

अजिण्णक कार्यं निदरिंसु, अरुमिया णं तत्थ हिंसंसु । १ ।

“चत्तारि इत्यादि” श्लोकः चतुरः साधिकाभ्यास्तान्बहवः प्रा-
णिजातयो अमरादिकाः समागत्यारुह्य च कार्यं शरीरं विजन्दुः
कार्यं प्रविचारं चक्रुः । तथा मांसशोणितार्थतया आरुह्य तत्र
कार्यं लभिमि वाक्याङ्कारे जिहिंसुः । इतश्चेतश्च विमुष्पन्ति
स्मेत्यर्थः । कियन्मात्रं कालं तत्र देवदूष्यं भगवति स्थितामिये-
तद्दर्शयितुमाह ।

संवच्चरं साहियं मासं, जत्थ रिक्कामि वत्थगं जगवं ।

अचेत्ते ततो चाई, तं वोमज्ज वन्थमणारं । २ ।

संवत्सर इत्यादिकं रूपकं तदिन्द्रोपहितं वस्त्रं संवत्सरमेकं
साधिकञ्च मासं (जत्यरिक्कासितं) यत्र त्यक्तवान् भगवन्त-
त् स्थितकदप इति इत्या तावदूर्कं तद्वस्त्रत्यागमात् त्यागी व्यु-
त्सृज्य च तदनगरं भगवान्खेलाऽचूदिति । तच्च सुवर्णवालु-
कानदीपराहतकाण्टकावलग्नं धिग्जातिना गृहीतमिति । किञ्च ।

अदु पोरिसिं तिरियजित्तिं, चक्खुमासज्ज अंतमो ज्जाति ।

अह चक्खु जीता सहिया, ते हंता हता बहवे कंदिसु ॥ ४ ॥

अधामन्तये पुरुषप्रमाणा पौरुषी आत्मपरिमाणा वीर्यी तां
गच्छन् ध्यायतीर्यासमितो गच्छति । तदेव चात्र ध्यानं यदीर्या-
समितस्यागममिति भावः । किमूर्तां तां तिर्यग्मिति शक्यो
द्विपदावी संकुटामग्रतो विस्तीर्णमित्यर्थः । कथं ध्यायति चकु-
रासज्य चकुर्दस्वा अन्तर्मध्ये दत्तावधानो जृत्वेति । तं तथा वी-
र्यमानं दृष्ट्वा कदाचिद्व्यक्तवयसः कुमारादय उपसर्गयेयुरिति
दर्शयति । अधामन्तये चक्खुः शब्दोऽत्र दर्शनपर्यायो दर्शनादेव
भीता दर्शनभीताः सहिता मिश्रितास्ते बहवो भिन्नादयः पांसु-
मुष्ट्यादिनिर्हत्या इत्या चक्रन्दुः पश्यत यूयं नाम्ना मुणिरुतस्तथा-
काऽयं कुतोऽयं किमिना वाऽयमित्येवं दृष्ट्वाश्च चक्ररिति । किञ्च ।

सयणेहिं विमिस्सेहिं, इत्थिओ भे तत्थ परिस्साय ।

सागारियं ण सेवेइ, ति से सयं पवेसिया ज्जाइ ॥ ५ ॥

शयन्ते योऽप्यति शयनानि घसतयः तेषु कुतश्चिन्निमित्तादि-
ति मिश्रेषु गृहस्थतीर्थिकैस्तत्र व्यग्रस्थितः सन् यदि स्त्रीभिः
प्राथ्यते ततस्ताः शुभमार्गार्गवा इति ज्ञात्वा हृपरिहृया प्रत्या-
ख्यानपणिग्या परिहरन् सागारिकं मैपुनं न सेवते शून्येषु च
प्राथमैपुनं न सेवते इत्येवं स भगवान् स्वयमात्मना वैराग्यमा-
गायात्मानं प्रवेश्य धर्मध्यानं शुक्लध्यानं वा ध्यायति । तथा ।

जे केइ इमे अगारत्था, मीमीजावं पहाय सेज्जाति ।

पुछो वि णाभिजासिमु, गच्छति णावत्तती अंजु ॥ ६ ॥

ये केचन इमे अगारं गृहं तत्र तिष्ठन्तीत्यगारस्थाः गृहस्था-
स्तैर्मिश्रीप्राक्पुपगतोऽपि ख्यतो नावतश्च तं मिश्रीभावं प्रदाय
त्यक्त्या स भगवान् धर्मध्यानं ध्यायति । तथा कुतश्चिन्निमित्ता-
त् गृहस्थैः पृष्ठे धा न वक्ति स्वकार्याय गच्छत्येव न तैरुक्तो
मोक्षपथमतिवर्तते ध्यानं वा (अजुसि) । अजुः अजोः
संयमस्यानुष्ठानात् । नागार्जुनीवास्तु पर्जन्त “पुछो व से अपुछो
वा णो अणुणाइयापावणं” काण्ठम् । किञ्च ॥

एओ सुकरमेतमंगेसिं, णाजिजामे अभिवायमाणो ।

हतपुव्वो तत्थ दंडेहिं, लूमियपुव्वो अप्पपुप्पेहिं ॥ ७ ॥

नैतद्व्यमाणमुक्तं वा एकेषामन्येषां सुकरमेव नाथैः प्राकृतपु-
रुषैः कर्तुमशक्यम् । किं तत्तेन कृतमिति दर्शयति । अजिवाद्यना
नाभिजातं नाप्यनजिवाद्यद्वयः कुप्यति नापि प्रतिकूलोपसर्गै-
रन्यथाज्ञावं याति दण्डैर्हतपूर्वस्तत्रानार्यदेशादौ पर्यटन्तथा सू-
यितपूर्वो हिंसितपूर्वः कशलुञ्चनादिजिरपुण्यैरनार्यैः पापाचारै-
रिति । किञ्च ॥

फरनाई दृतिनिक्खाई, अइयव्व मुणी परक्कममाणे ।

आयायणहुगीयाई, दंडजुज्झाई मुट्टिजुज्झाई ॥ ८ ॥

परुषाणि कर्कशाणि वा दुष्टानि तानि वा परैर्दुःखेन तितिक्षन्त
इति दृष्टितिक्षाणि तान्यतिगत्याविगणय्य मुनिर्जगवान्विदित-
जगत्सजावः पराक्रममाणः सम्यक् तितिक्षते तथा आख्यातानि च
तानि वृत्तगीतानि च आख्यातनृत्तगीतानि तान्युद्दिश्य न वा मुक्तं
विदधाति नापि दण्डयुज्झमुट्टियुज्झान्याकार्यं विस्मयोत्कुल्लां-
चन उद्धर्षितरोमकूपो भवति ।

गहिण मिहो कहासु, समयम्मि णायपुत्तो विसंगो ।

अदक्खु एताइ सो उरालाई, गच्छति णायपुत्ते असर-

णाए ॥ ९ ॥

अपितो वा बद्धो मिथोऽन्योन्यं कथासु स्वैः कथासु समये
वा कश्चिद्वचस्त्वं स्त्रीद्वयं वा परस्परकथायां गृह्णित्वैव
तस्मिन्नवसरे ज्ञातपुत्रो भगवान् विशाको विगतहर्षश्च
तान् मिथः कथावचस्त्वन्मध्यस्थाऽऽसीत् । एतान्यन्यानि
वाऽनुकूलप्रतिकूलानि परीषदोपसर्गरूपाण्युराज्ञानि दुष्प्रभृ-
ष्याणि दुःखान्यस्मरन् गच्छति संयमानुष्ठाने पराक्रमते ज्ञा-
ताः कत्रियास्तेषां पुत्रोऽपत्यं ज्ञातपुत्रः वीरवर्धमानस्यामी स
जगवाञ्जैतदुःस्मरणाय गच्छति पराक्रमत इति सम्बन्धः यदि वा
शरणं गृहं नात्र शरणमस्तीत्यशरणः संयमस्तस्मै अशरणाय
पराक्रमत इति । तथा हि किमत्र चित्रं यद्गग्यानपरिमितवस्त्रपरा-
क्रमः प्रतिज्ञामन्दरमारुहः पराक्रमते स जगवानप्रवाजतोऽपि

उवहाणसुय

प्रासुकादारायुक्त्यासीत् । श्रूयते च किञ्च पञ्चवसुपगते माता-
पितरि समाप्तप्रतिज्ञोऽनृत । ततः प्रविशजिषुः कर्तारभरभिहितो
यथा हि जगद्यन्मा कृताः कृतिकारायमेवमन्येवमभिहितेन
जगवताऽवधिना व्यज्ञायि यथा मयस्मिन्नयमे प्रव्रजति स्मति
बहवो नपुत्रिस्ता विगतमवश्च स्मृत्यवधार्य तामुवाच किय-
न्ते काञ्च पुनरत्र मया स्थातव्यमिति । त ऊचुः सवत्सरद्वयेना-
स्माकं शोकापगमो भावीति भट्टारकोऽप्योमित्युवाच । किं
कृत्वाऽऽहारादिकं मया स्वेच्छया कार्यं नेच्छाविधाताय जवद्भिरु-
पस्थातव्यं तैरपि यथाकथञ्चिदार्थ ! तिष्ठान्विति तैः सर्वे तथैव
प्रतिपेद । ततो जगत्यान्तद्वचनमनुवर्त्योत्मीयञ्च निष्क्रमणावस-
रमवगम्य संसारासागतां विज्ञाय तीर्थप्रवर्तनाद्योद्यत इति दर्श-
यितुमाह ॥

अत्रिसाहिए दुवे वामे, सीतोदगं अजुञ्चा णिवरन्ते ।

एगत्तगए पिहियच्चे, से अजिप्पायदंमणे संते ॥१०॥

पुढरिं च आउकायं च, तेउकायं च वाउकायं च ।

प्रणगाइं वीयहरियाइं, तमकायं सव्वसो एच्चा ॥११॥

एयाइं मंति पमिलेहे, चित्तमत्ताइं से आभणाय ।

परिवाज्जयाण विट्ठित्था, इति संखायमे महार्वारे ॥१२॥

अपि सार्धिके द्वे वर्षे शीतोदकमजुक्त्वा अनभ्यवहृत्यार्पित्वे-
त्यर्थः अपरा अपि पादधायनादिकाः प्रासुकेनैव प्रकृत्या ततो
निष्क्रान्तो यथा च प्राणानिपानं परिहृतवानेवं शेषव्रतान्यपि
पात्रितयानिति । तथा एकत्वमिति तत एकत्वजायनाजायितान्तः-
करणः पिहितो स्थगितार्था क्रोधज्वाला येन स तथा । यदि वा पि-
हितार्था गुप्ततनुः स जगवांश्चक्षुःकालोऽभिज्ञातदर्शनः सम्यक्त्व-
जावतया जायितः शान्त इन्द्रियनोऽन्द्रियैः स एवंभूतो भगवान्
गृहधामेऽपि सायधारम्भत्यागी किं पुनः प्रमज्ज्यायामिति दर्श-
यितुमाह "पुढरिं च इत्यादि एयाइं इत्यादि" श्लोकद्वयस्याप्यय-
मर्थः । एतानि पृथिव्यादीनि चित्तमन्त्यभिज्ञाय तदारम्भपरि-
चर्यं विहरति स क्रियाकारकसंबन्धस्तत्र पृथ्वीसूक्ष्मवाद्रभेदे-
न द्विधा सूक्ष्मा सर्वगा वादराऽपि ऋक्कणकठिनभेदेन द्विधेव । तत्र
ऋक्कणा शुक्लादिपञ्चवर्णा कठिना तु पृथिवी शङ्करावालुका-
पद्मशङ्खेदा शस्त्रपरिह्वानुसारिण इष्टव्या । अण्कायाऽपि सूक्ष्म-
वादभेदात् द्विधा । तत्र सूक्ष्मः सर्वगो वादरस्तु शुद्धोदकादि-
भेदेन पञ्चधा । तेजःकायाऽपि पुर्यवक्ष्यं वादरोद्गारादि पञ्च-
धा । वायुरपि तथैव नवर वादर उत्कलिकादिभेदेन पञ्चधा ।
वनस्पतिरपि सूक्ष्मवाद्रभेदेन द्विधा । तत्र सूक्ष्मः सर्वगो
वादरोऽप्यग्रमूलस्कन्धपर्यवर्जितसमूर्च्छनभेदात्सामान्यतः षोढा
पुनर्द्विधा प्रत्येकः साधारणश्च । तत्र प्रत्येका वृक्षगुच्छादिभे-
दान् द्वादशधा साधारणस्त्वेकविध इति । स एवं भेदभिन्नो-
ऽपि वनस्पतिः सूक्ष्मस्य सर्वगतत्वादतीन्द्रियत्वाच्च तदनुदा-
सेन वादरो भेदत्वेन संगृहीतस्तथा पतकप्रहणेन बीजाङ्कु-
रभावरहितस्य पतकादेरन्यादिविशेषापन्नस्य ग्रहणं बीजग्रह-
णेन त्यग्नबीजाङ्कुरपादानं दृग्गतिशब्देन शेषस्येत्येतानि पृथिव्या-
दीनि भूतानि सन्ति विद्यन्ते इत्येवं प्रत्युपपद्य तथा (चित्त-
मिति) सचित्तान्यभिज्ञाय ज्ञात्वा इत्येतन्मन्ययाऽवगम्य स भग-
वान्महावीरस्तदारम्भं परिवर्ज्य विहृतयानिति पृथिवीकायादी-
नां जन्तूनां असंख्यावरत्वेन भेदमुपदर्श्य सांप्रतमपरस्परतोऽनु-
गमनमप्यस्तीत्येतद्विशयितुमाह ॥

अनु धावरा य तमत्ताए, तमजीवा य धावरत्ताए ।

अनु वा सव्वजोणिया मत्ता, कम्पणा कप्पिया पुढोवात्ता १३
जगव च एवमपेमिं, मोवहिए दु सुप्पती वात्ते ।

कम्मं च सव्वसो एच्चा, तं परिवाइक्खवावगं जगवं ॥१४॥

दुविहं समेच्च मेहायी, किरियमक्खायमणेद्विमं एाण ।

आयाण सो य मतिवा य, सो यं जोगं च सव्वसो णच्चा ॥१५॥

अथानन्तर्ये स्थावराः पृथिव्यग्नेजोवायुवनस्पतयः ते असतया ह्री-
न्द्रियादितया विपरिणमन्ते कर्मवशाच्छान्ति चशब्द उत्तरांप-
क्षया समुच्चयार्थस्तथा असजीवाश्च कृम्यादयः स्थावरतया पृथि-
व्यादित्वेन कर्म्मनिष्ठाः समुत्पद्यन्ते । तथा चान्यत्राप्युक्तम् "अय-
णं जंते ! जीव पुढविकाइयत्ताए उव्ववगपुद्वे हेता गोयमा !
असइं अदु वा अणतखुत्तां जाय वमपुद्वेति" अथवा सर्वा योनय
उत्पत्तिस्थानानि येषां सत्त्वानां ते सद्योनिकाः सत्त्वाः सर्वगति-
जाजस्ते च वाक्सा रागद्वेषाकांक्षिताः स्वकृतेन कर्मणा पृथक्तया
सर्वयोनिसुक्तेन च कल्पिता व्यवस्थापिता इति । तथा चोक्तं-
" णत्थि किर सो पपसां खोप वात्तगकोमिमेलो वि । जम्मणम-
रणावाहाणगसो जत्थ णयि पत्ता " अपिच । रङ्गदृमिर्न सा का-
चिच्छुका जगति विद्यते । विचित्रैः कर्म्मनेपथ्यैश्च सत्त्वेन ना-
दित " इत्यादि । किञ्च (जगवं च इत्यादि) जगवांश्च वीर्यरु-
मानस्वाभ्यवमवगम्य ज्ञातवान् सह उपधिना वसन्त इति सो-
पधिकः द्रव्यजायोपधियुक्तः हरवधारणे सुप्यत एव कर्म्मणः कले-
शमनुजवत्येयाङ्को बाल इति । यदि वा हर्देता यस्मात् सापधिकः
कर्म्मणा सुप्यते वात्तस्तस्मात्कर्म्म सर्वशो ज्ञात्वा तत्कर्म्मप्रत्याख्या-
तवां स्तदुपादानं च पापकर्म्मोत्पन्नं जगवान् वर्द्धमानस्वामीति ।
किञ्च (दुविहं इत्यादि) द्वे द्विधे प्रकारावस्येति द्विविधं किं तत्कर्म्म
तच्चैवाप्रत्ययं सांप्रतार्थिकञ्च तद् द्विधमपि समेत्य ज्ञात्वा मेधावी
सर्वभावज्ञः क्रियां संयमानुष्ठानरूपा कर्म्मोच्छेद्रीमनीदृशमनन्त्य-
सदृशीमाख्यातवान् किमृतां ज्ञाती केवलज्ञानवानित्यर्थः । किं वा
परमाख्यातवानिति दर्शयति आदीयते कर्म्मोनेनेत्यादानं दुष्प्रणि-
हितमिन्द्रियमादानञ्च श्रोतश्च आदानश्रोतस्तज्ज्ञात्वा तथाऽतिपा
तश्रोतश्चोपलक्षणार्थत्वादस्य मृपावाद् द्विकमपि ज्ञात्वा तथा योग
ञ्च मनोवाकायत्रकृणं दुष्प्रणिहितं सर्वशः सर्वप्रकारैः कर्मवन्धायं-
ति ज्ञात्वा श्रोतःक्रियासंयमसकृणामाख्यातवानिति संबन्धः किञ्च ।

अतिवानियं अणाउट्ठि, सत्तमाणेमिं अकरणायाए ।

जम्मिनिय उ परिप्पाया, सव्वकम्मावहा उ मे अदक्खु १६ ।

आकुट्टिहंसा न आकुट्टिनाकुट्टिहंसेत्यर्थः । किं जन्तुर्मात्रका-
न्तां पातकादतिपातका निदोषा तामाश्रित्य स्वतोऽन्येषां वा क-
रणतया व्यापारतया प्रवृत्त इति । तथा यस्याः स्त्रियाः स्वरूपतस्त-
द्विपाकतश्च परिज्ञाता भवन्ति । सर्वे कर्मावहन्ता इति सर्वकर्माव-
हाः सर्वपापोपादानज्जताः स पवाद्याकीत्स एव यथाऽवस्थिते
समारस्यभावं ज्ञातवान् । एतदुक्तं भवति । स्त्रीस्वजावपरिह्वानेन
तत्परिहारणं च स भगवान् परमार्थदर्शयति । मूलगुणाना-
ख्यायोत्तरगुणप्रसिद्धविषयाह ॥

अहागणं ण से सेवे, सव्वसो कम्मुणा अदक्खू ।

यं किंचि पावगं जगवं, तं अकुव्वं वियणं जुज्जित्था १७ ।

यथा येन प्रकारेण पृष्ठाऽपृष्ठा वा कृते यथाकृतमाधाकर्मादि-
नाऽसौ सेवते किमिति । यतः सर्वैः प्रकारैस्तदासेवनेन कर्म्म-
णाऽष्टप्रकारेण बन्धमहाकांक्षु दृष्टवानन्यदप्येवं जातीयकं न

सेवते इति दर्शयति । यत्किञ्चित्पापकं पापोपादानकारणं तद्भगवानकुर्वन्विकटं प्रासुकमनस्क उपलुक्तवान् । किञ्च

णो सेवते य परवत्थं, परपाणं वि से ण जंजित्था ।

परिवज्जियाण उ माणं, गच्छति मंखडिं अमरणाए ॥८॥

नासेवते च नोपलुक्के च परवत्थं प्रधानं वत्थं परस्य वा वत्थं परवत्थं नासेवते । तथा परपात्रेऽप्यसो नो लुक्के तथा परिवज्जियाणमानभगवणस्य गच्छत्यस्मावाहाणस्य सखल्लवन्ते प्राणिनोऽस्यामीनं संखापरुस्तामाहारपाकस्थानजृतामशरणाय शरणमनालम्बमानोऽदीप्तमनस्ककल्प इति कृत्वा परीपदविजयार्थं गच्छतीति । किञ्च

मायमे असणपाणस्म, णाणुगिच्छे रसेमु अपरिमे ।

अत्थि पि णोपमज्जिजा, एो दि कंरुयणमुणी गायं ॥९॥

आहारस्य मात्रा जानातीति मात्राः कस्याव्यय इत्यशन शाल्योदनादि पीयत इति पान द्राक्षापानकादि तस्य च । तथा नानुगृह्ये रसेषु विहृतिषु भगवतो हि गृहस्थभावेऽपि रसेषु गुरुतांसीत् । किं पुनः प्रवर्जितस्येति । तथा रसेष्वेव ग्रहणं प्रत्यप्रति यथा मयाऽर्थासिद्धेकसंगमोदका एव ग्राह्या इत्येवंरूपप्रतिज्ञादितोऽन्यत्र कुलमापदोऽस्य प्रतिज्ञा एव । तथा अद्यपि रजःकणकाद्यनयनाय नो प्रमादजयेन्नापि च गात्रं मुनिरसौ कण्ठयते काष्ठादिना गात्रस्य कण्ठयपनादं न विधत्त इति । किञ्च ।

अपं तिरियं पेहाण, अपं पिट्ठु पेहाण ।

अपं नुदणं परिजाली, पंथपही चंरजेते माणे ॥१०॥

अल्पशब्दोऽत्रावे वर्तते अल्पं तिर्यक् तिरश्चीनं गच्छन् प्रेक्षते तथाऽप्यं पृष्ठतः स्थित्योऽप्रेक्षते तथा मार्गादिः केनचित्पृष्ठः सन्न-साधुप्रतिपत्ती सन्नद्वयं धृते मानेन गच्छत्येव केवलमिति दर्शयति पथिप्रेक्षी चरन्नेत्यतः प्राणविषये यन्तवानिति । किञ्च

सिसरंमि अरुपडिवस्से, ते वंमिस्सिज्ज वत्थमणारे ।

पमांते वाहुं परकमे, णो अवलंविजाणं म्बंधोमि ॥११॥

अर्द्धप्रतिपन्नं शिशिरं सति तदेवदृश्यवत् व्युत्पन्नानगारे जगवान् प्रमायं वाह पराक्रमत । न तु पुनः शीतोदितः सन संकोचयति नापि स्कन्धो वत्थं व्यतिनिष्ठति । सांप्रतमुपमं जिहीर्षराह ॥

एसं विही अणुक्कंते, माहणेण मडमया ।

बहुमो अपडिप्पण, भगवता एवं रीयंति त्ति वेमि ॥

एव चर्यावधिरनन्तरंकोऽन्याकान्तोऽनुचीर्णः (माहणेति) श्री-वर्धमानस्वामिना मतिमता विदितवेद्येन बहुशोऽनेकप्रकारमप्रतिज्ञेनानिदानेन भगवता ऐश्वर्यादिगुणोपेतेन एवमेतेन यथा जगवदनुचीर्णान्ये मुमुक्षुशोषकर्मज्ञयाय साधवो रीयन्ते गच्छन्तीति । इत्यधिकारपरममाप्तो प्रवीर्यति पूर्ववदुपधानश्रुताध्ययनस्य प्रथमोद्देशक इति उक्तः प्रथमोद्देशकः । सांप्रतं द्वितीय आरभ्यत । अस्य चायमभिप्रेत्यन्ध इहानन्तरौद्देशकं भगवतश्चायोऽभिहिता । तत्र चावश्यं कदाचिद्यथाऽवसत्या भाव्यमतस्तत्प्रतिपादनायायमुद्देशकः प्रत्येत्येत्यनेन सबन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिसुप्रम ॥

चर्यामणां सेज्जाओ, एगतिआओज्ज ओम्भन्त्ताओ ।

आइक्खतां सयणासणां, जां सेवित्थं से महावीरं ॥

चर्यायामवश्यंजायितया यानि शय्यासनान्यजिहितानि साम-ध्यायातानि शयनासनानि शय्याफलकादीन्याचक्षेत्सुधर्मस्वामी जम्भुसालाऽर्जिता यानि सेवितान्यमहावीरो वर्धमानस्वामी-त्ययच्च श्लोकाश्चिन्तनटीकाकारेण न व्याख्यातः । तत्र किं सुग-मत्वादुताभावात् सत्रपुस्तकेषु तु दृश्यते तदभिप्रायं च ययं न विदु इति प्रश्नप्रति प्रतिवचनमार (आवेसण इत्यादि) भगवतो ह्याहारगमिप्रवृत्तिमाध्यातिरेकेण प्रायशो न शय्यार्जिप्रह आसीत् नवरं यत्रैव चरमपौरुषो जयति तत्रैवानुज्ञाप्य स्थितवान् । तदर्थयति ॥

आवेसणसभापनासु, पाणियसालासु एगया वासो ।

अदुवा पडियट्ठाणेषु, पलालपुंजेषु एगदा वासो ॥२॥

आ समन्ताद्विशन्ति यत्र तदावेशनं शून्यगृहं सज्जनाम प्रामन-गगदीनां तट्टासिद्धोकाच्छायाकाथमागन्तुकशयनार्थं च कुड्याद्याकृतिं क्रियते । प्रपा उदकस्थानम आवेशनं च सभा च प्रपा च-त्यावेशनसमाप्रपास्तासु । तथा पण्यशास्त्रासु दृष्टेषु एकदा कदाचिद्वासे जगवतोऽथवा (पाणियेति) कर्म तस्य स्थानं कर्मस्था-नम् । अयस्कारवर्द्धकिकुञ्जादिकम् । तथा पलालपुञ्जेषु मन्त्रोप-व्यवस्थितेष्वथो न पुनस्तेष्वथः सुपिगन्तादिति । किञ्च ॥

आगतं आरा-मागारे णगरे वि एगदा वासो ।

सुमणणे सुणगारे वा, रुक्खमूले वि एगदा वासो ॥३॥

प्रसङ्गायाता आगत्य वा यत्र तिष्ठति तदागतार तत्पुनर्गमा-न्नगराद्विहास्यान्ते तत्र यथा आगमे आगारं गृहमागमागारं तत्र वा तथा नगरे वा एकदा वासस्तथा उमशाने शून्यागारे वा आ-वेशनशून्यागारयोर्भेदः स कुड्याकुड्यकृता वृक्षमूले वा एकदा वासः किञ्च ॥

एतोहं मुणो मयापेहिं, समणे आसि पतेरसवासं ।

गाइदियं पि जयमाणे, अप्पमत्तं समाहिणं ज्जाति ॥४॥

एतेषु पूर्वोक्तेषु शयनेषु वसतिषु स मुनिजगद्व्यवस्था क्रतु-बद्धे वर्षासु वा श्रमणस्तपस्युद्युता समना वासी । अश्रमलमना इ-त्यर्थः । कियन्तं कालं यावदिति दर्शयति (पतेरसवासं) प्रकर्षेण त्रयोदश वर्षं यावत्समस्तं गच्छन्दिद्यमपि यतमानः सं-यमानुष्ठानं उद्युक्तवास्तथा अश्रमो निजदिप्रमादरहितविधोत-सिंकारहितो धम्मध्यानं शुक्लध्यानं वा ध्यायतीति । किञ्च ।

णिहं पि णो पगमाए, सेवइ य भगवं उट्ठाए ।

जग्गावां य अप्पाणं, इमं सातिय अपाहिणं ॥५॥

निजामयसावपरप्रमादरहितो न प्रकामतः सेवते तथा च कि-ञ्च भगवतो द्वादशसु सवत्सरेषु मन्त्रेऽस्थिकप्रामे व्यस्तरोपस-र्गान्ते कार्यात्मगव्यवस्थितस्यैवान्तर्मुहूर्तं यावत् स्वप्नदर्शना-ध्यासितः सकृद्विज्जाप्रमाद आसीत्तोऽपि चोत्थायात्मानं जाग-रयति कुशज्ञानुष्ठाने प्रवर्तयति । यत्रापीपच्छय्यासीत्तत्राभ्यप्र-तिज्ञः प्रतिज्ञार्गतो न तत्रापि स्वापान्युपगमपूर्वकं शयीत इ-त्यर्थः । किञ्च ।

संवुज्जमाणे पुणरपि, आसंसु जगवं उट्ठाए ।

णिक्खस्स एगया पराओ, वट्ठं चंकिमत्ता सुहृत्तगं ॥६॥

स मुनिर्निजप्रमादाद्युत्थितचित्तः संभुध्यमान संसारपातायाय प्रमाद इत्येवमयगच्छन् पुनरप्रमत्तो भगवान् संयमोत्थानेनोत्था-य यदि तत्तान्तर्व्यवस्थितस्य कुतश्चिन्निद्राप्रमादः स्यात् तत-

स्तस्मान्निष्कस्यैकदा शीतकालराज्यादौ बहिर्भङ्गकस्य मुदूर्त्त-
मात्रं निष्ठाप्रमादापनयनार्थं ध्याने स्थितवानिति । किञ्च ।

सयणेहि तस्युवस्मगा, भीमा आमी अणेगरूवा ।

संसर्पगा य जे पाणा, अदुवा पस्विणां उवचरंति ॥९॥

शक्यते स्थायते उक्तदुकाशनादिजियेष्विति शयनान्याधयस्था-
नानि तेषु तैर्वा तस्य भगवत उपसर्गा भीमा भयानका आस-
न्नेकरूपाश्च शीतोष्णाद्विरूपतया अनुकूलप्रतिकूलरूपतया वा ।
तथा संसर्पन्तीति संसर्पकाः शूलगृहादावहिनकुशादयो ये
प्राणिन उपचरन्त्युप सामीप्येन मांसादिकमश्नन्त्यथवा इमशा-
नादौ पक्षिणो गृहादय उपचरन्तीति वर्णते । किञ्च ।

अदुवा कुचरा उवचरंति, गामरकवा य सात्त हत्था य ।

अदु गामिया उवसग्गा, इत्थी एगतिया पुरिसो वा ॥१०॥

अथानन्तरं कुत्सितं चरन्तीति कुचराश्चौरपारदारिकादयस्तं
च कश्चिद्वृत्त्यगृहादावुपचरन्त्युपसर्गयन्ति । तथा गामरकका-
दयश्च त्रिकञ्चवारादिव्ययस्थितं शक्तिकुन्तादिः स्ता उपचर-
न्तीति । अथ गामिका गामधर्म्मोद्धिता उपसर्गा एकाकिनः
स्युस्तथाहि काचित्को रूपदर्शनाभ्युपपन्ना उपसर्गयेत्पुरुषो
वेति । किञ्च ॥

इहलोड्याटं परलोड्याटं, भीमाई अणेगरूवाई ।

अविसुब्धिदुग्धिगंथाई, सदाई अणेगरूवाई ॥ ६ ॥

अहियासए सयाममिते, फासाई विरुवरूवाई ।

अरतिं गतिं अभिभूय, रीयति माहणं अबहुवाई ॥१०॥

इह लोके भवा ऐहिलौकिका मनुष्यकृताः के ते स्पर्शा दुःख-
विशया दिव्यास्तरश्चाश्च पारलौकिकास्तानुपसर्गापादितान
दुःखविशेषानध्यासयत्यधिसहते । यदि वा ईदृश जन्मनि ये
दुःखयन्ति दगमप्रहारादयः प्रतिकूलोपसर्गास्त ऐहलौकिकास्त
द्विपर्यायाश्च पारलौकिका भीमा भयानका अनेकरूपा नानाप्र-
कारास्तानेव दर्शयति सुरभिगन्धयः स्रक्चन्दनादयो दुर्गन्धाः
कुथितकलेवरादयस्तथा शब्दाश्चानेकरूपा वीणावेणुमुदङ्गा-
दिजनितास्तथा । कमलकारटिताद्युत्थापितास्तांश्चाविकृतमना
अध्यामयत्यधिसहते । सदा सर्वकालं सम्यगितः समितः पञ्च-
भिर्युक्तस्तथा स्पर्शां दुःखविशेषानगतिं संयमे गतिं चोपभा-
गाभिष्वङ्गं अभिभूय तिरस्कृत्य रीयते संयमानुष्ठाने प्रजति
(माहणसि) पूर्ववत् । तथोभयभाषी एकद्विव्याकरणं कथि-
न्निमित्ते कृतवानिति भावः । किञ्च ॥

स जणेहि तस्य पुच्छसु, एगचरा वि एगदाराओ ।

अन्वाहितं कसाइच्छा, पदमाणे समाई अपमिस्से ॥११॥

स भगवानर्द्धत्रयोदशपक्षाधिकाः समा एकाकी विचरंस्तत्र
शूलगृहादौ व्यवस्थितः सन् जमैलोकैः पृष्ठस्तद्यथा को भग-
वान् किमत्र स्थितः इत्येवं पृष्ठोऽपि तृष्णीभावममजत । तथा
उपपत्त्याद्या अपि एकचरा एकाकिन एकदा कदाचिद्वात्राव-
हि वा प्रचलुग्याहते च भगवता कपायितास्ततोऽज्ञानावृत्त-
दृष्ट्या दग्धमुष्ट्यादिना ताडनतोऽनार्यत्वमाचरन्ति भगवांस्तु
समाधिं प्रेक्षमाणो धर्म्मध्यानोपगतचित्तः सन् सम्यक् तिति-
क्षते । किंभूतोऽप्रतिज्ञो नाम्य वैरनिर्यातनप्रतिज्ञा विद्यत इत्य-
प्रतिज्ञः । कथं ते प्रचलुरिति दर्शयितुमाह ॥

अयमंतरंसि को एत्यं, अहमंसो ति त्रिकु आदह ।

अयमुत्तमं से भम्मे, तुमिणीए सकसाइए उभाति ॥१२॥

अयमन्तर्म्मेध्ये कोऽत्र व्यवस्थित एव संकेतागता दुश्चारिणः
पृच्छन्ति कर्मकरादयो वा तत्र नित्यधासिनो दुष्प्राणिहितमानसाः
पृच्छन्ति तत्र चैवं पृच्छतामेषां जगयांस्तृष्णात्रावमेव भजते । क-
चिद्दुर्गतरदोषापनयनाय जल्पत्यपि कथमिति दर्शयति । अहं
त्रिभुरस्मात्येवमुक्तं यदि तेऽवधारयन्ति ततस्तिष्ठत्यवार्जितेना-
र्यव्याघातात्कषायितः महान्धाः । सांप्रतकृतिया एवं श्रूयंथा तृ-
ष्णैस्मात् स्थानान्निर्गच्छ ततो जगवानपीयत्ताऽयमहं इति कृत्वा
निर्गच्छत्येव जगवान् किन्तु सोऽयमुत्तमप्रधानो धर्म्म आचार
इति कृत्वा सकपायितेति तस्मिन् गृहस्ये तृष्णाभावव्यवस्थिते
यद्वावश्यतया ध्यायत्येव न ध्यानात् प्रत्यवते । किञ्च

जं सिप्पेगे पवेवंति, मिसिरे मारुण पवार्यंते ।

तं सिप्पेगे अणागाग, हिमवाण णिवायमेसंति ॥ १३ ॥

यस्मिन् शिशिरादावप्येके त्वश्राणाभावनया प्रवपन्ते दन्तवी-
णादिसमन्विताः कम्पन्ते यदि वा प्रवेदयन्ति शीतजनित दुःख-
स्पर्शमनुभवन्ति आतंभ्यानवशगा भवन्तीत्यर्थः । तस्मिन् शि-
शिरे हिमकणिनि मारुतं च प्रवाति सत्येके न सर्वेऽनगारास्ती-
र्थिकप्रव्रजिता हिमवने सति शीतपीनितस्तदपनोदाय पावकं
प्रज्वालयन्त्यङ्गारशकटिकामन्वेपयन्ति प्राचरिकं याचन्ते । यदि-
वाऽनगारा इति पाश्चनाथप्रव्रजिता गच्छन्वास्मिन् एव शीतादिता
निवातमेपयति घग्गशास्त्रादिवसर्ताधीतायनादिरहिताः प्राथे-
यन्ति । किञ्च ।

संघामिओ पवेमिस्सामो, पहा य समादहमाण ।

पिहितावासकरामो, अतिदुखवहिमगसंफासा ॥ १४ ॥

इह संघाटीशब्देन शीतापनोदकमं कल्पय्य त्रय वा गृह्यते
ताः सङ्घाटीः शीतार्विता वयं प्रवेदयाम एवं शीतार्विता अनगारा
अपि विदधति नीर्थिकप्रव्रजिताः । तथा समिधः काष्ठानीति या-
वदेताश्च समादहन्तः शीतस्पर्शो सोढुं शक्यमस्तथा सङ्घाट्या
वाप्रहिताः स्रगिताः कम्बलाद्यावृत्तशरीरा इति । किमर्थमेत-
त्कुर्वन्तीति दर्शयति । यतो अतिदुःखमेतदतिदुःसहमेतद्वृत्त
हिमसंस्पर्शाः शीतस्पर्शवेदना दुःखं सखन्त इति यावत् ।
तदेवमृते शिशिरे यथोक्तानुष्ठानवस्तु वा स्वयुद्योक्तरेष्वन-
गारेषु यद्भगवान् व्यधासदर्शयितुमाह ॥

तोस जगवं अप्पमिसे, अधो रियमे अहियासए ।

दविण णिक्खम्म एग-दाग उ वा एति भगवं समियाए ॥१५॥

तस्मिन्नेवंच्रुते शिशिरे हिमवने शीतस्पर्शे च सर्वकवे भग-
वानैश्वर्यादिगुणोपेतस्ते शीतस्पर्शमध्यासयत्यधिसहते । कि-
ञ्चुतोऽसावप्रतिज्ञो न विद्यते निवातवर्त्तितप्रार्थनादिका प्रतिज्ञा
यस्य स तथा काध्यासयत्यधो विकटे अधः कुब्जादिरहिते उन्ने-
ऽप्युपरि तद्भावे चेति पुनरपि विशिर्नाष्ट रागद्वेषविरहाद् दु-
व्यभूतः कर्म्मप्रत्यिज्ञावणाद्वा ह्यः संयमः स विद्यते यस्यासौ
ह्यधिकः स च तथाऽध्यासयत यथाऽन्यस्तं शीतेन पाथ्यत तत-
स्तस्मात्स्थानाद्विष्कम्भ्य बहिरेकदा रात्रौ मुदूर्त्तमात्रं स्थित्वा
पुनः प्रविश्य स जगवान् समितया सम्यग्वा समतया वा व्यव-
स्थितस्तं शीतस्पर्शं रासजदृष्टानेन सोढुं शक्त इत्यधिसहते
इति । एतदेवोद्देशकार्यमुपसङ्गिही पुराह ।

एम विही अणुकतो, माहणेणं मइमया ।

बहुमो अप्पमिस्सेणां, जगवया एवं रीयंते त्तिवेमि ॥ १६ ॥

पस विद्वां इत्याद्यन्तरोद्देशकवक्ष्यमिति इति ब्रवीमीति शब्दः
पूर्ववदुपधानश्रवणस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः । उक्तो द्वितीयो-
द्देशकः । सांप्रतं तृतीय आरभ्यते । अस्य चायमभिसेव्य इहा-
नन्तरोद्देशके जगवतः शब्दाः प्रतिपादितास्तासु व्यवस्थितेन ये
यथोपसर्गाः परीपहाश्च सेदास्तत्प्रतिपादनार्थमिदमुपक्रम्यते ।
इत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिसूत्रम् ।

तणफामे सीयफामे य, तेउफामे य दंसमसगे य ।

आहयामए समिए, फामाई विरुवरुवाई ॥ १ ॥

वृणानां कुशादीनां स्पर्शस्तृणस्पर्शास्तथा शीतस्पर्शा चण-
स्पर्शाश्चातपनादिकाश्चे आसन् । यदि वा गच्छतः किञ्च भगवत-
स्तेजःकाय एवासीत्तथा दंशमशकादयश्च एतांस्तृणस्पर्शान्धि-
रूपाभ्यान्भूतान् जगवानध्यामयति सम्यगितः सम्यग्भावं गतः
समितिभिः समितो वेति । किञ्च ।

अह दुच्चरत्ताडचारी, वज्जजूमि च मुञ्जजूमि च ।

पंतं मेज्जं मेविंसु, आसणगाई चेव पंताई ॥ २ ॥

अथानन्तरं दुःखेन चर्यतेऽस्मिन्निति दुश्चरः स चासीं ताडश्च
जनपदविशेषा दुश्चरत्ताडस्तं चीर्षवाविहृतवान् । स च चिरूपो
वज्जजूमिः मुञ्जजूमिः श्वघ्रादिरूपमपि विहृतवांस्तत्र च प्रान्तां
शब्दां वसति जन्यगृहादिकामनेकोपचोपद्रुतां सेवितवांस्तथा
प्रान्तानि वासनानि पांशुकरशकराद्योष्ठाद्युपचित्रानि काष्ठानि
च दुर्घटितान्यान्वितवानिति । किञ्च ।

लादेहिं तम्भुवसगा, बहवे जाणवया वंसिसु ।

अह बुक्खवंदमिए भत्ते, कुक्कुरा तत्थ हिंमंसु णिवत्तिमु । ३ ।

बाढा नाम जनपदविशेषास्तेषु च चिरूपेष्वपि लाडेपु तस्य
जगवतो बहव उपसर्गाः प्रायशः प्रतिकृता आक्रोशाश्च जक्रणा-
दयश्च आसंस्तान्त्र दशयति जनपदं जया जानपदा अनार्यचा-
रिणो लोकास्ते भगवन्ते नृपितवन्तो दन्तजक्रणोन्मुकदामप्रहा-
रादिभिर्जिह्वसुः । अथ शब्दाऽपि शब्दार्थे सन्धिं च उच्यते । जक्रम-
पि तत्र रूढदेश्यं रूढकल्पमन्तप्रान्तमिति यावत्ते चानार्यतया
प्रकृतिकोधनाः कार्ष्णाद्यजायत्याश्च नृणप्रवरणाः सन्तो जगव-
ति विरूपमाचरन्ति । तथा तत्र कुक्कुराः श्वानस्ते जिह्वसुरूपं
निपेतुरिति । किञ्च ॥

अप्पं जणो णिवारेड, वसणए सुणए दंसमाणे ।

बुबु करंति आहंतुं, समणं कुक्कुरा दसंतु ति ॥ ४ ॥

अल्पः स्तेकः स जना यदि परं सदस्त्राणामेको यदि वा नास्त्ये-
वासायति यस्तान् बुभुक्षुः तूपकान् दशतो निवारयति निषेधय-
त्यपि तु दामप्रहारादिभिर्भगवन्ते इत्या तन्प्रेरणायासीत् । बुबु कु-
र्वन्ति कथं नृभिर्भ्रमणं कुक्कुराः श्वानो दशन्तु भक्षयन्तु तत्र चे-
द्विषे जनपदं जगवान् परमासावधि काष्ठं स्थितवानिति किञ्च ।

एल्लिखए जणं भुज्जो, बहवे वज्जजूमि फरुमा ।

मील्लहिगहाय णालीयं, समणा तत्थ एवं विहरंसु ॥ ५ ॥

ईहकः पूर्वोक्तस्वजावो यत्र जनस्ते तथाजुतं जनपदं जगवान्
नृषः पौनःपुन्येन विहृतवांस्तस्याश्च वज्जजूमौ बहवो जनाः पुन-
राशिनो रूक्षाशिनया च प्रकृतिकोधनास्ततो यतिरूपमुपलभ्य
कथयन्ति ततस्तत्रान्ये भ्रमणाः शाक्यादयो र्थादं देहप्रमाणां
अनुरक्त्याधिकप्रमाणां वा नाशिकां गृहीत्वा श्वादिनिषेधनाय
विजन्दुरिति । किञ्च ॥

एवं तत्थ विहरंता, पुट्ठपुव्वा अहेमि सुणएहिं ।

संलुंचमाणा सुणएहिं, दुच्चराणि तत्थ लादेहिं ॥ ६ ॥

यष्टादिकया सामग्या भ्रमणा विहरन्तः स्पृष्टपूर्वा भारधपूर्वाः
भ्रमिरासंबुध्यमाना इतश्चेतश्च भक्षयमाणाः श्वभिरासन् दु-
र्धिवारत्वात्तेषां तत्र तेषु लादेष्टव्यलोकाणां दुःखेन चर्यन्ते इति
दुश्चाराण् ग्रामादीनि । तत्रेवं जृतेष्वपि लाडेपु कथं जगवान्
विहृतवानिति दर्शयितुमाह ।

णिहाय दंरं पणिहिं तं, कायं वांसज्ज मणगारे ।

अह गामकंणं जगवं, ते हियासए अजिसंमच्च ॥ ७ ॥

प्राणिषु यो दग्गनाहगरो मनोयाक्रायादस्तं जगवाविधाय
त्यक्त्वा तथा तच्छरीरमप्यनगागे व्युत्सृज्याथ ग्रामकण्टकाक्षी-
चजनरूक्षाज्ञापानपि भगवांस्तं सम्यक्करणतया निर्जगमभिस-
मेत्य ज्ञात्वाऽऽध्यामयत्यधिमहते कथमधिसहत इति दृष्टान्त-
द्वारेण दर्शयितुमाह ।

णाओ संगामसीमे वा, पारण तत्थ मे महारारे ।

एवं पि तत्थ लादेहिं, अल्लपुव्वा विण्णदा गामे । ८ ।

नगो हस्ती यथाऽसौ संग्राममर्द्धेति परानां किञ्चा तत्पारगो
प्रवत्येवं भगवानपि महाधीरस्तत्र लाडेपु परीषहानीकं विजि-
त्य पारगोऽभूत् । किञ्च तत्र लाडेपु विरतत्वात् ग्रामाणां कचि-
देकदा वासायाश्चपूर्वो ग्रामोऽपि जगवता । किञ्च ।

उवसंकमंत्तं अपासिं, गामंतियं पि अप्पत्तं ।

परिणक्खमिच्च लुसिंसु, एतातो परं पलेहि ति ॥ ९ ॥

उपसकामन्तं भिक्षाये वासाय वा गच्छन्तं किञ्चूतमप्रति-
कृतं नियतनिवासादिप्रतिहारहितं ग्रामातिकं प्राप्तमप्राप्तमपि न-
स्मात् ग्रामान्प्रतिनिगम्य ते जना भगवन्तमवृत्तपुनरुचोचुरि-
तोऽपि स्थानान्परं दूरतरं स्थानं पर्येहि गच्छन्ति । किञ्च ।

इयपुव्वो तत्थ देहेणं, अहवा मुट्ठिणा अह कुंतादिफल्लेणं ।

अह लेल्लणा कमाक्षेणं, हंता हंता बहवे कंदंसु ॥ १० ॥

तत्र ग्रामादेर्वहिव्यवस्थितः पूर्वो हतो हतपुत्रः । केन दग्गेना-
थवा मुट्ठिणाऽथवा कुन्तादिफल्लेनाथवा लेल्लणा कपाक्षेण घट्ट-
पंगदिना इत्या हत्वा बहवोऽनार्याश्चक्रुः पश्यत यूयं किञ्चूतो-
ऽयमित्येवं कलकलञ्चक्रुः । किञ्च ।

पंसुणि च्छिण्णपुव्वाडं, उट्ठंनिया एकदा कायं ।

परसहाई लुंचिंसु, अहवा पंसुणा उवकारिंसु ॥ ११ ॥

मांसानि च तत्र भगवन्तिष्ठन्पूर्वाणि एकदा कायमवष्टभ्या-
क्रम्य नानाप्रकाराः प्रतिक्रूरपरिपहाश्च जगवन्तममुष्मिपुत्रथवा
पांशुना अवकीर्णवन्त इति । किञ्च ।

उच्चाल्लइ यणिहाणिंसु, अहवा अमणाउ खल्लंसु ।

वोमट्टकाए पणनासी, दुक्खसहे भगवं अपासिंसु ॥ १२ ॥

जगवन्तमूर्ध्वमुत्क्षिप्य जूमो निहतवन्तः क्षिप्तवन्तोऽथवाऽऽस-
नात् गोदेहिकोत्कुटुकामनवीरासनादिकान् स्वधितवन्तो नि-
पानितयतो भगवांस्तु पुनर्व्युत्सृष्टकायः परीपहापसर्गकृतं दुःखं
महन इति दुःखमहो भगवान् नास्य दुःखविचिकित्सा प्रतिज्ञा
विद्यत इति अप्रतिज्ञाः । कथं दुःखमहो भगवान् इत्येतद्दृष्टान्त-
द्वारेण दर्शयितुमाह ।

सुरो संगामसीमे वा, संवुडे तत्थ मे महारारे ।

पहिमेवमाणे फरुमाई, अचले जगवं गीच्छा ॥ १३ ॥

यथा हि संप्रामशिरसि शूरोऽक्रोभ्यः परैः कृतादिभिर्भिद्यमानोऽपि धर्मणा संवृताङ्गो न भङ्गमुपयानीत्येवं स भगवान्महावीरस्तत्र लाहादिजनपदे परीपहानीकतुद्यमानोऽपि प्रति सेवमानश्च परवान् दुःखविशेषान् मेरुचिवाचलो निष्पकम्पो कृत्या संभ्रताङ्गो भगवान् रीयते स्म ज्ञानदर्शनचारित्र्यात्मको मोक्षाध्वनि पराक्रमेते स्मेति । उद्देशकार्यमुपसंजिहीर्षुराह ॥

एष विहो अगुक्तो, माहोणं मर्मया ।

बहुमो अप्पमिषेणं, जगवता एव रीयंति चिबेमि ॥१४॥

"एषविही" इत्यादि पूर्ववत् उपधानभुताध्ययनस्य कृतीयोद्देशकः परिसमाप्त इति उक्तस्तृतीयोद्देशकः । सांप्रतं चतुर्थं आगच्छते । अस्य चायमभिसंबन्धः । इहानन्तरोद्देशके भगवतः परोपहोपसर्गातिस्वहनं प्रतिपादितं तदिहार्थं रोगान्दुःपीडां चिकित्साद्युदात्तेन सम्यग्धिसहने तदुत्पत्तौ च नितरां तपश्चरणाद्योद्यच्छतीत्येतत्प्रतिपाद्यते तदनेन संबन्धनायातस्यास्योद्देशकस्यादिमुत्तम ।

ओपोदरियं वा णं त-अपुट्टे वि जगवं रोगेहि ।

पुट्टो विसे अपुट्टो वा से, णो मेसाज्जति ते इत्थं ॥१॥ अपि शीतोष्णद्वंद्वशमशकाक्रोशताहनाद्याशक्त्याः परीपहाः सादुं न पुनरवमोदरता भगवांस्तु पुन रोगैरस्पृष्टोऽपि घातादिकोभभावेऽप्यवमोदर्यं न्यूनादरतां शक्नोति कर्तुं लांका हि रोगैरभिद्रुतः संस्तदुपशमनायात्रमोदरतां विधत्ते । भगवांस्तु तदभावेऽपि विप्रत इत्यपिशब्दार्थः । अथवा स्पृष्टोऽपि कासश्वासादिभिर्द्रव्यरोगैरपिशब्दान् स्पृष्टोऽप्यसद्वेदनीयादिभिर्द्रव्यरोगैरन्यूनदरतां करोति । अथ किं द्रव्यरोगान्दुःखं भगवतो न प्रादुर्भूयान् येन भावयोगैः स्पृष्ट इत्युक्तं तदुच्यते भगवतो हि न प्रादुर्भूय देहजाः कासश्वासादयो भयन्यागन्तुकास्तु शस्त्रप्रहारजा भवेगुरित्येतदेव दर्शयति । स च भगवान् स्पृष्टो वा स्वभक्षणादिभिर्स्पृष्टो वा कासादिभिर्नासी चिकित्सामभिलषति न ह्ययौषधाद्युपयोगनः पीडोपशमं प्रार्थयतीत्येतदेव दर्शयितुमाह ।

संमोहणं च वमणं च, गायजंगणं च मिणाणं च ।

संवाहणं च णं मं कण्ठ, दंतपक्खाज्जणं पगिस्सय ॥२॥

गात्रस्य सम्यक् शोधनं विरेचनं निःश्रोतादिभिस्तथा वमनं मदनफलादिभिश्च शब्द उत्तरपदसमुच्चयार्थो गात्राभ्यङ्गनञ्च सहस्रपाकतैलादिभिः स्नातञ्चोद्धर्तनादिभिः संवाधनञ्च हस्तपादादिभिस्तस्य भगवतो न कल्पते । तथा सर्वमेव शरीरमशुद्ध्यात्मकमित्येवं पगिस्सय इत्यादि दन्तकाष्ठादिभिर्दन्तप्रकालनञ्च न कल्पते इति । किञ्च ।

विण्णं य गामधम्मोहिं, रीयमाणे अवहुत्ताई ।

सिस्सिरंमि एगदा जगवं, ज्ञायाए ज्जाति आसी य ॥३॥

निरतो निवृत्तः केन्यां ग्रामधर्मेन्या यथास्वमिच्छयाणां शब्दादिन्यां विषयन्या रीयते संयमागुष्ठाने पराक्रमेते (माहोणसि) जगवान् किमन्तेऽस्माववदुयाई । सहृद् व्याकरणजायात् बहु-शास्त्रोपादानमन्यथा ह्यावादीत्येवं वृत्तात्थैकदा शिशिरसमये स भगवांज्ञायायां धर्मशुक्लान्ध्याय्यासीवेति । किञ्च

आयावड य गिम्हाणं, अत्यत्ति ज्जुहुणं अजितावे ।

अह जाव इत्थं सुहंणं, आयणपंथुकुम्माणं ॥ ४ ॥

सुख्यत्ययेन सप्तम्यर्थे षष्ठी । ग्रीष्मेष्वातापयति कथमिति तिष्ठत्युत्कृष्टकासनोऽजितापं तापमिमुखमिति । अथानन्तर्यं धर्माधारं देहं यापयति स्म क्लेश स्नेहरीहितेन केन ओदनमथुकुलमापेण ओदनञ्च कोड्यादनादि मयु वदरक्षणादिकं कुलमापञ्च मासविशेषा एवोत्तरापथे धान्यविशेषभूताः पर्युषितमापाः वा सिद्धमापा वा ओदनमथुकुलमापमिति समाहारः । तेनात्मानं यापयतीति सबन्ध इत्येतदेव कालार्थविशेषणतो दर्शयितुमाह ॥

एयाणि तिणिणं पकिसेवे, अट्टमामे अज्जावणं जगवं ।

अपि इत्थं एगया धगवं, अष्टमामं अट्टवा मासं पि ॥५॥

एतान्योदनादीन्यनन्तरोक्तानि प्रतिसेवते तानि च समाहारः इद्वेन तिरोहितावयवसमुदायप्रधानेन निर्देशात्कस्यचिन्मन्त्रुकेः स्यादारेका यथा ग्रीष्मपि समुदितानि प्रतिसेवते इत्यतस्तदुच्युदासाय ग्रीष्मन्या संस्थया निर्देश इति ग्रीष्म समस्तान्यस्तानि वा यथाज्ञानं प्रतिसेवित इति । कियत्तं कालमिति दर्शयत्यष्टौ मासानृतबद्धसंज्ञकानात्मानमयापयच्छित्तवान् जगवानिति । तथा पानमध्यर्कमासं भगवन्नपीतवानपि च ॥

वि साहिणं दुवे मासे, उ पि मासे अट्टवा विहरित्था ।

राजवरायं अपमिसे, असे गिलायंते गया जुंजे ॥ ६ ॥

मासद्वयमपि साधिकमयथा वरुपि मासान् साधिकान् भगवान् पानकमपीत्याऽपि रात्रोपरात्रिम्यहर्निशं चिह्नितवान् । किञ्चूतोऽप्रतिज्ञः पानाज्युपगमरहित इत्यथस्तथा (असंगिलायंति) पर्युषितं तदकदा भुक्तवानिति । किञ्च ।

अट्टवा अट्टमेणं दसमेणं, उट्टेणंमगया जुंजे ।

दुवात्तमेणं एगया जुंजे, पट्टमाणे समाहिं अपमिसे ॥७॥

पट्टनैकदा लुङ्गे तथा नामैकस्मिन्नहन्त्येकजक्तं विधाय पुनर्दिनद्वयमलुक्त्वा चतुर्थेऽहन्त्येकजक्तमपि विधत्ते ततश्चाद्यन्तयारेकजक्तदिनयोर्भेकजक्तं मध्यदिवसयोश्च जक्तचतुर्थमिन्त्येवं वस्रं जक्तानां परित्यागात् षष्ठं जवत्येवं दिनादिवृत्त्याऽष्टमाद्यायोज्यमिति अथवा अष्टमेन दशमेनाथवा द्वादशमेनैकदा कदाचिद् लुक्तवान् समाहिं शरीरसमाधानं प्रेक्षमाणः पर्यालोच्यन् पुनर्जगन्नतः कथञ्चिद्दौर्मनस्यमुत्पद्यते । तथा अप्रतिज्ञोऽनित्य इति । किञ्च ।

एगवा से महावीरे, एगवि य पावणं सयमकासी ।

असेहिं वि ण कारित्था, कीरंतं पि एगएजाणित्था ॥८॥

ज्ञात्वा देयोपादेयं स महावीरः कर्मप्रेरणसहिष्णुनापि च पापकर्म स्वयमकार्षीत् चान्यैरकुर्वन्न च क्रियमाणमपरैरनुज्ञातवानिति । किञ्च ।

गामं पविस्स एगरे वा, घासमेसे कडं परट्टाए ।

मुविमुक्कमेसिया जगवं, आयतजोगताए सेवित्था ६ ॥

ग्रामं नगरं वा प्रविश्य भगवान् प्रासमन्येषथेत्परार्थं यत् कृतमित्युद्गमदोषरहितं तथा सुविशुद्धमत्पादनादोषरहितं तथेषणादोषपरिहारेणेत्याऽन्येष्य भगवानायतः संयतो योगो मनोवाकायवक्त्रेण आयतश्चासौ योगश्चायतयोगो ज्ञानचतुष्टयेन सम्यग्योगप्रणिधानमायतयोगस्य भाव आयतयोगता तथा सम्यगाहारं कुरुं प्राप्तिषणा दोषपरिहारेण सेवितवानिति ।

अट्टवा य सा दिगंजित्ता, जे असे रमेसिणो सत्ता ।

यासेसणाए चिद्धंति, सयणं णिवत्ति ते य पेहाए ॥१०॥

अथ जिह्वां पर्येततो जगवतः पथि वायसाः काका (विगिच्छि-
च्छि) वृत्तुका तथा आर्ता ये चान्ये रसेष्विषः पानार्थिनः कपोत-
पारावतादयः सत्वाः । तथा आसपणार्थमन्वेपणार्थञ्च ये तिष्ठ-
न्ति तान् सततमनवरत निपतितान् जुमौ प्रेक्ष्य दृष्ट्वा तेषां वृ-
त्तिव्यवच्छेदं वर्जयन् मन्दमाहारार्थं पराक्रमते । किञ्च ॥

अदुमाहणं च समणं वा, गामपिंडोद्यमं च अतिहिं वा ।

सोवागम्भियारिं वा, कुकरं वा चिद्वियं वा पुरश्चो ॥११॥

वित्तिच्छेदं वज्जंतो, तेसपत्तियं परिहारं नो ।

मंदं परिक्रमे जगवं, अद्रिसमाणो घासमेसित्था ॥ १२ ॥

अथ ब्राह्मणं क्षामार्थमुपस्थितं दृष्ट्वा तथा भ्रमणं शाक्याजीव-
कपरिवादानपसनिगन्धानामन्यतमं ग्रामपिण्डोद्यमं इति भि-
क्षुयादभरणार्थं ग्राममासृतस्तुदपरिमृजो दमक इति तथा प्रति-
धिं वा आगन्तुकं तथा इवपाकं चारुडालं माज्जरं वा कुकरं वाऽ-
पि इधानं विविधं स्थितं पुरतोऽप्रतः समुपवस्य तेषां वृत्तिच्छेदं
वर्जयन्मनसो दुष्प्रणिधानञ्च वर्जयन्मन्दमनास्तेषां आसमकर्ष-
न् जगवान् पराक्रमते । तथाऽपरांश्च कुत्तुकादीन् जन्तून् अहि-
सन् आसमन्वेपितवानिति । किञ्च ।

आविशुर्यं च सुकं वा, मीयपिं पुराणकुम्भासं ।

अदु वक्रमं पुलगं वा, लब्धेपिमे अलक्ष्णं दविष ॥१३॥

“ सुदृश्यं ” दध्यादिना भक्तमाद्रीकृतमपि तथाभूतं शुष्कं
वा वल्लवचनकादि शीतपिण्डं वा पर्यापतभक्तं तथा पुराणं कु-
ल्माप वा बहुदिवसमिर्द्धास्थितकुल्मापं (वक्रसंति) निगन्त-
नधान्दीदं यदि वा पुरातनं सन् कुपिण्डं बहुदिवसमभ्यु-
त्तगारसगोधूममण्डकञ्चेति तथा पुलगं जवनिष्पादितं तदेव-
भूतं पिण्डमवाप्य रागद्वेषविगहाद्विको भगवांस्तथाऽन्य-
स्मिन्नपि पिण्डे लब्धे अलब्धे वा उर्विक पव भगवानिति । तथा
हि लब्धे पर्याप्ते शोभने वा नोत्कर्षं याति नाप्यलब्धे अपर्याप्ते
अशोभने वात्मानमाहारं दानारं वा जुगुप्सति । किञ्च ॥

अविज्झाति मे महावीरं, आमणत्ये अकुक्षुए ज्झाणं ।

उहं अहेतिरियं च, लांए ज्जायती समाहिमपणिणं ॥१४॥

तस्मिन्स्थिताभूत आहारे लब्ध उपभुक्ते अलब्धे वाऽपि ध्या-
यति स महावीरं दुष्प्रणिधानादिना नापध्याने विधत्ते किम-
वस्थो ध्यायतीति दर्शयत्यासनस्थ उत्तुदुकागोदेहिहकावीरा-
सनाद्यवस्थोऽकौत्स इवन्मुखविकारादिरहितो ध्यानं धर्म-
शुक्लयोगन्यतरादरोहति किं पुनस्तत्र ध्येयं ध्यायतीति दर्श-
यितुमाह । ऊर्ध्वमधस्तिर्यक् लोकास्य ये जीवपरमाण्वादिका
भावा व्यवस्थितास्तान् द्रव्यपर्यायनित्यानित्यादिरूपतया ध्या-
यति । तथा समाधिमन्तःकरणशुद्धिञ्च प्रेक्षमाणोऽप्रतिहो
ध्यायतीति । किञ्च ॥

अकसाई विगतगेहिय, सदस्सेसु अभुच्छिण्णं ज्जाण ।

उउमत्थो वि परक्कम-माणो ण पमायं मयं पि कुव्वित्था ॥१५॥

न कपायी तदुद्यापादितमुक्त्यादिकार्याभावात् । तथा वि-
गता गृह्णार्थं यस्यासौ विगतगृह्णः तथा शब्दरूपादिष्वि-
न्द्रियाथैष्वमृच्छितो ध्यायति मनोऽनुकूलेषु न रागमुपयाति
नारीतरेषु द्वेषवशगोऽभूदिति । तथा क्षुन्ननि ज्ञानदर्शनावरणमो-
हनीयान्नरायात्मकं तिष्ठतीति क्षुन्नस्थ इत्येवं भूतोऽपि विधि-
धमनेकप्रकारं सदनुष्ठाने पराक्रममाणो न प्रमादं कथायादिकं
सकृदपि कृतवानिति । किञ्च ।

सयमेव अजिसमागम्म, आययजोगमायसोहीए ।

अजिनिव्वुमे अमाइल्ले, आवकहं जगवं समितासी ॥१६॥

स्वयमेवात्मना तन्वमभिसमागत्य विदितसंसारस्यभावः स्वयं
बुद्धः सन् तीर्थप्रवर्तनायाद्यतवांस्तथा चोक्तम् । ‘आदित्यादिवि-
बुधगण इमं विस्मरन्त्यां त्रिलाक्या-मास्कन्दन्ते’ एवमुपमं य-
च्छिञ्चन्वामुवाच । तीर्थनाथालघुभवभयच्छेदि नृणो विधत्स्वेत्ये-
तद्वाक्यं त्वद्वगतये नाकिमुस्याश्रियोग’ इत्यादि कथं तीर्थप्रव-
र्तनायोद्यत इति दर्शयत्यात्ममुद्ध्या कर्मकथापशमक्षयलक्षणया
आयतयोगं सुप्रणिहितमनोवाकायात्मकं विधायविषयकथाया-
द्युपशमादिभिर्निवृत्तः शीतोभूतः तथा ऽमायावी मायाग्रहित उप-
लक्षणार्थत्वादस्याऽप्रोधाद्यपि द्रष्टव्यं यावत्कथमिति यावज्जीवं
भगवान् पञ्चभिः समितिभिः समितस्तथा तिसृभिर्गुणिभिर्गु-
प्तध्यासीदिति । अतस्कन्धाध्ययनोद्देशकार्यमुपसंजिह्विषुराह ।

एमविहीं अणुक्कंते, माहणंणं मईमया ।

बहुसो अपडिण्णं, भगवया एवं रीयंते ति वेमि ॥

आह्वाणं सुयं सम्मत्तं ॥

एषोऽनन्तराक्तः शस्त्रपरिक्षावेगारभ्य योऽभिहितः सोऽनु-
क्रान्तोऽनुष्ठित आसन्ननापारग्न्या सेवितः केन श्रीवर्द्धमानस्वा-
मिना मतिमता ज्ञानचतुष्टयान्वितेन बहुशोऽनेकशोऽप्रतिहेता-
निदानेन भगवतेश्वर्याद्विगुणोपेतनानोऽपरोऽपि समुभ्रुर्नैनैव
जगद्यदाचीर्णेन मोक्षप्रगुणेन यथा आत्महितमाचरन् रीयते परा-
क्रमते इतिरधिकारपरिस्मृतौ ब्रवीमि न सुधर्मस्वामी । जम्बू-
स्यामिने कथयति सोऽहं ब्रवीमि येन मया भगवदुद्धारविन्दा-
दर्थजातं निर्यातमयधारितमिति उक्तोऽनुगमः । आत्मा ०१५०६४० ।

उवहाणाऽयार-उपधानातिचार-पुं० आचाराम्लादितपस्ता
योगविधानरूपस्योपधानस्याऽकरणे, जीत० ॥

उवहार-उपहार-पुं० उप-ह-घञ्-उपढौकने, उपायने, कर्म-
णि-घञ् । उपढौकनाये, उपायनञ्चो, उपगतः हारम् अत्या० स० ।
हारसमीपस्थं तदुपशान्तके द्रव्ये, वाच० । उप-ह-नावे घञ् ।
विस्तारणे, “ पहासमुद्भो वहारो हि सव्वशो ज्ञेया दीवयते ”
कण्ठ० । (मातृग्रामस्य मेषुनप्रतिज्ञयोपहारसंपादनं मेहुणगञ्जे)
उवहारणया-उपधारणता-स्त्री० अधिच्युतिस्मृतिवासनाविष-
यीकरणे, “ सुयाणं धम्माणं उवहारणयाप अब्बुट्टेयव्वं भवइ ”
स्था० ६ ठा० ॥

उवहारिय-उपधारित-त्रि० अवधारिते, सूत्र० १ भु० ।

उवहाम-उपहाम-पुं० उप-हस्-नावे-घञ् । निन्दासूचके हासे,

“ अरे मयं समं मा कारंसे उवहामं ” पा० ।

उवहि-उपधि-पुं० उपधीयते संगृह्यते इत्युपधिः । इत्यतो
हिरण्यदौ, जायतो मायायाम्, आत्मा ० १ भु० ४ अ० १ उ० ।
सूत्र० । उपधीयते द्वौक्येने दुर्गतिं प्रत्यान्ना येनासावुपधिः
मायायाम्, अष्टप्रकारे वा कर्मणि, सूत्र० १ भु० २ श० । प्रश्न० ।
स० । उत्रे, अमर० । उप-धा-भावे-कि-अन्यस्थास्थितस्य वस्तु-
नोऽन्यथाप्रकाशरूपे, व्यापारे आधार-कि-रथचक्रे, हेम० । उप-
धीयते येनाऽनावुपधिः । वञ्चनीयसमीपगमनहेतौ भावे, ज०
१२ श० ७ उ० । उपधिञ्जमायेत्यनर्थान्तरम् । द० १ अ० । उपधी-
यते जीवतो दुर्गतौ म्हाप्यते ज्ञेनायत्नयापारितेनेत्युपधिः । आनु० ।
उप सामीप्येन सयमं क्धाति पोषयति चेशुपधिः । घ० ३ अ० ।

उपध्यातीत्युपधिः । वस्त्रपाशयनकविधे परिग्रहः, २० १ २०
प्रश्न० । स्था० । कल्पादि, प्र० ३ अ० । म० । प्रज्ञा० । स्था० ।

- (१) उपधेनेदा ।
- (२) मंदन सान्वस्तरतः प्रतिपादनम् ।
- (३) दारमग्रहः ।
- (४) जिनकल्पकानां स्थविरकल्पकानां चोपधिः ।
- (५) जिनकल्पकानां (स्थविरकल्पकानां) गच्छवासिनां
चोपधेरुत्पत्तिवज्रागप्रमाणम् ।
- (६) आर्यिकाणामुपधिप्रमाणम् ।
- (७) औपग्रहिकोपधेरुत्पत्तिवज्रादिनेदाः ।
- (८) औपग्रहिकोपधयः ।
- (९) उपधिन्यूनाधिक्ये प्रायश्चित्तम् ।
- (१०) प्रथमसमवसरणे उपधिग्रहणम् ।
- (११) प्रथमं प्रवृत्त उपधिः ।
- (१२) प्रवृत्त्यां गृह्यन्त्या निर्ग्रन्थ्या उपधिः ।
- (१३) रात्रौ विकाले चोपधिग्रहणम् ।
- (१४) भिक्षुणाय गतस्य त्रिकोरुपनिमन्त्रणा ।
- (१५) त्रिकोरुपनिमन्त्रणपतने विधिः ।
- (१६) स्थविराणां ग्रहणयोग्या उपधयः ।
- (१७) निर्ग्रन्थीन्य उपकरणदाने निर्ग्रन्थीनामागमनपथे उप-
करणानि स्थापयितव्यानि ।
- (१८) पात्रवन्धादिप्रमाणं, उपधिविषयोऽवग्रहः, तीर्थकृतां
सोपधित्वं, पादप्रोक्षणं यात्रित्वा प्रत्यर्पणम्, उपधीनां
धावनं, परिष्ठापनं, प्रत्युपकृणं च, प्रत्यवग्रहणे क उप-
धिर्ग्राह्य इत्यादि स्वस्वस्थाने ।
- (१९) उपकरणप्रयोजनं विहायशब्दे ऋतुयुगे वस्त्रग्रहणं व-
स्त्रयाचनविधिश्च वयशब्दे भिक्षुचर्यायां क उपधि-
नेतव्य इत्येवमादि विहायशब्देषु उपधेरवश्यकर-
णीयत्वं बोद्धव्यशब्दे मध्यमतीर्थकृतां महामृत्यानि
घात आदीनीत्येवमशब्दे भ्रमोपकरणे परिग्रहदापो
नेति परिग्रहशब्दे विज्ञेयकनीयम्)

(१) द्विविध उपधिः ।

तिविहा उपही पणत्ता ? तंजहा कम्मोवही । सरिरोवही
बाहिरं न्हमत्तोवही । एवं असुरकुमारानं भाणियच्चं । एवं
एगिंदिय नेरइयवज्जं जाव वेमाणियाणं ॥

कर्म एवोपधिः कर्मोपधिः एवं शरीरोपधिः । बाह्यं शरीरवहिव-
नीं भाणन्ति च राजनानि मृगमयानि मात्राणि मात्रायुक्तानि
क्रास्यादिजाजनानि जाजनोपकरणमित्यर्थः । भाणन्मात्राणि ता-
न्येवोपधिर्भाणन्मात्रोपधिरथवा भाणन् वस्त्राजराणां तदेव
मात्रा परिच्छेदः सेवोपधिरिति ततो बाह्यशब्दस्य कर्मधारय
इति चतुर्विंशतिदण्डकचित्तायामसुरादीनां त्रयोऽपि वाच्याः ।
नारकैकेन्द्रियवर्जास्तेषामुपकरणस्याज्ञावात् द्विन्द्रियादीनान् उप-
करणं दृश्यते । एवं केषाञ्चिदिति । अत एवाह । एवमित्यादि ।

अहवा तिविहा उपही पणत्ता ? तंजहा सच्चित्ते अच्चित्ते
मीसए । एवं नेरइयाणं निरंतरं जाव वेमाणियाणं ॥

(अहवेत्यादि) सच्चित्तोपधिर्यथा शैलभाजनमच्चित्तोपधिव-
स्त्रादिः मिश्रः परिणतप्रायं शैलजाजनीमवेति । दण्डकचित्ता
सुगमा । नवरं सच्चित्तोपधिर्नारवाणो शरीरमन्तेतन उपपत्तिस्था-

नामिश्रः शरीरमन्तेतनामादिपुद्गलयुक्ते तेषां सचेतनाचेतनत्वेन
मिश्रत्वस्य निवृत्तत्वादिति । एवंमेव शोषाणामप्युक्तमिति ।
म्या० ३ ज० । नि० चू० । तत्त्वभेदपर्यायैर्यथाक्येति पर्यायान्
प्रतिपादयन्नाह । “ उपहीउवग्रहं स-गहे य तह य वग्रहं
चेव । जंरुग उपगणे वि य, करणे वि य हुंति एगहा ” सर्व-
पां व्याख्यात्रैवोपरि [ओघनियुक्तौ] द्रष्टव्या ॥

[२] इदानीं जेदनः प्रतिपादयन्नाह ।

ओहे उपग्रहम्मि य, दुविहो उपही उ होइ नायव्वो ।

एकेको वि य दुविहो, गणणापमाणओ चेव ॥

उपधिविधिविधः ओघोपधिः उपग्रहोपधिविधेति । एवं द्विविधा वि-
धेयः । इदानीं स एवेकेको द्विविधः कथं गणनाप्रमाणेन प्रमाण-
तश्च नत एतदुक्तं जवति ओघोपधेः गणनाप्रमाणेन तथा प्रमाण-
प्रमाणेन च द्वैविध्यम् । अवग्रहोपधेरपि ग्रहणाप्रमाणेन प्रमाणप्रमा-
णेन जवेद् द्वैविध्यम् । तत्र ओघोपधिनित्यमेव यो गृह्यते अवग्र-
होपधिस्तु कारणे आपन्नं संयमार्थयोरगृह्यते सोऽवग्रहोपधिरि-
ति । ओघोपधिगणनाप्रमाणमेकद्वयादिभेदं वक्तव्यं प्रमाणप्रमाणं
च वक्तव्यं दोषपृथुतया । तथा अवग्रहोपधेरपि एकद्वयादिप्रमाण
प्रमाणप्रमाणं च दीर्घपृथुत्वद्वारेण वक्तव्यमिति (ओ०) (ओहो-
वधेति) ओहः संक्षेपः स्तोत्रः सिद्धकारकोऽवश्यं प्राह्यः । “ उप-
ग्रहोवही ” उत्पत्तिकं कारणमपेक्ष्य संयमोपकरण इति गृह्यते
एव संस्मृतो दुविधो वही । उपग्रहादिओ निविधो जहणो म-
ज्जिमा उक्कंसा उपहीगणपमाणेण पमाणपमाणेण य जुत्तां
भवति इमं गणणपमाणं ।

वारस चोइस पणवीम, उय ओघोवधी मुणेयव्वो ।

जिपक्खो थेराण य, अज्जाणं चेव कप्पम्मि ॥

वारसविहो चोइमविधो पणवीसविहो ओहोवही एवमं गण-
पमाणं यथासंख्यं जिणाण थेराण अज्जाण य । कल्पशब्दाऽपि
प्रत्येकं योज्यः ।

ओघोवधी जिणाणं, थेराणोहे उपग्रहो चेव ।

ओहोवधिमज्जाणं, उपग्रहादिओ अत्ता तव्वो ॥

जिणाण एगविहो ओहोवधी भवति थेराण अज्जाण य ओहोओ
उपग्रहादिओ य दुविधो भवति । नि० चू० २ उ० । प्रव० जीत० ।

(३) दारमग्रहः अथ प्रमाणादिवस्वरूपनिरूपणाय द्वारगाथामाह
दव्वणमाणअइरे-गहणे पारिकम्पविहसणासुच्छाए ।

उवहिस्म पमाणजिणं, थेरं अहकम्पं वोच्छं ॥

इह उच्यं वस्त्रं तस्य प्रमाणं गणनया प्रमाणेन च द्विविधं वक्त-
व्यम् । अतिरिक्तं हीनं वा वस्त्रं दोषा अभिधातव्याः परिकर्मण्य
सीधनमिन्येकोऽर्थः तस्मिन्नुपयुक्तम् । (विभूषणार्थात्) विभू-
षणार्थं याद् वस्त्रं क्रात्रयति वा रज्जति वा घर्षति वा संप्रमाष्टि
वा तदा प्रायश्चित्तं भवतीति कर्तव्यम् । मृच्छेया यदि
वस्त्रं न परिजुक्ते तदाऽपि प्रायश्चित्तं वक्तव्यम् । तत्र प्रथमद्वारे ता-
वदुपधेः प्रमाणं जिनकल्पकस्थविरकल्पकानां द्विन्द्रिय यथाक-
ममहं वक्तव्यं । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयितुं जिनकल्पकानामुपधि-
गणनां प्रमाणतो निरूपयति । वृ० ३ उ० ।

(४) जिनकल्पकानामुपधिसमाह ।

जिणकप्पिया उ दुविधा, पाणीपाता पणिगहधरा य ।

पाउरणमपाउरणा, एकेका ते भवे दुविधा ॥

जिणकप्पिया दुविधा जवति पाणिपात्रमाजिनः प्रतिग्रहधा-

रिणश्च । एकेका द्विविधा दृष्ट्या सपाठरणा इत्ये य जिणकल्पे
उवहीविभागो द्दमो ॥

दुर्गतगचतुर्गुणं, पणगं णवदसएगदसगं ।

एते अट्ट विकप्पा, जिणकल्पे होंति उवहिस्स ॥

पाणिपडिगाहियस्स पाठरणावज्जियस्स जहसोवही दुविधो र-
यहरणं मुहपोत्तिया य । तस्स य सपाठरणस्स पणकल्पगहणे द-
सविधो दुकल्पगहणे प्रकारसविधो तिकल्पगहणे पंचविधो प-
दिग्गहधारिस्स अपाठरणस्स मुहपोत्तियरओहरणपादणिजा-
गसहितो णवविधो जहसो तस्स कल्पगहणे दसविधो दुकल्प-
गहणे प्रकारसविधो तिकल्पगहणे वारसविधो य उट्टे कंठं ॥

अइवा दुगं चणवगं, उवकरणे होंति दोमि तु विकप्पा ।

पाठरणवाज्जितानं, विसुद्धजिणकप्पियाणं तु ॥

जे पाठरणवज्जिया ते विसुद्धजिणकप्पिया प्रवन्ति तेस्स दुवि-
ध एव भवति दुविधो णवविधो वा । नि० चू० २३० । पं० भा० ।

अथा विशुद्धजिनकल्पिकानामाह ।

पत्तं पत्ताबंधो, पायउवणं च पायकेसरिया ।

परुलाइ रत्ताणं, गोच्छओ पायनिज्जांगे ॥

तिन्नेव य पच्छागा, रयहरणं चेव होइ मुहपोत्ति ।

एसो दुवालमविहो, उवही जिणकप्पियाणं तु ॥

पात्रं प्रतिग्रहपात्र बन्धो येन वस्त्रखण्डेन चतुरश्रेण पात्रकं धा-
र्यते पात्रस्थापनं कम्बलमयं तत्र पात्रकं स्थाप्यते पात्रकेसरिका
यत्राक्षं प्रतिपेक्षन्ति । पटलकानि यानि भिक्षां पर्यटङ्किः पात्रोप-
रि स्थाप्यन्ते रजस्त्राणं पात्रघटनकं गोच्छकः कम्बलमयो य पा-
त्रकोपरि दीयते । एष सप्तविधः पात्रनियोगः पात्रपरिकरत्व
उपकरणकक्षाप इत्यर्थः । तथा त्रय एव न चतुःपञ्चप्रभृतयः क-
ल्पे इत्याह । प्रच्छादकाः प्रावरणरूपाः कल्पाः । द्वौ सौत्रिका-
व्येकश्चोष्ममय इत्यर्थः । रजोहरणं प्रतीतम् । चः समुच्चये । एव
शब्दः पादपूरणे । मुखसंपोत्तिका प्रसिक्ता । एष द्वादशावध
उपधिजिनकल्पिकानां मन्तव्यः । तुशब्दो विशेषणे स चैतदि-
शिनष्टि । जिनकल्पिका द्विविधाः । पाणिपात्राः प्रतिग्रहधारिणश्च ।
पुनरेकेके द्विधा अप्रावरणाः सप्रावरणाश्च । तत्राप्रावरणानां पा-
णिपात्राणि रजोहरणमुखवस्त्रिकारूपो द्विविध उपधिः । सप्रा-
वरणानां तु त्रिविधो वा चतुर्विधो वा पञ्चविधो वा । तत्र त्रिविधा
रजोहरणं मुखवस्त्रिका एकः कल्पः । सौत्रिकः चतुर्विधः स एवौ-
र्णिकः कल्पसहितः पञ्चविधः चतुर्विधः । द्वितीयः सौत्रिककल्प-
सहितः प्रतिग्रहधारिणां प्रावरणवाज्जितानां नवविध उपधिः ।
तद्यथा पात्रे १ पात्रकबन्धः २ पात्रस्थापनं ३ पात्रकेसरिका ४
पटलकानि ५ रजस्त्राणं ६ गोच्छकः ७ रजोहरणं ८ मुखवस्त्रिका
९ चेति । ये तु प्रावरणसहितास्तपामत्रैव नवविधे एककल्पप्र-
क्षेपे दशविधः । कल्पद्वयप्रक्षेपे एकादशजोशः कल्पत्रयप्रक्षेपे तु
द्वादशविधस्तदेवमुक्तं पतो जिनकल्पिकानां द्वादशविध उपधिः
संनयनि । एष तुगव्यसूचितो विशेषणार्थः । एकग्रहणे तज्जाती-
यानां सर्वेषां ग्रहणमिति न्यायात् अन्येऽपि ये गच्छनिर्गतास्तेषां
यथायागमिदमेवोपकरणप्रमाणमवसातव्यम् ।

अथ स्थविरकल्पिकानङ्गीकृत्याह ।

एष चेव दुवालस-मत्तगअदरेगचोलपट्टो य ।

एसो उ चउदमविहो, उवही पुण थेरकप्पम्मि ॥

एत एव अनन्तरोक्ता द्वादशोपधिभेदाः । अपरं चातिरिक्तं मात्रकं

चोलपट्टकश्च एष चतुर्दशविध उपधिः स्थविरकल्पे भवति ।
अनन्तरोक्तमेवार्थमुपसंहरन्त्याह ।

जिणा वारसरुवाइ, थेरा चउदसरुविणां ।

ओहेण उवहिभिच्छन्ति, अओ उहं उवग्गहो ॥

जिना जिनकल्पिकाश्चोपकरणानां द्वादश रूपाणि धारयन्तीति
शेषः । स्थविरास्तु चतुर्दशरूपिणः उपकरणचतुर्दशधारिण
इत्यर्थः । एवमोघेन सामान्येनोपधिमिच्छन्ति तीर्थकराः ओघो-
पधिमित्यर्थः । अत ऊर्ध्वमतिरिक्तो द्वापरकचिक्षिकाविस्थविरक-
ल्पिकानां सर्वोऽप्युपग्रहोपधिमन्तव्यः ।

(५) अथ जिनकल्पिकानामुपधेरुक्तप्रविधिभागं प्रमाणयन्त्याह ।

चत्तारि उक्कोसा मज्झिम-जट्ठमगा वि चत्तारि ।

कप्पाणं तु पमाणं, संडासो दो कुरंदओ ॥

जिनकल्पिकानां चत्वार्युपकरणानि उक्तानि प्रवन्ति त्रयः
कल्पाः प्रतिग्रहश्चेति मध्यमजघन्यान्वयि प्रत्येकं चत्वारि । तत्र
पटलकानि रजस्त्राणं रजोहरणं पात्रकबन्धश्चेति मध्यमानि । मुख-
वस्त्रिका पात्रकेसरिका पात्रस्थापनं गोच्छकश्चेति जघन्यानि ।
एतेषां च ये कल्पास्तेषां सन्दंशकः कुरण्टकौ द्वौ शिहस्तौ दीर्घ-
त्वेन प्रमाणं भवति यिस्ततस्तु सव्यं दस्तमेकम् । अथवा ॥

अओ वि य आपसो, संडामो सत्थिएण वणे य ।

जे खेमियं दहूतं, छम्मामे दुव्वलं इयरं ॥

अन्यो वा देशः प्रकारादेश इत्यदि सन्दंशः स्वस्तिकश्च । तत्र
जिनकल्पिकस्योत्कटुकनिविष्टस्य जातु सन्दंशकादारन्य पुरः पृष्ठं
च छादयित्वा स्कन्धोपरि यावता न प्राप्यते एतावत्तदीयक-
ल्पस्य धैर्यप्रमाणम् । अयं च सन्दंशक उच्यते । तथा तस्यैव
कल्पस्य द्वावपि पूर्वोक्तकर्णां हस्ताभ्यां गृहीत्वा द्वि अपि बाहु-
शीर्षे यावत्प्राप्यते तद्यथा दक्षिणेन हस्तेन वामे बाहुशीर्षे वामे-
न दक्षिणेनैव द्वयोरपि कक्षाचिकयोर्द्वये यो विन्यासशेषः स
स्वस्तिकाकार इति कृत्या स्वस्तिक उच्यते । एतत्पृथुत्वप्रमाण-
युक्तं च यदि च तत्परारज्जुज्यमानं पञ्चमासान् यावद् ध्रियते तदा-
दंशं ददमिति ज्ञात्वा गृह्णाति इतरस्त्राम पञ्चमासानपि यावन्न नि-
र्घादकम् तं दुर्वलमिति कृत्वा न गृह्णाति । अथ किमर्थमसौ स्व-
स्तिकं करोतीत्याह ।

संडासज्झिण हिमादिण्णि, गुत्ता अगुत्ता वि य तस्स सेज्जा

इत्थेहि मामो निवडेहि घेत्तुं, वत्थस्स कोणेमुवर्द्ध जाति ॥

तस्य जिनकल्पिकस्य शय्यागुप्ता अगुप्ता वा भवेत् । ततः सन्दंश-
कच्छेदेण हिमादिकं शीतवानसर्पादिकमेत्यागच्छति । ततस्तस्य
रक्षणार्थं स्वस्तिककृताभ्यां स्वस्तिकाकारनिर्घोशताभ्यां द्वावपि
वस्त्रस्य कोणां गृहीत्वा उत्कटुक एव स स्वपिति वा ध्यायति
वा । तत्र प्रायेण धर्मजागरिकया जागर्ति परं केचिदाचार्या
भुवते उत्कटुक एव तृतीययामे क्षणमात्रं स्वपितीति । वृ० ३ उ०
प्रथ० । घ० । नि० चू० । इदानीं स जिनकल्पिकोपधिः स्थविर-
कल्पिकोपधिश्च सर्व एव नवविधो भवति तस्य च मध्ये कानि-
चिदुत्कृष्टानि अङ्गानि कानिचित् जघन्यानि कानिचित् मध्य-
मानि । तत्र जिनकल्पिकानां तावत्प्रतिपादनायाह ।

तिन्नेव य पच्छागा, पदिग्गहो चेव होइ उक्कोसो ।

गुच्छगपत्तद्वणं, मुहणंतगकेमरिजहसो ॥ ८४ ॥

त्रयः प्रच्छादककल्पा इत्यर्थः प्रतिग्रहश्चेति एष जिनकल्पिकाव-
धिमध्ये उत्कृष्ट उपधिः प्रधानश्चतुर्विधाऽपि अत्रासूनि प्रधानानि

अङ्गानीत्यर्थः । गोचरकः पात्रकस्थापनं (मुहणन्तकं) मुख्यार्थका
पात्रमुखवस्त्रिका चेत्येव जिनकल्पिकावधिमध्ये जघन्यः । अप्रधा-
नभ्रतुविधः उपधिरिति । पात्रकवधपटलानि रजस्त्राणो रजोह-
रणमित्येव चतुर्विधोऽप्यवधिरजिनकल्पिकावधिमध्ये मध्यमोप-
धिना प्रधाननप्यप्रधान इति । उक्तो जिनकल्पिकानामुत्कृष्टज-
घन्यमध्यमोऽवधिरिति । श्रौत० । गच्छवार्त्तिनां कल्पप्रमाणमाह ।

कप्पा आयपमाणा, अहृइजा उ वित्यडा इत्या ।

एवं यज्जममाणां, उक्तोसं हौति चत्तारि ॥

कल्पा आत्मप्रमाणाः सार्द्धहस्तत्रयप्रमाणायामा अर्द्धवृता यावद्
हस्ता विस्तृताः पृथुला विधेयाः । एतन्मध्यमं मानं प्रमाणं जवति ।
उत्कर्षतो दैर्घ्येण चत्वारो हस्ताः । एतदादेशद्वयं मन्तव्यम् ।

अथैव कारणमाह ।

संकुचिय तरुण आय-पमाणासुयणे न सीयसंफामे ।

दृहओ पेल्लणथरे, थेणुविय पाणाइरक्खी य ॥

यस्तु कणो बलवान् संकुचितपादः स्वतुं शक्नोति तस्य तथा स्व-
यमेव शीतस्पर्शो न भवति अतस्तस्यात्मप्रमाणाकल्पोऽनुज्ञातः ।
यस्तु स्वधरो वयस्यो वृद्धः स क्रीणबलवान् शक्नोति संकुचि-
तपादः शयितुं अतस्तस्यानुग्रहार्थं दैर्घ्येण आत्मप्रमाणादुर्ध्वं वर-
ङ्गलानि विस्तरतोऽप्यर्द्धवृतायहस्तप्रमाणादन्यधिकानि परङ्गु-
लानि विधीयन्ते एवं विधीयमाने गुणमुपदर्शयति (दृहओ पेल्ल-
णत्ति) शिरःपादान्तवृत्तवृत्तयोः पादार्थेयकल्पस्य प्रेरणमा-
क्रमण तेन स्थविरस्य शीतं न जवति । अनुचितोऽभावितशैक्य
इत्यर्थः । तस्यापि स्वप्रविधावनतिरस्य कल्पप्रमाणमेव ज्ञात-
व्यम् । अपि च एवं प्राणिनां रक्ता कृता जवति न माकूकप्लुत्या
कीटिकादयः प्राणिनः प्रविशन्तीति ज्ञातः । आदिशब्दादीर्घजा-
नीयादयोऽपि न प्रविशन्ति तेनात्मनोऽपि रक्ता कृता भवति ।
वृ० ३ उ० । (पात्रकवधार्थानां प्रमाणनिरूपणमन्यत्र स्वस्थाने)
इदानीं स्थविरकल्पिकानां प्रतिपादयति । तत्रापि प्रथमं ।

मध्यमावधिप्रतिपादयन्माह ।

पटलाइ रयत्ताणं, पत्तमवंधो तेनेव रयहरणं ।

मत्तो य पट्ठो वि य, पेयाणं उव्विहो नवरिं ॥ ८५ ॥

पटलानि रजस्त्राण पत्रकवधश्च चोलपट्टकश्च रजोहरणं मादकं
चेत्येवः स्थविरावधिमध्ये परुविधो मध्यमावधिचोत्कृष्टा नापि
जघन्य इति । पात्रकं प्रच्छादनकल्पत्रयम् । एव चतुर्विधोऽपि उत्कृ-
ष्टः प्रधानः स्थविरकल्पिकावधिमध्ये पात्रस्थापनकं पात्रकस-
रिका गोचरकं मुखवस्त्रिका एव जघन्योऽवधिः । स्थविरकल्पि-
कावधिमध्ये चतुर्विधोऽपि । श्रौ० । इह स्थविरकल्पिकानां त्रयः
प्रच्छादका भवन्तीति पूर्वमुक्तं तदिदानीं उदयमाह ।

जो वि तिवत्थइवत्थां, एगेण आल्लवगो व संधरेइ ।

न हु ते विसंति परं, मत्थेण वि तिणि घेत्तवा ॥

योऽपि साधुप्रवक्त्रो द्विवक्त्रो वा संस्तरति त्रिनिर्वाभ्यां वा
कलैरित्यर्थः । सैत्रान् द्वौ वा कल्पान् परितृक्तान् योऽप्येकेन
कल्पेन संस्तरति स एकमात्रं कल्पं न गृह्णातु परं न हि ते
स्वलपतरवस्त्रा अत्रेवका वा परमन्यमधिकतरवस्त्रं खिसन्ति
कत इति चेदुच्यते सर्वेषां स्थविरकल्पकेन तत्र त्रयः कल्पा
नियमाद् गृहीतव्याः यद्यपि शीतपरिपहसहिष्णुतया कश्चिदेक-
नापि केनापि कल्पेनाप्रावृतः संस्तरति तथाऽपि जगवतामाहाम-
नुवर्तमानः सोऽपि त्रान कल्पान् गृह्णाति किमर्थं पुनरीदृशी जग-
वतामाह्ना उच्यते ।

अप्यं असंथरंतो, निवारिओ होइ तीहि सत्थेहिं ।

गिहति गुरू विदिसे, पगासपमिसेहणं सत्ता ॥

आत्मशरीरं स शीतादिना संस्तरति त्रिनिर्वाहैर्निवारितो भ-
वति । तथा चात्र विशेषचूर्णित्विखितो ज्ञातव्यः । “उत्सृग्णेन तदेव
पाउरियव्व जाहे न संथरइ ताहे एकं कप्पं पाउणइ जाहे तेण
वि न संथरेज्जा ताहे विइयं पि पाउणिज्जा । जइ नाम तहवि
न संथरेज्जा ताहे तइयं पि पाउणिज्जा । जइ नाम तहवि न संथ-
रेज्जा ताहे तिणि विच्छेइएण बाहिं पडिमाए णप ताव अत्थइ
जाव सीएण न सहइ वि तो पच्छा तम्मि निवेसइ । जइ तत्थ
न संथरेज्जा ताहे अन्नोपकिमं णइ । तत्थ णाणोवगओ चिट्ठइ
जइ न संथरइ ताहे तम्मि चैव नियेसइ एवं पि जइ न संथरे ताहे
एकं कप्पं गिहइज्जा जाहे तेण वि न संथरे ताहे विइयं ततो
तइयं तत्थ से अइवसायं जवइ । एवं अप्पा तिहि वत्थेहिं नि-
वारिओ इवइ त्ति ” अथ तानि परिजीर्णानि तेन त्रिभिः शीतं
निवारयितुं पर्यते तत आह । गुरुभिरात्राद्यैर्वितीर्णानि प्रकाश-
प्रत्युपेक्षणानि जीर्णत्वाच्चौरहर्णानि सप्त वस्त्राणि उत्कृष्टतो
गृह्णाति । इदमेव स्पष्टयति ।

तिणि कमिणो जइसे, पंच य दइदुब्बलाइं गेह्हे ।

आत्मस्यपरिजुत्तार्हः, एयं उक्तोसगं गहणं ॥

कृष्णानि नाम घनमसृणानि धैरन्तरितः सविता न दृश्यते ई-
दृशानि त्रीणि वस्त्राणि जघन्यतो गृह्णीयात् । यानि तु दृढदुर्ब-
लानि तानि पञ्च गृह्णीयात् । यानि परिजीर्णानि तानि सप्त एत-
दुत्कृष्टं ग्रहणं मन्तव्यम् । वृ० ३ उ० ।

उवगरणां पि धारेज्जा, जेण न रागस्स होइ उप्पत्ती ।

लोगम्मि य परिवाओ, विहिणा य पमाणजुत्तं तु ॥ ८६ ॥

उपकरणमपि वस्त्रपात्राद् धारयेत्किंचिद्विशेषमित्याह । येन न
रागस्य भवत्युत्पत्तिस्तदुत्कर्षावतमना एव लोके च परिवारः
स्त्रिमा येन न जयति विधिनाऽवयवतया प्रत्युपेक्षणदिना धार-
येत्प्रमाणयुक्तं च न न्यूनाधिकमिति गाथायः (पं० व०) अत्रे-
दमवधेयं स्थविरकल्पिकानां प्रच्छादकावधिकावधारणं यत्पूर्वमुक्तं
ततः सामान्यापेक्षया विशेषापेक्षया त्वधिकधारणेऽप्यशेषः ।
ध० ३ अधि० । कोदशं पुनरुपधि भिक्षुधारयतीत्याह ।

जिन्नं गणणाजुत्तं, पमाणं गाहधुमपरिमुद्धं ।

उवाहिं धाण्ड भिक्खु, जो गणचित्तं न चिनेइ ॥

भिक्खु नाम सहस्रं सकथं वा यत्र भवति गणनायुक्तं गणना-
प्रमाणोपेतं प्रमाणेन च यथोक्तदैर्घ्यविस्तरविषयमानेन युक्तनि-
त्यनुवर्तते । तथाऽङ्गारधूम्या परि समन्तात् वृज्ज विरहितमेवं वि-
धमुपधि स भिक्षुधारयेत् यो गणचिन्तां न चिन्तयति सामान्य-
साधुरिति ज्ञायः । यस्तु गणचिन्तकस्तस्य न प्रतिनियतमुपधि-
प्रमाणम् । तथा चाह ।

गणचित्तगस्स पत्तो, उक्तोसो मज्झिमो जहओ य ।

सव्वाविहे य उवही, उवग्गहकरो महाजणस्स ॥

गणचिन्तको गणावच्छेदकादिस्तत्प्राप्तो यावदूर्ध्वमुत्कृष्टो मध्यमो
जघन्यश्च । सर्वोऽप्यधिक औपग्राहिकश्चोपधिमहाजनस्योप-
ग्रहं करोति । इदमेव भाषयति ।

आलंबणे विसुद्धे, दुगुणो चउगुणो वा वि ।

सन्नो वि होइ उवग्गह-करो महाजणस्स ॥

आद्यम्बन द्विधा कृत्यतो गतादौ निप्रज्जतो रज्ज्वादि भावतः संसारगतीयां निपततां हानादि इह पुनर्यत्र क्षेत्रे काले वा कु-
र्त्तुं भवेत्तद्वदिकमाद्यम्बनं गृह्यते तत्र विगुहं प्रशस्ते सति
द्विगुणो वा चतुर्गुणो वा औपग्रहिकश्चोपधिः सर्वोऽपि महाज-
नस्य गच्छन्त्योपग्रहकरो भविष्यतीति कृत्वा गणचिन्तकस्य परि-
ग्रहे भवतीति । गते प्रमाणद्वारम् ।

(६) आर्यिकाणां मुपधिप्रमाणम् ।

पत्तं पत्ताधो, पायद्वयं च पायकेसरिया ।
परिमलाई रयत्ताणं, गुच्छओ पायनिज्जोणो ॥
निम्मेव य पत्ताया, रयद्वरणं चैव होइ मुहपोत्ती ।
तत्तो पमत्तए म्वलु, चोइ-मंरुमद्वए हांति ॥
रुग्गहाणंतगपटो, अट्ठोरुअवलणिआ य बोयवा ।
अहंतितरवाहिणिय-सणी य तह कंयुए चैव ॥
ओक्कच्छिय चैगकच्छिय, संघाडी चैव खंधकरणी य ।
ओहोवधिमि एते, अज्जाणं पम्पवीमं तु ॥

पायकादित्रयदेशेऽपि करणानि साधुनामिव द्रष्टव्यानि ।
चतुर्दश तु चोलपट्टकस्याने तासां कमन्तकं भवति । तच्चाष्टक-
मयमकैकं संयतीनां निजदेहप्रमाणेन विज्ञेयम् । तथा अव-
ग्रहान्तकं १५ पट्टम् १६ अर्द्धोक्तं १७ चलनिका च १८ बोध-
व्या । अग्र्यन्तरनिवसनी १९ बहिर्निवसनी २० तथा कम्बु-
कश्चैव २१ औपकाक्षिकी २२ चैककक्षिकी २३ संघाटी २४
स्कन्धकरणी २५ एतेमेता-व्याघोपधौ आर्यिकाणां गज्जावशति-
रूपकरणानि भवन्ति । अर्थतान्येव विवृणोति ।

लुग्गहाणंतओ नेव्व, गुज्जदेमरक्खणद्वए ।

सोयप्पमाणं ताणुवो, धम्ममसिणो देहमासज्ज ॥

इहापग्रह इति योनिद्वारस्य सामायिकी संज्ञा तस्यानन्तकं
अग्र्यप्रहानन्तकं पुंस्यं प्राकृतत्वात् तच्च नानिभं मध्यभागे
विशालं पर्यन्तभागयस्तु स्तनकं गुह्यदेशश्चार्थं क्रियते । तच्च
गणनयकं अन्तर्बीजपातसंरक्षणार्थं च ग्रन्थं ग्रन्थस्त्रेण पुरुषस-
मानककेशस्पर्शपरिहरणार्थं च मसृणं मसृणवस्त्रेण क्रियते
प्रमाणे न च देहं स्त्रीशरीरमासाद्य तद्विधीयते देहो हि कस्या-
श्चित्तुः कस्याश्चित् स्थूलः । ततस्तदनुसारेण विधेयमित्यर्थः ।

पटो वि हांइ पटो, देहपमाणेण सो उ भव्यव्वो ।

लंदंतोगहणंतं, कडिवच्छो मल्लकच्छो वा ॥

पटोऽपि गणनयको भवति स च पर्यन्तभागवर्तियाटकवन्ध-
बद्धं पृथ्वेन चतुर्द्वलप्रमाणः समतिरिक्तो वा दीर्घेण तु स्त्रीक-
टोप्रमाणः स च देहप्रमाणेन भक्तव्यः पृथुलकटीभागाया दीर्घः
भर्काकिटीभागायास्तु नृहस्य इत्यर्थः । स चावग्रहानन्तकमु-
भया-तयोरगच्छादयत् कटीबद्धः सन मल्लकक्षावज्जायते ।

अट्ठोरुगो उ दो वि, गिरिहउं छादए कर्मीभागं ।

ज.गुप्पमाणवलणी, अन्निद्विया लंखियाए व ॥

अर्द्धोक्तोऽपि तौ द्वार्याप अवग्रहानन्तकपट्टावुपरिष्ठाद् गृ-
हीत्वा सर्पकटीभागमाच्छादयति । स च मल्लचलनाकृतिः
कवलमुपरि ऊरुद्वये च कशाबद्धः चलनिकाऽप्येवमेव । नवर-
मधो जानुप्रमाणा अस्मृतलंका परित्थिर्भवति वंशाग्रनल्लको
चलनकशा मन्तव्या ।

अंतोनिवसणी पुण, लीणतरा जाव अमृजंघातो ।

बाहिरखुद्दगपमाणा, कर्मी य दोरेण पडिवच्छा ॥

अन्तनिवसनी पुनरुपरि कटीभागादाग्रभ्याभ्यांऽर्द्धजङ्घायाव-
द्भवति सा च परिधानकाले लीनतरा परिधीयते सा भूदना-
वृता जनोपहाभ्येति बहिर्निवसनी पुनरुपरि कटीभागादाग्र-
भ्याभ्याः खुलकप्रमाणा चरणगुल्फं यावदित्यर्थः कट्यां च द्य-
रकेन प्रतिबद्ध इदमधः शरीरस्य पद्विधमुपकरणमुत्तमम् ।

अथाद्धकायोपयोगिकञ्चुकादिकं व्याख्यानि ।

दतिअणुक्कियते उरोरुहे, कंचुओ अगिम्बितओ ।

एमेव य उक्कच्छी, मा एवरं दाहिणे पामे ॥

दीर्घमास्थिर्य सहस्तेनार्द्धतृतीयहस्तप्रमाणः पृथ्वेन तु हस्त-
मातोऽमेवित उजयतः कसाबद्धः कञ्चुकः क्रियते सा चोरोरुहो
ग्रादयति किम्बुत्तौ च लुक्ते चितौ श्रुत्या गाढपरिधानं हि विविक्त-
विनर्गा भवेताम् कक्षायाः समोपमुपकक्षं तत्र जया औपकक्षिकी
अभ्यात्मादिन्वादिकः प्रत्ययः एवमेव च कञ्चुकवस्त्रस्या अपि
स्वरूपं यत्कथं सा तत्र दक्षिणपार्श्वे समचतुरक्षा हस्तेन सा-
र्द्धहस्तप्रमाणा उरो जाग पृष्ठं च प्रच्छादयन्ती वामस्कन्धे वाम-
पार्श्वे च वीटकवद्धा परिधीयते ।

उवगच्छिया उ पज्जे, कंचुकमुकिट्ठियं च उदेति ।

संघाटीओ चउरा, तस्य दुहत्था उ वधपीए ॥

दुन्निती-तथायामा, जिव्वट्टाएगउच्चो ।

ओसरणो चउत्थाम, निमन्नेपच्छाण्णी मसिणो ॥

औपकक्षिकी विपरीता चैककक्षिकीनामकः पदः कञ्चुकमौपक-
क्षिकी च ग्रादयन् वामपार्श्वे परिधीयते तथा उपरि परिभोग्या
संघाटिकाश्चतस्रो भवन्ति । एका छिहस्ता द्वे त्रिहस्ते एका च चतु-
र्हस्ता दीर्घेण चतस्रोऽपि साऽपि सार्द्धहस्तत्रयप्रमाणा चतुर्हस्ता
वा मन्तव्या तत्र हि द्विहस्ता द्विहस्तविस्तृता संघाटिका चसत्यां
परिधीयते न तां विहाय प्रकटदेह्या कटाऽपि भविष्यमिति भा-
वः । ये च द्विहस्तायाम् त्रिहस्ताविस्तृते तयोर्मध्ये एकानि कक्षार्थं
गच्छन्त्या प्राप्तिर्यते एका उच्चार्द्धमि प्रजन्त्या तथा समवसरणे
व्याख्यानश्रवणादौ गच्छन्ती चतुर्हस्तां प्रावृणोति सा च प्राक्तन-
संघाटीत्या वृद्धप्रमाणा अनिपक्षप्रच्छादनार्थं क्रियते यतो न
तत्र सयतीभिरुपवेष्टव्यं किन्त्वर्द्धं स्थित्वा तामिरनुयोगश्रवणादि
विधेयं ततस्तथा स्कन्धादारज्य पादौ यावद्वपुः प्रच्छाद्य तिष्ठन्ति
एताश्च पूर्वप्रावृत्तपप्रच्छादनार्थं प्रवचनवर्णप्रजायनार्थं च मसृणा
क्रियन्ते चतस्रोऽपि च गणनाप्रमाणेनैकमेव रूपं गण्यते युगप-
त्परिभोगात्तावान् ।

स्वधकरणी चउहत्था, वित्थग वार्यावदुतरक्खवद्धा ।

खुज्जकरणी उ कीर्गति, रुववतीणं कुरुहदेउं ॥

स्कन्धकरणी चतुर्हस्तविस्तृता समचतुरक्षा प्रावरणस्य घातवि-
धुतरकणार्थं चतुष्पल्ला स्फुट्य कृत्वा प्राप्तिर्यते रूपधतीनां च
सयतीनां कुरूपहेतोः कुज्जकरणपि क्रियते पट्टदेशे स्थितितायां-
पकाक्षिकी त्वैककक्षिकीतिथ्या तथा विरूपताप-दनीयं कुरूप
विधीयत इति भावः । उपसेहरक्षाह ।

संघात्सितगं वा, सव्वो वेमो समामओ उवधी ।

पामगवच्छममुसिरो, जं वाइणंतगं रोयं ॥

सर्वोऽप्येवंऽनन्तर उपाधः समासतो द्विधा मङ्गलानिभः इतरश्च

द्विष्यद्विषयद्वानां मीढनेन निष्पन्नः संघातिमः । इतरस्तद्विपरी-
तोऽसंघातिमः । अयं च पाशकबन्धः कशाकः तथा यश्चाशुवि-
रो गृहिसंघानिकारहितः प्रतिग्नानवजितो वा यश्चात्र छव्यके-
त्रकावतो वेधेषु संविभर्गातार्थैः पूर्वसूरिभिराचीर्णं तत्सर्वमपि
क्रेयं सम्पशुपादेयतया मन्तव्यम् ।

अथ जिनकद्विपकादीनामुपधेरुत्कृष्टादिविभागमाह ।

उक्कोसओ जिणाणं, चउव्विहो मज्झिमो वि य तहेव ।

जहमो चउव्विहो खलु, पत्तो थेराण वोच्चापि ॥

अथ कल्पाः प्रतिग्रहश्चेति जिनकद्विपकानामुत्कृष्टतत्त्वतुर्विधः । एवं
मध्यमोऽपि रजोहरणपटलकपात्रकबन्धो रजस्त्राणजेदाश्चतुर्विधो
जघन्योऽपि मुखपोस्तिका पादकेसरिका गोच्छकपात्रकस्थापनक
जेदाश्चतुर्विधः ।

(७) औपग्रहिकोपधेरुत्कृष्टादिजेदाः ।

उक्कोसो थेराणं, चउव्विहो उव्विहो य मज्झिमओ ।

जहमो चउव्विहो खलु, पत्तो अज्जाण वोच्चापि ॥

उत्कृष्टो जघन्यश्च जिनकद्विपकानामिष्य छव्यो नवरं मध्यमः
वद्विध इयं रजोहरणं पटलकानि पात्रकबन्धो रजस्त्राणं मात्रकं
कम्बलपट्टकश्चेति ।

उक्कोसो अउव्विहो, मज्झिमओ होइ तेरमविहो उ ।

जहमो चउव्विहो खलु, पत्तो उ उव्वगहं वोच्चापि ॥

आचार्याणामुत्कृष्ट उपधिरष्टविधः त्रयः कल्पा ३ प्रतिग्रहः ४ अ-
भ्यन्तरनिवसना ५ बहिर्निवसना ६ सघाटिका ७ स्कन्धकर्णौ
८ चेति । मध्यमस्त्रयोदशविधो जघति तद्यथा रजोहरणं १ प-
टलकानि २ पात्रकबन्धः ३ रजस्त्राणं ४ मात्रकं ५ कमठकम् ६
अवग्रहानन्तकं ७ पट्ट ८ अक्षरुकमण कञ्चुकी १० वलनिका ११
औपकृत्तिकी १२ विकृत्तिकी १३ चेति । जघन्यश्चतुर्विधो मुखपो-
स्तिका गोच्छकः पात्रस्थापनं चेति । अत ऊर्ध्वमतिरिक्तो यः उ-
पधिः स उपग्रहोपधिरुच्यते । तर्मापि जघन्यादिविभागनिरूप-
णेनाहं वक्ष्ये । वृ० ३ उ० ।

(८) तावदौपग्रहिकोपधिमाह ।

पीठगनिसिज्जदंग-पमज्जणी घट्टे डगलमाई ।

पिप्पलगमूडनहरणि-साहणगदुगं जहमो उ ॥ ३४ ॥

पीठकं काष्ठच्छुगणात्मकं लोकसिद्धमानं स्नेहवत्यां वसतौ वर्षा-
कात्रे वा ध्रियत इत्यौपग्रहिकं संयतीनां त्याग इत्यागतसाधु-
निमित्तमिति निषद्या पादपुञ्जनं प्रविष्टप्रमाणं जिनकद्विपका-
दीनां न भवति निषादनाभावात् दण्डकोऽप्येवमेव नवरं नि-
वारणाभावात् एवं प्रमाज्जनी वसतेर्दण्डकपुञ्जनातिधाना एवं
घट्टकः पात्रमुखादिकर्णाय पिप्पलकः कुरप्रलोहमयः । सूची
नीचनादिनिमित्तं वेणवादिमयी नखहरणी प्रतीता सोहमप्येव
शोधनकद्वयं कर्षशोधनकदन्तशोधनकाभिधानं सोहमयादि ज-
घन्यतस्ययं जघन्यः औपग्रहिकः खलुपधिरिति गाथार्थः ।

एतमेव मध्यममभिधानुमाह ।

वासत्ताणे पणगं, चि लमणिपणगं दुगं च मंथारे ।

दंहाः पणगं पुण, मत्तगतिगपायलेहणिआ ॥ ३५ ॥

वर्षात्राणविषयं पञ्चकं तद्यथा कम्बलमयसूत्रमयनालपत्रम-
यपलाशपत्रकुटर्शपिकं छत्रकं चेति लोकसिद्धमानानीति ।
तथ चिलिमिली, इच्चकं तद्यथा कम्बलमयी सूत्रमयी चाल-

मयी दण्डमयी कडगमयीति प्रमाणमस्याः गच्छापेक्षया सा-
गारिकप्रच्छादनाय तदावरणामिकैर्हयमिति संस्तारद्वयं च
शुषिराशुषिरभेदमिदं तृणादिकतस्तु शुषिरस्तदन्यकृतस्वशु-
षिर इति । तथा दण्डादिपञ्चकं पुनस्तद्यथा दण्डको विह-
एडकः यष्टिविंष्टिर्नालिका चेति । मात्रकत्रितयं तद्यथा । का-
यकमात्रकं संज्ञामात्रकं खेलमात्रकमिति । तथा पादलेखनी
काष्ठमयी कर्तृमापनयिनीति गाथार्थः । पं० घ० ।

संशारुत्तरपटो, अह्माज्जा उ आयाया हत्था ।

दोएहं पि य वित्थारो, हत्थो चउरंगुलं च ॥ ३६ ॥

संस्तारकः तथा उत्तरपट्टकश्च पतौ ह्यवपि एककमर्द्धतु-
तीयहस्तौ द्वेभ्यं प्रमाणतो भवति तथा द्वयोरप्यनयोवि-
स्तारो हस्तचतुरङ्गुलं भवतीति श्रीह कि पुनरेभिः प्रयोजनं
संस्तारकादिभिः पट्टकैरुच्यते ।

पाणाऽरेणुसंर-कवणट्टया हौति पट्टगा चउरो ।

छपण्णयरकवणट्टा, तत्तुवरिं खोम्मियं कुज्जा ॥ ३७ ॥

प्राणिरणुसंरक्षणार्थं पट्टका गृह्यन्ते । प्राणिनः पृथिव्यादयो
रेणुश्च स्वशरीरे लगति अतस्तद्वक्षणार्थं पट्टकप्रहरणं ते च-
त्वारो भवन्तीति द्वौ संस्तारकपट्टकयुक्तावेव तृतीयो रजोह-
रणबाह्यानिषद्यापट्टकः पूर्वोक्त एव चतुर्थः । खोम्मिय एवाभ्या-
न्तरः निषद्यापट्टको वक्ष्यमाण एव एते चत्वारोऽपि प्राणिनः
संरक्षणार्थं गृह्यन्ते । तत्र षट्पदासंरक्षणार्थं तस्य कम्बला
संस्तारकसंघर्षेण षट्पदा न विराध्यन्ते इति । इदानीं अभ्यन्त-
रक्षोर्मानिषद्याप्रमाणप्रतिपादनायाह ।

रयहरणपट्टमेत्ता, अदसणा किं चि वा समतिरेगा ।

इकगुणा उ निसिज्जा, हत्थपमाणा सपच्छागा ॥ ३८ ॥

रजोहरणपट्टकोऽभिधीयते यत्र दशिकालम्बाः तत्प्रमाणा
दशा दशिका तद्धिता क्षौमा रजोहरणान्यन्तरे निषद्या भवति ।
(किं चि वाममतिरेगेति) किञ्चिन्मात्रेण वा समधिका
तस्य रजोहरणपट्टकस्य भवतीति (एकगुणात्) एकैव सा
निषद्या भवति हस्तप्रमाणा च प्रथुत्वेन भवति (सपच्छागात्)
सह बाह्या निषद्या हस्तप्रमाणा भवतीति । एतदुक्तं भवति
बाह्याऽपि निषद्या हस्तमात्रेण ।

वासोवग्महिओ पुण, दुगणो उवही उ वासकप्पाई ।

आयासंयमट्टेऊ, एकगुणो मेसओ होइ ॥ ३९ ॥

वर्षासु वर्षाकात्रे औपग्रहिकः अवधिरुणो जघति कक्षास्यासौ
वर्षाकल्पादिः आदिग्रहणात् पटलानि “ जां य हिंरं तस्स
तिम्मइ सो सो दुगुणो होति एगोति सो पुणो अओ घेण्णइ ” स
च वर्षाकल्पादिद्विगुणो जघति आत्मसंरक्षणार्थं च तत्रात्मसंर-
क्षणाद्यदि एकगुणा एव कल्पादयो भवन्ति ततश्च “ तेहिंति तेहिं
पोट्टमूलेणं मरति संजमरक्खणणं अइ एगं चेव कप्पं अदमइओ
उ हंउं नीसरइ ततो तस्स कप्पस्स जं पाणियं परइत्ति तस्स
तेणं आतुओओ विणासिज्जइ ” शेषस्त्वध्विः एकगुण एव
भवति न द्विगुण इति । किञ्च ।

जं पुण सपमाणाओ, ईसिं हीणाहियं व लेभेज्जा ।

उभयं पि अहाकरयं, न संघणा तस्स ठेओ वा ॥ ४० ॥

यत्पुनः कल्पादि उपकरणं स्वप्रमाणादीपकीनमधिकं वा स-
ज्यते उभयमिति “ योघियस्स उवहिरस्स उवग्माहियस्स वा ” यदि

उजयं तदेव हीनमधिकं वा लब्धं सत् 'आश्रयकर्मणः' पश्चात्कृत-
मल्पपरिकर्म यत्तुल्यते तस्य न संशया क्रियते हीनस्य तथा
कृतेनः क्रियते अधिकस्य । किं च ।

रुण लट्टिया चेव, चम्पए चम्पकोसए ।

चम्पचेयणपट्टे, चिलिमिली धारण गुरु ॥ ५१ ॥

अयमपर औपग्रहिकोपधिः साधोः साध्याश्च जघनि दागुको
जवति दागुकोश्च यष्टिश्च चशब्दाद्वियष्टिश्चेति । अयं सर्वेषा-
मेवमेव पृथक् पृथक् औपग्रहिकः । अयमपर एव औपग्रहिकः
कश्चासौ । (चम्पएति) चम्प कृतिश्रुत्वस्या चम्पकोसकः "ज-
त्य न दणदि वज्जति" तथा चम्पचेदः वर्धपट्टिका । यदि च
चम्प चेदजनकं पिण्डकदि । तथा (पट्टेति) योगपट्टकः चित्रि-
मिली चेति । एतैश्चर्मादिभिर्गुरोरीप्राहिकोपधिर्भवति ।

जं चम एवमाई, तवमंजमसाइयं जइजणस्स ।

ओहो इरंगगहियं, उवगहियं तं वियाणाहि ॥

यश्चाप्युक्तं एवमादि उपनिहादि तप समययोः साधकं यनि-
जनस्य औघोपधेरतिरिक्तं गृहितमौपग्रहिकं तादृजानीहि ।
ओ० । (यष्ट्यादिलक्षणमन्यत्र)

चम्पतियं पट्टुगं, नायव्वो मज्झिमो उवदि एसो ।

अज्जण चारंगो पुण, मज्झिमो होइ अइरित्तो ॥

चम्पत्रिकं वर्धनविकाकृतिकपम तथा पट्टुगं संस्तरपट्टुचोत्रपट्ट-
लक्षणं ज्ञातव्यो मध्यम उपधिरयः । औपग्रहिक आर्याणां चारकः
पुनः सागारिकोदकनिमित्तमभ्यमोपधावुक्तवृक्षणो भवत्यतिरिक्तः
नित्यं जनमभ्य एव तासां वासादिनि गार्थार्थः । एतदेवोत्कृष्ट-
मभिधानुमाह ।

अक्खा संधारो वा, एगमणेगंगिओ अ उक्कोसो ।

पोन्थगपणं फलगं, उक्कोसोवग्गहो सव्वो ॥ ५२ ॥

अक्षाश्चन्दनकादयः संस्तरकश्च किं घिशिए इत्याह । एकाङ्क-
कोऽनेकाङ्कश्च फलकं कश्चिमयादिः उत्कृष्टस्वरूपेण । तथा पु-
स्तकपञ्चकं तद्यथा गणिकापुस्तकः त्रियादीपुस्तकः त्रिपु-
स्तकः मुष्टिपुस्तकः संपुटकश्चेति । तथा फलकं पाट्टिका समय-
स्तरणफलकं वा उत्कृष्ट इति प्रकान्तापेक्षया औपग्रहिक उपधेः
सर्व इत्येकादिः सर्व एवेति गार्थार्थः । अनयोरौघिकोपग्रहिक-
योरेवोपधिरयोरपि विशेषलक्षणमभिधानुमाह ।

ओहेण जस्म गहणं, जोगो पुण कारणा स ओहोहि ।

जस्म उ दुगं पि निअमा, कारणओ सो उवगहिओ ॥ ५३ ॥

ओघेन सामान्येन भोगे अजोगे वा यस्य पात्रादेर्गृहणमादानं
भोगः पुनः कारणाभिहितेनैव भिक्काटनादिना स औघोपधि-
भिधीयते । यस्य तु पीठकादेर्द्रव्यमपि गृहणं भोगाभ्यन्तेनक्षि-
मात्कारणतो निमित्तेन स्नेहादिना स पीठकादिः औपग्रहिकः का-
दाचित्कप्रयोजननिवृत्त इति गार्थार्थः । अस्यैव गुणकारितामाह ।

मुत्तारहिआणेव्वो, सम्मचरणस्स माहगो जणिओ ।

जुत्तीए ईहा पुण, दोसा इत्थं पि आणाइ ॥ ५४ ॥

मुत्तारहितानामजिष्वङ्गवर्जितानां यतीनामेव द्विविधोऽपि पा-
त्रपीठकादिरूप उपधिः सम्यगधिकरणरक्ताहेतुत्वेन चरणस्य
साधको भणितः तीर्थकगणधरैर्युक्त्यति । मानभोगयतनया
इतरङ्गा पुनर्युक्त्या यथोक्तमानभोगाभावे दोषाः । अत्राप्युपधौ
गृहमाणे नुद्यमाने वा आह्लाद्य इति गार्थार्थः ॥ ५० च० । (प-

तेषामन्येषां चोपकरणानां प्रयोजनं विहाय शब्दे चारित्र्यार्थमेने-
काहगमने प्रस्तोध्यभावे स्पष्टीभविष्यति) ।

(५) अतिरिक्तोपग्रहणेन प्राथम्यवचनम् ।

दुविहणमाणातिरे-ग मुत्तदेमण तेण लहगाओ ।

मज्झिमं पुण उवदि, पमुब मामो जये लहुओ ॥

द्विविधं द्विप्रकारं गणनाप्रमाणमेवादुत्प्रमाणं ततोऽतिरिक्तं
तपथौ तत्रादेशेन चतुर्धनुका भवन्ति यत उक्तं निशीथसूत्रे " जे
निकम्बु गणणाइरित्तं वा पमाणाइरित्तं वा उवदि धरेइ से
अवडा चातुम्मासियं परिवहरणट्टाणं उग्घाडयं" वृ० १ उ० ॥

उणातिरित्तधरणं, चउरो मामा इवन्ति उग्घाया ।

आणाइणो य दोसा, संपट्टणमादि पडिमंथो ॥

गणनया प्रमाणेन च उक्तस्यातिरिक्तस्य वा उपकरणस्य धर-
णे प्राथम्यसं चत्वारो मासाः कृताता वधवः आह्लाद्यश्च दाया-
स्तथा यत्र परिकर्मणां कुर्यन् तज्जातान् प्राणाभ्यं गृहयति आ-
दिशब्दान्परिगतापयति अपट्टातयति च ननस्मान्निमित्तमपि तस्य
प्राथम्यसं तथा प्रतिदेवसमुजयकायं पात्राणि अयद्भातिरिक्तमु-
पकरणं प्रत्युपेक्षमाणस्य परिमन्थः सूत्रार्थव्याघातः । नस्मात् गण-
नया प्रमाणेन सूत्रोक्तमुपकरणं धारयितव्यमव्य० द्वि० ८८०। ओ०।

१० प्रथमसमयस्मरणे उपधिग्रहणम् । (तत्र नो कल्पते इति
चन्थशब्दे जाविष्यते) वर्षासु अतिरिक्तोपकरणग्रहण-
कारणमुपदर्शयितुं दृष्टा तमाह ।

दव्योवक्खरणहा, दियाण तह वा करुपजंणणं ।

वामारन्न कुहुवी, अतिरेगं मेचयं कुणइ ॥

अव्य हिरण्यादि उपस्करः मूर्पादिः स्नेहो घृतं तैलं वा आदि-
शब्दादेर्गणकादितैर्जपरिग्रहः । काणे वस्तुलादिः लवणं वा कटुकं
शुण्ठीपिप्पल्यादि जागमानि घटपित्रादिनि । अथवा कटुकजाग-
वेसनमयवादिद्रुप्रजृतिजातं । एतेषां अव्योपस्करादीनां कटुम्य-
पि वर्षागते अतिरिक्तसञ्चय करोति किं कारणमिति चेदुच्यते ।

वाणिया ए मेचरन्ती, हडा ए हवन्ति कम्मपणिहाणा ।

गेशाम्पा देमुव, किं काहिनि अग्गहिते पुट्ठि ॥

वर्षाकाले वाणजो ग्रामेषु क्रयविक्रयार्थं न सञ्चरन्ति । पत्तने-
ष्वपि वर्षवर्द्धवशेन दृष्टा न भवन्ति । अपि च यदि कटुम्य-
द्रव्योपस्करादीनामतिरिक्तं सञ्चयं न कुर्यात् तत उपपन्ने प्रयो-
जने क्रयविक्रयार्थं तेनापणवीथ्यां गन्तव्यं ततश्च हस्तकर्मणप्रजृ-
तीनां कर्मसंयोगानां परिहाणिर्भवति शानत्वे वा संज्ञाते आदेशो-
षु वा प्राधूणिकेषु आगतेषु अतिरिक्तसञ्चये पूर्वमगृहीते किं
पथ्यभोजनप्राधूणिकजनक्यादिकं कार्य्यति ॥

तह अस्सतिथिया विय, जारिंसो से मेचयं कुणाति ।

इह पुण उएहं विराइणा, पढमस्मि य जे जणियदोसा ॥

तथेति दृष्टान्तान्तरोपन्यासे अन्यनीधिका अपि सरजस्का-
दयो यादृशो यस्य येनोपकरणेन प्रयोजनमित्यर्थः (से) तस्या-
तिरिक्तं सञ्चयं वर्षासु करोति । यथा सरजस्का रक्षाया दकर्म-
त्कारिकासृत्तिकाया घोटिकजुगणलक्षणयोगित्यादि । इहेति
अस्मिन् पुनर्येन शास्त्रे यद्वातिरिक्तमुपकरणं न गृह्णन्ति ततः
पक्षां जीवनिकायानां विराधना भवति । अर्थातिरिक्तोपकर-
णाभावाद्द्वयसूपधि गृह्णन्ति ततो ये प्रथमे समयस्मरणे उपक-
रणं गृह्णतो दोषा भवितास्तान् प्राप्नुवन्ति । कथं पुनः पक्षां
कायानां विराधना भवतीत्युच्यते ।

रयहरणेणाज्ञाणं, पमज्जफस्समालपुठवीए ।

गामंतर्गतगलणे, पुठवी उदगं च दुविहं तु ॥

(फस्समालसि) कुम्भकारशाला तस्यां वर्षासु स्थितानां द्वितीयरजोहरणाभावे यद्द्वितीयरजोहरणं तेनैव प्रमाज्जने पृथिवीकायस्य विग्राधना प्रामाण्यं भिक्षाचर्यादिकार्येण (इति स) गच्छन्त आगच्छन्त आन्तरा आपादन्त वर्षितुमा-
रब्धे मलिनरजोहरणे पविगलति पृथिवी द्विविधं च भूमान्त-
गिमेदाद् द्विप्रकारमुदकं विग्राधयति ।

अहवा अवीरुप, उदगं पुण उपतावणे अगणिं ।

उद्धमगवधतमा, उणाइसु केण च पमज्जं ॥

अथवा द्वितीयरजोहरणाभावे यदा द्वितीयरजोहरणं शोषयति ततोऽवग्रहत् स्फुटयति । अथ न शोष्यते ततोऽम्लीभवति पृथ-
मम्लीभूते तस्मिन् उदके विग्राधयते । एतच्छ्रुत्वा समुच्छ्रुति
अर्थतद्वाच्यं विग्राधमस्ति तापयति ततोऽग्निविग्राधना अ-
थाद्रेण प्रमाज्जयति ततो दशिकान्तेऽप्युल्लङ्घका मुहंगोलकाः
प्रतिबध्यन्ते तेषु प्रतिबद्धेषु यद्विप्रमाज्जनं करोति तत आत्म-
विग्राधना । अथ न प्रमाज्जयति ततः संयमविग्राधना । स्थान-
नियन्नादिषु वा केन प्रमाज्जयतु ।

एमेव मेमगम्मि, भंजमदोसा उ भिक्खणिज्जाए ।

चोत्तनिसज्जा उल्ल-अर्जागेलेत्तमायाए ॥

एमेव वर्षाकल्पादावपि शेषोपकरणे भिक्षानियोगे च पटल-
कपात्रवत्वरूपे द्विगुण अगृहीते संयमदोषाः पटकायविग्राधना
लक्षणे रजोहरणवद्भव्याः । चोत्तपट्टे रजोहरणनिषयायां याव-
द्विगुणायामगृह्यमाणायाम् बहिर्गतानां वर्षेणाद्रीभावे संज्ञाते नि-
त्यपरिभोगेन भक्तं न जीर्यते । अजीर्यमाणे भक्ते ग्लानत्वं भ-
वति । ततश्चात्मविग्राधना परितापमहादुःखादि । किंच ।

अच्छाण णिग्गतादी, परिता वा अहव णट्टगहणम्मि ।

जं च समवसणम्मि, अगहणे जं च परिभोगे ॥

जिज्ञासुश्चिञ्चाद्या अध्वनो निर्गता आदिशब्दादशिवादिकारणानि-
र्गता वा ये परीता पारिमितोपकरणा अथवा (नचसि) नष्टो-
पकरणा हरितोपपन्न इत्यर्थः (गहणम्मि) प्रत्यनीकेन वा
उपध्वंशेण वृत्ते विविक्ता आगच्छेयुः एतेषामागतानामतिरिक्तो-
पकरणभावाद्युपग्रहणं न करोति तत उपधिनिष्पन्नं प्रायश्चित्तम्
अथ तदर्थं नूतनमुपधि गृह्णन्ति ततोऽप्युपधिनिष्पन्नम् अथ प्रथमे
समयस्मरणे उपकरणग्रहणे दोषजालं तत्प्राप्नुवन्ति । अथ न
गृह्णन्ति तत उपकरणं विना यत्तृणादिपरिभोगे दूषणकदम्बकं
रुदासादयन्ति । अमुमेवार्थं व्याख्यास्यन्ते स्पष्टयति ।

अच्छाण णिग्गतादीण-मदाते होति उपधिणिप्पसं ।

जं ते अणसणग्गि, मेवेदं कयणां ज च ॥

अध्वनिर्गतादीनामतिरिक्ताभावे उपकरणं यदि न प्रयच्छन्ति
तत उपधिनिष्पन्नं न भवति प्रायश्चित्तमिति शेषः । तच्च जघन्यप-
ञ्चकं मध्यमे मामलधुकमुच्छ्रे चतुर्लघवः । ते च अध्वादिनिर्गता
अनेपणीयोपकरणमग्निं वा यदाग्नेयन्ते तन्निष्पन्नमप्रयच्छतां
प्रायश्चित्तम् । अथात्मीयमुपकरणं तेषां प्रयच्छन्ति तत आत्मप-
रिहाणि । यथात्मना तृणादिसेवने कुर्यन्ति तन्निष्पन्नम् । के पुनः
प्रथमसमयस्मरणे वरुणग्रहणे दोषा द्रव्याह ॥

अत्तट्टपरुवा वा, ओमरणं गगहमाणं पाणरस ।

दाउं परिभोग छपति-चडउरं उद्धोयगेहन्नं ॥

अथात्मनो वा परेषां वा अध्वनिर्गतादीनामर्थाय प्रथमसमय-
स्मरणे उपधिं गृह्णन्ति तत आधाकर्माद्यः पञ्चदशोक्तमदोषा
भवन्ति आत्मोपधिमध्वनिर्गतादीनां द्वावातमधिकं प्रत्यवतारं नित्यं
परिभुजानस्य षट्पदिका संमूर्च्छति तासु चान्नपात्रमध्ये पतिता-
सु भक्षितासु (चडउरंति) जलोदरे जघति एकप्रत्यवतारेण वा
छाणराशिप्राप्तयेन गुरुस्य जीर्यति अजीर्यति च ग्लानत्वमुपजायत
तम्हा उ गेहिहयव्वं, वितियपदम्मि जह ण गेहेहेज्ज ।

अच्छाणे गेलम्मे, अहवा वि जवेज्ज असतीए ॥

यत एवं तस्मात् कारणादात्मनो द्विगुणप्रत्यवतारादतिरिक्तं प्र-
हीतव्यं द्वितीयपदं यथा न गृह्णीयुस्थाऽभिधीयते अध्वनि
यहमानानां ग्लानत्ये वा द्विविधायां सत्तायां वा दसमानाना
मग्रहणं जवेदिदमेव व्याख्याति ॥

काळेण चिदिण्णं, या वरिसा मंतरेण वाघाते ।

गेलम्मे वा न परे, दुविधा पुण होति असतीआं ॥

गीष्मस्य चरमे मासि केचिदध्वनिं प्रतिपन्नाश्चिन्तितवन्तश्च
यावदापाठपूर्णमा नापति तावदेव तावत्कालेन वर्षाक्षेत्रं प्रा-
प्स्यामः । अनन्तरा च नद्यादिव्यघातां जवेत् अत आषाढपूर्णि-
माकाळे अतिक्रान्ते प्राप्ते ततो द्विगुणोऽतिरिक्तो वा उपधिर्न
गृहीतः । अथवा आत्मनो ग्लानत्येन परस्य वा ग्लानस्य व्यापृत-
तया नानिरिक्तो गृहीतः । असत्ता पुनर्द्विविधा भवति सदसत्ता
असदसत्ता च सदसत्तायामनेषणीयं लभ्यते । अथवा बहवः सा-
धवो वस्यगृहणस्याकल्पिका एव कल्पिकः । अतः सर्वेषां योग्यो
अतिरिक्त पथि गृहीतुं न पार्यते । असदसत्ता तु मार्गितमपि न
लभ्यते एतैः कारणैः पूर्वमतिरिक्तोपधौ अगृहीतेऽपि श्रुताः ।

गहिए अगहिए वा, अप्पत्ताणं तु होति अतिगमणं ।

उवही संथारगपाद-पुंउणादीण गहणट्टा ॥

एव गृहीतेऽगृहीते वा वर्षावासप्रायोग्ये उपधौ काष्ठमप्राप्ता-
नामापाठपूर्णमाया अर्वाक पञ्चाजिद्वयसंघर्षाक्षेत्रे अतिगमने
प्रवेशो भवति । किमर्थमित्याह उपधिर्वर्षाकल्पादिकः । सं-
स्तारकः काष्ठमयः कश्चिकामयो वा पादप्राञ्जलं रजोहरणम्
आदिशब्दात् तृणरुगहादिपरिग्रहः पतेषां गृहणार्थमप्राप्ते काले
प्रवेष्टव्यम् । इदमेव व्यक्तीकरोति ।

काळेण अपत्तामां, पत्ताणं गेतेओ गहणं ।

वासाजोगोवाधो, खेत्तम्मि उ रुगहमादीणि ॥

काष्ठतो नियमादप्राप्तानां क्षेत्रतः प्रातानां वा वर्षावासयोग्य-
पटलकपात्रवत्पदेरुपध्वंशेणं जघति एतेन चरमजङ्गो सूचिनी
कालतः प्राप्तप्रसिद्धा क्षेत्रतो नियमात्प्राप्तैरगलादीनि गृहीत-
व्यानि रुनेन तु द्वितीयतृतीभङ्गौ गृहीतायति । तान्येव रुगला-
दीनि दर्शयति ।

डगलसरक्खकुडमुह, मत्तगतिगहेवपादलेहणिया ।

संधारपीउफलगा, णिज्जोमां चेव दुगुणो उ ॥

इष्टका खीगादिमथानि रुगलानि पुनः प्राञ्जलार्थं गृह्णन्ते सर-
जस्कः क्षारसमृद्धा खलादिविसर्जनार्थं कुटमुखं घटकागुक्तस्तत्र
ग्लानयोग्यमौषधं कायिकी मात्रकं वा स्थाप्यते । मात्रकत्रिकं खे-
लमात्रकं कायिकीमात्रकं संज्ञामात्रकं चेति । छेपः प्रतीतः प्रहि-
ष्टजाजनसंस्थापनार्थम् । पादलेखनिका वर्षासु कर्दमनिक्षेपना-

धर्म । संस्कारकः परिदादी वेति द्विविध उभयोपशमनाथं जी-
वादिप्रकरणार्थं च गृह्यते पाठे उगणादिमयमुपशमनार्थं फल-
कश्चैकपदद्वयमयः शमनोपयोगः । पात्रसत्कश्च नियोगः । प्र-
त्ययवतारो द्विगुण एतानि सर्वान्यपि तदार्ता गृह्यन्ते । अथ शि-
ष्यः प्रश्नयति ।

चत्वारि समोसरणे, मामा किं कर्पती ए कर्पति वा ।

कारणिग पंचरत्ता, सव्वेति मल्लगादीणि ॥

आपाठपूर्णिमाजनन्तरे ये चत्वारः प्रथमसमोसरणे मासास्तेषु
ग्रहीतुं कल्पते न वा । सूरिराह उत्सर्गतो न कल्पते द्वितीयपदे
क्षेत्रस्याप्राप्ता अध्वनिर्गता वा आपाठपूर्णिमायां प्राप्तास्ततः
संस्तराद्युपधि उगलादीनि च पञ्चरात्रिदिवानि गृह्णन्ति
पर्युषणकल्पं च रज्ज्यामाकर्षन्ति । ततः पञ्चम्यां पर्युषणं
कुर्वन्ति । अथ पूर्वोक्तकारणात्पञ्चम्यामेव ने प्राप्तास्ततः पञ्चरात्रं
तथैव संस्तरकमल्लादीनि गृह्णन्ति दशम्यां पर्युषणयन्ति ।
विशेषं चूर्णिकृत्युत्तराह “ तं चत्वारं पञ्जने आस्तादपुष्पिमाप
चय त्रिया नेहिय उवही न गहिओ संधारगाइ ताह जाघ पंच
रत्तं ताव नेगहंति एका पंचदिवसे पञ्जोसणाकल्पं कहंति द-
समीए एस कारणेणं कर्पई पंचरत्तं अह पंचमीए पत्ता तहेव
य वरत्तावहुंतीति ” एवं सर्वेषां मल्लकादीनामुपकरणानाम-
र्थाय कानि पञ्चरात्रिदिवानि प्रवर्द्धमानानि तावन्मन्त्रव्यानि
यावद्भाद्रपदशुद्धपञ्चम्यां गृहीतेऽगृहीते वा उगलमल्लकादौ
नियमात्पर्युषणं विधेयम् “ तस्मिन् तत्पञ्चरात्रं पांडलद्वयद्वार-
णादीमु लेवार्ण अगहणे लहुगा पुर्व्विआ गहिते वा ” तेषां
साधूनां तत्र वर्षाक्षेत्रे स्थितानामियं सामाचारी सभाप्रपाऽग-
मदेवकुलशून्यगृहादिषु यद्वस्त्रमुज्जितं पथिकादिभिः परित्यक्तं
तत्प्रत्युपेक्षन्ते यदा किल कार्यमुत्पत्त्यते तदा ग्रहीष्यन्ते तद-
भावं चरणादिषु प्रत्युपेक्षन्ते वर्षासु यदि लेपमादिशब्दात्पात्रं
वा वस्त्रं वा गृह्णन्ति ततश्चतुर्लघुकाः पूर्वं चालेपादीनि यदि न
गृहीतानि तदाऽपि चतुर्लघु । इदमेव व्याख्याति ।

वामाण एस कप्पो, मवतो चैव जाउ सकोसं ।

परिभुत्तं विप्पइमं, वाघातह्हा परिकखंति ॥

(वासालुत्ति) विभक्तिव्यवस्थाद्वर्षासु निष्ठतामेष कल्पः समा-
चारी सर्वतः संकोशं यावद्यत्कार्षदिकः परिभुत्तं विप्रकीर्णं पूर्वं
परिभुज्य ततोऽर्किश्चत्करमिति मत्वा परिग्राहितं ततस्तिष्ठन्त
एव व्याघातार्थं निरोक्षन्ते । कः पुनर्व्याघात इति चेदुच्यते ।

अच्छाण रिणगतादी, जाभियवूढे व संह परिज्जुमे ।

आगंतु बाहिपुर्व्वि, दिट्ठं अससिप्पसप्पीसु ॥

अध्वनिर्गतादयः साधवः आगच्छंत्युः आत्मीयो वा उपधि-
ध्यामितो दग्धो भवेत् उदकेन वा व्यूढः शैल्यो वा अवश्यप्र-
प्राजनीयः पुराणादिरुपस्थितः पांजीर्णो वा उपधिरेतैः
कारणैरागन्तुकेषु तालावरादिषु पूर्व्वमार्गयन्ति ततः क्षेत्राद्बहि-
रसंक्षिप्तुं पूर्वं दृष्टं गृह्णन्ति । अथेदमेव विभावयिपुरागन्तुकान-
नागन्तुकान् व्याख्याति ।

तालावरे य धारे, वाणियसंधारसेणभवहे ।

लाउरिग वड्ग सेवग, जामाउगं पंधिगार्दिसुं ॥

तालावरा नटनर्त्तकबर्द्धादयो (धारोत्ति) द्वेष्टुप्रधारकाः
वाणिजा वाणिज्यकाः राजविम्बमहितं स्वचक्रं परचक्रं वा स्क-
न्धावार उच्यते राजविम्बधिरहिता सेना चौरघाटभेदेन बह्व्यो

ग्रामनायका अधिष्ठातारः एकत्र स्थिताः सर्वतः बाहुदिका उज्जरा
वज्रिका गोकुलिका स्वयकाधारमहकाः जामातृकाः प्रसिकाः प-
थिका ये बहवः स्वदेशं प्रति प्रस्थिताः एवमादिषु पूर्व्वमार्गयन्ति
कथमित्याह ।

आगंतुकेसु पुर्व्वि, गवेसण चारणादिसुं बाहिं ।

पच्छा जे सुग्गामं, ताहावरादिणो यांत ॥

(बाहिंति) संकोशयोजनान्तर्वसिष्वन्तरपट्टिकासहितेषु बा-
ह्यगामेषु ये आगन्तुकाधारणाद्यस्तेषु पूर्व्वं गवेषयन्ति । पश्चात्
बाह्यगामेषु चारणादीनामजात्रे ये ताहावरादयः स्वग्राममायान्ति
तेषु गवेषयितव्यम् । कथमेतेषु वस्त्रसंनय इत्याह ।

लच्छण एव इतरे, समणाणं देज्ज मेवजामादी ।

चारणधारवणीयं, पढंति इयं उ मद्धितरा ॥

स्वयका जामातृका नयानि यस्त्राणि वस्त्रा एतर्गानि पुगणानि
ध्रमणानां दद्युः । चारणानां (धारसि) देवद्वयधारिणां राजा-
दयः प्रसादतो यस्त्राणि प्रयच्छन्ति तानि पुगणानि वा ते सा-
धूनां दद्युः (वर्णायंति) वाणिज्यकवणिजः पनन्ति । इतरे तु प-
थिकादयः प्राप्ता आवका भवेयु यदिर्ग्रामे स्वग्रामेऽप्युपचारणा-
दीनामभावं विधिमाह ।

बहिरंतसप्पिसप्पिसु, जं दिट्ठं तेषु वा जमादिठं ।

केई उहउवन्नि, सुगहिते मामासु दिट्ठितरे ॥

क्षेत्राभ्यन्तरे प्रतिवृत्तग्रामेषु ये असंज्ञितस्तेषु पूर्वं दृष्टं वस्त्रं
मार्गयन्ति तदभावे बहिर्ग्रामेऽप्येवं संज्ञिषु पूर्वं दृष्टं तदभावे
अन्तर्ग्रामे असंज्ञिषु पूर्वं दृष्टं तदभावे मूलग्राम एव संज्ञिषु यन्-
वर्मदृष्टं तदभावे मूलग्राम एवासंज्ञिषु पूर्वं दृष्टं वस्त्रं मार्गयन्ति
केचिदाचार्या इत्थं भुवन् । द्वयोरपि बहिरन्तर्क्षेत्राण्योः स्थानयोः
प्रथमसंज्ञिषु गृहीते सति ततो बहिरन्तर्क्षेत्रेऽप्येव संज्ञिषु यथा
कर्मदृष्टमित्यथात् दृष्टं गृह्णातीति किं पुनः कारणं पूर्वं दृष्टं प्रथमं
गृह्यते उच्यते तत्र हि पूर्व्वप्रत्युपेक्षितत्वेनाध्याकर्मादय उक्तेपनिक्षे-
पादयश्च दोषा परिहृता भवन्ति ॥

कोई तत्थ वणिज्जा, बाहिं म्वित्तस्स कप्पनीं गहणं ।

गंतुं ता पभिसिद्धं, कारणगमणे बहुगुणं तु ॥

कश्चिन्नोदकस्तत्रेति अन्तरोक्तव्याख्याने इदं भणेत यदि पूर्वं
प्रतिवृत्तग्रामेऽप्युद्ग्रहीतव्यं ततो मूलग्रामे एवं तर्हि दुरत्वात् ।
क्षेत्राद्बहिर्ग्रहणं सुभगं कल्पते । गुरुराह क्षेत्राद्बहिर्वर्षासु गन्तुमपि
तावत्प्रतिषिक्तं किं पुनर्वस्त्रग्रहणम् । अथ कारणे वर्षासु क्षेत्रा-
द्बहिर्ग्रमनं करोति तत्र गतश्च वर्षाकटपादिना निमग्न्यते तदा स्व-
यमस्य बहुगुणमिति कृत्या तदपि ग्रहीतव्यम् । इदमेव व्याचि-
क्यासुः प्रथमतः परवचनं व्याख्याति ।

एवं नामं कप्पति, जं दूरे तेण बाहिं गिहंतु ।

एवं जगंति गुरुगाण, गमणे गुरुगा व लहुगा वा ॥

यत् दूरे गामाद्बहिर्वस्त्रं तद्यदि प्रथमं कल्पते तत एव नाम
क्षेत्राद्बहिः सुतरां प्रथमतः गृह्णन्तु सूरिराह एवं जणतो भवन्त-
अनुगुरुकाः । अथ क्षेत्राद्बहिर्गच्छति ततो गुरुका वा लघुका वा
प्रायश्चित्तं तत्र नव प्राष्ठपि चत्वारो गुरुवः दोषे वर्षाकाक्षे च-
त्वारो लघवः । कारणगमने बहुगुणमिति व्याख्ये ॥

संबंधभाविणसु, कप्पति जायणं कज्जे ।

जुम्मेव वासकप्पं, गेहति जं बहुगुणं वसं ॥

यानि साधर्मिकसंबन्धेन संबद्धानि परस्परं गमनागमनजाधितानि च क्षेत्राणि तेषु वर्षासु कल्पते साधर्मिकाणामुदन्तवदनाय चत्वारि पञ्च योजनानि यावत् गन्तुं धर्तुं वा एवं कार्यं गतस्यापान्तराले वर्षात्राणेन कश्चिन्नमन्त्रेण कुर्यात् तस्य च प्राक्तनो वर्षात्राणः परिजीर्णस्ततश्च वर्षात्राणं घनमसृणमभिनवं च ततो वर्षासु बहुगुणमिति कृत्वा गृह्णाति । कारणतोऽप्येवमपि पटलकादिकं घनमसृणादिगुणोपेतमाचार्यप्रायोभ्यं वा यद्वत्त्वञ्च्यते तदपि ज्ञेयान् गुणोऽत्र गृहीते भविष्यतीति कृत्वा गृह्णाते एवं कारणगमने ग्रहणं चोत्तममपि दृष्टम् । कारणाज्ञावे तु न कल्पते गन्तुं गृहीतुं वा । अयं गृह्णाति ततोऽभूत् षोडश दोषान् । प्राप्नोति

आहाकम्मुद्देशिय, पृतीकम्मे य मीसजायाए ।

उवणा पाहुडियाए, पादोकरकीतपामिबे ॥

परियट्टिए अतिहमे उ, उव्विम्ममालाहमे य ।

अच्छिज्जे अणिसिद्धे, धोते रत्ते य घट्टे य ॥

आधाकर्म १ औद्देशिक २ पृतीकर्म ३ मिश्रजातं ४ स्थापना ५ प्राज्ञतिका ६ प्रादुष्करण ७ क्रीतं ८ प्रामित्यं ९ परिवास्तवम् १० दत्तावृत्तम् ११ उज्झि १२ मालावृत्तम् १३ आच्छेद्यम् १४ अनिसृष्टं चेति १५ पञ्चदश दोषाः (धोयस्तेयघट्टेयसि) साधुनामर्थाय मलिनवस्त्र धातं गौरवं कृतमित्यर्थः । एवं रक्तप्रदक्षरागं घृष्टं असृणं पापाणादिना उत्तेजितमेतं त्रयोऽप्येक एव दोष इति ।

एते सर्वे दासा, पदमोममोमरेणवज्जिता होंति ।

जिणदिट्ठिहिं अगदितो, जो गेरहति तेहि सो पुट्ठो

पते सर्वेऽप्याधाकर्मद्वयो दोषाः प्रथमे समवसरणे वस्त्राधिकं गृह्णात न वज्जिता जघन्ति । अथ पूर्व दर्पितो न गृहीतमुपकरणं ततः प्रथमे समवसरणे यो गृह्णाति सोऽपि जिनेस्तीर्थकरैरेव दृष्टाः कर्मवन्त्रदोषास्तैः स्पृष्टा मन्तव्यः । जावतस्तेन दोषाणामङ्गीकृतत्वात् ।

पदमम्मि समवसरणे, जो अतियं पत्तचीवरं गदियं ।

सर्वं वासरियव्वं, पायच्छित्तं च वोदव्वं ॥

प्रथमे समवसरणे दपेता ॥ ३ ॥ पात्रचीवरं गृहीतं तावत्सर्वमपि व्युत्सृष्टव्यं प्राग् ॥ ३ ॥ च गुरुप्रदत्तं यथोक्तं वोदव्यम् । अथ वा कार्ये समुत्पन्ने यत्पात्रं वा चीवरं चागणादिषु गृहीतं तत्सर्वं हृते कार्ये परिष्ठापनीयम् । अपरिणामकप्रत्ययनिमित्तं च यथालघीयः प्रायश्चित्तं वोदव्यम् ।

सज्झायट्ठा दप्पेण, वावि जाणंतए वि पच्छित्तं ।

कारणगदियं तु विधूय, धरेत गीए ण उ ज्जाति ॥

स्वाध्यायार्थं दपेण वा यदि “ बहिअनसज्जिसु जं दिठं तेसु खेव जमदिठं ” इत्यादिकं क्रममुल्लङ्घ्य गृहीतं तत्र जानतोऽपि गीताधस्यापि प्रायश्चित्तम् । यत्तु कारणे क्रमेण विधिना गृहीतं तद्यदि सर्वेऽपि विदो गीतार्थास्ते धारयन्ति अथागीतार्थनिष्ठा नतोऽन्यस्मिन्नुपकरणे लब्धं न दुष्यन्ति । वृ० ३ उ० नि० ५०० । कल्प० (ऋतुबद्धे वस्त्रग्रहणं वन्ध शब्दे)

(११) प्रथमं प्रव्रजत उपधिग्रहणम् ।

(सूत्रम्) निर्गम्यस्म य तप्पदमयाए संपव्वयमाणस्म कप्पइ रयहरणगोच्छयपट्टिहिं कमिणोहिं वत्थेहिं अयाए संपव्वइत्तए से पुव्वोवट्टिए सिया एवं से नो कप्पइ रयहरणपणिगहगोच्छयमायाए तिहि य कमिणोहिं वत्थेहिं

आयाए संपव्वइत्तए कप्पइ से अहापरिग्गहियाइं वत्थाः गहाय आयाए संपव्वइत्तए ।

अथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह ।

णिग्गमिष्वेत्तगहणं, जणियं ममणाण वोच्छामि ।

निकखंते बाहुत्तं, निक्खममाणे इमं सुत्तं ॥

निर्गन्धीषिषयं चेलग्रहणं भणितम् । इदानीं भ्रमणानां यथा वत्सं गृहीतुं कल्पते तथाऽभिधीयते । यथा निष्क्रान्तो दीक्षितस्तन्दिषयं वस्त्रग्रहणमुक्तमिव तु निष्क्रान्त्यनि दीक्षामदाने वस्त्रग्रहणाजिघासकं सूत्रमारच्यते अनेन संबन्धेनायातस्यास्य ध्यास्या निर्गन्धस्य तत्प्रथमतया समिति सम्यक् प्रकर्षेण पुनरभङ्गीकारलक्षणेन व्रजतो गृहधामाभिर्गच्छतः संप्रव्रजतः कल्पते । रजोहरणमोक्षकं प्रतिग्रहमादाय त्रिभिः कृत्स्नैर्वस्त्रैरात्मना संप्रव्रजितुम् । इह रजोहरणग्रहणेन मध्यमोपधिगोच्छकग्रहणेन जघन्योपधिः प्रतिग्रहग्रहणेनोत्कृष्टोपधिः सर्वो गृहीतस्ततोऽयमर्थः जघन्यमध्यमोत्कृष्टोपधिनिष्पन्ना ये त्रयः कृत्स्नाः प्रतिपूर्णा वस्त्रपात्रं प्रत्यवनारास्तैरात्मना सहितैः प्रव्रज्या गृहीतुं कल्पते (संयति) चशब्दार्थः । अथासौ प्रव्रज्यां प्रतिपन्नः पूर्वमुपस्थितां दीक्षितः स्यात् ततो नो कल्पते (से) तस्य पूर्वोपस्थितस्य रजोहरणगोच्छकप्रतिग्रहमादाय त्रिभिः कृत्स्नैरात्मना संप्रव्रजितुं किंतु कल्पते (से) तस्य यथा परिगृहीतानि क्रीतकृताविदोषरहितानि वस्त्राणि गृहीत्वा आत्मना संप्रव्रजितुमिति सूत्रसमासार्थः । अथ विस्तरार्थोऽभिधीयते । आह न तावदद्याययं प्रव्रजति ततः कथं निर्गन्धः । उच्यते द्रव्यत एको भावतो द्वितीयः द्रव्यतोऽपि जावतोऽपि अपरो न द्रव्यतो न जावतः । तत्र द्रव्यतो निर्गन्धः स उच्यते यो लिङ्गसहितो द्रव्यलिङ्गयुक्तो निःशङ्कः सप्रव्रजति तत्र प्रव्रजतीत्यर्थः । यस्तु प्रव्रज्यायामतिमुखा न तावदद्यापि प्रव्रजति कारणेन वा यः साधुः परमिद्धे व्रतते स द्वितीयां द्वितीयजङ्गवतीं यस्तु उदयसहितो द्रव्यभावलिङ्गयुक्तः स तृतीयाः व्रजयथाऽपि निर्गन्ध इति भावः । व्रजयधिमुक्ते तु द्रव्यभावलिङ्गरहिते गृहस्थादौ स्वरमभ्युर्थो नक्तो जघति । अत्राचार्यो दैवस्य मानुष्यस्य सहवाससङ्गणं दृष्टान्तं कर्तुकामं प्रथमतः सिद्धान्तं प्रज्ञापयति ।

चउथा खलु संवासो, देवासुररक्खसे माणस्से य ।

अस्सोमकामणेण य, संजोगा सोल्लस हवंति ॥

देवसंवासः असुरसंवासो राक्षससंवासो मनुजसंवासश्चेति संवासश्चतुर्को । अत्र चान्योन्यकाम्यया पौरुष संयोगा भवन्ति । तद्यथा देवो देव्या सार्क संवसति १ देवोऽसुर्या सार्कम् २ देवो राक्षस्या सार्कम् ३ देवो मानुष्या सार्कम् ४ असुरो देव्या समं संवसति ५ असुरोऽसुर्या ६ असुरो मानुष्या ७ असुरो राक्षस्या ८ राक्षसो देव्या ९ राक्षसोऽसुर्या १० राक्षसो मानुष्या ११ राक्षसो राक्षस्या १२ मनुष्यो देव्या १३ मनुष्योऽसुर्या १४ मनुष्यो राक्षस्या १५ मनुष्यो मानुष्या १६ चेति । अत्र देवशब्देन धैर्यानिर्गन्धो ज्योतिष्को वा । असुरशब्देन तु सामान्यतो व्यन्तरः परिगृह्यते । अश्वत्थेन च पौरुष मङ्गलं चतुर्षु मङ्गेष्ववतारयन्नाह ।

अहवा देववणीणं, संवासे एत्थ होति चउभंगो ।

पव्वज्जाभिमुहंतर, गुज्झगठभाभिया वासे ॥

अथवेति प्रकान्तरणोक्तकः । देववृद्धविमतोः संवासे चतुर्भङ्गी जघति । देवो देव्या सार्क संवसति । १ । देवशब्दविमत्या सा-

कैम् २ उविमान् देव्या सार्द्धम् ३ उविमान् उविमत्या ४ अत्र दे-
वशब्देन सामान्यतो भवेन्नपत्यादिनिकायकमुद्यम्यन्तरवर्ती गृ-
ह्यते उविमांश्च अनुष्य उच्यते अत एतेषु चतुर्षु भेदेषु पूर्वोक्ताः
षोडशापि भङ्गा अन्तर्द्वेना पर्यसिद्धान्तं प्रकाशय प्रस्तुतार्थसाधकं
दृष्टान्तमाह 'पञ्चा' इत्यादि । एकः कश्चिन्नरुणः प्रव्रज्याजिमुखो
गुरुणा पार्श्वे प्रस्थितः अन्तरा कस्मिंश्चिद्भामे एकस्यास्तद्वर्या
गृहे चासार्थमुपगम्य द्वारमूले सुप्तः सा च तरुणी उद्गामिका
कुशीला गुह्यकः कश्चिद्वक्त्रतया उद्गामिकया सह रात्रौ वासं
कृत्वा प्रभाते स्वस्थानं गच्छति एवं दिवसे दिवसे करोति ।
तस्मिन् दिवसे यज्ञो नोपागमत् द्वितीये दिवसे कोऽपि सखि-
कृत्वा धावां चौर्यं कर्तुं कामस्तस्मिन्नेव ग्रामे तस्या एव तरुण्या
गृहे तथैव मूले प्रसुप्तः । यक्षश्च तद्विषयमागतः ।

वितियणिषाण पुच्छा, एत्थ जती आसि तेण मितअओ ।

जनिवेसो यं चोरो, जो अज्ज तुहं वसति दारे ॥

यस्मिन् दिवसे यज्ञोऽनायातस्ततो यो द्वितीयां दिवसस्तत्र
निशायमागतस्य यक्षस्य पार्श्वे पृच्छा कृत्वा कथ्ये किं नागतोऽस्मि
यक्षः प्राह । अत्र कथ्ये यतिरासीत् । तेन कारणेनाहमत्र नायातः ।
अपि च साधुसंबन्धिना तेजसैव तमुल्लङ्घ्य गन्तुं न शक्यते सा
प्राह किमेवं मृषा भाषसे अयमपि तावदन्यः साधुर्गारमूले सुप्त-
स्तिष्ठति । अत एवमुल्लङ्घ्य कथमनागतोऽस्मीति । जकः प्राह
एव चारित्रं प्रति विपरिणतश्चैव कर्तुं कामः । अतो यतिर्वेषण
चोरोऽयं मन्तव्यः यस्तवाद्य द्वारे वसतीति । तदेवमेतेन दृष्टा-
न्तेन प्रव्रज्यायामजिमुखः प्रव्रजित एवाच्यते । उक्तं च नैश्चयिक-
नयवक्तव्यतामङ्गीकृत्य जगद्यत्याम् "नेरुपणं जंते नेरुसु उवव-
ज्जइ अनेरुपणं ? गोयमा ! नेरुपसु उववज्जइ नो अनेरुपसु
उववज्जइ " ॥

अथ रजोहरणादिपदानि व्याचष्टे ॥

रयहरणो विमज्जमां, गुच्छमगदणे जहसगमगहणं ।

परिमगहमगहणे गहणं, उक्कामओ होइ अवहस्म ॥

रजोहरणग्रहणेन विमध्यमोपधिगृहीतो गुच्छकग्रहणेन जघन्यो-
पधिग्रहणं जवति प्रतिग्रहग्रहणेन चोत्कृष्टोपधेग्रहणं मन्तव्यम् ।

परिपुष्ठा परुयारा, कसिएगमगहणेण अप्पणो तिसि ।

पुंवि उवद्वितो पुण, जो पुव्वं दिक्खितो आसी ॥

कृत्स्नयस्त्रग्रहणेनेदमुक्तं जवति । तेन प्रव्रजता आत्मनो योग्या-
कृत्यः प्रत्यवताराः प्रतिपूर्णा प्रदीतव्याः पूर्वमुपस्थितः पुनः स
अच्यते यः पूर्वदीक्षित आसीत् एष सूत्रार्थः । अथ निर्युक्तिविस्तरः ।

सोऊण कोइ धम्मं, उवसंतो परिणओ य पव्वज्जं ।

पुच्छति पूयं आयारिय उव-उजायपवत्तिसंघारिए चेव ॥

इह कश्चित्तयारूपाणां स्थविणामन्तिके धर्मं श्रुत्वा उपशान्तः
प्रतिबद्धः प्रव्रज्यायां च परिणतः आचार्यान् पृच्छति आदिशत
क्वमाभ्रमणाः किं मया कर्त्तव्यम् । सुरयस्तस्य सारसंजयं ज्ञात्वा
ब्रुवते (पूयति) चैत्यानां विगुहां पूजां कुरु भ्रमणसंघस्य च वस्त्रा-
दिभिः प्रतिज्ञामनं कुरु । एवमुक्ते स तथैव चैत्यानां भ्रमणसंघस्य
च पूजां करोति । अथ भ्रमणसङ्घं न पूजयितुमीशस्तत आचार्य-
स्यापाध्यायस्य प्रवर्त्तितः संघाटकसाधोश्च वस्त्रादिभिः पूजा
विधातव्या । इदमेव भावयति ॥

एतंगयतगुलंगारस, फासुपक्खिज्जणं समणसंघे ।

असति गण्णियायगार्णं, तदमति सव्वस्स गच्छस्स ॥

स प्रविशजिषुः भ्रमणसङ्घस्य सकलस्यापि प्राप्तुकैः गृहैर्वस्त्रचू-
तगुलंगारसादिनिर्दिष्टैः प्रतिलाजनां करोति । अथ नास्त्येताव-
त्सारं ततो ये गणिन आचार्या ये च वाचका उपाध्यायास्तेषां
सर्वेषामपि करोति । अथ नास्त्येतावती शक्तिस्ततो यस्मिन्
गच्छेऽसौ प्रव्रज्यति तस्य सर्वस्यापि प्रतिज्ञाभनां विधत्ते ॥

तदसति पुव्वत्तार्णं, चउण्ह सीसतिय तैसि वावारो ।

हाणी जा तिसि सर्यं, तदभावे गुरुल मव्वं पि ॥

तस्या अपि सकलगच्छपूजाङ्गमायाः सामग्र्या भवामे ये पूर्व-
माचार्या ये च वाचका उपाध्यायास्तेषां सर्वेषामपि करोति आ-
चार्योपाध्यायप्रवर्त्तितसंघाटकसाधुल्लङ्घनाश्चत्वार उक्तास्तेषां पूजां
करोति । तेषां आचार्यादीनां व्यापारोऽर्थकथनविस्तस्य पुरतः
शिष्येने कथ्यते यथा आचार्योऽर्थं व्याख्यानयति उपध्यायः सूत्रं
वाचयति प्रवर्त्तते यः स संयमादौ प्रवृत्तिं कारयति संघाटकः सा-
धुभिर्भक्तावन्तारज्यमादौ गच्छतां साहाय्यं विधत्ते अत एषां पूजा
विधेयति । अथ नास्त्येतावती शक्तिस्ततो यतो यथामाहात्म्यं
प्रथममाचार्योपाध्याययोस्तथाप्यशक्तां केवलस्यवाचार्यस्य पूजां
करोति । एवमप्यशक्तौ स्वयमात्मनो योग्यान् श्रीन् प्रत्यवतारान्
तदभावे एकमपि प्रत्यवतारमादाय प्रव्रजति । अथ नास्ति तस्यै-
कोऽपि प्रत्यवतारस्ततः सर्वमपि पात्रनिर्धोगादिकं तस्य गुरुवः
प्रयच्छन्ति । अथास्य विद्यमानविजवस्थां जमकोट्टं पेषिंशोधि-
कोट्टं पेषियां यविशुक्कान वस्त्राणि प्रयच्छन्तो प्रदीतुं कल्पन्ते
नर्वात चिन्तां चिकीर्षुराह ॥

अप्पणां कीतकमं व, आडाकमं व घेतु आगमणं ।

मंजोए चेव तथा, अणिएहे मग्गणा हुंति ॥

स गृहस्थशेक आत्मनो योग्य वस्त्रपात्रादि क्रीतकृतं वस्त्राधा-
कर्म वा गृहीत्वा गुरुणामन्तिके दीक्षागृहणायागमनं कुर्यात् ।
अत्र क्रीतकृतगृहणेन विशेषिकोऽपि दोषा गृहीताः । अमीषां च
दोषाणामनिर्दिष्ट उपलक्षणवाशिर्दिष्टे वा ये संयोगा जङ्गकास्ते
षां मार्गणा कर्त्तव्या भवतीति द्वारगाथासमासार्थः ।

सांप्रतमनामेव विवृणोति ।

कीयमि अणिएहे, तेणोग्गहियमि सेगो कप्पे ।

निदिहमि ए कप्पति, अहव विमेसो इमो तत्थ ॥

क्रीतकृतं द्विधा निर्दिष्टमनिर्दिष्टं च । निर्दिष्टं नाम वस्त्रपात्रादिकं
क्रीतं इत्यमुद्देशं करोति अमुनि मम जविष्यन्ति अमुनि सा-
धूनां दास्यामि तद्विपरीतमनिर्दिष्टम् । एवमन्येष्वपि द्रव्येषु भा-
वना कर्त्तव्या तत्र यानि वस्त्राणि तेनानिर्दिष्टानि क्रीतानि तेषां म-
ध्यं यत्तस्याजिद्वितं यत्तज्जातं तेनावगृहीते सति शेषाणि साधूनां
कल्पे ते निर्दिष्टे तु साधूनामर्थाय यत्त क्रीतं तत् किमपि न क-
ल्पते । अथवा तत्र निर्दिष्टस्य विशेषो अभिधीयते ।

मज्झतिगाण गिएहइ, अहं तुज्जव्वए परिधित्यं ।

सेहेहिं ति व वत्थं, तदजावे विगिंचेति ॥

मदीयानि मया आत्मार्थं क्रीतानि वस्त्राणि यूयं गृहीथ अहं
तु युष्मदीयानि युष्मदर्थं मयैव क्रीतानि वस्त्राणि परिगृहीष्ये
एवं तेनोक्तं तान्यात्मार्थक्रीतानि कल्पन्ते । अथवा स ब्रूयान्
यावत् युष्मदर्थमेतानि क्रीतानि इत ऊर्कं यत् जानीथ तत् कु-
रुथ तनस्तां निर्दिष्टं वस्त्रप्रत्यवताराः शैक्ष्यानुपस्थापितस्य प्रय-
च्छन्ति । अथ नास्ति शैक्षो वा परं किमहं साधुर्न जवामि यदे-
वमेतानि मम दीयन्ते इति कृत्वा नेच्छति ततस्तानि (विधि-

उच्यते

अंति) परिग्राहयन्ति । एवं परिग्राह्यमानेषु स शैलो ज्ञेयात् ।
एतं पि मा उज्जह देह मज्जं, मज्जव्वगा गेहह एकं दां वा ।
अत्तद्विह होति कदापि सत्त्वे, सत्त्वे ऽवकप्पंतं वि सोधएसा ॥
एतमपि वस्त्रप्रत्यवतारमकल्पन् । यतया प्राप्तमाज्जह किं तु मज्जं
प्रयच्छत मदीयप्रत्यवतारान् चैकं धौ वा यूयं गृह्णात । अथ तेन
बहवः प्रत्यवताराः क्रीतास्ततः को विधिरित्याह यान् प्रत्यव-
तारान् एकं वा द्वी वा त्रीन् वा स दाता आत्मार्ययति स त्रीन्
वा कदाचिदात्मार्यं करोति तदा सर्वेऽपि कल्पन्ते एव विशोधि-
कोटिविषयो विधिरुक्कः । अथाविशोधिकोटिविषयं तमेवाह ॥

उगमकोटीं वि हु, संज्ञो जं तथ व हाति अनिदिहे ।

इयस्मि विसंज्ञो जो, जइ सेहां सयं जणइ ॥

उक्तमकोटिनाम् आधाकर्मोद्योऽविशोधिकोद्यो दोषास्तेष्व-
पि यदि निर्दिष्टमिदं साधूनां दास्यामि इदं मम भविष्यतीति
निर्दिष्टमन्तरं वस्त्रादि क्रीतं तत्र कल्पते (संज्ञोभेदोऽभि-
दिहति) अनिदिष्टेऽपि यद्येषां दाता ज्ञेयात् धर्मस्त्वैतत्तु निमित्ता
यादे तानि नेच्छत त इमानि मन्परिगृहीतानि गृह्णात यानि यु-
ष्माभिः प्रतिविद्धानि तानि मम ज्ञापयन्ति एवमसौ संज्ञो जं प्रकृप
कं कृत्वा यदि ददाति तर्हि सर्वोऽपि कल्पन्ते (इतः स्मि विसंज्ञो-
जोति) इतरन्नाम निर्दिष्टं तथाऽपि संज्ञो जो यदि स्यात्ततः क-
ल्पते । संज्ञो जः पुनरयं यथाऽसौ गृहस्थश्चैव स्वयमन्येनानुपदिष्ट
आत्मनैवेत्यं जणाति ।

उक्कोरागा व दुखं व, वज्जिया केसितो हामि विथेव ।

इति संज्ञोभं तेहि, वदंति निदिहगेसुं पि ॥

यानि वस्त्राणि मया युष्मदर्थं कारितानि वस्त्राणि बहुमुल्या-
नि ततः कथं परित्यजन्ति दुःखं वा महता प्रयासेन वाऽपि तानि
अतः कक्षांशतः कक्षेण प्रापितोऽहं वृथैवामीनिः युष्माकमनुपक-
रणात् अतो मदीयानि यूयं गृह्णीथ युष्मदीयानि च मम भवन्तु ।
इत्येवं तत्र निर्दिष्टेष्वपि सत्यतानिमित्तं निर्दिश्य कृतेष्वपि संज्ञो जं
कल्पनीयताकारणं वदन्ति नीधकरादयः । संयतनिर्दिष्टान्यपि
कल्पन्त इति भावः । अत्र मतान्तरमुपन्यस्य दूषयन्नाह ।

जा संजय एदिहा, संज्ञोभस्मि वि न कप्पते केई ।

तं तु ण जुज्जइ जम्हा, दिज्जति सेहस्स अविमुक्कं ॥

या अविशोधिकोटीः संयताय निर्दिष्टा साधुनिर्दिश्य कृता सा
संज्ञोभे कृतेऽपि न कल्पते एवं केचिदाचार्या ज्वरते तत्तु न पुज्य-
ते यस्मात् शीकृतस्यानुपस्थापितस्याविशुद्धमनेषणीयं वस्त्रावा-
दि दीयते इत्यत्र च अनुयायिणो वक्तव्यं तत्र शैलयोग्यमविशुद्धं
साधुभिः परिगृहीतं ज्ञयन्ति अतो ज्ञायते अविशोधिकोटीर्वावैर्दु-
ष्टमपि वस्त्रादिकं संज्ञो जे कृते कल्पते । किञ्चान्यत् ॥

जह अप्पहा कम्म, परिजुत्तं कप्पते य इतरोसिं ।

एमेव य अम्हाणं, परिगहियं वि कप्पते इयरोसिं ॥

यथा गृहस्थेनात्मनोऽधीयाधकर्म कृतं तदितरेषां संयतानां
परिभोक्तुं कल्पते । इत्यमुनैव ज्ञापकेनास्माकमपि स शैलो गृ-
हस्थ एवेति कृत्वा तेन परिगृहीतं ममेदमिति बुद्ध्या स्वीकृत-
मितरदपि संयतानिर्दिष्टमपि कल्पते । इतरेषां साधूनां च पुनरा-
चार्या अविशोधिकोटिनिर्दिष्टं संज्ञोभेऽपि कृते नेच्छन्ति । ते इदं
कारणमुपकर्षयन्ति ॥

महस्माण्णादिणा तेण, णिदिहे केई ण इच्छंति ।

अणिदिहे पुण ज्ञो जं, वदंति परिफग्गु मत्तव्वं ॥

यथा सहस्रानुपाणि विषं भक्ष्यमाणं सहस्रान्तरितमपि पुरुषं
मारयति । एवमाधाकर्मोपपन्नस्यमाणं सहस्रान्तरितमपि साधुं
संयमजीविताद् व्यपनयति न सहस्रानुपातिविषजातेन केचिदा-
चार्याः साधुनिमित्तं निर्दिष्टं संज्ञो जेऽपि कृते नेच्छन्ति अनिर्दि-
ष्टं पुनः ज्ञो जं कृत्वा वदानस्य कल्पनीयं वदन्ति । एतदेव प-
रिफल्गु निस्सारं मन्तव्यम् । कथमित्याह ॥

एवं पि सप्पइरमासेण, परिसरग तेण फग्गुमिच्छामो ।

दुविधं पि ततो गहियं, कप्पाविरतणावउप्पातं ॥

यत्ने आचार्यदेशीया इति निर्दिष्टं संज्ञो जे कृते कल्पनीयं ज्ञ-
यते एतदपि स्वगृहपतिमिश्रेण सहशं तेन कारणेन परिफल्गु
व्यमिच्छामः तदीयानि प्रायेण ह्येतदपि स्वगृहपतिमिति कृत्वा
भकल्पनीयं प्राप्नोति तच्छानिष्टं ततो द्विविधमपि निर्दिष्टानिर्दि-
ष्टमेवाद् द्विमकारमपि तेन शैलेण संज्ञो जकारणेन गृहीतमा-
त्मीकृतं सत्कल्पते । तथा वाऽत्र रत्नोद्यो मेऽमदीधरो ह तद-
ष्टान्तः । तथा हि तत्र प्रकृतं तृणादिकमपि सुवर्णीभवति एवं
शैलगृहस्थेन परिगृहीतं सर्वमपि कल्पनीयं भवति । अथ ॥

जहहकडं चरिमाणं, पढिसिद्धं तं हि मज्झिमो गहियं ।

पढिबसुपंचजामं, कप्पति तेसिं तहमोसिं ॥

यथा चरमतीर्थवासिनां पञ्चव्यामिकानां साधूनामर्थाय किम-
पि वस्त्रं वा पात्रं वा कृतं तत्तु तैः प्रतिषिद्धं न गृहीतं मध्यमं च
पार्थनायतीर्थवासिनिश्चतुर्यामिकैस्तत्परिगृहीतं ते चतुर्यामि-
काः पञ्चव्यामधर्मप्रतिपक्षास्ततस्तद्वस्त्रादिकं तेषामन्येषामपि
पञ्चव्यामिकानां परिभोक्तुं कल्पते । एवमत्रापि साधूनामर्थाय
कृतं तैः प्रतिषिद्धं शैलगृहस्थेनात्मार्थकृतं सदीयमानं कल्पते ।

अथ संयोगद्वारं व्याख्याति ॥

उगमविसंधिकोटी, दुगादिमंजोगमो बहु वत्थं ।

पत्तगमीसिगासु य, णिदिहा तह अणिदिहा ॥

इहोक्तमकोटिमेवा आधाकर्ममिश्रजातादयस्तेषां द्विकादिसं-
योगतो द्विकत्रिकचतुष्कादिसंयोगनिष्पन्ना बहवोऽत्र भङ्गका
भवन्ति । ते च सुगमतया स्वयमभ्युह्य मन्तव्याः । एवं विशो-
धिकोटीमेवानामपि क्रीतकृतादीनां द्विकादिसंयोगनिष्पन्नाः
तथैव बहवो भङ्गकाः पते च प्रत्येकं भङ्गका उच्यन्ते । एतेषामे-
वोक्तमकोटिमेवानां च परस्परं द्विकादिसंयोगनिष्पन्ना एवमेव
बहवो भङ्गका भवन्ति । ते च मिश्रभङ्गका भवन्ति । सर्वेऽप्येते
द्विधा निर्दिष्टा अनिर्दिष्टाश्च एतासु प्रत्येकमिष्टासु भङ्गपङ्क्ति-
कल्प्याकल्पविभागाः प्रागुक्तप्रकारेणावसातव्याः । अथ वक्ष्य-
माणार्थसंबन्धनाय प्रस्तावनां करोति ।

वत्था व पत्ता व परे वि हुज्जा, दव्वं पि कुज्जा णिवणे सयं पि ।

णिज्जत्तज्जं व रयोहरादि, कोई किणे कुत्तिय आवणातो ॥

वस्त्राणि वा पात्राणि वा प्रायो गृहेऽपि भवेयुः । यत्तु निर्दु-
ष्कभाण्डं पात्रनियोगोपकरणं वाशब्दस्य व्यवहितसंबन्धतया
रजोहरणादिकं वा यदन्यत्र दुर्लभमुपकरणं तत् कश्चित्पुनः
बुद्धिमान् साधूनां समीपे दृष्ट्वा तदनुसारेण स्वयमपि कुर्यात् ।
कश्चित्तदेव कुत्रिकापणान् क्रीणीयात् । वृ० ३ उ० । (कुत्रि-
कापणवृत्त्यता स्वस्थान एव) अथ सप्त नियोगान् व्याचष्टे ।

तिस्स य अप्पट्ठेती, चत्तारि य पूयणारिहे देति ।

दितस्स य चित्तवो, सेहस्स त्रिगिचणं चावि ॥

सत नियोगान् गृहीत्वा प्रव्रजतोऽयं गुणस्तेषां सत्तानां ग्रन्थात्
भीम् स शैव आत्मनोऽर्थाय गृह्णातीत्यर्थः । अतएव नियोगान्
पूजनादीनामाचार्योपाध्यायप्रवर्तिसंघाटकसाधूनां प्रयच्छति
तस्य चैवं प्रयच्छतो यद्यसौ नियोगः शुरुस्ततो प्रदीतव्यः ।
अथाशुद्धस्ततः शैवस्य दातव्यः । शैवस्याभावे 'विगिचनं' प-
रिष्ठापनं तस्य कियते । एवं तस्य श्रीनियोगान् गृहीत्वा प्रव-
जितस्य यज्ञवति तद्दर्शयति ।

संज्ञाए पल्लिमंथो, पल्लिंणिया य सो हवइ खिन्वो ।

एगा व देति तद्वितं, दोषि य से अप्पणो हुंति ॥

तस्य श्रीनियोगानुभयकारं प्रत्युपेक्षमाणस्य महान् स्वाध्या-
यविपरिमन्थो भवति । तथा च महत्या प्रत्युपेक्षतया स खिन्नः
परिश्रान्तो भवति तत एवं निर्विष्यः सन् एकं नियोगं सूरिणां
वदाति प्रवृत्ते च तस्मिन् तस्य द्वौ नियोगावात्मनः सत्तायां
भवतः । एवमप्यसौ ह्यभ्यां नियोगाभ्यां नैव साधुभ्यो ज्ञ्यादृश
इव दृश्यते । ततः ।

निगमणे बहुजंडो, कत्तो कतरो व वाणिओ एइ ।

वित्तियं पि देति तद्धि, सा जंते दुद्धदं होजा ॥

मासकल्पे पूर्णे ततः क्षेत्राभिर्गच्छतां ग्रन्थे स एवैको बहुभण्डो-
बहुपकरणो दृश्यते । ततो लोकस्तमुद्दिश्य भूते । अहो कुतः
कतरो वा अयं वणिज एवमुपस्करसंभारितः समुपैति । एव-
मुपहासमाकर्ण्य स द्वितीयमपि नियोगं गुरुणां वदति । तत्र
गुरुभिर्गच्छन् हेमन्त ! आर्य मा ते तव भूयो दुर्लभमुपकरणं
भवेत् अत आत्मपार्श्वे एव तावद्धारय । स ग्राह ।

जारेण खंधे च कर्मा य वाहा, पालिज्जएणिस्ससए य उहुं ।

तेणे य आधोणमजिद्वेज्जा, ए एत्तिया इति ममावजोगं ॥

मम मार्गं गच्छतो द्वयोर्महान् भारो भवति तेन स्कन्धः कटी
बाहावगादतरं पीड्यते । तत्र श्रेष्ठमूर्धनिह्वासेनाकुलो जघा-
मीत्यर्थः । स्तेनाश्च मामुपकरणमग्निं दध्वा उपधिकारणादभि-
रुच्युः । एतावन्ति च वस्त्रपात्राणि ममोपभोगं नायान्ति । यश्च
जगवद्भिरुक्तं मा भूयो दुर्लभं भवेत् । तत्रोच्यते ॥

जं होहि त बहुगाणं, इम्म धम्मचरणं पवसाणं ।

तं होहि त अम्हं पि, तुम्हंहिं समं पवसाण ॥

यदि युष्माकं बहुनामस्मिन् जगयते शासने धर्मचरणं प्रपन्ना-
नामुपकरणं भविष्यति तद्दस्माकमपि युष्माजिः समं दिगङ्गा-
नानां चारित्रं प्रपन्नानां भविष्यति एव तत्प्रथमतया प्रव्रजतो वि-
धिरुक्तः । अथ पूर्वोपस्थितविषयं नमेवाद ॥

सहो वीरेणसहए, अञ्जुहाणं पुणो अजाणंते ।

कत्तकारितं व कीर्तं, जाणंते अधापसिगद्विहे ॥

यश्चारित्रं परित्यज्य गृहवासमुपगतस्तस्य कथं पुनरपि प्रव्रज्या-
यामज्युत्थानसिद्धिः संज्ञाता अत्र वीरेणसहकृष्टान्तो वक्तव्यः ।
एवं तस्य पुनरज्युत्थानं जघमि स च विधा जानानोऽजानानश्च-
यः कल्याणकल्याणविभागं जानाति स जानानस्तद्विपरीतोऽजानानः ।
अगीतार्थ इत्यर्थः (अजानन्ति) भूयः प्रव्रज्यायामज्युत्तिष्ठमा-
ने कृतं वा कारितं वा कीर्तं वा दानं वा तं पूर्वोक्तविधिना कल्प-
ते यस्तु जानानस्य यथा परिगृहीतानि शुद्धान्येव ग्रहीतुं कल्पन्ते
न कृतकारितादीनि । अथ वीरेणसहकृष्टान्तमाह ॥

जइ सो वीरेणसद्वओ, णत्तीररुहो जइस्स वेगेण ।

थोवं थोवं खण्णता, पक्खित्तो जूमिणिहितमूत्तो वि ॥

यथा स कश्चिद्विक्रितो वीरेणसद्वको वीरेणानां तुणविशेषाणां
स्तम्भो नद्यास्तीरं रोहति स्म जायते स्मिति नदीतीरकहां नद्याः प्र-
त्यासन्नतया जलस्य वेगेन स्तोकं स्तोकं जनता जूमिकानिहि-
तमूत्तजासोऽप्यचिरादेव भ्रातसि प्रक्षिप्तः । ततश्च भ्रातसा प्रवाह-
यित्वा समुद्रं प्रापित इति भावः । एष दृष्टान्तः । अयमर्थोपनयः ।

ठियमसियं दिद्धेहिं, साधूहिं जहरिहं समणुणातो ।

उगहे उगहतरंहि य, चालिज्जति वद्धमूलो वि ॥

कश्चित्पश्चात् कृत-मिकपुत्रकादिवेषेण साधूनामागमनभूते क-
चिद् ग्रामे गृहवासमध्यास्य तिष्ठन् यत्तत्र मासकल्पं वर्षाकल्पं
वा स्थिताः साधवो ये (वगमिसि) तत्र गच्छन्त भागता वा
द्विवाणि दिनानि तिष्ठन्ति तैर्दृष्टैरदृष्टैश्च साधुभिर्मर्यादां पयाथोन्म-
समनुकृताः सन्तुष्णैरुपगतैश्च वस्त्रनैरुक्तवैराग्यस्थानीयैरेकैः
प्रेर्यमाणः कलत्रादिसपरिग्रहः विस्तरं वद्धमूलोऽपि वाह्यते ।
गृहवासं त्याजयित्वा संयमरूपं भ्रातसि प्रक्षिप्य गच्छरक्ताकरं
प्राप्यत इति ज्ञायः ।

अथ जानानाजानानविषयविधिभिर्जागमाह ।

कप्पाकप्पविसेसो, अण्णीए जो उ संजमा चलिओ ।

पुत्तगमो तस्स जेव, जाणंते जाइ सुद्धा ॥

वस्त्रपात्रादिविषये कल्प्याकल्प्यविशेषे अनधीते सति येः सं-
यमाश्चलितस्तस्य पूर्वः प्राक्तनो नाम प्रकारो भवति यथा शैवगृह-
स्थस्योक्तः । यस्तु कल्याणकल्याणविधिं जानाति तस्य सर्वाणि शु-
द्धान्येव ग्रहीतुं कल्पन्ते न कीर्तविशेषद्वयानि । वृ० ३ वृ० ।

(११) निर्ग्रन्थ्याः प्रव्रज्यां गृह्यन्त्या उपधिः ।

(सूत्रम्) निर्ग्रन्थीएणं तप्पद्वयमाए संपव्वयमाणी क-
प्पइ रयहरणो गोच्छपकिम्महमावाए चउहिं कसिणेहिं
वत्थेहिं आयाए संपव्वइत्तए कप्पइ से अहापरिगद्विहेहिं
वत्थेहिं आयाए संपव्वइत्ता ।

अस्य व्याख्या प्राक्वत् त्वरं निर्ग्रन्थ्यास्तुर्भिः प्रत्यवतारैः स-
हितायाः प्रव्रजितुं कल्पते इति विशेषः । अथ ज्ञाप्यम् ।

एमेव गमो णियमा, णिगंभीणं पि होइ नायव्वो ।

जा त णं कप्पति, पेत्तुं जे आधापरिगद्वितो ॥

एव एव गमो निर्ग्रन्थीनामपि जघमि ज्ञातव्यः । सा च पूर्वोप-
स्थिता म्यादित्यत्र सूत्रे तासां कल्याणकल्याणविभागं जानतीनां याजि
यथापरिग्रहीतानि कल्पन्ते ग्रहीतुम् (जे) इति वाक्यात्सङ्गारे ।

समणीणं नाणत्तं, णिज्जोना तासिं अप्पणो जोग्गा ।

चउगो पंच व ससा, आयरियादीण अट्टाए ॥

निर्ग्रन्थेज्यः सकाशान् धमणीनामिदं नानात्वं विशेष उच्यते
तासां प्रव्रजन्तीनामात्मनो योग्याश्चत्वारो नियोगा भवन्ति शे-
वास्तु आचार्यादीनामर्थाय स्वयारा या पञ्च वा । तत्र यदा च-
त्वारस्तदा एकमात्रार्थस्य द्वितीयं प्रवर्तिन्यास्तृतीयं गणावच्छे-
दित्याः अनुर्थं संघाटकसाध्याः प्रयच्छति । यदा पञ्च तदा तथै-
वाचार्यादीनां पञ्चमः पुनरुपाध्यायस्य योग्य इति चूर्णिकाजि-
प्रायः । गृहद्राप्यकारः पुनराह । चत्वारि अप्पणो स, खड्डर
पंच बहव सेसगा हुंति । आयरिओयज्जाए, पवत्तणीमिसे च
संघातं ॥ पंचए अभिभोगा अत्रिभोगावज्जहुंति अत्तादिस्सि ।

(१३) रात्रौ विक्राते चोपधिग्रहणम् ।

(सम्भ्रम्) नो कल्पइ निगमथाण वा निगमंथीण वा वियाले वा वत्थं वा पन्निगदं वा कंवलं वा पायपुंनणं वा पन्निगदित्तए अथास्य सूत्रस्य क. संबन्ध इत्याह ।

जह भेज्जाणाहारां, वत्थादेमे व सापयपसंगादि ।

यं दिहवत्थमगहणं, कुज्जा उ निसि अतो सुत्तं ॥

यथा शय्यां यस्मिन्, कृत्वा रात्रौ प्रहीतुं कल्पते एवमेव वस्त्रा-
दिकर्मणि कल्पयिष्यते इत्यतिप्रसङ्गादिवाहृष्टस्य वस्त्रस्य निशि
रात्रौ ग्रहणं मा कुर्यादित्यत इदं सूत्रमारज्यते इत्यनेन संबन्धे-
नायातस्यास्य व्याख्या नो कल्पते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा रा-
त्रौ वा विक्राते वा वस्त्रं वा प्रतिग्रहं वा कम्बलं वा पादप्रोच्छने
वा प्रतिग्रहीतुमिति सूत्राक्षरगमनिका ।

अथ भाष्यविस्तरः

रत्तो वत्थमगहणे, चउरो मासा हवन्ति उग्याया ।

आणाणो य दोसा, आवज्जणसंकेणा जाव ॥

रात्रौ वस्त्रग्रहणे मासा उद्धाताः प्रायश्चित्तम् आह्लादयश्च
होषाः । तथा रात्रौ भक्तग्रहणेऽपि तथैव वक्तव्याः ।

विश्यं विहीविचित्ता, पन्निगत्थाई समित्तरयणाए ।

ते य पगाविय सत्था, वडिहिं तु जए व एको वा ॥

द्वितीयपदमन्त्रोच्यते (विहिंसित्) अर्ध्यान् विधित्ता मुषिताः सन्तः
प्रतिसार्थादिकं समेत्य प्राप्य रजन्यामपि वस्त्रप्रतिग्रहादिकं गृ-
ह्णन्ति तत्रापि कथमित्याह तावुजावपि सार्थं प्रागेव प्रान्तेया-
नुक्तस्यैव चलिष्यत एको वा अन्यतरः सार्थप्रतिसार्थयोर्मध्ये
चलिष्यतीति मत्वा रात्रावपि ग्रहणं कुर्वन्ति । अत एवोत्सर्गपदे
अध्वा गन्तुमेव न कल्प्यते यत्रैते दोषा उत्पद्यन्ते तथा चाह ।

उदंसु भिक्खु अप्पाण, पव्वज्जणं तु दप्पेण ।

लहुगा पुण मुच्छपदे, जं वा आवज्जई जत्थ ॥

व्याख्यातार्था द्वितीयपदमाह ।

नाणहदंसणट्ठा, चरित्तट्ठा एवमाई गंतव्वं ।

उवगरणपुव्वपडिओ-दिण्ण सत्थेण गंतव्वं ॥

इयमपि गतार्था ।

सन्थे वि वत्थमाणे, असंजए संजए य तदुजए ।

मगन्ते जयणाणं, द्विक्कं पि हु कप्पे घेत्तुं ॥

हानाद्यर्थमभ्यान् प्रनिपन्नानामपान्तराले चतुर्विधाः स्तेना भवे-
यः एके असंयतप्रान्ताः १ अन्ये संयतप्रान्ताः २ अपरे तदुभयप्रा-
न्ताः ३ अन्ये तदुत्तरयजजकाः ४ तत्रासंयतप्रान्तैः स्तेनैः सार्थे
विद्यमाने मनुष्यगणे त एव साधूनां पार्श्वोच्छ्राणि मार्गय-
न्ति यतनया दानं कर्त्तव्यं प्रत्यर्पमाणं च त्रिभ्रमपि तदेव वस्त्रं
ग्रहीतुं कल्पते नान्यदिति समग्रहायासमासार्थः । अथैनामेव
विचरीपुराह ॥

संजयजट्टा गिहिजट्टा य, पंतोजये उजयजट्टा य ।

तेणा होंति चउप्पा, विगिचणा मुअजईणं ॥

एके स्तेनाः संयतभद्रकाः परं गृहस्थप्रान्ताः एके गृहस्थभ-
द्रकाः परं संयतप्रान्ताः अन्ये उभयेषामपि प्रान्ताः अपरे उभ-
येषामपि भद्रकाः एवं स्तेनाश्चतुर्विधा भवन्ति । अत्र च त्रि-
तीयनृतीययोर्द्वयोर्भेदयोर्मयीनीनां धिवेचनं वस्त्रेभ्यः पृथक्करणं

भवति । अथ यत्र संयता न विविक्तास्तत्र विधिमाह ।

जइ देति जाइयाजा-इया य न वि देति क्षत्तुगगुरुगा य ।

सागरदाणं गमणं, गहणं तस्सेव वत्थस्स ॥

साधवो यद्ययाचिताः सन्तो वस्त्राणि गृहिणां प्रयच्छन्ति
तदा चतुर्लघु । अथ याचिताः सन्तो न प्रयच्छन्ति तदा चत्वा-
रो गुरुवः । अतः सागारिकं प्रातिहारिकं भणित्वा प्रयच्छन्ति
यथा भवतिः प्रत्यर्पणीयमिदमरमाकं यद्यर्वाणं वर्तमाना गृहं
वा गता अन्यद्वस्त्रं लभ्ये गमनं नाम येषां गृहस्थानां तद्वस्त्रं
प्रदत्तं ते यथनेन पथा गच्छन्ति ततः साधुभिरपि तेनैव ग-
न्तव्यं यद्यन्येन व्रजन्ति ततश्चतुर्लघु यदा ते अध्वनो निर्गता
भवन्ति तदा क्षिप्रस्यापि तस्यैव वस्त्रस्य ग्रहणं कर्त्तव्यं
नान्यस्य । ततः पुनर्द्वस्त्रं कीदृशं दातव्यमित्याह ।

दंसपरिहारवज्जं, चोलपट्टपडलपत्तबंधवज्जं च ।

परिजुणाणं दाणं, उड्ढापट्टोसपरिहरणा ।

महती जीर्णकम्बलिका दण्डपरिहार उच्यते तद्वर्जं चोलपट्ट-
पडलकपात्रबन्धवर्ज्यानि यानि शेषाणि परिजीर्णवस्त्राणि तेषां-
मुड्ढापट्टेपरिहरणार्थं दानं कर्त्तव्यम् । उड्ढाहो नाम अहो
अमीषामनुकम्पा ये विविक्तानामप्यस्माकं चीवराणि न प्रय-
च्छन्ति प्रदंषो नामाप्रीतिकं तद्वशात्तेषां तापनाद्यो दोषास्त-
त्परिहरणार्थं दातव्यम् (क्षिप्रं पिप्पित्) चोऽयमपि शब्दस्तत्स्-
चित्तमेवमपरमाह ।

धोवस्स व रत्तस्स व, गहणं गिरहम्मि चउद्धुगा ।

तं चव घेत्तुं धोउ, परिजुजे जुममुब्भेज्जा ॥

यदि तैर्गृहस्थैस्तद्वस्त्रं धीते वारक्तं वा तथाऽपि तस्यैव ग्रहणं
कर्त्तव्यम् । अथ साधुप्रायोग्यं न कृतमिति मत्वा न गृह्णन्ति अ-
न्यस्य वा ग्रहणं कुर्वन्ति तदा चतुर्लघुकः । अतस्तदेव वस्त्रं
गृहीत्वा क्षारादिना धावित्वा साधुप्रायोग्यं कृत्वा परिभुजते ।
अथातीवजीर्णं तत उज्जेयुः परिष्ठापयेयुरित्यर्थः । गतः प्रथमो
भङ्गः । अथ गृहस्थभद्रकाः संयतप्रान्ता इति द्वितीयो भङ्गो
भाव्यते तत्र भूयश्चतुर्भङ्गो संयत्यो विविक्ता न संयताः १ संयता-
विविक्ता न संयत्यः २ संयत्यो विविक्ताः संयता अपि वि-
विक्ताः ३ न संयत्यो नापि संयता विविक्ताः ४ अत्र विधि-
मभिधित्सुराह ।

सट्ठाणे अणुकंपा, संजयपदिहारिण निसिच्छो य ।

असई अतदुजये वा, जयणा पडिसप्पमाईसु ॥

यत्र संयता गृहिणाश्च विविक्ता न संयत्यस्तत्र संयतीनां सु-
स्थानं साधवः तत्रानुकम्पां कर्त्तव्याः । साधूनां वस्त्रं दातव्य-
मित्यर्थः । साधुभिरपि तत्प्रातिहारिकं ग्राह्यम् । यत्र संयत्यो
गृहस्थाश्च मुषिता न संयतास्तत्र साधूनां संयत्यः स्वस्थानं
तासां वस्त्रदानेनानुकम्पां कर्त्तव्याः तच्च निस्पृष्टं निजं दातव्यं
न प्रातिहारिकं ग्राह्यम् (असईसि) अथान्नोऽप्यधिक-
मुपकरणं नास्ति ततः प्रातिहारिकमपि दातव्यं तदुभयं साधु
साध्वीवर्गः तस्य विविक्तस्य वस्त्राभावे प्रतिसार्थादिषु यतना
वस्त्रान्वेषणविषया कर्त्तव्येति समग्रहायासमासार्थः ।

अथैनामेव विवृणोति ।

न विविक्ता जत्थ मूणी, समणी य गिहा जत्थ अदुडा ।

सट्ठाणणुकंप तहिं, समणुत्तिपरा स वि तहं ॥

यत्र मुनयो न विविक्ताः अमण्यश्च गृहिणश्च यत्र (उच्छ्रद्धासि)
मुचिताः तत्र स्वस्थाने संयतीर्णं अनुकम्पा कर्तव्या । ताश्च संय-
त्यो द्विविधाः संयिन्ना असंयिन्नाश्च यदि वस्त्राणि सन्ति ततः सर्वा-
न्नामपि दातव्यानि अथ न सन्ति तावन्ति वस्त्राणि ततः संवि-
ग्नसंयतीनां देवानि ता अपि द्विविधाः समनोक्ताः सांजोगिन्य
इतराश्चासांभोगिन्यः । यदि पूर्यन्ते ततो द्वयोरपि वर्गयोस्तथैव
दातव्यानि । अथ न पूर्यन्ते ततः स्वस्थाने दातव्यानि समनो-
क्तानामित्यर्थः अपिशब्दात् या घृतिदुर्बलास्ताः संविग्नाः असं-
विग्ना वा स्थविरास्तरुणयो वा जवन्तु नियमात्तासां दातव्यम् ।
यत्र साधवो विविक्तास्तत्रैवं यतना ॥

लिंगद्विजिह्वसीष्, गिहन्ति परिहारियमेणसु ।

अमणुभियरगिहिंसुं, जं लब्धं तेनित्तं देति ॥

सिद्धार्थं तावद्वचनं रजोहरणमुल्लवस्त्रिके गृहीतव्यं भिक्षार्थं
तु पात्रकवन्धपटत्रकादि शीतत्राणार्थं तु प्रायरणादि पतत्सर्वम-
पि प्रातिहारिकमेतेषु गृह्णन्ति । तद्यथा अमनोक्ता असांभोगिका
इतरे पार्श्वस्थादयो गृहिणः प्रतीताः । अथैषु न प्राप्यते ततः
संयतीनामपि इत्यादिप्रातिहारिकं प्राप्तं तत्तत्त्वोत्पट्टकादिकं यदा
लब्धं जवति तदा तन्निजे तत्सदृशं प्रातिहारिकं दत्तं प्रत्यर्पय-
न्ति । इह द्वितीयजङ्गे व्याख्यायमाने प्रथमतृतीयचतुर्थजङ्गा अपि
लेशतः स्पृष्टा अवगन्तव्याः । गतो द्वितीयजङ्गः । अथ तृतीयं जङ्गं
व्याख्यायति ॥

उच्छ्रद्धं वि तदुभये, सपक्वपरपक्वतदुभयं होइ ।

अदृवा वि समणसमणी, समणुभियरेसु एमेव ॥

तदुभये वा उच्छ्रद्धे मुचिते सत्येवमेव यतना ज्ञातव्या । अथ
तदुभयमिति किमुच्यते इत्याह । स्वपक्वाः संयताः परपक्वा
गृहस्थाः । अथवा तदुजयं नाम भ्रमणाः भ्रमण्यश्च । यद्वा तदु-
भयं समनोक्ता अमनोक्ताश्च । यदि वा सविग्ना असंविग्नाश्चेति
तदुभयम् तत्र मुचिते सति विधिमाह ॥

अमणुभेतरगिहिंसं-जईसु असइ पडिस्तथपट्टीसु ।

तिगहडाए गहणं, पडिहारिय एतं चैव ॥

अमनोक्ता असांभोगिका इतरे पार्श्वस्थादयो गृहिणः संयत्य-
श्च प्रतीताः एतेषु विविक्ततया वस्त्राणां प्रतिस्वार्थं वा पट्ट्यां
वा पञ्चकपरिहाण्या मार्गयितव्यम् । संयतीनां तु नास्ति पञ्च-
कपरिहाण्येवं लभ्यते तदेव गृहीत्वा गात्राच्छादनं तामिः
कर्तव्यं तच्च वस्त्रं त्रयाणां त्रिज्जज्जिकाशीतत्राणानामर्थाय प्राति-
हारिकं वा इतरञ्च निमृष्टं प्राप्तम् ।

एवं तु दिया गहणं, अदृवा रत्ति मित्रेज्ज पडिस्तथो ।

गीएसु रत्तिगहणं, मीसेसु इमा तहिं जयणा ॥

एवं दिवा ग्रहणमभिहितम् । अथवा रात्रीप्रतिस्वार्थमिच्छेत् तत्र
च यदि सर्वेऽपि गीतार्थास्ततो रात्रौ च गृह्णन्ति अगीतार्थमि-
च्छास्तस्मिन्निमिषेण यतना । तामेवाह ।

वत्येण व पाएण व, गिर्मतए व अत्यमिण ।

आइस्वे उदिने य, गहणं गीयत्यसंविग्ने ॥

प्रतिस्वार्थं कश्चिद्दानधार्मादिरनुकृते वा अस्तमिते वा सुयं व-
क्ष्येण वा पात्रेण वा निमन्त्रयेत् तत्र यदि स्वार्थं रात्रौ च चलितु-
कामस्तदा गीतार्था गुरुनालाचयन्ति उदिने सुयं वस्त्रग्रहणं
कृत्वा समायाताः एवं गीतार्थाः संविग्ना गृह्णन्ति । अथ प्रतिस्वार्थं
पट्ट्यां वा लभ्यते न च स्वार्थादिकं वृश्यते ततः किमित्याह ।

स्वमे पसे तह द-च्छीवेरे तह य इत्यपिहणं तु ।

अच्छाण विविक्ताणां, आगाढं सेसणागाढं ॥

अर्थवस्त्राणामपि संयतीनां परिधानाय दातव्यानि । तदभावे शा-
कादिपत्राणि तदप्राप्तौ दर्भचोवरं घनं प्रमथित्वा समर्पय-
न्ति सर्वथा परिधानाभावे हस्तेनापि गृह्यदेशस्य पिधानं कर्त-
व्यम् । एवमध्वनि विविक्तानामागाढं कारणं मनस्यं शेषं तु
सर्वमप्युपकरणजान्त्रे अनागाढम् ।

असंजई य निगया खुडु-गाइ पेसंति चउसु वग्गेसु ।

अप्पाहिं निवगारं, साहुं च वियारमाइमयं ॥

प्रतिस्वार्थपट्ट्यादौ वस्त्राणामभावेऽप्राप्तौ अध्वनो निर्गता
उद्यानं प्राप्ताः सन्तः क्षुल्लिकादिविविक्तं ग्रामं नगरं वा स्वस्वार्थः
संयतसंयतीश्चावकथाविकालकृणा ये वर्गास्तेषु तेषां समीपे
प्रेषयन्ति । यद्वा सांजोगिकाः संयता इत्येको वर्गः अन्यसांजो-
गिका इति द्वितीयः । सांजोगिकाः संयत्य इति तृतीयः अन्य-
सांजोगिका इति चतुर्थः । एतेषां वा समीपे प्रेषयन्ति । अथ
नास्ति कृल्लकः क्षुल्लिका वा ततो यस्ततो ग्रामाजगराद्वा अगारे
गृहस्थः समायातः यो वा साधुर्विचारभूम्यादावागनस्तम् (अ-
प्पाहिं) संदिशन्ति यथा साधुसाध्वीप्रवृत्तीनां सांजोगिकसं-
यतादीनां वा जवता कथयितव्यं साधवः साध्व्यश्च बहिरप्रोद्याने
स्थिताः सन्ति ते स्वाध्वनिस्तेनैर्विविक्ताः अतस्तेषां योग्यानि ची-
वराणि प्रेषणीयानि । अत्र चायं विधिः संयत-संयतानां वस्त्राणि
दातव्यानि । संयतीनां तु संयतीनिः । अथ तत्र संयताः संय-
त्यो वा न सन्ति तदा आवकाः आधिका वा प्रयच्छन्ति । यत्र तु
संयत्यः संयता वा संयतीनां प्रयच्छन्ति तत्र विधिमाह ।

खुडुं येराणप्पे, आसंगितरी उवितु पविमंति ।

ते वि य धेत्तुमइगया, समणुन्न जडे जयंते व ॥

क्षुल्लिका उद्यानं गत्वा स्थविरसाधूनां वस्त्राण्यर्पयन्ति । अथ न
सन्ति क्षुल्लिकाः तत इतरं मध्यमास्तकायो वा गत्वा स्थविरा-
णामाश्लोकं स्थापयित्वा जृयोऽपि ग्रामं प्रविशन्ति । यत्र संयतेन
संयतीनां दातव्यं तत्र क्षुल्लिकाः स्थविरसाधूनामर्पयन्ति क्षुल्लिका-
ज्ञावे शेषा अपि साधवः स्थविराया आश्लोकं स्थापयन्ति तेऽपि
च संयताः संयतीदत्तानि वस्त्राणि गृहीत्वा प्राकृत्य नगरमनिर्ग-
ताः प्रविष्टाः सन्त आत्मयोग्यमुपकरणमुत्पाद्य संयतीस्तकव-
स्त्राणि प्रत्यर्पयन्ति एवं मनोहेषु विधिरुक्ताः (समणुन्नजडे जयं-
ते वन्ति) यत्र ते मनोक्ताः सांजोगिका न जवन्ति तथैव यद्व्यभा-
षणीत्या यतन्ते ॥

अच्छाण निगयाई, संविग्गा सप्पिडुविह अस्साणी ।

संजई एसणमाई, असंविग्गा दोस्मि वा वग्गा ॥

अध्वनो निर्गता यत्र ग्रामादौ प्राप्तास्तत्रैव भवेयुः संविग्नविहा-
रिणः अनेनेदान्यसांभोगिका गृह्णन्ते । संविग्नः भ्रमणास्ते द्विविधाः
संविग्नजाविता असंविग्नजाविताश्च । संविग्नोऽपि द्विधा आनिग्र-
हिकमध्याह्नप्रभेदान् (संजई इति) अमनोक्तसंयताः संयिन्नाना-
मपि द्वौ वर्गौ तद्यथा साधुवर्गः साध्वीवर्गश्च । अत्र विधिरुच्यते
(एसणमाई इति) संहिप्रभृतिषु गृह्य वस्त्रमप्राप्तुवन्तः पञ्चक-
परिहाणिक्रमेणपणादोषेषु यतन्त इति ।

अथैनवेव सविस्तरं व्याख्यायति ॥

संविग्नतरं जाविय, सन्नीमिच्छा उ गाढणागाढे ।

असंविग्नमिगाहरणं, पाउंजेसुं विसं हीला ॥

संज्ञिनो द्विविधाः संविघ्नभाविता इतरभाविताश्च मिथ्याहृष्टयोऽ
पि द्विविधाः आगाढा अनागाढाश्च । तत्र प्रथमं संविघ्नभावितेषु
संज्ञिषु तत्प्राप्ताग्रनागाढमिथ्याहृष्टेषु कुरुं वस्त्रमन्वेषणीयम् ।
असंविघ्नभावितेषु अगाढमिथ्याहृष्टेषु च न गृह्णन्ति कुत इत्याह ।
असंविघ्नभाविता मृगाहरणं कुञ्चहृष्टान्तं जेतसि प्रणिधानसाधू-
नामकहृष्यं प्रयच्छन्ति ये त्यागिभ्रादिका मिथ्याहृष्ट्यस्ते साधुद-
शनग्रहणतो विष प्रयुज्जीयन् दीक्षां वा कुर्युः अहो भद्रत्तादाना
अमी वराका इत्येति न इत्यन्ति इत्यादि । अथ नागाढमिथ्याहृष्टेषु
कुरुं न प्राप्यते ततः किं विधेयमित्याह ॥

अमंविग्गजाविण्णसुं, अगाढेसुं जयंति पण्णगादी ।

उद्यत्सो सधाकृग, पुव्वगहियं च अबसेसं ॥

असविज्ञानाविनेषु उज्जमादिदोषशुद्धं यद्वत्तत्तद्वहीतव्यं तद-
भावे अज्ञादभिध्याहार्ष्टव्यं यथात्मप्रवचनोपघातो न स्यात् अथ
तेष्वपि शुद्धं न प्राप्यते ततः संविभनभावितादिष्वेव पञ्चकार्दप-
रिहाण्या तावत् यतन्ते यावद्भिन्नमासं प्राप्ता भवन्ति ततोऽ-
न्यसांभांगिकैर्येषु कुरुते तेषु दत्तोपदेशेषु याचितव्यं तथाऽ-
प्यग्रामौ तेषां संघाटकेन एवमप्यलाभे तेषामेव यत् पूर्वं
गृहीतं वस्त्रादि तद् ग्रहीतव्यम् । अमुमेवार्थं विधिशेषज्ञापनाय
पुनरुच्यते ॥

उवण्णो संघाडग, तेसिं अट्ठाण पुत्तगहियं तु ।

अजिनय पुराणमुद्धं, उत्तरमूले मयं वावि ॥

अथ्यसांभोगिकापदेशेन प्रथमतः पर्यटन्ति ततस्तदीयसं-
घाटकेन तथाऽव्यप्राप्ता तेषामर्थाव्यवस्थाभांगिकाःपर्यटन्ति तथा
ऽपि यदि न लभ्यते ततस्तत्षामेव यत्पूर्वगृहीतवत् तद्गृहीतव्यं
तच्छास्त्रिनववाच्यात् पुराणवा । पूर्वमभिनवं पश्चात्पुराणमाप गृ-
ह्यते तदपि यस्यचरगुणमूलगुणशुद्धं तेन उपादेयं नान्यथा अथा-
पि न प्राप्यते ततो यः कृतकगणा भवति तं तच्च एवमेव यत्तद्व्य-
म एतच्च यथाऽवसरमुत्तमं भावयिष्यते तदेव मन्यसांभोगिका-
नामपि पूर्वं गृहीतं यदा न प्राप्यते तदा मासलधुकादारभ्य
तावद्यतन्ने यावद्यत्तुल्यधुकं प्राप्ताः ततः किं कर्तव्यमित्याह ।

उवएसो संघानग, पुव्व गहियं न निययमाईणं ।

अजिनव पुराणसुखं-पुव्वमजुत्तं पि परिहृत्तं ।

चतुर्लघुप्राप्तामन्त्यववासिपार्श्वस्थादीनामुपदेशेन वस्त्रमुत्पा-
दयन्ति तदभावे तेषामेव सघाटकेन तथाऽप्यन्ताभे यत्तेषां
पूर्वगृहीतं मूलोत्तरगुणशुद्धमग्निनयमपरिभुक्तं तत्प्रथमतो
ग्रहीतव्यं ततः परिभुक्तमपि तदप्राप्तौ पुराणमपि मूलोत्तरगु-
णशुद्धमपरिभुक्तं ततः परिभुक्तमपि ग्राह्यम् । इह निशीथचू-
र्णमिप्रायेणास्मैव कल्पस्य विशेषचूर्णमिप्रायेण वाऽन्यसां-
भोगिकात् यावन्नास्ति पञ्चकपरिहाणिः किं तु ततः ऊर्ध्व प-
ञ्चकहान्या र्यातत्वा यदा मासलघुप्राप्तास्तदा पार्श्वस्थादीना-
मुपदेशानिमात्रं गृह्णीतीति द्वयोश्चूर्णयोरभिप्रायः परमेतच्चूर्णि-
कृता भिन्नमासप्राप्तान्यसांभोगिकानां चतुर्लघु प्राप्तास्तत्पार्श्व-
स्थादीनामुपदेशादिना वस्त्रग्रहणे यतन्ते इति प्रतिपादितम्-
तत्तदनुगोथेनास्माभिरपि तथैव व्याख्यातमित्यवगन्तव्यम् ।
यथाक्तमप्यर्थं दिशंप्रह्लापनार्थं भूयोऽप्याह ।

उत्तरमूले सुष्ठे, नवे पुराणे चउकनयणेवं ।

परिक्रमण परिजोगे, न होंति दोषा अभिनवम्भि ॥

मूलगुणशुद्धमयुत्तरगुणशुद्धम् १ न मूलगुणशुद्धमुत्तरगु-

एतदुक्तमपि २ मूलगुणशुद्धं नोत्तरगुणशुद्धम् ३ न मूलगुणशुद्धं
नोत्तरगुणशुद्धं ४ एतेषु चतुर्षु भङ्गेषु प्रत्येकं नवपुराणपदवि-
षयं यद्भङ्गचतुष्कं तस्य भजना सा च यथाक्रममेव कर्तव्या
यत्तावन्मूलोत्तरगुणविशुद्धं तत्प्रथमतो नवमपरिभुक्तं प्रहीतव्यं
तदभावे नयं परिभुक्तं नदभावे पुराणं परिभुक्तमेव द्वितीयवृ-
तीयन्यतुर्थेष्वपि भङ्गेषु चत्वारश्चत्वारो विकल्पाः यथाक्रमं चैते
आसेवितव्याः कुत इत्याह । परिकर्मणा दोषा अविधिस्वी-
नादयः परिदोषाश्च मलिनभीतप्रक्षितसुगन्धिगन्धभाषितत्वा-
दयोऽभिनवे अपरिभुक्ते च यस्मै न भवन्ति । अथ पार्श्वस्था-
दिष्वपि न प्राप्यन्ते ततोऽमनोहसंस्यतीनामप्युपदेशेन गृह्णन्ति
एषां वा अर्थाय ताः पर्यटन्ति पूर्वगृहीतं वा तासां प्रहीतव्यं
तदभावे असंविम्वसंस्यतीनामप्युपदेशादिना गृह्णन्ति ।

अथैवमपि न प्राप्यते ततः किं कर्त्तव्यमित्याह ।

असई य लिंगकरणां, पञ्चवण्टा सयं च गहण्टा ।

आगाढे काणाम्मि, जहेव हंसाइणो गहणं ॥

एवमप्यसत्यत्वज्ञयमाने शाक्यादिवेषेण तर्हीयापासकाना यति-
भ्यो वस्त्रदापनाय प्रज्ञापनार्थं स्वयं वा ग्रहणं वस्त्रस्याप्यादानं
कसंब्यं किं बहुना। ईदृशे आगाढे कारणे यथैव हंसतिलादेर-
ननुज्ञापितस्यापि ग्रहणं हृष्टं तथैव वस्त्रस्यापि तथाऽप्यज्ञाजुप्तं
मांग्यित्या अन्यैर्वाययति तदभावे स्वयमेवाल्पसागारिके वयति
अथ सूत्रं न लभ्यते । ततः को विधिरीत्याह ।

सेडयरुए पिंजियए, पेतुगहणे य लहुगदप्पेणं ।

भवकाले हि विसिद्धा, करेण अकमेण ते चैव ॥

सेरुगो नाम कर्पासः स एव लोडितः स्रज वीजग्रहितो रुतं
तदेव रुतं पिञ्जनि कया तारुतं पिञ्जितं तदेव पुणि कया घटित
पेसुगिति भाष्यते । एतेषां यदि दूषेण ग्रहणं करोति तदा च-
त्वारो लघुकाः तपःकालाभ्यां विशिष्टास्तत्र सेरुके सन्यग्रहका
रुते तपोगुरुकाः पिञ्जिते काङ्गगुरुकाः पेसुके द्वाभ्यां लघुकाः
कारणे पुनः प्रथमपेसुकं पश्चात् (पिञ्जितं ततो रुतं ततः सेरु-
कमपि गृह्णाति । अथाक्रमेण गृह्णाति ततस्त एव चत्वारो लघुकाः से-
रुके च त्रिवर्षातीतं विश्वयोनिकमवग्रहीतुं कल्पते न सत्त्विस्रम् ।

कडयोगि एकत्रो वा, असईए नान्नबद्धसहिआं वा ।

मिच्छाए जवगरणं, उभओ पक्खस्स पाज्जमं ॥

कृतयोगी नाम यो गृहवासे कर्त्तनं कृतवान् स गच्छस्य व-
स्त्राजान्त्रे एकको वा नालघट्टसंयतीन्निहितो वा धिजने नृभागे
कर्त्तनं वयनं च कृत्वा वज्रयपकस्य संयतसंयतीलक्षणस्य प्रा-
योग्यमुपकरणं परिजुञ्जते ततः किमत्याह !

अग।यत्येसु गिचे, जहलापं सुलभबहिग्वेत्ते ।

सुपच्छिन्नं उ वहेति, अन्नाजे तं च धारैति ॥

यद्यगीतार्थास्ततस्तेषु सुसंज्ञोपधिक्तेषु गताः सन्तो यथास्वाभं
यद्वस्त्रं जन्ते तत्सदृशमपरं व्युतधस्त्रं विवेचयन्ति परिष्ठापयन्ती-
त्यर्थः । अगीतार्थप्रत्ययनिमित्तं च यथास्त्रमुप्रायश्चित्तं वदन्ति ।
अथापि न लभ्यते ततस्तदेव स्वयं व्युतं धस्त्रं धारयन्ति । अथ
सर्वेऽपि गीतार्थास्ततोऽपरस्य स्वाभं प्राकृतं परिच्यजन्ति वा न
वा न कोऽपि नियमः । अथ “ग्राणनिगयाई” इत्यत्र योऽयमा-
दिशब्दस्तस्य फलमुपदर्शयन्नाह ।

एवं य वासिषाम्मि वि, जाम्यत्रो महियवृष्टपरिजुषे ।

पुण्ड्रिणं न सत्ये, मम इत्यं जणं वाचि ॥

न केवलमध्वनि विधिकानामेव विधिः किन्तु ग्रामादौ वस्तिमे पथि वसता यत्रोपधिरग्निकायेन ध्मापितो दग्धः अयमौदर्यं वा विक्रीतः चौरैर्वा हृतः यथासु वा पानीयपूरणं वा व्यूढपरिजीर्णो वा पुराणतया दुर्बलीभूतो विधाक्षितं कार्यं कर्तुमसमर्थः तत्राप्येवमेवानन्तरोक्तो विधिर्मन्तव्यः । अत्र चापरो विशेष उपदेश्यते यत्र ग्रामे साधवः स्थिताः सन्ति तत्र सार्थः कश्चित्प्राप्तः स च आदित्योदयात्यर्थमेवेतिथितः उच्चक्षितुमारब्धो वर्त्तते यत्र च गतस्य तस्य रविरुदेष्यति तत्र गच्छता अपान्तरात्त्रे च स्तेनादिजयं स्तेनैर्वा साधवो दग्धाद्युपधयस्तं सार्थं नक्तं रात्रौ प्राप्ताः प्राग्ये प्रभाते अनुष्ठेते एव सूर्ये अग्रतश्चक्षितुकामाः अतो रात्रौ चैव यथोक्तनीत्या वस्त्रादि गृह्णीयुः ।

(सूत्रम्) अग्रतस्य एगा य हरिया हडिया एसा विय परि-
जुता वा घडा वा मट्टा वा संपभूमिया वा ॥

अस्य संबन्धमाह ।

सुतेण चैव जोगो, हरियाहडि कण्ण निमि धितुं ।

हारजण य आहडिया, वूढा हरिणसु वा हट्टु ।

सूत्रेणैव सूत्रस्य योगः संबन्धोऽप्राप्ति अनन्तरसूत्रे राज्ञो वस्त्रादिकं प्रहीतुं कल्पते इत्युक्तम् । अत्र तु या व्याहृता हतिका सा निशि राज्ञी प्रहीतुं कल्पते इति प्रतिपाद्यते अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । न कल्पते राज्ञी वस्त्रं प्रहीतुमिति प्रतिषेधोऽन्यत्रैकस्या हताहतिकाया हरिताहतिकाया वा तत्र पदे हतं पश्चादाहतमानीतं वस्त्रं हताहतं तदेव हताहतिका स्याथं क प्रत्ययः । अनिवर्तने स्वार्थिकप्रत्ययप्रकृतिलिङ्गवचना-नाति वचनादत्र रुढितः स्त्रीलिङ्गनिर्देशः । एवं हरितेषु वनर-पतिसु आहतं हरिताहतं वस्त्रं तदेव हरिताहतिका साऽपि च परिजुता परिधानादौ व्यापारिता भूता अकार्येन प्रह्वालितारत्ता विचित्रवर्णकैरुपगजिता पृष्ठा घट्टकादिना घटिता मृष्टा सुकुमार-रङ्गिता संपभूमिता धूपच्छवेण समं ततः प्रक्षेपेण धूपिता वा-शब्दः सर्वोऽपि विकल्पार्थः । एवंविधाऽपि सा स्वीकर्त्तव्या पुनरसाधुप्रायोग्या कृतेन कृत्वा परिहर्तव्या इति सूत्रार्थः । अथ भाष्यम् । “हमिष्ठणय” इत्यादि पश्चाच्च स्तेनैः पूर्व हता पश्चाद्वस्त्रमाहतमानीतं तदेव हताहतिकेत्युच्यते । यद्वा हतेषु प्रक्षिता या सा हरिताहतिका । सा पुनः कथं भवतीत्याह ।

अच्छाणमाण्णाणे, व विविचाराणं तु होज आहडिया ।

अविहिम्मि संति मेवे, विहम्मगच्छे सइ गुणेषु ॥

अध्वनि अनध्वनि वा विधिकानां हताहतिकाः संभवन्ति तत्र (अविहे) अनध्वनि मासकपेन विहरन्तो केमं निरुपद्रवमादौ च सति सत्सु विद्यमानेषु ज्ञानादिगुणेषु विहमच्चानं न गच्छेत् न प्रविशेत् । तथा चाह ।

उरुद्धरेसु भिक्खे, अच्छाणपवच्चत्तं तु दप्पेण ।

सहुगा पुण सुदपण, जं वा आवज्जं जत्थ ॥

नाणद्धदंसण्डा, चरित्तडा एवमाह गंतव्वं ।

उवगरणपुव्वपामिन्ने-हिण्ण सत्थेण गंतव्वं ॥

गाथाद्वयमाप प्राग व्याख्यातम् । तत्राध्वनि प्रविशतां विधिमाह

अच्छाण पविसमाणा, गुरुं पवादिति ते गता पुरतो ।

अहं तस्य पवादित, चाउम्मामा जवे गुरुगा ॥

अध्वानं प्रविशन्तः प्रथममेव गुरुमाचार्यं प्रवादयन्ति गुरुप्र-

वादमुत्थापयन्तीत्यर्थः । तथा ते अस्माकमाचार्याः पुरतः पूर्वमेवाग्येन चार्थेन सह गताः अत एव वयं त्वरामहे कथं नाम तेषां समीपं क्षिप्रमेव प्राप्नुयामः । अथ तत्राध्वनि प्रवि-
शन्त एव न प्रवादयन्ति ततश्चतुर्मासा गुरुकाः प्रायश्चित्तम् ।

गुरुमारक्खणहेजं, तम्हा थेरो उ गणधरो होइ ।

विहरइ य गणांहिवई, अच्छाणे होइ भिक्खुस्स ।

गणधराकारधारकः क्रियत इत्यर्थः । यस्तु गणाधिपतिः सोऽध्वनि मार्गे स्वयं भिक्षुभावेन सामान्यसाधुधेयेण विरह-
ति कुत इति चेदुच्यते कदाचिदध्वनि साधवः स्तेनकैर्य-
विक्ताः क्रियेरन् ततस्तं स्तेनकाश्चिन्तयन्तुः ।

हयनायगा न काहिंति, उत्तरं राउले गणे वावि ।

अम्हं आहिवइस्स व, नायगमिच्छाण्णिं वा ॥

हृतो नायक आचार्यो येषां ते हननायकास्तथाभूताः सन्तः ते राजकुले वा गणे वा गत्वा न किमप्युत्तरमुपकर्ण्यपहार प-
चात्मकं करिष्यन्ति अस्वामिकतया निराशीभूतत्वात् । तथाऽ-
स्माकं योऽधिपतिस्तस्य वा तदीया मा ये ज्ञातकाः स्वजना
यानि मित्राणि तत्प्रति नाम तेषामन्तिके गतास्तैः पृष्ठाः सन्तो न किमप्युत्तरं प्रदास्यन्ति आचार्यस्तैश्च तदानीमभावेनाप्रग-
ल्भत्वादिति भावः । तस्मादाचार्यमेवोपद्रावयाम इति विचिन्त्य
तथैव कुर्युः ततो यथोक्तनीत्या गुरुवः प्रवादयितव्याः ततः
स्तेनाः चतुर्विधाः ।

भंजयपंता य तहा, गिट्ठिभदा चैव माहुभदा य ।

तनुजयजदा पंता, संजयजदेसु आहडिया ॥

एके संयतप्रान्ताः गृहस्थभद्रकाः अन्ये साधूनां भद्रकाः गृह-
स्थप्रान्ताः । अपरे तदुभयभद्रकाः अपरे तदुभयप्रान्ताः । अत्र
ये संयतभद्रकास्तेषु हताहतिका भवेत् हत्वाऽपि तयोर्वस्त्रम-
र्पयेयुरित्यर्थः ।

सत्यं विविचमाणा, अहिपई भद्वो व पंतो वा ।

दद्वण निवारइ, वत्थं गद्विं च पेसेइ ॥

सार्थं स्तेनैर्विविच्यमाने मुख्यमाणे साधवोऽपि विविच्येरन्
तत्र योऽधिपतिः चौरसेनाधिपतिः स साधूनां भद्रका वा
स्यात् प्रान्तो वा यदि भद्रकस्तदा साधून् विविच्यमानान् दद्वण
निवारणं करोति मैतेषां वस्त्राण्यपहरतेति । अथासौ तत्रा-
संनिहितस्तेनैर्गृहीतं तदुपकरणं भूयोऽपि प्रेषयति । असूत्येव
गाथावयवान्याचष्टे ।

तिष्ठदसं मिव्वणीहिं व, नाउ य सेउ वा लजित्ताणं ।

ते चैव तक्करे ज-इवो अतिण पेसेइ ॥

चौरसेनाधिपतिः साधूनामुपधिनीतमुपद्राकितं दद्वण तिष्ठदशा-
कथेन साधुसर्वास्त्रिणाभिः स्वीवनीभिः स्वीयितत्वेन वा साधूनां
सात्त्वमेतद्वस्त्रमिति ज्ञात्वा तान् तस्करानुवभने आः पापा विनष्टाः
स्थ यूयं देयं महात्मनां वस्त्राण्यपहतानीत्यादि एवमुपासज्य
भूयोऽपि तस्योपधेः साधूनामर्पणार्थं तानेव तस्करान् साधूनाम-
न्तिके प्रेषयति ॥

वीसत्थमपिण्णते, जण्ण छडित्तु केइ वच्चंति ।

विहिया पासवण जूमि, उवस्मण दिहम्मि जा जयणा ॥

स्तेना द्विधा आक्रान्तिका अनाक्रान्तिकारस्तेन कुतोऽपि न विज्य-
ति अत एव ते चौरसेनापनिना वस्त्रप्रत्यर्पणार्थं प्रेषिताः सन्तो

विश्वस्ताः निर्मयादिषु त एव आनीयवस्त्रं संयतानामर्पयन्ति
अनाक्रान्तिकास्तु भयेन मा केनाप्यारक्षिकादिना ग्रहीष्यामह
इति परिज्ञाय रात्रावानीयोपाभयाद्बहिः प्रभवणन्मातुपाभयम-
ध्ये वस्त्रं प्रक्षिप्य प्रजन्ति पलायन्ते तस्मिन् वस्त्रे दृष्ट सति या
वद्भयमाणा यतना सा करणीया । तामेवाह ॥

गीयमगीया अविगीय-पठ्यद्वा करिति वीसं तु ।

जः संजः वि तहियं, विगिंचिया तानिचि तदेव ॥

यदि सर्वेऽपि गीतार्थास्ततस्तदुपकरणं मौलोपकरणेन सह
मीलयित्वा यथास्वरुचि परिचुञ्जने । अथ ते केचिद् गीतार्थाः
केचिच्चागीतार्था अविगीतप्रत्ययार्थे हुताहुतिकोपकरणं विष्वक्
पृथक् स्थापयन्ति ते छागीतार्था एवं चिन्तयेयुः एव स्तेनप्रत्ययि
त उपाधिस्तावदुपदनेन च सह मिश्रिततरोऽप्युपहन एव अतस्ते-
षां प्रत्ययार्थे हुताहुतिकोपकरणं विष्वक् पृथक् स्थापयन्ति । अथ
संयत्योऽपि विविक्तास्तनस्तासामप्युपकरणं तथैव पृथक्
कुर्वन्ति ।

जो वि य तेमि उवही, अहागओ प्यो य सपरिकम्पो य ।

तं पि य करिति वीगुं, मा अविगीयाइभंदे वा ॥

योऽपि च तेषां साधूनां यथाकृतोऽवपरिकर्मा सपरिकर्मा
सोपाधिस्तमप्यविष्वक् परस्परं कुर्वन्तोऽविगीतार्थाः परस्परं
आक्रमेयुः कत्रहं कुर्युः यथा किमिति त्वदीयैर्मदीयोपकृतोपाधिः
सपरिकर्मणा सह मीलित इत्यादि एवं तावद्भक्ते सेनापतौ वि-
धिराजहितः । अथ प्रान्ताविषयं विधिमाह ॥

पंतोवहिम्मि लुब्धो, आयरिण् इच्छण विवाएउं ।

कयकरणे करण वा, आगादे किसो सयं भणइ ॥

प्रान्तऔरसेनापतिरुपधावुपकरणे लुब्धः सन् आचार्यान् व्या-
पादयितुमिच्छति ततो यस्तत्र कृतकरणो धर्मकथालक्षिमान्
धनुर्वेदकृतान्यासो वा स तत्र कारण करोति धर्मकथादिना स्व-
लुजबलप्रकटनेन वा तं शमयतीत्यर्थः । अथवा ईदृशो आगादे
कार्यं यः कृशो दुर्बलदेहः स स्वयमात्मनैवात्मानमाचार्यं जनति ।
एतामेव गाथां ज्ञावयति ।

को दुर्भं आयरिओ, एवं परिपुच्छियम्मि अष्टाणे ।

को कहयइ आयरियं, लगउ गुरुण व चउमासे ॥

प्रान्तः सेनापतिं पृच्छति को युष्माकं मध्ये आचार्यः एवमन्धनि
गच्छतां परिपृष्ट सति यः कश्चिदाचार्यं निर्धार्य कथयति स लगति
प्राप्नोति चतुरो मासान् गुरुकानिति । किं तर्हि वक्तव्यमित्याह
सन्धेणनेण गया, एदिति य मगतो मगुरु अज्जं ।

सन्धियं एव पुच्छट्, हयं पत्रायं वसाहिंति ॥

येऽस्माकं गुरुवस्ते अन्येन मार्थेन सह प्रागेव गता मार्गतो वा
पृष्ठनस्ते पश्यन्ति । यदि वा न प्रतीतिर्नयतां ततः सार्थिकान् पृ-
च्छत । यदा हतोऽस्मावस्माकमाचार्यः पत्रायितो वा वयं सांप्र-
तमनाथा वर्तामहे एवं कथयन्ति ॥

जो वा उव्वलदेहो, जुंगियदेहो असच्चवको वा ।

गुरु गिल एणमि अहं, न य मि पगज्जो गुरुगणेहिं ॥

अथवा यो दुर्बलदेहो विकलाङ्गः यो वा असत्यवाक्योऽममज्ज-
संप्रार्थी स सेनापतिं प्रति वक्ति अहं किञ्चिन्तेषां सर्वेषामपि गुरुः
परं न च नेवाऽस्म्यहं प्रगल्भः संपूर्णो गुरुगुणैः शरीरसंपदाविभिर्वा
हीनो वा अभिज्ञतो, खंजकुर्णकारणया व हं जातो ।

मा मे वहेह सीसे, जं इच्छह तं कुणह मज्जं ॥

व्याधिना रोगेणादमतीवाऽभिज्ञतोऽस्मि खज्जः पादविकलः कुणिः
पाणिविकलः काणश्चक्षुर्विकल इदृशो वा अहं जातोऽस्मि अतो-
मा मदीयान् शिष्यान् येष्वयं यन्मारणादिकं कर्तुमिच्छाम्यं तन्म-
मैव कुरुष्वं यतः ॥

इदरा वि मरिउमिच्छं, संति सिस्साण देह मा हणह ।

मम मारगत्तणमिणं, जं किरइ मुंचह सुतं मे ॥

इतरथाऽपि तावदहं मर्तुमिच्छामि ततो मदीयशिष्याणां शान्तिं
प्रयच्छत मा पुनर्यथास्वरुचि हन्त विनाशयत यतो यदिहं मम
मारणं भवद्भिः क्रियते तन्मृतस्यैव मारकत्वं जवति अतो मुञ्चत
मदीयान् शिष्यान् सुतान् । अपि च ॥

एयं पि अंव जाणह, रिसिवज्जा जह न सुंदरा होइ ।

इह य परत्थ य लोए, मुंचंतणुलोमिया एवं ॥

जो भट्टा एतदपि तावद्यं जानीया यथा अविदित्या विधीय-
माना इह च परत्र च लोके सुन्दरा न भवति एवमनुलोमिताः
प्रज्ञापिताः सन्तस्ते तस्कराः साधून् मुञ्चन्ति । अथैवमपि न
मुञ्चन्त ततः किं कर्तव्यमित्याह ॥

धम्मकही चूपेहि व, मंतनिमित्तेण वा वि विज्जाए ।

नित्थारेइं वझेण व, अप्पाणं चेव गच्छं च ॥

यो धर्मकथालक्षिमान् धर्मकथया तं सेनापतिमुपशमयति कूर्णे-
र्वा मन्त्रेण वा विद्यया वा निमित्तेन वा पातयेत् यो वा धनुर्वेदादौ
कृतपरिश्रमः स निजबलेन सेनापतिं निर्जित्यात्मानं गच्छं च
निस्तारयति । अथ एवमेकमपि न विद्यते ततः ॥

वासजिया व तेणं, पंधफिडए व हिंरुमाणे वा ।

गंतण तेण पद्धिं, धम्मकहाईहिं पञ्चवेणे ॥

तेन सेनापतिनापधिमपहृत्य साधवो विसर्जिता मुक्ता इत्यर्थः ।
मुक्ताश्च ये तदुपधिं न गवेययन्ति ततश्चतुर्लघुकाः ततः स्तेनपल्लीं ग-
त्वा गवेययितव्य उपधिः गच्छना वाऽपान्तराले यदि कोऽपि प्रश्नश्चे-
त् कुतो भवन्त इहागता ततो वक्तव्यमते मागांत्परिच्छेदा हिाक-
माना वा विदारक्रमेण विहरन्त एव ययमिह संप्राप्ताः ततः स्तेन
पल्लीं गत्वा धर्मकथादिभिः सेनापतेः प्रज्ञापना कर्त्तव्या ।

अथेदमेव भाषयति ॥

जह्मभहं अहिवं, नाउं भदे वसति तं पद्धिं ।

फिदिया मुत्तिय पंथं, भणीति पुट्टा कहा पद्धिं ॥

स्तेनपल्लीं गच्छद्भिः प्रथमतः पवतद् ज्ञातव्यं किमत्र सेनापतिर्ज-
हकोऽजत्रको वा यदि जहकस्ततस्तां पल्लीं प्रविशन्ति । अथाभ-
हकस्ततो मा प्रान्तापतापदायणादीनि कार्यादिति कृत्वा न तत्र
गन्तव्यम् । अथ गच्छन्ति ततश्चतुर्लघुकाः गुरुवः । अथ कोऽप्युपश-
मनायोत्सदने ततस्तं शृहीत्वा गन्तव्यं गच्छन्तश्च कुतः किमर्थं
भवन्त इहायाता । अत्र कुत्र वा व्रजिष्यथ इति पृष्ट भणन्ति प-
न्थस्फिटिताः परिच्छेदा वयमिह पल्ल्यामाराहान्वेषणं कुर्महे ।

मुसियत्ति पुच्छमाणं, को पुच्छइ किं च अम्मह मुसियव्वं ।

अहिवं जणंति पुत्तिं, अणित्ते सक्कायगादीहिं ॥

किं मुषिता वृथामिति पृच्छन्तं भुवते । को नामास्मान् पृच्छति
किं वा निर्गन्थानामस्माकं मुषितव्यं ततश्च स्तेनपल्लीं गत्वा
यस्तत्र सेनाया अधिपतिस्तं पूर्वं प्रथमतो भणन्ति । धर्मकथादि-
ना प्रज्ञापयन्ति प्रज्ञापितश्च यदा व्यापूनस्ततो वक्तव्यमस्माकमु-
पधिं प्रयच्छेत्यादिना सेनापतिरुपशमयितव्यः ।

उपसंते सेणावद, उवगरणं देइ वा द्वावेइ ।

गीयत्ये हि य गहणं, ते वीसुं व सीकरणं ॥

उपशान्तः सन् सेनापतिः स्वयमेवोपकरणं ददाति स्वमानु-
षेयं दापयति ते सर्वे गीतार्थास्तत उपकरणं मिश्रयन्ति वा
न वा । अथागीतार्थमिश्रास्ततो गीतार्थस्तस्योपकरणस्य गहणं
कर्तव्यम् । यच्च स्वयताम्यतानामुपकरणं तद्विषयकं विधेयम् ।

अथ सेनापतिर्ज्ञेयात् ।

सत्ये बहू विविक्तो, गिहह जे जन्थ पेच्छह अडंता ।

इहं पडिपल्लीमु य, रुमह विडओ जओ हं सो ॥

साथोऽस्मन्मानुषेण प्रज्ञो विविक्तः अतो न ज्ञायते कस्य
कुत वस्त्रादिकमस्तीति ततो गृहीतं यद्य स्वकीयमुपकरणं य-
द्यत्र पर्यटनः पश्यथ तत साधुभिर्यत्कथं यद्यथं ततः स्वमानु-
षमस्मात्तः सह वर्जयत ततस्तद्विषयमाहुषेण सह गच्छन्ति । स च
अतद्दहास्यामेव पल्ल्यां प्रतिपल्लीषु वा यद्युक्ततामुपकरणं तत्तद-
(रुमहसि) देशीयचनत्यात् गयेपत अहं भवतां द्वितीयोऽ-
स्माति ततो यद्यत्र पश्यन्ति तत्तस्मानुपादित्रि- प्रज्ञाप्य गृह्णीति ।

अह ताव न जानो जह, एणमि पि पावड न हत्यं ।

तह कुणिमो मोममेणं, वुजंति पावा अह इमेसु ॥

अस्माकं तावद्य मोषो मुपितयस्त्रादिलक्षणो न जातः अतो
यथेतेषामपि हस्ते न प्राप्नोति तथा यद्यमेतं मेणं कुमहे इति
विविक्त्य केचित्पापा स्तेनकास्तथेति चिन्ताऽनन्तरमेतेषु
प्राप्तिपन्ति । तद्यथा ।

पुढवोआउकाण, अगडवणस्सटननेनु माहरइ ।

सुत्तयजाणएणं, अप्पावहुं तु नायव्वं ॥

पृथिवीकाय वा अकाये वा अगडं वा गतायामित्यर्थः । वनस्प-
तिषु वा जसेषु वा संहर्गन्ति निक्षिपन्तीति यावत् । गाथायामेक-
वचननिर्देशः प्राकृतत्वात् एतेषु निक्षिपममेषां प्रहीतुं न कल्प-
ते इति बुद्ध्या । अथ च सूत्रार्थः येन गीतार्थेन पृथिव्यादिनिक्षिपे
तत्रोपकरणे स्वल्पतरमेवाधिकरणमगृह्यमाणेषु बहुतरमस्यत-
र्पाभोगापाकायप्रकालनादिक्रमशालावहुत्वं ज्ञातव्यं ज्ञात्वा च
प्रहीतव्यं तद्वस्त्रम् । अथ न गृहीतं ततश्चतुर्लघुका अनवस्था-
नैवं भवति । भूयोऽपि हन्वा ते वा अन्ये वा एवमेव पृथिव्या-
दिषु निक्षिपन्तीति भावः । अथ " साधु य परिशुक्ता वा " इत्यादि-
सूत्रावयवं विवृणोति ।

हरियाहगिया सुविहिय, पंक्वणा वि कपई घेत्तुं ।

परितुत्तमपरिशुक्ता, अप्पावहुं वियाणिता ॥

हे सुविहित ! हताहतिका यद्यपि स्तेनकैः पञ्चवर्णा कृता
तथापि प्रहीतुं कल्पते तथा परिशुक्ता अपरिशुक्ता वा उप-
लक्षणत्वाद्धीता मृष्टा मृष्टा सप्रमिता वा भवतु परं तथाऽप्य-
हवहुत्वं विज्ञाय स्वीकर्तव्यं न परिहर्तव्यम् ।

आधत्ते विकीए, परिजुत्ते तस्स चैव गहणं तु ।

अन्नस्स गिहहणं-स्स चैव जयणाण हिंसति ॥

स्तेनकैस्तद्वस्त्रमाधत्तं ग्रहणके मुक्तं भवेत् विक्रीतं वा परि-
भुक्तं वा ततस्ते द्वयः वयम-यद्वस्त्रं प्रयच्छाम इति ततो वक्तव्यं
तद्वास्त्राकं प्रयच्छत नाथेन प्रयोजनमिति भणित्वा तदेव
प्रहीतव्यं यदि न लभते ततोऽनवस्थाप्रसङ्गनिवारणार्थमन्य-
स्यापि ग्रहणं कुर्वन्ति तत्र यदि संस्तरति तत परिष्ठापयति-

व्यम् अस्मन्तरे तु परिभोक्तव्यम् । तथा तस्यैव सेनापतेर्मा-
नुषः सह वस्त्रान्वेषणाय यतनया हिण्डन्ते पर्यटन्ति । इवमेव
भावयति ॥

अन्नं च देइ उवदि, सा वि य नानो तदेव अजातो ।

मुद्धरव होइ गहणं, असुद्धि घेत्तुं परिट्टवणा ॥

अथान्यौ सेनापतिरस्यमस्यसाधुसर्वाभ्यन्तमुपाध ददाति ततः
स उपाधर्जितो वा स्यात् संविग्नसंविग्नसंबन्धतया उपल-
ब्धितः अजातो वा तद्विपरीतः तत्र यः शुद्धो विधिपरिक्रमि-
तः यथाकप्रमाणोपेतश्च स सर्वज्ञसंज्ञार्थः त गृहीत्वा तेषामेव
सांवेगानामप्ययन्ति । अथ ते देशान्तरं गतास्ततो यदि सं-
स्तरति ततः परिष्ठापयति । अथ न संस्तरति ततः परिभु-
जते । यः पुनरशुद्ध एतद्विपरीतः सोऽसंविग्नानां संज्ञार्थः तम-
प्यनवस्थाऽधिकरणपरिहरणार्थं गृहीत्वा पश्चात्परिष्ठापयति ।
इवमेव व्याचष्टे ।

ते निव्वणीहि नाणे, एमावहीणादियं विरंगं वा ।

इतरोवाहं वि गिहहइ, मा अहिगरणं पमंगो वा ॥

तदुपकरणमविचिन्सीवसिकाभिः सीवितं प्रमाणतश्च हीनाधिकं
विरङ्गं विचित्रवर्णकस्तमेवविधं दृष्ट्वा ज्ञातव्यं यथैव इतरेषाम-
संविग्नानामुपाधस्तर्माप ज्ञात्वा गृह्णीत्येव कुत इत्याह मा तस्म-
न्तपृष्टमाणे अधिकरणे अस्यतपारभोगादिना प्रसङ्गा वा तयो-
ऽप्युपकरणहरणप्रक्रिया भवति इति कृत्या ।

अंतस्स व पक्षीण, जयणा गमणं तु गहणं तह चैव ।

गामाणुगाभियांस्स य, गहिणं गरणे य तं ऊपियं ।

अथान्यस्य सेनापते पल्ल्या तस्योपकरणस्याहं नीतं जघेत
ततस्तत्रापि यतनया गमनं ग्रहणं तथैवानुशिष्टिर्मकथादिना
विधेयम् । एवमर्थात् विविक्तानां विविक्तः । प्रामाण्यप्रामिकेऽपि
विहारं मासकल्पं विधिं कुर्वन्तो यदा विविक्ता जवन्ति तदा
गृहीते स्वदस्तर्चादिते (गहणेति) पृष्टमाणे उप-
धिपृथक्करणादि धर्मकथादिकं च यत् पूर्वं ज्ञातं तदेवात्रापि
उपपद्यते । इदमेव व्याचिन्त्यामुगाह ।

तत्थेव आणावे, ते तु पेमेइ वा जहि भडो ।

सत्थेण कप्पियारं, त देइ जो णं तीह नेइ ।

यद्युपकरणमन्यस्यां पल्ल्यां नात तदा यदि मूलपल्लीपतिर्जघ-
कस्तत उपकरणं तथैवात्मनो मूले तत्पल्लीवास्तव्यमाहुषेणाना-
ययति । अथवा तमात्मनो मनुष्ये तत्र प्रेषयति यथाभावस्य
सेनापते पल्ल्यामुपधिते । अथानो न समर्थः स्वसमाप आना-
ययितुं ततः साथेन सह तस्यां पल्ल्यां गन्तव्यम् । अथ साथो
न प्राप्यते ततो मूलपतेर्माणुषो मार्गयितव्यः । स च कल्पितारं मा-
र्गदर्शयितारं स्वमाणुष्यं ददाति यस्तत्र पल्ल्यां साथनां नयति ॥

अणुसिट्ठइ तस्य वि, काठ सपट्ठि इतंगीसुं वा ।

घेत्तुं मन्थेण व यं, उवयंति अह जहणं जयणा ॥

तत्रापि पल्ल्यामणुशिष्टिकमकथादिप्रायोग्य कृत्या गृहीत्वा च
स्वकीयमुपकरणं जाते यदि ततः साथो न हस्यत ततस्ततस्य
मनुष्येण सह स्वपल्ल्यामागच्छन्ति मृष्टपल्ल्यामित्यर्थः । तत्र
चागत्य साथेन सह जनमदमुपयन्ति । अथ तस्याः पल्ल्याः स-
कापादितगसां जनपदप्रत्यन्तपल्लीनां साथो यदि हस्यते ततो
मुचोपकरणं नीतं भवेत् ततस्तदर्थं तत्र गन्वा तच्च गृह्णीत्या ततः

सार्धेन सार्धं जनपदमुपयान्ति । अथैष नद्रकस्ततोऽन्यपह्नीपतौ
यनना ज्ञाणिता ॥

फड्डगप, ए पंते, भणंति मेगावई तेदि ।

एते उत्तरमानं—विद्याऽ जा पच्छिमा राया ॥

रह मूलरहो मुक्त्वा या अन्याः पल्लवस्तासामधिपतयो
मूलपक्षोपतिवशवर्तिनः स्पर्शकपतय उच्यन्ते तेषामेकतरेण
साधये विविक्ताः स च प्रकृत्यैव प्रान्तस्मनस्तस्मिन् प्रान्ते
बहुशोऽपि मार्गिने उपकरणमप्रयच्छन्ति मूलसेनापतिं भणन्ति
धर्मकथादिना प्रज्ञापयन्ति स च प्रज्ञापितः सन्न द्रापयति । अथ
सोऽपि प्रान्तस्ततो यः कोऽपि माम्बिककम्बिकमडम्बाधिपतिः
स प्रज्ञापयेत् तत उत्तरेत्तरं तावन्नेतव्यं यावदपश्चिमः सर्वा-
न्तिमो राजा तमपि प्रज्ञाप्योपकरणं गृहीतव्यमिति भावः । अथ
प्रसादाद्युपगतो न मार्गयति न चा धैर्यतरङ्गाधिकमसंयतप्रायो-
भ्यमिति कृत्वा च गृह्णाति ततश्चतुर्लघवः ।

वसिमे वि विवित्ताणं, एमेव य वीमुकरणमादी य ।

वोसिरणे चउल्लघुगा, जं अहिगणं बहाणा य ॥

न केवलमध्वनि विधिकानां किं तु वसिष्ठेऽपि जनपदे विवि-
क्तानामुपकरणविषयकरणादीनि कार्याण्येवमेव मन्यन्त्यानि यस्तु
स्वापकरणं व्युत्सृजति को नामात्मानमायासमिष्यतीति कृत्वा
न गन्धपयनीनि भायस्तस्य सत्त्वांगं लघवः यन्नाधिकरणमध्वा-
यप्रजालनादि याचते तेनोपकरणेन विना गृह्यार्थयोः संयमयो-
गानां चापरिहातिस्तद्विषयमपि प्रायश्चित्तं यत पयमतः सर्व-
प्रयत्नेन गन्धपयणीयम् । ३० १. ३० ।

(१४) भिक्षुणाय गतं भिक्षुमुपनिमन्त्रयेत् ।

(सूत्रम्) निगमं च एं गाहावडुलं पमियपमियाए अ-
णुपविडं केड वत्तेण वा पमिगहेण वा कंवलेण वा पाय-
पुंछुणेण वा लवनिमातज्जा कप्पइ से सागरकसंगहाय
आयरियपायमूने वंदित्ता दोच्चं पि लुगहं अणुवविण् ॥

अस्य सूत्रस्य संबन्धमाह ।

अविरुद्धे भिक्षुगतं, कोऽनिमंतेज्ज वत्परेहि ।

कारणविरुद्धचारी, विगिंचिते वावि गणहेज्जा ॥

अध्वर्युः विरुहगज्यर्वाहते ग्रामादौ विरुहगज्यचारौ स्तेना-
दिर्भावावकां मुपितः सन् वस्त्राणि गृह्णीयात् अतो वस्त्रग्रह-
णावाञ्च प्रतिपाद्यते ।

अहवा हांश्य तेषां, निव नमपटक्कम्य पच्छिम जणितं ।

दोत्रमण पुत्रवेउं, उत्तरियं वत्सभंगादी ॥

अथवा नृसमामनमतिक्रम्य विरुद्धराज्यसंक्रमणे लौकिकस्ते-
न्यमिदमनन्तरमृषे मणितम् । अथ द्वितीयं वारमवग्रहमाचार्य-
समापे अतनुकाव्य तदा वक्ष्यपरिभंगमादिशब्दात् धारणं वा
करोति तदा लोकाल्परिकस्तेन्यं जयतीति प्रणिपाद्यते । एजिः
स्वर्गत्रयाय तस्यास्य व्याख्या निर्यन्त्रपूर्वोक्तशब्दार्थं चशब्दोऽ-
र्थान्तरोपन्यासे षष्ठिनि वाक्यालङ्कारं गृहस्य पतिः स्वामी
गृहपतिस्तस्य कुत्रे गृहपिणरूपातप्रतिक्रिया पिणरु आदित्यादि-
स्तस्य पातपात्रं प्रविष्टस्तःप्रतिक्रिया तत्प्रत्ययमनुप्रविष्टः कश्चि-
दुपासकादिर्विस्त्रेण वा प्रानग्रहेण वा कम्बलेन वा पादप्रोङ्गनेन
वा उपनिमन्त्रयेत्तत्पक्षं गौत्रिजमिह गृह्यते प्रतिग्रहः पात्रकं कम्बश-
मौणिककृष्णः पात्रशब्देन तु पात्रके गरिकाप्रभृतिभ्यः पात्रनिर्गो-

गः प्रोच्यते शब्देन तु गङ्गाहरणमुच्यते । आह च चूर्णिकृतः । “ पाय-
गाहणेण पायभञ्जयं गहियं पुंल्लणं रयहरणंति ” एतैरुप समीपे
आगत्य निमन्त्रयेत् उपनिमन्त्रितस्य च (मे) तस्य निर्ग्रन्थस्य
स्वाकात्कृतमाचार्यसत्कमेतद्वस्त्रं न मम अतो यस्यैव महतो
आत्मनो वा परिभोगिन्यते तस्यैतद्विविध्यतीत्येवं सर्विकल्पव-
चनव्यायितं स गृहीत्वा ततः आचार्यपादमूले तद्वस्त्रं स्थापयित्वा
यदि तस्यैव साधोः प्रयच्छन्ति तदा द्वितीयमप्यवग्रहम् । एक-
स्तावद् गृहस्थावग्रहोऽनुज्ञापितः द्वितीयं पुनराचार्यपादमूला-
वग्रहमनुज्ञाप्य धारणापरिजोगरुपं द्विविधपरिहारं तस्य दस्त्र-
स्य परिहर्तुं धातूनामनेकार्थत्वादाच्चरितुं कल्पते, इति सूत्रसङ्के-
पार्थः । वृ० १ उ० । (एतद्विस्तारार्थं एव वक्ष्यामि न विधौ वन्थ-
शब्दे चक्ष्यते) (उपनिविषयोऽवग्रहः उग्राहशब्दे उक्तः)

(१५) त्रिकार्यं गतस्योपकरणपतनं विधिमाह ॥

(सत्रम्) निगमं यस्य एं गाढवतिकुलं पिंडवायपन्नियाए
 अणुपविष्टसं आ।द्विहसए उचकरएजाए पविचिष्टे सिया तं
 च केइ साहम्मिया पासेज्जा कप्पति एं सागरकर्म गाढा य
 जयेव ते अण्णममं पासेज्जा तथेकं तमाणवाहे बहु फासुए
 थंनिष्टे परिद्वेयव्वेसिया ॥

निर्ग्रन्थस्य णमिति वाक्यात्प्रद्वारे गृहपतिकृत्तं । (“पिंडवायपदि-
याए इति ”) पितॄन् भक्तं पानं वा पातयिष्यामीति बुद्ध्या यथा
महोष्टं “ सुप्तं पगमन्तु निभाओ ” आनेष्यामीति बुद्ध्या निर्गत
इत्यर्थः । अनुप्रविष्टस्य यथाह्यधुकमकान्तलुक् जघन्यं म-
ध्यमं वा इत्यर्थः । उपकरणजातं परिभ्रष्टं पतितं स्यात्तच्च क-
श्चित्साधर्मिकः पश्येत्कल्पते (से) तस्यासागारकृतं नाम यस्यै-
वेदमुपकरणं तस्यैवेदं देयमिति बुद्ध्या गृहीत्वा यत्रैवान्यमन्यं
साधर्मिकं पश्येत्तत्रैव पशं वदेत् इदं भो आर्य ! किं परिज्ञातं
ततस्तस्यैव प्रतिनिर्यातव्यं समर्पणं । यं स्यात्किमुक्तं भवति यदि
तस्य सत्कं तर्हि तस्मै दीयते । अथ मृयादमुक्तस्य सत्कं यदा
तस्येति स च वदेत् न परिज्ञातं न कोऽपि न जानातीति ज्ञायः
तर्हि तज्ज्ञातमना परिभ्रुञ्जीत न अन्यस्य दर्शयेत्किन्वेकान्तं बहुप्रा-
प्तुके स्थगितस्ते पागृष्टापयितव्यं स्यात् । “ पशं निर्माथस्स णं
बहिया धियारभूमिं वा विहारमूमिं वा निक्खंतस्से ” त्याद्यपि
सूत्रं भावनीयम् । तथा निर्ग्रन्थस्य णमिति प्राग्यत् प्रामाण्यप्राप्तं
“अदूरं ज्ञेयमागुगामं दूरं ज्ञेयमागुगामं स्सेत्ति ” विहरतोऽन्यतरत्
उपकरणजातं परिभ्रष्टं स्यात्तच्च कश्चित्साधर्मिकः पश्येत्कल्पते
(से) तस्य सागारकृतं गृहीत्वा दूरमप्यध्वानं परिवोढुं “ जय-
वेत्यादि ” प्राग्वत् एष सूत्रत्रयसंक्षेपार्थः । संप्रति ज्ञाप्यकृत्
यथाह्यधुस्यकप्रहणं तृतीयसूत्रगतमन्यतरग्रहणं व्याख्यानयति ।

दुविहो य अहालहुतो, जहमतो मज्झिमो य उवहीआं ।

अन्नयरग्नहरोण उ, घेप्पइ तिविहां उ उवहीओ ॥

यथाश्वेषु स्वक उपधिर्द्विविधो भवति जघन्यो मध्यमश्च अन्य-
तश्च दण्डेन तु त्रिविधोऽप्युपधिः परमृह्यते । तदेवं कृता विषमपद-
व्याख्या भाष्यकृता । संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ।

अन्तो परिद्ववंते, बहिया व बियारमादिसु लहगो ।

अक्षयं उवगरणं, दिष्टं संका न घेष्यंति ॥

किं हज्ज परिद्वयिणं, पम्हुट्टा वा वितो न गेण्हति ।

किं एयस्सन्नस्य व, संकिज्जइ मेरहमाणो वि ॥

अन्तर्गामादीनां मध्ये बहिर्विचारभूमी वा पन्थिपथमिति वि-
स्मरति “ परद्रुमंति वा परिद्रुमियंति वा परद्रुमिति ” वृक्षनात्
प्रायश्चित्तं लघुको मासः । कस्मादीदृशं प्रमादं करोतीति
हेतोः कः पुनर्दोषो यतो विस्मृतमत आह । अन्यतरत् ज-
घन्यं मध्यममुत्कृष्टं वा उपकरणं दृष्टं नतो जाता शङ्का ततश्च
न केचनापि ग्रहीष्यन्ति । शङ्कामेव स्पष्टतरां भावयति । (किं
होञ्जेत्यादि) साधयस्तदन्यतरत् उपकरणमन्तर्बहिर्वा दृष्ट्वा
शङ्कते किमेतत् परिष्ठापितमुत कस्यापि विस्मृत भवेत् एवं
शङ्कमानास्तदुपकरणं विस्मृतं न गृह्णन्ति यतो गृह्णन्ति जनैः
शङ्क्यते तथाहि तत् पतितं गृह्णन्तं संयतं कोऽपि दृष्ट्वा शङ्केत
किमेतस्य अन्यस्य वा । किमुक्तं भवति । किमात्मीयं पतितं
गृह्णाति किं वा परकीयं कस्यापि दानार्थमेवं शङ्कासंज्ञये तस्य
प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । अथ निःशङ्कितं परेषां स्यात्तदा
चतुर्गुणकम् । एवं शङ्कासंज्ञवतो न गृह्णन्ति तस्मिन्नागृह्य-
माणे इमे दोषाः ।

धिग्गल्ल तित्ता पोत्ते, बाह्मगचीराइएहिं अहिगरणं ।

बहुदोमतमा कप्पा, परिहाणी जा विणा तं च ॥

तत्पतितं यथासंघं स्वकरणं गृहस्थैर्दृष्टं ततस्ते तत् गृहीत्वा
अन्यस्य चिच्छ्रवतो वस्त्रस्य धिग्गल्लकं कुर्वन्ति तथा प्रकाल्य
पोतकानि बहिष्कापट्टिकादिरूपाणि कुर्युर्यदि वा उत्तानशा-
यिनां यात्रकानां योग्यानि सीवराणि विदधीरन् इत्येवमादिभिः
प्रकारैर्यथासंघं स्वकस्यापकरणस्याग्रहणे अधिकरणं यदा तु
पतिताः कप्पा न गृह्णन्ते तदा ते बहुदोमतमाः प्रभूततमं तेष्व-
धिकरणमिति भावः । तच्च उपकरणं याचमानस्य परिहाणिः सूत्रा-
र्थयोः ये च तृणग्रहणाग्निसेवनादयो दोषास्तेऽपि प्रसजन्ति ।

एते आणो य बहु, जम्हा दोमा तहिं पसज्जंति ।

आसप्पे अतो वा, तम्हा उवाहिं न वामिरए ॥

एते अनन्तरेदिता अये च यस्माद्बहवो दोषास्तत्र पतिने
प्रसजन्ति तस्मात् प्रामादीनां बहिरासप्पे प्रदेशे अन्तर्वा तमु-
पधि व्युत्पुञ्जं विस्मरणतः पातयेत् । अधुना यः शङ्कातः
शङ्कमानो वा न गृह्णाति तं प्रत्युपदेशमाह ।

निस्संकिंयं तु नाउं, विच्चुयमेवंति ताहे पेत्तव्वं ।

संकादिदोसविजहा, नाउं अप्पंति जस्स तयं ॥

यदा एतदुपकरणं कस्यापि विच्युतं विस्मरणतः पतितमिति
तदा नियमतो ग्रहीतव्यं गृहीत्वा च शङ्कादिदोषग्रहतानामवि-
षयं कस्यापि शङ्का स्यादित्यादिदोषवर्जिता यस्य तदुपकरणं
तस्य ज्ञात्वा समर्पयन्ति । एतच्च यद्विषयं कर्तव्यं तानाह ।

समणुप्पे इयरारं, वा संजतीसंजयाणं वा ।

इयरे उ अगृवदेसो, गट्ठियं पुण पेप्पए तेहिं ॥

समनोद्धानां सांज्ञोगिकानामितरासामसांज्ञोगिकानां संयतीनां
संयतानां वा सत्कमुपकरणं पतितं गृहीत्वा यस्य सत्कं तस्य
ज्ञातव्यमितरे तु पार्श्वस्थादयस्तेषामनुपदेशस्तेषां सत्कं पतितं
गृहीत्वा यस्य सत्कं तस्मै देयमिति नास्माकमुपदेशोऽधिकरण-
प्रवृत्तैस्तैः पुनः पार्श्वस्थादिभिः संविम्बानां विहारिणामेतदुपकर-
णमिति ज्ञात्वा यत्पतितं गृहीतं तदानीं पुनर्गृह्यते ।

अथैव द्वितीयपदमाह ।

विइयपदे न गेएहेज्जा, विवंचियज्जुळ्ळिए असंबिग्गे ।

तुच्छमपओयणं वा, अगेएहता होय पच्छिक्की ॥

द्वितीयपदे अपवादपदे न गृहीयात् पतितं विवंचितं परिष्ठा-
पितमिति कृत्वा जुगुप्सितमव्युच्छिस्थानपतितमिति वा कृत्वा अ-
संबिम्बानां वा एतदुपकरणमिति ज्ञात्वा तथा तुच्छं सुखपोषि-
कादि तदपि कथितत्वादिना कारणेनाप्रयोजनमगृह्यतां प्रवति
प्रायश्चित्तम् । सांप्रतमेनामेव गार्थां विवृणोति ॥

अंतो विसगगजुसं, विवंचियं तं च द्दु नो गिएहे ।

असुइछाणे वि चुतं, बहुधा वात्तादिज्जन्तं वा ॥

अन्तर्गामादीनां मध्ये विशकलं खण्माखण्दीकृतं जीर्णं विवे-
चितं परिष्ठापितमिति ज्ञातव्यं यच्च दृष्ट्वा न गृहीयात् । तथा अ-
व्युच्छिस्थानेऽपि व्युत्पुञ्जं बहुधा वा व्याप्तादिभिश्च प्रवृत्तिनिच्छन्नं न
गृहीयात् ॥

हीणाहियण्णमाणं, चित्तलं विरंगज्जं । य ।

एएहिं कारणेहि य, नाऊणं तं विवज्जंति ॥

हीनं आधिकं च हीनाधिकं तत्प्रमाणं यच्च तत् क्वचिद्दीनं क्वचि-
दधिकमित्यर्थः । तच्च सीवनिक्तया चित्रसं चित्रं सीवनिक्ताचि-
त्रसं रङ्गेन रागज्ज्येण भङ्गिर्विच्छित्तिर्यत्र तद्विरङ्गभङ्गि तद् दृष्ट्वा
पतैः कारणैरयमसंविम्बानामुपधिरिति ज्ञात्वा विवर्जयन्ति ॥

एमेव य वीयपदे, जं तो उवरिद्धविज्जइ इमेहिं ।

तुच्छो अतिजुमो वा, सुमो वा विविचेज्जा ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण पञ्चवैक्यमाणैर्गामादीनामन्तर्हिती-
यपदेन परिष्ठापयेत् । पतितं न गृहीयात् । कैमित्याह तुच्छो मु-
खपोषिकापादप्रोष्ठनादिकः कथितत्वादिना अकिञ्चित्करो यदि
वा अतिजीर्णो हस्तेन गृह्यमाणोऽनेकधा विशारदजायते शुन्ये वा
विविक्ते प्रदेशे पतितो यच्च विस्मरणासंभवः । ततः पतैः कारणैः
परिष्ठापित एष उपधिरिति कृत्वा विविच्य न गृहीयादिति ज्ञातः ।

एमेव य बहिया नि, विगारज्जुमीए होज्ज तं घेत्तु ।

तस्म वि उ एस गमो, होइ य नेओ निरवसेसो ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण प्रामादीनां बहिरपि विचारज्जुमी पति-
तं भवेत् । तस्याप्येष एवानन्तरोदतो गमः प्रकारो निरवशेषो
हेतोः ज्ञातव्यो भवति । तदेवं सूत्रद्वयं भावितम् ॥

अधुना तृतीयसूत्रज्ञावनार्थमाह ॥

गामो खलु पुव्वुत्तो, दूइज्जंते उ दोसि दुविहाणे ।

अन्तरग्गहणेणं, दुविहो होइ उवदीओ ॥

ग्रामः खलु पूर्वमुक्तस्तस्मादनुकूलोऽन्यो ग्रामोऽनुग्रामः ग्रामा-
नुग्रामश्च ग्रामानुग्रामसमाहारत्वादेकवचनं तत् द्यमानस्य गच्छ-
तस्तस्मिन् गच्छति द्विविधा क्रतुवच्छे कात्वे गन्तव्यम् । तथा
पादाज्यामिति आज्यां चाज्यां प्रख्या । संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ॥

पंथे उवस्सए वा, पासवणुच्चारइयंते वा ।

पक्खुमर्तो एएहिं, तम्हा मोत्तूणिमे उणा ॥

तत् उपकरणं पथि व्रजनः कथमपि एतत् ग्रामानुग्राम वा
गच्छन् यत्रोपाश्रये उषितस्तत्र विस्मरणतः पतितं भवेत् विधा-
यतो वा क्वचित्पतितं स्यात् उच्चारं प्रश्रवणं वा कुर्वतः स्यात्प-
तितं आचमनो वा विस्मृतमेतैः कारणैर्विस्मरणः पतनसंभव-
स्ततो येषु विधाय्यत उच्चारं प्रश्रवणं वा कुर्वतो दोषा भवन्ति
तानीमानि स्थानानि वर्जयेत् । तान्येवाह ॥

पंथे वीसमणनिविसणादि, तो मासो होइ लदुओ उ ।

आगंतरसंठाणे, लदुगा आणादिणो दोसा ॥

पथि यदि विश्राम्यति निवसति वा आदिशब्दात् ऊर्ध्वस्थितो वा तिष्ठति सुप्तो वा उच्चारं प्रश्रवणं वा व्युत्सृजति तदा सर्वत्र असमाचारीति निष्पन्नं प्रायश्चित्तं मासत्रयम् । यदि पुनरागतृणां स्थाने सजाऽऽदौ विश्रमणादि करोति तदा सर्वत्र प्रत्येकं चत्वारो बधुकाः आकाश्याश्च दोषाः ।

संप्रति पथि विश्रमणादौ दोषानाह ।

मिच्छन्त अन्नपंथे, धूली उक्खिण्ण उवहिणामो ।

ते चेव य सविमेमा, संकादिविविचमाणे वि ॥

स साधुः पथि विश्राम्यति श्रिज्जातीयाश्चान्ये जातिमदावलि-
प्तास्तेन पथा समागता भवेयुस्ततः स साधुः चिन्तयेत् । मा
मस्मिन्मतेने उद्धर्त्तमाना हरितकायादिविराधनां कार्पूररिति स
साधुः पथि उत्थाय अन्यत्र तिष्ठेत् तत्र च इमे दोषा जानन्त्ये-
तत् श्रमणवादिन आत्मनः सारमतोऽयमस्मान् दृष्टोद्धत्त इति
तथा साधुनां श्रिज्जातीयानां पथि दत्ते न एव तेयामपि गुरवो
श्रिज्जातीयाः प्रधानाश्च एतच्चाभिनवधर्माणः श्रुत्वा दृष्ट्वा च
मिथ्यात्वं प्रतिपद्येत् तथा (अणुपथेति) तं साधुं पथि स्थितं
दृष्ट्वा पथिका उद्धृत्य व्रजन्ति ते चोद्धर्त्तमाना हरितकायादी-
नां विराधनां कुर्वन्ति । तथा केचित्त पथि स्थितं दृष्ट्वा भुवने
अहो निलज्जाः श्रमणाः पन्थाने रुन्ध्या स्थिताः तच्च श्रुत्वा
कोऽप्यसहमानः कलहं कुर्यात् ततो युद्धे समापन्ति भाजने भे-
दोऽनागाढादिः परिनापना च म्यात् । तथा पादनिक्षेपेण धूल्या
बन्धनं तर्धानेन च उपधेर्विनाशो मद्भिनत्यजाचात् । ते ए-
वानन्तरोदिता दोषाः सविशेषाः शङ्कादयो विचिकित्साऽपि उ-
च्चारादिना तथा हि उच्चारादि पथि कुर्वतो लोकस्य शङ्कोप-
जायते किमेनेन गुदं निक्षेपितमुत नेति आदिशब्दान्किमेव स्तेन-
कः किं वा श्रमणोऽर्जिचारको हेरिको वा इत्यादिपरिग्रहः एव
द्वारगाथासंक्षेपार्थः । सांप्रतमेनामेव गाथां विचरीषुः प्रथमतो
मिथ्यात्वद्वारं विदृणोति ।

पंथे न उदयव्वं, बहवो दोसा तहिं पसज्जंति ।

अव्वुद्धियस्मि गुरुगा, जं वा आवज्जनी जुत्तो ॥

पथि साधुना विश्रमणनिमित्तं न स्थानव्यं यतस्तत्र बहवो
दोषाः प्रसज्जन्ति तानेवाह । साधुना श्रिज्जातीयानां पथि प्रदत्तं
अभ्युत्थिता एते अभ्युत्थानमेतेषां कृतमिति लोकप्रतिपत्तौ तस्य
प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः यच्च स्वयं दृष्ट्वा यतो वा श्रुत्वा मि-
थ्यात्वमापद्यते अभिनवधर्मा मिथ्यादृष्ट्या गाढतरं मिथ्यात्व-
मधिगच्छति तन्निष्पन्नं च तस्य प्रायश्चित्तं श्रिज्जातीयानां चात्म-
बहुमानसंज्ञवस्तथा चाह ।

जाणंति अप्पणो मारं, एते समणवादिणां ।

सारमेणमि द्वोगो य-मप्पणो न वियाणई ॥

ये आत्मान श्रमणमिति वदन्ति ते आत्मनः सारं परमार्थतन्त्र-
जानन्ति यथाऽस्मन्मतेने गरीयांस इति यस्म्येतेषामयं लोकः
संसारमर्थतन्त्रमात्मनो न विजानाति अविदितपरमार्थत्वात् । गतं
मिथ्यात्वद्वारम् ।

अधुना अन्यपथद्वारमाह ।

आप्पपट्ठेण वयंते, काथा सो चेव वा जवे पंथे ।

अचियत्त असंभवानी, जायणविगहणा चेव ॥

तं साधुं पथि स्थितं दृष्ट्वा पात्था अन्येन पथा व्रजन्ति तथा
च सति काया हरितकायादयो विराधन्ते । तथा स एव ज-

वति पन्थास्ततो महान् प्रवर्तनादोषः तथा पथि स्थितं दृष्ट्वा
कस्यापि (अचियत्ति) अप्रीतिरुपजायते ततः स धूने अहो
मुगुरुः पन्थाने रुन्ध्या स्थितस्तस्य श्रुत्वा कोऽप्यसहमानोऽसंख्यं
कलहं कुर्यात् आदिशब्दात् युद्धमपि तथा च सति भाजनवि-
राधना आदिशब्दादनागाढादिपरिनापना जायतः शरीरविरा-
धना च । संप्रति "धूली उक्खिण्ण उवहि विणासो इति" व्या-
ख्यानयति ।

सरक्खधुली चेषणे, पत्थिनाणं विणासणा ।

अचित्तेरेणुमइलम्मि, दोसा होति अधोच्चवणं ॥

सह रजसा शृङ्खणधूरिरूपेण वर्त्तते इति सरजस्कः स चासौ
धूरिश्च तस्याश्चैतन्यस्तस्यां चेतनायामित्यर्थः पादनिक्षेपेण उ-
त्थेनेन शरीरादिसंस्पर्शतः पार्थिवानां पृथिवीकायानां विना-
शनं भवेत् । अथ सोऽचिक्को रेणुस्तर्हि तेनाचित्तेन रेणुना म-
ल्लिने उपधौ यदि प्रकाशयति तथाऽपि दोषः । प्राणविराधनाप-
त्तेर्वा कुशत्वसंभवाच्च अप्रकाशनेऽपि दोषाः प्रवचनदीक्षनाद्या-
पत्तेः । अन्यच्च ।

वेगाविद्धो तुग्गादी, सहसा दुक्खनिग्गहा ।

परम्पुहं मुहं किच्चा, पट्ठि ठाणं पणोद्धए ॥

वेगाविद्धो वेगेनागच्छन्तस्तुग्गादय आदिशब्दाद्वह्नीवह्नीना-
मपि परिग्रहः । सहसा दुःखेन निगृह्यन्ते निवारयन्ते इति दुःख-
निग्रहा निवारयितुमशक्या इति जायस्ततः शरीरविराधना जा-
जनविराधना च । तथा केचित्प्राप्ताः पराम्मुखं मुखं कृत्वा पथि
स्थितं साधुं प्रणुदेयुर्गाथायामेकवचनं प्राकृतत्वात्प्राकृते हि व-
चनव्यत्ययो भवति । किं च ।

पम्हुत्तमवि अन्नय, जइहा कोति पेच्छति ।

पंथे उ परिपम्हुट्ठं, खिण्णं गेहंति अक्खा ॥

पथा ऽ-यत्त विस्मरणतः पतितमपि प्रेक्ष्यते पथि पुनः अधगा
परिग्रहं किं गृह्णन्ति तस्मात्पथि न विभ्रमितव्यम् ।

एवं ठिनोवविट्ठे, सविमेसतरा भवंति उमिक्खणे ।

दोसा निदपमायं, गते य उवहिं हरंति त्तो ॥

पथममुता प्रकारेण स्थिते ऊर्ध्वस्थानेनावतिष्ठमाने तथा उपधि-
ष्ठमाने वक्तव्यानि चात्र शयाने सविशेषतरा दोषा भवन्ति ।
तथाहि पूर्वोक्तास्तावत्तथैव दृष्टव्याः । अन्यच्च शयाने कथमपि
निद्राप्रमादं गते उपधिमन्ये पथिकादयो हरन्ति तस्मात्पथि न
शयितव्यमिति । संप्रति "चेव य सविसेसा संकादिविविचमाणे
वी" न्येनद्याख्यानार्थमाह ॥

उच्चारं पासवणं, अणुपंथे चेव आयरंतस्स ।

द्वदुतो य हो य मासो, चाउम्मामो सवित्थारो ॥

उच्चारं प्रश्रवणं वाऽध्वगानामनुकूले पथि अवतरनः समाचारी-
निष्पन्नं प्रायश्चित्तं लघुको भवति मासः । अथ तथाच्चारं प्रश्र-
वणं वा कुर्वन्तमवलोक्य केचिदन्यं पन्थानं कुर्वन्ति तत्र चत्वारो
मासा लघुकाः (स विन्थानोत्ति) यच्च रूपादिभिः सह संघटना-
दि प्राप्नोति तन्निष्पन्नमपि तस्य प्रायश्चित्तमिति भावः । तथा ।

उद्धावणमन्नपटो, दवासतिय छुब्जिगंधकसुप्पे ।

तेणो ति व संकेज्जा, आदियणे चेव उद्धाहो ॥

कोऽपि स एव राजकुलमान्यः प्राप्नोति श्रमणमुच्चारं पथि कुर्वन्तं
दृष्ट्वा कोपात्तमेव श्रमणमास्कन्ध तमुच्चारं उद्धापयेत् अपरं-यः

कथाः क्रियेत तत्र चोक्तं प्रायश्चित्तम् । तथा पथि चर्वाजाये दुरभि-
गन्धः उच्छ्रेष्ठत्रापि प्रयत्नबोद्धाहस्तया काऽपि कलुषात्मा
शङ्केत स्तेनक इति उपलक्षणमेतत् हेरि कोऽनिवारिका वा इ-
त्यापि शङ्केत तत् आदाने ग्रहणे प्रयत्नस्य उद्भाहः तस्मात्पथि
विभ्रामणादि न कर्तव्यम् ॥

अत्रैवापवादमाह ॥

अच्छेप व दूरपदे, असहू भारेण खेदियया वा ।

उन्ने व मोचुं पदं, गामसमावे य उच्च वा ॥

अतिशयेनातप उष्णं तपति वृक्षाश्च पथि दूरे वर्तन्ते यथासज-
पक्षीमार्गे अतिपञ्चानामेक एवाभ्यनि विभ्रमणहेतुरेक एव वृक्षो
ऽयत्र सर्वत्राकाशं तेन कारणेन पथ्यपि वृक्षस्यावस्तात् विभ्रा-
म्येत । असहो नाम नातिकूरे वृक्षाः सन्ति परं तत्र गन्तुं न शक्नो-
ति ततः सोऽपि पथि वृक्षस्याधो विभ्रमणं कुर्यात् । अथवा उप-
धिजारेण खेदितारमा अतिशयेन परिभ्रान्तस्ततः पथ उच्चर्तितुं न
शक्नोतीति पथ्येव विभ्रामयति । तदेवं पथ वजयोः पार्श्वयोर्दूरेण
वृक्षसंज्ञे द्वितीयपदमुक्तमिदानीं समन्ततो वृक्षउन्ने प्रातिपाद्य-
ति । (उन्ने व मोचुं पदंति) पन्था वजयोः पार्श्वयोर्दूरे वृक्ष-
स्तत्र वा विभाषायां यदि निर्भयं ततः पन्थानं मुक्त्वाऽन्यत्र
विभ्रमणादि करोति । अथ नयं तथा पथ्येवेति एतद् दूरेऽभिहितम् ।
गामसमीपे पुनर्निर्भयमिति वृक्षैश्च अस्तत्र वा विभाषायां यदि
निर्भयं ततः पन्थानं मुक्त्वाऽन्यत्र विभ्रमणार्थं पथ उच्चर्त्य विभ्रम-
णादि करोति । गामसमीपे यस्य तस्य वृक्षादेव कुलादेऽभ्या-
संनवात्तं पुनः साधुना पथः कियद् दूरे उद्धर्तितव्यमत आह ।

पथे ठितो न पेच्छेऽ, परिहरिया पुष्पवक्षिया दोसा ।

विश्यपए असतीए, जयणाए वट्टणादीणि ॥

तावति दूरे उच्चर्त्य स्थातव्यं यत्र पथिकः पथा वज्रं पथि
कूर्द्धस्थितो वा साधुमुद्धृत न पश्यति । एवं च पूर्ववर्णिता दोषाः
समस्ता अपि परिहृताः । द्वितीये पदे अत एवापवादपदे पुनरु-
द्धर्त्तने अस्ति उद्धर्तनाज्ञावे पथ्यपि यतनया वक्ष्यमाणया स्था-
नादीनि करोति स च तथा कुर्वन्तीर्थकराज्ञया प्रवृत्ते शुक्र इति ।
सांप्रतमुद्धर्त्तनाभावं यतनां चाह ।

संकुटहरिचञ्चाया, असाति य गदितोवही ठितो पेच्छे ।

उद्धेऽ व अप्पत्ते, सहसा पत्ते ततो पिद्धं ॥

संकुटो नाम पन्थाः स उच्यते यो वा घोस्वान्तराक्षे तत्रोद्धर्त्त-
नस्यासंभयः । अस्य वा अनसुष्यपि दिष्टु समन्ततो हरितकायः ।
अथवा पन्थानमति रक्ष्यान्यत्र सर्वथा ज्ञाया न विद्यते । ततः
एतैः कारणैरुद्धर्त्तनासंभवे पथ्येव गृहीतोपकरणो मुद्धर्त्तमात्रमु-
द्धर्त्तस्थितो मार्ग एव ज्ञायायां विभ्राम्येत । यदा तु पथिकानाग-
च्छतः पश्यति तदा तेषु तं प्रदेशमप्राप्त्येष्व उल्लिखति तथा ते
जानन्ति पूर्वमेव उल्लिखति इति । अथ सहसैव ते पथिका अदृष्टा
एव संप्राप्तास्तदा तेषां पृष्ठं दत्त्वा उल्लिखति यथा ते जा-
नन्ति यथैव आत्मव्यापारेणोत्थित इति एवं मिथ्यात्वदोषाः
परिहृता भवन्ति ।

भुंजण पाणुचारे, जयणं तत्थ कुब्बति ।

उमाहडा उ जे दोसा, पुव्वं तेसु जतो भवे ॥

भोजने पाने उच्यते च यतनां तत्र पथि करोति कथमित्याह ।
उमाहता ये पूर्वं दोषास्तेषु यतो भवेत् यथा ते न प्रवन्ति
तथैव यतेतेति प्रावः ।

गंतव्यपदोपुं, अकरणिहहुतो उ दोस आणादी ।

पम्हुटो वा सट्ठे, लहुतो आणादिणो चेष ॥

विश्रम्य उच्चारं प्रभ्रमणं वा कृत्वा यदा गन्तव्यं प्रवति तदा सिंहा-
वलोकनेन पञ्चादवलोक्य गन्तव्यम् । यदि पुनरवलोकनं न करो-
ति तदा प्रायश्चित्तं तस्य सधुको मासः । अधिकरणदोषाश्च प्राशु-
क्ताः कथमपि विस्मरणतः पतन्ति समग्रवन्ति । आह्वानजन्यदोषा-
दोषाः । तथा यदि कथमपि विस्मरणतः पतितं स्यात् ततस्तद्ग्रह-
णाय प्रतिनिवर्तितव्यम् । यदि मन्यते किं तेनेति व्युत्पुजति
तदा माससधुक्माह्वानजन्यदोषाः पतदेवाह ।

पम्हुट्ठे गंतव्यं, अगमणे लहुतो य दोसआणादी ।

निकारणमि तिम्नि उ, पोरिसीकारणे सुच्छो ॥

कथमपि विस्मरणतः पतिते सिंहावलोकनेन च दृष्टे नियमत-
स्तदानयनाय पञ्चात् गन्तव्यम् । श्रमणे प्रायश्चित्तं सधुको मा-
सः । अधिकरणदोषाश्च प्राशुक्ता आह्वानजन्यदोषाः । तथा निष्कारण-
मिति कारणस्याभावे निष्कारणमस्मिन् यदि नास्ति निवर्तमा-
नस्य प्रत्यवाय इत्यर्थस्तदा अवश्यं निवर्तितव्यम् । (तिष्ठि-
त्ति) यदि प्रथमायां पौरुष्यां विस्मरणतः पतितं चरमायां च
पौरुष्यां स्मृतं तत्र यदि निष्प्रत्यवायमन्तरा च वासोऽस्ति यदा
निवृत्त्य गृहीत्वा ज्ञानेनव्यमथ सूर्यास्तमयवेलायां स्मृतं यथा
अमुकमेव विस्मरणतः पतितमिति तदा आद्यान् ब्रीहं यामान्
उपित्वा चतुर्थे यामे प्रतिनिवृत्त्यानन्तरं प्रत्यवायाभावे कारणे तु
प्रत्यवायसङ्गणेऽनिवर्त्तमानोऽपि संशुक्रः । एतदेव प्राचर्यति ॥

चरमाए वि नियत्तइ, जइ वासो अत्थि अंतरा वसिमे ।

तिष्ठि वि जामे वसिठं, नियत्तइ निरुचये चरमे ॥

प्रथमायां पौरुष्यां विस्मरणतः पतिते तदानयनाय चरमायाम-
पि पौरुष्यां निवर्त्तते यदि च तेषामन्तरा वासोऽस्ति । अथ चरमा-
यां दिनपौरुष्यां पतति तदा रात्रेस्त्रीन् यामानुषित्वा चरमे यामे
निरत्ययं प्रत्यवायाभावनो निर्भयो निवर्त्तते ॥

कारणे सुच्छो इति व्याख्यानार्थमाह ॥

दूरं सो वि य तुच्छं, सावयतेणानदी व वासं वा ।

इवाइकारणेहिं, करेति उस्समामो तस्स ॥

दूरमतिशयेन गतानां स्मरणपथमवर्त्तयः पतित उपधिः सोऽपि
वा उपधिरतिशयेन तुच्छः । मुखपोषिकादिरूपोऽतिशयजीर्ण-
मेति भावः । अथवा अपान्तराक्षे व्याघ्रादीनि स्वापदानि स्तेना
वा शरीरापहारिण उपकरणापहारिणो वा नदी वाऽपान्तराक्षे वर्षा
वा पतति आदिशब्दात् सूक्ष्मजयं वा अक्षिषं धेत्यादिपरिग्रहः
इत्यादिभिः कारणैस्तस्य विस्मरणतः पतितस्योपकरणस्य उ-
त्सर्ग "वोसिरामिति" विज्ञानपूर्वकं परित्यागं करोति एवं कारणे
अधिकरणादयो न प्रवन्ति ॥

एव ता पम्हुटो, जेसिं तेसिं विही जवे एसो ।

जे पुण अन्ने पेच्छे, तोसिं तु इमो विही होइ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण तावत् येषामुपाधिविस्मरणतः पतितस्तेषा-
मेवोऽनन्तरादितो विधिर्भवति ये पुनरभ्ये साधर्मिका मेक्षन्ते ते-
षामयं वक्ष्यमाणो विधिर्भवति । तमेवाह ॥

दहु अगिणहणे लहुगो, दुविहो उवही उ नायमप्पातो ।

दुविहो नायमणाया, संविग्ग तहा असंविग्गा ॥

द्विषिव उपधिरौषिक औपग्राहिकश्च । तस्य द्विषिवस्यापि पति-

तस्य दृष्ट्वा अप्रदूषणे प्रायश्चित्तं लघुको मासो ये च पूर्वमुक्ता अधिकरणादयो दोषास्तेऽपि तस्य प्रसजन्ति स चापधिज्ञेया द्विधा ज्ञानोऽज्ञातश्च । तत्र ज्ञातो नाम येषां स उपधिस्तेषां ज्ञायते अज्ञानो नाम यो न ज्ञायते यथा अमुकस्य संबन्धीति । ते ज्ञाता द्विविधाः संविज्ञा असंविज्ञाश्च ॥

मुत्तूण असंविग्ने, संविग्गाणं तु नयणजयणाए ।

दो वग्गा संविग्ने, छब्जंगा नायमसाए ॥

मुक्त्वा असंविज्ञानं किमुक्तं भवति यो ज्ञायते असंविज्ञानामेष उपधिः स न नायते यस्तु संविज्ञानां तत्र द्वौ वर्गौ तद्यथा संयताः संयत्यश्च तत्र संविग्ने एकस्मिन्वर्गे षड्जङ्गा ज्ञाते भवन्ति अज्ञाते च वक्ष्यमाणो विधिः । तत्र षड्जङ्गानुपदर्शयति ।

सयमेव अष्टं पसेइ, अण्णाहे वा वि एव सग्गामे ।

परगामे वि य एवं, संजातवग्गे वि उब्भंगा ॥

यदि ते संयताः संविज्ञा इति ज्ञातास्तदा स्वयं वा गन्तुं नयन्ति अन्यस्य वा हस्ते प्रेषयति संदेशयति वा यथा मया स उपधिविस्मरणतः पतितो ब्रूय इति । एवं स्वग्रामे त्रयो जङ्गाः पञ्चमेऽपि स्थितानामेते एव त्रयः प्रकाराः एवं षड्जङ्गाः संयतानामेवं संयतीवर्गोऽपि षड्जङ्गास्तदेवं ज्ञातविषये विधिरुक्तः । संप्रत्यज्ञातविषये विधिमाह ।

गहाणादिगा य घोसेण, सोउं गमाणं च पसेणप्पाहे ।

पम्हुडे वोसडे, अण्णबहुअसंघरंतम्मि ॥

यो न ज्ञायते कस्याप्येव उपधिरिति स परिज्ञाननिमित्तं स्नानादिसमवसरणे घोष्यते घोषणं च श्रुत्वा केनापि कथिते येषां स उपधिस्तत्र स्वयं वा गन्तुं नयन्ति अन्यस्य वा हस्ते प्रेषयति । संदेशयति वा । तथा (पम्हुडे) विस्मरणतः पतिते व्युत्सृष्टे परित्यक्ते येनानीतस्तस्मिन्मन्त्रस्तरति अल्पबहु परिज्ञाभ्य परिभोगोऽनुज्ञानः । पतदेव व्याख्यानयति ।

कामं विम्हछाणे, चत्तं पुण जावतो इमहेहिं ।

इति वेते समणुत्तो, इच्छाकज्जेसु सेसेसुं ॥

येषां स उपधिविस्मरणतः पतितस्तेषामन्तिकमानीयते नीत्वा चैवं भ्रमयते यथाऽयं शुष्मद्विस्मरणतः पतितोऽस्माज्जिज्ञानीतस्ततो गृह्यतामिति एवमुक्ते ते प्राहुः कामं नोऽस्माकं विस्मरणतः पतितमिदमुपकरणं परं जघत इदमस्माज्जिज्ञान्यक्तं त्रिविधं त्रिविधेन व्युत्सृजितमिति भावः । एवं भ्रुवति उपधिस्ते यदि संभोगिकास्तेन च विना संस्तरन्ति तर्हि स येषां सत्कस्तैः परिष्ठापयन्ति । “एतेन इच्छाकज्जेसु इति” व्याख्यानम् । संप्रति “सेसेसु” व्याख्यायते । शेषा असांभोगिकास्तेष्वपि कार्येष्विच्छा इत्यत्र भावना अन्यसांभोगिकैरानीते तैश्च प्रतिषेधे यदि यैरानीतस्ते तेन विना संस्तरन्ति अन्यश्चोपधिदुर्लभो न ब्रूयते वा तदा तैः समनुज्ञानं परिचुञ्जते एतावता “अण्णबहुअसंघरंतम्मि” व्याख्यातम् । तदेवं संविज्ञानां विधिः ।

इदानीमसंविज्ञानामुपधिविधिरुच्यते ।

पक्खिगापक्खिगा चेव, हवंति इयरे दुहा ।

संविग्गपक्खिगे ण्ति, इयरेमिं न गेएहात ।

इतर असंविज्ञा द्विविधास्तद्यथा पाक्षिका अपाक्षिकाश्च संविग्नपाक्षिका असंविग्नपाक्षिकाश्च इत्यर्थः । तत्र यः संविग्नपाक्षिका

अन्यस्य वा हस्ते प्रेषयति संदेशयति वा यस्त्वितरषामसंविज्ञानामुपधिस्तं पतितं दृष्ट्वा न गृह्णाति ।

अत्रैवापवादमाह ।

इयरे वि होज्ज गहणं, आसंकाए अण्णज्जमाणम्मि ।

किह पुण होज्जा संका, इमेहि उ कारणेहिं तु ॥

इतरस्मिन्नप्यसंविग्नपाक्षिकसंबन्धिन्पुण्याधसंनपाक्षिकसंबन्धित्वेनाज्ञायमाने आशङ्क्या ग्रहणं भवेत् । सूरिराह एभिर्वद्वचमणैः कारणैः तान्येवाह ।

एहाणादिसमासरणे, अहव समावत्तितो गयाणेगा ।

संविग्गमसंविग्गा, इति संका गेएहते पमियं ॥

जिनप्रतिमास्नानदर्शननिमित्तमादिशब्दात् संघप्रयोजनेन वा केनापि समयसरणे भेदापके यदि वा एवमेव समापत्तितो गताः पुरतोऽनेके संविज्ञा असंविज्ञाश्च तेषां गच्छतां कस्याप्युपधिविस्मरणतः पतितः स न ज्ञायते सम्यक् किं संविज्ञानां केयत्रं स्यादसंविज्ञानामपत्तिं तं पतितं गृह्णाति ।

संविग्गपुराणोवहि, अहवा विहिसीवणा समावत्ती ।

होज्ज व अमीवितो विय, इति आसंकाए गहणं तु ॥

अथ ग पुराणसंविग्नोपधेः किमुक्तं जघति येषां सत्क उपधिः पतितस्ते पूर्व संविज्ञा आसीरन् पश्चादसंविग्नजृताः स चोपधिः पूर्वं संविग्नसीवनेन सीवितः । अथवा संविग्नैरपि समापत्या विधिसीवनिकया सीवितो यदि वा असीवित एव संभवेत्ततस्तं दृष्ट्वा आशङ्क्या भवति किं संविज्ञानामुतासंविज्ञानां तत आशङ्क्या ग्रहणं भवति ।

संप्रति ग्रहणान्तरविधिशेषमाह ।

ते पुण परदेसगते, नाउं जुंजंति अहव वज्जंति ।

अञ्जे उ परिट्ठवणा, कारणजोगो व गीएसु ॥

तमुपधिं गृहीत्वा येषां संविज्ञानां सत्क उपधिस्ते परदेशं गताः ततस्नान्परदेशं गतान् ज्ञात्वा कारणे समापत्तिं परिचुञ्जते अथवा कारणाभावे परिष्ठापयन्ति । एवं कारणरसंविज्ञानामपि पतितमुपधिं गृह्णानो न प्रायश्चित्तमागच्छन्ति । अथ येषां सत्क उपधिः पतितो गृहीतस्ते संविज्ञा अप्यन्ये असांभोगिकास्तेषां देशान्तरगतानामुपधिं गृहीत्वा निष्कारणे परिष्ठापयन्ति (कारणान्ति) यदि ते सर्वे गीतार्था न च तेषामुपधिरस्ति यदि वा तादृश उपधिरन्यो दुर्लभस्तदा एवं कारणे परिचुञ्जते । अथ ते अगीतार्थमिहास्तदा परिष्ठाप्यन्ते प्रज्ञाप्य वा गीतार्थान्परिचुञ्जते एतच्चान्यसांभोगिकसत्कतया परिज्ञायते । अन्यपरिज्ञाने प्रागुक्त एव विधिः ।

विश्ये पदे न गेएहेज्जा, संविग्गाणं पि एहिं कज्जंहिं ।

आसंकाए थ नज्जइ, संविग्गाणं च इयरेसिं ॥

द्वितीयपदे अपवादपदे संविज्ञानामपि पतितमुपधिमभिर्वद्वचमणैः कार्यैः कारणैर्न गृह्णीयात् । तान्येवाह न ज्ञायते किमेष संविज्ञानामुत इतरषामसंविज्ञानामित्याशङ्क्या पतितं न गृह्णाति तथा ॥

असिक्कगहियं व सोउं, ते वा भव व होज्ज जइ गहियं ।

ओमेण अन्नदेसं, व गंतुकामा न गेएहेज्जा ॥

येषां स उपधिस्ते अशिवगृहीता येन दृष्टः स नेति प्रथमोऽभङ्गः यैर्दृष्टस्ते अशिवगृहीता येषां सत्कस्तेन गृहीता इति द्वितीयः । अन्यं गृहीतमिति तृतीयः । उज्जमपि न गृहीतमिति चतुर्थोऽभङ्गः ।

ऋः तत्र चतुर्थे भङ्गे अपवादमधिकृत्य शून्यो न जयति तत्रापवाद इति भावः । तत्र प्रथमभङ्गे न गृह्णाति अशिवोपहतत्वात् चित्तीयेऽपि न गृह्णाति तदानीं तस्य तैरवग्रहणादशिवोपहतत्वात् तृतीये भङ्गे सदृशे अशिवे कारणे गृह्णाति विसदृशे सोमसुखादिभङ्ग-भेदे गृह्णाति यदि वा अवमौदयेण देशान्तरं गन्तुकामा न गृह्णीयुः ॥

अहं पुण गहियं पुनं, न य दिहं जस्त विचुयं तं तु ।

उवहावियभदेसं, इमिणा विदिणा विगिचिज्जा ।

अथ पुनर्गृहीतं पूर्वमुपकरणं न च स दृष्टो यस्य सत्कं तदुपकरणं विच्युते विस्मरणतः पतितं यस्मात् (उवहावियभदेसंति) अथ पुनर्गृहीतमुपकरणं न च स दृष्टो यस्य सत्कं तदुपवेगेन धाविताः प्रधाविता अन्यं देशं गतास्ततः क्रमेण वक्ष्यमाणेन विधिना विवेचयेत् परिष्ठापयेत् । तमेव विधिमाह ॥

कुविहा जायमजाया, जाया अनियोग तह असुद्धा य ।

आभयोगादी ठेचुं, इपरं पुण अवखयं चेव ॥

सा परिष्ठापनिका द्विविधा जाता अजाता च तत्र जाता नाम अनियोगकृता विषकृता च तत्रानियोगो वशीकरणम् । अथवा जाता असुद्धा सा द्विविधा मूलगुणाशुक्ला उत्तरगुणाशुक्ला च । तत्र जाता अनियोगकृता विहृता वा मूलगुणाशुक्ला उत्तरगुणाशुक्ला वा सा ठेचुं भेचुं वा कतेव्या । इतरत् पुनरुपकरणमभियोगादिदोषरहितमकृतं चेव परिष्ठापयितव्यम् । अत्र परः प्रश्नं करोति पहनिगया इयाणि, विजाणणहाइ तत्य चोदेइ ।

तेसिं मुद्धिनिमिचं, कीरइ विधिं इमं तु तहिं ॥

पथि निर्गताः आदिशब्दादशिवोपहृतिभिः कारणैर्निर्गताः परिशृ-ङ्गन्ते तेषां मुद्धिनिमित्तं यदत्र प्रागुक्ते विधौ प्रतिपादिते परः अन्वहमानश्चोदयति प्रश्नयति पथिनिर्गतादीनां पथिनिर्गता मार्गप्रतिपन्नास्तेषां परिष्ठापितमिदमिति विज्ञानार्थं तत्रेदं वक्ष्यमाणं चिह्नं क्रियतामिति । तदेवाह ।

एगा दो तिभि वझी, वत्थे कीरंति पत्तचीराणि ।

मुज्झंतु चोदगेणं, इति उदितं वेति आयरितो ॥

मूलगुणैरशुके वस्त्रं एकावशिरेकं वस्त्रं कृत्वा तत् परिष्ठाप्यते मूलगुणैरशुके पात्रे एकं चोदगेणं प्रस्तरं कृत्वा तत्परिष्ठाप्यतामुत्तरगुणैरशुके शुक्रे वा क्रियेतां पात्रे द्वे चोदगेणं द्वौ वा प्रस्तरौ कृष्येयानाम् । मूलगुणैरुत्तरगुणैश्च शुक्रे वस्त्रे त्रीणि चक्राणि क्रियन्तु । पात्रे त्रीणि चोदराणि त्रयो वा प्रस्तराः कृष्येरन् इति । अमुना प्रकारेण चोदकेनोक्ते आचार्यो ब्र-ह्मति । किं तदित्याह ।

सुद्धमसुद्धं एवं, होति असुद्धं च सुद्धवायुवसं ।

तेण तिहुगेगंठी, वत्थे पत्तम्मि रेहो उ ॥

एवं युष्मदुक्तप्रकारेण चक्रकरणे वातवशात् शुद्धमपि चक्रे-कक्षिकजङ्गतोऽशुद्धं भवति । अशुद्धमपि वातवशेन चक्रत्रिकभा-वतः शुद्धं जयति । पात्रमपि वातवशेन एकदिकचोदरापगमे शुद्धं भवति । अशुद्धमपि वातवशेनान्यागन्तुकचोदरापगमसमागमे शुद्धं तस्मादयं विधिस्तत्र कर्तव्यः । मूलोत्तरगुणैरशुके वस्त्रे त्रयो ग्रन्थयः कर्तव्याः पात्रे तिस्रो रेखाः उत्तरगुणैरशुके वस्त्रे द्वौ ग्रन्थौ पात्रे द्वे रेखे मूलगुणैरशुके वस्त्रे एको ग्रन्थः पात्रे एका रेखा ।

अच्छाणनिगयादी, उवएमा एएण पेसणं वावि ।

अविकोविते अप्पणमं, दंछे जिजे विविचे य ।

अश्वनि मार्गे निर्गता अध्वनिर्गता आदिशब्दात् अशिवोपहृति-भिर्वा कारणैर्निर्गताः परिशृङ्गन्ते तेषामुपकरणे दग्धे वक्षिणा अ-स्मीकृते जिजे वा विविचे वा विस्मरणतः पतिते वास्तव्या-स्तान् अध्वनिर्गतादीन् श्रुयते अस्माकमुद्धरितानि वस्त्राणि न सन्ति केवलमस्माभिरमुक्तप्रदेशे परिष्ठापितानि वर्तन्ते तान्या-नीय गृह्णीय एवमुक्ते तेषां प्राचूर्णका ये गीतार्थास्तान् प्रेष-यन्ति वास्तव्या अपि च तेषां चिह्नानि उपदिशन्ति यथा गर्त-समीपे गिरिसमीपे तरुसमीपे कूपसमीपे इत्यादि (आणयण-मिति) अर्थं च जिजे कथितेऽपि स्थानं न जानन्ति यदि वा न ते वास्तव्या ग्लानादिप्रयोजनेर्व्यावृतास्ततः स्वयमानीय प्रय-च्छन्ति (पेसणं वा विचि) अथवा वास्तव्याः प्राचूर्णकानां देशकं ददति यथा असुक्तप्रदेशे वस्त्रादि परिष्ठापितमस्ति तदमीषां दर्शय अपि शब्दात् यदि ग्लानादिप्रयोजनेन व्या-वृतास्तदा परिष्ठापिताभावे अन्यत् याचिषा प्रयच्छन्ति (अ-वि कोविप अप्पणमिति) आनीते परिष्ठापिते कोऽप्येकोविपे गीतार्थं उपहतमिति कृत्वा नेच्छन्ति तत्र प्राचूर्णकैर्वास्तव्यां त-स्यात्मीयं वस्त्रं पात्रं वा दत्त्वा इतरत्स्वयं प्रदीतव्यम् । अथ त-र्थाप कश्चिदगीतार्थतया न गृह्णीयात्तर्हि तत् आनीतं पुनः परि-ष्ठाप्यते एव गाथासंक्षेपार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विषरीपुराह ।

अच्छाण निगयादी, नाउ परिचोवही विविचे वा ।

संपङ्कगभंडधारी, पेसंती ते वियाणतो ॥

अध्वनिर्गतादीन् आदिशब्दादशिवोपहृतिभिरुपहृतपरिग्रहस्ता-न् परीतोपधीन् परिमितापधीन् विचिकान्वा विचिकोपधी-न्या विस्मरणतः पतितोपधीनित्यर्थः । उपपङ्कगमेतत् दग्धोप-धीन्वास्तव्या ज्ञात्वा कथं जृता वास्तव्या इत्याह । संपाङ्कभा-एरुधाराणि नाम यावन्मात्रमुपकरणमुपपद्यते तावन्मात्रं धर-न्ति शेषं परिष्ठापयन्ति । ततस्तान् तथाभूतान् दृष्ट्वा श्रुयते अ-स्माकमुद्धरितानि वस्त्राणि न सन्ति किं त्वरमार्गैरमुक्तप्रदेशे परिष्ठापितानि वर्तन्ते तानि गत्वा प्रतिशृङ्खलन्ति एवमुक्ते त-थाऽपि प्राचूर्णका जानन्ते गीतार्थान्प्रेषयन्ति कथामित्याह ।

गह्ठागरितरुमादीणि, काउं चिंधाणि तत्थ पेसंति ।

अवियवेह्ठा सयं वा, आणं तहं व मग्गंति ॥

अत्र प्राचूर्णकाः प्रेषिता न वास्तव्या गर्तगिरितर्थादीनि चि-ह्नानि कृत्वा प्रेषयन्ति यदि वा ग्लानादिप्रयोजनप्राप्ताः स्वयमान-यन्ति परिष्ठापिताभावे अन्यथा मार्गयन्ति । सांप्रतमविकोविप अप्पणमिति ” व्याख्यानयति ।

नीयम्मि य उवगरणे, उवहयमेयं न इच्छं कोई ।

अविकोविय अप्पणमं, अणिच्छमाणे विविचंति ॥

नीनेऽप्युपकरणे कश्चिदकोविद उपहतमेतदिति कृत्वा ने-च्छेत तस्मिन्कोविदे आत्मीयं वस्त्रादि समर्प्यते । अथ तदपि नेच्छति तदा परिष्ठापितमानीतं पुनर्विविच्छन्ति परिष्ठापयन्ति ।

असतीए अप्पणा वि, भाभियहियवृधर्पायभादी सु ।

सुज्झति कयण्यन्नो, मेव गोएहं असदजावो ॥

येन पूर्वं तत् परिष्ठापितं तस्य पश्चादुपधिः कथमपि प्रदी-पनकेन दग्धः हुतो वा तस्कैः पानीयेन वा नद्यादिप्लवेन प्ला-वितः व्रजतो वा कथमपि विस्मरणतः पतितः । आदिशब्दात्प्र-त्यनीकेन वा केनापि वस्त्राणि फांसितानि पात्राणि अनैकधा

जिज्ञासि ततो ध्यामितवृत्तवृत्तपतिनादिबुधकरणानि याचनीयानि
तैषामप्यस्त्यजावे कृतप्रयत्नस्तदेव पूर्वपरिष्ठापितं स्वयं शु-
द्धानेऽशुद्धभाव इति कृत्वा शुद्धः । व्य० द्वि० ८ उ० । (जिज्ञास-
व्यायां क उपधिर्नैतव्य इत्येसणाविहारादिशब्देषु)

(१६) स्थविराणां गृहीतव्या उपधयः ॥

(सूत्रम्) थेराणं थेरजमिं पत्ताणं कप्पति दंरुण वा १
भंरुण वा २ ठत्त गं वा ३ मत्तगं वा ४ लाट्टियाण वा ५ भिमि
वा ६ चेत्तं वा ७ चेत्तं चोत्तमिभिया वा ८ चम्पण वा ९ चम्प-
कोसं वा १० चम्पपत्तिच्छेयणाण वा ११ अविराहणं वा से-
ठवेत्ता गाहावतकुलं भत्तणं वा पाणाणं वा पविसत्तणं वा
निवस्वमित्तणं वा कप्पति ते सं नियट्ठचारिस्स दांघं पि ठग्गहं
आणुसवित्ता परिहारं परिहरित्तणं वा ॥ ५ ॥

स्थविराणां जरसा जीर्णानां स्थविरभूमिं प्राप्तानां सूत्रार्थत-
दुजयोपेतानामित्यर्थः । कल्पके द्वाकं विद्वद्भावेदेदमिषं भरण-
कर्मनेकविधानि उपकरणानि उच्यन्ते प्रतीतं मात्रकमुच्यरादि-
स्तत्कं लष्टिका दारमविशेषः । चेत्तं कट्टपादि चर्मं तक्षिकादिरूपं
चर्मपरिच्छेदनकं कृत्वा पतान् अविरहिते अवकाशे स्थापयि-
त्वा गृहपतिकुलं पिण्डपातप्रतिपाताय प्रवेष्टुं वा निष्कमितुं वा
कल्पते सन्निवृत्तचराणां जिज्ञासार्थातः प्रत्यागतानां स्थविराणां
द्वितीयमपि धारमवग्रहमनुज्ञाप्य परिहरुं धारणया परिभोगेन
केत्येव सूत्राक्षरमाश्रयः । विशेषव्याख्या तु नाप्युक्ता क्रियते ।
तत्र यानि पदानि व्याख्येयानि तानि दर्शयति ॥

दंरुं विदंसे लट्ठी, विट्ठट्टिचम्मं य चम्पकोमा य ।

चम्पस्स य जे ठेया, थेरा वि जे य जराजुष्सा ॥

द्वाको विद्वदः यष्टिर्धियष्टिः चर्मं चर्मकोशः चर्मणश्च ये
देवास्ते चर्मपरिच्छेदनकास्ते च व्याख्येयास्तत्र प्रथमतः स्थविर-
पद्माचकृते । स्थविरा अपि च ये जराजीर्णस्ते कट्टव्याः ॥

आयवताननिमित्तं, छत्तं दंरुस्स कारणं वुत्तं ।

कम्हा ठवेइ पुच्छा, संदिग्गधरो अ ठग्गहा ॥

आतप लप्णेन परितापना तस्य त्राणार्थं उच्यते गृह्णाति द्वाकस्य
उपलक्षणमेतत् विद्वद्भावादीनां ग्रहणे कारणं पूर्वानश्लेषे कल्पे च
अणितम् । अथ कस्माद्द्वयं स्थापयति एषा पृच्छा अत्रोत्तरं
द्वाको दीघः स्थविरश्च ततः तं दुग्गं व्याघ्रादिपरिवारणनिमित्तं
परिवहति ॥

संप्रति भाएरादिव्याख्यानार्थमाह ॥

जंइं परिग्गहो खल्लु, उच्चारदी य मत्तगा तिञ्जि ।

अहवा जंरुग्गहणे, अण्णगविहं जदगं गट्ठियं ॥

भाएरकः खल्लु पनङ्गद उच्यते उच्चारदी च आदिशब्दात् प्र-
अवणे स्तेप्पणि चेति परिग्रहलीणि मात्रकाणि जघन्ति तद्यथा
उच्चारमात्रकं प्रअवणमात्रकं स्तेप्पमात्रकं चेति । अथवा नाएर-
कप्रहणेनानेकविधं भाएरकं गृहीतं कट्टव्यम् ॥

वेत्तग्गहणे कप्पा, तसथावरजीवदेहनिप्पक्का ।

दोरग इयरा व चिल्लिमिलि, चम्मतत्तिगा व कत्तिच्चा ॥

वेत्तग्रहणेन असथावरजीवशरीरनिष्पक्का और्णिकसौत्रिकरूपा
इत्यर्थः कल्पाः परिगृह्यन्ते चिह्नभिन्नानामजघनिका साध्वरक-
मयी इत्या वा कट्टव्या चर्ममयतक्षिका उपानत कृत्तिर्वा
औपग्रहिकोपग्रहणविशेषरूपाः ॥

अंगुडुअवरफाणु, नह कोसच्छेयाणं तु जे बप्पा ।

ते छिन्नं धणट्ठा, दुग्गं धाणहेउं वा ॥

चर्ममयः कोशः चर्मकोशः सोऽङ्गुष्ठस्य यदि वा (अवरफाणु)
पार्श्विका तस्याः परिगृह्णाय ध्रियते । अथवा नखरहनादेरौप-
ग्रहिकोपकरणविशेषस्य चर्ममयः कोशश्चर्मकोशः यं तु दृष्ट्वा-
स्ते चर्मपरिच्छेदनकमित्युच्यन्ते । ते च जिज्ञासंधानार्थमथवा
जिज्ञाससंधानहेतोर्ध्रियन्ते । तदेवं छिन्नमपदानि व्याख्यातानि ॥

संप्रति द्वाकाशुपकरणस्थापनाचिन्तां चिकीर्षुराह ॥

जइ य ठवेइ अमुल्ले, न य वेइ देज्ज अत्थ ओहाणं ।

लहुगो मुल्ले लहुगा, हियम्मं नं जत्थ यावति उ ॥

यदि आशुन्ये अविरहिते प्रदेशे द्वाकाशुपकरणं स्थापयति न च
कस्यापि संमुखमेवं कृते अत्र दद्यादवधानमुपयोगमिति तदा
तस्य प्रायश्चित्तं दधुको मासः । अथ शुन्ये स्थापयति तदा अ-
त्वारो दधुकास्तथा शुन्ये मुक्ते स्तेनैश्चापहते यत्र यत्र जघन्ये
मध्यमे कट्टहे वा उपकरणे प्रायश्चित्तमुक्तं तत्राप्येति ।

अत्र परव्याशङ्कामाह ॥

एवं सुत्तं अफल्लं, जणियं कप्पतिच्च थेरस्स ।

भप्पति सुत्तनिवातो, अतीमहत्तस्स थेरस्स ॥

चोदकः प्राह यद्येवमशुन्ये च प्रदेशे उपकरणे दोषस्तर्हि
तत्सूत्रमफलमविषयं यदुक्तं कल्पते अविरहिते अवकाशे
स्थापयित्वेत्यादि । सुरिराह भयते अत्रोत्तरं दीयते अस्य
सूत्रस्य निपातोऽतिमहतोऽतिशयेन गरीयसः ।

गच्छाणुकंपणिज्जा, जेण ठवेउण कारणं तु ।

हिंरुं जुल्लमहत्तो, तं पुण वोच्छं समामेणं ॥

सोऽतिवृद्धो महान् गच्छस्यानुकम्पनीयं परं येन कारणेन
स जीर्णो महान् एकाकीभूतोऽविरहिते प्रदेशे उपकरणं
स्थापयित्वा भिक्षां हिण्डते तत्कारणं समासेन वक्ष्ये तच्च
वक्ष्यमाणं शृणु प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ।

सो पुण गच्छेण समं, गंतूण अजंगमो न वा एइ ।

गच्छाणुकंपणिज्जो, हिंइं थेरो पयत्तेण ॥

स पुनरजंगमो गच्छेन समं गन्तुं न शक्नोति ततः स गच्छ-
स्यानुकम्पनीय इति कृत्वा स्थविरो वक्ष्यमाणेन प्रयत्नेन यत-
नया हिण्डते तमेव प्रयत्नमाह ।

अतः क्रियउवहिणा उ, थेरा भणिया अल्लोत्तण्णिज्जेण ।

संकमणे पट्टवणं, पुरतो समगं व जयणाण ॥

यमुपधि न कोऽपि तर्कयति विशेषतः परिभावयति तेनात-
र्कणीयेनोपधिना अत एवाल्लोचनीयेन लोभगोचरतामतिक्रा-
न्तेन परिधाप्य मासकल्पप्रायोग्यस्य वर्षावासप्रायोग्यस्य वा
क्षेत्रस्य संक्रमेण कर्तव्ये आचार्येण ते स्थविरा अतिमहान्तो
भणितः पुरतः समकं वा यतनया चक्ष्यता तत्र यदि प्रतिभास-
ते तर्हि पुरतोऽग्रे साधुभिः सह तस्य प्रस्थापनं क्रियते । अथ
न शक्नोति पुरतो गन्तुं तदा समकं नीयते कथमित्याह । यत-
नया तामेव यतनामाह ।

संधारग एगण व, समगं गेएहंति सभए ते उवहिं ।

कितिकम्म दवं पढमा, करंति तेमिं असति एगो ॥

यदि गच्छेन समं व्रजति ततः सुन्दरमेव सकलस्यापि न-
चक्ष्यता तासाहास्यकरण्यात् । अथ समकं गन्तुं न शक्नोति तदा

साधुसंघाटकेन समं साधुसंघाटकस्याभावे एकैकं वा साधुना समं व्रजति तत्र यौ सहायौ दत्तौ तौ तस्योपकरणं गृह्णातः परिवहतः । यदा तु चौरभयेन समं स्थानं तदा समस्तमपि उपधिकदद्यादिलक्षणं गृह्णातो गृहीत्वा स्थविरो यथाज्ञातः कृत्या अग्रे क्रियते ततः सम्यग्स्थानलक्षणे कृतिकर्मविभ्रामणां तस्य कुतः कृत्वा द्रव्यं पानीयञ्च समर्पयतः । तदनन्तरं प्रथमालिकां कारयतः । तयोर्द्वयोः साध्वोरभावे एकः समस्तं प्रागुक्तं करोति ।

जइ गच्छेज्जाहि गणो, पुरतो पंथे य सो फिडिज्जाहि ।

तत्थ उ ठवेज्ज एगं, रिक्खं पफिपंथगप्पाह ॥

अर्थकोऽपि सहायो न विद्यते तदा स्थविर एकाक्यपि पुरतः प्रवर्त्यते । तत्र यदि सार्थाविषयशतस्त्वरितं गच्छन् स गणपुरतो गच्छेत् यदि वा पथि परिरयादिना स स्फिटितो भवेत्तत्र एकं साधुं रिक्तमुपकरणरहितं स्थापयते । अथ तत्र शरीरापहारिस्तेन तयं दुष्टव्याघ्रादिस्वापद्भयं वा ततः स मोक्तुं न शक्यते तर्हि अथेतनस्थानात्प्रतिनिवर्त्तमानं पथिकमप्याह इति संदेशापयेत् । यथाऽपि साधुसमुदायो व्रजज्जास्ते तस्मात्स्वरितमागतव्यमिति ।

संप्रति यथा स स्फिटितो भवति तथा प्रदर्शयति—

सारिक्खकारिमणीए, अहवा बानेण हुज्ज पुढो उ ।

एवं फिडितो हुज्जा, अहवा वीपरिररणं नृ ।

कालगए व सहाए, फिडितो अहवा वि संजमो हुज्जा ।

पदमपिडितो वएण व, गामपविट्ठो व जो हुज्जा ॥

पथि गच्छतो मार्गद्वयं तत्र येन पथा गच्छे गतस्तस्मादस्यस्मिन्पथि केचित्साधुसदृशाः पुरतो गच्छन्ता दृष्टास्ततः साधव एते गच्छन्तीति सादृश्यकर्षिण्या मित्या विप्रलब्धः सन् तेन पथा गच्छेत् अथवा अपान्तरात्ते स वातेन स्पृष्टः स्यात् । ततो गन्तुं न शक्नोति एवममुना प्रकारेण स्फिटितो ज्ञेयः । अथवा तथाविधमहागर्भस्या पर्वतस्य नद्या वा परिरयेण स स्थविरो व्रजन् गच्छन् स्फिटितः स्यात् । यदि वा यस्तस्य सहाया दत्तः स कालगत इति स्फिटित एकाकी संजातः । अथवा संभ्रमे वा त्वरितं सार्थेन सह पलायमाने गच्छे स्थविरः शनैर्व्रजन् गच्छन् स्फिटितो ज्ञेयः । यदि वा प्रथमेन क्षुत्परीवहेण पीडितः सन् यः स्थविरो ग्रामं व्रजिकां वा प्रविष्टा ज्ञेयः गच्छन् स्तेनादिभयेन सार्थेन समं त्वरितं व्रजति स गच्छास्फिटितो ज्ञेयः ।

एएहि कारणेहि, फिडितो जो अहमं तु काऊण ।

अणुहिडितो मगइ, इतरे वि य तं विमग्गंति ॥

एनैरनस्तरोदितैः कारणैर्यो गच्छास्फिटितः सोऽष्टमं षष्ठं चतुर्थं वा कृत्वा भिक्षामटम् गच्छं मार्गयति अन्वेषयति इतरेऽपि च गच्छसाधवस्तं स्थविरं विमार्गयन्ति । अथ ते गच्छसाधवः सार्थेन समं व्रजन्तो यदि सार्थं मुञ्चन्ति तदा सैनैरपि हीयन्ते वन्द्येन वा दह्यन्ते छुष्टेन वा स्वापदेन केनापि गृह्यन्ते ततो गवेषयितुं न शक्नुवन्ति तर्हि स्थावरेणावश्यमुक्तप्रकारेण मार्गणा कर्त्तव्या ।

अह पुण न संथरेज्जा, तो गहितेणेव हिंदते भिक्खं ।

जइ न तरेज्जाहि ततो, ठवज्ज ताहि असुभम्मि ॥

यदि चतुर्थेन षष्ठेनाष्टमेन वा गवेषणं कर्त्तुं न संस्तरेत् ततः

स्तदा तदुपकरणमन्ये प्रदेशे स्थापयेत् । तत्रापि यानि वर्जनीयानि स्थानानि तानि प्रदर्शयति ।

अह पुण ठवेज्ज एहि, सुख माकम्मगुंठिप्पुं वा ।

नाणुसवेज्ज दीहं, बहुनुंजइ तत्थ पच्छित्तं ॥

तिमु लहुग देमु लहुगो, खप्पाइयणो य चउल्लइ होति ।

चउगुरु समखंडीए, अप्पत्तपच्छिन्नाणस्स ॥

अत्राद्यगाथापदानां द्वितीयगाथोक्तप्रार्थनासह यथासंस्थेन योजना सा वैयमथ पुनः स्थापयेदेषु वक्ष्यमाणेषु स्थानेषु गाथायां तृतीया समस्यये ततः प्रायश्चित्तसंभवस्तत्र यदि शून्यं स्थापयति ततश्चगुह्येषु अभिकर्मिकायामपि शालायां स्थापने चतुर्लोकिका अग्निना यदि कथमप्युपकरणस्य दाहस्तदा तस्मिन्—अगपि प्रायश्चित्तं जुगुप्सितगृहेषु स्थापयति चतुर्लोकिकतस्मादेतानि वर्जयित्वा वक्ष्यमाणेषु स्थानेषु स्थापयेत् अथ स्थापयति ते अनुज्ञापयितव्या अननुज्ञापने मासवधु दीर्घा भिक्षावर्षा कुर्वन्ति मामवधु बहु लुप्ताति प्रायश्चित्तं चत्वारो लघवो जवन्ति (खप्पाइयणेइति) खप्पस्य प्रचुरस्य अदने प्रकृष्य सतीत्यर्थः । तथा अप्रप्तो संखर्मी प्रतीकमाणस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः ।

संप्रति येषु स्थानेषु स्थापयेत्तानि दर्शयति ।

असति य मुमणुआणं, सच्चोवहिणा व जइप्पुं वा ।

देसकमिणे व पेत्तं, हिंदइ मइ लेज आलोए ॥

यदि सुमनोहाः सन्ति तर्हि तेषूपकरणं स्थापयितव्यं तेषामन्त्यभावे अमनोहान्तमपि अस्त्राभेगिकानामप्युपाश्रये स्थापयेत् यदि वा संवन्नाऽप्युपधिना गृहीतो न हिगमते यदि शक्तिरस्ति अशक्तौ पार्श्वे स्थापयान् यदि वा वथा भट्टकेषु गृहे स्थापयति (देसकमिणे व पेत्तुमिति) समस्तस्योपपदेष्टव्यतानि यानि हस्तानि परिपूर्णानि कल्पादीनि तानि गृहीत्वा भिक्षामटति अशक्तौ तान्यपि मुक्त्वा परिज्जमति तत्र सति सानि तेषु गृहेषु भिक्षामटति अटन् उपकरणं पश्यति ॥

असति य अविरिदियम्मि, शित्तिकादीण अंतिए उवए ।

देज्जह ओहाणंति, जाव अनिक्खं परिजमामि ॥

असति अविद्यमाने भावे अविरहिते प्रदेशे नैत्यकादीनां नैत्यिका ध्रुवकर्मिका होहकारादिरादिशब्दात् मणिकारशंसकारादिपरिग्रहस्तेषामन्तिके स्थापयेत् इते च दद्यादस्योपकरणस्थापनं यावदहं भिक्षां परिजमामि ॥

उवेति गणयंता वा, समखं तेसि वंधिउं ।

आगतो रक्खिया जोत्ति, तेण तुब्जेविया इमं ॥

तेषां भ्रुकर्मिकप्रवृत्तीनां समग्रं गणयन् वक्ष्या स्थापयति वा शब्दः स्थापनाविषयप्रकारान्तरमुच्येन आगतश्च सन् द्वितीयमपि वारमवग्रहमनुज्ञापयति । कथमित्याह भो इत्यामन्त्रणे युष्माभी रक्षितान्यमूनि तेन युष्मदीयानीमान मां गृह्णन्तमनुजानीत ॥

दइण व अघहा गंठि, केण सुच्छो चि पुच्छति ।

रहियं किं घरं आमी, को परो व इहागतो ॥

इह यदा तेषां समग्रमुपकरणं बध्वा स्थापयति तदा सान्निधानं ग्रन्थिं बध्नाति । ततः आगतः सन् तं प्रक्षोकयति । मा केनाप्युन्मुख्य किञ्चित् इतं स्यात्तत्र यदि तथैव ग्रन्थि पश्यति ततः पृथक्प्रकारेण द्वितीयमवग्रहमनुज्ञापयति । अथ ग्रन्थिमन्यथा पश्यति ततो ज्ञेये केनायं ग्रन्थिरुन्मुख्योऽटिति इति

पृच्छति । तथा किमिति केषु रहितं कृत्यं गृहमासीत् को वा अपर इह समागत इति ।

नत्थि वत्सुं मुगंजीरं, तं मे दावेह मा चिग ।

न दिट्ठो वा कहं एत्तो, तेणओ उवओ इह ॥

ममोपकरणमध्ये यदस्तु सुगमं भूमिनिशोदनं तत्रास्ति तद्वर्णय तद्वस्तु मा चिरकात्रं कुरु । अथ न गृहीतं मया नापि कोऽप्यागच्छन् दृष्टस्तत आह तद्वदृष्टो वा कथमत्रागच्छत् स्तेनक (उचयति) उत्पत्तकः अवश्यं दृष्टः स्वयं वा गृहीतमिति ज्ञातः ॥

धम्मो कहिज्ज तेमिं, धम्महाए व दिव्वमोहेहि ।

तुत्तारिसेहि एयं, तुज्जेसु य पवत्तो अम्हं ॥

धम्मस्तेषां ध्वजकर्मिकप्रवृत्तीनां कथ्यते । कथायत्या च पर्यन्ते संघाटकमानीयमिदमुच्यते धर्माध्यमेव युष्मादृशैरन्यैरेतत् उपकरणं मह्यं दत्तं युष्मासु च विषये अस्माकमनीव प्रत्ययो विश्वासस्ततः किमित्याह ।

तो उविरें मेपत्थं, दिज्जु तं मावया इमं अम्हं ।

जइ देतो रमणिज्जं, अदेति ताहे इमं जणति ॥

यत्न एव तस्मात् आवश्यक यत्तोऽस्माकमत्र स्थापितं तदिदमस्माकं स्वीयतामेवमुक्ते यदि ददति ततो रमणीयं सुन्दरम् । अथ न ददति ततोऽदत्तस्तान् इदं यदयमाणं भणति । तदेवाह ।

थेरति काउं कुरु मा अवन्नं, संतो सहया वट्ठो ममं ।

जे उग्गमस्संति ममेयमोमं, खित्ताइ नाउं इति ते अदेति ॥

स्थविर इति कृत्या मा ममावडां कापुर्यतः सन्ति ममान्ये षडवः सहया ये केत्रादिं ज्ञात्वा केत्रकादिकमवदृष्ट्य ममेतन् मासमुद्गमयिष्यन्ति इति एतत् तान् अददत् । प्रति श्रुते ।

उवहिण्णविबंयेण, सो एयं अत्थं नहि थरो ।

आर्याययामुत्ता, संघाडेगो व अह पत्ता ॥

उपधिप्रतिबन्धेन स स्थविरस्तत्र एवमुक्तप्रकारेण अर्थयति नावत् यावदाचार्यपादमुत्तात् संघाटक एको वा साधुः समागच्छति । अथ सोऽपि प्राप्तः तदिदं यत्तं वस्तु तदुपदर्शयति ।

ते त्रि य मग्गंति ततो, अदत्ते साहेति जोइयाईणं ।

एयं तु उत्तरुत्तरं, जा राया अह व जा दिव्वं ॥

तेऽपि आचार्यपदे सूत्रादागताः साधवस्तान् ध्वजकर्मिकादीन्मार्गयन्ति याचन्ते ततो यदि न ददति तर्हि तान् अददतो भोजिकादीनां नगरप्रधानपुरुषादीनां साधयन्ति कथयन्त । अथ तत्रापि न किमप्यनुज्ञास्य तर्हि ततोऽपि वृद्धतां वृद्धतां वृद्धतां कथनीयम् । एवमुत्तराक्षरस्य कथनं तावत् यावत् राजा अथवा यावत्तं भवति तावत्कथनीयम् ।

अह पुग अक्खवचिहे, ताहे दावोग्गहं अणुअवए ।

तुम्भन्धयं इमं ति य, जेणं जे रक्खियं तुम्हणं ॥

अथ पुनस्तत् उपकरणमजतं तिष्ठति तदा द्वितीयमवग्रहमनुज्ञापयति यथा इदं समस्तमप्युपकरणं युग्मदीयं येनेदं युष्माभौ रक्षितं तस्मात्तमां गृह्णामनुजानीतेति एतावता कल्पति मह सन्निपट्टवागण दोषापि उगह अणुमयित्वेति व्याख्यातम् ।

येत्तवहिं मुत्तपरम्मिं जुंजे, खिणो व तत्थेयं य व्वन्नंदमे ।

उओ सतो जुंजइ कच्चंगेऊ, सत्तो वि उंजाणं कोनु कणं ॥

गृहीत्वा उपधिं शून्यगृहे गत्वा भुङ्क्ते । अथ मार्गपरिश्रमेण-

भिक्षाटनेन च खिन्नः परिश्रान्तस्तर्हि तत्रैव लुब्धे आवृते प्रदेशे भुङ्क्ते । अथ लुब्धप्रदेशो नास्ति तर्हि (कच्चंगे व दुगे) सर्वे भाजनाद्यावृत्य भाजनस्य च कल्पे कृत्वा भुङ्क्ते ।

मज्झं दयं पिवत्तो, झुत्ते वा तेहि वा दवावेति ।

नेच्छे वा मोयत्तण, एमेव य कच्चए डहरे ॥

मध्ये भोजनमध्यभागे किञ्चित् भुङ्क्ते इत्यर्थः । एवं पिबन् पातुकामो वा भुङ्क्ते वा परिपूर्णस्तैरेव गृहस्थदीपयति मात्रकात्पानीयमपवर्त्तापयति अपवर्त्त्यापि द्वाभ्यां हस्ताभ्यामञ्जलिं कृत्वा पिबति तथा यदि श्रुल्लके नववटुकेन सर्वं भक्तं माति तदा यः पानीयविषये विधिरुक्तः स एवात्रापि द्रष्टव्यस्तथा एवमेव अनेनैव प्रकारेण डहरे कुल्लके तच्च द्रष्टव्यम् ।

अप्पडिबज्झंतगमो, इयरे वि गवेसए पयत्तेण ।

एमेव अवुद्धस्म वि, नवरं गहिण्ण अडाणं तु ॥

एव यतनां कुर्वतो प्रजिकादिष्वप्रतिषधमानस्य प्रतिषधमकुर्वतो गमो गमनं गच्छे भवति । इतरंऽपि च गच्छसाधवस्तं स्थविरं प्रयत्नेन गवेषयन्ति गाधायामेकवचनं प्राकृतत्वात् । योऽप्यवृद्धः कारणतः कथमप्येकाको मधेसम्याप्येधमवानेनैव प्रकारेण यतना द्रष्टव्या नवरं भिक्षार्थमटनं गृहीतेनापकरणेन तस्य द्रष्टव्यम् । व्य० द्वि० ८ उ० । (तीर्थकृतां सोपधिष्वं ति-त्ययशब्दे) (उपधेयव्ययधारणीयत्वं वोटिकशब्दे) । मध्यमनार्थकरसाधवो महामुल्यान्यपि वासआदीनां भुञ्जन् इत्य-चेलगशब्दे दर्शितम्) (पादप्रोक्तनकादीन् याचिन्वा प्रत्यर्पणं पादपुङ्गवादिशब्देषु) (उपधीनां धावनं धोयणशब्दे)

(१७) निर्गन्धीनामागमनपथे उपकरणानि स्थापयति ॥

(सूत्रम्) जे निक्खु णिगन्तीणं आगमणं पहमि दं-रुगं वा लड्डियं वा रयहरणं वा मुट्ठपात्तिं वा अणहयं वा उवगरणजायं उवेइ ठवित्तं वा साइज्ज ॥ १९ ॥

जेण पहणपक्खियादिषु आगच्छन्ति तिमिपदे वंडो वा हुपमाणो वडो आयप्पभाणा अणत्तरगहणा ओद्धियं उवग्गादियं या णिक्खवति तस्मि पदे मुञ्चति तस्स मासवट्ठं आणादिया य दोसा कहं उवकरणस्स (णक्खेवमंभवा उच्यते)

णिनिपंते य ठवेज्जा, पक्खिहेततो व भत्तपाणं तु ।

संधारलोयकिं तकम्म, कत्तिनवावाअणो भोगा ॥ २२ ॥

णिनिपंतो रयहरणं मुञ्चति जत्तपाणाति वा पक्खिहेततो संघारगं बद्धतो वा लोयं वा करंतो कितिकम्मं यिस्सामणं वा करंतो मत्ताए वा कत्ति ताव ण मुञ्चति अणानेगेण वा एतेहि कारणेहि रयहरणादि मुञ्चज्जा ॥

निगन्तीणागमणं, पवेज्जो य निक्खु णिक्खिवे ।

कत्तवेणं अणत्तरणं, गुरुगा लहुगोत्तरं आणा ॥ २२ ॥

पडिपुच्छाणगहणे, मंलावाणुरागहामव्वेहे य ।

धिमक्खधादिराधण, दड्ढण व जावसंबंधा ॥ २३ ॥

कतिनवेणं मेहणदस्स चउगुगं इतरं अकेतवं अणाभोगो अणाभोगेण मुञ्चति । मासवट्ठं आणादिया य दोसा जयंति इमा चरित्तविराहणा पडिपुच्छगा पढमा पुच्छा वितिया पडिपुच्छा तस्सिम्म वक्खारणं ।

कस्मेयं ति य पुच्छा, यस्मिंति का तृण किं वुत्तं वितिया ।

वित्तं ए मे रुधीणं, यक्खिने दड्ढ एज्जंति ॥ २४ ॥

रयोहरणादि कति संजतो घेत्तुण पुच्छति कस्सेयं ति रयोह-
रण साहृ भणति ममेयंति काळुण मया कृते साधुना इत्यर्थः ।
अहवा साहृणांति पदमपुच्छा किं कुर्यादिति पच्छा एस पमिपुच्छा
वहुवा ततो साहृ भणति चित्तं ण मे सहीणंति ण मे वा संवट्ठती
चित्तं कस्माद्धेतोः पच्छीए तुम आगच्छमाणी दिछा सा भणति ।

किं च मए अट्ठो भे, आमं णणु दाण्हं तुह सहीणं ।

संपत्ती होतु कत्ता, चत्ता तु एकतरो जणिता य ॥२७५॥

साहृ भणति यामं अनुमतार्थे सा भणति ननु आमन्त्रणार्थे
इयाणि तुह सहाणा आयत्तेत्यर्थः । ततियपुच्छा गता सं-
पत्ती सागारिया सेवणा चउत्थपुच्छसंजतो कर्णेति संजविता
पडिपुच्छति गयं इदाणि इरोग्गहोत्त भणिओ य ।

इंद गेएहह मुज्जं, दातुण साहरति जुज्जो तु ।

तुज्जं घेत्तुं व पुणो, मुंचति जा पुणो देति ॥ २७६ ॥

इंदत्यामन्त्रणे संजतो हत्थं पमारुक्कण मुज्जो पडिसाहरेति
भणति य तुक्केव भवतु अहवा सो संजतो तीए हत्थाओ घे-
त्तुण पुणो मुंचति कस्माद्धेतोः जा पुणो देति जेण द्वितीयं वारं
मम देति देतिए य पुणो हत्थकासो भविस्सति तस्माद्धेतोः
इदाणि संलापो साहृ भणति आरयेय्वं ।

धारेतव्वं जानं, जात पउमत्तकोपकृतदेहि ।

हत्थेहि परिग्गहितं, इतिहासाणरागसंबंधा ॥२७७॥

इतिहासमेतत् इतिहासतो अणुगमो भवति ततो य पगेपरं
भावसंबंधो इयाणि “ अणुगमोनि ” गाहा ।

संलावादणुगमो, अणुगत्तावेति जो मए दिणं ।

इतरो वि य पमिभगतं, कम्म व जीवेण जीवामो ॥२७८॥

संलावा अणुगमो भवति इदाणि हामखेड्ययत्ति सजाती अ-
णुगत्तावे भे मए दिणं भे इति भवतः इतरो साहृ भणति
जं पि मम जीविये त पि तुज्जायत्ते तेण तुज्ज वणण जीवि-
एण जीवामो ।

एवं परोप्परस्स, जावणुवधेण होति मे दोसा ।

पमिभेवणममणादी, गेएहणदिट्ठेसु संकादी ॥२७९॥

पडिसेवणा चउत्थस्स पगतस्स दोण्हं वा गमण तु णिकख-
मणं आदिसहाता सल्लिगहितो वा अणायारं सेवति संजतो
वाधि तिणं वच्छिणा वा संजय उडिणमोहावला वा गेएहेज्ज
अहवा खयर कम्मिण्हं गहणं हासावद्धं वा करंताणि सागा-
रियेण दिट्ठाणि संकिते चउगुं णिस्सकिते मूलं अहवा दिट्ठे
घाडिय ओतियतिपसंगो ।

बंधवण विराधण, पुच्छादीए हि होति जम्हा उ ।

णिगमंथीणागमण, पम्हं ठाण णिक्खिबे उवधि ॥२८०॥

वितियपदमणाजोगे, पडितेए हुज्ज संजमेगतरं ।

आसामो दूरे वा, णिवंदजतणाए अप्पणं ति ॥२८१॥

पम्हं णाम विसरियं पगतसंसमो सावयगणिआ उ भा-
ति सो संजयाणं उवही वसहीए आसामो वा पडिता दूरे वा
जति अससोति णिवंदेति अह दूरता घेत्तुं जयणाए अप्पणिति ॥

आसामं सादंती, दूरे पडितं तु धेरिगाणेति ।

संणिक्खिवयंति पुरतो, गुरुणा इमि पमज्जत्ता ॥ २८२ ॥

(सूत्रम्) यमदीए जइ आसामं पमियंता ण गेएहंति णि-

यत्तिउं धेरिया गुग्गणा साहंति अह दूरे पडियंता धेरिया गि-
एहंति तरुणी वि घेत्तुं धेरिया ण ममप्पेति ता धेरिया संज-
यवमहिमागंतुं पमज्जित्ता चूमिगुरुणं पुरतो णिक्खिबेति एमो
आप्पिणे जयणा भणिया ॥

एतन्मुखस्य व्याख्या सुगमत्वाद् ग्रन्थकृता न व्याख्याता । (उपधेः
परिष्ठापना स्वस्थाने) उपधिप्रत्युपेक्षणं व्याख्यातमेव (प्रत्य-
यग्रहणे क उपधिर्ग्राह्य इति पल्लवशब्दे) (धर्मोपकरणे परिशु-
द्धायां नेति परिग्रहशब्दे)

उवहिअसंकिंतेस-उपध्यसंक्लेश-पुं० उपधिविषयोऽसंक्लेशः
उपध्यसंक्लेशः असंक्लेशोदं, स्था० १० ग० ॥

उवहिकेप-उपधिकटप-पुं० उपधिवारणसामान्याम, ।

एमो चरित्तकप्पो, एत्तां वोन्धामि उवहिकेपं तु ।

सो पुण पुव्वानिहितो, उवहिआवगहे चव ॥

जो तु विममो एत्थं, तं णवरि इह अहं पवक्खामि ।

मुच्छुग्गणादिण्हिं, वारियव्वो जहाकमसो ।

फामुयमफामुए य, विजाणयअजाणए ओहो ॥

ओहो बहुवग्गाहिते, वारणा कस्स केच्चिं ।

जदि फामुवही करणे, गहिओ उ जाणए ण तो धारेज्ज ।

जाहो अज्जुगहो वि ह, अट्ठकुट्टे वुज्जति ह ॥

फामुगो अजाणएण, कारणागहिओ धरिज्जते ताव ।

जयन्तो उप्पएहो, ताहे तु विगिंचए तं तु ।

अह पण अफामुओ तु, जाणमगहिओ तु कारणे होज्ज ।

जदि गीतत्था सव्वे, तो धारेती तु जा जिएहो ॥

अपीतविमिस्सेहिं, अणुपन्नमितं विगिंचति ।

अहपुण अफामुओ तु, कारणागहिओ अर्गातेणं ॥

उप्पएह आहम्मि, विगिंचती तु सो ताहे ।

एवं चतुत्तमं, वारणता वा परिट्ठवणा ॥

सो एण एविओ उवही, वत्तं पातं च होति वोन्धव्वं ॥

वत्तं तु बहुविधाणं, पाता पुण दो आएहता ॥

तो पीत पंचएहं, किएह पि एमो पमिग्गहो होति ।

तो दो एकेकस्स तु, भएहति न पटुच्चए एवं ॥

तो चतुत्तमह एवेणहं, अहवा एकेक तस्म एकेकं ।

जम्पति पाहुणगादिमु, ताहे किं काहितेकेणं ॥

अप्पापरोप्पवयणं, जीवाणिकाया य चत्तदोत्तव्वं ।

चारित्तगदिट्ठतो, तम्हा दो दो तु धेत्तव्वो ॥

इयाणि उवहिकेपो उवहि उग्गमाद्यमुद्धो धारयव्वो । गाहासि-
रुमेव । उग्गमाद्यपत्तं पत्तावधो । गाहासिरुमेव तिगहयपच्छा-
गा गाहासिरुमेव । एस जिणकप्पो धेरकप्पो एए चव एवाध-
संरुप गाहा । पंचममाए गाहा कोसए गाहा सिद्धं । जं च
उवग्गहकरं गाहासिद्धं । गाहा । फामुय अफामुए य वारि उवही
पुणो जो गहिओ भवइ सो केच्चिं धारयव्वो जो फामुओ उवही
सो जाणगा वा होतु अजाणगा वा ताव परिमुंजति जाव जुज्जो
जाव वधिकणं अछणवि किज्जइ आर्याउवज्जायां नियमा जा-

न गाहा । अहं फासुओ जाणगा यकारणे गहिओ तदाविताव प-
रिज्जइ आव यरइ अहं फासुओ अयाणगा य कारणं गहिओ
ताहे उप्पणे फासुए इयरो परिउच्चिइ एवं चउजंगो धरणे वा
पच्छिण्णा वा । ओयंग आह । गाहा । एगेण किमंगो पादो जा-
व पंचएह वि सयाणं एगो पग्गिहओ अहवा दोएहं तिहं चउ-
एहं वा पग्गिहओ एगो न पडुअइ तो दो दो एगस्स पग्गिह
उ मत्तप्रो य दिज्जइ उच्यते अज्जाण पाहुणगाइसु कारणाइसु
कहं धरंति तु जइ पडुगाण एगमेगो पग्गिहओ एव य जणं-
नस्स चउगुरु । अप्पापययणं जीविकाया परिचंता वा रत्तय-
विट्ठेतेण सञ्जेण वि दोएहि गिण्हियव्वा मत्तओ पग्गिहओ
य किं कारणं जेण गच्छो सकारणो बालघुत्तेहपाहुणयाइसु ।
आह जइ नियमा दो दो धरिज्जंति जिणकप्पियाणं किं निमित्तं
एगओ पग्गिहओ । गाहा । संगहिय उच्यते । सो जगवानसं-
गहियकुट्ठी ओयणं पि गच्छइ सज्जाओ जसकारी य पययणस्स
जेण अपसो जवइ तं न करेइ अप्पाहारो सा भगवं तस्स अओ-
कज्जे वि विज्जंसइ तस्साहारो सरीरण अपमिच्छा न य
आसणे दोसिरइ उच्चारइ न य आचारावि विच्छिण्णे धम्मिले
पग्गिहं एगपास उवेकण एपहि कारणेहि तस्स एगो पग्गिह-
ओ । गाहा । तिहं जइ वत्थाणि दाणि कइहि वत्थेहि पडिपुव्व-
उसमंण तिहिं जया पुण तिहिं न संयरेज्जा तो अहरेगाणि ध-
रेज्जंति । आह न पु पमाणाइरेगे दोसा उच्यते । सबालघुत्ताओ
लोगत्थो सहकारणेण सकारणे तेसि बहुएहिं कज्जं अण्णो य
मग्गनो सेहाइ कारणेसु न लज्जताहे परिउच्चा सेहादयो पच्छा
वाच्छेयकरो जवइ सपक्खस्स नित्थस्स बुत्तं भवइ । गाहा ।
जइ एव विपपहुणे जइ आहारोवहिसेज्जासु विपपहुणाणं
नाणदंसणचरित्तणं तवनियमसंजमसज्जायमाइणं निप्पत्ती
होज्जा तेण आहारइ आग्गहणेण उस्साहणं व को उवग्गहं
कुज्जा । गाहा । जम्म परिग्गहिय जत्थ पुण परिगिज्जमाणे तस्स
धावरणं उवघाता पवत्तेज्जा पुरेज्जा पुरेक्कम्म उदउल्लाइसु तं
न चेप्पइ माइए वा पच्छे कमाइधरे ते वा पडिउल्लेहणाइमणण
पग्गिहोइ जणए माहीरिहिसि सो परिग्गहो भवइ उवहिम्मि
छेपंते गहिए धरिज्जंते वा एए दोसा न जवंति सो परिग्गहो
मिहोसो ति अपपरिग्गहो चेव । गाहा । आहारोवहिं किं निमित्तं
जगवया नित्थं पवत्तियं उच्यते । न वि जगवया उपहारादिनि-
मित्तं नित्थं पवत्तियं नाणदंसणचरित्तनिमित्तं तवसंजमाइणं
निव्याणसाइणं पग्गिहोइकारणं नित्थं पवत्तियं । गाहा ।
नाणचरणदोराइणि नाणाइणं गुणकारगाणेसि नेणाणुएहायं तेसु
पुण नाणाइसु जियस्स पूयावि इच्छिज्जइ जहा गणहारिस्सुओ
साहारोवाइसाइणं एस्स उवहिकप्पो । पं० सू० ॥

अहुणा हु उवहिकप्पं, गुरुवदेमेण वाच्छामि ।

उवगेएहति उवकारं, कोइ उवहीयते व उवही तु ॥

किं कारणं तु उवही, देमीए जसनी सुणसु ।

जीवाणणुगाहट्टा, एवं खलु बहिहता (इहं) तित्थे ॥

काळण पुग्गहपदं, पडिणीयपदे अजातो तु ।

रसकादणुकैयट्टा, अगणीमादीणं च व रक्खट्टा ॥

असहू णणुकंपा य, तउवहिगहणं जिणा यंति ।

आह जइणुगहट्टा, वत्थाद।गहणदेसियं समये ॥

तो असहूणं कएहा, धीपरिजोगो णणुएहातो ।

जसु ति पवेत्ति कम्मि व, कम्मि व पुण होति अप्पवेत्तीओ ॥

संजम पर्मीनियत्ता-मेहुणमादीणं णणुएहा ।

णाणाचरण उताणं, उवग्गहं कुणति णाणचरणणं ॥

आहार उवहि सेज्जा, तेण उ उवहिउत्तणं वेति ।

जस्त पुणो बहिगहिता, उवघातकरी तु तस्स उवघाता ।

कह उवघाय करतो, अहरित्तगहो य मुच्छाए ॥

संथरमाणो गेहति, अतिरित्तं उवहि जो जवे समणो ।

वाट्टादिजुत्ते मुच्छति, दव्वहारं वुवस्से वा ॥

एतेसु आणुइसु य, जो दुस्सति सो करंति उवघातं ।

णाणादीणं तिहं, तम्हा ते वज्जए इतू ॥

जो जत्थ जहा उहियं, उवह।धरिजोगओ अणुष्साओ ।

सो तत्थ अणुतिचारो, अणुएहाते चरणभेदे ॥

जइ सिंभूओ कप्पा, आंरात्ता उहियया अणुएहाता ।

पिसियादीणं य गहणं, म्भीरादीणं चणुएहाता ॥

अतिहिमदेमे य तहा, कारणयगताणं सिसिरकात्ताम्मि ।

परिजुंजताणं य कां, तवादिचरणे अणुवघातो ॥

आरुविसयादिपसुं, एतेसिं चव जोत्तु पमितेहो ।

पग्गिहो परिभोगं, कुण्माणं जंजत। चरणं ॥

णाणं पि तु सो जिदइ, उवदेसं जेण ण कुणति ।

तस्स जं णाणुपुव्वं, दंसणजेदो वि तो तेणं ॥

णिवदिक्खितमतंरंता-दिपसु होति परिजोगा ।

समगुप्पाओ कमिणा-दियाण इहारा अणुवजोगो पं० जा० ।

इयाणि उवहिकप्पो गाहा जीवाणुगाहओवही किं निमित्तं
धारिज्जइ याइ उच्यते जीवाणुगाहंउ रसाएणं सा रक्खण-
णिमित्तं पयम्मि तित्थेवं निओ उवही असहुत्तणेण य वत्था-
ईण गहणं । आह जइ असहुत्तरेण वत्थाइगहणं तेण अविरइया-
ओ कम्हा नोवभुजइ उच्यते कच्चिप्रवृत्तिः कच्चिदप्रवृत्तिरि-
त्यादि । संयमप्रत्यनीकानि म्रथुनादीनि अतस्तेषामभावो भवति
आचरित्तये गाहा । नाणाचरणे किमुत्तं भवत्युपधिगिनि उच्यंत
ज्ञानदर्शनचरित्राणामुपकारं कुरुत उपग्रहं करोतीत्यर्थः ।
उवही आहारेज्जा उपउच्यतोऽवधिरित्तपदिश्यते गाहा ज-
स्सओ जो पुण संथरमाणो वि अहरित्तं उवहि धरेइ तस्स
स एव उवहिनिमित्तो उवघाओ जवइ कारणेण वा आहारे
वि रसहेउं वा भुजइ रागहोसेहि वा एयस्सोवघाओ भवइ ।
गाहा जो जत्थ उवही पुण जो जत्थ जया जम्म खंत्तं अणु-
न्हाओ जहा सिद्धए उक्कोसयाणिणं तयाणं जम्म वा काले
अणुन्हातो हेमन्तकाले वासे वा तेणोवहिणा नाणाइ आयारो
न भवइ जो पुण खेत्तकालेसु अणुणुन्हाओ । गाहा जो जत्थ
उवही धरिज्जइ सो उवघाओ । एस्स उवहिकप्पो । पं० सू० ॥

उवहिकय-उपधिकृत-त्रि० उपधिनिप्पणे, " परिहारियं अ-
दितो गिहणी उवधीकतं तु पच्छिक्तं " नि० सू० १ उ० ।

उवहिपच्चक्खाण-उपधिप्रत्याख्यान-न० उपधिरुपकरणं तस्य
रजोहरणमुखवलिक्काप्यतिरिक्तस्य प्रत्याख्यानं न मयाऽस्ती
ग्रहीतव्य इत्येवरूपा निवृत्तिरुपधिप्रत्याख्यानम् । रजोहरण-

मुखवस्त्रिकां विहायाऽन्योपधिपरिहारे तत्फलं यथा ।

उवह्विपञ्चस्वाणं भेदे ! किं जणयद् उवह्विपञ्चस्वा-
रणं अपलिमयं जणयद् निरुवह्विपणं जीवे निरुक्ते उव-
ह्विमंतरेण य न संकिञ्चिस्सइ ॥

हे भदन्त ! उपधिप्रत्याख्यानेन रजोहरणमुखवस्त्रिकापात्रा-
दिव्यतिरिक्तस्य उपधेः प्रत्याख्यानेन उपधित्वागेन जीवः किं
उपार्जयति गुरुगह हेशिष्य ! उपधिप्रत्याख्यानेन अपरिमन्थं
जनयति परिमन्थः स्वाध्यायव्याघातः न परिमन्थोऽपरिमन्थः
स्वाध्यायादौ निरासस्यं जनयति । पुनर्निरुपधिको निष्परि-
ग्रहो जीवो निष्काङ्को भवति यस्मादौ अभिलाषरहितः स्या-
दित्यर्थः तादृशो हि उपधिप्रमन्तरेण उपधि विना न संकिल-
श्यते क्लेशं न प्राप्नोति सपरिग्रहो क्लेशं प्राप्नोतीति भावः ।

(उक्त०) निष्कान्त उपधिनिरुपधिस्स एव निरुपधिको जीवो
निष्काङ्को यस्माद्यभिलाषरहितः सञ्चेतश्च पदं कश्चिदेव दृश्यते
उपधिप्रमन्तरेण चास्य भिन्नकमत्वाच्च संकिलश्यते न च मानसं
शारीरं वा क्लेशमाप्नोति उक्तं हि “ तस्स तं भिन्नबुद्धेण गो
एवं भवति परिजुक्ते मे वधे मूढं जाइस्सामि संधिस्सामि उक्क-
सिसामितुं निस्सामि वा कसिन्सामि इत्यादि ” उक्त० २८ अ० ।

उवह्विपट्टाण-उपधिप्रधान-त्रि० उपधिर्माया तत्प्रधानः । कृत्-
कपटशने, “ कति न वि याहि उवह्विपट्टाणाहि ” सूत्र० १ भु० ४ अ०
उवह्विय-उपहित-त्रि० उप-धा-क-निहिते, अपिने, समीपस्था-
पिने, आरोपिने, उपाधिसङ्गते, उपलक्षिते, वाच० । भाव-कः सं-
स्कारकादेरुपदौकने, न० नि० सू० २० उ० ॥

उवह्वियविधि-उपहितविधि-पुं० उपग्रहभेदे, उपहितविधिर्नाम
यदाऽऽचार्यैर्वितीर्णं तदाऽऽचार्यानुज्ञाप्य अन्येषां साधूनां तद-
न्तरेण विसूरयतां वदाति । अन्ये तु व्याचक्रते ययस्य गुरुभि-
र्देवं तत्तत्स्योपनयतीत्येव उपहितविधिः भ्य० ३ उ० ।

उवह्विवहावख-उपधिव्राहन-न० वस्त्रपात्रादेरुपधेरन्येन नयने,

(सूत्रम्) जे निक्खू अस्सउत्थिएण वा गारन्थिएण वा

उवह्विवहावेइ वहावंतं वा साइज्जइ । ४७ । जे निक्खू-
णात्तंसए असणं वा ४ दियइ देयंतं वा साइज्जइ ॥ ४८ ॥

जे निक्खू उवकरणं, वहाविगिहि अहव अस्स तित्थाणं ।

आहारं वा देज्जा, पमुच्च तं आणमादीणि ॥ २२४ ॥

ममस्य उवकरणं वददस्ति पमुच्च आहारं देज्जा तस्स चतुसहु
आणादिया य इमे दोसा ।

पादेज्ज व निदेज्ज व, मलगंथावं न उप्पति य नामो ।

अत्थंरुले उवेज्जा, हरेज्ज वामांश्च अन्नो वा ॥ २२५ ॥

से गिहत्थां अन्नतिथिओ वा उवकरणं परेज्ज भायणं वा भि-
जेज्जा मक्षिणं दुग्गंघे वा उवकरणे अन्नं वा देज्ज उप्पतिथिओ
वा उवेज्ज वा मरेज्ज वा अहवा सो अयगोक्षो अयंरुत्ते पुढ-
वियरियादिसु उवेज्ज अहवा तस्स मारेण आयविराहणा हवे-
ज्ज तत्थ परितायणादी जं च पच्छा असहमेसज्जाणि वा करेत्तो
विराधेति तस्मिण्णं च से पच्छिउत्तं तं उवकरणं सो वा हरेज्ज
अणुयउत्तस्स वा अन्नो हरेज्ज किं च जो तं पमुच्च असणादी
देज्जा तस्स चउसहु ।

दुव्वलियत्तं सादू, पायाणं तस्स भोयणं मूलं ।

दग्गधानो वि पियसे, दुगुच्छवमसे उ उक्काहो ॥ २२६ ॥

भगवता गोयमेण महावीरवक्त्रमाणासामी पुच्छितो एतेसि जं
जने वात्ताणं किं वलियत्तं से य जगवया दागारिय दुव्वलियत्त
सयं वलियत्त अस्सेयंतस्स य वलियत्तणस्स मूलं अइ सो
य सादूसमीवे आहारं आहारेत्ता बहणि अघिकरणाणि करेज्ज
गदं वा पिणज्ज अयमेज्ज वा पुत्ता वा दुग्गाए वमेज्जा रुयु-
प्पातो वा स हवेज्ज संजणहिं परिसं किं पि मे दिस्सं जेण एणो
जाओ एवं रिउक्काहो मरेज्ज वा सव्वन्थ पच्छावम्मो फासुण
देने माससहु अफासुण देसे सव्वे चउसहु तम्हा गिहत्थां
अन्नतिथिओ वा ण वादेज्ज वा ण वा असणादी दायव्यं भवे का-
रणं जेण च हवेज्ज वा असणादि वा देज्जा ॥

अग्निवे भोमोयणि, रायपुट्टे जए व गेलसे ।

देसुट्टाणे अपरि-कमेवहावेज्ज देज्जा वा ॥ २२७ ॥

असिचकारणे ओमे वा रायपुट्टे वा वाहिगादिजए वा रज्जंतो
अपणो अगमत्था वादेवेज्ज वा तस्मिन्तं असणादि देज्ज गि-
त्ताणो वहावेज्ज वा गिग्गाणहा वा गमंतं देसुट्टाणे वा अपरि-
कमो गिदिणा वहावेज्ज देज्ज वा आहारं । नि० सू० १२ उ० ।

उवह्विजुम्मग-उपधिपुम्मग-पुं० उपधित्यागरूपे कथ्यव्यु-
त्सगं, औ० ॥

उवह्विमंकिंम-उपधिसंक्लेश-पुं० उपधीयते उपपच्यते
संयमः संयमिशरीरं वा येन स उपधिः वस्त्रादिस्तद्विषयः सं-
क्लेशः उपधिसंक्लेशः । संक्लेशभेदे, स्था० १ उ० ।

उवह्विसंभोग-उपधिसंभोग-पुं० उपधेः परिकर्मे परिभोगं वा
कुर्वन् संभोग्यो विमंजोम्यश्चेति । संभोगभेदे, उक्तं च “ एणं च
दो वि तिस्सि च, आउहुं तस्स हाइ मिच्छत्तं ” आलोचयत
इत्यर्थः । “ आउहुंते वि तस्सो, परेण तिग्गि वि संजेगोत्ति ” स०
उवह्विहुंमंत-उपजुज्जान-त्रि० उपभोगं कुर्वाणं, प्रा० ॥

उवाइणावित्तए-उपादायितुम्-अव्य० संप्रापयितुमित्यर्थे,
“ पाच्छमं पेरिस्सि उवाइणावित्तए ” वृ० ४ उ० । अतिव्रतयितु-
मित्यर्थे, कल्प० । उपादाययितुम् प्रादयितुमित्यर्थे, क्ता० १३ अ० ।

उवाइणाविन्ता-उपादापय-अव्य० उप-आ-दा-दुयुट् । प्राप-
येत्यर्थे, “ पाच्छमं पेरिस्सि उवाइणाविन्ता आहारमाहोरह ”-
ज० ७ श० १ उ० ।

उवाइणित्तए-उपयाचिनुम्-अव्य० उपयाच्छां कर्तुमित्यर्थे,
विपा० ७ अ० ॥

उपादानुम्-अव्य० गृहीतुं प्रवेष्टुमित्यर्थे, स्था० ३ उ० ।

उवाइय-उपयाचित-त्रि० उपयाच्यते मृग्यतेऽस्मै यत्तत् उपया-
चितम् । ईप्सिते, “ उवाइयं उववाइए ” उपयाचितुमीप्सितं
वस्तु याचितुं प्रार्थयितुम् । क्ता० ३ अ० । वि० । नासिक्यपुरस्थ-
देवाधिष्ठितमहादुर्गप्रसंगिरस्थितप्रासादपातके स्वनामख्यातं
महति कृत्रियज्ञान्यधरे, ती०

उवाएज्ज-उपादय-त्रि० उप० आ० दा-कर्मणि-यत् । गृहीत-
व्ये, अनु० । जं० । विजे० ।

उवागम-उपागम-पुं० स्वीकारे, समीपगमने, वाच० । उपागमने,
स्थाने, आन्वा० २ अ० ।

उवागय-उपागत-त्रि० उप-आ-गम-क-स्वयमुपरिधते, अ-
भ्युपगते च । वाच० “ तथावास्तमुवागए ” उक्त० २३ अ० ।
सूत्र० । जं० ।

उवाणह-उपानह-स्त्री० चर्मपादुकायाम्, औ० । सूत्र० । “ते
गिच्छयाणहायाण, समारंभे च जोषणां” उपानहो पादयोरनाच-
रिते पादयोरगिनि साजिप्रायकं नत्वापन्कल्पपरिहारार्थम्” द. ३ अ.

अथ उपानहोदोषप्रदर्शनार्थमिदमाह ।

गव्यो णिम्भद्वयता, गिरिवेकस्यो निहतो णिरंतरता ।

जृताणं तवधाओ, कसिणो चम्पाम्पि उद्दोसा ॥

उपानहोः पितृव्येनर्वा निर्माद्वयता च जवेत् । जीवेषु निर-
पेक्षो निर्द्वयश्चासौ जवति निरन्तरता निरन्तरं भूमिस्पर्शनाद् जृ-
तानां तु प्राणिनामुपघातश्च उपजायते एवं कृत्वा चर्मणि पट्टोपा
जवन्तीति हारगाथा ।

सांप्रतमनामेष प्रतिपदं विवृणोति ॥

आसगतो हन्थिगतो, गव्विज्जं चमिताइ कमणिओ ।

पादो उ ममाउको, कमाणउ ग्वरो अवि य जारो ॥

अश्वगतादश्वास्तदात् हन्तिगतः पुरुषो यथा गच्छांयते एवं भूमि-
गतात् गव्यं करोति । अहो अहं सोपानत्को ब्रजामीति । तथा
पादः स्वभावेनैव समार्दयन्तः स न तथा जीवापघातं करोति
यथा क्रमणिकाः खराः कर्कशस्पर्शा जीवापघातं कुर्वन्ति । अपि
च भारस्तासां भद्रान् भवति । ततस्तदाकान्ता बहवो जीवा
विनाशमाप्नुवन्ते । निरपेक्षारमाह ॥

कंटाई पेहंतो, जंवे वि हु सो तहेव पेहज्जा ।

अन्थि महंति य कमणी, णावेकवइ कंटाण जिण् ॥

अनुपानत्को गच्छन् कण्टकादीन् मार्गे प्रेक्षमाणो जीवानपि
तथैवास्मौ प्रेक्षते सोपानत्कस्तु गच्छन् विद्येते धम क्रमणिके
इति कृत्वा निरपायत्वादात्मनो न कण्टकादिकमपेक्षते ततश्चासौ
जीवेष्वपि निरपेक्षो जवति । अथ निर्द्वयद्वारमाह ॥

पुवं अदया चूण-सु होति बंधति कमसु तो कमणी ।

जायति हु तद्वजासा, सुदयावुस्सा वि णिदयया ॥

पुवं तावददया निर्द्वयत्वं जनेषु मनसि संजातं भवति ततः
क्रमयोः क्रमणिके बध्नाति तद्वजासाश्च सुदयाहारपि प्रायो नि-
र्द्वयतेव भवति । निरन्तरद्वारमाह ॥

अवि यं व गुज्ज पादण, पेह्वितो अंतरंगुलगतो वा ।

मुवेज्ज कुलिगादी-ण य कमणीपिह्वितो जियति ॥

कुशब्दस्यासदर्थवाचकतया असंपूर्णानि शिद्धानि इन्द्रियाणि
यस्यासौ कुत्रिह्वी विकलेन्द्रियः स आदिशब्दात्मगुण्यादिश्च
अनुपानत्कस्य पादं प्रेरितोऽपीति संज्ञावनायां संज्ञायते अथ
मयो यदाप्रकुञ्जं पादतलमध्य गतस्तदा अथवा अन्तराङ्गुलमङ्गु-
लीनामङ्गुलस्य वाऽपान्तगते तत्र वा मनः सन् मुच्येत न भ्रियेत ।
सोपानत्कस्य तु निरन्तरज्जमिस्पर्शजिभिः क्रमणीभिः प्रेरित आ-
कान्तो न जीयति अवश्यं मरणं प्राप्नोतीत्यर्थः ।

भुनोपघातद्वारमाह ॥

कह न्याणुवगतो, ण हंदिती पगतिपेहवत्तण्णां ।

सजराहपेहियाणं, कक्कडफासाहि कम्पणीहि ॥

कथं केन प्रकारेण ज्ञानां प्राणिनां प्रवृत्त्या स्वभावेनैव पेहव-
त्तनूनामहदशरीराणां सभाराभिः पुरुषजागक्रान्ताभिः कर्कश-
स्पर्शजिः क्रमणीभिः प्रेरितानामुपघातां न भविष्यति भवि-
ष्यत्येवेत्यर्थः । यत एते दोषाः अतः क्रमणिका न परिधातव्याः ।
कारणे तु प्राप्ते परिध्यादपि । किं पुनस्तत्कारणमित्याह ॥

विह अतरासहुसंजम-कोधारिसचक्खुडुव्वले बाले ।

अज्जा कारणजाते, कसिणगहणं अणुभायं ॥

विहं अथा अतरो ग्लानः असहिष्णुर्नाम राजादिदीक्षितः ।
सुकुमारपादः संभ्रमश्चौरश्चापवादिसंज्ञोः कुष्ठरोगी अशरोगी
चक्षुषा दुर्बलः कश्चिद्भवति बालो वा यदि यत्र तत्र पादौ
निरूपयति । आर्यो वा अध्वानं नीयन्ते कारणजातं वा कुलगण-
सङ्गविषयमुपस्थितम् । एतेषु कृत्स्नस्य चर्मणो ग्रहणमनुकूलमि-
ति हारगाथासमासार्थः । अर्थेनामेष विवृणोति ॥

कंटाहिसीयरक्खड्ड, ता विहे खलु समाहि जा गहणं ।

आसहपाणगिज्ञाणे, अहुण्डियते सधट्टा वा ॥

(विहे) अध्वनि प्रतिपद्यमाने कण्टकस्याहेवां अस्य च रक्षार्थ-
महुलिकोशिकं खड्गद्वि वा गृह्णति । किं बहुना खलु समाधिं
कृत्वा पादद्वयं जङ्घयोरपि ग्रहणम् । तथा ग्लान औषधपानं कृत्वा
वैद्योपदेशेन पृथिव्यां पदं न स्थापयति । अधुनान्धितो वा ग्लानः
नः क्रमयोः क्रमणिके आविध्यति शीतानुभावेन भक्तं न जीर-
यतीति कृत्वा ग्लानस्य वा भेषजार्थं त्वरितं ग्रामान्तरं गन्तव्यं
ततः क्रमणिका पितृव्या ।

अरिसिद्धस्स व अरिसा, मा खुब्भे तेण बंधते कमणी ।

असहुमवन्ती हरणं, पादो पटो नु गिरिदेसा ।

अशौचतः पादतलदावल्यादर्शोसि मा क्षुभेरभिति कृत्वा
क्रमणिके असौ बध्नाति । असहिष्णुर्नाम मार्गे गच्छन्नुपान-
त्कविना गन्तुं न शक्नोति यदि गच्छति ततः पादाभ्यां कथं
परिगलति । अत्रावन्तीसुकुमारोदाहरणं भवति । तत्रावश्य-
काङ्क्षेज्यम् । स क्रमणिके बध्नीयात् उदकाग्निस्तेनश्वापदाई
वा संभ्रमे क्रमणिकाः परिभोक्तव्याः । गिरिदेशे वा पर्यटतः
कस्यापि पादतलं छृष्टं तत उपानहं पितृव्यं पर्यटति ।

कुट्टिस्स सकरादी-हिं वावि जिओ कमो मधूला वा ।

बालो असंफुरा पुण, अज्जा विहं दोव्व पासादी ॥

कुष्ठिनः संबन्धी शोणितपूयेन भिन्नः स्फटितक्रमः शर्करा
कण्टकादिस्तदादिभिराकान्तो महतीं पीडामुपजनयति मधू-
ला वा पादगण्डं कस्यापि समर्जनं ततः क्रमणिके बध्नाति ।
बालो वा कश्चिदसंस्फुरोऽसंवृत्तो यत्र तत्र पादं मुञ्चन् कण्ट-
कादिभिरुपद्रुयते अतोऽस्मै क्रमणिके परिधाप्यते । आर्यो वा
विधमध्वानं नेतव्यास्तत्र च (दोव्वपात्ति) चौरादिभ्यं ततो
वृषभाः क्रमणिकां पितृव्यं पन्थानं मुक्त्वा पार्श्वस्थिताः गच्छन्ति
आदिशब्दात्सर्वणि वा तत्रोत्पद्येन ब्रजन्ति । यो वा चक्षुष्य
दुर्बलः स वैद्योपदेशोपानहो पितृव्यं । यतः पादयोरभ्य-
ङ्गनोपानहश्चनादि परिकर्म यत्क्रियते तच्चक्षुष उपकाराय
परिणमते । यत उक्तं “दन्तान्नामङ्जनं धेष्टुं कर्मानां दन्तधा-
वनम् । शिरोभ्यङ्गश्च पादानां पादाभ्यङ्गश्च चक्षुषोः” कारण-
जातद्वारमाह ।

कुलमाइकज्जदंडिय, पासादी तुरियथावणाट्टा वा ।

कारणजाते व म्मे, सागारमसागरे जतणा ॥

कुशादिषु कुलगणसङ्गविषयेषु कार्येषु दण्डिकायग्रगताथं पा-
र्श्वस्थितैरादिशब्दात्पुरः पृच्छतो वा गच्छद्भिस्त्वरितं धावनार्थं
कारणजाते वाऽन्यस्मिन् आगाढे समुत्पन्ने उपानहः परिभोक्त-
व्याः । तत्र च सागारिकासागारिकाविषया यतसा । यत्र सा-

गारिकदोषो नास्ति तत्र नास्ति यतनाक्रमः । यत्र पुनः सागारिका
उद्गाहं कुर्वन्ति तत्र ग्रामादिषु क्रमणिका अपनीय प्रविशन्तीति
भावः । एवमध्यादिषु कारणेषु कृत्स्नचर्मणोऽप्राप्ते विधिमाह ।

पंचविहस्मि वि कसिणं, किएहगहणं तु पढमतो कुज्जा ।

किएहस्मि अमंतस्मि, विवस्मकमिणं तहिं कुज्जा ॥

एवंचविधे चर्मे कृष्णे प्रथमतः कृष्णवर्णग्रहणं कुर्यात् । ततः
कृष्णे वर्णकृष्णे अस्मि अलक्ष्यमाने होहितादिवर्णकृष्णमपि गृ-
हीयात् तच्च कृष्णं तैल्लादिनिर्विघ्नं विरूपवर्णं कुर्यात् । यथा
लोको नोद्गाहं कुरुते । आत्मनो वा तत्र न रागो भवति ।

किएहं पि गिएहमाणं, सुसिरगहणं तु वज्जए साहू ।

बहुबंधाणकसिणं पुसा, वज्जेयव्वं पयसेण ॥

कृष्णं वर्णकृष्णमपि गृह्णन् शुषिरग्रहणं साधुः प्रयत्नतो वर्जयेत्
अत्र पागान्तरम् । “कसिणं पि गिएहमाणं” कृत्स्नं प्रमा-
णकृत्स्नं वा द्वितीयपदे गृह्णात् । शुषिरग्रहणं साधुर्वर्जयेत् यत्
बहुबन्धनकृष्णं तत्प्रयत्नतो वर्जयितव्यम् । अथ किं तद्वन्ध-
नमित्याशङ्क्याह ।

दोरेहि व वप्पेहि व, दुविहं तिविहं च बंधाणं तस्स ।

अणुमोदणकारावण, पुव्वकतस्मि अधिकारो ॥

दवरकैर्वा वर्धैर्द्विविधं वा बन्धनं तस्य चर्मणो भवति । द्वौ
वा त्रयो वा बन्धा दातव्या इत्यर्थः । एव विधं बन्धनं कृत्स्नमनु-
ज्ञातं ततश्चतुरादिवहुबन्धनवद् तथा कृत्स्नमकृत्स्नं वा चर्म सा-
धुना स्वयं न कर्तव्यम् । अन्येन न कारयितव्यम् । अन्यस्य कुर्वतो
नानुमोदना कर्त्तव्या किं तु यत्पूर्वमेव गृहस्थैर्यथाभावेन कृतं
तस्मिन्नाधिकारः प्रयोजनं तस्य ग्रहणं कर्त्तव्यमिति भावः ।
अथ द्वौ त्रयो वा बन्धाः कुत्र भवन्तीत्युच्यते ।

खलुण एगो बंधो, एगो पंचगुलीण दो बंधा ।

चउरंगुत्ते वि ततितां, विंतिओ अंगुट्टण हां ॥

खलुके घुण्टके एकां वर्धबन्धा भवति । एकस्तु द्वितीयो
बन्धः पञ्चाङ्गुलस्य चतसृणामङ्गुलीनामङ्गुलस्य चेत्यर्थः । एतौ
हं बन्धौ मन्तव्यौ यदा तु त्रयो बन्धा भवन्ति तदा खलुके
एकः अङ्गुष्ठे द्वितीयः चतसृणामङ्गुलीनां तृतीयः ।

अथ स्वयंकरणादिषु प्रायश्चित्तमाह ।

सयकरणे चउल्लुगा, परकरणे मासियं अणुग्यायं ।

अणुमोदणे य लद्धओ, तत्थ वि आणादियो दोसा ॥

स्वयं यदि चर्म कराति तदा चतुर्लघवः । अथ परेण कारयति
तदा मासिकमनुज्ञातं मासगुरुकर्मित्यर्थः । अनुमोदनायां मास-
लघु । तत्रापि स्वयंकरणादौ आह्लादयो दोषा उद्गाहश्च जघति ।
नथाहि तं संयतं स्वयमेव चर्म कुर्याणं हप्त्वा होको भवीति ।
अहो चर्मकराऽयमिति । अथ पूर्वकृतं न लभ्यते ततोऽनुमोद-
नया गृहीयात् कथमिति चेदुच्यते । यदि कोऽपि श्यात् अहं
ने उपानहौ करांमि ततः प्रतिशृणुयात् तृष्णाको वा तिष्ठेत् ।
अथानुमोदनया न प्राप्यते ततोऽन्येन कारयेत् । पथमप्यज्ञा-
ज्यात्मना यतनया कुर्यात् वृ० ३ उ० ।

अत्र प्रायश्चित्तम् ।

मोवाहणो परिसाकिज्जा उवडावणं उवाहणओ ण पडि-
गाहिज्जा खवणं तारिमेणं संविहाणगे उवाहाणओ ण परि-
भुंजेज्जा खवणं । महा० ७ अ० ॥

उवातिकम्म-उपातिप्राम्य-अव्य० उप सामीप्येनातिकम्म्य अति-
लक्ष्णेन्यर्थे, “उवातिकम्म अहं निक्खूजाणेज्जा” आचा० २ भु० ७
अ० । सम्यक् परिहृत्यर्थे, आचा० २ भु० १ अ० ११ उ० ।

उवातिणिवेत्ता-उपनीय-अव्य० अतिवाह्येत्यर्थे, “उवातिणिवे-
त्ता तत्थेव जुज्जो जुज्जो संवसति” आचा० २ भु० २ अ० २ उ० ।

उवादाण-उपादान-न० उप० आ० दा० ल्युट् । ग्रहणे, स्यादा-
त्मनोऽप्युपादानात् सा० ६० स्वस्वविषयेभ्य इन्द्रियाणां निवा-
रणरूपे ग्रन्थाहारे, कर्मणि-ल्युट् कार्यजननाधेमुपादीयमाने
कार्यान्विने कारणे, यथा घटे मृदिपाकमुपादानमात्मा कर्त्ता
ज्ञानाद् कार्यं तत्र स्वसत्ता उपादानम् अष्ट० । विशेष० । आ०
म० द्वि० । न० । तच्च सर्वदा कार्येष्वनुगतम् “अस्मदकरणादु-
पादानग्रहणात् सर्वसम्भवाज्जायात् । शक्तस्य शक्यकरणात्
कारणजायाच्च सत्कार्यम्” इति साङ्ख्येयः । नैयायिकैस्तु उपा-
दानकारणं समययिकारणतया व्यवहियते साङ्ख्यमतसिक्के
आध्यात्मिकतुष्टिभेदे, वाच० (एताञ्जराकरणमन्यत्र)

उवादाय-उपादाय-अव्य० उप-आ-दा-ल्यप् । गृहीत्येत्यर्थे, “उप-
संपञ्चुवादाय” वृ० ४ उ० । “जेया उयं सुयक्खायं, उवादाय
समीहए” सूत्र० १ भु० ७ अ० ।

उवादिय-उपादित-त्रि० अट् प्रकृते इत्येनस्मात् उपपूर्वाञ्जि-
ष्टाप्रत्ययस्तत्र बहुलं उद्सीतीमागमः । उपलुक्ते, आचा०
१ भु० ७ अ० ।

उवादीयमाण-उपादीयमान-त्रि० उपादीयते कर्मणा बध्यन्ते
इत्यर्थः । जीवनाकायवधप्रवृत्ते, “एथं पि जाणे उवादीयमाणा
जे आयरणं रमंति” आचा० २ भु० ।

उवाय-उपाय-पु० उप-अय-नावे-घञ् । उपगमे, उपायतेऽर्थो
प्नेन कारणे घञ् । अप्रतिहतआजकारणे, ज्ञा० १ अ० । हेनौ, “एषं
च दोसं च तदेव मोहं, उरुत्तुकामेण समूहजज्ञं । जे जे उवा-
या पमिवज्जियव्वा, ते कित्तइस्सामि भहाणुपुण्णि” उक्त० ३२
अ० । विशेष० । “प्रयोग उपाय इत्यनर्थान्तरम्” आ० चू० १ अ० ।
“सुत्तादुवाययक्खणं” उपायः सम्यक्खाणुवताणुवतादिप्रति-
पत्तावज्जुत्थानादित्तरूपे हेतुराह च “अल्लुछाणे विणए परक्क-
मे साहु सेवणाए अ । सम्महंसणज्जो, विरयाविरई य एए य”
अथवा जातिस्मरणाद्वितीयकरत्तरूपः यदाह “सइ समुइ भा-
ए अ परवागरणेणं अक्षेसि वा सोच्चा” अथवा प्रथमाद्वितीय-
कयायकयोपशमः इति । अ० २ अधि० । “उवायकुम्भेण”
उपायो नाम तथा कथमपि करोति यथा तेषां चन्दनकमन्दान
एव शरीरघाती गवेपयति न च तथा क्रियमाणे तेषामप्रति-
मुपजायते प्रयुक्तं चेत्तसि ते चिन्तयन्ति अदो एते स्वयं तपस्वि-
नोऽपि एवमस्मासु स्निहन्ति । वृ० ३ उ० । “उपायेन
च यच्छक्यं न तच्छक्यं पराममैः” हितो० राज्ञां विपुनि-
राकरणहेतुषु सामादिषु च । वाच० । उप सामीप्येन विवक्षि-
तवस्तुनोऽविकलज्ञातहेतुत्वाद् वस्तुतो लाभ पक्षापायः । अजि-
ह्वितवस्त्ववानये व्यापारविशेषे, दशा० १ अ० । उपेयं प्रति पुरु-
षव्यापारादिकायां साधनसामग्र्याम्, स यत्र उपादायुषेऽस्ती-
त्यभिधीयते यदैतेषु उपादायविशेषेषु साधनीयेषु अस्म्युपायो
विवक्षितउपादिविशेषवत् । उपादेयता चास्य यत्राभिधीयते
तदाहरणमुपाय इति तस्मिन्नाहरणभेदे, स्था० ४ उ० ॥

असावपि चतुर्विध एव तथा चाह ।

एमेव चतुर्विगण्यो, होइ उवाओ वि तत्य दव्वम्मि ।

भाऊवाओ पदमो, होइ उवाओ वि तत्य दव्वम्मि ॥ ६१ ॥

एवमेव यथा उपायः किं च चतुर्विक्कपपभुत्तुभेइः जयत्तुपायो-
ऽपि तद्यथा उव्यापायः क्खेओपायः काओपायः भाओपायश्च ।
तत्र उव्य इति द्वारपरामर्शः द्रव्योपाये विचार्ये धातुवादः सु-
वर्णपातनोत्कर्षलक्षणः उव्यापायः प्रथम इति । लौकिक लोको-
त्तरे त्वधादौ पट्ठादिप्रयोगतः प्रासुकोदककरणम् । क्खेओपाय-
स्तु लाङ्गलादिना क्खेओपक्रमणे भवति अत एव लाङ्गलकुत्रिका-
भ्यां क्खेओपक्रम्यत इति गम्यते । ततश्च लाङ्गलकुत्रिके तदुपायो
लौकिकः । लोकोत्तरस्तु विधिना प्रातरशानाद्यर्थमटनादिना क्खेओ-
भावमम् । अथे तु योनिप्रातृतयोगतः काञ्चनपातनोत्कर्षलक्षण-
मेव सङ्गप्रयोजनादौ उव्यापायं व्याचक्षते विद्यादिभिश्च दुस्त-
राधितरणलक्षणम् । क्खेओपायमित्यत्र चप्रथमग्रहणपदार्थोऽति-
रिच्यमान इवाभाति । पाठान्तरम् वा धाऊवाओ भणितोति ।
अत्र कथञ्चिद्विशेषत एवेति गाथायः ।

कालो य नालियाईहि, होइ जावम्मि पंडिओ अजओ ।

चोरस्म कए नहि, वहुकुमारिं परिकहेइ ॥ ६२ ॥

कालश्च नालिकादिभिर्जायत इति शेषः । नालिका घटिका आ-
दिशब्दाच्छब्दकृत्वादिपरिग्रहः । ततश्च नालिकादयः कालोपायो
लौकिकः । लोकोत्तरस्तु सूत्रपरावर्तनादिभिस्तथा जयति ।
भावे चेति द्वारपरामर्शत्वाद्भाओपाये विचार्ये निदर्शनं क इ-
त्याह । परिणतो विद्वानजयोऽभयकुमारस्तथा चाह चोरनि-
मित्तं नर्तेकीं वहुकुमारीं किम् । त्रिकालगोचरसूत्रप्रदर्शनार्थमाह ।
परिकथयति । ततश्च यथा तेनोपायतश्चौरभावो विज्ञानः एवं
शिक्षकादीनां तेन विधिनापायत एव भावो ज्ञातव्य इति गाथा-
यः । दश० १ अ० । सांऽपि उव्यादिनिश्चतुर्विधं तत्र उव्यस्य
सुवर्णादेः प्रासुकोदकादेर्था द्रव्यमेव वा उपायो उव्यापाय ए-
तत्साधनमेतदुपायेयतासाधनं वा हरणमपि तथोक्त्यते तत्प्रयो-
गश्चैवम् अस्ति सुवर्णादिपूपाय उपायैव वा सुवर्णादौ प्रवर्ति-
तव्य तथाविधप्रधानुवादसिद्धादिवदिति । एवं क्खेओपायः क्खेओ-
परिकर्मणोपायो यथा अस्त्यस्य क्खेओस्य क्खेओकरणोपायो ला-
ङ्गलादिस्तथाविधसाधुविधव्यापारो वा तेनैव वा प्रवर्तितव्यमत्र
तथाविधान्यक्खेओवदिति । एवं काओपायः काओज्ञानोपायो यथा-
स्ति काओस्य ज्ञानोपायः धान्यादेरेव जानीहि वा काओं घटिका-
द्यादिनोपायेन तथाभूतगणितज्ञवदिति । एवं जाओपायो यथाऽ
भावज्ञाने उपायोऽस्ति जाओचोपायो जानीहि वहुकुमारिका-
कथाकथनेन विज्ञातचौरादिभावभायकुमारवदिति ॥ स्था.४ अ. ।
नवरं “ भावोवाए ” उदाहरणम् । “ रायगिहिं नाम जयरं
तत्य सेणिओ राया सो जज्जाए जणिओ जहा मम एगखंजं
पासायं करेहि । तेण वहुइणो भाणत्ता गत्ता कटंठिदिता तेहि
अरुवीए सलक्खणो सग्लो महइ महाअओ दुमो दिओ धूवो
दिओ जेण स परिगहिओ रक्खो सो दरिसावेइ अण्णाणं तोणं
णहिंमो ति अह ण देइ दरिसावं तो हिंमो ति ताहे तेण
रक्खवासिणा धाणमंनरेण अभयस्स दरिसावो दिओ । अहे
रग्लो एगखंमं पासायं करेमि । सब्बोउयं च आरामं करेमि सब्ब-
वणजाइउवेयं मा हिंइहि । एवं तेण कओ पासाओ । अण्णा
एगाए मायंगीए अकाओ अण्णाणं दोइओ । सा जत्तारं जणइ मम
अण्णाणि आणेहि । तदा अकाओ अण्णाणं तेण उल्लामणीए

विज्जाए डाहं ओणामिय अण्णाणि गहिआणि । पुणो अ उल्लाम-
णीए ओणामियं । एमाए रक्का दिहुं । पयं ण दीसइ । को एस
मणूसो अतिगओ अस्स एसो एरिसी सत्ति ति सो मम अंते-
उरं पि धरिसेहिहि काओं अनयं सहावेऊण भणइ । सत्तरत्तस्स
अण्णंतरे जइ चोरेणोणोसि तो णत्थि ते जीविअं । ताहे अमओ
गंवांसउं आदसो जवरं एगम्मि पएसो गोओ रीमवं कामो
मिअओ लोको तज्ज गओ अनओ भणति जाव गोओ मंरेइ अ-
ण्णाणं ताव ममेणं अण्णाणं सुणइ । जहा कं पि णयेरे एगो
दारिदसिंठी परिवसति । तस्स धूया वहुकुमारी अहेव रुधिणी
य परणिमित्तं कामदेवं अण्णेइ । साय एगम्मि भागमे चोरिय पु-
ण्णाणि उचंती आरामिएण दिहा कयहिउमाइत्ता । तीए सो
भणिओ । मा मंइ कुमारिं विणासेहि । तवावि जयणी जावणि-
ज्जाओ अहि । तेण भणिआ एकाएव वज्जाए मुयामि जइ जवरं
जम्मि दिवसे परिणज्जसि तादिवसं केव जत्तारेण अण्णुअरिया
समाणी मम सयासं एहिंसि तो मुयामि । तीए भणिओ । एवं
इवउत्ति । तेण विसज्जिआ । अण्णा परिणोओ जाहे अपवरकं
पवेसिआ ताहे भत्तारस्स सभावं कहेई । विसज्जिया वणइ ।
पठिआ आरामं अंतरा य चोरेहि गहिता तेसि पि स जावो
कहिओ मुक्का गच्छंतीए अंतरा रक्खसो दिट्ठा ओ एणं मासाणं
आहारेइ तेण गहिया कदिए मुक्का गया आरामियसगासं तेण
दिहा सो संभंनो जणइ । कहमागयासि । तीए भणिअं मया
कओ सो पुंवि समओ । सो जणइ । कं जत्तारेण मुक्का ताहे
तस्स तं सव्वं कदिअं अहो सव्वपरक्का एसो महिइत्ति । एहि-
एहि मुक्का किदाइं दुहामिस्ति । तेण विमुक्का पमियंती अ गया
सव्वंसे तेसि मज्जेण । आगता तेहि सव्वंदि मुक्का । जत्तारस-
गासं अणइसममा गया । ताहे अजओ नं जणं पुच्छई । अ-
क्खइ एय केण बुद्धं कयं । ताहे इस्सामुया भणति भत्तारेणं
सुहामुया जणंति रक्खसेण । पारदारिया जणंति मालागारेणं ।
हरिपसेण जणिअं चोरेहि । पच्छा सो गहिओ जहा एस चो-
रोत्ति । एतावत्प्रकृतोपयोगि । जहा अजणण तस्स (चोरस्स)
उवाएण भावो जाओ एवमिह वि सेहाणमुवचायं तयाणं उवा-
एण गीयत्थेण विपरिणामादिणा जावो जाणिअव्वोत्ति । किं एए
पण्णाणिज्जा न वेत्ति । पण्णाविणसु वि तेसु मुंदावणाइसु एसेव
विभासा य । तदुक्तम् । “ पण्णाविओ सिपत्तिअ, मुंदावं न
कणइ ” इत्यादि । कदाणयसंहारो पुण चोरोसेणअस्स उव-
णीओ । पुच्छिएण सभाओ कहिओ ताहे रक्का भणिय । जइ
नवरं पयाओ विज्जाओ देहि तो न मारेमि । देमि ति अण्णुअगए
आसणे विओ पदइ । नट्ठारं राया भणई किं नट्ठारं ।
ताहे मायंगो जणई जहा अविणएणं पदसि । अहं जूमीए तुमं
आसणे णीयतरे उवविट्ठो । गिया तो सिद्धाओ य विज्जाओ
ति ” । कृतं प्रसङ्गेन । एवं तावद्वैकिकमर्थोक्तिं चरणकरणा-
नुयोगं चाधिकृत्योक्ता उव्यापायादयः । दश० १ अ० । तथाहि
किल राजपूहनगरस्वामिनः भेणिकराजस्य पुत्रोऽभयकुमारा-
जिधानो देवताप्रसादोपलब्धः सर्वतृकफलादिसमृत्तारामस्था-
अफलानामकालामफलदोहद्वयार्थादोहद्वयार्थं चाण्णस-
चौरैणापहरणे कृतं चोरपरिज्ञानार्थं नाट्यदर्शननिमित्तमिहित-
बहुजनमध्ये वहुत्कुमारिकाकथामचकथत्तथाहि काचित् वुह-
त्कुमारिकावाष्पितधरत्ताजाय कामदेवपूजार्थमारामे पुण्याणि
चोरयन्ती आरामपतिना गृहीता सद्भावकथने विवाहितया पत्या
अपरिज्ञकया मत्पात्रेयं समागत्यमिति अण्णुपुणं कारयित्वा

मुक्ता । ततः कदाचिद्विवादिता सती पतिमापृच्छ रात्राचाराम-
पतिपाश्वर्यं गच्छन्ती चौरराक्षसाभ्यां गृहीता सद्भाषकधने प्रति-
निवृत्तया भयत्पाश्वर्यं आगन्तव्यमिति कृतान्युपगमा मुक्ता । आ-
रामं गता आरामिकेण सत्यप्रतिज्ञेत्यस्मिन्निर्दिष्टा विस्जिता
इतराभ्यामपि तथैव विस्जिता पतिसमीपमागतेति । ततो प्रो-
क्षोकाः पत्यादीनां मध्ये को दुष्करकारक इति चासौ प्रपच्छ ।
ततः श्रुत्यामुपभूतयः पत्यादीन् दुष्करकारकत्वेनाभिबधुः । चौर-
चागराक्षास्तु चौरानिति ततोऽसाधनेनोपायेन ज्ञातमुपलब्धय चौर
इति कृत्वा स तं बन्धयामासेति स्था० ४ ग० ३ उ० । दृष्टान्ते,
“उवाचो सो साधमेण य विधमेण य ” आ० चू० १ अधि० ।

उवायकारि (ण) उपायकारिन्-त्रि० आचार्ये निर्देशकारि-
णि, “ उवायकारी य इरीमणे य एगंतविही य अमादरुवे ”
सूत्र० १ अ० १३ अ० ।

उवायकिरिया-उपायक्रिया-स्त्री० भाषक्रियाभेदे, उपायक्रिया
हि षटादिकं कृत्यं येनोपायेन क्रियते तद्यथा मृत्स्ननमर्दनच-
कारोपणदण्डरुक्चसलिलकुम्भकारव्यापारैर्योवन्निरुपायः सा
सर्वाऽप्युपायक्रिया सूत्र० २ अ० २ अ० ।

उवायग-उपायक-पुं० उपायचिन्तके, विशेषः ।

उवायतो-उपायतस्-अव्य० उपायेनेत्यर्थे, “उपायतो मोहनि-
न्दा ” ध० १ अधि० ।

उवायरक्खण-उपायरक्खण-न० उपायेन रक्खणे, “सुत्तादुवाय-
रक्खण-गदगणपयसविसया मुणेयव्वा ” ध० २ अधि० ।

उवायविचय-उपायविचय-पुं० सुप्नु मनोवाक्याव्यापाराविशे-
षाणां स्वीकरणमुपायः स कथं नु मे स्यादिति संकल्पप्रबन्धे,
सम्भ० ।

उवालंभ-उपालम्भ-पुं० उपासम्भनमुपालम्भः भङ्गवैव वि-
चित्रभणने, दश० १ अ० । जङ्गलान्तरणाशुशासने, स्था० ४ ग०
“तिविहे उवालंजे पञ्चसं तं जहा आओवाक्षं परोयालंभे तदुज-
योवालंजे ” उपालम्भ इयमेवानौचित्यप्रवृत्तिप्रतिपादनगर्भा स
चात्मनो यथा “ चोद्वगदिष्टेण, दुल्लहं हदिकण माणुसं जम्मं ।
जं न कणसि जिणम्मं, अण्णा किं वैरिओ तुज्जं सि ॥ १ ॥ ”
परोपालम्भो यथा “ उत्तमकुलसंजुओ, उत्तमगुरुदिकिस्सओ तुमं
वच्छ । उत्तमणणगुणहो, कहं सहस्साववसितो एवंति ॥ १ ॥
तदुभयोपालम्भो यथा “ एगस्स कए नियजी-विचयस्स बहुया-
अ जीवकोमीओ । दुक्खे उव्वंति जे के विताणकिं सासयं जीयं ति
॥ १ ॥ ” एवमित्यादिना पूर्वोक्तातिदेशो व्याख्यातः एवञ्चात्रा-
क्षरघटना यथैवोपक्रमे आत्मपरतदुजयैस्त्रय आलापका उक्ता
एवमेकैकस्मिन् वेद्यावृत्त्यादिसूत्रे तं त्रयस्त्रयो वाच्या इति । स्था०
३ ग० । नि० चू० ॥

संप्रत्यात्मोपासम्भोज्ञेयं दर्शयति ।

तुमए चेव कयमिणं, न सुच्छगारिस्स दिज्जए दंमो ।

इह मुक्को वि न मुच्चइ, परत्थ अह हो उवालंभो ॥

त्वयैव स्वयं कृतमिदं प्रायश्चित्तस्थानं तस्मान्न कस्याप्युपरि-
अन्यथाज्ञातः कल्पनीयः । न खलु बुद्धकारिणो लोकेऽपि दण्डो
दीयते । किं च यदि इह जने कथमप्याचार्यैर्गणमेव मुच्यते ।
तथा इह जने मुक्तोऽपि परत्र परलोके न मुच्यते । तस्मादा-

पन्नं प्रायश्चित्तमयं गुणवृद्ध्या कर्तव्यमिति । अह एव भव-
त्युपासम्भः एव आत्मोपासम्भः । एतदनुसारेण परोपासम्भः ।
उजयोपासम्भोऽपि प्रायश्चित्तः व्य० प्र० १ उ० । उपासम्भो यथा-
ऽभिधीयते तादृशे आहरणतद्देशभेदे, स्था० ४ ग० ।

अधुनोपासम्भद्वाराविवक्षयाऽऽह ॥

उवज्जंमि मिगावइ, नाहियवाईवि एव वत्तण्वे ।

नत्थि सि कुविन्नाणं, आयाभावे सइ अजुत्तं ॥ ७५ ॥

उपासम्भे प्रतिपाद्ये मृगापक्षिदेव्योदाहरणम् । एतच्च “ ज-
हा आवस्सए दव्वपरंपराए भणिंयं तदेवं दद्वव्वं जाव
पव्वइत्ता अज्जचंदणाए सिस्सिणी निम्मा भण्णया जगधं
विहरमाणो कोसंबीए समोसरिओ चंदादिच्चा सविमणे-
हि चंदणा आगया चउपोरसीयं समोसरणं काउ अरध-
मणुकाले पडिगता ततो मिगावती संमंता अयि वियालिक-
तंति मणिकुणं साहुणीसहिया जाय अज्जचंदणासगासं गता
ताव अंधारयं जातं अज्जचंदणापमुहाहिं साहुणीहिं ताव
पडिक्कंतं ताहे सा मिगावती अज्जचंदणाए उवालंभति
जहा एवं तामं तुमं उच्चमकुलप्पसूया होइऊण एवं करेसि
अहो न लछयं । ताहे पणमिऊण पाणसु पडिक्का परमेण वि-
णणण खामेति खमह मे णमवराहं शाहं पुणो एवं कहंहा-
मिति । अज्जचंदणा य किल तं समरसंधारावगता पसुक्ता
इवीए वि एवमसंवेगताए केवलनानं समुपपन्नं परमं च अंध-
यारं वट्टइ सप्पो य नेणंतरेण आगच्छति पव्वनिणीए य
हत्थो लवमाणो तीए उप्पाडिओ पडिहुत्ताय अज्जचंदणा पु-
च्छिक्का किमेवं सा भण्ति दीहजानीओ कहं तुमं जाणसि
किं कोइ अतिसओ आमंति पडिवाति अपडिवाइसि पुच्छि-
या । सा भण्णइ अपडिवाइसि तओ खामिया लोणलोणुत्तरसा-
हरणमेयं एवं पमायंतो मीसो उवालंभेतव्वोत्ति उवाहरणदे-
शता पूर्ववत् योजनीयेत्येवं तावच्छरणकरणानुयोगमधिकृत्य
व्याख्यातमुपालम्भद्वारमधुना द्रव्यानुयोगमधिकृत्य व्याख्या-
यते नास्तिकवाद्यपि चार्वाकोऽपि जीवनास्तित्वप्रतिपादक इ-
त्यर्थः एवं वक्तव्योऽभिधातव्यः नास्ति न विद्यते कः प्रकर-
णाज्जीव इति एवंभूतं कुविज्ञानं जीवसत्ताप्रतिषेधावभासी-
त्यर्थः । आत्माभावे सति न युक्तमात्मधर्मत्वात् ज्ञानस्येति
भाषना । भूतधर्मता पुनरस्य धर्म्येननुरूपत्वादेव न युक्ता
तत्समुदायकार्यताऽपि प्रत्येकं भावाभावविकल्पद्वारेण विर-
स्कृतेत्येति गार्थार्थः । अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

अत्थि सि जा वियक्का, अहवा नत्थि सि जं कुविन्नाणं ।

अंवेताभावे पो-गदस्स एयं चिय न जुत्तं ॥ ७६ ॥

अस्ति जीव इति एवम्भूता या वितर्का अथवा नास्ति न वि-
द्यते इति एवम्भूतं यत्कुविज्ञानं लोकोत्तरापकारि अत्यन्ता-
भावे पुन्रुलस्य जीवस्य इदमेव न युक्तमिदमेवान्याय्यं भावना-
पूर्ववदिति गार्थार्थः । उदाहरणदेशता नास्तिकस्य परलोकादि-
प्रतिषेधवादिना जीवसाधनाज्ञातनीयेति । गतमुपालम्भद्वार-
म् । दश० १ अ० । “ एवं खलु जंभूस्मरणं भगवया महा-
वीरेण आदिगरेण तित्थगरेण जाव संपत्तेणं अप्पोवालंभनि-
मित्तं पढमस्स णायज्जयणस्स अयमट्ठे पण्णेत्ति वेमि इति
ज्ञाताप्रथमाध्ययने उक्त आत्मोपालम्भः ज्ञा० १ अ० । निन्दा-
पूर्वकतिरस्कारं, वाच० ।

उपासंनेत-उपालजमान-त्रि० उपासकं कुर्वणे, प्रा० ।
 उवाल्द-उपालब्ध-त्रि० उप-आ-लभ-क्त-तिरस्कारेण निन्दि-
 ते, वाच० । "उवाल्दो य सो निवो वंभणो" नि० चू० १ उ० ।
 उवासं-अवकाश-पुं० स्थाने, नि० चू० १७ उ० । उवासादिसु-
 नेहो ममत्पण्डितेयणं उवासो आदो जेमि नाणि उवासादी-
 णि ताणि संधारउवस्स कुलगामणगरदेसरज्जं नि० चू० १ उ० ।
 उवासंतर-अवकाशान्तर-न० यातस्कन्धानामधस्तादाकाशेऽ-
 स्था० २ ग० । "सत्त उवासंतरायं पपसुण सत्तसु उवासंत-
 रेसु सत्त तण्णयाया पधिया स्था० ७ ग० । आकाशविशेषे,
 अवकाशरूपान्तराले च म० १ इ० ६ उ० । अवकाशान्तर नाम
 अमुकयोर्द्वयोर्मध्यमिति । ध्य० ७ उ० । "सत्तमे उवासंतरे"
 प्रथमद्वितीयपृथिव्योर्द्वयद्वयमाकाशस्वरूपं तत्प्रथमतदपेक्षया
 स्वसं ज० १२ इ० ४ उ० ।

उवासग-उपासक-त्रि० उपासते सेवन्ते साधुमित्युपासकाः ।
 आचकेषु, उक्त० २ अ० । आच० । न० । स्या० । स० । "उवा-
 सगो दुविहो वती अवती वा अवती सो परंमणं संपणो
 एकेको पुणो दुविहो णायगो अणायगो वा" (न० चू० १२ उ०)
 नेवके, उपासनाकर्त्तारि शूद्रे, पुं० स्त्री० वाच० ॥

उवासगदसा-उपाशकदशा-स्त्री० ब० व० उपासकाः आषकास्त-
 क्ताण्युपतादिक्रियाकलापप्रतिषेधा दशा अध्ययनानि उपासक-
 दशाः । न० । पा० । स० । सप्तमाङ्के, बहुवचनान्तमेतत् प्रत्य-
 नाम आसां च सम्प्रत्याजिधेयप्रयोजनानि नामान्वर्थसामर्थ्येन-
 य प्रतिपादितान्यवगन्तव्यानि । तथा हि उपासकानुष्ठानमिहा-
 भिधेयं तदवगमश्च श्रोतृणामनन्तरप्रयोजनं शास्त्रकृतानु तत्प्रति-
 बोधनमेव तत्परम्परप्रयोजनं तृभयेषामप्यपवर्गप्रामिगिति । सम्ब-
 द्धस्तु द्विधा शास्त्रेष्वभिधीयते उपायोपेयभाषलक्षणं गुरुपर्वक-
 मलक्षणञ्च तदुपायोपेयनावलक्षणः शास्त्रनामान्वर्थसामर्थ्ये-
 नैवास्माभिहितस्तथाह । इदं शास्त्रमुपाय एतत्साध्यापासकानुष्ठा-
 नावगमश्चोपेयमित्युपायोपेयभावलक्षणः सम्बन्धः ॥

गुरुपर्वकमलक्षणं तु सम्बन्धं साक्षाद्दर्शयन्नाह ।

तेणं काक्षेणं तेणं समणं चेपा णामं णयरी हेट्था ।
 वप्पओ । पुप्पभेदे चेइ । वप्पओ । तेणं कालेणं तेणं सम-
 णं अज्जसुद्धस्से समोसणिए जाव जंभु पज्जुवासमाणे एवं
 वयामी । जइ णं भंते ! समणं जगवया महावीरेणं
 जाव संपत्तेणं उद्धस्स अंगस्स णायधम्मकहाणं अयमहे
 पप्पत्ते ? मत्तमस्स णं जंते ! अंगस्स उवासगदमाणं । सम-
 णं जाव संपत्तेणं । के अहे पप्पत्ते एवं खलु जंभु
 समणस्स जगवओ महावीरस्स जाव संपत्तेणं मत्तमस्स
 अंगस्स उवासगदमाणं दम अज्जयणा पप्पत्ता । तं जहा
 आणंदे ? कामदेवे य २ गाहावडुवुण्णपिया ३ सुरादेवे ४
 चुल्लसयए ५ गाहावडुं कुं कालिए ६ महावपुत्ते ७ महास-
 यए ८ नंदणीपिया ९ मावेइणीपिया १० जइ णं जंते !
 समणं जाव संपत्तेणं मत्तमस्स अंगस्स उवासगदमाणं ।
 दम अज्जयणा पप्पत्ता ? ॥

"तेणं काक्षेणं तेणं समणं मय्यादि" सर्वं चेदं ज्ञाताधर्मकथाङ्क-
 प्रथमाध्ययनविषयानुष्ठानानुगमनीयं नयम् "आणंदेत्यादि"

रूपकं तत्रानन्दाभिधानोपासकवक्तव्यताप्रतिषेधमध्ययनमानन्द-
 एवानभिधीयते एषं सर्वत्र उपा० १ अ० ।

एवं खलु जंभुममाणेणं जाव संपत्तेणं सत्तमस्स अंगस्स
 उवासगदमाणं दममस्स अज्जयणस्स अयमहे पप्पत्ते
 उवासगदसाओ सम्पत्ता उवासगदमाणं सत्तमस्स अंगस्स
 एगो सुयस्वंधो दस अज्जयणा दससु चेव दिवसेसु उदिसंति ।
 खलु जंभुइत्यादि उपाशकदशानिगमनवाक्यमध्ये यमिति तथा
 पुस्तकान्तरं संग्रहगाथा उपलब्धयन्ते ताभ्यमा "वाणियगामे
 चेपा, दुवेवणारसीए नयरीए आहंभिया य ५ पुक्खरि, कं पि-
 छुपुं च बोधव्वं । १ । पौवांसं रायगिदं, सायथंए पुरीए
 बोधि भये । ए उवासगणं, नयरा खसु हुंति बोक्ख्वा । २ । सिधनं-
 द १ जइ २ सामा, ३ धण ४ बहुत्ता ५ पुस्स ६ अग्निमिस्ता य
 ७ । रेवइ उ अस्सिणि ए तइफ-भुणा य १० भज्जाण णामाइ ३ ॥
 ओदिणण १ पिमाए २ माया ३ वाहि ४ धण ५ उत्तरिज्जे य
 ६ । जउजायस्सय्या ७ दु-अयाइ निरुवस्सगया दोळि १० ॥
 धा अरणे १ अरणाने २ खसु, अरणणइ ३ अरणकंत ४ सिद्धे य ५ ।
 अरणज्जए य उठं, ६, भूय ७ वडिंसे ८ गवे ९ काले" १० । ५ ।
 शिषादिनामान्यरुणपदपूर्वाणि दृश्यानि । अरुणशिष्टमित्यादि
 पनाश्च पूर्वोक्तानुसारेणावसेयाः यादह न व्याख्यातं तत्सर्वं
 ज्ञाताधर्मकथाव्याख्यानमुपयुक्तं निरूप्याधर्ममिति । "सर्व-
 स्यापि स्वकीयं यचनमज्जितं प्रायसः स्याज्जनस्य, यत्तु स्व-
 स्यापि सम्यग्निदि विहितकचिः स्यात् कथं तत्परयाप्त ।
 चित्तोत्थासात्कुतश्चित्तदपि निगदिनं किञ्चिदेवं मयैतत्, युक्तं
 यथात्र तस्य प्रथममलधियः कुर्वतां प्रीतये मे" समाप्तमुपास-
 कदशाविवरणं समाप्तं सप्तमाङ्कम् ॥ उपा० १० अ० ।

उपाशकदशानां विषयाः ।

ये किं तं उवासगदसाओ उवासगदसासु एं उवासयाणं
 णगगाइं उजाणाइं चेइआइं वनखंडा रायाणो अम्मापिय-
 रो समोसरणाइं धम्मायरिया धम्मकाहाओ इहलोइयपर-
 होइयइहिसेसा उवासयाणं सीलव्वयेवरमाणुणपच्च-
 कखाणपोमहोववासपक्खिज्जियाओ सुयपग्गिहा तवोवहा-
 णाइं पदिमाओ उवमग्गा मंलेहणाओ भत्तपच्चकखाणाइं
 पावोवगमणाइं देवलोमगमणाइं सुकुलपच्चाया पुणो वोदि-
 लानो अंतकिरियाओ आपविज्जंति ॥

(उपासकदसासु णंति) उपासकानां नगराणि उद्यानानि चै-
 त्यानि वनखण्डा राजानः अम्भापितरौ समवसरणानि धर्मा-
 चार्याधर्मकथापेहलौकिकपारलौकिका ऋद्धिधिशेषा उपासका-
 नाञ्च शीलव्रतधिरमणुगप्रत्याख्यानपौषधोपवासप्रतिपादकता-
 स्तत्र शीलव्रतान्यगुप्यतानि विरमणानि रागादिविरतयः गुणा
 गुणव्रतानि प्रत्याख्यानानि नमस्कारसंहितादीनि पौषधमष्टम्या-
 दिपर्वदिनं तत्रोपवसनमाहारशरीरस्तकारादित्यागः पौषधोपवा-
 सः ततो ऽन्ते सत्यतेषां प्रतिपादनताप्रतिपत्तय इति विग्रहः
 श्रुतपरिग्रहस्तप उपधानानि च प्रतीतानि (पदिमाओस्ति)
 एकादश उपासकप्रतिभाः कायोत्सर्गा वा उपसर्गा देवदि-
 कृतोपद्रवः संलेखना भक्त्यानप्रत्याख्यानानि पादपोषगमनानि
 देवलोकागमनानि सुकुले प्रत्यायाति पुनर्वोधिस्तामोऽन्तक्रिया-
 आख्यायन्ते पूर्वोक्तमेव ॥

अतो विशेषत आह ।

उवासगदसासु णं उवासयाणं रिच्छिविसेसा परिसा-
वित्थरधम्मसवणाणि बोहिलाजो अनिगमणं सम्मत्तविमु-
क्त्या धिरत्तं मल्लगुणउत्तरगुणाद्वारा ठिइविसेसा बहु-
विसेसा पदिमाजिग्गहग्गहणउवसग्गाहिंसंहरणणिक्खस-
ग्गा तवोयचित्ता मीलव्वयगुणवेरमणपक्खवाणपोसहो-
ववासा अपच्छिम्ममारणंतिया य संवेहणाभोसणाहिं अ-
प्पाणं जह य जावइत्ता बहुणि जत्ताणि अणसणाए वे-
अत्ता उववसा कप्पवरविमाणुत्तमेसु जहा आणुजवंति
सुरवरविमाणवरपोरुरीएसु सोक्खाई अणोवमाई केमेण
त्तुत्तण उत्तमाई तम्हो आउक्खए चुआ समाणा जह जि-
णमयम्मि वोहिं लक्खुण य संजमुत्तमं तमरपोयविप्पमुक्का
वैति जह अक्खयसव्वदुक्खमोक्खं एते अक्खे य एवमाइ उ-
वासयदसासु णं परिच्छा वायणा संवेज्जा आणुओगदारा
जाव संवेज्जाओ संगहणीओ से ण अंगट्टयाए सत्तमे अं-
गे एगे सुयक्खंवे दस अज्जायणा दस उइसगकात्ता
दस समुइमणकाला संवेज्जाई पयसयसहस्साई पयमेणं
पप्पत्तो संवेज्जाई अक्खराई जाव एवं चरणकरणपरुवणा
आवविज्जंति सेत्तं उवासगदसाओ ॥ ७ ॥

उवासगेत्यादि तत्र ऋच्छिविशेषा अनेककोटीसंख्याद्वयादिस-
म्पदिशेषाः तथा परिषदः परिवारविशेषाः यथा मातापितृपुत्रा-
दिकाः अन्यन्तरपरिषत् दासीदासमित्रादिका बाह्यपरिषदिति
विस्तरधर्मध्वजानि महावीरसन्निधौ ततो बोधिताभोऽभि-
गमः सम्यक्त्वस्य विद्युज्जता स्थिरत्वं सम्यक्त्वशुद्धिरेव
मृगगुणोत्तरगुणा अणुवनादयः अनिवारस्तेषामेव वधबन्धा-
दितः स्थापनानि स्थितिविशेषाओपासकपर्यायस्य काश्चमान-
भेदाः बहुविशेषाः प्रतिमाः प्रवृत्तभेदाः सम्यग्दर्शनादिप्रतिमाः
अजिग्रहप्रहणानि तेषामेव च पावनानि उपसर्गाधिसंहनानि
निरुपसर्गाओपसर्गाभावश्चेत्यर्थः । तेषां च चित्राणि शीतप्र-
तादयोऽनन्तरोरुकरूपा अपश्चिमाः पश्चात्काळभाविन्यः अकार-
स्त्वमङ्गलपरिहारार्थः । मरणरूपे अन्ते जवा मारणान्तिक्यः
आत्महारीरस्य जीवस्य च संवेखनाः तपसा रोगादिजयेन च
कुशीकरणानि आत्मनः संवेखनाः ततः पदत्रयस्य कर्मधारय-
स्तासां (उभोसणंति) जोषणाः सेवनाः करणानि।त्यर्थः तानि-
रपश्चिममारणान्तिकात्मसंवेखनाजोषणाजिगत्मानं यथा च भा-
वयित्वा बहुनि भक्तानि अनशनतया च निर्भोजनतया वेद-
यित्वा व्यवच्छेद्य उपपन्ना मृत्वेति गम्यते । केषु कल्पवर्षे यानि
विमानोत्तमानि तेषु यथाऽनुजवन्ति सुरवरविमानानि दरपुणरुरी-
काणि यानि तेषु कानि सौख्यान्यनुपमानि त्रमेण लुक्त्वांसमानि
ततः आयुष्कक्षयणं ऋगुताः सन्तो यथा जिनमते बोधिं हन्था
इति विशेषः । यथा च संयमोत्तमप्रधानं संयमं तमोरज्जओध-
विप्रमुक्ता अज्ञानकर्मप्रवाहविमुक्ता उपयन्ति । यथा अक्षयमपु-
नरावृत्तिकं सर्वदुःखमोक्षं कर्मक्षयमित्यर्थस्तथोपासकदशा-
स्वाख्यायन्त इति प्रक्रमः । एते चान्ये चेत्यादि प्रावृत्तवरं “सं-
खेज्जाइं पयसहस्साइं पयमेणंति ” किंलैकादशशकाणि द्विप-
ञ्चाशच्च सहस्राणि पदानामिति ॥७॥ सम० । यावच्छब्देन “सं-

खेज्जा वेढासंखिज्जा सिलोगा संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ संखि-
ज्जाओ संगहणीओ संखिज्जाओ पडिक्खत्तीओ ” म० ।

उवासगपदिमा—उपासकप्रतिमा—स्व०० उपासकाः भावकास्तेषां
प्रतिमाः प्रतिमा आर्जप्रदविशेषाः उपासकप्रतिमाः । उक्त०१ अ० ।
स० । भावकोत्थितानिप्रदविशेषरूपेषु सुदर्शनादिषु, उपा० १
अ० । घ० । ग० । तथैकादशप्रतिमायां भावः सामायिको “जाव
नियमं वा जाव पदिमं वा ” कथमुच्यते । तथा पञ्चम्यादिप्रति-
मास्त्वष्ट्यादितिषु रात्रौ कायोत्सर्गकरणवदेकादश्यां प्रतिमायां
कायोत्सर्गं करोति न वेति प्रश्नः । उत्तरम एकादशप्रतिमायां भा-
वकेण सामायिके “जाव पडिमं पज्जुवासेमिस्सि” पाठो प्रणनीय-
स्तथा कायोत्सर्गोऽपि करणीयः । शेन० १ उ० ३७ प्र० ।
भावकधर्माधिकारात्तदुचितभावस्तद्विशेषमुपासकप्रतिमासक-
णमजिधित्सुर्भङ्गलाघभिधानायाह ।

नमिज्जण महावीरं, भवहियट्ठाप लंसओ किं पि ।

बोच्छं ममणोवासग—पदिमाणं सुत्तमगेण ॥ १ ॥

नत्वा प्रणम्य महावीरं बर्द्धमानजिनं भव्यानां गुणजीवानां हितं
पथं स एवार्थः पदार्थः प्रयोजनं वा भव्यहितार्थस्तस्मै भव्य-
हितार्थाय नवोपकारयेत्यनेन च परोपकारस्य मुमुक्षुणामादेय-
तां दर्शयति । देशतः सङ्केपेणाल्पग्रन्थतयैत्यर्थः । अल्पग्रन्थेनापि
कचित्समस्तमजिधयमुच्यत इत्यत आह । किमपि स्तोत्रकमभि-
धेयजानं न समस्तमपीत्यर्थः वक्ष्ये भाषिष्यामि । अमणोपासक-
प्रतिमानां भावकाभिग्रहविशेषाणां संबन्धिनो पुनर्भिक्षुप्रतिमानां
भावकधर्माधिकारात्कथमित्याह सूत्रमार्गेण दशश्रुतस्कन्धाजि-
धानागमपधेनानेन श्रुतविशेषावबन्धनत्वात्प्रकरणस्यास्य प्रामा-
ण्यमायदितमिति गार्थार्थः पंचा० १० वि० १ ।

अथ कियन्थः किमादिकाश्च ता इत्याशङ्क्यामाह ।

एकारस उवासगपदिमा उ पप्पत्ता तं जहा दंमणसावाए
कयव्वयकम्मे सामाइअकमे पोसहोववासनिरए दिया वंज-
यारी रत्तिपरिमाण कडे दिआ वि राओ वि वंजयारी अस्सि-
णाईवि अरुजोई मोलिकडे सचित्तपरिभाए आरंजपरिभाए
पेसपरिभाए उदिठभत्तपरिभाए समणजए आविभवइ
ममणाउसो ॥

तत्र दर्शनं सम्यक्त्वं तत्प्रतिपन्नः भावको दर्शनभावकः इह प्र-
तिमानां प्रकान्तत्वेऽपि प्रतिमाप्रतिमावतोरज्जोपचारात्प्रतिमा-
वनो निर्देशः कृतः पद्यमुत्तरपदेष्वपि । अयमत्र भावको दर्शन-
भावकः इह च प्रतिमानां प्रकान्तत्वेऽपि प्रतिमाज्ञावार्थः सम्यग्-
दर्शनस्य शङ्कादिशङ्करहितस्याणुवनादिगुणधिकत्वस्यायमनु-
पगमः सा प्रतिमा प्रथमेति । तथा कृतमनुष्ठितं यत्तादीनां कर्म
तच्चाणुवतं ज्ञानवाञ्छाप्रतिपत्तिवृत्तं येन प्रतिपन्नदर्शनेन स
कृतव्रतकर्मा प्रतिपन्नाणुवनादिर्गति भावः इतीयं द्वितीया । तथा
सामायिकं साधययोगपरिचर्जननिर्वहणयोगोपसेवनस्वभावं कृतं
विहितं देशतो येन स सामायिककृतः आहिताभ्यानिदर्शनात्का-
न्तस्योत्तरपदत्वं तदेवं प्रतिपन्नपौषधस्य दर्शनव्रतोपेतस्य प्रति-
दिनमुजयसंख्यं सामायिककरणं माम्प्रयं यार्थादिति तृतीया
प्रतिमेति । तथा पोषं पुष्टिं कुशलधर्माणं घृष्टे यदाहरत्यागादि-
कमनुष्ठानं तत्पौषधं तेनोपयसनमवस्थानमहोरात्रं यावदिति पौष-
धोपवास इति । अथवा पौषधं पर्वदिनमष्टम्यादि तत्रोपास उक्ता-
र्थः पौषधोपवास इति । इयं व्युत्पत्तिरेव प्रवृत्तिस्तस्य शब्दस्य

आहारशरीरसत्काराद्भव्यव्यापारपरिवर्जनं चिति । तत्र पौष-
धोपवासे निरत आसक्तः पौषधोपवासनिरतः स एवंविधस्य
भावकस्य चतुर्थी प्रतिमेति प्रक्रमः । अयमत्र जावः पूर्वप्रतिमात्र-
योपेतोऽष्टमी चतुर्विंशत्यमावस्यापौर्णमासी ध्वाहारपौषधादिचतु-
र्विधं पौषधं प्रतिपद्यमानस्य चतुरो मासान् यावच्चतुर्थी प्रतिमा
भवतीति । तथा पञ्चमीप्रतिमायामष्टम्यादिषु पूर्वस्थेकरात्रिकप्र-
तिमाकारी जवत्येतदर्थं च सूत्रमधिकृतमत्रपुस्तकेषु न दृश्यते
दशादिषु पुनरुपलज्यते इति तदर्थं उपदर्शिनः । तथा शेषदि-
नेषु दिवा ब्रह्मचारी (रसीति) रात्रौ किमत आह । परिमाणं
स्त्रीणां तद्भोगानां वा प्रमाणं कृतं येन स परिमाणकृत इति । अ-
यमत्र भावो दर्शनव्रतसामाधिक्याद्यस्यादिपौषधोपेतस्य पूर्वस्थेकरा-
त्रिकप्रतिमाकारिण शेषदिनेषु दिवा ब्रह्मचारिणो रात्रौ ब्रह्म-
परिमाणकृतोऽस्नातस्यारात्रिभोजिनः अवच्छेदकस्य पञ्च मा-
सान् यावत्पञ्चमी प्रतिमा जवतीति । उक्तं च “ अष्टमि चण्ड-
सीसु पार्निमद्वा पगराईय ” पञ्चाङ्गम् ॥

असिणाणवियडभाई, मडक्षियनो दिवसबंजयारी य ।

रसि परिमाणकडो, पडिमा वजेदिसुअहेसुति ॥ ५ ॥

तथा दिवाऽपि रात्रावपि ब्रह्मचारी (असिणा इति) अ-
स्नायी स्नानपरिवर्जकः क्वचित्पठ्यते (अनिसा इति) न
निशायामसीत्यनिशादी (वियरुजोईनि) विकटे प्रटक-
प्रकाशे दिवा न रात्रावित्यर्थः दिवाऽपि अत्रकाशे देशे न
पुच्छे अशानाद्यन्यवदरतीति विकटजोडी (मडक्षिकनेति) अ-
वच्छेदपरिधानकच्छ इत्यर्थः । षष्ठी प्रतिमेति प्रकृतम् । अयमत्र
भावः प्रतिमापञ्चकोकानुष्ठानयुक्तस्य ब्रह्मचारिणः षण्मासान्
यावत्षष्ठी प्रतिमा जवतीति । तथा सचित्त इति सचेतनाहार-
परिज्ञानः तत्स्वरूपादिप्रतिज्ञानान्प्रत्याख्यातो येन स सचित्ता-
हारपरिज्ञातः भावकः सप्तमी प्रतिमेति प्रकृतम् । इयमत्र भावनां
पूर्वोक्तप्रतिमाषट्कानुष्ठानयुक्तस्य प्रासुकाहारस्य सप्त मासान्
यावत्सप्तमी प्रतिमा भवतीति तथा आरम्भः पृथिव्याद्युपमर्दन-
लक्षणः परिज्ञानस्तथैव प्रत्याख्यातो येनासाधारमपरिज्ञातः आ-
कोऽष्टमी प्रतिमेति । इह भावना समस्तपूर्वोक्तानुष्ठानाद्युक्तस्या-
रम्भवर्जनमष्टौ मासान् यावदष्टमी प्रतिमेति । तथा प्रेष्या आर-
म्भेषु व्यापारणीयाः परिज्ञातास्तथैव प्रत्याख्याता येन स प्रेष्य-
परिज्ञानः भावको नवमीति । जावार्थेभ्यः पूर्वोक्तानुष्ठानयिनः आ-
रम्भे परैरप्यकारयतो नव मासान् यावन्नवमी प्रतिमेति । तथा
उद्दिष्टं तमेव भावकमुद्दिश्य कृतं जकमोदनादि उद्दिष्टमकं तत्प-
रिज्ञातं येनासावुद्दिष्टमकपरिज्ञातः प्रतिमेति प्रकृतम् । इ-
हायं जावार्थः । पूर्वोक्तगुणयुक्तस्याधार्मिकभोजनपरिहार-
वतः भुग्मुग्गिरुनहारसः शिखावतो वा केनापि किञ्चिद् गृ-
हव्यतिकरं पुष्टस्य तज्ज्ञाने सति जानामीत्यज्ञाने च सति
न जानामीति भुवाणस्य दश मासान् यावदेवंविधविहार-
स्य दशमी प्रतिमेति । तथा अमणेति निर्ग्रन्थसद्वेद्यस्तद-
नुष्ठानकरणात् स अमणजतः साधुकल्प इत्यर्थः । चकारः
समुच्चये अपिः संभावने जवति भावक इति प्रकृतं हे अयण !
हेआयुष्मन् ! इति सुधर्मस्वामिना जम्बूस्वामिनमामन्त्रयतोक्त-
मित्येकादशीति । इह चैवं भावना पूर्वोक्तसमग्रगुणोपेतस्य
कुम्भगुरुस्य कृतलोचस्य वा गृहीतसाधुनेपथ्यस्य ईर्ष्यासमि-
त्यादिकं साधुधर्ममनुपालयतो जित्तार्थं गृहिकुलप्रवेशे सति
अमणोपासकाय प्रतिपन्नय भिक्षा देवेति जायमानस्य कस्त्व-
मिति कस्मिंश्चिद्वृत्तिरिति प्रतिपन्नमणोपासकोऽहमिति भुवाण-

स्यैकादशमाशान् यावदेकादशी प्रतिमा भवतीति । पुस्तकान्त-
रे त्वेवं वाचना “ दंशणसावपप्रथमा । कयबयकम्मे चितीया ।
कयसामादप तृतीया । पोसहोबवासनिरप चतुर्थी । राइमस-
परिआप पंचमी । सचित्तपरिआप षष्ठी । दिवा बंजणयारी रात्रौ
परिमाणकने सप्तमी । दिवा वि रात्रौ वि बम्हयारी । असिणा-
णपयावि जवति वोसहुकेसरमनहे अष्टमी । भारंजपरिआप
नवमी । उद्दिष्टमस्तवज्जप दशमी । समणजपया वि भवइसि स-
समणाउसो एकादशीति । कचित्तु आरम्भपरिज्ञात इति नवमी ।
प्रेष्यारम्भपरिज्ञात इति दशमी । उद्दिष्टमस्तवर्जकः भमणजतस्यै-
कादशीति । सम० । पंचा० ॥

तएणं से आणंदे समणस्स जगत्रओ अतिअं पढं उवा-
सगपडिमं उवसपजित्ताणं विहरइ । पढं उवासगपडिमं
अट्टासुत्तं ऽ सम्मं काएण फासेइ । जाव आराइएइ । तएणं
से आणंदे समण । दोवं उवासगपडिमं चउत्थं पंचमं उट्ठं
सत्तमं अष्टमं नवमं दशमं एकारसमं जाव आराइइ ॥

(पढमंति) एकादशानामाद्यमुपासकप्रतिमाभावकोचित्ताजि-
प्रदविशेषरूपमुपसंपद्य विहरति तस्याभेदे स्वरूपम् “ संकादि-
सङ्गाविरहित, सम्महंसणजुभो जो जंतु । सेसगुणविष्णुज्ज्ञो,
एसा खुबु होइ पढमाओ । ” सम्यग्दर्शनप्रतिपत्तिश्चास्य पूर्वम-
प्यासीत् केवलमिह शङ्कादिदोषराजाजियोगाद्यपवादवर्जित्वेन
तथाविधसम्यग्दर्शनाचारविशेषपाठनाज्युपगमेन च प्रतिमात्वं
संभाव्यते कथमन्यथाऽसावेकमासप्रथमायाः पाठनेन द्वौ मासौ
द्वितीयायाः पाठनेन एवं यावदेकादश मासानेकादश्याः पाठने-
न पञ्चसार्काणि वर्षाणि पूरितवानित्यर्थः । ततो वद्वयतीति न
चायमर्थो दशाधृतस्कन्धादावुपलज्यते अद्यामात्रप्ररूपायास्त-
स्याः प्रतिपादनात् (अट्टासुत्तं) सूत्रानतिक्रमेण यथाकल्प-
प्रतिमाचारानतिक्रमेण यथा मार्गे क्षायोपसमिकभावाततिक्र-
मेण अहातवन्ति) यथातत्वं दर्शनप्रतिमेति शब्दस्यान्वर्थो-
नतिक्रमेण (फासेइति) स्पृशति प्रतिपत्तिकाले विधिना प्रति-
पत्तेः (पालेसि) सततोपयोगप्रतिजागरेण रक्षति (सोहइसि)
शोभयति गुरुपूजापुरस्सरं पारणकरेण शोधयति वा निर-
तिचारतया (तिरइसि) पर्णेऽपि कालावधावनुबन्धात्यागात्
(कीर्तयसि) तत्समाप्तावेवमिदं चेहादिमध्यावसानेषु कर्त्तव्यं
मया तत् कृतमिति कीर्तनात् आराधयति एभिरेव प्रकारैः
संपूर्णैः निष्ठां नयतीति उपा० १ उ० ।

सुयं मे आउसत्तेणं जगवया एवमक्खायं इह खलु थेरेहिं
भगवतेहिं इकारस उवासगपडिमा पम्पत्ताओ कतराओ खलु
ताओ इमाओ खलु तं जहा अकिरियावादी यावि जवति
नो हियवादी एो हियपप्पे नो हियदिही नोसमावादी एो णि-
त्तियावादी एा संति परलोगवादी एत्थि इहलोए एत्थि
परलोए एत्थि माता एत्थि पिता एत्थि अरहंता एत्थि चक्र
वही एत्थि बलदेवा एत्थि वासुदेवा एत्थि णरया एत्थि एो-
रइया एत्थि सुकहंदुकराणं फलवित्तिविसेसे एो सुचिप्पाक
म्मा सुचिप्पफळा भवन्ति एो सुचिप्पा कम्मा सुचिप्पफळा भ-
वन्ति । अफप्पे कट्ठाणपावए नो पक्कायंति जीवा एत्थि णिर-
या नत्थि सिद्धी से एवं वादी एवं पप्पे एवं दिही एवं बंदरा-

गजिणिविष्टे आबिजवति से अजवः महिच्छं महारंभे महा-
परिगंहे अहम्मिए अहम्माणुए अधम्मसेवी अधम्मक्खाई
अधम्मरागी अधम्मपत्तोई अधम्मजीवी अधम्मपत्तज्जाणं अ-
धम्मसीलसमुदाचारे अधम्माणं चेव वित्तं कप्पेमाणे विहरइ ।
इणं विदं भिदं विकसए होहियपाणी चंका रुद्धा खुदा साह-
स्मिया उक्कचणवंचणामायाणियं कुरुकवमं मातिसंपयो-
गवहुत्ता दुस्सीला दुचरिया दुरणुणेया दुव्वदा दुप्पमिया
णंदा निस्सीले गिग्घाए निग्गुणे निम्मारे निम्मेरे निप्पच्च-
क्खाणापोसहोववासे अमादू सव्वातो पाणाइवायाउ अपाभि-
विरए जावज्जीवाए एवं जाव सव्वाओ कोहाओ सव्वाओ
माणाओ सव्वातो मायातो सव्वातो होभातो सव्वातो
पेज्जातो दांसातो कलहातो अब्भक्खातो पेसुणपरपरिवा-
दातो अरतिरइमायामांसातो पिच्छादंसणमद्धातो अपाभि-
विरए जावज्जीवाए सव्वतो कसायदंतकट्टाहाणमहएविले-
वणसइफरिपरमरुवगंधमद्धादंकारातो अपाभिविरया जाव-
ज्जीवाए सव्वातो सगरुहजएणुगंगाद्विधिद्विसीया-
सैदमाणियजंप्पणामणजाणवाहुण जोयणपत्तिरविधीतो
अपाभिविरता जावज्जीवाए असमक्खियकारी सव्वाओ
आसहत्थिगोमहिसदासीदासकम्मकरपोरुसातो अपाभि-
विरता जावज्जीवाए सव्वतो कयविकयमासप्पमानरु-
वगसंबवहातातो अपाभिविरता जावज्जीवाए सव्वाहिरसु-
सुवस्रधणधम्मणिमोत्तियसंखसिन्नपवादातो अपाभिविरता
जावज्जीवाए सव्वतो कुरुतुलकूडमाणतो अपाभिविरता स-
व्वातो आरंभममारंभातो अपाभिविरता सव्वतो करण-
कासवणातो अपाभिविरता सव्वतो पयणपयावणातो अ-
पाभिविरता सव्वतो कुट्टणपिट्ठणातो तज्जणतालणबंधवध-
परिकिलेसातो अपाभिविरता जावज्जीवाए जेयावमे तहप्प-
गारा सावज्जा अबोहिया कम्मती कज्जति परपाणा पा-
रिआवणकमा कज्जति ततो वि य अपाभिविरता जावज्जी-
वाए मे जहाणामए केइ पुरिमे कलमममूरतिअमुगमासनि-
प्फावकुल्लत्थआलिसंदजवण्वमादिएहिं अयते कूरे मिच्छा-
दंदं पउंजइ एवमेव तहप्पगारे पुरिसज्जाते तित्तिरवट्ठा लाव-
कफोतकपिंजलमियमहिंसवागहगाहगोहोदुक्कमसिरी —
सवादिएहिं अयते कूरे मिच्छादंदं पउंजइ ॥ जावि य से
बाहिरिया परिया परिसा जवंति दासेति वा पेसेति वा ज-
त्तएइ वा जाइहेति वा कम्मारएति वा भोगपुरिसेति वा
तोसिं पि य णं अस्सयरंगंभि अहालघुसयंसि अवराधंसि
सयमेव गरुयं दंडवत्तेति तं जहाइमं दंदेह इमं भुंहेह इमं
तालेह इमं इंदुबंधणं करेह इमं नियलबंधणं करेह इमं चा-
रगबंधणं करेह इमं हत्थच्छिद्यं करेह इमं पायच्छिद्यं करेह
इमं कप्पच्छिद्यं करेह इमं नक्कं इमं उट्ठं इमं सीसाच्छिद्यं

करेह इमं मुखं इमं वेच्छे उ इमं हिययत उप्पासियं करेह ।
एनं नयणदसगवयणजिक्खुप्पादितं करेह । इमं उल-
वित्तं करेह । इमं धंसियतयं इमं घोहितं इमं सूलाकाय-
तयं इमं सूलाजिम्भं इमं स्वारवत्तियं करेह । इमं दग्धव-
त्तियं इमं सीधपुच्छितयं इमं वसजपुच्छितयं इमं कट-
गिदध्यं करेह । इमं काकिणिमंसवित (स्वादि) तं करेह ।
इमं भत्तपाणनिरुध्यं इमं जावज्जीवबंधणं करेह । इमं
अन्नतरेण असुभेण मारेह जा वि य से आर्द्धभतरिया प-
रिसा भवंति तं जहा माताते वा भागणित्ति वा भज्जाति
वा धूयाति वा सुण्हाति वा तोसिं पि य णं अस्सयरंसि
अहालघुगंसि अवराधंसि सयमेव गरुयं दंडवत्तेति
सीतोदगवियरंसि कायंतो वादिसा भवति उसिणोदगविय-
केण कायं उमिं चित्ता जवति अमणिकाए णं कायं उट्ठिना
जवति । जोत्तेण वा वेत्तेण वा नेत्तेण वा कामेण वा छि-
वासीए वा पामाउ उट्ठालित्ता जवति । दंमेण वा अट्ठीण
वा मुट्ठीण वा डेल्लण वा कवालेण वा कायं आउमेत्ता ज-
वति तहप्पगारे पुग्गिमज्जाते सव्वणमम्मणं पुम्मणा जवंति
तहप्पगारे पुरिसज्जाते दंममापी दंमगुरुए दंमगुरुक्खमे अ-
द्विने असिद्धोयंसि अहिण परलोयंसि ते दुक्खे निमोयंति
एवं कूरे तिप्पंति पंमेति परितप्पंति ते दुक्खेणोयणउज्जुर-
एतिप्पणाप्पट्ठणपरितप्पणवधबंधपरिकिलेसातो य पंवि-
रता जवति । एतामेव ते इत्थिकामजोगंहिं मुच्छित्ता गिच्छा
गट्ठिता अब्भोववजा जाव वासाइं चउपंचमाइं छइसमा-
णि वा अप्पतरं वा उज्जतरं वा कादं जुजित्ता जोगजो-
गाइं एस चित्तावरायतणाइं संचिणिच्चा बहूइं पावाइं कम्माइं
उसणंभारकट्टेणकम्मणा से जधा नामते अयमोत्तेत्ति वा से-
ल्लगोत्तेत्ति वा उदयंसि पक्खित्ति समाणे उदगतलमतिवत्तिच्चा
अहं धरणिनल्लपातिट्ठाणे जवति । एवमेव तहप्पगारे पुरिस-
ज्जाते बहुल्ले धुम्पवहुल्ले पंक्कवहुल्ले वेगयवहुल्ले दंसतिपमिअसा-
यवहुल्ले अयमवहुल्ले अप्पत्तियवहुल्ले उसनतणपाणघातां
कादमासे कालं किच्चा धरणितलमतिवत्तिच्चा अहे नगरत-
ल्लपतिट्ठाणे जवति तेषां एरगा अंतोवट्ठा बाहिं चउरंसा अहं-
खुरप्पसंठाणसंठिता निच्छेधकारतमसा ववगयगहचंदमूरन-
क्खत्तज्जातिमपट्ठा मेयवसामंभरुहिरपृथपरुत्ताचिक्खवट्ठि—
त्ताणुलेवणतला असुई जीमा परमदुद्धिजगंथा काऊण अग-
णिवत्ताजा कक्खरुफामा दुरुहिया सा असुभा नरगा अ-
सुजा नरयस्स वेदणानो नां चेव णं नरएसु नेरइया निहाप-
यदंति वा सत्ति वा रत्ति वा धित्ति वा इमं वा उवलजंति
तेणं तत्थ उज्जलं त्रियलं पगाहं कक्कसं कुरुयं चमं रुक्खं दु-
गं तिक्कं दुरुहियामं नरए सुरजेइया नरयवेयणं पच्चलुभ-

वमाणा विहरन्ति से जथा स्वस्वेसिधा पञ्चतायगजाने मूला-
च्छिन्ने अग्रे गरुणं जानो निच्वं जतो दुग्गं जतो विसमंततो
पवन्ति एवामेव तद्वत्पगारे पुरिमज्जाते गजानतो गजं ज-
म्मानो जम्पं मागतो मारं दुक्खातो दुक्खं दाहिलगामिप
नेरइए काहपक्खित्ते आगमे साणदुक्खजवोधिने याविज-
वन्ति मे तं अकिरियावादी यावि भवति तं जहा आहि-
यवादी आहियपत्ते आहियदिट्ठी माम्मावादी निइवादी
मन्ति परलोकावादी अत्थि इह लोके अत्थि परलोके अत्थि
माता अत्थि पिता अत्थि अग्रहंता अत्थि चक्रवर्ती अत्थि
गजदेवा अत्थि वायुदेवा अत्थि सुक्कदुक्कफणं फलवत्ति-
विसेनेमु चित्ता कम्मा मुचिणफला भवन्ति दुचिणा कम्मा
दुचिणफला भवन्ति । मफले कक्षाणे यावए पच्चायन्ति जीवा
अत्थि नेरइया देवा भिच्छी से एवं वादी एवं पणे एवं
दिट्ठीच्छदरागमतिनिविष्टे आविजवन्ति से भवन्ति महेच्छे
जाव उत्तरगामिप नेरइएमु पक्खिवत्त आगमेसाणं सुलभा
वोधिना वि जवन्ति से तं किरियावादसव्वधम्मस्सी यावि
भवति । तस्म बहुई मीइव्वयगुणवेरमाणपक्खखाणपोमहो-
वामाई मम्मं पद्धवितपुव्वाई जवन्ति पढमा उपासगपक्षिमा ।

(अकिरियावादी) ननु प्रतिमाधिकारे तु पूर्वं दर्शनप्रतिमास्ति
दर्शनं च सम्यक्त्वं तदेव पूर्वं यत्कुमुचित किमर्थं तर्हि पूर्वं मि-
थ्यात्वप्रकरणमनुपयोगित्वात् । उच्यते मिथ्यादर्शनं खलु सम्य-
दर्शनप्रतिपक्षत्वे तदपि शत्रुमुच्यते जावन्न तद्विपक्षतया ज्ञातं
तावत्सम्यक्त्वं दार्ढ्यं जवन्ति पूर्वं सर्वजीवानां मिथ्यात्वमेव प-
ञ्चात्केषां चित्तसम्यक्त्वमतः पूर्वं मिथ्यादर्शनमेवोचितं वक्तुमिति ।
तद् द्विविधं तद्यथा आभिप्रादिकमनाजिप्रादिकं मानिप्रादिकं ना
मकुदर्शनप्रदोयथा नास्ति जीवोऽनयो वा जीवः नास्ति वा परलो-
क इत्यादिरूपः अनाभिप्रादिकमसंज्ञनामपि केषांचित् तथाविध-
ज्ञानविकलानां यतो ज्ञया अपि केचनक्रियावादिनोऽभयथापि
अव्यांऽक्रियावादी नियमात् कृष्णपार्त्तिक एतल्लक्षणमेवमाहुः 'जे-
न्निमवद्धो पुग्गल परियट्ठा चेव होइ संसारो । ते सुक्कपक्खि-
या खलु इयरे पुण कन्हपक्खिया ।' इति । क्रियावादी च निम-
माद्वय एव शुक्लपार्त्तिकश्च । यतः 'अतो पुग्गलपरियट्ठस्स निय-
मा निज्जिहत्ति' सम्यग्बुद्धिमिथ्यादृष्टिर्वा भवेत् अतो युक्तमावी-
तदुद्देशकरणमिति । तत्र क्रिया अस्तीत्येवरूपा तां धर्तुं शील-
मस्येति क्रियावादी तद्विपरीतस्त्वक्रियावादी यतः ये त्वक्रियावा-
दिनस्ते अस्तीति क्रियाविशिष्टमात्मानं नेच्छन्त्येव पर्वविधो भवन्ति
चापिशब्दावनुनायसंग्राहकौ छष्ट्यौ । स पुनः कथंभूतो जव-
न्तीति दर्शयति (नाहियावादिस्ति) नास्ति कवादादयो ना-
स्यात्मा एव वदनशीलो नास्ति कवादी एव (नाहियपणेत्ति)
नास्ति कप्रज्ञः प्रज्ञा हेयोपादेयरूपा तां नास्तीत्येवं वदनशीलो
नास्ति कप्रज्ञः । प्रतिज्ञा वा निश्चयरूपोऽभ्युपगम एव (नाहि-
यदिट्ठत्ति) दृष्टिदर्शने स्वमतामिति ज्ञायः (नो सम्मावादिस्ति)
न सम्यग्वादी मिथ्यादृष्टिरित्यर्थः ये यथावस्थितं भणन्ति ते
सम्यग्वादिनः तद्विपरीतास्तु मिथ्यावादिनः (णो णित्ति याव-
दिति) नित्यो मोक्षो यत्र गतानां पुनरागमनादि नास्ति नित्यत-

थावस्थितिर्यथास्ति तन्निषेधवादी । अथवा नियतमनुष्ठानं (ण-
सत्ति) परलोकाः स्वर्गनरकादयः तद्वादी स पुनरित्यं नास्ति
यदिति यथा नास्तीह लोकः इहेति अयं प्रत्यक्षः सोऽपि नास्ति
यद् इश्यते तत् स्रान्तमन्यथा प्रतिभासते तथाभूतसमुदायेन जी-
वादि कर्मस्ति तच्च वस्तुतया प्रतिभास इति ज्ञान्तिः । नास्ति
परलोकाः कोऽर्थः परो नाम सुखदुःखोत्पन्नवसंयुक्तः सोऽपि
नास्ति (णत्थि माता णत्थि पिता) इति कण्ठ्यं तन्निषेधमेवं ने
कुर्वन्ति योऽयं मातृपितृव्यपदेशः स जनकत्वे कृतो जनकत्वा-
च्च यूकाकृमिगणोत्पत्तिकास्तथाश्रित्य स स्यान्न चैवं तस्मात्त वा-
स्तवो मातृपितृव्यवहार इति (णत्थि अग्रहंतस्ति) अहन्तस्तीर्थ-
करा शेषपदत्रयं व्यक्तं (नरयत्ति) नरान् उपप्रकृण्वत्यस्तिर-
द्योऽपि तथाविधपापकारिणः कायन्ति आह्वयन्तीति नरकाः सी-
मन्तकादयः (णेरयियत्ति) निर्मात अयमिष्टफलं कर्म येच्यस्तेषु
जथा नैरयिकाः "णत्थि सुक्कमेत्यादि" नास्ति सुकृतदुष्कृतयोः फ-
लवृत्तिविशेषः सुकृतं तपःप्रवृत्तिं दुष्कृतं जीर्वाहिसादि "नो सुचि-
णेत्यादि" न सुचीर्णानि सुष्ठुचरितानि कर्माणि सुचीर्णफलानि
इष्टफलसाधकानि भवन्ति एवमितरदपि नवरं व्यत्ययः अफले
इत्यादि अयमात्मा अफलः फलवर्जितः केत्याह कल्याणपापक-
वस्तुनि (णो पच्चायन्तिस्ति) न प्रत्यायाति जीवा गत्यन्तरसं-
भरणेत्यर्थः (णत्थि णिरयादि) अत्रादिशब्दोपादानात् नारका-
स्नैरश्वा नरा देवाश्चत्वारो प्राणाः (णत्थि सिद्धित्ति) नास्ति न
विद्यते सिद्धिर्नाम ईषत्प्राग्जारा मुक्तिरिति यावत् सेति स एववादी
अनन्तरोक्तप्रकारवादी कथकः "पणे दिट्ठीति" पूर्ववत् एवं (उंदरागे
त्ति) उन्दः स्यान्निप्रायः रागो नाम स्नेहरागादिकसुखाजनिविष्ट-
प्रत्यार्पितदृष्टिर्जवति (सेयत्ति) सो जवति अनन्तरवच्चयमाणस्वरूपो
यथा " महिच्छे " इत्यादि महती राज्यविजयवर्णिवारादिसर्वा-
तिशायिनीच्छान्तःकरणप्रवृत्तिर्यस्य स महच्छा तथा महानारम्भो
वहनोऽपमण्डलिकानां गन्त्रीप्रवाहकृषिषण्णपोषणादिको यस्य
स महारम्भः यश्चैवंभूतः स महापरिग्रहः धनधान्यद्विपवच्चतु-
ष्पदवास्तुकेषादिपरिग्रहवान् कश्चिदर्थनिवृत्तः अत एव धर्मेण
चरतीति धार्मिकः न धार्मिकोऽधार्मिकः । तत्र सामान्यतोऽप्य-
धार्मिकः स्यादत आह (धम्माणुपत्ति) धर्मे अतश्चान्निग्रह-
मनुगच्छतीति धर्मानुगः । यद्वा धर्मे वक्तव्यकृणोऽनुमोदनं यस्य सो
धर्मानुज्ञस्तद्विपरीतस्तु अधर्मानुज्ञः । तथा (अधम्मसेवीत्ति)
अधर्ममेव सेवितुं शीलमस्येत्यधर्मसेवी । तथा (अहम्मिहेत्ति)
धर्मे अतर्कपदेष्टो वल्लभः पूजितो यस्य स धर्मिष्ठः । अथवा
धर्मिणः मिष्टः । अथवा धर्मिष्ठः अतिशयेन धर्मी धर्मिष्ठः
तन्निषेधादधर्मिष्ठः अधर्मिष्ठो वा यद्वा अधर्मिष्ठो निस्त्रिशकर्म-
कारित्वाधर्मवहुलः अत एव (अहम्मकस्वाइनि) न धर्ममा-
ख्यातीत्येवं शीलोऽधर्मोऽन्यार्थः । अथवा न धर्माख्यायी अथवा
अधर्मात् आख्यातित्यस्य स अधर्माख्यातिः । तथा अधर्मा-
गो अधर्मे एव रागो यस्य सोऽधर्मगगी । तथा (अहम्मपहो-
इत्ति) न धर्ममुपादेयतया प्रलोकायति यः सोऽधर्मप्रलोकी (अ-
हम्मजीवित्ति) अधर्मेण जीवति प्राणान् धारयतीति अधर्म-
जीवी । तथा (अहम्मपलज्जेत्ति) न धर्मे प्ररज्याति आसज-
ति यः सोऽधर्मप्ररज्जनः । यद्वा अधर्मप्रापणीयेषु धर्मसु प्रकर्षेण
राज्यत इत्यधर्मरक्तः रत्नयोरैक्यमिति रस्य स्थाने लकारोऽत्र
कृत इति । " कश्चिदधर्मपज्जणे " इति पाठः तत्राधर्मे प्रकर्षेण ज-
नयति उत्पादयति लोकानुपयान्तीति अधर्मप्रजनः । तथा अ-
धर्मशीलेति अधर्मशीलोऽधर्मस्वभावः । तथाऽधर्मात्मकः समु-

वाचरो यत्किञ्चानुष्ठानं यस्य भवति स अधर्मशोखसमुदा-
रा न धर्मात्मिनि प्रवर्तितस्यैवाज्ञावादिन्येवम् । तथा (अचम्मे-
ण खेयस्ति) अधर्मेण चारित्र्यभूतविरुद्धरूपेण वृत्तिर्जीविकां कल्प-
यन् कुर्वाणो विहरत्यास्ते । यद्वा अधर्मेण सावधानुष्ठानेन द-
हनाङ्कननिर्वाहनादिकेन कर्मणा वृत्तिर्वर्तने कल्पयन् कुर्वाणो
विहरतीति कासप्रतिवाहयति । यद्वा अधर्मेणैव वृत्तिः सर्वजन्तूनां
यापनां कल्पयन् इति । पापानुष्ठानमेव लेशतो दर्शयितुमाह
“ हणेत्यादि ” स्वत एव हननादिकाः क्रियाः कुर्वाणोऽप-
रेषामप्येवमात्मकमुपदेशं वदाति । तत्र हननं दण्डादिभिस्त-
त्कारयति तथा कुम्भिकर्णादिकं भिन्धि शूलादिना वि-
कर्त्तकः प्राणिनामजिनाय नेता अत एव लोहितपाणि-
मार्जयित्वा हस्तयोः पद्मालनात् अत एव पापः पापकर्मका-
रित्वात् । अण्डस्तीक्ष्णकोपावेशात् । रौद्रो निखिण्णकर्मकारि-
त्वात् । क्षुब्धः क्षुद्रकर्मकारित्वात् । साहसिकः सहसा अवि-
मृष्येव पापकर्मणि प्रवृत्तत्वात् । स्वत एव परलोकमयाभा-
वात् असमीक्षितकारी अनालोचितपापकारीति भावः । तथा
उक्तं च वञ्चनं प्रतारणं तथैवाभयकुमारः प्रद्योतगणिका-
भिर्धार्मिकवञ्चनया वञ्चितः मायावञ्चनबुद्धिः प्रायो वणिजा-
मिव । निकृतिस्तु वक्रवृत्त्या कुक्कुटादिकरणेन दम्भप्रधानव-
शिकाधोत्रियसाध्वकारेण परवञ्चनार्थं मङ्गलकर्तकानामिवा-
वस्थानं देशभाषानेपथ्यादिविपर्ययकरणम् । कूटमनेकेषां मृ-
गादीनां प्रहणाय नानाविधयोगकरणम् । अथवा कूटं कार्या-
पणं तुलाप्रस्थादेः परवञ्चनार्थं न्यूनाधिककरणं कपटं यथाऽऽ-
षाढभूतिना नटेन वा परचेपपगवृत्त्याचार्योपाध्यायसंघाटका-
त्मार्यं चत्वारो मोदका अवाप्ताः । एतैरुदञ्चनादिभिः महा-
निशयेन संप्रयोगो योगः तेन बहुलं यदि वा सातिशयेन
दृढयेण कस्तूरिकादिभ्रामपरस्य दृढस्य संप्रयोगः सान्नि-
प्रयोगः तेन बहुलोऽतिप्रभूतः । उक्तं च सूत्रकृताङ्गुलिकृता
“ सो ह्येव साहजोगो, दृढं जग्यादि अन्नद्वयेषु । दोसगुणवय-
येषु य, अर्थाविसंवायणं कुण्ड ११ । इति संप्रयोगबहुलः । अपरे
तु व्याख्यानयन्ति उक्तं च न नाम उक्तो वा निकृतिवैचनप्रच्छा-
दनकर्मस्तानि विजुम्भ एतत्संप्रयोगबहुलः शेषं तथैव । एते
चोक्तञ्चनादयो मायापर्यायाः यथेन्द्रशब्दस्य शक्रपुरन्दरा-
दयः । पुनः किभूताः (दुस्संलेप्ति) छुष्टं शीलं स्वभावो यस्य
स दुःशीलः दुष्परिचयश्चिरमुपचरितोऽपि किंप्रं विसंघटति ।
दुःखानुनेयो दारुणस्वभाव इत्यर्थः । तथा (दुष्प) दुष्टानि वृत्ता-
नि यस्य स तथा यथा मांसभक्षणप्रतकालसमाप्तौ प्रभूततरस-
त्योपघातेन मांसप्रधानमन्यदपि नक्तभोजनादिकं तस्य दुष्टवृत्त-
मिति । तथाऽन्यस्मिन् जन्मान्तरेऽहं मधुमद्यमांसादिकमभ्यवह-
रित्यामीत्येवमज्ञानान्धो जन्मान्तरविधिद्वारेण स निदानमेव च
तं गृह्णाति । तथा दुःखेन प्रत्यानन्द्य इति दुष्प्रत्यानन्दः इदमुक्तं
भवति तैरानन्दितेनापरेण केनचित् प्रत्युपकारहेतुना गर्वाध्मा-
तो दुःखेन प्रत्यानन्द्यते । यदि वा सत्युपकारे प्रत्युपकारजीकै-
वानन्दति प्रत्युत शत्रुतया उपकारे दोषमेवोत्पादयति । तथा चोक्तं
“ प्रतिकर्त्तृमशक्तिष्ठा नगः पूर्वोपकारिणाम् । दोषमुत्पाद्य गच्छन्ति
मरुतामिव वाग्रसा इति ” । तथा निदशीलो ब्रह्मचर्यपरिणामा-
भावात् । निर्घातो हिंसादिविरत्यभावात् । निर्गुणोदितकारित्वा-
दि गुणाभावात् । निर्मर्यादिः परित्यक्तादिमर्यादाविशोपि-
त्वात् । तथा अविद्यमानपौरुष्यादिप्रत्याख्यानसत्पञ्चदिनोपवा-
सश्चेत्यर्थः । यत एवमतः साधुपापकर्मकारित्वात् । तथा यावत्मा-

णधारणेन सर्वस्मान्धाणातिपातावप्रतिविरतो शोकमिन्दनीयाव-
पि ब्राह्मणघातादेराधिरत इति सर्वग्रहणम् । एवं पूर्वोक्तप्रकारे-
ण यावत् करणात् “ सव्यातो मुसाघायातो अपनिविरया इत्या-
दि ” पदकदम्बकपरिग्रहः । तत्र सर्वस्मादपि कूटसाह्यादेरप्र-
तिविरत इति । तथा सर्वस्मात् स्त्रीवात्सादेः परस्व्यादुपहरणाव-
विरतः । तथा सर्वस्मात्पशूनिगमनादप्युनादविरतः एवं सर्व-
स्मात्परिग्रहाद्योनिषेधकादप्यविरतः । एवं सर्वेभ्यः क्रोधमान-
मायाज्ञेन्योऽप्यविरतस्तथा प्रेमद्वेषकलहाज्याख्यानपैशुन्यप-
रपरिवादारतिरतिमायामृषामिष्यादर्शनशल्यादिज्योऽसदनुष्ठा-
नेभ्यो यावद्भयः प्रतिविरतो भवतीति तत्र प्रेमानिर्व्यक्तमाया-
ज्ञोभस्वभावमजिष्वङ्गमात्रं प्रेम । उष्णोऽनभिव्यक्तक्रोधमानस्व-
रुपाभीतिमात्रं द्वेषः । कलहो राटिः अन्याख्यानमसहोपापोपण-
म् । पैशुन्यं प्रच्छन्नमसहोषाविष्करणम् । परपरिवादो विप्रकी-
र्णं परेषां गुणदोषवचनम् । भरतिरती अरतिर्मोहनीयोदयाश्चिह्नो-
द्वेगः तत्पुना रतिर्विषयेषु मोहनीयोदयाश्चिह्नाभिरतिः अरतिर-
ती माया नृतीयकथायद्वितीयाध्वयोः संयोगः अनेन च सर्वसंयो-
गा उपपत्तिनाः । अथवा वेदान्तरकरणेन वा यत्परवञ्चनं तन्मा-
या । मृषेति मिथ्यादर्शनं शल्यमिव विविधव्यथानिबन्धनत्वान्मि-
थ्यादर्शनशल्यमिति । तथा सर्वस्मात् स्नानोद्घर्त्तनाज्यजनवर्ण-
कषायज्यसंयुक्तया विद्येपनशब्दस्पर्शरूपरसगन्धमाह्याल-
ङ्कारात् कामाङ्गात् मोहजनितावप्रतिविरतो यावज्जीवमिति । अत्र
स्नानादयः शब्दाः प्रसिद्धा नवरं वर्णकग्रहणेन वर्णविशेषापा-
दकलोभादिकं परिगृह्यते । ननु पूर्वं तावत् अभ्यङ्गः पश्चात् स्नान-
र्हं युज्यते पश्चाच्च स्नानं ततः कथमादौ स्नानोपन्यासः उच्यते
यद्यपि अनुक्रम एवमेव परं कोऽपि कदाचिदभ्यङ्गमन्तराऽपि स्ना-
नं कुर्वन् पृष्टिसंवाहनादि कारयति तेन न व्यत्ययो दोषादह इति ।
गन्धाः कोऽपुटादयः माह्यानि ग्रथितदामानि अलङ्काराः केशरा-
दयः तथा सर्वतः शकटरथादेर्यानिविशेषादिप्रविस्तरविधि-
परिकररूपात् परिग्रहावप्रतिविरत इति । इह च शकटरथादि-
क्रमेव यानं शकटरथयानं युग्यपुरोत्क्रिप्तमाकाशयानं (गिह्मि-
स्ति) पुरुषद्वयोत्क्रिप्ता गिह्मिका (धिह्मिस्ति) वेगसराविह्ववि-
निर्मितो यानविशेषस्तथा (सीयस्ति) शिविका विज्ञा-
टानां यत् भट्टपञ्चणं रुढं तद्व्यविषयेषु पिष्टिरित्युच्यते यद्वा
तथा शिविका नाम कूटाकाराच्छादितो जम्पानविशेषः । तथा
(संदमाणियस्ति) शिविका विशेष एव पुरुषायामप्रमाणो ज-
म्पानानि पर्यङ्कादीनि आसनानि गहिकादीनि यानानि वाहनानि
च पूर्वोक्तान्त-पातीन्वेव वेदितव्यानि । अथवा यानानि नौका-
दीनि वाहनानि वेसरादीनि जोजनमोहनादिरूपं प्रविस्तरं नाम
गुहोपस्कार इति तथा अश्वदस्यादिपदानि व्यक्तानि नवरं दास
आमरणं क्रयक्रीतः । कर्मकरो शोकहिनादिकर्मकरः । पौरुषं प-
दातिसमूहः । तेभ्योऽप्यप्रतिविरतो यावज्जीवायेति । एतदेवमन्य-
स्मादपि वत्सादेः परिग्रहादुपकरणभूतावविरतस्तथा सर्वतः क्रय-
विक्रयाज्यां करणभूताज्यां यो मासकार्धमासकरूपकार्पापणा-
द्विजिः पण्यविनिमयात्मकः संव्यवहारस्तस्मादप्यविरतो याव-
ज्जीवायेति । तथा सर्वस्मात्सर्वतः हिरण्यसुवर्णधनधान्यमणिमौ-
क्तिकशङ्खशिक्षाप्रवालेन्योऽन्यप्रतिविरतो यावज्जीवायेति । तत्र
हिरण्यं रूप्यमघटितस्यर्णं मित्येक सुवर्णं घटितं धनं मणिमादि
चतुर्थी तद्यथा “ गणिमं जाई फलपुगफलाइ धरिमं तु कुकुमुगु-
माई । मज्जं चोप्पमसोणाइ रयणवहाइ परिच्छिज्जं ॥ १ ॥
धान्यं चतुर्विंशतिधा यवशल्यादि मणयो वैकूर्यचिन्तामणिप्रवृत्त-

यो, मैक्तिकानि, प्रतीतानि, शङ्का दक्षिणावर्तादयः, शिखाप्रवा-
नानि विदुमानि, । अन्ये चादुः । शिला राजपट्टादिकृपाः प्रवासे
विदुमन्तेज्योऽप्यप्रतिधिरतो जावज्जीवायेति । तथा कूटमानाद-
धिरतस्तथा सर्वतः सर्वस्मात् आरम्भसमारम्भात् तथेमौ द्वा-
वपि त्रिप्रकारैः तद्यथा मानसिकवाचिककायिकप्रेक्षात् तत्र
मानसिको मन्त्राविधानं परमारणं हेतोः प्रथमः तथा समारम्भः
परपीडाकरोष्ठाटनादिविबन्धनध्यानं वाचिको यथा आरम्भः पर-
व्यापादनक्रममुद्रविषादिपराधर्तनासंकरसूत्रको ध्वनिरेव । स-
मारम्भः परपरितापकरमन्त्रादिपराधर्तनम् । कायिको यथा
आरम्भोऽग्निघाताय यष्टिमुष्ट्यादिकरणं समारम्भः परितापकरो
मुष्ट्या अभिघातः । तथा सर्वतः कृषिपाशुपाल्यादेर्यत्स्वतः करणं
अन्येन च यत्किञ्चित् कारयति तस्मादधिरतः उपलक्षणमनुमते-
रप्येतत् तथा पचनपाचनतोऽप्यप्रतिधिरतः । तथा सर्वतस्सर्व-
स्मात् कुट्टनपिट्टनमर्जनतारुनया यः परिक्षेपः प्राणिनां तस्मा-
दप्यप्रतिधिरतः । सांप्रतमुपसंहरति ये चान्ये तथा प्रकाराः परपी-
डाकारिणः सावद्याः कर्मसमारम्भा अबाधिका बोधभावाका-
रिणस्तथा परप्राणपरितापनकरा गोमृदचन्दीप्रह्वामघातात्मका
येऽनार्यैः क्रूरकर्मभिः क्रियन्ते ततोऽप्रतिधिरता यावज्जीवमिति ।
पुनरन्यथा बहुप्रकारमात्राकर्मिकपदप्रतिपादयितुमाह “सेजहा-
णामप इत्यादि ” तद्यथेत्युपदर्शनार्थम् । नामशब्दः संज्ञावनायां
संभाव्यतेऽस्मिन्विचित्रे संसारे केचनैवंजुता पुरुषाः यः कलमसू-
रतिबलमुन्मादनिष्पावकवृत्त्याऽऽक्षिसिन्दकसन्तानानुपरिमन्थका-
दिषु पचनपाचनादिक्रियया स्वपरार्थमयतः अयमप्यचननिक्षेपः ।
तत्र कला वृत्तचनकाः मसुराश्चनकाः । तिब्रमुन्माषाः प्रतीताः ।
निष्पवा वल्ली कुल्लथाः चपलकसदृशाक्षेपितका जयन्ति । आक्षि-
सिन्दकाः सतानानुपरिमन्थकाः क्रूरो मिथ्याद्वारुस्तं प्रयुज्जतिमि-
थ्यैवानराधिपत्वेव दोषमारोप्य द्वाको मिथ्याद्वारुस्तं विदधाति ।
तथा एवमेव प्रयोजनं विनैव तथा प्रकारः पुरुषो निष्करुणो जी-
धोपजातनिरतः निस्तरधर्तकलावककपोतककपिञ्जलमृगमहिष-
वराहगोमाणकूर्मसरीसृपेषु जीवनप्रियेषु प्राणिष्वयतः क्रूरकर्मा
मिथ्याद्वारुस्तं प्रयुज्जति तस्य च क्रूरबुद्धेर्यथा राजा तथा प्रजा
इति प्रवादात् परिवारोऽपि तथाचूत एव तेषु प्राणिष्वयतः क्रूर-
कर्मा मिथ्यामतिरिति । तथा दर्शयितुमाह । (जा विया से इत्या-
दि) पापिनी च तस्य बाह्या पर्यङ्गयति । तद्यथा दासः स्वदासी-
शुतः प्रेभ्यो हि प्रेषणयोऽथो नृत्यादिश्यो नृतको वतनेनोदकाद्या-
नयनविधायी । तथा जागिको यः वृष्टांशादिद्वारेण कृप्यादौ व्या-
प्रियते । कर्मकरः प्रतीतः । तथा नायकश्चितः कश्चिज्जोगपरस्त-
देवं तं दासाद्योऽन्यस्य लघावप्यपराधे गुरुतरं दारुणं प्रयुज्जति
प्रयोजयति च । स च नायकस्तेषां दासादीनां बाह्यपर्यङ्ग-
तानामन्यस्मिन् यथा लघावप्यपराधे शम्भ्राश्रवणादिक गुरुतरं
दारुणं वक्ष्यमाणं प्रयुज्जे तद्यथा इमं दासं प्रेभ्यादिकं सर्वस्वापदा-
रेण दारुण्य तमित्यादिपाठसिद्धं नवरम् । (अपुष्ट्याहुर्बध्नांति)
अपुष्टा बाहुबन्धनं निगडानि प्रतीतानि इतिरिति काष्ठघोटकः
चारको चन्दीप्रनृतीनामवस्थानार्थं गृहविशेषः इमं निगरुयु-
गक्षेन संकोचितं संकोचकरणेन हस्वाकुलत मोदितमङ्गमङ्गेन
मुखे मण्यवेधः शरीरस्यासिप्रनृतिकेन (विच्छेदति) मल्लसु-
त्राद्याकारेण वेदनं जीवत एव हृदयोत्पादनं हृदयमध्यमांसक-
र्तनम् । (प्रोल्लवितंति) अवलम्बितं कूपपर्वतनदीप्रनृतिषु उ-
लम्बितं वृक्षादिषु ध्वितं करीषादिना घोषितं रसनिष्कासनार्थ-

मासूवत् शूलाप्रातं शूलिकारोपितं गुदे प्रोता सती शूली बहने
निर्गच्छति शूलाभिर्भक्तं मध्ये विष्यते कारान्तिकं नाम शक्रेण त्रि-
त्वा लवणकारादिभिः सिध्यते दर्भपतितं दर्भेण शरीरविकर्तनं
सिंहपुच्छे बन्धनं कटाम्निदग्धं कटान्तर्वेष्टयित्वाऽस्मिन्ना दहते
काकनिमांसानि कर्षयित्वा खाद्यते अन्त्यन्तरेण प्रक्षपानविधं मि-
ममन्यन्तरेणाशुजेन कुत्सितमारेण व्यापादयत यूयम् । याऽपि च
क्रूरकर्मवतोऽन्यन्तरा पर्वद्व जघनि तद्यथा नाम कश्चिपुरुषः प्र-
मुक्ल्यो मातापितृसुहृत्स्वजनादिभिः सार्कं पण्यसंस्तेषां च मा-
तापित्रादीनामन्यतमेनानाजोगतया यथाकथञ्चित्तुमेऽप्यपरा-
धे वाचिके दुर्वचनादिके तथा कायिके हस्तपादादिसंघट्टनरूपे
कृते सति स्वयमेवात्मना क्रोधाध्मातो गुरुतरं दारुणं दुःकोत्पादकं
वर्त्तयति करोति । तद्यथा शीगोदकविकटे प्रचूते शीते वा शिशि-
रादौ तस्यापराधकर्तुः कायमधो बोलयिता भवति । तद्योष्णोद-
कविकटेन कायं शरीरमपसिञ्चयिता भवति । तत्र विकटप्रहणा-
दुष्णतलेन काञ्जिकादिना वा कायमुपतापयिता भवति । तथाऽ
निकायोल्मुकेन तप्तायसा वा कायमुपशङ्कयिता भवति । तथा
यात्रेण वा वेत्रेण वा खड्गेन वा नेत्रोदकविशेषस्तेन त्यक्त्वा घट्कल
तथा वाऽन्यतमेन वा दवरकेण तारुनस्तस्यापराधकर्तुः श-
रीरपाश्वर्णि ठ्वाद्ययितुं जघनि चर्माणि लुम्पयितुं जघति । तथा
दाहकनयष्टादिना वा अस्थना वा लेहना वा बोधेन वा मुष्ट्या वा क-
पात्रेण वा अपरंण वा कायं शरीरमाकुट्टयिता उपतापयिता भव-
ति अन्यथं कुट्टयिता वा तदेवमपराधमन्यपि महाक्रोधद्वारं वर्त्त-
यति तथाप्रकारे पुरुषजाते एकत्र वर्त्तते तत्सहवासिनो मानापि-
त्रादयो दुर्मनस्तद्विद्वान्द्रुषा भवन्ति मार्जारदर्शनं मूर्खकावत्
तस्मिन् प्रवासिते देशान्तरं गच्छति गते वा तत्सहवासिनो हि सु-
मनसो जघन्ति त एवं यथा मार्जारे प्रवासिते मूषका विश्वस्ताः सु-
खेन विचरन्ति एवं तस्मिन् प्रवासिते पौराः प्रातिवेष्टिकाः स्व-
जनादिकाः सर्वे वाऽन्यो लोको विश्वस्तः स्वकर्मानुष्ठाप्यो भवति ।
तथा प्रकारश्च पुरुषजातोऽल्पेऽप्यपराधे महान्तं दारुणं कष्टपयती-
ति । एतदेव दर्शयितुमाह । तथा प्रकारः स दारुणो मूषाद्वारेणाम-
र्षी लोकोऽपि भणति तथा अमुको घराको राह्या कारागारे क्लिप्तो द-
हिरत इत्यर्थः दारुपासीति वा पाठस्तत्र दारुस्य पार्श्वे दारुपाश्व-
तद्विद्यते यस्यासौ दण्डपाश्वः स्वल्पतया स्तोकापराधेऽपि कुप्य-
ति दारुं च पातयति तमप्यतिगुरुकर्मानि दर्शयितुमाह । दारु-
गुरुको यस्य च दारुणो महाद्व भवत्यसौ दारुणेन गुरुर्जघति ।
तथा दारुपुरस्कृतः सदा पुरस्कृतदारु इत्यर्थः स चैवंचूतः
स्वस्य परपाञ्चास्मिन्लोकेऽस्मिन्नेव जन्ममहितः प्राणिनाम-
हितदारुकोपादानात् । तथा परस्मिन्प्राप्य जन्मन्यसावहितस्तच्छी-
मतया चासौ येषाञ्चिदेव येन केनचिन्निमित्ते मनसाऽन्येषां
दुःखमुत्पादयति तथा नानाविधैरुपायैस्तेषां शोकमुत्पादयति
शोकयतीत्येवं जुरयति गर्हति तप्यति सुखाच्छयाघयत्यात्मा-
नं पराञ्च । तथा स घराकोऽपुष्टधर्मी सदापुष्टालैः स्वतः पीड्य-
ते पराञ्च पीडयति । तथा स पापेन कर्मणा परितप्यते दहते
पराञ्च स तापयति । तदेवमसावसद्वह्नी सदा दुःखेन शोकेन
जूरणतर्पणपीडनो हि प्राणिनां बहुप्रकारयोऽप्युत्पादकतया यध-
बन्धपरिक्षेपशब्दप्रतिधिरतो जघति स च विषयासक्ततथैतक-
रोति तद्दर्शयितुमाह “एवमेवेत्यादि” एवमेव पूर्वोक्तस्वजाय एव
स निष्कपो निरनुकोशो बाह्यन्यन्तरपर्यदोरपि कर्षणासावक-
र्तनदारुपातनस्वभावः । क्षीप्रभावाः कामाः क्षीकामाः यदि वा
क्षीषु मदनकामाविषयचूतःसु कामेषु बद्धादिच्छाकाभेषु

मूर्ध्निः शूलो प्रधितः अयुपपन्नः एते च शक्रपुरंदरादिव्यापरीयाः
कथञ्चिदमहं वाऽऽश्रित्य व्याख्येयाः । एतच्च स्त्रीपुंश्चादिषु च
प्रवर्तनं प्रायः प्राणिष्वेकस्वरूपप्रकारादिभिर्वैकल्पिकपुन्यनिधनविशेष-
कनावस्थानि विधाय तेन च संज्ञारकतेन कर्मणा प्रयमाणस्तत्र
कर्मगुरुनैरकतत्त्वप्रविष्टानो भवतीति । अस्मिन्नेवार्थे सर्वलोकप्रतातं
दृष्टान्तमाह । (से जहा गामप इत्यादि) तद्यथा नामायोगोलको-
ऽयःपिण्डः शिलागोलको वृत्ताहमशकलं घोरके प्रक्षिप्तः स-
मानसलिलतलमतिषत्यातिलक्षणाधो धराणितलमतिष्ठानो भ-
वति । अथुना दार्ष्टान्तिकमाह । " पथमेवेत्यादि " यथाऽसाव-
योगोलको वृत्तत्वात् शीघ्रमेवाधो ग्रात्येवमेव तथा प्रकारः
पुरुजानस्तमेव लेशतो दर्शयति बज्रबद्धं वज्रं शुक्यात् कर्म
तद्बहुलस्तत्प्रचुरो बध्यमानकर्मगुरुरित्यर्थः । तथा धूयत
इति धूनं प्राग्बद्धं कर्म तत्प्रचुरः पुनः सामान्येनाह (पंक्य-
नीति) पङ्क पापं तद्बहुलस्तथा तदेव कारणतो दर्शयितुमाह ।
वैरबहुलां वैरानुबन्धप्रचुरस्तथाऽप्यतियन्ति मनसां दुष्प्रणि-
धानं तत्प्रधानस्तथा दग्धो मायया परवञ्चनं तदुत्कटः । तथा
निकृतिर्मायावेषभावापरावृत्तिच्छन्नना परद्रोहबुद्धिस्तन्मयः ।
तथा (सातिबहुल इति) सातिशयेन ह्येव परस्य हीन-
गुणस्य द्रव्यस्य संयोगः सातिस्तद्बहुलस्तत्करणप्रचुरस्तथा
कचित् आसायष्वबहुलेति पाठः तत्राशातना पूर्वोक्तार्था पाठ-
सिद्धा तथा बहुलोऽतिप्रचुरत्यादृशोऽसङ्गततया निन्दा-
शया रत्नप्रभादिकायास्तलमतिनिष्ठिति । पगापकारभूतानि
कर्मण्यनुष्ठानानि विधत्ते तेषु तेषु च कर्मसु करचरणच्छे-
दनादिष्वयशोभा भवति स एवंभूतः पुरुषः (कालमानेति)
स्वायुष क्षये कालं कृत्वा पृथिव्याः रत्नप्रभादिकायास्तलमति-
वर्त्य योजनसहस्रपरिमाणमतिलक्ष्य नरकतलप्रतिष्ठानोऽसौ
भवति । नरकस्वरूपप्रकल्पयाह । " तेणमित्यादि " एमिति
आक्यालङ्कारे ते नरकाः सीमन्तादयः बाहुल्यमङ्गीकृत्यान्तर्भ-
ध्यभागे वृत्ताकाराः बहिर्भागे चतुरस्राकाराः इदं च पर्याप्तपरि-
वर्तिनं मध्यभागमधिकृत्योच्यते सकलपीठाद्यपेक्षया त्वावलिता-
प्रविष्टा वृत्ताख्यस्त्रचतुरस्रसंस्थानाः पुष्पायकीर्णास्तु नानासं-
स्थानाः प्रतिपक्षध्याः (अहेतुरस्य संठाणा संठियादिति) अधो
भूमितले कुरप्रस्यं च प्रहरणविशेषस्य यत्संस्थानमाकारविशेष-
स्तीक्ष्णतालक्षणस्तेन संस्थितास्तथाहि तेषु नरकावासेषु चूमि-
तमे मसृणत्वाभायतः शर्कराप्रचुरे भूभागे पादेषु न्यस्यमानेषु श-
र्करामात्रसंस्पर्शेऽपि क्षुरेऽप्येव पादाः कृत्यन्ते (निबध्नयारतमसा
इति) तमसा नित्यान्धकाराः उद्योताभायतो यत्तमस्तदिह तम
उच्यते तेन तमसा नित्यं सर्वकाष्ठमन्धकाराः तत्राप्यवर्गादिष्व-
पि नामान्धकारोऽस्ति केवलं बहिः सूर्यप्रकाशे मन्दतमो भवति
नरकेषु तीर्थकरजन्मदीक्षादिकालव्यतिरेकेणान्यद्वा सर्वकालम-
पि उद्योतल्लेशस्याभावतो आत्यन्धस्येव मेघच्छन्नकाष्ठार्द्धरात्र
इव खातीय बहलतरो वर्तते तत्र तत्कं तमसा नित्यान्धकाराः त-
मसा तत्र सदाऽवस्थितमुद्योतकगणामसंज्ञया । तथा चाह ।
" वषगयगह्वंदसूरनष्वत्तज्जं हसियपदा " व्यपगतः परिच्छेष्टो
प्रद्वन्द्वसूर्यनक्षत्ररूपाणामुपसङ्गमेतत् तारागुणां च ज्यो-
तिष्काणां पन्था मार्गो येऽयस्ते व्यपगतप्रद्वन्द्वसूर्यनक्षत्रज्यो-
तिष्कपन्थाः तथा पुनरप्यनिष्टोपादानार्थं तेषामेव विशेषणमाह ।
" मेयवसेत्यादि " दुष्कृतकर्मकारिणां तेषां दुःश्रोतापदानार्थेयं नू-
ता जवन्ति । तद्यथा स्वजावसंयोज्यमेवोवसामांसकधिरपूवादीनां
पट्टानि सङ्घातैर्निर्मितानि पिच्छसीकृतान्यनुलेपनप्रधानानि येषां

ते तथा अथवा मेवोवसामांसकधिरपुतिपट्टवैर्यद्विचक्षणं कर्म-
स्तेन क्षिप्तमुपदिग्धमनुलेपनं सततलितस्य पुनः पुनरुपलेपनेन
तत्र भूमिका येषां ते मेवोवसाक्षितकधिरमांसविकल्पाक्षिप्तनु-
लेपनतत्राः अत एवाऽनुचयो विष्टासूक्ष्मलेदप्रधानत्वात् अत
एवविधाः कुथितमांसादिकल्पकर्मविलितत्वात् कचित् ' धी-
ज्रका ' इति पाठः तत्र धीमांसा दर्शनेऽप्यतिजुगुप्सोत्पत्तेः ।
एवं परमदुरभिगन्धाः कुथितगोमायुकलेवरादप्यसह्यगन्धकाः ।
(अगणितवर्णाभा इति) शोहं धम्यमाने वाहकपोतो बहुकृष्णरूपा-
योवर्णः । किमुक्तं जवति यादृशी बहुकृष्णवर्णरूपा अग्न्या-
ला निर्गच्छतीति तादृशी आभा आधारी येषां ते कपोताग्निव-
र्णाः धम्यमानोदाग्निज्वालाकल्पा इति ज्ञावः । तारकोत्पत्ति-
स्थानातिरेकेणान्यत्र सर्वत्राप्युष्णरूपत्वात् एतच्च षष्ठसप्तमपृथि-
व्योवर्जमवसेयम् । यत् उक्तम् । " छुष्टसप्तमीसुणं काकगणिव-
स्थाना न जवति " एतादृशास्ते रूपनः । स्पर्शतस्तु कर्कशाः
कठिना बज्रकण्टकासिपत्रस्येव स्पर्शा येषां ते । तथा अत एव (दु-
रदियासा इति) दुःखेनाभ्यासने भ्रान्ते इति दुराभ्यासाः कि-
मिति यतस्ते नरकाः पञ्चानामपीन्द्रियाधीनामशोजनवाद्बहु-
जाः तत्र सत्त्वानामगुभकर्मकारिणामुपद्रवप्रपातिनां वज्रप्रचुरा-
णां तीव्रा भित्तिर्वा अतिदुःसहा वेदनाः शरीराः प्रादुर्भवेति
तथा च वेदनया अभिज्ञतस्तेषु नरकेषु ते नारका नैवाकिनिमेव-
मपि काष्ठं निद्रायन्ते नाप्युपविष्टाद्यवस्थामक्षिप्तकोचरूपामी-
पक्षिजामवापुवन्ति । अत्र विशेषज्ञानरूपं रतिं खिन्ताजिरति-
रूपां धृतिं विशिष्टस्वरूपां मतिं घेषेषबुद्धिरूपां नोपलभन्ते न
ह्येवंभूतयेदनाभिहितस्य निद्रादिलानो जवतीति दर्शयति ता-
मुज्ज्वलां तीव्रामनुभवेनेत्युक्तम् । (तिनुवन्ति) वीनार्प मनःप्रवृ-
त्तिकात् तुल्यति जयति तितितुला तां क्वचिद्विपुलाभित्युच्यते तत्र
सकलकायव्यापकत्वादिपुत्राम् । (पगादंति) प्रकर्षवर्तना (क-
कसांति) कर्कशाद्व्यभिध कर्कशां दृढमित्यर्थः (कदुयति) क-
दुकां नागरादिवत् सकदुकामनिष्ठमेव (चंमनि) चण्णं रौद्राम्
(निव्यन्ति) तीव्रां निकनिम्बादिद्व्यमिव तीव्राम् (दुक्खन्ति)
दुःखहेतुकाम (दुग्गन्ति) कष्टसाध्याम् (दुरदियासन्ति) दु-
रधिसह्यां वेदयन्तो विचरन्ति । अयं तावदयोगोलकपापाणदृष्टान्तः
शोत्रमधोनिमज्जनप्रतिपादकः प्रदर्शितोऽथुना शोत्रपातार्थप्रति-
पादकमेवापरं दृष्टान्तमधिकृत्याह " से जहाणामप इत्यादि "
तद्यथा नाम कश्चिद्वृत्तः पञ्चतापे जातो मूले छिन्नः शीघ्रं यथा
निम्नं पतत्येवमसावप्यसाधुकर्मकारी तत्कर्म वातेरितः शीघ्र-
मेव नरके पतति ततो नरकादप्युद्धतो गर्ताज्जन्मवश्यं याति ।
एवं जन्मतो जन्म मरणान्मरणं नरकाभ्रकं दुःखाद् दुःखं दुःखात्
शरीरमानसोज्ज्वलात् दुःखं समाप्नोति (दादिणस्ति) दक्षिणस्यां
दिशि गमनशीलो दक्षिणगामुकः । इदमुक्तं जवति यो हि क्र-
मकर्मकारी साधुनिन्दापरायणः सहाननिषेधकस्स दक्षिणगामु-
को भवति दक्षिणयास्तेषु नारकतिर्यङ्गमनुप्यामरेषु उत्पद्यते ता-
दृगततन्मायमनो दक्षिणगामुक इत्युक्तम् । इदमेवाह (जेरण-
त्यादि) नरकेषु जवो नारकः कृष्णपक्वोऽस्यास्तीति कृष्ण-
पाक्षिकस्तथाऽऽगामिनि काष्ठे नरकादुद्धतो दुर्ज्ञेयबोधिकअयं
च बाहुल्येन भवति । इदमुक्तं जवति दिक्षु मध्ये दक्षिणा
दिगप्रशस्ता गतिषु नरकगतिः पक्वतः कृष्णपक्वस्तवस्य वि-
षयान्धस्येन्द्रियामुकनववर्तिनः परलोकनिःस्पृहमेनः साधु-
प्रहोषिलो दानान्तरायविधायिनो विशमप्रशस्तां प्राप्नोति पथ-
मन्यदपि यादगप्रशस्तं निर्यगान्यादिकमबोधिनाभादिकं च-

तथोज्जीवमस्येति न तस्य किञ्चित्त्वाणं भवति । एवं मिथ्या-
त्वयुक्तजीववर्णनमुक्त्वा यदा कदाचित् सम्यक्त्वमाप्नोति तदा
यादृशः स्यात् तथाह (सेत्तमित्यादि) स क्रियावादी वाऽपि
भवति यथा पूर्वं व्याख्यातं तथोत्तरत्रापि व्यत्ययेन व्याख्ये-
यम् । एवं यदा स आस्तिको भवति तदा स सम्यग्दृष्टिर्भवति
यावदुत्तरयामुक्तः शुक्लपात्रिको देवादिवु उत्पद्यते आगामिनि
काले च सुलभधर्मप्रतिपत्तिर्भवति स क्रियावादी सत्यधर्म-
विश्वापि भवति सद्भ्यो हितः स चासौ धर्मः सान्त्वादि-
स्तदुच्चिरित्यर्थः । क्वचित् " सच्चधर्मरुईलि " पाठः । तत्र
धर्मः स्वभाव इत्यनर्थान्तरे जीवाजीवयोस्य तद्रूपस्य गतिः
स्थित्यवगाहनादिका । अथवा सर्वे धर्माः आज्ञाप्राप्त्याः हेतु-
प्राप्त्याश्च तान् श्रद्धां सम्यक्तया मन्यते परं तस्य गतिरिति वा-
क्यालंकारे (बहुई सीलव्ययेत्यादि) शीलव्रतान्यणुव्रतानि
गुणव्रतानि विरमणानि औचित्येन रागादिनिवृत्तयः प्रत्या-
ख्यानानि पौष्ट्यादीनि पौषध अवश्यतया पूर्वदिनानुष्ठानं त-
त्रोपवासोऽवस्थानं पौषधोपवासः एषां द्वन्द्व एते नो निषेधे
मन्यन् यथा भवन्ति तथा प्रस्थापिता भवन्ति न स्वचेतसि
नियततया कर्तव्यत्वेन व्यवस्थापिता भवन्ति । एवमनुना प्रका-
रेण दर्शनप्राप्तको भवति । दर्शनं नाम सम्यक्त्वं तदाश्रित्य
प्राप्तको भवति । ननु तथाविधविरतिं विना कथं प्राप्तको भ-
वति उच्यते वस्तुव्रतान्यपि न सम्यक्त्वं विना भवन्ति यतः
" नत्थि चरितं सम्मत्तवज्जिणं " इत्यादि वचनात् । सम्यक्त्वं
व्रतमेव अथवा सम्यक्त्वं तु पञ्चसंवरद्वाराणामाद्यं संवरद्वारं
ततः सम्यक्त्वे प्राप्तको भवत्येवेति नात्र संशयः । इदं च सम्यक्
अज्ञानरूपा प्रथमा प्राज्ञा उपाशकप्रतिमा दशा० ६३० । आ.चू.।
अथ दर्शनप्रतिमास्वरूपनिरूपणायाह । द्वारं वंसणधो अवि-
च्छेदः शुभानुबन्धः सोऽस्यास्तीति शुभानुबन्धी । तथा निर-
तिचारः शङ्काकाङ्क्षादिदर्शनातिक्रमरहित इति तदेवमितो प्र-
स्थान् दर्शनप्रतिपत्तिमात्रं निरतिचारसम्यक्त्यसद्भाव-
धिकं प्रतिमेत्यवसीयते । उपासकदशासु पुनरानन्दादीनां प्रति-
माकारिप्राप्तकाणां पूर्वं प्रतिपन्नदर्शनव्रतानां प्रतिपत्तिर्मात्र-
कस्य प्रतिपत्तिर्वर्णिता तन्प्रमाणं च सार्द्धं वर्षपञ्चकमित्यतोऽ-
नुमीयते दर्शनप्रतिपत्तिमात्रादतिरिक्तस्वभावा सा तदतिरेक-
श्चेह राजाभियोगाद्याकारणदूषवर्जनं यथावत्समप्रदर्शनाचार-
पालनादिभिः संभाव्यते कालमानं चास्यामेको मासो यत एका-
दिकयैकोत्तरया वृक्षैकादशसु प्रतिमासु यथाक्तं कालमानं
भवतीति गाथायः । अथ दशाश्रुतस्कन्धादिषु प्रतिमाशब्दोऽ-
भिग्रहार्थो व्याख्यातः । इह पुनः कस्मात्तद्व्याख्यानत्यागेन
शरीराद्यो व्याख्यात इत्याशङ्क्याह ।

बौदी य एत्थ पदिमा, विमिदुगुणजीवलोगओ भणिया ।

ता एरिमगुणजोगा, होउ सोक्खावणत्थि च्चि ॥ ७ ॥

बोन्दिअ तनुः पुनरत्र प्रकरणे प्रस्थान्तरे त्वभिग्रहः प्रतिमा प्र-
तिमेति शब्देन जणितोक्ता किमर्थमिति चेष्टुच्यते विशिष्टगुणः
संसारान्निभ्रसत्त्वापेक्षया मार्गादिसुखादिः स चासौ जीव-
लोकश्च सत्त्वलोको विशिष्टगुणजीवलोकस्तस्मान्सकाशात्
शुभसुप्रशस्त एव संदर्शनप्रतिमायानिति व्यापनार्थमेतत्प्रति-
पादनायेति । कुतः पुनः स शुज इत्याह । तथेहशगुणयोगात् तथा
यान्छा हेतुजुतया य ईदृशगुणयोगः प्रागुक्तदर्शनप्रतिमागुणसं-
भ्रस्तस्मात्तथेहशगुणयोगादित्येतस्य संस्कृतस्य च स्थाने "ता ए-

रिसगुणयोगा" इति प्राकृतं न विरुद्धमेवं धिधप्रयोगाणामनेकशो
दर्शनादिनि । इदमुक्तं भवति । आस्तिक्यगुरुद्वैध्यादृष्टानिय-
मादिभिर्गुणैर्गुणिलोकात् शुभतरः प्रतिमागुणवांस्तत्सूचकाय कि-
यारूपास्तदभिव्यक्ताश्च वर्तन्ते ततस्तेषां तदभिव्यक्तेः च बोन्दिदे-
तुक्त्वात् बोन्दिमतः प्रतिमावतः प्राधान्यमिति व्यापनाय बो-
न्दीप्रतिमेत्युक्तमिति गाथायः । एवं तावद्दर्शनप्रतिमाशब्दस्या-
भिधेयमभिधाय शेषप्रतिमासु तदतिदेशं व्रतप्रतिमास्वरूपं चाह ।

एवं वयमाईसु वि, दद्ववमिणं ति नवरमेत्थ वया ।

पेप्पं नगुव्वया खलु, वृल्लमपाणवहविरयादी ॥ ८ ॥

एवमनेनैव प्रकारेण दर्शनप्रतिमेकेन व्रतादिष्वपि व्रतसामावि-
कप्रवृत्तिषु सर्वप्रतिमासु न केवलं दर्शनप्रतिमायामेव दृष्टव्यमवसे-
यम् । इदं च प्रतिमाशब्दस्याभिधेयमिति शब्दो वाक्यार्थसमाप्तौ
एवमतिदेशादारेण सामान्यतो व्रतादिप्रतिमां व्याख्याय विशेष-
व्याख्यानार्थमाह । नवरं केवलमत्र व्रतप्रतिमायां व्रतान्यनिग्रहाः
(चेत्पति स्ति) गृह्यन्ते आदिष्यन्ते अणुव्रतानि कसु देशभूतगुणा
एव खलुरवधारणे किं स्वरूपाणि भानीत्याह स्पृष्टकप्राणवध-
रत्यादीनि असूक्ष्मसत्त्वहिंसाधिरमणप्रवृत्तीनीत्यादिशब्दात् स्पृ-
ष्टकप्रायादविरत्यादिपरिग्रह इति गाथायः । अथ तानि यदा
भवन्ति तत्स्वरूपाणि चेत्येतद्दर्शनार्थमाह ।

सम्पत्तोवरि ने सेस-कम्मुणो अवगए पुहत्तम्मि ।

पिद्वियाणं होति णियमा, सुहा य परिणामरूवाउ ॥ ९ ॥

सम्यक्त्वोपरि सम्यक्त्यलान्जकालस्योर्ध्वं ते इति ता-यणुव्रता-
नि शेषकर्मणः सम्यक्त्वव्रतभक्तावे यत् कृपितं तदपेक्षया देश-
स्य देशोत्तमसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणस्य मोहनीयादिकर्मस्थि-
तिबन्धनकृपस्यापगतं कृपे पृथक्त्वे द्विप्रवृत्तिर्न चान्ते सं-
ख्याविशेषे केयामित्याह । पल्यानां पल्योपमानां जयन्ति जायन्ते
नियमादवश्यतया । तथा शुभात्मपरिणामरूपाणि तु प्रज्ञास्तजी-
वाध्यवसायस्वभावान्येव क्रायोपशमिकत्वादिति गाथायः ।

तेषां शुभात्मपरिणामस्य रूपत्वादेव यत्स्यात्तवाह ।

बंथादि असकिरिया, संतेसु इमेसु पडवड ए पायं ।

अणुपपधम्मसवगा-दिया उ पडवति विसंसेण ॥ १० ॥

बन्धादिबन्धविच्छेदप्रवृत्तिरसक्रिया अशोभना चेष्टा प्रतिव-
र्तमानाचारपञ्चकृपा सन्तु विद्यमानेष्वणुव्रतेषु प्रभवति जायते ।
न चैव प्रायो बाहुल्येन प्रमादादिना कदाचित्स्यादप्रीतिः प्रायो-
प्रवृत्त्यनुकम्पाधर्ममध्ययणादिक्रानुजीवदयाधर्मशास्त्राकणनप्र-
वृत्तिका पुनः कियेति प्रकृतं प्रजवति जायते । विशेषेण सुखं
दर्शनप्रतिमापेक्षया व्रतमात्रापेक्षया चेति । तदेवं व्रतप्रतिमा नि-
रतिचारपञ्चाणुव्रतपात्ररूपा उपासकदशाभिप्रायेण चार्थाप-
त्तेर्लक्ष्यते मासव्यमानेनातोऽयत्र व्रतमात्रमेवेति गाथायः ।
पंचा० १० विव० ।

सांप्रतं द्वितीयप्रतिमास्वरूपमुच्यते ।

अद्वावरा दोच्चा उवासगपदिमा सव्वधम्मरुईया वि ज-
वति तस्स णं बहुईं सीलव्वयगुणव्वयवेरमाणपोसहोववा-
साई पडविताई जवति से णं सामाइयदेसावकासियं णो स-
म्मं पावित्ता जवति दोच्चा उवासगपदिमा ॥ ११ ॥

अधेत्यानन्तर्ये अपरा इत्या उवासगेत्यादि व्यक्तं शीलव्रत-
दीनि च प्रस्थापितानि भवन्ति एतावता विरतिमात्रं जयति एवं
स न सामायिकं देशावकाशिकं च सम्यक्यथा भवत्यतिचारदि-

तं तथा अनुपालयिता जवति इति द्वितीयाभावकप्रतिमा दशा०
६ अ० आ०। चू० । द्वितीया वतप्रतिमा एवं चास्याः स्वरूपम् ।
“वसणपदिमाजुत्तो, पाद्वेतो एव्वपनिरइयारे । अणुकपाई
गुणजुत्ता, जीवो इह होइ वयपदिमा” उपा० १ अ० । पंचा० ।

अथ तृतीयामुपासकप्रतिमामाह ।

अथावरा तच्चा उवासगपदिमा सव्वधम्मरुचिया वि भव-
ति तस्म एं बहुणं सल्लव्वयगुणवेगमाणपच्चवखाणपोस-
होववासाइं सम्मं पडवियाइं भवति से एं सामायिक
देवावकांसयं सम्मं अणुपालित्ता जवात से णं चाउइस-
अट्टमिजइडिपुम्मपासिणीसु पदिगुल्लं पोसहो नो सम्म
अणुपालित्ता भवति तच्चा उवासगपदिमा ॥

अथापरा तृतीया सुगमा नवरं तस्य बहूनि वतादीनि प्रस्था-
पितानि आत्मनि निवेशितानि भवन्ति (सेणन्ति) स णाम्पति
वाक्यालंकारे “चाउइसीत्यादि” चतुर्थी प्रसिद्धा पर्वतिधित्वेन
तथैवाष्टमी पर्वत्वेन प्रख्याता (उहिट्टसि) उहिट्टा अमावस्या
पौर्णमासी पूर्णा मासी यस्यां सा पूर्णमासी । तासु एवंजता-
सु धर्मार्ताथपु प्रतिपूर्णं यः पोषधो वतार्तामग्रहविशेषस्तं प्रति-
पूर्णमाहारशरीरसंस्काराग्रहचर्याव्यापाररूपं पोषधं नानुपाल-
यिता जवति । इति तृतीया उपासकप्रतिमा दशा० ६ अ० ।
आ० चू० (तच्चन्ति) तृतीयां सामायिकप्रतिमां तत्स्वरूपमिद-
म् । “वरदंसणवयजुत्तो, सामइयं कुणइ जो उ संजामु । उक्का-
सेण तिमासं, एसा सामइयप्पदिमा ” ।

सामायिकशब्दार्थमाह ।

सावज्जजोगपरिव-ज्जणादिरुवं तु होइ विण्णयं ।

सामाइयमित्तिरियं, गिहणो परमं गुणट्ठाणं ॥ ११ ॥

सावज्जयोगपरिवर्जनदिरूपं सपापव्यापारपरिहारनिरवययो-
गासेवास्वजावं तुशब्दः पुनरर्थो जवति स्याद्विज्ञेयमवसेयं सामा-
यिकं प्रागुक्तानिरुक्तमित्तरः स्तोत्रकः कालो यत्रास्ति तादृत्वारकं
मुहूर्त्तादिप्रमाणं शुद्धिणः आवश्यकस्य परमं प्रधानं शेषगुणस्थाना-
पेक्षया गुणस्थानं देशचारित्रावशेषां गुणाभयो वेति गाथार्थः ।

परमगुणस्थानमेवास्य समर्थयन्नाह ।

सामाइयम्मि उ कए, समणो इव सावओ जतो जणितो ।

इहुसो विहाणस्स य, तम्हा एयं बहुत्तगुणं ॥ १२ ॥

सामायिके एव समभावरूपे नतु वतान्तेर तुशब्दोऽवधारणार्थः ।
कृते प्रतिपन्ने सति भ्रमण इव साधुतुल्यः सिद्धिमुखपरमसाध-
नतुतसमभावसाधर्म्योद्यतो यस्मात्कारणाभिहितोऽभिहितस्तथा
बहुशोऽनेकशो विधानं वा सेवनं वाऽस्य सामायिकस्य जणितं
निर्युक्तिहृता । तथा हि “सामाइयम्मि उ कए, समणो इव सावओ
इव इ जम्हा । एण कारणेणं, इहुसो सामाइयं कुज्जा” तस्मात्
कारणादेतत्सामायिकं यथोक्तगुणं प्रागभिहितगुणं परमं गुण-
स्थानामत्यर्थं ज्ञाते गाथार्थः । अत्र सामायिके सति यत्र ज-
वति यच्च भवति तद्दर्शयन्नाह ।

मणवप्पणिहाणादी, ण होंति एयम्मि जावआ संते ।

सञ्जावावाइयकारि, या य सामप्पवीर्यंति ॥ १३ ॥

मनोदुष्पणिधानादीनि मनोदुष्पणिधानवचनदुष्पणिधानका-
यदुष्पणिधानानि प्रथमप्रकरणोक्तकृपाणि न भवन्ति न जायन्ते
एतस्मिन् साहायिके जावतो जावेन नतु रूप्यतः सति विद्यमा-

न तथा स्मृतिभावसामायिकं प्रति कृताकृतादिविषयस्मरणसङ्गा-
वस्तथऽवस्थितसामायिककरणनिषेधरूपो भवतीति प्रकृतम् । अ-
शब्दः समुच्चये कस्मादेवमित्याह । भ्रमणभावहेतुरि-
ति कृत्वा यत् भ्रमणजावस्य परमसामायिकरूपस्य बीजं तत्कथं
मनोदुष्पणिधानादियुक्तं जवति कारणानुरूपत्वात्कार्यस्येति । य-
द्यप्येषा सामायिकप्रतिमा एतस्य प्रकरणस्य दशाश्रुतस्कन्धस्य
वाऽजिप्रायेणानियतकाग्रभागा तथाऽप्यावश्यकचूपायमिप्रायेणो-
पासकदशाभिप्रायेण च प्रतिदिनमुभयसाध्यं सामायिककरणमा-
मासत्रयमानोत्कर्षेण छुट्टया जघन्यतस्तु सर्वा अप्येकादशि-
माना इति । एतच्छात्रे वक्ष्यते इति गाथार्थः । उक्ता सामायिक-
प्रतिमा पंचा० १० विषयः ॥

अथापरा चतुर्थी उपासकप्रतिमा ॥

अथावरा चतुर्थ्या उवासगपदिमा सव्वधम्मरुचिया वि भव-
ति तस्म एं बहुणं सल्लव्वया जाव सम्मं पडवियाइं जव-
ति से एं सामाईयं देसावगासियं सम्मं अणुपालित्ता भव-
ति से एं चउइसहं जाव सम्मं पोसहं अणुपालित्ता जवति
से एं एगराईयं उवासगपदिमं नो सम्मं अणुपालित्ता
जवति चउत्था उवासगपदिमा ॥

यस्मिन् दिने उपवासो भवति तस्मिन् दिने वा रात्रौ प्राप्तमां
प्रतिपद्यते न च स तां शक्नोति कर्तुमिति चतुर्थी । दशा० ६ अ० ।
आ० चू० (चउत्थंति) चतुर्थी पोषधप्रतिमैरुपा “पुल्लेद्वियप-
मिजुओ, पालइ जो पोसहं तु संमत्तं । अठमिचउइसीसु,
चउरो मासा चउत्थी सा ॥ ” उपा० १ अ० । अथुना पोषधप्र-
तिमावसरस्तत्र च पोषधमेव स्वरूपतो दर्शयन्नाह ॥

पोमेइ कुमलधम्मं, जं ता हारादिचागणुट्ठाणं ।

इह पासहो नि भण्णति, विहणो जिणजामिण्णोव ॥ १४ ॥

पोषयति पुष्पाणि कुशलधर्मान् शुभसमाचारां प्राणातिपात-
विरमणादीन् यद्यस्मात्तत्समाट्टाहारादित्यागानुष्ठानं भोजनवेद-
सत्काराग्रहव्यापारपरिहारकरणमिह प्रथमे पोषध इत्येवं जण-
ते भजिधीयते पोषधस्ते पुष्पाणि वा धर्मानिति निरुक्तात्कथं
यदाहारादित्यागानुष्ठानमित्याह विधिना विधानेन यथाकर्थाश्च-
त्किभूतेन जिनभाषितेनैव सर्वज्ञोक्तेनैव स्वमतवर्तितेन विधानं
च प्रथमप्रकरण एवोक्तमिति न पुनर्भेदयते इति गाथार्थः ।

अथ पोषधं तत्त्वतो निरूप्य जेतस्तत्तिरूपयन्नाह ॥

आहोपासहो खलु, सक्कारपोसहो चेव ।

बंधव्वावारेसु य, पयगया धम्मवुट्ठि ति ॥ १५ ॥

आहारपोषधः प्रागुक्तस्वरूपः स्वयुक्त्यालंकारे शरीरसत्का-
रपोषधः पूर्वोक्तस्वरूप एव । सैवशब्दः समुच्चयार्थः ग्रहव्यापार-
योष्येति एतद्विषयश्च पोषधो भवति ग्रहनर्थपोषधो व्यापारपो-
षधश्चेत्यर्थः । आहाराविपोषध इति कोऽर्थ उच्यते एतद्वत्ता
आहारादित्यागसमाश्रिता धर्मवुट्ठिर्धर्मपुष्टिः पोषं घत्त इति
व्युत्पादनादिति शब्दो वाक्यार्थसमाश्रवति गाथार्थः ।

इह यद्वर्जयत्यसौ तदाह ।

अप्पमिप्पडिहोहिय-सेज्जासंथारमाइवज्जे ति ।

सम्म च अणुपालण-माहारादीसु एयम्मि ॥ १६ ॥

‘अप्पमिप्पि’ पदावयवे पदसमुदायोपचाराद् ‘अप्पमिप्पेहियप्पि’
इदं ततश्च अपत्युपेक्षितदुष्पत्युपेक्षितशस्यासंस्तारकादि वर्ज-

यति परिहरतीत्यप्रत्युपेक्षितमनिराकृतं दुष्प्रत्युपेक्षितं दुर्निरीक्षितं शय्या शयनं तदर्थः संस्तारकः कम्बध्यादिस्नानम् अथवा शय्या वसतिः सर्वाङ्गीणशयनं वा संस्तारकम् ततो ह्यधुन इति समाहारच्छन्दात् शय्यासंस्तारकः । आदिशब्दादप्रमाजित-
दुष्प्रमाजितशय्यासंस्तारकमप्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्युपेक्षितोच्चारप्रध-
वणतूमिमप्रमाजितदुष्प्रमाजितोच्चारप्रधवणतूमि चेति सम्यग्
यथागमं ज्ञाननुपासनमथवावनभोजनाद्यौत्सुक्यादिनिराहारा-
दिध्वनि । सप्तम्याः पष्ठपर्यन्तात् आहारशरीरसंस्कारश्चवर्षा-
ध्यापारपोषधानामेनस्मिन्निति पोषधेर्वर्जयतीति प्रकृतमिति । त-
देवमियं पोषधप्रतिमा प्रत्यान्तराजिप्रायणाप्रम्यादिपर्वसु संपू-
र्णपोषधानुपासनारूपोत्कर्षतश्चतुर्मासप्रमाणा जयतीति गाथार्थः

अथ पञ्चमी ।

आहावरा पंचमा उवासगपडिमा सव्वधम्मरूद्धा वि
जवति तस्स एं बहुई सील जाव सम्मं पडिसेट्ठिताईं जवति
से एं चाउदसिं तदेव से एं एगराईयं उवासगपडिमा सम्मं
अणुपालित्ता भवति से एं असिणाणविपदजोईं मउल्लिय-
मेदिया बंजचारीरत्तिं परिमाणकडे से एं एतारूवेणं विहा-
रेणं विहरमाणे जहसेणं एगाईं वा दुयाईं वा तियाहं
वा उक्कोसेणं पंचमासे विहरेज्जा पंचमा उवासगपडिमा ॥

सव्वधम्मेट्यादि व्यक्तम् (असिणाणेति) न ज्ञाति ज्ञानं
न करोति (वियडभोईति) प्रकाशभोजी न रात्रौ भुङ्क्ते अप्र-
काशे वा यतो ये दोषाः पिपालिकापुपघातरूपाः रात्रौ भवन्ति
त एवांधकारभोजने इति प्रवादः तेन प्रकाशभोजी भवति
(मउल्लिकडेति) परिधानवाससां घलद्वयकटीप्रवेशेनावल-
म्बयति । अग्रे पृष्ठे च उन्मुक्तकच्छो भवतीत्यर्थः यावन्मासप-
ञ्चमं तत्परिसमाप्यते तावद्विवा ब्रह्मचारी (से एमिन्यादि)
स इत्यनिर्दिष्टनामा एतद्रूपेण विहारेण प्रतिमाचरणरूपेण वि-
चरन् एकाहमेकदिवसं वाशब्दः परापरभेदसुचकः एवं सदैव
इहं ज्यहं उत्कर्षतो यावत्पञ्चमासास्तावद्विहरति तत्रैकाहं
यदि अङ्गीकृत्य प्रतिकारं कुर्यात् असामर्थ्याद्वा अन्तराले एव
त्यजेत् कोऽपि तत् उत्क्रमेकाहं चेत्यादि इतरथा तु सम्पूर्णेऽपि
भवति पूर्वोक्तः प्रतिमाचतुष्टयस्याचारोऽत्रापि द्रष्टव्यः दिवा
रात्रौ च ब्रह्मचारी भवति एषमुत्तरत्रापि पूर्ववत् प्रतिमा-
चारोऽपि वाच्य इति पञ्चम्युपासकप्रतिमा । कश्चित् “ अहा-
सुत्ता ” इत्यादि पाठस्तत्र (अहासुत्ता इति) सामान्यसूत्रानतिक्र-
मेण (अहाकप्पा इति) प्रतिमाकल्पानतिक्रमेण कल्पे वस्त्वन-
तिक्रमेण वा (अहामग्गो इति) ज्ञानादिमोक्षमार्गानतिक्रमेण
क्षेत्रोपशमिकभावानतिक्रमेण वा (अहातम्मा इति) यथा
तत्त्वं तत्त्वानतिक्रमेण पञ्चमासिकी धावकप्रतिमा इति शब्दा-
र्थानतिलङ्घनेनेत्यर्थः (जहा सम्मंइति) समभाषानतिक्रमेण (का-
एणंति) न मनोरथमात्रेण (फासेइति) उचितकाले विधिना
ग्रहणात् (पालेइति) असकृदुपयोगेन प्रतिजागरणात् शो-
भयति वा अतिचारपञ्चक्षालनात् (तीरेइति) पूर्णेऽपि तद-
वधौ तत्कृत्यपरिमाणपूरणात् (किइइति) कीर्तयति पारणक-
दिने इदं चेदं चेतस्याः कृत्यं तच्च मया कृतमित्येवं कीर्तनात् ।
(अणुपालेइति) तत्समाप्तौ तदनुमोदनान् किमुक्तं भवती-
त्याह आख्या आराधयतीति पञ्चम्युपासकप्रतिमा । दशा० ६
अ० १० १० । (पंचमंति) पञ्चमीं प्रतिमां प्रणिमां कायो-

त्सर्गप्रतिमामित्यर्थः । स्वरूपं चास्याः “ सम्माणुअयगुणवय-
सिक्खवाचयं वा थिरो य नाणी य । अठमिचतुहसीपडिमाए
एगराईयं । (असिणाणवियरुभोई) अस्नानोऽरात्रिभोजी चे-
त्यर्थः (मउल्लिकडे) मुक्तकच्छ इत्यर्थः । दिवसबंधयारियं
रात्रिपरिमाणकडो पडिमावज्जेसु दियहेसुज्जायपडिमाइठिओ
तिलोयपुजे जियकसाथे निथोसपच्चणीयं अणं वा पंच
जामासा ” उपा० १ अ० ।

अथ प्रतिमाप्रतिमास्वरूपमाह ।

सम्ममणुवयगुणवय-सिक्खवाचयं थिरो य णाणीय ।

अट्ठमिचतुहसीसुं, पडिमंठा एगरातीयं ॥ १७ ॥

सम्यक्त्वमणुवतगुणवतशिक्षाप्रतपदानि प्रतीतानि यस्य स-
न्ति स तद्वान् पूर्वोक्तप्रतिमाचतुष्कयुक्त इत्यर्थः । सोऽपि स्थि-
रोऽविचलस्तव इतरो हि तद्विराधको भवति यतः सा (पडिमा)
रात्रौ चतुष्पदादौ च विधीयते तत्र चोपसर्गाः संजयन्तीति ज्ञा-
नी च ज्ञाता प्रतिमाकल्पादेरज्ञानो हि सर्वत्राप्ययोम्यः किं पुनर-
स्यामिति चशब्दः समुच्चयार्थोऽष्टमीचतुर्दश्याः प्रतीतयोः
उपपत्तकृणत्वादस्य पोषधदिवसेष्विति दृश्यं प्रमाणकायोत्सर्गं वा
करोतीत्यर्थः । किं प्रमाणमित्याह । एका रात्रिः परिमाणमस्या
इत्येकरात्रिकी सर्वरात्रिकी प्राप्ता प्रतिमाप्रतिमा जयतीति शेष
इति गाथार्थः । शेषदिनेषु यादृशोऽसौ भवति तद्वर्शयितुमाह ।

असिणाणवियडजोई, मउल्लियमो दियसवंचयारी य ।

रत्तिं परिमाणकडो, पडिमावज्जेसु दियहेसु ॥ १८ ॥

अस्नानो अविद्यमानस्तानः विकटे प्रकटे दिवसे न रात्रा-
र्याति यावद् जोकुं वीक्ष्यमस्येति विकटभोजी चतुर्विधाहाररात्रि-
भोजनवर्जकः । ततः पूर्वपत्रेन सह कर्मधारयः । तथा मौलिकृ-
तः भवत्कच्छस्तथा दिवसे ब्रह्म चरतीत्येवंशीघ्रो विवसब्रह्मचा-
री चशब्दः समुच्चये तथा (रत्तिमिति) विभक्तिपरिणामाद्वा-
त्रौ रजस्यां परिमाणकृतः मैथुनसेवनं प्रति कृतयोपिद्रोणपरि-
माणः कदंत्याह प्रतिमायजेष्वपधंस्वित्यर्थो दिवसेषु दिनेषुकव्या-
ख्यानसंवादिनी चेत्यं गाथा यदुक्तम् “ असिणाण वियरुभोई,
पगासजोइति जं भणियं होई । दिवसेउ न सिं जुजे, मउल्लिय-
कडो कच्छमथिराधं ” कच्छानारोपयतीत्यर्थः । इति गाथार्थः ।

अथ यत् कायोत्सर्गस्थितश्चिन्तयति तदाह ।

भायइ पडिमाएठिओ, तिसंगपुजे जिणे जियकसाए ।

शियदोसपच्चणीयं, अणं वा पंचजा मासा ॥ १९ ॥

ध्यायति चिन्तयति प्रतिमायां कायोत्सर्गस्थितोऽवस्थितस्त्रि-
शोकपूज्यान् लुचनत्रयार्चनीयान् जिनानहेतो जिनकथायाभि-
राहतक्रोधादिभाषान् तथा निजदोषप्रत्यनोकं स्वकीयरागाद्वृष-
णप्रतिपक्षं कामनिन्दार्दकमन्यजनापेक्षयाऽपरम् । वाशब्दो विक-
ल्पार्थः किंप्रमाणेयं पञ्चमी प्रतिमा स्यादित्याह पञ्चयावन्मासा-
नेचोत्कर्षेण जयतीति गाथार्थः । उक्ता पञ्चमी । पंचा० १० विव० ।

अथ षष्ठीं प्रतिमामाह ।

राठरधम्म जाव सेणं एगराईयं उवासगपडिमाणुपालेत्ता ज-
वति से एं असिणाण वियडभोई मउल्लियरु दिया वा
राओ वा बंजचारीरत्तिं सचित्ताहारे से परिष्ठातेन जवति से एं
एतारूवेणं विहारणं विहरमाणे जहसेणं एगाईं वा दुयाहं
वा तियाहं वा उक्कोमेणं छम्मासे विहरेज्जा छटा उवा-
सगपडिमा ॥ २० ॥

शेषं व्यक्तं रात्रिभोजनादुपरतो जयति (रक्तो रानति) रात्रौ
दिया अन्वययुक्तो भवति 'सच्चित्ताहारे इत्यादि' सच्चित्ताः सचे-
तना जीवसादिता इति यावत् परिहृया आहारगतः सन् कर्मव-
न्धकारणत्वेन परं प्रत्याख्यानपरिहृया प्रत्याख्यातः 'पतारूपेण'
पूर्ववत् एवमुत्तरात्तरप्रतिमासु मासा वाच्या यथासंख्यं मासा
इति षष्ठी । दशा० ६ अ० । आ० चू० । षष्ठी अग्रहवर्जनप्रतिमा
तत्स्वरूपं शेषम् ।

पुण्डोदय गुणजुक्तो, विमेषत्रो विजियमोहणजुजो य ।

वज्जइ अबंनमेगं-तओ उ रायं पि थिरचित्ते ॥ २० ॥

पूर्वोदितगुणयुक्तः । प्रागुक्ता ये स्नानविकटभोजनादयः सम्यक्-
व्रतसामागिकपौषधप्रतिमाख्या या ये गुणास्तैर्युक्तः पूर्वोदितगुण-
युक्तत्वे च नास्त्यमेवापि तु सर्वासु व्रतादिप्रतिमासु दृश्य द-
शादिषु तथोक्तवान् विशेषतो यिशेषेण पञ्चमप्रतिमापेक्षया
विजितमोहनीयो निराकृतकामोदयश्चशब्दः समुच्चये आवक
इति गम्यते किमित्याह वर्जयति परिहरति अग्रहमेवमुक्तान्त-
तस्तु सर्वधैव (राइ पिणि) सर्वरजनीमप्यास्तां सर्वादनं
पृष्ठप्रतिमास्थित इति शेषः । अयमेव च पञ्चम्याः षष्ठ्याश्च
प्रतिमाया विशेप इति स्थिरचित्ताः । अकम्पमानसः सञ्चित गाथार्थः

अथ स्थिरचित्तोपायानाह ।

भिंमारकहाविरत्रो, इत्थीए समं रहम्मि एणो ताड ।

चयइ य अतिप्पसंगं, तहा वित्तं च उक्कोसे ॥ १२ ॥

शृङ्गारकथाविरतः कामकथानिवृत्तः । तथा स्त्रिया योपिना सम
मह रहम्येकान्ते नो तिष्ठति नास्ते रहः स्थानस्य चित्तविध्वान्तिनि-
मित्तत्वाद्यतो मौकिका आयाहुः "मात्राभ्यस्त्रादुहित्रा या नो वि-
चितासतो जयेत् । यत्रवानिन्द्रियग्राम, परिहृतोप्यवमुह्यति" तथा
त्यजति वर्जयति चातिप्रसङ्गमतिपरिचयं स्त्रिया सममिति वर्तेत
यत् "वशीकुर्वन्ति ये श्लोका मृगान् दर्शनतन्तुना । संसर्गवागुराजि-
स्ते, स्त्रीभ्यश्चाः किन्न कुर्वन्ते" तर्धान वाक्यान्तरोपक्षेपार्थः । वि-
भूयां स्वशरीरसंस्कारमद्भाराङ्गदादिभ्यः समुच्चये उत्कर्षमु-
त्कृष्टां त्यजतीति वर्तते उत्कर्षग्रहणाच्छरीरस्थितमाशुगां करो-
त्यपीति गाथार्थः ॥

इदं कालमानमाह ॥

एवं जा उम्मासा, एसो हि गतो इहरहा दिट्ठं ।

जावज्जीवं पि इमं, वज्जइ एयम्मि लोगम्मि ॥ ११ ॥

एवमुक्तनीत्या शृङ्गारकथाविरगमणादित्कृणया (जा इति) या-
वत् पणमासान् कालपरिमाणविंशतानुःकर्षतो वर्जयत्यग्रहेति व-
र्तते एय आनर्काऽधिकृतस्तु षष्ठप्रतिमाप्रतिपक्ष एव । अवधारणक-
त्वात् । इतरथाऽन्यथा षष्ठप्रतिमाप्राप्तपक्षकाद्व्यतिथ्यर्थः । दृष्टम-
बलोकितं किं तदित्याह । यावज्जीवमप्याजन्माप्यास्तां पणमासान्
यावदिदमग्रह वर्जयति परिहरतीत्येतत्क दृष्टमप्याह । एतस्मिन्
प्रत्यक्षांशके आवकलोक इति गाथार्थः । यन्तुर्वीणस्य षष्ठी भव-
ति तदुक्तम् । पंचा० १० चिब० । उपा० ।

अथ सप्तमीमुपासकप्रतिमामाह ।

सव्वधम्म जाव रातो व राइं धम्मयागी सच्चित्ताहारे परिहा-
ते जवति आरंजे अपरिमाए जवति से णं एतारूपेणं वि-
हारेणं विहरमाणे जहसेणं एगाहं वा दुयाहं वा तिपाहं वा
उक्कोसेणं मलमासें विहरंजा सच्चमा उवासगपडिमा ।

अथापरासप्तमी नवरं परिहृतः प्रत्याख्यात आरम्भधापरिह-
तो भवति करणकारापणानुमोदनप्रियिधेनापि करणेन । दशा०
६ अ० । आ० चू०

अथ यत्कर्षतः सप्तमी भवति तद्वर्णयन्नाह ।

सच्चित्तं आहारं, वज्जइ अपरणा दियं शिरवमेसं ।

असणे चाउलोवि-वणगादी सव्वदा सम्मं ॥ २३ ॥

सच्चित्तं विद्यमानचैतन्यमाहारं भाजनं वर्जयति परिहरते ।
अशनान्निकमशनप्रभृतिकं चतुर्मेवं निरवशेषं सर्वं सप्तमप्रति-
मास्थित इति शेषः । तत्राशने आहारविशेषे विषयभूते तन्मु-
लोदिकचणकादि प्रतीतमाविशब्दादमिलादिवरिग्रहः । कार्यं
वर्जयतीत्याह । सर्वथा अपेक्षकपक्षोपध्यादिवर्जनत इत्यर्थः
सम्यग्भावशुद्धेति गाथार्थः । तथा ।

पाणे आउकायं, सच्चित्तरमसंजुअं तहमां पि ।

पंचोद्वरिककंदि-गाइय तह खाइय सव्वं ॥ २४ ॥

पाने पानकाहारे अप्कायमप्राप्त्युक्तं सच्चित्तरमसयुतं तत्का-
लपतितत्वेन सचेतनलवणादिरसोन्मिश्रं तथेति समुच्चये अ-
न्यदप्यप्कायादपरमपि काञ्चिकादिपानकाहारं वर्जयति न केव-
लमप्यायमेवेति । तथा पञ्चानामुदुम्बराणामुदुम्बरसमानधर्मा-
णां समाहार पञ्चोदुम्बरी सा च स्वरूपेण त्रसकार्यिकश्च सचेतना
भवतीति पञ्चोदुम्बरी च कर्काटकाश्च चिभिदिका आदिर्यस्य
खादिमस्य तत्तथा । चः समुच्चये तथेति वाक्यान्तरोपक्षेपार्थः
म च गायोत्तरादस्यादौ दृश्यः स्वादिम आहारविशेषे विषय-
भूते सर्वं समस्तं सच्चित्तं वर्जयतीति प्रकृतमिति गाथार्थः ।
देतवणं तेषोहं, हरदगादी य साइमे सेसे ।

सेसपयममाउत्तो, जा मामा सत्तविहिपुव्वं ॥ २५ ॥

दन्तधावनं दशनकाष्ठं ताम्बूलं प्रतीतिं हरीतक्यादि च पथ्या-
प्रभृति च स्वादिम स्वादिमाहारविषये अशेषं सर्वं सच्चित्तं
वर्जयतीति प्रकृतम् । किंभूतः सच्चित्त्याह शेषपदसमायुक्तो दर्श-
नादिगुणयुक्तः कियन्तं कालं वर्जयतीत्याह यावन्मासान् काल-
विशेषात् समेतकृष्टतो विधिपूर्वकमागमिकन्यायपुरस्सरं न तु
यद्वच्यतेति गाथार्थः । उक्ता सप्तमीति । पंचा० १० चिब० । उपा० ।

अथाष्टमीमुपासकप्रतिमामाह ।

अट्टमा उवासगपडिमा सव्वधम्मरुंआ वि भवति जाव
दियाओ वा रायं वंनचारी सच्चित्ताहारे मे परिमाए जव-
ति आरंजे से परिमाए जवति । पंसमारंजा अपरिमाए जव-
ति मे णं एय.रूपेणं विहारणं विहरमाणे जाव एगाहं वा
दुगाहं वा निगाहं वा उक्कोसेण अट्टमासं विहरंजा अट्टमा
उवासगपडिमा ॥

अष्टम्यां स्वयंकरणगाधित्यारम्भः परिहृतो भवति प्रेष्यार-
म्भोऽयमादेशदानतः कारापणान् निवृत्त इत्यष्टमी । दशा० ६
अ० । आ० चू० । अष्टमी स्वयमारम्भवर्जनप्रतिमा ।

अथ यथा वर्तमानस्याष्टमी जयति तथा दर्शयन्नाह ॥

वज्जइ सयमारंभं, सावज्ज कारवेइ पेसेहिं ।

पुव्वप्पओगओं चिय, चित्तिणिमिच्चं सिद्धिजान्ते ॥ २६ ॥

वर्जयति परिहरति स्वयमात्मना स्वयंकरणत इत्यर्थः । आर-
म्भं व्यापारं साधकं स्वपापं कृष्यादिकमित्यर्थः । स्वयमिति वच-

नात् यदापश्ये तदाह करयति विधापयति प्रेष्यदेशकारिणिः ।
कथमित्याह । एवंप्रयोगत एव प्रवृत्त्यापारएव नापूर्वव्यापार-
(नियोजनत इत्यर्थः) किमित्याह । वृत्ति नमिषं जीविकार्थम् । किं-
पूतः सन्नित्याह शिथिलभावः प्रेष्यप्रयोगतोऽप्यारम्भेष्वतीव्रप-
रिणाम इति गार्थार्थः । नन्यारम्भेषु प्रेष्यप्रयोजने सति स्वयम-
प्रवर्तमानस्य को गुणो जीवघानस्य तदवस्थावित्याहङ्ग्याह ॥

निगिघणतेगतेणं, एवं वि हु होइ चेव परिचत्ताए ।

एइहमेत्तो वि इमो, वज्जिज्जंतो हियकरो उ । २७ ॥

निर्घुणता निर्दयता एकान्तेन सर्वथैव स्वयमारम्भणं कुर्वतः
परिश्च कारयतो या स्यात्सा एवमप्युक्तनीत्याऽपि स्वयं वर्जनमा-
त्रलक्षणया आस्तामुजयवर्जनतः । इदाम्भेऽङ्गकारे भवति चैव
स्यादेव परिच्यक्ता परिहृता । नन्यात्मारम्भोऽप्य एकत्यादात्म-
न परतस्तु बहुतमः परेषां च बहुत्वात्ततश्च बहुतमारम्भाभ्य-
णनात्परतारम्भवर्जनं कं गुणं पुष्पातीत्याहङ्ग्याह (एइहमेत्तो-
वित्ति) इत्यन्मात्रोऽपि स्वयंकरणमात्रत्वेनाहपोऽप्यास्तां बहुतमः
(इमोत्ति) अयमारम्भो वर्ज्यमानस्यज्यमानो हितकरः कल्या-
णकर एव महात्माधेः स्तोत्रकृत्यर्वादिनि गार्थार्थः ।

कस्य कथमयं जवतीत्याह ॥

जवस्माणा वीरिय-संफासण जावतो णिओगेण ।

पुव्वोइयगुणजुत्तो, नावज्जति अट्ठ जा मामा २८ ॥

जवस्य योगस्य सत्वविशेषस्य आका चापूर्ववचनमष्टमप्रति-
मायां स्वयमारम्भो वर्जनीय इत्येवंरूपम् धीर्यं जीवसामर्थ्यं स्व-
यमारम्भपरित्यागाविषयं तयोः सम्पर्शनमाराधन तद्रूपो यो
भावोऽध्ययसायस्तस्य वा यो जावः सत्ता स तथा तस्मादा-
काधीर्यसम्पर्शनभावाभियागेन नियमेनहितकरो जवतीति पूर्वण
योगः । अथ किंविधः सन् क्रियन्तं वा कालमष्टम्यां स्वयमार-
म्भं वर्जयतीत्याह । पूर्वोद्दिनगुणयुक्तः प्रागुक्तदर्शनादिगुणान्वि-
तस्तावज्जयति परिइत्यष्टौ यावन्मासानुत्कृष्टत इति गार्थार्थः ।
उक्ताऽष्टमो प्रतिमा पंचा० १० विव० । उपा० ।

अथ नयमीमुपासकप्रतिमामाह ।

अहावरा णवमा उवासगपदिमा सव्वधम्मरुईया वि ज-
वति जाव दिया वा राओ वा बंजचारं सच्चित्ताहारे से प-
रिष्ठाए जवति पेस्मारंजे परिष्ठाए भवति से णं एयास्वेणं
विहारंणं विहरमाणेणं जाव एगाहं वा हुगाहं वा तिगाहं
वा उक्कोसेणं नव मासे विहरेज्जा नवमा उवासगपदिमा ॥

नयम्यां तु कारणारम्भः प्रेष्यादिज्यः स परिज्ञातो जवति उद्दि-
ष्टकं तु न परिज्ञातं भवति उद्दिष्टं नाम तदुद्देशेन यत्कृतं तदु-
द्दिष्टमप्युच्यते इति नयमा । दशा० ६ अ० । आ० चू० । (नय-
मंति) नयमीं ज्ञानकं प्रेष्यारम्भवर्जनप्रतिमा सा चेय "पमेहिधि
आरंभं, सावज्जं कवेरं णो गरुयं । पुव्वो इयगुणजुत्तो, नवमा
सा जाव विहिणाओ" उपा० १ अ० ।

यत्करणाजवमो भवति तदाह ॥

पेसेहि वि आरंभं, सावज्जं कारंवे णो गरुयं ।

अत्थी संतुहो वा, सो पुण होति विम्भेओ ॥ २९ ॥

प्रेष्यैरपि कर्मकैरप्यास्तां स्वयमारम्भं व्यापारं सावर्धं स-
पाप कारयति विधापयति नो नैव गुरुकं महत्कृत्यादिकमित्यर्थः ।
अनेनः सनदापनादिव्यापागणामनिशृणुनामनिषेधमाह । इह

नयमप्रतिमायामित्येष दृश्यः एतच्छर्जनेन च कीदृशः समर्थो
भवतीत्याह अर्थी अर्थयानोश्चर इत्यर्थः । सन्तुहो वाप्तीश्चरो-
ऽप्यनिसंनोषवान् । वाशब्दो विकल्पार्थः एष प्रेष्यारम्भवर्जकः ।
पुनः शब्दो विशेषणार्थस्तेन यः कश्चिदपि जवति स्याद्विज्ञेयो
ज्ञातव्य इति गार्थार्थः ॥

णिकिवत्तभरो पायं, पुत्तादिसु अहव मे सपरिवारे ।

थोवममत्तो य तहा, सव्वत्थविपरिणओ नवरं ॥३०॥

निज्ञप्तभरो न्यस्तकुटुम्बादिकार्यजारः प्रायो बाहुल्येन पुत्रा-
दिषु योग्यसुतस्मात्पुत्रवृत्तिषु अथवेति विकल्पार्थः शेषपरिवारे
पुत्रादिभ्यतिरिक्तपरिजनं कर्मकरादौ तथेति वाक्यान्तरत्वद्यो-
तकोऽयं द्रष्टव्यः स्तोत्रकममत्तोऽल्पाभिष्वङ्गशब्दः समुच्चये
तथेति योजितमेव सर्वत्रापि सर्वस्मिन्नपि धनधान्यादिपरिग्रहे
न तु कश्चिदेव अयं चैवंभूत उत्तानबुद्धिरपि स्यादत आह परि-
णतबुद्धिर्नवरं केवलमिति गार्थार्थः ।

लौगववहारविग्गो, बहुसो संवेगजावियमई य ।

पुव्वोइयगुणजुत्तो, णवमासा जाव विहिणा उ ॥३१॥

लोकव्यवहारविगतो लोकयात्रानिवृत्तस्तथा बहुसो अनेकशः
संवेगभावितमतिश्च मोक्षनिज्ञाव्याप्तिस्तुक्तिस्तथा पूर्वोद्दिनगु-
णयुक्तो दर्शनादिगुणान्वितो नव मासान् यावदुत्कर्षते विधि-
ना त्वागमाधिधानेनैवेति गार्थार्थः पंचा० १० विव० । उपा० ।

अथ दशमीमुपासकप्रतिमामाह ।

अहावरा दसमा पहिमा सव्वधम्मरुईया वि जवति से णं
खुरमुण्डए वा सिहाधारए वा तस्स णं आजहस्स वा ज-
हस्स कप्पति दु वि जामातो जासित्ताए जभा जाणं वा जाणं
अजाणं वा अजाणं से णं एतास्वेणं विहारेणं विहर-
माणे जहक्केणं एगाहं वा हुयाहं वा तियाहं उक्कोसेणं द-
माम विहरेज्जा दममा उवासगपदिमा ॥

दशम्यां तु उद्दिष्टकं तेन परिज्ञातं भवति स च कुरमुण्डो वा
शिखाधारको वा भवति यथा परिभाजकाः शिखामात्रं धरन्ति
तथाऽयमपीति तदा तं प्रति पुत्रादयः तन्मुक्तं किंचिदस्तु जानानाः
पृच्छन्ति किं कृतं तद्वस्तु तदा तेन कथमुत्तरयितव्यास्तदंतदाह ।
(आजहस्स) आ ईषत् "महस्सति" देशविचनात् भाषितस्य
प्रत्युत्तरं देयत्वेन पृष्टस्य पुनः पुनर्वा भाषितस्य कल्पेन यु-
ज्यते हे भाषे भाषितुं वक्तुमिति । तद्यथा यदि जानाति तदा वद-
ति अहं जानामि यतस्तेषामकथनं अप्रातिवशादात्मकतादयोर्गोप
दोषाः शङ्कादयो वा दोषा यथा ते ज्ञास्यन्ति अनेनैव तद्व्या-
दि भक्तिं येन मुखं वक्षिन्तं तेन जानामीति वदति । अपरा तु
यादि न जानाति तदा वदति नाहं जानामि एते हे जापितुं क-
ल्पेते इति दशमी प्रतिमा । दशा० ६ अ० ।

दशमी उद्दिष्टभक्तवर्जनप्रतिमा सा चैवम ।

उद्दिष्टकं भत्तं पि, वज्जती किमु य मे समारंजं ।

सो होइ उजुरमुणो, सिहासि वा धारती कोइ ॥ ३२ ॥

उद्दिष्टमुद्देशस्तेन कृतं विहितमुद्दिष्टकं तदर्थं संस्कृतमित्यर्थः
तदुक्तमपि भोजनमपि वर्जयति परिहरति किमुकं भवति किं पुनः
सुतरामित्यर्थः । शणं दुष्परिहायजकारम्भनिरिक्तमारम्भंसाव-
धयोगं दशमप्रतिमायां वर्तमानः भावकः इति शेषः (सो होइति)
स पुनर्दशमप्रतिमावर्ती भवति स्यात् कुरमुण्डः कुरमुण्डित-

शिराः (सिद्धिश्चि) शिरा तां वाशब्दो विकल्पार्थः धार-
यति धिनर्ति कश्चित्कोऽपीति गार्थार्थः ।

अं णिहियमत्त्रजायं, पुटो णियएहि एवर सा तत्थ ।

अइ जाणइ तां साहे, अह ए वि तो वेइ ए वि जाणे। ३३।
वृत्तिपठितं यत्किञ्चित् दृश्यादावर्थजातं रूपप्रकारः तद्दर्शयति
शेषः । पृष्ठः प्रदिनतो निजकैः स्वकीयैः पुत्रादिभिर्नवरं केवलं
स भावक इति शेषस्तत्र दशमप्रतिमायां प्रवने वा यदि जानाति
स्मरति (तो स्ति) तदा साधयति कथयत्यकथने वृत्तिच्छेदमाप्तेः ।
अथ यदि न नैव जानातीति वर्तते (तो स्ति) तदा भूतं वक्ति किं
तदित्याह नापि नैव ज्ञाने स्मरामीति नान्यत् किमपि तस्य गृह-
कृत्यं कर्तुं कल्पत इति भाव इति गार्थार्थः ।

जतिपज्जुवासणपरो, सुहुमपययेसु णिवनेच्छिउं ।

पुव्वादियगुणजुत्तो, दस मासा कालमासेण ॥ ३४ ॥

जतिपर्युपासनापरः साधुसेवापरायणः सूक्ष्मपदार्थेषु निपुण-
मतिमभिगम्य ज्ञावेपु जीवादिषु तेष्वेव लिप्सा लब्धुमिच्छा
वस्य स तद्विज्ञप्सः स नित्यं विनाशं तद्विज्ञप्सो नित्यतद्विज्ञप्सः ।
तथा पूर्वोदितगुणयुक्तो दर्शनादिप्रतिमानवकान्वितः कियन्तं कालं
बाधयित्याह । दश मासान् यावत् कालमानेन कालप्रमाणोपेक्ष-
येत्यर्थः । कालमासेनेति कश्चित् दृश्यते तत्र प्राकृतज्ञापापेक्षया
मानसशब्दस्य कालध्यान्यसुवर्णादिषु मृत्तिदर्शनाच्छेषवच्छेदा-
र्थमुच्यते कालमासेनेति गार्थार्थः । उक्ता दशमी । पंचा० १०
वित्र० । उपा० । आ० च० ।

अथैकादशी प्रतिमामाह ।

अहायरा एकारसमा उवासगपदिमा सक्कधम्म जाव
डादिद्वजते से परिष्माते भवति से णं खुग्गुण्ण वा लुत्त-
मिरए वा गह्तितायारभंगगनेवत्था जे इमे ममाणणं निग्गं-
थाणं धम्मे तं सम्मं काएणं फासेमाणे पालिमाणे पुरतो
जुगमायाए पढमाणे ददृण तसे पाणे उदहु पायं रीणेजो
वि तिःरिच्छं वा पातं करुरीएज्जा सति परक्कमे संजतामेव
परक्कमे जाणो उजुयं गच्छेज्जा केवलं से णायाए पेम्मवं-
धणे अवाञ्छिउं भवति एवं से कप्पति नायवीधिं ति तए
तत्थ से पुव्वागमणेणं पच्छाउत्ते चाउल्लोदणे पच्छाउत्ते
भिलिगमूवे कप्पति से चाउल्लोदणे पडिगाहिण् णो से
कप्पति जिलिगमूवे पडिगाहिण् तत्थ णं से पुव्वाग-
मणेणं पुव्वाउत्ते भिलिगमूवे पच्छाउत्ते चाउल्लोदणे क-
प्पति से जिलिगमूवे पडिगाहिण् नो से कप्पति चाउ-
ल्लोदणे करि तत्थ से पुव्वागमणे दो वि पुव्वाउत्ताइं कप्प-
ति से दो वि पडिगाहिण् तत्थ से पच्छागमणेणं दो वि
पच्छाउत्ताइं णो से कप्पति दो वि पडिगाहिण् जे से
तत्थ पुव्वागमणेणं पुव्वाउत्ते से से कप्पति पडिगाहिण्
जे से तत्थ पुव्वागमणेणं पच्छाउत्ते से से णो कप्पति पडि-
गाहिण् तस्म णं गंधातिकुलं पिण्वातपारियाए अणु-
पविट्ठस्स कप्पति एवं व दित्तए समणोवासगसपदिमाप-
वित्रस्स भिक्खं दलयइ तं वैतारूवेणं विहारेणं विहर-

माणं केइ पामेत्ता वदेज्जा केइ आउसो तुमं वत्तवेसिया
समणोवासए पडिगजित्तए अहमंमीति वत्तवं मिया से
एणं एतारूवेणं विहारेणं विहरमाणे जहमेणं एगाहं वा
उयाहं वा तियाहं वा उक्कोसेणं एकारस मासे विहरेज्जा
एकारस उवासगपदिमा ॥

अहायरेत्यादि व्यक्तं लुब्धितशिरस्को लुब्धितशिरोजो वा
शिरासि जाताः शिरोज्जाः (गहियाहसि) गृहीतानि आचार-
पालनार्थं भाण्डकानि उपकरणानि पात्ररजोहरणमुखधस्त्रि-
कादीनि नेपथ्यं साधुवेषस्तथाप्रकारवस्त्रादिप्रावरणं ततो
द्वन्द्वः तथा (जारिसेत्ति) यादृशः भ्रमणानां निर्घन्धानां बा-
ह्याभ्यन्तरप्रन्धरहितानां धर्मैः क्षान्त्यादिकः प्रकृतः तादृशमिति
अध्याहार्यं तं धर्मं सम्यग् यथा भवति कायेन न तु मनोरथ-
मात्रेण स्पर्शयन् पालयन् यथाचारं (पुरउत्ति) पुरतोऽप्रतो यु-
ष्मात्रया शरीरप्रमाणया शकटौ द्विसंस्थितया दृष्टेति बा-
ह्यशेषः प्रेक्षमाणः प्रकर्षेण पश्यन् भूभागं तत्र (ददृणसि)
दृष्ट्वा त्रस्यन्तीति त्रसा द्विन्द्रियाद्यस्तान् । प्राणान् धरन्तीति
प्राणा जीवाः पतङ्गादयः तान् (उच्छुंति) पादमुक्तयः प्रतलेन
पादपातप्रदेशं वातिक्रम्य गच्छेत् एवं संहत्य शरीराभिमुख-
माक्षिप्य पादं वियक्षितपादपातप्रदेशादारत एव विन्यस्य
उत्तिष्ठन्वान् भागपाणिकया गच्छेत् तथा तिरश्चीनं वा पादं
कृत्वा गच्छेत् । अयं चान्यमार्गाभावे विधिः । सति त्व-यस्मिन्
गमनमार्गे तेनैव पराक्रमेण गच्छेत् ऋजुनृत्येयं सर्वं साध्व-
नुगमेन सर्वं तेन त्यक्तं केवलं (णायाए सि) क्षातीयं स्व-
जातिविषयं मातृपितृभ्रातृप्रभृतिविषयं प्रेमबन्धनमव्यच्छिन्न-
मत्रोदितं भवति एवमित्यादि एवमन्तरवक्ष्यमाणप्रकारेण (से)
तस्य प्रतिमधरस्य कल्पते युज्यते आहारप्रहकाले (नायवी-
धिंति) ज्ञातयः स्वगोत्रजास्तेषां वीथी गृहपङ्क्तिस्तत्र प्राप्तः
“ एत्थण ” मित्यत्रान्तरे तस्य (पुव्वागमणेणंति) प्राकृतत्वा-
त्पदव्यत्ययः आगमनात्पूर्वकालमथवा पूर्वं प्रतिमाधर आगतः
पश्चादायका राज्ञं प्रवृत्ताः इति पूर्वागमनेन हेतुना पूर्वायुक्त-
स्तन्दुलोदनः कल्पते उपलक्षणं चैतत् सर्वोदनानाम् ।
(पच्छाउत्ते भिलिगसूवे स्ति) पश्चादायुक्तो भिलिगसूयो न
कल्पते तत्र पूर्वायुक्तः प्रतिमाधरागमने पूर्वमेव स्वार्थं गृह्यतेः
पकुमात्तः प्रतिमाधरे वा गते यः पतुमारब्धः स पश्चादा-
युक्तः स च न कल्पते उद्गमादिदोषसंभवात् पूर्वायुक्तस्तु क-
ल्पते तदभावात् । भिलिगसूयो मसूरादिदालिः शेषं कण्डूयम् ।
“ तस्स णमिति ” वाक्यालंकारे गृहपातिकुलं पिण्डपातप्र-
तिज्ञया अनुप्रावणस्य न कल्पते युज्यते एवं वक्तुं किं तादृश्याह
‘ समणोवासगससत्यादि ’ भ्रमणोपासकस्य प्रतिमाप्रतिपक्षस्य
भिक्षां ददध्वं न पुनर्यथा साधवो गत्वा धर्मलाभमिति वदन्ति
तथा स वदति एतां च प्रतिमां प्रतिपक्षस्य भिक्षां ददध्वमि-
त्यपि न वदति अतो वस्तुतः प्रतिमां विना न भिक्षामागणमु-
चितं सूत्ररीत्येति ‘ तं चेत्यादि ’ तं च धर्मोपासकं प्रतिपक्षमेत-
द्वरणं विहारेण विचरन्तं दृष्ट्वा कश्चिन्निर्दिश्य वदेत् केयं त्व-
दृष्टिः किमाचारप्रतिपक्ष आयुष्मक्षित्यामन्त्रणवञ्चनं त्वमिति
भवान् वक्तव्यः स्यात् तदा स वदति ‘ समणोवासए इत्यादि ’
व्यक्तम् । निर्वचनवाक्यमत्रापि पञ्चमप्रतिमाधिकारोक्तानि
पदानि “ समं काएण फाससि ” इत्यादीनि रूढव्यानि शेषं

उवासगपडिमा

पाठसिद्धम् । इत्येकादशोपासकप्रतिमा षष्ठमध्ययने च समा-
सम् । दशा० ६ अ० । आ० चू० ।

एकादशी भ्रमणभूतप्रतिमा तत्स्वरूपं चैतत् ।

खुरमुंनो लोण व, रयहरणं उगहं व घेत्तण ।

समणञ्जुओ विहरइ, धम्मं काएण फामातो ॥ ३५ ॥

कुरेण लुरेण मुणो मुणित्तः कुरमुंनो लोचने वा दस्तलुञ्जनेन
वा मुणः सन् रजोहरणं पादप्राञ्जनमयग्रहं च पतङ्गहं चोपस-
कणं चैतन्माधूपकरणस्य सर्वस्य गृहीत्याऽऽदाय भ्रमणभूतः
साधुकल्पः सकलसाधुसमाचारासेधनेन विहरति गृहान्निर्ग-
त्य ग्रामादिषु धिचरति साधुयत् धर्मं चारित्र्यधर्मं समितिगु-
ण्यादिकं कायेन देहेन न मनोमात्रेण स्पृशन् पात्रयन्नेकादश्यां
प्रतिमायामिति शेष इति गाथार्थः ।

ममकारेऽवोच्छिसे, वच्चति मस्मायपद्धि ददुं जे ।

तत्थ वि जहेव साहू, गेएहति फासुतु आहारं ॥ ३६ ॥

ममेत्यस्य करणं ममकारस्तत्राव्यवच्छिन्ने अनपगते सत्यनेन
स्वजनदर्शनार्थित्वकरणसक्तं सङ्गानां स्वहानयस्तेषां पट्टी संनि-
वेशस्तां सङ्गातपट्टीं छप्पुं दर्शनाय सङ्गातानीति गम्यते जे इति
पादपूरणे निपातः । तत्रापि सङ्गातपट्टीव्रजनेऽप्यास्तामन्यत्र
यथैव यद्देव साधुः संयतस्तथैवेति शेषः गृहत्यादत्ते प्रासुक
तु प्रगतासुकमेवाचेतनमेवोपलक्षणव्याख्यायणीयं आहार-
मशनादिकमिति सङ्गातपट्टीव्रजणेन चेदं दर्शयति प्रेमाव्यवच्छे-
दात्तत्र गमनेऽपि तस्य न दोषस्तथा ज्ञातगः स्नेहादितैषणीयं
मत्तादि कुवेत्याग्रहकरणेन च तदग्राहयितुमिच्छत्यनुवर्तनीयाश्च
ते प्रायो जयन्तीति तद्ग्रहणं संभाव्यते तथापि तदसेन गृह्णाती-
ति गाथार्थः । सङ्गातपट्टीगमन एव तस्य कल्प्याकल्प्याविधिमाह ॥

पुव्वाउत्तं कप्पति, पच्छाउत्तं तु ण खलु एयस्स ।

ओदण्णिहंगसूपा-दिसव्वमाहारजायं तु ॥ ३७ ॥

पूर्वं तदागमनकालात् प्राक् आयुक्तं रन्धनस्थाद्यादौ प्रक्षिप्तं
पूर्वायुक्तं स्वार्थमेव राक्ष्मरन्धमित्यर्थः । कल्पते ग्रहणयोग्यं
भवति पश्चादायुक्तं तु तदागमनकालादनन्तरमायुक्तं पुनर्न खलु
नैव एतस्यैकादशप्रतिमास्थभावकस्य कल्पते इति वर्तते । गृह-
स्थानार्माधकृतआवकार्यमधिकतरौदनादिकरणसंकल्पसंभवा-
कि तदित्याह । ओदनञ्च कूरं भिक्षुसुपञ्च मसूगस्यद्विद्वधा-
न्यपाकविशेष आदिर्यस्य तत्तथा तत्सर्वमपि निरवशेषमप्याहा-
रजातमज्यवहायसामान्यं तुशब्दोऽपिशब्दार्थस्तस्य च प्रयोगो
दर्शित एवेति गाथार्थः ॥

अथैतस्याः कालमानमाह ॥

एवं उकोमेणं, एकारस.भास जाव विहरेइ ।

एगाहा पियरेणं, एवं सव्वत्थ पाएणं ॥ ३८ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण क्षुरमुण्मादिना एकादश मासाश्च यावत्ति-
हरति मासकल्पादिना विहारेण एकादशे पकाहोरात्रप्रवृत्ति
आदिशब्दात् अहज्यहादि यावद्विहरतीति प्रकृतम् । इतरण
जघन्येनेत्यर्थः । इह च पूर्वं प्रतिमासु जघन्यं कालमानं मोक्तव्यं-
स्तदतिदेशत आह । एवमनेनैव प्रकारेण जघन्यमानमेकादा-
शीत्यर्थः । एतच्च मरणे वा प्रव्रजितये वा सति संभवति नान्य-
था सर्वत्र सर्वप्रतिमासु प्रायेण बाहुल्येन प्रायोग्रहणावन्तर्मुह-
र्णादिसङ्ख्यावो दर्शित इति गाथार्थः । इह चोत्तरासु षट्स्वाध-
यकच्युर्या प्रकारान्तरमपि दृश्यते । तथाहि रईजत्तर्माख्या प-

अमी, साविताहारपरिष्ठा इति षष्ठी, दिवा ब्रजचारी रात्रौ परि-
माणकमेति सप्तमी, दिवा वि रात्रौ वि ब्रजचारी आसणाणप-
योमच्छेकसमसुशेनमहेति अष्टमी, सारंजपरिष्ठाप ति नवमी,
पेस्सारंभपरिष्ठाप ति दशमी, उदिच्छभक्तविधज्जण समणभूइति
एकादशीति । तदेवं प्रतिमानुष्ठानमुपासकस्य । पंचा० १० विध० ।
‘एकारसहि उवासगपडिमाहि’ उपासका-भावकास्तेषां प्रतिमाः
प्रतिज्ञादर्शनादिगुणयुक्ताः कार्य्या इत्यर्थः । आच० ४ अ० । ग० ।
एकादशोपासकानां आचरणाणां प्रतिमाः प्रतिपत्तिविशेषाः दर्शन-
व्रतसामायिकाविधियः प्रतिपाद्यन्ते यत्र तत्तथैवोच्यते इति ।
आचारदर्शानां षष्ठेऽध्ययने, स्था० १० उ० । प्रथमायां आरूपप्रति-
मायां दर्शनिच्छिजादिभिस्तुकाणामभ्रादि दातुं कल्पते न वा ॥ १ ॥
तथा कुल्लगुरुसंघनेन समागतानां दर्शनादीनामपि ॥ २ ॥
अन्यच्च नवमप्रतिमादिषु देशावकाशिकं कर्तुं युज्यते न वा ॥ ३ ॥
तथा क्वचित्स्थितविधौ दशमप्रतिमायां कर्पूरासादिनिजिज्ञा-
नां पूजा कसेव्येति स्थितमस्ति तद्विषये कियतीः प्रतिमा याव-
च्चन्दनपुष्पादिभिः पूजा कियतीषु च कर्पूरासादिभिः कस्यां च
नेति । (उत्तरम्) प्रथमभारूपप्रतिमायां दर्शनिजिज्ञादिष्वोऽनुक-
ल्पादिना अभ्रादि दातुं कल्पते न तु गुरुबुद्धेति तत्त्वम् ॥ १ ॥
एवं कुल्लगुरुतादिसंबन्धेनागतानां जिज्ञिनां दातुं कल्पते ॥ २ ॥
नवमप्रतिमादिषु देशावकाशिकस्याकरणमेव प्रतिजानीति ॥ ३ ॥
तथा प्रतिमाधरभावकाणां सप्तमप्रतिमा यावच्चन्दनपुष्पादि-
जिरहं चर्चनमौचित्यमश्नुति । क्षतविस्तरापञ्जिकाभिप्रायेण न-
त्वप्यर्थादिषु कर्पूरादिपूजा तु अष्टम्यादिष्वपि नानुचितेति ज्ञाय-
ते तेषां निरवच्छादिति । अक्षराणि तु ग्रन्थस्थाने नोपलभ्यन्ते
इति । एकादश्यां च साधुवदेवेति बोध्यम् । ४ ॥ ६० ॥

उवासेण-उपासन-न० उपास्यन्ते नृयः क्लिप्यन्ते शरायत्र उप-
अस्-विक्षेप, आधारे-ल्यट् । शरकेपशिकार्ये शराभ्यासं, अमरः ।
उप-आस-भावे-ल्यट् चिन्तने, मनने, वाच० । सेधने, ६० २ अ-
धि० । तं च परिख्यायगो वहादि उवासरोहि द्वर्जं नि० चू० । १३० ।
“सुस्तूसमाणो उवासंज्जा, सुप्पन्नं सुत्तवस्सियं” सूत्र० १ अ. ७ अ. ।
उवासेणा-उपासना-स्त्री० इममुक्तं नार्थरूपे नार्पितकर्मणि,
तच्च रूपमद्वयकाले एव जातं पूर्वमनवस्थितनक्षत्रमानस्तथा
कालमहात्म्यतः प्राणिनां जनवाधिति किञ्च जगत्काल एव नख-
रोमाण्यतिरेकेण प्रवर्धितं ज्ञानानि न पूर्वमिति । गुरुराजादी-
नां पर्युपासनायाम्, आ० म० प्र० । तदुक्तं निर्युक्तिरुक्ता “उवा-
सेणाणाम् सुकम्ममादिया गुरुरायार्थं वा उवासणा पज्जुवास-
णया” । आ० म० प्र० । आ.चू. (उसदशब्दे स्पष्टीजघन्यत्येतत्) ।

उवासमाण-उपासना-त्रि० उपासनं विदधाने, स्था० ६ उ०

उवासाय-उपोषितवत्-त्रि० कृतोपवासं, “नवकिरचाउम्मासे,
उक्किं वो मासिण उवासीय” आ० म० द्वि० ।

उवाह-अवाहा-धा-भ्वा-भात्म० प० । अवगाहने, अवाह
गाहर्वाहः ७ । ४ । ४ । अवातरस्य गाहर्वाह इत्यादेशो वा ।
उवाहइ उगहइ अवगाहते । प्रा० ।

उवाहण-उपानह-स्त्री० उप-नह-क्लिप्-उपसर्गदीर्घः । अर्धपादु-
कायाम्, “उत्तावाहणसंजुते, धाउरत्तयत्थपरिदिण” अ० २
श० १ उ० “अनुवाहणाय समणा मज्जे चउवाहणा हुं तु”
आच० १ अ० । अनुपानत्काश्च भ्रमणाः मम उपानहौ जयत
इति । ३ । ० प्र० ।

उवादि-उपाभि-पुं० उपाधीयते इति उपाधिर्द्व्यतो हिरण्या-

ही जावतोऽष्टमकारे कर्मणि, उपाधीयते व्यपदिश्यते येनेत्युपाधिः । आच्चा० १ भु० ३ अ० । कर्मजनिते विशेषणे, ।

किमपि उवाह । पासगस्स णत्थि विज्जणत्थि चि वेमि किं प्रश्ने अस्ति विद्यते कोऽसावुपाधिः कर्मजनितं विशेषणं तद्यथा नारकस्तिर्यग्योनिः सुखी दुःखी सुमगो दुर्भगः पर्याप्तकोऽपर्याप्तक इत्यादि आहोश्चिन्त विद्यते इति परमतमादाहृतं तच्छुः पश्य कस्य सम्यग्वादादिकमर्थं पूर्वोपासं पश्यतीति पश्यः स एव पश्यकस्तस्य कर्मजनितोपाधिर्न इत्येतदनुसारेणाहमपि प्रवीमि न स्थमनीयिकयेति आच्चा० १ भु० ४ अ० ४८० । उपाध्याममुपाधिः । सक्रिधौ, भ० १ इ० १ त० । अन्यथा स्वित्तस्य वस्तुनोऽन्यथाप्रकाशनरूपे कपटे, उपाधीयते स्वधर्मोऽनेन करणे-वा-किः । स्वसामीप्यादिनाऽन्यस्मिन् स्वधर्मोपपत्त्याधने विशेषणभेदे, उपसङ्करणरूप विशेषणे च । कुटुम्बव्यापृते, उपाधीयते आम समीपे कर्मणि के । उपनामनि, यथा जट्टाचार्यमिभाक्षः । उपाधीयते मनोऽत्र आधारे किः । धर्मचिन्तायाम्, ध्यनिचारोन्मायके न्यायमतसिद्धे पदार्थनेत्रे च । उपाधिः साध्यत्वाभिमतव्यापकत्वे सति साधनत्वान्निसताव्यापकः । आच्चा० ॥

उवाहिमुद्-उपाधिमुद्- आत्थ्यदेशस्तमुत्पन्नादिविशेषणमुद्दे, " ता धममाणं गीमो, उवाहिसुकाण देह पब्बज्जा " पं० ४० ॥

उविच्चा-अवनश्य- अव्य० विच्छिद्येत्यर्थे, " जावतियं ३ अंतो पत्तिगदगस्स उविच्चा दमपज्जा " अ० १ त० ॥

उविद्-उपेन्द्र-पुं० उपगत इन्द्रम कृष्णे, अत्वा. समा० सुखिनो विषयातृता नेन्द्रोपेन्द्रादयो इदः । उपेन्द्रः कृष्णः । अष्ट० । " राजाऽधिराजस्तत्रासीदुपेन्द्रोऽपीन्द्रवद् भूवि । सदानवसुमनसां, चित्रमोक्षमदस्तयत् " आच्चा० १ अ० । तत्रेति द्वारवत्याम् ।

उविदवज्जा-उपेन्द्रवज्जा- स्त्री० " उपेन्द्रवज्जा जतजास्तनो गी " इति वृ० १० उक्ते एकादशाक्षरपादके उन्वोनेदे, । अस्याश्च इन्द्रवज्जया संमेलने उपजातिर्भवति । आच्चा० ॥

उविक्खेव-उद्विक्खेप-पुं० बाहोत्पादने, मुण्डनमिति षोकोक्तिप्रसिद्धेऽर्थे, तं० ॥

उवियग्ग-उद्विग्ग- वि० उद्वेगवति, स्था० ४ त० ।

उवोवील-अवपीरु-न० शेकरे, वि० ६ अ० । अवपीरुनं परेपार्तिव्यवपीरुः । अष्टादशे गौणादन्तादाने, प्रञ्ज० १ भु० ३ अ० ॥

उवीलण-अवपीरुन- न० निष्पीरुने, विपा० ८ अ० ।

उवीला-उपपीरु-स्त्री० वेदनायाम्, "अप्येते उवीलं दसेति" अवपीरुं शेकरं मस्तके तस्यारोपणं च उपपीरुं वा वेदनां दमयन्ति विपा० ६ अ० ।

उवीलेमाण- (उप) अवपीरुयत्- वि० वेदनामुत्पादयति, " उवीलेमाणे विधम्ममाणे तज्जमाणे " विपा० ३ अ० ।

उवुहेत्ता-अनुवुहयित्- वि० परेण स्वस्य क्रियमाणस्य पुत्रादेरनुमोदयितरि, तज्जये इवकारिणि, "पुयासकारमप उवुहेत्ता ज-वइ " स्था० ९ त० ।

उवेच्च-उपेत्य-अव्य० उप-इ-स्यप् । प्राप्तेत्यर्थे, " उवेच्च सुकेण उवेति मोक्षं " सूत्र० १ भु० १४ अ० ॥

उवेय-उपेत- वि० उप-इण-क्त । उपगते, समीपगते, सेवाविधमेण प्राप्ते, आच्चा० । युक्ते, स० । संथा० । पंचू० । आच० । " प-त्तुप्पकसेनेय " उच्च० ८ अ० । वि० । समन्विते च । न० ।

उपेय- वि० उप-इण-यत् । उपाधसाध्यं प्राप्तये उपगम्ये, अन्विष्यगम्ये च । आच्चा० । उपेयाभावे उपायासिद्धिः विशेषः । आच्चा० । उवेत्त-प्र-सृ- घा० प्रसरणे, "प्रसरेः पयद्भोवेद्भा" ८ । ४ । ७७ । इति प्रसरतेऽवेत्तादेवाः उवेत्त इ प्रा० ॥

उवेदमाण-उपेक्षमाण- वि० प्रवृत्तमिति, " प्रवृत्ताभोगमुवेदमाणे इति कर्मं परिष्ठाप्य सत्त्वसो से न हिसति " आच्चा० । १ भु० ४ अ० । अकुर्वति, आच्चा० १ भु० ३ अ० । अपर्याप्तोचयति, " उवेदमाणे अपेक्षमाणं कृया उवेदहि समियाप प्रवति " आगमपरिकर्मितमतिवाद्यथावस्थितपदार्थस्वप्रावर्तकतया सम्यगसम्यगिति श्रुत्येकमाणः पर्याप्तोचयप्रसृत्येकमाणं गुरुरिकायूथप्रवाहप्रवृत्तं वा गतानुगतिकन्यायानुसारिणं शाङ्क्या वा प्रधावनं कृयाद्योत्प्रेक्षस्य पर्याप्तोचयसम्यग्भावेन माध्यस्थ्यमवश्यमिति किमतर्हदुक्तं जीवादितत्वं षट्मयित्वाहोश्चिन्तयत्किं निमील्य चिन्तयेति प्राचः । यदि चोत्प्रेक्षमाणः संयममुप्राप्येनेकमाणः संयमे उपाच्छानु प्रेक्षमाणं श्रुत्याद्यथा सम्यग्ज्ञापकं संयममुत्प्रेक्षस्व संयमे उद्योगं कुरु । आच्चा० १ भु० ५ अ० ५ त० । " उवेदमाणे कुसलेहि संवसे " उपेक्षमाणः परीषदोपसर्गाद् सहमान इष्टानिष्टविषयचोपेक्षमाणो माध्यस्थ्यमवश्यमानः कुशलैर्गीतार्थैः सह संवसेत् आच्चा० २ भु० । उवासीने, उवेदमाणा नाहकर्म " उपेक्षमाणा इति उपेक्षा त्रिविधा व्यापारोपेक्षा अव्यापारोपेक्षा च । तत्र व्यापारोपेक्षया तमुपेक्षमाणास्तद्विषयायां वेदमवस्थानादिकार्या समयप्रसिद्धक्रियायां व्याप्रियमाणा इत्यर्थः । अव्यापारोपेक्षया च जृतकस्यजनादिभिस्तं सक्रियमाणमुपेक्षमाणास्तत्रोद्धारिणा इत्यर्थः स्था० ६ त० ।

उवेहा-उपेक्षा-स्त्री० उप-ई-क्त-प्र-प्रवधीरणे, माध्यस्थ्ये, षो० ४ विव० । आ० । आरोपणे, अष्ट० । विशेषणे, षो० १३ विव० । परदोषोपेक्षणमुपेक्षा परेषां दोषा भविनयादयः प्रतिकर्तुमहाक्यास्तेवामुपेक्षाऽवधीरणमुपेक्षा । सम्भवप्रतीकारेषु दांपत्यु, नोपेक्षा विधेया षो० ४ विव० । " उवेहेणं बहिया य लोयं " (उवेहेति) योऽयमनन्तरं प्रतिपादितः पापपिडलोकः एनं धर्माद्विध्वंसस्थितमुपेक्षस्व तदनुष्ठानं मानुमंस्थाः । अशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थस्तदुपदेशमभिगमनपर्युपासनदानसंस्तवनादिकं च मा कृया इति आच्चा० १ भु० ४ अ० २ उ० । (यः पापपिडलोकोपेक्षकः स कं गुणमवाप्नुयादिति सम्मत्तशब्दे वक्ष्यते सति कलहे उपेक्षा कर्त्तव्येत्यहिरण शब्दे उक्तम्)

उवेहाअसंजम-उपेक्षाऽसंयम-पुं० असंयमयोगेषु व्यापारणरूपे संयमयोगेष्वव्यापारणलक्षणे वाऽसंयमभेदे, स० ।

उवेहाप-उपेक्ष्य-अव्य० उप-ई-क्त-त्यप्-पर्यालोच्यत्यर्थे, आच्चा० १ भु० ३ अ० । ज्ञात्वेत्यर्थे, "लोगविचं ण उवेहाप" उपेक्ष्य ज्ञात्वा कपरिचया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिचया परिहरत् आच्चा० १ भु० ५ अ० ।

उवेहासंजम-उपेक्षासंयम-पुं० संयमभेदे, इदानीमुपेक्षासंयम उच्यते सा चोपेक्षा द्विविधा कथं यतिव्यापारोपेक्षा गृहस्थव्यापारोपेक्षा च । तत्र यथासंख्यं चोदनाचोदनविषया । संयतस्य चोदनविषया व्यापारोपेक्षा । एतदुक्तं भवति साधुं विधीदन्तं दृष्ट्वा संयमव्यापारेषु चोदयतः संयमव्यापारोपेक्षा ईदं दर्शने उप समीपेन ईसा उपेक्षा । गृहस्थस्य च व्यापारो-

पेक्षा गृहस्थ अधिकरणव्यापारेषु प्रवृत्तं दृष्ट्वा अधिकरणव्यापारेषु प्रवृत्तं चोदयतः गृहस्थव्यापारोपेक्षा उच्यते । उपेक्षाशब्दश्चात्र अवधारणायां वर्तते । आ० । सू० ।

उपवृष्ट-उत्पन्न-पु० लोकादिमध्ये प्रसिध्य क्रियाकालं धृत्वा ततो निष्काशिते, “उत्सिणोदगर्भीरुद्व्यक्तो” व्य० १ उ० ।
उपवृष्ट-उद्धर्तयत्-वि० उद्धर्तनं कुर्वति, “उद्धोर्लतं उपवृष्टं वा साइज्ज” नि० सू० १६ उ० ।

उपवृष्ट्या-उद्धर्तन-न० उद्-वृत्-भावे-ल्युट् । आत्तने, “उपवृष्टो समर्थेऽरमए च वि । सू० २ उ० । सुरभिचूर्णादिना (ग० ३ मधि०) कल्कत्रोष्णादिना (वृ० १ उ०) पिष्टिकादिना वा म-गोसारणे, तं० । (माधूनामुद्धर्तननिषेधोऽणायारगण्ये उक्तः) उद्धर्तने प्रमादाच्चरितं तथा । उद्धर्तनं संसक्तचूर्णादिनिः उद्धर्तन-काक्ष न मम्मनि निक्षिप्तस्तत्तत्ताः कीटिकाकुलाः आदिनिर्न-कृत्यन्ते पादैर्वा मृगन्ते घ० २ मधि० । उच्यतेऽदेः स्नेहाद्यपहा-रार्थं व्यापारे च । उच्यतेऽनेन, उद्-वृत्-णिच् करणे ल्युट् । श-रीरनिर्मेलीकरणद्वारा, वाच० । हा० । कर्मपरमाणुनाऽहस्व-स्थितिकाग्रतामपगमय दीर्घस्थितिकाग्रतया व्यत्यस्थापने, प० सं० । अयोदेशस्योपकरणेन परिवर्तने, हा० अ० ३ वासपाद्वेन सुमस्य दक्षिणपाद्वेन वर्तने च । आच० ४ अ० ।

उपवृष्ट्या-उद्धर्तना-स्त्री० उद्धर्तनमेवोद्धर्तना । तत्प्रयमतया धाम-पाद्वेन सुमस्य दक्षिणपाद्वेन वर्तने, “इच्छामि पत्तिकमिच्छो प-गावसिजाप णिग मसिजाप उपवृष्ट्याप परियष्ट्याप ” आच० ४ अ० । उच्यतेऽने प्राबल्येन प्रवृत्तीक्रियेन स्थि यनुजागौ यया बीर्यविशेषपरिणत्या असां उद्धर्तना । प० सं० । उच्यतेऽने प्राब-ल्येन प्रवृत्तीक्रियेन स्थित्यादि यया जीववीर्यविशेषपरिणत्या सा उद्धर्तना स्थित्यनुभागवोद्धर्तकरणीयं तृतीये करणे, क० प्र० । विशेष० । अथ स्थित्यनुजागविषया उद्धर्तना व्याख्यायते ।

उद्यमवलिउक्ताणं, ठिङ्गण उपवृष्ट्या उ ठिङ्गिसया ।

सोकोस अवाहाओ, जा नावलि हंई अतिउवणा ॥

उद्धर्तना स्थितिर्विषया भवति । उद्यमवलिउक्ताणां स्थितो-नामुद्यमवलिउक्तादिसकलकरणयोग्येति न तदा स्थितौनां प्रति-षेधः किं सर्वस्वाम्युद्यमवलिउक्ताणां स्थितौनामुद्धर्तना न-त्याह । स्वात्कृष्टाया अबाधयाः स्थितयस्तासामुद्धर्तना एषा स्वात्कृष्टा अबाधप्रमाणा उत्कृष्टा अतिस्थापना । अतिस्थापना नाम उद्धर्तना तथा अतिहस्ता ऽहस्तरा अतिस्थापना तावत् यावज्जघन्या रुबाधा ततोऽपि जघन्या इतिस्थापना भवति । आ . णिका आवाहिकाप्रमाणा इयमत्र जायना बध्यमानप्रवृत्तयां धनी अबाधा तथा तुल्या अबाधादीनां वा पूर्ववत्प्रवृत्तीनां वा स्थि-तिः सा नोद्धर्तने सा उपायततः स्थानाद्धं बध्यमानप्रवृत्तेरबा-धया उपरितैः क्रियते अबाधाकालान्त प्रविष्ट्यात् यासु पुनर-बाधया उपरितनी सा स्थितिः पर्यन्तमुद्धर्तयते तदेवमयाधान्त-प्र-विष्ट्याः सर्वा अपि स्थितय उद्धर्तय उद्धर्तनामधिकृत्य अतिक्रमणी-या भवन्ति तथा वसन्ती यैवात्कृष्टा अबाधा स्थिता सैव उत्कृ-ष्टा प्रतिस्थापना समयाना उत्कृष्टा अबाधासमयाना उत्कृष्टा अतिस्थापना द्विसमयाना उत्कृष्टा अबाधा द्विसमयाना उत्कृष्टा अतिस्थापना । एवं समयसमयादन्या अतिस्थापना तावज्जघन्या यावज्जघन्या अबाधा अन्तर्मुद्धर्तप्रमाणा ततोऽपि जघन्यतरा अतिस्थापना आवाहिकामात्रं तच्च उद्यमवलिउक्ताणमवसेय न इमुद्यमवलिउक्ताणां स्थितय उद्धर्तना । “उपवृष्ट्या ठिङ्ग

उद्यमवलिउक्ता बाहिरं ठिङ्गण ” मिति वचनात् । ननु यदा वा बन्धे सत्युद्धर्तनां प्रवर्तिष्यते “अबाधा उपवृष्ट” इति वचनात् तत उद्यमवलिउक्ताः स्थितयोऽबाधान्तर्गतत्वेन नोद्धर्तिष्यन्ते किमुद्यमवलिउक्ताप्रतिषेधेन तदुक्तमभिप्रायापरिक्रानात् अबाधा-न्तर्गताः स्थितयो नोद्धर्तन्ते इति । किमुक्तं जघनि अबाधान्तर्गताः स्थितयः स्वस्थानादुत्पाद्य अबाधायामप्ये पुनस्तासां वक्ष्यमाण-क्रमेणोद्धर्तनातिक्रमैः प्रवर्तमानौ न विरुध्यते तत उद्यमवलिउक्ता-न्तर्गता अपि उद्धर्तनामाप्नुवन्तीति प्रतिषिध्यन्ते ।

संप्रति निक्षेपप्रकरणार्थमाह ।

इच्छियतिष्ठणाओ, आवलियं हंयिऊण तहलियं ।

सन्वेसु वि निस्विप्पइ, ठिङ्गणेषु उवरिमेषु ॥

इत्थितस्थितस्थानात् यतः स्थितस्थानमुद्धर्तते तत उद्ध-मित्यर्थः । आवाहिकां यद्धयित्वा अतिक्रम्य तदधिकमुद्धर्तमा-नस्थितद्विषिकं सर्वेष्वपि उपरितनेषु स्थितस्थानेषु निक्षिप्यते च निक्षेपविधिः । संप्रति निक्षेपविषयप्रमाणनिरूपणार्थमाह ।

आवलिय असंखजागई, जाक कम्मडिई ति निक्खेवो ।

सम उत्तराणियए, सानाहाए जवे ऊणे ॥

इह निक्षेपविषयो द्विधा जघन्य उत्कृष्टश्च । तत्रावलि काया अ-संख्यभागमात्रासु स्थितिषु यः कर्मवृत्तिकनिक्षेपः स जघन्य-स्तथा हि सर्वोत्कृष्टात् स्थित्यप्रादध आवाहिकाऽऽवलिकाया असंख्येयं च जागं जवनीत्यधस्तनीया स्थितिस्तस्या दक्षिकम-निस्थापनावलिकामात्रमतिक्रम्योपरितनाधिकाया असंख्येय-भागभाविनीषु निक्षिप्यते नायविकाया मध्येऽपि तथा स्वाज्ञा-व्यात् ततोऽसावेतावान् जघन्य दक्षिके निक्षेपविषयः । एवं सति आवलिकाया असंख्येयतमे जागे नाधिकासु आव-लिकामात्रासु स्थितिषु उद्धर्तनं भवतीति सिद्धम् । तथा च सत्युद्धर्तस्थितिकन्धे उद्धर्तनायोग्याः स्थितयो बन्धावलि-कामवाधामुपरितनीं चावलिकामसंख्येयभागाधिकां मुक्तया वेष्ट्या यत्र दृष्ट्या । तथा हि बन्धावलिक्तान्तर्गतं सकलकरणयोग्य-मिति कृत्वा बन्धावलिक्तान्तर्गताः स्थितयो नोद्धर्तन्ते अबाधान्त-र्गता अपि नोद्धर्तनायोग्यास्तासामतिस्थापनप्रत्येन प्राक् प्रतिपा-दितत्वात् सख्येयमाणाधिकमात्रभाविन्यश्च उपरितन्य स्थितयः प्रागुक्ता व्यक्तेरेव नोद्धर्तनायोग्याः संप्रत्युत्कृष्टो निक्षेपविषयश्चि-न्तयते ‘जायकमडि’ इत्यादि । इयमत्र भायनायदा आवाहिकामा-वलि कासख्येयजागमध्ययनिनी द्वितिया अधस्तनीस्थितिरुद्धर्तयन्ते तदा समयधिकायलिकाया असंख्येयभागो निक्षेपविषयः यदा तु तृतीया स्थितिरुद्धर्तयन्ते तदा द्विसमयधिकः । एवं समयद्वय्या नायवलिक्तानिक्षेपविषयो यावदुत्कृष्टो जघनि स च क्रियान् भव-तीति अनुच्यते समयधिकायलिका अबाधया वा हीना सर्व-कर्मस्थितिः तथा हृषाद्योपरिस्थितौनामुद्धर्तना भवति तथा व्यबाधया उपरितने स्थितस्थाने उद्धर्तयमाने अबाधया उपरि-द्विषिकनिक्षेपो जघनि न अबाधामप्ये उद्धर्तयमानद्विषिकस्य उद्धर्त-मानस्थितेरुद्धे निक्षेपात् तत्राप्युद्धर्तयमानस्थितेरुपरि आधलि-कामात्राः स्थितिरतिक्रम्योपरितन्येषु सर्वासु दक्षिकानिक्षेपणा जघति ततः स्थापनावलिकामुद्धर्तयमानां स्थितिं समयमात्रम-बाधां वर्जयित्वा शेषाः सर्वा अपि कर्मस्थितिरुत्कृष्टो दक्षिक-निक्षेपविषयः । तथा चाह ।

आवाहोवरिणा, दलियं पुरुवेह परमनिक्खेवो ।

वरिष्ठवृत्तानां, परुच्छद् जाइ य जह्मो ॥

अत्राध्याया उपरितने यत् स्थितिस्थानं तद्विचित्रं प्रतीत्य स-
द्वर्तनाकरणे परम उत्कृष्टो निक्षेपो भवति परमं तु स्थितिस्थानं
यस्मात्परं नोद्वर्तते तद्विचित्रं जघन्यो दक्षिणनिक्षेपः ।

संप्रति यावन्मात्राः स्थितय उद्वर्तनयोग्यास्ताः प्रतिपादयति ।

उक्तिरे त्रिवंधे, बंधावलिया अवाहमेत्तं च ।

निकलेवं च जह्मं, ता मोचुं उच्चैः सप्त ॥

उक्तं स्थितिबन्धे कियमाणं बंधावलिकामाध्यामात्रं निक्षेप
च जघन्यम् । इह जघन्यनिक्षेपप्रवृत्त्यात् सर्वोपरितनी आवलि-
का भासंख्येयतामाधिका गृह्यते ततस्तां च मुक्त्वा शेषं सर्व-
मपि स्थितिजातमुद्वर्तने जायता चैतद्विषया प्रागेव कृता । एव
निर्व्याघाते विधिः । व्याघाते पुनरयम् ।

निव्याघाए एवं, बाधाओ संतकम्पत्रिवंधो ।

आवलिअसंखनागो, जा वलिओ तत्थ अइउवणा ॥

एवं पूर्वोक्तैः प्रकारेण दक्षिणनिक्षेपो निर्व्याघाते व्याघाता-
भावे द्रष्टव्यः व्याघाते पुनरन्यथा । अथ कोऽसौ व्याघात इत्याह ।
व्याघातः प्राक्तनस्थितिसत्कर्मोपेक्षया इत्यधिकाभिनवकर्म-
बन्धरूपा तत्रानिस्थापना आवलिकाया असंख्येयतमो भागः स
च प्रवर्तमानस्तावद्वसेयो यावदावलिका । इयमत्र भावना ।
प्राक्तनसत्कर्मस्थित्यपेक्षया समयादिनाऽऽधिको योऽभिनवक-
र्मबन्धस्य व्याघात इहाभिप्रेतस्तन्नामा स्थापना आवलिका
जघन्याया असंख्येयभागमात्रा । तथा हि प्राक्तनसत्कर्मस्थितेः
स्काशात् समयमात्रेणाध्याधिकेऽभिनवकर्मबन्धे सति प्राक्तन-
सत्कर्मणोऽन्यथो द्विचरमा वा स्थितिर्नोद्वर्तते । एवं यावदा-
वलिका जघन्याया असंख्येयभागमात्रा अन्यस्याआवलिकाया
असंख्येयतमो भाग इति । एवं समयद्वयेन समयत्रयेण याव-
दावलिकाया असंख्येयतमेनापि भागनाधिके अभिनवकर्म-
बन्धे द्रष्टव्यम् । यदा पुनर्द्वाभ्यामावलिकासंख्येयताभ्यां
भागाभ्यामधिकोऽभिनवकर्मबन्ध उपजायते तदा प्राक्तनस-
त्कर्मणोऽन्यस्थितिरुद्वर्तते उद्वर्त्य च आवलिकायाः प्रथ-
मं संख्येयतमं भागमतिक्रम्य द्वितीयेऽसंख्येयतमे भागे नि-
क्षिप्यते एतौ अतिस्थापनानिक्षेपो जघन्यौ । यदा पुनः सम-
याभ्याधिकाभ्यां द्वाभ्यामावलिकाया असंख्येयतमाभ्यां भागा-
भ्यामधिकाभिनवकर्मबन्धस्तदा आवलिकायाः प्रथमसंख्ये-
यतमं भागं समयाधिकमतिक्रम्य असंख्येयतमे भागे निक्षि-
प्यते एवमभिनवकर्मबन्धस्य समयादिवृद्धौ अतिस्थापना प्रव-
र्तते सा च तावत् यावदावलिका परिपूर्णा भवति । निक्षेपस्तु
सर्वत्रापि तावन्मात्र एव भवति तत ऊर्ध्वं पुनरपि नवकर्मनि-
क्षेप एव केवलो वर्धते । एतदेवाह ।

आवलि दो-संखनी, जइ वहुइ अहिणावो उ त्रिवंधो ।

उक्तिडानो चरिमा, एवं जा वलिय अइउवणा ॥

अइउवणा वलियाए, पुम्माए वहरंति निकलेवो ।

यदा प्राक्तनस्थितिसत्कर्मोपेक्षया अभिनवस्थितिवन्धो वर्ध-
ते द्वावधिकाया असंख्येयांशो यतस्ती भागो ततः प्राक्तनस्थ-
तिसत्कर्मणोऽन्यथा स्थितिरुद्वर्तते । उद्वर्त्य चावलिकयोः प्रथ-
मसंख्येयतमं भागमतिक्रम्य द्वितीये असंख्येयतमे भागे निक्षिप-
ति एतावता स्थापनानिक्षेपो जघन्यो ततोऽभिनवकर्मबन्धस्य
समयादिवृद्धौ आवलिस्थापना वर्धते तावत् यावदावलिका परिपू-

र्णा जघनि निक्षेपस्तु तत्र सर्वत्रापि तावन्मात्र एव अतिस्थाप-
नावधिकायां परिपूर्णायां निक्षेपो वर्धते इति शब्द उद्वर्तना-
कर्तव्यतापरिसमाप्तिसूचको यावन्मानेन नवकर्मबन्धः प्राक्तन-
स्थितिसत्कर्मणः स्काशात् द्वाभ्यामावलिकासंख्येयतमाभ्यां
भागाभ्यामधिको न भवति तावत् प्राक्तनस्थितिसत्कर्मण-
श्चरमस्थानेन आवालिकामसंख्येयतामाधिका मतिक्रम्योपरितने
आवलिकाया असंख्येयतमे भागे निक्षिपति । यदा तु द्वितीयमध-
स्तनी स्थितिमुद्वर्तयति तदा समयाधिके असंख्येयतमे भागे
निक्षिपति एवं प्रकारेण द्रष्टव्यम् । संप्रत्यप्युक्तमुच्यते या
जघन्या अतिस्थापना यत्र जघन्या निक्षेपपत्तौ द्वावपि सर्वस्तोकं
परस्परं वा र ह्यौ एतौ द्वावधावलिकासत्कासंख्येयतमभागप्र-
माणी ताभ्यामसंख्येयगुणा उत्कृष्टा अतिस्थापना तस्या उत्कृष्टा-
बाधारूपत्वात् तताऽऽप्युक्तो निक्षेपोऽसंख्येयगुणो यतोऽसौ
समयाधिकावलिकया साबाधया दाना सत्कर्मस्थितिः ततोऽपि
संख्येयकर्मस्थितिर्विशेषाधिका पं० सं० । क० प्र० ।

अथानुभागोद्वर्तनामाह ।

चरमं नो वट्टिज्जइ, जा ठायंताणि फट्टगाणि तउ ।

उत्सकियउवट्टइ, उदयाववट्टणा एवं ॥

चरमं स्पष्टकं नोद्वर्तयते नापि द्विचरमं नापि त्रिचरमम् एतादृ-
ता तावदाद्यं यावच्चरमान् स्पर्शकालांशानन्तानि स्पर्शकालानि ना-
द्वर्तयते किं तु तस्य चतुष्कस्याप्रस्ताववर्तीत्येयानि स्पर्शकालानि
समयमात्रस्थितिगतानि तावद्वर्तयति तानि चोद्वर्त्य आयक्षि-
कामात्रस्थितिगतानि अनन्तानि स्पर्शकालानि अतिक्रम्योपरितने द्वे
आवलिकामत्कासंख्येयभागमात्रगतेषु स्पर्शकेषु निक्षिपति ।
यथा पुनरुद्वर्तयति तदा आवलिकामात्रस्थितिगतानि स्पर्शकालानि
उद्वर्तयति तथा आवलिकामात्रस्थितिगतानि स्पर्शकालानि अतिक्र-
म्य उपरितनेषु समयाधिकावलिकासत्कर्मसंख्येयभागमात्रग-
तेषु स्पर्शकेषु निक्षिपति एवं यथा यथा अधोऽवतरति तथ तथा
निक्षेपो वर्धते अतिस्थापना पुनः पुनः सर्वत्रापि आवलिकामा-
त्रस्थितिगतान्येव स्पर्शकालानि । कियद् पुनरुत्कृष्टो निक्षेपविषय
इति चेदुच्यते बंधावलिकायामतीतायां समयाधिकावलिकामा-
त्रगतानि स्पर्शकालानि व्यतिरिक्त्य शेषाणि सर्वाण्यपि निक्षेपवि-
षयः । संप्रत्यत्रैवालपबहुत्यं चिन्त्यते सर्वस्तोको जघन्यनिक्षेपः
तस्यावलिकासत्कासंख्येयतागतस्पर्शकर्मविषयत्वात् ततोऽ
तिस्थापना अनन्तगुणा निक्षेपविषयस्पर्शकेन्य आयक्षिकामात्र
स्थितिगतानां स्पर्शकालानामन्तगुणत्वात् । एवं सर्वत्राप्यनन्त-
गुणता स्पर्शकापेक्षया द्रष्टव्या तत्र उत्कृष्टो निक्षेपोऽनन्तगुणः ततो-
र्धप सर्वो जागो विशेषाधिकः । तदेवमुक्ता अनुजागोद्वर्तना । पं०
सं० (कर्मप्रकृतौ तु " एव उच्चदृष्ट्या उ " एवं चतुर्थपादः ।
अथमिहाहुपयुक्तोऽव्याख्यातोऽपि गाथापत्तये प्रदर्शितः)
उद्वर्तनमुद्वर्तना । तत्कायाभिर्गम मरणे , " दोणइ उच्चदृष्ट्या
पण्णातं जहा नेरय्याणं चेष भवणवासीणं चेष " उद्व-
र्तना नेरयिकभवनवासिनामेवं व्यपदिश्यते अन्येषान्तु मरण-
मेवेति । इथा० २ गा० । (उद्वर्तनायाः सर्वा वक्तव्यता उच्च-
यशब्दे दर्शिता यथा सान्तरं निरन्तरं चोद्वर्तने इति सतो-
ऽस्तौ वा नेरयिकविषयादुद्वर्त्य तीर्थकृत्वादिश्रामः इति च
अंतर्करिया शब्दे उक्तम्)

खुड्ग गकदुम्पगेरयाणां जने ! अणंतरं उच्चदृष्ट्या
कहिं उववज्जंति किं णेरएनु उववज्जंति निरिक्खमोपेणिसुए

उव्वज्जति उव्वट्टणा जहा वक्तीए तेणं भते ! जीवा एग-
समणं केवइया उव्वट्टति गोयमा ! चत्तारि वा अट्ठ वा बारस
वा सोलस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उव्वट्टति तेणं जंते !
जीवा कइं उव्वट्टति ? गोयमा ! से जहाणामए पवए एवं तहेव
एवं सो चेव गमओ जाव आयप्पओगेणं उव्वट्टति एणं पर-
प्पओगेणं उव्वट्टति रयणप्पभपुववित्तुहागकरुजुम्म एवं र-
यणप्पभाए वि एवं जाव अहेसणमाए वि । एवं खुहागतं-
ओगे खुहागदावरजुम्मे खुहागकस्सिओगे एवरं परिमाणं
जाणियब्बं सेसं तं चेव सेव भंते ! जंतेसि (११ शा० ११ उ०)
कएहसेस्सकरुजुम्मे णेरइया एवं एएणं कयेणं जहेव उव-
वायसए अट्ठावीसं उव्वेसगा जणिया तहेव उव्वट्टणासए वि
अट्ठावीसं उव्वेसगा जाणियव्वा णिरवसेसा एवरं उव्व-
ट्टति सि अभिज्ञावो जाणियव्वो सेसं तं चेव सेव भंते !
भंते ! सि जाव विहरइ ॥ उव्वट्टणासयं सम्मत्तं ॥ ३२ ॥
ज० ३१ शा० ३२ उ० ।

उव्वट्टणासंकम-उट्टर्तनासंकम-पुं० उम्मानप्रकृतीनां बन्धे, 'आ-
वंधाउव्वट्ट' पं० सं० स्तोत्रस्य रसस्य प्रभृतीकरणे, पं० सं० ।
उव्वट्टिता-उट्टर्त्य-अव्य० उव्वट्टनं कृत्वेत्यर्थे, स्था० ३ उ० ॥

उव्वट्टिय-उट्टर्तित-त्रि० पिष्टकादिना कृतोव्वर्तने, "अभंगिय सं-
वारिय उव्वट्टियमज्जियं च से जाणं" पिं० । तत्त्वाख्यायिते,
" उव्वट्टिया पओसं, जेज उव्वममओ य सेजंते " वा अभिनव-
स्थापिता सती धात्री उव्वर्तिता धात्रीत्वाख्यायिता । पिं० ।
कृतोव्वर्तनाके, "णरगा उव्वट्टिया अधण्णा ते वि य दीसंति" प्रश्न० १ शा० । ततो वि उव्वट्टिया समाणा पुणो वि पवज्जति" प्रश्न० ३ शा० । "आउव्वणएण उव्वट्टिया समाणा" प्रश्न० १ शा० ।
उव्वट्टु-उट्टृक्-त्रि० उट्टृक्प्रपगते, "अमुगो पवंतराया उव्वट्टा
अजज्जंता पुरिसा कुरुसेहे उव्वणेतु " । आ० म० द्वि० ।

उव्वत्त-उट्टत्त-त्रि० कृतोव्वर्तने, "मत्तुव्वत्तं" मत्स्योपुत्तमेकं व-
न्दित्वा मत्स्यवद् कृतं द्वितीयं साधुं द्वितीयपार्श्वेन रेखकावर्तेन
परावर्तते आ० ३ अ० ।

उव्वत्तण-उट्टर्तन-न० एकपार्श्वान्यपार्श्वीभवने, अ० ३ अ० ।
" उव्वत्तणस्स पासङ्खियकरणं उव्वत्तणं " नि० पू० ४ उ० । उ-
व्वर्तनं नाम तस्या उव्वत्तनायाः पार्श्वतः करणम् । पु० ३ उ० ।
ऊर्ध्वं वर्तने, " उव्वत्तणणिष्ठेवणवीहंते अणिओणं " ऊर्ध्वं वर्तनं
वदसाधु वर्तते । ओ० । शरीरपरिवेशकारिषु निष्पन्मकेषु,
प्रश्न० ७१ शा० ।

उव्वर-देश-धर्मार्थे, दे० ना० ।

उव्वट्टण-उट्टहन-न० उत्तोल्य वहनम् । उत्तोल्य स्कन्धादिना
वहने, विवादे च । वाच० । जीविकासाधेनात्मनो धारणे, स० ।

उव्वी-उट्ट-वा-धा० पवा० प० अक० सेद " स्वराध्वनी वा "
८१ ४ ३६ । अकारान्तवर्जितास्वरान्ताद्यातोरन्तेऽकारागमो वा
मधति इत्यकारागमो वा । उव्वीह उव्वामह उव्वति । प्रा० ।
" उव्वते रोहम्मावसु आः ८ । ४ । ११ इत्यादेशो कृते ओहम्माह
वसुमाह उव्वीह प्रा० धर्मार्थे, दे० ना० ।

उव्वीगण-उव्वीगि-पुं० वडवानसे, अट्ट० ।

उव्वीह-उट्टाह-पुं० परिभ्रान्ते, " अत्तजाणे उव्वीहा निक्खोव-
हिसाणएण परिणीय " वृ० १ उ० । " उव्वीहातो दिवसं तिण्हं
तु अतिकमे गुह्या " उवाचः परिभ्रान्त इति कृत्वा महः ।
व्य० १ उ० । अतिपरिभ्रान्ते, " हिंसतो उव्वीहातो सुत्तत्याणं च
गच्छपरिहाणी " व्य० ४ उ० ।

उव्वीह-देशी-धर्मार्थे, दे० ना० ।

उव्वीहजिमाण-उट्टाध्यमान-त्रि० प्रावक्ष्येन वाध्यमाने, " उ-
व्वीहजिमाणं उव्वीहजिमाणे " आआ० ३ पु० । प्रावक्ष्येन
मोहोदयात्पीडयमाने, " उव्वीहजिमाणे गामधम्मोहिं " आआ० १
पु० ५ अ० ।

उव्विमा-उट्टिग-त्रि० उट्ट-विट्ट-कर्त्तरि-क-सर्वत्र सवरात्मक-
म्बे ८ । २ । ७ ए । इति लोपः प्रा० । आनन्दरसत्यागमामसे,
ज० ३ शा० १ उ० । अति, " जम्ममव्वुभउव्विमा दुक्खस्सेतगवे-
सिणो " उवाच १४ अ० । " अरुविजम्मणा णिक्खवासजणगा-
णं " प्रश्न० १ शा० । उट्टेगवति, " उव्विमा अप्पुया असरणा
अरुवीवासं उव्वेति " प्रश्न० ३ शा० । पराङ्मुखचित्ते, तेणं नर-
केसु नारका णिक्खंतसिया णिक्खं उव्विमा " प्रश्न० २ पद । यथोक्त-
दुःखानुजवतस्तत्तवासपराङ्मुखचित्ताः उ० ३ प्रति० ॥

उव्विगाया-उट्टिगता-स्त्री० इष्टवियोगाद्यनिमित्तकसदृशत्या-
गेच्छायाम्, नवाट्टिगताद्युक्तौ, शा० २१ शा० ।

उव्विव-उट्टविज्-धा० उट्टेगे, उट्टिजः ८ । ४ । २६ उट्टिगेरन्त्यस्य
वो भवति । उव्विवइ उट्टिजते प्रा० ।

उव्विह-उट्टिह-पुं० द्वादशानामाजीविकोपासकानां तृतीये,
म० ७ शा० ५ उ० ।

उव्विहंत-उट्टिजहत्-त्रि० ऊर्ध्वं क्षिपति, म० ७ शा० १४ उ० ।

उव्विहंत-उट्टिजहत्-त्रि० ऊर्ध्वं क्षिपति, म० ७ शा० १४ उ० ।

उव्विहमाण-उट्टिजहत्-त्रि० उट्टिजहति, ज० १ शा० ९ उ० ।

उव्विहिय-उट्टव्यूह-अव्य० उत्प्रेक्ष्यार्थे, म० १३ शा० ९ उ० ।

उव्वीह-उट्टव्यूह-त्रि० ईर्षोद्यूहे ८ । १ । १२० । इति उट्टपूह-
शब्दे कृत ईत्वं वा । उव्वीहं उट्टव्यूहं । उत्प्रेरिते, प्रा० ।

उव्वीसय-अपव्रीक-पुं० सज्जया अतिचारान् गोपायन्तमुप-
वेशविशेषैरपव्रीकयति, विगतसज्जं करोतीति अपव्रीकः ।
पंथा० १५ विव० । स्था० । सज्जयाऽतिचारान् गोपायन्तं वि-
विश्रयस्मैर्विश्रज्जीकृत्य सम्यगाशोचनाकारयितरि, आशोचना-
प्रतीत्युक्ते, ज० २५ शा० ७ उ० । अयं आलोचकस्यात्यन्तमुपकारको
भवतीति अ० २ अ० । अभिहितं च " वव्वहारं वव्वहरं आगम-
मार्ह उ मुणइ पंचविदा । आधीसुव्वहंतं जइ आसोपइ तं सव्वं "
स्था० ७ उ० ।

उव्वीसेमाण-अवपीकयत्-त्रि० बाधयति, " पंचकोडेहिय उ-
वीसेमाणे ३ विहिंसेमाणे ३ विहरइ " वि० १ पु० १ अ० पा० ।

उव्वुडुयणिमुडुय-उन्मग्ननिमग्नत्व-न० ऊर्ध्वोर्धो जलगमने, उपचा-
रात्सातासातपरितापने, " सातस्स असातस्स य, परितावण-
मयं उव्वुडुयिमुडुयं करेति " सातमुन्मग्नत्वमिव असातपरितापनं
निमग्नत्वमिवेति । प्रश्न० ३ शा० ।

उव्वुह-उट्टव्यूह-न० उट्ट-वि-ऊह-क ईर्षोद्यूहे ८ । १ । १२० ।
इति कृत इत्याजावे रूपम् । उत्प्रेरिते, प्रा० ।

उव्वेग-उट्टेग-पुं० उट्ट-विट्ट-वज्-कुत्तम् । शांके, देवानामुद्वेगः ।

तिहिं ठाणेहिं देवे उल्लेखमागच्छेज्जा तंजहा अहो एं
मए इमाअं एयाव्वाओ दिव्वाओ देवहीओ दिव्वाओ
देवजुईओ दिव्वाओ देवाण्णावाओ पत्ताओ हप्पाओ
अभिसमणगयाओ चवियव्वं जविस्सइ ? अहो एं मए
माउओय पिउमुकं तं तनुभयसिक्कं तपपमयाए आहारो
आहारेयव्वो जविस्सइ २ अहो एं मए कलमसजंवालाए
असुईए उल्लेखणिणाए भीमाए गम्भवसहीए वसियव्वं
अविस्सइ ॥ ३ ॥

(उल्लेखंति) उल्लेखं शोकं मयेतत्कथयनीयं भविष्यतीत्येकं तथा
मातुरोज्ज आनेधं पितुः शुक्रं तत्तथाविधं किमपि विनीनामाम-
तिविनीनां तयोरोज्जःशुक्रयोःरुभयं द्वयं तदुभयं तच्च तत् संसृष्टं
संश्लिष्टं वा चेति परस्परमेकीकृतमित्यर्थः । तदुभयसंघट्टं तदु-
जयसंश्लिष्टं वा एषंलक्षणे य आहारस्तस्य गर्भवासकासस्य
प्रथमता तत्प्रथमता तस्यां प्रथमसमय इत्यर्थः । स आहर्त-
व्योऽन्यवहायो जविष्यतीति द्वितीयम् । तथा कलमसो जतरु-
व्यसमूहः स एव जम्बासः कर्दमो वस्यां सा तथा तस्यामत
एवाशुचिकायामुल्लेखनीयायामुल्लेखकारिण्या भीमायामनयानि-
कायां गर्भे एव वसतिस्तस्यां वस्तव्यमिति तृतीयम् । स्या० ३
उ० ३ उ० । निघेदे, अनु० । इष्टविद्योगादिजन्यं चित्तव्याकुलत्वे,
ज० ३ उ० ६ उ० । जीवा० । चित्तदोषे, तत्र ह्येषादुष्टेगो यथा ।

स्थितस्यैव स उल्लेखो, योगद्रष्टाततः क्रिया ।

राजविष्टिममाजन्म-बाधिते योगिनां कुले ॥१४॥

(स्थितस्यैवेति) स्थितस्यैवाप्रवृत्तस्यैव स कर्म उल्लेख उच्यते
ततस्तस्मादनादरजनिताद्योगद्रष्टात्क्रिया परवशादिति मिश्रा प्र-
वृत्तः राजविष्टिममा नृपनियुक्तानुष्ठानतुल्या योगिनां श्रीमतां
आद्यानां कुले जन्म बाधित प्रतिबध्नाति अनादरेण योगक्रियाया
योगिकुलजन्मबाधकत्वानियमात् ॥१०१॥ ॥१॥ तदुक्तम् ।

उल्लेखे विद्वेषा-द्विष्टिममं करणमस्य पापेन ।

योगिकुलजन्मबाधक-मदमेतत्तद्विद्वेषमिष्टम् ॥

'उल्लेख इत्यादि' उल्लेखे चित्तदोषे विद्वेषाद्योगविषयात् विष्टिममं
राजविष्टिकल्पं करणमस्य योगस्य पापेन हेतुभूतेन एतद्वैधविधं
करणं योगिनां कुले जन्म तस्य बाधकमेतन् योगिकुलजन्मापि
जन्मान्तरे न लज्यत इति कृत्या योगिकुलजन्मबाधकमलमत्य-
र्थमेतत्तद्विद्वेषमिष्टं योगविद्वेषमिष्टमम् । षो०१४ धिव० । व्याकु-
लचित्ततायाम्, विरहजन्ये दुःखोदमे प्रये च । उक्तो वेगो
यस्मात् । निधत्ते, स्तिमितं, शांतामिति च वाच्यं ।

उल्लेख-उल्लेख-धा० ज्वा० आ० सक सेद-पृथक्करणे, धोवः ८ ।
४ । ११ । उद्ः परस्य वेष्टेरन्यस्य ह्यो वा भवति इति ह्युत्वाभावे
रूपम् उल्लेखइ उल्लेखइ उल्लेखते । प्रा० । "उल्लेखेज्जा वा णिव्यज्ज
वा उप्पोसं वा करंज्जा" उल्लेखयेत् पृथक्कुर्यात् आशा० २ सु० ।
उल्लेखण-उल्लेखण-ज० उद्-वेष्ट-ह्युद्-हस्तपादयोर्बन्धने, उपनेष्ट-
वे च । पृथक्करणे, उन्मुक्तबन्धने, त्रि० वाच्यं । आशा० २ सु० ।
उल्लेखणग-उल्लेखनक-त्रि० उल्लिख्यते उल्लिख्यते वस्मिन् स
उल्लेखनकः । जयानके, उल्लेखकारिणि, " उल्लेखणाथं आहमरणं
नरपुं अणाओ य " आनु० । उल्लेखहेतुत्वाभिरवकाङ्क्षे प्राब-
ल्ये, प्रस० १ उ० ।

उल्लेखणिज-उल्लेखनीय-त्रि० उद्-विज्-अनीय-कस्तंरि । उल्ले-

गकारिणि, " असुईए उल्लेखणिणाए भीमाए गम्भवसहीए व-
सियव्वं अविस्सइ " स्या० ३ उ० ।

उल्लेख-उल्लेख-धा० ज्वा० सक० आत्म । धोवः ८ । ४ । ११ । उद्ः
परस्य वेष्टेरन्यस्य या ह्यः उल्लेखइ उल्लेखइ उल्लेखते । प्रा० ।
उल्लेखिय-उल्लेखित-त्रि० उल्लिखिते, " उल्लेखिय मुज्जमपस्स तो
सादाहि " वृ० ३ उ० ॥

उल्लेख-उल्लेख-पुं० उद् विज्-अन्य-कृत्वम् । उल्लिखः ८ । ४ । ११
इति अस्यस्य वा वः । चित्तव्याकुलत्वे, प्रा० ।

उल्लेखण-अवध्वज्ज-म० उल्लेखणे, " जपण जपणं जाणणं उल्ले-
खणंति एगहा " नि० वृ० १ उ० । " जलमाणिधयाणं उल्लेखणं
मस्यति " नि० वृ० १ उ० ॥

उल्लेख-उल्लेख-त्रि० उल्लेख, " उल्लेख उल्लेख उल्लेख " गय० ।

उल्लेख-उल्लेख-म० उल्लेख-कृत्वा मारिषे, पिप्पलीमूले च शुगण्यो
काव्यके पिप्पल्याश्च श्री० उत्पन्नं गच्छो देवायश्चो बाहुल्यवचनो
यथा " उत्पन्नसायं वेपथं वेपथि " कर्म० ॥ प्रायः दस्ये, ।
ज० २ वृ० । प्रवाहेणेत्यर्थे, तं० ।

उल्लेखदोम-उल्लेखदोम-पुं० उल्लेखेन बाहुल्येन अनुपरतत्वेन शोभा ।
अनादानसंस्कृताणामन्यतम् । रुद्राध्यानस्य लक्षणमेव, श्री० ।

उल्लेख (उ)-अ (उ) पज-पुं० अयनशब्दस्य द्विधा व्या-
ख्या सामान्यतो विशेषतश्च । तत्र सामान्यतो यथा अयनं
गच्छति परमपदमिति अयनः । उल्लेखदोम ८ । १ । ३१ । इत्युत्वे
उल्लेखो वृषज इत्यपि । वर्धति सिञ्चति देशनाज्जलं दुःखाग्निना
हृद्यं जगदिति अस्यान्वर्थः । अयमे वा वा ८ । १ । ३३ । इति
वृषजे श्रुतो वेन सह उद् वा भवति । उल्लेखो वसभो प्रा० ।
धर्म० । वृषेण धर्मेण भार्ताति वृषजः ज० २ वृ० । वृषभ
उल्लेखे एव आगमिको धातुः समप्रसंयमज्जोहनाद् वृषजः
धा० म० छि० । वृषभ उल्लेखे उल्लेखे तेन भगवता जगत्संसारः
समप्र तेन अयन इति सर्व एव जगवन्तो जगदुल्लेखन्ति " भतुसं
नाणदंसणचरितं वा एषं सामाणं " एषा सामान्यत अयन-
शब्दस्य व्युत्पत्तिः । आशा० २ म० । एषश्च सर्वेऽप्येवम् अयना
वृषजा वा इत्युच्यन्ते तेन उल्लेखो वृषज हाञ्छनत्वेन मातुःशुद्धि-
स्वप्नेषु प्रथम वृषभदर्शनेन च अयनो वृषजो वर्तते ज० २ वृ० ।

ऊरुमु उत्पन्नं जगत्तुल्यं सुमितेण उत्पन्नजिणो जेण
जगवतो दोसु वि ऊरुमु उत्पन्ना उपपरादुत्ता लक्षणज्या
जेणे व मरुदेवीए भगवतीए चोहमएहं महासुमिणाणं प-
हं उत्पन्ना सुमिते दिट्ठो तेण तस्स उत्पन्नं चि नाम कयं मे
सत्तित्रयगाणं मायरो पहं गयं पासंति ततो वसभं ।

अक्षरगमनिका त्वेयं यतो जगवन् ऊर्ध्वोर्ध्वभवनवृक्षमुल्लेखं हाञ्छ-
नं मरुदेवी च भगवती स्वप्ने प्रथममृषभे दृष्टयतो तेन भगवाद्
अयनजिनः । प्रा० म० छि० । अयनसंज्ञायां प्रथमे तीर्थकरं,
प्रव० ७ उ० । अनु० ।

(१) अयनस्वामिनः पुरजवचरित्रम् ।

(२) अयनस्वामिनस्तीर्थकरवृक्षम् ।

(३) अयनस्वामिनो जन्म तत्प्रदोप्सयश्च ।

(४) अयनस्वामिनो नाम ।

(५) अयनस्वामिनो वृत्तिः ।

(६) अयनस्वामिनो जातिस्मरणम् ।

- (७) ऋषभस्वामिनो विवाहः ।
 (८) ऋषभस्वामिनोऽपत्यानि ।
 (९) ऋषभस्वामिनो नीतिव्यवस्था ।
 (१०) ऋषभस्वामिनो राज्याभिषेकः ।
 (११) ऋषभस्वामिनो राज्यसंग्रहः ।
 (१२) ऋषभस्वामिनो लोकस्थितिनिबन्धनं शिल्पादिशिक्षणं च ।
 (१३) ऋषभस्वामिनो वासः ।
 (१४) ऋषभस्वामिपुत्रराज्याभिषेकः ।
 (१५) ऋषभस्वामिनो दीक्षाकल्याणकम् ।
 (१६) ऋषभस्वामिनोऽश्वारोहकल्याणकम् ।
 (१७) ऋषभस्वामिनो निष्ठाकल्याणकम् ।
 (१८) ऋषभस्वामिनो श्रेयांसेन जवापुष्पकथनम् ।
 (१९) ऋषभस्वामिनो धामायाजन्तरं प्रवर्तनप्रकारः ।
 (२०) ऋषभस्वामिनो धर्मगवायकथावर्णनम् ।
 (२१) ऋषभस्वामिनो केशवोत्पत्त्यन्तरं धर्मकथनम् ।
 (२२) ऋषभस्वामिनो बन्धनार्थं मरुदेव्या सह जगतगमनम् ज-
 रनविश्वजयश्च ।
 (२३) आश्विनामनुपसिप्रकारः नीर्थकरवप्रेष वासुदेवाश्च भ-
 विष्यन्ति न वेत्यादिप्रश्नकदम्बकञ्च ।
 (२४) ऋषभस्वामिनः सङ्कल्पख्या ।
 (२५) ऋषभस्वामिनः धर्मगवर्णनम् ।
 (२६) ऋषभस्वामिनः केशवज्ञानोत्पत्त्यन्तरं ज्ञानार्थं कियता
 कावेन सिद्धिगमनं प्रवृत्तं कियन्ते कावेन यावदनुवृत्तम् ।
 (२७) ऋषभस्वामिनो जमकल्याणकादिनृत्ताणि ।
 (२८) ऋषभस्वामिनः शरीरसंपत्-शरीरप्रमाणं कौमारं राज्ये
 गृहत्वे च यावान् काश्चिन्मानं च ।
 (२९) ऋषभस्वामिनो निर्वाणगमनं देवकृत्यवर्णनं च ।
 (३०) चिन्तानन्तरं शक्रकृत्यवर्णनम् ।
 (३१) इक्ष्वाकुणामपरा चितिका जगतकारिता ।

(१) अथ श्रीऋषभदेवचरित्रं तत्र प्रथमतः पूर्वमथचरित्रमाह ।
 नार्भी विणयजूमौ, मरुदेवी उत्तरा अमाहा य ।
 गया य वरनाहो, विमाणसव्वट्टसिद्धाओ ॥ ९६ ॥
 धगमिहुणमुरमहव्यत्त-अद्विगयययजंयमिहुणे अ ।
 सोहम्म वेजअच्छुअ, चकी सव्वट्टउमजे अ ॥ ९७ ॥
 धणसथवाहयोसण-जडगमणं अन्नं वेवामठाणं च ।
 बटुवोर्लोणे वामे, चित्तायदाणमासि तथा ॥ ९८ ॥
 उत्तरकुरुसोहम्मे, महाविदेहे महावल्लो राया ।
 ईमाणे ललियंगो, महाविदेहे वयरज्यो ॥ ९९ ॥
 उत्तरकुरुसोहम्मे, विदेहि वेगिच्छियस्स तत्थ मुओ ।
 रायमुअसिद्धिमन्ना-सत्तामुयओ वयस्सा मे ॥ १०० ॥
 अथवा प्रतिपादितः कुलकण्वश इदानीं प्राक् सुखिनेत्याहु-
 र्वाः प्रतिपाद्यते । स च ऋषभनाथप्रभव इत्येतस्तद्वक्तव्यताप्रति-
 धिस्तस्याऽऽह । नातागाहा ॥ ९६ ॥ गमनिका इयम् । निर्गुकि-
 गाथा प्रवृत्तार्थप्रतिपादिका अस्यां च प्रतिपदं क्रियाव्यवहारः
 कार्यः । स चेत्थं नाभिरिति नात्रिर्नाम कुलकरो बज्रूष । विनीता
 धर्माति तस्य विनीतजूमौ प्रायः अवस्थानमासीत् । मरुदेवीति
 तस्य त्रयो राजा च प्राग्भवे वैरनाजः सन् प्रमज्यां गृहीत्वा
 नीर्थकान्तामगोत्रं कर्म बन्ध्या मृष्या त्रयोर्थसिद्धिमवाप्य ततस्त-

स्या मरुदेव्यास्तस्यां विनीतजूमौ सार्थार्थसिद्ध्यादिमानादवतीर्थे
 ऋषभनाथः संजातः तस्योत्तराषाढनक्षत्रमासीदात गाथार्थः ।
 ९६ ॥ इदानीं अः प्राग्भवे वैरनाजो यथा च तेन सम्यक्स्वमवासं
 यायतो वा ज्ञानवाप्तसम्यक्त्वः संसारं पर्यटितः यथा च तेन
 तीर्थकरनामगात्रं कर्म बद्धमित्यमुर्मध्यमजिघित्सुराह । धणगाहा
 ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ उत्तरगाहा ॥ ९९ ॥ उत्तरकुरुगाहा ॥ १०० ॥ अस्यां अथ्यु-
 कसम्बन्धा एव छष्ट्या तावत् यावत् 'पहमेण पच्छिमेण गाहा'
 किन्तु यथावसरमसम्मोहनिमित्तमुपन्यासं करिष्यामः । प्रथम-
 गाथागमनिका । धनः सार्थवाहो घोषणं योनिगमनमटवी वर्षास्था-
 नं च बह्वो द्वीने वर्षे चिन्ता घृतदानमासीत्तदा ॥ ९७ ॥ द्वितीय-
 गाथा गमनिका । उत्तरकुरौ सौधर्मे महाविदेहे महावल्लो राजा
 ईशाने ललियङ्गो महाविदेहे च वैरजङ्ग इयमन्यकर्तृकी गाथा
 सोपयोगा च ॥ ९८ ॥ तृतीयगाथागमनिका उत्तरकुरौ सौ-
 धर्मे महाविदेहे चिकित्सकस्य तत्र सुतः राजसुतधेष्ठधमात्य-
 सार्थवाहसुता वयस्याः (से) तस्य । आसां भावार्थः कथानका-
 दवसेयः प्रतिपदं चानुरूपक्रियाध्याहारः कार्यः इति । यथा धनो
 नामसार्थवाह आसीत् स हि देशान्तरङ्गन्तुमना घोषणां कारित-
 वानित्यादि कथानकम् भावः १ अ० ॥

ह्रीपोऽस्ति जम्बूद्वीपोऽत्र, सदा यः परिरभ्यते ।
 अम्भोधिना चिरायात-मित्तवल्हरीजुजैः ॥ १ ॥
 विदेहे पश्चिमासंस्थे, क्षितिमण्डलमण्डनम् ।
 क्षितिप्रतिष्ठितं नाम, नगरं सुप्रतिष्ठितम् ॥ २ ॥
 प्रियंकरकरस्तत्र, राजा राजेव विभूतः ।
 शुचिः कुबलयोद्धासी, प्रसन्नचन्द्रनामकः ॥ ३ ॥
 आसीत्तत्र धनः सार्थवाहः पितृगृहं श्रियः ।
 स पश्चिमाश्रयी संख्य-कयाणकमहाकरः ॥ ४ ॥
 कयाणकानि संगृह्य, वाणिज्यार्थं कृतोद्यमः ।
 सोऽपरेणुर्गन्तुकामो, वसन्तपुरगमनम् ॥ ५ ॥
 सर्वलोकोपकाराय, सार्थवाहो धनस्तदा ।
 आघोषयत्पुरं कृत्स्ने, मेरीयादतपूर्वकम् ॥ ६ ॥
 यो मया सममज्येति, तस्य सर्वमहं ददे ।
 कयाणान्यकयाणस्या-ऽवाहनानां च वाहनम् ॥ ७ ॥
 सहायमसहायस्या-शम्भलानां च शम्भलम् ।
 दस्युज्यः इषापदादिज्य-स्त्रास्येऽहं पथि वन्धुवत् ॥ ८ ॥
 अन्नैः पानैस्तथा वस्त्रैः, पात्रैरौषधैश्चैः ।
 विसुरयति यो येन, सर्वं यच्छामि तस्य तत् ॥ ९ ॥
 तत् अन्वा वणिजोऽनेके, संवदन्ति स्म सत्वरम् ।
 व्यवहर्तुं परे भोक्तुं, द्रिद्रुद्रमकादयः ॥ १० ॥
 प्रस्थानं सुमुहूर्तेऽथ, सार्थवाहो विनिर्ममे ।
 प्राथिमङ्गलसंसूचि-विहितानेकमङ्गलः ॥ ११ ॥
 अत्रान्तरं धर्मघोषाऽऽचार्यः सूर्य इवापरः ।
 पादैः पवित्रयन् भूमिं, दीप्यमानस्तपस्विषा ॥ १२ ॥
 तमागच्छन्तमाशोक्य, सङ्कषत्रानिन्वकारकम् ।
 सार्थवाहो नमस्कृत्य, प्रसफुटकटको छिन्ना ॥ १३ ॥
 उपवेश्यासने प्राक्कीदृ-गुरोर्गमनकारणम् ।
 वसन्तपुरमेष्टाम-स्त्रया सहस्रिं तेऽभ्यधुः ॥ १४ ॥
 अन्वा तान् सार्थयो भक्त्या, सुदानिति समादिशत् ।
 सम्पाद्यमजपानाद्य-मेवाग्निः शेषमन्वहम् ॥ १५ ॥
 आचार्या अपि तस्याख्यन्, शुचिमाहारगोचराम् ।
 तदा च कोऽपि पक्काम-स्थात्रं तस्यापनीतवाह ॥ १६ ॥

सार्थवाहोऽयदत्तपूज्या, विधायानुग्रहपरम् ।
 स्थायीभूतसुधाभानि, गृहीताम्राण्यमुनि मे ॥ १७ ॥
 सार्थपैतानि कल्पन्ते, नाशस्त्रोपहतानि नः
 धनोऽवादीद् वतं पूज्या-यौष्माकर्मातदुष्करम् ॥ १८ ॥
 कल्प्यमन्त्रादि वः सर्वे, पूज्याः सम्पादयिष्यते ।
 प्रातः प्रयाणमनागत-स्तदागत्यात्र तिष्ठत ॥ १९ ॥
 चक्रे प्रयाणं सार्थेशो, गुरवोऽपि सहाचरन् ।
 सञ्जानेषु प्रयाणेषु, ततः कतिपयेष्वपि ॥ २० ॥
 लज्जजृम्भे तदा ग्रीष्मः, कालः कलितयावनः ।
 स्वकीयनोष्मणा जाला-जिह्वामप्यवहेत्यन् ॥ २१ ॥
 नृपस्येव निदाघस्य, महार्घोऽथ इवार्यमा ।
 करः शरैरिवाशेषान्, जनानाहन्त्यरीनिष ॥ २२ ॥
 तदा तापादिबोष्णांशु-स्तृष्णातिशयविह्वलः ।
 पिवन् करसद्वेगेण, जलस्थानान्यशोषयत् ॥ २३ ॥
 मस्येवप्लुतसर्वाङ्ग-स्तदा धातुमयो जनः ।
 ग्रीष्मनामिन्धमजानाद्, खरूप इवाजयत् ॥ २४ ॥
 निदाघदहनोत्तम-बाधुका वसुमत्यपि ।
 छाप्नुः भूताध्वगान् जन्तून्, पचते चणकानिष ॥ २५ ॥
 सत्यमेवविधे कात्रे, यातः कान्तारमापतन् ।
 प्राङ्मुखावक्रमापाय-स्तत्राध्वनि करोध तान् ॥ २६ ॥
 सेनान्यस्तस्य गर्जन्तः, पर्जन्याः इयाममूर्त्यः ।
 पुरस्कृतं च ध्वनि-स्तद्दिग्गङ्गामिधेनवः ॥ २७ ॥
 वारिधाराशरासार-रुपैरुपरिपातिभिः ।
 नश्यतोऽपि जनान् प्रन्ति, कृत्रधर्मानभिह्वयत् ॥ २८ ॥ (युग्मम्)
 कोऽपि श्रेयोमि वासांसि, पर्ययन्त न तद्वयात् ।
 श्रीमन्नोऽपि जगद्वत्सा, संचरन्ति पुरेऽपि हि ॥ २९ ॥
 मार्गास्मदा जमैर्लब्धा-प्रस्रैरवहाः कृताः ।
 गन्तुं कोऽपि न शक्नोति, पदात् पदमपि क्वचित् ॥ ३० ॥
 प्राज्यवर्णश्रियो मत्ता-स्तदानीं शिम्नगा अपि ।
 शोकात्सर्वस्वमादाय, नदेषु प्रक्षिप-यथा ॥ ३१ ॥
 स्थाने स्थाने प्राहयन्ति, शोकेन्यो बहका अपि ।
 वर्त्मरक्षा धनमिव, तारकैरातलच्छलात् ॥ ३२ ॥
 पादमाकृष्य पङ्कजम्, तद्वज्र इव दुर्धमः ।
 किंप्र पातयते जूमौ, प्रधानमपि मानुषम् ॥ ३३ ॥
 ईदृश्यज्जागमे याते, प्रारम्भेऽप्यतिमैरवे ।
 दुर्गाभ्यागान् धनो ज्ञात्वा, तत्रैवावासमाददे ॥ ३४ ॥
 कृत्वाऽजान् जनोऽप्यस्था-द्वेष्टमनीव निजे सुखम् ।
 गुह्योऽजस्रपुराचार्यो, माणिभक्षोपदर्शिते ॥ ३५ ॥
 प्राप्तोत्कर्षासु वर्षासु, निष्ठिते भोजने नृणाम् ।
 कन्दमूलफलाशित्यं, तापसानामिवाभवत् ॥ ३६ ॥
 दुःखिताः साधवस्तत्र, कथञ्चित्कस्यचिद् गृहे ।
 चेत्तुभन्तेऽनवधानि, फलान्याददे तदा ॥ ३७ ॥
 एवं व्रजति काले च, स्तोकाशेषे तपान्यये ।
 निशायाः पश्चिमे यामे, चिन्ता सार्थपतेरजृम्भ ॥ ३८ ॥
 दुःखितः कोऽस्ति मे सार्थे, स्मृतं सन्ति मुनीश्वराः ।
 ते हि कन्दादि नाश्रन्ति, निरवद्यान्मोक्षणः ॥ ३९ ॥
 तस्य तच्चिन्तयैकोऽपि, यामोऽगात् शतयामताम् ।
 सार्थपः प्रातरायासीन्-मुनीनामाश्रये धनः ॥ ४० ॥
 ददर्श विस्मितः साधून्, विविधासनसंस्थितान् ।
 अध्यायाध्यापनपरान्, सुदितान् जिमितानिव ॥ ४१ ॥

वदित्वा तान् गुरुन् भक्त्या, विधत्ते स्म स्वगर्हणाम् ।
 पूज्याः सह मया नीताः, कृता साराऽपि न कश्चित् ॥ ४२ ॥
 तदहं निष्कञ्जो जङ्ग, ऽवकेशिरिव पादपः ।
 कमध्वं मेऽपराधं नत, यूयं सर्वसहा यतः ॥ ४३ ॥
 ऊचे गुरुस्ते साहचर्यात्, केमेण वयमागताः ।
 दत्तं त्वयैव नः सर्व-मधृति मज्ज ! मा कृथाः ॥ ४४ ॥
 सोऽवदध्वन्धनं धृष्ट-मपि सङ्गवन्धुरम् ।
 अगुरुर्दहामनोऽपि, सर्वोकिरिति सौरमम् ॥ ४५ ॥
 पुनरुचे ध्रुवं पूज्या, अमृतेनैव निर्मिताः ।
 अमन्तोर्वा समन्तोर्वा, यूयं समहशस्ततः ॥ ४६ ॥
 म्यमन्त्रयद्यो पूज्यान्, साधून् प्रवयताधुना ।
 यच्छामि प्रासुकाहार-माघारं देहवैशमनः ॥ ४७ ॥
 ययौ स्वावासमित्युक्त्वा, पश्चात्प्रेषि मुनिद्वयम् ।
 तदर्हमन्यदन्नाद्य-मपश्यन् किञ्चनापि सः ॥ ४८ ॥
 स्त्यानाभूतं घृतं दृष्ट्वा, स्माहेदं गृह्णातां प्रभो ! ।
 साधुः शुद्धमिति ज्ञात्वा, पतङ्गहमधारयत् ॥ ४९ ॥
 हिमस्त्यानं प्राज्यमाज्यं, निर्मलं निर्मलात्मकः ।
 स्वयं यथेष्टं दत्ते स्मा-नन्यसामान्यभाषतः ॥ ५० ॥
 स्वयं ददस्तदा दानं, धीजं मोक्षमहातरौ ।
 तीर्थकृत्कर्माचलनं, सम्यग्दर्शनमासदन् ॥ ५१ ॥ संग्रहमाह
 “ धनसत्त्ववाहघोमण, जहगमणं अहवि वासु ठाणं च ।
 बहुवोलीणे वासे, चिताघयदाणमासि तया ” ॥ ५२ ॥
 धन्यमन्यो धनोऽनसीद्, वनान्ते तन्मुनिद्वयम् ।
 तदप्यात्माशिषं दत्वा, धनायागाभिजातयम् ॥ ५३ ॥
 रज-यामथ सार्थेशो, गुरुजन्तुमुपागमत् ।
 गुरवो धर्मेमादिदन्, मोक्षसोपानपद्धतिम् ॥ ५४ ॥
 गुरुपदे शरीर्युष-प्रवाहेण प्रसर्पता ।
 पृगित सार्थपस्याभू-न्मानसं मानसोपमम् ॥ ५५ ॥
 गुरुजत्वा महासत्त्वान्, भावनां भावयन्त ।
 कृतार्थं मन्यमानः स्वं, सौवं धाम जगाम सः ॥ ५६ ॥
 लब्धाधिकारप्राप्तोऽथ, शरत्कालो महीतले ।
 यदच्युताः पलायन्त, वारिदाः सपरिच्छदाः ॥ ५७ ॥
 सरितः पदेषु लम्ना, बहन्ति निरहंकृताः ।
 जीवनाशं प्रणेशुभ्य, मार्गरोधकृतो बहाः ॥ ५८ ॥
 वक्षः पुष्कोट पङ्कस्य, स्वामिनो विरहे सति ।
 कमलान्युल्लसन्ति स्म, गते वैरिणि वारिदे ॥ ५९ ॥
 मेघागमे निलीयास्था-दधुनार्कः प्रकट्यभूत् ।
 नाप्रस्तावं स्फुरत्यत्र, तेजस्तेजस्विनामपि ॥ ६० ॥
 सार्थवाहध्वन्वालाथ, गुरवोऽपि सहाचरन् ।
 महावटीं समुत्तीर्णो, दुष्करं किं महीयसाथ ॥ ६१ ॥
 अनुज्ञाप्याथ सार्थेशं, गुरवो ययुरन्यतः ।
 सार्थवाहः पुनर्गच्छन्, वसन्तपुरमासदत् ॥ ६२ ॥
 क्रयविक्रयमाधाय, दिनैः कतिपयैर्धनः ।
 प्रत्यावृत्त्यागमद्भरि-लाभः स्वं नगरं पुनः ॥ ६३ ॥
 चिरं प्रपाल्य सम्यक्त्वं, पूर्णायुः शुद्धभावनः ।
 इहोत्तरकुरुक्षेत्रे, सविपद्योदपद्यत ॥ ६४ ॥
 धनजीवो युष्मधर्म्मो, तत्र वैरयिकं सुखम् ।
 आस्वाद्य पुरयशेषेण, सौधर्मे श्रिवशोऽभवत् ॥ ६५ ॥
 ततश्च्युतो धनजीवो, विदेहाकं सपश्चिमं ।
 विजये गन्धिजावत्यां, बैनाढ्यगिरिमुर्दनि ॥ ६६ ॥

गन्धाराक्ष्ये जनपदे, पुरे गन्धसमृद्धके ।
 राज्ञः शतवत्सल्यान्तु-चक्रकान्ता तन्मूढः ॥ ६७ ॥
 महाबलौ घनस्यात्मा, महाबल इवापरः ।
 वर्धमानः क्रमात्प्राप, यौवनं केलिजाजनम् ॥ ६८ ॥
 कन्यां विनयवत्याख्यां, भूयुजा पर्यणाव्यत ।
 राज्ये तमथ संस्थाप्य, स्वयं राजाऽग्रहीकृतम् ॥ ६९ ॥
 सद्यः सोऽथ महाराजो, दुरमात्यप्रतारितः ।
 यथेष्टं चेष्टते धर्म-विमुखो विषयोन्मुखः ॥ ७० ॥
 प्रमादमदिरामसो, निर्गन्धशिरोमणिः ।
 कृत्याकृत्यमजानानः, शिक्षाहीनो घनेऽभवत् ॥ ७१ ॥
 सङ्गीतकेऽयदा जाय-माने मन्त्रिमतस्त्रिका ।
 स्वयं बुद्धः प्रबोधायं, चतुष्टयः प्रोचिवानिति ॥ ७२ ॥
 सर्वे गीतं विद्वपितं, सर्वे नाट्यं विद्वन्मना ।
 सर्वेऽप्याजरणा नाराः, कामाः सर्वेऽपि दुःखदाः ॥ ७३ ॥
 सन्निभमतिरुचे तं, किमप्रस्तावमुच्यते ।
 बीजायां वाचमानायां, वेदोद्धारो न रोचते ॥ ७४ ॥
 स्वयम्बुद्धस्तमाह स्म, नाऽहितोऽस्मि प्रष्टुं प्रति ।
 पौहकस्यैव वक्ताऽसि, नासुष्मि कविधौ पुनः ॥ ७५ ॥
 देव ! कारणमत्रास्ति, यस्यामभिदधेऽधुना ।
 अघोघाने मयाऽर्द्धी, आरण्यमण्डपम् ॥ ७६ ॥
 तत्समीपे मयाऽप्रच्छिन्नं, कियदायुर्मदीशितुः ।
 तेनाक्यायि मासमेकं, ततो मीनोऽभ्यधामिदम् ॥ ७७ ॥
 राज्ञोचेऽमात्य ! सुतोऽहं, साधु जागरितस्वया ।
 तदानीमेव सङ्गीतं, विससर्ज मयद्गुनः ॥ ७८ ॥
 कथयामात्य ! को धर्मः, कर्त्तव्योऽल्पीयसाऽऽधुना ।
 लब्धे प्रदीपने विष्वक्, कः कूपकननोद्यमः ॥ ७९ ॥
 अक्यूचे देव ! मा भैषी-र्त्तिनमकमपि मतम् ।
 न स्याद्यद्यप्यर्गाय, स्वर्गाय स्यान्न संशयः ॥ ८० ॥
 ततो राज्ये निजं पुत्र-मभिविद्यानुशिष्यम् ।
 सतत्तेज्यां धनं प्राज्य-मुत्त्वा मुक्या परिग्रहम् ॥ ८१ ॥
 ततः प्रमज्य राजर्षि-र्द्धाविशतिदिनानि सः ।
 कृत्वाऽनशनमीशाने, विमाने भीमभामिधे ॥ ८२ ॥
 ललिताङ्गभिधो जज्ञे, शकसामानिकः सुरः ।
 देवी स्वयंप्रभा तस्य, तत्र दिव्यप्रभा प्रिया ॥ ८३ ॥
 कीदंतोरपृथक्त्वेन, मनसोरिव देहयोः ।
 तयोः कालो ययौ भूयां-श्च्युताऽन्येषु स्वयंप्रभा ॥ ८४ ॥
 मुमुक्षुं ललिताङ्गोऽपि, वज्रोद्योभामिताडितः ।
 मनोभिरामरामाया, विगमे कस्य नासुखम् ॥ ८५ ॥
 मूर्च्छान्ते विललापोच्चै-मुककण्ठं करादम् ।
 अज्ञानस्त्रीव शोकार्तः, शोकमाविष्कार सः ॥ ८६ ॥
 स्वयंबुद्धोऽपि तस्मिन्त्री, पद्मादावाय संयमम् ।
 ईशानेऽजनि पूर्णायुः, सोऽपि शकसमः सुरः ॥ ८७ ॥
 सोऽवधेः स्वामिनं मत्वा, ललिताङ्गमुपागमत् ।
 प्राग्वत्प्राबोधयकर्म-क्यानेः शोकापनोदयित् ॥ ८८ ॥
 उपयुज्यावधि ज्ञात्वा, पुनस्तं स्माह मा मुह ।
 भाविनी भवतो नार्यो, मया ज्ञाताऽस्ति तत् शृणु ॥ ८९ ॥
 द्वीपेऽत्र घातकाखण्डे, प्राग्विदेहावनावमूत् ।
 अग्निप्रामे गृहपति-नागिहोऽनीष दुर्मतः ॥ ९० ॥
 नागधीस्तस्य भार्यान्-कन्याः परं जनितास्तया ।
 प्रायेण हि दरिद्राः स्यु-र्बहुकन्या बहुकुलः ॥ ९१ ॥

तत्प्रियाऽऽसीत्पुनर्गुर्वी, नागिहोऽथ व्यसिन्तयत् ।
 स्याद्यद्यस्याः सुतंघातो, यास्याम्भुष्यमुखः कश्चित् ॥ ९२ ॥
 ज्ञाता सुताऽथ ताज्यः स, राक्षसीज्य इषानशत् ।
 नागधीर्दुःखिता दुःस्था, तस्या नामापि न व्यधात् ॥ ९३ ॥
 लोकैर्निर्नामिकेत्युक्ता, दुर्जोगा दुःकसेवधिः ।
 परगेहेषु दुष्कर्म-करणाजीवति स्म सा ॥ ९४ ॥
 अथान्यदाऽद्यमिज्ञानां, दस्तेस्वालोक्ष्य मोदकान् ।
 यथाचे मातरं साऽपि, मातोचे पुत्रि ! मोदकान् ॥ ९५ ॥
 गतोऽस्त्वानेतुं त्यजेतो-स्त्वज्जन्म्येष ते पिता ।
 शैलादम्बरतिलका-सायदाकणयुपायम् ॥ ९६ ॥
 दृष्टमानतथा मानुः, कासकूटकिरा गिरा ।
 रज्जुमादाय याति स्म, मुञ्चन्त्यङ्गुलि तं गिरिम् ॥ ९७ ॥
 युगन्धरमुनिस्तत्र, तदा केषसमासदत् ।
 ध्यन्तरैर्महिमा चक्रे, लोकास्तं नन्तुमाययुः ॥ ९८ ॥
 निर्नामिकाऽपि तत्रागा-त्केवली धर्ममादिशत् ।
 निर्नामिका मुकुन्दे, प्रजोऽहं कथमीदृशी ॥ ९९ ॥
 गुरुः स्माह पुरा धर्म-स्वभावा नाकरि तत्फलम् ।
 ततोऽधुनाऽपि तम्भवे ! कुरु स्या येन सौख्यमाह ॥ १०० ॥
 सम्यक्त्वं गृहिधर्मं च, साऽथ गुरुर्निकेऽग्रहीत् ।
 साधर्मिकोनि लोकेना-नुगृह्णाता सुखं स्थिता ॥ १०१ ॥
 तेपे तपांसि भूयांसि, स्यात्कर्मप्रलभो घनः ।
 युगन्धरगुरोः पार्श्वे, साऽस्यान्तानगाऽधुना ॥ १०२ ॥
 ततो मन्त्रिगिरा तस्याः, स सुरः स्वमदर्शयत् ।
 निदानं सा व्यञ्जयत्, दृष्ट्वा स्यात्प्रस्य पन्थदम् ॥ १०३ ॥
 मृत्या सा तस्य भार्याऽभू-र्देवी स्वयं प्रभाविजा ।
 नवीनतामियायातां, तां रमेऽथ स पुर्ययत् ॥ १०४ ॥
 कियत्पि गते कास, ललिताङ्गस्ततश्च्युतः ।
 जम्बूद्वीपे प्राग्विदेहा-ऽज्यन्ते सीतोत्तरं तटे ॥ १०५ ॥
 विजये पुष्कलावस्थां, लोदार्गसमहापुरे ।
 सुवर्णजङ्गलमीज-वैजङ्गः सुतोऽभवत् ॥ १०६ ॥
 स्वयंप्रभाऽथ च्युत्वा, विजयेऽत्रैव सा भवत् ।
 अक्रियः पुरंदरीकियां, वज्रसेनस्य पुत्रिका ॥ १०७ ॥
 यौवने चन्द्रशालास्था, श्रीमती सुस्थितस्य सा ।
 उद्याने केवलोत्पत्तौ, विलोक्यागच्छतः सुरात् ॥ १०८ ॥
 जानजातिस्मृतिर्द्वयौ, ललिताङ्गः क मे पतिः ।
 तदज्ञानात्तद्व्रतात्, मीनमेवास्तु मेऽधुना ॥ १०९ ॥
 हनैरप्युपचारैः, सा मुमोच न मुकताम् ।
 चाप्या पूषा रदः प्राह, पटमास्त्रिभ्य चापयत् ॥ ११० ॥
 अक्रियो वज्रसेनस्य, वर्षप्रन्थी नृपागमे ।
 तं पटं पण्डिता धात्री, धृत्वा राजपथे स्थिता ॥ १११ ॥
 तत्रागाद्वज्रजङ्गोऽपि, तं दृष्ट्वा जातिमस्मरत् ।
 तवाचेदं चरित्रं मेऽ-ल्लिखन्तं स्वयंप्रजा ॥ ११२ ॥
 अभिज्ञानानि सर्वानि, पण्डिताया अपूरयत् ।
 श्रीमत्यै साऽथ गत्वाऽस्य-तदैव मुमुक्षु च सा ॥ ११३ ॥
 पितृव्यैरुपयत्तम्, श्रीमती पण्डितामुक्तात् ।
 पिताऽपि तत्कृणाच्छ-जङ्गमाज्जुद्वयतः ॥ ११४ ॥
 ऊचे राजा वज्रजङ्ग ! तव प्राग्वयपत्न्यसौ ।
 अस्मिन्नपि भवे ते स्या-दिति तां पर्येणाययत् ॥ ११५ ॥
 सह श्रियैव श्रीमत्या, वज्रजङ्गो मुकुन्दयत् ।
 अगम राक्षऽनुहातो, लोदार्गस्यपुरं निजम् ॥ ११६ ॥

स्वर्णजङ्गस्ततो राज्ये, यज्जङ्ग न्यवेशयत् ।
 स्वयं संयमसाम्राज्यं-प्रपेदे निर्वृतिस्पृहः ॥ १७ ॥
 यज्जङ्गश्चिरं राज्यं, धीमत्या सह निर्ममे ।
 दध्यावप्य सुतं राज्ये, कृत्वा स्वः प्रव्रजिष्यते ॥ १८ ॥
 राज्योत्सुकः सुतस्ताप-पिसुन्यापादनाकृते ।
 विषधुमं व्याधाद्रात्री, सुमयोस्तेन तौ मृतौ ॥ १९ ॥
 "उत्तरकुम्भसोदमे, महाविदेहे महव्यसो राया ।
 ईसाणे वृद्धिभंगो, महाविदेहे यज्ञजंघे " ॥ १ ॥ (उक्तार्था)
 वप्यथोत्तरकुम्भ, तौ द्वौ युगलधर्मिनौ ।
 लुक्त्वा भोगास्ततो जातौ, सौधमे सुहृदी सुरौ ॥ २० ॥
 यज्जङ्गस्य जीवास्थ, लुक्त्वा भोगास्ततश्च्युतः ।
 जम्बूद्वीपे विदेहेषु, पुरं कितिप्रतिष्ठितं ॥ २१ ॥
 वैद्यस्य सुविधेः सुनु-जीवान्वाभिधोऽनघत् ।
 यद्दिने सोऽभयपुत्र-अस्वारस्तदिनेऽपरं ॥ २२ ॥
 प्रसन्नचन्द्रभूपात्र-पुत्रो माझा महीधरः ।
 सुवर्दिनामा तनयः, सुनासीरस्य मन्त्रिणः ॥ २३ ॥
 धनदत्तश्चेष्टिसूनु-मुष्णाकर इति स्मृतः ।
 पूर्णनखाभिधः सार्धे-पतिसागरनन्दनः ॥ २४ ॥
 जायन्ते स्म नृपामान्य-श्रेष्ठिसार्धपनन्दनाः ।
 समं यदुधिरे सर्वे, समञ्च जगृहुः कक्षाः ॥ २५ ॥
 धीमत्या अपि जीवास्थ, वज्रवायव्य पन्नने ।
 सुनुरीश्वरदत्तस्य, श्रेष्ठिनः केशयानिधः ॥ २६ ॥
 तन्मुताः सहवाससौधे, वेदात्पद सुहृदोऽभयन ।
 पियेद वैद्यकजीवा-नन्दोऽपि स्वपितुर्मन्त्रात् ॥ २७ ॥
 सर्वैव रममाणस्तं, परस्परार्थयोगिनः ।
 कदाचित्कस्याचिद्देहं, गोष्ठ्या तिष्ठन्ति नित्यशः ॥ २८ ॥
 अन्यदा वैद्यपुत्रस्य, जीवानन्दस्य वैशमनि ।
 सर्वेषां तिष्ठतां तेषां, सार्धुर्मिक्काकृतेऽन्यगान् ॥ २९ ॥
 जगात् राजभूवैद्ये, परिहासेन किञ्चन ।
 अस्ति व्याप्यौषधज्ञानं, केवलमस्ति ते कृपा ॥ ३० ॥
 वेदयेद्य इत्यद्विष्टं, यस्याधुं न चिकित्ससि ।
 जीवानन्दो यदन्मित्रं! सामग्री नौपधस्य मे ॥ ३१ ॥
 ओषधेषु लक्षपाकं, तैलमस्त्येकमेव मे ।
 मोशीर्विचन्दनं रत्न-कम्बलं चेति यो यशे ॥ ३२ ॥
 आन्दनं काम्बलं मूल्यं, पञ्चाप्यादाय ते गृहात् ।
 प्रययुर्विर्पाणश्रेण्यां, स्वस्थानं मुनिरप्यगात् ॥ ३३ ॥
 षणिजं वृद्धमेकं ते, स्माहुर्मूल्यादितां ननु ।
 मोशीर्विचन्दनं रत्न-चन्दनं च प्रयच्छ नः ॥ ३४ ॥
 सोऽर्वाङ्गि कार्यमाभ्यां य-स्तेऽन्यधुः साधुवैद्यकम् ।
 दृश्यौ वृद्धो युवानोऽमी, धर्मकर्मविधित्तयः ॥ ३५ ॥
 वृद्धः करोमि किञ्चाह-मतस्तामाह स प्रधीः ।
 मोशीर्विकम्बलौ गृह्ण-त्वस्तु श्रेयोऽत्र मे फलम् ॥ ३६ ॥
 तौ समर्थे स धमण, धर्मोत्तमा श्रेष्ठिपुङ्गवः ।
 मत्तं संयुक्ता कर्माणि, निपूणा च शिष्यं ययौ ॥ ३७ ॥ आ० क०॥
 असुमेयार्थमपसंहरन् गाथाप्यमाह ।

विजसुअस्य य गेहे, किमिद्वोवहद्वं जइं दहुं ।
 विंतिअ ते विजसुअं, करहिण् अस्म तेगिच्छं ।
 तिह्वं तेगिच्छिसुअो, कंवलंगं वंदणं च वाणिअओ ।
 दातुं अजिनिअवन्तो, नेणेव जयेण अंतगरो ॥

गमनिका । वैद्यसुतस्य च गेहे इमिद्वोवहद्वं यतिं ददुः ।
 म्नि च ते वैद्यसुतं कुरु अस्म चिकित्सां तैल चिकित्सकमुतः करय-
 त्कं चन्दनं षणिपुत्रा अजिनिअमस्तस्तेनैव भवेम अन्तगतः ।
 भावार्थः स्पष्ट एव कश्चित् क्रियाभाहारः स्वहृत्कृत्वा कार्य इति
 गाथाव्यर्थः । आ० १, अ० "सस्रेणं अरहा कोसलियं चोदस
 पुत्थीहोत्था " उत्तमण अरहा कोसलिय पुत्थमधं अकवहा
 हात्था " २० ।

कथानकशेषमुच्यते ।

परम्योप-प्रसामग्री, कृत्वाऽऽर्मुनिमन्त्रिणौ ।
 अनुज्ञाप्य मुनीन्द्रं तं, चिकित्सामारभन्त ते ॥ ३८ ॥
 मुनेः सर्वाङ्गमन्यङ्गं, तत्र तैलेन ते अण्डुः ।
 तद्वीर्येण तदाकान्तं, सार्धुर्निश्चेतनोऽभवत् ॥ ३९ ॥
 आकुलास्तेन तैलेन, कृमयो (नर्ययुर्गृहिः) ।
 जीवानन्दस्वतां रत्न-कम्बलेन तमाशुणात् ॥ ४० ॥
 सर्वेऽपि कृमयो लभ्याः, शीतत्वात्तनकम्बले ।
 वैद्यस्ततोऽङ्गिपत्सर्वान्, कूर्मोक्ताद् गोशवापरि ॥ ४१ ॥
 साधुमाध्यास्य गोशो-चन्दनेनाथ सोऽङ्गिपत् ।
 आद्याभ्यङ्गं कृमय-स्वगता निर्गता मुनेः ॥ ४२ ॥
 द्वितीयोऽभ्यङ्गे मोक्षस्था-स्तृतीये आस्थिसंस्थिताः ।
 कृमयो निर्ययुः सर्वे, मन्त्राकृष्टा इवाऽदृश्यः ॥ ४३ ॥
 संरादिगर्भापथेः साधुं, स्वर्णकान्तिमथाकरोत् ।
 विजहार ततः साधु-श्रीवीकृतयपुः स तैः ॥ ४४ ॥
 रत्नकम्बलं गोशो-चन्दनस्य च विक्रयात् ।
 चैत्यन्ते कारयामासु-मैकशृङ्गमियोगतम् ॥ ४५ ॥
 कृत्वा इत्यस्तवन्तऽथ, प्रायस्तवचिकीर्षवः ।
 सुसाधुसन्निधौ दीक्षां, परम्यादाय धीधना ॥ ४६ ॥
 चिर आश्रितमाचर्य, निरनीचारसुन्दरम् ।
 मृत्वा परपि तेऽभूय-अच्युते त्रिदशोत्तमाः ॥ ४७ ॥
 जम्बूद्वीवानिधे द्वीप, विदेहाख्यं च पृथक् ।
 विजये पुष्कलावत्यां, नगरी पुण्डरीकिणी ॥ ४८ ॥
 वज्रसेनो नृपस्तत्र, धार्मिणो तस्य वल्लभा ।
 तेष्वच्युतच्युताः पञ्च, तत्पुत्राः क्रमशोऽनघन् ॥ ४९ ॥
 चतुर्विंशद्वारम्बल-मन्त्रिनः प्रथमोऽङ्गजः ।
 वज्रनाताभ्यया ख्यातां, वैद्यस्यात्मा विचिकीषी ॥ ५० ॥
 बाहुर्नृपसुतस्यात्मा, सुबाहुर्मन्त्रिस्वन्तः ।
 आत्मापीठो महापीठः श्रेष्ठिसार्धेऽपुत्रयोः ॥ ५१ ॥
 केशवस्य च जीवोऽनृ-त्ययशो राजपुत्रकः ।
 आश्रितो वज्रनाजस्य, शैशवादि सोऽभवत् ॥ ५२ ॥
 ते वर्द्धन्ते स्म परपि, वरुणो इव देहिनः ।
 कलाचार्यान्कक्षाः सर्वे, स्पर्धयेवाच्छिदन् धिया ॥ ५३ ॥
 लोकान्तिकरथेत्युक्ते, स्वामिस्तीर्थे प्रयतय ।
 वज्रसेनस्ततो राज्यं, वज्रनाभं न्यवेशयत् ॥ ५४ ॥
 स्वयं साम्बत्सरं दानं, दत्त्वा संयममप्रदीत् ।
 तुर्यं ज्ञानं तदा जर्तुः, साङ्केतिकमिथामिदत् ॥ ५५ ॥
 राजा ज्ञातुंश्चतुर्गोऽपि, लोकपालानिवाकरोत् ।
 राजपुत्र सुयशानं, सागर्थ्यं च न्यवेशयत् ॥ ५६ ॥
 वज्रसेनाजनस्याभू-त्कवचज्ञानमेकतः ।
 अन्यतश्चकालाया-मुत्पन्नं अक्रमायुधम् ॥ ५७ ॥
 जगत्-तं ततोऽभ्यर्च्य, अक्रं खानुप्रपुञ्ज्य च ।
 साधयामास सकतां, पृथ्वीं वैदिकत्रीक्या ॥ ५८ ॥

चक्रं च चक्रवर्तिन्या जियेकोऽस्याखिलेनृपैः ।
अपावयच्छिरं राज्य-मेकच्छत्रम्महीतसे ॥ ५६ ॥
अन्यथा समयासाधो-हृत्सेनजिनेश्वरः ।
व्याख्यामभरितकाक्षां, भुव्या चक्राद्योऽनुचन ॥ ६० ॥
पुत्रं निवेद्य राज्ये स्वे, वज्रनाजः ससारथिः ।
अतुजिर्जातुभिः सार्क, प्रथमाज्जान्तिके प्रभोः ॥ ६१ ॥
प्राप्तकालं वज्रसेन-स्तीर्थकृत्प्रवृत्तिं ययौ ।
वज्रनाजो द्वादशाङ्गी, परे चैकादशाङ्गिनः ॥ ६२ ॥
बाहुः साधुपञ्चशत्या, भक्तपानान्यपूरयत् ।
सुबाहुः सर्वसाधूना-मङ्गल्यिभ्रामणां व्यधात् ॥ ६३ ॥
साधु पोठमहापीठौ, रदः स्वाध्यायकारिणौ ।
बाहुं सुबाहुमाचार्या, शोकः सर्वत्र हंसति ॥ ६४ ॥
धन्यावेतौ महासन्धौ, वैद्यावृत्य सुदुष्करम् ।
कुरुतः कुरुते कोऽयः, कष्टमाङ्गिकमीदृशम् ॥ ६५ ॥
इतरौ कुरुतोऽपीति-मावां इवावायिनावपि ।
न कोऽपि स्मरते यद्वा, यत्तुजर्म्म चर्म च ॥ ६६ ॥
राजर्षिर्वज्रनाभोऽय, विशत्या स्थानकेस्तदा ।
तीर्थकरनामगोत्रं, कर्माब्जान्महामनाः ॥ ६७ ॥ आ० क० ॥

५ तीर्थकरत्वहेतुसंप्रदायं गाथाचतुष्टयमाह ।

साहुं तिगिच्छज्जलं, सापकं देवतांगमणं च ।
पुंमरिगिणिं उ चुआ, तन्नो सुआ वरसेणस्स ॥
पठमित्य वरनाहो, बाहुसुबाहु अ प ठमहर्षीढो ।
तेसि पिआ तित्थयरो, निखंता ते वि तत्येव ॥
पठमो चउदमपुव्वी, सेसा इकार ण वो चउरो ।
विइओ वयावच्चं, किइक्कम्म तइयआंकासी ॥
जोगफलं दाहुवत्तं, पनंसणा जिइअरउचिअत्तं ।
पठमो तित्थयरत्तं, वीमडिं ठाणेडिं कासीअ ॥

आसामरगमनिका साधु चिकित्सयित्वा भ्रामणं देवलोके
गमनञ्च पोपमरीकिण्याञ्च च्युतः सुता पेरसेनस्य जाता इति
वाक्यशेषः । प्रथमोऽत्र वरनाभो बाहुसुबाहु च पीठमहापीठौ
तेषां पिता तीर्थकरो निष्क्रान्तास्तेऽपि तत्रैव पितुः सकाश इत्य-
र्थः । प्रथमश्चतुर्दशपूर्वी शेषा एकादशाङ्गविद्वत्प्रत्यारः तेषां अतु-
र्णां बाहुप्रभृतीनां मध्ये द्वितीयो वैद्यावृत्य कृतिकर्म तृतीयो-
ऽकार्वाक्य जोगफलं बाहुवत्प्रशंसनाज्ज्येष्ठ्या इतरयोचितत्वं
प्रथमस्तीर्थकरत्वं विशतिभिः स्थानैरकार्षीत् । भावार्थस्तूत एव
क्रियाध्याहारोऽपि स्यबुद्ध्या कार्य इदं विस्तभयान्नोक्त इति
गाथाचतुष्टयार्थः । आय० १ अ० । [तीर्थकजन्मनिबन्धनकार-
णानि नित्ययरशब्दे]

एतैः स्थानैर्वज्रनाज-स्तीर्थकर्मबद्धवान् ।
साधुनकादिदानेन, बाहुभक्तभृतः भ्रियम् ॥ १ ॥
बाहुर्वैतं सुयाहुश्च, साधुविभ्रामणावधायत् ।
इतरौ तु तेन माया-कर्मणा स्त्रीत्वमर्जतः ॥ २ ॥
ततः पूर्णायुयः कालं, कृत्वा पञ्चापि साधवः ।
पष्ठश्च सुयशः सर्वैः, सर्वार्थसिद्धिमयकः ॥ ३ ॥
जम्बूद्वीपाभिधे दीपे, नरतार्कं च दक्षिणे ।
गङ्गासिन्धुसरिर्मध्य-स्त्राङ्गे कल्पद्रुमाग्निते । ४ ।
इदं वसर्पिणीकाले, सुषमाहुःषमारके ।
इदं वत्सममो नाजि-मैरुदो वा मियोऽभक्त ॥ ५ ॥

पूर्ववक्त्रेषु चतुरा-शांतां शेषेषु सत्सिंह ।
स नवाशीतिपक्षेषू-चरापाढायुते विधौ ॥ ६ ॥
आषाढे मासि कृष्णेऽपि-अतुर्थेऽङ्गि सुनिर्मले ।
जीवा युगादिदेवस्य, च्युत्वा सर्वार्थसिद्धितः ॥ ७ ॥
देव्याः श्रीमरुदेवायाः, सरोवर इवोदरे ।
ज्ञानत्रयपवित्रात्माऽयनतार मरातवत् ॥ ८ ॥
त्रैलोक्येऽपि तर्दवासी-र्दङ्गिनां जयसङ्गिनाम् ।
उद्योतः कोऽप्यनिर्याक्यः, सुखञ्च कृणमद्भुतम् ॥ ९ ॥
स्वप्नेऽप्युत्तमाः स्वप्ना, वर्णराशी स्वरा इव ।
निजाणया तदा देव्या, हृदयन्ते स्म अतुर्दश ॥ १० ॥
वृषभः १ कुञ्जरः २ सिंहः ३ पद्मपासाऽभिषेचनम् ४ ।
पुष्पदास ५ शशी ६ सूर्यः ७ पूर्णकुम्भः ८ सितध्वजः ९ ११ ।
पद्माकरः १० पयोराशि ११ विमानं कल्पवासिनाम् । १२
रानोद्यय १३ शिखी चेति १४ प्रविशन्तो मुक्ताम्बुजे । १२ ।
तानाख्याति स्म सा नाने-निजादे प्रमोदजाक ।
अत्युत्तमसुतः इति, तस्याः सोऽपि न्यवेद्यत् ॥ १३ ॥
तत्रैव युगपत्सर्वेऽप्यागत्य चक्षितास्तनाः ।
स्वप्नपाठकवदेव्याः, शका स्वप्नार्थमन्यधुः ॥ १४ ॥
देवि त्वदङ्गजस्यैते, महास्वप्नाश्चतुर्दश ।
अतुर्दशरज्जुमिते, लोके स्मादुर्धीशताम् ॥ १५ ॥
चतुर्दशानां पूर्वाणा-मयमेव जगत्प्रभुः ।
उपदेव्यति हेमात-मौतुकां बीजसन्निभाम् ॥ १६ ॥
चतुर्दश पूर्वधराः, शिष्याश्चैतस्य भाधिनः ।
तथा चतुर्दशचतु-र्दशकानेष वक्ष्यति ॥ १७ ॥
एवं स्वप्नार्थमावेद्य, सर्वेऽपि त्रिदशाधिपाः ।
स्थानं निजनिजं जम्मु-र्विस्तृष्टा इव सेवकाः ॥ १८ ॥
तमिन्द्राख्यातमाकर्ण्य, स्वप्नार्थं देव्यमोदत ।
नाभिरप्यभजत्प्रीति, कस्येष्टाख्या मुदे न वा ॥ १९ ॥ आ० क० ।
अनुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

उववाओ सव्वडे, सव्वेसि पठमओ चुओ उत्सजा ।

रिक्खेणासादाहिं, असाढ हुत्ते चउत्थीए ॥

गमनिका । उपपातः सर्वार्थे सर्वेषां संजातस्तन्मायुष्कपरि-
क्षये सति प्रथमश्च्युतो श्रूषभ श्रूषभेण नक्षत्रेण आषाढाभिः
आषाढबहुले चतुर्थीमिति गाथायः । इदानीं तद्वक्तव्यतामि-
धित्सयैनां ठारगाथामाह निर्युक्तिकारः ।

जम्मणे नामबुद्धीअ, जाइस्सरणे इ अ ।

वीवाह अ अवबे अ-जिसेए रज्जसंगहे ॥

गमनिका (जम्मण इति) जन्मविषयो विधिवत्कथ्यः वक्ष्यति
च “जिस्सबहुलद्रुमोए” इत्यादि (नाम इति) नामविषयो वि-
धिवत्कथ्यः । वक्ष्यति च “देसूणगं च इत्यादि” (बुद्धीयात्)
बुद्धिश्च भगवतो वाक्या वक्ष्यति च “अहं सो वट्टहं भगवं इ-
त्यादि” (जाइस्सरणे इत्यादि) जातिस्मरणे च विधिवत्कथ्यः ।
वक्ष्यति च “जाइस्सरुयमित्यादि” (बीवाहेयति) विवाहे
च विधिवत्कथ्यः । वक्ष्यति च “भोगसमुत्थमित्यादि” (अवबेसि)
अपत्येषु क्रमो वाक्यः वक्ष्यति च “तोभरहंभोसुन्दरो इ-
त्यादि” (अभिसेगिति) राज्याभिषेके विधिवत्कथ्यः । वक्ष्यति च
“आमोएउं सक्को उवागमो इत्यादि” (रज्जसंगहेसि) राज्यसं-
गृहे विधिवत्कथ्यः वक्ष्यति च “आसाहत्थीगावो इत्यादि” अयं
समुदायार्थः । अवबधार्थस्तु प्रतिहारं यथावसरं वक्ष्यामः ।

[३] तत्र प्रथमद्वारावयवार्थोभिधित्वयाजन्म तन्महोत्सवं चाह ।

चित्तबहुलद्वयी, जात्रो उत्सवो असादनकत्वये ।

जन्ममहो अ सव्यो, नेगव्यो जाव घोससं ॥

गयनिका । चैत्रस्य बहुलाष्टम्यां जातः श्रुतमः आषाढनक्षत्रे
जन्ममहो सव्यो नेतव्यो यावद् घोसणमिति गायार्थः ।

भाषार्थः कथातो हेयः सा चैत्रम् ।

कमान्पूर्णेष्वाहःसु, चैत्रे कृष्णाष्टमीतिथौ ।

निशीथे सुषुप्ते सज्जं, देवीयुगलधर्मिणम् ॥१॥

अचेतना अपि दिश-स्तदानीं मुदिता इव ।

प्रसेदुः किं पुनर्वन्धि, लोकानां चेतनावताम् ॥२॥

वायवोऽपि सुखस्पर्शा, मन्दं मन्वं बबुस्तदा ।

काप्यधीक्षितमीदृशं, प्रेक्षमाणा इव प्रभुम् ॥३॥

उद्योतस्त्रिजगत्यासी-इद्वान विवि बुन्दुभिः ।

नारका अप्यमोदन्त, भूरप्युच्छ्वासमासदत् ॥४॥

"गयन्तसेलहिहा, अह अहो लोगवासिणीदेवी ।

मन्दलवणकूडेसु, अद्य तद् उड्डलोगात्रो" ॥१॥

विक्रमायांऽष्टाधोलोक-वासिन्यः कम्पितासनाः ।

अर्हजन्मावधेर्वात्वा-ऽभ्येयुस्तस्मृतिबेहमनि ॥५॥

भोगङ्कुरा भोगवती, सुभोगा भोगमालिनी ।

सुवत्सा वत्समित्रा च, पुष्पमाला त्वनन्दिता ॥ ६ ॥

नत्वा प्रभुं तदम्बाज्ञे-शाने स्तित्यहं व्यथुः ।

संवर्तेमाशोधयन्तमा-मायोजनमितो गृहात् ॥ ७ ॥

मेघंकरा मेघवती, सुमेधा मेघमालिनी ।

तोयधारा विचित्रा च, वारिवेणा बलाहिका ॥ ८ ॥

अष्टोर्ध्वलोकादेत्येता, नत्वाहन्तं समातृकम् ।

तत्र गन्धाम्बुपुष्पैश्च-वर्षे हर्षाद्वितेनिरे ॥९॥

अथ नन्दात्तरानन्दे, आनन्दा नन्दिवर्द्धने ।

विजया वैजयन्ती च, जयन्ती चापराजिता ॥१०॥

अष्टावभ्येत्य पौरस्त्य-रुचकाद्रेरयादिमाः ।

जिनं जिताम्बाभत्वाऽस्थुः, प्राक्यां दर्पणपाणयः ॥११॥

समाहारा सुप्रदत्ता, सुप्रबुद्धा यशोधरा ।

लक्ष्मीवती शेषवती, चित्रशुभा वसुधरा ॥ १२ ॥

अपाण्यरुचकाद्रभ्या-ष्टैत्य द्वयं समातृकम् ।

प्रणम्य दक्षिणेनैता-स्तस्थुर्भुङ्गरपाणयः ॥१३॥

इलादेवी सुरादेवी, पृथिवी पञ्चवत्यपि ।

एकनासा नवमिका, भद्रा सीतेति नामतः ॥१४॥

प्रत्यग्रचकरीलाद्-ष्टैत्य व्यञ्जनपाणयः ।

स्वामिनं मन्देवीञ्च, नत्वाऽस्थुः पश्चिमेन तु ॥१५॥

अलम्बुषा मितकेशी, पुण्डरीका च वारुणी ।

हासा सर्वप्रजा श्रीर्ही-रष्टोद्विचक्राद्रितः ॥ १६ ॥

तत्रागत्य जिनं जैनीं, जननीं चात्तचामराः ।

प्रणिपत्योत्तराणां-अकिरे मोदमेदुराः ॥ १७ ॥

शतरा चित्रकनका, चित्रा सौत्रामणी तथा ।

दीपहस्ता विदिद्येता-स्थुर्विदिचक्राद्रितः ॥ १८ ॥

रुचकद्वीपतोऽप्येयु-अतस्त्रो विक्रुमारिकः ।

रूपा रूपासिका चापि, सुरूपा रूपकावती ॥१९॥

प्रकल्प्य भगवत्प्राज्ञं, चतुरङ्गुलनिर्जितम् ।

अनित्वा विवरं तत्र, नालभिक्षिप्य तं ततः ॥२०॥

बैद्यैरैरापूर्य, बबन्धुर्हरितालयाः ।

पीठं तस्योपरितले, ततोऽर्हजन्मगेहतः ॥२१॥

पूर्वस्याञ्च दक्षिणस्या-मुत्तरस्यां विचक्रिरे ।

ताभिश्च त्रीणि कदली-गृहाणि स्वर्धमानवत् ॥ २२ ॥

प्रत्येकमेषां मध्ये च, सिंहासनविजृम्भितम् ।

विचक्रिरे सतुःशालं, स्वर्णरत्नमणीमयम् ॥ २३ ॥

ता दक्षिणचतुःशाले, जिनं न्यस्य कराञ्जली ।

निन्युस्तम्भान्तरङ्गात्-वेटीवद्वत्सबाहवः ॥ २४ ॥

सिंहासने निवेद्योभा-वज्रयाम्बुः सुगन्धना ।

ता लक्ष्म्याकृतलेभ, जरत्संवाहिका इव ॥ २५ ॥

आमन्दानन्दनित्यन्द-प्रमोदितदृशो नृशम् ।

उभाभुङ्क्तेयामासु-र्विन्देनोत्सर्जनेन ताः ॥ २६ ॥

नीत्वा ताः प्राक् सतुःशाले, न्यस्य सिंहासने च तौ ।

अपयामासुरम्भोभिः, स्वमनोमिरिचाम्रैः ॥ २७ ॥

गन्धकाषायवासोत्रि-स्तदङ्गान्यमृजजथ ।

गोशीर्षचन्दनरसै-श्चर्चयामासुराशुताः ॥ २८ ॥

ताञ्चामामोचयामासु-र्वैवद्व्ये च वाससी ।

विमुद्रुघातसङ्घम्वि, ताञ्चामामरणानि च ॥ २९ ॥

अथोत्तरचतुःशाले, नीत्वा सिंहासनोपरि ।

न्यसीदयन् भगवन्तं, भगवन्मातरञ्च ताः ॥ ३० ॥

गोशीर्षचन्दनैर्ध्वंसि, काक् कुचद्विमवद्विरेः ।

ताः समानययामासु-रमरैराभियोगिकैः ॥ ३१ ॥

कृत्वाधारणिदाकृत्वा, वह्निमहाय तास्ततः ।

होमं वितेनुगोशीर्ष-चन्दनैरेषसात्तैः ॥ ३२ ॥

रङ्गापीडलिका बका, तयोरथ जिनान्तिके ।

पर्वतायुर्भवेत्युक्त्वा, स्फास्यग्रहमगोक्षकौ ॥ ३३ ॥

सूतिकाजवने तस्मिन्, मरुदेवीं विष्टुं च ताः ।

श्रद्धागतौ विधायाऽस्थु-गोयन्त्यो मङ्गलान्यथ ॥ ३४ ॥ अ०क०

संग्रहमाह ।

तेणं काक्षेणं तेणं समणं उत्सवेणं अरहा कोसल्लिए चठ
उत्तराभादे अजीइपंचये होत्था ॥ २०४ ॥ तं उत्तरासा-

दाहिं चुए चइत्ता गम्भवक्कंते जाव अजीइणा परिनिष्सुए
॥ २०५ ॥ तेणं कालेणं तेणं समणं उत्सवेणं अरहा

कोसल्लिए जे से गिम्हाणं चइत्थे मासे सत्तमे पक्खे आसा-

दवहुत्त तस्स एं आसादवहुत्तस्स चउत्थापक्खेणं सम्भ-

इसिद्धाओ महाविमाणाओ तित्तीसं सागरावमद्विती-

याओ अणंतरं चइत्ता इहेव जम्बुदीपे दावे भारहे

वासे इस्सगज्जुमिए नाभिकुलगरस्स मरुदेवाए जा-

रियाए । पुत्तरत्तावरत्तकालसमयेसि आहारवक्कंतिए

जाव गज्जए वक्कंते । २०६ । उत्सवेणं अरहा कोमल्लिए

तिआणोवमए या वि होत्था चएस्सामि चि जाणइ जाव

सुविणे पासइ तं । गय-सहगाहा "सच्चं तद्देव नवरं, पढमं

उत्सज्जुहेणं अत्तं । पासइ सेसाउगयं, नानिकुलगरस्स

सोहेइ" सुविणपाढगा नत्थि नाभिकुलगरो समयेव वाम-

रेइ । २०७ । तेणं काक्षेणं तेणं समणेणं उत्सवेणं अरहा

कोसल्लिए जे से गिम्हाणं पढमे मासे पढमे पक्खे चित्ति-

हुत्ते तस्स एं चित्तवहुत्तस्स अट्ठमीपक्खेणं नवरं मासाणं

बहुपदिपुष्पाणि अद्भुतमाणराईदियाणं जाव आसादाहिं नक्व-
तेणं जोगमुवागणं आरोमारोगं दारयं पयाया ॥२०८॥

अथास्यामवसर्पिण्यां प्रथमधर्मप्रवर्तकत्वेन । परमोपकारित्वा-
त्किञ्चिद्विस्तरतः श्रीऋषभदेवचरित्रं प्रस्तौति । 'तेणमित्यादितः
अमीइ पंच मेहुत्थसि' पर्यन्तं तत्र (कोससिपसि) कोशसा-
यामयोध्यायां जवः कौशक्षिकः ॥ २०४ ॥ संजहेत्यादितः "परि-
निष्पुणसि" पर्यन्तं सुगमम् ॥ २०५ ॥ तेणमित्यादितो गणजवकं-
नेति पर्यन्तं सुगमम् ॥ २०६ ॥ उसजेणमित्यादितः सयमेव
चागरे इति पर्यन्तं तत्र मरुदेवा प्रथमं सुखेन (अरुतेति)
प्रविशन्तं वृषभं पश्यति शेषास्तु जिनजनन्यः प्रथमं गजं पश्य-
न्ति क्षीरमाता तु सिंदमझाकीइ ॥ २०७ ॥ तेणमित्यादितो वारणं
पयायसि पर्यन्तं प्राग्वत् ॥ २०८ ॥ कदप० । अस्य संग्रहमाह ।

संवट्टमेहभायं-सगा य निगारतालपंटा य ।

चामरजोईरखं, करिति एवं कुमारीओ ॥ ११६ ॥

संवर्तकमेधमुक्तप्रयोजनं किं कुर्वन्ति आदर्शकाश्च गृहीत्वा
तिष्ठन्ति नृकारोस्ताम्रधुन्तैश्चेति तथा चामरं जातीरकां कुर्वन्ति
पतत्सर्वं दिक्कुमार्य इति गाथार्थः ॥ ११६ ॥ आब० १ अ० ।

ततः सिंहासने शकं, चत्वा हाऽच्चरनिश्चलम् ।

अर्वाधि प्रयुज्य ज्ञात्वा, जन्मादिमजिनेशितुः ॥ ३५ ॥

सराः स्वर्गादिमानेन, पात्रकेनैव देवराट् ।

जिनेन्द्रं च जिनाम्बां च, त्रिः प्रादक्षिण्यैस्तनः ॥ ३६ ॥

बन्दिता नमसित्वा चे-त्येष देवेश्वरोऽवदत् ।

नमोऽस्तु ते रत्नकुङ्कि-धारिके विश्वद्वेषिके ॥ ३७ ॥

अहं शकोऽस्मि देवेन्द्रः, कलगादाऽऽदहागमम् ।

प्रजोर्युगादिद्वयस्य, करिष्ये जननोत्सवम् ॥ ३८ ॥

नेतव्यं देवि ! तस्मै-युक्तं यावत्स्वापिनीं वद्री ।

कृत्वा जिनप्रतिविम्बं, जिनाम्बासन्धिधौ ॥ ३९ ॥

भगवन्तं तीर्थकरं, गृहीत्वा करसंपुटे ।

यिचके पञ्चधा रूपं, सवधेयोऽर्थिकः स्वयम् ॥ ४० ॥

एको गृहीततापशः, पाद्वे हावात्तन्नामरौ ।

एको गृहीतातपत्र, एको वज्रधरः पुनः ॥ ४१ ॥

शूकरजस्तद्विधातु-निर्कायिकसुराग्रिनः ।

शीघ्रं सुमेरुयैव, वनं येनैव परमकम् ॥ ४२ ॥

मेढ्रचूडादक्षिण-तिपाण्डुकम्बसा शिखा ।

सिंहासने चानिषेकं, तेनैशेपेति देवराट् ॥ ४३ ॥

तत्र सिंहासने पूषा-ऽजिमुखे च निषीदति ।

चात्रेशद्विपि देवेन्द्राः, स्वामिपादान्तमैधकः ॥ ४४ ॥

अव्युत्पन्नस्वप्नं पूर्वं, शिदधात्यभिषेचनम् ।

ततोऽनुपरिपाटोता, यावच्छकोऽजिशिवकवान् ॥ ४५ ॥

ततश्च चमरादीन्का, यावच्छन्द्रार्यमादधः ।

एवं जन्माऽमिषेकस्यो-स्तवं निर्वर्त्य देवराट् ॥ ४६ ॥

इषेप्रकर्शस्वर्द्धा, प्राग्बरसर्वाभराभ्यतः ।

तीर्थेनायनुपादाय-सद्यः प्रत्यागमरक्षणत् ॥ ४७ ॥

प्रतिभं हृत्य तार्पण-प्रतिविम्बं सपथपि ।

तत्र मातुः सन्निधाने, जगज्जन्तमतिष्ठित् ॥ ४८ ॥

संस्तुत्यावस्वापिनीं च, दिग्ब क्षीमयुगं ततः ।

क्षिप्यं कृत्वास्तयुगं च, विमोच्योच्छीर्षकं प्रभोः ॥ ४९ ॥

श्रीदामगणमुल्लोचे, स्वामिनो रत्नदामयुक् ।

पञ्चगुह्यमानान्तः-स्वर्णकण्डुकमादधे ॥ ५० ॥

येन स्वामी तीर्थकरो, निर्निमेषविलोचनः ।

पश्यन् सुखं सुखेनैव, रममाणोऽस्ति निर्धुतः ॥ ५१ ॥

ततो वैश्ववर्णः शक-वचनास्तत्क्षणावपि ।

आत्रिशकिरणकोटीः, सुवर्णस्य च तावतीः ॥ ५२ ॥

आत्रिशसु नन्दासना-न्यथ भद्रासनान्यपि ।

रूपयौवनसावय-सौभाग्यप्रमुखान् गुणान् ॥ ५३ ॥

आधात्तीर्थधिनायस्य, जन्मयेइमनिवासिषु ।

अथाभियोगिकैर्देवै-र्महानादेन देवराट् ॥ ५४ ॥

घोषयामास शृण्वन्तु, भवन्तः सर्वे एव हि ।

जवनवासिनो देवा, ज्योतिष्का ध्यन्तरास्तथा ॥ ५५ ॥

देवा वैमानिका देव्यः, कृत्वा सावहितं मनः ।

यो देवानुग्रियः कश्चि-स्त्वामिनस्त्रिजगत्पतेः ॥ ५६ ॥

त्रिजगत्पतिमानुष, करिष्यस्यगुजं मनः ।

सप्तधार्यमञ्जरीष, शिरस्तस्य स्फुटिष्यति ॥ ५७ ॥

आतुर्निकायिका देवा, एवं जन्मोत्सवं प्रभोः ।

मन्दीश्वरेऽष्टाहिकां च, कृत्वा जन्मयथागतम् ॥ ५८ ॥ आ० क० ।

(४) नामद्वारमाह ।

देमूगं च वरिसं, सकागमणं च वंसदवणा य ।

आहारमंगुलीप, उवंति देवा मणुषं तु ॥ १ ॥

सकां वंसदवणा, इक्खु अगू तेण हुंति इक्खवागा ।

जं च जहा जम्मि वए, जुगं कासीअतं सव्वं ॥ २ ॥

देशेन च धर्मं जगत्तो जातस्य तावत् पुनः शकागमनं च सं-
जातं तेन वंशस्थापना च कृता भगवत इति साऽयं अल्पजला-
यः । अस्य अक्षजस्य गृहवासे असंस्कृत आसीदाहार इति ।
किं च सर्वे तीर्थकरा एव आश्रमावे वर्तमानाः न स्तन्योपयोगं
कुर्वन्ति किन्त्वाहाराभिज्ञावे सति स्थामेवाङ्गुलिं चन्दने प्रक्षिपन्ति
तस्यां आहारमङ्गुल्यां नानारसममायुक्तं स्थापयन्ति देवा मनोऽं-
मनोऽनुकूलमवमनिकान्तवात्तजावास्त्वन्निपकमेव गृह्णन्ति । अ-
वमनायस्तु प्रमज्यामप्रतिपन्नो देवोपनीतमेवाहारमुपनुकषानि-
त्यनिहितमानुषक्षिकमिति गाथार्थः ॥ ११० ॥ प्रकृतमुच्यते । मा-
हेन्द्रेण वंशस्थापना च कृत्यनिहितं सा किं यथाकथञ्चित्-
ता आहोश्चिद्व प्रवृत्तिनिमित्तपूर्विकेति । उच्यते प्रवृत्तिनिमित्त-
पूर्विका न यादृच्छिकी कथम् (आब० १ अ०) शकः सौधमे-
न्द्रो वंशस्थापने प्रस्तुते इधुं गृहीत्वा भागतः । अक अग कु-
दिलायां गतौ अनेकार्थत्वाद्दालूनः अक धातोः रौणादिके ण्
प्रत्यये अकृशब्दोऽजिज्ञासार्थः । ततः स्वामी इक्षोः । आकुनाऽजि-
ज्ञाषेण करं प्रासारयत् शक आर्पयत् तेन कारणेन जयन्ति इ-
ह्वाकुयंशभवा पेक्षकाः । आ० क० । अ० । पेक्षका अक्षज-
नायकशजा इति एवं पञ्चवस्तु यथा येन प्रकारेण यस्मिन् वयसि
योग्यं शकः कृतवाञ्छ तत्सबमिति । पञ्चाङ्गे पात्रान्तरं वा ।

तासफलाहयजगिणी, होहियसि सारवणा ॥

तासफलाहयजगिणीं जयिष्यति पत्नीति । 'सारवणा' किञ्च भग-
वतो मन्दायाश्च तुल्यवयःक्यापनार्थमेवं पात्र इति । तदेव
तासफलाहयजगिणीं भगवतो धारभाष एव मिषुनैर्माभेः स-
काशमानीता । तेन च अविष्यति अक्षमपत्नीति । 'सारवणा' सं-
गोपना कृतेति । तथा आनन्तरं वक्ष्यति मन्दायाः "सुमंगलासहि
ओषि" अन्ये तु प्रतिपादयन्ति सर्वेयं जन्मद्वारचक्रव्यया चार-
गाथापि किञ्च पठ्यते "जन्मे य शिवद्वीयसि" असं प्रसङ्गेन
आय० १ अ० । आ० क० ।

नाजिस्स एणं कुल्लगरस्स मरुदेवाए जारियाए कुञ्जंति एत्थ
एणं उसहे णामं अरहा कोसलिणं पढमराया पढमजिणे पढमके
वत्ती पढमतिथंकरे पढमधम्मवरचकवट्टी समुप्पज्जिज्जंता॥

नाम्ना कोशमायामयोऽप्यायां भवः कौशस्तिकः प्राविनि भूतपङ्क
वच्चार इति न्यायादेतद्विशेषणम् अयोऽप्यास्थापनाया अयमवेव
राज्यस्थापनासमये कृतत्वात् तद्व्यक्तिस्तु प्ररतक्षेत्रनामान्वय-
कयनावसरे । “धणवइमनिनिम्माया” एतत्सुवन्वाक्यायां दर्श-
यिष्यते । अहंस्तत्र पार्श्वनाथाद्य इतः केचिद्वनकीकृतराजधर्म-
काः अपि स्युरित्यसौ केन । क्रमेणाहं चक्षुदित्याह प्रथमो राजा
इहावसर्पिण्यां नाजिकुलकरादियुग्मिमनुजः शब्देन च प्रथम-
मभिषिक्तत्वात् । प्रथमजिनः प्रथमो रागादीनां जेता । यद्वा प्रथमो
मनःपर्यवहानात् राज्यत्यागादनन्तरं द्रुपतो जावतइव साधु-
वद्भर्तृत्वेन अत्रावसर्पिण्यामस्यैव भगवतः प्रथमतस्तद्वचनात्
प्रितत्वं चावधिमनःपर्यवकेवज्ञानिनां स्थानाङ्गे सुप्रसिद्धम् ।
भवधजिनत्वेऽनुव्याख्यायमानेऽक्रमवत्सुत्रमिति केवलजिनत्वे
जोत्तरग्रन्थेन सह पैमवत्सुत्रमिति व्याख्यानासङ्गतिः । भोतृणां
प्रतिष्ठा तेन प्रथमकेवलं प्रायः सर्वज्ञः । केवलित्वे च तार्थक्या-
माद्यो जयतीत्याह प्रथमतीर्थकरः प्रायश्चतुर्वर्णसङ्गस्थापकः ।
उद्दिनतीर्थकृत्यामा च कीदृशः स्यादिति प्रथमो धर्मवरो धर्मप्र-
धानवचकवर्ती यथा चकवर्ती सर्वत्राप्रतिहतवीर्येण चक्रेण घतंत
तथा सोऽपीति जायः । समुत्पद्येत समुत्पन्नवानित्यर्थः । ३० २
वक्क० (जम्बूद्वीपप्रकृत्युक्तः नित्यथर शब्दे वह्यते)

तं चेव सव्वं जाव देवा देवीआं य वसुहारवासिंसु सेसं
तदेव चारगसोहणमाणुम्माणवच्छणउस्सुकमाइयं उइव-
भियजूवज्जं सव्वं भाणियव्वं ॥२०॥

“तं चेव सव्वमित्यादिनां त्रिष्वनियजूवज्जं सव्वं भाणियव्वं-
ति” यावत् । तत्र देवलोककप्युनोऽद्वैतरूपोऽनेकदेवदेवीपरि-
वृतः सकलगुणैस्तेभ्यो युगलमनुष्येभ्यः परमोत्कृष्टः क्रमेण
प्रवर्द्धमानः सखाहाराभिलाषे सुरसंचारितामृतरससरसाम-
ङ्गुलिमुखे प्रक्षिपति । एवमन्येऽपि तीर्थकरा बाल्येऽवगन्तव्याः
बाल्यानिर्गमे पुनरभिपकाहारभोजिनः श्रूयमस्तु प्रव्रज्यां या-
वत्सुरानीनांतरकुरुकल्पद्रुमफलान्यास्वादितवान् । अथ संजा-
तकिञ्चिन्नववर्षे भगवति प्रथमजिनवंशस्थापने शकः स्वजी-
र्तामिति विचिन्त्य कथं रिक्ताणिः स्वामिसमीपं यामीति मह-
तीमिच्छुयादिमादाय नाभिकुलकराङ्गस्थस्य प्रभोरग्रे तस्थौ
हृष्टा खेत्तुर्पादं हृष्टवदनं स्वामिना करं प्रसारिते दक्षुं मलय-
स्मीनि भगिन्वा तां दत्त्वा इष्टविलासास्वामिनो वंश इष्टा-
कुनामाऽभवत् । गोत्रमपि अस्य एतत्पुर्बजानामिष्टविलासा-
त्काश्यपनामेति शक्यो वंशस्थापनां कृतवान् । अथ किञ्चिद्युगले
मातापितृभ्यां तालवृक्षाऽधो मुक्तं तस्मादेततालफलेन पुरुषो
व्यापादितः । प्रथमोऽयमकालमृत्युः । अथ सा कन्या माता-
पित्रोः स्वर्गतयोः एकाकिन्येव वने विखचार । हृष्टा च तां सु-
न्दरीं युगलिकनरा नाभिकुलकराय न्यवेदयन् । नाभिरपि शि-
ष्टेयं सुनन्दानाम्नी श्रूयमपत्नी अभिष्यतीति सकललोकहाप-
नपुरस्सरं तां जग्राह । ततः सुनन्दामुमङ्गलाभ्यां सह प्रवर्द्ध-
मानो भगवान् यौवनमनुप्राप्तः इन्द्रोऽपि प्रथमजिनविवाहकृत्य-
प्रस्माकं जीतमिति अनेकदेशं देवीकांदिपरिचारपरिवृतः समा-
गत्य स्वामिनो वरकृत्यं स्वयमेव कृतवान् बहुकृत्यं च ह्योरपि
कन्ययोर्देव्य इति । ततस्तस्यां विषयोपभोगिनो भगवतः च-

लक्षपुर्वेषु गतेषु भरतब्राह्मीरूपं युगलं सुमङ्गला । बाहुबलिसु-
न्दरीरूपं युगलं च सुनन्दा प्रसुबुधे । तदनु वैकोनपञ्चाशत्पुत्र-
युगलानि कमात् सुमङ्गला प्रसुतवती । २०६ ।

उसभेणं अरहा कोसलिणं तस्म एणं पंच नामधेज्जा एवमाहि
ज्जंति तं जहा उसभे ६ वा १ पढमराया ६ वा २ पढमजिक्त्वा
ये ६ वा ३ पढमजिणे ६ वा ४ पढमतिथंकरे ६ वा ५ ॥२१॥

“उसभेणं अरहा कोसलिणं इत्यादितः पढमतिथंकरे इवेति”
पर्यन्तं तत्र इकारः सर्वत्र वाक्यालङ्कारे (पढमरायसि) प्रथ-
मराजा चैवम् । २१० । कल्प० । ति० । आ० सू० ।

अथ यथा भगवान् ययः प्रतिपन्नवाद् तथाऽऽह ।

तत्रो एणं उसभे अरहा सो कोसलिणं दक्खे दक्खपइये
पडिक्खे अट्ठाणि जइए विणीए । कल्प० ।

(५) इदानीं बुद्धिद्वारमधिकृत्याह ।

अहं वट्टो सो जयवं, दियजोगघुओ अणुषमसिरीओ ।

देवगगमंपडिउटो, नंदाइसुमंगलासहिओ ॥११॥

असिअसिरोअ सुनयणो, विवुटो धवन्नदत्तपत्तोओ ।

वरपउमगन्नगोग, फुरुप्पसग्वनीसामो ॥ १२० ॥

प्रथमगाथानिगदसिद्धेव द्वितीयगाथागमनिका । न सिता
असिताः कृष्णा इत्यर्थः । शिरसि जाताः शिराजाः केशाः अस्मि
ताः शिराजा यस्य स तथाविधः । शोभने नयने यस्यासौ सुन-
यनः । विम्बं गोष्ठाफलं विम्बवदोष्ठी यस्यासौ धिरांगुष्ठः । धवलं
दन्तपङ्क्तिं यस्य स धवलदन्तपङ्क्तिकः । वरपद्मगर्भचक्रैः ।
फुल्लोत्पलगन्धध्वनि इवासा यस्येति गाथार्थः । १२० । आ० सू० ।

(६) इदानीं जातिसङ्गद्वारावयवार्थं तु विवरीपुराह ।

जार्दसरो अ भयवं, अप्परिवडिण्हिं तिहिं उ नाणेहिं ।

कर्ताइ अ बुद्धाइ अ, अन्नहिओ तेहिं मणुएहिं ॥ २१ ॥

गमनिका । जातिस्मरणं भगवन् ! अप्रतिपत्तिरेव त्रिभिर्ज्ञान-
मंतिभुतावधिभिः । अवधिज्ञानं हि देवलौकिकमेवाप्रच्युतं भग-
वतो भवति तथा च कान्या च बुद्ध्या अग्न्यधिकस्तेभ्यो मिथुन-
कमनुष्येभ्य इति गाथार्थः ।

(७) इदानीं विवाहद्वारव्याख्येयासयेदमाह ।

पढमो अकालमच्च, तहि तालफलेण दारओ पट्टओ ।

कम्मा य कुलगरेणं, सिद्धे गहिया उसनपत्ती ॥ २२ ॥

भगवतो देशोऽनवर्षकाल एव किञ्चिन्मिथुनकं संजातापत्य-
मिथुनकं तालवृक्षाद्यो विमुच्य निः संशय कीडागृहकमगमत्
तस्माच्च तालवृक्षात्पवनप्रेरितमेकं तालफलमपतत् तेन
दारको व्यापादितः । तदपि मिथुनकं तां दारिकां संघर्षयित्वा
प्रतनु कपायं मृत्वा सुरलोकमुत्पन्नं सा चोद्यानदेवतेघोत्कृष्ट-
रूपा एकाकिन्येव वने विखचार । हृष्टा च तां त्रिदशवधूसमा-
नरूपां मिथुनकनराः विस्मयोत्फुल्लनयनाः नाभिकुलकराय न्य-
वेदयन् । शिष्टैश्च नैः कन्या कुलकरेण गृहीता श्रूयमपत्नी
अविष्यतीति कृत्वेति गाथार्थः ॥ प्राचार्थं कथातः सा चैयम्
प्रगुणीकुरु कन्याणि-भूयिष्ठं जीवन्कुरुमम् ।

सीमन्तिनीनां सीमन्तं, परिपूर्णं च विरात् ॥ २५ ॥

त्वं स्वयस्ये प्रकाश्यानि, पुष्पदामान्पुपानय ।

यिच्चिन्नरत्नान्मुग्धे !, मुकुटाश्चक्रीकुरु ॥ २६ ॥

अनुष्ठात् पूरय चारिः मुकाकोदेन सुन्दरि ! ।

वेद्यन्तः कुरु हेकार्म, धेनुगोमयगोमुस्रम् ॥ १७ ॥
 निवेद्यायाऽत्र तन्त्राङ्गि ! सन्धरं वरमञ्चिके ।
 पवित्राः शतपत्राङ्गि ! त्वं चेदानीय पादुकाः ॥ २० ॥
 कार्यान्तरं च हित्वा त्वं, कस्तूरीं सखि ! धर्तय ।
 येन पुञ्जोः कपोतपुंक्षिण्यते पञ्चवल्ली ॥ २१ ॥
 कुतलं ! कुतलोत्तसा-वाविष्कुरु वधूकृते ।
 मङ्गल्यध्वजान् यूयं, हेसख्यो दत्तसत्तमान् ॥ ३० ॥
 जामे किमसि निद्रासु-स्तम्भासुरसि किं स्तुभे ! ॥
 किमङ्गमङ्गं मृदाङ्गि, त्वं करोषि शयासुवत् ॥ ३१ ॥
 अस्तूरीं विस्तरां मुञ्च, चतुरे किमनादरा ।
 सानन्दा स्पन्दसे किं न, सखि ! मन्दायसे कथम् ॥ ३२ ॥
 लम्बमत्यन्तमासन्नं, जवत्यः किं न जानते ॥
 तद्दिदानीमनाश्रया-स्वरध्वं स्वस्वकर्मसु ॥ ३३ ॥ (कुत्रकम्)
 मात्रादिमात्रक इय, स्थित्वा काश्चिच्चिद्विः स्त्रियः ।
 रत्नसाग्नारम्भन्ते स्म, कर्म धैर्यादिकं ततः ॥ ३४ ॥
 तत्रोपदेशयामासुः, श्रोतुमन्दासुमङ्गले ।
 काश्चित्त्वर्णासने ऽन्यङ्गं, स्वतुवः कन्यके इय ॥ ३५ ॥
 गीयमानेषु योषाणि-ध्वजेषु कलस्त्रनय ।
 सुगन्धिनैः सर्वाङ्ग-मयाज्यान्तुरङ्गजमा ॥ ३६ ॥
 ते अथोदन्तवामासु-नैनैर्यन्त्रो वपुर्लेनाम् ।
 पिष्टिकाणिः सुपिष्टाणिः, कोमलैः करपद्मवैः ॥ ३७ ॥
 अतिप्रियैकान्तं, नूनं प्रवरमञ्चिके ।
 अभिषेकुरतिप्रियो, कर्मपीठे इवोज्ज्वले ॥ ३८ ॥
 तयोश्चतुर्षु कोणेषु, न्यधुर्वर्णकपूयकान् ।
 क्रमितुं म-मथस्थेय प्रथमं पद्मराजकान् ॥ ३९ ॥
 ततः कौसुमवामासि, परिधान्य च तत्क्षणात् ।
 तयोर्निवेशयन्ति स्म, कन्यके ते सुरस्त्रियः ॥ ४० ॥
 गवस्वकेषु तिलकान्, प्रवेशिन्यः समर्तकाः ।
 तयोश्चकुर्वन्निधी-निव कन्दर्पचक्रिणः ॥ ४१ ॥
 जाभ्वसंघास्पृशत् सख्या-सख्यत्वेनैतयोर्मिथः ।
 कौसुमैस्तनुभिस्तर्कु-संपर्किभिरधापराः ॥ ४२ ॥
 ते एवं कर्शके बाले, सुरनार्यो निचिक्षिपुः ।
 आस्थानां ते क्षणं तत्र, नानाकेलिकुतूहलैः ॥ ४३ ॥
 तदैव तास्तयोर्वैगा-दुद्वर्णकमपि व्यधुः ।
 विविग्ना प्राक्तनैर्य, पूर्ववृद्धिर्गियं यतः ॥ ४४ ॥
 स्नानविष्टरमभ्यास्य, स्नपयामासुराशु ते ।
 हिरण्यमयघटाम्भोभिः, सुगन्धैरमृतैरिव ॥ ४५ ॥
 अथ प्रमाजयामासु-रङ्गयष्टि मृगीदृशोः ।
 आदर्शमिव तत्सख्यः, सुखस्पर्शेन वासमा ॥ ४६ ॥
 तयोः स्नानजलैरार्द्र-केशपाशमयेष्टयन् ।
 मस्तूरीरंशुकोदृशै-रुत्तेजिनकृपाणवन् ॥ ४७ ॥
 आश्वासमासत्ततो वारि, विष्णुपस्तत्सखीजनः ।
 करादिव करी-रस्य, वीकरासागमातपः ॥ ४८ ॥
 धृपायन्तिस्म धूपेन, स्निग्धकेशयोः सुगन्धिना ।
 देवदार्ज केशपाशं, धौतार्जवांशुकानि ताः ॥ ४९ ॥
 तत्पादान् पल्लवाताम्रा-नपि साङ्कारसेन ताः ।
 अमण्डयन् धियवेति, रक्तं रक्तेन युज्यताम् ॥ ५० ॥
 सर्वाङ्गमङ्गरागेण, तन्मङ्गल्योर्व्यक्षिपन् ताः ।
 रत्नबालानपेनेव, काञ्चनाचलमेखले ॥ ५१ ॥
 तत्कपोलनधि तानि-लिखितानि पत्रवल्ली ।

प्रसर्पद्दानक्षेपेव, माद्यतः कामकुम्भिनः ॥ ५२ ॥
 अथाज्जनेन तत्रैव-द्वयं तामिरभूयत ।
 शर्वादिरकुलेनेव, नीलेन्द्रीवरकाननम् ॥ ५३ ॥
 तयोर्ललाटपद्मान्त-श्चान्दनं चन्द्रकं व्यधुः ।
 भासितुः स्मरराजस्य, विमलां यष्टिकामिव ॥ ५४ ॥
 तयोर्विष्वधुर्धम्मिल्ल-मुल्लसन्मालयगर्भितम् ।
 निषङ्गमिव कामस्य, पुरितं कुसुमेषुभिः ॥ ५५ ॥
 अथ तान्यां कुमारीज्यां, व्यूतानीवेन्दुराहमभिः ।
 वासांसि वासयामासुः, पारिणेत्राणि तास्ततः ॥ ५६ ॥
 तयोर्गवन्मुकुटं, चञ्चलकराजितम् ।
 कर्मपद्मेरुहोत्स-व्योमगङ्गाविरम्बनम् ॥ ५७ ॥
 नैत्रैः कर्णांतविश्रान्तै-र्धतसे सन्धपि स्वयम् ।
 अन्यमारोपयामासुः, पुनरुक्ता जया इव ॥ ५८ ॥
 कर्णयोर्मणिनाटङ्गा, निक्षिपन्ति स्म तास्तयोः ।
 द्विदिरुपाविवाक्येन्दु, विवाहं हृष्टमानौ ॥ ५९ ॥
 निवेद्यन्ते स्म देवीजि-स्तयामुक्तासरो हृदि ।
 वरिवस्याश्रित्येन्दु-मभितस्तारकागणः ॥ ६० ॥
 कयूरे जुजयान्धस्ते, इच्छनीक्षमये तयोः ।
 पञ्चवाणस्य वाणानां, शाणे इय निशानेन ॥ ६१ ॥
 निहितं काञ्चने रत्नं, राजनीति धिया किञ्च ।
 विन्यस्यते स्म तन्पाणां, सुरीजिर्मणिकङ्कणे ॥ ६२ ॥
 अङ्गुलीषु तयोः किंसा-श्चरुहीरकमुष्टिकाः ।
 दंष्ट्रतायाः फलानीय, परिपाकारुणान्यथ ॥ ६३ ॥
 तद्वा श्रोणौ च सज्जाना, तयोश्चन्द्राक्षमेखला ।
 गुरुनाभिसरस्तीरे, दंष्ट्रावलिखितोज्ज्वला ॥ ६४ ॥
 मञ्जीराणि तयोर्न्यस्यन्, भणत्कारीणि पादयोः ।
 मरात्नानाङ्गवयन्तीव, गतिं स्पन्दयन्तु मदात् ॥ ६५ ॥
 अथोत्पाट्यामरीज्यां ते, दिव्यपुष्पभूषिते ।
 भासिते कान्तुकागारे, मूर्ते वाणिश्रयाविध ॥ ६६ ॥
 विवाहाकल्पमाधातुं, विहसो घञ्जिणा विह्वुः ।
 भोगकर्मांस्ति लोकं च, स्थितिर्वैश्येयमन्यत ॥ ६७ ॥
 ततश्च कल्पिताकल्पः, कृतमाङ्गल्यमज्जनः ।
 विहिताशेषकृत्यश्च, कृत्यविद्विर्यथाविधि ॥ ६८ ॥
 चान्दनैरसनिस्पन्तैः कृतवैद्विज्ञेपना ।
 विरुद्धरितः पुण्यलक्ष्मी, कटाक्षैरिव सर्वतः ॥ ६९ ॥
 वसानः पारिणेत्राणि, शुचीनि सिचयानि च ।
 जिनेन्द्रोपप्रि शरन्मेघा-कीर्णस्वर्णोच्चलोपमः ॥ ७० ॥
 सौधमध्याह्निरित्रीजृ-त्कन्दरादिव केसरी ।
 निर्जगाम गुणग्राम-दुमारामसहोदरः ॥ ७१ ॥
 अथाधिरुहा जात्याम्ब-मुष्टैः स्रवसमिन्दवत् ।
 संकान्तैः पश्यतां नैत्रैः, सहस्रं कृणतां वदन् ॥ ७२ ॥
 मायूरेणातपत्रेण, स्वर्णकुम्भोपशोभिना ।
 प्रावृषण्यधनेनेवा-नीयमानस्तद्विन्वता ॥ ७३ ॥
 शुभ्राज्यां चामराज्यां च, वीज्यमानो मुहुर्मुहुः ।
 साध्याज्यकमलाक्षीना-कमलाभ्यामिवाभितः ॥ ७४ ॥
 तूर्यमादेन रोक्कयो-रुदरस्तरिणा ततः ॥
 निधोषेलेव जगतायाः, सुधोषायाः प्रसर्पता ॥ ७५ ॥
 अथं अथपुनरं च, गायत्रिः कलगीतिकाः ।
 रक्तकण्ठैः कृतोत्कण्ठैः, कलकण्ठैरिवाङ्गिनाम् ॥ ७६ ॥
 मृत्युद्विरासरोमृतै-र्नामाभरणनारिभिः ।

अनिद्वान्दोलितैः कल्प—शास्त्रशास्त्रागणैरिव ॥ ७७ ॥
 चत्तम्रिततुजैर्महैः—पथ्यमानगुणोत्करः ।
 उत्तानीकृतहस्ताग्रै—गर्जज्जिरिच कुज्जरेः ॥ ७८ ॥
 उत्तार्यमाणलवणा, देवीनिः पक्रयोर्द्वयोः ॥
 पृष्ठे विम्बीफलोष्ठीभिर्गायमानैकबुधुनिः ॥ ७९ ॥
 बुभोर्दकत्वपिगुनैः, शकुनैरानुकूलिकैः ।
 अभ्यगात्मापद्वारं, भगवान् बुभगं जतैः ॥ ८० ॥
 तत्रावरुह्याथ विभु—रवतः सर्वेतादिव ।
 मस्थितः स्थितिनिष्ठातः, कृणमकमनुसुकः ॥ ८१ ॥
 अथ प्रगुणयामासु—र्ध्विर्ध्वविभाजनम् ।
 मन्थानमुशलादींश्च, मङ्गलानखिलानपि ॥ ८२ ॥
 भूयमाणश्रुतिकटु—स्फुटलवणनिःस्वनम् ।
 शरावसंपुटं काचिन्मुमोच द्वारि सामसम् ॥ ८३ ॥
 अथोद्भूतं पट्टयुगं, सन्ध्यारागमिवारुणम् ।
 परिधायाग्रतः काचि—दर्शदानोद्यताऽभवत् ॥ ८४ ॥
 भङ्गाय जगदर्थ्याय, सुनु ! देवार्थमर्थदे ।
 स्मृतिं यश इवामुपय, नयनीतं समुन्नय ॥ ८५ ॥
 उद्देष्टुय वचोर्वाची—सिंहिरं चान्दनं रमम् ।
 वधि चैतद्गुणग्राम—वचकं किप्रमुतिक्रप ॥ ८६ ॥
 समुन्मीलनमदानीत्—रत्नाङ्कुरमहोदरम् ।
 कागेव शाङ्कुरां दृष्ट्वा, मुवांसिनि ! समुद्धर ॥ ८७ ॥
 नन्वेष शेषभागीन्द्र—भोगोपमलुज्जयः ।
 वरस्ते तोरणद्वारि, त्रिजगत्त्रयविक्रमः ॥ ८८ ॥
 कर्तुः समस्ति सर्वाङ्ग—मुत्तरीयांशुकावृतः ।
 शगदेन्दुरिवोद्भूतः, उयोत्सनाजातजटालितः ॥ ८९ ॥
 जृशं पुष्यन्ति पुष्पाणि, वातेनोद्वाति चान्दनम् ।
 तद्वारि सुचिरं भव, वरं माधरमाधर ॥ ९० ॥
 इत्येवं धवत्वान् भव, शृण्वानाः श्रुतिपावनैः ।
 स्वामिने दक्षवत्यर्थ—मनर्धगुणशास्त्रिने ॥ ९१ ॥
 भूत्यान्तर्धामहस्तेन, विद्यायाग्रे च दक्षिणम् ।
 वगैशस्त्रमशत्रै—भक्ते च प्रोक्कणकृणम् ॥ ९२ ॥
 मनोरथमिवारीणा—मथो लवणसंपुटम् ।
 भगवान् सव्यपादेन, दलयामास लीलया ॥ ९३ ॥
 इत्येव पट्टाञ्चलेनाथ, समाकृष्य जगत्प्रभुः ।
 नीतः श्वश्वा वधूपान्त—मासां चक्रेऽथ शक्रवत् ॥ ९४ ॥
 मदनस्य फलं प्राप्ता—मित्यस्य किल सूचकम् ।
 मदनस्य फलं पाणी, बह्वं धर्वावरस्य च ॥ ९५ ॥
 जीधन् मातापितृश्वश्रू—श्वशुराः सधवाङ्गनाः ।
 इस्तात्रेपं ददौ पिबन्, वधुदयोः पाणिपङ्कजे ॥ ९६ ॥
 अथान्नोधिपयःपाश्यां, मुक्तलग्नघटीनिजे ।
 जाते सति सहस्राङ्गु—विम्बे विम्बीफलद्युति ॥ ९७ ॥
 धुत्वा भाजनशब्दं च, सावधानस्तनो हरिः ।
 योजयामास तत्काष्ठं, वधूवरकरान्मथः ॥ ९८ ॥
 अथान्योऽन्यस्य पश्यन्तां, विस्फारितविज्ञोत्सनाः ।
 निमेषमप्यकुर्वाणा, अन्तरायजयादिव ॥ ९९ ॥
 रेजिरं ते तदा तत्र, तारामेवककारिणः ।
 विशन्त इव यक्षोऽन्त—मिथस्तारासु संक्रमात् ॥ १०० ॥
 कक्षैः कौतुकधवत्वान्, जगुर्धवाः सखीतमाः ।
 नर्मकर्मणि चानुर्यं, विज्ञाणास्तत्र केलयः ॥ १०१ ॥
 वधूवरस्य सुग्रामा, बह्वन्तर्ज्वलं मिथः ।

तेषां मनांसीधोक्ताह—मनुरागः परस्परम् ॥ १०२ ॥
 कौतुकागारतो वेशा—मथानिम्ये वधूवरम् ।
 अविश्याजितहस्ताग्र—मामोचितपटाञ्चलम् ॥ १०३ ॥
 आयस्त्रिंशसुरः काऽपि, चक्रे वेशामथानलम् ।
 व्यथाद् धूमं समित्केपाद्, धूमपाताय कन्ययोः ॥ १०४ ॥
 कस्याश्च सख्यमाज्यः, पक्रस्तेनैव नाकिना ।
 ताज्यां प्रभुस्तद्वृथ्यां ते—नात्स्यत स्वस्वपाणिना ॥ १०५ ॥
 अथैधिमङ्गलाचारै, दीयमानोऽङ्गनाजनैः ।
 रभसोद्भासितैर्गङ्गै—धैर्यगुणयामिष लम्भितैः ॥ १०६ ॥
 मेरुं सरोहिणीज्यास्त्रा—जयस्तत्राभिनाऽनलम् ।
 स्वाम्यज्जाम्यद्युतस्तान्या—मामङ्गलसुधुम् ॥ १०७ ॥
 अथ इयाञ्चकदेशीयः, कश्चिन्मङ्गलवर्तनम् ।
 स्वामिने चरणाद्गुह्ये, नीचे उयोऽन्यधारयत् ॥ १०८ ॥
 यथेष्टं भगवांस्तस्मै, स्वर्णरत्नान्यदासदा ।
 महान्तो ह्यङ्गिभक्तानां, इदमेव यच्च तच्च हि ॥ १०९ ॥
 कृतेषु पाणिमोक्षादि—कृत्येषु निष्कलेष्वपि ।
 सुमङ्गलासुनन्दार्यां, सटाकटो दयं प्रभुः ॥ ११० ॥
 स्फीताग्रगतसंगीत—मुखरीकृतदिङ्मालः ।
 प्रत्यग्रतारणद्वार—मायया निजवधमनः ॥ १११ ॥
 घोटकं कूर्दयामासु—अत्र तत्र वधूवरम् ।
 दृष्ट्वा कर्षण कुर्वाणा, देवा जयजयारवम् ॥ ११२ ॥
 लता इव समीरेण, प्रमोदेन प्रणोदिताः ।
 पौत्रोऽप्याद्याश्च ननृतु—गीतपूर्णमनोरथाः ॥ ११३ ॥
 प्रविशेश ततः स्वामी, स्वसौधे कृतमङ्गलः ।
 विवाहोत्साहसौन्दर्य—रञ्जितस्त्रिजगज्जनः ॥ ११४ ॥
 शुष्कनीलफलस्वादु—नानापक्वाणपशला ।
 शास्त्रिसुपद्युतप्राज्य—प्रवेदव्यञ्जनाङ्गना ॥ ११५ ॥
 मिथो जेमनवागभू—ज्वरिगौरवसुन्दरा ।
 ताम्बूलांशुकदानाद्यैः, सम्माननमथाजयत् ॥ ११६ ॥
 पूर्णपात्रप्रवेशादि—विवाहोत्सववृत्तिभिः ।
 स्वामिन पितरौ तत्र, मुमुक्षतेतरां सदा ॥ ११७ ॥
 कृतकृत्योऽथ शक्रादि—देवदेवीगणोऽखिलाः ।
 प्राणपत्य प्रजाः पादान्, स्थानं निजनिजं ययौ ॥ ११८ ॥ आ०क०।
 अमुमेवार्थमाह ।

जोगसमत्यं नाडं, वरकम्पं कामि देविदां ।

दुखं वरमहिद्वानं, बहुकम्पं कामि देवीश्रो ॥

भगवाँश्च तेन कन्याद्वयेन सार्धं विहरन् यौवनमनुप्राप्तः ।
 भवान्तरे देवराजस्य चिन्ता जायादृत्यमेतदतीतप्रत्युत्पन्नाना—
 गतानां शक्राणां प्रथमतः करुणां विवाहकर्म क्रिय इति संवि—
 द्यानेकत्रिंशवधुवृन्दसमन्वितोऽवतीर्णवानित्यवतीर्णं च जग—
 दतः स्वयमेव वरकर्म चकार । अन्योरपि देव्यो वधूकर्मणि ।
 अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह (जोगगाथा) गमनिका । भोगस—
 मर्थं ज्ञात्वा वरकर्म तस्य कृतवान् देवेन्द्रः द्वयोर्वरमहिद्वयोर्व—
 धूकर्म कृतवत्यो देव्य इति गाथार्थः । प्राथम्यस्तु एव ॥ १२३ ॥
 (८) अथापत्यद्वारम् ।

उष्णुव्वसयसहस्मा, पुर्वि जायस्स जिणवरिदस्स ।

नो जरहवन्निमुदरि, बाहुवल्ली सुंदरी चेव ॥ १२४ ॥

देवीशुभंगदाए, भरहो वंजी अमिहुणं जायं ।

देवीऽ सुनंदाए, बाहुवल्ली सुंदरी चेव ॥ १२५ ॥

(उपुष्यगाहा) निगदसिद्धेयं नवरमनुसरविमानाश्चती-
ये सुमङ्गलायाः पुनः बाहुपीठश्च नरतन्त्रालीमिषुनकं जातं
तथा सुबाहुर्महापीठश्च सुमन्दायाः बाहुबली सुन्दरीमिषुन-
कमिति । १२४ । अमुमेवार्थं प्रतिपादयन्नाह सूत्रभाष्यकारः
(देवीगाहा १२५) सुगमत्वात्प्रविशियते आह । किमेतावन्त्येव
जगवतोऽपत्यानि उत नोति । उच्यते ।

अउणापकं जुअंने, पुत्ताण सुमंगला पुणो पसवे ।

नीरेणम-कमणे, निवेअणं उसजसामिस्स ॥ १२६ ॥

गमनिका । एकानपञ्चाशत्तयुष्मानि पुत्राणां सुमङ्गला पुनः
प्रसूतयती । अत्रान्तरे प्रायश्चित्तपितानां हकारादिप्रवृत्तीनां
दण्डनीतीनां ते शोकाः प्रचुरतरकषायसंभवात् भतिक्रमणं
कृतवन्तः । ततश्च नीतीनामतिक्रमणं सति तल्लोका अभ्यधिक-
ज्ञानादिगुणस्वमन्त्रितं भगवन्तं पित्राय नियेदनं कथनमप्यजस्वा-
मिने आदित्तीर्थकराय कृतवन्त इति क्रियाऽयं गाथार्थः ।

एव निवेदिते सति भगवानाह ।

राया करेइ ढंडं, सिद्धे ते विति अम्ह विमहो उ ।

मगह य कुत्तगरं मो, वेइ उसजो अ जे राया ॥ १२७ ॥

गमनिका । अपुनकैर्निवेदिते सति भगवानाह । नीत्यतिक्रमण-
कारिणां राजा सर्वनरद्वयः करोति दण्डं स चामात्यारक्षि-
कादिबन्धुजः कृताभिषेकः अनतिक्रमणीयाह्वय जघति ।
एवं शिष्टे कथिते सति भगवता ते मिषुनका भुवन्ते भणन्ति
अस्माकमपि राजा भवतु वर्तमानकालनिर्देशः स्वल्पस्यास्व-
यस्पर्षिणां पु प्रायः समानन्यायप्रदर्शनाय । त्रिकाङ्गोच्चरसूत्र-
प्रदर्शनायां वा । अथवा प्राकृतशैल्या उच्यते त्वत्त्वाच्च (विति)
लुक्कवन्तः । जगवानाह यद्ययं (मगहयकुत्तगरं) याचयध्वं
कुत्तकरं राजानं स च कुत्तकरस्तैर्याचितः सन् (वेत्तेति)
पूर्ववदुक्तवान् अत्राजो (जे) नरां राजेति गाथार्थः । नतश्च ते
मिषुनका राज्याजिपेकनिर्वर्तनार्थमुदकानयनाय पश्चिमीरुरागत-
वन्तः । अत्रान्तरे देवराजस्य स्वत्यासनकण्ठो बहून् विभाषा
पुर्ववत् यावदिहागत्यातिषेकं कृतवानिति ।

(१०) अणनस्वर्णमनो राज्याभिषेकः ।

आमोएणं सको, उवागगो तस्स कुणइ अनिलेअं ।

मण्डाइ अलंकारं, नरिंदजोगं च मे कुणइ ॥ १२८ ॥

गमनिका । आमो गयित्वा उपयोगपूर्वकेनावधिना विज्ञाय शक्नो
नेवराज उपागतस्तस्य भगवतः करोति अभिषेकम् । राज्या-
भिषेकमिति । तथा मुकुटाद्यलङ्कारं च आदिशब्दात्कटक-
ण्डलकेयूरादिपरिग्रहः । चशब्दस्य व्यसहितः संबन्धो नरे-
न्द्रयोग्यं (से) तस्य करोति अत्रापि वर्तमानकालनिर्देशप्र-
योजनं पूर्ववद्वन्नेयम् । पाठान्तरम् “आमोएणं सको, आगंणं
तस्स कासिअभिसेयं । मण्डाइ अलंकारं, नरिंदजोगं च मे
कासी ” भावार्थः पूर्ववद्वन्नेति गाथार्थः । अत्रान्तरे ते मिषुन-
कनरास्नस्याप्यक्षरसः सन्तु मलिनीपत्रैरुदकमादाय भगव-
त्प्रीतमागत्य तं चालंकृतविभूषितं दृष्ट्वा विस्मयोन्फुल्लनयनाः
किंकर्तव्यताम्याकुलीकुनेषतसः कियन्तमपि कालं स्थित्वा
भगवत्पादयोः तदुदकं निक्षिप्तवन्त इति तानेवधिषिक्रियोपेता-
न दृष्ट्वा देवराजस्मिन्मयत् अहो अलु विनीता पते पुरुषा इति
प्रेथमणं यत्पराजमाज्ञापितवानिह द्वावशयोजनधीर्घां नवयोज-
नविष्काम्भां विनीतां नगरं निष्पादयेति । स च आकासमन्त्र-

रमेव दिव्यभयनप्राकारमालोपशोभितां नगरां बभूवे ।

अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

जिसिणीपत्तेइ यरे, उदयं घिचुं रुहंति पाणसु ।

साहुविणीया पुरिसा, विणीयनयरी अह निविह्वा ॥ १२९ ॥

गमनिका । विसिनीपत्रैरुदकं गृहीत्वा क्षुभन्तीति प्रक्षिपन्ति व-
र्तमाननिर्देशः प्राग्भवत् पादयोरुपरि । देवराजभिहृतवान् । साहु
विनीताः पुरुषाः विनीतनगरी अथ निविष्टेति गाथार्थः । १२९ ।

(११) सांप्रते राज्यसंग्रहद्वारमभिधित्सयाऽऽह ।

आमा इत्थी गावो, गहिया एय रज्जसंगहनिमिस्सं ।

घित्ता एवमाई, चउच्चिहं संगहं कुणइ ॥ १३० ॥

गमनिका । अथा इस्तिनो गाव एतानि चतुष्पदानि तदा
गृहीतानि भगवता राज्ये संग्रहः तन्निमित्तं गृहीत्वा एवमादि-
चतुष्पदजातमसौ भगवान् चतुर्विधं वध्यमाणालक्षणं संग्रहणं
करोति । वर्तमाननिर्देशप्रयोजनं पूर्ववत् । पाठान्तरं वा चतुर्विधं
संग्रहं “ कासी ” इत्ययं गाथार्थः ॥ १३० ॥ स चायम् ।

उग्गा भोगा राय-अ खत्तिया संगहो जवे चउहा ।

आरक्खिगुरुवयं सा, सेसा जे खत्तिया ते उ ॥ १३१ ॥

स चायम् । उग्गाहगाहा । गमनिका उग्गा भोगा राजन्या क्षत्रिया
एवं समुदायरूपः संग्रहो भवेच्चतुर्धा । एतेषामेव यथास्वेक्यं
स्वरूपमाह । (आरक्खेत्यादि) आरक्षका उग्रदण्डकारि-
त्वात् उग्गा गुर्विति गुरुस्थानीया भोगाः वयस्या इति राजन्याः
समानवयस इति कृत्वा वयस्याः शेषा उत्तम्यतिरिक्ता ये
क्षत्रियास्ते तुशब्दः पुनश्शब्दार्थस्ते पुनः क्षत्रिया इति गाथार्थः ।

(१२) लोकस्थितिनिबन्धनप्रतिपादनाय गाथाचतुष्टयमाह ।

आदारे सिण्णकम्मे, मामणा य विचुसणा ।

लेहे गणिण अ रुवे अ, लक्खणे माणपोयण ॥ १३२ ॥

बवहागे नीइजुप्पे अ, ईसच्छे अ उवासणा ।

निगिच्छा अत्थसत्थे अ, वंघे घाए अ मारणा ॥ १३३ ॥

जत्तुनवसमावाए, मंगले कोणए इअ ।

वरे गंधे अ मल्ले अ, अलंकारे तहेव य ॥ १३४ ॥

घोलोवणविचहे अ, दत्तिया मइयपूयणा ।

कावणा धूनसहे अ, छेत्तावणयपुच्छणा ॥ १३५ ॥

एताश्चतस्रोऽपि द्वारगाथाः । एताश्च भाष्यकारः प्रतिद्वारं व्या-
ख्यास्यत्येव तथाप्युत्तरगमनिकात्प्रामुख्ये तत्रापि प्रथमगाथा-
मधिकृत्याह । तत्राद्वार इति आहारविषयो विधिवत्कथ्यः कथं
कल्पतरुफलाहाराजायः संवृत्तः कथं वा पक्षाहारः संवृत्त इति
तथा शिष्टे इति शिष्टविषयो विधिवत्कथ्यः । कुतः कथं किं
यन्ति या शिष्टपान्युपजानामीति । कर्मणीति कर्मविषयो विधि-
र्वाच्यः यथा क्षत्रियाणिज्यादिकर्म संजातमिति तच्छास्त्रानुपपन्नं
संजातमिति । चः समुच्चये (मामणेत्ति) ममीकारार्थे देशी-
वचनम् । ततश्च परिग्रहममीकारो धत्तव्यः स च तत्काल एव
प्रवृत्तः चः पूर्ववत् । विजृषणं विजृषणा मरणनमित्यर्थः । सा व-
क्ष्यता सा च भगवतः प्रथमं वेषेणैः कृता पञ्चाङ्गोक्त्यापि प्र-
वृत्ता । लेख इति लेखनं लेखः क्षिपिषिधानमित्यर्थः । तद्विषयो
विधिवत्कथ्यः तच्च जिनेन ब्राह्मणा दक्षिणकरेण प्रदर्शितमिति । ग-
णितविषयो विधिवत्कथ्यः एवमन्यत्रापि क्रिया योज्या । गणितं सं-
ख्यां तच्च जगत्तथा सुन्दर्या धामकरेणोद्दिष्टमिति । चः सप्तम्ये

रूपं काष्ठकर्मादि तच्च जगत्ततो जगतस्य कथितमिति । चः पु-
र्व्वचत् । लक्षणं पुरुषलक्षणादि तच्च जगत्ततैव बाहुबलिनः कथित-
मिति । मानमिति मानोऽमानावमानगणिसप्रतिमानां लक्षणम् ।
(पोत इति) धोहिः प्रोतं वा अनयोर्मानप्रोतयोर्विधिव्ययः ।
तत्र मानेऽपि धान्यमानं रसमानं च । तत्र धान्यमानमुक्तम् । “को
असती उपसती इत्यादि” रसमानं “चउसदिया वत्तोसिया एव-
मादि” २ उन्मानं येनोन्मीयते यद्योन्मीयते तद्यथा कर्प
इत्यादि । अयमानं येनऽयमीयते तद्यथा हस्तेन वा द्वादेन वा हस्ते
वेत्यादि । ३ । गणिमं यज्जयते एकादिसंख्येति । प्रतिमान गु-
ञ्जादि एतत् सवे नदा प्रवृत्तमिति । पोता अपि तदेव प्रवृत्तः ।
तथा प्रकर्षेण उतनं प्रोतः मुक्ताफलादीनां प्रोतनं तदेव प्रवृत्त-
मिति । प्रथमद्वारागाथासमाप्त्यर्थः ॥ ३१ ॥ द्वितीयगाथागम-
निका (व्यवहारोति) व्यवहारविषयो विधिव्ययः राजकुल-
करणनाषाप्रतिपादनादिलक्षणा व्यवहारः स च तदा प्रवृत्तो लो-
कानां प्रायः स्वस्वभावापगमात् (नातिस्ति) नीतो विधिव्य-
यः । नीतिर्हकारादिलक्षणा सामाद्युपायलक्षणा वा तदेव
जातेति (युक्तेयस्ति) युक्विषयो विधिव्ययः । तत्र युक् बाहुयु-
कादिकं लायकादीनां वा तदेवेति (ईस्येयस्ति) प्राकृतज्ञे-
त्या उकारलोपात् इषुशाम् अनुर्व्वेहस्तद्विषयो विधिव्यय इति
तदपि तदेव राजभ्रमे सति जातमथवा एकारान्तत्वात्सर्व्वेष्टप्र-
थमान्ताः एव ह्युच्यन्ते । व्यवहार इति व्यवहारस्तदा जातपथं
सर्व्वेष्ट योज्यम् । यथा “ कयं आगच्छ यित्तरुवेत्यादि ” (उ-
वासणेति) उपासना नापितकर्म तदपि तदेव जातं प्रागन्य-
स्थितनल्लोमान एव प्राणिन अस्ति गुरुनरन्दादीनां चो-
पासनेति । चिकित्सा रोगहरणलक्षणा सा तदेव जाता । एव
सर्व्वेष्ट क्रियाध्याहारः कार्यः । (अत्यसन्धेयस्ति) अर्थशास्त्रे (ब-
धे घाते य मारणेयस्ति) बन्धो निग्राहजिन्यः । घातो दण्डादि-
तारुना । जीविनाद् व्यपरोपणं मारणेति सर्व्वेष्ट तदेव जाता-
नीति द्वितीयद्वारागाथासमाप्त्यर्थः ॥ ३३ ॥ तृतीयगाथागमनिका ।
एकारान्ताः प्रथमाद्वितीयान्ताः प्राकृतं भवत्येव तत्र ये ज्ञानादि-
पूजारूपाः उत्सवाः शक्रोत्सवादयः समवायाः गोष्ठ्यादिमे-
लकाः एते तदा प्रवृत्ताः । मङ्गलानि स्थितिकसिद्धार्थकादीनि की-
र्तुकानि रक्षादीनि मङ्गलानि च कीर्तुकानि चेति समासः । मङ्ग-
लेति (एकारेऽन्ताक्षिको मुखमुखोच्चारणार्थः) एतानि जगदत-
प्राग देवैः कृतानि पुनस्तदेव लोकं प्रवृत्तानि । तथा वस्त्रं चीनां-
शुक्रादि गन्ध कोष्ठपुष्टादिलक्षण । मानवं पुष्पदाम । अक्षद्वारः
केशतृपणादिलक्षणः । एतान्यपि यस्मादीनि तदेव जानानीति तृती-
यद्वारागाथासमाप्त्यर्थः । चतुर्थगाथागमनिका तत्र (चूहेति) वा-
त्तानां चूमाकर्म तेषामेव काशाग्रहणार्थः नयनमुपनयन धर्मश्रव-
णनिमित्तं वा साधुसकाशं नयनमुपनयनम् । विवाहः प्रतीति एव
एते चूमादयस्तदा प्रवृत्ताः ॥ ३५ ॥ दत्ता च कन्यापित्रादिना
परिणीयत इति तत्तदेव संजातम् । निजादानं वा जृतकस्य पूजा
नाम मरुदेव्यस्तदेव प्रथमस्मरु इति कृत्वा देवैः कृतेति लोके च
रूढः । अध्ययना अभिस्मरणः स च भगवतो निर्वाणप्राप्तस्य प्रथमं
श्रवणं कृतः पश्चात्तलोकेऽपि संजातः । जगद्वादिदृश्यस्थानेषु
स्मृतास्तदेव कृताः लोकं च प्रवृत्ताः शब्दश्च कवित्शब्दो जग-
दव्येवापवर्गं गते सति जगतदुःखमस्याधारणं ज्ञात्वा शक्ये कृतो
लोकेऽपि रूढ एव । “ उपापनकं ” इति देशीवचनमुष्णवाक्का-
रापनसेटिकाद्यधवाचकमिति । तथा प्रवृत्तं प्रवृत्तना सा इच्छि-
णिकारिष्यलक्षणा इच्छिणिकारि कर्मसु च घटिकां चावयन्ति पुन-

र्व्वेष्टाः स्वत्यागस्य कर्णे कथयन्ति किमपि प्रवृत्तवर्त्तितमिति ।
अथवा निमित्तादिपृच्छा सुखशयनादिपृच्छा चेति चतुर्थद्वारा-
गाथासमाप्त्यर्थः ॥ ३५ ॥ अथ १ अ० । इदानीं प्रथमद्वाराग-
यवार्थं जिधिस्यवा मूलभाष्यदृष्टाह ॥

आसी कंदाहारा, मृदाहारा य पत्तहारा य ।

पुष्पफलभोजनं यि य, जइआ किं कुलगरं उसभो ।

गमनिका । मृदाहाराश्च आसन् कन्दाहारा पत्राहाराश्च पु-
ष्पफलभोजनोऽपि च कदा यदा किञ्च कुलकर ऋषयः । भावार्थः
स्पष्ट एव नवरं ते मिथुनका नरा एवंभूता आसन् किञ्चान्दस्तु
पराज्ञातागमयादसंख्यक इति गाथायः । तथा ।

आसी अ इक्कुभोई, इक्क्यागा तेण खंत्तिया हुंति ।

मणमत्तरसं धमं, आम ओमं च जुंजीआ ॥

गमनिका । आसीश्च इक्कुभोजिन इक्क्याकयस्तेन कृत्रिया भव-
न्ति । तथा सणः सप्तदशो यस्य तस्मिन्सप्तदशं धान्यं दाह्यात्
आममपकम (ओमं) न्यूनं च (जुंजीआ इति) चुक्क-त इति गा-
थायः । १३३ । तथापि कावदोषात्तदपि न जीर्णधनतश्च भग-
वन्ते पृष्ठवन्तः । जगद्विज्ञाह हस्ताभ्यां घृष्टाऽऽहारयध्वमिति ॥

अमुमेयार्थं प्रतिपादशाह जाण्यकत् ।

ओमण्याहारेता, अजीरमाणम्मि ते जाणमुवेति ।

हन्थेहि यमिज्जणं, आहारंहेति ते जाणया ॥ ३८ ॥

गमनिका । अयममयाहारयतः । अजीरमाणे ते मिथुनका
जिनं प्रथममार्थकमुपयान्ति । पुनोयस्मिन्पिण्णं स्थितिप्रदर्शनार्थं
वर्तमाननिर्देशो जगवता च हस्ताभ्यां घृष्टा आहारयध्वमिति
ते जाणताः सन्तः किं कथ्यन्ति ।

आसी य पाणिंयसी, तिम्मिअ तंदुलपवात्तपुरुजोई ।

हन्थतल्लपुमाहाग, जइआ किं कुलगरं उसभो ॥ ३९ ॥

आसन्श्च ते मिथुनका भगवदुपदेशान्पाणिज्यां घट्टे हील येषां
ते पाणिघर्षणः । एतदुक्तं भवति । ता पर्व्वपथीः हस्ताभ्यां
घृष्टा त्वचं चापनीय चुक्कयन्तः । एवमपि कावदोषात् किय-
त्यपि गते काक्षे ता अपि न जीर्णयन्तः । पुनर्जगदुपदेशान् एव
तीर्तमतन्दुलप्रवाहपुटभोजिनो यज्जुः । तीर्तमतन्दुलान् प्रवा-
हपुटे लोकोऽशीम येषां ते तथाविधाः । तन्दुलशब्देनोपपत्त्यो-
च्यते । पुनः कियतापि काक्षेन गच्छता अजीर्णदोषादेव भगव-
दुपदेशान् हस्तनल्लपटाहारा आसन् । हस्तनल्लपुटे आहारो
विहितो येषामिति समासः । हस्तनल्लपुटे कियन्तमपि काव-
दोषार्थः स्थापयित्वोपपत्तयन्त इत्यर्थः । तथा कक्कासु स्वेद-
यित्वेति यदा किय कुलकर ऋषयः पराज्ञातागमयादसं-
ख्यकस्तदा ते मिथुनका एव भूता आसन्ति गाथायः । ३९ ।
पुनर्गमितप्रकाशं दृष्टादिसंयोगैराहरितवन्तस्तद्यथा पाणिज्यां
घृष्टा पत्रपुटे च मुहूर्तं तीर्तित्वा तथा हस्ताभ्यां घृष्टा हस्तपुटे-
पु च मुहूर्तं धृत्या पुनर्हस्ताभ्यां घृष्टा कक्कास्वेदं च कृत्वा
पुनर्तीर्तित्वा हस्तपुटे च मुहूर्तं धृत्या तद्विज्ञातजगदुपदेशान्
केचित्प्रदर्शयन्ति । घृष्टा पत्रं विहाय तद्यायुक्तं त्वगपनयनमत-
रेण तीर्तित्वापि हस्तपुटधृतस्य सौकुमार्यत्वात्पुपत्तेः इल्लहण-
त्यनाघवाहा अत्रापि इति । द्वितीययोजना पुनर्हस्ताभ्यां घृष्टा
पत्रपुटे तीर्तित्वा हस्तपुटे च मुहूर्तं धृत्यते । तृतीययोजना
पुनर्हस्ताभ्यां घृष्टा पत्रपुटे तीर्तित्वा हस्तपुटे धृत्या कक्कासु
स्वेदयित्वेति ।

अमुमेवार्थमुपसहरन्नाह ।

पंसं कृणं तिम्रण, धंमर्णतिम्मणपवाअपुनं ई ।

धंमियनिम्मपवाअ, हत्थउडे कक्खमेण अ ॥ ४० ॥

त्रावार्थ उक्त एव नवरमुक्तार्थोक्तयोजना । घृष्टा तीमित कृत-
वन्त इत्यनेन प्रागभिहितप्रत्येकजङ्गकाक्षेपः कृता वेदितव्यः ।
घृष्टा प्रवाअपुटतीमितजोअजिन इत्यनेन द्वितीययोजनाक्षेपः ।
घृष्टाति घृष्टा तीमित प्रवाअ इति प्रवाले तीमित्वाहस्तपुटेपु कि-
यन्तमपि कालं विधाय युक्तवन्त इति वाक्यक्षेपः इत्यनेन तृती-
ययोजनाक्षेपः । तथा कक्कास्वेदे च कृते सति युक्तवन्तः इत्यने-
नानन्तराभिहितत्रययुक्तेन चतुर्थजङ्गकयोजनाक्षेप इति गाथार्थः ।
अत्रान्तरे ।

अगणिसस य उट्ठाणं, दुपधंमा दडु जीअपरिगहणं ।

पःसमु परिच्छिदह, गिणहह पागं तओ कणदह ॥ ४१ ॥

आह सर्वं तीमनादि ते मियुनकास्तीर्थकरोपदेशाकृतवन्तः
स च जगयान् जानिस्मरः सन् किमित्यभ्युत्पादोपदेशं न दत्त-
वानित्युच्यते तदा कालस्यैकान्तस्मिन्धन्वात् असत्यपि यत्ने वस्तु-
त्पत्तेरिति स च भगवान् विजानाति न लोकान्तस्मिन्धन्वकयोः
कात्रयोर्वहणुत्पादः किं न्यनतिस्मिन्धन्वकाल इत्यतो नादिष्ट्या-
निति तेषां च चतुर्जङ्गविकल्पितमप्याहारं कात्रदोषाश्च जीर्णघनः
इत्यस्मिन् प्रस्तावे अग्नेध्वोऽथानं सवृत्तमिति । कुतः इमघर्षात्
चोत्थितं प्रवृत्तज्वालावलीसनाथं भूषामं तूष्णादिदहनं हृष्टा अ-
पूर्वजवृद्ध्या प्रहणं प्रति प्रवृत्तवन्तः दहनानास्तु भीतिपरिकथ-
नमृषताय कृतवन्तः इति । भीतानां परिकथनं जीतिपरिकथनम् ।
जीत्या वा परिकथनं भीतिपरिकथनं पाठान्तरमिति । जगवा-
नाह पाश्चैत्यादि सुगमं ते हि अजानाना वहावेवैषधीः प्राक्सव-
न्त ताश्च दाहमापुः पुनस्ते भगवतो हस्तिकन्धगतस्य निवेद्य-
न्ति । स हि स्वयमेवैषधीर्जकृत्यतीति । भगवानाह न तत्रानिरो-
हितानां प्रकृपः ॥ ४१ ॥ इत्थं तावत्प्रथमं कुम्भकारशिल्पमुत्पन्नमु-
मेवार्थमुपसहरन्नाह ।

पक्खेवदहणधोमहि, कहणं निग्गमणहत्थिसीसम्मि ।

पयणारं नपवित्ता, ताहे कामी य ते मणुआ ॥ ४२ ॥

धिंतेण हत्थिसीमे, मट्ठियपिं गहाय कुरुगं तु ।

निव्वत्तेभिअ तइ आइ-जिणोवड्डेण मणेण ॥ ४३ ॥

निव्वत्तिण् समाणे, जणः राया तओ वड्डजणस्म ।

एवआ भे कुव्वट, एयड्डिअं पढमसिणं तु ॥ ४४ ॥

त्रावार्थ उक्त एव किं तु क्रियाध्याहारकरणेनाक्रमनिका-
स्वबुद्ध्या कार्या । यथा प्रकृतं कृतवतो दहनमौषधीनां अभूव-
त्यादि उक्तमाहारदारम् । आत्र० १ अ० ।

शिलाह्वागवयवार्थानिधिस्ययाऽऽह ।

पंचेव य सिपाइ, वड्डोहे चित्तणंतकामवण् ।

एकैकस्म य पत्तो, बीनं बीसं जवे भेया ॥ ४५ ॥

पञ्चैव मूलभूतानि शिल्पानि । तद्यथा (वड्डलोहे चित्तणं-
तकामवण् इति) तत्र घट इति कुम्भकारशिल्पस्योपलक्षणं
(लोहेत्ति) लोहकारशिल्पस्य (चित्तेत्ति) चित्रकारशि-
ल्पस्य “ संतमिति ” देशीयचन्नं वस्त्राचकं ततोऽनेन वस्त्र-
शिल्पस्य ग्रहणं कारय्य इति नापितशिल्पस्य । इयमत्र भा-
षणा । वस्त्रवृत्तेषु परिहीयमानेषु भगवता वस्त्रोत्पादनिमित्तं

वस्त्रशिल्पमुत्पादितं तदनन्तरं गृहाकारेष्वपि कल्पद्वेषु हानि-
मुपगच्छत्सु गृहकरणनिमित्तं लोहकारादिशिल्पमुत्पादितं प-
श्चात्प्राणिनां कालदोषाश्चखरोमाणि अपि वद्धितुं प्रवृत्तानीति
नापितशिल्पोत्पादना । गृहाण्यपि च चित्ररहितानि विशो-
भानि भान्तीति चित्रकारशिल्पोत्पादना कुम्भकारशिल्पोत्पाद-
कारणं प्रागेव भावितम् । “ एकैकस्म येत्यादि ” एभ्यः प-
ञ्चभ्य एकैकस्य विशतिर्विशतिर्भेदाः अभूवन्ति सर्वसंख्यया
तदा शिल्पशतस्योत्पत्तिरभवदिति ॥ ४४ ॥

संप्रति कर्ममामणाविभूषणाद्वारप्रतिपादनार्थमाह ।

कम्मं किमिवाणिज्जा-इ मामणा जा परिगहे ममता ।

पुव्व देवहिं कया, विजसणा मंण्णा गुरुणो ॥ ४६ ॥

कर्म नाम कृषिवाणिज्यादि । तच्चाग्राधुत्पन्ने संजातमिति
(मामणेत्ति) ममीकारार्थं देशीयचन्नमेतत् । ततो योऽपरि-
ग्रहे ममता सा मामणा ज्ञातव्या सा च तत्काल एव प्रवृ-
त्तेति । तथा विभूषणा मण्डना सा च पूर्वं देवेन्द्रैर्गुरुभगवतः
आदितीर्थकृतः कृता पश्चाद्लोकेऽपि प्रवृत्तेति ।

संप्रति लेखगणितरूपद्वारद्वयप्रतिपादनार्थमाह ।

देहं लिवाविहाणं, जिणेण वंभीए दाहिणकरेण ।

गणिय संखाणं मुं-दरीए वामेण उवड्डं ॥ ४७ ॥

लेखनं लेखा नाम सूत्रे लपुंसकता प्राकृतत्वाह्निर्पाविधानं तच्च
जिनं भगवता ऋषभस्वामिना ग्राह्येण दक्षिणकरेण प्रदर्शित-
मन एव तदादित आरज्य वाच्यते । गणितं नाम एकद्विज्यादिसं-
ख्यानं तच्च भगवता सुन्दर्या वामकरेणोपदिष्टमत एव तत्प-
र्यन्तादारभ्य गण्यते । अधुना रूपलक्षणमानरूपद्वारद्वयप्र-
तिपादनार्थमाह ।

जरहस्स रुवकम्मं, नराइलक्खणमहोइयं वलिणो ।

माणुम्माणवमाणं, पमाणगणमा य वत्थूणं ॥ ४८ ॥

रूपं नाम काष्ठकर्म पुस्तककर्मैवेवमादि । तच्च भगवता भर-
तस्योपदिष्टम् । तथा नरादिवृक्कणं पुरुषलक्षणं तच्च । इयं
जरतस्य काष्ठकर्माद्युपदेशानन्तरं भगवता बाहुबद्धिन उदितं
कथितम् । तथा मानं नाम वस्तूनां मानोन्मानवमानप्रमाणग-
णितानि तत्र मानं द्विधा धान्यमानं रसमानं च । धान्यमानम्
“ दो अ सनीए सइया दो य सईतो सेइया चत्तारि सेइया कु-
ल्लो चत्तारि कुल्लो पत्थो ” इत्यादि । रसमानं “ चउस-
ट्ठिया चउतिसिया सोल्लसिया ” इत्यादि । उन्मानं येनोन्मीयते
तच्च तुल्यगत कर्षः पलमित्यादि । अथमानं येनावमीयते त-
द्यथा हस्तो दण्डो युगमित्यादि । प्रमाणं प्रतिमानं तच्च सुव-
र्णप्रमाणहेतुः गुञ्जादि गणिमं यदेकादिसंख्यया परिच्छिद्यते ।
यत्तु गणितं तत्प्रागेव पृथग्द्वारतयाऽभिहितं मतः पञ्चप्रकारमपि
मानं भगवति राज्यमनुशासनि भगवदुपदेशेन प्रवृत्तमिति (पो-
यण) इति द्वारगाथायां यदुक्तं तस्य संस्कारः प्रोतकमिति । प्रोतक
इति वा । तथाचाह ।

माणियां दोराइमु, पोता तह सागरम्मि वड्डणाइ ।

ववहारो लेहवाणं, कज्जपरिच्छेयणत्थं वा ॥ ४९ ॥

ये मणिकादयः आदिशब्दान्मुक्ताफलादिपरिग्रहः । दवरका-
दिषु लोकेन प्रोताः क्रियन्ते तदेतत्प्रकरणेन कृतं तदा प्रवृत्तम् ।
अथवा पोता नाम सागरे समुद्रे प्रवहणानि तान्यपि तदैव
प्रवृत्तानि । तथा ववहारो नाम विसंवादि सति राजकुलकरणे

गत्वा निजनिजनाषास्त्रेखापनक्षत्राणः कार्यपरिच्छेदनार्थं वा पण-
मुक्तिवृत्तः स उत्तररूपोऽपि तदा प्रवृत्तः कालदोषतो लोकाणां
प्रायः स्वस्वजावापगमात् ।

अधुना नीतियुक्तरूपं द्वारद्वयमभिधिसुराह ।

नीतिहकाराई, सत्तविधा अहव सामभेयाई ।

जुष्टाई बाहुजुष्टाई, यः वदयाईणं च ॥ ५० ॥

नीतिहकाराद्विद्वक्त्राणामभिधा । तद्यथा हकारो मकारो धि-
कारः परिभाषणा मण्डलीबन्धनधारके प्रकृतेषां महापराधे उचि-
च्छेद इति । एषा सप्तविधापि नीतिस्तदा धिमलवाहनकुलकरा-
दारभ्य जगतकालं पर्यन्तं कृत्या यथायोगं प्रवृत्ता । तथा च य-
द्वयति “ किञ्चिच्च भगदकालं ” इत्यादि । अथवा नीतिनाम साम-
भेदादका चतुष्प्रकारा । तद्यथा सामभेदो दण्डः उपप्रदानमिति
एषा चतुर्विधाऽपि भगवत्काले समुत्पद्यते । तथा युक्तानि नाम
बाहुजुष्टादीनि । यदि वा वर्तकादीनां तानि उभयान्यपि तदा
प्रवृत्तानि ।

संप्रति मिश्रशास्त्रोपासनारूपं द्वारद्वयमाह ।

ईमत्थं ध्यातुं वेदो, उवाचणा मंसुकम्ममाईया ।

गुरुगयाईणं वा, उवाचणापञ्जुवासाया ॥ ५१ ॥

इषुशास्त्रं नाम धनुर्वेदः स च राजधर्मे सति प्रायतत उपास-
ना नाम इमश्रुकर्तृनादिरूपं नागतिकर्म तदपि तदेव जातं
पूर्वं ज्ञानवस्थितनखरोमासनतथा कालमाहात्म्यतः प्राणिनोऽभव-
ति । एषा च शिल्पास्तर्गततया प्रागभिहिताऽपि पुनः पृथग्द्वार-
गतयोपन्यस्ता भगवत्काले एष नखरोमागयानेकेण प्रवर्जितं
लग्नानि तत्पूर्वमिति व्यापनार्थम् । यदि वा उपासना नाम
गुरुगयादीनां पर्युपासना सापि तदेव प्रवृत्ता । अधुना
चिन्तकसार्थशास्त्रव्यवधाररूपद्वारचतुष्टयप्रतिपादनार्थमाह ।

रोगहरणं तिगिच्छा, अत्यागमसत्यमत्यसत्स्थिति ।

निगमाजमो बंधो, घातो दंडादितादृशया ॥ ५२ ॥

चिन्तकसा नाम रोगापहारक्रिया साऽपि तदेव भगवदुपदेशा-
त्प्रवृत्ता । अर्थागमनिमित्तं शास्त्रमर्थशास्त्रम् । बन्धो निगमादि-
मित्येवः संयमनं घातो दण्डादिजिस्तारुना । एतेऽपि अर्थशा-
स्त्रव्यवधातास्तत्काले यथायोगं प्रवृत्ताः ।

अधुना मारणयज्ञोत्सवरूपद्वारत्रयप्रतिपादनार्थमाह ।

मारण्या जीववहो, जन्मानागाइयाण प्यातो ।

इंदाइमहापूया, पडनियया ऊसवा होति ॥ ५३ ॥

मारणं जीववधो जीवस्य जीयिताद्व्यपरोपणं तच्च जरतेहव-
रकात्रे समुत्पन्नम् । यज्ञा नागादीनां पूजाः उत्सवाः प्रायः प्रति-
नियताः वर्षमध्ये प्रतिनियतदिद्यस्तत्राविनः इन्द्रादिमहापूजा-
स्त्वनियतकात्रभाषिन्य इति महोत्सवानां प्रतिविशेषः । एतेऽपि
तत्काले प्रवृत्ताः ।

संप्रति समवायमङ्गलरूपद्वारद्वयमभिधिसुराह ।

समवायो गोष्टीणं, गामाईणं व संपमारा वा ।

तह मंगलाइसोत्थिय, सुवणसिच्छत्थगाईणि ॥ ५४ ॥

समवायो नाम गोष्ठिनां मेषापकः । यदि वा ग्रामादीनामादि-
शब्दात् खेटवाटनगरादिपरिग्रहः । स पक्षीभावेन किमप्युद्दिश्य
पक्षत्र मीननं संप्रसारः समवायः । किमुक्तं जघति ग्रामादिजना-
नां किञ्चित्प्रयोजनमुद्दिश्य यदेकत्र मीननं स वा समवाय इति ।

तथा मङ्गलानि नाम स्तनिकसुवर्णसिद्धार्थकादीनि पूर्वं देवैर्ज-
गयतो मङ्गलवृत्त्या प्रयुक्तानि ततो लोकेऽपि तथा प्रवृत्तानि ।

संप्रति कौतुकादिद्वारपञ्चकमाह ।

पुण्यं कयाई पण्णो, मुगेहिं खखादिकोउयाई च ।

तह वत्थगंभमद्वा-लंकारकेसजूसाइ ॥ ५५ ॥

तं दहणं पवत्तो, लंकारं उ जणो असेसो वि ।

पूर्वं प्रवृत्तं जगयतः श्रुपमस्वामिनः सुखैः कृतानि कौतुकानि
रक्तादीनि ततो लोकेऽपि तानि जातानि । तथा वत्थं चीनांशुका-
दिभेदजिह्वं गन्धं कण्ठपुष्टादिवृत्तः मादृश्यं पुष्पदाम । एतानि
तदेव जातानि । अश्वक्काः केशनृपादिः तं चालङ्कारं जगयतो
देवैः कृतं दह्वा अयदोषोऽपि स्व स्थमलेकर्तुं प्रवृत्तः ।

संप्रति चूलाद्वारमाह ॥

विहिणा चूलाकम्मं, चालाणं चालयं नाम ॥ ५६ ॥

चूला नाम विधिना शुभनक्षत्रनिधिमृद्वादीं ध्वजसमङ्गलेष्टव-
नापुजास्वजनभोजनादिवृत्तेन वात्सानां चूलाकर्म तदपि तदा
प्रवृत्तम् ।

संप्रत्युपनयनद्वारमाह ।

उवनयणं तु कलाणं, गुम्भे साहुणो तवोक्कम्प ।

पेत्तुं हवंति सद्दा, केई दिक्खं पवज्जंति ॥ ५७ ॥

उपनयनं नाम तेषामेव वात्सानां कलानां प्रदणाय गुणैः कलावा-
र्यस्य मुक्ते समोपनयनम् । यदि वा धर्मश्रवणनिमित्तं साधोः सका-
शं नयनमुपनयनं तस्माच्च साधोर्धर्मे गृहीत्वा केचित् आद्या जघ-
न्यपरं लघुकर्माणो दीक्षां प्रपद्यते । एतच्चोभयमपि तदा प्रवृत्तम्
अधुना विवाहद्वारं दत्तिद्वारमाह ।

ददुं कयं विवाहं, जिणस्स लोमो वि काउमारच्छो ।

गुरुदत्तिया य कम्मा, परिणिज्जेते ततो पायं ॥ ५८ ॥

दत्तच्च दाणमुमभं, दित्तं ददुं जणस्मि विपयत्तं ।

जिणभिक्षादाणं पि य, ददुं जिक्खा पवत्ताओ ॥ ५९ ॥

जिनस्य जगयतः श्रुपनस्वामिनो कृतं विवाहं दह्वा लोकोऽपि
स्वापत्यानां विवाहं कर्तुमारब्धवान् ॥ गतं विवाहद्वारम् । दत्ति-
द्वारमाह । भगवता युगलधर्मव्यवच्छेदाय भरेतन सह जाता
ब्राह्मी बाहुबलिने दत्ता बाहुबलिना सह जाता सुन्दरी भरताये
ति दह्वा तत आरभ्य प्रायो लोकेऽपि कम्पा पित्रादिना दत्ता सती
परिणीयते इति प्रवृत्तम् । अथवा दत्तिनाम दानं तच्च जगयत-
श्रुपमस्वामिनं साविस्मरिकं दानं दत्तं दह्वा लोकेऽपि प्रवृत्तम् ।
यदि वा दत्तिनाम भिक्षादानं तच्च जिनस्य भिक्षादानं प्रपौत्रेण
कृतं दह्वा लोकेऽपि भिक्षा प्रवृत्ता । लोका अपि भिक्षां दानु प्रवृ-
त्ता इति भावः ।

अधुना मृतकपुजाध्यापनास्नूपहाद्वारमाह ।

मरुयं मयस्स देहो, तं मरुदेवीए पढमसिच्छो ति ।

देवेहिं पुरा महियं, भावणया अगिसकारो ॥ ६० ॥

सो जिणदेहाईणं, देवेहिं कतो चित्तामु थूजा य ।

सदो य रुणसदो, लोमो वि ततो तहा य कतो ॥ ६१ ॥

मृतकं नाम मृतस्य देहस्तच्च मृतकं मरुदेव्याः प्रथमसिद्ध
इति कृत्वा देवैः पुरा महितं पूजितम् । तत आरभ्य लोकैर्भ्य
मृतकपुजा प्रसिद्धिं गता । ध्यापना नामामिसंस्कारः स च
भगवता निर्वाणप्राप्तस्यान्येषां च साधूनामिदवाकृतामितरेषां

च प्रथमं त्रिविधैः कृतः पञ्चालोकेऽपि संजातः । तथा भगव-
द्देहादिद्वयस्थानेषु भरतेन स्तूपाः कृताः नतो लोकेऽपि तत
आरभ्य मृतकदाहस्थानेषु स्तूपाः प्रावर्तन्त । तथा शब्दो नाम
कवितशब्दः स च भगवत्पयवर्गे गते भरतदुःखमसाधारणम-
धुष्य तदपसरणाय शक्रेण कृतस्ततो लोकेऽपि ततः कालादा-
रभ्य रुदितशब्दाः प्रवृत्तास्तथा चाह लोकोऽपि । तथा भरत-
वन् शक्रवन् वा रुदितशब्दं प्रवृत्तः कर्तुमारब्धवान् ।

संप्रति छेलापनकद्वारं पृच्छाद्वारं चाह ।

छेलापनमुक्कट्टाह, वाक्कीलावणं च सैराह ।

इंखिणियादिरुयं वा, पुच्छा पुण किं कटिं कज्जं ॥६२॥

अहं निमित्ताणं सृह-मइ याइ सृहपुक्खपुच्छा वा ।

इंखवमाइयाः, उप्पभं उमनकाहम्मि ॥ ६३॥

छेलापनकामिनि देशीयचने तच्छानेकार्थं तथाचाह । “ उक्कि-
टाह इत्यादि ” उक्कि नाम हृष्यशब्दकवेण नर्दनमदिशब्दात्
सिंहनादिनादिपरिग्रहः । यदि वा बालक्रीडनं छेलापनकम् ।
अथवा शैटिनादि । तथा प्रच्छुने पृच्छा सा इंखिणिकादिरु-
तलक्षणा । इंखिणिका हि कर्णमूले घण्टिकां चाहयन्ति ततो
यज्ञाः खल्वगम्य तासां कर्णेषु किमपि प्रष्टुर्विचक्षितं क-
थयन्ति । आदिशब्दात् इंखिणिकासदृशपरिग्रहः । अथवा किं
कार्यं कथं वा कार्यमित्येवं लक्षणा या लोके प्रसिद्धा पृच्छा
ना प्रच्छुना । यदि वा निमित्तादीनामादिशब्दात्प्रकलाफ-
लादिपरिग्रहः । पृच्छा प्रच्छुना । अथवा सुखशयितादिरुपा
सुखदुःखपृच्छा प्रच्छुना इत्येवमादितया स्वव्युत्पन्नमृषमत्वा-
मिकाले । उपलक्षणमेतत् । किञ्चिद्भरतकाले किञ्चिदुत्पन्नक-
काले च । तथाचाह ।

किञ्चिन्न भग्दकाले, कुल्लगरकाले वि किञ्चि उप्पभं ।

पट्टणा उ देसियाइ, म्भववला निप्पकम्माइ ॥६४॥

किञ्चिन्नगडादिभिर्घात इत्यादिभरतकालोत्पन्नं किञ्चित्
हक्कारिणं कुल्लकरकालेऽप्युत्पन्नं प्रभुणा तु भगवता श्रुतम-
स्यामिना सर्वा गणितप्रभृतयः कलाः सर्वाणि घटशिल्पप्रभृ-
तीनि शिल्पानि सर्वाणि च कृष्यादीनि कर्माणि देशितानि ।
आ० म० प्र० । आच० ।

(१३) श्रीभगवद्देवस्य वामः ।

तत्रो एं उमभे अरिहा कोसलि ए वीसं पुव्वसयमहस्साइ कु
मारवासमज्जे वनइ वसइत्ता तेवट्ठि पुव्वसयमहस्साइ महारा-
यवासमज्जे वनइ तेवट्ठि पुव्वसयमहस्साइ मद्दारायवासमज्जे
वसमाणे देहाइआआ गणिअप्पहाणाओ मउणरुअपज्जव-
साणाओ वावत्तंरि कलाओ चोसट्ठि महिलागुणं सिप्पसयं
च कम्माणं तिप्पि वि पयाहिआए उवदिसइ त्ति ॥

ततो जन्मकल्याणकान्तरमित्यर्थः । श्रुतजोऽहं न कौशलिकः
विद्वान्ति पूर्वशतसहस्राणि पूर्वज्ज्वाणि भावप्रधानत्वाभिर्वेशस्य
कुमारत्वेनाकृताभिषेकराजसुतत्वेन वासोऽवस्थानं तन्मध्ये व-
सति । “ कुमारवासमज्जावसइ ” इति पाठे तु कुमारवासम-
ध्यावसति आश्रयतीत्यर्थः । उचित्वा च त्रिषष्टिपूर्वज्ज्वाणि अ-
त्रापि भावप्रधानो निर्देष्ट इति महाराजत्वेन साम्राज्येन वासो
ऽवस्थानं तन्मध्ये वसति । तत्र वसतः कथं प्रजा उपज्जेह-
त्याह “ तेवट्ठि इत्यादि ” त्रिषष्टि पूर्वज्ज्वाणि यावत्समहाराज-

वासमध्ये वसन् विपिविधानादिका गणितमहविद्या धर्मकर्म-
व्यवस्थितौ बहुप्रकारत्वात् प्रधाना यासु ताः । शकुनकृतं पक्षि-
जातं पर्यवसाने प्रान्ते यासां तास्तथा द्वासप्ततिकलाः कल-
नानि कलाविज्ञानानीत्यर्थस्ताः कलनीयमेवात् द्वासप्तति-अ-
र्थत्वात् प्रायः पुरुषोपयोगिनीः । चतुर्षष्टि महिलागुणान् स्त्रीगु-
णान् कर्मणां जीवनोपायानां मध्ये शिल्पशतं च विज्ञानशतं च
कुम्भकारशिल्पादिकं त्रीण्यप्येतानि वस्तूनि प्रजाहिताय लोका-
पकारायोपदिशति । अपिशब्दः एकोपदेशकपुरुषतासूचनार्थः ।
वर्तमाननिर्देशश्चात्र सर्वेषामाद्यतीर्थकराणामयमेवोपदेशविधि-
रिति ज्ञापनार्थम् । यद्यपि कृषिवाणिज्यादयो बहुधा जीवनोपा-
यास्तथापि ते पाश्चात्यकाले प्रादुर्बभूवुः । जगवता तु शिल्प-
शतमेवोपदिष्टमत एवाचार्योपदेशज्ञं शिल्पमनःचार्योपदेशं तु
कमेति शिल्पकर्मणोर्विशेषमामनन्ति । श्रीहेमस्मृतिरुतादिदेव-
चरित्रे तु । “ तृणहारकाष्ठहार-कृषिवाणिज्यकान्यपि । कर्मा-
ण्यासुत्रयामास, लोकानां जीविकाकृते ॥ १ ॥ ” इत्युक्तमस्ति
तदाशयेन तु “ कम्माणमित्यत्र ” द्वितीयांशे षष्ठी हेया । तथा
च कर्माणि जपन्यमध्यमोत्प्रेभेदात् त्रीण्यप्युपदिशति इत्यपि
व्याख्येयम् । शिल्पशतं च पृथगेवोपदिशति इति हेयमिति ज०
२ चक्र० । (अथात्र सूत्रसंक्षेपतः प्रोक्ता विस्तरस्तु राजप्रभोया-
दशेषु दृश्यमाना द्वासप्ततिकलास्ताश्च कलाशब्दे दर्शयिष्यन्ते)
शिल्पशतं चेदं कुम्भकृद्धोदकश्चित्तनुवायनापितल्लक्षणानि प-
ञ्च सूत्रशिल्पानि तानि च प्रत्येकं घिशतिजैदानि । तथा-
चार्यम् “ पंचेव य सिप्पाइ, घरुवाहचिस्तणेतकासाए । इक्कि-
स्स य पत्तो, वीसं वीसं भवे भेआ ॥ १ ॥ ” इति । नन्वत्रैषां
पञ्च सूत्रशिल्पानामुत्पत्तौ किं निमित्तमित्युच्यते युग्मनामामौ-
पधोदरे मन्दाग्निनया अपच्यमाने हुतलुजि प्रक्षिप्यमाने तु
समकाशमेव दृश्यमाने युगलिकनैर्विहृतेन हास्तिस्कन्धारुदेन भ-
गवता प्रथमं घटशिल्पमुपदर्शितं क्षत्रियाः शस्त्रपाणय एव दुष्टेयः
प्रजा रक्षयुरिति लोहशिल्पं, क्षत्राक्षेपे कल्पद्रुमेषु दीयमानेषु
चित्रकृच्छिलपं, वस्त्रकल्पं द्रुमेषु दीयमानेषु तन्तुवायशिल्पं, ब-
हुक्षे युग्मधर्मे पूर्वमवर्द्धिष्यु गेमन्त्रं मा मनुजानुद्विषति ना-
पितंशिल्पमिति । श्रीहेमाचार्यकृतकर्मचरित्रे तु गृहादिनिमित्तं
वर्द्धययस्कारयुग्मरूपं चित्तीयं शिल्पमुक्तं शेषं तत्तथैवाति ।
ननु जोग्यसत्कर्मण एवाहंनो भगवन्तः समुत्पन्नव्याधिप्रतीका-
रकल्पस्यादिपरिग्रहं कुर्वन्ते नेतरस्तः किमसौ निरवद्यैकवर्द्धि-
भगवान् सावधानुसंधिकलाद्युपदर्शने प्रदवृते ? उच्यते स-
मयानुभावतो वृत्तिहीनेषु दीनेषु मनुजेषु दुःस्थविभाव्यसंजात-
कर्तृणकरसत्वात् । समुत्पन्नाविचक्रितरसा हि नाभ्यससापेक्षा
प्रवर्तति वीर इव द्विजस्य जीवरदाने । अथैवं तर्हि कथमधि-
कलिप्नोस्तस्य सति सकलैऽद्युके शक्यकदाचन सत्यं जगद्यतश्च-
तुर्हानिधारकत्वेन तस्य तावन्मात्रस्येव साभस्यावधारणनाधि-
कयेवास्य केमनिर्नाहकत्यदर्शनात् । कथमन्यथा भगवदंशस्थ-
लस्तच्छक्रे प्रहणेऽपि तदुच्छ्रित्कृतार्कविभाजकस्तन्तुवायः सम-
जायत । किं च फलाद्युपायेन प्राप्तसुखवृत्तिकस्य चौर्यादिव्य-
सनाशक्तिरपि न स्यात् । ननु भवतु नामोक्तसुखहेतोर्जगद्भूतः
कलाद्युपदर्शकत्वं परं राजधर्मप्रवर्तकत्वं कथमुचितमुच्यते ।
शिल्पानुग्रहाय पुष्टिनिग्रहाय धर्मस्थितिसंग्रहाय च । ते च राज्य-
स्थितिनिधयाः सम्यक्प्रवर्तमानाः क्रमेण परोषां महापुरुषमा-
र्गोपदर्शकतया चौर्यादिव्यसननिवर्तनतो नारकातिशयानिधा-
रकतया ऐहिकामुष्मिकमुन्मत्ताभकतया च प्रशम्ना परोषि ।

महापुरुषप्रवृत्तिरपि सर्वत्र परार्थत्वसाधकताबहुगुणात्पदोष-
कार्यकारणाविचारणापूर्विकैवेति । युगादौ जगद्भवस्था प्र-
थमनैव पार्थिवेन विधेयेति । ज्ञातमपीति स्थानाङ्गपञ्चमाभ्य-
यनेऽपि “ धम्मणे चरमाणस्स पंचणिस्सा ठाणा पणत्ता तं
ज । लुक्काया १ गणो २ राया ३ गाहावई ४ सरीर ” ५ मित्या-
द्यावश्यकवृत्ती राज्ञो निश्रामाधित्य राजा नरपतिस्तस्य धर्मस-
हायत्वं दुष्टेभ्यः साधुरङ्गणादीत्युक्तमस्तीति परमकरुणापरी-
तचेतसः परमधर्मप्रवर्तकस्य ज्ञानत्रययुक्तस्य भगवतो राज-
धर्मप्रवर्तकत्वे न काप्यनौचित्यं चेत्तसि चिन्तनीया युक्त्युप-
पन्नत्वात् नहिस्तरस्तु जिनभगवत्पञ्चाशकसूत्रवृत्त्योयतनाद्वारे
व्यक्त्या दर्शितोऽस्तीति नत एवावसेयो ग्रन्थगौरवमयादत्र न
लिख्यते इति । एतेन “ राज्यं हि नरकान्तं स्याद् यदि राजा
न धार्मिकः ” इत्युक्तिरपि दृढयद्मुक्ता न कम्पत इति । किं
चात्र तृतीयारकप्रान्ते राज्यस्थित्युत्पादे धर्मस्थित्युत्पादेः पञ्च-
मारकप्रान्ते “ वसुअरुसिंधधम्मो, पुव्वमहे विज्जही अगणि-
सव्वं । निवविमलवाहणसुहुम-मतिनयधम्ममज्झगह ” ? इति
वचनान् धर्मस्थितिनिच्छेदे राज्यस्थितिनिच्छेद इत्यपि राज्य-
स्थितिहेतुत्वाभिप्रेयजकमेवेति सर्वे सुस्थमित्यसं विस्तरेणुति ।
जं २ वत्तं । कल्प० । स० ।

(१४) पुत्राणां राज्याभिषेकस्तदनु च भगवान् किं चक्रे इत्याह ।

उवदिसित्ता पुत्तसयं, रज्जमए अनिसिंचइ ।

उपदिश्य कक्षादिकं पुत्रशतं जगतबाहुबलिप्रमुखं कोशस्थान-
कशिलादिगज्यशने अभिविञ्चति स्थापयति । अत्र राज्ञादिप्र-
भञ्जनानामानि भरताएनवति ज्ञातनामानि अन्तर्वाच्यादि-
षु सुप्रसिद्धानीति न लिखितानि देशनामानि बहुन्यप्रतीतानीति ।
ज १ वत्तं । कल्पसुसोधिकारणं तु दर्शितानि । नन्दननामानि
तानि चेमानि । भरतः । १ । बाहुबलिः । २ । शङ्खः ३ विहवकमा
४ विमलः ५ सुभङ्गणः ६ अमलः ७ चित्राङ्गः ८ ख्यातकीर्तिः ९
वरदत्तः १० सागरः ११ यशोधरः १२ अमरः १३ रथवरः १४
कामदेवः १५ ध्रुवः १६ वज्रः १७ नन्दः १८ सुरः १९ सुनन्दः २०
कुरुः २१ अङ्गः २२ वज्रः २३ कोशस्थः २४ वीरः २५ कलिङ्गः २६ माग-
धः २७ चिदहः २८ संगमः २९ दशौणः ३० गम्भीरः ३१ वसुचर्मा
३२ सुयर्मा ३३ राघः ३४ मुराप्रः ३५ बुद्धिकरः ३६ विविधकरः ३७ सुय-
शाः ३८ यशःकीर्तिः ३९ यशस्करः ४० कीर्तिकरः ४१ सुरणः ४२
अससेनः ४३ विक्रान्तः ४४ नरासमः ४५ पुरुषोत्तमः ४६ चक्र-
सेनः ४७ महासेनः ४८ नरसेनः ४९ भानुः ५० सुक्रान्तः ५१
पुण्ययुतः ५२ श्रीधरः ५३ दुर्जयः ५४ सुसुमारः ५५ दुर्जयः ५६
अजेयमानः ५७ सुधर्मा ५८ धर्मसेनः ५९ आनन्दनः ६० आनन्दः ६१
नन्दः ६२ अपराजितः ६३ विहवसेनः ६४ हरिषेणः ६५ जयः ६६
विजयः ६७ विजयन्तः ६८ प्रभाकरः ६९ अग्निदमनः ७० मानः ७१
महाबाहुः ७२ दार्घबाहुः ७३ मेघ ७४ सुधोषः ७५ विहवः ७६ वरहः
७७ सुमेनः ७८ सेनापतिः ७९ कपिशः ८० शैलविचारी ८१ अरि-
जयः ८२ कुञ्जरवतः ८३ जयवः ८४ नागदत्तः ८५ काश्यपः ८६
बलः ८७ श्रीर ८८ शुभमतिः ८९ सुमतिः ९० पद्मनाभः ९१ सिंहः
९२ सुजतिः ९३ संजयः ९४ सुनाभः ९५ नरदेवः ९६ सिद्धहरः ९७
सुरवरः ९८ दृढरथः ९९ प्रभञ्जनः १००॥ इति । राज्यदेशनामानि
तु अङ्गः १ । वज्रः २ । कलिङ्गः ३ । वीरः ४ । गौरः ५ । कर्णा-
टकः । ६ कार्णाटः ७ । लाटाः ८ सौराष्ट्रः ९ काश्मीरः १० सौवी-
रः ११ आभीरः १२ चीनः १३ महाचीनः । १४ गूर्जरः १५

वज्रः ॥ १६ श्रीमालः १७ नेपासः १८ जटान्नः १९ कौशलः २०
मालवः २१ मिहलः २२ मरुस्थलादीनि २३ क्षेत्रानि त्वय्यर्णः
कल्प० । (राज्यदिप्रधानस्य किं कल्पमित्यर्थः)

(१५) अथ भगवतो दीक्षाकल्याणकमाह ।

अभिविचित्ता तस्मीं पुव्वमयमहस्साइ महागायवासम-
ज्जे वसइ वमत्ता जं स गित्ताणं पढे ममे पढे पक्खे
चित्तबहुले तस्म एं चित्तबहुलस्म एवमपक्खे एं दिव-
मस्स पच्छिमे भागे चत्ता हिराणं चत्ता सुवणं चत्ता
कोमं कौट्ठागारं चत्ता वलं चत्ता वाहणं चत्ता पुरं च-
इत्ता अंतेउरं चत्ता विउलधणकणगणमणमोसियमं-
स्वसिन्नपवाल-यणरत्तसतमारम्भा वइएज्जं विवडुयित्ता वि-
वोवइत्ता दाणं दाइ आणं परिजाप्ता सुदमणाए सीए सी-
आए स देवमणुअनुराए परिजाए समगुणम्ममाणमणे सं-
खिअचकिअणंगलिअमुहमंगलिअपूरसमाणवत्तमाणग -
आःक्खगलंस्वमंघण्टिअणोहिं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं पीया-
हिं मणुप्पाहिं मगा हिं उगत्ताहिं कट्ठाणाहिं धयाहिं मं-
गत्ताहिं सस्मरीआहिं हिययगमणिआहिं हिययल्लायणि-
ज्जाइ कणमणनिवृत्ताहिं अपुणरुत्ताहिं सहसइआहिं व-
ग्गुहिं अणवरयं अभिणंदताय अजिण्णंताय एवं वयासी जय
जय नंदा जय जहा धम्मेणं अभीए परीमहं वग्गणं खंति
खमे जयनेरवाणं धम्मे ते अविग्गं जवउ तिकट्ठ अभि-
णंदंति य अजिण्णंति य तण्णं उसजे अरहा कोसदिएण
पणमात्तासदस्मेहिं पि डिज्जमाणा ७ एवं जाय णिग्गच्छइ
जहा उववाए जाव आउल्लोलवहुत्तं णभंकरं ते विणी-
आए गयहाणीए मज्झं ण णिग्गच्छइ आसिअ मंमज्जिअ
मितमुत्तसुइकपुणावयाकरे कलिअं सिच्छत्यवणविउलराय
मगं करेमाणे हयगयरदपहकरेमाणे पाइक्कचमकरेण य मंठं
२ उद्धरेण्णं करेमाणे २ जेणेव सिच्छत्यवणे उज्जाणे
जेणेव अमोगवरपायवं तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता
असोगवरपायवस्स अहेसीअं ठावेइ ठावेइत्ता सीआआं
पचोस्सइ पचोस्सइत्ता समयमेवाजरणालंकारं मुअइ मुअइत्ता
सयमेव चउहिं अट्ठाहिं मुट्ठिहिं लोअं करेइ करेइत्ता उट्ठेणं
जत्तेणं अपाणणं आमादाहिं णक्खत्तेणं जोगमुवागणं
उग्गाणं जोगाणं राड्ढाणं स्वत्तिआणं चउहिं सहस्मेहिं
सक्कि एणं देवदुममादाय मुंठे भवित्ता अगाराओ अण-
गारिअं पव्वइए ॥

अजिण्णं अशीतिं पुण्यल्लोकाणि महान् रागो द्वौष्यं यत्र स
चासौ वासश्च महारणवासां गृहवासस्तन्मध्ये वसति गृह-
पर्याये निष्ठतीत्यर्थः । यद्यपि प्रागुक्तव्याधिप्रतीकारन्यायेनैव
तीर्थकृतां गृहवासं प्रवर्तनं तथापि समान्यतः स यथांक्त एवेति
न दोषः । यद्वा महान् अरः गोऽन्तर्गत्य यत्र स चासौ वासश्चेति
योजनीयं यतो जगद्वपेक्षया स पञ्चविध एवेति एतेन “ ते वट्टि

पुथ्यसयमहस्माहं मद्गायपासमज्जे वमइ ” इति पूर्वग्रन्थवि-
रोधो नेति उपित्वा (अ सेत्ति) य. स (गिह्वाणंति) आपे ग्री-
ष्मप्रवः खल्लिद्वयवचनान्तश्च ततो ग्रीष्मस्येत्यर्थः प्रथमो
मामो यथा ग्रीष्माणामवयव समुदायोपचारादुष्णकालमासानां
मध्ये प्रथमो मासः प्रथमः पक्षश्चैवग्रहग्रहनात्रान्धकारपक्षस्त-
स्य नवम्यास्तिथेः पक्षो गेहो यस्य तिथिमेवपातादिषु दर्शनात्
तिथिपाने तत्कृत्यस्याष्टम्यामेव क्रियमाणत्वात् स नवमीपक्षोऽष्ट-
मीदिवसस्तत्रानेन व्याख्यानेन “चित्तवद्वृष्टमीप” इत्याद्याग-
मविरोधात् । याचनान्तरेण वा नवमीपक्षो नवमो दिवसः दिव-
स्याष्टमीदिवसस्य मध्यद्विवादनुरक्ताश्च दद्यपि दिवसशब्दास्या-
होरावशाच्चकृत्यमस्य प्रसिद्धे तथाऽप्यत्र प्रस्तावादिवसे गतो
रजनीरजनिः इत्यादाविय सूर्यचारविशिष्टकाक्षविशेषग्रहणमन्य-
था दिवसप्राश्चात्यज्ञास्यनुपपत्तेः । त्यक्त्वा हिरण्यमघटित-
सुवर्णं रजतं वा सुवर्णं घटितं हेमं हेमं वा कोशं ज्ञाणगारं
कोष्ठागारं धान्याश्रयगृहं बलं चतुरङ्गवाहनं वस्त्रादि पुराणः
पुराणं विपुलं धनं गवादि कनकं सुवर्णं येन्यस्मद्वृक्षेण्य-
स्तानि रत्नानि मणयश्च प्राग्वत् मौक्तिकानि शुक्ल्याकाशादि-
प्रभवानि शङ्खाश्च दक्षिणावर्ताः ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः शि-
लाः पट्टादिरूपाः प्रवाशानि यिदुर्माण रत्नरत्नानि पद्मरागाः
पृथग्रहणमेवां प्राधान्यक्यापनार्थमुक्तस्वरूप यन्मसारं साराति-
सारं स्वापतेयं द्रव्यं त्यक्त्वा ममत्वत्यागेन विच्छेद्यं पुनर्ममत्वाकर-
णेन । कुतो ममत्वत्याग इत्याह । विगोप्यं जुगुप्सनीयमेतत् अस्थि-
रयादिति कथनेन कथं च निश्चात्यजनंमित्याह । दायकानां
गोत्रिकानां दायधर्मावताग परिभाष्य विभागशो दत्त्वा तदाऽव-
नौ नायवा-थादिवचकानामभावाद्गोत्रिकग्रहणं तेऽपि च जग-
वन्प्रेरिता निर्ममाः सन्तः शेषमात्रं जगृहुः । इवमेव हि जगद्गुरो-
र्जातेन यद्विच्छादधि दानं दीयते तेषां च दयतेव इच्छापुतेः । ननु
यदीच्छावधिकं प्रभोर्दानं तर्हि पद्गुणीनो जन एकदिनदेयं
मेवमस्मदेयं वा एक एव जिगृहेत् इच्छाया अपरिमितत्वात् ।
मन्य प्रभुप्रज्ञायेनाहोच्छाया असंज्ञवान् । सुदर्शनानामन्यां
शिविकायामारूढमिति गम्यं किं विशिष्टं जगवन्तं सदेवमनुजा-
सुर्या स्वर्गमुपाताश्वर्गसिजनसहितया पर्पदा समुदायेन समनु-
गम्यमानम् अत्र अग्रतननागे शास्त्रिकादयोऽभिनन्दयन्तोऽजिगृहु-
न्तश्च पयं वक्ष्यमाणमवादिपुस्त्यन्वयः । तत्र शास्त्रिकाश्चन्दन-
गजशङ्खहस्ता माङ्गल्यकारिणः शङ्खध्मा वा चाक्रिकाश्च चक्रप्रा-
मकाः कुम्भकारतैलिकादयो वा लाङ्गिका गलावलम्बिनसुव-
र्णादिमथहस्तधरिणो जट्टविशेषाः । मुखमाङ्गलिकाश्चाटुकारिणः
पुष्टमाणा वा । मागधा वर्द्धमानकाः स्कन्धवारोपितनराः आख्या-
पकाः शुभाशुभकथकाः लङ्कावंशाग्रसेखकाः मङ्गाश्चित्रफलक-
हस्ता भिजाका गौराप्त्रा धृति रुढाः । घाण्टिका घण्टावादका-
स्तेषां गणाः सूत्रं च अपित्वाद् प्रथमार्थं तृतीया यथाश्रुतव्या-
ख्याने च शास्त्रिकादिगणः परिवृतमिति पदं कुलमहत्तरा धृति पदं
चान्वययोजनार्थमथाहायं स्यात् । माध्याह्न्याख्यानां उन्ध्या-
हारव्याख्याशाश्वमिति पञ्चमाङ्के जमाश्चित्रित्रि निष्क्रमणमहवर्ण-
ने शास्त्रिकादीनां प्रथमान्ततया निर्देश एतस्यैवाशयस्य सूचकः ।
यदि च प्रायः सूत्राणि सौपस्काराणि भवन्तीति न्यायोऽनुश्रियते
तदा सध्याहारव्याख्यानेऽप्येवोप-तानि विवक्षितानिभिरित्यर्थः । वा-
गिमरजिनन्दयन्तश्चाजिगृहन्तश्चेति योजना । विवक्षितम्यमेयाह ।
जयन्ते स्मेतीशस्तानिः प्रयोजनवशादिष्टमपि किञ्चित्स्यरूपतः
कान्तं स्यादकान्तं चेत्यत आह कान्ताभिः कमनीयशब्दाजिः

प्रियाजिः प्रियार्थजिः मनसा ज्ञायन्ते सुन्दरतया यास्ता मनोज्ञा
भावतः सुन्दरा इत्यर्थस्तानिभिरनसा अम्यन्ते गम्यन्ते पुनः पुनः याः
सुन्दरत्वातिशयात्ताः मनोमास्तानिददाराभिः शब्दतोऽर्थतश्च
कल्याणामिसुचिकानिः । शिवानिर्निर्गपद्याभिः शब्दार्थदृष्टाणां-
जिताभिरित्यर्थः धन्याभिधनश्रमिकाभिः माङ्गल्याजिः मङ्गल्येऽ
नर्थप्रतिपाते साध्वीभिः सध्वीकाभिः । अनुप्रासाद्यलङ्कारोपेत-
त्वात् सशोभाजिः । हृदयगमनीयाभिः अर्थप्राकट्यचातुरीसचि-
वन्यात् सुबोधजिः । हृदयप्रहादनायाभिः हृदयगतकोपशोकादि-
ग्रन्थिविद्रावणीजिः उजयत्र कर्तयेत प्रत्ययः कर्णमनसेर्निर्वृत्ति-
करीजिः अपुनरुत्तानिगिति च रूपमर्थशतानि यासु सति ता
अर्थशतिकास्ताभिः अथवाऽर्थानामिष्टकार्याणां शतानि याज्यस्ता
अर्थशतास्ता एवार्थशतिकाः स्वार्थं कप्रत्ययस्ताभिर्वाग्जिगीभि-
रेकार्थिकानि वा प्रायः दृष्टादीनि वाग्विशेषणानीति । अनवरतं
विश्रामाभावात् अजिनन्दयन्तश्च जयजयेत्यादिभजनसमृद्धि म-
न्ते जगवन्तमाचक्षाणाः अभिगृह्यन्तश्च भगवन्तमेवमवादिपुरि-
ति । किमवादिपुरित्याह । जयजयेति जित्संभ्रमे द्विर्वचनं नन्दति
समृद्धो जयतीति नन्दः तस्यामन्त्रणमिदमिह च दीर्घत्वं प्राकृत्या
त् । अथवा जयत्वं जगत्समृद्धिकरत्वाज्जय जयेति प्राग्वत् ।
नवरं जयः कल्याणवान् कल्याणकारी वा कथं शोजते स्मेत्याह ।
धर्मेण कणजनेन तत्त्वभिमानलजादिना अजिना जवपरीपदोप-
सर्गेत्यर्थः । प्राकृत्याप्यञ्चम्यर्थे पृष्ठी परीपदोपसर्गाणां जेता ज-
येत्यर्थः । तथा कान्त्या नन्वसामर्थ्यादिना क्रमः सोढा जयभय-
म. कस्मिन् जैर्यासिहादिसमुज्जं तयोः प्राकृतत्वात् पदव्यत्यये भैर-
वजयानां वा जयङ्करजयानां कान्ता भवेत्यर्थः । नानावर्णानां नाना-
विधवारतामिति न पूर्वविशेषणान्तःपातेन पौनरुक्त्यं धर्मे प्रस्तुते
चारित्र्यमेव अदिष्टं विज्ञाभावस्ते तत्र नवतु धृति कृत्वा धातनाम-
नेकार्थत्वाद्गुपचार्यं पुन. पुनर्गमनन्दयन्ति याचार्साम्भुधन्ति चेति ।
अथ येन प्रकारेण निर्गच्छति तमेवाह । “ त एण्णामत्यदि ”
ततस्तदन्तरसुवर्गोऽर्हन् कौशलिको नयनमात्रासहस्रैः श्रेणिभ्य-
तजगर्वाहहृत्तमाणनागरनेत्रधृन्दैः प्रक्षयमाणः पुनः पुनरवलोक्य-
मानः । आभीक्ष्ण्यार्थं द्विर्वचनमेवं सर्वत्र एवं तावद्वक्तव्यं यावन्नि-
र्गच्छति यथोपपातिके यथा प्रथमोपाङ्के च पाठो जम्मासारसुत्रस्य
निर्गमगम उक्तस्तथाऽत्र वाच्यो वाचनान्तरेण यावदाकुलबोल-
बहुतभः कुर्वन्ति पूर्यन्ते इति । तत्र च यो विशेषस्तमाह । विनी-
ताया राजधान्या मध्ये मध्येन भागेन इत्यर्थः । निर्गच्छति सु-
खं सुखेनेत्यादिवन्मध्यं मध्येनेति निपातः । औपपातिकगमश्चा-
यं “ हिययमालासहस्सेहि अभिर्णोद्विज्जमाणे २ मणोमालासह-
स्सेहि विच्छिप्पमाणे २ वयणमालासहस्सेहि अभिथुव्वमाणे २
कातिरुधमोहमागुणेहि पिच्छिज्जमाणे २ अंगुलिमालासह-
स्सेहि दायिज्जमाणे २ दाहिन्धेणं बहुणे एरणारिसहस्साणं
अंजलिमालासहस्साहं पडिच्छमाणे २ मंजुमंजुणा घोसेण आ-
पडिपुच्छमाणे २ भवणपतिसहस्साहं समइच्छमाणे २ तंती-
तलतालतुडियगीयवाइयरवेण महुरेण य मणहरेण जयसहु-
ग्घोसविसणं मंजुणा घोसेण पडिबुडंमाणे कंदरगिरिविध-
रकुहरगिरिवरपासा उद्धघणभवणदेवकुलसिघाडगतिगचउ-
क्कचरआरामुज्जाणकाणसहापवाणसदेसभागे पडिसुं आ-
सयसंकुलं करेति हयहंसअरहियगुलगुलाइ अरहयणघणाइ
सहमीसणं महया कलकलरवेण जणस्स महुरेण पूरयंते
सुगंधधरकुसुमचुम्भउब्धिदृवासरेण कविलं नभं करेति काला-
गरुकं दुरुकतुरुकधूवनिषहेण जीवलोगमिय वासयंते समंत-

उत्सवसि अत्र कृत्वात् पउरजगवालधुपुपुमुरअतुरीअपहाविअ-
विउत्तानि " आउलपदमारभ्य निगच्छति पदपर्यन्ते तु सूत्रे
साक्षादेवास्ति । अत्र व्याख्या हृदयमालासहस्रैर्जनमनःसमुहैर-
भिनन्दमानः २ समृद्धिमुपनीयमानो जयजीयानन्देत्याद्याशी-
र्दानेन मनोरथमालासहस्रैरेतस्यवाङ्मापरा भवाम इत्यादिजन-
विकल्पैर्विशेषेण स्पृश्यमानः २ इत्यर्थः । वदनमालासहस्रैश्च-
नमालासहस्रैश्च अभिष्टयमानः २ कात्यादिगुणैर्हेतुभिः प्रार्थ्ये-
मानः २ भर्तृतया स्वामिन्या वा स्त्रीपुरुषजनैरभिलष्यमाणः २
दक्षिणाहस्तेन बहूनां नरनागीसहस्राणामञ्जलिमालासंयुतकर-
मुद्राविशेषवृन्दानि प्रतीच्छन् २ गृह्णन् २ किमुक्तं भवति त्रैलोक्य-
नाथनाथि प्रभुणा पौराणामस्माकमञ्जलिरूपा भक्तिर्मनस्यवता-
रितेति दक्षिणहस्तदर्शनम् । तथा महाप्रमोदाय भवतीति कु-
र्वन् मञ्जुसञ्जुनातिक्रामेन घोषेण स्वरं प्रतिपृच्छन् २ प्र-
शनयन् प्रणमनां स्वरुपादिवार्ताभवनानां विनीता नगरी गृहाणां
गङ्गाया समभ्रंशस्थित्या सहस्राणि न तु पुष्पावर्कलोस्थित्या
समनिकामन २ तन्वीतलतालाः प्रसिद्धाः वृट्पतानि शेषवा-
द्यानि तेषां वादितं वादने प्राकृतत्वात्पदध्यययः गीतं च तयोः
स्वरेण । यद्वा तन्व्यादीनां वृट्पतानानां गीते गीतमध्ये यद्वा-
दितं वादने तेन यो स्वः शब्दस्तेन मधुरेण मनोहरेण तथा
जयशब्दस्य उद्घोषः उद्घोषणं विशदं स्पष्टतया प्रतिभासमानं
यत्र तेन मञ्जुसञ्जुना घोषेण पौरजनस्वरेण च प्रतिपृच्छ्यमानः
२ स्वावधानीभवन् कन्दराणि दर्यः गिरीणां निचरकुटराणि
गुहापर्वतान्तराणि च भिस्त्रिगः प्रधानपर्वताः प्रासादाः सप्त-
भूमिकादयः ऊर्ध्वमभवनानि ऊर्ध्वपरिवृतगृहाणि देवकु-
लानि प्रतीतानि शृङ्गाटक त्रिकोणस्थानं त्रिकं यत्र रथ्यात्रय
मिलति अतुल्यं यत्र रथ्याचतुष्टयं चतुर्ध्वं बहुमार्गा आरामाः
पुष्पजातिप्रधानवनखण्डाः उद्यानानि पुष्पादिमृदुगुत्तानि कान-
नानि नगरासन्धानि सभा आस्थापिकाः प्रपा जलदानस्था-
नमेतेषां ये प्रदेशरूपा भागास्तान् तत्र प्रदेशा लघुतरा भागा
देशास्तु लघवः प्रतिश्रुताः प्रतिशब्दास्तेषां शतसहस्राणि ल-
क्षार्धं संकुलान् कुर्वन् अत्र बहुवचनार्थे एकवचने प्राकृतत्वात्
हयानां हेपितेन हयारवरूपेण हस्तिनां गुलगुलायितेन गुलगु-
लायितरूपेण रथानां घनघनायितेन घणघणायितरूपेण शब्देन
मिश्रितेन जनस्य महता कलकलस्वरेण आनन्दशब्दत्वात्-
धुरणाक्रमेण पूरयन् २ अत्र नभ इति उत्तरग्रन्थवर्तिना पदेन
योगः सुगन्धानां वरकुसुमानां च उद्भेध ऊर्ध्वं गतो वासरेणु-
वासकरज्जस्तेन कपिलं नभः कुर्वन् कालागुरुः कन्दुरुक्कश्ची-
डाभिधं द्रव्यं तुरुष्कं सिङ्गक धूपश्च दशागादिगन्धद्रव्यसंयो-
गजः एषां निवहेन जीवलोकां वासयन्निव अत्रोत्प्रेक्षा तु जीवलोक-
कयासनस्यावास्तवत्वेन सत्यतः क्षुभितानि ताश्च तथा सप्त-
भ्रमाणि चक्रवालानि जनमण्डलानि यत्र निर्गमे तद्यथा भवती-
त्येवं निर्गच्छन्तीति । प्रचुरजनाश्च अथवा पौरजनाश्च बाल-
वृद्धाश्च ये प्रमुदितास्वरितप्रधावितार्थं शीघ्रं गच्छन्तस्तेषां
व्याकुलाकुलानां यो वोलः शब्दः स बहुलो यत्र तत्तथा परं भूतं
नभः कुर्वन् विशेशाणानां व्यस्ततया निपातः प्राकृतत्वादिति नि-
र्गत्य न यत्रागच्छति तदाह । आसी इत्यादि आसिक्तमीषत्सिक्तं
गन्धोदकानि प्रमार्जितं कचवरशोधनेन सिक्तं तेनैव विशेषतो
उत्पद्य शुचिकं पवित्रं पुष्पैर्य उपचारः पूजा तेन कलितं युक्तमिदं
च विशेषणं प्रमार्जितासिक्तशुचिकमित्येवं दृश्यं प्रमार्जिताद्य-
नन्तरजावित्याच्छुचिकत्वस्य पर्वविषयसिद्धार्थवर्णविपुलराजमार्गं

कुर्वन् तथा हयगजरथानां (पहकरात्) देदीशब्दोऽयं सम्-
हवाची तेन हयादिसेनयत्यर्थः । तथा पदातीनां च टकारेण वृ-
न्देन च मन्दं च यथा जवति तथा क्रियाविशेषणं यथा हया-
दिसेना पाश्चात्यसमांत तथा बहुतरङ्गहतमकमित्यर्थः । उक्त-
रेणैकप्रध्वनतरजस्कं कुर्यन् यथैव सिद्धार्थेयनमुद्यानं यथैवाशो-
कवरपादपस्तत्रैषोपागच्छतीति उतागत्य यत्करेति तदाह उपा-
गत्याशोकवरपादपस्याधः शिविकां स्थापयति स्थापयित्वा च
(शिविकायाः प्रत्यागेहति अवतरतीत्यर्थः । प्रत्यवस्था च स्वयमे-
वाजगणाङ्गारान् तत्राभरणानि मुष्टानि अङ्गारान् धस्त्रा-
दीन् सूत्रे एकवचने प्राकृतत्वात् आभरणानि च अलङ्कारश्चेति
समाहारश्चकारणाद्वा अवमुञ्चति त्यजति कुलमहत्तरिकायां हं-
सवक्त्रणपदे अथमुच्य च स्वयमेव चतसृभिः (अष्टादशिति)
मुष्टिभिः कारणं कृताभितुञ्जनीयकेशानां पञ्चमभागमुष्टिकाभि-
रित्यर्थः शोचं करेति अष्टाङ्गालङ्कारादिमोचनपूर्वकमेव शि-
रोऽङ्गुलादिमोचन विधिक्रमायेति पर्यन्ते मस्तकाङ्गुलारके-
विमोचनं ताभ्यन्तः पञ्चमुष्टिकशोचनसंभवेऽपि अस्य भगव-
धनुर्मुष्टिकलोचनोच्चरः श्रीहेमाचार्यकृतअथभवेद्यस्त्रिजगि-
योऽयं प्रथममेकया मुष्ट्या इमंशकर्वयोः योचं तिसृभिश्च शिरो-
लोचं कृते एकां मुष्टिं वशिष्ठ्यमाणां पवनान्दोलितां कनकाय-
वदानयोः प्रहृस्क्नयोरुपरि सुगन्ती मरुतोपमानमाघिस्रती
परमरमणीयां वीक्ष्य प्रमोदमानेन शकेण जगत्प्रमदयन्मुष्टिं वि-
धाय ध्रुवतामेवमित्यमेवेति विज्ञेयं भगवताऽपि सा तथैव रज्ज-
तेनित्तं कृत्वा तज्जक्तानां याश्चामनुग्रहीतारः स्वाभ्यन्तरीत्यवेदानी-
मपि अश्नुयममूर्तौ स्कन्धोपरि वेष्टारकाः क्रियन्ते इति ह्युज्जि-
ताश्च केशाः शकेण हंसवक्त्रणपटं क्रीरोद्धां क्रुमा इति । पष्ठेन
जनेन उतायाम्बयस्त्रयेण अपानके चतुर्विधाहारेण आयादार्जि-
रित्यथ " ते लुगन् " त्यनेन उत्तरापदलोपे उत्तरापदानिर्वचन-
वैषम्यमापत्त्वात् तत्रात्रेण योगमुपागतेनार्थाच्छन्देणति गम्यम् ।
उग्राणामनेनेय प्रभुणा आरक्कत्वेन नियुक्तानां भोगानां गुरुत्वेन
ध्यवहृतानां राज-यानां कृषिघाणां शेषप्रकृतितया विकल्पिता-
नां अतुभिः पुरुषमहस्रैः भार्क्षमेतं च बभुभिः मुष्टिभिः भरतेन
च निषिद्धा अपि कृष्णत्वेन स्वाभ्युपकार स्मरन्तः स्वामिधिर-
हभीरवो बान्ताश्च इव राज्यसुखे विमुखा यन्त्राभिनाऽनुष्ठेयं
तदस्माज्जिगीषीति कृतनिश्चयाः स्वामिनमनुगच्छन्ति स्म । एकं
देवदृश्यं शकेण धामस्कन्धे जीतमित्यपि निमुपादाय न तु रजोह-
रणादिकं सिद्धं कल्पाधीनत्वाज्जनेन्द्राणाम् । मुगमे उच्यतः
शिरःकुर्वन्लोचनं भावतः कोपाद्यपासनं भूत्या अगाराद् गृह-
वामाश्लिष्कस्येति गम्यमनगारितामप्राहीत् । गृही अमयतस्तत्प्र-
तिपेक्षादनगारी संयतस्तद्भावस्तत्ता तां साधुनामित्यर्थः । प्र-
जितः प्रगतः प्राप्तः इति यावत् । अथ वा विभक्तिपरिणामादन-
गारितया निर्ग्रन्थतया प्रयजितः प्रयज्यां प्रतिपन्नः । ज० २ वक्रः ।

अथैव वक्तव्यशेषं चूर्णिकृदाह ।

" से य उसभे कोसविण पदमराया पदमजिक्कवारियि पदम-
नित्ययरे वीसं पुव्वसयमहस्साइ कुमारवामे वसिस्ता तेवदि
पुव्वसयमहस्साइ रज्जमणुपालेमाणे वेदाइयातो सउणरतपज-
वसाणानो वावत्तारि कज्जानो कोसदि महिबालुणे सिग्गाणमेगे
सयमेण तिण्ण पयाहिउपाए उवदिमइ उवदिमिस्ता पुत्तसय
रज्जे मए आभिस्सिचइ ततो लोगतियेहि वेवदि जीयमि निक्कट्ट
सवेहिण संवज्जरियं दाणं दाऊण जग्गं विणीयाए दाहुवधि
बहलीए कच्छमहाकच्छाणं सहस्सपग्गिवाग भयवया सह अणु-

पय्यइया अश्वे जणंति एए वि कच्छमहाकच्छे रजे उयेइ उयेइता
चेत्तबहुवट्टमीए दिवसस्स पच्छिमे भागे सुदंसणाए सिवियाए
सदेवमणुयासुणए परिआए समणुगममाणे विणीयापरायहा-
णीए मज्जे मज्जेण निग्गच्छमाणे जेणेव सिद्धत्थणे जेणेव अ-
सांगवरपायवे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छता असंगवरपाय-
वस्स देहा भयवया सयमेव कतो चउमुट्ठिआ लोचो पच्चममुट्ठि
ग्गहणेहिं भगवतो कणगावदाने मरीरे अजणरेहाओ इव रेहंती-
ओ मज्जा उयवप्पिउण जणिया इतो जयवं पयातो पवमेव चिहं-
तु तदेव चियातो तेण भगवतो चउमुट्ठिआ वोओ । होयं काऊ-
ण उठेण तत्तेण अपाणणण कासाढानवस्सत्तेण उमाणं भांगाणं
रायणाणं खात्तयाणं चउहिं सहस्सेहिं सास्से तस्सि पंचमुट्ठितो
होचो आसि । एग देवदुसमादाय पव्वतो । सव्वानित्थवरा
णिणयं सामास्यं करेमाणो एव भणंति करेमि सामास्यं सव्वं
सावज्जं जागं पच्चवखामि जायज्जाचाए तिचिहं तिचिहेणं जाय
वोसरासि भदंत इति न भणंति तथा कएत्वादानं ऊर्ध्वमेतदे-
वोपसंहस्साहेत्पादिवत्तव्वम । एवं जगवं कयस्सामास्यो नाणा-
भिगहं परमं धोरं घेत्तण वोसट्ठचत्तदेहो विहरइ भगवं अरहा
उसभे कोसलिए साहियं संवच्छरं चीवरधारी होत्था ।
एवं जाय विहरइ । ताहे पुव्वमणिप्पगारेण डुवे कच्छमहा-
कच्छाणं पुत्ता णमिचिणमिनो अवट्ठिया भयवं विणवति जहा
भयवं अहं तुहेहिं संविभागा ण केवइ चत्थुणा कतो ति ततो
ते सज्जचवकवया करवावगमहत्थाओ लग्गंति विष्णवति
यति सज्जे ताव तुज्जेहिं सज्जेसि तोगा दिग्गा ता अहं वि
देह एवं तिमज्जे विणवताणं मोत्तमंताणय काहो वयइ ।
अस्सया धरणो नागकुमारदेहो जयवतो चंदतो आगतो इमेहि
य विज्जविंयं ततो सो ते तहा जायमाणे जयइ जो सुणह
जयवं चत्तसंगो गयरोसतोसो मरीरे वि निम्ममत्तो अक्किज्जो
परमजोगी निरुहास्सओ कमलपत्तनिरुवव्वेचिहंत्तो मा पयं
जायइ अहं तु जगवतो भत्तीए मा तुज्जे सामिसेवा अफला
होउत्ति काउं पाढियासकाहं अस्सालीसं विज्जासहस्साहं देम
ताण इमातो उत्तारं महीविज्जातो । तं जहा । गोरी गंधारी
रोहिणी पञ्चत्ती ते गच्छइ तुभे विज्जारिणीए सज्जण जावयं
उज्जज्जेभज्जण दाहिणिह्वाए उत्तरिह्वाए विज्जाहरस्सेहीए गग-
णवज्जइपामोक्खे रहनेउरचक्कवालपामोक्खे य पण्णासं सद्धिं च
विज्जाहरनगरे निवेसिउणं विहरइ । ते धि त सव्वमाणोत्तयं
पदिच्छिउण लपपनाया कामयं पुण्णगममाणं विज्जविउण
भगवं तिथयर नागराय च वंदिउण पुण्णगदिमाणमारुहा
कच्छमहाकच्छाण भगवणस्सायं उयव्वेसमाणो विणीयःगरि-
मतिगम्म जरहस्स राणो तमायं निवेइत्ता रुयणं परिउणं च
गहाय वेयहे उत्तरमेहीए थिनमीसद्धिं नगराहं गगणवज्जजप-
महाहं निवेसइ नमी दाहिणेमेहीए रहनेउरचक्कवालपामोक्खे
सं नगराणि निवेसइ । जइ जतो जणवयातो नीया मणुया तेभि
तज्जामा वेयहे जणवया जाया । विज्जाहराणं च परेगस्स अट्ठ-
ट्टिकाया सव्वे मित्रिया सांत्तस्स तेषि इमे गोरीणं विज्जाणं मणुया
गोरिया १ मणुण मणुया २ गंधारीणं गंधारा ३ माणवीणं
माणवा ४ कोसगाणं कोसगा ५ जमिंतुंरगाणं भूमिंतुंरगा ६
७ । सूत्र्यारियाण मूलवीरिया ८ संवुक्काणं संवुक्का ९ काहीणं
काहिया १० समकीणं समका ११ मायंगीणं मायंगा । १२
पय्यइणं पय्यया १३ वंसाजयाण वंसाजया १४ पंसुसूत्रियाणं
पंसुसूत्रया । १५ रुक्खमूत्रियाणं रुक्खमूत्रिया १६ एवं ते

नमिबिनमीसोअसविज्जाहरनिकाए विज्जउणं देवा इव विज्जा-
वत्तेण गगणवासिणो मयणपरियणसहिया मणुयंदेवजोए
जुंजंति । पुरेसु भगवतो उसजसामिस्स रजमणुपालेमाणस्स
वयवहिमा उविया विज्जाहिवइणो य धरणस्स नागरायस्स ।
(आ० म० प्र०) चतुर्भिः सहस्रैः समन्वित इत्युक्तम् । तत्र
तेषां दीक्षां किं भगवान् प्रदत्तवान् उत नेति तथाह ।

चउरो य सहस्मीओ, होयं काऊण कप्पणा चेव ।

जं एस जहा काही, तं तह अम्मो वि काहामां ॥

अत्वारि सहस्राणि सूत्रे स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात् लोचमात्मनैव पञ्च-
मुष्टिकं कृत्वा इत्थं प्रतिज्ञां कृतवन्तो यत्क्रियागुह्यान्तमेव भगवान्
यथा येन प्रकारेण करिष्यति तत्तथा (अहं वि) वयमपि
करिष्याम इति । भगवानपि लुप्तगुरुत्वात्प्रथममेव सामाधिकं
प्रतिपद्य विजहार । तथा चाह “ उसभो वरवसज्जगई, घेत्तण
अभिगहं परमधोरं । वोसट्ठचत्तदेहो, विहरइ गामाणुगामं तु ” ॥

(१६) अथ भगवतश्चीवरधारित्वकालमाह ।

उसभेणं अरहा कोसलिए संवच्छरं साहियं चीवरधारी
होत्था तेषं परं अवेइए ॥

अप्यनोऽहं कौशक्षिकः साधिकं समासमित्यर्थः (संवच्छरं)
वर्षे यावद्वस्त्रधारी कृमयस्तन परमज्जेहक । अथायं केचन
क्षिपिप्रमादादपि पितृमहिकमिमादरं नरादश्च कृषिगतश्चाश्रु-
पन्नदेवदेवदुष्याधिकारे अयमेवावापको दृष्टव्यः । अ० २ पृष्ठ. ७।
अथ भगवतो विहारमाह ।

उसभो वरवसज्जगई, घेत्तण अभिगहं परमधोरं ।

वोसट्ठचत्तदेहो, विहरइ गामाणुगामं तु ॥

अप्यनो वरवसज्जगतारभिगहं परमधोरं परमः परमसुखहेतु-
त्वात् धोरः प्राकृतपुरैः कर्तुमशक्यत्वात् व्युत्पद्येत्येतदेहो
प्रामाण्यमाह विहरति । व्युत्पद्येति निष्प्रतिकर्महारीतया तथा
चान्तम् । “ अट्ठि पि नोपमज्जिय नो वि य कंइ यामुणी
गायं ” इत्युक्तः खलु उपसर्गसहिष्णुतया न पयं भगवान् तैरा-
त्म्यैः परितृप्तो विजहार न तदा अद्यापि भिक्षादानं प्रवर्तने
लोकस्व परिपूर्णत्वेनार्थित्वात्तावत्तथावाह ।

न वि ताव जणो जाणइ, का भिक्खा केरसा य भिक्खवयग ।

ते जिक्खमलजमाणा, वाणमज्जे तावसा जाता ॥

नापि तावज्जो जानाति यथा का भिक्षा कीदृशा वा भिक्षाक्षरा
इति ततस्ते भगवत्परिवारजृता भिक्षामहभमानाः क्षुत्परीषदा-
ताः जगयतो मौनघनावस्थितादुपदेशमनाकर्णयन्तः कच्छम-
हाकच्छाविदमुक्तवन्तः । अस्माकमनाथानां भवन्ती नेतारावतः
क्रियन्तं कात्तमस्मान्निगं क्षुत्पिपासोपगतैरासितव्यं तावाहतुः
वयमपितावन्न विद्मः यदि जगवाननागतमेव पृष्टोऽभवत् किम-
स्माभिः कर्तव्यं किं वा नेति ततः शोभनं जवेत् । इदानीं
स्वेतावमुज्ज्यते जरतलज्जया गृहगमनमयुक्तमाहारमन्तरेण चा-
शितुं न शक्यते ततो यन्न वासो नः श्रेयाव् तत्रोपवासरताः प-
रिश्रितपरिणतपत्राशुपजोगिनो भगवन्तमेव ध्यायन्मस्तिष्ठम
इत्येवं संप्रधार्य सर्वमस्मत्तनैव गङ्गानदीं दाहिणकटे पु रयेषु य-
नेषु वलकवचीवरधारिणः खट्वाश्रमिणरसं दृष्टास्तथा वाह । ध-
नमध्ये तापसा जातास्तयोश्च कच्छमहाकच्छयोः सुतो नमिबि-
नमी पित्रपुरागात्ताभ्यां सह विद्वतवन्तौ तौ च यन्नश्रेयकास्ते ता-
न्यामुक्तौ दारुणः अन्विदानीमस्माभिर्वनवासविधिरङ्गीकृत-

एतद्यत्नं यूपं स्वगृहाणि । यदि वा भगवन्तमेवमुपसर्पत स आ-
नुकम्पया अभिन्नविनयकलशो भविष्यति तावपि च पिशाः प्रणा-
मं कृत्वा पित्रादेशं तथैव कृतवन्तौ भगवत्समीपमागत्य च प्रति-
भास्विते जगन्मणिं जल्लोशयेत्यो मल्लिनीपत्रेष्टकमालीष सर्वतो
जगत्प्रवर्षणं कृत्वा भाजितोच्चायप्रमाणसुगन्धिं कुसुमप्रकरं च
कृत्वा भवनतोत्तमाङ्गकितिनिहितजानुकरतलौ प्रतिदिवसं त्रि-
सन्ध्यं राज्यसविजागप्रदानेन भगवन्तं पिबुष्य पुनस्तुष्टमयपार्श्वं
सङ्गव्यग्रहस्तौ तस्यतः । तथा चाह ।

ममिविनिर्वाणं जयणा, नमिदो बेजदशणवेयदुं ।

उत्तरदाहिणमेदी, सट्टिपणामनगरादं ॥

ममिविनिर्वाणार्चना नागंभो जगवत्तन्नायागतस्तेन विद्यादान
मनुष्ठितं वैताळे पर्वते उत्तरदाहिणधेणोर्यथाक्रमं पट्टिपञ्चाश-
भगवणि निवेशितानि । भावार्थः कथानकादवसेयः । तच्छेदम् ।

एवं जयवं कयसा-माऽश्ना जाव नागरायस्स ।

जयवं अदीणमनसो, संवच्छरणसिञ्चो विहरमाणो ॥

कन्नाहिं निमंतिज्ज, बत्थाभरणसणेहिं च ॥

भगवानपि अदीनमना निष्प्रकम्पचित्तः संकल्पं वर्षे न अ-
शितोऽन्विता विहरन् जिज्ञाप्रदानानतिहेन लोकनाभ्यर्हित-
त्वात् कन्याभिनिर्मन्त्रयेत धरुणां पट्टदेवाङ्गादीनि आनरणा-
नि कटककेयूरादीनि आसनानि सिंहासनानि तैश्च निमन्त्रयेत च-
र्तमाननिर्देशप्रयोजनं प्राप्नुवत् ।

(१७) अर्थवं विहरता जगवता कियत्कालेन भिक्षा लब्धव्येन आह ।

संवच्छरेण जिक्खा, लप्प्ता उत्तमंणं लोमनाहेण ।

मेसेहिं वीयन्विसे, लप्प्ताओ पढमजिक्खाओ ॥

संवत्सरेण जिज्ञा ऋषजेण लोकनाथेन प्रथमतीर्थकृता लम्भा
केविरजितजिनादिजिह्वादीत्यदिदमे प्रथमभिक्षा लप्त्वा ।

संप्रति यद्यस्य पाणकमासीच्चदमिधित्सुराह ॥

उत्तमस्स उ पारणए, इकपुरसो आनि लोमनाहस्स ।

मेसाणं पग्गमं, अमियग्गमसोवमं आमी ॥

ऋषभस्य लोकनाथस्य पाणके इक्षुरस आसीत् शेषाणाम-
जितस्वाभ्यादीनां परमाणं पायसममृतसेन रमस्योपमा यत्र
तदमृतसरसोपममासीत् ।

तीर्थकृतां प्रथमपाणके यदुत्तं तदभिधित्सुराह ।

घुट्टं च अहो दाणं, दिण्वाणि य आहयाणि तूराणि ।

देवा य संनिवड्ढा, वसुहागा चेव बुद्धा य ।

देवैराकाशस्थितेषु यथा अहो दानमिति । अहो शब्दो विस्म-
ये अहो दानमहो दानमस्यायमर्थः । एवं हि दीयते एवं दत्तं
भवतीति । तथा दिव्यानि तूराणि त्रिदशैराहतानि देवाश्च तदै-
व सन्निपतिता वसुधारानिपातार्थमाकाशे जुगुप्सु देवाः समाग-
तास्ततो वसुधारा वृष्टा छव्यवृष्टिर्जुदित्यर्थः । एव सामान्येन पा-
रणककावमायुक्तमिदानीं यत्र यथा च यथादितीर्थकरस्य पा-
णकमासीत्तदभिधित्सुराह ।

गयपुरसंजंसिक्खु-रसदाणं वसुहारपीडगुरुपूया ।

तक्खसिन्नायल्लगमणं, बाहुबलानवेयणं चेव ॥

अस्या जावार्थः कथानकादवसेयस्सत्तवेदम् (आ० म० प्र०)

आकरस्मर्यस्तूनां, देशोऽस्ति कुलामकः ।

समुद्रं इव रत्नानां, गुणानामिष सज्जनः ॥ १ ॥

पुर गजपुरं तत्र, कर्गजमदोर्मिभिः ।

तदैव नर्मदा जङ्ग, जूनं या हृदयेतऽधुना ॥ २ ॥

तत्र बाहुषत्रेः पुत्रः, मोक्ष्यस्सोमप्रभा नृपः ।

चित्रं पद्मादिनामन्दः, सुरस्तीव्रप्रतापघान् ॥ ३ ॥

धेयांसस्तनयस्तस्य, यौवराज्यपदस्त्वयम् ।

कीदृश्यापि विश्वधी-क्षेत्रास्तयच्छाः शिशुः ॥ ४ ॥

स स्वप्ने मन्दरं शैलं, श्यामवर्णं निर्देकम् ।

तदैवामृतकुम्भेना-त्यपि क्षुत् शुशुभेऽदिकम् ॥ ५ ॥

राहा इषो जटः स्वप्ने, युष्मन्मानः सहागिजः ।

धेयांसवृत्तमाहात्म्यं, भगवान् सोऽपि नद्वलम् ॥ ६ ॥

धेयी सुषुप्तिरकाङ्क्षा-त्स्वप्ने सूर्यमरहिमकम् ।

धेयांसोऽपि न्यघ्राद्दर्शनी-स्तनस्स दिगुणं वज्रौ ॥ ७ ॥

राजस्थानेऽयं मित्रिता, सर्वे स्यमान्यवेद्यम् ।

असंज्ञान्याः परं स्वप्ने-कप्रमायानि तन्मनौ ॥ ८ ॥

धेयांसस्य महाज्ञानो, भावीत्युक्त्वा महीपतिः ।

आस्थानीनः समुत्सस्यौ, धेयांसोऽपि खड्गौ गृहम् ॥ ९ ॥

तत्र चात्मायनात्मीनः, प्रक्षुमायान्तमैकम् ।

सोऽयं दध्नी मयेहर्षं, नेपथ्यं क्वाप्यटहयत् ॥ १० ॥

पितामहस्य मे यादृक्, जर्जितस्मृतिरयामवत् ।

आग्भवश्चुनमहासीदु, दृष्टं सम्भारं चास्मिन् ॥ ११ ॥

तत्रक्षुरसकुम्भं को-ऽप्यनयत्प्राभुतेऽस्य च ।

तमेव कुम्भमादायो-परिस्थितः स प्रचुं प्रति ॥ १२ ॥

प्रचुणाऽपि शुध्यतीति, पाणिपात्रं प्रसारितम् ।

रसः सर्वोऽपि निक्षिप्तः, प्रचुराच्छेषाणिकः ॥ १३ ॥

न गच्छेन्ने विन्दुरपि, शिष्याश्चिरं चर्कते ।

स्वामी युगाधिमस्तेन, यवोन्ते पारण व्यधात् ॥ १४ ॥

प्रादुर्भूतानि विन्य नि, वसुधाराऽपतन्ने ।

चेक्षतेक्षे कृतो देवै-र्देवदुन्दुभयो हताः ॥ १५ ॥

पञ्चवर्णा पुष्पवृष्टि-वृष्टिर्मन्त्रादकस्य च ।

अहो दानमहो दान-मुदघोष्यच्छरे सुर्वः ॥ १६ ॥

तदैवायमनं वीक्ष्य, धेयांसगृहमाययुः ।

लोकाः सर्वेऽपि गजानो-ऽन्ये च ते च तपरिचयः ॥ १७ ॥

धेयांसोऽवीकथयत्, भिक्षुणं दीयते जनाः ! ।

सुगतिर्धन्यतेऽमुत्र, दत्ते देवां सुचेतसाम् ॥ १८ ॥

सर्वेऽपि तमथ प्रोचु-र्ज्ञानमेतत्कथं त्वया ।

यथा जगवतो भिक्षा, दीयतेऽन्नजलादिका ॥ १९ ॥

धेयांसः स्माह विहातं, ज्ञानस्मरणतो मया ।

अष्टौ जवान् भगवता, सहाहं भ्रान्तवान् यतः ॥ २० ॥

पृष्टस्तैः कथयामास, प्राग्देव भवाष्टकम् ॥ अ० प० ॥

(१८) ऋषभस्यामिनः धेयांसस्य जवाष्टककथनम् ॥

" अदुर्भगवद्गुणाणि वसुदेवहिनीष तदा विद्वाना सुस्तथं संस्मे-
यतो भगवत् सेजसो भणह । इहो य उच्यते उत्तरकुरए अहं
मिहणा इत्थिया भयव मिहणपुरिसो आसि । ततो ययं तस्मि
देवज्ञाकदृए इत्थिहकप्यरुक्कण्णभावसंयज्जमाणभोगोयजोगा
कदयह । उत्तरकुरुदहतीरदेसे असोगपायधच्छायाण वेरुदियम-
णिसिञ्जयजे णवणीयसगिस्फासे सुहणिसाणा अत्थामो । देवो
यतस्मि हरए मज्जिउं उप्पइतो गगणदेसेण । ततो तेण नियग-
णज्जाए पभासियातो इत्थिमातो ततो सो मिहणपुरिसो ने
तारिस्सं परस्समाणो किं विच्छित्तेकण मोहं उचयतो कदम्पि
इत्थसणो जणह । हा मयंजने ! कथयिहि देदि मे पारुवयणे

तं च तस्म वयणं सोऽकृण ह्यथिया वि कथमन्ने मय सयंपना-
निहाणं अजुन्य पुञ्चति चिन्तमानो तदेव मोहमुगया । पञ्चा-
गयच्येणा भणइ । अहो अज्ज अह सयंपनाजोवे तुज्जेहि नामं
गहियं ति ततो पुरिसो परं तुट्ठिमुव्वहंतो भणइ अज्जे कहेहि
कहं तुमं सयंपमा । ततो सा भणइ कहेमि ज सुयमणुसुयं च
अत्थि ईसाणो कप्पा तस्स मज्झिमातो उत्तरपुरच्छिमे दिस्सि-
प्राणे सिरिप्पत्तं नाम विमाण तत्थ वज्जियगतो नाम देवो अहि-
वहं । तस्म सयंपमा अगमाहसी बहुमया आसिस्मा अहं तस्स
य देवस्स ति ए मइ दिव्विचयसुहसागरगयस्स बहुकाहो
दियतो इत्यगतो । कथा चिन्ताधरा पमत्तायमल्लुदामो अहो दिट्ठि-
ज्जायमाणो मय सयंपनाए विष्णुयितो । देव ! कीस विमणो
हीस्सि । को ते माणसो सतावो । ततो सो देवो भणइ ।
मय पुव्वजवे तवो थावो कतो ततो अहं तुज्जेहि विप्पजुज्जो-
रामिस्सि परो सतावो ततो अम्हेहि पुणरवि पुच्छितो । कहं
कहं तुज्जेहि थावो तपो कतो । ततो जणति जंबुदीवे दावे अवर-
विहं गंधिजावद्विज्जप गंधमायणवक्खारगिरिवरासखेयवु-
पव्वणं गंधारा नाम जणवमा । तत्थ समिद्धज्जासोविच गंधस-
मिद्धं नाम नयरं । तत्थ राया जणवयहिंनो सयंबलस्स रणो
नकुओ अइल्लस्स सुतो महाबलो नाम । सो अहंपिउयिया-
महपरपरागयं रज्जसिंरिं अणुजयामि । मम य बालमिच्छो ख-
लियकुमारो सयंबुहो नाम सो य जिणसासणजायियमइं वि-
इतो संभिन्नमेतो सो पुण मंतो बहुसु कज्जेसु पुच्छणिज्जो पर
नादियवाइ एवं तेहिं समं रज्जमणुपात्रमाणो सम धत्थिए बहु-
म्मि कावे । कथा विगीयपरिरत्तो नद्यमाणि नाट्टियं पस्सामि सयं-
बुहेण विष्णुयितो देव ! "सयंबुगीयविष्णुयियं सयंबं नट्ट विरुवणा ।
सव्वा आजरणा भारो कामा पुण दुहावहा " ता परांग-
दिण चित्तं नियोमियव्व अमासयं जायियं अहितो विमयपरि-
व्वो । ततो मय भणियं कहं गीय सयणामय विज्ञासे कहं नयणु-
व्वुदय नट्ट विरुवणा कहं वा देहावद्वसणाणि आभरणाणि
जागे भोगसारभूया पोंदकरा कामा कहं दुहावहा । ततो सभं-
नेण सयंबुहेण जणियं । मुणइ सामी पमत्ताचित्ता जहा गीयं
विज्ञावो जहा काइ वि हत्थिया पव्विइयपद्मा पद्मो सुयमणो
तस्स समागममनिज्जमता जल्लणो गुणे विकल्पेमाणा पदोसे
पच्छसे य विरुवमाणो चिच्छइ । जहा वा को वि भिच्छो पट्टस्स
कुवियस्स पसायणानिमित्तं दासजावे अप्पाण उव्वेकण पणसो
जाणि वयणाणि भासइ ताणि विज्ञावो तदा इत्थो पुरिसो वा
सरगममोभाजिज्ञासी कुवियपसायणानिमित्तं वा जातो का-
यमणवाइयातो किरियातो पव्वजइ ताओ कुसल्लज्जिक्काओ गी-
यतिप बुद्धं ते पुण सामी चित्ते किं विज्ञावपक्खे वट्टइ न वा
इति । नट्ट जहा विरुवणा तथा भणइ । इत्थो पुरिसो वा ज-
क्ख्वाओ पीयमज्जो वा जातो कायविकल्पवकिरिया तो व्हेइ
सा विरुवणा पव्वं । आ इत्थो पुरिसो वा पद्मो परितोसणनि-
मित्तं धिदुसज्जणनिब्विधिमणुसरंतो जे पाणिपायसिरनयणा-
धरादी सा जखं वि परमत्थतो विरुवणा । इयाणि आजरणाणि
भारो जाविज्जइ । काइ पुरिसो सामिणो नियोगेण पेसागयाणि
मउरार्णि आजरणाणि वहेज्जा जहा सो अक्खस्सं भारेण पीडि-
ज्जइ एवं जो परविग्गहयानिमित्त ताणि खेव आभरणाणि जोगेसु
सरीरद्वारेणसु सखिवसियाणि वट्टइ सो वि जारेण पीडिज्जइ
नवरं सा रागेण भारं न गणइ । कामा पुण एवं दुहावहा जहा स-
इमुच्छितो मिगो, रुवमुच्छितो पयंगो, गंधमुच्छितो महुयरो, रस-

मुच्छितो मज्जो, करिसमुच्छितो गंदो, वडवधणमारणाणि पावइ ।
एवं जीवा वि सोइदिया इव सगया सहाइसरक्खणपरा तद्व-
रोधकारिसु परणीपसु कलुसदियया इह लोगे वि मार्णादीणि
पावैति परलोगे नग्गाइदुक्खभायणं ततो दुहावहा कामा ।
एवं जणंतो सयंबुहो मय जणितो नूनं तुमं मम अहितोसि जो
मंसंसइयपरलोयमुहेण लोअंतो संपइ सुहं च निवतो डुहं
पोरुमुच्छिसि । ततो सज्जिन्नसोएण जणितो सामि ! सयंबुहो
जहा जंबुको मच्छकंखी मंसपेसि चइत्ता णं मच्छं पइ धावितो
मज्जो जेजे निममो मंसपेसी सउणियाए गहियात्त निरासो
जातो तदा संदिक्कपल्लोयमुहासाए दिहं सुहं परिच्छयंतो
अभयो विमुक्को सोइहिइ । सयंबुहो जणइ जे तुमं तुच्छक-
मुहमोहिगो भणसिं को ते संवेयणोपमाणं करइ को कुसल्लज-
पपसंसियं रयणं सुहागयं कायम्मि पससो न इच्छइ तं केरिमे
मज्जामि । तं संभिन्नसोयधारा सरीर विज्जवाइण मणिव्वयाइ
जाणिकुण कामभोगे परिव्वज्जतवसिं सज्जेम य निव्वानमुहका-
रणं जुत्तति । संभिन्नसोयो भणइ सयंबुह ! मरणं होहिस्स किं
सका पढमेव मुसाणे गइवं नूनं तुमं टिट्ठिभीसरिसो । जहा
टिट्ठिभी गगणपरुणसंकिया धरेठकामा ठरुपाया सवइ तदा
तुमं मरणं करि होहिस्सि अइपयत्तकारी संपइकावियं सुहं
परिच्छाय अणागयकावियं सुहं पय्यसि नणु पत्ते मरणसमय
परलोगादियमायरिस्सामो । सयंबुहेण ज्ञाणय मुह ? ज्जे
संपल्लगे कुंजरतुरगदमणं कज्जसाहं न इवइ । न वा मेहे
पज्जलिते दूवखणणं कज्जकरं । जइ पुण दमणं खणणं वा
पुव्वकयं होतं तो परवत्तमहणं जल्लणविज्जायण चसहेण होतं ।
एवं जो अणागयमेव परलोगाहणं न उज्जमइ सो उक्कमेत्तेसु
पाणेसु परमदुक्खाभिभूतो किइ परलोगमणुट्ठाहिस्सि । पय्य
मुणहि विक्खल्लणकाहयं उवपस्स । काइ कित्तं इत्थं जगपरिण-
तो गिहकाहे कंचि गिरिनं समुत्तरंतो विसमे तीरं पढितो
सो सरीरगहयत्तणेण दुव्ववत्तेण य उठंठमसत्तो तत्थेव
कावगतो सो अपाणंदेस सियाहेण परिक्खइतो तेण मग्गेण
पगो वायसो अतिगतो उदंगं च उवजीवतो चिच्छइ उाहेण य रुज्ज
माणे कवेवरं सो पणसो संकुलितो वायसो तुठो अहो निरावाइ
जायं पाठसकअयतं गयक्खेवरं गिरिनं पूरेण बुज्जमाण महानव
सोय परियं समुहमातगयं । तत्थ मच्छमगेहिं विज्ञं ततो जल्लपू-
रियातो कवेवरातो वायसो निग्गतो तीरं अपस्समाणो तत्थेव
निहणमुवगतो जइ पुण अणागयमेव निग्गतो होतो तो ठीह-
कावं मच्छंदपयारं विविहाणि य मंसोइगाणि य आहांतो ।
पयस्स दिहंतस्स अयमुक्खसंहारे । जहा वायसो तहा संसारि-
णो सत्ता, जहा इत्थिकवेवरपपेसो तहा मणुस्सबोदित्तो, जहा
कवेवरभंतरे मंसमुदगं च तहा विसयसंपत्ती, जहा मग्ग-
निरोधो तहा तम्भवर्पमबंधो, जहा उक्कसोयविच्छोभो तहा-
मरणकाओ जहा विवरानिग्गमो तहा परजवसंक्रमो । तं जाणा-
हि संभिद्धसो य सो जो तुच्छप निस्सारे थोवकाद्विप कामभो
गे परिच्छइकण तवसंजमुज्जोगं करइ सो सुगाइगतो न सोइइ
जो पुण विसपसु गिहो मरणसमयमुदिव्वइ सो सरीरजेण अ-
गाहयपोइ इयो चिरं दुही होहिइ तं मा जंबुइव तुच्छकण-
णामेत्तसुहपमिक्का विरुल्लकालियं सुहमवमससु । संजिन्नसो-
एण भाणअं । को सो जंबुकिदंतो । सयंबुहेण जणियं सुणा-
हि । काइ किर वणयरो वणे संचरमाणो विसमे पणसे वितो
दिहो पगो गंदो । सो पगेण कंठेण आहतो निदुं मम्मणइ-

स्वर्गभक्त्यङ्गहारेण पङ्क्तिः परंतेण एगो महाकाशो सण्पो अक-
मितो अकमितो अत्यन्ततो परित्यक्तं गयं जाणिकुण सज्जीवं धणु-
मर्जाकरिय परसु गहाय दंतमोक्षियगहं संख्यमाणो तेण स
पेण खड्को मतो । ततो एगेण जङ्गुणेण परिज्जन्तेण सो
इत्थो सो य मणुस्सो दिट्ठो । भोक्त्तण्येण अवसरितो मंसहो-
त्तुयाए पुणो अल्लियइ । ततो निज्जियति निस्संसयो मुणिकुण
तुघो अथोएइ चित्तेइ य इत्थी जावज्जीवयं भसं मणुस्सो प-
णो य कंवि कालं होहिइ । जीवावयणं ताव स्वापमि ति तुघो
मंइवुद्धो धणुकाशीए ज्ञप्तिपरिधाय ताहुदोसज्जितो मतो । जइ
सो पुण अप्पसारं तुत्तंति जीवा वयण परिहरिकुण इत्थी म-
णुस्सो रगकलेवरेसु द्दगतो ताणि य अण्णाणि चिरं खायतो ।
एवं तुमं पि जाणहि । जं माणुससोक्खपमिषो परत्तोणसाह-
णनिर्वक्खतो सो जवुको इय विणस्सिइइ जं पि सामी तुम्भे भ-
णइ । संदिट्ठो परत्तोणो इति तं पि न जुसं जतो तुम्भे मए मह
कुमारकां नंदण उज्जाणसुयगया तय एगो देवो आगासातो
उयइ त वुट्ठण अम्हे अवसरिया देवो य दिव्वाएगतीए खणेण
अम्ह समीपे पत्तो । जणिया य अम्हे तेणं अहं महावड्ढ । अहं
तव पियामहो सयंबद्धो रज्जसिंरं पयइकिण विण्णितो वनंते
कणे अहिंवरं जातो । ता तुम्भे वि मा पमायइ । जावइ अप्पा-
णं जिणवयणं ततो सुमरगामिणो जयेस्सइ । एव योत्तण देवो
गतो । तं जइ सामि तुम्भे सुमरइ तत्थो अत्थि परत्तोणोति ।
महइइ । मया मणियं सुमरामि मयं ततो वड्ढावगामो सयं-
बुद्धो भणइ सुणइ मामि ! पुण्यत्तं । तुम्भं पुण्यजो कुरुवंदो
नाम गया आमी तस्स य देवो कुरुमइ हरिचंदो कुमारो सा य
राया नत्थिकयाइ बहुणं सत्ताण वढाय समुत्तिता निस्साला
निव्वतो एवं तस्स वड्ढ काळो अतीतो मरणकालो अस्सायथेय-
ण यवदुत्तयाए नगगाभरुवणो पोग्गणपरिणामो सवुत्तो गीयं
सु-महुरं अक्कोसति मन्नइ मणोहराणि क्वाणि विकतानि पास-
ति खीं खरुसक्खरोवणीयं पुंइ मन्नइ चंदणाणुक्षेयण भुंमुरं ये-
एइ इंसत्तुमदकां कंटाकिसाहासचयं पमिनेवइ तस्स तहा-
विहममुत्तकम्मोदयातो विवरं यजावं जाणिकुण कुरुमइ देवो
हरिचंदेण सह पच्छन्न पमियइ । एवं सो कुरुवद्धो राया
परमदुक्खिणो कावगतो तस्स गीहरण काळण सज्जणयं गधस-
मिहं नाएण पावइ पिउणो य तहाज्जयं मरणमणुचितियस्स एवं
मगी समुपत्ता । अत्थि सुकयडुकयफलंति ततो अणेण एगो
खत्तियकुमारो वाववयंसो सुबुद्धी संदिट्ठो । भइ ! तुमं पमियज-
णोवइ धम्मकहं पइदिणं मे कहेसु एसा चेव ते सेवति । ततो
सो एवं निवत्तो जं जं धम्मसंसियं वयणं सुणेइ तं तं राइणो
निवेपइ राया सहइइ तहेव पमिवज्जइ । कयाइ च नगरस्स
नाइदूरं तहारुयस्स साहुणो केवत्तनाणुप्पत्तिमहिंमं कां देवा
उवागया एवं सुबुद्धिणा खत्तियकुमारं जाणिकुण हरिचंदस्स
रणो निवेइयं । सो वि देवागमणवमिहतो तुरियं पवरतुरंगा-
रुद्धो साहुसपीयमागतो वंदिकुण विणपण निस्सणो केवलमह-
विणिग्गयं वयणामयं सुणेइ । सोळण संसारमोक्खसरुवं आत्थ
परजयसंकेतोत्ति निस्संकिंय जायए पुत्तइ । भयवं ! मम पिया
कं गइ गतो । जगयया जणियं हरिचंद ! तव पिया अनियारिय-
पावासवो बहुणं सत्तावणं पीमाकरो पावकम्मगरुयत्ताए इइ य
विचरीयविसयोवज्जण पाधिकुण अहे सत्तमपुढवीए नेरइओ
जातो । सो तय परमनिव्विसइ निरुवमं निपमियारं वुक्खम-
जुत्तवइ । ततो कम्मविभागं पिउणा सोळण हरिचंदो राया

संसारजयतीतो वंदिकुण केवत्तनाणि सनगरमइगतो ततो पु-
त्तस्स रायसिंरिं समप्येळण सुबुद्धिं संदिसइ । तुमं मम पुत्त-
स्स उवएसं देज्जासिंति । तेण विण्णितो सामि ! अहं केव-
लिणो वयणं सोळण सह तुम्भेहिं न करेमि तव तो मए न सुयं
परमत्थतो केवलवयणं तहा अहं पि तुम्भेहिं समं पव्वइस्सामि ।
ज पुण उयइसो दायव्योत्ति संदिसइ तं मम पुत्तो काहिइ ।
ततो राया पुत्तं संदिसइ तुमे सुबुद्धिसुयोवएसो कायव्वो ।
ततो पत्तिगारिकं द्रातो भीहो इव राया विणिग्गतो पव्व-
इतो केवलसमीवे सह सुबुद्धिणा । ततो परमसंवेणो
सज्जायपसत्तचित्तणपरो परिक्खवियकिलेसजालो समुप्प-
न्नकेवलनाणुदंसणो परिनिव्वतो तस्स हरिचंदस्स रायसिं-
णो वंसं संखाइएसु नरवरसु धम्मपरायणसु अतिक्कंतेसु तुम्भे
सपयं सामी । अहं पुण सुबुद्धियसे तं एस अम्हं नियोगो
बहुसु पुरिसपरंपरागतो धम्मदेसणाहिगारो जं पुण एत्थ मया
अकंठे विण्णिया तं कारणं सुणइ । अज्ज अहं नंदणवणं
गतो आमी तय मए दुवे चारणसमणा दिट्ठा आइज्जसे
आमियतेओ य । ते य वंदिकुण पुत्तिव्या भययं महाबलस्स
रणो केवइयमाउयं चिहइ तेहिं कहियं मासो सेसो ततो सं-
भेनो आगतो एस परमत्थो । ततो जं जाणइ से यं तमकाल-
हाणं करेहसि । एवं सयंबुद्धवयणं सोळण अहं धम्मभि-
मुहो जाओ । आउपरिक्खयसवणे य आभट्ठियभायणमिष ।
सलिलपूरिज्जमाणमेव सुव्वहिययो भीतो सहसा उट्ठितो कयं-
जलीं सयंबुद्धं सरणमुवगतो वयस्स ! किमियाणि माससेसजी-
विनो परलोकहियं करेस्सामि । तेण समासासितो सोम्म !
दिवसो धि बहुओ परिचत्तसव्वसावज्जस्स किमंग ! पुण मासो
ततो तस्स वयणं पुत्तसंक्रामियपयापालणव्वाचारो गतो
सिद्धाययणं कतो भत्तपाटिच्छातो सयंबुद्धोवदिट्ठिणमदिमा-
संपायणनिरतो सुमणसो संधारगसमणो जातो निरंतरं च
संसारस्स अणिव्वयवेरगज्जणं धम्मकहं च सुणमाणो स-
माहिपत्तो कालगतो इहागतो । एवं मए थोवो तवो चिंसेसि
एयं च अज्ज मम सपरिवारा य ललियंगण देवेण कहियं ।
इच्छन्ते ईसायणदेवसयसमीवातो ददधम्मो नामदेवो आगतो
भणइ अहो ललियंगय ईसाणदेवराया नदीसरदीवं जिणम-
हिंमं काउं वच्चइसि गच्छामि अहं पि ति सो गतो ततो अज्ज
ललियंगदेवसहिता इदाणत्ताए अवस्सगमणं होहिति इयाणि
चेव वरुवामिति गयामो खणेण नदीसरदीवं कया जिणायणेसु
महिमा । ततो तिरियलोए सासयचेइयाण पूयं नित्थयरवदण
च कुणमाणो सुतो ललियंगतो ततो अहं परमसोगमिडज्ज-
माणा विवसा सपरिवारा गया सिरिणभं विमाणं । ततो सयं-
बुद्धदेवो आगतो परिगलमाणसरीरसोभं संदइण भणइ सयं-
पमे पच्चासओ ते चवणकालो तो जिणमहिंमं करोहि जेण भ-
वंतरे वि बोहिलाओ भवइसि । ततो हं तस्स वयणेण पुणरवि-
मंदिस्सरदीवे समयक्खेत्तेय कयजिणवदणपूया वुत्ता समाणा ।
जंनुदीवे दीवे पुव्वविदेहे पुक्खलावइविजए पुंडरिगिणीए न-
गरीए वइरसेणवच्चवाट्टस्स गुणवतीए देवीए दुहिया सिं-
मई नाम जाया । धाईजणपरिमाहिया सुहेण वड्डिया कलातो
गाइयातो अज्जया कयाइ पद्मासे सव्वतोभद्गं पासायमधिकुटा
पम्सामि नगरवाहिं देवसंपायं । ततो मए देवजाइसु मरियासु
मरिक्खण य दुक्खणाइयपरिचारिगाहिं जलकणगासित्ता पव्वा-
गयवेयणा चिंसेमि । कय मे पिया ललियंगतो देवो ति तेण य

विष्णा किं अणेण आज्ञेणं ति मूक्तत्वं पयसा परियणो जणइ
इमी से वाया जंभगेहिं निरुद्धा ततो तिगिच्छगेहिं होममंतर-
कखाविहाणोहिं कतो महंतो पयसो अहं पि मूक्तत्वं न मुयामि ।
परिचारियाणं पुण लडिऊण माणसिं देमि । अन्नया पमयवणयं
ममं पंडिया नाम अम्मथाई धिरहे जणइ । अहं ते धाई तो मे
कहेहिं सम्भूयं । ततो मया जणियं अम्मो अत्थि कारणं जेणाहं
मूक्तत्वं पयसा ततो सा तुहा जणइ पुत्ति ! साहसु मे कारणं
ततो जहा जणसि तहा चेहिंस्सामि । ततो मया जिया सुणा-
हि । अत्थि धायकीखंडे दीवे पुव्वविदेहे मंगवावइविजए नंदि-
गामो नाम सन्निवेशो तत्थ अहं इतो तइयभवे वरिद्धकुजे
सुलक्खणसुमंगलाईं उएहं भणिणीणं कणिट्टा जाया न कयं
च मे अम्मापिऊहिं नामं ततो निजामियसि पस्सिं गया । से
कम्मपस्सिं भुत्ता य जायामि । अन्नया कयाइ कसवे इवजगमिभाणि
नाणाविहमक्खहत्थगयाणि सगिहेहिं तो निग्गयाणि पासाम्मि-
नाणि इदुण मए आया जाइया अम्मे दोहिं मे मोथगं अन्नं वा भ-
क्खं जेणं मेजेहिं समं रमामिस्सि । तीए रुद्धाए आइया निच्छू-
हा य गिहातो कतो ते इहं जक्खा वच्चसु अवरतिलकं पव्वयं
तत्थ फल्लणि खायसु मरसु यसि । ततो रयंती निग्गया दि-
ट्टो मया जणो अवरतिन्नगानिमुहं वच्चतो गया तेण सहिया
विट्ठा मया सिहरकरेहिं गगणनत्तमिव मिणिठं समुज्जुत्तो अवर-
तिन्नको नाम पव्वतो तत्थ जणो फल्लणि गेहइ मए धि य पक्क-
पक्कियाणि साहुणि जक्खियाणि रमणिज्जयाए य गिरिवरस्स
सह जणेण संचरमाणी सहं सुद्धमणेहरं सुणामि सहमणुसरंती
गया पदेसं दिट्ठा जुगंधरा नाम आयरिया विविहानियमधरचउह-
सपुव्वी चउल्लणोवगया तत्थ बहुवो समागया देवा मणुया य
तेसिं बंधमोक्खविहाणं कहेति । अहं पि पापसु गिरिउड्डण एग-
देसे निजगा धम्मकहं सुणामि पुच्छिया मए जयवं अत्थि मम
मतो को वि दुक्खिओ जीवो जीवओगे । ततो तेहिं भगवंतेहिं
भणियं निजामिगे तुहं सहा सुहासुता सुहपहमागच्छंति रुवाणि
वि सुद्धमंगुणाणि पासामि गंधे सुजासुभे अन्वायामि रमे-
वि मणुक्खामणुक्खे आसाएसि फाले वि इट्ठाणिट्टे पस्सिंयेहेसि ।
अत्थि य तो सीउएइइहाणं पक्किया निहं सुहागयं सेविसि
तमसि जोए पगात्तेण कज्जं कणसि नएए पुण नएय्याण निज-
ममुभा सहकुररसगंधफाला निष्पमियाराणि य परमइरण्णाण
सीउएहाणि तहा ब्रह्मपिवासातो यन य खणं पि निहासुहं
तेसिं । ते य निजधरारेसु विट्ठमाणा दुक्खसयाणि विवसा अणु-
इयमाणा बहुं कात्तं गमंति । तिरया वि सपक्खपपक्खजाणि-
याणि दुक्खाणि सीउएइइहापिवासादीयाणि य अणुहयंति ।
तव पुण साहारणं सुहदुक्खं केवलमंनेसि रिद्धि पस्समाणा
दुद्धियमप्पाणं तंनेसि । ततो मए पणयाए जइ जणइ तहत्ति
पडिस्सुयं । तत्थ य धम्मं सोऊण केइ पव्वइया केइ गिदिवा-
सजोगाईं सीउव्वयाईं पस्सिंवा । ततो मए विजयियं मयवं
जस्स नियमस्स पाळणे हं सत्ता तं मे उवइसह । ततो मे तेहिं
पंचअणुव्वयाईं उवइट्ठाणि पस्सिंवा वंदिऊण जणेण सह नं-
दिगामममागता पाळेमि ताणि अणुव्वयाणि परियायसती चउ-
त्थइदुमुहेहिं खमामि । एवं कात्ते गते कयमन्नपक्खणा एतो
देवं परमदंस्सणीयं पस्सामि सो भणइ निजामिगे चितेहिं हो-
मिपयस्स जारियासि । ततो देवी मे जयिस्ससि मया सह दिव्ये
जोगे जुजसि । एवं धोत्तूण अदंस्सणं गतो अहमयि परितोस-
वस्सविस्सपमाणदियया देवदंस्सेण हम्मिज्ज देवसंति चि-

तेऊण समाहीए कात्तगया ईसाणे कप्पे सिरिप्पजविमाणे ल-
वियंगयस्स देवस्स अग्गमहिंसी सयंपभा नाम आया । अ-
दिणाणो जयंगविमाय देवजवकारणा जहा एस लवियंगो अ-
हुणोववन्नो समाणो नियपरियणं पत्तादितो देवीसु मज्जे सयं
पत्ताए देवीए अज्जोववन्नो सा आउक्खए सुया देवो य लवियं-
मादतो सयंबुक्को य महावन्ने कात्तगए गदियसामणो चिरकात्तं
संजमं परिपात्रिऊण समाहिपत्तो कात्तगता इहेव ईसाणे कप्पे
इदंसामाणितो जानो तेण वि लवतो संबोहितो भणितो य ।
जहा धायइसंके दीवे अयरविदेहे नंदिगामे निजामिगा कयज-
त्तपक्खणाणि चिच्छं ते नियदंस्सेण पत्तोनेहिं जेण कयनि-
याणा ते अग्गमहिंसी सयंपभा जायइ । ततो अणेण नि-
यदंस्सेण पत्तोजिया कयनियाणा इह मागयसि सहस्सिं
सहलवियंगणं सहिया निरुस्सुका धुक्कात्तं अणुहवामि
देवो य सो लवियंगतो आउक्खएण सुतो अम्मो न जा-
णामि कत्थ गतो । अहमयि तस्स वियोगदुद्धिया वृत्ता
समाणी इहमागया । देवुज्जोयदरिसेण ससुप्पज्जा-
इस्सरणा तं देवं य मणसा परिवहंती मूक्तत्वं पयसा । किं
तेण विष्णा कएण संज्ञावेण सि एस परमत्थो । तं सोऊण
अम्मथाई ममं जणंति । पुत्ति ! सुट्ट ते कहियं पयं पुण पुव्वभ-
वचरियं पस्सिंहेहिंज्जउ ततो अहं इमांयहामि सो य लवियंगतो
जइ मणुस्सेसु आयातो हांदिइ तो सचरियं इदुण जाइं सुम-
रिहिइ तेण य सइ निजुया विसयसुहमणुभेसु । ततो सज्जि-
तो पमो ततो विविधवप्पाहिं विट्ठागाहिं दोहिं वि जणीहिं पद-
मं तत्थ नंदिगामो इदितो ततो अवरतिन्नगिरियरसंसियकुसु-
मिया सागतनलसंज्ञसन्ना गुरवो देवमेदुणं च वेदणायं
ईसाणे कप्पे सिरिप्पजं विमाणं संदेवमिहुणं महावन्नो राया
सयंबुक्कसनिजसोयसदितो निजामिगा य तवसांसियसरी-
रा सव्वत्थं लवियंगयसयंपज्जाणं नामाणि लवियणि । ततो निष्फ-
ले परे धातुपट्टं गदेऊण धायइसंकेदीवं वप्पामिस्सि गयेण
य नियत्ता पुच्छिया मया कामअम्मो लहं नियत्तासि सा जणइ
पुत्ति ! सुणह कारणं इह अहं सामिणो तव पिउणोवरिसवका-
वणनिमित्तं विजयवार्त्तासो बहुगा रायाणो समागया तं जइ
इहेव तव हिययइतो हांदिइ तो लक्खमेवेति चैतिऊण नियत्ता ।
जइ इत्थं न हांदिइ तो परिमग्गणं करेस्सामि गया भणिया
सुट्ट कथंति । ततो वीर्यइदसे परं गहाय इवरगहे आगया
पसंस्सुही भणइ पुत्ति ! निजुया हांदि विट्ठा मया ने लवियंगतो
पुच्छिया मया अम्मो साहसु कहेति । सा भणति पुत्ति ! मया
रायममे पसारितो पटो पट्ट केइ आनियक्ककुसला आगमं पमा-
ण करेता पसंसति जे अक्कुसला ते वप्पकुराईणि पसंसंति तत्थ
तुम्मरिसणरायसुतो दुइतो कुमारो सपरिवारो आगतो सो
मुहुत्तमसं पसिऊण मुत्तितो पडितो खणए आसत्थो मणु-
स्सेहिं पुत्तितो सामि ! किं मुत्तितो । सो भणइ नियचरियं
परयज्जिहियं ददुण जाती मए सुमरिया अहं लवियंगतो देवो
आसि सयंपजा मे देवी मया पुत्तितो पुत्ति ! साहसु को एसो
संनिवेशो । जणइ पुंरुगिणिं नगरी पव्वयं मेरं कइइ अणगा-
रो को धि एस साहु वीसरियं से नामं कए सोहम्मं साहइ
महावन्नं राया को धि एसो मत्तिसहितो सि जंपइ । निजामिगं
का धि एसो तवस्सिणी न याणं से नामंति ततो विप्पावणा
एतो सि मुणित्तण मया जणितो पुत्ति संवदति सव्वं जं पुण
वीसरियं तेण किं सव्वं तुमं लवियंगतो सा पुण ने सयंपभा

धायदसं दे दीये नदिगामे कम्ममोसेण पंगुलिंया जाया ।
 ममरिया नियजान्ती ततो तीरे आगमकुसुमाय तव ममणहेतुं
 नियजयिं ह्यहियं । मम धायदसं गयाप पमो समणित्त
 कहिंओ नियवुत्ततो ततो मय नीमे अणुक्काए तव परिमग्गणे
 कथंता पुत्त ! एहि नेमिधायदसं संतोसहि नियदसणेण पंगु-
 लिंयं एवं जणिण उवहसितो मित्तेहि गम्मउत्तो सिज्जउत्तो
 पंगुलिंया । ततो सो अहो गीवं काठण अयकंते मुहुसमेत्तेण
 लोहगगगाओ धणो नाम कुमागे लंघणववणादिसु अतीव सम-
 र्थोत्ति संजायवहरजंघोसि बीयाजिहाणो भागतो पमं दूढण मं
 जणइ । केणय लिहियं चित्त मया जणियं । किं निमित्त पुच्छ-
 सि सो भणइ मम एवं चरियं अहं ह्यियंगतो नामासि सयं-
 पभा मे देवी अस्संयतीए ह्यियं जइ वा अक्षेण थितीए उवप-
 सेणति भक्केमि ततो मय पुच्छितो जइ ते चरियं साहसु को एम
 संनिवेत्तो । सो जणइ नदिगामो एसो पव्वतो अंवरतिक्को जुगं-
 धरा आयगिया एसो अमणकिलंता निष्ठागिया महव्वसो राया
 सयंभुसंजिअसोणहि सद लिहितो एस ईसाणो कपो सिरिप्प-
 भं विमाण एवं सव्यं सपव्वयं कहियं । ततो मय जणितो जा ए-
 सा सिरिमती कुमारी तो तपित्तण दुहिया सा सयंपभा नेण
 रसो निवेगमि जेण मा ते भवइ । एवं सोऊण सो समणसो ग-
 तो अहं कयकज्जा आगया ता गच्छामि पुत्ति ! रसो निवेगमि
 जेण ते पि सयं कामो भवइ । गया रायसमीवं सहाविया अहं
 रक्षा माउसाहिया गया रायसमीवं रायाए कहितो वसुमइ ! जो
 सिरिमइए ललियंगतो देवो आसि तं जहा अहं जायं न तहा
 सिरिमइ अधि । अवरविदेहे सज्जिवावधियेय बीयसंगा नाम
 मगरी जियसक् गया तस्स मणोहरी केकई छुवे दधोओ । ता-
 सि जइकम अयतो वितीसणो य पुत्ता वज्जेववासुदेवा पिअंमि
 उवरते विजयं वृजति । मणोहरी वज्जेवमाया कम्मि काळे
 पुत्तमापुच्छति अयत्त ! अणुत्तया मे भत्तुणो सिरि पुत्तसिरी य सं-
 पइ पव्वयामि करेमि परलोणहियं विमज्जेहि मंति सो नेहेण न
 विसज्जेइ निव्वये कए भणइ अम्मो जइ ते निच्छतो ता देवलो-
 गं गया मं वसणपडियं पडिबोहिज्जासि तीप पडिवक्कं पव्व-
 इया । एमधिद्वयेण अहीयाणि पक्कारस अंगाणि परिसकांकी
 तयमणुचरिऊण अपरिविस्त्रियवरमा समाहीए काळगया वंतगे
 कपे देवो जातो ताव मं जाण वलदेववासुदेवा य बहुकाळं स-
 मुदिता भोगे वृजति । कयाइ निग्गइ अणुजत्तं आसेहि अव-
 हिया अरुधि पविसिया दूरं गंतूण आसायिक्का वितीसणो
 काळगतो अयतो नेहेण न जाणइ । परिस्समेण मुच्छितो
 एसो नेमिसायिणाणि वल्लगहणानि अहं च वल्लगकप्पगतो
 पुत्तसिणहेण संगरं सुमरिऊण अणेणगतो विभीसणरुवं
 विउव्विऊण अयलो भणितो भाय ! अहं विज्जाहरेहि समं
 सुज्जिउं गतो ते मय पसाहिया तुज्जे पुण अंतरं जा-
 णिऊणं केण वि मम रुवेण मोहिया । ता छुहेहि एयं कले-
 वरं सकारेसु अग्गिणा ततो सकारेऊण स नगरमागया ।
 पूज्जमाणो जणेण सगिहं पविट्ठा एकासणनिसक्का विया ततो
 मया मणोहरीरुवं दंसियं संभंता अयलो भणइ अम्मो ! तु-
 ज्जेत्थ कतो स्ति ततो मय पव्वयाकालो संगरो य कहितो
 विभीसणमरणं च । अहं लंतगतो इह गतो तं च पडिबोहण-
 निमित्तं अणिअं मणुयरिद्धिं जाणिऊण करेहि परलोणहियं ।
 एवं वीत्तूण गतोअहं संगं कपे । अयलो वि पुत्तसं कामियर-
 आसिरी निव्वसकामभोगो पव्वइतो तवमणुचरिऊण ललियं-

गतो देवो जातो अहं पुण तं सदेवगं जाहे जाहे सुमरामि
 ताहे ताहे लंतगं कपे नेमि सो सागरोवमस्स सत्तनधभागे
 देवसुहं भेत्तूण दुत्तो तत्थ नो उववसो । तं पि ललियंगयं एस
 मे पुत्तो अत्थ निलमि एएण कमेण गया सत्तरसलिलयंगतो
 सो अट्टारसमो एसो वि मे पुत्तसिणेहेण बहुसो लंतगं कपे
 नीतो त जाणामि सिरिमइए भत्ता ललियंगतो जातो वहर-
 जंघो सि आणत्तो कंचुकी सहावेह वहरजंघं सहावितो आ-
 गतो दिट्ठो मया परितोसवियसियच्छीए अच्छेरयभूतो ए-
 णतो राइणो भणितो राइणा पुत्त ! वहरजंघं पुव्वभवसयंपभं
 सिरिमइ ति अवलोइया तेण अहं कलहंसेणेय कमलिणो
 विहिणा पाणिमाहितो दिक्कं ताण विपुलं धणं परिचारिगा सो
 य विसज्जियाणि अग्गेगयाणि लोहगगं भुजामो निव्वसगं
 भोगे । वहरसेणो वि राया लोमंनियं ववपडिबोहितो संव-
 च्छरियं दाणं दाऊण पाक्खलपालस्स नियपुत्तस्स रज्जं दा-
 ऊण नियगसुपहि नरयईहि सहितो पव्वइतो । उप्पक्केवल-
 णाणां धम्मं विसइ । मम वि कालेण पुत्तो जातो सो सुहेण
 धत्तितो कया पाक्खलपालस्स केइ सामंता विसंवइया । ततो
 तेण अहं पेनियं एउ वहरजंघो सिरिमइ य अहं पुत्तं नगरे
 उवेऊणं विउलेण खंधायारिण पथिया सरवणस्स मउक्केणं
 जाणजणेण पंधो पडिसिद्धो । जहा दिट्ठियिस्सो सरवणे सव्वो
 विच्छ तो न जाइ तेण पहेण गंतुं ति । ततो तं सरवणं
 परिहरंता कमेण पत्ता पंडरिगिणि सुहं च तेहि वहरजंघाग-
 मणे ततो ते सकिया सेवामागया अहं वि पाक्खलपालेण
 रक्षा पूऊण विमज्जिया पथिया सनगरं । भणइ
 य जणो माय पुज्जाणमउक्केण गंतव्वं जतो तत्थयिस्स साहुणो
 केवज्जनणमुप्पन्नं । ततो देवाओ वड्या देवुज्जाएण पडिहय वि-
 सं सप्पा निव्विस्सो जातो । ततो अहं कमेण पत्ता सरवणं तत्थ
 आवासया दिट्ठा नियमायरो मय सागरसेणमुणिसेणा सगणा
 धंदिया भत्तवदुमाणेण पडिहाजिया असणपाणक्काश्मसाश्मेण ।
 ततो अहं ते गुण अमुमायंता कया अहं वि निस्संगा सामंके
 विहरिस्सामो । रागमममोत्तसा पत्ता कमेण सनगरं पुत्तण
 अहं विहरकाले भिच्चवग्गे दाणमाणेहि रंजितो दासघरे वि स
 धूमे पडित्तो अहं वि विस्सज्जियपरियणा वामहरयणीए प-
 विट्ठा । धूमधून्वयधत्त काळगया इहागया उत्तरकुणए स्ति । तं
 जाणामि अज्ज ! जा निष्ठागिया मा सयंपभा जा सिरिमइ सा
 अह । जो सो महावसो राया सो य ललियंगतो देवो जो य पइ
 रजंघो राया ते तुज्जे एवं जीवं से नामं गहियं सा अहं सयंपभा
 ततो सामिणां भणिय । अज्ज देवुज्जाएण जाइ संजरिऊण मय
 एय चित्तयं देवभवे वट्ठामि ततो सयंपभा आज्झा तं सव्वमेयं
 कडियंति परितुमाणासाणि एव्वतवसमरणपज्जलियमिणेहा-
 णि तिक्खि पडिआवमाइ जीविकुणं काळगयाणि सोहम्मे कपे
 देवा जाया । तत्थ विवराणापीति आसि पडितोयमट्ठि पाक्षे-
 ऊण खुया वुज्जावइविज्ज पइकराए नगरीए सामी सुविट्ठि-
 ज्जणपुत्तो केसवो नाम जातो । अहं पुण सेट्ठितो तत्थ
 विणेअंधो सिणेहो तत्थय नगरे रायसुता मंतिसुतो सेट्ठि-
 सुतो सन्धवाइसुतो य तेहि विस्सयमती जाया कयाइ साह ग-
 हणा किमिकुट्टे । गदितो पडियरिओ एयं जहा पुव्वं जाव सम-
 हीए काळगया अक्खुए कपे इंदसमाणा देवा जाया ततो वि इ-
 कत्र २ इत्ता केसवो वहरसेणस्स रसो मंगलावई देवाए धा-
 रित्ती बीसनामाए पुत्तो जातो वहरनामो रायसुयाई कमेण क-

णगनाजस्यमाभपीठमहापीठा जाया । कणगनाभरूपमाजा वी-
यनामेण बाहुतुषाहृ अहं पुण नगरे तथेव रायसुतो जातो वाहो
येव वहरनाजसमहणीणो सारही सुजसो नाम वहरनामेण सम-
मणुपच्यइतो भगवया य वहरसेणेण वहरनाजो भरहे पढमति-
थयरो उत्तमो नाम आदिहो कणगनाजो चक्रवर्ही नरहो इति
सेसं जहा पुवं जाव सच्येह देवा जाया ततो चुया इहा-
गया मथा य वहरसेणतित्थयरो परिसेण नेवत्थेण दिट्ठेसि
य पियामहविगदरिसेणेण पोराणतो आइतो सरियातो वि-
शिणाणमेतदेव फलं जं जयवतो जिकखा दिन्ना । एयं च कहं सोऊ-
ण नरवइमार्हहि पढहमाणसेहि सेजसो पूजितो ” आ० म० प्र० ॥

स्वप्नानां च फलमिदं, यत्प्रभुः प्रतिलाभितः ॥ २१ ॥

तदाकार्यं जनः सर्वैः, धेयांसमभिनन्द्य च ।

अमन्दानन्दमेदस्वी, स्थानमिजनिजं ययौ ॥ २२ ॥

धेयांसोऽपि प्रभुयंत्रा-वस्थितः प्रतिज्ञाजितः ।

रत्नपीठं व्यधात्तत्र-मासौ चूः क्रम्यतां जनैः ॥ २४ ॥

तच्च त्रिसंभयमानचै, लोकोऽप्राक्षीद्विहं हि किम् ।

धेयांसः कथयामास, युगादिजनमण्डलम् ॥ २५ ॥

लोकेनापि ततो यत्र, यत्र धीजगवान् स्थितः ।

तत्र तत्र कृतं पीठं, सूर्यपीठं क्रमाद्भूत् ॥ २६ ॥ आ० क० ।

प्रस्तुतमाह ।

तत्त्वसिद्धायन्नगमं, बाहुवलिनिवेक्षणं चैव ।

अक्षरगमनिका क्रियाध्याहारतः कार्या । तथा गजपुरं नाम नग-
रमासीत् धेयांसस्तत्र राजा तेनेजुरसदानं जगवन्तमधिकृत्य प्रव-
र्तितम् । तत्राद्धैत्रयोदशहिरण्यकौटीपरिमाणं वसुधारा निपाति-
ता । पीठमिति धेयांसेन यत्र जगयता पारितं तत्र तत्पादयोर्मा क-
श्चिदाक्रमणं करिष्यतीति भक्त्या रत्नमयं पीठं कारितं गुरुपूजति
तद्वर्चनं चक्रे । अत्रान्तरे भगवतः तद्गतिज्ञातज्ञगमनं बभूव जग-
वतः प्रवृत्तिवियुक्तपुरुषैर्बाहुवलिनिवेदनं कृतमित्यक्षरगमनिका ।
एवमन्यासामिषि संप्रदग्नाथानां स्वबुद्ध्या गमनिका कार्येति गा-
यार्थः । आ० म० प्र० ।

अथ पुनः कथशेषमुच्यते ॥

ज्ञात्वा स्वामिनमायान्तं, दर्शयत्कथं पुरितः ।

अविन्तयद्बाहुवलिः, स्वसर्वद्व्यां प्रभाः पदौ ॥ १ ॥

नस्यामीत्यागतस्तत्र, यावत्प्रातः स नागरः ।

विजहार प्रभुस्ताव-द्बाहुवन्मुनयोऽममाः ॥ २ ॥

अहङ्गा स्वामिनं बाहु-विनिर्मायाधृतिं पराम् ।

यत्रास्थाद्गगनांस्तत्र, धर्मचक्रं मणीमयम् ॥ ३ ॥

अष्टयोजनविस्तार-मैकयोजनमुच्चैतम् ।

सहस्रारं सहस्रांशा-ग्रियं विम्बं न्यवेशयत् ॥ ४ ॥

पूजयामास पुणैस्त-च्चक्रे चाष्टाङ्गिकोऽस्वम् ।

संस्थाप्य पूजकांस्तत्र, ययौ बाहुनिजां पुरीम् ॥ ५ ॥

ततश्च विहरन् स्वामी, समीरणं ह्वास्पृहः ।

यवनारुम्यगुलादि-भेज्जदेशेषु मौनजाक् ॥ ६ ॥

उपसर्गैरसन्तुष्टः, सहमानः परोपदान् । आ० क० ॥

(१७) आभ्यासानन्तरं कथं प्रभुः प्रवृत्ते इत्याह ॥

जणभिः च एणं उत्तमे अरहा कोसलिणं मुंहे जविताणं
अगाराओ अणगारिअं पवइए तणभिः च एणं उत्तमे अ-
रहा कोसलिणं णिचं वोसहकाए वि अत्तदेहे जे केइ उव-

सग्गा उववज्जंति तं दिव्वा वा जाव पडिओमा वा तत्थ
पांरलोमा बेत्तेण वा जाव कमेण वा काए आउट्टेज्जा
अणुओमा वेदेज्ज वा जाव पज्जुवासेज्ज वा ते रुव्वे सम्मं
साहई जाव अणुहिओ मेज्जई ॥

यतः प्रभृति श्रृषजोऽर्हन् कौशलिकः प्रयोजितस्ततः प्रभृति
नित्यं व्युत्सृष्टकायः गृहकर्मवर्जनात् त्यक्तदेहः परीषहादिसह-
नात् ये केचिदुपसर्गा उत्पद्यन्ते तद्यथा दिव्या देवकृताः वाश-
ब्दः समुच्चये यावत् करणात् “ माणुसा वा तिरिच्छजोऽणिभा
वा इति ” पदप्रभृतिज्ञेयाः प्रतिकूलतया वेद्यमाना अनुलोमाः अ-
नुकूलतया वेद्यमानाः वा शब्दः पूर्ववत् । तत्र प्रतिहोमावेत्तेण ज-
लवर्धनेन यावच्छ्रद्धात् “ तयाए वा नियाए वा शयाए वा ” इति ।
तत्र तपयाऽसनादिकया विवया श्रद्धया कोहकुरथया लनया
कम्बया कपेण चर्मदण्डेन वाशब्दः प्राग्वत् । कश्चिदुपसर्गा काय
विवक्षातः कारकाणां त्यागारविषयाणां सप्तमी । आकुट्टयेत् ता-
म्येदित्यर्थः । अनुलोमास्तु “ वेदेज्ज वा यावत्करणात् पुणज्जा
वा सक्कारेज्जा वा सम्माणेज्जा वा कल्लाणं मंगलं देवयं वेदयं
इति ” वन्वेन वा स्तुतिकरणेन पूजयेद्वा पुष्पादिभिः सत्कुर्याद्वा व-
त्तादिभिः सम्मानयेद्वा अन्युत्थानादिभिः कल्याणं जस्रकारित्वा-
त् मङ्गलमनर्थप्रतिघातत्वात् देवतामिष्टदेवतामिव चैत्यमिष्टदे-
वताप्रतिमामिव पुरुषासीत् वा सेयेनेति तान् प्रतिहोमानुलोम-
जेदमित्यन्तः उपसर्गान् सम्यक् सहन् जयाजयेन यावत्करणात्
खम - तितिवस्वरत्ति क्रमते क्रोधाभावेन नितिक्रमे दैन्यावधार-
नेन अभ्यासयति अविचित्रकायतयेति ।

अथ भगवतः धमणावस्थां वर्णयन्नाह ॥

तएणं मे जगवं समणे जाए हरिअःसमिणं जाव पारि-
ट्ठाव एआगमं ए मएसमिणं वयसमिणं कायसमिणं मणगु-
त्ते वयगुत्ते कायगुत्ते जाव गुत्तवंजयारी अकाहे अमाणे
अमाए अत्रोहे संते पसंते उवसंते परिणिवुहे विमसोए
निरुव्वेवे संखमिव निरजणे जच्चकाणं व जायरुवे आदरि-
सपं रजागे इव पागडनावे कुम्भो इव गुच्छिदिणं पुक्खर-
पत्तं मव निरुव्वलेवे गगणमिव निरात्तंवेणे अणले इव
णिरात्तए चंदो इव सोमदंणं सरो तेयसि विहग इव अप्प-
मिबद्धगामी हागरो इव गंभीरं मंदरो इव अकंपे पुढवि इव
सव्वफणमिसहे जीवो विव अप्पदिहयगई एत्थि एणं तस्स
जगवंतस्स कत्थइ पडिबंथे पडिबंथे चउविहं जवतितंजहा
दव्वओ खित्तओ काअओ जावओ । दव्वओ इह खलु माया
मे पिया मे भाया मे जगिणी मे जाव संगं थमं थुआ मे हिग्गं
मे सुवमं मे जाव उवगरणं मे अहवा से समामओ सच्चित्तं
वा अच्चित्तं वा मीसए वा दव्वा जाए एवं तस्म एणं जवइ खि-
त्तओ गामे वा एगरे वा अरसे वा खेत्तं वा खले वा गिहे
वा अंगणे वा एवं तस्म ण जवइ काअओ थोवे बालवे
वा मुहुत्ते वा अहोरत्ते वा पवसे वा मासे वा उज्ज वा अ-
यणं वा संवत्तरे वा अक्षयरे वा दीहकालपडिबंथे एवं तस्म
ए जवइ जावओ कोहे वा आव लोहे वा जए वा हासे

वा एवं तस्म एव जवः । से एं जगत् वासावामवजं हे-
पंतं गिम्हा गुम् गामे एगराः ए नगरे पंचराः ए ववगयहाम-
सोगअडरडभयपरित्ता से णिम्ममं णिरहंकारं लहुज्जुए अ-
गंये वासी तत्थ एं अट्टे चंदणाणुलेवणे अगच्छे सेट्टु-
म्मि केवणुम्मि अ समे । इह लोए पराओए अपडिवच्छे
ज. विअमरणे निरवकंवे संसारगामी कम्मबंधणिग्घायणं
वाए अण्णुए विहरः । तस्म णं जगत्तस्म एतेणं वि-
हारेणं विहरमाणस्स एगे बाससहस्से विक्कंते समाणे पु-
रिमतालस्स नगरस्स बहिआ सगडमुहांसि उ जाणंसि
णग्गेहवरपायवस्स अट्टे भा.ंतरिआए वट्टमाणस्स क-
गुणवट्टुस्स एकागसाए पुव्वएदकालमयंसि अट्टमेणं
जत्तेण अवाणए उतरासाढाणकवत्तेणं जोगडवाग-
एणं अणुत्तरेणं नाणेणं जाव चरित्तेणं अणुत्तरेणं तवेणं
वत्तेणं वारिणं आलणं विहारेणं जाव.णए स्वतीए
गुत्ताए मुत्ताए तुट्टीए अज्जवेणं मद्धवेणं ज्ञायव.ं सृच्च-
चरिअ.गोविअफलनिव्वाणमणेणं अप्पाणं भवेमाण-
स्स अणंतं अणुत्तरे णिव्वावाए णिरावर.के.णि.ए गहि-
एणं केवलअर.ण.दंमणे समुपपे जिये जाए केव.नी ग-
व्वन्न सव्वदरिमी स एगेअतिरिअनरामरस्स लो.गस्म
पज्जवे जाणः पासइ तं जहा आगइ गइं उइं उववायं मुत्त-
कमं पडिन्नविअं आवा.कम्मं रहो.कम्मं तं तं कलं मणवय-
काए जोगे एवमादी जीव.ण वि सव्वजावे अज्जावाण वि
मव.जावे मोक्खमग्गस्स विमुच्चतराए बहवे ज.णमाणे
पासमाणे एम ख.तु.मोक्खमग्गममणेसि च जीवाणं हि-
यसुट्टाणस्से असकरे सव्वदुक्खविमोक्खणे परमट्टममा-
णणे भविस्मइ ॥

अथ कथं तु भगवान् विहरति स्मेत्याह (सेणमित्यादि) स भ-
गवान् वर्गासु प्रावृत्तकाले वान्तेऽवस्थाने तद्वज्रं वज्जनेनेत्यर्थः ।
हेमन्ताः शीतकालमासाः श्रौष्मा चणकालमासास्तेषु प्राप्तेऽ-
न्योयसि सन्निवेशे एका रात्रिर्वासमानतया यस्य स एकरात्रिकः
एकदिनवासीत्यर्थः । नगरे गरीयसि सन्निवेशे पञ्च रात्रयो वा-
समानतया यस्य स तथा पञ्चदिनवासीति भावः । यथा दिन-
शब्दोऽहंरात्रवाची तथा रात्रिशब्दोऽप्यहोरात्रवाचीति । ननु
तर्हि दिनशब्द एव कथं नोपान उच्यते । निशाविहारस्यासंयम-
हेतुत्वेन चतुर्हानिनोऽपि तीर्थद्वारा अवगृहीतायां वसतायेवा-
द्यासिषु वस्यन्ति वसन्ति । निवृद्धाग्नायः व्यपगतहास्यशोका-
रतिरतिभयपरित्रासः । तत्रार्तार्तमोक्षसौत्सुक्यमुद्वेगफलकर रति-
स्मदजावः । परित्रास आकस्मिकं जयं शेष व्यक्तम् । निर्गतो ममे-
ति शब्दो यस्मात् स तथा । किमुक्तं भवति प्रमोक्षमेत्यभिमा-
नो नास्तीति पटुषेकवचनान्तस्यास्मच्छब्दस्यानुकरणशब्दत्वा-
न्ममेत्यस्य साधुता । निरहङ्कारः अहमिति करणमहङ्कारः स नि-
र्गतो यस्मात् स तथा लघुभूत ऊर्ध्वगतिर्वात् । अत एवाग्र-
न्थो बाह्याभ्यन्तरपरिग्रह इति । वास्या सूत्रधारशस्त्रविशेषण
यत्तद्वृत्तं त्यक्तोत्थनं तत्रादिष्टोऽद्वेषवान् । चन्दनानुक्षेपनेऽ-

कोऽगगत्वात् । लेष्टौ ह्यदि काश्चने च ममः उपेक्षणीयत्वेनोभ-
यत्र साम्यजाक् । इह लोके वर्तमाने जने मनुष्यलोके परलोके
देवमवादी तत्राऽप्यनिषिद्धस्तत्रत्यसुखनिष्पत्तिरित्यात् । जीवित-
मरणयोर्निरयकाङ्क्षमिच्छनरेखादिपूजाप्राप्ती जीविते दुर्बिषदप-
रीयहासौ च मरणे निष्पृहः । संसारपारगामीति व्यक्तम् । कर्मणां
सङ्कोऽनादिकाङ्क्षानां जीवप्रवृत्तौ सह संयन्धस्तस्य निर्घातनं वि-
शेषण तदर्थमन्युत्थित उद्यतो विहरति । अथ ज्ञानकल्याणक-
र्णनाथाह (तस्मणमित्यादि) तस्य जगदतः एतन्नान्नरोक्तेन
विहारेण विहरत एकस्मिन् वर्षसहस्रे व्यतिक्रान्ते सति पुरिम-
तास्य नगरादिः शकटमुखे उद्यते न्यग्रोधवरपादपस्याधो ध्या-
नान्तरिकेति । अतस्य विच्छेदस्य करणमन्तरिका स्त्रीलिङ्गशब्दः
अथवा अन्तरमेवान्तरे भेषजादित्यात् स्वार्थे यान्प्रत्ययस्ततः स्त्री-
त्यविषयायां ङीप् प्रत्यये आन्तरी आन्तरेयान्तरिका आरब्धस्या-
नस्य समाप्तिपूर्वस्यानारम्भणमत्यर्थः । अतस्तस्यां वर्तमानस्य
कोऽर्थः पृथक्साधितर्क सविचारम् १ एकत्ववितर्कमविचारम् २
सूक्ष्मक्रियमनविर्ति ३ समुत्पन्नक्रियमप्रतिशति ४ इति चतुश्चर-
णमित्यस्य गुणस्थानस्य चरणद्वये ध्याने चरमचरणद्वयमप्र-
तिपन्नमेति योगनिरोधरूपस्थानस्य चतुर्दशगुणस्थानवर्तिनि
केयलित्वेव संतवात् । फाल्गुनबहुलस्यैकादश्यां पूर्वोक्तकालरू-
पो यः समयोऽवस्यस्तस्मिन् अष्टमेन भक्तेनागमभाषयोपवास-
हक्रमेणापानकेन जलवर्जितेनोत्तराषाढानक्षत्रे चन्द्रेण सहति
गम्यं ये गमुपागमे सति । उभयत्र णं वाक्याद्भारं । अथ वा
अभित्यास्तस्यार्थे तृतीया अनुत्तरेणानि कृपकश्चाप्रतिपन्नत्वेन
केवमासत्रयेन परमविगृह्येदमप्राप्तत्वेन न विद्यते उत्तरं प्रधा-
नमप्रवर्ति वा ज्ञायास्थिकज्ञानं यस्मात्तत्तथा तेन ज्ञानेन तत्राव-
बोधरूपेण एव यावच्छब्दान् दर्शनेन क्रायिकभाषापक्षेन समय-
कालेन चारिषेण विरतिपरिणामरूपेण क्रायिकभाषापक्षेनैव
तपसेति व्यक्तम् । अतः सहननोत्थप्राप्तेन धीर्मेण मानसोत्साहेन
आलयेन निर्दोषवस्तुया विहारेण गोचरचर्योदिहिपरुनन्नक्षणेन
जायनया महावनसंबन्धिन्या मनोगुण्यादिरूपतया पदार्थानाम-
नित्यत्वादिविचिन्तनरूपया वा कान्त्या क्रोधनिग्रहेण गुण्या प्राक्त्या-
क्यानस्वरूपया मुक्त्या निर्मोक्षतया तुष्ट्या इच्छानिवृत्त्या आर्ज-
धेन मायानिग्रहेण मार्दवेन माननिग्रहेण लाघवेन क्रियासु दृक्-
जावे । क्रियोक्तप्रत्यनिधनात् सोपचितं सोपचय पुष्टमिति या-
वत् एतादृशेन समुत्पन्नोऽयमित्यन्वयः । अथमन्तमविनाशित्यात्
अनुत्तरं सर्वोत्तमत्वात् । निर्मोक्षानं कटकुल्यादिनिरप्रतिहतत्वा-
त् निरावणं क्रायिकत्वात् कृत्यं सकलार्थप्राप्तकत्वात् प्रतिपूर्णे
सकलसर्वार्थकलितत्वात् पूर्णचन्द्रवत् । केवलममहायं " णट-
म्मि ज्ञाउमत्थिप णाणे " इति सूचनात् परं प्रधानं ज्ञानं च दर्शनं
समाहारद्वन्द्वे एकवद्भायः ततः पूर्वपदान्यां कर्मधारयः । तत्र
सामान्यविशेषोक्त्यात्मकं द्वयवस्तुनि ज्ञानं विशेषावबोधरूपं
दर्शनं सामान्यावबोधरूपमिति । अत्रायमाशयः दूरादेव तात्र-
तमालादिकं तरुनिकरं विशिष्टव्यक्तिरूपतयाऽनवधारितमव-
द्योक्ततः पुरुषस्य सामान्येन वृक्षमात्रप्रतीतिजनकं पक्षपदि-
स्पृष्टं किमपि रूपं चकास्ति तद्दर्शनं निर्विशेषं विशेषाणा-
मग्रहो दर्शनमिति सूचनात् । पुनस्तस्यैव प्रत्यासीदतस्तालस-
मालादिव्यक्तिरूपतयाऽवधारितं तमेव तरुममूहमुपश्यतो
विशिष्टव्यक्तिप्रतीतिजनकं परिस्पृष्टं रूपमाभाति तदज्ञानम् ।
ननु भवतु नाम इत्थमनुभवसिद्धे ज्ञाने कृष्णस्थानां विशेषप्रा-
प्तकता दर्शने च सामान्यप्राप्तकता परं केवलिनो ज्ञानक्षणे

सामान्यांशग्रहणादर्शनेन विशेषांशग्रहणाभावाद् द्वयोरपि सर्वार्थविषयत्वं विरुध्यति उच्यते ज्ञानक्षणे हि केवलानां ज्ञाने यावद्विशेषान् गृह्णति सति सामान्यं प्रतिभातमेवाशेषराशिरूपत्वात् सामान्यस्य । दर्शनक्षणे च दर्शने सामान्यं गृह्णति सति यावद् विशेषाः प्रतिभाता एव विशेषानालिङ्गितस्य सामान्यस्याभावात् अत एव निर्विशेषं विशेषाणामग्रहो दर्शनमित्युक्तमनन्तरात्तदग्रहणं एकार्थं । ज्ञानप्रधानभावेन विशेषाणौणभावेन सामान्या दर्शनं प्रधानभावेन सामान्यं गौणभावेन इति विशेषः । समुत्पन्नस्यैकस्याधिकत्वेनावरणवैशस्याप्यभावात् । उत्पन्नकेवलस्य यद्गमयतः स्वरूपं तत् प्रकटयति (जिणे जाण इत्यादि) जिनो रागादिजेता । केवलं धृतज्ञानाद्यसहायकं ज्ञानमस्यास्तीति केवली अत एव सर्वतो विशेषांशपुरस्कारेण ज्ञाता सर्वज्ञाता सर्वदर्शी सामान्यांशपुरस्कारेण । नन्वर्हतां केवलज्ञानकेवलदर्शनावरणयोः क्षीणमोहान्तसमय एव क्षीणत्वेन युगपदुत्पत्तिकत्वे उपयोगस्वभावात् क्रमप्रवृत्तौ च सिद्धायां “ सव्वन् सव्वदरिसि ” इति सूत्रं यथा ज्ञानप्राथम्यसूचकमुपन्यस्तम् तथा “ सव्वदरिसी सव्वन् ” इत्येवं दर्शनप्राथम्यसूचकं किं न तुल्यन्यायत्वात् तैवं “ सव्वाउ लद्धीओ, सागरोवउत्तस्स उव्वज्जंति णो अणगारोवउत्तस्स ” इत्यागमादुत्पत्तिक्रमेण सर्वदा जिनानां प्रथमे समये ज्ञानं ततो द्वितीये दर्शनं भवतीति ज्ञापनार्थत्वादित्युपन्यासस्येति छद्मस्थानां प्रथमे समये दर्शनं द्वितीये ज्ञानमिति प्रसङ्गाद्बोध्यम् उक्तविशेषशब्द इयमेव विशिनष्टि समैरधिकतियेनरामरस्य लोकस्य पञ्चास्ति कायात्मकक्षेत्रखण्डस्य उपलक्षणादलोकस्यापि नमःप्रदेशमात्रात्मकक्षेत्रविशेषस्य पर्यायान् क्रमभाविस्वरूपविशेषान् जानाति केवलज्ञानेन पश्यति केवलदर्शनेन पर्यायानित्युक्ते ऋषमपि ग्राह्यम् । न हि पर्याया इत्यविवृता भवेयुर्द्वयं वा पर्यायवियुतं तेनाधेयमाधारमक्षिपतीति अन्यथा आधेयत्वस्यैवानुपपत्तेः यथा राशस्य न हि आकाशः काव्यवर्तित्वे तस्याधारमात्ररूपस्यैव सिद्धाभ्ये भणनात् । अथवा सामान्यत उक्तपर्यायाणां ज्ञान व्यक या निरूपयन्नाह । तद्यथा आर्गाति यतः स्थानाद्गच्छन्ति विचरि तस्थानं जीवा र्गाति यत्र मृत्योत्पद्यन्ते स्थिति कायस्थितिभयस्थितिरूपां व्यधनं देवदेवाकादेवानाम् मनुष्यतिर्यङ्मवधतरणम् । उपपातं देवनारकजन्मस्थानं श्रुतमशनादि कृति चौर्यादि प्रतिसेवितं मैथुनादि श्राविकर्म प्रकटकार्यं कर्म प्रच्छन्नकृतं तं तं (कालंति) प्राकृतत्वात् समस्यर्थे द्वितीया तस्मिन् २ काले वीप्सायां चिर्वचनं मनोवचकायान् योगान् करणत्रयव्यापारान् एवमादीन् जीवानामपि सर्वभावान् जीवधर्मानित्यर्थः । अजीवानामपि सर्वभावान् मोक्षमार्गस्य रत्नत्रयस्य विशुद्धतरकान् प्रकर्षकाटीप्राप्तान् कर्मकृत्यहेतून् भावान् ज्ञानाचारादीन् जानन् पश्यन् विहरतीति गम्यम् । कथं च जानन् पश्यन् विचरतीत्याह एषोऽनन्तरवक्ष्यमाणो धर्मः खलुरवधारणे मोक्षमार्गसिद्धिसाधकत्वेन समवेदाकस्यान्येषां च श्रोतॄणां हितं कल्याणं पथ्यजो जनवदित्यर्थः । सुखमनुकूलवेद्यं पिपासोः शीतलजलपानवत् निःश्रेयसं मोक्षस्तत्करः उक्तानां हितादीनां कारक इति । सर्वदुःखविमोक्षण इति व्यक्तं परमसुखमात्मनिकसुखं समापयतीति श्रुत्युत्पत्तिवशात्परमसुखसमानतः “ समीपेः समानः ” इति प्राकृतसूत्रेण समानादेशोऽनटि प्रत्यये रूपसिद्धिः । निःश्रेयसस्य च प्रकारलोपः प्राकृतत्वात् भविष्यतीति ॥ जं०२ वक्र० प्राव० ॥ आ० म० प्र० ।

(२१ अथ उत्पन्नकेवलज्ञानो भववान् यथा धर्मं प्राप्नुश्चकार तथाह ।

तत एं से भगवं समणानं णिगंयाणं णिगंधीण य पंचमहव्वयाइं सजावणागाइं ख्व जीवणिकाए धम्मं देसमाणे विहरति तं जहा पुट्टिकाए जावगागमंणं पंचमहव्वयाइं सजावणागाइं जा णाअव्वाइं ॥

ततः स भगवान् भ्रमणानां निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां च पञ्चमहाव्रतानि सर्वप्राणातिपातविरमणादीनि सभावनाकानि ईर्यो-समित्यादिस्वभावेनोपेतानि षट् च जीवनीकायान् पृथिव्यादिज-सान्तान् इत्येवंरूपं धर्ममुपदिशन् विहरतीति संबन्धः । तच्च धर्मं प्रकृत्येव परं जीवनीकायकथनमुपक्रान्तं तज्जीवपरिज्ञानमन्तरं प्रतपासनासंज्ञ इति ज्ञापनार्थम् । नम्यनियमः प्रथमव्रते संज्ञचेत् मृषावाद् विरमणादीनां तु ज्ञापयिजागादिज्ञानाधीनत्वात् न संज्ञवेदित्युच्यते शेषव्रतानामपि प्राणातिपातविरमणव्रतस्य रक्षकत्वेन नियुक्तत्वात् महावृक्तस्य वृक्तवत् तथा हि मृषाभाषामभाषमाणो ह्यन्यास्यानादिविरतो न कुलधधादीन् अदत्तमनादहानो धनस्वामिनं सच्चित्तजडफलादिकं च मैथुनविरतो न वस्त्रकपञ्चेन्द्रियादीन् परिग्रहविरतः इति कस्तूरामुगादीनां नातिपातयेदिति । अथैनदेव किं निद्राया विवृणोति तद्यथा पृथिवी-कार्याकान् जीवान् उपदिशन् विहरतीति संबन्धः । ज्ञापयार्थकत्वेन सूत्रप्रवृत्तेर्देशग्रहणात्पूर्वोऽप्याज्ञापको वाच्यः स चायं “ आह काए ते उक्काएण वा उक्काएण वाणस्स उक्काएण तसकाएण ति ” व्यक्तम् तथा पञ्चमहाव्रतानि सजावनाकानि ज्ञापनागमनं धीभा-चाराङ्गद्वितीयश्रुतस्कन्धगतभावनाख्याध्ययनगतपाठेन भणितव्यानि अत्र च सूत्रे यदुद्देशो प्रथमं “ पंचमहव्वयाइं ” इत्याद्युक्तं निर्वेशे तु व्यत्ययेन “ तं जहा पुट्टिकाएण ” इत्यादि तत्कथमिति नाशङ्कनीयम् । यतः पञ्चाहुद्दिष्टानामपि परं जीवनीकायानां प्रस्तरतो वाङ्मूल्यव्यक्तव्यतया प्रथमं प्ररूपणाया युक्त्युपपन्नत्वात् सूचीकटाहत्यायोऽत्रानुसरणीयो विचित्रा सूत्राणां कृतिराचार्यस्येति न्यायेन वा स्वतः पठेति हेयम् । ननु गृहिधर्मसंवि-प्रपात्तिकधर्मावपि जगत्ता देशनीयो मोक्षाकृत्वात् यदुक्तम् । “ सावज्जजोगपरिव-उज्जणा उ सव्वत्तमो जइधम्मो । वीओ सावगधम्मो, तइओ सविग्गपक्खपटो ॥ १ ॥ ” इति तत्कथमत्र तौ नांतौ उच्यन्ते सर्वसावधवर्जकत्वेन देशनायां यतिधर्मस्य प्रथमं देशनीयत्वादित्यासन्नमोक्षपथत्वात् भ्रमणसंघस्य प्रथमं व्यवस्थापनीयत्वाच्च प्राधान्यस्थापनार्थं प्रथममुपन्यासस्ततो व्याख्यातो विशेषार्थप्रतिपासरिति न्यायादेनत्पुच्छभूतौ तावपि धर्मो भगवता प्ररूपितयिति हेयम् । भगवत्प्ररूपणामन्तरेणाऽन्येषां तत्तद्वन्धेषु तयोः प्ररूपणानुपपत्तेरित्यत्र प्रसङ्गेनेति । जं० २ वक्र० ॥

उमजेणं अरहा कोसल्लिएणं इमं से उस्मप्पिणीए नवहिं सागरावमकोमाकोमाहिं बीडं कंताहिं तित्थे पव्यत्तिए ।
स्था० १० ठा० ॥

उज्जाणपुरिमताझे, पुरीविणीयाइ तत्थ नाणवरं ।

चवकुप्पयायजरहे, निवेयणं चेव दोएहं पि ॥

तथा तस्मिन्नेवाहनि जरतनूपतेरायुधशास्त्रायां चक्रात्पादश्च चूष (जरहे निवेयणं चेव दोएहं पि) जरताय निवेदनं च द्यो-यारण ज्ञानरत्नचक्रखयोः तन्नित्युक्त्युक्तैः कृतमित्यप्याहार इति

गाथार्थः । अत्रान्तरे जगतस्त्रितयामास पूजा तावद् द्वयोरपि कार्या । कस्य प्रथमं कर्तुं युज्यते । किं चक्ररत्नस्य उत तातस्येति तत्र तातस्मि पूष चक्र-पूष्यं पूअणारिहो ताओ ।

इह लोड्यं तु चक्रं, परलोअसुस्वावदो ताओ ॥२४॥

ताते वैशोक्यगुरौ पूजिते मति चक्रं पूजितमेव तत्पूजानिबन्धनत्वाच्चक्रस्य । तथा पूजामर्हतीति पूजार्हस्तानो वर्तते देवेन्द्रादितुल्यत्वात् । तथा इह लौकिकं चक्रं तुरेयकारार्थः स चावधारणे किमवधारयति । ऐहिकमेव चक्रं सांसारिकसुखहेतुत्वात् परलोकसुखावहस्तातः शिवसुखहेतुत्वादिति गाथार्थः । तस्मात्सिद्धन्ता तावच्चक्रं तातस्य पूजा कर्तुं युज्यत इति संप्रधारे तत्पूजाकरणसंदेहाद्यापुनो बभूव ॥ इदानीं कथानकम् “भरहो सव्व-द्धीए जगधंते घेहं उणयइहो । मरुदेवो सामिणी य भगवन्ते पव्व-इए भरहउज्जसिरे पासिकण जणिआ इयो मम पुत्तस्स एरि-स्सो रज्जसिरो आसि संपयं सो सुहापिवासापारिगमो नग्गामो हिमइसि । उव्वेयं करिया इयो जगहस्स तित्थगरविभूहं वन्ने-तस्म विज्जपत्तिजिया इयो पुत्तसोणेण य किहेसम्मामंतवपसुं जायं कवंती पत्तो भरहेण गच्छतेण चित्तत्ता । अम्मो एहि जे-ण भगवओ विभूति देसेमि ताहे भरहो हत्थिअंघे पुरमो का-ऊण निग्गमो । समोसरणदेसे य गयणतलं सुरस्समूहेण विमा-णाऊणोवरतेण विरायंतधययमं पययदेवउड्डाहिननायाएवि-यणिसामंडलं पासिकण जरहो जणिआ ईओ पेच्छ जइ एरिस्सो रिस्सो मम कोमिसयसहस्सभागेण वि । ततो तीण भगवओ उच्चया इत्थं तं पासंतीए चय केवळमुपपमं । अण्णे जणंतिजगधओ भम्मकहासइं सुणंतीए तक्कलं च तिकहुमाउयं । ततो सिद्धा । इह भरहे ओमप्पिणीए पढमसिद्धेसि काऊण देवेहि पूजा क-या मरीरं च खीरोए इह । जगधं च समोसरणमज्जथो सदे-तमणुयासुगए सहाए धम्मं कहइ । तत्थ उसजसेणो नाम भरहपुत्तो पुव्वजवववगणहरनामगुत्तो जायसंयगो पव्वइ-ओ वंभी य पव्वइया । भरहो सावगो जाओ । सुंदरी पव्वयंती भरहेण इत्थीरयणं भविस्सइसि रज्जा सावि साविआ जाया । एस चउव्विहो समणसंघो । ते य ताएसा भगवओ नाणमु-ण्णं ति कच्छुसुकच्छुवज्जा भगवओ सगासमागंतूण भव-गावतिवाणमंतरजोइसियवमाणियदेवाणिमं परिसं द्दण भग-वओ सगासं पव्वइया एत्थ समोसरणे मरीचिमाइया बहवे कुमारो पव्वइया आ० म० प्र० ।

(२२) सांप्रतमभिहितार्थसंप्रहपरमिदं गाथाचतुष्टयमाह ।

सहमरुदेवीइ निग्गमो-कहाणं पव्वजमुसजसेणस्स ।

वंजीमरीइदक्खा, सुंदरिओराहसु अदिकवा ॥२५॥

पंच य पुत्तसाई, भरहस्स य मत्तनत्तुअसयाई ।

मयएहं पव्वइआ, तस्मि कुमारो समोसरणे ॥ २६ ॥

जवणवइवाणमंतर-जोइसवासी विमाणवासी अ ।

मव्वट्टिसपरिसा का-सी नाऊणप्पया महिमं ॥२७॥

दइए कीरमाणं, महिमं देवेहिं स्वत्तिओ मरिई ।

संमत्तल्लुब्धुक्की, धम्मं सोऊण पव्वइओ ॥ २८ ॥

कथनं धर्मकथा परिगृह्यते । मरुदेव्यै भगवद्भूमिकथनम् । तथा नप्पुशतानीति पौत्रकशतामि । तथा “ सयणहमिति ” ईसीवचनं युगपदर्थोभिधायकं त्वरिताभिधायकं चेति । म-

रीचिरिति जानमाओ मरीचि मुक्कवानित्यतो मरीचिमान् मरीचिरभेदे । पञ्चारामनुष्णोपाहेति । अस्य च प्रकृतोपयोगि-त्वात् कुमारसामान्याभिधाने सत्यपि भेदेनोपन्यासः । सम्य-कत्वेन लब्धा प्राप्ता बुद्धिर्यस्य स तथाविधः शेषं सुगममिति गाथाचतुष्टयार्थः । आ० म० प्र० । आ० १ अ० । (भरतवि-जयवक्त्रयता भरहशब्दे) भगवद्भूमिनाथं सह मरुदेव्या निर्गतः (कहाणं) भगवद्भूमिकथनं श्रूयभसेनस्य पुगडरीकापरनामः प्रवज्या ब्राह्मणादिदीप्ता सुन्दर्यो अयरोधार्थं धारणं (सयणहं) समकालं सामान्येन कुमारदीप्ताभिधानेऽपि मरीचिविशेषणा-भिधानं प्रकृतोपयोगित्वात् (संमत्तल्लुब्धुक्की) लब्धा सम्य-कत्वबुद्धिर्नेन स लब्धस्वयंकवबुद्धिः शेषं स्पष्टम् । अथ भरतः किं चकारेत्याह “ अथोत्थाय प्रभोः पूजां, विधाय भरतेश्वरः । च कार चक्ररत्नस्या-ष्टादिकामहिमोत्सवम् ” (आ० क०) वारसवा-साणि महागाथाभिसेओ वुत्तो गाणो विस्माज्जिया ताहे नियय-वगं सगिउमारओ ताहे दाइज्जति सव्वे निपत्तया एवं परिवाही ए सुंदरी दाइया सा पंकुल्लुगितमही सा य जइविसं रुद्धा तहि-यसमारभ आर्यविल्लाणि करंति तं पासिक्का रुद्धा ते कुकुविण भगइ । किं मम नत्थि जायणं जं पसा य रिक्कीरुयेण जाया चे-ज्जा वा नत्थि तेहिं भिट्ठे जहा आर्यविल्लाणि करंति ताहे तस्स तस्सेयारि पयणुओ रागो जाओ । सा य भणिया जइ रुद्धाति तो मय सभं जोगे जुंजाहि ण वि तो पव्वथाहिस्सि । ताहे पायसु पदिया विस्मज्जिया पव्वइया । अण्णया जरहो तेसि जाउयाण दयं पच्छेइ । जहा मम रज्जं आयणह ते जणंति अहं यि रज्जं नाएण दिस्सो तुज्जे यि एतु ताव ताओ पुच्छिज्जिहिस्सि । जं जणि-हिस्सि तं करिहामो तेण समण भगव अट्ठावयमागओ विहर-माणे एत्थ सव्वे समोसरिया कुमारो ताहे जणंति तुज्जेहिं दि-स्सानि रज्जाइं हरति भाया तो किं करेमो किं जुज्जामो उदाह आयणामो ताहे सामी भांगेसु नियतावेमाणो तेसि धम्मं कहइ न मुत्तिसरिस्स सुहमत्थि ताहे इंगालदाहकदिट्ठेते कहइ । “ जहा एगो इंगालदाहओ एगं जाणं पाणियस्स भरेऊण गमो तं तेण उदगं निट्ठवियं उवरि आइओ पामे अग्गो पुणो परि-स्समो दाहगाणि कुट्टितस्स घरं गतो पाणियं पीयं । मुत्तिओ तो मुमिणं पासइ । एवं अमज्जावपट्ठवणा कयतत्तागनदीदहसमुहा य सव्वे पीया । न य जिज्जइ तण्हा । ताह अण्णमि जिक्करुवे तणपुत्तियं गहाय उस्सिंचइ । जं पडियमेसं तं जीहाए लिहइ एय तुज्जेहिं वि अणुत्तरा सव्वजोगे सव्वपुग्गिमा सव्वट्ठसिंहं अणुत्तरा तह वि तस्सि न गया । एवं घेयासियं नाम अज्जयणं भासइ संवुज्जइ किञ्च वुज्जइ । एवं अट्ठाणउई वि तेहिं अट्ठा-णउई कुमारो पव्वइयस्सि कोइ पढोमल्लुपण सवुक्को कोइ वि-निपण कोइ तनिपण । जाहे ते पव्वइया ” आ० म० प्र० ।

अमुमेवार्थमुपमंहरन्नाह ।

मागहमाई विजओ, सुंदरिपव्वजवारमाभिसेओ ।

आणावण जाउआणं, समुमरणे पुच्छदिट्ठतो ॥

मागधमादी यस्य स मागधादिः कोऽसौ विजयो भरतेन कृत इति पुनरागतेन सुन्दर्यवस्थिता हृष्टा क्षीणत्वाभ्युक्ता चेति द्वा-दश वर्षाण्यभिषेकः कृतो जगताय आह्वयनं ज्ञातृणां चकार त-स्मि च समवसरणे जगत्तन् पूजयन्तः पृष्टवन्तः भगवता चाङ्गा-रदाहकहृष्टान्तो गादित इति गाथाक्रमार्थः ॥ आ० म० प्र० ॥

एवं षष्ठिमहन्नाद्या, सर्वं निजिं य भारतम् ॥ ३० ॥

राजधान्यां विनीतायां, प्रत्यगाङ्गरेतेश्वरः ।
महाराजाजिपेको भू-सत्र द्वादशावार्षिकः ॥ ३१ ॥
सर्वान् विसृज्य तृपाद्या-नारेजे स्वजनेक्षणम् ।
दर्शमानेष्वथ स्वेष्टे, सुन्दरी दर्शिता यदा ॥ ३२ ॥
दृष्ट्वा पाण्डुमुखीं कामां, क्रूरः कौटुम्बिकानवकः ।
अस्ति मे प्रोजने किं न, रूपेणैव यदीदृशी ॥ ३३ ॥
वैद्यो वा नास्ति शिष्टैः, सर्वमप्यस्ति मे प्रजो ! ।
परं व्रतायाचामास्मैः, कटकच्छदिनात् स्थिता ॥ ३४ ॥
अथ विज्ञाय तद्भावं, मुदितो जगताधिपः ।
धृत्वा च समवसृतं, प्रहृष्टमपदाचले ॥ ३५ ॥
चिरादुत्कण्ठितस्तत्र, ततो गत्वा यमी मुदा ।
प्रहृष्टं प्रणम्य सुन्दर्यै, दापयामास संयमम् ॥ ३६ ॥
अथ प्रत्यागतोऽयोध्यां, नगरीं जरतेश्वरः ।
व्यङ्ग्येन युधागार-नियुक्तेनैव केनचित् ॥ ३७ ॥
चक्रं न चक्रगद्यया-मद्यापि विशति प्रजो ! ।
विना त्वदाक्षां कुर्वत्सु, राज्यानि तव बन्धुषु ॥ ३८ ॥
चक्रवर्ती ततः मद्यो, दूतैस्तान्चिवावदः ।
राज्येष्वस्ति यदीच्छा व-स्तस्तेवाक्रियतां मम ॥ ३९ ॥
प्रयुचिरंऽष्टानवतिः, कुमारान्नानहंयच ।
राज्यं तातेन दत्तं न-स्तन्किं जरतसेवया ॥ ४० ॥
ययं व्रजत हे दूता ! वयं त्वन्स्वामिना सह ।
तात पृष्ट्वा करिष्यामः, सख्यं वाऽसख्यमेव वा ॥ ४१ ॥
ततस्तेऽष्टापदे गत्वा, प्रहृष्टं नत्वाऽवदन्नदः ।
राज्यं तावत्स्वया दत्तं, ज्ञातां हरति तद्वयम् ॥ ४२ ॥
युधामाई किमथवा, तदाहामनुम-महे ।
धर्मं तेयामथार्येऽयं कुरु, लोचन्यस्तान्यवर्त्तयन् ॥ ४३ ॥
निःश्रेयससम सौख्यं, संसारे कार्पं न्यस्त्यहो ।
भङ्गारदाहकस्यात्र, दृष्टान्तं शुशुताधुना ॥ ४४ ॥
इहैकोऽङ्गारकधातो, गृहीत्वाभ्रोघटं यने ।
पीते तेनाम्बु तन्सर्वं, तृणयात्तेन कुम्भतः ॥ ४५ ॥
उपर्यादित्यतापेन, पार्श्वेऽप्रेर्ज्यलनात्तथा ।
काष्ठकुट्टनखेदाच्च, पीकितस्तृणया पुनः ॥ ४६ ॥
सोऽथ गाढं गतो मूर्छा, सुप्तः स्वप्ने तदा जहम् ।
सर्वं गेहसरः कूप-नदीहृदसमुद्भजम् ॥ ४७ ॥
सर्वं पपौ परं तस्य, तृणया तृणान् यथाऽपि न ।
ततो मरौ जाँक्षकपे, गृहीत्वा तृणपूत्रकम् ॥ ४८ ॥
तेनाहृतं पयःशयं, पतिताल्लेदि जिह्वया ।
न जिज्ञा या समुद्रान्ते, सा तद् वेत्स्यति तेन किम् ॥ ४९ ॥
अन्व नृवन्, तन्वतोऽपि, सुखं भयसुखावधि ।
विमाने सर्वार्थसिद्धे, तृप्तस्तदपि नाजवत् ॥ ५० ॥
ततो वैतात्रिकं नामा-स्थयनं स्वात्म्यभाषत ।
बुध्यध्वं किं न बुध्यध्व-मित्यष्टानवतिध्रुवाः ॥ ५१ ॥
कोऽपि प्रथमया बुद्धः, कश्चनापि द्वितीयया ।
बुद्धाः सर्वेऽपि सर्वानिः, कुमारः प्रावजस्तदा ॥ ५२ ॥
ज्ञात्वा चरन्त्यस्तद्वृत्तं, जरतो भरतादिभूः ।
तेजांसिवांगुरभीनां, तेषां राज्याम्यपाहरत् ॥ ५३ ॥
विज्ञाय ब्रह्मधृनां, तद्वाज्यहरणं तदा ।
आयातत जरत दूत-सूत्रे बाहुवर्ती बन्नी ॥ ५४ ॥
अथ तृप्तिर्न ते भर्तु-वृद्धकुक्षिरिवैष कः ।
बन्धुनामपि राज्यान्त्या-च्छिनत्ति स्मात्तिष्ठोजतः ॥ ५५ ॥

मदीयमपि किं तद्व-वाज्यमेव जिहीषति ।
मरिचान्यप्यधीर्वाञ्छ-त्यस्तु चक्षकलीलया ॥ ५६ ॥
आयातोऽहं तदेषोऽस्मि, राज्याय स्वं प्रहृष्टं युधि ।
इत्युक्त्वा दूतमुत्सृज्य, बाहुबल्यप्यपेणयत् ॥ ५७ ॥
ज्ञात्वाऽऽयान्तं च जरत, सर्वेधिणं तमज्यगात् ।
ततस्तद्वलयोरासी-त्संग्रामो द्वादशाब्दकः ॥ ५८ ॥
अथ बाहुबलिः स्माह, किमेतैः कीटकैर्दूतैः ।
आवयोरेव यद्वैर-भावयोरेव यरूणः ॥ ५९ ॥
अथाङ्गाङ्गणे देव-प्रार्थनात्स्वीकृते शुभे ।
हयगुरुं प्रथमं चक्रे, जरतस्तत्र निर्जितः ॥ ६० ॥
एवं वायु-मुष्टीमुष्टि-दण्डादणिमरुजितः ।
जरतोऽचिन्तयच्छक्री, एव एवास्म्यहं न किम् ॥ ६१ ॥
तस्यैव खिन्नचित्तस्य, चक्रं देवतयाऽर्पितम् ।
सगर्वस्तेन सोऽध्यावत्, हन्तुं बाहुबलिं प्रति ॥ ६२ ॥
तमायान्तं समाश्लोक्या-चिन्तयद्बाहुबल्यपि ।
एतं सचक्रमप्येक-मुष्टिघातेन चूर्णये ॥ ६३ ॥
किं पुनः कामजोगानां, तुच्छानां कारणे मम ।
ज्जातुर्ज्ञेयप्रतिज्ञस्य, यधः कर्तुं न युज्यते ॥ ६४ ॥
भव्य मे भ्रातृभिश्चक्रे, तत्करोम्यहमप्यतः ।
अथोचेऽधर्मयुक्तेच्छो ! धिक्ते, भरत ! पौरुषम् ॥ ६५ ॥
अथ भोगैर्ममैव्युक्त्वा, तदैव व्रतमाददे ।
भरतस्तनयं बाहो, राज्ये सोमप्रभं न्यधात् ॥ ६६ ॥
अग्रे केवलिनः सन्ति, तानोपान्ते ममानुजाः ।
ततोऽहमपि यास्यामि, संजाने तत्र केवलं ॥ ६७ ॥
तत्रैवास्थाप्रतिमये-त्युपलस्तम्भनिश्चलः ।
पादयोर्जातबल्मीको, लनापल्लवप्रहः ॥ ६८ ॥
वन्सरान्ते बोधकाक्षं, ज्ञात्वा ब्राह्मी च सुन्दरी ।
स्वामिना प्रेषिते गत्वा, दृष्ट्वा तं वसिष्ठेष्टितम् ॥ ६९ ॥
नत्वाचतुरिदं बन्धो, रश्मिनोऽधतगधुना ।
द्विस्त्रिचनमित्युक्त्वा, गते साधर्यो यथा गतम् ॥ ७० ॥
बाहुर्दध्यौ क हस्ती मे, सृपा चैने न जहपतः ।
तुं ज्ञातं मानहस्यस्ति, को मानो मे धिकेकिनः ॥ ७१ ॥
तद्यामि स्वामिनं वन्दे, तादृ स्वज्जातुन मुनीनपि ।
उत्किसे चरणे जातं, केवलज्ञानमुज्ज्वलम् ॥ ७२ ॥
ततो गत्वा प्रहृष्टं प्रेक्ष्य, तस्थौ केवलपरोदि ।
जरतः कुरुते राज्यं, मरीचिः श्रुतवानभूत् ॥ ७३ ॥ आ० क० ।
अथ किमनूदिन्याह अन्यदा ।

बाहुबलिकोवकरणं, निवेक्षणं चक्रिदेवया कर्णम् ।
नाहम्मेणं तुज्जे, दिक्त्वा परिभायइआयं ॥ ७४ ॥
पदमं दिष्टीजुष्टं, वायाजुष्टं तदेव बाहाहि ।
मुष्टीहि य र्दंडेहि य, सव्वत्थ विजिण्णप् जरहो ॥ ७५ ॥
सां एव जिण्णमाणो, विहुरो अ नरवई विचिंतइ ।
किं मसि एस चक्री, जहि दाणिं दुव्वलो अह यं ॥ ७६ ॥
ताहे चक्रं मणसी, करेइ पत्तं अ चकरयणम्मि ।
बाहुबलिणा य जणिअं, धिरत्थु रज्जस्म नो तुब्बं ॥ ७७ ॥
चित्तेइ अ सो मज्झं, सहोयरा पुव्वदिक्खिया नाणां ।
अह य केवली होउं, वव्वेहामी ठिओ पम्मि ॥ ७८ ॥

संवरुद्धरेण धूअं, अमृदन्नखो उ पेसए अरहा ।
इत्थीओ ओअर लिअ, बुत्ते चिंता पए नाणं ॥ ३६ ॥
उपपन्नान्तरयणा, निअपइओ जिणस्स पामूअे ।
गंतुं तित्थं नमिजं, केवल्लिपरिसाइ आसीणो ॥ ३७ ॥
काऊण एगउत्तं, जरहो वि अ जुंए विउत्तजोए ।
भरिइ वि सामिपामे, विहरइ तवसंजमसमगो ॥ ३८ ॥
सामाअमार्त्तिं, इकारममाउ जाव अंगाओ ।

उज्जुत्तो जत्तिगओ, अहिज्जिओ मो गुरुसगासे ॥ ३९ ॥

भरतसंदेहाकर्णेने सति बाहुबलिनः कोपकरणं तन्निवेदनं च-
कर्त्तव्यं नरनायकेन कृतं (देवयसि) युक्ते जीयमानेन किमयं
चकवर्त्ती न त्वहमिति चिन्तिते । देवता आगतेति (कहणति)
बाहुबलिनः परिणामदारुणान् भोगान् पर्यालोच्य कथनं कृतमलं
मे राजयेनेति । तथा चाह । ताभ्यर्म्मेण युध्यामीति । दीक्षा नेन
गृहीता अनुत्पन्नज्ञानः कथमहं ज्यायान् लघीयमोऽद्व्यामीत्य-
भिधानात् प्रतिमा अङ्गीकृता प्रतिक्षा च कृता । नास्मादनुपप-
न्नज्ञानो यास्यामीति निर्युक्तिगाथा । शेषास्तु भाष्यगाथाः । तयोश्च
जगतबाहुबलिनोः प्रथमं दृष्टियुक्तं, पुनर्वाक्ययुक्तं, तथैव बाहुज्यां
मुष्टिभिश्च दादौश्च सर्वत्रापि सर्वेषु जीयते जरतः । म एवं
जीयमानो विधुरोऽथ नरपतिरिति चिन्तितवान् अहंन्नादित्यर्थकरः
हस्तिनः अथनर इति चोक्ते चिन्ता तस्य जाता यामीति संप्रधा-
यं (पए) इति पदेऽङ्केपे ज्ञानमुत्पन्नमिति । उत्पन्नज्ञानस्त्रीगं-
तिज्ञो जिनस्य पादमुञ्चं गत्वा केवल्लिपर्वदे गत्वा नीयं नवा आ-
सीनः । अत्रान्तरे कृत्वा एकच्छत्रं लुवनमिति वाक्यशेषः जरतोऽपि
च मुञ्चे विपुत्रजोगान् । मरीचिरपि स्वामिपार्श्वे विहरति तपःसं-
यमसमग्रः स च सामायिकादिकमेकादशमङ्गं याचत । उच्यतेः
क्रियायां भक्तिगता जगति श्रुते वा अधीतवान् । म गुरुसकाश
इत्युपन्यस्तगाथार्थः ।

अह अन्नया कयाई, गिअे उण्हेण परिमयमरंरो ।

आहाणएण चइओ, इमं कुलिंगं विचिंतेइ ॥ ४० ॥

गमनिका । अथेत्यानन्तर्ये कदाचिदेकस्मिन् काले ग्रीष्मे उष्णनपरि-
गतशरीरः । अस्नानेनेत्यस्नानपरीपहेण त्याजितः संयमात् एत-
त्कुञ्जिक्क वक्ष्यमाणं विचिन्तयतीति गाथार्थः ।

मरुगिरीसमजारे, न हुमि समत्थो मृहुत्तमवि बोहुं ।

सामन्नए गुणे गुण-रहिओ संसारमणुक्खो ॥ ४१ ॥

कान् अमणानामेते अमणाः के ते गुणाः विशिष्टकाल्यादयस्ता-
न् कृता यतो धृत्यादिगुणरहितोऽहं संसारमणुक्कस्मीति गाथार्थः ।
ततश्च किं मम युज्यते । युद्धस्थत्वं तावदनुचितं अमणगुणानु-
पादनमप्यशक्यम् ॥

एवमणुचितयंतस्स, तस्स नियया मई समुप्पदा ।

लओ मए उवाओ, जाया मे सामया बुद्धी ॥ ४२ ॥

एवमुक्तेन प्रकरणानुचिन्तयतस्तस्य निजा मतिः समुपपन्ना न
परोपदेशेन स ह्येवं चिन्तयामास । दण्धो मया वर्तमानकाक्षो-
क्षितः खट्वपायो जाता मम शाश्वती बुद्धिः शाश्वताभ्याकालिकी
प्रायो निरवधजीविकाहेतुत्वादिति गाथार्थः ॥

यउकमिदं कुञ्जिक्कमचिन्तयत् तत्प्रदर्शनायाह ।

समणा तिदंरविरया, भगवंतो निहुअसंकुचिअगता ।

अजिइदिअदंरस्स, ओहो उ तिदंइ ममं चिदं ॥ ४३ ॥

गमनिका । भ्रमणा मनोवाक्यवृत्तकृणाविदग्धचिरताः पेश्य
र्यादिभगयोगाद्गवन्तः निवृत्तान्यन्तःकरणाशुजव्यापारपरित्या-
गात् संकुचिताभ्युमाकायव्यापारपरित्यागावृत्तानि येषां ते त-
थोच्यन्ते अहं तु नैवविधो यतः अजितेन्द्रियेत्यादि न जितानी-
न्द्रियाणि अकुरादीनि दण्डाश्च मनोवाक्यवृत्तकृणा येन स त-
थोच्यते । तस्याजितेन्द्रियदण्डस्य तु विदग्धं मम चिह्नम-
विस्मरणार्थमिति ॥

लेइंदियमंडा सं-जया उ अइ यं खुरेण ससिहाओ ।

यूत्तगया ण वहाओ, विग्मणं मे मया होउ ॥ ४४ ॥

मुण्डो हि द्विधा जयति द्रव्यतो भावतश्च । तत्रैते भ्र-
मणा द्रव्यजायमुण्डाः कथं होचनेन्द्रियैश्च मुण्डाः संयताः सन्ति
अहं पुनर्नेन्द्रियमुण्डो यतः अतोऽहं द्रव्यमुण्डतया तस्मादहं
क्षुरेण मुण्डः संश्लिख्य भवामि । तथा सर्वप्राणिवधविरताः
भ्रमणा वर्तन्ते अहं तु नैवविधो यतः अतः स्पृष्टप्राणातिपा-
ताद्विरमणं मे सदा जयत्विति गाथार्थः ॥

निकिंचणा य समणा, अकिंचणा मउक किंचणा होउ ।

सीलसुगंधासमणा, अइयं सीलेण दुग्गंधो ॥ ४५ ॥

गमनिका । निर्गते किंचन दिग्गयादि येन्यस्ते निकिंच-
नाश्च भ्रमणास्तथाऽविद्यमानं किंचनमल्पमपि येषां ते
अकिंचनता जिनकल्पिकादयः अहं तु नैवविधो यतो मार्गा-
विस्मृत्यर्थं मम किंचन जवतु पवित्रिकादि । तथा शीघ्रेण शीघ्रता
गन्धो येषां ते तथाविधाः । अहं तु शीघ्रेण दुर्गन्धः अतो गन्धच-
न्दनग्रहणं मे युक्तमिति गाथार्थः ।

वदगयमोहा समणा, मोहच्छन्नस्म हत्तयं होउ ।

आणुवा गहा य समणा, मउकं च उवाणहा हुंतु ॥ ४६ ॥

गमनिका । व्यपगतो मोहो येषां ते व्यपगतमोहाः भ्रमणाः अहं
तु नेत्यं यतः अतो मोहाच्छन्नचित्तस्य चञ्चकं जवतु अनुपानत्का-
श्च भ्रमणाः मम चोपानही भवतामिति गाथात्तरार्थः ॥

सुक्खेवरा य समणा, निरंभरा मव्व वाउरत्ताइ ।

हुंतु अ मे वत्थाइ, अरिहोमि कसायककुसमई ॥ ४७ ॥

गमनिका । सुक्खाश्चरा भ्रमणास्तथा निर्गतमम्बरं येन्यस्ते नि-
रम्बरा जिनकल्पिकादयः (मव्वमि) मम य पते भ्रमणा इत्य-
नेन तत्कालोत्पन्नतापसभ्रमणव्युदासः धातुरक्तानि जयन्तु मम
वत्खाणि किमित्यहो योग्योऽस्मि तेषामेव कषायैः कक्षुषा मतिर्य-
स्यास्मावहं कषायकत्तुषमतिरिति गाथार्थः ॥

वज्जति वज्जनीरुओ, बहुजीवममाउहं जल्लारंभे ।

होउ मम परिमिणं, जल्लेण एहाणं च पिणं च ॥ ४८ ॥

गमनिका वज्जयन्त्ययद्यजीरवो बहुजीवाद्यद्यजीरवो बहुजीव-
समाकुलं जल्लारम्भं तत्रैव वनस्पतेरवस्थानात् । अथद्यपापं धर्तुं
नेत्यं यतः अतो जवतु मे परिमितेन जलेन स्नानं च पानं चैति
गाथार्थः ।

एवं सो रुद्धमई, निहगमइविगप्पिअं इमं ङिगं ।

तच्छियहेउसु जुत्तं, परिवज्जं पवत्तेइ ॥ ४९ ॥

स्पृष्टसूत्रावादिनिवृत्तः पथमसौ रुचिता मतिर्यस्य अस्मी रु-
चितमतिः अतो निजमत्या विकल्पिकं निजमतिविकल्पितमिदं

विष्णुं विशिष्टम् । तस्य दितास्तकिताः तकिताश्च हेतवधेनि समासः तैः हृष्ट युक्त विशिष्टमित्यर्थः । परित्राजामिदं परित्राजं प्रवर्तयति शास्त्रकारवचनात् वर्तमाननिर्देशोऽप्यधिक एव पा उन्तरं वा (पारिव्यज्जं ततो कारिषि) पारिव्याजं ततः कृत-
वानिति गार्थार्थः ॥ भगवता च सह विजहार । तं च साधुमध्ये विजातोयं दृष्ट्वा कौतुकाहोः पृष्ठवान् । तथा चाह ।

अहं तं पागुरुखं, दष्टं पुच्छेद् बहुजना धर्मम् ।

कहं जईणं तो मां, वियालणं तस्म परिकहणा ॥५८॥

गमनिका । अथ तं प्रकटरूपं विजातीयत्वात् दृष्ट्वा पृच्छति बहु-
जना धर्मं कथयति यतीनां सबन्धिभूतं कान्तदादित्वं ततोऽ-
भावितां शोका भणन्ति यद्यपि श्रेष्ठो जयता किं नाहं कृत इति विचा-
रेण तस्य परि समन्तात्कथना परिकथना भ्रमणास्मिद्वारुधिरता
इत्यादिबलकणा पृच्छतीति प्रिकासगोचरस्तत्र प्रदर्शनार्थत्वादेवं
निर्देशः । पाठान्तरम् । “अहं तं पागुरुखं, दष्टं पुच्छिषु बहुज-
णो धर्मम् । कहती सुजनीणं सो, वियालणे तस्म परिकहणा ”
प्रवर्तते इति गार्थार्थः । आ० म० प्र० । आव० १ अ० ।

(२३) ब्राह्मणानामुत्पत्तिप्रकारमाह ।

धम्मकहा अक्खित्ते, उवट्ठिण् देइ सामिणो सीसे ।

गामनगराई विह-रइ मां सामिणा सधं ॥५९॥

धर्मकथाविमान् उपस्थितान् ददाति भगवतः शिष्यान्
ग्रामनगरादीन् विहरति स स्वामिना सार्द्धम् । भाषार्थः सुगम
इत्थं निर्देशप्रयोजनं पूर्ववद्बन्धकारवचनत्वाद्वा अत्रापि इति
गार्थार्थः ॥ अन्यथा भगवान्निवहरमाणोऽष्टापदमनुप्राप्तवान्स्तत्र
च समवसुतः भरतोऽपि भ्रातृप्रजयाकर्णनात्संजातमनस्ता-
पोऽभूति चक्रं । कदाचिद्भोगान् दीयमानान् पुनरपि पूजन्ती-
त्यालोच्य भगवत्समिपं चान्द्र्य निमन्त्रयन्तान् भोगैर्निराकृ-
तश्च चिन्तयामास । एतेषामेवेदानीं परित्यक्तसङ्गानामाहार-
दानेनापि तावद्धर्माद्युत्थानं करोमीति पञ्चभिः शकटैर्विचित्र-
माहारमानाभ्योपनिमन्त्र्य आधाकर्म्मार्हते च न कल्पते यती-
नामिति प्रतिपिडेऽकृतकारितेनान्येन निमन्त्रितवान् राजपि-
गडोऽप्यकल्पनीय इति प्रतिपिडः सर्वप्रकारैरहं भगवता प-
रित्यक्त इति सुतरामुन्माधितो बभूव । तमुन्माधितं विज्ञाय
देवराट् तच्छोकोपशान्तये भगवन्तमवग्रहं पप्रच्छ । कतिवि-
धोऽवग्रह इति भगवानाह । पञ्चविधोऽवग्रहस्तद्यथा । देवे-
न्द्रावग्रहो राजावग्रहो गृहपत्यवग्रहः सागारिकावग्रहः साध-
र्मिकावग्रहश्च । राजावग्रहो भरताधिपो गृहपति-
र्मोगडलिका राजा । सागारिकः शय्यातरः साधर्मिकः सं-
यत इत्येतेषां चोत्तरं तरेण पूर्वः पूर्वो बाधितो द्रष्टव्य इति । यथा
राजावग्रहेण देवेन्द्रावग्रहो बाधित इत्यादिप्रकरणे देवराट्
भगवन् । य एते भ्रमणा मदीयानग्रहे विहरन्ति तेषां मयाऽवग्र-
होऽनुज्ञात इत्येवमभिधायामिवन्त्य च भगवन्तं तस्थी । भर-
तोऽचिन्तयद्दहमपि स्वकीयमवग्रहमनुजानामीत्येतावताऽपि
नः कृतार्थता भवतु भगवत्सर्मापेऽनुज्ञातावग्रहः शकं पृष्ठवान्
भक्तपार्नामदमानोतमनेन किं कार्यमिति देवराट् । गुणोत्त-
रान् पूजयस्व मांऽचिन्तयत् के मम साधुव्यतिरेकेण जात्यादि-
भिरुत्तराः पर्याशोचयता ज्ञात भावका विरता विरतत्याहुणो-
त्तरास्तेन्यो वक्षमिति । पुनर्भरतो देवेन्द्रकं प्रास्वरमाकृतमत्
दृष्ट्वा पृष्ठवान् किं यमेवमनुतेन रूपेण देवलोके तिष्ठत उत
नोन देवराट् नेति । तस्मानुपैच्छेदुमपि न पार्यते प्रास्वर-

त्वात् । पुनरप्याह जरतस्तस्याहुतिमात्रेणारमाकं कौतुकं तज्जि-
वर्धयताम् । देवराज आह । त्वमुक्तमपुष्ट इति कृतैकमङ्गाव-
यवं दर्शयामीत्यभिधाय योग्याहङ्कारविचृषितामङ्गलीमत्यन्त-
प्रास्वरामदर्शयत् । दृष्ट्वा च तां भरतोऽतः । यमुमुदे शकाहुर्भी च
स्थापयित्वा महिमामष्टाहिकां चक्रे । ततः प्रजृति शक्रोत्सवः
प्रभूत इति । जरतश्च भावकानाहुयोक्तवान् । भवद्भिः प्रतिदिनं
मदीयं भोक्तव्यं कृष्यादि च न कार्यं स्थाप्यायपरैर्गास्तव्यं
लुक्ते च मदीयगृहद्वारासन्नव्यवस्थितैर्वक्तव्यम् । जितो भवान्
वर्द्धते भयं तस्मान्माहनेति । ते तथैव कृतवन्तः । जरतश्च
रतिसागरावगादत्याग्रमस्तत्यास्तच्छब्दाकर्म्मनोत्तरकालमेव के-
नाहं जित इति । आम् ज्ञातं कषाथैरेभ्य एव वर्द्धते भयमित्याशो-
चनापूर्वकं संवेगं यातवानिति । अत्रान्तरे लोकबाहुल्यात् स्पर्का-
राः पाकं कर्तुमशक्नुवन्तो भरताश्च निवेदितवन्तः नेह हायते
कः भायकः को वा नेतीति लोकस्य प्रचुरत्वात् । आह भरतः
पृच्छापूर्वकं वेयमिति । ततस्तान् पृष्ठवन्तस्ते को जयान् भाव-
काणां कति व्रतानि स आह भायकाणां न सन्ति व्रतानि किं
त्वस्माकं पञ्चाणुवतानि । कति शिक्षाव्रतानि ते वक्तवन्तः
सप्त शिक्षाव्रतानि । य एषंभूतास्ते राज्ञो नियेदिताः स च
काकणीरन्तेन तान् लाङ्घितवान् । पुनः षण्मासेन ये बोध्या
भयान्ति तानपि लाङ्घितवान् षण्मासकादादनुयोगं कृतवानेवं
ब्राह्मणाः संजाता इति । ते च स्वसुतान् साधुज्यो दत्तवन्तस्ते
च श्रद्धया जगृहुः । परीपहभीरवस्तु भावका एवासन्निति । इयं
च जरतराज्यस्थितिः । आदिन्ययशस्तु काकणीरन्ते न नासीत् ।
सुदर्शनमयानि यज्ञोपवीतानि कृतवान्महायशःप्रजृतयस्तु केचन
रूप्यमयानि केचन विचित्रपट्टपूत्रमयानीत्येवं यज्ञोपवीतप्रसिद्धिः
अमुमेवार्थं समुसरणेत्यादिगायया प्रतिपादयति ।

समुसरणभक्तउगह-मंगुलिक्कयम्कसावसा अहिया ।

जेया वहुइ कागिणि-संजणअणुसज्जणा अह ॥ ५९ ॥

गमनिका । समवसरणं जगवतोऽष्टापदे कृत्वासीत् । जकं भ-
रतेनानीतं तदग्रहणोन्माधितं सति जरते देवेशो जगवन्तमवग्र-
हं पृष्ठवान् जगवांश्च तस्मै प्रतिपादितवान् (मंगुलियसि) भ-
रतनृपतिना देवलोकनिवासिरूपपृच्छायां कृत्यामिच्छणाङ्गुलि-
क्षिता । तत एवारज्य ध्वजोत्सवःप्रवृत्तः (सखुसि) भरतनृप-
तिना किमनेनादारेण कार्यमिति पृष्टः शक्रोऽनिदितवान् । त्व-
दधिकेज्या दीयतामिति पर्याशोचयता ज्ञातं भायका अधिका
इति (जेया वहुइसि) प्रादुर्लभ्येया (जेतो भवान् वर्द्धते जयं
लुक्कवोत्तरकालं च ते वक्तवन्तः (कागिणिसंजणसि) प्रचुरत्वात्
काकणीरन्तेन लाङ्घनं चिह्नं तेषां कृतमासीत् (अणुसज्जणअहसि)
अष्टौ पुरुषान् यावदयं धर्मः प्रवृत्तः अष्टौ वा तीर्थकरान् याव-
दिति गार्थार्थः । अत ऊर्ध्वं मिथ्यात्यमुपगता इति ।

राया आइस्वजमे, महावहो अइवले अ वलजदे ।

बल्लवोरियकतविरिण, जल्लविरिण् दंरुविरिण् अ ॥६०॥

अस्या भाषार्थः सुगम एवेति गार्थार्थः ।

एएहि अक्खभरहं, सयसं जुत्तं सिरिण धरिओ अ ।

जिणसत्तिओ अमउओ, सेसेहिं चाइओ वोहं ॥ ६० ॥

गमनिका । पभिरर्द्धभरतं सकलं लुक्कं शिरसा धृतम् । कोऽस्मा-
दित्याह । प्रवरा जिनेन्दुमुकुटो देवेन्द्रोपनीतः शयैर्नरपतिभिर्भ-
शक्तितो बाहुं महाप्रमाणत्वादिति गार्थार्थः ।

अस्सावगपदिमेहो, कुडे अ पासि अणुओगो ।

कालेण य मिच्छत्तं, जिणंतरे साहुवुच्छेओ ॥ ५५ ॥

गमनिका अभावकाणां प्रतिषेधः कृतकर्ममपि पद्ये मासेऽनुयोगो बन्धु । अनुयोगः परीक्षा कालेन गच्छता मिथ्यात्वमुपगता । कदा भवमजिनान् किमिति यतस्तत्र साधुव्यवच्छेद आसीदिति गाथार्थः ।

साप्रतमुकार्यप्रतिपादनापरसंप्रदहाथामाह ।

दाणं च माहणाणं, बेया कासी अ पुच्छ निव्वाणं ।

हुंहाणूजिणघरे, भरहो कविहस्स दिक्खा य ॥ ५६ ॥

दानं च माहणानां लोको दानं प्रवृत्तौ भरतपूजितत्वात् (बेया कासी य स्ति) आयात् वेदात् कृतवांश्च जगत एव तत्स्वाध्यायनिमित्तमिति । तीर्थकरस्तुतिरूपान् भावकधर्मप्रतिपादकांश्च । आचार्यास्तु पश्चात्सुखसा याज्ञवल्क्यादिभिः कृता इति (पुच्छति) भरतो जगवन्तमथापदसमवसूतमेव पृष्टवान् यादवृत्ता यूयमेवाधिधाः तीर्थकृतः कियन्तः खल्वेह जविष्यन्तीत्यादि (निव्वाणंति) भगवानष्टापदे निर्वाणं प्राप्तो देवगन्धिकुलानि कृतानि स्तूपाः कृताः जिनगृहं जगतश्चकार कपिभो मरीचिकां निष्कान्तो जगतस्य दीक्षा च संवृत्तेति समुदायार्थः । अवयवार्थे उच्यते । भाषावयवद्वयं व्याख्यातमेव । पुच्छावयवार्थं " पुणरपि य" गाथेत्यादिनाऽऽह ॥

पुणरपि अ ममोमरणे, पुच्छा अ जिणं तु चकिणो भरहे ।

अप्पुहो अ दमारे, तित्थयरो को इहं भरहे ॥ ५७ ॥

गमनिका पुनरपि च समवसरणे पृष्टवांश्च जिनं तु नक्रयता जगतश्चक्यति न इत्युपलक्षणं तीर्थकृतश्चेति जगतविशेषणं वा चक्रौ जगतस्तीर्थकरादीन् पृष्टवान् । पाठान्तरं वा " पुच्छी य जिणे य चकिणो जगहे " पृष्टवान् जिनांश्चक्यति नश्च भरतः च-शब्दस्य व्यग्रहितः संबन्धः भगवानपि तां कथितवान् तथा अपृष्टश्च दशारान् तथा तीर्थकरः क इह भरतेऽस्यां पारपदीति पृष्टवान् भगवानपि मरीचिं कथितवानिति गाथाक्रमार्थः । तथा आह । निर्युक्तिकारः ॥

जिणचकिदमारणं, वन्नपमाणो नामगुत्ताहं ।

आउपुग्मापियरो, परियायगं च सार्ही य ॥ ५८ ॥

गमनिका जिनचक्रवर्तिनवासुदेवानामित्यर्थः । वर्णप्रमाणानि तथा गमनोत्राणि तथा आयुः पुराणि मातापितरौ यथामज्रवं पर्यायं गतिं च । चक्रवर्तिजिनानामन्तराणे च पृष्टवानिति चार-गाथासमासार्थः । अवयवार्थं तु वक्ष्यामः ॥

जारिसया लोगगुरओ, जगहे वासम्मि केवही तुब्भे ।

एरिसया कइ अणे, ताया होहिंति तित्थयरा ॥ ५९ ॥

यादृशा लोकगुरवो भारते वर्षे कर्वाक्षनो यूयमीदृशाः कियन्तो-ऽप्येऽत्रैवं तात ! भविष्यन्ति तीर्थकरा इति गाथार्थः ॥

अह जणइ जिणवरिंदो, जगहे वासम्मि जारिमो उ अहं ।

एरिसया तेवीसं, अणे होहिंति तित्थयरा ॥ ६० ॥

होही अजिओ संजव-मजिनंदणसुमइसुप्पजमुपासो ।

ससिपुण्णदंतसीयल-मिज्जमो वासुपुज्जो अ ॥ ६१ ॥

विमदमणंत य धम्मो, संती कुंथु अरो अ मही अ ।

मुणिमुव्वयनमिनेपी, पासो तह बच्छमाणो अ ॥ ६२ ॥

अह भणइ नरवरिंदो, भरहे वासम्मि जारिमो उ अहं ।

एरिसया कइ अणे, ताया होहिंति रायाणो ॥ ६३ ॥

गमनिका अथ जगति नरवरेन्द्रो जगतः भारते वर्षे यादृश-स्वहं तादृशाः कत्यन्ये तात ! भविष्यन्ति राजान इति गाथार्थः ॥

अह जणइ जिणवरिंदो, जारिसओ ते नरिंदसहो ।

एरिसया इकारस, अणे होहिंति रायाणो ॥ ६४ ॥

होही सगरो मयवं, मणकुमारो अ गयमहो ।

संती कुंथु अ अरो, हवइ सुज्झा अकोरव्वो ॥ ६५ ॥

नवमो अ महापउमो, हरिसणो वेव गयसहो ।

जयनामो अ नरवई, वारसमो वंजदत्तो अ ॥ ६६ ॥

होहिंति वासुदेवा, नव अणे नीलपीअकांसिज्जा ।

हसमुसलचक्रजोही, सतालगरुडज्जया दो दो ॥ ६७ ॥

अथ भगति जिनवरेन्द्रो यादृशस्वहं नरेन्द्रशार्दूलः सिंहप-यायः इदृशाः एकादश अन्ये भविष्यन्ति राजानस्ते चेते । (होहिंति) गाथाद्वयं निगदसिद्धमेव यदुक्तमपृष्टश्च दशारान् कथितवान् । तदभिधित्सयाह भाष्यकारः (होहिंति) भविष्यन्ति वासुदेवा नव बलदेवाश्चानुक्ता अप्यत्र तन्महत्त्वस्यान् उच्यते यतो वक्ष्यति " स तालगरुडज्जया दो दो " ते च सर्वे बलदेवा वासुदेवा यथासंख्यं नीलानि पीतानि च कौशे-यानि चक्राणि येषां ते तथाविधाः । यथासंख्यमेवाह हलमु-शलचक्रयोधिनः । हलमुशलचक्रयोधिनो बलदेवाः चक्रयोधिना वासुदेवा इति । सतालगरुडध्वजाभ्यां वर्तन्त इति सतालगरुडध्वजाः एते च भगवन्तो युगपद द्वौ द्वौ भविष्यन्तः । बल-देववासुदेवाविति गाथार्थः । आ०म०प० आ० १ अ० ।

" तित्थयरो का इहं भरहेति " तद्व्याख्यानमयाऽऽह ।

अह भणइ नरवरिंदो, ताया इपीसित्तियाइ परिसाए ।

अओ वि को विहोही, भरहे वासम्मि तित्थयरो ॥ ६८ ॥

अत्रान्तरे अथ भगति नरवरेन्द्रः तात ! अस्याः एतावत्याः परिपदः अयोऽपि कश्चिद्विषयति तीर्थकरः अस्मिन् भारते वर्षे भावार्थस्तु सुगम एवेति गाथार्थः ॥

तत्थ मरीई नामं, आइपरिक्खायो उसज्जनत्ता ।

मउक्कायउक्काणजुत्तो, एगंत भायइ महणा ॥ ६९ ॥

गमनिका तत्र भगवतः प्रत्यासन्नभूभागे मरीचिनामा आर्द्रा परिवाजक आदिपरिवाजकः प्रवर्तकत्वात् श्रुतमनसा पौत्रक इत्यर्थः । स्वाध्याय एव ध्यानं तेन युक्तः एकान्ते ध्यायति म-हात्मेति गाथार्थः । भरतपृष्टो भगवान् तं मरीचिं दर्शयति ।

ते दाणइ जिणिंदो, एव नरिंदेण पुच्छिओ संतो ।

धम्मवरचक्रवही, अपच्छिमो नीगनामुत्ति ॥ ७० ॥

जिनेन्द्रः एवं नरेन्द्रेण पृष्टः सन् धर्मधरचक्रवर्ती अपश्चिमो नीगनामा भविष्यतीति गाथार्थः ॥

आइगरदमारणं, तिविठु नामेण पोअणाहिवई ।

पियमित्तचक्रवही, मूआइविदेहवासम्मि ॥ ७१ ॥

गमनिका आदिकरः (दसाराणांति) पृष्टनामा पोतना नाम नगरो । तस्या अधिपतिर्भविष्यतीति क्रिया । तथा प्रिय-मित्रनामा चक्रवर्ती मूकायां नगर्यां (विदेहवासमिति) महाविदेहे भविष्यतीति गाथार्थः ।

तं वयणं सोऊणं, राया अंचियतणुरुहसरीरो ।

अभिबंदिऊण पियरं, मरीइ अजिबंदओ जाइ ॥४५॥

गमनिका । तद्वचनं तीर्थकरवदनविनिर्गतं भुत्वा राजा अञ्जितानि तनुरुहाणि शरीरे यस्य स तथाविधः अभिवन्द्य पितरं तीर्थकरं मरीचिम् “ अभिबंदओ ” इत्यभिवन्दको याति । पाठान्तरं वा । “ मरीइ अभिबंदिउं जाइ सि ” मरीचि याति किमर्थमभिवन्दितुमाभिवन्दनायेत्यर्थः यातीति वर्तमानकालनिर्देशस्तिकालगोचरत्वप्रदर्शनार्थ इति गाथार्थः ।

सो विणणण उवगओ, काऊण पयाहिणं च तिकखुत्तो ।

वंदइ अजित्थुणंतो, इमाहिं महराहिं वग्गहिं ॥४६॥

झाभा हु ते सुद्धा, जंसि तुपं धम्मचक्कवट्ठीणं ।

हाहिसि दसचउदमो, अपच्छिमो वीरनामुत्ति ॥

आइगरदसाराणं, तिविद्धना० (४४)—॥४८॥

स भरतो विनयेन करणदूतेन मरीचिसकाशमुपगतः सन् कृत्वा प्रदक्षिणां च (तिकखुत्तोति) त्रिःकृत्यास्तिस्त्रो वारा इत्यर्थः वन्दने अजित्थुते पताजिर्मधुराभिर्बालगुजिर्वाभिर्निरिति गाथार्थः । (झाभेत्ति) गमनिका झाना अभ्युदयप्राप्तिविशेषा हुकारो निपातः स शैवकारार्थः । तस्य व्यवहितः संबन्धः तव सुखण्या एव यस्मात् त्वं धम्मचक्रवर्तिनां भविष्यति दशचतुर्दशः चतुर्विंशतितम इत्यर्थः । अपच्छिमो वीरनामेति गाथार्थः । (आइगरदसि) व्याख्या पूर्ववन्नेया एकान्तप्रदर्शनानुरजितद्वयो भावितीर्थकरजन्मया च तमजिबन्दनायोज्यते भरत एवाह ॥

न वि ते पारिव्वज्जं, वंदामि अहं इमं च ते जम्मं ।

जं होहिसि तित्थयरो, अपच्छिमो तेण वंदामि ॥४९॥

गमनिका नापि च परित्राजामिदं पारित्राजं वन्दामि अहमिदं च ते जन्म किं तु यज्ञविष्यति तीर्थकरः अपच्छिमस्तेन वन्दामीति गाथार्थः ।

एव एहं थोऊणं, काऊण पयाहिणं च तिकखुत्तो ।

आपुच्छिऊण पियरं, विणीयनयारि अह पविद्धो ५० ॥

एवं स्तुत्वा गहमिति निपातः पूरणार्थं वर्तते कृत्या प्रदक्षिणां च त्रिःकृत्यः आपुच्छप पितरं श्रृणुजदेवं विजीतनगरीमयोध्यामथानन्तरं प्रविष्टो भरत इति गाथार्थः । अत्रान्तरे ।

तं वयणं सोऊणं, तिवइं अप्फोन्निऊण तिकखुत्तो ।

अन्नहियजायहरिमो, तत्थ मरीई इमं भणइ ॥५१॥

गमनिका । तस्य भरतस्य वचनं तद्वचनं भुत्वा तत्र मरीचिः इदं भणतीति योगः । कथमित्यत आह । त्रिपदीं दत्त्वा रङ्गमध्यगतमद्वयत् । तथा आस्फोट्य त्रिःकृत्यः तिस्रो वारा इत्यर्थः । किं विशिष्टः संस्तन आह । अन्यधिको जानो ह्यो यस्येति समासः तत्र स्थाने मरीचिरिदं वक्ष्यमाणलक्षणं भणति । वर्तमाननिर्देशप्रयोजनं प्राप्यदिति गाथार्थः ।

जइ वासुदेवपदमो, मूआइविदेहचक्कवट्ठिं ।

चरमो तित्थयराणं, हाउ अलं इति य मग्ग ॥५२॥

गमनिका यदि वासुदेवः प्रथमोऽहं मूकायां विदेहे चक्रवर्तिन्यं प्राप्स्यामि । तथा चरमः पश्चिमस्तीर्थकराणां जविष्यामि एवं तर्हि भवतु पतायन्मम पतायनेव कृतार्थ इत्यर्थः । अलं पर्याप्तमन्येनेति ॥

अह यं च दमाराणं, पिया य मे चक्कवट्ठिंसस्स ।

अज्जो तित्थयराणं, अहो कुलं उत्तमं मज्ज ॥ ५३ ॥

गमनिका । अहमेव वराहस्यैवकारार्थत्वात् किं वराहाराणं प्रथमो भविष्यामीति वाक्यशेषः । पिता च मे मम चक्रवर्तिवरास्य प्रथम इति क्रियाध्याहारः । तथा आर्यकः पितामहः स तीर्थकराणां प्रथमः यत एवमन अहो विस्मये कुलमुत्तमं ममेति गाथार्थः । आव० १ अ० । आ० म० प्र० ।

(२४) अथाऽवन्ध्यशक्तिवचनगुणप्रतिबुद्धस्य प्रष्टुपरिकरभूतस्य सङ्गस्य सङ्गयामाह ।

उमभस्स एं अरहओ कोसलिअस्स चउरासी गणहरा होत्था । उसजस्स एं अरहओ कोसलिअस्स उसजसेण पामोक्खाओ चुलमीई समणसाहस्सीओ उक्कोमिआ समणसंपया होत्था । उसहस्स एं वंभी सुंदरी पामोक्खाओ तिप्पि अज्जिआसयसाहस्सीओ उक्कोसिअज्जिआसंपया होत्था । उसभस्स एं सेजंसपामोक्खाओ तिप्पि समणोवासगसयसाहस्सीओ पंचसयसाहस्सीओ उक्कोसिआ समणोवासगसंपया होत्था । उसभस्स एं सुजहापामोक्खाओ पंचसमणोवासिआसयसाहस्सीओ चउप्पायं च सहस्सा उक्कोसिआ समणोवासिआसंपया होत्था । उमजस्स एं अरहउक्कोसलिअस्स अजिणाणं जिणसंकासाणं सव्वक्खरसन्निवाईणं जिणो विव आवितहं वागरमाणाणं चत्तारि चउहसपुव्वीसहस्सा अद्धइमायसया उक्कोसिआ चउहसपुव्वी संपया होत्था । उसभस्स एं एवओहिणाणिसहस्सा उक्कोसिआ संपया होत्था । उसजस्स एं वीमं जिणसहस्सा वीसं वेउव्विअमहस्सा सयाउक्कोसिआ चउहसपुव्वी संपया हांत्या । उसजस्स एं णवहिणाणिसहस्सा उक्कोमिआ संपया हांत्या । उमभस्स एं वीमं जिणमहस्सा वीमं वेउव्व सया उक्कोसिया आबारस्स विउअमइसहस्सा उच्च सया पप्पासा बारसवाइसहस्सा व्व सया पप्पासा उसजस्स एं गडकद्धाणाणं उड्कद्धाणाणं अगमासिजहाणं वा वीसअणुत्तराववाइआणं सहस्सा एव य सया उक्कोसिया उसभस्स एं वीमं समणमहस्सा सिद्धा चत्तालीमं अज्जिआसहस्सा सिद्धा सद्धि अंतेवासीसहस्सा सिद्धा ॥

सुगमं नवरं “जस्स जावइआ गणहरा तस्स तावइआ गणा” इति वचनाद्व्याः सुत्रे साक्षादनिर्दिष्टा अपि तावन्त एव बोध्याः । कञ्चिज्जीर्णप्रस्तुतसुत्रादर्शे “चउरासीति गणा गणहरा होत्था” इत्यपि पाठो दृश्यते तत्र चतुरसीतिपदस्योजयत्र योजनेन व्याख्या सुबोधयेति । गणशैकवाचनाचारयतिसमुदायस्तं धरन्तीति गणधराः वाचनादिजिर्णमादिसंवादकत्वेन गणाधारभूता इति ज्ञावः (होत्था इति) अभवन् (उसजस्सणमित्यादि) श्रृणुजसेनप्रमुखानि चतुरशीतिः भ्रमणसहस्राणि एव उत्कर्षं उक्तुमगतस्तत्र जया औत्कर्षिका “प्रत्ययेदीर्घा” इत्यनेन दीर्घिकल्पे रूपसिद्धिः । श्रृणुजस्य भ्रमणसंपदभवत् । अत्र वाक्यान्तरत्वेन भ्रमणशब्दस्य न पौनरुक्त्यमेवं सर्वत्र

अथमोऽर्हन् पञ्चसु व्ययनजन्मराज्यानिपेकदीक्षाज्ञान-
लक्षणेषु वस्तुषु उत्तरापादानकृत्रं चन्द्रेण लुप्यमानं यस्य
स तथा । अजिजिज्ञसकृत् षष्ठे निर्वाणलक्षणे वस्तुनि यस्य स
यद्वा अभिजिति नक्षत्रे षष्ठं निर्वाणलक्षणं वस्तु यस्य स तथा ।
उक्तमेवार्थं भावयति । तद्यथा उत्तरापादाभिर्भुतेन चन्द्रेणानि
शेषः । सूत्रं बहुवचनं प्राकृतशैल्या पचमश्रेऽपि च्युतः सर्वार्थ-
सिद्धनाम्नो महाविमानाभिर्गत इत्यर्थः । च्युत्वा गर्भद्युक्तान्त-
महदेव्याः कुक्षावतीर्धृषानित्यर्थः । १ । जातो गर्भयासाभि-
ष्कान्तः । २ । राज्याभिषेकं प्राप्तः । ३ । मुण्डो भूत्वा अगारं
मुक्त्वा अनगारितां साधुतां प्रव्रजितः प्राप्त इत्यर्थः । पञ्चमी
चात्र क्यग्लोपजन्त्या । ४ । अनन्तरं यावत् केवलज्ञानं समुत्प-
न्नम् । ५ । यावत्पदसंग्रहः पूर्ववत् अभिजिता युने चन्द्रे परि-
निवृत्तः सिद्धिगतः । ननु अस्मादेव विभागसूत्रवत्तादादिदे-
वस्य षट्कल्याणकाः समापद्यमाना दुर्निवारा इति चेन्न तदेव
हि कल्याणकं यत्रासन्नप्रकम्पप्रयुक्तावधयः सकलसुरासु-
रेन्द्रा जानमिति विधित्सवा युगपत्ससंभ्रमा उपतिष्ठन्ते न ह्ययं
षट्कल्याणकत्वेन भवता निरूप्यमाणो राज्याभिषेकस्तादृश-
स्तेन वीरस्य गर्भापहार इव नायं कल्याणकः अनन्तरोक्तलक्ष-
णार्थोणात् । न च तर्हि निरर्थकमस्य कल्याणकाधिकारे पठ-
नमिति वाच्यं प्रथमतीर्थेराज्याभिषेकस्य जातमिति शक्येण
क्रियमाणस्य देवकार्यत्वलक्षणसाधर्म्येण समाननक्षत्रजात-
तया च प्रसङ्गेन तत्पठनस्यापि सार्थकत्वात् तेन समाननक्ष-
त्रजातत्वे सत्यपि कल्याणकत्याभावेनानियतवत्कथ्यतया क-

चिद्राज्याभिषेकस्याकथनेऽपि न दोषः । अत एव श्रुतस्कन्धा-
ष्टमाध्यायने पर्युषणाकल्पेन श्रीमद्ब्रह्माहस्वामिपादाः "तेनं सम-
पणं उसभे अरहा कोसलिण खउ उत्तरासाढे अभिइ पंचमे
होत्था " इति पञ्चकल्याणकनकप्रतिपादकमेव सूत्रं बच-
न्धिरे न तु राज्याभिषेकनक्षत्राभिधायकमपीति । न च प्रस्तु-
तव्याख्यानस्यानागमिकत्वं भावनीयम् आचाराङ्गभावनाध्यय-
ने श्रीबीरकल्याणसूत्रस्यैव व्याख्यातत्वात् ।

(२८) अथ भगवतः शरीरसंपदं शरीरप्रमाणं च वर्णयन्नाह ।

उसजेणं अरहा कोसलिण वज्जरिसहनारागयमंघयणे म-
मचउरंससंठाणट्टिए पंचधणुमयाई उहुं उच्चतेणं होत्था ॥

उसभेणमित्यादि काण्ड्यम् ।

अथ भगवतः श्रुतभस्य कौमारं राज्ये गृहिणं च यावान्
कालः प्रागुक्तस्तं संप्रहरूपतयाऽभिधानुमाह ।

उसजेणं अरहा वीसं पुव्वमयसहस्माई कुमारवासमज्जे
वसित्ता तेवहिं पुव्वमयसहस्माई रज्जवासमज्जे वसित्ता ते-
सिई पुव्वमयसहस्माई अगारवासमज्जे वसित्ता मुंदे जवि-
त्ता आगाराओ अणगारिअं पव्वइए उसजेणं अरहा एगं
वामसहस्मउत्तमत्थपरिआयं पाउणित्ता एगं पुव्वमयसहस्सं
वाससहस्सुणं केवल्लिपरिआयं पाउणित्ता एगं पुव्वमयसह-
स्सं बहुपक्खिणुणं सामसपरिआयं पाउणित्ता चउरासीई
पुव्वसहस्माई सव्वाउअं पालइ पालइत्ता जे मे हेमंताणं
नच्च मामं पंचमे पक्खे माहबहुले तस्म णं माहबहुलस्य ते-
रमीपक्खेणं दमहिं अणगारमहस्सेहिं महिं संपरिवुडे
अट्टावयसेल्लसिहरंसि चोइस्समेणं भत्तेणं अपाणएणं संप-
लिअं संगिससो पुव्वउहकालममयंमि अजिण्णा णक्ख-
त्तेणं जोगमुवागएणं सूसमदममाए एगूणएउइए पक्खेहिं
सेसेहिं कालगए वीइक्कंते जाव मव्वदुक्खप्पहीणे ॥

'उसभेणमित्यादि' व्यक्तमथ लाङ्गस्थ्यादिपर्यायाभिधानपुरस्सर-
रनिर्वाणकल्याणकमाह । (उसभेणं इत्यादि) अष्टपत्नीऽहं न एक
वर्षसहस्रं लङ्गस्थपर्यायं प्राप्य पुरयित्वेत्यर्थः । एकं पूर्ववत्कं वर्ष-
महस्रोत्तं केवल्लिपर्यायं प्राप्य एकं पूर्ववत्कं बहुप्रतिपूषणं देशेनापि
न्यूनमिति यावत् धामण्यपर्यायं प्राप्य चतुरशीतिपूर्ववत्कालि
सर्वायुः पालयित्वा उपचुज्य हेमन्तानां शीतकालमासानां मध्ये
यस्तृतीयो मासः पञ्चमः पक्षो माघबहुलो माघमासहृणपक्षः
तस्य माघबहुलस्य त्रयोदशीपक्षे त्रयोदशीदिने विप्रक्लिब्यत्ययः
प्राकृतत्वात् वृश्चिरनगारसहस्रैः सार्द्धं संपरिवृतः अष्टपदशैल-
शिखरे चतुर्दशेन भक्तेनोपवासार्होनापनकेन पानीयाहाररहितेन
संपर्यङ्कनिषणः सम्यक् पर्यङ्केन पद्मासनेन निषणः उपविष्टः न त-
र्कं क्षमादिरिति भावः । पूर्वाह्नकालसमये अजिजिता नक्षत्रेण
योगमुपागतेनार्याङ्ग्येण सुषमदुःपमायामेकोनसवत्या पक्षेषु
शेषेषु अत्रापि विप्रक्लिब्यत्ययः पूर्ववत् प्राकृतत्वात् । सम्यगर्थं
तृतीया काण्डं गतो मरणधर्मं प्राप्तः व्यतिक्रान्तः संसारान् । याव
च्छ्रुत्वा "समुज्जाप विज्जाज्जरामरणबंधणे सिद्धे बुद्धे मुक्ते अ-
तगमे पमिनिच्छुडे इति" सप्रहः । तत्र सम्यगपुनरावृत्त्या कर्कशो-
काप्रलक्षणं स्थानं यातः प्राप्तो न पुनः सुगतादिवद्व्यवर्ती यतस्तद-
खः "शानिनो धर्मतीर्थस्य, कलंगः परमं पद्म । गन्वा गच्छन्ति

भूयोऽपि, भवतीर्थनिकारतः ॥ १ ॥ " इति विप्रं ज्ञान्याहीनां
बन्धनं हेतुजृत्तं कर्म येन स तथा । सिद्धो निदितार्थः बुद्धो ज्ञा-
ततत्त्वः । मुक्तो जवोपप्रादिकर्मोक्षोऽयः अन्तर्गत सर्वदुःखानां प-
रिनिर्मुक्तः समन्ताब्धीनीजृत्तः कर्मकृतसकलसन्तापविरहात् सर्वा
णि शारीरादीनि दुःखानि प्रहीणानि यस्य स तथा । जं० २ वक्र० ।
आ० म० प्र० । स० ॥

उसभेणं अरहा कोसलिण इमीमे उसप्पिणीए ततियाए
सुसमदुस्समाए समए पच्छिमे भागे एगूणएउए अष्टमामेहिं
सेसेहिं कालगए जाव सव्वदुक्खप्पहीणोमम० ॥ २६ ॥

(२६) इदानीं निर्वाणद्वारावयवार्थानि धित्सयाऽऽह ।

अहं भगवं जवमहं गो, पुव्वाण अणूणगं सयमहस्सं ।

आपुव्विविग्गिउणं, पत्तो अट्टावयं सेअं ॥ २४ ॥

अट्टावयमिं मेअं, चउदसजत्तेण सो महारिणीं ।

दसहिं महस्सेहिं ममं, निव्वाणमणुत्तरं पत्तो ४५ ॥

गमनिका । अथ भगवान् भवमथनः पूर्वोणामन्यूनं शतसहस्र-
मानुष्यां विहृत्य प्राप्तोऽष्टापदं शैलं जावार्थः सुगम एवेति
गार्थः । अष्टापदगाहा गमनिका । अष्टापदशैले चतुर्दशभक्ते-
न स महर्षीणां दशभिः सहस्रैः समं नियोगमनुत्तरं प्राप्तः अस्या
अपि जावार्थः सुगम एव । नवर चतुर्दशभक्त वररात्रोपवासः
जगत्तन्त्राष्टापदप्राप्तमपवर्गजिगमिषु भुवा जगता दुःखसंतप्त-
मानसः पञ्चयामेवाष्टापदं ययौ । देवा अपि जगत्तन्त्र मोक्षजग-
मिषु ज्ञान्वाऽष्टापदशैलं दिव्यविमानानां कूटाः स्वर्वागतवन्तः । उक्तं
च । जगवति मोक्षगमनायोचते "जावय देवायामो, जावय अट्टा-
वयो नगयारिदो । देवेहिं देवाहिं य, अयिग्गिदियं सचरंतेहि" तत्र
भगवान् त्रिविशनेन्द्रैः स्तूयमानो मोक्षं गत इति गार्थः ॥

अथ जगवति निर्वृते यद्विषयं तदाह ॥

जं समयं च एणं उसजे अरहा कोसलिण कालगए वी-
इक्कंते समुज्जाप विज्जाज्जरामरणबंधणे सिद्धे बुद्धे जाव
सव्वदुक्खप्पहीणे तं समयं च एणं मक्कस्स देविंदस्स देव-
रसो आमणे चलिणं तएणं मे मक्के देविंद देवराया आ-
सणं चलिअं पासइ पासित्ता उहिं पउंजइ पउंजत्ता ज-
यवं तित्थयरं ओहिणा आभोणइ आओणइत्ता एवं वयाम् ।
परिणिव्वुणं खसु जंजुहीवे दीवे भरदे वासे उसहे अरहा
कोसलिण एवं जीअमे अंतीअ पच्छुप्पसमणाययाणं मक्काणं
देविंदाणं देवार्हाणं तित्थगराणं परिणिव्वाणमाहिंमं करत्तए
तं गच्छामिणं अहं पि जगवतो तित्थगरस्स परिणिव्वाणम-
हिंमं कोमि तिकट्ट वंदइ णमंसइ वंदइत्ता णमंसइत्ता चउरास-
इणं सामाणिअमाहस्सीहिं तायतीमए तायतीसएहिं चउहिं
लोगपाओहिं जाव चउहिं चउरासीहिं आयरक्खदेवसाह-
स्सीहिं अओहिं अबहहिं मोहम्मकप्पवासीहिं वेमाणिणहिं
देवेहिं देवीहिं अमादिं संपरिवुडे ताए उक्किट्टाए जाव तिरि-
अमसस्सेज्जाणं दीवसमुहाणं मज्झं मज्जेणं जेणव अट्टा-
वए पव्वए भगवओ तित्थगरस्स सरीरए तेणव उवागच्छइ
उवागच्छित्ता विमणे णिणं देणं मुप्पसणयरतित्थय-

रसरौरयं तिक्रुत्तो आयाहीणं पयाहीणं करेड करेइत्ता
णक्षामणे एाइदूरं सुस्मसमाणे जाव पज्जुवासइ तेणं काक्षे-
णं तेणं समएणं इसाणे देविंदे देवराया उत्तरहुसोगा-
हिंवेइ अट्टावीमयिमाणमयसहस्माहिंवेइ सूत्रपाणी वसह-
वाट्टणे सुगिंदे अयरंवरवत्यधरं जाव विउझाई जोगभोगाई
जुंजमाणे विहरइ । तएणं तस्स ईसाणस्म देविंदस्स देव-
राया आसणे चलिइ । तएणं से ईसाणे जाव देवराया
आसणं चलिअं पासः पासइत्ता ओहिं पउजइ पउजइत्ता
जगवं तित्थगरं ओहिणा आजोए आभाएत्ता जहा सके
निअगपरिवारेणं आणेअव्वा जाव पज्जुवासइ । एवं सव्वे
देविंदा जाव अरुचुए णिअगपरिवारेणं आणेअव्वा एवं
जाव भवणवासिणं इंदा वाणमंतराणं सोलमजोइसिअणं
दंमि निअगपरिवारा णेअव्वा । तएणं सके देविंदे देव-
राया ते बहवे भवणवइवाणमंतरजोइसवमाणिए देवे
एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिआ णंदणवणाओ
सरसाई गोसीमवरचंदणकट्टाई साहरइ साहरइत्ता तओ
चिइगाओ रणइ एगं जगवओ तित्थगरस्म एगं गण-
धराणं एगं अवसेसाणं अणगाराणं तएणं ते भवणवइ
जाव वेमाणिया देवा णंदणवणाओ सरसाई गोसीमवर-
चंदणकट्टाई साहरंति साहरंतिता तओ चिइगाओ रणइति
एगं जगवओ तित्थगरस्स एगं गणहराणं अवसेसाणं अ-
णगाराणं से सके देविंदे देवराया आभिओगे देवे सदा-
वेः सदावेइत्ता एवं वयासी खिप्पामेव जो देवाणुप्पि-
आ खीरोदगममुहाओ खीरोदगं साहरत्ति तएणं वे
आजिओगा देवा खीरोदगं साहरंति ।

(जं समयं चणमित्यादि) यस्मिन् समये समग्र्यथं चितीया
एवं तच्छब्दयाक्येऽपि अवधिना ज्ञानेनाज्ञोगयति उपयुनक्ति शेषं
सुगममुपयुज्य एवमवादीत् किमित्याह । परिनिर्वृतः खलुरिति
वाक्याद्भङ्गं जम्बुद्वीपं जारते वपं अष्टमोऽर्द्धं कौशिकिकस्त-
स्मरुतोः जीतं कल्पः आचार एतद्वक्ष्यमाणं वर्तते अतीतप्रत्यु-
त्पन्नागतानामतीतवर्तमानानागतानां शक्राणामासनविशेषा-
धिष्ठातृणां देवानां मध्ये इन्द्राणां परमैश्वर्ययुक्तानां देवेषु राक्षां
कान्त्यादिगुणैरधिकं राजमानानां तीर्थकराणां परिनिर्वाणमहिमां
कर्तुं तज्जगामि । एमिति प्राग्वत् अहर्माप भगवन्स्तीर्थकर-
स्य परिनिर्वाणमहिमां करोमीति कृत्वा जगद्यन्तं निर्वृतं वन्दते
न्तुति करोति नमस्यति प्रणमति । यच्च जीवणहितमपि
तीर्थकरशरीरमिच्छन्तं तदिन्द्रस्य सम्यक्प्रित्वेन नामस्थापना-
द्यव्यभावादेतां वन्दनीयत्वेन श्रुतानादिति तत्त्वम् । यन्त्रित्वा न-
त्या च किं चक्रे इत्याह (अउरासीई इत्यादि) खलुरही-
त्या सामानिकानां प्रसूत्वमन्तरं वपुर्विजयश्रुतिस्थित्यादिभिः
शक्रतुल्यानां सहस्रैश्चर्यस्त्रिशतांशयस्त्रिंशकैर्गुरुस्थानीयैर्देवैश्चतु-
र्निर्वाणकपलैः सोमयमवरणकुवेरसङ्घैः थायत्पवात् “ अछिं
अगमहिंसीहिं सपरिवाराहिं तिहिं परिस्ताहिं सत्ताहिं अणि-
पाईं सत्ताहिं अणिअहिंवेइहिंति ” अत्र व्याख्या अग्रमहिंष्याऽ-

द्यौ पक्षा २ शिखा २ शची-३ अश्लेष ४ भमरा ५ भस्वरा ६
नवमिका ७ रोहिणी ८ एताभिः पौनश्शसहस्रैर्वर्षीपरिवार-
युताभिः तिसृभिः पर्यङ्गिर्गोत्रमध्यात्यन्तररूपाभिः सप्तजिह्वी-
कैर्हय १ गज २ रथ ३ सुतट्ट ४ वृषज ५ गन्धर्व ६ नाट्य ७
रूपैः सप्तभिर्गनीकानामभिर्पीतभिः चतसृभिश्चतुरशीनिजिह्व-
तुर्दिशं प्रत्येकं चतुरशीतिसहस्राङ्गरककसद्भावात् षट्त्रिंशत्
सहस्राधिकं त्रकत्रयप्रमितैरङ्गरककदेवसहस्रैरन्यैश्च बहुभिः सौ-
धर्मकल्पय्यासिभिर्देवैर्देवीजिह्व सार्कं सपरिवृत्तरतया देवज-
नप्रसिद्ध्या उत्कृष्टया प्रशस्तविहायोगतिषूकृष्टमत्वात् थाय-
त्पवात् “ तुरिआए चयत्ताए चमाए जयणाए उरुआए सिंघाए
दिवाए देवगणं विइयमाणे रत्ति ” अत्र व्याख्या त्वरितया
मानसौत्सुक्यात् स्वपत्न्या कायतः चाकया क्रोधाविष्टेय-
जीमसेवेदनात् । जवनया परमोत्कृष्टेयत्वात् । अत्र च
समयप्रसिद्धाश्चक्राद्विगतयो न ग्राह्याः । तासां प्रतिक्रमे
संग्रहानया जगत्पणकैर्निराणानात् तेनैतानि पदानि देवगति-
विशेषणतया योज्यानि देवास्तु तथा मयस्वनायाद्विचिन्त्यसाम-
र्थ्येनाऽप्यन्तरीक्षा एव सङ्गतीति अन्यथा जिनजन्मादिषु महिमा-
निमित्तं तत्रैव कटित्येवात्यन्तदूरकल्पादित्यः सुरा कथमागच्छे-
युगिति । उक्ततया उक्तस्य दिगन्तव्यापिनो रजस इव या गतिः
सा तथा अत एव निरन्तरं शीघ्रत्वयोगाच्छीघ्रया दिव्यया देवा-
चिनया देवगत्या ध्यतिप्रजन् २ संजुमे द्विवचनं तिर्यगसंख्येया-
नां द्वीपसमुद्राणां मध्य मध्येन मध्यजागेन यत्नैवाष्टपदः पर्वतः
यत्रैव भगवन्स्तीर्थकरस्य शरीरकं तत्रैवोपागच्छति । अत्र स-
र्वत्रातीतनिर्देशं कर्तव्यं वस्तुमाननिर्देशास्त्रिकाञ्चनविष्यपि तीर्थ-
करेभ्येनन्यायप्रदर्शनार्थं इति न हि निर्हेतुका अन्यकारणां प्रवृ-
त्तिरिति । उपागत्य च तत्र यत् करोति तदाह (उपागच्छिन्ता-
इत्यादि) उपागत्य विमनाः शोकाकुलमना अश्रुपूर्णनयनस्तीर्थ-
करशरीरकं त्रिभुजः आदक्षिणप्रदक्षिणं करोमीति प्राग्वत् ।
नान्यासखे नातिदूरं शुश्रुग्निव तस्मिन्नप्यवसरे भक्त्याविष्टत-
या भगवद्वचनश्रवणेच्छया अनिवृत्तयोर्यावत् पदात् “ णमेस्समा-
ण अभिमुहं विणणणं पंजविउमे पज्जवासइत्ति ” परिग्रहः । अत्र
व्याख्या नमस्यन् पञ्चाङ्गप्रणामादिना अभि जगद्यन्तं लक्ष्मीह-
स्य मुखं यस्य स तथा । विनयेनान्तरबहुमानेन प्राङ्गलीकृत इति
प्राग्वत् । पर्युपास्ते सेवते इति । अथ द्वितीयेन्द्रवत्कल्पितामाह
(तेणं काक्षेणमित्यादि) सर्वे स्पष्टं नयनं अरजं सि निर्मेयानि
यान्यम्बरवस्त्राणि स्वच्छतया आकाशकल्पानि वस्त्रानि धरती-
ति । यावत् करणात् “ आत्रइअमाइमठं णव हेमन्नारुत्ति-
त्तचंचक्रकुलविहिज्जमाणगळे महिहूए महज्जुए महावले स-
हायसे महाणुभावे महासुक्खे भासुरवोदीपलंघयणमालधरे ई-
साणकए ईसाणवमैसए विमाणे सुहम्माए सजाए ईसाणंसि
सिहासणसि मे णं अट्टावीसाए विमाणावासस्यसाहस्साणं
असीईए सानाणिअसाहस्सीणं तायसीसाए तायसीसगाणं
अउमं लोगागगाणं अछणइं अगमहिंसीणं सपरिवाराण
तिणहं पारिसाणं ससणइं अणीआणं ससणइं अणीआहिंवेइण
अउणइं असीईणं आयरक्खेइयसाहस्सीणं अणेसि च ई-
साणकणवासिणं देवाणं देवीण य आहेयथं पारेयथं सामिक्कं
महिंत्तं महन्तरगतं आणा ईसरसेणयच्चं करिमाणे पाळेमाणं
मइया इयनहणीयवाई अनेतीतलतालतुनिअग्रणमुअंगपमुपहइ-
वाइअरवेण इति ” संग्रहः । सर्वे स्पष्टंनयनं आलिङ्गितौ य-
थास्थानं स्थापितौ माशामुकुटी येन स तथा । तथाभ्यामिव हेम-

मयाज्यां चारुज्यां चित्रकृज्यां चक्षुषाज्यामितस्ततश्चक्षुष्यां
कुण्डलाज्यां विहित्यमानौ गच्छी यस्य स तथेति (तृणमित्या-
दि) यथा शक्रः सौधमेष्टो निजकपरिवारेण सह तथा प्रणि-
तस्य ईशानेन्द्रः यावत्पर्युपास्ते इत्यन्तं यावत् इत्यर्थः । (एवं
सत्ये इत्यादि) एवं शक्रम्यायेन सर्वदेवेन्द्रा धैमानिकाः
अन एव यावद्व्युत्त इत्युत्तमसूत्रं संयदति । निजकपरिवारे-
णात्मीयात्मीयसामानिकादिपरिवारेण सहानेनया भगवच्छरी-
रातिकं प्रापणीया ग्रन्थवाचकेनेत्यर्थः । ग्रन्थपेक्षया चेदं सूत्रं
योजनीयमेवं धैमानिकप्रकारेण यावद्व्युत्तयास्मिन् दक्षिणात्तर-
जवनपत्नीनामिन्द्रा विशानिगित्यर्थः । अत्र यावच्छब्दो न गर्भग-
तसंगहसूचकः संग्राहपदानावात् किं तु सजातीयतवनपति-
सूचकः यानमन्तराणां व्यन्तराणां पोरुशेन्द्राः कात्यादयः । ननु
स्थानाङ्गादिषु द्वाविंशद्व्यन्तरेन्द्रा अभिहिताः इह तु कथं पोरुश
उच्यते भूषमेवदन्तास्तु पोरुशमहर्षिकाः कात्यादय उपास्तास्त-
देवान्तरनेदन्तास्तु पोरुश अणवन्तीन्द्रादयोऽल्पार्थिकपक्षेण
विचक्षिताः अस्मिन् ह्येषाऽपि सूत्रकृत्प्रवृत्तिर्विज्ञी यद्व्यग्रप्रसिद्धा
अपि भाषाः कुतश्चिदाशयविशेषात् स्वतन्त्रे सूत्रकारो न निषङ्गा-
ति यथा प्रतिवासुदेवाः अन्यत्रावश्यकनिर्युक्त्यादिषूत्तमपुरुष-
व्येन प्रसिद्धा अपि चतुर्थीङ्के चतुःपञ्चाशत्तमसमवाये नोक्ताः ।
“नरदेवपसुण वामेसु एगमेगाए उस्मपिणीए चउवपां २ उप्प-
ज्झिस्सु ३ तं चउवीसंतिथयराधारस चक्खवद्दी णव वउदेया णव
वासुदेवा” इतिपदमुपपन्नकणात्तेऽपि प्राज्ञाः । ज्योतिष्काणां द्वौ च-
न्द्रसूयौ ज्ञायाश्चयणात् व्यक्त्या तु तेऽसंख्याता निजकपरिवाराः
सन्वर्तितस्वरिकरा नेनव्याः । नतः शक्रः किं करोतीत्याह (तप-
णमित्यादि) नतः शक्रो देवेन्द्रो देवराजस्ताम बहव प्रयनपत्यादीन्
वचनेवमयादीन् किंप्रमेव निर्विशेषमेव जो ! देवानां प्रिया ! देवान्
स्वस्वामिनोऽनुकूलाचरणेनानुगन्तान्ति देवानुप्रिया नन्दन-
यनात् रसानि स्निग्धानि न तु रुक्ताणि गोशार्पे गाभ्या वरचन्दनं
तस्य काष्ठानि संहृत्य प्रापयत संहृत्य च निष्ठाश्चिन्तिका रचयत ।
एकां जगद्यन्तरीर्यकरस्य एकां गणधराणामेकामवशेषाणामव-
गाराणामिति (तपणमित्यादि) स्पष्टम् । अत्रायमाशयककृत्या-
शुलक्षितारचनद्विधित्वागः । नन्दनयनानां तचन्दनदाकजिर्जगद्यन्तः
प्राच्यां वृक्षां चित्तां गणधराणामपाच्यां व्यस्तां शेषसाधूनां प्रती-
च्यां चतुस्त्रां सुगन्धकृति । नन्वावश्यकादाविचक्ष्याकृणां चिती-
या चितोक्ता इह तु गणधरणं कथमिति उच्यते । अत्र प्रधान-
तया गणधराणामुपादानेऽप्युपपन्नकणाद् गणधरप्रभृतीनामिदवा-
दृणां द्वितीया चित्ता हेतुर्वा न काऽप्याशङ्का । जे० २ यक० ।
अत्रान्तरे च देवाः सर्वे एयाणपदमागताश्चित्तिकाकृतिरिति ॥
ते निष्ठाश्चिताः पृत्तयस्त्वचनुत्ताकृतीः कृतवन्त इति । एकां पृ-
थ्वेण अपरां दक्षिणेन तृतीयामपरेणेति । तत्र पूर्व्या तीर्थकृतः द-
क्षिणा इक्ष्वाकूणामपरा शोषाणामिति । ततोऽर्धशकुमारा वदन्तैः
सन्वर्तिन प्रसिप्तवन्तः एत तव निषन्वनाल्लोके “ अस्मिमुक्ता वै
देवा ” इति प्रसिद्धम् । वायुकुमारास्तु वातमुक्तवन्त इति । मां-
सशोषिते च ध्यामिने मनि मेघकुमाराः सुरभिणा कृगेदज्जलेन
निर्वापितवन्तः (स कथेति) सकथा हनुमोच्यते । तत्र दक्षि-
णां हनुमां जगद्यन्तः सव्यप्रती शक्रो जग्राह वामामीशानः अश्व-
रथदक्षिणां पुनश्चरम अश्वस्योत्तरां तु बाहिः । अश्वशेषास्तु
त्रिदशाः । शेषाङ्गानि गृहीतवन्तः नरेश्वराश्चयस्तु जस्म गृहीत-
वन्तः । शेषा लोकास्तु तद्गस्मना पुण्ड्रकाणि चक्रः तत एव च
प्रसिद्धमानुष्यानि स्तूपानि जिनगृहं चेति । जगतो जगद्यन्तमु-

द्विष्य वर्जकिरक्षेण योजनायामं जिगम्युतोच्चित्तं सिर्हानपथाय-
तनं कारितयान् निजवर्षप्रमाणयुक्ताश्चतुर्द्विशतिर्जीवाजिगमो-
क्तपरिवारयुक्तास्तीर्थकरप्रतिमास्तथा ज्ञातृशतप्रतिमाः आत्म-
प्रतिमां च स्तूपशतं च मा काश्चिदाक्रमणं करिष्यमीति तत्रैकं
जगद्यन्तः शेषाण्येकोनशतस्य भ्रातृणामिति । तथा ह्योहमयान्
यन्त्रपुण्यास्तद्व्याख्यायांश्चकार दाकरत्नेनाष्टापथं च सर्वेन्द्र नि-
जवान योजनं योजनेऽष्टौ पदानि कृतवन् । सगरसुतैस्तु वेशा-
नुरागाशया परिखां कृत्या गङ्गाऽथतारिता तथा प्रथान्तरतो वि-
ज्ञेयमिति । याचकास्तेनाहिताग्नयः इत्यस्य व्याख्या देवैर्जगद्य-
न्सकथादौ गृहीते मति प्राथका देवाननिशयप्रत्यया याचित-
वन्तः देवा अपि तेषां प्रचुरत्वात्प्रमदता यत्नेन याचनानिहता
आहुः । अहो याचका इति । तत एव याचका रुढाः ततः अ-
ग्निं गृहीत्वा स्थापितवन्तस्तेन कर्णेनाहिताग्नयः इति तत एव
च प्रसिद्धास्तेषां चाग्नीमां परस्परतः कुण्डसकान्ताधयं विधि-
र्मेयतः संयन्धिभूतः सर्वकृणेषु सञ्चरति । इह बह्वकुण्डा-
मिस्तु शेषकुण्डाभ्यो सञ्चरति । न जगद्यन्तकुण्डाणां विहितं शेषा-
नगराण्येकाभ्येस्तु नान्यत्र संक्रम इति गार्थार्थः । आ० म० प्र० ।

(३०) नतश्चिन्ताऽनन्तरं शक्रः किं करोतीत्याह ।

तए णं से सके देविदे देवराया तित्थगरसरीरगं खीरोद-
गेणं एहाणेत्ति एहावेत्तिता स-सेणं गोसीसवरचंदणेणं
अणुलिपइ अणुलिपइत्ता हंसलक्खणं पससायं णिअंसं
णिअंसंत्ता सव्वालंकारविज्झसिअं करेति । तए णं ते जव-
णवई जाव वेमाणिआ गणहरसरीरगाइ अणगाररारीर-
गाइ पि खीरोदगेणं एहावेत्ति एहावेत्तिता सरसेणं गोसीस-
वरचंदणेणं अणुलिपंति अणुलिपंतिता अह ताई दिव्वा-
इ देवदसजुअन्नाइ णिअंसंति णिअंसंतिता सव्वालंकारवि-
ज्झसिआइ करेति तए णं से सके देविदे देवराया ते बहव
भवणवई जव वेमाणिए देवे एवं वयासी । दिप्पमेव भो
देवाणपिआईहामिगउसभतुरगजावणलयभानिचित्ताआं
तओसिविआओ विउव्वहइ एगं भगवओ तित्थगरस्स एगं
गणहराणं एगं अवमेसाणं अणगाराणं । तए णं बहवे भव-
णवई जाव वेमाणिआ तओ निविआओ विउव्वंति एगं
जगवओ तित्थगरस्स एगं गणहराणं एगं अवमेसाणं
अणगाराणं तए णं से सके देविदे देवराया विमाणे गिरा
एदे अंसुपुसणयणे भगवओ तित्थगरस्स विण्डुजम्मज-
गमरणास्स मरीरगं सीअं आरुहइ आरुहइत्ता चिइगाए
उवेइ तए णं ते बहवे जवणवई जाव वेमाणिआ देवा गणह-
राणं अणगाराणं य विण्डुजम्मजगमरणाणं सरीरगाइ
सीअं आरुहेति आरुहेत्तिता चिइगाए उवेति । तए णं
से सके देविदे देवराया अगिगुमारो देवे सदावेइ सदावे-
इत्ता एवं वयासी खिण्णमेव भो देवाणपिआ ! तित्थगर-
चिइगाए जाव अणगारचिइगाए अ अगणिकायं विउ-
व्वहइ विउव्वहइत्ता एअमाणत्तिअं पञ्चपिणह । तए णं ते
अगिगुमारा देवा विमणा गिरांदा अंसुपुसणयणा

तित्थगरविष्णाए जाव अणगारविष्णाए अ अगणिकायं
विश्वंति ॥

तण्णमित्थादि स्पष्टम् ज्ञानोदकमंहरणानन्तरं स शक्रः किं-
करोतीति दर्शयति (तण्णमित्थादि) ततः शक्रस्तथैकश-
रीरकं क्षीरोदकेन क्षययति क्षययित्वा गोशर्षिष्वन्वनेनानु-
लिम्पति अनुलिप्य हंसलक्षणो हंसविशदत्वात् शटका
वस्त्रमात्रं स च पृथुलः पट्ट इत्यभिधीयते । तं हंसनामकं
पट्टशटकं निवासयति परिधापयतीत्यर्थः । परिधाप्य च सर्वत्र
झारयितुं करोति (तण्णमित्थादि) ततस्ते जवनपत्यादयो
देवा गणधरापामनगाराणं च शरीराणि सधैव वस्त्रुः भद्रान्वस्त्र-
धिरनानि विव्यानि वर्षाणि देवदृष्ययुगत्रानि निवासयति शेषं
व्यक्तम् (तण्णमित्थादि) ततः शक्रो भवनपत्यादीन्वस्त्रमादीन्
क्षिपमेव जेदेवानुप्रिया । ईदाम्गादिभक्तिचित्रास्तिस्रः शिषिका
त्रिकुर्वन्त विकुर्वन् इति सौत्रो धातुस्तस्मादपसक्तिः शेषं स्पष्टम् ।
(तण्णमित्थादि) ततः शक्रो जगवच्छरीर शिषिकायामावेदय-
ति महर्द्धा च चित्तिकास्थाने नीत्वा चित्तिकायां स्थापयति शेषं
स्पष्टम् (तण्णमित्थादि) स्पष्टम् (तण्णमित्थादि) ततः स
शक्रोऽभिष्कुमारान् शब्दापयति आमन्त्रयति हस्त्रापयित्वा पलम-
वादीन् जे अर्चिकुमारा । देवास्तीर्थेकचित्तिकायां गणधरचित्ति-
कायामनगाराचित्तिकायां चाम्निकायां धिक्वन्त विकुर्वित्वा एता-
माङ्गिकाः माङ्गां प्रत्यर्पयन् । शेषं व्यक्तम् (तण्णं अभिष्कुमारादे-
वा इत्यादि) इत्याख्यापयामेव (तण्णं से सके इत्यादि) एतत् स्-
त्रहयमपि व्यक्तम् उज्ज्वालयत दीपयत तीर्थेकरशरीरकं यावद-
नगरशरीरकाणि च ध्यामथ स्वधर्णत्याजनेन वर्षांतरमापा-
दयन् अग्निस्मृत्तानि कुर्वन्ति । (तण्णमित्थादि) ततः स
शक्रो भवनपत्यादिदेवानेवमवादीन् भोदेवानुप्रिया । तीर्थेकरचि-
त्तिकायां यावदनगरचित्तिकायां च अगुर्कं तुरुर्कं सिंहकं घृतं
मधु च एतानि द्रव्याणि कुम्भाग्रशोऽनेककम्पणिमाणानि जारा-
ग्रशोऽनेकविंशतितुण्णारिमाणानि । अथ गपुरुषाङ्केषणोभार-
सोऽग्र परिमाणं येषां ते जाराग्रस्त बहुशो जाराग्रशः संहरन्ति
प्राग्वत् । अथ मोन्मादेषु ध्यामन्तेषु आस्थव्यवशेषेषु शक्रः किं
चक्रे इत्याह " तण्णमित्थादि " स्पष्टं नवर कीर्णोदकेन कीर्णमुद्रा-
नीतजनेन निर्वापयत विष्मापयन्त्यर्थः । अथान्विचक्यतामाह
" तण्णमित्थादि " ततश्चीनकानिर्वापणादनु जगवन्तीर्थेकरस्थो
परितनर्दाङ्गा सक्थिदाढामित्यर्थः । शक्रो गृह्णाति उर्द्ध्वोक्त्या-
मित्वात् दक्षिणश्रेणिपतित्वा चित्रिः दक्षिणात्यासुरेभ्यः सका-
शाद् वा इति विशिष्टं रोचनं दीपनं दीप्तिरिति यावत् येषां
स्तीति यरोचनाः स्वायेऽऽ उदीच्याः सुगः दक्षिणात्येभ्यः उत्त-
राणामधिकपुण्यं प्रकृतिकत्वात् तेषामिन्द्र एवं वैरोचनराजोऽपि
अधस्तने वामं सक्थि गृह्णाति अचोर्लोकवासित्वाधुत्तरध्रेणयधिप-
त्याश्च अवशेषा भवनपतयो चत्करणात् व्यन्तरा उपोनिष्ठाश्च
प्राह्या वैमानिका देवा यथाऽहं यथा मर्दिस्म । अवशेषाणि अ-
ङ्गानि सुजाग्रस्थीनि उपाङ्गानि अङ्गमर्मोपवर्तीनि अङ्गुल्याच-
स्थानि गृह्णातीति योगः । अयं जावः सनत्कुमाराद्यष्टविंशतिरि-
न्द्रा अयशिशानशविशतिदन्तान् अन्येष्वशिष्टा इन्द्रा अङ्गेपाङ्गा-
स्थानीति । ननु देवानां तद्धरणं क आशय इत्याह । केचिजिन-
जत्तया जिते निर्बुते जिनसक्थि जिनवशाराध्यमिति केचिज्जीति
मिति पुरातनीदिमाचार्णमित्यस्यातिरपीदं तत्त्वमिति केऽपि
धर्मः पुण्यमिति कृत्वा । अत्र ग्रन्थात्प्रसिद्धेऽयमपि हेतुः

"मृधमि सपदिमहं, अह बोह पणजव जह करेजा । तो परका-
लिकता च, सखिणेण करेति निद्रकम् " १ । सौधम्येन्द्राण-
न्धयोः परस्परं सखयोस्तच्छादानेन घरापहमोऽपि इत्यादि-
को हेयस्तद्यथा व्याख्यातो विशेषार्थप्रतिपासतो विशाधरनरा-
धितान्जस्रशोषामिष गृह्णाति स्वर्गोपद्रवविद्यावर्णमिति कृत्वा
आस्तां त्रिजगदाराध्यानां नार्थकृतां योगभूषणवर्तिनामपि देवाः
सक्थिग्रहणं कुर्वन्तीति । अथ तत्र विशाधरादिजिरहपूर्विकया
जस्मनि गृहीते अस्वातायामेव गर्तायां जानायां मा नृत्तव
पामरजनकृताशातनाप्रसङ्गः सातन्वेन तीर्थप्रवृत्तिश्च भूयादि-
नि स्तृपविष्माह (तण्णमित्थादि) सर्वे स्पष्टं नवरं सर्वामना
रानमयान्तर्वाहिराप रान्खन्धितान (महसि) महतां प्रतिवि-
स्तीर्णान् आत्रप्रययः स्वार्थिकः प्राकृतप्रययः शीन् चैत्यस्तृपाव
चैत्याश्चिताह्लादकाः स्तृपाश्चैत्यस्तृपास्तान् कुर्वन् । चिताप्रय-
दि तित्थिलयः आङ्गाकरणमृत्रे ततस्ते बहयो भवनपत्यादयो देवा
स्तथैव कुर्वन्ति । ननु यथाङ्गाकरणमृत्रे यावत् करणेन मुद्रकृतो
वाचयमृचा तथा पृथेस्त्रेऽपि कथं न सामवत्तिना कृता उच्यते
विविधयः त मृत्रप्रवृत्तेरिति (तण्णमित्थादि) ततस्ते बहयो
जवनपत्यादयो देवास्तेषु स्तृपेषु यथोचिने तीर्थेकरस्य परि-
नियोगमहिमां कुर्वन्ति कृत्वा च यथैवाकाशखण्डे नन्दीश्वरयो
होपस्तत्रोपागच्छन्ति ततः स शक्रः पौरस्थाज्जनकपर्वन्ते
अष्टादिकामणनामहां दिवसानां समाहारोऽष्टाहं तदस्ति
यस्यां महिमायां सा अष्टादिकाः तां महार्गादमां करोति । ततः
शक्रस्य चत्वारो लोकपाशाः सोमयमयकण्यैश्चमणनामानस्तथा-
श्वेतिषु चतुर्षु दधिमुखकपर्वन्तेषु अष्टादिकां महामहिमां कुर्व-
न्ति न चात्र नन्दीश्वरादिशब्दानां कोऽन्वय इत्युच्यते नन्दाप-
र्वन्तेषु पुष्करणीप्रमुखपार्थसमुद्रता समुद्रा ईश्वरः स्फूर्तिमात्र-
दीप्तस्य एवामनुप्यर्हीपापेक्षया बहुतरन्निजायतनादिसमु-
द्रायेन घरा नन्दीश्वरवरः । तथा अङ्गनरानमयत्वादङ्गनास्ततः
स्वार्थे कप्रययः । यथा कृष्णवर्णवेनाङ्गनतुल्या इत्यङ्गनकाः
उपमाने कप्रययः । तथा दानवदुज्ज्वलवर्णं मुखं शिखरं रज-
तमयत्वाद् येषां ते तथा बहुव्रीडा कप्रययः । अथेशानेन्द्रस्य
नन्दीश्वराचतारवकन्यमाह (ईसाणेति) ईशानो देवेन्द्र उत्तरा-
हे यज्जनके अष्टादिकां तस्य लोकपाशा उत्तराहाज्जनककन्यो-
परिवारकेषु चतुर्षु दधिमुखकेषु अष्टादिकां चमरश्च दा-
क्षिणात्याज्जनके तस्य लोकपाला दधिमुखकपर्वन्तेषु बहुन्द्रः
पाश्चात्याज्जनके तस्य लोकपाला दधिमुखकेषु ततस्ते बहयो
भवनपत्यादयो देवा अष्टादिकाः महामहिमामहोऽसवृताः
कुर्वन्तीति । बहुयजनं चाष्टादिकानां सौधम्येन्द्रादिभिः पुयक
पृथक् क्रियमाणत्वात् (करिस्ता इत्यादि) अष्टाधाहेका महा-
महिमाः कृत्वा यत्रैव लोकदेशे स्थानि स्थानि स्वसंखन्धीनि धि-
मानानियत्रैव स्थानि स्थानि जयनानि यामग्रासादाः यत्रैव स्वास्थाः
सजाः सुधर्माः यत्रैव सकाः स्वकाः स्वस्वसंखन्धिनो माणवक-
नामानश्चैत्यस्तमाश्चैत्यशब्दार्थः प्राग्वत् तत्रैवोपागच्छन्ति उपा-
गत्य च वज्रमेघेषु गोत्रसमुद्रकेषु भाजनिविशेषेषु जिनसक्थीनि-
प्रक्षिपन्तीति । सक्थिपदमुपवृत्तजनपरं तन दशनाद्यपि यथादे प्र-
क्षिपन्तीति । अथ ज्ञाताधर्मकथाः ज्ञानमार्गानां निवृत्तयन्तमभ्यव-
निजिनसक्थीन्यपूजन् वृषजजिनसक्थि च तत्र प्राक्षिपन्तीति हेयं
प्रक्षिप्य च अष्टयैः प्रत्यग्रैर्वैर्माह्वैश्च गार्धैश्चाह्वयि अर्चयित्वा
च विपुत्रान् नेगेचिनान् भोगान् सुजाना विहरन्त्यास्त इति ।
यथाह परं ननु चारित्र्यादिगुणविकस्य भगवच्छरीरस्य पुत्र-

नादिकं पूर्वमपि ममान्तर्धनमिव चाधने तदनु इदं जिनसकथ्या-
दिपूजनं कृते क्वार इव सुतरां याधने मैव वादीः नामस्थापना-
दयजिनानां भावजिनस्यैव वन्दनीयत्वात्, तदा भगवच्छरीर-
स्य च दयजिनरूपत्वात् सकथ्यादीनां च तदवयवत्वाद् भावजि-
नादभेदेन वन्दनीयत्वेनैव अन्यथा गर्भेतयोपक्रमस्य भग-
वतः "समणे नगशं महावीरे" इत्याद्यनिर्वापेन सूत्रकृतां सूत्रर-
चना शक्राणां शक्रस्तयप्रयोगादिकं च नौचिर्नामवेदिति । अत
एव जिनसकथ्याद्याशानताजीरयो हि देवास्तत्र कामसेवनादी
न प्रवर्तन्ते इति जं० २ वक्र० ।

(३१) अथेष्ट्याकूणां द्वितीयां चित्तिकां वर्णयति ॥

शृभसयभाउभाणं, चउवीसं चैव जिणहे कामी ।

मव्वजिणाणं परिमा, ववपमाणेहि निअगहिं ॥

स्वपशतं ज्ञातृणां जगतः कारितवानिति । तथा चतुर्विंशति-
इत्येव जितगुहे जिनायतने (कामिस्ति) कृतवान् का इत्याह ।
सर्वजिनानां प्रतिमा वर्णप्रमाणैर्निर्जैरात्मीयैरिति गार्थः । आ०
म० प्र० । श्रीश्रृपजदेवेन साकं येदंशसहस्रमुनिभिर्जितं प्र-
स्थापयामं ते कियता काशेन सिद्धास्तन्तीति प्रश्ने श्रृपजदेवेन
साकं दशसहस्रमुनयोऽजिजिञ्चन्ते सिद्धास्तन्तीत्येतद्वक्त्राणि
वसुदेवहिण्ड्यादौ वर्तन्ते इति बोध्यम् । श्वेन ४ उल्ला० ३१ प्र० ।
परिचष्टनपट्टं, प्रव० २१६ छा० । जी० । "यश्चसंययणे" लो-
हादिमयपट्टवक्त्राण्यस्युपममन्मार्थान्वितत्वाद्भ्रजः ॥ भ०
१ श० १ उ० । उल्ल० । वृपजं, जी० ३ प्रति । रा० । जं० ।
श्री० । अनु० । ज्ञा० । अपाधनेदे, कर्णच्छिद्रे, कुम्भीरपुच्छे,
मेदि० । पवनजेदे च धरणि० । वगदपुच्छे, हेम० । "नाजिमृशात्
यदा वर्णं, उच्छित्तः कुरुते ध्वनिम् । वृषजस्येव निर्वाति, हेलया
ऋषभः स्मृतः" इति सङ्कतशास्त्रोक्तस्वरजदे, राजकर्तव्ये, वाच०
कात्यायनगोत्रायाः शिशानाम्नायाः कन्यकायाः पितरि, तत्कथा
प्रत्यक्षहिण्ड्यां दर्शिता तत एवाऽवधार्या । उल्ल० १ भ० ।
ऋषभकूटाधिपदेवे च । स्था० ८ रा० ।

उसज-(ह) कंउ-ऋषभकूट-पुं० ६ त० वृपजस्य कण्ठे,
वृपजकण्ठप्रमाणे स्तविशेष, र.० " उसजकण्ठेण अट्टमयं "
जी० ३ प्रति० ।

उषभकूट-ऋषभकूट-न० जम्बूद्वीपे उत्तरार्द्धजगते वर्षे स्थना-
मस्थानं पर्वतः ॥

कहि एं जंते ! जंबुद्वीवे दीवे उत्तरभरहे वामे उसजकडे
णामं पव्वए पमत्ते गोअमा ! गंगाकुंरुस्म पञ्चच्छिमेणं सिं-
धुकुंरुस्य पुरच्छिमेणं चुल्लहिमवंतस्स वामहरपकयस्स दा-
हिणिश्चे णितंवे एत्थ एं जंबुद्वीवे दीवे उत्तरहे जरहे वामे उ-
सहकूटे णामं पव्वए पमत्ते अट्टजोअणाइं उहुं उच्चत्तेणं दो
जोअणाइं उव्वेहेणं मूले अट्टजोअणाइं विक्खंजेणं म-
ज्जे ङ जोअणाइं विक्खंजेणं उपारिं च चत्तारि जोअ-
णाइं विक्खंजेणं मूले माइरेगाइं पणवीसं जोअणाइं परि-
क्खेवेणं मज्जे साइरेगाइं अट्टारसजोअणाइं परिक्खेवेणं उ-
वारिं साइरेगाइं पुवात्तमजोअणाइं परिक्खेवेणं (पाठा-
न्तरं) मूजे वारमजोअणाइं विक्खंजेणं मज्जे अट्ट जोअ-
णाइं विक्खंजेणं उप्पि चत्तारि जोअणाइं विक्खंजेणं मूले

माइरेगाइं मच्चनीसं जोअणाइं परिक्खेवेणं मज्जे साइरे-
गाइं पणवीसं जोअणाइं परिक्खेवेणं उप्पि साइरेगाइं वा-
रमजोअणाइं परिक्खेवेणं मूले विच्छिमे मज्जे संखित्ते
उप्पि तगुए गोपुच्छमंठाणसंठिए सव्वजंभूणायामए अ-
त्थे मएहे जाव पडिस्सवे सेणं एगाए पउमवरवेइआए तहेव
जाव जवणं कोसं आयापेणं आदकोसं विक्खंभेणं देसूणं
कोमं उहुं उच्चत्तेणं अट्टो तहेव उप्पत्ताणि पउमाणि जाव
उत्थे अएत्थदेवे महहिण जाव दाहिणेणं रायहाणी तहेव
मंदरस्म पव्वयस्म जहा विजयस्म अविसेसियं ॥

क भवन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरार्द्धजगते वर्षे ऋषभकूटो नाम्ना
पर्वतः प्रकृतः जगज्जातः गौतम ! गङ्गाकुण्डस्य यत्र हिमयतो
गङ्गा निपतति तत्रङ्गाकुण्डं तस्य पश्चिमायां यत्र तं सिन्धुनिर्ग-
यति सिन्धुकुण्डं तस्य पूर्वस्यां कुल्लहिमयतो वर्षधरस्य दक्षि-
णात्यनित्येव सामीप्यकसमस्या नितम्बाम्बुजे इत्यर्थः । अत्र प्रदे-
शे जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरार्द्धभरते वर्षे ऋषभकूटो नाम्ना पर्वतः
प्रकृतः अप्रयोजनान्पुच्छं चत्वेन द्वे योजने उच्छेदेन त्रिमिप्रवे-
शेन उच्छेदचतुर्थांशस्य चूर्णवगतात्वात् अष्टानां चतुर्थांशे
द्वयोरेव लाजात् । मूलमध्यान्तेषु क्रमादष्ट पट्ट चत्वारि योजनानि
विष्कम्भेन विस्तरेण उपतृण्यत्वादायामेतापि समवृत्तस्याया-
मविष्कम्भयोस्तुल्यत्वादिति । तथा मूलमध्यान्तेषु पञ्चविंशति-
गुण्यद्वा द्वादश च योजनानि सार्तिरेकाणि परिक्रमेण परिधि-
ना । अथास्य पाठान्तरे वाचनाभेदस्तत्र परिमाणान्तरमाह । मूले
द्वादश योजनानि विष्कम्भेन मध्येऽष्टयोजनानि तूपरि चत्वारि
योजनानि विष्कम्भेन अत्रापि विष्कम्भायामनः साधिकात्रिगुणं
मूलमध्यान्तपरिधिमानं सूत्राक्तं सुबोधम् । अत्रापरः एकस्य वस्तुतो
विष्कम्भादिपरिमाणे द्वैक्यसम्भवेन प्रस्तुतप्रन्थस्यासामान्य-
स्थविरप्रणीतत्वेन कथं नान्यतरनिर्णयः यदेकस्यापि ऋषभकूटप-
र्वतस्य मूलादावष्टादियोजनविस्तृतत्वादि पुनस्तत्रैवास्य द्वाद-
शादियोजनविस्तृतत्वादीति सत्यं जिनभट्टारकाणां सर्वेषां
सायिकज्ञानवतामेकमेव मतं मूलतः पञ्चासु कालान्तरेण
विस्मृत्यादिनाऽयं वाचनाभेदः ॥ यदुक्तं श्रीमलयगिरिसूक्तिभि-
र्योतिष्करगङ्गवृत्ता " इह स्कन्दिताचार्यप्रवृत्ता दुःपमानुभा-
वतो दुर्भिक्षप्रवृत्त्या साधूनां पठनगुणादिकं सर्वमप्यनेशत् ।
ततो दुर्भिक्षातिक्रमे सुभिक्षप्रवृत्ता द्वयोः सङ्गमलापकोऽभवत्
तद्यथा एको वल्लभ्यामेको मथुरायां तत्र च सूत्रार्थसंघटने पर-
स्परं वाचनाभेदो जातः विस्मृतयोर्हि सूत्रार्थयोः स्मृत्वा स्मृ-
त्वा संघटने भयन्यवश्यं वाचनाभेद इत्यादि ततोऽत्रापि दु-
ष्करोऽन्यतरनिर्णयः द्वयोः पक्षयोरुपस्थितयोरनतिशायिज्ञा-
निभिरनाभिनिविष्टमतिभिः प्रवचनाशातनाभीरुभिः पुण्यपुरु-
षैरिति न काचिदनुपपत्तिः । किं च सिद्धान्तिकशिरोमणिपूज्य-
श्रीजिनभट्टगणितमाश्रमणप्रणीतक्षेत्रसमाससूत्रे उत्तरमतमेव
दर्शितं यथा "सर्वे वि उत्सहकूडा, उव्विछा अठ जोअणे हुंति ।
वारम अठ य खउरो, मूले मज्जुवारि विच्छिमा ॥१॥ मूलं वि-
च्छिमे इत्यादि शेषवर्णकः प्राग्वत् । अथास्य पञ्चवरवेदिकाद्याह ।
(से णं एगाए इत्यादि) स ऋषभकूटादिकेकया पञ्चवरवेदि-
कया तथैवेति । यथा सिद्धायतनकूटवर्णकः प्रागुक्तस्तथाऽत्रापि
वक्तव्य इत्यर्थः कियत्पर्यन्त इत्याह । यावद्भगवत ऋषभभाष्य-
देवस्थानं स चायं "पणेन य वणसंडेणं सव्वओ समंता संप-

त्ताप (स) अनुगामिकत्वाय ब्रुभातुबन्धायेत्यर्थः (इह) इह
यावत्करणदेवं इत्यं (इह तु दुर्लभं च माणं दिवा) इहं सृष्टमत्यर्थं
तुष्टं इहं वा विस्मृतं तुष्टं च तावद्विचक्षणं यत्र तत्तथा । तथा
भवत्येवमानम्बिता ईषःमुखसौम्यतादिभावैः समृद्धिमुपगता
तनञ्च नन्दिता समृद्धतरतामुपगता (पीडमणा) प्रीतिः प्री-
णनमाप्तायनं मनसि यस्याः सा प्रीतिमनाः (परमसौमनसिया)
परमसौमनस्यं सुष्ठु समनस्कता संजाता यस्याः सा परमसौमन-
स्यता (हरिसयसविसम्पन्नाहिव्या) इत्येवशेन विसर्पद्वि-
स्तारयति इत्येव यस्याः सा तथा ।

तएवं से उसन्नदत्ते माहणे कौटुंबियपुरिसे सहावेइ सहा-
वेइता एवं वयासी स्वप्पमेव भो ! देवाण्णप्या ! लहुकरणा-
जुत्तजोइयसमखुरवात्तिहाणसमलिहियसिगेहिं जंबूगयम-
यकलाकजुत्तपरिविसिडेहिं रययमयधंउत्तरज्जुप्पवरकंचण-
णत्थपग्गहोग्गहियएहिं णिलुप्पत्तकयामेलएहिं पवरगोणजु-
वाणएहिं णाणामणिमयधंउत्तराजात्तपरिगतसुजातजुगजु-
त्तरज्जुयजुगपसत्थसुविरचियनिम्मियपवरलक्खणोववेयं-
धम्मियं जाणप्पवरं जुत्तामेव उवह्वेइ मय एयमाणत्तियं
पच्चापिणइ । तएवं से कौटुंबियपुरिसे उसन्नदत्ते माह-
णेण एवं वुत्ता समाणा इह जाव हियया करयल जाव एवं
सामी लहत्ता णाए विणएणं वयणं जाव पडिसुणत्ता
स्वप्पमेव लहुकरणाजुत्त जाव धम्मियं जाणप्पवरं जुत्तामेव
उवह्वेइता जाव तमाणत्तियं पच्चापिणं तएवं से उसन्नदत्ते
माहणे एहाए जाव अप्पमहग्गघाभरणालं कियसरं सयाओ
गिहाओ पडिणिवक्खमइ पडिणिवक्खमइत्ता जेणेव वाहिरि-
या उवट्ठाणसात्ता जेणेव धम्मिए जाणप्पवरे तेणेव उवा-
गच्छइ उवागच्छइत्ता धम्मियं जाणप्पवरं दुरुइ ।

(लहुकरणाजुत्तजोइय इत्यमदि) लघुकरणं शीघ्रक्रियादृक्त्वं तेन
युक्तौ यौगिकौ च प्रशस्त्यांगवतौ प्रशस्तसहस्ररूपत्वाद्यौ तौ
तथा समाः खुराश्च प्रतीनाः (वालिहाणत्ति) वालिघाने च पु-
रुषौ ययोस्तौ तथा समानि लिखितान्युल्लिखितानि शृङ्गाणि वयो-
स्तौ तथा ततः कर्मधारयोऽस्तस्त्रभ्यां लघुकरणयुक्तयौगिकस-
मखुरवात्तिधम्मस्मल्लिखितशृङ्गाभ्यां गोयुवभ्यां युक्तमेव या-
नप्रवरमुपस्थापयतेति सम्बन्धः । पुनः किंनूताज्यामित्याह । जा-
म्बूतदमयौ सुवर्णनिर्वृतौ यौ कलापौ कण्ठाभरणविशेषौ ताभ्यां
युक्तौ प्रतिविशिष्टकौ च प्रधानौ जवादिजियौ तौ तथा ताज्यां जा-
म्बूतदमयकलापयुक्तप्रतिविशिष्टकाज्यां रजतमयौ रूप्यविकारे
घण्टे ययोस्तौ तथा सूत्ररज्जुके कर्पासिकसूत्रप्रवरकमयौ वर-
काञ्चने प्रवरसुवर्णमण्डितत्वेन प्रधानसुवर्णे ये नस्ते नासिका-
रज्जुतयोः प्रप्रहेण रश्मिना अवगृहीतकौ बकौ यौ तौ तथा ततः
कर्मधारयोऽस्तस्त्रभ्यां रजतमयघण्टसूत्ररज्जुकवरकाञ्चनस्ताः
प्रवहावगृहीतकाज्यां नीलोत्पलैर्जलजविशेषैः कृतो विहितः ।
(आमेसत्ति) आपीरुः शेकरो ययोस्तौ ताज्यां नीलोत्पलकृता-
पीडकाज्याम (पवरगोणजुवाणएहिं) प्रवरगोयुवभ्यां ना-
मामणिरत्नानां सत्कं यद्विष्टकाप्रधानं जातं आसकं तेन परि-
गतं परिक्रितं यत्तत्तथा सुजातं सुजातशक्यं ययुगं यूपस्तत्सु-
जातयुगं तच्च योक्त्ररज्जुकायुगञ्च योक्त्राभिधानरज्जुकायुगं

सुजातयुगयोक्त्ररज्जुकायुगे ते प्रशस्ते अतिबुद्धे सुविरचिते सु-
घण्टिते निर्मिते निवेशिते यत्र तत् सुजातयुगयोक्त्ररज्जुकायुग-
प्रशस्तसुविरचितनिर्मितम् (यथामित्यादि) एवं स्वामिन् (तथेति)
आहूया इत्येवं ब्रुवाण इत्यर्थः । विनयेनाञ्जलिकरणादिना ।

तएवं सा देवाणंदा माहणी अंतो अंतेउरंसिएहाया क-
यवद्विकम्मा कयकोउयभंगलपायच्छित्ता किं ते वरपादपत्तने-
उरमणिमेहलाहाररइयउचियकमयइडुगएगावत्तीकंउसुत्तउ-
रत्यगेवेज्जसोणिसुत्तगणाणामणिरयणजूसणविराइयंगी च ।
एंसुयवत्थपवरपरिहियादुगुल्लसुकुमालउत्तरिज्जासब्बोउय
सुरभिकुसुमवरियसिरया वरचंदणवंदिया वराभूसणजूसि-
यंगी कालागुरुधूमधूविया सिरिसमाणवेसा जाव अप्पमह-
ग्गभरणालं कियसरं रा बहूहिं खुज्जाहिं चिलाइयाहिं वाम-
णियाहिं वडहियाहिं वच्चोरयाहिं चउसियाहिं इसिगणिया-
हिं खारुगणियाहिं जोणियाहिं पन्हावेयाहिं न्हासियाहिं-
लउतियाहिं आरवाहिं दमिलाहिं सिंघलहिं पुलिंदीहिं
पकलीहिं बहलीहिं मुरंदीहिं सबरीहिं पारसीहिं णाणा-
देसं विदेसपरिपिमियाहिं सदेसनेवत्थगहियवेसाहिं इंगि-
यचित्थियपत्थियवियाणियाहिं कुसलाहिं विण्णियाहिं चे-
दियाचक्कवालवरिसधरथेरकंचुइज्जमहत्तरगविंदपरिविख-
त्ता जाव अंतेउराओ णिग्गच्छइ णिग्गच्छइत्ता जेणेव वा-
हिरिया उवट्ठाणसात्ता जेणेव धम्मिए जाणप्पवरे तेणेव
उवागच्छइ उवागच्छइत्ता जाव धम्मियं जाणप्पवरं दुरुइ ।

(तएवं सा देवाणंदामाहणीत्यादि) । इह च स्थाने वाचनान्तरे
देवानन्दावर्णक एवं इत्येते (अंतो अंतेउरंस एहाया) अन्तर्मे-
ध्येऽन्तःपुरस्य स्नाता अनेन च कुत्रीनाः स्त्रियः प्रच्छन्नाः स्ना-
न्तीति दर्शितम् । (कयवद्विकम्मा) गृहदेवताः प्रतीत्य (कय-
कोउयभंगलपायच्छित्ता) इतानि कौतुकमङ्गलान्येव प्रायश्चि-
त्तान्यवश्यं कार्येत्याद्या सा तथा तत्र कौतुकानि मणीतिहका-
दीनि मङ्गलानि सिद्धार्थकदूर्वादीनि (किं ते) किञ्चान्यत् (वर-
पादपत्तनेउरमणिमेहलाहाररइयउचियकमयइडुगएगावत्तीकं-
उसुत्तउरत्यगेवेज्जसोणिसुत्तगणाणामणिरयणजूसणविराइयं-
गी) वराभ्यां पादपातनपुराज्यां मणिमेखलया इत्येण च
रचितै रतिदैर्घ्या सुखदर्शितयुक्तैः कटकैश्च (खडुगत्ति)
अङ्गुलीयकैश्च एकावल्या च विचित्रमणिमय्या कण्ठ-
सूत्रेण च उरःस्थेन च रुद्धिगम्येन प्रवेयकेण च प्रतीनेन उरः-
स्थप्रवेयकेण वा श्रोणिसूत्रकेण च कटीसूत्रेण नानामणिरत्नानां
मूषणैश्च विराजितमङ्गं शरीरं यस्याः सा तथा (चीणंसुय-
त्तथपवरपरिहिया) चीनांशुकं नाम यद्वस्त्राणां मध्ये प्रवरं
तत्परिहितं निवसनीकृतं यया सा तथा (दुगुल्लसुकुमालउ-
त्तरिज्जा) दुग्गुलो कृत्तविशेषस्नहृत्कलाजातं दुग्गुलं वस्त्रविशे-
षस्तत्सुकुमालमुत्तरीयमुपरिकायाद्वृद्धादनं यस्याः सा तथा
(सब्बोउयसुरभिकुसुमवरियसिरया) सर्वर्तुकसुरभिकुसुमै-
र्वृत्ता वेष्टिताः शिरोजा यस्याः सा तथा (वरचंदणवंदिया)
वरचन्दनं वन्दितं ललाटे निवेशितं यया सा तथा (वराभर-
णयूसियंगीति) इत्युक्तम् । (कालागुरुधूमधूविया) इत्यपि व्यं-

कम् । (गिरिसमागच्छेता) श्रीदेवता तथा समाननेपथ्या इतः प्रकृतवाचनानुभियते (खुज्जाहि) कुञ्जिकाभिर्भक्तज-
ह्नाभिरित्यर्थः । (तिलाइयाहि) चिलातदेशोत्पन्नाभिः या-
वत्करणादिवं दृश्यम् (वामणियाहि) ह्रस्वशरीराभिः (वड-
हियाहि) मडहकोष्ठाभिः (चव्वरियाहि एओसियाहि इ-
सिगणियाहि थासगणियाहि जोगियाहि पल्लवियाहि दहासि-
याहि लओसियाहि आरचीहि इमिलाहि सिहलीहि पुलिदीहि
पळणीहि वहलीहि मुण्डीहि सवरीहि पारसीहि नाणादेसी-
विदेसपरिपिडियाहि) नानादेशीभ्यो बहुविधजनपदेभ्यो
विदेशे तद्देशापेक्षया देशान्तरे परिपिडिता यास्तास्तथा (स-
वेसनेवत्थगाहियवेसाहि) स्वदेशेपथ्यमिव गृहीतो वेषो
यकभिस्तास्तथा ताभिः (इगियच्चित्तियपत्थियवियाणि-
याहि) इङ्गितेन नयनादिचेष्टया चिन्तितञ्च परेण प्रार्थितं
आभिलषितं विजानन्ति यास्तास्तथा ताभिः (कुसलाहि
विणीयाहि) युक्ता इति गम्यते (चेडियाचक्रवालवलिस्थ-
रथेरकंचुइज्जमहत्तरयविदुपरिक्खिता) चेटीचक्रवालेनार्थ-
स्वदेशसम्भवेन वर्षधराणां धर्तितकरणेन नपुंसकीकृताना-
मन्तःपुरमहत्तकानाम् । (थेरकंचुइज्ज सि) स्थविरकञ्चुकि-
नामन्तःपुरप्रयोजननिवेदकानां प्रतीकाराणां वा महत्तरकानां
चान्तःपुरकार्यचिन्तकानां धृष्टेन परिक्षिता या सा तथा । इद-
ञ्च सर्वं वाचनान्तरे साक्षादेवास्ति ॥

तए णं से उसजदत्ते माहणे देवाणं दामाहणीए मरिद्ध ध-
म्मयेण जाणप्पवरं दुरुद्धेमाणे णियगपरियात्तमपरिवुडे माह-
णकुंभगावं एयरं मज्झं मज्झेणं णिगच्छइ निगच्छइत्ता
जेणेव बहुमाहए चेइए तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता
उत्ताए तत्थकराइसए पासइ पासइत्ता धम्मियं जाणप्प-
वरं लवइ उवेइत्ता धम्मियाओ जाणप्पवराओ पञ्चोरुइ
पञ्चोरुइत्ता समणं भगवं महावीरं पंचविहेणं अज्जिगमेणं
अभिसमागच्छइ तं सच्चित्ताणं दव्वाणं विउसरणायाए
एवं जहा विइए सए जाव तिविहाए पज्जुवासण्याए पज्जु-
वासइ । तए णं सा देवाणं दामाहणी धम्मियाओ जाण-
प्पवराओ पञ्चोरुभइ पञ्चोरुभत्ता बहूहि खुज्जाहि जाव
महत्तरगपरिक्खित्ता समणं भगवं महावीरं पंचविहेणं
अभिगमेणं अजिसमागच्छइ तं सच्चित्ताणं दव्वाणं विउसर-
णायाए अचित्ताणं दव्वाणं विमोयण्याए विणओण्याए
गायल्लुई चकखुप्फासे अजलिपग्गहेणं मणसा एगत्ती-
भावकरणेणं जेणेव समणं भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ
उवागच्छइत्ता समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो आदाहिणं
पयाहिणं करइ करइत्ता वंदइ एमंसइ वंदित्ता एमंसित्ता
उसजदत्तं माहणं पुरओ व कट्टुइया चेव सपरिवारा सु-
स्सुसमाणी एमंसमाणी अजिमुद्धा विणएणं पंजझिउमा
पज्जुवासइ ॥

(सच्चित्ताणं दव्वाणं विओसरणायाए) पुण्यताम्बूलादि-
द्रव्याणां ध्युत्सर्जनतया त्यागेनेत्यर्थः (अचित्ताणं दव्वाणं
विमोयण्यायाए) वस्त्रादीनामत्यागेनेत्यर्थः (मणसो एग-

त्तीभावकरणेणं) अनेकस्य सप्त एकतालक्षणभावकरणेण
(ठियाचेवत्ति) उर्द्धस्थानस्थितैव अनुपविष्टेत्यर्थः ।

तए णं सा देवाणं दामाहणी अगयपएहया पप्पुयलो-
यणा संवरियवत्तियवाट्टा कंचुकयपरिक्खित्तिया धाराह-
तकदंबपुष्पगं पिव समुस्ससियरोमक्वा समणं भगवं म-
हावीरं अणिमिसाए दिट्ठाए देहमाणी २ चिद्धं जंतेति ?
जगवं गोयमे समणं जगवं महावीरं वंदइ णमंसइ वंदित्ता
णमंसित्ता एवं वयासी किं णं जंते ! एसा देवाणं दामा-
हणी अगयपएहया तं चेव जाव रोमक्वा देवाणुप्पिए
अणिमिसाए दिट्ठीए देहमाणी २ चिद्धं गोयमादिसमाणं
भगवं महावीरे जगवं गोयमं एवं वयासी एवं खलु गो-
यमा ! देवाणं दामाहणी मम अम्मगा अहं णं देवाणं दामा-
हणीए अत्तए तए णं सा देवाणं दामाहणी नेणं पुच्च-
पुत्तसिणेहाणुरागेणं अगयपएहया जाव समुस्ससियरोम-
क्वा मम अणिमिसाए दिट्ठीए देहमाणी २ चिद्धं तए णं
समणे जगवं महावीरे उसजदत्तस्स माहणस्स देवाणं दामा-
हणीए तीसयं मडइ महात्तियाए इंसिपरिसाए जाव
परिसापभिया तए णं से उसजदत्ते माहणे समणस्स ज-
गवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्टुट्टे
उट्टाए उट्टेइ उट्टेइत्ता समणं जगवं महावीरं तिकखुत्तो जाव
णमंसित्ता एवं वयासी एयमेयं जंते ! तहमेयं भंते !
जहा खंदओ जाव से जहे यं तुज्जे वदह तिकइ
उत्तरपुरच्छिमं दिभीजागं अवक्कमइ अवक्कमइत्ता सयमेव
अजरणमल्लालंकारं उमुयइ उमुयइत्ता सयमेव पंचमुट्ठियं
लोयं करइ करइत्ता जेणेव समणे जगवं महावीरे तेणेव
उवागच्छइ उवागच्छइत्ता समणं जगवं महावीरं ति-
क्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं जाव णमंसित्ता एवं वया-
सी अस्सित्तेणं जंते ! होए पस्सित्तेणं जंते ! होए जराए म-
रणेण य एवं एएणं कमेणं जहा खंदओ तहेव पच्चइए जाव
सामास्यमाइयाइ एक्कारस अंगाइ अट्ठिज्जइ जाव बहूहि
चउत्थच्छट्टमदमम जाव विविचोहि तत्रोक्कमेहि अप्पाणं
जावमाणे बहूइ वासाइ सामणपरियागं पाउणइ पाउणइ-
त्ता मामियाए संझेहणाए अत्ताणं कूमेइ कूसित्ता मरिद्धि
जत्ताइ अणसणाइ वेदेइ वेदेइत्ता जस्स ट्ठाए कीरइ नम्म-
जावे जाव तमट्ठं आराहेत्ता जाव सव्वउक्खप्पणीणे तए णं
सा देवाणं दामाहणी समणस्स जगवओ महावीरस्स अं-
तिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्टुट्टा समणं भगवं महावीरे
तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं जाव णमंसित्ता एवं वयासी
एवमेयं जंते ! तहमेयं भंते ! एवं जहा उसजदत्तो तहेव
जाव धम्मपाइक्खइ तए णं समणे जगवं महावीरे देवाणं दामा-
हणी सयमेव पच्चावेइ पच्चावेइत्ता सयमेव अज्जचंदणाए

अजाए सांसिणिताए दत्तय तत्ता तए तां सा अज्जचंदणा
अजा देवाणंदा माहणि सयमेव मुंरावेऽत्ता सयमेव मेहा-
वेऽत्ता एवं जहा उसभदत्तनेमहं अज्जचंदणाए अजाए
इमं पयाणुरूवं धम्मियं उवदेसं मम्मं पविज्जऽत्ता तमा गाए
तह गच्छऽत्ता जाव संजमेणं संजमइ । तए तां सा देवाणंदा
अजा अज्जचंदणाए अजाए अंतियं सामाइयमाइयाइं एका-
रस भंगाइं आहिज्जऽसेसं तं चेव जाव सच्चुक्खवपणीणा ॥

(आगयपणहयसि) आयातप्रश्नया पुत्रस्नेहादागतस्तनु-
स्तम्येत्यर्थः (पणुयत्तोयणा) प्रपुनलोचनापुत्रदर्शनप्रयतिता-
नन्दजलेन (संवरियवालयाहा) संवृतौ हर्षातिरंकादतिस्फु-
रीजयन्तौ निषिद्धौ वृत्तयैः कटकैर्बाह्वुजौ यस्याः सा तथा ।
(कंचुयपरिक्खत्तिया) कंचुको चारवाणः परिक्रिप्तो विक्रिप्तो
विस्तारितो हर्षातिरंकास्फुरीजुतशरीरतया यया सा तथा (धा-
राइयकइयपुण्णमिस्समुत्तसितानि रोमाणि कूरेषु रोमरन्ध्रेषु यस्याः
सा तथा (पंहुमाणत्त) प्रेक्षमाणा आज्ञां ह्येष चात्र द्विक्रिः
(भंतंत्ति) जदन्त ! इत्येवमामन्त्रणवचसाऽऽमन्त्रेत्यर्थः गीयम !
इति) एवमामन्त्रेत्यर्थः । अथवा गौतम इति म.मोक्षारणम (अ-
यीति) आमन्त्रणार्थं निपाता हे भो इत्यादिवत् । अक्षपत्ति)
आत्मजः पुत्रः (पुत्रपुत्तासिणेहाणुराणंति) पूर्वप्रथमगर्भाधा-
नका तसस्तनो यः पुत्रस्नेहकृणोऽनुगमः स पूर्वपुत्रस्नेहापुरा-
गस्नेन (महइमहालिपत्ति) महती चात्तायनिमहती चेति म-
हानिमहती तस्यै आग्रप्रत्ययश्चेह प्राकृतप्रभवः (हसिपरिसाए-
त्ति) पश्यन्तीति श्रुत्यो हानिनस्तदृपा पर्यपरिवार आरपि-
पत्तयै यावत्करणादं इत्यम्- “मुणिपरिसाए जइपरिसाए
अणेगसयाए अणेगसयाविदपरिचाराए इत्या व ” तत्र मुनयो
वाच्यमा यतयस्तु धर्मक्रियासु प्रयतमानाः अनेकानि ज्ञानानि य-
स्याः सा तथा तस्यै अनेकज्ञतप्रमाणानि बृहन्ति परिवारा य-
स्याः सा तथा तस्यै (तएणं सा अज्जचंदणा अउत्तयादि) इह
च देवानन्दाया भगवता प्रब्राजनकरणेऽपि यदार्थचन्दनया पुन-
स्तत्करणं तत्तत्रैवानवगतवाचगमकरणादिना विशेषाधानमित्यथ
गन्तव्यमिति (तमाणापत्ति) तदाह्वया आर्थचन्दनाह्वया । भ० ए
श० ३३ उ० । विपाकदशानां तृतीयद्व्यविपाकां कसुजातकु-
मारस्य पृथगेव जीवे च । “उसुयारणयरे उसभदत्ते गाहाव”
वि० ४ अ० ॥

उसभ (ह) पुर-कृपजपुर- न० राजगृहनगरप्रस्थापकरा-
जपुत्रजेन प्रस्थापिते पुत्रभेदे, “तथ एगो वसतो अयेहि परछा
एकगिरणे अत्यति न तीरति अयेहि वसतेहि पराणेत्तुं” आ०
पू० ४ अ० । आ० १० । “जीणयास्तुनि तत्रापि, चरन्ते वृषजं धने ।
हृष्टाऽन्याजप्यसृग्भं, परं तत्र व्यधात्पुनः ॥” आ० म० । आ०
क० । यत्र जीवप्रदेशिकास्या द्वितीयमिहवा उपप्लास्तस्मिन्
नगरं, विज्ञे० । आ० क० । इत्या० । “उसहपुरे णयरे वृत्तकर-
मउज्जाणे” विषा० २ थु० २ अ० ।

उसभ (ह) पुरी-कृपजपुरी-स्त्री० जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पूर्व-
तः हीनोदाया महानद्या दक्षिणतः स्थे राजप्राचीने, स्था० ८ उ० ०

उसभ (ह) सेण-कृपजसेन- पुं० जगवत आरभदेवस्य
प्रथमगणधरे, “उसजसेयो नाम नरहस्य रक्षो पुत्तो सो धम्मं

सोऊण पच्चइतो तेण तिहि पुब्बाइ गहिताइं सप्पखे धिगते धुवे ”
आ० पू० १ अ० कल्प० । स० (अस्य श्रृषभशब्दे यत्कल्पितां)
“आइगरपुरिमताले पवत्तिया उसभसेणस्स ” नं० ॥

उसा-उषा- स्त्री० ओषत्यन्कारम्-उष्-क- प्रातरादिसन्ध्या-
सु, “तेजःपरिहानिरुषा, भानोरजोदयं थावत् ” वृहत्संहितोक्ते
कावे, नक्षत्रप्रजाकृयः कास उषा तेन पञ्चाशद्वटिकोत्तरमार-
ज्य सूर्यार्चोदयपर्यन्तः । स कासः लग्नाद्यक्षाने उषाकावे यात्रा-
शस्ता अन्धकारेण सन्तापकरिण्यां रात्रौ, मेदि० । हारचूरी, ततः
कचित् गौरादित्वाङ्गीष् स्त्री० । गव्याम, हेम० । स्थ.ल्याम्,
रमानायः । प्रातःकाले, अय्य० मेदि० । अय्ययत्वात् ततो भवायै
उषुस्तु च उषाननः । तद्भवे, श्रु० ह्रियां ऊंप् । घाच० ॥

उसिचित्ता-अपसिञ्चयितु- त्रि० उपतापयितरि, “उसिणोद-
गवियरेण कायं उसिचित्ता भवति ” उष्णोदकविकटेन कायं
शरीरमपसिञ्चयिता भवति । तत्र विकटप्रहणादुष्णतैः न काञ्चि-
कादिना कायमुपतापयिता भवति दशा० ३ अ० ॥

उसिक-मुच्-धा० तुदा० सक० अनि० मुच्-मुद्वावेहेरमेहो-
सिकरे भवणिलुब्धधंसाकाः ८ । ४ । ए१ । इति मुच्चेसिकादे-
शः । उसिकइ मुग्रह मुञ्चति । प्रा० ।

उसि.कया-अपपञ्चय-अय्य० प्रज्व.ल्येत्यर्थे, भा० २ थु० ।

उसिण-उष्ण-पुं० न० उषति दहति जन्तुनित्युष्णम् उत्त० १ अ०
आहारपरिपाकाधिकारणे वह्नाद्यनुगते स्पर्शभेदे, अनु० ।
स्था० (उष्णानेकेषः स।उपहृत्तदेव इत्येते) उष्णयुक्ते, त्रि०
अमरः । उष्णस्पर्शपरिमाणे, “उसिणे वेथणं वेधति” उष्णां वेदनां
वेद्यन्ते उष्णस्पर्शपरिणामा उष्णा प्रज्ञा० ८ पद० । उष्णा प्रथ-
मादिषु उष्णस्पर्शजनिता वेदना । स्था० १० उ० । “उसिणप-
रितावेहि धिसु” आ० पू० १ अ० ।

उसिणजोणिय-उष्णथोनिक-पुं० उष्णमेव योनिर्येपान्ते उ-
ष्णथोनिकाः । उष्णात्पक्षे जीवेषु, त्रि० ७ श० २ उ० ।

उसिणपरि (री) मह-उष्णपरि (री) वह-पुं० उपदा-
हे इत्यस्यैणादिकमकप्रत्ययान्तस्य उष्णं निदाघादितापात्मकं
तदेव परिबहः । परिबहभेदे, उत्त० २ अ० । मृत्र० । तद्वत्क-
व्यता (उपहपरीसहप्रकरणे उक्ता)

उसिणन्य-उष्णीजित- त्रि० अस्वाभाविकमौषध्यं प्राते,
“उसिणे उसिणधूपयावि होत्था” त्रि० ३ श० २ उ० । अनस्त-
रपि नरकगतजाड्यापगमाज्जानोत्साहे, जी० ३ प्रति० १ उ० ।

उसिणोदग-उष्णोदक-न० स्वभावत एव क्वचिद्विरेगादाहुष्ण-
पणिणाम्ऽपकायजेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० । कथिनोदके, “उ-
सिणोदगं तत्तफासुयं पमिगाहज्ज संजए ” द० ८ अ० ।
तद्वच्च त्रिजिर्वागैककालितमावृतं यदुष्णोदकम् प्रथ० १३५ छा० ।
वि० । कल्प० ।

उसिणोदगतत्तजोऽ (ण)-उष्णोदकतप्तजोजिन्-पुं० त्रिद-
पक्षोक्तोष्णोदकभोजिनि, ॥

उसिणोदगतत्तजोऽशो, धम्मउगस्स मुणस्स हीमतो ।

संमग्गिअसाहुगाइहि, अरुसाही उ तहागयस्स वि । १८ ।

(उसिणोदगेत्यादि) मुनेदुष्णोदकतप्तभोजिनः त्रिवर्णोक्तो-
ष्णोदकभोजिनः । यदि वा उष्णं स्वस्व हीतीकुर्यादिति तत्प्रवर्ण-
यः । तथा भुतचारित्राख्ये धर्मे स्थितस्य (हीमतोत्ति) हीरसं-

कर्म मति सज्जा तन्नोऽस्यमज्जुप्तावत इत्यर्थः । तस्यैवंभूतस्य
मुने राजादिभिः सार्द्धं यः संसर्गः संबन्धोऽसावसाधुग्नयोद-
यहेतुत्वात्तथा गतस्यापि यथोक्तानुष्ठायिनोऽपि राजादिसंसर्ग-
वशादस्मादधिर्यापयानमेव स्यात् न कदाचित् स्वाध्याया-
दिकं ज्ञेयमिति ॥ १८ ॥

उसिणोदगनियम-उत्पणोदकनिकट-न० अणसुके विदणमो-
रुने पश्चाद् वा सचिन्तामूने उत्पणोदके, आचा० २ भु० १ भ० ६ उ०
चांस गोमिया-उत्पणोदक-वि० अण्युष्णे, प्रश्न० १ द्वा० ॥

उमिय-उषित-वि० वस्-इण-क-व्यवस्थिते, "उसिया वि द-
स्थियासेषु पुनिसा" सूत्र० १ भु० ४ अ० १ उ० । वस्-क
पर्युषितं, कृत्वासे, च । उप दाहे-क । दाहे, मेदि० कृति, धर-
णिः । जावे क । वासे, न० वाच० । आचा० २ भु० ।

उसि (सि) (उसि)य-उच्छित-वि० ऊर्ध्वं नीति, का० १ अ० ।

उचैः कृते, उच० २२ अ० प्रख्याते, सूत्र० २ भु० ५ अ० । का० प्रज्ञा०
उत्तमृत-वि० प्रयत्नतया सर्वेषु दिक्षु प्रसृते, च० प्र० १ पाद०
विश० । सम्प्रमाने, "सुत्तजातं कस्मिन्महाजगद्वयम्" ग० ।

उसिउफलिअ-उच्छितस्फटिक-वि० उच्छितं प्रख्याते स्फ-
टिकवर्त्मने यशो यस्योऽसौ उच्छितस्फटिकः । प्रख्यातनिर्म-
ल्यमसि, सूत्र० २ भु० ७ अ० । उच्छितानि स्फटिकानि च स्फ-
टिकानि अन्तःकरणानि येषां ते तथा । शुक्लान्तःकरणेषु, सूत्र०
२ भु० २ अ० ।

उसीगर-उशीतर-पुं० वृष्णिवंशोक्तये क्षत्रियभेदे, "उशीतरश्च
विक्रातो, वष्णयस्ते प्रकीर्तिताः" पौरये उपभेदे, "उशीतर च
धर्मज्ञः, नितिशुचि महावपम । हरिवंशकपोतार्थे स्वशरीरमांस
दानं प्रसिद्धं वाच० । विशकुपुत्रं मुनारादेव्याः पत्नौ, ती० ।

उसीर-उ (पी) शीर-पुं० न० वश-ईरन् किञ्च वीरणमूले
सूत्र० १ भु० ४ अ० । हा० । जी० । आ० म० प्र० । ग० । प्र-
श्न० । च० । आचा० । उक्त० । तस्य गुणाः "उशीरं पाचनं शीतं,
रक्तमनं सधु निककम् । मधुरं ज्वरहृन्निमज्जनुकफपित्तनुत् ।
मृणालिनिष्वजीर्णपदाहकृच्छ्रवणापहम् । भावप्र० ।

उसु-इष-पुं० इष्यते हिंस्यते अंगेन ईष-उ-हस्यश्च । शरे,
सूत्र० १ भु० ५ अ० १ उ० । प्रतोदे, सूत्र० १ भु० ४ अ० २ उ० ।
शरपत्रकलादिसमुदाये, "अहंगं मे उसू" भ० ५ श० ६ उ० ।
कामस्य पञ्चवाणत्वात्तदनुसृत्या पञ्चसंख्यान्विते वृत्तक्षेत्रान्त-
र्गते जीवावधिपगिधिपर्यन्तकृतसरलरेखायां च । वाच० ॥

तत्र इपोरानयनाय करणमाह ।

भाणवग्गाओ नियमा, जीवावगं विसोदृच्छाणं ।

मेसस्स उद्धजागं, जं मूलं ते उसु होइ ॥

नियमादवश्यतया धनुःपृष्ठवर्गात् जीवावर्गं विशोध्यपनोय
शेषस्य पश्चात्तं पश्चिमिर्भागे इति यन्मूलमागच्छति तदिषुगिषु-
परिमाणं भवति तत्र भरतक्षेत्रस्य धनुःपृष्ठवर्गः सप्तकः षट्को-
टिकोऽष्टौ च शून्याः । तस्मात् जीवावर्गः सप्तकः पञ्चकः ष-
ट्कोऽष्टौ शून्यानि । ७५६०००००००० तस्य पश्चिमिर्भागे इति
जात एककोऽष्टौ शून्यानि १०००००००० एतस्य वर्गमूलनयने
लब्धानि दशसहस्राणि कलानां तासामेकोनविंशत्या भागे
इति लब्धानि याजनानां पञ्चशतानि षड्विंशत्यधिकानि षट्
कलाः पतावान् भरतक्षेत्रस्येषु । एवं सर्वेषामपि क्षेत्राणा-
मिषय आनेतव्याः । जो० १० पाद० ।

उसुकाअ-उसुकाल-पुं० देशी० उवृकले, नि० सू० १३ उ० ।

उसुग-इषुक-पुं० इषु-स्थूला कन् शरप्रकारे, वाच० । इषुका-
कारे, आभरणे, निम्बके च । "उसुपायमहिं मंडेहि नाचणं अ-
हचणं विभूमेमि" पि० ।

उसुदो-य-इषुचोदित-वि० शराभिघातप्रसिद्धे, सूत्र० १ भु०
५ अ० २ उ० ।

उसुमट्टिया-इषुमट्टिका-स्त्री० मुञ्जानिभिः सह कुट्टितमृत्ति-
कायाम्, "सा इसियाइपिण्वित हौति उसुमट्टिया य तम्मिरसा ।
सरसल्लुहिसिगित्तं तस्सव उर्या तस्स ल्लुहो सो य मुंजा
दम्भा वा एते पिण्वितसि कुट्टिया पुणो मट्टियाप सह कुट्टिज्जंति
एसा उसुमट्टिया कुसुमट्टिया वा" नि० सू० १८ उ० ।

उसुयार-इषुकार-पुं० इषु करोति-कृ-अण । वाणकारके शि-
ल्पिभेदे, वाच० ।

अस्य निरूपणः ।

उसुयारं निरूपेते, चउ च्वहो व्विहो हांइ दव्वमि ।

आगम नोआगमओ, नोआगमतो य सो ति विहो ॥९४॥

जाणगमरीरजविण्, तव्वडरित्तं य से पुणो ति विहो ।

एगजविण्वद्धाओ, अभिसुहओ नामगोए य ॥९५॥

उसुयारनामगोयं, वट्ठतो जावओ य उसुयारं ।

तत्तो समुट्टियमिणं, उसुयारिज्जंति अउत्तयमां ॥९६॥

गाथात्रयं स्पष्टमेव नवरामपुकाराभिलाषेन नेयं तथा यदि-
पुकारासमुत्थितं तत्तस्मै प्रायो हितमेव भवतीति इषुका-
राय हितमिषुकारायमुच्यते प्राधान्याच्च राज्ञा निर्देशोऽन्यथा
पक्षेण प्रयेतस्समुत्थितं तुल्यमेवेति ।

सप्रति कोऽयमिषुकार इति तदुक्तव्यतामाह निरूपेति कृत् ।

पुव्वज्जेवे मंघरिया उ, मंपीया अन्नमममणुत्ता ।

नोत्तुण जोगभोगे, निग्गंथा पव्वए समणा ॥९७॥

काऊण य सामन्नं, पण्डगुम्मे विमाणे उव्वन्ना ।

पड्ढिओवमाइ चउरो, ठिडं उ उक्कोमया तेमि ॥९८॥

तत्तो य च्या मंता, कुरुजणवयपुरम्मि उसुयारं ।

जा विजणा उव्वन्ना, चरिमसरारा विगयमांहा ॥९९॥

राया उसुयारो य, कमज्जावइ देवि अग्गमहिंसो से ।

जिगुनामे य पुरोहिण्, वाभिड्ढी भारिया तस्म ॥१००॥

उसुयारपुरं नयरे, उसुयारुरांहिओ उ अणवच्चो ।

पुत्तस्स कए बहुसो, परित्तप्यंती एयग्गावि ॥ १ ॥

काऊण समणरूवं, तट्ठियं देवो पुरोहिओ जणइ ।

हांहिति तुव्वन पुत्ता, दोधि जणा देवलोगचुया । २ ।

तोहि य पव्वइयव्वं, जहा य न करंइ अंतरायएहे ।

ते पव्वइया संतां, वोहेहिंती जणं बहुगं च ॥ ३ ॥

तं वयणं साऊणं, नगराओ निति ते वयग्गामं ।

वट्ठति य ते जट्ठियं, गाहंति य णं असव्वजावं ॥ ४ ॥

एए समणा वुत्ता, पेयपिमायपोरुमादा य ।

मा नेमि अल्लियडा, सा जे पुत्ता विणासेज्जा ॥ ५ ॥

इदृण तर्हि समणे, जइ पोरणिणं च सरैऊण ।

बांदिं तम्मापियरो, उस्यारं रायपत्तिं च ॥ ६ ॥

सामंभरा य राया, भिगु य वानिडरायपत्तियं ।

बंजणी दारगा चं, छप्पं परिमिबुया ॥ ७ ॥

आसामकरार्थः स्पष्ट एव नवर (संघाडिबत्ति) सम्यक्
घटिताः परस्परं स्नेहेन संबद्धा वयस्या इति यावत् तेषां कदा-
चिद्विगतिनान्तरमप्येतयोऽपि दाक्षिण्यजलज्जास्तेस्तथा स्युरत
आह । संप्रतीताः सम्यगान्तरप्रीतिनाजस्तथाऽन्योन्यमनुरक्ता भ-
तिशयव्यापनफलवाक्यस्यात्यन्तस्नेहजाजः । अथवा (संघाडि-
बत्ति) देशीपदमन्युपक्रमेव । मित्रातिथायि प्रीतिर्वाह्यानुयायः
स्वभावतः प्रतियोग्यः पश्यते च (घाडिबत्ति) घटिता मिलि-
तास्तथा (भोगभोगेत्त) जोकुं योभ्या ये जोष्या जोगास्तान्
भोग्यभोगान् जोगतोयान्वाऽतिशायिनो भोगान्वादान्तरतः का-
मभोगान्वा (णिभंश्चाप्यप्य समणत्ति) निर्मन्थास्त्यक्तप्रन्थः
प्राप्तजत् प्रवर्त्तय गृहीतवन्तस्तन्मध्य भ्रमणतपरिवनोऽपि अचूयक्षि-
ति शेषः [कुयन्नाविति] देशीपदं प्रक्रमान्च्युत्या द्वावपि दम्पती
तथा अन्तरायं विप्र (गृहेति) अनयोस्तथा (णितित्त) नियो-
स्याधिक्येन गच्छन्ति कं व्रजग्रामं गोकुलप्रायग्रामं प्रत्यन्तग्राम-
मित्यर्थः (गृहेति असः जायंति) प्राहयतोऽसन्नायमसन्तमकु-
न्दरं चाथ साधुमेतत्वादिलक्षणं प्रेत्य भूता पिशाचाः पिशा-
चनिकायाप्यज्ञाः पौरुषादाश्च प्रस्तावनः पुरुषसवधिमांसमङ्गका
राक्षसा इति यावत् (तेस्ति) सूत्र्यात् तान् भ्रमणान् [अक्षुय-
इत्ति] आलभ्येतामाश्रयेताम् । किमित्यत आह मा [भि] नवन्तो
पुत्रौ विनश्येतामिति । अत्र चेपुकारमिति राज्यकाव्रनाम्ना सोम-
न्धश्चेति मौलिकनाम्ना इति संतापयाम इति गार्थैकादशाधयथा
र्थः । ज्ञावार्थस्तु संप्रदायादवसेयः स चायं 'जे तो दोक्षि गोवद्वारया
साहु अणुकेपाए लक्षसम्मत्ता कांठं काऊण देवसेणे उ क्कत्ता ते
तमो देवद्वाराओ चउ । खप्पइदृणकर इन्तकुत्रे दो वि भायरा
जाया । तत्थ तेसि अणे वि अत्तारि अम्मद्वारगा वयंसया जाया
तत्थ वि जोगे जुजुं तहाऊवाणं धेराणं अंतिप धम्मं सोऊण
पञ्चतिया सुविरकाइं संजमं अणुपाळेऊण जत्तपञ्चकाइं
कांठं काऊण सोहम्मे कण्ठे पउमगुम्मविमाणे जा वि जणा
अहपात्रेउओवर्माछतिया देवा उयवत्ता । तत्थ जे ते गोववज्जा-
देवा ते चउऊण कुरुजणथए उस्यारपुरे एमो उस्यारो णाम
राया जाओ यीओ तस्सेव महादेवा कमहायती नामं संवुत्ता
तइओ तस्स चैव राइणे जिगू नाम पुराहिआं सयुत्तो चउत्था
तस्स चैव पुराहिइस्स भारिया संवुत्ता । वसिङ्गोत्तेण जसा
नाम सो य जिगू अणवओ गार्ढं तप्पए अवच्चनिमित्तं कवाय-
णप देवयाणि पुणइइ भेमत्तिप । तेन दो वि पुण्वनवगा आ देव-
भवे यट्टमाणा भादिणा जाणितु अहा अइए एयस्स भिगुस्स
पुराहिइस्स पुत्ता जविस्सामो तमो समसुक्क काऊण उवा-
गया भिगुस्समीवं जिगुणा संभारिणए य वेदिया सुहास्सत्था
य धम्मं कइति दोहिं वि सावगययाणि गहियाणि । पुराहिइ-
ण भवइ भगवं अइइ अक्कळं होअति साहु हिं अणइ जविस्सं-
ति पुवे दारगा ते य उदरगा चैव पञ्चइस्संति तेसि तुप्पेहिं
घाघातो न कायवो पय्ययनानं तेषु बहुजणं संबाहिस्संति ज-
णिऊण परिगया देवा शाडिबरेण य अइऊण य तस्स पुराहि-
इस्स भारियाए वासिड्डीए पुवे उदरे पञ्चायाया । तमो सो
पुराहिओ सन्नारिओ जयरविणिमाओ पक्कंतगांमे जिओ व

तथैव सा माहर्णी पसूया दारगा जाया ततो मा पञ्चइस्संति
त्ति का मायावित्तेहिं बुग्गादिज्जंति अहा एए पय्यययगा मि
क्कवाइं धेत्तुमारैति पच्चा तेसि मंसं खायंति तं मा तुप्पे कय
इं एयसि अइइस्सइ । अक्कया ते तम्मि गामे रमंता वाहे (नभा
या । इमो य अछाणपमिचयया साहु आगच्छंति ततो ते दार
गा साहु वछण जयजीया पमायंता ण एमम्मि वरुपायवे आह
दा साहुणो समावत्ताए गहियजत्तपाणा तम्मि चैव वट्टपायवव
हिंते तिया मुहुक्क च वीस्सामिक्कळं जुंजितं पयत्ता ते वमाक्कडा
पासंति सामावियं जत्तपाणं णायि मंसंति । तमो वित्तं पयत्ता-
कथ अइइहिं पयारिस्साणि क्क्याणि दिट्ठपुव्याणि त्त जाइं सं-
भरिया संवुक्का साहुणो वेदिउं गया अम्मपिउसमीवं माया-
वित्तं संबाहिऊण सह मायावित्तं पञ्चतिया देव । संवुक्का दे-
वाए राया संबाहिओ ताणि वि पय्यइयाणि । एवं ताणि जा वि
केवल्लनाणं पायिऊण निज्याणमुवगयाणि त्त" । इह तु सूत्रैक-
स्यार्थस्याभिधानं प्रस्तूत इत्यशेषः । उक्तो नाम निष्पन्ननिक्षेपः ।

संप्रति सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयं तच्चेदम् ॥

देवा जवित्ताण पुरे जवम्मि, केई चुया एग वमाणवासी ।

पुरे पुराणे उस्यारणामे, खाए ममि हे सुगलोयस्समे ॥ १॥

अकम्मसेण पुरा कएणं, कुलं दुग्गेमु य तं पसया ।

निठिअसंसारभया जहा य, जिणिदमग्गं सरणं पवत्ता ॥ २॥

देवाः सुरा भूयोत्ताय पुरे (जवम्मि) अनन्तगतीतजन्म-
नि केचि इत्यनिर्दिष्टनामानश्च ता जुष्टा एकास्मिन् पञ्चगुल्लमास्मि
विमाने वन-नात्येवंशाः । एकावेमानवासिनः पुरे नगरं पुराणे
विरन्तने इषुकारनास्मि क्क्याते प्रथिते सत्तूहे अइममयन एव सु-
रलोकरम्ये देवलोकवक्त्रमणीये ते च किं सर्वधोपभुक्तपुण्या
एव नररुदुता उताप्येयथा । स्वमात्मीयं कर्म पुण्यप्रकृतिव-
कणं तस्य शेषमुद्धतिं स्वकर्मशेषस्तेन लक्षणे तृतीया पुरा-
कृतेन पूर्वजन्मानुरोपाजितेन कुलेश्वन्द्येषु उदारेषु उच्छेषु च
पुरेण त इति ये देवा भूत्या वपुताः प्रसूता वप्यज्ञाः (निविज्जात्ति)
आर्यव्याभिर्विज्ञा उडिग्गाः कुतः संसारजयात् वान्ति परित्यज्य
भोगादीनि गम्यते । किमित्याह जिनेन्द्रमाग तीर्थकुट्टपद-
शिंते सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मक मुक्तिपथं शरणमयायरक्षा-
कम्पमाश्रयं प्रपन्ना अच्युपमत्ता इत्यध्ययनार्थसूचनम् ।

कश्च किं रूपः सन् जिनेन्द्रमार्गं प्रतिपन्न इत्याह ।

दुमत्तमागम्म कुमारदेवी, पुरोइओ तस्म जता य पत्ती ।

विनाल कत्त । य तहोस्यारो, गदत्थदेवी कमलादई य । ३ ।

पुस्त्यं पुरुषप्रमाणस्य प्राप्य कुमारवक्त्रपाणिग्रहणौ द्वौ अपि
पूर्णे सुलतर्वाधिकत्वेन प्राधान्यव्यापनार्थं याऽनयोः पूर्वमुपपदा-
नं पुराहितस्तृतीयः । तस्य जसा च नाम्ना पत्नी । अतुर्थः । विना-
तकीर्तिश्च विस्तीर्णयश्च तेऽत्र पुक्करो नाम राजा पञ्चमः । अत्रै-
तस्मिन् भवे देवाति प्रवानपत्नी प्रक्रमान्तस्यैव राज्ञः कमलाव-
ता । च नाम्ना षष्ठ इति सूत्रत्रयार्थः । संप्रति यथैतत्पु जिनेन्द्रमार्ग-
प्रतिपत्तः कुमारयोर्जाता तथा दर्शयितुमाह ।

जइ जराप्पच्चययाजिज्जुए, वइ विट्ठारा म निविट्ठचित्ता ।

संसारचक्कस्स विमोक्खणट्ठा, दइण ते कम्मणुणे विरत्ति । ४ ।

पियपुत्तगा दो च वि माहस्सम, सकम्मसीअस्स पुराहिइस्स

सरिबु पोरान य तत्थ जाइं, तहा सुचिक्कं तव संजमं च । ५ ।

जातिर्मेम जराविभ्रसा मृत्युः प्राणत्यागप्रकृतस्तेज्यो भयं
साधवसं तेनाभिभूतो बाधिनौ जानिजरामृत्युनयाभिभूतौ पात्रा-
न्तरनश्च प्रातिजरामृत्युभयाभिभूते सत्यर्थात्संसारिजने बहिः
संसारोद्दिहारः स चार्थान्मोक्षस्तस्मिन्निविष्टं यथाग्रहं वि-
स्रमन्तःकरणं यथोक्तौ तथा ससारभ्रकमिष चक्रं भ्रमणोपम-
कृतित्वात्मसंसारचक्रं तस्य विमोक्षणार्थं परिहृयानिमित्तं दृष्ट्वा नि-
रीक्ष्य साधुविति शेषः यद्वा दृष्टेति प्रेक्ष्य मुक्तिपरिपान्थनोऽमी
कामगुणा इति पर्यालोच्य तावन्तरोक्तौ (कामगुणसि) सु-
ख्यस्ययात् कामगुणस्यः शब्दादिज्यो विषयसप्तमो वा चिरक्तौ
प्राप्नुवामीभूतौ प्रियौ वसुजौ तौ च तौ पुत्रावेव पुत्रकौ च प्रिय-
पुत्रौ द्वावपि नैक एव इत्यपि शब्दार्थो माहनस्य ब्राह्मणस्य स्व-
कर्मशालस्य यजनयाजनादिस्वकीयानुष्ठानान्तरनस्य पुराहित-
शान्तिकर्तुः (सुमरितुस्त) स्मृत्वा (पाराणयास्त) सूत्रत्यात्
पुराणमेव पाराणकीं चिरन्तनीं तत्रेति सन्निवेशो कुमारभावे वा
चनमानाविति शेषः जातिजन्म तथा (सुचिंषति) सुचिंषं दु-
च्चरितं वा निदानादिनाऽनुपहतत्वात् ततोऽनशनादि प्राकृतत्वा-
दिद्वन्द्वोप- संयमं च तपःसंयममिति समाहारद्वन्द्वो वाऽव काम-
गुणविरक्तिरेव जितेन्द्रमार्गमिति शक्तिरिति सूत्रचयार्थः ॥

ततस्तौ किमकार्षामित्याह ॥

ते कामजांगेषु असज्जमाणा, माणुसपसुं जेयावि दिव्या ।
मोक् वाभिकर्त्तुं अभिजायन्त्या, तायं उवागम्म इमं उदाहु । ६ ।
तौ पुरोहितपुत्रौ कामभोगेष्वकरोषु (असज्जमाणास्त) अस-
यनौ सज्जमकुर्वन्तौ माणुष्यकपु मनुजसंबन्धिषु ये चापि दिव्या
देवसंबन्धिनः कामभोगास्तेषु चेति प्रक्रमः मोक्षाजिज्ञासुणौ
मुक्त्यतितापिणावतिजातधराबुधपन्नतत्त्वचो तानं पितरमुपा-
गम्येवं वक्ष्यमाणं (उदाहुस्ति) उदाहरतां तयोर्द्वौ साधुदर्श-
नान्तरं क अस्माभिरुच्यं चूतानि रुपाणि पुराऽपि दृष्टानीति
चिन्तयन्तौर्जातिस्मरणमुत्पन्नं ततो जातवेगाभ्यौ प्रव्रज्याभिसु-
खावाप्तमुक्तकीकरणाय तयोश्च प्रतिकोपोत्पादनाय वक्ष्यमाण-
मुक्तवन्ताविति सूत्रार्थः ।

यस्व तावुक्तवन्तौ तदाह ।

असामये द्रु इमं विहारं, बहु अंतरायं एण यदीदमः ३ ।

तस्मा गिरम्मी न रई लहामां, आमंतयामो चरिसामो माणं ॥

अशास्त्रमनित्यं दृष्ट्वेवं प्रत्यक्तं विहरणं विहारं मनुष्यत्वेनाव-
स्थानामन्यथं । भण्यते हि (जोगाई पुंजमाणे विहरतास्ति)
किमिष्येयमत आह । बहुवः प्रभूना अन्तराया विपत्ता व्याप्याद्-
यो यस्य तद्वहन्तरायं बहन्तरायमपि दर्शयत्वावस्थायि स्यादित्या-
ह । न च नैव दीर्घं दीर्घकाश्चस्थित्यायुर्जीवितं संप्रति पश्योप-
मायुष्कताया अप्यभावात् यत एवं सर्वमनित्यं तस्मात् (गिर-
म्मिस्ति) गृहं वेदमनं न रतिं धृतिं (जमामास्ति) जजावहे प्राप्नुय
अतश्चामन्त्रयाथः पुच्छाव आयां यया चरिस्वावः आमेविप्या-
बहे मौनं मुनिभावं संयममिति सूत्रार्थः ।

एवं च ताज्यामुक्ते ।

अहं तायगो तत्थ मुणं एण तेसिं, तवस्स वाघायकरं वयामी ।

इमं वयं वेपविदो वयंति, जहा न हाई अमुयाण लोगो । ८ ।

अहिज्ज वेए परिविस्स भिप्पे, पुत्ते परिदुप्प गहंसे जाया ।

जुत्ताण जोगे मह इत्थियाहिं, आरस्सगा हांदिमुणं पसत्था ॥

अथानन्तरं तावत् सन्तानं कराते पात्यति च सर्वापद्रव इति

तानः स एव तानकस्तत्र तस्मिन्निवेशोऽवसर वा मुन्योर्जावतः
प्रतिपन्नमुनिजाययोः तयोः कुमारयोस्तपसोऽनशनादेरुपलक्षणत्वा
द्वेषसकृन्मांनुष्ठानस्य च व्याघातकरं वाधाविषादयचममिति
शेषः (वयासिस्ति) अत्रादीन् यदवादात्तदाहेमां वाचं वेदविदो
वदन्ति प्रतिपाद्यन्ति यथा न जयति जायते असुतानामविद्य-
मानपुत्राणां लोकः तं विना पितृऽप्रदानाद्यभावे गत्याद्यजावात्
तथा वेदरवः अरस्यस्य श्लोक न सन्ति तथाऽप्येयुक्तं “ पुत्रेण
जायते लोक ” इत्येषा वैदिकी धृतिः । “ अथ पुत्रस्य पुत्रेण, स्व-
र्गलोके महीयते ” तथा “ अपुत्रस्य गतिर्नोस्ति, स्वर्गो नैव
च नेव च । गृहिधर्ममनुष्ठाय, तेन स्वर्गं गमिष्यति ” यत एवं
तस्मादधीत्य पाठत्वा वदानुवेदादीन् परिवेष्य जोजयित्वा
विमानं ब्राह्मणान् तथा पुत्रान् प्रतिष्ठाय कत्ताकत्तप्रवृत्तादिना
गृहस्थधर्मे निवेद्य कीदृशः पुत्रान् गृहे जाताश्च तु गृहीतप्रति-
पन्नकादीन्यान्तरं च पुत्रान्परिष्ठाय स्वामित्यं निवेद्य गृह
[जायति] गृहे जातौ पुत्रौ लुक्वा णमिति वाक्यासङ्कारे भो-
गान् शब्दादीन् नृद श्रीजिनारिगिस्ततोऽरण्ये भवौ आरण्यौ
“ आरण्ययो वक्तव्य इति ता प्रत्ययः ” आरण्ययेवारण्यकावार-
ण्यकत्रतधारिणो [होहिस्ति] भवतः संप्रत्ययां युवां मुनी तप-
स्विनौ प्रशस्तौ कृत्वाविषयमेव प्रप्रनर्याद्याभमव्यवस्थानादुक्तं
हि “ अग्न्याग्री गृहस्थश्च, वाणप्रस्था यतिस्तथेति ” इह चाधी-
त्य वेदान्तित्येन ब्रह्मवर्त्यग्रम उक्तः परिवेष्येत्यादिना च गृहा-
भ्रम आरण्यकावित्यनेन च वाणप्रस्थाभ्रमः मुनिप्रवृत्तेन च स-
त्याभ्रम इति सूत्रद्वयार्थः ।

इत्थं तेनोक्तौ कुमारकौ यदकार्षौ तदाह ॥

सो अगिणा आगुणिधरणं, मांहातिला पज्जझणादिणं

संतज्जावं परितप्पमाणं, लोदुप्पमाणं बहुहा बहुं च १०

पुरोहिंयं तक्कमो गुणंतं, णिमंतयंतं च सुए धरणं ।

जहकमं कामगुणे ३ चेह, कुमारगा ते पसमिक्ख चकं ११

वेया अहं या एण हवंते ताणं,

भुत्तादिया णिति तमं तमेणं ।

जाया य पुत्ता एण भवंति ताणं,

को एणम ते अणुमभेज्ज एयं ॥ १२ ॥

खणमत्तभोक्वा बहुकालदुक्खा,

पकामदुक्खा आणकामोक्खा ।

संसारमक्खस्स विक्खवभूया,

खणं अणत्ताण उ कामलोगा ॥ १३ ॥

परिव्रयंते अणियत्तकामं, अहो य राओ परितप्पमाणे ।

अकप्पमत्ते धरणेसमणे, पपेति मच्चुं पुरिसो जरं च १४ ।

इमं च मे आन्थि इमं च नन्थि, इमं च मे कक्ख इमं अकिच्चं

तं एवमेवं लोदुप्पमाणे, दुरा हरति चि कइं पयाए १५ ।

मुनिधियोगमंजावनाजनिने मनोदुःखमिह शोकः स आगिरिक्क
शोकाग्निस्तन आत्मनो गुणा आत्मगुणाः कम्मं कृत्योपशमादस्व-
मुद्धताः सम्यग्दर्शनादयस्ते इन्धनं दाहयतया यस्य स तथा त-
नादिकालमदचरितत्वेन रागादयो आत्मगुणास्ते इन्धनमुद्दीप-
कतया यस्य स तथा तेन । मोहो मूढता अज्ञानामात यावत् सोऽ
निज इय मोहानिलस्तस्मादधिकं मानगरदादादिज्योऽन्यनमलं
प्रवृत्तं प्रकरणं दापनमस्योते अधिकप्रवृत्तनो यद्वा प्रवृत्तने-

मात्रिक इतराम्पये कया यस्नेन पूर्वत्र प्राकृतत्वादाधिकशब्दस्य परनिपातस्तथा समिति समन्तात्तस इव तसोऽनिर्वृत्तत्वेन भा-
 घोऽन्तः करणमस्येति सन्ततभावस्तमन एव च पारतप्यमानं स-
 मन्ताद्दृष्टमानमर्थाच्चरारे तदाहस्यापि शोकावेशत उत्पत्तेर्लो-
 ह्यमानं तद्वियोगशङ्कावशेत्पञ्चदुःखपरजुनिरतिशयेन इदि
 त्रिद्यमानम् । वृक्षास्तु व्याचक्षते [लोलुप्यमाणेन] लोलुप्यमा-
 ने " नरणपोस्तकुस्रसंताणसु य तुम्भ नविस्सदसि " बहुधा
 अनेकप्रकारे बहु च प्रभूतं यथा जवत्येवं लोलुप्यमान वेति
 संबन्धः । पुरोहितं पुरो वसन्तमिति प्रकान्तं (कमसोसि)
 क्रमेण परिपाठ्या तु नयन्तः स्वाभिप्रायेण प्रज्ञापयन्तं निमन्त्र-
 यन्तं च भोगैरपचञ्चदयन्तं सुतौ पुत्री धनेन द्रव्येण यथाक्रमं
 क्रमानतिक्रमेण कामगुणैरभिलषणीयशब्दादिविधैः पाठान्त-
 रतः कामगुणेषु वा चः समुख्ये पंचति पूरणे कुमारकौ ताव-
 नन्तरप्रकान्तौ प्रसमीदय प्रकर्षेण ज्ञानाच्छादितमतिमालोच्य
 वाक्यं वक्ष्यमाणमुक्त्यन्ताविति गम्यते । किं तदित्याह । वेदा
 श्रुत्येवाद्योऽर्थात्ता पठिता न भवन्ति जायन्ते ज्ञाण शरणं
 तदध्ययनमात्रतो दुर्गतिपतनरक्षणसिद्धेः । उक्तं हि तैरपि
 " अकारणमधीयानो, ब्राह्मणस्तु युधिष्ठिर ! दुष्कलेनाप्यधी-
 यन्ते, शीलं तु मम रञ्जते " तथा " शिल्पमध्ययनं नाम, वृत्तं
 ब्राह्मणलक्षणम् । वृत्तस्थं ब्राह्मणं प्राहुर्नैतरान् वेदजविकान् "
 तथा (भुञ्जुस्ति) अन्तर्भावितगयधेतवाङ्गजिना द्विजा ब्राह्म-
 णा नयन्ति प्रापयन्ति तमो रूपत्यात्तमो नरकस्तमसा ज्ञानेन
 यद्वा तमसोऽपि यत्तमस्तस्मिन्प्रतिगैर्द्रवैरगवादिनरकं णमिति
 वाक्यालङ्कारे ते हि भोजिता कुमारप्ररूपणपञ्चदधादेव
 कर्मोपचयनिबन्धने असंख्यापारे प्रवर्तन्त इति तत्प्रवर्तनस्त-
 न्नोजनस्य नरकगतिहेतुत्वमेवावेन च तेषां निस्तारकत्वं दूरा-
 पास्तमित्यर्थादुक्तम् । तथा जानाथोत्पन्ना पुत्राः सुता न
 भवन्ति ज्ञाणं शरणं नरकादिदुर्गतौ निपतनामिति गम्यते ।
 उक्तं हि तन्मतानुसारिमिरपि " यदि पुत्राद्भवेत्स्वर्गो, दानधर्मो
 न विद्यते । मुपितस्तत्र लोकोऽयं, दानधर्मो, निरर्थकः । बहु-
 पुत्रा दुर्लभा गोधा, नात्र चूडस्तथैव च । तेषां च प्रथमं स्वर्गः,
 पश्चाद्लोको गमिष्यति " यतश्चैवं ततः को नाम न कश्चित्-
 भाव्यते यस्ने तत्र अनुमन्यते शोभनमिदमित्यनुजानीयास्त
 विवेक इति गम्यते । एतदनन्तरमुक्तं वेदाध्ययनादिभित्तय-
 मिति भुक्त्वा भोगानिति चतुर्थोपदेशप्रतिपत्तनमाह । क्षण-
 मात्रं सांख्ये येषु ते तथा बहुकालं नरकादिषु दुःखं शरीरं
 मानसं च येष्यस्ते तथाविधाः कदाचित् स्वल्पकालमपि सुख-
 मतिशायि स्यात् दुःखं त्वन्यथेति स्वल्पकालमपि तद्बहुकालभा-
 विनोऽपि दुःखस्योपहन्तु स्यादन्त आह । प्रकाममतिशयेन दुःखं
 येष्यस्ते तथा अनिकामसौख्या अपकृष्टसुखाः । इदृशेऽप्यायना
 शुभफलाः स्युरन्त आह । संसारमोक्षो विच्छेदः संसारमोक्षो
 निर्वृतिरित्यर्थः तस्य विपक्षभूतास्तत्प्रातबन्धकतयाऽन्यन्तप्रात-
 कृपाः किमित्येयथाश्रुत इत्याह । खनिरय खनिगकराऽनर्था-
 नामिदपग्नराक दुःखायांस्वरूपाणां तुशब्दोऽवधारणे निष्क-
 मश्च तन खनिरेव क पचविधाः काममोगा उक्तरूपाः । अनर्थ-
 क्षानित्वमेव स्पष्टयितुमाह । परिमज्जन् विषयसुखज्ञामार्थमित-
 स्ततो भ्राभ्यन् न निवृत्तकामोऽनुपरतेच्छः सन् (अहं य गय-
 स्ति) भाषत्याहस्य च भिन्नकमत्वादह्नि रात्रौ च अहर्निशमिति
 यावन् परितप्यमानस्तत्तद्वशात् समन्ताधित्तमिना दृष्टमानः
 अन्ये सुहृतः स्वजनाद्याऽथयाऽन्ने भोजनं तदर्थं प्रमत्तस्तत्कृत्य-

सक्तचेता अन्यप्रमत्तः अन्नप्रमत्ता या धनं विस्मृ (एसमाणि
 स्ति) एषयन् विविधोपायैर्येष्यमाणः [पप्पोतिस्ति] प्राप्नोति
 मृत्युं प्राणत्यागं कोऽसौ पुरुषो जरां च वयोदानिहङ्गणां किं च
 इदं च मे मम अस्ति रजनरूप्यादि इदं च नास्ति पद्धारामादि इदं
 च मे मम कृत्य कर्त्तव्यं गृहप्राकारादि इदमकृत्य प्रारब्धमपि
 वणिजादिना न कर्तुमुचितं तमिति पुरुषमेवमेव वृथैव लोलुप्यमा-
 नमत्यर्थं व्यक्तवाचा वदन्ति हरन्त्यपनयन्ति आयुरिति हरादि-
 रजन्यादयो व्याधिविशेषा वा हरन्ति जन्मान्तरं नयन्ति उपसं-
 हर्तुमाह । इतीत्यस्मादेतोः कथं केन प्रकारेण प्रमादो उद्यमः
 प्रकामाकम्भं कर्तुमुचित इति शेष इति सूत्रशब्दकार्थः ।

संप्रति तो धनादिलोभयितुं पुरोहितः प्राह ।

धनं पश्यं सह इति प्रयाहि, सयणा तदा कामगुणा पकामा ।

तवं कए तप्पइ जस्स दोगो, तं मव्वसाहोणमिहेव तुब्बं १६

धनं द्रव्यं प्रदूतं प्रचुरं सह स्त्रीभिः समं नारीभिः स्वजनाः
 पिशुपितृव्यादयः तथा कामगुणा शब्दादयः [पगमस्ति] प्र-
 कामा अतिशयादिनस्तपः कष्टानुष्ठानं कृते निमित्तं तप्यते भवति-
 छति यस्य धनादेर्लोको जनस्तः सर्वमशेष एवाधीनमात्मायत्त-
 मिवास्मिन्नेव गृहे [तुब्जस्ति] स्वत्वाद्युच्यते यद्यपि तयोः क्षि-
 यस्तदा न सन्ति तथाऽपि तद्व्याप्तियोग्यताऽस्तीति तासाम-
 निधानमिति सूत्रार्थः ।

तत्र हेतुः ।

धरणेण किं धम्मधुरा हगारं,

सयणोहि वा कामगुणेहि चेव ।

समणा जविस्साम गुणोघधारां,

वहे विहारोअभगम्म भिक्खु ॥ १७ ॥

धनेन द्रव्येण किं न किञ्चिदपीत्यर्थः । धर्म एवातिशयविकै-
 रहयमानतया धूरय धूर्धर्मधुरा तदधिकारं तत्प्रस्तायं स्वजनेन
 वा कामगुणैश्चैव तथा च येऽप्युक्तम् । " न प्रजया न धमेन
 न त्यागेनैकं नामृतत्वमानसु " इत्यादि ततः धम्मणो तपस्विनो
 भविष्यावो गुणोघं सम्यग्दर्शनादिगुणसमूहं धारयतः इत्येवं
 शीघ्रो गुणोघधारिणौ बहिर्भ्रमनगरादिभ्यो बहिर्भ्रतित्वाद् द्रव्य-
 नो जायतश्च कश्चिदप्यप्रतिषेधकत्वात् विहारो विहरणं ययो-
 स्तौ बहिर्भिहारवप्रतिषेधविहारयिति यावत् अतिगम्याभित्य
 निष्ठाशुलोक्ततामेवाधारयन्ताविति भाव इति सूत्रार्थः । आत्माऽस्त-
 त्वमूढत्वात्सकलधर्मानुष्ठानस्येति तन्निराकर्णायान् पुरोहितः ।
 जहा य अग्ग । अरणी यसंतो, स्वीरे घयं तिह्वमहानिदं सु ।

एमेव जाया सरीरम्म सत्ता, ममुच्छं णासइ णावचिद्धे १८

यथेत्योपम्ये चशब्दोऽवधारणे यथैवाग्निर्देहानरो [अर-
 णीति] अरणिनाऽग्निमन्यनकाष्ठादसन्नविद्यमान एव संमुच्छति
 तथा क्षीरे घृते तैलमथ तिष्ठेषु एवमेव दे जातौ पुत्री [सरीरमि-
 स्ति] शरीरे काये सत्त्वाः प्राणिनः [संमुच्छंस्ति] संमुच्छंय-
 न्ति पूर्वमस्त एव शरीराकारपरिणतदृढतममुदायत उत्पद्यन्ते
 तथा चाहः पृथिव्यमेजोवायुरिति तत्त्वानि पतेज्यश्चैतन्यं म-
 द्याद्भ्यो मदशक्तयत् तथा [णासइस्ति] नश्यन्त्युपपद्यन्त्यव
 मुपयामि [नावचिद्धिस्ति] न पुनरयतिष्ठन्ते शरीरनाशे सति
 कृणमप्यवस्थितिजाजो भवन्ति । यद्वा शरीरे सत्यप्यमी सत्त्वा
 न सन्ति नावतिष्ठन्ते जडशुद्धवज्जिह्वः अथ च प्रत्यक्षतोऽनुपल-
 भ्य एव प्रमाणं न ह्यसौ शरीरे शरीरव्यातिरिक्तो वा भवान्तर-

प्राप्तौ प्रत्यक्षत उपलभ्यत इति नास्ति शशिषिषाण्यदिति भाव इति सूत्रार्थः । कुमारकावाहतुः ।

णो इदियगिगज्भ अमुत्तजावा,

अमुत्तभावो वि य होइ निम्नो ।

अनन्तयेउं नियतस्स बंधो,

संसारहेउं च वयंति बंधं ॥ १६ ॥

नो इति निमित्ते इन्द्रियैः श्रोत्रादिभिर्प्राप्तः सत्य इति प्रकृमात्स-
त्वाद्यमिन्द्रियप्राप्त इत्याशङ्क्याह । अमूर्तभावादिन्द्रियप्राप्ता-
रूपाभावात् अयमाशयः यदिन्द्रियप्राप्तं सन्तोषसम्पत्ते तदस-
दिति निश्चीयते यथा प्रदेशविशेषे घटो यत्तु तद्वाहमेव न जव-
ति न तस्यानुपलब्धेऽप्यभावनिश्चयः पिशाचादिवस्तुष्वप्यानुप-
लब्धस्य संशयहेतुत्वात् । न च साधकप्रमाणाभावात्संशयविषय-
तैवस्त्विति वाच्यं तत्साधकस्यानुमानस्य सङ्गावात् तथा हास्या-
त्मा अहं पश्यामि जिह्वामीत्याद्यनुगत्य प्रत्ययान्त्यानुपपत्तेरत्मा
भावे हीन्द्रियाग्रेष्वहृदनि स्फुटेषु च परस्परं भिन्नवहं पश्या-
मि जिह्वामीत्यादिनुगतंऽहमिति प्रत्ययोऽनेकेष्विव प्रतिपक्षेषु
न स्यात् । उक्तं हि । “अहं शृणोमि पश्यामि, जिह्वास्यास्वादयामि
च । चेतयास्यध्यवस्थापि, बुध्यामीत्येवमस्ति सः” ॥१॥ बुद्धास्तु
व्याचक्षते अमूर्तत्वाकोऽन्द्रियप्राप्तो नो इन्द्रियं च मनो मनस-
श्चात्मैवातः स्वप्रत्यक्ष एवायमात्मा कस्मादुच्यते त्रिकाल-
कार्यव्यपदेशत्वात्तथा ॥ कृतवानहं करोम्यहं करिष्याम्य-
हम्, उक्तवानहं श्रवीम्यहं वक्ष्याम्यहं, ज्ञातवानहं जनेऽहं
ज्ञास्येऽहमिति । योऽयं त्रिकालकार्यव्यपदेशहेतुरहं प्रत्ययो
नायमानुमानिको न चागमिकः किं तर्हि प्रत्यक्षकृत एवमने-
नैव आत्मानं प्रतिपश्येत् नायमनात्मके घटादावुपलभ्यत इति ।
तथा अमूर्तभावादपि च भवति नित्यः तथा हि यद्व्यव-
सत्यमूर्तं तन्नित्यं यथा व्योम अमूर्तश्चायं द्रव्यत्वं सत्यनेन
विनाशानवस्थाने प्रत्युक्ते । न चैवममूर्तत्वादेव तस्य बन्धासं-
भवे वा सर्वस्य सर्वदा तत्प्रसङ्ग इति वाच्यं यतः “अज्ज्ञ-
हेउं नियतस्स बंधे” अथात्मशब्देन आत्मस्था मिथ्यात्वाद्य
इहाच्यन्ते ततस्तत्तुस्तन्निमित्तः परस्परहेतुकृतत्वंऽतिप्रस-
ङ्गादिदोषसंभवाश्रित्यतो निश्चितो न संदिग्धो जगद्विचित्रात्य-
थानुपपत्तेरस्य जन्तोर्बन्धः कर्मभिः संश्लेषो यथा ह्यमू-
र्तस्यापि व्योमो मूर्तेरपि घटादिभिः संबन्ध एवमस्याप्यमू-
र्तस्यापि मूर्तेरपि कर्मभिरसौ न विरुध्यते । तथा चाह “अरूपं
हि यथाकाशं, रूपद्रव्यादिभाजनम्” तथा रूपी जीवोऽपि क-
र्मादिभाजनमिति मिथ्यात्वादितेनुत्पत्त्या न सर्वदा तत्प्रसङ्ग
इत्यदोषः । एवं हि येषामेव मिथ्यात्वादितेनुत्पत्तिसंभवस्तेषामे-
वासौ न तु तद्विरहितानां सिद्धानामपि । तथा संसारश्चतुर्गति-
पर्यटनरूपस्तदेतुं च तत्कारणं वदन्ति बन्धं कर्मबन्धम् ।
एतेनामूर्तत्वाद् व्योम इव निष्क्रियत्वमपि निराकृतमिति सूत्रार्-
थः । यत एवमस्यात्मा नित्योऽत एव च भवान्तरयार्था तस्य
च बन्धो बन्धादेव मोक्ष इत्यतः ।

जहा वयं धम्ममयाणमाणा, पावं पुरा कम्ममकामि मोहा ।

ओरुज्जमाणा परिरक्खयंता, तं नेव जुज्जो वि मयायरामो ॥

यथा येन प्रकारेण वयं धर्मं सम्प्रदर्शनादिकमजामाना
अनुवबुध्यमाना पापं पापहेतुं पुरा पूर्वं कर्म किञ्च [अका-
सिचि] अकार्षं कृतवन्तो मोहात्तत्त्वानवबोध्यात् अवबुध्यमाना

गृहादिगममलभमाना परिरक्कमाणा अमुंजीषिमिरनुपास्यमा-
नाः [तदिति] पापकर्म [नेवसि] नैव भूयोऽपि पुनरपि समा-
चरामोऽनुतिष्ठामो यतः संप्रत्युपलब्धमेवास्माभिर्वस्तुतत्त्वमिति
भावः । सर्वत्र च । अस्सवी इयो १ । २ । ५५ इति द्वित्वेऽपि
बहुवचनमिति सूत्रार्थः ॥

अन्भाहयम्मि लोगम्मि, सव्वओ परियारिण ।

अमोहाहिं पहेत्तीहिं, गिहंसि न रइं लने ॥ १७ ॥

अज्याहते आभिमुख्येन पारिते लोके जने सर्वतः सर्वसु-
दितु परिवारिते परिवर्षितेऽमोघाभिमुख्यप्रहरणोपमाभिः पत-
न्तीभिरागच्छन्तीभिः [गिहंसि] गृहे तस्य कोपलक्षणत्वात्
गृहवासे न गतिमाशक्तिं लज्जामि लभावहे । यथा हि बागुग्या
वार्त्तिपुत्रो मृगोऽमोघिप्र प्रहरणैर्व्याधिनाज्याहतो न रतिं लभते
एवमावामपीति सूत्रार्थः

भृगुराह ।

केण अन्भाहतो लोगो, केण वा परियारिओ ।

को वा अमोहो वांत्ता, जाया चिन्तावरो हुमि ॥ १८ ॥

केन व्याधनुस्येनाज्याहतो लोकः केन वा बागुरास्थानाधिप
परिवारितः का वा अमोघा अमोघप्रहरणोपमा अज्याहतिः कियं
प्रति करणतयोक्ता जातौ ! पुत्रौ ! चिन्तापरो [हुमिति] ज्ञासि
ततो ममावेद्यतामयमर्थ इति ज्ञाव इति सूत्रार्थः ।

सायाहतुः

मचुणाज्जाहतो लोगो, जगण परियारिओ ।

अमोहा रयणी वांत्ता, एवं तात विजाणह ॥ १९ ॥

मृग्युनाहतान्तेनाज्याहतो लोकस्तस्य सर्वज्ञाप्रतिहतप्रसरत्वा-
त् जगया परिवारितः तस्या एव तद्विजातयोभ्यतापादनपटीय-
स्त्वात् (अमोघारयणिति) रजन्य उक्ता दिवसविनामाविष्वा-
त् तासां दिवसाश्च तत्पत्तेन ह्यवश्यंभावी जनस्याजिघातः एवं
तात ! विजानीतावगच्छनेति सूत्रार्थः । किं च ।

जा जा वच्चइ रयणी, ए सा पडिणियत्तइ ।

अधम्मं कुणमाणस्स, अफला होति राइओ ॥ २० ॥

जा जा वच्चइ रयणी, ए सा पडिणियत्तइ ।

धम्मं च कुणमाणस्स, सफला जंति राइओ ॥ २१ ॥

या या (वच्चइति) प्रजति रजनी रात्रिरुपलक्षणत्वादिनं च
न सा प्रतिनिवर्तते पुनरागच्छति तदागमने हि सर्वदा सैवका
जन्मरात्रिः स्यात्ततो न चिन्तीया मरणरात्रिः कदाचित्प्रादुःस्या-
त्ताश्चाधर्मं कुर्व्यतो जन्तोर्गति गम्यते अफला यति रात्रयोऽ
धर्मं निषन्धनं च गृहस्थेनत्यायुषोऽनित्यत्वाद्धर्मकरणे तस्य
निष्फलत्वात्तत्परित्याग एव श्रेयानिति ज्ञाव । इत्थं व्यतिरेकद्वारे-
ण प्रज्जयाप्रतिपत्तिहेतुत्वप्रमिधाय तमेधान्ययमुक्तेनाह । (जाज-
न्यादि) पूर्ववत् नवरं (धम्मं चिति) अशब्दः पुनरर्थे धर्मं पुनः
कुर्व्यतः सफला धर्मलक्षणफलोपाजनतो न च भवप्रतिपत्तिं विना
धर्मं इत्यतो धर्मं प्रतिपत्त्यावहि इत्यभिप्राय इति सूत्रद्वयार्थः ।
इत्थं कुमारवचनादाविर्जुतसम्यक्त्वस्तद्वचनमेव पुरस्कृतं
भृगुराह ॥

एगओ संवसित्ताण, दुहओ सम्मतसंजुया ।

पच्छा जाया मयिस्सायो, भिक्खमाणा कुहे वुत्ते ॥ २२ ॥

एकत एकस्मिन् स्थाने समुष्ण मदेकोनित्या (दुहउति) द्वय

च द्वयं च द्वये आयां युवां च व्यक्त्यपेक्षया बहुवचनं पुरुषप्रा-
धान्याच्च पुल्लिङ्गता सम्यक्त्वेन संयुताः सहिता उपलक्षणत्वाद्दे-
शधिरत्या च पञ्चाद्यौवनावस्थोत्तरकाणं कोऽर्थः पश्चिमे वयसि
जातो ! पुत्री ! गमिष्यामो मज्जिष्यामो वयं भ्रामनयागदिषु भासक-
त्वेन क्रमेणेति शेषोऽर्थाच्च प्रप्रज्यां प्रतिपद्य निजमाणा याचमा-
नाः पितामादिकमिति गम्यते क कुले कुले गृहे गृहे न त्येकास्मि-
न्नेव वेदमनि । किमुक्तं जयत्यज्ञातोऽच्छुच्येति सूत्रार्थः ।

कुमारायादनुः ।

जस्सत्थि पञ्चुणा सक्खं, जस्स वत्थि पलायणं ।

जो जाणइ न मरिस्सामि, सो दु कंखे सुए सिया । २७ ।

अज्जे व धम्मं पण्डित्तज्जामो,

जहिं पवञ्चा ए पुण्ड्रवमो ।

अणागयं नेव य अत्थि किञ्चि,

स द्वाखमं नो विणइत्तु रागं ॥ २८ ॥

यस्येति निर्विद्वेषरूपस्यास्ति विद्यते मृत्युना कृतान्तेन सत्यं
मित्रत्वं, यस्य चास्ति पलायनं मृत्योरिति प्रथमः । तथा यो
[जाणसि] जानीते यथाऽहं न मरिष्यामि [सो दु कंखेसुपर्यस्य-
त्त] स पञ्च काङ्क्षति प्रार्थयते स्व आगामिनि दिने स्याद्विद-
मिति गम्यते न च कस्यचित् मृत्युना सह सत्यं ततो वापञ्चा-
यनं तदभावज्ञानं वा अतोऽयं धर्मं प्रकमाद्यानि धर्म्म [नित्य-
ज्जामोत्ति] प्रतिपसामहे । तमेव फलोपदर्शनद्वारेण विशिनष्टि
[जहेत्सि] आर्षत्वाद्यं धर्म्मं प्रपञ्चा आश्रिताः [न पुण्ड्रवमो-
त्ति] न पुनर्मेविष्यामो न पुनर्जन्मानुनविष्यामस्तत्त्वित्वधनचतु-
कर्मपणमाज्जामरणाद्यज्जोपलक्षणं चैतत्कथमनागतमप्राप्त-
नैव चास्ति किञ्चिद्विनिमनेऽस्ममपि विषयसौख्याद्यनाद्यौ संसारे
स्वर्गस्य प्राप्तपूर्वत्वात्ततो न तदर्थमपि गृहावस्थानं युक्तमिति
भावः । यद्वा अनागतमार्गातिविधितं नैव चास्ति किञ्चित् किं तु
पक्षमागतिमद्वयं ज्ञातमणोदिव्यतनजातं धर्मं भावित्रावस्य
धर्मस्थानम् । यद्वा अनागतं यत्र मृत्योरानागतिर्नास्ति तत्र
किञ्चित् स्थानमस्ति यतश्चैव प्रतः अद्याऽनिर्वाणः कर्मयुक्त-
मिह लोकपरलोकयोः क्षेत्रप्राप्तिनिमित्तमनुष्ठानं कर्तुमिति
शेषः [जोऽति] नो इस्माकं विनयोपसाहाय्यकं रागं स्वजना-
भिष्यक्तलक्षणं तत्पतो हि कः कस्य स्वजनो न वा स्वजन इति ।
उक्तं च । “ अयणं जंते जीवस्स सामास्साए धूयत्ताए सुगह-
त्ताए भज्जत्ताए स हि सयणसंबंधसंघुयत्ताए उववन्नपुञ्जे हंता
गायमा । अस्संत भट्ठया अणंतखुत्तासि ” सूत्रद्वयार्थः । ततस्त-
थार्थचनमाकर्ण्य पुरोहित उत्पन्नमतप्रहणपरिणामो ब्राह्मणी
धर्म्मविप्रकारिणी मत्वेदमाह ॥

पहीणपुत्तस्स दु नत्थि वासो,

वासिद्धि भक्खागरियाए काओ ।

साहाहि रुक्खो लज्जं समाहिं,

विष्ठाहि माहाहिं तमेव स्वाण ॥ २९ ॥

वंवाविट्ठिणां व्व जहेव पक्खी,

निक्खन्निहीणो व्व रणे नारंदा ।

विक्खसरो वणिओ व्व पोते,

पहीणपुत्तो मिह तद्वा अहं पि ॥ ३० ॥

प्रहीणौ प्रभृष्टौ पुत्रौ यस्मात्स प्रहीणपुत्रः । अथवा प्राकृते पूर्वोपर-
निपातस्यातन्त्रत्वात्पुत्राज्यां प्रहीणस्यक्तः पुत्रप्रहणस्तस्य हः
पूरणे नास्ति न विद्यते वासोऽयस्थानं मम गृह इति गम्यते
वाशिष्ठे ! वाशिष्ठगोत्रोद्भवे ! गौरवव्यापनार्थं गोत्राभिधानं तच्च
कथं नु नाम धर्म्मभिमुख्यमस्याः स्यादिति भिक्षाव्याया भिक्षा-
टनस्योपलक्षणं चैतद्गतप्रहणस्य कालः प्रस्तावो वर्तते इति शेषः ।
किमित्येवमन आह । शास्त्राग्निः प्रतीताभिर्वृक्षो ह्रमो जमने प्रा-
प्नोति समाधिं स्वास्थ्यं विद्याजिद्धिधाकृताभिः शास्त्राभिरतमेव
वृक्षं यस्ताग्निः समाधिमवाप्तवान् [स्वाणं ति] स्वाणं जनो
व्यपदिशतीति उपस्कारः । यथा हि तास्तस्य शोभासंस्करणस-
हायकृत्यकरणादिना समाधिहेतव एव ममाप्येतौ सुनायनस्तद्वि-
रहितोऽहमपि स्वाणुकल्प एवेति किं ममैवंविधरय स्वपरयोः
किञ्चिदुपकारकमतवस्तमेव गृहवासैकेन्यभिप्रायः । किं च पक्षा-
ज्यां पतत्राज्यां विहीनो विरहितः पक्षविहीनो वा दृष्टान्तात्तर-
समुच्चये यथेहास्मिन् ओके पक्षी विहङ्गमः पक्ष्यापितुमप्यशक्त
इति मार्जारोऽदिजिरभिभूयते यथा नृत्याः पदातयस्तद्विहीनो वा
प्राग्वद्वणे संप्राप्ते नरेन्द्रो राजा शत्रुजनपराजयस्थानमेव आपतं
यथा विपन्नो विनष्टसारो हिरण्यरत्नादिरस्येति विपन्नसारो व-
णिक सायात्रिको येति प्राग्वत् पोते प्रग्रहणे भिक्ष इति गम्यते
नार्यां न च परत इत्युदधिमभ्यवर्ती विधीति पुत्रप्रहीणोऽस्मि
तथा अहमपि कोऽर्थः पक्षनृत्यार्थसहायतान्यां विरहितोऽह-
मणेवंविध एवेति सूत्रद्वयार्थः ॥

वाशिष्ठवाह ।

सुसंहिता कामगुणा इमीते, संपिं रुपा अगगरसा पञ्चया ।

जंजामु ता कामगुणे पकामं पञ्चा गमिस्सामो पहाए मग्गं ॥

र छुनिशयेन संनृताः संस्कृताः सुसंनृताः के ते कामगुणा वे-
णुयाणाकक्षितकाकलीगीतादय इमे इति स्वगृहवर्तिनस्तान्-
प्रत्यक्षतया निर्दिशति ते तत्र तथा संपिनिजताः सम्यक् पुञ्जी-
कृताः (अगगरसात्ति) चशब्दस्य गम्यमानत्वात् अग्रा रसाश्च
प्रधाना मधुरादयश्च प्रभृताः प्रचुराः कामगुणान्तर्गतत्वेऽपि
रसनापृथगुपादानमतिगृहिहेतुत्वाच्चप्रादिव्यपि चैवभेद प्रव-
र्तकत्वात् । कामगुणविशेषणं वा अग्रा रसास्त एव गृह्या-
रादयो वा येषु ॥ २९ ॥ वृक्षास्वाहः रसानां सुखानामग्र रसाग्रं
ये कामगुणाः सूत्रे च प्राकृतत्वाद्ग्रन्थस्य पूर्वनिपातः (जोजापो-
त्ति) नृज्जीमहि तत्तस्माद्यस्मादमी सुसंनृतादि विशेषणविशिष्टा
स्याधीनाः सस्ति कामगुणानुत्तरूपान् प्रकाममार्तिशयेन ततो
लुचभोगौपञ्चादिति वृक्षावस्थायां गमिष्यायः प्रतिरस्यायदे
प्रधानमार्गमहापुरुषसेवितं प्रग्रज्याकथं मुक्तिपथमिति सूत्रार्थः ।

पुरोहितः प्राह ।

जुत्ता रसा जोइ जहाति शेवओ,

ए जीवियद्वा पयहामि जोए ।

झाभं अखानं च सुहं च दोक्खं,

संचिक्खमाणो चरिस्सामि मोण ॥

लुचः सेविता रसा मधुरादय उपलक्षणत्वाच्चेन कामगुणा-
श्च वृक्षा रसा इह सामान्यमैवास्वाद्यमानत्वाद्जोगा भण्यन्ते ।
(मोहसि) हे भवति ! आसम्प्रणयस्वमेतत् जहाति त्यजति
न इत्यस्माद् वयः शरीरावस्था कालकृतेत्यते सा वेहाभिम-
तकिवाकरणक्रमा गृह्यते ततश्च यदुक्ता एवानेकशो भोगा वय-
श्चाजिमतकिप्रकरणक्रमं जहाति उपलक्षणत्वाज्जीवितं च

सद्वारं सपत्नीकं श्रुत्वाऽऽकर्ष्य अग्निनिष्क्रम्य गृहाभिरागत्य प्र-
हाय प्रकर्षेण त्यक्त्वा जोगान् शब्दाद् नृ प्रव्रजितमिति गम्यते ।
कुटुम्बसारं धनधान्यादि विपुत्रं च विस्तीर्णतया वसतमं च प्रधा-
नतया विमुक्तोत्तमं (यद्दिनि) यत्पुगेदिनेन त्यक्तं गृहन्तमिति
शेषः (रायं) राजानं नृपतिमतीकृणं पुनः पुनः समुवाच सम्य-
गुक्तवती देवी कमलावती नाम तद्ग्रामद्विषी । किमुक्तवतीत्याह
यन्ममुद्गीर्णमशितुं भोक्तुं शीघ्रमस्येति वान्ताशी पुंशः पुमान् य-
दिति गम्यते राजन् ! नृपते ! स न प्रसंशितः श्लाघितो विद्व-
द्भिरिति शेषः । स्यादेतत्कथमहं वान्ताशीत्यत आह । ब्राह्मण-
न परित्यक्तं परिहृतं धनं ह्रस्वमादातुं ब्रह्मातुमिच्छसि परिहृतं
धनं हि गृहीतोऽजितत्वाद्यान्तमियं तनस्तदादातुमिच्छंस्त्वय-
मपि वान्ताशीव न वेदमुचितं प्रवादशामित्यभिप्रायः । अथवा
काश्या गीयते राजन् ! वान्ताशी यः स प्रशस्यो न जवत्यतो
ब्राह्मणेन परित्यक्तं धनमादातुमिच्छसि न येतन्नृबत उचितं यत-
स्त्वमप्येवं वान्ताशितया अश्लाघ्य एव भविष्यसीति स्तकर्थः ।
किं च सर्वं निरवशेषं जगद् द्रव्यं प्रवेदिति संबन्धो यदीत्य-
स्थायमर्थो न संजवत्येषैतत्कथञ्चित्संभवे वा (तुहान्) तस्य
सर्व्वव्यापि धनं रजनकप्यादिह्रस्वं भवेद्यदि तयेतीहापि योज्यत
तथा सर्व्वमपि ते नभपर्याप्तममस्तुमिच्छापरिपूर्तिं प्रतीति शेषः ।

आकाशसमत्वेन तस्याः अपर्यवसितत्वात्तथा नैव प्राणाय जरा-
मरणाद्यपनोदाय तदिति सर्व्व जगत्तु न वा तथेति ते । इह च
पुनः पुनः सर्व्वशब्दस्य युष्मदस्मदोभोपादानं जिज्ञासाक्यत्वात्-
पुनरुक्तमिति ज्ञावनीयं पूर्वेण गर्हितत्वमनेन चानुपकारितां पु-
रोहितधनात्प्रदणहेतुमादर्श्यं संप्रत्यनित्यतां तच्छेत्तुमाह । मरि-
ष्यसि प्राणास्त्यक्तसि राजन् ! नृप ! यदा तदा वा यस्मिस्तस्मि-
न्वा काश्चे अवश्यमेव मत्संयमं " जातस्य हि भुवं मृत्यु " रि-
त्युक्तं हि " कश्चित्तावत्तथा इष्टः, भुतो वा शङ्कितोऽपि वा । कितौ
वा यदि वा स्वर्गं, यो जातो न मरिष्यति " तत्रापि च कदाचिदजि-
स्यितवस्तु भावायैव मरिष्यामीत्यत आह । मनोरमाश्चिन्ताहा-
दकान् कामगुणानुत्तरूपान् प्रदाय प्रकर्षेण त्यक्त्वा त्वमेकाक्येव
मरिष्यसि न किञ्चिदप्यभ्यया सह यास्यतीत्यभिप्रायः । तथा एके
(वृत्ति) एक एवास्तितीय एव धर्मः सम्यग्दर्शनादिरूपो नरदे-
व ! नृप ! प्राणं शरणमापन्नपरिरक्षणार्थं न विद्यते नास्त्यन्यद-
परमिह इहेति वेत्यभिधानं संयमस्थापनार्थं किञ्चिदिति स्थ-
जनधनादिकं यदि वा इहेति श्लोके इहेत्यस्मिन् मृग्यी धर्म ए-
वैकस्याणं मुक्तिहेतुत्वेन नान्यत् किञ्चित्ततः स एवानुष्ठेय इति
सूत्रचतुष्टयार्थः ।

यतश्च धर्मादहेतु नान्यत्राणमतो ।

नाहं रमे पक्वित्वा पंजरे वा,

संताण्डिन्ना चरिमामि मोक्षं ।

अकिंचना उज्जकदा निरामिसा,

परिग्रहाभनिस्तदोसा ॥ ४१ ॥

द्वन्विगणा जहा रणे, रुज्जमाणसु जंतुसु ।

अप्ये सत्ता पमोयति, रागोऽसवसंगया ॥ ४२ ॥

एवमेवं वयं मूढा, कामजोगसु मुच्छिया ।

रुज्जमाणं न दुःखमो, रागदोसगिणा जयं ॥ ४३ ॥

भोगे भोक्ता वमिन्नाय, लहन्नुयावहारिणो ।

आमोयमाणा गच्छन्ति, दिया कामकमाश्वा ॥ ४४ ॥

इमे य बद्धा फंदंति, मम हत्यज्जमागया ।

वयं च सत्ता कामेभु, जणियामां जहा इमे ॥ ४५ ॥

सामिसं कज्जं दिस्सा, वज्जमाणं निरामिसं ।

आमिसं तव्वमुज्जिक्ता, विहरिस्सामो निरामिसा ॥ ४६ ॥

गिष्ठावमेह नत्था एं, कामे सारवच्छणे ।

उरुत्तव सुवन्नपामे वा, संकमाणो तणु चरे ॥ ४७ ॥

रागो च बंधणं जिन्ना, अप्पणो वसहिं वप ।

इति पच्छं महारायं, इसुयारेत्ति मे मूर्यं ॥ ४८ ॥

नति निषेधे अहमित्यात्मनिर्देशे रमे इति रतिमवाप्नोमि [प-
क्वित्वा पंजरेष्वसि] वाशब्दं भौपम्ये जिज्ञासकस्य ततः पक्वित्वा-
य शकुनिकेव शारिकादिः पञ्जरे प्रतीत एव । किमुक्तं भवति य-
थाऽसौ दुःखोत्पादिवि पञ्जरे न रतिं प्राप्नोत्येवमहमपि जरामर-
णाद्युपपन्नविमृते प्रवृत्तपञ्जरे न रमे । अतश्चिन्तयन्तानां प्रकृमात्
विनाशिनस्तेऽस्मत्ततः सती जिज्ञासाश्च सूत्रे परनिपातः प्राग्व-
त् नरिष्याम्यनुष्ठास्यामि मीनं मुनिमावयम । न विद्यमानं क-
ञ्चन कृत्यतो हिरण्यादि ज्ञातः कषायादिरूपमस्या इत्यकिञ्च-
नान्न अत्र एव आहु मायानिरहितं कृतमनुष्ठितमस्या इति अज्जक-

ता । कथं चैवं ज्ञेयत्वाद् । निजान्ता आमिषाद् वृद्धिहेतोरजिज्ञासि-
तविषयादेर्निर्गतं वा आमिषमस्या इति निरामिषा (परिग्रहाभ-
निस्तदोसेति) प्राकृतत्वात् पूर्वपरनिपातोऽतश्चमिति परिग्र-
हारम्भदोषा अभिष्वङ्गनिस्त्रिंशतादयस्तेऽन्यो निवृत्तोपरता परिग्र-
हारम्भदोषनिवृत्ता । यद्वा परिग्रहारम्भनिवृत्ता अत्र एव चादो-
षा विकृतिविरहिता । अनयोर्विशेषणसमासः । अपरं च दोषा-
ग्निना दावानलेन यथाऽरण्ये वने दहमानेषु जस्मसास्त्रि यमाणे-
षु जन्तुषु प्राणिष्वन्येऽपरे सत्त्वाः प्राणिनो विवेकिनः प्रमोदन्ति
प्रकर्षेण हृष्यन्ते । किमित्येवंविधास्त इत्याह । रागद्वेषधोर्दश
आयत्तता रागद्वेषत्रयशस्तं गताः प्राप्ताः (एवमेवंति) विन्दोर-
त्साकृणिकत्वादेवमेवसि वयं (मूढसि) मूढानि मोहचशगा नि-
कामभोगेष्वुत्तरूपेषु (मुच्छियसि) मुच्छितानि मूढानि दह्यमा-
नमिव दह्यमानं न बुद्ध्यामहे नावगच्छामो रागद्वेषावन्निर्वि-
रागद्वेषाग्निस्तेन किं तज्जगत्प्राणिसमूहं यो हि सन्निवेशो रागा-
दिमांश्च न जयति स दावानलेन दह्यमानान्यसंघानवलोक्या-
दमप्येवमनेन दहनीय इति तद्रूपोपाधतत्पर एव भवति न तु
प्रमादचशगः सन् प्रमोदने । यस्त्वत्यन्तमहो रागादिमांश्च
स आय तमचिन्तयन् हृष्यति न तु तदुपशमापाये प्रवर्तते ततो
वयमपि जोगपरित्यागादेवं विधायेवंति प्राधः । येदेवविधा न
भवन्ति ते किं कुर्वन्तीत्याह जोगान् मनोहृशब्दादीन् (जोगेति)
जुष्टः वाऽऽसेव्य पुनरुत्तरकालं बान्धावापहाय विपाकदाहणत्वा-
ल्लघुवांयुस्तद्वद्भूतं भवममेणं लघुचृताः कोऽर्थो यायुपमारतथा-
विधाः स-तो विहरन्तीत्येवंशीला ह्युभूतविहारिणोऽप्रतिषक-
विहारिण इत्यर्थः । यद्वा लघुचृतः संयमस्तेन विहर्तुं शीलं
येषां ते तथा आ समन्तान्मोदमाना हृष्यन्त आमोदमानास्तथा-
विधानुष्ठानेनेति भाष्यते । गच्छति विद्यकृतस्थानमिति शेषः ।
क इव (दियाकामकमाश्वेति) इवशब्दो जिज्ञासकस्ततो चिन्ता
इव कामोऽभिज्ञापस्तेन कामन्तीति कामकमाः यथा पक्वित्वाः इवे-
व । यत्र यत्रायाजासन्ते तत्र तत्रामोदमाना भ्राम्यन्ते एवमेतेऽ-
प्यभिष्वङ्गस्य परतन्त्रताहेतोरभावाद्यत्र यत्र सयमयात्रानिर्वहणं
तत्र तत्र यास्तीत्याशयः । पुनर्वहिरास्थां निराकुर्वन्तीत्याह इमे इ-
त्यनुभूयमानतया प्रत्यक्षाः शब्दादयश्च समुच्चये बद्धा नियन्त्रिता
अनेकधोपायै रक्षिता इत्यर्थः एते किमित्याह । स्पन्दन्त इव
स्पन्दन्ते अस्थितिधर्मतया ये । कीदृश इत्याह (मम हत्यज्जमा-
गयसि) ममत्यात्मनिर्देश उपपन्नत्वात्तव च इत्तं करमार्थं
अथ वा आगताः प्राप्ताः कोऽर्थः स्ववशा आत्मनोऽङ्गतां दर्शय-
तुमाह । (वयं च सत्तसि) वयं पुनः शक्तानि संबन्धान्यजिज्ञा-
सन्तीत्यर्थः अथदुत्वेऽप्यस्मदोभयोश्चेति बहुवचनं कामेष्वजिज्ञा-
सणीयशब्दादिषु एवविधेष्वपि आमीष्वभिष्वङ्ग इति मोदधि-
क्षसितमिति ज्ञावः । यद्वा इमे च चेति अशब्दादयं च स्पन्दामहे इव
स्पन्दामहे आयुषश्चञ्चलतया परलोकगमनाय शेषं तथैव यत
पथमनो जविष्यामो यथेमे पुरोहितादयः । किमुक्तं प्रवति यथाऽ-
मं जिज्ञासकत्वमवशोक्यते परित्यक्तास्तथा वयमपि त्यक्त्याम
इति । स्यादेतदस्थिरत्वेऽपि सुखहेतुत्वात् किमित्यमी स्पन्दन्ते
इत्याह । सह मिषेण पिशितरूपेण घतेत इति सामिषस्तं कलह-
मिह शूष शकुनिकं वा हृष्टाऽवशोक्य वाध्यमानं पोष्यमानं पक्वा-
न्मोदरति गम्यते निरामिषमामिषविरहितमन्यथाचृते इष्टेति
गम्यते आमिषमभिष्वङ्गहेतुं धान्यादि सर्व्व निरवशेषमुज्जित्वा
त्यक्त्वा (विहरिस्सामोति) विहरिष्याम्यप्रनिबद्धविहारितया
वरिष्यामीत्यर्थः । निरामिषा पारित्यक्तानिष्वङ्गहेतुः उक्तानुवादे

नोपदेष्टुमाह गृध्रेण उपमा येषान्ते गृध्रोपमास्तानुक्त्यायेन तुः
समुच्चये भिन्नक्रमश्च योक्तव्ये ज्ञात्वाऽवबुध्य णमिति प्राग्भवत्
कान् प्रकमाविषयामिषयतो लोकात् कामाश्च विषयाश्च संसा-
रवर्धनात् संसारमृच्छिहेतुम् ज्ञात्वेति संबन्धः । अथवा कामयन्त
इति कामा इति व्युत्पत्त्या कामयोगाद्वात्यन्तवृत्तिव्यापनार्थं
कामा विषयिण एषोक्ता अतस्तान् गृध्रोपमान् संसारवर्धकाश्च
ज्ञात्वा किमित्याह (उरश्चो ज्व सुवक्षणासेवसि) इवशब्दस्य जि-
ह्वकर्मत्वादायत्वाधारग इव जुजग इव सौपर्ण्येयपार्थ्वे गरुडस-
मीपे शङ्कमानो गायत्रस्तमिति स्तोत्रं मन्दयतनयेति यावत् ।
चरेः क्रियासु प्रवर्त्तते । अस्यायमाशयो यथा सौपर्ण्येयपार्थ्वे-
यैर्न घाथ्यते तथा संयममासेवसि । नतश्च किमित्याह (नागो-
व्य) अर्थः स्पष्टः आशयश्चायं यथा नागो बन्धनं वरत्राणकमि-
जित्या द्विधा विहायान्मनो वसतिं विन्याटवीं व्रजत्येवं जवानपि
कर्मबन्धनमुपहृत्यात्मनो वसतिं कर्मविगतः सुखो यत्रात्मावति-
ष्ठते सा च मुक्तिरेव तां वजरेनेनदीक्षायाः प्रसङ्गतः फलमुक्तम् ।
एवं चापदिश्य निगमयितुमाह । एतद् यन्मयोक्तं पर्यं हितं
महाराज ! प्रशस्य नृपते ! इषुकारनामन् ! एतच्च न मया स्वमनी-
षिक्रियैवाकृतं किं नित्येतन्मया धृतमवधारितं साधुसकाशादि-
ति गम्यते इति सूत्राष्टमार्थः । एवं च तद्वचनमाकर्ण्य प्रतिशुद्धो-
नृपस्ततश्च यत्तौ द्वावपि चकतुस्तदाह ।

चङ्कता विडलं रङ्गं, कामभोगं हि दुबहे ।

निर्व्विसया निरामिसा, निषेहा निष्परिगहा ॥ ४६ ॥

सम्मं धम्मं विद्याणिता, चिच्छा कामगुणे वरे ।

तवं पगिज्जहक्खायं, घोरे घोरेपरकमे ॥ ५० ॥

त्यक्त्याऽपहाय विपुलं विस्तीर्णं राष्ट्रं मण्डलं पाठान्तरतो
राज्यं वा कामजोगांथोक्तपदान् दुस्त्यजान् दुष्परिहाराक्षिविषयो
शब्दाद्विषयविरहिततायन एव निरामिसौ । यद्वा विषयो देश-
स्तद्विरहितौ राष्ट्रपरित्यागतं कामजोगत्यागतश्च निरामिसाव-
मिष्यङ्गदनुधिर्गदितौ कृतः पुनर्येधधौ यतो निःस्नेहो निष्प्रति-
बन्धो निष्परिग्रहो कच्चिद्विद्यमानस्वीकारो सम्यगधिपरीते
धम्मं धृतचारित्रात्मकं विज्ञाय विशयतोऽवबुध्य (विद्यासि)
त्यक्त्या कामगुणान् शब्दादीन् वरान प्रधानान् पूर्वविशेषणैर्ग-
तार्थत्वेऽपि पुनरभिधानमतिशयव्यापकं तपोऽनशनादि प्रवृत्त्या-
न्युपगम्य यथाख्यातं येन प्रकारेण तीर्थकरादिभिः कथितं भो-
रमत्यन्तदुरनुचरं घोरेः कर्मवर्णिनः प्रति रौद्रः पराक्रमो धर्मानु-
ष्ठानविषयसामर्थ्यात्मको ययोस्तौ । तथा देवीनृपौ तथैव कृत-
वन्ताविति शेष इति सूत्रष्टमार्थः ॥

संप्रति समस्तोपसंहारमाह ।

एवं ते कमसो बुद्धा, सव्वे धम्मपगयणा ।

जम्ममरुत्तयोव्विग्गा, इक्खस्संतगवेमिणो ॥ ५१ ॥

सामणे विगयमोहार्ण, पुच्चजावणजाविा ।

अचिरेणैव कालेन, दुक्खस्संतमुवागया ॥ ५२ ॥

राया सह देवीए, माहाणो व पुरोहिओ ।

माहाणां दारमा चेव, सव्वे ते परिनिब्बुडे । त वे मे ॥ ५३ ॥

एवममुना प्रकारेण नान्यनन्तरमुक्तरूपाणि षडपि क्रमशोऽ-
भिहितपरिपाठ्या बुद्धान्वयगततत्त्वानि सर्वाण्यशेषाणि धर्म्म-
परायणानि धर्म्मैकनिष्ठानि पठ्यते च (धम्मपरंपरासि) पर-
म्परया धर्म्मो येषां तानि परम्पराधर्म्माणि प्राकृतत्वाच्च परंपरा-

शब्दस्य परनिपातस्तथाहि साधुदर्शनात् कुमारकयोः कुमार
वचनात्तत्पित्रोस्तद्वलोकनात् कमलादेव्यास्ततोऽपि च राज्ञ
इति परम्परयैव धर्म्मप्राप्तिर्जन्ममृत्युभयेभ्यः उत्तरूपेभ्य एवो-
द्विग्नानि ज्ञस्तानीति जन्ममृत्युभयोद्विग्नानि दुःखस्यासात-
स्यान्तः पर्यन्तस्तद्वेषकारिणो तद्वेषकारिणो सापेक्षस्यापि समा-
प्तौ यथा देवदत्तस्य गुरुकुलमिति । पुनस्तद्वक्तव्यतामेवाह । शा-
सने दर्शने विगतमोहानामर्हतामन्यजन्मनि भावनयाऽभ्यासरू-
पया भावितानि धामितानि भावनाभावितानि । यद्वा भावितानि
भावना यैस्तानि भावितभावनानि पूर्वोत्तरनिपातरयान्त्र वा-
दत एवाचिरणैश्च स्वल्पेनैव कालेन दुःखस्यान्तं मोक्षमुपग-
तानि प्राप्तानि । सर्वत्र च प्राकृतत्वात् पुच्छिङ्गनिर्देशः । मन्दम-
तिस्मरणायाभ्ययनार्थमुपसंगतुमाह । राजेषुकारः सह देव्या
कमलावस्थां ब्राह्मणश्च पुरोहितो भृशुनामा ब्राह्मणी तत्पत्नी
यौ च दारकौ तत्पुत्री चेति पूर्ववत् सर्वाणि तानि परिनिर्वृतानि
कर्म्मभ्युपशमतः शीतीभूतानि मुक्तिं गतानीति यावत् सूत्र-
त्रयार्थः । इति परिसमाप्तौ ब्रवीमांति पूर्ववत् । उक्तोऽनुगमः ।
उक्तो १४ अ० । स्वनामख्याते नगरभेदे, “उसुगारं शायरे उत्स-
भदत्ते गाहावर्द” विवा० १ अ० १ अ० ।

उसुयारिज्ज-इषुकारि-पुं० धातकील्लवडविभागकारि-
णि पर्वते, “ हो उसुगारपव्वया ” इषुकारी वृत्तिणोत्तरयादि-
शोधोक्तकील्लवडविभागकारिणाविति । स्वा० २ टा० ३ उ० ।
“ समयक्खेत्ते चत्तारि उसुकारा ” इषुकारा धातकील्लवडपु-
ष्करादयो पुवात्तरविभागकारिणश्चत्वारः स० । स्था० ।

उसुयारिज्ज-इषुकारीय-न० “उसुयारं शाय गोयं, वदंतो भावश्रो-
य उसुयारो । तसो समुच्चियमिणं, उसुयारिज्जंति अल्लभयणं ”
यदिषुकारान् समुत्थितं तत्तस्मै प्रायो हितमेव भवतीति इषुका-
राय हितमिषुकारायमुच्यते । प्राधान्याच्च राज्ञो निर्देशोऽन्यथा
परुष्योऽप्येतत्समुत्थानं तुल्यमेवेति । चतुर्वंशे उत्तराध्यायने,
उक्तो १४ अ० । स० ।

उसुपास-देशी०-न० उद्भवते, “ उसुयासंसि वा कामज-
लंसि वा ” आचा० २ शु० ।

उसुन्नक्खकिरिओ वम-इषुन्नक्षयक्रियोपम-त्रि० दारशयक्रि-
यासदृशे, “ धुनः समाधिरव्यक्त, इषुन्नक्षयक्रियोपमः ” । झा०
२१ झा० ।

उसूलग-उसूलक-पुं० सानिकायां परवत्तपातार्थमुपरिच्छादि-
तगर्तायाम् “ उसूलगमयग्धाओ ” उक्त० ए अ० ।

उस्य (ण) (ऊ) ध्यन्-त्रि० उप् आधारे मनिन् या न्हश्चः ।
शेषाः संयोगे सोऽग्रीप्से ण । ४ । १८८ । इति प्रस्थाने सकारो मा-
गव्याम् । ग्रीप्सर्तो, प्रा० ।

उत्स-अवश्याय-पुं० कहे, “ अप्पहरिपसु अप्पुस्सेसु ” वृ० ४
उ० । नि० सू० ।

उसु-पुं० वसन्ति रसा अत्र-वस रक्-निपातनाम्न षष्ठम् ।
किण्ठं, सूर्यकिरणानां बहुलाकर्षकत्वेन रसवत्त्वात्तथात्वम् । वृषे,
सुरज्याम्, लतायाम्, पृथिव्याम्, स्त्री० । घाच० ।

उत्संकलिय-उत्संकलित-त्रि० निमृष्टे, आचा० २ शु० ।

उत्सकङ्कता उत्कङ्कय-अभ्य० उत्कृत्येत्यर्थे, स्रग्धावसरतयो-
स्तुकीभूयेति यावत् । स्वा० ६ टा० ॥

उत्सङ्ग—उत्पन्नङ्ग—न० स्वयोगप्रवृत्तकाहावधेरुर्ध्वं पुरतः
व्यवृणोतमारुह्यकरणमुत्पन्नङ्गम् । ध०३ अ० ध०॥ स्वयोगप्रवृत्ते-
नियतकाहावधिपरतः करणे, । यथा काचित्प्रारुकादिप्रार्थ-
नया रुद्धं वाह्यमाश्वसयति यदुत मा रोहीः समीपगृहागतो
मुनिरस्मद्गृहे आयास्यति तथा तदर्थमुत्थिताऽहं तथापि दा-
स्यामीति । ततश्च साध्यागतं तस्य भिक्षादानाद्योत्थिता वा-
लस्यापि ददातीति उत्पन्नङ्गम् । ध०३ अधि० (पादुमिया हा-
भ्ये स्पष्टीभवति) “ उत्सङ्गं अहिसङ्गं परमहोलां कप-
ओवा वि जायतपरेण जुभो अह जावाभिगहो नाम अयस-
पन् ” । ध० १ अधि० ।

उत्सङ्गावृत्ता—अपसत्ये—अप० अपसृतं वृत्तेत्यर्थे, “ उत्स-
ङ्गावृत्ता ” विवादे प्रतिपत्तिनं केनापि व्याजनापसत्यापयुतं
कृत्वा पुनरवसरमवाप्य विवदते स्था ६ ग० ।

उत्सङ्ग—उत्सर्ग—पु० सृज विस्मै उत्पुर्वात् सृजेर्घञ् । उज्जने,
भाव० ५ अ० । अस्य निज्ञेपः ।

नामं ? उवणा२ दविष, ३ खितं ४ काले ५ तदेव जात्रे यद्
एतो उत्सङ्गस्म तु, निखवो उव्विहो हाइ ॥ ३६ ॥

अर्थमधिकृत्य निगदसिद्धा विशेषार्थं तु प्रतिहारं प्रपञ्चनं व-
क्ष्यामः । तत्रापि नामस्थापने गताये ।

उत्सर्गोत्सर्गादिरभिधिस्य पुनराह ॥

दव्वुज्जणा उ जं जेण, जत्थ अवकिरइ दव्वधुओ वा ।

जं जत्थ वा वि भित्ते, जं जत्थि जम्मि वा कात्ते ॥ ३७ ॥

वित्तिरिक्तो दव्वुस्सभो अकिचिद्धरं सदासं च कन्तुं जो जं द-
व्वं उहेति तत्थ अकिचिद्धरं जहा भित्तां निक्खत्तायणं सदासं
जहा विस्सकतमज्जियोगकनं वा एवमादि । अहवा जेण दव्वेण
जत्थ वा दव्वे दव्वत्तो उहेति एव दव्वुस्सगो उहा नरहादी-
हि चक्खुदीहि नारहं वासं पय्यंतेहि उहुत्तं । जो वा जं खेत्तयं
अयति जम्मि वा खेत्ते वयति किञ्च जम्मि वा खेत्ते उत्सङ्गो व-
णिज्जत्ति एवमादिको उत्सङ्गो जो जं कालं उज्जति । जहा
उज्जातो वसंते मेदणो ण वाहत्ति उहुत्तो वा सिरो एवमादि ।
अहवा खित्तात्तं पण ण रयिज्जति वासारत्ते वा णविहरिज्ज-
ति । जत्थि व कालं उत्सङ्गं जम्मि काले उत्सङ्गो वणिज्जति ।
[भा० सू० ५ अ०] उव्वोत्तना तु उव्वोत्सर्गः स्वयं (जंति)
यद्वायमनेषणीयमवकिरतीति योगः [अवकीरसि] उ-
त्सृजति (जेणेत्ति) येन करणवृत्तेन प्राप्तादिनोत्सृजति [जत्थत्ति]
यत्र उव्वं व्युत्सृजति उव्वत्तो वा अनुपयुक्तो वा उत्सृजति एव
उव्वोत्सर्गापेक्षणीयते । द्वारं क्षेत्रोत्सर्ग उच्यते [जं जत्थ वा-
वि खेत्तेत्ति] यत् क्षेत्रवृत्तदेशाद्युत्सृजति यत्र वाऽपि क्षेत्रे उत्स-
र्गो व्यावर्ण्ये एव क्षेत्रोत्सर्गोत्सर्गोत्सर्ग उच्यते [जं जत्थि ज-
म्मि वा कात्तेत्ति] यं कात्तमुत्सृजति यथा भोजनमधिकृत्य रजनि
साधवः [जत्थि वत्ति] यावत् कालमुत्सर्गो यस्मिन् वा कात्ते
उत्सर्गो वदयेते एव कात्तोत्सर्ग इति गार्थार्थः । आव० ५ अ० ।
भावोत्सर्गं प्रतिपाद्य आह ॥

भात्रे पसत्यमिअरं, जेण व जावेण अवकिरइ जं तु ।

अस्सज्जं पसत्ये, अपसत्ये नंजं चयं ॥ ३८ ॥

एवमादिणो आगमतो उत्सङ्गो पसत्यो अपसत्यो अग्रणादीं
जातिमदादीणं य अपसत्यो णाणादीणं उज्जणा जेण वा जावेण
चयति एवमादि [भा० सू०] जाव इति द्वारपरामर्शं भावोत्सर्गो

द्विधा प्रशस्तं शोचनं वस्यथिक्कृत्य [इतरत्ति] अप्रशस्तमशोचनं
तथा येन वा जावेन उत्सर्जनीयवस्तुगतेन स्वरादिना अवकिरति जं
तु वत्सृजति यत्तत्र भावोत्सर्ग इति तृतीया समासः । तत्रासंयमं
प्रशस्ते भावोत्सर्गे त्यजति अप्रशस्ते तु संयमं त्यजतीति गार्थार्थः ।

यदुक्तं येन वा भावोत्सृजति तत्प्रकटय आह ।

स्वरपरुसाइमचेअण—मचअणं पुरजिगंधविरमाई ।

दव्विअमवि चयइ दोसेण, जेण जावुअण्णा सा उ ॥ ३९ ॥

स्वरपरुषादि सचेतनं स्वरं कठिनं पदं दुर्जायिणोपनीतमचे-
तनं पुरजिगंधविरसादि यद्वायमपि त्यजति दोसेण येन स्वरादि-
ना वा जावोत्तना सा उक्ता येनोत्सर्ग इति गार्थार्थः । ३९ गतं
मूढद्वारागाथायामुत्सर्गमधिकृत्य निज्ञेपकारम् ॥

अधुनैकार्थिकान्युच्यते ॥

उत्सङ्ग ? विउत्सरणा, २

उज्जणा य ३ अवकिरण ४ उहुण ५ विवेगो ६ ।

वज्जण ७ चयण ८ मुअणा ९,

परिसाण १० साण्णा चेव ?? ॥ ४० ॥

उत्सर्गः व्युत्सर्जना उज्जनाश्च अवकिरणं उद्वेगं विवेकः वर्जनं व-
जनम् उन्मोचना परिशतना शातना चैवेति गार्थार्थः । आव० ५ अ०
उत्सर्जनीयस्य त्यागरूपे आभ्यन्तरतपोभेदे, तत्रैवः स द्वि-
विधो बाह्य आभ्यन्तरश्च । तत्र बाह्यो द्वादशादिभेदस्योपधेरिति-
रिक्तस्यानेषणीयस्य संसक्तस्याक्षपानादेषां त्यागः । आभ्यन्तरः
कषायाणां मृत्युकाले शरीरस्य च त्यागः । ननु उत्सर्गप्रायश्चित्त-
मध्य पक्षान्तेति पुनरत्र भगनेन सत्यं सोऽतिचारविशु-
द्धयर्थमुक्तः अयं तु सामान्येन निर्जराय इत्यपीतरुपस्यम् । प्रव०
६ भा० ध० ३० । न० । पञ्चा० यथा भावेत्युक्ते सत्यभावेति ग-
म्यते तथाऽप्राप्येकदेशेन समुद्रायावगमात् कार्यात्सर्गं, प्रव० १
भा० । (वा उत्सङ्गशब्देऽप्युच्यते) “ उत्सङ्गोति ” इ-
त्यादिनिमित्तं पञ्चविंशत्युद्वासाप्रमाणं कार्यात्सर्गं करोति ।
ओ० । सामान्योक्तौ, ध० २ अधि० । दर्श० । सामान्योक्तौ वि-
धिरुत्सर्गः यथा त्रिविधं त्रिविधेन प्राणानि पातयिष्यति । दर्श० ।
पञ्चा० । इह विधित्तिस्य वस्तुन कारणानिरेषं सामान्य-
स्वरूपमुत्सर्ग उच्यते । वृ० ४ उ० । अभिप्रेतवस्तुस्वरूपनिर्वाच्यं
वाग्नानिरेषमुत्सर्गः । नि० सू० ११ उ० । “ उत्सङ्गो ओहो ”
उत्सङ्गो पडिसेहं । नि० सू० १ उ० । अथोत्सर्गोपवादयो-
र्वाचिन्नारः । अथ योऽयं “ न हिंसात्सर्वाभुतानी ” त्यादिना
हिंसानिषेधः आत्सर्गिको मार्गः सामान्यतो विधिरित्यर्थः चेद-
विहिता तु हिंसाऽपवादो विशेषतो विधिरित्यर्थः । तत्राप-
वादोत्सर्गस्य वाधितत्वात्त आतो हिंसाविधिदोषायात्सर्गा-
पवादयोग्यवादो विधिवर्त्तनीयानिति न्यायात् । भवतामपि हिं-
न खल्वेकान्तेन हिंसानिषेधः तत्तत्कारणे जाते पृथिव्यादिप्र-
तिषेधनानामनुष्ठानात् ग्लानाद्यसंस्तरे आधाकर्मादिग्रहणभ-
णनाच्च । अपवादोपदं च याज्ञिकी हिंसा देवतादिप्रीते पुष्टाल-
म्वनवादिनि परमाशङ्क्य स्तुतिकार आह नोत्सृष्टमित्यादि
अन्यार्थमिति मध्यवर्त्तितं पदं इमं रुक्मणिन्यायेनोभयत्रापि सं-
व्यनीयम् । अन्यार्थमुत्सृष्टमन्यस्मै कार्याय प्रयुक्तमुत्सर्गवाक्य
मन्याधप्रयुक्तेन वाक्येन नापोद्यते नापवादोत्सर्गाक्रियते यमे
वार्थमाश्रित्यापवादोऽपि प्रवर्तते तयोर्निम्नोक्तत्वादिद्वयवहारव-
त्परस्परसापेक्षत्वेनैकार्थसाधनविषयत्वात् यथा जैमानां संय

मपरिपालनार्थं नवकोटिविशुद्धाहारग्रहणमुत्सर्गस्थाविचर-
व्यक्षेत्रकालभावापस्तु च निपतितस्य गत्यन्तराभावे पञ्चका-
दियतनयाऽनेपणीयादिग्रहणमपवादः सोऽपि च संयमपरिपा-
लनार्थमेव । न च मरणकशरणस्य गत्यन्तराभावेऽसिद्ध इति
वाच्यं “ सव्यथ संजमं सं-जमाउ अपाणमेव रक्खिजा ।
मुच्चर अडवायाओ, पुणो विसोही नया बिरइ ” इत्यागमात्
तथा आगुधेदेऽपि यमेवैकं रोगमधिकृत्य कस्याश्चिदवस्थायां
किञ्चित्कालवस्थं तदेवावस्थान्तरे तत्रैव रोगे पथ्यमुपपद्यते हि सा-
वस्था देशकालाभ्यामपि “ यस्यामकार्यं कार्यं स्यात्कम कार्यं तु
वर्जयेत् ” इति वचनात् यथा वक्ष्यदादेर्ज्वरिणा हृत्तनं क्लीणधा-
नोस्तु तद्विपर्यय एव देशाद्यपेक्षया ज्वरिणोऽपि दधिपानादि यो-
ज्यमानथा च वैद्याः “ काष्ठाविरोधि निर्दिष्टं, ज्वरादौ लङ्घनं हितम् ।
अनेऽनिलक्ष्मक्रीडा-शोककामकृतज्वरात् ” एवं च यः पूर्वम-
पथ्यपरिहारो यश्च तत्रैवावस्थान्तरे तस्यैव परिजोगः स खलु
उभयोरपि तस्यैव रोगस्य शमनार्थ इति सिद्धमेकविपर्ययमुत्स-
र्गपवादयोरिति । नवतां ओत्सर्गोऽपवादश्चान्यार्थः । “ न हि-
स्यात्सर्वाभूत्यानी ” त्वुत्सर्गो हि दुर्गतानिनिषेधार्थः अपवादस्तु
वैदिकहिंस्रविधिव्युत्पत्तिरिति धर्मोपादानार्थः अतश्च पर-
स्परान्तरपक्षे कथमुत्सर्गोऽपवादेन बाध्यते तुल्यवज्रयोर्विरोध
इति न्यायात् निष्कार्येऽपि तेन तद्वाधनेऽतिप्रसङ्गात् । न च
वाच्यं वैदिकहिंसाविधिर्गण स्वर्गहेतुतया दुर्गतिनिषेधार्थं एते-
नि तस्योक्त्युक्त्या स्वर्गहेतुत्वनिर्देशनान् तन्मन्तरेणापि च प्रका-
रान्तरेणपि तस्मिन् हिनावाह्यन्तराभावे अपवादे पक्षकक्षीकारः ।
स्यात् । मर्त्योत्सर्गोऽपवादे उतापवादास्तथा उत्सर्गोऽपवादे
वा स्वस्थाने श्रेयान् वज्रयाश्च । परस्थाने वज्रयानपि श्रेयाश्च
इत्याह । (सुब्रम्) “ नो कपपद निगन्थाण वा निगन्थाण वा आमे
ताव प वे अमिक्क पमिगाहि सप अयवाइय जहा कपपद निगन्थाण
वा निगन्थाण वा पक्के तालपत्तेव निम्र वा पमिगाहि सप ”
अथवा त्रिविधं सूत्रमुत्सर्गसूत्रमपवादसूत्रमुत्सर्गोपवादसूत्रं च ।
तत्रोत्सर्गिकमापवादिकं चोक्तमुत्सर्गोपवादसूत्रं पुनरिदम् । नो
कपपद निगन्थाण वा निगन्थाण वा अन्नमद्यस्स मां ये आदि सप
वा आयमि सप वा अन्नमद्यमहाहिं रोगादयकेहिं, अथवा चतु-
र्विधं सूत्रमोत्सर्गिकमापवादिकमुत्सर्गोपवादमपवादोत्सर्गिकं
तत्राचारानि श्रीगुप्तानि चतुर्थमपवादोत्सर्गिकमिदं यथा “ चम्म
मंस च दधाहि मा अट्टियाण ” आह उत्सर्ग इत्यपवाद इति
वा कोऽर्थ उच्यते ॥

उज्जयसर्गुत्सर्गो, अववाओ तस्म चेव पमिक्खो ।

उत्सर्गा नि निवतिर्यं, धरेइ सालावमववाओ ।

उच्यते. सर्गोऽविहार उत्सर्गस्तस्य चोत्सर्गस्य प्रतिपक्षोऽपवाद-
कथमिति चेन्न आह उत्सर्गादवमौढर्यादिषु विनिर्वातित प्रच्यु-
तं ज्ञानादिसालम्बमपवादो धार्यति । ननु स उत्सर्गोऽपवाद-
गतः सन् कथं न जन्तवतो जयति उच्यते ।

धार्वातो उज्जाओ, मगन्नु किं न गच्छइ कमेणं ।

किं वा मउइ किरिया, न कोरए असहओतिकखं ॥

सर्वोऽप्यस्माकं प्रशस्तो मोक्षसाधननिमित्त स च मोक्षं तथा
संगतयति नेतरत् दृष्टान्तोऽयं यथा कोऽपि पाट्टिपुत्रं गच्छन् ध्यायन्
उद्धानः श्रान्तो जयति तथा न क्रमेण स्वभावगत्या मार्गकः सन्
गच्छति गच्छत्येवेति ज्ञात्वा केवलं चरेण तत्पाट्टिपुत्रमवाप्नोति
यदि पुनः श्रान्तोऽपि श्रवाते तदा अपान्तरात् एव म्रियते एव

मत्राप्यध्यादौ तादृशे कार्येऽपवादमप्रतिपक्षमानो विवक्ष्यति । किं
चरोगिणस्तोदृणां क्रियामसहमानस्य मूढी क्रिया न क्रियते क्रियत
एवेत्यर्थं यद्यतदेवमभ्यासुत्सर्गात्पारेऽपवादापवादमनम् । ननु
किमुत्सर्गोपवादप्रतिपक्षिदनापवादादुत्सर्गस्य तत आह ।

उज्जयमाविकस्वनिम्रय, पसिक्खि उज्जयस्स निम्राउ ।

इय अन्नुरुपसिक्खा, उत्सर्गववायगात्तुद्धा ॥

यथोक्तमां प्रेक्ष्य निम्नस्य प्रसिद्धिनिम्ना चोन्नतस्य प्रसिद्धि-
रित्येवमन्योऽन्यप्रसिद्धासुत्सर्गापवादोऽपवादादुत्सर्गः प्र-
सिद्ध इति ह्याप्युत्सर्गापवादो तुल्यो तदेवमुत्सर्गापवादोऽपवाद-
मुत्सर्गः । इदानीमल्पचारमुच्यते । शिष्यः पृच्छति जगवन् किमुत्स-
र्गा अल्पे उतापवादा उच्यते तुल्या यत आह ।

जावइया उत्सर्गा, तावइया चेव हुंति अववाया ।

जावइया अववाया, उत्सर्गा तेत्तिदा चेव ॥

यावन् उत्सर्गास्तावन्तोऽपवादाः यावन्तोऽपवादास्तावन्त उत्स-
र्गाः कथमिति चेदुच्यते सर्वस्यापि प्रतिषेधस्यानुज्ञाभावात् इयं
ऽपि तुदयाः । संप्रति सेयवद्वयं इति चारद्वयं व्याख्यासुराह ।

सट्ठाणे सट्ठाणे, सेयावलिणो व हुंति खलु एए ।

मट्ठाणपरट्ठाणे, पट्टुति वत्थुण निष्फणा ॥

शिष्यः पृच्छति किमुत्सर्गाः श्रेयान् बद्धांश्च उतापवादाः । सूरि-
राह । एते खलु उत्सर्गा अपवादाश्च स्वस्थस्थाने श्रेयांसो वक्ति-
नश्च जयन्ति । परस्थानेऽश्रेयांसो दुर्बलाश्च । अथ किं स्वस्थानं
किं वा परस्थानमव आह । स्वस्थानपरस्थानं वस्तुनो निष्प-
क्षे । अथ वस्त्येयं न जानामि किं तद्वस्तिविति । उच्यते पुरुषो व-
स्तु तथा आह ।

संथरओ सट्ठाणं, उत्सर्गो असट्ठाणो परट्ठाणं ।

इय सट्ठाण परं वा, न होइ व वत्थू विणा किं च ॥

संस्तरतो निस्तरत उत्सर्गः स्वस्थानमपवादः परस्थानमस-
हस्यासमर्थस्य यः संस्तरतीतुं न शक्नोति तस्यापवादः स्वस्था-
नमुत्सर्गः परस्थानमिति एवममुना प्रकारेण पुरुषत्रयं वस्तु
विना न किञ्चित् स्वस्थानं परस्थानं वा किं तु पुरुषो वस्तु सं-
स्तरति नयत्यतः पुरुषात् स्वस्थानं परस्थानं वा निष्पद्यते तत
उक्तं प्राक् स्वस्थानपरस्थानं वस्तुनो निष्पन्नगत सूत्रद्वारम् । वृ०
१ उ० । प्रकीर्णकथायाम्, “ उत्सर्गो पट्टन्नकहा अववाआणि-
च्छुयकहा ” नि० चू० ५५ उ० । अपानवायोऽर्थापारे, विष्टात्सर्गन्तर्गे,
दाने, समाप्तौ, मनेत्सर्गः वार्षिकवेदपाठसमाप्ती च याच्य ।

उत्सर्गादि-उत्सर्गस्यति-स्त्री० उत्सर्गस्थानं, “ उत्सर्गादि-
सुक्तं जह दव्वं विवज्जयं लज्जइ ” नि० चू० १६ उ० ।

उत्सर्गवाइय कुशल-उत्सर्गोपवादिक कुशल-पुं० उत्सर्ग-
श्च अपवादे जयमापवादिकं च तस्मिन् कुशलः । उत्सर्गो-
पवादविपर्ययविज्ञानेर्वादिनि, दर्श० । अपवादं भवमापवादिकं
तस्मिन्नुत्सर्गोपवादिके कुशला विपर्ययविभागवेदिनि इत्यर्थः ।
ते ह्यनुत्सर्गोपवादवेदितया समयानुरूपप्रवर्तमाना द्योतशृङ्गप्रस्त-
निर्दोषमरिक्कपकसाधोरकाहेऽपि दानदातृश्रावकवर्जितराभा-
जो जायन्त इति । दर्श० ॥

उत्सर्गववाय-उत्सर्गोपवाद-पुं० द्वि० व० इतरेतरद्वयः । सा-
मान्यकविशेषोक्तविधयोः, “ उत्सर्गववायं विद्यापणा जेण्णा ”
उत्सर्गोपवादयोः सामान्योक्तविशेषोक्तविधयोर्वाप्युक्तं पञ्चा०

११ विधः । “उत्सर्गव्यायणं विसयविभागमिदं दक्षिणं । बहु
व्ययेन व्यवहृतमिति ” प्राकृतज्ञकणवशादुत्सर्गपवादयोः सा-
मान्योक्तविशेषोक्तज्ञकणयोः विषयिभागे गोचरविच्छिन्नी दक्षा-
णां त्रैकानाम् । जीवा० १ अधि० । (पादप्रोष्ठनस्यौत्सर्गिकत्वा-
पवादिकर्त्तृविचारः पायपुंनगण्ये)

उत्सर्गव्यायकुसल-उत्सर्गपवादकुसल-पुं० सामान्योक्तो वि-
धिरुत्सर्गः यथा त्रिविधं त्रिविधेन प्राणातिपातधरतिविशेषा-
क्तो विधिरपवादः यथा “ पुढ्यारसु आसेषा, कृष्णणे कारण-
मि जयणाप । भिरद्वियस्सठियस्स, अथयाधो होइ नायवो ” ।
तत्र कुसलः दर्श० । प्रवचनकुसलभेदे, । सांप्रतमुत्सर्गपवादकु-
सलजिधानौ तृतीयचतुर्थजैदी युगपदजिधित्सुर्गायोत्तरार्कमाह
उत्सर्गव्यायणं, विषयविभागं वियाणाइ ॥ ५३ ॥

उत्सर्गपवादयोर्जिनप्रवचनप्रतीतयोर्विषयविभागं करणाकर-
णप्रस्तावं विशेषेण जानाति अवगच्छति । अयमत्राभिप्रायः । नो-
त्सर्गमेव केवलमात्मन्येन साध्यपवादमेव प्रमाणीकरोति किं तर्ह्य-
चप्रपुरश्चावकसमुदायवत् तयोरेवसरमवबुध्यते । उक्तं च । “उ-
त्सर्गमविकल्पनिर्भरं, पसिदि उक्तयस्स इयराओ । इय अनुअ-
पसिदा, उत्सर्गव्यायगा तुल्ला ” हात्वा च यथाऽयसं तयोर्वि-
षये स्वल्पव्यथा बहुलाभां प्रवृत्तिमातनोतीति ध० १० । (अय-
लपुरशब्दे तद्वक्तव्यतोक्ता)

उत्सर्गव्यायधम्मता-उत्सर्गपवादधर्मता-स्त्री० प्रतिषेधानुका-
लकृतायाम्, । “कामं सव्यपदेसु वि, उत्सर्गव्यायधम्मता जु-
त्ता । मोत्तुं मेहुणज्जावं, ण विणा तं रागदोसेहि । उत्सर्गो पसि-
सेहो अवधानो अणुसाधम्मताल्लक्षणनाजुत्ता जुज्जेते धटत इ-
त्यर्थः । ” नि० चू० १ व० ।

उत्सर्गमुत्त-उत्सर्गसूत्र-न० श्रीत्सर्गिकार्थप्रतिपादके सूत्रेदे,
वृ० १ व० । [सुतशब्दे इदं व्याख्यास्यते]

उत्सर्गिय-औत्सर्गिक-त्रि० उत्सर्ग सामान्यविधिर्महति छत्र
सामान्यविधियोग्यं, स्त्रियां ऊ० १५ स्था० ।

उत्सर्गण-उत्सर्ग-त्रि० सद्-सद्-क-अनुत्साहोत्सर्गसच्चे
न। ११४ इत्युत्सर्गपर्युदासाभावेन उन्वम प्रा० उच्छिन्ने, नष्टे च ।
वाच० । वसन्तपुरवास्तव्यः, कश्चिदुत्सर्गवशातः । देशान्तरं अ-
ज्जं सोऽथ, चण्णोभाद् जीतपल्लिकाम् । आ० क० ।

उत्सर्गण-देशी०-बाहुल्ये, “ उत्सर्गणं देयासायं वयणं पदेति
उत्सर्गणं बाहुल्येन प्रायेणेत्यर्थः । कर्म० । व्य० । “ उत्सर्गणमं-
साहारा० न० ७ श० ७ उ० । एकान्ते, “ उत्सर्गणलक्षणसं-
जुया ” नि० चू० ३ व० । उत्सर्गणं नाम कोतिवाधारं धटति प्रमि-
तमित्यर्थः । अर्थं स च भोगो आयरति । नि० चू० १० उ० ।

उत्सर्गशंस-उत्सर्गशेष-पुं० उत्सर्गमनुपरं बाहुल्येन
प्रवर्तते इत्युत्सर्गशेषः । रौद्रभयानस्य प्रथमे सिद्धे, भाष० ४ अ० ।

उत्सर्पिणी-उत्सर्पिणी-स्त्री० उत्सर्पन्ति शुभा प्रावा अ-
स्यामित्युत्सर्पिणी ज्यो० २ पाद० । उत्सर्पेति धर्त्ते अरकापेक्षया
वर्द्धयति या क्रमेण पुरादीन् भावानित्युत्सर्पिणी । जं० २ वक्र० ।
। भ० । दशसागरापमकोटाकोटीपरिमाणे, शुनजाववर्द्धकेऽशु-
नजावहानिकारके काष्ठभेदे, आ० म० प्र० । अनु० । विश० ।
दशसागरोपमकोटकोटीभ्यो काष्ठो उत्सर्पिणीए स्था० १०-
ग्रा० । आ० म० द्वि० । जं० । उत्सर्पिण्यां च क्रमेण शुभा प्रा-

वा अनन्तगुणतया परिवर्द्धन्ते अष्टमाहच हातिमुपगच्छन्ती-
ति ज्यो० २ पाद० ।

अत्र वररकाः ।

उत्सर्पिणी काष्ठेण भंते ! कतिविहे पण्ये गोयमा !
अश्विहे पण्ये ? तं जहा दुस्समदुस्समाकाले ? जाव
सुसमसुसमाकाले ॥

एवमुत्सर्पिणीसूत्रमपि ज्ञातुं परं वरुपि काष्ठा व्यत्ययेन प्रा-
व्या यथाऽवसर्पिण्यां षष्ठः काष्ठो दुःषमः स एवात्र प्रथमो
यावत् सुषमसुषमाकालः षष्ठ इति । जं० २ वक्र० । स्था० ।
भ० । आ० चू० (सुषमसुषमाधानां वर्णकः ओत्सर्पिणी शब्दे
यज्यते) एवमत्रापि हेयः केवलमरकविपर्ययः कर्तव्यः । “ओत्स-
र्पिणीए एसं काष्ठविभागो जिणेहि निहिट्ठो एसो चिचय
पडिहोमं विभेओ उत्सर्पिणीए वि” नं० । य एवं प्रागवसर्पि-
ण्यां सुषमसुषमाद्यः काष्ठविभागा उक्ता एत एवोत्सर्पिण्याम-
पि जयन्ति ज्ञातव्याः नवरं विभागेषु परिपाटिः प्रातिहोमेन ज्ञात-
व्या तद्यथा प्रथमः काष्ठविभागो दुःषमदुःषमाद्वितीयो दुःषमा,
तृतीयो दुःषमसुषमा, चतुर्थे सुषमदुःषमा, पञ्चमः सुषमा, षष्ठः
सुषमसुषमाति (ज्यो० २ पाद०) सांप्रतं प्रागुद्दिष्टामुत्सर्पिणीं
निरूपयितुकामस्तत्प्रतिपादनपूर्वकं ततः प्रथमारकस्वरूपमाह ॥

तीमे णं समाए इक्खीसमाए वाससहस्सेहि काले बी-
इक्के आगमीसाए उत्सर्पिणीए मावणबहुलपरिवणं वा-
लवकरणंमि अर्भाइणक्वत्ते चोदसपढमसमये अण्णेहि
बलपज्जेवेहि जाव अण्णंतगुणपरिवुट्ठीए परिवुट्ठमाणे परि-
वुट्ठमाणे एत्थ णं दूममदूममा णामं समा काले परिवज्जि-
स्सइ समणज्जो । तीसे णं भंते ! समाए भरहस्स वासस्स
केरिसए आगारजावपडोआरे भविस्सइ गोअमा ! काले
भविस्सइ हाहाजए जंजाभूए एवं सो वेव दूममदूममावे
इओ गोअव्वो ॥

तस्यां समायामवसर्पिण्यां दुःषमानाम्यामेकविंशत्या वर्ष-
सहस्रैः प्रमिते काले व्यतिक्रान्ते आगमिष्यन्त्यामुत्सर्पिण्यां
आवणमासस्य बहुलप्रतिपदि कृष्णप्रतिपदि पृथ्व्यसर्पिण्याः
आवाहपूर्णिमापर्यन्तसमये पर्यवसानत्वात् वातवनाग्नि करणे
कृष्णप्रतिपत्तिस्थादिमार्केऽस्यैव सङ्गाधात् । अभीक्ष्णिकेचन्द्र-
ण योगमुपागते चतुर्दशानां काष्ठविशेषाणां प्रथमसमये प्रार-
म्भकृणेऽनन्तवर्णपर्यवर्त्यैवधनन्तगुणपरिवृट्ठ्या परिवर्द्धमानः । अ-
त्रान्तरे दुःषमदुःषमानास्मा समः कालः प्रतिपत्स्यते हेअमण !
आयुप्पन् ! इति वर्णादीनां वृत्तिश्च येनैव क्रमेण पूर्वमवसर्पिण्य-
रूपं हातिरुक्ता तथैवात्र वाच्या चतुर्दशकालविशेषा पुनः नि-
श्वासादुच्छ्वासाद्वा गण्यते समयस्य निर्विभागकालत्वेनाद्यन्त-
व्यवहाराभावादावधिकायाश्चाव्यवहार्थत्वेनोपेक्षा । तत्र निः-
श्वासः उच्छ्वासो वा १ प्राणः २ स्तोकाः ३ भवः ४ मुहूर्तः ५
अहोरात्रं ६ पक्षः ७ मासः ८ ऋतुः ९ अयमं १० संवत्सरे ११
युगं १२ करणं १३ मङ्गलम् १४ इति एतेषां चतुर्दशानां मध्ये प-
ञ्चसत्रसत्कादुक्तानामपरेषां चापलक्षणं संशुद्धीतानां प्रथमसम-
ये कोऽर्थः य एव हि एतेषां चतुर्दशानां काष्ठविशेषाणां प्रथमः स-
मयः स एवोत्सर्पिणीप्रथमारकप्रथमसमयः । अवसर्पिणीस-
त्कालामेषां द्वितीयाऽऽवाहपूर्णिमासीचरमसमयः पर्यपर्यवसा-

मात इवमुक्तं भवति अथसपिण्यादौ महाकाले प्रथमतः प्रय-
त्तमाने सर्वेऽपि तद्वचान्तरभूताः काव्यविशेषाः प्रथमत एव यु-
गपक्ष प्रवर्तन्ते तदनु स्वस्थप्रमाणसमाप्तौ समाप्नुवन्ति तथैव
पुनः प्रवर्तन्ते पुनः परिसमाप्नुवन्ति यावन्महाकाव्यपरिसमाप्ति-
रिति । यद्यपि ग्रन्थान्तरे क्रतोरपवादोदितेन कथनादुत्सर्पि-
ण्याश्च आवणादित्वे अस्य प्रथमसमयो न संगच्छते क्रत्व-
रस्य वनत्वात् तथापि प्राच्य आवणादिवर्षात्रोऽभ्युजादिः
शारम्भार्शोर्दिहोमन्तो माघादिवसन्तश्चैत्रादिर्ग्रामो उद्यष्टादि-
र्भगवतीवृत्तिवचनात् आवणादित्वपक्षाभ्यायेन समाधेयमिति
न दोषः । किं चेदं सूत्रं गम्भीरग्रन्थान्तरे च व्यक्तानुपलभ्यमानमा-
चार्ये कण्ठेनान्यथायागमाविरोधेन मध्यस्थैर्बहुभूतैः परिज्ञानी-
यमिति । अथात्र काव्यस्वरूपं पृच्छति “तीक्ष्णमित्यादि” सर्वं सु-
गमं नवरं दुष्पमदुष्पमायाः अथसपिणीपिष्ठारकस्य वेष्टको वर्णको
नेतव्यः प्रापणीयस्त्वन्मानत्वाद्भ्याः गतः उत्सापिण्याः प्रथमाऽऽ-
अथ द्वितीयारकस्वरूपं वर्णयति ।

तांमे एं समाए एकवासाए वामसहस्सेऽि काक्षे वीड-
कंते अणंतहि वामपज्जवेहि जाव भणंतगुणपरिवृद्धीए परि-
वृद्धमाणे परिवृद्धमाणे एत्य एं दुष्मा णामं समा काक्षे
परिवज्जिस्सइ ममणाउसो ॥

तीक्ष्णमित्यादि सर्वं सुगमं नवरमुत्सापिणीद्वितीयारक इत्यर्थः
अथाऽवसपिणीदुष्पमाताऽस्या विशेषमाह ।

ते एं काले एं ते एं समणं पुक्खलसंवट्ठं णामं महामेहे
पाउब्भविस्सइ भरहप्पमाणमित्ते आयाभेणं तदणुरुवं च
एं विक्खंजवाहद्धेणं तए एं मे पुक्खले संवट्ठं महामेहे
खिप्पामेव पतणतणाइस्सइ खिप्पामेव पतणतणाइत्ता खि-
प्पामेव पविज्जुआइस्सइ खिप्पामेव पविज्जुआइत्ता खि-
प्पामेव जुगमुसल्लमुट्ठिप्पमाणमित्ताहि धाराहि उधमेयंसत्त-
रत्त वासं वासिस्सइ जे एं जरहस्स वासजूमिजागं इंगाह-
भूअं मुम्भुरज्जुअं छारीअज्जुवं तत्तकवेदलुगज्जुअं तत्तसम-
जोइभूतं णिव्वाविस्सइ तंसि च एं पुक्खलसंवट्ठं गंसि
महामेहंसि सत्तरत्तं णिववित्तंसि समाणंसि एत्य एं खी-
रमेहे णामं महामेहे पाउब्भविस्सइ जरहप्पमाणमित्ते आया-
भेणं तदणुरुवं च एं विक्खंजवाहद्धेणं तए एं से खीरमेह-
णामं महामेहे खिप्पामेव पतणतणाइस्सइ जाव वासं वासिस्सइ ।
जे एं जरहस्स वासस्स जूमं ए मिणेहभावं जाणइस्सइ तंसि
च एं धयमेहंसि सत्तरत्ता णिववित्तंसि समाणंसि एत्य एं
अयमेहे णामं महामेहे पाउब्भविस्सइ जरहप्पमाणमित्ते
आयाभेणं जाव वासं वासिस्सइ भरहे वासे रुक्खगुच्छगु-

म्भयपवाह्वितरणपव्वयहरितगओपहिपवाअंकरमाई तस्स
वणप्फइकाइए जणइस्सइ तंसि च एं अयमेहेसि सत्तरत्त
णिववित्तंसि समाणंसि एत्य एं रसमेहे णामं महामेहे
पाउब्भविस्सइ । जरहप्पमाणमित्ते आयाभेणं जाव वासं-
वासिस्सइ जे एं तंसि बहुलं रुक्खगुच्छगुम्भयववित्तरण-
व्वयहरितओसहिपवाअंकरमादीणं तित्तककुअकसायअं-
विज्जमहुरे पंचविहे रसविसमे जणइस्सइ तए एं भरहे वासे
जविस्सइ परुडरुक्खगुच्छगुम्भयवावणीतणपव्वयहरिआ-
ओसहिए उपाअतयपत्तपवाअलुकुपुप्फफलसमुए सुहेव-
भेगे आधिभावस्सइ ।

‘ते णमित्यादि’ तस्मिन् कावे उत्सापिण्यां द्वितीयारकसंज्ञेन
तस्मिन् समये तस्यैव प्रथमसमये पुष्कलं सर्वमश्रुतानुनायरूपं
जरतजरीव्यवहारिकं प्रशस्तोक्तं संयम्यति नाशयतीति
पुष्कलसंवर्तकः स च पर्यव्यप्रभृतिभेदत्रयापेक्षया महान् भेदो
दशवर्षसहस्रावधि एकेन वर्षेण भूमेर्भाष्यत्वात् महामेघ-
प्रभृतेष्वप्येतत् प्रकटीकृतमित्यति जरतजरीप्रमाणेन साधिवैकस-
त्तातद्यनु शताधिकचतुर्दशयोजनसहस्ररूपेण भावा प्रमाणं यस्य
स तथा । केनायमेतं दीर्घतान्धन । अणं जायः पूर्वममुद्रादारय
पश्चिमसमुद्रं यावत् यार्जितकं व्याप्तं भविष्यतीत्यर्थः तदनु रूपेण
तस्य जरतजरीप्रमाऽनु रूपः सहस्रः सुष्ठे भू लिङ्गव्यत्ययः प्राकृत-
स्थानं क्रियाविशेषणं वा केनेत्याह विष्कसन्त्याह्येन अत्र समा-
हारश्चतुर्दशवर्षादेकवर्षावः कोऽर्थः यावान् व्याप्तो जरतजरीस्य द-
पुत्थाने पञ्चशतयोजनानि पर्यवित्तयोजनानि पट्काद्यायोजने-
कोनधिशितजागरूपास्तदतिरिक्तस्थानेन अनियततया तथाऽस्या
पि विष्कसन्तः बाहव्यं तु यावता जवनारेण यावद्व्यग्राहजरतज-
रतसदृशमिमादीकृत्य तापः उपशम्यते तापज्जवन्निष्पन्नमेव
प्राप्स्यमिति । अथ स प्रादुर्भूतः सन् यत्कार्श्यति तदाह “तएण-
मित्यादि” ततश्च स पुष्कलसंवर्तकमेघः क्षिप्रमेघाद्यमकालं पच
‘पतणतणाइस्सति’ अनुकरणवचनमेतत् प्रकट्टेन स्तनितं
करिष्यति गांज्जप्यतीत्यर्थः । तथा च कृत्वा ‘पविज्जुत्ताइस्सति’
प्रकरणेन विद्युत् करिष्यति तथा च कृत्वा क्षिप्रमेघं सुगं रथावय-
वविशेषः सुसहं प्रतीतिं मुष्टिः पिण्डरुताहूर्वाकः पाणिः येषां यत्
प्रमाणमायामवाहृयादिभिस्तेन मात्रा यासां ताजिः इयता प्रमा-
णेन दीर्घातिः स्तूलतिरित्यर्थः धारातिः ओघेन सामायेन सर्वथ
निशिषेण मेघो यत्र तं तथाविधं सप्ताहोरात्रान् वर्षं धरि-
ष्यति वर्षं करिष्यतीत्यर्थः । जे णमिति पूर्ववत् जरतस्य वर्षस्य
क्षेत्रस्य जूमिभागमङ्गाज्जुतं मुम्भुरज्जुतं ज्वागिकज्जुतं तत्तकवेदलु-
कज्जुतं तत्तममज्जोतिर्नेन निर्वापायप्यति स पुष्करसंवर्तको महा-
मेघः । अथ द्वितीयमेघवक्तव्यमाह । तंसि च णमित्यादि तस्मिन्
अवस्थां वाक्यान्तरप्रारम्भार्थः पुष्कलसंवर्तकं महामेघं सप्ताहं
यावद्विपत्तिं सति निर्भरं नृपे मतिः अत्रान्तरे क्षीरमेघो नाम महा-
मेघः प्रादुर्भवति शेषं जरतेत्यादि प्राच्यत् । अथ स प्रादुर्भ-
वन् किं करिष्यतीत्याह ‘तएणमित्यादि’ अत्र वासिस्सइ पर्यन्तं
प्राच्यत् यो मेघो जरतस्य वर्षस्य जूम्या वर्णं गन्धं रसं स्पर्शं
च जनयिष्यति । अत्र वर्णादियः श्रुता एव प्राज्ञाः येन्यो लोको-
ऽनुकूलं वेद्यते अशुजवर्णादयः प्राक्कालानुजाव जनना घनं न
एवेति ननु यदि शुभवर्णादीन् जनयति तदा तरुपशादिषु नीक्षो
वर्णो अम्बुफलादिषु कृष्णः मरिचादिषु कटुको रसः का-

खेलादिषु तिकः खणकादिषु कृत्तः स्पर्शः सुवर्णादिषु गुरुः क-
कचादिषु खरः इत्यादयोऽमुभवेर्णादयः कथं संजवेयुरित्युच्यते
अमुभपरिणामा अभ्येते अनुकूलवेद्यतया शुभा एव यथा मरि-
चादिगतः कटुकरसादिः प्रतिकूलवेद्यतया शुभा अभ्युभा एव
यथा कुप्रादिगतः स्नेहवर्णादिरिति । अथ तृतीयमेघवक्यमाह
“ तंसि इत्यादि ” तस्मिन् क्षीरमेघे सप्तरात्रं निपतिते सति
अत्रान्तरे घृतवत् स्निग्धो मेघो घृतमेघो नाम्ना महामेघः प्रा-
दुर्भेविष्यतीत्यादि सर्वं प्राप्यत् । अथ स प्रादुर्भूत किं करि-
ष्यतीत्याह (तपणमित्यादि) सर्वं प्राप्यत् नवरं यो घृतमेघो
भरतजमेः स्नेहजायं स्निग्धतां जनयिष्यतीति । अथ चतुर्थमेघ-
वक्यमाह “ तंसि इत्यादि ” तस्मिन् घृतमेघे सप्तरात्रं नि-
पतिते सति अत्र प्रस्ताये अमृतमेघो यथार्थनामा महामेघः प्रा-
दुर्भेविष्यति यो विष्यति इति पर्यन्तं पूर्ववत् । यो मेघो भरते
वर्षे वृक्षा गुच्छा गुल्मा लता वल्लयः तृणानि प्रसीतानि पर्यजा
हृत्वाद्यः हरितानि कूर्वादीनि औषधयः शालादयः प्रवाला प-
ल्लवाः अङ्कुराः शाल्यादिबीजसूचयः इत्यादीन् तृणवनस्पतिका-
यिकान् वादरवनस्पतिकायिकान् जनयिष्यतीति । अथ पञ्चम-
मेघस्वरूपवक्तव्यमाह “ तंसि च णमित्यादि ” व्यक्तं परं रसज-
नको मेघो रसमेघः यो रसमेघस्तेषाममृतमेघोऽप्येषानां बहुनं
वृक्षाङ्कुरान्तानां वनस्पतीनां तिको निम्बादिगतः कटुको म-
रिचादिगतः कषायो विभीतकामलकादिगतः अम्लोऽम्लका-
द्याभितः मधुरः शर्कराद्याभितः पतान् पञ्चविधान् रसविशे-
षान् जनयिष्यति । अथ णरसस्य मधुरादिसप्तगतादेतद्वेदेन
विचक्रणात् संभाव्यते तच्च तत्र माधुर्यादिसंसर्गः स्व-
रसानां लवणप्रक्षेप एव स्वादुत्वोत्पत्तेः तेन पृथग् निर्देशः ।
एषां च पञ्चानां मेघानां क्रमेणैवं प्रयोजनसुखमुक्तमपि स्पष्टी-
करणाय पुनर्लिख्यते । आद्यस्य भरतजमेर्दाहोपशमः द्वितीय-
स्य तस्या एव शुभ्रवर्णगन्धादिजनकत्वं तृतीयस्य तस्या एव
स्निग्धताजनकत्वम् । न चात्र क्षीरमेघेनैव शुभ्रवर्णगन्धरसस्पर्श-
संपत्तौ जूमिस्निग्धतासंपत्तिरिति वाच्यं स्निग्धताधिषट्संपा-
दकत्वात्तस्य न हि यादृशी घृते स्निग्धता तादृशी क्षीरे ह-
स्यत इत्यमुभय पक्षात्र साक्षी । चतुर्थस्य तस्यां वनस्पतिजन-
कत्वं पञ्चमस्य वनस्पतिषु स्वस्वयोग्यरसविशेषजनकत्वं यद्य-
प्यमृतमेघतो वनस्पतिसंभवे वर्षादिसंपत्तौ तत्सहचारित्वात्
रसस्य संपत्तिस्तस्मादेव युक्तिमती तथाऽपि स्वस्वयोग्यरस-
विशेषाद् संपादयितुं रसमेघ एव प्रचुरिति तदा च यादृशं ज-
रतं तादृशं तथा चाह । ‘ तप णं जरहे वासे ’ इत्यादि तत्र उक्त-
स्वरूपपञ्चमेघवर्णानन्तरं जर्मिन् पूर्ववत् । भरतं वर्षं जविष्य-
ति कीदृशमित्याह । प्रकृता वृक्षा गुच्छा गुल्मा लता व-
ल्लयस्तृणानि पर्यजा हरितौषधयश्च यत्र तत्तथा । अत्र समा-
से कप्रत्ययः एतेन वनस्पतिसत्ताऽभिहिता । उपचितानि पुष्टिमु-
पातानि त्यक्पत्रप्रवाहपल्लवाङ्कुरपुष्पफलानि समुद्रितानि सम्य-
क् प्रकरणेण उच्यं प्राप्तानि यत्र तत्तथा कान्तस्य परनिपातः प्राकृ-
तत्वात् । एतेन वनस्पतिषु पुष्पफलास्ता रीतिर्दर्शिता । अत एव
सुखोपमोऽयं सुखेनासेवनीयं जविष्यति अत्र वाक्यान्तरयेजना-
थमुपात्तस्य भविष्यति पक्षस्य न पौनरुक्त्यं जावनीयमिति ।

अथ तरकालीना मनुजास्तादृशं भरतं
हृष्टा यत् करिष्यन्ति तदाह ।

तप णं ते मणुआ भरहं वासे परुढस्वखं दुःखगुम्पलयव-
क्षितपणपण्यहरिअणोमहिणं उवविचालयपत्तं नालपण्णव-

कुरपुष्पफलसमुद्भवं सुहोवयोगं जायं चावि पासिहंति
पासित्ता विलोहिं जो णिह्दस्मंति णिह्दस्मंति हृदतुह्वा अ-
सुमर्षं सदाविस्संति सदाविस्संतित्ता एवं वदिस्मंति जातं णं
देवाणुप्पिआ भरहे वासे परुढस्वखं गुच्छमुम्पलयवक्षितपण-
पण्यहरिअ जाव सुहोवजोगं जेणं देवाणुप्पिआ अमहं
केइ अज्जणजिइं असुभं कुणिमं आहारिस्सइ से णं अणो-
गाहिं छायाहिं वज्जणिजे निकहु संजिइं उवेस्संति उवे-
स्संतित्ता जरहे वासे सुहं सुहेण अजिरममाणा अजिरम-
माणा विहरिस्संति ॥

‘ तपणमित्यादि ’ ततस्ते मनुजा जरतवर्षे यावत् सुखोपमोऽयं
चापि द्रव्यन्ति हृष्टा विबोध्य निर्दाविष्यन्ति निर्गमिष्यन्ति नि-
र्दाव्य हृष्टा आनन्दितास्तुष्टाः सन्तोषमुपगताः पञ्चात्मधारयः ।
अन्योन्यं शम्भायिष्यन्ति शम्भायित्वा च एवं वदिष्यन्तीति । अथ
ते किं वदिष्यन्तीत्याह । “ जातं णमित्यादि ” जातं ज्ञो ! देवानुप्रिया !
भरतं वर्षं प्रकृदवृक्षं यावत्सुखोपमोऽयं तस्माद्भो ! देवानुप्रिया ! अ-
स्माकमस्मज्जातीयानां कश्चिद्वद प्रभृति अशुभं कुणिमं मांस-
माहारमाहारयिष्यति स पुरुषोऽनेकाभिध्यायानिः इत्यं भावे
तृतीया सहजोजनादिपङ्क्तिनिप्रस्था याभ्यायाः शरीरसंबन्धिन्य-
स्तानिर्बर्जनीयः । अयमर्थः आस्तां तेषामस्पृष्टानां शरीरस्पर्शः
तच्छरीरच्छायास्पर्शोऽपि वर्जनीयः कचिद् ‘ वज्जे ’ इति सूत्रपाठे तु
वज्ज्यो वर्जनीय इत्यर्थ इति कृत्वा संस्थितिं मर्यादां स्थापयिष्य-
न्ति स्थापयित्वा च जरतवर्षे सुखं सुखेनाभिरममाणा अजिरममा-
णा सुखेन क्रीरन्तः क्रीरन्तो विहरिष्यन्ति प्रवर्तिष्यन्त इति ॥

अथ जरतजूमिस्वरूपं पृच्छति ।

से णं भंते ! समाए मरहस्म नामस्स केरिसए आया-
रभावपणोआरे जविस्मइ गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे जू-
मिभागे जविस्मइ जाव कत्तिमेहिं चैव अकत्तिमेहिं चैव ।
तसे णं भंते ! समाए मणुआणं केरिमए आयारजावकां
आरे भाविस्मइ गोअमा ! तेमि णं मणुआणं छविहं सं-
पयणे छविहं संठाणे बहूओ रयणाओ उहं उवत्तेणं
जहमेणं अतो मुहुत्तं उक्कोत्तेणं साइरेणं वाससयं आउअं
पालेहिंति पाळांहितित्ता अप्पेगः आ णिरयगामी जाव अप्पे-
गःआ देवगामी ए सिज्जंति ।

‘ तसे णमित्यादि ’ सर्वं पूर्ववत् ननु कृत्रिममायादिकरणं तदा-
नीतनमनुजानामसंजयि शिल्पोपदेशकाचार्याजावापुच्यते द्विती-
यारे पुरादिनिवेशगजनीतिव्यवस्थादिकृज्जातिरमारकादि दुष्य-
विशेषद्वारा वा क्षेत्राधिप्रायकदेवप्रयोगेण वा कासानुभावज-
नितनैपुण्येन वा तस्य सुसंजयत्वात् कथमन्यथाऽप्येव ग्रन्थे प्र-
स्तुतारकमाभित्य पुष्करसंघर्तकादिपञ्चमहामेघवृष्टयन्तरं वृ-
क्षादिजैरीषध्यादिभिश्च भारायां संजातायां जरतजूम्यां तत्का-
लानमनुजा विवेच्यो निर्गत्य मांसादिभक्षणनियममर्वाकां वि-
धायन्ति तल्लोपकं च पङ्केर्बहिः करिष्यन्तीत्यर्थोऽभिधायकं प्रा-
गुक्तं सूत्रं संगच्छत इति । अथ मनुजस्वरूपमाह । ‘ तसे णमि-
त्यादि ’ सर्वं अवसर्पिणीदुष्यमारकमनुजस्वरूपवत्तावनीयं नवरं
(सिद्धिं ति) सकलकर्मकयलकणां सिद्धिं न प्राप्नुवन्ति खर-
णधर्मप्रवृत्त्यावात् । अत्र भविष्यतिर्देव मासेर्वर्तमाननिर्देशः पू-

र्षयुक्तिः समाधेयः द्युत्सर्पिण्यां द्वितीयारकं “ तीसे णं समाए पक्खीसाए वास इत्यादि ” तस्यां समायां दुष्पमानाम्यामेकविंशत्या वर्षसहस्रैः काले व्यतिक्रान्ते अनन्तैर्वर्षपर्यवर्त्यैव परिवर्द्धमानः । अत्रायसरे दुष्पमसुपमा नाम्ना समः काल उत्सर्पिणीतृतीयारकः प्रतिपत्स्यते हे भ्रमणेत्यादि प्राग्वत् । तीसेणमित्यादि सर्वे प्राग्वत् । अत्रसर्पिणीचतुर्थारकसदृशत्वमुत्सर्पिणीतृतीयारकस्येति तत् सादृश्यं प्रकटयन्नाह । तीसेणमित्यादि प्रायः प्राग्व्याख्यातार्थम् । तीर्थेकरास्त्रयोविंशतिः पञ्चानाभादयश्चतुर्विंशतिमस्य भद्रहृन्नाम्नाचतुर्थारके उत्पत्स्यमानत्वात् एकादश चक्रवर्तिनो भरतादयो वीरचरित्रे तु दीहवन्तादयः द्वादशस्यारिपुनाम्नाचतुर्थारके एष भावितात् । नववत्तदेवा जयन्तादयः नव पासुदेवा आनन्धादयः समुत्पत्स्यन्ते यस्तु तिलकादयः प्रतिविष्णवो वा नेहोकास्तत्र पूर्वोक्त एव हेतुरवसातव्यः । गतस्तृतीयार उत्सर्पिण्याः ॥

अथ चतुर्थः ।

तीसे णं समाए एकवीसाए वाससहस्रे काले वीरकंते अणंतेहिं वसपज्जवेहिं जाव परिवुद्धमाणे परिवुद्धमाणे एत्थ णं सुममसुसमा णामं समा काले पडिबज्जिस्सइ समणा-उसां । तीसे णं जंते ! समाए भरहस्स वामस्स केरिसए आयावजावपकोआरे भविस्सइ गोअमा ! बहुसपरमणिज्जे जाव अकत्तिमेहिं चेव तेसि णं जंते ! मणुआणं केरिसए आयावजावपकोआरे भविस्सइ गोअमा तेसि णं मणुआणं ज्विहे संघयणं ज्विहे संठाणे बहुइं धणूहिं उहं उच्च-चेणं जहणेणं अंतोमुदुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोमीआउं अया-द्धिहिंति अयालिहिंतिता अप्पेगइआ णिरयगामी जाव अंतं करेहिंति । तीसे णं समाए तओ वंसा समुप्पाज्जिस्संति तं जहा तित्थगरवंसे चक्रवट्ठिंसे दसारवंसे । तीसे णं समाए तेवीसे तित्थगरा एकारस चक्रवट्ठी एव बलदेवा एव वामु-देवा समुप्पाज्जिस्संति ॥

‘तीसे णमित्यादि’ तस्यां समायां सागरोपमकोटाकोट्या द्विचत्वारिंशता वर्षसहस्रैरनियता कालव्यतिक्रान्ते अनन्तैर्वर्षपर्यवर्त्यैव परिवर्द्धमानोऽत्र प्रस्तावे सुपमदुष्पमा नाम्ना समः कालः उत्सर्पिणीचतुर्थारकलक्षणः प्रतिपत्स्यते ।

अथ पञ्चमपद्यावतिदेशत आह ।

तीसे णं समाए सागरोवमकोटीए वा पालीसाए वास-सहस्रेहिं ऊणिआए काले वीरकंता अणंतेहिं वसपज्ज-वेहिं जाव अणंतगुणपरिवुद्धीए परिवुद्धमाणे परिवुद्धमाणे एत्थ णं सुममसुसमा णामं समा काले पडिबज्जिस्सइ समणाउमो । सा णं समा तिहा विभज्जिस्सइ पदमे तिजागे मज्झमे तिभागे पच्छिमे तिजागे । तीसे णं भंत ! समाए पदमे तिजाए भरहस्स वासस्स केरिसए आयावजावपकोआरे नविस्सइ गोयमा ! बहुसपरमणिज्जे जाव भविस्सइ । म-णुआणं जाव उमप्पिणीए पच्छिमे तिभागे वत्तव्वया सा भाणिअव्वा कुलगरवज्जा उसनसामिवज्जा । अस्से पडंति

तीसे णं समाए पदमे तिभाए इमे पत्थरस कुलगरा समुप्पाज्जि-स्संति तं जहा सुमई जाव उसमे सेसं तं चेव दंडणीइओ पडिओमाओ णेअव्वाओ । तीसे णं समाए पदमे तिजाए रा-यधम्मे जाव धम्मचरणे अम्भोच्चिज्जिस्सइ । तीसे णं समाए मज्झिमपच्छिमे तु तिजागे तु जाव पदममज्झिमे तु वत्तव्वया उत्सर्पिणी एसा जाणिअव्वा सुसमा तहेव सुसमसुसमा वि तहेव जाव उव्विहा मणुस्सा अणुसज्जिस्संति जाव मणिवारी ॥

सुपमा पञ्चसमालक्षण कालस्येशः उत्सर्पिणीद्वितीयारक-वदिति । सुपमसुपमा वद्वारकः सोऽपि तथैव अत्रसर्पिणीप्रथ-मारकसदृश इत्यर्थः । कियत्पर्यन्तमत्र ज्ञेयमित्याह यावत् च-रुविधा मनुष्या अनुसन्दयन्ति संनत्या अनुवर्तिष्यन्ते यावच्छ-नैश्चारिणः । यावत् पदात् पञ्चगव्यादयः पूर्वोक्ता एव प्राज्ञाः गतौ पञ्चमपद्यौ तन्मने कोत्सर्पिणी गता तस्यां च गतायाम-वसर्पिण्युत्सर्पिणीरूपं कालचक्रमपि गतम् जं २ वत् ० ।

एवं उच्यते अरए उत्सर्पिणीए समत्ते वि पदमे अरए एसा चेव वत्तव्वया तम्मि वोलीणे वीयारपयारंजे मत्ताहं पंचमहाजागहे वासे वासिस्संति कमेणं तं जहा पदमो पुव्व-रावत्तो तारं निव्वावेहिं वीओखीरोदो वक्ककारी तइओ य ओदओ नेहकारओ चउत्थो अभिओदओ ओसहिकरो पं-चमो रसोदओ चुमीए सस्सजणणो ते य विलवासिणो पइस-मयं वहुमाणमरीराउ पुढहविमुहं दण्ण विद्धेहिंता निस्स-रंति धवं फलाइं जुंजंता पंसाहारं निवारइस्संति तओ मज्झिमसुत्तकुलगरा नविस्संति तत्थ पदमो विमलवाहणो वीओ सुवामो तइओ संगओ चउत्थो सुपासो पंचमो दत्तो छट्ठो सुमुहो सत्तमो मम्मची जाइसमरणेणं विमलवाहणेणं विमलवाहणो नगराइ निवेमं काहीं अग्निम्मि उप्पन्ने अस्सं पाणणं सिप्पाइं काळाउ झोगववहारं च सव्वं पवत्तेहि त-इओ गुणनवइपक्खममज्झिए हिए उत्सर्पिणीअरयदुगं वइकंते पंडवज्जएदेमे सयहारे पुरं समुदरवणे भद्दाए देवीए चउदसमहामुमिणमूइओ सेणिवरायजीवो रयाणप्प-जाए झोडुबुद्धयपच्छडाओ चुअमीइं वाससहस्साइं आउं पालित्ता उव्वट्ठो ममाणो कुच्छिसि पुत्तत्ताए उव्वज्जहिं वसपमाणलंबणआउणिगम्भावहारवज्जं पंचकट्ठाणयाणं मासनिहिं नखत्ताणि जहा मम तहेव भविस्संति नवरं नामेणं पउमनाहो देवमेणो विमलवाहणो अ । तओ वीयति-त्थरो सुपासाजीवो सूरदेवो तइओ उदाइजीवो सुपासो चउत्थो पांडलिजीवो सयंपजो पंचमो दयआजीवाओ सव्वाणुज्जइं छट्ठो कित्तियजीवो देवमुओ सत्तमो संखजीवोदयो अट्ठमो आणंदजीवो पेडालो नवमो सुनंदा जीवो पोडिओ दसमो सयगजीवो सयकिर्त्ती एकारसमो देवइजीवो मणिमुव्वओ शरसमो कम्मजीवो अयम्मा ने-

रत्नमो सव्वज्जीवो निकसाओ चउदसमो बलदेवजीवो निष्पुलाओ पसरसो सुलसाजीवो निम्ममो सोलसमो रोहणीजीवो चित्तगुत्तो केइं पुण जणंति ककिपुत्तो दत्त-
मानो पसरसउत्ति उत्तरे विक्रमवरिसे सेतुंजे उद्धारं का-
रित्ता जिणभवणमंदिअं च वसुहं काउ अज्जियतित्त-
यरनामो सम्मं गंतुं चित्तगुत्तो नाम जिणवरो हंति ।
इत्थं य बहुस्सुअसंसयं पमाणं सत्तरनो रेवज्जीवो समाही
अट्टारसो सयालिजीवो संचरो एगुणवीसो दीवायण-
जीवो जसोहरा वीसइमो कणजीवो विजआओ एकवीसो
नारयजीवो पट्ठा वावसयमो अंवरजीवो देवो तेवीसय-
मो अमरजीवो अणंतवारिओ चउवीसयमो सायं बुद्धजी-
वो जइकरो अंतरालाइ पउआणुपुव्वीए जहा बट्माणजि-
णाणं जाविचक्खट्ठिणो दुवालस होहिंति तं जहा दीह-
दंतो १ गूढदंतो २ सिरिचंदो ३ मिरिचूई ४ सिरिसोमो
५ पउमो ६ नायगो ७ महापउमो ८ विमलो ९ अमल-
वाहणो १० विलो ११ अग्निओ १२ अ । नव भाविवा-
मुदेवा तं जहा नन्दो १ नन्दिमिओ २ सुन्दरबाहुः ३ महा
बाहु ४ अइवल्लो ५ महावल्लो ६ बलभट्टो ७ उविट्टो ८ तिचिट्टो
९ ए । नव जाविपक्खामुदेवा जहा तिअओ १ लोहजंघो २
वदरजंघो ३ केसरी ४ बत्ती ५ पहाए ६ अपराजिओ
७ जीमो ८ सुग्गो ९ ए नव जाविवल्लदेवा तं जहा जयंतो १
आजिओ २ धम्मो ३ सुप्पजो ४ सुदंसणो ५ आणंदो ६ नंदणो ७
पउमो ८ संकरिसणो ९ ए । इगमट्ठीसल्लागा पुरिमा उत्स-
र्पिण ए तइए अरए जविस्मंति अपाच्छम जणचक्खट्ठि-
णो जहासिचउत्थे अरए होहिंति तओ दसमगाई कप्प-
क्खा उप्पिजहिंति अट्टारसकोरुकाओओ सागरावमा
णं निरंतरं जुगतधम्मो भविस्सइत्ति २१ ती० ।

एगमगाए उत्सर्पिणीए पढमवयाओ समओ बायात्रीसं
वानसहस्साः काले गं पण्णता ॥

(पढमवीयाउत्ति) एकान्तदुष्पमा दुष्पमा चेति ॥ ४२ ॥ वि-
चत्वारिंशत्स्थानकेऽपि किञ्चिद्विचयेन [चत्वारिंशत्स्थानकेऽपि]
कर्मणः पुण्यपापात्मकस्य विपाकस्य फलं तत्प्रतिपादकान्यध्यय-
नानि कर्मणिपाकाध्ययनानि एतानि च एकदशाङ्गद्वितीयाङ्गयोः
सम्भाव्यन्त इति "जम्बूद्वीवस्सणमित्यादि" जम्बूद्वीपपौरस्त्यान्ता-
होस्तुजपर्वतो द्विसत्वारिंशद्योजनानां सहस्राणि तद्विष्कम्भश्च
सहस्रं नदधिकया द्वाविंशत्तरलपत्रेनाग्निशृङ्गादेयं त्रिसत्वारिंश-
त्सहस्राणि भवन्तीति एतं [चउहिंसिपिप्पि] उक्तादिगन्तर्भावेन
चत्तस्रो दिश उक्ता अन्यथा एवं (निहिंसिपिप्पि) वाच्यं स्यात् तत्र
नेवमन्निप्रापः "जम्बूद्वीपस्स णं दीवस्स दाहिणिल्लोमो वओ जा-
मस्स णं आवासपत्रयस्स दाहिणिल्ले चरिमंते पमिण तेयालीसं-
जायणसहस्साः अवाहाए भंतरे पण्णत्ते" एवमन्यत्सुचउयं नवरं
पञ्चमायां संखा आवसपर्वन उत्तरस्यामुदकसीम इति ॥ ४३ ॥
चतुश्चत्वारिंशत्स्थानकेऽपि किञ्चिद्विचयेन चतुश्चत्वारिंशत्

(इसिजासियत्त) अपिजाविताध्ययनानि कादैककृतविशेष-
चृतानि (विद्यालोयधुयामासियत्त) देवलोकाद्युतैः श्रुतीमू-
तैराजापितानि देवलोकाद्युतानां सत्तामि । कान्तिपाठः देवलोय-
दूयाणं वायालीसं इसिभासियज्जयणा पण्णत्ता (पुरिसजुगाहंति)
पुरुषाः शिष्यप्रशिष्यादिक्रमव्यवस्थिता युगानीय कालविशेषा
इव क्रमसाधर्म्याः पुरुषयुगानि (अणुपिरुति) आनुपूर्व्या (अ-
णुबंधंति) पाठान्तरे मृतीयादर्शनादनुबन्धेन सातत्येन भिन्ना-
नि जायति करणेन बुद्धार्थं सध्वज्जस्यपहणा इति दृश्यम् ।
स० टी० समयायाङ्गे प्रतिवसुदेवेषु बह्वीस्थाने महाजीम इति ।

अहवा तिबहा उत्सर्पिणी पण्णत्ता तं जहा उक्कोसा म-
ज्जिमा जहन्ना एवं अपि य समाओ जाणियव्वाओ जाव
दुसमदुसमा तिबहा उत्सर्पिणी पण्णत्ता तं जहा उक्कोसा
मज्जिमा जहन्ना । एवं अपि य समाओ जाणियव्वाओ
जाव सुसमसुसमा ॥

उत्सर्पिण्यां दुष्पमदुष्पमादि तद्देवानां चोक्तविषय्येणोक्त-
त्वं योग्यमिति । षष्ठ्युक्ते वत्तुष्टा चतुर्विंशत्यमा प्रथमे जघन्या
॥ स्या० ३ ग० १ उ० ।

उत्सर्पिणीगोत्रिया-उत्सर्पिणीगोत्रिका- स्त्री० उत्सर्पिणी-
विषयैकवचनार्थाधिकारानुगतायां गणिरकायाम्, स० ॥

उत्सर्पिणीसमय-उत्सर्पिणीसमय- पुं० उत्सर्पिणीशब्देनाव-
सर्पिण्युपलक्ष्यते दिनग्रहणेन रात्र्युपलक्षणत्वं तयोः समयाः
परमनिरुद्धाः कार्त्तविशेषाः उत्सर्पिणीसमयाः । अथसर्पिण्युत्स-
र्पिण्योः समयेषु, कर्म० ॥

उत्सर्प-उत्सर्प- पुं० शरीरे, भाव० ५ अ० । स्वभावोक्तत्वं
तद्विषये पञ्चत्वारिंशत्तमे गीणाहिंसाहृदयेऽर्थे, प्रश्न० ५ श्रु०
१ अ० । उच्यते, " उत्सर्पेण गुणितं चित्तं फलम् " वाच्यं ।
उत्सर्पण-उत्सर्प- पुं० यस्मिन् सति उच्यते अयति जात्यादि-
ना दर्पोऽजातः पुरुष उत्तानी जयति स उत्सर्पः । माने, " धेहि-
सुस्सयणाणि य " जात्यादीनिमेतत्स्थानानां बहुत्वात् तत्कार्य-
स्यापि मानस्य बहुत्वमतो बहुवचनम् । उच्यते, " वाच्यं पुंसक-
किङ्कता । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ॥

उत्सर्व-उत्सर्व- पुं० उच्यते-अप् । आनन्दजनकस्यापारे, शक्रोत्स-
वादौ, प्रश्न० २ श्रु० ५ अ० । इन्द्रमहाद्वी, आ० चू० १ अ० ॥

उत्सर्वय-उत्सर्वय- अथ० ऊर्ध्वं व्यवस्थाप्येत्यर्थः, " अथहृदु
उत्सर्वय दुरुहेजा " आचा० २ श्रु० १ अ० । " आर्मेनिय उत्सर्वय
भिक्षु आयसा निमंतेति " संस्थाप्योच्चावर्त्यैर्विभक्तजनकैरात्ता-
पर्विभ्रमे पातयित्वा सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ॥

उत्सर्पिय-उत्सर्पित- त्रि० उत्सर्पिते, उक्त० २० अ० ॥

उत्सर्पियरोमकृ-उत्सर्पितरोमकृ- पुं० साधोर्दर्शनाद् वाक्य-
अयणादुत्सर्पितरोमकृ, उक्त० २० अ० ॥

उत्सर्पेज्जमाण-उत्सर्प्यमान- त्रि० उत्सर्पिते क्रियमाणे " उ-
त्सर्पेज्जमाणे वा अचिन्ने पुमात्ते चोक्ता " उत्सर्प्यमान उत्सर्पा-
सवायुपुच्छः " स्या० १० ग० ॥

उत्सा-अवश्याय- पुं० कृपाजले, (स्या० ४ ग०) यो गगना-
स्पतिः । कल्प० । धेनुपर्वाये, देशी० ॥

उत्साचारण-अवश्यायचारण- पुं० अवश्यायमवष्टयत्काय-

जीवपीडामजनयति गतिमसङ्गं कुर्यान् चारणजेद्रे, प्रथ. ६८ द्वा. ।
उत्सारकण्य-उत्सारकण्य- पुं० यत्रैकस्मिन् दिने बहुविधसयो-
व्यसृज्य वाचना दीयते तस्मिन्, आ० ल० १ अ० ॥

उत्सारकण्यस्य दोषादिवक्तव्यता । अथानुषङ्गिकमुत्सारकलिप-
कद्वारमभिधितुः प्रस्तावनामाह ॥

चैयगपुच्छा उत्सार-कलिप्यो नत्थि तस्स विह नाम ।

उत्सारे चउगुणा, तत्थ वि आणाइणो दोसा ॥

कलिपकद्वारे व्याख्याते सति लब्धावकाशो नोदकः पृच्छां
करोति भगवन्मयीषां कलिपकानां मध्ये किमियुत्सारकलिप-
केतोपपन्नः । सूरिराह नास्युत्सारकलिपक इति । भूयोऽपि
परः प्राह । यद्युत्सारकलिपको नास्ति ततः कथं तस्य नाम
भूयते गुरुराह यद्यस्युत्सारकलो नास्याव्यवहित्ये तथाऽपि
न कल्पने उत्सारयितुं यद्युत्सारयति तदा चत्वारो गुरुकाः
तत्राप्याह्लादयो दोषा उद्भूयाः । तानेवाह ।

आणाणवत्यमिच्छा-गिराहणा संजे य जोगे य ।

अप्या परो पवषणं, जीरनिकाया परिचवत्ता ॥

आज्ञा भगवतां तीर्थहृतामुत्सारकलपकृता न कृता भवति
समाचार्यमुत्सारयन्ने दृष्ट्वा अन्येऽप्याचार्यो उत्सारयिष्यन्ति
कदीया अन्यदीया वा शिष्या विवक्षितशिष्यस्पर्शानुषङ्गादु-
त्सागपयिष्यन्ति वेत्यनवस्था । मिथ्यात्वं वा प्रतिपन्ना अभिनव-
धर्माणः सत्या वज्रेयुः । विराधना संयमे च संयमविषया योगं च
योगविषया भवति । तथा तेनोत्सारकेण आत्मा स्वर्जावः पर
उत्सारकलपविषयः शिष्यः प्रवचनं तीर्थं जीवनिकायाः पृथिव्या-
दयः एतानि परित्यक्तानि भवन्तीति द्वारगाथासमासार्थः ।
सांप्रतमेनामेव विवरणेपु. राज्ञाऽनवस्थे भ्रुमत्वाद्नास्त्य मि-
थ्यात्वं दर्शयितुं दृष्टान्तमाह ।

पुव्वमत्थियउत्सार-वायए आगए पमिमिलिनि ।

पडिनेहपुगलि वि य, बहुजगओनाजणा तित्थे ॥

तत्र तावत्प्रथमं कथानकमुच्यते । इह पुरा केचिदाचार्याः
पूर्वान्तर्गतसूत्रार्थधारकतया लब्धावकाशकनामधेयाः सर्वज्ञशा-
सनसरस्मीरुहविकाशनेकसहस्ररश्मयः प्रावृण्ययपयोनुच इव
सरसदंशनाधाराभरनिपाते महीमण्डलभेकार्णवधर्मकमा-
दधाना गन्धहस्तित इव कलयूथेन सातिशयगुणयता
निजशिष्यवर्गेण परिकलिता एकं कंचिद्व्यसमुपागमन ।
तत्र चाभिगतजीवाजीवादिविशेषणविशिष्टा बहुयः श्रमणोपा-
सकाः परिवसन्ति । ते च गुरुणामागमनमाकर्ण्य प्रमोदमे-
दुरमानसाः स्वस्वपरिवारपरिवृताः सर्वेऽप्यागम्य तदीयं
पादार्गविन्दमनिवन्ध योजितकरकुञ्जला यथ संपुरतः आसा-
द्वचिरे । ततः सूरिभिरपि रचिता यथोचिता धर्मदेशना । तदा-
कर्णेन संजातसंवेगसुधासिन्धौ नान्तरमलः सकलोऽपि आव-
कलोको गतः परमपण्ताषपवशः सूरिणां गुणग्रामोपवर्णनं
कुर्यन् स्वं स्वं स्थानम्, तैश्च वाचकनतोमणिभिस्तत्रायतैः
प्रतिहतः स्वद्योतपोतकटपानामन्ययूथिनां प्रजाप्रसरः । ततो न श-
क्नुवन्ति तेऽन्ययूथिका आचार्याणां व्याख्यानादिभिर्गुणैर्जीयमा-
नं निरुपमानं महिमानं उद्गमति सभूय सर्वेऽप्युपमासार्थं वादे
पराजित्य नृणादपि सधुकारिण्याम इत्येकवाक्यतया चेतसि व्य-
वस्थाप्य समाजस्युः सूरिणामन्तिकम् । सूरिभिरपि निष्प्रतिमप्र-
तिज्ञाप्रानारमनजयवादलब्धिसंपन्नैर्निपुणैस्तुष्टान्तोपन्यासपर

स्तरं मध्ये बिहज्जनसमं कृतावते निष्पृष्टप्रश्नव्याकरणाः । ततः
समुच्छ्रितः पारमेश्वरप्रवचनगोचरः कीर्तिकोलाहलः प्रादुर्भू-
तः परतीर्थिकानामपि परमः परामर्शः निमग्नः प्रमोदपीयूषफणा-
निधावस्तोकः श्रमणोपासकलोकोः संपादिता सपदि विशेषेत-
स्तेन महती तीर्थस्य प्रमाधना । ततस्ते वाचकाः कियन्तमपि
कात्रमज्जुतं ग्रामं प्रबोध्य मिथ्यात्वनिष्ठापिच्छावणचैतन्यं प्रव्य-
जन्तुजानमन्यत्र कुत्राऽपि व्यहर्षुः तेषु च दिनकरवदन्यत्र प्र-
तापलक्ष्मीमुद्रहमानेषु परतीर्थिका बहुयुक्ता इषासप्रसरतया
घ्राष्ट्रकारकल्पं प्रवचनावर्णवादे कर्तुमारब्धाः । वदन्ति च
आवकाव प्रति ज्ञाः स्वेताम्बरपासका ! यद्यस्ति प्रवतां कोऽ-
पि कण्डूलमुखो घात्री स प्रयच्छतु सांप्रतमस्माकं धार्मिति ।
आवकैरुक्तम् । अहो विस्मृतमनुनेव भवतां जयान्तरानु-
जृप्तमिव तत्तादृशमश्वमेवमापि द्वाघवं यदेवममात्महा अस-
मज्जसं प्रपत जयत्वेवं तथाप्यायान्तु तावकेचिद्वाचका
वा गणिने वा पश्चाच्च भणिष्यन्ति जयन्तः तत्करिष्याम इति ।
अथैकदा न्दक्षिभिर्जपारिहृत्यातिमानेन लु लुचनमपि नृणव-
न्यमानस्तुष्टान्तोपन्यासद्वारेण वाचस्यातिमपि मूकमाकल्पय-
न् समागतः कतिपर्याशयकश्चितः श्रौत्सारकलिपकवाचकः ।
ततः प्रमुदिताः आवकाः गताः मग्नं यूथिकानामन्यणं निवेदितं
तत्पुरतः गुण्यभिस्तदानामस्माकं समीपं वादः प्रार्थित आसी-
त् । अस्माभिश्च जणितमचूत् यदा वाचका अत्रागमिष्यन्ति
तदा सर्वमपि युष्मदभिप्रेतं विधास्याम इति तद्विद्वान्मागताः
सन्ति वाचकाः कुरुत तैः सह वादगोष्ठीं पुरथन स्वप्रतिज्ञामित्य-
निश्रय गताः आवकाः स्वस्थानम् । तैश्चान्ययूथिकैः प्राचीनप-
राजवप्रवचनप्रान्तरेकः प्रच्छन्नपेधारी प्रत्युपेक्षकः किं सहव-
यः शास्त्रपरिकर्मितमतिर्याम । वाचकः किं वा नेति ज्ञानाय प्रे-
यितः स चागम्योत्सारकलिपकवाचकं प्रश्नयति परमाणुपुद्गलस्य
कर्तृत्वादिषाणि जयन्तीति ततः स एवं पृष्ठः सन् किञ्चिन्मात्रप-
सुचन्यरितग्राहितया यथोक्तान्यजिचारिदिचारिर्हर्मुखात्वात्
चिन्तयति य. परमाणुपुद्गल एकस्माद्वेकचरमात्तादपरं लोक-
चरमात्तमेकैव समयेन गच्छति स निश्चितं पञ्चेन्द्रियः कुतोऽ-
नीदृशस्यैवेविधा गमनवर्धितविधिरित्यभिस्थाप्य प्रतिवक्तव्यमाभ-
धत्ते भद्र ! परमाणुपुद्गलस्य पञ्चापीन्द्रियाणि भवन्ति तत पर्य-
विधे निर्वचनमवधार्य स पुरुषः प्रत्यावृत्त्य गतः अन्ययूथिकानां
सनिधौ कथितं सर्वमपि स्वरूपं तदग्रतस्ततः चिन्तितं स्वचेतसि
तेजूनमयं शारदवारिद्व इव बहिरेव केवलं गर्जति अन्तस्तुच्छ
पठेति विप्रश्य समागतः संवृय नृपांसं लोकमीलं कृत्वा वाच-
कान्तिक कृमिनोऽसौ स्वतुच्छतया तावन्तं समुदायमवलोक्य
सज्जातः स्वेदविच्छिन्नचित्तशरीरः आक्षिप्तः साटोपमन्यती-
र्थिका प्राहितो यथाऽजिमनं पक्षाविशेषं न शक्नोति निर्वोदुं
प्रगलिततो दुस्तराणि प्रश्नोत्तराणि न जानीते हेततोऽपि प्रतिव-
क्तुं ततः कुतो मिथ्याहृष्टजिज्ञितं जितमस्माजिरित्युक्तकृत्कलः
प्रादुर्भूतं प्रवचनमात्मन्य मुकुलितानि श्रमणोपासकवदनकम-
लानि विप्रतिपन्ना यथा जट्टद्वादय इति । अथ गाथाकारार्थः पूर्वं
कञ्चिद्वचनैरन्ययूथिका (मन्त्रिभिरपि) मानमर्दनेन गर्दितस्तत
उत्सारवाचके आगते सति प्रतिमर्दयन्ति प्रत्यावृत्त्या मानमर्दने
कुर्वन्ति कथमन्याह " परमलेद " इत्यादि तैरन्यतीर्थिकैः प्रत्यु-
पेक्षकः पुरुषः प्रेक्षितस्ततः स आगत्य पृष्ठ्याम् पुद्गलस्य परमा-
णोः कर्तृत्वादिषाणि तेन प्रत्युक्तं पञ्चेति । ततस्ते बहुजगमध्ये स
वाचको वादं निरुत्तरीकृतः एवमपम्राजना द्वाघव तीर्थस्य ज-

इति तत्र आनिनवधर्मेषां चेतसि विकल्प उपजायते यदि नाम वाचकोऽप्येवं न शक्नोति निर्वचनमपेक्षितं तन्नानमतेषां तीर्थक-
रेवैव न सम्पद्यस्तुतथं परिहातमन्वया कथमेव एवंविधे ग्रंथे
स्यामुद्यमे इति विपरिणामतो मिथ्यात्वगमनं प्रवेष्ट । भावित
मिथ्यात्वद्वारम् ।

अथ संयमविराघनां भावयति ।

जीवाजीवे न मुण्ड, अस्त्रियभया कटेइ दगभिर्गाई ।

करणे अविशयासं, करेइ आगाढणागाडे ॥

जीवाभाजीवाभा जीवाजीवास्तानसौ वाचनमात्ररूपेणोत्सा-
रकरोनानुयोगमवगाह्यमानो विचिन्तेन न मुणति न जानीते
उत्परिहातमात्रात् कुतः संयमसन्नाहस्तकुं परमर्षिनिः । “ ओ
जीवे वि न थाणइ, अजीवे वि न जाणइ । जीवाजीवे अजा-
जंतो, कइ सो काहिइ संजसं ” तथा अजीकस्यस्तमयाहक-
मुगादीन् कथयति किमुकं भवति स उत्सारकस्त्रिकपणवमा-
त्रप्राहितया सत्यमेव प्रावितव्यं नासत्यमिति कृत्वा उदकार्यिनां
बद्धीतमागादौ पानीयमस्ति नास्ति चेति पुच्छतामलीकं मा जू-
दिनि कृत्वा विद्यते नयादौ अजमिति कथयति मृगया प्रविशता-
नां च व्याधानां इष्टं मृगच्छद् न वेति पुच्छतामलीकमपादेव
इष्टमिति प्रयच्छति आदिशब्दात् मृकराविपरिग्रहः न पुनर्जा-
नीते यथा । “ खडा वि सा न वत्तजा जओ पावस्स अगमो-
चि ” अतः स अजगततुष्टमजगत्तुजातस्य मृगादीन् वा यत् व्यपदे-
षणं ते करिष्यति तस्य संयमोत्सारकस्त्रिकारकः प्राप्नोति । तथा
करणे चारित्र्ये उत्सर्गोपवादविधिमानान् यद्विपर्यासं करोति
तथया आगाडे श्यानादिकां अनागाढं विः कृत्यः परिश्रमणा उ-
त्सारकमनागाडे वा आगाढं सद्यः प्रतिसेवनात्मकं करोति । एवा
सर्वत्रापि संयमविराघना ॥

अथ योगविराघनामाह ।

हुरियं नाहिजंते, नेव चिरं जोगजंति ता हंति ।

खडो महुत्तससो वि, केइ पासाइ गेइति ॥

कमनोगं न विजाणइ, विषयओ का यकत्थ जोगामे ।

अस्सइ वि देति तहा, परंपरा घंटीइंतो ॥

अनुज्ञातोऽस्माकं गुरुभिः सकलोऽपि कुतस्कन्धः ततः कि-
मेन पठितेन कार्यमिति कृत्वा ते शिष्यास्त्वरितं शीघ्रं नाधीय-
न्ते नैव च ते चिरं योगैः कुतश्चयमनिबन्धनतपोविशेषैः यन्त्रि-
ता नियमिता जवति एकादेनापि प्रवृत्तसूत्रार्थं वाचमनुज्ञाप्र-
दानात् । तथा सर्वत्रोऽस्माभिर्गणितं वाचकोऽयमिति मदाह
शब्दस्ततः कुतो हेतोर्वयमत्राचार्यसंज्ञिधौ निष्कलं तिष्ठाम इति
परिभाष्य केचिद्ब्रह्मवरणपर्युपासनापरिमृष्टाः पार्वानि गृह्णन्ति
पार्श्वतो ग्रामेषु यथास्थेभ्यः विहरन्तीति ज्ञातः [कमजोगमिति]
योगकर्म नापि नैव जानन्ति यथा अस्मिन् योगे एतावत्प्रसाचा-
भ्यानि इयन्ति निर्विकलतकानि इत्थं चानुदेशादजः कियन्ते तथा
अधिकृतयः काः कुत्र योगे कल्प्यन्ते न वेत्येवमपि न जानन्ति यथा
कष्टिकाकलिकनिरीयादियोगेषु न विसृज्यन्ते काश्चनापि विदु-
तयः व्याख्याप्रसिद्धानेषु पुनरवगादिमविकृतिर्विसृज्यन्ते हाह-
वादयोगेषु तु भावकः तथा चाह स एव कल्पावयवस्य सृष्टिकृ-
त् । “ अहा कप्पियाकप्पियनिसीहार्णं विगईओ न विसजि-
उज्जति । पनसीएयोगाहिमगविगई विसजिउज्जइ दिट्ठीवाए मो-
इमोसि ” । निसीयसृष्टिकृत्पुनराह “ जोगो ज्वाहो आगाढो अ-
जागाढा वा आगाढतरा जम्मि जोगे जवणा सो आगाढो यथा

प्रगवतीत्यादि । इतरो अजागाढो यथा उत्सराध्यदमाह । अ-
गाढे ओगाहिमगवज्जाओ नव विगईओ वज्जिजांति दस—
माए भयखमहाकप्पसुए एको परं मोहकविगई कप्पइ सेसा
आगाढेसु सव्यविगईओ न कप्पन्ति अजागाढे पुण दस वि
विगईओ मइयाओ उओ गुरुअणुआए न कप्पन्तिचि ”
एवंविधां योगव्यवस्थामजानन् यथाऽसौ विराघयति सा
योगविराघया । तथा (अजस्स वि दिति तहसि) ते उत्सा-
रकस्त्रिका अन्यस्यापि स्वशिष्यादेः तथा कोत्सारकस्त्रेणैव
वाचनं प्रयच्छति सोऽप्यपरेषां तथैवेत्येवमुत्सारकस्त्रे प्रवा-
हतः कियमावे परम्परया सूत्रार्थव्यवच्छेदः प्राप्नोति अष्टा-
दशान्तमात्रं वक्तव्यः । तमेवोपनययुक्तं गाथाप्रयोगाह ।

उच्छुकरणेवकुटुग, पडणं घंटासियाखनासणया ।

विगमाई पुच्छपरं-पराए नासंति जा सीहो ॥

परिवरितं सार्द्धं, स हओ आसातिया भिगणया य ।

इय कइ यणइ जाणइ, यथाःण पडिउत्तुगुरसारी ॥

किं पिचि अज पुटो, एवं तुत्सारणे अवीच्छर्च ।

गीताममणत्तरटण-पच्छिर्च । कचिया चैव ॥

अत्र कथानकम् । एतस्स महावश्यस्स उच्छुवाहो बहुस-
इओ निष्कलो तं सियालो परित्तिता कारसि । ताहे सो उ-
च्छुसामी सियालमादणनिमित्तं तस्स उच्छुवाहस्स परिपरं-
तेसु चउदिसि आइयं अणावेइ तथ एवो सियालो परिकोसो
अराओ गिहिसा कथे पुच्छं च कप्पिसा दीवियवस्सेण धे-
दिसा घंटं आंधिसा विसज्जिओ नासंतो सियालोहिं दिट्ठो
हूरओ ते सियाला अचारिसो चि काउं चएण पलाया तो वि-
इहिं विट्ठा पुच्छिया किं नासहसि तेहिं कहियं अपुध्वं सरे
करेमाणे किं पि अपुध्वं भूयं एसि । ते वि भएण पलायंता
अरक्खुहिं विट्ठा पुच्छिया तेहिं कहियं किं पि किर एसि सिग्वं
नासह ते पलायंता विसपरहिं विट्ठा पुच्छिया कहियं किं पि
किर एसि हुरियं पलायह ते वि पलायंता सीहेण पुच्छिया
कहियतेहिं सोहो वितेह मो पाणियसहेन ओवाहणाओ मुयामि
गवेसामि ताव तेण सखियं पडियरिसा सियालो विहओ
घंटासीयालो कास माओ लीक्यामोसि रोसेण वेअ सियालाह-
यो मिया अस्सओ भोयह हओ सो अराओ मए दीवियं अम्मो अहो
घंटासीयाओ केण वि अवरहेण एणुं तहाकओ एस दिहंता । अ-
यमण्यो वज्जओ जस्स तं उत्सारिज्जति सो जावत्तिपहिं दिवसोहिं
ओगो समण्णइ तावति दिवसे कति ययाणं आलावगाणं किंचि
पुत्तपणसियम्मि कित्ता पण्यत्तं गंतूण गइतागटिसणं करोति
अओसि च उत्सरेति ते वि उत्सारा पत्ता पत्तेयं गच्छपागटिस-
णं जौरत्ता सिस्साणं पडिउत्तयाय य उत्सारकण्यं करोति ।
अम्हे किर सुत्तथाणं अवोद्विचि करेमो तरथओ सोपमिदु-
गउत्सारी सो अहा ते सियाहा करस घंटासियाहरस भाकिचि
घंटासहं च जाणति तमोण को एस किं वा एयस्स गणएयस्स
गणएयस्स वा एस सहो एवं सो पडिउत्तुगुरसारी किंचि वि
जाणइ न सव्वं सभावेओ एयस्स पासे उत्सारकण्यं क-
रेसि सो कहवि आलावए जाणेसि न पुण अर्थ सो सिस्सेणं
पुच्छिओ जण्णति किं पि केरिसो वि अस्थि एयस्स अस्थो सेसा
कतिवए वि आलावए न कहुंति ते सिस्सेहिं पुच्छिज्जंता भणं-
ति न थाणामो पुण किपि एवं तस्स तुजे ओयं वइह । एवं ते
अप्याणं च परं च नासता विहरंति । अह अजया मीयथा

आयरिया आगया तेहि ते उवासाका गङ्गाय अचिह्ना गच्छेसु य पवेसिया सखे जहा पते दोसा तम्हा न उ-
स्सारेयव्वा कच्छिया ते जविस्संति जे एयं निहोमिदिति ।
गाथाप्रयस्याप्यङ्गरामनिका इत्येवं क्रियते । यत्र तदिहक-
रणमिधुवादस्नस्य रक्षणार्थम् यराको गताख्यानिकेत्यर्थः
सख्यानेका तत्र कोष्ठदुः शृगामस्य पतनं ततो गृहपतिना ग-
सके घण्टां बध्ना मुक्तस्य दर्शनं शृगालानां नाशनं ततो
धृकादीनां पृच्छा ननः सर्वेऽपि परस्परं नश्यन्ति या-
चतुः सिद्धः समागतस्तेन प्रतिजागर्य निरूप्य स घण्टाशृगा-
लो इतः । तथा शृगगणाः शृगालधृकादश्च आश्वासिताः ।
अयं वृक्षान्तः । अथ दार्ष्टान्तिकयोजनामाह " इयकश्चयाहं
इत्यादि " इत्यमुनैव प्रकारेण प्रथमिदमुक्तात्सारी शिष्यः क-
निपयाभि सूत्राज्ञापकपाणि किञ्चिन्मात्रसूत्रस्पर्शकमिर्गुकि-
मिथितानि जानीते अस्य च समीपे योग्योऽपीति स क-
तिपयाद् सूत्राज्ञापकाद् जानीते न पुनर्येतस्यापि पाञ्च यः पठ-
ति स सूत्राज्ञापकानपि नाकर्षति । अयमेव पृष्ठः प्रतिजयति अ-
स्ति किमप्येनदङ्गागाङ्गादिकं भुनं तद् व्युत्पत्तस्य योगमुद्बुद्धते-
ति । एते च दुरधीनविद्यन्त्यात्मायः प्रत्यस्तप्राप्त एवार्थे समन्ते ।
अन उक्तम् । "पापेण कोणद्वया, धनियपरत्ता कयावय हाय ।
पञ्चनं सेवन्ती, पुरिसा दुरहीयवजाया" । मनः प्रत्यन्तं गत्वा
सूत्रार्थशङ्कासारणं कुर्वन्ति वदन्ति च ययं सूत्रार्थयोरेव्यवच्छिन्नि-
कृते इति अत्यन्तं च यत्र प्रत्यन्तप्राप्ते गीतायांतामगमनं तद-
स्सारकाल्पकानां अरण्यतनं यथा भाः किमेवं सूत्रार्थयाः पारिपा-
टिवाचनं परित्यज्य सकलधुनधर्मधूमकेतुकल्पमुत्सारकल्पमा-
चरन्तः आत्मानं च पर च नाशयन्त्यादि । ततश्च गङ्गाकावशि-
ष्टे तेषामपुनः करणेन प्रतिकान्तानां प्रायश्चित्तं वसम् [किञ्चित्
ति] किञ्चित् पतादशा गीतार्थो भविष्यति य एवं शिक्षायेत्यन्ति त-
स्मात्प्रथमत एव नोत्सारणोयम् भाविता सप्रपञ्चं योगविद्यायना ।

अयात्मा परश्च परित्यक्त इति पदद्वयं ज्ञावयति ।

अप्यत्ताण उ दिनेण, अप्यओ इह परत्य त्व य चत्ते ।

सो वि अ हु देण चत्तो, जं न पढइ तेण गच्छेण ॥

अपात्राणामशेषानां यद्वा अप्राप्तानां विवर्जितानुयोगमूमिमनुपा-
गतानां भुनं ददतोत्सारकल्पकता आत्मा इह परत्रापि चत्यक्त-
स्तत्रेह तद्वाचनमादानसमुद्भूतापयशः बादादिना परत्र बोधिदु-
र्लभत्वादिना तथा सोऽपि शिष्यो हु मिहितं तेनाचार्येण परि-
त्यक्तो यत् तेन गणिष्यञ्चकत्वादिगर्वेणाधिष्ठितः सन्न पठति
पठनाभावे हि कुतो यथायद्वरणपरिपादनम् । किं च-

अज्जस्स हील्लणा ल-ज्जणा य गारविअकमरणमणुज्जे ।

आयरिए परिवाम्भो, वोच्चेदो मुत्तस्स तित्थस्स ॥

भार्यः सुजनः सुमानुष इत्येकोऽर्थः । तस्य यथावदागमार्थबोध-
विकल्पस्य वाचकत्वात्मा हील्लन भवति । अहो हील्लेयं मम यद्दं
वाचकैत्यजिधीये तथा (अज्जणत्ति) वाचकमिथा अयमाज्ञापकः
सिद्धास्ते विद्यते कोवा अस्याज्ञापकस्यार्थ इति केनापि पृष्ठस्य
व्याकरणं दातुमशक्नुवतो नृशंसजा भवति ततश्च इयामवदन्कु-
ञ्जीकृतकन्धरिचन्तया विमनायमानोऽवतिष्ठते अनार्ये अनार्यस्य
पुनस्तदेव गौरव्यकारणं गर्वनिबन्धनं जायते अहो धर्ममेव निस्सी-
मप्रतिष्ठापात्रं जगति वर्तमानं यदेवं वाचकपद्वीमण्यारोहाम
इति इत्थं परः परित्यक्तो मन्तव्य एव । आचार्ये च पारिवादो भव-
ति तथाहि स बहुभुताचार्यबाह्यादुत्सारकल्पं कारयित्वा गतः

कापि नगरादौ पृष्ठश्च कैश्चिन्निष्णातैः किमर्पय एवं वाचतु न
किञ्चित् अयं जानीते ततस्ते भुवते यैरेव सुत्रार्थमण्डलीमन्वय-
विधेरेव आचार्यपदभाजनमाकारितेऽप्याचार्या एवविद्या अवि-
प्यन्तीत्याम्ना परित्यक्तः । तथा प्रवचनमपि तेनाचार्येण परि-
त्यक्तं कथमित्याह सुतस्योत्सारकल्पवशादनर्दीयमानस्य ध्व-
वच्छेदः प्राप्नोति भुते च व्यवच्छिद्यमाने ज्ञानाभावे च दर्शन-
चारित्र्योरप्यज्ञावासीर्थस्यापि व्यवच्छेदः प्राप्नोति । यदि ना-
म तीर्थ व्यवच्छिद्यते ततः को बोध इत्याह ।

पवयणवोच्चेयवद्-माणं जिणवयणवाटिरपईओ ।

बंधं कम्मरयममं, जरमरणमरांतयं धोरं ॥

प्रवचनं तीर्थं तस्य व्यवच्छेदे हेतुकपतया वर्तमानः कथंभूतोऽ
साधित्याह । जिनवचनवाङ्मतिकः सर्वज्ञासाक्षरहिर्मुक्तशु-
चीको न अक्षणीयस्य प्रवचनव्यवच्छेदं कर्तुं अतिक्रमते स
एवंभूतो ब्रह्माति कर्मरजोमलं रजःशब्देन बदाचक्षं मसशब्दे-
न निकामितान्त्रकं कर्म परित्यज्यते रजश्च मसश्चोति रजोमलं
कर्मैव रजोमलं कर्मरजोमलं निकामिताऽनिकामितादक्षं कर्म
यथाव्यवसायस्नानमनुब्रज्जातीत्यर्थः । कथंभूतमनन्तानि ज-
रामरणानि यस्मात् तदमन्तजरामरणं गाथायां प्राकृतत्वादन-
नशकस्य परनिपातः । धोरं रौद्रं शरीरमानसद्विषादिपा-
तनिबन्धनत्वात् इति । तथा पद्मीयनिकायानप्यगोताधृतयाऽसौ
विराचयतीति जीविकाया अपि तेनोत्सारकेण परित्यक्ता अ-
यसातव्याः । यत एते दोषास्तनो नोत्सारणोयम् ॥

अथ क्रमेणैवाधीयमाने सूत्रे के गुणा उच्यन्ते ।

आणा विकोवणाणुओग-

हुउअण उवओगनिज्जरागहणं ।

गुरुवामजोगसुसू-

सणा यकमसो अहिज्जेते ॥

क्रमशः क्रमेणैवाधीयमाने अभ्याप्यमाने च सन्ति एते गुणास्त-
द्यथा आणा तीर्थभूतां शिष्येणाचार्येण चाराधिता भवति [-वि-
कोवणात्ति] योगोद्बहनविधौ गङ्गसामाचार्यो च विकोपमा इव-
त्पादना च शिष्यस्य कृता भवति ततश्च स्वयं सामाचार्यैतदर्थं
न करोति अपरान् कुर्वतां निवारयति । तथा गङ्गमध्ये छिन्नी-
यपौरुष्यामनुयोगः प्रथर्तते तदाकर्णनान्मन्दबुद्धेरपि बोधनं जी-
वाजीवाहितत्वेषु प्रवृत्ता संपद्यते बुद्ध्यमानस्य च भुने निरस्त-
रमुपगोगा जायते निरन्तरपयुक्तस्य च महती निर्जरा प्रतिसम-
यसंक्षेपमवोपासकर्मपरमाणुपटलापगमादुक्तं च । " कम्मम-
संकेज्जज्जं, वेइ अणुसमयमेव माठत्तो । अन्नयरम्मि वि ओगं
सज्जायं मा यिसंसेणं " नित्योपयुक्तस्य च हील्लं सूत्रार्थयोर्ग्रह-
णं भवति तथा हि गुरुवासेन गुरुकुलयासेन साई योगः संब-
न्धो भवति अन्यथा क्रमेण सूत्रार्थाभ्ययनायोगात् । यद्वा पद-
यमिदं पार्थक्येन व्याख्यायते गुरुणामन्तिके वासो गुरुवासः स
सेवितो भवति योगाश्च धिधिवदाराधिता भवन्ति । आचार्यादीनां
गुरुणा विनयवैषादवस्थादिना कृता जयति । यत एते गुणास्तः
क्रमेणैवाध्येतव्यः । उपसंहरन्त्याह-

इअ दांसगुणे नाउं, उक्कमकमओ अहिज्जमाणार्थं ।

उजयविमंसविहिन्नं, को वचणमकट्टवेज्जाहि ॥

इतिशब्दः एवमर्थे एवमुक्तमतः क्रमतश्चाधीयानामामुपगृह-
ज्वाद्वापयतां च यथाक्रमं दोषाद् गुणाश्च ज्ञात्वाभयविशे-

पवित्रः क्रमाध्ययनगुणद्वेषविभागविधिवत् । आचार्यः शिष्यो वा को नामोत्सारकल्पस्य करणेन कारापणेन वा आत्मनो व-
धनमन्युपेयादङ्गीकुर्यात् न कश्चिदित्यर्थः । यतश्चैवमतोऽनु-
पयोगित्वाभास्त्युत्सारकल्पिक इति । वृ० १. ४० । पं० चू० ॥

कारणेऽस्तीति निश्चाययन्पुनरपि परः प्राह ।

जइ नत्थि कच्चो नामं, अमइ हु अत्थे न होइ अभिहाणं ।

तम्हा तस्स पसिद्धी, अभिहाणपमिच्छिआ भिष्ठा ॥

यदि नास्त्युत्सारकल्पिकस्ततः कुतोऽस्य नामाभिधानमिद-
मायातं न कुनश्चिदित्यर्थः । अनेन प्रतिज्ञातार्थः सूचितः । कुन
इत्याह । असत्यविद्यमानेऽर्थे अभिधेये दुशब्दस्य हेत्वर्थवाच-
कत्वात् यस्माच्च भवत्याभिधानं किं तु सत्येवेति अनेन च हे-
त्वर्थे उपात्तः । यतश्चैवं तस्माच्चस्यार्थस्य प्रसिद्धिरभिधानप्र-
सिद्धित एव सिद्धा प्रतिष्ठितेति निगमनार्थः । दृष्टान्तोपनयो
इत्यमेवाऽन्यथा वाच्योऽत्र प्रयोगः । अस्त्युत्सारकल्पिकः अ-
भिधानवत्त्वात् अद्यदिचत् यद्यदभिधानवत् तत्तदास्त यथा
अटपदादि अभिधानवत्त्वं तस्मादस्तीति । इत्थं परेण स्वपक्षे
समाधिते सति प्रतिविधीयते भो भद्र ! सुष्ठु प्रमाणान्कोऽनै-
कान्तिकोऽयं भवता हेतुरुपन्यस्तस्तथा चाह ।

जइ सव्वं वि य नामं, सअत्थगं हांज तो भवे दोसा ।

जम्हा स अत्थगते, जजिवं तम्हा अणेगंतो ॥

यदि सर्वमपि नाम सार्थकं भवेत् ततो भवेदस्माकं दोषः ।
उत्सारकल्पिकस्यास्तित्वापत्तिलक्षणो यस्मात्पुनः सार्थकत्वे
नाम भक्तं विकल्पितं स्यात् सार्थकं स्यादित्यर्थकमिति भावः ।
तत्र सार्थकं जीवाजीवादिकं निरर्थकं स्वगविषयाकाशकुसुम-
कूर्मेगोमन्थ्यापुत्रादिकं यत एव तस्मादनेकान्तोऽयं यत्सदभू-
मेऽर्थे न भवत्याभिधानम् । इदमत्र तात्पर्यम् । अभिधानस्य वा
भावाभावरूपेण सङ्गादाभिधानवत्तुल्यत्वात् हेतुर्थया उत्सा-
रकल्पिकस्याऽस्तित्वं साधयति तथा नास्तित्वमपि साधयति
उभयत्रापि साधारणत्वात् अतः साधारणरूपोऽनैकान्तिकदो-
षबुद्धोऽयं हेतुरिति । इत्थं व्यभिचारिपक्षतया विलक्ष्यभूतः
परः परित्यज्य यहच्छात्ररूपमाचार्यवचनमेव प्रमाणीकुर्वन्नि-
त्याह । भगवन्मन्युपगतं मयाऽनन्तरोक्तयुक्तितोऽभिधानस्य
सार्थकत्वमनर्थकत्वं चेति । यदिह्युत्सारकल्पिकाभिधानं
सार्थकमाहोस्वित्तिरर्थकमिति विवर्तते संशयावर्तगतीयम-
स्माकं चेत्तत्तद्विद्वान्नीमुक्तियतां निजवाम्बरचयेति । उच्यते ।

निकारणमि नामं पि, निच्छिमां इच्छिमो अकज्जमि ।

उत्सारकल्पियस्म उ, चोअगमुणकारणं तं तु ॥

धम्म ! निष्कारणे कारणाभावे नामापि नेच्छामो नयं किं पुनर-
थं कार्यं प्रयोजने प्राप्ते इच्छाम उत्सारकल्पिकेनाप्यर्थमपि तत्तु
कारणं हे नोदक ! शृणु निगमय । तत्र तिष्ठतु तावत् कारण क-
र्तुरप्रीताः सर्वा अपि क्रिया इति ज्ञापनार्थं प्रथमतः उत्सारकमाह ।

आयारादिह्वायत्थं, जाणए पुरिसकारणविहिन्नु ।

संविगपरिचंतं, अरिहइ उत्सारण काउ ॥

आचारः प्रथममङ्गं दृष्ट्यादृक्चरमे तयोरर्थे जानानीत्याचार-
दृष्ट्यादर्थः । इहाचारदृष्ट्याग्रहणं वक्ष्यमाणकारणैरनयोर-
वोत्सारणीयत्वात् । इत्येवमर्थम् (पुरिसकारणविहिन्नु इति)
पुररकारणविधिज्ञो नाम किमयं पुरुष उत्सारकल्पमर्हति न वा
येन कारणेनोत्सार्यते तदस्ति न वेत्येवंविधविधिवेदी । तथा सं-

विम्भो मोक्षानिवाप्ती अपरितान्तः सुसार्थग्रहणायामहोरात्रमप्य-
परिभ्रान्तः एवंविध उत्सारणं कर्तुमर्हति एवं गुणोपेत एवात्सा-
रकल्पं करोतीत्यर्थः ॥

अथ यस्यात्सारकल्पः क्रियते तस्य गुणानाह ।

अभिगए पमिबद्धे, संविग्गे अ सल्लखिए ।

अवदिए य मेहावी, पमिबुज्जी जोअकारए ॥

अभिगतः प्रतिबद्धसंविग्नश्च सल्लखिकः अवस्थितश्च मेधावी
प्रतिबोधी योगकारकः ईदृगुणोपेतः उत्सारकल्पयोग्य इति
निर्युक्तिः श्लोकसमासार्थः ॥

अथैनमेव विवृणोति ॥

सम्पत्तम्मि अजिगम्भो, विजाणम्भो वावि अन्तुवगम्भो वा ।

सज्जाए अ पांडबद्धे, गुरुसु निएल्लएसुं वा ॥

सम्यक्त्वे आतिमुल्येन गतः प्रविष्टः सोऽभिगत उच्यते यो
वा जीवादिपदार्थानां विज्ञापको विवेकेण ज्ञाता सोऽभिगतः ।
यद्वा योऽन्युपगतो यायज्जीवं मया गुरुपादमूलं न मोक्षव्यमिति
कृताच्युपगमः सोऽजिगतः । यः पुनः स्वाध्याये पराधर्तेनानुप्रे-
क्षादौ सततमायुक्तो गुरुषु वा स्थिरममत्यानुबन्धः निजकेप वा
सर्वाश्रयु प्रव्रज्याप्रतिपक्षेषु संजातप्रेमस्थेना एव विधिधोऽपि
प्रतिबद्ध उच्यते ॥

सविग्गो दव्वम्म उ, जावे मुत्तुत्तेगु उजुयंतो !

लच्छी आहाराइसु, अणुओगे धम्मकहणे य ॥

साधनो द्विधा । द्रव्यतो भावतश्च । द्रव्ये द्रव्यसंविज्ञो मृगः
सदैव सर्वतोऽपि चकितत्वात् । भावे भावसंविज्ञो मूलोत्तरेषु
तु मूलगुणोत्तरगुणेषु पुनर्यतमानः उद्यमं संविदधानः साधु-
मेतव्यः सदैव संसारापायव्यक्तित्वात् । तथा लब्धिराहा-
रविधूपादयितव्येष्वनुयोगे वातव्ये धर्मकथने च विधेये यः
स सल्लखिक इति ।

लिगविहारं वद्विओ, मेरा मेहावि गहणम्भो भइओ ।

पंडबुज्जउ जं कत्थइ, कुणइ अजागं तदहस्म ॥

अर्थात्थतो द्विधा लिङ्गे विहारे च । लिङ्गावस्थितः स्वलिङ्गं न
परित्यजति विहारावस्थितः संविग्नविहारं विहाय न पार्श्व-
स्थाद्विविहारमाद्रियते । मेधावी द्विधा ग्रहणमेधावी मर्यादामे-
धावी च उभावपि वक्ष्यमाणस्वरूपौ तत्र मर्यादामेधाविनः
उत्सारकल्पः क्रियते स पुनर्ग्रहणे मेधावी वा स्यादमेधावी वा ।
द्विविधस्यापि कारणविशेष उत्सार्थेति ग्रहणतो मेधावी
भक्तो विकल्पितः । तथा यत्कथ्यते अभिधीयते तत्सर्वं यः
प्रतिबुध्यते स प्रतिबोद्धुं शीलमस्येति प्रतिबोधी यत्तस्य तत्र
उत्सार्थेते तदर्थस्य ग्रहणे योगं व्यापारं यः करोति कदाचि-
त्प्रमाद्यति स योगकारक इति तद्वै व्याख्याता “ अभिगए-
इहादिगथा ।

अथोत्सारकल्पिकस्यैवापराचार्यपरिपाठ्या गुणानाह ।

अभिगयथिरसंविग्गे, गुरुअमुई जोगकारए चेव ।

दुम्पहमलच्छीए, पमिबुज्जी परिणयविणीए ॥

आयरियवसवाई, अणुकूले धम्मसल्लिख चेव ॥

एयारिसे महाजागे, उत्सारं काउमरिहइ ॥

अभिगतः प्रतिबुद्धः स्थिरः सम्यग्दर्शनादक्षोभ्यः संविग्नः
को गुह्यमाचो निष्पुनं निर्भस्तितोऽपि गुरुणाममोचनशालः

योगकारकः पुनर्वन् । दुर्मेधा अपि यः सलब्धिकः परिपक्व-
व्याः परिणामको विनीतः अभ्युत्थानाविधिनययोगतः आचा-
र्यवर्णवादी गुरुणां गुणोत्कीर्णकारी अनुकूलः आचार्याणाम-
न्येषां वा पूज्यानां वैयावृत्यादिना हितकारी धर्मे तपःसंय-
मात्मके चारित्रधर्मे आदिकः अज्ञातान् एतादृश एवविधगु-
णोपेतो महाभागः शिष्यः उत्सारं कर्तुमर्हति उत्सारकल्पस्य
योग्यो भवतीत्यर्थः ।

अनीदृशानुत्सारयितुः प्रायश्चित्तमाह ।

अण्जिगयमाद्याणं, उत्सारितस्स चउगुरु होंति ।

उगगहणम्मि वि गुरुगा, कालमसज्जाय वस्संवे ॥

आदेशद्वयेनापि ये गुणा उक्तास्तद्विपरीता ये अनभिगताव्य-
स्तयथा अनभिगतः अप्रतिबद्धः असंयमः अलब्धिकः अनय-
स्त्विनः अमर्यादोऽमेधावी अप्रतिबोद्धा अयोगकारकः अपरिणतः
अविनीतः आचार्यावर्णवादी अननुकूलः अधर्मभङ्गायुः एतेषा-
मुत्सारयतः उत्सारकल्पं कुर्वतः आचार्यस्य प्रत्येकं चतुर्गुरुवः
प्रायश्चित्तम् । (उगगहणम्मि वि गुरुगासि) सूत्रमर्थे वा भगि-
त्येवावगुह्यातीत्यवग्रहणः नन्वादिभ्योऽ नद् इति कर्तर्यमट्प्रत्य-
यः प्रहणमेधावीत्यर्थः । तस्य यदि निष्कारणमुत्सारयति तदापि
अन्तर्वारो गुरुकाः । अथ किमर्थं मेधाविनो नोत्सारयन्ते उच्यते
यतोऽमी प्रज्ञावत्त्वादेवानुपूर्वैव पाठ्यमानो भगिन्येव विवक्षि-
तमुत्सारणीयं धूने प्राप्स्यति ततः को नाम तस्योत्सारकल्पकर-
णोऽभ्यधिको गुणः । अथवा (उगगहणम्मि वि सि) यस्याचारा-
न्तर्गतवस्त्रैवणाध्ययनस्योपक्रमणनिमित्तमुत्सार्यते तस्य यद्यप्यु-
त्सारकल्पसमकालमेव सर्वमपि सूत्रमर्थे वा अवष्टब्धानि अपिश-
ब्दान्मन्दमेधस्तथा यद्यपि नावगुह्यानि तथाप्यवग्रहणे अनवग्रहणे
वाऽकाशोऽस्याध्यायिकं व्याक्षेपञ्च न कर्तव्यः यदि करोति तदा
अन्तर्वारो गुरुकाः । एतद्व्याकाशादिकमुपरिष्ठाद्भावयिष्यते । अ-
थवा (उगगहणम्मि वि गुरुगासि) अन्यथा व्याख्यायते योऽवग्र-
हणे समर्थ उत्तममेधावी अपिशब्दः संभावनायां किं संजा-
यति यावत्मात्रं सूत्रं तस्योद्दिश्यते तावद्वशेषमप्यर्थेन युक्तम-
वगृह्णाति यो वा वैरस्वामिवत् पदानुसारिप्रतिभो भूयस्तरमप्य-
नुसरति तस्योत्सारणीयम् । अथ नोत्सारयति तदा चतुर्गुरुकाः
तत्रापि यावदुत्सारकल्पः कियते तावदकाशोऽस्याध्यायिकं व्या-
क्षेपञ्च न कर्तव्यः यदि करोति तदापि चतुर्गुरुकाः ।

अथोत्सारकल्पकरणे यत् प्राक् कारणं संन्यासिकीकृतं तद-
क्षयति ॥

गच्छो अ अलद्धीओ, ओमाणं चव अण्हिसहाय ।

गिहिणो उ मं धम्मा, मुद्धं च गवेसए उवहिं ॥

कस्याप्याचार्यस्य गच्छः सर्वोऽपि वस्त्रपात्रशय्योत्पादने अश-
लब्धिकः तत्र च क्षेत्रे स्वपक्वतः परपक्वतो वा अवमानं विद्यते ते
च साधवोऽतधिसहाः शीतादिपरीवहान् सोढुमममर्याः गृह-
स्थाश्च मन्दधर्माणः तुच्छधर्मभक्तकाः अप्रज्ञापिताः सन्तो न व-
स्त्रादि प्रयच्छन्ति सुखं क्षोपधिं साधवो गवेसयेयुरिति प्रगवता-
मुपदेशः स च दुर्लभतयात् यादृशेन साधुना न लज्ज्यते अत ईदृशे
कार्ये लब्धिष्वान् दुर्मेधा अभ्युत्थानकारकत्वं कृत्वा वस्त्रैवणाध्ययनमुद्दि-
श्य कल्पिकः कियते तत्र च कल्पिकीकृतः सन् किं करोति इत्याह ।

हिंरुउ गीयसहाओ, ससद्धिआ उवहणंति स लब्धि ।

तो एकओ वि हिंरुउ, आयरुस्मारियसुत्तथो ॥

गीतसहायो गीतार्थसाधुसहितो वस्त्राद्युत्पादनार्थं दिव्यमता-

म । अथ गीतार्थस्तस्य लब्धिमुपपन्नति तत एककोऽप्यसहायोऽ
प्याचारोत्सारिलसुत्तार्थः आचारान्तर्गतवस्त्रैवणादिसुत्तार्थमु-
त्सारकल्पकरणेन प्राहितः सन् दिगमते । ननु च किं कोऽपि
कस्यापि ज्ञानान्तरायकर्मक्रयोपशमसमुत्थां लब्धिमुपपन्नति ये-
नैवमुच्यते ते गीतार्थस्तस्योपलब्धिमुपपन्नति इत्यत आह ॥

जिक्खू विहत्तणुवहल-अजागधेजो जहिं तहिं न पडे ।

उग्गतिगमाइभेदे, पडइ तहिं तथ सो नत्थि ॥

“ कोह किर परं वसईओ सत्थो अरुविं पक्खो, तथ य एगो
रत्तपटो निम्भग्गसिरसेहरो पंचपह वि सयाणं पुखे उवहणइ
सो असत्थो तवहाए पारको वुरे अ अम्भवहलत्तं वासइ तेसि
उवरिं न परइ ते वुहा तिष्ठा इयरो रत्तपटो पुव्विधं णं मज्जे
मेसिओ सव्वत्थ परइ जत्थ सो तथ न परइ जाव निव्वेदिओ
एक्खो आमो जत्थ सो तथ परइ एवं पयारिमा परस्स पुत्ते
उवहणंति ” अथ गाथाकारार्थः भिक्षुरेकः सार्थेन सार्द्धं विहम-
भ्वानं प्रविष्ट इति शेषः । ततस्तुण्णया सार्थः प्रारब्धः सार्द्धेन
च वर्णितुमारब्धं यत्र येषां मध्ये सोऽभागधेयो यो जिह्नुस्तत्र वर्षं
न पतति ततो द्विकत्रिकादिना त्रिधा त्रिधादिना प्रकारेण सार्थ-
स्य मेदः कृतस्तस्मिन्नु हने यत्र स भिक्षुर्नोस्ति तत्र सर्वत्र वर्षं
पतति तस्यापरि न पततीत्येवं दृष्टान्तः । अथार्थोपनयः यथा
स भिक्षुः पञ्चविंशतिकस्यापि सार्थस्व पुण्यानुपपन्नवानेषम-
न्योऽप्येवविधाः परेषां लब्धिमतामपि स्वस्वकर्मक्रयोपशमसमु-
त्थां लब्धिमुपपन्नति ।

अथासौ कथं च वस्त्राद्युत्पादयतीत्युच्यते ॥

जिक्खं वा वि अरुतो, विइआ पढमा य अहव सव्वासु ।

सहिओ व असहिओ वा, उप्पापवायज्जावे वा ॥

जिक्कामट्ठ वस्त्राद्युत्पादयति वाशब्दो वक्ष्यमाणपक्कापेक्षायां
विभाषायामपिशब्दः संभावनायां संभाव्यते । अयमपि प्रकार
इति । अथ न शक्नोति युगपत् जिक्कामप्यटितुं वस्त्राद्युत्पाद-
यितुं व्यतिक्रामति वा वेला त्रैकस्य वस्त्राद्युत्पादयतः । भिक्षां
वाऽट्ठिर्न प्राप्स्यन्ते वस्त्राणीत्यादिना कारणेन द्वितीयायां पौरु-
ष्यामनुयोगग्रहणं हापयित्वा वस्त्राद्युत्पादयेत् । अथ तदा न
सम्भवे बह्वी वा हिरिकः कर्तव्या ततः प्रथमायामप्युत्पादयेत् ।
अथ बह्वी गृहस्था द्रष्टव्या महता च कष्टेन ते भिक्षां प्राप्नन्ते
ततः द्वयोरेपि पौरुष्योः सर्वसु वा पौरुषीषु पर्यटति । यद्यपरे गी-
तार्थस्तस्य लब्धिं नोपपन्नति तदा स तैः सहितोऽप्युत्पादयेत्ता व-
स्त्राणि प्रभावयेद्वा दानधर्मे गृहिणां पुरतो यथा ईदृशः साधुनां
धर्मो न कल्पतेऽमीषां भगवतामुक्तमुत्पादनैवणादोपपुष्टं पि-
एरुशव्यावस्त्रपात्रचतुष्टयं गृहीतुं तदमीषां वस्त्राद्वावनुपयोऽय-
मानो महती कर्मेनिर्जरेत्यादि । अथ ते गीतार्थस्तस्य लब्धि-
मुपपन्न्युस्तनस्तैरसहितोऽप्येकाको उत्पादयितुं वा प्रभावयितुं
वा प्रभुर्न कश्चिदोषः । इत्थं तावद्वस्त्रादीनां कल्पिको भवति
इत्या यथा आचारः उत्सार्यते तथा प्रतिपादयति ।

अथ दृष्टिवादी येन कारणेनोत्सार्यते तत्प्रतिपादयति ।

कादियसुआणुओगम्मि, गेहियाणं समोयरएहेउं ।

उत्सारंति सुविहिया, भूयवायं न अज्जेणं ॥

इह यो धर्मकथाश्रद्धिसंपन्नः परमद्यापि स्वरूपपर्यायत्वात् दृष्टि-
वाद् पठितुमशक्तस्तस्य कादिकश्रुतानुयोगेन धर्मकथां कुर्वाण-
स्य गतिरुकाः कुलकरतीर्थकरगतिरुकादयो दृष्टिवादान्तर्गता

उपयुज्यन्त इति तासां गणिकानां कालिकक्षतानुयोगे सम-
नारणहेतोरुद्देशसमुद्देशादिविधिना न कल्पते तासामभ्ययना-
दिकमिति कृत्वा सुविदिताः शोभनविदितानुष्ठाना आचार्या भूत-
पादं वृष्टिवादमुत्सारयन्ति तान्येष चाचको भूयादित्यादिना
कारणेन । अथ "काश्चमसज्जायवकमेवोक्तं" यत्प्राक् पदत्रयमुक्तं
तत्राद्यं पदद्वयं तावद्विबुधोति ।

सज्जायमसज्जाय, सुखासुखे व उद्विसे काले ।

दो दो अ अणोपसुं, एसुं तू अंतिमं एकं ॥

पुनंतरमार्यविल-विगर्ष रक्खियं पि यजोत्ति ।

जावऽअ य आहज्जइ, तावऽअ उद्विसे केइ ॥

तस्योत्सारकले क्रियमाणे स्वाध्यायिके अस्वाध्यायिके वा कुक्के
अशुद्धे वा काले विचक्षितभुतमुद्दिशेत् सर्वं धाक्यं सावधारणं
भवतीति न्यायादुद्दिशेदेव न व्याघातं कुर्यात् । केनविधिनेत्य-
त आह (दो दो अ अणोपसुंति) ओजःशब्देन विषयमुच्यते
तद्विपरीतः मनोज्ञाः समा द्विचतुःपदादय उद्देशका यत्राभ्ययने
नत्रानांजस्तु उद्देशकेषु दिने दिने द्वौ द्वौ उद्देशकादुद्दिशेत् । क-
र्थास्ति चेदुच्यते प्रथमायां पौरुष्यां प्रथममुद्देशकमुद्दिश्य च
द्वितीय उद्दिश्यते द्वितीयमुजयोरप्युद्देशकयोस्तस्यानुयोगो दी-
यते ततश्चरमपौरुष्यां प्रथममुद्देशकमनुज्ञाय द्वितीयोद्देशकः स-
मुद्दिश्यतेऽनुज्ञायते चेति कृष्णिलिखिता सामाचार्यी । तथा (ओ-
जस्तस्ति) पञ्चसप्ततिसंख्याकेषु विषयेषु उद्देशकमेकमेवोद्दिशेत् ।
यथा शस्त्रपरिज्ञाप्यमाने तथाहि तत्र सप्तोद्देशकास्तेषु च त्रिजि-
र्विधैः सप्तोद्देशकानुद्दिश्य चतुर्थं दिवसे एकपञ्चाशदभ्ययमाणा-
स्तमः उद्देशक उद्दिश्यते स च प्रथमपौरुष्यामुद्दिश्य चरमाया-
मनुज्ञायते तथैकान्तरमेकद्विचत्वारिंशत्तन्नाम्नसमौ करोति ए-
कस्मिन् दिवसे आचार्यमपरस्मिन् निर्विकृतिकं करोतीति भावः ।
तथा विष्णुर्वा रक्षितमपि सरागिटतमध्यसां वज्रयति केचित्पुन-
राचार्या भवते अथवा यत्परिमाणं भुतमसाधयति तावदुद्दिशेत्
यदि मेधावितया द्वे त्रीणि चत्वारि भूरितराणि वा अभ्ययना-
न्यागमयति ततस्तानि सर्वाण्युद्दिश्यन्त न कश्चिद्दोष इति
ज्ञातः । व्याख्यातं " काश्चमसज्जायति " पदद्वयम् ।

अथ "अवकमेवेति" पदं विबुधोति ।

आहारे उवकरणे, पम्पिलेइणलेवखित्तपडिलेहो ।

अप्पाहारो परिहा-रगो अ जह अण्णनिहो अ ॥

तस्योत्सारकले कर्तुमास्त्य आहारप्रदणे उपकरणस्य प्रत्यु-
पेक्षणे लेपग्रहणे क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थां च आक्षेपो न कर्तव्यः । अ-
ल्पाहारश्च यथा समवति तथा कार्यपरिहारः संज्ञा एककायि-
की तथैव इवहपता अल्पाहारतो जवति यथा यस्मात्पच्यनिहो
मयति तत्कर्तव्यमित्येता संग्रहमाणा ॥

अथनामव प्रतिपदं विबुधोति ।

हिंभाविंति न वा णं, अह्वा अण्णइया न सो अण्णइ ।

एहिंति वसे उवहिं, पेहेइ व सो अण्णेसि ॥

णमिति । तमुत्सारकलिकमाचार्या भिक्षां न हिण्डापयन्ति
याशब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात् संस्तरणे सतीति छेद्यं यदि
पुनरसंस्तरणं तदा 'अहवेति' संस्तरणस्य प्रकारान्तरभा-
सोक्तः अन्यार्थमन्येषामाचार्यस्नानवातवृद्धादीनामर्थाय ना-
स्वावुत्सारकलिकः पर्यटति यावन्मात्रमाहारमात्मना भुक्ते
तावन्मात्रमेवानयतीत्यर्थः । तथा प्रेक्षन्ते वा प्रत्युपेक्षन्ते स

तस्योत्सारकलिकस्योपधि विशेषसाधवः स वा उत्सारक-
लिको नाम्येषामाचार्यरूपकादीनामुपधिं प्रत्युपेक्षते सर्वत्र
मा भूद्ध्ययनव्याघात इति योज्यम् ।

एमेव लेपग्रहणं, लिपइ वा अप्पणो न अण्णस्स ।

लेपं व न पेहावे, न याचिते सोवहिं पेहे ॥

एवमेव लेपग्रहणमुपलक्षणत्वात् लेपनमपि पात्रस्य तस्य
निमित्तमन्यैः साधुभिः कर्तव्यम् । इयं शेषसाधवः कुतोऽपि
हेतोरक्षणाकास्तन स आत्मन एव पात्राणि लिप्यति मा-
न्यस्य साधोः । क्षेत्रं च तं न प्रेक्षाप्येत् क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थं तं
न प्रहिणुयादित्यर्थः । न चाप्यसावुत्सारकलिकस्तेषां क्षेत्रप्र-
त्युपेक्षकानामुपधिं प्रत्युपेक्षते ।

विंति पण्णाहारं, न य बहुगं मा हु जगतो जिणं ।

मोआइ निदग्गेसुं, बहुसो मा होज्ज पत्तिमंथो ॥

प्रणीतं क्षिप्रमधुरमाहारं परमाक्षं शर्करादिकं तस्य गुरुषः
प्रयच्छन्ति सुखेनैवाहर्निशमपि दृष्टिवादादिसूत्रार्थम् प्रेक्षान्ति-
मित्तमिति भावः । तमपि प्रणीतं न च नैव बहुकं किं तु स्वल्पं
कुत इत्याह मा भूत्सूत्रार्थनिमित्तं रजन्धामपि आप्रतोऽर्जाण-
मिति रक्षाहारमोजिनश्च बहुशो वाराण्मोकादिनिसर्गेषु प्रश-
वणसंज्ञादिकव्युत्सर्गेषु विधीयमानेषु परिमन्थः सूत्रार्थव्या-
घातो मा भूदिति कृत्वा प्रणीतं दीयते । अल्पा च निद्रा स्व-
ल्पप्रणीताहारमोजिनो भवतांस्त्वल्पनिद्राद्वारमपि व्याख्यात-
मवसातव्यम् । इत्यमुत्सारकले समापिते सति विचक्षितं
वस्त्रोत्पादनादिकार्यं पूर्वोक्तविधिना कार्यते तदेवं व्याख्यात-
मानुषङ्गिकमुत्सारकलिकद्वारम् । वृ० १ उ० ।

उत्सारग-उत्सारक-पुं० । उत्सारकल्याहं, वृ० १ उ० ।

(नल्लक्षणमुत्सारकपशब्देऽनन्तरमेव दर्शितम्) चारपाणे,
इमं तेन हि प्रचुद्धारतो जना दूरीक्रियन्ते इति तस्य तथात्वम्
अपसारके, वाच० ॥

उत्सारण-उत्सारण-न० उद्-सृ णिच् । ल्युट् । दूरीकरणे स्था-
नान्तस्त्रयने, अपसारके, चाक्षणे, वाच० । उत्सारकलिकरणे,
" अरिहइ उत्सारणं काडं " वृ० १ उ० ।

उत्सारित-उत्सारयत्-त्रि० उत्सारकत्वं कुर्वति, वृ० १ उ० ।

उत्सारिय-उत्सारित-त्रि० उद्-सृ-णिच्-क्त-दूरीकृते चाक्षि-
ते, वाच० । पातिते, " स्वहसा उत्सारिओ य नावाय " संथा०

उत्सास-उच्छ्वास-पुं० ऊर्कं प्रवृत्तः इवास्त्वं उच्छ्वासः । आध०
॥ अ० । उच्छ्वासे, प्रवृत्तः १ अ० १ अ० । " समयं उत्सासनी-
स्वसो " । प्रज्ञा० १ पद । प्रज्ञापनासमोच्छ्वासपदोक्तवक्तव्यता
ऽऽन शब्दे उक्ता । (समोच्छ्वासनिश्वासाप्रदानः समशब्दे)

उत्सासग-उच्छ्वासक-पुं० उच्छ्वास-तात्पुच्छ्वासकाः । उच्छ्वा-
सपर्याप्तपर्याप्तकेषु कैरयिकादिवैमाजिकान्तेषु जीवेषु, स्था० २
उ० २ उ० । उच्छ्वासयति वर्कयतीति उच्छ्वासः स पञ्चोच्छ्वासकः
जीवितोदेयकः, " जीवितस्साय " । जीवितोच्छ्वासकः
जीवितमस्माकमुच्छ्वासयति वर्कयतीति जीवितोच्छ्वासः स
एव जीवितोच्छ्वासकः । ज्ञा० १ अ० ॥

उत्सिओदग-उच्छ्रितादक-त्रि० ६ अ० ऊर्कं कुक्षिगतजले,
' लवणेण समुदे उत्सिओदय ' उच्छ्रितादकः ऊर्कं कुक्षिगतजलः
साधिकबोमशयाजनसहस्राणि । न० ६ अ० ८ उ० ॥

उत्पत्त्ये गं जन्ते ! मणसे हसेज्जा वा उस्सुयाएज्ज वा !
 हंता हसेज्ज वा उस्सुयाएज्ज वा जहा एं भन्ते ! उत्पत्त्ये
 मणसे हसेज्ज वा उस्सुआएज्ज वा तथा एं केवलीं बि
 हसेज्ज वा उस्सुयाएज्ज वा ? गोयमा ! एणो इण्डे समट्ठे
 से केगट्ठेणं जाव नं एं तथा केवलीं हसेज्ज वा उस्सुआ-

एज्ज वा ? गोयमा । जसं जीवा चरित्तमोहाणिज्जकम्म-
स्स उदएणं हसंति वा उत्सुयायंति वा से एणं केवलस्स
नरिथि से तेण्हणं जाव नो एणं तद्वा केवली हसेज्ज वा
उत्सुयाएज्ज वा । भ० ५ श० ४ उ० ।

उत्सुयन्नुय-उत्सुकीज्ज-त्रि० उत्स्रजिते, वृ० १ उ० । “उत्सुय-
न्नुयणं अत्ताणेणं ” आचा० १ भु० ।

उत्सेइम-उत्सेदिम- न० उत्सेदेन निर्वृत्तमुत्सेधिमम् । येन जी-
ह्यादिपिष्टं सुराद्यर्थमुत्सेधेत् [स्था० ३ उ०] तादृशे पिष्टोत्से-
धनार्थमुदके, आचा० १ भु० । पिष्टभृतहस्तादिकाशनजले, कल्प० ।
“ तं उत्सिणं जेव पाणये जं सीतोदगेण जेव संसि चियं उत्से-
धमस्स इमं वक्खणं ” ॥

सीतोदगमि वुज्जति, दीवगमादी उ से इमं पिष्टं ।

संसेइ मं पुण विला-सिष्ठा वुज्जंति जत्थुदए ॥ ६२ ॥

मरद्वचिस्व उत्सेइ आदीवगा सीओदगे वुज्जंति उत्सेइम
उदाहरणं जहा पिष्टं । अहवा पिट्टस्स उत्सेज्जमाणस्स हेछा जं
पाणिअं तं उत्सेइमं पच्छकं गगार्थम् ॥

पदमुत्सेतिसमुदयं, अकप्पकप्पं च होति केसिं चि ।

तं तु ए दुज्जति जम्हा, उत्सिणं वीसंति जा दएमो ॥ ६ ॥

तं दीवगादि उत्सेति मा एकं पि पाणिअं दोमु चि तिसु चा
णिअशिज्जंति तथ वितियततिज्जा य सव्येसिं येअकप्पा पदमं
पाणियं तं पि अकप्पं जेव केसिं चि आयारियाण कप्पं तं ण घर-
ति कम्हा जम्हा उमिणोदगमधि अणुयसे दंमि संभवति तं
पुण कहिं उत्सेति मे सुखूडेसु भविषं भविष्यतीत्यर्थः । नि०
वृ० १ उ० ॥

उत्सेमिपिष्ठादी, निलाति मीमेनि मतिनायकं ।

कंकगुगादि उवक्खम, अतिपकरसं तु पलियाम ॥ २१ ॥

उत्सेतिमं गाम जहा पिट्टं पुढविकायभायणं आउक्कायस्स
भरेता मीसए अउहिज्जंति सुहं सेवथेणं उहाडिज्जनि ताह
पिछपयणं रोहस्स भरेता ताहे तीसे थालीए जलभरियाए
उवरि ठविज्जति ताहे अहोछिहेणं तं पि ओसिज्जति हेछा हु तं
वा ठविज्जति । नि० वृ० १५ उ० ।

उत्सेग-उत्सेक-पुं० उद्-सि-घञ्-गर्भे, उग्रेके, उद्धृत्य बहिःसे-
चने, च । वाच० । न सुखपुःखयोरुत्सेकविषादी विधेया
आचा० १ भु० ३ अ० १ उ० ।

उत्सेह-उत्सेध-पुं० उत्सेधति कारणमतिक्रम्य वर्जते उत्-
सिध गत्याम्-अच् । वेदे तस्य शुक्रशोणितरूपसूक्ष्मकारणाति-
क्रमेण वर्जनात्तथात्वम् । वाच० । उरुवाये, स्था० १० उ० ।
जं० । कर्त्तरि-अच्-उच्चे, त्रि० वाच० । शिखरे, “ रथयमए
उत्सेहे ” रजतमय उत्सेधः शिखरमाह च जीवाभिगममू-
लटीकाकारः “ कूटो माडभाग । उरुवः शिखरमिति । शि-
खरमत्र माडभागस्य संबन्धि द्रष्टव्यम् । तद् द्वारस्य तस्य
प्रागेवोक्तत्वात् । जीवा० ३ प्रति० ।

उत्सेहगुह-उत्सेधाहुल-न० उत्सेधः “अणंताणं मुहुमपरमाणु-
योगलाणमित्यादि” क्रमेणोक्तयो वृद्धिनयनं तस्माज्ज्ञानमहु-
लमुत्सेधाहुलम् । अथवा उत्सेधो नारकादिशरीराणामु-
त्सेधं तत्स्वरूपनिर्णयार्थमहुलमुत्सेधाहुलम् । अहुलप्रमाण-
भेदे, अनु० (तद्भेदः अंगुलशब्दे उक्तः)

उहार-उहार-पुं० मस्त्यविशेष, स किल नाद्यमधस्तले ज-
लमय नयति । वृ० ४ उ० ।

उहृद्-उहृत्य-अव्य० उपरिहृत्येत्यर्थं, “ उहृदुहृदु शिखि-
से गिया ” आचा० २ भु० ७ अ० ।

—:****:—

इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञ-

श्रीमद्भारक-जेनश्वेताम्बराचार्य श्रीश्री १०७७

श्री विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते अति-

धानराजेन्द्रे उकारादिशब्द-

सङ्ख्यानं समाप्तम् ॥

—*२०:००:००*—

ऊ-ऊ-अथ०वेम्-क्वि-संबोधने, वाक्यारम्भे, दयायां, रक्षायां च । मेदि० । अवसाने, वितर्के, वञ्चनायां, व्यसरे निषेधे, एका० । प्राकृतेऽपि । ऊर्गहऽऽक्षेपविस्मयसूचने । २ । एण । ऊ इति गर्हादिषु प्रयोक्तव्यम् । गर्हा । ऊ णि३उज । प्रमात्तस्य वाक्यस्य विपर्ययाशङ्कया विनिवर्तनरक्षणं आक्षेपः । ऊ किं मयं जणिञ्च । विस्मये ऊ कह मुणिणा अहं आ । सूचने ऊकेण न विणिणाञ्च । प्रा० ।

ऊ-पुं० अवति रकृति । अथ-क्वि-ऊप्-ऊव-महादेवे, चण्डे, वाच० । तोये, तोयधौ, धरणीधरे, रक्षणकृति, पुरुषे, राजपुत्रके, उपकारे, अपाङ्गणे, कविदर्थे, गते, मङ्गलकुम्भे, वैद्ये, वर्णि-जरकृते च । "ऊकारो रजनीनाथे, पुरुषे राजपुत्रके । उपकारेऽपाङ्गणे च, कविदर्थे प्रवर्तते । ४ गले मङ्गलकुम्भे च दैव वाणि-जरकृते" । एका० ।

ऊआस-उपवास-पुं० उप वस्-घञ् । ऊचोपे । ८ । १ । ७३ । इति उपस्य स्थाने क्त । अमोजने, प्रा० ।

ऊज्जाय-उपाध्याय-पुं० । प्राकृते ऊचोपे । ८ । १ । ७३ । इति उपस्यस्य स्थाने क्त । पाठयितरि, प्रा० ।

ऊण-ऊन-त्रि० ऊन-हानौ-अच्-स्वप्रमाणाद्धीने, स्था० २ ङा० । अवमे, स्था० ६ ङा० । स्यतोऽवमे, सूत्र० २ ध्रु० ७ अ० असंपूर्णं, ऊनार्थशब्दयोगे तृतीया एकेनां । ऊनार्थकशब्देन वा तृतीया । मापेण ऊनः मापानः । वाच० । व्यञ्जनाभि-लागवश्यकसंपूर्णं अष्टाविंशे बन्धनकक्षेपे, ध्रु० ७ अधि० । "व्यणकरेण हि ऊणं जहणकात्त्वसंसेहि" । अष्टाविंशदोष-माह-वचनेराश्रयकैः करणैर्वा अत्रनादिनिगायकस्यूनं हीनं यद्वर्तते यद्वा कश्चिन्नित्युक्ततया जघन्येनैव कालेन बन्धनं समीयति शैवी साधुर्भवन्दिने सति पञ्चावन्ते तन्मूलं नाम यद्वनकम् । ध्रु० ३ ङा० । अक्षरमात्रादादिभिर्देतुदाहरणा-ज्यां वा हीनरूपे सूत्रदोषे, यथा अनित्यः शब्दो घटवदिति हेतुत्वम् । अनित्यः शब्दः कृतकत्वादिति उदाहरणहीनमित्यादि विशेषः । अनु० । आ० म० द्वि० ।

ऊणस्त-ऊनत्व-न० हीनत्वे, "ऊणस्तं न कयाचिद् माणसं खं इमं तु अहिगिच्छ" दर्श० ।

ऊणस्यभाग-ऊनशतभाग-पुं० कलशचासौ शतभागश्चोन-शतभागः । शतभागोऽप्यपर्यमाणः । आथ० ३ अ० ।

ऊणातिरिक्तमिध्यादर्श-ऊनातिरिक्तमिध्यादर्श-नप्रत्यय-त्रि० ऊनं स्वप्रमाणाद्धीनमतिरिक्तं ततोऽधिकमात्मा-

दि वस्तु तद्विषयं मिथ्यादर्शनं तदेव प्रत्ययो यस्य सः । ऊ-नातिरिक्तमिध्यादर्शनप्रत्ययवति, । तथा हि कोऽपि मिथ्यादर्श-रात्मानं शरीरव्यापकमपि बहुष्वपर्वमात्रं यवमात्रं इत्यामाकत-म्वृक्षमात्रं चेति हीनतया चेति तथाऽन्यः पञ्चधनुःशतिकं सर्व-व्यापकं चेत्यधिकतयापनिमन्यते । स्था० २ ङा० ।

ऊणिय-ऊनित-त्रि० ऊनीकृते, "आयाहीसं दासाहं ऊणिया-ए" जं० २ यक० ।

ऊणोयर-ऊनोदर-न० क-स-ऊने उदरे, प्रथ० ६ ङा० । ऊनमवममुदरं यस्य स ऊनोदरः । ध्रु० ३ अधि० । स्तोकाऽऽ-हाराभ्यवहारादपुनोदरे, पञ्चा० १८ विवि० ।

ऊणोयरिया-ऊनोदरिका-ता । स्त्री० ऊनमुदरमुनोदरं तस्य करणं नाये-बुम्-ऊनोदरिका । प्रथ० ६ ङा० । ऊनमवममुदरं यस्य स ऊनोदरस्तस्य भाव ऊनोदरता । व्युत्पत्तिरेवेयमस्य प्रवृत्तिस्तूनमात्रे । बाह्यतपोनेदे, ध्रु० ३ अधि० । स० । पञ्चा० । ऊनोदरिका ऊणोयरिया इति भवमोदरिका ओमोय-रिया इति च समानार्थका इति तद्वेदानाह ।

से किं तं ओमोदरिया ओमोदरिया दुविहा पत्न्या तं जहा द्वांमोयरिया य नात्रोमोयरिया य भ० २५ श० ७ उ० ।

सा द्विधा द्रव्यतो नायनश्च । प्रथ० ६ ङा० । अथवा ।

ओमोयरियं पंचहा, ममासेण विहादियं ।

द्वयो खित्तकालेण, जावेणं पज्जेहि य ॥ १४ ॥

अवममूनमुदरं यस्मिन् तत् अवमोदरं तत्र भवमवमोदरिकं तत्तपः समासेन संक्षेपेण पञ्चधा व्याख्यातं द्रव्यतो द्रव्येण के-त्रेण कावेन जावेन च पुनः पर्यायेः । उत्त० ३० अ० ।

तत्र द्रव्यतोऽवमोदरिकामाह—

से किं तं द्वांमोयरिया य द्वांमोयरिया दुविहा प-त्न्या तं जहा लवगरणद्वांमोयरिया य भक्तपाणद्वां-मोयरिया य । से किं तं लवगरणद्वांमोयरिया लवगर-णद्वांमोयरिया । एगे वत्थे एगे पादे वियत्तोवगरण-साइज्जणया सेत्तं लवगरणद्वांमोयरिया । भ० २५ श० ७ उ० ॥

द्रव्यत उपकरणभक्तपाणविषया तत्र उपकरणविषयोनोदरिका जिनकटिपकादीनां न तद्व्यासपरायणानां वा शोक्त्या न पुन-रन्यथा तेषां समुपपन्नत्वे समग्रसंयमपालनाज्वात् । अथवा अन्येषामन्यतिरिक्तोपकरणाघटनतो नवत्येवोनोदरता ।

यदुक्तम् ।

अं पट्टं लवगारे, लवगरणं तं च होइ लवगरणं ।

अहरित्तं अहिरणं, अजभा य जयं परिहरंतो" इति ।

(परिहरंतोति) आसेवमानः परिहारोऽपरिजोग इति वक्ष-नात् । ततोऽयतश्च यत्परिहृज्जानो भवतीत्यर्थः । प्रथ० ६ अ० । ध्रु० १० ।

से किं तं भक्तपाणद्वांमोयरिया जत्तपाण द्वांमोयरिया अट्टवकुट्टिअङ्गप्पमाणमेत्ते कवले आहारं आहारेमाणे अप्पाहारे दुयालस जहा सत्तपमएपट्टमुदेसए (ज. २५ श. ७ उ.) तद्यथा अट्टवकुट्टिअङ्गप्पमाणमेत्ते कवले आहारमा-हारेमाणो अथवोमोयरिया सोलस कुट्टिअङ्गप्पमाणमेत्ते

कवले आहारमाहारेमाणे दुभागपत्तं चउन्वीसं कुक्कु-
डिअंगगण्णमाणे जाव आहारेमाणे ओमोयरिया वत्तीसं
कुक्कुडिअंगगण्णमाणेत्तं कवले आहारमाहारेमाणे पमा-
णपत्ता एको एकैण वि पासेण ऊणगं आहारमाहारेमा-
णे समणं णिगंये नो पकामरसभोइत्ति वत्तव्वंसिया (भ०
७ श० १ उ०) सेत्तं जत्तपाणद्वोमोयरिया मेत्तं द्वो
मोयरिया ज० २५ श० ७ उ० ॥

जक्तपानोनोदरिका पुनरात्मीयात्मीयाहारमानपरित्यागतो वि-
ज्ञाय आहारमानं च “ वत्तीसं किर कवला, आहारो कुक्कुपू-
रओ भणिश्रो । भरिस्सस्स महिधलियाय, अट्टावीसं जवे कव-
ला । कवलेस्स य परिमाणं, कुक्कुडिअंगगण्णमाणेत्तं तु । जं या
अधिगिय वण्णो, वयणं मिण्डु-त्तिअवीसतो ” इत्यादि । सा च
अट्टपाहारादिजेदतः पक्खविद्या भवति । यदाहुः ।

अण्णहारअवज्जा, दुभागपत्ता तदेव किं बुद्ध्या ।

अहं कुयावत्तं सोल्लस, चउन्वीस तदेकतासा च ।

अयमत्र नावार्थः । अट्टपाहारोनोदरिका नाम एककवलावार-
ज्य यावद्दुष्टो कवला इति अत्र चैककवलमाना जघन्या अष्ट-
कवलमाना पुनरुक्त्या आदिकवलमानजेदा मध्यमा एवं नव-
म्यः कवलेन्यः आरज्य यावद् द्वादश कवलान्नावदपाकनोद-
रिका अत्रापि नव कवला जघन्या द्वादश कवलोत्कृष्टा होया तु
मध्यमा । एवं त्रयोदशज्य आरज्य यावत् पोरुश कवलान्ताव-
हिभागोनोदरिका जघन्यादिजेदत्रयभाजना पूर्ववत् एवं सप्तदश-
ज्यो यावच्चतुर्विंशतिकज्यजास्तावत्प्रातेनोदरिका एवं पञ्चविंश-
तेरारज्य यावदेकत्रिंशत्कवलान्तावत्किञ्चिदुनोदरिका जघन्या-
दिजेदत्रयं पूर्ववत् ज्ञावनीयम् । एवमनेनानुसारेण पानेऽपि भ-
षणीया तथा स्त्रीणामन्येवं पुरुषानुसारेण द्रष्टव्या । प्रथ० ६६० ।
विशेषव्याख्या ।

अट्टकुक्कुडिअंगगण्णमाणित्ते कवले आहारं आहारेमाणे
निगंये अण्णहारं दुवालसककुडिअंगगण्णमाणित्ते कवले
आहारं आहारेमाणे अवच्छोमोयरिया सोल्लस कुक्कुडिअंग-
गण्णमाणित्ते कवले आहारं आहारेमाणे दुभागपत्तं चउ-
न्वीसं कुक्कुडिअंगगण्णमाणित्ते कवले आहारं आहारेमाणे
ओमोदरियात्तिवत्तव्वंसिया वत्तीसं कुक्कुडिअंगगण्णमाणित्ते
कवले आहारं आहारेमाणे समणं निगंये पमाणपत्ते इतो-
एकेणपि कवलेण ऊणगआहारं आहारेमाणे समणं णिगं-
ये णो पगामरसजोगीति वत्तव्वंसिया ॥ १५ ॥

अस्य संबन्धप्रतिपादनार्थमाह ॥

लक्खणमतिप्पनत्तं, अइरंगो वि खलु कप्पते उवही ।

इइ आहारमाणं, अतिप्पमाणे वट्ट दोसा ॥

अतिरेकोऽयं खलु कल्पते उपधिरित्युच्यमाने लक्षणमतिप्रस-
क्तं ततो मानेनैव प्रसङ्गेनाहारमप्यतिप्रमाणं कुर्यादिति हेतोराहारे
मानमधिकृतसूत्रेणाच्यते यतोऽतिप्रमाणे गृह्यमाणे आहारं बहवो
दांषाः “ हापज्ज व यामज्ज च इत्यादि ” रूपाः ॥

प्रकारान्तरेण संबन्धमाह ॥

अट्टवा विपडिम्महगे, जत्तं गेएहंति तस्स किं माणं ।

जं जं उवगगे वा, चरणस्स तगं तमं भणइ ॥

अथवेति प्रकारान्तरोपदर्शनेन अपिशब्दः संबन्धस्यैव समुच्चये
पूर्वसूत्रेण प्रतिग्रहक उक्तः तस्मिन् प्रतिग्रहके साध्या भक्तं गृह-
न्ति तस्य प्रक्तस्य किं प्रमाणमित्यनेन प्रमाणमभिधीयते । अथ-
वा किं संबन्धेन यत् चरणस्य चाश्वस्योपग्रहे वर्तने तत्तत्सूत्र-
कारो वदति । अनेन संबन्धेनायातस्यास्यव्याख्या । अष्टौ कुक्कु-
ड्यएकप्रमाणमात्रान् कवलान् आहारमाहारयन् निर्मेत्योऽट्टपा-
हारो जघयते द्वादश कुक्कुड्यएकप्रमाणमात्रान् कवलानाहारमा-
हारयन् अपक्वावमौदर्यः द्वात्रिंशत्तं कुक्कुड्यएकप्रमाणमात्रान् क-
वलानाहारमाहारयन् किञ्चिदुनावमौदर्यः द्वात्रिंशत्तं कुक्कुड्यएक-
प्रमाणमात्रान् कवलानाहारमाहारयन् अमणो निर्दग्धः प्रमाण-
प्राप्तः । इत एकेनापि कवलेन जनमाहारमाहारयन् अमणो
निर्मेत्यो न प्रकामजोऽतीति वक्तव्यः स्यात् । एष सूत्राह्वारार्थः ॥

अथ नाप्यप्रपञ्चमाह ॥

निययाहारस्स सया, वत्तीसंमे उ जां भवो जागो ।

तं कुक्कुडिप्पमाणं, नायव्वं बुद्धिमतेहि ॥

निजकस्याहारस्य सदा यो द्वात्रिंशत्तमो प्रवति नागस्तत्कुक्कु-
डीप्रमाणं पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् । कुक्कुड्यएकप्रमाण-
ज्ञातव्यं बुद्धिमहिः ॥

अत्रैव व्याख्यानान्तरमाह ॥

कुच्छिय कुन्दी य कुक्कुडि-सरीरगं अंरुगं मुहं तीए ।

जायइ देहस्स जज्जा, पुव्वं वयाणं ततो सेसं ॥

कुत्सिता कुटी कुक्कुडीशरीरमित्यर्थः । तस्याः शरीररूपायाः
कुक्कुट्या अण्णकमिवाण्डकं मुखं केन पुनः कारणेनाण्डकं
मुखमुच्यते । तत् आह यत् यस्मात् चित्रकर्मणि गर्भे उत्पा-
ते वा पूर्वं देहस्य वदनं मुखं निष्पद्यते पश्चाच्छेषं तत् प्रथ-
मभावितया मुखमण्डकमुच्यते ।

यत्तकुक्कुडिप्पमाणं, जं वा नायामिए मुहे विवति ।

अयमत्रो रुत्रिगण्णो, कुक्कुडिअंगो न वा कवले ॥

इह कवलप्रक्षेपणाय मुखे विडम्बिते यदाकाशं भवति त-
त्स्थलं भण्यते । स्थलमेव कुक्कुड्यण्डकं स्थलकुक्कुड्यण्डकं
तस्य प्रमाणं यदि नायासि ते मुखे कवलं प्रतिपति । किमुक्तं
भवति यावत्प्रमाणमात्रेण कवलेन मुखे प्रतिप्यमाणेन मुखं न
घिकृतं भवति तत्स्थलकुक्कुड्यण्डकप्रमाणम् । गाथायामण्ड-
कशब्दलोपः प्राकृतत्वात् । अयमन्यः कुक्कुड्यण्डकोपमे
कवले विकल्पः । अयमन्योऽयं कुक्कुड्यण्डकप्रमाणमात्रश-
ब्दस्येत्यर्थः । एतेन कवलमात्राणां दिना संख्या द्रष्टव्या । तदेवं
कृता विषमपदव्याख्या भाष्यकृता ।

संप्रति नियुक्तिविस्तरः ।

अट्ट ति जाणिऊणं, उम्मासा हावएउ वत्तीसा ।

नामं चोदगवयणं, पामाए होति दिट्ठतो ॥

अष्टाविति भणित्वा यावद्वर्षमादर्यं तावदेतत्संस्तरतो मध्यं
भणितमसंस्तरतः पुनः द्वात्रिंशत्तं प्रमाणं भणितमुत्सर्गः ।
पुनरयमुपदेशः अण्णमासादारभ्य तावत् हापयेत् यावत् द्वात्रि-
शत्कवलाः । इयमत्र भावना । यदि योगानां न हानिरुपजायते
तदा अण्णमासान् उपघासं कृत्वा पारणके एकं सिक्थमाहारयेत् ।
अथ तेन न संस्तरति ततः पारणके द्वे सिक्थे आहारयेत् ।
एवमेकैकसिक्थपरिवृद्ध्या तावन्नेयं यावदेकं सम्बन्धं कवल-

मित्यर्थः । तेनाप्यसंस्तरणे कवलपरिवृद्धिर्वक्तव्या । सा च ता-
वत् यावदेकत्रिंशत्कवलाः परमासमुपवासकतुंमशक्नुवन् एके
न दिवसेनोक्तं परमासक्षपणं कृत्वा एवमेव सिक्थककवलपरि-
वृद्ध्या पारणकं कुर्यात् । एवमेकावहान्या परमासक्षपणं
तावत् वक्तव्यं यावच्छापं कृत्वा पूर्वप्रकारेण सिक्थककवलप-
रिवृद्धेन पारणकं परिभाषयत् । अथ न संस्तरति ततो दिने
दिने भुक्त्वा माषाप्येवमेव सिक्थादारभ्य यावत् द्वात्रिंशत्
कवला इति । अत्र चोदकवचनं यथेष्टमष्टाधित्यादिसुत्रोपनि-
यस्य नाममात्रं वचनमात्रमाचार्य आह । सिद्धिप्रासादनिर्माण-
णाय योगानां संधारणानभिस्तमेतन्मध्यमुपात्तं सुत्रेण ततो न
कश्चिदोपपत्तया चात्र प्रासादो भवति इष्टान्तः । स चात्र
भावयिष्यते ।

संप्रति यदुक्तं " इममासा होवते उ वत्तीसा " इति तज्जाव-
नार्थमाह ।

इममासकववर्णमिम, स्थित्येगादि संवर्ण ।

ततो संवर्णवर्णी जा-वेकनीसमसंथरे ॥

एकमर्कं तु द्वावेत्ता, दिगं पुनर्वक्रमेण च ।

दिगे दिगे उ स्थित्यादी, पावे जुत्तीससंथरे ॥

परमासक्षपणान्ते सिक्थमकमादिशब्दात् असंस्तरणे के-
चिन्नां चत्वारि इत्यादिपरिग्रहोऽश्रान्तलुक्तमवमे संस्तरणे च
सिक्थपरिवृद्धिस्तावत्कर्तव्या यावदवमकवला भवति । तेना-
प्यसंस्तरणे द्वात्रिंशदपि कृष्टव्याः परमेतरकस्यापि कदाचित्
अन्यथा प्रकामभोजित्यदोषप्रसक्तैर्यत आह । " एतो एगेण वि-
कयलेण ऋणग्रामहारमणे समणे णिगण्ये पगामरमभोजित
चलत्वं सिया " इह प्रकामग्रहणेन निकाममपि सूचितमतो हे
अपि व्याख्यानयति ।

पगामं होइ वत्तीसा, निकामं होइ निचसो ।

दुयवि जहथा ते च, गिची हवति वज्जिया ॥

द्वात्रिंशत्कवलाः प्रकामं जयानं न एव यक्षित्यशः सर्वकालं भु-
ज्यते तन्निकामम् । एते के अपि द्वात्रिंशत्कवलेभ्यः एकैकानि
कवलेनोक्तमाहारमाहारयतोऽपरिके गृह्णन् वर्जिते प्रयति ।
" अनुनावमेयणमिते " व्याख्यानार्थमाह ।

अप्पावहु पुनागो-मदेसणं नाममेत्तगं नाम ।

एइ दिणपेयतीमं, आहारउ सि जं भणइ ॥

यदि नाम प्रतिदिनमेकत्रिंशमपि कवलानादारापयेदिति प्रणय
यूय प्रतिपादयथ तर्हि यत् कल्पाच्छिमागावमौदयैर्देहानं तन्नाम
मात्रकमेकत्रिंशतोऽपि कवलानां प्रतिविषयमाहारानुष्ठानात् ।
आचार्य आह ।

जसुति अप्पाहारा-दओ सपत्तयस्स जिमाहविसेमा ।

चेत्तायणादयो विव, सुत्तनिवातो पगाममि ॥

जस्यते उत्तरं दीयते श्रवणादारावयः समर्थस्य सतोऽभिग्रह-
विशेषाद्विचान्दयणाद्य इय । सूत्रनिपातः पुनरन्तिमोऽसमर्थस्य
प्रकामनिकामविषेधपर इत्यर्थः । ये चाहपाहारादयोऽभिग्रह-
विशेषास्ते बहूनां संयतसंयतीनां साधारणार्थं तथा आह ।

अप्पाहारागहनं, जसु य आवत्तयाण परिहाणी ।

न वि जायइ तम्मनं, आहारयव्वं तयं नियमा ।

कल्पाहारग्रहणमरुपाकाद्युपसङ्गं तत इदमरुपाकाद्याहारम-

हणमेतत् आपयति सिद्धिप्रासादनिर्माणाय व्यापार्यमाणाना-
मावश्यकानां योगानां यावन्मात्रेणाहारेण परिहानिर्नोपजायते
तायन्मात्रं तत्रभिग्रहविशेषमभिगृह्णाहारयितव्यम् ।

अत्रैव इष्टान्तमभिधित्सुराह ।

दिदंतां (अ) मवेणं, पासादेणं तु रायसंदिद्वे ।

दवं स्वेते काले, जावे ए य मंकिसेइ ॥

इयं गाथाकरयोजना । भावार्थस्तु केनापि राह्य भ्रमात्
आहृतः शीघ्रं प्रासादः कारयितव्यः स चासात्यो ग्रन्थे सुव्य-
स्तात् कर्मकरान् कथ्यतः क्षेत्रतः कायतो भावतश्च संकलेशय-
ति कथमित्याह ।

अलोणेण य सुकरं, सुक्खं नो पगामं दन्वतो ।

सेत्ताणुचियं उएहे, काले उस्सुरभोयणं ॥

जावे न देति विस्सामं, निदुरेदि य विस्सइ ।

जेयं विसिं च नो देइ, नद्धा अकयदंमणा ॥

इत्यतोऽसंस्तरणसंस्कृतं विशिष्टसंस्काररहितं शुष्कं वातादिना
होपं नीते वस्तुवचनकदि तदपि न प्रकामं न परिपूर्णं ददाति ।
क्षेत्रतो यत्तस्मिन् क्षेत्रे अनुचितं जलं वा पानं वा तद्दति । तथा
उष्णे कर्म कारयति काले उत्तरे जोजनं दापयति प्रायतो न
ददाति विश्रामम् । निमृशन्नवचनः स्थिसयति । जितामपि च क-
र्मकरतो हान्यामपि वृत्तिं मूयं न ददाति । एवं च सति ते कर्मक-
राः प्रासादमकृत्वापि तथाः पक्षयिता । स्थितः प्रासादोऽकृतो रा-
हा चैतज्ज्ञाते ततोऽमात्यस्य दाहना कृता भ्रमात्पदवाक्यव्य-
त्या तस्य सर्वस्वापहरणं कृतमिति । एव इष्टान्तः ।

सांप्रतमुपनयमाह ॥

अकरणे य पसायस्स उ, जइ सो मच्चो उ दंमितो रसा ।

एमवय आयरिण, उवणयणं होति कायध्वं ॥

यथा प्रासादस्याकरणे सेऽमात्यो राहा दण्डित एवमेवाचार्ये
उपनयने भवति कर्तव्यं तथैव राजस्थानीयेन तीर्थकरणे भ्रमा-
त्यस्थानीयस्याचार्यस्य सिद्धिप्रासादसाधूनामर्थमादेशो दत्तः ।
न च कर्मकरस्थानीयानां साधूनां इत्यादिषु तत्करोति । यथा
ते सर्वे पलायन्ते । तथा आह ।

कज्जमि वि नो विगतिं, भत्तं न तं च पज्जत्तं ।

खेत्तं खत्तु खेत्तादी, कुवमहि उक्कामगे चेव ॥

तइयाए देति काले, ओमे वुस्सग्गवादिगो निच्छे ।

संगहउवग्गहे वि य, न कुणइ भावे पयंदो य ॥

इत्यन कार्येऽपि समापत्तिने विकृतिं घृतादिकां न ददाति । अ-
कर्मणि प्रान्ते दापयति । तदपि च न पर्याप्तम् । क्षेत्रतः अनु के-
चादीन् प्रेषयति अनु क्षेत्रं नाम यत्र तु किमपि प्रायोग्यं ग्रन्थे
आदिशब्दाद्यत्र स्पष्टकृतः परपक्षतो वाऽपस्राजना तदादिपरिग्र-
हः । कुयसतो वा स्थापयति उक्कामके वा ग्रामे यदा तदा या प्रे-
षयति कालतः सर्वेव तृतीयार्थां जोजनं ददाति । अवमेऽपि दु-
मिकेऽप्युत्सर्गे यादिको नित्यं जायतः संप्रदेहानादितिरुपग्रहं व-
क्षपादिभिर्नि करोति । प्रचण्डश्च प्रकोपनशीलः ॥

लोणं होउत्तरे चेव, दो वि एए असाइगा ।

विवरीयत्ति व णो सिक्की, अजे दो वि व माइगा ॥

लोके लोकोत्तरेषां च एतावनन्तराको ह्यव्यवस्थाको

द्व्यतो जावनश्च प्रासादस्य विपरीतवर्तिनः पुनरुत्तयथापि सिद्धिरिति कृत्वा अन्यौ द्वावपि द्रव्यतो जावनश्च प्रासादस्य साधकौ ॥

सिद्धी पासायवर्द्धि-सगस्स करणं चउव्विहं होइ ।

दब्बे खेत्ते काले, भावे य न संकिलेसेइ ॥

सिद्धिः प्रासादाद्यतंसकरणं चतुर्विधं भवति तद्यथा द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च । ततो गीतार्थो द्रव्याविषु साधून् न संक्षेपयति ॥

एवं तु निम्नवन्ति, ते वि अचिरेण सिद्धिपासाया ।

तेसिं पि इमो उ विही, आहारेयव्वए होति ॥

एवं द्रव्याविषु संक्षेपकरणतस्ते साधवोऽचिरेण स्तोकेन का सेन सिद्धिप्रासादं निर्मापयन्ति तेषामपि सिद्धिप्रासादनिर्माप-कानामाहारयितव्ये अयं वक्ष्यमाणो विधिस्तमेवाह ॥

अइमवणस्स सन्ने, जणस्स कुज्जा दवस्स दो जागं ।

वायपवियारणह्ता, द्दुभागं कुणइ यं कुज्जा ॥

अहमुदरस्य दधितक्रते मनसि सहितस्याशनस्य योग्यं कुर्यात् द्वौ जागौ द्रव्यस्य पानीयस्य योग्यौ पष्ठे तु भागं वातप्रविचर-णार्थमुत्तमं कुर्यात् । इयमत्र भावना । उदरस्य परं भागाः क-ल्पन्ते तत्र ये जागा अशनस्य सव्यजनस्य द्वौ जागौ पानीयस्य पष्ठो वातप्रविचरणाय । एतच्च साधारणे प्रावृट्काक्षे सन्वारो जागाः । सव्यजनस्याशनस्य पञ्चमः पष्ठो वातप्रविचरणाय । उष्णकाक्षे द्वौ जागावशनस्य सव्यजनस्य त्रयः पानीयस्य पष्ठो वातप्रविचरणायेति ।

एसो आहाराविही, जह् जणितो सव्वभावदंसीहिं ।

धम्मवसगाय जोगा, जेण न हीयंति तं कुज्जा ॥

एष आहारविधिर्यथा सर्वत्रावर्द्धिभिः सर्वहर्मेणिता येन च प्रकारेण धर्मेनिमित्ता अवश्यकर्तव्या योगा न हीयन्ते तं कुर्या-न्नान्यदिति । व्य० द्वि० ८ उ० ।

अथ क्षेत्रावमौर्ध्यमाह ।

गांम नगरे तहा य, रायहाणि निगमे य आगरपट्ठी ।

खेत्ते कव्वडदोणमुह-पट्ठणमद्वंसवाहे ॥ १६ ॥

आसमपए विहारं, सन्निवेसे समायघोसे य ।

यत्तमेणाखंधारं, सत्थे संघट्ठकोट्टे य ॥ १७ ॥

वाडेसु थ. रत्थासु य, परेसु वा एवमित्थियं खित्तं ।

कप्पइ उ एवमाइ, एवं खित्तेणओ जवे ॥ १८ ॥

तिष्ठभिर्गाथाभिः कुलकम् । एषमिति अमुना प्रकारेण दृक्-यस्थप्रकारेण एतावन्नियतमानं क्षेत्रं पर्यटितुं मम धर्तते इति एवमादिशृङ्खलादिपरिग्रहः । अथ एतावत्प्रमाणं भिक्षार्थं भूमित्वमिति निर्द्धारणं क्षेत्रेण अवमौर्ध्यं भवेत् । तदेव भि-क्षाधर्मणक्षेत्रमाह । कुत्र कुत्र भिक्षार्थं साधुर्भवति ग्रामे गुणान् प्रसूतिरिति ग्रामस्तस्मिन् ग्रामे । अथवा प्रसूति सहते अष्टादश-विधं करम् इति ग्रामस्तस्मिन् । अथवा कण्टकवाटकावृतो जनानां निवासो ग्रामस्तस्मिन् ग्रामे । पुनर्नगरे नाऽत्र कराः सन्ति इति नगरं तस्मिन् । तथा राजधान्यां राजा धीयते ग्राम्यां सा राजधानी तस्यां राजधान्यां राजपीठस्थाने निगमे प्रभूतधर्माधिकांसे आकरः स्वर्णोत्पत्तिस्थानं तस्मिन् आकरे पत्नी वृक्षार्थशार्दिगहनधिता ग्रामस्तजनस्थानं तस्यां पल्ल्याय ।

क्षेत्रं धूलिप्रकारपरिक्षितं तस्मिन् क्षेत्रे । पुनः सर्वतः कुनगरं द्रोणमुखं जलस्थलनिर्गमप्रवेशं तत् भृशुकच्छादिकम् । पत्तनं तु यत्र सर्वदिग्भ्यो जनाः पतन्ति आगच्छन्ति इति पत्तनम् । अथवा पत्तनं रत्नस्नानिरिति लक्षणं तदपि द्विविधं जलमध्य-वर्ति स्थलमध्यवर्ति च । मटम्बं यस्य सर्वदिक्कु सार्द्धतृती-ययोजनान्तर्गमो न स्यात् तत्र । तथा संवाधः प्रभूतचानुर्ध्वार्थ-निवासः सर्वदृशद्वाद्वातस्य संवाधशब्दं यावद् द्वन्द्वः समा-सः कर्तव्यः । सर्वदृश्च द्रोणमुखं च पत्तनं च मटम्बं च संवा-धश्च सर्वदृष्ट्रोणमुखपत्तनमटम्बसंवाधस्तेषां समाहारः सर्व-दृष्ट्रोणमुखपत्तनमटम्बसंवाधं तस्मिन् सर्वदृष्ट्रोणमुखपत्तनम-टम्बसंवाधे एतेषु स्थानेषु इत्यर्थः (१६) पुनः कुत्र कुत्र इत्याह । आश्रमपदे तापसाश्रमोपलक्षितं स्थाने विहारे देवगृहे पुनः सन्निवेसे यात्रार्थसमागतजनायासे समाजः परिषत् घोषः आभीरपल्ली समाजश्च घोषश्च समाजघोषं तस्मिन् समाज-घोषे । स्थलं च सेना च स्कन्धाधारश्च स्थलसेनास्कन्धाधारं तस्मिन् स्थलसेनास्कन्धाधारे । तत्र स्थलं उच्चभूमिभागः सेना चतुरङ्गकटकसमूहः स्कन्धाधारः कटकोत्तरणनिर्यासः सार्थक-याणकभृतांसमूहः प्रतीति एव तत्र संघर्षो भयत्रस्तजनसमवा-यः कोट्टो वुगः संवर्तश्च कोट्टश्च संवर्तकोट्टं तस्मिन् संवर्त-कोट्टे (१७) पुनर्वाटेषु वृत्त्यादिपरिक्षितगृहसमूहेषु रथ्यासु मे-रिकानु च गृहेषु प्रसिद्धेषु च एतेषु च स्थानेषु अवमौर्ध्यं कृतं क्षेत्रतो भवति । अथ पुनः प्रकारान्तरेण क्षेत्रावमौर्ध्यमाह ।

पेसा य अण्पेडा, गोमुत्तियपतंगवीहििया चव ।

संवुक्कावट्टा य, गंतुं पचागमा ठट्टा ॥ १९ ॥

पश्चिधा क्षेत्रावमौर्धिका वर्तते पेटा पेटाकारा चतुष्कोणा पेटाकारेण गोचर्यो कृत्वा अवमौर्धिकरणमेवमर्द्धपेटाकारेण गोचर्यकरणं गोमूर्धिकाकारेण पतङ्गवीथिका पतङ्गः शलभ-स्तस्य वीथिका उड्डयनं पतङ्गवीथिका अनियता निश्चयगहिता शलभोड्डयनसदृशीत्यर्थः । पुनः शम्बूकावर्तः शम्बूकः शङ्खस्त-द्वत्तुआवर्तो धमणं यस्यां सा शम्बूकावर्ता साऽपि द्विविधा अभ्य-न्तरशम्बूका वहिःशम्बूका च । शङ्खनाभिरुपक्षेत्रे मध्याद्वहिर्ग-म्यते सा अभ्यन्तरशम्बूकावर्ता विपरीता बाह्यान् मध्ये आग-मनरूपा बहिःशम्बूकावर्ता पञ्चमी । पुनः पट्टी आयतं गन्तुं प्रत्यागमाञ्ज्येया आवृत्ति एव आयतं सरलं गन्वा यस्यां प्रत्या-गमो भवति सा पट्टी क्षेत्रा इत्यर्थः । एतासां भिक्षाचर्याणा-मपि अवमौर्ध्यमेव क्षेत्रं यतो हि अवमौर्ध्यार्थमेव इदं प्रका-रेणैव साधुराहारार्थं भ्रमति तस्मात्त्राज दोषः । १६।

दिवसस्त पोरिसीणं, चउएहं पि जत्तिओ जवे कालो ।

एवं चरमाणो स्वधु, कालोमाणं मुणेयव्वो ॥ २० ॥

दिवसस्य चतसृणां पौरुषीणां प्रहराणां यावद् घटिकाचतुष्ट-यदिकोऽभिग्रहविषयः कालो जयति एवममुना प्रकारेण कालेन चरमाण इति गोचर्यो वरतः साधोः खलु निश्चयेन कालावम इति काक्षेत्र अवमं कालावमं मन्तव्यः ॥

पुनः कालावमौर्ध्यमेव प्रकारान्तरेणाह ॥

अहव तइयपोरिसीण, ऊणाए घासमेसंते ।

चउभागूणाए वा, एवं कालेणओ जवे ॥ २१ ॥

अथवा तृतीययायां पौरुष्यामूनायां किञ्चिद्विमायां प्रासमाहार-मेवयन् गवेषणां कुर्यद् वा अथवा चतुर्जनेन ऊनायां तृतीयपौरु-

प्यां निजा चर्या साधोरुक्तास्ति कात्वेन अवमोदये भवेत् ।
उत्त० ३ अ० ॥

अथ जावावमोदयेमाह ॥

से किं तं भावोमोयगिया २ अणोयगिया पञ्चात्ता ? तं जहा
अप्यकोहं जाव अप्यलोजे अप्यसहे अप्यभंभे अप्यतुमं
तुमे सेत्तं जावोमोयगिया सेत्तं ऊनोमोयगिया ॥

अल्पशेषः पुरुषः अवमोदिका भवत्यनेनोपचारादिति (अप्य-
सहेति) अल्पशब्दो राश्यादायसंयतजावरणमयात् (अप्यजं-
कसि) इह ऊज्ज विमकीर्णा कोपविशेषाद्वचनपरुतिः श्रुत्या
नूतम् । “ भंभा अण्यथ य बहुपञ्चा वित्तं अप्यतुमं तुमेति ”
तुमतुमे इत्यर्थः कोपविशेष एव । प्र० १५ वा ७ उ० ।
जावादनोदिका कोपादिपरित्यागो यत्तु चतुम् । “ कोहाईणम-
ण्डिणं, चाभो जिणवयणभायणाओ य । भावेणोणोदिया,
पञ्चात्ता बीयरनेहिं ॥ ” प्र० ६ उ० । १० । १० । स्या० छी० ॥

इत्थी वा पुरिमो वा, अलंकिओ वा एलंकिओ वा वि ।

अअयरवयन्थो वा. अअयरेणं च वत्थेणं ॥ ११ ॥

अथेणं विसंमेणं, वसेणं भावमाणुमुयंते उ ।

एवं चरमाणो खलु, जावावमाणं मुण्येयवं ॥ १३ ॥

युग्मम् एवमनुना प्रकारेण चरमाणः इति प्राकृतत्वाच्चरमाणस्य
मित्रायां भ्रममाणस्य साधोः खलु निश्चयेन (भावोवमाण इति)
भावोऽवमन्त्रं भावावमोदये (मुणितयं) हेयमित्यर्थः । भावेन
अवमोदये भावावमोदये कोऽर्थः । यदा कश्चित्साधुर्गमि चि-
न्तयति अथ कश्चिद्वाता जावमनादृशं स्वरूपम् (अणुमुयंते णि)
अनुमुच्चन् अत्यजन् एतादृशस्वरूपं जजन् महाम आहारं दा-
स्यति तदाऽहं प्रदीर्घागमि नान्यथेति जावः । को दाता कीदृशो च
भावमत्यजन् तदाह (इत्थी) स्त्री वा पुरुषो वा अलंकृतः आज-
रणादिस्मिहोऽथवाऽनलंकृतोऽङ्गुलि रदितः । (अअयरवयन्थो)
अन्यतरवयन्थो वालतरुणस्थायिरादिकानां त्रयाणां वयसां मध्ये
अन्यतरस्मिन् एकस्मिन् वयसि स्थितः । अन्यतरेण पट्टदुष्कृतादि-
वस्त्रेण उपलक्षितः । १२ । अन्येन विशेषेण कृपितप्रदांसतादि-
नाऽवस्थानेन उपलक्षितः वर्णेन स्वेनरत्तादिना उपलक्षितः
जावं पर्यायमुक्तरूपमङ्गुलादिकम् (अणुमुयंते) अनुमुच्चन्
एतादृशः सन् महं आहारं दास्यति तदा दास्यामि इत्यभिग्रह-
धारणेन जावावमोदये हेयम् ॥

अथ पर्यायावमोदयेमाह ।

दत्ते विन्ते कात्ते, भावमि आहियाउ जे जावा ।

एण्हिं आमचरओ, पज्जवचरओ जवे भिक्खु ॥ २४ ॥

इत्ये अशनपानादौ क्षेत्रे पूर्वोक्ते ग्रामनगरादौ कात्ते पौरुष्यादौ
भावे स्त्रीत्वादां आख्याताः कथिता ये जावाः पर्यायास्तैः सर्वैर-
प इत्यादिपर्यायैः अवममवमोदये चरति सेवति यः सोऽव-
मन्त्रो भिक्षुः पर्यायचरको भवेत् । पर्यायावमोदयेचरको भवती-
त्यर्थः । एकस्मिन्कथापराहारेण इत्येतोऽवमोदये स्यादेव परं
ग्रामादौ क्षेत्रतः पौरुष्यादौ कात्ततः स्त्रीपुरुषादिषु जावतः कथ-
मवमोदये स्यात् उत्तरं क्षेत्रकात्तजावादिष्वपि विशिष्टाऽग्निप्र-
दवशादवमोदये स्यादेव । इह पुनः पर्यायग्रहणेन पर्यायप्रा-
धान्यविषयक्या पर्यायावमोदये हेयम् । २५ । उत्त० ३० अ० ।

उत्तारिता-अवधारयितु-त्रि० मिश्रितं चक्रि, “ अजिक्खणं
अजिक्खणं उधारिता ” । अजीक्खणमवधारयिता । शङ्कितस्या-

प्यस्य निःशङ्कितस्यैवमेवायमित्येवं वक्तव्यम् । अथवा अवधारयिता
परगुणानामपहारकारी यथा तथा हासादिकमपि परं जणनि
दामचोरस्त्वमित्याद्येकादशमसमाधिस्थानम् । दशा० १ अ० ।
उमिणण-अवमान-न० । लोकशास्त्रप्रसिद्धे प्रोक्षणके, “ चउ-
णारी उमिणणं अदिगासु नाथ उ विरोहो ” ध० २ अधि० ।
ऊरण-ऊरण-पुं० वरुण, य० । मेषे, विशेषः ।

ऊरम-ऊरस-पुं० उरसा वर्तते इति ऊरसः । वज्रवति बाहुव-
लिनीव पुत्रमेव, स्था० १० अ० ।

ऊरुघंटा-ऊरुघाटा-स्त्री० अङ्गाघाटायाम्, हा० १० अ० ।

ऊरुयावल-ऊरुकावल-पुं० ऊरुकयोगवत्तनमूककावत्तः । शारी-
रदण्डमेव, प्र० १ सं० ३ हा० ।

ऊरुयाल-ऊरुद्वार-पुं० ऊर्वोर्जङ्घयोर्द्वारं कारणं ज्यालो वा ज्या-
लने यः स तथा । शारीरदण्डमेव, प्र० १ सं० ३ हा० ।

ऊम-ऊम-पुं० वसन्ति रसा अत्र वसन्-रकु-नि-न पयम् रलो-
प “ लुप्तपरवशापसां ऋषेः । ८ । १ । ४३ । इति सुमाध-रुध-
रेफस्य सकारस्यादेः स्वरस्य ऋषेः । किरणं, प्रा० ।

ऊष-पुं० ऊष राजायाम्, क० पांशुकारं, द० ४ अ० । ऊषरादि-
क्षेत्रोद्भवे अवणिमनि, लवणसमिधजोविशेषे, पि० । पडशा-
द्वपरं क्षेत्रम् प्रज्ञा० १ पद । जीवाः । मानुषनगप्रथमकृत्तव्य-
पत्योपमस्थितिके नागदेवे, ङी० । कर्णरन्ध्रे चन्द्रनादौ, तज-
चन्द्रनादेर्विरहितापकत्यात्कर्णोच्छ्रस्य अल्पजलादिप्रवेष्टोऽङ्ग-
गदेतुत्वात् क्वागृत्तिकाया मलापहारकत्वात्तथात्वमिति भेदः ।

ऊषति अन्धकारं मेचकं वा । प्रजाते, रेतसि, न० तस्य क्वाव-
स्यात्तीव्रतादुष्णत्वाच्च तथात्वम् । क्वागृत्तिकायाम्, स्त्री० याच० ।

ऊमहु-ऊमृहु-न० उद् सृज-क्तः । उत्सर्जने, उरुचागद्विस्था-
नं, आचा० २ ध्रु० ।

ऊसद-ऊसृत-त्रि० उरुचे, जी० ३ प्रति० । जं० । उरुचे, व्य०
६ उ० । “ ऊसदाति वा गम्भिरानिवा ” आचा० २ ध्रु० । “ वस-
ह सुयमूसदमित्याद्युक्ते बुभर्षणगन्धादियुक्ते प्र० २८० । दशा०
आचा० । “ रसियं रमियं ऊसदं ऊसदं मणुषं मणुषं ” सम० ।
उसण-उषण-न० उष-ल्युट् मरिचो, पिप्पलीमूलं, गुग्गुली, च ।
विश्वके, पुं० । पिप्पल्यां, चव्ये च स्त्री० । मरीच्यादीनां जिह्वा-
द्वेजकतया तथात्वम् याच० ।

ऊसदसहिहया-उच्छ्रङ्गशृङ्गिका-स्त्री० । उत प्रा-
वयेन शृङ्गणशृङ्गणका अनन्तेषु परमाणुषु, अनन्तैः पर-
माणुजिरेकस्या उच्छ्रङ्गणशृङ्गिकाया अभिधानम् ॥ प्र०
१५४ हा० । “ अर्णताणं परमाणुपोग्गमाणं समुदयममिति-
समागमणं सा एता उस्सदहिया ” अनन्तानां व्यवहारिक-
परमाणुपुद्गलानां समुदयाद्यादिसमुदयास्तेषां समितयां मिश्र-
नानि तासां समागमपरिणामवशादेकीभावनं समुदयसमि-
तिः समागमस्तेन या परिमाणमात्रेति गम्यते । सा एका अख्य-
न्तं शृङ्गणशृङ्गणा सैव शृङ्गणशृङ्गिका । उच्चावचयेन शृङ्गण-
शृङ्गिका उच्छ्रङ्गणशृङ्गिका । प्र० ६ हा० ७ उ० ।

ऊसत्त-ऊसत्त-त्रि० ऊरु सक्त उरसक्तः । उल्लोचतसे उपरिस्-
वहे, “ आसत्तो सत्त विउल्लवहमल्लदामकलायं ” आ० म० प्र०
ऊसर-ऊषर-न० ऊष मन्वर्थायां रः ऊषं क्वागृत्तिकां गति द-

वाति क-वा । क्वारमृत्तिकायुक्ते देशे, यस्मिन्नुत्तं वीजं न प्ररो-
हति । यत्र तृणादेरसम्भवः । आ० । प्र० । यो० ।

ऊसरण-ऊत्सरण-न० उद्-सृ-उत्सृज् । अनुत्साहोत्सोत्सङ्गे
प्रा० । १४ । इति त्स परस्मादेकत ऊत् प्रा० । आरोहणे, " थाण्
सरणं तत्रो समुपययं " विशेष० ।

ऊसरदेश-ऊपरदेश- पुं० ऊपरविभागे, आ० ॥

ऊसल-उसल-उद्-सृ-धा० उस्रासे, उस्रासो इस्रासुम्न
णिङ्सपुलभाङ्गुजोह्यारोमाः । ८ । ४ । २०१ । इत्युसलेकस-
त्पदेशः । ऊसल इत्यस्य उसलत् । आ० ॥

ऊसव-उत्सव-उद्-सृ-अद् अनुत्साहोत्सत्वे त्स ङे । ८ । १ । ४
इत्यादेरुत्तमम् । आ० । आनन्दजनकव्यापार, "उत्सवो ज्ञान-
प्रसवाणं विसिद्धं ऊसकायिजति" नि० सू० १२३० । इत्याय महा पायं
पञ्चनिययाऊसवा हुनि" उत्सवाः प्रायः प्रतिनियता वर्धमध्ये प्रति-
नियतदिवसनाविन इत्यादिमहाः । पते च भरतकाले प्रवृत्ताः "अ-
स्यया कयाह ऊसवे इज्जम्भियाह" आ० म० प्र० । "ऊसवे जहा एगाने
पञ्चनिययाम्पे आमीराणि ताणि साहूण पासे घम्सं सुणति तादे
देवसोगे वरुति ष्के ले स अन्धयम्मे बुद्धी । अन्नया कयाह इह-
मंह वा उन्मम्मि वा ऊसवे नगरि ययाणि जारिसा बारवती तत्य-
योगं पेच्छन्ति मंदिपवसाहियसुगंभविचित्तनेयत्थं ताणि तं वट्टण
भणति । एस देवसोगे जो सो तथा साहुहिं वज्जितो पत्ताहे ज-
वज्जमो तो सुंदरतरं करेमो जेण अम्ह वि देवसोगे उववज्जामो ।
ताहे ताणि गंतूण साहूण साहेनि जो तुम्मेहिं अम्हं कहितो
देवसोगो सो पञ्चक्खो अम्हेहिं दिट्ठो । साहु जणति न तारिसो
देवसोगो अतो अस्सरिसो अणतगुणो ततो ताणि अज्जहियजा-
यविम्हयाणि पवइयाणि । एवं ऊसवेण सामायत्तं जे० आ० म०
द्वि० । (पार्श्वस्थानामुत्सवा अन्वयः)

ऊसववज्ज-उत्सववज्ज- न० उत्सवाजाये, "ऊसववज्जकयाह
वि, लहुओ लहुया अनिकल्लगहनम्मि" व्य० १ उ० ॥

ऊसविय-उत्सविय- अ० ऊर्कस्थं कृतेत्यर्थः, "तथाह ऊस-
विय अगणिणिसिरंति" तृणानि कुशेपीकादीनि पौनःपुन्येनो-
द्धायाः स्थानि कृत्वा सूत्र० २ भु० २ अ० ॥

उच्छ्रित- त्रि० ऊर्काप्लुते, हा० ८ अ० । आ० म० प्र० ॥

उच्छ्रियत् त्रि० ऊर्काप्लुते, हा० ८ अ० ॥

ऊसवियरामकूप-उच्छ्रितरामकूप- त्रि० उच्छ्रितानि रोमानि
कूपेषु तन्मध्येषु यस्य स तथा जातरोमाच्चे, म० ११ हा० ११ उ०
कल्प० "ऊसवियरोमकूषा उच्छ्रिय अणगारे णिदाए दिट्ठो"
आ० म० द्वि० ॥

ऊसमाण-उत्सृजन- त्रि० उत्सृजितं कुर्वति, "ऊससमाणे नी-
ससमाणे वा कासमाणे वा ज्ञायमाणे वा" आचा० २ भु० ॥

ऊससिय-उत्सृजित-न० उत्सृजनमुत्सृजितं जावे निष्ठा कप्रत्ययः ।
अनङ्गरुतमेवे, न० । आ० म० प्र० । विशेष० । ऊर्कं प्रयत्नं
असितमुत्सृजितम् । ऊर्कभासग्रहणे, "अन्तर्ध ऊससियत्तं"
अन्यत्रोत्सृजितात् ऊर्कभासग्रहणात् । उत् ऊर्कं प्रयत्नं वा
असितमुत्सृजितमिति ण्युत्पत्तेः । घ० २ अ० । आच० ।

ऊससिर-उत्सृजित-त्रि० शीलायं तृण-तत्स्थाने, । शीलाय-
भेदेत्यर्थः ८ । ४ । ४५ । इति तृण हरादेशः । उत्सृजनशीले, प्रा० ।

ऊसासि-उत्सृजित-त्रि० प्रलम्बीकृते, हा० १८ अ० ।

ऊसास-ऊत्सास-पुं० उत् ऊर्कं भास उच्छ्रासः । आ० सू०
५ अ० । अनुत्साहोत्सत्वे त्सङ्गे प्रा० । १४ । इतिच्छ्रपरस्य उत्
ऊत् । प्रा० । ऊर्कगमनस्थभावे भासे, जो० १ पाठ० । अहो-
रात्रादिच्छ्रासमानम् इह अहोरात्रे मासे वर्षे वर्षशते चोच्छ्रा-
सपरिमाणमव पूर्वसूरिभिः संकलितम् । "एवं च सयसहस्रं,
ऊसासाणं तु तेरस सहस्सा । नउपसणममाहिया, दिवस-
विसि हौति विभेया । मासविधऊसासा, लक्खा तेतीसस-
हस्र पणवऊर्क । सच य सयाह नाणसु, कहियाह पुव्वसूरिहि ।
अत्तारि उ कोडी उ, लक्खा ससे व हौति नायव्वा । अइका-
लीसहस्सा, वारिसया हौति वरिसेणं" जीवा० ३ प्रति० ।
संख्येयावलिक्तात्मके काले, "संखेजा आवाहिलयाओ ऊसा-
सा" किल वट्टपञ्चाशदधिकशतद्वयानावलिकानां कुलकभ-
वग्रहणं भवति तर्पितं च सप्तदश सातिरेकाणि उच्छ्रासनिःश्वा-
सकालः । एवञ्च सङ्ख्याताः आवलिका उच्छ्रासकालो भवति
म० ६ श० ७ उ० । अनु० । कर्म० (एकेन्द्रियादीनामुच्छ्रास-
वक्तव्यता आण शब्दे उक्ता) उत्पत्तये, मरणे, "छेदण ऊसाम्
अणाहियासे य" वृ० १ उ० ।

ऊसासग-उच्छ्रासक-पुं० उच्छ्रासितीत्युच्छ्रासकः । आनपव्या-
न्निपरिनिष्यसे, विशेष० । आ० म० द्वि० ।

ऊसासणम-उच्छ्रासनामन्-न० यदुदयवशादात्मन उच्छ्रास-
निःश्वासलब्धिरुपजायते तस्मिन्नामकर्मभेदे, कर्म० । प्रव० ।
आ० । प० सं० । "ऊससणलखिजुत्तो, हवेइ ऊसासणामवसा"
उच्छ्रासनामवशादुच्छ्रासनामकर्मोदयेन उच्छ्रासनलब्धिरुप-
जायते उच्छ्रासनिःश्वासलब्धिरुपजायते । यदुदयादुच्छ्रासन-
लब्धिरात्मनो भवति स उच्छ्रासनाम सर्वलब्धीनां कायोपश-
मिकत्वादौदयिकी लब्धिर्न संभवतीति चेत् नैतदस्ति चेत्कि-
याहारकलब्धीनामौदयिकीनामपि संमवाङ्गायान्तरायत्तायोप-
शमैरपि नात्र निमित्तोभवतीति सत्ययौदयिकत्वं कायोपश-
मिकव्यपदेशोऽपि न विरुद्धते । कर्म० ।

ऊसासणरोह-उच्छ्रासनरोध-पुं० बाधमरणसाधके प्राणनि-
रोधे, व्य० १० उ० ।

ऊसामणीसास-उच्छ्रासनिःश्वास-पुं० उच्छ्रासेन सह निःश्वासः
प्राणसङ्के काव्यभेदे, "पगे ऊसासनीसासे एस पाणुत्ति
वुव्वइ" म० ६ श० ७ उ० ।

ऊसासका-उच्छ्रासका-स्त्री० उच्छ्रासप्रमितकाव्यविशेषे, न० ६
श० ७ उ० ।

ऊसासपञ्चास-उच्छ्रासपर्याप्ति-स्त्री० पर्याप्तिभेदे, यया पुनरु-
च्छ्रासप्रायोग्यवर्णा दक्षिकमादायोच्छ्रासरूपतया परिणमम्यास-
म्य च मुच्यते सा उच्छ्रासपर्याप्तिः । कर्म० ।

ऊसित-उत्सृज-न० उत्सृजनमुत्सृजितम् जावे क्तः । अनु-
त्साहोत्सत्वे त्सङ्गे प्रा० । १ । १४ । इति सत ऊत् प्रा० । सौवीर-
स्य उत्सृजने, वृ० २ उ० । किङ्मुत्सितं प्राणम् ।

अथोत्सिकपदं जाययति ।

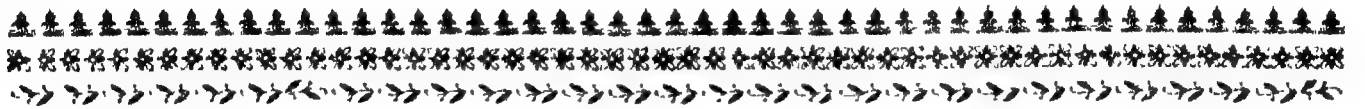
समणत्थमपरप्रासंने, जावन्तिय अत्तणो य मुत्तणं ॥

उट्ठो नत्तिय वि कप्पो, उत्सिचणमो जयट्ठम् ॥

काञ्चिकस्य सौवीरिणीतो यक्षिकादानं तदुत्सिकं तत्त्व प-
रिधा अमजायै साधुनामर्थायेत्यर्थः । स्वयुदपतिमित्रं २ पाष-

गिरिमिधे ३ यावदर्थिकमिश्रम् ४ आत्मार्थकृतम् ५ । एतान् पञ्च-
प्रेदान् मुक्त्वा अपरः पक्षो विकल्पो नास्ति यदर्थमुत्सेवनं न-
येत् । अत्र आत्मार्थं यद् गृहिजिरुस्तिकं तदेव ग्रहीतुं कल्पते
न शेषाणीति । वृषिताऽऽख्यनपुंसकजने, “ वृषी वृषिहो आ-
सितो जो सावच्छो कसितो जो अणयच्छो ” पं० मा० ।
कसिय-उच्छ्रित-त्रि० उद्-अ-क-। सञ्जते, कल्प० । औ० ।
ज्ञा० । उच्चेः कृते, उत्त० २२ अ० । उच्चे. विपा० १ शु० ६ अ० ।
ऊर्ध्वकृते, औ० । उच्छ्रजे, कल्प० । प्रख्याते, सूत्र० २ शु०
७ अ० । पङ्कजने, अतिलङ्घ्य परिष्वयस्थिते, सूत्र० २ शु० १
अ० । प्रासादादौ वास्तुभेदे, नि० चू० १ स० “ कसियं जं उच्छ्रयेण
कयं ” आ० चू० ४ अ० । आष० ।
उत्सृज-त्रि० प्रचलतया सर्वासु गिबु प्रसृते, सं० १७ पादु० ।
म० । सम्प्रमाने, मुत्तजास्यनरुस्सियदेमजासमावकषं ” रा० ।
कसियङ्कय-उच्छ्रितध्वज-पुं० ऊर्ध्वकृतजयपताकायाम्, विपा०
१ शु० २ अ० ।
कसियपभाग-उच्छ्रितपताक-त्रि० ऊर्ध्वकृतपताकायुके, “ जहा
पमिताहे कसियपभागं जयवं कयं ” आ० म० द्वि० । “ कसिय-
पभागगणनसमष्टिलिहता ” रा० ।
कसियफलिह-उच्छ्रि (त्मृ) तस्फटिक (परिघ)-पुं० उ-
च्छ्रितं स्फटिकमिव स्फटिकमन्तःकरणं यस्य स तथा । मौनी-
न्द्रप्रयचनाबाह्यापरितुष्टमनसि, इति वृद्ध्याख्या केचित्बाहुः
उच्छ्रितः अर्गभा स्थानादपनीय ऊर्ध्वकृतो न निरञ्जितः कपाट-
पद्माङ्गागादपनीत इत्यर्थः । उत्सृतो वाऽपगतः परिघोऽर्गला
गृहद्वारे यस्यार्थो वस्तुनपरिमः । उच्छ्रितपरिघो वा औदार्या-
तिरेकादतिशयदानदापित्वेन निकृष्टप्रेषार्थमनर्गञ्जितगृहद्वारं,

“ कसियफलिहे अवंगुयद्वारे विय तंते वरपरवर्णवेसे ” ज्ञा०
५ अ० । दशा० । औ० ।
कसुम्भ-उच्छ्रुक-त्रि० उक्ताः शुकाः यस्यासः । अनुरसाहोत्सवे
त्सक्ते ८ । १ । १४ इति कऽ प्रागस्यादेकत कत्वम्, ॥ उच्छ्र-
तशुके, प्रा० ।
कसुम्भ-ऊक्ष्म-घा० ज्या-पर-भक-सेद-उद्धासे, उद्धसेकसलो-
सुम्भपिष्ठसपुमाङ्गगुजाङ्गारोभाः ८।४।२०१ इत्युत्सेकसुम्भादेशः
कसुम्भ उद्धम इ उद्धसति प्रा० ।
ऊह-ऊह-पुं० ऊह-घञ् । पृथिव्यादिसम्पन्निभ्यामोद्यमाप्रस-
ङ्गायाम्, विशेषे० । मन्दमन्दप्रकाशे स्थाणुगुणोचितदेशे कि-
मयं स्थाणुकृत पुरुष इत्येवमात्मके तर्के, सूत्र० १ शु० ४ अ०
शुक्तिगुणभेदे, स च विज्ञातमयं मन्त्रलम्प्यान्वेषु तथाधिषेपु व्या-
ख्या वितर्कणम् (घ० १ अधि०) स्वरूपप्रतिपादनं स तर्कः की-
र्यते ऊह इति च संज्ञान्तरं सज्जते २० ३ परि० । (तःप्राप्तमाया-
दिनिरूपणं तद्वशाद्) अनुरगीतूदाङ्गशतम्, ज्ञेयं, जो० १
पादु० ॥ आगमाविरोधिना तर्केण आगमायस्य संशयपूर्वपक्षनि-
वारणपूर्वकोत्तरपक्षव्यवस्थापनन निर्णयरूपे परीक्षणे, अनधि-
तार्थकथितप्रत्यादिक्कल्पने पदान्तरेण आकाङ्क्षापुरणार्थेऽव्या-
हारे, सांख्योक्ते ताराख्ये भेदे, आरोग्ये, समूहे च । पाञ्च० ।
ऊहङ्ग-ऊहाङ्ग-न० चतुरशीतिमहाऽनुरशतसहस्रेषु, जो० २
पादु० ॥
ऊहा-ऊहा-स्त्री-उद्-अ० स्त्रीत्यात्. टाप् । अद्यादारे, वाच० ।
यितर्कामिकायां तर्कबुद्धौ, सत्त० ३ अ० । आ० म० द्वि० ॥
ऊहापञ्च-ऊहाप्रज्ञ-त्रि० तर्कबुद्ध्या प्रणीते, “ उहापञ्चं
घोमियसिवभूजसगहिं मं ” आ० म० द्वि० ।

इति श्रीमत्सौधर्मवृद्धतपागच्छीय-कविकाससर्वज्ञ-

श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराचार्य श्रीश्री १०७७ श्री

विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते अभिधानराजेन्द्रे

ऊकारादिशब्दसङ्कलनं समाप्तं-

समाप्तश्चायं द्वितीयो भागः ॥

• श्री •

इति श्रीमत्सौधर्मवृद्धतपागच्छीय-

कलिकास-सर्वज्ञ-श्रीमद्भारक

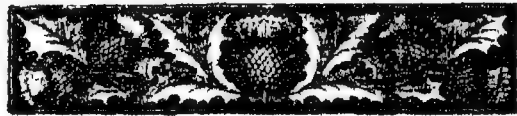
जैनश्वेताम्बराचार्य श्रीश्री

१००८ श्रीविजयराजेन्द्र-

सूरिविरचिते अजिधान

राजेन्द्रे शब्दसङ्क्षेपे

द्वितीयो जागः समाप्तः

आचार-प्रदर्शनम् ।

—:०:—

सुविहितसूरिकुशितिसकायमान-सकलजैनागमपारदृश्व-आवाहकमहाचारी-जङ्गमयुगप्रधान-प्रातःस्मरणीय-परमयोगिराज-क्रियाशुद्धचुपकारक-श्री सौधर्मवृद्धनगोगच्छाय—सितपटाचार्य-जगत्पूज्य-गुरुदेव-जट्टारक श्री १००८ प्रभु श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराजने 'श्रीअभिधानराजेन्द्र' प्राकृत मागधी महाकोश का सङ्कलनकार्य मरुधरदेशीय श्रीसियाणा नगर में संवत् १९४६ के आश्विनशुक्लद्वितीया के दिन शुभ लग्न में आरम्भ किया । इस महान् संकलनकार्य में समय समय पर कोशकर्ता के मुख्य पट्टधर शिष्य-श्रीमदधनचन्द्रसूरीजी महाराजने जी आपको बहुत सहायता दी । इस प्रकार करीब साठे चौदह वर्ष के आबिश्चान्न परिश्रम के फलस्वरूप में यह प्राकृत वृद्धकोष संवत् १९६० चैत्र—शुक्ला १३ बुधवार के दिन श्री सूर्यपुर (सूरत—गुजरात) में बनकर परिपूर्ण (तैयार) हुआ ।

गवालियर रियासत के राजगढ़ (माखवा) में गुरुनिर्वाणोत्सव के दरमियान संवत् १९६३ पौष-शुक्ला १३ के दिन महातपस्वी—मुनि श्रीरूपविजयजी, मुनिश्रीदीपविजयजी, मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी, आदि सुयोग्य मुनि महाराजाओं की अध्यक्षता में माखवदेशीय-छोटे बड़े ग्राम-नगरों के प्रतिष्ठित-सद्गृहस्थों की सामाजिक मिटिंग में सर्वानुमत से यह प्रस्ताव पास हुआ कि-महंम-गुरुदेव के निर्माण किये हुए 'अभिधानराजेन्द्र' प्राकृत मागधी महाकोश का जैन जैनेतर समानरूप से साज प्राप्त कर सके, इस लिये इसको अवश्य छपाना चाहिये, और इसके छपाने के लिये रतलाम (माखवा) में सेठ जसुजी चतुर्जुजजीत्-मिश्रामसजी मथुगलालजी, रूपचंदजी रत्नदासजीत्-जागीरथजी, बीसाजी जवरचंदजीत्-प्यारचंदजी और गोमाजी गंजीरचंदजीत्-निहालचंदजी, आदि प्रतिष्ठित सद्गृहस्थों की देख-रेख में श्रीअभिधानराजेन्द्र-कार्यालय और 'श्रीजैनप्रज्ञाकार'प्रिटिंग प्रेस स्वतन्त्र खोलना चाहिये । कोष के संशोधन और कार्यालय के प्रबन्ध का

समस्त-जार महुम-गुरुदेव के सुयोग्य-शिष्य मुनिश्रीदीपविजयजी (श्रीम-
छिन्नयनूपेन्द्रसूरिजी) और मुनिश्रीयतोंन्द्रविजयजी को सौंपा जाय । वस,
प्रस्ताव पास होने के बाद सं० १९६४ आषाढसुदि ५ के दिन उक्त कोश को
छपाने के लिये रतलाम में उपर्युक्त कार्यालय और प्रेस खोला गया और
उक्त दोनों पूज्य-मुनिगजों की देख-रेख से कोश क्रमशः उठना शुरू हुआ,
जो सं० १९७१ चैत्र-वदि ५ गुरुवार के दिन संपूर्ण उप जाने की सफलता
को प्राप्त हुआ ।

इस महान् कोश के मुद्रणकार्य में कुवादिमतमसंगजमदभजनकेसरी-
कलिकाशसिद्धान्तशिरोमणि-प्रातःस्मरणीय—आचार्य-श्रीमदधनचन्द्रसूरि-
जी महाराज, उपाध्याय-श्रीमन्मेहनविजयजी महाराज, सत्कारिप्रो-
मुनिश्रीटीकमविजयजी महाराज, पूर्णगुरुदेवसेवादेवाक-मुनिश्रीदुकुमविज-
यजी महाराज, सत्क्रियावान्-महातपस्वी-मुनिश्रीरूपविजयजी महाराज,
साहित्यविशारद-विद्यानूषण-श्रीमच्छिन्नयनूपेन्द्रसूरिजी महाराज, ठया-
ख्यानवाचस्पत्युराध्याय-मुनिश्रीयतोंन्द्रविजयजी महाराज, झानी ध्यानी
मौनी महातपस्वी-मुनिश्रीहिस्मतविजयजी, मुनिश्री-सद्धमीविजयजी,
मुनिश्री-गुल्लायविजयजी, मुनिश्री-हर्षविजयजी, मुनिश्री-हंसविजयजी,
मुनिश्री-अमृतविजयजी, आदि मुनिवरोंने अपने अपने विहार के
दरमियान समय समय पर श्रीसंघ को उपदेश दे दे कर तन, मन
और धन से पूर्ण सहायता पहुँचाई, और स्वयं भी अनेक जाँति
परिश्रम उठाया है, अतएव उक्त मुनिवरों का कार्यालय आजारी है ।

जिन जिन ग्राम-नगरों के सौधर्मबृहत्पोगच्छीय-श्रीसंघ ने इस
महान् बोधाकून-कार्य में आर्थिक-सहायता प्रदान की है, उनकी श्रुत-
सुवर्णादारी नामावली इस प्रकार है—

श्रीसौधर्मबृहत्पोगच्छीय श्रीसंघ-माजक—

श्रीसंघ-रतलाम ।

श्रीसंघ-बाँगरोद ।

श्रीसंघ-राजगढ़ ।

” जाबरा ।

” बारोदा-बड़ा ।

” आबुबा ।

श्रीसंघ-वडनगर ।

” खाचरोद ।

” भन्दमोर ।

” सीतामऊ ।

” निम्बाहेडा ।

” इन्द्रौर ।

” उज्जैन ।

” महेन्द्रपुर ।

” नयागाम ।

” नीमच-सिटी ।

” संजीत ।

” नारायणगढ़ ।

” बरडाबदा ।

श्रीसंघ-सरसी ।

” मुंजाखेड़ी ।

” खरसोद-बड़ी ।

” बीरोला-बड़ा ।

” मकरावन ।

” बरड़िया ।

” (भाट)पचलाना ।

” पटलावदिया ।

” पिपलोदा ।

” दयार्ह ।

” बड़ी-कड़ोद ।

” घामणदा ।

” राजोद ।

श्रीसंघ-भकणाबदा ।

” कूकसी ।

” आलीराजपुर ।

” रींगनोद ।

” राणापुर ।

” पार्सा ।

” टांडा ।

” बाग ।

” खवासा ।

” रंभापुर ।

” अमला ।

” बोरी ।

” नानपुर ।

श्रीसौधर्मबृहत्तपोगच्छीयसंघ-गुजरात—

श्रीसंघ-अहमदाबाद ।

” वीरमगाम ।

” सूरत ।

” साणंद ।

” बम्बई ।

” पालनपुर ।

श्रीसंघ-थिरपुर (थराद) ।

” वाव ।

” भोराल ।

” धानेग ।

” धोराजी ।

” डुवा ।

श्रीसंघ-ढीमा ।

” दूधवा ।

” वात्यम ।

” वामण ।

” जामनगर ।

” खंभात ।

श्रीसौधर्मबृहत्तपोगच्छीय-संघ-मारवाड़—

श्रीसंघ-जोधपुर ।

” आहोर ।

” जालोर ।

” भेंसवाड़ा ।

” रमणिया ।

” मांकलेसर ।

” देवावस ।

” विशनगढ़ ।

” मांडवला ।

श्रीसंघ-भीनमाल ।

” सांचोर ।

” बागरा ।

” धानपुर ।

” आकोली ।

” साधू ।

” सियाणा ।

” काणोदर ।

” देलंदर ।

श्रीसंघ-शिवगंज ।

” कोरटा ।

” फतापुरा ।

” जोगापुरा ।

” भाकंदा ।

” पोमाबा ।

” बीजापुर ।

” बाली ।

” ग्विमेल ।

श्रीसंघ-गोल ।

” साहेला ।
” आलामण ।
” रेवतड़ा ।
” धाणमा ।
” बाकग ।
” मोंदरा ।
” थलवाड़ ।
” मंगलवा ।
” सूरणा ।
” दाभाल ।
” धनारी ।

श्रीसंघ-मंडवारिया ।

” बलदूट ।
” जावाल ।
” सिरोही ।
” सिरोड़ी ।
” हरजी ।
” गुडायालोतरा ।
” भूति ।
” तखतगढ ।
” सेदरिया ।
” गोवाडा ।
” भावरी ।

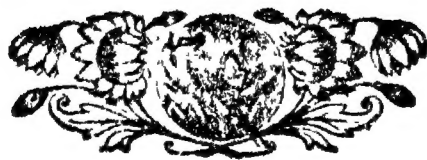
श्रीसंघ-साहेराव ।

” खुड़ाला ।
” राणी ।
” बिमाड़ा ।
” कोशीलाव ।
” पावा ।
” एंदला का गुड़ा ।
” चाँणोद ।
” हूडसी ।
” धाँवला ।
” जोयला ।
” काचोली ।

इनके सिवाय हमारे भी कई गाँवों के संघों के तरफ से मदद मिली है, उन सभी का कार्यालय शुद्धान्तःकरण से पूर्ण आभारी है ।

श्रीअभिधानराजेन्द्रकार्यालय.

रतल्लाम (मालवा)

बोर सेवा मन्दिर

पुस्तकालय

काल न० 030.2 22/11
लेखक श्री २२ विजय राजे 1
शीर्षक भाषा - राजे 1
खण्ड 2 क्रम मर्या 602